

OCR tekst doorzoekbaar document

Dit document is bedoeld om integraal woorden in te zoeken in alle delen van deze serie tezamen. De oorspronkelijke delen zijn daartoe pagina voor pagina gescand, vervolgens in OCR leesbare tekst omgezet in Word en daarna PDF formaat. De PDF's zijn samengevoegd tot dit document.

De OCR-transformatie is niet perfect, als gevolg van de kwaliteit van het origineel. De drukinkt is soms niet goed genoeg waardoor karakters niet herkent worden of verkeerd worden herkend, er zijn handmatige aantekeningen in de marges gemaakt, en er is sprake van tabellen die niet goed in de opmaak zijn overgenomen. Maar ondanks al deze beperkingen kan worden gesteld dat naar schatting 90% van de tekst goed is gedigitaliseerd en doorzoekbaar gemaakt.

Het verdient aanbeveling om, adhv de in dit document gevonden zoekresultaten, de originele afzonderlijke delen (aparte PDF bestanden) verder te raadplegen, waarin de scans ongewijzigd zijn opgenomen.

The Corts Foundation 2021

OCR searchable tekst

This document is meant to be used for word search in all volumes of this series together. ies together. The original volumes have been scanned, transformed into digital text in Word using OCR, and subsequently into PDF format. These PDF's have been concatenated to form this document.

The OCR transformation is far from perfect, due to the quality of the original. The ink is sometimes insufficient resulting in missing characters or poor character recognition, sometimes there are handwritten notes in the margin, and there are tables that cannot be displayed as the original. Despite these limitations it is stated here that approximately 90% of the text is digitised well and made searchable.

It is recommended here that, using search results found in this document, the original separate volumes (in separate PDF files) are studied, where the original scans are included unchanged.

The Corts Foundation 2021

ENCYCLOPEDIË
VAN
NEDERLANDSCH OOST-INDIË

ENCYCLOPEDIË
VAN
NEDERLANDSCH INDIE

TWEEDE DRUK

MET MEDEWERKING VAN VERSCHILLENDE GELEERDEN
AMBTENAREN EN OFFICIEREN

SAMENGEËTBELD DOOR

Mr. Dr. J. PAULUS

OTO N. I. HOOFDAMBTENAAB

EERSTE DEEL

A - G

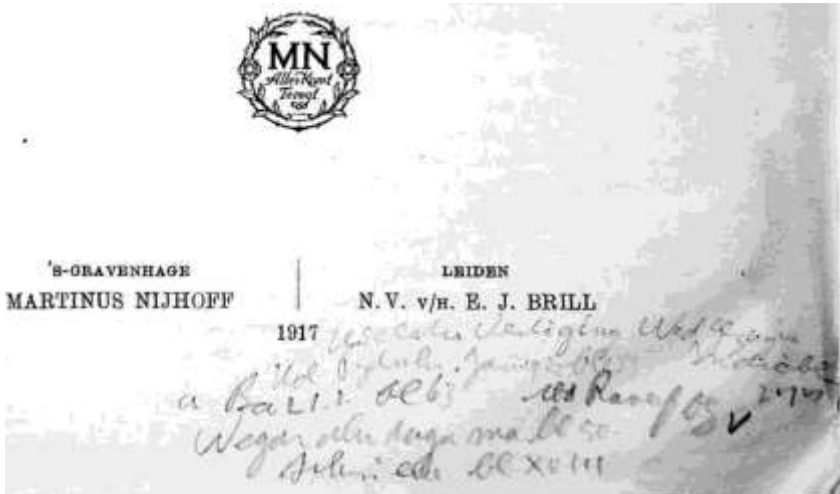

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

1917

LEIDEN

N. V. v/h. E. J. BRILL

VOORBERICHT.

Van de eerste uitgave der Encyclopaedie van Nederlandsch Indie verscheen het 1^e deel in December 1896, het 2^e in September 1899, het 3^e in Augustus 1902, het 4^e in December 1905. Sedert het uitkomen van het 1^e deel verstreek *dus een tijdvak van 20 jaren*. Allen, die eenigszins met Indie in deze periode van 20 jaren medeleefden, weten welke evolutie in die jaren in Indie plaats greep, in de eerste plaats wat aangaat de ontwikkeling van land en volk in het langst door ons beheerschte deel, in de tweede plaats wat betreft de mate van onzen invloed in en onze kennis van andere deelen. Waar dan ook, mede ten gevolge van het uitverkocht zijn der eerste uitgave, de Encyclopaedie opnieuw moest worden ter perse gelegd, sprak het van zelf, dat niet kon worden volstaan met een eenvoudig herdrukken, zij het ook onder aanbrenging van verbeteringen en aanvullingen, maar dat om zoo te zeggen een geheel nieuw werk moest worden opgebouwd.

Bij dezen opbouw is als volgt te werk gegaan. De stof, door de Encyclopaedie omvat, werd in een zeker aantal rubrieken verdeeld en iedere rubriek voor zooveel mogelijk ter bewerking toevertrouwd aan den daarvoor aangewezen deskundige bij uitnemendheid, die dan of zelf den noodigen arbeid daaraan bewerkstelligde of onder zijne verordening en toezicht door anderen daaraan deed bewerkstelligen of daarvoor bijzondere schrijvers (specialiteiten) aanbeval. Waar die medewerkers meestal een zeer drukken werkkring hadden, moet het des te meer worden op prijs gesteld, dat zij in het belang der zaak zich toch nog wel voor het werk der Encyclopaedie wilden beschikbaar stellen.

De redactie heeft er, het is bijna overbodig het te constateeren, naar gestreefd, dat in de artikelen van het nieuwe werk zooveel mogelijk de laatste toestand werd weergegeven. De statistische cijfers zijn voor zooveel als mogelijk steeds met de laatste verkrijgbare gegevens bijgewerkt. Bij de samenstelling der geografische artikelen was het echter een groote teleurstelling niet te kunnen beschikken over de cijfers der in de laatste jaren steeds uitgestelde volkstelling. Immiddels overal, waar recente cijfers waren te verkrijgen of konden worden ontleend aan publicatien van het Encyclopaedisch bureau te Batavia, werd daarvan dankbaar gebruik gemaakt. Met groote erkentelijkheid moge hier worden gewag gemaakt van de medewerking ten deze van de Regeering, die bij rondschrijven de gewestelijke bestuurshoofden ten behoeve der Encyclopaedie inlichtingen over de bevolkingscijfers vroeg. Van de aldus verkregen inlichtingen kon voor de artikelen zelf eerst worden gebruik gemaakt te beginnen met bladzijde 577. Overigens vonden echter de inlichtingen een plaats op de bladzijde „Toevoegselen en verbeteringen“^{*1} hierachter. Daar waar geen meer recente cijfers verkrijgbaar waren, moest wel als grondslag worden genomen de laatste algemeene volkstelling, die van het jaar 1905.

Op 66n principieel punt verschilt de nieuwe uitgave van de oude, namelijk in zoo

ver de nieuwe uitgave zich, wat de biografien betreft, bepaalt tot personen, die overleden zijn. Van de nog levende personen is het vaak te moeilijk uit te maken of hunne verdiensten, ook in verband met de verdiensten van anderen, van dien aard zijn, dat opneming in de Encyclopaedie gerechtvaardigd is. Intusschen ook de levenden, die in Nederlandsch Indie op eenigerlei gebied naar voren zijn getreden, vinden in de Encyclopaedie hunne vermelding in de artikelen, welke over dat bijzonder gebied handelen, en ten einde hen in hunne praestatie dadelijk te kuimen terug vinden, zal aan het laatste deel der Encyclopaedie een naamregister worden toegevoegd.

Ook in de thans verschijnende bewerking leverde de spelling van inlandsche woorden vaak weder eenige moeilijkheden op. Ieder medewerker pleegt er zijn eigen schrijfwijze op na te houden en sommigen dier medewerkers wilden onder geen voorwaarde van die *schrijfwijze* afstand doen, ook al kwamen zij daardoor in conflict met de schrijfwijze gevolgd in andere artikelen. De redactie heeft gemeend, waar de schrijvers van artikelen op hun eigene schrijfwijze stonden, zich daartegen niet te moeten verzetten. Op het gebied van plaatsnamen is echter steeds — zooveel mogelijk — de spelling van den Regeeringsalmanak gevolgd.

Het zal den gebruiker van de Encyclopaedie opvallen, dat, terwyl de artikelen betreffende dieren meestal onder den Europeeschen of inlandschen naam voorkomen, de artikelen betreffende planten onder den Latijnschen naam geplaatst zijn. Hiervoor bestonden deze redenen: Vooreerst zijn de inlandsche namen van planten talrijker dan die van dieren, zoodat de keus van den inlandschen naam, waaronder ze te plaatsen zouden zyn, veel moeilijker is. Voorts hebben vele dieren of diergroepen een Europeeschen naam (b.v. apen, beren, olifanten enz.) en is dit bij planten maar zeer zelden het geval. Eindelijk dit. De dieren hebben zelden eenig nut voor de economie, hun namen worden veelal alleen opgenomen om hun biologische beteekenis, en waar dan de biologische beteekenis van een groep ongeveer dezelfde is als van de aparte soort van die groep, kan men de grootere diergroepen beter groepsgewijze behandelen en kan men daardoor beter een bepaalden Europeeschen of inlandschen naam van die groep als artikelwoord voorop stellen, zonder vrees voor verwarring. Bij de planten heeft daarentegen de vermelding wegens biologische beteekenis bijna nooit plaats, doch beslist over de opname het feit dat de plant voor de Europeesche of inlandsche huishouding eenig beteekenis heeft. Slechts zelden komen intusschen die nuttige eigenschappen bij bepaalde groepen voor; bijna steeds hebben die alleen betrekking op een enkele soort, zoodat dus de soort als basis bij de behandeling van de botanische artikelen moet genomen worden. De botanische bijzonderheden nu, die men in de literatuur vermeld vindt, behooren steeds bij den wetenschappelijken — Latijnschen — soortnaam van de plant en deze is de eenige vaste basis, waarop de mededeelingen bij elkaar te brengen zijn. De inlandsche naam is veelal onzeker en willekeurig gekozen. — Voor het gebruik der Encyclopaedie doet intusschen de gevolgde werkwijze niets ter zake: ook de inlandsche plantennamen zijn opgenomen; zij verwijzen naar den Latijnschen naam.

De redactie heeft er natuurlijk met den meesten ernst naar gestreefd, dat door de schrijvers der artikelen daaraan slechts een zoodanige omvang zou worden gegeven als met den aard van een Encyclopaedie en de verhouding tot andere artikelen was overeen te brengen. Zijn toch nog hier daar artikelen opgenomen, welke langer zijn dan met een strenge Encyclopaedische opvatting is overeen te brengen, ter verontschuldiging

ging moge worden aangevoerd 1^e dat zij deels reeds voorkwamen in de vorige uitgave en, waar verkorting niet wel ging, het jammer werd gevonden overigens uitmuitende stukken geheel te laten vervallen, 2^e dat zij voor een ander deel stukken zijn, waarover alleen onder voorwaarde van onverkorte opname de beschikking werd verkregen en waar zij overigens belangrijke bijdragen vormden, het almede jammer zou zijn geweest ze te weigeren op grond van hun te groote uitweidingen hier en daar.

Bij het in het licht zenden van dit 1^e deel herdenkt de redactie met groote erkentelijkheid de medewerking en den steun, die zij in zoo ruime mate van zooveel mocht ondervinden. Ook voor de volgende deelen durft zij op dien steun en medewerking hopen. Slechts indien die ook verder worden verleend, zal het werk tot een goed einde zijn te brengen.

Dec. 1916.

DE REDACTIE.

Medewerkers aan het eerste deel der Encyclopaedic van Nederlandsch-Indie.

ABENDANON. E. C. — Mijningenieur.
ADRIAN!. Dr. N. — Afgevaardigde v/h Nederl.
Bijbelgenootschap op Midden-Celcbes.
ALPHEN DE VEER. M. J. VAN. — Inspeoteur M.
O., oud-Inspecteur van Scheepvaart in N. I.

B.

BAKKER. H. — Luit. Kolonel Gen. Staf N.-I. Leger.
BEAUFORT. Dr. L. F. DE. — te Eerbeek.
BEMMELEN. Prof. Dr. J. F. VAN. — Hoog-leeraar
te Groningen.
BEMMELEN. Dr. W. VAN. — Directeur Kon.
Magn. en Met. Observatorium te Batavia.
BERG. Mr. N. P. VAN DEN — Oud-President Ned.
Bank (overleden).
BERKHOLST. W. A. — Assistent-Resident.
BERKHOUT. H. A. — Referendaris Dept, van
Kolonien, oud Majoor Genie N. I. Leger.
BEZEMER. T. J. — Leoraar Hoogere L. T. B. School
te Wageningen.
BLANKEN. W. C. — Oud Assistent-Resident.
BODEMEYER. C. E. — Oud Resident.
BOES. A. G. — Oud Inspeoteur Inlandsch On-
derwijs in N. I.
BOREL. H. — Oud Ambtenaar v. Chin, zaken.
BOSBOOM. H. D. H. — Gep. Luit. Kolonel Gen.
Staf N. I. leger.
BOSMAN. J. — Oud Resident.
BRUYN KOPS. G. F. DE. — Oud Resident.
BIJLEVELT. B. L. VAN — Resident.

C.

CA BATON. A. — Aicien mem bro de PEcole
fran^{ai}He <1* Ext ionic Orient; chargd du cours de
fdalais a l'dcole des langues orientales, Paris.
CARPENTIER ALTING. Prof. Mr. J. H.—
Hoogleeraar to Leiden.
COCH I US. F. D. — Directeur van Handels-
inatcllingen en undore N. V*^B.
COHEN. L. — J^{coraar} H. B. S. te Zaandam.
CORN ELIS. W. — Oud Kapt. Luit. l/zee.

D.

DAMSTE. H. T. — AsHiHtent-Residont.
DEKKER. Dr. J. — Directeur Afd. Handols-
MUSCIDJ Koi. Instituut.
DEKNATEL. A. — Chef Afd. Ned. Handel Mij.
DIJK. L. J. VAN — Adjunot-Commies Dept, v.
Kolonien.
DOM VAN ROMBEEK. L. E. — Inspeoteur Gouv.
Koflicultuur in N. I.
DUNNEBIER. W. — Zendeling van het Ned.
Zend. Geuootschap.
DWIDJO SEWOJO MAS NGABEHI te Djok-
jokarta.

ELIAS. H. C. — Commiea Miii. v. Kolonien.

ENTHOVEN. J. J. K. — Gep. KoL Gen. Staf N. I.
leger.
ERP. T. VAN — Majoor Genie N. I. leger.
EZERMAN. H. E. K. — Controleur B. B.

FISCHER. H. W. — Conservator aan '8 Rijks
Ethnogr. Museum te Leiden.
FOLKERS. T.—

G.

GONGGRIJP. G. L. — Oud Resident.
GOOSZEN. A. J. — Luit. Kolonel Infanterie N. I.
leger.
GRAAFF. S. DE.—Oud Reg. Commissaris in N.I.
GUNNING. Dr. J. W. — Zendingdirector.

HAAN. Dr. J. DE. — Oud Directeur v/h Geneee-
kundig Laboratorium te Batavia.
HAMERSTER. M. — Controleur B. B.
HARLOFF. A. J. W. — Assistent-Reaident.
HEERES. Prof. Mr J.E. — Hoogleeraar te Leiden.
HEMSING. Mr. Dr. H. L. — Admr. Ministerie v.
Kolonien.
HENS. A. M. — Assistent-Reaident.
HERMENS. O. E. V. — Oud Resident.
HEYTING. H. G. — Oud Resident.
HOFLAND. J. — Oud Resident.
HONERT. H. C. VAN DEN — Directeur Deli Mij.
(overleden).
HOEVELL TOT NIJENHUIS. G. W. W. C.
Baron VAN. — Oud Gouverneur van Celebes en O.
HUBRECHT. Dr. P. F. — Assistent a/d afd.
Mijnbouwkunde T. H. te Delft.

IHLE. Dr. J. E. W. — Leeraar Rijks-veeartaeny-
school te Utrecht.

J.

JONKER. Prof. Mr. Dr. J. C. G. — Hoogleeraar te
Lcidon.
JOUSTRA. M. — Archivaria Bataksch Instituut.
JUYNBOLL. Dr. H. H. — Dir. van *8 Rijks Ethnogr.
Museum te Leiden.
JUYNBOLL. Mr. Dr. TH. W. — Adjutor inter- protis
legati Warneriani.

K.

KALFF. E. — Assistent-Resident.
KAMPEN. Prof. Dr. P. N. VAN. — Hoogleeraar to
Lcidon.
KAPPEN. C. E. VAN. — OudAssistent-Resident.
KERN. Prof. Dr. H. — Oud Hoogleeraar.
KERSBERGEN. Dr. W. C. — Kolonel Geneeak.
Dienst N. I.

X MBDEWERKERS AAN HET EERSTE DEEL DER ENYOLOP^DIE VAN NEDERL.-INDIE.

KIELSTRA, Dr. E. B. — Staatsraad i. b. d.
 KLAVIEREN, VAN, — Controleur B. B.
 JHEIWE<3TSE ZWAj£N, Dr. J. P. — Privaat dooent
 a/d Universiteit te Amsterdam.
 KOHIBJIGGE, Prof. Dr. J. H. F. — BuitengewoontSoogeleeraar te Utrecht." KBEISCHER, L. — Oud Resident.

KROM, Dr. N. J., —: Chef v. d. Oudheidkundigen Dienst in
 KRUYFF, E. DE. — Chef Aid. Nijverheid en Handel Dept. L. N. H. in N. I.
 KRITJYT, Dr. ALB. C. — Zending leeraar v/h Nederl. Zendinggenootschap op Midden-Celebes.

L.

LAMMING A. A. G. — Oud Hoofdingenieur N. I.
 LANGE JR, Dr. D. DE. — Privaatdocent en as- gistent a/h Zool. Laboratorium v/d R. U. te Groningen.
 LOEBER JB., J. A. — Leeraar aan de Kunst- 司 verheid school te Elberfeld.

M.

MEYERE, Prof. Dr. J. C. H. DE. — Buitengewoon Hoogleeraar in de Entomologie van de G. U. te Amsterdam.

MOHR, Dr. E. C. J. — Chef Agrogeol. Laboratorium Dept. v. Landbouw N. L.

N.

NABER, S. P. LHONORE — Secretaris v. h. Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap.

NEUMANN, J. B. — Oud Resident.

NIERMEYER, Prof. J. F. — Hoogleeraar te Utrecht.
 NUSSELEIN, H. H. F. J. — Assistent-Residen

ROOS, K. H. F. — Oud Resident.
 ROSENTHAL, H. — Koopman.
 ROSSUM, J. P. VAN. — Gep. Kapt. ter zee.
 RUSMAN, A. H. — Referendaris Dept. Kolonien.
 ROUFFAER, G. P. —

SALVERDA, A. TH. L. — Oud Hoofdinsp. Boschwezen.

SANTEN, P. J. VAN. — Oud-Onderpastoor te Bandoeng, (overleden)

SCHÜLLING, R. — Leeraar H. B. S. Deventer.

SCHRODER, E. E. W. G. — Controlour B. B.

SERTON, P. — Assistent Handelshoogeschool te Rotterdam

SPAAN, A. H. — Assistent-Resident.

SLOTS, A. G. H. VAN. — Assistent-Resident.

SNETHLAGE, A. — Secretaris N. I. S.

SNOUCK HURGRONJE, Prof. Dr. C. — Hoog-leeftaaf* te-Eeiden^

STUURMAN, J. R. — Oud Resident.

STAAL, J. J. — Oud Koi. Genie N. I. leger (overleden).

SUERMONDT, A. — Lid der Alg. Rekenkamer te Batavia.

TESCH, Dr. P. — Districtsgeoloog, bij de Rijks-opsporing van Delfstoffen, Nijmegen.

TIDEMAN, J. — Gewestelijk Secretaris N. I.

U_

ULJEE, G. L. — Controleur B. B.

VELDE C. VAN DE. — Oud Resident.

VISSERING, Mr. G. — President Ned. Bank. VOGEL.

H. C. A. G. DE. — Oud Resident. VOIJLENHOVEN.

Prof. Mr. C. VAN — Hoogleeraar te Leiden.

VOORDUIN, J. C. — Oud Hoofdingenieur B. O. W. W.

WAALS, L. J. VAN DER. — Commies Dept. v. Kolonien.

WELBERGEN, H. G. — Adj. Commies idem.

WENTHOLT, L. R. — Resident.

WESTERDIJK, Prof. Dr. JOHANNA, — Buitengewoon hoogleeraar te Utrecht.

WESTENENK, L. E. — Resident.

WING EASTON, N. — Oud Hoofdingenieur Mijnwezen N. I.

WINTGENS, W. C. B. — Oud Inspecteur van Scheepvaart in N. I.

WIJERS, P. — Oud Resident.

R.

BAEDT VAN OLDENBARNEVELT, H. J. A. — Oud Resident.

RAHDER, W. J. — Oud-Resident.

ROMBURGH, Prof. Dr. P. VAN. — Hoogleeraar te Utrecht.

BONKEL, Dr. PH. S. VAN. — Ambt. v. d. beoef^ng^cler Indische tateftT ~

ZAALBERG, Mr. Dr. H. — Directeur Postapaar-bank, N. I.

ZONDERVAN, H. — Hoofdredacteur Encycl. Winkler Prins.

TOEVOEGSELEN EN VERBETERINGEN.

NADER VAN DE NED. IND. BEGEERING VERKREGEN BEVOLKINGSCIJFERS.

	EUROPE- ANEN.	VEEEMDE OOSTERLINGEN.	INLANDERS.	IN HET JAAR:
Adiredja (district)	131	714	183089	1915
Adji barang (district)..	34	541	92605	1915
Alaslanden	10	140	12263	1915
Ambarawa (contr. afd.)	599	1470	164211	1915
Ambon (eiland)..... i	74	26 Chin. 88 Arab. en Klingaleezen. 46 Jav. en andere Vr. Ooat.	13617 negorijl. I _{Gv...} 6800 burgers. (^L hst. 15508 negorijl. _{Mh} 441 burgers. { 2846 Binongkoreezen.	
Ambon (hoofdplaats)..	1125	500 Chin. 439 Arab. en Klingaleezen. 576 Jav. en. andere Vr. Ooat.	1281 negorijl. (_{Mh} 3592 buruers. 192 negorijl. _{Mh} 9625 1562 burgers. f ^M 358 Binongkoreezen.	Ult° 1915
Anioerang (onderafd.)..	72	720	71051	Ult° 1915
Amoerang (hoofdplaats)	35	652 Chin. 23 Arab- 975	2937	Ult° 1915
Anamba-s eilanden	2		9886	1915
Angkohi en Sipirok (onderafd.).....	116	303	65868	1916
Angkohi en Sipirok (afd.).....	726	12604 Chin. 800 andere.	129182	1915
Atjeh en Ond	2395	14938	641018	1915
Atjeh Noordkust	248	2406	351095	1915
Atjeh Oostkust	696	6324	90626	1915
Atjeh Westkust.....	345	1468	91389	1915
Banda (onderafd.)....	507	242	10266	1915
Jiandjar (district in Ba njocmas).....	10	12	73105	1915
Bandjaran (district in Japara).....	45	78	75712	1915
Bandjamegara (afd.)...	118	1621	241745	1915
Bandjamegara (hoofd- plaats).....	80	488	5839	1915
Bandjermasin (hoofd- plaats).....	525	3800	18200	1915
Bandoeng (afdeeliing)..	9220	13292	806527	1915
Bangil (afdeco)ing).....	744	2503	284471	Ult° 1915
Banekinane (onderafd.)	11	62	28841	1915
Baugko (afdeeling)	3	3	30707	1915
Ban joe Asin (onderafd.)	37	1	35489	TJH° 1915
Banioemas (afdeeling)..	492	2025	342048	1915
Banioomas (district)...	2G9	587	57842	1915
Banjoomas (hoofdplaats)	262	581	4560	1915
Banioowanai (afdeeling)	—	1643	220450	Ult° 1915
Banka (iland).....	518	59738 Chin. 278 Arab.	77314	Ult° 1915
Batavia (hoofdplaats)..	18000	<i>geen nadere opgave.</i>	<i>geen nadere opgave.</i>	Ult° 1914
Batoer (district)	6	849	46376	1915
Bawean (district).....	3	—	42375	Ult° 1915
Bengewau djero (distr.)	1	47 Chin,	66889	Ult° 1915

TOEVOEGSELEN EN VERBETERINGEN—ERRATA.

	EUROPE- ANEN.	VREEMDE OOSTERLINGEN.	INLANDERS.	IN HET JAAR.
Bengkalis (afdeeling)..	71	19350 Chin. 81 andere.	100625	* 1915
Bengkalis (hoofdplaats)	20	360 Chin. 21 andere.	419	1915
Blora (afdeeling)	947	4067	<i>geen nadere opgave.</i>	Ult° 1915
Boalemo (onderafd.)...	4	45 Chin. 71 Arab	16641	Ult. 1915
Boelang (district).....	137	63	101295	Ult° 1915
Boeleleng (afdeeling)...	96	1430 Chin. 366 andere.	123742	Ult° 1914
Bojolali (afdeeling)	409	553	279727	1915
BolaangMongondou (afd.)	27	278	55157	1915
Bondowoso (hoofdplaats)	455	<i>fteen nadere opgave.</i>	<i>geen nadere opgave.</i>	Ult° 1915
Buitenzorg (hoofdplaats)	3100	<i>geen na-dere opgave.</i>	<i>geen nadere a/pgave.</i>	Ult° 1914
Bwool (landschap),....	51	158 Ciin.	15558	1915
Dairilanden ^onderafd)	15	104 andere. 40	25000	1916
Dajeuhloehoer (district)	34	23	23613	1915

ERRATA.

Biz. 4, 2@ koi. regel 15 van onderen: Islam IV, b, moet zijn Islam IIIc.

9,1@ koi. onderste regel: Pagangan moet zijn Pagongap.

25, 1@ koi. regel 20 van boven: Rantjah La was moet zijn Bantjah La was.

28, 1° koi. regel 25 van boven: In stede van *maanden*, lees *weken*.

35, 1° koi. regel 31 van onderen: Achter Boeroe in stede van 87600, lees 20000.

Totaal ter zijde in stede van 80600, lees 87600.

66 en 67, de artikelen: Asjoera, Asoe, Asperge, Aspirant-controleur, Assal en Assanlochten moe ten in deze volgorde komon achter Asinan; zijn thans alphabetisch niet op hunne plaats.

151, 1@ koi. regel 14 van boven: z.g. *nieuwe octrooi* moet zijn *nieuwe z. g. oclrooi*.

347, 1° koi. regel 10 van boven:, Bomerate moot zijn Bonerate.

410, 2e koi. regel 29 van onderen: BROECK moet zijn JBROECKE.

410, 2. koi. regel 10 van onderen: Calcutta moet zijn Kalikoet.

411, 1. koi. regel 1 van boven: Broeck moet zijn Broeckc.

435, le koi. regel 8 van onderen: het woordje *niei* moet vervallen.

487, 2° koi. regel 9 van onderen: gatannah moet zijn gotannah.

492, In. het art. Citrus Nobilis 2° regel staat *tjopok*, lees *tjoplok*.

606, 2@ koi. regel 13 van onderen: Broeck moet zijn Broecke.

783, le koi. regel 17 van onder: achter gutta percha lezo men *c/ummi plasticum*.

A.

AA (ABRAHAM JAKOB VAN DER), schrijver van „Nederlandsch Oost-Indie (1846—1857)“ geb. te Amsterdam 6 Dec. 1792, gcs. 21 Maart 1857. Behalve het genoemde werk stelde hij verscheidene andere samen, van welke wij, als min of meer ook met Nederlandsch Indie in verband staande, hier alleen noemen het Biographisch woordenboek der Nederlanden, dat echter door anderen werd voltooid.

AA (PIERRE JEAN BAPTISTE CHARLES ROBIDE VAN DER), geb. te Oosterbeek 23 Mei 1832, gest. te 's Gravenhage 10 Febr. 1887. Hij studeerde aan het * Luthersch Seminarium, doch bleef later ambteloos, en vestigde zich te 's Gravenhage, waar hij zich met koloniale en aardrijkskundige studien bezigield en vooral groote verdiensten verwierf door zijne geschriften over N. Guinea. Onder den pseudonym Robrecht van Peenc schreef hij o. a. vele artikelen in de Koloniale Jaarboeken. Tal van Lijdragen van zijne hand, met N. O. I. in verband staande, komen voor in de Gids, de Indische Gids, de Handel, van het Ind. Gen., de Bijdr. t. t. I. en vlk.,

h. Aardr. Gen. en do Ned. Spectator, terwijl hij ook belangrijke werken door hem bezield: Inleidingen en Aantekeningen verrijkt zijn, nl. v. Rosenbergs Reis n. d. Zuidooster zee en Reistochten naar de Geelvinksbai in 1869 en 1870; voorts: de Reizen naar Ned. N. Guinea in 1871—1876 en Bock's Reizen in Oost- en Zuid-Borneo. Ook zijne Afrikaansche Studien moeten hier vermeld worden.

Zie: 1. K. W. Quarles van Ufford, in Levensber. Ahiatsch. N. Lett. 1887.

AAL. Aalachtige visschen (*Apodes*) komen in groote verscheidenheid in den Indischen Archipel voor. Een 7-tal paling-soorten, van het zelfde geslacht (*Anguilla*) als de europesche paling, bewonen het zoete water van de nicste eilanden. Malaijsche naam: *Moa*. De nicste gewone soorten zijn *Anguilla mauritiana* Benn. (Soendanesch: *Loebang*) en *Anguilla australis* Rich. (Soendanesch: *Lara*, javaansch: *Sidat*). De europesche paling (*Conner conger*) komt ook in de Indische zee voor, doch eene andere soort (*Conner ciucreus* Kupp.) is meer algemeen. In de koraalriffen hebbende een groote verscheidenheid, dikwijls zeer bont gekleurde aalachtige vissen, voornamelijk tot het geslacht *Gymnothorax* (*Muraena*) behoorende. Twee soorten *Chelevastus* (*Coinin'innis* Bodd. en *Leinranus semicinctus* Lay & Bonn, zijn opvallend licht en donker gekleurd, waar zij groote overeenkomst vertoonen met de zeer giftige zeeslangen. *Muraena javanica* (malaisch: *Lindoeng*, Soendanesch: *Bcloel*, Javaansch: *Weloet*) en *Symbranchus bengalensis* Mo Cl. hebben geheel het uiterlijk van aalen, doch behooren tot een geheel andere groep (*Symbranchi'i*). Zij bewonen het zoetwater van de groote Soendaeilanden en Celebes, terwijl laatgenoemd soort ook op Nieuw-Guinea

is aangetroffen. Uwendig zijn zij van aalachtigen te onderscheiden door het bezit van een enkele kieuwopening, aan de buikzijde gelegen. Door zich diep in den modder in te graven kunnen zij het leven behouden by uitdrooging van hun verblijfplaats. Jx<..“以毛~

AARDAPPEL. Kentang (MAL.), afkomstig van *Solanum tuberosum* L. fam. Solanaceae, een kruidachtige plant, die in Chili in wild voorkomt en vermoedelijk haar vaderland in het Andesgebergte heeft. De plant is in de 18de eeuw naar Europa overgebracht, waar de cultuur al spoedig een groote uitgebreidheid verkreeg. De aardappel is dan ook over een groot deel van Europa volksvoedsel geworden. Het is waarschijnlijk dat de Nederlanders den aardappel naar Ned.-Indie hebben overgebracht: het is echter ook mogelijk dat de Chinezen dit gedaan hebben.

In Ned. Indie worden de aardappelen, ten behoeve van Europeanen door de inlanders gekweekt. Alleen de Tenggerezen gebruiken ze zelf als voedsel, na ze gekookt, fijngeveerd en met djagoeng vermengd te hebben. Ook de Papoea's van het Arfakgebergte in West-Nieuw Guinea kweeken de aardappelen op vrij grooten schaal en gebruiken ze als hun voornaamste voedsel, zooals de andere bewoners van het gebergte van Nieuw-Guinea in den regel de knollen van *Ipomoea Batatas* eten.

De aardappel is een gewas van de gematigde luchtstreken en ontwikkelt zich in de tropische kustlanden abnormaal. Zij wordt in Ned.-Indie, bij voorkeur tusschen 1000 en 2000 Meter geteeld, hoewel inen haar reeds op 600 Meter aantreft. Voornamelijk vindt men haar op ongeirrigteerd land, hier en daar ook als tweede gewas op sawah-terreinen. Er zijn op Java eenige Europeesche kweekers, die aan de aardappelcultuur moeite besteden en een tamelijk goed product krijgen. De inlandsche aardappelcultuur is echter nog zeer primitief. Men gebruikt zeer kleine bibit (knollen, die de Chinees niet koopen wil); de planten worden veel te dicht op elkaar gezet; de knollen worden te vroeg voor zij uitgegraven zijn en de grond wordt onvoldoende bewerkt en boniest. Door doze ongunstige groeivoorwaarden en misschien ook door het warme klimaat is de aardappel op Java van een veel te zachte, waterige, zetmeelarme consistentie: zij rijgt licht tot rotten. Do inlanders verbouwen langon tijd alleen de „kentang djawa“, een spitse knol, met diepliggende ooggen en geel vleesch, eigenschappen, die haar op de Ned. Ind. markt slechts een zeer geringe handelswaarde geven. Later heeft men allerlei Europeesche soorten ingevoerd, doch men weet nog zeer weinig omtrent de waarde van die verschillende soorten in de tropen af. In de Preangor kweekt men nogal eens muizen.

Do Bataks op de Karohoogvlakte telen op 1500 Meter tegenwoordig zeer goede, ziektevrije

好

soorten (Franschen). Zij hebben een veel rationeeler beving altijd van een of anderen vulkaan afkomstig meet wijze van kweeken dan de Javanen.

1 Meest heeft de aardappel op Java to lijden van de aarde diepe plooiing heeft, n. 1. bij do trogvormige diepten vraat van een Evolieershaantje en zijn larvo (Epilachno in de Oceanen. Zuidelijk langs Sumatra en Java en territa). De aardappelziektie (Phyto- phtora) is in den oostelijk van do Talauer-eilan- den bevinden zich zulke Tengger tussche 1500 en 2000 Meter waargenomen. In geulen van meet dan 7000 M. diepte; ook de Banda zee is de Preanger is de zwarte vlekziektie der bladen een 5000 M. diepe inzinking en talrijk zijn de (Macrosporium Solani) alge- meen. Zeer verbreed is do aardbevingen, die uit die plooiingebieden komen. De roestvlekkenziektie (oor- z&ak onbekend), die gbergte-ketenen zijn de voor ons zichtbare plooiingebieden waarschijnlijk met het warme klimaat en de slechte en evenwijdig aan hun strëlding loopen meestal ook do kweekwijze in verband staat. Roestvlokkige aardappelen breuklijnen. Zoo zijn aardbevingen zeer veelvuldig in en rotten zeer snel bij transport naar warmere streken. langs het Barisan-gebergte (Tapanoeli 1892, Benkoelen 1914), op Ceram (1899), op Niouw-Guinea (1864), op Ambon (1898).

AARDBEVING. Onder aardbevingen verstaat men alle die bewegingen van de aardkorst, waar- van de oorzaak in de aarde zelf ligt. Dreuningen, ten gevolge van lucthtrillingen, zooals, te gelijk met zwa- re knallen, gedurende de groote Krakatau-eruptie (1883) op vele plaatsen van den Archipel werden waargenomen, waardoor voorwerpen in trilling ko- men en glasruiten kunnen breken, beloofden dus niet tot de aardbevingen.

- Oorzaken. Onjuist zou het zijn de oorzaak van aardbevingen in een zeer vulkanisch gebied, zooals Indie, altijd of hoofdzakelijk te zoeken in verhoogde vulkanische werking. Er zijn 1°. *mdkanische aardbevingen*, die echter meestal beperkt zijn tot den naasten omtrek van den vulkaan ; zij komen dikwijls voor de uitbarsting voor, worden beschouwd als een teeken van toenemende vulkanische werking en houden alsdan op, als er lava-uitstorting plaats heeft. 2°. *Niel-vulkanische aardbevingen*; deze komen voor zoowel in vulkanische als in niet-vulkani-

Verschijnselen. De grotere bewegingen van den aardkorst bij een aardbeving kunnen zeer verschil- lend zijn. Is de haard (of epicentrum) ver weg (100 K.M. en meer), dan zijn zij meest horizontaal in de richting van den haard. Is daarentegen die afstand i kleiu, dan treden ook verticale bewegingen op en daar de haarddiepte meestal eenige of zelfs tiental- len kilometers bedraagt, kunnen op groote afstanden nog verticale schokken voorkomen. Boven den haard kunnen de bewegingen zoo sterk zijn, dat de grond splitjt en de spleten zich soms wfeer sluiten. Hierdoor ontstaan dan vaak miniatur-slij kv ulkaantj es. Ook groote aardafschuivingen worden soms veroorzaakt. (Sangir 1913). Wanneer de haard onder de zee ligt of dicht bij de kust, worden soms vloedgolven veroorzaakt, die enorme verwoestingen kunnen aanrich- ten.

De golvingen door een aardbeving uitgezonden zijn in de eerste plaats verdichtingsgolven, in de richting der voortplanting, die zich met een snelheid van ± 10 K.M. in de seconde door het lichaam der aarde bewegen. Een weinig langzamer loopen de verdichtingsgolven, die loodrecht op de voortbeve- gingslijn staan (± 5 K.M. per sec.). Deze golvingen zijn enkel zeer dicht bij den haard onstane, onderaardsche holten, waarvan de zoldering groot en nemcn ver- derop snel af, zoodat zij weldra slechts bezwijkt- Wegens den hoogen druk, die reeds op door de scis- mografen worden waargenomen. In de betreffelijke geringe diepte op de gesteën- ten werkt tweede plaats treden altijd grotere golven op, die zich kunnen groote onderaardsche holten niet bestaan, zoodat evenwel allcen over het aardoppervlak voortplanten met instortings-aardbevingen, hoe hevig ook, toch altijd een snelheid van 3 K.M. in de seconden en tot op groot loocaal moeten zijn. *Tectonische of dislocatie-afstanden* voelbaar blijven.

Aardbevingen gaan uit van breukvlak- ten, spleten, *Aardbevingf/sstatistiek.* Junghuhn (Java IV, bl. 1363) plooiingen, verwerpingen der aard- korst; zij gaan dusmaakte een statistiek over 1586—1835. In het Natuurk. niet noodzakelijk van een be- paald punt uit zooals detijdschrift v. N. I. DI. 18 zijn verzameld al- le couranten-vulkanische aardbevingen en de ins tort ings-berichten omtrent aardbevingen en vulkanische aardbevingen, maar wel van een bepaalde lijn of lijnenuitbarstingen, die in de jaren 1810—50 hebben plaats en zij kunnen zich uitstrekken over een zeer uitgebreid gegrepen. Berichten omtrent aarde- vingen en andere stootgebied. In de aardkorst heerscht overal een zeerbelangrijke natuurverehijnselen op verschillende plaatsen groote drukking; tengevolge van allerlei oorzaken kan in N.-I. tusschen 1851 en 1860 voorgekomen zijn evenwel die drukking in naburige gebieden onderling opgenomen in het Nat. Tijd- schr. 1—24. In 1860 vroeg de sterk gaan verschillen zoodat wringingskrachtenKon. Natuurk. Vet. kennisgeving van het Binnen. Bestuur ontstaan. Overschrijden die een zekere maat, dan zal een te moge bekomen omtrent aardbevingen. Sinds dien scleur ontstaan en de eene aardschol ten opzichte van de andere een beweging uitvoeren. Zijst tengevolge van het worden de ontvangst berichten geregeld in het Nat. Tijd- andere een beweging uitvoeren. Zijst tengevolge van het schr. opgenomen, en wel tot 1897 door een bestuurs- feit, dat schollen van honderde vierkante kilometers om- commissie der K. Nat. Ver. en sinds dien door het vang zich bewegen, is de energie van zulke bevin- genObservatorium, (zie verder OBSERVATORIUM).

zoo groot, dat zij zich door de geheele aarde been Hieronder volgen enkele belangrijke aardbevingen : voortplanten en overal door seismografen op- geteekend Cheribon (1847); Amboina (1644, 1674, 1835, 1898); kunnen worden. Bij de San Francisco- beving van 1906 Molukken (1857); Ambarawa (1865, 1872); Midden Java was de spleet over een afstand van eenige honderde (1867); Tjiandjoer (1879); Java's Eer- ste Punt (1880); kilometers te volgen en vertoonden b.v. landwegen Koepang (1881), Midden Java (1890); Tapanoeli (1892); verschuivingen tot 6 M. Wanneer eenmaal dergelyke Ceram (1899, met vloed- golf); Soekaboemi (1900); breuklijnenbestaan, zullen telkens aardbevingen zich Simeuloe (1907, met vloed- golf); Korintji (1909); Sangir langs hun gebied voordoen en daar in zulke gebieden ook (1913); Benkoelen ¹⁹¹⁰—i 6 de vulkanen zijn ont- etaan, zullen seismische en vulkanische verschyn- selen vaak in dezelfde streek voorkomen, wat de oor- zaak is van het veel verbreide geloof, dat een aard-

AARDE (Eetbaro). Het oten van aarde (gecpha- I gie) is AARDMAGNETISME noemt aion het verschijnse], een gebruik, dat men in den geheelen Archipel a ant reft, dat de aarde omgoven en doordrongen is van een zoowel op Java als op Sumatra, bij M^e leiers en Bataks, opmagnetisch krachtveld. De oortzaak hiervan is nog Borneo bij de Dajaks, op Soem-bawa en zelfs op N. Guineea onbekend. Mogelijk zou het kunnen zijn, dat ieder is het bekend. De aarde, die gegeten wordt — op Javalichaam, dat in wnteling is, zulk een veld bezit, maar dat Ampo geheeten —, be- staat uit een vette kleisoort, wit, dit eerst bij zeer groot lichaam, zoals de aarde, van geel, roodachtig, geel-bruin of grijs-groen van kleur, die metbare sterkte is. Ten gevolge van dit magnetische veld behalve de ge- wone bestanddeelen van klei, bitumineuze neemt overal op aarde een vrij zwevende magneet een en organi- scho stoffen bevat. Zij wordt met zorg bepaald richting aan. Is do magneet in zijn midden aan gewassen; het slib wordt, na een nacht bezinken, een draad opgehangen, dan wijst ze met haar noordende gewreven en tot schijfjes of pijpjes gevormd. Vaak wordennaar een richting, die weinig van hot Noordon verschilt en de kockjes met een zout-oplossing bestrooid, met kokos-het magne- tische Noorden heet. De afwijking van dit olie bestreken en daama geroosterd. Gewoonlyk wordt demagne- tische van het geografische Noorden, noemt aarde als lekkernij gegeten, soms ook wol door zwangeremen in de natuurwetenschap „declinatie“, maar ter vrouwen, omdat het nog niet geboren kind er op gesteldkoopvaardij „variatie“. In het Nedcrlandsch woord ook heet te zijn. Het gebruik leidt tot verstopping en ziekten. Opgebruikt de woorden: „afwijking“ en „mis- w 日 zing“, aan Borneo wordt kool- schiefererts en op Sumatra ook welwelke evenwel in de zeevaartkunde- eene and ere diatomeeen- aarde gegeten. Med.N. Zend. XXV(1881)betekenis gegeven is geworden, worden- de onder 293.—Van der Burg, De Gen. in N. I. 193 II. 515. — Dr.afwijking verstaan de hock, die aan boord de naald met G. A. Wilken, Handl, v. d. vergef. Volkenkunde N. I. uitg. den magnetischen meridiaan maakt tengevolge van het Pleyte p. 20. — J. J. Altheer, Eetbare aardsoorten enscheeps 可 zer, en onder miswijzing' de som van deze afgeophagie Nat. T. v. N. I. XIII (1857). — Nota omtrent 两 king en de variatie. Is die mis- wijzingshoek naar het ampo-sjoorten in Bantam Nat. T. v. N. I. XI (1856). A R oosten, dan spreekt men van noordoostering, is bij naar

AARDHARS. In de lagen van de tertiaire mergel- 6taagehet westen, van noord- westerij. In overeenstemming (Dr. Verbeek, Java, II. 773) worden op een aantal plaatsen.hiermede spreekt men van: Kompas- of miswijzende f 斜 stukjes aardhars gevonden; vooral in de Preanger, met 十 en op- name in enkele onderdelen der afdeeling Tasikmalaja, werden die vroeger door de inlanders verzameld in de zichte van do miswijzende naald aan boord ; magne- breede valleien na het af- loopen der bandjirs, als wanneer het hare op de grens van den loogsten waterstand in detische { 音 ::g ten opzichte van den magnetischen takken, het hout en? bij elkaar gespoeld achter was gchblen. Op de mark Iplaatsen werd het tegen een prijsmeridiaan; ware (. 《尸 ten opzichte van het ware ;

van IGent per kilo verkocht;het werd voor verlichtinggebruikt, t'-rwiyl van het fijne roetzwart der sterk, walmende een soort oost-indische inkt werd Noorden. De kracht, waarmede de noordpool in het horizon tale vlak wordt aangetrokken, noemt men- de gemaakt. Ook uit de (hmelanden van Batavia, was dit „horizontale intensiteit“. Wanneer de magneet in zijn mine- raal bekend, zooals blijkt uit een meddeeling van C. zwaartepunt om een horizon tale as draaibaar- is, wijst zijn de Groot in het Nat. Tijdschr. XVI. 1858/9, biz. 388. noordpool in het noordelijke halfrond, meestal naar beneden, en in het zuidelijke naar bo ven. Diar, waar de magneet loodrecht staat, zij ride magnetische polen. Zij

Op een rekst van F. W. Fabius en J. A. Emanuel te Batavia, houdende verzoek om een algemeene cor) (ssc voor de winning cncr harssoort, genaamd i

binnen do residential】 Bantam, Batavia, rawang liggen ongeveer 20° van de-, geografische polen af. m de Preanger Kegenschappen, werd in 1887 do liegeenn Wanneer de magneet op die wijze draaibaar is in het vlak, geantwoord dat het verzoek niet voor inu illiging vatbaar, dat gaat door het mag- netische Noorden, wordt de helling in natuurweten- schappelijke werken door het woord was. Scdert word er nicts incer van veniemen. „inclinatie“ aangeduid. Verder gebruikt men voor de

Ook in Palembang (Lematang Oeloe) blijkt aard- Jia'H, kracht, waarmede da noordpool resp. verticaal en in de voor te komen en vindt men daarover een bo- rieht van J, rich- ting der inclinatie wordt aangetrokken, de uitdruk- Gereen in het Nat. Tijdschr. XXIV. 1862, biz. 517. kingen „verticale“ en “total . intensiteit\ Het

Volgens Potonie (Die Entstehung der Stein- kohle und aardmagnetische veld is onderhevig aan verschillen- dor Kaustobiolitho iiberhaupt, 1910, biz. 205) behoort periodische en onperiodische schommelingen, die door retinot of aardhars tot do fossiele Hartobiolithen, d. w. z. terrestische en kosmische (vooral solaire) invloelen dat hot is ontstaan uit de sterk hars'houdende planten dor veroorzaakt worden, en gedeeltelijk nog on verklaard zijn. tertiaire en latere prioden, wnar dezo gestorven en verrot De waarneming en het onderzoek dier verschijnscnen zijn onder voortdurende aanwezigheid van de lucht (zuur- geschiedt op magnetische obser- vatoria, dio door een stof); daarbij verdwijnen in hun geheel allo plan- tendelen groot aantal rijken onderhou- don worden; in Indie on blijven slechts de harsbestanddelen achter. behartigt het Kon. Magnetisch. cn Mcteorologisch

Eenige ijdissclio stenkolen en vrij wcl allo bruin- kolen Observatorium, te Batavia geves- tigd, dio belangen. In de zelfden oorsprong hoeft als do retinot, doch waarbij do de cerate jaren na de stichn. ting van het Observatorium word enkel de declina- tie waargenoinen. Uurlijksche inkolingsprocos hobben ondorgaan. A AARDKUNDE. GEOLOGIE.

waarden voor de jaren- 1868—*75 vindt men in de „Observations made at t he M. and M. Observatory at Batavia** Vol. I en III. Later Wbrden de drie elementen (declinatic, horizon tale en verticale intensiteit) photographisch geregis- treerd. Uurlijksche waarden vindt men in DL VII en volgende deelen dor “Observations”. (Zie verder onder OBSERVATORIUM).

Kennis van do richting en sterkte der aardmag- netische kracht is voor vele doeleinden (scheepvaart, kartecring enz.) vereischt; het is o. a. daarom, dat

vele landen zoogenaamd magnetisch opgenomen zijn of worden; daar evenwel het aardmagneetveld een langzame (seculaire) verandering vertoont, die nog onverklaard is, moet een dergelijke opneming na een zeker aantal jaren herhaald worden.

De eerste opneming van Ned. Indie geschiedde in 1848 door een Engelsman C. M. Elliot; de tweed^e uit eigen middelen, maar als regeeringsopdracht, door ■den Rotterdamer, Dr. E. van Rijkjevorsel, tusschen de jaren 1874 en 1877, en de derde van 1903 tot 1907 ■door den onderdirecteur, later directeur van het Observatorium te Batavia, Dr. W. van Bemmelen. In de publicatie van deze laatste opneming vindt men naast tabellarische opgaven omtrent de waarden der magnetische elementen en kaartcn der isomagnetische lijnen, geldende voor het jaar 1905, nieuw uitworpen lijnen voor de beide oudere opnemingen, alsmede een kaart van de veranderingen opgetreden tusschen 1876 en 1905. In 1905 liep de lijn, waar de nagniet-naald geen afwijking vertoont, over de cilanden besteden Sumatra naar Atjeh; oostx^tlijk daarvan nam de oostelijke declinatie toe, tot een bedrag van ongeveer 4°.5 bij den Ulsten lengte-grad. De inclinatio bedroeg ongeveer — 5° (d.w.z. de noordpool wees naar een punt 35° boven den horizon) in de zuidelijkst^e deelen van den Archipel en nam noordwaarts gelijkmatig af tot ongeveer — 7° in de noordelijkste deelen. De horizontale intensiteit nam in die zelfde richting over den Archipel gaande, toe van 0.363 tot 0.390 (centim.-gram-secunde eenheden). Van 1876 tot 1905 nam de oostelijke declinatie af in het deel van den Archipel westelijk van den 115den lengte-grad gelegen en oostelijk daarvan nam ze toe. De negatieve inclinatie werd in dal tijdperk footer en de horizontale intensiteit nam noordelijk van de Java- en Banda-zee toe, zuidelijk daarvan af.

Te Batavia werd waargenomen:
in 1911 : "

de oostelijke Declinatie.....	0°47'.7
de opwaartsche of zuidelijke Inclinatie ..	31°16'.4
de horizontale Intensiteit.....	0.36664
de verticale Intensiteit.....	0.22269
de total ^e Intensiteit.....	0.42897

verandering sedert 1910 respectievelijk:

vermindering van	l.04
vermeerdering van	
vermeerdering van	
vermeerdering van	4'.24
vermeerdering van	0.000039 c.g.s.
	0.000643 e.o.s.

Vulkanische gesteenten zijn vaak magnetisch, •waardoor nabij en op vulkanen locale aantrekkingen ■heerschen, en dientengevolge de richting der naags-■trekkracht stork kan afwijken van die in omliggende 30 trekken. Op Krakatau en den Tengger werd dat o.a. •aangetroffen. Dergelijke plaatselijke onregelmatig- heden komen ook voor, daar waar aan de oppervlak- te der aarde geen reden daarvoor te bespeuren valt.

Literatuur. C. M. Elliot, Magn. Exploration Indian Archipel, communicated by Lieut.-Col. Sabine (Philosophical Transactions 1851). — Dr. E. van Bijckeovorsel, Rapport aan den Min. v. Kol., (behel- ■zende zijn magnetische onderzoekingen van 1874— 1877) in de Werken v. d. Kon. Acad. van Wet?., Nat. -Gesch. DL XIX en XX. ■Observations m. a. the Magnetical and Meteorological Observatory Batavia, DI. I, III, VII en vo'ende. Vol. XXII, prt. II behelst de uitkomsten der waamingsperiode U88 —1899 bewerkt door Dr. S. Feege. — Dr. W. van Bemmelen, Magn. Survey of the Dutch East- Indies m.L the years 1903 — 1907. (Observations

Vol. XXX App. D). — Van don zelfden: Die Ab- weichung der Magnetnadel; Beobachtungen, etc. bis zur Mitte des XVIIIten Jahrhunderts. (Supplem. tot Vol. XXI der Observations); bevat o. a. koinasp- afwijkingen, waargenomen op schepen in de zeeën en op de reeden van den Archipel. — Nat. Tijdschr. v. N. I. (behelst sedert 1902 DI. 63, Jaargomiddelen voor Batavia).

AARDNOTOT. Zie ARACHIS.

AARDNOTEN-OLIE, ook katjang-olie genaamd, afkomstig van de *Arachis hypogaea* L., Katjang ta- nah, eene plant die uit Z. Amerika afkomstig is en op Java en in vele tropische gewesten, alsmede in Zuid-Europa wordt gekweekt. Zij wordt door de in- landers op Java verkregen door de gedroogde peu- len van do schil te ontdeën en dan de noten in een rijstblok fijn te stampen, te stoomen en warm uit te persen. In de vele fabrieken, die men thais op Java vindt, werkt men op Europeesche wijze en gebruikt dan hydraulische persing. Ook door extractie met benzine wordt een — niet eetbare — olie bereid. De Javaansche olie is veelal gekleurd, de Europeesche, door koude persing verkregen, is bijna kleurloos, aangenaam van, smaak en kan de olijfolie vervangen. Voorts dient de olie bij de margariefabi-ikatie, voor de bereiding van zeep, tot het smeren van machines en op Java ook voor lampolie. Zij wordt o.a. door de Nederlandsche olijfabriek te Delft onder den naam van Delftsche sla-olie in den handel gebracht. De na hetuipersen van de olieachterblijvendekoek (boeng- kil) bevat ± 6% stikstof en wordt als mest gebruikt. Ook dient zij ter bereiding van ontjor. In de uit- voerstatistiek komt aardnoten-olie niet voor.

AARDOLIE. *Lantoeng of Latoeng* (Jav.); *Minjak Tanah* (Mai.). Hieronder wordt verstaan de bitumi- neuze vloeistijf die, in den regel begeleid door bitu- mineuz (natuurlijko) gassen, in sommige lagcn der aardkorst aanwezig is en waaruit door gewone distil- latio petroleum (nevens andere stiften) wordt verkregen. De naam „aardolie" staat dus gelijk aan hetgeen men gewoonlyk „ruwc petroleum" noemt; de verdere behandeling van dit onderwerp zal dchrale geschieden bij PETROLEUM. (Als brandstof voor oliemotoren wordt so ms aanbevolen "ruwolic"; (lit is echter geen ruwe aardolie, doch daarmede wordt L bedoeld een der niet-geraffinierdo producten der aardoliedistillatie).

ABANG-ABANG (Gaj.), *Abeueng-abeueng'* (ATI.), opoudekaarten Abong-abong geheetcn een 3015 M. hooge berg van — naar do vormen te oordeelen — vulkanischen oorsprong, gelegen in hot Gouv. Atjeh cn 0. Behoort tot het Gajo'sche Centraal-gcbirge. Naar de Atjehsche zijdc het do Abang-abang gc- woonlyk Singgah Mata of Tangga^a.

* C. Snouck Hurgronje: Het Gajoland en zijne be-
woners, bl. 40. — W. Volz: Die Gajolander, bl. 332.

ABANGAN. Zie ISLAM IV, b.

A. B. C. KRUID. Zie SPILANTHES.

ABDAS (reininging). Zie SEMBAHJANG.

ABDI. Afgeleid van het Arab. *abd, dienaar, slaaf, in welke beide beteekenissen het woord voorkomt. Zoo verstaat men thans in de Jav. Vorstcnlanden onder „*abdi dalm*"^o vorstendienaren, van de hoogste ambtenaren tot de laagste hof-officianten, en is op Java de uitdrukking „*abdi dalen*"^v een bekefdheids- vorm, gelijkstaande met ons: „Uw dienaar", — On- der den naam *abdi* waren ook in Bantam de rijksks- len bekend, lieden die door geweld van wapenen ge- dwongen werden, zich aan den Islam te onderwor- pen. Zij waren het eigendom van den Sultan, had- den zwaardere listen te dragen dan de oveidge be-

volking en woonden gewoonlijk in dorpen bijeen. De Sultans mochten hunne bijzitten in onbepert getal uit de dochters dezer *abdi's* nemen. *Resum6* Bantam I. § 2. VI. § 2.

ABDOE,LLAH, Arab. „dienaar van Allah“, is een ook in den Indischen archipel zeer gebruikelijk naam. Van hen, die zoo genoemd werden, vermelden wij slechts:

Abdoe'llah bin Abdi'l-Kadir Moensji (het laatstC woord beteekent taalkenner, -onderwijzer, -geleer- de), een van de voornaamste Maleische schrijvers van de vorige eeuw, wiens werken, die door velen om hunne zuivere taal geroemd, door anderen ten op- zichte der zuiverheid minder gunstig beoordeeld worden, een persoonlijk karakter dragen. Hij was geen Malcier van geboorte, maar de zoon van een Arabischen vader en eene Klingalesche moeder; be- wonderenswaardig is zijne groote kennis der Malei- schc taal en het gemak, waarmede hij zich van haar bedient. Dat gemak heeft echter menigmaal geleid tot slordigheden in het gebruik van woordvormen en in woordsebbiking; soms bezigt hij uitdrukkingen, die volstrukt on-Malcisch zijn. Zijn drukke omgang met Europeanen, van wie velen van hem onderrecht in het Maleisch ontvingen, heeft op zijn taal invloed, en niet altijd ten goede, gehad. Maar bij het vele goe- de door hem gepresteerd, verdwijnen die vlekjes in het niet.H ij werd in Malaka geboren, leefde daar in do eerste hc] ft der negentiende eeuw cn kwam, na de vermcstcring van Malaka door de Engelschen, veel in aanraking met Britsche ambtenaren, o. a. Farquhar en Raffles. Van zijne werken zijn vooral belang- rijk: dchikajat Abdoe'llah, o.a. xitgecgvven als Autobiographic van den schrijver door H. C. Klinkert Lcid-c-n 1882, die belangrijke bijzonderheden over de Hollands'ho en Engdsche heerschappij te Malaka be- vat; de Pclajaran Abdoe'llah of beschrijving van con,cis van Singapoera naar Kalantan (o. a. uitg. door J. Pijnappel Mai. Icesboek IV Leiden 1855 en Klinkert Leiden 1880). Eene uitgave van d'Sadja- rah SlcJajoe of Maleische Krooiieken van zijrre hand is in 1884 door H. C. Klinkert te Leiden opnieuw be- zorgd. Eene Icvensbeschrijving van hem, geput uit de Hikajat is te vinden: T. v. N. I. 1854,1, bl. 73 vlg. 297 vlg.

ABDOER-RAHMAN, Arab. „dienaar van don Bamhartige“, een ook in Ned.-Indie onder Mobaminedaansche inlanders gebruikelijke naam. *Habib A bdoe'r-rahman al Zahir*, een Arabic?, die voor en tijdenf ;]jel bestuur van den Gen. Van der Heyden op Atjeh een groote rol speelde. (Zie ATJIH).

ABEANSEMAL. District van de ondcrafdeling Badocng, afdceeling Zuid-Bali, residentie Bali en Lombok.

4 ABOEHOE. Zie VLEERMUIZEN (INSEKTEN- ETENDE).

ABOE'L, Arab. „do vader van“ is een naam : die in tai van inlandsche Vorsten-namen voor- komt, cn o. a. in dio van,bijna alle Bantamsche Sultans zooals o. a. de bekende Aboc'l Fatah, ook wel Sultan Agoeng of Ageng genaamd. Zie onder BANTAM.

ABOENG. Vol gens do overlevering zou Menak Pameka Baginda, een afstammeling van Lampong (zie LAM PONG SCHE DISTR. bevolking) zich als hoofdleider met een deel van den hoofdstam van do *Wai Ompoe* naar de *Aboeiigstrekcn* (hot W. deel der tegenw. onderaf. SEFOETH), hebben begeven en zich hebben gevestigd langs de *Wai Aboeu*, een lin- kerzijrivier van de *Wai JRazem*; van hieruit hebben deze lieden, de Aboengers, zich verder uitgebreid en

zich in verschillende aangrenzende streken van de Lampongs gevestigd.

Abonger heeft do betcekenis aangenomen van *bo- veiiander* en wordt dikwijls in tegenstelling met *Lampoiy/e.r*, iemand van de *benedenlanden*, abouert.

Literatuur: P. J. Veth. Het landschap Aboueng en de Aboengers op Sumatra (Lamp. Distr.) T. A. G. le ser. Decl II (1877), bl. 35 v.v. — J. H. Hissink. Het pepadonwezen enz. in de afd. Toelang Bawang. Tydschr. Ind. T. L. cn v., deel 47 (1904), afl. 1 en 2, b] . 73 en 74.

ABOLITIE is het besluit der politieke macht, waarbij bcvolcn wordt met een begonnen rechtsge- ding niet verder voort te gaan. In Ned. Indie heeft de Gouv. Gen., in overeenstemming met den Raad v. N. I., het rcht daartoe voor zooveel In- landsche Vorsten en ho of den betreft.'Art. 52 R. R. en Bijbl. N°. 737.

ABROMA AUGUSTA. L. f. fam. Sterculiaceae-*Sentolo*, (JAV.). Heester met donkerpurperen bloe- men ; uit de in water geweekte schors wordt een. soort touw gemaakt. (Dviivclskatoen). ”务

ABRUS PRECATORIUS L., fam. Leguminogae, onderfam. Papilionatae. *Saga*, MAL., *Daoen saga*, IMAL. *Saga areuj* SOEND. *Koraalerwt*, *Weesboontjes*, *Patemosterboontjes*. Windende heester of kruid met govinde bladeren en trossen van kleine- paarse bloemen. Peulen met 3 tot 6 rood- met zwartgevlekte zaden. In het wild en gekweekt. De- zaden zijn vooral bekend geworden na de ontdek- king van het daarin voorkomende giftige „Abrine“, dat in de oogheelkunde gebruikt wordt. In de In- landsche geneeskunde splen de blaadjes een rol. Ze- zijn zoet van smaak en worden in aftreksel vooral als hoestdrank gebruikt. Als bestanddeel van de- Indische spruwkruidcn (Obat Seriawan) zijn zeals Folia Abri ook iii do Nederlandsche Pharma- coepe opgenomen. -

ACACIA FARNESIANA Willd. fam. Legumino* sae, onderfam. Mimosaeae. *Indralaksana*, JMAL.; *Na- gasari*, SOEND.. Gedomde heester met heldergel* zeei welriekende bloemhoofdjes, in het wild en gekweekt.;-/

ACACIA LEUCOPHLEA WüÜd., fam. Legumino- sae-Mimosaeae. *Pilang* (J AV.). Boom met geelachtig- witte tot groote pluimen vereenigde bloemhoofdjes, met lijnrechten gedoomden stam, die door de witte schors zeer opvalt, en schermvormige kroon. Het roode hout is hard en zwaar, grof van vezel; het is : een goed timmerhout, vooral voor huisbouw ge- schikt. Do schors van de Pilang be vat veel tannine- en wordt dan ook voor het looien gebruikt. Ook le- vert de boom een soort gom.

ACACIA TOMENTOSA Willd., fam. Legumino- sae, onderfam. Mimosaeae. *Kelampas*, MAL. *Klampis*, JAV. Vrij lage boom, mot witte bloemhoofdjes. Voor omheiningen gebruikt wegens de gedoomde takkeru Lervt gom.

ACAD ☞ MIE DE MARINE. Zie ONDERWIJS (MiUtair).

ACALYPHA HISPIDA Bunn., fam. Euphorbia- ceae. *Boentoet koeljing*, *Ekor koeljing* (MAJL.). Klein© heester, op Java niet in het wild gevonden, gekweekt wegens de mooie roodbruine bladeren en de groote bloemoren; vooral voor heggen gebruikt. De bladeren zijn een inlandsch geneesmiddel.

ACCOUNTANTSDIENST (gouvernements). In ver- band met do invoering van een commercieel boek- houding bij de daarvoor in aanmerking komend© gouvernementbedrijven werd in 1907 een deskundi- ge naar Indie gezonden met de opdracht om in

overleg met- do ambtenaren, die aan het hoofd der verschillende bedrijven geplaatst waxen, een boekhouding, voor elk bijzonder geval geschikt, in te richten, daarop voortdurend toezicht te houden en haar geleidelijk te verbotten naarmate do Ontwikkeling van die bedrijven daartoe aanleiding zou geven. De bedoelde deskundige verkreeg eene aanstelling als gouvts.-accountant t. Hem werden na verloop van eenige jaren meerdere ambtenaren toegevoegd. Thans bestaat de gouvts.-accountantsdienst uit 66n chef [bezoldiging / 600 tot / 1000 maands] zoomedo uit aan dien chef toegevoegde gouvts.-accoun tants [bezoldiging f 500 tot f 900 maands] en adjunct-gouvts.-accountants [bezoldiging / 250 tot / 500's maands]. De formatie van dit persoon eel wordt jaarlijks geregeld in verband met de daarvoor bij de begrooting toegestane fondsen. De standplaats van den chef van den gouvts.-accoun tan tsdienst is Batavia, die van het hem toegevoegde personeel Batavia, Soerabaja, Bandoeng of Padang. De standplaatsen van bedoeld personeel worden door hem aangewezen en naar behoeften gewijzigd. Zie Bt. G.G. 29 Nov. 1915 n°. 47 Ind. Stb. n°. 680. Zie voor de instructie van den chef van den dienst Bijblad n°. 6954, 7610, J837 en 8159. 戚"

q, 一八 ACCIENZE¹. Zie BELASTINGEN.

BL) ACHASMA COCCINEUM Val., (*Elettariacoccinea* —

SOEND.) voorde vrucht. Kruidachtige plant met lange bladeren en een korte gedrongen aar van roode bloemen, alleen van Java bekend in de bosschen beneden 1200 M. De niet-aromatische zaden zijn zoet en worden gegeten.

ACHASMAWALANG Na., (*Donacodes Walaxig* BL),

fam. Zingiberaceae. (SOEND.). Gemberachtige plant, in de omstreken van Buitenzorg in de dorpen gekweekt. Verspreid eenzeerdoordringendenreuk, -die met de lucht van de Walangsangit overeenkomt. Desondanks worden de bladeren als toespjes bij de rijst gegeten. De bladeren worden gebrand op do hoeken van de sawahs om de walang sangits te verdrijven, die schade in de onrijpe rijst aantichten.

ACHRAS SAPOTA L., fam. Sapotaceae. SAWO MANILA, SAPOTILLE. Lage boom, in West-Indie inheemsch, thans overal in de tropen gekweekt, om de smakelijke vruchten. Het fraaie hout is zeer geschikt voor fijn meubelwerk.

ACHTERWAL. Zie ondet AROE-EILANDEN.

ACHYRANTHES ASPERA L. fam. Amarantaceae *Daoen djarong, daoen sangkelan* (MAL.). Kruidachtige plant, in a lie tropische streken vcrspreid; in Britsch Indie geniet de plant een groote reputatie als middel tegen slangen- en scorpionen-beet. Wortel en blakleuren zijn op verschillende plaatsen een geneesmiddel.

ACORUS CALAMUS L. fam. Araceae. *Daringo* of *Deringo*. Zeer algemeen verspreide plant, zoowel in de gematigde luchtstreek o.a. in Nederland voorkomend (waar de plant *Kalmoes* heet) als in de tropen. Op Java op groote hoogte in het gebregte nog voorkomend op vruchte plaatsen. De wortelstok is ook in Indie algemeen in gebruik als geneesmiddel. Hij heeft door zijn gehalte aan aetherische olie een scherp Bmaak en reuk. De Chiiteezen gebruiken de plant wel als een middel om wandluizen te verdrijven.

ADAM (ALWAS SIKHBILLAH—) was de voorlaatste Sultan van Bandjermasin, na wiens dood, ten gevolge van oneenigheden over de troonsopvolging, een geduchte opstand uitbrak, die eindigde met de

ADAN, (aankondiging van den sembahjang). Zio MOSKEE, C.

ADANG-BAAI. Een 25 K.M. lange, smal toeloopeude baai aan de O.kust van Borneo, op ongeveer 1° 42' Z.Br., waarin de Adang- en Pasir Lamarivie-ren uitloopen. De kusten zijn laag, do diepten, niet groot en de vaarweg is smal. Zie Zeemansgids O. I. Arch., dl. III B.

ADAS (JAV.); of ADAS PEDAS (MAL.) ADAS MANIS, ADAS WELONDA; HADAS of HADES (SOEND.); PINKEL (MOLUKKEN MAL.), Fonkel, do vruchten van *Foeniculum vulgare* L., Fam. Um-belliferae. Plant van Z. Europa, W. Azie en N. Afrika, waarschijnlijk door de Europeanen in Indie in-gevoerd. Groeit in hooge streken zeer goed. Fenkel wordt bij de bereiding van vele gerechten gebezigd. De aetherische olie, uit planten op Java gekweekt, is van zeer goede hoedanigheid.

ADAS ADASAN (JAV.) Zie GOMPHRENA.

ADAS MANIS (MAL.). Zie PIMPINELLA en ADAS.

ADAS PEDAS (MAL.). Zie ADAS.

ADAS PEELASARIE. Zie ALYXIA.

ADAS TJINA (JAV., MAL.). Zie ILLICIMUM.

ADAS WELONDA (JAV.). Zie ADAS.

ADAT. Aan het Arabisch ontleende term, die „gewoonte“ beduidt in den ruimsten. zin. Mohammedaansche inlanders echter plegen tegenover elkaar te stellen „adat“ en „hoekoom“ (sarat, sjarat, oe- | hoem,enz.), waarbij het eerste op de — zoo belang-j rijke — zuiver inheemsche (Indonesische) gewoon- | ten, het tweede daarentegen op de aan de Moham- | medaansche wet ontleende regels en gewoonten ziet. j Onder adat in dezen zin vallen dus do inheemsche zeden en gebruiken op elk gebied des lovons: om- i gangsvormen, landbouw, ziekenbehandeling, rechts- | inzettingen (adatrecht), voorvadrncrveroring, lijk- bezorgtiig, spelon, enz. enz. Niet overal in Indie j heet de gewoonte adat ; andere namcn zijn b.v. i bo wo (Nias), bitjara (Karo land), oegari (Zuidelijk .Batakland), bolai (Paloe), oekoo (Soemba), kebi- | asaan (Minahasa). Zio ook ADATRECHT en IS-LAM.

De (niet-Malcischc) bijvorm hadat wordt op Zuid-Celebes, en in Boogineesche of MakassarHcho landschappen buiten Zuid-Celebes, gebezigd voor den vedhoofdijg regeerenden en ook rchttsmacht nitoe-fenendon rijksraad van inlandsehe rijken, gevormd door vorst en rijksgrooten to zamon. Zie ook RECHTSWEZEN.

ADATRECHT. Dezc naam is in do twintigBto ceuw van lieverledo in zwang gekomen om het ongecodificeerde recht der inlandcjs en vreemde oosterlingen in Ned.-Indie aan te duiden, en wel i wegens het gebrekkiqe der vroegere benamingen. ! Immers, de daarvoor in art. 75 Reg. regl. gebezigdo I term „godsdienslige wetten, instellingen en gebrui- i ken“ wekte eenorzijs den verkeorden schijn, ah ¹ zouden in het levondc rchtl dor inlanders enz. gods- i dienstige wetten (Hindoerecht, Mohammedaaiisch I recht, Christolijk rcht) de hoofdplaats besltaan, on I verzuimde andrzijs de grens te trekken tusschen on I het geheel der volkenkundige zeden (inheem- | sche adat Jiaast godsdieistigo gebruiken) en het op j rechtsverhoudingen betrekkelijke onderdeel daar- j van (adatrecht). Maar ook de term „gewoonterecht“ had bezwaren, daar een deel van het hierbedoeldo j recht der inlanders enz. wel niet is gecodificeerd, i maar toch berust op verordeningen (van inlandscho j gemeenschappen of van vorsten). De term „adat- ¹ recht“ schijnt het eerst gebezigd door Dr. C. Snouck

Af)ATRECHT _ ADEL.

Hurgonje in 1893y(De Atjehers I bl. 16 en 386; adnes in ADATREGELINGEN. Benaming ter aanduiding van Adatrechtbundel I bl. 24), doch is sedert door anderen voorschriften van adatrecht, die niet door een of andor overgenomen, zelfs door de regeering, waarvoor men gozag (dorp, vorst enz.) worden opgelegd, maar vrijwillig met name zie Ind. Stb. 1911 n° 569 art. 1 en Bijbl. 8091 als gedragsregels worden aanvaard door een groep uit do inlandsche bevolking. In la- ter tijd krijgen zij steeds

De studio van het adatrecht dagteekent van het laatste groo- ter beteekenis onder den invloed der zending, die haar kwart der negentiende eeuw. Baanbre- kend was de Christeninlanders beweegt zulke regelingen vast te stellen; arbeid van AProf. G. A. Wilken (Ver- spreid zie b.v. *do door de Welvaartcommissie in 1911 geschriften, 1912 ; I en II) en van Dr. C. Snouck uitgegeven „Adatregelingen in de Inlandsche Hurgonje"De Atjehers, 1893—1894 第 Het Gajoland christengemeenten op Java", een regeeringsmissive van leverde Mr. I. A. Nederburgh in zijn tijdschrift Wet en 911 over Christelijk volksrecht in Bij bl. 7512, en de Adat- Adat (1896—1898; vooral band I, stuk 1, bl. 17—78); rechtbundels. Zulke adatregelingen verbinden slechts, reeds van 1876 af trou- wens schrift de hooger zoolang haar voorschriften werkelijk worden betrach- onderwijst onderwijs in het adatrecht voor aan ten dus in het gewoonterecht blijkbaar zijn opgenomen. In minste eon rijksuniver- siteit-. Sinds 1906 verschijnt in 1913 is aan mr. J. C. Kielstra opdracht gegeven, de afleveringen een bijeenvallend. werk over %,Het bestaande adatregelingen van Christen-inlanders op en van Nederlandsch-Indie** van Prof. C. van buiten Java na te gaan en te zien wat verricht kan worden Vollenhoven In 1909 stelde het Kon. Inst. v. d. Taal- om ze aan haar doel be ter to doen beantwoorden. Land- en Volkenk. v. N.-I. te 's-Gravenhage een Vgl. over adatregelingen Prof. C. van Vollenhoven, „commissie voor het adatrecht" en het Bataviaasch Genoot- schap v. K. en W. een „commissie van bijstand Vgl. et adatrecht van N.-I., afl. 2, bl. 110—112.

ADDEL. Byna overal in Nederlandsch Indie vindt men voor het adatrecht" in met opdracht om de gegevens een erflijken adel, die een afzonderlijken stand in do bijeen te zamelen, die te vinden zijn in. bestuurs- maatschappij vormt, en in sommige streken groaten archieven, adatvonnissen, adatregelingen der zen- ding invloed op de bevolking heeft. In den regel worden ook de enz., en die gegevens te schiffen en te bewer- ken; tot voornaamste hoofden en ambtenaren uit den adel gekozen, dusver (Juli 1916) verschenen diensten- gvolge reeds elf Slechts de hoofden en andere bestuurders der gemeenten, Adatrchbundels te 's-Graven- hage. In 1912 gaf Mr. K- gelijk mede de geestelij- ken, zijn doorgaais personen uit L. J. Enthoven een over- zicht van „Het adatrecht der den burgerstand. Overal, waar een erflijke adel bestaat, inlanders in de jurisprudentie". Voorts maakte in 1914 erkent men intusschen het recht van den Vorst en nog veel meer dat van het Gouvernement, als Souverein, om per- sonen van lagere geboorte in den adel te verheffen, of om aan personen van adel een hooger rang daarin toe te kennen. Dergelijke gegeven titels staan, ook wat den overgang op de lunderen betreft, volkomen gelyk met die op grond en het genotrecht van grond), terwijl ook niet door geboorte verkregen. De Islam kent slechts een en nien monographieen aan onder- werpen van adatrecht algemeenen geboorte-adel, namelijk dien van de worden gewijd. Is door een ander het studiemateriaal afstammelingen van Hasan en Hoessein, de zoons van Alt verrijkt en verbeterd, nog steeds uitbroken eon bij Mohammed's dochter Fatimah. Bo afstammelingen van woordenboek van adatrecht- tormen (zie echter het Hasan voeren gewoonlijk den titel van *Sjarif* (lul. *sarip*) en register achterin Adatrecht- bundel X, 1915, on dat die van Hoessein den titel van *Sajjid* (Ini. *Said*). De *Sjarif's* en de *Sajjid's* worden aangesproken met het woor rd *Habib*. beknopt synoptischloerzicht van het Indonesisch Hunne docliters voeren den titel van *Sjaridh* (Ini. adatrecht; bcide te noodiger, omdat hut adatrecht met zijn *Saripah*). Bcido titels zijn erflijken in de mannel'ke linie, termen niet voor heel liulie gelyk is, doch in een onverschillig van welke geboorte de moeder is, ja zelfs al twintigst kringon van ondciling verwant, maar toch is dezo de slavin van den vader. Bovendien worden in het onderscheiden adat- iccliten moot worden gesplitst. Mohanimedaansche recht alle perso- nen behoorende tot

Factoren, di- op de studie van het adatrecht nadeelig den Arabischen stam Qoraisj, ja zelfs alle Arabieren, als werken, zijn: enerzijds het gemis van een inlandsche van edeler bloed aangemerkt dan personen tot andere rechtstaal — weshalve men voor do in- landsche nationaliteiten behoorende, welke hun stamboom ook reclitsbogrippen eerst Europeesche technio* kc tennen moge zijn. In verreeve de mecste streken van den Archipel hcoft mooten uidenken —, op nndcrzijds het bestaan worden deze be- grippen ook gehuldigd door de Inlanders, van inlandsche wetten (Zio aldaar), op- teekeningen die die den Islam hebben omhelsd. De belangrykste mectal van het levendo adatrecht ecu onbetrouwbaar of uitzondering Icvrct in dit opzicht, tegenwoordig althans, zelfs misloidend beclde geven. Java op, alwaar men over hot algemeen de *Sarip's* op de Zieover studio en inkaartbronging van het adatrecht *Said's* wol als personen van adol erkent, maar volstrekt ;

nog: T. A. G. 1915 bl. 388en 1916 bl. 108(VanEerde). niet als gelykstaande in de geroete met Vorsten, Re- gonten en andero Inlantscho Groeten.

ADATRECHTSPRAAK. Dczen naam pleegt men te Wat Java en Madoera betreft, zoo bestaat de adel in bezigen, niet voor alle recltspraak die het adatrecht tot Bantam vooreerst uit do afstammelingen der vroeger burgerlijko zaken), doch alcoon voor die rechtspraak Sultansfamilio. Zij voeren den titol *Toeba- goes* (vrouw: („inheemscho rechtspraak", Zio aldaar), welke ook *Ratoe*). Daarop volgen in rang de personen, dio of zclfv, of zelve, in werkelijkheid of in naam, door 'b lands adat on wier voorouders, van den Vorst of later van het niet door onzo verordoningon op het rechtswozon is Gouvrcnement den oorspronklijken in Bantam niet ingesteld. Over haar en over de van- ouds daarbij inhemschon titel van *Raden* hebben verkregen, en gevolgdde rechtspleging, zie Mr. B. tor Haai-. Het oindelijk heeft men nog een lagere, ala mon wil, landadel adatproces der inlanders, 1915, on do aldaar aangehaald mot do titels van *Jas*, *Entol* literatuur.

(vr. *Ajoe*), *Apoen* en *Oejang*; de beide laatste zijn echter op weg, uit het gebruik te vcrdwijnen. In de Soendalanden rekent men tot de edellieden (*Menak*) in strengen zin slechts de afstammelingen van de voormalige vorsten van Padjadjaran en van vroeger-re Regenten. Zij voeren den titel *Haden* (vr. *Niahi Raden*). De titel *Mas* (vr. *Niahi Mas*) wordt gevoerd door families, die, ofschoon niet tot de *Menak's* behorende, zicli toch, door het bekleeden van ambten, als anderszins, boven de gewone volksklasse hebben verheven. Deze titel schijnt trouwens oorspronkelijk niet in de Soenda-landen inheemsch te zijn geweest. De adellijke titel van den vader gaat in West-Java over op alle kinderen, uit een wet tig huwelijk geboren; de stand der moeder is voor den overgang daar-van onverschillig.

Afwijkende beginselen omtrent den add worden gehuldigd in de Vorstenlanden van Midden-Java. De adel berust aldaar op afstamming van den regeerenden of van een vroeger geregeerd hebbenden Vorst. Hij is hooger naamate men nader bij den vorsteliiken stamvader staat, en daalt naamate er meer generaties tussclien den persoon en de bron van zijn adel liggen. Zoo is de hoogste adel die der kinderen van den Vorst; dan komen de kleinkinderen, de achter-kleinkinderen, enz. De adel gaat verder zoo-wel in de mannelijke als in de vrouwelijke lijnie over, mits in het laatste geval de man der vrouw, die haar adel op hare kinderen doet overgaan, zij het van lagere adel dan de moeder, toch in elk geval zelf van adel is. Anders staan de kinderen dadelijk op den laagsten trap van adel. Voorts gaat de adel in de verschillende generaties sterker verzwakt over, ingeval de moeder niet de echte vrouw (*padmi*), maar slechts de bijzit (*goendik*, *ampejan* en Kr¨mfll *Inggil selir*) van den vader was. Van deze begriipen uit-gaande, heeft men een-uitgebreid systeem van adellijke titels naar de verschillende generaties. De hoogste is die van *Pang'ran* (vr. *lialoe of Haden A joe*), die rechtens alleen toekomt aan de volwassen zoons van den Vorst, met of zonder bijvoeging van *Adipati*, *Aria*, *Ngabehi* enz.; dan volgt die van *Raden Mas* (vr. *JRiden Ajoe*) met bijvoeging van *Aria* of *Pandji*, en eindelijk die van *Raden* (vr. *Raden Nganlen*). Aan de titels in de eerste generaties zijn tevens apanages verbonden.

De titel *Mas* (vr. *Mas Nganlen of Embok*) wordt gevoerd, hetzij door personen, die te veel generaties van den vorsteliiken stamvader af staan om nog op den *JRcwie*^titel aanspraak te kunnen maken, hetzij door families, die door armoede of het ter hand nemen van mingeachte beroepen dien titel hebben verloren, hetzij door families uit het volk, die zich door het bekleeden van ambten als anderszins boven hunnen oorspronkelijken stand hebben verheven.

De titulatuur in Djokjakarta wijkt slechts in bijzonderheden, maar niet principieel af van die in Soerakarta, welke hierboven geschetst is. Alleen zij vermeld, dat aldaar de titel *Raden Mas* niet wordt gebruikt, althans niet in denzeHden zin. Ook in de Gouvernements-residentie van Midden-Java volgt men, behoudens enkele uitzonderingen, ten deze de gebruiken der Vorstenlanden. Als zodanige uitzonderingen moeten vermeld worden, dat de verheffing of verhooging in den adel uitsluitend aan het Gouvernement toekomt; dat men langs het Noorderstrand den overgang van den adel in de vrouwelijke lijnie, waarschijnlijk onder den invloed van den Islam, over het algemeen als een misbruik beschouwt, dock dat men daarentegen in de binnen-residentie in sommi-

perkt huldigt. In vele streken is bovendien het willekeurig aannemen van adellijke titels een kwaad van grooten omvang.

In de residence Besoeki treft men nog overblijfselen aan van den ouden Hindoe-adel, met de titels *Haden* (vr. *Raden Ajoe*) en *Jfa-s* (vr. *Mas Ajoe*), ge-lijklijk in de mannelijke en in de vrouwelijke lijnie erfelijk. Op Madocia's vorcon de afstammelingen der laatste geregeerd hebbende dynastien den titel van *Radin* (vr. *Badin Adjoeh*), en die van vroeger dynastien den titel van *Mas* (vr. *Mas Adjoeh*), beide alleen erfelijk in do mannelijke lijnie en zonder afdaling van generaties. Als persoonlijke onderscheiding kunnen aan dezen *J'ade*^s^-itel nog de woorden *Ardjeuh of Pandjih* worden toegevoegd.

Op het eiland Bali valt de adel geheel samen met het Hindoesche kastenwzen. In de Maleische landen bestaat de adel uit de familie der Vorsten of voormalige Vorsten, met plaatselijk zeer verscbil-lende, en dikwijls niet eens vaststaande titulatuur, waarbij intusschen in de meeste streken de titels *Pangeran*, *Raden* en *Mas* do hoofdrol vervullen. Bij de Minangkabausche Maleiers rekent men tot den adel de erfelijke hoofden (*rpanghocloe*) der bevolking en hunne familie, benevens de afstammelingen van zekere erfelijke grooten van het voormalige Minangkabausche rijk. De titels van al deze personen bestaan in hunne erfelijke bijnamen (*galar poesaka*); terwijl eindelijk niet vergeten mag worden, dat men by de woorden "familie", „afstamming" en „erfelijk" steeds en uitsluitend te denken hebbe aan de vrouwelijke lijnie, overeenkomstig het Minangkabausche familie-recht. In de Lampongsche Distrikten is het getal personen, die adellijke titels voeren, betrekkelijk zeer groot. Deze titels zijn gedectelcijk vroeger door de Bantamsche Sultans aan de voor-ouders der tegenwoordige dragers daarvan toegekend, gedectelcijk eenvoudig aangenomen onder het nakomen van zekere formaliteiten. Zij hebben intusschen geenerlei maatschappelijke beteekenis. De enige adel, welke aldaar invloed uitoefent, bestaat uit de zoogenaamde *penjimJ^anrjs* of afstammelingen der leiders van vroeger volksverhuizingen, of wel van de stichters der inlandsche gcmcncntn.

In Zuid-Celebes heeft men twccrclei adel: de afstammelingen der Vorsten en Regenten met den titel *Karaeng* (Mak.) of *Aroeng* (Boeg.), en de afstammelingen van mindere hoofden, of van andere aanzienlijke ingezetenen, met den titel *Daeng*. Bij de Batak's vormen de Vorsten met hunne bloedverwanten den adel, waarbij tevens onderscheid wordt gemaakt, van welken stand de moeder is. Bchoort deze niet tot de vorstelijke familie, zoo staan de kinderen tusschen den adel en den burgerstand in. Bij do Heidenschc bevolking der Molukken en bij do Dajaks schijnt geen adel te bestaan, althans niet in den zin, welken men gewoonlijk aan dat woord hecht.

Zie L. W. C. van den Berg: *Lc Hadhramout et les colonies arabes dans FArchipel Indien*, p. 32 en vv. 50 en vv. en 207 en vv. ; *Dezelfde: Minhadj at-Talibin dl. II p. 332; Dezelfde: De Inlandsche Rang en Titels op Java en Madoera*, Tweede, herzieno druk p. 17 en vv.; *De Hollander Land- en Volken-kunde passim*; *Resumes van de rechten op de Buitentbezittingen op de onbebouwde gronden uitgeoefend*. Inleiding, Vraag IV, c.

Zie ook: TITELS (INLANDSCHE RANGEN EN.) ADENANTERA PAVONINA L. fam. Leguminosae-Mimosae. *Saga kajoe*, (MAL.) Hooge boom. Het

hout is voor huizenbouw geschikt. De eenigszins platte, paarsroode zaden worden als goudgewicht gebruikt. / 3

ADI. Eiland² aan do zuidwestkust van Nieuw-Guinea, ten oosten van Kaap Van den Bosch gele-gen ; het bestaat uit koraalrots en is schaars bevolkt. De eenige kampong ligt aan de noordkust en heet Mangawitoe.

ADIANTUM. Van deze varens worden een 30-tal soorten in het wild in Nederlandsch Indie aangetrof-fen. Enkele soorten worden onder den naam van *Vennshaar* of *Chevelures* gekweekt.

ADIARSA. District van de afdeling en het regentschap Krawang, residentio Batavia, ressortee-rende onder de controle-afdeeling Krawang, met de hoofdplaats Djatisari. Het telt 37 des&s, met (uit^o 1905): 75.000 zielen, waaronder 15 Europeanen en ruini 700 Chincezen.

ADIKARTA (ook wel verkeerdelijk naar zijn vroeger hoofdplaats *Brosot* genaamd). Regentschap in de residentio Djokjakarta, gelogen ten W, van den Progo, en behoorende tot de afdeling Koelon-Progo. Het is het regentschap van den op de hoofdplaats Djokjakarta gevestigden, „onafhankelijken (d. w. z. niet onder den sultan staanden) Prins Pakoel Alam, met de hoofdplaats Blindoengan en bestaande uit de districten Sogan en Galocr, met gelijknamige hoofd-plaatsen. In het regentschap Adikarta ligt t^{ne} sui- kerfabriek (Sewoegaoler). Op het einde van 1905 telde dit regentschap 82.000 zielen, waaronder een 40 tai Europeanen en ± 60 Chincezen.

Adikarta beslaat het grootste, westelijk deel der kustvlakte van Djokjakarta, tusschen de inondin-gen van Bogowonto en Progo. Het landschap is dicitil bevolkt, ook de voormalige, thans drooggeleg- (<■ rawa, die achteidesmalle duinenrij gelogen was.

ADILANGOE. Zie DEMAK.

ADININGRAT. Jav. „de eerste of het schoonste <■ j aarde“. Dit woord wordt in de Hoftaal, gesprok- ken n aan de inlandsche hoven van Socrakarta en Djokjakarta, en in officieele bescheiden van die ho- uitgaande of daaraan gericht, altijd gevoegd ach- ter de plaatsnamen Socrakarta en Djokjakarta, waar daannede de zctel van den vorst, de residentie (in den zin van voi-tclijke verbljplaats) wordt uitge- drukt. Het bijvoegsel adiningrat moot beschouwd |vor(< n als ongeveer dezelfde betekenis te hebben als |v. v. „vorstelijk“ in de uitdrukking: „Vorstelijk Gravenhagc“.

ADIPATI is thans in de Gouvts. landen op Java een ambtsitel, die bij wijze van onderscheiding aan n genten wordt toegekend. Zie BESTUUR. (IN- LANDSCH), Regent. Voorafgegann door Pangdran drukt het woord ten titel uit van den tronopvolger in Socrakarta en Djokjakarta; Raden Adipati is al- daar de titel van den Ryksbesticrder. Zie TITELS (INLANDSCHE RANGEN EN).

ADIREDJA. District van do afdeling en het regentschap Tjilatjap, behoorende tot de residentio Banjoemas, mot de hoofdplaats Adipala. Het heeft ccne oppervlakte van 304 K.M.² en telt 76desa's met 170.000 zielen, w. o. een honderdtal Europeanen en ± 50 Chincezen (einde 1905).

ADIWERNA. Diatric met gelijknamige hoof* plaatw van do contrdle-afdeeling, het regentschap en do afdeling Tegal, der residentio Pekalongan. Het heeft ccne oppervlakte van 43 K.M.² en telt 4 ondor- districten met 95 desa's. In 1905 tekle het 135.000 bewoners, waaronder 70 Europeanen en ruim 1500 Chincezen. In dit district liggen de suikerfabrieken Adiwerna en Paganan.

ADJAG. Zie HONDEN.

ADJAK (JAV.). Zie ARDISIA.

AD JAN. (aankondiging van den sembahjang). Zie MOSKEE, C.

ADJANGALA of Lilic ri adj a (westelijk vazalland) is de naam van een pallic- of vazalstaatje van Boni, uit de volgende zeven landschappen bestaende: Pi- too tadjoeng tanre (de 7 hooge pajoengs), Lieman Panoewa, Pattangkaie, Talloempanoevae, Lappa ri adj a (of Annangeo bila-bila), Patt ampian ge en Annangee bila-bila ri laoe.

ADJATAPPARANG. Onder deze naam, die „ten westen van het Meer“ — d.w.z. meer van Temp6 — beteekent, verstond men vroeger. een bondgenootschap, bestaande uit de Boegineesche landschappen Sidenreng, Sawito, Soepa, Alita, en Rapang, met hunne leenen en achtcleenen, en gelegen op Zuid-Celebes ten Noorden van Soping. Door het toetreden tot het Bongaaisch tractaat behoorde Adjatapparang tot de bondgenooten der O.-I. Comp. Omstreeks 1890 werden met de verschillende landschappen afzonderlijke contracten — later sup- pletoire contracten — gesloten. Sinds dien heeft de naam Adjatapparangin politiekzin geen beteeke- nis meer en geeft hij slechts meer een geografisch be- grip weer. De gezamenlijke bevolking der Adjatap- parangsche landschappen werd in 1905 geschat op ± 100.000 zielen en de vlakte-uitgebreidheid op 1350 K.M.². Nog voor het begin der Boni expeditie in 1905 geraakten we met deze streken in oorlog, wegens het overvalven van onze militaire bezetting te Parc Pare en het truzendenden van de met ons gesloten contracten door de zeer onder den invloed van Gowa staan- de zelfbesturen dezer staatjes en door Maiwa, Onmiddellijk na ons succes in Boni werd van uit Pare- Pare naar het binnenland opgerukt, het verzet in Si- denreng was spoedig gebroken, doch in Sawito werd tot begin 1907 hardnekkigo tegenstand geboden, onder leiding van La Sinrang, oudsten zoon van den zelfbestuurder; deze melddo zich in Juni 1907. Op verzoek van hoof den en bevolking had in begin 1908 de vereeniging plants van do landschappen Sawito en Alita tot een landschap Sawito, onder den zelfbe- stuurder van eerstgenoemd landschap, terwijl in 1906 eenige een leen van Sidenreng gevormd heb- bendo landschappen daarvan zijn afgescheiden om voortaan onder den naam Maloesc Tasie een afzon- derlijk landschap te vormen (zie aldaar). Alle zelfbe- stuurders der Adjatapparangsche landschappen hebben thans de korte verklaring afgelegd. De landschappen maken een deel uit van de onderaf- dceling Parc Parc van het gouv. Celebes en onderh., behalvo Sawito, hetwelk tot de onderafd. Pinrang behoort.-

ADJIBARANG. District van de afdeling en het regentschap Poerwokerto van de residentio Ban joe- mas, mot do hoofdplaats Adjibarang Koelon. Het heeft eene oppervlakte van 321 K.M.² en telt 73 desa's met 85000 zielen, w.o. 16 Europeanen en bijna 350 Chincezen (oindo 1905). In dit district ruim 1000 baae's gronden in erfpacht uitgegeven, waarop kina, koffie, thee, rubber, klappers en cacao worden geteeld.

ADJISAKA was volgens de Javaasche overleveringen een Vorst van goddelijke afkomst die Top Java gekomen, daar den goddiestien hervormde en een gorogeld bestuur, wetten en letterschrift in- voerde, zoodat met hem de Jav. tydrekening begint. Wfarschijnlijk is het echter, dat men die tijdreke- ning, welke niets anders is dan de Indischo faka- jaartelling, eenvoudig als een vorst of godheid heeft

verpersoonlykt, 't geen te eerder kan worden aangedent zijnde de gewone ass. res. inkomsten. Do bozomen daar Qaka de Sanskrit-benaming is van den Vorst, diging der ass. residenten bedraagt: *a.* voor hot oud-ste in met wien een tijdrekening aanvangt en Adi Saka hetrang zijnde vierde deel op Java en Madoera, zoomede op begin eener aera betekend. Het boek Adji- Saka, de Buitenbezittingen, geen hoofd van gewestelijk bestuur Javaasche overleveringen bevattende over de oude zijnde, / 900. —; *b.* voor Billiton eveneens / 900. —; en c. geschiedenis van Java en door ^Vintner in proza uit devoorereiders geplaatst / 650. — met 1 driejaar. verhoogingen van / 75. De Gaal en Roorda, Amst. 1857. residenten genieten / 1250. — of / 1500. — 's maands en de

Zie TIJDREKENING — gouver-neurs / 1500. — met vrije won in g. Behalve vrije

ADMINISTRATIEVE AMBTENAREN. De Indi-woning of vergoeding daarvoor kunnen de bestuurs-sche administratieve dienst omvat zoowel den bu-ambtenaren nog inkomsten krijgen in den vorm van vaste reaudienst als den dienst van het birnenlandsch bestuur. reis- en verblijfkosten, representatiekos- ten en toelagen regel kan men bij den admiiistratieven dienst slechts een. voor dure levenswijze. Zie verder onder aanstelling verkrijgen, indien men in het bezit is van het "GEZAGHEBBERS".

voor dien dienst vereischte diploma. Uit de voor den administratieven dienst bestemde

Tot de betrekkingen van aspirant-controleur en personen kan een keuze gedaan worden voor den controleur by het binnenlandsch bestuur, van ge-bureaudienst, waarvoor evenzeer doctoren in de rechts- of westelijk secretaris, van assistent-resident, van residentstaatswetenschap uit Nederland kunnen worden en van gouverneur zijn alleen benoembaar: *a.* zij, die uitgezonden. Die ambtenaren worden door den Gouv. geslaagd zijn in het eindexamen voor den Ned. Ind. General ter beschikking gesteld van den Algemeenen administratieven dienst (zie onder „OP- LEIDING VAN Secretaris of van een Departements- hoofd. Als regel ADMINISTRATIEVE AMBTE- NAREN") en *b.* z., die ontvangen de nieuw aangekomen „ambtenaren ter voldaan hebben aan het ex&men, bedoeld bij art. 141, 2e beBchikking", een bezoldiging van / 200. — 's maands. Bij lid, der booger onderwijswet, d.z. doctoren in de gebleken geschiktheid ver- krijgen zij een aanstelling tot rechtswetenschap die een Indisch aanvullingsexamen commissie-redacteur op een bezoldiging van / 250. — '8 hebben afge- legd (Ind. St. 1905, no. 181). Dezelfdemaands met, 2 twee- jaar. verhoogingen van / 125. —, personen, doch ook de doctoren in de rechts- ofterwij zij bij toekening van de tweede verhooging den tit staatsweten- schap, zijn benoembaar tot de betrekkingen marine, die / 900. — met 1 driej. verh. van / 100. — van Algemeen Secretaris en van Gouvernements-ontvangt). De gouvemements-secretarissen en de seer. v. secretaris. Ind. Stb. 1907 no. 230, art. 1—3. d. Raad v. N. I. genieten een bezoldiging van / 800. — met

De candidaat-Ind. ambtenaar, die in Nederland in het 2 driej. verh. van / 100. — de eerste gouv.-secretaris van / bovenbedoelde eindexamen of aanvullingsexamen 1000. — met 2 driej. verh. van / 100. —; do algemeene geslaagd is, wordt na lichamelijk geschikt te zijn secretaris van / 2000. —; de directeuren der departementen bevonden en na ten genoegte van den ilinister van van algemeen bestuur eveneens / 2000. —; de secretaris van Kolonien te hebben doen blijken, dat hij vol- doende bedde Algcinceno Rckcn- kamer / 900. — met 1 driej. verh. re ven is in het paardrijden, ter beschik- king gesteld van van / 100. —, do leden van die Kamar / 1200. — en do den Gouv. Generaal om te worden aangesteld als voorzitter / 1500. —; de leden van den Raad v. N. I. / 2400 „administratief ambtenaar", hetzij voor Java en Madoera, on de Vice-president / 3000. — De Gouv. Generaal kan bij hetzij voor de Buitenbezit- tingen. Behalve overtocht meti bijzondere beschikking personen zonder de voorge- i het wettig gezin is aan die terbeschikkingstelling eenschreven hoogere opleiding tot den rang van com- mies- toelage voor uitrusting verbonden van / 1000. — Deredacteur benoembaar verklarcn, terwij do j Koningin in „adm. ambtenaren" genieten een bezoldiging van / Nederland en de Gouv. Generaal in I Indiï in bijzonder 200. — 's maands. Tenzy aanstonds over hen beschikt gevalen van de eischen van beioembaarheid voor de wordt voor een werkruig buiten het binnenlandsch hoogere betrekkingen dis- pensalie kan verleenen (Zie Ind. bestuur, worden zij toegevoegd aan oudere bestuurs-Stb. 1913, no. 3).

ambtenaren, zulks in het belang van hun prakti- sche Personen die voldoende algemeene ontwikkeling vorming voor den bestuursdienst, gewoonlijk gedurende bezitten voor het vervullen van de lagere betrekkingen bij 6en jaar. Ind. Stb. 1907 no. 230 art. 25—28. Bij geblekenen bureai-dienst kunnen worden benoemd tot 3e geschiktheid worden zij zoo- veel mogelijk volgens de commissies op / 150. — 's maands met 2 driej. verh. van / 25. — ranglijst benoemd tot aspirant-controleur op een Zij kunnen achtereen- volgens opklimmen tot 2e commissies bezoldiging van / 225. — 's maands met / 25. — tot / 50. — op / 220. mot— 2 driej. verh. van / 30. —; le commissies op / als ver- goeding voor huishuur (bij gemis van een 300. — met 2 driej. verh. van / 50. —, hoofde commissies op / dienstwo- ning). De controleure ontvangen / 300. met 450. — met 1 vijfjaar. verhooging van / 50. — en twee verhoogingen van / 75. — en twee verhoogingen van referendaris bij de comptabiliteit op / 600. — '8 maands , 50, reap, na 6, 9, 12 en 15 jaren na het tijdstip van eerste zoiuler verhoogingen. (Ind. Stb. 1913 no. 3).

indiensttreding met een vergoedmg voor huishuur van / Voorts heeft men in den administratieven dieist nog 50 tot / 125 's maands. De gewestelijke secretarissende beambten (meestal klerken) met een bezoldiging van genieten: *a.* geen ass. resident zijnde / 400. — • tot / hoogateix / 150. — 's maands. Daartoe zijn als regel 500. — *s maands met een vergoeding voor huishuur van benoembaar zij, die in Indie het z.g. „klein- / 100 tot / 125; *b.* wel ass. resi ambtenaars examen hebben afgelegd. Bit examen be-

treft: het reknen; do beginselen der Nederlandscho taal en het schrijven van een goede duidelijke hand. Do Gouv. Gen. is bevoegd van het examen vrijstelling te verleen en aan zoodanige personen en groepen van personen, wier opleiding waarborg oplovert van het bezit dor kundigheden voor dat examen ver-eischt (Ind. Stb. 1913, no. 658, j° Ind. Stb. 1915 no. 149).

Ter zake van de opleiding dor ambtenaren (ook der inlandsche) wordt verwezen naar „OPLEIDING VAN ADMINISTRATIEVE AMBTENAREN”. De voorwaarden voor benoembaarheid tot inlandsch hulpschrijver op de kantoren, behoorende tot de verschillende dienststakken onder burgerlijk bestuur op Java en Madoora zijn opgenomen in Ind. Stb. 1910, no. 572; de bezoldiging der hulpschrijvers bedraagt f 10. —, s maands met 2 vijfjaarlijksche verhoogen van / 2.50.

Zie voor mededeelingen van algemeenen aard onder “AMBTENAAR”./金, 3Q

ADO WADJONG, oude onwerzkame vulkaan aan de Z.O.-punt van Lomblem (T. A. G. 1910, biz, 1026 en 1911, biz. 185).

ADOE DJANKRIK, Zie DJANGKREK.

ADONARA of ANDON AR A. Eiland, behoorendo to t de'onderafcl eeling *Adoii ar a en Lomblem van de afdeeling Flores der residence Timor, ten oosten van bet eiland Flores gelgen tusssen 8° 14' en 8° 25' Z.B. en 132° en 123° 20' O.L. In het Z.O. verheft zich ge-heel alleenstaande de regelmatige vulkaankegel Hi Boleng (1660 M.). Ten N. daarvan ligt de door heu- vels omgeven, ± 200 M. hooge vlakte vanHinga, terwijl het W. door een N.O.—Z.W. loopende berg-■ kt'fen wordt doorsneden, waarvan de hoogste top-pen boven 900 M. reiken. Er zijn ongeveer 25.000 bewoners, grootendeeh heidenen. Alleen op de kufUplaatzen, waarvan de bevolkmg meest van elder : ' afkomstig is, zijn ook Mohammedanen on aan- liaat Flores Christenen, incesit uit het tegen- ov< r'logen Larantoecka. De taal is het Soloreesch; d- jhandelaars op de kustplaatzen spreken Ma-leinb.

Het eiland is over 't algmeen zeer vruchtbaar. De bevolking leeft bijna geheel van land bo uw : o.a. is de hoogvlakte van Hinga tot prachtige ladangs en tuinen aangelgd en de ladangs gaan hoog tegen velo bergen op. Djaogeng is het voornaamste gewas; klap-peiluncj) ziet men overal; djaogeng en klappers zijn de voornaamste uitvoerartikelen. Op de kustplaat- Hen Sagoo en Adonara op do N.kust, Trong en Lama Mala — dicht bijeen in hot middon deFZiiiclkust — worden naast landbouw, vischvangst en handel gc- dreven. Do bevolking van Boleng, in *t Z.O. bestaat, bij gobrek aan tuingronden, geheel uit handelaars, visschers en goud-, zilver- en ijzersmeden. De handel is nog bijna geheel ruilhandcl. KJappers en djaogeng worden goruuld tegen doeken, sieradonen olifantstan- den, welkc allo veelal aande handelaars in voorschot worden gegeven door Chineseche kooplieden op La- rantoecka. Do olifantstanden zijn in vroeger tijden ingevoerd, vermoedelijk uit Voor-Indie; do waarde neemt toe met lengte en dikte on kan tot / 300 h / 500 bedragen.

Het oiland is verdeeld in vijf landschappen, waarvan dric onder Radja's staan, twee onder Kakang's, welke laatstc vroeger onder don Radja van Larantoecka stonden. Do Radja's zijn die van Adonara, Trong en Lama Hala. Hot krachtigste rijkje is Adonara, dat het N.O. inneemt on dus de hoogvlakte van Hinga insluit; de hoofdplaats is Sagoo. De Kakangschappen zyn Tan ah Bolong, ten Z. en

W. van den gelijknamigon vulkaan, en Horowoera, dat hot grootsto deel van het westelijk bergland omvat.

lateratuur : Beckering, Beschrijving der eilanden Adonara en 功那汤海 (曲迁丁 : 200;00(F 您 A.

G. XXVIII (1911) ; biz. 167). A / <

ADOPTIE, of het aannemen v^nvreeni^e als eigen kinderon, is voor de Europeesche bevolking in Indie niet mcor mogelijk. Tijdens de O. I. C. was ze voor die bevolking niet ongeoorloofd en evenmin als in Nederland — zie Grotius, „Inleydinge I. 6. § 1. — onbekend. Toen de staatsraad Jhr. mr.

H. L. Wichers in, zijn rapport aan de Regeering betreffende de invoering der nieuwe wetgeving van 1848 (zie Het Recht in Ned.—Indie, XIII biz. 376) van de adoptie verklaarde dat ze „volgen3 het algem- mecn gevoelen, hier te lande nimmer in zwang is ge- weest”, zal hij vermoedelijk niet geheel volledig zijn ingelicht geweest. Wei is intusschen waarschijnlijk dat door de Europeanen van het middel van adoptie voornamelijk gebruik is gemaakt om aan eigen bui- ten huwelijk, meestal bij eene niet-Europeesche vrouw, verwekte — en dus enkel in rechtskundigen zin. “vreemde” — kinderen, een staat te bezorgen. Hot N. I. Placaatboek van Van der Chijs maakt (XV. biz. 399) melding van een geval, behandeld in de resolutie van den Gouverneur-Generaal Daendels van 27 Maart 1809 (ook afgedrukt in Engolbrchfs wetboeken ed. 1913 biz. 108). Vermoedelijk met het oog op dit gebruik, dat van do adoptie gemaakt word, is de bekende resolutie van het kasteel te Batavia van 9 Mei 1769 uitgoavaardigd (Placaatboek VIII biz. 576 en Engelbrecht biz. 107). Ze betrof alleen de overgave van kinderen ter adoptie door Chineezen, Mo- hammedanen en andero onchristenen, onverschillig wie als adoptant optrad en betrof dus zoowel de evengemelde adoptie door Europeanen, als ook die, welke bij verschillende niet-Europeesche volken van Indio thans nog voorkomt. Voor zoover de Chineezen betroft, neemt de rechtspraak in den regel aan, dat dezc resolutie nog rechtskracht heeft, een enkel woord daarover nog hioronder. Voor zoover de inlandsche volken betroft, is het zeker dat met hare bepalingen nooit rekening is en actueel niet wordt gehouden. Utdrukkelijko intrekking zou thans wenscholijk zijn.

De adoptie door Europeanen, of ruiner, door Christonen en Joden, word, in het wezen der zaak, reeds vrij wcl onmogelyk gemaakt door het Regle- ment op het houden dor registers van den burgerlij- lijken stand van 1828, Ind. Stb. no. 50. Dit reglement liield toch met do adoptio geon rekening en opende dus byv. niet do mogelijkheid om de namen van de geadopteerde kinderon in de geboorteregisters te doen inschrijven als zoodanig. Daarontegen voer- de dit reglement het middel van erkoning van buitenechtelij ko kinderon in — zie de artikelen 76 e. v.

Koncnlijk was het Europeesche publiek met deze nieuwigheid niet ingenomen. Dit kan immers worden afgeleid uit een vraag en antwoord (no. VII) vermeld in het cigenaarldgo Besluit van den Commissaris- generaal Du Bus, opgenomen in Ind. Stb. 1829 no. 93. Do volgende vraag was, in verband met in de praktyk van het reglement op den B. S. onder von- den moeilikheden, gesteld: „Hoe moeten ingeschre- ven worden kinderen buiten huwelijken geboren, die door do vaders, ingevolge een in Indie beataand gebruik, worden gcadoptceerd, hetzy de moedervan den chris telij ken godsdienst zij, dan wel van eenandere

Het antwoord luidde: „te verklaren dat, vermits by artikelen 76, 77 en 78 van het Reglement, volkomen is voorzien ten aanzien van de wettige erkenning van een onecht kind, er geene termen bestaan, om in deze eenige nadere dispositie te nemen.” Do Regeering wilde dus niet dat anders dan door middel van erkenning, aen natuurlijke kinderen een wettig staat gegeven zou worden.

Intusschen voldeed deze regel in de praktijk niet en hieraan was de maatregel te danken genomen bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 31 Juli 1830, Ind. Stb. no. 31, waarbij, „met al-teratie en amptatie” o.a. van artikel 71 Regl. B. 8. en van Ind. Stb. 1829 no. 93, aan de ambtenaren van den burgerlijken stand de verplichting werd opgelegd om by de registers van geboorten kinderen in te schrijven, welke buiten huwelijk verwekt zijn en waarvan de aangifte door Christenen, hetzij deze zich al of niet als vader bekend maken, gedaan wordt, mits de aangever verklarende de verplichting op zich te nemen om zoodanige kinderen te verzorgen en in den Christelijken godsdienst op te voeden en de moeder, zoo zij in leven is, dat zij toestemde, dat haar kind, of kinderen zoodanig worden verzorgd en opgevoed.

Terwijl de resolutie van 1769 door invoering der nieuwe wetgeving van 1848, in verband met art. 1 der overgangsbepalingen, voor de Europeesche bevolking geheel van hare kracht werd beroofd (zie voor de regeling der gevolgen van vroeger plaats gehad hebbende adopties artikel 61 le lid drie overgangsbepalingen), werd de regeling van 1830 toen (art. 61 2e lid Overg.) uitdrukkelijk gehandhaafd, tot ze eindelijk werd ingetrokken bij Ind. Stb. 1867 no. 3, dat tevens artikel 42 van het reglement op den Burgerlijken stand van 1849 deed in werking treden.

Eigenlijke adoptie bestaat bij vele niet-Europeesche volken in Indie.

Bij de *Chinezen* kent men de adoptie tot STAMVOORTZETTER. Zij heeft voornamelijk ten doel te voorzien in de veregelde waarneming van den familieneerdiens. Volgens het in Zuid-China geldend, maar in Indie niet in elk opzicht zuiver gevolgd, adatrecht is deze adoptie alleen mogelijk ingeval eigen, uit een geoorloofde gemeenschap gesproten, zoons ontbreken en bestaat ze in aanneming van een mannelijken agnaat als eigen zoon. Sterft een man zonder zoon na te laten, dan is de weduwe, c. q. de familie, verplicht voor den overledene alsnog een zoon aan te nemen. Worden na de adoptie den adoptant nog zoons geboren, dan is de geadopteerde met dezen gelijkgesteld, maar verliest hij de waardigheid van stamvoortzetter. De adoptie heeft tengevolge overgang van den adoptivus uit de eigen familie naar die van den adoptant. Van aanneming van meisjes kan geen sprake zijn.

Waar de resolutie van 1769 in meer dan een opzicht met de regelen van het adatrecht in strijd is, rijst de vraag wat in deze moet gelden. Zie over deze vraag en in't algemeen over de adoptie bij Chinezen de „Nieuwe regeling van den privaatrechtelijken toestand der Chinezen” (Batavia, Landsdrukkerij 1897) en de daarbij gevoegde, door mr. P. H. Fromberg opgestelde, monografie over dit onderwerp.

Eene wettelijke regeling dezer adoptie kwam voor in de nimmer in werking getreden ordonnantie opgenomen in Ind. Stb. 1892 no. 238.

Over de adoptie onder de *Japanners* zie de verhandeling van B. A. J. van Wetum in „het

Recht in Nederlandsch-Indië” XCII b. I c. v., waarin eveneens over de adoptie bij de Chinezen ghandeld wordt. Japanners behoorren in Indie tot do met Europeaan gelijkgestelde bovoeding en zullen dus, voorzoover de bevoegdheid daartoe niet uit artikel 16 A. B. mocht kunnen worden afgeleid, geen geldige adoptie kinmon tot stand brengen. Ook zij kennen volgens bun inheemsch recht de adoptie tot stamvoortzetter — huiseropvolgver —, maar bovendien nog eene eenvoudige adoptie als zoon of dochter.

Het adatrecht van verschillende inheemsche volken van Nederlandsch-Indie kent adoptie, die intusschen niet overal dezelfde betekenis heeft en daar ook in rechtsgevolgen verschilt.

Bij de behandelinge der adoptie moet buiten beschouwing worden gelaten de aanneming als *pleeg-kind*, die veelvuldig voorkomt [*piara anak, mangoea* (Tonsawang)]; ook voor zoodanig pleegkind wordt [de naam anak mas — zie hieronder — gebruggeld. Zulke aanneming brengt bloot mee een *zede-lijke* verplichting tot opvoeding en onderhouden van de zijde der pleegouders, van hulpbetoon van de zijde der pleegkinderen, maar heeft geenerlei rechtsaanspraak tot gevolg. Onder adoptie worde dus slechts die vorm van kindsaanneming verstaan, waarbij de geadopteerde geheel de plaats inneemt van, c. q. wordt gelijk gesteld met eigen kinderen, in het bijzonder ten aanzien van het erfrecht.

Dit algemeene karakter voorop stellende, mag dan onderscheid worden gemaakt al naar mate de adoptie al dan niet medebrengt volledige overgang uit het gezin, (bij exogaam huwelijk: uit de familie of den stam) van de natuurlijke ouders, naar het gezin, c. q. de familie van de(n) adoptant (en).

Adoptie met overgang vindt men^o a. a.:

a. op *Java* (anak mas, anak poeleng); de adoptivus gaat over in het gezin en het huis van den adoptant en staat met een eigen kind gelijk, wat aangaat aanspraken geldend te maken op de nalatenschap van den adoptant; alleen schijnen de natuurlijke ouders hunne aanspraak op de nalatenschap van hun kind niet te verliezen, behalve voor zoover aangaat de daarin aanwezige van de zijde der adoptanten gekomen goederen;

b. in *Zuid-Sumatra*, speciaal in de Lampongsche districten en Kroe; ze heeft plaats wanneer uit een djoedjoerhuweljk geen zoons worden geboren;

c. op *Nias*, ook hier ingeval de adoptant geen eigen zoons heeft; evenals in *Zuid-Sumatra* kent men hier enkel adoptie van zoons;

d. bij de *Gajo's*; adoptie, door kinderloosheid van kinderen van bloedverwanten [mindah ra!6q= verplaatsing van oorsprong]; daarnaast adoptie van vrijgelaten slavcn of slavinnen die hoofdzakelijk ten doel heeft zich een werkkracht te verzekeren [menjahan];

e. bij de *Toradja's* in *Midden-Celebes*; hier vindt men als op *Java* en bij de *Gajo's* ook adoptie van dochters;

i) Zooals Mr. Th. W. Juynboll in zijn Hand-leiding tot de kennis der Mohammedaansche wet (1903) biz. 223 opmerkt, kunnen de godsdienstige rechters „waai zij in zaken van afstamming uitspraak hebben te doen, volgens de wet, geene rechtsgevolgen aan zulke adoptie toekennen”, daar volgens moslimsche wetgeleerden, geen vaderschap noch bloedverwantschap door adoptie kan ontstaan.

l. in het district *Tonsaxua*)ig der Minahasa - *tinangkjenkjanabol* —; hier heeft de adoptio allen plaats door kindkloozen; de geadopteerde gaat ook hier geheel over in het gezin en in het huis der adoptant-ten en verliest in het algemeen alle betrekking tot de eigen familie; alleen behoudt hij aanspraak op een deel der nalatenschap van de natuurlijke ouders;

g. in Amboina, op Halmaheira, Bali en elders.

Adoptie *zonder overgang* vindt men:

a. in de overige districten der Minahasa [moki-oki (Tol.); mangara ana (Bant.)]; deze adoptio wordt door Prof. Van Vollenhoven met den naam „verzorgingscontract” bestempeld en terecht, daar toch deze adoptio als een instituut niet van ver wan t- schapsrecht, maar van schulden en erfrecht moet worden beschouwd; ze brengt mede voor den gea- dopteerden den plicht om don. adoptant te helpen in den veld-, tuin- en huisarbeid, hem te onderhouden als hij oud is geworden, en voor zijn begrafenis te zorgen, in ruil waarvoor hij aanspraak verkrijgt op een deel van de nalatenschap van den adoptant. Do geadopteerde verliest lieerbij geen der rechten. voort- \ loeicnd uit zijn afstamming; de adoptie heeft geen naamsverandering en zelfs geen. inwoning—in den regel althans — bij de adoptiefouders ten gevolge. De adoptie is niet gebonden aan de voorwaarde, dat de adoptant kinderloos is.

Een bijzondere vorm is de adoptie van stiefkinde- > man of vrouw, in het huwelijk tredend met een vrouw of man, die reeds voorkindren heeft, neemt deze als eigen kindren aan; het spreekt van zelf dat hier een nog enger band ontstaat.

.)bij de *Dajaks* in *Borneo* (mambai, anak ambai); i het schijnt komt deze adoptie in hoofdtrcken r,jct de ainahasasch. overeen.

By enkele volken kent het adatrecht, behalve de r,doptic van kindren, nog adoptie van ouders (als in de *Minalu*), meld-ama) of van ouders, broeders > zusters (als in de Lampongs). In de Iminahasa ordt deze adoptie, voornl. door invloed van het Jjiropesch bestuur, mcor on meer zeldzaam.

Bui ten het eigenlijke begrip van adoptie valt de opneming van echoonzons in hofamilieverbandten 'gvolge van bijv. hotangkap-huwolijk (zie aldaar); evencens een gebruik als bijv. bij do Bataks waar, a In een vrouw buiten huwelijk een kind krijgt, en do bewoerd vader dit niet erkent, do mannelijke bloed- vervvunten van de moeder het kind opnemen.

Literatuur over adoptie bij Inlandsche volken voornamelijk, behalvo van Vollenhoven^ „Het adat- recht van Nederlandsch-Indio*’, nog : dr. G. A. Wilken, VcrHpride geschriften: decln I en II). — nir. W. Ph. Scheuer „Het porsonenrecht van de Inlanders op Java en Madoera*’, — inr. L. W. C. van den Bug, „Da afwijkingen van het Moh. familie- en erfrecht op Java en Madoera” in do Bydragen van het Kon. Inst. 5o volgrecks, deel VII (1892), biz. 490. -- mr. F. D. E. van Ossenbruggen „Oorsprong \-an het tHtcer- cn voogdijrecht”, 1902. — Th. C. Kappaid „Het eiland Nias on zijn bewoners*’ in do Bijdragen K. I. decl LXII (1909), biz. 561. — ”dr. C. Snouck Hurgronje, Het Gajoland en zijn bowoners; - ISatakspiogel; — mr. J. H. Carpentier Alting „Rc- geling van den rechtetocstand ten aanzien van het))rivaatrecht van de inlandscho bevolking in do Minahasa-districten der rcsidentie Manado” I. I. „Inleiding” biz. 106 c. v.

ADVOCATEN. ZIE RECHTSWEZEN.

ÆGLIE MARMELOS Corr. fam. Rutaceae. *Madja* (JAV.). *Bilale* (MAL.) Een kleino boom met gedoomdo takken en driotalligo bladeren, in Zuid-Azie tchuis be-

hoorend, in Ned.-Indie mceстал gekweekt. Het hout is fijn, fraai on duurzaam on wordt o.a. voor wapen- geveston gebruikt. De vruchten zijn bekend als ge- nccsmiddel tegen dysenterie; ze worden wel „*Ben- gaalsche Kweeën*” genoemd en komen meest in half- rijpon toostand in schyvcn of stukken gesneden en gedroogd in den handel. De hokjes, waarin de zaden zitten, bovatten een groote hoeevelheid dorachry- nendo lijm, die na droging zeer hard wordt, en daar- om wel als brievingom gebruikt wordt. - -

ÆLIK. Een Bataksch woord, dat evcnals het over- eenstemmende Maleische *Ajer* (water, rivier) voor de namen van sommige rivieren wordt goplaast.

AERNOUT (WILHELMUS, ELIAS, MARIA, STEPHANUS), gcb. te Breda den 1 October 1852. Bracht zijn ganschcn diensttijd (1872—1891), slechts door % een tweejarig verlof onderbroken, als ambtenaar B.B. op Borneo door. Maakte verschillende dienst- reizen in do binnenlanden, o.a. in 1878 naar de Boven-Kahajan en Boven-Kapoeas. Een bij die reizen behoorend, vorschlag werd door de Regeering afgestaan aan het Bat. Gen. v. K. en W. ter publi- ceering in Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Vol- kenkunde. Niet dahr, maar in Tijdschr. v. Ned.- Indie 1880, DI. I, p. 370 vlg. en in Koloniaal Verslag 1879 p. 21 zal men eenige gegevens over die tochten aantreffen. In 1888 werd hij benoemd tot Ridder M. W. 0.4do KI. terzake van de Knjgsverrichtingen in 1887 in de Z. en O. Afdeeling van Borneo. In de jaren 1886—89 verrichtte hij zijn groote werk: de kaartceering van de Barito, de Kapoeas, de Groote Dajak met Menoehing en Roengang, een model-ar- beid welke in 33 kaarten meerendeels op zeer groote schalon is vastgelegd. Het enige momenteel daar- van bekende exemplaar berust in de kaartenverza- meling van het Aardrijkskundig Genootschap. Hij overleed te Bandjermasin den 11den Juli 1891. Zie over heni: S. P. L HonorG Naber in Tydschrift Kon. Ned. Aardr. Gen., Maart- aflevering 1916; „de Rei- ziger F. J. Hartman in de Z. & O. Afd. van Borneo en de rivierkaarten dier afdeeling door W. E. M. S. Acemout”. Zijn aHerbelangrijkst kaartenmateriaal heeft actueele maar ook blijvende waarde, daar het den toestand der rivieren op een zeker oogenblik, voor het eerst, met zekerer nauwkeurigheid weergeeft. Vermoedelijk zal het later een onschatbaar bron van kennis voor waterstaatkundigen blijken.

AERNOUT-KANAAL. Zie BANDJERMASIN, (onderafdeeling).

AFRIKANER, werden in oude tijden als slaven op Java ingevoerd, zooals blijkt uit eene inscriptie van 800 A. D. (Kom, V. en M. Kon. Ak. v. W. Afd. Lottork. 2do R. X. 92). In de vorige eeuw werden Afrikanen aangoworven als soldaat voor het Nederlandsch-Indischo leger. Bij gebrok aan voldoende inlitairen van Europeeschen landaard word in 1831 de werving van Afrikaansche recuten op do Neder- landscho kust van Guinea(We3t-Afrika)opengesteld; deze werving loverde echter in 3 jaren slechts 44 man op. In 66n detachment naar Indie overge- bracht, worden dozo nogors in 1834 in Djambi en do Lampongscho districten mot succes tegen den Inlandschen vijand gebezigd. In 1837 vertrok een loofdofficior van het Indische leger naar Ashanti tot aanwoning van 1000 slaven, die tegen een premie van / 100 per hoofd als soldaat in het leger zou- den treden. Vier jaren later dienden ± 1500 negor- soldaten, tot afzonderlyke compaignien vereenigd, in vorschillondo deelen van don Archipel. In 1840 brak onder eenigo dier compaignien ter Sumatra's Wostkust een oproer uit, veroorzaakt door onoor-

deekkundige handelingen der Chefs, bestaande uit het niet aan hem toevoegden controleur: aantal zielen (1913) nakomen van bij de werving gegeven be- loften; hierop 242.000. Sedert de gewestelijke reorganisatie in 1913 (Ind. werden de Afrikaner! over andere Infanterie korpsen Stb. 321) bestaat de afd. uit twee on- dorafdelingen: Oud verdeeld. Tusschen 1840 en 1851 werden zij ook bij de Agam en Manindjau (Zie aid.) en reikt zij benoerden de Cavalerio ingedeeld. Toch bij het tractaat van Londen in afdeeling Priaman tot den Indischen Oceaan. V66r de 1841 de sla venhand el werd afgeschaf, werd in Februari reorganisatie omvatte Agam uitsluitend bergland, een 1842 afgezien van verdere aanvulling van het leger met gedcelte der residentie Padangsche Bovenlanden. Bij de negers; dientengevolge daalde het aantal Afrikaansche inlanders (Minangkabauers) verstaat men onder Loehak miUtairen in Indie tot 1070 in 1847,610 in 1852 en 330 Agam I (zie LOEHAK) slechts het hoogland, gelegen ten in 1859. In 1850 was de vr^willige werving op de kust N. van de ljin, die de vulkanen Merapi, Singgalang en van Guinea opgesteld, doch deze leverde weinig of Tandikat (zie bij die namen) verbindt, ten 0, van het geen resultaat op, zoodat zij in 1853 we- derom werd Westelijk randgebergte om het meet van Ma- nindjau, ten gesloten, terwijl de toen in Indie aan- wezige Z. van Bondjol en ten W. van het kalk- gebergte van Afrikaansche militairen deels tot de Euro- peanen, deels Kamang, dat ten O. langs en onder de niet werkzame tot de inlanders werden gerckend, zoodat de in 1852 vulkanen Goenoeng Siraboengan en Boekit Gadang loopt, vastgestelde legerformatie (zie het artikel en de waterscheiding vormt tusschen de Sinamar en de LAGERJgeenAfrikanenkende. In 1855 echter werd de Agam-rivier. Het bekend- ste deel hiervan is het plateau werving in Guinea weer opgesteld en toen in 1859 het van Agam, een der voor het bergland van Sumatra handgeld werd verhoogd, vermeerdeerde de toeloop tot ± karakteristieko tuf- plateau's, waarin de rivieren zich 300 man per jaar; de Afrikanen werden toen wederom als breede dalen, met stiele, veelal loodrechte wanden en een afzonderlijk element bij de veldinfanterie ingevoerd. vlakken bodem hebben gevormd. Dit plateau, met als Allengs echter ver- minderde de toeloop, zoodat in 1867 middelpunt Fort de Kock (925 M.), is een der schoonste en het leger slechts ± 450 Afrikanen telde. Tusschen 1867 en 1872 werden nog 3 detachementen met een totale sterkte Atjehers den naam aan deze streek gaven door van de van 219 man aangevoerd. Toen in 1870 de kust van bewoners vleiento te zeggen: „Welke mannen!" (Atj&sch: Guinea in Engelsche handen overging, moest uiter- aard *agam*); maar dit verhaalje wordt door niets bevestigd. de werving aldaar gesloten worden. Deze Afrikaner! Men zie verder OUD AGAM, hebben een zeer gwardeerde element in het leger AGAM RIVIER, Batang Agam, zie OUD AGAM. gevormd ; wel waren zij moeielijk af te richten, onmatig AGAMIDAE. Familie van Hagedissen (zie aldaar onder I. en, vooral in het gevecht, slecht gediscipli- neerd, doch A, c) meestal met zijdelings afgeplat lichaam en met goed ontwikkelde ledematen. Kop met kleine schubben bedekt, rugkam gewoonlijk aanwezig, staart lang en niet breekbaar, zoodals bij echte *Laeritidae*. Tong dik en met papillen bed ekt, het gebit heeft zich gediffventieerd in snijtanden, hoektanden en kiezen, zoodat het herinnert aan dat der Zoogdieren, meestal insectivoor of omnivoor. Pupil rond, goed ontwikkelde oogleden, bovenste jukboog voiledig. Sommige vormen kunnen evenals de in onze Oost niet voorkomende kameleonen, van kleur veranderen. Eieren ovaal of spoelvormig met perkamentachtige schaa). Deze palaeotropiaclio hagedissenfarallie is in den Archipel door een grooto verscheidenheid van veelal arboricole vormen ver- tegenwoordigd en drukt daardoor een bepaald stem- pel op de Roptielenfauna van hetIndo-Australische gebied, te meer daar enkelo van de meest voorko- mende en ook iederen Europeaan bekende boom- hagedissen, zoodals het vliegende draakje (*Draco volans L.*) en de boenglonhagedis, ten onrechtu ka- meleon -genoemd (*CalotM jvbalus Dum.* en Bibr.) tot deze familie behooren.

Over het geheel heeft een vrij groote mate van geographische differentiatie plaats gevonden, aan- gezien de helft van het aantal geslachten (8 van 16) en twee derde van het aantal soorten (48 van 71) tot een enkel eiland of eilandengroep be- I perkt is. Geen enkele soort komt door den ge- I heelen archipel (met inbegrip van N. Guinea) voor, maar een tweetal *Draco*- en een tweetal *Calo*- i- soorten kunnen Indo-Maleisch gonocmd worden. ! Hoewel de Agamiden zich waarschijnlijk van het Aziatisch vasteland uit over den Archipel verbreed hebben en hun aantal en differentiatie in hot alge- meen in oostelijke richting afneemt, schijnt zich in het Australisch gebied een secundair adaptatie- centrum gevormd te hebben, van waar weer enkele vormen westwaarts in het Austro-Maleisch gebied gedrongen zijn. (Zio over dit verschynsel ook onder

AFZELIA BI JUG A A. Gray. Fam. Leguminosae-Caesalpineae. *Merbo*, *Merbaeo* (SOEND.). Hooge boom, op Java alleen in de kuststreken van het Westen voorkomend, veel algemeener in de Mo- lukken, op Malaka en in Polynesie. Herkenbaar aan de groote platte peulen, de 2-jukkige bladeren en de gladdé aschgrijze schors. Het door grooto sterkte en duurzaamheid uitmuntende hout is zeer gezocht voor huizenbouw. Volwassen boomen zijn op Java bijna niet meer te vinden.

AFZELIA PALEMBANICA Bak. fam. Leguminosae-Caesalpineae. *Merbaeo ajer* (MAL.). Hoogo boom van Sumatra, levert het *Pdlembangsch ijzer- Jiout*, een van de sterkate en meest gezochte hout- soorten. Het wordt niet door witte mieren aangetast en dient voor de vervaardiging van kisten.

AGAM -. Afdeling van de residentie Sumatra's VVestkust met hoofdplaats Fort de Kock (Boekit Tinggi) standpl. van den ass. resident, en van den

ENGYSTOMATLDAE). Zcer morkwaardig is in dat opzicht het soortenrijk geslacht *Gontocephalus*, waarvan 11 soorten in het Indo-Maleisch gebied en 9 soorten in N.-Guinea voorkomen, maar dat in het tusschenliggende Axistro-Maleisch gebied ont- breekt, terwijl het verder westelijk tot Voor-Indie en oostelijk tot Australië en Polynesië verbreid is. Deze gescheiden oostelijke en westelijke ver- breidingscentra hebben geen enkele soort met elkaar gemeen. Van de andere 4 N.-Guineesche genera zijn er twee (*Chlamydosauris* en *Diporophora*) tot het Australisch gebied beperkt, terwijl het geslacht *Lophura* waarschijnlijk van oorsprong Austro- Maleisch en oostwaarts tot N.-Guinea doorgedron- gen is, aangezien het in Australië ontbreekt en in de Philippijnen voorkomt. Ten slotte blijft het Austro- lische aandeel der Agamiden-fauna van het Austro- Maleische gebied beperkt tot twee soorten van het geslacht *Physignathus*, terwijl van twee vormenrijke en wijdebreide orientale geslachten een tiental soo- ten in bovengenoemd gebied gevonden worden. Daarbij moet worden opgemerkt, dat 7 van deze soorten tot het geslacht *Draco* behooren, hetwelk door de aanwezigheid van een vliegscherm een grotere verbreidings- mogelijkheid in het bijzonder voor het passeeren van waterbari'eres bezit en een drietal tot het geslacht *Calotes*-s, hetwelk ook in de Philippijnen voorkomt en dus ook vandaar naar Celebes en de Molukken kan zijn doorgedrongen. Men kan dus zeggen, dat in het Austro- Maleische gebied het aantal soorten van autochtoon karakter, zich tot dat van Australisch en tot dat van orientaal karakter verhoudt als 2:2: 10=1:1:5.

Jan de 9 zuiver Indo-Maleische geslachten ko- jncn S in Sumatra voor (waarvan 5 alleen op dit eil? : d), slechts 2 in Borneo (waarvan een alleen claa :) en 2 andere in Java, (deze zyn ook aan Suma- (rp eigen). Deze geslachten zijn over het geheel arm am : ool-ten en individuen, alleen het geslacht *phi an oles*, dat 2 soorten bezit en van Borneo, Sumatra en Malakka bkeid is, is niet zoo zeld- zaani, en wordt op Simaloe *se* i) (*goeng* genoemd. Wa t het aantal Agamidensoorten betreft zijn Borneo en Sumatra bijna even rijk. Van de 44 zuiver Indo- Maleische Boorten konien 28 op laatstgenoemd ciland voor, (waaronder 13 eigen soorten), terwijl eerstgenoemd ciland er 24 bezit (waaronder 11 eigen itxn ten). Java is even arm aan soorten (7, waaronder 5 eigen) als aan geslachten, weUic annoedo conigszins vergeod wordt door den grooten Ijldkom aan indivi- duci). Van 23 soorten, alleen uit tie oostelijke helft van den Archipel bekend, komen 15 in N.-Guinea voor (waarvan 13 slechts daar). Dezo laatsto zijn dus zuiver Australisch tot nocinen, terwijl con acht- tal soorten alleen uit het Austro-Maleisch gebied bekend zijn. Twee daarvan zijn tot de wostelijke klcinc Soenda- eilandon doorgedrongen.

Als men de Agamiden-bevolking van onzen Oost vergclijk met die der aangrenzende gebieden, krijgt mon ook stork don indruk, dat do verspreiding in hoofdzaak van hot orientale gebied uit en in veel minder atorko mate van Australië uit heeft plaats gliud. Van do J 6 geslachten komen 10 ook in andero deelen van het orientale gebied voor (zie tabel), ter- wijl slechts 4 geslachten uit Australië (66n ook uit Polynesië) bekend zyn en 4 zuiver Indo-Maleisch genoemd kunnen worden. Van do 71 in onzen archi- pel voorkoinde soorten zijn een twintigtal ook uit andere deelen van het orientaal© gebied bekend, terwijl een zvental ook in het Australisch gebied voorkomen, zoodat ook hier de orientale invloed

duidelijk overweegt. Bij nadre beschouwing wordt deze indruk nog versterkt, aangezien 6 van de 7 Australische soorten alleen aan N. Guinea eigen zijn en slechts den voorkomt in het Austro-Maloisch gebied, hetwelk verder een zestal soorten (op een totaal van 14) met andere deelen van het orientale gebied gemeen heeft, terwijl dit in het Indo-Malei- sche gebied mot 18 van 48 soorten hot geval is.

Over cnige geslachten mogen hier nog enkele opmerkingen volgen:

1°. De *boenglon* (*Cdotes*) wordt door Europeanen veelal ten onrechte *kameleon* (zie aldaar) genoemd, aangezien zij in staat is do groene ldeur (soms meer olijkleurig, soms meer naar blauw neigend) in geel- bruin of donkerbruin te veranderen. Deze verande- ringen hangen niet alleen samen met kleurwisselin- gen van den ondergrond, maar duiden dikwijls op wijzigingen van den gemoedstoestand, waarbij belle ldeuren lust en gedekte kleuren onlust aangeven. De kop is een vierzijdige pyramide met uitstekende ribben, het trommelvlies ligt oppervlakkig. Nek , en rugkam aanwezig, keelzak alleen bij de mannetjes, staart enigermate, lichaam duidelijk zijdelings afgeplat en bedekt met gelijkmatige, gekielde schub- ben. Pooten lang met slanke vingers, staart zeer lang (± $\frac{1}{2}$ van de geheele lengte). Deze echte boomhage- dissen zijn insekteneters, die echter andere kleine kruipende dieren (slangen of hagedissen) niet ver- smaden. Zij leven grootdeels overdag. De eieren met perkamentachtige schaal zijn tamelijk groot (± 5 c.M.) en spoolvormig of ovaal. Slechts 4soorten, die echter een grooten rijkdom aan individuen ver- toonen, komen in onzen Oost voor. De meest ver- spreide soort (gehele Archipel behalve N.-Guinea), *G. cristatellus* Kuhl is gekenmerkt door een kleinen halskam met rechtopstaande tanden en een lagen rugkam. ldeur aan bovenzijde groen met bliine of roode teekening. Mannetjes in den paartijd met rood- of goudgekleurde lippen, wangen en keel (voor ini. namen zie boenglon). Een tyuede zeer bekende, maar minder verspreide soort (Nicobaren, Java, Celebes, Philippijnen) *O. jribatus* Dum. Bibr. bezit een goed ontwikkelde nekkam met naar achter gebogen sikkelvormige tanden, de iets lagere rugkam neemt staartwaarts in hoogte af. Klour aan bovenzijde groen met gele of roode vlekken. Beide soorten loimen 50 $\frac{1}{2}$ 60 c.M. lang worden. Daarnaast komen nog 2 kleinere, zeldzamere soorten voor. *C. celebensis* Gray uit Celebes 32 c.M. lang, (Zie onder TOKO) en *C. tympanistriga* Gray (26 $\frac{1}{2}$ c.M. lang) uit Java en Sumatra.

2°. De kraaghagedis (*Chlamydosaurus*) geken- merkt door een grooten, opvouwbaren kraag, welke door uitsteeksels van het tongbeen gesteund wordt en met groote, gekielde schubben bedekt is. Deze met hello, oranje, roode en blauwe vlokken versierde halskraag dient om vijandon to verschrikkon - Bij het opzetten wordt tegelijkertijd de bek geopend, waardoor de hel- gele klour der mondholte en de stevige tandon zichtbaar worden; daarnaast schijnt do kraag ook als scheid dienst te doen. Eronal de watergamen (zie verderop) zyn dezo dieren in staat zich alleen op de achterpooten snel voort te bewegen, waarbij de staart van den grond opgeheven wordt en door been en weer slingeren het evenwicht helpt bewaren. Het trommelvlies ligt oppervlakkig, dij- en lios-porien zijn wel, en een rugkam is niet aan. wezig. Klour aan do rugzijde bruin met lichter vlekken. Er is slechts 66n soort bekend. *Ghl. kingi* Gray. Deze grooto boomhagedia (80 o.M. lang) komt alleen in Australië en N. Guinea voor.

AGAMIDAE.

Tabel I. Overzicht van de verspreiding der Agamiden-geslachten in den Indischen Archipel

Geslachts-naam.	Borneo.	Sumatra.		Kl. Soenda-eil.	Celebes.	Molukken.		Voor-Indie.	Achtor-Indie.	Philippijnen.	Australie.	UWS e.
<i>Draco</i>			i	+	+		L ¹)					1
<i>Calotes</i>				+		+	P)			+		1
<i>Goniocephalus</i>			+							+	+	
<i>Japalura</i>												
<i>Aphanotis</i>		++							Z.-Ch.			
<i>Cophotes</i>		+++							+	+		
<i>Phoxophrys</i>		++++										
<i>Lophocalotes</i>		+++++										
<i>Acanthesaurus</i>		+++++										
.....		+++++	+									
.....		+++++										
<i>Liopelis</i>					+							i
<i>Hajpesaurus</i>						+					+	1
<i>Dendragama</i>												+
<i>Lophura</i>				1				1	1			+
Totaal aantal geslachten					3	4	5	5	7 (8)	3	4	11

3°. De vliegende draakjes (*Draco*) zijn gekenmerkt door een half cirkelvormig valscherm, dat ter weerszijden van het licliam uitgespannen kan worden, door de laatste 5 of 6 ribben ondersteund wordt en onafhankelijk is van voor- en achterpoten. Daardoor zijn zy in staat groote sprongen van den eenen boom naar den anderen te doen zonder sterk te dalen. Zij kunnen zich echter niet vliegend in de lucht verheffen. Staart lang en dun, pootjes slank, een lage nekkam en keelzak met zijdelingsche ahangsels aanwezig, de ongepaarde keelzak bij do mannetjes hel deel of rood gekleurd. De onderzijde van het valscherm vertoont meestal een in het oog vallend kleurenpatroon. (geel, rood, of groen met zwart gemarmerd). In den msttoestand met opgevouwen valschermen zijn zij bijna niet van de boomfichors, waarop zij zitten, te onderscheiden. Doze combinatie van waarschuwend en beschermende kleuren heeft waarschijnlijk de betekenis, vervolgers door den plotseligen overgang van belle in gevedekte kleuren in verwarring te brengen. Do meeste draakjes worden niet langer dan 22—24 c.M., waarbij de lengte van kop en romp slechts $\frac{2}{5}$ — $\frac{1}{5}$ van de totale lengte bedraagt. Het zijn onschadelijke, insektenetende dieren, wier uiterlijk op een sterk verkleinde reproductie van de konventioneele draakvoorstelling gelgkt. Dat zij niet de prototypen voor de legendetische draaken kunnen zijn geweest, blijkt *

reeds uit het feit dat het geslacht *Draco* eerst in de 16e eeuw, na de ontdekking van A. Indie, aan Euro-peesche reizigers bekend is geworden. De algemcne Maleische naam is tijtak terbang (= vliegende gekko), voor andere inlandsche namen zie aldaar. De meest verbreide soorten zijn *D. volanti* L. (van A. Indie tot Celebes) en *D. lineatis* Daud., welke in Sumatra ontbreekt, maar in de Molukken tot op de Key-eilanden voorkomt. Verder zijn 6 soorten Austro-Maleisch (o. a. *D. ochropleru*^ Werner, van de Key-eil.), terwijl niet minder dan 16 van 24 soorten ludo-Maleisch zijn. Twee daarvan komen algmecn in hooggclegen, boschrijke streken van Indo-Malcia voor: *D. finibriati*LS Kuhl, met rooden keelzak en *D. Jaemalopotjon* Gr&y, met roodenzwart gemarmerd valscherm, romp groen gekleurd met metaalachtigen weerschijn, keelzak geel met z war ten vlek. Verder komen do meeste soorten in Borneo voor (15, waarvan 6 alleen daar), terwijl Java en Sumatra vcel armer aan soorten maar niet aan individucn zijn (5 resp. 9, waarvan op beide eilanden slechts den eigen soort). Vormeldenswaard zijn van doze vor-men alleen nog: *D. cornulus* Giinth. (Sumatra en Borneo) met sliechterond kleurenpatroon, van bo ven rood en zwart gevlekt, van onderen groen en blauw met roodo keelzak (bij het mannetje) en de groote vormen *D. maximum* Boul. en *D. Jormosus* Boul. 40 resp. 30 c.M. lang).

4°. Lop/rara(doordoToradja's kaljado, inde Molukken soa-soa gonoemd, zie aldaar) gelijkt veel op Z.-Amerikaansche ZiasZisciw-soorten door de aanwezigheid van een getanden rugkam en een hoogen staarkam, welke laatsto door de doornuitsteeksel der staartwervels gesteund wordt. Bij de mannetjes zijn deze kammen sterker ontwikkeld dan bij de wijfjes. Do kop heeft den vorm eener vierzijdige pyramide, de hals vertoont eenige lengteplooiën en een dwarschen halskraag, aan de zijkantcn der teenen bevindt zich een rij vergroote, tandvormige schubben. Deze omnivore boomhagedissen leven in de nabij-

hoid van water en kunnen 1 M. lang worden (kop en romp maken slechts 1/3 van de geheele lengte uit). Door grootte en levenswijze (hetzijncorgoedezwemmers) herinneren zij aan de waranon, csi worden daarmedo wel verward (zie onder SOA-SOA). Hun kleur is olijf-groen, op den romp met zwart gevlekt. Het is cen Austro-Maleisch geslacht, waarvan do meest verbreide soort *L. amboinensis* Schloss, tot de Philippijnen en tot N. Guinea is doorgedron-gen.

5°. Wateragamen (*Physignathus*) zijn gekenmerkt door cen stompen kop met opgezwollen wangen en door een halskraag. Trommelvlies oppervlakkig ge-legen. Romp zijdelings afgeplat en met kleine, gekielde schubben bedekt. Nek- en staartkam aan- wezig. Staart lang (2/5—2/6 van de geheele lengte), pooten lang, teenen lang en slank, vingers middel- matig, dijporien aanwezig. Op vlakken grond zijn do wateragamen in staat zich in opgerichte houding snel voort te bewegen, waarbij alleen staart en achterpooten als steun dienst doen (zie boven onder kraaghagedis). Deze boomvormen leven altijd in do nabijheid van water en herinneren dus in hunne levenswijze aan *Lophura* (zie boven) en *Varanus* (zie aldaar). Hoewel uit Siam en Indo-China bekend, zijn do vertegen woordigers van dit geslacht in onzen Oost tot N. Guinea en de omliggende eilanden beperkt. De meest bekende soorten zijn: *Ph. lesueuri* Gray (46 h, 47 c.M. lang) uit N. Guinea en N. Australia, aan bovenzijde olijfkleurig met lichte en donkere dwarsbanden en een donkere zijstreek van oog tot schouder, aan de onderzijde iets lichter met donkere viekken.cnPA. *temporalis* Giinth. (41 c.M. lang) uit N. Guinea, N. Australia, Timor Laoen en Key-eilan- den, aan de bovenzijde roodbruin met donkere dwarsbanden, aan de zijden van kop en romp met lichto lengtestreep (vandaar de naam) en aan do oaderzijde rood en zwart gevlekt.

AGAR AGAR (JAV., MAL., SOEND.). Zeewieren die vooral door de bevolking der Duizendeilanden en Jjjapara-eilanden en aan do kusten van Banla en Billiton door de Sekah's uit ondiep water opgevischt worden, en na uitgewassen te zijn in zoet water en in den zon gedroogd, ala agar-agar in den handel worden gebracit en ook veel naar China worden uitgevoerd. Agar gebruikt men veel tot het stijfuaken van gebak, en voor voedingsbodem van njico-organiHmen.

In Nedcrlandsch-Indio zijn het vooral de wieren *G RAC IL ARI A LICHENOIDES* Ag. (= *Sphae- rococcus lichenoides*) en *EU CH EUM A SPIN OS UM* Ag. dio voor de Agarberciding gevischt worden. Do kantige stukken, die uit China en Japan in Indie worden ingevoerd, zijn nfkomstig van cen *Gelidium*-soort. -

AGAS of AGE. Inlandscho namen voor zeer kleine stekendo mugjes (*Ceratopogon*, *Phlebotomus* e.a.). Do *Ceratopofons* komen vooral bij het water voor, steken ook overdag cn kunnen bij hot baden zeer lastig zijn. Het zijn do sandflies van Wallaco c. a. *Phlebotomus* dringt *s nachts door do muskietengordynen, wan- neer dezo niet zeer fijnmazig zijn. Merootoe*s zijn kleine stekendo zwarto vliegjes (*Siphunculina* of *Microneurium funicola*). In hot Soondaneesch heeten al dezo diertjes Remetoeq, ook de namon Njamog. Le- moct of Lamock schijnen orop betrekking to hebben. Dajakscho vliegcn, *Tabanus*-soorten, worden *Pitjaq* genoemd.

Literatuur: J. C. H. do Meijoro, Blutsaugende Microdipteren aus Niederlindisch Ostindion. Tijd- schr. v. Entom. B. 52, 1909, p. 191—204.

AGATHIS ALBA Foxw. (*Dammam alba* Lam.) fam. Pinaceae. *Pohon Damar Daging* (MAL.). *Da-*

Poelih (MAL.). Hooge boom, verwant met de dennon, doch door het breede blad weinig op andere coniferen gelijkend. Over een groot deel van den Archipel verspreid, vooral in het lagere bergland, op Java langs wegen in do Preanger veel aangeplant. Het hout is wit en lang van draad als vurenhout; het laat zich tot planken zagen maar is niet duurzaam en wordt als timmerhout niet gebruikt.

Uit de stammen vloeit een heldere, weeke en kleverige bars, die in weinige dagen steenhard wordt. Deze liars wordt op Obi en Batjan veel gewonnen. Men ontdoet daar de stam over de helft van zijn omtrek en over een hoogte van 15—20 c.M. van de schors. Do hars begint dan dadelijk aan de bovenzijde van de wond uit de bast to vloeien. Van tijd tot tijd neemt men een nieuwe strook bast weg, waarop wederom hars te voorschijn komt.Na verloop van tijd wordt de eerste zeer heldere en lichtgekleurde massa ondoorzichtig en donkerder. Voor het vervoer wordt het produkt afgeblkt, om de aangekleefde verontreinigingen te verwijderen. Het komt als halfharde copal of zachte copal op de westersche markt.

Aan den voet van oude of vaak reeds verwdenen boomen treft men groote stukken onderaardsche f copal aan, die na afgeblkt te zijn als *Jiarde copal* in Ceden handel komen. Zo hebben een hoogere waarde dan de soort die uit do schors vloeit. Behalve op Batjan en Obi wordt Damar daging ook gewonnen op Sumatra, Banka, Borneo (Westerafdeelin g, waar Pontianak de uitvoerhaven is), Celebes en de Molukken. De voornaamste uitvoerhavens zijn Makasser met 3—5000 ton per jaar en Temate met ongeveer 2000 ton jaarlijks.

De naam „damar“ heeft tot veel verwarring aangeleiding gegeven. De inlander verstaat onder damar alle brand bare harsen. Wat men in den handel Damar (zie aldaar) noemt is de bars van Shorea- en Hopea-soorten. De naam Copal is een West-Indisch woord, dat oorspronkelijk gebruikt werd voor de hars van sommige boomachtige Leguminosen. Oost-Indische Copal (in den handel het best als Manila-copal bekend) komt uitsluitend van Agathis alba. Hot smeltpunt ligt bij ongeveer 100° C. -

AGAVE, fam. Amaryllidaceae. *Nanas sab rang* (MAL.). Kruidachtige planten uit tropisch. Amerika, ingevoerd wegens de bruikbaarheid van de vezels inf'--; do bladren. De niet-bloeiende planten bestaan uit, .*) C-■' een bladrosset van vleezige bladeren met een stekeli- gen rand. Uit oude planten komen dezergrooto Li. % ; , . blociwiizen, to voorschijn. Op Java worden in hoofd- zaak twee soorten gekweekt n.l. *AGAVE GANTAZI*Roxb. en *AGAVE SISALANA* Perr. (= *Agave rigida* var. *sisalana*). Zie VEZELSTOFFEN.

AGEL. Zie CORYPHA. cCQ-•••; 血, 衣八...点毕莽
AGERATUM CONYZOIDES L. fam. Cjompositao.
Tombak, Daoentombak (MAL.), *Bdbadotan* (SOEND.). "J ; ; ' 提 < a ;
Kruidachtige plant met witte of blauw-violetto 乙 y ; ■••• bloemhoofdjes, overal als onkruid to vinden. De 乙 ;
stork aromatische bladeren zijn een bekend yolks-

geneesmiddel. c' < ■' t- . / w' < . ' ; ■ • . 了 O- / .
AGLAIA, plantengeslacht derMeliaceae. Boomen met onevenvleide bladeren en kloioio gele of witte bloemen in grooto wijdvertakte pluimen. Ver- schillende soorten van dit geslacht komen in Neder- landsch Indie in het hout zeer goed als bouwhout bruikbaar, maar do boomen worden nog zelden aangeplant.

AGLAIA ODORATA Lour., fam. Meliaceae. *Tjodan* (SOEND.), *Patjar tjina* (MAL.). Heester of kleine boom met gevinde bladeren en gele bloemen, afkomstig van China en in Indië veel in de tuinen gekweekt. De kleine welriekende bloemen worden gaarne in het haar gestoken en tusschen kleederen gelegd. Bovendien worden ze door de Chineezen ge- bruikt om hun thee te aromatiseeren. Een afkooksel der bloemen is een verkoelend middel bij koorts; een af treksei der bladeren wordt aangewend bij veneri- scho ziekten.

AGNI. In den ouden godsdienst der Indiers de God van het vuur. Zie HINDOEÏSME.

AGNIETEN-EILANDEN. Groepen van kleine koraaleilanden in de Java-zee, ten N.W. van de baai van Batavia, tijdelijk bezocht door visschers en voor den klapperpluk.

AGOENG of AGENG. Jav. woord, dat „groot“ of „verheven“ beteekent en by de titels van som- xnige hoere personen gevoegd wordt en ook wel als bergnaam in gebruik is. Bekende personen, dien naam voerende, waren o.a.: Aboe'l Fatah, Sultan van Bantam, en Praboe Pandita Tjakra Koesoema, vorst van Mataram, die tijdens het bestuur van Coen Batavia belegerde en in 1645 overleed. Zie JAVA.

Onder de bergen van dien naam noemen wij:

Goenoeng Agoeng, berg op den Noordweste- lijken uithoek van Bantam, in het Noorden uitloo- pende in de St. Nicolaaspunt en Zuidelijk samen- hangende met den Goenoeng Batoer.

Goenoeng Agoeng, berg in de Preanger regentschappen ten N.O. van den Goenoeng Goentoer, grootste hoogte ongeveer 2300 M.

Goenoeng Agoeng (Bali). De. hoogste berg van Bali, ook Piek van Bali geheeten, een fraai regelmati- ge vulkaankegel, met een topkrater. Hij is 3200 M. hoog en door een smalle en diepe kloof gescheiden van den N.W. liggenden G. Batoer. (Zie aldaar). De steile, ingekerfde top is niet begroeid.

AGOE. Zie BAGOE.

AGRARISCH BESLUIT. Zie AGRARISCHE WET.

AGRARISCH EIGENDOM. Zie AGRARISCHE WET.

AGRARISCH REGLEMENT VOOR SUMATRA'S WESTKUST. Zie GROND (RECHTEN OP DEN) en OVEREENKOMSTEN.

AGRARISCHE WET noemt men de wet van 9 April 1870 Ind. Stb. 55, tot aanvulling van art. 62 R. R. Zij had ten doel eene oplossing te geven aan het toen bij xiitnemendheid belangrijke koloniale vraagstuk, op welke wijze aan de partieu Here Industrie de gron- den te verschaffen, die *zij* noodig had, en tevens regels te stellen ter handhaving en uitbreiding van de rechten, door de inlandsche bevolking op den grond uitgeoefend. Reeds in 1862 was een door den Min. Uhlenbeck ontworpen wets- ontwerp ingediend, dat den inlanders op Java de vergunning wilde schenken hunne gronden aan Europeanen te verhu- ren en de voorwaarden regelde, volgens welke inlanders als arbeiders gehuurd konden worden. (Zie OVEREENKOMSTEN). Veel omvangrijker was het ontwerp cultuurwet van den Min. Fransen v. d. Putte, dat aan de inlanders den eigendom van hunne gronden wilde toekennen (zie GROND. RECHTEN OP DEN _), aan hen de bevoegdheid wilde geven hunne gronden ook aan niet-inlanders te verhuren en de woeste gronden, aan den Staat behoo- rende, in erfpacht wilde afstaan. De basis van het geheele ontwerp was toekening van. hetrecht van eigendom op den grond aan den inlander, die dezen in erfelijk individueel gebruik bezat. Doch tenge-

volge van het aannemen van een amcndement in de zitting der 2do Kamer van 17 Mei 1866, waarbij, in stede van toekening van grondeigendom aan den inlander, aan dezen slechts het erfelijk individueel gebruik werd gewaarborgd, werd het ontwerp inge- trokken. De Minister Myer diende een andcr ontwerp in, door zijnen opvolger Trakranen overgenomen, waarbij regels werden gcsteld voor do uitgifte van woeste gronden in erfpacht. Doch ook dit ontwerp werd ingetrokken na het aannemen van een amendement (26 Juni 1867), bepalande dat ingeze- tenen van Ned. Indië, met inbegrip van inlanders en oostersche vreemdcIngen, als erfpachters zouden kunnen optreden.

De minister De Waal verdedigde de agrarische wet, welke 13 April 1869 bij de Tweede Kamer in- kwam, en na eenigo wijzigingen door de beide ka- mers werd aangenomen. De naam, aan die wet gege- ven, is ontleend aan de Romsinsche „leges agrariae“ van Licinius Stola en de Gracchen, die het staatsdo- mcin onder de burgers wilden verdeelen; hij heeft dan ook inderdaad vooral betrekking op dat gedeel- te der wet, hetwelk regelt de uitgifte van gronden (in ERFPACHT¹⁾) Wij handelen het eerst over het ge- deelte der wet, dat daarop betrekking heeft.

De wet zelve bevat hieromtrent slechts zeer enke- le voorschriften, bepaalt nl. alleen dat, tot het domein van den lande behoorende, gronden in erfpacht zullen worden afgestaan voor niet langer dan 75 jaren, dat de G. G. zorgen. moet dat geencrlel afstand van grond inbreuk maakt op de rechten der ini. bevolking en dat bij algemeene verordening na- dere regels omtrent den afstand in erfpacht zullen worden gegeven.

Voor JAVA EN M. zijn deze regels vervat in het z. g. AGRARISCH BESLUIT, Ind. Stb. 1870 no. 118 (toegel. in een brief van d. Min. v. Koi. Bijbl. Sts. Ct., te Kamer 1870/71, p. 19), gewijzigd bij Ind. Stb. 1872. no. 116 (Toel. Koi. verslag 1872. Lt. N.); 1874no. 78; 1877 nos. 196 en 270; 1888 no. 78; 1893 no. 151; 1896 no. 199; 1896 no. 140; 1904 no. 325 en 1912 no. 235. Als algemeen beginsel is daarbij aangenomen dat alle grond, waarop niet door anderen recht van eigendom is bewezen, domein van den staat is.

De uitgifte in erfpacht van grond op J. en M. kan geschieden, *hetzij* op initiatief van het Gouvt., *hetzij* op aanvraag van particulieren.

Is het eerste het geval dan worden gronden, voor uitgifte in erfpacht vatbaar en geschikt, van Gouvts wegc beschreven en in kaart go brae ht en bij prccellen van omstreeks 500 bouws aangeboden ter openbare mededinging. Door eene commissie, benoemd door het hoofd van gew. best. en uit een Eur. en ini. amb- tenaar santiengesteld, wordt nagegaan, welke gronden ter uitgifte geschikt zijn, en welke daarvan in verband met do onder te noemen bepalingen mocten worden uitgezonderd. Zij onderzockt tevens welke minimum-pachtsom ^{1 2)} gevraagd moct worden, ver-

1) Van do hieronder bedoelde erfpacht van do- mein grond onderscheide men wel andere — terrecht of ten onrecht — met den naam „erfpacht“be- titeldo rechten. Zio de verwijzingen onder ERF- PACHT.

2) Dit minimum was oorspronkelijk bepaald op / 1—/ 5 per bouw, naar mate van de gesteld- heid en ligging. Tegen dit bedrag werden echter spoedig bedenkingen geopperd, in verband met de bezwaren, met welke de landbouw te kam- pen heeft en wegens de willekeur, bij eene zoo groote spcdruimte onvernijdelijk. Met het oog

vaardigt eene schotskaart van de aanwezige gronden, die zij verdeelt in zooveel mogelijk den geheel uitmakende perceelen van ongeveer 500 bouws en brengt van dit alles verslag uit, waardoor het h. v. g. b. in staat wordt gesteld de noodige voorstellen te doen. Daarna worden de landen opgemeten, beschreven en in kaart gebracht, en als tot de aanbidding door de Regeering besloten is, eene openbare uitspelding gehouden. Ten einde belanghebbenden in de gelogenheid te stellen, hunne bezwaren tegen de uitspelding te ophelderen, wordt in de naaste dorpen bekend gemaakt, dat het voornemen bestaat tot het verpachten der gronden. De uitspelding geschiedt hetzij door inschrijving voor eene pachtsom, (canon), jaar- lijks per bouw te betalen en die boven het genoemde minimum moet zijn, do ch eerst ingaat met het zesde jaar na dat, waarin de inschrijving van het erfpachtsrecht in de daarvoor bestemde openbare registers heeft plaats gelield, hetzij door inschrijving voor zoodanige pachtsom, benevens eene bijzondere storting in 's lands kas, ter vergoeding van op de gronden mogelijk reeds aanwezige aanplantingen, gebouwen enz., tot betalen, als niet anders bepaald is, voor de inschrijving. Binnen 66n maand na de sluiting der inschrijving wijst de Gouv. Gen. de erfpacht toe of weigert die, telkens bij een met redenen omkleed besluit. Hij, aan wien de erfpacht is toegewezen moet, op straffe van intrekking der toewijzing, het be drag tier kosten voor het opmeten, beschrijven en in kaart brengen van den grond in 's lands kas storten.

Uitgifte in erfpacht van woesten grond op aan- Trage van particulieren, kan alleen plaats hebben ten aanzien van: a. niet reeds van Gouvts. wege opg. jn' ten grond, b. grond, die welis waar reeds van Gouv. wege is opgemeten, maar in de eerste jaar niet voor openbare aanbidding bestemd is, c. grciid, welks openbare aanbidding vruchteloos

Is: het algemeen geeft de Regeering er de voorkeur aan de gronden in het openbaar aan te bieden, met hM oog op de nieerdere kans, akdan eene hoogere pachtsom te verkrijgen (vergelijk de rede van den Minister De AVaal Malefijt bij het beg'ootings- <lcbat in de He Kamer van 22 November 1912, 功 j. lie K. 1912/13 biz. 777). Nictemin komt //r.d : : Mibiding feitelijk zelden voor en

Hi-II upfacht nagonoeg steeds op aanvrago J : ij aanvrago moeten de gronden van- <Jc aanvragers zijn opgemeten en in kaart ge- LrarJit, of de daarvoor reeds gemaakte kosten aan Jict (louvt. worden teruggeven, en moct de aan- vragcr aannemen jaarlijks eene pachtsom te betalen bovi-n het vroeger vermeldo minimum, c. q. vermeerderd mot de straks genoemde vergoeding voor aanplantingen, gebouwen etc. Ook in dit geval wordt door do commissie een onderzoek ingesteld en cono schotskaart vervaardigd, terwijl het aanzook ook

op de toenmaligo slechto tijden word in 1877 als norm voor zeer goede gronden / 2.50 a / 3.— per bouw, voor minder bevoorrechte streken / 1.—初 / 1.50 p. b. gesteld; in 1894 is de Regeering weder tot het minimum van /1—/5 teruggekeerd. Wan-neer slechto of zeer middelmatige gronden worden gevraagd voor het vormen van grenzen, voor wei-den enz., kan tot / 0.50 worden gegaan, welk bedrag verhoogd kan worden als aan de gronden later eno andere bestemming wordt gegeven. In byzondero gevallen — zio beneden — wordt nog beneden dit minimum gegaan.

in de naasto desa's moet worden bekend gemaakt. Op het verzoek wordt binnen drie maanden beslist, door den Directeur van Binnenlandsch bestuur indien de aanvraag op grond van wettelijke bepalingen moet worden afgewezen, in a.He andere gevallen door den Gouverneur-Generaal.

Zie verder omtrent de wijze van uitvoermg der bepalingen op de uitgifte van gronden Ind. Stb. 1904 no. 304 en 1909 no. 311 alsmede bijL 3864, 4767, 5270, 5442 en 7079.

Ter handhaving van de rechten van het Gouv. [b 安 > mogen niet worden uitgegeven: Gouvts.

nen, djati- en andere bosschen, de laatste voor zoover zij onder geregeld beheer zijn gebracht (zie Vm " BOSCHWEZEN) en evenmin gronden, gelegen in 由仁; door de Koningin aan te wijzen streken, die beschik- 七队义会 3~7' baar moeten blijven voor de Gouvts. koffie-cultuur. g

(Hierbij zij intusschen aangetekend dat, in verband met de opheffing by de wef in Ind. Stb. 1915 no. van de Gouvts. koffiecultuur, bij een K. B. van 15 Juli 1916 no. 47 de z. g. groote koffiereserve op f.

Java is ingetrokken.) Gronden, voor openbare markt- / afgezonderd, of voor den openbaren dienst / ■ : j / 八, 5 bestemd, mogen evenmin worden uitgegeven. Wan- .y' : ' / 0/

peerderden recht on gronden hebben, mag zender- ~ / hunne toestemming daarvoor niet worden besocht, terwijl gronden, naar de instellingen der inlanders als gewijd beschouwd, niet mogen worden afgestaan.

Erfpachters kunnen alleen zijn Nederlandsche onderdanen, ingezetenen van Nederland of van Ned.-Indie en vennootschappen van koophandel in Ned. of Ned.-Indio gevestigd. Voorlandsdienaren gelden met opzicht tot de erfpacht de bepalingen, die voor hen zijn vastgesteld betreffende do deelneming in ondenieminngen van landbouw en nijverheid. De rechten en verplichtingen van den erfpachter worden, onafhankelijk van den landaard der erfpachters, behoudens bijzondere bepalingen hoofdzakelijk neergelegd in Ind. Stb. 1913 n°. 699, dat het tevoren te dezen opzichte geldende en herhaaldelijk gewijzigde Ind. Stb. 1872 no. 237a heeft vervangen, beheerscht door de voorschriften van het Burg. Wetb. voorIndie; hij mag echter ten eigen gebruik e of uitgravingen doen van steen, klei of andere soortgelijke tot het erf behoorende grondspecien, welko niet het voorwerp zijn van eigenlijk gezege de mijnontginning. De delfstoffen bevattendo ondergrond tocht is niet in de erfpacht begrepen; do erfpachter moet de ontginning daarvan door anderen gedoogen (zie MIJNBOUW). Over boomcn en gewassen, al of niet door hem zelf aangoplant, heoft de erfpachter de vrije beschikking, tenzij uitdrukkelijk anders is bepaald. Voor het aan« leggea van waterleidingen of het gebruik van best aando leidingen of stroomen moet do erfpachter do vergunning van den G. G. hobben, die daaraan voorschriften ten algemeencn nutto kan verbinden. By de iiitoefening van zijn recht is do erfpachter on- derworpen aan de bestaande of intevooeren algemeene belastingen, mot dien verstande dat de verponding niet geheven wordt gedurende het jaar, waarin de inschrijving van het erfpachtsrecht heeft plaats gehad en do volgende 10 jaren. Deze laatste bepaling^ dio in 1888 is vastgesteld, word gemaakt om de on- dememers, die zeer onder do toen heerschende land^ bouwerisis leden, eenigszins te gemoet te komen. Tegelijkertijd werden zij vrijgesteld van het hoofdgeld, dat vi-ocger van hen gevorderd word voor elken werkbaeren man, die op hunno londen verblijf hebben en in do termen viel om heorendiensten te verrichten. Daarcntogen werd do op do erfpachtslanden gevestigde bevolking van alle heorendiensten vrij-

七打
■-Q

gesteld, behoudens die, gevorderd in het belang der openbare veiligheid, of tijdelijk tot wering van rampen van hooger hand of tot afwendung van algemeen gevaar. Niettegenstaande de afschaffing van het hoofdgeld is deze vrijstelling gehandhaafd. Do erf-pachter heeft het recht op zijne gronden de produc-ten aan, te kweeken die hij zelf verkliest, met uit-eondering van de papaver, en dit ter handhaving van het opium-monopolie van den Staat. Zoutaan-mak is hem eveneens verboden. Ten einde bena-deeling van do belangen der schatkist tegen te gaan, kan de G. G. de teelt van koffie verbieden op gronden, wier Jigging binnen een bij ordonnantie vast te stellen afstand van Gouvts. koffieplantingen geble-ken is aanleiding te geven tot het onttrekken van koffie uit Gouvts. plantingen aan de verplichte levering (zie echter boven en voorts onder KOFFIE-CULTUUB. GOUVTS —), zonder dat dit kan be-let worden door maatregelen van overheidswege te nemen of te bedingen. In 1913 werd van die bevoegdheid gebruik gemaakt voor 5 perceelen in de Preanger regentschappen.

Gronden, vroeger door het Gouvt. in huur uit-gegeven, kunnen aan de huurders op hun verzoek in. erpacht worden afgestaan, mits dit voordelig voor den lande is en geene algemeene belangen zich er tegen verzetten. Van. deze gronden heeft echter geene vrijstelling van pachtsom noch van verpon-ding gedurende de eerste jaren plaats, daar beide dienen ter vervanging der tot dien tijd betaalde huur.

Gronden, niet grooter dan 50 bouws, kunnen voor kleine landgoederen of buitenvverblijven in erpacht worden afgestaan tegen betaling eener pachtsom, gelijkstaande aan het hoogste bedrag der landrente of der belasting, die deze vervangt.

Voorts kunnen ten behoeve van den *kleinen land- en tuinbouw*, uit te oefenen door minvermogen- de Europeanen of met hen gelijkgestelden, op aan-vraag gronden in erpacht worden afgestaan volgens regelen vastgesteld bij kroonordonnantie opgenomen in Ind. Stb. 1904 : no. 326 jo 1905 no. 153 en 1908 no. 263. Volgens die regelen worden gronden met inbe-grip van door inlanders ontgonnene of als gemeene weiden of uit anderen hoofde tot de dorpen beho-rende, mits de inlandsche rechthebbenden die, met prijsgeving hunner rechten, vrijwillig hebben ver-laten, voor het genoemde doel in erpacht uitgegeven tot een uitgestrektheid van ten hoogste 10, in bij-zondere gevallen 25, bouw en voor ten hoogste 25 jaar, welke termijn echter verlengd kan worden. Aan hen, die zoodanige erpacht hebben verkregen, kan van landswege geldelijke bijstand worden verstrekt ten behoeve van *landbouw- of tuirlouwhoeven* in den vorm van grondbouw- of bedrijfscrediet, (vergel. Bijbl. 6050, 6787 en 7503). Kolonisatiecommissies kunnen worden ingesteld ter bevordering en onder-steuning van het bedrijf, alsmede tot uitoefening van toezicht op het gebruik van verstrekte gouden en de nakoming van de op den erfpachter rustende verplichtingen.

Eindelijk is bij Ind. Stb. 1893, no. 151 de gelegenheid geopend kleine eilanden, tot Java en Maxloera behorende, in erpacht te verkrijgen zonder ze eerst te doen opmeten en in kaart brengen. Wanneer de G. G. geheele of gedeeltelijke ontheffing verleent van de verplichting tot opmeting, stelt hij den canon vast op een bepaald bedrag, naar gelang van de geschatte oppervlakte, en waarop latere meting geen invloed uitoefent.

In de bovengemelde bijzondere regelen betreffen-de de rechten en verplichtingen van den erfpachter

opgenomen in Ind. Stb. 1913 no. 699, zijn bijzondere bepalingen. opgenomen betreffende *a.* boloop van boe-te wegens niet-betaHng van den canon; *b.* overdracht van erfpachtsrechten; *c.* prijsgeving van erfpachts-recht *d.* vervallenverklaring van dit recht; vooral ten aanzien van do onderwerpen genoemd. onder &, c en d is belangrijk afwijkiig van do bepalingen van het Burgerlijk Wetboek op te merken.

Wat de overdracht van erfpachtsrechten betreft, deze is, voor zoover althans de verplichting tot betaling van pachtschat reeds is ingegaan, alleen mogelijk op voorwaarde dat of zij is voorafgegaan door voldoening van al hetgeen den Lande toekomt aan pachtschat berekend tot het einde van het jaar waarin ze geschiedt en van eventueel verschuldigde boeten wegens niet betaling der pachtschat, of de Directeur van Binnenlandsch bestuur vergunning tot overdracht heeft verleend.

De erfpachters kunnen hunne rechten p r i j s g e v e n e n, mits met toestemming van den Gouverneur-generaal of van do door Hem daartoe bevoegd ver-klarde autoriteit; deze prijsgeving heeft echter eerst rechtsgevolg van af het oogenblik der beteekening van den inhoud der daarvan op te maken notariële akten aan het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur, dat daarvan. kennis geeft aan den ambte-naar belast met de in- en overschrijving van vast<goederen en aan den Directeur van, Binnenlandsch bestuur.

Behalve de vervallenverklaring bij rechterlijk vonnis, als bedoeld in artikel 733 B.W., kent de ordonnantie nog eene eenzijdige adminis-tratieve vervallenverklaring bij Gouvernements-be-sluit op grond van niet voldoening van de pachtschat over drie jaren; zij mod worden voorafgegaan door beteekening van het daartoe bestaende voor-nemen, waarna do erfpachter nog drie maanden tijd heeft om aan zijne verplichtingen te voldoen; na beteekening van het besluit moet binnen acht dagen ontruiming plaats hebben, waartoo zoo noodig met den sterken arm kan worden gedwongen.

Op dezelfde wijze kan vervallenverklaring plaats hebben voor zoover niet voldaan is — ter uittluitcii-de beoordeeling van den Gouverneur-Generaal — aan het eventueel gemaakt beding, dat do in erpacht afgestane grond binneneen. bepaalden termijn in cultuur moest zijn gebracht.

Bijzondere vermelding verdient nog do regeling omtrent de verplichting tot betaling van den canon. Nadat bij arrest van het Hooggo-rechtshof van 3 Mei 1900. (T. Het Recht in Ned.- Indiï LXXIV biz. 445) en wederom bij arresten van 7 Juli 1904 en 2 Maart 1905 (T. LXXXIII biz. 99 en LXXXIV, biz. 411) het zakelijk karakter van den canon was vastgesteld, vvaarvan het gevolg is *a.* dat de betalingsplicht rust niet op een bepaalden persoon maar op den erfpachter als zoodanig en bij overdracht van het erfpachtsrecht die plicht, ook voor zoover betrefd do reeds verschenen pachten-ningen, op den nieuwen erfpachter overgaat, *b.* dat de canon alleen op het erfpachtsrecht kan verhaald worden en dus bij tenietgang van dit recht het object, waarop het verhaal kon plaats hebben, is ver-dwonen (zie over deze gevolgen van de aangenomen leer het opstel van Mr. P. H. FROMBEHG in T. LXXXVII biz. 1), mcende de wetgever maatregelen te moeten nemen, ten einde het Land te vrijwaren voor de nadeelige gevolgen, die daaruit konden voort-vloeien. Bij Ind. Stb. 1905 no. 574 werd daartoe een nieuw voorschrift in Ind. Stb. 1872 no. 273a inge-voegd, dat sedert kennelijk mede naar aanleiding van

mr. Fromberg's opvattingengewijzigd, thans is opgenomen in art. 11 van Ind. Stb. 1913 no. 699. Volgens (lit artikel wordt de erfpachter, ook *persoonlijk*, aansprakelijk gesteld voor de betaling van canon en eventueel verbeurde boete met bepaling, dat die aansprakelijkheid blijft bestaan na overdracht, vervallen-verklaring of prijsgeving met de bijvoeging dat, in geval van overdracht, ook de nieuwe erfpachter, en dezo weder ook persoonlijk, voor die betaling aansprakelijk is.

De bepalingen van Ind. Stb. 1913 n° 699 zijn niet van toepassing op de gronden voor kleinen land- en tuinbouw afgestaan, bedoeld in het bovengemelde Ind. Stb. 1904 no. 326. Echter is bij Ind. Stb. 1910 no. 546 bepaald, dat ook de erfachtscchten op die gronden niet kunnen worden prijsgegeven dan met toestemming van den Gouverneur-Generaal of de door Hem daartoe bevoegdverklaarde autoriteit, terwijl eerst-gemeld Stb. zelf bijzondere bepalingen bevat omtrent eenzijdige, administratieve vervallenverklaring.

Wat de Gouvernementslanden in de *BUITEN-BEZITTINGEN* betreft, is eveneens allereerst melding te maken van de bepalingen betreffende de *DOM EINVERKLARING*. Nadat voor het eiland Sumatra eene afzonderlijke bepaling daaromtrent was uitgevaardigd bij Ind. Stb. 1894 no. 94f (gchandhaaf in Ind. Stb. 1914 no. 367 waarover beneden), werd daarop voor alle bezittingen buiten Java en Madoera, bij Ind. Stb. 1875no. 199ade bovengemelde bepaling van het Agrarisch besluit, volgens hetwelk alle grond, waarop niet door anderen recht van eigendom wordt bewezen, domein van den Staat is, van toepassing verklaard. Voor de gewesten Menado en Z. en O. afd. v. Borneo werden afzonderlijke verordeningen, vastgesteld, bij resp. Ind. Stb. 1877 no. 55 en Ind. Stb. 1888 no. 58 in welke beide, conform de vroegere regeling voor Sumatra, is bepaald dat alle woeste gronden binnen die gewesten tot het staatsdomein behooren, voorzover daarop door leden der inheemsche bevolking geen aan het ontginningsrecht ontleende rechten worden uitgeoefend.

Terwijl tevens bij verschillende verordeningen voor elk gewest afzonderlijk de uitgifte van domein-gronden was geregeld, is bij de *Erfpachtsordonnantie voor de Buitenbezittingen* opgenomen in Ind. Stb. 1914 no. 367, een algemeenere regeling daaromtrent tot btdand gckomoi, waarbij de vroegere afzonderlijke gewestelijke regelingen alsmedo eenigo alge-meene bepalingen vervat in Ind. Stb. 1911 no. 264 zijn ingetrokken en het onderwerp voor de Buitenbezittingen op gelijken voet is geregeld als voor Java en Madoera; de oude regelingen blijven van kracht voor zoover aangaat de tevoorin verlcendo erfachtscchten.

De voor Java en Madoera gcldeende bepalingen, daar opgenomen a. in het *Agrarisch besluit*, b. in Ind. Stb. 1913 n° 699, zijn hier, v. z. v. noodig, in eene en dezelfde verordening samengovat.

Do beide regelingen — dio voor Java en Madoera onconr, en dio voor de Buitenbozittingen andorzijds — verschillen hoofdzakelijk enkel in de volgende opzichten.

Terwijl op J. en M. van de uitgifte in erfacht uitgesloten zijn „gronden waarop anderen recht hebben, indien zij ongenegen zijn zich van hun recht te ontdoen”, betreft deze uitsluiting voor de Buitenbezittingen alle „gronden, waarop anderen een zake-lijk of persoonlijk recht hebben”. Uitsluitingen met i hot oog op Gouvernements koffiecultuur waren natuurlijk daar niet noodig.

Allcen die personen of vennootschappen van koophandel kunnen als erfachtscrs optreden, welke of in Nederlandsch-Indie gevestigd zijn of aldaar be-hoorlijk zijn vertegenwoordigd.

Aanbieding van gronden van landswege heeft in de Buitenbezittingen niet plaats: erfacht kan dus enkel op aanvraag worden verleend.

Overlegging van meetbrieven is niet verplicht; ontbreken deze, dan wordt de canon geschat op een vast bedrag berekend naar de geschatte oppervlakte, en indien zich grensgeschillen voordoen, dan worden deze beslist door hot hoofd van gewestelijk bestuur met beroep op den Gouverneur-Generaal.

Het voorschrift van art. 18 Agrarisch besluit (erfpacht van grond bestemd voor kleine landgoederen of buitenverbliven) is niet overgenomen, evenmin de omzetting van huuroverkomsten in erfacht, terwijl de bijzondere bepaling van Ind. Stb. 1893 no. 151, betreffende erfacht op eilanden, uit den aard der zaak voor de Buitenbezittingen niet noodig was, nu de verplichting tot opmaking van een meetbriei niet bestaat.

Ook voor de Buitenbezittingen gelden, de bovengemelde bepalingen omtrent uitgifte van gronden voor *KLEINEN LAND- EN TUINBOUW*, die echter tot voor kort nog geen toepassing vonden. Eerat in den laatsten tijd kwam deze een paar maal voor; zie hierna. Regelen in acht te nemen bij *aanvraag* in erfacht in de Buitenbezittingen zijn te vinden in Ind. Stb. 1911 no. 265, gowijzigd bij 1913 no. 353 en 1914 no. 463; vergel. verder bij bl. 5032, 5218, 5670 en 7528.

Bij K. B. opgenomen in Ind. Stb. 1912 no. 362 zijn voorts bijzondere bepalingen in het leven geroepen omtrent toekenning van worrazie: *tot het verkrijgen van erfachtscrecht* in de BB. In verband met de omstandigheid dat zich in den laatsten tijd bij kapitaalcrachtige Nederlanders een neiging had geopenbaard om op uitgebreide schaal woeste gronden in de Buitenbezittingen voor eigen rekening of voor die van derden in ontginning te brengen, welk streven, in het belang der ontwikkeling van de Buitenbezittingen, naar het oordeel der regeering, bevorderd diende te worden door de aanvragen niet te binden aan het tot dusver geldend maximum van 5000 bouw voor aldaar uit te geven erfachtscperceelen, en hen tevens te beschermen tegen landspeculanten, werden bij voormelden algemeenere maatregel bepalingen omtrent dit onderwerp in het leven geroepen. (K. V. 1912, Koi. 104). Voorrang wordt verkregen krachtens door den Gouverneur-Generaal, in overeenstemming met don Raad van Indie, verleend *vergunning tot landexploratie*, welko verleend kan worden aan Nederlanderscho onderdanen alsmede aan in Nederland of Nederlandsch-Indie gevestigde handelsvennoot* schappen, volkcr bestuurders en commissarisaen of beheerendo vennooten alien Nederlandsch onderdaan zija. Voor die vergunning tot landexploratie> welko gegeven kan worden voor terreinen van niet meer dan ongeveer 50.000 bouw, moet een. vast recht worden betaald van 2 cents per bouw on per maand. (Zie omtrent do inning daarvan Ind. Stb. 1912 no. 503). De voorrang duurt ten hoogste drio jaar met dien verstando dat, wordt do grond, waarvoor hij is gegeven, door een derde in erfacht aangevraagd, de houder der vergunning tot land* exploratie, binnen een door het hoofd gewestelijk bestuur te bepalen termijn van tenminste G maanden, zal hebben te beslissen of hij van de preferentie gebruik wil maken en, zoo ja, zelf erfacht zal hebben aan te vragen.

Behalve bepalingen omtrent intrekking der vergunning tot landexploratie, bevat de hier bedoelde algemeene maatregel nog bijzondere voorschriften omtrent het, tengevolge van uitoefening van het aan die vergunning verbonden, recht van voorrang, verleende erfpachtsrecht en wel wat aangaat: a. de mogelijkheid van vervallenverklaring (zie hieromtrent verder de ordonanties opgenomen in Ind. Stb. 1912 no. 502—, welke inhoud in hoofdzake met de boven reeds beschreven voorschriften overeenkomt) en b. de aanwijzing van hen, aan wie overdracht van het recht mag geschieden. Deze laatste bepaling geldt ook voor erfpachtsrechten van hen, aan wie reeds voor do inwerkingtreding van het besluit gelijke tegemoetkoming (voorrang) was verleend.

In het *Koloniaal verslag* wordexi elk jaar statistische overzichten opgenomen betreffende a. op Java en Madoera, b. in de Buitenbezittingen verleende erfpachtsrechten. Aan het einde van het jaar 1913 waren op Java 671.348 bouw verdeeld over 3118 perceelen, in de Buitenbezittingen \$22.069.2 bouw verdeeld over 502 perceelen in erfpacht toegewezen en aanvaard. Wat Java betreft, waren hierbij nog te tellen 34.809 bouw, verdeeld over 80 perceelen, die voor de erfpacht was verleend, reeds in huur waren uitgegeven. Het grootst aantal erfpachtsperceelen is, wat Java betreft, gelegen in de Preanger regentschappen (1161 + 18, te zamen omvattende 252.953 + 8361 = 262.314 bouw). Hierop volgen de gewesten Besoeki en Pasoeroean; het kleinste aantal perceelen ligt in Rembang (3 met 269 bouw). In de Buitenbezittingen bevat ten de Lampongsche districten het grootst aantal perceelen (146) met totaal 457.952 bouw; daarop volgen Palembang, Sumatra's Westkust en de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. Geen erfpachtsperceelen zijn te vinden in Madoera, Banka, Bali en Lombok, Timor en Riouw en natuurlijk in de geheel uifc zelfbesturende landschappen gevormde gewesten Soerakarta, Djokjakarta en Ternate.

Voor *kleinen land- en tuinbouw* waren alleen, op Java tot einde 1913 aanvaard 142 perceelen, omvat-tende 1163 bouw, terwijl nog 1029 bouw waren toegezegd of afgestaan maar niet of nog niet aanvaard. In de Buitenbezittingen kwam deze vorm van erfpacht nog niet voor. Intusschen zijn in 1913 een paar perceelen in de residentien Lampongsche districten en Menado toegezegd.

De *CANON* bedraagt op Java meerendeel voor nieuw afgestane perceelen een bedrag van / 1.50 — f 7.50 per bouw. Echter werd die voor 17 van de 42 in 1913 aanvaarde perceelen bepaald op / 1.—

In de Buitenbezittingen werd in 1888 door de Begeering als beginsel aangenomen slechts bij uitzondering den canon lager te stellen dan / 1.— per bouw, tenzij het streken geldt, waarvoor een lager bedrag voorsnog aanbeveling verdient tot aanvoering van de vestiging eener particuliere land- bouwnijverheid. Gebruik makend van de bevoegdheid om uitzonderingen toe te laten, wordt niet zelden zelfs tot / 0.25 per bouw afgedaald. Zelfs werd in 1913 aan „de Vereniging der Paters Capucijnen" een perceel in de Westerafdeeling van Borneo afgestaan tegen een canon van / 0.10 per bouw, welk bedrag mede betaald wordt voor een perceel in de Z. en O. afv. van Borneo.

Een ander gedeelte der AGR. WET — lid 5 en 6 van art. 62 R.R. — heeft betrekking op de *rechten, door de in-bevolking op Juire gronden uitgeoefend* en bepaalt dat deze door geenerlei afstand van grond

van Gouvts wege mogen worden geschonden alsmede dat over gronden, door inlanders voor eigen gebruik ontgonnen of als gemeene wooido of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen behorende, door den G. niet beschikt wordt dan ten algemeene nutte en ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures, in beide gevallen tegen behoorlijke schadeloosstelling. Zie daarover ONTEIGE-NING en CULTUURSTELSEL.

De vierde bepaling der agr. wet — lid 7 van art. 62 R. — geeft den inlander, die gronden in erfelijk individueel gebruik bezit, gelegenheid een nieuw recht te verkrygen, den zoogen. AGR. EIGENDOM. [Zie GROND (RECHTEN OP DEN—), CONVERSIE]. Deze eigendom geeft, zie artikel 4 van het Agrarisch besluit, gewijzigd bij Ind. Stb. 1872 no. 116, evenals het eigendomsrecht volgens het B. W., den inlander het vrije genot en de vrije beschikkingsbevoegdheid over den grond, maar is aan zekere beperkingen onderworpen waarover beneden nader. De *inlandcr*, die dezen eigendom verkrijgt, is dan ook ter zake niet onderworpen aan de bepalingen van het B. W. Of- en in hoeverre dit het geval is met niet-inlanders, op wio zijn eigendomsrecht mocht zijn overgegaan, lost het Besluit zelf niet uitdrukkelijk op; hierover echter beneden nader. Om de hier bedoelde beperkingen wordt dat recht gewoonlijk, in tegenstelling met het eigendomsrecht volgens het B. Wctb., met een afzonderlijken naam onwel dien van *agrarischen eigendom* aangeduid. Voor den overgang van individueel gebruiksrecht in agr. eigendom (zoogen. conversie in agr. eigendom), zyn regels gesteld bij Ind. Stb. 1872 no. 117 (Vgl. Bijl. Koi. versl. 1872 Lt. O.), gewijzigd bij Ind. Stb. 1897 no. 234, terwijl regelen omtrent de wijze van in- en over-schrijving van dezen eigendom en van het inschrijven van hypotheek op dien eigendom verkregen gronden zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1873, no. 38, 1881, no. 52., gewijzigd bij 1886, no. 53, 1903 no. 225, 1907 no. 98, 1908 no. 678 en 1912 no. 464, Bijbl. 3011.3321.3947.4507. Zij gelden alleen voor Java on M. De ini., die grond in erfelijk individueel bezit meent te hopen en in dozen in eigendom wenscht verkrijgen, moot daartoe een verzoek indienen bij den voorzitter van den landraad met overleggbijg van een meetbrief, en waargeon landrente wordt gecheven van een taxatie-brief. Bij zijn verzoek, dat mondeling kan worden ingediend, geeft hij den naam op, dien Jij voert en dien, we Ik on hij als kind heeft gedragen (Zie NAAMGEVING) en verklaart dat hij rechtmatig bezitter is, terwijl hij de noodige inlichtingen verschaft omtrent de gronden die hij bezit, en den tijd en de wijze van zijn bezit. De voorzitter vaardigt nu een bevrchrift uit, waarin bij gelast dat het aanzoek in de betrokken desa zal worden bekend gemaakt, teneinde belanghebbenden zich kunnen verzetten tegen de bewering van den ini., dat hij bezitter dier gronden is. De bekendmaking geschiedt door Diiddcl van aanplakking en mondelinge bekendmaking in de landstaaf door een ambtenaar, daartoe aangewezen door het hoofd van plaatselijk bestuur, liefst van betrekkelijk hoogen rang, opdat zijne komst in de desa opzien zal baren. Verzet tegen de bewering van den aanvrager kan binnen den termijn van drie maanden door iedereen bij den mede bekendmaking belasten ambtenaar of bij den griffier van den landraad worden ingebracht; het is zelfs de plicht van den amt. bij het binnenl. bestuur om de aanvraag te onderzoeken en bij twijfel verzet aan te teekenen, met name als de gronden der desa communaal zijn of als de aanvrager een desahoofd is. De landraad beslist naeonderzoek,

geheel overconkomstig de burger 町 kc proccsregelen van het Inlandsch Reglment, omtrent do al of niet grondheid van het verzet. Wordt dit ongrond verklaard of werd in het geheel geen verzet aangetee- kend, dan wijst do landraad bij vonnis het verzoek toe, van welk vonnis binnen acht dagen een authentiek afschrift wordt gegeven aan het h. v. pl. bestuur. Het vonnis wordt nu openbaar gemaakt op dezelfde wijze als waarop do bekendmaking geschiedde van het verzoek, waarna andermaal gedurende drie maanden gelegenheid bestaat om tegen het vonnis van toewijzing verzet te doen echter alleen voor hen die niet reeds verzet deden, of op wier verzet nog geen recht is gedaan of wier nader verzet berust op nieuwo middelen.

Wordt geen nicu verzet gedaan of dit ongrond verklaard, dan wordt weder mededeeling gedaan aan het hooft van plaatselijk bestuur, die nu het noodige vricht om, namens den Gouverneur-Generaal den eigendom aan den verzoeker af te staan en nu den dag en het uur voor de overdracht van eigendom bepaalt. Op dien tijd verklaart deze ambt. dat het Gouvt. den eigendom aan den betrok- ken ini. overdraagt; daarvan wordt een schriftelijke acte opgemaakt voor den voorzitter van den landraad bijgestaan door zijn griffier. Alices, wat op deze overdracht betrekking heeft, is zoo goedkoop mogelijk gesteld en vrij van zegel. De regelingen in de ten deze toepasselijke overschrijvingsordonnantie ver- vat, komen in hoofdzaak overeen met die van de gewone overschrijvingsordonnantie van Ind. Stb. 1534 no. 27.

Voor den inlander, die ingevolge de hier ge- mc'de bepalingen (agrarisch) eigenaar is geworden, brengt dit niet veel verandering mede. Hij blijft ondeiworpen aan landrente of soortgelijke belasting, waar die van door inlanders bezeten gronden wordt gelieven; bestaat zoodanige belasting niet, dan valt hij in de verponding. Hij blijft volgens art. 18 van Ind. Stb. 1872 no. 117 onderworpen aan hecnen- dienst en cultuurplichtigheid, voor zooverro dio mocht bestaan en voorzoover die rust op den grond, evenzeer aan verplichtingen jegens do inlandsche ge- meente, waar zoodanige aan het grondbezit mocht- ten zijn verbonden. Zelfs behoudt do regeringhet recht rjm over don grond te beschikken ten behoeve van cultures, of verplichte levering van producten van kofficplantsoenen, voor zoover er nog gouvor- Dents koffiecultuur bestaat, te cischen. Verder mag *f/eet* *under zakelijk recht* op den grond worden geves- liggdan hypotheekon mag hij welzijngrondaan niet- inlanders verhuren (Zie OVEREENKOMSTEN), maar mag, op straffo van nietigheid, de grond door hem niet aan niet-inlanders worden *vervreemd*.

Op dat laatste verbot kan door den Gouverneur-Generaal allen uitzondering worden gemaakt voor zoover betreft stukken grond, bestemd voor gewichtige doeleinden, als voorbeeld waarvan worden genoemd: do oprichting van inrichtingen van nijverheid of landbouw van geen grootere uitge- Btrektheid dan tien bouw, om uitbreiding van be- slaandc samenwoning van niet-inlanders.

In ora vang on wat betroft de gevolgen vorschilt dus de (agrarischo) eigendom iiict van het inlandsch bezitrecht en onderacheidt het zich daarvan alleen door don naam on door het feit dat — in verband met do form uleering van art. cl 1 van het agrarisch besluit — de grond, waarop dezo eigendom is ge- vestigd, niet meor behoort tot het domein van den Ixinde. Bogrijpelijk is dan ook dat do vraag is gedaan of terecht aan dit recht de naam *eigendom* is gege-

ven. Eerst dan wordt deze benaming waarheid, wan- necr een niet-inlander, langs andren weg dan dien van vervoemding of ook door vervoemding — inge- val daartoo door do Regeering krachtens hare even vormelde bevoogdboid vorgunning wordt verleend — den agrarischen eigendom verkregen heeft. Althans houden dan de bepalingen in artikelen 18 en 19 van Ind. Stb. 1872 no. 117 genoemd, op te gelden en moet men wel aannemen dat op dien verkrijger de voorschriften van het B. W. van kracht worden.

Voor den eersten, inlandschen, verkrijger van agrarisch eigendom is het eenige voordeel, behalve in de mogelijkheid, van hypotheekverleening, ge- legen in de omstandigheid dat hij daardoor in het bezit van een legalen titel voor zijn recht op den grond komt en dus hij er gemakkelijker in zal slagen overeenkomsten, bijv. tot verhuur, betreffende zijn grond te sluiten; het blijkt echter niet dat dit voordeel op hoogen prijs wordt *gesteld*. Van *deze* gelegenheid om een beter omschreven, door een schriftelijken titel gewaarborgd, recht te erlangen wordt toch slechts weinig gebruik gemaakt. Tot ult^o 1913 behoorden nog niet meer dan ruim 11.125 bouw aan inlanders in agrarischen eigendom toe, ter'vijl nog 193 aanvragen voor ruim 952 bouw in behandeling waren; zie Koi. verslag 1914. De grootste uitgestrektheid dier gronden is gelegen in de residenties Kediri, Madioen, Pekalongan, de Preanger, Soerabaja en Semarang. Op Madoera komt agrarisch eigendom niet voor. Ecu niet gering ge- declte diir aanvragen is in vroeger jaren zeer zeker gedaan op aandrang van ondernemers, die voor langen tijd gronden wilden huren. in het bij- zondor ten behoeve der suikerindustrie. Terwij 1 toch anclero gronden slechts voor korteren tijd konden worden verhuurd aan niet-inlanders, kon de huur- termijn voor eigendomsgronden 20 jaar beloopcn, zio art. 3 van Ind. Stb. 1895 no. 247 en tevoren Ind. Stb. 1871 no. 163. In de nieuwe Javasche grondhuur- ordonnanctie in Ind. Stb. 1900 no. 240 komt dit ver* schil niet meer voor. Zie over de bezwaren door den inlander tegen dit instituut gevoeld de uitvoerige be- schouwingen van mrs. G. Ajadxe de la Porte, M. C. Offichaus, C. A. Dcxr en A. Heymans in het „Over- zicht van de uitkomsten der gewestelijke onderzoek- ington naar't recht en de politie" van de Mindere Welvaartcommissie (Batavia 1911, I biz. 274. Zie ook II biz. 89).

Eindelijk bepaalt de agrar. wet — zie lid 8 van art. G2 R.R. — nog dat *verhuur of in-gebruikgeving van grond* door ini. aan niet-inl. kan geschieden volgens regels bij algem. verord. te stellen. Deze regels zijn thans voor Java en Madoera vervat in de even- gemeldo grondhuurordonnantie en voor Sumatra's Westkust in het dadelijk te noomen *Agrarisch Re- glement* (waarover vorder onder OVEREENKOM- STEN).

Eene uitgavo van de agrar. wet en de daarop be- trekking hebbende stukken is bezorgd door A. Myer. „Verzameling van alg. verord. betr. het agrar. rcgt." Sc druk. Batavia (thans verouderd). Onder den titel „Agrarischo reglingen" is een handleiding voor do toepassing der boven medegedeeldo en andere voorschriften, samengesteld, onder toezicht van J. Polak door J. F. W. van der Meulen en J. Ph. Freyss (Batavia 1911).

Bij Ind. Stb. 1915 no. 98 is afgekondigd een AGRARISCH REGLEMENT voor *Sumatra's Westkust*. Ondanks do goliijkheid. van naam regelt dit

reglement ander[©] onderwerpen dan het boven besproken z.g. Agrarisch Bosluit. Zie daarvoor onder GRONDEN — RECHTEN OP DEN —, en OVEREENKOMSTEN.

AHA. Zie BUIDELDASSEN en KANGOE-ROES.

AHLIWARIS, in het Mohammedaansche recht: erfgenamen.

AHLO of PANKAO. Naam op Celebes voor een Neushoornvogel, *Cranorhinus cassidix*, op Makassar Boeroeng tahoen of Jaarvogel genaamd, daarde in-boorlingen zeggen, dat er jaarlijks een nieuwe ring op den hoom groeit; deze naam wordt in do Moluk-ken ook aan *Rhytidoceros plicatus* gegeven. Vele Neushoornvogels, die in holen en boomten leven, ina-ken een nest zoodanig ingericht, dat het wijfje in den broedtijd daarin geheel opgesloten en ingemetseld wordt, zoodat er slechts een opening overblijft, waardoor het wijfje den snavel kan steken. Op Oost-Java wordt *Rhytidoceros plicatus* dan ook de jaloer-^爪 sche vogel genoemd.

Al, gewoonlijk POELOE Al of WAI genoemd.

¹ Eilandje behorende tot de Banda-groep, dat in 1711

1616 op de inboorlingen is veroverd, toen er het fort

Revenge werd opgericht, waarvan de ruinen nog te zien zijn. Dit eiland rijst steil uit zee op en is evenals Roen vlak met als hoogste verhevenheid do „kota Paramoean“, die volgens Verbeek (Banda- verslag, Jaarb. Mijnw. 1900, biz. 2 fig. 1 en 3) ± 60 M. hoog is; Witkanip in T. A. G. 1908, 809 geeft de hoogte met 136 M. aan; het bestaat geheel uit koraal-kalk, vermoedelijk op een ondergrond van andesiet. Even ten Oosten van fort Revenge (Noordkust) is een aanlegsteiger; bij dit fort ligt de kampong Ai, waarvan in 1906 de bevolking ongeveer 700 zielen telde. Er zijn op het eiland enkele notemuskaat-perken. (y f)

AIMERE (BAAI VAN). Een UK.M. breede, open baai met zeer steile kusten aan de Z. kust van Flores op ongeveer 120° 50' O.L. van Gr., bew. den vulkaan Roka. Zoowel voor de kampong Aimere als aan den W. kant der baai wordt ankergrond gevonden. Zie Zeemansgids O.J. Aych. dl. IV. 其 与*

AISGPOET. Zoo wordt volgens den mijnningieur F. T. Mesdag (Jaarb. Mijnw. 1912), een in den allerejongsten tijd nieuw ontstane eruptiekegel in het Sopoetanmassief (Minahasa) genoemd. De naam betekent: wat pas uitgeworpen is.

A J AM of AYAM. Algemeen gebruikte naam voor Hoenders: *Ajam-oetan* (Boschkip), *Ajam-rimbo* of *Ajam-alas*, ook *Bengkiwo*, *Bekikko* en *Brooga* genoemd, is de *Gallus bankiva* of *ferrugineus*, die op vele eilanden gevonden wordt, ook op het Indischo vasteland en algemeen gehouden voor den stam-vorm van onze tamme hoenders. De Soendanezen

noemen hem *Kasintoe*, op Celebes heet hy *Mano-ohoeia*. Op Java heet de *Gallus varius Pilewomio*. *Ajam-merdh-mata* is de *Acomus inomatus*, een kuiflooze fazant van Sumatra, ¹jaw-anisde *Amauromis phoenicura*, een *Waterheentje*, op West-Sumatra ook *Roa-roa* genoemd.

AJAM-AJAMAN. Javaansche naam voor *Ixobrychus cinnamomea*, een Reiger. Zie BAMBANGAN. Volgens Hors field ook een Lyster, *Oreocinclu nulayana*. Op West-Sumatra Bangobantja en Tjoang.

AJANGG-GEBERGTE. Zie JANGGEBERGTE. AjiGr-AJiG-DJAMBANGAN. Op de grens der afdelingen Paseroean en Probolinggo; het middelste- en oudste gedeelte van het Tengger-Smeroegebergte. De oude ringwal, die de oorspronkelijk

grooto caldcira begroonde, is alleen aan do westzijdG in de bergen Ajeg Ajeg (2819 M.), Kootoegan (2832 M.), Koekocsan (2800 M.) en Djambangan (3019 M.) bewaard geblonven; zuidelijk daarvan vordwijkt hij onder do jongere Smeroe-producten. Binnen dien ringwal liggen evenals in den Tengger-ketel meerder eruptiecentra, doch meer verspreid, zoodat slechts kleine deelen van den oorspronkelijken kraterbodem nog to zion zijn, die daarbij nog op verschillend niveau zijn gelegen. In het Zuiden vindt men als hoogste en voornaamste kegel do K6pala (3035 M.); in het Noorden liggon 3 overblijfselen van vroegere ringwallen, waarvan ddn een-meertje, de Ranau Kfimbolo omsluit. Aan de noordelijke buitentelling van den Ajeg Ajeg liggen nog 3 kleine meentjes: Ranau Pani, Ranau RCgoeloo en Ranau Dringoe, waarvan do beide eerste vermoedelijk krateneentjes zijn, het laatste echter door natuurlijke afdamming is ontstaan.—Uitvoerige beschrijving met kaart bij Fennoma in Jaarb. Mijnewzen 1886. Wet. Ged. 24—32 en Verbeek, J&v. I. 27 en 139.

AJER. Mai. water, rivier. Het woord wordt vaak bij rivieren of aan wateren gelegen plaatsen ge-voegd. Ajer blanda (Hollandsch water) = mine-raalwater.

AJER ANGAT (= heet water) ter Sum. Westk. I. Een der negeri's van de VI Koto ten N. van Padang Pandjang; II. Een negeri ten O. van Sidjoendjoeng; III. Een liistoische plek bij een beschreven steen (Oudh. Versl. 2de kw. 1912, bl. 49, No. 17) in de negeri Pariangan, 12 K.M. ten W. van Fort van der Capellen (zie aldaar). Op de drie plaatsen bevinden zich warme bronnen, welker water genezende kracht moet bezitten.

AJER MANTJOER (= waterval), Bergstroompje ter Sumatra's Westkust, waarvan het water een schoonen watei*val vormt van meer dan 25 M. val, waarna het in de Aneirivier vloeit; de tandrabaan in de zoogenaamde Aneikloof loopt tusschen die rivier en den waterval, en dicht langs den laagsten (zie ANEI).

AJER MERANG (MAL.). Het vocht dat verkregen wordt door de asch van rijsthalmen met water uit te loogen. Men gebruikt het als ingrediënt van recepten en om het hoofdhaar van vet te ontdoen.

AJER POETHI. I. Linker zijtak van de Sinamar-rivier ter Sum. Westk., welke door een woestekloof loopt; daarlangs wordt do nieuwe transportweg van Pajokoemboeh naar Sumatra¹ oostkust aan-gelegd, wolke via Sarilamak, Pangkalan Kota Baroe en Bangkinang zal loopen, een moeilijk werk waar- aan reeds jaren wordt gearbeid. Do kloof ligt ± 20 K.M. van Pajokoemboeh verwijderd en is per auto to bereiken. Zij is over het algemeen vrij breed, maar buitengewoon steil verheffen zich aan weerszijden de meest onbegroede kalkrotsen, waarvan talrijke watervallen zich naar beneden storten. Het rivier-tje ontleent zijn naam (wit water) aan het feit, dat het in do kloof over zijn geheele lengte met wit schuim is bedekt door de kracht, waarmede het over de grooto steenmassa¹ bruist.

II. Een zijtak van de Anei (zie aldaar).

AJER TABIT (= opwellend water). Sum. Westk. I. een badplaats in hetder brownwater, 5 K.M. ten Z. van Pajokoemboeh, welk water, de helling van den Sago afvloeiend, tai van rijst-pelmolens drijft. Het daarbij gelegen gelyknamige dorp was in oude tijden zeer bekend door het aldaar gehouden adat-gerech (Balai Djaring).

II. een negeri in Tilatang bij Fort de Kock. A i' AJERBANGIS. Onderafdeeling der afdeeling Lo-

bock Sikaping (zio aid.), Sum. Westk., met ge- lijknamige hoofdplaats, standplaats van een Civiel Gezaghebber (gow. reorgan. Ind. Stb. 1913 No. 321). Het was vroeger een residentie, later werd het een afdeling, waartoe ook Loebok Sikaping en Rau behoorden (tot 1891). Do tegenwoordige onderafdeeling bestaaf uit do districten Ajerbangis en Oedjoeng Gading. Zij vormt het Noorde- rde gedeelte dor laaglanden aan zee, bestaaf uit een laag, warm kustgedeelte, en landwaarts uit de Zuidelijken en Westelijke uitloopers van den Goe- noeng Malintang (ruim 2200 M.), een niet meer werkzaam vulkaan op do grens der residentie Tapanoeli. De eenige rivieren van belang, beide ontspringend op de hellingen van dezen berg, zijn de Batang Kilang in het Z. en de Ajer Bangs- riv. of Batang Sikabau in het midden; do laatste rivier vormt bendenstrooms, gezamenlijk met de eerste in het geheel van haar benedenloop, een reus- tig moeras: Uantjah Lawas, dat onbewoond is en slechts door een smalle en lagen du inrand van de zee wordt gescheiden. Er heerscht hier een warm kust-klimaat, de gemidd. jrl. regenval to Ajerbangis bedraagt 3012 m.M. De landstreek is door verloop van bevolking sterk achteruitgegaan, de handel is verminderd, de reede van Ajerbangis, geheel open liggend voor den westerstorm, is slecht; bovendien is de afgelegen ligging niet gunstig voor ontwikkeling, waar inwendige kracht ontbreekt. Do onderafdeeling is door een goeden rij weg, die van A. B. over Ajer Balam, Parit en Moearo Kiawai naar Si- moang Ampat en vandaar naar Taloe loopt, met het overige gedeelte dor afdeeling Loebok Sikaping ver- bonden. Deze weg is van A. B. tot aan de grens der Ophirdistricten 45% K.M. lang, vandaar tot aan S. Ampat bijna 25, en verder tot Taloe, do hfdpl. der Ophir-distr. 30 K.M. De voornaamste plaatsen in de onderafd. zijn: Ajerbangis, gelegen aan de baai en aan den rechteroever der rivier, Parit en Oedjoeng Gading aan den grooten landweg, en Sikilang aan zee. De hoofdplaats A. B. is zeerachteruitgegaan. Een- inaal was hier de zetel van een resident, thans woont er slechts een civiel-gezaghebber; do havenmeester, die vroeger noodig was voor den belangrijken handel op Padang, Singapore en Pinang, is verdwenen; de groote benting van de vroegere militaire bezetting ligt geheel verlaten, en alleen do breede wegen, lominen ijko lansen en hot groote gouvemements-eta- blissement met hoog en mooi geboomte, herinneren aan de vorvolgong grootheid. A. B. kan terecht ge- noemd worden een der „villes mortes" aan do West- kust van Sumatra. De verzanding van den mond der A. B. rivier zal waarschijnlijk veel tot dezen achteruitgang hebben medegewerkt. Vroeger word veel koffio van Rau te Ajerbangis ingescheept en sprak men van Ajerbangis-koffie; koffiecultuur were! en wordt echter in do onderafd. A. B. niet gedre- ven. Wel worden nog steeds gedroogde visch en gamalen uitgevoerd. Het hoofdbedrijf der bevolking is dan ook de kustvischerij. Aan landbouw wordt maar weinig gedaan en dan nog meest ladang- bouw. Do bevolking bestaaf uit 1700 inlanders, een 60 tal Chincezen en slechts 12 Europeanen (1905). Do inlandsche bevolking is niet als zuiver Minangkabausch te beschouwen, zij is grootendeels uit Manddlingschc- on eenige kustelementen ont- staan. * / 疑;

AJERBANGIS (BAAI VAN). Een ruim 7 K.M. breede baai met geringe en geleidelijk afnemende diepten, aan de W.kust van Sumatra, op ongeveer 99° 20' O.L. van Gr., waaraan de plaats van dien

inam en waarin verscheidene eilanden liggen. Zie Zeemansgids 0. I. Arch. di. I.

AJERMADIDI. Districtshoofdplaats, zio TON- S&A. AJERMATA (Mad.; Adng-maten = „trancn"). — Belangwekkend inlandsche begraafplaats in een heuvelachtig terrein nabij de districtshoofdplaats Arosbaja (afd. Bangkalan, res. Madoera), alwaar o. a. de eerste sultans van Madoera begraven liggen.

AJIR. Zie KANGEROE'S.

A JOE-EILAND EN. Groep van enkele kleine eilanden, gelegen ten noorden van het eiland Waigeo (N.W. van Nieuw-Guinea), welke door bewoners van dat eiland veel bezocht worden voor de schild- pad- en tripvangangst. * >

AKAR BAHAR. Plexidura Antipathes de as van eene poliep (Gorgoniadae), Maleisch, Soendaesch en Javaansch *mdrjan*, uit het Arabisch of Perzisch afgeleid, wordt gebruikt voor het vervaardigen van sieraden, in de Zuider en Oosterafdeeling van Borneo, o. a. halskettingen, hartjes, kruisjes, horloge- kettingen, klcerspelden, armingen, kinderarmrin- gen, vingerringen enz. (zie Dr. H. H. JuyphoU. Cata- logus van Borneo, I, p. 38, 40, 41, 42, 47) ^ Het wordt langs de kusten van Zuid-Borneo aangetroffen. Een soort ervan heet *akar bdhar heloesop*. Deze heeft geen vertakkingen en wordt bijna alleen gebruikt tot ver- vaardigen van borstspelden, terwijl een andere soort, *akar bdhar poenjoean* genaamd, fijn vertakt is en voornamelijk voor armbanden gebruikt wordt. Wanneer men op een stukje van deze soort de vlam van een olielampje laat spelen, ontstaan er vlekjes. Ook op Engano maakt men armbanden van akar bahar (Giglioli in Int. Arch. f. Ethn. VI. p. 129 en Fischer, Catalogus van de eilanden van Sumatra, p. 114). Dezelfde voorwerpen als in Zuid-Borneo ver- vaardigt men in Banka van akar bahar (Fischer, o. c.

p. 14—145). In de Gajolanden wordt ook eene hals- ketting van akar bahar vermeld (Fischer, Catalogus van Atjeh, Gajo- en Ahalanden, p. 35), terwijl de greep van een in het Leidsch Ethn. Mus. aanwezig zwaard van de Noordkust van Atjeh uit hetzelfde materiaal bestaaf (Fischer, o. c. p. 142). -;

AKAR BINASA (MAL.). Zie PLUMBAGO ROSEA. AKAR GERIP (MAL.). Zie WILLUGHBEIAFIR- MA. AKAR GERIP TEBAGA (MAL.). Zie URCEOLA. AKAR KEPAJANG (MAL.). Zie HODGSONIA. AKAR PATIMAH. Zie KEMBang PATIMOH. AKAR PELOEROEN (MAL.). Zie ENTADA. AKAR POENTIANAK (MAL.). Zie QUISQUAUS. AKAR SEKENTOET (MAL.). Zio PAEDERIA. AKAR SERAPAT (MAL.). Zie PARAMERIA. AKAR SOENGANG. Zie GLORIOSA SUPERBA. AKAR TEG ARI (MAL.). Zie DIANELLA. AKAR TENTAWAN (MAL.). Zie CONOCEPHA- LUS.

AKAR TIROES (MAL.). Zie RAUWOLFIA SER- PENTINA.

AKAR WANGI (MAL.). ook *Narwastoe* en *Nam- setoe*; *Larasetoe*, (JAV.). *Hapijas*, (BAT.). *Djanoer* of *Oesar*, (SOEND.). *Sare* en *Narwastoe*, (MAL.).

Welriekend wortels van grassen. Het meest be- kend zijn do wortels van *Vetiveria zizanioides* Stapf, vroeger *Andropogon muricatus* geheeten. Deze plant komt in t' wild in Ned.-Indie voor. De welriekend wortels, welke een uitvoerartikel vor- men en ter bereiding van een aetherisoh olie dienen, (Cuscusoli, *Vetiver olie*) worden om hun geur en tot wei- ing van insecten veel tussehen klederen gelegd. De plant wordt op Java gewoonlijk door soheuren

vermenigvuldigd, da&r zij Diet bloeit. Uit Britsch. Indie is eenigo jaren geleden een varieteit ingevoerd, welke z&d draagt. (zie GRASOLLIIN).

*AKIKAH. (Javaansch: kekah; in Atjhd: haki- kah). Offer, volgens den Islam liefst op den 7en dag na de geboorte van een kind (maar desnoods ook, zelfs veel, later) te slachten, bestaande in een schaaop of geit voor een meisje en in twee stuks geiten of Bchapen voor een jongen. Zi&Dr. O. Snouck Hurgron j e, De Atjehers, I, 423 (The Achehnese I, 384; vgl. ook Mekka II, 137); Th. W. Juynboll, Handleiding Mo- haxnm. wet, biz. 158 v/(Handbuch, 160 v.); Veth, Java I (1875) bl. 641, IV (1907) bl. 403.

AKIL (RADJA-), afstameling van het Vorstenhuis, dat in het eind der 18e eeuw uit Siak verdreven word, en die, als loon voor de hulp, bij een expeditie tegen Platan verleend, tot Vorst van Soekadana werd aangesteld (1827). De verwach- tingen, die men van zijn bestuur koesterde, werden oiet verwezenlijkt. (Zie SOEKIADANA).

AKILBALIGH, in het Mohammedaansch recht: een volwassene (baligh), die tevens „ten voile toere- kenbaar“ (akil) is.

AKIT (ORANG). Zie ORANG AKIT.

AKOENG. Ini. naam door de Boeginesche Tri- pangvischiers (Orang badjo) gegeven aan zeeschild- padden met minderwaardige kareet, waarschijnlijk in het bijzonder aan *Cardia cardia* L., de onechte kareet- schildpad (Zie onder KARET, PEN JOE, SCHILD- PADDEN, alsook in het artikel van S. Miiller en H. Schlegel, Schetsen uit de Oostelijke st reken des Indischen Archipels, in C. J. Temminck, Verh. Na- tuurL. Gesch. Nederl. Overz. Bezitt. Land- en Volken- kunde, Leiden 1839—4, noot p. 126).

ALABAN. Zie HALABAN.

ALABIOE. District der onderafd. Ainoentai, afd. Oeloe Soengei, residentie Z. en O. Afd. van Borneo, onder het bestuur van een kjal (districtshoofd) met standplaats Moeara Soengei Pandan, aan de Negara gelegen. Het is een vruchtbaar en waterrijk district. De bevolking, gehcel uit Maleiers bestaande, leeftsa- mangedrongen in de st reek tusschen de meren Danau Panggang, Bit in en Loear en de Negararivier, (op het z. g. eiland Alabioe), waar een groot aantal zeer volrijkje kampongs liggen. Het overige deel van het district, zich uitstreckende tot de Barilo en voornamelijk uit moeraswouden bestaande, is schaars bevolkt. De voornaamste plaatsen zijn : Moeara Soengei Pandan, met een Gouv's ini. school, Rantau- boedjoer, Telokbatoeng, Bitin, Danaupangang, Soengei Loeang, Moeara Babirik, Hamboekoe-oeloe en -ilir en Tambalang, alien aan den ringweg van Alabioe gelegen. Het voornaamste deel der be volkin g wordt gevormd door landbouwers en handelaren. Op verschillende plaatsen, zijn drukke passers. De moerasbosschen leveren vele nuttige houtsoorten (z. a. blangiran, lanan, kajoe arang, zwart als ebbenhout en zoo deugdzaam als het* bekende ijzerhout of oelin). De eendenteelt op de meren en riviertjes geeft velen een bestaan. Duizenden gezouten eendeneieren wor- den jaarlijks uitgevoerd. Voor de eigen behoeften brengt de zoetwatervischerij meerdan voldoende op, terwijl de poerenproductie en roembia-aanplantin- gen eveneens van belang zijn. — Ingeval van mis : oogst, zooals de laatste jaren nogal is voorgekomen door het te vroeg invallen van den Westmoesson en de daarmede gepaard gaande overstromingen, heefde bevolkingnogandere middelen van bestaan.

■AJIAHAN PANPIANCL. Onderafdeeling en midden- gedeelte van de afd. Solok, residentie Sum. Westk.

De onderafdeeling bestaat geheel uit zwaar geacci-

dentcerd bergland; enkelo gedcolten liggen zeer afge- legon, b.v. de III Koto. Sedert do gewestelijke rcor- ganisatie van 1913 (Ind. Stb. No 321) bestaat de onderafdeeling administratief uit de 2 districten: Alahan Pandjang en Soepajang, welke tevoren elk een onderafd. vormden. Het district Soepajang bestaat uit do vroegero larasson Sirookam, Soepajang en III Koto, welke vroeger Soepajang, later Koe- bang nan Doeo als hoofdpl. hadden (zie aldaar).

Do hoof d s t and pla at s van den controleuris Alahan Pandjang, gelegen bij het nicer Danau di Atas (zie al- daar), aan den rand vaneen vlak, veenachtig dal, 1464 M. boven den zeespiegel. Ten Z. van dat meet ont- springt de Bat an g Hari (zie aldaar); de Goemanti, de zeer belangrijke linker tak der B.H., is de uitwatering van dat meer, doch vereenigt zich eerst veel later met den hoofdstroom. Het straks te noemen district Alahan Pandjang is het stroomgebied der Goemanti; het district Soepajang watert echter naar het N. af, langs de Batang La was en de Palangki, welker wate- ren zich vereenigen en als Palangki bij Moearo in de Ombilin vloeien (zie Koeantan-rivier). In do nage- noeg boomlooze hoogvlakte van Alahan Pandjang heerscht een guur, docli niet ongezonnd klimaat. In den Oost-Moesson daaltde temperatuur's nachts tot beneden 50° F. De gemiddeldo regenval bedraagt ter hoofdplaats 2330 m.M. per jaar. De onvrucht- baarheid van den bodem, en de lage temperaturen zijn oorzaak, dat ondanks den overvloed van helder water, de sawahs toch weinig opleveren, en de bevol- kiing arm is. Eigenaardig is het voorkomen van eet- bare klei (napa), die door zwangero vrouwen wordt genuttigd.

P'g K.M.tenZ.van Alahan Pandjang vereenigtzich de weg, die van Solok langs Koebang nan Doeo (afst. ruim 18 K. M.) al stijgende naar Alahan Pandjang loopt (Solok-A. P. 45 K. M.), om vandaar, steeds in Z.O. lijke richting, naar Moearo Laboeh te dalen (A. P. —M. L. 63 K.M.), met den weg uit de beneden- landen. De laatste loopt van Padang langs Loeboek Begaloeng (3,2 K.M.), Indaroeng (cementfabriek), kruipt tegen het Barisan- gebergto op om zich bij Loeboek Salasih (pasanggrahu) te vert a k- ken (Padang-L. S. 36 K.M.); de cenog weg loopt N. lijk naar Solok (27 K.M.), de andere in Z.W. lijko richting tusschen de bovenmei en door (zie Danau di Atas en D. di Baroeh) naar Alahan Pandjang. Te Alahan Pandjang is een markt van betecknis, juist doordat de plaats nabij een dricsprong ligt. De plaats heeft vele oude gcbouwtsjes, die van mooi hou ten ij werk zijn voorzien. Bek encl zijn daardoor de balei en de toegang tot de brug over de Goeman- tie, door A.L. van Hasselt een juweeltjc van Minang- kabausche bouwkunst genocmd (Zie Midden Sum. Expeditie decl III Atlas plaa 41 en 42.). Voider zijn de plaatsen in het district Alahan Pandjang : Salim pat, Tandojeng Bali, TaJang Barboengo, gelegen aan den ryweg, die van A. P. langs de Goe- nianti loopt tot Baroeng Baroeng Randah (24 KM.), en Lolo en Soerian aan den weg naar Moearo Laboeh; in het district Soepajang moeten worden genoemd Siroekam, even ten O. van Koebang nan Doeo, Soepajang, ruim 9 K.M. van die oude hfdpl. gelegen; Aier Boesock, ongev. 23 K.M. ten Z.O. van Soepajang en Rangkiang Loeleos, 20 K.M. ten O. van laatstgenoemde plaats.

Literatuur. D.G.Stibbe. Bosch rij ving(l er onder- afd. A.-P. Tijdschr. Binn. Best, deel 21 (1901) en 22 (1902).

ALALAK-MOENING KANAAL. Dit kanaal is gegraven om een kortere verbinding te verkrijgen tusschen Negara en Bandjermasin. Het begint niet

ver van Negara en doorkruist do Mooning moerassen om in den bovenloop dor Alalak rivior uit te monden. Do ontzaglijke zwermen muskieten en het horhaal- delijk dichtgroeien van het kanaal maken, dat er wecning gobruik van gemaakt wordy. /: /: /: /: /: *

ALALAK-RIVIER. Een linkerzijr ier der Barito (residentio Z.O. Afd. van Borneo), aeen half uur stroomopwaarts der Soengei Koo-ien tegenover het gelijknamige eiland bij kampong Alalak uitmondt. Door het Alalak-Moening kanaal (zio aldaar) staat deze rivier in verbinding met Negara.

ALANG, HALANG of LANG, Collectiofnaam op Sumatra voor *Roofvogds*: Alang laut, *Haliaetus leucogaster*; Alang peikan, *Polioaetris himilis*; Alang tampien, *Spilornis bacha*; Alang boemboen of A. ka-toctoei, *Pernis ptilorhynchus*; A^{ng} bondok of Lang bondol, *Udliastur inermidum*; A^{ng} itam of Lang tambiliar, *Spizaetus limnaetus*. Laatstgenoemde vo-geel wordt bij Padang Roek genoemd en op Java Woewoc-rawa. Een andere Maleische naam voor *Haliaetus inermidus* is Oeloeng en voor *Haliaetus lezi-cogaster* Lang laut. Op Goram heet *Haliaetus girre-ne-ra* Goar. *Jaliaetus leucogaster* wordt op de Aroe- cilanden Nawai genoemd.

ALANG-ALANG, JAV.; KAMBENGAN, HOOG-JAV.; EURIH, SOEND.; LALANG, MAL. en BAL.; *Imperata arundinacea* Cyrill. var. *Koengiu* Benth., Fam. Gramineae.

Een meestal 1—2, soms ook 3—4 voet hoog gras, met min of meerstijve, langc, smallo bladeren en een langen halm, die aan don top een pluim draagt, wel- ke met lange zijdcachtige zilverwitte haren is be- dekt Deze soort, welke in alle tropische gewesten is v< : s preid, is ook in den Indischen Archipel algemeen. A^{ng}-Alang behoort tot de eerste gewassen, die zich bij het vellen van bosch op het onthloote terrein ontwikkelen on krijgt, vooral als do bodem aan uit- droging is blootgesteld, weldra de overhand op allo andere. Het vormt dan uitgestrekte velden, die tot op een groote hoogte kuinen voorkomen. Voor den Jandbouw is het gras een ware plaag, daar het na elke uitroeiing als het ware dubbel welig opschiet. Men kan echter de voor tweeoering er van in meer- dcre of jindrcer mate tegengaan door het af te bran- den en do zich daarna ontwikkelende jonge uit- 8)ruil sels door het vec to laten wegvreten. In tuinen rchijnt bij aanplanting van ananas hot alang-gras to vrchvijnen; zoo kan men ook door Lantana Camara L. het alang-gras vrcdrijven. Gedroogd dient het bij gebrek aan ander materiaal veel tot dekking van - iituzen.) c jonge worlds dienen als uit- en inwendig inlandsch geneesmiddel.

ALANG-ALANG (TANDJOENG). Zio JAVA'S 2e PUNT.

ALANG LAWAS. Ncgcri (met pasanggrahan), die vroeger veel koffio oploverde, op de oostelijke helling van den Sago, aan den weg van Pajekoem- boch naar Boco (Sum. Vc3kt).

ALA'OED-DIN REFAJAT SJAH. In do IGde en 17dc cciiw nog al cons voorkomendo troonnaam van Atjdshoschoeltans, boteckcnend „Hoogheid van den Godsdienst, der Onderdancn Hccr". Do woorden zijn Arabisch, behalvo hot woord sjah, dat Perzisch is, evenals de woordschikking „ri'ajat sjah". Do At- jidscho uitspraak van Ala'ocd-din is aladdin.

ALAP. Javaansche naam voor een zoor kleino Valk, *Mier older ax fringillarivis*; op Sumatra heet hij Sikko koembang en Lang belalang, en op West- : Sumatra, Engg.

ALAP-ALAP. In het algemeen do naam voor Roofvogels bij de Javanen, zoo A. sapi, *Falco moluc-*

ensis; A, gingjang, *F. severus*. (*Astur poliocephalus* heet op de Aroo-eilanden Djellem, op do Kei-eilanden Meneii, ontzaglijke zwermen muskieten en het horhaal- delijk bij de Arfakkers op Nieuw-Guinea Noesjak. *Astur leucosomus* heet op Misool Mangangan. *Astur soloensis* op Sumatra Sikap-balam, met de kleinere varieteten Sikap-belalang of Mangkas.) Zie ROOF- VOGEL.

ALAS (STRAAT), tusschen Soembawa en Lombok is van alle straton der kleine Soenda-eilanden het meest aan te bevcilen, omdat daarin geen gevaren liggen en aan bcide zijden onder den wal ankergrond wordt gevonden. Zy kan, als men van om de Zuid komt, gemakkelijk verkend worden aan den hoo- gen Z.W. hoek van Soembawa, terwijl de Z.O. hoek van Lombok laag is; bij holder weder ziet men de pick van Lombok. In den Z.O. moesson waait overdag de wind gewoonlijk stijf door de straat, tegen den avond verflauwende en naar de Lombokzijde rond- loopende. De stroom om de Z. loopt dan sterker en langer dan die om de N.; in het midden der straat staat do eerste soms onafgebroken door, terwijl langs de kust do stroom heen en weder loopt. Vooral in het N. gedeelte der straat vindt men, zelfs bij kal- me zee, aan weerszijden van de diepe geul, sterke stroomrafelingen, welke soms aan branding doen denken; in het midden staat, wanneer wind en stroom tegon elkaar inloopen, zelfs bij kalm weer een korte hooge zee. Om de N. gaando heeft men dan gewoonlijk 2 tot 3 etmalen noodig voor de reis; om de Z. gaande is men binnon het etmaal de straat door.

In den Westmoesson is de wind veranderlijk en staat minder stijf door, bij den Z. ingang vindt men dan soms Z.lijke, bij den N.ingang N.lijke winden. De stroom om de N. staat nu sterker en langer door dan dio om de Z., soms komt de laatste zelfs niet door; over hot algemeen is de stroom in dezen tijd van het jaar minder sterk dan in den Z.O. moesson. Om de N. gaande is men gewoonlijk in ruim een half etmaal door de straat, soms in korter tijd; voor de reizen om de Z. bestaan geen gevegens. Zie Zee- mansgids, deel IV.

ALASLANDEN. Een in N. Sumatra volgens den loop der La we Alas zich N.W.—Z.O. uitstrekkend ± 26 K.M. lange en 8 K.M. breede vallei, begrensd ten N. door G. Mfinggoerah, Z.W. en Z. door G. Samarimanu (gebergte van Kloet), N.O. door G. Sarbo Langet en Karohoogvlakte, uitloopers van de Wilhelminal- koten, die vrij steil zich tot 2000 M. bo- ven de vlakte vorheft. De vlakto belt van 250 M. in 't N.W. tot 150 M. in het Z.O. Zo bestaat uit: 1. Vlakto Gorgor, 2. Vlakte Batoe Mboelan en Bam- bdl, 3. Vlakto^{ngk}Cran. Behoudens een kale hoog- vlakto tusschen 1 en 2, is het voor 80 a 90 K.M²; bebouwd gebied, goheel vlak, vandaar de naam Alas dat „tikar" d.i. mat, vlak beteekent. De overgeble- ven woesto gronden, aan den linker rivieroever een breede strook vormend, zijn* vlak of zacht glooi- ond. Do Lawo Alas, behooreud tot het boven- stroomgebied van do rivier van Singkel, levert een iiit zeer cmakkelijkjo waterweg naar de W.- kust. De Alasweg van Koota Tjand naar Kaban Djae (aan den weg van Seriboe Dolok naar Medan) kwam Juli 1914 ge'e'ed. De zeer gomengdo bevolkiigt bestaat uit Alassoi's, Maleiers, Bataks, Atjdhers, GajG's onz. en bcloopt ± 14.000 zielen. Zij leeft van land- bouw (cultuur van rijst op goed goirigeerde vel- den en van tabak), gopaard met veeleel (buffels en rundoren), en inzameling van boschproducten. Uitgovoord worden karbouwen, rundoren, tabak, getah on rotan; ingevoerd opium, stukgoederen,

zout en lucifere. Te KoetaTjane is een jongensschool met 300 en een meisjesschool met 130 leerlingen. Administratief vormen de Alaslanden een afdeling van het gouvernement Atjeh en Onderh. onder een civiel gezaghebber met standplaats Koeta Tjand en bestaande uit de kedjoeronschappen Poelau Nas (vroeger Batoe Mboelan), en Bambdl. Beidekedjoerons hebben ieder naast zich een rood jo moedo en de pengoeleoe smpat of rood jo berampat. De kedjoerons en enige lagere hoofden genieten gouvernementen sohadeloostellingen voor afgeschafte adat-inkom- sten. De heerendiensten zijn afkoopbaar gesteld te- gen / 6 per hoofd en per jaar. Het geld wordt gestort in de landschapskas, waarin ook vloeit de 4 % be- lasting van het inkomen, minimum / 2, zoodat men over /12.000 per jaar kan beschikken tot onderhoud van de ruim 30 K.M. wegen. De daartoe geengageer- de vrije koelie^ zijn veelal Bataks.

Het Ned. gezag werd gevestigd in 1904 door den tocht van overste Van Daalen. Na in het Gajoland alle verzet te hebben gebroken, kwam hij in Juni in het Alasgebied. Onder GajOschen invloed werd ook hier bloedig verzet geboden. Vrouwen en kinderen ouchten er met de mannen mee, zoodat in de enkele r f : 'maand hē welke de tocht van Van Daalen duurde, sneuvelden: 871 mannen, 499 vrouwen en 277 kinderen. Na de inneming van Koet8 Lengat Baroe meldden zich de meeste hoofden en keerde de bevolking in hare kampongs terug. In Mei 1905 werd het landschap gesteld onder een militair civiel gezaghebber met standplaats Bambdl, dat een militaire bezetting kreeg. De rust viel er niet mee, de militairen vonden er nog genoeg te doen. De onderafdeeling Alaslanden werd in 1910 een rechtstreeks onder den gouverneur staande afdeling, bestuurd, eerst door den plaatselijk militairen commandant te Koeta Tjane, later door een controleur. Zoo bleef het ook volgens Ind. Stb. 1914 n. 87, met dit verschil, dat thans voor het Alas- f v ressort is uitgetrokken geen controleur maar een ¹ civiel gezaghebber.

ALBATROS. Zie STORMVOGEL.

ALBERTIS (LUIGI MARIA D'). Geboren 21 Nov. 1841 te Voltri, vergezeldte hij in 1860 Garibaldi naar Sicilië, legde zich op de studie der natuurwetenschappen toe, en deed als hartstochtelijk jager, van 1871—1877, deels samen met O. Beccari verscheidene reizen naar Nieuw-Guinea, eerst naar de N.W. kust (Arfak-gebergte), en later naar de Z. O. kust, waar h k o.a. de Fly-rivier ontdekte en met een stoombootje opvoer. Zijne ervaringen zijn beschreven in: *Alla nuova Guinea. Cid che ho veduto ed cid che ho fatto* (Roma 1879; 1 dl.); *Ed- gelsche uitgave: New Guinea, what I did and what I 8a^_* (London 1880, 2 din.). Na zijn terugkeer intalie, vestigde hij zich, eerst bij Rome, en weldra bijvend te Sassari, (Sardinie), waar hij alleen nog maar leefde voor zijn jachthartstocht, en op 2 Sept. 1901 overleed.

Zie zijn necrologie door D. Vinciguerra in *Bol- lettino Soc. Geogr. Ital.* dl. 38 (1901), p. 849—855, met portret.

ALBINO'S noemt men personen, die, tengevolge van een aangeboren gebrek, een volkomen witte huid, witte haren en roode oogen hebben. Hun ontbreekt het pigment, de min of meer donker gekleurde etof die voorkomt in de cellen, waaruit de opperhuid bestaat, en wel in die lagen, welkenmiddellijk op de eigenlijke huid gelegen zijn. Ook de oogen zijn zonder pigment; in het bijzonder de iris, ten gevolge waar- van ook hierdoor lichtstralen worden toegelaten, dig,

teruggekaatsd na door de talrijke bloedvaten van de evenzeer van pigment geheel ontbloote choroida te zijn gegaan, aan de pupillen een rooden schijn ge- ven. Ook de iris zelf is min of meer rood gekleurd. De albino's zijn heliophoben, d.w.z. dat zij, ten gevol- ge van de diffusie van het licht in het inwendige van het oog, en door het zijdeling invallen der lichtstralen in het oog, bij dag niet duidelijk kunnen zien, en niet in staat zijn het volle licht te verdragen, zoodat zij dan ook steeds het hoofd voorovergebogen houden of de oogen met de handen beschaduwen. Zij worden daarom wel kakkerlakken genoemd, naar do bekend© lichtschuwe insecten. In den Indischen Ar- chipel komen en kwamen zij vaak voor; met name is dit het geval onder de Dajaks, op Banka, op Nias en in de Mkihassa. Gedeeltelijk albinisme is ook in den Archipel waargenomen; daartoe behooren ook die gevallen, dat inborlingen roode haren hebben. Want ook in het roode haar ontbreekt het korrelige pigment en is slechts een rood gekleurd vocht aanwezig. Roodharige ouders hebben meer kans kinderen te krijgen lijdende aan partieel albinisme dan die met zwarte of blonde haren. Kohlbrugge Roto Haare en deren Bedeutung. *Globus XCHI. S. 309* 1908. Vaak wordt den albino's eenebovennatuurlijke afkomst toegeschreven en zijn zij dientengevolge hooggeacht; elders zijn zij weder in minachting. Aan de Vorstenhoven op Java worden zij tot vermaak der Vorsten gehouden; ook ciders is dit wel het geval. Zio Wilken in *Bijdr. t. T. L. V. 1890*, p. 105 e. v. Albinisme komt ook bij vele dieren in den, archipel voor.

ALBIZZIA LEBBEK Bth., fam. Leguminosae. *Ki- toke* (SOEND.); *Ketik* (JAV.). Vrij groote boom, verspreid over geheel Zuid- en Oost-Azië, op Java niet algemeen. Zeer duurzaam hout, bruikbaar voor meubels; ook worden er krisscheeden van gemaakt.

ALBIZZIA MOLUCCANA Miq., fam. Leguminosae-Mimosaeae. *Djeundjing laet* (S.). Groote, snel- groeiende boom van de Molukken, op Java inge- voerd en als schaduwboom in koffi^etuinten aange- plant. Het hout is zeer bro os, waardoor de boom bij krachtigen wind op enigen afstand boven den grond afbreekt en groote schade in den aanplant aanricht. Men kan echter het hout wel als bouwhout gebruiken; ook maakt men er theekesten en andero kisten van.

ALBIZZIA MONTANA Bth., fam. Leguminosae- mimosaeae. *Kemlandint/an/ goenoen f* (JAV.), *Poeloengan* (JAV.). Kleine boom van de hogere bergstroken^ soms aangepant voor brandhout. Do jonge peulcn worden wel als groente gcteten.

ALBIZZIA PROCERA Bth. fam. Leguminosae- Mimosaeae. *Beroe*. (JAV.), *Weroe* (JAV.), *Ki-hian f* (SOEND.), Groote boom van den Maleischen Archipel, Auetralie en de Philippijnen. Levert een zeer ge- zocht timmerhout voor meubels, gereedschap en huizenbouw. De echors is in het zuiden van de Preanger als vischvergif in gebruik.

ALBIZZIA STIPULATA Boiv. fam. Leguminosao Mimosaeae. *Djeundjing*, *Djeundjing soenda* (SOEND.), *Senson djawa* (JAV.). Zeer groote boom, in den malei- schen archipel en in Voor- en Achter-Indie voorkomend, vooral in Midden-Java algemeen. De plant verliest zijn bladeren in den Oost-moesson. Het niet zeer duurzame hout wordt door de inlanders wel ge- bruikt. De bast is een vischvergif. De boom wordt in koffietuinten als schaduwboom aangepant. z > ■

ALE. Zie LOEWAK.

ALEMI (BOEG.). Zie DENDROBIUM.

biaceae, *Kemiri* (MAL. en JAV.), *Moeljang* (SOEND). Grote boom overal in dotropen der oorde wereld wild of gekweekt. Op Java zeer algemeen in do kampongs. De groote steenvrucht bevat een of twee zaden, de bekende Kemiri-noten, die bij allerlei kinderspelen in gebruik zijn. Zo worden rauw of geroosterd bij do rijsttafel zoowel door inlanders als Europeanen gegeten. Do olie, die men er door koude persing uit verkrijgt is vet, helder en lichtgeel en behoort tot de drogende olien. Ze wordt meest als lampolie gebruikt, ofschoon ze stork walmt. Door do zaden fijn te stampen en ze met katoen of klapperbolster vermengd om een stokje te rollen. krijgt men een soort van kaarsen. Kemiri-olie gaat op Java voor een haargroci-voerende middel door. Do platte luem, die op do wijze van een tusschenschot het kiemwit in twee deelen verdeelt, is vergiftig. $\frac{1}{2} = \frac{2}{4}$ ■

ALEXANDER DE GROOTE. De Koran (XVIII, 82—110; XXI, 96) vermeldt Alexander als den bouwer van een grooten muur, waarachter op Allahs bevel de goddeloze volkeren Gog en Magog (in het Arabisch: Jadoedj en Madioedj) tot het einde der dagen zonden opgesloten zijn. Deze voorstelling — tiias ook in een Syrischen tekst teruggovonden — moet Mohammed van Christelijke zijdo hebben vernomen. i) Blijkbaar was echter de naam Alexander den Profet — of misschien reeds zijnen zegslieden — ontschoten. In den Koran althans wordt de bouwer van bedoelden muur slechts aangeduid als Dzoel-Kamain, d. i. „de man met do twee horens”.²⁾ Do latere Mohammedanen werden omtrent den in den Koran vermelden Dzoel-Kamain weldra meer uitvoerig ingelicht. Men leerde zijnen naam Iskandar (= Alexander) en de geschiedenis zijner fabelachtige zwerfen veroverin gsochten kennen. Wat daarover Hicgedcdeld wordt door de moslimsche geschiedfiehrijvera (Diuawari, Tabari, e. a.) en in de godshimtige werken, welke handelen over de profeten

en andere groote mannen uit den tijd v66r Moham* med (zoala byv. in Tha'labi'sedit. Cairo 1297, p. 345—356), komt in alle hoofdzaken overeen met den inhoud van den Alexandrij nsch- Griekschen Alexanderroman van Pseudo- Callisthenes, die ook in het Westen in verschillende redacties zulk eene vermaardheid heeft verkregen. De stof werd echter in Moslimschen geest bewerkt en aangevuld (zoo zou Alexander o. a. ook reeds te Mekka zijn geweest). Verder wordt in de Moslimsche redacties van den Alexanderroman naast de historische traditie betreffende Alexanders Macedonische afkomst meestal vermeld, dat hij „volgens anderen” een zoon van den Perzischen vorst Darius, en daardoor een halfbroeder van den later door hem zelf onttroonden Darius, zou geweest zijn,³⁾ en dat de profet Chidr (of Chadir) hem op vele zijner omzwingingen, met name bij zijn wonderbaarlijken tocht naar de bron des eeuwigen levens zou vergezeld hebben.⁴⁾ — In de 10e eeuw bracht de Perzische dichter Firdausi in zijn helden-dicht Sjahnameh (d. i. Koningsboek) den Moslimschen Alexanderroman, als een integreerend bestaanddeel der nationale geschiedenis van Perzie, in epischen vorm.⁵⁾

Na de komst van den Islam in den Indischen Archipel ontstonden ook daar, zoowel in het Maleisch als in andere Inlandsche talen, bewerkingen van den Alexanderroman. Maar men heeft daar de geschiedenis van Iskandar Dzoel-Kamain blijkbaar niet on-middellijk uit Arabische of Perzische bronnen leeren kennen. Do Inlandsche redacties vertoonen meer overeenkomst met de in V66r-Indie populaire, Mo-hammedaansch-godsdienstige literatuur, waarin de oudero Moslimsche traditie gewoonlijk min of meer verbastord wordt weergegeven.⁶⁾ *) In den Archipel werd de stof bovendien nogmaals naar Inlandschen smaak omgewerkt.⁶⁾ — Ook nog in ander opzicht

1) Do Syrische tekst is uitgegeven door E. A. Wallis Budge, Cambridge, 1889; later vertaald en uitvoerig toegelicht door den Straatsburger hoogleraar Th. Noldeke, *Beitrage zur Geschichte des Alexanderromans* (Denkschr. der Kais. Akad. <ler Wissenschaft. in Wien, Bd. 38 [1890] V). Vgl. ook

Friinckl, *Zeitschr. D. Morg. Geellsch.* XLV (1891), 321 vv. — Reeds in do 1c eeuw n. Chr. di: ui men den oorsprong van een machtig bouw-werk, dat de bergpassen in den Caucasus moest afsluiten tegen invallen van barbaarsche volkstaten — ■ licn uit het Noorden, aan Alexander den Groeten toegeschreven. (Zie: Veth, *Bijbelsch Wdb.*, II, 468 n *Zeitschr. D. Morg. Gesellsch.* IX [1855] 799). Volgens den auteur van den Syrischen tekst, (con Christen, in het begin der Go eeuw in. hot N. van Mesopotamia levende) zouden speciaal Gog en Magog — uit den Bijbel (Ezech. XXXVIII, XXXIX en Openb. van Joh. XX, 8) welbekond als geccsolen Gods — hebben behoord tot do door Alexander achter den grooten muur opgesloten volkeren, on in dozen vorm is do legende ook in den Koran overgenomen. De opvatting van een lateren Arabischen berichtgever, als zoudo de Chi-neescho muur hot in den Koran bedoelde bouw-werk zijn geweest (vgl. M. J. de Goejo, *De muur van Gog en Magog*. Verslag en Mededeel. van do Kon. Acad. v. Wetensch., Aid. Letterk., 3e R., *DI. V.*, 87 — 124) berustte op mis verstand; zie Noldeko, t. a. p.» biz. 33, aann. 5.

2) Ook deze aanduiding van Alexander was aan do bedoelde Syrische legende ontleend; zie

Noldeke, t. a. p. Oorspronkelijk moet deze voorstelling wel daardoor ontstaan zijn, dat Alexander zich, volgens het getuigenis van Grieksche auteurs, bij sommigo gelegenheden, placht te toonen met twee horens, het embleem van den god Jupiter Ammon; vgl. *K. H. Graf*, *Zeitschr. D. Morg. Gesellsch.* VIII (1854), 447..

1) Eene opvatting, blijkbaar in Perzie ontstaan, waar men zich Alexander liefst als een telg uit het nationale vorstenhuis placht vor te stellen; zie Noldeke, t. a. p.

2) Zie: K. Vollers, *Chidher* (Arch. fir Relig. Wissenschaft. XII [1909] 234—284; I. Friedlander, *Die Chadirlegende und der Alexanderroman*, *Leipzig* 1913 en do verdere literatuur over dit onderwerp, in R. Hartmann's bespreking van laatstgenoemd werk (*Zeitschr. D. Morg. Gesellsch.* LXVIII [1913] 739—751) geciteerd. — Vgl. verder: G. Weil, *Biblishe Legenden der Muselmanen*, biz. 94—96, 181; P. J. Veth, *Oostershe legenden* (De Gids 1847, II, 299 vv.); D. Gerth van Wijk, *De Koranische verhalen in het Maleisch* (*Tijdschr. van het Batav. Genootsch.* XXXV, (1893) 271, 333 XXXVI (1893) 676 vv.).

3) In do Frouschio vertaling van dit epos door Mohl (*Le livre des rois par Aboulkasim Firdousi*, Paris 1876-1878) vindt men do Alexander den Groote betreffende zangen in *DI. V.*, 40—212.

4) Vgl. C. Snouck Hurgronje, *De Atjdhers*, II,

127

5) Zio verder: B. F. Matthes, *Kort voorslag aangaande Makass. en Boeגיעesche HSS.*, Amsterdam 1875, biz. 28 v.; J. Pynappel in de *Bydr.* tot

eepeelde Alexanders nagedachtenis in Ned.-Indie eene rol. Volgens de Maleische kronieken toch hebben de vorsten van het rijk van Malaka hunnen stamboom tot op Alexander teruggevoerd; een driet&l afstam-melingen van Dzoel-Kamain zou zich naar Sumatra begeven hebben; een hxmmer, Sri tri Boewana, stichtte Singapoera en word de grondvester van het Maleische rijk, dat zich langs de Westkust van Ach-ter-Indie uitstrekte en ook den Riouw-Lingga-Ar- chipel tot zijn gebied rekende. Zelfs beschouwt men een graf op den Boekit Lama, bij Palembang, wel als do laatste rustplaats van Alexander zelf en een vier- tal steenhoopen, aldaar op een rij geplaatst, zouden de graven zijner volgelingen bevatten.

ALFOER. Het woord *Alfoer*, soms ook Alifoor, Halfoor, enz. geschreven, en door de Indonesische volksstammen, die het kennen, verschillend uitgesproken (Alipoeroe, Alifoeroe, Aripoeroe, enz.), is ontleend aan de Noord-Halmahera'sche talen en dus geen Indonesisch woord. De juiste vorm is *Halefoe-roCf d. i. „woest land, boschgrond,”* vandaar *o hale- foeroeka ma njaw* de bewoners van 't woeste land, de boschmenschen" (Van Baarda, Woordenlijst, Ga- lelaesesch-Hollandsch, bl. 171). In het Moluksch Ma- leisch wordt dit overgebracht met: *orang A Zi/eroe,het- welk dus geheel gelijk staat met benamingen als To Badja of To Raa, OrangDajak en dergelijke, die,Bo- venlander, Binnenlander* beteekenen. Deze namen zijn minachtend; ze worden gebruikt in den zin van „dorper; kinkel, lummel, onbeschaafd mensch" en zijn uitgedacht door de strandbewoners om er de binnenlanders mede aan te duiden. De aldus aange- duiden noemen echter zich zelf minner zoo en zijn beleedigd, wanneer zulk een naam op hen wordt ge- past. De Europeanen en andere vreemdelingen echter, die hunne eerste inlichtingen omtrent de binnenlanders steeds van de strandbewoners ontvan- gen, gebruiken dergelijke scheldnamen als volksna- men, en zoo is dan ook „Alfoer" in gebruik gekomen voor de bewoners der binnenlanden van Celebes, Boeroe, Ceram, Halmahera en tusschengelegen ei- landen; zelfs vindt men het hier en daar op de binnenlanders van Nieuw-Guinea toegepast. Daar thans vele der genoemde volksstammen tot het Christendom of den Islam zijn overgegaan en dan ook door de strandbewoners niet meer Alfoeren worden ge- noemd, en de naam dus praktisch gelijk staat met „Heiden", is hij alleen maar bruikbaar als algemeene aanduiding van den beschavingstoestand van hei- densche volksstammen, die door Christendom of Islam reeds terstond pleegt te veranderen en dit op den duur steeds meer doet. Het Heidendom dezer volken nu vertoont, door zijn animistischen aard, bij de verschillende "Alfoersche" stammen wel vele ge- meenschappelijke trekken, maar het is een veran- derlijke beschavingstoestand en kan dus geen blij- vend kenmerk van saamhoorigheid opleveren. Immers op den duur worden toch ook deze "Alfoeren" binnen den kring van het wereldverkeer getrokken, waarvoor men het Heidendom steeds ziet bezwijken, zoodat de „Alfoer" tot het Christendom of tot den Islam overgaat en, tegenover de Inlanders althans,

geen Alfoer meer kan genoemd worden. Indien nu "Alfoer" in de ethnologie cenó bepaaldó beteekening had verkregen en b.v. de benaming was geworden van een ras of onderdass met bepaaldó kenmerken, dan kon men alle redenen hebben om het woord te behouden. Nu dit echter niet het geval is, gebmike men het woord alleen daar waar het geen misver- stand veroorzaakt, dus in het Nederlandsch minner en in eene Indonesische taal aileen dan, wanneer men er „heiden" mede bedoelt, en wel in minachtenden zin.

Dat men niet van.. Alfoersche talen" kan spreken, zal uit het bovenstaande wel gbleken zijn. De Mo- luksch- Maleische uitdrukking *ba'ra Alifoeroe*, toegepast op de talen van stammen, die het Heidendom prijs geven, heeft reeds veel gedaan om die talen bij de gewezen Alfoeren in verachting te brengen en hen die te doen ruilen voor het Malcisch der Europeanen, daar zij voor de Inlanders geen andero beteekenis kan hebben dan die van „bocrenkinkeltaar".

Vroeger geopperde afleidingen van het woord „Al- foer" vindt men zeer overzichtelijk bijeengevoegd in Prof. Veth's werkje „Uit Oost on West" (1889), bl. 269, vlgg. Zie voorts Mr. S. C. J. W. van Musschen- broek, Mededeelingen omtrent grondstoffen uit het oostelijk gedeelte van onzen Ind. Archipel, Leiden, 1880, biz. 9. —T. v. h. aardr. Gen. lo ser. IV (1880), biz. 94, V (1881), bl. 72en 154. —A. B. MeyerUeber die Namen Papua, Dajak und Alfuren. Wier 1882, bl. 13. — Bastian Zeitschr. fiir wissenschaftliche Geogr. 1881, biz. 155.

De verschillende vormen, die van het woord Alfoer voorkomen behalve de oorspronkelijke vorm, zijn: Arafoeren, Halfoeren, Harafoeren, Arafoera, Alforen, Alfoeres, Alforias, Aripoeroe. De zee tus- schen de Aroe- eilanden en Australie heet zelfs Arafoera- of Harafoera zee.

ALGEMEENE SECRETARIE. ZIE SECRETARIE (ALGEMEENE). >^4J •/•

ALL Zie: SJIETEN:

ALIHAN. District met gelijknaraige hoofdplaats van de afdeling en het regentschap Kebocmen, re- sidentie Kedoe. Het heeft eene oppervlakte van 198 K.M.²; heeft twee onderdistricten en 53 desca⁸ en telde eind 1905: 75000 zielen, alien inlanders.

ALIJA (MAL.). ZIE ZINGIBER OFFICINALE.

ALIM, d.i. MohammedaanHch wtgeleerd. Vgl. C. Snouck Hurgronje, De Atjehers I, 74 (Tho Achehese I, 71).

ALIS-ALIS. ZIE VAARTUIGEN.

ALITA, ALIETTA of ADI ETTA (jongste) is do naam van een Boegineesch landschap in Zuid-Celebes, vroeger tot het bondgenootschap Adjatappa- rang behorende, sedert 1908 gevoegd bij het Imnd- schap Sawito, naar schatting niet groeter dan ±180 K.M.². Het bevat een groot meer, ongev. 110 K.M.² oppervlakte beslaande, dat echter sedert eenige jaren voor do helft is drooggevallen, en voor dat deel thans mot rijst wordt bebouwd. De voor- naamste rivieren zijn: de Lamoragne, en zijtak van de Sadang, en de Laboewange en Biroe-o, ont- spijngende uit do ongev. 250 M. hoogo bergketens Mangaronkong en Laboewange. In den drogen moes- sen bevatten zij bijna geen water. Do bevolking, dio uit Boeginceezen bestaat, wordt zeer in het ruwe, op ongeveer 1800 zielen gesteld.

Alita. Naam van een kampong, do hoofdplaats van het gelijknamige staetje, uit ongev. 90 huizen bestaande.

ALKAI of ALKAI. Groote zwarto^Kakatoe, *Microglossus aRrimus*, van do Aroe-eilanden. Van hier oostwaarts overal te vinden tot op N. Guinea; op

de Taal-, land- en volkenk. v. N.-I., 3e Volgr. V (1871) p. 166 v.; H. H. JuynboD. Catal. van de Mai. HSS. der Leidsche Univ. Bibl.p. 191_196; Ph. S. van Ronkel Catal der Mai. HSS. van het Batav. Gen. v. K. en W. (Verh. van het Bat. Ge- nootsch., DI. LVII [1909] 255—260); A. C. Vree- de, Catal. van de Jav. HSS. der Leidsche Unvers. Bibl., biz. 32—36.

Andai heet zij *Siong*, te Poroh *Mampais*, te Sorrong *Sanjija*.

ALKMAAR (Inlandsche namen: Poeloe Mendjangan, herten-eiland, of Poeloo Damar ketjil, het eiland met kleine liicht) is een van de vele kleine onbewoond eilanden in de baai van Batavia. Tijde-lijk heeft vroeger een klein licht op dit eiland bij den bouw der Priok-haven dinst gedaan.

ALLAH, een der landschappen, behoorende tot de federatie Doerie (zie aldaar) op Celebes, groot ± 330 K.M², bevolking ± 14.000 zielen, verdeeld in de districten Allah, Barokko en Tjariau. Vooamste plaatsen: Kalossi (zie aldaar), do belangrijkste kam-pong van geheel Doerie, verdr Kalassi en Barokko, op de 3 genoemde plaatsen zijn drukke passers. (T. B. G. decl LIV (1912) biz. 5GO.)

ALLIUM sp. fam. Liliaceae. Algemeene naam op Java: *Bawai*g. Op Java behooren geen soorten thuis, maar ze zijn er ingevoerd en worden er algemeen gekweekt. Bekend zijn:

1o. ALLIUM ASCALONICUM L. *Bawang merdhi* (MAL.), *Brambang abang* (JAV.), de *Sjalot*, waarvan de roode bolheljes een zeer gebruikelijk ingrediënt zijn voor inlandsche geneesmiddelen.

2o. ALLIUM CEPAL. *Bawang tjina* (MAL.), de *Ui*, algemeen voor de consumptie gebruikt.

3o. ALLIUM POKRUM L. *Bawang ketjil* (MAL.), *Koet-jai* (JAV.), *Bazvang roem-poet* (MAL.), *Bawang ontjang* (JAV.), de *Prei*, als groente gebruikt.

4o. ALLIUM SATIVUM L. *Bawang* 'oe (JAV.), *Brain-bang* of *Baranibang* (MAL.) do *Knojlook*, algemeen als geneesmiddel gebruikt of aan geneesmiddelen en spijzen toegevoegd.

ALLOE. Hoofdplaats van het district Bangkoka (Zie aldaar) dicht bij de baai van Toratea. Vroeger word ook *Bangkoka* zelf wel da naam *Alloa* gegeven.

ALTAIR. Maleisch woord, gebniikt om lichtge- v. f. de *Duizendpooten* aan to duiden.

ALOCACIA INDICA Schott, fam. Araceae. *Bill A II* (MAL.). Plant met groote pijlvormig bladeren, die vaak donkerpurper van kleur zijn. Do kruipende wortelstok vorint knollen, die zeer scherp zijn en de huid prikkelen. ALOCACIA MACRORHIZA Schott, fam. Arac.

Bird, Bird 'iwjri (MAL.) (JAV. MAL.)

: /,7c- (AMJ; .) Grooto Aronskelk met een dikke op (b :

[: ! :end liggende stengd. Vooral in het Oosten van <ien Archipel wordt deze plant op afvalplaatsen go. . . De stengel wordt in stukken gesneden en in vruter afgekookt, waarna ze een goed voedsel vomit, dat in smaak veel met keladi (Colocasia) ov(?reenkomt. In verschen toestand is hij scherp en eenigszins gif tig en veroorzaakt verwonding van do mondholte door do grooto kristallen van oxaal- zuro kalk. Het sap uit do bladstolon (Soowak Sontd) wordt veel gebruikt, ook als geneesmiddel.

ALOE (STRAAT) (Alor, Selat Marisa), tusschen Lomben en Pandai (Pantei) is breed en ruim, xnaar weinig bekend. Vermoedelijk is zij diep en schoon, maar de kusten en de in de straat gelegen eilanden zijn nog niet voldoende onderzocht. Ankergrond vindt men niet endesterke, onregelmatigstroomten maken de passage onveilig. Vooral in den Z.O. moes- gon moeten schpon, om de Z. bestemd, deze straat mijden. Do verkenning is gemakkelijk door het hoo- go land aan weerszijden, het eiland Batang (groen eil.), in het N.lijk gedeelte onder Pandai liggende, heeft den vorm van een steok. Zie Zeomansgids, deel IV.

ALOE FEROX Mill. fam. Liliaceae. *Lidah boewaja*

(MAL.), *Hat baja* (JAV.) Boomachtige plant, meteen roset van aan den rand gtekelde bladeren op een stam van 1 a 3 M. Bloempluim lang, vertakt. Af- komstig uit Afrika, op Java gekweekt als sier- plant. Het sap van de bladeren dient als hoofdwas- sching tegen luizen, en is, met stroop vermengd, een middel tegen hoest. De gekneusdo bladeren zijn een verkoelend middel bij hoofdpijn.

ALOE VERA L. (*Aloe vidgaris* Lam.) fam. Lilia- ceae. Do echte Aloe, van de vorige te onderscheiden door de veel kortere stam en de onvertakte bloei- wijze. Afkomstig van de Canarische eilanden, op Java maar zelden aangeplant. Het bekend geneea- middel (*Aloe*), dat uit de plant verkregen wordt, heet op Java *Djadam* of *Djadam arab*, en wordt meestal uit Bombay aangevoerd. Ook de plant zelf draagt die namen.

ALOE-ALOE (IKAN). Zie ZESNOEKEN.

ALOEN-ALOEN. Op nagenoeg alle standplaatsen van regenten en districtshoofden op Java treft men aan de mime vierkante grasvlakke, door waringin- boomen omringd, en met den of twee boomen in het midden. Dit is de aloen-aloen. De kratons van de Voraten, in do Vorstenlanden hebben twee aloen- aloen's nl. een noordeljk on een zuidelgke, waarop echter geen gras mag groeien, en die dus groote zand- vlakten zijn. Op de aloen-aloen's bevinden zich ter weerszijden van den in gang van den dalem of woning van den vorst of het hoofd open, op zich zelf staan- do pendoppo's, waarin de ambtenaren en andere per- sonen, die hun opwachting bij den Vorst of het in- landsch hoofd willen maken (s6ba), het oogenblik moeten afwachten dat het den gebieder welgevallig is hen te ontvangen. Daaraan ontleenen die wacht- huizen den naam van pas 6 ban, welke benaming op enkele plaatsen, b. v. te Semarang, ten onrechte tot het geheele piein wordt uitgestrekt, en vroeger zelfte tot passerbaan verbasterd werd.

Op de aloen-aloen's werden vroeger de steekspelen gehouden, en thans nog wel een enkele maal gevech- ten tusschen tijgers en buffds of rampokpartijen (zie RAMP OK) ter gelegenheid, dat de Vorst of het hoofd zich aan zijne onderhoorigen vertoont, waarbij te Soerakarta en Djokjakarta de Vorst op den Siti- inggil, verheven, zitplaats v66r den ingang van den Kraton, plaats neemt, terwijl op de regentschaps- hoofdplaatsen zich meestal een panggoeng (op hooge stijlen gebouwd open vertrekje) bevindt, van waar do regent en zijn gezelschap de volksspelen gade- slaan. In West-Java vindt men ook kleinere aloen- aloen's bij do woningen van mindere hoofden, en in Choribon zelfs in alle desa's, maar deze zijn niet altijd met waringins omplant.

Do Missigit (moskce) bevindt zich meestal aan de Westzijde van den aloen-aloen.

ALOER. Zie VAARTUIGEN.

ALOR. Eiland, gelegen ten Noordwesten van Timor, waarvan het door de 27 K.M. breede straat Ombai gescheiden is. Hot oiland bestaat grooten- dcels uit oud- vulkanisch bergland, waarboven op vele plaatsen koraalkalk ligt; alleen in de hoogste verheffing, nabij do Oostkust, valt de vulkaanvont to herkennen; de hoogst top daarvan is als Piek van Alor bekend (1G50 M. ?). Overigens is het berg- land mcst niet meer dan tot ± 1000 M. hoog, maar moeilijk begaanbaar, door de velo diepe en soms zeer steile ravijnen. Alleen ligt bowesten den piek de eenige hoogvlakte des eilands, die van Tangga- poeri en deze vormt dan ook een afzonderlijk land- schap. Do overige*zes landschappen, waarin het eiland verdeeld is, strekken zich all© tot de kust uit

en hunne r&dja's wonen in kustdorpen. De kust is grootendeels rotsachtig en weinig ingesndend.. Slechts hier en daar komt een kleine kustvlakte voor. Het eiland heeft 66n diepe baai, die van Kebola, aan de westkust. Deze 16 K.M. lange en slechts 1—1.2 K.M. breede baai snoert het N.W. deel des eilands af; dit deel liest eigenlijk Alor; het is met het hoofdeiland verbonden door een alluviale, slechts tot 10 M. hooge landengte van 4 K.M. breedte.

De bosschen zijn bijna alle door den rooibouw uitgeroeid. Het eiland is grootendeels bedekt met struikgewas, laag geboomte en alang-alang; overigens met lad&ngs, die om de zes of tien jaar worden verlaten, na 66n jaar gebruik. Do bevolking wordt onderscheiden in strand- en bergbewoners, de eer- sten —naar beweerd. wordt van vreemde afkomst — hoofdzakelijk van vischvangst en handel levende, d'e laatsten zich meer op den landbouw toeliggende, vooral de teelt van djaogeng, rijst en in den laatsten tijd ook van klappers en katoen. Copra en bij goe- den oogst djaogeng worden uitgevoerd. Ieder bezit zqn eigen ladangs, die steeds in. de familie blijveii. De strandkampongs zijn on verst erkt; de huizen staan er op den vlakken grond. De bergkampongs zijn op de hoogste punten gebouwd en met bamboe, muren of cactushagen versterkt, tengevolge van den vroeger tusschen alle dorpen heerscheden oorlogstoestand, waaraan echter in 1910 en '11 een einde isigmaakt. — Een dorp telt 30—300 bewo- ners. — De bevolking spreekt een groot aantal talen en tongvallen. Het algemeen gangbare betaalmiddel waren tot het optreden van een gezag uitsluitend zoogenaamde mokko's en gongs. Mokko's zijn kope- ren bekkens, waarvan de waarde uiteenloopt tusschen /2 en /1000. Sedert is meer geld in omloop gekomen. Het vruchtbaarst deel des eilands is het landschap Alor, dat behalve het reeds genoemde schiereiland ook het ten Z.O. der landengte gelegen terrein bevat. Dit landschap heeft daarom nagenoeg de helft der geheele bevolking, die op 50.000 zielen gesteld wordt. Het eiland wordt door de booten van de z.g. Makassar-lijn der Paketvaart-maatschappij, die Kalabahi aanloopen, geregeld aangedaan.

ALOR. Onderafdeeling van de afdeeling Zuid- Timor en Eilanden der residentie Timor, staande oeder eeo gezaghebber, die te Kalabahi aac de Kebola-baai, op Alor, gevestigd is en wiens werk- kring zich uitstrekt over de eilanden Alor en Pantar of Pandai en hunne kusteilandjes Z. ":

ALOSI (BOEG.). Zie ARECA CATECHU.

ALPHABETTEN (Ned. Ind.). Zie LETTER-SCHRIFT.

ALPINIA GALA NG A Sw. fam. Zingiberaceae. *Langkoewas* (MAL.), *Laos* (JAV.). Kruid meteen hooge bebladerde stengel, en groote veelbloemigetrosschen. De wortelstok van de rood© variciteit (*Langkoewas merdli*) wordt vooral als geneesmiddel gebruikt (*Rhi- zoma Oalanga*), even als do zaden. De witte variciteit dient meer bij de spijsbereiding. Op Java wordt uit den wortelstok een citroengele vluchtige olie ge- wonnen.

ALPINIA STRIATA. Zie AMOMUM CARDAMOM.

AL'OPHILA sp. div. fam. Filicos. *Palcoe. thang* (SOEND.). Boomwarens, waarvan de methanen bedek- te bladsteelen wel als *Penawar Djanibi* verkocht worden. Meestal zijn het echter de uit Sumatra afkom- stige bladsteelen van *Cibotium*-soorten, die dezen iu- landschen naam dragen. Zie PENAWAR DJAMBI.

ALSTONIA SCHOLARIS R.Br., fam. Apocynaceae. *Gdboes*, of *Kajoe*, *gaboes* (MAL.) *Poelai* (MAL.). Zeer hoo

ge boom, die in den geheelen Maleischen Archipel, in een groot deel van Zuid-Azie en in Australie en Afrika voorkomt. Het uiterst lichte, wecke en veerkrachtige hout wordt gebeuילt als sunagaat voor kurk, o.a. voor drijvers van vischnetten. In Burma en de Mo- lukken werd het hout vroeger voor schrijffplanques op de inlandsche scholen gebezigd, vandaar de naam „scliolaris". De grijsgrauwe schors bevat een bitter, caoutchouc-houdend melksap ; vermoedelijk levert deze boom met andere een deel van de *Djeloetoeng*. Het melksap is een geneesmiddel voor het vee. De bittere bast (*Cortex Ditaie*) is een inlandsch genees- middel en heeft een reputatie als middel tegen sui- kerziekte 必/) § / 久< 二.

ALTING (Mr. WILLEM ARNOLD). Gouv.- Gen. van Ned.-Indie van 1780—1797. Geboren te Groningen 11 Nov. 1724, ovei'leden op Kam- pong Melajoe (Batavia) 7 Juni 1800. Na als on- derkoopman bij de Compagnie in dienst te zijn getreden (1750), klom hij spoedig tot hoogere rangen op, en werd 1772 Raad van Indie, en in 1777 tot Di- recteur-generaal benoemd, de eerste betrekking na die van Gouv.-Generaal. Gedurende de ziekte van zijnen voorganger, de Klerk, werd hij tot waame- mend landvoogd benoemd, en in 1780 door den Raad van Indie tot provisioneel Gouv.-Generaal gekozen. Het bestuur van Gouv.-Gen. Alting biedt een treurig tafereel aan. Familieregeering en fami- lie-intrigues, tirannie, zedeloosheid in de numere betekenissen van het woord, schromelijke misbmi- ken onder het ambtenaarspersoneel, diep verval —voor een deel veroorzaakt door den oorlog met Engeland van 1780/1784 — der O.1. Compagnie zijn de kenmerken van zijn Gouverneur-Generaal- schap. Alting zelf wordt geschetst „als niet on- „bekwaam maar zwak en dus onmachtig; niet „slecht, maar niet bestand tegen eigen omgeving, „eigen egoïsme en eigen gebreken. Een halve man, „een kleine persoonlijkheid". De ongerustheid in Nederland gowekt door den minder gunstigen loop van zaken in Indie gaf eindolyk aanleiding tot de benoeming van de bekende commissie van 1791 c. (zie Commissarissen -Generaal), waarvan het doel was onderzoek doen naar de in Indie bestaande misstanden, aanbrengen en voorstellen van her- vormingen, invoeren van bezuinigingen. In die Commissie werd echter ook Alting zelf benoemd en al spoedig wist hij daarin ook zijn schoonzoon Siberg, toen tijdelijk Direccluur-Generaal, als mede- lid te doen benoemen, met het gevolg dat de Bataviaasche familieregeening haar inlrede deed ook in bedoeld lichaam van Commissarissen -Generaal. Verbeteringen in den rotten toestand bleven uit; de schandelyko misbruiken woekerden voort. Na de omwenteling in het moederland en het optreden van Jiet Comite tot de zaken van den O.-I. handel en bezittingon, in plaats van het bestuur der O.-I. Compagnie (1796), vroeg Alting ontslag uit zijne beide betrekkingen van Gouv.-Gen. en Commiss.- Gen. en trad 17 Fobr. 1797 als zoodanig af. Na dien tijd Icefde hij nog enkele jaren als ambteloo burger to Batavia. Zio v. Rhede v. <1. Kloot. Do Gouv.-Gen. en Comm.-Gen. 's-Grav. J891, bl. JJO—114. Zie ook de monografie „Mr. Willem Arnold Alting, een Groningscho Gouverneur-Generaal van Ned. Indie" door Prof. Mr. J. E. Heeres in den Groningschen VoHcsalmanak voor jaar 1911.

ALTINGIA EXCELSA Nor., fam. Hamamelidaceae. *JRasamdla* (SOEND., MAL.), 以(SOEND.). Zeer groo te boom, op Java uitsluitend in enkele deelen van de Preanger voorkomend op een hoogte van 1000—

1700 M. boven zee, bovendien in Achter-Indie en naar het schijnt in Nieuw-Guinea. Het duurzame hout wordt vooral in de Preangr, waar djathout moeilijk te krijgen is, als bouwhout gebruikt. Het bevat een naar Storar riekende hars, (getah kandai), die soms in plaats van Benzoe gebruikt wordt, maar weinig in den handel komt. De inlanders gebruiken de terpentijnachtig riekende bladeren als een geneesmiddel. Zie RASAMALA.

ALYXIA STELLATA Bl. (*Gynopogon Reinivardti* Kds.), fam. Apocynaceae, *Poelasari* AL. Klimplant met kleine gele bloemen. De naar cumarine riekende bast is een zeer gebruikelijk inlandsch geneesmiddel, dat meestal met venkel- (adas) vruchten gemengd in den handel komt, vandaar dat men het vaak met den gecombineerden naam van *adas-poelasari* vindt aangeduid. In de Nederlandsche Pharmacopee is de bast als „*Cortex Alyxiae*“ onder de middelen tegen indische spruw opgenomen. Ook tegen dysenteric en gonorrhoe wordt een afkooksel van de bast gebruikt.

AMABI. Landschap op het eiland Timor, behoorende tot de onderafdeeling Koepang van de afdeeling Zuid-Timor en Eilanden der residentie Timor en O. Het valt gedeeltelijk samen met het onder rechtstreeks bestuursgebied behoorend terrein om de baai van Koepang.

AMAHAI. Onderafdeeling van de afdeeling Ceram, residentie Amboina, aan de zuidkust van het eiland Ceram, zich westelijk uitstrekkende tot het gebied der negorij Kamarian en oostelijk tot dat van Hatoemeten. De kust maakt hier een diepe I ocht, de Elpapoetih-baai, en daarin zijn de voor-na'ijstic negorijen gelegen, welke bewoners gedeel- / : -b-k den Mohammedaanschen godsdienst belijden en voor een deel het Christendom hebben om- terwijl de heidensche inlanders zich bij voor- ! : ■ : ?, in het gobeigte ophouden. Middelen van be- .. : *.-. i inden zij in de sagobossschen, het aankweeken . . %: groenten en aardvruchten, en een weinig * j- -chrij. Zie AWAYA. I

AMAHAI. Hoofdplaats der afdeeling Ceram en der gelijknamige onderafdeeling, als zoodanig stand- piaat H van den Assistent-Resident van Ceram en van den Gczaghebber bij het Binnenlandsch-Bestuur ge'e'en aan de oostkust der Elpapoetih-baai, met <u : i> goede reede. Zij bestaat uit twee negorijen: Amahai-Sarani en Aniahai-Islam, de laatste met een kerk- en achoolgebouw. Op een aangrenzende land- ing wordt nog de ruine van een Portugeesche Bb. ikto aangetroffen.

AMAKONA. Zie MIOMAFFO.

AMANATOENG. Landschap ten O. van Amanobang (zie aldaar) behoorende tot de onderafdeeling Zu id Midden-Timor, der afdeeling Noord- en Midden- Timor, residentie Timor en O.

AMANDIT. District der onderafdeeling, Kandangan, afdeeling Oeloe Soengei, rea. Z. en O. Afd. van Borneo, onder het bestuur van een kjai (districtshoofd) met standplaats Kxindangan. Het omvat het oostelijk deel der onderafdeeling, en is rijk aan rijstvelden en klapporaanplantingen der bevolking. De copra-be- richtlijng in een der voornaamste takken van bedrijf. De voornaamste kampongs zijn die, welke onder Kiudangan ressorteeren, Songei Raja, Hamparaja, Simpoer, Gambal, Angkinang, enz. De bevolking is welgesteld en bezit vele grobaks en trekdiere. De veestapel is ochter niet groot. Uitgevoerd word om voornamelijk rijst en copra, alsmede bosch- producten.

/事<

AMANGKOE BOEWANA, „die hot heclal op zijn

schoot heeft of draagt“, is een van de titels door de Sultans van Djokjakarta gevoerd, waaronder zij in den regel worden vermeld, b.v. Amangkoe B. I, die de eerste vorst van dat rijk was. Onder den titel *Amangkoe Rat*, die ongeveer hetzelfde beteekent, zijn een vijftal Soesoehoens van Mataram bokend. Zie JAVA en TITELS (INLANDSCHE RANGEN EN.)

AMANOEBANG. Landschap op de zuidkust van het eiland Timor, tusschen Amarasien Amanatoeng, behoorende tot de onderafdeeling Zuid Midden- Timor van de afdeeling Noord- en Midden-Timor, der residentie Timor en O., hoofdplaats Niki-Niki. Het staat onder direct toezicht van den te Niki Niki gevestigden gezaghebber.

AMARANTHUS BLITUM L., en verschillende andere soorten van *Amarantus*, fam. *Amarantaceae*, *Bajam* (JAV.), *Senggang* (SO END.), Hooge kruidachtige plant, waarvan alle deelen als groente gegeten worden.

AMARANTUS SPINOSUS L., fam. *Amarantaceae*, *Bajam doerie* (MAL.), *Bajem eri* (JAV.), *Senggang* (SOEND.). Een kruidachtige plant, die veelop de vorige gelijk, en als onkruid vaak tusschen het gras voorkomt. De gedoomde plant wordt niet als groente gegeten, maar wordt op verschillende wijzen door de inlanders als geneesmiddel gebruikt.

AMARASI. Landschap behoorende tot de onderafdeeling Koepang der afdeeling Z.-Timor en Eil. van de residentie Timor en O., met de hoofdplaats Baoen of Baoeng. In den omtrek van Baoen zijn uit- gestrekte bosschen. De in het landschap gelegen Noi Minabaai is inder dan eens op haar bruikbaarheid als afvoerhaven voor de producten van Sdden-Timor onderzocht, doch zonder succes.

AMAROE- of MAROE-MEER. Gelegen in het heuvelterrein van den z.g. „Vogelkop“ van Nieuw-Guinea. Door ondergrondse kanalen in den kalkbodem voedt dit meer de Kais-rivier, die ten O. van de Warong4-baai in zee valt. I

AMAS (GOENOENG). Berg, hoog 2270 M., gelegen op de grenzen der Padangsche en der Kam- parsche boven landen, signaal-punt voor de triangulatie van Sumatra (T. A. G., 2de serie, IX, kaart II).

AMBACHTSONDERWIJS. Zie ONDERWIJS.

AMBALAU. ook AMBALO, MEMBALAU, KAMALO en KEMALO geheeten, is de harsachtige, donkerrood of oranje gekleurde korst, die op de takken en twijgen van verschillende boomen, vooral door de vijfjes van een klein insect, de *Coccus Lacca*, gevormd wordt. Het meest komt die voor op *Schleichera trijuga*, *Butea frondosa*, *Ficus*-soorten, *Zizyphus* sp. e. d. Do beste ambalau is echter afkomstig uit China; het door middel van overgieting met warm water verkregen deeg bezigt men om houters, mes- sen, enz. in het gevest vast te maken, ook als lijm en tot het vorlakken van krisscheeden.

AMBANG, een nog weinig of Diet onderzocht bergte ton Z.W. van het meer Danau (D. Mooot) in de afdeeling Bolaing Mongondou, Noord-Celebes; met vrij grooto zekerheid kan worden gezegd dat de Ambang uit vulkanisch materiaal bestaat. De hoogte is volgens de zeekaart 2070 M. Zie Koporberg in T. A. G. 1899, 589 en in Jaarb. mijnw. 1901. 117; verder Sarasin, Entwurf. p. 99.

AMBAR MRITJA (JAV.). Zie BRUCEA.

AMBAR WINANGOEN. Badplaats van den Sultan van Djokjakarta, ongeveer 3 K.M. ten W. van de hoofdplaats Djokjakarta gelegen.

AMBARAWA. Meervlaktio ± 55 K.M² groot, 500—470 M. looig, het centrum van het district

Ambarawa (zie aldaar) vormend. In 5^t N. overgaand in de hellingen van den Oengaran, in't Z. in die van den Telemojo, wordt ze naar 't N.W. afgesloten door de westelijkste ketens van den Goenoeng Kendeng, waardoor do Toentang, de afvloeiing der vlakte, zich met veel bochten een weg breekt. Het midden der vlakte wordt ingenomen door een meer en moeras, de Rawa Pening (zie PENING). De grootste dorpen liggen allen in een krans om de vlakte heen: aan den noordrand de hoofdplaats, aan den grooten weg van SemarangnaarKedoe (Magelang) : 1% K.M. ten Z. van deze ligt de als zoodanig opgeheven vesting Willem I (zie VERSTERKINGEN) en 4% K.M. bezuiden die vesting het militaire kampement Banjoebiroe (zie aid.). In 1865 en in 1872 was de dalketel van Ambarawa het middelpunt van zware aardbevingen, die vooral in eerste- noemd jaar groote verwoestingen hebben aange- richt.

AMBARAWA. Controle-afdeeling van de residentie Semarang met de districten Ambarawa en Oengaran en met hoofdplaats Ambarawa.

AMBARAWA. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Ambarawa, regentschap Semarang, afdeling Salatiga van de residentie Semarang. Het heeft eene oppervlakte van 225 K.M.², heeft 4 onderdistricten met 103 desa's en telde op 'teinde van 1905: 94.000 zielen, t-w. 500 Europeanen, 1130 Chinezen, 55 Arabieren, 27 andere vreemde Oosterlingen en 92.600 Inlanders. De hoofdplaats bezat in 1900: 15.000 iiiwoners. Men vindt in dit district drie cultuurondemingen, gedreven op acht erfpaatsperceelen, waarop koffie, cacao, rubber, specerijen en kina worden geteeld. Op onderneming (Baneran) wordt ook veeteelt uitgeoefend.

AMBATJANG. Berg, 959 M. hoog, gelegen in het Barisan-gebergte (Sum. Westk.) ten N.O. van Kajoe Tanam. Tot 1833 voerde het eenige toegangspad tot het centrum der Pad. - Bo ven landen over dezen berg, ook de kanonnen der Hollanders moesten hier- langs geslept worden. In 1833 werd op last van den Comm.-Gen. J. van den Bosch een aanvang gemaakt met den aanleg van een transportweg door de Ani- kloof (zie ANEL).

AMBFLAU. Eiland aan den zuidelijken ingang van Straat Manipa, niet ver van de Zuidoostkust van Boeroe, op 3% 会' Z.B. en I27°15' O.L. Het be- hoort tot de onderafdeeling Boeroe, afdeling Am- boina der residentie Amboina, is omstreeks 90 K.M.² groot en bevat zeven negorijen, die elk uit twee tot vijf gehuchten bestaan, weter hoofden den titel voeren van Patih of Orang Kaja. De be volkin g be- draagt ruim 1300 zielen en belijdt den Mohamme- daanschen godsdienst; zij vindt haar bestaan in de visscher 日 en den handel op de naburige eilanden. Het eiland is bergachtig en onvruchtbaar, zoodat het zelfs geen eago genoeg oplevert, welke dan ook van de Zuidkust van Boeroe wordt gehaald, waar de meeste Ambelaunzezen gebruiksrechten op sago- en klapperbosschen hebben. Specerijen woi-den op het eiland niet geteeld en de grond levert alleen kalk op. Een dicht bosch overdekt het geheele eiland; men vindt er vele wilde zwijnen. De kusten zijn rondom door klippen omgeven. Geologisch komt het eiland niet met Boeroe, maar meer met Ambon overeen; er werd alleen een (oud. mioceen ?) eruptiefgesteente aangetroffen, dat door koraalkalk wordt 块 dekt, welker terrassen tot 218 M. bo ven zee reiken. De hoogste toppen van het eiland worden op 300 geschat. Zie Verbeek, Molukken verslag, p. 567.

AMBER is een stof, die doorgaans in kleine stuk- jes, maar een enkelen keer in grotere brokken tot van 50 K.G., op zee drijft, en die door Blumenbach gehouden wordt voor een uit het darmkanaal van do potvischafgescheiden substantie. Latere onderzoekingen pleiten voor de meening, dat hij in't algemeen een voortbrengsel is van de gal der walvischachtige die- ren. Hij bestaat uit regelm at ige, ondoorzichtige, wasachtige, broze en op de breuk fijn-korrelige of bladerige stukken, die bruinachtig zwart of lichtgrijs van kleur zijn met donkere strepen of vlekken. Hij is smakeloos, inaar heeft een aangename geur, welko naar dien van muskus zweemt, en is bij voldoende warmte week en buigzaam; hij smelt bij een matige hitte, wat lichtelijk vuur en verbrandt met een hel- dere vlam. Zijn hoofdbestanddeel is een eigenaardige soort van vet, amberoet (ambrine) genoemd. De amber bevat daarenboven benzeozuur, keukenzout, een zoet extract, en een alleen in warmen alkohol oplos- baar bruinachtig overblijfsel. Hij is zeer gezocht als reukwerk, en wordt ook wel in den vorm van poeder of tinctuur ingenomen. De amber wordt in den Ind. archipel meest in de Moluksche zeeen gewonnen; reeds in de Xde eeuw spreken berichten van Arabi- sche zeevaarders van den rijkdom van Java aan amber. V. d. Lith et Devic, Livre des Merveilles de Unde' Leiden 1883, b]. 232.

-AMBER SEPATER. Staafjes of kleine 日 ichtgrijze bolletjes uit een soort van aarde gekneed en som- tijds 3 aan 3 samenhangend. Ze worden met het waterig aftreksel van Kajoe pong, de gekronkeldo peulen van Dichrostachys cinerea, als vernieuwig gebruikt. Een andere soort van amber sepater, als de „echte" geroemd, bestaat uit gebrande aluin.

AMBERNO. Zie MAMBERAMO.

AMBERPON. Eiland bij de westkust der Geel- vinkbaai, dicht onder den vasten wal van Nieuw- Guinea. Vroeger vond men er een nederzetting van Noemoren, maar thans zijn het de Papoea's van Windesi, die er kampongs bouwden en zich in den omtrek mot de vischvangst onledig houden.

AMBIJA. Zie ANBIJA.

AMBIL ANAK of semendo ambil anak (elders: angkap, enz.) is een in vaderrechtelijke streken, o.a. in deelen van Zuid-Sumatra, voorkomende huwe- lijksvorm, waarbij de man voorgoed wordt ingelijfd bij de vrouwsfamilie en ook zijn kinderen tot deze gaan behooren. Zie HUWELIJK ON ANGKAP- huwelijk.

AMBOENG AMBOENG (MAL.). Zie SCAEVOLA.

AMBOENG-BERAS. Naam door Verbeek (Jaar- boek v. h. Mijnwezen. I. 1881. bl. 118) gegeven aan een bergketen, tot het Barisan-gebergte behoorende en welke, volgens D. D. Veth (Sumatra-exped. Aardr. beschrijv. v. Midden-Sumatra bl. 151) slechts aan een voortop van dat gebergte eigen is; de naam komt op de bestaandc kaarten niet voor, doch moot be- trekking hebben op het gebergte dat, op de grenzen van Lebong, Rawas en Moesi Oeloe (grens Palembang— Benkoelen), zich uitstrekt van Bt. T6bo Pen- jaboeng in het N. over Bt. T6bo Loemoct Rcnah en Bt. T6bo Ko tong tot Bt. Oeoloe Soeloep in het Z.

AMBOENTEN. Hoofdplaats van het distrikt Baratdaja, contr. afdeling Noord-Soemenep, afd. en regentscliap Soemenep, res. Maadera aan den rijweg langs de noordkust van het eiland gelegen en mot een druk verkeer mede afdelings-hoofdplaats Soo- menep. In do nabijheid treft men langs de zee kust tamelijk hoogc duinenreeksen aan, welko een eigen- aardig karakter aan het landschap verleenen.

AMBOEROMBOE OF KEO-VULKAAN, een werk-

zame kegel in Midden-Flores, 2149 M. hoog, die nog geregeld rookt. Tcekening bij Wichmann, Tijdschr. Aardr. Gen. 1891. De top word nog niet bezocht, sulfataren liggen vooral aan de noordzijde.

AMBOINA. Naam door de Portugeezen gegeven aan het eiland Ambon en wellicht zijn oorsprong dankende aan eeno omschrijving in het Maleisch van den bij de inlandsche bevolking gebruikelijken naam van *Noesa Japoono* = *Nevel-eiland*, door *amboen*, *emboen* of *embon*, dat zooveel als *dauw* of *nevel* beteekent. Na de inbczitting der Molukken door de Nederlanders bleef die naam behouden en in alle officieele stukken van vroegeren of lateren tijd wordt geen andere gebezigd. Daar men op do plaats zelve uitsluitend van Ambon hoort spreken, zoo is hieronder bij het wo ord *Amboina* alleen de residentie beschreven en voor het eiland en de hoofd-plaats de plaatselijke benaming behouden.

AMBOINA. Residentie in het oostelijk deelvanden Archipel, bestaande uit de volgende eilanden en de daartoe behoorende kleinere eilanden: Amboina, Oma of Haroekoe, Honimoa of Saparoeta, Noesalaot, Bocroe, Manipa, Kelang, Boano, Ambelau, Ceram, de eigenlijke Banda-eilanden, de Aroe-eilanden, de Kei-eilanden, de Tanimbar- of Timor Laet groep en de groep van Babar, zoemedt uit Nederlandsch Nieuw-Guinea met uitzondering van het tot de residentie Ternate behoorend deel (zie de afzon-deilijke beschrijvingen dezer eilanden).

Voor K1 i m a a t, plantengroei, f a u - n a zie de algemeene artikelen en de verschillende eilanden dor residentie Amboina.

Bevolking. Het aantal zielen mak volgens de laatste verkregen gegevens voor het jaar 1912 ge-Ech't -vorden op 273.900, to verdeelen als volgt:

AMceling Amboina:	
ondc>ufdeeling Aniboina	22.800
Banda	10.500
Boeroe	87.600- *
Saparoeta	34.300
	-----8Q600
Afdeeling Ceram:	
onderafdeeling West Ceram	23.500
Aniahai	13.000
Wahai	10.200
Oost Ceram, Ce- ram Laut en Go- ram	25.500
	-----72 200
Afdeeling Kei-eilanden	26.000
Aroe-eilanden	9.400
Tanimbar en Babar-eilanden	23.700
West Nieuw-Guinea	35.000
Zuid Nieuw-Guinea	20.000
Totaal	273.900

Zie verder onder ALFOER, AMBOINEEZEN en verschicUcndo eilanden der residentie.

Cultures, n i j v o r h o i d, h a n d e l. Do voornaainsto producten zijn sago, Itruidnagelen, notemuskaat en timmerhout. Het eerste vomit het dagelijksch vocdsol der bevolking on, met uitzondering van het zuidelijk schiereiland van het oiland Ambon on do OeliasorB, treft men schior overal uitgestrekto sagobosschn aan, terwijl de boomen op daartoe goschikte gronden bovendien veel worden aangeplant. Het door klopping uit den stam verkregen meel verpa kt men in govlochten mandjes van ± 25 katiea zwaarte en daar 6dn boom gemiddeld 25 mandjes sago oplevert, zoo is de opbrengst vokloemde on goudurendo een paar maanden in de behoefte van een niet te groot gezin te voorzien. Ten gevolge van do

«torke Haling der prijzen is de nagclcultuur sterk achteruitgegaan (zie KRUIDNAGELÉN). De cultuur van muskaatnoten is hoofdzakelijk tot de Banda : eilanden beperkt en daar nog altijd van beteekenis., (vgl. NOTEMUSKAAT en BANDA-EIL.) Veel werk wordt gemaakt van het aanplanten van klapper- boomen, tot breiding van copra. Timmerhout komt in tai van soorten en goede hoedanigheid voor, vooral op Ceram en de Kei-eilanden ; een belangrijke uit- voer van dit hout heeft uit de Kei-cilanden plaats naar Makassei vooral van het z. g. ijzerhout. Enkele ingezetenen der hoofdplaats zijn in het be- zit van tuinen of doesoens, waar zij behalve de genoemde producten nog wat cacao en Liberia-koffie telen, maar veel heeft dit niet te beduiden en met kleine voordeelen stellen zij zich tevreden; als werk- lieden hebben zij gewoonlijk Binongkoreezen in dienst.

Door de inlandsche bevolking word nog ver- bouwd: rijst (op droge velden), mais (het meest op Haroekoe), bataten, kaladi, oebi, suikierriet, peul- vruchten en gierst (dit op Boeroe) ; terwijl alom tai van vruchtboomen worden gekweekt, waaronder pi- sang en papaja het meest gezocht zijn.

De nijverheid bepaalt zich tot het tappen van sa- geroe (sagoe) uit den Arenga saccharifera; het vlechten van doozen en matten met fijn gesneden pandanbladeren, en op de Oeliasers het bakken van potten en ander aardewerk. Enkele meubelmakers en grofsmeden vervaardigen tegen hooge prijzeD slechts middelmatig werk en de weinige goudsmeden verstaan hun ambacht al even gebrekkig. Scheeps- bouw wordt als tak van nyverheid alleen beoefend op de Kei-eilanden, waar allerlei inlandsche vaartui- gen en zelfs kleine schoeners van stapel loopen; de bekende Ambonische orembaaien komen echter van Boano. Op Boeroe wordt uit de bladeren van den kajopoethboom olie gestookt, het meest door lie- den, die van Soela afkomstig zijn; de prijs varieert van / 0.80 tot / 1.— de flesh. Naar Makasser en Singapore wordt jaarlijks voor een waarde van ± / 200,000 uitgevoerd.

De vischvangst heeft slechts een klein schaal plaats, daar er weinig inlanders zijn, die hiervan een beroep maken en bijna ieder voor zich zelf vischt. Men maakt daarbij gebruik van lijn, hengel, werp- of sleepnetten en ook van fuiken en sGro's; voorna- melijk van Ceram wordt veel gedroogde en gerookte visch te Banda te koop aangeboden. De Aroe-eilan- den zijn hot rijkst aan pareloesters en tripang komt in de grootato hoeveelheden voor rondom de Tanimbar- en Zuidwester-eilandon.

Bij do bevolking bestaat weinig geneigtheid tot veeteelt; in do Christen- en heidensche negorijen fokt men meest varkens, in de Mohammedaan- sche daarentegen geiten en schapen; het gctal paarden on runderen is gering. In 1915 bedroeg de vceestapel in het gewest: 200 paarden, 4500 bufficis, 2200 runderen, 8000 schapen, 10000 geiten ert^DOO varkens.

Het handelsverkeer tusschon do verschillende eilanden gesclieidt met djoengkoe's en orembaaien. Allo voornaamsto plaatsen op do verschillende eilanden worden evenwel aangedaan door do booten dor Koninklijke Paketvaart Maatschappij, die elke twee weken den Ambon-Archipel doorkruisen en ecus in de rnaand ook Nieuw-Guinea bezoeken. Op de hoofdplaats zijn het meer bijzonder Arabieren en Chinesee- zen, dio zich met den handel bezighouden. Als voor- naamste artikelen van invoer ten behoeve der inlandsche markt worden genoemd: ijzerwerk, koper-

dra&d, Ignwaden, lampen, waterglazen, aardewerk, 珂 8t en petroleum. In het jaar 1915 bedroeg do to- taal invoer voor het gewest een waarde van / 3.100.000 en de totaal uitvoer een waarde van / 2.910.000.

Ten opzichte van de toekomst van dit gewest mag men de beste verwachtingen koesteren. Vooral op handelsgebied is het gewest in de laatste jaren zeer vooruit gegaan, met name door de krachtige maatre- gelen door het bestuur genomen tot bestrijding van den z.g. "optiehandel", die in het, bijzonder zijn schadelijken invloed uitoefende op Nieuw-Guinea, doordat hij den plaatselijken han del benadeelde of onmogelijk maakte. Op de hoofdpl. Ambon hebben zich sedert een paar jaren gevestigd een tweotal Europeesche handelshuizen, n.L de „Crediet- en Handels Vereeniging Banda"* met een fiiiaal te Ban- xia-Neira en de „Maleische*Handels Vennootschap" terwijl sedert medio 1913 Amboina met de buiten- wvorld in telegrafische gemeenschap staat door de ■openstelling van het radiografisch station voor draadlooze telegrafie te Noesa-Niv6 (nabij de punt van het schiereiland Leitimor, 18K.M. van dehoof dpi. Ambon), een der grootste installaties op dat gebied in het Oosten.

Ceschiedenis. De oorspronkelijke bewoners der Ambonsche eilanden hadden reeds in de vroeg- ste tijden aanraking met Tematanen, Tidoreezen, Javanen en Makassaren, die deze oorden bezoch- ten voor den ruilhandel in specerijen. Tematanen. en Tidoreezen vernielden zich op meerdere plaatsen dier eilanden en onderwierpen de omwonende bevol- king. Na de ontdekking van Ambon door Antonio d'Abreu in 1512 kwamen ze in het bezit van Portugal, hetgeen voortduurde tot het einde der 16e eeuw. In 1599 verscheen de HoDandsche Admiraal Van Waerwyck te Hitoe Lama en werd hem toegestaan aidaar handel te drijven. Reeds in het volgende jaar riepen de hoofden van Hitoe de hulp in van Steven vander Hagen om de Portugeezen te verdrij ven, met „dit gevolg,dan den 23en Februari 1605 het kasteel te Kota Laha op Leitimor werd veroverd. en Frederik Houtman als eerste Gouverneur optrad. De hoofd- zetel der Coippagnie was toen te Ambon gevestigd en het verder uitgebouwde fort ontving den naam van Nieuw-Victoria. De eerste aanrakingen met Nieuw Guinea dateeren van 1616, toen Le Maire en Willem Cornelifz Schouten daar bij toeval landden.

Al spoedig werd met de voomaamste hoofden een verbond gesloten voor den alleenhandel in specerijen, welke tegen vaste prijzen, met uitsluiting van andere natien, geheel aan de Nederlanders zou worden afge- staan en aldus werd de kiem gelegd van een monopolies tsel, dat tot groote willekeur en tai van onrecht- maHge h&ndelingen heeft geleid. Nu eens waren het •de lage prijzen, somwijlen nog beneden het vastge- stelde bedrag uitbetaald, waarvoor het product jnoest geleverd worden, dan weder Btreng bevelen •tot gedwongen aanplant, dan weder de uitroeiing vanA overtollige boomen, [waartoe, als men in het vaderland voor te grooten aanvoer beducht was onder den naam van *Hongi*, langdurige vernie- lingstochten werden ondernomen], die in meerdere of mindere mate medewerkten om het volk te verar- anen en te verbitteren en herhaaldelijk oorzaak waxen van verzet, dat met geweld moest worden onder- •drukt, waarmede van weerszyden groote wreedhe- •den gepaard gingen. Het meest bekend zijn de opstand van Kakiali, welke in 1634 en di© onder Toe- loekabesi, welke in 1646 met den dood dier aanvoor- ders eindigden. In 1660 (10 December) eloot de 0.1.

C. een eeuwig verbond met de drie voornaamste vorsten der Molukken (van Ternate, Tidore on Bat- jan) en werd zij tevens als „heer over de Papoceri of alle eilanden van dien, die onder den Koning van Tidore stonden" erkend. Eerst den 18en Aug. 1678 werd een contract met den Radja van Onin (W. Nieuw Guinea) gesloten. Onzo eerste vestiging op Nieuw Guinea had plaats in 1828, toen het fort du Bus werd gebouwd, dat evenwel na een gansche lijdensgeschiedenis in Febr. 1836 werd opgebroken.

Onderdusschen hadden in 1796 de Engelschen zich van Ambon meester gemaakt en verbleven daar tot 1802, om later nogmaals van 1810 tot 1817 aidaar het bewind te voeren. Onder de Engelsehe Gouver- neurs Farquehar en Mackenzie werden mildere bepa- lingen ten aanzien van den speceryhandel toege- past, maar met de teruggave van alle bezittingen aan de Nederlanders in het laatstgenoemdc jaar moesten do vroegere regelingen weder worden inge- voerd. Dit had een opstand op Saparoea ten gevolge, waarbij de resident Van den Berg met alle Europea- nen benevens de geheele bezetting van het fort Duurste vermoord, de van Ambon gezonden troe- pen door de opstandelingen verslagen en deze eerst in 1818 door eene van Java uitgeruste expeditie, onder bevel van den Commissaris Generaal Buyskes tot onderwerping gebracht werden, nadat door de voort- durendo blokkade der Oeliasers elke tegenstand was gebroken en de hoofdaanvoerder, Thomas Mateoa- lesi, zich had overgegeven. Latere ongeregeligheden zijn door een krachtig optreden in korten tijd beteu- geld.

Voor den Gouverneur Generaal Van der Capellen was het weggelegd bete maatschappelyke verhou- dingen tot stand te brengen. Tydens zijn bezoek aan Ambon in 1824 gelaste hij, dat de inkoopsprijzen der specerijen zouden verhoogd en de Hongtichton moesten afgeschafte worden, terwijl voorts de aan- plant van Icruidnagel en muskaatboomen overal mocht geschieden en het leveren van materialen alle tegen behoorlijke betaling zou plaats hebben. Het inlandsche bestuur en het rechtswezen werden gewijzigd; langzamerhand volgden andere vrbetc- ringen en op den len Januari 1864 is de verplicht teelt on levering van kruidnagclen voor goed afge- sch&ft. In verband hiermede werd in 1807 hot Gu- vernement der Molukken, waartoe ook do noordelij- ker gelegen gewesten hadden behoord, opgeheven en sedert staat aan het hoofd een resident, op dezelfde wijze als dit elders het geval is.

Sedert is het gcbied der residentie — bchalvo dat do administratieve indeeling gewijzigd werd, het laatst bij Ind. Stb. 1911, N°. 431—met een grootdeel van Nieuw- Guinea uitgebreid geworden. Het eerst mot West-Nieuw- Guinea, dat tot het landschap Ti- doro behoort en certijds onder de residentie Ternate ressorteerde en Fak Fak tot hoofdplaats heeft, welke vestiging van 1898 dateert. Aan het hoofd van het landechap Tidore staat thana een Raad van lands- grooten, welke Raad in 1909 de korte verklaring aflegde (bekrachtigd bij G. B. dd. G Sept. 1909, N°. 20.) In 1911 (Ind. Stb. N°. 500) werd West Nieuw-Guinea van Ternate afgescheiden en bij do residentie Amboina gevoegd. De zoeevengenoemde Raad gaf bij verklaring d.d. 15 Nov. 1911, liare be- voegdheden ter uitoefening over aan Haroena, radja van Ati-tati Onin, die voortaan met de Exiropoesche ambtenaren zou onderhandelen en de bestuurszaken afdoen.

Een tweede uitbreiding onderging do residentie met 1 October 1913, toen ingevolge Ind. Stb N°. 415

van dat jaar de voornalige zelfstandige assistent-residentie Zuid-Nieuw-Guinea bij haar werd gevoegd

B e s t u r. Administratief is deze residentie thans verdeeld in 7 afdelingen:

1. Amboina verdeeld in 4 onderafdeelingen: *a. Amboina*, bestaande uit het eiland Amboina met de omliggende eil., de Luopara- en do Schildpad eil. rechtsstreeks bestuurd door den Assistent-Resident bijgestaan door een Gezaghebber; & *Boeroe*, bestaande uit de eil. Boeroe en Ambelau met de omliggende eil., onder een Gezaghebber met standplaats Namlea, bijgestaan door een posthouder te Tifoe; *c. Saparoea*, bestaande uit de eil. Saparoea, Oma of Hareokoe en Noesa-Laocet met omliggende eil., * onder een Controleur met standplaats Saparoea. *d. Banda*, bestaande uit de eigenlijke Banda-eil., de eil. Teoen, Nila en Seroea, onder een Controleur met standplaats Neira.

2. Ceram, eveneens verdeeld in 4 onderafdeelingen: *a. West-Ceram*, bestaande uit het westelijk deel van Ceram met de eil. Manipa, Kelang, Boano en opliggende eil., onder een ofcier van de landmacht als Gezaghebber met standplaats Piroe; *b. Wahai* bestaande uit Noordelijk Midden-Ceram onder een Controleur (thans waargenomen door een officier als gezaghebber) met standplaats Wahai; *c. Amahai*, bestaande uit Zuidelijk InEdden-Ceram, onder een Gezaghebber met standplaats Amahai; *d. Oost-Ceram*, *Ce-rantoe* en *Goram*, bestaande uit het Oostelijk deel van Ceram en de Ceramlaeot-, Matabela- en Goram- eil. onder een Gezaghebber met standplaats Geser, bijgestaan door een posthouder te Kwaos.

3. West Nieuw-Guinea, met omliggende eil. waaronder Ivlisoal van de groep der Radja-Ampat, onder een Assistent-Resident te Pakfak bijgestaan door een Gezaghebber aldaar.

4. de Aroe-eilanden onder een Controleur met standplaats Dobo.

5. de Kei-eilanden, idem met standplaats Toeal. de Tanimbar- en Babar-eilanden onder een Gezaghebber met standplaats Saumlaki, bijgestaan door een posthouder te Larat en een te Tapa.

7. Zu id Nieuw-Guinea onder een Assistent-Resident te Merauke, bijgestaan door een gezaghebber to Alerauke en een te Okaba.

Be inlandsche bevolking bestaat uit Christenen, Mohammedanen en Heidenen. Zij woot nagenoeg overal in kampongs of negoryen, waarvan gewoonlijk elk eene op zich zelf staande gemeente vormt, onder een of een hoofd of regent, met den titel van Kadja, Patih, Orang Kaja of Gezaghebber—delaat- bto nicer bijzonder bij minderjarigheid of ontstentenis van den werkelijken titularis. Die hoofden worden door do bevolking gekozen en ontvangen van Gou- vemementswege een acte van aanstelling. Hun onderscheidingsteeken bestaat in een stok met gouden of zilveren knop, waarop het Nederlandsche wapen is gegraveerd; do verschillende rangen worden bovendien door de kleuren van pajongs en vlaggen aangeduid, die evenwel thans zoo goed als niet meer in gebruik zijn. Onderscheidingsteeken aan hen zijn de hoofden van wijken, op Ambon en de Oeliasers Kapalasoa geheoten; in do door Heidenen bewoonde streken zijn het dikwerf do oudsten van gezinnen, aan wie eenig gezag is toegekend. — In de afdelingen Amboina en Saporoa vindt men bovendien zoogenaamde burgers, onder eigen sergeant-wykmeesters staande (zie AMBOINEEZEN en BURGERS).

In de geheele residentie, met uitzondering van de afdeling Zuid Nieuw-Guinea, wordt thans van de inlandsche en daarmede gelijkgestelde bevolking de

bij Ind. Stb. 1914, No. 130 ingestelde algemeene lasting op bedrijfs- en andere inkomsten geheven. In Zuid-Nieuw-Guinea wordt bij wijze van proefvoorzorging een hoofdelijk belasting geheven, die vooreerst groot deel in natura (klappemoten) betaaid wordt.

Bij de regeling der heerendiensten (met uitzondering der afdeling Banda) is als beginsel aangenomen, dat de heerendienstplichtigheid rust op den persoon en dat heerendiensten afteen gevorderd zullen worden voor het onderhoud en de herstelling van wegen, bruggen en duikers en pasanggrahaans, het vervoer van personen en troepen op marsch en hwi-ne goederen, het bezetten van wachthuizen en het doen van nachtelijke rondes, zoodme voort overbrengen van dienstbrieven buiten den postdienst en het vervoeren van gevaugenen, terwijl als maximum is gesteld 36 dagen arbeids in het jaar (Ind. Stb. 1912, No. 505).

Wat het rechtswezen betreft, behoort de residentie Amboina tot het rechtsgebied van den Raad van Justitie te Makasser en wordt, met uitzondering van de afdeling Zuid-Nieuw-Guinea en van die streken, waar de bevolking voorloopig is gelaten in het bezit barer eigen rechtspleging, de rechtspraak over de inlandsche bevolking uitgeoefend door de regentschapsrechten, de magistraten en de landraden; met de uitoefening der magistratuur zijn belast de Europeesche gezagvoerende ambtenaren. Landraden zijn gevestigd te Amboina, Saparoea en Banda-Neira, onder een rechtsgeleerden voorzitter, te Fak-Fak en te Dobo onder de daar ter plaatse bescheiden hoogste bestuursambtenaren (Ind. Stb. 1882, No. 29, zoodals dat sedert is gewijzigd). Het rechtsgebied der landraden is bij eene afzonderlijk ordonnantie bepaald (Ind. Stb. 1914, No. 417).

In die gedeelten, waar de bevolking voorloopig is gelaten in het bezit barer eigene rechtspleging, spreken Kaden van Hoofden onder leiding der Europeesche bestuursambtenaren recht.

In de residentie zijn 65 Gou vein emen tsscholen der 2de klasse met 9400 leerlingen, waarvan bgna 4000 meisjes. Bovendien telt men er 162 particuliere scholen, waarvan er 114 gesubsidieerd zijn. Van deze particuliere scholen zijn 122 protestantsch, 38 katholiek en 2 neutraal. De scholen op godsdienstigen grondslag tellen 7120 leerlingen, waarvan 2400 meisjes en de neutrale scholen hebben 85 leerlingen, waaronder 18 meisjes.

In het ressort van den predikant te Amboina worden 136 Christengemeenten met circa 58.000 Inlandscho Christenen aangetroffen; in dat van den predikant te Banda 96 Christengemeenten met circa 17.000 Inlandsche Christenen. Hulppredikers heef men te Leitimor, Roomtagita, Saparoea, Piroe, Amahai, alien ressorteerende onder Amboina, een op de Kei- en Aroe-eilanden, en een op de Tanimbar- en Babareilanden, beiden ressorteerende onder Banda.

Literatuur I. G. F. Riedel, De slui- en kroesharige rassen tussohen Celebes en Papua., s Gray. 1886; G. W. W. C. Baron Van Hoveuil, Ambon en meer bepaaldelijk de Oeliasers, Dordr. 1875. — Lu- deking, Schets van de residentie Amboina, s Grav. 1868. — Blecker, Reis door de Minahassa en den Mol. Archipel, Bat. 1856. — Van der Crab, De Mol eilanden, Bat. 1856. — Een nieuwe algemeene be- van de Molukken ontbreekt. (Zie

AMBOINEEZEN of AMBONEEZEN. [Amfoneezen; in het gewone spraakgebruik, Amboineezen in officiële stukken], Algemeene benaming van de bewoners der Ambonsche eilanden en meex bgzonder van

, 'F

die inboorlingen, welke de Christelijke of Mohammedaansche leer belijden, daar de zooge- naamde heidenen gewoonlijk Alfoeren worden ge- noemd. Zij schijnen door langdurige aanraking met vreemdelingen, zoolwel uit andere oorden van den Archipel als Westeringen, hun oorspronkelijk type te hebben verloren en kenmerken zich thans in het algemeen door een vrij donkere huidskleur, kroezig of golvend haar, platten neus met vooruit-

stokenden mond en eenigszins dikke lippen, bene- vens regelmatigen en krachtigen lichaamsbouw; terwijl de vrouwen meer tener zijn, vaak door schoonheid van gelaatstreken evenwel niet door sierlijkheid van vonnen uitmunten. Van nature is de Ajnboees niet ijverig; trouwens overal waar de bevolking leeft te midden van sagobosshen, niet ver van de zee of van een baai, kan ze met een minimum van arbeid voldoende s'ijys verzamelen voor een eenvoudigen maalyd. *Zijn zin* voor handenaar- beid is gering; en een krachtig willen oru door hand el vooruit te komen treft men zelden bij hem aan. Over t geheel zijn intusschen de Amboneezen be- paald intelligent te noemen en ze bezoeken, als ze maar eenigszins de kans schoon zien. er op te komen, een Europeesche school. De Christenen en Mohammedan en worden onderscheiden in burgers (orang b6bas) en negorijlieden (orang negri). De eersten zijn afstammelingen van inboorlingen, die wegens in vroeger tijden aan de Compagnie bewezen diensten van alle verplichte werkzaamheden werden vrijge- steld, behoudens deelneming aan de Ambonsche schutterij. De negorijlieden vormen de kern der eigen- lijke inlandsche bevolking en op hen zyn toepasselijk de bepalingen, in het artikel Amboina vermeld. Deze negorijlieden kunnen verdeeld worden in vier stan- nden : 1°. de *bangsa radja*, of de familie van vroegere en tegenwoordige regenten; 2°. de *bangsa hatsil*, van iets lagere afkomst; 3°. de *bangsa kapala kiwan*, waaruit de boschwachters of boschopzichters gekozen worden en 4°. de *bangsa orang masing*, of kleine man. In hun dagelijksch leven, wat woning, voeding en begrip - pen betreft, verschillen de burgers niet van de nego- rylieden. Overigens kan men dit van hen zeggen. De burgers, hetzij dienstdoende, hetzij contribueerende schutters, die het geringste deel der bevolking uitma- ken, vormen slechts zelden afzonderlijke negorijen; doen zij het, dan worden die negorijen door den naam van *Kampong* aangeduid. In den regel wonen zij in de gewone negorijen, maar alsdan gewoonlijk in afzonderlijke wijken vereenigd. Zij staan evenwel onder het, gezag hunner eigene sergeanten- wijkneesters. Zy zijn vrij van kwarto- (heeren)dieisten. Als zijnde niet by de daties ingedceld missen zij de revenuen der datie-doessongs. Ook enkele voordeelen met be- trekking tot de onbebouwde gronden, die de gewone negoryen heeft, zijn hun onthouden. Niettemin is elke burger trotsch op zijn naam als zoodanig en acht zich, door de byzondere positie die hij inneemt, boven de negorijlieden verheven. Talrijk zijn de voorbeelden dat een negorijman allerlei listen te baat neemt, om zich in een andere negorij, waar hij onbe- kend is, bij verrassing als burger te laten inschrij- ven. In kleeding zijn de burgers en negorijlieden, die den Mohammedaanschen godsdienst belijden, niet van elkander onderscheiden; onder de Christenen bestaat evenwel verschil. Terwijl de negorijman te kennen is aan zijn lang zwart baadje en in de negoryen op de Oelassers en in de strandnegorijen op Ceram en Boano aan zijn wijde broek, draagt de Christen burger, hetgeen hij voor fatsoenlijker houdt, een nauwe pantalon (*Kelsanpa*) en een witte geslo-

ten kabaja (*banian*), waarover dan weder een open kabaja van gekleurd katoen, dikwijls met enorm- wijde mouwen, gedragen wordt. Ook onder de vrouwen en meisjes bestaat verschil in kleeding tusschen negorijvolk en burgers. Op Ambon draagt de nego- rijvrouw in het algemeen een lange zwarte of witte kabaja en sarong. Buiten Ambon dragen de negorij - vrouwen veelal een kort baadje en de grove Saleijer- sche sarong, bij plechtige gelegenheden een korto gekleu'de kabaja van mousseline of katoen en een 科 nere Makassaarsche sarong. De Christen bur- gevrouw draagt altijd, ook op Ambon, deze laatste kleeding en tooit zich bij feestelijke gelegenheden met de lange witte kabaja met nauw sluitende mouwen, welke met zilveren of gouden knoopjes aan de polsen worden dicht gemaakt. c. \ \ e.

De vaste ingezetenen eener negorij, d. w. z. zij, die bij de daties zijn ingedeeld en dus recht hebben op een zeker aandeel in de *datie-doessongs*, kunnen, zoo zij zulks verlangen, een stuk woesten grond ter ontginning krijgen. De burgers, in een negorij geves- tigd, worden ten deze als vreemdelingen beschouwd. Missen zij do revenuen der *daliedoessongs*, zij zijn ook van het recht tot exploitatie van woeste gron- den uitgesloten. Wei wordt soms aan enkelen hunner bij wijze van gunst ook een gedeelte van den grond afgestaan om cr tuintjes aan te leggen tot den aan- plant van tweede gewassen, of suikerriet, tabak, djagoeng enz., doch aanspraken kunnen zij niet doen gelden. Nimmer wordt hun evenwel de ver- gunning verleend om op dat stuk grond klapper, koffie-, nagel- of andere blijvende vruchtbomen te plaatsen, opdat zoodoende zulk een stuk grond na verloop van tijd geen *doessoeng latanaman* wordt, waarop de burger ten gevolge van langdurig ongestoord bezit, misschien erfelijke rechten als cige- iiaar zou kunnen doen gelden.

AMBOINEEZEN (m i l i t a i r e n). In het le- ger worden onder den algemeensten naam van „Amboineezen", behalve de inboorlingen van do Ambonsclie eilanden, ook begrepen Menadonee- zen, inboorlingen van de Sangi- en Talauer-ei- landen en heidensche bevoners van do verdcrc IMO- lukken (sedert 1879) zoomede de afstammclin- gen van deze bevolkingsgroepen. Dezo „Amboi- neezen" zijn, over het algemeen goed gebouwd, intelligent, vrijheidslievend, gehoorzaam, ondergcschikt, matig, ondernemend en moedig en vormen dun een uitstekend soldaten- materiaal. Volgens den oud- resident Riedel (Ind. Gidsen, 1885.1, biz. 321) zouden de Amboineesche soldaten uit de onderste lagen van het volk voortkomen, een bewering, die cchter van andere zijdo is tegengesproken (Ind. Mil. Tijdschr. 1885, II, biz. 1066) en zeer zeker in den tegenwoordi- gen tijd bezijden de waarheid is. Amboineesche mili- taircn worden thans alleen ingedeeld bij de Infante- rie, het hospitaal- en het schrijverspersoneel; tusschen 1840 en '50 kwamen zij ook in de forinatic van de Cavaleric voor. Zij worden betaaid, gevoed en geld eed als do inilitairen van Eur. landaard. Amboi- neezen van hooge geboorte konden tot J 915, evenals de overige inlanders van voornaac afkomst, tot in- landsch 2o Lui tenant der Infanterie worden opegeld. (Zie het artikel ONDERWIJS, MILITAIR-); voor hen bestaat ook de gelegenheid om officier van gezpndheid te worden, terwijl zij sedert 1916 ook tot de Kon. Mil. Academic en de Cadetten- school kunnen worden toegelaten. (Zie de artike- len LEGER, *aanvulling officieren* en ONDERWIJS, MILITAIR-). Bij resolutie van de Ind. Regeering van 31 December 1804 werd den „Ambonschen gou

vemur" opgedragon drie compagnieën Amboineezen, elk van 200 man, voor 5 jaren aan te werven; voor ontbrekende Amboineezen konden ook, Cerrammers on Alphoeren van Tennten" aangeworven worden. De „gages en randsoneen" van dezo militair-ren zouden gelijk zijn aan die der inlandsche-christen compagnie tot Batavia (Mr. J. A. van der Chijs, Ned. Ind. plakaatboek 1602—1811). Alhoewel in de door de militaire commissie van 1814 (zie het artikel LEGER) voorgestelde formatie Amboineezen niet als zoodanig zijn genoemd, is van dezen landaard wel sprake in het bij besluit van de Commissarissen Generaal van 9 October 1816 no. 15 vastgestelde „tarief der rantsoneen aan de armee te verstrekken", ter-wijl in 1817 drie inlandsche compagnieën van het bataljon van linie No. 25 vervangen werden door een gelijk aantal amboineesche. Vermoedelijk was in dien tijd en ook tijdens- en kort na den Java-oorlog de lust om op Java te dienen onder de bevolging van de Molukken niet groot, hetgeen wordt toegeschreven aan het feit, dat voor dien Amboineezen, die wegeis lichaamszwakte of gebreken naar hun geboorteland waren teruggekeerd, geheel aan hun lot waren overgelaten. De Amb. militairen dienden in bedoelde jaren dan ook hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, bij de in de Molukken gelegerde troependeelen. Het in- compleet bij een in 1817 naar de Molukken gezonden bataljon, zou aldaar worden aangevuld met Amboineezen, die, reeds aangeworven, volgens den consi-derans van het Gouv. besluit van 30 Augustus 1817 no. 13, „volstrekt niet op Java wilden dienen". In 1825 (Gouv. besluit van 10 Februari no. 1) word een ter bezetting van de Moluksche eilanden toeformeerde bataljon samengesteld o. m. uit 5 Anib. compagnieën. De tusschen den Java-oorlog bepaalde werving in het Gouvernement der Moluksche eilanden (resolutie van 13 Februari 1827 No. 6), liep uit op een levering van ini. hulp troepen door de betrokken volsten en gaf als zoodanig goede resultaten in Meudo, Ternate en Tidore; op Ambon zelf waren slechts 103 man, behoorende tot de bezetting, waar van het Amb. gedachte zich had verbonden om uit-Bluitend in den Molukschen archipel te dienen, te bewegen om, tegeel betaling van een premie van 10 Spaansche maten, op Java dienst te nemen. In 1829 werden 97 Amb. soldaten van het garnizoen te Saaroea voor straf naar Semarang ingescheept om de? In-cinien aan de krijgsverrichtingen in de Vorstenlanden. In 1828 werd besloten vorenbedoelde leving van Amboineesche en Menadoesche hulp troepen to laten varen en te vervangen door een geheel vrijwillige werving onder genoemde landaarden en de aldus aantewerven recruten in te deelen bij de geregelde troepen. Het handgeld werd bij besluit van 17 November 1828 No. 15 vastgesteld op 15 voor 1 jaar, / 22 voor 3 jaren en / 30 voor 5 jaren. Deze werving had geringe resultaten (van April tot en met Juni 1829 werden in de Minahassa slechts 16 man gewonnen), waaraan het vermoedelijk is toe te schrijven, dat op den hier bedoelden landaard niet werd gerekend in do door van don Bosch voorgestelde op bij Kon. besluit van 1G Maart 1832 bekrachtigde legor-formatio. In genoemd jaar word de duur van de dienstverbintenis gesteld op 6 jaren en het daarbij too te konnen handgeld op / 40, of, wanneer de aangeworvenen alleen in de Molukken wilden dienen, op / 20. In de bij Kon. besluit van 12 Juni 1840 vastgestelde legerformatie kwam hot Amb. element tot een aantal van 763 minderen voor; ultimo van dat jaar waren 1030 Amboineezen in het leger aanwezig, in 1845 800 en in 1850 790. De legerformatie van 1852

stelde het aantal Amboineezen op 1744, een vermeerdering alzoo van 130 %. De resultaten van de werving waren echter niet zóódanig, dat dit aantal kon worden verkregen (ultimo 1855 aanwezig 1118, dank zij een buitengewone werving in dat jaar van ± 350 recruten), zoodat de formatie eenigo malen tijdelijk moest worden ingekrompen, in 1864 tot 872 man. In 1860 werd de premie bij een verbintenis voor 6 jaren gebracht op f 60 en die bij reengement voor 2 jaren op / 40, voor 4 jaren op f 80 en voor 6 jaren op f 120. Desniettegenstaande kon het Amb. element in het leger niet op sterkte worden gehouden; van 1860—67 werden slechts 300, van 1868—1873 slechts 280 man aangeworven. Dit leidde in 1874 tot verhooring van de premie tot / 100 voor een dienstverbintenis van 6 jaren, in 1875 zelfs tot / 200 voor 6 en / 120 voor 4 jaren. Tevens werd in 1873 (Gouv. besluit van 5 September no. 24) en 1875 (Gouv. besluit van 13 April no. 30) de medewerking van de betrokken residenten ingeroepen om de werving in hun gewest aan te moedigen. De premien bij reengement werden in 1875 tijdelijk verhoogd tot / 50 voor 2-, / 150 voor 4- en / 240 voor 6 jaren en de gagementen na 25 jaren effectieven dienat gebracht op / 300's jaars voor een sergeant, f 240 voor een korporaal en / 200 voor een fuselier. Ook werden de hoofden bij de werving geïnteresseerd, doordien hun voor elk hunner onderhoorigen, die in militairen dienst trad, / 50 werd betaald. Al deze maatregelen, waarbij ook genoemd dienot te worden het toelaten van heidensche inboorlingen der Molukken als Amboineezen in 1879 en het, in het belang van de werving met verlof naar hunne negorijen zenden van onderofficieren en manschappen in 1873 (zie in het artikel LEGER, Aanvullend minderen), hadden het gewenschte resultaat: ultimo 1875 bedroeg de sterkte aan Amboineezen 967 man, ultimo 1877 1108 en ultimo 18801322 man. Gebruik makende van den grooten toeloop werd de formatie van het Amb. element gaandeweg uitgebreid: in 1890 tot 2242, in 1893 tot 2257 man. Het jaar 1896 was buitengewoon gunstig voor de Amboineesche werving, die toen 1072 man, of ongeveer driemaal zooveel als de laatste voorafgaande jaren opleverde. In 1897 was het overcompleet aan Amboineezen zóó groot dat de werving in Mei van dat jaar beperkt en in December 1898 zelfs tijdelijk gesloten moest worden; de sterkte bedroeg ultimo van laatstgenoemd jaar 4434 man bij een formatio van van 3009. Eerst in April 1901 word de werving weder opengesteld, doch do groote toeloop inaaakte het nooelig haar in 1902 nu en dan, naarmato van do behoefte, te beperken. Sedert is de aanmating van Amboineezen voor het leger tot Augustus 1914 beperkt opengesteld gebleven. In laatstgenoemd jaar word, in verband met de verwikkelingen in Europa en hot groote tekort aan Eur. militairen, bedoelde werving weer onbeperkt opengesteld, niet-tegenstaande toen reeds een overcompleet van ± 2200 man aanwezig was.

Werd tot 1904 aan alle hoofden in de residentien Amboina, Ternate en Menado / 50 uitbetaald voor elk hunner onderhoorigen, die in dienst trad, bij het Gouv. besluit in Ind. staatsbhd 1904, no. 432, werd bepaald, dat vorenbedoelde bedrag alleen betaald zou worden aan do hoofden in de residentien Amboina en Ternate, echter niet bij indiensttreding van inlandscho burgers gevestigd tor hoofdplaats Amboina, ter afdelingshoofdplaatsen Banda-Neira, Saaroea op Kajeli en te Hila.

Do premien bij engagement en reengement zoodmede de gagementen zijn voor Amboineezen thans

(1915) nog dezelfde als in 1875 vastgesteld (zie boven).

U **AMBOLAN.** Zie **DYSOXYLUM ACUTANGULUM.**

AMBON. Eiland in de Banda-zee, waarop de hoofdstad der Nederlanders is gelegen en dat door vreemdelingen wel, evenals de geheele residentie, *Amboina* wordt genoemd; sedert 1882 tevens con-trole-afdeling van dien naam. Het strekt zich uit tusschen ongeveer 3°29' en 3°48' Z.B. en 127°54' en 128°25' O.L. en heeft een oppervlakte van ruim 761 KM.2 (ongeveer der oppervlakte van de provincie Groningen). Het bestaat uit twee schiereilanden, door de Landengte of Pas van Bagoela (zie aldaar) met elkaar verbonden; het Noordelijke heet Hitoe (eigenlijk de naam der noordkust), het Zuidelijke Leitimor en beiden worden gescheiden door een. breede baai, die oostwaarts in diepte afneemt, doch vooral ter hoogte der hoofdplaats aan schepen een veilige ligplaats aanbiedt. Behalve een iets grooteren inham, Telok Wai, aan Hitoe's Oostkust, is de kust vrij regelmatig en daalt op eenige plaatsen steil in zee af, zoodat de nadering met kleinere vaartuigen zeer bemoeijlikt wordt en o.a. bij de Oostkaap of T. Alang tijdens onstuimig weder geheel onmogelijk is. Langs het grootste deel der kust vindt men een zeer smal strookje alluvium, dat hier en daar een kleine vlakte vormt van 1 a 1% KM. breedte. In een van deze vlakten is de hoofdplaats gebouwd, een andere vormt de landengte, die Hitoe en Leitimor verbindt. Overigens is het eiland zeer bergachtig. Leitimor stijgt in den G. Horiel tot 562 M. Het bergland van Hitoe wordt door een inzinking in het midden (laagste punt van de waterscheiding 283 M.) in een westelijk en een oostelijk gedeelte gescheiden. In het Westen zijn de G. Latoea (882 M.) en de G. Toema of G. Wawani (875 M.) de hoogste toppen; verscheidene andere echter doen hiervoor slechts weinig onder. In het Oosten bereikt het Salahoeto-gebergte een hoogte van 1027 M. In tegenstelling met het geen tevoren vrij algemeen geloofd werd, hebben de onderzoekingen van Verbeek in 1898/9 uitgemaakt dat eigenlijke jong-vulkanische verschijnselen op Ambon niet voorkomen en dat de Wawani geen vulkaan is (Jaarb. Mijnwzen 1905). Het eiland wordt en werd echter dikwijls geteisterd door tektonische aardbevingen, die ten deele Oost-West zijn gericht (en dan van Haroekoe, Saparoea of Ceram afkomstig zijn), ten deele Noord-Zuid (en dan hun oorsprong dicht bij het eiland hebben); vooral de laatste hebben herhaaldelyk groote verwoestingen aangericht. In evengenoemd Jaarboek vindt men op pag. 267—274 een volledige lijst der bekende aardbevingen van 1629—1903; de voornaamste zijn die van 1644, 1674, 1687, 1754, 1835, 1898, — De uitvoerige geologische beschrijving van Ambon is eveneens in dat Jaarboek te vinden; een korte aanvulling daarvan in Verbeek's Molukken-Verlag (Jaarb. mijnw. 1908, 583). De baai van Ambon wordt omringd door kalksteenformatie, waarin druipsteengrotten voorkomen (grot Batoe Lobang, bij Ambon en Batoe Gantong ten Zuiden van Ambon.) Door gebrek aan vlak terrein kunnen de talrijke beken zich nergens tot bevaarbare rivieren vormen. Smalle wegen worden alom aangetroffen, maar zgn. door den steenachtigen, zeer onveilige bodem alleen voor voetgangers begaanbaar.

De bevolking wordt onderscheiden in burgers, *orang larger* of *o. bibas*, en negorijlieden, *orang negri*, beiden zoowel Christenen als Mohammedanen; zy is ruim 10.000 zielen sterk en verdeeld over 47 negorije

boei en Alang de grootste zijn. Metuitzondoring van de noordkust van Hitoe en enkele andere plaatsen, waar de landstaal in verschillende dialecten tot he-den is bewaard gebleven, wordt meer bijzonder in do Clristen-negorijen en door de burgers overal Maleisch gesproken, dat echter met vele vreemde woorden is vermenigd. De landbouw is onbeduidend en door de gesteldheid van den grond is deze ook niet voor alle culturen geschikt. Als cultuurgewassen zijn het belangrijkste de kmidnagelen en de notemus-kaat, benevens wat koffie en cacao; ook klapper-boomen worden opzettelijk aangekweekt. Sago is er niet voldoende voor de behoefte en wordt van Ceram gehaald. Voor dagelijks gebruik teelt de bevolking allerlei groenten en op Leitimor vooral vindt men een groot aantal vruchtboomen, waarvan de oogst door de vrouwen op de hoofdplaats ter markt wordt gebracht. In de baai planten Binongkoreezen (zie aldaar) hier en daar langs het strand padi op drogevel-den en te Wai en Toehehoe wordt wat tabak verbouwd, ofschoon anders aan de Boeroesche tabak de voorkeur wordt gegeven.

De negorijen zijn over het geheel genomen vrij regelmatig aangelegd en zoowel straten als huizen goed onderhouden; de meesten hebben een kerk- en schoolgebouw en soms een *ballo*, vroeger voor openbare vergaderingen bestemd, maar nu meer in gebruik tot opberging van materialen. Het huuraard bestaat uit tafels, stoelen, ledikanten, rustbanken, enz. en een gelang van meerdere of mindere goederen zijn vele gezinnen in het bezit van voorwerpen van waarde, meestal door voorvaderen in den strijd buitgemaakt en thans als erfelijke talismans op hoo- gene prijs gesteld. De kleeding is zeer eenvoudig; voor de mannen kabaa met lange broek en het hoofd gedekt door hoed of pet; voor de vrouw in het algemeen de zwarte of witte kabaja en de sarong. De kleeding verschilt echter eenigszins voor regenten, burgers en negorijlieden. Uit vrees van door landgenooten of faim ilieleden beschimpd te worden, wijkt men hiervan zelden af. (Zieook biz. 38) Sagoeweer wordt in groote hoeveelheden gedronken enbijfeestelijkgelgenheden is het onmatig gebruik bijna regel: zoowel Christeneii als Mohammedanen geven zich hieraan over, al scheiden zij zich bij overigens goede veretandhouding ook scherp van elkaar af. Het negorijvolk is verdeeld in *dati* (zie ook DATI) of afdelingen, die gemocnschap-pelijk grondbezit hebben en dus ook gezamenlijk de daaraan verbonden lasten moeten dragen; elke negorij heeft er een bepaald aantal en aan het hoofd staat een *kapala dati*, terwijl de andere, tot de dati behorende personen *anak dati* of *toeloeng dati* heeten. De gronden worden door de rechthebbenden geexploiteerd ondertoezicht van de kapaladati; deze rechthebbenden genieten alleen de voordeelen van de opbrengst; de burgers zijn hiervan geheel uitgesloten. Bovendien heeft elke negorij nog eigen gronden, waar over een *kapala kovan* als boswachter of politie-agent het toezicht heeft, tegen tegemoetkoming van een klein deel van het product. Velen vinden in do vischvangst een voordeelig beroep, wel het meest in de baaien, waar de zee gewoonlijk kalm is.

AMBON. Hoofdplaats der residentie Ainboina, gelegehoopliet gelijknamige eiland binnen de baai aan de noordwestkust van Leitimor op 2°41'40" Z.B. en 128°15' O.L.; zetel van den resident en den contro-leurder afdeling Ambon en van den militairen kom-mandant der Molukken. Vlak bij het strand ligt het fort Nieuw-Victoria, een onregelmatig zevenhoek met bastions, waarin de kazemen, magazijnen en eenige officierswoningen. De stad strekt zich uit tua-

Schen do riviertjes Wai Tom. on Wai Gadjah, of met de buitenvijken tot Batoe Merah on Batoe Gantoeng en aan do landzijde tot de heuvels van Soja.

Ten Zuiden enten Noordoosten van het fort won en do Europeanen, ten Zuidwesten daarvan is het Chi-neesche kamp, tenvijl de inlandsche bevolking ver-spreid is over de negorijen Hatiwe, Seilale, Tawiri, Noesaniwe, Latoehalat en Oeromesen, benevens Soja di Atas en Mardika ten Noorden der Wai Tomo. De grenzen der hoofdplaats zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1888 No. 91. In 1905 bedroeg de binnen deze gevestigde bevolking 8328 zielen, zijnde 879 European en en daarmede gelijkgestelden, 539 Chineezen, 277 Arabieren, 66 andere vreemde Oosterlingen en 6567 inlanders, waaronder burgers, negorijlieden, Javanen, Makassaren enz. en Binongkoreezen. In 1912 telde de bevolking 9665 zielen. De burgers (zie aldaar) vormen het meerendeel der schutterij, be- staande uit een compagnie, onder een schutteroffi- cier met den rang van kapitein.

De stad is regelmatig gebouwd en heeft ruime en zindelijke straten, met vele van steen opgetrokken en naast elkander gebouwd e huizen. De voornaamste gebouwen zijn: de markt, de protestantsche kerk, het societitslokaal, het weeshuis, het hospitaal, meerdere scholen, de gevangenis en het residentie- huis te Batoe Gadjah, temidden van een fraaijen tuin met stroomend water. De plaats bezit twee parken, naar Rumphius en Fran901s Valentyn geheeten. Het klimaat is zeer gezond. Amboina was sedert 1854 een vj-ij haven, doch is in 1904 bij het tolgebied in- gelyijd. In het jaar 1913 bedroegen de in- on uitvoer- cijfers in geldswaarde respect. /1.900.000 en /2. 卅 0.000.

ije plaats werd op 6 Januari 1898 door eene aard- beving zwaar geteisterd, waarbij vele steenen huizen werden venield en het fort Victoria 00k veel te lij- dcn Jieft gehad. Het aantal slachtoffers aan men- schenlevens bedroeg 141, waaronder 9 Europeanen. Na dat tijdstip zijn op de hoofdplaats verder geene steenen huizen gebouwd en de daken der huizen van zink en atap opgetrokken. De uitvoerige beschrij- ving dezer aardbeving, met photo's, vindt men in het Jaarboek v. h. Mijncwzen 1905, blad, 286—302, van do hand van Dr. R. D. M. Verbeek. /'

AMBON (BAAI VAN). Een 11 KM. breedte, 27 K.M. lange en smal toeloopende baai met zeer steile kanten aan de Z.W.kust van het gelijknamige eiland, on ongeveer 128° 2' O.L. van Gr., waaraan do plaats van dien naam. Het 5 K.M. lange, N.O.Ijiko gedeelte vormt, con binnenbaai, met de buitenbaai verbonden door een smalle, schoone straat en van do O.kust van het ciland gescheiden door de smallo, zandige landtong van Paso, waarin een kanaal voor prauwen is gegraven. Zie Zeemansgids 0. I. Arch. dl. V.

AMBONEEZEN. Zie AMBOINEEZEN.

AMBONSCH BURGERSCHOOL. ZIE ONDER- WIJS.

AMBONSCH TONGVALLEN. Van de landstaal of Jandstalen van Ambon zijn twee tongvallen, die van Asilocloe en van Hila eenigszina nader bekend ge- maakt. Daarmede na-verwant zijn de dialecten, ge- sproken op de Oeliasers, d. z. de eilanden Haroekoe, Saporoca en Noesalaut. Voorloopig kunnen die tong- vallen en dialecten onder den naam van „de Am- bonsche Tongvallen" emengevat worden. Het klank-stelact is uiterst verveerd, zooals kan blijken bijv. uit: *hatu, hau(l)* — Mai. Pol. *watu, batu*, steen; *ai* = Mai. Pol. *kaju, kai*, boom; *Jiala, ala* = Mai. *padi, rijst*; enz. De mediae ontbreken geheel. Aan het einde van een. woord. kan alleen een klinker voor-

komen; in sommige woorden evenwel is een oorspronkelijke neusklink, (hier steeds *n* luidente), *t, loir* door een toegevoegd element gespaard geble- ven, als in *htdanno*, (*hulano, hulane*) = Mai. *urat*, &der, pees; enz. De algemeen gebruikelijke Mai. Pol. woord-vormings-suffixen zijn geheel verdwenen; ditzelfde geldt 00k van de meeste prefixen en infi- xen, ofschoon hiervan toch nog enkele overblijfsels zijn te vinden; bijv. van het prefix *pa*, tot vorming van causatieven in den vorm *pa of a*; het *infix* in tot vorming van substantieven; geheel levend schijnt echter geen dezer formatieven meet te zijn. Daartegenover staat, dat meerdere naamwoorden een of ander toevoegsel vertoonen, wat 00k blijken de vergelijking der verwante talen, als nieuwer af- leidngaelement is op te vatten, als bijv. eene *n* in *hahalan (no)*, *liahdlan(jo)*, *hahalan(o)*, *hahalan(e)*, draagstok, van *hdla*, met een draagstok dragen. (Bat. *abara*, schouder); eene *t* als in *malate*, (*malate- le*), dood, levenloos, van *mata*, sterven. (MaL Pol. *matai*); *putil (puil)*, wit, Mai. *putih*. Ook vele transitieve werkwoorden vertoonen een toevoegsel, bijv. *hunie, pdhuni*ke, verbergen, (MaL Pol. *vni*). Uit de gegevens is niet met zekerheid op te makes of deze nieuwere afleidings-elementen nog levend zijn of niet; het schijnt wel, dat ook zij reeds weder in- bruik zijn, geraakt. Do aan naamwoorden toege- voegde uitgang *l*, (*lo, no*, resp. *jo*), welke de tongval- len van Saporoca en Noesalaoet onderscheidt, moet oorspronkelyk een lid wo ord geweest zijn, dew¹ hij, in het meervoud. verdwijnt, als: *lavl*, (*laid*) vorst, meervoud: *latuo*, (*lauo*).

Bij de werkwoorden bestaat in alle dialecten die innige vereeniging met een verkorten vorm van het pers. voomw., welke met den naam van vervoeging kan worden aangeduid, welke vervoeging evenwel meerdere vernieuwingen moet ondergaan hebben; bij enkele verba van intransitieve beteekenis staat het pers. voomw. achteraan. Bij de substantieven wordt het meervoud onderscheiden door een toegevoegd partikel. Eene genitief-bepaling staat voraan *latu ni luma* (*latul ni hemal*, enz.), den vorst zijn. h.uis, het huis van den vorst; zoo ook in. vele samenstel- lingen, als: *wael- /w&teT*- *matanno of- maanjo*, (*mata*, 00g), bron = MaL *mata-air*. Daamevens komen echter ook samenstellingen voor met de omgekeerde volgorde: *luma-* (voor *luma*, huis) *latu*, vorsten- huis, vorstxlijke woning. Bij de aanhechting van het verkorte pers. voomw. aan naamwoorden in de functie van ons bezittelyk voomw. vertoont de taal de bijzonderheid, dat slechts bij enkele woorden, en, naar opgave, alleen in het onkelvoud, het voomw. op algemeen Mai. Pol. wijze na het substantief staat, bij de meeste gaat het daaraan vooraf. Opmerkelijk is ook, dat er. in den derden persoon enkel- en meervoud een afzonderlijk als bezittelyk gebezigd voor- naamwoord voor zaken bestaat.

De Ambonsche dialecten zijn het naast verwant met de talen en tongvallen van Boeroe, Ambelau en Ceram, (althana van West-Ceram), en vertoonen voorts in grammaticaal opzicht zoovele punten van overeenkomst met de talen van Timor, Rotti, enz. dat zij daarmede tot e6ne groep te brengen zijn; de aanrakingen in den woordenschat z&n evenwel nu juist niet zoo heel groot. Overal heeft het Maleisch grooten invloed, op do landstaal gehad, zoodat reeds vele woorden door Maleische vervangen zijn en op meerdere plaatsen de oorspronkelijke taal geheel verdwenen is.

Literatuur: Wordenlijst van eenige dialecten van Zuid-Ceram en de Ambonsche eilanden, door A.

van Ekris, (Mededeelingen v. h. Ned. Zend. Gen. VIII (1864) en IX (1865). Iets over de vijf voornaamste dialecten der Ambonsche landstaal, door G. W. W. C. Baron v. Hoeveil, (Bijdr. T.-L.- en Vlk. van Ned.- Indie, Deel IV, Ser. I, 1877), alwaarook enkele Woordenlijsten opgesomd worden. Vgl. ook: Vocabularium van Vreemde Woorden. voorkomende in het Ambon- Maleisch, en Ambon, (enz.) door G. W. W. C. Baron van Hoevell, (beide te Dordrecht, Blussd en v. Braam, 1876 en 1875), als ook J. C. G. Jonker: „Over de Eindmedeklinkers in het Rottineesch en Timoreesch”, (Bijdr. T.-L. en Vlk. v. Ned.-Indie, 7de Volg.-reeks, Deel V, 1906) en idem: „Pyerde v^voegde werkwoordsvormen,” (enz.), (Bijdr. T.-L. -Vlk. v. N^ed.-Indie, 8ste Volggr., Deel I (1911). J. C. G. J.

AMBRANG. Zie OTTERS.

AMBTELIJK GROENBEZIT, Zie AMBTSVELDEN.

AMBTENAAR. AUe personen in burgerlijken staatsdienst in Nederlandsch-Indie zijn gouvemensambtenaren. Het is echter gewoonte om de jandsdienaren van lagen rang, zooals klerken en bedienden (met een lager inkom dan / 150's maands) beambten te noemen. Voor zoover niet het tegen-deel daaruit blijkt, gelden de hieronder behandelde voorschriften voor alle burgerlijke ambtenaren.

De betrekking tusschen den Staat en zijn ambtenaren is een publiekrechtelijke, die naar beginselen van staats- en administratief recht en slechts bij uit-zondering naar de regelen van het burgerlijk recht moet beoordeeld worden.

Als regel worden de ambtenaren benoemd, ontslagen en op pensioen gesteld door den Gouverneur-Generaal (art. 49 R.R.). Uitzonderingen op dezen regel zijn de Luitenant-Gouverneur-Generaal, de Vice- President en de Leden van den Raad van Nederlandsch-Indie, de President van het Hooggerichtshof van Nederlandsch-Indie en de Voorzitter en de Leden van de Algemeene Rekenkamer, die evenals de Landvoogd zelf, door de Kroon worden benoemd en ontslagen. De zoogenaamde beambten worden aangesteld en ontslagen (zie verder lager bij de mededeelingen over het ontslag) door de hoofden van algemeen en van gewestelijk bestuur en door de betrokken colleges.

In het algemeen zijn blijkens liid. Stb. 1913, no. 658, onverminderd de aan de bekleeders van bijzondere betrekkingen in verband met baar eigen-aardig karakter te stellen cischen, tot betrekkingen bij den burgerlijken dieist in Ned.-Indie alien *benoembaar*, die Nederlandsch onderdaan zijn op den voet van de wet van 10 Februari 1910 (Ind. Stb. no. 296), dit zijn, behalve de Nederlanders zelf, voornamelijk diegenen, die in Ned.-Indie geboren zijn uit aldaar gevestigde ouders (dus ook inlanders en vreemde oosterlingen) en de buiten Ned.-Indie geboren kinderen van een Nederlandschen onderdaan, die nog geen 18 jaar oud zijn of die na het bereiken .yan dien leeftijd in het koninkrijk gevestigd zijn.

Bij Ind. Stb. 1913, no. 659 en Ind. Stb. 1914, no. 329 zijn een aantal technische en wetenschappelijke betrekkingen aangewezen, die ook kunnen worden vervuld door niet-Nederlandsche onderdanen.

Blijkens eene bekendmaking in de Javasche Courant van 22 Augustus 1913 no. 67 is het beginsel aanvaard om bij het bekleeden van gelijke betrekkingen en het voldoen aan gelijke voorwaarden *Pan* benoembaarheid van Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen gelijke bezoldiging toe te kennen. Het ligt in de bedoeling dit beginsel in toepassing te brengen bij de geleidelijk ter hand te

nemen personeelsreorganisatie bij de verschillende dienstvakken.

Voor bijzonderheden aangaande de benoembaarheid tot en de bezoldiging van de verschillende Indische ambten wordt verwezen naar de artikelen betreffende de afzonderlijke diensttakken (zooals „Boschleiven”, „Pandhuisdienst” enz.) en naar de artikelen handelende over bepaalde ambten (zooals „Administratieve ambtenaren”, enz.).

Hieronder volgde nog eenige bijzonderheden aangaande de Europeesche- en de Inlandsche ambtenaren in het algemeen.

EUROPEESCHE AMBTENAREN. De ambtenaren worden in Indie zelf aangeworven of uit Nederland uitgezonden. Bij de *uitzending* van personen uit Nederland voor een burgerlijke betrekking in Indie wordt een tegemoetkoming in de kosten van uitrusting toegekend, voorts vrije overtocht op staatsrekeniing (zie het Overtochtsreglement, dat geheel bijgewerkt voorkomt onder de bijlagen van het eerste gedeelte van den Regeerings Almanak voor Ned.-Indie) en dadelijk na aankomst, soms bij inscheping, een voorloopig traktement. Als regel wordt aan alle gehuwde mannelijke personen, die als ambtenaar naar Indie worden uitgezonden, nog een tegemoetkoming toegekend, bedragende een maand van de Indische activiteitsinkomsten (Ind. S. 1914, no. 645). Allen moeten zich schriftelijk verbinden om ingeval zij binnen 5 jaren (in sommige gevallen wordt een kortere termijn genomen) na aankomst in Indie om eenige andere reden dan welbewezen ziels- of lichaamsgebreken uit's Lands dienst mochten worden ontslagen, op de eerste aanmaling aan 's Lands kas terug te betalen hetgeen voor hun uitrusting en hun overtocht is voldaan. Geen uitzending heeft plaats zonder geneeskundig onderzoek, zooals overigens ook in Ned.-Indie zelf geen benoeming van Europeesche landsdienaren plaats heeft zonder kcu-ring (Ind. Stb. 1904, no. 206). De in Nederland ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gestelde ambtenaren moeten naar Ned.-Indie vertrekken binnen den termijn door den Minister van Koloniën bepaald.

Het *bezoldigen* der ambtenaren geschiedt naar het beginsel dat, behalve de toe te leggen jaarwedde, geen andere dan de uitdrukkelijk toegestane voor-deelen uit het ambt mogen worden getrokken (art. 51 R.R.). De Gouv. Generaal regelt het bedrag der bezoldigingen, voor zoover het niet door de Kroon is vastgesteld. Bezoldigingen bij Koninklijke besluiten bepaald of begrepen in een goedgekeurde begrooting, kunnen door den Gouv.-Generaal, zonder machtiging der Kroon, niet worden verhoogd (art. 50 De bezoldigingen worden in Indië maandelijks vooruit betaald; in het algemeen vangt de bezoldiging aan op den eersten dag van de maand volgeide op de maand, waarin men werd aangesteld, terwijl bij ontslag uit een betrekking het salaris wordt toegekend over de voile maand, waarin het ontslag plaats vond. Eenige categorieën van ambtenaren genieten, behalve hun bezoldiging, ook vrije huisvesting van den Lande, of, bij gemis van een landswoning, vergoeding voor huishuur tot een voor elke categorie of voor elk ambt vastgesteld bedrag. Bedoelde categorieën en ambten, alsmede het bedrag der vergoedingen zijn bij verschillende ordonnantieën vastgesteld.

Op 1 April 1915 is de regeling afgeschaft, volgens welke landsdienaren op een vaste maandelijksche bezoldiging, zoodat gepensioneerden een gedeelte, hoogstens de helft, van hun bezoldiging, wachtgeld, non-activiteitstraktement of pensioen door bemid-

deling van de regeering naar Nederland mochten delegeren. De op genoemden datum bestaende delega-tien kunnen echter blijven voortbestaan.

Volgens art. 49 der Comptabiliteitswet kunnen *voorschotten* worden verleend aan ambtenaren op traktemonten — verlof- en non-activiteitstraktemen — daaronder begrepen — wachtgelden, pensi- oenen, declaratie wegens reis- en verblijfkosten en op vaste uitkeeringen (Bijbl., no. 1797). Bij vertrek naar en van Nederlansch-Indie kan aan gouverne- ments passagiers, indien de dag van vertrek en die van hun vermoedelijke aankomst niet in dezelfde maand vallen, op de hun gedurende den tijd van over- tocht toegelegde inkomsten een voorschot worden verleend over het tijdvak van 6en maand en zulks boven op behalve de hun toekoraende inkomsten over de maand van vertrek (Ind. Stb. 1910, no. 335). Bepalingen op het verleenen van voorschotten aan in Nederlansch-Indie verplaatst wordende ambe naren zijn vervat in Ind. Stb. 1895, no. 74, aange- vu] d bij Ind. Stb. 1897, no. 140, 1900, no. 125 en 1902 no. 178.

Ten behooft van particuliere schuldeisers worden geen *kortingen* meer verleend op uit *s lands kas genoten wordende inkomsten van landsdienaren, gewezen landsdienaren, hun weduwen en weezen. (Ind Stb. 1898, nos. 207 en 208). Blijkens Ind. Stb. 1898, no. 210 worden tot aanzuivering van schulden aan den Lande inhoudingen bevolen tot $\frac{3}{4}$ van de inkomsten (na aftrek der verplichte contributie) van f 200.— 's maands en daarbeneden en tot $\frac{1}{3}$ van de inkomsten van meer dan / 200.— 's maands. De ge- zamenlijke inhoudingen mogen met inbegrip van do inloedingen tot aanzuivering van voorschot op traktement of borgtocht het vorenbedoeld bedrag niet overschrijden. Met het oog op financieele om- standigheden van den schuldenaar kan het bed rag der inhoudingen op minder dan $\frac{3}{4}$ of % van het net- toinkojnen gesteld worden.

Bepalingen omtrent den *ambtsewijd* zijn vervat in Ind. Stb. 1827, no. 115, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1908, no. 307.

Er bestaan administratieve *beloeningen* en *straffen* ter bevordring van een nauwgezette plichtsbe- trachting. Tot de beloeningen behooren o.a. tevre- denheidsbetuigingen, onderscheidingen en buiten- gewone bevorderingen; tot de straffen berispijgen, fitilstand van bevoordering, schorsing en niel-eorvol ontslag. De ambtenaren zijn voorts gerechtelijk vor- volgbaa]¹ voor misdrijven, waaronder ook ambtsmis- drijven, zooals knevelarij, omkoopij en misbruik van gezag. Schorsing kan, waar zulks niet uitdruk- kelijk aan andere autoriteiten is toegokcud, alleen geschieden door den Gouv.-Generaal (Bijbl.no.2902).

Aan do burgerlijke ambtenaren in Ned.-Indie kunnen worden verleend binnenlandsch op buitenland- sche *verloven*. De binnclandsche verloven kunnen word op verleend wegens ziekte voor ten hoogst zes maanden en wegcu andere gewichtige redenen voor ten hoogste drie maanden voor landsdienaron op Java en Madoera en voor ten hoogste vier maanden voor landsdienaron op do B u itenbezit t in gen. Verloven wegens ziekte brengen het behoud van vol trak- teinent mode gedurende de eerste drie maanden, ter- wijl ingoval van verlof wegens gewichtige redenen, vol traktement behouden wordt gedurende do eerste maand voor hen, die op Java en Madoera en gedu- reudo de eerste twee maanden voor hen, die in do Buitenbezittingen geplaatst zijn. Tijdens den vor- ■deren duur dier verloven wordt half traktement genoten. De Gouv.-Gen. is echter bevoegd ook voor

den verderen duur van het verlof wegens ziekte de uitkeering van vol traktement te vergunnen, ingeval de ziekte een gevolg ia van bevolen of gevorderde diensten. Voorts kan do Gouv.-Generaal wegens *gewichtige* redenen voor bepaalde of onbepaalde t ÷ d verlof toestaan buiten bezwaar van den Lande. Zie verder het Reglement voor het verleenen van binnenlandsche verloven aan Europeesche ambtenaren, vastgesteld by Ind. Stb. 1912, no. 198. Ingevolge de bij Ind. Stb. 1910, no. 643 vastgestelde regeling kan aan Europeesche burgerlijke ambtenaren, die krach- tens de bestaende bepalingen binnenlandsch verlof kunnen gekomen, verlof worden verleend naar plaat- sen buiten Ned.-Indie (zie ook Bijbl. no. 7352). Op het verleenen van buitenlandsche verloven is een Reglement vastgesteld bij Kon. besluit van 25 Augustus 1892, no. 32 (Ind. Stb. no. 235, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1912, no. 522). Deze verloven worden onder genot van verlofstraktement en van vrijen overtocht verleend aan in vasten dienst zijnde Europeesche ambtenaren en wel wegens ziekte of wegens langdurigen dienst, in het eerste geval voor den tijd in het geneeskundig certificaat vermeld, be- houdens een maximum van twee jaren, in het laatste geval voor den tijd van acht maanden na ten minste zes jaren dienst. Bedraagt de diensttijd meer dan zes jaren, dan wordt voor elk vol jaar boven dat getal de duur van het verlof met een maand verlengd, met dien verstande, dat het verlof nimmer wordt verleend voor langer dan een jaar. Aanspraak op verlof wegens langdurigen dienst wordt driemaal ver- kregen telkens na ten. minste zes jaren dienst in. Ned.- Indie. Bij Kon. besluit kan ook andere diensttijd dan Indische diensttijd in aanmerking worden gebracht voor de berekening van den diensttijd, die aanspraak geeft op verlof wegens langdurigen dienst (Ind. Stb. 1912 no. 522). Een verlof naar Europa wegens langdurigen dienst kan, wanneer daarop aanspraak ver-]<regen is, alleen worden geweigerd, ingeval de Gouv. Gen. het met de belangen van 's Lands dienst on- vereeijgbaar acht, dat de verzoeker zijn werkking op het door hem aangegeven tijdstip verlaat. In zoo- danig geval gesclieedt de weigering bij gemotiveerd besluit en wordt een termijn bepaald, na welken op het verzoek kan worden terug gekomen. Het maan- delijksche verlofstraktement wordt berekend naar den volgende maatstaf: 70 % van de eerste / 125 der maundelijksche bezoldiging, 50 % van de tweede / 125, 30 % van de volgende f 500 en 25 % van elk volgen de bedrag (Ind. Stb. 1910, no. 679). In den Regeerings Almanak voor Ned.-Indie (eerste ge- deelte) is onder hot hoofdstuk "Personeele verorde- iijngon omtrent landsdienaren en andere personen" een staat opgenomen, waarin aohctr elk traktement het verlofstraktement is vermeld. De verloven naar Europa onder genot van verlofstraktement kunnen door den Minister van Kolonien wegens ziekte worden verlengd met behoud van dat traktement, mits het daardoor niet langor dan drio jaren genoten wordt. Ook kan de Minister de verloven naar Europa verlengen buiten bezwar van den Lande, wanneer *s Lands belangen het naar zijn oordeel gedoooen. In geval van verlenging van een verlof, dat verleend is mot behoud der betrckkiijng en tijdelijko voorzie- ning in de waameijng daarvan, kan de Gouv.-Ge- noraal, zulks geraden achtende, definitief in de be- trekking voorzien. De Gouv.-Generaal bepaalt wel- ke betrekkingen bij vorlof van de titularissen voor niet langer dan een jaar tijdelijk worden waargeno- men. Do bepalingen omtrent het verleenen van buitenlandsche verloven zijn mode van toepassing op

den president en de leden van de Algemeene Iuken- & mer, met deze uitzondering nachtdans, dat zij niet geacht worden door het vragen van verlof afstend te doen van hunne betrekking (Ind. Stb. 1898, no. 164). He omtrent den voorzitter, de vice-voorzitters en de leden van het Hooggerechtsch Hof art. 99 R.R. Ten slotte wordt hierb 卄 aangeeteekend, dat ook verlof kan worden verleend wegens dringende reden en, dock slechts voor den tijd van hoogstens zes maan- den en buiten bezwaar van's Lands schatkiſt.

Non-activiteitstraktement wordt genoten door de niet in actieven dienst zijnde landsdienaren, die uit Nederland voor den Indischen dienst zijn uitgezon- den, indien hun bij de akte van aanstelling een voor- loopig traktement of wachtgeld is toegekend of die uit Nederland van verlof terugkeeren. De eerste ca- tegorie geniet het bij akte van aanstelling bepaalde beſrag, de tweede categorie geniet het $\frac{1}{5}$ van het laatste ontvangen ax)iviteitstraktement, dock niet meer dan / 500's maands. De toekenning van non-activiteits traktement geschiedt tot wederop- zeggens, doch. telkens na verloop van een jaar moet door den betrokken departementſchef of dienſtchef omtrent de redenen der niet-herplaatsing worden gerapporteerd. *Wachtgeld* wordt genoten door de niet in actieven dienst zijnde landsdienaren, wier betrekking bij een reorgan isatie is ingetrokken of die door andere oorzaken buiten hun schuld of toe- doen noodzaak zijn hun betrekking te verlaten. Het wachtgeld bedraagt een derde van het laatst genoten activiteitstraktement, doch niet meer dan / 500 s maands. Wachtgeld wordt bij in trekking van het bekleede ambt voor denzelfden duur verleend als non-activiteitstraktement, met dien ver- ſtand, dat bij ontslag uit de betrekking wegens ziekte of andere redenen buiten ſchuld of toedoen van den betrokkene het wachtgeld gedurende 卄 ten hoogste twee jaar kan worden toegekend en bij ontslag wegens ongeschiktheid gedurende ten hoogste 卄 jaar. *Onderſtand* kan worden verleend aan de niet in actieven dienst zijnde landsdienaren, voor zoover zij niet in de termen vallen om non-activi- teitstraktement of wachtgeld te ontvangen. De onderſtand bedraagt het drie tiende gedeelte van het laatst genoten activiteitstraktement, doch niet meer dan. / 250 s maands (zie het Reglement op het toe- kennen van non-activiteitstraktement, wachtgeld en onderſtand in Ind. Stb. 1905, no. 611).

Ter zake van de vergoeding van ms- en verblijf- kosten zijn de noodige voorschriften vastgesteld in het "Reglement op het reizen in Ned. Indie van Euro- peesche burgerlijke landsdienaren en andere per- sonen (Ind. Stb. 1890, no. 209, gew. bij Ind. Stb. 1902, no. 441 en 442). In dit reglement zijn slechts algemeene en aan weinig verandering onderhevige beginselen opgenomen, terwijl de uitvoering diſt beginselen in nadere bijzonderheden door den Gouv. Generaal wordt geregeld. De ambtenaren worden in het reglement verdeeld in vier klassen, nl. 4e klasse met een bezoldiging van minder dan / 150 s maands, 3e klasse met een bezoldiging van / 150 of meer, doch minder dan / 500, 2e klasse met een bezoldiging van / 500 of meer, doch minder dan / 1000 en de klasse met een bezoldiging van / 1000 en hooger. De dagelden bedragen voor de le klasse / 10, voor de 2e klasse / 8, voor de 3e klasse / 6 en voor de 4e klasse / 5. Voorts worden transport- en bagagekosten vergoed. / ~

Ontslag kan worden verleend 6f alleen uit de be- trekking, waardoor de ambtenaar onder genot van zekere iakomsten ter beschikking van de Regeering

blijft, 6f wel uit's Lands dienst, waardoor hij op- houdt ambtenaar te zijn. Ontslag wordt op of zonder eigen verzoek, eervol of niet-eervol verleend. Ontslag uit den dienst steeds door den Gouv. Generaal, ontslag uit de betrekking, indien het ambtenaren betreft door den Gouv. Gen., en indien het beamtenen betreft, door de daartoe bevoegde autoriteit. Ten aanzien van de beamtenen is echter als beginsel aangenomen, dat aanvragen om ontslag uit de betrekking wegens andere redenen dan ziekte niet aanstonds mogen worden ingewilligd, maar bij de Regeering moeten worden voorgebracht met voorſtel om den betrokken persoon uit '8 Lands dienst te ontlaan, terwijl voorts ambtenaren en beamtenen, die langer dan vijf jaren buiten werkelijken dienst van den Lande zijn, evenzeer voor ontslag uit den dienst in aanmerking moeten worden gebracht. Voor ontslag wegens dienstweigerig van ambtenaren, die eigenmachtig hun betrekking hebben verlaten, wordt verwezen naar Bijbl. nos. 5519 en 7099.

Het "Reglement op het verleenen van *pe.nſio.nen* aan Europeesche burgerlijke ambtenaren in Nederl. Indie"^s, vastgesteld bij Ind. Stb. 1881 no. 142, laat- ſtelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1914, no. 648 (het Re- glement is geheel bijgewerkt opgenomen onder de bijlagen van het eerste gedeelte van den Regeerings Almanak voor Ned. Indie), bepaalt dat do ambtenaren, die eervol ontslagen zijn, recht hebben op pensioen, als zij een dienſtjijd hebben van 20 jaren en den ouderdom van 45 jaren hebben be- reikt, dan wel als zij in of door de uitoefening van hun ambt of ter zake van die uitoefening, hetzij ten- gevolge van gewelddadige aanranding of verzet, of van met gevaar gepaard gaande dienſtverrichting gen worden of gebreken bekomen hebben, die hen vol- ſtrekt ongeschikt maken langer te dienen. Hun *lean* na eervol ontslag uit s' Lands dienſt pensioen worden vei,leend, indien zij een dienſtjijd hebben van minstens 10 jaren en ongeschikt worden geacht voor verderen dienſt, dan wel cen dienſtjijd hebben van minstens 5 jaren en door wel bewezen ziels- of lichaamsgebreken belet worden langor te dienen. Ook kan hun pensioen worden verleend, ongeacht hun dienſtjijd en leeftijd, als zij eervol uit den Indischen dienſt zijn ontslagen wegens een benoe- ming tot Hoofd van een Dep. van Alg. Beſtuur in Nederland. Voor een dienſtjijd van 20 jaar is het jaarlijksch bedrag van het pensioen vastgesteld op driemaal de hoogste maandelijkscho bezoldiging gedurende 24 maanden genoten of op driemaal do hoogste maandelijksche bezoldiging gedurende 36 maanden genoten, al naar gelang die bezoldiging f 1000 of minder, dan wel meer dan / 1000 heeft bedragen. Wanneer de hoogste bezoldiging niet gclcu- rende 24 maanden of gedurende 36 maanden is genoten, wordt het pensioen berekend naar het gemid- delde van de hoogste en de naast daarbij komende maandelijksche bezoldigingen, in het eerste geval over 24 maanden en in het tweede geval over 36 maanden. Wanneer het pensioen, berekend over de gemiddelde maandelijksche bezoldiging gedurende 36 maanden genoten, lager zou worden dan het bed rag, hetwelk als pensioen zou zijn toetekennen, indien de maandelijksche bezoldiging van den ambtenaar niet boven / 1000 ware geklommen, wordt het pensioen op dat bed rag vastgesteld. Waar do hier gestelde maatſtaf ontbreekt, wordt als grond- slag van het pensioen genomen de middelsom der genoten maandelijksche bezoldiging. Het jaarlijk- sche pensioen van hen, die in of door de uitoefening van hun ambt gebreken gekregen hebben, wordt

zonder berekening van den diensttijd bepaald op driemaal de hoogst genoten maandelijksche bezoldiging. Voor een diensttijd van meer of minder dan twintig jaren wordt het pensioen van een twintigtijarigen dienst naar verhouding van 6dn twintigste v000 elk jaar vermeerderd of verminderd. De vermeerdering bedraagt hoogstens de helft van het pensioen voor evengenoomden diensttijd, doch met dien verstando dat het pensioen nimmer meer kan bedragen dan / 9000 's jaars.

Er bestaat in Indie een *Weduwen- en Weezen-fonds* van Europeesche burgerlijke ambtenaren, dat door de Ind. Regeering is opgericht voor het toekennen van uitkeeringen aan weduwen en weezen der deelgenooten (Zie het Reglement voor het Weduwen- en Weezenfonds van Europeesche burgerlijke ambtenaren in Nederl. Indie in Ind. Stb. 1913, no. 359). Het fonds wordt samengesteld uit de bijdragen der deelgenooten, d.z. alle mannelijke en vrouwelijke burgerlijke ambtenaren. De gewone contributie bedraagt voor mannelijke deelgenooten 5 % en voor vrouwelijke 2 1/2 % van alle als ambtenaar genoten inkomsten, behalve huis-huurindemiteit en inkomsten als vergoeding voor onkosten en overwerk. Buitengewone contributies zijn verschuldigd bij eerste dienstreiding, bevordering en huwelijk. Het pensioen der weduwen wordt berekend naar de gemiddelde maandelijksche bezoldiging door den overleden landsdienaar genoten gedurende de twee laatste jaren van zijn werkdienst. Indien de overledene nog geen twee jaren in actieven dienst heeft doorgebracht, wordt het pensioen berekend naar het gemiddelde bedrag

genoten maandelijksche bezoldiging. Het pensioen der weduwen bedraagt: van traktementen 1/100's maands of minder 20 %, doch minstens 16 % maands; van traktementen boven /100's :16 %, doch minstens / 20 's maands en / 160 's maands. Boven dit pensioen wordt de weduwe in leven is, door de minderjarige kinderen en stiefkinderen een onderstand genoten. Volgens een vastgesteld tarief berekend naar het bedrag van het pensioen der weduwe. Heeft de moeder geen aanspraak op pensioen of is zij eveneens overleden, dan wordt de onderstand aldus berekend: a. bij een getrouwde weezen van drie of minder krijgt ieder van hen 1/3 van het pensioen, hetwelk hun jnoeder, in leven zijnde, zou genoten hebben; b. bij een getrouwd meer dan drie worden voor drie daarvan de ondera bedoelde berekening toegepast en voor de anderen het bovenbedoelde tarief, nietdien verstando dat elk der weezen recht heeft op een gelijk aandeel van het totaal dor aldus verkregen bedragen. (Zie vordor artt. 18 en 19 van het bovengenoemd Reglement voor het Weduwen- en Weezenfonds). Voorts kan onderstand worden toegekend aan de nagelaten betrekkingen van alle Eur. landsdienaren, die in Ned. Indie in den strijd of bij en door doo uitoefening van gevorderde of bevolen dienstverrichtingen zijn gesneuveld of omgekomen of binnen een jaar aan de onmiddellijke gevolgen van den strijd of van gemelde dienstverrichtingen zijn overleden. Het moet echter gebleken zijn, dat de achtergeblevenen ten gevolge van den dood hunner betrekkingen aan geldelijke onderstand van landswege dringend behoefte hebben (Zie Ind. Stb. 1875, no. 92 en Ind. Stb. 1901, no. 234). De onderstand wordt verleend in Nederland door den Minister van Kolonien en in Ned. Indie door den Gouv. Generaal tot zoodanig bedrag, voor zoo langen tijd en onder zoodanige voorwaarden als hun

in ieder voorkomend geval billijk en noodzakelijk zal voorkomen.

INLANDSCHE AMBTENAREN. Wat de inlandsche burgerlijke ambtenaren in de gouvernementlanden op Java en Madoera betreft, is by Ind. Stb. 1867, no. 168 (Zie ook Ind. Stb. 1887, no. 88) bepaald, welke ambtenaren door den Gouv. Generaal en welke door de Hoofden van gewestelijk bestuur in overleg met de regenten worden benoemd, en ontslagen. Zdzks is voor zoover de inlandsche ambtenaren en beambten in dG gouvernementlanden op de Buitenbezittingen aangaat — het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden uitgezonderd — bepaald by Ind. Stb. 1881, no. 117 en wat laatstgenoemd gewest betreft by Ind. Stb. 1899, no. 259 (§ X) en 1908, no. 41 (§ H). Zie voor het Gouv. Celebes en Onderhoorigheden nog Ind. Stb. 1906, no. 374, 1907, no. 161 en 1919, no. 359, voor de residentie Bab en Lombok Ind. Stb. 1882 no. 123 en Ind. Stb. 1900, no. 54, voor de residence Lampongsche Districten Ind. Stb. 1909 no. 273. Benoeming van inlandsche ambtenaren mag niet plaats hebben en voordrachten daartoe mogen niet worden gedaan, zonder dat de controleur der betrokken afdeling is gehoord (Bijbl. no. 3626). Betrekkingen voor inlanders bestemd worden niet aan Europeanen opgedragen (Bijbl. no. 4147 en 6084). Zoowel bij eerste benoemingen in 's Lands dienst als bij bevorderingen zal rekening moeten worden gehouden met de door de betrokken candidaten of ambtenaren genoten opleiding (Bijbl. no. 4722, 5556 en 5693). Voor hun kunde en geschiktheid zijn echter geen bindende regels bij algemeene verordening gesteld.

De Hoofden van gewestelijk bestuur zijn bevoegd, om, wanneer de belangen van dien dienst dat vorderen, de onder hun bevelen gestelde inlandsche ambtenaren, uitgezonderd do inlandsche officieren van justitio, in do uitoefening hunner bediening te schorsen en tijdelijk in het daardoor openvallend ambt te voorzien. Voor zoover betreft personen, die door andere autoriteiten benoemd zijn, geschiedt de schorsing onder nadere goedkeuring der autoriteiten. Het schorsen van ambtenaren mag niet het karakter hebben van een administratieve bestraffing (Bijbl. no. 2527). Schorsing bij wijze van straf kan alleen worden opgelegd door den Gouv. - Generaal.

By Ind. Stb. 1867, no. 10, 1874, no. 94a, 1882, no. 19 en 1902, no. 380 zijn de inlandsche ambtenaren aangewezen, tegen wie geen burgerlijke rechtsvordering of vervolging tot straf mag worden ingesteld dan na bekomen verlof op Java en Madoera van den Gouv. Generaal, daarbuiten van den hoogsten gewestelykon gezaghobbor.

De bezoldiging van een aantal inlandsche hoofden en ambtenaren is vastgesteld by Ind. Stb. 1867, no. 125 en 1870, no. 124, juncto Ind. Stb. 1870, no. 200 en 1871, no. 50. Zie verder de artikelen over afzonderlijke diensttakken en ambten.

Voorschriften op het voorleenen van voorschotten aan inlandsche landsdienaren bij verandering van stand- of woonplaats in Ned. Indie zijn te vinden in Ind. Stb. 1902, no. 200, juncto 1911, no. 164. Buiten do daavin bedoelde gevallen worden voorschotten slechts bij uitzondering en na verkregen machtiging van den Gouv. Generaal verkregen. De binnenlandsche verloven aan inlandsche ambtenaren zijn geregeld in het „Reglement omtrent het verleenen van binnenlandsche verloven aan Europeesche en inlandsche burgerlyke laudsdienaren in Ned. Indie (Ind. Stb. 1912, no. 198). Buitenland- sche verloven kunnen aan inlandsche ambtenaren

alleen buiten bezwaar van den Lando verleend worden (B 刈 bl. 6376).

De inlandsche burgerlijke landsdienaren op Java en Madoera hebben ingevolge het bij Kon. besl. van 24 Aug. 1887, no. 18 (Ind. Stb. no. 192, gewijzigd bij Ind. Stb. 1905, no. 527) vastgesteld reglement recht op *penfioen* na een diensttijd van dertig jaren, zoomede indien zij in of door de uitoefening van hun ambt of ter zake van die uitoefening, ten gevolge van gewelddadige aanranding of verzet of van met gevaar gepaard gaande dienstverrichtingen, wonden of gebreken bekomen hebben, welke hen volstrekt ongeschikt maken lan ger te dienen. Hun *kan* na eervol ontslag pensioen worden verleend, als zij een diensttijd hebben van minstens 10 jaren en ongeschikt worden geacht voor verderen dienst, hetzij een diensttijd hebben van ten minste 5 jaren en door welbewezen ziels- of lichaamsgebreken belet worden langer te dienen. Voor een diensttijd van 30 jaren wordt het jaarlijksche bedrag vastgesteld op driemaal de hoogste maandelijksche bezoldiging gedurende vierentwintig maanden ge-noten. Dit reglement is bij Ind. Stb. 1891, no. 208 toepasselijk verklaard voor de inlandsche burgerlijke landsdienaren in de gezamenlijke bezittingen buiten Java en Madoera.

Aan weduwen van ini. ambtenaren kan bij hoo-ge uitzondering *onderstand* worden toegekend en daarvoor komen alleen in aanmerking de weduwen (eerste wettige vrouwen) van regenten en enkele anderen bij wijze van gunst, indien daartoe wegens hooge geboorte of politieke overwegingen voldoende reden wordt gevonden.

Het toekennen van *wachtigd* aan ini. ambtenaren is geregeld bij Ind. Stb. 1907, no. 344, 1908, no. 108 en 1911, no. 164. Ini. ambtenaren, die in de uitoefening hunner functies zijn geschorst of uit hun betrekking zijn ontslagen onder aanteekening, dat omtrent den aard van dat ontslag nader zal worden beslist, komen voor *onderstand* bij wijze van *wachtgeld* in aanmerking.

De vergoeding van *reis- en verblijfskosten* is voor de verschillende categorieën van ini. ambtenaren afzonderlijk geregeld. Zoo ook de kostuums, statie, enz. Aan inlanders van aanzien kan ter belooning voor bewezen diensten een *eere teeken* worden toegekend in goud, zilver of brons. Voorts kan aan inlanders de medaille worden toegekend voor moed en trouw, waaraan een geldebjke toelage kan worden verbonden.

Naar aanleiding van een door de Ind. Regeering te kennen gegeven wensch heeft zich op uitnodiging van den Minister van Kolonien te 's Gravenhage gevormd een commissie van toezicht over *zonen* van ini, hoofden en andere aanzienlijke inlanders, die in het belang luinner *opleiding* in Nederland vertoeven. Q 夺 为?.. /

AMBTSVELDEN. Gelijk*men in zelfbesturende landschappen bezoldiging door toekenning van *apanages* kende en kent (Zie APANAGE), zoo kwam of komt ook in rechtstreeksch gebied bezoldiging van inlandsche hoofden en beamten van gouvemementswege voor door toekenning van voordeelen uit bepaalde stukken gronds. Een enkel maal gesclieede dit in den *apanage* vorm, d. i. doordat zulke hoofden het recht kregen belasting te heff en van de toe-geuzen gronden; aldus b.v. was het v66r 1819 en van 1833 tot 1867 voor een aantal regenten op Java (Margadant, Het Reg. regl., III bl. 47). Meest- al echter kreeg de titularis een tijdelijk genot- dan wel gebruiksrecht op den grond, die dan te

zijn bate door de onderhebbendo bevolldng inoest worden bewerkt voor den enkelen cost. Een wezenlijk bezitrccht, dat dan echter aan veel be- perkingen onderworpen is, dus ambtelijk grond&e- zit, is zeldzaam; men ontmoet het bij de ornamentals- veldcn van Zuid-Celebes, die immers heeten toe te behoorenaanhetornament(het-leinoodvandenengebiedskring) zelf. Nadeelen van het bezoldigen met ambts- velden zijn: de groote ongelijkheid en wisselvalligheid der inkomsten, de gereede aanleiding tot knoeie- rijen, en de bebouwing door telkens andere person en.

Voor de inlandsche gouvemementsambtenaren op Java zijn de ambtsvelden in 1819 afgeschafte door Commissarissen-Generaal (Ind. Stb. 1819 no. 11) in 1832 of 1833 op's konings last hersteld door Van den Bosch, doch voorgoed afgeschafte op initiatief van Frans van de Putte in 1867 (Ind. Stb. 1866 no. 3 en 130, 1867 no. 122, vgl. 1870 no. 122). Een over-eenkomstige wijze van bezoldiging op de buitenbe-zittingen blijkt uit het staatsblad slechts indirect voor hoofden in Tapanoei (Ind. Stb. 1913 no. 128 § 3 onder f), voor gerechtigden op ornamentalsvelden in de afd. Makasser en Bonthain (Ind. Stb. 1910 no. 624, 1912 no. 151), en misschien voor Bali en Lombok (Zie beneden).

Ook vele inlandsche gemeenschappen in rechtstreeksch gebied kennen vanouds, wegens het ge-mis eener kas, een bezoldiging van haar bestuurders en beamten door toekenning van voordeelen uit een bepaald stuk grond, hetwelk tegenwoordig soms door de bevolking moet worden bewerkt voor den enkelen cost, soms ook door den ambtsdrager zelf bewerkt moet worden. Mogelijk zijn de vroegere tanah oekoening in de Minahasa aldus op te vatten, zie Adatrechtbundel, IX bl. 23 en 94. Op West-Java zijn zulke ambtsvelden voor dorpsbestuurders zeld-zaam, op Middel- en Oost-Java talrijk; v66r d' verkiezing van een niouw dorps hoofd E : oet worden herinnerd, hoe het met het recht der leden van het dorpsbestuur op ambtsvelden staat (Ind. Stb. 1907 n° 21.2 art. 4 naast Ind. Stb. 1906 n° 83 artt. 3 en 13); zie voorts v. Deventer, Economisch over-zicht enz., 1904, bl. 18 — 19, JGO en 172, Hasselman Rapport desaxliensten, 1906, bl. 92—96, en Ind. Stb. 1900 n°. 240 artt. 1 en 8. De ambtsvelden op Java en Madoera zijn landrcnteplichtig, maar dikwerf wordt hun landrente met of zonder goedvinden der overige grondbezitters of -gobruikers over dezen on- geslagen. De nagari-ordonnantie voor Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1914 n°. 774) zwijgt van ambtsvelden; de inlandsche gemeente-ordonnantie voor Amboina (Ind. Stb. 1914 n°. 629 art. 4) noemt ze evenmin, doch regentsdoesoens (i. z. boomgaarden in ambtelijk genot der dorps hoofden op de Ambon-sche eilanden worden vermeld in Ind. Stb. 1880 n°. 217 art. 3. Voor Zuid-Bali en Lombok worden ambtsvelden vormeld in de ordonnanties op padjeg en oepeti (Ind. Stb. 1910 n°. 25G naast 1904 n°. 275 en n°. 276 art. 2) als vrijgesteld van die belastingen, doch hot blijkt niet, of ook gouvemementjeambtenaren ze genieten. De in Ind. Stb. 1906 n°. 83 art. 13 aan dorpsambtsvelden gegeven naam van *apanage* geeft de bestaande wijze van voordeeltrekking on-zuiver weer.

Terwijl voor de gouvemementsambtenaren ambts- velden zijn tegengegaan, ziet men voor do ambts- dragers in inlandsche gemeenten het omgekeerde. Niet alleen zijn voor de ambtsvelden der dorpsbestuurders in het rechtstreeksch gebied van Java in gewestelijke regeling on somtijds voorziënningen *getroffen (vgl. Ko). Versl. 1892 bijl. Q en Eiiidresu-

me III bl. 288—306) en heeft Bijbl. 5558 (van 1901) voor omvang, nieuwvorming op opmeting van doze velden op Java en Madoera en Ici- draad gegeven, clock Bijbl. 6535 (van 1906) mach- tigt de residenten aldaar zelfs om voor zulke ambtsvelden gronden af to staan in desabzeit, en sinds 1909 worden buitendien op de -Ind. be- grooting gelden uitgetrokken om aan desa's voor- schotten te verleen voor aankoop van ambtsvelden (zie Polak, Agrar. regel., 1911, bl. 16—17, 154, 156 — 161). Voorts zijn en worden ambtsvelden ingevoerd voor onderwijzers aan desascholen op Java en Madoera en misschien ook voor beambten van het dorps- kredietwezen aldaar, terwijl men ze tevens dienst- baar wil maken aan het desalandbouwonderwijs (vgl. Koi. Versl. 1915 kolom 213—214.)

AMFIOEN. Zie OPIUM.

AMFOAN. Landschap op het eiland Timor, be- hoorende tot de onderafdeeling West-Midden-Ti- mor der afd. Noord- en Midden Timor, res. Timor en O. Het wordt bestuurd door een Radja, die te Soelo woont en staat onder het direct toezicht van den gezaghebber der onderafdeeling met standplaats Tjamplong. Het is bekend wegens den grooten uit- voer van was.

AMIL (djak&timner). Zie DO 貧 PSGEESTELIJKE en DJAKAT.

AMNESTIE is een besluit van het politiek gezag, krachtens hetwelk zeker misdrijf of zekere klasse van misdrijven voor hen, welke zich daaraan schuldig maakten, onverschillig of zij al dan niet bekend zijn en onverschillig ook of er reeds eene rechtsvervol- ging was ingesteld, niet zal opleveren de gevolgen, welke de wet er aan verbindt. In N.I. heeft de Gouv. Gen., in overcastemming met den R. v. I., het recht daartoe, voor zooveel ini. Vorsten en hoofden bet ref. Art. 52 R.R. en Bijbl. no. 737.

AIVIÖENTAI. Onderafdeeling tier afd. Oeloe-Soen- gei van de residentie Zuider en Oosterafd. van Borneo onder een Controleur met standplaats Amoentai, bestaande uit de districten Amoentai, Alabioe en Balangan (zie aldaar). De onderafdeeling omvat het stroomgebied der Balangan rivier en het meren- en moerassengebied van Alabioe en Amoentai. Drestreek benoerden de Balanganrivier en tusschen die rivier en de Socngei Batoc-mandje is heuvel- en bergachtig en voor een groot gedeelte met ocrbosschen bedekt. Het overige deel der onderafd. is vlak en bestaat uit uitgestrekte meren, plassen en moerasbosschen (z. : / . hapau's). In den Westmoesson wordt dozo s l reck voor het grootste gedeelte onder water gezet door de wateren van de Barito en Negara. In don Oo- tmoesson worden de drooggekoniën velden voor den rijstbouw gebruikt. — De groote postweg van Bandjermasin loopt door de onderafd. en volgt, na de moerassen tusschen do Alai en de Negara to heb- ben doorkruist, boofdzakelijk do Negara (Tabalong) stroomopwaarts van Moeara Rockam via Amoentai naar Kloca. In het district Alabioe is een ringvormige weg voor kanentransport aangelegd, die de grootsto knmpogncs in dat district met elkaar en met Amoentai verbindt en het zuidelijkst tot Moeara Babii'ik reikt. — Volder bestaan goede karrenwegen van A- moentai naar Lampehong en Pi- ingin, terwijlde wo- gen van Pringin via Awajan naar Birajang on van Lampehong via Batoe- mandj naar loeng in aan leg zijn. Een bestuurstelefoon verbindt Amoentai met Barabai, Tandjoeng en Kendangan. * Lf

AMOENTAI. District der onderafd. Amoentai, afdeeling Oeloe Soengei, res. Z. en O. Afd. van Borneo onder het bestuur van een kja: (districtshoofd)

met standplaats Amoentai aan de samenvloeing van Balangan en Tabalong gelegen, tevens de atand- plaats van den Controleur. — Voornaamste kam- poengs zijn: Amoentai (uit 4 kampoengs bestaande), Kandang Halang, Moeara-Roekam, Palembang, en Panangkalaan. — De bevolking (Maleiers) bestaat uit landbouwers en handelaren. Een groote, druk- bezuchte passer viiidt men te Amoentai. — Her- haalde misoogsten hebben de bevolking in de laatste jaren verarmd, waardoor telken jare een vrij groot aantal emigreert naar de Straits, Djambi en elders. Voornaamste uitvoerartikel is poeroen, waar- van matten vervaardigd worden. Als middel van bestaan speelt de zoetwatervissscherij een voornam rol. Uitvoer van gedyop' de visch heeft echter niet plaats. ' ' .

AMOENTAI. Onderafdeelings- en districtshoofd- plaats in de res. Z. en O. afdeeling van Borneo temid- den van moerassen gelegen, met een warm en onge- zond klimaat en eene bevolking in 1905 van ruim ± 2000 zielen waaronder 5 Europeanen en een der- tigtal Chineezen. Eertijds de standplaats van een Ass. Resident en het centrum der tabaksplantages in de districten Balangan en Tandjoeng, terwijl er ook garnizoen heeft gelegen, is de plaats na de ophef- fing van het garnizoen en de liquidatie der verschil- lende tabaksplantages sterk achteruitgegaan en vervallen. Er zijn thans nog een postkantoor, een groot Gouv.'s zoutverkoopkaphuis en een Gouv.'s ini. school der 2e klasse gevestigd. Ook vindt men er een goede pasanggrahan. Geregelde stoombootdien- sten onderhouden de verbinding te water met Ban- djermasirk — De grenzen der plaats zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1888 no. 84. - <■

AMOERANG. Onder-afdeeling van de afdeeling Menado ^her Residentie Menado, bevattende de di- stricten: Romoön Tombassian, Tompasso, Ka : wangkoan, Sonder, Tombariri en Tonsawang. De standplaats van den Controleur is Amoerang aan de golf van dien naam (zie aldaar). De dis- trictshoofdplaatsen zijn respectievelijk Amoerang, Motoling, Kawangkoan, Sonder, Tanawangko en Tombatoe. De onderafdeeling is zeer bergachtig. Alleen langs de kuststreek en in de valleien der groo- tre rivieren zijn vlakke voor rijstbouw geschikte gronden. De voornaamste rivieren zijn; de Poigar, de grensriivier tusschen de Minahassa, en Bolaang Mongondo, de Ranoiap (stroom der voorvaderen of goden), do grootste rivier der Minahassa en de Ronawangko. — Goede, verharde ofschoon iet- wat zandige wegen verbinden de grootste negorijen met de hoofdplaats. De voornaamste wegen zijn; van Amoerang naar Bojong; van Amoerang naar Pontak; van Amoerang naar B61ang aan do Oost- kust glegen (46 K.M.); van Amoerang naar Tanawangko en door naar Manado langs dokust(57K.M.)» met do zijtnkkn Tanawangko- Tomohon(24 K.M.) en Toempan-Kawangkoan (27 K.M.). Het groot aantal kleine stroompjes maakt dat vele bruggen in die wegen noodig zijn. — Hot bevolkingscijfer be- draagt ± 60.000 zielen, nagenoeg alien Christe- nen, die eenzelfde taal spreken, het Tontemboansch (de grootste der vijf Minahassischo talen) uitgezon- derd het district Tombariri, dat Tomboeloesch en het district Tonsawang, dat Tonsawangsch spreekt. Behalvo do gewone gewassen (mais en ryst) wordt hoofdzakelijk koffie geteeld (koffieiland. Bojong 470 M. hoog). Klappers worden allerwegen door de bevolking bijeplant. x - ■

AMOERANG (van *Oewoeran* „vindplaats van palinet" *oewoer*). Hoofdplaats der gelijknamige

afdeeling, zetel van den controleur en van een hulp-prediker; met een bevolking van ± 3000 zielen, waaronder ± 50 Europeanen, 400 Chinezen en 40 Aisbieren, volgens de opnemng van 1905. De inl. bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Mohammed aan- sche en Qiristen burgers. Handel is er weinig, of- echoon deze plaats door de booten der Paketvaart- maatschappij geregeld wordt aangedaan; de reede is voor alle winden veilig. De netto tonnen-inhoud, der binnengekomen en uitgegane schepen afzonderlijk was in 1914 ± 384.000 M³. Hoewel door Graaffland gerekend tot de „villes mortes" der Minahasa, be- gint de plaats door het snel aangroeiende Chineesche kamp te herleven; het is vooral daaraan te danken, dat de pasar door de omwonende bergbewonera steeds meer wordt bezocht. De enkele openbare ge- bouwen hebben een zeer eenvoudig aanzien. Van Bomoen is Amoerang gescheiden door do rivier Ranojapo (zie aldaar), die aan hare monding ruim 60 Meters breed is. De verbinding wordt gevormd door een groote, ijzeren brug.

AMOERANG (BAAI VAN). Een 7 K.M. breede ba[^]TmetTsteile kusten en groote diepten, aan de N.- kust van Celebes. In het Z.O. gedeelte ligt, aan een beschut gedeelte der baai, de plaats van dien naam, waar men zelfs tijdens zware barat-buien veilige an- kerplaats heeft. Zie Zeemansgids 0. I. Arch., dl. IV.

AMOK. Toestand van zenuwachtige overprikk- ling, waartoe de inlander zich soms opwindt, hetzij door overmatig gebruik van opium, hetzij door toe te geven aan zijnie hartstochten, als toorn, enz. en waar- in hij met of zonder onmiddellijke aanleiding of pro- vocatie in woede ontsteekt, een wapen ^grijpt en iedereen, die hem in den weg komt doodt of ver- wondt, tot hijzelf onschadelijk wordt gemaakt. Iemand, die in dien toestand verkeert noemt men amok-maker. In het Maleisch en Javaansch wordt amoe^k als een stamwoord beschouwd. De ware stam echter zo^k, dat in het Oudjavaansch „verwoede 3aanval" beteekent en waarvan am^{ok} een werk- woordsvorm is. Tot het vangen van amok-makers bedient men zich van vorken (Jav. *tjanggah*, Soend. *tjagak*) met tanden, of dorens, die in de wachthuizen (Jav. *gerdoe*) bewaard worden. Zie Mayer. Een blik in het Javaasche volksleven, pag. 9, afbeelding. Hierbij vergelijkelijke men ook het groote artikel A- muck in Yule and Burnell's Glossary of Anglo-Indian words (1886), p. 12—16. / ?

AMOMUM, verschillende soorten, fam. Zingibe- raceae, *Hanggasa* (SOEND.), *Wreedh* (JAV.). *Tepoes* (JAV., SOFND., MAL.). Kruidachtige planten met bebladerde, niet-bloeiende Stengels, en aparte, uit den wortelstok te voorschijn komende onbebladerde bloeiwijzen. De vruchten zijn een bekende specerij en worden ook wel als geneesmiddel gebruikt. Ook andere deelen van de planten dienen als medic \square n. In het algemeen worden de eoorten van dit geslacht niet goed van elkaar onderscheiden, en zelfs wordt Amomum met andere geslachten der Zingiberaceae verward.

AMOMUM CARDAMON Willd. (*Amomum Carda- momum* Willd. *Alpinia striata* Sort.) fam. Zingibe- raceae. *Kardamoenggoe* (MAL.) *Kapodaga* (JAV. MAL.), *Hanggasa lemboei* (SOEND.). De ronde vruchten van deze plant komen in den handel in kleine ineenge- drongen trosjes. Ze worden wegens de zaden door de inlanders tegelyk met de siri^h gekauwd. Ook het kruid en de wortel zijn een inlandsch geneesmiddel. De vruchten moeten niet verward worden met die van Elett[^]ria Cardamomum, die ingevoerd worden en kapol Sabrang hetten.

AMORPHOPHALLUS CAMPANULATUS BL, fam. Araceae. *Ileus*, *Atjoeng* (SOEND.), *Badoer* (JAV.), *Iles- Iles* (JAV.). *Waloei* (JAV.). Kruidachtige plant met een zeer groote wortelknol, die wel eens, ondanks zijn soherpen smaak, gegeten wordt. Uit dezen knol ont- staat beurtelings een zeer groot blad met een gevlek- to blad&teel of een bloeikolf, waarvan de scheede ongeveer 30 c.M. lang is.

AMORPHOPHALLUS VARIABILIS BL, fam. Araceae. *Atoerboeng* (MAL.), *Kembang bangah* (JAV.). Veel gelijkend op de vorige soort, maar kleiner. De bloeiende plant, geeft een sterke lykenlucht van zich. /

AMPALBNG.-JZie KA-RPERACHTIGEN.

AMP AS. Afval. Als handelsterm bekend in suiker- fabrieken.

AMPAT ANGKAT (IV Angkat), district in Oud- Agam (zie aldaar). /

AMPiL. Het Noordwestelijkste (Soesoehocnan- sche)3istrict van de afdeling Bojolali, residentie Soerakarta, met de onderdistricten Ampel, Scio en Tjepogo. Einde 1905 had het ruini 34.000 in- woners, waaronder 74 Europeanen en 64 Chinezen. Het landhuis Am pel op het gelijknamige, thans door den Soesoehoenan voor eigen rekening geex- ploiteerde land gele[^]en nabij den grooten postweg van Salatiga naar Soerakarta, is tijdens den Java- oorlog door den Heer Dezentje versterkt en door wallen met bastions, die nog onderhouden worden, omgeven, zoodat het op een klein fort gelijkij. Het belangrijkste deel van dit land is sedert eenige jaren in een bloeiende thee- ondernem ing omgezet. Overigens worden er evenals op de overige in dat regentschap, grootendeels op de helling van den Meraboe, gelegen ondernemingen, in hoofdzaak kofne, daamevens cacao, kapok, peper, notemus- kaat, cubebe en enkele andere gewassen geteeld. De hoofdplaats van het district is gelijknamig.

AMPAL (district van Soorakarta). In dit district komt eene enclave voor van het district Tenganan, residentie Semarang, omvattende 3 aaneengesloten Gouvernements- desa[^].

AMPiL, in de residentie Soerabaja, thans een armoedigewij k van de hoofdplaats van dat gcV/CBt, bevatte vroeger de meest beroemde Mohainnie- daansche school van Java, gesticht door Raden Rachmat, ook wel Soenan Ampel (Ngampel) ge- naamd, wiens graf daar nog wordt aangewezen, nabij do zeer oude messigit, met hoogen minaret.

AMPENAN. Havenplaats — de voornaamsto van hetsiltnd—aan de Westkust van Lombok, lan- dingsplaats der expeditie in 1894 en eerste stand- plaats van den Assistent-Resident van Lombok. Het is thans een net plaatsje, alwaar zich vrij vele Chineesche handelaren en eenigen van anderen landaard o.a. Armeniers, gevestigd hebben. De reede is zeer goed, in den Zuid-Oost moesson volko- men beschut. Ampenan is het uitgangspunt van den grooten weg, die via Mataram, Tjakra Negara, Narmada en Selong dwars over het eiland loopt en te Laboehan-Hadji aan de Oostkust eindigt. In 1914 bedroeg het aantal aangekomen en vertrokken stoomschepen 157 (621.628 M³), in 1913 was dit getal 171 (647.096 M³). Zie verder LOMBOK.

AMPENAN-OOST, Sasak[^]ch district van de onSerafdeelig West-Lombok, afdeling Lombok, residentie Bali en Lombok.

AMPENAN-WEST, Sasaksch district van de onderafdeeling West-Lombok, afdeling Lombok, residentie Bali en Lombok.

AMPHIBIEËN (Tweeslachtige Dieren). Klasse van koudbloedige, gewervelde Dieren met naakto huid, die gedeeltelijk aan het water-, gedeeltelijk aan het landleven aangepast zijn. Gepaarde ledematen, indien aanwezig, als vijf (of vier-) teenige pooten ontwikkeld; kaakapparaat door middel van een vierkantsbeen (quadratum) aan den schedel verbonden, twee achterhoofdsknobbela aanwezig evenals bij Zoogdieren; kieuwademhaling bij larve aanwezig, soms ook blijvend; het hart bezit één kamer en twee boezems, zoodat aderlijke en slagaderlijke harthelften onvolledig gescheiden zijn, en een sterke menging van beide bloedsoorten plaats heeft; de nieren, die door open trechters met de lichaamsholte in verbinding staan, monden door middel van primaire urine-leiders tezamen met het geslachtsorgaan in het einde van den darm uit (Cloaca). Ontwikkeling door middel van gedaante-oversetting, meestal door kieuwen ademhalende waterlêve aanwezig, geen primaire civliezen, (zie ook onder KRUI- PENDE DIEREN).

De tegenwoordige levende Amphibien worden in drie orden verdeeld:

I. *Gymnophiona* (zie aldaar) of Blindwoelers. Blind, pootlooze, wormvormige en gravende dieren met kleine schubben en korten staart. Deze orde wordt in den Archipel spaarzaam vertegenwoordigd door 2 soorten uit Sumatra.

II. *Urodela* of Gestaarte Amphibien (Salamanders). Langgerekte waterdieren met korte pooten en goed ontwikkelde staart. Deze orde komt in onze Oost niet voor, maar bezit een enkele vertegenwoordiger in A. Indie (*Amblystoma*).

III. *Anura* of Staartlooze Amphibien (kikvor-sclien in ruimen zin (zie aldaar). Lichaam kort en gedrongen; staart ontbreekt; ledematen goed ontwikkeld, vooral de achterste, welke in hoofdzaak voor springende of zwemmende voortbeweging zijn ingericht; trommelholte, trommelvlies en buis van Eustachius altyd aanwezig. Van deze orde komen talrijk vertegenwoordigers in onze Oost voor, waaronder vele boomvormen.

Algemeene literatuur over Amphibien: G. A. Boulenger. Catalogue of the Batrachia gradientia and the Batrachia a pod a in the British Museum. London, 1882; Catalogue of the Batrachia Salientia in the British Museum. London, 1882, — H. Gadow. Amphibia and Reptiles. Cambridge Natural History. Vol. VIII, 1901. — J. T. Cunningham and G. A. Boulenger. Amphibia, uit Cunningham. Reptiles, Amphibia, Fishes and Lower Chordata. London, 1912. — F. Werner. Lurche und Kriechtiere, Bd. I uit Brehm's Tierleben, 4. Aufl., Leipzig und Wien, 1912.

AMPHITRITE-BAAI. Een 34 K.M. breede, groendecel ondiepe baai aan de O.kust van Sumatra op ongeveer 0° 10' Z.Br., waarin verscheidene rivieren uitloopen. De voornaamste van deze is de Indragiri, vvelke een groot delta vormt. Zie Zeemansgids O. I. Arch. dl. II.—

AMPIBABO, ^zelfbesturend landschap, behoorende tot de onderafdel. Parigi (zie aldaar), der afd. Midden Celebes, residentie Manado, onder een zelfbestuurder, die niet door een hadat wordt ter zijde gCHtaan; de bevolking telt ruim 1500 zielen, w.o. den stam der Tololo, die zich gevestigd heeft in de gelijknamige kampong en langzamorhand in de andere bevolking wordt opgenomen. Het landschap was vroeger met Mooetong bondgenootschappelijk verbonden. (Med. Enc. Bur. deel II bl. 168 e.v.).

AMPILAN zijn waardigheidsteekenen, die den Soe-

soehoenan van Soerakarta en den Sultan van Djokjakarta bij plechtige gelegenheden achterna gedragen worden. Zij zijn bijna alle voorvaderlijke erfstukken; men vindt daaronder in Djokjakarta een groote ronden, zilveren trommel, die het kinderspeelgoed van een der vroegere Sultans bevat; een gouden waschkom en waterkruik, enz. Eene opsomming dier ampilan wordt aangetroffen voor Djokjakarta bij Groneman: In den liratone te Jogjakarta p. 15, en voor Soerakarta. (met afbeeldingen) in Bij dr. t. d. 1.1. en vlk. He R. II p. 358. Zij moeten niet verward worden met de eigenlijke *rykssieraden*, waartoe de *oepatjara* behooren.

AMPO. Zie AARDE (EETBARE).

AMPOK. Maleische naam voor een Baardvogel, *Xantholoma haematocephala*; in Deli bij de inboorlingen aldaar *Tjanda*.

AMSTERDAM. Eilandje benoorden kaap Oentoen Djawa, die de westelijke hoek van de baai van Batavia vormt, waarom het eiland bij de inlanders bekend is onder den naam van Poeloe Oentoen Djawa. Het is slechts door enkele visschers bewoond.

Onder den naam „Koning *Amsterdam*” is een der Vorsten van Ternate. Kaitjil Sibori, bekend. Zie / TERNATE (GESCHIEDENIS).) , 土

AMULETTEN. Zie FETISISME. 子七片:::

ANACARDIUM OCCIDENTALE L., fam. Anacardiaceae. *Djaniboe Moniet*, *Gadjoes* (MAL.), *Djamah*, *J/eie* (JAV.). Boom uit Zuid Amerika, in alle tropische landen gekweekt. De leerachtige bladeren komen gedroogd als *Folia Anacardii* in de apotheek voor, en zijn een geneesmiddel bij huidziekten. De niervormige vruchten zitten op een verdikte, eenigszins peervormige, sappige vruchtesteel, die uit een vergroeiing van bloembodem en bloemsteel ontstaan is, en eetbaar is, evenals het zaad. De secretieholten van den vruchtschil bevatten Cardol, een olieachtig, sterk blaartrekkende vloeistof, benevens harszuren en looistoffen. Wegens het Cardolgehalte worden de vruchten onder den naam van *Fruccis Anacardii occidentals* in de apotheek gebruikt. Ze zijn ook bekend onder den naam van *Atjeh-nooten*, *Apenooten*, en *West-Indische olijant* [^] ₁ ^{C₁} ₁ ANALABOE. Zie MEULABOH. ; “ C₁” ₁

ANAMBAS-EILANDEN. Groep eilanden gelegen 6°, “, : in de Chinese zee tusschen 2°40' en 3°30' N.B. ■ / en 105°35' en 106°30' O.L., deel uitmakende van de Poelau Toedjoeh (zie aldaar). Het hoofdstaan van de bevolldng is tegenwoordig de klappercultuur; het bouwen van prauwen, het verzamelen van zee- / producten als waardevoile schelpen en tripang zijn VX. 乙 3 q. J

ANAMIRTA COCCULUS. Zie KOKKELKORRELS.

ANANASSA (Ananas). Zie NANAS.

ANAOE (MAL.). Zie ARENGA SACCHARIFERA.

ANAPHALIS, fam. Compositae. *Sendoro*, *Sindoro* (JAV.). Overbi. vende wollig behaarde kruiden of heesters, waarvan eenigo soorten bijna uitsluitend in het hooggebergte van verschillende deelen van den Archipel worden aangetroffen. Bekend is vooral A. *javonica*, die op den top van den Pangerango in groote hoeveelheden voorkomt en wel eens do *Javaansche Edelweiss* genoemd wordt.

ANAS • Landschap ten 0. van Amanatoeng (zie aldaar) behoorende tot de onderafdeeling Midden-Timor afdeeling Noord en Midden Timor. Het was te voron een deel van het onder Beloo rorsor-teerende Waiwihoe-Waihal en door dit landschap

op het, rijk van Groot-Sonnebait veroverd, doch het werd door ons in 1908 op ethnologische gronden weer bij Midden Timor gevoegd. Vroeger werd het Nemetan genoemd. «'L'».

ANASTATICA HERIOCHUNTICA L., fam. Cruciferae. *Kenibang (Akar) patimah* (MAL.). Hot houtige stengelgeraamte van de zoogen aannde *Roos van Jericho*, als inlandsche drogerij uit Arabic door de Arabieren ingevoerd. Daar de plant zich bij weeken in water tot een platte schijf opent, bezit ze volgens de begrippen der doekoens een openende kracht, die op het water overgaat, waarin de plant geweest is. Vandaar dat men dit water aan Inlandsche baren-den, wier verlossing moeilijk gaat, te drinken geeft.

ANATTO, zie BIXA.

ANBIJA, d.i. profeten (mrv. van nabl); in de Mohammedaansch godsdienstige literatuur in Ned. Indie gebruikt als titel van geschriften over eën of meer profeten.

ANDAGILE, zie ATINGGOLA.

ANDALAS, zie MORUS MACRORUA.

ANDALAS, ANDFILAS, ANDFILFIS. Vermoedelijk van Arab. oorsprong; verg. „Andalusia” in Spanje. Speciale term voor Zuid-Sumatra's Westland, ons Bengoelen, Jav. *bangkoelen* (zie BAN GW ETAN). Deze naam voor Bengoelen komt wel het eerst voor in een Soendasch geschrift van 1518; en vooral bij Barros (III, 1563, Livr. V, cap. 1, teruggaand tot ± 1525); zie bij SUMATRA (Geschiedenis). Wordt daarna in den aanhef van cap. 2 der Sadjarah Mfilajoe van 1612 reeds gen omen voor geheel Zuid-Sumatra, waarvan „Paralembang” = Palembang deel uitmaakte. Later dan weer in inlandschen mond overgedragen op geheel Sumatra.

De „grootte” Andalas-rivier *gadang* is die van Silebar, even bez. Bengoelen; zie SILEBAR. Doch ook op Sumatra's Westkust zijn, waarechijnlijk reeds in de 16e eeuw, verschillende kampoeng's Andalas ontstaan (Minangkabausch: *Andaleh*), o. a. bij Matoer; en verg. de *Soengai Andfleh* bo ven-strooms van Tandoeng (zie deze plaatsnamen).

G. P. R.

ANDELANG of ANDELAN (Händeuleum). Laag eilandje in de Welkomstbaai aan Java's westkust. Het behoort tot het district Tjibaloeng van de afdeling Pandeglang, residentie Bantam, en ont-leent zijn naam aan een veelvuldig daarop voor-komende kroton-soort.

ANDEUE en LALA. Een aan den rand der Pidie vallei gelegen landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeling Noordkust van Atjeh, groot ruim 5 K.M.², met ± 400 mamielike bewoners. Het be-staat uit slechts een moekim en omvat 3 gampongs: Andeue, Sintob en Lala. Het ontgonne gedeelte is bijna geheel vlak en wordt voor een deel ingenomen door van den regenval afkankelijke rijstvelden. Waar de bevolking maar dun is, b 町 ft er echter veel grond onbebouwd. Zoo is er overvloed van gras, wat aan de veeleel ten goede komt. Het bestuur wordt gevoerd door den oleiibalang, aan wien de keuGjhi's, die een of meer meunasah's besturen, rechtstreeks onder-geschikt zijn. Vroeger strekte het landschap nog al eens tot verblijf aan vijandig gezinden, die bij het naderen van militaire patrouilles een goed heen-komen zochten in het aangrenzende, in de ravijnen zeer bedekte, heuvelterrein.

ANDJASMDrd. Een groote en sterk uitgespoelde vulkaanruïne op de grens van Soerabaja, Kediri en Pasoeroean; het hoogste punt is 2342 M., doch de rug op de grens der beide laatste residenties is veel lager, 550—740 M.

ANDJING, zie HOND.

ANDJING AJER, zie OTTERS.

ANDJING ANDJING (MAL.), zie CYNOMETRA CAULIFLORA.

ANDJING ANDJINGAN, zie BOEROENG TIKER.

ANDJING OETAN, zie HONDEN.

ANDJOEWANG, zie HANDJOEWANG.

ANDOENG, Vulkaan van 1700 M. hoogte in Ke-doe, Oost van Temanggoeng. Werd op de oudere top-kaarten Tjoko Pekik genoemd.

ANDONARA, zie ADONARA.

ANDONG (JAV.), zie CORDYLIN.

ANDRESEN (AUGUSTUS JOHANNES). Werd den 22en November 1808 te Zutphen geboren. Op 12 jarigen leeftijd trad hij als korporaal volontair bij het 6e Bat. artillerie der Nationale militie in dienst en werd in 1831 tot officier der inf. aangesteld. In 1837 vertrok hij naar Indie. Als kapitein-adju-dant bij den Generalen Staf streed hij onder Michiela ter Sumatra's Westkust (1844 en 1845) en verwerfde daar de Mil. Willemsorde 4e-kl. Van 1851—1856 voerde hij als luitenant-kolonel den oorlog ter Borneo's Westkust en bracht Montrado ten onder. Daarvoor werd hij in 1854 o.a. beloond met de Mil. Willemsorde 3e kl. In Januari 1855 werd hij tot resident dier afdeling benoemd. Met verlof in Nederland zynde, was hij lid der Commissie voor Koloni-satie en een der mede-oprichters van het invaliden-huis te Bronbeek. In Mei 1859 werd hij benoemd, tot tot Gouvernements-Commissaris, tevens Militairen Commandant der Zuider- en Oosterafdeeling, van Borneo. In October d.a.v. werd hij als zoodanig eervol ontslagen. Na van April 1865 vier jaren lang als luitenant-generaal het legerbevel te hebben gevoerd, nam hij zijn pensioen. Den 15en April 1872 overleed hij te Breda. Zie Ind. Mil. Tijdschr, 1872, bl. 355.

ANDROGRAPHIS PANICULATA Nees., fam. Acanthaceae. *Sadi lata, Sainpiroto* (MAL.), *Ki oelar* (SOEND.). Opperichtekruidachtige plant, overeen groot deel van Zuid- en Zuidoost-Azie verspreid, met witte paarsgestreepte bloemen en rolronde lijnwonigo doosvruchten, die bij het openspringen de zaden met groote kracht wegslingeren. De plant is een zeer bekende geneesmiddel tegen slangenbeten in Britsch-Indie en koint in de Indische Pharmacopee voor.

ANDROPOGON, zie GRASOLIICN. /

ANDROPOGON SCHOENANTHUS, zie GRASOLIEN.

ANEI. Rivier in de res. Sum. Westk., ont-springt bij den N. lijken top van den Singgala ng als afwatering van het kratermeertje aldaar (2850 M.), neemt verscheidene zijtakken op die van den om-vangrijken tweeling-vulkaan Singgalang-Tandikat komen. Van den Merapi krijgt zij de zijtak Ajer Poethi, die langs Padang Paneljang stroomt. Ver-der voert zij al het water af, dat van de westflank van het Barisan-geb. komt over een lengte van 54 K.M., van Pad. Pandjang tot Doekoo; zij valt be-neden Doekoo in de Indische zee.

Een gedeelte van den bovenloop verdient bij-zondere vermelding : do befaamde Anei-kloof, het dal dat de Anei diep in het Barisan-geb. heeft inge-sneden. Het nauwste en fraaiste gedeelte is 6 K.M. lang en begint, gerekend in de rich ting naar do bo-ven land en, bij Kandang Ampat; een eigenlijke dal-bodem is er niet. Een der schoonste punten is wel do waterval Ajer Mantjoer (zie aid.). Is de Anei-kloof in beperkten zin 6 K.M. lang, in ruimeren zin ver-staat men eronder het d ward al en do pas door den

Barisan beneden aavangcnd bij Kajoo Tanam (140 M.), tenvij op een hoogte van 773 M. Padang Pandjang op den boven-drempel ligt. Waar de stork kronkelende transportweg tusschen deze twee plaat- sen 16 K.M. lang is, kan men zich een voorstelling vormen van het sterke verval in de steile gedeelten der kloof. Tusschen steile, groen bewoedu berghe- lingen, tusschen verticale rots wanden, op eenige plckken slechts enkele tientallen meters van elltan- der verwijderd, baant het water zich een weg, en kronkelt en springt tusschen en over de groote rol- steenen. Vallen er bovenstrooms hevige regens, dan is de held ere beck een bruine, woest bandjir- stroom, en dreigend weerklinkt dan het bruisen tusschen de wanden.

In 1833 were! op last van den Comm. Gen. J. van den Bosch een transportweg (postweg) door de kloof aangelegd (zie Ambatjang). Sedert dien tijd is die weg onderhouden en langzamerhand eenigszins verbeterd, een kostbaar en moeilijk werk door de zware bandjirs en de belangrijke aardstortingen, die hier voorkomen. Het onderhoud kwam vroeger ten laste van de afd eelin gen Batipoh X Koto (waarin het zwaarste gedeelte van den weg lag), Agam, Tanah Datar en L Koto; voor de bevolking der laatste drie afd. was het te bezwaarlijk op eenige dagreizen van hunne dorpen (lit onderhoudswerk uit te voeren, en zoo word de gelegenheid opengesteld zich voor / 6.— per man en per jaar af te koopen, waardoor de z.g.n. „Kloof-gelden” (of „Singgalang-fonds”) gevormd werden. De aanleg van den postweg was een zegen voor de bovenlanden, daar hij de eenige verbindingsweg voor groot vervoer was met Padang; eerst later is de tweede transportweg naar de bovenlanden, via Loeboek Selasih (zie Alahan Pa)-<lj : mg) aangelegd. Nadat in 1867 de Ombilin- pteenkool ontdekt was en later was bcsloten tot exploitatie ervan door het Gouveraement, moest worden uitgemaakt op welke wijze de afvoer naar de best zoudc plaats hebben, en ontstond een strijd over de kuste rijk ting van de aan te leggen spoorlijn, welke strijd 25 jaren duurde. Besloten werd den staatspoorweg tot stand te brengen grootendeels Jangs den postweg van Padang naar Padang Panel jang, duk door de Anci-kloof. In Juli 1891 word ook het gedcelte door die kloof voor het algcmcen verkeer geopend. Sonimige gedcelten zijn zoo steil dat tusschen de rails een getande staaf is aangebracht. De trein wordt hier niet opgetrokken, maar door de locomotief opgeduwd. Den 24sten Pecember 1892 viol er aan het boveineide tier kloof, in de landstreck oni Padang Pandjang, in 8 uren tijds 225m.M. regen. Ecu ontzettendo bandjir der Anei volgde, die in den nacht den spoorweg, met bruggen, landhoofden, steunmuren, en den postweg met de daarlangs lig- gende huizen voor een deel wegsloog.

Een brug van 50 M. spanwijdte werd door do rivier 40 M. verder nccrgelegd, die van K. Tengah eenvoudig vermorzeld, zoodat men later voor hot gevaarte alleen Kutjcs tcrug vond, die geschikt wa- ren als jncsse- papier. Het verkeer stond maanden Jang slij en G00.000 gulden moesten aan herstellings- kosten worden uitgegeven om den ouden toestand terug te kunnen krijgen on 5 Januari 1904 herhaldto zich de catastrophe, hoewel op minder grooto schaal. Heftigo regens veroorzaakten toon wcl een enorm aanzwellen van do Anei, maar do rivier zou zeker in staat gebleken zijn do groote waterhooveelheid te voorvoeren, wanneer niet aard- stortingen haar daarin hadden belcmmerd. De ingraving bij K.M. 71 (± 400 M) werd over een lengto

van 40 Meter met aarde en boomstammen bedekt tot een hoogte van 6 Meter. Met geweld baande de Anei zich tenslotte een weg door dezo prop in haar bed, en kwam, volgens ooggetuigen als een water muur van 10 Meter hoogte, naar beneden donderen. Het grootst waren de verwoestingen bij K.M. 68, waar de bcide rails met de middenstaaf en de ijzeren dwarsliggers over den postweg in de rivier werden geduwd. De werken bij de cerste verwoesting aangelegd waren alien behouden gebleven. Wei stond het verkeer tusschen de hoogvlakte en de kust stil, maar de voorzienting der schepen van steenkolen te Emmahaven kon ongestoord door gaan, omdat de reserves daar aanwezig voldoende waren ter voorziening in de behoeften, zonder aanvoer uit de Ombilin-velden gedurende eenige weken. Den 7en Januari werd reeds met het herstellingswerk een aanvang gemaakt en 13 Februari liep al weer de eerste trein van Padang naar Padang Pandjang.— Tien jaar later, in 1914 ,stortte op een avond gedurende een zwaren regen opnieuw een groot gedeelte van den bergwand naar beneden. De rivier, die in het stadium van bandjir verkeerde, vernieldo toen veel metselwerk, dat juist werd aangebracht tot breideling van bandjirgevaar, stukken van den postweg sloegen weg, maar het spoorwegverkeer werd gelukkig niet gestremd.

De benedenloop der Anei stroomt door een vlak, moerassig terrein. Bandjirs kunnen daar minder schade doen, daar de rivier er niet bedijkt is en het land dus eenvoudig overstromood wort.

Literatuur. Verbeek, Geol. en Topogr. beschrij- ving van een gedeelte van Sum. Westk. 1883; G. B. H. T Alpherts, Mededeelingen omtrent den bandjir in de Anekloof van 1892 (naar officieele gegevens van IJzerman), in T. Kon. Inst. v. Ingen. Not. 1892/93. Eigen Haard 1904. De Inge- nieur 1912./ ANEMI (BOEG.). Zie DENDROBIUM%. -G' & X 号厂 %

ANEU GALDNG, vaak door Europeanen Anaga- /步勺 loeng geheeten. Een kampong aan den linker oever der Atjeh-rivier, in de tot de sagi der XXII Moekim. behorende VII Moekim Ba%t, een tijd. lang de residentie van Teungkoe Tiro. Een militaire post werd er opgericht in 1878, vcrclaten in 1885, hcrsteld in 1893 en weer opgeheven dd. 17 April 1896. Het werd nu een vijandelijke versterking, die dd. 29 Juni 1896 dooi* een colonno onder den luit. kol. J. B.

Van Heutsz na een verwoed nachtelijk gevecht word voroverd en vervolgens opgeruimd, [c > ' ?

ANGANGTIRANGA. Zie ANGKAANGKA, ' . . ; ' / 号 ANGERMASA. Eilandje in straat Egeron (Tanim- bar cilanden), in het zuidelijk gedeelte 75 M. hoo^, ANGGA-ANGGA. Naam voor *Circus* *similis*, een *Kiikendief* op Celebes.

ANGGANG, ANGANG of TINGANG. CoUectief- hnam voor Neushoornvogel; Aiiggang gading . *lihinoplax vigil*, is do eenigo soort met solieden, ivoorachtigen snavol, van Borneo, Sumatra en het Indischo vasteland ; A. kalong of A. danto, *Buceros rhinoceros*, ook Rangkong (Soend.); A. tiranga, *An- thracoceros convexus*; A. mocssin, *Rhytidoceros undu^ lalus*; A. keke, *Arrhymis comalus*; A. goedoen, *lihinoplax vigil*. Naar het geluid, dat zij geven., ook Kangkarang, Belikang, Inggang, enz. genaamd. De Maleiers in Deli (Sumatra) noemen *rhinoceros*, Anggang ra of Padoong.

ANGGER (ANGGER-ANGGERAN) is de naam, gegeven aan Javaanscho vorstenedicten uit do twee- laatste ecu won, die nu nog gdcdectlyk in de Vor- stonlanden in gebruik zijn, door G. P. Rouffaer aan.

een diepgaand onderzoek zijn onderworpen (Bijdr. Kon. Inst. 54, 1902, bl. 109—157), en nog voortdu- rend met nieuwe vorstenverordeningen vermeerdert worden (zie Ind. Stb. 1911 n° 569 en de Adatrecht-bundels).

Het eerst zijn de voornaamste dezer edicten ge- publiceerd onder den titel: Jav. wetten, uitg. door T. Roorda, Amst. 1844; voorts heeft men voor Djoc- jakarta deel 2 en 3 der Jav. wetten door G. J. Oude- mans, Jogjakarta 1895—1896; eindelijk agrarisch- regelingen voor Djocjakarta in deel 2 der Jav. wet- ten, Pranatan- bekel, door J. D. Hunger, Semarang, 1911. Den korten iihoud in het Nederlandsch van erikele vindt men in : Regt in Ned.-Indie I (1849), bl. 327; uittreksels nit die wetboeken in: Ned. jaarb. voor regts- en wetg. V (1843) : de Nawolo pradoto met vertaling door Dr. Mouitier in T. v. N.-I. 6, 1844, 1. Eindelijk heeft men (behalve vertaliigi en Eind- resume III, 1896, bijl. B en C, alsmede door C. A. Rosemeier en Pangeran Notodirodjo van 1886 en door Gortmans van 1900) de vertaigen in deel I van G. J. Oudemans (1897) en in deel 1 en 3 van. Hunger (Jogjakarta, 1910—1911).

Zie ook INLANDSCHE WETTEN en VOR-

STENLANDEN (rechtswczen).

ANGGI-MEER, ook genoemd Angidje en Maswon. Dit meer, gelegen in het bergland nabij de westkust der Geelvink-baai van Nieuw-Guinea, bevindt zich op 1900 M. hoogte en is overal door gebergte om- geven, dat tot ± 2500 M. stijgt. Het heeft kristal- helder water en een zeer groote diepte, in het noor- delijk deel werd 148 M. gepeld; de lengte is 9 K.M., de grootste breedte 4 K.M. De cenig in het meer levende vischsoort is de paling. Eene vrij talrijke bevolking woort op den westelijken oever aan- getroffen. Oostelijk van het Anggi-meer, en daarvan door een hoogen bergrug gescheiden, ligt het *War- masimmeer*, ook Angida en Sobé genoemd, dat klei- ner is. De noordelijke en de westelijke oevers van dit meer zijn stork bevolkt. Beide meren wateren af in de Ransiki-rivier, welke benoorden het eiland Ambfirpon in de Geelvink-baai uitmondt.

ANGGREK (MAL.). Zie ORCHIDEËfIN.

ANGGREK MERAPATI (MAL.). Zie DENDRO- BIUM CRUMENATUM.

ANGGREK TEBOE (JAV.). Zie GRAMMATO- PHYLLUM.

ANGGRIT (SOËND.). Zie NAUCLEA LANCEO- LATA.

ANGGROENG (JAV.). Zie TREMA.

'ANGKA-ANGKA of KIKIH of ANGANG TI- RANGA. Naam aan een Neushoornvogel, *Anthraco- ceros cojivexus*, op Sumatra gegeven; bij de Maleici- op Oost-Sumatra Eljhing; hij woort ook gevonden op Java, Borneo en het Indische vasteland; heet op Java Klinglingan. De Maleiers op Sumatra noe- men *Anthracoseros coronatus*, Boerong kiekki. De Soendaneezen op Java noemen *Anthracoseros ma- labaricus* Kangkareng, de Bandjareezen en Da- jaks in Zuid-Borneo noemen hem Belieang. De Ma- leiers op Oost-Sumatra noemen *Antracoseros malayanus* Klihingan.

ANGKAL-ANGKAL. Javaansch naam voor een roofvogel, *Elanus hypoleucus*.

ANGKAP-huwelijk, een benaming in de Gajo- landen van Noord-Sumatra gebruikelijk voor den huwelijksvorm, waarbij de man overgaat tot het stamverband van de vrouw. Daar het gewoonte is, dat de vrouw bij haar man komt inwonen, zal een flinke Gajo'er zich niet voor een angkap-huwelijk leenen, tenzij geldgebrek hem daartoe noodzaakt.

Maar ook dan zal hij meest een tijdelijk angkap- huwelijk sluiten, om zoodra hij in staat is do bruid- schat te voldoende, zijn vrouw en kinderen niede te nemon. Sommige Cliineezen on Arabieren leenen zich er wel toe, maar meest zijn het gevluchte con- tract-koelies of strafgevangenen, djahats en vage- bonden, zoodat deze huwelijksvorm alleshalve mede-werkt tot veredeling van het volk. Toch moest men wel eens noodgedwongen zijn toelucht er toe nemen, wanneer een oorlog het, aantal mannen zoo- zeer had vermeer- dert, dat van verlies der arbeidsters geen sprake mocht zijn. Van deu man, die dan tot den stam werd toegelaten, werd wel verwacht dat hij mede zou arbeiden, maar in de eerste plaats verlang- de mon van hem, dat hij bij zijn vrouw kroot zou verwekken oni de geleden verliezen aan te vullen.

ANGKE. Rivier in de residentie Batavia. Zij ont- spriijgt op den berg Salak en valt even besteden de hoofdplaats Batavia in zee. Door de Mookervaart (zie aid.) staat zij westwaarts in ver binding met de TjiSédan6 of rivier van Tange rang, oostwaarts is zij door de Bacharachtsgracht verbonden met de gekanaliseerde TjiLiwoeng en and ere vaarten, die Batavia doorsnijden en nog verder oostwaarts naar Tandjong Priok vrens. De Tji Angke vormt in haar benedenloop de oostgrens der afdceeling Tangerang.

ANGKLOENG. Zie MUZIEK en MUZIEKIN- STRUMENTEN.

ANGKOLA. Landstreek, in de onderafdeeling AngkolargiTSipirok, (res. Tapanoeli). Woort onderscheiden in Aigkola djae (Beneden Angkola) en Angkola djoeloe (Boven. Angkola). In de Bo ven- landen ontspringt de Aigkola-rivier, die tus- schen twee bergketens van den Barisan naar het zuiden stroomt en in de Batang Gadis valt. De voornaamste toppen, zoowel die van de oostelijke keten, a Is van de westelijke of Maida keten, ver- heffen zich geen van alle tot een hoogte van 1500 M. Eenmaal was dit dal van de Angkola rivier een meer, dat echter in diluvialen tijd opge- vuld en gedeeltelijk legcgelooopen is. Nog stedev is het Zuidelijk- deel moerassig en daardoor berucht wegens malaria- koorts; bovendien is de land - streek over het geheel vrij warm, terwijl de rcgen- val aanzienlijk is (te Pad an g Sidimpoean ruini 2200 m.M. per jaar.) Angkola beslaat verder een zeer ongezond deel van de kustvlakte tusschen Batang Toroe en Batang Gadis. Het bergland is grootendeels met bosch bedekt; echt ouerwoud komt nog voor in de bovengenoemde moerassige vlakte, het gaat geleidelijk over in minder dicht bosch en djalangans (weidegronden), die tenslotte aan- sluiten in de uitgestrekte strandbosschen langs de kust van den Indischen Ocean. — Angkola Djoeloe is een arm land met weinig terrein, dat voor sawahs geschikt is. Van veel belang is de oprichting van rubberondernemmen in de nabijheid, waareen Angkola haar vruchten, tabak, koffie e. a. artikelen kan verkoopen. De voornaamste plaatsen in Angkola zijn: Padang Sidimpoean (zie aldaar); en Batang Toroe (zie aldaar). Padang Sidimpoean is met Si Bolga, door een rijweg verbonden, die hoogten be- reikt van bijna 700 M., terwijl het aanvangspunt slechts op 70 M., het eindpunt op 300 M. ligt.

De bewoners, die tot de Bataks grokeend worden, schijnen in de Bovenlanden intelligenter dan in de Benedenlanden. Hun aantal woort geschat op bijna 30.000, hetgeen op vooruitgang wijst, daar men in 1846 het land door slechts 11.000 menschen be- woond dacht.

ANGKOLA en SIPIROK. Onderafd. van de afd.

Padang Sidimpoean der res. Tapanoeli Zij bestaat uit drie landschappen: Angkola djoeloe, Angkola djae en de hoogvallei van Sipirok (zie TAPANOELI).

ANGSANA (JAV. MAD. SOEND.). Zie PTEROCARBUS INDICUS.

ANGSO. Zie DJONGKANG.

ANI-ANI, of RAJAP. Maleische naam voor *Termitien* of *Witte mieren*, *Termes*; gevleugelde worden door de Javanen *Laron* genoemd. In alle tropische landen vrij algemeen voorkomende. Zie TER- MIETEN.

ANI-ANI. Jav. Mcsje of sikkeltje, waarmede de padi halm voor halm wordt afgesneden.

ANIMISME. Onder Animisme verstaat Tylor, de grondlegger van de studie der geestelijke begrippen bij primitieve volken, alles wat betrekking heeft op geestelijke dingen en wezens, als de verspersoonlijking van de geestelijke in tegenstelling van de stoffelijke gedachten. Wat primitieve volken gelooven omtrent het eigen zieleleven, omtrent de zielen van afgestorvenen, en omtrent goden en geesten wordt onder den naam van Animisme samengebracht. Dit doet ook tot op zekere hoogte A. Van Gennep „Les rites du passage” die onder Animisme verstaat „la theorie personaliste, que la puissance personifée soit une ame unique ou multiple, une puissance animale ou vegetale (totem), anthropomorphique ou amorphe (Dieu)”. (O. c. p. 17). Van Gennep brengt niet Ani- misme hetgeen de primitieve volken gelooven omtrent eene onpersoonlijke zielstof, die al het geschapene vervult; dit rekent hij tot het Dynamisme, „la theorie impersonaliste du mana” (mana is het in Melancsie gebruikelijke woord voor eene onpersoonlijk zielkracht, die wij zielstof hebben genoemd).

In zijn werk „het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel” volgt Dr. G. A. Wilken de definitie van Tylor en Van Gennep omtrent Animisme, terwijl Jitgen onder Dynamisme wordt verstaan, daarin niet ter sprake wordt gebracht.

In zijn werk over het zelfdo onderwerp heeft Dr. A. C. Kruyt Animisme geschieden van Spiritisme. Onder het eerste wordt daar gerekend alles wat betrekking heeft op do ziel tijdens het leven lier op aarde, zoowel persoonlijk als onpersoonlijk; onder het tweede het geloof aan en de vereering van de ziel in haar bestaan na dit leven. De goden en geesten, voor een groot deel personificaties van natuurkrachten, worden in onafzonderlijke afdeling, daemonologie, behandeld.

Zie verder: HEIDENDOM.

ANJANG ANJANG (MAL.). De met naar beneden gekromde stekels bezette steen uit de vrucht van *ElaiMcarpus grandijlons* Smith, fam. Elaeocarpaceae. Ze zijn een bestanddeel van inlandsche geneeskrachtige mengsel, en bevatten het vergiftige elaeocarpide.

ANJER. District van de afdeling Sevang, residentie Bantam; 293 K.M². met 40.000 zielen, waar- onder een 20 tal Europeanen en een 30-tal Chineezen (1905), 79 deswys; hoofdplaats Anjer Lor (zie aldaar). Van 1862 tot 1910 bestond de assistent-residentie Anjer, die in 1862 met de afdeling Sevang tezamen het Noorder Regentschap uitmaakte.

ANJER, thans ANJER LOR. Plants gelegen aan de hoekt van Anjer, benoorden-Java*8 4e punt (Tan-djong Tjikoening). Het had vroeger zijn betekenis te danken aan zijn voortreffelijk Jigging aan het nauw- stedeel van straat Soenda, waardoor alle uit Europa komende zeilschepen, zoowel die bestemd voor Java, Borneo, Celebes en de Molukken, ala

voor China, Japan en Manilla die plaats aandeden, 6n om zich te doen rapporteren of om orders op te nemen, 6n om zich van ververschingen en drinkwater te voorzien. Voor laatstgemeld doel was een ± 4,2 K.M. lange waterleiding aangelegd, waardoor men zich op de reede van uitmuntend drinkwater kon voorzien. Vele inlanders en ook enkele Europeanen vonden een ruim bestaan door met hun lichte vaartuigen (tambangans) de in zicht komende vaartuigen tegemoet te zeilen en hun allerlei ververschingen te verschaffen. De oude Hollandse zeelieden hadden aan diehandelaren den naam van kadraaijers gegeven, terwijl dezen zich zelven *birnat* noemden.

Er was te Anjer ook een vrij groot fort, waarvan de bezetting met 1 Juli 1883, dus nog geen twee maanden v66r de verwoesting van Anjer door de Krakatau-eruptie, gelukkig was ingetrokken.

De handelsbetekenis van Anjer was bijna geheel tenietgegaan. tengevolge van de doorgraving der landengte van Suez en de daarmede gepaard gaande vervanging van de zeilvaart door de stoomvaart, zoodat Anjer nog slechts een kwijnend plaatsje was, toen het in Augustus 1883 door den vloedgolf, gevuld van de instorting van Krakatau, werd verwoest.

Na een mislukte poging om een ander Anjer te stichten op de Merakpunt aan het Noord-einde van de Merakbai, ontstond het nieuwe Anjer, Anjer Lor (Noord-Anjer) genoemd in tegenstelling van Anjer Kidoel (zie aldaar), op de plaats van het oude. Het is een welvarende visschers- en handelsplaats. De nieuw aangelegde prauwenhaven is totaal verzand, doch de natuurlijke haveukom Moeara Pakoe vol- doet aan alle behoeften. ~ 荒? 'L.

ANJER KIDOEL (Zuid-Anjer). Na 1883 ontstaan drie KHSrliezuicleei”het in het vorig artikel bedeld Anjer, bij Java’s 4e punt, Bodjong, ter plaats waar de oude vuurtoren zich bevond, en al zeer spoedig weder een nieuwe was verzeen. Daar vindt men nu, behalve den vuurtoren, een tijdbal, seimpbst, en havenkantoor ten dienste van de zeevaart, en ook het uiteinde van den onderzeeschen telegraaf- kabel, die Java met Sumatra verbindt.

De noordelijkste top van het gebergte in het binnenland ten Z. O. van Java’s 4e Punt is de Piek van Anjer (590 M.)

ANKIS. Zie STEKELVARKENS.

ANOANG (*Bubalus* of *Anoa depressicomis* H. Sm.) is do Bogineesche naam van een kleine soort van wilden buffel (zie KARBOUW), die uitsluitend op Celebes voorkomt en hier in kudden vooral in boschrijke bergstreken leeft, waar hij deensteilste bergkammen beklimt. Inlandsche benamingen zijn, bell al vo *anoang*: in Noord-Celebes *bandogo toetoe* of *Loeloe toelo*, in Zuid- en Midden-Celebes *soko*; door do Maleiis wordt het dier *sapi oetan* genoemd. Naast deze reeds lang bekende soort is door P. A. Ou- wens onlangs een tweede nauw verwante vorm van Zuid-Celebes als *Anoa Quarlesi* onderscheiden. We- gens zijn uiterlijk voorkomen, dat vooral door de achterwaarts gericht, bijna rechte hoorns eenigszins aan een antilope horimert, heeft men den *anoang* vroeger wel ten onrechte als een antilope beschouwd. Zijn naaste verwant is de buffel der Philippijnen (*Bubalus mindorensis* Heude). De *anoang* is (zon-dei* staart) ongeveer 1*/2 M. lang. De volwassen stieren zijn zwartbruin, de koeien iets lichter ge- kleurd; op kop en voeten komen enkele wittevlekken voor, zoodals die ook bij andere buffels gevonden worden. Volwassen dieren zijn dun behaard, bij de jongen is het haar wollig.

ANONA MURICATA L., fam. Anonaceae. *Nangka*

belanda (MAL.), *Nangka welanda* (MAL.), *Zuurzalc*, Kleine boom, uit typisch Amerika ingevoerd, algemeen, vooral op Java, in laaglanden en lagere bergstreken gekweekt om de smakelijke aromatische, rinsche vruchten, die rauw gegeten worden. De bladeren worden door de inlanders als een geneesmiddel gebruikt.

Bij de oude schrijvers over Nederlandsch Indië is de „soersalc“ geen Anona maar *Artocarpus integrifolius* (*Nangka*).

ANONA RETICULATA L., fam. Aionaceae. *Boewah nona* (MAL.), *jHanowa* (JAV., SOEND.). Kleino boom, uit tropisch Amerika ingevoerd, en veel gekweekt om de smakelijke aromatische vruchten. De (fijne) vreven bladeren worden aangewend tegen ongedierte. De bast is een middel bij diarrhee en dysenterie.

ANONA SQUAMOSA L., fam. Anonaceae. *Delima srikaja* (MAL.), *Srikaja* (JAV., MAL., SOHJD.). Boomheester of kleine boom, uit Zuid-Amerika afkomstig en vooral op Java gekweekt in de tuinen van Europeanen. De geurige smakelijke vruchten zijn zeer gezocht; de jonge bladeren worden gekneusd als een geneesmiddel bij abscessen gebruikt. In West-Indië is de nederlandse naam „Kaneelaple“.

ANSJOVIS. Zie HARING.

ANTANAN (SOEND.). Zie HYDROCOTYLE.

ANTASAN KOE-IEN. Een smalle, slechts voor vrouwen en kleine stoomsloepen bevaarbare zijtak van de rivier van Martapoera, die zich in N. Westelijke richting met de Barito verbindt en het eiland Tates vormt, waarop de hoofdplaats van de Z. en O. afdeeling van Borneo, Bandjermasin, ligt (zie verder BANDJERMASIN en KOE-IEN).

ANTASARI. Naam van een inlandsch hoofd, kleinzoon van den in 1787 van den troon verjaagden Sultan van Bandjermasin, Amir, die een groote rol speelde in den opstand, welke de Zuider-afdeeling van Borneo in 1859 en volgende jaren teisterde. Zie BANDJERMASIN.

ANTAWALI of BRATAWALI, een geneesmiddel, dat bestaat uit de met wratachtige verveheden bedekte stengels van een *Tinospora*-soort, welke een pikoretine genoemde bitterstof bevatten.

ANTEMON (MAD.). Zie CUCUMIS SATIVUS.

> ' ANTIARIS TOXICARIA Lesch., fam. Moraceae.

■ *' *Antjar* (JAV.), *Ipoeh*. (MAL.), *Kajoe oepas* (MAL., JAV.). Zeer hooge boom, over een groot deel van den Archipel verepred, met giftig melksap, dat op Java gebruikt wordt voor het doodden van wilde var-

7' / % kens, op andere eilanden als pijlfijf. (Zie IPOEH).

' ANTIDESMA BUNIUS Spr., fam. Euphorbiaceae.

Boeni (MAL.), *Hoeni* (SOEND.), *Woeni* (JAV.). Tamelijk groote boom, verspreid over geheel Zuid- en Zuidoost-Azië van Ceylon en Britsch Indië tot de Philippijnen en Australië. Komt in iedere kampong v. voor, en wordt, wegens de aangenaam zure vruchten, graag door de inlanders geplant. Met brandewijn maakt men van de vruchten een smakelijke likeur. Ook worden de zuurachtig? bladeren als toespis bij de rijst gebruikt-7 ; ■■•< ;

ANTILOPEN zijn de minder gespecialiseerde leden van de familie der Runderen (zie aldaar). In den Indischen Archipel leeft slechts één soort en wel op Sumatra (zie KAMBING OETAN); een fossiele antilope van Java is door Dubois (Tijdschr. Nederl. Aardrijksk. Gen., (2) XXV, 1908, biz. 1260) beschreven als *Tetra cerzis Kroeseni*.

ANTIMONIUM. Alhoewel antimoonglans (zwavelantimoon) in Serawak voorkomt en daar gedurende eenige jaren ontgonnen werd, gelukte het niet op

den vasten wal van Nederlandsch West-Borneo het erts aan te treffen, ofschoon geruchten omtrent het aanwezig zijn er van wel in ouloop waren. Zoo vermeldt Everwyn. (Jaarb. Mijnw. 1879. I. 31) antimoonglans van het stroomgebied der Melawi-rivier, dock ook na het uitloven eener premie kon aan C. J. van Schelle geen vindplaats worden getoond (Jaarb. Mijnw. 1883. I. 181). Evenmin kon deze iets naders te weten komen van het beweerde voorkomen er van in den bovenloop der Sekajam rivier (Jaarb. Mijnw. 1884. I. 123 en 145). Of het mineraal op de Zuid Natoena eilanden voorkomt (zie Jaarb. Mijnw. 1898. W. 2. 3) is nog niet uitgemaakt; de door het Bestuur ingezonden stukken kunnen wel van Serawak afkomstig zijn. Ook het voorkomen er van op de Kari-mata eilanden (Jaarb. Mijnw. 1892. W. 36) is twijfelachtig. Hooze vond in een kwartsder in gabbro bij de Riam Kanan (Mantoe) eenig antimoonglans; dit is het eenige bekende positieve voorkomen van het mineraal in den archipel. (Jaarb. Mijnw. 1888. W. 114 en 1893. 410).

ANTJAR (JAV.). Zie ANTIABIS en IPOEH.

ANTJOLSCHIE VAART, gegraven in het midden der 17e eeuw, oostwaarts van de stad Batavia, tot het dorp Antjol, halverwege Tandjong Priok; thans een deel van het prauwenkanaal, dat de haven van Priok met de oude stad verbindt. In de 17e en 18e eeuw was de vaart omzooemd met huizen en land-huizen en ging door voor een der mooiste buiten-wijken van de hoofdstad. Ze werd om de malaria verlaten.

ANTOKAN. Rivier, die de afwatering is van het meer van Manindjau (zie aldaar) ter Sum. Westk. Bij Moko-Moko verlaat de Antokan het meer, stroomt door een nauwe kloof langs Loebok Basoeng en Mangopoh, en verder met talrijke kronkelingen door moerassig terrein tot zij bij Moearos Poetoes in zee valt.

AOURAN. Zie ZWIJNEN. 6'

APAM APAM. Inlandsche naam op Simaloer (bij Sumatra) gegeven aan soorten van het hagedis-sengeslacht *Draco*, het vliegende draakje, in het bijzonder aan *D. volans* L., Voor andere inlandsche benamingen zie onder TITJAK TERBANG. (Zie verder onder AGAMIDAE).

APANAGE noemt men een stuk gebied, hetzij in cultuur gebracit of woest, dat ter bezoldiging of begunstiging door een inlandsch vorst wordt toegevoegd aan een bestuurshoofd, hofgroote of vorsten-telg, met het recht daaruit profijt te trekken op gelijke wijze als de vorst zou kunnen doen, dus met name door daarbinnen ten eigen bate blasting to heffen in producten, geld of arbeid; een recht op den grond zelf wordt in dit geval niet verkregen, en voor een bestuurshoofd omvat dit apanagegebied meestal zijn geheel ambtskring. Behoort de apanagegrnd aan den vorst als bezitting, dan mag de apanagehouder dus ook rechten van den bezitter uitoefenen. In de Vorstlanden op Java, waar het apanagestelsel op dezen laatste voet— in afwachting van het voltooid zijn der agrarische hervormingen —nog bestaat (Zie LANDVERHUUR, VORSTENLANDEN, Eind. resume III bijl. B, Adatrechtbundel II, en Polak, Agrar. regel., 1911, bl. 1G2 vgg.), heeten apanages loonggoed of gadoeh op apanagehouders pa-toeh; in Maleische Staten heeten apanages koernia of perwatanan. Apanages van bestuurshoofden (amb-tenaren) der zelfbesturen zijn persoonlijk en onvervreemdbaar, en worden vermeld in art. 10 lid 4 der zelfbestuursordonnantie (Ind. Stb. 1914 n°. 24, vgl. Bijl. bl. 8122) ; apanages van vorstent eigen zijnsomtjids

van Ned.-Indië hebben Ar&bieren den Archipel be-zocht. Invloed van eenige beteekenis schijnt hunne komst, destyds niet gehad te hebben. Sporen daar-van zijn althans niet meer aan te wijzen. Slechts inhi of nieër fabelachtige berichten in Arabische geschrif-ten, benevens een enkel nog bewaard gebleven graf-schrift herinneren aan die oude tijden. Zie: TOCH- TEN. Ook na de invoering van den Islam kwamen nog, tot op den huidigen dag, Arabieren uit vier- schillende streken van het Mohammedaansche ge- bied. (uit Syrië, Bagdad, Hindostan, enz.) naar den Archipel, sommigen als handelaars, anderen in verband met de bedevaart naar Mekka of wegens an- dere, soms toevallige, redenen. Sedert lang echter is de overgrootte meerderheid der in Ned.-Indië ge- vestigde Arabiënen uitsluitend uit de Zuidarabische landstreek Hadhramaut afkomstig. Zie over hen: HADHRAMIËTEN.

Literatuur. C. Snouck Hurgronje, *Arale en Oost-Indië* (R-ede bij de aanv. v. h. hoogleraarsambt), Leiden, 1907, biz. 8 v.v., 12 v.v. (L'Arabie et les Indes nderlandaises, Rev. de l'hist. des religions LVII (1908) 67 v.v., 74 v.v.); De Atj'k'ers, II, 321 v. (The Achehese, II, 292 v.); Een Mekkaansch ge- zantschap naar Atjeh in 1683 (Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenk. v. Ned. Indië 5e Volgr., III (1888) 545 vv.). P. A. van der Lith, *Livre des mer- veilles de l'Inde*, Leiden 1883. Over grafsteenen met Arabische opschriften: Tijdschr. van het Batav. Ge- nootsch. v. K. en Wetensch. LII (1910), 596 vv.; LIII (1911), 372 vv. (het aldaar op biz. 374 ver- melde, uit zder ouden tijd dateerende Arabische opschrift op een graf te Leran behoeft nog nadere ontcijfering), LIII, 605 vv., LIV 208 vv., 536 vv.; vgl. J. R. Moquette, Verslag van mijn voorloopig onderzoek der Muham. oudheden in Atjeh en On- derhoorigheden (Oudheidkundig Verslag 2e kwar- taal 1914) Batavia, 1914.

ARACHIS HYPOGAEA L., fain. Leguminosae- Papilionatae. *Katjang djazca* (MAL.), *Katjang gorenj* (MAL.), *Katjang pendem* (MAL.), *Katjang tanah* (MAL.), *Katjang tjina* (JAV., MAL.), *Soeok* (SOEND.). Lage kruidachtige plant, waarvan de peulen onder den grond rijp worden, en onder den naam van Ape- nootjes, Cura^aosche amandelen of mangelen, aard- of grondnoten of olienoten in den handel komen. Zie KATIANG TANAH.

ARAFORA-ZEE strekt zich uit tusschen dezuid- westkust van Nieuw-Guinea en de Kei- en Tanim- bar-eilanden; de Aroe-eilanden worden er doorom- geven. De diepte is zeer ongelijk. Van de Z.W. kust van Nieuw- Guinea strekt zich een plateau met minder dan 100 M. diepte uit tot beW. en Z.W. van de Aroe-eilanden, tusschen deze en de Kei-eilanden ligt een smaDe, diepe inzinking welke om de Zuid- wordt afgesloten door den rug, die van de Tanim- bar-eilanden overloopt naar de bank van Australië.

De kenmerkende bijzonderheden van het wed er zijn een sterk overwicht van den Oost- over den West- moesson, groote windkracht wanneer de moes- son groot doorstaat en een groote regenval gedurende bijna het geheele jaar.

De Z.O. moesson komt door in April, neemt geleidelijk toe in regelmaat en in kracht tot hij in Juli byna onafgebroken en bijzonder sterk doorstaat en gaat evenzoo weer af; de kentering valt vroeg in November. De W. N. W. moesson komt niet tot dezelfde ontwikkeling, wel komt hij dadelijk re- gelmatiger door in December, maar deze regelmaat wordt niet grooter en de kracht neemt slechts weinig toe in Januari en Februari, wanneer de

zware buien meermalen gopaard gaan met on- weer; Maar geeft een langere kentering. Delucht is het geheele jaar door vrij sterk bewolkt en in den Oost-moesson is het flink heig. Regen valt het geheele jaar door, het minst van Augustus t/m, October.

De richting van den stroom is veel minder constant dan die van den wind; toch is er een flinke overmaat van waterverplaatsing om de West. Kalm water wordt weinig aangetroffen ; van Januari t/m. Mei kan nog al deining staan en, wanneer bij stijf- doorstaanden moesson de stroom daartegen inloopt, heeft men spocdig een ruwe zee. Zware deining komt zelden voor.

De vertikale waterbeweging is gemengd met overheerschend dubbeldaagsch karakter. Zij is het sterkst en de rijing loopt het meest uiteen in het Z.O. gedeelte, waar het verval meer dan 5 M. en minder dan 2 M. kan bedragen en neemt, bij bchoud van hetzelfde karakter, om de N. en om de W. af ; in de bocht van Kaimana en aan de Westkust van de Aroe-eil. bedraagt de rijing 2,5 M. tot minder dan 1 M. Deze afname van rijing gaat door om de West, bij de Kei-eil. is de rijing nog geringer. Langs de kust van Nieuw-Guinea stuwt het water merk- baar op in den Westmoesson en in beide moessons geschiedt dit sterk in de riviermonden en in de stra- ten; aan den N. ingang van de Prinses Marianne- straat is een rijing waargenomen van 9 M. — Zie Zeemansgids deel V. en, voornatuul*kundige gesteld- heid, liet artikel ZEE.

ARAK. Inlandsch gedistilleerd. Sterke drank, op Java door gisting en distillatie verkregen uit de stroop of melasse van de suikerfabrieken. Het be- drijf is hoofdzakelijk in Cliineesche handen. De besto arak komt van Batavia. De echte Batavia-arak is volkomen helder en stroogeel van kleur. Hij heeft een eigenaardigen bitterzoeten smaak en geur, die niet volkomen kan worden nagemaakt, terwijl hij van 60 tot 66 vol. proc. alkohol bevat. De gist voor de arakbereiding verkrijgt men uit gekookte roodo rijst door deze te vermengen met ragi in kleine hoe- veelheid en de massa een paar dagen te laten staan i n tobbejtes, waarbij de temperatuur aanzienlijk stijgt, zoodat de ontwikkeling van schadelijck organismen belemmerd wordt. Nad at de gisting van de melasse, welke ongeveer 3 dagen duurt, is afgecloopen, wordt het beslag in oververlaasde pot ten van 20 L. inhoud gegoten, waarin gedurende 9 dagen eene nagisting plaats heeft. Dan distilleert men de vloeistof en vangt het distillaat in houten tonnen op. Het eerste distillaat heeft eene sterkte van ongeveer 50 %. Do volgende distillaten, die slapper zijn, leveren na een hernieuwde distillatie sterke alkohol, welken men gebruikt om den arak op een sterkte van 60—66% te brengen.

Door de opbewaring van den arak in houten Jiggers ondergaat hij een rijpingsproces, waardoor geur en smaak aanzienlijk verbeterd wordt. De uitvoer van arak uit Java heeft in 1914 ruim 945 duizend L. bedragen met een waarde van 283 duizend gulden. De meeste arak gaat naar Nederland.

(Literatuur: Dr. H. C. Prinsens Geerligns Arch. Suikerind. 1905 biz. 379; E. de Kruyff Id, 1909 biz. 151).

ARAK-ARAK. Bergrug in de residentie Besoek, die het Jang-gebergte met den Ringit verbindt.

ARAKOENDOER. Grensrivier tusschen Sim pang Olim en de landschappen Tandjong Seumanto en Djoeid Tjoet, onderafdeeling Idi, afdeeling Oost- kust van Atjhd. In 1899 is een kanaal gegraven,

dat de Djambo Aj6 met de Arakoendoer verbindt; sinds kiest het water van de Djambo Aj6 meer en meer den korteren weg van de Arakoendoer naar zee.

ARAN. Eilandje bij Larat bestaande uit kalksteden (Tanimbar Eilanden).

ARANG (MAL.). Zie MABA.

ARAROT (ook ARROWROOT). Zie MARANTA.

ARAU. Zie HARAU.

ARBEID (GEDWONGEN). Zie HEERENDIENSTEN, KOFFIECULTUUR (GOUVts), en STRAPSTELSEL.

ARBEID (VRIJE). Zie KOELIEORDONNAN-TIES en OVEREENKOMSTEN.

ARBEIDSINSPECTIE. Zie KOELIE.

ARCHAEOLOGIE. Zie OUDHEDEN.

ARCHIEF. Bewaarplaats van officieele bescheiden, meestal de zoodanige die niet meer dadelijk van belang zijn, maar wegens hunne historische (en daar door ook vaak practische) waarde zorgvuldig bewaard worden. De nieuwere stukken worden bij de betrokken bureau's bewaard, die daartoe vaak hunne eigen archieven hebben. De stukken, die op de geschiedenis van Indie betrekking hebben en zich in Noderland bevinden, worden, voor zover zij eens deel uitmaakten van de archieven van do 0.1. Compagnio, van het Oost Indische comite, van den Aziatischen Raad en van de Koloniale IMiniste-rien van 1806—1830, bewaard in het Algemeen Rijks-archief. De verdere Regeeringsstukken in Noderland bevinden zich bij het Departement van Kolonien. Een aantal der bedoelde in het Rijksarchief berustende stukken zijn in hun geheel of gedeeltlyk uitgegeven o.a. door J. K. J. de Jonge in zijn bekend werk: De opkomst van het Ned. gezag in Oost-Indie, na zijn dood voortgezet door M. L. v. Deventer. 1 3 din. — met een supplement in 2 deelen van L. W. G. de Boo — en voor wat de Buitenbozittingen be- 1 reft door P. A. Tide, later door J. E. Heeres, Bouw-• toflon voor de geschiedenis der Ned. in den Mai. Archipel, 3 deelen.

Bij Kon. Besl. v. 30 October 1903, no. 29, zijn bepalingen gemaakt omtrent de wijze, waarop toegang tot de Rijks-archieven kan worden verleend.

De zich in Indie bevindende regeeringsstukken vorin het Landsarchief aldaar, dat staat onder het beheer van den Algemeenen Secretaris. Het bevat zowood het Nicuw-archief, dat aan de Algemeene Seen taric verbonden, en te Buitenzorg gehuisvest is, al (H-L Oud-archief, dat te Batavia is gebleven, toen "Igcin. Secrta-ric naar Buitenzorg verhuisde. Dit laatste bevat op enkele uitzonderingen na, alle officiële geschriften, betrekking hebbende op onze vestiging in Indie van haar begin tot 1816, voor zoover re zij in het bezit zyn van het Indisch Gouvt. In 1880 word tijdelijk een hoofdamtenaar belast met het classificeren en catalogiseeren van het Oud-archief te Batavia en tevens om na te gaan welke stukken uit dat archief voor openbaarmaking in aanmerking zouden zijn te brengen. Ala vrucht van de-zen maatregel is in 1882 ter Landsdrukkerij te Batavia verschenen een Inventaris van 's lands Archief te Batavia (1602—181G) op worden voorts uitgegeven een Ned. Indisch plakaatboek en het „Daghre-gister, gehouden in *Casteel Batavia" met mede-werking van het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Volledigheidshalvo wordc hier vermeld, dat enkelo jaren van dit Dagh-register van de XVIIe eeuw, welko niet meer tot Batavia, doeli wel op het Algemeen Rijksarchief be-rustten, in Nederland werden uitgegeven.

Wegens het belang dat cr voor de historische we-

tenschap gelegen is in de zorg voor het behoud, de bruikbaarheid en de bewerking van 's lands Oud-archief te Batavia, is in Januari 1892 (Ind. Stb. No. 34) de betrekking van Landa-archivaris ingesteld.

Verbodsbepalingen tegen het geven van inzage, openbaar maken, en onder zich houden van tot de Gouv. archieven behorende stukken zonder machting zijn te vinden: Ind. St. 1854, 18. Bijbl. Nos. 167, 2362, 2746, 2808, 4019, 5384 en 5786.

Gouvt. ambtenaren moeten bij verzoeken om pensioen of onderstand eene verklaring overleggen, dat zij alle Gouvt. stukken, oorspronkelijke of afschriften enz., die zij onder zich hadden, ter beschikking der Regeering hebben gesteld, of zulke stukken niet onder zich hebben. Ind. Stbl. 1854, n°. 19, 1870, n°. 7. 1881, n°, 142 en 1909 no. 4. Bijbl. nos. 45, 167, 697.

ARCHIPEL (Oost-Indische). Onder den algemeenen naam van Oost-Indischen (dikwijls kortweg: Indischen) Archipel verstaat men de eilandengroepen van de Australa-Aziatische Middlandsche zee (zie aldaar), die zich uitstrekken tusschen het vasteland van Azie, met name Achter-Indie, en Australie. Die eilanden liggen tusschen 95° 40' en 141° Ooster-lengte en tusschen 6° Noorderbreedte en 11° Zuider-breedte. De hoofdgroepen zijn: do Groote Soenda-eilanden, n.l. Java met Madoera, Sumatra, Borneo en Celebes met bij behorende kleinere eilanden; de Kleine Soenda-eilanden, n.l. Bali, Lombok, Soem-bawa, Flores, Timor, Soemba, Rotti en eenige kleinere; de Molukken en de aan de Vereenigde Staten van Amerika behorende Filippijnen. Behalve deze laatsten en een gedeelte van Timor, dat aan Portugal behoort, alsmede een gedeelte van Noord-Borneo, waarop Engeland een protectoraat doet gelden, behoort deze geheele eilandwereld tot Nederland. Het meest Oostelijke gedeelte van het Nederlandsch gebied wordt gevormd door het Nederlandsch gedeelte van het eiland Nieuw-Guinea, dat van af den 14ten lengtegraad Westwaarts tot onze bezittingen behoort, terwijl het overige gedeelte tusschen Engeland en Duitschland is verdeeld. Zie GRONDGEBIED.

De Indische Archipel wordt ten Zuiden en Westen bepaald door den Indischen Oceaan. Ten Noorden wordt hij gedeeltelyk door de straat van Melaka van het schiereiland van dien naam gescheiden, en gedeeltelyk door de Cliameesche Zee bepaald, terwijl hij in het Oosten door verschillende straten, waar- van de Torres-sstraat tusschen Australie en Nieuw-Guinea de voornaamste is, in verbinding staat met do Stille Zuidzee.

Literatuur. Onder deze rubriek worden alleen vermeld werken, die zich in algemeenem zin met do land- en volkenkunde van den Indischen Archipel bezig houden; de literatuur over bepaalde gedeelten daarvan wordt by do afzonderlijke eilanden opgegeven, evenals die, welke over bijzondere onderwerpen (b.v. onderwijs, rechtswezen) handelt. De Tijdschriften, worden onder dat woord besproken. Over alles wat in periodieken over Indie geschreven is, bestaat een uitnemend bibliographisch hulpmiddel: J. C. Hooykaas, Repertorium op de Koloniale literatuur, ter perso bezorgd door W. N. du Rieu (over de jaren 159—1865, 4 din., 1877—'80; A. Hartmann, Repertorium op de literatuur betreffende do Nederlandscho Kolonien (tot 1893); Eerste ver-volg (tot 1900); Tweede vervolg (tot 1905); Derde vervolg, door W. Schaiker en W. C. Muller (tot 1910) vierde vervolg, door dezelfde (tot 1915)

Bij do vermelding der afzonderlijke werken, over

Ned. Indie in het licht- gegeven, kan onmogelijk naar volledigheid gestreefd worden. Dit zou de taak zijn eener bibliographic van Ned. Indie, die nog altijd ontbreekt. Zool&ng dit het geval is, raadpleegt men het best den Catalogus der Koloniale Bibliotheek door G. P. Rouffaer en W. C. Muller (Den Haag, 1908), met supplement (1915). Slechts eenige der voornaamste werken vinden hier eene plaats. Van de oudere noemen wij als een, waarin zoo- wel Oost- als West-Indie behandeld wordt: J. v. d. Bosch, Ned. Bezittingen in Azie, Amorika en Afrika (2 din. 1818). — Onder de werken, die alleen Oost-Indie behandelen, moet in de eerste plaats genoemd worden: Fr. Valentijn, Oud en Nieuw Oost- Indien (5 din. in 8 bdn. 1724—1726), waarvan in nieuwere tijd eene beknopte uitgave verscheen, bezorgd door Prof. S. Keyzer (2e dr. 3 din. 1862). Als woordenboek is, hoewel verouderd, nog altijd van belang het Aardrijkskundig en statistisch woor- denboek van Ned. Indie door Mevr. J. C. W. v. d. Bergh—v. Eysinga en Jhr. Mr. H. v. Alphen (3 din. 1869; ten onrechte wel eens het woordenboek van Veth en Millies genoemd, welke geleerden echter — vooral de eerstgenoemde — belangrijke artikelen daarin plaatsten). De Engelsche schrijver J. Crawford had vroeger (1856) uitgegeven A descriptive dictionary of the Indian Islands and adjacent countries, nadat reeds in 1820 van zijne hand verschenen was History of the Indian Archipelago (3 din.), ook in het Nederlandsch vertaald en vermeerderd onder den titel: De Indische Archipel, in het bijzonder het eiland Java, beschouwd in de zeden, wetenschappen enz. van derzelver bewoners (3 din. 1823).

Als eene min of meer systematische beschrijving van Ned. Oost-Indie verschenen verder tai van werken, waarvan wij alleen die noemen, die met vrucht geraadpleegd kunnen worden om over het Indie van den tijd, dien zij beschrijven, te worden ingelicht: C. 8. W. de Hogendorp, Coup d'oeil sur File de Java et les autres possessions Neerl. dans l'Archipel des Indes (1830; in het Ned. vertaald onder den titel: Beschouwing der Ned. bezittingen in O.-Indie, 1833) — C. J. Temminck, Coup d'oeil gneral s. l. possessions neerl. dans l'Inde archipel. (3 din. 1846—1849). — C. B. H. von Rosenberg, Der Malayische Archipel (1879). — R. Schuiling, Nederland tusschen de trop- pen, (1889). A. v. d. Lith, Ned. Oost-Indie be- schreven en afgebeeld voor het Ned. volk (2e dr. 2 din. 1893—94). — C. J. Leendertz, Van Atjeh's stranden tot de koraalrotsen van N. Guinea (1890)—oH. Colyn (e. a.) Neerlands Indie; land en volk; ge- schiedenis en bestuur; bedrijf en samenleving (2 dbi. 1911—*12). Verscheidene reisbeschij vingen, in vorige eeuwen verschenen, bevatten zeer belangrijke inede- deelingen over den Ind. Archipel; zij zijn gedeeltelijk beschreven in P. A. Tide, Memoire bibliographique sur les journaux des navigateurs neerlandais etc. (1867). Om ons echter te bepalen tot de in de 19e en 20e eeuw uitgegevene noemen wij: A. R. Wallace, The Malay Archipelago (2 din. 1860); eenige malen herdrukt) vertaald en aangevuld door P. J. Veth onder den titel Insulinde, (2 din. 1870). —Tochten van een Engelschman in den Ind. Archipel (2 din. 1853), vertaling van Jukes' Narrative of the surveying voyage of H. M. S. Fly, (2 din. 1847), voor zooverre dit werk op Ned. Indie betrekking heeft, — 8. Muller, Reizen en onderzoe- kingen in den Ind. Archipel 1828—1836 (2 din. 1857). — Bickmore, Travels in the East Indian Archipelago (1868), vertaald door De Hollander onder den titel: Reizen in den O.-I. Archipel (2 din.

1873). — Earl, The Eastern S 叶's (1837). — H. O. Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago (1885). — Guillemand, The cruizo of the Marchesa (Deel II, 1886). — J. F. van Bemmel uit Indie (1895). — H. van Koi, Uit onze kolonien 1903). — Twentieth century impressions of Netherlands India (1903).

Eindelijk vomielden wij nog de verzamelwerken en tentoonstellingswerken: Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Ned. overz. bezitt. door de Leden der Natuurkundige commissie in Indio en andere schx-ijvers (3 din. 1839—44). — Catalogus der afd. Ned. kolonien van de Intern. Koloniale en Uitvoerhandel- Tentoonstelling te Amsterdam (3 din. 1883), belangrijk ook door de inlei- dende artikelen, door tai van koi. specialiteiten ge- schreven.—Wetenschappelijk Voordrachten, gehou- den te Amsterdam in 1883 ter gelegenheid der Koloniale Tentoonstelling (1884). — Catalogus der Ne- derlandsche Afdeling, Algemeene en Internationale Tentoonstelling te Brussel 1910. — D. van Hinloo- pen Labberton (e.a.), Geillustreerd Handboek van Insulinde (uitgegeven ter gelegenheid van dezelfde tentoonstelling), (1910). — A. W. Nieuwenhuis e.a., Schetsmatige Beschrijving der hedendaagsche Nederlandsche Kolonien; Handlei'ng ter gebruike bij de schoolplaten van Nederlandsch Oost- en West- Indie (4 din. in 3 bdn., 1912—13). —Koloniaal- Aardrijkskundige Tentoonstelling ter gelegenheid v.h. 40-jarig bestaan v.h. Kon. Ned. Aardr. Genoot- schap, Catalogus (1913 met inleidende overzichten). —Onze Kolonien, onder red. v. R. A. van Sandick (reefs van kleine monographieen, 1913 vlg., nog niet compleet).

ARCHYTAEA sp. fam. Theaceae. *Bangka* АТІЕН, SUM. w. K. Een boom, waarvan het hout bij huisbouw en de bast voor fakkels gebruikt wordt. Een afkookselvan dezen bast levert een bruine kleur- stof, waarmee matten en weefsels gekleurd worden.

ARDISIA FULIGINOSA Bl. fam. Myrsinaceae. *Adjak, Gelah adjak* (JAV.). Boomheester van Java, waarvan het ingedroogde sap een roodbruine hars levert, welke tegen huidziekten gebruikt wordt.

ARDJAS A. Hoof dplaats van het district Kangkan, contr. afdeling van dien naam, afdeling en regent- schap Soemenep, res. Madoera, glegen op het hoofd- eiland Kangkan en stand plaats van den Controleur. Zij heeft een fraaie aloen-aloen, en is door een vrij goeden rijweg ,met de havenplaats Kalisangka verbonden." 农化 >

ARDJOENO. Dit vulkanische gebergte verheft zich bijna vlak N. van Malang. Op de grens van Soerabaja en Pasoeroean. Het bestaat uit vijf in een N. 30° W. gerichte rechte lijn gelegen kegds, die door verplaatsing van het eruptiecentrum na elkaar ontstaan zijn en waarvan alleen de noordwestelijkste nog in het aolfataren-stadium veikeert. Het zijn de eigenlijke Aidjoend (3339 m.), de Bakal (2980 M.), deKemarbar (3110M.), de Kembarll (3030M.)ende actieve WClirang (3156) met een wat lagere voortop (3110 M.) als restant van een vroegeren ringwal. De WGlirang (zwavelberg) bezit een diepen krater, ge- heel door een ringwal omsloten; aan de Z.W. helling vindt men solfataren. Dat ook aan de andere bergen de vulk. werkzaamheid nog niet tot rust is gekomen blijkt weldaaruit, dat in 1890 aan de beide Kembar's nieuwe solfataren zijn ontstaan.

Aan den Z.O. Ardjoeno-voet liggen eenige para- sieten bij Lawang.

De bestijging van den Wglirang geschiedt het best van uit Tretes. Dit plaatsje, alsmede Prigen

<en enkele andere, aan den noordvoet gelegen, worden veel als herstellingsoorden door Europeanen bezocht. — Literatuur: Verbeek, Java 141; verder p. Heering in de Gids 1878. I. 79 en Cordes in In-dische Gids 1889, 2286, 1890, 216; duderc, deels onjuiste beschrijvingen bij Junghuhn (Java III) en Zollinger in T. v. N. I. VIII. I. 133.

ARDJOWINANGOEN. District van de controle-afdeeling, afdeling en regentschap Ponorogo van de residentie Madioen. Het district heeft 4 onderdistricten met 67 desa/s en had einde 1905 eene bevolking van 71.000 zielen, o.w. 6 Euro-peanen en 5 Cliineezen. De standplaats van het dis-trictshoofd is Tamansari, een gehucht van de desa Sambit. Het westelijk gedeelte van dit district is vlak, het oostelijk deel bergachtig. Particuliere nijverheid wordt in dit district niet aangetroffen. De bekende priesterscholen te Tegalsarie en te Karanggebang zijn in dit district gelegen. (Zie afdeling PONOROGO).

ARECA CATECHU L., fam. Palmae. *Djambi* (MAL. PAL.), *Pinang* (MAL.), *Djanibe* (JAV., SOEND.), *Wohan* (JAV.), *Rapo* (MAK.), *Alosi* (BOEG.). Betel, Betelnoot, Betelpalm, komt in den geheelen Archipel voor bohal-ve in de hoogere bergstreken. Hij wordt vaak door de inlandsche bevolking gekweekt, soms (Noord-Sumatra) in groote aanplantingen. Zie ook PINANG.

ARECA- of BETELNOOTKUST. Vroegergebruik-lijke naam voor Atjeh's Noordkust, naar zijn rijk-dom aan pinang, welke er immer een belangrijk uitvoerartikel is geweest. In 1910 beliep de export van pinang voor Atjeh's Noordkust ongeveer 10.3 miljoen K. G. en voor Atjeh's Oostkust ongeveer 2 miljoen K. G. In 1911 waren de cijfers resp. ongeveer 9.2 en 1.7 miljoen K. G.

AR 宜它. II moekim Aree (moekim's: Aiee en Tji-rih), een landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeling Noordkust van Atjeh, groot 11 $\frac{1}{2}$, K31 $\frac{1}{2}$, en met \pm 1700 mannelijke bewoners. Het wordt van Oost naar West doorsneden door den colonne weg Sigli—Padang Tidji. Nabij dien weg, aan den linker oever van de daar overbrugde Kroeng Baro, ligt de Keude Aree. Slechts enkele heuvels onder-breken het vlakke, mot sawahs overrekte landschap, welks bod cm bestaat uit vruchtbar klei. Do bevol-kiug leeft voornamelijk van den rijstbouw. De vee-ri ajtol, vooral uit runderen bestaende, is niet groot. Uitvoer heeft plaats van pinang. Overigens hebben d(!) kuin-weverijen en goudsmeden uit moekim Ai'ee eenigen naam. Het bestuur wordt gevoerd door een oeelebalang, van wien de keutjhi's of dorps-looifden tegenwoordig rechtstreeks hun bevelen ontvangen."

AREN of ARENG (JAV). Zie ARENGA SACCHARIFERA.

ARfN-SUIKER (ook bekend onder denaanaingola djawa, of Javaansche suiker), wordt bereid uithetsap van den mannelijke bloemstengel van den aren-palm. Op Java houden zich daarmede onldig men-schen, die vaak van ouder tot ouder het ardn-tap-pen (clores) als hoofdbedrijf uitoefenen en do ver-Hchillende soorten van aren-palmen uitnemend wo-ten te onderschoiden. Vooral de ardn-idjoo wordt door hen als de meest productieve beschouwd. (Zie ARENGA).

Om de suiker er uit te bereiden, damp't men hot sap in een ijzeren pan in, terwijl het vuil voorzichtig wordt afgeschuimd, totdat de vloeistof held er bruin en zoo stroperig is geworden, dat cen druppel, in koud water gebracht, stolt. .Dan giot men de massa in een andere pan, waarin ze gewreven wordt, totdat

zij kristalliseert, waarna men ze in gereedataande vormen of bamboe-ringen brengt. Is zij genoeg vast, dan neemt men do vormen weg, droogt de suiter boven den oven cn. verpakt ze in aren-blai's. De aren-suiker wordt meest in het klein op de ini. markt (pasar) verkocht; in sommige streken heeft de be-reiding op groote schaal plaats. De uitvoer bedroeg in 1909 bijna 6 miljoen kilogram.

De opbrengst van suiker is het grootst van de aren getapto bloeiwijze, waarvan 7 Liter twee kati suiker geven; van de volgende stengels krijgt men maar 1 kati per 5% Liter; de geheelo suikerop-brengst van de plant kan 3% pikol zijn, ter waarde van ongeveer f 30.—

ARENG-ARENG (JAV.). Zie DIOSPYROS.

ARENGA OBTUSIFOLIA Mart. fam. Palmae.

Icap (MAL. JAV. SO END.), verschilt van de Arenpalm, waarvan hij overigens veel heeft, door de langwer-pige vrucht. Het zware en zwarte „hout" wordt o.a. voor het maken van scheeden voor wapens gebruikt, terwijl het palmsap nog zoeter en geuriger heet te zijn dan dat van de Arenpalm.

ARENGA SACCHARIFERA Labill. *Anaoe* (MAL.), *Kawoeng* (SOEND), *Aren* (JAV.), *Lnrang* (JAV.). De bekende *Suikerpalm* of *Arenpalm*, de *Saguerus* van Rumphius, door den geheelen archipel van af het zee-niveau tot in het lagere bergland zeer veel in het wild voorkomend en ook in tuinen gekweekt. Er worden verschillende soorten onderscheiden, o. a. op Java naar de bloemen: area id joe met groene bloem, aren ranteng met donkerbruine bloem en aren djingga met geelachtige bloem. De palm wordt 10—15 M. hoog, en heeft geveerde bladeren. Het „hout" is zeer hard en wordt voor wandelstokken ge-bruikt. Uit het merg van den stam bereid't men hier en daar in den Archipel (W. Java, Midden-Su-niara, Celebes), vooral in bergstreken, sago. Men gaat echter slechts noodgedwongen over tot de be-reiding van Aren-sago, omdat het merg zich moeilijk laat bewerken, do smaak niet aangenaam, en de opbrengst gering is. Van het grootste belang is het sap, dat uit de mannelijke (door de inlanders be-schouwd als vrouwelijke) bloeiwijzen getapt wordt. Deze komen uit den stam beneden den kniit te voor-schijn, in tegenstelling met de vrouwelijke trossen, die tusschen de bladeren te vinden zijn. Tegen den tijd dat de mannolijke bloemen opengaan wordt de dikke steel van do bloentros langcn tijd geklopt om hem week en murw te maken, hetgeen ah een prikkel op de sapvloeijing schijut te werken. Dan wordt de steel dicht onder de kolf afgesneden en on-der de snecvlakte een bamboe of ander vatgehangen. Gedurende een viortal maanden blijft de boom tap-baar: bovondien komen eenige malen nieuwe bloeiwijzen te vooi*schijn, waarna hetzelfde proces herhaald wordt. Op sommige plaatsen b.v. op Noord-Celebes, waar do plant zeer algemeen in het wild voorkomt, tap't men wel eens een omgekapt exem-plaar af. Do hoeveelhoid sap hangt zeer van de omstandingen af, doch kan heel groot zijn. Waar-nemingen te Sookaboomi gaven 7 L. sap por otmaal gedurende 2 $\frac{1}{2}$ maand voor do eerste bloeiwijze, de tweede on volgende trossen gaven 5 Liter per et-maal gedurende 1 $\frac{1}{2}$, maand. Daarmen gemiddeldop6 bloeiwijzen kan rekenen is de in het gcheel afgetapto hoeveelhoid sap to schatton op \pm 1800 Liter. Do zoeto heldere vloeistof wordt in do Molukken zelden gedronken, omdat men haar voor ongezond houdt. Men maakt er wel zjin van. Bovendien wordt zij in do Indische broodbakkerijen gebruikt bij het bereiden van dccg. Op Java di'inkt men hair als een

versnaperingen gebruikt men haar ook wel als volks-geneesmiddel.

Het belangrijkste is echter de bereiding van de suiter door indampen. Zie AREN-SUIKER.

Gegist is de sagoer een uiterst algemeene drank vooral in het Oosten van den Archipel. Daai* neemt ze geheel de plaats in, die de lichte landwijn in vele deelen van Frankrijk bekleedt. Meestal voegt men er z.g. „*dbat sagoer*“ bij, schors van een *Garcinia*, die er een bitter smaak aan geeft.

De bladeren van arenga saccharifera gebruikt men vooral op West-Java als wikkeldraad voor inlandsche sigaretten. Daar maakt men ook touw van de bladvinen, en grove bezems van de blad-touwen; deze laatste zijn ook geschikt voor vlecht-werk, maar worden als zoodanig weinig gebruikt.

Tusschen de bladsteelen treft men zwarte haren aan (*gentoetoe*), die zeer veel op paardehaar gelijken, en waarvan jklein touwwerk ei? zelfs ankertouw ge-maakt wordt (*Doek of Iidjoek*). Het touw is echter stijf, stroef en stekelig en veel minder geschikt dan het cocostouw. Het wordt echter in de inlandsche huishouding en bij de inlandsche prauwvaart veel gebruikt. Voor matten en borstels is het uitermate geschikt. De uitvoer uit Java bedroeg 31 ton in 1912. Aan de voet van de bladsteelen bij de Gemeoete vindt men een licht, sponsachtig weefsel (*faroek*), dat tot het breeuwen van vaartuigen of als ondergebruikt wordt. Voor het laatste doel wordt de stof gedroogd en met verschillende andere stoffen gemengd. Onder den naam „*Zwam*“ wordt ze tot een hoeveelheden van 60 tot 75 ton per jaar van Che-ribon naar Singapore uitgevoerd.

De vruchten van den Arenpalm groeien in groote hoeveelheden aan een vertakte bloeiwijze. De geelachtig-bruine sappige vruchtvaak (*boewah ba-toe*) is niet eetbaar, maar veroorzaakt in de mond een hevige brandende er-jeukende gevoel. Van den inhoud van de halfrijpe zaden maakt men met suiker een be-kende confituur, *glibbertjes of kolang-kalang* ge-noemd.

AREUJ BEURIT (SOEND.). Zie HIPTAGE.

AREUJ GEUREUNG BODAS (SOEND.). Zie CISSAMPELOS.

AREUJ KAKEDJOAN (SOEND.). Zie CONOCEPHALUS.

AREUJ TJAMTJAOEH (SOEND.). Zie CISSAMPELOS.

ARFAK. Gebergte op Ned. Nieuw-Guinea, nabij de westkust van de Geelvink-baai. Het werd in 1872 bestegen door den Italiaansen natuuronderzoeker L. M. D'Albertis, die een top bereikte, we] ks hoogte door hem op ruim 1100 M. werd geschat. Naar zijne teekening is deze top dezelfde als die, welke in 1912 door de militaire exploratie onder den kapitein H. Helb werd opgenomen en waarvan de hoogte bepaald werd op 2902 M. Hij is dus de hoogste top van het bergstelsel, dat het geheele noordelijk deel, den z.g. „Vogelkop“ van Nieuw-Guinea bedekt, en waarvan het Arfak-gebergte feitelijk een deel uitmaakt. Be-doelde top — met den naam Arfak aangeduid — is op slechts ± 15 KM. (hemelsbreed) van de kust der Geelvinkbaai gelegen, en ± 30 K.M. bezuiden Mano-kwari, den zetel van het bestuurshoofd der afdeling Noord Nieuw-Guinea.

Uit bo venbed oeld bergstelsel verheffen zich t air ij ke hooge toppen, zoals de Lina (2870 M.) ten Z.O. en op ± 38 & M. van den Arfak, de Wiamp Soap, de Boron, de Krooka en de Dokdal, alle vier nabij de noordkust, ten zuiden van T. Jamoerisba (Kaap Goede Hoop) gelegen en metende van 2500—2800 M.

ARFAKKERS. Algemeene benaming gegeven aan de bewoners van het gebergte in het noordoostelijk deel van den z.g. „Vogelkop“ van Nieuw-Guinea. Ze zijn in verschillende stammen verdeeld, welke bekend zijn onder de namen van Karoon, Kôbar, Am-berbaken, Andai, Hat am, Menam, Arfoec enz., en zoowel in taal en uiterlijk voorkomen als in gebouwen vrij belangrijke verschillen vertoonen (zie T.A.G. jaargang 1893, biz. 637).

Volgens mededeeling van den zendeling F. J. F. van Hasselt, die vele jaren te Dor& werkzaam is ge-weest, noemen de strandbewoners ieder binnenland-der FAK (meervoud Faksi).

ARFOES of ARFOESI. Papoea-stam aan de noordkust van Nieuw-Guinea, in het binnenland achter de Kleine Geelvinkbaai. (Zie T.A.G. jaargang 1893, biz. 208, en 1902, biz. 163). Arfoesi is feitelijk de meervoudnaam van Arfoe.

ARGOENI (WAIGOENI)-BAAI. Een smaUe baai van zeer ongelijke breedte en diepte, aan de Z.W.-kust van Nieuw-Guinea, welke 74 K.M. ver het land indringt, tot nabij de rivieren, welke uitloopen aan den Z.kant van de golf van Bintoeni, het O.lijk deel van de Mac Cluer golf. De kusten van de Argoeni-baai zyn betrekkelijk dicht bevolkt. Zie Zeemans-gids 0. I. Arch. dl. V.

ARGOPOERO. Hoogste top van het vulkanische Jang- of Hi&nggebergte (zie aldaar), 3088 M. hoog, gelegen op de grens der residenties Pasoeroean en Besoeki. De top heeft geen krater, doch aan de oost-zijde is een zijdelingsche instorting van 700 M. straal (Verbeek, Java p. 100).

ARGUSFAZANT. ZIE PAUW.

ARIJAJA, d. i. feestdag. Zie GAREBEG.

ARISBAJA. Zie AROSBABA.

ARIT. Jay. Grasmis; groot kom mes of sikkel.

ARMENIERS. Verscheidene leden dezer in Klein Azie tehuis behoorende natie zijn op Java gevestigd; enkelen hunner ook elders in N.-Indië. Zij zijn Chris-tenen, en met de Europeanen gelijkgesteld, en be-hooren tot dat deel der Armenische kerk, dat zich tengevolge van twisten over de geloofsleer (mono-physietische twisten) van de R. Katholieke kerk heeft afgescheiden en zich niet meer met deze ver-zoende. Hun geestelijk opperhoofd, de Katholikos, heeft zijn zetel in het klooster Etsjmiadzin bij Eri-wan (Russisch Armenie). De Armenische gcineento op Java is bij Ind. Stb. 1880, no. 7 als rechtspersoon erkend, en stelt zich ten. doel de beoefening van den Christelijken Godsdienst volgens de voos-schriften en gebuiken dor kerk van Armenie. De Armenische kerk te Batavia ligt aan den Gang Scotty bij den Zuidwesthoek van het Koningsplein.

ARMPOOTIGEN. ZIE WORMEN.

ARNHEMIA. Naam van de hoofdplaats der on-defSfd. BovenDeli van de afd. Deli en Serdang (Gouvem. Oostk. v. Sumatra), standplaats van den bestuursambtenaar (controleur). De grooto transportweg van Medan over Sibolangit naar de Alas landen gaat over deze plaats, bij wel ken weg te Kaban Djah6 zich aansluit de van het Toba-meer via Sariboe Dolok komende transportweg. Een stoomtram verbindt t thans A. over Kam pong Baroe met Medan. Vroeger van belang door do gelijknamige tabaksonderneming, is Amhemia sedert den aanleg van de zwoeven genoemde trun-sportwegen en genoemde tramlijn geworden do toegangspoort van de Bataklanden. Voor dien was Deli Toea het belangrijke centrum, thans is Ai-nhemia de verzamelaars zoowel van de Doesoenen, als van de Hoogvlakte. De omgeving van het kleine station-

netje is tot een klein stadje geworden. Langs den seer breedten, uitenomden steenslagweg is een hecle ry nette, flinko kedei's (winkels) verzezen. Door do vestiging van een controlcur, van een hulppostkan- toor en het bouwen van een ruim Bataksch „rechts- huis" is do betokenis van Arnhemia in de laatste jaren zeer toegenomen (M. Joustra, Van Medan n. Padang on terug).

AROE-EILANDEN. Een groep zeer kleine en lage eilandjes, gelegen midden in straat lMalaka, tegen- over het Govvt. O.kust van Sumatra, benoorden de nit watering van de Rokan, en oostelijk van de uit- watering van de Pani.

AROE of AROEAN. Zie ROOFZALMEN.

AROE-BAAI Een zeer bxeede baai met geringe diepte, aan'ie N.O.kust van Sumatra, op ongeveer 4° 10' N.Br., waarin de eilanden Koempai en Sem- bilang liggen en-de Bestiang-, Babama- en Gebang- rivieren zich uitstorten. De beide monden der eerste rivier worden genoemd naar de vermelde eilanden ; aan de Babama liggen, bij den mond, Tandjongba>. lai en Pangkalanbrandan, terwijl aan de monding dor Besitangrivier Pangkalan Soesoeh gelegen is.

Zeamansgids 0. I. Arch. dl. II.

Geschiedenis. In de 16 eeuw moet aan die baai de zetel geweest zijn van een mach- tig Bataksch rijk, Aroe genaamd, nict minder be- langrijk dan destijds Pasei en Malaka, en waar- van de grenzen zich zouden uitgestrekt hebben ten

N. tot Atjeh en in het Z. tot de Djohorsche neder- zettingen aan de Rokan-rivier. Na een langdurigen strijd is dat rijk in de 2e helft der 16e eeuw door Atjeh vernietigd, en heeft de bevolking zich naar de binnenlanden of elders teruggetrokken, waarna die zoo good als onbeheerde streek een broeinest van zec- roovers word, tot aan het optreden van het Nederl. Govv. op de O.-kust van Sumatra in de laatste helft der 19e eeuw. In 1876 werd hier door de Kali- Anuni-maatschappij, die uitgetrekte boschgronden te haren beschikking had, een houtzagerij opgericht, die echter waarschijnlijk tegevolge van gebrekkig boeher na een 10-tal jaren oplicid te werken. Er was toon ook een militair kampement, dat editor in 1888 word opgeheven. Sedert 1908 zijn in. dezo streek t enige landbouwconcessies uitgegeven, terwijl ook (.cn transportlwg in aanleg is, uitgaande van Pang- kalan Jirandan (noordelijk cindpunt van het Deli Hpoorwgcnet) en loopende over Besitang en Salahadji (OoBtkuHt van Sumatra) naar Kwala Simpang (Atjeh). Zoowel hierdoor als door de vcrschillende in- riclingen der Bataafsche Petroleum maatschappij en door het in verbinding brengen van de Atjeh- stoomtram met het net van do Delispoorwegmaat- schappij, waarmede reeds een begin is gemaakt, wordt deze eertjds zoo insidcldo landstreek van lieverlede tot ontwikkeling gbracht, hetgeen aan do toonamc der inlandsche nederzettingen en vestiging van neijingdoenden langs den in aanleg zijnden weg ook reeds duidelijk t bespeuren is.

Literatuur: Eon bcozak aan de Aroc-baai, door J. A. van Rijn van Alkemode. Bijdr. t. t. I. en vIk. Ve R. IV. — „Het Pan6- en Bihi-sGroomgebied" in het T. v. h. Aardr. Gon. 2e Serio III (1886).—Tiele, „De Europeers in don Maleischen Archipel. Iie ged. VII. I Vc ged. IV.

AROE-EILANDEN, (4—5° Z.Br. en 134—135°

O. L.). Oostclkgksto eilandengroep van den Archipel buiten Nieuw-Guinea, gelegen op het Australischo plat, de ondiepe zee die Nieuw-Guinea en Australio verbindt. Do groep vormt grootendeels een kalk- plateau, naar het schijnt, en bostaat uit een vijftal

.grootere eilanden in't midden en een 80 tai kleinere tot zeer kleine daaromheen; alien te samen hebben zo een oppervlakte van ± 8600 K.Bf². De vijf groo- tro eilanden vertooncn een bijzondere merkwaar- digheid, die, zoover bekend, nergons op aarde terug- keert: de regelmatige lijn van hun gemeenschap- pelijken omtrek maakt den indruk als of ze edn ge- heel vormen en inderdaad zijn ze onderling slechts gescheiden door met zeewater gevuldo geulen, de soengei's. Ook een lijn, getrokken langs den buiten- rand van de dm de hoofdgroep gelegen kleinere eilanden heeft, een regelmatig beloop, zoodat ook die kleinere den indnik maken van oorspronkelijk met de hoofdgroep te hebben samengehangen. jDe tusschengelegene straten zijn dan ook ondiep, meestal slechts weingc vademen. Maar nu is het eigenaardig, dat de twee van de vier Soengei's, die goed zijn opgenomen, hier en daar veel grooter diepten bezitten (tot 70 en 100 M.), grooter ook dan de omringende zee. De breedte van de soengei's is zeer afwisselend, van enkele meters tot 500 M.; en aan weerszijden hebben ze veel wijdere mondingen; tai van kleine eilandjes en rotsen liggen in de soengei's; de bodem is meest rotsachtig; In de breedere deelen liggen langs beide oevers veelal breede koraalriffen, of zijn de oevers door rhizophoren-bosscben begeleid. Grote gelijkenis met deze soengei's hebben een aan- tal andere, ook soengei's genoemde, zoutwaterarmen die de hoofdeilanden verder splijten; het eenige ver- schil is dat ze niet doorloopen. Kleine zoetwater- riviertjes loopen in alle soengei's uit en hebben dikwijls zelf weer zoute, breede benedenloopen. Verbeek acht de soengei's te verklaren als scheu- ren, die ontstonden bij de opheffing van het kalk- plateau bo ven zeeniveau. Van die opheffing zijn dui- delijke aanwijzingen: brandingsterrassen, brandings- werking aan de rotsmuren en rotstafels in de soen- gei's. De groote diepte blijft dan nog onvoldoende verklaard.

Terwijl Vei'beek de groep beschrijft als een koraal- kalkplateau, vond hij op het zuidelijk eiland, Teran- gan, waar de looigste deelen der groep voorkomen (in 't Zuiden heuvels van 70 — 100 M.), een jongeren kwartsandsteen, en Merton vond daar een niet- koraallijnen kalksteen, dien Verbeek voor tertiair (jong mioceen) houdt.

Grootendeels zijn de eilanden met dichte wouden bedekt, maaropTerangan wisselen deze af met alang- alang velden. Do grond schijnt vruchtbaar, maar wordt weinig bebouwd; do bevolking teelt alleen voor eigen gebriek wat rijst, suikerriet-, tabak, mats en aardvruchten. Bij de dorpen worden veel kokos- palmen aangeplant; sagopalmen, oorspronkelijk aangoplant, maar verder wild verspreid, vormen thans gi'ote bosscben, — De strandvegetatie be- staat meeat uit pandanen en casuarinen (aan den Maleischen naam dezer laatste, pohon aroe, ontleent de groep wellicht haar naam). — Wilde varkens komen ovcral voor, hier en daar ook herten en onder de vo- gels heeft men den kleinen rooden, paradijsvogel, *Cinimirus regius* en den grooten, *Paradisaea apoda*; de laatste is alleen aan doze eilanden eigen.

Do hoofdmiddelen van bostaan zijn: het duiken naar parol- en parclmoer-schelpen (zie PAREL- en- PARELMOER-VISSCHERIJ), do tripang- enhaai- envangst en de jacht op paradijvogels, welker gedroogde huiden een belangrijk handelsartikel vor- men; ze worden overal door Chincezen en Arabieren opgekocht; helaas is het aantal der vogels aan't ver- mindoren (vgl. PARADIJSVOGEL).

Het aantal bewoners der Aroe-eilanden is slechts

op ± 10.000 te stellen. De Aroënezen behooren lichamelijk tot de Papoca's, maar ethnographisch tot de Maleiers. De meeste dorpen liggen aan de kusten, aan de westkust (den voorwal) gewoonlijk in ge-boomten verschoolen, aan de oostkust (den achter-wal) veelal op rotsen gebouwd. Komen in een kam-pong veel sterfgevallen voor, dan wordt ze verlaten en zet men zich elders neer. Uit vrees voor de pokken-epidemieën had een aantal jaren geleden een groot deel der bevolking zich in het binnenland verspreid. Thans zorgt het bestuur voor de vaccine en brengt de verspreid wonenden er toe, zich in dorpen te ver-eenigen. — Aan den Voorwal wonen eenige honderd-tallen Mohammedanen en Christenen, meest vreem-delingen, o.a. Makassaren en Boegineezen. De hoofd-plaats DOBO (zie aldaar), telt ook eenige honderden Japanners, voor het grootste deel werkzaam bij de parehnsscherij.

De Aroe-eilanden maken een afdeling uit van de residentie Amboina, onder een controleur, die te Dobo is gevestigd.

Geschiedenis. In 1606 door Willem Jansz. ontdekt, werd de Aroe-groep reeds in 1623 door Jan Carstenz. aan het gezagder O.I. Compagnie onderworpen en den vrijen burgers van Banda de alleenhandel, ook in slaven voor hunne noten-perken, op deze eilanden toegestaan. Tot betoëue-hng van hierdoor onstane onlusten werd in 1659 te Wokam een fort gebouwd en ofschoon zicli telkens nieuwe oneenigheden voordeden, duurden de handels betrekkingen tusschen Banda en Aroc voort tot 1778, om later geheel in handen van Makassaren en Boegineezen over te gaan. Na de teruggave der bezittingen door de Engelschen in 1817, werd Aroe op onbepaalde tijden slechts door gecommittcerden van Ambon en Banda bezocht om de hangende zaken te beslechten, totdat in 1882 te Dobo een posthouder werd geplaatst; hetgeen, volgens het Koloniaal Verslag van 1892, tot gevolg had, dat onze invloed op de Voorwals-eilanden toenam. In 1893 hadden onlusten plaats op den Achterwal en werden enkele hand-delaars aldaar vermoord, naar aanleiding waarvan de kampongs Krei, Koemoel en Watolai door H.

M. "Java" en het Gouv. ss. „Arend" werden getuchtigd. In 1904 werd de Posthouder te Dobo vervangen door een Controleur. Ook met het oog op de parelvisscherij door de vloot der Celebes Trading Cy. met vreemde bemanningen was de plaatsing van zulk een ambtenaar noodig.

Literatuur. Zie W. W. C. Baron van HoeveD, De Aroe-eilanden, in T. B. G., XXXIII (1890), 57; J. H. Merton, Forschungsreise in den sudostlieden Moluk-ken (Aruud Kei-Insebi), Frankfurt 1910 (met li teratu u roppaaf).

AROE PALAKKA (Paetta Malempce Gaemaena), een Sopenische prins, die, door den Sultan van Makassar BLassan oer-din vervolgd, de getrouwe bond-genoot der Compagnie was in den strijd, door haar met dion Sultan gevoerd (1655, en later 1672). Vorst werd over Boni, dat aan de Compagnie zijne onaf-hankelijkheid van Makasser te danken had. In den oorlog met Troeno Djojo was Aroe Palakka onze trouwe bondgenoot (1678). Een and ere Aroe Palakka werd tot Vorst over Boni benoemd na de onderwer-ping van dat Rijk in 1859, nadat de Vorstin, die met ons oorlog gevoerd had, door de rijks-grooten was afgezet.

AROE PITOE (zeven vorsten), is de naam, die ge-gewen wordt aan den Rijksraad van Boni, uit zeven erfelijke kiesheeren bestaande, die thans met den betrokken Nederlandsche ambtenaar het bestuur

over Boni voeren, terwijl aan ieder hunner hot be-stuurtoezicht over een district bepaaldelijk is op-gedragen.

AROEEDA (MAL.). Zie RUTA.

AROEHASA, een groote vulkaanruïne, ten wes-ten van de Bima baai (Soembawa); het hoogste punt ligt 1670 M.; op de noordflank verrijzen twee jongere-kegels: de Dendan (1200 M.) en de Seroemandi of Vader Smit (1368 M.). Verbeek, Molukkenverslag, p. 50).

AROENG. Naam voor een *Paradijsvogel*, *Diphyl-lodes magnifica*, op Misool; op Salawatti noemt men hem *Sdbdo*; op Nieuw-Guinea, Andai, heet hij *Oeip*.

ARONGKEKE. District der onderafd. Djenepon-to, gouv. Celebes en ond., bestaat uit de vroeger tot Goa behoord hebbende landschapjes Boenging en Aroengkeke. . . .

ARON. Ill moekim Aron (moekim's: Gloempang Minjeu% Goemoeroeh en Aron, met de onderhoorig-lieden Amoet en Tan ah Mirah) is een landschap van de onderafdeeling Sigli ter Noordkust van Atjeh. Het N. gedeelte wordt gesneden door de Atjehtram-baan, die een halte heeft te Gloempang Minjeu, dat 50 min. trammens ligt van Sigli.

AROSBATA. Noordwestelijkste district van het regentschap en de afdeling Bangkalan van do residentie Madoera. Het district ressorteert onder de controle-afdeeling Noord-Bangkalan en heeft 3 on-derdistricten met 91 dessa's; de hoofdplaats is Aros-baja darat, aan den drukken verkeersweg van uit Bangkalan over Sapoeloe, Ketapang en Amboentan naar Soenieneep gelegen.

Arosbaja is vooral bekend, doordat de Islam van daaruit over Madoera is verbreid en door de aller-eerste aanrakingen tusschen de Hollandsche Oost-Indievaarders en de Madoreezzen in 1596.

ARROWROOT (ook ARARUET). Zie MARANT.

ARSENICUM. Het meest verspreide arsceniinc-raal: arsenikkics of mispickel, (sulfarsenide van ijzer), komt in de ertsgangen hier en daar in kleino hoeveelheden voor, ofschoon daaraan op grond der geringe technische waarde nooit aandacht werd ge-schonken. Bij de warme bronnen van Silap, in het stroomgebied der Ogan rivier, Palembang, word hout gevonden met een gelcn aanslag van zwavd-arsenik, vermoedelijk hier een verweringsproduct van mispickel.

Te vermelden is nog een voorkomen van het roode mineraal realgar (zwavelarsenik) ingestrooid in een gang van hoornblendc andesiet aan de Boven-Sika-jam (West-Borneo) bij Nangah Mcrau (Jaar. Mijnw. 1884. I. 130). Daar het gesteente sterk ver-anderd is, is ook hier de mogelijkheid van een scun-dair ontstaan niet uitgesloten.

ARTEMISIA VULGARIS L., fain. Compositac. *Ba-roe*, *Ijina* (MAL.), *Panderman* (JAV.), bekend aroma-tisch kruid, vooral door de Chineezen gekweekt. De bladoren zijn een inlandsch geneesmiddel.

ARTESISCHER PUTTEN. Kunstmatig gemaakte (in den regel „geboorde") putten, die gevoed worden door water, dat dieper ligt dan het gewone grond-water, noemt men "artesische". Ingevolg Ind. Sib. 1912 No. 430 hebben particulieren zoowel voor het boren van putten, die dieper zijn dan 15 M., als voor het schoonspoelen en de ondergrondscche herstellingen daarvan vergunning noodig van den Directeur van Gouvernementsbedrijven (zie ook Bij bl. 7964): dit is dus in Indie de grens die — in het algemeen — is aangenomen voor de minimumdiepte van artesische lagen. Terwijl echter het „grondwater" alleen rust op een waterke-

rondo laag, die het verhindert dieper te zakken, is het „artesische water" in cen porouze- en dus waterabsorbierende zand- of gruislaag aanwezig, die *zoowel naar boven als naar onder* door waterkerende lagen (klei of iets dergelijks) is afgesloten. Komt zulk een laag in hellende richting van hoogere streken, dan staat het water onder meer of minder sterke druk en kan het bij het aanboren der laag (tjt boven den beganen grond stigten, wat met het grondwater nooit het geval is.

Ofschoon reeds sedert 1834 door officieren der Genie en door den dienst der B. O. W. meer of minder geslaagde pogingen waren aangewend om artesisch water te verkrijgen (Makassar : Eiland Onrust, Fort Prins Frederik te Weltevreden, Semarang, Willem I, Soerakarath, in den Kraton, Grisse bij Soerabaja, — de laatste, onder leiding van P. van Dijk en J. P. Ermeling, werd tot 700 M. gebracht) werd bij GB van 30 Juli 1871 No. 19 (Ind. Stb. 106) bevolen dat voortaan geen art. boringen zouden worden uitgevoerd dan na een geo), onderzoek door een der mijningenieurs en dat allo diepe grondpeilingen zouden worden uitgevoerd vanwege het mijnwozen, terwijl bij Besluit van den G.G. van 31 December 1873 No. 33 (Ind. Stb. No. 280) o.a. werd bepaald dat „on- „der den dienst van het Mijnwozen voortaan ook zou „ressorteren de dienst van het Grondpeilwozen, be- „staande in: a. het opsporen, door middel van diepe „grondpeilingen, van nuttige ertsen, gesteenten, ko- „lenlagen, minerale wateren en oliën; — b. de uit- „voering der geologische opnemng, zooals deze aan „elke diepe grondpeiling behoort vooraf te gaan, „voor het geval de samenstelling van den bodem „niet reeds door vroegere grondpeilingen voldoende „bekend is; — c. het algemeen onderzoek, in ver- „band tot artesische boringen, naar de voorhanden „middelen tot voorziening van steden en volkrijke „plaatsten van drinkwater of tot irrigatic van land- „bouwgronden door het opsporen en aanwijken van „daarvoor geschikte natuurlijke bronnen of goed “rivierwater.”

Het boren van artesische putten speciaal voor irrigatic?e-doelcinden heeft wel enkele malen plaats gehad (o.a. in Bantam), doch de daannede verkregen hoeveelheden water is voor dat doel in den regel reel te gering.

Voor de *drinkwatervoorziening* door artesische putten is eelster sedert 1873 in Indie zeer veel gedaan. In de eerste plaats op Java, waar met name langs de Noordkust, doch ook in enige meer in het binuenland gelegen streken, b.v. in de residenties Kediri en Madioen en ook te Bandoeng, tal van putten zijn geboord. Van de Buitenbezittingen zijn vooral te noemen Atjeh en de Oostkust van Sumatra, docli ook te Padang en Solok, op Menggala, op Mcrauk en op Men ado slaagden artesische putten; daarentegen werd b.v. te Makassar tot 700 M. geboord zonder water aan te treflen.*

Als algemeene regel kan gelden dat cen artesisch put in Indii alleen daar goede kans van slagen heeft, waar *jongc* vulkanen op niet te grooten afstand voorkomen en de plaats zelve gelegen is op de losse uitworpelen van die vulkanen. Indien do bovengrond bestaat uit de gestcenten (mergels, zand-steen, brccien, kalksteen, enz.) der miocene formatie of uit vorgruizingsgestcenten van de *oudere* vulkanen, is die kans veel geringer, of — in het eerste geval — zoo goed als nihil. Ook de echte alluven bevatten vrij wel nooit artesisch water; daarentegen kunnen tuffen, indien zij niet vlak liggen, dit water oploveren.

Een en ander is oorzaak dat b.v. in de residentie Soerabaja en Rembang, alsmede langs een groot deel van de zuidkust van Java, geen artesisch water in noemenswaardig hoeveelheid wordt aangetroffen; evenmin op het oiland Borneo, op bijna geheel Celebes, in de residenties Palembang en Djam bij enz.

Nog op een ander verschijnsel moet worden gewezen. Naarmate de afstand tot de vulkanen grooter en die tot de zee geringer wordt, bevat het artesische water dikwijls een grooter zoutgehalte, tot ondrinkbaarwordens toe. Dit moet daaraan worden toegeschreven dat de waterhoudende lagen ook ergens aan den zeebodem uitkomen, waardoor de mogelijkheid van het indringen van zeewater gegeven is. Op bijzonder duidelijke wijze wordt dit verschijnsel ge-documenteerd door de serie putten, die van af Meester Cornelis in het zuiden, over Weltevreden, Batavia en Tandjong Priok tot op het eiland Onrust zijn geboord. Als gemiddelde en in ronde cijfers blijft bij verdamping van 1 Liter water aan vaste stoffen achter: te Meester Cornelis ... 0,4 gr.; te Weltevreden ... 0,5 gr.; te Batavia... 0,6— 0,7 gr.; te Tandj. Priok... 0,8 gr.; op Onrust... 1,3 gr. hetaaltstgenoemde water is praktisch ondrinkbaar. Het zal natuurlijk van verschillende omstandigheden afhangen (watercapaciteit, druk van het zoete water, meer of minder poreusheid der laag, bedekking op den zeebodem door waterkerend slijb enz.) tot hoever de verzouting van het water zal doorgaan, doch het moet aan deze oorzaak worden geweten, dat het artesische water langs de kust tuschen Chribon en Semarang in het algemeen van minder goede kwaliteit is dan dat van Batavia.

De invloed der zee doet zich soms nog op een andere wijze gevoelen, n.l. door een verschil in capaciteit bij eb en vloed van putten, die zeer dicht bij de kust liggen. Dit is o.a. waargenomen aan de Oostkust van Sumatra en in zcor sterke mate in een in 1904 geboorden put te Menado, die (uit een laag op 100 M. diepte) bij vloed 100 cn by eb slechts 52 Liter per minuut leverde.

De in Indie bij het maken van de artesische putten doorboorde lagen zijn over het algemeen genomen niet zeer hard. Zij bestaan slechts zelden uit zeer grof grind, meestal uit de meer zandige- of zandig-kleijne fijne vulkanische producten. De eenvoudige draaiende (Aalborger-)boonmethode werd dan ook geruimen tijd met succes toegepast, ofschoon deze later gedeeltelijk door de stampende- spoelende (Fauk^chemethode is vervangen, die vooral bij dieperc putten veel spoediger tot het doel leidt.

In de meeste gevallen stigt het artesische water, zooals reeds boven is vermeld, in de boorbuis tot boven den beganen grond, in enkele putten zelfs tot 20 M. cn hooger. De bovengronds aangebrachte af-tapinrichtingen zijn zeer verschillend gebouwd; men moet daarbij rekening houden met stijghoede, rendement, plaatselijke behoefte en andere omstandigheden. Om zcEverstopping van don put te voorkomen is het dikwijls gewenscht het water voortruend met een zekere snelheid te doen afvloeien; is dit niet mogelijk, dan moet de put gewoonlijk van tijd tot tijd worden schoongespoeld, hetgeen meestal geschiedt door do stygbutia kunstmatig te ver-nuuelen en dus aan hot water een zoodanige meer-deel snelheid te geven dat de bozonken klei en zanddeeltjes worden meegevoerd, echter ook wel door gewone sterke zuiging in do stygbuis of door hot inporsen van water door een in de stygbuis aangebrachte nauwore buis.

Het rendement van alle artesische putten vermindert na het aanboren in langzamer of sneller tempo, totdat een soort van evenwichtstoestand is bereikt, m.a.w. tot de afvloeiing van het water uit den put even groot is als de toevloeiing van het water in de laag. Baar hierbij tevens de maximum- Brijghoogte vermindert, kan het gebeuren dat een put, die oorspronkelijk een positieve stijghoogte bezat, ten slotte een negatieve verkrijgt, d.w.z. dat het water niet meer tot aan den begaenen grond stijgt. In dat geval moet de put worden gepompt. Ditzelfde kan natuurlijk ook direct voorkomen bij nieuw- aangeboorde putten.

Het groote voordeel van versch afgetapt artesisch water tegenover grondwater ligt daarin, dat het eerste vrij is van schadelijke microben en andere organische bestanddeelen; er kunnen echter door chemische reacties in den bodem geringe hoeveelheden schadelijke anorganische stoffen worden opgevoerd, zoodat een scheikundig onderzoek steeds noodzakelijk is.

Het boren van artesische putten door particulieren is onderworpen aan de voorafgaande godkeuring van wege het Gouvernement (zie boven) en wordt slechts toegelaten, als mag worden aangenomen, dat de openbare watervoorziening er niet door zal worden geschaad. Door de toeneming der bevolking, door het meerdere gebruik, dat deze van het artesische water maakt in verband met betere inzichten omtrent hygiëne, en door het verminderen van de beschikbare hoeveelheid artesisch water ten gevolge van ruimere af tapping, is langzamerhand in de grotere plaatsen, ook daar waar dit water in betrekkelijke overvloed aanwezig is, watergebrek ontstaan, jdat alleen door het maken van waterleidingen uit natuurlijke bronnen kan worden verholpen. Vo or Soerabaja en Semai-ang is men daartoe reeds overgegaan; ook de gemeenteraad van Batavia besloot in 1914 in beginsel tot aanleg eener bronwaterleiding.

De kwartaalverslagen van het Mijnwezen, als afzonderlijke bijlagen der Javasche Courant uitgegeven vanaf het 4e kw. 1879 t/m het 3e kw. 1910, geven uitvoerige mededeelingen over diepten, rendement enz. der in dien tijd geboorde putten en over de chemische samenstelling van het aangeboorde water. Te voren waren die mededeelingen hetzij in de "Losse berichten", hetzij in maand- en kwartaalverslagen in de Javasche Courant opgenomen. Een volledig overzicht van de Nos. dier Jav. Cour. is te vinden in de Verhandelingen van het Geologisch Mijnbouw- kundig Genootschap voor Nederland en Kolonien, Geologische Serie, deel I, vijfde stuk, bJz. 295—300. Verder bevatten de Jaarverslagen van het Mijnwezen en de Koloniale Verslagen overzichten van de bij het afdiepen der artesische putten verkregen resultaten, en bevat het Jaarboek v. h. Mijnwezen in

N. I. tai van, informatics over de geboorde putten (voor de jaargangen 1872—1899 het best te vinden in de daarvan gemaakte registers); sedert 1911 zijn ook volledige lijsten der putten in het jaarboek opgenomen met uitstekende kaarten, waarop de putten voorkomen.

Speciaal over de artesische watervoorziening van Batavia vindt men ook gegevens in een artikel van F. A. Janssen van Raay, voorkomend in „de Ingenieur" van 13 Februari 1915 (no. 7), alsmode in een artikel van L. Houwink in het tijdschrift van het Kon. Instituut v. Ing. (afd. N. I.) 1914 afj. 2.

Een opgaaft der voor particulieren geboorde artesische putten is te vinden in den Indischen Regeerings- Almanak 1916 onder „Gou vemeentsbedrijf ven"

ARTILLERIE- EN MARINESCHOOL to Semarang. Zie ONDERWIJS (Militair).

ARTJADOMAS. Eeno veraameling steenen beelden, zuidoostwaarts van Buitenzorg aan denoovt van den Pangerango op het landgoed Pondok Gedé in een prachtig woud gelegen. Volgens de overlevering zou Sili Wangi, de laatste vorst van Padjadjaran, met achterdoer (*domas*) volgelingen naar deze plaats uitgeweken zijn, toen zijne hoofdstad door de Moslems werd veroverd en zouden zij tot straf voor hun ongelooft in de beelden en steenen van Artja Do- mas veranderd zijn. Zie: Bnimund in de Vcrh. v. h. Bat. Gen. XXXIII bl. 56—61. Raffles, History, II, (1817), p. 51; van Hoeveel, in Tijdschr. v. Nederl. Indie, 4c jaarg. II (1842), p. 184—165; Roorda van Eijnsinga, Handboek der Land- en Volk. van Ned.-Indie, IIIe boek, 2e deel (1842), p. 389; Junghuhn, in Tijdschr. v. Nederl.-Indie, 6e jaarg. II (1844), p. 348; Buddingh, Neerland Oost-Indie, I (1859), p. 40 met afbeejding; Veth, Java, I (1896), p. 217—218; Scheltema, Monumental Java (1912), p. 37. Zie ook photo's van Kinsbergen, no. 22—28 en 35.

Oorspronkelijk was Artjadomas alleen de benaming van de bovenbedoelde verzameling van 800 ruw bewerkte steenen, waarvan de vorm eenigszins aan menschen- of diereengestalten herinnert; maar allengs heeft men dien naam toegepast op iedren hoop van door menschenhanden bijeengebrachte en min of meer bewerkte groote steenen, die als offer- en bidplaats dienst deed: open bidplaatsen, zoodals men er in de Soendalenden verscheidene aantreft.

Van een ARTJADOMAS, in Bantam gelgen, wordt melding gemaakt in Jacobs en Meijer, De Badoeij's p. 38. Zie ook C. M. Pleyte, Artja Do mas, het ziclen- land der Badoeij's (Tijdschr. Ind. T. L. V. k. LI. (1909) p. 494—526).

ARTOCARPUS COMMUNIS G. Forst., fam. Aloraceae. [*A. incisa* L.]. *Timboel* (MAL.), *Kaloeioih* (JAV.), *Kleuwih* (JAV.), *Broodboom*. Groote boom van de cilanden van de Stille Zuidzee en den Maleischen Archipel, op Java en in de meeste tropische landen gekweekt, kenbaar aan de sterk ingesneden bladeren. Jro groote, te met spitse stekels bezette veraamelvruucht word I onrijp als groente gegeten. Het melksap word I ook vogellijm gebruikt, terwijl het hout wel als bouw- hout gebruikt wordt maar weinig duurzaam schijnt. Een vorm zonder zaden in do vrucht staat als *Soe-koen* bekend. -]

ARTOCARPUS ELASTICA Rinw. (J. *Blumei* Trec.), *fara* Moraceae. *Benda*, *Teurcup* (SOEND.), *Bendo* (JAV.). Groote Boom (de Wilde Brood boom) verspreid over Borneo, het Maleische Schierland en Java, met groote gelobde bladeren. Scheut wordt wel voor huisbouw gebruikt maar is niet duurzaam. Het witte, kleverige melksap client voor vogellijm. Van do schors maakt men touw, terwijl de vruchten, die door den blijvenden en verhardten stijl van de bloemen gestekeld zijn, zaden bevatten, die geroods- terd gegeten worden. In Midden-Java bereidt men een olie uit de zaden, die zowcl als braadolie als voor haarloie gebruikt word.

ARTOCARPUS INTEGRIFOLIA L. f., fam. Moraceae. *Nanglea* (MAL., SOEND.), 2V (i?VA: 6Z(JAV.). Vrij groote boom, die in Voor-Indie enop Java in het wild voorkomt, en in de tropen overal gekweekt wordt. Hij bevat een hard, vast, geel hout, dat voor meubelen en gereedschappen dient en ook voor huizenbouw. De bellen dersapiës wordenop Java bij voorkeur van dit hout vervaardigd. In den handel heet het wol Jac- queirahout. Soort. gew. = 0,635. De aan den stain

grocicnd zeer groote vruchten zijn door do inlanders zeer gezocht. In do Minahasa wordt het melk- sap op stukjes hout gesmeerd, dio, in vrucht staande boomen bevestigd, mooten dienen om kleino vogels te vangen; (lit gebruik van het sap om vogels te van gen vindt men ook elders (Java, Sumatra); het sap wordt als plakmiddel gebruikt. Behalvo het vrijharde, fraai gele vruchtvliesch worden ook de pitten, gekookt of geroosterd, gegeten. Bij do Engelscheu is do boom bekend als *Jack-tree*.

ARTOCARPUS LIMPATO Miq., fam. Moraceae. *Lampato, Limpalo* (MINANGK.). Boom van Sumatra, met een zwaar, uitmuntend timmerhout, fraai oranje-rood van kleur, voor huisbouw, ineubelen enz. alleszins geschikt.

ARTOCARPUS POLYPHEMA Pers., fam. Moraceae. *Tjampedak'* (JAV., SOEND.), *Tjempedak* (MAL.). Boom met gaafrandige bladeren, in een groot deel van den Archipel voorkomend, in het wild en aan- geplant. Het hout is geschikt voor huisbouw en meubelen ; de groote knobbelige schijnvruchten worden gaarne gegeten evenals de zaden.

ARTOCARPUS RIGIDA Bl., fam. Moraceae. *Peu'ar, Kosar* (SOEND.), *Mandalika* (MAL.). Groote boom, in Achter-Indio en in den Archipel voor- komend, op Java alleen in het Wester, bij Batavia om do aangenaam zuursmakende vrucht gekweekt.

ASAHAN. I. Afdeeling van het Gouv'. O. kust var-Sumatra. Verdeeld in de onderafd. Asahan, Laboehan- batoe en Batoe-bara. De hoofdplaats der afd. Asahan, Tandjoengbalai, was vroeger de ha- veoplaats dezer streek, doch wegens verzanding van de Aflahanrivier zal het 5 K.M. benedenatrooms gelegen Teloek Niboeng daarvoor in de plaats koTnen, tot welke plaats de spoorlijn van Medan mr Asahan breids goepond is. Genoeynd hoofd- is door con transportweg bohalve met La- Boekoe con Deli, verbonden met Bandar en noordelijker met Bandar Pasir Man- dagei, gelegen aan de Silau-rivier, beide plaatsen (not drukke mark ton, hoofdzakelijk bezocht door Bataks, die langs stouie bergpaden hunno woon- plaatsen in het hoogland bereiken kunnon.

IL Eon zelfbesturend landschap, gelegen in het (<ouv. (.)ku>t v. Sumatra, met eene oppervl. van (*950 K.BH ovrcr>ncmnd met do onderafd. AMahnn. Do bodom van het landschap Asahan i: groot endcels alluviaal van zeer jongen datum ◆■-n r.Gg steeds in wording. De Bila en Panei vocrcn grond van het 2000 M. liioogo gebergte, i : < i welk (lit landschap van de Bataklanden scheidt, naar de vlakke, lago landcn. Do rivieren treden dikwijls buiten hun oevers con laten dan eon Jaag Mib cn zand achter. Dezo overstreomingon con do groote regenval (ter hoofdplaats Tandjoeng Jjalai 1930 m.M. per jaar) doen boven de on- doordringbaro lcilagen in den bodem uitgestrekto moerassen ontstaan. Door de working van ob on vloecit oefcnen doze echlcr niet zulkecschadclijken invooit uit ajs elders wer cons het geval is. Op hot al- dus gcorindo mooras grooien rhizophoron (wortel- boomicn) of bakoehout. Op het eenigszins hoogcro terrein worden nipa (mooraspalrn) en niboeng — dio hier de bamboc vervangt — aangetroffen. Het nim- mcr onder water loopend terreindelc is bedekt met bosch, waarin met rotan omslingerdo marto-, ma- ranti- en sorajoeb- oomen voorkomcn. Drakonbloed, getah, kamfor enz. worden in die bosschen verza- meld. In het Z.W. verheft zich de berg Dolok Soe- roengan tot con hoogte van ruim 2100 M.

De iiiiandsche bevolking legt zioh, voor zoovoor z

zich met landbouw bezig houdt, vooral too op do teelt van rijst, klappers en pinangnoten. Vroeger kon het landschap nog rijst uitvoeren, maar de klapper- cultuur en de tabaksndemeningen hebben de sa- wahs doen verwaarloozon. Het koloniaal verslag van 1892, maakt voor het eerst melding van rijst invoer. De cultuur wordt meest gedreven op ladangs, op van regen af hankelijke sawahs en op djaloerans, d. z. de verlaten tabaksvelden. Aan veeteelt en jacht wordt bijna niet gedaan. Visschrij treft men als hoofdmiddel van bestaan aan in de kustkam- pongs en wel. voornamelijk in Bagan Asahan Celiieezen hebben echter de Inlanders overvleugeld. Gezouten on gedroogde visch, benevens trassie, vinnen en roggehuiden worden uitgevoerd.

Van de Europccsche ondernemingen verdienen die voor de tabakscultuur het eerst vermelding. De op- komst der tabakscultuur in Asahan dateert van 1885. In dat jaar werden 4 contracten uitgegeven, loopende over 11000 bouws; in 1890 waren 23 contracten uitgegeven loopende over 77000 bouws. Klimaat en bodomgesteldheid zijn echter voor ta- bak niet zoo gunstig als in Deli. Sedert 1908 zijn dan ook de meeste concessies, waarop aanvankelijk de tabakscultuur met middelmatigen uitslag gedreven werd, in andere handen overgegaan en worden nu evenals nog enkele na genoemd jaar nieuw uitgegeven terreinen dienstbaar gemaakt aan de rubbercultuur, die ook in dit landschap een hoopvollo toekomst tegemoet gaat. Voorts worden ook nog op sommige gronden koffie, gambir, en oKnootenboomen aangeplant. Bij- zondere vermelding verdient de gambir-cultuur, dio uitgeoefend wordt op de onderneming Goenoeng Melajo, welke met Zwitsersch kapitaal en personeel wordt gedreven. In 1908 werd aldaareen fabriek op- gericht, die het eerste jaar reeds 3½ miljoen K.G. gambir in kubusvorm uitvoerde naar Zwitserland, waar het als looi- en verfstof bij de leer- en zijde- industrie wordt gebruikt. De aanplant heeft zich zoo uitgebreid, dat thans dag en nacht aan de fabriek wordt doorgewerkt.

Vele inlanders vinden op de verschillende onder- nemingen een bestaan als schurenbouwers en bosch- kappers, terwijl zij in de geemployeerden en werklic- den goede afnomers vinden voor hun vruchten en groenten en wat do heidensche Bataks betreft voor hun varkens. Spinnen en wevon zijn in onbruik ge- raakt; do Bataks houden zich echter nog bezig met het vlechten van manden en matten, en verva&rdi- gen verdcr ook parangs (kapmessen) van goede kwa- litoit, kleino riviorvaartuigen (sampsans) en at&p nipah, do dakbedekking van huizen on schuren.

Aan hot hoofd van hot landschapsbestuur staat do Sultan, bigestaan door do Karapatan, een raad van 4 landsgrooten, terwijl hot landschap sedert 1911 vrcdeld is in drio districten, waarvan do hoofden, govestigd to Tandjoengbalai, Kisanar en Bandar Poelau rechtstreeks onder don Sultan staan. De inkomsten van don Sultan bestaan uit do gouver- nementscschadeloosstelling van ruim / 39.000 per jaar, en do helft dor cijns van vorgunningen on concessien, het geon hem jaarlijks ± f 40.000 op- brengt, waarvan hij echter een deel moot afstaan aan do Batakhoofden in wier gebied concession zijn gole- gen. Dezo ontvangen voorts / 3000 per jaar van het gouvernement voor den afkoop van hun opium rechen. De landsgrooten krijgen een vaste bezoldiging uit de landschapskas, dio bij gouv. besluit van 14 Januari 1908 is opgericht en geadministreerd wordt door een bostuursambtonaar.

Bevolking. De bevolking behoort gedeeltelijk tot het Maleische ras. Dit gedeelte, meest kolonisten uit den Riouw-Lingga-archipel, is lui, vadsig en leugenachtig. Een ander gedeelte bestaat hoofdzakelijk uit Bataks, die de oorspronkelijke bevolking uitmaken. Deze zijn openhartiger. De Mfiteiers behielden den Mohammedaanschen gods-dienst; do Bataks, ruim 9000 in aantal, zyn (1912) voor het meerendeel (± %) nog heidenen. Chineezzen en andere vreemdelingen werken op de landbouw-ondernemingen (hevea-, koffie-, gambir-, oliepalm-rijen tabakscultuur).

Geschiedenis. In 1841 trok zich het Ned. Gouvernement uit Siak, waaronder Assan ressorteerde, terug. In 1857 kwam het opnieuw met dit Sultanaat in betrekking. De resident F. N. Nieuwenhuysen sloot in 1858 met den Sultan van Siak een contract, waar-bij zijne suprematie over alle landen, die tot zijne gebied gerekend werden, op het Ned. Ind. Gouv. overging. Assan beweerde toen geene onderhoorigheid van Siak te wezen en do Sultan, — Sultan Achmat — weigerde in contact te komen met den resident Netscher. Hij voerde de Engelsche vlag en bejegende onbeschaamd den Controleur L. de Scheemaker. Daar de invloed der Atjehers op Poeloe Koempai (Langkat) moest worden gefnuikt en Assan gedwongen de Ned. Souvereiniteit te erkennen, verscheen den 10 Sept. 1865 eene expeditie onder Majoor Heemskerck met zes oorlogsschepen onder den Kapitein Luit. ter zee Van Rees op de reede van Batoe Bara. Naar Soengai Si Rantau werd opgerukt. De Sultan vluchtte eerst, maar gaf zich later over en werd toen naar Riouw verbanen. Zijn rijksbestierder werd a Is zijn vervanger aangesteld en een Eur. ambtenaar (controleur de kl) te Assan geplaatst. In 1879 werd door de Ned. Ind. Regeering tegen een jaarlyksche uitkeering van 16.825 het recht van belastingheffing van het land bestuur afgekoekt; terwijl in 1884 het Gouvernement geheel de vrije hand kreeg in de regeling van de Assahansche aangelegenheden, ten gevolge van den afstand door den Sultan van Siak, van al zijn rechten op de noordelijk gelegen kxisstaatjes. De Regeering in maate daarvan gebruik om in 1885 den ouden Sultan Achmat, wiens aanhang nog altyd zeer groot was en ten wiens gunste de Bataks herhaaldelijk oproerige bewegingen hadden verwekt, van Riouw terug te laten komen, en hem met beperkte bevoegdheden als Sultan van Assan te herstellen. Hij werd opgevolgd door Sultan Mohamad Hoessin Sjah, met wien de Regeering een nieuw contract sloot onder dagteekening van 23 Aug. 1907. Sultan Mohamad, die Mei/Dec. 1908 een reis maakte naar Nederland, stierf 8 Juli 1915 en werd opgevolgd door een jninderjari-gen zoon.

Zie Geschiedenis van Assan, door C. A. Kroesen. T. v. h. Bat. Gen. Deel XXXI (1886).

ASAHAN-RIVIER, de afwatering van het Tobameer in Noord-Sumatra. In het Zuid-Oosten bij den grooten inham, die zich daar bovindt, treedt de rivier uit het meer en doorbreekt de hooge bergmuur, die den geheelen oosttoever van het meer begeleidt. Daarna doorstroomt zij bij Nareomon da een moerassige vlakte, waarin tal van oude heuveltoppen zich verheffen, die de rivier noodzaken in groote bochten haar weg te vervolgen. Dan breekt zij in een nauwe, bijna 300 M. diepe kloof door het gebergte. Links en rechts verrijzen steil de hoogwanden van de tufvlakten, die de rivier begeleiden. Deze liggen 11—1200 M. boven zee-niveau, en worden beschouwd als hoogterrassen, als overblijfselen

van een rivierbedding uit het begin van het diluvium. Do canon, die de rivier door deze tufvlakte uigslepen heeft, is een zoo lastige verkeershindernis, dat de prijs van huiftoesanden eene zijde tweemaal zoo hoog is, als aan de andere. Links van de kloof verrijst op ongeveer 15 minuten afstand beneden Si Ha woer de DoDok Si Makoeh, waarvan omstreekt het jaar 1840 bij een hevige regenval, groot aardmassas omlaag stortten, die den verderen doorgang van de rivier beletten. Deze verspening schijnt een zoodanige opstuwing van de rivier en daardoor ook van het Tobameer tengevolge gehad te hebben, dat vele kampongs moesten ont-ruid worden. Doordat de Bataks geloofden, dat deze bergstorting het werk van een geest was, is do hindernis jarenlang blijven bestaan. Bij Bandar-poe-lau betreedt de rivier de vlakte en komt daar zoo zeer tot rust, dat zij bevaarbaar wordt voor rivierstroomertjes en motorboten. Een geregelde dienst wordt onderhouden tusschen genoemde plaats en Tandjoengbalai, de hoofdplaats van Assan. Niet ver boven deze plaats vormt zij in hot lage terrein een aantal eilanden en vele zandbanken, waardoor ook kleine stoombarkassen in normale omstandigheden op gunstig getij moeten wachten om dat gedeelte van de rivier te kunnen passeeren. Eerst wanneer de rivier haar belangrijke linkerzijrivier, de Silau rivier, heeft opgenomen, wordt ze bevaarbaar voor kleinere zeeschepen. De boten van de Koninklijke Paketvaart en andere Maatschappijen doen dan ook geregeld Teelok Niboeng aan, waardoor dit in rechtstreeksche verbinding staat met Belawan en andere kustplaatsen en met Singapore en Pinang. Door de banken voor de monding moet de scheepvaart echter rekening houden met eb en vloed. Door de vrij goede bebakening en verlichting kunnen de schepen overigens zoowel bij dag als by nacht Tandjoengbalai berciken.

ASSAL. Zie RADJA OEDANG.

ASSAM-ASSAM. Hoofdplaats van het district Satoei (zie aid a ar), in de onderafdeeling Pleihari, Res. Z. en O. Afr. van Borneo. —

ASSAM BAWANG (MAL.). Zie MANGIFERA FOETIDA.

ASSAM DJAWA (MAL.). Zie TAMARINDUS.

ASSAM SELONG (JAV.). *Ilaseum Selong* (SOEND.). *Garcinia Morelia*, Desr. Fam. Guttiferae; misselcn ook *G. Cambogia*, Desr. Beiden zijn uit Ceylon op Java ingevoerd wegens do eetbare vruchten. Bo vrucht van do eerste is zoo groot als een kers, dio van de tweede als een kleine appel. / < o

ASSAN-TOCHTEN. Hieronder verstaaf men, de grootere koppen HneHerstochten, die de Dajaks vroeger ondernamen, waarbij groote kampongs belegerd en verwoest, ghecele landstroken ontvolkt, mannen, oudvrouwen en kloine kinderen ontjooft, en jongere vrouwen, meisjes en knapen tot slaaf gemaakt werden. Dergelijke tochten werd dikwijls door cone oorlogsvrklaring voorafgegaan. Men moet dezo assan-tochten, waaraan soms 800 of 1000 weerbare mannen deelnamen, wel onderscheiden van de gewone kopensneDers- of Tiya/au-tochten, die door weinige, soms niet meer dan 3, 5 of 8 personen ondernomen worden. Volgens Dallon werden op een assa7i-tocht, die *Radja Seldji*, een hoofd uit *Koelel*, in 1828 met 40 oorlogsprauwen uitvoerde, 17 kampongs uitgemeord en 700 slaven buitgemaakt. Dik-wijls had men maaden en zelfs jaren noodig voor toerustingten tot deze tochten. Reeds in *Schwane's* 街 d (± 1850) begonnen zij tot de zeldzaamheden te behooren. Tegenwoordig heeft het Gouvernement

aan dorgelijke tochten oen cinde gemaakt. Zie ook het artHcel KOPPENSNELLEN.

Literatuur. Dalton, Papers on Borneo (Moor. Notices of the Indian Archipelago, 1837, v. 48—9). — Schwaner, Borneo, I (1853), v. 191—193. — Veth. Borneo's Westcraddeeling (1856), II, p. 288—292.

ASEM. Zie KAJOE ASEM.

ASEM ASEM (JAV.). Zie RUMEX.

ASEMBAGOES. Hoofdplaats van het district Soemberwaro van de afdeling cn het regentschap Panaroekan van de residentie Besoeki. Ook naam van een bekende suikerfabriek in dat district. Vgl. BANJOEPOETIH.

ASEM KAWAK (MAL.). Zie TAMARINDUS.

ASEM KOERANDJI (JAV.). Zie PITHECOLO-BIUMDULCE.

ASEM KRANDJI (SOEND.). Zie DIALIUM.

ASEUPAN. 1. Een oude uitgespoelde vulkaan, 1160 M., ten W. van de Karang in N.W. Bantam. Is met den Poelosari door een zadel verbonden.

2. Een trechtervormig (van boven breed en naar beneden in een punt uitlopend) voorwerp van bamboe om rijst gaar te stoomen.

ASHMORE-EILANDEN, gelegen tusschen Timor en Australie, in 1905 door Engeland bezet. Zie GRONDGEBIED.

ASIA-EILANDEN. Bestaan waarschijnlijk uit vlakke zandbanken en koraalgruis eil. Zij liggen noordelijk van de Ajoë-eilanden, residentie Ternate. ASINAN. Vroeger een onderdistrict, in het Sema-rangsche cenclaveord, van het district Amgjel, af-declijig Bojolali, residentie Soerakarta. Een vijftien-tal jaren geleden zijn die enclaves, tegen schadeloos-stcljing aan den Soesoehoenan, door het Gouverne-ment geannexcerd. Thans behoort A. tot de afdeling S; Jatiga; het geheele gebied is nu in erfpacht uitgec-ven cn beplant met koffic, cacao, peper, no-temnscat en kapok.

ASSIMILATIE. Onder assimilatie in zake kolo-Ji slaatkunde verstaat men nu eens het streven ora de koloniale toestand en verordeningen zoo-veel mogelijk gelijk to niaken aan de moederland-Hcbe, of ze al hans als gelijk te beschouwen en te be-h; tnd<b n; dan woch het streven om binnen de land-der kolonie zelf alle inwoners, van welken land-aaid ook, door dezelfde be^palingen te doen beheer-ii. Voorai de assimilatie in den eersten zin heeft (< ; c ; ib c he koloniale politick gekenmerkt van de revoim ic lot omstreeks 1881, en ia dus mot namo tot uitiiig gekomen in Guadeloupe, Martinique, Reunion en Algiers; zie Girault, Principes de legislation coloniflte, I. Tcugunstovan assimilatie inden tweedon zin, die, bchulvc in de genoemde F ran sc he kolonien, met name gcvolgd wordt door het Amerikaanscho Icwiiul op do Philippijnon, zie men o. a. Mr. L. V.

C. van den Berg in Gicls 1909 III; vgl. ochter een opmerking on een roferaat in Indische Gids 1909 II bl. 1407 en 1543—1545, Zie verder ASSOCIA-TI ■ : en UNIFICATIE.

ASSISTENT (Bestuurs- of inlandsch), Zie BESTUUR (Biimenlandsch) en ZELFBESTUREN (Inlandscho).

ASSISTENT-DEMANG, Zie BESTUUR (Inlandsch).

ASSISTENT-RESIDENT, Zie BESTUUR (Bin-nenlfndscho).

ASSISTINT-WEDANA, Zie BESTUUR (Inlandscho).

ASJOERA (soero), d. i. de 1c maand van hot Mohammedaanscho jaar; zie: MOH. KALENDER A en HASAN EN HOESAINFEEST.

ASSOCIATIE. Evcnals assimilatie heeft ook het woo rd associatie in zack koloniale staatkunde twee beteekenissen. Encnrzjicls zict het op de associatie van de kolonie aan het moederland, hot stroven om de kolonie aan het moedcrland eng te verbinden door de voordeelen der moederlandsche cultuur (in ruimcn zin) voor do koloniale bevolking beschikbaar te stellen met volledige eerbiediging van het inheemsche volksgcijn. Anderzjds duidt het die staatkunde aan, welck binnen de landpalen der kolonie zelf voor alle inwoners eenheid van bepalingen slechts wenscht voor zoover zulk een eenheid natuur-lijk kan zijn, doch een op 6en zelfde doel gerichte verscheidenheid van instellingen en voorschriften begeert, voor zoover en voor zoolang eenheid kunstmatig wezen zou en slechts aan de Europeesche kolonisten zoxi ten goegekomen. Zie ten gunste van associatie in beide zinnen vooral Dr. C. Snouck Hurgronje, Nederland en de Islam, 2e druk, 1915, hstt. III en IV, en ten gunste van de tweede soort -associatie (welke een toenadering van_wcerskanten onderstolt) J. C. van Eorde, Dmgang met inlanders, 2e druk, 1915. Zie verder ASSIMILATIE^UNIFICATIE.

3 ASOE. Zie HOND.

ASPERGE, *Asparagus officinalis* L., fam. Liliaceae. Een in den laasten tijd veel gekweekte groente in de bergstreken.

ASPIRANT-CONTROLEUR, Zie BESTUVR (Bin-nenlandsch), 17—>> *.

ASTA. Voi-stclijke begraafplaats op circa 3 K.M. benoordwesten de afdelingshoofdplaats Soemenep, res. Madoera. Zij is door den Panembahan, later Sultau, van Soemenep, Pakoe Notoningrat gesticht en ligt op een heuvdachtig terrein. Het door een lioogen muur omgeven plein met zeer fraaien front-govel wordt met een steenen trap van ruim 30 treden bereikt. Aan do vooraijge heeft men een prachtig vergezicht over de baai van Soemenep en haar omgeving. Binnen do ommuring bevindt zich o. a. een mausoleum mot koepelvormig dak, dat het stofielijk overschot van den in 1812 overleden Panembahan Notd Koesoemo en van eenige zijner familieleden bevat. ■' ?'

„Asta" is een verkorting van Astana (zie aldaar).

ASTANA, (KAWI voor begraafplaats, grafstede, SANSKR. *asthana*, vergadering, audientiezaal, PER- ziscn, MALEISCH *astana*, vorstolijke woning). Dit wo ord wordt in den Ind. Arohipel gewoonlijk ge-bezigd om er vorstelijke begraafplaatsen of graven van voorgangors in hot gelooft mede aan te duiden, hoowel het door den minderen inan ook voor het graf van een hooger geplaatste in het algemeen wordt gebezigd. (Zie GRAF).

ASTROLOGIE (inlandsche). Zie STERRE-

BEELDEN.

ASTRONOMIE (inlandscho). Zie STERRE- BEELDEN.

ATAMBOEWA. Standplaats van den gezaghebber van do ondoorafdeeling Beloo, afdeling Noord- en Midden-Timor der res. Timor on O.; zeer guns tig gec-lgon aan een kruispunt van wegen in het landschap Silawang en uit klimatologisch oogpunt. „A."

ATAP. Drogo alang-alang of nipah-bladeren, die, nende tot bedekking van daken of van gedeelten van vaartuigen, dio tot verblyf van porsonen of tot berg-plaats van goederen ingericht zijn; ook wel ter bedekking van mot een vaartuig of op andere wijze ver-voerd wordende goederon. Eon zeker aantal van dio bladoren van ongeveer gelyko longte worden by de steeleinden aan elkandor gebonden tot stukken van

ongeveer % meter lengte, die dan in rijen, op do wij-ze van dakpannen> op latten bevestigd worden, zoo- dat de onder-einden van elke rij over de bove-einden van de lagere uitsteken. Vgl. het artikel *atap* in Yulo and Burnell, Glossary of Aiiglo-Indian words, p. 29.

ATAPOEPOE. Uitvoerhaven van het Oostelijk deel van ons gebied op Timor, onderafdeeling Beloe der afdeeling Noord- en Midden Timor. Er is een oud fort, op een klein stuk aan het gouvernement afgestaan gebied. Niettegenstaande het er ongezond is, vindt men er vrij veel bevolking, waaronder menigen Chinees. De standplaats van den besturen den ambtenaar is van Atapoepe naar Atamboewa overgebracht.

ATINGGOLA. District van de onderafdeeling Kwandang der tot de Residentie Men ado behoorende afdeeling Gorontalo, met 6 kampongs en 1785 zielen, onder een districtshoofd dat den titel van Marsaoleh heeft met standplaats Atinggola. — Het is ook bekend onder de namen van Katinggola en Andagile, de laatste naar de rivier, die op de grens van Tapa ontspringt en noordwaarts in zee valt, en aan wier monding de hoofdkampong Kota Djin gelegen is. Zie G. W. W. 0. v. Hoevell. J. A. G. 2e serie VIII. bl. 26.

ATJAR. Een uit het Perzisch in vele inlandsche talen overgenomen woord, dat *ingelegd zuur* beteekent. Ofschoon in de Indische toko's meerdero soorten van westersche herkomstte verkrygen zijn, wordt in den regel aan het eigengemaakte de voor-keur gegeven, waaitoe vooral palmiet, komkommers, uitjes, kool en boontjes, soms ook visch (*atjar ikan*) en zwoerd (*a. babi*) dienen. Een mengsel van verschillende bestanddeelen is in de wandeling als

a. tjampoerado bekend. Ook heeft men zoet zuur (*a. manis*) van ananas, djamboe bol en andere vruchten. Voor het innaken wordt gewoonlijk do van palmwijn verkregen inlandsche azijn, slechts zelden- wyn- of houtazijn gebruikt. Bohalve bij sommige goeode inlanders en hoofden, is het jar uitsluitend een bijgerecht op de tafel van Euro-peanen.

ATJEH. Land en Volk. Hetzgovernment Atjeh en onderhoorigheden beslaat het meest N. ge-deelte van Sumatra en een aantal eilanden: de Ban-jak groep, Simaloor en omliggende eilanden, Poeld Raja, Poeld Nasi, Poeld Breueh, Poeld We enz. De to tale oppervlakte is 58.000 K.M.², alzoo ruim 1,6 maal Nederland. De grenzen met de gewesten Tapanepeli en Oostkust van Sumatra staan in Ind. Stb. 1908 n°. 604. De kern des lands bestaat uit woest gebergte, geweldige ketens van den Barisan met een klein aantal inzinkingen en valleien, waarde Gajo's en Alas zijn gevestigd. Daaromheen strekken zich naar het Z.W., N. en O. de meestal vlakke alluviale Atjehsche landen uit, tot aan den Indischen Oceaan in het W. en de Straat van Malaka in het N. en O. De Gajo- en Alaslanden nemen in het gewest een zelfde plaats in als de Padangsche Bovenlanden ter Sumatra's Westkust, met dit verschil dat do berglanden hier in het N. woester en minder be-woonbaar zijn, en zij wel nimmer zoo toegankelijk en gemakkelijk bereisbaar zullen worden. Zwaar begroeid en weinig bewoond is het bergland, dat bestaat uit de smalle uitloopers van het eigenlijke Barisangebergte, dat voornamelijk is opgebouwd uit graniet en palaeozoische lagen, vooral een kolen-kalkformatie, die echter door oude en jongere vulkanen zijn doorbroken. Het grootste deel van het bergland is met tertiaire sedimenten overdekt, die voor den dag komen in de Atjeh-vallei en in een

breede zone van Peusangan tot Langkat op korten afstand van de kust. Hierin komen de zoo belangrijke petroleum voerende lagen voor. De jongste (pliocene) erupties hebben het meeste materiaal neergelegd aan de Noordkust o.a. in Groot Atjeh en Poeld We en ten Noorden van de Laut Tawar, waar de Geureudong (± 2600 M.) ende Peuet Sagde (vierkante berg ± 2800 M.)> zicli verheffen. Warm© bronnen met zwavelwaterstof o.ni. inPoureula's.wrizen nog op de vulkanische werkzaamheid. Een meest kaal, soms met grassteppen bedekt heuveDand, en vele terrassen uit den pluvialtijd, vormen den overgang naar de lage alluviale kust-zoom, die aan de W. kust smal is, soms zelfs door rotsen onderbroken wordt en ophoudt in eigenlijk Atjdh (Groot-Atjeh) in het uiterste N.W., waar in Lhong en Leupoeng uit zee de wanden oprijzen van do Barisan-keten, welke bij Koningspunt door de Surattepassage wordt gebroken. Vandaar naar het N.O. strekken zich uit de inoerassigo kusten der Atjehvallei tot aan Pedropunt, het hoekpunt van een andere, minder hooge keten, welke zich vanuit zee gezien helder afteekent tegen den 172G M. hoo-gen Goudberg of Seulawaih Agam. De twee ketens beklemmen de Atjehvallei als in een vork. Naar het O. blijft de Noordkust heuvelachtig, totdat na Pidiepunt de kustzoom zich verbreedt tot do Pidievallei, om na Ndjong weer heuvelachtig te worden en dit te blijven tot nabij Lhot Seumawe. Dan wordt de kustzoom breeder, maar naar den zeekant ook meer moerassig, vooral omstreeks Diamantpunt. Vandaar gaat de kustlijn Z.O.-waarts. Op do moerassige, by tijden door het zeeewater over-stroomde kustgedeelten ter N.- en O. kust ontwik-kelen zich bosschen van rhizophoren of bangkahout, vulgo bako. Waar rivieren uitmonden, onderbreken tjemaras en casuarinen de centonighcid van de rhizophoren-wouden. Het vaarwater ter W.-kust wordt — vooral tusschen Soesoh en Tapac-Tocan— gevaarlijk gemaakt door riffen, rotsen en steecnon. Goede baaien zijn er niet. Die te Meulaboh on Rigaih zijn nog de beste. Maar het eiland Simaloor biedt in de Sinabang-, Telok Balam- en Sibigobaaicn pracli-tigo ligplaatsen voor heele vloten van de grootste schepen. In de Surattepassage staat vaak een sterke stroom. Aan de overzijde ligt Poeld Breueh met den Willemstorcn, door de Bcngalenpassage gescheiden van Poeld We met de Sabangbaai, hot voorportaal van Indie voor reizigers met de booten van de Htoom-vaartmij. „Nederland". Langs Atjehs N.- en O.-kust-ten is de zee ondiep en zijn, als ter W.-kust, de rivormondingen veelal afgesloten door zandbanken. Maar de reede van Lhot Seumawe is goed, en in de Langsabaai kunnen booten van middelmatigen diepgang aan den steiger meren.

Kivieren, welke beteekenis hebben als coininunicatiowogen, zijn langs de Westkust: die van Singkel, welko ontstaat op 12 K.M. van de kust uit de samen-vloeiing van Simpang Kiri, die in hour bovonloop Lae Alas heet, en do Simpang Kan an; op het punt van do samenvloeiing is de Singkel reeds 400 en bij haro monding ongeveer 500 M. breed; de Triprievier, die hot water afvoert van Gajo Locos; de Kroecng Meureubo; do Wdja en de Krocing Teunom. Van de rivieren ter Noordkust vallen to nocmen: de Atjehrivier, voor de schee]vaart tegen-woordig van geen belang meer; de Kroecng Peusangan, die do afwatering bezorgt van de Laut Tawar in hot Gajoland; de Djambo Ajd, dio haar benedenloop verlegd heeft naar het bed van de Arakoendo en dus niet meer kan gezegd worden zich

bij Diamantpunt in zee te storten; de Peurcula* rivier en eindelijk do rivier van Tamiang, die nabij de onderafdeelingen-hoofdplaats Kocala Simpang, ontstaat door de samenloeiing van Simpang Kiri en Simpang Kanan.

Door de zware branding raken de riviermondingen geregeld jaarlijks verstoep. De vaargeul verlegt zich dan langs het strand in de richting van den langs de kust staanden zeestroom, d. i. langs de W.-kust om de N.W. en langs N.- en O.-kustnaar het Z.O. Na het doorkomen der regens en volgende bandjirs herstellen zich gemeenlijk de oude vaargeulen. Door de bank van de monding door te graven wordt dit proces soms door de bevolking bevorderd.

Wegen zijn er sinds 1898 heel wat aangelegd of verbeterd, meest 5 M. breed en onverhard. Het Waren echt militaire colonnewegen, waaraan de bevolking oorspronkelijk geen behoefte gevoelde, maar die zij geleidelijk leert gebruiken en waardeeren. De groote weg Koeta Radja—eulimeum—Padang Tidji—Sigji en verder langs de N.-kust naar Koeala Simpang is in den laatsten tijd verbreed en voor snel verkeer geschikt gemaakt. Van dien weg slaat bij Bireuen de 105 K.M. lange Gajoweg af naar Takengon aan de Laut Tawar. Van Bireuen kan men thans in 5 uur per auto Takengon op 1375 M. hoogte, in een koel klimaat bereiken, waardoor deze plaats als herstellingsoord van betekenissen kan worden. Bij Idi gaat een zeer goede rijweg naar de bovenstreken van dat landschap, en bij Birim Rajcuseen 2 M. breed paardenpad naar Lokop (Serbodjadi). Van Koet.x Tjanc in het Alasland voert de in 1914 gereed gekomen Alasweg naax Kaban Djae aan den weg van Seri boo Dolok naar Medan. Tor W.-kust hebben de wegen slechts locale beteekenissen. Doorlopende verbindingen langs de kust worden zomin aangeetroffen, als goede wegen naar Gajo- of Alasgebieden, wat zich laat verklaren uit de moeilijker terreinsgeschiedenis en de geringere dichtheid der bevolking. Toch is langs de Westkust reeds een voor auto's bereidbare weg klaar gekomen van Kocla Radja over Lho^o Nga naar Leupoeng, dien men hoopt door te trekken naar Meculaboh.

Jje gainpongs liggen nls geweldige boomgaarden tenienden der „blang^o“, het tot de gampong behoorende sawahcomplex. Binnen die bosschen van klaj^oijers, pinangs, bamboe's, docrians, ramboetans enz. enz. liggen onregelmatig verspreid do pa al woningen der ancus-gampong, alsook de meunasah, het dorpschuilclub- en logeergebouw voor jonge mannen en vreemdelingen, vrgaderplaats ter bespreking van dorpsbelangen, nachtelijk toneel van rapafii, sadati- en fjoce^ospelen, en vooral gedurende do pocasamand ook de plaats, waar men zich aan aJlreli vroom nachtelijk burngerucht te buiten gaat.

De bevolking is overwegend Atjehsch in eigenlijik Atjeh, "Groot-Atjeh" in het uiterst N.W., en langs de W.-, N.- en O.-kusten, behalve in de eerst sedort 1908 tot Atjeh getrokken onderafdeelingcu Tamiang en Singkel, waar resp. Maleische, en Maleisch-Bataksche elementen overheerschen. Langs de W.kust worden ook nog ceuwenoudokolonies van Miaaigkabilators aangetroffen, die hier aneu^ocljamde heeten. In een viertal vlakten en valleien temidden van het woeste Barisangbergte wonen do GajO's, en ten Z.O. daarvan de Alas. Eindelijk heeft het eiland Simaloer nog tweerleik autochtone bevolking. Het totaal zicental binnen het gewest is ± 600.000. Ult^o Dec. 1905 zou do bevolking, buiten het leger, hebben bestaan uit: 761 Europeanen, 8575 Chinec-

zen, 101 Arabieren, 1361 vreemde oosterlingen, en 292.379 mann. en 279.098 vt. Atjdijders. De Gajocn Alasbevolking laat zich schatten op 60.000, de Simaloereezen op 10.000 zielen. Zie verder ATJEHERS

Waar Atjdij ligt ten N. van den evenaar, heerscht daar van half Mei tot half September de West-cn van half October tot April de Oostmoesson. November, December en Januari zijn de regenmaanden bij uitnemendheid. Mei wordt gekenmerkt door stormweer op zee.

Economische toestand van het ge... : west, a.) cultures. De rijstcultuur opsawahs (moe-i.*-rassawahs, van den regen afhankelijke, of geirreger^ode) overtreft in omvang en belangrijkheid verre de ladangrijstcultuur. Men is doende de bevoeiing van gouvernemenswege te verbeteren. Van Febr. tot Mei is het veld "open" (moesem locaih blang); op de sawahs wordt niet gewerkt en het wee mag vrij rondloopen. De rest van het jaar is de blang „nauw" of „gesloten" („k6t, pitje*"), en dienen ongenode vervoeters daar vandaan te worden gehouden. Mei en Juni zijn ploegmaanden. De slechts de bovenste dunne laag bcroerende „langaj" wordt getrokken door buffel of rund of door een span runderen, zoo stieren als koeien. Daarop volgt het eggen of harken met de mede door een stuk wee getrokken „jreuh", en eindelijk het zaaien of planten. Het zaaien direct op het veld, droog (raleue di tho) of nat met ontkiemd zaad (raleue di ie), heeft plaats op niet geirregerde velden, als de regens niet doorstaan, of als men tekort komt aan plantjes (bidjeh) van de kweekbedden (neudoe. 务 seuneulong). De plant- of poela-methode wordt vooral gevoeld op goed geirregerde velden als in Pidie en bij overvloedige regens. De poela-methode volgende heeft men miuder zaad nodig dan bij het „raleue^o“.

Februari is oogstmaand en ook de voor het zaaien of planten van tweede gewassen als djagong, treading-soorten en suikemet (teubee) aangewezen tijd.

De peper (lada) is blijkbaar tuschen 1350 en 1400 O uit Malabar te Same edr a ingevoerd, en bij de eerste^o 正人 & 臣. : 产

komst der Portugeezen was ook Pidie al een peper. X 广 7 V land. De Atjehsche kolonics langs W. en O.-kust danken aandiecultuurhaarontstaan. Hethandelsmonc-^o y polie der sultans voor peper, leverde eenmaal de rijk-^o 八 dommen dezer vorsten op. In do laatste 50 jaren is de cultuur sterk achteruit gegaan door den Atjdijoorlog en door vermindring van de marktwaarde. Het meest heeft ze nog te beteekenen in de landschappen Peureul 站 en Idi Rajeu^o ter O.-K. Tenvijl in de eerste jaren van den Atjdijoorlog van de O.-K. alleen reeds jaarlijks 6 h 7.4 miljoen K.G. werden uitgevoerd, beliep de 1913: gemiddeld 4 miljoen K.G., per jaar en vertoende een neiging tot achteruitgang. Witte peper, die een zorgvuldiger bewerking vereischt, word bijna niet bereid. De pryzen wisselden tusshon 32 en 9 gid, per picol. De uitvoer, welke de Atjehscho handelsmaatschappij te verveegs in handen trachte te krijgen, geschiedt naar Pinang.

Niet minder oud is de pinangcultuur, waarnaar de N.-kust vroeger Arca- of Botelnoothkut werd gcheten. Dien naam verdient zij nog steeds. De uitvoer (naar Pinang en Voor-Indie) bedroeg in 1911 voor N. en O.-kust. resp. ongeveer 9.2 en 1.7 miljoen K.G. Over 1914 bedroeg hij voor heel Atjdij 131/2 miljoen K.G., waarmede dit gewest aan do spits kwam te staan van de buitenbezittingen voor

~罗户、履
新二〇二
V/ ;

Doordehooge copra prijzen onderging de klapper-
cultuur gedurende het laatste decennium nog al
uitbreiding. Copra-uitvoer was al tijdens onze epr-
ste vestiging te Meulaboh (1877) gebruikelijk van daar en
van Simaloer via Pinang naar Marseille. Thans is de
uitvoer (vooral naar Pinang) uit Lh6° Senina we het
grootst, in 1910: 1% miljoen K.G. Over 1912 en 1913
was hij voor het goeheel gowest resp. 3 en 4 miljoen
K.G. Tor O.-kust. worden ook klappers aangeplant op
enkelo Westersch land- 'bouwondemeningen, en op
Groot-AtjAh en op Si- onaloer met omliggende eilanden
houden ook eenige Chineezen en Europeanen zich min of
meer enistig er mee bezig.

Van groot belang is de rubbercultuur in Tamiang,
waar sinds 1909 tai van ondernemingen zijngvestigd
vooral Belgische, en in Langsa, waar na de vestiging van
een gouvernementscaoutchouc-onderneming op initiatief
van Gov. Gen. Van Heutsz in 1907 (ruim 500 bouws
met tot ult° 1914 122.457 boomen), ook verscheidene
particuliere maatschappijen zijn gaan werken. De
uitgestrektheid van de landerijen met -rubbercultuur
breidde zich in Tamiang van 2.250 acres op ult° 1909 uit
tot 14.000 acres op ult. 1914.

•Op de Banjak-eilanden en in Tapa Toean bestaat •een
niet onbelangrijke kapokcultuur. Het geheele gewest
voerde in 1913 — 141.000 K.G. uit. Eenige
notemuskatcultuur geschiedt in Tapa Toean, Idi en
Tamiang. De uitvoer in 1913 was 96.000 K.G. bijna
uitsluitend in den dop, terwijl in 1914 bijna 70.000 K.G.
geklopt® werd uitgevoerd tegen slechts 25.000 K.G. in
den dop. Tabakscultuur is vrij alge- ill een, dock
geschiedt enkel voor de Inlandsche inarkt.

b. *Veeteds*. De veeteelt betreft ter W.-kust, in het
Cajoland en op Simaloer vooral karbouwen, overal elders
maar ook in het Gajoland runderen, terwijl
paardenfokkerij vooral een Gajosch belang is. Aan
teeltken wordt niet gedaan. Toch zien de Atjeh- Bche
buffels en runderen er goed uit, en munten de Ueine, niet
zeer fraaie Gajopaarden uit door hun «sterke hoeven». Ter
jaarmarkt-tentoonsteDing te Koeta Radja in 1911 hadden
de ingezonden kar- bouwstieren schoffhoogten van 1,25
— 1,38 M., do Atjehsche runderstieren van 1,16—1,27
M.

c. *Jacht en Visscherij*. De jacht wordt nergens be-
oefend als speciaal middel om in het onderhoud te
voorzien. Men jaagt varkens ter bescherming van zijn
padi, herten voor zijn genoegen en om hot vleesch, tijgers
— meestal door vallen te zetten — nadat zij zich hebben
vergepen aan mensch of huisdier, olifanten ter
bescherming van zijn tuinen, en, zoo zij waardevolle
slagtanden hebben, is dat meegenomen; rhinocrossen.
zet men weer vallen of messen om hun waardevollen
hoorn tobemachtigen. Vooral voor de hertenjacht (met
strikken) roopt men veelal de hulp in van den
plaatselijken pawang roesa (hortenjager), die geacht
wordt macht te hebben over de geosten, welke in het
woud en in de herten huizen.

De visscherij levert velen een bestaan, vooral de
zeevisscherij met diverse ƒ oorten poekats of
sleepnetten. Waar langs de ku8t niet met poekats wordt
gevischt, vindt men opgesteld de met do Javaansche sero
overenkommende "blad". Nabij de riviermondingen zijn
vaak grooto vischvijvers „neu- heun" aangelegd.
Visscherij met het werpnet „djeue" levert ook nogal
resultaat. Hengelen „neu- kaw&" geschiedt natuurlijk
ook. Bij het „meulhoh" etapt men den modderigen bodem
van een. ondiep water af mot een aan beidezidenopen,
maama&r bo-

ven zich vemaauwende cylinder „geuneugd m.", waar- van
mon zich bedicet als van een wandelstaf. Wordt dozo
toevallig neregezet op een pick waar een visch schuilt,
dan schrikt het dier op en is dan met teen ge- vangen. Op
meer passieve wijze vischt men met fuiken van allerlei
soort en naam.

d. *Zoiiibereiding, houi aankap enz.* Aanmaak, in-
voer on verkoop van zout zijn, behoudens betaling van
invoerrecht, op Atjdh tot heden vrij. Overal langs de kust
zijn dan ook lantjangs, waar vooral vrouwen zout
bereiden. Houtaankap heeft plaats in de strandbossdien
ter N. en O.-kust. Uit Singkel wordt ook timmerhout
uitgevoerd, terwijl op Sima- loer de bosschen. worden
ontgonnen door de Java- Bosch-Expl.-Mij en de N.-I.
Houtaankap-Mij. Boschproducten worden nog al
uitgevoerd van de W.-kust, ovensal ook vogeJnestjes;
alleen aan rot ah in 1913 ruim 1 miljoen K.G. Van de
kunstvoort- brengselen diencn genoemd: weefsels, vaak
van zelf goteelde zijde, waarvan Sigli nog al uitvoert ;
gou- den en zilveren sieraden. koporwerk, wapenen,
houtsnijwerk en vlechtwerk.

Steen- of juister bruiiikolen worden aangetroffen in
het Meulabohsche tot een ƒ, a 6 M. dikke laag met 2 %
asch en 26 % water.

Van grooter economisch belang is Atjeh's petro-
leumrijkdoni. In 1900 werd begonnen met boron in
Perlak, waar in Februari 1901 do eerste spuitende bron
werd verkregen. Nagenoeg alle verdero hier ondernomen
boringen slaagden. Dit olietenein is door een 120 K.M.
lange pijplleiding verbonden met de raffinaderij te
Pangkalan Brand an. Sinds 1907 wordt ook de concessie
Zuid-Prclak geexploiteerd. Ten laatsten tijd was de
productie dezer beide con- cessies eenigszins terug
gaande. Goede verwach- tingen heeft men echter van
Peusangan en Meu- reudoe.

Het goud van Wojla, vroeger eek voorwerp van
Atjehsche exploitatie, is thans kwautitatief onvol- doendo
voor Westersche ontginningsmethcxlen.

e. *Handel, scheepvaart, verkeer enz.* Van den handel
is do import vooral in handen van de Atjehi-Handcl-
maatschappij en Europeanen, Cliineezon, Klinga- leezen
en Arabieren. In den export hebben AtjchrH ook geen
groot aandeel meer. De kleinhandel echter is overwegend
Atjehsch. Te Koeta Radja is een agentschap van de
Nederlandsche Handelmaat- schappij. De vestiging van
een. agentschap van do Javasche Bank schijnt
aanstaande. De Groot- Atjdhsche Afdeclingsbank
bedoelt de welvaart dor Inlandsche bevolkuig te
bovordereii door wooker- bestrijding, aanmoediging van
den spaarzin enz. en stoffelijke hulpverKchaffiiig tegen
niateige rente. Een dergelijke instelling bestaat te Lho
Seumawd.

Do Atjehsche scheepvaart ging door den oorlog en do
concurrentie der vreedende stoomvaart gcheel teniet. Top
en Seukoena (schoener) worden niet meer aangebouwd,
wel laadpauwen en voor do vischvangst bestemde
vaartuigen.

Een groot vorkeersbelang vertegenwoordigt de van
Oeele Lheuii tot Koela Sim pang 465 K.M. lange
Atjdthrain, Hpoorwijdte 0.75 M., waarvan door do
bevolking een steeds drukker gobruik wordt ge- maakt.
Tot 1912 vertoonde de exploitatie rekening een nadelig
saldo, ook nog nadat het 3eklasse-tarief van 2 op 1 cent
per K.M. v/erd gesteld. Het baanvak Koela Simpang—
oengai Lipoet werd medio Juli 1914 in exploitatie
genomen. Met de doortrekking naar Bosiating is hien
bezig, terwijl deze ook is toe- gestaan voor hot stuk van
Besitating naar Pangkalan Soesoee en van Besitating naar
Telok Taboehan aan

de Aroebaai liggend mot eon goocle reedo. Door dit laatste stuk zal do economische betekenis van de geheele tram ongetwijfeld stijgen.

Administratieve in de e l i n g ; b o - stuur, r o c h t b p l o a n in g, Gou vts. b e - lastin gen e n d e r w i j s.

a. Aan het hoofd van het gewest Atjeh en Onderhoorigheden staat een Civiel on MilitairiGouverneur. Ingevolge Ind. Stb. 1914, n° 87 gewijzigd bij Ind. Stb. 1914, n° 622, is het gewest administratief verdeeld in 5 afdelingen:

I. de afdeling Groot-Atjdh, onder een assistent-resident, met standplaats Koeta-Radja, en verdeeld in vijf onderafdeelingen:

A. Koeta-Radja, omvattende de hoofdplaats Koeta-Radja en do zelfstandige gampongs Keudah, Djawa, Baro en pasar Meuseugit Raja, Planggahan en Blang Poureula⁶, onder den assistent-resident, Chef der afdeling, bijgestaan door een Civielen Gezaghebber, met standplaats Koeta-Radja;

B. Oelee Lheue, omvattende: de havenplaats Oel⁶ Lheuc; het gebied buiten de sagi's, bestaande uit de oelebalansschappen Moura⁶ sa en Meuseugit Raja (aan den linkerover der Atjeh-rivier), zoomede de op zich zelf staande gampongs Peunajong met Lam Poeld en Lam Din gen, Beurawd en Lam Bho⁶; de zelfstandige moekims Loeng Bata en Pagar Aje; de sagi der XXVI moekims, met inbegrip van de III moekims Keureukon, benevens het eilandje Boeroe; onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Oelee Lheue;

C. Lho⁶ Nga, bestaande uit: de sagi der XXV moekims; de Zuidelijke nederzettingen, omvattende: a. de op zich zelf staande moekims Leupoeng, Farioe en Koeloe en b het oel⁶ebalanschap der IV moekims Lhong; onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Lho⁶ Nga;

D. Seulicum, omvattende de sagi der XXII moekims en de VII moekims Pidie; onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Seulimeum;

E. Sabang, bestaande uit do eilanden Wd en Rondo; onder een Civielen Gezaghebber, met standplaats Sabang;

H. de afdeling Noordkust van AtjBh, onder een Assistent-Resident, met standplaats Lho⁶ Soumawd, en verdeeld in zes onderafdeelingen:

A. Sigh, bestaande uit do landschappen: (XII moekims)Pidiii met (de V moekims) Kalé en Laweung ; (V moekims) Rubec; (II moekims) Ai⁶dc; (III moekims) Iboih; (V moekims) Tjoomb⁶; (II moekims) Titoue; (II moekims) Trocsdb; (III moekims) Aron; (VI moekims) le Leubeuti; (VI moekims) Ndjong; (III moekims) Gloempang Pajong; (VIII moekims) Samu Indra ; Bambi on (III moekims) Oende; Kroeeng Seumidouen; (III moekims) Pincung; (111 moekims) Gigicng; (II moekims) Kou-mala; (IX moekims) Keunnugan; Md Tarouem; Andue en Lala; Hot; Tangs6; Geumpang; Kcu-mula Dalam en Beingga; onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, bijgestaan door een Civielen Gezaghebber, beidon met standplaats <jon Sigi;

B. Moureudo, bestaande uit de landschappen: Moureudo; Tri eng Gadong; Pant6 Radja; onder een Civielen Gezaghebber, inot standplaats Moureudo; O. Bi ecu (in, bestaande uit do landchappen: Samalanga; Peusangan; Gloempang Doewa; onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, mot standplaats Birouen

D. Lho⁶ Seumawd, bestaande uit de landschap-

pon: Sawang; Nisam; Tjoenda; Bajoe; Lho⁶ Seu-mawd; Blang Mangat; Samakooro⁶; Bloec⁶; Geu-dong; Blang Md; onder den Assistent-Resident, Chef der afdeling, bijgestaan door een Civielen Gezaghebber, met standplaats Lho⁶ Soumawd;

E. Lho⁶ Soekon, bestaande uit de landschappen: Kroeeng Pasd (rechter rivierover) of het gebied van T. Hak&n Kroeeng; Keurouto⁶; Matang Koeli; Peutoe; onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Lho⁶ Soekon ;

F. Takengon, bestaande uit do gebieden: van Rod jo Tjdg Bobasan; van Rod jo Boekdt; van Rodjo Siah Oetama; van Rod jo Linggo; onder een Civielen Gezaghebber, met standplaats Takengon;

III. do afdeling Oostkust van Atjdh, onder een Assistent-Resident, met standplaats Langsa, en verdeeld in vijf onderafdeelingen:

A. Idi, bestaande uit de landschappen: Tandjong Seumant⁶ en Meurebo ; Simpang Oelim; Djoelo⁶ Tjoet; Djoel⁶ Rajeu⁶; Boegeng en Bag. . . Idi Tjoet; Idi Rnjeu 七 Peudawa Rajeu⁶; onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Idi;

B. Langsa, bestaande uit de landschappen: Peureula⁶; Soengde Raja; Langsa; onder den Assistent-Resident, Chef der Afdeling, bijgestaan, door een Civielen Gezaghebber, met standplaats Langsa;

C. Temijang, bestaande uit do landschappen: Karang; Bandahara; Soengej Ijoe ; en de gebieden van Kedjoeroan Moeda en van Soetan Moeda; onder een Civielen Gezaghebber mot standplaats Koeala Simpang;

D. Serbodjadi, omvattende het gebied van K6-djoeron Aboq, van Pnghoeloe PSNaron, van Kedjoeron Tandden en Pnghoeloe Dj f i m e h, zoomede het tot het gebied van KSdjoer⁶Sn PStiambang (Gajo Loeos) behoorend complex van kampongs, genaamd Tamper en gelegen aan de samenvoeging der Poenti, met de Tampor-rivier; onder een Civielen Gezaghebber, met standplaats Lokop ;

E. Gajo Loeos, omvattende het gebied van K6-djoeron Pftiambang, met uitzondering van het bij de onderafdeeling SCrbodjadi ingedeeld kampongcomplex Tampor; onder een Civielen Gezaghebber, met standplaats Blang Kedjfir⁶;

IV. do afdeling Westkust van Atjeh, onder een Assistent-Resident, mot standplaats Meulaboh, en verdeeld in vijf onderafdeelingen:

A. Tjalang, bestaande uit de landschappen: Kloelang ; Koeala Daja; (Koeala) Lambeusse; (Koeala) Oenga; Lhd⁶ P⁶roet; Babah Awe on Djiamprong; No ; Pat6⁶; Lagouen; Rigalhi; Kroeeng Sab6; Teu-ndm; onder een Civielen Gezaghebber, met standplaats Tjalang;

B. Meulaboh, bestaande uit de landschappen: Wolah; Boobon; Lho⁶ Boobon; Kawaj XVI (Moulaboh); Souagan; Tripa; Seuneu⁶am; Beutong; Toengkob; Pamcue; onder den Assistent-Resident, Chef der afdeling, bijgestaan door een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Moulaboh;

C. Tapa⁶ Tocan, bestaande uit do landschappen: Koeala Batdii; Soosoh; Blang Pidie; Manggdng; Lho⁶ Pawoh Noord; Labohnn Adji ; Mouk⁶; Lho⁶ Pawoh Zuid; Sama Doea; Tapa⁶ Toean; Kloect; onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Tapa⁶ Toean;

D. Singkel, bestaande uit do districten: Boncdon-Singkel; Simpang Kanan; Simpang Kiri; Banjak⁶ eilanden; benevens het landschap Troemon, mot de onderhoorighedon Sileukftt on Boeloo Sama; ondei;

een Controleur by het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Nieuw-Singkel;

E. Simeuloe, bestaende uit de districten: Tapa; Simeuloe; Lakoon ; Salang; Sigoeleh; onder een Cont'oleur by het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Sinabang;

V. de afdeling Alaslanden, bestaande uit de gebieden van Kedjoeron. Poeloe Nas (vroeger Batoe Mboelan) en van Kedjoeron Bambdi; onder een Civielen Gezaghebber, met standplaats Koeta Tjand.

b. Bij de organisatie van het inlandsch bestuur heeft de Regeering in beginsel de van ouds bestaande adathoofden (zie ATJEHERS 2 a. d.), met uit-zondering van den Soeltan, gehandhaafd.

Van de *hoojden* wordt nu al veel meer medewerking ondervonden dan vroeger, toen zij tusschen twee vuren zaten en hun beleid er op meenden te moeten richten zoo „k6mpeuni" als „moslimin" te vriend te houden. Op Groot-Atjeh, waar recht-streetsch bestuur is, worden de landschaps- of districts hoofden (oelcebalangs) door het gouvernement bezoldigd. Daar zijn zij dus feitelijk ambtenaren, volgens laatstelijk bij Ind. St. 1914 no. 60 gegeven regelen. Elders zijn zij zelfbestuurders, wier verhouding tot het gouvernement wordt bepaald door de zg. „Korte Verklaring". Deze zelfbestuur-

zien. De strafen zijn die van het Inlandsch Strafwetboek, do vorxnen „zooveel mogelijk" die van het Atjeh-reglement. (Zie voor Gouvernements-rechtspraak Ind. Stb. 1909, 207, zooals dat sinds is gewijzigd en aangevuld, en voor Inheemsche rechtspraak, voor Groot-Atj611 vooral Ind. Stb. 1904, 472 en voor de overige afdelingen, uitgezonderd Singkel en Tainiang, Ind. Stb. 1904, 473; vgl. voor de oude adatrechtsbedeeling: ATJEHERS 4, 7²¹.)

d. De „belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten op de buitenbezittingen" geldt op Atjeh slechts voor Vreemde Oosterlingen en niet-inheemsche Inlanders. Volgens een aparte „belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten" (Ind. Stb. 1907, 184), die weer niet goldt in de Gajo- en Alaslanden, heeft de Atjeh'er te betalen 2 % van zijn jaarlijksch inkomen, mits dit grooter zij dan / 50. In 1911 beliep de totale aanslag van 194.453 aangeslagenen ruim f 243.000, in 1912 ruim f 264.000 en in 1913 ruim f 324.000. Meer dan 2¹/₂ maal zooveel bracht op de opiumpacht, die in 1913, toen de opbrengst / 738.000 bedroeg, is vervangen door de regie. Een slacht-belasting is ingevoerd met 1 April 1914. De uitgaven voor militaire doeleinden bedroegen van 1900 tot 1910 nog 73% miljoen gulden, terwijl alle andere uitgaven tezamen slechts 12¹/₂ miljoen bedroegen.

e. Het onderwijs ondergaat steeds uitbreiding. Sinds in 1907 de eerste volksschool op Groot-Atjeh werd geopend, verzeen die instellingen zoo daar als elders in steeds toenemende getale. In 1914 waren er 165 met ruim 8200 Jeerlingen, inbegrepen 6 meis-jesschoolen met meer dan 240 Ieerlingen. Op afdelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen zijn totaal 19 2c kl. ini. scholen met bijna 2000 Ieerlingen. To Koeta Radja is een uit 2 jaarklassen bestaende normaal-cursus tot opleiding voor het examen van Inlandsch hulponderwijzer. Een Hollandsch-Inlandsche school te Koeta Radja biedt gelegenheid aan Jeerlingen, die de lagere school hebben afgeolopen, de studie voort te zetten en zich te bekwaamen voor de 1c kl. der M.U.L.O. scholen. Zoo is van hoofden bezoken veelal de kweckschool voor Inlandscho orlervrijzige te Fort de Kock, dan wel de tot die school behoorende leerschool. Uit¹ 1913 waren op elk dozer 12 Atjehsche jongens. Enkelen gaan school te Asahan. Vroeger bezochten enigen ook de hoofdschool te Bandaeng. Ter voorziening in de behoefte aan onderwijs voor kinderen van Europeanen en Aineboezzen bestaan te Koeta Radja eenige lager onderwijsgelegenheden.

Literalu-ur: H. Yule, On northern Sum. and especially Achin; G. J. van Eybergen, Atjeh up to date, Tijdschr. Binn. Best. 1914; A. Kruijsheer, Atjhd. 1896. ²Geschiednis. Omstreks 500 A. D. lag er luider)8-dc Annalen der Liang-dynastic o)j)Sumatra¹ Noord punt ccn staat „Po]i", welke 136 dorpen bezatte en van Oost naar West 50 en van Noord naar Zuid 20 dagen breed was. De rijst rijpte er twee maal *s jaars. Men maakteen droeg crkatoenen klcc-ren. maardekoningdroeg zijdeen liad ccn hoogegou-den kroon op het hoof cl. en vercd in een wagon, door een olifant getrokken, Deze woest was Boeddhist en zond in 5] 8 een gezantschap naar China. Ook naar Chinesech getuigenis van ± 075 was men in toen nog Boeddhifit. Aangezien tusschen 650 en 700 Qribodja of Malajoo in Zuid- en Midden Sumatra ook een belangrijke Boeddhistische staat was, waren tusschen ± 500 en 750 Sumatra's Noord- en Oost-

ders genieten diverse adatinkomsten: gouvernements schadeloosstellingen voor verloren inkomsten tengevolge van de invoering van de opiumpacht in 1900, en wegens de inlijving hunner landschappen bij het tolgebied in 1910; „was&" van uitgevoerde peper en pinang; aandeelen in opgelegde boeten, eiviele gerechtskosten en een soort boedelrecht; en eindelijk een aandeel in den cijns van ondernemingen van land- en mijnbouw, hout- en atapvergunningen en concessies. Inkomsten als hier gemeind worden thans echter voor een goed deel beschouwd als landschapsinkomsten en dienovereenkomstig gestort in landschaps- of onderafdeelingsschassen, waaruit den hoofden het hun toekomende wordt toegekend, soms tot een vast bed rag als eiviele IeSt, Ultimo 1913 waren 13 landschapskassen aanwezig.

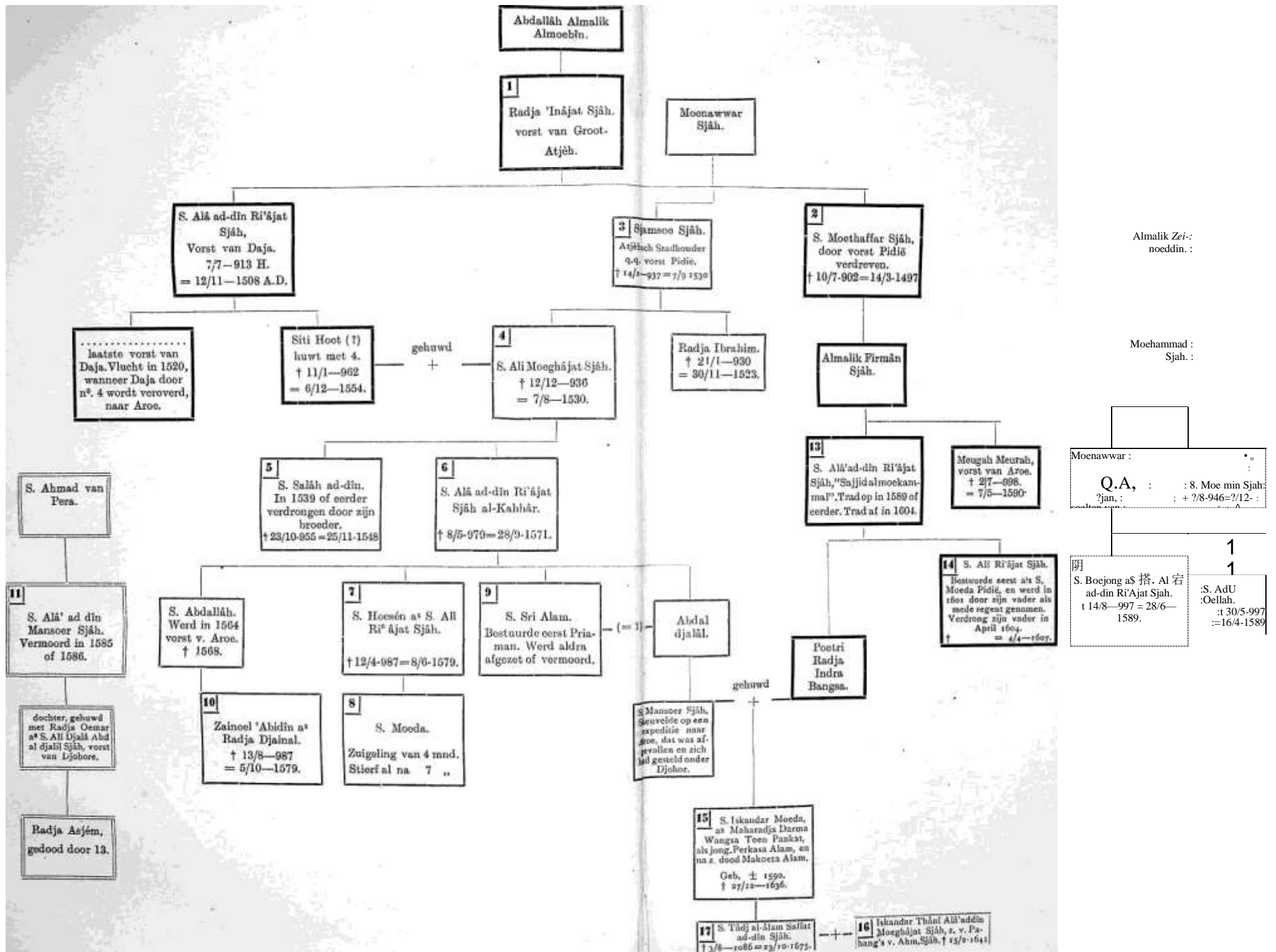
■ (... < c. De *rechtspraak* over Inlanders en met dezen ge- < lykgestelden, voorzover niet gelaten in het genot > y van eigen rechtspleging, is opgedragen. aan den ter hoofdplaats Koeta Radja gevestigden landraad en / aan de magistrate. . De rechtspraak over de inheemsche bevolking van Groot-Atjeh berust bij de dis- f : 评淡 trictshoofden (oelcebalangs), en bij de uit hen ofan-) %Lr dets voornam Atjehers samengestelde „moesapat" ¹Deze rechtbanken worden geleid door de chefs der ²onderafdeelingen, waarbinnen zij zijn gevestigd. In andere afdelingen is de rechtsbedeling over de ³inheemsche bevolking opgedragen aan: 1. door den ⁴Gouverneur aangewezen districts- dan wel stam- hoofden (in resp. Alas- en Ga j olanden); 2. landschaps- hoofden die de „Korte verklaring" heb ben getekend:

en 3. moesapats, voor elke onderafdeeling 66n, bestaande uit landschapshoofden, die de korte verklaring hebben getekend (of andere door den Gouverneur aangewezen voornam Atjehers), een Mohamedaansch schriftgeleerde, en in strafzaken ook een Inlandsch officier van justitie, terwijl leider is de onderafdeelingsschef, die een raadgevend stem heeft.

Burgerlijke vorderingen boven zeker bed rag, en misdrijven en overtredingen, waarop zwaarder straf staat dan 1 jaar dwangarbeid of / 100 bocte, komen voor do moesapat. Werkelijk Atjehsch adatrecht geeft de rechtspraak door die moesapats niet te

H ij/ I
• y/
洛第,
• i j/ •
> ; . / Z
1 4

Genealogisch_Overzicht_der_Atjehsche_Soeltans_tot_1675.

kust waarschijnlijk tusshenstationen voor het Mahajanistisch Boeddhisme, dat na 778 zyn bloeitijd had op Java. Toen kwamen de Arabieren, en met hen via Malabar do Islam, voor wollecs propaganda Atj8h's Noordoostkust in later eeuwen weer als tusshen- station zou dieneh. Door Arabieren vinden we Noord- Sumatra tusshen 846 en 950 achtereenvolgens be- titeld als Rami, Al Ramni, Alrami, Lamari of Lameri. Het leverde op: rhinocerossen, bamboe, sapan-hout en menscheneters. De Arabische geograaf Edrisi maakt ±154 weer gewag van al-Rami, en de Pers Qazwini ± 1270 van Ramni. In 1292 bezocht Marco Polo op weg van Peking naar Perzie de „koninkrijken“ Ferlec (= Peureula*), Basma (=Pasc), Samara (= Samoedra), Dagroia (= Nago? = Pidie?), „Lambri“ (= Groot- Atjeh) en Fansur (= Baroes). Peureul 卍 werd druk bezocht door Saraceense koopliu, die er het volk tot den Islam hadden bekeerd. Van het Mohammed- danisme te Pasd en Samoedra rept Polo niet. Toch regeerde daar Soeltan al Malik Saleh, gehuwd met de Peureula'sche soeltansdochter Poetroe Ganggang. Blijkens zijn kennelijk uit Cambay geïmporteerden grafsteen stierf hij in 1297. Zijn zoon Soeltan Moehammad, evenals diens naaste opvolgers den tit el voerend „Malik al Thahir“, volgde hem op. In 1310 noemt de Pers Rasjidoeddin, behalve Pcureula* en Djawa (Samoedra), voor het eerst ook Aroe en Tamiang als belangrijke plaatsen op „het zeer groote eiland Lamocri“. Het volk placht er zich te tatoeëren. Fra Odorigo van Pordenone consta- teerde ± 1323 in Lamori naaktloopen, wederzijd- sche polygamie (matriarchaat?) als op het eiland Pagai ter Westkust, kannibalisme.. communaal <rondebezit, goud, kamfer, aloehout, rijst, graan en koopliu uit verre landen. Lamori oorloogdc veel met het Zuidelijker gelegen „Sumoltra“, waar de menschen zich tatoeerden. Soeltan Moehammad van Samoedra stierf den 9en November 1326. Hem volgde op zijn zoon Soeltan Ahmad, die vermoede- lijk nog regeerde, toen de Mauretaniër Ibn Battoetah op reis naar China in 1345 aankwam in de haven Sarha op 4 mijl afstands van het met houten wallen en torens versterkte Soematra of Samatrah. Deze verhaalt dat men er had tinnen munt on oorspron- kelijk Chinesch baargoud. Men droeg er veel zijde, at er rijst. dronk er een soort bier, en kauwdc er 81 nh; on in de lustuinen met houten schuttingen stonden houten huizen metdikke Pegoesche tapijten en bamboc rustbedden met kussens. Nabij het soel- tanspacifit staken lansen in den grond, waar ruiters moesten afstijgen. Do Hoeltan reed op een olifant en hield gezadclde Htatiepaerden. Dat alles wijst op Mohammedaansch, Chinesch en Voor-Indiach verkeer. De soeltan voerde oorlog togon naburigo ongelovigen. Ook tegen het Hindocriek Moeldjawa (=Minangkabau ?) met haven- en hofstad Qakola (=An kola = Siboga?). Eind 1346 kwam Ibn Battoetah te Samoedra tcrug met een to Ch'inchou aange- (roffen jonk van den soeltan. Kort nadien had plaats het huwclijk van des soeltans zoon en het uitroepen van dien zoon tot des soeltans opvolger. Die op- volger moot gewcest zijn Soeltan Zain al Abidin, onder wien Samoedra moest bukken voor Ma- djapahit (± 1350). In 1365 noemt het Javaanscho dichtwerk Nagarakertagama o. m. Aroe, Tamiang, Peureula*, Samoedra, Lamocri, Barat (= Daja?) en Baroes, als erkennende hot oppergezag van den Vorst van Madjapahit Hajam Woeroek. In 140G, 1415 en 1431 werd Samoedra bezocht door den Chineschen gezant Cheng-Ho. Zijn tolk- secretarissen, eerst Ma Hoesan, later Fei Hsin, beiden

Mohammedanen, vertelden van wat zij zagen. In 1416 Ma Hoesan: Aroe, Samoedra, Nago, Lital en Lam poll waren good Mohammedaansch, evenals het pas gestichte Malaka. In Samoedra groeicdo peper in op de bergbellingen aangelegde tuien. Men haalde jaarlijks twee rijstooogsten binnen van droge velden. Ook teelde men den zijdeeworm. Verder runderen, zwarte geiten en pluimvee. Als ruilmiddel dienden gouden dinars en inheemsche tinnen munt. Met Nago (= Pidie) was men geregeld in oorlog. Dit bestond enkel uit een bergdorp. De menschen tatoeerden er zich („bloemgezichten“). Lital erkende Samoedra^ opperhoogheid. Te Lampoli (= Lambri) woonde de vorst in een huis op hooge zware palen, waaronder koeien, geiten enz. huiscden. Men vond er koperen munt, reukhout en akar bahar. Fei Hsin noemde in 1436 Aroe, Tamiang, Samoedra en Nago. Het laatste had sin ds Ma Hoesan zich blijkbaar flink ontwikkeld. Uit de annalen der Ming-dynastie blijkt, dat er te Aroe in 1411 een „soeltan“ Hoessein regeerde, en Groot-Atjhd het in 1412 nog met een „Maharadja“ deed, Het politick verkeer met China eindigde omstreeks 1435.

Anno 1432 noemde Nicolo de' Conti voor het eerst ganach Sumatra, „T&probane“ of in „inlandsche taaf * : „Sjamoetera“, en de plaats Samoedra heette hij „de aanzienlijke stad, de wijdluftige stapelplaats van dat eiland“. Samoedra bleefde zijn laatste jaren, toen — of omdat — r in 1509 de Portugeezen opdaagden en in 51 Malaka veroverden bezetten. Pidie dat inmiddels een peperland was geworden, werd met Pasd en Aroe onmiddellijk opgemerkt. Lamocri of Atjeh schijnbaar niet; wat Atjeh ten goede kwam: de Oostersche handelaren, die do monopoliseerende Portugeezen uit den weg gingen, zochten Atj8h en brachtendaar rijkdom en welvaart. Zoo naderde de tijd, waarop Atjeh zich op Noord-Sumatra aan het hoofd ging stellen, en er tusshen do verschillende streken een band zou ontstaan, welke tot nu toe nog steeds had ontbroken.

Omtrent de eerste vorsten van Atjeh hebben de jongste onderzoekingen van Dr.Hoessein Djajadining- rat en den Heer J. P. Moquette nieuw licht ver- schaft, ook door de onteijfering der inscripties op een aantal tergeevonden grafsteenen. Op het eind der 15o eeuw regeerde in Groot-Atjeh — Vide genealogisch overzicht — een Radja Inajat Sjah (1), zoon van Abdallah Almalik Almoebin, Jen zetelend te Dar al Kamal. Hij had 2 zoons: S. Sala- thin Ala ad-din Ri'ajat Sjah, vorst van Daja, overled en 7/7 913 H = 12/11 1508 A. D. (graf aan de verzande Koela Daja), en S. Moethaffar Sjah (2), dio op Groot-Atjhd zijn vader verving, doch ver- moedelijk door den vorst van Pidie verdreven, in 1497 stierf en werd begraven te Biloey in de IX Mockims. Bij do komst der Portugeezen heette Atjhd dan ook een vazalstaat van Pidie, bestuurd door den stadhouder Sjamsoo Sjah (3) bin Moenaw- war Sjah (zetel te [Ma]Kocta Alam) die in 1531 stierf, (graf te Koeta Alam „Kocboe PoteuMoureuhom“), lang na zijn gedwongen abdication ten behoeve van zijn zoon, den lateren S. Ali Moehajiat Sjah (4). Van 1520 op 1524 veroverde deze, aanvankelijk hulp van zyn broeder Radja Ibrahim, dio daarbij op 30 Nov. 1523 kwam te sneuvelen, achtereenvgl- gens Daja, Pidie en Pase, en misseebn tydelijk ook nog Aroe. Zoo werd hij de eerste aoeltan van een grooter Atjhd. Ook tegen de Portugeezen streed hij met success: in 1521 sloeg hij den aanval van een vloot onder de Brito af, waarbij veel geschut word buitgemaakt, dat to pas kwam tegen Pidie. Op een

tot hulp van Pidie gelokte vloot werden ook voor-deelen behaald, en in 1524 verdreef hij de Portu-geezen uit Pasd, waar zij Binds 1521 een fort bezaten. In 1528 werd de Sousa, benoemd gouverneur der Molukken, op reis daarheen door storm geroepen een Atj'hsche haven binnen te loopen. Volgde een ge-vecht, waarbij do Portugeezen meerendeels sneu-velden en de rest werd gevangen genomen. Door den soeltan aangeknoopte vredesonderhandelingen be-werkten, dat do Portugeezen hun in vereeniging inet Aroe begonnen krijgstoerustingn staakten -en afgevaardigden zonden, die, schitterend ontvangen, op hun terugreis werden gedood. Een nieuw gezant-echap stevende met een rijk beladen schip Atjeh-waarts. Het schip werd buitgemaakt en alle vroeger en thans gevangen Portugeezen gedood. Op 7 Augustus 1530 gestorven (graf i/d voormalige „dalam" te Koetaradja) werd 4 opgevolgd door zijn zoon S. Salah ad-din (5), die vóór of in 1539 werd verdrongen door zijn broeder S. 'Ala'ad-din Ri'ajat Sjah al Kahhar (6). Een paar in 1537 ondernomen aanvallen op Malaka richtten niets uit. Nr. 6 beoorloogde in 1539 de Bataks om hen te islamiseeren, en tastte Aroe aan, doodde deszelfs vorst, maar moest het ontruimen voor Djohore (± 1540). In 1547 trok hij tegen Malaka op, zonder succes. In 1564 veinsde hij naar Patani te gaan, dock overviel plotseling Djohore, welks soeltan met gezin hij meevoerde naar Atjeh, waar die soeltan werd gedood. Te Aroe plaat-ete hij toen aan het hoofd zijn oudsten zoon. Deze Bneuvelde in 1568 tijdens het vruchteloos beleg door zijn vader van Malaka. Het jaar 1569 of 1570 «gaf een voor de Atjehers slecht verloopend zeegevecht tegen de Portugeezen. Gestorven den 28on September 1571, leeft „Meureuhom Kaha" (posthume naam) in de volksherinnering voort als de organisor van hetsoekeee- of kaomwezen, en als de vorst die relaties onderhield met Turkije, van waar hij in de kanonnengieterij bedreven ambachtslieden kreeg toegestaan. Hem volgde op zijn zoon S. Hoesein 'Ali Ri'ajat Sjah (7), onder wien Malaka in 1573 en 1575 tevergeefs werd belegerd. S. Hoesein stierf 8 Juni 1579 en werd nominaal opgevolgd door zijn zontje Soeltan Moeda (8), een zuigeling die weldra stierf. Volgde S. Sri Alam (9), v66rdien Radja Priam an, een broeder van 7; werd al gauw vermoord. Volgde Zainoel Abidin, anders gezegd Radja Djainal (10), een zoon van den in 1568 voor Malaka gesneuvelden vorstintelg. Was een wreedaard, werd den 5den October 1579 gedood. Volgde S. Ala' ad-din Mansoer Sjah (11), zoon van S. Ahmad van Pera', alzo een vreemdeling. Bij een Atjehsche invasie in Pera¹¹, was de weduwe van S. Ahmad met haar gezin naar Atjeh gevoerd. Haar zoon Mansoer huwde daar een soeltansweduwe of ander hoog lid der vorstelijke familie en werd zoo soeltan. Hij ijverde voor den Islam en trok veel oelama'B. In 1582 zond hij een vloot tegen Djohore, die onderweg Malaka aanviel, zonder succes. Nieuwe plannen tegen de Portugeezen bleven onuitgevoerd, doordien Mansoer Sjah in 1585 of 1586 werd vermoord, achterlatende een uit het huwelijk zijner dochter met Djohore's vorst S. Abdaldjalil Sjah geborene kleinzontje Radja Asjem. De rijksgrooten waren het oneens over de keuze van een nieuwen vorst. Eenigen kozen een Indrapoeraschen prins mot Atjehsche vorstelijke relaties; S. Boejojng of S. Ali Ri'ajat Sjah bin S. Moenawwar Sjah (12). Deze werd gedood 28 Juni 1589, (begraven bij G. Pand6). Kwam aan de regeering de bejaarde S. Al'ad-din Ri'ajat Sjali. (13), kloinzop van 2. Hij doodde den kleinzoon

van 11, als wiens beschermer hy tot nu toe was opgetreden, vermoedelijk om zijn positie tegenover 12 te versterken. Daardoor geraakte Atjdh opnieuw in oorlog met Djohore. Sommigen schrijven hem ook toe den moord op 11, bij wien hij als dapper zeeman in hoog aanzien stond. Aroe koos de zijde van Djohore, wat expedities ten gevolge had, waarbij's vorsten schoonzoon Mansoer Sjah, neef (broerszoon) van 7 en 9, en vader van den lateren S. Iskandar Moeda, het leven liet. Tijdens zijn regeering geschiedden de eerste Oost-Indie-reizen van Hollanders, Franschen en Engelschen. In den a an vang troffen zij het slecht, dat er sinds 1587 vrede heerschte tusschen AtjBh en de Portugeezen. Zoo Cornelis de Houtman, die op 24 Juni 1599 met twee Zeeuw-sche schepen ter reede van Atjeh kwam. Eerst ging alles goed, en verbond men zich zelfs aan een Atjehsche expeditie tegen Djohoro deel te nemen, toen op aanstoken der Portugeezen den 1lden September do schepen werden overvallen. Comells de Houtman en tai van anderen sneoelden, en zijn broeder Fredrik en 27 man geraakten in Atjehsche gevangenschap. In Juni 1600 kwam J. Wilckens met vier schepen voor Atjeh. Van een plan aan land te gaan, waar te zijner plechtige ontvangst aanstalten waren gemaakt, zag hij plotseling af. Hij loste eenige schepen en ging onder zeil. Vermoedelijk had hij gemerkt van plannen om hem te overvallen. Op 21 November 1600 kwam P. Van Caerden met twee schepen. Hij werd feestelijk ontvangen en kreeg verlof om handel te drijven. Twee gevangenen werden hem uitgeleverd, de anderen zouden volgen maar kwamen niet. Vluchtende wisten zij echter Van Caerden te bereiken, wien zij waarschuwen voor plannen van den soeltan. Toch ging De Houtman in hot belang van de peperlevering, waarop reeds voorschotten waren verstrekt, terug aan land, waar hij word gebonden en „gelijk men een verwesen man ter galge loyt" naar Pidie teruggevoerd, Verraad spreuende, lichte Van Caerden op 12 Januari 1601 do pejer uit allo schepen, die in do haven lagen, onder mededeeling aan den soeltan, dat hij zoo deed om een waarborg te krijgen voor de voorgeschoten gelden en achtergebleven goederen. Door de Atjdheren beschoten, stak Van Caerden een Portugeesch on con paar an dore schepen in brand, en na eenige vruchteloze onderhandelingen om De Houtman uitgeleverd te krijgen, voer hij weg. Medio Juni 1601 vreesde de soeltan, dat de Portugeezen en Djohore tegen hem sanicnspandon. Dat viel weliswaar mee, jnaar den 19cn jaagde een Portugeesch fust een Arabisch schip na tor reede van Atjeh, wat den Atjehers aancliding gaf het fust to beschieten en to nomen. Ook had de Portugees wantrouwen gewekt door te vragen te Atjeh con fort te mogen bezotten. Zs Iks verklaart meo do guistigo ontvangst, oind Augustus, van een Zeeuwscsi eskader van 4 schepen onder le Roy en Bicker. Een factory word toegestaan, de Houtman vrijgelaten, en een gczantschap ging naar Prins Maurits. Eind 1601 kwam Jan Grenier van Amsterdam peper laden; in 1602 verschenen een Engolsch eskader onder Lancaster, een Fransch schip uit Saint-Malo, on schepen onder Joris van Spilberghe van Middelburg. Die aanloop van Westeringel, die alien 66n lijn trokkon tegen den Portugeezen, deed diens gezag geen goed. De verovering door Lancaster en Spilberghe van een Portugeesch galjoen bewoog den soeltan zelfs een psalm van David te zingen! Begin 1603 kwamen er schepen van hot eskader van admiraal Wybrand van Waerwyck en vice admiraal Sebald de Weert, uitgezonden door de in 1602 opge-

richto V.O.I.C., on in December 1604 bracht Steven van der Haghen het roosterond lid van hetAtjdhsch gezantschap, — zijn makkor was in Holland over- liden, — in AtjAh terug. De oudo sooltan bleek vor- ■dronen door zijn zoon S. Moedd, thaus 8. Ali Ri'ajat Sjah (14). Dions breeder S. Hoesein bestuur- de Pidie, v66rdien Pasd. Uit het luuwelijk humner zuster met den in Aroe gesnouvclden Mansoer was ± 1590 geboren Perkasa Alam, die wogens opstan- digheid gevangen zat, toen in Juni 1606 De Castro in Atjeh landde en de stad aantastte. Vrijgelaten vocht Perkasa Alam hard mee tegen de ongelooivgen. De- zen werden afgeslagen, en's prinszen aanzien steeg. Daartoe werkte mee zekere kwistigheid met geld tegenover de orang&k&ja's. Toen de eoeltan op 4 April 1607 plotseling overleed, gelukte het zijn neef dan ook, middels geld, beloften en dreigementen, zich nog denzelfden dag tot vorst te doen uitroepen. S. Hoesei' van Pidie, die den volgenden dag te Atjdh kwam, werdjgegrepen en later omgebracht (graf to Oelee Loeng). Met Perkasa Alam, Maharadja Darma Wangsa Toen Pangkat of S. Iskandar Moeda (15) braken gloricrijke dagen voor Atjeh aan. In 1612 werd Deli of Aroe veroverd, in Juni 1613 de stad Djohore verwoesten S. Ala'ad-din Ri'ajat Sjah en diens neef en rechterhand Radja Abd allah of Radja Sabrang gevankelijk naar Atjdh gevoerd. Te- ruggestuurd onderliandelde soeltan Ala*ad- din met de Portugeezen, waarop Iskandar weer een vloot tegen hem uitzond. Hij werd gevat en later op Atjeh gedood. Op haar thuisreis ontmoette de Atjehsche vloot de Portugeezen onder Miranda en Mendonga. Dozen werden afgeslagen en zwaar gehavend. In 1618 werd Pahang onderworpen, in 1619 Kedah, en eindelijk Praa*. In 1624 werd Indragiri aangevallen. Ook Djambi verwachtte een invasie, en do O. I. C. vreesde al tusschenbide te moeten treden, maar dat h(>Gfdo niet. In 1629 belegerdo Atjdh's ija^samana¹¹ niet en 20.000 man sterke krijgsmacht het Portu- gesche Malaka. Dit kreeg hulp van Djohore en J/atani, en de Atj 也 hers leden een zwaren nederlaag. In 1635 werd rebelsch Pahang weer ten onder ge- bracht.

Vond de Atjehsche gezag^uitoefening terWestkust van Sumatra haar oorsprong in don strijd van Sain oedra logon Moeldjawa ? Of legde S. Ali Moegha- jat Sjah na de vorovering van IJaja in 1520 daarvan den grondKlag? Of moot het ± 1730 to Padang ge- bocktUaafde verhaal worden geloofd, dat de vorst van Minangkabau al do zecstranden of benedenlan- den, van Atjeh tot Mandjooto, als couwige en erfe- lijke bezitting, zou hebben opgedragon aan den ko- ning van Atjeh, ala zoen voor do vorwaarlooziug van diens dochter, waarmco hij was gehuwd ? Zeker is, dfit ± 1575 te Priaman eon S. Moeghal verbleef, ecu zoon en stadiouder van „Mourouhdm Kaha", en dat Couto in 1581 den vorst van AtjBh noemt „heer over t' geheele oiland Sumatra**". De kust- streken althans waren toen wol mcerondeols aan hem fichtplichtig. Begin 1602 vormn Grenier te Tikoe, dat op do kustplaatton alleen aan Javanen. peper mocht worden verkocht, maar vreemdelingon te Atjeh moesten ter markt gaan. Overtroding sheon echter gemakkelijk on voordeelig, on de O.I.C. maakte or zich trouw aa.n schuldig, waardoor haar hand el met Atjdh vormindordo. Iskandar nu tracht- te het oude profijt to herwinnon, vanwaar klachtion van Cpmagnieszjido als in 1628: „Do tiden veran- dcon. Daer mon op vorachoydon plaotson voor do- sen liber en vry sonder mollostatie plach to hando- len, heeft don Adtohynder nu do gantsche Westcst

van Sumatra soo besedt onde d'inwoonderen in sulcken vreesce gebrocht, dat aen de scheeppen nietd durvon handelen": en in 1633 wordt gemeld dat de „Cooninck van Atchijn" had verboden op an- dcre plaatsen dan Tikoe, Priaman en Indrapoera peper aan Hollanders of Engelschen te verkoopen. Dat popermonopolie maakte Atjdh zeer rijk en le- verde Iskandar Moeda de middelen voor zijn ge- weldige krijgsondememingen, welko echter de man- nelijke bevolking sterk deden minderen. Veertien dagen nadat hij zijn eenigen zoon had laten dooden stierf Iskandar Moeda op 27 December 1636. Zijn posthume naam is Meukoota Alam.

Hem volgdo op zijn schoonzoon Iskandar Tiiani' Ala*Ad-din Moeghajat Sjah (16), zoon van Pahang's vorst Ahmad Sjah, die in 1618 naar Atjeh was gevoerd. In 1639 ontving hij allerminzaamst's Compa- gnie's Commissaris Croock, die verateld stond van de ten hove aanschouwd weelde.

Sinds in 1511 de Portugeezen Malaka hadden bezet, kregen zij die commercieel, politick en strate- gisch wel gekelen post te verdedigen tegen: 1. Djohore, dat zyn oude hoofdstad wilde herwinnen, 2. Javaansche vorsten, die uit godsdienstzjin gaarne vochten tegen de ongelooivgen, 3. Atjdh, waarheen do door den Portugees verdrongen Inlandsche groot- handel zich had verplaatst, dat zelf staatkundige belangen had op het schiereiland, en dat als Moham- medaansche staat uiteraard geneigd was de Portugeezen te bevechten. 4. do O. I. C., die haar Portu- geschen concurrent diens station tusschen Goa in Voor- indie en zjn markton in Oost-Azie wilde ont- nemen. Gelukkig voor do Portugeezen, waren Djo- hore en Atjeh verro van eensgezind: Had men Djohore tot vijand, dan kreeg men Atjdh tot vriend, en sloeg Atjeh het beleg voor Malaka, dan trad Djohore op als redder in den nood. Iskandar Thani riep do hulp der Compagnie in tegen Malaka, waarop Van Deutecom daarover ging onderhande- len. Toen Djohore Pahang veroverde, stelde A- tjeher echter den eisch, dat do O. I. C. met Djohore zou breken. Deed zij dat niet, dan kon Atjeh niet met haar samenwerken. De veroveriing van Malaka in Januari 1641 door Minne Willomsz. Kaartekoe en Johannes Lamotius geschiedde dan ook niet met stoun van Atjeh, wel van Djohore.

Iskandar Thani stiorf kinderloos 15 Februari 1641. Posthume naam: Mourouhom Dar as-salam. En nu volgdo een zostigarijg tjdvak van vrouwen- regeering. De weduwe van Iskandar Thani, Iskandar Mocda's 8 dochter, werd na een driedaagsch ge- harrowr tot vorstin uitgoroopen als 8. Tadj Al- 'alam Safiat ad-din Sjah (17). Do rijksgrouten kregen nu meer invloed. Zij waakten augstvallig tegen een echtverbitenis van huu soeltano met Djohore's vorst. Wat Djohore wel verkreeg was vrijstelling van vroeger steeds geeischt huldebctoon. Atjdh verzwak- to. on ging langzaain afbrokkelen. Op Malaka werd Pahang en al het overige prijsgegovou, behalve het tinland Pera*. Do voordeelen van deu tinhandel eischto do O. I. C. oohter voor zich op. Volgden Qn f aangenamhedeu, culmineorend in een moord op de Hollanders te Pera¹¹ in 1651. Na horhaald© bldk- kades beloofd Atjdh bij verdrag van 1659 aan de O. I. C. do helft van het tin van Pera*, den allecn- handel in de Atjdhoscho havona, en een kantoor te Padang. Do toezogging van alleenhandel, voor wat- betroft do Westkust ook in 1637 al geda&n, werd ochter niet gehouden. Toon dan ook do Westkust, de vorzwakking van Atjdh bmerkend, aanraking zocht mot de Compagnie, ging dozo daar - op iij,

-vooral ook met het oog op den goudhandel. Zoo oefende men in 1662/63 „secreto besognes” om de Sumatraansche landsgrootten „van do croone van Atchin tot de bescherming van de Compagnie te trekken”. In 1663 sloot men met een aantal ontvre- denen het geheimde zoogen. „Painansche Tractaat”, en in October 1664 verscheen Jacob Couw met 300 man voor Indrapoera, en verdreef do Atjdihers van daar Noord op tot Tikoe toe. Atjdh werd tevens ge- blokkeerd en gedwongen tot nieuwe contracten. De Maleiers verkozen echter veelal Atjdh*s „ondragelijk jock” boven de „bescherming” der Compagnie, on zoo duurde het geruimen tijd, voor het AtjAhsche element van de kust was verdwenen. Ook Deli viel in 1669 af, en toen Tadj al’alam den 23en Oct. 1675 overleed, bepaalde Atjeh zich weer tot enkel Noord Sumatra. De rgksgrootten kozen weer een vorstin: Sri Soeltan Noeral-’IamNakiat ad-din Sjah(18) van ons onbekende fherkomst. Haar schrijven de kronieken toe de verdeeling van Atjeh in de drie sagi’s der XXII, XXVI en XXV Moekims, wat wel zoo zal moeten worden verstaan, dat in haar tijd men wist bepaald te krijgen, dat voortaan elke troons’dsse- ling zou geschieden volgens de beslissing van de hoofden der lang voordien reeds bestaande drie sagi’s. Tijdens hare regering vernielde een hevige brand de door Iskandar Moeda gebouwde moskeo „Beit arrahman” alsook het paleis met inhoud van schatten en rijkssierraden. De vorstin overleed den 23en Januari 1678. Weer werd een vorstin gekozen: S. *Inajat Sjah Zakiat ad-din Sjah (19), ook weer van ons onbekende afkomst. Haar bezocht in 1683 een gezantschap van den Sjerief van Mekka, dat bij den Groot-Mogol Aurangzeb voor wien het eigenlijk bestemd was, geen toegang had kunnen krijgen. Ook ontving zij in 1684 een Engelsch gezantschap uit Madras, doch wees af het verzoek een versterkte factory te mogen vestigen. Pogingen om Siam’s hulp te krijgen tegen de Hollanders ter Westkust faalden. Na haar dood op 3 October 1688 werd weer een vorstin gekozen: 8. Kamalat Sjah (20), maar ditmaal niet zonder protest van hen, die een man- nelijken soeltan wenschten. Hun partij won het ten clotte. In October 1699 werd de vorstin afgezet en vervangen door S. Badr al-’alam Sjarif Hasjim Djamal ad-din (21) van Arabischen bloede. Reeds in 1702 was hij genoodzaakt af te treden. Zijn opvol- ger was een neef van 20: S. Perkasa Alam Sjarif Lamtoei ibn Sjarif Ibrahim (22), eveneens van Arabische afkomst. In Juni 1703 werd hij verdron- gen door S. Djamal al-alam Badr al-moenir (23), zoon van 21. Onder hem viel in] 705 Batoe Bara af. In 1726 zag hij zich door een algemeenen opstand gedwongen te vluchten. Zijn opvolger was S. Djauhar al-alam Ama’ad-din Sjah (24), maharadja van kampong Pahang, die reeds 20 dagen na zijn uitroeping stierf. Volgde 8. Sjam al-alara of Wandī Tebing (25), neef van 23, diena een paar woken werd afgezet. Tot soeltan uitgeroepen werd nu de Boegi- nees Maharadja Leia Melajoe, stadbewaarder van 23, die begin Pebruari 1727 de regering aanvaardde ale S/AlaW-din Ahmad Sjah (26). Hij stierf medio 1735 en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon P8teu Ooe’ als: S. •Ala’ad-din Djohan Sjah (27). De Brijd van zijn jongeren broeder Potjoet Moe- hammad tegen 23, die poogde zijn verloren troon te herwinnen, is het onderwerp van de „Hikajat Pdjoet Moehammad”, een bekend dichtwerk. No. 27 stierf einde Augustus 1760 en werd opgevolgd door zijn zoon Toeankoe Radja of Pdjoet Banta als S. Mabmoed Sjah (28). In 1764 moest hij wijken

voor een S. Badr ad-din Djohan Sjah (28-a), die echter in Augustus 1765 werd gedood. /yaama 28 werd hersteld. In April 1773 moest hij wijken voor de lieden der XXII Moekim. Hij slaagde er echter in den door dozen op den troon geplaatstcn Radja Oedahna Leia of S. Soeleiman Sjah (28-b) to ver- drijven, en bleef sinds diena a an de regeeriig tot aan zijn dood in Juni 1781. Zijn oudste zoon Toeankoe Moeliammad of Toeankoe Radja verving hem als S. Ala’ad-din Moehammad Sjah (29). Op een door den Gouverneur van Bengalen Wan’zen Hastings gedane poging tot toenadering schreef hij in 1786 een zeer onbeleeftcn brief. Dat jaar meende Captain Fr. laght : „Om daar” (op Atjdh) „een vesti- ging to stichten, die veiligheid en voordeel belooft, zou een macht noodig zijn, voldoende om alle hoofden te onderwerpen.” Light zag meer heil in een ves- tiging op Poeloe Pinang (Prince of Wales-island), die, dat jaar tot stand gebracht, snel opbloede en in 1805 reeds tot gouvernement werd verheven. No. 29 stierf Februari 1795.*Hem volgde op zijn onmon- dige zoon Hoesein als S. Ala*ad-din Djauhar al-alam Sjah (30), onder voogdij van zijn moeder en zijn oom .Toeankoe Radja Oedahna Leia (28-b ?), kinderen van 28-a. Eerst in 1802 aanvaardde 30 zelf de regering. Zijn oom wenschte echter baas te blijven, rebelleerde, en werd gedood. Terwijl 30 naar do Westkust was tot tuchtiging van onwillige „was6”- schuldigen, werd hij vervallen verklaard, als zijnde te weinig Mohammedaan en Atjeher en te veel En- gelschman. Den 1Gden Noveipber 1815 aanvaardde de regering S. Sjarif Saif al-alam (30-a), zoon van een rijk Pinangsch koopman, door wien de oel6e- balangs der drie sagi’s zich goed deden betalen. Nochtans geraakte Saif niet vast in den zadol. In den strijd tusschen Djauhar en Saif kwam het Engelsch bestuur tusschen beide. Kapitein Coombs toog in 1817 naar Atjeh, achtte de zaak van Djauhar hopeloos en rapporteerde ten gunste van Saif. In] 818 bezocht hij Atjeh opnieuw, nu samen met Raffles. Erkend en gesteund werden thans de aan- spraken van Djauhar, met wien 22 April J8J9 een tractaat werd gesloten, behelzende in hoofdzaak: 1e. eeuwige vi- iendschap en belofte elkaars vijanden niet te helpen; 2c. Engelschc hulp om Saif te verdrijvcn; 3e waarborg van vrien hand el der Engelschen)ncf vaststelling der to heffen rechten en uitsluiting van dk monopolie; 4c. toelating en bescherming desge- wenscht van een Britsch agent; 5e. verzekerde han- delsemceiischap met de havens van Atjeh en Lh6’ Scumawd, wanneer die met andere door blok- kade als anderszins mocht worden verstoord, onder beding, dat geen contrabande-import zou plaats hebben; 6c. de soeltan beloofdc „to exclude the subjects of every other European power, and likewise all Americans, from a fixed habitation or residence in his domhionB’”, en „not to enter into any negotiation, or to conclude any treaty, with any power, prince or potentate whatsoever, unless with the knowledge and consent of the British Govern- ment”; 7e. niet toelating tot vestiging van eenig Britfich onderdaan, indien de Britscho agent daarte- gen bezwaren oppert; 8e. veretrekking aan den soel- tan van wapenen en munitie en 50.000 Spaanscho dollars als „a temporary loan, to ue repaid by Hia Highness at His earliest convenience”; 9e. ratifica- tie door den Gouv. Gen. binnen 6 maanden van het verdrag, dat zou worden gorekend onmiddellijk van kracht te zijn. Kort nadien liet Saif zich troosten met een jaargeld van 6000 dollars. Zoo raakte Djauhar zyn mededinger kwijt, maar Pol6m, hoofd der

XXII Moekim en feitelijk ook van Groot-Atjeh, wenschte Djauhar niet te erkennen. Onmachtig zich ter hoofdplaats te handhaven, moest deze zich bij wijlen terugtrekken naar Pidie. Het verdrag bleef „a dead letter“. Djauhar overleed 1 December 1823.

Op hem volgden nog: zijn zoon Moehammad Sjah (31), 1823 — 1836; diens zoon Soeleman Ali Iskandari Sjah (32), 1836—1857; Ibrahim (of Ah Alaïdin) Mansoor Sjah (33), zoon van 30, 1857—1870; S. Mahinod Sjah (34), zoon van 32, 1870—1873; en ten slotte Toeanokoe Moehamat Dawot (35), kleinzoon van 33.

Ingvolgde de Londensche conventie van 13 Aug. 1814 gaf Engeland terug: het deel van Compagnie's nalatenschap, dat Holland op 1 Jan. 1803 nog had bezeten, minus de Kaap en eenige West-Indische eilanden. Zoo op Sumatra o.m. Padang en Palembang; maar Natal en Benkoelen bleven Engelsch.

Raffles werkte de tenuitvoerlegging tegen, en zijn Hollander-haat leidde in Straat Ma-laka tot de bezetting van Singapore en tot het vermeldc Atjeh-tractaat. Gevoeld werd de behoefte aan nadere regeling, maar de opbloei van Singapore, welks bezetting niet viel recht te praten, minderde het verlangen daarnaar aan Britsche zijde. Eerst nadat men onzijdigs had laten doorschemeren zijn aanspraken op Singapore te willen opgeven, vonden men den overbuur bereid. Den 17en Maart 1824 werd gesloten het Londensche tractaat, waarbij, tegen afstand van alle etablissementen op het vasteland van Indië en van alle aanspraken op Singapore, xderland zich zag toebedeeld alle Engelsche bezittingen op Sumatra, onder toezegging, dat daar „een Britsch kantoren meer oppericht of tractaten gesloten zouden worden. Bij explicatieve nota, vord echter van Nederlandsche zijde, geheelinstryd .net den geest van het contract, ontkend „any de* .-igen tot aim at political supremacy“. En ten aanzien van Atjeh bolooften onze diplomaten, dat hun Gouvernement „s'appliquera sans delai a régulariser les rapports avec Acheen, de maniere que cot Etat, sans rien perdre de son indépendance, offre : u navigateur et au commerçant cote constanto ■■entric, qui sensible ne pouvoir y etro ttablio quo ".i.r xcrcrice modcré d'ne influence Europeenne"! A!«!>1 zoo icts ware to houden! Van Engelsche zijde

>>>Mc men. do Atjeh-ovrcenkomst van 1819 ■/(>>> .^poedig mogelijk te veranderen in „a mere commercial arrangement“. Men verzuimde zulka eche- l-; r, en zoo kreeg Atjeh niet te hooren, hoo er tus- schen Engeland en Nederland een regeling was go- t roffen, waarin het ten nauwste was betrokken.

Do volgende jaren zijn vol conflicten, gevolgon van onzo expansie langs Sumatra Westkust, waar tijdens het Engelsche tusschenbestuur hersteld. Atjehsche invloeden werden gebroken, en van do zoogenaamde en slavenhandel van dun Atjehcr en onze daartegen toegepaste middelen. In J 829 poogde ouzo ambtenaar to Tapanocli Baroes te bezetten, wat do daar gevestigde Atjehers ver- hinderdon. Dozen overrompelden daarop ons fort te Tapanocli. In 1830 sloot Besident Mac Gillavry een (nimmer bokrachtigd maarvenmingeannulcerd) tractaat mot den radja van Trocmon, die daarbij als onafhankelijk van Atjeh werd erkond. Begin 1831 worden Ajerbangis en Natal belgond door Padri's aan de land- en Atjehers aan de zeezijdo. Datzelfdo jaar werd to Koeala Batee con Amerikaansch schip goplunderd, waarvoor die plaats later door een Amoro- rikaansch oorlogschip word getuchtigd. In Dec. 1831

I word Katiagan genomen tot fnaiking van den onzerzijds als sluikerij aangemerkt on Atjehschen handel, en met gelijk doo bekende men in volgende jaren de Westkuat. In 1832 schcen in de Padangsche Bovenlanden het spel gewonnen. De posthouder van Tapanocli rapporteerde, dat men in Troemon meende, „dat cr met good gevolg nietsmeer tegen het Gouvernement was uit te richten, en het beste maar was zich stil te houden en vredelievend de vloot te ontvangen, die bestemd zou zyn om de Atjehers te ontwerpen“. Zoover ging de expansiezucht van den Gouv. Gen. Van den Bosch echter nog niet. Hij bepaalde bij missive dd. 9/1—1833 de Singkel-rivier als grens, waar bezuiden alles Nederlandsch gebied moest worden. In Mei 1834 mislukte weer een poging om Baroes te bezetten. In 1836 werd de gouvernement's civiele schoener JDolfijn met / 30.000 aan boord door de Inlandsche bemanning tusschen Padang en Natal afgeloopt. Toen de schoener door een oorlogschip te Atjeh werd teruggevonden, werd de uitlevering den commandant geweigerd, omdat doze geen machtigingsbrief had van den Gouverneur Generaal, en de soeltan had tegenvorderingen. Naar aanleiding van dien gingen in 1837 de heeren Ritter en Van Loon naar Atjeh. Zij hadden tevens in geheimen last, to onderzoeken, op wat twe ze depeperhandel aan Nederland dienstbaar zou zijn te maken. De Dolfijn bleek hun te zijn verbrand, en geld, geschutenopvarenden onder soeltans hoedo, hoewel deze daar omtrent anders vertelde. Hun voorstellen tot vermeerstering van den peperhandel waren naar hun eigen getuigenis van „een cenigszins dwangzuchtig en gewelddadig voorkomen“ en werden niet gevolgd, ovenmin als hun raad om in de Dolfijnzaak „de eer onzer regering met klem te handhaven en den Sultan door strengo maatregelen te dwingen aan onze billijke eischen te voldoen.“ In April 1839 werd . Baroes bezet. Volgde in October een aanval van de Atjehers van Tapoes on Singkel, welke plaatsen daarop respectievelijk in April en Mei 1840 mede werden vermeersterd. De voorspelling kwam niet uit, dat op die drie plaatsen binnen kort een handel zou opbloeien, veel belangrijker dan die van Padang, en dat alle Atjehsche peperhandel er heen zou worden gelokt. In 1840 sloot de Gouverneur van Sumatra's West-kust, Michiels, een (nimmer bekrachtigd) contract met Troemon, dat to Atjeh behoorde doch sterk genoeg was om alleen to staan, om het to doen dienen als voormuur tegen Atjeh. Nadat Singkel medio 1848 een Atjehschon overval had doorstaan, tracht to men do goedo gezindheid van Troemon te krijgen iniddels een maandgeld ad / 200 aan, den radja. In 1844 werden twee Engelsche vaartuigon te Koeala Bateii con Meureudoe goplunderd, waarvoor die plaats son door Engelsche oorlogsschepen werden gotuchtigd. In 1851 werden de Batoc-eilanden van een Atjehsche bondc gozuiverd. In dat jaar werd ook een Napolitaansch schip on in 1852 een Engelsch door Atjehers geplunderd. Onzo regering Beproefde door vlagvertoon den soeltan to onderhaudelen te bewegen. Do in 1855 gezonden oorlogsbrik De Haai werd echter vijaudig ontvongen. Do zonding in 1856 van hot oorlogsfregat Prins Frederik dor Nederlanden, dat ter voorkoining van gelijko bejegening, een brief meokreeg van den gouverneur van Sumatra's West-kust Generaal J. van Swieten, bewerkte, dat do soeL tan schreef toonadering te wenschen. Tegelijk vroeg hij echter den gouverneur van Singapore advies, in con ons vijandigon geest. 30 Maart 1857 sloot Generaal van Swieten met S. Ibrahim j Mansocr Sjah een

den 9den Mei d.a.v. bekrachtigd contract, houdende wederzijdsche toelating ten handel, toegang van zee-, strand- en menschenroof, en afzien over en weer van vroegere reclames. Maar zes Inlandsche matrozen, gedescorterd van het schip van Generaal van Swieten werden niet uitgeleverd. Dra rezen er nieuwe kwesties. In 1861 werden twee onder Ned. vlag varende schepen uit Priaman, naar aanleidiig eener schuldvorderiig op iemand van daar, door Radja Oedah van Kloelang naar Atjeh opgebracht. Toen men goedgeoendiig kwam vragen, heette Radja Oedah al ontslagen. De schade verzocht de soeltan te verhalen op Radja Oedah's te Priaman uitst&ande schulden. Dit bleek ondoenlijk. Maar waar haar rechtmatigheid was erkend, werd de vordering den benadeelden uitbetaald bij wijze van voorschot aan den soeltan. Terugbetaling werd nim- mer verkregen. Door het Siak-tractaat van 1858 kwamen Siak en onderhoorigheden tot aan de Tamiangrivier onder Ned. suzeriniteit; ook Batoo Bara bijv., dat tot 1720 Atjdhsch was geweest, en waar, evenals in andere Siaksche onderhoorigheden, Atj f i zich de laatste jaren weer had doen gelden. Waar- op in Febr. 1863 een Atjehsche vloot Deli bedreigde. Asahan en Serdang zich vijandig toonden, en in Mei 1863 de Atjehers de Ned. vlag te Batoo Bara bescho- ten. Om opheldering gevraagd, zeide de soeltan Batoo Bara te hebben doen besluiten, omdat het geen "was6" wilde betalen. Dat onze vlag er woei wist hij niet. Anders had hij wel geprotesteerd, daar de kust tot Tanah Poetih (ver bezuiden Asahan) hem be- hoorde. In 1864 werden eenige Chineezen van P. Pinang te Tamiang vermoord. Het hoofd daar wei- gerde verantwoording: hij voerde de Atjehsche vlag. Een kleine expeditie bracht Asahan en Serdang in onderwerping, een Atjehsche versterking op P. Kompei werd geslecht, en te Tamiang de Atjehsche vlag neergehaald, terwijl de moordenaars der Chineezen werden gestraft. Ter Westkust werd de Atjehsche slavenhandel op Nias tegengegaan, en bij Sing- kel vielen beroringen te stillen. De stemming in Atjeh werd door een en ander niet beter: in 1867 werd de kennisgeving van. het optreden van Gouv. Gen. Mijer door den soeltan niet beantwoord, en in 1868 werd een Engelsche schoener geplunderd. Eenige maanden later ontried het Straitsbestuur alle vaart op Lh6^f Seumaw[^], Keureutoe en Idi, wegens daar heerschenden oorlogstoestand. In 1870 had een Engelsche brik te klagen over in een Atjdhsche haven ondervonden mishandeling. Wegens vijandelijk- heden tusschen den soeltan en de hoofden van Peu- sangan en Lho^f Seumawd werd medio 1870 liet be- zoek van de Noordkust on trad en. De handel leed, en de Straits-pers eischte krachtige maatregelen. Onze regering begreep toen te moeten ingrijpen. Het in 1871 met Engeland gesloten Sumatra-tractaat stelde haar daartoe in staat: van haar belofte niet te taken aan Atj 6 h's onafhankelijk klieid werd zij ontslagen. Onze zeemacht bezocht meet dan vroeger de Atjehsche wateren, ter beveliging van handel en scheepvaart. Ook werd onderzocht, waar kustlichten waren op te richten. Verzoeken van Pi- die, Pasd en Idi om onder Ned. bescherming te ko- men werden echter afgewezen: Atj 6 h's integriteit wilde men handhaven. Toen Atjdh het Straits-bestuur raad en hulp vroeg tegen Nederland, rees on- zerrijds de wensch naar waarborgen voor eene goede verstandhouding. De controleur Kraayenhoff ging ter bespreking van een en ander in 1872 naar Atjeh, maar alle autoriteiten daar heetten ziek of afwezig. Van Simpang Oelam, dat, hoewel gewaarschuld het

niet te doen, vijandelijkheden pleegde tegen Idi en Keureutoe, werd een oorlogsvaa : rtuig "Gipsy" opgebracht, dat, zonder vlag of papieren, een paar handelsprauwen had geplunderd. Op Atjdh wecto dit ingrijpen ontstemming. Ult^f. October 1872 werd den soeltan de a.s. komst bericht van con gezantschap ter onderhandoling over een nieuw contract. In December kwam een Atjdhsch gezantschap te Riouw met het schriftelijk verzoek van den soeltan om het bezoek nog wat uit te stellen. Hij wachtte nog ant- woord op een brief aan den soeltan van Turkye, on, zoo lichte mon mondeling toe, zijn partij, die onze Regeering genegen was, zou zich intusschen kunnen vei-sterken tegen een Arabische ons vijandige groep. Daarin werd bewilligd. In Januari 1873 hoorde men, dat de soeltan iemand naar Frankrijk had gezonden om hulp en bescherming te vragen. De nog te Riouw vertoevende gezantcn veinsden van niets te woten. Zij werden per oorlogschip, dat tevens de Gipsy aan den soeltan had uit te leveren, via Singapore naar Atjeh teruggebracht. Na hun vertrek van Singapore bleek, dat zij daar de Consulaire ambtenaren van Americaen Italiahadden bezocht om hen tot een contract over te halen, en de consul van Amerika zou een concept-tractaat hebben ontworpen. Het schrik- beeld rees, dat een andere mogendheid zich op Atjeh zou vestigen, en wij het bezit van Sumatra, als voor 1824, met een buurman zouden hebben te deelen! Toen werd snel doorgetast. De vice-president van den Raad van Indie J. F. N. Nieuwenhuysen ging als regeeringscommissariB naar Atjeh, — op den voet gevolgd door een expeditieleger onder Gen. Maj. G. M. Kohler, — om opheldering en voor de toekomst waarborgen te eischen. Daar geen voldoening werd verkregen, werd den 2Gen Maart de oorlog ver- klaard. De troepen (± 3600 man), den 5en April ter reede verzameld, landden iets beoosten het tegen- woordige Oelee Lheue. Een strand bij vak werd inge- richt. Doel was nu het soeltansverblijf („dalinⁿ, vulgo „kratonⁿ), maar men wist niet waar dit lag. Heelemaal was men slecht georiënteerd. Toch werd niet ingegaan op pogingen tot toenadering van T. Ne^f van Meura^{sa}, een Atjehsch hoofd van wicns voorlichting door de 2e expeditie wel word partij gc- trokken. Den Wen werd de versterkte moskee g<no- men, maar weer verlaten. Den 1⁴ 4cn werd te ander- maal veroverd. Bij haar bezichtiging sneuvalde Gen. Kohler. Het bevel ging over op den kolonel E. C. Van Daalen. Men wist niet, dat men zich in die moskee vlak bij de „dalam" bevond. Na een tegen deszelfs hoofdpoot den IGen met te geringe middelen onder- nomen aaval, meende men, dat het nog maar tegen een voorwerk was, dat men het hoofd had gestooten. Men acilte zich te zwak, trok den 17en naar het strand terug, en wegens de vermeende grootc onveiligheid der icedo in de komende maanden werd machtiging gevraagd en gekregen terug te keeren. Den 29cn vertrok men. Achter bleven een paar schepen om Atjeh te blokkeeren. Na jnedio 1873 werd die blokkado meor effectief. In- en uitvoer worden zooveel doenlijk belet, bchalve bij tijden te Idi, dat den 7en Mei onze vlag heesch.

Een nieuwe expeditie, ruim 6000 man sterk, en later nogmeer, onder Luit.-Gen. J. Van Swieten, metals 2en bevelbehebrcden Gen.-Maj. G. M. Verspijck, lantide den 9en December 1873 bij Pedro-punt, beoosten de monding der Atj^h-rivier. In de volgende dagen ging het voorzichtig langs het strand naar de riviermon- ding en verder langs den rechter oevor naar boven tot Peunajong, dat den 18en werd bezet. Dit wrefo de basis voor de yerdere krijgBverrichtingen. A]Je troe-

pon en middelen werden of samengetrokken. De tot nu toe gevolgde operatielijf word verlaten c de gemeenschap mot de schepou langs de rivier vorzekerd. Na een poging om den soelpan per brief tot onderwerping te bewegen, waarvan onze zending Mas Socmo Widikdjo hot slachtoffer word, were! zwaar vestingschuit tegen den kraton in stelling gebracht. Do daartoo geschikte plaats te Pante Pi* werd echter niet dan na in bloedige gevechten uitlopende verkenningen gevonden. Den 6en Januari 1874 werd op den linker oever de bekende moskee bezet, van waaruit de kraton vervolgens, evenals van uit Pant6 Pira^f werd bestookt. Den 12en werd Koeta Goendingan ten W. van den kraton genomen en, toen den 23en de Z. en O.-zijden werden omgetrokken, bleek bij een verkenning uit Koeta Goendingan in den morgen van den 24en, dat do kraton was verlaten.

De aggrcssie werd thans gestaakt en de gelegenheid afgewacht om een soort Siak-tractaat te sluiten. Maar S. Mahmood stierf en de hoofden bleven ons mijden. Toen vertierf men het denkbeeld der integratie van Atjdh voor het later wel eens dus geheeten "artisjokken-systeem". Groot-Atjeh werd den 31en Januari tot Gouvernementsgebied geproclameerd, waover generaal Van Swieten het bestuur zeide te aanvaarden, en de radja's der onderhoorige kuststeden trachtte men, los van Atjdh, erkenningen van Nederlands soevereiniteit te doen teekenen. Dat lukte met enkelen, die hun handel voor blokkadeschade wilden hoeden. De „Koeta Radja" gedoopte dalam werd versterkt en ingericht tot vast verblijf, van waaruit door een staatkunde van vredo en toednering de Atjeher zou worden gewonnen. „Dat redenering, opvoeding en wat dies meer zeyt eerst dan „vat krijgen op Mohammedaansche laatdunkendvanner cleze zich geplaatst ziet tegenover „ouwrubare ovcrmacht" (dr. Snouck Hurgonje) was nog niet geleerd, en tevergeefs waarschuwde Tenkoe Ne* „Als Mijnheer tegen de Atjdiers het gevecht laakt zochts nu, dan heeft dat naalde gevolgen". Men ovcnischalle na van de kratonbezit en licct effect ervan op den Atjeher. Dezc voelde zich gencszins geslagen. Eer voelde hij zich gesterkt in zijn onoverwinnelijheidswaan door onze „afwachtcndhouding". Het verlies van den dalam wot hij : : m de afhartigheid der strandbewonere. Zijn cigtndu Tik groedde, zijn kafirhaat laaide op, en dra <ie buidden af ter bestrijding volgens den wil de-llchroogsten van de nicest gehaten aller ongelooovigen: de „kaph6 oclanda".

Ben I Gen April vertrok Gen. van Swieten met zijn hoofdmacht naar Batavia. Van zijn 385 officieren en 7889 mi ndron waren er resp. 28 on 1024 gescucvold of gestorven en 52 en 1181 gevacuerd. De Koi., later Gen. J.L.J.H. Pel, trad op als Civiel en Militair Gezaghebber mot 128 officieren en 3151 mindoren. Hij had in last: de onderwerping der hoofden, zooveel mogelijk bij jinnclijkeschikking, actieve verdediging en afwachtende liouding. Poor den vijand getaqui-neord, vestigdo men posten tot beveiliging van Koeta Kadja, de Atjch-rivier en Moura^{sa}. Do troepen-niacht grocidc, maar do onderwerping vorderdo miot. Toen ontwierp Gen. Pci een stelsel om GrQot-Atjdh af to Kluiten van de zee. Zijn betekenis naar buiten zou het verliczon, verzet zou onmogdijf word on. Dionovereenkomstig werd bij gcheim besluit van don nieuw opgetreden Gouv. Gon. van Lansbergo d.d. 10 Nov. 1875 gelast, de VI. I. en IX Moekims der sagi XXV Mookim te verovoron, daarna hot terrein ton Oosten van do Atjdh-rivier te zuiveren, en voorts zekere punten aan do kust te bezetten. Tijdens de uit-

voering van dat program bezweek Gen. Pel den 24en Febr. 1876. Zijn opvolger Gon. G. B. T. Wiggers van Korchem wildo eerst hot werk op Groot-Atjeh voltooien, alvorons op totreden tegen Simpang Oolim, waartoe de landvoogd den tijd gokomen achtte. Zoo werd hij den 6en Nov. 1876 vorvongen door don Gen. A. J. E. Diemont. Het program werd afgewerkt, en op zijn Atjdj-reis in Maart 1877 aanschouwde de Gouverneur Generaal het gunstig effect. Verdero aggrcssie, meende Z. E., zou in den weg staan aan do toemadering, waartoe de neiging zich van verschillende kantent liet bespeuren. 'a Vijands wantrouwen moest men thans trachten te overwinnen. Zijn moskee zou men daarom herbouwen en een Gouv. bt. d.d. 10 Mei 1877 bepaalde, dat voorshands van een vorderagresie optreden, ten doel hebbende veroveringen in het binnenland te maken, werd afgezien. Op uit. Juni 1877 had Gen. Diemont Atjeh wegens ziekte verlaten. Zijn tijdelijke vervanger, de Ko] . , later Gen. van der Heyden, werd in Jan. 1878 Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, tevens Militair bevelhebber. Na een inval van Habib Abdoerrahman in liet door ons bezette gebied in Juni 1878 werden de strijdkrachten versterkt. De afwachtende bonding werd opgegeven. De Gouverneur Generaal gelastte de onderwerping der geheele Atjdj-vallei. Gen. van der Heyden trok op tegen de XXH Moekims met schitterend succes. „De Boevlanders zwetsten niet meer, maar vlodcn" (dr. Snouck Hurgonje). Binnen drie maanden (den 13en Oct. 1878) werd de onderwerping verkregen van Habib Abdoerrahman en Teukoe Mocda Bas.6t, en in Sept. 1879 was alle verzet gebroken. Groot-Atjeh was veroverd en wie niet had willen buigen was uitgeweken naar Keumala of elders. Oelama⁶ en bendehoofden vonden geen nieuwen aanhang. Het volk kwam af naar Koeta Radja om handel te drijven, feest te vieren, of ujt nieuws-glorigheid. Van grooten dienst bij de leiding der Inlandscho zaken was de intelligente ijverige T. Nja^m Moehamat, door ons regent, door de bevolking Radja Moeda geheeten; Vertrouwend in Kompeuni's macht en energie, beijverde hij zich de wenschen van het bestuur te verzoenen met de belangen en den aard van den Atjeher. Alles ging goed. Zelfs een vermaard en algemeen geacht oelama: Teungko Sjeich Marahaban kwam in onderwerping. Talrijke paratrouilles beschermden de goedgezinde bevolking tegen kwaadwilligen, elk optreden van benden werd in de kiem gesmoord. Er heerschte rust. In 1880 viel er geen schot. Had men in die riepung volhard en mid-delerwijf zijn kennis vergroot van land on volk, politieke en maatschappelijke instellingen, en de verhoudingen van do hoofden onderling, men zou ontdokt hebben, dat het werk op Groot-Atjeh diende te worden gevolgd door een optreden in de onderhoorigheden. Daar rustte men uit van den strijd, en werd hot geld verdiend om dien te voeden. Het mocht niet wezen! Een reeds einde 1879 begonnen actie, om den Gen. van der Heyden zijn plaats te doen ruimen voor den hecr A. Pruijs van den Hoeven, vond zijn bekroning in wat de Atjeher noemt de "verbanning van den eenoogigen generaal". In Maart 1881 werd hij onthoven, on den Gen April nam do benoemde gouverneur Pruijs van der Hoeven hot civiel gezag en de Kol J. F. Haus het militair commando over. Weer verviel men tot do "afwachtcnde houding". Het leger werd tot lijdclijkhcid gedoemd. De oelama's en Bendehoofden ademden vrijer, en weldra werden onze posten rusteloos bestookt door de benden van Teukoe Adan en van don later zoo bekend geworden avonturier Teukoe Oema. In J^{art} 1883 trad als

Gouverneur op P. F. Laging Tobias. Hij vond den toestand bijna hopeloo en tied te kiezen tusschen:

1. concentratie in een versterkt lĤiie, 2. nieuwe aggresie of 3. herstel van het soeltanaat. Idee 1 ontried hij ten sterkste, zelf wenschte hij 2, maar wetend dat de Regeering dien weg niet wilde, adviseerde hij voor 3. Do Regeering stemde toe. Een poging werd gewaagd. Maar een volgend Minister wilde er niet van weten. In de geheime zittingen der Staten-Generaal van 16 en 17 Juni 1884 werd besloten tot een in 1883 door alle Atjeh-autoriteiten ontraden en sinds met hen niet meer besproken terugtrekken op onze door een goed gesloten postenlinie te omgeven hoofdvesting met gelijktijdige blokkade van de kuststaaten. Do tot Civiel en Militair Gouverneur benoemde Koi. H. Denimeni werd met de uitvoering dier concentratie belast. Den 20en Aug. 1884 aangevangen, was zij zes maanden later volbracht:

De oude posten waren ontruimd en men zat te Koeta Radja, „in afwachting houding”, omgeven door een lĤie van 16 nieuwe posten, waarachter een 1000 Meter breede strook moest worden opgehouden. Een ceintuurbaan met drie straalbanen onderhield de gemeenschap tusschen de posten onderling en met Koeta Radja, en voor telefonische verbinding was ook gezorgd. „Af te wachten” viel practisch alleen, waar en wanneer men ons wilde aanvallen. Wij zochten den vijand niet op, hij ons wel; en straf had hij niet te duchten. Voor den vijand een ideale toestand, en een eenige gelegenheid ook voor de oeelama om zich te doen gelden. Teungko Tiro nam de leiding. Hij vestigde zich in de XXII Moekim, reisde het land af, en boodschapten wĤid op zijde, dat niemand zich meer kon beroepen op „overmacht der ongelooovigen” om zich te onttrekken aan den heiligen strijd. Aan eenige onvoldoende gesteunde benden was het geluk der Hollanders terug te dringen. Wat viel er dus niet te bereiken bij behoorlijke oorlogvoering, met volle steun van hoofden, en bevolking! Door zijn invloed maakte Teungko Tiro den oorlog geheel tot een godsdienstoorlog, en voor zoover dat in Atjeh, het land van strijd en verdeeldheid, mogelijk was, ook tot een volksoorlog. Hij wees den benden hun plaatsen en de rayons, waarbinnen zij mochten fourageeren (sabilbrĤagen innen), en organiseerde hulpreserves van gamponglieden. Onderwijl was Toeanke Moehamat Dawot meerderjarig verklaard en in de moskee te Indrapoeri tot soeltan uitgeroepen en gehuldigd. En onze troepenmacht zat door beriberi geteisterd binnen de lĤie, „in de positie van den aan den ketting liggenden aap, die door een aantal knapen zonder veel gevaar voor hun welzijn tot dolwordens toe geplaagd kan worden” (woorden van Dr. Snouck Hurgronje). Spoorwerken en telefoon werden vernield, treinen beschoten, partouilles overvallen, het openhouden belet van do 1000 M. vrije strook, waarbinnen de vijand zich soms zelfs versterkte! Vanaf Koningspunt werden de echen in de Cedarpassage beschoten, op Poeld Breuch de Willemstoren overvallen; ter Westkust liep Teukoe Oema do Hok Canton af, welks bemanning van 25000 dollars werd vrijgekocht; en Sigli, Idi, en zelfs Tamiang en Langkat werden veront-rust. Onderhandelingen met een Toeanke Abdoel-naadid, neef en schoonvader van den soeltan, en het bezoldigen van allerlei hoofden binnen en buiten de lĤie brachten natuurlijk geen verbetering. De strenge blokkade, waarmee de concentratie had moeten gepaard gaan, werd slechts plaatselijk en ten halve toegepast en in Maart 1885 geheel in getrokken, ter-

wĤil in Dec. 1885 zelfs de geringste beporking van den handel der kuststaten met Penang werd verboden. Na de Hok Canton-historie vroeg Gen. Denimeni een scheepvaartregeling, maar bij do Regeering rĤipte een ander plan: Toeanke Moehamat Dawot zou worden erkend als soeltan over Groot-Atjeh. Dat was de weg om tot algemeene erkenning onzer soeltan-vereiniteit en tot den vrede te geraken! In December

1886 kwam door den dood van Gen. Denimeni de Koi., later Gen. H. K. F. van Teyn aan het bestuur. Hem werd opgedragen consequent te blijven „afwachten” en geleidelijk en als onopzettelijk aankomen aan te knopen met „Keumala” om zoo te geraken tot herstel van het soeltanaat. Dies werd het verkeer tusschen Atjehers binnen en buiten de lĤie aangemoedigd. De onderwerping van voren-genoemde Toeanke Abdoelmadjid in Juni 1887 werd rĤijkelijk beloofd. De militaire commandanten van Lambaroe en Peukan Kroeng Tjoet kregen poll tieke aanrakingen te onderhouden met hoofden en bevolking van buiten de lĤie. Eindelijk togen in 1889/90 Panglima Meuseugit Raja, Teungko Kali Malik On Add, het sagihofd Teukoe Nja Banta der XXI Moekim, Teukoo Neura^{sa} e. a. op Gouvernementskosten met geld en geschenken naar Keumala. Het bestuur wenschte die tochten ter verkrĤiging van vreedzame betrekkingen met den soeltan „de hoofden wilden gaan” ter verovering van een aanstellingsbrief met „donderzegel” van den soeltan, welke hun positie zoude legaliseren; de soeltan was gezinszĤ afkeerig van de te ontvangen golden en geschenken; en toen Teukoe Oema aan Teungko Tiro had voorgehouden, wat die tochten aan de kdm-peuni zouden kosten, zonderdatdezo daar cenig nut van zoude hebben, zag de teungkoe af van zijn onspronkelijk plan om die tochten te beluten. Zoo von-don zij plaats, en behalve het Europeesch bestuur zag niemand zich in zijn verwachtingen bedrogen. De Gen. Van Teyn beproefde echter niet enkel zachte en politieke middelen. Benden, die zich binnen onze lĤie hadden genesteld, werden in October

1887 en Juli 1888 met kracht teruggeslagen, en ook buiten do lĤie werd geageerd. Zoo Jcden we in Juli 1889 Gchec bij Koeta Toeanke, dat na den Januari 1890 bij verrassing werd vermeesterd. Ook naar Idi hadden in 1889 en 1890 expedities plaats, en in Maart 1891 worden eenige bentengs nabij Kcutapang doea genomen.

Reeds eind 1887 stelde do Gouverneur con dwingende scheepvaartregeling voor met herstel van een post te Lho⁶. Seumawe. De Regeering wildeniet, maar geleidelijk werd toch de sluiting verkregen, eerst van de West- en later ook van de Noord kust. Het gewaande gunstige effect en nieuwe vootstellen van Gen. Van Teyn, die den 23en April 1891 wegens ziekte aftard, bewerkten, dat na de korte Iostuurs-periode van Koi. F. Pompe van Meerdervoel, de ult. Januari 1892 opgetreden gouverneur Kol. C. Deyker hof en de Resident der Padangsche Bovenlanden G.A. Schrcr in commissie werden ges told tot voorberiding en scheepvaartregeling. Dezetmd in werking in October 1892 voor de Oostkust en April J 893 voor Noord- en Westkust. Van de havens waren alleen Idi, Lhos-Seumawd en Poeld Raja open voor den algemeenen handel. De overigen waf en slechts toegankelijk voor de kustvaart. Alle in- en uitvoer geschiedde onder onze controle via die drie plaatsen. Wij hieven de rechten, en betaalden dio aan, de radja's. Misdroegen zij zich, dan werden zij gestraft met sluiting hunner havens. Aldus dethoorio. waar- van de consequent- toepassing nog al to wenschen

overliet. Ware dat anders geweest, het succés zou zich ook hebben laten wachten. Enkel met blok- kades, scheepvaartregelingen en dergelijko uitwo- dige middelen was een volk van geringo behoefden als het Atjehsch niet te bed wingen. De handel met Penang mocht desnoods stilstaan, de cigén bodom leverdo alle noodzakelijko levensbehoefden, on voor het overige wisf mon zich wel te behelven. Een zeer gelukkige gebeurtenis, vallende in de bestuursjaren der gouverneurs Pompo van Meerdervoort en Dey- kerhoff was de religieuse en politieke verkenning van Atjeh door Dr. C. Snouck Hurgronje. In 1889 reeds wilde die Leidscho geleerde Atjeh vanuit de Straits bezoeken, hetzij als onofficieel Europeaan, hetzij onder Arabischen naam : maar Gouverneur Van Teyn vreesde, dat zulks de op handen *gewaande* on- derwerping eener *gewaande* Kcumala-partij zou kunnen schaden. Ten slotte vroeg toch de gouverneur 's heeren Snouck's overkomst, om te onder- zoeken, „hoe na Teungkoé Tiro's dood de gezindheid was der geestelijke partij in *t algemeen en in welke richting zij zou trachten invloed uit te oefenen op Kcumala". Van Juli 1891 tot Febr. 1892 vorbleef Dr. Snouck in Groot-Atjeh. Do uitkomsten van zijn hoogst belangrijk onderzoek legde hij neer in cen "Verslag omtrent den religieus-politiekeen too- stand in Atjeh". Veel daaruit wordt teruggevonden in het in 1893 verschenen werk „De Atjehers". Het vei- lag stelde voor het eerst de ware betekenis van het verzet in het licht, alsook onze dwalingen der laatste jaren, en raadde in hoofdzaak: 1. het hof van Kcumala met wat daarbij hoort links te laten liggen, als cene voor den loop der dingen overschillige zaak; 2. met de actief vijandige partij niet te trachten te onderhandelen, maar haar zeer gevoelig te slaan, brengende haar leer en haar eigenbelang mee, alleen (z)or overmacht te zwichten; 3. vervolgens te streven 11 , r horst el van het vertrouwen in de bedoelingen der Koinnunci, door bevordering van landbouw, nijver- l'cid en handel. Die adviezen, welke later niet wei- nig hebben bijgedragen tot een grondige wyziging van de Atjch- politiek, hadden geen dadelijk succes. De Regeering schrikt terug voor de lasten eener agic'ic. Gouv. Deykerho ff stelde in Juli 1893 zijn hschouwingen tegenover de uitkomsten van den g'lcerde en vond daarvoor bij Gouv. Gen. Mr. C. Pijnacker Hordijk con willig oor.

;!(< In : ' weinige dagen later zag Tcukoe Ocma er zijn voordel in wecr cons vorgiffonis te vragen voor zoulci). Zijn vrliden niande tot voorzichtig- l'rid, naar gouverneur Deykerhoff schonk hem vol vertrouwen, veel wajjons en veel god, waarna Ocma met Atjehscho strijders de XXV Moeldin zuivercle. Zelfs nam hij Kaloet, waarvoor onze troepen in 1892 herhaakklijk het hoofd hadden gestooten. Den 30en Sept. 1893 word Ocma officieel begenadigd en als "Tcukoe Djochan Pah In wan" benoemd tot „pang- lima prang besar", die op governemonts kosten een vast legioeii van 250 man mocht onderhouden. Het atelscl om de benden door Atjehers te doon bestrij- den, were! nu ook beproefd in de XXVI Moekim, waar do zuivering van het terrein beoosten do ge- concentreerdo linie word opgedragen aan het sagi- hoofd T. Nja^p Banta, den oleieibalang T. Tjoot Toengkob, en T. Ne^p Meura^{sa}. Het resultaat was onbevredigend, waarom het werk ookdaaraan Ocma we rd opgedragen. Hij speelde het klaar. Nu waron do bonedenstreken der XXII Moekim aan do bourt. Den 20en Nov. word Aneu^h Galong vermeersterd on begin 1894 Seuneuldb. Oorspronkelijk bedoold als punten van uitgang en ondaratcning word onzo patrouilles

ter beheersclung van hot veroverd gebied, werden tydelijko buitenposten opgericht met daartusschen gewoonlijk door lieden van Oema bezette blokhuiszen. Binnon do linie was het nu veilig, in den naasten omkroeging hot, maar de communicatie met de buitenposten was zeer onveilig, vaak zelfa verbroken, en waar hot wachtwoord was: „geen gewonden krij- gen", liepen cr maar zelden patrouilles, en dan nog met zorgvuldige mijding van den vijand. Den 7en Maart 1896 kreeg een patrouille uit Aneu^h Galong onder den kapitein Van Blokland zeer zware ver- liezen, en in de volgende dagen trad de vijand steeds driester op. Gen. Deykerhoff wilde nu den 30en Maart Oema de Lam Kra^a-moekims doen zuiveren. Den 2Gen werden hem daartoe verstrekt 380 achter- laders, 500 voorladers, en groote hoeveelheden munitie, opium en geld. Geruchten, dat hij zich tegen ons zou keeren, vonden bij den generaal geen geloof, tot het den 29en vaststond: Oema, die feitelijk steeds er op uit was geweest slechts zich zelf en de oorlogs- party te bevoordeelen, achtte zich thans sterk ge- noeg om het masker af te werpen en openlijke vij- andschap te stellen in de plaats van zijn vroegere geheime tegenwerking. Het was de eerste werkelijke dienst dien hij ons bewees! De noodzakelijk kheid van. krachtig optreden werd thans algemeen beseft en de Gouv. Gen. Jhr. C. H. A. van der Wyck achtte het oogeblik aangebroken om in Atjeh een nieuwe gedragslijn te aanvaarden. Er werden troepen gezonden. Gen. Deykerhoff werd eervol van zijne func- tien onthoven. Met het bestuurswerk werd tijdelijk belast de Resident K. F. A. Van Langen en met het militair commando de Koi. J. W. Stemfoort, bei- den onder do bevelen van den als regeeringscom- missaris optredenden legercommandant den Luit. Gen. J. A. Votter, die den 7en April op Atjeh aan- kwam. Hot tijdperk der concentratie was hiernede afgesloten.

Naaste doel was thans: tuchtiging van Oema. Om dat doel zoo krachtig mogelijk te kunnen na- streven, zonder troepen te behoeven te gebruiken oi u de gemeenschap met de posten der buitenlinie open te houden en de bezettingen van het noodige te voorzien, oordeelde de regeeringscommissaris het nuttig die posten op te heffen. Of dat goed was ge- zien ?... Opegeheven werden 12 April Bileue en Lam Koenjel in de XXV Moekim, den 17en Aiiuu^h Galong, Seuneuldb, Lam Soet en Lam Baiéh in de XXII Moekim, en don 21en Toongkob, Tjot Rueng en Kroeng Gloompang in do XXVI Moekim. Het kostte ons totaal 230 dooden fen gewonden, waar- onder 8 officieren. Alleen Tjot Goee werd aange- houden. Na con tot niots leidende briefwisseling met Oema worden den 27en diens stellingen in de VI Moekim gebombardcord. Uit alle sagi's stroomden do strijdlustig too om Oema bij te staan. Om hen uiteen te doon gaan, hadden in do volgende dagen tai van novenoperaties plaats, zoo door de landmacht als door de marine. Volgde nog een tijd van slecht weer, zoodat eerst van 23 op 26 Mei Oe- ma's stellingen in de VI Moekim werdon goforccrd. Vervolgens werden tot machtsvertoon of tuchtiging tochtou gemaakt naar do XI Moekim en de III Moekim Daroj (29 Mei); de IV Moekim (begin Juni); Lam Kra^h (9/10 Juni); V Moekim Mon Tasie^h (16 Juni); Krooeng Raba (22 Juni); Ladong, Krooeng Kale en XIII Moekim Tocngkob (23 Juni); door d? IX Moekim naar Lam Soet en Seuneuldb (26 J uni). Over *t algemeen werd geen nauw contact mot den vijand verkregen, maar van zijn eigendommen werd betreunswafdrig veel vernield! Daarmee was de

tuchtiging van de in verzet gekomen hoofden of van hun gebiedom volbracht, de veiligheid onzer hoofd- vestiging verzekerd en de rust in de aangrenzende streken hersteld. Zoo kon Gen. Vetter den 28en Juni AtjAh verlaten. Den 29en werd Aneu* Galong door Overste Van Heutzs verrast. Een kwartier duurde de nachtelijke vermeerstering door de marechaussée onder Kapt. Jhr. Graafland en het peloton snella- ders van het 3e bat. inf. onder Luit. Rijnen. Het was de eerste zware klap dien de vijand ontving: toen het licht was geworden, telde men in en om de verstei- king 110 dooden; maar ook wij kregen 6 gcsneuveld- en — matte kogels en schampschoten niet mede- gerekend — 33 gewonden, waaronder 4 officieren! De nieuw benoemde gouverneur J. J. K. De Moulin, die 5 Juli op Atjeh kwam, bezWeek twee dagen later aan een zonnestek. Als wd. gouverneur trad den 1 len Juli op de kolonel J.W. Stempfort. Na vestiging in begin Juli van een bivak te LhOs Nga, keerde de bevolking der XXV Moekim en vooral der IV en VI Moekim in grooten getale terug. Het betrekken van een bivak te Tjot Mantjang had gelijk effect ten aan- zien der bevolking der XXVI Moekim en der V Moc- kim Mon Tasie*. Eind Juli en. eind Augustus werden de XXII Moekim bezocht, waar begin September zelfs tot Seulimeum en Reueng², het uiterste punt der Atjehvallei, werd doorgedrongen. Het centrum onzer operaties aldaar werd in November verlegd van Samagaui naar Indrapoeri, waarop het in de benedenlanden met succes toegepaste systeem van rusteloos opzoeken en vervolgen van vijandige ben- den en individuen ook tot de bovenstreken werd uitgebreid, en met hetzelfde gunstige gevolg.

Per brief d.d. 14 September 1896 stelde nu de Gouverneur Generaal Jhr. van der Wyck het opperbestuur voor om op Atjeh te doen volgen een stelsel van actieve beheersching der drie sagi's van Groot- Atjeh. Steunend op de geconcentreerde stelling zou- den drie mobiele colonnes vanuit beheerschende pun ten (Lh⁰ Nga, Tjot Mantjang en Indrapoeri) het omliggend gebied onafgebroken be waken, de goed- gezinden daadwerkelijk beschermend en aan de twijfelachtig gezinden juist door die bescherming het voorwendsel ontnemend om zich gewapend te ver- toonen, met het doel om die wapenen te gelegere tijd tegen ons te keeren. De beoogde tijdelijke leger- plaatsen zouden door stoomtrambanen worden ver- bonden met de geconcentreerde linie, en langs de kust zou het stelsel van scheepvaartregeling consequent worden toegepast. Het opperbestuur stemde daarmee in en bij de wet van 26 Mei J 897 werden gelden voor tramaanleg toegestaan. 8 November

1896 trad als gouverneur op de kolonel C. P. J. Van Vliet. Door slecht weer werd in December en begin Januari weinig geageerd. De vijand stak toen - het hoofd weer even op, maar in de 2e helft van Januari 1897 kreeg hij weer klappen. Begin Februari werd de mobiele colonne te Indrapoeri uitgebreid en met de troepen van S&magani gesteld onder den overste Van Heutzs. Nog moesten een aan tai bentengs worden genomen ;toen - kregen ook de bovenstreken een vreedzamer aanzien. Nadat den 16eu Mei Poem's sterke stelling op de G16 Jeung, zij het ten koste van zware verliezen, was genomen, verbleef het sagi-hoofd afwisselend te Seulimeum en Reueng². Maar Seuli- meum werd door ons bezet in October 1897 en Reueng² in April 1898. Toen week hij terug tot over de waterscheiding naar de VII Moekim Pidie. De bezetting van die plaatsen hield verband met den aanleg van een transportweg langs den linkerover der Atjeh-rivier naar Seulimeum, en de doortrek-

Idng van de ti'ambaan, die in October 1897 vor- derde tot Indrapoeri en den 1en November 1898 tot Seulimeum zou worden geopend.

De colonne van Lh6' Nga verdreef Oenia van 9 op 13 Aug. 1896 uit Lcupoeng. Bij verkenningen derwaarts op 2 Oct. en 12 Nov. bleek zijn invloed zich echter te hebben hersteld. Een expeditie, die 1 Jan. '97 over zee naar Lliong trok, deed hem wijken naar Boven-Daja. De keudjroeven van Lhong werd wegens zijn geringmedewerking beboet met /30.000. Op 27 Febr. maakten de marechausses een excu- sie naar Leupoeng, in vereeniging met 2 colonnes, een over zee en de andere over land. Verkend werd do bovenloop der Leupoeng-rivier en opgenomen liet pad door de G16 Moelam-pas naar de XXII Moekim, waarlangs een deel der troepen den 3en Maart te Samagani terug kwam. Maar achter onzen rug herstelde Oema zich weer. Volgde van medio April op half Mei een schoonmaak van Lcupoeng en Lhong, waarbij van de opgelegde boete /20.000 werden geind. Maar weer keerden Oema's panglima's na ons vertrek terug. Den 29en Mei geraakte een colonne van Koeta Radja in Ixjupoeng met den vijand in vuurgevecht en verdreef hem wel uit zijn steUing, maar niet uit Leupoeng! Zoo ging er 3 Juni weer een colonne heen, die, gesteund door het vuur van een flottieljevaartuig, de stellingen aan de Ritiengbaai nam en de moskee van Leupoeng be- zette. De vestiging daar van een bivak maakte, dat veel volk terugkeerde naar de IV en VI Moekim, waar toen aanving de be volkin gsgregistrat ie, als reeds sedert jaren gebruikelijk binnen de geconcentreerde linie. Dit middel om goed van kwaad volk te onder- kennen alsook dat andere: do bepaling dat geen AtjBher zich meer gewapend mocht vertoonen *zander* wapenpas, zouden weldra over heel Atjeh toepassing vinden. In de 2e helft van Aug. versterkte Oema zich in het dal van Lam Tih, en een op 7 Sept. derwaarts gezonden patrouille moest terug! Uit Koeta Radja gezonden vers terking noodzaakte Oejna zich dieper in het dal terug te trekken, maar kleine benden nestelden zich in het bergerte der IV Moekim, en een bendo viel in de VI Moekim. Niet zonder zware verliezen lukte het den 20en Sept, die benden te verdrijven. Maar Oema .hield het dal van Lam Tih bezel. Begin Oct. werd Oema tot den af- tocht gedwongen door een gecombhieerde actie van 2 colonnes, een uit Lhong en een uit Lam Tih. In Jan. '98 trok Oema met het grootste deel van zijn macht op uitnodiging van Panglima Polni c.s. uit Daja door het bergerte beoosten en bezuiden Seulimeum naar de VII Moekim Pidie.

In Augustus J 897 ging er een expeditie naar Sigli tot zuivering der onmiddellijke omgeving onzer vestiging aldaar, t.w. de moekims Peukan Ilaroe— Peukan Sdt, brandpunten van onveiligheid, van waaruit zeeerooverijen werden ondernomen tot op de reede van Sigli. Den vijand werden zware vediezen toegebracht, en de daar resideerende oelama's ruim- den het veld. Van verdere aggressie werd afgezien, vooral ook in verband met het uitbreken der cholera onder de troepen. Maar dieper ingrijpen kon niet uitblijven, waar, door ons optreden op Groot-Atjeh, alles wat vijandig was zich vereenigde in Pidie. In Januari 1898 vergaderden de vijandige elementen te Garot, ter beraming van plannen om de kompeuni te bestrijden. Panglima Poldm ontwikkelde veel ijver, Oema werd van de Westkust opontboden, Teukoe B6n Peukan snelde toe uit Meureudoe, de oelama Teungkoe Tjot Plieng nanj deel in de op- perste leiding, en tai van boofden zwoeren trouw

aan den pretendent-soeltn, die bemiddelend optrd in de gschillon tusschenverschillendlandschappen. Toen werd bij gouvenicnichtsbesluit dd. 5 Maart 1898 no. 1 geheim tot eene meer omvangryke expoditie naar Sigli besloten, te ondoremom omstrecks begin Juli d.a. v.

Er werden in die inaad Maart 1898 meer belangrijke besluiten geslagen. Zoo dat van den loen, waar-bij Dr. C. Snouck Hurgronje reeds hievroen ge-noemd, adviseur voor Oosterache talen en Moham-inedaanssch recht, werd belast ook met de function van adviseur voor Inlandsche zaken enz., „wordende „hem in het bijzonder opgedragon, zich naar het gou-„vernement Atjeh en Onderhoorigheden te begeven „zoo dikwijls, en er te vertoeven zoo lang zulks in „het belang zijner werkzaamheden als adviseur voor „de Inlandsche zaken noodig zal zyn“. Blijkens een door Atjeh's gouverneur uitgegeven circulaire was het de bedoeling, Dr. Snouck Hurgronje blijvend inlvloed te geven op de aangelegenheden van het civiel bestuur in Atjeh. De ambtenaren hadden hem te beschouwen als bekleed met hetzelfde gezag als voor hem was toegekend aan den resident voor de Atjehsche zaken. Dr. Snouck Hurgronje behield die opdracht tot Maart 1903.

Een ander belangrijk besluit was dat van don 25en Maart 1898, waarbij de kolonel J. B. van Heutz werd benoemd tot militair commandant van Atjeh en belast met de waanieming der betrekking van civiel en militair gouverneur. Zijn Atjeh-ervaring had de heer Van Heutz opgedaan vooral als Kapt. Adjt. van den Gen. Van Teyn, en zijne inzichten had hij nccrgelegd in een in 1893 verschenen brochure „De onderverping van Atjeh“. Na Oema's afval v. as hij in Atj 也 h werkzaam geweest als zelfstandig colonie-conumandant.

De vijand kwam in Pidie niot tot een offensief. bn voorbereiding van het onze vlotte daarentegen nog bcler, dan waarop was gerekend. Zoo kon de ox ped i lie (sterk 4 bataljons infanterie met hulp- wapens) een maand worden vervroegd. Den 1^{en} Juni werd van uit Sigli via Peukan Pidie opgerukt tegen Garot, — in het begin van het jaar de vrgaderplaats van a lie vijandigo hoofden, — dat spoedig in onze INHKLCH vIN. Den 5en werd Pad an g Tidji in de VII M<e>ekin Pidie bereikt, waar den volgenden dag een aukwain, die den 4en uit Seulimeum was v(>.(Tldien en de route had genoraen over de water-nciding. Andro tochten werden gemaakt; in allo richlingcii word de vallei doorkruist, maar nergens kwam lict tot grooto gevechten. Vermeldenswaard zijn alleen het gevecht bij Koeta Poetdih op den J2cn, dat den vijand op 70 dooden kwam te staan; de venneestring der vors terkin gen in Gloempang Pajong, Tcupien Raja en Oendii op 18, 29 en 30 Juni, waarbij hij 50 dooden vlorloer; en in de 2e liefst van Juli, terwijl een decl der troopon naar de Oostkust was, aaurakingen met Oema, die, in de omstreken van Tjot Mocrong en Tiro opgezocht, onze colono door de mookim Keumangan bedoeldd „thuis te brengen“, wat hem 35 dooden en ons 28 gewonden kostte. Na t orugkeer der troepen van de Oostkust werd de Gid Siblah bezet, van waaruit de omtrek werd afgopatrouilleerd en nachtelijko oplichtingon werden beproefd. Den 25cn Augustus 1898 werd Tangs6 bereikt mot omtrekking van do door Oema bezotte, zwaar versperde kloof, welke den gewonen toegangsweg vormdo. Bevreesd te worden afgesne-den, verliet Oema zijn stelling en week mot de zijnen naar Lageuen (Westkust), spoedig gevolgd door B6n Peukan en diens bende. In den nacht van 5 op 6

September werden Koeta Ram bung en het huis van Bentara Keumangan te Bcureuonoc omsingeld. Een dame van gewicht: Potjoet di Ram bong, weduwe van B6ntara Keumangan Potjoet Oesman, word bij die gelcgcnheid goarresteed. Omtrent haro gezind-heid on de rol, die zij had gespeeld, gaven gevonden documcten een minder gunstig getuigenis, zoodt haar een boct werd opgelegd van / 25,000, een even- groot bedrag als in 1874 betaaid aan het toenmalig; hoofd van Gigieng bij (voor) het hijsehen van de Nederlandsche vlag. Allo tot dusver nog niet onder- worpen hoofden kwamen thans successievelijk hun- ne opwachting maken. Maar do verzetsleiders had men nog niet! De toestanden waren dus nog niet gezond. Maar dat zouden zij worden! Dit toch stond vast: vyandiggezinden zou in de Pidie-vallei geen rust meer worden gelaten.

Het was tijdens de Pidie-expeditie, maar daar vermoedelijk niet mee samenhangend, dat zich ter Oostkust de zgn. "T&pabeweging" openbaarde. De hoofdfiguren uit de populaire, bijna als heilig ver- eerde bikajat Malem Diwa: Malem Diwa en Meu- reundam Diwa waren herleefd in Teungko Tapa, een Gajo uit Telong, en diens echtvriendin, Zij trok- ken, wonderen doende, met een steeds wassend ge- volg het land af, en de heilige oorlog stond een op het program. Een op 30 Juni 1898 vanuit Idi ver- richte verkenning naar Idi Tjoet werd nog denzelfden dag beantwoord met een aanval op Idi. De vijandelijke macht groeide aan en Teungko Tapa vestigde zich te Teupin Batee, vlak bij Idi. Den 3en Juli kwamen een paar compagnieën soldaten te Idi aan en den volgenden dag ging het naar Teupin Batee; maar men keerde terug voor den vijand te hebben verslagen.... Deze nestelde zich thans in het heuvelterrein bij Idi en te Seuneub6^e Atjeh. Den 7en Juli kwam de gouverneur Van Heutz te Idi en met en na hem kwamen er ook troepen. Den lien ging het op den vijand los, die vooral te Seuneubo^e Atjeh zware verliezen leed. In de volgen- do dagen werden nog verschillende tochten gemaakt, waarna het vuur spoedig was gedoefd. Aan de geza- neulijke staatjes ter Oostkust werd / 150,000 boete opgelegd. Door heffing van een extra uitvoerrecht op peper was deze in November al binnen.

Ook Pousangan ondervond, dat er een andere geest in de kompeuni was gevaren. Toen het zich onwillig botoonde zijn versterkingen in Gloempang Doea, Sawang en Nisam to ontruimen, onderging het eerst bombardementen door do marine, die het zelf kreeg te betalen, om vervolgens door een militair bezoek te worden gonoodzaakat aan onzo eischen te voldoen. T. Tjhi^h Pousangan, die alle aanrakingen met het bestuur vermeed, word wegens zijn houding met 5 50,000 beboet. Aan Geudong's pseudo-oele^ebalang T. Tjhi^o Radja Itam werden ook boeten opgelegd en cischen gesteld, die hy zoo niet gewend was. Tegen 6 Oct. met zijn hoofden naar Lhd^h Seumawe opgeroepen om voor don gouverneur te verschijnen, kwam hij dan ook niet. Zoo werd den 15en naar Geudong opgerukt, en in het volgend gevecht sneu- velden o.m. T. Tjhiⁱ vd. eu zyn zwager, de oel&ma Toungkoo Bahroen. Geudong werd beboet met \$ 10,000. Van Geudong ging hot naar Keureutde, waar vooral in Matang Koeli hevige tegenstand word geboden. Dat kostte de staatjes in de boven- streken 80 dooden en \$ 25,000.

Wen zagen reeds ho Oema in Aug. 1898 van Tang- s6 naar de Wostkust terugkeerde. Toen hij daar in Lageuen was gesignaleerd, ging er een colonne op af, die 13 Sept, in de Rigaihbaal debarkeerde; Oema

werd achtervolgd, tot hij in den nacht van 10 op 11 Febr. 1899 nabij Meulaboh, dat hij bedoelde aan to vallen, in een hinderlaag viel en sneuvelde.

Het streven om in de onderhoorigheden de aan-deelen der hoofden in de in- en uitvoerrecht ge-heel door onze ambtenaren te doen innen, word met 1 Jan, 1899 ten voile verwezenlijkt, terwijl met 1 April d. a. v. de afdeeling Groot-Atjeh uitgezonderd We onder het tolgbedij werd gebracht en te Oe- 1 况 Lheue een kantoor kwam voor de rechtenin- ning.

Op Groot-Atjeh werden de toestanden door de ondenverping van Tjoet Toengkob (Dec. 1898) en het, sneuvelen van Oema nog weer gezonder. Do XXII Moekims verkeerden door de afwezigheid van het sagihoofd en T. Ali Ba^{6t} natuurlijk in de minst gunstige positie, maar de toegepaste middelen werk- ten goed: krachtig bestuur, onafgebroken patrouil- leeren, bevolkingsregistratie en passenstelsel, verbod van het dragen van wapenen, van landangbouw en van verblijf in de bergen; beboeting van moe- kinis, gampongs en personen wegens huisvesting van kwaadgezinden, het verzwijgen van hun aan- wezigheid, het opbrengen van sabilbijdragen, het vernielen van openbare werken, enz. enz. Zoo be- terden de toestanden meer en meer. Vrouwen en kinderen liepen niet meer weg voor onze patrouilles, wegen en bruggen werden op last van hot bestuur door de bevolking aangelegd, een telefoonverbin- ding over het waterscheidingsgeberte naar Sigli kon zelfs bestaan, en wanneer er storing was op do lijn, hadden de olifanten daar vaker schuld aan dan de moslimin.

In Pidie was het na de expeditie rustig; de hoofden hadden zich onderworpen, de bevolking was aan den arbeid, en wie zich niet konden schikken waren aitgeweken naar Tangs6. Daar huisden ook Toe- anko Moehamat Dawot, Panglima Pdl6m, Toean- koe Moehamat Batee en later ook T. Ben Peukan. Van daaruit maakte men zoo nu en dan eens een tochtje: Pdl6m naar Moekim VII, de soeltan naar ■Tjoembo*, Toeankoe Moehamat naar Batee; en op Tangse trok men terug, wanneer men had bemerkt dat de kompeuni nog waakzaam wa⁶. Dat deze de moeite zou nemen hen daar te gaan bezoeken, dat had men niet gedacht. Toch giing het in de eerste helft van Maart 1899 weer naar Tangs6. De vijand ■gaf zijn sterke bergstelling bij de kloof prijs, toen hij, in front beziggehouden, benierkte, dat een colonne uit Groot-Atjeh zijn rug bedreigde. Hij vlood naar alle kanten, naar Geumpang en naar Meureudoe, en overall heen werd hij nagezet. In Meureudoo ver- volgd, vloten Moehamat Dawot, Poldm enz. naar Samalanga, en toen zij ook daar niet konden blijven, keerden zij terug naar Pidie. De toestanden waren daar nog niet zoodanig bevestigd, of op geheime hulp en steun kon nog wel worden gerekend, en zich aldaar te nestelen te Koe- ta Sawang. Een compagnie infanterie nam die koeta (Mei 1899), waarbij de vijand een gevoelig verlies leed, maar Moehamat Dawot was tijdig gevluht. Hij en de andere verraetsleider zwierven sedert rond in de Pidievallei, ieder op zich zelf, met meer of mindere volgelingen. Hun actie was echter zoo onbelang- rijk, dat het werk in de Pidievallei en Moekim VII kon worden overgelaten aan het te Padang Tidji geleger-

de 14e bat. ¹¹ on hot gamizoen van Sigli, terwijl het2e bat^{en} eindo Mei ging deelnemen aan 's gouvoerncira toen vanuit Sigli ondommen excursie, waarbij alle landschappen langs Noord- en Oostkust werden bezocht. Tusschen Padang Tidji en Sigli werd een tram- verbinding gemaakt, die in November zou greec komen. Begin Juli word een bivak betrokken te Djeum- pa, en van daaruit en van uit Sigli maakte men ver- schillende paden van 1% a 2 M. breedte, in verband met de grootere, gedurende de Pidie-cxpeditie aan- gelegde, wegen. Overall nagejaagd, namen de vijan- dige hoofden en benden wederom de wijk naar Meu - reudoe, en van daar, toen onze troepen klaarheen oprukten, naar Peusangan. Aldaar had het land- schaphoofd T. Tjhi², na eerst den gouverneur zijn gehoorzaamheid te hebben betuigd, op diens eisch om naar Lh6⁴ SeuniawB op te komen, zich uit de voeten gemaakt naar zijn „zetel der veiligheid" (da- rdj aman) te Tjdt Pi. Onmiddelijk ging daar toen een colonne heen, die maar weinig tegenstand onder- vond. Na het vertrek der troepen naar Geudong, versterkte T. Tjhi⁶ zijn daroj aman, en daar brach- ten Moehamat Dawot, Pdl6m enz. hem welkome versterking. Overste Van der Wedden marcheerde van Sigli naar Peusangan (Nov. 1899), vreedf een vijand van de Tjdt Kala en vermeesterde zijn sterke heuvelstelling op de Gle Riseh, waar de vijand 35 dooden liet liggen. De vijandige hoofden verspreid- den zich: Moehamat Dawot vluchtte naar Boven- Keureutoe, T. Tjhi¹ Peusangan hield zich schuil in, de bosschen van Boven-Peusangan, waar hij dra over- leed ; en Pdl6m toog naar het gebergte bezuiden Pidie. Einde Mei '99 verscheen in Pase Teungkoc Tapa weer ten toonele, medebrengende eenige honderden GajO's. De gouverneur bekortte zijn verblijf in Meu- reudoe, Peusangan en de Boeloh- landschappen, en kwam eind Juli voor de ondoorwaadbare Pasd- rivier. Hij were! ontvangen met een oorverdoovend vuur uit een bijna 1 K.M. lange, den oever volgende loopgraaf. Toch wisten de troepen de rivier over te komen, waarop 's vijands s telling we rd genomen, onder voor hem gevoelig verliezen. Vanuit Geudong werden verschillende tochten gemaakt, waarbij alleen te Lh6⁶ Ti'eng, Matang Kooli en Biara tegenstand viel te overwinnen. Radja Moeda, brooder van het gesneuvelde schijnhoofd Kadja Itam Geudong, onderwierp zich, en later ook nog een andere broe- der: Moehamat Ali Basju; maar niet do twee oudcrc broeders: T. Tjhi⁶ Lotan, het feitelijkoo cfrfelijke hoofd, en Radja Mangkoota! De in 1898 Geudong als straf opgelogde verhoogde rechten bleven daar- om gehandhaafd, terwijl ook van de wasc radja ¼ bfeef ingehouden; van het rscerecnde kwart konden Radja Mocda en Moch. Ali Basja naar werken worden beloond. Van half Juli tot half September werd Kburoute afgcpatrouilleerd. Ook hier bleven de sinds 1898 goheven verhoogde rechten bestend- dig, in afwachting van de onderwerping van alle hoofden. Van het verblijf in de verschillende land- schappen trok men partij om een 5M. breeden weg te maken vanW. naar O. Medio Sept, kwam doze gereed tot aan do Djambo Aj6, in aansluiting met een pas aangelegden weg ter O.-kust tot Koeala Simpang in Tamiang. Langs dien weg door de staatjes ter O.- kust trok gouverneur Van Heutz met zijn staf en een detachment cavalerie op 28 Aug. van de Djambo Aj6 naar Idi (50 K.M.), den 30en van Idi naar Bajeeu, waar in Juli een gouvernementsvestiging was opgeicht met een controleur en een militaire bezetting ; den len Sept, van daar naar Keude Lauga, en den volgenden dag tot Koeala Simpang.

Booten, extra uitvoerTecten en inhoudingen van iiii-komsten, ter N.-kust tijdens dezc excursio beproefd tegenover Meureudo, Glompang doea, Peusangan, Sawang, Nisam, Bajoo, Blang Md, Goudong, Koureutoe, als middelom en onderwerping en medewerking af te dwingen om niisleiding en tegenwerking te straffen, werden ook toegepast op Peureula* en Soengde Raja. T. Béntara Peukau van Djoel^{ft} Rajeu. werd wegens zijn houlen met Nja* Mamat Peureula* en T. Oesdn Oelee Gadjah van AtjBh verbanncn. Dezo excursie langs Noord- en Oost- kust had, behalve onmiddellijk waameembare materiele, ook niet gering te schatten xnoreelo ge- volgen. Had het vroeger zoo grootc zelfvertrouwen van den vijand reeds door do operaties in do XXII Moekim en later door de Pidie-expeditie gevoelig geleden, de slagen hem bij doze laatste excursie op voor ons nog maagdelijk terrein toe- gebracht, deden dat vertrouwen en hot aantal dergenen, die weerstand boden, opnieuw aanzien- lijk slinken. En omgekeerd strekte het verkregen succes niet weinig tot verhooging van het moreel van onze troepen.

Ook ter W.-kust werd „opgetreden» zij het met minder groote militaire middelen. In de onderafdee-)ing Poeld Raja werden de landschappen bezocht door patrouilles van Poeld Raja en van do 5e divisie marchaussee. Daarmee word de onderwerping ver- kregen van vrschillende invloedrijke personen; anderen werden ncergelegd of verdreven. Begin 1900 waren vrijwel alle landschapshoofden in onderwerping. Teunom, waarvan het hoofd zich onbeleefd en onvolgzaam betoonde tegenover den controleur van Poeld Raja, kreeg in Januari J 900 S 0,000 boete, en wegens aan vijandcii verleenden steun wrden in Febr. Klocang, Daja, Lambusoe, Oenga, Djinumprong en Lhd^{ft} Kroet gestraft met een extra uitvoerrecht op pepcr en verduubling van in- en uitvoerrechten in hot algemenc, met inhouding te- vens van de den hoofden toekomende aandelen in die rchten. In het Meulabohscho werd na het sneu- velen van Ocina door een bataljon infanterie een tocht gemaakt tot in de bovenstreken tot achtervolging van Ocma's benden en van zijn weduwe, maar zonder veel succes. In Maart werd Seunagan bezocht, maar in April keerden de troepen wegens de vdc zicken terug naar Kocta Radja. Het gamizpen to Meulaboh word versterkt met 3 off. en 75 man, waai na de actie zich bepci'kic tot het afpatrouillee- ren van de omstreken van Moulaboh tot op ± 10 K.M. afstands. Ook in het Meulabohscho werd gestraft met verbuurdverklaring van was6-mkomsten en boeten of verhoogdo in- en uitvoerrechten. Den 1st J uni 1899 kreeg Tapa^{ft} Tocan een inilitaire be- zetting onder commando van luit. H. Colyn, die te vens opt rad als wd. civiclczgaghebber. Do vijandig gezinde elementen wrden daardoor tot actie ge- prikkelcl. Het hoofd van Blang Pidie: T. Ben, word hun Icicdr. Begin Aug. beproefde hij een aanval op bet in aanbouw zijnde otblissment, en begin Nov. bezette hij cen Htorke bergstelling bezuiden Meuke*. Nadt cen patrouille uit Tocan daarvoor het hloofd hnd gestooten, joeg cen mo bide colonne den vijand eruit, die 13 dooden en 24 gevangonen ver- loor, welke laatsten alien tot 20 jaren dwangarbeid wrden veroordeeld. In de ondoorhoorgheden on- derging in den loop van 1899 de formcele verhou- ding der landschapshoofden tot het gouvemement eene groote wijziging door de vervanging van de z.g. „verklaring in 18 artikelen» door een „korte verkla- ring in 3 artikelen*», welke de hoofden, die sinds wy

hun inkomsten adinistreerden in onze macht wa- ren, ook theoretisch minder onafhankelijk deed wor- den. Voor het gouvemement werd hierdoor do weg geeffend om, zonder welcmenen of toestemming te behoeven te vragen, alle regelingen te treffen, welke het noodig of gewenscht achte. Te danken aan het initiatief en de samenwerking van gouvemeur Van Heutzs en Dr. Snouck Hurgronje, zou de invloed dier „korte verkl&ring» niet beperkt blijven tot Atj8h. Een geheel gewijzigd politick ten aanzien der zelfbesturen over heel Indie zou zich klaaruit ont- wikkelen. Men had het middel gevonden „om de ge- „volgen van een onvermijdelijk geworden optreden „te matigen, door niet over te gaan tot invoering van „rechtstreeksch bestuur en toch een daarmede over- „eenkomenden toestand te verkrijgen.” (H. Colyn). Zie CONTRACTEN MET ZELFBESTURENDE LANDSCHAPPEN.

Tijdens de excursie ter N.-kust in '99 betoonde T. Tjji^{ft} van Samalanga zich zcerwclgezind. Kort daarop kwamen stellige berichten in, die evenwel niet da- delijk de vereischte aandacht trokken, dat hij den vijand heimelijk stoude; en toen in Maart 1900 een kleine colonne de II Moekim Tocnog van het land- schap Samalanga onverwacht bezocht, vielen er schoten en zag men dat er borstweringen wrden op- geworpen I Het hoofd dier II Moekim Toenong T. Sah Koebat werd genoodzaakt een marchaussee- afdeeling door Samalanga te vergezellen en haar de vijandelijke schuilplaatsen te wijzen. Er wrden boeten opgelegd, waarborgsommen geeischt, en T. Tjhi^{ft} werd ter verantwoording geroepen — maar hij liet zich wachten. Er ging een marchaussee-colonne naar SamalangaT. Tjhi^{ft} word wantrouwend en liep weg. Op de inkomsten der afgevallen hoofden wrden beslag gelegd, en een extraheffing wrd gedaan van den gheelen in- en uitvoer, (ingetrokken einde April 1902). De soeltan, uit de Paestreck verjaagd, vestigde zich te Samalanga, en dra werd <lit het ver- zamelpunt onzer vijanden, die er vers terkin gen bouwden en een krachtig verzet voorbereiden. Maar T. Tjhi. kwam tot inker. Eind November bood hij te Lho^{ft} Seumawd zijn onderwerping aan. Volgde begin 1901 do Samalanga-expeditie, eindigend met do verovering van Batee Ilie^{ft}, waan*oor men in 1880 het hoofd had gestooten, ten koste van 5 dooden en 27 gewonnen onzerzijds en 71 dooden aan de zijde van den vijand. Het verzet was daarmee gebroken, en T. Tjhi. word onder hard voorwaar- den in zijn gezag hersteld. O.a. bleef de bij zijn afval het landschap opgelegdo doorloopeude boete ge- handhaafd.

Na do verdrijving van deu soeltan en diens benden uit Samalanga rukten onze troepen den IOen Fe- bruari 1901 naar Peusangan, alwaar zij een bivak betrokken te Glompang Pajong. De soeltan wrd uit Peuclada en Boven-Peusangan opgejaagd, tot hij in September uitweck naar het Gajuland. Te zijner opsporing in dat nog nimmer betreden gebied, on- demam de majoor Van Daalen met 12 brigades marchaussee cen tocht, dio van September tot einde November 1901 duurde. (Zie GAJOLAND.) Do soeltan outkwam toon aan Van Daalen evcnals in Aug. van het daarop volgend jaar in Pnmeue aan de colonne Scheopens, maar velc volgelingen sneuvelde. Moehamat Dawot vluchtte ton slotte naar Pidie. Baar was in Juni 2001 majoor van Daalen als onderafdeelingchef opgevolgd door den kapitoin van der Maaten. Die bestuurswisseling had —meent K. V. 1903 — cen grootere werkzaamheid van den vijand ten gevolge, zich vooral uitende in vernieling

van de tramlijnen. De Gouv. van Heutz straft e met verdubbelde in- en uitvoerrechten en inhoudijig aan de hoofden van de helft humncr inkomsten. Dra werd de schuilplaats van den soeltan aan de Boven- Beurattjan overvallen en weer had hij „a narrow escape“⁵⁸. Den 26en November 1902 word des soeltans echtgenoot Teungkoë Poetroë gean-esteerd en den 25en December te Lam Meulo eene andere echtge- noote, Poetoët Tjot Moerong, benevens zijn zoon Toankoë Ibrahim. Den 10en Januari 1903 meldde ■ zich daarop soeltan Aloedin Moehamat Dawot Sjah te Sigli. Naar Koeta R&dja opgezonden schreef hij een brief aan den gouverneur, waarin hij zeide zijn persoon te stellen in 's gouverneurs handen en te willen berusten in wat omtrent hem zou worden be- schikt. Verder verklaarde h ij, dat het rijk Atjeh deel uitmaakte van Ned.-Indie en dus stond bnder het gezag van H. M. de Koningin, aan wie hij voor altijd trouw beloofde, evenals aan den Gouverneur-Generaal als Hoogst derzel ver Vert egen woerdiger. Voorts zou hij zich bereidwillig voegen naar alle hem door ■ den gouverneur te geven bevelen. Den 20sten Januari door den gouverneur ontvangen, werd hem meege- ■ deeld, dat van hem werd verwacht, dat hij aan allo oeleebalangs en landschapshoofden schriftelijk zou ■ te kennen geven, dat hy zich aan het Ned.-Indisch gouvernement had onderworpen en daarmede dus alle verzet een einde behoorde te nemen. Eerst na die beeindiging van alle verzet, waartoe hij overigens in alle oprechtheid zijne krachten en invloed zou hebben aan te wenden, zouden nadere voorstellen ■ omtrent hem en de andere leden van zijn geslacht ■ aan de Regeering worden gedaan.

Van eenigen invloed op den algemeenen toestand was intusschen de onderwei-ping van den soeltan niet. En dit was ook te verwachten. Wij hadden in Atjeh tegenover ons niet een soeltanspartij, maar een volkspartij onder leiding der oelama's, op wie de soeltan geenerlei overwicht bad, en volkshoofden, die als van ouds den soeltan gaame eerbied, maar geen gehoorzaamheid betoonden. In Pidie werd de toestand al dadelijk nog erger dan hij reeds was. De als heilig vereerde oelama Teungkoë Tjot Plieng spoorde de geloovigen aan te volhardden in den strijd, en dat deden zij! Aan de gamponglieden werden op groote schaal de passen afgenomen, en de trambaan- vernielingen namen bedenkeJijke afmetingen aan. Zoo werden op 8,16 en 30 J uni 1903 resp. 1200, 1500 «n 1000 31. baan opgebroken. De betrokken landschapshoofden werden gevoelig behoet en de baan moest dag en nacht over de geheele lengte door de troepen worden bewaakt. Bij nacht liet men de gampongbevolking aan die bewaking deelnemen middels om de 200 M. uitgezette posten. Dat hielp natuurlijk! Ook aan de benden werden zware verliezen toegebracht. Zoo sneuvelden van Juni 1902 tot December 1903 enkel in Pidie o.m. „22 voomame bende-hoofden en geestelijken, zoomede 76 pangli- ma's en pangs" en totaal 1508-looden Heven in J 903 in onze handen. Vercheidene benden hiden op te bestaan. De bende van Teungkoë Tjot Tjitiem ech- ter, hoewel groot aandeel hebbende in die verliezen, verninderde niet in sterkte en won steeds nieuwe leden uit de gampongbevolking. De verJloogde in- en uitvoerrechten bleven dan ook gehandhaafd, even- als de inhouding van de helft der hasil-inkomsten van de hoofden, en in Decernhei, 1903 deelde de gouverneur pieoonlijk den Padieschen hoofden mee, dat die straf niet zou eindigen, zoolang geen krachti- ger medewerking werd ondervonden tot het onsch- delijk maken van vijandelijke oelama' en bende

hoofden. Einde diet maand bedroegen de aldus in- gehouden gelden ongeveer een ton gouds. Eerst op 1 October 1904 eindigde die sti'af.

Meer in het Oosten bleven Teungkoë di Barat en Teungkoë di Mata le de organisatoren van het verzet.

Maakte de onderwerping van den soeltan dclat naar buiten, van meer werkelijk belang voor den toestand op Atjeh was do in Sept. 1903 volgende melding van Polem, het inachtige en als vroom Moslim boogge achtung genietende hoofd der XXII Moekims. Na de Samalanga-expeditio had het sagi-hoofd zich begeven naar do binnenlanden van Gcudong en Keureutde. Nadat de onderluitenant Christoffel zijn spoor daar had ontdekt, werd hij aanhoudend ach- tervold, eerst door Christoffel, daarna ook door pa- trouilles onder leiding van den in April tijdelijk met hot bestuur over de onderafdeeling Lh . . Seumawe belasten kapitein- adjudant Colyn. In Mei werden zijn moeder, zuster en een zijner vrouwen in Tangsd gevangen genomen en vervolgens te Koeta Radja geintemeerd. Daarop onderwierp Polem zich begin Sept. 1903 te Lho⁵⁹ Seumawe. In het laatst dier maand werd hij door den gouverneur in gehoor ont- vangen en hersteld als panglima sagi der XXII Moekims. Slot hem onderwierpen zich Teukoe Tjhi⁶⁰ Lo- tan en Radja Meukoeta Geudong. Dra volgden de als Teukoe Tjhi⁶¹. Toenong bekende Tjoet Moehamat, broeder van den oeleebalang van Keureutde, en Teungkoë Jit en zijn vadei⁶², het hoofd der Moelieng- sche oelamafamilie. Volgenden nagenoeg alle kleinere hoofden uit de Pas⁶³streek met veel volgelingen. Uit de Westelijke landschappen meldde zich Radja Itam van Boeloh Beureugang. En ten slotte onderwierp zich begin November T. Radja Lho⁶⁴ van Lh⁶⁵ Seu- maw& in de Westelijke landschappen, die in 1903 nog niet z66 waren afgepatrouilleerd, bezette de vijand een benteng in het zeebosch bij gampong Sa- moti. In Jan. '04 werd deze genomen, waarbij 79 vij- anden sneuvelden. Het verzet in het Lh⁶⁶ Seuma- we⁶⁷ schee schenen nagenoeg geëindigd. Maaj- de Iciders Teungkoë di Barat en Teungkoë di Paja Bakong leefden nog. Zij hadden zich teruggetrokken naar het Gajolandschap Dorot. In Samalanga onderwierp zich Teukoe Oebeit in Dec. '03, maar Teungkoë di Aloee Keutapang zou zorgen, dat daar geen rust, word verkregen.

Van zeer gunstig cfleet van Polcm's onderwerping vooral in de sagi der XXII Moekims, waar in de eer- ste niaanden van 1904 alle nog mankerende adat- lioofden terugkeerden, behalve Teukoe Ali Ba⁶⁸ct, die eerst in Nov. 1905 zich zou melden.

In de eerste helft van 1904 leken dan ook de zaken in Groot-Atjeh er goed voor te staan, even zoo die in Pidie, waa' de onderwerping op 1 Febr. van dat jaar van Ben Peukan Meureudoo veler te j ugkeer ten gc- volge had, en evenzoo, gelijk wij zoo juist zagen, die in Keureutde, in do Pasdstreek, in Lh⁶⁹ Seumawe, in Samalanga, hoezeer dan ook verschillende hoofdlei- ders van het verzet in die st reken, als Teungkoë di Tjot Plieng, Teungkoë di Tjot Tjitjein, Teungkoë di Paja Bakong, Teungkoedi Barat, Teungkoë di Aloee Keutapang er voorslagn onaangetast bleven. Een expeditie naar het Gajoland had juist kort geleden het verzet aldaar gebroken. Ter Westkust ging het over het algemeen minder voorspoedig, omdat daar nog niet zoo was aangepakt, en gaven alleen het Tapatoeansche en Wajla reden tot eenige tvredn- heid. Alles in alles was echter de toestand in de eerste heJft van 1904 zeer bevredigend. Ter hoofd- plaats Koeta Radja waren JaatstefHk de wegen ver

breed, een Vredespark aangelegd, de societiet ver-groot, een nieuw groot hotel gebouwd, tai van an- dere, zoo gouvemens- als particuliero wonin gen gosticht. Europeescho tokohouders, de Nederland- sche Handclmaatschappij, Chinesche handelslicden alien gingen aan het bouwen cn uitbreiden en vesti- gen van filialen. Een bewijs dat men vertrouwen had en verwachtingen koosterde van do toekomst! Aan de tramlijn, 20 Mei 1901 doorgetrokken tot Meu- reudoe, en Mei 1902 tot Samalanga, werd voortdu- rend verder gewerkt, met Sumatra's Oostkust als einddoel. Do grondslag werd gelegd van Sabang (Poeld W6) als centrum van AtjAh's en Deli's handel. Gouv. Van Heutz wist gedaan te krij- gen, dat de mailbooten der stoomvaartmaatschap- pij Nederland Sabang geregeld gingen aandoen. Den 29en Sept. 1903 kwam do eersteling, het ss. Willem III, en werd het handelsstation feestelijk geopend.

Aldus was het gesteld op Atjeh, toen de Neder- landsche regering op Gouv. Van Heutz het oog liet vallen als aanstaand Gouverneur-Generaal. Naar Nederland opperoepen, van waar hij als landvoogd zou terugkeeren, droeg Gen. Van Heutz den lien Juni 1904 het civiel en militair gouvemeurschap over aan den generaal majoor der Inf. Jhr. J. C. Van der Wyck. Na het hceంగా van den Gen. Van Heutz zou de toestand weer minder goed worden. Wat daarvan de reden was? Het verschil in persoon- lijkheid tusschen het nieuwe bestuurshoofd en zijn voorganger zal ongetwijfeld wel eenigen invloed hebben gehad, maar van grooter invloed is waar- schijnlijk geweest het verloop van den in Febru- ari 1904 uitgebroken Russisch-Japanschen oor- log. Door Japans overwinning werd het moreel onzer vijanden gesterkt. Oost kon het dus winnen van West, en Oost zou Oost natuurlijk bijstaan! De lieden van het verzet schepten wed er moed. De eigen voorraad geweren was sterk geminderd en niinderde nog steeds. Vuurwapenen rezen in waarde. Vooral een gewcer mod. '95 word een kostelijk bezit, onhet welk te verwerven men heel wat durfde wa- gen! In Peusangan vrcmeesterde de vijand er een groot aantal door zijn klewangaanvallen van 9 Aug. en 17 Oct. 1904, maar nog grooter buit behaaldo hij 13cicurandeh Paja in Keurcutte, waar dd. 2G Jan. leen palrouille van J 7 bajonetten en edn Eur. sergeant op e6n man na word vernietigd! T. Tjoot Mocha mat, de invloedrijke jongcre breeder van het landschaj)sho(f)fd, were! terzake mee schuldig bevon- den, ter dood veroordeeld en gefusilleerd. In het Meulabohscho waren do klewangaanvallen al lang inhccmsch, en de overval to Sinabang op 7 Sept. 1904 treft niet bijzonder. Maar in den klewangaanval nabij Teunoni op 24 Febr. '905 waren do hoofden betrokken; en bedenkelijk was ook do afval van cn aantal hoofdon ter Noordkust. Op Groot- Atjdh wa- ron eenige beschictingen van bi vales cn patrouilles en in den avond van 22 Sept. 1904 con moordanslag ter hoofd)laats ongunstige teekenen. Hot zou nog erger worden! Toenkoo Moehainat Dawot werkte te Koeta Radja — on juist *niel* in het bclang van do paciatic! Poor tusschonkonist van een paar Voor- Indiers correspondeerde hij, of mcendo hij to corres- pondeeren, mot den consul-generaal van Japan ce Singapore; maar dat block corst later. Ook door oelma's in Pnsd worden briovon gedicht aan „Sripa- doeka Soclotan Djapocn" mot verzoek om oorloga- tuig cnz. Men volgde den Btrijd van Japan tegen Rusland met gespannen aandacht, verhoudte zich in den uitslag cn vatte nieuwe moed, voorwachend dftt

van did zijde hulp zou dagen tot verheffing van de „tandra Gseulam" cn tot neerwerping van de „tan- dra blanda".

Den 16on Moi 1905 gaf Gen. Jhr. Van der Wyck het bestuur over aan Overate G.C.E.Van Daalen. De nieuwe gouverneur trok de leidfels weder wat strak- ker aan. Al dadelijk in do eerste maanden van zijn optreden leed do vijand zware verliezen. In Juni sneuvelde in Lhong (Groot-Atjdh) Peutoea Brahim, waarna het bivak aldaar kon worden opgeheven; in Juli in Pidie de opperste leider van het verzet Teungkoë di Tjdt PUeng; de leider in Samalanga Teungkoë di Aloeë Keutapang, benevens Pang Boe- diman, die op 27 Mei bij een klewangaanval aan den Gajoweg ons 8 geweren had ontnommen. In het Meu- labohscho ondenvierpen zich o.m. Teungkoë di Oedjong Plinta en Dat6⁶ Sarong, en werd gearres- teerd T. Oema's weduwe Tjoot Nja^o Bien. Maar in Augustus sneuvelde in Tapa⁶ Toean een luitenant en 21 man en gingen 15 geweren verloren, waarvan er echter al gauw 8 werden teruggewonnen. In verband met het vertrek van het 12e bat. van Atjeh in October en November werden enkele bivaks ter N.-kust opgeheven of verplaatst. De vijand reageer- do met klewangaanvallen op 14 en 17 December, waarbij wij vele gesneuvelde kregen en 26 geweren verloren. In deze en dergelijke gevallen werden landschapsboeten opgelegd ad / 1000 per verloren gegaan geweer, al dan niet mot extra's voor het landschapshoofd.

Volgde 1906: Op Groot-Atjdh werken des vredes, maar de ex-soeltan ging voort met stoken, waarbij hij vluchtige rooftochten in Groot-Atjeh uitlokte van zoker bendeheofd Keutjih⁶ Seuman. In Pidie sneuvelde o.m. T. Tjdt Tjtidm en Teungkoë Sjam Soei⁶; en Panglima Prang Banta en T. Ali Tangsd kwamen in onderwerping. Maar tram- baan en telefoon werden nog als eens beschadigd, lieden die ons diensten hadden bewezen vennoerd, en Tgk H. Braliim Ndjong bleek te heulen met vij- andelijke bendeheofden en word daarvoor te Sa- bang geintemcerd. In het ressort van den civiel-gezaghebber van Lho⁶ Seumawe vlogen meet spaan- ders. Klewangaanvallen waren niet zeldzaam, maar men was op zijn hoede cn de enkele geweren, die de vijand vermeesterde, kwamen hem duur te staan! Ter Westkust was vooruitgang, dock Ben Peureu- moue en T. Keumangan werden verbannen, en in Meuk6⁶ had lui. Nieuwland een klewangaanval te doorstaan; T. Ben Blang Pidie gaf weer teekenen van levcn! Toen kwam 1907 met leelijke verrassin- gen. De vijand zou hot nu eens probeeren, de ex- soeltan Tocankoe Moehamat Dawot voorop! Op zijn instigatie word in Boven-Pidie door do teungkoë's vorgader, als resultaat waarvan aanmaningen weiden gezonden to naar de Oostkust, om het gou- vormemot met alto macht te bestrijden. Ook ter Westkust vergaderde de oclama's op den Goenong Mantjang in Boven-Wolja, on op Groot-Atjdh werkte Teungkoë di Eumpec Triong. Aloni werd ondr do bevolking versproid de uitspraak van do geleerden, dat het een gunstig jaar was voor do Muslimin on de Kdinpeuni zou worden vordreven, indion mon slachts ceisgezind was I... Den Cen Maart, omstreeks 9 uren's avonds, viel er scho- ton op de buitonykon Poumit on Koota Alam van Koota Radja! De moreelo uitwerking was gi-oot! Atjdh-pessimisten namen hot woord on za&iden on gorusthede, maar de gouverneur ondorzocht en be- vond: dat do beschicting hot wrk was van kwaad- willigen, behoorend tot do benden van Keutjih⁶

Seuman en Pang Oesoeh; dat die kwaadwilligen daarbij hulp en steun hadden gehad, in den vorm van geld, leeftocht, schuilplaats en wegwijzers, van Panglima Ma^h Asan, Nj^h Abaih en Keutjhi. Sj^hch; dat de beschieting te voren was beraamd door den ex-soeltan Moehamat Dawot, T. Djohan. Lam Pase, Panglima Ma^h Asan en Nja^h Abaih; dat meer- dere Atjehsche hoofden en grooten — als Pangc- ran Oeson, T. Meurah Lam Gapang, Tng Sj^hch Tjot Poetoh en de ineme van Tjad6^h — van den toelag hadden geweten; en dat Moehamat Dawot sedert zijn onderwerping steeds in verbinding had gestaan met de kwaadwilligen, en Panglima Ma^h A- san en Nja^h Abaih (twee breedere uit Kalé, vroeger behoord hebbend tot de bende van den soeltan) zijn tusschenpersonen waren geweest. Zoo stelde de gouverneur voordien ex-soeltan te verbannen; en na verkregen machtiging arresteerde hij den 21en Augustus Moehamat Dawot, Pangeran Oesdn, laat- stige- noemens mannelijke nakomelingen, en T. Djohan Lam Base; per gouvernement s.s. Java gin gen zij dienzelfden dag op reis naar Batavia. Den dag zijner gevangenneming werden ten huize van Moe- hamat Dawot brieven gevonden, welke zijn Japan- sche illusies en zijn daarmee verband houdend ver- raad bewezen.

In het tijdsverloop tusschen de beschieting der hoofdplaats en des soeltans verbanniig werd den 7en Juni's nachts het bivak te Seudoe aangevallen en in den nacht van den 16en de koeta van den oeleen- balang T. Radja Itam dor VI Moekims. Na des Toeankeo's vertrek volgde den 5en September een 2e aanval op het bivak te Seudoe. Maar in October en November werden rust en orde door den kapt. Scheepens geheel hersteld.

Ook in de onderhoorigheden was 1907 een jaar van verhoogde vijandelijke actie. In Juni openbaar- de zij zich in Pidie door ongewoon veel beschietingen van trams, bivaks en patrouilles, en eens zelfs van Sigli, en door een aanval op een marschbivak te Keumala Raja. Erger was het in het ressort van Lh6^h Seumawe. Door de doortrekking van de tram- baan waren vijf daar zooveel kwetsbaarder ge- worden. Niets belette den vijand om hier het zelfde spel te beginnen, dat hij in 1902/3 in Pidici had ge- speeld en dat toen met zeer groote middelen was onderdrukt. Daarenboven werden door onze actie in h.et Gajoland zij, die in den loop der jaren der- waarts waren uitgeveken, in Juli bewogen terug te keeren. Zoo waren in Base telefoon- en trambaan- beschadigingen dra aan de orde van den nacht, werden de trams en bivaks veelvuldig beschoten, en hadden herhaaldelijk klewangaanvallen plaats op onze patrouilles. Ons goedgeziiden werden ver- moord op hun wonin gen verbrand, waardoor de be- volking, deels uit vrees, deels uit godsdienstzin, ten elotte ging meedoen met den vijand.

De min gunstige tijdingen uit het in 1904 zoo goed als gepacificeerd gewaande Atjeh baarden zorg, en sommige kranten en Kamerleden werkten mee om de ongerustheid te vergrooten.

In de tweede helft van October 1907 seinde minister Fock naar Indie, of de Gouverneur-Generaal (Van Heutsz) bezwaar had naar Atjeh te gaan tot op- neming van den toestand. Den Gen November deelde hij de Tweede Kamer mee, dat de reis zou plaats- vinden, „opdat ook het publiek 's Landsvoogds „overtuiging zou gaan deelen, dat men in Atjeh op „den goeden weg was.“ De landvoogd verbleef op Atjeh van 25 Nov. op 24 Dec. 1907. Het door hem daarna uitgebracht Verslag nopens den toestand in

het gewest Atjeh en onderhoorigheden verschen in de Javasche Courant van 23 Juni 1908. Naar aaileiding van 's Landsvoogds bezoek en conform diens nieuwo inzichten werden uitgevaardigd de volgonde voorschriften:

P. Vanaf 1 Januari 1908 mocht eventueele bestraffing van hoofden niet meer plaats hebben door inhouding van de inkomsten dier hoofden; 2^c. hoofden en (of) hun vrouwen en familieleden zouden niet nicker worden gevangengezet als dwangmiddel om vuurwapens ingeleverd te krijgen, noch tot andre politieke doeleinden; 3^c. politieke boeten en ha^h gantjeng's (zakelijke borgtochten) mochten alleen worden opgelegd op voorstel van den betrokken be- stuurder — de Inlandsche rechtbank gehoord — bij voidelig gemotiveerd besluit van den gouverneur, waarvan afschrift te zenden aan de regeeing; 4^c. by oplegging van politieke boeten mochten voor- handen ha^h gantjeng's niet worden genaast. Slechts met goedvuiden van betrokkenen mochten als zoo- danig clienende gelden of sieraden worden aange- wend tot aanzuivering van boeten; 5^c. hoofden mochten zich doen vergezellen door een' op hun pas te vermelden aantal met sikin gewapende volgelingen; 6^c. hoofden wien het bezit van vuurwapens was vergund, mochten bij zich dragen een revolver en de gebruikelijke blanke wapenen; 7^c. zoogen. „lood- sen“ als vaste tusschenpersonen tusschen civiele bestuurders en hoofden mochten niet worden gebe- zigt; 8^c. als schrijvers en oppassers moesten zoo min mogelijk Atjehers worden gebruikt; 9^c. bivak- en patrouillecommandanten moesten zich onthou- den van elke bestuursbemoeienis, behoudens het aan- en bijhouden der bevolldingsregisters; 10^c. hot was verboden beslag te leggen op huizen en vee van uitgewekenen, maar hun rijst, peper en boschproduc- ten konden worden geconfiscuurd, de rijst voor den olifantentrein, en het overige ten voordele van het wegefond.

hitusschen wax-en in 1907 bedrijfs- en inkomsten- belastingen ingevoerd overeenkomstig Ind. Stb. 1907 nos 182, 183 en 184. Verder was de oprichting be- gonnen van gampong- scholen, want het programma van gouverneur Van Daalen luidde: 1. vernietiging van de oelamapartij; 2. vervanging van de oude ver- dorven hoofden door hun buiten Atjeh door ons op- gevoede zonen of andre familieleden; 3. volksoucler- wijs, tot neutralisering van den invloed der Mohuin- medaansche opvoeding. Voorts was op Groot-Atjeh een bank in het leven geroepen, om aan de be- vol- king ondr schappelijke voorwaarden credietten te vrcleenen in het belang van landbouw, hand cl- en nijverheid, en zoodoende den woeker tegen te gaan en de welvaart te verhoogen. Een landbouwadvi- seur was aangevraagd en de verbetering van de irri- gatie (vooral ook van Peusangan) aanhangig ge- maakt. Vele verbeteringen op hygienisch gebied waren geschied: Koeta J^hadja had een drinkwater- leiding gekregen met bad- en wasch- gelgenheden voor het Oostersch publiek. De krotten van gampong Baro waren opgetuind en vervan gen door be- hoorlijke huizen. Het gotcnstelsel was uitgebreid, de stallen verplaatst naar buiten de bevoondde buurten enz. en een van 16 op 20 April gehou- den jaarmarkttonstelling die veel Atjehsch broek trok van heinde en ver, leverde het bewijs, dat op Groot-Atjeh de toestanden weinig te wenschen overlieten.

In Pidie waren in Febr. '08 vele teungkoes ge- sneuveeld, evenals Keutjhi^h Seuman, die Koeta Radja in Maart t.v. had beschoten; in April was de bendo

van Teukoe L6man, opvolger van Tjot Tjitjdm, to- taal vernietigd (36 man met 3 gew. '95 on 11 becu- monts), en werd weer een teungkoeschuilplaats ocrvallen, waarbij 9 doden on 3 becumonts in onze handen. bleven. Eindelyk sneuvelde in Mei Polem Dalocng, het lang gezocht bendehoofd uit de Pidiesche oeldebalangsfamilie. Dat waren be- langrijke stappn tot een beteren toestand! In Pasd were! In Jan. '08 de inf- bezetting vervangen door een divisie marechaussee. De vijand bcsloot uit onze tropenverplaatsingen, dat de kompeuni zou heen- gaan en verdubbelde zijn actie. Trambaan en telc- foon moesten het ontgelden, vooral in Maart en April; en iedere maand bracht een of meer klewang- aanvallen. Den nacht van 29 Febr. op 1 Maart werd zelfs ons kampement te Llio^{fr} Seumawe aangevallon en in den nacht van 6 op 7 Maart poogde een over zee naar Idi overgestoken bende de gevangenis aldaar te forceeren ter bevrijding van een fa mi lied van Teungkoe di Paja Bakong.- Nadat in April een divisie marechaussee onder kapt. Christoffel onze macht was komen versterken, was hetechter spoe- dig gedaan. Met onbetiddelijko gestrengheid trad hij op tegen de met don vijand heulende bevolking, en zoo verkreeg hij, dat zij in het 2° semester van 1908 ons tegen de benden terzijde stond. Terwijl do trambaan in het eerste halfjaar 1908 22 maal werd opgebroken, gebeurde dat in het 2° semester geen cnkele maal, en de gevallen van telefoonvenc- ling vorminderden van 41 in het 1° tot 1 in het 2° semester. Toch vielen er van Aug. t/m Dec. '08 alleen in Pase en Keureutoe nog 174 doden!

Ter Oostkust was te Langsa in 1907 een gouver- nc in cats caoutchouc-ondememing gecopend om den particulieren landbouw tot voorbeeld te strekken, en tai van landbouwconcessies werd er uitge- goven.

Ter Westkust bereikte kapt. Scheepens in Tapa[^] Tcean, dat in Juni '08 zich mclde Teukoe Banta, oudste zoon van Teukoe B6n Mahmoed van Blang Pidie, met 100 volgelingen, en in Juli Teukoe B6n zelf met 160 man, terwijl o.m. 17 gouvern M. '95 werden ingeleverd.

Bij govuts. best van 4 Mei word de Generaal van Daulen op verzoek eervol ontslagen als militair commandant van Atjeh en Onderhoorigheden, tevens gouverneur van dat gewest en in zijn plaats be- nocind de overate H. N. A. Swart, civiel en mili- tair gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden. Den 10en Juni '08 aanvaardde dezo het bestuur.

Do Atjehsche politieko hcnel was toen al zeer ved opgeklaard. Des nieuwen Gouverneurs eerste bostuursdaad was: overal persoonlijk den landschaps- hoofden uit te betalen, wat zijn voorganger tehunner bestmffing van bun inkomsten had ingehouden. Hij toonde zich beminnlijck, verschafte don hoofden geworon, legdo geen boeten on on eischte geon ha[^] gantj6ng. Hij wijdde veel aandacht aan de meussapat- rechtpraak, welko ook nauwgezetter kon geschic- den sinds bij govuts. besl. van 10 Juni '08 (Ind. Stb. n. 0. 401) het gewest was verdeeld in 5 door assistent- residenten bestuurde afdelingen, welke weer warcn gosplitst in een groot aantal onderafdeelingen. Hot volgend jaar worden den gouverneur ook fondson ter beschikking gesteld „ter voorziening bij wijzo van renteloozo voorschotten in do eerste behoeften van in onderwerping gekomen hulpbehoevende por- sonen." Over den toestand zeker wel het voomaain- ste was echter, dat oelam&'s en bendehoofden als vroeger werden vervolgd. Naar mate hun gelederon dunden verslaptc de organisatie en minderdo het

verzet. In 1910 sneuvelde de hoofdleiders in Pi- die: de Tird-teungkoc's Tjhiⁱⁱ Mahidin en Teungkoe di Boeket, en meldde zich do leider ter Westkust: Teungkoe Pidie. In Dec. '11 liet Teungkoe Tjhis. Ma[^]at, de laatste der Tird-teungkoe's het leven, nadat al zijn raadgevers en volgelingen waren geval- len. Den 22on Febr. 1912 sneuvelde ook Teungkoe di Barat, de leider van het verzet in de ressorten Lhos. Seumaw[^], Lho⁶ Soekon en in Dorot.

En zoo heerscht cr dan nu een rust, als nooit vree- gerlieeft bestaan. All© vijandigo organisatie is uitge- roeid, maar hostielc stemmingen komen nog tot uiting en eischen hun offers, nu hier, dan daar; en het van Moorsch fanatisme doortrokken volkska- rakter wettigt de verwachting, dat moordanslagen op bestuurders, militairen, trambaanen en alien die ongelooovigen zijn of met ongelovigen betrek- kingen onderhouden, zich nog wel vaak zullen her- halen! Dat zal nog wel jaren zoo blijven.... om te verbeteren, naarmate men zich meer aan onze aanwezigheid gewent en het volk onder onzen invloed zal toenemen in welvaart en in ontwikke- ling.

Een overzicht van de personeele middelen, waar- mee sedert 1893 de strijd onzerzijds is gevoerd, en van de verliezen waarop hij partijen kwam te staan ^qlgt hier achter. (Zie tabel op nag.

90). . : /' - -

lateralun.; Ferrand-ⁱⁱ(G.), Relations de voyages et textes geographiques Arabes, Persans et Turcs, re-海: 疔八. 一 歹: 二一
& —
latifs a l'extreme-Orient du VIII au XVIII siécle. / -
2 dl. 1913 en 1914. — R. Hoesein Djajadining-
iat. Ciitisch overzicht ViiiPe in-MaL werken[^] v/
vervatte gcgeveifs over do geschiedenis van het V
Soeltanaat van Atjeh, in Bijdr. T. L. en V.k. van :
N.I. deel 65 (1910). — Daghgregister, gehouden in
Casteel Batavia vant passeerieden enz. Uitgave BaE -
Gen. K. en W. 1887-1902. — Tiele (Dr. P. H.) en
Heerco (Mr. G. E.) Bouw/stoffen voor de geschiede-
nis der Nedcrlanders in den Maleischen Archipel, 3
din 1886—1895. — Kruyt (J. A.), Atjeh en de At
jehers 1877. — Kielstra (Dr. E. B.), Beschrijving van
den Atjeh-ool-log, 3 din. 1883, 1884, 1885. — Van
Heutz (J. B.), De onderwerping van Atjeh 1893. —
Snouck Hurgronje (Dr. C.), De Atjehers 2 din. 1893
— Damstü (H. F.), Atjehsche Oorlogspapieren; in
Ind. Gids 1912. De Klerck, J.J.E.s, r-Da Atjeh
oorlog dl. I 1912. — Tiruisheer (A.), Atjeh 1896 2
din. 1913. — Damst6 (H. T.), Atjeh historic
Koi. Tijdschrift 1916, a fl. 3, 4 en 5. — Korte Atjeh-
vorslagen in, de ^Javascho Courant. — Koloniale
Verslagon. /r

ATJEH-HOOFD, bergachtig voorland van Atjeh,
beoosten do Suratte-passage, en als zoodanig de ui-
terste Westpunt van do noordclijko kust van Atjeh.
Door dit voorgebergto woit do reede van Oel[^]e
Lhoue voor wostelijko winden beschut. - / <<

ATJEHERS. I. Bevolking; st&nd/en.—
Betrouwbare gegevens betreffende de herkomst der
Atjehers ontbreken; wat zij zelven daaromtrent me-
dedeelen, berust op gissingen en onderstellingen.
Ongotwijfeld hebben ook vrcmdelingen uit Hindo-
stan, Arabic, Java en van vldrcs, hunno bijdragen tot
de At j'hscho bevolking geloverd, zoowel ter hoofd-
plaats als op de kustplaatsen in de Onderhoorige-
den. Ook do slaven (vooral van Nias) zijn in dit op-
zicht van belang geweest. Eono gemengde bevolking
(waaronder Bataks, Maleiers en Niasors) treft men
tegenwoordig vooral aan tor hoofdplaats en op ha-
vonplaatsen als Lho⁶ Scumaw. Zie verdr or nog onder
ATJEH. — Verschilpunten tussscho do bowo-

—
& —

"
平級...

Sterkte:	Gesneuveld:	Aan be- komen wonden over- leden:		Gewond:	Verliezen der Atjehers:		Buitgemaakte en ingeleverde vuur- wapenen:			
		—	—		—	—	Andere achterl.	Voorladore.	1 Revolvers.	
櫻	228 5543	10	—	12	90	?	?	?	9	?
亥	226 5396	16	—	12	134	?	?	?	?	?
跡	224 5811	3	—	53	37	?	?	?	?	?
咄	323 7876	6	2	72	43	863	?	?	?	?
標	256 8020	4	2	31	19	361	?	?	?	?
	290 7737	—	1	17	17	251	?	?	24	???
.899	235 6916	—	1	21	27	299	612	?	4	17G
.900	236 6964	1	1	23	11	256	921	?	2	191
.901	240 6960	—	—	20	8	323	1815	?	10	206
.902	6684	2	3	17	26	423	2582	?	5	44
	7105	—	1	14	—	271	2853	?	52	463
	6835	—	7	33	35	399	4726	?	22	494
	5566	—	1	13	12	236	2393	?	26	538
.905	6409	—	—	10	9	188	2151	56	28	139
.906	6239	—	1	12	9	205	1917	?	16	110
.907	6097	2	—	9	10	280	855	29	80	104
.908	6269	—	—	9	4	210	1143	41	20	65
.909	6252	—	8	3	4	144	678	35	20	21
.910	6008	—	2	1	3	4	407	22	?	19
	5775	—	8	3	2	33	142	13	—	—
	5144	—	2	3	2	13	48	2	—	—
	4G12	—	5	2	3	28	47	6	—	—

ners der verschillende streken van Atjeh openbaren zich den. (C. Snouck Hurgronje, De Atjehers, I, biz. 370). in talrijke lokale eigenaardigheden, plaatselijke 2. Inheemscho bestuursinstelling e n. a. Dorpen. De gebruiken en opvattingen, welke hier onbesproken volksinddeling in Atjeh is reeds lang niet meer moeten blijven; met name plachten in Groot-Atjeh de genealogisch, doch territoriaal. De geslachten wonen dus, Benedenlanders in den Sul-tans-tijd zich in kleeding, verspreid in het land, dooreen en de inwoners van een dorp taal en vele andere opzichten te onderscheiden van de — *gampong* (waarmedo in grotere plaats ook wijken Bovenlanders, die hun eigen dialect spraken en de meer worden aangeduid) — zijn aan het gezag van het steedsche manieren van de *oerueung baroh* niet kenden. dorpsheofd (*keutjhit*, of *tjhis*, d. i. "oudste") onderworpen. In het algemeen kan men van de Atjehers dit zeggen. Zij onverachillig tot welk geslacht of welken stam zij zijn slanker, lichter en leniger van bouw dan de Maleiers behooren. Toch noemt men hen nog „kinderen" van den Hun huidskleur is donkerder. De oogen zijn grooter en *keutjhit*. en dicns positie vertoont nog menig punt van vertoonen meer wit: aan het uiterlijk geeft dat soms iets overeenkomst met die der familiehoofden elders. Wil een wilds en schichtigts. De Atjehsche conversatie klinkt hard dor- peliig naar een andere *gampong* verhuizen of trouwen, danis toestemming van *dan keutj/iii*- daartoe onmisbaar. Bij de uitoefening zijner bestuuretaak wordt deze bijgestaan door een raad van oudsten, dwz. van mannen van lovenservaring en kennis der lands- gebruiken. Met de voor andere Atjehers geldende wetten ver- heven, zorg voor de godsdienstige aangelegenheden in de maakten zich aan grenzenlooze willekeur jegens *gamputig* is de *teungkoe* be-last.) minderen schuldigen en Jeidden veelal een ruw onregeregd leven, maar waren niet talrijk. Overigens was het verschil in standen in Atjeh niet zoo groot als elders in den Archnep wel het geval is. Men onder- Bcheidt thans hoofdzakelijk drie standen: dien der grooten (*oerueung oelee*), nl. de ho of den met hunne families en wie met hen in rang of gegoedheid gelijk- staan ; den middenstand, de *oerueung peuteuTi/jalian* (b 日 v. de dorpsbestuurders en de met hen gelijkstaanden) en dien der groot e massa, de mi nd ere lieden (*oerueung ikoe*) onder welke zij, die van slaven af- stammen, het laagst worden geacht. Met name bij vaststelling van het bedrag van den bruidschat wordt met dit verschil van standen rekening gehou-

i) Den titel *teungkoe* (*loeankoe*, d. i. mijn heer) geeft men in Atjeh in het algemeen aan Keden, wier werkkring met den godsdienst in verband staat of die zich door eenige kennis van den godsdienst onderscheiden. De *teungkoe* van den *gam-povij* munt gewoonlijk niet door wetgeleefdheid uit; zijne waardigheid is een erfelijk dorpsambt geworden; het komt zelfs voor, dat hij niet eens de noodige kennis bezit om al zijne functien naar behooren te vervullen, zoodat andoren hem daarin moeten bijstaan (C. Snouck Hurgronje, De Atjehers I, biz. 73).

b. *Moekim*. Boven do gampong staat van ouds do uit samenvoging van eenige gampongs ontstane *moekim*. In de Moslimsche wet wordt mot het woord *moekim* een persoon aangeduid, die, als „ingezetone” tot deelname aan den tor plaatse gehouden Vrijdags- dienst verplicht is. Nu is dezc dienst, volgens de in Ned.-Indie heerschende Sjafii'tische leer, slechts geldig wanneer hi) door minstens 40 personen wordt bijgewoond en de meeste Atjhsche dorpen zijn niet genoegzaani bevolkt, om cr geregeld op zulk een aantal deelnemers aan den wekelijkschen dienst te kunnen rekenen. Daarom placht men in het centrum van eenige niet te ver uit elkaar liggende gampongs een moskee ten behoeve der gezamenlijke dorpsbewoners voor den Vrijdagsdienst interichten. De kring van dorpen, welker „ingezetenen” zich Vrijdags in de gemeenschappelijke moskee te verenigen hadden, werd „*moekini*” genoemd, eene verbastering dus van de oorspronkelijke betekenis van het Arabische woord, welke ook in andere Ma-leische landen voorkomt. (De drie *sari's* in Groot-Atjeh werden naar het oorspronkelijke aantal hun-ner *moekim's* onderscheiden in de *sagi* der 22 moe- kims (in het Z.) > die der 25 moekims (in het W.) en die der 26 moekims (in het 0.) en deze benaming bleef behouden toen het aantal moekims later in de *sagi* der 25 en vooral in die der 22 moekims door be- volkingsaanwas grooter was geworden). — De *moe- kini's* vormden dus oorspronkelijk een uitsluitend kerkelijke ineenling. In de verderafgelegene On- derhoorigheden is dit ook nu nog het geval. Maar in G'oot-Atjeh en eenige der meer nabijgelegene Onderhoorigheden (zoals in de Pidiestreek en Sania- langa) werden de moekim's tevens bestuurssessor-ten, welker hoofden den titel *imeum* (van het Arabi- hthe *imdm*) droegen. Zoals reeds uit dozen ambts- titel blijkt wa- en de *imeums* oorspronkelijk slechts leiders van den dienst in de moskee. Later lieten zij dezc leiding editor aan anderen over en werden zelve wereldlijke hoofden.

c. *Landsdiappen*. In historische tijden was Atjeh steeds verdeeld in een groot aantal laudschappen, welker erfelijke hoofden als de heeren des lands golden. In Groot-Atjeh heetten zij *oelebalatig* en oefen- den hun gezag zonder bijstand van andere hoofden uit ; in de Onderhoorigheden droegen zij verschil- lende-? titels (bijv. *keudjroen*, *metinlre*, *tjhis*., *datos*., enz.) en werden in hun bestuur vcolal bygestaan (loor zgn. viermannen (*toeha peuet*) of hoofden met auileren titci, die naar landsgebruik in vele gevallen moesten gehoord worden. In Groot-Atjdh hadden de oelebalang^o zich — blijkbaar op grond van go- meenschappel ij ko belangen — tot trio bondgenoot- schappen vereenigd (de trio zgn. *sagde's* of *sagi's*, d.i. „zijden” van het driehoekig gebied van Groot-Atjdh). Ann den *panglima sagi*, het hoofd des verbonds, werd echter slechts in zaken betreffende algemeen belangen der verbonden gezag toegekend. Ook in do Onderhoorigheden k wain on dergelijke federaties voor, o.a. die van Giging in Pidie, die van Pase, o.a. Dezc JandHchappen mot hunne oeldebalangs cn *sagi's* mot hunne *panglima's* *sagi* zijn in de togon- woordige administratieve verdeling behouden ge- bleven. Zio ATJEH.—

d. *Sullanaat*. Als gemeenschappelijk opperheer huldigden de hoofden den vorst in de havenstad Atjeh. Deze vorsten, die zichzelf in officieele (Ma-leische) stukken don titel *soeldn* gaven, werden door do Atjdhrs gewoonlijk *Poleu* (d. i. onzo heer) of *Tiadja* genoemd. Hun aanzien ontlendcn zij vooral aan hunne heerschappij ter zee en over de naburigo

havens. Do daaruit voortkomende opbrengsten vormden de hoofdbron van don rijckoni en van de pracht van het hof, waarvan zoowel de Inlanclsche als de Eiiroposcho berichten uit vroegere tijden melding makon. Hot binnenland daarentegen had voor de sultans minder belang. Zelfs in den bloeitijd des rijks (in de 2o helft der 16e en vooral in de e helft der 17e eeuw) beperkte zich hun onmiddellijk gezag tot de naaste omgeving der hoofdstad. De hoofden der landschappen, die zich — zelfs nog in latere tij- den — door de sultans met hunne waardigheid lieten bekleeden en als bowijs daarvan eene oorkonde (een zgn. *sardkata*, d. i. eigenlijk bevestigd) voorzien van hot negenvoudig sultanszegel on tvingen, waren feitelijk onafhankelijk in hun gebied. Reeds in het einde der 17e eeuw kwamen de sultana geheel onder voogdij der hoofden in Groot-Atjdh. Aanvankelijk waren hot de hoofden der 3 *sagi's*, die tot sultan verkozen wien zij wilden, meestal iemand uit het geslacht van den overleden vorst, maar soms ook vreemdon, bijv. *sajjids*, die zich in Atjdh ophielden. De verkozeno betaalde hun eene som gelds voor zijne verkiezing. In den loop des tijds deden ook andere hoofden hunnen invloed, op de verkiezing der vorst en gelden. Volgens de overlevering zouden een tijdlang twaalf hoofden (waaronder de 3 *panglimd's sagi*) con soort kiescollege hebben gevormd. De latere sultans hadden geen wezenlijken invloed meer buiten den *dalam*, het ruime vorstenerf (door de Europeanen later de kraton genoemd), en nadat in 1873 het hof naar Keumala (in Pidie) was uitgewe- ken, verdween zelfs dit laatste overblijfsel van het vroeger aanzien dor Atjhsche sultans. Met het zich aanmel- den ter onderwerping op 10 Januari 1903 te Sigli van den pretendent sultan Alaodin Moehamat Da wot Sjah hield het sultanaat, ook voor de Atjehers metterdaad op to bestaan.

3. G o d s d i e n s t. Reeds eeuwen geleden drong de Islam van uit Hindostan langs de handelswegen naar de Atjhsche kusten en vandaar op den duuk ook in het binnenland door. Hoewel de Atjdhrs nooit uitnuntten door stipte naleving der door den Islam „voorgescreven plichten, zagen zij toch met minach- ting op niet-Mohammedanen neer. Later wakkerde het verzet tegen do invoering van het Nederlandsche gezag con buitengewonen ijvcr voor den heiligen oor- log aan. — De invloed van den Islam doet zich in Atjdh op velerlei gebied gevoolon. Do Atjhsche tijd- reekening is Mohammedaansch (Zio C. Snouck Hur- gronjo. De Atjohera I, 205—214; de feest- en ge- denkdagen van don Islam worden ook in Atjdh ge- vierd (ibid. 214—265). Aan de bedevaart naar Mekka nemen jaarlijks velo Atjdhrs deel. Vele gebruiken in hot huiselijk levon dor Atjehers worden door den Islam boeherscht (ibid., 319 vv.); ook hun familie- recht heeft eenigen invloed van de Mohammedaan- sche wet ondervonden, mot name ten aanzien van het huwelijkscontract en do echtschoiding. Het oude, op animistischen grondslag borustondo geloof aan de macht van geesten, natuurkrachten, lokale god- heden, enz., leeft in Atjeh niet minder dan in andere Moslimsche landen voort, gedeeltelijk in door den Islam zelf gesanctioneerde vormen, o. a. in de kan- docri's tor afwerping van groevisdo onchlien, na het overlijden van bloedverwanten, na den oogst en in velo andere gevallen; vordor in do populairo ver- eering van verschillendo (zoowel algemeen Moham- medaanscho als plaatselijk Atjhsche) heiligen. Tot de Atjdhscho heiligen behooren vooral Teungkoo Andjong (con in 1782 gestorven Arabier), do Turk- sche (of Syrische) „heilige van gampong Bitaj”, die

volgens de overlevering in de 16e eeuw in Atjdh kwam, en Abdoera'oef, bekend als *teungkoë di koeala* (naar zijn bij de monding der Atjeh-rivier gelegen graf), die in de 17e eeuw met zulk een ijver de zonden en ketterijen der Atjehers bestreden heeft, dat hij bij het nageslacht zelfs als invoerder des Islams in Atjeh gold. — In of bij iedere gampong bevindt zich de *meunasah*, oorspronkelijk het mannenverblijf en dorpsraadhuis, later, na invoering des Islams, tevens het dorps-bede huis (meunasah van het Arab, madrasah, plaats, waar godsdienstonderwijs wordt gegeven.) Daar worden onder leiding van den *teungkoë* de gemeenschappelijke *sembahjang's* vemcht, hetgeen echter gewoonlijk slechts 66ns per dag, even na zonsondergang geschiedt, ter'njil ook dan zelfs maar weinigen der aanwezigen daaraan deelnemen; want de meeste Atj&hers verzuimen bijna geregeld hunne *sembahjang's*. De *teungkoë* verleent verder bijstand bij verschillende godsdienstige ceremonien in de *gampong*, bij het sluiten van huwelijken, by de *kandoerVs* (welke hij met zegenspreuken wijdt), enz., en ontvangt de daarvoor gebruikelijke geschenken; aan het einde der vastenmaand bovendien de *pitrah* (zie PITRAH), welke vele Atjehers beschouwen als eene belooning, die den *teungkoë* in het bijzonder voor het verrichten van de *traweh* (zie SEMBAHJANG) toekomt. — De moslimsclie godsdienstwetenschap vond steeds beoefenaars in Atjeh; nog steeds worden de zoowel in het Arabisch als in het Maleisch en Atjehsch geschreven *knob's* met ijver bestudeerd. Op vele plaatsen wordt godsdienstonderwijs gegeven; de leerlingen, gewoonlijk uit ver verwijderde *gampang's* afkomstig, wonen in zgn. *Ta'ngkang's* bijeen (C. Snouck Hurgronje, De Atjehei-s II, 1—53). Verscheidene eierzuchtige beoefenaars der heilige wetenschap traden bij het verzet tegen het Nederlandsch gezag als leiders op den voorgrond (ibid. 1, 183 vv.). Vroeger, in den sultanstijd, werden zelfs weggeleerden uit Indie, Syrie, Egypte, enz., door den luister van het hof tot een verblijf in Atjeh aangelokt. Sommigen diét vreemdelingen hebben voor de Atjdhsche heerschers werken in het Maleisch geschreven, welke nog steeds zeker aanzien genieten. Zoo de uit Goedjrat afkomstige geleerde Raniri, die voor Iskander II werken schreef. Vele Atjehers laten zich, bij gelegenheid der bedevaart te Mekka in een der orthodoxe mystieke broederschappen, vooral in de Kadiriyyah- of in de Naksjibé ٱ dijjah-ordc opnemén (zie TARÉI KAT). Toch hebben deze broederschappen in Atjdh niet zulk eene beteekenis als in sommige andere streken van Ned.-Indie. Daarnaast leeft in Atj&h ook de ketterische mystiek nog in zekerre vormen voort, hoewel deze langzamerhand onder invloed van uit het centrum des Islams voor de

orthodoxe opvattingen te dier zake plaats maakt. In vroegeren tijd vonden in AtjBh de destijds ook in Hindostan op den voorgrond tredende vormen van ketterische, pantheistische mystiek in ruimen kring '—j bijval (Zie C. Snouck Hurgronje, De Atjehers, II, /-11 vv.).

F¹ 4. R e c h t. a. *Familierrecht, Icawom's, huwelijks Sen echtscheiding*. Het Atjehsche familierrecht is thans ouderrechtelijk: kinderen behooren zoowel tot de j, XamiEe van hunnen vader als tot die hunner moeder. Maar de vrouw blijft na haar huwelijck het erf harei* ouders bewonen en hare kinderen groeien dus te midden hunner moederlijke verwanten op; zij bHj-ven de *gampowj* hunner moeder steeds als de hunne beschouwen. Is de man dorpsgenoot zijner vrouw, dan woont hij bij haar in; anders bezoekt hij haar slechts bij tusssenpoezen (hij wordt dan gezegd, bij

haar „thuis te komen"). Een on ander kan een overblijfsel zijn eener oudere matriarcbalo familieorde-ning. Daamevens bestaat, als overblijfsel eener op vaderrecht gebaseerde periode van het Atjehsche fa- milierecht, de genealogische inceding der bevolking in stammen. De leden van zulk eenen stam (of ge- slacht) — Atjehsch: kawdm (van het Arabische kaom, d. i. volk) — beschouwen elkander als verwanten, in de manlijke lijn van een zelfden stam- vader afstammende, en hebben, met name in geval- len van doodslag, verwonding, belediging, enz., ge- meenschappelijke rechten en plichten met het oog op weerwraak en het betalen van den losprijs. Zij wonen thans overal door elkander verspreid; waar velen bijeenwonen, plegen zy nog wcl een hoofd (*paiglima kazvom*) tot behartiging hunner stambelangen aan te stellen. Doch. deze genealogische indeling past niet meer bij de reeds lang op territoriale volksordering gegronde maatschappelijke verhoudingen en ver- liest dan ook meer en meer hare praktische beteekenis. — Aanneming van vreemden als familieleden en wettiging van onechte kinderen is in Atjeh niet ge- bruikelijk. — Hoewel het huwelijck niet meer com- munaal is, plegen toch na den dood des mans diens manlijke bloedverwanten aan zijne weduwe een nieuw huwelijck met d6n hunner aan te bieden (indien zij daartoe nog in de termen valt), wat op een oor- spronkelijk zwagerhuwelijck schijnt te wijzen. Of de nog altijd in zwang zijnde betaling van een *djinamee* (gave van den gast, nJ . van den echtgenoot) na de huwelijck vol trekking oorspronkelijk in verband heeft gestaan met het geven van een koopsom voor de vrouw (vgl. C. van Vollenhoven. Het adatrecht van N.-Jndie, biz. 164), is onzeker. Naar oud gebruik plegen de ouders nog veelal de helft van dezen *dji' jamee* aan den echtgenoot terug te geven. Daardoor blijven zij (waarschijnlijk in overeenstemming met de oorspronkelijke bedoeling van dit gebruik) gerech- tigd om, ook na de voltrekking van het huwelijck nog gedurende zekeren termijn — den z.g.n. *djandji djinamee*, welke van het door (Jen schoonzoon bc- taalde bed rag afhankelijk is — het ouddeijck gezag met de daaraan. verbonden rechten en plichten (o.a. den plicht tot het verstrekken van levcnsondcrhoud) over hunne dochter uitte oefenen. Sterft deze laat- ste gedurende bedoelden termijn, dan bieden zij gewoonlijk een harer zusters of eene andere naver- wante als plaatsvervangster aan den weduwnaar aan. Deze behoefte dan geen bruidschat voor dit nieuwe huwelijck te geven, ofschoon wcl een bed rag daarvoor vastgesteld wordt, om formeel aan de eischen van den Islam te voldoen. Allo verkccr tus- schen schoonouders en schoonzoon geldt in Atjeh als onbetamelijck; voor zoover dat mogelijk is, vermij- den zij dus elkkanders tegenwoordigheid (C. Snouck Hurgronje, De Atjdhers I, 327 v.). In verband met de vrij groote zelfstandigheid der gchuwde vrouw is de voorwaardelijke verstoofing bij het sluiten van een huwelijckscontract in Atj&h niet gebruikelijck (C. Snouck Hurgronje o. c., I, 381 vv.); de echtscheiding wordt er door de regelen der Mohaimme- daansclie wet beheerscht.

b. G o e d e r e n - o n e r f r e o h t. Het bestaan van een oorspronkelijk beslikkingsrecht der bevol- king over den bodeni kan ook in Atjdh nog worden aangetoond, hoewel dit recht ten aanzien van den reeds bebouwden grond nog slechts in zeer rudimen- tairen vorm in stand is gebleven. (C. van Vollen- hoven, Het Adatrecht van Ned.-Indie, biz. 195 — 197). Het recht op den in cultuur gebrachten grond is het ook van elders in den Archipel bekende, met

ons eigendonisrecht correspondeerend, zgn. inlandsche bezitrecht, dat in Atjeh echter niet (zoals bijv. op Java) beperkt wordt door eene daaraan verbonden verplichting om belasting in arbeid of gold te voldoen. Ook behoeft men er geen dorpsgenoot te zijn, om grond in de gampong te kunnen bezitten. Het vermogen behoort in Atjeh niet meer aan de familie in haar geheel onblijft ook niet onder behoor van een familiehoofd, zoals bijv. bij de Minang-kabauers, maar wordt, bij overlijden, onder de orf- genamen verdeeld. Ontvangt de dochter een uitzoet mede ten huwelyk, dan heeft de overdracht daarvan door hare ouders eerst plaats na afloop van den bruidschattestermyn. Jlan en vrouw behouden den eigendom van hetgeen zij ten huwelyk medebrengen. Hetgeen gedurende het huwelyk wordt verworven, wordt bij ontbinding van het huwelyk in streken, waar de vrouw haren man in zijn bedrijf pleegt bollulpzaam te zijn, in gelijke helften verdeeld.

5. **H u s e l i j k l e v e n**, ziekten, volks-s p e l e n. a. **Woning**. De woningen zijn in Atjeh bijna alle naar hetzelfde model ingericht. De vloer verheft zich eenige meters boven den grond en rust op de vier evenwijdige rijen der huisstijlen. De woning bestaat uit drie gedeelten: een vóór- en achter-galerij, welke zich over de geheele lengte van het huis uitstrekken, en daartusschen het middengo-deelte met een eenigszins verhoogden vloer, welke op de beide middelste rijen der huisstijlen rust. Bestaat iedere rij uit zes huisstijlen, dan bevat het middengedeelte twee, met eene deur op de achter-galerij uitkomende kamers, tusschen welke een doorgang van de vóór- naar de achtergalerij voert; beft iedere rij slechts uit vier huisstijlen, dan heeft het Diddengedeelte der woning slechts één zooda-nige kamer (*djoereii*) en bevindt de doorgang van de vóór- naar de achter-galerij zich naast die kamer. Langs een trap berclit men door de huisdeur de yjorgalerij; hier worden de gasten ontvangen. Onder naan de huistrap bevindt zich gewoonlyk een vat met water, waarmede de binnentredende zijne voeten kan reinigen. In de binnengalerij verrichten de vrouwen hare dagelijkse bezigheden. De slaappleaen zijn in de *djoere*. De woning bevindt zich op een nicstal in vruchtboomen. beplant erf, dat omge- \ < -ri is door cone omheining. De ruimte onder het bus- doct dienst als bergplaats, o. a. voor de huis- (■ : (ii (honden, schapen, bokken en hoenders); kociiii en buffics krijgen eene afzonderlijke plaats in -ti. Hen (C. Snouck Hurgronje, De Atjdhers, I, 35—

b. **Kleedbi/ en voeding**. Do Atjehscho klocdor-draeht onderscheidt zich door de wijdo brook (*siloeueii*, of *loeeue Atjeh*), zoowel door man na ala door vrouwen gedragen. Het loudenkleed daarover- heen reikt bij mannen tot ongeveer de knie en hangt bij vrouwen tot op de voeten of althans tot beneden de knieën af. Het bovenlijf is zoowel bij mannen als bij vrouwen met een baadjo (*badje*) bedekt, terwijl de vrouwen nog een kleed bij wijze van de Javaan- 8hc *slendang* om de schouclers slaan. — De hoofd- spijs, tweemaal daags, 's morgens to 8—9 on *8 a- vonds te 5—G uur genuttigt, is in water gaar ge- kookte rijst (*boe*) met groentent; daamevens be- looren ook stokvisch, gekookte zee- en riviervisoh, kleefrijst, vruchten en zoetigheden tot de gewone voedingsmiddelen. Het gebruik van *sirih* is algom- men. Aan opium gaat mon zich niet slechts in de kolonien der peperplanters op de Oost- on Westkust, naar ook elders in Atjdh wel te buiten.

c. **Geboorte, jeugd, opvoeding van het kind**. Zwan-

gorschap on de vailling brengen in Atjeh vele, gedeel- telijk op bijgeloof gegrond volksgebruiken mede (O. Snouck Hurgronje o. c. I, 408 vv.). Gedurende de zwangerschap heeft eene vrouw zich te hoeden voor hotgeon dan. volgens de adat als *paniang* (verboden) geldt; onvoorzichtigheid te dien aanzien zou slechto gevolgen kunnen hebben; vree voor de *boerong* (*poenlianak*) maakt vooral voorzorgen noodig. Na de bevalling rust de kraamvrouw naar oud gebruik gedurende 44 dagen op een ligbank (*prataih*), onder welke voortdurend in een oven vuur onderhouden wordt. Do eerste keer, dat een kind buitenshuis wordt gebracht — dit heet *peutron* (doen nederdalen) —geldt ook in Atjdh als een gewichtige gebeurtenis, welke met een *kandoeri* gevierd wordt, maar toch niet zooveel ceremonieel vereischt als op Java (C. Snouck Hurgronje o. c. I, 428 vv.). De besnijdehis heeft zonder feestelijkheden plaats, tenzij geloften daartoe bijzondere aanleiding mochten geven. De tandenvijling is niet algemeen; zij geschiedt bij vrouwen eerst na het huwelyk, bij jongens in het 12e—15e jaar. Aan de opvoeding neemt de vader deel zooveel hij zelf verkiest; het zou hem in Atjdh niet (zoals in de Padangsche bovenlanden) verbo- den worden, zich daarmede te bemoeien; hij is echter niet geregeld in do woning aanwezig.

d. **Huweljk**. In den regel worden meisjes in Atjeh zeer jong (8 a 10 jaar oud) ten huwelyk gegeven. De verloving komt door bemiddeling van een tusschenpersoon (den *seulajigks*) tot stand on het *gampong*- bestuur moet in de zaak gekend worden. Toestem- ming van het *gampong*-hoold. is zelfa een noodzake- lijk vereischte voor do verbintenis. Verbreekt de vader der bruid zonder aannemelijke redenen de verloving, dan moet hij niet alleen het verlovingsge- schenk aan den bruidegom torrugeven, maar bo- vendien eene booto aan den *oel'ebalang* betalen. Evenals andere gewichtige voorvallen in het huise- lijk loven konmerkt ook de verloving zich door de daarbij van ouds gebruikelijke, stereotype, lang- dradige onderhandelingen (in ouderwetsche formules die soms belangrijk historisch- ethnograpusch ma- teriaal bevatten). Over de vele ceromonien van de bruiloft, de daarbij gebruilte lijk kleedij van bruid en bruidegom en do gebruiken gedurende den eer- sten tijd na het huwelyk, zie: C. Snouck Hurgronje o. c. I, 328—358, 390 vv. — De meeste Atjehers hebben slechts ééno vrouw; toch kiezen bemiddelden zich wól cone echtgenoot in meer dan 6en *gampong*, vooral hoof den, die eene hun passende party dik- wijs slechts op grooten afstand van hun gebied kunnen vinden. Ook concubinaat met slavinnen]<swam voor; do slavin werd dan *goende*^{en} genoemd; de kinderen waren, volgens den Islam, wel is waar vrij, maar hunno maatschappelyko positie was toch niet glijk aan die van kinderen van vrye vrouwen. Do positio der gehuwdo vrouw is in Atj&h, doordat zij het orf barer ouders blijft bewonen, minder slecht dan in vole andere Mohammedaanscho landen.

e. **Ziekten; overlijden**. Ziokten worden door de Atjdhers in het algemeen nog aan do invloed van booze geesten toegeschroven en de geneeswyzen staan mot dio op vat ting in nauw verband (C. Snouck Hurgronje I, 451 vv.). Bij storfgevallen worden de voorschriften van do Islam zooveel mogelijk in acht genomen; vgl. GRAF, § 2. Na afloop der be- grafenis volgt een *kandoeri*, i) welko later on den 3on, Sen, 7en, 10on, 30en, 40en, en 100en dag na het

)]De naam *soerlanah*, overigona in Ned-Indie hiervoor bekend, is in Atjdh niet gebruikelijk.

overlijden, eu op den verjaardag daarvan, lichaamd wordt. Hetplanten van grafsteeuen" op cen graf is volgens de adat verboden gedurende den tijd, dat de rijst te velde staat; overt reding van dit verbod zou, naar men meent, mislukking van den oogst in den omtrek ten gevolge hebben.

1. *Spden* en *vermaelen*. Algemeen geliefd bij de Atjehers ziji) verschillende soorten van dierengevechten. Grootte zorg wordt aan het opkweken der vechtdieren besteed. Bij iedere feestvreugde geldt ook dobbelarij, ondanks het verbod van den Islam, min of meer a Is onmisbaar. Bijzondere betekenis voor den Atjeher hebben de uitvoeringen, bekend onder den naam *raieb sadati*, die in den vorm van een wedstrijd plaats hebben en gewoonlijk van ongeveer 8 ure's a von ds tot na den daarop volgenden middag duren. Zij zijn eene verbastering der godsdienst-oefeningen bij de mystieke orden in zwang (speciaal van den zgn. *rateb Samman*, zie: C. Snouck Hurgronje o.c., II, 220 vv.). Daarby wedijveren de partij — gezelschappen uit verschillende *gampdiig's*, ieder met hunnen *sadati* (een als vrouw uitgedosten knaap, die de hoofdrol vervult) — in het voordragen van raadsels, fragmenten van erotische poezie en toespelingen en vragen, welke op geestige of sportende wijze beantwoord moeten worden. Welke partij in dezen wedkamp overwinnaar blijft, wordt beslist door de toeschouwers, wier oordeel op dit punt meestal zeer eenstemmig is. De betekenis dezer scwfam-spelen voor het volksleven in Atjeah laat zich vergelijken met die der *wajang-spden* op Java; beide boeien doordat al, wat in wijdere kringen bekend is van nationale overlevering, wetenschap, godsdienst en kunst, daarbij ter sprake komt, op-gelusterd door kwinkslagen en zinspelingen op kortgeleden gebeurtenissen; liefde en strijd vormen bij den *raieb sadati* evenals bij den *wajawj* het hoofdonderwerp. — Eene variatie van het *sadati-ap* (*A is de raieb poelet*, zoo genoemd naar de daarbij in gebruik zijnde houten ringen (*boh poelet* of *broe^ poelet*). Ook dit spel bestaat in een wedstrijd tusschen twee gezelschappen. — Iefst uit verschillende *gampongs* (maar zonder *sadati*) — die voordrachten ten gehore brengen en deze begeleiden met lichaamsbewegingen en het manoeuvreeren met doeken en ringen. — Bij bruiloften, bezoeken aan heiligte graven, en andere gelegenheden hebben gewoonlijk zgn. *dlanjant*-optochten plaats, meestal opgeluisterd door muziek van het eigenaardig Atjehsche])

6. Landbouw, vischvangst, handel. a. *Landbouw*. De Atjehers zijn vooral een landbouw-wend volk. „De landbouw" — aid us cen gewone Atjehsche zegswijze — „is de meester der brood-winning". Vooral de rijstbouw vormt eene hoofd-bezigheid voor de meerderheid der bevolking; daar-nevens is ook de teelt van suikerriet en, in de Onder-hoogheden, de pepercultuur van belang; ook vruchtboomen, zooals klappers en pinang, worden aangekweekt. De rijst wordt in het algemeen op sawahs, op hooger gelegen gronden ook op ladangs verbouwd. Voor de besproeiing der sawahs (voor zoo ver deze niet in moeras zijn aangelogd) wordt geen gebruik gemaakt van het water der rivieren, doch uitsluitend van regen water, dat door xniddel van dijkes opgevangen en zooveel mogelijk op de sawahs teruggehouden wordt. Zie verder: ATJEH.

]) De geundrang is een trom; andere Atjehsche muziekinstrumenten zijn de sroene (dwarsfluit) en hareubab (viool); zie C. Snouck Hurgronje o.c. II, 265 vv.

De werkzaamheden bij den rijstbouw worden in Groot-Atjeah, in de Benedenland, door mannen ver-richt; elders laat men de uitplanting wcl aan vrou-wen ovei) Wei bestaan ook in Atjeah bijgelooftge gebruiken en voorstellingen bij den rijstbouw, maar loch niet in die mate als bijv. op Java (C. Snouck Hurgronje o.c. I, 279 vv.). De jaargetijden, naar welke de landbouw-werkzaamheden zich regelen, berekent men naar een moesson-kalender. Deze leeft niets gemeen met de moslimsche, uit 12 maan-niaanden samengesteld, maar bestaat uit eene reeks *keunong's* (periodes, ver loopend e tusschen de tijd-stippen, waarop de maan en het sterrebeeld de Schorpiosen elkander aan den hemel "ontmoeten"), welke tezamen een zonnejaar vormen. Zie ook onder ATJEH.

b. *Vischvangst*. Deze strikt velen Atjehers tot levensonderhoud; gevischt wordt zoowel op zee en in zoutwaterkreeken als in zoetwater op de rijsvelden (waar men ook vischvijvers aanlegt) maar weeten in rivieren, daar de sterke stroom daartegen bezwaar oplevert. Zie verder: ATJEH. Ook de visschers achten zich bij de uitoefening van hun beroep aan een aantal voorschriften (o. a. aan *to-al-pantiang^*) gebonden, welke veronachtzaming hen, volgens het bijgeloof, aan kwade kansen en rampen zou blootstellen. Zie ook onder ATJEH.

7. Volksaad. Door dat eeuwen lang de handhaving der openbare orde door de overheid in Atjeah slecht verzekerd was, groeiden vorige geslachten in tuichteloosheid op. Eerbied voor andermans leven en goet was gering. Ook tegenwoordig komen nog moord en doodslag onder Atjehers veelvuldig voor, niet zelden om weinig betekende redenen. Intusschen is, na de vestiging van het Nederlandsch gezag, voor de Atjehsche maatschappij het vooruit-zicht op gezondere toestanden geopend. Het nu opkomend geslacht leert de orde en tucht, die de vaderen niet kenden. En waar het de Atjehers overigen niet ontbrekt aan scherpte, d u rf en volharding, en een overgrote bescheidenheid hen n i - i in den weg staat, is Jiet te verwachten, dat bij d < n al-gemeencn omparsch der Indische volkcu h (; t Al j " h - sche, zoo klein als het is, zich een plaats in < < v o v j ■ ste gelederen zal weten te veroveren. Daarvoor zal echter 66n voorwaarde moeten worden vervuht, nl. dat de groote euvelen, die thans nog de Atjehsche maatschappij aankloven, als kinderhuwelijken, vruchtafdriving, padderastie en opium inisbrnik worden uitgeroeid.

Lilcratuur. Behalve het standaard werk, „De AtjBhci*", Batavia, 2 din. J 893,94, van den hoog-leeraar dr. C. Snouck Hurgronje, in h't Engelsch vextaald door O'Sullivan (The Achehnese, Batavia-Leiden J 906) met eene nieuwe inlciding bene vens eenige toevoegHelen van den «chrijver, c i i aiidere bo ven reeds genoenoid werken: P. J. Veil), Ai - jin, 1873. — J. A. Kruyt, Atjeah en de Atjehcm 1877. — J. Jacobs, Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeah, 2 din. 1894. — K. F. H. Van Lan- gen in T. A. G. 2e Ser. V (1888), 447 vv. — C. van Vollenhovcn, Het adatrecht van Ned-Indiï biz. 148—225.

ATJEH'SCH. Het Atjeah'sch wordt gesproken in meerdere tongvallen, waarvan het tanra-dialect, de taal der hoofd-of handdstad, (*banda* uit Mai. Perz. *bdidar*, handelstad), a 1B de taal van het voor-heen t x j o n - aangevende deel van het volk, de eerste plaats is gaan innemen en meer bepaaldelijk als de eigenlijke taal wordt beschouwd. Omtrent het klankstelsel is het volgende op te merken. Van de

zacht mede-klinkers kan aUeen de 6 aan het slot van een woord voorkomen; in het schnt, dat hier duidelijk dagteekent uit een oudren toestand der taal, komcn ook in *dj* als sluiters voor, hoewel deze aldus geschreven klanken thans boide ala r worden uitgesproken. De A is aan het slot tot de hamzah of ingeslikten mede-klinker geworden; de s, welke aan het begin overgegaan is in een klank, eenigszins overeenkomende met de Engelsche *th*, wordt aan het slot tot *h*; de I meestal tot j; terwijl eene r in dat ge- val verdwijnt. Onder de Idinkers komt voor de *eu* als vervanger van de Mai. Pol. *pepet*. Onder de klankverschijnselen vallen voorts op: de overgang van de oorspronkelijke *oe*, in open letter-grepen, in *ee*, bijv. *baUe*, (dialectisch *batiw*, *batew*), steen, uit Mai. Pol. *watoe* of *batoe*; van *i* in hetzelfde geval in *de*, (dial. *oj*, *aj*), bijv. *talde*, touw, Mai. Pol. *ali*; de overgang met omzetting van oorspronkelijk Atj $\text{h}^{\text{h}}\text{sch}^{\text{h}}$ in *lh*, als *thee*, drie, uit *tee* = M. P. *teloe* ; enz. Opmerkelijk is het groot aantal den-letter- grepige woorden in de taal, welke deels ontstaan zijn doordat in een oorspronkelijk twee-letter-grepig woord in de eerste lettergreep de vocaal verloren is gegaan, als bijv. in phet, bitter = Mai. *pahit*; iron, nederdalen = Mai. *toeroen* ; deels doordien de ge- heele oorspronkelijk eerste lettergreep verloren is ge- gaan, als in *on*, blad, Mai. *dau*. Deze verschijnselen moeten wcl verklaard worden uit een sterk accent op de laatste lettergreep, wat tegenwoordig evenwel, althans in den vollen omvang, niet meer voor de taal kan aangenomen worden. Daardoor zijn ook te verklaren de overgang van oorspronkelijk Mai. Pok *i* en *oe* in *de* en *ee*; verder de achtervoeging van *e* in vele woorden na klinkers, bijv. na *eu* in in *oerueug*, mensch, = Mai. *orang* waarbij ook nu nog het accent op de *eu* valt. Daarentegen is het opvallend, dat er ook 6en-lettergrepige woorden voorkomen, waarin de laatste open lettergreep afgekapt is, al : : *djeuet*, worden, = Jlad. *djadi*; *beuet*, lezen, = Mai. *batja*, (geschreven met het Arabisch teeken *dj*, dat hier ook de *ij* kan voorstellen auu het slot; trouwens ook de overige woorden, waarin het -chrift; dat teeken aan het slot vertoont, schijnen in hetzelfde geval te verkeeren). Wat de spraakun- stig(!) vormten bet ref, is op te merken, dat suffixen I > I v(ior(l-afb i<ling in de taal outbreaken. Als levende vorin-<-)(-jricntfii komen voor: het prefix *meu*, (v66r lip b-t tr-rs *moe*), niet zoolzee r Mai. Pol. *ma*, *me*, a In wcl overviiikomende jnct Bat. *mar*, Mai. *be* doch o<(k ont >)hojictische redencn gebezigd in plaats van In l infix *nun*; het prefix *peu*, (v66r lip-letters *poe*), tol \oj ining van causatieve werkwoorden, cnz., = Mai. Pol. *pa*, *pc*; benevens de infixen *eum* = Mai. Pol. *ocm*, en *cm*., Mai. Pol. in. Daamcvens kent do taal(l : : „vrcvoeging" door voorhechting dor vorkorto pers. voornv. aan het werkwoord, onafhankelijk van de beteekenis. Een verkorte vorm deze voornv. aan het werkwoord gebecht, kan ook dienen om *zc* aln voorverj, der handeding, zonder nadruk, aan to duidcii. Hoewel de woonen-schat van het Atjehsch zich gedcclelijk nicer aansluit bij (lien van talen als hot Maloisch, enz., (do overgenomen woorden na- tuurlijk buiten rckciuing gclaten), is er in de spraak- kunst veel, dat herinnert aan verschijnselen, welko voorkoxnen in talen in het Oosten van den Archipel. Jldt oordeel over de plaats, welke de taal inneemt ten opzichte der verwanten, dient nog opgeschorst to worden.

De Letterkunde der AtjdherB bestaat nagenoeg alleen uit werken in gebonden stijl, al worden ook verhalen, (*luiba*) overleveringen, enz., in het geheu-

gen bewaard en mondeling in ongebonden stijl 矛 g gedgcedld. Onder de werken in gebonden stijl zym het meest voorkomend die, welke den naam *hikajau*/ dragen, en deels mcer oorspronkelijk, deels naar MaLz-*, 矛 ? of andere bronnen bewerkt zijn. Voorts komen ook 必花%*T uit het Mai. bekende *panlo*'s voor, waarvan de meeste evenwel alleen mondeling overgeleverd worden.

Literatuur. J. Dias, Lijst van Atjehsche woorden in het T. v. h. Bat. Gen. Deel XXV (1879); P. Arntens: Maleisch-Hollandsch-Atjehsche Woordenlijst, Amsterdam, J. H. de Bussy. 1880; K. F. H. vanLangen, le Handleiding voor de beoefening der Atjehschq Taal, en 2o. Woordenboek der Atjehsche Taal, beide bij M. Nijhoff, 's-Gravenhage. 1889; Dr. C. Snouck Hurgronje, 1°. Studien over Atjehsche Klank- en Schriftleer, T. v. h. Bat. Gen., Deel XXXV A y (1893); 2@. Atjehsche Taalstudien, in hetzelfde Tijd- W, 夕, 全二& schr., Deel XLII (1900). 3°. De Atjehers 1894 deel. //*, > II; Th. Veltman Nederlandsch-Atjehsche woorden-lijst Batavia 1906. I. C. G. I.: ATJEH-NOOTEN. Zie ANACARDIUM. / 夕 *U, ATJOENG (SOEND). Zie AMORPHOPHALLUS C 4 C. CAMPANULATUS. » 夕 Q

ATLAS. De algemeene naam van .oene vlindersoort van Java (*Attacus alias*), zeer kenbaar aan hare reusachtige grootte, zeer dik lichaam, aanzoomlij ke^C--vlucht en aan de 4 doorschijnende vleugelvelken., waarvan op iederen vleugel er 6en aanwezig is. Zij vliegt zoo langzaam en eigenaardig, dat deze beweging een "zweven" kan genoemd worden.

ATOEDA. Eon der vele namen door inlanders op Nieuw-Guinea en omliggende eilanden gegeven aan een Paradijsvogel, *Paradisaea minor*; andere namen zijn Tsiankar, Woembi, Mambcoor, Thiahr, Teban, Eiawawa : op Misool Sjak. *Paradisaea sanfiiinea* heet op Waigoe Sebem. Op do Aroe-eilanden heet *Paradisaea apoda*: Faneam; de huiden van dezen vogel komen in don hand el voor onder den naam van Boeroeng-mati-aroë; „doodc vogel v&n Aroe".

ATOEN LAOET (MAL.). Zie HERITIERA. ATOENG (MOL. MAL.). Zie PARINARIITM. ATOERAN SINOMAN, cidcrs ook wcl *arisan* genaamd (Zie Ind. Gids 1891. II. 1940), is de benaming eener regeling (atoeran), berustende op de onbeschreven desa-adat, waarbij in de desa's op Java aan bcpaald mannelijke ingezetenen — soms ook te zamen met vrouwen, — opgedragen wordt, te zorgen voor hot organiseren zoo van de fees ten, die in het dorp worden gcegeven bij gelegen- heid van huwelijken, strfgovallen e. d. als van de al- gemcene dorpsfeesten. Zy mogen ook enkeleheffingen doen, om daaruit de noodzakelijksto onkosten voor dio fees ten to bestrijden. Zie vorder onder DESA.

ATOERBOENG (BAT., MINANGK.). Zie AMORPHO PHALLUS VARIABILIS.

ATOLLEN EN BARRIERERIFFEN. Een atol is een kringvormig met eon of mcer lago koraaleilandon bezetto koraalrug, waarbinnen zich een lagunc bevindt, die meestal vrij ondiep is. Inslagunc kunnen de machtigo occaangolven niet anders dan zeer verzwakt doorlringen, omdat ook daar waar de koraalrug of rifrand niet mot eilandjes bezet is, dio rifrand bijna overal zeer ondiep is. Hierdoor vormt, wat betreft do Malediven-atollen en do atollen van den Groot on Ocean, het rustigo watervak der lagune een scherpe tegenstelling met den Ocean, welks golven aan de zeezijde onafgebroken eon woeste branding veroorzaken. De kringvormigo rifrand is door* sneden door kanalen, waardoor het Oceanwater vrijen toegang heeft totelagune. Hoeweldio kana-

切") 夕

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

夕 * * * * *

Jen biina zonder uitzondering minder diep zijn dan de lagune, zijn er vaak, meer in het bijzonderwat de Maldiven-atollen betreft, een of meer, waarvoor zelfs de grootste schepen de lagune kunnen beraken om daar een veilige ankerplaats te vinden. Is de kringvormige rifrand geheel ondergedompeld, dan spreekt men van *atolwrmige raffen*. Ch. Darwin („Coral Reefs“) neemt aan, dat alle atollen min of meer boven zee uitstekende eilanden zijn geweest, die aan langzame daling onderhevig waren onder omstandigheden gunstig voor rifvorming. Hierbij ontstond oorspronkelijk een kust- of strandrif (Zie KORAALRIFFEN), dat breeder werd naarmate de oever zich bij daling terugtrok. Naarmate die breedte toenam, verinnderde de toevoer van voed-sel naar de t verst van zee gelegen rifgedeelten, waardoor er een oogenblik kwam, dat daar de op- bouw van het rif geen gelijken tred kon houden met de daling, zoodat bij verdere daling een laguno tus- schen rif en eiland moest ontstaan. In dit stadium d.i. gedurende den tijd dat de daling nog niet zoo ver is voortgeschreden, dat het oorspronkelijk eiland reeds geheel onder de oppcn'lakte der zee ver-dwenen is, spreekt Darwin nog niet van een atol maar van een *barriere-rif*. Zoodra het laatste puntje van het oorspronkelijk land onder de oppervlakte is verdwenen, is het atol geboren. Heeft later de daling sneller plaats gehad, dan zelfs aan de zeezijde het rif zich kon opbouwen, dan verdwijnt het rif onder de oppervlakte en heeft men te doen met een atolvormig rif. Zie over de verschillende atol- hypothesen W. M. Davis „The home study of coral reefs“ in Bulletin of the Amer. Geogr. So. XLVI 1914, 8—10.

Omtrent de raffen in den 0. I. archipel, die mogelijkwijze atollen genoemd zullen worden, is nog betrekkelijk weinig bekend, omdat ze nagenoeg alle gelegen zijn in het nog zeer onvoldoende onderzochte Oostelijke deel van den archipel. Als vaststaande mag reeds worden aangenomen, dat vele raffen al- daar het uiterlijk aanzien van atollen hebben ; al- leen is nog een nauwkeuriger onderzoek noodig om te beslissen of ze aan alle vereischteit voldoen om atollen te moeten worden genoemd. Waarschijnlijk voldoen aan *alle*, door Darwin gestelde eischen: het Moearas-riif in Straat Makassar, de Maria-Reigers- berg- en Zandbuis- en Huzaarbanken, de groep der Oostelijke Postillon-eilanden, de bank „De Brill“, het Angelica-rif en het Boni-rif. Behalve eerstgenoemde zijn deze atollen alle in de Flores-zee gelegen. Laatst- genoemde drie raffen zijn bij hoogwate- geheel onder water, zoodatstreng genomen daarvoor de naam van atolvormig rif moet wordengebezigd. Merkwaardig zijn het Angelica-rif door zijn dubbele lagune en do Bfaria Reigerabergbanken door de ongekend groote diepte van een deel der lagune en de toegang daartoe, n.l. ruim 200 M. Vergelijkt men deze koraalvormingen met de atollen der Malediven en van den Grooten Oceaan, dan is geen volkomen gelijkenis aanwezig. Wil men dus met alle geweld volhouden, dat in den Indischen Archipel geen atollen voorko- men, dan zijn er voor die bewering bij elk rif wel ar- gumenten aan te voeren, maar hoogstens zou dit be- wijzen, dat men te doen had met wat men in do dier- en plantkunde een andere varieteit noemt. Wat de bewering van afwezigheid in den 0. I. archipel van atollen sterk in de hand zal hebben gewerkt, is, dat de Oost-Indische atollen niet zoo sterk op de ver- beelding werken als die der Malediven en van den Grooten Oceaan. Bij de Malediven en atollen van den Grooten Oceaan treft men over honderden mij-

len afstand in den open oceaan geen and er land aan dan die atollen, van buiten gebeukt door hooge oceaanogolven, van binnen bestaande uit een rustige, veilige lagune; in den Ind. Archipel daarentegen ziet men slechts 66n of meer zandbanken of lage eilandjes, waarvan eerst bij nader onderzoek blijkt, dat ze deel uitmaken van een atol.

Behalve de bovengenoemde zes raffen, waarvan het karakter van atol als vaststaande moet worden beschouwd, kan de ontdekking van meerder atollen verwacht worden; afgaande op min of jneer vage berichten: in de Archipels der Tijger-cilanden, der Patcmster-eilanden en der Westelijke Postillon-eilanden; in den Banggai-archipel; in den Toekang- Besi archipel; en het llarianne-rif bij Bonerate.

De in de ondiepe Java-zee nabij Batavia gelegen Agnieten- en Hoom-eilanden en Groote Kombuis (Prof. C. Ph. Sluiterin het Nat. Tijdschr. v. N. I. Deel 49 bl. 278), voldoen aan de bovengegeven onembrij- vingvan atol. Evenzoo komt de naam van atolvormig rif toe aan delMiddon- enNoorderriffen bij Boompjes- eiland. Naar de gewone voorstelling is evenwel de naam van atol en atolvormig rif op al deze eilanden en raffen niet zuiver van toepassing, daar zij alle in ondiep water gelegen zijn.

Barriere-riffen. De vraag of zich in den 0.1. Archipel barriere-riffen bevinden of niet, is niet met zulk cene beslistheid te beantwoorden als die betreffende atollen. Moge de aan een atol toegekende beteekenis bij verschillende schrijvers ook al eenigszins uiteen- loopen, bij elk afzonderlijk wordt het woord toch slechts in 66n beteekenis gebruikt, zij het ook dat die zelden duidelijk omschreven is. Bij barriere-riffen daarentegen is de verwarring veel grooter, om te be- ginnen reeds bij Darwin. Het groote Barriere-rif van Australie, het best en langst bekende, waaraan do algemeene naam baroere-rif ontleend is, zou men daarom licht als het type van een ban'dre-rif be- schouwen. Niet alleen is hier echter, in tgeci)st(: lling met de andere, het hooge rif, dat de lagune van den oceaan scheidt, zeer breed, maar in plaats van zeer steil loopt het juist vrij zacht glooiend in den oceaan af. Ook de Britsche Hydrografie houdt zich niet aan haar eigen omschrijving [A Barrier reef may front a coast-line, or encircle an island or group of islands, leaving a deep channel between it and the shore], want bij do beschrijving van vele atollen en atolvormige raffen wordt do rifrand „barrierereef“ genoemd. Vergelijkt men nu do rifvormingen in den 0. I. Archipel, die door prof. Nicmeyer (Tijd- Kchrift van het Kon. Ned. Aardr. Gen., jaargang 1911) barride-riffen genoemd worden, met het Great Barrier Reef en met die „geuldo“ atollen, dan komt men noodzakelijk tot de gevolgtrek- king, dat de gelijkenis met geen van beido soor- ten bijzonder sprekend genoemd kan worden. Aan den anderen kant echter zijn de verschillen tusschen die raffen en de kust- of strandriffen, plaatriffen en atollen (zie „KORAALRIFFEN“)z66 groot, dat zo nog veel minder tot die afdelingen kunnen worden gerekend. Wil men ze niet in een vijfde afdeling onderbrengen, dan ligt het dus meer voor de hand zo tot de baviere-riffen te rekenen, en de verschillen toe te schrijven aan het ontbreken van de oceaan- branding. Met het Great Barrier Reef hebben ze ge- meen, dat ze bestaan uit het continentaal plat (continental shelf), waarop zich voornamelijk op den rand vele koraalriffen hebben gevormd. Met de „ge- vulde“ atollen hebben ze genieen, dat ze, voor zoover bekend, steil naar de diepe zee afdalen. Voor de ver- spreiding raadplege men het aangehaalde artikel

van prof. Nierneyer; waarschijnlijk echter zullen, naarmate het werk der opnemingsvaartuigen vordert, nog vele nieuwe worden gevonden, terwijl mogelijk ook zal blijken dat andere ton onrechte voor barriere-riffen zijn aangezien. 25/1/7

ATT AN G-L AMOEROE. Landschap op Celebes aan den linker-oever der Wallana-rivier, in het zuiden van Lameroe.

AUCHMUTY (SIR SAMUEL). Engelsche generaal, bevelhebber der expeditie, die in 1811 Java veroverde, geboren te Nieuw-York 1756. Hij diende eerst in den Amerikaanschen onafhankelijkheidsoorlog, daarna in Britsch-Indië en Egypte (1800), ontschiedde zich bij de expeditie tegen Buenos Ayres (1806) en werd in 1810 tot bevelhebber der troepen in Madras benoemd. In deze hoedanigheid werd hij te last met het bevel over de Engelsche troepen, die tegen Java werden gezonden, waarbij het hem gelukte na een korten tegenstand de kolonie te veroveren (6 Aug.—8 Sept. 1811). In 1813 keerde hij naar Engeland terug, werd in 1821 tot bevelhebber der troepen in Ierland benoemd, maar stierf reeds den 1 Iden Aug. 1822, na een val van zijn paard.

Zie Dictionary of national biography, cd. by Leslie Stephen. II, bl. 246.---

AULIHA. Eene Papagaai-soort, *Tanygnathus mulleri*, van Celebes. *Eclectus pectoralis* is heet op de Aroe-eilanden, *Woitau-Koekoek*, op de Kci-eilanden, *Canenmauk*; *Eclectus cardinalis* wordt op de Keilanden en op Goram Kanerbroe genoemd. *Eclectus pectoralis* heet op Misool Man a in bi en te Andai (N. Guinea) Ocremaap; *Eclectus cardinalis* op Zuid-West-N.-Guinea Kandar.

A USTRAAL-AZIATISCHE MIDDEL[LANDSCHE] ZEE is de gemeenschappelijke naam, door den oceanograaf O. Kriemmel en daarna door Nederland-sche geografen gegeven aan de wactren van den Indischen Archipel in uitgebreiden zin (met de Philippijnen). Zij verbindt de Indische en Groote Oceaan en scheidt het vasteland van Azië van dat van Australië. Zij wordt verdeeld in de Chineesch-, Java-, Soclooc van Celebes-, Mindoro-, Moluksch-, Flores-, Timor-, Banda-, en Harafora-Zeen, bevattende de talrijke eilandengroepen, die tegenwoordig Insulinde genoemd worden en hooft een oppervlakte van ruim 8 millioen K.M.². Vergelijk ARCHIPEL en INSULINJE.

Zie Kriemmel, Handbuch der Ozeanographie 2e druk, 1907, I, biz. 130; Tydemann Hydrographic Results of the Siboga Exped. 1903; Abandanon, Geologie van de Siboga schetskaart van Ned. Oost-Indië, 1914 (met zeediepten).

AUSTRONESISCHE TAALSTAM. Zie INDONE-SISCHE TAALSTAM.

AUXILIAIR ESKADER. Aldus noemde men in het eerste gedeelte der negentiende eeuw het Nederlandsche eskader in Oost-Indië, omdat dit smaldcel daar was (hulp-) (auxiliair) van de koloniale marine. Na 1860 werd onder die benaming verstaan het smaldcel van 's rijks zee-macht, in Ned.-Indië gestationeerd ter handhaving van het Ned. gezag en van de Ned. belangen aldaar. Ten onrechte bleef een naan voortleven, welke juist door de regeling van het Koninklijk beehiut van 16 Nov. 1866 — eigenlijk reeds sedert de opheffing der koloniale marine — geen recht van bestaan meer had.

AVERRHOA BILIMBI L., fam. *Oxalidaceae*. Blimbimbing (JAV.), Tjalintjing (SOEND.). Lago boom, met 10—18-jukkige, meest zeer groote bladen, en, onrondo, slechts zeer weinig gegrooide vruchten. De rijpe en ook de jonge zeer scharp zuursmakende

vruchten worden algemeen in de indische keuken gebezigd en ook als confituur of op andere wijze toe-bereid gegeten. In bijna ieder dorp onder de cultuur-boomen voorkomend. De boom is met zekerheid niet in het wild gevonden.

AVERRHOA CARAMBOLA L., fam. *Oxalidaceae*. Blimbimbing, Blimbimbing mania, Blimbimbing alda (de wildo vorm). Kleine boom met 3—5-jukkige biadieren en fraaige vruchten met 5 scherpe sterk vooruit-springende ribben. Do boom wordt in alle tropische streken gekweekt, op Java vooral in de kampongs. In het wild schijnt de plant op Java voor te komen; de vruchten van dezen wilden vorm zijn zeer zuur en oneetbaar, van de meeste gekweekte vormen ook tamelijk zuur. Een zoete soort komt vooral bij Demak gekweekt voor, en heeft veel grotere vruchten.

AVICENNIA OFFICINALIS L., fam. *Verbenaceae*. Api-api (JAV. BOEG., MAL.), Kajoe kendeke (MAL.), Ki blanak (SOUND.). Vrij lage boom uit de vloedbos-schen van geheel tropisch Azië, Oost-Afrika en Australia tot Polynesie, bekend door de lange kabelachtige wortels, die horizontaal op geringe diepte onder de oppervlakte van het zilte slijk voortkruipen en asperge-vormige zijtakken afgeven, die loodrecht naar boven groeien en zeer poreus zijn. Het zaad ont-kiemt reeds aan den boom, maar de vrucht springt niet eerder open, voor ze in het water valt. Het hout wordt bijna allen als brandhout gebruikt, vandaar de naam Api-api. Een varietoet is *Avicennia alba*, met andersgevonnde en aan de onderzijde witte biadieren.

AWAB. Zie VLEERMUIZEN, VRUCHTEN-ETENDE.

AWAR-AWAR (Tandjoeng of Oedjong-). Kaap aan de noordkust van het district Djenoe van de afdeling Toeban, residentie Rembang. De naam is volgens sommigen ontleend aan de daar veelvuldig voorkomende awar-awar (zie aldaar), volgens anderen aan do zeemansuitdrukking „awar awar” = bij gissing schatton (Mai).

AWAR-AWAR (JAV.). Zie FICUS LEUCANTOMA.

AWAYA. Plaats, door Christenen bewoond, gelegen aan do noordkust der Elpapootih-baai op het eiland Ceram; ovcnals alle strandplaatsen langs do kusten van Coram regelmatig gebouwd, met breed wegen en vijf net gebouwd huizen. De bevolking leeft er van vischvangst en jacht en vande sago, die in menigto op do lagoon plaatscn aan hetstrand voorkomt, en waarvan verscheideno boomen jaarlijks a / 2.50 per stuk aan do bevolking van Noesa Laoet en Sapa-roea verkocht worden. De plants wordt hior vftf- meld, omdat in hare nabijheid zich eeno ondemcniug op van do bevolking gehuurde gronden bevindt, die door een Australier, gexploiteerd wordt. Op dit land wordt op grooto schaalde klappercultuur voor coprabereiding uitgeoefend in het gedeelte gren-zonde aan de Elpapootihbaai, terwijl vorder naar binnen in het glooiendo terrein cacao, tabiitk, notemuskaat en koffio worden geteeld.

AWI (SOEND.), on zijn samenstellingen. Zie BAMBOE.

AWOEH. I. Vulkan in het landschap Kandhar-Taroena in hot noordelijk gedeelte van het eiland Groot-Sangi of Sangih6 tor hoogte van ± 1000 M. Uitharstingen z'n bokend van 1711 (Valentijn, Beschrijving dor Moluccos p. 53 o. v.); 1812 (Junghuhn, Java HI 1257, con kleinoro eruptio); 1856 (Nat. Tijdschr. v. N. I. 1856, 373; E. Stoller, de Sangi Archipel, p. 12); 1875 (geon nadero bijzonderheden be kend); 1892 (Koi. Verslag 1902 p. 21; Coolsuia, do

zendingseeuw, p. 646; Tijdschr. Aardr. Gen. 1892, 872). Zie ook Meded. Encycl. Bureau II, 1912, 17.

Vooral bij die van 1711, 1856 en 1892 werden vele menschen gedood.

II. Vulkaan van ongeveer 1900 M. hoogte op het eiland Siao (Sangi Eilanden), die nog steeds werkzaam is en dampkolommen uitstoot, doch waarvan slechts 66n hevige eruptie bekend is, n.l. in 1712 (volgens Valentijn), toen het geluid der uitbarsting tot op Ternate gehoord werd. De mogelijkheid is echter niet uitgesloten dat hier een verwisseling heeft plaats gehad met de eruptie van 1711 uitden bovengenoemden G. Awoeh, die door hem slechts edn maand vroeger wordt gesteld. In Dec. 1900 werd verhoogde werking waargenomen, doch tot een uitbarsting kwam het niet. — De berg is tot $\frac{2}{3}$ der hoogte met cultures bedekt (vooral nootmuskaat).

AWON-AWON. Naam voor een Koekoek, *Surniculus lugubris* op Java; op Sumatra Toeh.

AY OELIT LAUN. Volgens Valentijn de naam op

Amboina gegeven aan een Wandclend Blad, *Phyllium siccijolium*. *Phasma gigas*, een Spooksprinkhaan heet op Amboina Tanke-seitan of Duivelstaf. Wanneer deze insecten op een blad of tak gaan zitten, zijn zij moeilijk daarvan te onderkennen en daardoor beter beschermd tegen vijanden. Dit verschijnsel wordt nabootsing of Mimicry genoemd.

AZADIRACHTA INDICA Juss., fam. *Meliaceae*. Momba, Mimba (JAV.). Boom, over een groot deel van Zuid- en Zuid-Oost-Azië verspreid, op Java alleen in het oosten voorkomend; aan de eigenaardige enkelvoudige bladeren met scherp gezaagde smalsikkelvormige blaadjes gemakkelijk van alle andere boomen te herkennen. Het duurzame hout (*Margosahovi*) wordt soms voor huisbouw gebezigd. De gom, die meestal aan beschadigde boomen in groote stukken gevonden wordt, kan als briefvenlijm uitstekend gebruikt worden, en komt vooral in de omstreken van Sitoebondo in den hand el. } j ...

B.

BAA of NAMOEDALE. Havenplaats in de onderafdeeling Roti, afdeeling Z. Timor en Eil., residentie Timor en Ond., gelegen aan de westkust van het eiland Roti, tevens standplaats van den gezaghebber; wordt tweemaal's maands door de booten der Koninklijke Paketvaartmaatschappij aangedaan. Er bevindt zich een kustlicht. Een hulpprediker, tevens hoofd eener kweekschool voor inlandsche onderwijzers ten behoeve van de landschaps- en zendings-scholen, is er gevestigd.

De plaats telde ult. 1905 ± 1100 inwoners, waarvan een twintigtal Europeanen, een honderdtal Chinezen en tien Arabieren.

BAANE (JAN CORNELIS), geb. te Vlissingen in 1761 of 1762, overleden te's Gravenhage 1 April 1823. Diende de Cie. » laatstelijk in den rang van kapitein, op verschillende schepen in de jaren 1780—1802. Is de schrijver van een boek getiteld „Reis door een gedeelte van deNederlandfche bezittingen in O-Indie" en loopende over de avonturen door hem doorgemaakt op zijn eerste reis naar Indie van 1780 tot 1786, gedurende welke hij ook mede maakte de expeditie tegen Riouw (1784). Vgl. Verh. Ind. Gen. V (1858) 252; Dr. F. de Haan, Priangan I, 181.

BAARDVOGEL. De Baardvogels (*Capitonidae*), zoo genoemd naar de stijve borstelvederen aan den wortel van den snavel, zijn vogels van gedrongen lichaamsvorm met stevigen snavel, meestal groen van kleur met afteekening van blauw, geel, rood en zwart, soms echter bruinachtig van kleur, met korte pooten en 2 naar voren en 2 naar achteren gerichte teenen. Het zijn weinig bewegelijke vogels, die zich hoofdzakelijk met vruchten voeden en een eentonig stemgeluid hebben. De oengkoet of engkoet, *Xantholaema rosea*, van Sumatra en Java, is van boven groen, van onderen geelwit met groen-zwarte streepen, kop rood met een blauw vlek in den nek en zwarte vlekken aan de kopzijden. Hij is zoo groot als een rijstvogeltje en ontleent zijn inlandsche namen aan zijn stemgeluid. Ongeveer evengroot is *X. australis*, tjantjarang of tengerrer,

mode naar zijn geluid, genoemd; deze komt alleen op Java voor en is groen met blauw voorhoofd en keel, die zwart gezoomd is, en geloo wangvlecken. Grooter is de *t&olok*, *Cyanops amillaris*, ook alleen op Java voorkomend, groen, achterhoofd blauw, voorhoofd en keel goudgeel. Eenvoudiger van kleur is *Cyanops lineata*, de boetok, kootok of bfitotoet; deze heeft een bruin gestreept kop en borst en groene rug, vleugels en staart. *Chotothea javanensis*, de toeloengtoempok of tjodok, is een van de grootste javaasche soorten, met gelen bovenkop en gelo baardstrepen, roode keel en zwarte kopzijden, overigens groen. *Psilopogon pyrolophi* van Sumatra heeft een zijdelings samengedrukten snavel, een tamelijk langon staart en is vooral te kennen aan de stijve roode, naar voren gerichte vederen van het voorhoofd. Op Sumatra en Borneo komt het van do baardvogels in het algemeen door de kleur afwijken-de genus *Calorhamphus* voor; *C. julivinosus* van Sumatra is olijfbuin met witachtigen buik en met bleekroode wangen en keel. Dit laatste geslacht heeft eveneens een zijdelings samengedrukten snavel en slechts zeer zwakke snavelborstels.

BAARDZWIJN. Zie ZWIJNEN.

•BABAD. Naam van Javaasche kronieken, gewoonlijk in versmaat, hoewel eenige zeer bekende en reeds uitgegevene, als de Babad Tanah Djawi en de Babad Kediri in proza zijn opgesteld. In die Babad'n is geen spoor van poezie te vinden. Wat zij verhalen van Java's oude geschiedenis is een mengsel van verhalen, mythen en sagen, fragmenten uit de meest verschillende literatuur-producten, die steeds met nieuwe toevoegsels vermeerderd en langzamerhand gerangschikt in een gefingeerd chronologische volgorde, ten slotte beschouwd werden als kronieken van Java's geschiedenis, hoewel zij naar hun oorspronkelijk karakter eerder handboeken voor de Javaasche letterkunde zijn te noemen. In die zoogenaamde geschiedboeken treft men o.a. verhalen aan, die moeten gerekend worden tot de oude Maleisch-Polyneesche mythologie en een groot aantal verhalen.

len, on tiend aan de Oud-Indische sagen en my then, vooral aan het Mahabharata. Onder de ouderc heerschers over Java, van wie de latere historische heeren af te stammen, worden Indische goden, als Qiwa en Brahma en bekende wijzen en helden uit het Mahabharata genoemd, die door de Javanen als hunne voorouders worden beschouwd. Moet dus aan die oude verhalen alle historische waarde ontzegd worden, voor de latere is dit niet het geval. In zijn academisch proefschrift „Critische beschouwing van de Sadjarah BantSn. Bijdrage ter kenschetsing van de Javaansche geschiedschrijving” (Leiden, 1913) heeft Dr. Hoessein Djajadiningrat door vergelijking met Europeesche bronnen aangetoond, dat de door hem behandelde BantSnsche kroniek voor het tijdperk van godsdienstovergang bruikbare gegevens bevat.

Literatuur. J. J. Meinsma, Inleiding op zijne uitgave van de Babad Tanah Djawi in proza (s Gra-venhage, 1877); A. C. Vreede, Catalogus van de Javaansche en Madoereesche Handschriften der Leidensche Universiteitsbibliotheek (Leiden, 1892), pag. 70 — 153 en de daar op p. 70—71 geciteerde literatuur; Dr. J. Brandes, Een verslag van professor A. C. Vreede omtrent eene verzamling Javaansche en Madoereesche Handschriften (Tijdschr. Bat. Gen. XXXV, (1893) pag. 452—62); Dr. J. Brandes, iets over eenouderendipantfiguraenz. (Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, (1889) pag. 375—379 en pag. 413—426; Dr. J. Brandes, Verslag over eene Babad Balambangan (Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII, (1894) pag. 325 vlg.); Dr. J. Brandes, Yogyakarta (Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII, (1894) pag. 415 vlg.); C. Poenscn, Bloem- lezing uit Javaansche prozageschichten (Leiden, 1893), pag. 127—310, begin en slot van een babad in proza; Dr. J. Brandes, Pararaton (Verh. Bat. (XLIX), 1897 pag. 176—183; P. VV. van den Broek, De Geschiedenis van het rijk Kediri (Leiden, 1902); C. Pocsnen, Mangkubumi (Bijdr. T. L. Vk. 6c volgr. VIII, 1901 pag. 223—361 en 7e volgr. IV, 1905 pag. 73—346; Amangku Buwana Sepuh; Dr. H. H. Juynboll, Supplement op den Catalogus der Jav. en Mad. Has. der Leidsche Universiteitsbibliotheek, II (1911), pag. 52—61, 92—104, 503; Hoessein Ujajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Banten (Leiden, 1913); Dr. H. H. Juynboll, (Jatalogiis der Javaanschn, Balin- en Mad. Has. van het Koninkl. Instituut (Bijdr. T. L. Vk. LXIX 1914), p. 395—400, Ovei- Balinncsche Kroniekn verp) ijke men: R. Friederich, Voorloopig verslag van het ci land Bali (Verb. Bat. Gen. XXII, 1849 pag. 21 22); Dr. H. 11. Juynboll, Supplement op den Catal. der Sund. Hss. en Catalogus van de Bal. en Sas. Hss. (Leiden, 1912), p. 139—143 en 152—154.

BABADOETAN (SOEND.). Zie PASPALUM CONJUGATUM.

BABADOTAN (SOEND.). Zie AGERATUM.

BABAH Awf, DJINAMPRONG en Nd. Landschap in de onderafdeeling Tjalang, afdeling Westkust van Atjeh, met totaal slechts 50 geregistreerde man non; worden wegens hun onbeduidendheid in 1914 toegevoegd aan Lh6^h Krosiit. Zie aldaar.

BABAKAN. Plaatsje aan het Zuiderstrand van Java, gelegen in het district Adiredj, afdeling Tjilatjap, residentie Banjoemas, waar vroeger de berg- en veld artillerie van Midden- en Oost-Java (Bahoe-biroe, Ambarawa en Soerabaja) jaarlijks gedurende eenige maanden van den Oost-inoesson schietoefeningen hielden. Thans maakt de infanterie uit de garnizoenen Tjilatjap, Magelang, Djokja enz. voor hare schietoefeningen van een gedeelte van het oude artillerie-schietterrein gebruik.

BABAKAN. I. (TOPENG). Soort van straattoenact, door twee of meer personen, soms gemaskerd, opgevoerd. Zie TOONEEL.

II. Soend. Een nieuwe vestiging op een tot dusver onbewoonde pick; gehucht, kolonie/ n BABAOE, voorheen hoofdplaats der toenmalige 1 bnderafdeeling van dien naam der residentie Timor en onderh., thans een gewone binnenplaats met een vrij groot aantal Chinezen, gelegen aan de oostzijde; der Baai van Koepang. In den omtrek wordt veel padi geteeld en in de hoofdkampong wonen vele Rotineezen.

BABAR-EILANDEN. Groep van zes eilanden, n.l. Babar, Dai, Daweloor, Dawera, Masela en Wetan, gelegen tusschen 129°30' en 130°5' O. L. en 7°30' en 8°10' Z.B., welke sedert de reorganisatie van het bestuur in de residentie Amboina (Ind. Stb. 1911 no. 631) onder de afdeling Tanimbar- en Babar-eilanden ressorteeren.

Te Tapa op het eiland Babar is een posthouder gevestigd, die ondergeschikt is aan den te Saumlakui op het eiland Jamdena (Tanimbar-eilanden) gevestigden gezaghebber bij het Binnenlandsch Eestuur.

Van al de eilanden verheft Babar zich het meest boven de zee; de hoogste punt bereikt een hoogte van 830 M. De bevolking zal ± 10.000 zielen bedragen, over meerdere negorijen verspreid, en bestuurd door hoofden met den titel van Orangkaja en Kapitan. De bewoners komen in menig opzicht met die der Tanimbar- of Timor-Laoet-eilanden overeen.

De eilanden zijn geologisch merkwaardig door de zeer fraaie, jonge kalkterrassen, aan de oostkust van Dai zelfs 15 boven elkaar, de hoogste tot 620 M. b. z. Deze kalk schijnt afgezet te zijn op veel oudere (mesozoische) gesteenten, die op enkele plaatsen werden aangetroffen (Verbeck, Molukkenverslagj”) Jaarb. Mijnw. 1908, 447).

Voor de algemeene beschrijving zie: G. W. W. C. Baron van Hoevell, Do afdeling Babar. Tijdschr.-Ind. T. L. en Vk. XXXIII, 1889, 187.

BABAT. Dorp op Java, 20 M. hoog, gelegen in de afdeling Lamongan van de residentie Soerabaja, aan den rechter-oever van de Solo-rivier, ter plaats waar deze, do residentie Rembang verlatende, in de residentie Soerabaja treedt. Er wonen veel Chineescho en Inlandscho handelaren, die zich hoofdzake- lijk met den rijst- en tabak-handel bezighouden, waardoor deze plaats het middelpunt van den inlandschen handel van dit gedeelte van de Solo-vallei is. Do tabak g'oeit vooral op do uiterwaarden der Solo-rivier; rijst wordt zoowel in- als uitgevoerd, het cerate vooral van Saigon. Tot hier is de rivier het gehele jaar door voor zeeprauwen bevaarbaar. Er bevinden zich hier een pasanggrahaw en een zoutpakhuis. Er langs gaat de stoomtram Goendih—Soerabaja, terwijl een dwarsslijn van de Babat- Djombang en Kediri-tram van hier uit langs Ploso ei) Djombang naar Paré en Kediri gaat. Het is do standplaats van een onderdistricthoofd van het district Lcngkir.

BABI (POELOE), ook Poeloe Tenda. geheeten; een onbewoond, slechts door visschers bezocht, laag eilandje, noord-oostelijk van do baai van Bantam gelegen, en administratief tot het gewest van dien naam gerekend. Er bovindt zich een lichtopstand mot witsteen wachterswoning. Grootte bijna 3 K.M.2

BABI (POELOE). Een klein oilandje aan den Westkant van Saleier, waarachter de shepon en prauwen in den Westmoesson ton anker komen, als de reede van Saleier onveilig ia.

BABI- (Poelau) of **VARKENSEILAND**. Een tot de I Tapah- of Vlakke eilanden te rekenen ± 15 K.M.² groot, met klappers begroeid eilandje, ten Zuid- \ Oosten van het eiland Simeuloe of Simaloor, (af- deeling Westkust van Atjeh). Opoude kaarten vindt men laatstgezegd eiland abusievelijk ook wel als P. Babi betiteld. In 1910 heeft de gouverneur van Atjeh voor het eilandje P. Babi een particuliere landbouw concessie verleend, onder beding van een pachtchat ad f 2250.—'s jaars.

BABI. Zie **ZWIJNEN**.

BABI ALANG ALANG. Zie **ZWIJNEN**.

BABI ALOE. Zie **TAPIR**.

BABI OETAN. Zie **ZWIJNEN**.

BABI POETH. Zie **ZWIJNEN**.

BABIRIK. Kaipoenag aan de Negara in het dist rict Alabioe, onderafdeeling Amoentai, afdeeling Oeloe Soengei der res. Z. en O. Afid. v. Borneo, gelegen. Tot hier is de Bahan of Negara rivier het geheele jaar voor grootere stoomschepen bevaarbaar.

BABIROESA, Sialeische naam van het Hertzswijn (*Babirusa dabiru* «sal.»), op Celebes hoelangio endalo- do genoemd, een afwijkenden vertegenwoordiger van de familie der Zwijnen. (zie aldaar); van de typische wilde zwijnen, behalve door een kleiner aantal tan- den en kiezen, door de groote en zonderling gevorm- de hoektanden van het mannetje te onderscheiden: de hoektanden der bovenkaak baai van Tapanoei. groeien opwaarts, doorboren de bovenlippen en krommen zich vervolgens sterk achterwaarts. Het dier heeft een asch- grauwe, gerimpelde, bijna naakte huid, met een band van lange borstels over het midden van den rug. Het leeft uitsluitend in Noord-Celebes en op Boeroe en waarschijnlijk ook op de Soela-eilan- den.

BABO. Berg in de Batak-landen, 2075 M. hoog en behoorende tot den berggroep van den DelCng Si Boeaten (Wilhelmina gebergte), de bergketen, die het Karoland van het Pakpakische gebied scheidt.

BABOEI DAHAK, B. HIMBA. Zie **ZWIJNEN**.

BABOELLAH, ten rechte Bab Oellah Datoe Sah, 22e vorst en 4e sultan van Ternate (1570—1584). r Hij volgde zijn door de Portugeezen vermoorden, in :Btukken gehakten, ingezouten en vervolgens in zee geworpen vader, Hair of Hairoen in 1570 op, ver- dreef in 1575 de Portugeezen uit zijn rijk en breidde het sultanaat uit van de Pliilippijnen tot Solor en van Makassar tot Banda en noemde zich „Heer over 72 eilanden“. In 1584 door verraad in handen der Portugeezen gevallen, stierf hij als gevangene op de reis naar Goa. (Zie **TERNATE**, Sultanaat).

BACCAUREA JAVANICA Mull. arg. fam. *Eu- pliwbiaceae*. Men ten g oetan of Menteng (MAL.). Heutijt (SOENDJ.), Bekakoe (LAMP.). Vrij kleine boom, bij rijpheid der vruchten geinakkelijk te her- kennen aan de glimmende hemelsblauwe zaden. Het hout heet op Sumatra voor huizenbouw gebruikt te worden, de schors levert een kleurstof voor het verven van kains.

BACCAUREA RACEMOSA Miill. arg. fam. *Eu- 酒油 o-reeae*. Menteng (soEND.), Kimcteng (soEND.), Kepoendoeng, Djirok (JAV.). Kleine boom van Sumatra en Java, in bloeienden of vruchtdragenden toestand gemakkelijk te herkennen aan de bloem- of vruchtrossen, die uit het hout van de groote en kleinere takken te voorschijn komen. De vruchten bevatten een 3-tal platte pitten, die in eendradiger, zuur en sappig weefsel gelegen zijn, dat gegeten wordt en een frissche smaak heeft. De vruchten worden echter bijna alleen door de inlanders ge- bruikt. Het hout schijnt vrij goed te zijn.

BACHARACHTSGRACHT. Zie **MOOKERVAART**.

BADA. Zelfbesturend landschap in Midden Celebes, dat bij Ind. Stb. 1910, no. 94 afgescheiden werd van het gov. Celebes en O. en toegevoegd aan do res. Menado. Het werd het eerst bezocht door de Sarasin's (1902), daarna door Dr. Kruyt en Dr. Adriani, de geestelijke pioniers van Midden Celebes (1908). De bevolking bedraagt ± 6000 zielen en on- derwierp zich in 1905 en 1906 zonder tegenstand aan kapitein Phaff, waarna de landschappen Napoo, Be- soa en Bad a samen bij Midden Celebes werden ge- voegd. Het woord „bac“ a^a^ betcekent, volgens Kruyt „geel“ en ziet waarschijnlijk op de roodgele aarde, die bij afstorting van de bergwanden valt. De Be- woners kende Elruyt al sedert 1892, toen hij ze ont- moette aan het Possomeer op weg naar de Mori golf om darar te zoeken, *Literatuur*. Med. Encycl. Bureau II, biz. 85—205,' Tijdschr. A. G. 1909, 2e serie, deel XXXVI, bJz. 349 vlg.; Sarasins „Reisen in Celebes“* II. Tafel III.,

BADA, feestdag. Zie **GAREBEG**. ; . •

BADAK. Zie **NEUSHOORN**.

BADAL HADJI. Zie **MEKKAGANGERS**.

BADA'SCH. Zie **OOST TORADJA'SCHE TA- LEN**.

BADJBI. Kocria (district van de afdeeling Sibolga, en Batang-Toroë dis trie ten, met gelijknamige dis- trictshoofdplaats, gelegen aan het zuidelijk deel van do baai van Tapanoei.

BADJANG. Zie **HERTEN**.

BAEMAWAJ ^ iandplaats van den gezaghebber vanTcle onderafdeeling Ngada, afdeeling Flores, res. Timor en Ond, ↗,

BADJING. Zie **EEKHOORNS**.

BADJO of **BADJAU** (orang). Ecu over een groot gedeelte van den Archipel verspreid volk, — akkus genoemd naar een legendarisch stamhoofd, — dat, het visschersbedrijf uitoefenende, mercedelslechts tijdelijk aan den wal verbijft houdt, in hoogst cen- voudige won in ge n Hceeds in hot water gebouwtvri; een eigen taal schijnt te hebben en, niettegenstaand zijne groote verplaatsbaarhcid en zjncc aan raking met zeer verschillende staitninen, ccn eigen karakter schijnt te hebben behouden, dat door hon, die het leerden kennen, niet ongunstig wordt beoordeeld. Deze zwervende bevolking is in verscheidenc ge- deelten van den archipel en het Mulcische schier- ciland onder verschillende Jiamen (orang laut, orang rajat, orang djohor, zie aldaar) bekend, de naam orang bad jo wordt veelal gegeven aan de hier be- doelde zwerwers, welke aangctroffen worden op de kusten van Borneo, van Celebes (waar ook de Toe- rijdjen6 wel zoo genoemd worden) en in het Oosten van don Archipel. Op do Bad jo's van de N.W. kust van Borneo, aan de Mengkabong-riv. ten N. van de Gadja-baai, zijn de namcn sea-gypsics en tsiganccs de la mer niet ineer van toepassing; zij hebben hun zwervend leven grootendeels vaarvel gezegd en zich in kampongs gov. stid., Op het N. deel der O.kust van Borneo hebben de Badjo's hun zwervend ka- rakter behouden en alleen daardoor hebben zij zich weten te handhaven; want iedere vestiging op die kust beproefd, vid den zeeeroevej-8 in handen. Zij zijn zorgeloos en onversehillig, blijven slechts enkele dagen op dezelfde, plaats, ruilen hetgeen hun be- drije op tevei- ten rijst en eten bij gebrek daaraan wat zij ni t boshc vinden. Vergeleken met ander werkvolk op de Engelsche ondememingen gebruikt, j'n zij grooter, gespierder en werkzaam. Op de door deze kust begrensd Soeloe-zee, met haar stil water en wemig slecht w,der, hare parelbanken en rijkdom

aan producten, van welker inzameling de Badjo's leven, zijn deze in hun clement. Interdijt, toon do Soeloesche zeeroovers met do Sultans van Beraoc en van Boeloengan in betrekkiig stonden, is aan de Badjo's, die men alsderden in het verbond beschouwde, het verblijf op de eilanden Derawan en Pandjjang, vóór den mond der Beraoc-riv., ontzecl en were! hun alleen vergund zich op het veel zuidelijker gelegen eiland Bodcja te vestigen.

Naar Celebes overstekende, vinden wo even bezuiden Tontoli op den N.W. hock, eene vestiging van Badjo's, afwijkende van de Boegineezen, onder elkander trouwende om met een eigen taal en kleeding: baadje met korte broek. Aan de golf van Tomini, even bewesten Tilamoeta, liggen in het water gebouwde huizen van Badjo's, waar zij hunne prauwen, sopec's zooals deze hier heeten, herstellen: hetzelfde vindt men op de Togeang-eil. in genoemde golf, waar de ellendige hutten der Badjo's, op palen gebouwd, ongunstigafsteken bij de op het land staan-de, stevige huizen der Boegineezcn. In Z.O. richting verder gaande naar den Banggai-archipel vinden we wederom Badjo's, trijang en scilidpad vangende die zij aan Boegineezcn en Chineezcn, welke daartoo van Makasser komen, inruilen. Vroeger bedroeg het aantal Badjorcscche prauwen, die jaarhks op Banggai aankwamen 100 tot 150, met ongeveer 600 pikol trijang en 12 pi koi schildpad: later is dat aanzienlijk verminderd. De Badjo's worden ons geschilderd als een vreedzaam slag van volk, zonder Jandbouw, menschen die het huwelijk met bruid-schat kennen, in kisten hunne dooden begraven op dezen kleedcrn cn wapens medegeven, en aan een hiemaniaals gloooven, nicer of minder aangenaam, naar gelang van goed gedrag. Op het Z.O. schier-eiland van Celebes onderscheidt men land* en zec-Budjo's, van welke eerstenoemden zich meer vernjengen met het volk waaronder zij verkeerden. Hunne padoeakan's zijn 10 a. 15 kojans-prauwen, die een aantal lichte k&no's kunnen Jaden, waarmede, bij aankomst ter geschikter plaatse, naar trijang, enz. gevischt wordt. De vaartuigen derzwerfende Badjo's zijn 7 of 8 kojans-prauwen, waarmede zij vergczeld van vrouw en kinderen, ter vangst gaan in de baai van Kendari; zij leven op het water en reeds heel jong leeren de kinderen zwemmen en pagaaien; werkzaam eu openhartig, maar in hoogo mate schuw noemt men hen. Aan den wal wordt hunne taal nergens gesproken. Zij geloovcii aan booze gcesten, <lio zicckte veroorzaken. Invoeld van het Mo-hainnie<lanisinc was reeds zeer lang gelclden onder hen merkbaar.

Op Bat jan hebben de Badjo's 'kampongs in do buiti tegenover het eiland Mombaai, half in zee gebouwde paalwoningen; hier ter plaatse zijn zij eer onverschrokken dnn schuw en zelfs de zeeroovers dier streken hobben ontzag voor hen; zij zijn dan ook de eenige bewoncrH van Bat jan, die zich op hot eiland Ombi durven vestigen.

Op Groot-Basterd (P. Besar) in de baai van Geli-ting (N. kust van Flores) zijn zij het ghecele jaar visschende, behalvo bij slecht weer in den west-moesson; zij trouwen neestal onder elkander, maar hebben ook vrouwen van de landbovolking. Ook op do N.-kust van hot cil. Adoenara ten O. van Floree zijn ncdci-zottingen van Orang badjo en langs do ghecele kust van Soembawa, op Saleier en Bonorate en op de Socmenopsche eilanden; vermoedelijk ook op de Philippijnen. Op Timor en Soemba komcn ze niet voor.

Dat de Orang badjo „een mengelmoes van allerlei slag van volk" zijn, Javanen, Chineezcn en Makas-

saren, zooals oudo benchtgevers beweren, is stellig onwaar; van de „zeekoocyen en schilpadden" die zij destijds vingen zijn crstgenoemden zoo zeldzaam geworden, dat men ze in de nieuwere berichten over de Badjo's niet meer vermeld vindt. Omtrent d& oorspronkelijk herkomst der Badjo's bestaan veele gissingen, maar zekerheid ontbreekt. Over hun taal zie op TOGLIAN-EILANDEN. (Zie verder: Matthes, Bijdr. t.t.l. en vlk. Hier Ser. VII (1872) bl. 17; J. N. Vosmaer, in Verhand. Bat. Gen. XVII.1839, bl. 113; Van Spreou wen berg in T. v. N.-I. 8e jg. 184G I, bl. 35 (hoofdzakelijk van belang voor de mede-deelingen van Padbrugge, gouv. der Mol. 1677—82); Van der Hart, Reize rondom het cil. Celebes, 1855, bl. 84; Elout in T. v. N.-I. 1881, bl. 202; Van Verschuer in T. Aardr. Gen. 1883, VII, bl. 1).

BADJOA. Plaatsje aan de O. zijde van de Z.W.-lijke landong van Celebes, aan de golf van Boni, de havenplaats van het rijk Boni, hoofdzakelijk bekend als debarkementsplaats van onze troepen bij de verschillende expedities tegen Boni en door de bezetting door onze troepen in den regenmoesson van 1859 op 18G0. Bij do laatste Boni-expedite (in 1905) landden onze troepen iets ten noorden van Badjoa. De plaats heeft een slechte reede en als handelsplaats weinig beteckenis.

BADJOE. Maleisch, afgeleid van Perzisch *bahoe*, Sanskrit *bahoe* (arm). Kleedingstuk, door de inlanders zoowel mannen ala vrouwen van bijna den geheelen Indischen archipel gedragen; voor de mannen het best te vergelijken met een mouwvest of bus van sits, laken, zijde of fluweel, al naar gelang van den stand van den drager en de gelegenheden, waarbij het gedragen wordt; voor de vrouwen een van den hals tot aan de knieën reikend opperkleed, met nauwsluitende mouwen, meest van sits, soms van zijde of fluweel. In tegenstelling met de *bebed* en de *sarong* wordt de *badjo* op Java nooit gebatikt. Op Java heet een badjo in het laag-Javaansch (Ngoko) *kSlambi* of *koelambi*, in het hoog-Javaansch (Krama) *rasoekan* (letterlijk „waar men in gaat"), in het laag-Soendaneesch heet het kleedingstuk ook *badjo* en in het hoog-Soendaneesch *raksoekan*. Een badjo, dat tot even beneden de heupen reikt, heet in het Maleisch *kabaja*. Deze naam is ontleend aan de VoorIndische stad Cambay. (Zie KLEEDING).

Literatuur. G. P. Rouffaer en Dr. H. H. Juyiboll, De Batikkunst in Nederlandisch-Indie en hare geschiedenis, pag. 170—174; Poensen, Iets over de kleeding der Juvancn, (Med. Ned. Zend. Gen. XX, (1876) p. 378—389 en XXI, (1877) p. 1—5).— Yule and Burnell, Glossary of Anglo-Indian Words, p. 105, s. v. *cabaya*.

BADJOELMATI. Riviertje, ontspringendo op hot Idjen-geborgte, vorint over zijn gehcelen loop de grens tusschen do afdelingen Banjoewangi en Panaroekan van de residentie Besoeki, en valt na een korten loop tusschen de zuidelyke hellin gen van den Goenoeng Balocran en de noordoostelyke hellingen van den Idjen in straat Bali. Dicht bij do monding ligt aan don zuidclijkcn oever do desa Badjoelmati aan den oudon postweg, ci io van Banjoewangi naar Sitoebondo voert.

BADJOELMATI. Naam van het uitgestrekte bosch nan dciH'oordeosthock van Java op do grens van de afdelingen Panarookan en Banjoewangi van de residentie Besoeki. De binnenweg van Sitoebondo naar Banjoewangi loopt over een lengte van ongeveer 15 K.M. door dit bosch, op welk traject men geen drinkwater aantreft.

BADOEJS. Volksstam, ten rechte „oerang

.Kan 倉 k 兩"gehcten, wonende in de bosschen van het KcndSng-gebergte in Bantam. Vrij algemeen wordt aangenomen, dat zij de nakomelingen zijn van hen, die bij de invoering van den Islam in West-Java in het laatst der 15e of in het begin der 16e eeuw, de nieuwe leer niet wilden omhelzen, maar om aan hun geloof trouw te kunnen blijven, naar het vooral destijds bijna ondoordringbare binnenland uitweken. Minder zeker is het of zij aborigines van Bantam zijn, dan wel uitgewekenen van Padjadja-xan, voor welke laatste meening de inhoud van hun pantoens, welke met die uit de Preangcr overeekomen, zou pleiten. De naam Badoej is hun wellicht door den Arabischen veroveraar gegeven, en zoude dan overeenkomen met de benaming van de Arabische woestijnbewoners, die oorspronkelijk den nieuwen godsdienst weerst reefden, en die wij als Bedoeï-nen kennen. Omtrent den oorsprong van hunnen godsdienst bestaat ook geen zekerheid. Bovenaan in hun vereering staan de „lelembœt", de onzichtbare sehminen der voorouders als levengevers en bezielers van al wat is, en als primus inter pares onder die hoogere machten Batara Toenggäl. De plaats, waar zij zich die schimmen denken te wonen, is zuidelijk van hunne nederzettingen, nabij de bronnen van de Tji Oedjoeng en Tji Semeut, op een plek, die zij ART J A DOMAS (Zie op dat woord) noemen, en waaraan zij de grootste vereering toedra-gen, maar waarvan men, doordien de loegang voor vreemdelingen verboden is en zelfs de juiste Kggng wordt geheim gehouden, niet juist weet of het uitsluitend een offer- en bidplaats is, dan wel of men er ook heilige graven aantreft. Dit laatste zou men opmaken uit eenige (door zijn dood niet uitgewerkte) aanteekeningen van Mr D. Koorders, die in 1864 tot die pick zou zijn doorgedrongen, en uit mededeelingen van afstammelingen van Badoej's. De Badoej's leven in strenge afzondering van de buitenwereld, waarmede zij niet dan ongaanc en alleen bij dringende noodzakelijkheid in aanraking komen; de vrouwen en kinderen mogen het Badoej-gebied niet verlaten, en de girang poe-oen, het wereldlijk en geestelijk hoofd van ieder Badoej-gehucht, mag zelfs de binnengehuchten niet verlaten en zich niet aan oningewijden vertoonen. De Badoej's zijn nl- verdeeld in orang kadjeroan of orang kaeom (medio 1908 : 156 zielen), dat zijn zij die de binnengehuchten, den heiligen grond, bewonen, en de orang kaloearan of orang panampang (medio 1908 : 1433 zielen), die de buitengehuchten bewonen. Deze onderscheiding is een gevolg van de bepaling, waarvan de oorsprong onbekend is, dat het aantal huisgezinnen, dat den heiligen grond mag bewonen, altijd 40 moet zijn, en niet grooter noch kleiner mag wezen; zoodat de overbevolking zich in gehuchten buiten de grens van het heilige gebied vestigt, en als het ware den schakel vormt tusschen de eigenlijke Badoej% en de buitenv/ereld. De orang kadjeroan bewonen de gehuchten Tjikeusk, Tjikartawana en Tjibeo, ressorteerende onder de desa Klanekes; de voornaamste dorpjes der orang kaloearan zijn Karang, Kosala, Bodjong Bongbang, Sang-kawangi, Babakan en Lengis. Bij de Badoej's is alles verboden, wat hun onbekend of verboden was t ̄ dens zij zich van de overige wereld afzonderden; zoo hebben zij geen natte rijstveld; zij mogen bij hun tochten van geen rijpaard of voertuig gebruik maken en niet op een bed slapen, zij mogen niet schrijven en zij vermijden alles wat meer enigszins naar weelde zweemt. Ook ondercheiden zij zich in hun kleeding en voeding van de overige Bantam-

mers. Die kleeding bestaat uit een witte, zelfgeweven badjoekroering, een idem loofdook en een samping kaleng (rok). De orang kadjeroan dragen deze kleedercn altijd; de overigen slechts bij plechtige gelegenheden. Als muziek-instrumenten hebben zij de tarawangsa (een strijkinstrument), de soeling (fluit), do angloeng pondok (korte angklong) en in den laatsten tyd ook de goong en de tgrSbang. De Badoej's schijnen door reinheid van zeden gunstig uittesteken, zoodat o. a. diefstal sedert menschengeheugenis niet bij hen is voorgekomen en zij dan ook geen zorg voor de veiligheid van hunne eigendommen kemien. Hun gebied is gelegen op de hellingen van den Pagesaran, een der toppen van het Kóndónggebergte in het district Lebak, van het zuiderregentschap van Bantam en wordt begrensd ten noorden doox* de rivier Tji Badoej, ten oosten door de desa Babakan, ten zuiden door den Kendeng-rug en ten westen door de rivier Tji Barani. (Zie ook MENSCHENOFFERS).

-Literatuur over de Badoej's: De Badoej's, door Dr. J. Jacobs en J. J. Meyer, uitgegeven door het K. I. voor de T. L. en V.-kunde van N. I. 1891.—Spanoghe, de Heidenen of Badoewinen van Bantam, in het T. v. N. I., t. 2. 295 (1838). — W. R. van Hoeveil, Bijdrage tot de kennis der Badoeinen in het Z. van de residentie Bantam. T. v. N. I. VII. 4. 337 (1845). — Mr. D. Koorders, Aanteekeningen op eene reis door Zuid-Bantam in de Bijdr. t. t. I. en vlk. 3e Volgr. IV 303—366 (1864). — J. J. Meyer, Badoeische Pantoenverhalen, in de Bijdr. t. t. I. en vlk. 5e Volgr. VI. 45—105 (1891). — A. A. Pennings, De Badoeva's T. B. G. XLV (1902) 370. — C. M. Pleijte, Artja djomas, het zieleland der Badoejs T. B. G. LI (1909) 494. — Datzelfdc, Badoeische Geestes-kinderen T. B. G. dl. LIV (1912) biz. 215. — Kolo-niaal Verslag 1908 biz. 302.

BADOEK. Zie VLEERMUIZEN, INSEKTEN-ETENDE.

BADOENG. Een der voormalige landschappen op Bali? (hans vergroot met eenige districten, die tot Gianjar en Kloengkoeng beoörd hebben, een on-derafdeeling der afdeeJing Zuid-Bali uitmakende. Het Zuidlijkste deel van Bali, het Hchicrciland „Tafelhoek", maakt deel uit van Badoeng.

Badoeng grenst ten W. aan Tabanan, ten N. aan Boeileleng, ten O. aan Gianjar en ten Z. aan de zee. Aan de Oostzijde van de landtong, die de tafelhoek aan het overige deel van Bali verbindt I, be vine! t zich de Pantei-Timor baai (zie BALD), waaraan Bcnoa, de voornaamste liaven van Zuid Bali, gelegen is. Do hoofdplaats is Den Pasar, tevens de standplaats van den Assistent-Resident van Zuid-Bali en van den Controleur van Badoeng; vroeger de residentie van den voornaamsten vorst van Badoeng. Het heeft een vrij groote Chineseche nedezetting en een druk bezochte passer. Daaraan grenzende ligt Pa-metjoetan, de vroegere residentie van den tweeden vorst van Badoeng. Sanoer en Kocta zijn twee havenplaatsjes, respectievelijk aan de Oost- en West-kust van bovenbedoelde landtong. Andere noemenswaardige J]aatsen zijn Kcsiman, Kapa], Mengwi, Sabang, Abeansamal en Blakhoeh.

Het grootste deel van Badoeng munt uit door bijzonder groote vruchtbaarheid; men treft er de mooistesawalls en groote klappertuinen aan. Als een smalle streek reikt het landschap noordwaarts in het vruchtbare, welbevolkte brongebied van de Ajoeng (de langste rivier van Bali), gelegen tusschen de vulkaanstelsels van den Batoekahoe-Bratan in't Westen en den Batoer in't Oosten (Zie verder BALL)

BADOER (JAV.). Zie AMORPHOPHALLUS CAJIPANULATUS.

BADOERI (SOEND.). Zie CALOTROPIS.

BADOET of LOEDROEG. Clown of potsenmaker, die zoowel bij meet emstige en deftige Javaansche toneelvoorstellingen, als bij de straatvertooningen van minder allooï onmisbaar is. Zie TOONEEL.

BADROEDIN (MAHMOED), naam van een sultan van Palembang, in het begin der 19e eeuw. Zie PALEMBANG.

BA 宅. Hoofdplaats van het district Tjendono (zie aldaar) van de afdeling Koedoes, der residentie Semarang gelegen ten Noorden van Koedoes, aan den heeredienstweg van Koedoes naar Tjolo. Het door het districthoofd rechtstreeks beaardurd onder-district heet ook Ba6.

BAECKEA FRUTESCENS L., fam. *Myrtaceae*. Heester van Sumatra, Banka en Borneo, met zeer fijn loof, dat gedroogd onder den naam van tjoetjoer atap, oedjong atap, djong raab, als een inlandsch geneesmiddel in den handel komt. Een aftreksel van deze aromatische drogerij is een diureticum en abortivum. Het hout werd vroeger in de Bataklanden voor het maken van kruut gebruikt. *

BAFI, B. FOEL. Zie ZWIJNEN.

BAGA (JAV.). Zie FLACOURTIARMIONTCHI.

BAGAN SI API API. Onderafdeeling der afd. Bengkalis van het Govt. O.kust v. Sumatra met gelijknamige hoofdplaats, waar de zetel van den controleur is gevestigd. Kortweg wordt de plaats Bagan genoemd. Zij is gelegen nabij den mond van de Rokan-rivier en wordt bijna uitsluitend bewoond door Chineezen, die meestal rechtgeleerd van China komen en ten getale van 10.000 aanwezig zijn. Haar snelle opkomst heeft zij te danken aan den buiten-gewonen rijkdom van de nabijzijnde zee aan visch en vooral garnalen. Gedroogd visch, garnalen en tra-si worden grootendeels naar Singapore en voor het overige gedeelt naar Java verhandeld (naar dit eiland allen in 1913 ongeveer 6 miljoen Kgr.). Do geheel uitvoer bedraagt ongeveer 30 miljoen Kgr., een waarde vertegenwoordigend die zeer wisselvallig is, maar / 3 miljoen nabij komt. Ook enkele boschproducten worden van de genoemde plaats naar Singapore uitgevoerd. In 1908 is de uit houten gebouwen bestaande hoofdplaats geheel verbrand en sedert veel regelmatig opgebouwd.

BAGELEN. Voonnlig gewest van Java, sinds 1 Augustus 1901 (Ind. Stb. no. 235) vorconigd met Kcdoc (zie aldaar). Kot had cone oppervlakte van ruim 3400 K.M.² en zijno hoofdplaats was Poerwo-redjo. In do Compagnietijden en ook nog tot 1830 behoorde het tot de zoogenaamde "Montjonegoro" (zie bij dat woord), en het is eerst na den Java-orlog, die in genoemd jaar eindigde, van do Voratenlanden afgescheiden con gouvernementstgebied geworden. (Zie Bngelen onder het bestuur van Soerakarta en Djokjakarta door II. J. Kollman, Tijdschr. Bat. Gen. XIV, (1864) biz. 352.)

BAGENDIT. Klein meer van slechts ongeveer 6 K.M.² in omtrek, ten N.O. van Garoet, afdeling van (lien naam in do Preanger Regentschappen. Toeris-ten, die te Garoot komen, verzuimen nooit, een tochtje naar dit schilderachtige jmeer te maken.

BAGI. Zie ZWIJNEN.

BAGINDA. Titel, waarmede men van con regcornden vorst spreekt, zoals wij gebruiken en Zijno (Hare) Majestcit.

BAGOE (JAV.). Zie GNETUM.

BAGOEALA (PAS VAN). Een ongev. 1200 M. breede Jandengteuit alluviaal zand bestaande, wolke

do beide deelen van Ambon, Leitimor en Hitoe, met elkander verbindt; aan de Oostzijde ligt de baai van Bagoeala en aan de Westzijde de baai van Ambon. Deze isthmus, ook landengte van Paso ge-noemd, is slechts een 120 M. breed en werd vroeger doorsneden door een kanaal, dat thans verland is, waardoor het vaarwater bijna geheel onbruikbaar is geworden.

BAGOEMBAK. Hoogste top van de spits getande bergreeks, die zich ten W. van de baai van Ajer Bangis (Sum. Westk.) uitstrekt, en waarvan de hoogte 374 M. is.

BAGOES, JAV., AGOES of GOES (SOEND.), AGOES of BEUGOES (MAD.); beteekent *schoon of de schoone* (van een jongen of man) en wordt, hetzij als hoofdtitel gebruikt (die titel staat dan nog onder „mas"), hetzij ter nadere bepaling van een anderen titel. Zie TITELS. (INLANDSCHE RANGEN EN.) Onder den naam *Soesoehocnan Bagoes* is Pakpe Boe-wana IV bekend, die van 1787 tot 1820 over Soerakarta heerschte.

BAGOES KOENING, Een van de drie petroleum-raffinerijen, welke er op Sumatra zyn. Het is gelegen in de residentie Palembang aan de Moesi-rivier.

BAGONG. Zie ZWIJNEN.

BAGONG GAGADOENGAN. Zie ZWIJNEN.

BAHAK. Zie ROOFVOGEL.

BAHAN-RIVIER of NEGARA-RIVIER. Zie BORNEO (de Barito).

BAHAR. Een gewicht in den Compagnie's tijd in Bantam bij do levering van peper in gebruik. Vermoedelijk van Perzischen of Arabischen oorsprong. Men schatto te Bantam de bahar peper op drie pikols of 375 Amst. ponden; en verdeelde ze in 200 of 250 koelaks.

BAHASA TANAH. Onder *bahasa tanah* (landstaal) verstaat de Ambonees de eigen talen en tongvallen der bewoners van de Oostelijke eilanden van den archipel, in tegenstelling tot het (Ambonsch-) Maleisch. Een Amboneescho onderwijzer, bijv. op Kisser geplaatst, noemt het Kisserse de gasa *tanah*. Uit den aard der zaak wordt met den term meestal in het bijzonder bedoeld een of meerdere der dialecten van de oorspronkelijke landstaal van Ambon en do Oeliaspraken. (Zie AMBONSCHE TONGVALLEN).

J. C. G. J.

BAHITA. Zie VAARTUIGEN.

BAHOE, ook wel by verbastering BOUW, is een vlaktemaat. Oorspronkelijk beteekent het woord in het Javaansch bovenaan, en geeft men daarom de betekenis er aan van zoodanigo uitgestrektheid, gronds, als e6n man kan boworken. Daardoor had do bahoo op verschillende plaatsen een verschillend opporvlak b.v. vroeger in Besocki ± 1400 vierk. Rijnl. roeden, in Pasocroean ± 1225 vierk. Rijnl. roeden, enz. afhankelijk van plaatselijke usances, ovenals in voidgo couwen bijna elke Europeesche staat of zelfs handelsstad zijn eigen maten en gewichten had. Zelfs plaatselijk b.v. in do Javasche Vorstenlanden, is de inlandscho bahoe geen bepaald gedefinieerde eenheid, maar regelde de uitgestrektheid zich naar do gaardheid van den grond; feitelijk naar do hoeveelheid zaad, die benooidigd was om er een bepaald gomiddelde productie van te verkrijgen, dus naar de vruchtbaarheid van den grond, die weer verband hield met mogelijkheid, van, of roeds bestaande irrigatie. — In latere jaren, toen het gouvernement bij de invoering van hot cultuurstelsel een bepaalde vlaktemaat, waarvan de naam althans aan den Inlander bekend was, als eenheid wilde aan-nemen, werd daarvoor do *baoe* gekozen, en het offi-

cieele oppervlak daarvan bepaald op 500 vierk. Rijn], roeden of 7096.5 vierk. Meter.

BAHTIRA. Zie VAARTUIGEN.

BAIKONGKA. Zie BENGKOKA.

BAILEO. Gebouwtje in dorpen op Ambon, Ceram enz., bestemd voor openbare vergaderingen, evenals de bale op Sumatra. Eene uitvoerige beschrijving met afbeelding komt voor by Martin, Reizen i. d. Molukken bl. 75. Zie BALAJ.

BAISSEA ACUMINATA Bth., fam. *Apocynaceae*. Kajoe rapat (MAL.), Pegat seh (JAV.). Klimmende heester, met dikke takken die door een ruweschors bedekt zijn, welke laatste een buitengewoon taai kleverig melksap bevat, zoodat de stukken schors bij doorbreken niet van elkaar loslaten maar door elastische draden verbonden blijven, en na ophouden der uitrekking weer naar elkaar toegaan. Aan deze eigenschap om twee lichamen weer bij elkaar te brengen dankt de schors zijn naam "Rapat". Hij wordt daar om veel gebruikt in toover- en minnedranken wegens zijn "samenkoppellende" kracht, en wordt ook aangewend bij beenbreuken, na een bevalling, e.d. Een onderzoek naar werksame chemische bestanddeelen had een negatief resultaat.

BAJABANG. Dorp, gelegen aan de Tjitaroem, residentie Preanger Regentschappen, op de grens der afdelingen Tjiandjoer en Bandoeng. Een groote transportweg loopt hierlangs van Tjikalong Koelon en Mande naar Tjipeundeuh en Tjikalong Wet an; vroeger was dit de verbindingsweg van Tjiandjoer met Krawang. Een overvaart onderhoudt de gemeenschap over de rivier, doch dit punt eischt jaarlijks bij bandjirs slachtoffers. Er is al meer dan eens hier een brug over de Tjitaroem gemaakt, doch die is telkens door overstromingen weggeslagen.

BAJAJA. Inlandsche naam op Timor en Rotti aan soorten van het hagedissen-geslacht *Varanus* (zie onder *Varanidae*), waranen of bijwak (zie aldaar) gegeven, in het bijzonder aan *V. timorensis* Gray.

BAJAH KOLENVELD. Dichtbij de zuidkust van Java, in de res. Bantam, komen tusschen zandsteen- en kleisteenlagen eenige steenkoollagen voor, in een zeer schaars bevolkte streek, waar overal een felle branding langs de kust staat. Zie verder onder KOLEN.

BAJAM (MAL.). Zie AMARANTUS.

BAJAM DOERI (MAL.). Zie AMARANTUS SPINOSUS.

BAJAM EKOR KOETJING (MAL.). Zie CELOSIA.

BAJAN. Sasaksch district van de onderafdeeling West-Lombok, afdeling Lombok, residentie Bali en Lombok.

BAJAN of BAJEJEN, een van de kleinere rivieren uit de afdeling Oostkust van Atjeh, die zich van het centrale gebergte door de vlakte naar de straat van Malaka begeven. Als scheepvaartweg wordt zij eerst van eenige, hoewel niet groote betekenis, na opname van den linkerijstroom: de Simpang Anaih. Waar de Atjeh-tram over de rivier gaat, bevindt zich de kleine nederzetting Bajeuken, die tevens aan den grooten weg langs de Oostkust ligt. Eenmaal was zij van belang als gamzionsplaats, en als standplaats van den controleur eener gelijknamige onderafdeeling, welke thans echter is opgeheven. Bajeuken bezit een halte van de Atjeh-tram, die daar veel grint uit de omgeving opneemt. Juist langs de rivier B. loopt de grens tusschen Peureula in het Noorden en Langsa in het zuiden, zoodat administratief onderscheiden worden: lo. Inkerivieroever Bajeuken, een onderhoorigheid van Peureula, behorende tot de onderafdeeling Langsa van de afdeling Oostkust van

Atjeh en 2c. rechtrivieroever Bajeuken onderhoorigheid van Langsa, eveneens behorende tot de onderafdeeling Langsa.

BAJANG. Gebergte in Borneo's Westcrad. ; rivier- ste top G. Nijoet, 1701 M. De Sambas- en Landak- hoogten nemp op dit gebergte haren oorsprong.

BAJANG, negri bij Painan (Sum. Westk.), zie aldaar.

BAJANG OELLAH, is de naam waaronder de 20e koning van Temate Kaitjij Lihiatoe (1500—1522) als 2e sultan van dat rijk regeerde, toon de Portugezen daar voor het eerst verschenen. Hij stierf als slachtoffer van zijn groote vriendschap voor Serrano, vergiftigd door zijn eigen volk.

BAJAT. Zie TEMBAJAT.

BAJEM (JAV.). Zie AMARANTUS.

BAJEM BALI (MAL.). Zie MEOCHOSMA.

BAJEM BESAR (MAL.). Zie DEERINGIA.

BAJEM ERI (JAV.). Zie AMARANTUS SPINOSUS.

BAJOE. Een klein maar goed bevolkt en welvarend landschap van de onderafdeeling Lhd^{er} Seu-mawe^{er} afdeling Noordkust van Atjeh, groot ± 7 K.M.2 met 924 geregistreerde mannen. Pinang-cultuur, vischvangst en rijstbouw zijn er de voor- naamste bestaansmiddelen. Gelegen aan Straat Malaka benoorden Blang Mangat, sluit het dit landschap af van ze. In het Zuiden wordt Bajoe O.-W. gekruist door de Atjehtram, maar een eigen halte heeft het landschap niet. Bajoe's handelsplaatzen zijn Keude Meura-wa en Keude Bajoe, vanwaar de uitvoer geschiedt te water naar Lh0^{er} Seumawc. In het bestuur wordt de oeleebalang bijgestaan door toeha peuet en verdere peutoea.

Ook nog na onze komst in Atjeh heeft Bajoe herhaaldelijk geoorlogd met zijn bureu: Peusangan, Blang Mangat en vooral Geudong, waarvoor T. Bontara Bajoe in 1885 uitweek naar Idi, waar hij moest blijven tot 1892.

BAJOER (MAL., SUEND.). Zie PTEROSPERMUM JAVANICUM.

BAJOERBATOEM-NOTEN. Zie CORYPHA.

BAJOERBET-NOTEN. Zie CORYPHA.

BAJOER DJANTAN (MAL.). Zie PTEROSPERMUM ACERIFOLIUM.

BAJONGBONG. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle afdeling, het jcgentschap en de afdeling Garoet, met eene oppervlakte van 274 K.M.2, 3 onderdistricten en 24 desa's. Vroeger (v66r 913) heette dit district Panembang.

BAKAL. Een der toppen van het Ardjoeno-gebergte (zie aldaar).

BAKANTAN. Zie NEUSAAP.

BAKARA. Landschap met gelijknamige hoofdplaats, behorende tot de onderafdeeling To ba (Bataklanden), en gelegen aan den Z.W. lijken oever van het meer van To ba. Het is vooral bekend als vroegerige zetel van den zoogenaamden priestervorot, Singa Mangaradja, die groot gezag onder de Bataku uitoefende, Zie over hem onder BATAKS. Het was in de buurt van Bakara dat dr. H. N. van der Tuuk, als eerste Europeaan het Tobameer aanschouwde. /4 ;

BAKARA. Zie NEUSAAP.

BAKDA, feestdag. Zie GAREBEG. /

BAKEJ. Zie JAVAANSCH E AAI / J 必 頃 :

BAKIR. Hoogland in de afdeling Malang van de 7 residentie Pasoeroean, aan de noordelijke hellen in gen/, v&n den Kawi, en doorstroomd door de Kali Konto, Dit mooie en vruchtbare hoogland met koel klimaat, ligt 1000—1200 m. hoog.

二 一八* * , - ■ 由 昭'

BAKKOEL. Zie WALANG-KADDA.

BAKOE (MAL.). Zie RHIZOPHORA.

BAKOE BOEROES (MAL.). Zie BRUGIERA ERIORETALA.

BAKOE TINGI (MAL.). Zie CERIOPS.

BAKOENG (JAV., MAL., SOEND.). Zie CRINUM.

BAKOENGAN. Vulkaan op het eiland Bali, dicht bij de W.-kust van el at eiland, in de afd eelin g Djem-brana, ± 700 M. hoog. Volgens oudere berichten zou het kustland langs straat Bali, dat vroeger vrij goed bevolkt was, door de uitbarstingen van dezen berg grootendeels ontvolkt en in een wildernis herscha-pen zijn en zou ook Banjoewangi, o.a. in 1804, van de erupties te lijden hebben gehad. (De Seyff in Nat. Tijdschr. Ned. Ind. VIII, biz. 125 noot). De schets- kaart van Bali (1909) geeft voor de hoogte van den berg 715 M.

BAKOVE. Zie PISANG.

BALABALANGAN. Zie PATERNOSTER-EILANDEN (KLEINE).

BALABALAK. Lang en smal eiland oostelijk van G6bde en Joi en bewesten het eiland Waigeo, rsidentie Ternate, bestaande uit twee gedeelten, waar- van het westelijke 120, het oostelijke slechts 60 M. hoog is en die door een smalle strook alluviaal zee- zand zijn verbonden.

BALABO. Standplaats van den controleur der onderafdeeling Toradja-landen, afdeeling Mandar, gouvt. Celebes en onderh.

BALABOELOE. District op het eiland Saleier. (Zie aldaar.)

BALAI SALASA. De zuidelijkste onderafd. van de afd. Paiman en tevens van het gewest Sum. Westk., tusschen de zee en het Barisangeberge. De hoofdpl. Balai Salasa is de standpl. van een controleur.

De eukelc rivieren in dit gebied ontspringen alle op de W.lijke hellingen van het Barisan-geb., do bc- langrijkste zijn de Batang Palangai die langs het Controleurshuis loopt, en zuidelijker de Batang Ajer Hadji en de rivier van Indrapoera.

De geheele onderafd. heeft een warm strandkli-niaat, Balai Salasa het minst, Indrapoera het mcst.

Seel er t de gcw. rcorg. van 1913 (Ind. Stb. no. 321) bestaat de onderafd. uit twee districten: VII Bocah Bandar, de zeven havens (zie TOEDJOEH BOEAH BANJJAR) en INDRAPOERA (zie aldaar). Daar dit gebied aan de O.lijkz zijdo ghecel wordt afgeslo- ten door den vrijwel oitogankelijken Barisan, liggen de bevolkingscntra alle aan zee, en loopt ook do groote weg, die Padang via Paman mot do zuidpunt, Indrapoera, verbindt, langs de kust. De afstand Pai- nan-Balai Salasa bedraagt 75 K.M.; de weg van B. S. naar Indrapoera heeft een lengte van 39 K.M., terwijl de Blechts gcceleltelijk verharde weg vnn Incl rapoera naar Tapan bijna 27 K.M. lang is.

De hoofdplaats Balai Salasa (= Dinsdagmarkt) ligt in de negeri Palangai, con der dichi st bevollicto negeri's van Sumatra; verder moeten genoemd wor- den Ajer Hadji en Tapan (zie aldaar). Voor den te openen nieuwen handelsweg naar Koerintji wordt verwezzen naar Indrapoera en Tapan.'

BALALOEAR. Zie VLEERMUIZEN, INSEK- TENETENDE.

BALAM, MAL. Alginecne naam voor melksap bo- vat tende boomen uit do familie der *Sapotaceae*, wel- kc vaak een uitstekend timmerhout opleveren. Ook wordt de naam op Sumatra met verschillende toc- voegsels gegeven aan boomen van zeer uiteenloo- pende families, bijv. van de *Comaraceae*, *Apocyna-ceac*, *Monimiaceae*, *Myrsicaceae*, *Samydaceae*, *Lau- raceae*, *JUeliaceae* en *Rhizophoraceae*, waarvan de

meeste ook cen goed timmerhout opleveren, dock meereendeels gecn melksap bevatten. Zic ook PA- LAQUIUM en PAYENA. /

BALAM BARINGIN. Boom uit de familie der *Sapotaceae*, *Payaea Leerii Burck*, welko op Sumatra, Banka, Borneo, Riouw en Malaka voorkomt, en behalve een goed timmerhout ook een vrij goede getah pertjah lovert, dat echter bij dat van *Palagu- um oblongifolium Burck* achterstaat. Volgens Burck heet de boom, naar het uitvloeiend melksap (nja- toeh), dat aan de lucht verhardt, ook Njatoeh Balam Baringin of Njatoeh Balam Waringin. Hij wordt ook aangeduid onderdenamen Njatoeh Balam Soendai, of Sandai of Soentei, Njatoeh Balam Pipis, Balam Tandjoeng, Balam Tjabe, Balam Tandoek, Balam Troeng, Kalimangoeng, op Sumatra, onder den naam Koelan op Banka en Borneo, onder den naam Poeting op Borneo, als Balam Soemai op Riouw en als Getah Soendeh op Malaka. Uit de vruchten wordt een vast vet breid, dat als soenteivet in den hand el voorkomt.

BALAM TAMBAGA. (MIDD. en w. SUM.). Boom uit de fam. der *Sapotaceae*, *Palaquium oblongifolium Burck*, welke op Sumatra, Borneo, Riouw en Mala- ka voorkomt en de beste soort van getah pertja (zie aldaar) oplevert. Volgens Burck heet de boom naar het melksap (njatoeh) ook Njatoeh Balam Tambaga en wordt hij nog lokaal onderscheiden als Njatoek Balam Sirah, Njatoeh Balam Merah, Ojatoe Balam Soesoeh, Njatech Balam Birang en Njatoeh Balam Abang op Sumatra, als Njatoeh Balam Doerian en als Getah Samboen op Borneo en als Taban merahop Malaka. De langst bekende soort van het geslacht, *Palaquium Gutta Burck*, ook als *Isonandra Gutta Hook*, en *Dichopsis Gutta Benlk. et Hook.*, in vers- chillende werken vermeld, en waarvoor men even- zeer den naam van Balam Tambaga vindt opgege- ven, is afkomstig van Singapore, waar zij in het wild nog slechts op een cnkele zorgvuldig beschermde plek zou worden aangetroffen, daar zij overal elders ten gevolge van do ruwo wijze van exploitatie door de inlanders uitgeroeid zou zijn. Volgens Boerlage is het twijfelachtig of *P. oblongifolium* wel een afzon- derlijke soort is en niet slechts een afwijkende vorm van *P. Gutta*. (Zie GETAH PERT J A.)

BALAM TAMBAGA (MAL.). Zie PAYENA.

BALAMBANGAN. Landscliap in den Zuidoost- hoek van Java in do assistent-residentie Banjoewan- gi van de rsidentio Besoeki aan straat Bali gelegen. Grootendeels een boschrijk woesteni met slechts weinig bevolking. Tegenwoordig wordt de naam Ba- Imbangan nicer uitsluitend toegepast op het schier- eiland, dat bijna geheel door den Goenoeng Poerwa bedokt wordt en dat door de baaien van Pampangan vftn Gradjp gan govmrd, den uitorsten Z.O.hoek van Java uitmaakt; het wordt ook wel bij verbas- tering, Balamboeng genoemd wordt. De oud-Ba- njoewangischo bevolking staat bekend onder den naam Blambangera.

G e s c h i e d e n i s. Vroeger was hier de zetel van een machtig Hindoesch rijk, dat zich over het grooter deel van de tegenwoordige residentien Besoeki en Problinggo uitstrekte, maar na een in 1637 aangovangen oorlog, in 1639 door den Sultan van Mataram onderworpen, en wegens de moeilyk- heid om hot blijfond aan den invloed van do Bali* sche voraten teontrekken, ontvolktwerd, door de be- woners als slavcn naar Mataram over te brengen. In- tusschen schijnt dnt rijk nog tot 1697 een eenigszins zelfstandig bestaan gehad te hebben, in welk jaar do laatste vorst door Soerapati uit zijn land word gezet.

BALAMBOEANG. Zie BALAMBANGAN.

BALANG. Zie VAARTUIGEN.

BALANG. Zie WALANG.

BALANGNIPA. Handelsplaats a-an den mond der Tangka-rivier, aan de O.-kust van de Z.W.lijke landtong van Celebes; zij is het middelpunt van een gebied, dat reeds in 1860 na de tweede Bonische ex-peditie van dit rijk is gescheiden en onder direct ge-zag geplaatst; maar het bestuur werd om gezondheidsredenen verplaatst naar het zuidelijker gelegen Sindjai. De kampong Balangnipa is goed bevolkt, ook door Chineezen, Arabieren en andere vreemde oosterlingen. De voornaamste artikelen van uitvoer zijn nu nog coprah en huiden, de handel is bijna uit-sluitend in handen der Chineezen en andere vreemde oosterlingen, daar de inheemsche Boegineesche be-volking, voor zooverre niet aan de kusten wonend, waar visschen en zeevaart worden uitgeoefend, zich met landbouw bezig houdt. Slechts enkele Boeginee-zen zijn handwerkslieden: goud- en zilversmeden of timmerlieden, (Zie T. A. G. 1905, biz. 635.

BALANG PASIR (NAV.). Zie HERITIERA.

BALANGAN. District der onderafd. Amoentai, afd. Oeloe Soengei, res. Z. O. Afd. Borneo, onder het bestuur van een kjai (districtshoofd) met stand-plaats Lamphong aan de Balangan rivier gelegen. Het is een uitgestrekt, heuvel- en bergachtig district, grenzende aan Pasir. De bodem is voor een groot ge-deelte met bosch bedekt. Aan den bo ven loop der Balangan bij de kampoengs Baroepnjarman en Haloeng, alsook bij Awajan en Lokbatoe, zijn groote uitgestreklieden gronds voor den rijst- en tuinbouw in cultuur gebracht. Vele Amoentiaers hebben er hun rijstvelden; vrees voor vernieling door overstromingen is hiergering. Het district is dun bevolkt, de kampoengs zijn over het algemeen klein. De voor-naamste zijn: Lampdhong, Koesambi, Pringin (met een passantenhuis) en Awajan. De bevolking bestaat uit Maleiers en Djaks (van den Boekit stam). De laatsten wonen aan den bovenloop der Balangan be-oosten Haloeng. Zij vinden hun bestaan in het ver-zamelen en verkoopen van boschproducten (was, damar, rotan en hout). De Maleiers zijn landbouwers. Bij Pringin en langs den geheelen bovenloop der Balangan vindt men steen kolen van jongere formatie; de boschen leveren veel ijzerhout (oelin) van kleine afmetingen.

Uitgevoerd worden, behalve bovengenoemde boschproducten, veel bruine suiker (arensuiker) en vruchten (voornamelijk pisang). De pisang wordt te Amoentai verkocht en doorgevoerd naar Bandjer- masin

BALANGAN (IRAN). Zie WALANG (IKAN).

BALANIPA, BALANGNIPA. Tot ult. 1915 onder-afdeling der afd. Mandar (zie aldaar) omvattende het gelijknamige landechap. Thans is deze onderaf-deeling opgeheven en het gedeelte buiten de Torad-jalanden van de landschappen Balanipa en Binoewang samengevoegd tot eene onderafdeeling Balanipa-Binoewang met bestuurezetel te Polewali. De Balangnipa en de Tjampalagiang rivier, die dit gebied doorstromen, zijn voor de scheepvaart van weinig belang, aan den verzanding mond van laatstgenoemde ligt de kampong Tjampalagiang. (Tijdschr. Bat. Gen., deel LIV, (1912) bl. 503.). // * ■. /BALANTAKSCH. Zie LOINAN^CHE TALEN. /BALAPOELANG. . District met gelijknamige / hoofdplants van de controle-afdeeling Protjok, af-deeling en regentschap Tegal van de residentie Pe-kalongan. De plaats Balapoelang, vroeger de hoofd-plaate van een controle-afdeeling, is sedert 1886 door Z

een spoorweg met de hoofdplaats Tegal verbonden. Er is een suikerfabriek van denzelfden naam. Men heeft in het district ook een paar ondernemingen voor hout-aankap. Het heeft 3 onder-districten met 35 desa's en telde in 1905 ± 83.000 bewoners, waar- onder 80 European en 600 Chineezen.

BALARADJA. District van de afdeeling Tange-rang van de residentie Batavia. Het telde in 1905 ruim 15.000 bewoners, waaronder een 12-tal European en ruim 6000 Chineezen.

BALATIK. Naam op Sumatra voor eene Specht- soort, *Lepocestes porphyromda*^*. Zie ook TOEKKI.

BALE, BALEI of BALAI. Balai (Minangka- bausch) beteekende ter Sumatra's westkust oor- spronkelijk het grasplein in de negri, waar de oud- sten vergaderden, en waar ook markt werd ge-houden. Waar men later een open raadzaal op dat^ plein bouwde, is dat gebouw, bestemd voor rechtspraak en hoofdenvergaderingen, in verschil-jende Maleische landen „roemah balai** of kortweg „balai^“, genoemd. (Vgl. L. C. Westenenk. De Minangkabausche Nagari, in Mededeel. Encycl. Bur. VIII, J 915, biz. 89.) Met de bale der Maleische landen komt overeen de balico op Ambon enz., de sopo bij de Toba-Bataks, de djamboer of de sapo bij de Karo-Bataka, de ponggo bij Dajakstammen enz. Vaak wordt het gebouw ook nog voor andere doel- einden gebruikt, vooral ook als slaappleats voor ongehuwde mannen en voor gehuwden, die niet in de echtelijke woning vertoeven, zoals in Atjeh, waar het als hulpgedouw der meunasah dienst doet. In het Karoland komt het woord baló voor niet als naam van gebouwtje, maar do rechtszittingen wor- den gehouden (gelijk men menigmaal vindt vermeld), maar als benaming van het rechtcoZ/e, do rechtbank.

BAL 它 KAMBANG. Eiland in de Indische zee aan de Zuidkust van de residentie Pasoeroean. Men vindt er vogelnestklippen.

BAL 它 GA. District van de controle-afdeeling Zuid-Bangkalan, der afdeeling en van het regentschap Bangkalan van de residentie Madoera, met districts-hoofdplaats Sempar. Het heeft 3 onderdistricten met 65 dessa's. Balóga vorindo oudtijds een soma min of meer zelfstandig landschap, dat echter gewoonlijk onder de heerschappij der vorsten van Bangkalan stond.

De plaats Baliga, aan de rivier van dien naam en aan den grooten postweg zomeed de stoomtramlijn van Kamal naar Sam pang gelegen, heeft een zeer drukke personen- en vee-passier. Er zijn een 100- tal Chineezen gevestigd.

De Kali Balga is aan haar uitmonding in Straat Madoera ^zeer breed en vormt daar een soort zee-boezem./

BALEINWALVISSCHEN (*Mytilacoeii*) zijn Walvisschen (zie daar), bij welke de tanden door balei- nen vervangen zijn. Tandon worden nog wel aange- gelegd, inaar breken nimmer door en worden. v66r do geboorte geresorbeerd. De balcinen zijn sikkelvor- mige hooiplaten, die uit het slijmvlies van het gehe- melte vertikaal omlaag groeien (in de onderkaak ont- breken ze); ze zijn als de bladen van een boek met kleine tusschenruimten achter cklar geplaatst en langs haar binnenrand haarachtig uitgerafeld. Bij verschillende soorten zijn zo verschillend in aantal en lengte; er kunnen er tot 400 voorkomen. Ze wr- ken als een zeef, wanneer het diert mot open mond door het water zwemt; het water stroomt dan in de monddopening en vervolgens tusschen de baleimplaten weer naar buiten, terwijl de talrijke kleine, in het wa

ter aanwezig, organismen (plankton) achterblijven en vervolgens bij gesloten mond door oplichten dor dikke tong naar de maag gezonden worden. Andere soorten vangon op gelijki wijze grooto hoeveelheden kleine vissschon, zooals haring enz.

Uit den Inlischen Archipel is met zekerheid alleen *Balaenoptera Schlegeli* Flower bekend, die ongeveer 20 M. lang kan worden. Het geslacht *Balaenoptera*, de zgn. Vinvisschen, onderscheidt zich dor kleine- ren, vlakken kop en vooral dor talrijke overlange- sche groeven der keelhuid van de echte Baleinwal- visschen (*Balaena*). Vinvisschen, waarschijnlijk *B. Schlegeli*, behooren ook tot de walvisschen, die de bewoners van Lombok en Solor zich verstouten vanuit hun betrekkelijk nietige roeiboortjes te har- poeneeren (zie WALVISSCUEN); op Solor worden zij volgens Weber *klaroo* genoemd.

BALGOWA. Inlandsche naam op Poeloe Saman aan *Varanus timorensis* Gray gegeven (zie onder VARANIDAE, onder bajafa en onder bijawak).

BALI. Land b e s c h r i j v i n g. Om zijne Hindoesche, hoogst intelligente bevolking, zijn welvaart on natuurschoon een der belangwekkendste eilanden van den Oost-Indischen Archipel. Het ligt op de oos- telijke grens van het Aziatisch gedeelte van dien Ar- chipel tusschen 7°54' en 8°53'30" Z.B. en 114°26' en 115°43' O.L. Zijno oppervlakte bedraagt met inbe- grip van de daarbij behorende kleine eilandjes 5808.8 K.M². Bali vormde voortzetting van de vul- kanenreeks, die over Sumatra en Java loopt. Behal- ve eenige kuststrooken en ecne grootere vlakte in het Z. is het land overal bergachtig of alt hans aan de bergvoeten door diepe ravijnen doorploegd. Het hoofdgebiergt, dat van Straat Bali tot Straat Lombok reiki, is in drieën te deelen: 1e. het bergland van Djembrana dat het smalle westelijke dcll van het ciland vult, gcheel onbewoond en woest en nog nooit beschreven. 2o. het centrale bergland, met twee Jioofd verhenigen: in het Z. do Batoe Kahoe (zic aldaar) van Pick van Tabanan (2370 M.), in het N. de beide dicht bijeen gelegen kraterwallen van den G. Brat an (zic aklaar, 2160 M.) on den G. Pengilengan; bakro kratercircusHen zijn met meren gevuld, de eerste met een groot, de laatste met twee. klcinere. Vóór 1818 vormden deze laatste waarschijnlijk een groot meer, dat toon door een doorbraak is Iccgge- loopen, waai, bij een st rook van Midden-Boecleng in een woestelij herschappen word, die zelfs nu nog niet gcheel wecr ontgonnen is (bewesten Singaradja). 3o. het oostelijk bergland, bestaando uit den G. Batoer, en het toppunt des cilands, den 3200 M. hoogen Piek van Bali of G. Agoeng. (zie al- <laar) en den G. Seraja (200 M.). Het begint in het westen met den vulkaan Bakoengan (zie alii anr); de sclietskaarl van Bali (1909) noemt als hoogste berg do G. MCRboek (1800 M.), die in 1912 ten behoevo der triangulatic verkend en bestegen werd, waarbij aan de helling kalksteen word aange- tro ff en, terwijl de rivieren slechts rolsteenen van vulkanisch materiaal afvoeren; hieruit mag wel do conclusie worden getrokken dat do berg zelf een oude vulkaan is. Ook van het schiereilandjo beoosten de St. Nicolaasbaai is koraalkalk bekend. Allo genoem- dc bergen in hot midden en Oosten zijn van jong- vulkanischen aard, doch alleen do jongo eruptioke- gel G. Batoer schijnt nog werkzaam to zijn. De G. So raj a in do oopst van hot eiland word dor Zol- J ingcr bezocht, dio hom vergolijkt met den Ringgit op Java: een groote ketel, met op vorachillende pdaat- sen doorbroken en tot steile spitsen gespleten wan- dc. Do Zuidpunt van hot eiland is een klein kalkpla-

teau, de Tafelhoek gcheeten (zie BADOENG). Na de bezoeken van Zollinger in 1845, 1846 en 1857 is het Batoer-massief geologisch nog dor Sandberg onder- zocht. (Ecn aperqu verscheen in de Verslagen geol. sectie Geol. Mijnb. Gen., Deel I (1912/1914), pag. 161—162.). Deschetskaart van 1909(1:250.000) geeft wel eeno betere voorstelling dan vorige kaarten, maar die voorstelling is toch nog zeer gebrekkig. Voor het bergland van Midden-Bali en het hoogland van Tjatou verscheen eeno betere schetskaart, 1 : 125.000 in het Jaarverslag v. d. Topogr. dienst in N.-I. 1912, met een uitvoerigen tekst, beide dor le Roux.

Vele belangrijke trekken van het landschap van Bali vindt men alleen voorgesteld op de kaartjes van verschillende gedeelten in Nieuwenkamp's pracht- werk Bali en Lombok : zoo de Jigging der bergsawahs en koffietuinen, de grootte en vorm van steden en dorpen. Platen en tekst van dat boek, geven een zoo a&nschouwelijk beeld van het schoone eiland als van weinig streken van den Archipel te verkrijgen valt.

Rivieren van aanbelang heeft Bali bijna niet. Hare beddingen zijn, vooral in het noorden en oosten veelal niet anders dan met lava, steenen, zand en rotsblokken bedekte, soms dor hooge wadden om- geven voren, waarlangs in den westmoesson het overvloedige berg water, niet zelden tot een alles ver- nielvenden stroom aangroeiendo, zeewaarts afstroomt. In het droge jaargetijd, dat hier van Mei tot November aanhoudt, loopt het meerendeel echterdroog.

Van Java wordt Bali gescheiden dor de aan den Noordelijken ingang zeer smallo straat Bali (zie al- daar). Aan do oostzijde wordt het ciland beospeld dor de wateren van de vrij breede en zeer diepe straat Lombok (zie aldaar). Aan den zuidelijken ingang van die straat ligt het tot KJocngkoeng behoov- rende eiland Noesa Penida (zie PEN IDA), met eenige kleinere eilanden. Andere kleiio eilandjes vindt men hier en daar om Bali, slechts dor smalle straatjes daarvan gescheiden. De kusten loopen over het alge- meen zeer steil af en zijn weinig ingesneden, waar- door er weunig geschikte ankerplaatsen zijn. De reede van Boecleng is in den Westmoesson meermalen zoo onstuimig, dat de schepen aldaar niet laden of lossen kunnen, terwijl aan de Zuidkust in den Z.-O.moesson ecne hovige branding staat. De door een ciland be- schutte Pantei-Timor baai aan de oostzijde van het zuidelijke scliereiland Tafelhoek biedt echter bij het plaatsje Bcnoa een bij allo winden veilige ligplaats aan : het is echter jammer, dat de tot de baai toegang gevondc en tusschen koraalriffen loopende geul zoo smal en bochtig is, dat geeno grooto schepen or door kunnen. Bali is thans goed dor rijwogen en vele breekbaro paden doorsneden. De grooto verbindings- weg tusschen Noord en Zuid Bali loopt over den ouden k rat errand van den Batoer en verbindt zich in Bangli met het weggenet in Zuid Bali. Do hoofd- plaats, tevens dio van de residentio Bali on Lombok, is Singaradja (zic aldaar), ook wel Boecleng genoemd. Ton aanzien van andere meldenswaardige plaatsen zic bij BOELELENG, DJEMBRANA, BADOENG, TABANAN, GIANJAR, KLOENG- KOENG, BANGLI en KARANG-ASEM.

K l i m a a t. Het klimaat van Bali wordt dor Europccscho bezoekers meestal aangenaam gevond- den, wat ongotwijfeld is too to schryvon aan het hel- londo van den bodem, waardoor dor broeikasachtige, stagneerende luchtgesteldheid dor laagvlakten van Java on Sumatra hior niet word aangetipfen. De nachten zijn daardoor koeler en er is in 't algemcon wd meer luchtbeweging. De regenval is aan de noordkust gering, gcheel overeenkomstig mot dien

aan de Noordkust van Java's Oosthoek. Sitoebondo en Singaradja hebben een geheel gelijklopenden gang van den jaarlijkschen neerslag, beide met een zeer langen en drogen oostmoesson; de gemiddelde val bedraagt in het eerste 110, in het laatste 115 cM. per jaar. In Negara aan de Z.W. kust komt de gang meer met dien van het tegenoverliggende Banjoewangi overeen, behalve dat de regentijd er vroeger en sterker inzet (resp. 175 en 143 cM.). Den Pasar in de Zuidelijke vlakte heeft een zeer eigenaardig regentype, met de minima in de ken terin gen (April en September) en in sommige jaren vr^ aanzienlijken regenval in den oostmoesson. Zu Ike „passaatregens" (zie art. KLIM A AT) zou men pas booger tegen de bergen op verwachten. Dat in de bergen de regenval en de vochtigheid groot zijn, blijkt uit den rijkdom aan mossen in de dichte wouden, vooral in de tjemara-boschen, die de hoogere deelen van het bergland bedekken.

Het eiland stond vroeger bekend om zijne vele cholera- en pokken-epidemiën, welke echter, sedert de van gouvernementeingevoerde vaccine en door maatregelen tot voorkoming of betuiging der epidemiën wel verminderd zijn. In 1913 had echter nog eene ernstige pokken-epidemie plaats.

Flora. Schier onovertroffen is de schoonheid van het plantengedrag. De van Java bekende natuur-lijke en cultuurgewassen worden meest alle op Bali aangetroffen. Zelfs de djati — hoewel schaars vertegenwoordigd — ontbreekt er niet. Aan kokosboomen is het eiland bepaald rijk te noemen, gelijk zijn groote uitvoer van copra en olie bewijst. Do lontar-boom, welks bladen ons papier vervangen, korot het menigvuldigst in het oostelijk gedeelte voor. Enkele streken zijn bekend om haren overgroeten rijkdom aan boomvruchten in tai van soorten, waaronder de salak en de woendi, die elders niet of niet zoo overvloedig voorkomen, bijzonder vermelding verdienen. Bamboe komt weinig voor en de Balier gebruikt hoofdzakelijk hout, leem en steenen voor zijn huizen- bouw. De voornaamste cultuurplanten zijn klap- per, rijst, koffie en tabak. Debergwoudenzijndicht, vooral aan de zuiderhellingen. In de hoogere berg- streken worden tjemara-wouden aangetroffen. Zie overigens het artikel PLANTENGROEI.

Fauna. Tiggere, wilde zwijnen en herten vindt men er betrekkelijk nog veel, doch slechts in het westen en bier en daar in het midden. Onder de tamme dieren nemen de paarden, runderen, buffels en varkens eene belangrijke plaats in. Het vleesch van de runderen wordt door de Hindoesche bevolking niet gegeten, wel dat van de buffels, terwijl varkens- vleesch het geliefkoosde gerecht is. Als ploegvee worden zowel de runderossen als de karbouwen gebezigd. De uitvoer van slachtossen en varkens is zeer belangrijk. De paarden zijn klein, maar sterk en uitnemend geschikt om dienst te doen bij den afvoer van producten uit de binnenlanden.

Op 't einde van 1905 bedroeg de veestapel alleen in de afdelingen Boeileleng en Djembrana: 4232 paarden, 35,010 runderen, 8904 buffels. Zie verder het artikel Fauna.

Bevolking. Zie BALIÏRS.

Taal. Zie BALINEESCH.

-G eschiedenis. Onder al de kleine Soenda- eilanden, waarvan Bali de rij opent, is er niet één dat zulk eene belangrijke geschiedenis heeft gehad. Naar alle waarschijnlijkheid werd het reeds vroeg door Hindoesche volksplanters bezocht, die zich later met hunne stamgenooten uit Madjapahit in verbinding stelden, en, door dozen bijgestaan, zich voor

goed van de heerschappij over het eiland meester maakten. Met zekeren trots noemen de meeste Baliërs zich nog altijd *Wong-Madjapahit* (mensen van M.), in tegenstelling met enkele, hier en daar in de bergstreken gevestigde familie's, welke niet of slechts in geringe mate onder den invloed der vreemdelingen hebben gestaan en als *Bali aga* of oor- spronkelijke Baliërs onderscheiden worden. Van de oudste geschiedenis is overigens weinig zekers bekend. Uit enkele gegevens mag worden opgemaakt, dat de aldus gehindoelseerde bevolking nog voor den val van Madjapahit herhaaldelijk pogingen heeft in het werk gesteld om zich van Java los te scheuren. Haar wensch werd echter eerst vervuld tegen het einde der 15e eeuw, toen de door het mo- hrijmmdaan'che leger verdreven Javanen, die den Islam niet verlangden aan te nemen, de Straat over- staken om op Bali bij hunne geloofsgenooten een toevlucht te zoeken. Met hunne komst werd het Hindoesche element op dit eiland nog meer vers terkt en zien wij de Wong Madjapahit als een onafhankelijke volk optreden. Volgens de wel wat verwarde berichten daaromtrent, zou een van bedoelde vluchtelingen, een prins van den bloede, aan het toen nog ongergelde landsbestuur eene einde hebben gemaakt, door zich onder den titel van Dewa-agoeng Ketoet, tot oppervorst te doen uitroepen en nieuwe wetten en bepalingen uit te vaardigen. Hij vestigde zijnen zetel te Gelgel (zie KLOENGKOENG), waar zijne opvolgers tot op het einde der 17e eeuw verbleven, toen de plaats door het volk van Karangasem verwoest en het tegenwoordige Kloengkoeng tot hoofd- plaats verheven werd. Aan het hoofd der verschillende landschappen, waarin Bali toen reeds verdeeld was, werden gouverneurs geplaatst, een maatregel welke later aanleiding heeft gegeven tot de splitsing van het rijk van den Dewa-agoeng in *ne* (en afzonderlijke vorstendommen, die wel aanvankelijk het overgezag van Kloengkoeng bleven erkennen, maar langzamerhand eene meer of min onafhankelijke positie hebben weten in te nemen. Bedoelde vorstendommen waren *Kloengkoeng, Karanraem, Mengivi, Badoeng, Bangli, Tabanan, Gianjar, Boeileleng* en *Djembrana* (zie op deze namen).

Na het optreden der Europeanen in den Archipel hebben de Baliërs herhaaldelijk getracht zich in de zaken op Java te mengen en, gelukte het hun gedurende langen tijd een zeker gezag over Balambangan (Java's Oosthoek) uit te oefenen. Tegen het einde der achttiende eeuw is daaraan echter voor goed een einde gemaakt, toen de Oost-Indische Compagnie zich van bedoelden Oosthoek meester maakte en te Banjoewangi, vlak bij de Straat het fort Utrecht bouwde. Sedert dien tijd is het eiland Bali jaren lang ten prooi geweest aan binnenlandse oorlogen, die niet weinig er toe hebben bijgedragen om de vijandelijke gezindheid tusschen de afzonderlijke vorstendommen te verergeren.

Onze eerste kennismaking met Bali dagteekent reeds van het jaar 1597, toen de gebroeders De Houtman met hunne ongelukkige reisgenooten noodzaak waren aldaar eenige dagen te vertoeven. Sedert dien tijd bleef de aandacht onzer handelsrijvende voorvaderen voortdurend op het eiland gevestigd, zonder dat de herhaaldelijk aangeknoopte betrekkingen echter tot eene vaste bezetting geleid hebben. Wel werd er reeds in 1620 een zoogenaamd "logis" gebouwd, maar, om welke reden is niet bekend, reeds het volgende jaar werd het weer opgebroken. Later heeft de Compagnie telkens gezanten naar den „Koning van Bali" afgezonden en werden

met dezen van tijd tot tijd contracten gesloten, waarvan echter de levering van slaven den hoofd- inhoud uitmaakte. Wat die levering te beteekenen had, blijkt uit het feit, dat, volgens eene officieele opgave, in het jaar 1778 alleen in en om Batavia niet minder dan 13000 Baliërs gevestigd waren! Aan dezen handel is eerst, zij het ook niet voor goed, een einde gemaakt onder het bestuur der Engelschen, die zich overigens ook verder niet met de zaken van Bali hebben ingelaten. Alleen zagen zij zich in 1814 verplicht eene expeditie naar Boeleleng uit te zenden, welks vorst van het vertrek der Hollanders had trachten gebruik te maken om Balambangan aan zijn gezag te onderwerpen.

Kort na het herselven van het Nederlandsch gezag in Indie, werd de Regeerings-Commissaris H. A. van den Broeck naar Bali gezonden om zich van den stand der zaken aldaar op de hoogte te stellen en de oude betrekkingen te vernieuwen. Overal vond hij echter de Vorsten met een zeker wantrouwen jegens de Hollanders vervuld en het duurde dan ook tot het jaar 1826 alvorens een hunner, n.l. de radja van Badoeng, zich geneigd verklaarde een contract met ons aan te gaan en toe te staan, dat een verteenwoordiger van het N.-I. Gouvernement zich in zijn land kwam vestigen. Reeds in 1831 werd deze "Gezag-voerder" evenwel weer teruggeroepen. Eerst in 1839 slaagde de commissaris Huskus Koopman er in om met alle vorsten een overeenkomst te sluiten, waar- bij zij de Nederlandsche souvereiniteit erkenden om zich ook in andere opzichten jegens ons verbonden. Wij hadden daarbij echter wel wat veel op hun goede trouw gerekend. Nog waren geen twee jaren verloop en in Badoeng en straks daarop in Boeleleng had schending van het tractaat, ten opzichte van het zoogenaamde „kliprecht“, plaats, en bleek bij de daarover gevoerde onderhandelingen de gezindheid der Baliërs van dien aard te zijn, dat drie achter- cenvolgende expeditien noodig waren (1844—1849) om hen voorged aan ons gezag te onderwerpen. In 1844 werd n.l. de ass.-resident Ravia de Ligny op Bali onvriendelijk ontvangen. Het volgende jaar weigerde Boeleleng aan J. F. F. Mayor het tractaat te rectificeren en had Badoeng bezwaar tegen erkenning onzer souvereiniteit. In 1846 werden door Boeleleng een Ned. Hchip geplunderd, onze gezanten om behoorlijk ontvangen, een brief van den Gouverneur-Generaal niet beantwoord, de Ned. vlag niet vertoond. Karangasem liep een Ned. schip af en weigerde zijne ondergeschiktheid aan het gouvernement te erkennen. Den 20 Juni 1846 vertrok van Jessoeki daarheen een expeditie onder den Schout bij nacht E. B. v. d. Broek, en den Luit.-Koi. dor Inf. G. Bakker, met opdracht vernieuwing der contracten en gedeeltelijke restitutie der oorlogskosten te eischen. Toen binnen den ultimatumstermijn, deze voorwaarden niet aangenomen waren, landden de troepen te Boeleleng, zijwaarts dor kustvorst- kingen door 3000 man bezet. Kandangan word na hevigen strijd gewonnen, een landing dor marine af- geslagen. Den volgende dag werd Bandjar Djawa onder gering verzet bemachtigd en Singaradja verlaten. Boeleleng en Karangasem onderwierpen zich, zouden de versterkingen slechten, $\frac{3}{4}$ en $\frac{1}{2}$ der oorlogskosten betalen en hun gebied nimmer aan eene andere Eur. macht afstaan. To Boeleleng bleef eene bezetting achter. Do oorlogsschatting werd echter niet afbetaald; vchlichtingen uit onzen post werden door de Baliërs opgenomen, Kloengkoeng hield zich niet aan het contract en wierp versterkingen op. Een nieuw ultimatum werd

gesteld, (Maart 1848) bevattende voor Kloengkoeng schadevergoeding van geroofde vaartuigen, voor Karangasem uitlevering van deserteurs, / 25000 boete of afstand van Padang Cove, zenden van een gezantschap naar Batavia; voor Boeleleng herstelling van gemeenschap tusschen de bevolking en het fort, / 75000 boete of afstand van Djembrana, slechten van versterkingen, uitlevering van den rijksbestierder Goesti Djelantik. Badoeng en Tabanar waren onze bondgenooten, Bangli hield zich onzijdig, Gianjar koos de zijde van Kloengkoeng. Toen het ultimatum niet beantwoord werd, begon de marine de vijandelikheden. Eene expeditie onder den Gouv. Commissaris, tevens Gen. Majoor Jhr. C. van der Wyck, vertrok eerst 2% maand na het openen der vijandelikheden, landde 7 Juni te Boeng-koelan en bezette Timor Sangsit. Den volgende dag werd Boengkoelan veroverd en den 9en naar de door 2 redoutes gedekte linie van Djaragara opgerukt. Een aanval op die linie mislukte; de troepen trokken terug naar het strand, en embarkeerden, weder den 10en Juni. Wegens ongunstige berichten uit Europa kon geen versterking aan troepen van Java gezonden worden, de marine zag bezwaar tegen eene landing te Padang Cove, wegens den O. moesson. De troepen keerden dus den 20en Juni naar Java terug, doch de post te Boeleleng bleef bezet.

Het volgende jaar (1849) werd een nieuwe expeditie gered gemaakt onder den Gouv.-commissaris A. V. Michiels, terwijl de marine onder den vice-Admiraal Michiehn gesteld was. De bevelhebber, die verbonden mocht sluiten en vredesvoorwaarden stellen, zonder uitbreiding van ons koloniaal bezit te beoogen, wilde onze vijanden slechts eene tuchtiging toedienen, doch hun verder geen oorlog eischen stellen — ook geen oorlogsschatting opleggen. Hij rekende op tegenstand van EJoengkoeng, Boeleleng, Karangasem en Mongwi. Badoeng was ons geneegen, en herinroede ons aan de tractaten, die het onze hulp verzekerden. Gianjar voegde zich daarbij, Bangli werd door Goosti Djelantik bedreigd, Tabanar bleef weifelend.

Michiels besloot Singaradja te verrassen, vandaar naar Djaragara op te rukken en zich dan tegen Kloengkoeng te wenden. Den 28en Maart was hij met schip voor Boeleleng en liet de Luit. KoL. De Brauw Singaradja verkennen, 't welk onbezet bevonden werd. Daar werden den 4en April alle troepen vereenigd. Den 7en verschenen de vorst van Karangasem en Goesti Djelantik met 20.000 volgelingen en boden luime onderwerping aan. Michiels eischte erkenning van ons oppergezag, slechten van Djaragara, uitlevering van deserteurs, vervulling van contracten, zonder oorlogsschatting en een gezantschap naar Batavia. Daar het oprukken van Singaradja naar Djaragara zeer bozwaarlijk bleek, trok het leger naar Sangsit, en veroverde na hardnekkigen strijd de versterkingen bij Djaragara. De vorsten vluchtten op de bevolking onderwierp zich. Dowa Mad6 Rai, afstammeling van het vroeger ontroude vorstenhuis, werd te Boeleleng op den troon geplaatst. Badoeng koos onze zijde en kreeg vergunning Mengwi te veroveren. Bangli had reeds vroeger die vergunning gokregen ten opzichte van Batoer, doch daaraan nog geen gevolg gegeven. Djembrana, door Boeleleng ten onder gebracht, herkeerde zijn zelfstandigheid onder Goesti-Ali Gen- toek, zoon van den vroeger door Boeleleng verdreven vorst. Gianjar was verstoord op Goesti Djelantik, slechts Kloengkoeng op Karangasem — waar de rijksbestierder onze hulp inriep — bleven vijandig.

Dewa Made Rai bleek ongeschikt tot regeren, zoo- 1 dat Goesti Made Rai tot poenggawa werd verkozen. Dewa Gedeh Tangkaban, vorst van Bangli, die in- middels Batoer veroverd had, nam het aanbod van JMichiels niet aan tot Dewa Agoeng verheven te wor- den. Na verwoesting van Djagaraga werden de troe- pen ingescheept voor de baai van Laboan Amok, tusschen beide vijandige staatjes gelegen. Den 13en werd daar geland on de baai van Padang Cove bezet zonder veel tegenstand.

Michiels wendde zich eerst tegen Karangasem, waarby de vorst van Lombok hem met 4000 man steunde. De rijksbestierder van Karangasem kwam in ons kamp en onze troepen, over zoo naar Oedjong gezonden, vonden dat rijkje door onze luilptroepen veroverd. De vorst was door zijn eigen bevolking gedood. Met de in aantal zeer verminderde troepen werd den 24en Mei tegen de werken bij Soenda- lawas opererikt. De vijand werd daar verjaagd en na ernstig gevecht Kasoemba genomen. Des nachts werden ons bivak en de kampong overvallen. Wei werd die aanval afgeslagen, maar generaal Michiels doodelijk gewond. Zijn vervanger, Luit-Kol. J. van Swieten, trok naar Padang Cove terug, in afwach- ting van bevelen van Batavia. Onze bondgenoot Ba- doeng werd bij zijn aanval op Mengwi teruggeslagen. De voortvluchtige vorst van Boeleleng werd door de bevolking omgebracht. Goesti Djelantik nam vergif in. Kloengkoeng gaf voor zich te willen onderwer- pen. Mengwi onderwierp zich. Den 9en Juni weiger- den echter de Dewa Agoeng en de vorst van Gianjar op de voor den volgenden dag uitgeschreven verga- dering van vorsten te verschijnen. Zonder nadere bevelen rukte Van Swieten toen den 10en naar Kasoemba, dat hij evenals Soendalawas opnieuw ver- overde. Onze agent van Badoeng kwam berichten, dat de vorsten van Tabanan en Badoeng, beducht den vorst van Bangli tot Dewa Agoeng te zien ver- heffen, den vorst van Kloengkoeng genoodzaakt had- den zich te onderwerpen. Twee dagen later kwamen de gezantschappen van Badoeng, Kloengkoeng, Ta- banan en Gianjar te Kasoemba aan, waar Hertog Bernhard van Saksen - Weimar het opperbevel over- nam. Den 19en vertrokken de troepen. Van Swieten bleef achter tot regeling van zaken. De vorsten erkenden onze soevereiniteit en beloofden geen ver- bindtenissen met andere natien aan to gaan. Ver- sterkingen zouden worden geslecht, zeeroof en sla- venhandel tegengegaan, kliprecht afgeschaft. Het gouv. behield het recht gemachtigden naar Bali te zenden en daar te doen verblij ven. Het zou Bali niet bezetten en geen oorlogsschatting eischen. De vorst van Bangli werd ook vorst van Boeleleng en die van Mataram op Lombok ook vorst van Karangasem.

Al vijj spoedig bleek, dat de Radja van Bangli niet bij machte was, aan de hem gegeven opd'acht om ook het bestuur over Boeleleng te voeren, naar behooren te voldoen. Boeleleng werd, het tooneel van binnenlandsche onlusten en, vermoedelijk uit vrees daardoor met het Gouvernement in conflict te ko- men, gaf de Radja van Bangli in 1854 Boeleleng aan het Gouvernement terug. Hierdoor was het Gouver- nement wel gedwongen, om zich meer met het bestuur op Bali in te laten, hetgeen leidde tot het bren- gen van Bali en ook Lombok onder het toezicht van den resident van Banjoewangi, als „Gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok", en tot de plaat- sing van een controleur in Boeleleng (1855) en, toen in 1856 de vorst van Djembrana door de bevolking was verdreven, ook een in Djembrana. Aan het

hoofd van het Inlandsch bestuur in die gebiedsdeolen werden regenten gesteld. In 1857 trachtte de verdreven vorst van Djembrana met aanhang uit Boeleleng onder pembekel Njomam Gempol van Band jar Djawa zijn rijk te heroveren, doch deze aanslag mis- lukte. Hij werd verbannen en kreeg eerst in 1864 verguming terug te keeren. De hoofden van Boele- leng namen in 1858 een vijandige houding aan tegen het Gouv. en lieten zich door Njomam Gempol op- stoken. Toen deze niet werd uitgeleevrd, verschenen eenige troepen onder Luit. Koi. K. F. Van Steyn van Hensbroek den 10en December op de reedc, en rukten den 16en tegen Bandjar Djawa op, dat zwak verde- digd, werd. De pembekel, die inmiddels tevergeefs getracht had de vorstelyke familie in Boeleleng te vermoorden, werd door de hoofden gevangen geno- men en verbannen.

In 1861 werd te Boeleleng een Assistent-Resident geplaatst. In Djembrana werd eveneens daartoe overgegaan, en in 1866 de regent en diens zoon verbannen wegens misdadige handelingen. Het district Bandjar, gelegen in Boeleleng, stond sedert 1854 onder Ida Made Rai, die wegens eigenmachtige handelingen naar Java werd verbannen. In 1864 kwam hij terug, toen zijn opvolger gestorven was en maak- te gebruik van de ontevredenheid der bevolking over het nieuw benoemde districtshoofd, om haar zijne aanstelling als zoodanig te doen eischen. In Juli 1868 weigerde de bevolking dienstbetoon en be- dreigde Singaradja. Den 16en September ontsteep- te eene expeditie onder majoor Van Heemskerck, te Boeleleng en bezette Singaradja, doch leed in Bandjar echee. Door eene versterking der troepen onder Koi. D. L. de Brabant werd de expeditie in staat gesteld krachtig optetreden; den 24sten rukte zij op en nam de vijandelijke kampongs na hevig verzet. De bevolking onderwierp zich en de vijandelijke hoofden werden gesti'afl.

In 1874 moest de regent van Boeleleng verbannen worden.

Ons aanzien nam inmiddels gaandoweg z66 toe, dat de Indische regeeing reeds in 1882 het oogeen- blik gekomen achtte om het ciland administratief van Java los te maken en Bali met Lombok tot een afzonderlijke residentie te verheffen. Noch van den kant der vorsten, noch van dien dor bevolking werd tegen dozen inaatregel verzet beproefd.

Voorloopig werden ook thans allecn nog in Boeleleng en Djembranaambtenaren gevesligd. In beide afdelingen werd de waardigheid van Radja en ook het ambt van Patih afgeschaft, terwijl de vroegere poenggawa's of districtshoofden ccnvoudig gouver- nementsambtenaren werden, die hunne aanstelling en bezoldiging van de regeering ontvingen. Aan het hoofd van gewestelijk bestuur werd Boeleleng (Si- ngaradja) tot Btandplaats aangewezeji. Aan hem werden behalve een secretaris, twee controleurs toege- voegd, waarvan 66n speciaal belast met de poli- tieke aanvragingen met de inlandsche vorsten. In de afdeling Djembrana werd een controleur met Negara als standplaats gevestigd.

In de met de Radja'B der zes overige landschappen gesloten contracten was o. m. bepaald, dat ons gouvernment het recht had in bun rijk een gevolmach- tigde te plaatsen. Tot 1906 werd daarvan echter geen gebruik gemaakt, zoodat bedoelcd vorsten nog zoo goed als onafhankelijk regeerden.

Op politiek gebied viel sedert 1882 in Boeleleng en Djembrana niets van bijzonder belang voor. Ter- w 36 aldair rust en orde hoe langer hoo meer besten- dig werd, bleef het overige gedeelte van Bali na-

genoeg onafgebroken in beroering. Van de Balische vorsten waren steeds eenigen met elkander in oorlog enongelukkighoordctotideincestgebruikelijkeoorlogsda den het vernielen van de irrigatiewerken in het vijandelijke land, waardoor de bevolking ten zeerste getro ff en werd. Het kleine Mengwi, welvarend door zijn prachtige rijstvelden, werd herhaaldelijk door zijn naburen Badoeng en Tabanan aangevalen, tot-dat het in 1891 vernietigd en tusschen Badoeng, Tabanan, Gianjar en Kloengkoeng verdeeld werd. De vorst was gcsnouveld en zijn poeri werd geheel met den grond gelijk gemaakt. Gianjar had steeds veel te lijden van Bangli en Kloengkoeng. In 1883 ging het een bondgenootschap met Kloenkoeng aan ,waar- mede het den rijk onder den Dowa-Agoeng, vorst van dat landschap, zoude uitmaken. Drie jaar later stonden echter verscheidene Poenggawa's van Gianjar tegen Kloengkoeng op en in 1893 wist Gianjar zich geheel van Kloengkoeng los te maken en weer een afzonderlijk gebied te vormen. Het werd echter na dien zoo fel door Bangli, Kloengkoeng en Badoeng bestookt, dat de Radja, geen anderen uitweg ziende en een dergelijk lot als van Mengwi vreeze nde, zijn land onder de beschrm ing van het Neder- landsch-Indisch Gouvernement stelde (1900), waardoor het tot het Gouvernement kwam te staan als Karang-Asem sedert 1895. Karang-Asem was na- mclijk sedert 1849 een onderhoorigheid van het Balische rijk op Lombok en ging, na den val daarvan, als zoodanig aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement over. Goesti Djilantik, de bestuurder van Karang-Asem, die zijn leenheer, den vorst van Lombok, in diens strijd tegen de Sasaks met gewa- pende troepen gesteund had, wilde zich niet mengen in den strijd tegen het Gouvernement en stak, toen de bekende overval op onze troepen in Lombok plaats had (1894), met de zijnen naar Karang-Asem over, waarop hij zijne goede gezindheid jegens het Gouvernement uitdrukkelijk betuigde. Eerst voor- loo>ig, werd hij in 1895 door het Gouvernement definitief met het bestuur over Karang-Asem, onder den titel van Stedehouder (wakil Gouvernement), belast. Goesti Djilantik bleef sedort loyaal tegenover het Couvcnment en toonde een goed bestuurder te zijn.

Gianjar en Karang-Asem werden, nadat zij ala Gouvcincent's gebiedsdeleii beschouwd werden, door de Radja's der andere rijkjes ontzien. Vooral Gianjar, dat door de voortdurende onruut veel gele- den had, ondervond van den niouwen toestand de heilzume gvolgcn: do irrigatiewerken werden alle hersteld en door de bemoeiingen onzer ambtenaren kwam er jneer cchtheid in het bestuur en do recht- spraak. Bij de vaststelling der grenzen van Gianjar wenschte de vorst van Kloengkoeng zich eerst niet bij de door het Gouvernement aangenomen regeling neder te leggen en toonde o.a. zijn onstemming door aan de door den Resident van Bali en Lombok gecihchte uitlevering van misdadigera niet te ,vol- doen. Eon demonstratie met eenige oorlogschepon was noodig, om den vorst van inzicht te doen ver- anderen en tot het nakomen zijner verplichtingen te dwingen. Ook de verhouding tot de andere vorsten van Bali liet over het algemeen veel te wnschen over. Door de opvolgende residenten werd steeds over de geringe of het totaal gebrek aan medewerking der radja's geklaagd. De afdoening van zaken, waar- in overleg met de radja,s vereischt werd, bleef soms door do chicanes van de Inlandsche besturen jaren- lang hangende. Besprekingen tot het aanbrengen van hervorningen in bestuur of rechtspraak in do

landschappen, tot het doen verdwijnen van middel- ceuwsche toestanden leidden in den regel tot niets.; vooruitgang en verbetering stuitten af op den onwil der vorsten, zich door ons te laten leiden. Zoolang zij konden, hebben zij angstvallig alle bemoeienis onzer- zijds met de binnenlandsche aangelegenheden hun- ner rijkjes geweerd en handelden dientengevolge eventuel lijnrecht in strijd met de hun kenbaar ge- maakte zinswijze der Ned. Indische Regeering. Zoo bestond tot 1903 nog het gebruik om een of meer weduwen van den overledene vorst tegelijk met den overledene te verbranden, niettegenstaande de Regeering Haar ernstige verlangen had te kennen gegeven, dat met die barbaarscheid zou gebro- ken worden. In 1901 had zulk een verbranding in Bangli en in 1903 in Tabanan plaats. Vooral het verloop dezer aangelegenheid in Tabanan toonde dui- del^k aan, op welk een ontoelaatbaar standpunt de Balische vorsten zich tegenover het Ned. Indisch Gouvernement plaatsten. Bekend met het voor- men een vorsten-weduwe te verbranden, liet de Re- geering den radja van Tabanan uitdrukkelijk weten, dat zij het niet zoude toestaan, Toch ging men met het maken der toebereidselen voor de plechtigheid, gestadig door, ook toen eenige dagen voor den voor de verbranding vastgestelden dag, eenige oorlogsche- pen tot machtsvertoon aan do kust van Tabanan ge- ankerd waren en den radja nogmaals de wensch van de Indische Regeering was kenbaar gemaakt. Het antwoord was dat de voorbereidingen tot de plech- tigheid reeds te ver gevorderd waren, dan dat men ter zake nog terug kon en op het vastgetelde uur had ook de verbranding plaats. De Gouverneur Generaal betuigde zijne ernstige ontevredenheid over het gebeurde. Van den radja van Tabanan werd geischt een gezantschap naar Buitenzorg tot het maken van verontschuldigungen te zenden en alle Balische vorsten moesten bij contract beloven dat weduwen-verbrandingen (mesetia) niet meer zouden plaats hebben. Aan deze eischen werd vol- daan (1904) en een te Kloengkoeng ook reeds voor- bereide weduwenverbranding ging dientengevolge gelukkig niet door.

In dat zelfde jaar 1904 had verder een voorval plaats, dat groote gevolgen voor de geschiedenis van Bali na zich gesleept leeft. Een te Bandjemasin te huia behorende schoener, de „Sri Koemala", strandde bij Sanoer aan de Oostkust van Badoeng en werd door de bevolking beroofd. De Chineesche eigenaar van het vaartuig beklaagde zich er over bij het Gouvernement, dat, in vei-band met do uitkom- sten van een ter zake gchouden onderzoek, het In- landsch bestuur van Badoeng voor do gceden schade ad / 7500.— verantwoordelijk stelde. De Radja's van Badoeng (Badoeng werd in naam door twee Radja's, waarvan te Den Pasar en 66n te Pa- metjoetan icsideerde, bestuurd, doch in werkelijk- heid slcchts door dien te Den Pasar) weigerden ech- ter beslist aan den gesteldcneisch te voldoen. D wang- maatregelen, bestaende in het blokkeeren van de kust en het afsluiten van de landgrenzen, de zending van het lid van den Raad van Nederlandsch-Indio, tevens oud-Resident van Bali en Lombok F. A. Lieftrinck, naar Badoeng om te pogen het conflict tot een bevredigende oplossing te brengen, herhaalde de waarschuwingen; dat alles mocht niet baten. De Radja's bleven onverzettelijk. De Kadja van Tabanan koos daarbij openlijk de partij van Badoeng on die van Bangli nam een aanmatigende houding aan en provoceerde een gewapenden inval in Karang- Asem en het vernielen van irrigatiewerken van Gia-

njar, de beide Gouvernements landschappen. Na een laatste waarschuwing, waarbij op de hoog cmstige gevolgen van het volharderen der Radja's bij de door hen aangenomen houding gewezen werd, welke waarschuwing slechts een nieuwe besliste weigering uitlokte, werd in September 1906 tot het zenden van oene militaire expeditie naar Bali besloten. De troepenmacht stond onder het commando van den Generaal-Majoor M. B. Rost van Tonningen, terwijl de heer Laefrinck bovengenoemd als Regeerings-commissaris de expeditie vergezelde voor de regeling der politieke aangelegenheden in overleg met den Resident van Bali en Lombok G. F. de Bruyn Kops.

Na vrij heftigen tegeestand werden Den Pasar en Pamejotan ingenomen en kwamen hoofden en bevolking in volkomen onderwerping. De fiere Radja's verzoeken echter in een laatsten uitval (poepoetan) tegen onze troepen, nadat zij zich van hunne naaste verwanten en getrouwen omringd hadden, met hen den heldendood te sterven. Sommities tot overgave leidden tot niets anders dan verliezen onzerzijds; zij zochten den dood. Door zoo te sterven wachtte hen, volgens hun geloof, een heerlijk leven hierna en zouden zij ook in het rijk der afgestorvenen omringd zijn door hunne vrouwen, kinderen, andere familie-leden en dienaren, die tegelijk met hen den dood ingingen.

Na den val van Badoeng, onderwierp zich de Radja van Tabanan met zijn zoons en breeder onvoorwaardelijk k. Hem werd medegeedeeld, dat hij en de zijnen naar Lombok, namelijk naar het Balische gedeelte daarvan, zouden worden overgebracht. Daags daarop bleek, dat de Radja en zijn oudste zoon zelfmoord hadden gepleegd, zoodat de voorge-nomen maatregel slechts op den breeder en de twee andere zoons kon toegepast worden.

Aan Bangli en Kloengkoeng werden de volgende eischen gesteld: sluiting van een nieuw politiek contract ter vervanging van het reeds lang verouderde van 1849, inlevering van alle vuurwapenen en toelating van onze troepen in hun gebied om het te door-kruisen; verder aan Kloengkoeng afstand van de twee in Gianjar geenclaveerde districten Sibang en Abean Semal, waar de vorst van Kloengkoeng geen voldoende gezag wist uit te oefenen, en aan Bangli afstand van tien in 1900 van Gianjar veroverde desa's en uitlevering van twee onruststokers van hooge kaste. Aan de drie eischen werd voldaan. Einde October werd de expeditie ontbonden en twee weken later keerde ook de Regeerings-Commissaris terug. Op Bali werden bezettingstroepen achtergelaten. Zuid Bali werd onder de controle en leiding van het Europeesche bestuur gebracht. Aan het hoofd dezer nieuwe „Afdeling" kwam een Assistent-Resident, met Den Pasar in Badoeng als standplaats, te staan; te Tabanan en Gianjar werden Controleurs geplaatst. De Controleur van Gianjar had toezicht te houden op Bangli en Kloengkoeng, terwijl Karang-Asem onder de controle van den Assistent-Resident werd gesteld. •

Uitgezonderd een gewapend verzet in Tabanan in November 1906, dat onmiddellijk onderdrukt werd, heeft de politieke toestand in Badoeng, Tabanan en Gianjar sedert geene redenen tot bezorgdheid gegeven. In Kloengkoeng, Bangli en Karang-Asem waren echter nog elementen en partijen, die zich niet bij de nieuwe orde van zaken konden nederleggen, te minder omdat onze bemoeienissen zich uiteraard steeds uitbreidden. In 1908, kort na de invoering der opiumregie in Bali, braken plotseling ernstige onregeligheden in Kloengkoeng uit en wel in de desa

Gelgel, waar een militaire patrouille hevige aangevalen werd, en wiken moest. Met troepen (ongeveer 200 man) uit Den Pasar, verskerkt door de landin-gsdivisie van een flottieljevaartuig werd daarna, via de hoofdplaats Kloengkoeng, naar Gdlgel gemarcheerd, welke plaats na een vrij ernstig gevecht werd ver-meesterd. De aanstoker van het verzet, Tjokorda G'lgel, was intusschen met alle adellijken naar de hoofdplaats Kloengkoeng gevluht, en wist blijkbaar te bewerken dat de Dewa-Agoeng zich ook voor den strijd tegen het Gouvernement gereed maakte. Toen onze troepen dan ook weder voor Kloengkoeng kwamen, bleek de residentie van den Dewa-Agoeng versterkt en door duizenden gewapende Baliërs bezet te zijn, alle daar achtergelaten vivres onzer in-schappen waren onbruikbaar gemaakt, de Gouvernements opiumverkoopplaats was vernield, en het daar in aanwezige opium buit gemaakt, de mantri-veelkooper vermoord. De troepencommandant achtte zich niet verantwoord met zijn door honger en dorst uitgeputten troep Kloengkoeng aan te vallen en trok zich des nachts naar het strand terug. De Resident bevond zich op dienstreis te Lombok toen hem het bericht omtrent den overval te Gelgel bereikte en toog met het ter reede van Ampenan liggende eskader van Nederlandsche oorlogschepen naar de kust van Kloengkoeng, waar hij het juist aldaar uit het binnenland aangekomen detachement aantroef. Van den Dewa-Agoeng werd een brief ontvangen, waarin hij verklaarde het Gouvernement goed gezind te zijn en verzocht de hoofdplaats Kloengkoeng te sparen, waarop geantwoord werd, dat aangezien Kloengkoeng de troepen van het Gouvernement had aangevallen, en tegen het Gouvernement was opgestaan, van den Dewa-Agoeng en de zijnen onvoorwaardelijk onderwerping geëischt werd, waarvoor 24 uren tijd werd gegeven. Nadat nog een dag gewacht was, zonder dat aan den gestelden eisch was voldaan, werden Kloengkoeng en Gelgel door de Marine beschooten in afwachting van troepenverstoring uit Java. Doze kwam weldra aan, en alsnu werd den Dewa-Agoeng nogmaals de gelggenheid geschonken zich met zijne mannelijke bloedverwanten over te geven, waarbij hem en de zijnen lijfsbehoud verzekerd werd. Het mocht niet baten. Bij het oprukken onzer macht via Gdlgel naar de hoofdplaats van hot landschap word nergens tegenstand ondervonden tot vlak bij de pocri, de vorstelijke verblijfplaats, waar zich hetzelfde treurige [xjonec] als in Badoeng afspeelde. Ook hier trok de vorst met nagenoeg al de voornaamste adellijken, cenigc vrouwen en kinderen, met heilige speren en kriaesen gewapend, onze troepen vast be radon tegemoet, den dood verkiezende boven cenigc beperking van des Radja's absolute macht, boven een leven, een Balischen despoot en zijne trawanten onwaardig. De overlevende gvaarlijk elementen werden naar het eiland Lombok overgebracht en daar geïnterneerd, waarna door alle lieden van kaste en gezaghebbenden, in het landschap Kloengkoeng oed van trouw aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement werd afgelegd.

Niet lang daarna bleek het noodig ook tegen Karang-Asem en Bangli afdoende maatregelen te nemen, ten einde er een ongestoorden voortgang van de toepassing der door ons voorgestane bestuursbeginselen te verzekeren. In Karang-Asem waren het twee neven van den Stedehouder, die door hunne onverzoenlijkheid en anti-Gouvernementse gezindheid den Stedehouder, Goesti Gde Djilantik, in zijn streven, om met het Gouvernement samen te wer-

ken, dwarsboomden, daardoor verdeeldheid en onrust en Gianjar, uitgaande van eenige categorien van per-sonen, die vermeennden krachtens hun stand niet tot het openbare orde in het landschap werden geacht. Nadat het verricht ten van van hen gevorderde heeren-diensten garizoen aldaar was vers terkt geworden en een verpllicht te zijn, heeft de politieke toestand op Bali dan ook oorlogschip voor Oedjoeng, de ha-venplaats van Karang-niets meer te wenschen overgelaten.

Ascem, was gestationeerd, werd door den Resident, die Ten slotte zij nog aangeteekend, dat Kloengkoeng in zich ter plaatse bevond, van den Stedehouder de 1911 formeel by het rechtstreeks bestuur gebied werd uitlevering van die neven geeischt en gelukkig zonder ingelijfd, dat in 1912, bij het defungeeren van de bloedbad verkregen. De twee ongewenschte elementen Stedehouders van Bangli (wegens overlijden) en van werden naar een ander deel van Bali, namelijk Gianjar (wegens aftreden) aan hunne opvolgers de titel van Djembrana, overge-bracht. Nadat in Karang-Asem de Regent werd gegeven; dat in 1914 de militaire bezetting noodige regelingen waren getroGen, were! in Bangli het van Bali geheel werd opgeheven en er intusschen bestuur na-der geregeld. Het landschap werd in dezelfde gewapende politiedienaren waren in dienst gesteld. Zie ver-houding tot het Nederlandsch-Indisch Gouverne-Lombok.

ment gebracht als Karang-Asem en Gianjar; het werd dus Bestuur. Bali maakt met Lombok en de bij beide een Gouvernements landschap, onder een door den cilanden behorende kleine eilanden de resident te Bali en Gouverneur-Generaal aangestelden Stedehouder. De Lombok uit met Singaradja als hoofd-plaats. Het wordt Radja van Bangli, Dewa Gdd Tangke-ban, werd administratief verdeeld in drie af-deelingen: 1°. Stedehouder en legde als zoodanig met de andere Boeileng onder een *controleur*, 2°. Djembrana onder een Banglische grooten en hoofden den eed van trouw en controleur of civielen ge-zaghebber en 3°. Zuid-Bali gehoorzaamheid aan het Nederlandsch-Indische onder een Assistent Resident, terwijl Zuid-Bali Gouvernement af. Dergelijke eed was ook in Karang-onderverdeeld is in vijf on-drafdeelingen n.l. Badoeng, Asem afgenomen. Tabanan, Gianjar, Kloengkoeng met Bangli, en

Omtrent Kloengkoeng werd in beginsel besloten, het Karangasem. Gianjar Bangli en Karang-asem genieten evenals Badoeng en Tabanan bij het recht-streeks nog eenigermate zelfbestuur, het zijn zoogenaemde bestuur gebied van Nederlandsch-Indie in te lijven. Gouvernements-landschappen, welke namong het

Successievelijk waren en werden in heel Zuid-Bali de gouvernement en onder leiding van de betrokken noodige regelingen betreffende bestuur, recht-spraak, controleurs door ste-dehouders of regenten worden hecrendiensten, belastingen en administratie der bestuur. Het aantal bewoners wordt vrij nauwkeurig landschapinkomsten getroffen; lidandscho scholen geschat op bijna 800.000, waaronder slechts enige oppgericht, verscheidende belemmering van het vrije duizenden niet-Baliërs, voor het meereende Chineezon. handelsverkeer, als toHen, pachten, plaat-slijck in- en De Moham-inedanen worden hoofdzakelijk uitvoorrecht en andere heffingen op-geheven; met het vertegenwoordigd door Arabieren, Javanen, Boegineezen verbeteren van wegen en bruggen werd zoodra mogelijk en Sasaks (af-komstig van Lombok). De Slamsche begonnen; do slavemij en pandelingschap beperkt en de Balineezen vor-men een kleine groep, daartoe worden algeheele afschaffing daarvan binnen korten tijd gerekend te behooren de kinderen uit het huwelijk van voorbereid. Verder werd de opiumtiegie in geheel Bali Boeginee-zen met Balische vrouwen.

ingevoerd en het eiland bij het tolgebied van *Literatuur*: R. Friedrich, Voorloopig verslag van het Nederlandsch-Indie ingelijfd. Voor het door a) dezo eiland Bali. Verh. v. h. Bat. Gen. XXIII. (1850). — rccglingen veroorzaakte gel-delijk verlies werden de Zollinger, Een uitstapje naar het eiland Bali. Tijd-schr. v. Radja's en alle andere bo-langhcbbenden ten voile Ned. Indie. VII. (1845)Dl. IV bl. 1.—Id. Reia over Bali en schadcllooa gesteld. Lombok. Verh. v. h. Bat. Gen. XXII. (1849). — Lauts, Het

Het aantal controleurs werd met twee, welke te eiland Bali en de Balineezen. Amst. 1848. — P. L. van Kloengkoeng en Karang-Asem werden geplaatst, Bloemen Waanders, Aan-teekeningen. Tijdschr. v. N. vermeerderd, terwijl overul het Inlandsche districts-Indie. 1868. DI. II. — R. v. Eck, Schetsen van hot eiland bestuur oijden grondslag van afgeronde diatricten, Bali. Tijdschr. v. N. Indio 1878 en 1879. — Dr. J. Jacobs, bestuur door voor hun ressort vcrantwoordelijk Eenigen tyd onder do Baliors, Bat. 1883. — E. B. Kielstra, Poenggawa's, werd ingericht. Hot eiland Bali. Gida Dec. 1893. — Over do expedities op

Be oude Goesti Djilantik trad, nadat hij krachtig en Bali vgl. P. G. Booms, Precis des expedities etc. Breda loyaal tot het aanbiengon der noodig geacht her-1850. — v. Swioton, iCrijgsverrichtingon te-gon hot vormingen had nidegewerkt, als Stedehouder af, waarop ciland Bali's Grav. 1849. — A. W. P. Weitzel, De derdo zijn, door hem als kind erkende, neef Goesti Bagoos militairo expeditie naar het eiland Bali, Cor. 1850.—P. R. Djilantik in zijnc plaats verheven werd. T. v. Vlijmond, Bali 1868. Eeno bladzijde dor Ind.

Het oude regime op Bali, het heerschen der zoo goed krijgsgeschiedenis, Amst. 1875 — A. A. Hoos, Voordracht als onafhankelijk en despotische Radja's met de daaraan Ind. Gonootschap 11 Dec. 1894. — Bij H. Tonkes, verbonden willekeur on totaal gemis aan rechtszckerheid Volkskunde von Bali, Halle a/S. 1888 vindt men een voor het eigenlijke volk, met den voortduruedn overzicht der voornaamste literatuur over het eiland.— J. oorloegstoestand tusschen de land-schappen onderling en P. N. Land, De toon-kunst op Bali. Veths fecstbundel andere iniddelecuwsche toc- Htanden had voor goed 1894.—F. A. Lief-rinck, Balische godcnbeelden, idem, — afgedaan. Het Balische volk, dnl volkomen op de hoogte v. Levy. Lo peuplo Balinais. Bull. Soc. Belgo de Geogr. was van de toctanden in ons rechtstreeks bestuur XIX1895 biz. 85. — Dr. J. Brandes, Bcschrijving dor Jav.» gebied, Boeileng on Djembrana, gaf door zijne houding Balinoesche en Sasakscho handschriften, uit de nalatonschap van Dr. H. N. van der Tuuk, 1901. — Dr. A. gedurende de in Zuid-Bali plaats gehad hebbende evolutio Bastian, Bali und Lombok. Die Baliër. Loso Blatter aus niet on-duidlijk te kennen, dat het om het verlies zyncr Indien, 1897. — H. van Koi, Lezing over Bali on Lombok. vorsten niet rouwig was en zich met vpl vrouwouen aan Koi, weekblad 13 Nov. 1902. — F. A. Lieftrinck, Do onze bestuursbcginselen onderwierp. Daargela Residentie Bali en Lombok na hot jaar 1894, voordracht onbetekenoendo plaatselijke en onmiddclijk bedwongen Ind. Gen. 1902. — G. Nypols, rustveratoringen te Karang-Asem, Bangli

De expeditie naar Bali, 1846, 48—9 en 68. — E. B. Kielstra, Beoordeeling van idem. — Alg. Verslag van den Chef van den staf der expeditie naar Bali van 1906. Ind. Mil. Tijdschr. extra bijlage no. 27.— Dr. E. B. Kielstra, Bali, Onze Eeuw, IV, biz. 386. — WTCO Nieuwenkamp, Bali en Lombok, 1906. — Id., Zwerftochten op Bali, 1910. — Dr. A. H. Pareau Bali en Lombok, reisgids voor toeristen. — J. C. van Erde, Hindoe-Javaansche en Balische eeredienst. Bijdragen T. L. en V. 65, 1911, 1. h. — E. van Biema, Tempels op Bali. Het N. I. Huis, 1914 no. 3. — Augusta de Wit, Bali. Natuur en menschen in Indie. — J. E. Jasper, Bali. Tijdschr. B. B. 1913, biz. 249—372, 442. — H. van Koi. Drie maal dwars door Sumatra en zwerftochten door Bali, 1914. — F. A. Liefcrinck, Critiek op den Indischen Gids 1914, deel II, biz. 1621, — W. O. J. Nieuwenkamp, Over den Balineeschen kalender. Bijdragen T. L. en V., deel 69 (1914), biz. 112. — Idem. Nog iets over den Balineeschen Kalender. Bijdr. T. L. en V. deel 70 (1914) biz. 658. — Juynboll, Baessler arch. IV (1914). — G. F. de Bruyn Kops Het evolutie tijdperk op Bali (190—1909). Koloniaal Tijdschrift, April 1915. — F. A. Liefcrinck. De landveranderingen der Balische vorsten van Lombok. K. I. T. L. V. 1915. — Prof. Mr. C. v. Vollenhoven. Het Adatrecht van N.-I7

4(L) BALI (STRAAT). ^russchen Java en Bali. Is in het -diau Wee gedeelte, bij den Noordelijken ingang, slechts ongeveer 2 K.M. breed, maar loopt om de Z. gaandeweg breeder uit. Zij is geheel schoon en verdient, met straat Alas beO. het eiland Lombok, de voorkeur boven de anderstraten beO. Java, vooral voor schepen, die in den Westmoesson naar Europa zijn bestemd. In het nauw van straat Bali kan echter zulk een hevige stroom staan, dat zeilschepen dagen lang noodig hebben om hier door te komen; de eenige goede ankerplaats is hier in de bocht van Mana (Meneng) aan den Jawawal.

Be N. den Noordelijken ingang

van Straat Bali

ligt het Duiven-eiland (Taboean) waarop een licht brandt en Z.W. daarvan branden op den Jawawal eveneens lichten, zoodat de straat ook des nachts is te bevaren. Dertien K.M. beZ. den Noordelijken ingang ligt op den Jawawal de hoofdplaats Ban jowan gi, waar particuliere loodsen te bekomen zijn voor de straat. De buitenriffen der reede zijn door tonnen aangegeven. In den Zuidelijken ingang der -straat ligt in het midden de ondiepte "Prinses van Oranje". De Z.O. hoek van Jawawal heet Seloka, loopt G' laag af; de Zu id hoek van Bal i is heet Seloka, loopt / /) > 龙 strand. -' 八 * Bali kunnen verkennen. l' (ftv heid De vank Bof desraat om de Z. duurt steeds langer en is steeds bezwaarlijker dan die om de N., vooral in den Westmoesson. In den Oostmoesson waait in de straat doorlopend een stijve Z.O.-lijke wind, daar beN. een Z.W.-lijke tot gereefde marszeilskoelte toe; in het Z.-lijk gedeelte is de wind zwakker en heeft men onder beide wallen land en zee wind. De stroom loopt in het nauw geregeld heen en weer en bereikt soms eene snelheid van 11 K.M. per uur, in den Oostmoesson is die om de Z. het krachtigst en loopt het langst, soms is die om de N. dan alleen merkbaar onder den Jawawal.

Wanneer wind en stroom tegen

elkaar inloopen, heeft men in de straat, vooral onder den Bali wal, Bterke Btroomrafelingen en maalsstromen. In den West xnoesson is de wind in de straat erg veranderlijk, overdag meestal Z.-lijk, *s nachts W.-lijk, daar . Sa. beN. ongestadig en s' middags veelal N.-lijk, in het

Z.-lijk gedeelte heeft men dan W.-lijken wind en O.-lijken stroom. De stroom om de N. is en over, heerschende, die om de Z. loopt het eerst en het minst flauw onder den Jawawal; onder de N.-kust van Bali is het dan stil water of loopt een neer.

De reis door de straat in den Oostmoesson duurt gewoonlijk om de Zuid bijna 2 en om de Noord ruim 1 etmaal, in den Westmoesson de eerste soms tot 4 etmalen, die om de Noord zelden langer dan een half etmaal. De verticale waterbewe-ging bereikt een maximum van 2 M; zij is in het Z.-lijk gedeelte der straat overwegend dubbel-daagsch, in het N.-lijk gedeelte overwegend enkel daagsch. Zie zeemansgids, deel IIIX.

BALI-AGA hetgeen beteekent „uit een boom- stronk voortgekomen", is de naam, die door de Baliërs gegeven wordt aan de bewoners van Bali, welke de oorspronkelijke bevolking van dat eiland zouden uitmaken. Ter onderscheiding daarvan noemen de Baliërs (zie aldaar) zich Wong- Madjapait. In de nabijheid van Sangsit, in Krobo- kan en Sembiran, en iii de in het westen van Boele- leng gelegde dorpen Tjempaga, Sidatopa Padawa en Tigawasa zoodme te Tcnangan in Karang-Asem worden nog restjes dier oorspronkelijke bewoners gevonden in verschillende stadia van overgang tot de omringende bevolking. Hun godsdienst, oud-Polynesische, is merkbaar door het Hindoeïsme beïnvloed. Van de Bali-aga van Sembiran is bekend, dat zij hunne dooden niet begraven, maar de lijken buiten de dorpen nederleggen, ten prooi voor het wild gedierte. Dezelfde gewoonte bestaat in het dorp Tenangan in Karang- asem. Zij erkennen het gezag van den Padanda en de kracht van het Toja-tirta (gewijd water) niet; hebben een eigen taal dialect, doch geen afzonderlijke taal om tegen meerderen te spreken. De verdeling in kasten bestaat bij hen niet. Ook in het zuiden van West-Lx)mbok worden eenige groepen van Bali-aga aangetroffen, vermoedelijk afstammelingen van vroeger van Bali over- gestokenen.

Literatuur : R. v. Eck, T. v. N.-I. 1878. 1. bl. 168; Tonkes, Volkskunde von J3ali, Halle a/S. 1888. bl. 67; Dr. H. N. van der Tuuk, Kawi-Balinesclli Nederl. woordenboek.

BALI-INSTITUUT. Zie INSTITUTED

BALI-ZEE is de voortzetting om de West van het diepe bekken der Flores-zee beN. Bali en Lombok, beZ. de Kangean-eilanden en beO. de straat van Madoca. Door de straten Bali, Lombok en Alas Straat zij in verbinding met den Indischen Oceaan.

Kenmerkend voor deze zee is de zeer geringe regenval. De Z.O. moesson begint in het Jaat van April en staat dadclijk goed door in Mei, waait het meest geregeld in Juli en gaat in October met Z.- lijker loopende winden af. November en December zijn kenteringfmaanden jnot overliërschmdc Z. en Z.W. winden. In het laafb van December komt de Westmoesson door. Deze nccmt snel toe tot zijn maximum kracht en regelmaat in Januari en staat verder alleen door in Februari; Maarl en April zijn wederom kenteringsmaanden.

In den Z.O. moesson is de wind *s nachts Zuide- 时妙 r en staat geregelder door, overdag is deze Oost- telijker en waait minder geregeld; in den West- moesson is overdag de wind Noordelyker en wat krachtiger, daarentegen minder geregeld doorstaan- de dan 's nachts, wanneer de wind Westelijker is.

I Buiigheid komt voor met Z.- lijko winden en neemt toe in den Z.O.-moesson, het sterkst is deze

* in September en October, samenvallende met do

«U' 「己 3 . <'

-.<k.-

grootste droogte. Van Juli tot en met October is het bijna geheel regenloos, in Januari en Februari valt nog de meeste regen. Harde buien komen voor, zelfs vrij veel, van Januari tot April. Gedurende den Z.O.-moesson is het weer over het algemeen fraai, doch komen plotselinge weersveranderingen voor, die de geregeld en vrij krachtig doorstaande moesson niet zou doen verwachten.

De toestand der zee is het ongunstigst in Januari en Juli, het gunstigst in Maart en van October tot December. Met veranderlijke en rondlopende winden, vooral in den Z.O. moesson, kan er een moeilijke zee staan, maar gewoonlijk cluurt dit niet lang. In beide moessons kan een vrij sterke deining op de kust staan en in den Z.O. moesson komt een hooge deining veel voor.

De stroom is sterk in de straten, maar niet langs de Noordkusten van Bali en Lombok.

De verticale waterbeweging is gemengd met afwisselend dubbel- en enkeldagsch karakter. Te Boeleleng, de enige plaats waar voortgezette peil-schaalwaarnemingen zijn gedaan, loopt de rizing uiteen van 2 M. tot eenige dec. M. Zie Zeemans-gids deel IV en voor natuurkundige gesteldheid het artikel ZEE.

BALIAN. In Borneo, Celebes en Bali, vroeger ook op Java (de *walyan* der Oudjavaansche oorkonden) vindt men vrouwelijke sjamanen of priesteressen (zie PRIESTERS en DAJAKS). In Zuid-Borneo heeten zij *Italian* of *icadian*, in Britsch-Borneo *manawj* en in Centraal-Borneo *dajoeng*. Voordat zij haar priesterschap aanvaardden, moesten zij eerst door een goeden geest bezield worden. Overal genieten zij eene hooge achtung. In Centraal-Borneo is haar zedelijk leven onberispelijk, terwijl zij in Zuid-Borneo tevens publicke vrouwen zijn.

Uiterlijk onderscheiden zij zich van de leeken door bijzondere ambanden of door op eene bijzondere wijze gedragen shawls (in Centraal-Borneo) of door een soort van uit rotan gevlochten toumure, die op het achterdeel gedragen wordt (Zuid-Borneo). Gedurende hare ambtsverrichtingen bedienen zij zich van conigen, oudere geestentaal, die in Zuid-Borneo *basa sangiang*, in Centraal-Borneo *dahaun* tot genoemd wordt. Als zij met de geestenwereld in betrekking willen treden, slaan zij op eigenaardige *katatnbong* genaamde, trommels (Zuid-Borneo) of op koperen platen (Centraal-Borneo). De werkzaamheid dezer priestressen is van tweeledigen aard: voorzigtig verhinderen zij de ziel van den mensch, het lichaam te verlaten of als zij reeds ontvloten is, halen zij haar terug (in zooverre zijn zij in zekeren zin geneeskundigen); ook geleiden zij de ziel naar het zielenland. In de tweede plaats zijn zij bemiddelaars tusschen de menschen- en geestenwereld in aHc zaken, die op den landbouw betrekking hebben. In Zuid-Borneo komen ook manndijke priesters voor, die *basir* heeten. Zij geven zich uit voor vrouwen, kleeden zich als vrouwen en zijn zelfs wel inet mannen gehuwd. Zij niaken hun beroep „van de gruwelen, die het vuur des Hemels op Sodoen en Gomorra deden nederdalen.” (Perelaer, Ethn. beschrijving der Dajaks, 1870, p. 32).

Literatuur: C. Hupe, in Tijdschr. Ned.-Indie, 1846, III, p. 143—144. A. Hardeband, Daj. deut. Hchs Worterbuch, 1859, s. v. *balian*. Perelaer, o. c. 1870, p. 32. Ling Roth, The natives of Sarawak and British North Borneo, 1896, I, p. 259—288. A. W. Nieuwenhuis, In Centraal-Borneo, 1900, I, p. 152, 164—165. Idem, Quer durch Borneo, 1904, I, p. 110—127. M. C. Schadeo in Bijdr. T. L. V. 1905, p. 489—513; 1906, p. 207—228, G16—647. H. H. Juynboll,

Catalogus van Borneo, 1910, II, p. 381. Gomes, Seventeen years among the Sea Dyaks of Borneo, 1911, p. 163—180. Hose and Mac Dougall, The pagan tribes of Borneo, 1912, II, p. 115—124. P. te W. Vechel, Erinnerungen aus den Ost- und West-Du-sun-Landem (Borneo), in Int. Arch. f. Ethn. XXII (1913), p. 21—22.

BALIFIRS. *Afstamming.* Onder „B&lifers” verstaat men de Inlandsche bewoners van het eiland Bali en van het westelijk deel van het eiland Lombok, die den Hindoeschen godsdienst belijden en afstam-melings zijn van naar genoemde eilanden geemigreerde Hindoe-Javanen. Bali ligt zoo dicht bij Java en is van daaruit zoo gemakkelijk te bereiken, dat het van de vroegste tijden af wel door Javanen zal zijn bezocht geworden, terwijl verder kan worden aangenomen, dat het Hindoeïsme daarheen, niet lang nadat het op Java zijne intrede gedaan had, overgebracht werd. De groote volksverhuizingen van Java naar Bali hadden echter eerst eeuwen daarna plaats en wel in de 9e eeuw onzer jaartelling (ineenstorting van het Hindoescho Midden-Java) en in het begin der 16e eeuw (val van het eens zoo machtige Madjapahit). Dat vooral in het tijdperk, voorafgaande aan dat der groote volksverhuizingen, vermenging tusschen de emigranten en de oorspronkelijke heidensche bevolking heeft plaats gehad, kan ook als zeker aanvaard worden en daarmede ook, dat een deel der tegenwoordige Baliërs van gekruist ras is. Do oorspronkelijke bevolking is vermoedelijk niet talrijk geweest en nagenoeg geheel door de Javaansche kolonie, weldra het nieuwe volk van Bali, geabsorbeerd. Men meent de „Bali-Aga” (zie aldaar) als de — zij het ook niet meet zuivere — resten der autochthonen te moeten beschouwen.

Nadat Java geïslamiseerd was (16e eeuw) werd do band tusschen dat eiland en Bali geheel verbroken, namelijk in dien zin, dat Bali zoowel uit een politiek als uit een maatschappelijk oogpunt ongestoord zijn eigen weg ging en wel tot de helft der 19e eeuw, en voorzover betreft Zuid-Bali, zelfs tot het begin der 20e eeuw. Men kan dus met recht spreken van een eigen Balische boschaving.

Ten aanzien van hot hoven bekend gestelde, dat Baliërs het Hindoeïsme aanhangen, dient het voorbehoud gemaakt te worden, dat er Baliërs zijn, die tot het Mohaminidanisme zijn overgegaan. Om twee redenen behoeft echter, bij het geven eener algemeene omschrijving van wat Baliërs zijn, met die onstandigheid geen rekening gehouden te worden, daar 1° hot aan tai Bali-Siam zeer gering is en 2° do Bali-Siam uit de eigenlijke Balische maatschappij zijn gestooten.

Type. Hot valt moeilijk, wat hot voorkomen betreft, van con bepaald Balisch type te spreken, daar door do destijds plaats gehad hebbende kruisungen verschillende typen zijn ontstaan. Over het algemeen genomen kan geconstateerd worden, dat do Baliërs zijn een welgevond Indisch monschenas, hot nicest oorevenkomende met den Javanen van goeden stand; forschor gebouwd, met hoog voorhoofd, en lichter getint dan de tegenwoordige Javanen in dooraal genomen. Het haar is zwart of zeer donker en wordt door hot eigenlijke volk, zoowel door do vrouwen als door de mannen, lang (gewoonlijk in cen wrong) gedragen. De vorsten en aanzienlijken hebben hot haar kort en veal eenigzins gegolfd of gekruld; uitzondering hierop maken zij, die tot den allerhoogsten stand behooren, namelijk de padanda's (priesters), die het haar weder vrij

lang, en, wat de padanda-Ciwa betreft, gladgestreken over het hoofd en eindigende in een kleinen netten wrong, terwijl de padanda-Boeddha het los-hangend dragen. Op het lichaam en in het gelaat is de Balier, evenals de Javaan, weinig behaard.

De Balische vrouw heeft fraaie trekken en een goed gebouwd slank lichaam. Door de gewoonte zware lasten op het hoofd te dragen, zijn hare hals, borst en rug sterk en harmonisch ontwikkeld.

Karakter. Is het lichaam forscher, ook de geest van den Balier schijnt krachtiger te zijn dan die van den Javaan. De Balier durft zich meet te uiten, waarbij hij blijken geeft van opmerkingsgave en gezonden redeneertrant; hij is in zijn optreden, hoewel behoorlijk do etiquette in acit nemende, vrijmoedig, levendig en openhartig. Waar de omstandigheden zulks toelaten, openbaren zich zijne levenslustigheid en goedlachsheid. Hij is Jeergierig, ordelievend en loyaal; gastvrij; verdraagzaam op godsdienstig gebied en bezit veel praktischen zin. Voorts is hij, in tegenstelling met de meeste Inland-sche volken in onzen archipel, zuinig van aard. Nu voelt de Balier een machtigen prikkel tot sparen door de omstandigheid, dat hij de noodige middelen moet achterlaten voor de verbranding van zijn lijk (zie hieronder). De Balier viert graag feest en is hartstochtelijk liefhebber van hazardspel, vooral indien dit in hanengevechten belichaamd is. Zijne erotische neigingen kunnen hem tot verregaande onttuchtige handelingen leiden, waarbij echter valt op te merken, dat zedeloosheid meer in de hoogere standen dan bij het eigenlijke volk voorkomt. Door opschik, waaronder bloemen in het haar, tracht de jeugdige Balier de aandacht der meisjes te trekken.

Hoewel het Balische volk niet van wreedheid is vrij te piei ten (de hanengevechten op Balische wijze zijn wreed; het gebruik van gewonde pikolpaarden is wreed) mag toch betwijfeld worden of men den Balier, in vergelijking met andere Inlanders, wel wreed mag noemen. Zeker is echter, dat de Balische vorsten en grooten, toen zij nog aan zich zelve waren overgelaten, zich meermalen aan onmenselijke daden hebben schuldig gemaakt.

De voornaamste karaktertrekken der vrouw zijn bescheidenheid, arbeidzaamheid, levenslust en zachtzinnigheid. Aan deze echt vrouwelijke oigen-Bchappen paart zij, indien zulks vereischt wordt, dezelfde doodsverachting, die de mannen in verheven oogenblikken weten ten toon te spreiden. Op treffende wijze openbaarde zich zulks zoowel bij de „poepoetans” — het, in een laatsten uitval tegen den vijand, vastberaden den dood tegemoet loopen — als bij de wed u w en verbrandin gen (zie beneden onder kastentselel).

Kleding. De kleding van den man bestaat uit een lange smalle doek (kambSn) om de lendenen gewonden, waardoor het op een korte kain gelijkt; over de kambSn wordt, met een buikband (saboek of pppStgt) bevestigd, het bovenkleed (sapoet of kam-poet) gedragen, en wel zoodanig, dat er van voren een lange slip afhangt, die bij aanzienlijken en meer-gegoeden vaak over den grond sleept. Deze sapoet of kam-poet wordt ook wel tot vlak onder, de armen om het lichaam gewonden. Het bovenlijf onbedekt en op het hoofd vaak een hoofdoek, die op conigs-zins andere wijze dan op Java, namelijk lossier met opstaande punt aan eene zijde, gedragen wordt. De eigenlijke Balische dracht kent geen bepaaldo „hoofd-doek”, doch slechts een reep wit of gekleurd katoen,

die met een lossen strik om den wrong geslagen wordt, en waarvan de beide einden aan weerszijden daarvan neerhangen. Bij de hoofden wint het gebruik van baadjes, met een soort hemd of borstrok er onder meer en meer veld; deze baadjes of buizen zijn zeer kort.

Vorstelijke personen en priesters (padanda's) gaan blootshoofds; buitenshuis wordt hun een zonnescherm boven het hoofd gehouden. De priesters dragen voorts een tot aan de voeten hangende kain, hetgeen hun, in verband met hun haartooi, een vrouwelijk aanzien geeft. Loopende hebben ze steeds een staf bij zich. In vol omaat, namelijk bij gewich-tige godsdienstplechtigheden, draagt de padanda een van wollige stof vervaardigd hoofddeksel, dat in vorm aan de tiara doet denken, en overigens met gouden raksasa koppen en linggafiguren versierd is. Tot zijne waardigheidsteekenen behooren ook een bandolier met ketting, glazen oorbellen en armbanden van kralen.

Het toilet van den Balier is niet volledig zonder zijn kris, welk wapen achter in den buikband gestoken wordt met dien verstande, dat het gevest boven de schouders zichtbaar is. Deze stand wordt mogelijk gemaakt door de bijzondere lengte van de Balische kris. Zoodra de Balier den huwbaren leef-tijd bereikt heeft, is hij tot het dragen van de kris gerechtigd.

Verder heeft de Balier altijd bij zich een van bamboereepen gevlochten tasch, waarin hij de ingredienten, voor zijn sirihruim en andere dagelijksche kleine benodigdheden bergt; aanzienlijken laten die tasch, die dan ook grotere afmetingen heeft, door een volginge achter zich aan dragen. Een ander kenmerk van gegoedheid of aanzienlijkheid is voorts, dat men de nagels van de linkrhand laat uitgroeien tot zij eenige centimeters lang zijn, en wel als bewijs, dat men geen groven liandenarbeid behoeft te verrichten.

De vrouw draagt twee kains boven elkaar; de „tapih” of „sindjang” als onder- en de „kamb” of „w&str 五” als opperbeenkled, bcido tezamen door een buileband aan het lichaam bevestigd. Het bovenlijf der vrouw is in den regel naakt. Bij bijzonder gelegenheden als godscinstdfeesten of huwelijks-plechtigheid wordtde borst met een „kamb6n-tjerik” bedekt. Ook de danseresen bij logong en ardjaa voorstellingen (zie onder) houden het bovenlichaam bedekt. Hot haar wordt in een lossen wrong gedragen, terwijl jonge meisjes, ten teeken, dat zij nog onghuwd zijn, een vrij lange tress haar uit den wrong laten hangen. In het haar worden, zoowel bij mannen als bij vrouwen, moestal bloemen, hetzij natuur-lijke als do tjCmpaka en de KCmbang-sSpatoe, hetzij kunstbloeraen, gewoonlijk van goud, gestoken, terwijl ook wel houten haarkammen — bij de gegoeden met goud gedreven — in het haar gedragen worden. In de oorgaten, die dan ook reusachtig groot zijn, dragen de vrouwen dikko cylinders van opgrocld lontarbladoren of cylindervan goud, al dan niet van een voorplaat met edelgesteenten voorzicn. Grote borstspelden en halskettingen zijn ook in gebruik.

Bruid en bruidegom worden min of meer als de uit de wajang bekende Hindoesche helden uitgedost o.a. met de „gGloeng”, het eigenaardig gevormdo hoofd-deksel van uitgeslagen goudblad;de bruidegom verker met een borstrok, mede van goudblad, A, jour uitgeslagen, en een fraaie kris op den rug : de bruid met diadomen en voorts beiden mot de noodige ringen en armbanden. ~

Kastenstelsel. Met het Hindoeïsme is ook het kastenstelsel, de verdeling der bevolking in lagen of standen, op Bali en Lombok overgebracht en tot den huidigen dag in stand gehouden. De vier standen naar rangorde geschikt, zijn: 1 *Brahmanen*, 2 *Ksatrias*, 3 *Wesja's* en 4 *Soedra's*. Het verband tusschen de uitoefening van bepaalde beroepen en bedrijven en de kasten, zooals oorspronkelijk in voor-Indië moet bestaan hebben, (Brahma-geestelijkheid; Ksatria-ridderstand; Wesja-handstands; Soedra-dienstbaarheid), is onder de Baliërs geheel te loor gegaan, heeft er vermoedelijk ook nimmer bestaan. Zoo nemen o.a. de leden van alle kasten deel aan het landbouwbedrijf en staan als zoodanig, wat rechten en verplichtingen aangaat, aan elkander gelijk.

Ofschoon er vier standen zijn, bedoelt men, sprekende van „iemand van kaste”, een lid van een der drie eerstgenoemde categorieën, de „*Triwangsa*” of den ad el. *Deze* zijn de tweemaal geborenen, „*dwi-djati*”, in tegenstelling met de „*danmaal* geborenen „*akadjati*”, het lage volk. De gewone benaming voor het eigenlijke volk is „*Kacelii*” of „*Wongdjab*”.

De Brahmaasche kaste wordt op Bali in twee hoofdgroepen, *Qiwa* en *Boeda*, en de eerste wed er in vijf onderafdeelingen *KfimSnoeh*, *Keniten*, *Mas*, *Manoeba* en *Petapan* gesplitst. Wijzen de twee hoofdgroepen naar een verschil in godsdienstige opvattingen, de onderverdeling van de *qiwa*groep is een gevolg van het ontstaan van een minderwaardig nakomelingschap uit huwelijken van Brahmaanen met vrouwen van eene lagere kaste. Toch blijven dergelijke nakomelingen, ook die uit een *Kaেলা* moeder geboren, mits wettige kinderen zijnde, tot de kaste van den vader behooren.

Uit de Brahmaanen komen de priesters „*padan-da's*” voort, die in een zeer hoog aanzien staan en min of *nicer* als heiligen (de incarnatie van *Brahma*) worden beschouwd. Ook personen, behorende tot de *Ksatria* en *Wesjakaste*, zouden — althans op Lombok — het priesterschap kunnen verwerven, doch in de praktijk komt zulks niet voor. De eischen van voorbereiding tot het priesterschap zijn zeer hoog. Genuimen tijd blijft men, om daaraan te kunnen voldoen, in de leer bij een *padanda*, die den leerling in het lezen der heilige geschriften (*w&d'a's*), die in het sanskriet, op wetboeken (*agama's*), welke in het *Kawi* gesteld zijn, en in den cerdienst met zijne talrijke ceremonien onderricht geeft, zoodanede als leidman voor (hiens levenswandel optreedt. Na afloop van den *Icrtijd* ontvangt de novitius de priesterswijding (*madiksa*), waarmede echter de band tusschen oudlerling en *Icenneester* niet verbroken wordt; gedurende zijn gehele leven zal de oudlerling zijn „*Goeroo*” moeten blijven eeren.

Ook vrouwen kunnen zich tot den geestelijken stand opwerken en worden dan met „*padanda-istri*” betiteld; de vrouwen der *padanda's* moeten in alto geval in de wetenschap hunner echtgenooten ingewijd worden. Hoewel het hebben van slechts eene vrouw voor den *padanda* als zeer voegzaam beschouwd wordt, hebben toch vele *padanda's* meerdere vrouwen, ook uit lagere standen. Op de hoogste trap van heiligheid staat de *pnester*, die bij zijne wijding de *glofote* doet, gedurende zijn leven geen gemeenschap met eene vrouw te hebben.

De voorschriften, waaraan een *padanda* (inzonder de *padanda Qiwa*) zich in zijn leven, zoowel in moreelen als physieken zin, heeft te houden, zijn velerlei en eischen van den mensch veel wilskracht. Do *padanda* mag nimmer onwaarheid spreken, niet toegeven aan boozelusten, mag zich zelfs niet boos

maken; het eten van varkensvleesch, het geliefkoosde gerecht van alle andere Baliërs, is hem verboden; bij zijn dagelijkse verrichtingen als baden en kleeden heeft hij steeds te letten op daaraan verbonden rituele regels, enz. Is hij ten aanzien van het een of ander in gebreke, dan wordt de reinheid van zijn lichaam of ziel verstoord. Hierbij dient aangetekend, dat de *Padanda-Boeda* zich op het standpunt stelt, dat geenerlei verontreiniging van op hem heeft, dat zelfs op het kerkhof te midden van rottende lijken zijne reinheid intact blijft. Vermelding verdient, dat de Baliërsche priesters over het algemeen werkelijk zeer betrouwbare personen zijn en er voorbeelden zijn, dat *padanda's* door hun heilig leven, na hun dood, tot godheid verheven werden.

Het praedicaat bij de Brahmaanen is „*Ida*” voor den man en „*Idaje*” voor de vrouw.

De kaste der *Ksatria's* wordt onderverdeeld in 1° *Ksatria dalom*, waartoe de leden der vorstelijke (familien van *Kloengkoeng*, *Bangli* en *Gianjar* behooren, 2° *K. prSdewa*, 3° *K. pr&ngiang*, 4° *K. peng-akan* en 5° *K. bagoes*. Praedicaat: *Dewa* voor den man en *D&ak* voor de vrouw.

In de derde kaste, *Wesja*, onderscheidt men een hoofdgroep, de *Aria's*, waartoe personen van vorstelijke afkomst behooren, welke groep nader verdeeld is in *A. Sentong*, *A. belfeteng*, *A. warin gin*, *A. kapa-kisan*, *A. bfilog* en *A. bent joelo*. Praedicaat: *Goesti* voor den man en *Goesti-ajoe* voor de vrouw. In *Karang-Asem* (*Bali*) en op *Lombok* worden de *Aria's* met 1 *Goesti* betiteld. Op *Lombok* erkent men voorts de *Wargi's*, met het praedicaat *Goesti* of *Dan6*, als laagste klasse der *Wesja's*, terwijl in *Djembrana* en *Tabanan* (*Bali*) een zekere categorie leden van de *Wesjakaste* den adellijken titel voert.

De *Soedra's* of *Kaেলা's*, hoewel volgens de oud-Hindoesche opvatting onreine wezens, worden op *Bali* en *Lombok* niet veracht. Bepaald onrein zijn volgens Baliërsche begrippen, zij, die in zekere onreinheden omstandigheden verkeeren, als bv. menschen, die het water gedragen hebben, waarin een lijk gewasschen is; die door den deurwaarder als slaaf zijn verkocht geworden; die getracht hebben zich door verdrinking of ophanging van het leven te berooven; menschen over wier hoofd excrementen zijn uitgestort; vrouwen, wier voornemen om hun man in den dood te volgen, niet tot uitvoering is gekomen; leden van de „*Triwangsa*”, die zich tegenover *Soedra's* vermederd hebben enz. In den duur van de onreinheid bestaat een graadueel verschil.

Do laagste stand in de Baliërsche maatschappij (de *Kaেলা's*) heeft uiteraard geen titels; evenals op *Java* worden zij, die kinderen hebben, in het dagelijksch leven „*vader*” (*Pan* of *Nang*) of „*moeder*” (*Men*) van... (hierop volgt do naam van hun oudst kind) genoemd. Overigens worden in alle standen do mannen met 1 en do vrouwen met *Ni* aangegeven, terwijl tusschen deze voorvoegsels en de eigenlijke namen, behalve de eventuelle adellijke titels, gevoegd worden uitdrukkingen, die aangeven of de betrokkene is do eerstgeborene dan wel het 2e, 3e of 4e kind. Respectievelijk worden daarvoor gebezigt *Wajan*, *Bagoes* of *Poctoc*; *NCngah*; *Njomart* en *Ktoct*. By do adellijken gebruikt men veelal *Gd6* voor den oudsten zoon en *Made* voor het 2e kind. Van do laatstgenoemde uitdrukkingen mogen ook gebruik maken do *Porbali's*, dat zijn lieden, behorende tot een stand tusschen do *Triwangsa* en de *Kaেলা's* in, den voornamen burgerstand. Als algemeene regel voor alle standen geldt,

dat de mannen ook vrouwen van lagere geboorte (adelijken zelfs socdravrouwen) mogen huwen, ter- wijl de vrouwen slechts mannen van gelijken of hooger stand tot echtgenoot mogen nemen. De vrouw, die tot een lageren stand, dan haar man be- hoort heet „panawing", in tegenstelling van „b6- b0tjik" of „padmi", de vrouw van gelijke kaste. Ook de kinderen der panawings en b0tjik worden met diezelfde benamingen on- de- scheiden. Heeft eene vrouw met een man van lagere geboorte ge- meenschap gehad, dan heeft zij hare kaste onteerd en was destijds voor dat misdrijf, met haren mede- plichtige, des doods schuldig. Thans wordt zulk een geval nog zeer zwaar gestraft.

De vorsten van Bali en Lombok behoorden tot de Ksatria of de Wesja kaste. Ksat ria's (Dewa) waren die van KJoengkoeng, met den hoogen titel van Dowaga- oeng; die van Bangli en van Gianjar. De overigen waren Goesti's. Hoewel van lagere kaste stonden de vorsten als zoodanig boven hinne Brahmaansche onderdanen, (toch mochten zij geen Brahmaansche vrouwen nemen). Zij zagen zich gaarne beschouwd als de vertegenwoordiger op aarde van de godheid en met die verheven positie ook is in over- eenstemming de omstandigheid, dat hunne besluit- en uitspraken (paswara's) een grooter gezag dan dat der wetboeken hadden (zie beneden onder RECHTSPRAAK).

Uiteraard hadden onder het vorstenbestuur de leden der Triwangsa vele voorrechten boven het eigenlijke volk. Zoo werden zij voor dezelfde mis- grijpen lichter gestraft; hoe hooger in stand hoe geringer de straf, met dien verstande evenwel, dat bedienden en slaven tot zekere hoogte in het voor- recht hunner meesters deelden. Overdrachtelijk werd zulks weergegeven met de woorden „kahaoc- baning waringin", hetgeen beteekent „genietende van den schaduw des waringsin". Met de rechten van den gewonen kleinen man werd, vooral als die in botsing kwamen met de belangen van iemand van kaste, met groot willekeur omgesprongen. Is de toestand in dit opzicht verbeterd, de voorrechten, die uit ritueele voorschriften voortvloeien, zijn — als van zelf spreekt — onveranderd gehandhaafd. De verontreiniging door de aanraking van een lijkduurt voor een padanda slechts vijf, voor een Brahmaan, *Ksatria en Wesja respectievelijk tien, vijftien en twintig en voor een soedra vijf en twintig dagen; het lichaam van een aan lepra gestorven Brahmaan moet tien jaar begraven blijven voor het verbrand mag worden, terwijl dat van een aan die ziekte be- zweken soedra vijf en twintig jaar moet wachten voor het aan het verbrandingsproces (loutering en vrijmaking van de ziel) mag onderworpen worden.

De Soedra's mochten zich niet in den dood laten volgen door hunne vrouwen ; de Triwangsa wel. Aan dit barbaarsch gebruik, de weduwenverbranding, dat in de laatste periode van zijn bestaan nog slechts bij vorstelijke sterfgevallen toegepast werd, is voor goed een eind gemaakt. In 1903 zijn de laatste twee Balische weduwen, namlijk die van den radja van Tabanan, levend verbrand. Dit volgen in den dood heette steeds vrijwillig te geschieden, doch als men nagaat welk een weinig benijdenswaardig lot eene weduwe van een man van kaste heeft, terwijl andere factoren suggereerend op haar werken, valt van dat „v 珂 willige" heel wat weg. Trok eene weduwe zich terug na zich eerst voor opoffering bereid ver- klaard te hebben, dan daalde zij af tot de categoric verachte wezens. Op tweeerlei wijzen kon de vrouw den dood ingaan namelijk door zich eerst te krissen

of te laten krissen „mabel&", (zij kreeg dan den eere- titel bela) alvorens haar lichaam op den brandstapel werd gelegd, of levend in den vuurpoel te springen „m6sata⁵ (dan kreeg zij den eeretitel) satya). Van af het oogeblik, dat de vrouw verklaard had haren man in den dood te willen volgen, werd zij als heilige beschouwd en behandeld.

Aan het einde der beschouwingen over het kaste- wezen kan nog vermeld worden, dat, niet-Hin- doe's, volgens Balische begrippen, in zoverre met Soedra's worden gelijk gesteld, dat zij nimmer kulinen beschouwd worden als tot de triwangsa te be- hooren. Dit neemt echter niet weg, dat Europeesche bestu- sambtenaren en in het algemeen Europea- nen van eenig aanzien, met dezelfde onderscheiding als pei-sonen uit de hoogste standen toegesproken en behandeld worden. Echter mag aangenomen worden dat geene vrouw van kaste zich aan een niet-Hindoe, zij het ook Europeaan, zal geven.

Soms worden in paswara's en andere geschriften de menschenklassen overdrachtelijk aangeduid met nista (soedra's), madya (w^sja's), Oetama (Ksatria's) en Oetamaning Oetama (Brahmanen) In het algemeen is nista alles wat onaanzienlijk is of weinig waarde heeft, madya het middelmatige en oetama het superieur, het gewichtigste. Deze onder- scheidingen worden o.a. toegepast op dieren, op de verrichtingen der menschen en op insdrijven. Het bovenvermelde oetamaning-oetama, dat uitsluitend met betrekking tot Brahmanen gebezigd wordt, is te vertalen met „het puijke der puiken".

Sprekende over de verschillende lagen in de Balische maatschappij, worde hier nog melding gemaakt van de categoric van Balische slaven (w.o. pandelingen). Het houden van slaven (Mpangan) was op Bali en Lombok onder de vorsten en aanzien- lijken algemeen, terwijl tot in het begin der 19e eeuw tusschen Bali en Java een openlijk slaven hand el, ook met de Oost-Indische Compagnie, gedreven werd. Op Lombok betrok men de slaven hoofdza- kelijk van het ciland Soembawa, waaj\ voor dat doel geregeld menschenroof plaats had.

Onder de Baliers zelve kon men tot slavernij ge- raken door geboorte, kriegsgevangenhchap en het niet betalen van schuld of opgelegde boete, terwijl verder, bij het overlijden van een man zonder zoons na te laten, diens weduwe en dochters ter beschik- king van den vorst of een aanzienlijken Poenggawa kwamen en vaak slavinnen werden. De vorsten hadden wel een paar honderd slaven en slavinnen, die voor de poeri allerle dieiisten moesten presteeren. Hoewel hun bij vergi- jpen of ontvluchting Htrncge straffen oijgelegd werden, was het bestaan der slaven over het algemeen zeer dragelijk.

Naamate het Gouvernement die per in de binnen- landsche aangelegenheden der verschillende Balische rijkjes kon ingrijpen, heeft de afschaffing der slavernij plaats gegrepen, eerst in Boeleleng en Djinbra- na, toen in P^ombok en eindelijk in Zuid-Bali.

God s diens t. De godsdieist der Baliers is het Hindoeïsme, doch, zooals zich dat begrijpen laat, niet in den toestand, waarin het in het begin onzer jaartdng van Voor-Indie naar Polynesia werd overgebracht. Na zich eerst op Java met een anderen cultus vermengd te hebben, hcoft het op Bali velerlei van den polynesisch- animistischen eere- dienst der oorspronkelijke eilandbewoners in zich opgenomen. Als Oppergod wordt Qiwa vereerd, terwijl Brahma en Vishnoe niet zoozeer als afzon-

derlijke goden maar meer als goddelyke krachten van Qiwa beschouwd worden. Het Qiwaïsme maakt deel uit van het Brahmanisme, dat allo Indische godsdienststelsels, waarbij het gezag der Weda's (heilige boeken) erkend wordt, omvat. Hoewel nu het Boeddhisme dat gezag verwerpt, is toch tus-schen het Boeddhisme, meer bepaald het Mahaja-nisme, en het Qiwaïsme, zoowel op Bali en op Bali een innige verbroedering ontstaan. De verhouding tusschen beide godsdiensten, zooals zij op Bali tot uiting komen, wordt goed weergegeven door de dienaangaande door de Padanda's gemaakte verge-lijking: Boeddha is de jongere broeder van Qiwa, beide vreedzaam naast elkander bestaand. Nog nader wordt de verhouding aangeduid door de om-standigheid, dat om het ceremonieel bij groote feesten te leiden, tegenover vier Qiwapriesters 66n Boeddhapriester tegenwoordig is en dat, terwijl de vier naar alle hoofdwindstreken hunne gebeden uitzenden, de Boeddhapriester zich slechts naar het Zuiden richt. De groote massa beseft het verschil niet eens en zegt „ya Qiwa, ya Boeddha“: in haar oog zijn Qiwa en Boeddha een; waar Qiwa is, is Boeddha met en in hem, de twee-66nheid.

Het Qiwaïsme heeft echter verreweg de overhand. Qiwa (de goedgunstige) is de Moha-Dewa (groote god, opperwezen), de Parama9wara (opperheer, uit wien alles ontstaat, door wien al les onderhouden wordt en die aan alles een einde maakt), de Bhatara Goeroe (de hoogste goddelyke lee mr eester), maar Qiwa is ook de alvemieler, de verdelger en wordt als zoodanig „kala“ genoemd. Ook de gemalin van qiwa, heeft tegenstrijdige karakters en is zoowel de welda-dige godheid „Parwati“ als de godin des doods „Kali Doerga“. Bij het intellectueele deel der hoo-gre standen en vooral bij de priesters zijn nog ver-scheidene andrc goden en denionen uit het Hindoe-panth66n bekend, als Saraswati, gemalin van Brahma, godin van weteihchp en schoono kunsten; Sri of Laksmi, gemalin van Vishnoe, godin van vruchtbaarheid en voorspoed, bescherinhcilige van den landbouw; Gama, god van de onderwereld; Cane'a, oudste zoon van Qiwa, god van de wijsheid, patroon van schrijvei's; Rahoe, de onheilaanbrnger, die op een leeuw rijdt en soms zon en inuan tracht te verslinden (clipsen); Indra, god des hemels; Va-rocna, god der Zee; Rama, incarnatic van Vishno; Rawana, de Dbmon (bruchte raksasa). Bij zooveel verscheidenheid van goddelyke machten en krachten heeft men blijkbaar bohoeft gevocld aan het bestaan van een, (dit alles weder overheerachende, nacht en zoo erkent men een alleropprcte godde-lijkheid, de „Sangiang Widi“. Verder worden ver-eerd een zonnegod „Soeria“ en tai van berg-, zee-, berg-, nicer- en boschgodcn, terwijl hetaantal booze geesten legio is. Bchale de algemeeno goden hcoft elke desa en nagenoeg elke familie nog hne specialo godheden, zoodat alles bij elkander can pantheis-mc in den uitgebreidsten zin van het woord verte-genwoordigt. Als ceno bijzonderheid nag vermeld worden, dat do Balier op Lombokook aan een D6wa-slam offert. Ije voor dezen Mohainmdaanschen god bestemde offeranden mogen geen vankns vleesch bevatten.

Do goddienst doordringt het gehcelo loven van den Balier; de goden, dochookdokwadegeeston (boo-ta's), zijn alomtegenwoordig en hun invloed op do lotgevallen der meischen doet zich steeds ge-voelen. Het leven der Baliërs is dan ook e6n onaf-grobroken streven om de goden te vriend te houden en de kwade geesten te verzoenen of to vorjagen, on

de vervulling van dat streven is des te moeielijker, omdat men zich angstvallig moet wachten voor het begaan van fouten bij de verrich ting van eenige ce-remonie en bij de samenstelling der offeranden. De zielsverhuizing maakt een intereorend deel van hun geloof uit. (Zie verder HINDOETSM 叻*厂)

Een van de grootste dougden van het EUmoëisme is de geest van verdraagzaamheid, die de belijdera daarvan tegenover niet-Hindoes bezielt. Zich zelf hardnekkig aan zijn cultus vastklemmende, be-moeit de Balier zich echter gezinazins met het Mo-hammedanisme, het Chineesche geloof of met het Christendom en laat de aanhangersdier godsdiensten volkomen vrij in de nakoming hunner godsdienst-plichten. Islam noch Christendom hebben onder de Ballers voortgang kunnen maken. De betrekkelijk weinige Baliërs, die tot het Mohammedanisme zijn overgegaan, hebben zulks gedaan niet uit geloofs- overtuiging, doch ter wille van het Islamsche meisje, waarvoor zij liefde hadden opgevat, of ook wel om zich, na zich emstig tegen de adat vergrepen te hebben, aan de rechtsmacht der Balische rechtters te onttrekken. Onder „Bali-slam“⁷ rekent men op Bali ook de kinderen of afstammelingen van kinde-ren, door Boeingcezen bij Balische vrouwen ver-wekt.

Het Christendom telt thans geen Balier onder zijn aanhangers. Nadat drie zendeHngen vergeefs op Bali gewerkt hadden, were! hun arbeid aldaar ge-staakt. De eenige Balier, die zich tot de nieuwe leer had doen overhalen, heeft, door wroeging of waan-zin gedreven, den zendeling Vroom vermoord, (1881).

Tot het verrichten van den zoo samengesteMen ~ eeredienst beschikken de Balië's over talrike tem-pels (pocra,s) en offerplaatsen. Elke desa heeft drie of vier algemeene tempels, namelijk: 1. de poera d6-sa, de hoofdtempel gewijd aan verschillendalge- / meene en plaatselijke goden (onder de voreerde al-gemenc goden ontbreken die van Goenoeng- 1 上' Agoeng en van den nog steeds werkenden vulkaan Batoer nimmer); 2. de peer 五 dalem, de doodentem-pel, op of nabij de begraaf- en lijkverbrandings-plaats (sema, s6tra), aan de godin Doerga gewijd; x . / Q J 3. do pocri segara aan het strand en gewijd aan den zeegod; 4. de poera boekit, op de helling of den top 二 ~、 、 van een berg can aan den berggod gewijd. Voorta "一、 ... komen algincan voor de poera soebak, gewijd aan y de godin (Qri) der geirreigerde veld en in den regel • gebouwd op eon domineorend punt in de betrekke- / lijko soebak, zijzide het gansche complex van sawah, s^o ① door dezelfde watcleiding geirreigerd wordt. 匕¹ - Dezc tempels zijn naar 6en grondtypo gebouwd 二、 en bestaan uit drie vakken. Het eerste, gewoonlijk // goheel ledig, is het voorhof, in het tweede staan een groote vergaderloods (balei) en eenige kleme lood-sen of tenten o.a. bestemd voor het beroiden van eten voor do vorgadorden on bij gelegenheid van go-meenschappelijke aanconingogodsdienstigchandling % verbonden maaltijden, terwijl het derde het goden-A verblijf is met verachillonde godenhuisjes, offer- nissen en offertafels zoemede kleine geboutwtjes voor do uitstalliiig der offers. Onder de godenhuisjes vormen de indroe's een byzondero groep. Deze pago-devormige goboutwtjes hebben van 3 tot 11 vordie-pingen of botcr gezegd, hebben daken met 3 tot 11, doch steeds eon oneven aantal, geleidingen (toem-pangs) en stellen bergen voor. De drie voomaast- sto meroe's zijn bestemd voor Qiwa (met 11 toom-pangs), Brahma (met 9 toempangs) staando ten zuiden en Vishnoe (met 9 toempangs) staande ten

Noorden van die van Ciwa. Het eigenlijke verblijf der goden is op den top van den berg en dus ook in de nok van het bovenste dakje van de meroc. Waar de daksparen van de bovenste toempang bijeenkomen, bevindt zich een vertikale balk (pgtaka) van het goddelijke sandelhout, waarin een cilindervormig gat is gemaakt. In dien koker is een doosje met 9 pripih's (van symbolische teekenen. voorzien metalen plaatjes) of 9 edelgesteenten. Beneden in de meroc heeft men de houten tempelkamer, waarin de godheid allerlei van hare ga-ding kan vinden als weefsels, kussentjes, bloemen van bladgoud : voorts iii miniatuur en van goud vervaardigd nagebootste ctwaren als gebraden kip of speenvarken en ook huisraad en landbouw-gereedschappen. Al deze voorwerpen (oepatjara) moeten dienen om den goden het verblijf in de meroc aange-naam te maken. De godheid incameert zich, hetzij in een in de meroc aanwezig zijnde gouden beeldje (art ja) hetzij in de pripihs. Moet de godheid in feestelijken optocht rondgedragen worden, bijv. tot het bezoeken van ge 兩 de plaatsen, dan incameert zij zich in een van sandeBout en Chineseese duiten (kepeng⁴) vervaardigd beeldje.

Men treedt het 1^e vak van een tempel binnen door een zoogenaamde gespleten poort (tjandi bSntar), den indruk makende van een glad middendoor gesneden massief steenen monument, waarvan de twee geheel symetrische helften eenige meters van elkander geschoven zijn. Tusschen het 1^e en het 2^e vak bevindt zich een massieve poort (padoeraksa) met vrij smalle opening in het midden, terwijl een kleine gespleten poort wed er tot het 3^e vak toegang geeft. De twee eerstbedoelde poorten zijn in den regel monumentale, kunstig versierde bouwwerken.

Behalve de bovengenoemde tempels zijn er nog van vereenigingen of clubs, zijn er bij bronnen, bad-plaatsen, luthoven, op de oorspronkelijke woon-plaatsen der voorouders en is aan elke wonin g een huistempel (sangah) verbonden. Zijn de s&nggah's van aanzienlijken ook van kunstig bewerkte poorten vooraien, bij den kleinen man bestaat de sangah slechts mit een klein afzonderlijk vierkant van het erf met een zeker aantal godenhuisjes en offer-nissen.

Onder die duizenden tempels zijn zes heilige (Sad ELahjangan), waarvan een weder de heiligste is, namelijk die, gelegen op de helling van den Goenoeng-Agoeng, nabij de desa Besakih (landschap Karang-Asem) en aan Ciwa den Mahadewa gewijd. Deze tempel zou door den eeren Dewa-Agoeng van Bali gesticht zijn; de Balische vorsten kwamen er eens in het jaar ter bedevaart en hodden er elk een afzonderlijke bid- en offerplaats. Om 卍 en de andere vijf heilige tempels bestaat bij de Baliërs vei-schil van meening, daar elk landschap aanspraak op het bezit van een of meerdere dier Kahjangans maakt. Genoemd worden de poera Batoer (Bangli), p. LOM-poejang (Karang-AsCm), p. Watoe-Kao (Tabanan), p. Jeh-Dj&roek (Gianjar), p. Djocgoel-Watoe (Badoeng), p. Goea-Lalawah (Kloengkoeng), p. Sake-nan (Badoeng) en p. Pddjeng (Gianjar).

Aan elken tempel van eenige betekenis is een „mangkoe" of „pamangkoe" verbonden. Hij is niet alleen tempelwachter, doch t evens voor-ganger bij het aanbieden der "bantfin" (offeranden) en bij eenige andere godsdienstige handelingen, wanneer geen padanda tegenwoordig is. Hij is een man uit het volk en wordt niet tot het ambt geroepen, dan nadat hij zich door een godedienstig, voorbeeldig leven en bestudeering der voor mangkoe's bestemde geschrif-

ten voor zijn taak voorbereid heeft. In de dds is hij in hoog aanzien.

Behalve die van den mangkoe, heeft de Balier, tot het in contact komen met zijne goden in den tempel, nog de diensten van een onzichtbaar wezen, do „tak- soe" of „djro-taksoe" noodig. Deze geest houdt in een klein godenhuisje, in elken tempel aanwezig, verblijf en van hem moeten de menschen vernemen wat de goden verlangen of op de tot hen gerichte verzoeken te antwoorden hobbën. Baar een taksoe niet kan spreken wordt hij uitgenoodigd, overge- haald, zich in een der aanwezigen te incameeren. Is zulks geschied, dan verliest de betrokken pereoön zijn bewustzijn en deelt in dien toestand den om- standers mede wat zij willen weten. Ook komt het voor, dat de goden zelf in menschen, die daarvoor eene voorbeschikking hebben, varen, waardoor het soms mogelijk is direct tot de godheid verzen te richten en van haar antwoord te ontvangu.

Onder de groote algemeene godsdienstige plechtigheden dienen genoemd te worden: „menjipi" eens in het jaar by nieuwe maan, met het doel de kwade geesten te verjagen (op Lombok bestaat het m&nj&pi niet); „pijgoersi", „galoengan" en „koeinin- g&cn" alle drie in verband met de vereering van en het houden van voeling met de zielen der afgestor- venen, waarbij offers gebracht worden zoowel bij de graven (dus voor de zielen, bij de nog niet verbrande lijken) als in de poera dalem (voor de reeds door verbranding vrij gekomen zielen); „oesaba", ter cere van Ori, de godin van Landbouw; j'ara-sewati", in- zegening der lontars (geschriften); „toemp&kl&nd&rp inzegening der wapens; de verjaardagen (odallan) der voornaamste goden.

Afgescheiden van de wenschelijkheid, om de huisgoden dagelijks met bloemen en lekkemijen tevreden te stellen en te houden, rust op het Bali- sche gezin de verplichting om bij tai van voorvaHen in do familie te offeren als bij de geboorte van een kind; het afvallen van den navclstreg van den jonggeborene : als het kind 12 dagen, 42 dagen, 3 Balische maanden en 46n Balisch jaar oud is; bij de naamgeving; het doorboren der oorcllen; eciHte meiustruatie; tandenvlijken; huwelij; zwangorschup; oorlijdeii; begrafenis; verbranding; verjaardagen in de familie enz., Verder bij ziekten, veldarbeid.

Taal en literatuur. Zie art. BALIN EESCH. Zoo- als ook in dat artikel is aangeteekend, is het Bali- neesche lctterschrift slechts het gewijzigde Javan- Bchc. Het schrijven bestaat uit het griffon van de letters in een daarvoor geprepareerd b 卍 ad van den lontarpahn met de punt van een mesje (pangoetik, pangroepak). De letters worden door wrijving met fijngestooten gebrande kemirnoten verduidelijkt. Zijn meerdere bladeren voor een zeker geschrift noodig, d&n worden zij middels een door de bladeren gestoken koord bij elkander gehouden. Uitgebreide geschriften, die men boeken zoude kunnen noemen, zijn voorzien van smalle plankjes, waartusschen do bund el lontarbladeren gevat wordt en ook wel bo- vendien in een doosje geborgen. Met het woord „lontar" wordt in het algemeen "geschrift" bedoeld. Goed geprepareerde lontarbladeren houden het evenen uit.

In sommige landschappen, o.a. Lombok, was aan de Soedra*8 in het algemeen het bezit van boeken of geschi- iften — uitgezonderd die welke slechts fa- bels en vertelseltes bevatten, zoo mede eenige ge- neeskundige werkes — verboden. De wdla's, de heiUgeoorakonden, welke beschouwd worden als do

ziel van allo andere geschriften, inogen zich slechts bevinden in het bezit van en slechts gelezen worsen door hen, die de priesterwijding (maks) hebben ontvangen. Intusschen is het lezen en schrijven niet alleen in alle lagen der Balische maatschap-pij doorgedrongen, maar wordt een en ander door een groot percentage der bevolking, ook door vrouwen, verstaan.

Woonplaats. De Balische desa is gewoonlijk, voorzover het daarvoor gebezigde terrein het toelaat, regelmatig aangelegd. Een breed weg loopt er in de lengteas doorheen en grootere dessa's hebben meer-dere evenwijdige of (en) elkander rechthoekig snijdende wegen. De plattegrond van groote of vlak terrein gebouwde desa's vertoont dan ook een complex van vierkanten. Links en rechts van die wegen bevinden zich de door klei- of steenen muren omvatte erven met de woningen. Die muren zijn meer dan manslegte hoog en aan straat zooveel mogelijk in één lijn doorgetrokken, zoodat zij als het ware één geheel vormen. Voorzover zij van klei zijn gemaakt, zijn zij tegen de tropische regens door afdekking met alang-alang, padistroot, blik of pannen beschut. Bij de gegoeden bestaan die erfafscheidingen uit gemetselde muren. De toegangen tot de erven zijn smalle poorten of althans poorten met een smalle deur er in, varieerende tusschen heel eenvoudige houten en sierlijke steenen poorten. De erven zijn zoodaals ook de Inlandsche erven ciders van vruchten en andere voor den mensch of het vee nuttige boomen voorzien. Krijgen de wegen daardoor reeds het aanzien van lanen, werkelijk speciaal aangelegde lanen treft men aan in de grootere dessa's, waar de hoofdwegen door hoog opgeschoten geboomte meestal een ficussoort ("boconet"), omzoomd zijn. Een andere in N. I. meer bekende ficussoort, de majestueuse waringin is op Bali, evenals op Java, een min of meer heilige boom. Gewoonlijk bevinden zich een of meer exemplaren daarvan op de tempels, op de begraafplaatsen en op het marktplein. In de onmiddellijke omgeving van het marktplein zoeken men de woningen der nicest aanzienlijken van de plaats, zoo op de hoofdplaatsen van landschappen doerf (palczien) der vorsten zoodeme de groote vorstelijke hanenklopbaan (wantilan). Do dorpstempel, poeradda, maakt ook deel uit van de bebouwde kom der gemeente, terwijl de S6ma (begraving- en verbrandingsplaats) met bybehorende poeradda (doodentempel) in den regel even buiten de dorpstempel ligt. Hierheen leidt ook de hoofdweg, die daarom zoo breedgemaakt is, omdat doorlangs de groote, cenolijker verbranding voorafgaande processie, plaats heeft.

De zindelijkheid van dessa's en erven liet zeer veel toewensen over, daar aan onderhoud en reiniging nagenoeg niets gedaan werd. Do wegen die, zoowel door uitspoeling door do zware regens als door toedoen der rondlopende tamme varkens, gewoonlijk vol gaten waren, werden slechts onder handen genomen als de vorst of een vorstelijk lijkstoet er langs moest. Hienn is, zoodat de begrippen valt, sedert de uitbreiding van onze bestuursbemoeyenis op Bali groote verbetering gekomen.

Het typische Balische wooneerf is een langwerpige in drie stukken verdeeld vierkant. Het voorste deel bevat de rijstschuren, c. q. dan veestal en voorts de logeergelegenheid voor gasten; het tweede de slaapvertrekken en keuken der familie en het derde den huistempel. Do woonvertrekken zijn van klei opgetrokken en met net of atap gedekt. In de steenachtige, kleiarne streken van Karan g-Ascem en Bangli

bezig men n. atuurroolsteenen voor de muren en bam-boelatten voor de dakbedekking. Openingen in den wand, behalve de smalle deur zijn ersoms niet eens, en veelal slechts schaars aangebracht. De openingen tusschen dak en muren moeten verder voor de ventilatie zorgen. Varkens, honden en kippen loopen vrij over het erf; een lage versperring in de poortopening, waarover de menschen met eenige moeite kunnen stappen, belet aan kippen en varkens het verlaten van het erf. De honden kunnen er echter gemakkelijk over en dat moet ook, want zoodra zij meenen, dat er onraad in de buurt is, bijv. in den vorm van een vreemdeling, die het huis nadert of voorbij gaat, posteeren zij zich voor de poort en houden zoolang een vervaarlyk geflab aan tot het gevaar verdwenen is. Voor die trouw en waakzaamheid wordt de hond niet naar verdienste beloond; hij moet namelijk vrij wel voor zijn eigen eten zorgen.

Gegoede Baliers verdeelen hunne erven, die dan ook een grootere oppervlakte beslaan, in meerdere vakken, waarvan elk zijn afzonderlijke bestemming heeft. Deze splitsing in onderdeelen bereikt haar hoogtepunt bij de vorstelijke poeri's. De poeri van Den Pasar (Badoeng) had drie en twintig ommuurde vakken, met bestemmingen als vestibule, woonverblijf van den vorst, woonverblijf der voornaamste vrouwen, dat der bijvrouwen, dat der zoons, der dochters, der slaven; logeergelegenheid, huistempel, keukens, badgelegenheid enz. Do voornaamste vakken hadden door monumentale poorten met elkander verbinding.

Zeden en gebruiken. In de eerste plaats dient ge-wezen te worden op den hechten band, die de inwoners van eene desa aan ellander bindt. Had de onderlinge aansluiting oorspronkelijk ten doel zich tegenover gemeenschappelijke vijanden sterk te maken, thans strekt zij tot behartiging van de desa's belangen in het algemeen. Die aansluiting heeft zich van ouds in eene gereglemcteerde vereeniging (sakaha dda) belichaamd en deze is nu nog de kern van het gemeenschapsleven in de desa. De rechten en verplichtingen van het desabestuur en van de leden der vereeniging, zoodeme hunne onderlinge / vorstandhouding, zijn in beschreven reglementen (a'vig-awig of kerta sima) vastgelegd, waaraan zoo veel mogelijk stipt de hand gehouden wordt. Ala voornaamste plicht is den leden eerbewijs aan de goden voorgeschreven.

Er zijn twee typen van desavereenigingen. In de oudste dorpen, waar do tradities zijn gehandhaafd, is het aantal leden beperkt en kunnen slechts de lioofden van families, die, oorspronkelijke stichters der desa tot stamvader hebben (Rama-Ddsa), tot lidmaatschap geroepen worden. De regeling der desa-aangelegheden geschiedt aldaar onder de leiding van een raad van oudsten. Aan het lidmaatschap zijn bepaalde voordeelen, gewoonlijk het genot van bouwgronden, verbonden. Het tweede type betreft dessa's, in den regel de jongere, waarin zich vele vreemdelingen gevestigd hebben en de band niet meer zoo innig is. Alle hoofden van gezinnen zijn daar lid der vereeniging en, in stede van een raad van oudsten, heeft men er den klian d6sa aan het

hoofd. Aan het lidmaatschap zijn weinig voordeelen verbonden; er heerscht bijna uitsluitend individueel grondbezit. In beide categorien van dorpen worden alle min of meer belangrijke zaken op de niaandelijksche vergaderingen in den dorpstempel door do desavereeniging in haar geheel behandeld. In do

oude desa's onderkent men drie maatschappelijke J₁gen. De hoogste plaats nemen in de Rama-desa, bovengenoemde familiehoofden, die door alien ver-eerd en gehoorzaamd worden; dan komen hunne bloed- en aanverwanten en in de derde plaats de an-dere dorpsbewoners. Een ander kenmerk dier dorpen is het bezit van een bale-angoeng, de groote vergader-loods in den dorpstempel, waar ook de gemeenschap-pelijke maaltijden, die bij groote godsdienstige fees-ten behoeven, gehouden worden en waar ook de gasten van het dorp een onderkomen vinden.

Afgescheiden van de desavereenigingen zijn de soebakvereenigingen (sakaha soebak), welke aangelegheden betreffende landbouw en irrigatie, of daaruit voortvloeiende, regelen. Een soebak is het landbouwgebied, dat door eenzelfde waterleiding of tak der hoofdleiding, besproeid wordt. Ook deze vereenigingen worden beheerscht door beschreven re-glementen, die voorschriften bevatten omtrent bezit en vervreemding van velden, irrigatiebeurten, be-planten der gronden, inning van landrente, hoeden van vee, berechting van geschillen tusschen sawah-eigenaren enz. Evenals bij de desavereenigingen be-staan hierbij de straffen wegens overtreding van het reglement uit boeten en verlies van het lidmaat-schap en c. q. van gronden. Aan het hoofd der soebak staat de pfikasih of klian-soebak, die met de daartoe gekozen leden, als schrijvers en boodschap-pers, het bestuur over de vereeniging vormt.

De gelijkheid in rechten en verplichtingen wordt in beide categorieën van vereenigingen zelfs zoover uitgestrekt, dat van bevoorrechtiging van de een of andere kaste, dan wel een of andere -kwaliteit, geen sprake is; als leden der desa of soebak vereeniging staat een Brahmaan aan een Soedra, een districts- hoofd (poenggawa) aan den geringsten desabewoner gelijk. Over de werking van deze op gezond demo-cratische basis gebouwde volksinstellingen, waarii de zin tot cooperatie en de geschiktheid tot inedebe- stuur van het Balische volk uitdrukkiig vinden, kan slechts gunstig getuigd worden en zij vormen, ook in het kader van het rechtstreeksch Gouvernements-beheer, zeer gewaardeerde bestuursorganen.

De zin tot cooperatie blijkt verder uit het bestaan van andere vereenigingen als die tot het snel en goedkoop oogsten, tot bestrijding van de eekhoorn- plaag en tot het visschen.

■ De familiebanden onder de Baliërs zijn over het S f', algemeen zeer sterk. De vrouw des huizes is in het "" gezin het werkende en voorzienige element. Zij be- : reidt het eten, past op de kinderen, voedert de huis-dieren (varkens en kippen, terwijl de honden ook meehappen), maakt en verstelt de kleern, drijft kleinhandel, zorgt voor de contanten in huis en voor het dagelijks offeren aan de huisgoden enz. Gewoon- lijk is zc In-achtig van lichaam en draagt, zoo noodig, zware vrachten op het hoofd, als groote bossen padi na het oogsten. De man zorgt t' huis slechts voor z ð n vee en vechthanen, die —dit moet erkend worden — er dan ook voorbeeldig uitzien. Voorts behoort het zware deel van den veldarbeid als ploegen, hakken, eggen, het maken van waterleidingen en dammen, zomede het verrich ten van heerendiensten, tot zijn gebied. In de Balische maatschappij neemt, wat aanzien en rechten aangaat, de man een zeer over- heerschende en de vrouw een zeer ondergeschikte plaats in. Als een der goede gevolgen van de uitbreiding onzer bemoeiingen in Balische zaken mag zeker wel genoemd worden de verzachting van het lot der vrouw. Zoo is o. m. een eind gemaakt aan het ge-bruik, dat bij het overlijden van den man, zonder

zoons of aangenomen zoons na te laten, de weduwe en eventueel ook hare dochters, ter beschikking kwamen van den vorst of van aanzienlijke poenga-wa's, die ze als bijzitten of sla/dnnen konden houden of ze als slavinnen aan anderen overdoen.

Het wordt der vrouw als een verdienste aangere- kend als zij vele zonen baart, waartegenover staat, dat eene vrouw, die geno kinderen of slechts dochters krijgt, bespot wordt. Ook hiernaams wacht de kinderlooze vrouwen een hard bestaan, waaruit de minachting der goden voor haar zoude spi-eken. Baart eene vrouw der Wesja- of Socdra-kaste een tweeling van verschillende kunne, dan wordt zulks als een ramp voor de desa beschouwd en moeten er allerlei formaliteiten verricht en off era ge-bracht worden, om de desa van dien smet te zuive- ren. De kraamvrouw moet o.a. gedurende eenige we-ken in een schamel noodhutje buiten het dorp wonen.

Ook onder normale omstandigheden wordt het der kraamvrouw niet gemakkelijk gemaakt. Zoo moet zij direct na de bevalling van de bal6-bal6, waarop zij gelegen heeft, verhuizen naar den aarden vloer, waar zij steeds in een min of meer zittende houding moet blijven, opdat niets van de nageboorte in het lichaam achterblijve. Eerst na het afvallen van de navelstreng van den pasgeborene en indien de bloe- ding ook intusschen opgehouden heeft, is het haar geoorloofd weder op het bed te liggen. Zoals bo ven reeds is bekend gesteld, moet gedurende het eerste jaar van het kind bij verschillende gelegenheden ge-offierd worden. Het doel daarvan is, om de ziel van het kind zoowel van vroegere en nieuwe zonden tot zuiveren als tegen kwade invloeden te beschermen en verder om de goden gunstig voor het kind te stem men. Intusschen worden ook en wel dagelijks, offers gelegd op de plaats waar de nageboorte begraven is, omdat gedurende zes maanden nog het be- staan van een band tusschen nageboorte en pasgebo- rene verondersteld wordt.

Van het huwelijk bestaan vier vormen, namelijk:

- a. do vader of voogd van den jongen man richt het aanzoek tot de naasto inannlijke bleed verwanten van het meisje (mCpadik);
- b. schaking met wederzijdsch goed vinden (nic-rangkat);
- c. gewelddadige schaking (malagandang of ngG-djoe), waarin het meisje borust;
- d. de vader of voogd van het meisje doet het aanzoek bij de ouders van den jongeling (sfintanS).

De nicest voegzame wijze is die sub a omschreven, waarmede gepaard gaat eene verJoving van 3 tot 6 maanden, doch deze wijze heeft gaandeweg algemeen plaats gemaakt voor het merangkat. Dadelijk nadat do schaking volbracht is, namelijk het meisje ten huize van een vriend is ondergebracht, wordt daarvan aan het betrokken hoofd kennis gegeven. Blijft het meisje haren minnaar getrouw, dan beginnen do onderhandelingen met de verwanten van de vrouw over het bed rag van den koopprijs (patoekeo). Volgens de adat mochten de bloedverwanten van het geschaakte meisje, haar achterhalende v66r de schuilplaats bij den vriend was bereikt, den schaker strafeloos doodden.

Ook na eene schaking zonder voorafgaando toestemming van het meisje, volgt veelal eene innelij- ke schikking; blijft het meisje zich echter verzetten, dan zou de schaker, als schuldig aan menschenroof, volgens de adat, des doods schuldig zijn.

Is na innelijke schikking de jonge man niet in Btaat den koopprijs te voldoen, dan kan bij bij de ouders van het meisje gaan werken tot het verschul-

digde is inverdiend. In het geval, onder *d* bedoeld, komt de man bij zijne schoonouders inwonen.

Polygamie is toegelaten en de gegoede Baliërs hebben dan ook in den regel meer dan 6000 vrouw.

Het verbod van huwelijk vanwege bloed- of aanverwantschap gaat bij den Baliër veel verder dan bij ons, omdat bij hem alle verwanten van dezelfde generatie onder eenzelfde categorie van kinderen, neven, ooms, enz. gebracht worden. Zoo beschouwt hij den vollen neef van zijn vader als zijn oom, den grootvader van zijn neef als zijn grootvader, het kind van zijn broeder als zijn kind. Een Baliër mag bijv. niet huwen met de schoonmoeder van zijn kind, ook niet met de weduwe van zijn achteroef. Verder ook niet (hier is sprake van geestelijke verwantschap) met de vrouwelijke verwanten van zijn huispriester of zijn priester-ond'erw'ijzer (goeroe), die ook niet met de zusster zijner medeleerlingen bij denzelfden padanda. Overtreding van dat verbod wordt bloedschande (agamija gamana) genoemd en, omdat zulks onheil over het land brengt (rangrang ning boewana = het verstoken blijven van het land van regen), destijds met den dood gestraft. De voltrekking van die straf mocht niet eens aan land plaats hebben, omdat lichaam en bloed des bloedschanders de aarde zouden verontreinigen en zoo werden de schuldigen in zee verdrinken.

Overspel (makakaroh) behoort wel is waar tot de zware adat-misdrijven, doch is niet altijd onheil aandrengend voor het land. Dit is weer *reel* het geval, indien vrouwen uit de twee hoogste kasten (Brahma en K'atria) zich aan een Soedra man overgeven.

Verkrachting van niet huwbare meisjes wordt inede streng gestraft.

Onchte kinderen staan bij hunne geboorte buiten de vier Balische nienschenklassen. Hebben zij ie-mand van de Triwangsa tot vader, clan kunnen zij later tot de Socdra's of Perbali's gerekend worden.

Het lijk van een Baliër moet te eeniger tijd verbrand worden, daar zone'er die verbranding de ziel niet ten hemel kan varen. Zijn er geen middelen genoeg om de kostbare verbrandingsplechtigheid spoedig te doen plaats hebben, dan wordt het lijk eerst begraven, om later, hetzij afzonderlijk, hetzij by voorkomende lijkverbranding in de familie, inede verbrand te worden. Dit wachten op eene gelegheid kan jaren en jaren duren en mocht intusschen het lijk vergaan zijn, dan wordt de overledene eenvoudig in effigie verbrand, waarbij een uit lontar-blad gesneden of op een plankje geteekend poppetje (adegan), voorstellende man of vrouw, als plaatsvervangende dienst doet, een middel dat ook ten bate van buiten het eiland gestorven Baliërs aangewend wordt. Kan de verbranding spoedig plaats hebben, dan wordt het lijk aan huis bewaard, in een speciaal daarvoor vervaardigde dooientent (halbandoeng), hotgeen nitmard bij gegoeden steeds gebouwt. Poor alle middelen worden de lijken dan zooveel mogelijk tegen spoedige ontbinding beschermd, in doeken gewikkeld, gekist en met kostbare weefsel overdekt. Spijs, drank, siri en schoon waschwater worden dagelijks voor de naar vrijmaking hunkrende ziel neergelegd. In den bodem der kist zijn eenige gaten geboord, om het lijkenoed, dat in bakjes opgevangen en daarna begraven wordt, door te laten. Zoolang het lijk boven aarde is, brandt voor het huis een met doek of chineesch papier omfloerste lantaarn (damar-koereng) en worden er horhaaldelijk doodenmalen gegeven en andere godsdienstige formaliteiten verricht, waarbij de padanda voorgaat.

Bij de aanzienlijken en in de eerste plaats bij de vorsten, blijft een lijk soms eenige maanden in het sterf-huis en wel, omdat het gereed maken van al hetgeen voor de plechtige overbrenging van den doode naar de verbranding in gplaats veel tijd kost en verder omdat gewacht wordt op een extra gunstig tijdstip, door den padanda uitgevoerscht, om do ziel haar vrijheid te geven. Is de dag eindelijk daar, dan wordt het lijk, na in een kist (petoelangan), gelegd te zijn waar-aan een diervorm, verschillende naar den stand van den doode, meest dien van een leeuw of koe, gegeven is, boven op een hoog pyramidaal toestel, wadah, geplaatst en met veel opgewekte drukte en formaliteiten in optocht naar de Sfima gebracht. Zijn er meerdere wadah's (de andere gewoonlijk van kleiner afmetingen), dan wijst zulks op de mede verbranding van vooroverleden en voorloopig begraven familieleden. Voor de Triwangsa heet het toestel bade en is dan in verdiepingen (toempangs) verdeeld, wier aantal, dat altijd oneven moet zijn, grooter is naar mate de overledene tot een hooger kaste behoorde. De Dewa's Agoeng van Kloengkoeng hadden recht op het maximum van elf toempangs. De lijkkar van een padanda is niet overdekt en heet padmasana.

Deze wadah's en bade's zijn, soms rousachtige tot twintig Meter hooge, kunstig bewerkte gevaarten, vcelal als hoofdfiguur voorstellende een garoeda (het mythische rijdier van Vishnoe), die met uitgespreide vleugels de lijkkar draagt, terwijl 1 er nog verschillende afbeeldsels van dieren, gedrochten en raksasa's zijn aangebracht. De toestellen hebben een geraamte van bamboe en rotan en worden verder bewerkt met papier en kapas van verschillende kleuren, waarbij geel, rood en blauw, in eenige nuances, het meest vertegenwoordigd zijn; verder met stukjes zijde, veel klatorgoud en in vulgule lijsten gezette spiegelgelts. De kosten bedragen wel eens duizenden.

Op de Sfima aangekomen, wordt het lijk met de potoelangan, langs een daarvoor vervaardigd schuin aflopende brug, uit do wad ah naar den brands trap gedragen en, uad&t de padanda het, onder het uitspreken van gebeden, nogmaals met gewijd water besprenkeld heeft, verbrand. Tegelijkertijd worden van boven uit de wadah's jonge kippetjes losgelaten, die, al fladderende naar den grond, de ziel het vliegen moeten leeren. De met zooveel zorg en kosten geconstrueerde wadah's worden, na door de menigte en voornamelijk do jeugd, geplunderd te zijn, mede in de asch gelegd. Na afloop der verbranding worden de niet door hot vuur vertoerde deelen van het lijk, zoo als eenige beendoren, fijngestampd en tegelijk met de asch in zee of, indien do zee ver af is, in een rivier geworpen. De bedoeling hiervan is, do totale vernietiging van hot doodo lichaam, opdat de ziel, die zich weder op aarde moet incarneren, niets van haar vorige omhulsel kunne terugvinden.

Niet allo lijken inogon vorbrand worden. Die van tor dood vooroerdekten, pokkenlijders, zwangero vrouwen, mogen niet — en dio van lepralijders eerst na een groot aantal jaren (10 tot 25 jaar, naar gelang van den stand) verbrand worden.

Door do vorbranding wordt do ziel golouterd en vrijgemaakt en gaat dan hot eerst naar de „Ajatana-Estana", waarover een schrijver „begawan-penjari-knn" gesteld is, dio een ondooroek naar den levens-wandel van don overledene instelt. Het helpt iemand niet zijne zonden te verawygen, daar by pogingeu daartoe, de lichaamsdeelen, waarmede gezond is, zchl het woord nemen om alles opbichten. Zij, die naar de hcl verwezen zyn, worden overgeleverd aan „Sang Kingkara Bala", handlangor van „Sang-

Jamadipati", opperste gebieders van de hel. De andere zielen gaan volgevoel het volksgeloof, althans van een deel der Baliers, hunne opwachting maken bij Qiwā-Maha Dewa in den tempel van BSSakib, om V' daama een of meer hemelafdeelingen te doorloopen en zich ter bestender tijd te remcameeren.

De volksvermaken en spelen besprekende, mag men welin de eerste plaats de Balische gamelan noemen. Geen groot feest, geen groote processie, geen luisternijke ontvangst, geen wajang-voorstelling van eenige betekenis of de gamelan is er bij. Overeenkomstig de Javaansche ingericht, is de Balische echter forsker van geluid, doordat de instrumenten over het algemeen ook groot zijn.

De wajang (tooneelspel) bestaat uit de volgende soorten: Wajang-pawa, wajang wong, gamboeh, arja en topeng, a lie door personen vertoond, en wajang-g'dog met leeren poppen. Voorgesteld worden brokstukken uit Bharata-Joeda en Ramajana, wederwaardigheden van den held Pandji, historische en gebaliniseerde maleische verhalen.

Onder de vele soorten van Balische volksdansen staat die der Legongs boven aan. Legongs zijn kleine uitverkoren meisjes, die door de vorsten worden gehouden en alleen voor hem of voor hooge gasten mogen dansen, in de poeri verblijft houden en steeds door hoog geleide gepacheronneerd worden. Rijk uitgedoscht en voorzien van waaiertjes, voeren zij een zeer gratieusen en coquetten dans uit. Geen man mag met haar dansen. Gandroengs zijn als meisjes, ongeveer als de legongs, verkleede kleine jongens, die een soortgelijken dans ook met veel gratie uitvoeren. Over hen waakt echter geen streng geleide en niet alleen dat mannen met hen mogen dansen, maar zij worden ook door mannen geliefkoosd. Djogeds zijn volwassen publieke danserssen.

Verscheidene soorten van schermansen worden uitsluitend door mannen uitgevoerd.

Tot de meest geliefde uitspanningen behooren de hanengevchten. Onder het vorstenbestuur hadden herhaaldelijk groote algemeene, door het gezag uitgeschreven, hanengevchten plaats, niet alleen als vermakelijkheid, maar ook en wel in de eerste plaats als middel om aan geldmiddelen te komen. Nu eens was het ten bate van den radja zelf, dan wed er voor de Poengawa's en eindelijk ook voor de desa- en soebakvereeni gen. Daarbij was voor de betrokken onderhoorigen of leden het meedoen aan de weddenschappen en het medebrengen van vechthandelen voorgeschreven. Een groot percentage der inleg-gelden werd als recht of belasting ingehouden. Ook de vorsten en grooten lieten zich bij die gelegenheden niet onbetuigd en bij de onderling gehouden wed-strijden gin gen groote sommen, tot duizenden rijks-daalders toe, om. Ook onder de dessalieden werden betrekkelijk groote sommen verwed en menigeen had, na afloop der feestelijkheden, al wat hij bezat verloren. Thans is het verlenen van vergunningen tot het houden van hanengevchten ter eerste beperkt. Op het wreede van dergelijke spelen is boven reeds gewezen. Aan een der poeten der strijders wordt namelijk een lange vlijmscherpe stalen spoor bevestigd, met het gevolg, dat de etrijd in den regel met den dood van een der partijen en soms van beide partijen eindigt. De vorsten hadden wel honderd en meer vechthanden, waarover een of meer afzonderlijke beambten gin gen.

Ander ere meer onschuldige spelen zijn het vlieger oplaten, tollen en knikkeren.

Landbouw, veetedt en nijverheid. De Baliers zijn uitmuntende landbouwers en veehouders. In cultuur van rijst zijn zij, zoowel wat betreft degrond-, bewerking en de irrigatie als het gewasonderhoud, het verst van alle Indische volken. In het ruimen van tunnelwaterleidingen, waarvan er zijn van 1 K.M. lang, het maken van aquaducten en van stuwdammen zijn zij zeer bedreven, terwijl de logische en doeltreffende wijze van w&teraf tap ook zeer de aandacht verdient. De zorg voor de ingatie en voor alles wat met den sawahbouw samenhangt is opgedragen aan de Soebakvereening (s&sk&ha'y' / [soebak] — zie boven. — Deze organisatie, die buitengewoon goed voldoet, is niet van Hindoeschen doch zuiver Balischen oorsprong. Het spreekt van zelf, dat verschillende godsdienstige gebruiken aan het landbouwbedrijf, vooral den rijstbouw, verbonden zijn.

Behalve rijst worden verbouwd klapper, koffie, katjang-tanah, tabak, djaogeng, kapas (voornamelijk op Lombok), indigo, uien (voornamelijk in het Batoergebied), ardn, lontar, vruchten (veel in rangasSm) en allerlei producten voor huishoudelijk gebruik.

De runderen en varkensfokkerij neemt mede een voornamelijk plaats in het Balische leven in. De runderen worden met een teedere zorg behandeld en vooral in de afdeeling Boeldldng laat het onderhoud dier dieren niets te wenschen over. Uitvoer van ossen en stieren zoomede van varkens heeft op groote schaal plaats. Bij de hoendertee speelt het fokken van goede vechthanden een voornamelijk rol; de eenden- en ganzenfokkerij is van eenige betekenis. Aan vischvangst wordt weinig gedaan.

Op industriegebied neemt de kunstnijverheid der Baliers een hoogste plaats in. Deze zit zich in de bouwkunst, beddhouwkunst, de houtsnijkunst, de metaalbewerking, liet vlechten, het woven en ook in het schilderen en teekenen. De kuuist op Bali leeft / nog en vormt met volksleven en volksgodsdienst een geheel. De inonumentalepoorten van tempels en voornamelijk woningen en de van rdiel-figures voorziene muurvlakken van tempels trekken zeer de aandacht. De versieringsmotieven verraden den Hindoeschen invloed en zijn over het algemeen met veel talent en veel gevoel voor schoonheid uitgevoerd. Het daarvoor gebezigde materiaal is zachte zandsteen (paras), dat ook voor muuranden, poort-lijsten en beelden (togogs) gebruikt wordt. De wijze van combinatie van rooden baksteen en grijzen natuuraten getuigt van een fijn, artistieke smaak. Het houtsnijwerk valt op deurpaneelen, lijsten en stijlen zoomede op voetstukken van gamelaninstrumenten te verworden. Het is wel eens polychroom beschilderd en bvguld.

De goud- en zilversmeed- en drijkunst staan op hoogen traj en ook in het incrusteeren met stukjes gouddraad of goudblad is de Balier eci? mechter. Op de gouden schalen van vorsten en aanzienlijken tref men vaak mooi gedreven motieven, o.a. jachttafel-reelen of fragmenten uit de wajangverhalen stellende, aan. Het Kmeden van wapeis, hoofdzakelijk krissen, met de daarbij behoorende pamorsmeed-kunst wordt verdienstelijk beoefend. Do krisheften worden, in verscheidene typen, vervaardigd of gedreven goud (gewoonlijk voorzien van edelsteen) van vlechtwerk van gouddraad en reepen goudblad over een houten geraamte; van ivoor en van kostbaar hout.

Het koper wordt hoofdzakelijk in Kloengkoeng verwerkt tot attributen van den padanda als bid-

*¹ , schel, wierrookvat, lamp, driepoot enz en voider tot gamelaninstrumenten. Met smalle, glanzende vuuroode, gele en zwarte bamboorepen weet do , Balier keurig tassen (gfigandeg en kampfik) en sirihdozen (pSnginang) in allerlei grootten te vlechten. De tassen, die zeer duurzaam zyn, heb- ben soms een hoekbeslag van goud. Vlechtwerk voor tydelijk gebruik bij godsdienstige feesten en voor erfingen wordt, ook met verschillende mo- f " tie ven, van lontar- en klapperbladeren gemaakt.

Het weven is algemeen verbreid. Het „ikatten" d.i. voor het weven het patroon aanbrengen op " schering- en inslaggaars of alleen op de inslagga- rens, door dezen plaatselijk te omwinden en te kleu- ren, komt hoofdzakelijk in Karang-as6m en Boe- leleng voor. Van goud- en zilverdraad wordt veel gebruik gemaakt en ook daarmede worden vaak artistieke motieven verkregen. Verder is op Bali vrij algemeen het beleggen van zijden doeken met bladgoud in verschillende patronen.

De schilderkunst bepaalt zich tot het beschilderen van katoenen gordijnen of houten schennen met taferelen uit de klassieke heldendichten en wajang- verhalen of met symbolische voorstellingen.

Tot de kunstnijverheid kan ook nog gerekend worden de pottenbakkerij, meer speciaal het ver- vaardigen van de sierlijke langhalzige Balische waterkannon (tjaratan). Bij de aanzienlijken voor- ziet men dergelijke kannen wel eens van een gouden tuit. De ornamentiek dringt bij den Balier overal door. Er is bij hem — om het in het algemeen uit te drukken — geen voorwerp of bouwwerk of er zit versiering aan.

Onder de ande ere takken van industrie dien om verm eld to worden het maken van zout door uit- (lamping van zeewater; het maken van palmwijn en palmsuiker; het branden van kalk; het bakken van mctsclestenen; het vervaardigen van dijkcoongs (roeiwaartuigen).

Voedsel en r/enolmiddelen. Hot hoofdvoedsel der Baliëra is rijst, behalve op het eiland Penida, in hot Scraja gcbgrgte (Karang-AsCm) en in hot oostelijk gedeelte van Boedleng, waar de bevolking hoofd- zakelijk van djaogeng leeft. Do gewone topscijzen van lulandeiH als sajoc en sambal zijn bij do Bailors ook in gebruik. Hot geliefde vleeschgerecht is hot varkcnsvleesch; speenvarkens weet de Balier zcch Hmakelijk klaar te maken. Hot nuttigen van rund- vleesch is hem verboden; van karbouwenvleesch toegestaan.

Mon cet twenciaal ctaags; *s morgens oin 8 9 uur en *8 namiddags to ongcvoor 6 uur. Do gewono drank is watoi; palmwijn wordt veel gedronken en ook het gebruik van arak en andoro sterko dranken in don Balier niet vreemd. Ondor do genotmiddelen ncoint hot opium een voomamo plaats in; hot gc- bruk daarvan is over geheel Bali versproid, zelfs onder de vrouwen. Verscheidono radja's en grooteren waron or in hevige mate aan vcrslaafd. Vormoedelijk heeft, na de invoering der opiumregie op Bali, do voortdurende stijging der prijzen van hot gonot- middel, in verband met den spaarzin dor Baliërs, het gebruik reeds doen verminderen.

Tot de meest voorkomendo ziekten onder do Baliërs behooren vnerischo ziekten on krogczwolen (struma), terwijl lepra ook tamolijk verbroid is, niettegenstaande lepralijders van ouds afgezonderd werden. Vroeger was Bali berucht om z'n pokken en cholera epidemien, doch in dien toestand ia in-

tusschen door vaccinatie en rationeele hygienischo maatregelen groote verbetering gekomen. De krop- gerzwellen worden het meest onder de bewoners der bergstreken opgemerkt; zelfs jongo meisjes lijden er aan.

Tydrekeniig. Voor de gewone tydrekening ge- bniikt de Balier drie tijdkringen, respectievelijk van 5 (Pantja-wara), 7 (Sapta wara) en 30 dagen (wawa- ran, oekoe) in onderling verband. Die van 5 bestaat uit de bekende Javaansche passerdagen: Manis (Legi), Pahing, Pon, Wag6 en Kliwon ; die van 7 Radit6 (Zondag), Tjoma (M), Anggara (Di), Boeda (W.), Wraspati (Do.), Soekra (V.) en Sanis Tjara (Zaterdag). Om dezelfde combinatie van dagen uit den len en 2en cyclus te doen terugkeeren moe- ten er 35 dagen = deduur van een Balische maand, verloopen. De Balischo maand begint steeds met Radit6-Manis en eindigt steeds met Sanis-Tjara-Kliwon, in 6dn woord ook „Toemp3k" genoemd. Een bepaald combinatie uit de drie perioden tegelijk, als Boeda-KJiwon-Galengon, komt na 210 dagen terug. Zulk een tijdvak van 210 dagen is een Balisch jaar „oton". Godsdienstige en familiefeestdagen houden daarmede verband en zijn in zooverre ge- makkelijk to onthouden, dat zij steeds met denzelf- den dag dor week, in een vaste combinatie met da- gen der twee and ere cyclussen, samenvallen. De leeftijd van een persoon wordt ook in. otons opge- geven. Do groote massa van het volk kent wel de data van de jaardagen (odallan) in het gezin, doch het betrekkelijke jaar der geboorte niet, zoodat men de verjaardagen viert zonder to weten hoe oud. de jarigon zijn. Bij de hogere standen wordt van den datum der geboorten nauwkourig aanteekening gehouden.

Voor het borokenen van goede en slechte dagen is aan alle dagon dor drie cyclussen een vast cijfer toegekond. Do som der drio cijfers van zekere com- binatie is hot standgotal van den dag, die door die combinatie wordt aangeduid. Ook bij de Baliërs is het getal 13 onheilaaubrengend. Voor bovenbe- doelde berekening wordt in belangrijke gevallon ook gebruik gemaakt van tijdkringen van 2, 3, 4, 6, 8 en 9 dagen.

Behalvo do oton kent de Balior ook het maanjaar (tiban, temooang), vcrdeeld in 12 maanden (sasih) van 29 % 30 dagen, die eenvoudig de le, 2e, 3e enz. en 12o maand genoemd worden. Do Sasih's worden onderverdeeld in twee tijdvakken, een van de was- sende maan (tanggall) en cen van de afnemende maan (panglong). Met vollo maan (poemama) en nieuwo maan (til6m) mogo gono zakon gerecht worden. Hot jaartal houdt thans mot het maanjaar verband; een nieuwo jaar begint echter niet op den Ion der le maand maar op den Ion der loEe xuaand. Het jaartal (Balisch „Isaka"; Javaansch „Adji-Sikr") is van Java ovcrgobracht on hoewel aange- nomcn kan worden, dat do jaartallen op Java, en op Bali oorspronkelijk met olkander overeou kwam- en, vorschillon zy thana ongcveer 9 jaar met el- kander. Dit vcrschil, is hoofdzakolijk hieeraan toe to schrijvon, dat men op Java eorder dan op Bali er too is overgogaan, om do jaartelling, die oorspron- kelijk naar hot storrojaar geregold was, naar hot maanjaar to richten. Ook tusschen de Balischo land- schappen onderling had mon verschnllen in do tyd- rekening, zij het ook geringe.

Verdor_ kont do Balior nog con derdo c&togorio van jaron, namelijk het storrojaar, on zulks ten be- hoeve van landbouwaangelogonheden. Men regolt

er namelijk het tijdstip, waarop met de landbouw-werkzaamheden moet aangevangen worden, naar den stand van opvallende sterrebeelden, hoofdzake-lijk Orion en de Pleiaden. Als bijzonderheid kan medegedeeld worden, dat het complex Orion-Stier Pleiaden bij den Balier geen sterrebeeld vormt, voorstellende een door een olifant getrokken ploeg.

Door den intellectueelen Balier wordt onze alma-nak meer en meer geraadpleegd.

Het Balische uur duurt 1% maal zoolang als het onze; het etmaal wordt in 2x 8 uren verdeeld. De dag begint bij zonsopkomst zoodat het, te half acht van onzen tijd, een uur by de Baliee-s is. Hun uur-werk (penalnik) fungeert naar hetzelfde beginsel als de zandlooper, doch, in plaats van zand, wordt water als hulpmiddel gebezigd. Een klapperdop of koperen nap met een klein gaatje in den bodem wordt in een kom of bak met water geplaatst, loopt na zeker vrij constant tijdsverloop vol en zinkt. Tot de beamten in de poeri's behooft ook een klokke-man, die steeds op het toestel heeft te letten en het verstriken van een Balisch uur op een groote trom (bedoeg) moet aangeven. Het toestel is echter hoogst onbetrouwbaar en maakt, als te begrijpen is, lang-zamerhand voor onze klokken en horloges plaats.

Rechtspraak. Oorspronkelijk toen de desa's even-zooveel op zich zelf staande bestuursgebieden waren, berustte de rechtspraak uitsluitend bij de desaver-eeningen, wier rechtsmacht odtijdig dan ook on-beperkt moet geweest zijn. Langzamerhand, naar-mate door het hebben van gemeenschappelijke be-langen de desa's groepsgewijze met elkander ver-bonden werden, en men, ter beslechting van geschil-len tusschen de desa's, behoefte gevoelde aan een hoogere macht, ontstonden eerst vaste arbiters, waaruit weder-voisten zijn voortgekomen. Behalve dezen oorsprong van de vorstelijke waardigheid op Bali, kan ook als vrij zeker aangenomen worden, dat van Java geïmmigreerde vorstentelgen of andere hoogaanzienlijken op Bali tot vorst werden verheven.

De vorsten stelden als opperste rechtbank in een college van Brahmanen, den Raad van Kerta's. Het is mogelyk, dat oorspronkelijk bedoeld was, dat college een zelfstandige rechtsmacht toe te kennen; het is ook mogelyk, dat het van den beginne af een adviseerend lichaam was; zooveel is echter zeker, dat de Balische vorsten, despotisch en autocratisch als zij waren, in lateren tijd willekeurig in de recht-praak ingrepen. Deze opvatting vond steun in den Balischen, ook in het wetboek Adigama gehuldigen rechtsregel: „agama alat dening paswara, paswara alah dening pakajoenan" hetgeen beteekent dat, indien er strijd is tusschen de wetboeken en de „paswara's (vorstelijke ordonnantien in het algemeen) y y' /' hetgeen deze laatsten bevatten beslissend is, en dat, ■ ■' b H verschil tusschen de paswara's en den wil van

; den regeerenden vorst, die wil de overhand heeft.

. De Balische vorst behoefde zich dus noch door de oude wetboeken noch door de voorschriften zijner t voorgangers noch door de vonnissen der Raden van Kerta's gebonden te achten.

De desaver-eeningen gingen echter niet zoo spoedig er toe over, eene zaak hoogerop te brengen. Eerst als alle pogingen tot minnelijke schikking ge-faald hadden, werd vonnis gewezen, waarbij meestal aan een der partijen (tjor an&h) of aan beiden (made-wagama) den eed in den dorpstem pel opgedragen werd en slechts in geval de leden der Vereeniging niet tot eenstemmigheid konden komen of de vereeniging de macht miste om hare uitspraken te doen

erbidigen, werd de zaak ter kennisse van den Poenggawa, respectievelijk den Radja gebracht.

De rechtspraak der desaver-eeniging was gebaseerd op de bepalingen van het desareglement. Op overtre-ding der daarin. vervatte voorschriften waren boeten gesteld, die ten bate van de dorpskas kwamen. Bij wanbetaling van de boete binnen den daarvoor gestelden termijn, gewoonlijk een Balische maand of 35 dagen, kon op het huis en andere goederen van den veroordeelde beslag gelegd worden. Was een jaar daarna de boete nog niet betaaid en bleek de schuldige niet voornemens te zijn om vergiffenis te vragen of te gaan verhuizen, dan werd hij van al zijne rechten in de desa ontzet en kon desnoods met geweld van het desagebied vei-wijderd worden.

De rechtspraak der Raden van Kerta's berustte, behalve op de oude wetboeken, waarvan een groot aantal, zeker meer dan tien, aanwezig is, en waarvan Agama en Adigama de voornaamste zijn, ook op de paswara's. Het genoemde wetboek Agama is rijk aan rechtstreeks uit Hindoewetboeken overgeno-men bepalingen, waamaast andere voorkomen, die van Javaanschen of Balischen oorsprong zijn. In tegenstelling met de dorps- en soebakreglementen, volgens welke alle leden, onafhankelijk van de kaste waartoe zij behooren, in wetten en verplich-tingen volkomen gelijk staan, treedt in de wetboeken en paswara's het kastenstelsel sterk op den voor-grond. Volgens de wetboeken levert het feit, dat iemand iets misdoot tegen een van hoogere kaste, eene verzwarende omstandigheid op, terwijl in het omgekeerde geval juist verzachtende omstandigheid wordt aangenomen. Een soedra, die een Brah-maan ernstig beleedigde, was des doods schuldig; een Brahmaan, die een Soedra beleedigde, behoefde slechts een boete ter waarde van eenige tientallen van centen te betalen. Op lichamelijke beledigingen van een mindere tegen een meerderc staan vermin-kende straffen als afkappen van baud of voet, terwijl overigens de straffen, namdijk volgens de Balische wetboeken, zich bepalen tot geldboeten of doodstraf, met dien verst and e, dat in vele gevallen afkoop van de doodstraf met een som gelds toeg-c-laten is. De vorsten acht ten zich, zooals bo ven reeds opgemerkt werd, niet aan eene rechterlijke uitspraak gebonden en legden vaak met de grootste willekeur straiten, waaronder wreede en onmenschelijke, op. De vorst van Lombok paste ook gevangenisstraf en tewerksteling in. onbetaalden arbeid toe. Wegzen-ding naar een oord van ballingschap was zoowel op Bali als op Lombok bekend.

De incest bekende en van veel staatsmanswijsheid /p. getuigende paswai'a^ zijn die van de vorsten van. ' : " Lombok, waarvan een groot aantal door den Heer>-' F. A. Liefcrnck verzameld en, bij zijn werk landsverordeningen der Balische voi-sten van Ixjm- /' " bok", ook in Hollandsche vertaling, uitgegeven is. Op Lombok vond men dan ook onder de Baliërs geregelder en betere bestuurstoestanden dan in de rijkjes op Bali.

Ten aanzien van den vorm van rechtspleging bij de Raden van Kerta's zij opgemerkt, dat het procesrecht zeer formalistisch was. Het ontardde maar al te vaak in een vormendienst, waarbij het werkelijk recht doen op den achtergrond geraakte. Aan die rethbanken waren — en zijn nog — toege-voegd twee beamten, Kantja's of, zooals ze op Lombok genoemd worden, Djôdjônôngs, die als pleitbezorgers, griffiers, c.q. ook als deurwaarders en alleen rechtsprekende rechters konden optreden. Was een klacht of vordering ingediend, dan onder-

zocht een der Kantja's, daartoe door den vorst aangewezen, de zaak door het hooren van gotuigen als anderszins en maakte daarvan een relaas (soerat- kanda) op. De andere Kantja, die aan de tegenpartij werd toegevoegd, omschreef het vcrweer, ook in een soerat-kanda. Na afloop van het voorloopig onder- zoek, werden do partijen bij oproepingsbrief, waarin de klacht of vordring in het kort was uiteengezet, aangezegd op een bepaalden dag onder medebrenging van hunne getuigen en bewijsstukken, voor de rechtbank te verschijnen. Op de terechtzitting las do eerste Kantja zija soerat-kanda voor, waarop door den Kantja der tegenpartij, doox* voorlezing van zija verweerschrift, geantwoord werd. Als regel werd op deze stukken recht gedaan en werden zelden aan partijen of getuigen vragen gedaan. Van de soerat- kanda hing als het ware alles af; werden daarin fou- ten in eigenamen of data gemaakt, dan was dat voldoende om den eisch niet toe to wijzen. Van de partij, die volgens Balische begrippen, de meeste waarborgen voor betrouwbaarheid gaf, werd do beslissende eed gevorderd ; vaak werd aan beide partijen de eed opgelegd. Voldeden in dit laatste geval beide partijen er aan, dan bleef de zaak on- beslist. Van het vonnis (soerat papggatan) bekwa- men partijen afschriften en werd een afschrift den vorst aangeboden.

Het inheemsche recht maakte geen onderscheid tusschen burgerlijke en strafzaken. Een misdrijf werd door dengene, ten wiens nadeel het gepleegd was, vervolgd of aanhangig gemaakt. Volgde op zija aanklacht, wegens gebrek aan bewijzen, geeno veroordeeling van den beschuldigde, dan viel de op het misdrijf gestelde straf op den aanklager terug. Bij burgerlijke zaken werd de eischer, die de rechtmatigheid van zija vordering niet kon aantonen, veroordeeld tot betaling aan den gedaagde van het dubbcl van het door hem geëischt bedrag en van een even groote boete. Gelijk lot onderging weder- keurig de gedaagde, die een schuld ontkende, waar- van de rechtmatigheid wel door den eischer kon bewezen worden.

Voor het aanhangig maken van elke rechtszaak had de aanklager een zekere som (wang toh of bija- gadc), waarvan het bedrag van den aard van het ten laste geleigde misdrijf of de hoegrootheid der ingestelde vordering afhing, bij den Kantja te »tor- ten. Dit geld werd tusschen de rechters en de Kantja's verdceld ; bovendien mochten do Kantja's vergoeding voor het opmaken der verschillende soerats eischen. Van de betaalde boeten kregen, bc- halve de rechters en Kantja's, ook de vorsten een aandeel. Op velc vergrijpen, vooral die tegen hot kaBctnwczen en de zeden, stond do doodstraf, ook op manslag. Die wegens manslag kon, in sommige gcvalkn, door eeno booto ver van gen worden, maar dan was bovendien een bijzondere betaling (pangili sawa) ten behoeve dci' nagelaten betrekkingen verbukligd. Hetzelfdc werd geëischt, wanneer het lijk van den gerechtelijk ter dood gebrachte door do familie werd opgevoerd. Het pangili-sawa is te beschouwen als een losprijs voor hot lichaam van den veroordeelde, waarover de beleedigde party de beschikking had gekregen. Ook bij berechting van eene verwondingszaak werd in den regel eeno extra betaling (patiba-djampi) ten bate van den verwoede geëischt.

Als deugdelijke bewijsmiddelen worden in de wot- boken aangegeven Saksi, Ickita en boekti. „Saksi" zijn de getuigen; met „Ickita" wordt bedoeld al het Seen uit mededeelingen, gezegden en verklaringen

en met „boekti" al hetgeen uit de gedragingen en handelingen van den beschuldigde blijkt. Onder „boekti" ressorteert ook het in bezit hebben van verdachte, met het gepleegdo misdrijf in verband staande, goederen. In bewijskracht staat boekti bovenaan, waarop achtereenvolgena Iokita en saksi volgen.

Eij de aflegging van den eed wordt meermalen (vroeger bijna altijd) de tegenwoordigheid van eedshelpers (pgtabgh) vereischt, wier aantal, tot een maximum van negen, verschilt naar gelang van de zwaarte van het misdrijf of de grootte der vordering. Dezo eedshelpers moeten zija volwassen, gehuude en kinderen- bezittende mannen of vrouwen, vrij van lichaamsgebreken. Naaste familieleden zija uitge- sloten en vrouwen mogen slechts hun bijstand ver- leenen aan vrouwen. Deze pgtabghs behoeven niet met de toedracht der zaak bekend te zija, doch staan slechts in voor de betrouwbaarheid van den te beeedigen persoon en ondergaan met hem de gevol- gen van een eventueel valschen eed. Deze gevolgen strekken zich uit tot het derde geslacht hunner na- komelingen en uit overweging, dat die gevolgen voor ongehuiden en kinderloozen minder afschrik- wekkend zouden zija, mogen dergelijke personen dan ook niet als pCtabSh optreden. Om de betrokkenen de gelegenheid te geven tot het bijeenbrengen hunner aan de eischen voldoende eedshelpers, wordt hun daarvoor een Balische maand of 35 dagen tijd gelaten. In strafzaken kan ook aan den beklagde de zuiveringseed opgelegd worden.

Hot eedsformulier (pamastoe), inhoudende hetgeen men te beeedigen heeft en eene opsomming van de onheilen, waardoor men getroffen zal worden, bijaldien de gedane beweringen onwaar zija, is op een lontarblad gegrift en wordt door een kantja voorgelezen, zoodra beide partijen met hunne ge- tuigen, eedshelpers en do voorgeschreven of e ran- den verschenen zija. Na het voorlezen wordt het lontarblad opgerold en gestopt in een aarden potje met water, dat door het daarover oplezen van eenige verza's uit de weda's, door den padanda ge 兩 d is geworden. Nadat de beeedigde iets van dat water gedronken heeft, wordt het lontarblad verscheurd en het potje stukgegooid, waarmede de eedsaflegging afgelopen is. Liedcn van kaste behoeven het water niet to drinken doch worden er mede besprenkeld; ook luidt hot voor hen gebruikte formulier anders dan dat der Soedra's.

De vrouwen, onverschillig tot welko kaste zij be- hooren, konden, als minderwaardige personen, vol* staan met slechts do helft van het aantal getuigen of eedshelpers, dat voor don man was voorgeschre- von; ook bedroegen de haar opgelegde boeten do helft van die dor mannen. Bij wanbetaling van schuld of boete, wercl eerst getracht het een en ander op de roerende en onroerende goederen van den veroor* decide te verhalen. Waren deze er niet of niet in vol- doendo mate aanwezig dan kon de schuldenaar, soms met vrouw en kiidren, als slaaf verkocht of verbannen worden.

Bchalvo de genoemde rchtbankon on rechters had ook de Soebakvereëning, het waterechapsbe- stuur, rechtsmacht. Geschillen vergrijpen tusschen soebakgenooten werden door do Soebakvereëning krachtens het soebakreglement afgedaan.

Bij do invoering van het rechtstreeksche Gouver- nementsbestuur op Bali en Lombok, is de Balische bevolking gelaten in het bezit van do inheemsche rechtspleging, onder het voorbehoud, dat do lands- instellingen slechts toepassing mogen vinden, in-

dien zij niet met de algemeene erkende beginselen van billijkheid en fechtvaardigheid in strijd zijn, terwijl verminkende en folterende straffen zoomede het in roepen van godsoordeelen als bewijsmiddelen absoluut verboden werden. Onze invloed is steeds er op gericht geweest om, zooveel mogelijk reken in g houdende met de adat, langzamerhand de zwaarte en den aard der straffen meer — althans naar onze begrippen — in overeenstemming te brengen met het gewicht van het gepleegde vergrijp.

Thans is de rechtsmacht opgedragen aan *a*) de districtshoofden (Poenggawa's) *a*) s alleenrechtspredende rechters in kleine zaken en *b*) de Raden van Kert's, wier competentie zich over a lie andere zaken uitstrekt en door een Europeesch bestuurs-ambtenaar, met adviseerende stem, voorgezet worden. Het Hoofd van gewestelijk bestuur oefent ten aanzien van de vdmnissen der Raden van Kert's het revisierecht uit. Aan de Soebakvereenigingen is officieel nog wel, aan de desavereenigingen geen rechtsmacht toegekend. Beide vereenigingen passen voor kleine overtredingen tegen de betrokken reglementen een. toestelsel toe.

De rechters en Kantia's van de Raden van Kerta's worden door de Indische Regeering bezoldigd; de wang toh is afgeschaf en de boeten worden in s lands kas gestort.

Onder het hoofd "rechtspraak" zij nog vermeld, dat hetrechtsbeginselvan „tangoeng-menangoeng”(wederajische verantwoordelijkheid), zoals het in de Maleische landstreken genoemd wordt, ook in de Balische maatschappij bekend is. Verschillende bepalingen in wetboeken en paswara's handelen daarover, regelende de veran woordelijk kheid der desa's voor binnen hun gebied of door een der desabewoners gepleegd vergrijp. Indien binnen zeker vastgestelden termijn, de schuldlige niet opgespoord en c. q.

het

bntvreemde niet achterhaald is, wordt de desbetreffende desa belast met de vergoeding der geleden schade en de betaling van eene boete. De verschuldigde bedragen worden door het desabestuur over alle hoofden. van gezinnen of over een bepaalde groep van personen in de desa omgeslagen. Thans heeit toepassing van dat begin sei zelden plaats.

知 R G. F. d. B. K.

de onderafdeeling To- >ba^aafdeeling Bataklanden, res. Tapanoeli. Het ligt

aan den zuidoever van het Tobameer, aan het begin Van den Z.O.lijken inham, welk gedeelte van dat meer naar de marga, die het omwoont, ook wel Tao Balige wordt genoemd. De jaarlijksche regenval bedraagt 1900 m.M. Het is de st and plaats van een controleur bij het B. B. Het plaatsje. is in de laatste jaren zeer vooruitgegaan. j) : ■-

BALIGO (JAV., soEND.)Zie BENINCASA. gelsoort, *Garrulax bicolor*; andere soorten zijn *Girgoedei itam*, *Garrulax palliatus*; Goedei binnang of Bagoeh, *Melanocicila hvvbris*, en *Girgoedei, Rhinociddamirata*, zijn soorten van verwante geslachten. BALIKPAPAIUPlaats gelegen aan de gelijknamige baai(zie aldaar), afdeeling Samarinda, residentie Zuider en Ooster afdeeling van Borneo met eene gemengde bevolking van Inlanders en vreemde Oosterlingen van ongeveer 6000 zielen, waaronder een honderdtal Europeanen.

De plaats dankt hare opkomst aan de petroleumhoudende terreinen in den. omtrek. De Bataafsche Petroleum Mij heeft er verschillende fabrieken (paraffine, kaarsen, smeerolie, zwavelzuur, salpeter-

zuur) en eene raffinaderij. Van Gouvernementswege is er ten behoeve der scheepvaart een loodsdiens in- gesteld. In 1915 bedroeg de netto-inhoud der bin- nengevallene schepen 2.002.442 M³.

BALIKPAPAN^aBAAI (VAN) Ecu diep.inloopende, smalle^abaai aain.(le^a 0. Eust'van Borneo, op ongeveer 1° 16' Z.Br., waarin de rivieren Semoei en Riko uit- loopen en aan welker Z.O.kant de belangrijke neder- zetting der Bataafsche petroleum Mij is gelegen. Voor de baai ligt een drempel, waarover met hoog water de grootste tankbooten kunnen passeeren; langs de steigers der plaats vindt men diep water. Zie Zeemansgids O. I. Arch. dl. III B.

BALINEESCH. Het Balineesch wordt gesproken op het eiland Bali en in een gedeelte van Lombok. De taal heeft zeer sterk den invloed van het Javaansch ondervonden ; in de eerste plaats ten ge- volge der vermenging der oorspronkelijke Ballers met de Hindoe-Javanen. Het sterkst merkt men dien invloed op bij de zpogenaamde „hooge" woor- den. Hoewel men in het Balineesch niet kan spreken van wat men in het Jav., zij ook minder juist, taal-soorten noemt, hebben toch vele woorden een aequivalent, dat gebezigd moet worden, bijv. als eeri Soedra het woord richt tot iemand uit de hoogere kas ten, of door aanzienlijken onderling, voor zoo ver- re zij niet in eenige familie-betrekking staan. Deze „hooge woorden" nu zijn voor verreweg het grootste aantal Javaansch, doch meestal zulke woorden, welke in het hedendaagsch Jav. w/oZro-woorden zou- den genoemd worden. Ook de voornamste woorden, (Jav. *krama-inggil*), zijn hier talrijker dan in de meeste verwante talen, wat eveneens op Javaan- schen invloed wijst, en veelaal zijn zij niet oorspron- kelijk. In zelfs onder de woorden, welke te zainen den woorden-schat van het gewone, (minder juist „laag" genoemde) Balineesch vormen, moet menig Jav. woord voorkomen, dat een oorspronkelijk Bal. woord verdrongen heeft, (vgl. v. d. Tuuk, Kawi-Jal. Wdb. onder *Bughh/j*). Door de op eenige plaatsen voorkomende afstammelingen der oorspronkelijke Baliërs, die *Bali-a/a* genoemd worden, (althans door de *Bali-aga* van SCmbiran), wordt het togen- woordige Bal. dan ook met den naam Javaansch be- stempeld. Evenwel is toch met zekerheid aan te nomen, dat ook do taal dezer *Bali-aga*, ofschoon zij geen „hoogc" woorden kennen en hunne uitspraak soms ouderwetscher is, aln die eener kleine mindr- heid, ook sterk onder invloed van de taal der omge- ving zal zijn gekomen, gelijk bijv. van de *Bali-a/a* van Bratan wordt medegedeeld, dat zij hunne taal geheel aan het Bal. hebben gelijk gineaakt. Het klank-stclsel van het Bal. komt in't algejeen met het Jav. overeen; ook de zachte mede-klinders kunnen als sluiters optreden, alleen kent eerst-genoemde taal slechts eene enkele *d* (beter *d*) on *l*. Kcnmerkend voor het Bal. is voorts, dat eene oorspronkelijke *r* in vele woorden verdwenen is na eerst tot *h* geworden te zijn, (welke *h* als in het nieuwere Jav. thans atom is); verder de uitspraak *u* en *o* voor *wu* en *wo* of *w*; ook heeft de taal mcermalen *b*, waar het Jav. eno *w* vertoont. In grammaticaal opzicht wijkt het Bal. van het Jav. op meerdere punten af : zoo luidt het aanhechtsel, dat in het Jav. *i* is, in het Bal. *in* ; in plaats van het Jav. suffix *ake*, *aken* bezigt het *ang*. Het passief der werkwoorden kan gevormd worden door een. prefix *ma*, welke vorm in het Jav. ont- breekt. Een andere vorm van het passief, welke ala aequivalent kan gelden van de Jav. vormen met *di* of *in*, bestaat uit den enkelen vorm van het werk- woord, gevolgd door een pronomen, of soms alleen

door een substantief. Uit opschriften op koperen platen, waarvan er enkele naby Sömbiran gevonden zijn en waaruit iets omtrent eene oudere phase der taal kan opgemaakt worden, schijnt te blijken, dat in deze vormen eene nu eens als prefix, dan als infix optredende *i* vcrdwenen is. Evenwel is op te merken, dat niet alleen ook in de taal dezer oorkonden reeds Jav. invloed merkbaar is, maar ook niet alto hier voorkomende vormen te vertrouwen schijnen te zijn, (vgl. v. d. Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. onder *sembir*). In het eigenlijke Bal. ontbreekt het, vooral in het oudere Jav. zoo veelvuldig, gebruik van het infix *um*; ook ontbreken de con j unctief-vormen, enz. Eene ge-nitief bepaling staat zonder nadere aanduiding, als het bepaalde woord op een mede-kUnker eindigt; cin- digt het woord op een klinker, dan wordt eene *n* toe- gevoegd, bijv. *pangadi-n kadutan enlo*, de prijs van dien dolk. Op te merken zijn nog constructie's als *itjang* (pers. voornw. v. d. 1 pers.) *ngelah* (van *gelah*, bezitting) *djaran*, in do betekenis van: „mijn paard”, dus overeenkomende met dergelijke in het Mai. door middel van *punja* gevormde. Het is moeie- lijk na te gaan in welke mate de Jav. grammatica in andere opzichten invloed heeft uitgeoefend op de spreek-taal; op de schrijf-taal echter is die invloed, ook afgescheiden van de taal der eigenlijke litera- tuur-producten, duidelijk merkbaar. Uit alles blijkt, dat het eigenlijke Balinesch niet zeer nauw met het Jav. verwant is en vooral het voorkomen van het suffix *a ng* in overeenstemming met het Mak. en Boeg... in zekere mate ook dat van het prefix *ma* in het passief, en de toegevoegde *n* in den genitief, ter- wijl andere verschijnselen toch meer op eene aansluiting bij de talen ten Westen van Bali wijzen, ma- ken het zeer onnoelijk de verhouding tot de ver wanton te bepalen.

Jc Bal. letterteekens hebben zich ontwikkeld uit de oud-Jav., cvenals het Jav. letterschrift, waarvan het slechts eene wijziging is. Men pleegt te schrijven op lontar-blaxi. De letterkunde der Balineezcn, (afgehcideiden van de op Bali nog voortlevende oudere Jav. werken), bestaat alleen uit dichtstukken; hetgeen n in proza is opgesteld, kan nauwelijka daartoe gerckcncl worden. Deels zijn deze gedichten bewcr- kingen van producten der oudere Jav. letterkunde, deels ook zelfstandige werken, ofschoon navol- ging of invloed van oudere of vreemde voorbeeldcn niet zelden duidelijk merkbaar is. Eene bijzonderc plants nemen do zoogenaamde “Uilenspicgel”-gedichten in, welke echt ooi-spronkelijke onderwer- pen behandlen. Vormclijk is de Bal. letterkunde ge- heel eene navolging van de Jav.-gelijktbegrijpen is. Al naar zij opgesteld zijn in do meer ouderwetscho Jav. *tengahan-matan*, dan wel in do *matjapat-ma.ten*, worden zij onderscheiden in *kidung* on *kidwig gagu- rilan* (v. Eck). Do taal dezer geschriften is een meng- scl van meer ouderwetsch of ond-Jav. en Bal., zij hot ook in verchiHende mate ook waar zij het meest Bal. gekleurd is, is de invloed van het Jav. altijd nog aanmerkelijk. In do vclv geschriften, welke op Lombok zijn vervaardigd, komcn ook Sasaksche en modern-Jav. woorden voor.

Lileraluur. Beknopte handleiding bij de bcoefening van de Balinesche Taal ten dienste van Zendingen en Ambtenaren, door R. van Eck, Zending op Bali. Utrecht, Kemink en Zoon, 1874. Eerste Proeve van een Balineesch-Hollandsch Woordenboek door id. Ibid. 1876. Van dezelfde hand zijn afkomstig: Losse opmerkingen over het Balineesch, in het Congres-nummer van de Bijdr. v. h. Inst. 1883; Kawi Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, door Dr. H. N.

van der Tuuk. De koperen platen van SSmbran, door Dr. J. Brandes, Tijds. v. Ind. T. L. en Vlk., dl. XXXIII (1885). Bijdrage tot de kennis der B&Lische Letterkunde, door Dr. H. H. Juynboll, ben evens de daar genoemde uitgaven, in het bijzonder de Inlei- ding van Van Eck bij zijne uitgave van de Megan- taka. Beschrijving der (Jav.), Balinesche (en Sas.) handschriften, aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk, enz., door Dr. J. Brandes, 1901—1903. Catalogus der Balineesche (en Sas.) handschriften der Leidsche Universiteits-Biblio- theek, door Dr. H. H. Juynboll, 1912.

J. C. G. J.

BALINEEZEN. Zie BALIFIRS.
BALJUW. Zie RECHTSWEZEN.
BALOEOER. Zie BLOEOER.
BALOEOER LIMBANGAN. Zie BLOEOER LIMBANGAN.

BALOERAN. Do oostelijkste vulkaan van Java, vlak aan de N.O.-kust; thans onwerkzaam. Van het zuiden gezien een regelmatige kegcl met platten top (1292 M.), die uit een naar N.O. open, ongeveer 3 K.M. wijden kraterand bestaat. — *Literatuur*: Stohr, die Provinz Banjuwangi; Verbeek, Java, biz. 75; ook Junghuhn geeft eenige schetsen (Java, biz. 979).

BALOETO (BLOETO). Belangrijk dorp in het districtTimorlaet, at deeling en regentschapSoemenep, tevens naam van het rechtstreeks door den wedono bestuurde onder-district en van den heuvelrug, die vlakke van Soemenep aan den zuidwestkant be- grenst. De districtshoofdswooning is op dien heuvel- rug, eenigszins bezijden den grooten weg naar Soemenep, gelegen en men heeft aldaar een zeer fraai uitzicht over de vlakke en de baai van dien naam. Een paar K.M. meer westelijk, aan de andere zijde van dien heuvelrug, geniet men een nog prachtiger vergezicht op straat Madoera met de aldaar gelegen eilandjes Gili Radja en Gili Gent“ng (zie aldaar), en op de bergen van den Java wal.

BALO HAN-BAAL Een geheel schoone, niet ver inloopende baai met steile kusten en diep water aan de Z.O.kust van het eiland We, N.kust Sumatra, op ongeveer 95° 20LO.L. van Gr., de eenige ankerplaats op dit gedeelte van hot eiland. Zie Zeemansgids 0. I. Arch, deel II.

BALOK-BAAI. Een groote baai aan de Z.kust van Billiton, op ongeveer 107° 53' O.L. van Gr., waaraan Dendong, do afvoorplaats van tin. voor Z. Billiton, is gelegen. In do baai vindt men talloze ondiepten en riflen, welke een smallen en kronkelenden vaarweg van voldoende diepte overlaten. Zie Zeemansgids 0. I. Arch; dl. III A.

BA LONG. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Sleinan, afdeling Mataram, residentie Djokjakarta. Hot district tellt twee onder-districten, t. w. Srowolan en Pakem.

BALOTJI. Een der districten van de onderafdee- ling Pangkadjeno (Zie aldaar), Gouv. Celebes en Onderh.

BAMA (MAK.). Zie ENALUS.

BAMBAN (JAV., MAL.). Zie CLINOGYNE.

BAMBANGAN. Javaanshe naam voor eene Roiger- soort, *Ixobrychus sinensis*; eene andere, *Dipelox javicollis* heet Tomtomman of Toto tan op Java; de Javaanshe naam voor *Ixobrychua cinnamomea* is Ajam-Ajaman, in West-Sumatra Roahroah banken en Boerong-kaladi; op Billiton Roetjau. Eene na verwante soort is *Butoridius javanica*, Oeipi-oopian in hot Javaansch. *Herodias nigripes* wordt op Sumatra Bangoepoiti genoemd,

op de Aroelanden Ngala, een collectiefnaam voor alle witte reigers. *Notiophox-novae hollandiae* heet Baura op Goram. Doerweyr is op de Aroe-eilanden een collectiefnaam voor reigers, op de Kei-eilanden Menhaar. Op Andai, N. Guinea, is de coDectief-naam voor reigers: Mansau.

BAMBEL. Zie ALASLANDEN.

BAMBI en (III moekim) OENDE. Twee bij elkaar behorende landschappen van de onderafdeeling g Sigli ter Noordkust van Atjeh. groot resp. 5 en 8 K.M²., met 1350 geregistreerde mannen. Door Bambi stroomt van Z. naar N. de Loeng Boesoe, door Oende in N.O. richting de Kroeng Gloempang Mi-njeu⁶. Verschillende kleinere leidingen-zorgen voor de distributie van irrigatiewater, zoodat de rijstvel-den, waarmee deze geheel vlakke landschappen zijn overdekt, overal behoorlijk worden bevoeid. Door Bambi loopt van N. naar Z. de tramlijn en 0. daar- van in dezelfde richting de groote colonneweg, ter- wijl door Oende van N. naar Z. een 5 M. breede co-lonneweg loopt. Oende bestaat uit de moekim's Oende, Riwat en Troeng Tjapl. De bevolking be- oefent, behalve den rjstbouw, ook de cultuur van suikerriet, tabak, vruchten en vooral van pinang. Het bestuur wordt gevoerd door den oelebalang. Onder hem staat aan het hoofd van iedere moekim een imeum, behalve in moekim Bambi, waar de oelebalang rechtstreeks bestuurt. Onder de imeum's zorgen de keutjhi's of dorpschoude[n] voor de uit-voering der bevelen van den oelebalang. <

BAMBOE, (vuig. MAJL.), Boeloh (MAL.), Pring, Delling (JAV.), Awi (SOEND.), Pereng (MAD.), en vele andere inlandsche namen, zijn de verzamelnamen voor een groot aantal geslachten en een nog veel grooter aantal soorten van overblijvende grassen met hooge, meest verhoutte halmen, die door hun stevigheid bij een afmeting van meerdere tientallen meters recht- opstaan, maar ook (vooral de dunnere soorten) vaak in de oerwouden klimmen. De onderaardsche deelen bestaan in de meeste gevallen uit een sterk vertakten wortelstok, waarvan de korte takken zeer dicht in. elkaar gewonden zijn, zoodat een groot aantal hal- men op 66n punt op elkaar gedrongen uit den grond te voorschijn komt. Deze z.g. stoelen kunnen vaak groote afmetingen bereiken. Meestal zijn de onderste knoopen van den stengel onvertakt, meer naar boven komen de zijtakken uit de knoopen in een groot aantal te voorschijn. De bladeren zijn nogal kort, zonder bladsteel. Ze zijn door een geleding met de bladschede ver bond en vallen vrij ge- makkelijk af. De bamboesoorten behooren tot een groote groep van de grassen die gekarakteriseerd is, behalve door de houtige halmen en de gelede bla- deren, door bijzondere kenmerken van bloeiwijze en bloem. Zoo heeft iedere bloem vaak meer dan 3, zelfs meer dan 6 meeldraden. Ook de vruchten in de groep vertoonen soms bijzondere kenmerken. Er komen besvruchten voor, die door de inlanders gegeten worden en afmetingen van 10 c.M. bereiken.

De geheele groep is in den Archipel zeer algemeen verepreid, zoowel in de vlakke a is in het bergland. Een soort van Oreostachys komt op de hoogvlakte van Pengalangan op Java nog op omstreeks 1800 M. voor terwijl in het centrale bergland van Nieuw- Guinea, zelfs een klimmende soort van Bamboe tot op 2400 M. is aangetroffen.

Verschillende soorten zijn nog onvolgdoende bekend. Dit komt hierdoor, dat Bamboe niet altijd bloeiend wordt aangetroffen. Een vrij groot aantal soorten kan men op groot© uitgestrektheden tien- tallen jaren waarnemen, zonder dat men ooit een

bloeiend exemplaar aantreft, totdat er plotseling een betrekkelijk korte bloeiperiode komt, waarin alle planten rykelijk bloem (en soms ook vrucht) dragen. Meestal sterven alle halmen van een stoel daarna af, waarna de stoel weer opnieuw gaat uit- loopen. Soms ook sterft het rhizoom na den bloei af en heeft de vorming van nieuwe planten alleen door zaad plaats.

Bekende geslachten en soorten zijn:

BAMBUSA met een vrij groot aantal soorten, die zich alle onderscheiden door het be- nit van 6 meel- draden per bloem. Bekende soorten zijn *B. vulgaris* [Awi koning (SOEND.)], Pring ampel (JAY.); *B. Blumeana* R. & Sch. (Bamboe doeri), in de dorpen als heg geplant, en *B. nana Roxb.* een kleine soort, waarvan de dunne halmen voor wandel- en parasol- stokken gebruikt worden.

GIGANTOCHLOA, met eenige zeer groote soorten, waaronder *G. apus Kurz.* (Awi apoës, Awi tali, Pring apoës); van deze soort wordt de buitenlaag van den halm voor bindtouw gebruikt.

DENDKOCALAMUS, Bamboe betoeng, Awi bitoeng Pring petoeng, met een bekende soort *D. flagellifer*, die overal wordt aangeplant en *D. giganteus*, waarvan een paar reusachtige exemplaren aan den ingang van den botanischen tuin te Buitenzorg staan. Do eerste soort komt vrij hoog in het bergland voor in O.-Java.

SCHIZOSTACHYUM, Pring boeloe, Pring woeloe, Awi tjangkootek, met vrij veel soorten met recht- opstaande halmen.

DINOGHLOA, met een tot 30 M. hoogte klim- mende soort, *D. scandens*, of *D. Tjankorreh*, (Tjang- koreh, SOEND.).

MELOCANNA, met zeer groote eetbare besvruch- ten.

Baniboe-gebruik. Zooals reeds uit enkele toevoegingen bij de botanische vermelding der Indiuch bamboe-soorten aangeduid wordt, vindt het bamboc- materiaal onder de bevolking van Ned. Indie veel- vuldige aanwending. Wei wordt dit gebruik door het plaatshlijk voorkomen van geschikte bamboe- soorten in het wild nader bepaald, daar bam- boe-aanplantingen bij do dorpen slechts sporadisch worden aangetroffen, doch, waar goede bamboe in overvloed aanwezig is, wordt het voor de meest verschillende doeleinden gebruikt.

Allereerst voor de woning en bijgebouwtjes in den kainpong, diedikwijls geheel van dit materiaal opgetrokken is. En niet altijd is dit vluchtig work, er zijn soms aardige toepassingen te vinden. Bijv. de daken op huizen in Rawas, Lebong, Manna en Palembang, waar raiddendoor gespleten bamboesen naast elkaar bevestigd worden en weer belegd met andere lidften, zoodat een dakbedekking verkregen wordt, die eenigszinB aan ons pannendak herinnert. Rond de woning een pagger van gevlochten bamboc. In onveilige streken beschermt een haag van bam boc- doeri het dorp. Bij de Batak's wordt de toegang tot het dorp door bamboe- vlechtwerk of bamboe-hek- ken gesloten. Bruggen van bamboe vrgemakkelijk- ken het verkeer tusssen do dorpen. De eenvou- digste brug is die van Midden-Celebes, waar een dikke baniboe-staaf over de rivier wordt gelegd en door twee inlandei-s met de voeten vastgehouden. Dezelfde personen houden een dunnere staaf vast, die dan als primitieve leuning dient. Zeer belang- rijke constructies vertoonen de bamboe-bruggen in de Preanger. Door het veel voorkomen van banjir's is men genoodzaakt uitsluitend hangbrug- gen te bouwen, die in allerlei vormen voorkomen en

soms meer aan gees tig ingenieurswerk dan aan sim-pel volkswerk doen denken.

In de won in g zelf allerlei huisraad van bamboe. In de eerste plaats de baleh-baleh, praktisch en snel gemaakt, die echter hot nadeel heeft, een godco schuilplaats voor ratten aan te bieden en dus bij pestepidemieën evenals het andere hollse materiaal een gevaarlijk element kan zijn. Interessanter zijn de bamboe-voorwerpen voor verlichting: de bamboe-voorwerpen voor het vuur en staafjes in haars gedompeld dienen den Boegineezen ter verlichting. Op Sumatra gebruikt men kokers met bars gevuld. Elders gespleten bamboe in allerlei samenstellingen, die men one'or staande of hangende lampen zou kunnen rangschikken. In de keuken watervaten en kokers om allerlei voorraad te bewaren, spat els, pennen, zeven, vijzels, lepels en stokjes, alles van bamboe, waaronder de koekeosan wel't bekendste is. Bij Papoea's en Dajak's, ook op Sumatra wordt in bamboe-kokers gekookt.

Bij kleding trekken de gevlochten hoofddekzels allereerst do aandacht en op Borneo en Celebes wordt van jonge bamboe weefmateriaal voor kleed- dingstukken bereid. Van het laatste ciland zijn ook priesterbaadjes afkomstig van geregen bamboe- kralen vervaardigd. Allerlei versieringen vooral voor de haartoot volgen.

Bij landbouw en nijverheid worden de meest verschillende werktuigen van dit materiaal vervaardigd, kokers voor allerlei doeleinden, staven en vorken, zelfs waterradren ter bevoeding van velden. ¹

In oorlogstijd vormden gepunte bamboestokken de eerste lanzen en pijlen, wier scherp uiteinde gevaarlijke wonden kon toebrengen. Het blaas- roer en de boog met paarerstaven vulden het in- landsch arsenaal aan. Bij do schietwapens kruit- kokei-s uit dit materiaal gemaakt en bamboe-kokers als schietgaten in bentengs, diovan buiten dooreen versperring van bamboe-doeri en randjoo*s be- schermde werden. Op de jacht allerlei vallen van bamboe, waaronder groote tijgervallen.

Bij Hyljen en gonotmiddelen treft men weer het meest verschillend gebruik en bij schrifturen do bamboe-kokers der Batik's en wichel-instrumenten. Onder muziekinstrumenten vorint het bamboe een eigen groep mot fluiten, mondharmonika, trom- men en do typische angkloeig en tjaloeng.

Wel geen materiaal is z66 voor de nicest verschei- den ckjeleinden gebruikt en was ook door zijn eige- aardige eigenschappen daartoo zoo geschikt. Op do eenvoudigste wijze verkreeg men watervaten, die bij and ore vol ken eerst langs kcrainischen weg vervaardigd konden worden. Zondcr veel bewerking maakte men staven in allerlei dikten en long ten, splcot zo in de gewenschte vormen, zoodat zondor uitvoorig gerccdcphap als bij houtwerk talloozo voorwerpen konden vervaardigd worden. En door het stork gehalte aan kiezelzuur kon het bamboe voor do invoering van brons en ijzcr voor snijdende gereedschappen gebruikt worden.

Is het wonder, dat van dit oude bamboe-tijdperk nog allerlei sporen te vinden zijn, die meest a Is allo oude gebruiken in leven blijven ? Bij het doorsnijden der navelstreng is een bamboe-mesjo hot traditioneo- le instrument, waarbij soms de gebruikto bamboe- soort van betekenis kan zijn. Bij allerlei cremo- nien, bij besnijdenis, bij huwelijks- en godsdienstigo feeston, is eveneens hot bamboe in allerlei gedaante te vinden en waar nu bij begrafenissen zich hetzelfde verschijnsel voordoet, kan men in waarheid bewe-

ren, dat van den aanvang tot het cinde veel bamboe-gebruik het inlandsche leven vergezelt.

Juist door dat euwenlang gebruik, lang voor de invoering van nieuwere materialen, heeft zich op datzelfde bamboe een kunst van snijwerk ontwik- keld, die de uitingen van dezelfde techniek op hout ver overtreft. Bamboe-vechtwerk behoort eveneens tot de algemene voorkomende en mooie uitingen der vlcchtkunst. Geen wonder dan ook, dat in de inlandsche folklore, in raadsels en verhalen deze. uiterst nuttige plantsoort een groote rol speelt, in allerlei vormcn optreedt. Vele ervan getuigen, dat men niet alleen van een bamboe-tijdperk kan spre- ken, doch ook van een bamboe-kultuur.

De bamboe is vooral het teeken van vruchtbaar- heid, van onverwoestbare levenskracht. Een bam- boe-soort op Borneo is zelfs in staat om bescherming tegen den bliksem te geven. Ook vorstenhuizen leiden hun ontstaan af van voorvaderen, die in een bamboe-lid aangespoeld of uit de bamboe zelf ge- boren zijn. En zoo wordt de overal verspreide toem- pal, het bamboe-spruitmotief, naar alle waarsch \square n \, \text{lijkheid,} een oeroud, levenbrengend symbool.

Literatuur: J. A. Loeb6r Jr. Bamboe in N.-I.— (Geill. Besch. v. Ind. Kunstijv. II Haarlem 1909).

J. A. L.

BAMBOE-CITHER. Zie MUZIEK en MUZIEK- INSTRUMENTEN

BAMBOERAT (*Rhizomys sumatrensis* Raff] . = *dekan* Tcmn.), tikoe bamboe, Alai. (Sumatra), de eenige vertegenwoordiger in Nedcrlandsch-Indie van de *Spalacidae*, een wegens hot ontbreken der halve kiezen met de muizen verwanto familie der Knaag- dieren (zie aldaar). De Bamboerat, die op Sumatra en Borneo in de Achter-Indie voorkomt, is een groot knaagdier (40—50 c.M. lang), dat vooral in bamboe- bosschen onderaardscho gangen en holen graaft en daarin woont. Het is geelachtig wit gekleurd en heeft; een dikken kop met kleine oogen en korte oo- ren, een korten, volkomen naakten staart en groote, op de voorvlakte bruin gekleurde knaagtanden. Het dicr voedt zich met de wortels van den bamboe en is daardoor schadelijk.

Verg. Jentink, On *Rhizomys sumatrensis*. Notes Leyden Museum, XVIII, 1896/97.

iBAMBUSA. Zie BAMBOE.

BANAAN. Zie PISANG.

BANAMA. Zie VAARTUIGEN.

BANASOE. Zelfbesturend landschap in de onder- afdccling Paloe der residentie Manado gelegen. T. B. G. deel LIV (1912) afl. 1—2 en Med. Enc. Bur. afl. 11(1912) bl. 85—205. T. A. G. 2o serie deel XXXI (1914) bl. 636.

BANASPATI, ook genaamd Kiila-kop, de leeuwe- of monsterkop, die een groote rol speelt in de Oud- Javaanscho ornamentiek en gewoonlijk wordt voorgesteld on face, met uitpuilende oogen, horens, open- gesponden bek, slagtanda en klauwen, sorus ook omgevon door slang-ornament. Op Midden-Java draagt doze figuur het meest hot karakter van een leeuwe- kop on wordt zij vooral bezegbid bo ven poorten en nissen, in combinatio met vischoliifanten (makara's) aan do benedenuitcinden der deurposten; dit ornament noemt men Killa-makara-ornament. Op Oost-Java vindt men dezo koppon eveneens boven poorten enz, doch het makara-motief treedt hier on door achtergrond en do kop zelf neemt meer het karakter aan van een monsterkop, wordt veel meer dan op Midden-Java ook op andere plaatsen dan boven poorten en nissen gebruikt, en is daardoor onderhevig aan meer variatie. Hot juisto inzicht in

den aai-d van dit ornament hebben wij te danken aan Dr. J. Brandes, o.a. in Notulen Bat. Gen. 1902 Bijl. XII, terwijl afbeeldingen te vinden zijn in de Rapp. der Oudh. Comm. en do monografieën over Tjandi Djago (1904) en Tjandi Singasari (1909).

BAHAWA 尸 Toeger Donggala genoemd, zelfbestu- rend landschap, ressorteerd onder de residentie Menado. Het behoort tot de Kajelische landschappen en ligt aan straat Makasser. Het bestaat uit twee deelen, een westelijk, gelegen op het schiereiland, dat. de Paloebaai scheidt van straat Makasser en een oostelijk gelegen langs de W. kust van het land, dat Midden- met Noord-Celebes verbindt In dit laat- ste deel ligt een gedeelte van Tawaelie geenclavcerd, terwijl weer de tot Banawa behoorende kampong Pantaloangin Tawaelie ligt. De grenzen van het westelijk deel zijn ten N. W. de straat Makasser, ten N. O. de Paloebaai, ten Z. het landschap Paloe, en van het oostelijk deel ten N. het landschap Toli Toli, ten O. het scheidingsgebergte, dat de onderafdeelingen Donggala en Parigi van elkaar scheidt, ten Z. het landschap Tawaeli en ten W. de straat Makasser. Tot Banawa behooren enkele eilanden, waarvan Zuid-wachter (P. Pasoso) en Noordwachter (P. Toe- goean) de meest bekende zijn. Op het laatste staat een vuurtoren evenals bij Donggala op Tandjoeng Karang. De zelfbestuurder voert den titel Radja of Madika en is gevestigd te Donggala, (zie aldaar). De bevolking is 20500 zielen sterk, en is vnl. aan de kus- ten gevestigd, de bergstreken zijn vrij wel onbe- woond. Hoofdmiddelen van bestaan zijn landbouw (mais, rijst en klappers) en inzameling van boschpro- ducten. De verhouding tot het Gouv. is geregeld op den voet der korte verklaring. Zie KAILI. [Meded. Encyclopaedisch bureau afl. II (1912) bl. 85—205 en T. A. G. 2e S. XXXI (1914) afl. 6 bl. 725 vgg. A eBijdr. T. L. en V. 7e volgr. IV, (1905) bl. 1 vgg].

z⁷

BANAWA. Zie VAARTUIGEN.

BANDA. Maleische naam op Sumatra voor Rijst- etende Vogels: zoo Banda Obaban, Jfunta *maja*, welke vogel op Java Bondol heet; het welbekende Rijst- vogeltje, *Padda oryzivora*, heet op Java Glatik; *Spor- aegithus amandava*, mendingiring; *Munia nisoria* peking; *Uroloncha leucogastroides*, priet; *Erythrura prasina*, binglis.

BANDA (ook *Banda-Neira* of *Nera* of *Nero*). Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling der afdeling Amboina, residentie Amboina, zich uitstrek- kende langs de zuidkust van het eiland van dien naam, tevens zetel van den controleur bij het B. B.

Zij bestaat uit een Europeesche, Chineesche en Inlandfiche wijk en heeft als open bare gebouwen het voormalige residentiehuis, een hervormde kerk, een lagere school voor Europeanen en Inlanders, bene- vens een ge vangen is. Er worden twee nulvers van de fortren Nassau en Belgica gevonden, welke dagtee- kenen van het begin der 17e eeuw. De gewone anker- plaatsen zijn voor het residentiehuis en in het Zonne- gat, een straat, welke Banda-Neira van den Goe- noeng Api scheidt. Na de intrekking van het mo- nopolie der muskaatnotencultuur in 1864 heeft de plaats een tijd van grooten bloei gekond. Aan de dagon van groothcid uit vroegeren, en ook uit den laatsten bloeitijd herinneren de rijke woningen, waarvoor thans geen bewoners zich aanmelden. Zie **BANDA-EILANDEN**.

BANDA-EILANDEN. Land beachry ving. Groep van drie grotere en zeven kleine eilanden, gelegen in de Bandazee op ongeveer 4° 32' Z. B. en 130° O.L., welke met do zuidelijk hiervan gelegen vulkanische eilanden Manoek (een kale rots),

Seroca, Nila en Teoen de onderafdeeling Banda (afdeeling Amboina) vormen (Ind. Stb. 1911 no. 631), onder het bestuur van een controleur, die te Banda-Neira gevestigd is. De grotere heeten Groot Banda of Lontor, Banda-Neira en Goe- noeng Api. Van do twee eersten is het heuvel- achtig terrein overal voornamelyk met nootmus- kaatboomen begroeid, maar van den G. Api [zie API (GOENOENG)] is het bovengedeelte geheel kaal. Behalve uit de genoemde eilanden, bestaat de Banda-groep nog uit het zeer kleine eilandje Krakah en een zevental andere: KLapal, Pisang, Sewangi, Ai, Roen, Nailaka en Rozengain, die verder van de hoofdgroep gelegen zijn; hot verste af ligt Sewangi, een onbewoonde ± 80 M. hooge rots, op niet meer dan 10 uur roeiens van de hoofdgroep verwijderd. Onder de grootste hoogtenkuilen nog de G. Bandra (518 M.) in het noordoostelijk deel van Lontor ende Papeben (240 M.) in het noorden van BandaNeira genocmd worden. Stroomende wateren ontbreken geheel, en in de behoefte aan water wordt, behalve door bronnen en putten, door het opvangen in re- gen bakken voorzien. De zee, die deze eilanden om- geeft, neemt op zekere tijden van het jaar (Juni en September) een witte kleur aan, *melkzee* genaamd, die veroorzaakt wordt door dierfjes, welke a Is haar- vormige rozenkransen, in groepen van 20 & 30 bijeen, dun a Is een kinderhaar en ongeveer 66n tiende streep lang, in ontelbare massa's zich dooreen bewegen, on do zee mijlen ver wit kleuren, als king een novel over haro oppervlakte.

Vorbeek beschouwt Lontor met Pisang en Kapal als het overblijfsel van een ouden kraterand, van ruim 5 KM. straal. Hij neemt verder dan dat nabij het centrum daarvan op 4 plaatsen nieuwe erup- tiepunten ontstonden; 3 er van zijn weer ten deele verdwenen, het 4e, nog werkzaam, is do G. Api (658 m.). (Zie kaart fig. 5 in Verbeek's verslag).

Be bodem dezer eilanden leent zich bij uitstek voor do teelt van n oten m uslcaat boo mon, waartoo do grond in meerdere plantages, *perken* genaamd, is verdeeld. De besto notenperkon komen voor op Lontor en Banda-Neira, waai de noten boom in den lossen en verweerdou ouderen vulkaniihchen bodem uitstekend gedijt en aan do eigenaars dor noten- porken vooral vroeger, belangrijk winsten heeft opgeloverd. Aiidere gewassen word on Bloch ts in zeer geringe liooveelheid aangekweekt: in grooter aan tai nog *kanari-boomen*, wclko hoofdzakelyk tot schaduw in de notenperken dienen. Op hot ciland Rozen- gain vindt mon nog een gouvementsaanplant van *djati-boomen*.

G e s c h i e d e n i s. Bij de komst onzer voor- vadren in Indie was de bevolking in twee elkander dikwij 卅 vijandige bondgenootschappen verdcld, en leefde onder een zeer democratisch bestuur, zoodat dovoornaaste aangleggheden in volks vergedacrin - gen werden behandeld, ofschoon een hcrimmering aan het bestaan van koninkrijken onder haar voortleefde.

De eerste aanraldng der Nederlanders met doze eilandengroop dagteekent van hot begin van 1599, toen Jacob van Heemskerck te Lontor kwam en kort dgarop een verbond sloot mot do hoof den, terwijl 卍 er tot het drijven van handel in noten en foelie een loge bouwde. Al spoedig ontstonden er oneenig- heden, daar de inboorlingen zelven elkaar niet ver- trouwdon en ook de Engelschen trachUen hier vast- ten yoet te krijgen en voor zich den alleenhandel te bedingen. 卍 et den moord op den admiraal P. H. Verhooven in 1609 bereikten deze haar toppunt - en 卍 volgde een verdelgingskrijg, die door Coen met

groot beleid, maar tevens met groote strengheid en wreedheid werd uitgevoerd, en die in 1619 cindig- de met de volledige inbezitting der gehele groep door de Compagnie. De bevolking, bij de komst der onzen op ruim 15000 zielen geschat, over tai van wcl- varende dorpen, vooral Lon tor, verbreed, ging daarbij door oorlog, armoede en gebrek grootendeels ten onder en men schat het aantal overblijvend en op hoogstens 1000, die machteloos tot verdor verzet naar de naburige eilanden uitweken. Reeds in den a an van der 17e eeuw werd aan enkele vrije lieden, gewezen Compagnie's dienaren, toegestaan stukken grond voor de notenmuscaatcultuur te ontginnen, hetgeen zich later uitbreidde, echter steeds op voor- waarde, dat het product tegen bepaalde pi- ijzen in 'sCompagnies pakhuizen zou worden afgeleverd, ter- wijl van Regeeringswege hulp werd verleend tot het bekomen van arbeiders enz. Dit stelsel duurde twee en een halve eeuw.

In 1864 werd besloten over te gaan tot het geheel vrijlaten der notencultuur en met het jaar 1873 had de verplichte teelt en levering der muskaatnoten voor alle perkeniers opgehouden te bestaan (zie NOTEMUSKAAAT en NOTENCULTUUR). Na dien tijd steeg de productie van noten en foelie op de Banda-eilanden — die zich reeds sedert 1857 had uitgebreid — —aanmerkelijk en tegelijker- tijd waren de prijzen van het product van 1870 tot 1894 hoog. Er werd in die jaren door de per- keniers op Banda ongehoord veel geld verdiend. Maar het werd er verteerd even spoedig als het ge- mankt werd. Men haadde er in weelde, en nu nog loopen de onglouffelijkste verhalen over de geld- verkwisting, welk in die dagen van voorspoed op Banda heerschte. Niets werd gespaard voor minder voorspoedigen tijd en toen nu tengenolge van concurrent i van and orc noten producerende streken na [894 In gore notenprijzen mtraden, vonden deze do]crkeniers zonder ccnig weefj'standsvermogen. Inte- gendeel, omi bun vroegere lex'enswijze te handhaven namen zij geld op onder verband van de perken. Bij devootdurend achttruitlopende prijzen konwelndra de zwaro rente niet meer worden betaald en werden de nicesten der vroegere perkeniers gexccuteerd. De reiziger, die thana Banda bezoekt, wordt pijnlijk ge- troffen door de allerwegc in het oog springende tee- kenenc van achteruitgang naast de bewijzen van vroegere welvaart en groothcid. Tah'ijk zyn de groo- to ruimo huizen met kostbare tegels en marmere vloeren, die geen bewoners inccr vinden en daardoor in vcrval raken.

Intusschen behoeft men de toekomst van do Banda-eilanden ook weor niet al te donker in te zien. Bij do exccutie dor perken was een gunstigo omstan- digheid, dat zij voor een groot deel opgekoelit werden door 66n maatschappij, de Crediot- en Handels- verccniging Banda. Dit in 6en hand komcn van hot vroeger zeer versnipperd perkbezit bevorderde zeer ccn zuinigoo exploitatie c, waar de notencultuur in hot jaar 1913 voor de gezamenlijko perken op do Bandagrop ndg al tijd cttelijko ton non gouds ople- verde, mag men vcrwachten dat, indien wordt voort- gegaan met een oordelkundig zuinig boheer, en ook de prijzen weer wat bet er worden, zooals in dit jaar(1916)het goval was, over eenigen tijd wecr goedo tijclen, zij het ook niet de gulden dagen van 1870 — 1890, voor de Banda-eilanden zullen aanbreken.

Wat do oigenlijkc Inlandsche bevolking der Banda-eilanden betref, worden thans Banda-Ncira, Lontor, Ai, Roen en Rozengain bewoond door ccn zeer gemengd ras, ± 6000 zielen sterk, zijnd.

afstammelingen van bewoners der omliggende eilanden en van Javanen. Een deel belijdt den christelij- ken, een ander deel den mohammedaanschen gods- dienst. Behalve dan degenen, die op de perken een bestaan houden, zij zich meest met de visch- vangst bezig.

Literatuur: Bleeker. Reis door de Molukken enz. Bat. 1856. — Van der Chijs, De vestiging van het Nederlandscho gezag over de Ban da- eila nden. Bat. 1886. — Reinicr de Klerk. Belangrijk verslag over den staat van Banda en omliggende eilanden aan G. G. Jac. Mosscl, uitgegeven door C. A. M. van Vliet 1894. Mr. J. E. Heeres. Een Engelsche lezing omtrent de verovering van Banda en Ambon io 1796 en om- trent den toestand dier eilanden op het eind der 18e eeuw. Bijdr. Kon. Inst. Rs. 7, dl. VI. (1908) biz. 249. Banda in het verledene, in het tegenwoordige en in de toekomst enz. Rotterdam 1871. Lans, Rozengain Rott. 1872. Van der Linden, Banda en zijne bewo- ners. Dordr. 1873. A. Jacobsen, Reise in die In- selwelt des Banda-Meerces. Berlin 1896. Dr. R. D. M. Verbeek. Geologische beschrijving van de Banda- eilanden in Jaarb. v. h. mijnwezen in N. O. I. 29e jaargang 1900 biz. 1—29. H. Ph. Th. Witkamp. De drie buiten-eilanden der Bandagroep Roen, Ai en Rozengain in T. A. G. 1908.

BANDA-ZEE is de groote kom bezuiden Boreoe en Ceram, begrensd door de zich in een boog uit- strekkende Kei-, Tanimber-, Sermata- en Toekang Besi-eilanden, en waarin do Banda, de Lucipara- en de Schuldpad-eilanden zijn gelegen. Al deze eilanden rijzen steil uit zee op, zoodat slechts weinig ankerplaatsen worden gevonden. Deze zee is de diepstc van den O. I. Archipel, de grootste diepte heeft men gevonden op ongeveer 70 zeemijl O.Z.O. van het eiland Manoeek met 6503 M., H. M. Siboga loodde, ongeveer 50 zeemijl beO. do Banda-eilanden, 5684 M.

In hot zuidelijk gedeelte der Banda-zee zijn de moessons scherper afgescheiden dan ergens anders in den archipel. De Z.O. moesson duurt ruim dubbel zoo lang als de Westmoesson en is van beide de sterkste. De eerste komt door in April, waait dade- lijk geregeld en bijzonder krachtig, den Noordmoes- son van de Chineesche zee evenarende, en staat van Juli t/m. September bijna onafgebroken door; in het laatst van November treedt de kentering vrij snel in. In December komt de Westmoesson door met W. N. W. wind, aanvankelijk nog zwak, maar spoedig toe- nemende in kracht en regelmaat. In Januari en Februari staat do wind bijna vast met groote icracht door, in Maart treden reeds veranderlijko winden op. In den Westmoesson komen, vooral onder de hooge eilanden, zeer hardo buien voor. De lucht is, wanneei- het niet regent, gcwoonlijk holder en onbe- wolk; in den Z.O. moesson is het heilig en wel te meer naarmate men N. lijker komt.

De regenval is blangrijk, in zee het grootst in December, Januari en Februari met veelvuldigo storbuien, meer dan elders in don Archipel; van Juli t/m November heeft men den minsten regenval. Onwcer komt niet veel voor. Over het geheel is do toestand der zee vrij gunstig; een hooge zware dei- ning wordt zeldcn aangetroffen, vrij hooge zee komt nog al ccns voor. Do stroonion zijn moesson stroo- nien en sterkor in don Oost- dan in den Westmoesson.

In het N-lijk deel der Bandazee duren de kenteringen langor on zijn beido moessons minder krachtig dan in het Z. gedeelte. Maart en April zijn kenteringsmaanden; in Mei staat de Z.O. moesson geregeld door en waait het krachtigst en meest gere-

geld in Juni, Juli en Augustus. November is weder kentering, in December komt de N. W. moesson ^{zwaak} door, in Januari en Februari waait dezze gere-geld. Buien komen het geheele jaar door voor, maar minder dan in het Z.-lijk deel der Bandazee en het minste van September tot November. Zware buien en onweer zijn zeldzaam.

De lucht is belangrijk minder helder en de heig-heid in den Z. O. moesson, niettegenstaande den meerderen regen, belangrijk grooter dan om de Zuid. De regen valt niet met die stortbuien als in het Z.-lijk gedeelte, maar er valt het geheele jaar door regen, ook van September t/m. November en in de natte maanden, April t/m. Augustus valt belangrijk meer; de regen val in de verschillende jaren loopt nog al veel uiteen.

De stroomen zijn voornamelijk moessonstroomen en in den Z. O. moesson wat krachtiger dan in den Westmoesson; de snelheid bedraagt in de eerste gemiddeld 24 K.M., in de laatste ongeveer 20 K.M. per etmaal.

De toestand der zee is iets minder gunstig dan om de Zuid; er staat gewoonlijk een vrij sterke deining en in het voile van den Z. O. moesson veel zee. In September t/m November is de zee het kalmst.

De vertikale waterbeweging is in de geheele Bandazee gemengd met overheerschend dubbeldaagsch karakter; zij is het sterkst te Banda, waar de rizing uitelooft van 3 tot 0.5 M. In het Z. lijk en O.-lijk gedeelte en langs de geheele Zuidkust van Ceram is de rizing minder en bedraagt hoogstens 2 M.; verder om de West komende naar de Moluksche zee, blijft deze verminderen; aan de Zuidkust van Boeroe bedraagt deze 1.5 M. tot enkele dec.M. Zie Zeemansgids deel V en voor natuurkundige gesteldheid het artikel ZEE.

BANDAHARA. Een ook wel als Noordelijk Beneden Temiang aangeduid landschap van de onderafdeeling Temiang, afdeeling Oostkust van Atjeh. Het aantal geregistreerde mannen bedraagt er 518.

BANDAHARA. Zie TITELS. (INL. RANGEN EN)

BANDAR. District van de afdeeling en het regentschap Batang van de residentie Pekalongan, met gelijknamige hoofdplaats, vroeger standplaats van den controleur van de sinds opgeheven afdeeling Bandar. In dit district zijn ongeveer 1900 bouwsgronden in ei-fpacht uitgegeven, waarop hoofdzaak-lijk thee, kina en worden geteeld. Het heeft eene oppervlakte van 2500 K.M.², heeft 4 onderdistricten in 75 desa's, en telde in 1905 49000 bewoners, waaronder slechts een 20-tal Europeanen en 5 Chineezzen. Vroeger heette het Bandarsdajoe. De voormalige controle-afdeeling Bandar bestond uit de districten Bandai-sedajoe en Bawang. -

BANDAR. Pasar, met ruim 100 zielen aan inlandsche bevolking, en enkele Chineezzen; gelegen aan den grooten weg Lahat-Pagar Alam (op 49 K.M. van Lahat), op 752 BL. boven zee; van 1866 tot 1906 standplaats van den controleur der Pasemahlanden (res. Palembang); de militaire post, daar gevestigd in 1866, werd in 1906 opgeheven; in de eerste jaren der vestiging van ons gezag aldaar was het er verre van rustig, in 1868 werd er de controleur vermoord; Binds 1891 is er een Chineesche wijk, die echter na 1906 sterk in zielental verraindert.

PANDARCHALIPAH. Plaatsje aan de Kwala Paang mTierburden van de afdeeling Deli en Serdang van het gewest O. kust v. Sumatra nabij de grens van de onderafdeeling Batoebara der afdeeling Asahan, waare en tolkantoor is gevestigd.

BANDAR POELAU. Districtshoofd plaats in Asahan (Gouvt. O. kust van Sumatra), welke langs de Asahan-rivier met kleine stoomvaartuigen en motorbooten, alsmede langs een goeden transportweg van Tandjong Balai (hoofdplaats van Asahan) bereik-baar is.

BANDENG (IRAN). Zie HARING.

BANDENG LALAKI. Zie HARING.

BANDENG LAOET. Zie HARING.

BANDENG TJOEROET. Zie HARING.

BANDERA. De voornaamste top (518 M.) van de heuvelreeks op het eiland Lontor (Banda-groep) (zie Verbeek in Jaarboek mijnwezen 1900).

BANDERA (IKAN). Zie JUFFERVISCHEN.

BANDIETEN-EILAND. ook wel POELOE PANDITA, is de onjuiste benaming vaak gegeven aan Noesa Penida in Straat Lombok. Zie PENIDA.

BANDING-AGOENG. Zie MOEARA-DOEA.

BANDJAR. District met een oppervlakte van 505 K.M.² van de afdeeling en het regentschap Tasikmalaja der residentie Preanger regentschappen met gelijknamige hoofdplaats, gelegen aan de Tjitan-doei. Deze plaats was vroeger de stapelplaats van de koffie, die uit het zuid-oostelijk deel der Preaiger regentschappen langs genoemde rivier, — die hier reeds voor groote prauwen bevaarbaar is, — werd afgevoerd naar Tjilatjap. Sinds is de koffieproductie geheel te niet gegaan en door de spoorlijn naar Tjilatjap is het prauwenvervoer naar die plaats zeer verminderd. Toch is Bandjar, juist door zijn Jigging aan die spoorlijn, zeer in belangrijkheid toegenomen als centrum van een streek met vrij veel particuliere ondernemingen en groote inlandsche nijverheid. Ook ligt Bandjar aan den zuidelijken der 2 hoofd-verkeerswegen over Java, waarom kort geleden door de Reggering bij die plaats een brug over de Tjitan-doei gebouwd is. Van Bandjar uit is een scandaire spoorlijn over Kalipoetjang naar Parigi in aanleg, maar tot nog toe (1915) schiet men daar niel erg mee op. Het district Bandjar heeft 4 onderdistricten met 29 desa's.

BANDJAR. District van de afdeeling en het regentschap Bandjarnegara der residentie Banjoemas, met districtshoofdplaats Wanadadi. Het heeft eene oppervlakte van 261 K.M.² en telt 96 desa's met 64 000 zielen, w.o. een 10-tal Chineezzen (einde J 905).

BANDJAR. District van de afdeeling Boeileng, residentie Bali en Lombok.

BANDJARAN. District met een oppervlakte van 430 K.M.² van de afdeeling en het regentschap Bandoeing der residentie Preanger regentschappen, met gelijknamige hoofdplaats. In (dit district zijn ruim 40 K.M.² gronden in crfpacht afgestaan, welke liioofd-zakelijk dienen voor de teelt van kina en thee. Het district telt 3 onordistricten met 27 desa's.

BANDJARAN. District van de afdeeling en het regentschap Japara der residentie Semarang. Het districtshoofd heeft tot stand plaats Bangsri (80 M.). Het district, groot 546 K.M.², heeft 3 onordistricten en telde op einde van 1905 ruim 67000 inwoners, waaronder een 20-tal Europeanen, en nagenoeg evenveel Chineezzen. In dit district komen gouvoemcments-rubber aanplantingen voor met twee rubber-fabrieken van het gouvernement (Balong en Banjoemanis). Verder leeft men er vier erfpachtsporceelen, waarop padi, kapok (randoe) en inlandsche gewassen worden geteeld. ■

BANDJARANGKAN. District van de onderafdeeling Kloengkoeng, afdeeling Zuid-Bali, residentie Bali en Lombok.

BANDJARARAJA. District van de controle-af-

deeling en het regentschap Brubes der residentie Pecalongan met gelijknamige districtshoofdplaats. Het heeft drie onderdistricten met 59 desa's en teld in 1905 93000 bewoners, waaronder 18 Europeanen. In dit district ligt het eenige particuliere land der residentie Pecalongan, Ketangoengan West, groot 3749 bouws, waar padi, suikerriet, cacao, tweede gewassen en klappers geteeld worden.

BANDJARNEGARA. Afdeling van de residentie Banjoemas, groot 905 K.M²., met gelijknamige hoofdplaats, bestaande uit het gelijknamige regentschap en bevattende de districten Singamerta, Bandjar, Karangobar en Batoer. De afdeling vormt den N. Oostelijken hoek van het gewest Banjoemas, en grenst ten N. aan de residentie Pecalongan, waarvan ze door den verbindingsrug van den Slamet met het Dienggebergte wordt gescheiden, terwijl ze ten O. begrensd wordt door de afdeling Wonosobo van de residentie Kedoe. Aan de W. zijde vormen de Kali Gintoeng en de Pekadangan de grens met de eveneens tot de residentie Banjoemas behorende afdeling Poerbalangga. Ten Z. wordt ze begrensd door de afdeling Banjoemas en door de afdelingen Karanganjat, Kcoemoen en Wonosobo van de residentie Kedoe.

Het N.lijk deel der afdeling is zeer bergachtig; maar zuidelijker wordt ze doorsneden door het dal van de Scrajoe, welke rivier de afdeling in haar grootste breedte van O. naar W. doorstroomt, en waaraan ook de hoofdplaats ligt. De Gouvernements koffieaanplantingen waren er vroeger zeer uitgestrekt, doch zijn nu geheel verdwenen. De afdeling telt 214.000 bewoners, w. o. ruim 100 Europeanen en 350 Chinezen; de hoofdplaats: 5900 inw. w. o. een honderdtal Europeanen en 425 Cliinezen (1905). Tot heden is de hoofdplaats het eindpunt van de Serajocclalstoomtram, die by het spoorwegstation Maos begint. Thans (1915) is men bezig, dezo stoontram tot Wonosobo in Kedoe te verlengen.

BANDJERMASIN (RIJK VAN). Geschiedenis. Het voormalig rijk van Bandjermasin omvatte vroeger hetgehele zuidelijke of bnedengedcelte van het stroomgebied van de Bari to. Hoover in het verleden de oorsprong van dat rijk teruggaat, kan in den tegenwoordigen stand van de wetenschap, nog niet worden nagegaan. Alleen zij hier vermeld dat een landschap Baritoe in 1365 onder de bezittingen van het Javaansch rijk Madjapait genoemd wordt en dat verder een niet te controleren traditie in het latere Hindoe-tijdvak (1380—1520 A.D.) een reeks van zeven vorsten opgeeft en de volgende gebeurtenissen naar voren doet treden:

1400 : vestiging eener kolonie van Hindoes to Negara Tjandi.

1470: hernieuwde gemeenschap met Madjapait op Java. Huwelijks gezantschap.

1520: Benden van Java voeren den Mohammedaanschen godsdienst in. Bandjermasin wordt cijnsbaar aan Boniak op Java.

Ongeveer in de tweede helft der 16e eeuw, onder den vierden Mohammedaanschen sultan kwamen voor het eerst Europeanen in Bandjermasin.

In 1606 knoopten de Nederlanders handelsbetrekkingen met dat rijk aan, en bestond de uitvoer voornamelijk in popor, stoffgoud, rotan en andere boschproducten. In 1669 worden echter die betrekkingen afgebroken, ten gevolge van de verraderlijke handeligen en de vijandige stemming der bevolking. De Engelschen, die zich daarna van den handel met Bandjermasin meester maakten, kregen or vasten voet, doch in 1707

werden de zich aldaar ophoudende Engelschen vermoord, tengevolge waarvan het rijk een tijdlang geen handelsbetrekkingen met Europeanen had. De Sultan, die de waarde van dien handel had leeren kennen, deed langen tijd vergeefs aanzoek bij de Neerlandische O. I. Compagnie om die betrekkingen te hervatten, wat eenigen tijd geweigerd werd, tot in 1726 de vaart op Bandjermasin werd hervat en in 1733 een verdrag gesloten, waarin de Compagnie den Sultan tegen al zijn vijanden beloofde te beschermen, waartegen de alleenhandel in peper aan de Compagnie werd gewaarborgd, met uitzondering van een schip jaarlijks naar China te bestemmen; van welke bepaling echter al spoedig ten nadeele van de Compagnie schromelijk misbruik werd gemaakt, totdat daaraan in 1747 door Van Imhoff een einde werd gemaakt, door opheffing van die uitzondering ten behoeve van China, en door het vestigen van een handelskantoor te Bandjermasin in 1749. In 1771 werd do hoofdzetel van het Sultansbestuur; welke oorspronkelijk te Kajoe Tanggi gevestigd was, verlegd naar Martapocra. In 1787 stond de Sultan, die den wettigen vorst, wiens voogd hij was, verdreven had, zijn rijk aan de Compagnie af, als belooning voor de hem verleende hulp, om het wed' er in leen te aanvaarden, terwijl bo vendien eenaanzenlijk gcedcelte van zij n gebied door haar in eigendom verkregen werd. Bandjermasin werd echter in 1809 op last van Daendels verlaten, daar het de kosten niet dekte. Tijdens het Engelsche tusschenbestuur voerde de Engelsche resident Ha-rehetbestuur te Bandjermasin, die van den Sultan een stuk land in leen kreeg, dat schaars bevolkt was, maar waarheen door tusschenkomst van Raffles meer dan 5000 menschen van beider koning

heengezonden werden op een wijze, die niet veel van slavenhandel verschilde en in sommige opzichten misschien nog erger was, hetgeen bij de wederovergave van het bestuur aan de Nederlanders tot ernstige ontwikkelingen aanleiding gaf. (Zie J. C. Baud, Bijdr. T. L. on Vlk. 2. Serie. III 1866).

Geruimen tijd heerschte een goede verstandhouding tusschen den Sultan en het Ned. Indische vement, na de troonsbeklimming van Sultan A. ' /CLT v
dam in 1825 nog versterkt door een contract (1826) waarbij uitgestrokte landen, o.a. do bezittingen van het rijk op Borneo's Oostkust aan Nederland werden afgestaan, on do keuze van een troonopvolger en van den rijksbestierder aan het Gouvernement werden overgelaten.

In 1852 was de Ned. Indische regeering verplicht van dat recht gebruik te maken, on dit gaf aanleiding tot ontwikkelingen, die leidde tot den ondergang van hot rijk. In 1842 werd nl. des Sultans jongere zoon Praboe Anom voor die waardigheid voorgedragen. De Indische regeering had tegen hem bezwaar en de onbeduidende Ratoe Anom Mangkoo Boemi Kontjana bleef die betrekking behouden. Daaronboven werden in 1849 kolonijnen geopend in apaganegronden van den rijksbestierder te Pengaron, wat do ontwikkelingen veel verergerde. Do resident begon zich nu nicher met do binnenlandscho zakon te bemoeien, on haaldo den Sultan over do voordracht tot aanstelling a-ls troonopvolger van don rochthobonden Pangrcan Hidajat Oollah, zoon van don in 1852 overleden troonopvolger, in te trekkon. Do uit een bywijf geborene oudere broeder van Hidajat, do door do bevolking gehato Pangrcan Tamdjid Illah, word toon voorgedragen. Bij goheim testament herriep do Sultan do laatste voordraht. Tamdjid Illah nam reeds do betrekking van ryksbestierdor waar. In de hoop, de gronden van Penga-

en later aan het Gouv. te trekken, bewerkte de resident ook diens aanstelling tot Sultan moccda of troonsopvolger. Nu nam Praboe Anom wederrechtelijk den titel van troonsopvolger aan en er ontstonden hof-kabalen. Tamdjid Illah bleef bij den resident in Bandjermasin; de Sultan woonde in Martapoera. In 1856 werd de eerste als troonsopvolger bevestigd en Hidajat tot rijksbestierder aangewezen. De laatste verloor daardoor zijn recht op den troon. Praboe Anom werd in Bandjermasin gelinctmeerd, waarheen de Sultan verhuisde. Toen deze stervende was, keerde hij naar Martapoera terug, waarheen Praboe Anom hem volgde, in weerwil van het verbod van den resident. Na den dood van den Sultan in 1857 werd Praboe Anom op verzoek van den nieuwen Sultan Tamdjid Illah door soldaten te Martapoera opgezocht, maar wist te ontkomen. Door tusschenkomst van Hidajat teruggebracht, werd Praboe Anom tegen afspraak in door den resident gevangen genomen en naar Java opgezonden. Hidajat verzocht toen vergeefs zijn ontslag als rijksbestierder. De nieuwe Sultan maakte zich meer en meer gehaat bij de volken en de machtige priesterpartij, waardoor woelingen ontstonden waarvan de afstammeling van den in 1787 verjaagden Sultan Amir, Pangeran Antasari, gebruik trachtte te maken om zijne rechten op den troon te doen gelden. Hidajat werd naar Moening gezonden, waar een geestdrijver was opgetreden; te Martapoera kreeg hij de bewijzen in handen dat de onlusten door den Sultan waren aangestookt, ten einde hem ten val te brengen. Hij wilde nu niet naar Bandjermasin terugkeeren, uit vrees voor het lot, dat Praboe Anom te beurt was gevallen. De schoonzoon van den laatstgenoemde, Pangeran Amin Oellah, naar Hidajat gezonden om hem tot terugkeeren over te halen, speelde dubbel spel, verhinderde een samenkomst met den resident, doch bracht hem bericht dat een opstand tegen den Sultan zoude uitbreken, wat inderdaad het geval was 66n dag na dat de Kolonel A. J. Andresen het bestuur had overgenomen (April 1859). Het mijn-etablisement te Pengaron werd aangevallen en verscheidene Europeanen, beampten en zendingen, in de binnenlanden werden vermoord. Andresen trad met kracht op en verdreef de mutelingen uit Martapoera. Door een ongelukkig misverstand vreesde Hidajat, wien Andresen als de meest geschikte persoon beschouwde om als Sultan optretten, voor verraad, en nam plotseling de vlucht uit Martapoera, waarheen hij zich had begeven, om op uitnoodiging van Andresen eene vergadering bij te wonen (Juni 1859). Op aandrang van Andresen deed Tamdjid Illah afstand van den troon; en toen later Hidajat meer en meer in den opstand verwickeld werd, besloot de regering, op voordracht van den opvolger van Andresen, Nieuwenhuisen, dat het rijk van Bandjermasin voortaan niet meer in leen zou worden uitgegeven (Dec. 1859). Den wderst jaar G. M. Verspijk gelukte het den opstand, die in do binnenlanden woedde, grootendeels te onderdrukken, doch niet dan nadat het aflopen van het stoomschip de Onrust, door Soerapatti, bloedverwant van Antasari, op de Bari to bij Tewel grote ongerustheid had veroorzaakt. De publicatie van het besluit der Regeering, om Bandjermasin in te lijven (11 Juni 1860) deed echter het verzet op nieuw in krachten winnen, waarbij de dweepzucht der bevolking zich in het „beratib beamaal" (zie al-daar) lucht gaf. In 1861 vorderde men nog weinig met de onderdrukking van den opstand; in het begin van 1862 bood Hidajat echter zijne onderwerping aan, maar toen hij reeds in het vaartuig gestapt was, dat

hem naar het transportschip, met bestemming naar Batavia, zou brengen, kreeg hij berouw en nam de vlucht, naar hij beweerde op aanstoken van zijn vrouwcling Dcmang Lehman, die een groote rol in den opstand had gespeeld. In Februari echter onderwierp hij zich voor goed en werd naar Java verbannen. Door Verspijk en diens opvolger Happe werd de opstand krachtig onderdrukt; Demang Lehman werd ter dood gebracht, terwijl Antasari aan de pest bezweek. In 1865 was het verzet grootendeels gefnuikt, ofschoon in de ontoegankelijke bovenlanden de opstand nog bleef smeuken. In de volgende jaren bleef het vrij rustig. Een hoofd der opstandelingen, Wang-kang, onderwierp zich in 1870. Spoedig daarop werd zamelde hij weder kwaadwilligen en besloot met Soerapatti de hoofdplaats af te loopen. Hij werd echter tei-uggeslagen en sneuvelde. In Augustus 1883 stookte de zoon van Antasari, Pangeran Mohamad Seman, die zich tot pretendent-sultan had opgeworpen, oproer in de boven-Doeson en beschoot den post te Moeara Tewel. Zijne benlen te Mandoeroien werd veroverd. Drie jaren later verzoende hij zich in de boven Kahajan, waar hij uit zijne stelling bij Soengei Patangan verjaagd werd. Na dien tijd, ofschoon de pretendent zich steeds in de bovenlanden der residentie bleef ophouden, werd de rust gemiddelen tijd in de Z. en O. afdeling van Borneo zoo goed als niet meer verstoord.

Er kwam toen een tijd van geheel onthouding van het bestuur van inmenging met de zaken der Boven Doesoën. Tusschen de verzetepartij en het Bestuur werd als het ware een stilzwijgende overeenkomst in acht genomen, ingevoelgd welke ambtenaren hunne reizen niet verder uitstrekten dan tot Moeara Laoeng. Na eene onthouding van 15 jaren werd in 1900 door de Regeering machtiging verleend om de Boven Doesoën weder te bercizen. Van die machtiging werd gebruik gemaakt end Bari to, Laoeng, Soekoe en Baboeat zoo ver mogelijk opgestoomd, waarbij goede aanrakingen met bevolking en hoofden werden verkregen. Onze invloed steg, ten koste van dien van de Pegooastian, do Sultans-partij. Deze protesteerde dan ook tegen onze reizen in de bovenstreken doch vruchteloos. In 1901 werd te Poeroek Tjahoen een civiel bestuursambtenaar geplaatst en ook een detachement militairen. Dezo bezetting had zonder verzet plaats. De verzetpartij bleef echter niet stil. Van tijd tot tijd gaf zij van haar bestaan blijken, door aanvallen te doen op onze patrouilles, op de ons goed gezinde bevolking of op onze Bchpen. Wij van onzen kant lieten de opstandelingen ook niet met rust en vervolgden hen in hunne schuilplaatsen. Eerst begin 1905 met de komst van eenige brigades marchauHsees, onder bevel van den door zijne werkzaamheid in Atjeh bekenden 2e luitenant H. Chris tffel, word die vervolging met kracht voortgezet. 24 Januari van jaer genoemdjart sneuvelde de Pretendent bij eene omsingeling en kort daarop stierf zijn kleinzoon, Antoeng Kwing. De overige verzetshoofden onderwierpen zich en werden naar verschillende oorden in Nederlandsch Indie verbannen. Van dat oogenblik tot heden is de rust en orde in de bovenlanden niet meer gestoord.

Literaluvr: E. B. Kicltra in de Indische Gids van 1891; W. A. van Rees, De Bandjermassinsche krijg, Arnh. 1865; id. De Bandj. krijg nader toegelicht, Arnh. 1867; De Haas, Eenige opmerkingen over het werk: DeBandj. krijg. Leid. 1866; Le Rutte, Exped. tegen de veraterking van Pang. Antosarie, Leid. 1863; Meyners, Bijdragen t. d. kennis der gesch. v.

h. Bandj. rijk, Leiden 1862; De Bandjermassinsche opstand in het jaar 1859. 1859—1909 in De Banier 1909. 267, 279; Koloniale Verslagen.

BANDJERMASIN. Afdeling g der residentie Z. en 0. afd. van Borneo, ingevolge de organieke indering van Ind. Stb. 1913 nos. 199 en 279 verdeeld in 4 onderafdelingen, te weten;

1) Bandjermasin onder den Ass. Resident, chef der afdeling, bijgestaan door een Controleur met standplaats Bandjermasin, 2) Marabahan onder een Civiel Gezaghebber, metstandplaats Marabahan, 3) Martapoera onder een Controleur, met standplaats Martapoera, en 4) Pleihari onder een Civiel Gezaghebber met standplaats Pleihari.

(Voor de onderverdeling in districten, zie men bij de verschillende onderafdelingen).

Geografisch omvat deze afdeling de stroomgebieden van de Martapoera, de Banjoerang, de Ta-banio en de Doesoen- of Barito-rivier van haar rechterzijde, de PoelaupCtak, af tot hare monding in zee. Het land beoosten de lijn Pengaron-Karan-gintan-Pleihari is heuvel- en bergachtig. Het overige gedeelte der afdeling bestaat uit laag, moerasig land, dat jaarlijks gedurende Westmoesson door de buiten haar oevers tredende rivieren wordt over-stroomd.

BANDJERMASIN. Onderafdeling der gelijknamige afdeling van de residentie Z. en 0. afdeling van Borneo onder het bestuur van den Ass. Resident bijgestaan door een Controleur; bestaande uit 6en district. Bandjermasin (zie aldaar). Do onderafd. omvat het inoningsgebied der Barito- en Martapoera- rivieren en bestaat geheel uit moerasig land. Behalve de wegen ter hoofdplaats en aangrenzende kam-pongs bestaat slechts 66n groote, voor karrentransport bruikbaar weg (de postweg), die van Bandjermasin Jangs do Murtapocra rivier naar Martapoera verder via Rantau, Kaodapang, Pa, jta- hmbuwang, Aimoantai, Kloea, Tandjoeng tot Ha-joey en Bongkang voert en ruim 260 K.M. lang is. Poor het Aemout kanaal is de Barito met de Ka-poeas Moeroeng verbonden. Het kanaal, dat men thans aan het verbreden en uitdiepen is, mondt tegenover Kocaln-Kapocas, de standplaats van den Ass. Resident der gelijknamige afdeling, uit en is van groot belang voor de inlandsche prauwvaart.

BANDJERMASIN. District der onderafdeling Bandjermasin van de gelijknamige afdeling der ros. Z. en 0. afdeling van Borneo onder het bestuur van een kjaai (districtshoofd) met standplaats Bandjermasin. Het is een klein, maar volkrijk district. Do voornaamste kampongszinn: Alalak (met loutzage-rijen), Djilapat (rijstbouw), Tjerootjoek (met een groote posar aan de monding der Koe-ion en hout-zageijei), Soengci Tabok (rubboraanplanting, pot-ton en steenbakkeryen), Aloe-Aloe (met klappertuinen), Kalajan (rijstbouw), Rantawan-koeling-ilir, Loktiram, en de kampongs, die Bandjermasin vormen, zoals Antassan-ktjil en besar, ^elok-dalem, Kertak-baroo enz.

BANDJERMASIN. Hoofdplaats van de residentie Zuider en Ooster afdeling van Borneo en van de afdeling Bandjermasin, vroeger de zetel van den Sultan van het i-ijk van dien naam. Deze plaats gelegen op 3° 18'Z.Br. en 114° 35' O.L., ligt tusshen de Barito- en Martapoera rivieren, niet ver van hun samenvloeiing, op een eilandje, Tatas (zie bij KOE-IEN). Do ligging van Bandjermasin is dus buitengewoon gunstig voor den handcl, daar niet alleen de breedte en de diepte Barito, maar ook do rivier van Martapoera voor groote schepen bevaarbaar zijn, zoodat do zeesche-

pen tot Bandjermasin kunnen opstroomen. De plaats is daardoor de uit- en invoerhaven voor het geheele stroomgebied der Barito (de afdelingen Bandjermasin, Oelo-Soengi, en Doesoenlanden omvat-tende) terwijl ook veel transitohandel van goede- ren uit Singapore en Java, voor do Oostkust van Borneo bestemd, plaats heeft. Er heerscht dan ook een zeer levendige groot- en kleinhandel, en deze met de daarmede in verband staande ambachten, maken de voornaamste bezigheden van de talrijke inlandsche bevolking uit. Uitgevoerd worden voornamelijk; boschproducten (rotan, was, benzoe en wilde rubber, z.g. djeloetoeng), geteelde rubber, poeroenmatten, eendeneieren, vruchten, kadjang- en roembiamatten, sirappen, stofgoud en diamanten; de voornaamste invoerartikelen bestaan uit; rijst (Siam, Saigon en Java), gedroogde visch, kramerijen, lijnwaden, petroleum, zout, ijzerwaren enz. Tegenover den zuidelijken hoek van het eiland Tatas, waar de Sohans van Thuyl, eer vroeger versterking, gelegen heeft, staat thans een seinpost in kampong Mantoeiel, welke telefonisch met Bandjermasin verbonden is om tijdig voor binnenkomen- en de uitgaande schepen te kunnen waarschuwen. De wonin gen zijn te Bandjermasin wegens den dras-sigen bodem op palen gebouwd, gedeeltelijk lever de inlanders zelfs op vlotten (rakits) langs de oevers der rivieren vastgelegd. Ofschoon in de plaats vele goede en verharde wegen en straten bestaan, heeft het verkeer hoofdzakelijk te water plaats in z.g. tambangans. Voertuigen door paarden getrokken bezit de inlander niet. Bandjermasin is ook de standplaats van den staf van het gamizoens bataljon voor de Z. O. afd. van Borneo, terwijl er tevens een detachement gelegerd is. Aan de militaire gebouwen annex is een flink hospitaal. De Europeesche nijverheid bepaalt zich tot een ysfabriek, een reparatie-atelier en werf voor kleinere stoomschepen aan de Borneo Industrie Mij, toebehoorend. De voornaamste tor plaats gevestigde Europeesche handelsfirma's zijn: de Borneo Sumatra Handels Mij, Henneman & Co, do agentschappen der Javasche bank en Faktory. Verder vindt men ter plaatse een particuliere kweekschool voor indering onderwijzers van het Rijnische Zendelingsgenootschap met regeeringssubsidie, een drialet Gouv.'s indering scholen (w. o. een le kl. school), een Europeesche school en een Holl.-Chineesche school. De grenzen der hoofdplaats zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1893 no. 212. Volgens de opname van 1905 belooft hot zielental ± 1G700 personen, w. o. ongeveer 455 Europeanen, 12700 Inlanders, 2600 Cluneezen, 900 Arabieren en 80 andere Vr. Oosterlingen. Hot Clnneosche kamp ligt aan den linkeroever der Martapoera. Do handelswijkke moet men edit er op cion rechteroever zoeken. Bandjermasin staat door vole geregeld stoombootdiensten in direct o ver binding met: Singapore, Soerabaja, Sampit, Kotabaro, Samarinda, Martapoera, Marabahan, Negara, Amoantai, Boentok, Moeara T6w6 en Kocala Ka-poeas.

BANDJIR is do naam, die gegooen wordt zoowel aan hoog water, als aan overstroming teigevolge van hoog water. Do Indische rivieren hebben in *algemeen in haar bovenloop het echte karakter van borg-rivieren; zo hebben een korten loop op een zeer aanzienlijk verval. Hoog water komt zeer schielijk op en bereikt apedig zijn maximum. Begint het water te dalen, dan is weldra do normale stand weer bereikt. Gohecl anders dus dan op onzo Nederlandsche (beneden-) rivieren, waar de genoemde periodes zeer lang duren. Elke regenval over een bepaald, gedeelte van

het stroomgebied bepaalt in het algemeene zekeren wateratand in de rivier Maar elke hevige regenbui in een deel van het stroomgebied zal een plotseligen toevoer van water geven in de gewoonlijk talrijke, weinig vermogende, maar zeer sterk hellende beken en affluents, welke in het bovengedeelte van het stroomgebied rivierwaarts loopen. Er volgt dan een bandjir in de rivier, die zeer spoedig afloopt.

In het algemeen ontlasten zich zelden hevige regens gelijktijdig over het *geheele* stroomgebied; zij vallen op twee stroomgebieden, verdeeld door de waterscheiding; daarenboven zijn hevige regens meestal plaatselijk. Als het zeldzame geval zich voor-doen, dat het lang en aanhoudend heel hard regent boven het geheele bovenstroomgebied of een groot gedeelte daarvan, dan zal de rivier niet in staat zijn den steeds wassenden aanvoer naar beneden te wer- ken in denzelfden tijd, waarin het water komt opzet- ten. En als het blijft regenen, zullen die kleinere, an- ders snel aflopende bandjirs zich als het ware som- meeren. De bandjir groeit dan aan tot een reusachtige golf. Haar levende kracht is slechts te vergelijken met die der Krakatau-golven. Rotsblokken van vele kubieke meters, boomstammen worden meege- voerd; de oevers worden aangetast, het water stijgt tot boven den hoogen oever of dijk. Hevige over- stroomingen hebben plaats. Alles wat in den weg komt wordt meegevoerd. Is de bandjir afgelopen, dan is er nauwelijks eenige verhooging van den wa- terspiegel. De rivier is weer volkomen normaal.

De hoeveelheid vaste stof, door bandjirs vcrplaatst, is zeer aanzienlijk. Daarom dragen zij bij tot de *diluvium* vorming. De overstromingen mogen dik- wijls veel schade doen, aan den anderen kant wordt er vruchtbaar slijb afgezet op de overstroome terreinen. Een der hevigeste bandjirs is wel geweest die in de bekende kloof der Anei.

Bij bruggenbouw is de kennis van den *hoogsten bandjirstand* van veel gewicht. Hieromtrent worden gewoonlijk de „oudste inwoners" geraadpleegd, wier mededeelingen echter onder groote reserve moeten worden aangenomen.

Literatuur : Lamminga, Kracht van bandjirs, T. Kon. Inst. v. Ing. Afd. N. Ind. 1881/1882; Alpherts, De overstromingen in de Pad. Bovenlanden (over den bandjir in de Aneikloof, naar het rapport van IJzerman) in T. Kon. Inst. v. Ing. 1892/1893 Not.; Van Sandick, Bijdrage tot de Hydrographic v. In- dramajoe (T. Kon. Inst. v. Ing. Afd., N. Ind., 1882/1883) bevat het verloop van een waargenomen bandjir in de Tjikeroe, graphisch voorgesteld, benevens een afvoerberekening.

BANDOENG. Hoogvlakte of plateau van gemiddeld 1300 m. boven den zeespiegel, wordt aan de Noord- en Zuidzijden ingesloten door hooge vulkaanrijen, de zuidelijke bestaande uit vulkaanrui- nen zonder werking, waarvan de Malabar (zie aldaar) de grootste is, terwijl in de noordelijke rij zich, tus- schen Boerangrang en Boekit Toenggoel de bekende Tangkoeban Prahoe (zie aldaar) verheft. Deze vulkaanreeksen zijn hinderpalen voor het verkeer naar Noord en Zuid, maar van groote betekenis door hunne vruchtbaarheid, waardoor de lagere hellingen tot sawahs en tegals, de hoogere tot kina- en theetuinen zijn aangelegd. Het plateau zelf is groo- tendels volkomen vlak; het is de bodem van een voormalig meer, dat is leeggelopen door de kloof der Tji Taroem. Naar West en Oost is het plateau afge- eloten door lagere bergreeksen, die ruime passen bezitten, zoodat de hoofdtrouwen van het verkeer over Java overdo hoogvlakte gelegd konden worden.

Het plateau wordt met zeer sterke kronkelingen doorsneden door de Tji Taroem, die ten W. van den Rakoetak door de Zuider-bergrij brekende, in N.W.lijke richting stroomt, en zich op het plateau vereenigt met de Tjisangkoevi, die ook van het Z. komende tusschen den Tiloe en den Malabar doorbreekt, en een weinig later de even- eens uit het Z. komende Tji Widej opneemt. — De algemeene strekking van het plateau is van W. N.W. naar O.Z.O. Het heeft een lengte van onge- veer 50 K.M., terwijl de grootste breedte ongeveer 20 K.M. bedraagt, en de geheele oppervlakte ongeveer gelijk is aan de hclft van de provincie Utrecht. Door een scheidingsgebergte wordt het verdeeld in een grooter Oostelijk deel, het plateau van Bandoeng in engeren zin, en een kleiner westelijk, het plateau van Tjililin.

De meerafzettiigen zijn van wat geringer vrucht- baarheid dan de vulkaanhellingen. De bodem be- staat er grootendeels uit harde klei, zoodat de mees- te sawahs, ondanks voldoende bevoeiing, maar geen rijstooft per jaar leveren en kokospalmen schaars zyn. De meeste en grootste dorpen liggen langs de randen en verder langs de Tji Taroem. Wegens haar hooge ligging en betrekkelijk koel klimaat is de vlak- te van Bandoeng wel eens voor kolonisatie door Europeaneii aanbevolen.

BANDOENG. Afdeling van de Preangerregentschappen : ' -met gelijknamige hoofdplaats, tevens hoofdplaats van het regentschap en van het ge- west, wordt ten N. begrensd door de afdeling Kra- wang der residentie Batavia, ten Z. en ten W. door de afdeling Tjiandjoer, en ten O. door do afdelcinen Soemodang, Garoet en Tasikmalaja. Het noor- delijk gedeelte wordt gevormd door het plateau van Bandoeng, terwijl het zuidelijk gedeelte zeer berg- achtig is en gevormd wordt door de Z.lijke hellingen van de bergen, die do Z. zijde van het plateau begren- zen. De afdeling is 3070 K.M.² groot, en is verdeeld in de controle-afdeelingen: J. Bandoeng met de dis- trie ten Bandoeng, Tjimai en Tjikalongwetan; 2. Sordang met de districten Sorting, Bandjaran, Tjiwidentj en Tjililin, 3. Tjitjalengka mcl. de districten Tjitjalengka, Tjiparaj en Oedjoengbroeng. De voor- naamste cultures zijn er, behalve do rijstbouw, do theekultuur en de kinakultuur. In 1912 waren er 88 erfpachtsondernemingen. In deze afdeling is de Gouvernements- kinaoonderneming Tjinjirouan gele- gen, die in vrijen arbeid aangelegd is en onderhouden wordt./

BANDOENG. District van de controle-afdeeling regentschap on afdeling Bandoeng, residentie Pieanger- regentschappen; met eno oppervl. van 195 K.M.². Het district telt 42 desa's. V66r J 911 hette dit district Oedjoengbroeng koelon (zie Ind. Stb. 1911 no. 622)/

BANDOENG. Sedert 1864 hoofdplaats van do Preanger regentschappen, gelegen in de gelijknamige afdeling op do bovengenoemde hoogvlakte, ruim 700 M. boven den zeespiegel. Een zeer fraaie plaatB, met een aangenaam klimaat, door zijn geografische ligging, ook met het oog op de verdediging van Java, de aangewezen toekomstige hoofdplaats van N. I. In 1916 zal het Departement van Oorlog met zyn grooten staf van officieren en burgorambtenaren van Batavia naar Bandoeng geheel overgegaan zyn, nadat reeds eenige jaren geleden hot algemeen ma- gazijn van geneesmiddelen daaraan was overge- bracht. Ondor de gebouwen van Bandoeng noenwn wij; het Residentiehuis, in 1867 voltooid, de Re- gentswoning, de Missigit, in 1850 op kosten der

Regering gebouwd, de school voor zonen van Inlandsche hoofden, de Kweekschool voor Inlandsche onderwijzers, het spoorwegstation, de uitgebreide werkplaatsen der staatspoorwegen, de sociëteit en het nu onlangs gebouwde paleis voor den Legationcommandant. Ook vindt men er een ruim gebouw, ingericht voor de jaarlijks gehouden wedrennen, die een werkelijk volksvennaam geworden zijn. Met 1 Juli 1915 is er een Hoogere Burgerschool met 5 jarigen cursus geopend. De bevolking bedroeg op ult. 1905 : 47400 zielen (2200 Eur., 41400 InL., 3700 Chin, en 100 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen).

BANDOENG. Zie VAARTIJGEN.

BANDOENGAN. Zie VAARTUIGEN.

BANDOGO TOETOE. Zie ANOENG.

BANDONGAN. District met gelijknamige hoofdplaats van de afdeling on het regentschap Magelang van de residentie Kedoe; beslaat de Z.O. helling van den Soembing en het noordelijkste zijner twee voorgebergten. Het heeft eene oppervlakte van 167 K.M.², heeft 4 onderdistricten met 84 desa's en telde einde 1905: 68000 zielen, waaronder 5 Europeanen en een 60-tal Chinezen. Aanvankelijk ressorteerde het district Bandongan onder de controle-afdeeling Magelang, daai-na onder de controle-afdeeling Salaman. Bij Ind. Stb. 1914 no. 325 werd de administratieve indeeling tier residentie Kedoe gedeeltelijk gewijzigd, daarbij de controle-afdeeling Salaman opgeheven en Bandongan bij de controle-afdeeling Magelang gevoegd.

BANDONGO OEGENE. Zie BERTEN.

BANEN. Zie ZWIJNEN.

BANG of HASJISJ is een harsachtige stof, die zich in tropische landen op de bladeren on stengels van <le vrouwelijke planten van een varieteit van de hennep ontwikkelt. Zij heeft het vermogen om hem, die haar gebruikt, te bedwelmen en in con soort van geestverrukking te brengen; daartoe wordt zij of met de bladeren gekauwd, of tor bereiding van een drank aangewend, of met tabak gerookt. (Zie GANDJA).

BANG (aankondiging van don sembahjang); zie MOSKEE, c.

BANGADOEWA. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeling Kandanghauer en Ind rainajoë-West van het regentschap en de afdeling Indramajoë, residentie Cheribon; met 45 dena's.

BANGAWAN. Zie BANG WET AN; BANGAWAN, en JAVA (*Solo-rivier*).

BANG L. LAN. Gouvernements-proeftuin voor de koffiecultuur, gelegen op de Zuidelijke helliigeii van den Kawi in hot district Songoroeh van de afdeling Malang, residentie Pasoeroean; behoorend onder hot Departement van Landbouw. Hier zgn uitgestrekte aanplantingen aangelegd van allo bokondo koffiesoorten.

BANGGAL. Landschap in de Moluksche zee, bestaando uit een eilandengroei) en een deel der oostkust van Celebes, ongeveer tusschen 0° 30' en 2° 10' Z.B. en 122° en 124° 8' O.L., te voren bohooendo tot de res. Temate en Ond. en krachtons Ind. Stb. 1907 no. 367 gevoegd bij Celebes en Onderh., waarvan hot met het op den vast on wal van Celebes gelegen gedeelte der onderafdeeling Banggai dor afdeeling Oost-Celebes uitmaakt. Van de eilanden zigt de belangrijkste: Banggai, Labobo, (250 M. hoog)—Bangkoeloo (350 M. hoog) en Plding, alien bewoond en omringd dooi- tai van kleinere eilanden, waar de bevolking gaat visschon on zout branden, of tijdelijk

tuinten aanlegt om in hare dagelijksche behoefte voorzien. Hot bestuurrust in handen van een Rad op de gewone wijze benoemd en ontslagen door de Regeering. Hij heeft het recht in overleg met den j. besturenden ambtenaar de kamponghoofden (Sangadji en Kimalaha) aan te stellen, en woont in de v hoofdplaats Banggai op de wostkust van het gelijknamige eiland, waar ook de stand plaats is van den gezaghebber der onderafdeeling* Banggai.

Die hoofdplaats ziet er behoorlijk onderhouden L- / uit; de huizen, van lichte materialen gebouwd, worden goed onderhouden en zijn door nette voetpaden verbonden. De moskee is een flink gebouw en de kadatoe of woning van den radja op kosten van het landschap gebouwd is een weldoortimmerd zehuis. Er is een oud fort, waarvan de muur is zeer stort. De reede is zeer goed, de handel met Gorontalo en Temate is levendig. Men heeft er 6 kampongs, tezamen met 1500 zielen, en op verschillende plaatsen in het binnenland zijn nog 4 kampongs, met ruim 400 zielen, die alien den islam belijden. De eenige Heidense nederzetting is van P61eng uit bevolkt.

De eilanden Labobo en Bangkoeloo hebben elk ruim 100 bewoners, zowat voor de helft uitMohammedanen en hoidenen bestaande, met een Kapitan als hoofd.

Het grootste eiland is Peleng (zie aldaar) met een zeer heuvelachtig terrein, dat bijna overall langs de kust tot aan zee strekt. Er zijn in het geheel 16 kampongs met ± 3000 zielon, waaronder S6asea als de voornaamst gerekend wordt, daar de Sangadji van die kampong, welke mot de aanhoorde gronden bijna het gehele zuidwestelijke schiereiland beslaat, onder de andero hoofden als de eerste geldt. De bodem bereikt Jier de grootstoo hoogte van 300 tot 550 M.

In de wateren der Banggai-archipel worden pelscholpen gevonden. Het uitsluitend recht om naar dit zeeproduct te visschen is door de Regeering verpacht.

Aan de kust van Celebes liggen 11 districten of kampongs, waarvan de drio noordelijkste bekend zijn onder den algemeenen naam van Balanta, tevens een belangrijke handelsplaats. Behalve to Kintong, waar eenige heidenen wonen, is de geheele strandbevolking mohammedaansch en zal ruim 6000 zielen sterk zijn.

Voor het bestuurtoezicht over het op den vasten wal van Celebes gologon gedeelte van Banggai is de detachmentscommandant te Loewoek aangewezen en heeft do aanwezigheid van dit bestuurtoezicht tengevolgo gohad, dat deze vroeger zoo geheel waarloosclo stroken sterk in blooi toenemen.

Hot aantal Hoidenen, dat zich in het binnenland van Banggai en Plding onthoudt, kan op 10,000 gesteld worden.

Buiten do goddienstvoorracn en wat daarmede gopaard gaat, is er tusschen Mohammedanen en Hoidenen weinig verschil in taal, lovenswijze of gebruiken; door elkaar gonomon houden de eersten zich moor mot de vischvangst bozig on oefenen do Heidenen vooral den landbouw uit. De Banggai-eilanden zijn rijk aan goedo soorten van timmerhout, waaronder obbenhout con eerste plaats inmerom op P61eng wordt veel mica gevonden. Klapperboom zijn alom in menigo aanwezig; sago en padie komen in groote hoeveelheden van Balanta; damar, rot an on was van de zuidelijkjo kampongs op Colobes; en op hot eiland Saloei zijn vogelnotklippon. Geld is & er gowild: hot liefst oude koperen duiten, waarvan 120 op een gulden gaan. Do Bad jo's, die te Ka-

loembatan op de oostkust van P6I6ng wonen, maken veel jacht op tripang en schildpad.

De handel in slaven heeft met de vrijgeving in 1879 opgehouden. > -

BANGGATSCH : Zie LOINANSCH TALEN.

BANGIL, Noordwestelijke afdeling van de residentie TPaseroean, door het Ardoend-gebergte en de Kali Porong van de residentie Soerabaja gescheiden. De afdeling is zeer welvarend; in de vlakte vindt men zes suikerfabrieken; terwijl in het gebergte vele koffieaanplantingen gevonden worden. Zij omvat 2 controle-afdeelingen met vier districten, n.l. Bangil met de districten Bangil en G&npol en La wan g met de districten Poerworgdjo en Pandakan. Op 't einde van 1905 had zij eene bevolking van 277.000 zielen, o. w. 700 Europeanen, bijna 1700 Chinezen en 850 Arabieren.

BANGIL. District van het regentschap en de afdeling *van' dien naam, residentie Paseroean. Het heeft 4 onderdistricten met 113 desa's en telde einde 1905: 92.000 inwoners, o. w. 250 Europeanen en 850 Chinezen en evenveel Arabieren.

BANGIL. Hoofdplaats van de gelijknamige afdeling *van' dien naam, residentie Paseroean. Het heeft 4 onderdistricten met 113 desa's en telde einde 1905: 92.000 inwoners, o. w. 250 Europeanen en 850 Chinezen en evenveel Arabieren.

BANGILAN, naam in de Minahassa voor verschillende soorten van Sterculia in gebmik (zie STERCULIA).

BANGKA. Zie BANKA.

BANGKA. Landschap aan de monding van de Rokan-rivier, behorende tot de onderafdeeling Bagansi Api Api der afdeling Bengkalis van het Gouvt. Oostkust van Sumatra, en orderhoorigheid van Siak; grensrivier is de Soengi Seneboei. Het heeft een bevolking van ± 1000 zielen, die zich met rijstbouw, vischvangst en inzameling van boschproducten bezighoudt. Kampongs vindt men er niet; alleen hi er en daar eenige huizen, daar de bevolking zich in de ladangs ophoudt of wel er zwerfend leven leidt. De *Bangka-rivier*, die in de Laoet Lampange, een groot moeras, zou ontspringen, stort zich in de Rokan-rivier.

Literatuur : Beschrijving van een reis van Bengkalis langs de Rokan-rivier naar Rantau Binoeng door J. van Rijn van Alkemade, opgenomen in de Bydr. t. t. I. en vlk. IVe Ser. VIII (1884/)

BANGKA. Eiland aan de Noordpunt van de Minahassa, res. Menado.

BANGKA. Zie VAARTUIGEN.

BANGKA (SUM. W. K.), Zie ARCHYTAEA.

BANGKALA. Een der districten van de onderafdeeling Djenepono (gouv. Celebes en onderh). vroeger een afzonderlijk staattie, behorende tot het Toerateasche bondgeootschap, en met de overige daarvan deel uitmakende lander in 1863 iregliefd.

BANGKALA (MAL.). Zie SARCOCEPHALUS UNDULATUS.

BANGKALAN. Riviertje aan Borneo's Zuidoostkust, uitmondende in de Kloempang-baai, onderafdeeling Tanah Boemoe der afdeling Z.O.kust Borneo, res. Z en O-Afd. v. Borneo. Het stroomgebied vormde v66r J 905 een zelfbestuurd landschap.

BANGKALAN. Westelijke afdeling van Madoera, mef-e-gelijktamigc hoofdplaats, tot 1883 de zetel van den Sultan van Madoera, wens gebied zich over de tegenwoordige afdelen gen Bangkalan en Sampang uitstrekte. Id genoemd jaar werd zijn rijk geme-

diatiseerd, en de vorst, onder den titel van Panembahan tot Regent aangesteld. Sedert is het een regentschap, onder een inlandsch hoofdamtenaar met de op Java gebruikelijk ambtsstels, gebleven, verdeeld in 2 controle-afdeelingen met zes districten, met name Noord-Bangkalan met de districten Bangkalan, Arosbaja en Sapeloë, en Zuid-Bangkalan met de districten Tanahmerah, Kebanjar en Bangkalan. De afdeling is 1295 K.M². groot. Er wordt veel aan vruchtenteelt gedaan. De uitvoer van veë, huiden en vruchten, speciaal naar Soerabaja, is zeer belangrijk. Aan de Zuidkust, tusschen Kamal en Kwanjar, treft men een etablissement van het Nieuw Soerabajasch Prauwenvoer aan en is voorts een quarantainestation voor Soerabaja in aanleg. In het zuidoostelijk deel der afdeling werkt een Europeesche kalkondemering. Voor een betere afwatering en bevoeding van de streek beoosten de afdelingshoofdplaats zijn in de laatste jaren omvangrijke Gouvementwerken in wording.

BANGKALAN. District van de controle-afdeeling Noord-Bangkalan der afdeling en van het regentschap Bangkalan, residentie Madoera, met 4 onderdistricten en 99 desa's. De standplaats van het districtshoofd is Keboenan.

BANGKALAN. Hoofdplaats der gelijknamige afdeling *van' dien naam, residentie Madoera, met 4 onderdistricten en 99 desa's. De standplaats van het districtshoofd is Keboenan. BANGKALAN. Hoofdplaats der gelijknamige afdeling *van' dien naam, residentie Madoera, met 4 onderdistricten en 99 desa's. De standplaats van het districtshoofd is Keboenan. BANGKALAN. Hoofdplaats der gelijknamige afdeling *van' dien naam, residentie Madoera, met 4 onderdistricten en 99 desa's. De standplaats van het districtshoofd is Keboenan.

BANGKALAN-BAAI. Een volkenin beschutte, 21 K.M. inloopende baai met goede ankerplaatsen en matige diepte, aan de N.kust van het eiland I Vic ng, Banggai Arch., op ongeveer 123° 15' 0. L. van Gr., waarin eenige eilanden en waaraan verscheidene kampongs liggen. Zie Zeemansgids 0.1. Arch. dl. IV.

BANGKINANG. Onderafdeeling van de afdeling L. Koto, res. Sumatra Westkust met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van een Controleur b/h B. B. Zij is in het W. begrensd door de onderafdel. Pangkalan Koto Baroe (zie aid.) en is vordergeheel omringd door landschappen, behorende tot de Oostkust van Sumatra. De onderafdeeling omvat het belangrijkste gedeelte van het stroomgebied der Boven-Kampar-kanan (zie KAMPAR) welke rivier in de geheele lengte van het ressort en er midden door stroomt. In de 14de eeuw zijn do Hindoo-Javanen langs deze rivier overgevaeren en hebben langs de vruchtbare oevers eenige kolonies gesticht (vgl. Oudh. Verslag 2de kw. 1912, bl. 38, No. 8, 9 en 11; de ruime t. Bangkinang is door de rivier weggespoeld). Langs de rivieroevers komen om zoo te zeggen geen bosschen meer voor, in liet N.W. gedeelte der onderafdeeling zijn echter uitgestrekte oerwouden, waar veel groot huist, ook olifanten, gers en reuzenslangen. Er heerscht een wam klimaat, de gemiddelde jaarlijksche regenval bedraagt te Bangkinang 3199 m.M. Langs de rivier loopt een goed paardenpad, dat de bevolkingscentra, die slechts aan den waterweg liggen, ook aan de land-zijde verbindt en aansluit bij het paardenpad langs de Mahat-rivier naar Pangkalan Koto Baroe, dat weder door een paardenpad verbonden is met de onder-

afdeeling Pa jo Koemboeh (afstand van Bangkinang tot de pasanggrahan to Poelau Gadang aan de Kain- par-rivier 28 K.M., vandaar tot do passanggrahan to Tandjoeng Paoh aan de Mahat 14 $\frac{1}{4}$ K.M. vandaar tot Tandjoeng Balik 13 K.M. en vandaar tot Pang- kalan K. B. 11 $\frac{1}{4}$ K.M. terwijl de afstand van deze plaats tot Loebok Bangkoeng, het eindpunt van den bestaanden grindweg van het 18 $\frac{3}{4}$ K.M. verwij- derde Pa jo Koemboeh, 26% K.M. bedraagt).

Zoals in het artikel Pangkalan Koto Baroe vermeld, wordt een groote verbindingsweg van het ge- noemde Loebok Bangkoeng in de onderafdeeling Pa- jo Koemboeh (Pad. bovenl.) naar de oostkust aange- legd, welke in hoofdrichting hetaangegeven paarden- pad volgt, doch met het oog op terreinmoelijkheden dikwijls belangrijk hiervan afwijkt. Het is de bedoe- ling dien weg van Bangkinang den oever stroomaf volgende te doen loopen naar Taratak Boeloeh, eveneens aan de Kam par gelegen, vanwaar nu reeds, in n.lijke richting, een rijweg loopt naar Pakan Baroe aan de Siak-rivier (afd. Bengkalis van het gov. Oostkust van Sum.), welke plaats door booten der Kon. Paketv. Mij in geregelde vaart in verbinding staat met Singapore. Deze nieuwe weg zal ongetwijfeld in het belang zijn van den hand el, die zich nu slechts kan bedienen van het paardenpad (pikoeipaarden) en van den waterweg, welke laatste lang en be- zwaarlijk is, terwijl hij bij ongunstigen waterstand gevaar oplevert, al heeft het Gov. ter wille van militair operaties om de verbinding met het garnizoen te Bangkinang, de Kampar-rivier en haar rechter- tak, de Mahal, bij do gevaarlijk stroomversnellin- gen met dynamiet gezuiverd en verbreed. Bangki- nang is de voornaamste negri der V Koto, welk land- schap met het landschap ten o. ervan: Tam bang met Ta ran tang en III Koto Siblimbing in 1899 on- der voorloopig bestuurtoezicht were! gebracht en in J901 (Ind Stb. 292) definitief bij het Gov. gebied word iigelijfd. Tot 1913 vormde deze onderafdee- ling met de onderafdeeling Pangkalan Koto Ba- roc de onderafdeeling Boven Kam par. Bij de ge- westelijke reorg. van dat jaar (Ind. Stb. 321) werden do beide gedeelten zelfstandig, en nu om- at het ressort Bangkinang: hot district Tigo Kaboeng Aicr. Merkwaardigheden omtrent do adat der bevolking zijn te vinden in L. 0. Westonck, Do Minangkabausche Nagari, Med cd. Encycl. Bureau afl. VIII, 1915. Plaatsen van belang zijn behalve do hoofdpl. Bangkinang (garnizoen, belangrijk markt) benedenstrooms: Ajor Tiris, en van do talrijke kum- aan don oever bovenstrooms Koeok, Poolau Gadang, Moearo Mahat (aan do samcnstrooming van Kampar en Mahat), Batoo Basoerat (pasang- grahn).

BANGKO, afdeeling dor res. Djuinbi, die \pm 32000 zielen tell en een oppervl. beslaat van \pm 7000 K.M², omvat hot stroomgebied der Moran gin on dat van hare zijrivieren: de Mesoemai, do Nilo on de Nalo, benevens dat van de boven-Tabir en eon deci van do bovenTcmbsi, in hot ghecl 14 land- schappen. De bevolking bestaat uit eon vennenging van Minangkabauers met de oorspronkelijk inland- scho bevolking (Batins); de taal is eon dialect van het Minaugkabausch; aard en karakter der vry schanscho bevolking komen veel oovorcon met do der Minangkabauers en midden- Maloiers; de gods- dienst is Mohammedaansch, hot aantal hndji's is groot; de huwelijksvorm matriarchaal. Do hoofd- middelen van bestaan zyn landbouw on vcoeteel.

Rijstbouw heeft plaats op droge en waar het kan op natto velden, vaak van een irrigatio voorzoon,

dio van groot ovrleg getuigt. De oogsten zyn ruim, zoodat uitvoer kan plaats hebben naar de beneden- landen. Langs de rivieren wordt veel tabak verbouwd van goedo qualiteit, de eerste zaden zyn n.l. uit het uitstekende Redjang verkregen. De veestapel is zeer groot, dank zij do uitgestrekte grasvelden (pa- dan gan), de goede verzorging, en het vry blijveD van veeepidemieen .De grootste karbouwentrapel heeft het gebied van de boven Merangin en Mesoemai; r.undvee wordt gehouden in de doesoen Karang An- jar a/d Merangin.

Do inzameling van boschproducten (rotan, djere- nang of draken bloed, getahbalam, getah karót, was) de uitmuntende houtsoorten en een weinig goudgraven en wassen, werken mede om de bevolking in het algemeen tot een vrij groote mate van welstand te brengen. De woringen zijn alle van zeer goede materiaaleo gebouwd. Men vindt er ook groote aanplantingen van den kapajaegboom, waar- van de vruchtpitten voor oliebereiding dienen (die de klapperolie vervangt); de hoofden worden door de bevolking gekozen : in Batin IX di ilir treden zij om de drio jaar af. Literatuur: T. A. G. dl. XXI (1904) no. G en XXII (1905) no. 2.

BANGKO, standplaats van den controleur der gelijknamigo afdeeling (resid, Djambi), gelegen op do beide oovers der Meranginrivier, beneden de plaats waar do Mesoemai daarin uitmondt. Reeds in 1902 werd dit deel van Djambi door onze troepen onderworpen, on werd er eon controleur geplaatst; in 1904 word de controleur R. H. Kroesen op een dienstreis in zijn afdeeling, in de doesoen Dalam bij Nalo vermoord; de militaire bezel ting werd er in Ja- nuari 1906 ingetrokken. BANGKO, Rechtertak der Batang Hari (zie SUMATRA, rivieren^a).

BANGKO, Mak. Zio RHIZOPHORA BANGKOELOE. Eiland behoorende tot den Bang- gai Archipel. (zio aldaar), \pm 350 M. hoog, bestaat in hot Noordwesten uit koraalkalk, overigens uit granietgesteenten.

BANGKOELON. Zio BANGWET AN on BENG- KOELON.

BANGKOLON (BESAR EN KETJIL). Eilanden aan den in gang dor Bangkalan-baai van het eiland Polong (zio aldaar), bestaand uit morgelachtige koraalkalk.

BANGLA (MAL. SOEND. JAV.). Zie ZINGIBER CASSUMUNAR.

BANGLI. Epn dor landschappen van Bali, tot 1908 door een vrij wcl onafhankelijken Radja, na diom namens hot Gouvernement door een „Stede- houder" on lator "Regent" bostuurd. Het maakt met Kloongkoeng oono Onderafdeeling dor Afdeeling Zuid-Bali uit, wordt door Gianjar, Boeleleeng, Ka- rang-Asem on Kloongkoeng ingesloten, zoodat hot geon zcogronn heeft.

Hot bestaat uit don vulkaan Batoer on eon groot deel van diens zuidorhelling, dio van den ouden kratrand tot aan do hoofdplaats Bangli zeer geleidelijk afloopt, lier on daer diop ingesnedden door van Noord naar Zuid stroomende rivierooi. Op hot gobergo treft moil vco koffiotuinen van Baliera en Chineezon aan, op de Zuidelijke boiling wordt hoofdzakelijk rijst op drogo velden getocld, terwijl in hot lagoro gedeelte, waar irrigatio goed mogelyk is, groote sawah-complexen zyn. Do naam van een dor in dat deel gologon des'a'a, Taman-Bali of Tuin van Bali, wyst op do grooto vruchtbahoud van den bodem aldaar.

Andere noomonswaardige des'a's zijn in't Zuidon:

Apoean, Tenboekoe, Kajoebih; verder Kintamani op den ouden kraterrand van de Batoer, ruim 1200 M. hoog, met een pasanggrahan en een prachtig ge- zicht op het Batoerpanorama, en de desa Batoer, / xX/gelegen in de diepte tusschen den binnenwand van

den ouden kraterval en den eruptiekegel (ZieBA- <- TOEB en BALL). A, 3^a -

BANGO. Javaansc naam van eene Ooiveaar- 8° soort, *Leptoptilos javanica*; op Billiton Bangoen, bij de Maleiers op Oost-Sumatra Bangoeh. Eene and ere soort *Dissoura episcopa* heet Sandang-Jawe op Java; Timbao op Celebes. Op Sumatra heet *Leptoptilos javanica*, Bango Kam bing, op Sumatra 00k bestempeld met de namen Bangou-soela, Boeroeng- kambijng en Boeroeng-gaja. Zie 00IEVAAR. Ook is Bango (Bango of Bangoe) een Collectief-naam in West-Sumatra voor Reigers: Bangoeh lanta of Koender, *Ardea manillensis*; Bangoeh ajer, *Demie- greita sacra*; Bangoeh poeth, *Herodias intermedia* en de B ʒʒ *ulcus coromandus*; de laatste soort heet bij de Maleiers op Oost-Sumatra Bango poeth. Bangoeh- besar is *Ardea sumairana* op Sumatra, op de Aroe- eilanden Djir. Op Celebes heeten de groote reigers Tomeo, de kleine Swekk; worden echter *Ardeola speciosa* als Doehoehoe en *^kdbrychus cinnamo- mea* als Dowaja onderscheiden. *Butorides javanica* heet Tjong-ajer bij de Maleiers op Oost-Sumatra. Zie REIGER.

BANGO-BANTJA. Zie AJAM AJAMAN. BANGOE-POETH. Zie BAMBANGAN. BANGOEN. De in sommige st reken van Sumatra gebruikelijke naam voor den bloedprijs, volgens in- heemsch straf-(wraak)-recht bij doodslag verschul- digd. Zie STRAFRECHT (INHEEMSCH).

BAJIGIJEN'PPERBA. naam van een in opkomst zynae handelsplaats'gelegen in het zuidelijk ge- deelte der onderafdeeling Serdang der afdeeling Deli en Serdang (Gouv. Okust v. Sumatra), welke met een stoomtramweg naar Loeboek Pakam (zie aldaar) is aangesloten aan het Deli-spoorwegnet; aldaar is ook de standplaats van een civiel-gezaghebber, die met de magistratuur op de omliggende land bou won-

demelingen is belast; de transportweg van Loeboek Pakam door de Boeajapas naar de Karo-hoogvlakte loopt langs deze plaats.

BANGOU-SOELA. Zie BANGO.

BANGSRING. Zie BOOMSPITSMUIZEN.

BANGWETAN. Ouderwetsche term voor den "Oosthoek" van Java, herhaaldelyk in de Oudholl. bronnen der 17^{ee} eeuw voorkomend, toeniaals speciaal bedoelend de „Oo8terache Montjonegoro", van Madioen af Oost-op (verg. het corrupte in de Jonge, Opkomst VII, p. 226, uit 1678). Van Juv. *banj* = *imban* (= kant, zijde; en *wetan* = Oost. Waarschijnlijk is zelfsons "Oosthoek" een vertaling van dit Jav. woord, in de 18^{ee} eeuw ontstaan.

Onmiddllyk hierbij sluiten twee termen aan, die volop zijn blijven leven, zij het in bizondere betekenis. Namelyk: BANG A WAN of „middag-kant", zooveel als Midden-rijk = Mataram, maar overgegaan op de *kali Bengavxin* = de groote Solo-rivier; en BANGKOELON = "Westzge" = BENG-KOELLEN op Zuid-Sumatra, dat aldus een Javaanschen, in het begin der 17^{ee} eeuw in Mataian ontstaan, naam draagt (verg. nog AND AL AS, en voor- al SILEBAR).

G. P. R.

BANING. Algemeene ini. naam voor moerasschildpadden. In Borneo wordt *Tesludo emys* Schleg. & Miill, een echte landschildpad zoo genoemd, terwijl in het overig deel van den Archipel deze naam in

het bijzonder voor *Cydemys ambomensis* Baud, wel-ke in Borneo met den naam koera-koera wordt aan-geudid (zie aldaar), gebruikt wordt (Zie onder Schildpadden, fam. Testudinidae II B. 2.).

BANJAK-EILANDEN, ten getale van 66 gelegen ten N. van Nias. Zij maken administratief een district uit van de onderafdeeling Singkel, afdeeling Wcststuk van Atjeh. Het voooniainste eiland is Groot-Banjak of Poelo Toeancoe. Daar woont het districtshoofd, de "Toeancoe". De bevolking is ge- incngd Minangkabausch, Niasch, Atjehsch en Sima- loeresch, en belijdt den Islam. Uitgevoerd wordt veel copra. Op Groot-Banjak zijn eenige landbouw- concessies uitgegeven aan Europeanen. De eilandengroep wordt sinds kort ook geregeld aangedaan door de booten van de Kon. Paketv. :

BANJOE. Javaansch woord voor water, rivier, voorkomende in sommige plaatsnamen (zie BANJOEBIROE, BANJOEWANGI) en rivieramen. (Zie BANJOEPOETHI).

BAN JOE-ASIN, onderafdeeling der afdeeling Palcbangscbe benedclanden (v66r 1912 genaamd Iliran en Banjoe-asin), een oppervlakte beslaande van 19241 K.M², en bestaande uit 20 margas, met totaal ± 41000 zielen, waaronder enkele Europeanen en Japanners, gevestigd op de booter- reinen der Kon. Petr. Mij. en op de erfpachts ondernemingen Peoloe Rimau en Moesi. Deze onderafdeeling is doorsneden van talrijke, grootendeels slechts voor kleinere vaartuigen (geen zeesleepen) bevaarbare wateren, behoorende tot het gebied der Banjoe-asin rivier. Deze ontstaat uit de samenvloei- ing van verschillende op de waterscheiding tusschen de beneden Djambi- en ben eden Moesi-rivieren ont- springende stroomen. Banjoe-asin bctceekent: „zout water", wat er op wijst, dat deze rivier meer te beschouwen is als een zeeboezem, zooals dat met meerdere rivieren op de Oostkust van Sumatra het geval is; door verschillende krekken staat zij met de Moesi beneden Palembang in verbinding; aan de molding diep en voor de grootere zeeschepen toegankelijk, is zij overigen« slechts voor vaartuigen van niet nicker dan 6 voet diepgang bevaarbaar", terwijl de rivieren, waaraan zij haar ontstaan dankt, slechtB bij vloed toegankelijk zijn. De ondeiafdeeling bestaat bijna ghecc) uit Jaag, moerassig land, voor een groot deel bedekt met bosch, waarin veel goede houtsoorten voorkomen en waar veel boschproducten worden ingezameld, met name djeloeteng. De h00fdplaats *Talang Betoeloe*, Binds 1880 de standplaats van den controleur, ligt 15 K.M. Noordwestelyk van de hoofdplaats Palembang aan een goeden weg, die per as berijdbaar is; in de laatste jaren zijn in de na- bijheid van Talang Betoetoe een (jaar erfpachts- ondernemingen begoni)er) met den aanplant van hevea en van klappers; de cultuur van klappers en tabak had in J 890, toon ook eenige ondernemingen zich trachten te ontwikkelen, geen succes.

BANJOEBIROE. (Blauw-water). Een klein meer- tje in het district Grati van de afdeeling en residen- , tic Pasoeroean op ongeveer 15 K.M. van d'hoofd- plaats gelegen; door de helderheid van het uit een groote wel stroomende water in verband inet do kleur van den bodem, is het water doorschijnend blauw, waaraan het meertje zijn naam ontleent. Ingesloten door heerlijc geboome, (de verblijfplaats van een talrijke apenkolonie), is dat meertje om zijn helder water een zeer gezochte bad- en uit- spanningsplaats. Vermoedelyk is het water, even- als dat van het meet van Grati en andere talrijke bronnen, die in de afdeeling Pasoeroean gevonden

worden, afkomstig van de Zand zee op den Teng-ger (zie deze residentie al spoedig verlaat, om eerst in haar aldaar.)/f benedenloop in de residentie Banjoemas meer be-

BANJOEBIRYE. Militair kampeint (470 M.), 4% teekenis, 00k om haar bevaarbaarheid aldaar, te erlangen, K?M7beuziden do vesting Willem I bij Ambara- wa in de waardoor zij nog een afvoerweg van de producten vormt, afdeling Salatiga van de residentie Sema- rang gelegen. die van het Serajoe-dal naar de havenplaats Tjilatjap Aan de steenen gebouwen werd door de aardbeving worden vervoerd, al is haar beteekenis als zoodanig sedert 1865 g'roote schade toegebracht, terwijl de plaats 00k : den aanleg van den Serajoe-dal stroomtram sterk doch in mindere mate, van de aard beving van 1872 toafgenomen. Daar de rivier, die aan hare monding zeer lijden had. Het is de stand- plaats van eenbreed is, voor hare mon ding in zee een groote zandbank onderdistrictshoofd. heeft gevormd, waarop dikwijls een hevige branding staat

BANJOEDONO. Het Zuidoostelijkste (Soesoehoe-of wel bij eb zeer weinig water, zoo kunnen de geladen nansche) district van de afdeling Bojolali, residen- tieprauwen niet zonder gevaar van uit de monding over zee Soerakarta. Het district, metgelijknamige hoofd- plaats, het een weinig westelijker gelegen Tjilatjap be- reiken, en heeft 3 onderdistneten met name Banjoe dono, Sa wit en is daarom ten behoeve der prauwvaart een kanaa) Teras en had einde 1905 eene be- volking van 45.500gegraven, dat de Serajoe-rivier op een drie K.M. boven zielen, waaronder 44 Europea- nen en 6 Chineezen. De haar monding met het riviertje do Don an, dat juist bij gelijknamige hoofdplaats ligt aan den grooten weg en aan Tjilatjap uitwatert, verbindt, zoodat de prauwen, om den tramweg Solo- Bojolali. Tjilatjap te bereiklen, niet over zee behoeven te gaan.

BANJOE-IRANG. Rivier op Borneo's Zuidkust, de Het westelijk deel der kustvlakte langs den linker- grens vormende tusschen de onderafdelingen oever van de Tjitandoei is zeer moerassig. De moe- rassien Martapoera en Pleihari der afdeling Bandjermasin, res. slijben echter steeds aan en worden daardoor jaarlijks Z. en O. afd. van Borneo. Zij ontstaat uit de sa- kleiner, zoodat het verschil nu met een dertigtal jaren mcnvloeiing van verscheidene riviertjes, die alle op den geleeden reeds zeer groot is. Id het zuid-westen van de Boekit Pandjang(een onderdeel van hetMeratoesresidentie gaan zij over in het verdrinken laud, bekend gebergte) ontspringen : heet in den bovenloop eerst onder den naam van Segara Anak (= kinderzee). Deze Batang Banjoe, dan Seloeang, om, van de kg. Ban- joc-plas, waarinde Tjitandoei uitmond, is zeer ondiep, zoodat irang af verder door moerassig terrain stroo- nicnde, zeker behalve in I sommige diepere vaargeulen, gewoonlijk met de Maloekarivier te vereenigen, waarna zij tot aanmaar enkelo voeten water staat, en vele plekken bij eb hare uitmonding in de Java zee (icts bezuiden dezelfs ge- heel droog vallen. In het water zij? en zeven- Baritomonning) den naam Maloeka draagt. Vantal desa's op palen gebouwd (een achtste be- hoort to de genoemdekaipong tot hare samenvloei- ing met dePreanger.) De Segara Anak wordt aan de zuidzijde door Maloeka is de Banjoe-irang 37 K.M. lang, tot harehet vrij hooge rotseland Noesa Kambangan van den uitmonding in zee 53 K.M. Voor groote prauw-?n is zij Indischen Oceaan gescheiden, en is daardoor voor hoogen bij vloed tot Banjoe-irang bevaar- baar. Op 2 K.M. tengolfslag of voor deining gevrijwaard. Aan de zuid-oost- noorden van deze rivier werd de steekjolenmijn Julia zijcle eindigt zij in de baai van Tjilatjap, een voor sche- Hermina bij de Kam pong Kalangan gevonden, die inpen van alien diepgang toegankelijke en door het eiland 1854 werd aangelegd, njaar 11 n den noird van hetNoesa Kambangan beveligede reede. Oost- waarts personcel in den BandjernaHinKchen opstand (1859)claarvan vormt de kust een bocht, die zich tot aan het voorgebergte van Karang Bolong uit- strekkende, de vedaten is.

BANJOEKOENING. Desa in Semarang, aan do Z. Schildpaddenbaai wordt genoemd. Het meest oostelijk Jicllug van den Oeugaran, bekend door haro wrnnie gedeelte daarvan draagt weder den afzonderlijken naam minemle bronnen en door de nabijheid van de bouwvallen van Bocht van Djets.

van cen groep hindoetempels, de Tjandi G&Jong SA,ngft Het oostelijk cl eel dor kustvlakte, beoosten den aan de helling van den Soe- op de grens van Kedoo enSerajoe-mond, bestond nog een halve eeuw geleeden 00k gedeeltelijk in dat gewest gclgen. Zic hierover ondervoor een groot deel uit rawa's, maar sedert zijn dezo OUDHE- DEN. gcheel droogeloged en in rijen van dorpen en sawahs

BANJOEMAS. Residentie van Midden-Java, gcle- herechappen. gen aan dezuidkust van dat eiland. Heeftcen opper- vlakte De groote spoorlijn, die Batavia over Bandoeng en van 5500 K.M².en had op ult. 1905 cen be vol- king vanDjokjakarta mot Soerabaja verbindt, loopt door dit go 1.4G8.000 zielci), waarvan ± 1100 Euro- peai)ei), G800west, doch doet niet de hoofdplaats aan. Van Maos gaat Chineezen cen honderd andere vreemde OOH ten m gen. een zijtak zuid-westwaarts naar Tjilatjap. Deze spoorlijn

Do rcsidojitic bestaat uit vior natuurlijke afdec- lingen, heeft reel bijgedragen tot de in cultuurbrenging van de van West naar Oost gestrekt. Deze zijn van Noord naarvroeger nog woesto en wei- nig bevolkte st reek, die zich Zu id: le. Het centrale bcrjand van Midden-Java, hoognoord-westwaarts van Tjilatjap langs den linker-ocver van verrijzend in den vulkaan Sla- mat (zie aid.); 2c. hetde Tjitandoei uitstrekt, en die bekend is onder den naam vruchtbare Serajoeal en do nicer weatwaarts gelegen van Dajeth-looher. To Kroja, oostelijk van Maos, zal bij bekkens van Adjibarang en Aladjenang; 3e. het zuidelijk deze lijn de nieuwe spoorlijn aansluiton (1 Januari 1916 voorgebergte, bo- staando in 't 0. uit het Zuid-Serajoe-gedeeltelijk nl. in Cheribon en Pekalongan gepowend), die gebergte, in t W. uit het heuveland van Pcgadiiigan on noordwaarts door hot Serajoe-dwardsal naar Poerwokorto Da- jehuloehoer; de. De kustvlakte (zie beneden). en vandaar over hot gebergto langs den pas van

Het gewest wordt administratief verdeckl in do Patoegeoeran, dicht nabij den daar reeds bestaanden afdelingen Banjoemas, Poerwokerto, Poerbolliiggo, straatweg, naar do residentie Pekalongan voert, om te Bandjanegara en Tjilatjap, allo met gelijknamiggo Choribon aan to sluiton bij de lijn door de noordelijke hoofdplaatsen. laagvlakte naar Bantar via. Hiermedo is een tweede west-

Het go west wordt in zijn grootste lengto, d. i. van oostelyko spoor- verbuiding door West-Java tot stand noonl-oost naar zuid-west doornsedent do Sera- joe-gekemon. rivier, dio haar bronnon in Kedoe hoeft, maar

Van Maos loopt in N.O.lijke richting de Serajoedal-stroomtram over Poerwokerto en Poerbolingo naar Bandjamegara, terwijl men thans bezig is, deze lijn tot Wonosobo te verlengen.

Banjoemas behoorde vroeger, evenals Bagelen, tot de Montjo-Negoro, en is ook in 1830 van de Javasche Vorstenlanden afgescheiden en gouvernements-residentie geworden. Het belangrijkste middel van bestaan der bevolking is delandbouw, terwijl in de omstreken van de Segara-anakan en Tjilatjap ook de zeevischvangst aan velen een bestaan bezorgt. De uitgestrektheid sawah's in dit gewest bedraagt bijna 150.000 bouws.

De particuliere landbouw-industrie heeft in dit gewest in de latere jaren een groote vlucht genomen, door de toepassing van een geregeld irrigatie-systeem in het Serajoed-dal en de exploitatie van den Serajoed-dal stroomtram. Thans vindt men er zes suikerfabrieken, waarvan vier in het Serajoedal, en vier groote ondernemingen voor de teelt van tabak.

Verder een dertigtal erfpachtsperceelen, op drie na alle in de afdeling Tjilatjap gelegen en

waarop v.n.l. klappers en rubber geteeld worden.

BANJOEMAS. Afdeling, controle-afdeling en Q'v'. regenschap—het gelijknamige gewest, vormt het '7' 'zuid-

oostelijk deel van dat gewest en is verdeeld in de districten Banjoemas, Soekaradja, Poerworedjo en Kalired ja. De afdeling heeft een oppervlakte van 669 K.M². en telt 310.000 bew., w.o. 250 Europeanen en 1800 Chinezen (1905). Het district Banjoemas heeft eene oppervlakte van 133 K.M². en telt 49 desa's met 51.000 bew., w.o. 180 Europeanen en 560 Chinezen (1905). In deze afdeling werken de suikerfabrieken Kalibagor, Klampok en Kaliredjo en eenige ta baksondrem emin gen.

BANJOEMAS. Hoofdplaats van het gelijknamige gewest, afdeling en controle-afdeling, ligt in een vallei aan de linkerover van de Serajoed-rivier. Het is de eenige residentiehoofdplaats op Java, die niet aan spoor- of tramweg gelegen is. Om haar te bereiken, moet men den spoorweg Batavia-Djak-jakarta bij Kroja verlaten, dan wel men rijdt van het station Maos met de Serajoedal-stroomtram nog tot Palikradja, dat ± 10 K.M. van Banjoemas verwijderd is. De stad is in Februari 1861 door de overstromingen, die op dat tijdstip een groot deel van Midden-Java teisterden, bijna geheel verwoest, zoodat vele gebouwen geheel onbewoonbaar waren geworden, en een nieuw residentie-uis, and ere gouvernements-gebouwen en ettelijke won in gen voor Europeanen op een hooger terrein op eenigen afstand van de oude stad zijn herbouwd. Op ulro 1905 bestond de bevolking uit 5800 inw. (180Eur.,560 Chin.); B. is de kleinste residentie-hoofd plaats van Java.

BANJOEMOEDAL. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeling Randoedongkal, afdeling en regentschap Pemalang van de residentie Pekalongan. Het heeft drie onderdistricten met 32 desa's en telde in 1905 ruim 54.000 bewoners, waaronder slechts 1 Europeaan en 4 Chinezen.

BANJOEPOETIH. Beek aan de noordelijke helling van den Idjen, de afvloeiing vormende van den grooten krater'circuitus van dien vulkaan. Zij neemt als Banjoe pait (bitter water) haven oorsprong in het meer van den werkenden krater, den Kawah Idjen en heeft daar een sterk samentrekkenden, inktachtigen smaak door het groot gehalte aan zwavel-zure aluinaarde, zwavelzuur ijzeroxyde, zwavelzure kalk en zwavelzure magnesia. In *t noorden van den krater neemt de Banjoe pait de Kali sat op, die zich

met een hoogen waterval in de steile, huiveringwekkende kloof stort, waardoor de Banjoe poetih tusschen honderden meters hooge wanden den krater verlaat. Het water der Kali sat is, vooral door eenige daarin uitstromende warme bronnen, sterk alkalisch; het bevat koolzure kalk en koolzure magnesia. In de meeste gevallen neutraliseeren het alkalische en het zure water elkaar en dan heeft de Banjoe poetih dezelfde vuile slijkkleur als alle rivieren van Java; soms heeft het alkalisch water de overhand en dan heeft waarschijnlijk een zwakke afscheiding van aluminiumhydroxyd plaats, die aan het water dor Banjoe poetih alsdan de melkkleur geeft, waaraan zij haar naam dankt. Maar na zware regens in het gebergte zwelt de Banjoe pait sterk, en vroeger was dichtengevolgde ook het water der Banjoe poetih zuur. Het was dan kristalhelder; het vee dat ervan dronk, stierf; de rijst werd er geheel door gedood, even zoo het jonge suikerriet, soms ook het oudcrejde machines der suikerfabriek Asem bagoes werden er sterk door angetast. Men had hiertoe doen met een der zeer zeldzame gevallen, waarin de vul-caniciteit van den bodem, die overigeis de vruchtbaarheid zoozeer bevordert, schadelijk werkte voor den landbouw. Er is thans een sluis in den wand van het kratermeer gebouwd, waardoor het mogelijk is den afloop van het water zoodanig te regelen, dat de gewassen geen schade meer bevochten te lijden.

BANJOEWANGI. Vroeger een afzonderlijk gewest, aan welks Resident ook de behartiging der zaken van Bali en Lombok was opgedragen. Is in 1881 een afdeling geworden van de Residentie Besoeki; terwijl sedert dat jaar Bali met Lombok tot een afzonderlijke Residentie word verheven. Banjoewangi, dat het oostelijkste uiteinde van Java omvat, bestaat uit 66n Regentschap, verdeeld in de districten Banjoewangi(hotnoordelijke), Rogo-jampi en Gdnteng. De oppervlakte bed rangt 3780 K.M²., terwijl er eindc 1905 137.000 inwoners waren. o.w. 350 Europeanen, 570 Chinezen cijnagei-o<-g evenvecl Arabieren on andere vreeidne Oosterhngwi. De afdeling wordt aan de noordzijde door hel ri- vierde Badjoelmati van de afdeling PanaroeJtan gescheiden, terwijl zo aan de westzijde door het uil ge- strekte Raoen-Idjonegebergte en door het gebergte ten zuiden daarvan van de afdelingcn Bond DWORO en Djember wordt gescheiden. Aan de zuidzijde wordt Banjoewangi bespoeld door den Indischen Occaan, die er de baai van Gradjagan, en aan de oostzijde door straat Bali, die er de diepinsnijdende Pam]angbaai vormt. Tusschen die beide baaien, en daardoor gevormd, ligt de landengte, die het schierciland BA-LAMBANGAN met het overige deel van hoteland verbindt. Do zuidlijkste punt daarvan heet Java's Zuidhoek, de Oostelijkste Java's Oosthoek. Vooral sedert de opening van despoorlijn Kalisat-Banjoc-wangi is de afdeling Banjoewangi in voortdurende ontwikkeling. De transmigratie uit Midden- en Oost-Java blijft a&nhouden, terwijl in de laatste jaren verscheidene erfpachtsperceelen voor de teelt van rubber, koffio en klappers in ontginning zijn gebracht. Behalve deze producten worden veel uit- gevoerd rijst en copra. Van uit de haven Banjoewangi heeft export van pisangs naar Australia plaats. Het aantal rijstspellerijen neemt toe. Aan- tal suikerondernemingen 2. De oorspronkelijke Javaansche bevolking vermengt zich langzamerhand met emigranten van Midden- en Oost-Java en on- dergaet ook daardoor een evolutie. De oud-Ban- joewangsche bevolking staat bekend onder den naam van Blambangers. (-1).

BANJOEWANGI District met gelijknamig hoofdplaats van de afdeling en het regentschap van dien naam, residentie Besoeki. Het district heeft eene oppervlakte van 978 K.M.². en telt 58 desa's met 64.000 inwoners w.o. 250 Europeanen, 1200 Chili eezzen, 540 Arabieren en 20 andere vreemde Oosterlingen (1905). BANJOEWANGI. Hoofdplaats van de afdeling, het regentschap en het district van dien naam, zeer fraai gelegen aan het nauwste gedeelte van straat Bali, op 8° 12' Z. breedte en 114° 22' O. lengte. Er was vroeger een vrij levendig verkeer, daar vele zeilschepen er om verversching kwamen of om zich te doen rapporteeren. Thans nog wordt zij door vele stoomschepen aangedaan, en is daar het aanvangspunt van het onderzeeschedeelte der internationale telegraafverbinding tusschen Batavia en Australië. De toestand van de haven laat te wenschen over. In 1905 bedroeg het aantal aangekomen stoomschepen 191 (607.054 M³); in 1914: 221 (1.276.903 M³). De woning van den Assistent-Resident, vroeger Residentiehuis, ligt te Soekaradja, een heuvel even buiten de eigenlijke koin van de plaats, vanwaar men een prachtig uitzicht over straat Bali en het omliggende land heeft. In het oude, sedert geslechte fortje Utrecht lag vroeger een kleino militaire bezetting.

BANJON (JAV.). Zie CONOCEPHALUS.

BANK (JAVASCHIE). De Javasche Bank is eene in 1827 bij publicatie van den liën December van dat jaar (Ind. Stb. no. III) in het leven geroepen particuliere instelling, die in 1881 bij notarieel^o acte van 22 Maai-t no. 29, overeenkomstig de bepalingen van het VVetboek van Koophandel van Nederlandsch-Indië, eide naamlooze vennootschap geconstitueerd word, en aan welke, op den voet van hot haar door de Kegccring verleendo „uitsluitend^o octrooi, de zorg voor den fiduciairen geldsomloop in Nederlandsch-Indië van den aanvang af tot den huidigegen dag bleef toevertrouwd. Het oorspronkelijk octrooi, dat met ult. December 1837 ten einde liep, doch tot ultimo Maart 1838 word verlengd, were! achtereenvolgens, met inachtneming van de wijzigingen waartoe de tijdsomstandigheden aanleiding gaven, hernieuwd bij publicatie van 17 Juli 1837 (Ind. Stb. no. 33) tot 31 Maart 1848; bij publicatie van 3 Maart 1848 (Ind. Stb., no. 12) tot 31 Maart 1858 met verlenging tot 31 Maart 1860 ingevolge publicatie van 28 Maart 1858 (Ind. Stb. no. 33); bij publicatie van 22 November 1859 (Ind. Stb. no. 98) tot 31 Maart 1870; bij publicatie van 6 Maart 1870 (Ind. Stb. no. 34) tot 31 Maart 1880 met verlenging tot 31 Maart 1881 ingevolge publicatie van 25 Maart 1880 (Ind. Stb. no. 70); bij publicatie van 13 Decoimbor 1880 (Ind. Stb. no. 220) tot 31 Maart 1891, bij publicatie van 11 Januari 1891 (Ind. Stb. no. 49) tot 31 Maart 1906. Bij dozo publicatie van 1891 werd in afwijking van al de voorafgaande octrooisverlengingen, die slechts voor een tijdperk van omstreeks tien jaren golden, do bank voor een tijdperk van vijftien jaren, gerechtigd oin als circulatiebank werkzaam te zijn onder voorwaarden, die, in overeenstemming met do te zake door haar toenmalig Bestuur onder dagteekoning van 15 Augustus 1889 ingesteld, haar opeitatiegebied zeer aanmerkelijk uitbreidden door de vergunning tot hot kooppeil en verkoopen van buiten N.-L. betaalbare wissels, in verband waarmede haar do vestiging van een eigen bijkantoor in Nederland werd vooroorloof; door do bevoegdheid tot rentegevonde aanwinsting van een deel huror operatiemiddelen aldaar; en tot

belegging van het geheele maatschappelijke kapitaal in effecten en ten deele in hypotheeken. Met enkele wijzigingen, o.a. do verplichte uitkeering aan de Koloniale kas van een derde der ter verdeling overblijvende winst der Bank is het met 31 Maart 1906 ten einde loopend octrooi bij Koninklijk besluit van 2 Januari 1906 no. 26 (Ind. Stb. no. 107) wederom verlengd voor vijftien jaren, dus tot 31 Maart 1921, welk tijdperk wordt geacht telkens op nieuw met een jaar verlengd te zyn, tenzij door den Gouverneur-Generaal of door de Bank door opzegging van oneigenigheid tot die verlenging zij blijkt gegeven. vEddelerwijl zijn bij Koninklijke besluiten van 17 Januari 1908 no. 47 (Ind. Stb. no. 76), en 7 Mei 1909, no. 36 (Ind. Stb. no. 363) enkele artikelen van het loopende Octrooi gewijzigd, in hoofdzaak rakende de verplichte metaaldekking der Bank tegenover hare dadelijk opeischbare schuld (bankbiljetten, bankassigaties en rekeningcourant-saldos) en hare bevoegdheid om in het buitenland betaalbare wissels te koopden.

Aanleiding tot de oprichting gaven, zoals in de overwegingen, van het eerste octrooi venneld staat^o, „de van meer dan eenen kant tot de regering gerichte aanvragen tot het daargestellen van eene particuliere bank op het eiland Java”. „Do kooplieden schreouwen om eene zoodanige inrichting, die ik hoop spoedig tot stand te zien gebracht”, schreef de Gouverneur-Generaal Van der Capellen onder dagteekening van 2 Augustus 1823 aan het Opperbestuur in Nederland, en werkelijk was reeds bij missive van 16 Juli te voren het ontwerp van een octrooi voor de Nederlandsch Oost-Indische Bank door de Regering aan „Directeuren van de bears te Batavia”^o (zie BEURS) ter fine van consideratie toegevoerd. Maar do zaak bleef hangende totdat de Com-missaris-generaal Du Bus de Gisignies, krachtens machtiging des Konings, het besluit afkondigde, waaraan de Javasche Bank haar ontstaan te dan ken heeft.

Het oorspronkelijk octrooi, dat haar de bevoegdheid schonk (art. 32) tot het uitgeven van biljetten „betaalbaar aan toonder op vertooning bij de Bank” van / 1000, / 500, / 300, / 200, / 100, / 50, en / 25, welke, zoolang zij aan hare verplichtingen zou voldoen, in dien tyd als wettig betaalmiddel op Java en Madura worden erkend (art. 35), hield de bepaling in

Het werd der Bank bij het aangehaald Art. 32 vrijgelaten om „zoo dit mocht worden wenschelijk geoordeeld” voorstellen te doen tot het uitgeven van „kleinor bankpapier”; maar eerst in hot boekjaar 1859/60 word gebruikgemaakt van de bij octrooi van 22 Nov. 1859 (Ind. Stb. no. 98) verleende bevoegdheid tot het uitgeven van biljetten van / 10,—, aan welke biljetten van den kant van hot publiek dadolijk een zoo gunstig onthaal ten deel viel, dat de Directie hierin aanleiding vond om aan do Regering machtiging te vragen tot het uitgeven van biljetten van / 5,—, welke machtiging haar bij Gouv. besluit van 31 Maart 1866 (Ind. Stb. no. 30) verloorde werd. Van deze biljetten werden 100.000 stuks aangemaakt en infomloop gbracht; maar in den loop van hot boekjaar 1882/83 word door do Directie beslotom om van de verdere uitgifte van biljetten van / 5,— af te zien, op welke maatregel coher om zeer bijzondere redenen (zie bl. 25 van het Verslag van den president over boekjaar 1894/95) werd teruggekomen. Thans zyn ruim 2 miljoen stuks van / 5,— biljetten in omloop.

(art. 6), dat het maatschappelijk kapitaal of fonds der bank uiterlijk uit f 4.000.000 zou kunnen bestaan, te verdeelen in 8000 action van / 500 welke in gangbare gouden en zilveren specien moesten voldaan worden; doch inmiddels zoude de Bank hare operaties kunnen aanvangen (art. 8), „zoodra een aantal van 2000 acties zal zijn besproken“. Van dit aantal nam de Regeering al dadelijk de helft voor hare rekening, en zoo kon bij besluit van 24 Januari 1828 (Ind. Stb. no. 1) de Bankgeconstitueerd worden verklaard; maar niettegenstaande den door de Regeering bij hare ambtenaren gebezigten aandrang tot deelneming in het kapitaal der Bank 1) bereikten de inschrijvingen eei-st in den loop van het boekjaar 1831/32 het gezamenlijk bedrag van f 2.000.000, op welk cijfer het maatschappelijk kapitaal ook bij de eerstvolgende oetroomvernieuwing bepaald bleef tot het boekjaar 1860/61, toen de eerste kapitaalvergroting haar beslag kreeg, en het door deelhebers gestort maatschappelijk fonds tot / 4.000.000 werd opgevoerd, om slechts weinige jaren later, in den loop van het boekjaar 1863/64, andermaal met / 2.000.000 uitgebreid en zoodoende op / 6.000.000 te worden vastgesteld.

Zoals in den aard der zaak ligt, was bij de samenstelling van het octrooi der Javasche Bank te rade gegaan met de bepalingen van het in 1814 aan de Nederlandsche Bank verleende octrooi, en dienovereenkomstig gold, met betrekking tot het gewichtige punt van de emissie van bankbiljetten, ook voor de Javasche Bank de regel (art. 33), dat „het geheele beloop der uit te geven bankbiljetten zich zal regelen naar het kapitaal of fonds der bank, alle beleeningen, escompten, gedeponeerde gelden, muntspecien en verleende credieten daaronder begrepen“; — maar van eene verplichte metaaldekking tegenover de in handen van het publiek zich bevindende biljetten was in geen van beide octrooien sprake. Zijst deze zoo veel zorg vereischende aangelegenheid werd dus overgelaten aan het bevel van de bestuurders der Javasche Bank, want al mocht bij een onderdagtekening van 18 December 1827 (Ind. Stb. no. 117) afgekondigd speciaal besluit bepaald zijn, dat de uit te geven „banknoten, als representatief van goud of zilver, steeds integraal in gouden en zilveren specien verwisselbaar zouden wezen“, — voorschriften om-trent de in acht te nemen verhouding tusschen den voorraad muntspecien en de in omloop gebrachte biljetten werden daarbij niet gesteld, en de Directie, die bij de aanvaarding van haar taak de verklaring moest afleggen, „dat zij buiten het bereik was van eenige bescheiden tot navorsching der grondslagen, naar welke in andere landen soortgelijke instellingen bestierd werden“, huldigde van den aanvang af de leer, dat de behoefte aan het door haar uit te geven „circulerend medium“ bepaald werd door „de wezenlijke tegenwaarde“, welke de Bank ter zake van hare credietoperaties „ten pa.nd behoudt“, gelijk zij in de eerste algemeene vergadering van deelhebers, gehouden op den 25sten Maart 1828, te verstaan gaf. Zoodoende gold voor den omvang der operaties feitelijk geen andere grens dan de in eerdere

i) Bij circulaire van de Regeering werd aan de voornaamste burgerlijke en militaire ambtenaren te verstaan gegeven, dat aan den Koning, op Hoogsteszelfs uitdrukkelijk verlangen, opgaaf zou worden gedaan, van degenen, welke zouden hebben medegewerkt om de Javasche Bank tot stand te brengen, alsmede van het door hen ingeschreven bedrag.

of mindere geweldheid van de biljetten der Bank, en daar deze in verband met den gebrekkigen toestand van liet muntwezen, waarbij de omloop van kopergeld een hoofdrol speelde, als een meer gerieflijk ruilmiddel een goed onthaal vonden van den kant van het publiek, konden de operaties op het gebied van disconteerings en beleeningen zich gestadig uitbreiden, en doorleefde de Bank gedurende de eerste tien jaren van haar bestaan een tijdperk van grooten bloei, die aan de gelukkige deelhebers dividenden van 12, 20 en eel'ang zelfs van 32 en 33 percent deed ten goede komen, Maar weldra volgde een tijdperk van bittere reactie, toen het bleek, dat op de meest roekelooze wijze crediet was verleend aan debiteuren, die buiten staat waren hunne gelde-lijke verplichtingen na te komen, en de Bank diensgevolge verliezen kwam te lijden, die haar maatschappelijk kapitaal schier geheel zouden hebben doen teloorgaan, indien aan den zoo benarden toestand niet het hoofd ware geboden door het ter algemeene vergadering van 5 Maart 1841 genomen, en door de Regeering bij beschikking van den 8en daaropvolgende no. 1 bekrachtigd besluit om over te gaan tot de kapitalisatie van het meereendeel der uitstaande vorderingen, voor zoo ver zij niet als volslagen hopeeloos te beschouwen waren 1). Op dien voet werd tot een bedrag van / 4.634.815 aan wisselvorderingen uitetel van betaling verleend, en niet zonder goed gevolg, want al moest achtereenvolgens nog tot belangrijke afschrijvingen worden overgegaan, zoo kon uit de winsten, die de operaties middelerwijl afwierpen, en die zeven jaren achtereen gereserveerd werden met onthouding aan de deelhebers van elk winstuitdeeling gedurende dat tijdsverloop, het maatschappelijk kapitaal gaandeweg wed er worden

i) De oorzaken van de crisis van 1841, die tot den geheelen ondergang der Bank had kunnen leiden, werden door den toenmaligen directouj- generaal J. D. Kruseman in een rapport van 8 Februari 1843 volgenderwijze uiteengezet: „Joor het ontrekken van de Javasclo stapelproducten, als suiker, koffie en indigo aan den particulieren hand el“ — om ze door de N. H. M, ten verkoop naar Nederland te doen zenden — en het vcrval- len der kustvaart, moesten do kooplieden van lic- verlede naar andere middelen van bestaan om-

• zien. In navolging van het Gouvernement moest de landbouw daartoe het middel aan de hand geven. Eigen middelen wayen daartoe niet voldoende, waarom het geld der Bank tot dat einde word gebezigd. Het spreekt van zelf, dat er dadelijk geen resultaten werden verkregen, weshalve men met de Bank op korte termijnen aangegang ver-bintenissen niet kondo voldoen. Hierdoor werden de vorderingen der Bank hoc langer zoo aanzien- lijkcr. Inmiddels hadden er eenige faillissementen plaats, en de Bank moest de endossanten der ac- ceptatien aanspreijen; deze konden ook niet beta- len; een algemen failliet en de totale ondergang der Bank zouden daarvan het gevolg zijn geweest, zoodat eene kapitalisatie onverinjdclijk noodza- kelijk was. Wanneer men de namen der gekapita- liseerde schuldenaren nagaat, zal men zien, dat velen derzelve in groote ondernemingen van landbouw zijn gewikkeld, waarvan sommigen meer, de anderen minder voordeelige resultaten verwach- ten, terwijl de meesten, zoo hun geen geruime tijd wordt gegeven om hunne schulden aan do Bank af te dragen, der Bank groote verliezen zul- len berokkenen“.

ger econst i-ueerd en opgevoerd tot het oorspronkelijk bedrag van / 2.000.000. Maar ook uit anderen hoofde had het bestuur dor Bank ernstig gevaar geloopten ; want reeds ettelijke jaren voor de moeilijkeclen ontstonden, waaraan zij in 1841 het hoofd had te bieden, was de specievoor- l'aad zoo goed als geheel uitgeput en de inwisselbaar- heid der biljetten dus feitelijk geheel illusoir gewor- den. Vasthoudende aan de opvatting, dat met het uitgeven van biljetten veilig kon worden voortge- gaan, mits de tegenwaarde aan vorderingen wegens „escompten, beleeningen en verleende credieten“ slechts aanwezig was, had do Directie zich aan het bevaren van eene zekere verhouding tusschen de biljetten-circulatie en het specie-depot in het minst niet laten gelegen liggen, en nu moge haar het verrijt van onzakkundig en roekeloos beleid met goed recht voor de voeten kunnen worden geworpen, niet minder groot is de schuld van de Regeering aan den noodlottigen toestand, waarin de Bank jaren achter- een verkeerd heeft.

„Toen de Javasche Bank in 1828 were! opgericht“, zoo leest men o.a. op biz. 568 van Mr. P. Mijer's Lc-vensschets van Jean Chretien Baud, „bestond er een stelsel van vrijen handel on landbouw. Genoegzaam al de voortbrengselen van den grond werden destijds aan de Indische markt gebracht, zoodat er een na- tuurlijke toevloeiing van edele metalen bestond, ter- wijl de koper-circulatie beperkt was. Men behoefde toen niet voor remises de edele metalen te gebruiken. Deze bleven in de kelders der Bank, en men dacht er niet aan om zync ban knot en tegen specie te verwis- selen. Tengevolge van de invoering van het cultuur- stelsel werden de koloniale stapelproducten aan do Indische markt onttrokken en naar Nederland voor rijksrekening overgebracht. Daardoor, hield aan de eerie zijde de aanvoer van edele metalen op, terwijl aan de and ere zijde de meeste remises niet konden worden overgemaakt dan juist in die metalen; waar- van het gevolg was, dat weldra de wisselkoera voor Java zeer nadeelig word J), en dat aklaar geen specie nicer dan tegen een hoog agio to verkrijgen was“.

Nog oneindig grooter echter werden do moeilijk- herkti door de schier ongebrideckte uitgifte van ko- pergeld, die kort na)830 onder het bestuur van Van den Bosch plaats vond. Steeds grootere hovcelhe- den van dit minderwaardige betaalmiddel werden van Regeeringswege in onloop gebracht, en toen het ongriecf hiervan voor het maatschappelijk vorkcer te groot en te tastbaar word, ontving de Bank, niet- tegenstaande de enistige tegenkanting van haar Di- rectie (die ten slotte zwichten moest voor de Ko- ninklijke bedreiging, dat, bij verdere onwil het oc- (root zou worden ingetrokken²⁾), hot bevel om tegen de door do .Rogering bij haar te deponeeren kopren

duiten een koper-representeerend papier uit te geven dat tot een bedrag van / 3.000.000 zou worden in omloop gebracht, en dat clan ook een deel is gaan uitmaken van de geldcirculatie, die feitelijk weldra alleen uit koper bestond ; want het van vroeger nog aanwezig goud en zilvergeld werd door de steeds toenemende kopercirculatie uit de kelders der bank en ten slotte ook uit het land verdreven i).

Ondi den samenwerkenden invloed van een en and er moest het specie depot van de Bank gematigd inkrimpen. Van ruim / 2.086.000 tegenover een biljetten- circulatie van / 2.166.750 bij het eind van het eerste boekjaar, was de metaalvoorraad bij het eind van het negende boekjaar 1836/37, waarover een winst van / 640.000 of 32 percent van het maat- schappelijk kapitaal werd uitgekeerd gedaald tot / 526.224 tegenover een biljetten-circulatie van / 6.927.250; maar eclairg werd de toestand nog ho- pelooser, want in Juli 1839 was de speciekas op een bedrag van / 18.678 na geheel uitgeput en van verde- re verzilveing harer biljetten kon dan ook voor de Bank geen sprake nicer wezen.

Toch bleef het verkeer er zich van bedienen, om- dat men dit betaalmiddel nu eenmaal niet missen kon, en omdat men er op meende te kunnen ver- trouwen, dat de Regeering, die zelf bleef voortgaan met het in betaling aannemen der biljetten, het pu- blick ten slotte zou weten te vrijwaren voor de ge- volgen van een staat van zaken, waaraan zij voor een niet gering deel zelf schuldig stond. Schoon on- in wisselbaar, bleef het bankpapier dus als algemeen betaalmiddel in omloop, zonder dat de Rcegeering in cenig opzicht tusschenbeiden behoefde te komen, en zeer waarschijnlijk zou deze toestand nog lang hebben kunnen voortduren, indien niet in het begin van 1845 het goval zich had voorgedaan, dat door den houder van een assignat at ie geveerd / 4598.70, afge- geven door het agentschap dor Bank te So era ba ja, betaling in specie langs den weg van rechten geeischt werd. Die eisch werd door den rechter in eersten aan- leg afgewezen (22 Mei 1845), hoofdzakelijk op grond van de overweging, dat een assignatie niet met een bankbiljet gelijk te stellen was, en dat door do Bank „dus wel en terecht present at ie was gedaan om de geeiscto som in Javaansch bankpapier te be- talen“, maar met dezic uitspraak (die trouwens later door het Hoog Gerechtshof, 18 Aug. 1845, venicigtig werd) was het govaar, dat de Bank dreigde van den kant van personen, die, gelijk do Gouverneur-Gene- raal goedvond aan hot Opperbestuur te rapporteeren „met boos opzet bezig waren de racest mogelijke maatschappelijke ongeligheden te verwekken“, niet afgewond ; en ten eihde nu eventuelle verdere moeilijkheden to voorkomen, was reeds hangende de procedure, op dringend aanzoek van de Directie der Bank en van de Factory der Nederlandsche Handel- maatschappij, en op het censtemmig ad vics van de

1) In de jaren 1843, 1844 en 1845 werd de \vis- Helkoors op Nederland genotcerd op 72 / 80 Neil erl. courant voor 100 Ind. courant.

2) Bij kabinetsmissive van 1G Juni 1832 no. 1141 word do Bank op last van Zijne Majestic aaiiggeschreven: „aan do keuze van do meerder- heid der deelhebbers te onclerwerpen, 6f intrekking van het octrooi, 6f het deponeren door hot Gouvernement van een som kopergeld, drio mil- lion gulden niet to boven gaande, bij do Bank, en het uitgeven van een papieren munt of bon tot een gelijk bedrag aan toonder botaalbaar, ondu zoo- danige nadere bepalingen a ls met de directie zul- len worden beraaind; zullende geom alternatief tusschen deze kunnen worden aangenomen.“

3) Het bij do Bank gedeponeerde kopergeld werd door de Rcegeering successievljk wed er tot zich genomen, teneinde in de behoeften van den staatsdienst te kunnen voorzien. Maar hot daarte- gen valdeerondo koperpapier bleef onverminderd in omloop, en toen do Directie der Bank niet lan- ger mot dion stant van zaken genoeg on meondo te kunnen nomen, werd haar bij Gouv. besluit van 23 Augustus 1841 No. 1, to boscheid gogeven, dat het van haar kant “even onkiesch als ongepast was“ om do Regeering, bij de financieele moeilyk- heden waaraan zij het hoofd had te bieden, mot dergelijke bezwaren te komon lastig vallen.

<Generale Directie van Financier! en van den Raad van indie bij publicatie van 29 Maart 1845 (Ind. Stb. no. 10) aan do bank verboden „om gedurende den tijd van een jaar verwisselingen van door haar uit- gegeven biljetten aan toonder tegen specie to doen“, en werd tevens „aan alle collegien van justitie geïn- terdiceerd om gedurende datzelfde tijdvak kennis te nemen van rechtsvorderingen, de strekking hobben- de om de Bank tot zoodanige verwisseling te nood- zaken.“

Zooda in den considerans van die publicatie to lezen staat, achte de Regeering zich tot het nemen van dezen maatregel gerechtigd „bij ontstentenis van eenig ander wettig middel tot afwering van do nadeelen, welke voor het algemeen belang uit verplichte verwisseling der biljetten zouden voort- vloeien;“ maar de inwendige toestand der Bank was middelwjl in vergelijding met eenige jaren tevoren reeds zeer aanmerkelijk verbeterd. Onder ultimo Maart 1845 toch was de specievoorraad reeds weder gestegen tot iets boven de /3.000.000 bij een biljot- ten-circulatie van /7.986.200, doch eurlang kreeg de Bank rekening te houden met eene geheele nieuwe orde van zaken in verband met de bij publicatie van 4 Februari 1846 (Ind. Stb. no. 3) verordende invoering van het receptienstelsel (Zie MUM T VV EZEN), dat als overgangsmaatregel en als wegbereider tot het eindelijk herstel van het Indische muntwezen, in ve- lerlei opzichten een einde maakte aan den gebrekki- gen munttoestand, waarmede het maatschappelij k en handelsverkeer in hot algemeen en de Javascho Bank meer in het bijzonder zoo vele jaren achteroon hadden te kampen ghad.

Doch eerst met de feitelijke inwerkingtreding der muntregeling van 1 Mei 1854 brak voor do Bank een tijdperk aan van meer normale ontwikkeling, dan zij tot dien tijd gekend had. Dank zij do betere munt- verhoudingen, en de eurlang hiermede gepaard gaan- de trapsgewijze loslating van hot tot zij no nisterse grenzen doorgedreven Gouvernementscultuur- en consignatiestelsel, nam het particuliere handelsverkeer gestadig in omvang en betekenia toe, en do goede vruchten hiervan bleven voor de Bank niet uit. De van regeeringswege tot het herstel van het muntwezen naar Indie gezonden specie vloede in gedeel- te in de kas der Bank (van f 1.770.000 bij het •eind van *t boekjaar 1855/56 steeg de specievoor- raad van de Bank onder ultimo Maart 1862 tot /10.080.000 en onder ultimo Maart 1865 tot 20.845.000); aan de onvoorwaardelijke inwissel- 'baarheid van hare biljetten beloofde dus weldra •door niemand meer te worden getwijfeld, en gaande- weg verkregen zij door den geheelen arohipel hot burgerrecht, zelfs in die streken, waar van de vesti- ging van een agentschap der Bank nimmer sprake was geweest.

Zoodoende kon do Bank hare operatien weder op gezonden en degelijken grondslag uitbreiden; maar in verband met dien gewijzigden toestand moest do vergrooting van het maatschappelij kapitaal daar- bij vanzelf aan de orde komen, want geheel afgeschoi- den van de vraag, of een eigon kapitaal van 2 mil- lionen niet te gering moest worden goacht als waar- borgfonds tot dekking van de verliezen, die op do operatien mogeUjkerwys zouden kunnen geleden worden, stond men nu voor het feit, dat volgens de toenmalige begrippen, die zoolw door do Regeering als door de Directie der Bank gehuldigd werden, do aan de uitgifte van biljetten te stellen grens be- heerscht werd door de hoegrootheid van het maat- echappeljg kapitaal der Bank. Het toestaan van een

hoogere emissie dan het drievoud van dat kapitaal, achte men eene bedenkelijke zaak; en zoo was men er niet dan schoorvoetend toe gekomen om het maximum der emissio bij Gouv. besluit van 24 Juli 1856 no. 4 vast te stellen op 6 miljoen, in plaats van het cijfer van /5.258.575, waaraan men de Bank bij gouv. besluit van 27 October 1854 no. 2 gemeend had te moeten binden.

Een en ander vond plaats onder de werking van- het in 1848 hernieuwde octrooi, waarin voor het eerst de bepaling voorkwam, dat de uitgifte een ze- ker door den Gouverneur- Generaal te bepalen bedrag niet zou to boven gaan; maar welk octrooi ver- der geen voorschriften bevatte omtrent de verplichte metaaldekking. Niet-v66r 1859, bij do hernieuwing van het octrooi tot ultimo Maart 1870, werd in deze van den aanvang af bestaande leemte voorzien door de bepaling van Art. 30, dat „geen uitgifte van bank- biljotten plaats heeft, tenzij de Bank minstens drie tienden van het uit te geven bedrag beschikbaar heb- b© in wettige betaalmiddeleo *) met dien verstande evenwel (art. 31), dat „de hoogste som, die op den in art. 30 bedoelden voet kan worden uitgegeven door den Gouverneur-Generaal, op 's Konings machti- ging naar omstandigheden zou worden bepa&ld“, blijvende het evenwel aan de Directie overgelaten (art. 32) om ook, boven de vastgestelde hoogste som, biljetten uit te geven, „mits het vollo bedrag daar- van in wettige betaalmiddelen bij de Bank beschikbaar zijt boven en behalve do vol gens art. 31 verplichte reserve*“

In verband nu met deze bepalingon werd het maximum dor emissie vastgesteld op 7 miljoen, welk bedrag reeds spoedig ontoereikend werd be- vonden, met het oog op de toenemende credietaan- vraag van den kant van den handel; doch van vor- dere uitbreiding wildo de Regeering niet wooten, zoolang de bij de jongste octrooi- vernieuwing voor- geschreven vergrooting van het maatschappelij kapitaal tot 4 miljoen haar beslag niet zou hobben or- langd. In den loop van het boekjaar 1860/61 kwain deze zaak in orde, on toen volgdo bij Gouv.-bosluit van 31 Juli 1860 no. 5 ook do vergunning het maximum tot 10 miljoen op te voeren; maar ook doze uitbreiding van do opera tie-middolon der Bank bleek weldra volkomen onvoldoendo to zijn. „Bij do steeds toenemendo uitbreiding van handel en in- du&trie“, dus leest men op bl. 7 van hot verslag over hot boekjaar 1861/02, „waren de operatien dor Bank weldra in zoodanigo mate gestegen, dat veelal van het geheele oporatio-kapitaal slechts con zeer gering bod rag beschikbaar overbleef“.

Niottegenstaande do opvoering van de disconto- ronte tot 8 on 9 percent, was de bchoefte aan cre- diothulp in do laatste helft van 1861 z66 dringend, dat do Directio, ton oinde „den handel voor grooto moeilijkhodon to bowaron“, op eigen verant woorde- lijkheid do haar van Regeeringswege gestelde opora- tiegrens met een paar ton gemcond had te mogen overschryden, — eone handeling die zeer cuvel werd opgenomen, en haar eene ernstige vermaning op den hals liaalde, — on toen zij zich op grond van dien onhoudbaren stand van zakon tot do Regoorung wendde met het boscheiden verzoek om het maximum der emissie to verhogen met 2 miljoen en mitsdien te broncon op 12 miljoen, wot dit verzoek eerst na vorloop van ruim een jaar ingowillig, onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat do Bank haar eigin kapitaal andermaal mot een gelijk bed rag van 2 miljoen zou uitbreiden. (Gouv. besluit van 24 Oct. 1862 no. 1).

De tweede kapitaalvergrooting, die met het oog op het juister inzicht, dat men sedert in bank-zaken verkregen heeft, veilig achterwege had kunnen blijven, werd der Bank dus in den vollen zin des woords afgedwongen, en hangende de hieraan voor- afgaande maatregelen, bleef do toestand van de In- dische geldmarkt, tot groot nadeel van het algemeen, steeds even gespannen. Gedurende het geheele jaar 1862, op het tijdstip dat het te veilen quantum gou- venemens-suiker verduubde, en voor het eerst met den verkoop van gouvernementen-koffie een proef zou genomen worden, was de operatiekracht der Bank zoo goed als geheel uitgeput. In September en October 1862 zou door het Gouvernement voor eene waarde van 5 miljoen aan producten verkocht worden, maar niettegenstaande de welvoorzene speciekas was de Bank niet bij machte 66n pikol product te beleenen. Volgens haar toenmalig ootrooi toch moesten beleeningen op koopwaren steeds ach- terstaan voor die op goud en zilver, en zoo broe- vend was het op dat oogenblik, niet tengevolge van inn&rtlijke zwakte, maar tengevolge van de haar door de Regeering gestelde operatiegrens, met de mid- delen der Bank gesteld, dat in een door den handel van Batavia aan de Regeering ingediend request van 18 October 1862 moest gewezen worden op het ongehoorde feit, dat op een geldswaardig bedrag van ruim / 300.000 aan gemunt en ongemunt goud niet meer dan / 50.000 in beleening had kunnen worden voorgeschoten, omdat de Bank niet andermaal op eigen gezag de haar gestelde operatie-grens wildo overschrijden.

De bij Gouv.-besluit van 24 Oct. 1862, voor den tijd vnn den jaar toegestane voorwaardelijke uit- breiding der emissie met 2 miljoen, dio bij Gouv.- besluit van 30 October 1863 definitief werd vastge- Bteld, bracht ecnige hulp in den nood; maar geen afdoeiende hulp, even min ala de bij Gouv.-besluit van 12 December 1864 no. 2 toegestane verhooging van het maximum tot 15 miljoen, want in de cerate helft van 1866 werd de toestand nog benarder dan hij in de zorgvolle jaren 1861 en 1862 geweest was. Niet- tegenstaando hot disconto achtercenvolgens tot 9, 10 en 10% percent verhoogd werd, bleef op 28 Febru- ai*1 1866, nog slechts / 100.000 aan beschikbaar ope- ratie-fonds over, en zag do Bank zich in de zonder- linge noodzakelijkheid gebracht om haro portefeuille bij Kcgeeringscollegien te gaan redisconteeron, ter- wijl maatregelen beraamd werden om zich zelfs tot '\$ lands kas to wend on ter bekoining van do hulp, die zoo dringend noodig was, *niet* uit gobrok aan middelen, want do speciekas was ruim voorzien, maar omdat de Bank zich die middelen niet *kon* ten nutto mftken tongvolvo van de bepalingen, waar- door haro operatiekracht totaal verlamd word).

Door ceno herniowdwo uitbroiding van hot maximum tot 18 miljoen bij Gouiv.-bosluit van 23 Juni 1866 no. 10, on tot 20 miljoen bij Gouv. bosluit van 26 September daaraanvolgende no. 4, word aan do

*)Op bovongenoemden datum van 28 Fe- bruari 1866 bezat de Bank een speciekas van / 17.439.816, terwijl aan dadclijk opeischbare schulden (bankbiljetten, saldo*8 on assignatien) een bedrag van / 27.838.934 uitstond. Volgens de *titans* geld eed en bepalingen zou de bank op dat oogenblik dus van een nog beschikbaar metaal- saldo van / 6.304.253 voor vordore opora-ten heb- ben kunnen partij trekkon, terwijl haar volgens de *toen* geldendo bepalingen slechts een beschik- baar operatiefonds van / 100.882 overbleef.

bestaande bezwaren weder voor cen tijd lang tege- moet gekomen, en gedurende eenige jaren achtereen' bleef de geldmarkt voor nieuwe stoomissen gevrij' waard, omdat in verband met de uitbreiding van den werkkring van verschillende particuliere credit- insteDingen, die gaandeweg verreezen waren (Nederl. Indische Handelsbank, Rotterdamse Bank, Internationale Credit- en Handelavereeniging Rotterdam, en de Chartered Bank of India, Australia and China), de creditiehpul der Javascbe Bank in minde- re mate, dan toen zij nog het rijk alleen had, behoef- de te worden ingeroepen. Van ruim 15 miljoen in de jaren 1866/68 daalden de uit zettingen allengskens tot beneden de 10 miljoen in het begin van boek- jaar 1871/72; maar toen de zaken eerlang een ande- ren keer namen, en de operatien zich gestadig uit- breidden, voornamelijk ten gevolge van het aan demark t komen van groot ere hoeveelheden particuliere producten, toen kwam de Directie weder te staaw voor een toestand, die, gelijk zij in haar verslag over *t boekjaar 1874/75 bl. 11 opmerkte, „haar met na- druk de beperktheid van do operatiemiddelen der Bank in herinnering moest brengen". In een aan de Regeering ingediende missive van 8 Sept. 1874 zette- zij dien toestand omstandig uiteen, met dringend verzoek om ten spoedigste het maximum der emissie te willen vaststellen op 25 miljoen; en ditmaal had de Bank de voldoening, dat haar verzoek reeds bij Gouv.-besluit van 19 September 1874 (Ind. Stb. no. 220) werd ingewilligd. in afwachtingvan de beslis- sing van het Opperbestuur op het reeds eenigen tijd' tevoren van de Bank uitgegane voorstel om, *met algeheele leryzdesteUing van elk maximum*, den waar- borg voor de uitgegeven biljetten alleen te zoeken in het speciedepot, en de papiercirculatie in Indie voor- taan aan dezelfde regelen te binden en te doen ge- hoorzamen, die door een veeljarige toepassing in Nederland volkomen proefhoudend waren bevon- den. Die beslissingviel gunstguig; bij ordonnantien van 18 Maart 1875 (Ind. Stb. no. 75 en 76) kregen de voorstellen van de Bank hun beslag; want voor den vervolge zou alleen do bepaling gelden, dat het ge- zamenlijk bedrag van omloopende bankbiljetten, bankassignatien en rokeningcourantsaldo*s steeds voor minstens twee vijfde gedeelte door munt of muntmateriaal moet gedekt zijn. En zoo werd haar dus, meer nog ton gorieve van hot verkeer, dan tot haar eigen geldelijk voordeel, geschonken wat haar tot dien tijd steeds had ontbroken: het vermogen om door het uit go von van niet ten voile door metaal gedekto biljotton te gomoot te komen aan eene tijde- lijko meerdero behoefte aan circulatie- middelen.

Van welk con overwegend belang de in 1875 tot stand gebrachtwo hervoring, — con van de ge- wichtigste momenten in do geschiedenis der Bank, nadat zij don onspoed dor jaren 1841 en volgende was te boven gekomen — voor het verker geweest is, bleek reeds spoedig. Gedurende do corsto helft van 1876 bleef do creditietvi-aag, zoals in dien tijd van het jaar gewoonlijk het goval is, tamelijk be- perkt, maar bij de nadering van hot afschopseizoen, in den aanvang van hot tweede semester, begon zich een zoo levondigo vraag naar gold te openbaren, (van / 12.800.000 in den aan vang van April 1876, st egen do uitzettiiigen in September daaraanvolgende tot boven do / 23.000.000), dat weder onstigo moeilijk- heden zouden zijn ontstaan, indien de Bank nog aan hot verplichte maximum van / 25.000.000 waro gebonden geweest.

Bovenal echter in hot zorgvolle crisisjaar 1884 kwamen de zegenrijke gevolgen van de bankrcgeling

van is75 duidelijker dan ooit aan het licht. Immere, wanneer de oude regeling op het stuk der emissie, drie tienden metaaldekking met een maximum uitgifte van 25 miljoen — nog kracht van wet had gehad, zouden de operatiemiddelen reeds in den loop van Juli 1884, dus lang voor de storm losbrak, die het meereendeel der particuliere credietinstellingen dreigde omver te werpen, met een opereerend kapitaal van nog geon 20 miljoen zijn uitgeput geweest, terwijl de bohoefven van het verkeer in het laatst van November en het begin van December tot bij de 26 miljoen stegen; en in de gegeven omstandigheden zou eene te beperkte operatiekracht van de Javtsche Bank de noodlottigste gevolgen na zich hebben gesleept, en tot eene inaatschappelijke ontbinding hebben kunnen leiden, waaruit voor handel en nijverheid, en ook voor den Staat zelve, de grootste politieke en financieele inoelijkheden zouden ontstaan zijn. Dank zij echter de nieuwe regeling — vier tiende metaaldekking zonder maximum — bleven de dadelijk opeischbare schulden der Bank, ook toen hare credieten de grootste uitbreiding erlangd hadden (met / 25.886.000 op 3 December 1884) nog voor ruim 50 procent door metaal gedekt; en het is thans niet twijfelachtig meer, dat groote en onherstelbare rampen in de handelswereld zijn voorkomen door de gerustheid, die de wekelijks openbaar gemaakte bankstaten verwekten, dat, waar a lie andere credietinstellingen zich moesten bejierken en terugtrekken, de Javtsche Bank steeds bij machte bleef om aan elke soliede, tijdelijke credietvraag te voldoen. Zoodoende heeft zij het hare kunnen bijdragen tot redding uit den zoo hoogst neteligen en gevaarvollen toestand; want zonder de buitengewone hulp, die de Javtsche Bank verleen kon, en in meer dan den geval verleend heeft, zij het ook soms met terzjdestelling, zoo niet verkrachting van de bepalingen, waaraan hare Directie krachtens het Octrooi gebonden was, zou het volstrekt onmogelijk geweest zijn om den tijd tewinnenvoor het tot stand te brengen in Nederland van de combinatiën, wier optreden aan het wankelend verkeer den meer blijvenden steun heeft geschonken, welke noch zij, noch eenige andere instelling in Indie verleen kon. Zij stond dan ook meer dan eens voor hare verantwoordelijkheid van nabij rakende uiterst moeilijke beslissingen, die geen moeilijk overleg zouden gecischt hebben, indien een ettelijke jaren te voren van haar uitgegaan voorstel ingang bij de Regeering had kunnen vinden. Bij gelegenheid namelijk van de aan de orde zijnde verlenging van het met ultimo 1880 ten einde Joopende Octrooi had de directie krachtig geijverd voor het verkrijgen van de bevoegdheid tot het tijdelijk verstrekken van gelden tegen onderpand van hypotheecairo inschulden. „Wie over de zaak nadenkt,“ dus leest men op bl. 11 van het Verslag van den President over boekjaar 1879/80, „moet inzien, dat de eigenaardige verhoudingen, die de Bataviasche geldmarkt kenmerken wegens het ontbreken van een eigenlijke effectenmarkt, en nu gelduitzettingen in hypotheek schier het eenige middel tot rentewinning zoo voor particulieren als voor geldinstellingen is, op een gegeven oogenschijn onoplosbare moeilijkheden kunnen doen geboren worden, wanneer de gelegenheid niet bestaat om, zelfs voor korten tijd, gelden te kunnen opnemen onder verband van niet dadelijk opvorderbare waarden.

Die gelegenheid ontbreekt thans geheel en al. Enwerkelijke behoefte en billijke eisch brengen in het belang van het algemeen dan ook onzes erachtens mede haar bij de Javtsche bank open te stellen.” Maar er

volgde nul op het rekest, en eerst de crisis van 1884 heeft de Regeering de oogen geopend. Sedert is in het Octrooi van 1906 de verlangde bevoegdheid onder zekere restrictiën aan de Bank verleend. Zieoverdeze aangelegenheid Economist van 1906, deel I, bl. 85/88.

Kon dus in 1884 een voor het verkeer hoogst dreigend gevaar door bemiddeling der Javtsche Bank worden afgewend en bezworen, toch bleek weldra, dat de gewijzigde toestanden en verhoudingen, welke de crisis van 1884 deden geboren worden, eene voor de Bank zeer ernstige schaduwzetting hadden. De gelden, die ter redding van de in moeilijkheden geraakte particuliere credietinstellingen en cultuurbanken in Nederland bij wijze van obligatieleningen tot een gezamenlijk bedrag van / 27% miljoen waren bijeengebract, vloeiden voor een goed deel naar Indie, en brachten eene openhooping van beschikbare middelen teweeg, die de weikelijke behoefte reeds spoedig verre te boven ging. Terwijl voor 1884 de credietthulp der Javtsche Bank op ruimschaal was ingeroepen door de particuliere banken, traden dezen thans als credietgevers op discontonebeleening-gebied met haar in mededinging, en zoo zag de Bank hare credietoperatiën slieren van jaar tot jaar inkrimpen, en van gemiddeld / 17.049.000 in 't boekjaar 1884/85 tot gemiddeld / 6.334.000 in 't boekjaar 1889/90 terugloopen, een lager cijferdan sedert het boekjaar 1857/58 ooit was voorgekomen. Maar hiermede was ook het laagstestandpunt bereikt. De meest vrijgevege bepalingen van het octrooi van 1891 stelden haar in staat om hare operatiën ook op het gebied van den buitenlandschen wisselhandel uit te breiden, en een deel van hare operatiemiddelen in Nederland rentegevend aan te wenden, terwijl zij toevens de bevoegdheid erlangde om haar (heele) maatschappelijk kapitaal ten deele in effecten en ten deele in hypothecken rentegevend te belleggen).

¹⁾ Van geldbelegging in hypothecken en effecten, ten is voor de Bank eerst sprake geweest ondcioo werkiig van het octrooi van 1848, waarmede in het octrooi van 1837 voorkomende bepaling, dat 10 procent van de overwinst boven 9 procent van het maatschappelijk kapitaal zou ten goede komen „aan zoodanige liefdadige gestichten als daartoe door den Gouverneur-Generaal zullen worden aangewezen,“ vervangen word door het voorschrift, dat den derde van de zuivere winst zou strekken „tot het daarstellen en voeden van een reservefonds“, totdat dit fonds vijftig ten honderd van het maatschappelijk kapitaal zou bedragen. In verband hiermede word bij Gouv.-besluit van 17 Decem ber J 853 no. 7 machtiging aan de bank verleend omi dat fonds te belleggen in inschrijvingen op het Grootboek of in certifiaten Werkelijke Schuld, in schuldbrieven ten lasto van Nederlandsch-Indie en in hypothecken, met bevoegdheid de rente van een en ander onder de algemene inkomsten der Bank op te ncniën. Het reservefonds nu was by het eind van 't boekjaar 1859/60 gestegen tot J iniljoen, en word kracltens gouv.-besluit van 18 Mei 1860 no. 5 gekapitaliseerd, bij de volgens het octrooi van 1859 voorgescreven uitbreiding van het maatschappelijk kapitaal tot / 4.000.000; maar tot opzcgging van hare hypotheaire en andere beleggingen werd do Bank lierdoo niet verplicht, want art. 44 van dat octrooi juncto artikel 27, schonk haar do bevoegdheid om den vierde gedeelte van het maatschappelijk kapitaal, dus een bedrag van / 1.000.000

Als een gevolg van een en ander brak voor de Bank een tijdperk van hernieuwden bloei aan, en zag zij den omvang van hare credietpractien van het zoeven genoemde, gemiddelde van / 6.334.000 weder stijgen tot / 9.056.000 in 1890/91, en met inbegrip van do operatien van het met 15 Mei 1891 geopende Bijkantoor in Nederland tot / 19.609.000 in 1891/92; tot / 21.694.000 in 1892/93 en tot / 19.985.000 in 1893/94. In de daarop volgende 10 jaren namen deze cijfers nog geleidelijk toe, maar vooral sedert het jaar 1906 is er voor de Javasche Bank een nieuw tijdperk aangebroken, in hare geschiedenis zonder wederga. Met ingang van 1 April 1906⁷ was het z^g.⁷ieuwe octrooi ingegaan, feitelijk zonder groote veranderingen ten opzichte van het op 31 Maart 1906 afgeleopen oude octrooi. Allerwege waren echter reeds kentekenen voor hen die scherp wilden zien, dat eene verandering in de economische toestanden onzer O. I. Kolonien gaande was. Onder het krachtige bestuur van den Gouverneur Generaal J. B. van Heutsz werd aBerwege op de buitenbezittingen orde en rust gebracht, een botere erkenning van het Nederlandsche gezag, waardoor de welvaart op die buitenbezittingen zienderoogen toenam; import en export, scheepvaartverkeer, verkeer op spoor- en tramwegen was bijna in alle richtingen

en na de uitbreiding van het maatschappelijk kapitaal tot 6 millioen, een bed rag van / 1.500.000, voor dergelijke uitzettingen aan te wenden. Hiermede bleef de Bank clan ook geregeld voortgaan, doch bij de hernieuwing van het octrooi in J 870 werd haar dio bevoegdheid ontnomen, en gclast (ordonnantie van 6 Maart 1871 no. 5) om zich binnen een termijn van vijf jaren van alic hypolbeaie vordermgen te ontdoen, met dien verstande, dat telken jare een vijfde deel zou nieeton worden afgelost. Het gelukte der Direct⁷. echter om do Rcgeering op dit besluit to doen terugkomen, om om bovendien hot voor beleggngen in hypotheken en effecten beschikbaar bed rag to doen vaststellen op 66n derde van het kapitaal of 2 jnillioen, plus het bedrag van het krachtciis het octrooi van 1870 opnieuw in het lcvn geroepen roservefonds. Bij het octrooi van 1880 word do gesticde grens uitgebreid to do helft van het kapitaal of 3 inillioen, en eindelijk werd bij het octrooi van 1891 aan do Bank do bevoegdheid verleend, to belegging van het *geheele* inaatschappelijk kapitaal in Nederlandsche of Nedcrlandsch-Indischo Staatsschuld en in anil ere te Batavia, te Amsterdam of op andero voorname plaatsen in Europa dagelyks vrhandelbaro schuklbowizzen, of in corate hypothoken op onroerend goederen in Nederlandsch Indie, mot (lien verstando evenwel, dat in hypothoken ten bohoevc dor Bank nimmer meer dan den dordo van haar gestort kapitaal mag worden belegd, Dicnovoreenkomstig was op ulto. Maart 1915 van het kapitaal ad. 6 millioen belegd:

in Kfccten	/	5.517.744.—
in Hypotheken	-	75.000.—
of to zamen	/	5.592.744.—
terwijl de geld on van hot reservcfonds ad / 3.119.491, — bekgd waren:		
in Eef fee ten.....	/	2.753.988.—
in Hypotheken	-	niets,
of to zamen	/	2.753.988 —

toenemend, en ook de werkring der Javasche Bank moest met die vermeerdering op ander gebied ge-lijken tred houden; hare uitzettingen, maar vooral de omloop barer bankbiljetten werden aanmerkelijk grooter. Daarbij kwam dat de zuivering van den N. I. Archipel van vreemde munt, bepaaldelijk van dollar-munt in verschillende soorten in het gewest Oostkust van Sumatra (zie onder MUNTWEZEN) en do vestiging van cen aantal nieuwe kantoren der Bank (zie hieronder) ook uitbreiding aan haren werkring gaf.

Bo ven is reeds in het kort medegedeeld dat bij de octrooiwijziging, in 1891 ingegaan, bopaald was dat een Bijkantoor der Javascho Bank in Nederland zou worden opgericht; tot dien tijd was de Nederlandsche Handel-Maatschappij in Nederland de vertegenwoordigster der Javasche Bank, gelijk deze laatste nog bijv. te Makasser tot 1908 de vertegenwoordigster der N.H.M. is gebleven. De heeren B. Heldring, destijds direct eur der Kasvereeniging, later directeur en president der Ned. Handels-Mij. en Mr. N. P. van den Berg zijn de krachtigste pleiters geweest voor de oprichting van cen eigen Bijkantoor der Bank te Amsterdam. Aanvankelijk zat daarbij wel in de eerste plaats de gedachte voor om de mid- delen der Javasche Bank door uitzettingen in Europa meer vruchtdragend te maken, en had men voor dit doel ook de bevoegdheid aan de Javasche Bank toegekend om eene portefeuille to houden van in het buitenland betaalbare wissels, doch steeds meer kwam de uitmuntende maatregel van hot hebben van een eigen kantoor in Amsterdam voor do behandeling der belangen van de Javasche Bank to zijn recht, to dat in den loop der jaren het Bijkantoor der Bank to Amsterdam zijne onmisbaarheid volledig heeft bewezen en een dor belangrijkste afdelingen dor Bank is geworden, niettegenstaande steeds gestreng is vastgehouden aan hot beginseldat het Bijkantoor geen eigen zaken doet, doch uitsluitend de belangen der kantoren in N.-Indie vertegenwoordigt.

Iii 1891 werd aan de bevoegdheid to hot houden eener buitenlandsche wisselportefeuille de beperking opgelegd, dat hot bedrag dier portefeuille niet langer dan gedurende een tydvak van twee maanden de som van hot beschikbare metaalsaldo mocht to bo ven gaan, waaronder te verstaan, het bed rag aan cdcl metaal, dat do Bank bezit boven 40 % van het geheel haror dadelijk opviaagbare obligo*s (bankbiljetten, rek.-courant saldi-credit, en bankassigatien nog in omloop). Deze beperking was echter wel bcschouwd vrijwol gdcachtenloos in het octrooi van 1891 gebracht, bepaaldelijk in navolging van cen soortgelyk voorechrift voor De Nederlandsche Bank. Men had daarbij echter uit het oog verloren hot groote verschil in de wisselmarkt van do kolonien op het moedcrland. In Nederland bestaat steeds een belangrijk aanbod van binnenlandsche wissels, on do portfofuillo van Do Nederlandsche Bank bestaat daaruit voor vole milli- oenen. De binonlandscho wissels in do N. I. kolonien zijn editor schaaish, en bestaan voornamelyk uit promessen van Chineseche, Arabischo on inlandsche koopers van goederen van een botrekkellyk klein aantal importhuizen, torwyl verdor do binnonlandsche promessen veeleal hun grond vinden in geldleeningon, maar al te dikwijls niet vreemd aan wockor. Dat binnonlandscho papier is dus slchts voor een betrekkellyk gering bedrag geschikt om in de portefeuille coner circulatiebank to komen: daarentegen bestaat de gvoato Industrie on de be-

langrijke handel van Ned. Indie in de koloniale producten als suiker, rijst, thee, koffie, copra, tabak, kapok, katoen, mais, rubber, tin, enz., al welke artikelen voor verreweg de groote meerderheid bestemd zijn voor export, voornamelijk voor Nederland en Engeland en Engelsche Kolonien, en overigens naar alle deelen van de wereld. De wissels voor financiering dezer goederen zijn dus betaalfbaar in Nederland, in Engeland, enz., dus zoo goed als alien buiten Ned. Indie. Indien dus de Javasche Bank ook op het gebied van den wisselhandel de inheemsche industrie en handel van de kolonien wil steunen, dan moet zij ook die wissels nemen, al zyn zij betaalbaar buiten de kolonien. Jaren lang had de Javasche Bank niet veel overlast ondervonden van die beperking, omdat wegens den niet zoo grooten omvang van zaken in de kolonien de metaalvoorraad der Javasche Bank in den regel ruim bleef, en die beperking dus niet belemmerend optrad. Toen echter die ongekend groote opleving in onze kolonien was aangevangen en zelfs steeds meet voortgang maakte, bleek eerstens dat die beperking der Javasche Bank op den duur zeer zou belemmeren om handel en industrie van het eigen land voldoende te steunen, doch tevens werd nu duidelijk dat daar mede bovendien het middel getroffen werd, waardoor de Javasche Bank haren metaalvoorraad langs een voor een Oostersch land natuurlijk weg kon aanvullen. Immers daar Ned. Indie geen eigen munt en geen eigen goudmarkt heeft, moet het zijn metaalvoorraad betrekken uit Nederland, of voor zooverre die uit goud mag bestaan niet van eigen muntslag, uit Engeland, of in den laatsten tijd uit

N.-Amerika; de tegenwaarde voor het verkrijgen van dit metaal kon echter het best verkregen worden uit het provenu dior z.g. buitenlandsche wissels. Het meer metaal dus door die opleving voor den N. I. geldsomloop van de Bank werd opgeischt en hoe grooter de uitgifte van biljetten tegenover den bestaanden metaalvoorraad werd, hoe minder wissels de Javasche Bank zou kunnen nemen, waardoor juist een der beste mid-delen voor de aanvulling van den geldvoorraad haar werd ontnomen. Verhooging der discontorente van de circulatiebank zou hier niets geholpen hebben; want er werd niet een overmatig credit van de Javasche Bank gevraagd, en de import was niet te groot geworden; integendeel, de export nam juist steeds toe; verhooging van rente had dus ten eenen-male het doel gemist en was ook volstrekt overbodig. Daarop is bij de Kon. Besluiten van 17 Januari 1908 en 7 Mei 1909 het octrooi in dior voege veranderd, dat de bewuste beperkinghiertoe werd teruggebracht dat niet langer dan gedurende zes maanden liet twee-voud van het beschikbaar metaalsaldo mocht over-troffen worden. De Javasche Bank verkreeg daardoor de gelegenheid hare geheele bankpolitiek in verband met de steeds etij gende eischen voor den geldsomloop in Ned. Indie te richten op een onbelemmerden aan-voer van edel metaal naar de kolonien, in den vorm van Nederlandsche munt voor de circulatio van geld, en in soverreigens, eagles of gouden baren waar het gold haren metaalvoorraad te vergrooten ten einde te kunnen voldoen aan de ook steeds toenemende vraag naar hare bankbiljetten, eveneens voor de circulatie, tervi" voor de grootere uitgifte dezer biljetten na-tuurlijk een mins tens evenredig grootere metaal-dekking aanwezig moest zijn. Niet alleen do aanvoer van metaal werd daardoor op eenvoudige en logi-Beche wijze mogelijk gemaakt, maar ook afvloeiing van metaal voor verrekening van anders te hooge

wisselkoersen met het buitenland of met Nederland werd daardoor voorkomen, op soortgelijke wijze als bijv. de Duitsche Rijksbank in den lateren tijd v66r den oorlog haren goudvoorraad beschermd door de saldidi, die zij voor dit doel buiten Duitschland aan-hield. Nog nimmer had de Javasche Bank zoozeer hare taak van *circulatiebank* kunnen vervullen; niet alleen toch was zij in staat een aanvoer van Nederlandsch zilver tot een bedrag van ongeveer 70 millioen gulden uit het moederland te financieren en haren metaalvoorraad in Nederland en Nederlandsch Indie nog met ongeveer de helft van dat bedrag in Nederlandsche gouden munt te vergrooten, maar ookin soverreigens heeft zij naar verhouding een zeer belang-rijk bedrag kunnen verwerven, zonder dat de wissel-koersen of rentevoet in Ned. Indie daardoor ook maar eenigszins verhoogd behoefteden te worden; juist integendeel. De Javasche Bank heeft daarmede tot in de uiterste consequenties een wetenschappelijk systeem steem voor eene Oostersche circulatiebank toege-past, dat in het kort met den aangenomen wetenschappelijk naam van „Gold-exchang-system" wordt aangeduid, en dat in de laatste 10 jaren door ongeveer alle Oostersche landen van beteekenis is aanvaard: door de Straits Settlements en Britsch-Indie ten opzichte van Engeland, door de Philip-pijnen ten opzichte van Amerika, en dat ook thans van verschillende zijden wordt aangeraden voor China ten opzichte van zijn financieelen toestand tot Europa, en voor eenige Zuid-Amerikaansche Staten ten opzichte van het geldcentrum New-York, nadat ook Brazilië en Argentinië voor de regeling van hun eigen muntzestanden eene soortgelijke organisatie met Londen met groot succes in werking hadden gesteld. Het kan voor onze Kolonien een pluim op den hoes zijn dat dit systeem aldaar feitelijk reeds sedert 1875 bestaat, hoo onvolkomen do uitvoering aanvankelijk ook was, en dat hieraan is te danken dat onze kolonien zijn gespaard ge-bleven voor de buitengewone moeilijkheden in verband met de daling van do zilverwaarde, waaronder o.a. de Engelsche kolonien in zoo hevig mate hebben geleden. Eerst in de latere jaren is dit in Engeland en in Amerika volledig ingezien (zie o.a. de Geschriften van Prof. J. M. Keynes te Cambridge en van C. A. Conant, Harrison, Prof. Jcr. Jenks en Prof. Kemmerer, alien Amerikaanschedeskundigen op munt en bankgebied); en aan den anderen kant moeten wij ruiterlijk erkennen dat in Nederland en zijne kolonien helaas maar zeer weinig personen waren, die een dergelijk stelsel begrepen of zelfs maar hot bestaan daarvan vermoedden, zoodat Nederl. Indio in dit opzicht, met uitzondering van hot oor-deel van enkelo helderziende mannen (a) s o a. Mr. N. P. van den Berg, die reeds sedert 1871 in dezic richting goijverd heeft, ook al werd zijn eindoordcel eerst in don loop der tijden definitief gevormd) sedert 1875 vrijwel onbewust den goeden weg heeft ingeslagen en daarop in gebleven. Hetzelfde wordt o'k door Prof. J. M. Keynes van de Engelsche koloniën opgemerkt in zijn uitmuntend en scherp gesteld boek „Indian Currency and Finance", doch slechts naar aanleiding van den nieuwen koers, die Engeland ten opzichte van het bank- en muntwezen zijner kolonien in ongeveer de laatste 10 jaren is ingeslag-g'n. De Javasche Bank heeft zoozeer met succes dit systeem kunnen toepassen, dat zij, niettegenstaande de in verhouding zeer grooto motaalaanvoeren en toeneming van hare obligo's in maxima van 1 69.6 miUioen in 1903 tot / 162.9 miUioen in 1914, en van hare uitzettingen van ongeveer / 20 miUioen

in 1893/4 tot f 108.8 miljoen in 1914, — haren rentoet in den regel laag heeft kunnen liouden, en tijdens de grootste vermeerdering in al deze cijfers zelfs doorlopend ongewijzigd heeft kunnen handhaven op 3.5 % voor disconto van handelswissels van Augustus 1909 tot op het oogenblik dat wij dit schryven (Februari 1916), dus ook gedurende den

tijd van den oorlog, terwijl in die jaren alle andere circulatie-banken veelvuldige wisselingen in haar discontorente moesten brengen, en deze dikwijls op zeer belangrijk hooger dan 3.5 % moesten vaststellen. Die buitengewone toemering in de zaken der Java- sche Bank kan duidelijk blijken nit den volgenden staat van eenige belangrijke hoofden van de balans:

Beknopt overzicht van eenige belangrijke cijfers in het bedrijf der Jav. Bank in de laatste 14 jaren

		O b l i g o's			
		hoogst	la&gst		
1901/02	30 Oct. 1901 / 65.621.489 35 26 Febr. 1902 , 57.724.032 65			/ 213.0001—	/ 47.138109
1902/03	16 Apr. 1902 60.710.716 11 26 Nov. 1902 52.122.086 80			200.000—	47.2^
1903/04	14 Oct. 1903 59.550.966 64 23 Mrt. 1904 53^54.465 36			195.000—	45.980 —
1904/05	24 Aug. 1904 61.029.297 47 11 Mei 1904 53.438.562 : 76			180.000—	46.170 —
1905/06	11 Oct. 1905 65.839.981 57 12 Apr. 1905 56.411.658 07			189.000—	42.740 —
1906/07	21 Nov. 1906 71.935.444 63 11 Apr. 1906 61.263.356 88			209.000—	41.500 —
1907/08	13 Nov. 1907 75.193.889 58 10 Apr. 1907 68.743.627 58			217.500—	30.000 —
1908/09	9 Sept. 1908 87.787.034 38 22 Apr. 1908 70.035.129.03			387.000—	27.500 —
1909/10	23 Mrt. 1909 100.346.179 73 7 Apr. 1909 83.026.474 96			506.501—	25.100 —
1910/11	10 Sept. 1910 I 109.602.203 43 2 Apr. 1910 98.628.111 02			794.501—	29.506 —
1911/12	4 Nov. 1911 I 122.102.811 77 22 Apr. 1911 105.304.667 17			962.501—	21.002 —
1912/13	16 Nov. 1912 I 128.169.634 22 27 Juli 1912 115.995.934 82			1.145.501—	14.909 —
1913/14	24 Mei 1913 130.297.012 — 23 Aug. 1913 115.366.417 39			1.209.501—	18 —
1914/15	17 Oct. 1914 I 162.997.682 46 2 Mei 1914 119.920.064 63			1.163.001—	18 —
1915/16					-

	Onkosten.	Afschrijving:			
		Gebouwen.	Inventaris.	Aanmaak B.B.	Totaal.
1901/02	/ 428.948i32	/ 16.000 —	/ 5.844 50	/ 50.000 —	/ 71.844 50
1902/03	456.040*08	15.381 22	6.994 27	50.000 —	72.375 49
J 903/04	449.753 82	16.075 60	4.871 09	75.000 —	95.950 66
J904/05	4G3.374 49	15.120 31	4.421 24	81.912 30	101.453 85
1905/06	487.491 80	29.568 66	10.977 25	77.471 65	118.017 56
1906/07	479.206 27	97.364 63	13.288 33	98.133 14	208.786 10
1907/08	566.049 60	82.552 16	30.172 10	45.974 41	158.698 67
1908/09	577.436 99	31.308 22	23.322 79	51.057 26	105.688 27
J 909/10	589.592 19	50.268 48	23.090 44	59.851 61	133.210 53
1910/11	645.791 94	55.083 22	33.899 69	54.432 08	143.414 99
1911/12	675.185 51	65.847 02	20.331 —	65.233 60	151.411 62
J912/13	714.299 90	67.453 51	20.629 81	129.179 41	217.262 73
1013/14	704.973 38	74.047 16	31.557 31	129.955 24	235.559 71
1914/15	810.767 60	146.238 44	12.588 43	132.744 75	291.571 62
1915/16					

	Netto Winst.	Uitkeoring Koloniale kas.	Storting in Reservefonds.	Dividend.
1901—1902	/ 680.787191	/ 70.483 65	f 48.118 19	3.5%--
1902—1903	800.850 56	113.706 20	66.127 58	9.3%
1903—1904	806.404 56	115.705 64	66.960 68	9.3%
1904—1905	758.097 31	96.691 10	58.728 26	9. %
1905—1906	84G.121127	128.079 70	71.839 05	9.5%
190G—1907	1.483.793 : 04	304.100 93	304.100 93	n. %
1907—1908	1.920.329 26	546.636 54	245.650 70	14. %
1908—1909	1.316.385 : 63	420.397 07	—	11.4%
1909—1910	1.472.610 : 51	392.401 68	196.200 84	10.7%
1910—1911	2.032.312 68	G02.98 92	301.494 47	13.4%
1911—1912	1.997.06028	587.975 65	293.987 83	13.2%
1912—1913	2.191.992 35	659.01384	329.506 91	M. %
1913—1913	2.474.911 44	753.521 06	376.760 52	15.2%
1914—1915	2.662.154 41	820.802 38	410.401 19	16. %
1915—1916				

¹⁾ In 1908 had het reservefonds het bedrag van / 2.000.000.— bereikt, destyds het maximum. By de w.- ziging van het ootrooi in 1909 werd de storting in het reservefonds woder heropend.

Op het oogenblik van de afsluiting van dit artikel staan wij nog te midden van den vreeschen wereldoorlog; het is dus nog geen tijd om reeds definitief vast te stellen welk nut verschillende instellingen in deze hevigen crisistijd hebben kunnen stichten. Evenals van alle andere circulatiebanken is echter ook de taak van de Javasche Bank zeer vergroot en verzaagd. Volgens veelzijdige berichten en de vrijwel algemeene opvatting heeft de koloniale circulatiebank in den oorlogstijd grooten steun aan de gemeenschap en aan handel, Industrie en vele particulieren gegeven; ook haar gold-exchange-systeem heeft de Javasche Bank boven alle verwachting nog bijna ongestoord kunnen doorvoeren; door maatregelen van militaire aard en van de censuur werd natuurlijk ook de geld- en wisselhandel zeer belemmerd, en de góoite depreciatie van het pond sterling ten opzichte van Amerika, maar ook van ons land, maakte de financiering van onze

0. I. producten, die voor een groot deel in ponden sterling gaat, natuurlijk ook zeer bezwaarlijk. Ondanks dat alles heeft de Javasche Bank toch nog de gelukkige positie behouden, dat zij de door haar overgenomen goederen -financierin gen voor een groot deel in Engelsch goud met het moederland heeft kunnen afwickelen, en daardoor heeft zij haar gold-exchange systeem, in zoverre dit over het buitenland moest loopen, met naar verhouding slechts weinig stooms kunnen voortzetten. Waar vele saldi in ponden sterling, ook van anderen van wegens de depreciatie echter vastgelegd waren, en de afscheep-gelegenheid uit onze kolonien ook door den oorlog zoozeer was ingekrompen, konden ten slotte stoornissen toch niet geheel uitbliven; daardoor werd het remiteeren van geld uit de kolonien naar het moederland belemmerd, en steeg de wisselkoers tot 98 % d.w.z. voor storting / 100 in Ned. Indië kon men slechts / 98 in Nederland uitbetaald verkrijgen, een toestand in tientallen van jaren niet meer voorgekomen; hoeezer de circulatiebank trachtte de koers op Nederland mode zoo nabij mogelijk pari te Louden, was ook zij onder deze omstandigheden niet meer daartoe in staat; hierbij was echter inderdaad overmacht in het spel.

Bij deze toepassingen van het gold-exchange-systeem is het zeer merkwaardig dat het koopen van z.g. buitenlandsche wissels, in 1891 aanvankelijk begonnen als eene belegging voor de Bank, thans zoo goed als niet meer met het oog op dit doel geschiedt, doch dat thans in de eerste plaats daarin een der middelen wordt gezien om die voor een Oostersch land zoo nuttige, ja noodzakelijke goudpolitiek tot haar recht te doen komen.

Nog op andere wijzen heeft de Javasche Bank getracht het geldverkeer te verbeteren; met in gang van 1 Januari 1907 heeft zij stelselmatig een giroverkeer ingericht, dat op sommige plaatsen reeds tot groote ontwikkeling is gekomen, en vooral wegens de groote afstanden en mindere veiligheid voor het bewaren van geld voor veraf wonende personen van veel gerief is gebleken. In 1914-'15 werd in plaatse-lijk-giroverkeer / 380 miljoen, in het verkeer tuschen plaatsen onderling bovendien / 172 miljoen overgewezen. Ook de belastingen en de posten zijn bij dit giroverkeer aangesloten. Naast het giroverkeer werd het eerst in Batavia op 15 Februari 1909 voor de grootere bankinstellingen een clearing ingericht, en achtereenvolgens ook te Soerabaja, te Semarang en kort geleden te Medan; in het boekjaar 1914-'15 werd in deze clearing omgezet:

	aantal stuks	Bedrag	d.i. gemiddeld per dag: aantal stuks I Bedmg
te Batavia	56.178	/582.865.080	190 1/1.975.813
„Somarang „	35.757	-174.941.826	101 1- 593.023
Soorabaja	53.879	;-295.278.1301	182 1-1.000.942

Bij de oprichting der Bank werd het bestuur toevertrouwd (art. 38 van het ootrooi van 1827) aan een vasten president, drie directeuren en een vasten secretaris, te benoemen door den Gouverneur-Generaal in Rade, onder de nadere goedkeuring des Konings, terwijl de directeuren, wien het vrij werd gelaten om eigen zaken te drijven, jaarlijks in eene algemeene vergadering door de stemgerechtigde deelhouders zouden gekozen worden. Deze regeling bleef tot 1870 gehandhaafd, met dien verstande evenwel, dat het aan de directeuren bij art. 45 toegekend honorarium van f 4000 „gedurende het boekjaar waarin zij werkzaam zyn“, bij de oetrooivernieuwing in 1837 verviel, en plaats raakte voor de bepaling (art. 56), dat de directeuren voor de waarneming hunner functie geen honorarium zouden genieten.

Voor deze organisatie nu van het bestuur trad krachtens het ootrooi van 1870 eene geheel andere in de plaats. Volgens art. 19 zou de Directie voortaan bestaan uit een president en twee (vast, bezoldigde) directeuren, waarvan als secretaris fungeert, alient te benoemen door den Gouverneur-Generaal uit een door de gemeenschappelijke vergadering van directie en commissarissen op te maken voordracht van twee personen, waaraan de Gouverneur-Generaal echter alleen zou gebonden zijn, wat de keuze van directeur betreft, blijvende het aan hem overgelaten om op de voordracht voor president „zoo veel acil te slaan als hij zal vermoenen te behoever“. Do benoeming van president zou voor 5 en die van directeuren voor 3 jaren geschieden; doch in het ootrooi van 1880 is deze laatste termijn ook op 5 jaren vastgesteld.

Sedert de oprichting der bank hebben als presidenten gefungeerd:

Mr. C. de Haan (1828—1838); C. J. Smulde (1838—1851); E. Francis (1851—1863); C. F. W. Wiggors van Kerchem (1863—1868); J. W. C. Diepenheim (1868—1870); Mr. F. Altung Mees (1870—1873); Mr. N. P. Van den Berg (1873—1889); S. B. ZeveTijn (1889—1893); D. Groeneveld (1893—1899); H. P. J. van den Berg (ben. in J 899, doch voor zijn optreden overleden); J. Xleysonbach (1899—1906); Mr. G. Visseiling (1906—1912); E. A. Zeilinga (1912—heden); en als directeuren sedert de bestuursorganisatie van 1870: D. Schuurman (1870—1876); D. N. Verateegh (1870—1877); Mr. A. A. Buyskes (1876—1892); D. Groeneveld (1877—1893); J. H. Appellius van Hoboken (1892—1893); H. J. J. Hepp (1893—1897); H. P. J. van den Berg (1893—1899); J. Reysenbach (1898—1899); J. F. H. de Vignon Vandeveld (1899—1907); H. J. MeertenK 1899—1902); A. F. van Suchtelen (1902—J 907); E. A. Zeilinga (1907—1912); Mr. J. Gerritzen (1907—heden); K. F. van den Berg (1912—heden).

Bij het ootrooi van 1870 werd ook ingesteld een vroeger niet bestaan hebbende Raad van Connissarissen, aan wien het toezicht op de handelingeitder Directie en het opnemen der jaarlyksche rekening

word opgedragen]). Deze raad bestaat uit vijf door de stemgerechtigde deelliebers te kiezen leden, die zich onderling over de keuze van een president en een secretaris verstaan.

Ook de aanstelling van een vasten Gouvernements Commissaris, door wien van Gouvernementswege toezicht moet worden gehouden op de handelingen der Bank, dagteekende van het oetroot van 1870. Hij wordt door den Gov.-Generaal benoemd en ontslagen, en als zoodanig fungeerden achtereenvolgens:

A. Rütering (1870—1875); W. J. Van do Graaff (1875—1875); E. C. C. Steinmetz (1875—1878); De Directeur van Financien (1878—1883); F. W. Boes Lutjens (1883—1895); J. Faes (1895—1902); Mr. Th. A. Ruys (1902—heden).

Het hoofd bureau der Javasche Bank te Batavia is van hare oprichting af gevestigd geweest in het thans nog door haar geoccupeerde, aan den oever der Tjili-wong tegenover het Clifneesche kamp gelegen pand, dat ten tijde der Compagnie voor ziekenhuis dienst deed, doch in den aanvang dezer eeuw verkocht werd, en toen in handen van de firma Mac Quoid Davidson & Co. schijnt geraakt te zijn. Van haar nam de Bank het pand in huur, om het in 1830 echter in eigendom over te nemen voor een som van / 45.000, en sedert is zij in hare gezonde en zieke dagen, er in verbleven, doch niet zonder door herhaalde verbouwingen en uitbreidingen van lieverlede een geheel ander aanzien er-aan te geven. Vooral de in 1855 aangevangen vergroting der geldkelders sleepte aanzienlijke uitgaven na zich, in verband waarmede de balanswaarde van het bankgebouw met ongeveer j 100.000 word verhoogd, (zie verslag over 't boekjaar 1859/60, bl. 21), om bij het eind van 't boekjaar 1865/66 voor de ronde som van / 200.000 op de balans te worden uitgetrokken.

Agentschappen der Bank worden achtereenvolgens opgericht te Sama rang in 1828, te Socrabai in 1829, te Padang in 1864, te Makassar in 1865, te Cheran in 1866, te Socrakarta en te Pasoeroean ²⁾ in 1867, en te Djokjakarta in 1879. In 1891 vestigde de Bank ook een eigen kantoor te Amsterdam, onder het beheer van twee gedelegeerden, krachtens de haar daartoe verleende bevoegdheid bij do oetroot- vernieuwing van cl at jaar.

Uaarna zijn jaren king geen nieuwe kantoren der Bank opgericht, en vreemd genoeg was buiten Pixel an g en Makassar do Bank op de buitenbezittingen niet door een eigan kantoor vertegenwoordigd. In hel jaar J 906 is een aanvang gonnakt met verderdo uitbreiding der kantoren en werden de volgende nieuwe agentschappen gevestigd in Pontianak in 1906; Medan en Bandjormasin in 1907; Bengkalis, TandjongBalci en TandjongPoera in 1908; Bandoeng en Palcinbang in 1909 on eindelijk Manado in 1910. Bengkalis, Tandjong Baloi en Tandjong Poera waren aanvankelijk opgericht als correspondentieschappen, doch werden mot ingang van 1 April 1909 veranderd in agentschappen, omdat dit betovereenkwaam met de vobrschriften der comptabiliteitswet, daar regeeringsambtenaren van hunno ad minis tra tie geen rekeningen bij correspondentieschappen mochten

1) Het onderzoek der rekeningen en do bopaling van het dividend geschiedde vroeger door een commissie ad hoc uit de aandeelhouders, onder hot voorzitterchap van een door den Gouverneur-Generaal te benoemen commissaris.

2) Het agentschap te Pasoeroean is met 31 Maart 1890 opgeheven, krachtens vergunning bij Gov.-besluit van 27 Maart te voren no. 1.

hebben. Mede ingevolge die nieuwe vestigingen moesten een aantal nieuwe gebouwen voor de Javasche Bank worden gesticht, en bovendien werden op bijna alle plaatsen der oude vestigingen moderne gebouwen gesticht, welke beter aan de eischen voor kantoorinrichting en bewaarplaatsen van waarden van den tegenwoordigen tijd zouden voldoen. Met het oog daarop is de gebouwen rekening, ondanks zware afschrijvingen van wel meer dan 7 ton per 31 Maart 1915 op / 1.1 miljoen gestegen.

De door de Bank in omloop gebrachte biljetten, zyn van den aanvang af vervaardigd ter drukkerij van de Heeren Job. Enschede en Zoon te Haarlem. Aanvankelijk werden zij door de leden der Directie uit do hand onderteekend; doch reeds in 1862 bleek dit niet langer doenlijk te zijn, en intusschen werd in- gevolge besluit van de algemeene vergadering van deelliebers van 22 April van dat jaar aan de Regeering vergunning gevraagd, om in overeenstemming met hetgeen bij de Nederlandsche en andere Europeesche banken sedert eenige jaren gebruikelijk was, de biljetten van gestempelde naamteekeningen te mogen voorzien, een vergunning die bij Gov.- besluit van 8 December 1862 no. 6 verleend werd.

Gevalen van namaak van biljetten zijn herhaaldelijk voorgekomen, maar werkelijk blijvende storingen in hot verkeer is or tot dusver nimmer het gevolg van geweest, want in den regel had men te doen met veelal gebrekkige en weinig bedrieglijke namaak, zoodat liet kwaad dadelijk tegengegaan en het publiek voor ernstige schade medelijwaard kon worden.

Aan mededinging van anderen ter zake van de uitgifte van papier aan toonder heeft de Bank tweemaal bloot gestaan. Het eerst in 1829, toed de te Batavia gevestigde firma Thomas Bain & Co. goed vond „een bankpapier ter waarde van / 10,—“ in omloop te brengen, zoodat de Hoofdbaljuw van Batavia bij missive van 28 Maart van dat jaar no. 1266/965 aan de Regeering berichtte, met verzoek dat hem de noodige bevelen zouden worden gegeven hoedanig in deze te handelen, daar bij vreesde, „dat dit papier aan de inlandsche bevolking als gereed geld zou worden opgedrongen“, een vrees, die bij de Regeering oven wel niet byzonder zwaar schijnt te hebben gowogen, want, voor zover is konnon worden iagegaan, bepaalde zij er zich toe om bij missive van 22 Mei 1829 no. 15 don Hoofdbaljuw te gelasten „de noodige maatregelen van voorzorg te nemen, dat mot de door de koopliccon Bain & Co. uitgegeven wordende banknoten geen bedrog zou worden gepleegd“.

Het tweede geval had plaats in 1861, toen de Nederlandsche Indische Escompto Maatschappij zich gerechtigd achtte tot hot in omloop brengen van biljetten aan toonder van / 5,— en / 2.50, betaalbaar op zicht, te haren kantoro te Batavia, waarvan gaandeweg voor een bedrag van ca / 100.000 in handen van het publiek kwam; maar, dus leest men op bl. 4 van haar verslag over boekjaar 1863 „tengevolge van een portiente aanschrijving van het Gouvernement moest tot do introkking der biljetten worden besloten, en daaraan word geleidelijk voldaan, ofschoon het, volgens do Directie, twijfelachtig was in hoe verre do Regeering rechtens do uitgifte van do boms der Maatschappij konclo verbieden“.

i) Hot zoogenaamdo koper-papier, tot de uitgifte waarvan do Bank, zoodals boven vermeld is, in 1832 gedwongen werd, is door do Landsdrukkerij to Batavia gepleegd.

Behalve de verliezen wegens kwade schuld ter zake van de credit-operatien der Bank, zijn gedurende den loop van haar bestaan nog een drietal andere verliezen ten haren laste gekomen, aan kwade trouw en boos opzet te wijten. In 1842 namelijk werd bij het agentschap te Soerabaja een doorval-sche boekingen langen tijd verborgen gebleven te kort ontdekt van niet minder dan / 398.275, waar-aan de toenmalige agent schuldig was, die dan ook bij vonnis van 29 November 1844 veroordeeld werd tot tepronkstelling op een schavot met een bord om den hals, waarop zijn misdaad stond uitgedrukt, voorts tot eerloosverklaring en tot gevangenisstraf van tien jaren, wegens misbruik van vertrouwen, bedrog en valsheid in geschrifte, met schennis van zijnen in hoedanigheid van agent der Javasche Bank te Soerabaja afgelegden eed.

Het tweede geval had plaats in 1878, insgelijks te Soerabaja, door de uitbetaling bij het agentschap aldaar van ene som van / 30,000 op een cheque van den thesaurier van de Spaarbank daar ter plaatse, welk stub sedert bleek valsch te zyn. Het is echter niet mogen gelukken op het spoor te komen van de schulden en medeplichtigen aan dit misdrijf, dat

gepleegd moet zijn door personen, volkomen ingewijd in den gewonen loop van zaken bij de Bank, en bekend met de normale bedragen, waarover de Spaar-bank gewoon was in rekening-courant te beschikken.

En ten derden male is de Bank, in den loop van boekjaar 1887/88, opgelicht voor een bedrag van c. / 50.000 wegens de discontering bij vier agentschappen en bij hot hoofdkantoor van zes vendu-mandaten ten laste van 's lands kas te Madioen, waarvan de echtheid ontkend werd en de betaling dus achterwege bleef. De dader van dit misdrijf is zijn etraf niet ontgaan. Door den Baad van Justitie te Semarang werd bij tot tien jaren tuchthuisstraf veroordeeld; maar van het aan de Bank ontvreemde geld is niets teruggevonden, zoodat het geleden verlies ten voile is moeten worden afgeschreven.

Voor meer bijzonderheden omtrent den gang van zaken bij de Javasche Bank sedert hare oprichting, wordt verwezen naar het overzicht hieronder van het opererend kapitaal gegeven, van de behaalde winsten en geleden verliezen, en van den gemiddelden stand der disconto-rente.

BOEK-JAKEN.	Oblig's. per 31 Maart.	Gemiddeld opereerend kapitaal.		Verliezen op de operatien.	Uitgedeelde Winst.	Gemiddelde Disconto-rente.
		Disconto*s en beleeningen.	Effectenbezit. *)			
	/ 3.145.021.78	/ 697.000		Nihil	/ 4.935 of 0.378 %	9 %
	节 210.35	2.547.000	—	—	136.689 „ 10.144	9 :
1830—31	3.703.222.—	3.485.000	—	—	184.740 „ 12	9 „
1831—32	4.929.949.68	4.109.000	—	—	240.000 „ 12	9 „
1832—33	5.549.184.66	5.605.000	—	—	360.000 „ 18	9 „
1833—34	6.115.640.92	5.978.000	—	—	400.000 „ 20	9 „
1834—35	—	6.965.000	—	—	540.000 „ 27	9 „
1835—36	8.700.085.52	7.343.000	—	—	600.000 „ 30	9 „
1836—37	9.086.249.32	8.271.000	—	—	640.000 „ 32	9 „
	9.552.994.07	8.583.000	—	—	660.000 „ MI	9 „
	10.722.770.29	8.645.000	—	—	520.000 „ 26	9 „
	10.532.675.12	7.403.000	—	—	328.000 „ 16.4	9 „
	10.612.718.77	7.372.000	>—	—	180.000 „ 9	9 „
	11.211.673.84	7.506.000	—	/ 963.500.—	Nihil	9 „
	11.454.657.32	5.904.000	—	773.400.—	—	9 „
	11.620.512.97	4.796.000	—	—	—	8.50 „
	11.578.295.52	4.957.000	—	18.900.—	—	9 „
	16.216.682.87	4.490.000	—	25.000	—	6.50 „
	16.344.507.71	3.690.000	—	134.000.—	—	9 „
	7.683.065.82	2.449.000	—	15.000	21.203 of 1,1	9 „
	8.170.601.98	2.380.000	—	1.400.—	76.136 „ 3,95	8.88 „
	7.373.729.78	3.130.000	—	Nihil	94.448 „ 4,9	7.50 „
	10.218.706.66	3.863.000	—	—	139.744 „ 7,25	7.50 „
	11.928.568.—	4.702.000	—	—	195.000 „ 9,75	7.50 „
		4.383.000	/ 264.000	1.000.—	154.000 „ 7,7	7.50 „
		3.717.000	341.000	200.—	122.000 „ 6,1	7.40 „
	5.298.340.24	3.702.000	403.000	600.—	160.000 „ 8	6.30 „
	6.867.518.72	4.776.000	483.000	Nihil	294.760 „ 14,738	7.73 „
	6.279.469.24	5.581.000	630.000	—	297.240 „ 14,862	8.66 „
	6.410.930.93	5.708.000	779.000	3.800.—	271.600 „ 13,58	7.88 „
	7.189.788.61	6.113.000	906.000	400.—	472.200 „ 23,61	7.50 „
	13.149.453.15	7.572.000	964.000	5.500.—	520.000 „ 13	7.60 :

i) Onder effectenbezit kwamen in vroeger jaren ook hypotheeken voor, in den regel niet tot zeer belang*rijke bedragen. In de latere jaren is hieronder een zeer gering bedrag aan hypotheeken gebracht, welke de Bank slechts om zeer bijzondere redenen verleende.

BOEK- JAREN.	Obligo*s. per 31 Maart.	Gemiddeld opereerend kapitaal.		Verliezen op de operatien.	Uitgedeelde Winst.	Gemid- helde Disconto- Rente.
		Disconto's en belee- ningen.	Effec- tenbezit.¹)			
1861—62	16.218.246.65	9.467.000	965.000	14.100.—	760.000 „ 19	8.43 „
1862—63	18.219.884.27	9.478.000	917.000	177.300.—	500.000 „ 12.5	9 „
1863—64	20.339.668.16	8.914.000	966.000	46.200.—	600.000 „ 10	8.03 „
1864—65	27.363.519.06	9.209.000	1.400.000	51.300.—	450.000 „ 7.5	7.62 „
1865—66	25.192.190.08	10.218.000	1.425.000	26.900.—	600.000 „ 10	7.42 „
1866—67	28.854.440.24	13.766.000	1.430.000	51.000.—	1.020.000 „ 17	9.13 „
1867—68	28.532.893.57	14.302.000	1.350.000	46.600.—	960.000 „ 16	8.25 „
1868—69'	29.762.695.69	11.766.000	1.310.000	117.000.—	540.000 „ 9	6.24 „
1869—70	27.955.473.01	9.968.000	1.340.000	20.300.—	450.000 „ 7.5	5.42 „
1870—71	30.602.143.59	9.511.000	1.423.000	80.100.—	448.200 „ 7.47	5.95 „
1871—72	35.743.778.66	10.116.000	1.196.000	44.300.—	432.000 „ 7.2	5.83 „
1872—73	37.153.133.17	10.568.000	1.842.000	12.800.—	540.000 „ 9	6 „
1873—74	45.086.196.68	11.760.000	1.629.000	20.100.—	570.000 „ 9.5	5.93 „
1874—75	37.675.446.07	11.760.000	1.968.000	Nihil	750.000 „ 12.5	6.82 „
1875—76	38.087.082.11	14.010.000	2.152.000	40.500.—	816.000 „ 13.6	7.08 „
1876—77	39.827.963.45	14.619.000	2.091.000	7.300.—	798.000 „ 13.3	6.99 „
1877—78	42.294.739.10	11.952.000	2.293.000	259.400.—	360.000 „ 6	5 „
1878—79	43.244.428.85	11.431.000	2.349.000	27.200.—	480.000 „ 8	5.35 „
1879—80	42.058.598.72	14.242.000	2.358.000	1.600.—	570.000 „ 9.5	5.97 „
1880—81	42.899.823.36	12.394.000	2.399.000	Nihil	540.000 „ 9	6 „
1881—82	42.193.457.14	12.940.000	3.016.000	3.300.—	540.000 „ 9	6 „
1882—83	41.871.637.40	13.239.000	3.461.000	Nihil	570.000 „ 9.5	6 „
1883—84	43.677.235.94	16.699.000	3.464.000	10.400.	750.000 „ 12.5	6.52 „
1884—85	45.827.294.53	17.049.000	3.448.000	59.900.	780.000 „ 13	6.74 „
1885—86	46.875.592.55	12.762.000	3.662.000	198.700.—	465.000 „ 7.76	6.37 „
1886—87	45.157.803.61	9.949.000	3.498.000	1.400.—	360.000 „ 6	4.68 „
1887—88	49.515.278.76	9.956.000	3.285.000	62.600.—	360.000 „ 6	4.60 „
J 888—89	55.216.165.34	10.047.000	3.500.000	2.500.—	360.000 „ 6	5 „
J 889—90	59.251.423.90	6.334.000	3.437.000	Nihil	168.000 „ 2.8	5 „
1890—91	68.848.801.05	9.056.000	3.512.000	3.100.—	198.000 „ 3.3	4 „
J 891—92	54.475.403.17	19.609.000	5.724.000	1.100.—	420.000 „ 7	4 „
1892—93	46.833.266.62	21.614.000	6.390.000	400.—	540.000 „ 9	5.42 „
1893—94	51.165.812.25	19.985.000	6.428.000	257.000.—	480.000 „ 8	5.28 „
1894—95	48.612.963.27	18.274.000	6.623.000	6.000.—	522.000 „ 8.7	5.37 „
1895—96	48.440.643.54	14.921.000	6.791.000	19.600.—	396.000 „ 6.6	4.54 „
1895—97	51.462.670.67	17.220.000	6.685.000	54.000.—	360.000 „ 6	4.50 „
1897—98	49.499.869.66	9.577.000	6.573.000	26.000.—	435.000 „ 7.25	4.50 „
1898—99	55.380.994.93	21.789.000	6.481.000	Nihil	462.000 „ 7.7	4.50 „
1899—1900	64.187.176.56	25.816.000	6.807.000	—	528.000 „ 8.8	4.50 „
1900—01	60.355.301.16	24.698.000	6.895.000	—	540.000 „ 9	4.50 „
1901—02	56.919.903.13	20.402.000	6.859.000	—	510.000 „ 8.5	4.50 „
J 902—03	55.451.550.66	24.129.000	7.465.000	—	558.000 „ 9.3	5.75 „
1903—04	54.679.508.66	25.640.000	7.674.000	—	558.000 „ 9.3	5 „
1904—05	57.672.150.70	25.193.000	7.706.000	—	540.000 „ 9	5 „
1905—06	60.921.962.64	27.897.000	7.738.000	—	570.000 „ 9.5	5 „
1906—07	69.419.152.94	35.140.000	7.576.000	—	660.000 „ 11	6.125 „
1907—08	71.628.936.74	40.069.000	7.172.000	—	840.000 „ 14	5.50 „
1908—09	82.433.616.26	42.235.000	7.378.000	—	684.000 „ 11.4	4 „
1909—10	98.994.032.12	46.632.000	7.545.000	—	642.000 „ 10.7	4 „
1910—11	105.809.151.90	55.550.000	7.818.000	—	804.000 „ 13.4	3.50 „
1911—12	117.347.225.87	60.869.000	8.050.000	25.000.—	792.000 „ 13.2	3.50 „
1912—13	125.324.752.57	65.333.000	8.326.000	185.000.—	840.000 „ 14	3.50 „
1913—14	123.047.114.42	66.870.000	8.577.000	15.263.72	912.000 „ 15.2	3.50 „
1914—15	139.246.783.77	78.147.000	8.626.000	15.700.—	960.000 „ 16	3.50 „
1915—16	176.454.256.95	70.530.000	8.715.638	9.575.38	960.000 „ 16	— LV

i) Ondor offeetionbozitz kwamon in vroogor jaren ook hypotheeken voor, in den regel niet tot zeer be- langrijkjo bedragon. In do laatste jaren is liieronder een zeer goring bedrag aan hypotheeken gebracht, welke do Bank slechts om zoor bizondoro redenon verleende.

Literatuur: D. C. Steijn Parvd, Geschiedenis van het munt- en bankwezen van Nederlandsch-Indië sedert de liex-stelling van het Nederlandsch gczag in 1816, Zalt-Bommel, 1852. — N. P. Van den Berg, Het octrooi der Javasche Bank, Amsterdam, 1869. — D. Bauduin, Brief over de voorgenomen wijziging van het octrooi der Javasche Bank, Breda, 1871. —

P. H. van der Kemp, Het voorstel van de Directie der Javasche Bank tot wijziging van het octrooi, Batavia, 1887, (overdruk uit het Tijdschrift van Nijv. en Landb. in N. I.). — J. Dinger Wzn., *De naaste toekomst der Javasche Bank*, Batavia, 1899, (overdruk uit de Java-bode van Juli 1889). Voorts de sedert 1854 geregeld in druk verschenen jaarlijk- sche Verslagen van den President en sedert 1870 ook van den Raad van Commissarissen, en de naar aan- leiding dier verelagen geleverde beschouwingen van Prof. S. Vissering in de Gids van 1865, IV, 182, van Mr. F. N. Sickenga in de Gids van 1867, IV, 363 en 1870, I, 191; van den heer B. Helling in de Gids van 1879, IV, 161, en van Mr. W. A. Reiger in de Gids van 1881, I, 188, en 1882, I, 196. J. Dinger De naaste toekomst van onze drie circulatieban- ken (De Nederlandsche Bank, de Javasche Bank en de Surinaamsche Bank). — Mr. N. P. van den Berg, De Javasche Bank (Ind. Mercur, Herinne- ringsnummer 1878—1903, biz. 8). — Mr. N. P. van den Berg, Het octrooi van de Javasche Bank (De Economist 1906, I, 77). — Mr. W. J. M. van Lutter- velde, Het octrooi der Javasche Bank. Met naschrift (Ind. Gids 1906, I, 329, 358). — Mr. G. Vissering, Muntwezen—Handel—Bankwezen (Hoofdstuk IV 梄 h «N&OHands-Indië" van Colyij.). — H. P. J. van den Berg, Javasche Bank. Cijfers getrokken uit de Jaarlijksche verslagen, met enkele aantee- keningen voorzien (T. v Nijv. en Landb. in N.-L., Deel EVIL) — F. D. Coelius, Prae-advies met be- trekkiiig tot de vernieuwing van. het octrooi. (Als voren; deel LXXIV.) — D. Stigter, De laatste wijziging in het octrooi der Javasche Bank; Amsterdam, 1908. — D. Stigter, Het Octrooi der Javasche Bank, (Java-bode, 22 en 23 Februari J 909.) — Het ant- woord hierop in de Java Bode, d.d, 18 Nov. 1908 en 1 Maart 1909 — Report on the Introduction of the Gold-Exchange standard and on the stability of Exchange by Hugh W. Hanna, Charles A. Conant and Jeremiah W. Jenks, Commissioners, Washington Government Printing Office 1904. Zie ook het Report van dezelfde in 1903. Dr. E. W. Kemmerer, Professor Cornell University: A Gold standard for the Straits Settlements in Political Science Quarterly Vol. XXI no. 4, 1906 (Boston by Ginn and Company.) — Charles A. Conant, History of Modern Banks of issue. — Raphael Georges Levy, les Banques demission. — J. M. Keynes: Indian Currency and Finance. — Dr. G. Vissering: On Chinese Currency I en II.

" 光 BANK (KOLONIALE, ROTTERDAMSCH EN CHARTERED... OF INDIA). Zie CREDIET-IN-STELLINGEN.

BANK-COURANT en BANK VAN LEENING (BATAVIASCHE). Toen onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Van Imhoff vrijeviger zi- zichten met betrekking tot de uitoefening van het handelsbedrijf door particulieren bij de Regeering echenen. veld te winnen, werd ten gerieve van het verkeer bij resolutie van 26 Augustus 1746 besloten tot de oprichting van een Bank van Leening, dio zich onledig zou houden met het geven van voor- schotten op onderpand van „goud, zilver, juweelen, koopmanschappen, lijnwaden, huissraad van weinig

omslag en van waardije, en ander diergelijke dingen meer". Het fonds der Bank, welker beheer werd op- gedragen aan een collegie van zeven door de Regeering te benoemen Commissarissen, zou bestaan uit 300 action van duizend rijksdaalders courant ieder, waarvan de Regeering zelf er 200 voor hare rekening nam, terwijl de overige 100 ter beschikking van de ingezetenen gelaten, en ook door hen genomen wer- den. Op den 1 December 1746 namen de operatien een aanvang; doch zij bleven veelal binnen zeer eene grenzen beperkt, in die mate zelfs, dat voor het bij- eengebrachte kapitaal soms geen emplooi was te vin- den, en men, af en toe tot het besluit moest komen om een belangrijk deel van dat kapitaal tegen eene vaste rente aan de Regeering in deposito te geven. Zoo weinig voldeed de instelling aan het eigenlijke doelbarer oprichting, dat niets natuurlijker ware ge- weest dan het besluit om de Bank op te heffen en het beleeningsbedrijf voortaan aan particuliere geld- echtieters over te laten; maar de Regeering vond goed een anderen weg in te slaan, door gevolg te geven aan de in artikel 1 van de ordonantie voor de Bank van Leening voorkomende bepaling, dat zij "teffens" zou kunnen worden gemaakt „tot een wis- selbank, nadat men zulk indertijg zal oordeelen noodig te z'n". In de raadsvergadering van 2 Juni 1752 namelijk werd ter tafel gebracht en goedge- kurd een door den toenmaligen Gouverneur-Generaal Mossel „geformeerd ontwerp tot het oprichten van een wisselbank of ciginlijk een Bank-courantV met het oogmerk, zooals het in dat ontwerp hette, „de commoditeit van lieden die groot middelen, veel handeling van geld, of een grooten omslag heb- ben, en dezelve niet alleen te bevrijden van de nood- zakelijkheid van particuliere kassiers te houden, en het gevaar van kwaad geld te moeten on t van gen, maar hen nevens derzelver erfgenamen en executu- ren ook in staat te stellen, na verloop van een reeks van jaren altoos door publieke registers of rekenin- gen te kunnen verificereji de betalingen door hen ge- daan, en tevens te zorgen, dat zij nooit enig geld renteloos behoeven te behouden". Jjicuooreenkomp- stig trad de Bank- courant, die op 1 September 1752 geopend werd, dus op als deposito-bank, on cenigcr- matc ook als circulatie-bank; want voor de bij haar ingebrachte golden gaf zij certificaten of bankbric- ven op naam uit, die by endossement konden worden overgedragen, en ten alien tijde tegen contant geld weder inwisselbaar waren, hetgeen ze bij de ge- meente als een meer geriefelijk betaalmiddel dan de in groote verscheidenheid circuleerende muntspcies algemeenen ingang deed vinden. Bij resolutie der Regeering van 5 September 1752 werd de Bank van Leening met de nicuw opgerichte Bank-courant ver- eenigd; en zoo kwam Batavia dus in het bezit van cenc instelling, die ah beleenbank, als deposito-bank An als circulatie- bank haar tijg verre vooruit was, want noch in Nederland, noch elders op het vaste- land van Europa werden v66r het eind der achttien- de eeuw openbare instellingen aangetroffen, waar gelegenheid. bestond tot het beleenen van koopman- schappen, cn tot het deponeeren van gelden tegen vergoeding van rente. Maar het block spoedig dat in .nd : e voor eene dergelijke instelling het termijn tot bank om met omst

heer aan het licht kwamen — in 1790 word in de kas der Bank een to kort bevonden van 63.000 rijksdaal- ders, waarvan de Directie geen verklarung wist te geven — toen werd bij resolutie van 5 April 1794 aan het bestaan der Bank een eind gemaakt, en aan de houders der bankbrieven mededeeld, dat zij bin- nen twee maanden ter inwisseling moesten worden aangeboden bij de Bank van Leening, die voorloopig werd in stand gehouden als afzonderlijke, doch niet meer als zelfstandige particuliere inrichting, want van geer en gs wege word bepaald, dat „do geheele directie en behandeling van de Bank van Leening voortaan de Compagnie alleen zal aangaan, en van harentwege, zoowel als voor hare rekening zal worden geadmistreerd". Onder het bestuur van Daen- dels echter trad de Bank van Leening weder als zelfstandige ins telling op, overeenkomstig de op 14 Juni 1809 gearresteerde instructie, krachtens welke zij onder het beheer werd gesteld van twee commissaris- sen, een secretaris, die tegelijk kassier, boekhouder en pandbewaarder zou zijn, en voorts van een taxa- tur, vier klerken en een rapport ganger. Op dien voet bleef zij ook werkzaam onder het Engelsch tusssen- bestuur, dat in den toenmaligen stand der geldmid- delen aanleiding vond om de Bank tot het uitgeven van bankpapier to machtigen, met welke operatio het echter zoo ongelukkig afliep, dat de Directie, we- gens schaarschte van contanten niet meer aan hare verplichtingen tot inwisseling konnende voldoen, hare crediteuren koloniale waren, als koffie, rijst, enz. in betaling moest aanbieden. Ingevolge art. 7 van de met Engeland gesloten supplementaire conventie van 24 J uni 1817 werd de Bank van Leening (Lombard-Bank) met alle lasten en baten overgeno- men door het Nederlandsch Gouvemement, dat de gelegenheid openstelde tot inwisseling der nog in om- loop geblvcn banknoten vóór of op 18 Juni 1818, na wdken datum het uitgegeven papier geacht zou worden „van geene waarde meer te zijn" (publicatie van 27 Januari 1818), terwijl de Bank zelf ook op- hield te bestaan. Voor zoover het bleeningsbedrijf betreft, werd haar plaats een tiental jaren later door de Javasche Bank ingenomen.

Literatuur : N. P. van den Berg, De Bataviasche Bank-courant en Bank van leening, 1746—1794, Amsterdam 1870; en de aankondiging van deze monographic in het Tijdschrift voor Ned.-Indie, 1870, II, bl. 69, door N. G. Picraou. Zie ook het hoofdstuk „Bankwesen unter der Compagnie", bl. 262—271 van het werk van G. C. Klerk de Reus: Geschied- licher Ueberblick der ad ministrati ven, rechtlichen en financiellen Entwicklung dor Niederlandisoh-Ostindischen Compagnie in de Verhfindolingen van het Jiataviaasch Genootschap van Kunsten en Wet- tenschappen, Dccl 47, 3o stuk, Batavia 1894.

BANKA, ten rchte BANGKA. Land boschrij- v n g. Eiland aan de Oostkust van Zuid-Sumatra op 1°30'—3°7' Z.Br. en 2°11'—2°34' O.L. v. Gr. Hot strekt zich in de rich ting van het N.W. naar hot Z.O. uit, over een afstand van 180 K.M. en wordt in hoi W. door St raat Banka van Sumatra, in hot O. door de Gasparstraten van Billiton gescheiden; in hot N. on N.O. worden zijne kusten door do Zuid-Chincscs Zee, in hot Z. door do Java-zee bespoeld. Zijne op- pervlakte bed rang t 11340 K.M². Do kustun vortoo- nen in hot O. en W. groote, maar flauwo bochten en in het N. een diepe insnjding, de Klabatbaai. Deze baai wordt door een schiereiland, dat in Tandjong Roe eindigt, in een binnen, en buitenbaai verdeeld. De baai di-ingt 30 K.M. ver landwaarts in, heeft echter geringe diepte en ontoegankelyke kustun, zoodat

slochts voor de monding van enkele riviertjes kleine schepen voor anker kunnen komen.

Het aantal goede ankerplaatsen is ook elders op Banka gering. Opvallend is het gering aantal kust- dorpen.

Op die plaatsun, waar vaste gesteenten aan de kust komen, is deze meestal steil en rotsig, elders laag en vlak. Deze laag kusten zijn gedeeltelijk moc- rassig, gedeeltelijk zandig en vindt men de moe- raskusten bijna uitsluitend langs de rustige west- en zuidoostzyden des eilands, terwijl langs de meer be- wogen oostzijde de zandstrooken overheerschen, waarop zich dikwijls duinen verheffen en waarachter lagune-moerassen gelegen zijn, die echter een veel geringer opporvlakte beslaan dan de opene, met rhizophoren omzoomde moerassen der eerstgenoom- de kusten.

Rondom Banka en dgrtoe administratief behoo- rende, liggen een 70 tai eilanden, waarvan de meeste zeer klein zijn. Vrij groot en dan ook bewoond zyn alleen Lepar (207 K.M².) en Poengoh (50 K.M².), beide aan de Zuidoostkust. De grootte van alle ove- rige samen wordt als 28 K.M². opgegeven. Aan de Westkust is Nangka te vermelden. De betrekkelijk. weinig eilanden (bijna alle langs de Oostkust), die niet uit vaste rots bestaan en tot het alluvium goede worden gerekend, bestaan aan de opporvlakte uit los zeezand en koraalgruis, waaronder meestal vaste koraalbanken liggen, die op lei of zandsteen enz. zijn afgezet.

Orografisch heeft Banka weinig karakteristieks; het algemeene aspect is een golvend heuvelland, waaruit talrijke berggroepen of betrekkelijk korte ruggen zich verheffen. Eene indeeling van het eiland in vieren springt in het oog: de smalle middenmoot van Pangkal Pinang wordt zoowel in't N. als in .t Z. door moeraslaagten aan beide kusten en enge over- gangen op de watercheiding gescheiden van de twee breed ere houvellanden in 't N. en Z., terwijl zich in het verste Zuiden een vierde, weer kleinere heuvelgroep verheft, die zich op het eiland Lepar voortzet. De beide breede groepen worden ieder op hunne beurt in een westelijk en een oostelijk deel gedeeld : do noordelijke doordat de moerassen om de Klabat-baai vrij dicht nadreu tot het laagland der Soengei Djeriug, die in Straat Banka valt. De oudere gronden van het eiland bestaan grootendeels uit steilstaande zandsteenen, leistenen en kwartsieten en voor een kleiner deel uit graniet, dat in alle vier der groepen door de sedimenten is heengobroken. In het algemcn kan men zeggen, dat het graniet uitsteekt boven de sedimenten. Van de kust-ber- gen, waarvan de nicesto aan of dichtbij de kust zijn gelegen, zijn de voornamste do Menoembiug bij Muntok 455 M.; het Mangkal-geb. bij Pangkalpi- nang 347 M.; het Pading-geb. bij Koba 510 M.; het Permis geb. bij Soengei slan 453 M. (beide in het zuidelyko breede gedeelte); hot Tobaali-geb. bij To- • boali 278 M. (in het zuidelykste, smalle deel). Even- vel best a at juist de hoogste verhevenheid van Banka (G. Boei van het Maras-gob. in het Noorden bij Soengeiliat, 700M.) uitsiedmontairgesteento. Verbec- ncmnt aan, dat de oppoi- sing van het grootste gedeel- te van het graniet plaats hcoft gehad tydens of kort na do plooiing en veelal sterke oprichting der scdi- menten. Een gedoolto is echter ouder en heeft door vergruizing aanleiding gegeven tot de vorming van sommige zandstccnen, terwijl ook enkele granio- gangen en contactvei- schijnselen (hoomfels) zyn waargenomen, die cr op wijzen, dat een andor deel van het granio jonger is dan de sedimenten. Over

den absoluten ouderdom dezer laatste zijn geen ge-stroomafwaarts, des te grooter o in vang krijgen de gevens voorhanden, daar kenmerkende fossielen tot nog moerassen, die zich aan de Baukstraat uren ver langs de toe geheel ontbreken en, terwijl men ze vroeger voor kust uitstrekken. De wanverhouding, die er bestaat palaeozoisch heeft gehouden, is het, vooral na de tusschen de breede dalen en de onbeduiden- de ontdekking dat mesozoische gesteenten op Sumatra meer stroompjes, welke er doorheen kronkelen, is daar- aan toe verbreid zijn, dan men aanvankelijk meen- de, beter tenté schrijven dat die dalen in den diluvialen tijd zeearmen deze geen vermoedens te uiten. In elk geval zijn de waren en later door dat in den zeespiegel werden sedimenten niet jonger dan mesozoisch en bewijst hun droog gelegd. Nog altijd kan de zee in die dalen strekking, dat zij behorende tot het groote Sumatraansche gemakkelijk binnendringen ; van- daar dat zich de plooiingsgebied.

De geologische kaart van Verbeek geeft geen juiste Soengei slan 30 K.M. ver. Daardoor zijn vele rivieren denkbeeld van den aard der oppervlakte, omdat daarop de over eene grotere lengte bevaarbaar dan anders het geval kwartaire en recente afzettingen, behalve de alluviale zou zijn, hetgeen bij het transport van groot belang is. rivier- en kustvormingen, zijn wegge- dacht, die in den Bij vele rivieren liggen evenwel voor de monding regel de bovengenoemde vaste gesteenten tot \pm 40 M. uitgestrekte modderbanken. Aan de Westkust vallen o. a. hoogte geheel bedekken. Die af- zettingen bestaan in zee: de Djering, een der grootste rivieren van Banka, behalve uit duinzand en koraal- kalk (sommige eilanden) nabij het Marageberge ontspringt en aan de mon- en kuststrekken) uit kwarts- zand en klei, die beide niet ding wel een kilometer breed is, de Soengei Sian, voor zelden ijzer- of mangaan- houdend worden en soms in kleine schepen tot Poepoet, 30 K.M. boven de mon- ding vrij zuivere bruinijzer- steenen en mangaan- ertsen bevaarbaar, de Banka Kotta voor 1 kojans- prauwen overgaan. Dit vrij alge- meen groote metaalgehalte en de eveneens 30 K.M. stroomopwaarts bevaarbaar. Aan de daarmede te ver- gelijken lateritiseeringsprocessen van O. kust: de Koerau, die in haar beneden loop door het het vaste ge- steente oefenen een ongunstigen invloed uit grootste lagune- moeras der oostkust stroomt, de Batoe op de vruchtbaarheid van den bodem. Hier en daar komen Roessa, een der waterrijkste rivieren van Banka, die op plekken voor, waar het intensief verwerste graniet- gruis het Marageberge ontspringt en vele zijrivieren opneemt; door natuurlijke separatie in kwartszand. en kaolien is ook zij vormt een moeras achter den zeestrandstrook. Van gescheiden en dit laatste als pottenbak- kereklei kan de vele in de K Jabatbaai mondende rivieren is de Lajang worden gebruikt. De rijkdom aan tinerts van Banka is do voornaamste, en van veel belang als communicatie bekend (vergelijk artikel TIN); andere ertsen zijn weg: aan de W.-kust der baai mondt de Antang uit, zeldzaam: goud, lood, koper en wolfram- erts; wat meer eveneens van veel belang voor het verkeer.

Kl i m a t. Hoewel de temperatuur op de kust- overeenstemming met het algemeen land- plaats van Banka natuurlijk ongeveer even hoog is als schappelijk aspect van het eiland heeft de water- aan andere kusten van den Archipel, die dicht onder den scheiding tusschen oost- en westkust geen topo- equator zijn gelegen, wordt het warmte- govoel door graphische beteekenis. In het smalle middendeel is ze Europeanen meestal niet al» bijzonder drukkend dicht bij de oostkust gelegen. — Banka is rijk aan ondervonden, wat is toe te schrijven aan den meestal rivieren, doch arm aan water, want daar de bodem krachtig waaierende dagelijcs dien zee- wind, die in den afgezien van de moerassen, overal eenigszins hellend is namiddag tot zonsondergang jileegt, door te staan. In de en door vele valleien en ravij- nen doorsneden wordt, hogere streken van het eiland moeten wel eens vindt men er een zeer groot aantal stroomende wateren, temperaturen van slechts 4—5° C. 's nachts voorkomen. waarvan de wa- tervoorraad, vooral in het droge Hcvgic onweersbuien komen op Banka dikwijls voor, jaargetijde, dikwijls zeer gering is ; zoodat er alsdan in bepaaldelijk gedurende den westmoesson en n o meer de timnijen & omtijds watergebrek heerscht. Met de tijd ens de kon trin gen. Wat do jaarlijksche wind rief rivieren is de moersavonning ten nauwste verbonden, ting bet ref, staat het eiland onder don geregelden invloed Alleen in den bovenloop toch hebben de rivieren een mindor moessons. In verband daarmede is do regenval er in of meer sterk verval en steile oevers, in den beneden- loop t noordwesten aanzienlijker dan in zuidwesten. Maar een worden het verval geringer, de dalbodern breeder, de bepaald droge moesson heerscht norgens, even min in de hellingen minder steil; naarmate men de monding nadert, ande- ro equatoriale streken van hot westen van den archi- neemt de breedte toe, de bodern wordt vochtig en pel. Een on ander kan blijkon uit de volgende tabel.

Plaatsen.	Hoogte in M.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Nov.		Dec.	Jaar.	
										Sept	Oct. J			
Muntok (Westkust)		424	304	310	253	187	127	109	115	109	194	336	530	2998
Soengeislan (West- kust 12 K.M.)		2 295	268	303	331	241	274	186	235	232	274	317	353	3309
Tolwali (Westkust)		6 226	195	234	256	305	246	195	168	164	202	271	海 2746	
Pangkalpinang (0. kust 3 K.M.L.)	\pm 20	282	238	260	260	197	171	158	132	138	174	243	317	2570
Djeboes (Noordkust 16 K.M.).		389	244	267	307	267	187	197	232	211	303	430	571	3605
Poepoet (centrum van het eiland).		20 321	257	287	257	224	181	206	204	184	231	217	278	2847

i) Bij de plaatsnamen geeft het aantal K.M. den afstand van de zee aan ; do plaatsen zonder opgaaf in K.M. liggen aan zee. Het laatste station vertoont de eigenaardigheid van euop. stijging der cijfers (secundainmaximum) in den vollen oostmoesson.

Baar de tin winning in hoogc mate afhankelijk is van do hoeveelheid regen, die in cen jaar, en meer bepaald gedurende het droge seizoen, valt, hebben de cijfers een groot praktisch belang. Opmerkelijk is, dat de bergtoppen, hoewel zij slechts eene geringe hoogte bereiken, veelal in wolken zijn gehuld. Zie overigens onder KLIAIAAT.

Vroeger golden Banka en bopaaldelijk de tocn-malige hoofdplaats Muntok voor zeer ongezond, doch in de laatste jaren is die toestand aanmerkelijk verbeterd. Van 1838—1848 was de verhouding dor sterfteonderEuropescheambtenaren als 1 : 51,3 onder het gamizoen als 1 : 14,2, d.i. dubbel zoo groot als toenmaals in Europa. De meest gewone ziekten zijn koorts en beri-beri, met name onder de mijnwerkers. Vooral de oprichting van mijnwer- kershospitalen en <Je aanstelling van inlandsche ge- keerskundigen sedert 1895 heeft uitstekend gewerkt tot bestrijding der beri-beri, nog meer de verande- ring der hospitalen in gouvernementsziekenhuizen en de aanstelling van Europeesch geneesheeren (sedert 1905).

Flora. Gehee] Banka is met een dichten tro- pischen plan ten groei bedekt, en onbegroeide plek- ken of grasvlakten zijn zeldzaam, Het zijn echter geen oorspronkelijke wouden meer, die men er aan- treft; want deze zijn door den mijn- en ladangbouw bijna geheel verdwenen en hunne plaats is door jon- gen, grootendeels waardcloozen opslag ingenomen, waart usschen slechts hier en daar nog plekken oer- woud worden aangetroffen. Boomen van zware afme- tin gen komen er dientengevolg niet veel meer voor, en hoe we I er nog goede, zelfs kostbare houtsoorten groeien, heeft het bosch toch geen andere waarde dan van lokalen aard, ook wegons terreinbezwaren tegen de exploit at ie en gebrekkige gelegenheid tot afvoer (Zie verder PLANTENGROEI.) Aan uit- voerproducten I evnt Banka copra, gambir en peper, hr-t laatste in toenemende mate, clank zij denonder- neuingsgeest der Chineezen.

Voor de fauna verwijzen wij naar het artikel FAUNA. B e v o l k i n g. Pc bevolking van Banka boil roeg volgens de laatste volkstelling 1905: J 5000 zielen. Hiervan waren 317 Europea- nen (zondcr militairen), 43700 Chineezen, 2G1 Ara- bieren, 35 andere vreemde Oosterlingen en 71000 Inlanders. De Europeanen zijn grootendeels amb- tenaren. Van de Chineezen leeft do overgrooto mcor- <1 erheid als nijlwerkens en zijn vele anderen indirect ids kolen branderw, Joveranciors, geldschlioters on aandeelhouders bij do tinwinning betrokken. In do nijlstrcken wonen bijna uitsluitend Chineezen, do dorpen der inboorlingen daarentegen moeten langs dcijzoogenaamden „grooten weg" zijn gelgcn. Mon vindt die dorpen aldaar op vrij regelmatigo afstan- den van eJJamder en allo sterk op elkaar gelykend; de woningen zijn kleine op palon gebouwd, mot boomschorH oinwando cn met atap gedekte huisjes. Het grootst deci der Chineezen in de mynstrcken is afkomstig uit do bergstreken in het binnenland dor Chinesesche provincio Kwatoeng cn behoort tot do ruwste en onbeschaafde demon ten der Clinoeo- sche bevolking. Pogingen om bij hen op Banka den B. Katholickcn godsdienst in gang te doen vndon, zijn met weinig succes bekrond. Do niet bij do tinwinning betrokken Chineezen leven in do dim- trictshoofdplaatsen als handelaars of ambachts- lieden, of zij vinden hun bestaan by de gambir- cn porpoteelt, dooc het kweeken van groenten, hot fok- ken van varkens en jacht en visscherij.

De inhemsche bevolking is waarschijnlijk voor een groot deel van Palembang op Sumatra af- komstig, behoort dus tot de Maleiers, hoeezer ook physiek en intellectueel tot de laagst staande stam- men daarvan. Zij worden onderscheiden in Orang Goenoeng (berglieden) of Orang Darat (landbewo- nors) en Orang Sekah of Orang Laeto (zeebewo- ners). De laatste zijn een mengelmoes van ver- schillende Maleische stammen. Zij zwalken het gcheele jaar mot vrouw en kind en al hun have op zee rond, waron vroeger als vermetele zeeoovers be- rucht, levon thans echter van de vischvangst. Slechts nu en dan komen zij aan den vasten wal. In den laatste tijd hebben zich evenwel velen hunner voor goed aan de kust gevestigd. De overigen leven in kleine prauwen en gebruiken als vischgereedschap o. a. een harpocn met beweegbare spits, waarmede, behalve visch, ook tringang wordt gestoken. De Orang Goenoeng vormen een lichamelijk zwak, weinig energiek en weinig intelligent volkje, zonder Industrie en met weinig aanleg of lust tot den arbeid. Zij zijn van mid- delmatige grootte, goed gebouwd, met een donkere lichaamskleur, het hoofd is groot, het haar zwart, dikwijls buitengewoon sterk en soms zoo dik als paardenhaar. De mannen snijden het haar kort af, de vrouwen dragen lang haar, dat in een wrong op het hoofd wordt samengetrokken. De oogen hebben veelal een melancholieke uitdrukking, handen en voeten zijn magor en beenderig ; de gang is traag. Do vrouwen worden snel oud en zijn weinig vruchtbaar. Opvallend is het betrekkelijk veelvuldig voorkomen van albino's onder hen. Het aantal mannen overtreft dat dor vrouwen in aanzienlijke mate, hoewel het verschil lang niet zoo groot is, als by de Chineezen. Van karakter is de Bankanees eenvoudig, zachtta- dig, eerlijk, matig, vreesachtig, onderdanig en zeer bijgeloovig. Ondanlcs die onderdanigheid heeft hJ evenwel volstrekt geen ontzag voor zijne hoof- den en beschouwt deze als zyns gelijken, wat ze eigen- lijk ook zijn, daar op Banka geen adel of standen bestaan. Bevelen van het gouvernement worden evenwel steeds stipt opgevolgd. Zij betalen geen belas- ting, moeten daarentegen gedeeltelijk onbetaalde heerendiensten verrichten, welke diensten zij ou- gaame bewijzen. Het aantal vorderbare dagdiensten werd gcleidclijk sedert 1892 verminderd, maar terwij I het niet meer dan 25 zou bedragen, beliep het in 1912 nog gemiddeld per hoofd 29. Do inrichting huimer huizen, het huisraad, het vodscl, de kleedhig en do goheelo leefwijzo zijn nog primitief. Het gewone voed- sol bestaat uit ryst en groenton, nu en dan herten- vleesch on nog zeldzamor hoondors, nabij de kust ook visch. Hun gewone kleeding vormen sarong en baad- je, het laatste bij do vrouw langer dan bij den man. Bij den arbeid heeft de Bankanees veelal als eenig kleedingstuk een lap katoen om het middel gcslagen, bij feestelijke gclgciichden z J n zij, die eenigen wel- stand genicen, zwiurig gekleed. met nauwsluitende broek en baadje, kostbaren sarong en fraaion hoofd- dook, waarbij somtyds nog een zij den slendang komt. Feesten zijn zeldzaai, grootendeels als gevolg der heerschendo aanoeede, en bieden weinig bijzondere aan. Zij bclijdon alien den Mohammedaanshen gods- dienst, en hoewel zij slechts een zeer gebrekkige ken- nis van dien godsdienst bezitten, volgen zij strong sommigo voorschriften orvan op, als b. v. het verbod om varkonselcesch te nuttigen. Daarnaast bestaat echter hot geloof aan goedo en kwade geeston vooral do boschgeesten staan hoog in aanzien. In Blinjoe wonen nog eon goring aantal heide- nen, de zoogenaamdo „Orang loin", en wel in do

dorpen Benegar, Abik, Mapor en Kajoe Arang.

p. middelen van bestaan der Bankaneezen zijn slechts weinig ontwikkeld. De landbouw bestaat hoofdzakelijk uit rijstbouw op ladangs, waarbij de vrouw het grootste deel van den arbeid moet ver- richten, terwijl de man alleen het zwaarste werk ver- richt en verder zijn tijd in ledigheid doorbrengt. De bewerking der velden en de daarbij gebruikte ge- reedschappen zijn nog zeer primitief. Het voor sa- wahaanleg geschikte terrein op het eiland is beperkt. Herhaaldelijk zijn van regeringswege proeven genomen met den aanleg van saw&h's, waarbij o. a. een mantri voor de irrigatie en Preanger landbouwers werden te werk gesteld. Resultaten van eenige be- teekenis hebben die proeven tot nu toe niet opgele- verd. Wei ontAvikkelen zich onder aanmoediging der regering de peper- en gambirteelt. Ondanks de weinige zorgzaamheid der inlandsche bevolking vormt deze teelt in sommige streken, zooals in Pang- kal Pinang, voor velen thans het hoofdbestaansmiddel. Nog belangrijker is deze voor vele Chineezen ge- worden. In 1909 werd dan ook ruim 190 000, in 1910 zelfs 321 000 kg. gambir uitgevoerd. Met peper zijn meer dan 12000 H. A. beplant op 587 ondemem- gen met 3346 Chineesche arbeiders. De uitvoer aan peper (van aanplantingen der Chineezen en inlanders samen) bedroeg in 1913 ongeveer 240000 K.G. witte en 240000 K.G. zwarte peper. Daar de planters per pikol 40—50 gid. ontvangen, vertegenwoordigt de uitvoer dus reeds een aanzienlijk bedrag. Zelfs is onder den invloed der betrekkelijke welvaart door de pepercultuur teweeg gebracht een Co operatie ve han- delsevereniging, de „Banka-Handelmaatschapp 甘” tot stand gekomen en heeft deze zich twee vracht- auto's aangeschaft. Op de teelt van rubber beginnen zich Inlanders en Chineezen toe te leggen. Verder worden er sirih, suikerriet, een weinig tabak, kapok, katoen en groenten gekweekt. Ook klapperboomen, aren-, sagopalmen en andere vruchtboomen, alsmede pinang, obie-kajoe, pisang, ananas, yams, agurken en meloenen worden er door de bevolking geteeld; de bereiding van arensuiker heeft zich in de laatste ja- ren uitgebreid. Veeteelt was vroeger onbekend, Se- dert is de fokkerij van varkens, die de lieveling der Chineezen zijn, aanmerkelijk toegenomen, zoodat in sommige jaren slechte geringe invoer noodig was. Gering, hoewel stijgende is het aantal paarden, (in 1893:263; in 1905:659) en mnderen (in 1893:35G; in 1905:1618); karbouwen komen nagenoeg iiit ypor. In de inlandsche dorpen vormen kippen, eenden, honden en geiten de huisdieren; in de bosschen zwer- ven enkele kudden verwilderde buffel rond. De nij- verheid staat op zeer lagen trap en alleen in vlecht- werk (vooral matten) doet de Bankanees voor geen anderen stam onder. Te Muntok doet men aan sa- rongweverij. De vischvangst is van veel belang en verschaft menigeen een middel van bestaan, zoo ook de jacht bepaaldelijk die op wilde zwijnen en herten. Daarnaast worden de boschlipprodukten, als rotan, harsen en gommen, plantaardige vetten, honig en was ingezameld. De handel is van weinig beteekenis; Europeesche handel bestaat er niet en de groothandel is zoo goed als geheel in handen van enkele Chineezen.

De groote wet tot verbinding der disti'ctshoofd- plaatsen was tot v66r korten tijd niet veel meer dan een breed voetpad, op vele plaatsen slecht onder- houden en wegens gemis van behoorlijke bruggen over de wateren voor paard of rijtuig ongeschikt. In de laatste jaren werd er qchter voortdurend aap ge- werkt, zoodat bij thans voor voertuigen (ossenskar-

re]) geschikt is. In 1915 bedroeg de totale lengte van het voor voertuigen geschikte wegnnet 1900 K.M., waarvan 480 K.M. door de tin winning worden onderhouden. Te Blinjoe is een stoomtramdienst van 26% K.M. baanlengte in exploitatie, vooral voor goederen- en tinvervoer. Mede zijn daartoe bestemd twee stoomsleeperdiensten n.l. in de Klabatbaai en aan de Oostkust. Ten behoeve van het automobiel- verkeer zijn alle bruggen versterkt. Alle districts- hoofdplaatzen zijn telefonisch verbonden, terwijl deze plaatsen sedert enkele jaren post-, telegraaf- en telefoonkantoren bezitten.

Onderwijs. Op 31 Dec. 1912 waren op het eiland 4 openb. lagere scholen voor Europ. onderwijs en 1 HoU.-Chineesche school (72 leerlingen) en op 31 Dec. 1913 waren er 6 open bare scholen 2e klasse en 1 particuliere neutrale school voor Inlandsch onderwijs met resp. 744 en 38 leerlingen. Voor de Chineesche scholen komt in't Verslag van het Ini. onderwijs over 1913 geene opgave voor; op 31 Dec. 1912 was het aantal 19 met 1206 leerlingen en 54 onderwijzers.

Geschiedenis. Men kan de geschiedenis van Banka in twee tijdperken verdeelen: I. het tijd- perk voor de ontdekking der tinertsen en II. het tijdperk na de ontdekking, welk laatste weer cen onderverdeelingtoelaat in: 1. dertijdder Oost-Indi- sche Compagnie 2. den tyd van het Engelsche tusschenbestuur; 3. den tijd van het bestuur der Nederlandsch-Indische regering en wel: a. voor het Tinreglement van 1891 en b. sedert het inwerking treden van dit nog steeds geldende reglement.

Dat reeds gedurende den Hindoe-tijd Banka van belang was, blijkt uit een tweetal steeninscriptiea gevonden te Kota Kapoer en thans in het Museum te Batavia. Een daarvan bevat slechts enkele letters, de andere is gedatcerd Qaka 608 en be vat in Wenggi-schrift cen oud-Maleische vloekbede van een Koning Widjaja, uitgegeven door Kern in Bijdr. Kon. Inst. 67 (1913) bl. 393 vhl. Lator is Banka waarschijnlijk onderhoorig geweest aan het Juvaan- sche rijk van Madjapahit.

Van de verdere geschiedenis des cilands v66r de komst der Europeanen in Insulinde is niet veel met zekerheid bekend. De eenige betrouwbaar bron daarvoor vormt een Malewch handschrift, uit- gegeven door F. S. A. de Clercq, waarin ook om- trent de latere geschiedenis mededeelingen voor- komen ; welke in nieng punt van de gangbare voorstelling afwijken. Naar het Bchijnt warden Banka en Billiton na den val van het rijk van Madjapahit (omstreeks 1500 n. Chr.) onafhan- kelijk. Zij geraakten daarop beurteelings onder de macht der rijken Djoliorc en Minangkabau op Sumatra, vervolgens onder heerschappij van den HU)- tan van Bantam en eindelijk door huwelijg onder de heerschappij van den sultan van Palembang (vol- gens de Clercq op het einde, volgens Prof. Hee res in de eerste helft der 1.8de eeuw). De eerste aanraking met de Compagnie zou van 1617 dagteekenen, de eerste vestiging van hare dienaren op het eiland had in 1668 plaats; maar eerst na de ontdekking der tinertsen (in 1709, 1710 of 1711) kreeg het eiland voor haar waarde en trachtte zij door verdragen met den sultan van Palembang (in 1722, 1755, 1763, 1775 en 1791), het monopolie van het tin te verkrijgen. Aan geschillen ontrak het niet, maar toch ging de pro- ductie vooruit en nam de bevolking toe, die in 1783 ³P 70 000 zielen werd geschat. Na 1787 deed zich het verval, waarin de Compagnie hoe langer hoe meer ge- raakte, ook op Banka sterk gevoelen en nam de tin-

productie meer en meet af. De hoofdoorzaak daarvan was de oorlog der Compagnie met de vorsten van Riouw en Lingga, die zich daarbij van de hulp van zeerovers bedienden met het gevolg, dal op Banka herhaaldelijk (1789, 1792, en 1795) geplunderd, verwoest en gemoord werd. Eerst in 1804 namen die strooptochten een einde en begon het eiland te herleven.

In 1812 kwam Banka aan de Engelschen, na hunne expeditie tegen den sultan van Palembang in genoemd jaar, waarmede diens rechtstreeksche heerschappij over het eiland een einde nam. Wei kwam het in 1816 in ons bezit terug, maar wanorde en verwarring bleven er heerschen tot de gelukkige afloop der tweede Palembangse expeditie in 1822 e. de rust herstelde.

In 1839 en 1842 hadden er oproerige bewegingen onder de Chineesche mynweikers plaats, in 1851 onder de inlandsche bevolliiing, aangevoerd door Amir, wiens vader Depatti Barin het ons in 1819 has tig genoeg had gemaakt. Al deze bewegingen warden evenwel gewapenderhand bedwongen en van het in 1847 te berde gebrachte voorstel om Banka aan den meest biedende te verkoopen, omdat de toenmalige tinprijzen niet voldoende rentegevend waren, werd later niet meer gerept. De rust bleef langen tijd bewaard en de tinproductie ging sterk vooruit, vooral na de invoering van het nieuwe Tinreglement van 1891 en de meer machinalc bewerking door groeven in de laatste jaren. Nog een keer werd de rust emstig verstoord, n. i. in 1900—190 T door opstootjes onder leiding van het Drievingerig verbond, waarvan Lioe Ngie, oorspronkelijk een gewoon injinwerker, de ziel was. Zij eindigen met zijn inhechteniseming.

Bestuur. In 1913 (Ind. Stb. n°. 335) werd Banka administratief verdeeld in vijf afdeelingen, elk met een controleur aan hot hoofd, en onderverdeeld in districten, die overeenkomen met de vroegere mijndistricten.

1°. Noord-Banka, hoofdplaats Blinjoe, met de districten Djaboes, verdeeld in do onderdistricten Djaboes en Klabat, en Blinjoe, verdeeld in de onderdistricten Blinjoe en Pandji Sekah.

2°. Soengeiliat, hoofdplaats Soengeiliat, met de districten Soengeiliat, verdeeld in de onderdistricten Soengeiliat en Njaluu, en Meiwang, verdeeld in de onderdistricten Mera wan g en Groenggang.

3°. Muntok, hoofdplaats Muntok, met het district Juntok, verdeeld in de onderdistricten Muntok, Plangas, Ampan g en Kadiala;

4°. Pangkalpinang, hoofdplaats Pangkalpinang, met de districten Pangkalpinang, verdeeld in do onderdistricten Pangkalpinang, BoeldinMundobarat, en SoengeisJan, verdeeld in de onderdistricten Socn gei slan en Aerangct.

5°. Zuid-Banka, hoofdplaats Toboali, mot do district(i) Toboali, verdeeld in do onderdistricten Toboali en Oelini, en Kobn, verdeeld in do onderdistricten Kobn, Bring, Permisian en Acrangka bara en de Ixpar-eilanden.

Tevens word toen de standplaats van den Resident VUJ Muntok naar Pangkalpinang verplaatst. De wenschelijkheid, de mijnontginning af te schiden van het binnenlandsch bestuur, was de aanleiding dezer reorganiasie.

Voor de rechtspraak ressorteert hot eiland met onderhoorigheden onder het rechtsgebied van den Raad van Justitie te Batavia.

Literatuur: Th. Posewitz, Die Zinninseln im indischen Ozean (Budapest, 1885—1886); H. Zonder- van, Banka en zijne bewoners (Amsterdam, 1895)

met uit voerige literaturopgavc; C. L., Een on ander over do bevolking van Banka (Tijdschrift v. h. Bin-nenl. Bestuur, Nov. 1914, biz. 397 e. v.); J. E. Heeres, Corpus diplomaticum neerlandico-indicum, dl. I (Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenk. v. Ned.-Indie, 7de vlgks., dl. 3, 1907, biz. 347 e. v.); F. S. A. de Clercq, Bijdrage tot de geschiedenis van het eiland Banka (aldaar, 6de vlgks., dl. 1, 1895, biz. 113 e. v.); R. D. M. Verbeek, Geologische beschrijving van Banka en Billiton (Jaarboek v. h. Mijn- wezen in Ned. Oost-Indie, 1897); J. A. Schuurman, Historische schets van de Tin winning op Banka (al- daar 1898); Jaarverslag der Tin winning op Banka (o.a. 1910—1911, hoofdst. II, uitvoerig historisch overzicht en 1911—1912 uitvoerige literaturopgave biz. 43 e. v.). Zie verder de literatuur bij het artikel TIN. ^ E *

BANKA (STRAAT) tusschen Banka en Sumatra, is in het nauwste gedeelte slechts 14 K.M. breed, maar levert, zoowel overdag als 'snachts, door goede verlichting een veiligen vaarweg op, welke overal ankergrond aanbiedt om gunstig getij af te wachten.

De kust van Sumatra is zeer laag en dicht begroeid; daarlangs strekt zich een modderbank uit, die nabij de hoeken slechts eene geringe breedte heeft, (loch de bochten tusschen deze geheel vult. De Ban joe Asin en Palembang rivieren vallen hier met verscheidene monden in het N. gedeelte der straat. Naar de Banka zijde wordt de grond allengs harder en zelfs steenachtig.

Het eiland Banka is een golvend heuvelland. Waar hier rivieren in de straat uitloopen, is de bodem moerassig. In de straat liggen verscheidene banken, vooral in den Z. mond, waar slechts twee vaarwaters, een langs iederen wal, bevaarbaar zijn. In het N. Iijk gedeelte wordt meestal het vaarwater langs den Sumatrawal gekozen. De stroom is in de verschillende deelen der straat niet dezelfde. Wei vindt men in den regel een heen en weer gaanden stroom in een half omtaal, maar de duur daarvan is, vooral in het N. Iijk gedeelte der straat zeer ongelijk; verder is langs den Sumatrawal het geheele jaar door de stroom om de Z.O. het sterkst, terwijl langs den Bankawal de stroom om de N.W. meerendeels overwegend is. De stroomen langs beide wallen schijnen elkaar ter hoogte der Nangka-eilanden te ontmoeten en veroorzaken daar, vooral in den Z.O. moesson, stroomafelingen. In den regel staat in de straat weinig zee, tenzij een flink tij tegen een harden wind inloopt. In den Z.O. inoesson staat de wind vrij krachtig on bestendig door, ovordag wat Z. Iijker, des nachts wat O. Iijker en loopt in het N. Iijk gedeelte der straat do stroom om do N.W. wel langcr, maar niet krachtiger dan die om do Z.O. Bit geschiedt onder den Bankawal eerst verder in do straat, waar het ook wel voorkomt, dat de N.W. Iijko stroom slechts voor korten tijd afgaat. Langs den Sumatrawal blijft de stroom om de Z.O. tegen den moesson in, overheerschend.

In den N.W. moesson is de wind overdag krachtig on bestendig, dos nachts flauwer en veranderlijk; do buien, welke in de straat by uitzondering voorkomen, vallen veelal in doze nachten uit het Z.W. en W. in. De stroom om do Z.O. staat nu langer door clan dio om de N.W., doch is in hot N. gedeelte der straat niet overheerschend; vordor de straat in, en vooral aan do Z. ingang, is dit eerst hot geval. Langs den Sumatrawal gaat nu de stroom om de Z.O. meermalen niet af en verflaunt alleen, twee maal in het eemaal, gedurende eenige uren.

In den N.W. moesson moet men dus opwerken met

korte slagen onder den Bankawal, waar in don regel de wind ook N.lijker zal doortaan; in den Z.O. moesson daarentegen onder den Sumatrawal.

Zie Zeemansgids, deel II.

BANKOEL. Zie LAMPONGGAAP.

BANTAENG. Zie BONTTHAIN.

BANTAM, ten rechte BANTFIN. Land be-schrijving. De wostelijkste residentie van Java. Ze heeft een oppervlakte van 7865 K.M². en had in 1905 een bevolking van 900.000 zielen, waar- onder ruim 500 Europeanen, ruim 3000 Chineezee, en 150 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen. De ovrigte inwoners zijn Soendaneezen, met uitzon- dering van die van het voormalige Noorder-regentschap, alwaar grootendeels afstammelingen van Ja- vaansche volkplanters wonen en waar ook enkele desk's aangetroffen worden, wier bevolking van Lampongsche afkomst is. Omtrent de in do afdee- ling Lebak wonende Badoej's, zie BADOEJ'S.

Het gewest is administratief verdeeld in 3 afdee- lingen, met name: Serang, Pandegleng en Lebak, met gelijknamige regentschappen.

De naam Bantam is een Portugeesche ver- fa astering van den inlandschen naam Ban ten.

Bantam bestaat in't N.W. uit een vulkaangroep, waarin de kegels Karan g en Peolosari de hoogste verheffingen vormen. Oostwaarts daarvan begint de groote vlakte van West-Java. Het bodemkarakter dier vlakte wijkt in deze residentie (en nog in't W. van Batavia) af van alle overige Javaansche laag- landen. Ze is n.L., met uitzondering van de kust-etrook, opgebouwd uit witte puimsteenstoffen, waarin de rivieren dalen met vlakken bodem en stei- le wanden hebben uitgegraven.

De vlakte en de aangrenzende vulkaanvoeten en heuvelhellingen zijn grootendeels wel bevolkt, in te- genstelling met het uitgestrekte berg- en heuvelland, dat de zuidhelft der residentie beslaat. Dit verheft zich het hoogst in *Z.O., ais een sterk ingesneden gebergte, bijna geheel met dichte wouden begroeid. De hoogste keten is het Halimoen geb, (tot ruim 1900 M.), op de grens met Batavia en de Preanger.— Langs het grootste deel der noordkust en langs de noordheKt der westkust woont een welvarende be- volking. Hare sawahs en klappertuinen werden door de uitbarsting van Krakatau in 1883 voor een be- langrijk deel vernield, maar thans is dat alles weer hersteld.

Rivieren met een betrekkelijk uitgestreken loop zijn do TjiLiman en de TjiBoengoer, die in de Pe- perbaai op de Westkust en do Tji-Oedjoeng en Tji. Doerian, die in de Javazee uitmonden. Aan de noord westelijke helling van den Karang wordt het krater- meer Dano (Zie aldaar) aangetroffen.

Tot het gewest behooren, behalve eenige kleinere eilanden, het Prinsen-eiland en Dwars-in-den-weg (Poeloe Sangeang), in straat Soenda, Poeloe Pan- djang in de Bantam-baai, en Poeloe Deli (Klapper- eiland) en Poeloe Tindjil (Trouwersiland) in den Indischen Oceaan.

Het voornaamste handelsproduct van Bantam is in vroeger eeuwen peper geweest, die hot wel mee- rendeels uit de Lam pongs trok, maar die ook in groote hoeveelheden in de bovenlanden van Bantam zelf, zoewel ais bij de Westkust word aangekweekt. De groote leverantien, die de vorsten zich verplicht za- gon aan de O. I. Compagnie op te brengen, waren oorzaak, dat de cultuur van dit artikel dermate werd opgedreven, dat do bevolking onder den druk daarvan bijna bezweek. Zoodra dan ook het Sultansbe- stuur, dat invloed in de bovenlanden had, en waai,-

van nog eenige kracht uitstraalde, plaats moest nia- ken voor het Europeesch bestuur, dat in den beginne vooral slechts luttel gezag kon doen gelden, ver- dween de pepercultuur ais van zelf, om nimmer, in weerwil van alle daartoe aangewende pogingen, op- nieuw wortel te schieten. Of dit zal gelukken aan d© jongste poging, thans in Pandegleng en Leb&k be- proefd, moet de toekomst leeren.

Tijdens den bloei van het cultuurstelsel heeft men in het Bantamsche bijna alle gouvernementen-cultu- res beproefd, ais suikerriet, indigo, kaneel, tabak, cochenille, thee en koffie; zelfs is er een poging in ,t werk gesteld om do pepercultuur ais gouvernementen- cultuur te doen herleven. Al deze gouvernementen- ondernemingen hebben echter slechts korten tijd stand gehouden, daar do willekeurige beschikking over de in individueel bezit aan de bevolking behoo- rende bouwgronden, welke door de gouvernementen- cultuur noodig gemaakt werd of waartoe zij ais voor- wen dsel diende, deze bij de be volkin g gehaat maakte. Dit, gevoegd bij eno gebrekkige regeling, loidde tot zoo ongunstige resultaten, dat weldra tot intrekking besloten werd. Alleen de koffiecultuur, ais voor een groot deel op woeste en dus niet in indivduueel eigen- dom bezeten gronden gedreven, maakte hierop een uitzondering. Deze bleef in de afdeeling Pandegleng tot het jaar 1890 bestaan. Toen is zij ook daar ingc- trokken, evenais reeds vroeger in de andere afdee- lingen dezer residentie geschied was. In 1892 werd dan ook de verplichte levering der door de bevolking geteelde koffie ir Bantam opgeheven.

Het grootste deel der bevolking van Bantam leeft van den landbouw, en vooral midden-Bantam — het Z. der laagvlakte en de aangrenzende hellingen en dalen — bezit prachtige bouwgronden, waar de rijst- cultuur met veel voordeel word ged re von. De bevolking langs de kusten der Ban tain-baai en van straat Soenda houdt zich ook op mot de vischvangst, zoewel door het uitzetten van sero*s, ais met hare pran- wen in voile zee. Do vischvangst levert uit den aard der zaak een wisselvallig bestaan ; tocli zijn er ver- scheideno visscheri?, die in staat zijn uit de opbrongst of van sawahs te kooplen. De maximum opbrongst van 66n sero, waarvan gowaagd wordt, bed roc g niet minder dan / 800. Ann de k us ton vangt men veel teri, in open zee do 8elar, kemboeng, tetong koi, lajoer, tandjau, bawal onz.

Bij vervoer naar het binnenland wordt de visch zeer veel geconserveerd door middel van de fijn ge- stooten kern van de potjoeng of pitjoeng-noot, het- geon vel eenH ongesteldheden veroorzaakt. Zic art. POETJOENG). In de afdeelingen Pandegleng en Lebak teolt men visch op sawahs, waai-van de op- brengst soms / 100 per bouw bedraagt.

In Serang en Anjer treft men nog eendenfokke- rijen aan, waarvan de eieren hetzij versch, hetzij gc- zouten worden uitgevoerd.

Sedert het voor het algemeen verkcer openstellen van despoorlijn Batavia—Anjer in J 900 on van haar z 可 tak Rangkas bitoeng — Labocon in J006 is deuit- vor van landbouwproducten steeds toegenomen. Gedeeltelijk onder den invloed van die verbeterde verkeersmiddelen verkreeg de klapperteelt een toe- nemende betekenis en werd die in Noord- en Noord- wost-Bantam een ware volkscultuur. Zoo schatto men de copra alleen uit de afdeeling Anjer in 1905 uitgevoerd op een waarde van ± / 800.000. Deze cultuur breidt zich steeds zuidelijker langs de westkust uit. De spoorwegverbinding bevord,orde even-eens de ooftteelt, o.a. blijkende uit den uitvoer van wagonladingen pisang, katjangolie, katjangboeng-

kil. Verder nam de handel toe in arensuiker 1000 ton uit Zuid-Bantam), rinoe (staartpeper), kapol- pitten (kardamom), pinang (naar Singapore als looistof), kapok, sinh, gewone peper, gevlochten matten en hoeden, kroepoek malindjo, rottan, karct, agel, huiden.

Door het gebrek aan groote Industrie voorziet Bantam zelf niet in de behoeften van al zijne bewo- ners. Daarom verlaten jaarlijks vele mannelijke Ban- tammers dat gewest , om als becliednen of dagloomers te Batavia en omstreken, in de Preanger en in de Lampongs hun bestaan te zoeken. Gedurende de 20 laatste jaren Hoten velen zich ook aanwerven ala koelies bij den bouw der kustlichten in verschillende deelen van onzen Archipel. Gewoonlijk komen zij te- gen den tijd, dat de grond voor den rijstbouw gereed gemaakt moet worden, terug, en hebben zij dan geld genoeg gespaard om de land rente over den vorigen oogst en, zoo noodig, eenig landbouwgereedschap of wel een buffel te koopen.

De Europesche landbouwindustrie heeft in dit gewest weinig wort el geschoten. Behalve de particuliere landerijen Tjikandi Oedik en Tjikandi Dir, die hoofdzakelijk rijst voortbrengen, treft men er eenige erfpachts-ondcrnemingcn aan, die in de laatste jaren voor een belangrijk deel werden beplant met hevea. De bodem in Bantam schijnt voor deze cultuur bijzonder geschikt te zijn, zooals de tot nu toe verkregen result at cn bewijzen. De rubberoogst neemt dan ook jaarlijks toe.

Nabij de Z.O. kust zijn steenkolenlagen ontdekt, die echter niet in exploitatie zijn genomen.

Iu de jaren na 1879 had Bantam met verscheidene elkaar bijna onmiddellijk opvolgende rainpen te strijden. Nadal dat jaarde veepest was uitgebroken, waardoor de rijkc vcestapel, hoofdzakelijk uit buf- fels bestaande, en die en groot deel van den rijkdom der bevolking uitmaakte, bijna geheel venietigd word, teisterde en zware koorts-epidemie, die ruim 50.000 nienzschei wegscepte, dit gewest. Zoowel dio ziekte als het gebrek aan ploegvee, tengevolgo waan- van een groot aantal bouwvelden braak moest blij- ven liggen, veroorzaakto en schaarschte van levens- middelen, die slchIR door de krachtige hulp van gouvernmcijtswege niet tot hongersnood oversloeg. Nauwelijks was Bantam enigszins van die rampen hersteld, toen de uilbarsting van den Krakatau (25 Augustus 1883) nieuwe ellende bradit. Door den vlo(: (golf, die het geheelc lagere kustland over- Ktr>onKle en ceno gedcelteljk wijziging der kustlijn aan straat Soenda ten gevolgo had, kwamen on go- veer 22.000 menschen om het leven (benevons nog ruim 2000 in do residentie Batavia).

G o s c h i e d e n i s. Van do geschiedcnia van BaiHam v66r do eerste komst der Portugcezen al- daar, welko in 1522 plants had, is weinig met zeker- heid bekend. Volgens inlandsche berichten zou de stichter van het rijk Padjadjaran in het begin van de 12e eeuw Djaja-Kcra (Djakatra) aan zijn broeder Kalajalang, en de Bantamsche gewesten aan zijn broeder Ba roedin geschonken hebben. Bantam word spoedig groot en machtig, en breiddo zich zelfs over gedeelten van Sumatra en Borneo uit. In gezegd jaar 1522 zond d'Albuquerque een schip onder Enrique Lenio van Malaka, om handelsbetrekkingen aan to knooopen met Bantam. De Qirwaitische vorst van dit land, dio in de Portugcezen bondgenooten zag tegon den vorst van Demak on den priester vorst van Che- ribon, dio Bantam met geweld wilde mohammeda- niseeren, ontving de Portugcezen bijzonder goed. Hij stond hun zelfs toe een sterkto te bouwou. Door

toevallige omstandigheden duurde hot echter tot 1527 voor de Portugcezen te Bantam terugkwa- men, om aan hun voornemen tot het bouwen van die sterkte gevolo te geven ; doch toen was het te hurt, daar inmiddels de stad Bantam en de beneden- landen in handon van de Mohammedanen gevallen waren, en de Mohammedaanscho Gouverneur den Portugcezen het bouwen der sterkte niet toeaotend, en hen zoo slecht ontving dat zij onverrichterzake moesten terugkeeren.

In laatstgenoemd jaar werd het nog niet geheel onderworpen Bantam nog door een gouverneur na- niens den vorst van Demak bestuurd ; eerst eenige jaren later viiiden wij als eerste vorst van Bantam genoemd Moelana Hassan-Oedin, die de stichter is van de Bantamsche vorsten-dynastie.

Deze Moelana Hassan-Oedin, was, volgens de inlandscho geslachtslijsten, een zoon van den Cheribonschen priester vorst Soesoehoenan *Goenoeng Djati*. Hij strekte zijne geestelijke en wereldlijke veroverin- gen niet slechts tot Djakatra, maar ook reeds tot de Lampongs uit, en werd, omstreeks het midden der 16de eeuw, opgevolgd door Pangeran Joesoef, van wien gezegd wordt, dat onder zijne regering de natte rijstbouw in Bantam is ingevoerd. Diens zoon Pangeran Mohamed, zou de groote missigt der hoofd- stad hebben gesticht. Deze sneuvelde in den strijd tegen Palembang, in hetzelfde jaar 1596, waarin de Hollanders zich voor het eerst met eene vloot te Bantam vertoonden. De eerste vorsten van Bantam hebben de suzeriniteit van den vorst van Demak erkend, en daaruit laat zich verklaren, dat zij eerst omstreeks het begin der 17e eeuw, sterk door hun verwantschap met het Cheribonsche vorstenhuis en door de toenemende verzwakking van het rijk van Demak, dat weldra zijn opprcheerschap over een g'oot deel van Java aan Mataram moest afstaan, den titel van Sultan aannamen.

Beperkte zich aanvankelijk het Bantamsche rijk op Java tot do benedenlanden ; al zeer spoedig hebben de Bantamsche vorsten tot uitbreiding van den Islam, en tevens van hun gezag en invloed, getracht de bovenlanden van een groot deel van West-Java onder hun oppergezag te brengen; en wjl de vorsten van Mataram daar evenzeer naar st reef den, kwam het, met name in do Pranger, tot herhaalde botsin- gen en twisten over gezagsuitoefening. Zelfs nadat Mataram zijn oppergozog door de Prauger-regent- echappen erkend zag, bleven de Bantamsche vorsten aldaar op veel- schullondo punten pogiiigen doen tot vestiging van Bantamscho kolonies; en ten tijde van R. van Goens, en nog later, loidden deze verhuizin- gen van beido zijden tot do nedorzetting diet ge- incngdo Javaansch-Soendaneesche bevolking aan do oevers der Tji-Taiom, door wier loedoen het Kra- wangscho gebied in cultuur is gobracht. Nadat J. P. Coon hot gebied van Djakatra aan de Buntammers ontvolkt had, word de gronscheiding tusschen Bantam en hot Compagnio'sgebied voor hot eerst geregeld en omschreven bij verdrag van 1659. Het Icon echtei- niet anders of do handelsnajer tusschen Bantam en Batavia moest tot een voortduronden strijd aanleiding geven. Bantam was toch gedurende do ghecelo zesticudo on hot'begin der zeventiende eeuw do stapolplaats van alle producten van de lau- den om straat Soonda gelgen, het grootsto handels- emporium van don archipel. De stichting van Batavia had ten doel Bantam's handci daarheen te ver- leggen; en do O. I. Compagnie heeft dan ook niet ge- rust v66r dat doel bereikt was, en Bantam als han- delshavon allo betekenis verloren had. Dit is niet.

gelukt dan na voortdurend hevigen strijd, vooral tijdens het bestuur van sultan Aboe'l Fatah, ook wel genaamd sultan Tirtajasa, naar het belangrijke irrigatiekanaal, dat hij tusschen Pontang en Tanara liet graven, en dat nog bekend staat als Sxilitans-kanaal. Zijn krachtig optreden tegen de Compagnie eindigde echter met het voor Bantam zeer nadeelgeve drag van 1684. Van dat oogenblik is de geschiedenis van Bantam niet veel meer dan een bijna altijd ijdel

jioen om zich aan de steeds toenemende eischen der . O.-I. Compagnie, zoowel wat aanspraken op grond- , 笔 W gebied als wat de peperleverantie aangaat, te ont- @ f X. 又 ** trekken, en dagteekent het verval van het Bantamsche rijk. In 1731 werd Poeloe Pandjang, in 1776 werden de Duizend-eilanden aan de Compagnie afgestaan. In 1774 werden opnieuw de landgrenzen ingekrompen. In 1752 had de sultan van Bantam bij verdrag, na de beëindiging van den grooten opstand in Java's Westboek, de suzeriniteit der Compagnie erkend. Daendels, die in 1808 met 1000 man naar Bantam trok, en daar in persoon plants nan op den troon, zette slechts de staatkunde van dat li- chaam voort, door de strandgewesten van Bantam onder rechtstreeksch Nederlandsch gezag te brengen: terwijl hij de boyenluden onder het bestuur van den Sultan liet. " ■

Het Engeheche tusschenbestuur, dat aanvankelijk die regeling liet bestaan, oordeelde het weldra meer in het belang zijner economische hervormingen, met name van de invoering der landrente, het geheele Sultanaat op te heffen; en zoo werd in Maart 1813 Bantam een gewest onder Europeesch bestuur; de Sultan werd in 1832 verbannen. Eerst in 1846 maak-

te het toen ingevoerde geregeld bestuur een einde aan de vele kleine onlusten aldaar, en kon de bevolking beschermd worden tegen afpersingen der vervallen adellijke geslachten en der priesterkaste. Raden Bagocs Djaja Kerta, patih van Sevang en zoon van den overleden regent van Serang, stookte in 1849 in het geheim opstand, toen hij niet tot op volger van zijn vader werd benoemd. Het met eerbiedigen van de rechten der inlanders op den grond, gevoegd bij een te zwaren druk der landrente, had veel ontevredenheid gekweekt, en deed hem een voor zijn doel als het ware bereid terrein vinden. Door een ontslagen adellijk dessahoofd, Toebagoes Iskak — of Djekak — en door Mas Derik en Mas Diad deed hij Lampongers aanwerven en bracht hij eenige kustkanipongs in Tjilegon op zijne zijde door partij te trekken van het bij gel oof der bevolking. Hij stelde zich in betrekking met den alseheiligein zijn kampong Boedang Batoe vereerden, wegens diefstal naar Mekka uitgeweken en wed er terugkeerden, Wachia. De demang van Tjilegon werd door overgevoerde Lampongers afgemaakt. Van Serang werden troepen gezonden naar Tjilegon, vanwaar 200 muiters naar Boedang Batoe getrokken waren. Die muiters werden uiteengejaagd, doch gebrek aan soldaten verhinderde hunne vervolging. Eene expeditie onder Lu it. Ko). De Brauw verlok 1 Maart 1850 van Batavia. Boedang Batoe werd verlaten bevonden, doch te Tegal Tongling leed eene kleine afdeling der troepen een iederlaag. Die positie werd daarna genomen, Wachia vluchtte, en ook de overige hoofden van den opstand werden gedood, gevangen gemaakt of vluchten.

In 1872 kwam een hadji, Abdoel Karim genaamd, uit Mekka terug en predikte den heiligen oorlog in het district Tanara. Na zijn vertrek bleef zijn leer daar voortleven en ook de fanatieke beweging, door de broederchap der 找 a 罗 jabendiah in het leven ge-

roepen en levendig gehouden, nam steeds in omvang toe.

Een volgeling van Abdoel Karim, een zekere hadji Toebagoes Ismael, in Kramat Watoe als een heilige beschouwd, smeedde plannen tot opstand, geteund door de Mekkahangers Mardoeki en hadji Wasid en door de priesterpartij. Het inlandsch bestuur durfde Hadji AVasid niet aan en de hoofdpanghoeloe van Serang hield in het geheim zijne zijde. Tegen het einde van 1887 was de bevolking op een aanstaanden oorlog voorbereid. Den 9 Juli 1888 brak de opstand uit — enkele dagen voor den bepaalden tijd — terwijl de resident op inspectie was. Hadji Iskak veroordeelde ettelijke Europeesche inwoners van Tjilegon; hadji Wasid Hep Bodjonegara af.

De muiters te Serang hidden zich voorloopig rus-tig in afwachting van versterking. De commandant aldaar zond eenige soldaten naar Tjilegon, die den troep onder den zoon van hadji Wachia uiteenjoegen, in de gevangenis van Tjilegon eenige Europeesche vrouwen, die zich daarin verscholen hadden, ontzetten en zich daarin versterkten. Den assistent-resident, die zich naar Tjilegon begeven had, vonden zij vermoord. Op denzelfden datum stoomde het 9de bataljon van Batata naar Karang Antoe en reed een escadron cavalerie naar Serang. Den volgenden avond marcheerde eene compagnie naar Tjilegon, waai* de vijand geen aanval had durven ondernemen en verdwenen was. Hadji Wasid trok eerst naar het centrum van den opstand van 1850 en daarna naar de kust ten z. van Tjaringin, waar hij door onze pa-trouilles werd achtervolgd en met Toebagoes Ismael neergeschoten. De laatste raddraaiers werden een jaar later gevat.

In verband met deze oproerige beweging werden 94 personen uit Bantam verwijderd en op verschillende plaatsen buiten Java geïnterneerd.

Na de onderdrukking der Tjilegonsche onlusten viel in Bantam eene reactie waar te nemen onmaaktedestijds gebleken overmoed derMohamindeansche voorgangers plaats voor kalmer opvattingen.

Sedert is de politiektoestand in Bantam gicddijk verbeterd onder den invloed van de afkchaffing van heerdiensten, de verbetering van verkeer- middelen (in 1896 word de aanleg van een Hpoor- weg van Batavia naar Anjer begonnen en in 1900 voltooid), de verbetering van het gchalte der Inlandsche ambtenaren, de afschaffing der koffiecultuur op hoog gezag (1894), do bevordering van hot inlandsch onderwijs, de uitbreiding van de klapper- cultuur (copra), enz.

Literatuur. Dr. E. B. Kielstra. Het Bantamsch Suhannaat in Onze Eeuw. 1918.

BANTAM, vroeger de hoofdstad van het Bantamsche Rijk. Tijdens de komst der eerste Europeesche vloten in Indie en tot aan de stichting van Batavia, waarheen zich daarna zijn handel verlegde, was Bantam de grootste handelshaven omtrent straat Soenda. Thans is het een onbeduidend plaatsje.

Het is gel egen aan de uitwatering der Bantam-rivier in de Bantam-baai (zie aldaar). Nabij den Boom aan de Bantam-rivier vindt men nog de overblijfselen van de voormalige peperpakhuizen. Verder ziet men de thans wel onderhouden en voor verier verval bewaarde ruïne van het fort Speelwijk, do oude faktorij der O.I. Compagnie, met een Europeesche begraafplaats aan den voet der wallen; en evenzoo wijst men er nog de plaats aan van den vroegeren kraton der sultans, die als verdedigingswerk bekend stond als het fort De Diamant.

Aan de westzijde van het ruime plein, dat zich

vdor dien kraton uitstrekt, staat de groote be-roemde moskee, met op zichzelf staande minaret, waarvan de bouw aan Pangeran Mohammed, derdon Mohammedaanschen vorst van Bantam, wordt toegeschreven. Deze wordt dus tusschen de jaren 1562 en 1596 worden gesteld. Met do grooto moskeeen te Kanari en te Kasoenjatan vormt die dor voormalige hoofdplaats het voornaamste overblijfsel der Bantamsche bouwkunst uit de tijden van het sultans- bestuur. Tegen den noordelijken muur van dezo moskee wordt eon put aangetroffen, die volgens de legende met den heiligen put Zemzem te Mekka in verbinding staat, en aan wiens water een genezende kracht wordt toegekend. In de onmiddellijke nabijheid van en eveneens benoorden de moskee ligt de begraafplaats der Bantamsche vorsten en van hun- ne familieleden, die vooral in den vastentijd door velen worden bezocht. Van belang zijn ook de begraafplaatsen van Pakalangan en Pangkalan Nangka, beide laatstelijk gerestaureerd.

Er is te Bantam een armoedige Chincssche kamp, met weinig vertier. De laatste bedrijvigheid heeft zich verplaatst naar Karangantoo (zie aldaar).

Een niet geheel betrouwbaar schetskaart van Oud-Bantam van wijlen Mr. L. Serrurier vindt men in afl. 3 deel XLV (1902) van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Het Verelag 1912 over do Burgerlijke Open bare Werken in N. I. bevat in Deel I een kaart van oud Bantam en photographieën van de herstellde Europeesche begraafplaats aldaar.

BANTAM (BAAI VAN). Een 14 K.M. brede, weinig inloepende baai met matige diepte, op de N.kust van Java, op ongeveer 106° 10' O.L. van Gr. In do baai liggen eenige eilanden en aan den Z.oever, aan do gelijknamige rivier, de oude stad Bantam en de nieuwe Karang An toe; de kust is in het W.lijk deel dor baai bergachtig, overigens laag en mocrassig. In do dagen der O. I. Compagnie was deze baai van groot gewicht door den peperhandel. Zie Zeemans- gids O. I. Arch. dl. I.

BANTAM (BANTEN) GIRANG. Desa op korten afstand, ongeveer 1.5 K.M. N.O., van Serang, do tegenwoordige hoofdplaats der residentie Bantam gelegen, waar gezegd wordt do hoofdstad des rijks te zijn geweest, totdat hot dor Moelana Hassnoedin. (vgl. BANTAM Gesch.) wordt ve rove rd on do zotol van het bestuur word verlegd naar Bantam, dat daarom in tegenstelling met Bantam Girang (bo ven- Jlantam) ook wel Bantam Ilir (beuuden-Bantam) were! genocind.

BANTANGAN. Zie NEUSAAP.

BANTARKAWOENG. District met gelijknamige hoofdplaats van do contrdle-afdeling Boemijoe, regenthschap op afdelingBrebres, residentiePckalongn. Hot heeft 4 onderdistricten met 39 desa's en had in 1905 cono be volking van 37000 ziolen, allon Inlanders. Vroeger heotte (lit district Salem).

BANTENG. Javaanscho en Socondnacheso naam van dor slior van hot wildo rund, *Bos sondaicus* Schlg. on Miill.; do koo heot sapi alas (laag-Jav.), lembo wono (hoog-Jav.), sapi leuwong (Soond.). *Bos sondaicus* loeft in het wild in Indo-China, on Malaka en op Borneo, Java en Bali. Do vol- wassen \$ tier is zwartbruin goklourd, do koo on do jongon rood bruin, bij alle zijn do billon en do ondoor- sto holfst der poeten wit. De stier boroikt ruim 2 M. lengto, de koo blijft iets kleiner on heoft bovondon veel kortere, naar achtoren gerichto hooms. Do bantong van Borneo vorschilt van den Javaanschen door sterkoro, mindor gekromdo hooriis en is als een

ondersoort (*B. sondaicus loioi* Lydekker, Proc. Zool. Soc. London, 1912) onderscheiden. De banteng bewoont moeilijk toegankelijke wildemissen, van de vlakto tot hoog in hot gebergto, gewoonlijk in troepen, bestaande uit eon stier en 4 tot 6 koeien; oude stioren leven dikwijls conzaam. Jong gevangon laat de banteng zich gemakkelijk temmen en brengt dan bastaarden voort met tamme runderen. Behalve met vuurwapens wordto ook met strikken of valkuilen op den banteng gejaagd.

BANTIK. E-istrict van de onderafdeeling Menado der gelijknamige afdeling (residentie Menado) Vv staande onder een I "districtshoofd of hoekoem-besar; (bet. grootrechter). De districtshoofdplaats is Sing; ½ 澄 f" kil. Bantik is een onbelangrijkdistrictnietentiaal. 三, negorijen. *Singkil, Malalajan* en *Kalasei* (bet. vischZ^***. “了”: “了” fuik) zyn de voornaamste. De strand be volking leeft van de vischvangst. Rijstbouw gering. Vele klapper- aanplantingen aan het strand; verder een koffieland (Tanau) bij Malalajan. Het district Bantik bestaat uit twee geografisch van elkaar geseheidende gedeelten, elk aan een zijde der baai van Menado gelegen.

BANTIKS. Naam van do bewoners van het district, Bantik (zie aldaar). De Bantiks zijn hot langst heidene- n gebleven en eerst voor korten tijd to het Christendom overgegaan. (Med. Ned. Zend. XXXVII 892, bl. 128) Velc oudheidensche gebruiken zijn onder hen nog in zwang. Zij zijn krachtig van lichaamsbouw en onderscheiden zich van de omwoende stamme door grootoro energie. Hun oorsprong is niet bekend, eene legende daaromtrent deelt Graaf land (De Minahssa 1898 II, biz. 360) mede, evenals andere bijzondorheden over dezeu stam.

Literatuur : T. B. B. 37 (1909); J. E. Jasper, Do Bantiles (eou oudo volkstat in do Minahssa); T. B. B. 47 (L914) : P. A. Mandagal. De geschiedenis van het Bantikscho volk; T. B. B. 48 (1915): Nota botr. Bantiksche aangelegenheden, familie en erf- recht.

BANTIKSCH. Zie SANGIREESCHE TALEN.

BANTIMOEROENG. Plaatsje aan de rivier van Maros in do onderafdeeling Maros van het Gouv. Celebes en ond., bekend on den prachtigeu waterval van dien naam, ook wel van Batoe-Bassi genaamd, te midden van een grootso omgoving van kalkrotten, die deze plok to con dor schoonsten van Zuid-Celobes maken.

BANTING. Zie VAARTUIGEN.

BANT JAH DALAM, een plaats in het zadel tusschen den Singgalang on den z.g. Manindjau- vulkaan (Sum. Wostk.) op den weg van Padang Loear, bij Fort de Kock, naar Malalak, 19 K.M. van Fort de Kock on 6 3/4 K.M. van Malalak gelegen.

BANTJAH LAWAS. Zie AJERBANGIS.

BANTJAR. District van de afdeling en het ro- gentschap Toeban van do residentie Rembang. Het district heoft een oppervlakte van ruini 330 K.M.², heoft 4 onderdistricten met 61 desa's en had eind 1905 con bevolking van ruim 70.000 ziolen, o.a. 12 Europeanon, 280 Chincezen en 2 Ara bicron. Langs do kust van Bantjar vindt men op vele plaatscn schecpstimmerwerven. Do bevolking houdt zich vo rd er bezig mot land bouw, visscherij en handel. De hoofdplaats heet Bantjadcdok.

BANTOEL. Een dor regentschappen van de afdeling Mataram in do residentio Djokjakarta. Het heoft eon gelijknamigo hoofdplaats en wordt ten W. begiend door de ProgS-rivier, ten O. door do regentschappen Kalasan on Goonoeng Kidoel. Hot strekt zich van af de hoofdplaats Djokjakarta uit in Zuidelijke richting to aan zee on wordt verdeeld in

■ * i , 'L ' ~]

zeven districten, t. w. Tjgpit, Srandakan, Panggang, Kreteg, Imogiri-Djokja, Imogiri-Solo (enclave) en Djôdj/Sran. Op ulto, 1905 bedroeg liet aantal inlanders 240.000; Chineezzen en andere vreemde oosterliigeei komen hier niet voor. — Er zijn in dit regentschap vijf suikerfabrieken. Het zuidelijke gedeelte ervan heeft geen Europeesche landbouw-ondernemingen : zijne dcsa's zijn de zoogenaamde "Kebonongandes'sa", die verplicht zijn als belasting aan den Sultan kokosolie te leveren. Door den zilügen bodem groeien de kokospalmen hier zeer weeldcricg.

BANYAN. Zie FICUS BENGALENSIS.

BAOE-BAOE. Hoofdplaats der afdeling Oost Celebes, gouv't Celebes en onderh. zie BOETON.

BAOERENO (*Bowemo*). Het inest oostelijke district van de afdeling en het regentschap Bodjonegoro van de residentie Rem bang, met gelijknamige hoofdplaats. Het heeft 4 onderdistricten met 127 desa's en had einde 1905 eene bevolking van bijna 66.000 zielen, o. a. 1 Europeaan, 70 Chineezzen. De gelijknamige hoofdplaats is een oude nederzetting, tot 1827 zetel van het afdelings- en regentschaps-bestuur.

Vroeger waren er vele Europeesche tabaksondernemingen : ook thans vindt men er een uitgebreide tabakscultuur, dock enkel voor de inlandsche markt. Het voert veel padi en rijst uit langs de Solo-rivier naar Soerabaja.

BAPA TJEDA (MAL.). Zie SCAEVOLA.

BAPA. *Bapa* is de naam van den westelijksten van de Boeroe. Een gelijknamig plaatsje, door Galelareezen en Soelaneezen bewoond, ligt aan den oostelijken oever der baai ; niet ver van daar ligt de berg Bara, een lang uitgestrekte, naar het Z.O. rijzende bergrug. Aan de Barabaai worden groote complexen van ebbenhout aangetroffen van uitmuntende kwa- liteit.

BARA BATOEA. (Steenen veekraal). Naam van eene merkwaardige kalksteenen rotsgroep, gelegen in het Gouv't. Celebes en ond. op ongev. 12 K.M. van Pangkadjenc, en waar Ki-aeng Bonto-Bonto zich in 1872 met goed gevolg tegen onze troepen verdedigde/

BAR AB AL. Onderafdeeling der afdeling Oeloe-Soengei van de residentie Zuider- en Oostcrafdeling van Borneo, onder een Controleur of Civ. Gezaghhebber met standplaats Bara bait bestaande uit de districten BatangAlai en Laboean Amas(ziealbaar). Het is de kleinste, maar volkrijkste en vruchtbaarste onderafdeeling van Oeloe-Soengei en omvat het stroomgebied der Alai en liare zijrivieren. De streek aan den bovenloop der Alai rivier ten Oosten van Bira- jang is heuvelachtig en gaat over in het grensge- bergte met Tanah Boemboe. Tusschen de Alai en Laboeanamas (een zijrivier der Alai) zijn de landen grootendeels door de bevolking voor den rijstbouw in cultuur gebracht. Barabai is dan ook de rijst- Bchuur der Oeloe-Soengei. Een groot aantal uitst- kende en verhardewegen verbindt de kainpongs met elkaar en met de aangrenzende districten Ainoe- tai, Balangan en Amandit. De groote postweg van Bandjermasin loopt via Pantaihainbawang en Wangkoe naar Amoentai, met een zijtak van Pantaihainbawang naar Barabai en Birajang. Barabai en Pantaihainbawang zijn telefonisch met Kandangan en Amoentai verbonden.

BARABAI. Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling in de afdeling Oeloe Soengei, res Z. en O. Afd. v. Borneo, standplaats van een Controleur of CSv. Gezaghhebber. Een mooi gelegen plaatsje, uit

verschillende kampongs bestaande aan de Soengei Barabai (een zijrivier der Laboeanamas), met een gezond klimaat. Het heeft een Gouv's ini. school der 2de klasse en een pasanggrahan. De grenzen der r., plaats zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1897 N°. 83/

BARAMBANG. Zie ALLIUM.

BARANG. Bergtop, geschat op 880 M., gelegen in de bergketen, die de oostelijke grens van Tanette (Celebes) uitmaakt.

BARANG BARANG. District op het eiland Saleier (zie SALEIER *onderajd*).

BARANG BARANG. Zie OTTERS.

BARATDAJA. District van de controle-afdeeling Noord-Soemenep van de afdeling en het regentschap Soemenep van de residentie Madoera. Het heeft 3 onderdistricten met 36 desa's. De standplaats van het districtshoofd is Amboenten (Zie AMBOENTEN). -

BARATLAOET. Distict van de controle-afdeeling Zuid-Soemenep van de afdeling en het regentschap Soemenep van de residentie Madoera, met 3 onder- districten en 38 desa's. De hoofdplaats is Goelock Goelock (Zie aldaar).

BARBOSA (DUARTE; of op z'n Italiaansch ODOARDO). Portugeesch-Indisch schrijver van ge- heel buitengewoon betekenis, daar hij in 1516, als factonj-pennist (escrivao da feitoria) te Cananoor, aan de kust van Malabaar, afsloot zijn „Livro" (Boek), dat een doorlopende beschrijving geeft van de toenmaals aan de Portugeezzen bekend ge- worden zeekusten en binnenlanden; beginnend bij Kaap St. Sebastiaan (Kaapland), en eindigend bij de (Zuidelijke) Lioe-Kioe-cilanden (dus: Formosa, en omgeving). Daarbij vond dan ook haar plaats de *alleroudste* aaneengeschakelde Port. beschrijving van den Ind. Archipel, beginnend bij de st ad Malaka, en eindigend met de Soeloo-ei- landen, en Broenei ("Borneo").

Geboren kort na J480 te Lissabon, ging hij in Maart 1501 met de derde Port.-Indische vloot naar het Oosten onder geleidc van zijn oom Diog< ; Barbosa; is in 1502 aan de kust van Malabaar, waar hij de landstaal (Malayalim) leert, vermoedelijk te Calicoet, dat hij later z66r uitvoorig beschrijft; wordt in Januari 1503 tolk voor het Malabaarfch aan de factorij te Cananoor, vaart van 1508(?)—begin 1511 terug naar Portugal, en is sinds Aug. 1511 onafgebroken weer ter kuate, nu als eerHto pennist. Vaart in Febr. 1517 met Lopo Soares naar de Koodc Zee en van daar thuis. Ih in mid- den 1518 terug te Lissa bon ; daarna te Sevilla, met zijn later beroemd geworden „Bock" in hs. bij zich; laat zich door den met hem bevrienden Magellaan (Magalhaes) aldaar aanwerven voor diens roemruchten zeetocht ojn de West naar de Molukken, scheept zich 10 Aug. 1519 met dezen to , Sevilla in, maar sneuvelt 1 Mei 1521 te Cebu, na- dat Magalaha<8 4 dagen te voren (27 April) zelf reeds gesneuvel was op het eiland je Mac tan (tegenover Ceb6).

Het eerst wor Barbosa's Livro in Italiaanschlo vertaling afgedrukt in den len druk (1550) van DI. I van Ramusio's Htandaard-verzameling "Dello Navigazioni et Viaggi", en daar met dat gewich- tige voorwoord waai in Barbosa (in dezen len druk heet hij foutief "Barbessa"; in den 2en druk (1554) en later: Barbosa) een en andervan zichzelf vertelt om te besluiten met de woorden: „en in het jaar 1516 beemdigde ik te schrijven het lieraanwezige boek". Daarna werd het, steeds in't Italiaansch, herdrukt in de 2e - 6o uitgavo van dat I@ deei

van Ramusio (1554 - 1613); maar eerst in 1813 verscheen te Lissabon een uitgaaf van een oorponkelijken Port, tekst in dl. U der „Collec<ao de Noticias para a historia e geografia das nances ultra-marinas que vivem nos dominios portuguezes” ; in 1867 letterlijk aldaar herdrukt. In 1866 verscheen daarnaast een Eng. vertaling door H. E. J. Stanley, naar een oude uit 1524 dateerende Spaansche overzetting van Barbosa's oorspronkelijken tekst. Daar echter ook de Port, uitgave van 1813(=1867) gebaseerd was op een deels uitvoeriger, maar deels minder compleet h.s., is tot heden ten dage een kritische uitgaaf van Barbosa's allerbelangrijkst „Boek” in zijn bestende vorm nog een vrome wensch. Over die verschillende uitgaven, zie na-der Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 6e Reeks, VI (1899), p. 165-166, 173-189, en 196, over Barbosa's levensdata, ib., p. 125-126 noot.

De moeilijke vraag, of Barbosa ooit zelf in ons Indie is geweest, is niet met zekerheid ontkennend te beantwoorden. Maar de groote waarschijnlijkheid is er v66r, dat hij nimmer te Malaka was; la at staan oostelijker. Hoogstwaarschijnlijk is daaren- tegen, dat Magalhaes, die de vorovering van Malaka door Albuquerque op 16 Aug. 1511 had bijge- woond, en die bijzonder met Barbosa bevriend was, een van zijn voornaamste zeglslui is geweest voor een stuk van zijn allemerkwaardigste mededee- lingen over onze Oost.

G. P. R.

BARE'足. De taal die dozen naam draagt, ontleent dien aan haar ontkenningwoord. Het is n.l. de ge- woonte der Toradja'sche stammen van Midden-Celebes om de talen te noemen naar de ontkenningsspar- tikel; *barege* beteekent dus: „neen, niet”. Evenzoo jioeinen de Toradja's het Parigisch: *lara*, het Loi- jian^<-h: *madi*, het Paloesch: *ledo*, enz. Eene geogra- fi- che b(-naming voor het Barc'e is inoelijk te vin- den, daar geen der stain men, die haar spreken de anrere overhersch; desnoods zou men de taal Pitso'sch kunnen noeincn. daar hotstromgebiedder J'osso in zijnen vollen omvang het voooniaamste deel van haar gebied is. Hot Barc'e i» de nicest vorsepreide taal van Midden-Celebes; de Noord-grens is de Zuid-kust der Tomini- bocht, van Tandjoeng A pi ten Oosten, tot het snij- punt van 1° 15' Z.B. met de kust. Do West-grens lo>pt vandaai' Zuidelijk, lungs do Poena-rivier en den Westelijken cover van het Posso-meer on vordor in Zuideljkio richting, tot dicht bij de golf van Bono. De Zuid grens loo pt op korten afstand van de kust, evonwijdig met den Noordelijken oover der Bone-golf. De Oostgrens gaat van Tandjoeng A pi Z.O., tot dicht bij de Oostkust van Celebes, 122° O.L., vundaar langs de kust dor Tolo-baai, tot do Noordelijke punt der Tomori-baai on verdor eerst Westelijk, daarna Zuidelijk, totdat zij op 2° 30' Z.B. do rivier Kulaona snijdt on de Zuidgrens ont- moet. J'it uitgestrekte gebied heeft echter, uitgezon- derd de vrcmdclingen, dio vooral aan het zecstrand woncn, niet nicer dan een 40.000 inwoners.

Het Bare'e valt in eenige dialecten, waarvan do voornaamstc zijn: dat der To Lago, op don Ooste- lij ken-oover dor Posso; dat dor To Pcbato, op den Wostelyken-oover dier rivier; dat der To Poe'oc mBotu, aan de Zuid- on West kust van hot Posso-meer en ten Zuiden van hot Takole-kadjoe-gbergete, tot aan do Zuidgrens van hot gehele taalgebied; dat der To Lalaeo, in hot N.-O. lijk kustgebied; dat der To Ampana, goheel in hot Oosten, tot Tandjoeng Api, en dat der To Togia, op do Togian-

eilandcn. In het algemeen verschillen deze dialecten zeer weinig van elkaar.

Het Bare'e behoort tot de Ooat-Toradja'sche talen, te zamcn met hot Napoesch, Besso'sch, Ba- da- dia'sch en Lebonisch. Tegenover deze Oost-Tora- dia'sche Borgtalen staat het Bare'e cenigszins zelf- standig, als O.-Tor. Laagland-taal. Zie verder het artikel TORADJA'SCHE TALEN.

De Toradja'sche talen (0. en W.-Tor. talen te za- men genomen) staan tusschen de talen der Makas- Bogineesche en Mandarscho groep en die derPhilippijnsche groep, waarvan het Mongondouch de meest Z.-lijk gelegen vertegenwoordiger is. Tusschen de Philippijnsche en de Toradja'sche talen ligt nog de Tominische groep, die dichtbij de de Philippijnsche staat dan de Toradja 'sche. Delaatsgenoom- de groep nadert weer mecr de Makassaarsch-Boegi- neesche. Toch staat het Bare'e nog op vrij grooten afstand van het Makassaarsch en het Boegineesche; het heeft o. a. meer voorvoegsels, eene andere geni- tief-coiistructie en grootendeels andero achtervoeg- sels. Het klankestelsel van het Bare'e is meer verzwakt dan dat van het Mak. en Boeg. Zoo is b. v. de typi- sche klank dcrR. G.H. wetqin hetBare'e verdwonen, terwijl Mak. en Boeg. hem als r hebben. Alle letter- grepen zijn in het Bare' e open, geen enkele eindslui- ter is als zoodanig gespaard gebleven; de meeste zijn afgevallen. In betrekkelijk weinig gevallen is de eindsluiter kliixkend gomaakt, doordat hij met i wordt uitgesproken. Zoo wordt Mai. *djaroem* (naald) door vcries van r en m tot *djaoe* en MaL *rakit* (vlot) tot *aki*, doch Bocsangsch *hawat* is Bare'e *kobati* (wieg).

In de klankovergangen is eene zekere neiging tot palataliseeren op te merken. Oorspronkelijk ke j wordt *dj*, oorspr. I wordt vaak j, b.v. *kadjoe* (hout) uit *kajoe*; *poejoe* (tien) uit *poeloeh*; geprensasaleerde s wordt *nj*, b. v. *antja* (*maiuja*), uit *asem*. De klinker *pepet* ontbreekt; men vindt op zijne plaats o of a.

In den woordenschat is de overeenstemming met het Mak. en Boeg. vrij groot, doch de veelvuldige klankovergangen maken dat de Makassaren en Boegineezen en deToradja's elkaar in 'algemeennietver- staan. De woordenschat van het Bare'e is zeer uitge- breid. De dagelijksche taal beschikt reeds over een zeer ryken voorraad, en toch is het aantal vrcem- de woorden zeer gering. Nevens den gewonen woord- voorraad gebuikt n.l. iedercen, al naardat de ge- woonto dit van hem eischt, wisseltermen, d. w. z. omschrij vingen, synoniemen (in eigon of vreemde taal) of vcnningken der woorden welko hij moet vormijdon, b. v. omdat zo goheel of gedeeltelijk klankglijk zyn mot den naam van familieleden uit een ouder geslacht, aangetrouwde familieleden, voor- name lieden, gevaarlijke dieren of zaken, enz. Voor- beelden zijn: „ovuidgzicht”, voor „paard”; „na- zaat” voor “kind”, en verknoeijingen, alsof men ten onzent zaido: “getam” voor „gemak.”, omdat ”nmk” syn. is mot

Goheel buiten de gewone spreektaal staat de Priestertaal, do taal waarin zijn gesteld de litanieen door de priestersszen voorgedragen, om den tocht to beschrijven, die hore geestelijke persoonlijkheid maakt naar den Hooge, om daer den Hemelheer te bezoeken en hem to vragen om lovensgeest of ziele-

Daarondor vorstaat men die wot, dat een klank, welko in het Maleisch r luidt, in de Philippijnsche talon g, in andero talen, b.v. in het Daj, tot h moet worden en weder in andere talen, als bijv. in het Ja- vaansoh moet verdwonen.

stof voor een zieke, een zuigeling, een kwijnend ge- was enz. Andere litanieën beschrijven weder een tocht naar de Onderwereld, om zielestof terug te halen, die door een gestorvene van zijne nog levende verwanten mocht zijn meegenomen. Al wat vasten vorm heeft-, moet in talen zonder letterschrift den vorm der poëzie hebben, en zoo zijn deze litanieën dan ook in rhythmischen vorm gesteld. De priestertaal is overigens eene kunsttaal, welke woorden of naar een vast systeem zijn vermits, of naar het model van oude woorden zijn omgevormd, of aan andere talen zijn ontleend, of ook wel oude woorden zijn, die de taal met zich is blijven medevoeren. De bedoeling dezer taal is, om de geestelijke persoonlijkheid der priesteres, die naar de Boven- of de Beneden- wereld gaat, eene taal te doen spreken, die ook het geestelijk equivalent is van de dagelijkse taal en die zich dus tot deze laatste verhoudt, gelijk de geestelijke persoon der priesteres zich verhoudt tot hare lijfelijke verschijning.

De Dichtertaal bestaat hoofdzakelijk uit woorden, die in gewijzigde betekenissen worden gebruikt; men heeft in poëzie steeds een groot aantal synoniemen noodig, om voor maat en rijm, of ook voor parallelisme te zorgen. Verder bevat de dichtertaal oude woorden, woorden uit de priestertaal, wisselwoorden, in 't kort, alles wat bruikbaar is om te voldoen aan de eischen. van den dichtertaligen vorm en het dichtertalig vernuft.

Het Bare'e heeft eene zeer rijke letterkunde, die tot nog toe steeds mondeling is overgeleverd, daar de Toradja's geen letterschrift bezitten. De proza-letterkunde bestaat uit raadsels en verhalen; sommige raadsels zijn in rijm en maat en van de verhalen zijn ook dikwijls grotere of kleinere gedeelten in vers gebracht; deze worden bij de voordracht steeds gezongen. Zeer belangrijk zijn de Dierenverhalen, vooral al die waarin de *nggasi* (spookaap, *Tarsius fuscus*) de held is. Deze verhalen komen in aard geheel overeen met de *AxinZiZ*-verhalen der Javanen en de *peZanzioef*-verhalen der Maleiers (*Bar. nggasi* is zelfs id. met *Jav. kantjil*). Verder handelt een groot aantal dierenverhalen over dieren, die een menschelijk binnenste hebben en zich later dan ook onthullen als menschen. Andere verhalen beschrijven tochten naar de Onder- of de Bovenwereld, vooral om gestorvenen te ontmoeten; ook verhalen van menschen-eters, boschspoken en soortgelijke wezens zijn vrij talrijk. Typisch Toradja'sch zijn de koppensnellersverhalen; de romantische verhalen staan echter sterk onder den invloed der buitenlandsche letterkunde en verraden een bederf in den oorspronkelijken smaak der Toradja's. Ooanecdooten den trantonzers Kamperstukjes, Uilespiegelverhalen en vertellingen, waar bij de oorspronkelijke mededeeling zich steeds verlingt en telkens in dien langer geworden vorm wordt herhaald, zijn in de Bare'e-letterkunde vrij talrijk.

De poetische letterkunde is zeer veelsoortig. In het algemeen onderscheidt zij zich meer door dichtertaligen vorm, dan door poetischen inhoud, zoodat zij bij vertaling zeer veel verliest, daarentegen in haar oorspronkelijken vorm ten volle dichtertalig mag genoemd worden. De gedichten zijn steeds streng in de maat, die van trocheisch karakter is. Rijm komt ook veel voor, maar is niet bij alle soorten van poëzie vereischt. Twee regels rijmen op elkaar, als de klinkers van de voorlaatste en van de laatste lettergreep in het laatste woord van de regels, respectievelijk aan elkaar gelijk zijn.

De dichtertalige letterkunde van het Bare'e kan men in 5 groepen deelen.

De eerste groep bevat dan de letterkundige poëzie, waartoe behooren:

1. De *kajori*, een 4-regelig versje; elke regel heeft 4 trocheelse voeten; de regels rijmen alle op elkaar. Naar den inhoud zijn het gelegenheidsgedichtjes, liefdesliedjes, spotversjes, bedreigingen of waarschuwingen, lofliedjes, welkomst- of afscheidsgedichtjes.

2. De *lholingoni* of *laolitani*, een dubbelvers van twee paar regels, die denzelfden vorm hebben als de *kajori*, maar in betekenis elkaars parallellen zijn. Deze liedjes worden steeds luidzingend voorgedragen, in den tijd, waarin de rijst wordt geoogst en van het veld naar het dorp gedragen. Men bezingt daarin zon en maan, regen, wind en wolken, de zee, het meer, de vogels, de planten, de bloemen en de boomen, den oogst, het zoutstoken, het reizen en het thuiskomen, eten, drinken, slapen en siri-huimcn. Soms ook zijn het plagerijen, liefdesverklaringen, uitingen van afkeer of boosheid; een enkel keer heeft zulk een liedje ook eene politieke strekking. Ze behooren tot de incest spontane en aantrekkelijke uitingen van do volksstemming, die tijdens den oogst meestal eene zeer opgewekte is.

3. De *Polinga* en *popasangk* zijn de beurtzangen, die de jongelieden elkaar toezingen tijdens den oogst; des avonds komen dan de mannen op het erf van een huis, waarin de jonge meisjes bijeen zijn, en dan knoopt men, in beurtzang, verbinding met elkaar aan. Dit is de *polinga*. De *popasangk* is het besluit daarvan, in den nacht voor het oogstfeest. Men beschrift dan in den beurtzang eene reis, die men gemeenschappelijk heet te maken, en eindigt met de twee feestboomen te bezingen, die in den morgen worden opgericht en met geschenken behangen. Deze geschenken worden later onder de jongelieden verdeeld, maar vooraf, als toonoffers, aan de feestboomen opgehangen. In den namiddag worden de boomen onttakeld, na vooraf te zijn bezongen, elk in 7 strofen, de eene door een man, de andere door een vrouw. De man bezingt zijne liefsdaden als koppensneller, de vrouw hare verdiensten als priesteres; beider functien worden met het binnnhalen van den oogst in verband gebracht.

4. *Djondjo aiva*, een zang met refrein, dien men voordraagt bij het bewaken van een doode. Gewoonlijk wordt daarin, bij improvisatie, eene reis beschreven, die men maakt naar het Doodenrijk, om den overledene te brengen by zijne gestorven verwanten.

5. O'tato-liederen zijn de gezangen van prauwsleperen. Een in het woud op de bergen gevulde boom, die reeds voor een deci tot vaartuig is bewerkt, wordt geslept naar den oever van het vaarwater, om daar verder te worden afgemaakt. Dit gaat bij onderling luip te toon en het is de gewoonte, dat ditslepen geschiedt op de maat coner improvisatie in versregels, waarin allerlei gebeurtenissen van huidige of vroegere dagen worden vermeld.

6. *Doeloea* zijnde de naam van meestal politieke gelegenheidsgedichten; zo komen zelden voor en zijn gewoonlijk in vrij duistere taal gesteld. Dikwijls bevatten ze veel vreemde woorden. Waarschijnlijk is deze soort poëzie oorspronkelijk niet eigen aan de Bare'e-letterkunde.

De tweede groep is die der danspoëzie. Hiertoe behooren de *raego-verzen*, regels van 12 lettergrepen, in min of meer dactylische maat, meestal in goed verstaanbare taal, gezongen bij het uitvoeren van den reidans, die bij de Toradja's het volksvermaak bij uitnemendheid is. De inhoud der *raego-regels* die geheel onafhankelijk van elkaar zijn en dan ook niet

rijmen, is hoofdzakelyk: hofinakerij van mannen aan jonge meisjes, en beantwoording daarvan.

Do derde groep is die der krijispoezie. Hiertoe behoort de *pondoloe*, de serie liedren die gezongen werden op een sneltocht, zodra men zijn slag had geslagen met de buitgemaakte koppen in veiligheid was. Voor een deel ook hief men deze liederen aan bij de aankomst in het dorp en bij het opheffen van den rouw over de gestorvenen, a ls men een stukje van de schedelhuid der gesnelde koppen ging spijkeren op de doodkisten. De inhoud dezer liederen is: lof van eigen heldendaden, bespottng van den vijand, ver- wijt aan degenen, die aan den tocht niet hebben deel- genomen en uitnoodigingen aan de vrouwen om de helden feestelijk te ontvangen.

In den ento-zang ,die op het eigenlijke koppen-snellei-sfeest wordt voorgedragen, wordt de geheele sneltocht beschreven.

Tot de vierde groep, de godsdienstige poezie, kan men brengen: gebeden op maat en rijm, gezangen voor de doodenfeesten en de priesteressentitanie. Do doodenzangen zijn van tweecerli aard. Er is eene litanic, die wordt voorgedragen door 5 priesteressen op het groote doodenfeest (*teng/ce*), waarin de dooden worden opgeroepen om uit hunne kisten te komcn, het feest bij te wonen en daania voor goed naar hun definitief verblijf te gaan. Vervolgens zingen de gast- heeren en gasten des avonds bij den algemeenen rei- dans, elkaar eene reeks strofen toe, die het karakter van rae/o-regels hebben, maar welker strekking ge- woonlijk is, om elkaar te verheerlijken als elkaars jvdders in den nood, als elkaara bondgenooten en vriend- en in de booze dagen, die achter den rug liggen, en in de zware tijden, die nog komen zullen.

De vijfde groep, die der kindropoezie, bevat wiegeli-ederen en kinderversjes. De eerste soort poezie is wel voor kinderen, maar niet door kinderen ge- maakt; de wiegeliedjes hebben den vorm der *kajori* en bevat ten toespraak tot de zuigelingen, om zoet te zijn, niet te dreinen en rustig te slapcn. Zo zijn soms wat j)lagcnd en schertsnd, inaar in ,t algemeen vrij cenvormig. Do kinderversjes hebben naar vorm en inhoud grooto overeenkomst met onze afel- rijmpjes, en soortgelijke producten van dichtvaar- dige kindergeesten.

*Aleralum*H. van P'osonberg, Reistochten in de afdceeling Gorontalo (1865), b). 121, vlgg.; J. G. F. Kiedel, Jijdrage tot de kennis der talen en dialecten op(!<- cilan(h-n Luzon, cnz. en N. en Midden-Celebes. Verh. Bat. Gen., dl. XXXIII (1868); Alb. C. Kruyt, Grammatical. Schets der Bare'e-taal, Bijdr. K. I. 5, VIII (1893), bl. 2U3, vlgg.; Id., Wordenlijst der Bare'e-taa), uitgegeven door het Kon. Inst., 1894; N. Adriani, Over het lusschenzetsel in het Barc'c en cnmigo vorwante talen, Tijdschr. Bat. Gen. dl. XXXIX (J897), bl. 496, vlgg.; Id., Etude sur la li- trature des Toradja, Ibid., dl. XL (1898), bl. 339; Id., De legende van Menoli-noti, Ibid., dl. XLI (1899), bl. 541, vlgg.; Id., Mftka, naka en paka in het Bare'e en ecnige vorwanto talcn, Ibid., bl. 529, vlgg. ; Id., De Palatalen in hot Bare' . , Bijdr. K. I. G. VI (1889), bl. 676, vlgg.; Id. Leesboekj. in de Ba- re'e-taal, Batavia, Landsdrukkerij, 1900, 2e dr. 1908, 3o dr. 1911; Id., Laolita i Soso nTaola (tekst), Verh. Bat. Gen., dl. LI, 2e st. (1900); Id., Hot Vor- haal van Sese nTaola (inloiding en vertaling), Ibid., dl. LV, le st. (1902); Id., Toradja'sche Vertellingen, Tijdschr. Bat. Gen., dl. LV (1902), bl. 483, vlgg.; Id., Laolita i Wali mPangipi, het Verhaal van Wall mPangipi (tekst, vertaling en aantekeningon), By- dr. K. I. 6, X (1902), bl. 203, vlgg.; Id., Toradja

:- - ■ - • • <■, Y >.

sche Uilespiegclvcrhalen, Tijdschr. Bat. Gen., dl. XLVI (1903) bl. 118, vlgg. ; J. Alb. T. Schwarz en N. Adriani, Het verhaal van den Gulzigaard, in het Tomtemboansch, Sangireesch en Barc'e (tekst, verta- ling en aantekeningen), Verh. Bat. Gen. LVI, 3 st. (1906); N. Adriani, De naam der gierst in Midden Celebes, Tijdschr. Bat. Gen. dl. LI (1909), bl. 367, vlgg.; Id., Uitingen der publicke opinie bij de To- radja's van Midden-Celebes, Ind. Gids, dl. XXVIII (1906), I, bl. 873; Id., Een en ander over de werk- woorden in de Bare'e-taal, Meded. Ned. Zend. Gen. dl. LIII (1909), bl. 310, vlgg. ; Id. Toradja'sche Ver- tellingen, 2e Reeks, Tijdschr. Bat. Gen. dl. LII (1910), bl. 195; Id., Trekken van overeenkomst tus- schen de Germaansche en de Toradja'sche volksver- halen, Ind. Gids, dl. XXXII (1910), I, bl. 253, vlgg.; Id., Het voorvoegsel *me-, pe-* in de Bare'e- taal, Meded. Ned. Zend. Gen., dl. LV (1911), bL 353, vlgg. ; N. Adriani en Alb. C. Kruyt, de Bare'e- sprekende Toradja' yan Aliddeif-CereI Sesi Tir'III' BataviaTXaulsdrukkerij, 1914, In bewerking zgn : een Barc'e-Nederlandsch woordenboek, met register, eene spraakkunst der Barc'e-taal en eene ver- zamling van letterkundige voortbrengselen dier taal, met vertaling en aantekeningen.

BARENO (TJI). De waterykke grensrivier tus- schen Bantam en de Preanger Regentschappen. Zij ontvangt al liet water der regenrijke zuidwestzijde van de Halimoenketen.

BARINGIN. Koeria (district) in do landstreek Sipirok, deel der onderafdeeling Angkola en Sipirok van de afdceeling Padang Sididnpoeng der residentie Tapanoeli.

BARISAN. Van bans = oexcerceeren. Naam van min of meer geregelde, bewapende inlandsche hulp- benden, die in tijden van oproer als anderszins door Inlandscho vorston of grooten werden opgericht om de rust te helpen herstellen.

Thans dragen dezen naam nog do in gewone tijden buiton het leger staando gewapende inlandsche korpsen op Madoera, die hieronder zullen worden besproken.

Bchalve van gouvernementstroepen en hulptroep- ven van de vorston van Solo en Djokja en van Mang- koenegara, werd in den Java-oorlog (1825—*30) ook gebruite gemaakt van Javaansche barisan, te onderscheiden in die, welko door de regenten werden opgericht ter bescherming van hunne gebieden tegen de muitei-s, en die, welko na April 1826 op bevel van Gonooral do Kock op kosten van het gouvernement door do regenten in do residentien Semarang, Tegal en Pekalongan in hot loven werdon geroepen, met het doel om ook buiten hun eigen gebieden in ge- mconschap mot andoro barisan of mot troepen van het gouvernement op te treden. Van laatsbedoelde barisan was slechts ecn gedeelto met geweren, de rest mot lanscn bewapend on vermoedelijk is het toe te schryven aan hot gebrek aan vuurwapens, aan da deze instelling in don Javaoedog geon be- langrijke uitbreiding is gegeven.

Soms werd, gedurende meer bedoelden oorlog, aan Javaansche grooton opgedragen kloine barisan, bijv. van 20 man, to voriien, waarin ochter miidior een middel tot verstorking der krijgsmacht moet worden gezien, dan wol con der volo vormon, waarmede men veramdo inlandsche grooton placht to helpen.

Korpsen Barisan van Madoera. In 1831 verbonden de tocnmaligo vorston (regenton) van Ma* doera, Soemenap on Pameksian zich bij contract om, tegen afschrijving van hunne schulden na don Lande.gowapendo korpsen opto richten on to onder-

houden, die ter beschikking van het Gouvernement zouden staan. Sedert de opheffing van het inlandszelfbestuur in die landschappen, dat wat betreft Pamakasan in 1858, dock wat Bangkalan aangaat eerst in 1885 plaats vond, zijn de korpsen van Pamekasan Soemenep en Bangkalan *gouvernements-barisan* geworden. Tot 1882 bestaande uit cavalerie, artillerie, piekeniers en pionniers, zijn het thans uitsluitend infanterie-korpsen. Het korps van Ban gkalan bestaat uit den staf en 4 compagnieën, de beide andere te Pamakasan en Soemenep tellen e 1 k, behalve den staf, 2 compagnieën, ter gezamenlijke sterkte van circa 1400 man. De barisankorpsen zijn in de eerste plaats bestemd tot, handhaving van orde en rust op het eiland Madoera, indien de gewone middelen van politic te kort schieten er in de tweede plaats om in- geval van oorlog of bij expeditie, hetzij zelfstandig, hetzij in vereeniging met korpsen van het leger, voor militaire doeleinden te worden aangewend. In gewo- ue tijden is aan de korpsen nog opgedragen het be- waken van landskassen, gevangenis en gouve- mentspakhuisen op hunne standplaatsen en het es- corteeren van gevangenen en transporten. Bij elk korps, dat wordt gecommandeerd door een Ini. hoofdofficier, zijn ingedeeld een kapitein en eenige Eur. onderofficieren-instructeur van het leger. Op voet van oorlog wordt uit de 3 korpsen den veldbataljon gevormd, bestaande uit den staf en 2 halve korpsgedeelten. Het R. H. korpsgedeelte wordt gevormd door 3 veldcompagnieën van het korps van Bangkalan, het L. H. door 1 veldcompagnie van het korps van Pamakasan en 1 van dat van Soemenep. Uit elk der 3 korpsen wordt bovendien gevormd 1 gamizoens- en 1 depotafdeelin g. Het veldbataljon zal worden gecommandeerd door een actief- of in actieven dienst te herstellen luitenant-kolonel van het leger.

Wapening en kleeding zijn dezelfde als die van de infanterie-korpsen van het leger. Het thans voor de korpsen geld end e Reglement werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 4 April 1891 no. 12. (Bijblad no. 4755), doch werd sedert herhaaldelijk gewijzigd. In 1849 nam een 300 tai barisan deel aan de expeditie tegen Boni; in 1873, 1875, 1876 en 1887 werden on- derdeelen van de korpsen naar Atjeh gezonden, ter- wijl in 1894 een bataljon barisan werd ingedeeld bij de voor Lombok bestemde expeditionnaire troepen- In de laatste jaren zijn verschillende maatregelen getroffen om de gevechtswaarde van de korpsen op te voeren; zoo nemen zij thans meermaal den deel aan oefeningen van de troepen in de 3e Mil. Afd. op Java.

Bijlage 16 van het Rapport van de Staatscom- missie voor de verdediging van Nederlandsch-Indie (1912) wordt gevormd door een zeer uitgebreide „Nota omtrent het barisan-instituut op het eiland Madoera“³¹ van de hand van den gepens. Resident van Madoera F. Fokkens.

BARISAN-GEBERGTE. Zie SUMATRA (Ge- b e r g t e n).

BARITO. Grootste rivier van Zuid-Borneo. Zie BORNEO IV. E.

BARLERIA PRIONITIS L. *Acanthaceae*. Daoen landak (MAL.), Landep of Godong landep (JAV.). Veel gekweekte heester met gele bloemen en tot doomen vervormde schutbladeren. Is een zeer be- kend inlandsch geneesmiddel; wegens het hooge kaligehalte van de jonge bladeren en stengeltoppen vooral als diureticum gebruikt.

BARO°, of BAROK (ORANG), zie ORANG LAOET.

BAROE (MAL.). Zie HIBISCUS ROSA SINENSIS.

BAROE LANDAK (MAL.). Zie HIBISCUS MU-TABILIS.

BAROE LAOET (MAL.). Zie THESPESIA MACROPHYLLA.

BAROE TJINA (MAL.). Zie ARTEMISIA.

BAROEK, een zwamachtige stof tusschen de bladstelen van de Arenpalm en de Gebangpalm (zie ARENGA en CORYPHA).

BAROEMOEN. Rivier, die op het Malejagebte in de afdeling Padang Sidimpoean van de res. Ta-panoeli ontspringende, nabij de grens zich bij Oen-teredang met de Panó vereenigt, welke rivier tot aan de plaats, waar zij de Soengei Kanan opneemt, meestal nog Bharoemon genoemd wordt, om eerst daar weder den naam Pane aan te nemen. (Zie PANE).

BAROENG (NOESA). Een bergachtig eiland in den Indischen Oceaan, even buiten de baai van Poeger en bezuiden de grens tusschen de residenties Pasoeroean en Besoeki, tot welke laatste het gere- kend wordt administratief te behooren, en wel tot het district Poeger van de afdeling Djember. In tegenstelling met de andere kusteilanden van Java is N. Baroeng niet topographisch open omen. Het schijnt geheel uit kalksteen te bestaap, waarvan de ruggen steil in zee af dalen. Het eiland is met dichte wouden bedekt. De felle branding maakt het landen bijna alleen aan de noordzijde mogelijk en dan nog alleen in den Oostmoesson. Het eiland wordt dan door voglcnestplukkers bezocht, maar is overigens onbewoond. De grond wordt door de inlanders als „gewijd“ beschouwd. In de 18e eeuw woonden er een paar duizend visschers en smokkelaars, maar in 1776 is de gansche bevolking door de Compagnie's troepen met geweld naar den vasten wal overge- bracht, omdat zij schuilplaats en steun aan opstande- luigen had verleend.

BAROES. Onderafdeeling van de afdeling Bataklanden van de resid. Tapanoeli, met gelijk- namige loofdplaats aan zee op de W.kust. van Sumatra gelegen op 2° N. B., aan de monding van het riviertje Batoe Garigin. De afdeling omvat drie koerias (districten), n. Baroes Sorkam-rechter-, c) Sorkam-linkeroever en een groot aantal zoogenaam- de „landschappeji“ waarvan Toeka, Pasariboe Si Manoellang en Nai Pospos do voornaamste zijn. De uitvoer van Baroes, welke haven in de gergeldo stoomverbinding met do ovej-ige havcnplaatKcn van Sum. W.kust en met Batavia is opgenomen, bestaat uit benzoë, getah pertjah, rot an, buffelhuiden en vroeger vooral kamfer (die daarom door de inland. 8che handelaren kapoer Baroes is genoemd), welke voornamelijk uit de onmiddellijk achter Baroes Jig- gende Bataklanden werd verkregen. Thans betekent de uitvoer van kamfer weinig of niet mecr. De hoofd plaats (uit. 1914 aantal in won era 1213) is van weinig belang. De Chinesche wijk, t evens P^{msert} 箱 echter zeer uitgestrekt; de huizen tce- kener er den wefetand der bewoners, die goedo zaken in bovengenoemde handsartikelen doen. In September 1912 is deze wijk bijna geheel in de asch gelegd.

Geschiedenis. Baroes was reeds bij de Arabische zeevaarders onder den naam van Fan- soer als het kamferland bij uitnemendheid be- kend (V. d. Lith et Devic, Merveilles des Indcs. bl. 234 vlg.). Lang stond de hndstreek onder den in : vloed van Atjeh, totdat het der Compagnie in 1668 gelukte, de hoofden van Baroes over te halen een contract met haar te sluiten, waarbij zij den vorst van Minangkabau als opperheer en de Compagnie

ads beschermheer erkenden, en aan haar den uitsluitenden handel vergunden. Wei is waar werden hare bedienden in 1670 door de Atjehers verdreven, en ontstonden er later twisten tusschen de Compagnie en de hoofden van Baroes (Kielstra. Bijdr. 1.1.1. en vlk. V. Ser. II. (1862) bl. 514), maar zy handhaafde haar gezag, tot zij in 1778 den post te Baroes introk, waardoor de streek weder onder den invloed der Atjehers geraakte. In 1829 vestigde het bestuur de aandacht op Baroes, als oude post der Compagnie, zooals sommige hoofden zich nog herinnerden. In de meening, bij hen steun te vinden, deed men eene zwakke poging om Baroes te bezetten, die echter mislukte, evenals een tweede poging, in 1834 ondernomen. Een gedeelte der hoofden bleek ons echter genegen; in 1839 werd opnieuw een tocht tegen Baroes ondernomen en die plaats bezet, welke daarna in onze handen bleef, terwijl een aanval der Atjehers, nog in hetzelfde jaar gewaagd, werd afgeslagen. Sindsdien is er altijd een kleine bezetting geweest, ondergebracht in een steenen benting, totdat na de reorganisatie van het bestuur van TapanoeK (1906) een militaire bezetting niet langer noodig geacht werd. De gebouwen binnen de benting doen nu dienst deels als inlandsche school, deels als pasang-grahan.

BAROMBONG, Makassaarsch dorp, in do buurt van het Bongaaisch tractaat (Zie aldaar) werd gesloten.

BARON SAKENDHER. Volgens de vertrouwbare opgave van Winter (Jav. Zamenspraken, No 74) is eene zekere Ngabei Joeda Sara, levende in de periode van Soerakarta, dus na het midden der achttiende eeuw, de dichter van de *Serat Baron Sakindhir*. Dit vrwdssoortig Javaansch gedicht van 723 pada's of voeren behandelt op epische wijze de vestiging van „do macht der Hollanders" te Batavia, de stichting van „Moer Djang Koeng (onzen J.P. Coen)" den zoon van Baron Soekmoel, broeder van B. S., on van Ta-nocraa, dochter van de Padjarjanscho prinses Rectna Sekar Martdhapa. Vergeleken met do gewone Javaansche gedichten is do B. S. althans niet verve-Jend, en op enkelo plaatsch zelfs onderhoudend. De schrijver heeft een goed begrip gehad van den geest der Compagnie, en hij laat don stichter daarvan tot zijne twaalf zonen, de eerste Edele Heeren der Raden van Indiï zeggen: „Dag en nacht zult gij uwo verliezen en winsten opschrijven, en met de niterste nauwkeurig berekenen (vb. 550). Goede maatregelen zult gij, zonder verdeeldheid, ten uitvoer brengen, on al ware't een diefstal, zoodra die door u twaalfvon met algemene stemmen is goedgevonden, geef ik er vergunning toe (vs. 648 on 549).” De B. S. is uitgegevon onder den titel: Geschiedenis van B. S., eon Javaansch gedicht, bewerkt door A. B. Cohen Stuart. Batavia, Lango & Co. 1851. Deel I, tekst, en Deel II, vertaling, aantekeningen en woordenlijst. Eon overzicht van dit werk vindt men in Bijdr. T. L. en Vlk. I. (1853). 221—259 door J. J. B. Gaal. Antwoord daarop van Cohen Stuart in Bijdr. T. L. en Vlk. III. (1855), 289. Vgl. Ind. Archief, III, 3G9, IV, 215; Veth, Java, le druk, I, 427—133, 2o druk, IV, 190—191.

BAROS (JAV.). Zie GARCINIA CELEBICA.

BAROS (JAV. SOEND.). Zie MANGLIETIA.

BARRIFFERIFFEN. Zie ATOLLEN EN BAR-RIFERIFFEN.

BARRINGTONIA SPECIOSA Forst, fam. *Lecythidaceae*. Boetoon (JAV., MALL., SOEND.), Keben (JAV.). Boom, over een groot deel van Zuid- on Zuid-Oost-Azië verspreid, bij voorkour aan het strand, kenbaar

aan do zeer grooto bladeren en grooto mooie bloemen. Het hout wordt vooral als brandhout gebruikt. De bladeren worden rauw bij de rijst gegeten, de zaden en het wortelhout wel als vischvergif gebruikt.

BARROE. Boegineesch landschap aan de West-kust van Celebes, geschat op eene oppervlakte van ± 157.5 K.M². gelegen ten noorden van Tanette, ten Westen van Soppeng en ten Zuiden van Soppeng ri Adja. Het grootste gedeelte van hot land wordt ingenomen door bergreeksen van 900 tot 1000 M., die grotendeels met oerbosch bedekt zijn, doch op wier hellingen veel kreupelhout en alang-alang worden aangetroffen. Het ± 45 K.M² groot westelijk gedeelte is vlak en grotendeels met rijst bebouwd. Een drietal rivieren worden in Barroe gevonden de Barroe, die ongeveer door het midden van het landschap in N.W. richting naar zee loopt; benevens de noordelijke gronsrivier, de Takalasse, en de zuidelijke grens-rivier de Ladjari. In het noordelijk gedeelte zijn aan het strand uitgestrekte moerassen, waar de bakoe welig tiert; lier en daar treft men by de rivieren vischvijvers aan; op eenige open plekken zijn sirih- en djagoeng-tuinen aangelegd. De bevolking, die op 10700 zielen geschat wordt, kan in gewone tijden voldoende in hare behoeften voorzien door land-bouw, vischvangst en het kappen van timmerhout. Het bestuur van Barroe, dat door do Korte Verklaring aan het Gouvernement gebonden is, berust bij een vorst, die den titel van Aroe Barroe voert. Hij wordt daarin bijgestaan door een Hadat (zie op dat woord), uit den Soelewatang, of plaatsvervanger van den Aroe, een Aroe Toeng, tevens districts-hoofd van Zuid-Barroe of Baroo Maniang en een Pabitjara, die als hoofd van het andere district, waarin Barroe verdeeld is, Noord-Barroe of Barroe Manorang fungeert. De overgroot meerderheid der bevolking behoort tot de To Barroo, die zich in karakter, taal en gebruiken niet of weinig onderscheiden van de gewone Boegineezen. Verder heeft men er een honderdtal To Ala, die nu in de kampong SamoedaE onder een eigen hoofd vereenigd wonen en de To Letta, afstammelingen van lieden uit het vroeger op zichzelf staand landschap van dien naam, die in de 17de eeuw als slaven aan Aroe Barroe werden afgestaan, in het dicht bosch een vrij kom-mervol bestaan loidden en zich veel aan roof en diefstal schuldig maakten en nu eveneens in eene kampong vereenigd in do vlakte wonen. Do geheele bevolking blijdten Mohaimedaanschen godsdienst. Van Noord naar Zuid wordt het landschap doorsneden door don groot en postweg, die Pare Pare met Ma-kasser verbindt. Verder heeft men nog tai van bin-nenwegen, van welko o. a. die van Takalasi naar Watang Soppeng vermelding veixlont. Do voornaamste kampongs zijn Soompang BinangaE, zetel van onzen besturendon ambtenaar en van het zelfbestuur, verder DjampoeE, Padongko, Mangimpang, Kadjoeara, Batoe Besi, Madelo, Limpomadjang, Tjoppo, Amarro, Kamara, Toeng en Palaka. ■ -

BARROE. Onderafdeeling der tot het gov. Celebes en Ond. behoorende afd. JBoni onder een con- Trolour of gozagebbor met standplaats Soompang BinangaE. Zij onvat do landschappen Tanette, Barroe on Soppeng-ri-Adja.

BARROS (JOAO DE). Schrijver van hotberoem-do werk „Asia" of „Da Asia** (d.i. „Ovor Azie)", met den ondertitel (vortaald): „Over de daden, die do Portugeezen deden bij do verovering, en ontdekking der landen, on zeeën van hot Oosten"; waarin ook veel omtront hunne lotgevallen in don Xudi-sohon archipel wordt medegedeeld.

Hij werd omstreeks 1496 waai-schijnlijk te Vizeu (Noord-Portugal) geboren. Nadat hij bij den kroon-prins D. Joao als kamerheerdiens gedaan had, werd hij na diens troonsbeklimming (als D. Joao III; Dec. 1521) in 1522 kortna gehuwd te zijn, tot kapitein der vesting S. Jorge da Mina aan de kust van Guinee benoemd. d. i. tot Gouverneur van Guinee. Hier bleef hij tot begin 1525, keerde terug naar Lissabon, werd er in Mei aangesteld tot schatmeester van Indie en Afrika, bleef dit tot Dec. 1528, leefde daarop als par-ticulier en litterator, deels te Lissabon, deels bij Pom-bal, van 1529-1532, maar werd in dit jaar benoemd tot Factoor van het Oostindische Huis („Fei-tor da Casa da India e Mina“); ongeveer: Directeur-Generaal van het Koloniaal Etablissement.

Als zoodanig begon hij in 1540 aan het schrijven van zijn beroemd historie-werk, nadat zuiver literair en taalkundig werk van hem al in 1520, 1532, 1539 en 1540 verschenen was. In gezegden hoogen post bleef hij onafgebroken tot einde 1567, waarop hij zich naar zijn landhuis Alitein bij Pom-bal (Slidden-Portugal) terugtrok, en er 20 Oct. 1570 stierf. Zie over deze feiten in het leven van Barros — ook over zijn groote geldelijke verliezen, toen hij in 1539 door een ander de hem toegewezen provincie der Amazone-rivier (Maranhao) wilde laten kolonizeeren —, de levensbeschrijving van Barros door den kanunnik Manoel Severim de Faria, het eerst verschenen in diens „Dis-cursos varios politicos“, (Evora, 1624); en vooraan in den Index der heruitgave van Barros' standaard-werk o.a. herdrukt (1778).

Het eerste deel (de eerste „Decada“ immers van 10 Boeken) van „Asia“ verscheen te Lissabon in Juni 1552; de tweede Decade aldaar in Maart 1553; de derde, na langen tusschentijd, aldaar in 1563; de vierde pas, lang na Barros' dood, en bewerkt door J. B. Lavanha, te Madrid in 1615. De eerste herdruk der eerste 3 Decaden verscheen te Lissabon in 1628. Een totale herdruk van de 4 Decaden aldaar van 1777-78 in 8 deeltjes, met als 9e deeltje toegevoegd een Algemeenen Index.

Die eerste Decade behandelt 1415-1506, dus raakt onze Indischen Archipel niet; de tweede Decade beschrijft 1507-1516 (met de verovering van Blalaken in 1511, en de ontdekking der Molukken in 1512); de derde periode 1517-1526 (met de gewichtige gebeurtenissen in Paei, op West-Java, en in de Molukken, alle in 1521); de 4e 1527-1539.

De waarde van Barros' geschiedwerk is nauwelijks hoog genoeg aan te slaan. Geen enkele nutte kan zulk een koloniaal liistorieschrijver noemen, zelfs niet in de verte; met zooveel diepe en bezonnen kennis, wijsgeerige opvatting, helderen en gedragen stijl, beeldend en veelomvangend ver-mogen. Gestuurd door de beschikking over alle Indische archiefstukken te Lissabon, van den aanvang af zich niet beperkend tot de geschiedenis alleen, maar evenveel belang stellend in de geographic, den handel, de zeevaart, de zeden en gewoonten der Oostersche gewesten — waarover hij zelfs afwonderlijke boekwerken heeft willen schrijven (verg. Rouffcar in Bijdr. Kon. Inst. 6e Reeks VI (1899), p. 149) — heeft hij een overtroffen werk nagelaten in zijn eerste 3 Decaden van on- overtroffen waardij.

Voor zijn 4e Decade, zie sub COUTO en LAVANHA; verg. ook CASTANHEDA en CORREA.

G. P. R.

BASELLA RUBRA L. fam. *Basellaceae*. Gandola of Gendola (SOEND.), Kruidachtige klimplant met

sappige stengels en bladeren, waarvan twee vormen voorkomen: de roode (Gendola morah of G. beu-reum) en de witte (Gendola bodas of G. poeth.) Van den laatsten vorm worden de bladeren als groente ge-geten (Malabar-spinazie), on ook als een inlandsch geneesmiddel gebruikt. De blauwzwarte bessen van de roode varieteit worden gebruikt om gebak te kleuren.

BASI (GOENOENG). Berg ter Sum. Westkust. Zie PADANG LOEAR en SALIMPANGENG.

BASIR. Mannelijke Sjamanen onder de Dajaks van de Z. en O.-afd. van Borneo. Over hen spreekt Hardeiland op p. 53 van zijn Dajaksch-Duitsch woordenboek. s. v. en Perelacr, Ethnogr. beschrijving der Dajaks, p. 32. Zie BALIAN.

BASRAH of TJARANTI. Vrij belangrijke plaats, hoofdneederzetting van een landschapje in de Kwantan (Koeantan) districten (zie aldaar).

BAS(S)APS. Zwervende Dajakstam in Zuid-Oost-Boeloengan. Zie POENAN.

BASTAARDCEDER. Zie CEDRELA FEBRIFUGA.

BASTAARD-HONINGVOGELS. Zie HONINGVOGELS.

BASTIAANSZ (CORNELIS) ook wel Bastiaansz genoemd. Bekend zeevaarder, die aanvoerder was van den schepstocht der Zeeuwen in 1601 ondernomen, welke o. a. Atjeh bezocht en daar een goed ont-heal vond. In 1603 diende hij als vice-admiraal op de vloot, onder bevel van S. v. d. Hagen, vermeersterde met een gedeelte die vloot het Spaansche fort op Tidore, doch liet daar een te geringe bezetting achter, zoodat het fort het volgende jaar weder genomen werd. Van Tidore zeilde hij naar Makjan, en keerde over Patana en Djohor naar het vaderland terug.

BASTIAN (ADOLF). Beroemd reiziger en ethnograaf, geb. 26 Juni 1826 te Bremen. Hij sluderde eerst in de rechten, daarna in de geneeskunde en natuurwetenschappen, en ondernam herhaaldelijk reizen, het eerst als schepsdoctor, waarbij hij ook Oost-Indie bezocht. In J 866 trad Jij als privaattoecant te Berlijn op, werd later daar buitengewoon hoogleraar in de Volkenkunde en bleef met het beheer van het Museum voor Ethiopijahie te Jierlijn, dat ook door zijne zorgen op voortreffelijke wijze aan het onderwijzen in de Volkenkunde dienbaar gemaakt is. Ook na zijne aanstelling te Berlijn deed hij nog verscheidene reizen in het belang van wetenschappelijke onderaeringen, o. a. door verschillende deelen van Azie en Amrica en in 1896 naar Java, in 1903 naar Jamaica. Hij schreef een groot aantal werken, waarin een zeer verbandende grootte massa materiaal, niet altijd even goed geordend, is nedergelegd. Van dezen noemen wij, als ook voor Nederland belangrijk: Die Volker des ostl. Awien, 6 din. Jena 1866-71; Ethnol. Forschungen, 2 din. Jena 1871-73; Geogr. und ethn. Bilder, Jena 1873; Die heilige Sago d'r Polynesier, Leipzig. 1881; Inselegruppjen in Oceanien, Leipzig. 1883; Indonesien oder die Inseln des nia-layschen Archipels, Leipzig. 1884-89; Zwei Worte über Coloniale Weisheit; Leipzig. 1883; Der Papua des dun-keln Inselreichs, Leipzig. 1885; Allerlei au« Volks- und Menschenkunde, Berlin, 1888; Ueber Klima und Acclimatisation, Leipzig. 1889; Ideale Welten, Berlin, 1892; Der Buddhismus als religions-philosophisch system, Berlin, 1893; Clontroversen in der Ethno-logie, Berlin, 1893—1894; Vorgeschichtliche Schopfungslieder, Berlin, 1893; Indonesien oder die Inseln des malayischen Archipels, Berlin, 1894; Zur Mythologie und Psychologie der Nigritier in Guinea, Berlin, 1894; Die samoanische Schopfungssage und an-

schliessendes aus der Süidsee, Berlin, 1894; Ethnische Elementargedanken in der Lchro vom Menschen, Berlin, 1895; Zur Lehre des Menschen in ethnischer Anthropologie, Berlin, 1895; Die Denkschöpfung umgebender Welt aus kosmogonischen Vorstellungen in Cultur und Uncultur, Berlin, 1896; Lose Blätter aus Indien, Batavia, 1897. Met Rob. Hartmann stichtte hij (1869) het Zeitschrift für Ethnologie. Bastian overleed 3 Febr. 1905 op een reis te Port of Spain op Trinidad. Zie de redevoeringen bij gelegenheid van zijn „Gedachtisfeier,” in Zeitschr. für Ethnol. 1905, p. 23—256 en Verslag van den directeur van's Rijks Ethnogr. Museum over 1 Oct. 1904—30 Sept. 1905, p. 49—50.

BATA KAPEDOE. Landschap op Midden Soemba, (zie aldaar).

BATAAFSCHE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ. Zie bij PETROLEUM.

BATAHAN. Koeria (district) van de onderafdeeling Natal en Batang Natal van de residentie Tapanodi op Sumatra, met gelijknamige districtshoofdplaats aan de kust bezuiden Natal, en aan de monding van de gelijknamige rivier (zie aldaar).

BATAHAN. Rivier op Sumatra's Westkust, ontspringende op de westelijke helling van den Tar Sibinoerang, eerst door Tapanodi westwaarts en daarna met een boog zuidwaarts door de res. Sum. Westkust, en eindelijk weer westwaarts opnieuw door Tapanodi (Natal) stroomende. Zij valt ten zuiden van Natal, bij de eveneens Batahan genoemde strandkampong in zee. Zij is belangrijk, omdat zij op een vrij grooten afstand van hare monding tot Jarnia Sawah bevaarbaar is. Dit is van gewicht, omdat het strand Jangs de zee van Tikoe tot Ajerbangis en van de monding der Batahan tot ver voorbij Natal een bruikbaren paardenweg oplevert, die celter ten noordwesten van Ajerbangis door het t-1 ci i oijrijzende gebergte doorsneden wordt. Door een weg van Ajerbangis naar Barma Sawah en do vaart van daar naar de monding van de Batahan is het verkeer over grooto afstanden mogelijk, zoodat dat grooto hoogten moeten bestegen worden.

BATAKINSTITUUT. Zie INSTITUT.

BATAKLANDEN. Land beschr. v. ing. Doze naam kan in tweelei zin worden opgevat: geographisch en administratief. Administratief verstaat (jnci) onder Bataklanden een afdeeling (hoofd- ja laal ■-Taroetoeng) van de residentie Tapanodi, omvattende de volgcude zeven onderafdeelingen: Si Lindoeng, Hoogvlakte van To ba, To ba, Ba-roes, Sainosir. Dairilanden (tijdelijke onderafdeling) Habinaran, met de respectieve hoofdplaatsen: Taroetoeng, Si Borong-Borong, Balig, J3mro (Is, Pniugoeroan, Sidikalang en Nassau (voor lien ParHoboeran), (zie voorts TAPANOEELI, en BATAKS) In geographischen zin oinvt het begrip Bataklanden heel wat in cor, namelijk het geheel gebied liggende tuschen het gSueniemct Atjeh en Ond erhooigheden, de Maleische st reken van Su-niutraH oostkust, het gewest Sumatra westkust on den Indischen Oceaen, dus de bovenstreken van de inlandsche rijkjes Langkat, Deli, Serdang, Asahan, do gehedo Karo-hoogvlakte, de bovenstreken van J3fitoc Bara tot aan het Tobamoer (de verschil- Jondc Timoerscheef Simeloengoenscho fandschappen Poerba, Dolok, Raja, Pane, Si Antar en Tan ah Dja-wa) en verder geheel Tapanodi, behalvo do eilanden en do kuststrook der afdeeling Natal en Batang Natal. Sedert al dezo st reken geannexoord zijn, is do ondercheiding tuschen onafhankeljkje en gouvernemens Bataklanden vervallen.

—E. " II

De Bataklanden liggen dus tuschen ongeveer 1°—31° N.B. en 1: 97°40—100° L. van Greenwich. Verreweg het grootste stuk (omstreeks 38500 K-M².) valt binner de residentie Tapanodi, de rest behoort tot het gewest Oostkust van Sumatra.

De kern van de Bataklanden wordt gevormd door een uitgestrekt hoogland, dat voor het grootste deel don naam hoogvlakte verdient en aan alle kanten het Tobameer (90G M. bo ven den zeespiegel) omringt. Door, meest Z.O.—N.W. Joopende, bergketenen, die vele vulkanen dragen, wordt het hoogland in eenige afzonderlijke plateaux verdeeld.

I. De groote Karo hoogvlakte een tufplateaui ten N. van het Toba meer. Deze wordt omgeven door het Karorandgebergte, dat van den 1400 M. hoogen Dolok in meridionale richting loopt, bij de Deleng Baroes (een uitgedoofde vulkaan van 1950 M.) ombuigt in Z.O. N.W. richting en aansluit bij het Pin toe massief (2170 M.), op welks Z.O. zijde zich de geweldige, nog werkzame vulkaan Sibajak (2070 M.) kaal uit het groeneoerwoud verheft. Voor deze gebergterij bevindt zich een zoogcuamide horst, welke met den naam van Van Heutsz gebergte wordt aangeduid en in t Z. den 2400 M. hoogen Si Naboen vulkaan, in t N. den Palpalan draagt. In t Z. wordt de Karo-hoogvlakte afgesloten door de Wilhelminketen, die by het Toba meer aanvangt in de Si BSrtSng (2000 M.) en waarin zich o.m. de Dolok Siboeten tot bijna 2400 M. hoogte, de Dk. Loemoet en Dk. Salit verheffen. Het tertiaire TanSh Kgmbarsn gebergte tuschen Wilhelmina- en Van Heutsz gebergte vormt de afsluiting in het N.W. De Lau Biang (Wampoe), die het meeste water van de hoogvlakte opneemt, baant zich een weg tuschen dit en het Van Heutsz gebergte.

II. De Timocr hoogvlakte, die samenhangt met I, waarvan het gescheiden is door Dk. Piso-Piso en Dk. Singalang, zet zich aan de oostzijde van het Toba meer voort en daalt langzaam naar de straat van Malaka.

III. De Pakpak- of Dairi-landen eveneens ontstaan door opvulling van vele rivierdalei) met tuf-massa's, afkomstig van de vele vulkanen, die zich vorhcfcln op de bergketenen ten Z. van de Wilhelmina keten. Het Pakpak-randgebergte vormt do grens met de kustvlakte. Eenige bergketenen ver-deelen de Pakpak landen in afzonderlijke plateaux. De voornaamste van deze plateaux zijn a) de P6-gagan-vlakte, een diepe inzinking waardoor do Lai Rcnoun stroomt, zuidwaarts gaando tot het Kepas gronsgeb., l) de Kepas vlakte, waardoor de Lai Simbelen stroomt, en dio in het zuiden wordt afgesloten door een Z.O.—N.W. loopende lage koten, waarvan do voornaamste verheffingcn zijn de Pentjinarin (1500 M.) on de Pertjo Kiling (1700 M.), c) do Simsim vlakte, waardoor de Lai Koenibi stroomt en die door de Dk. Batoe ArdOn en Batoegadja gescheiden wordt van d) de vlakte van Kfilasan.

IV. Do Toba hoogvlakte, waarop zich hot Tobanicoor bevindt, met het grooto oiland Samsosir en het kleine Paixlapoer, hot centrum van do Bataklanden. Het is omgeven door een kring van hooge toppen o.a. Dk. Pinapan (2000 M.), D^h. Sibor-Boran (2000 M.), DL Paoung en in het O. do ruim 2100 M. hoogo vulkaan Dk. Sooroengan. Do hoogvlakte van Habinsaraui shut zich hierbij in *I. o. aan.

Zeor vei-schillond van dit, hot noordelijk deel der Bataklanden keninerkend stelsel van hoogvlakton is het zuidelijk gedeelte, dat in hoofdzaak bestaat uit evenwijdig loopende gebergten, die een zeer smalle vallei, vroeger grootendeels een langgerekt meer,

insluiten. Deze vallei bestaat uit: 1° de vallei van den Batang Toroe, die deels nog tot het noordelijke, althans centraal gedeelte is te rekenen; 2° de vallei van de Batang Angkola en van de Batang Gadis. Ten Oosten van deze valleien vormt een der bogen van het Barisan-gebergte de grens met het ten O. daarvan liggende hoogland van Sipirok en de uitgestrekte, langzaam naar Sumatra's oostkust afhellende grootendeels steppachtige vlakten van Padang Lawas, waarvan de eigenlijke Padang Bolak (Bataksche naam, die hetzelfde beteekent als het Maleische Padang Lawas) de kern uitmaakt. Op dit gebergte, dat tevens de waterscheidig vormt, verheffen zich de D^h. Tampoeon Andjing in het midden, de D^h. Malea in het Z. tot ongeveer 2000 M. hoogte. Noordelijk en zuidelijk van deze vlakke vindt men grillig, zeer onregelmatig gevond bergland (zie PADANG LA WAS). De vallei van de Batang Gadis wordt eindelijk ten zuiden afgesloten deels door hooggebergte, deels door een kaal, golvend heuvel-land, beide de grens vormende tusschen de Batak-landen en de Minaugkabausche landen.

Uit deze algemeene beschrijving wordt reeds duidelijk hoe moeilijk toegankelijk de Bataklanden zijn, en dit verklaart weer de groote afzondering der streken, van welke sommige eerst in de laatste jaren toegankelijk zijn geworden. Zondert men de vele, moeilijk begaanbare voetpaden uit, dan heeft men slechts een 10-tal min of meer goede voor transport geschikte toegangswegen: 1° uit het Noorden (de Alasen Gajolanden) de zoogenaamde Gajo-weg over Laoe Baleng naar de Klaro-hoogvlakte; 2° uit het westen de prachtige transportweg van Medan over Arnhemia-Bandar-Baroe; 3° de vrij goede weg van Loebok Pakam over Bangoen Poerba door den Boeaja-pas; 4° de groote gouvernementsweg van Tebing Tinggi naar Pamatang Si-An tar; 5° de transportweg van Bandar Poelo door Boven-Asahan naar Oeloan, en het Tobameer; 6° uit het Zuiden de thans geheel voor rijtuigen bruikbare postweg van Loebok Sikaping over Rao naar Moeara Si Pongi; 7° uit het Westen de transportweg van Natal over Moeara Soma naar Tano Bato; 8° de groote postweg Sibolga-Padang Sidimpoean, 9° de (in aanleg zijnde, nieuwe) weg van Sibolga naar Tarotoeng en 10° de transportweg van Baroes over Toekka naar de Toba-hoogvlakte.

Voor den economischen toestand van de bevolking moge worden verwezen naar het art. BATAKS biz. 178 De hoogvlakten trekken steeds meer de aandacht van de Europeesche ondernemingen. Vooral de zachte hellingen van het landschap Siantar (zie aldaar) schijnen uitstekend geschikt voor den aanplant van fijne theesoorten. Veelbelovende resultaat en zijn tevens verkregen met aanplant van kina en robustakoffie, terwijl rubber ondernemingen zich uitbreiden.

Laat men een groot aantal kleine en weinig belangrijke rivieren buiten beschouwing, dan wordt het water der Bataklanden door een zes-tal groote stroomen naar de zee afgevoerd. Drie monden uit in de straat van Malaka; het zijn van het Noorden af: de Bampoe (vulg. Wampoe) in Langkat, de Asahan-rivier (afwatering van het Toba-meer) in Asahan en de Pane-Bila rivier (ontstaande uit de Pan6 en Baroemoen eenerzijds, de Bila-rivier anderzijds), eigenlijk twee rivieren, die zich eerst aan den mond vereenigen. De drie overige vloeien in den Indischen Oceaan; het zijn: de Batang Toroe, de Batang Angkola en de Batang-Natal.

Voorts zijn er nog twee groote rivieren, die een

deel van het water uit de Bataklanden ontvangen, n.l. de Singkel-rivier, die de watterrijke Lao Renoen uit het Pakpakland in zich opneemt, en uitmondt in den Indischen Oceaan, en de Rokan, die uit een klein deel van het uiterste zuiden van Padang Lawas water ontvangt en uitmondt in de straat van Malaka.

Voor nadere bijzonderheden betreffende bergen, rivieren, klimaat, en bestuur zie men TAPANOEELI en OOSTKUST VAN SUMATRA. Voor geschiedenis zie hier onder en voor bevolking het art. BATAKS.

Geschiedenis. Voor de vestiging van het Nederlandsch gezag op Sumatra strekte het gebied der Bataks zich uit van Singkel tot aan het Ophir- of Paseman-gebergte, zoomede over de landstrecken Padang Bolak, Tanah Djawa, Siantar, de bovenlanden van Serdang en Deli en de Alas-landen. Reeds in 1832 evenwel, nadat de Padrische onlusten bedwongen waren, werden Mandailing en de beide Angkolas (Angkola djoe en Angkola djoeloe) onder rechtstreeks bestuur gebracht, terwijl in 1839 Baroes en in het jaaf daarop Singkel tot erkennings van Nederland's suprematie werden geïntegreerd. Onlusten in de con federalieve staates aan de baai van Tapani na oeli (Tapanoeli) in 1841 uitgebroken, maakten, Nederlandsche tusschenkomst aldaar noodzakelijk en het gevolg der tuchtiging was inlijving bij het reeds geconquereerde grondgebied. Si-Gompoeon stelde zich in 1858, Silindocng in 1859 vrijwillig onder Nederlandsch gezag, terwijl het eigenlijke Toba in 1883 werd geïntegreerd. Padang-bolak, ofschoon in 1840 reeds nagenoeg geheel onderworpen werd, eerst in 1879 officieel als Padang Laas in bezit genomen, welk tot Tanah Djawa, Siantar en de zoogenaamde Doesoen Batak in het Delicische bereids in 1868 hadden ondergaan.

Onafhankelijk bleven derhalve alleen nog de tusschen de onderafdeelingen Singkel en Baroes alsin de afdeelingen Toba en Silindocng en Siboga begrepen landschappen, die gezamenlijk den naam van Toba na sae d. i. liet boomlooze Toba dragen, voorts het geheel door de Pakpak-Bataks bewoonde gebied, het (geheel Toba)sche schiereiland Samosir, de gehele Karo-hoogvlakte, enkele kleine Timoersche landschappen (Poerba, Raja, Dolok), de landschappen om den Zuidoostelyken hoek van het Tobameer en de onder den naam van Habinsaran bekende landstreck oostelijk van de Tobahoogvlakte. Voor en na werden echter ook deze streken ingelijfd, respectievelijk de verhouding tot de Simelocngoesche landschappen Tanah Djawa, Siantar enz. definitief geregeld. De voornaamste feiten zijn: de derde expeditie tegen Singa mangaradja; tuchtiging van Raja (1887); vierde expeditie, politieke zending van controleur Kroesen naar Tanah Djawa c. a. (1889); annexatie van verschillende Tobawse landschappen, met als gevolg gewijzigde administratieve indeeling (1889, 1890); politieke missie naar Siantar en Tanah Djawa; overval der commissie (1892); meergeregeld bemoeienis met Raja, Samosir en Oeloan (1894); voorloopige regeling van zaken in de Simelocngoesche landschappen (1896); indiensttelling van een stoombootje op het Tobameer (1897); annexatie van tai van landschappen aan het Tobameer; excursies Van Daalen, — Colijn (1904, 1905) en eindelijk de annexaties van het Karo- en Timoerland (1904—1906); Oeloan (1905), Dairilanden (Pakpak) (1906); Samosir (1906); landschappen van Boven-Baroes (1906); Nai Pospos (1907) en eindelijk Habinsaran (1908), terwijl de verhouding tot Tanah Djawa en de andere Simelocngoesche landschappen door het teekenen der z.g.

„korte verklaring" definitief werd geroegeld (1907).

Literatuur. Zie „Litteratuuroverzicht der Bataklanden" door M. Joustra 1908 en „Batakspiegel" met suppl. (uitgaven Bataksch Instituut nos. 3—4).

BATAKS. Onder dezen naam verstaat men een volk, dat het Zuidelijk deci van de Noordelijke helft van Sumatra bewoont, en wel bijna het geheele ge-west Tapanoeli en een groot deel van het gewest Oostkust van Sumatra. De beteekenis van den naam is niet met voldoende zekerheid vast te stellen; *mamatak* beteekent in het Tobaasch dialect: op een dier rijden, het tot draven aanzettende; Batak zou dan „ruiter" kunnen beteekenen; anderen heb-ben gemeend, dat het de gctatoeerd zou beteekend hebben. In het mohanimedaansch gedeelte der Ba-taklanden (Mandating en Angkola) werd vroeger de naam niet gaame gehoord; men beschouwde het min of meer als schimpnaam, gelijkwaardig met ons „heiden, wilde, onbeschaafds". Hierin komt door het ontwaken van een zeker „nationaal bewetzijn" thans een kentering; men schaamt zich den naam niet meer, gaat er zelfs prat op.

In de taal der Bataks kan men verschillende dialecten onderscheiden, die op grond van het klankstelsel vooral, onder twee hoofdgroepen zijnto brengen: het Dairisch en het Tobaasch. Tot de Danische groep behooren het eigenlijke Dairisch, het Pakpaksch en het Karoosch, tot de Tobaasche het eigenlijke Tobaasch, het Angkolaasch en het Mandailingsch. De dialecten, in de landschappen ten Oosten van het Toba-meer gesproken, het Timoersch en Simelongoensch (Sibaloengoesch), vormen een overgang tusschen do beide hoofdgroepen, maar staan toch het naast aan den kant van het Tobaasch. Dr. H. N. van der Tuuk was de eerste geleerde, die het Tobaasch, het eigenlijke Dairisch en het Mandailingsch grondig bestudeerd heeft. Na hem mogen genocmd worden Meor-waldt, Warneck en Van Ophuysen. Door de vestiging (in 1890) van de zending in Boven-Deli werd meer aandacht geschonken aan het Karoosch, dat thans door de werken van Joustra voldoende toegankelijk is. Uit den allcrlaatsten tijd dagteekent de belangstelling in het Timoersch en het daarmede verwante Simelongoensch. Wetenschappelijke gegevens over deze twee dialecten zijn er nog niet; voor de scholen zijn echter een paar boekjes in die talen uitgegeven.

Naar deze verschillende dialecten worden de Bataks mi ook gewoonlijk in onderscheidene groepen verdeeld.

De *Karo-Bataks*. Het centrum hunner woon-plaats is de zoogenaamde Karo-hoogvlakte ten N. van het Tobamcer. Van daar zijn ze blijkbaar uitge-zwermd naar de bovenstreken van Langkat, Delj en Serdang, door de bowonora aangeduid met den naam Doesoen, cl. i. onderhoorigheid, kolonie, volks-planting. Voorta wonen er con 5000 Karo-bataks aan do Lao Ronoon in de onderafdeeling Dairilandq. Het gchele aantal Karo-Bataks kan op 120.000 worden gesteld.

De *Pakpak-Bataks* (on de iets zuidelijker wonende eigenlijke Da'iri-Bataks) wonen in de onderafdeeling Dairilandten, ten westen van. het Tobamcer. Hun aantal bedraagt ongeveer 22.000. Zo zijn blijkens uiterlijk voorkomen nauw mot do Karo-Bataks verwant.

De *Toba-Bataks*. Deze vormen vorreweg de talrijkste groep. Hun aantal mag veilig op omstreeka 400.000 worden gesteld. Zij bowonon hot centraal gedeelte der Bataklanden: de oovers van hot Toba-meer, Samosir/de hoogvlakte van Toba, do boven-

landen van Asahan, Silindoeng, het gebied tusschen Baroes, Sibolga en het daarachter gelegen bergland, Pahae en Habinsaran.

De *Angkola-Bataks*, in Angkola en Sipirok, een deel van de afdeeling Sibolga en Batang Toroe-districten en de Noordelijke helft van Padang Lawas.

De *Mandailing-Bataks*, in Groot- en Klein Mandailing, Oeloe en Pakantan en de Zuidelijke helft van Padang Lawas.

Tezamen kan het aantal Angkola- en Mandailing-Bataks op ± 160.000 worden geschat.

De *Timoer- en Simeloengoen Bataks* bewonen de bovenstreken aan den Oostelijken oever van het Tobameer tot aan de grenzen van Batoe Bara. Hun aantal is niet juist te schatten, maar zal wellicht de 50.000 niet te boven gaan. Voor de te tale bevolking der Bataklanden vinden wij dus ongeveer 3/4 miljoen.

Behalve in taal, verschillen deze onderscheiden groepen der Bataks ook in zeden, gewoonten en rechtsopvattingen. Deze verschillen taken echter meer kleingheden en kunnen eerder beschouwd worden als afwijkingen in de toepassing van over het geheel dezelfde grondvoorstellingen en -beginselen, dan principieele verschillen; zij zyn deels ook te verklaren uit verschillende invloeden van buiten. Voor bijzonderheden moet worden verwezen naar den Batakspiegel (Uitgaven van het Bataksch Instituut, no. 3) on. de daarin opgegeven bronnen. Slechts enkele hoofdzaken kunnen hier kort behandeld worden, waarbij in hot oog client to worden gehouden, dat, sedert do Bataklanden geheel onder ons be-stuur staan, hetzij direct, als in Tapanoeli, hetzij indirect als op Sumatra's Oostkust, aan velerlei de Bataks kenmerkende bijzonderheden, zooals oorlogvoering, slavemij, menschenroof, kamibalisme en andero wreede praktijken een eind is gekomen. Ter-loops zij opgemerkt, dat men bij do beoordeeling van het peil van beschaving, waarop de Bataks vóór on-ze bestuursbomoening reeds stonden, te veel nadruk heeft gelogd op het voorkomen hier en daar van antliropophagio. Dezo moet uit hun animistische opvattingen en voor een deel ook uit hun eigenaardig rechtgevoel worden verklaard. Dat kamibalisme van ouds voorkwam, blijkt uit onderscheidene oude berichten van Arabische on andere reizigers. Dat hot zich in enkele afgelegen streken heeft staan- de gehouden tot nog in do eerste jaren van de 20ste eeuw is ook bowozon. Maar evenzeer is gebleken, dat do gwallen toch botrokkenlijk zeldzaam waren. Een van althais em dor groote stammen, do Karo-Bataks, weet mon met zekerheid, dat reeds in hot begin dor 19e eeuw (lit gebruik daar onbekend was. Voor hun beschaving hebben de Bataks veel te danken aan de Hindoe's. Het is niet onmogelijk dat er vroeger rechtstreeksche aanraking met dozen heeft plaats gehad, doch zeer stellig hebben zij den. invloed ondergaan van Hindoo-Javaanscho koloiistion.

Zonder in al te kleino bijzonderheden af to dalen, volgo hier een overzicht van het voornainste, dat op do leefwijze, do zeden en gewoonten, de inrichting dor maatschappij onz. botrekking heeft.

Do Bataks wouon bijna overal in vaste dorpon (hoeta, Tob., koota, Kar.) Allecn in do landstreken van SimGloongonkomet hot nog vrijveel voor, dat de moischden den meesten tijd in, hun tuinen on velden in vrij armzaligo, tijdelijko woningon huizen. Do dorpon waren vroeger, vooral in Toba, vorstret met zware, aarden wallon, beplant met een ondoordring- baro haag van bamboe. Door een nauwe poort in den wal had men toegang tot het dorp. Nog zjin in

Tobft de meeste dorpen (die over het geheel zeer klein zijn) door een vierkantcn, met bamboe beplan- ten, wal omgeven. In de Karostreken, waar de dor- pen* over het geheel veel grooter zijn, liggen deze veelal in grootere of kleinere boshesjes. Gewoonlijk zijn ze niet door een versterking omgeven. De toe- gangen echter zijn. vaak holle, door het vee uitgetre- den, wegen die gemakkelijk versterkt konden wor- den. In Toba liggen de huizen meestal in twee rijen, die een langwerpige vierkant plein (*alaman*) inslui- ten; in het Karoland is de dorpsaanleg zeer onregel- matig. Behalve woonhuizen treft men in elk dorp steeds tai van kleinere gebouwtjes aan (*sopo, sopo, keben, mandah*), die voor het bewaren van rijst die- nen en gewoonlijk ook gelgcnheid bieden voor het bijeenkoinen van jongelieden. In liet Karoland heet zoo'n vergaderplaats meer speciaal djamboer, in het Zuidelijk Batakland sopo na godang. Al de gebou- wen staan op palen 3 tot 6 voet boven den grond.

De woonhuizen zijn zeer verschillend. Die van hoofden en welgestelden zijn gewoonlijk van hout, en met idjock of met houten plankjes (*boetar*) ge- dekt. De constructie vooral van het dak is vrij inge- wikkeld en verraadt een niet gering te achten tech- nische vaardigheid. De naar buiten uitwijkende wanden, het hooge, zadelvormig ingebogen dak met zijn spitse, soms met buffelhorens versierde uitein- den maken een zeer bijzonderen, niet onaangena- men indruk.

De ruimte binnenshuis is niet door wanden in ver- trekken afgedeeld, hoewel het gewoonlijk door ver- Bcheidene gezinnen bewoond wordt. flaten, die men 's nachts neerlaat, vormen een vrij onvoldoende af- scheiding. In een groot huis zijn allicht 4 tot 6 open stookplaatsen. De rook moet maar door het dak een uitweg vinden. Eigenlijke vensters zijn er niet- slechts kleine openslaande deurtjes en een iets groot: tere deur (bij de Karosche huizen aan de , voor- on aan de achterzijde), waardoor men binnenkomt. De Bataksche huizen zijn dan ook zeer donker, en alles is zwart beroekt. Uitwendig vcrtooncn de huizen van radja's en aanzienlijken dikwijls niet onverdien- stelijk snijwerk. Ook worden, de zware zijplanken vaak met figuren in zwart, rood en wit beschilderd.

In Toba vindt men nog vry veel heel armelijke huizen met leemen wanden, ja zelfs met wanden en een dakbedekking van bosjes bijeengebonden rijst- stroo. In enkele Karosche dorpen vindt men huisjes, die bijzonder fraai en elegant gebouwd zijn ; hierin worden de schedels en andere deelen van het ge- beente van voorouders bewaard. Deze „knekelhuis- jes" heeten *geriten*.

In de kleeding doet zich loe langer hoe meer vreemde, zoowel Westersche a Is Maleische invloed, gevoelen; vooral geldt dit de kleeding der mannen. Vrouwen bewaren veel meer de oude nationale dracht. Toch gaap in het Karo- en in het Tobaland ook vele mannen nog gekleed op zijn Bataksch ; hetzij in eigengemaakte weefsels, hetzij in Europee- sche witafoenen stof, die de vrouwen met indigo verven. Hoofdbestanddeel van de kleeding is het lange om de lendeneu geslagen en tot op de voeten afhingende kleeid (abit, gondjd). In het Karoland dragen zoowel de mannen als de vrouwen in den regel een hoofddoek *reap, boelang* en *toeloeng* ge- heeten; in. Toba loopen de vrouwen veelal met liet bloote hoofd. Verschillende baadjcs komen hoe langer hoe meer in zwang. Toch worden ze nog niet al- gemeen gedragen. Ter bedekking van het bovenlijf volstaat men nog dikwijls met een eenvoudigen om- slagdoek. In de haardracht, vooral bij de mannen,

heerscht de grootste verscheidenheid. De Karosche vrouwen dragen het haar in een scheiding en steken het voorts op in een knot op het achterhoofd; in Toba dragen de vrouwen het haar in een soort van knoop boven het eene oor, wat veelal een indruk maakt van slordigheid. Kenmerkend voor de Karosche vrouwen en meisjes zijn de zware liervormige zilveren oorsversiersels (padoeng), waarvan de rechter met de spiraalvormige krullen naar achteren, de linker met die krullen naar voren en eenigszins naar beneden hangt. Het gewicht van deze zware dracht wordt hoofdzakelijk door den hoofddoek, die er tus- schen geklemd is, gedragen.

Onder de sieraden moeten nog genoemd worden vingemngen, arm- en polsbanden, oorhangers, hals- kettingen, snoeren om het kapsel enz. De kleeder- dracht in Angkola en Mandailing nadert meer die der Padangsche Bovenlanden en andere Maleische stre- ken. Voor verdere bijzonderheden wordt naar den Batakspiegel verwezen.

Zeer algemeen is nog in de noordelijke en centrale sti'eken van de Bataklanden het arbeiten en afvij- len der tanden en liet inwrijven dier gemutilcerde tanden met *badja*, een zwarte, roetachtige zelfstan- digheid. Ook het inleggen en versieren dier tanden met goud en stukjes parelmoer komt nog veelvuldig voor.

De middelen van bestaan zijn talrijker dan men bij een in vele opzichten nog primitief volk als de Bataks zou verwachten. Onder al die bestaans- middelen bekleedt echter den verreweg de voor- naamste plaats: de landbouw. Met weinig uitzonde- ringen is iedere Batak landbouwer, ook al oefent hij daamevens een ander bedrijf uit (smid, timmerman enz.). De landbouw is in de eerste plaats rijstcultuur. In slechts zeer enkele streken, waar weinig water voorkomt, is de „zoete aardappelen" (gadong, gadoeng) hoofdvoedsel van de bevolking. Intusschen were! in de laatste jaren, o)initialief van liet Ba- tak-Instituut de aardappelcult. tot een volkscul- l- tuur op de Karo-hoogvlakte. Zie het art. JJEJIAS- e TAG I. De rijst wordt o)jwecdeci wijze vci'bouwd:

op droge veldcn, en op bewaterde akkers. Waar f daartoe maar eenigszins de gelgcnheid is, becvot-it • / de Batak zijn rijstvelden. Zoo vindt men sawahs in de waterrijke dalen der Toba- en Karohoogvlakten, in de valleion van Silindoeng, Sipirok, Pahac, Angkola, Mandailing, en Pakantan en rondom den zuid- oostelijken boezem van het Tobameer. Alh tweede gewas wordt veel mais verbouwd ; dit vooral in Padang Lawas. In Sipirok, Pakantan en laatstelijk ook in Toba is de koffiecultuur van beteekenis. Andere cultuurplanten als indigo, tabak, suikerriet . enz. worden slechts voor eigen behoeftxj verbouwd.

Een tweede belangrijk middel van bestaan is do veeteelt. Doze nee in t na een tijdperk van achteruit- gang (vei'oorzaakt door de verwoestendeepizodictin) th&ns weer in beteekenis toe. Eeroenid zijn de Batak- schc paarden, vooral van de Karohoogvlakte. Veel paarden vindt men voorts op Samosir en op de Toba- hoogvlakte. Buffels en andere runderen zijn op de hoogvlakten ook vrij talrijk, maar het vccldan bij uitmeinenheid is Padang Lawas. De varkensfokke- rij was in de door heideneu en Christenen bewoonde streken tot voor kort zeer algemeen en een rijke bro' of inkomsten. Thans wordt zij door het op- treden der varkenspest met den ondergang bedreigd.

Jacht en vischvangst beteekenen weinig. Het ver- zamelen van boschproducten, in den laatsten tijd ook het aanplanten van rubber- en benzoe-boomen 尹 voor sommige strekeii (Pakpaklanden, Boven- E > ' d Id < / W" Yf 33 0, E 以,

Baroes enz.) van vrij veel belang. Kamfer, waardoor de streken boven Baroes vroeger beroemd waren, wordt thans weinig met verzameld. A Is andere bronnen van inkomsten noemen wij nog smeden, timmeren, het maken van aardewerk, het woven; in die streken, waar de invloed van Europeesche cultuur zich doet gevoelen (Karo hoogvlakte, Simeloengoen, Angkola), wordt veel veld met transport (huur-karretjes, pedati's) en met kleinhandel. Het op vrij hoog peil staand onderwijs is oorzaak dat veel Bataks vooral uit het Zuiden en uit Toba in en buiten hun land een middel van bestaan zoeken als schrijver, onderwijzers, landschaps artsen, bij de opiumregie, bij het politic- en rechtswezen enz. enz., en ook als handelaars en houders van winkels te Medan en op vele andere plaatsen en ondernemingen ter Oost-kust van Sumatra.

De handel bepaalt zich nog in hoofzaak tot binnenlandschen handel op de markten (onan, tiga, pakan), die gewoonlijk om de week op vaste plaatsen gehouden worden. Deels is het nog ruilhandel, maar deze neemt af, waar de behoefte aan geld in de laatste tijden veel groter is geworden. Het feit, dat thans overal onder ons bestuur rust en veiligheid heerschen, heeft den binnenlandschen handel zeer bevordert. Men bezoekt nu wel markten op een paar dagreizen afstands gelegen. De verbetering der verkeerswegen heeft hiertoe ook veel bijgedragen, terwijl de belemmering van het 60M; 7&on/7-ste]sel (het recht om vreemdelingen den doortocht door zijn landstreek, tenzij tegen betaling, te verbieden) niet meer bestaat.

Het geheel Bataksche volk bestaat uit een groot aantal genealogische eenheden, aangeduid door het woord marga of merga, waaronder zoowel grotere eenheden, zoogenaamde "stammen" als kleinere, "geslachten," „familie" verstaan worden. De vaderlijke afstamming geeft in dezen den doorslag. Toch is aan het thans strong doorgevoerde zoogenaamde patriarchale stelsel vermoedelijk een matig triarchale in rijk ting der Bataksche inaatschappij voorafgegaan. In elke streek der Bataklanden zal men onder de vele daar wonende marga's er 66ne kunnen aanwijzen, die een merkbaar overwicht he: f) o) ch : andere, in zoverre dat alleen leden van die marga het mrljaschap kunnen bekleeden, en ook in eerste instantie het beschikkingsrecht hebben over den grond van hun gebied. Naast deze marga, die men de "regereende" zou kunnen noemen, konit d : m eu ander voor, die ook een eigenaardige plaats inneemt, in dit opzicht, dat uit haar veelal de vrouwen voor de mannen der regerende marga worden gekozen, of ook, omgekeerd, dat vrouwen der regerende in argil bij voorkeur met mannen uit die bepaalde andere marga huwen. Voor die marga's heeft men de nanien borie on bajo-bajo.

In zake do inrichting van het inlandsch bestuur is er eenig verschil tusschen Tapanocli en de Bataksche streken der OoHkiist. Wei is het in wezen hetzelfde, inaar Lerwijl Tapanocli slechts Gouvernementsbestuur kent, is ter Oostkust van Sumatra het zelfbestuur der landschappen gehandhaafd. Daar overigens in beide gebieden de bevolking gelaten is in het genot haver eigen rechtspraak (uitgezonderd het Zuidelijk Batakland, waar het Sunuitra-reglement van kracht is), en de besturende hoofden tevens rechtvaardig zijn, is de positie der hoofden in beide gewesten vrijwel dezelfde. Alleen zijn in Tapanocli de Gouvernements - invloed en belemmering groter. De dorpschouften heeten over het algemeen radja, doch men heeft nog verschillende

andere namen (soehoet, pengoeloe, sibajak). In de Karolanden zijn sedert de annexatie de zoogenaamde radja perempat (oorspronkelijk blijkbaar ge-machtigden van Atjeh) met de hoogste macht bekleed, elk in zijn landschap. Daardoor is de betekenis van het hoofdschap van het eerste hoofde eener oeroeng (dorpsbond) gedaald. In Toba heeft men dorpen samengevoegd tot een soort district (*hoendoe*); *lan*) met een radja ihoetan aan het hoofd. In het Zuidelijk deel der Bataklanden bestaan soortgelijke districten onder den naam *koeria*; veelal beantwoorden deze „koeria" aan vroegere dorpsbonden als de Karosche oeroengs; hier echter. *tahi of djangjian* geheeten.

Evenals in het Karo land *radja perempat* voorkomen, treft men ook in Toba, en Silindoen *radja na opal* aan. Ook hun waardigheid wordt wel met invloed in verband gebracht; een andere voorstelling is, dat zij "stadhouders" zijn van den Batakschen „priestervorst" Si Singa; Mangaradja. De laatste (IOe)drager vandezentielis - 17 Juni 1907 gesneuveld in een treffen met een expeditie onder kapitein Christ off el. De figuur van Singa Alangaradja heeft nog altijd veel raadselachtig en onverklaarbaar. Zijn gezag was feitelijk van gecste-lijken aard. Als "wereldlijk" vorst reikte zijn macht niet verder dan die van elken anderen radja, was nl. beperkt tot zijn eigen gebied, i. c. Bakkara. Doorgaans heeft Singa Mangaradja zich vijandig betoond tegenover onze regering en de zending. Hij heeft menigmaal onrust verwekt en daardoor aanleiding gegeven tot strafexpedities. In de laatste jaren zwierf hij rond in de ontoegankelijke streken der Pakpaklanden, tot hij eindelijk, zooals vormeld, sneuvelde. Zijn nakomelingen zijn te Taroetoeng gedetineerd geworden, daar in aanraking gebracht met de zending, en als gevolg daarvan in 1912 alien gedoopt.

Oorlogen waren vroeger aan de orde van den dag. Gewoonlijk waren grenskwesties en geschillen over vrouwen (hata tano, hata borie) de aanleidende oorzaak. Een oorlog werd als godsgericht beschouwd. Een eigenaardige vorm van eigenrichting (vooral onder de Karo's) was de zoogenaamde *moesoeh berngi*. Iemand, die zich verongelikt achtte geen recht vond, verklaarde zich tot vijand van het algemeen, door het ophangen van een dreigbrief (*poelas*) met zinnebeeldige teekenen van doodslag, brandstichting enz. en hij liet hem bij die bedreigingen! Mocrinalen had zijn optreden het gevolg, dat men recht gedaan werd. Slavernij was vroeger in de Bataklanden bijna overal bekend. In 187G werd ze in het Zuidelijk Batakland afgeschaft. Elders ging de afschaffing geleidelijk. Thans komt ze nergens meer voor. Het langst bleef ze bestaan op Samosir (tot 1914). Naast slavernij kwam overal het pandelingschap voor, dat in Padang Lawas O. a. dikwijls in slavemij overging, doordat de schuld niet binnen een bepaalden tijd werd afbetaald. Ook het pandelingschap behoort thans tot het verleden.

Rechten op grond en water. Deze zijn in wezen overal dezelfde in de Bataklanden, al komen tai van ' locale afwijkingen voor, die soms verband houden met het meer of minder sterk gevestigd zijn van de macht der hoofden. Zoo treedt in de eene streek (Toba bijv.) vooral de marga op als eigenaar van den grond, die dan do *golat* van de marga heet; elders is het de dorpsbond (oeroeng enz.) of ook het dorp (beide dan vertegenwoordigd in hun hoofden) die men in zekeren zin als eigenaar kan beschouwen. Feitelijk is het een soort van beschikkingsrecht, dat van aard

verandert naar gelang er sprake is van woesten grond, van ontginningen, van bevoelde velden. Het bestek laat niet toe hier uitvooriger te zijn, terwijl een beknopte samenvatting licht tot onduidelijkheid, eventueel onjuistheid zou leiden. Men zie hierover vooral dus den Batakspiegel.

Omtrent huwelijk, familie- en erfrecht gelden de volgende algemeene regelen, ook weer met verscheidenheid in de toepassing: Het huwelijk in de marga, soms op te vatten als groot „stamgeheel”, soms als „geslacht” is verboden en geslachtelijke omgang tusschen man en vrouw van een marga geldt als bloed-schande, waarop een zware straf staat. Algemeene rampen als grootc droogte e. d. werden gemeenlijk als straf der goden voor zulk een euveldaad beschouwd.

Het Bataksche huwelijk is een koophuwelijk. Ook waar nevenvormen voorkomen (schaking bijv.) streeft men er toch naar de verbintenis naar Bataksche opvattingen eerst recht wettig te maken door ten slotte te komen tot de betaling van een zeker bedrag, dat als koopsom voor de vrouw wordt beschouwd. Deze koopsom heeft verschillende benamingen (boli, djoedjoer, toehor, perendjoek), die meestal echter in haar betekenis samenhangen met het begrip „koop”. Door dien koop wordt de vrouw eigendom van den man, en in zekeren zin ook van den stam, waartoe haar man behoort, zoodat ze bij den dood van haar echtgenoot niet vrij is te hertrouwen met wien ze wil. Gewoonlijk vervalt ze aan een broeder of een neef, en zoo de rechthebbende geen lust heeft haar te huwen, blijft toch op hem de onderhoudsplicht rusten. De veroving, die in verschillende vormen voorkomt, heeft in zekeren zin ook reeds de kracht van een huwelijk, in zooverre nL, dat ze niet willekeurig verbroken kan worden dan met geldelijke schade voor de party, die aan de verbreking schuld heeft.

De oude adat kende, naar het schijnt, geen echtscheiding; in geen geval kon de vrouw die eischen, en nog vindt men die laatste opvatting in veel streken. Mettertijd heeft zich echter de adat op dat punt gewijzigd, en met name in de streken waar het Christendom veel aanhangers telt zijn. de opvattingen. en rechtsregelen in deze materie sterk veranderd.

Op het punt van erfrecht spreekt in 6en opzicht de adat zeer duidelijk: vrouwen en meisjes, zelve „bezittingen” zijnde, kunnen niet erven. Toch is de praktijk vaak milder dan de theorie. Een zeer eigenaardige trek van het Bataksche erfrecht, inzonderheid waar het titels en waardigheden betreft, is, dat na den oudste zoon enz. de jongste de meest aanspraken heeft.

Omtrent de inheemsche of adatrechtspraak mogen de volgende korte mededeelingen volstaan: Het inheemsche recht kent feitelijk geen onderscheid tusschen civiele en strafzaken. Elke zaak is ten slotte terug te brengen tot een schuldvordering (ido). Bewijsmiddelen zijn vooral door tando (tekenen) gestrujnde getuigenissen. Bij onvoldoende aanwijzngen of twijfel wordt een zuiveringsseed opgelegd. Vroeger nam men ook wel zijn toevlucht tot godsoordeelen. De rechtszittingen worden in het openbaar gehouden. Partijen worden steeds tijdig gewaarschuld waar en wanneer de zitting zal plaats hebben. Onbeduidende geschillen worden wel door een alleensprekenden rechtcr uitgemaakt. Overigens heeft men dorpsgerichten en een soort van „districts”-gerichten, in het Karoland nog een centraal rechtscollegio omvattende al de landschappen en in de Doesoen de zoogenaamde groote kerapatan.

De godsdienst der Bataks was van ouds een heidendom, dat men tegenwoordig veelal aanduidt met den naam animisme, hoewel dit woord slechts een deel der verschijnselen op godsdienstig gebied om-vat. Daarnaast en er mee verbonden staat nog een complex van opvattingen, die men spiritisme kan noemen, terwijl in de derde plaats ook een vereering van „godheden” in den meest gebruikelijken zin van het woord voorkomt. Voor wie uitvoerig kennis wil nemen van den „godsdienst” der heidensche Bataks worde verwezen naar het werk, „de Religion der Batak” door Joh. Wameck. Slechts het allervoornaamste vinde hier een plaats. Goden in den eigenlijken zin van het woord zijn voornamelijk een drietal. De algemeene naam is Ddbata (Tob.) of Dibata (Kar.). Dit drietal goden wordt wel aangeduid met de namen: bovengod, middengod en benedengod. Ook hoort men er voor de namcn Batara Goeroe, Sori-pada en Mangalaboelan. Ofschoon het gronddenkbeeld van deze godentrits waarschijnlijk Bataksch is, wijzen toch de namen onmiskenbaar op Hindoeschen invloed (de laatste naam is nog nooit vol-doende verklaard). Batara Goeroe wordt thans wel als de voornaamstx beschouwd, maar er is blijkbaar een tijd geweest, dat de vereering van een op-bersten god, onder den naam van Ompole Moela Djadi na Bolon, een grotere plaats innam. Bij het gewone volk is de kennis van de eigenlijke mythologie gering; van vereering dicr goden is weinig of geen sprake. Voor zoover er nog iets is, dat op godenaanbidding gelijkt, zijn dit goden, die als voorouders van aanzienlijke geslachten kunnen worden aangemerkt. Zoo heeft menige heidensche streek in Toba c. a. nog een of meer somboan, letterlijk: „wat vereerd moet worden”, en denkt men zich deze te wonen in bijv. een grooten boom, een grillig gevormde rots enz. Bij de Karo's speelt de vereering van Si Dajang, vooral als godin of beschermster van de rijst nog een vrij groote rol. Deze Si Dajang is te vergelijken bij de figur van Dewi Ori op Java. Men vereert voorts nog vcrschillende goden of geesten van lageren rang: huisgoden (debata idoeper), aardgeesten (boraspati ni tano), watergees ten (bo roe saniang naga) e. d. Overigens groepeeren zich de godsdienstige voorstellingen op handelingen hoofdzakelijk om twee bogrippen rondi (tendi) en 66/oe, die men zou kunnen vrtalen door ziel (levensbesinsel) en geest (echim, ziel van een overledene), terwijl ook nog enkele hanloe (natuurgeesten) af, en toe een rol spelen. V Overigens moet worden opgemerkt, dat het Bataksche heidendom van alle kanten aan het afbrocken is door den zich gearstig uitbreidenden invloed van regeering, zending en Islam, en daarom weldra tot het verleden zal behooren. Het zuidelijk deel der Bataklanden is reeds bijna uitsluitend Mohainnedaansch, het centrale deel overwegend christelijk; Samosir, de Dairilanden, de Simcloengoesche streken en het Karoland zijn nog bijna geheel heidensch, maar de zending (Zie ZEND 1 NG) is ook hier reeds met vrucht werkzaam. Toch zullen, ook bij aanneming van Christendom of van Islam, nog lang onderscheid (d^h e, van oorspronk heidensche gebruiken in stand blijven bij verschillende gebeurtenissen in het dagelijks leven (huishou, rijstbouw, enz.) en bij belangrijke voorvallen in s menschen bestaan (geboorte, huwelijk enz. enz.). Wij willen daarvan zeer beknopt het voornaamste mededeelen. Bij de ontginning van maagdelijk terrein wordt gewoonlijk eerst een klein gedeelte in gereedheid gebracht. Dan brengt men eenige aarde vandaar mee naar huis en

legt deze onder zijn hoofdkussen. Van don droom, dien men dien nacht heeft, zal het godccld afhan- gen of men zal doorgaan met de ontginning. Ook op het geluid van dieren wordt gelet. Speciaal het geluid van de bruine hagedis is onineus. Bij langdurigo droogte wordt, door symbolische en sympathctische middelen, de regen geroepen en bij aanhoudende, het branden bemocilijkende regens, door soortge- 卍 ke middelen om droogte gevraagd. Zest alge- ineen is bij den rijstbouw het offeren aan do rijst tegen den tijd dat ze vrucht zet, het bijzon- der zorg dragen voor een midden in het rijst- veld aangelegde kleine aanplanting van onderschei- dene gewassen, het met corbid behandelen van wat bij vele Indonesische volken de "rijstmoeder" heet, gewoonlijk een bos jo aren, die eerst worden geplukt, v66r men met den eigenlijken oogst aanvangt. Ook bij het opschuren der rijst heeft men verschillende dingen in acht te nemen. In sommige stroken van het Karoland en ook vrij algemeen in Toba hebben bij den oogst, hetzij jaarlijks, hetzij alleen maar af en toe in verband met andere feestelijkheden, zin- nceeldige gevechten plaats (*ertelboeh, martoeboeh*). Dikwijls gaan hiernede verbodsbepalingen omtrent het verrichten van sommige werkzaamheden gepaard enz. enz.

Bij het bouwen van een huis worden ook allerlei bijgeloovige praktijken in acht genomen: zoo bij het kappen van den eersten boom (die van een bepaald soort moet zijn), bij het aanbrengen van de zware houtdeelen der dakconstructie, bij de inwijding, bij het aanleggen van het eerste vuur. Het is vrij zeker, dat vroeger het bouwen van het huis van een aan- zienlijke met 66n of meer menschenoffera gepaard ging.

Gedurende de zwangerschap wordt in veel op- zichten de vrouw ontzien, docli zelf heeft ze ook on- derbreideine dingen n& to laten, die op hot vcrloop der baring, volgens het volksgeloof van ongunstigen invloed zouden zijn. Ook do aanstaande vader heeft bijzondere verbodsbepalingen in acht te nemen. De baring zelf tracht men ook door sympathctische middelen te bespoedigen, zoo door het openen van kisten en andere gewoonlijk gesloten voorwerpen. De corHtc dagen na de bevallng ligt de vrouw hetzij met den rug naar con zeer heet gestookt vuur (zoo o. a. bij Karo's en Toba's) hetzij op con soort bank boven een stork rookend vuur (in Mandailingc. a.).

Vrij spoedig, hier na vier, elders na acht dagen, wordt het pasgeboren kind naar het water gebracht. Hierbij worden allerlei inaatregelen genomen om het tegen den invloed van booze geesten te beschermen. Gewoonlijk heeft daarna ook de naamgeving plaats, die ook weer aan allerlei regelen is gebonden. Toch bly ven veel kinderen soms jarenlang "naamloos". In het Zuidelijk Batakland krijgen jongens en mois- jea ongevcer bij het intreden der puberteit andere namen, die ze tot hun huwelijk blijven dragen. Bij het huwelijk krijgt de inan de *gorar inagodang* (grooten naam) of (als hij van vorstelijken bloede is) een *gorar haradjoan* (koniinklijken naam), bijv. Soc- tan, Baginda, Mangaradja, Suripada e. d.

A 18 byzondere pldctigheden gedurende de jeugd mogen hier nog genoemd worden het voor de corsto maal knippon van het haar, het tandenvylen, do besnijdenis (deze, wat do jongens betreft, niet alleen in mohammedaansche, maar ook in velo nog heidon- sche streken).

Bij de kennismaking van jongens en meisjes, bij verlovng en huwelijk zijn de gebruiken zoo vele on-

velerlei, dat hiervoor naar den Batakspiegel moge worden vorvezen. ? < • •

Een zeer bijzondere plaats nemen de gebruiken in verband staande met de lijkbezorging in. Dit moet verklaard worden uit de groote rol, die de vereering van (en in veel gevallen de vrees voor) de dooden in, het Batakscho volksgeloof speelt. Als boven reeds gezegd, bewegen de godsdienstige handelingen der heidensche Bataks zich hoofdzakelijk om twee din- gon: le. de zorg voor het wclvoren der tSndi (tondi) of den lovensgeest (waaruit zeer veel gebruiken als boven kortlijik aangeduid verklaarbaar zijn). 2e. de vereering der zielen van afgestorvenen (begoe). Die "vereering" uit zich ook vaak als "vrees" en die vrees openbaar zich dan in allerlei rouwgebruiken, die eigenlijk ten doel hebben de b'goe's het spoor bijster te doen worden, zoodat ze de levender), die ze benyden, niet meer kunnen belagen. De gewone wijze van lijkbezorging is begraving. Bij sommige Karostammen (de Simbiring) komt lijkverbranding voor. Vroeger was ook niet ongewoon het bewaren van het lijk in huis of onder het overhangende dak, in een hermetisch gesloten kist ; ook kwam het voor, dat lijken op een open stallage buiten in het veld werden goplaait en zoo aan de ontbinding overge- geven.

In het Zuidelijk Batakland hebben de begrafenis-gebruiken den invloed van den Islam ondergaan. Hier komt, bij de aanzienlijken, voor het in staatsie naar het graf brengen in een soort van lijkkoeets (roto). Overigens gescliedt bij de heidensche stam- men de begrafenis met weinig omhaal en decorum. Alles gaat gauw en haastig, naar onze begrippen oneerbiedig in zijn werk. Treffend evenwel zijn vaak de klaagzangen, vooral door de vrouwelijke familie- leden van den doode, half gezongen voorgedragen in een deels bloemrijke taal. In den nacht na de begr- fonis heeft gewoonlijk het oproepen van de b'goe van den overledene door middel van een vrouwelijk medium, goeore si baso plaats, die door de muziek van het Bataksch orkest, in een soort van geestver- voering geraakt. Af en toe heeft dit later nog eens plaats, totdat men gewoonlijk bij een soort van doodenfeest, waarbij bijv. de beenderen worden opge- graven, met muziek geerd en (althans gedeeltelijk) in een scliddehuisje bijezet, a. h. w. met den doode afrekent.

Op Samosir komt voor het bewaren van doods- beendoren in groot stenen kisten, ook in een soort van union. In do christelijke streken van Toba vindt men in den laatsten tijd zeer veel gepleisterde graven met opschriften in min of meer Westerschen trant. Dat hier do begrafenisplechtigheid, onder de leiding der zending, een geheel ander karakter heeft gekre- gen spreekt wcl van zelf. Voor uitvoerigo medede- lingen zie men alweer den Batakspiegel.

Als elk inlandsch volk heeft de Batak betrekcklijik veel vrijen tijd, soms zelfs heele perioden van weinig of ge'en arbeid, vcldarbeid althans. Dat hij dozen tijd tracht op te vullen o. a. ook met allerlei ontspannin- gen en vermaken is duidelijk. Hot aantal daarvan is dan ook niet gering. Kindci-spelctjes zyn er in me- nigto, zooals ona krijgertje, verstopportjo enz. Men kont daarbij ook het gebruik van afteflympjes. Dan heeft men allerlei behendigheidsspleen, die ook aan onzo kindox spelon als tollcn, knikkeren, bikkelen enz. enz. doen denken. Andere spelen als het loe- boek-spl, het s&Gr, het schaken enz. enz. eischen nadenken on berekening on het plicit voor den aanlg der Bataks, dat zij het in deze soort spelen betreke-

ver gebracht hebben. Sommige tydpassceringcn

ijj aan bep&alde seizoenen gebonden : -----
len op fluitjes van rijststroot, het aanbrengen van
molentjes van bamboe in de boomen, het laten zwe-
ven van muziekmakende vliegers e. d.

Van ouds was de Batak een liefhebber van kans-
spelen als dobbelen in allerlei vormen, hanengevech-
ten met daaraan verbonden weddenschappen enz.
Meermalen bracht deze hartstocht de menschen in het
ongeluk, zelfs tot pandelingschap en slavernij, of
verleide hen tot diefstal.

Zeer geliefd zijn nog altijd een soort van den geest
@cherpende en siagvaardig inakende „literaire”,
wedstrijden als het opgeven van raadsels, het elkaar
beantwoorden met pantoens e. d. Mede hieraan heb-
ben de Bataks te danken, dat zy hun taal zoo goed
hantceren, over het geheel goede spreker, ja schran-
dere advocaten zijn. Hieruit is ook ten deele te ver-
klaren hun behagen schoppen in rechtsgedingen. Zij
houden van gelgenschappen, waar ze hun gevatheid, hun
slimheid, hun redeneerkunst kunnen toonen. Onder hen
zijn zeer veel goede vertellers. Het doen van verhalen
zooval als het luisteren er naar kan men ten deele ook
onder de vermaken rekenen. Zij hebben een rijken schat
van verhalen, die verreweg voor 't grootste deel
mondlingch worden overgele- verd. Geschreven
literatuur is er zeer weinig, al- thans wat verhalen
aangaat. Hun boeken (poestaha, poestaka) bevatten
slechts bij uitzondering verhalen, en dan zijn het zulke
die bij het verrichten van zoogenaamde godsdienstige
handelingen een rol spe- lcn. Het overgrootste deel der
poestaha's handelt over wichelarij, astrologie,
bezweringen enz. enz. kortom over een soort van
„wctenschap”, die blijkens de vele uit het Sanskrit
ontleende benamingen, en termen, van Hindoeschen
oorsprong is. Deze we- tenschap is slechts het eigendom
van zeer eikelen, die goeroe of (in Batak) ook wel datoe
hecten. Deze boeken zijn in letterteekens geschreven,
welke blij- baar evenals het Javaansche schrift, uit een
Indisch schrift zijn ontstaan.

Een bijzondere plaats onder de vermaken nemen
muziek, zang en dans in. Slechts zeer gedeteljik kan
men deze onder vermaken rangschikken. Ge- woonlijk
hebben alle drie een godsdienstige betekenis, althans
de muziek van het Bataksch orkest (bestaande uit een
klarinet en vrschillende soorten van metalen bekkens of
goengs en trommen) en de daarbij uitgevoerde dansen.
Als tijdpassceering zon- der meer zijn te beschouwen het
spelen op vrschil- lende soorten van bamboefluitjes,
mondharpjes e.d., het zingen of neurien van
minneklachten, en som- mige dansen die als spel
beoefend worden, en die door het publiek vaak met
rythmiscl hand- geklap en het zingen van een soort
refrein worden begeleid.

Gelijk bo ven reeds werd opgemerkt, hebbenzending
en onderwys zeer veel resultaat onder de Bataks ge- had.
Over geheel Sumatra, en ook in andere deelen van Indie
vindt men thans Bataks, die als onderwij- zers
inlandsche artsen, opnemers, opzicners, schrij- vers enz.
enz. een goeden naam hebben. Enkelcn hebben in
Nederland hun opleiding geliaid of zijn daar nog en
toonen ook daar hun goeden aanleg. Voor de toekomst
mag onder goede leiding van dit volk veel worden
verwacht.

Voor de literatuur over de Bataks

worde verwe-
zen naar „Literatuur-overzicht der Bataklanden”,
door M. Joustra (Leiden 1907) en naar den „Batak-
spiegel” (uitgaven Batak«ch Iiistituut, no. 3 Leiden
1910) en het le supplement (id. no. 9 Leiden 1913),
waar een vrij wel volledige opgaaft wordt gevonden.

BAT A Asciiif ^len : kan^niet sp^reke
taksch, in denzelfden zin als men dit kan doen
bijv. het Atjehsch, het Javaansch of zelfs het Ma-
leisch : Een algemeene Bataksche taal, zij het met J''
; kleine plaatselijke vrschillen, bestaat niet in dien ' 4
zin, wel editor in de betekenis van een talen-
wil men, dialectgroep; deze dialecten vertoonen
bij wetenschappelijke beschouwing zeer groote ver- f5!
wantschap, maar in woordenschat, klankstelsel en ' 2
—hoewel minder — in grammaticaal opzicht is er' : ' ■
zoo veel vrschil, dat men duidelijk een 5-tal dialec- I «
ten kan onderscheiden, n.l. 1°. het Karoosch, 2°. het / - J
Pakpaksch (of Dairisch) 3°. het Simeloengoesch",
(Timoersch), 4°. het Tobaasch en 5°. het Angko-
laasch-Mandailingsch. Dat ook in elk dier 5 dialec-

ten nog vrscheidenheid is aan te wijzen, is zeker,
maar deze, hoewel soms nog vrij groot, wettigt toch
niet een nog verder gaandeafzonderlijke spUtsing-
De vijf bovengenoemde dialecten kunnen in ver-
band met het klankstelsel en de spraakkunst onder
twee hoofdgroepen worden samengevat, die men
naar een der vertegenwoordigende dialecten resp.
de Dairische en de Tobaasche groep zou kunnen noe-
men. De eerste groep omvat de dialecten 1 en 2, de
tweede 4 en 5; het onder 3°. genoemde dialect, staat
min of meer op de grens, vertoont wel het meest
ooreenkomst met het Tobaasch en het Angko-
laasch-Mandailingsch, maar heeft anderzijds eenige
verwantschap met het Karoosch.

Het voornaamste onderschid tusschen de dialec-
ten der Dairische en der Tobaasche groep ligt op het
gebied van liet klankstelsel. Bijv. de toonlooze e
(e p6p6t) van het Karoosch en het Pakpaksch wordt
in het Tobaasch enz. gewoonlijk vertegeuiwoordig
door o, soms door e. De Tobaasche groep kent de toon-
looze e niet. De k van de Dairische groep is in den
regel in de Tobaasche groep een h, die slechts in be-
paalde gevallen als k wordt uitgeproken. En zoo
zijn er nog meer regels omtrent klankverwisselin-
gen, die vrij standvastig zijn. Alle dialecten to za-
men genouren vertoonen groote verwantscliaj) met
het Maleiscl. Ze zijn consonantisch, d. i. de woorden
kunnen op een consonant uitgaan. Als sluitletter
kan echter nooit een zachte medeklinker optreden.

Het schrift, waarmede de Bataksche dialecten ge-
schreven werden v66r men ons Latijnsch schrift
kende en leerde gebruiken, is niet van eigen vin-
ding; het is blijkbaar een zeer vereenvoudigd Voor-
indisch schrift, nog heel wat cenvoudiger dan bijv.
het Javaansche schrift (dat van denzelfden oor-
8)rong is), maar overigens op dezelfde beginseln en
regels berustend.

In dit schrift zijn geschreven de zoogenaamde
wichelboeken, die de bronnen zijn voor de kennis der
datoe's of goeroe's (wichelaar.s, ineditij nmeesters,
enz. enz.). Feitelijk is dit de eenige geschryven let-
terkunde der Bataks. Van veel meer belng voor do
kenni des volks is echter de ongeschreven letterkun-
de, die bestaat uit in den mond des volks voort-
loevende verhalen, raadsels, spreuken, versjes enz.
In de wichelboeken toch komen veel vreedende voor-
woorden voor, meerendeels van Voorindischen, deels ook
van Arabischen oorsprong, woorden, die het volk
niet verstaat, ja welker eigenhjk betekenis ook
voor den goeroe meestal een verborgenheid is. In de
mondeling overgebrachte verhalen leoft editor do
echte volkstaal voort, niet onderscheiden van do
gewone spreektaal, dan alleen in zoo ver re men in die
verhalen enz. meestal meer „literair” spreekt, meer
gekuist zonder echter in stijfheid of defghoid to
vervallen. Meermalen maakt men in die verhalen

摩 供 4
a**

7ΓC

經丁

K

**

ook gebruik van bld'emi-ijko taal, <vergc'lijkingen, omschrijvingen, stereotype gezegden en uitdrukkingen, die men in de gewone omgangstaal niet of slechts bij uitzondering hoort, zijn echter voor het volk volkomen verstaanbaar. Dit geldt niet van de geheime taal bijv. der kamferwinners. Deze maken tijdens hun verblijf in de bosschen gebruik van tai van woorden, die voor den oningewijde niet verstaanbaar zijn. Ook de door een „geest" bezielde sjamanen bezigen tai van woorden en uitdrukkingen (veelal omschrijvingen), die aanmerkelijk afwijken van do woorden der omgangstaal. Voor verdere bij zonderheden zie de literatuur:

Literatuur. Dr.H.j.N. v. d. Tuuk, Bat. woordenboek. — Dezelfde, Tobasche spraakkunst. — Dezelfde, Bataksch leesboek. — C. W. Pleyte, Bataksche vertellingen, — M. Joustra, Karo-Bataksch Woordenboek. — Dezelfde, Karosche Vertellingen (Verh. Bat. Gen. LVI 1907). — Dezelfde: iets over Bataksche Literatuur, Meded. Ned. Zend. Gen. Deln. 45 (1901), 46 (1902), 47 (1903). — Karoscho taalstudien, Bijdr. K. I. reeks VII dl. 11 (1904) biz. 508. — J. H. Meerwaldt, Tob. spraakkunst, Joh. Warneck: Studiën uber die Lderatur der Toba-Batak. Mitt. des Seminars fur Orient. Sprachen lie AfI. I (1899). — De- zelfde: Tobabatak. -Deutsches Worterbuch. — G. K. Niemann, Mededeelingen omtrent de letterkunde der Bataks, Bijdr. K. I. Rks III, Deel I, 1866, biz. 245. — Ch. A. van Ophuyzen, Bataksche raadsels, jijd. Bat. Gen. XXVIII (1883). — Dezelfde: Ba- talische spreekwoorden id. XXXIV (1891).—Dezelfde. De poezie en het Bat. volksleven Bijdr. K. I. rks V deel I (1886). — Dezelfde: Bataksche tek- sten (Mandailingsch). J.

BATAM- of BATTAM-ARCHIPEL. Onder deze

benaming verstaaxX men een eilandengroep, aldus genoemd naar het hoofdeiland Batam, en begrensd ten N. door straat Singapore, ten O. door straat Riouw, ten Z. door straat Dempo er het gedeelte van atraat Doerian, dat loopt tussschen Doerai on den vaster) wal van Sumatra, en ten W. door straat Doerian. Hij bestaat uit tai van eilandjes, deels bewoond, deels onbewoond, die zich om grootere eilanden scharen en verschillende groepen vormen naar de hoofdeilanden genoemd. Men onderscheidt dan: de Batani- Bolanggroep; de R 6 in pan g - Galan g-groep); de Tjembolgroep; de Socgie-Moro-groep en de Salar-Doerigroep. De oppervlakte van den archipel word I o j)1375 K.M². geschat; daarvan komt op Batam ongeveer 470, Rem pang 190, Galang en Soe-gie elk 110, Bolan besar ruim 90, Tjembol met Tjit Lini ongev. 90en (Jalang baroc ongeveer 50 K.M². De Batani-aihipel vormde cone afzonderlijke bestuurs afdeling, doch is in J90G voor do encn helft bij do afdeling Karim on cn voor de and ere bij de afdeling Tandjoeng Pinang gevoegd. (zie TANDJOENG-PINANG, KA BI MON en RIOUW EN ONDER-IIOORKHEDEN). Voor do bevoiking zie TANDJOENG-PINANG (afdeeling), ORANG LAUT on ORANG BARAT.

Literatuur. J. G. Schot Ind. Gids 1882, II, 25, 16J, 470, (H7); 1883, I, 205, 462.

BATAN ME. Zie MISOOL.

BATANG. Oostelijkste afdeeling en regentschap van de residentie Pekalongan, met gelijknamig hoofdplaats. De oppervlakte bedraagt bijna 8600 K.M². hectaren. De afdeeling is verdeeld in twee controle-afdeelingef. n.l. Batang met do (istricten Batang en Bandar, en Soebah met, de districten Soebah en Bawang. De bevoiking was in 1905 246000 zielen sterk, waaronder J 30 Europeanen on 1850

Cliincezen. In deze afdeeling ligt slechts een suiker- // ~ fabriek (Kalimati), maar een groot aantal erfpacht- ondememingen (zie de drie eerste districten).-

BATANG District met gelijknamige hoofdplaats

deeling Batang van de residentie Pekalongan. Het) e. « district hcoft eene oppervlakte van ruim 1500 K.M². A heeft 5 onderdistricten met 111 desa's; in 190a * telde het 95000 bewoners, waaronder 60 Europeanen en 1625 Chineezen. Op erfpachtgronden (ongeveer 1800 bouw) groeien vooral padi, djaogeng, klappers, en katjang.

BATANG. Hoofdplaats van de gelijknamige afdeeling, tevens regentschaps- endistrictshoofdplaats ligt langs den grooten postweg op 8 K.M. oostwaarts // Ou -fez-, van do residentie-hoofdplaats Pekalongan, aan een klein riviertje, de Kali Batang, dat aan de Z. grens ^ der rsidentie op den Goenoeng Boetak ontspringt, ^-- en omstreeks 4 K.M. beneden de plaats Batang in zee valt. De grenzen der hoofdplaats zijn vastgesteld bij Bijbiad no 70556, terwijl zij op't einde van 1905 16360 inwoners telde, t.w. 26 Europeanen, 1582 Chincezen en 14752 Inlanders.

Batang behoort met Pekalongan, Kcdoengwoeni enz. tot een dicht bevolkt gebied van inlandsche nijverheid, vooral batikkerij en katoendrukkerij.

BATANG. Op Sumatra, voornl. in het middengedeelte.eene algemeene benaming voor stroom, rivier, die, evenals het Mai. Kali en het Soend. Tji voor den eigenlijken of onderscheidingsnaam wordt geplaatst en in sommige gevallen door het spraakgebruik zoo- danig daarmede is vereenigd, dat die naam nooit zonder de voorvoeging Batang wordt gebruikt. Dit is vooral het geval, waar districten of landschappen hunnen naam aan dus benoemde rivieren ontleenen.

Waar het spraakgebruik die samenvoeging gewettigd heeft, worden die woorden vermeld onder Batang: b.v. BATANG HARI. (Woorden, die slechts af en toe, maar niet als regel, in verbinding met Batang worden gebruikt, zoeken men op den onderscheidingsnaam).

BATANG ALAI. District der onderafdeeling Barabai afdeeling Oeloe Soengi, res. Z. en O. afd. v. Borneo, onder het bestuur van een kjai (districtshoofd) met standplaats Pantaihambawang, een belangrijke kampong aan hot knooppunt der wegen naar Ken-¹ dangan, Barabai en Ainoentai gelegen. Het district omvat hot Z. W. gedeelte der ondei afdeehing en is rijk aan rijstvcklen. De voornaainst kampongs zijn: Pantaihainbawang, met'een groote passer en Gouv's ini. school, Socngcirauga¹, Bamban, Walangkoe en Taras. — De bevolking, uit Maleiers bestaande, beoefent het hindbouw- of ^landelsbedryf. — Zij is welgesteld L Velon bezitten lichte ruitjuigens en paai- den. Ho'goederontransport [net grobaks is aanzienlijk ^zAan den veestapel worclt weinig zorg besteed. Urfgevoerd wordt voornamlijk rijst. 声

'BATANG ASAI. Zie TGMB6SI.

BATANG GADIS. Rivier, ontspringende op deu berg Kalaboo op de grens van do Padangsche Benedenlanden on Tapanoeli op Sumatra; zij ontstaat uit twee hoofdtakken, -de Gad is en de Poengkoet (oven- cens op den Kalaboe ontspringenelo) die dicht boven Nopan samonvallen, en loopt in n.w. lijke richting door do afd. Pad an g Sidimpoean van laatstgenoemd gewost, vormt daarna over een aanzienlijko lengto do grons tussschen die aid. on de tot hetzelfde gewest behoorendo afd. Natal on Batang Natal; buigt zich dan naar hot z.v. om, en loopt in dio richting door de genoemde afd. tot zij oven benoorden 1° N.Br. in zee valt. In haar benedenloop is zij ongev. 100 M. breed

en voor grootere prauweu tot 24 K.M. landinwaarts bevaarbaar. Haar voornaamste zijrivier is do rivier van Angkola, dio op den Looboeok Raja ontspringt, zich beneden Padang Sidimpoean met de Aek Koe-mel vereenigt, en vandaar in zuidelijke richting tot de vereeniging met de Gadis door een breed lengte-dal stroomt, dat het verlengde vormt van het dal der Gadis. Dicht bij de monding ontvangt de Gadis rechts de Aek Salai, die uit het N. komt, en links de Parlampoengan, die op den Si Dohar-Dohar ont-springt.

BATANG HARAU. District der onderafrd. Padang en Ommelanden (zie aid.) : -6(>

BATANG HARI. Zie SUMATRA (ri^oieren).

BATANG HARIDISTRICTEN, onderafdeeling der afdeeling Tanah Datar, residentie Sumatra's W.-kust, bestaande uit de districten Batang Hari en Kota Besar, onder een civielen gezaghebber met standplaats (sedert 1913) Soengei Dareh (Ind. Stb. 1913 nos. 321 en 569). V66rdien was de standplaats Kota Bahroe.

I. Het district Batang Hari bestaat uit, wat men vroeger begreep onder de „onafhankeijke Batang Hari districten" n.l. de landschappen Poelau Poen-djoeng Loeboeok Boelan, Si Goentoeir, Si Tieong en Pa-dang La was. Zij behoorden tot de „Rantau di ba-roeh", van Minangkabau uitgegane „nederzettingen in de lagere streken". gelegen langs de Batang Hari tusschen Batoe Bakawi, waar deze rivier de Padang-sche bovenlanden verlaat en Tandjoeng, aan de mon-ding der Batang Siat en diens linkerzijtak, de Batang Piroeko, op de grens met Djambi. Het bestuur was er ingericht a Is in de Minangkabausche landen; elke negri bestond uit 4 of meer kampongs, die elk hun eigen grond en hun eigen hoofden (panghoeloe's) hadden; het negri-bestand were! gevormd door de gezamenlijke panghoeloe's, en aan het hoofd van een of meer negrien stond een „orang gedang" (voorgesproken uit den panghoelocstand), wiens waardig-heid erfelijk was; deze „orang gedang" waren in den loop der tijden achtereenvolgens genoopt geworden het gezag te erkennen van de radja's, vertegenwoor-digers van den Vorst van Pagarroejong. Nadat in 1845 enkele landschappen waren onderworpen, slo-ten de andere Radja's een verdrag om niemand uit de Gouvernementslanden toe te laten. Toen de „Midden Sumatra-expeditie" in 1877 deze streek wilde doortrekken, werd dit dan ook geweigerd. Ook in 1895 werd IJzerman de toegang belet, en toen in 1890 Houston Waller niettegenstaande de waar-suhwingen onzer ambtenaren toch door deze landen naar Djambi wilde trekken, werd hij er vermoo rd. In 1905 volgde de onderwerping aan het Gouv., waama aan de onveiligheid tengevolge van wegge-loopen d wan garbeiders uit de kolennijnen van Sawah Loento en einde kwam.

II. Het district Kota Besar is het vroegere onafhankelijke landschap *Kota Besar*. Daartoe behoorden: de negri Kota Besar, het landschap Boelangan en de negri Bondjol aan de Batang Siat en de *Siat-streek* rechtstreeks onder den radja van Kota Besar staande, terwijl verder, door radja's bestuurd doch de suprematie van Kota Besar erkennende, daartoe gerekend werd de zoogenaamde *Batang Djoedjoehan* en *Batang Asarn*, streek.

De negri Kota Besar moet eeuwen geleden ge-sticht zijn door een prinses van Pagarroejong; aan het hoofd der negri stonden een mannelijke radja, Jang di Pertoean, en een vrouwelijke, de Radja Poeti. De Jang di Pertoean maakte zich gewapen-derhand meester van het gebied van Kota Salak,

dat aanvankelijk onder Padang Lawas en daarna onder Si Goentoeir had gestaan; omstreeks 1890 erkonde ook Poelau Batoe zijn oppergezag, weldra door anderen daarin gevolgd. Boelangan, dat vroc-ger ook zdfstandig was, geraakte eveneens onder den invloed van Kota Besar; Bondjol erkende dat gezag reeds van ouds. De negri Poelau Batoe was vroeger schatplichtig aan Djambi, de negri Batoo Kangkoeng hoogstwaarschijnlijk ook, de andere negrien niet; tusschen de radja's van Poelau Batoe, Batoe Kangkoeng en Indamar bestond een zekero band — zij werden genoemd de „Pajoeng nan Tiga Kaki". De bevolking van de *Siatstreek* is van Minangkabausche afkomst, getuige de taal (Agamsch dialect), zeden en gewoonten enz.; die van de *Batang Djoedjoehan* en *Bat. Asarnstreek* vormt den overgang tot Djambi. De taal is Djambisch dialect, vermengd met veel Minangkabausch; de instellingen zijn matriarchaal met sterke neiging tot patriarchaat. Sei Koenit en Talao behooren reeds sedert 1902 tot het gewest Sum. W.kust. Bij Ind. Stb. 1906 no. 461 werd het beneden-Djoedjoehan gebied, te- voren ressorteerd onder het landschap Kota Besar, en vroeger deel uitmakend van het Djambisch sultanaat, op unaniem verzoek van hoofden en bevolking weder bij het toen rechtstreeks bestuurd Djambi (afd. Ma. Tebo) gevoegd (als rechtstreeksch gebied) nadat de Jang di Pertoean van Kota Besar vrijwihig van zijn rechten op die streek, tegen schadeloosstelling, afstand had gedaan. Op het door de zelfbesturen gedaan verzoek om inlijving bij het rechtstreeksch bestuurd gebied werd conform be-slikt bij Gouv. best van 7/3 1913 no. 33 (Ind. Stb. 285).

De geheele bevolking in deze onderafrd, draeght ternauwernood 12,000 zielen, die echter nu isolement in de onmetelijke wouden tai van eigen-aardigheden hebben behouden: tusschen <lc bcide seksen heerscht b. v. voor het huwelijk een zeer vrije oingang ; schaaft en zaag waren tol voor kort nog onbekend, en even zoo opium on <1 rank, zelfs de hanengevechten van de Padangsche . enlanden waren niet tot hier doorgedrongen, inaar merkwaardig genoeg hebben de Hindoe'H nog v66i- zij op Java kwamen deze landen reeds bezocht, het -geen tai van beelcde en stecon aantooncn. (Ou<i- heidk. Verslag 1912, 2o kw., p. 48).

De middeJen van bestaan zijn langcn tijd zeer primitief geweest, maar toch toereikend om de bevolking tot betrekkelijke welvaart te brengen, niettegenstaande de zwarc JaBten, wcJkc de vc)e hoof- den haar vaak oplegden.

Het hoofclmiddel van bestaan de rijstceelt op sawahs en ladangs; de rijstproductie is voldoende voor do behoefte. Alleen in het hucvclachtige Zuid- Oosten zijn noemenswaardige go hied en met sawahs bedekt, overal elders zouden leidmgen moetcit aan- gelegd worden, maar de bevolking is te gering in aantal on voelt zich niet saamhoorig genoeg om tie dio aan te leggen, terwijl Jiet Gouv. nog maar weioig doet; langs de Batang Piroeko zou een uitgestrekte, thana braak liggende vlakte, geschikt gemaakt kun- n'n worden. Behalve rijst worden geteeld djaogeng, gierst, aren, suikemet, keladi, indjen, veel klappers, koff] . op de erven, pinang, sirih, tabak, gambir; in de Statstreek ook katoen. De vceeteel is hier en daar yan groote betiekenis, vooral het aantal karbouwen is aanzienlijk ; er heeft dan ook een groote uitvoer plaatc naar de Westkust ; runderen worden veel 0 der gehouden. De nijverheid bepaalt zich tot epinnen en we- ven, waarin de vrouwen, die de garens

van de kapehvezels blauw, rood en zwart verven, een **BATANG NILA**. Voomame rechter-zijrivier der groote bedrevenheid hadden, maar steeds meer verdrinKampar, beschreven Tijdschr. v. h. Binnen. Best. III bl. ge als elders Europeesche waren dit oudo handwerk; 129 vlg. (Tocht naar het lijk van Poeloe La wan, verder maakt men fraai vlechtwerk, terwijl men zich in do Onderzoek van het stroomgebied der Batang Nila), waarop Staatsrecht bezig houdt met het maken van vaartuigen. Als Kritiek van Sieburgh. Ibid. bl. 409. Zie ICOIPAR-boschproducten zijn te vermelden: rotan, gotah pertja, RIVIER.

couchoutoc, was, rhinoceroshoorn, ivoor on damar. De **BATANG SIKABAU**, zie AJERBANGIS. rivieren zijn vischrijk; goud wordt hier en daar **BATANG SOEKAM**, rechter-tak van de Koean-tangewasschen; bruinkolen komen voor in Indamar, aardolie rivier; zij stroomt langs Sidjoendjoeng (Sum. Westk.) even-eens. In 1909 zijn landschapskassen opgericht o.m. **BATANG TOROE** of **TARO**. I. De grootste van de om den economischen toestand van en door de onder-afd. aan de W.zijde van Sumatra uitmondende rivieren, te verbeteren, en waaruit ook de onkosten be- stredenontspringende even bezuiden het Toba-meer in de worden van do 7 particuliere scholen, die on- geveer 800residentie Tapanoeli. Zij vormt de afwatering van het leerlingen teller). Van veel belang zal het echter zijn, grootste deel der Toba-hoogvlakte, en vele zijrivieren, die wanneer de communicatie-middelen het land geheel uit van de waterscheidende rug komen, welke aanvang bij de zijn isolement opheffen. Een onver- harde hoofdweg is Batoehoda< en ongeveer ein- digt bij de Loeboko Raja, reeds aanwezig naar D jam bi, terwijl gedeeltelijk voltooidsturen hun water langs de Batang Toroe naarden Ind. is de groote midden-Sumatra weg, van Poeloe PocndjoengOceaan b.v. deAekGoeti die op de bergvlakte van Sipirok naar Sidjoen-djoeng, waardoor de Batang-Hari districtenontspringt, n. stroomt, de Silantan uit het n. ontvangt, en in verbinding komen met de Padangsche Bovenlanden. dan w.' loopt tot de uitmonding in de Taro. De dalvlakte

Literatuur: Nota's van Palmer van den Broek in van Silindoeng, waar de Taru met een gero verval in Z. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 49 (1907) p. 206, 245 en 281; TwissO. richting doorstroomt, vemaagt zich in het n. (breedte 9 in id. dl. 44 (1901) p. 255, en dl. 45 (1902) p. 93; Koi. K.M.) totdat eindelijk 28 K.M. zuid- lijker, slechts plaats Verslagen 1907—'12: Van Koi. Drie maal dwars doorvoor de rivier blijft, die dan over 15 K.M. de enge kloof Sumatra blzd. 117/ doornijdt. Daarna treedt zij weder in een wijder dal (8

BATANG KAPAS. District van de onderafdeelingK.M. breedte, 30 K.M. lengte). Naar het z. toe wordt het Painan (Sum. We&tk.)met gelijknamige, aan de kustdal smaller, tot de Taro zich naar het w. wendt en in zeer bezuiden Painan gelegen hoofdplaats aan de rivier van nauwe bedding tusschen den Loeboko-Raja en de bergreeks denzelfden naam. Batang Kapas is een der in oude tijdenTangga Nibegoe (duivelstrap), voort- stroomt. Bij de vermaarde „Tien havens" (zie SAPOE- LOKH BOEAH)hoofdplaats Batang Taru, waar een schoono brug met **BANDAR**),/, groote kosten over de rivier is ge- legd, heeft zij het

BATANG KILANG. Zio AJERBANGIS. gebergte verbroken, maar een veel sterker verval **BATANG KOEMOE**. Rechter zijtak van de Rokan gekregen, dan in do bovenlanden; de laatste 18 K.M. voor Kan aan, aan den bovenloop waarvan tin en steen- kclnchare uitmonding is zij een laag- landrivier, en zou aanwezig zouden zijn. Zij stroomt door het lamschapmisschen bevaarbaar zijn, doch do hevige branding en een Rantau Binocwang van de onderafdeeling Bagan Si Apizandbank van 100 M. breedte maken scheepvaart Api der afdeeling Bengkalis van het Govu. O.kust vanoninogelijk.

Sumatra. 2°. Naam van een koeria tot de onderafdeeling Angkola

BATANG KWANTAN. Zie SUMATRA (rivie- r e i))-en Sipirok behoorende, en van een wel- varend dorp, zetel

BATANG-LOEPAR. Naum, dio wel gegeven wordtvan een besturend ambtenaar. Sedert de opening van aan een deel van het gebergte op de grens van de Westcr-verscheidende rubberonder- neming in de buurt is dit afdeeling van Borneo met Serawak. Op dit gebergteplaatsje zeer vooruit- gegaan, hetgeen blijkt uit de ontspringt de gclijknamige rivier, die in N.W.lijke richting toenemende bevolking, uit het feit dat de Gouvernements- door het gebied van Serawak st room t, niettegenstaando inlandsche school alhier tot twee-, driemaal in een paar een betrekkelijk korten loop aan haar ben eden loop zeer jaar moest worden vergroot, uit de openstelling van een breed is, en zich in de bocht van Datoe stort. Dehulp- post- en telegraafkantoor. Het ligt aan den rijweg van inheemsche be volkin g aan den N.lijken voet van datPadang Sidiinpoean naar Sibo】 g&. gebergte en in het sloopgebied van dio rivier, noomt mon'BATANG-TOROE-DISTRICTEN.Zuidlijkstestuk van Bat an g- Locpar Dajaks. Een deci dio Dajaks, heeft zich de afdeeling Sibolga en Batang Toroe-district- ton van do op Nederlandsch grondgebied in de Westerafdeeling vanresidentie Tapanoeli. Dit onderdeel, dat door do rivier van Borneo nedergezot, boven hot uitgestrekte nje- ren-dien naam (ZioBATANG TOROE) doorsneden wordt, gebied, dat ten noord on van do Kapoegas gelegen is. Zij bestaat uit 4 koeria's (districten), met name: waren beruchte koppenollers; maar ofschoon thans nogPinangsorte,ix>omoet, AnggolienSiMa- nossor. Do koeria wel door enkolon snichtochton worden ondernomen, h ebButang Toroe, vroeger hiertoe behoorende, rcsortceert ben do grogeldlo snelpartien op- gehouden. Ecu miitairethans onder de.pnderafdee- ling Angkola en Sipirok (zie post, in hun midden te Nanga Badau gevestigd(1880), isaldaar). "> *■

sedert ingetrokken. In het laatste tional jaren wordt doorBATANGMATA. District op het eiland Saleier. (Zie middel van het gercgd maken van miitairealdaai.), patroouiltochten tegen het koppenellen opgetreden.BATANTA. Eiland ten noordwesten van Nieuw- Guinea, Men hoort dan ook Bleeds minder van ongeregeldheden.gelegen op ongeveer 0° 50' Z.B. en 130° 22. on 131° Deze streek ressorteert one!er den controlour der onder-O.L., benoorden het eiland Salawati, en be- staando uit een afdeeling Smitau. Vgl. Ind. Gids 1883 I. bl. 1 (Zio verderaaneenschakeliing van hooge bergen, dio dicht begroeid DA- JAKS), zijn. Bewoners van de eilanden. Salawati en Waigeo

BATANG NATAL. Landschap van do afdeeling Natal hebben op Batanta nederzet- t in gen voor de vischvangst en Batang Natal dor residentie Tapanoeli. (Zie NATAL). en het verzamelen van boschproducten. / "

BATARA GOEROE. Onder deze benaming (Sana-

krit: bhattara gocroc „eerwaardige of goddelijke leermeester”, — de Heer of God leermeester) wordt bij vele stammen het hoogste opperwezen vereerd — in den regel dezelfde als Qiwa. Zie QIWAISME.

BATARI (MAT.). Zie SORGHUM SACCHARATUM.

BATATAS (MAL. MOL.). Zie IPOMŌEA BATATAS.

BATAVIA. Residentie aan de noordkust van West-Java. In 1860 is de assistent-residentie Buitenzorg en op 1 April 1901 (Ind. Stb. No. 63) de residentie Krawang bij (lit. gewest gevoegd. Het heeft daardoor thans een oppervlakte van 11.660 K.M². en had ult. 1905 een bevolking van 2.110.000 zielen, waarvan 14.000 Europeanen, 93.000 Ciineezzen, 3000 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen en ongeveer 2 miljoen Inlanders. Het wordt ten noorden den beespeld door de Java-zee van af de monding van de Tjidoerian, welke rivier van haar oorsprong tot haar uitwatering de grenscheiding met Bantam vormt en dus de westelijke grens van Batavia is, tot aan de monding van de Tjisewoc, die met een gedeelte van de Tjipoenegara en met de Tjikramas de oostelijke grenscheiding met de residenties Cheribon en Preanger Regenschappen vormt. De zuidgrens met de Preanger-regenschappen loopt over den Salak-Gedeh-groep en over de vulkanemij benoorden het plateau van Bandoeng.

De residentie bestaat uit twee hoofddeelen: de laagvlakte in het Noorden, het bergland in't Zuiden. In de eerste zijn twee soorten van landschap te onderscheiden. Aan de zee ligt een vlak land van grijze klei, waarin de rivieren geen dalen vorinen; daar achter een terrein met wat meet helling, door de rivier- en beekdalen in breede, platte ruggen verdeeld, meestal met een roodachtige verweeringskorst. Het kleiland heeft zijn grootste breedte Oost-waarts van de baai van Batavia; daar bezit het zijn geringste helling en vertoont er zoodoende nog groote moerassen, die met riet en bosch bedekt zijn. Dit is dan ook het minst bevolkte deel der vlakte.

Verschillend is de ligging der dorpen in de beide terreinen. In de klei liggen ze, als gewoonlijk in de kuststreken van Indie, bijna alle langs de rivieren, op de hogere oeverstrooken, die deze bij hun overstromingen hebben gevormd en die thans veelal tot dijken zijn verhoogd. Op het hellingland hebben de dorpen 66k de hogere deelen uitgezocht en liggen daar dus niet aan de rivieren.

De voornaamste producten der vlakte zijn rijst en klappes; en rijst zoowel als copra worden uitgevoerd. De bevoeling der sawahs laat in de meeste streken veel te wenschen. In 't algemeen is de bevoeiingstoestand op het hellingland bet er dan op het kleiland en in verband daannde neemt de dichtheid der bevolking af in de richting der kust.

Het bergland bestaat uit vier deelen, twee oud-vulkanische en twee grootdeels jong-vulkanische, om beurten, van west naar oost gelegen. De eerste vertoonen geen kratervormen meer en bestaan uit steile ketene met diepe dalen; de laatste hebben meerendeels de zachte vormen der glooiende vulkaanmantels. De zuidwesthoek is het eerste ketengebied, bestaande uit de noordelijke uitlooper van het Halimoen-gebergte op de grens met Bantam en de Preanger, waar in de ruige bosschen koffië- en theetuinen zijn aangelegd en in de dalen, sawahs. Het noordeHjk deel vormt de lagere, afzonderlijke berggroep Gg. Sariëob (Duizend-gebergte, tot 725 M.), waarvan de ruggen tallooze kleine topjes dragen. — Het jonge vulkaanland van Salak en Gedeh, dat oostwaarts volgt, reikt in Batavia

met de noordhelling van den Salak, waarvan het lagere deel dicht bevolkt is en met sawahs bedekt, terwijl daarboven koffië- en cacao-tuinen zijn gelegen en boven 900 M. het oerwoud volgt; met de noordelijke afhelling van het zadel tusschen Salak en Gedeh, waarop Buitenzorg is gelegen en zuid-waarts daarvan tot hoog tegen den Gedeh het groote en belangrijke landgoed Pondok Gedeh; en met de hoogvlakte van Tjisarowa, benoorden den Gedeh gelegen, zacht glooiend, dicht bevolkt en bebouwd, over welke de groote postweg geleidelijk opklimt, totdat hij in een van de steilste heerbaanstukken der wereld den Poentjak-pas bestijgen gaat (zie aldaar). — Aan de oostzijde van dezen pas vangt het derde berglandje aan, waa'toove de Megamendoeng, de Kantjana en de Sanggaboewanaketen met den Dingdinghari behorende en dat veel minder bevolkt is, behalve in de vruchtbare dalen van Iji Beet, Tji Painingkis en Tji Koendoel. — In het vierde terrein, benoorden het plateau van Bandoeng, ligt aan de buitenhellingen van Boerangrang, Tangkoe-ban Prahoe en Boekit Toenggoel een uitgestrekt terras, 5—10 K.M. breed en ± 40 lang; in't westen 6—700 M. hoog, in't oosten 4—500 M., dat het uitgestrekte cultuurland in de afdeeling Krawang vormt. Ten Noorden daarvan ligt een wat hooger berglandje erlangs, een woest en verward terrein, een volslagen wildemis.

De residentie is administratief ingedeeld in de volgende afdeelingen: 1° Stad en voortsteden van Batavia, 2° Meester Cornelis, 3° Tangerang, 4° Buitenzorg en 5° Krawang. Aan het hoofd van het Inlandsche bestuur in elk der vier eerste afdeelingen staat een patih, in de vijfde afdeeling een regent. Behalve door de reeds genoemde grensrivieren, wordt het gewest in zijn geheele lengte van zuid naar noord doorsneden door de Tjisfidane, verkeerdelijk meestal Tjidani genoemd, die Jangs Buitenzorg en Tangerang stroomt en waagvan de bendenloop ook welriever van Tangerang wordt gheeten, de Tjiangi-6, de Tjiliwoeng, die haar oorsprong vindt in de Telaga Wam a en door de stad Batavia stroomt, nadat een groot deel van haar water reeds in het Buitenzorgsche door de Kali Baroe, een gegraven kanaal, afgeleid en beoosten de stad in zee gevloeid is, de Tjileungai, de belangrijke Tjitaroeni, met Tjibeet en Tjikeas, de Tjilamaja en de Tjia-sem.

De inlandsche bevolking van dit gewest is van Soendanceschen oorsprong, maar de hoofdplaats, gedurende bijna 3 eeuwen de reudez-vouH-plaats van bijna alle Zuid-en Oost-Aziatische volken en van verscheidene Eui opeefthe natien is van een gemengden aard, dat men haar bijna geen nationaliteit nicher kan toekennen. De daar gesproten taal, het zoogenaamde Bataviaasch Maleisch, is een lingua franca, die van het eigenlijke Maleisch in vele opzichten verschilt.

Behalve op de hoofdplaats, waar de kleinhandel het hoofdmiddel van bestaan der inlandsche bevolking is, zijn de landbouw en langs de kusten de visscherij de voornaamste bestaansmiddelen. Zoals in de nabijheid van alle groote centra van bevolking zijn de kleine landbouw, de wannoerzorg en de ooftbouw er zeer winstgevend. Het grootste gedeelte van het gewest bestaat uit particuliere landerijen, waarover verponding wordt betaaid (Zie PARTICULIERE LANDERIJEN bewesten deTjimanook) en die gedeeltelijk in handen van Europeanen en Ai-abieren, maar grootdeels in handen van Chi-neezzen zijn. Vroeger werd er vooral door deze laat-

sten veel suiken-iet geteeld, maar sinds de suiker-industrie elders zulke grootse resultaten gaf door verbeterde plantwijze -on fabricage, konden de primitieve Bataviaasche suikermolens de concurrentie niet meer volhouden, en heeft men de Chinese suiker-molens alle zien verdwijnen. Do hoofdpunt brengst van de Bataviaasche landerijen bestaat te genwoordig in: padi, Idappers,¹ gras, katjang, vrucht-ten, nipa en brandhout, en van de hooger gelegen landerijen in: koffie, thee, kina, kaneel en kruid-nagelen, (Zie BÜTENZORG en KRAWANG).

Over de spoor- en tramwegen, die door het gewest loopen, zie SPOOR- EN TRAMWEGEN. De kanalen en gekanaliseerde rivieren zijn in de beneden-landen van het gewest van zeer veel nut voor den binnenlandschen kleinhandel.

Tot de residentie Batavia behooren een groot aantal kleine koraaleilandjes, nl. de Duizend-eilanden (zie aldaar), de Hoom- en Agnieten-eilanden, die door visschers bewoond zijn, evenals Menschen-ter en Groot- en Klein-Kombuis; en de eilandjes in de baai van Batavia (zie aldaar).

BATAVIA. Hoofdplaats van het gewest van dien naam en zetel van het bestuur van Neederlandsch Oost-Indie. Liggt op 106° 48' 7.5 O.L. op 6° 7' 36" . 6 Z.B.

Wording en geschiedenis. Ten Oosten van Bantam, aan de monding der Tjiliwoeng, lag in het begin der 17e eeuw een vrij belangrijk negoric, welke destijds den naam Djakarta of Djakarta droeg, waarschijnlijk een verbastering van Djakarta „stad der overwinning”, doch oudtijds met het onderhoorige gebied bekend was geweest onder den naam van Soenda Kalapa, omdat er de klappers bij geheel scheepsvrachten werden uitgevoerd. Di 1 Djakarta was do zetel van een min of meer van don Vorst van Bantam afhankelijken Pangeran. De Nederlanders kroegen er voor het eerst vaster root ingevoelen en in November 1610 door den president der Bantamsche factory Jacques IMierinite gesloten overeenkomst. Kort te voren hadrelij de bewindhebbers der Vereenigde Oost-Indische (Jonipagnie de noodzakelijkheid ingezien, om een cindte te niaken aan het in de Indien heer-wchondo veelhoofdige wanbestuur. Dientengvolg gaf de Cio. het opperbewind over haar zaken, vloten, kantoren en forten beoosten de Kaap de Goede Hoop in handen van een Gouverneur-Generaal, als hoo-danig Pieter Both den 19den December 1610 to Bantam aankwam, en wel met do instructie dat hij, omlat Bantau, waar herhaakelij moeielijkheden voorkwamen, wel eucus op den duur niet geschikt kon blijken voor hoofdvstiging, in nadere comunitatie en alliancie zou treden met den Pangran van Djakarta. Both bezocht, ingevolde do opdracht, Djakarta in het begin van Januari 1611, wist don n.f.stand to verwerven van een Hutuk grond, waar) en huis gebouwd werd, terwijl er een posthouder word aangesteld. Daarna begaf hij zich naar do Molukken, van waar hij in October 1613 te Bantam terugkwam, waar hij do logo verbrand vond on slechts onder bezwarende voorwaarden verlof to hot bouwen van een nieuwe logo kon krijgen. J. Pz. Coen word door hem aangesteld to directeur der kantoren Bantam en Djakarta, op welke laatste plaats al meer en meer de aanlucht gevestigd werd. Op den 10den Juli 1618 plaatste Coen, door de om-standigheden daartoe geleid, een bezetting van 24 man te Djakarta, en den 22en October van dat jaar nam hij het besluit, dat daar ten behoeve van het Nederlandsch gezag een volkomen fort zou verrijzen.

Woltra werd Coen daar door de Engelschen en de Djakatrannen bestookt. Na een onbeslist zeegevecht op den 2en Januari 1619 besloot Coen zich met de schepon naar do Molukken to begeven om daar versterking te halen, de verdedigers van hot fort, waarover hot bevel aan Pieter Van den Broecke was toevertrouwd, vermanende de plaats zoo lang mogelijk to houden. Na veel wederwaardigheden, verraderlijko gevangenneming van Van den Broecke door de Djakatrannen, en aanhoudende vrees om door de gezamenlijko Engelschen, Bantammers en Djakatrannen aangevallen te worden, werden den 12en Maart 1619 door den kapitein Van Raay, die Van den Broecke in het commando was opgevolgd, ten cindto den gezonken moed onder de bezetting te doen herleven, onder hot hijschen der vlaggen, het luiden der klokken en het drinken van den eerewijn, aan de vier bastions de namen gegeven van Holland, West-Friesland, Zeeland en Gelderland, en aan het geheelo fort dien van BATAVIA. De toestand bleef intusschen benard, totdat den 16en Mei CJoent met 16 schepen ter reede van Djakarta verscheen, en hij zelf op den 30en van die maand met een duizendtal strijders de verdedigingswerken der Djakatrannen veroverde, en hun geheelo stad in de asch legde. De naam Batavia werd moed der bowindhebbers gehandhaafd, en deze plaats aangewezen als de zetel van het gezag in Oost-Indie. Reeds spoedig nadat aldus Batavia op de plaats van het oude Djakarta was verzezen, en wel in Augustus 1628, stond de plaats bloot aan een aanval zoo van de land- als van de zeezijde, van een Javaansch leger onder Toemeng-goeng Bahoe Roksa. Deze sneuvelde echter bij een uitval der Nederlanders, waarop de Javanen op de vlucht sloegen. Spoedig dnrup, in het voorjaar van 1629, verscheen echter een tweede door den Soesoehoonan ter vermeestering van Batavia uitgezonden leger, dat evenwel ook na een vergeefsche beleg in den aanvang van October 1629 verplicht was terug te trekken. Daarna hobben geen ernstige aanvallen van Javaanscho of Bantamsche zijde meer plaats gehad, al bleven ook die van Bantam de ommelanden nog lang onveilig niaken.

De oude stad was aangelegd aan de zuidzijde van het fort, „Kastel” genoemd; met den bouw waarvan Coen, in den aanvang van 1620, ter vervanging van hot in 1618—1619 beoordeode oude fort, begonnen was: die oude stad ontwikkelde zich gaandeveeg to een uitgebreido plaats, eerst aan don rechteroever der Tji-Liwoeng, later ook aan den linkerover. Gedurende liet bestuur van do Carpentier (Fobr. 1623—Sept. 1627) kreeg do stad met haar straten, stegen, burgwallen en grachten, aan do oost- en zuidzijde beveiligd door een aarden wal met bolwerken, westelijko aanleunonde tegen de rivier, reeds een meer voltooid 疾 (. . .) aanzien. Moest gedurende de eorate belegering 1628, het zuidlijksdo deel van do stad, buiten do: „f” ~ omwalling, de latero voorstad, voor een botero vor» dediging, vorlanten worden, na hot voorgoed afslaan „好”- van de inlandscho aanvallen in 1629, gingon do, „八” uitbreiding en do bebouwing der stad geleidelijko „g” vooruit. V6r 1650 had de stad zich reeds aan don-yy- linkerover der grooto rivier uitgebreid en was zij ook aan die zijdo omruurd en van bastions voorzien. In do bijkans 25 jar on van hot bestuur van Maetsuyker (18 Mei 1653—4 Jan. 1678) schijnt do stad on do zuider voorstad, gaandoweg geheel volbouwd te zijn geworden.

In het oind dor 17de eeuw had zij de uitgebreidheid on het karakter verkregen, die zij tof aan hot cindto dor 18de eeuw heeft behouden. Afgaande op

de velo beschrijvingen, in den loop der tijden, van de stad Batavia verschenen, alsook op de afbeeldingen van haar uiterlijk aanzien, mag worden aangenomen, dat zij het voorkomen had van een Nederlandsche stad, met aan elkaar gebouwde woningen, die uitwendig veel overeenkomst hadden met de huizen in het vaderland; zonder de galerijen of wandranda's dus van de woningen, die na de 18de eeuw in de uitgelegde buitenwijken, Noordwijk, Rijswijk, Weltevreden, Koningsplein e.a. werden gebouwd. Alleen hadden a lie huizen in de stad, en daarbuiten, vrij sterk overstekende daken, als eenig voorbehoed-middel tegen de tropische zon. De stad met hare beschaduwde burgwallen, hare vele aanzienlijke woningen, haar druk vertier, moet den indruk van een fraaie en welvarende plaats hebben gemaakt; en nadat in het laatst der 17de en het begin der 18de eeuw, de uit de stad naar buiten leidende wegen, als die naar Antjoe en naar Angke, het Molenvliet (sedert 1656 gebruikt als toeverweg voor producten), de Jakatrasche weg vooral, meer en meer bebouwd werden, met mooie landhuizen. (thuynen genoemd), omgeven door groote erven, waar de hoogere Compagniesdienaren en de welgestelden hun woon- of ontspannings-plaats kozen, moet Batavia met zijn buitenwijken, het aanzien hebben verkregen, dat haar, met recht, den naam van "Koningin van het Oosten" deed verwerven.

Aan openbare gebouwen had de stad, behalve het stadhuis (het thans nog bestaande werd in 1710 voltooid, ter vervanging van een ouder), in het einde der 17de eeuw, vijf kerken voor den Nederl. Gereformeerden eeredienst: de Kasteelskerk (voltooid 1659, met het kasteel in het begin der 19de eeuw afgebroken); de fraaie Hollandsche koepelkerk aan het Stadhuisplein (v66r 1650 gebouwd, in 1808 afgebroken); de Portugeesche Binnenkerk aan de Kali Besar, hoek Utrechtsche straat (ingewijd 1673, afgebrand in 1808); de Maleische kerk aan de noord-zijde van het toenmalige hospitaal, ter plaatse waar thans de Javasche Bank is (ingewijd 1678); de Portugeesche Buitenkerk aan het begin van den Jakatraschen weg, buiten, de ommuurde stad (ingewijd 1695, thans nog aanwezig); terwijl omstreeks 1750 nog een kerk, gelegen aan de Kali Besar Oost, nabij het Kasteelplein, in de godsdienstige behoeften der Lutherischen kwam voorzien. De uitgebreide scheepswerf, aan den linker oever en dicht bij de oude monding der groote rivier, waar al de Compagnie's ommees Jag op zeevaartgebied was opgelegd; het ambachtskwartier, in den zuidoostelijken hoek der ommuurde stad, waar de fabriek (directeur der gemeentetewetken zouden wij thans zeggen) zetelde, waar de ambachtslieden der Compagnie, woonden en de Compagnie's slaven werden opgeborgen, waren de plaatsen waar vooral de noodige handarbeit werd verricht. In het kasteel, een zeer groot vierkant fort, met bastions op de vier hoeken, en de noodige poorten, bevonden zich de woningen van den Gouverneur-Generaal en van de hooge Regeeringsambtenaren, de bureau's en ettelijke pakhuizen, alsmede woningen en kazematten voor de officieren en de bezetting der bastions. Van dat kasteel uit werd, gedurende het grootste deel van het bestaan der

het bestuur over hare uitgestrekte bezittingen, hare nederzettingen, factorieën en kantoren gevoerd; vandaar uit weyd de handel met al de Oostersche volken, in en buiten den Archipel, waarmede de Compagnie, in betrekking stond, bestuurd en gezorgd dat de bewindhebbers in Nederland de producten en handelsartikelen in ontvangst konden nemen; daar werd

jaarlijks bij het vertrek der retourvloot aan de bevelvoerende officieren van de rijk bevrachte schepen het afscheidmaal geboden; daar werden de Oosterscho potentaten, die der Compagnie hulde kwamen betuigen, in plechtige audientie ontvangen. Dat kasteel, aan de noordzijde van de oude stad gelegen, in den aanvang door de zee bespoeld, later ten gevolge van voortdurende aanslibbing, op honderden meters van het strand verwijderd, werd van de stad uit benaderd over het, thans nog bestaande kasteelplein, aan de zuidzijde waarvan do nog aanwezige Amsterdamse poort, de v66rpoort van den toegangshof dus, als eenig zichtbaar overblijfsel aan den eigenlijken zetel van het Compagnie's bestuur herinnert. Van het binnen-hospitaal, dat gedurende vele tientallen jaren, vooral gedurende de 18de eeuw, toen de gezondheidstoestand van Batavia steeds slechter werd, ontelbare zieken opgenomen heeft, en jaarlijks duizenden naar het kerkhof zag uitdragen, is thans nog een klein deel overgebleven; van de gebouwen der Javasche Bank, aan de Binnen Nieuwpoortstraat, is het oudere gedeelte grenzende aan de Kali Besar, nog een overblijfsel van het oude Compagnie's ziekenhuis. In den loop der 18de eeuw breidde de stad zich naar de west- en de oostzijde, met aaneengebouwde straten, buiten de vestingwallen uit; meer en meer vestigden zich de welgestelden aan de lanen en wegen, die naar buiten leidden en deden daar de landhuizen bouwen, waarvan hier boven melding werd gemaakt. Daarentegen werd de stad meer en meer bevolkt door Chinezen, wier woonplaats ook voor een deel buiten de ommuurde walling was. — In dien rustigen voortgang van de stad kwam nog eenmaal ernstige stoomis. De ontstane vrees, dat in de groote toeneming van de Chinese bevolking een gevaar lag voor het Nederlandsche gezag, deed de Regeering allerlei onberedeneerde maatregelen nemen om die toeneming en den invloed der Chinezen te keer te gaan, ten gevolge waarvan de Chinezen, in October 1740 een dreigen de houding aannamen en zich wapenden. Het gevolg was een bloedige onderdrukking van den opstand, waarbij vele duizenden Chinezen omkwamen en uitweken, en een groot deel van de stad, het Westerkwartier vooral, verbrandde. Eerst terugzamerhand keerden de overgebleven Chinezen terug, dock velen vestigden zich nu in het kwartier, zuid-west van de ommuurde stad, dat nu nog de Chineesche kamp vormt.

Tegen het einde der 18de eeuw ontvloden de inwoners en steeds meer de oude stad, om zich te vestigen in de buitenwijken, Noordwijk, Rijswijk en Weltevreden; de toenemende ongezondheid dreef hen, die het doen konden, naar buiten. Het was do Gouverneur-Generaal Daendels, die aan het voortbestaan van de stad, als zetc] dor Regeering voor goed een eind maakte. Bij brief van 19 Maart 1809 schreef die Landvoogd aan den Minister van Koloniën: „dat het zoolang verwenschte Kasteel van Batavia eindelijk door het Gouvernement-Generaal en alle de daartoe behorende bureaux en bedienenden geheel is verlaten, en geruimteluidd door een spatieuze woning, voormaals toebehoord hebbende aan den heer Raad ord. Van Riemsdijk en gelegen Jialf-weg de zuidvoorstad van Batavia en het fort Rijswijk, in een gezonde streek aan de Molenvlietscho vaart,“) daar ter plaatse al de voornoemde comp-

i) Bedoeld gebouw stond aan het Molenvliet-Oostzijde op den hoek van de Prinselaan-Zuid-zijde.

toiren zijn gelinstalleerd en hot Ligchaam der Hooge 1904. — Kaarten en platte gronden in het Rijks- Archief Regeering ook provisioned deszelfs zittingen houdt, to '8-Gravenhage, in het Landsarchief te Batavia en in de totdat een meer convenabel gebouw ten dien einde zal Leidsche Bibliotheek.

zjn geconstrueerd, * welk op mijn voorstel door de Het tegonwoordige Batavia. Het gebied van het Hooge Regccring is goed gevondcn te plaatsen in de tegonwoordige Batavia (de oude Stad met de Voorsteden prolongatio O.-waarts van het plein van Weltevreden,... of buiten wij ken) heeft eene oppervlakte van 125 K.M². Dat meer convenabel gebouw, tot welks oprichting don en wordt bevolkt door ruim 162.000 inwoners, waarvan 7en Maart 1809 door Daen- dels was last gegeven, was 15.000 Europeanen, 100 Japanners, 115.000 Inlanders, het b eken de „Paleis" of „Grootc Huis" op het 30.000 Chineezen en 2000 andero vreemde Oosterlingen Waterlooplein, eerst onder G. G. Du Bus voltooid on (hoofdzakelijk Arabieren). — Aangezien in gebruik genomen. De meeste doortastende bevolkingsregisters niet bestaan, zijn deze cijfers globaal Gouverneur-Generaal had Batavia gesticht, een weinig genomen uit de opgaven van wijkmeesters en hoofden van minder doortastende maakte, twee eeuwen later, voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen.

goed een einde aan haar luister. Sedort 1 April 1905 is de hoofdplaats Batavia cene Spoedig daarop volgde de verovering van de stad, en „Gemeente" (ordonnantie in Ind. Stb. 1905 no. 204). weldra ook van geheel Java door de En- gelschen in 1811. sedert kort met een eigen Burgemeester. De grenzen van de hoofdplaats en van de Ge- meente, welk© samenvallen, Regeering, een rol spelen; dit was toen op den 19den zijn laatstelijk vast- gesteld bij Ind. Stb. 1904 no. 426. Het Augustus 1816, ingevolge het te London met Engeland grootste gedeelte van de Gemeente bestaat uit percelen, gesloten tractaat van 13 Augustus 1814, de kolonie weder die in vollen eigendom zijn. afgestaan. Daarnaast is nog van de Engelschen werd overge- nonien. Die overgave een klein gedeelte Landsdomein, hoofdzakelijk in- door Sir John Fendall aan de Nederlandsche genomen door pleinen en parken, welke aan de Gemeente Commissarissen geschiedde in het oude Stadhuis, waar in boheer zijn gegeven. Een niet onbelang- rijk gedeelte van de Nederlandsche vlag, voort' eerst, na 5 jaren weder van het gebied der Gemeente Batavia, voornamelijk doch niet uitsluitend dat gelegen buiten de bebouwde kom, wordt ingenomen door z.g.n. *particuliere landerijen*. — *Literatuur*. Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. De op- komst v.h. wordt ingenomen door z.g.n. *particuliere landerijen*. — Nederlandsch gezag in Oost-Indie. Deel IV, V en IX; zie onder dien naam — die in vroegero tijden in vollen vervolgd door M. L. van Deventer, DecLXIII. *s- eigendom zijn afgestaan on waarop van toepassing is het Gravenhage—Amsterdam. 1862—1888. — J. Nieuhof. „Reglement op de particuliere landerijen bewesten de Zee en Lant-Reize door verscheiden gewesten van Oost- Tjimanoeek". De daardoor vooral in de bebouwde kom Indien. Amsterdam. 1682. — F. Valcntijn. Beschrijving voorko- mendo onhoudbare toestanden hebben de van Groot-Java. Batavia. Deel IV, 1, van Oud en Nieuw Regeermg bewogen voor enkele dier landerijen Oost-Indien. Dordrecht—Amsterdam. 1726. — N. D. G. onteigening voor te bereiden.

(N. do Graaf) Beschrijving van Bat., enz. waarachter cen Administratiof is Batavia bij Ind. Stb. 1908 no. 79 Dagvrhaal v. d. Opstand der Sinesen. Amsterdam. J742, verdeeld in 2 districten Batavia en Weltevreden, en 6 — J. W. Hoydt. Allemeueater geographisch- en onderdistricten met name: Tandjong-Priok, Manggabesar, topographischer Schauptatz von Africa und Oost-Indien. Pendjarjengen, Tanah-Abang, Gambir en Senen. Aan het Niirnberg. 1744. — Batavia, do Hoofd- Stad van hoofd van elk der districten staat een districtsloofd Neerlands O.-Indien in derzelver Gelegen- heid, (Wedana), aan het hoofd van elk dor onderdistricten cen Oijkomst, onz. Amsterdam en Harlingen. 1782 — 1783. 4 Assistent-Wedana, behalve van don onderdistricten deelen. Hcdrukt Amsterdam. 1799. — Von Wunnb and Manggabesar en Gambir, welke door don Wedana worden von Wollzogen, Briefe der Herrn ...auf ihren Roisen nach bestuurd. Over de Wedann's is een Patih gesteld. Afrika and Ost-Indien in den Jahren 1774 bis 1792. Gotha. Politieeel is Batavia mot inbogrip van Mecster Cornelis 1794. — J. S. Stavorinus. Roize vft.n Zeeland over de verdeeld in twee afdeelingen welko afdeelingen zijn Kaap do Goede Hoop naar Batavia, enz. Leyden. 1793. 2 ondorvordeeld in resp. 3 on 4 Sectien. Het wapen dor declen. Tweede rois. Leyden. 1797. — C. Swaving. Gemeente is, in navolging van het oudo wapen der stad Batavia's sanitairo geschiednis onder hot bestuur v. d. O. Batavia, vastgesteld bij Raadsverordening van 8 Februari I. maatschappij. (Nederl. Tijdschr. voor Gonceskunde, 1911; het w'ienschild geflankeerd door twee staando 1878.). — J. G. F. Brumund. Een en ander van het oude Icouwen en gedekt met do stedenkroon, voort een Batavia. (Tijdschr. v.h. Bat. Gen. v. K. on W. Deel XXV. ontbloomt zwaard in een lauwerkrans, met I als onderschrift 1879). — Hot Nod Ind. Piakaatboek, IG02—1811 door hot devies van J. Pzn. Coen: „Dis- porcort niet". De Mr. J. A. van dor Chijs. Batavia — *s- Gravonhage. 16 hoofdplaats bestaat uit 1° de z.g.n. oude stad mot deelen m. syst. register. 1885—1900. — Dagh regia tor aueeengesloten bobouwing, 2° het gedcolto van do gohou- den in 't. Casteel Batavia. Met eenige onderbrokin- nieuwe stad Weltevrcden, dat meer en meer hot karakter ken, loopende over de jaren 1624, thans (1916), tot 1680; van winkelbuurt en kantoor- wijk aanneemt, en 3° hot bewerkt onder toczicht van de Landsarchiva- rissen te meer zuidelijk gelegen ge- deelte doorlopend tot en Batavia, Mr. J. A. van dor Chijs en Dr. F. do Haan ; aansluitend aan de be- bouwde kom van do gomcent gedeeltelijk ook van de archivariissen Mr. J. E. Hecres, Dr. Meoster Cornelis, dat als woonwijk dienst doot.

H. T. Cole n brand or en Dr. J. do Hullu, bij het Rijks- Do oudo stad voortoon thans nog zeer duidelijk do Afarchief to *s-Gravenhage. Batavia— ,8-Gravenhage. aporon van haar ontstaan in den compagniestijd. Men 1887 tot heden, — Dr. F. do Haan. Uit* Oud-Batavia. Do waant zich aomwijken in een Hollandscho bin- nenplaats Portugeescho Buitonkork. Ba- tavia 1898. — met haro grachtjes en ophaalbruggen. De gebouwen zijn Vorschillendo ar tikeion over Oud-Ba- tavia, van H. D. H. oud en hebbon grootondeels con ver- vallen voorkomen. Bosboom en Dr. J. L. A. Brandes, in het Tijdschr. v. h. Do eenigo nog enigszins frisch aandoendo plok is het Bat. Gen. v. K. en W., verscho- mm in de deelen XL, ruime stadhuissplein met het karakteristieko stadhuis on mot een doorkijk naar

de oude, niet zeer fraaie Kasteel poort op het vroe- gere Kasteelplein. Op den achtergrond van het Stadliuſplein bevindt zich het gebouw van jongeren datum van den Raad van Justitie. Het overig oud Batavia is een onoogelyk samenstel van grachten, beinen, stegen en sloppen. De breedere grachten (w.o. de beroemde Kali besar) en straten vertoonen de gevels van groote kantoorgebouwen, welke in de laatste jaren meer en meer vernieuwd worden. De Javasche Bank bouwde zelfs een iudruk makend nieuw bankgebouw. Daanede is tevens een einde gemaakt aan het streven om de kantoorgebouwen te vei'plaatsen naar het hooger en betcr gelegen Weltevreden. Oud-Batavia blijft dus kantoorstad gelegen te midden van de handels- en woonwijken voor Chincezen, Arabieren, en andere Oostcrlingen, zoomede uitgebreide Inlandsche kampongs. Poor de slechte watertoe- en afvoer verkeeren die wijken en kampongs in een toestand van vervuiling en zijn ze haarden van ziekten. Het centrum is het plein Glodok, bij den ingang der voormalige Zuidc- Voor- stad, aan twee zijden omgeven door Chinceſche en Japaneſche hotelletjes, restauraties en warongs; daar concentreert zich ook het nachtlevcn van don- ker Batavia. Aan een der andere zijden verrijzen, als eene waarschuwing, de gevangenis voor Inlanders en het Stadsverband (hospitaal voor Inlanders). De gezondheid van oud Batavia is spreekwoorde- lijk; het heette in den compagniestijd „het graf der Hollanders". Het tijdens de Oost-Indische Compag- nie in de 17e eeuw gegraven netwerk van vaarten en kanalen, waarvan de tegenwoordige grachten van Batavia nog een overblijfsel vormen, diende tot drie doeleinden n.l. 1° tot verdediging der stad, 2° voor de scheepvaart en 3° voor den afvoer van faecalien, tevens tot doorspoeling der stadswijken. Het vormde als het ware het centrum van een uit- gebreid kaiialen-net, hetwelk meerdere rivieren on- derling verbond; van de Tji-Dani (TjisCdane) tot de Tji-Lintjiig te Tandjong P'riok; van de toenmalige buitenwijken Noordwijk en Rijswijk tot aan zee. In de buitenwijken werden de kleine kanalen voor de bevoeding der rijst- en suikerrietvelden bestemd en uit de rivieren of de grootere kanalen gevoed. De hoofdstroom van dit complex was de Tji-Liwong of „Rivier van Batavia", oorspronkelijk uitmondende in het tegenwoordige oudc-Havenkanaal. Uit de Tjiliwong werden zijkkanalen gegraven o.a. de tegen- woordige Molenvliet, welke bestemd was o.m. tot het drijven van buskruit- en zaagmolens en nog thans oud Batavia met Noordwijk, Rijswijk en het verdere Weltevreden verbindt. In hoeverre liet geheele kana- lenstelsel oordeelkundig was aangelegd en of het aan de toenmalige eischen voldeed is niet na te gaan. Reeds in den Compagniest-ijd bleek dat de water- versersching der stad veel te wenschen overliet. Vele voorstellen en pogingen tot verbetering werden gedaan. De toestand verbeterde echter niet en is eedert slecht gebleven in tweedrclei opzicht: bij zwaren regenval kan het bandjirwater niet snel ge- noeg worden afgevoerd en loopen de laag gelegen gedeelten van Weltevreden en Batavia onder, en bij droogte is er geen water voor de noodige door- eopeling van goten en leidingen, ook doordat de hoofdleidingen veranderen. Afdoende verbetering is daarin nooit gebracht, al zijn de noodige plannen ontworpen: eerst onlangs in 1913 is op aandringen van den Gemeenteraad een begin van uitvoering gegeven aan een meer omvangrijk assaineeringsplan, waardoor weUicht Batavia hare slechte reputatio zal kuinen verlieen.

De door Daendels gestichte z.g. bovenstad of Weltevreden, is met den weg Molenvliet, langs het kanaal van dien naam, verbonden aan de oude stad. Die weg is een uiterst drukke verkeersader, zoodat plannen bestann een tweeden weg aan de andere, Oostelijke zijde van de Molenvliet door te trekken. Komence van de oude stad bereikt men allereerst langs het gemodemiseerde Hotel des Indes de win- kelbuurten Rijswijk en Noord wijk, waar in de latere jaren vele moderne winkel- en kantoorgebouwen zijn verzeen. Op Rijswijk staat ook de Societeit „de Harmonie" en het Gouvernementshotel of paleis van den Gouverneur-Generaal, d.w.z. het gedeelte bestemd voor officieele recepties. Het voor bewo- ning bestemd paleis ligt aan het Koningsplein, eene groote grasvlakte van ongeveer een uur gaans in omtrek, de z.g.n. „long van Batavia". Dit plein is slechts aan de Noordzijde gedeeltelijk bebouwd met enkele gebouwen, docli blijft overigens benut voor race-baan, militaire oefeningen, tentoonstel- lingen, volksfeesten e.d. Het was vroeger geheel thans nog slechts ten deele omringd door Jcapitale woningen op ruine erven, alien gebouwd in namaak- Griekschcn stijl, met zuilengalerijen, niet zeer fraai, doch doelmatig. In de latere jaren wordt de bebou- wing, ten gevolge van de stijgende grondprijzen, intensiever, modemer, ondoelmatiger en nog on- fraaier. Het Koningsplein is aan de Oost-zijde, waar ook het station Weltevreden van de lijn Batavia- Buitenzorg zich bevindt, door de Willemslaan (oos- spronkelijk A116e de la belle Alliance) verbonden met het Waterlooplein, dat hoewel toch nog van respectabele afmeting minder groot is dan het Koningsplein en gezelliger aandoet. Noorclijk van de Willemslaan strekt zich uit het Wilhelminapark, een boomrijk park met de oude citadel Prins Fre- derik, thans wapenmagazijn voor de Kchutterij. In het Wilhelminapark aan de zijde bij de Sluisbrug tegenover het gebouw van de Koninkijk Paket- vaartmaatschappij is in 1898 ee) monument opge- richt voor de op Atjeh gevallen heiden: het monument is bet er van bedoeling dan van uitvoering. Het zelfde gcldt van het monument op hel Water- looplein, voorstellende den Lccuu van Waterloo. Beter is een monument vlak voor de Willemslaan gewijd aan de nagedachtenis van Genccraal Michicds, zoomede con opmerkelijk stand beekl van Jan Pic- terszoon Coen, dat echter in het niet verzinkt voor het monumentaal „Paleis" of „Grootc Huis" op het Waterlooplein, dat het geheele plein aan de oostzijde beheerscht. Dit gebouw is ingricht voor vergader- zaal en bureaux van den Raad van Indeen van ver- schillende Jjepartementen van algemeen bestuur. Daarachter huizen de Algemene Rekenkamer en do Landsdrukkerij en ter zijde, in een afzonderlijk gebouw, het Hoog- gerechtslof. Een aardig gebouwd Roomsch- Kat holiek kerkje ligt aan den Noord-West hoek van het Waterlooplein, ter wijl aan den Zuid- Oosthoek de militaire societeit Concordia onder het geboorte schuilgaat. De omgeving is verder geheel militair, officierswo»ingen, kazernes en hospitaal. Door het Hertogspark, waarin de vconnalige woving van den thans naar Bandoeng verhuisden Lorrerconi- mandant, gaande, komt men weer over de Tjiliwong op het Koningsplein, voorbij de koepelvormige Protestantsche Willemskerk tegenover het hoogerver- melde Station van de lijn Batavia-Buitenzorg. Aan de overzijde van het Koningsplein, dus aan de West- zijde bevindt zich het merkwaardige Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, in Grieksch-Dorischen stijl. Daar-

achter stroomt met haar bruino water de Tanah-Abangrivier, aan weerszijden begrensd door woonhuizen, welke zich steeds meer langs zijwegen Westwaarts uitstrekken. Daar bevindt zich ook de Algemeene begraafplaats en een nieuwe kazeme met bijbehooren voor de Vesting artillerie. Nieuw Batavia strekt zich bezuiden het Koningsplein en Waterlooplein steeds verder uit, de Inlandsche bevolking uit haar woonsteden dringende en de vrijgekomen plaatsen overdekkende met modernen klein-villa-bouw. De mooie drukke met zware boomen beplante verkeersweg van het Waterlooplein naar Meester-Cornelis langs Sencn, Kramat en Salemba, verliest haar karakter van buitenweg met ruime buitens en krijgt het aanzien van een dorpsstraat, en zo verdwijnen ook elders de groene erven, welke aan Weltevreden het aangenaam, rustige karakter van tuinstad verleenden. Wei zijn er nog mooie schaduwrijke wegen, maar de belendende percelen sluiten steeds meer de geleederen, waardoor het stadsschoon verdwijnt. Een schepping van de laatste jaren met wel toekomst is de nieuwe villawijk Nieuw Gondangdia met een monumentaal-kantoorgebouw voor de beheerende vennootschap en een klein gebouw voor den Ned.-Indischen Kunstkring, waarin beneden een restaurant. De Inlandsche bevolking, door deze bouwwoede uit hare kampongs verdreven, vindt slechts met toenemende moeite een onderdak in gebrekkige woningen. Een model-kampong gelegen tusschen beneden- en bovenstad moet in de behoefte voorzien. Daarvoor is beschikt over een uitgestrekt terrein met over-efude Chinese-sche graven tusschen de Prinsenlaan en den Jakatra-weg. Niet ver vandaar, gaande langs den Jakatra-weg konijl men voorbij de voormalige woonplaats van den landvetrader Pieter Erberfelt, die in 1722 ter dood word gebracht en blijkens den daar nog aanwezigen gedenksteen bo vend ion word gestraft met de cuwigdurende vrachting van alle volgende geslaclitcu, die op die plaats niet zouden mogen bouwen noch planlen. Iets verder aan denzelfden Jakatraweg die hi bij de oude stad Batavia bevindt zich de oude Portugesche Buitenkerk — waarvan hierboven melding word gemaakt — die de rust en de bekoijl ijg geeft eener oud-Hollandsche dorpskerk en waarin nog mooie grafstencn van bekende en onbekende compagniedienaren benevens een eigen-aardige rococo preekstoel worden aangetroffen. Do Jakat raweg sluit zuidwaarts aan bij den weg Goe-noeversurie, welke weer voert naar hot Waterlooplein en over de zeer drukke Pasar Sencn naar den grooten weg naar Meestor Cornelia. Vermeldens-waard aan dezen Jantsten weg zijn nog de Opium-fabriek en het vroeger Gymnasium Willem III, (thans Koning Willem III school). And ere open bare gebouwen te Batavia, welke niet onvermeld mogen blijven, zijn do uitgebreide Prins Hendrik- en Koningin Wilhelminascholen gelegen aan den Vrij-inctHelaarsweg, Joepende van het Waterlooplein naar den weg Goenoengsaric. Daar be vine! en zich ook het Logcgebouw, waaraan de weg zijn naam ontleent, on de Lands-Koepokinrichting, to veils „Instituut Pasteur". Dichtbij op den hoek van den Schoolweg is gelegen het Komcdiegebouw, dat een gezzlig zaaltje bevat voor concerten en komedie- vertooningen. Het gebouw is in beheer Bij de Gemeente Batavia. Als vereenigingspunten en gelegen-heden tot vermaak en ontspanning voor do meer gezeten leden der Europeesche bevolking van Batavia gelden echter in de eerste plaats wol de Societeit „de Harmonie" en do Militaire Societeit "Concordia"

beide reeds hierboven genoemd en de aan den Tjikiniweg gelegen z.g. Planten en Dierentuin. Deze drie vereenigingen hebben elk hun veelbezochte concert en De Chineseche gemeente heeft haar eigen komediegebouw aan de Molenvliet halverweg Weltevreden en de oude stad, waar bioscoopvertooningen plaats hebben en Maleische komedie- en operatroepen zich doen hooren. Bioscoopgebouwen zijn er te Batavia natuurlijk een aantal: de Inlander kan daar veelal zien, hoe men zich als Europeaan niet behoort te gedragen. Als kerken vindt men, in de benedenstad de z.g.n. reeds bovenvermelde Portugesche kerk, de groote Willmskerk aan het Koningsplein (oost), en do nieuwe of Haantjeskerk op Pintoe best, welke thans (1914) nieuw wordt opgebouwd/Dit zyn Protestan-

sche kerken. De katholieke kerk staat aan het Waterlooplein, terwijl de Armeniërs een eigen klein kerkje hebben aan den Zuid-Westhoek van het Koningsplein. Een Engelsch kerkje staat op Paraplat aan de Mohammedaansche moskeeën zijn in de benedenstad, evenals de Chineseche tempels. Op verschillende plaatsen vindt men echter kleine, Moham medaansche bedehuizen.

Onder de ziekenhuizen moet in do eerste plaats worden genoemd het ook voor niet-Militairen, toegankelijk Militair Hospitaal gelegen niet ver van het Waterlooplein ter plaats waar vroeger zich bevond het groote landhuus Weltevreden, bewoond door verschillende laat-achtende eeuwse Gouverneurs Generaal; dan het st ds verband voor Inlanders in de benedenstad, dat evenwel zal worden verplaatst naar de grens van Meester Cornells, en als particuliere inrichting het ziekenhuis op Tjilunie naast den Planten- en Dierentuin, in het oude woonhuis van den Javaanschen schilder Raden Saleh.

Aan groote inductriele inrichtingen is Batavia niet rijk; genoemd kan worden de in 1913 aan den mond van het Goenoeng Sari kanaal opgerichte romaniet-fabriek, waar allerlei springstoffen voor militair en particuliere doeleinden vervaardigd worden. Voornamelijk is de plaats echter handelsstad en zetel van de Regeering, waardoor haar karakter bepaald wordt. De ambtenarenstand is overwegend, doch wordt welhaast overvleugeld door de handelswereld, welke zich meer en meer uitbreidt door de vestiging van groote kantoren ook van vreemde nationaliteit (vooral Engelschen). Door de verplaatsing van het Departement van Oorlog naar Bandoeng heeft on langs hot talrijko officierskorps to Batavia eene belangrijke vermindering ondergaan.

Als een gevolg van de groote afstanden is het aantal middelen van verkeer groot en verscheiden. De spoorlijn Batavia-Buitenzorg, vroeger toebehoorende aan do Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, thans ingedeeld bij de Staatsspoorwegen, doorsnydt geheel Batavia volgens de uitgestrekte lengte en is daarom een gezocht verkeersmiddel voor de handelslieden, welke hunno kantoren in de benedenstad hebben. Voor meer aan den buitenkant wonenden zorgt do ceintuurbaan, welke ook het hoofdstation van de Staatsspoorwegen op Kemajoran (niet ver van hot Waterlooplein) passeert. Do spoorwegtoestanden te Batavia zijn voor don niet-ingowijdo enigszins ingewikkeld, als een gevolg van do omstandigheid dat tot voor kort het beheer over de lijnen in twee handen was. Thans kan daarin verbetering worden gebracht door don bouw van een centraal-station. Zoolang dat niet hot geval is, moot nlen in hoofdzaak rekening houden met 4

hoofdstations, waarvan twee in de benedenstad en twee op Weltevreden. Het hoofdstation Weltevreden - Kemajoran zendt treinen uit naar Krawang-Poerwakarta-Bandoeng, Krawang-Poerwakarta-Cheribon, naar Tandjong Priok en langs de ceintuurbaan, welke ook leidt naar het station Batavia Zuid (Benedenstad). Het station Weltevreden-Koningsplein, zendt treinen uit naar Buitenzorg en verder, en in de andere richting naar Batavia-Noord (Benedenstad). Batavia-Noord en Zuid zijn beide verbonden met Tandjong Priok en Batavia-Zuid bovendien met de Bantamlin en het lijntje naar Tangerang. Alles wordt thans geëxploiteerd door de Staatsspoorwegen.

Voor het plaatselijke verkeer zorgen voorta een stoomtram (van de Nederlandsch-Indische Stoomtram-Maatschappij) en een elektrische tram van de Bataviasche Electriche Tramweg-Maatschappij.

Zoowel de stoomtram als de elektrische tram, beschikken echter slechts over verouderd materieel, en zijn dus, weinig geriefelijk. Ze rijden bovendien met te lange tusschenpoelen, zijn te duur en worden weinig zorgvuldig bediend, zoodat zij veel concurrentie ondervinden van de overal langs de wegen aan te roepen wagentjes en dogkarretjes, die ook wel niet van goede kwaliteit zijn, maar het voordeel geven dat ze niet duur zijn en de passagiers brengen precies op de plaats waar ze zijn moeten. Voor kleine trajecten preferenceert het publiek in het algemeen deze transportmiddelen. De meer gegoeden beschikken veelal over een eigen voertuig van af een eenvoudige tweewielige karretje tot de meest modeme luxe-auto's. Dit laatste vervoermiddel is voor de groote afstanden, welke men dagelijks heeft af te leggen zeer geschikt en het aantal automobielen is dan ook te Batavia, in aanmerking genomen het betrekkelijk geringe aantal inwoners dat de kosten kan dragen, zeer groot. Dit komt het verkeer wel ten goede, maar geeft overigens een groot bezwaar door de zeer hinderlijke stofplaa;g, de toestand van de wegen is n.l. niet al te best. De reinigings- en besproeiingsdienst is nog zeer primitief ingericht, doch is ook over een zeer groote oppervlakte met beperkte middelen, niet goed in te rich ten; hetzelfde geldt voor het onderhoud der wegen/

De straatverlichting is over hev algemeen voldoende en geschiedt door ruim 1500 gaslantaarns. Het drinkwater wordt in onvoldoende hoeveelheid verkregen uit artesische putten, op verschillende diepten behoort: het water wordt door leidingen gedistribueerd, doch is niet smakelijk en dus niet voor dagelijks gebruik geschikt. — Plannen voor eene bronwaterleiding uit Buitenzorg van den Salak zijn in voorbereiding.

De Gemeenteraad van Batavia, welke in verschillende behoeften van de ingezetenen heeft te voorzien en daartoe het beheer heeft gekregen over de wegen, pasars, waterleidingen, enz. wordt thans voorgezeten door een burgemeester. Eigen politie heeft de Gemeente niet. De begrooting van de Gemeente voor het dienstjaar 1914 beliep / 1.004.038 aan uitgaven en hetzelfde bedrag aan ontvangsten. Daarop was uitgetrokken:

voor het bestuur der gemeente...../ 56.955 voor
openbare werken..... - 315.681
voor openbare gezondheid - 19.332

.....
voor reinigings- en besproeiingsdienst - 98.875 voor
drinkwatervoorziening..... - 98.280
voor brandweer..... 51.620

voor inning van belastingen / 13.700 voor
bcgraafplaatsen - 35.182
voor slachtbedrijf - 48.185
voor pasars - 40.320
voor grondbedrijf - 26.518
voor kunsten, wetenschappen en volks-
vermaken - 14.155 voor
aflossing en rente der 4 1/2 % obligatieleening 1911 groot / 500.000 .. - 30.675 voor
uitkeeringen aan gemeentedienaren
wegens pensioenen enz - 29.000

.....
voor subsidies aan plaatselijke verenigen

Onder de ontvangsten is de voornaamste post een bedrag van / 383.620 dat uit de algemeene geldmiddelen van het Gouvernement ten behoeve van de Gemeente is afgezonderd; het meerdere wordt verkregen uit inkomsten uit de waterleidingen, het rooiwezen, bcgraafplaatsen, abattoir en pasars enz. en gedeeltelijk uit belastingen,

BATAVIA (BAAI VAN). De baai van Batavia aan de N.kust van West-Java vormt een ongeveer 15 K.M. ingaande en tweemaal zo lange bocht, die ten westen bepaald wordt door kaap Oentoeng Djawa en ten oosten door den hoek van Kxawang. In die bocht liggen een groot aantal riffen, verscheidene kleine eilanden, als: westlyk: Kuiper-eiland (PoeloeWoeroeng), Pumerend (P. Sakit), Onrust (P. Kapal), Kerkhof-eiland, Hoom (P. Ajer), Rotterdam, Schiedam, Haarlem (P. Loesi), Amsterdam (P. Oentoeng Djawa) en Middelburg (P. Ramboet) en oostlyk: Leiden (P. Njamok besar), Enkhuizen (P. Njamok ketjil), Alkmaar (P. Damar ketjil) en Edam (P. Damar besar). De meeste eilanden zijn begroeid en a lie zijn oingeven door koraalriffen, die aan de Z.W. zijde zeer smal zijn, maar aan den N.O.kant ver afsteken. Van w. naar o. vallen in de baai van Batavia de volgende groote rivieren: nabij Oentoeng Djawa de oostlykste mondingen van de Tjisedane, de Angke, de Tjiliwoeng, de rivier van Bekasi en nabij don loek van Krawang do westlyke mondingen van de Tjitaroem.

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP. Zie GENOOTSCHAPPEN.

BATIE KO EALA. Een landschap van de onderafdeeling Tapa Toean, afdeeling Westkusl van Atjeh, met 636 geëigistreepte mannen. Behoorde oorspronkelijk tot Soesoh, word ontgonnen door Pidiesche peperplanterB, waarbij zich later ook lieden van Groot-Atjeh voegden. Betaling der aan de SocsOh'sche hoofden verschuldigde peprrechten were! aldra geweigerd. Gevechten volgden, die, door het huwelijk van Radja Koala, het hoofd der Atjehers in Koala Batee, met een familielid van een der Hoofddat's van Soesoh, eindigden met de onafhankelijkheid van Koala Bat6e.

BATE (POELD) (Steen eiland). Een eilandje tegenover Oelde Lheue, vanwaar de Atjelische steenhouders van Meura'a vroeger een poreuse, licht te bewerken steensoort betrokken, voor het maken van fraai versierde grafsteenen (nisam, batee djearat).

BATI-BATI. Districtshoofdplaats in de oiderafdeeling Pleihari der afdeeling Band jermasin, res. Z. en O.Afd. Borneo, Zie MALOEKA.

BATIKKEN. 1. Naam; doel; terrein. Het Java word batik, en werkwoord a in b a t i k, is letterlijk: stippel, stippen; dan bij uitbreiding: teeken, teekenen; namelijk met vloeibare was op een ondergrond van wit katoen. Vandaar de hoog-

Jav. termen s r a t e n j 6 r a t; en de Mai. termen t o l i s e n n o e l i s (of m 3 n o e l i s), beide „schrift“ en „schrijven“. De oorspronkelijk-Indonesische zin van den term, als speciaal: „tatoe- age, tatoeeren“, is op Java reeds sinds tai van eeuwen overgegaan in dien van: „was-tittel, was- Bchilderen“.

Het doel van dit was-teekenwerk op wit katoen is van oudsher op Java: het maken van was-plekken van gewenschten figuurvorm op wit katoendoek, die, door den aard der was als vastklevend dekmid- del, in een daarnavolgend koud of hoogstens lauw kleurbad, gd6n verf zullen aannemen, en dus na de verving en na wegsmlter der was in kokend water, wittc sierfiguren zullen achterlaten op het voor het oveiige uniform geverfde doek.

Het terrein van deze sierkunst is in onzen Indischen Archipel van oudsher Java; en wel zeer bo- paaldelijk Midden-Java, het Java der Javan en. Waar het voorkomt onder Madoereezen, waar hot voorkomt of voorkwam onder Soendaneezen, is of was dat vooral onder centraal-Javaanschen invloed.

2. *Dekmiddel; en grondstof.* Het dekmiddel is en bleef tot voor circa 50 jaar; gewone gele bijenwas, door een of ander toevoegsel iets taaier gemaakt van vloeibaarheid. Door het groot verbruik van bijen- was voor dit doel op Java, kwam sinds oudsher het overgrootc gedeelte van prima-bijenwas naar Java uit Timor; sinds ca. 1860 begon de concurrentie van het goedkoopcr Europ. (vooral Galicische) aardwas of ozokeriet; sinds 1905 die van do nog goedkoopcr en bovendien op Java-zelf fabriekmatig gewonnen paraffine (vooral van TjSpoc, afd. Blora).

Van toevoegselen tot die bijen-, aard-, of paraffine was, is van ouds op Java het meest gebruikt do zwarte, uiterst taaie was van dekleine zwarte bijtjes, *Trigona laeviceps* Sm. (pers. niedd. van den heer Edw. Jacobson), in Jav. lantjing of klan- t j 6 n g gehcteten. Een ander oud middel is damar- hars, van J&vO'B overwal (Borneo, Celebes)komende, vooral in de heldergelo kwaliteit, de "katoog-hars" (damar mata koetjing). Een modcm middel, sinds ca. J 880, is de gewono voolharsh of kolophonium- hars, uit do Ver. Staten vooral aangevoerd.

Jdc gi-ondstof was welcer, niot het op Java-zelf gcewene efen wit katoendoek (als zijnde te grof van d raad), maar het aan Zuid-Voorindic's Oostkust (o.a. Madapollam) on Westkust (o.a. Calicoet) ge- wovon fijnero doek, dat ook in de 17e—18o eeuw naar Europa ging; op Java gehcteten m o r i, Mai. in o c r i, j n o c r i 8, m o l i 8 (vermoedelijk een oude Voorindische vaklenn). En hocwel sinds ca. 1815 het Europ. fabriekskatoen, vooral onder do namen cambric (eigenlijk: Kamerijksch doek, n.l. lijn-waad, d.i. effenwit linnen), calico, en mada- pollam, aljo Voorindisch katoendoek van do Jav. markt vreedef, bleef m o r i er do naam der grond- stof; thans voor een groot deel in Twenthe gcewene, en naar vcrschillende merken (t j a p's) nader onder- Bchilden.

3. *Vrouwen- en Mannenarbeid.* Het batikken is op Java van oudsher niet slechts een arbeid van vrouwen, maar bovendien een vrouwelijk „fraai hand- wrk". Hot was geen pure nuttigheidskunst, zoala koken en wovon; maar het was van den aanvang n een aierkunst, die tevens nuttigheidskunst was. Op dit aristocratisch en vrouwelijk karakter word pas sinds ca. 1850 inbreuk gemaakt. Toen toch begon op sompige kustplaatsen van Java (vooral Soerabaja; later ook Somarang e.a.) het stempel-drukken mot was in plaats van hot teekenen in was op te komen;

hot tjap'pen in plaats van batik'ken; en tegelijk daarmede deed mannenarbeid zijn intrede, werd het vrouwelijk „fraaie handwerk" tot mannelijk „be- drief". Men zal niet veel fout zyn door aan te nemen, dat thans $\frac{2}{3}$ der batikan's (d.i. gebatikte goederen) op Java nog in den ouden tran door vrouwen wordt vervaardigd; maar $\frac{1}{3}$ door mannen, met het voor Java nieuwe procd6d, dat zelf on middellijk weer teruggaat tot het oude stempel-drukken in Voor- Indic.

4. *Het werktuig, en het werklug voor den arbeid.* De Javaansche vrouw die wit katoendoek met was- figuren gaat teekenen, gebruikt daartoe een even sierlijk als veniuftig werktuig, van 4 a 6 c.M. lengte, de t j a t i n g. Het bestaat uit een rood- koperen bakjo in den vorm zoowat van een pijp- kop, met van voren een omgekromd uitloop-tuitje (de tj arat), en van achteren een spitsen staart van hetzelfde metaal; welke staart gestoken wordt in een bam boe- hand vat j o dat naar den voorkant schuin is afgesneden, waama de hals van het tuitje aan dat toegespitste bamboe-ondereind wordt be- vestigd met een vezelbandje. Het geheel vormt aldus een soort roodkoperen schrijpen met reservoirtje voor de heete was, in een klein bamboelid als kool handvat bevestigd; samen 7 d 9 c.M. lang. De lenige en kunstvaardige vingers van de werkster doen het overige.

Naast dit standaard-type van do tj an ting, zijn er dan nog eenige variaties die voor bepaalde doelein- den worden gebruikt: de tjanting met 2 of 3 uitloop- tuitjes boven elkaar, om in68ns 2 of 3 evenwijdige lijntjes te kunnen trekken; de tjanting met een zeer nauw of een zeer wijd tuitje, om heel fijne iijnen of erg gi'ove vlakken in was aan te brengen; de tjanting mot 4 h 7 fijne tuitjes in een krans om olkaar been om indans een ornament van 4 a. 7 stippen te krijgen. Doch deze noven-vormen tellen samen nauwelijks een derde van het aantal normale tjanting's in gebruik. Do diameter van een normaal t j a r a t i s 1 m.M., en dit is dus tevens de breedte van do normaal was-lijn.

Het werktuig van den Javaanschen stempeldruk- kor is eveneens van roodkoper (en niot van hard hout, zoals bij do Voorindische stempolnyverheid). Do stempols (t j a p's) variereen van grootte, al naar gclang zij dioncn moeten voor binnenwerk of rand werk van de met wasfiguren to bedrukken ka- toenoppervlakten, maar do grootste blijven beneden de 25 c.M. in het vierkant, de kleinste voor rand- werk zijn ca. 5 bij 5 c.M.; onderaan bevindt zich het ornament, als combinatie van ca. een c.M. op- staando koperreepjes, torwijl bovenover een handvat zich verheft dat voor de hand van den drukker wordt onwondon. Het geheel is een 5. jour bewerkt wafel-koper (zou mon kunnen zeggen) met gekromd handvat. Hoewel geenszins to zwaar voor een vrou- wenhand — zoals do drukklokken in onzo Europ. katoendrukkerijeon gowis zouden zijn —, worden zo toch alton gehanteerd door Jav. mannen.

6. *De was-arbeid op het gereed gemaakte katoen.* Het eigenlijke batikken der Jav. vrouw blijft zuiver teekenen in was uit do vrije hand. Slechta bij on- voldoende goeefenden, dan wel bij zeer ingewikkeldo patroon- figuren, komen modellon (p o l A's) to pas, zijndo bobatikte katoenlapjes of dito bladon Chi- neesch papier van 20 h 25 c.M. in het vierkant, die achter tegen hot mt katoen worden gespeld on dan nagetrokken, gezien tegen hot licht. Maar do geo- fende batikster brongt slechts enkele verdeell'jnen — van binnenwerk of b a d an; van de rand-

lijnon of sere fs; van het zoogenaamde hoofd of ka p a l a; batikster haar wasnensel verhit, kan gemiddeld gesteld van de eeventueel in dat hoofd aan te brengen scherpe op 130° C.; zoodra de was editor mocht gaan rooken, laat driehoeken of t o e m p a Fs; van eventueel in het staan koken, moet het pannetje van 't vuur gezet. Naar Jav. binuwerk noodige evenwijdige lijnen of g a r i s a n's, trant zit zij er bij en den grond, het komfoor met pannetje — met potlood of houtskool aan, en gaat dan uit de vrije naast zich, en met het katendoek over een laag rekt hand aan't work.

Alvorens echter met was bctekend te worden, moot het heengeslagen, terwijl ze haar linkerarm achter tegen het katoen zooals het in den handel voorkomt aan stukken of doek aan houdt.

De Jav. stempeldrukker daarentegen zit op een stoeltje rollen (k a j o e h's) van vaststaande breedte (1—1,12 M.). De Jav. stempeldrukker daarentegen zit op een stoeltje niet alleen op de gewenschte lengten van de te (of staat) bij een tafel op een paar schragen, waarover het vervaardigen kleedingstukken (s a r o e n g ; t a p i h o f k a t o e n d o e k is uitgespreid, dat hij met zijn koperen b6b6d ; hoofdhoek; s l e n d a n g ; b o r s t d o e k) in stukken handvormen moet bedrukken. Hoe zuiverder hij werkt bij worden ge- scheurd en gezoomd; maar ontdaan worden het weer aanzetten van zijn werktuig naast de reeds in van de fabrieksappretuur, door uitwasschen en uitkoken, was-stempel aangebrachte figuren, hoe onzichtbaarder. Daarna volgt op Java het speciaal-Jav. olieën (n g 6 - t e l d u s z i j n „rapporten" (de lijnen van aansluiting) blijven, i) van het doek; zijnde het win gen en kneden van hethoe meer zijn was-arbeid kan naderen tot de uitgewasschen stuk katoen in een mengsel van onzichtbaarmaking van het tjap-proeidd. Doch daar hij olie(meestal d j a r a k - o l i e ; o o k w e l k a t j a n g - o l i e) met machinaal werkt, in tegenstelling tot den vrijen sierarbeid loog (meestal van asch van padi-stroo ge- maakt), der Jav. batikster, zal juist de stage regelmaat van zijn ongeveer in de verhouding 1 : 1; en het daania blootstellen patroon-vormen den aard van zijn stempelwerk blijven aan het tropische zonlicht van het aid us geoliede doek, verraden tegenover de gevarieerdheid tier hand-batiks. De chemische processen bij dit specifiek-Jav. bad van O6k hij echter drukt zijn vormen aan den werkan van het olie, loog, en fel zonlicht, wachten nog steeds opdoek opnieuw af, en heeft daartoe — behalve bij deskundig onderzoek (verg. Rouffaer & Juynboll, p. rechthoekige patroonfiguren — dus spiegelbeeld-t j a p's 178—190; vonning van oxycellulose ?; of colloide-noodig ; het d6f6rschij-nen der donker was doort' katoen verschijnzelen ?); maar het praktisch resultaat is dit, dat dient daarbij tot geleide. Deze laatste verzwaren van het het aldus geoliede katendoek is geworden; veel benoo- digde stempel-materiaal bij alu schuine of onsym- ontvanke- lijker voor opslorping en vasthouding van verf-metische figuren, veroorzaakt echter, dat 66k op I Java bij stoffen, smijdig, zacht-roomig van tint, en licht-de getjapte doeken (k a l n t j a p a n), vooral bij olieachtig van geur; te zamen vormt dit een deel der mindersoorrtige, vrij vaak e6nzijdige was- bewerking eigenaardig charme en superioriteit van een goede Jav. wordt toegepast, zooals aan de Koro-mandel-kust; zoodat batik. Het aldus geoliede (ge-k 6 l e j -de) stuk katoen het verkregen doek na de ver- vinding slechts een goeden kant wordt dan opnieuw gesteven (d i - s 6 k o e l), en daarna heeft. Dat bij dit soort goedkooppe kleedjes ook geen murw en glad gekloft (of tegenwoordig : gestreken). sprak is van zorg- vuldig voorbereiden door olieën. Dan pas is het doek voor den was-arbeid gereed. spreekt van zelf.

Even specifiek-Javaansch a l s de voorbereiding is van het Dit is de primaire was-arbeid op het nog ongeverfde katendoek, even specifiek Jav. is de was- arbeid zelve, katoen ; over latere was-bedeeking na de eerste verving, doordat de batikster steeds aan den tegenkant van het zic hrachter sub 6.

doek precies denzelfden arbeid *herhaaU*, dien zij eerst 6. *De ver-arbeid, primair en seetmdair*. Het al oude, aan den voorkant heeft vol- bracht. Heeft zij dien oorspronkelijke verven op Java, volgend op primairen voorkant geheel of gedeelte- lijk toch bebatikt, dan keert was-arbeid, is geweest: Blauwverving met indigo. De zij het doek om, en trekt, tegen het licht gezien, de ovrcgrootte gemakkelijke waarme indigo-blauw zich wasfiguren op den achterkant na; dus in spiegelbeeld. laat in verven als indigo-wit (indi- caan), bij gebruik van Deze dubbele arbeid waarborgt bij het later volgende een gistingfkuip (reducee- rend bad) van gewone verven een volstrekte eenderheid in kleur en in lijn aan temperatuur, en onmidddlijk dan bij blootstelling aan do beide zijden van het doek; en onderscheidt de Jav. batik's lucht tot in het hart van de katoenvezel oxydeert tot scherpe van de vooraal door Tamil's op de kust van indigo-blauw (indigotine), dat lichtecht en waschecht is ; Koromandel eveneens met was-behulp betekende en bovendien alle schakeeringen zal vertoonen van daarna geverfde Palikat-doeken (k a l n P g l e k a t) e.a., die lichtblauw lot me- taalglanzend blauwzwart, al naarmate slechts 6dnzijdig be- werkt werden en worden, zoodat ze men het doek korter of langer blijft „soppen" of „doopen" goede voor- zijde hebben en 66n verkeerden tekening-(Jav. t j 6 l o e p) in die blauwkuip; — maakte indigo (het „indische" kruid bij uitnemendheid), dat sinds oer- tijden overal voorkwam in onzen Archipel¹⁾, tot do id eale verfstof dn van kleur en van kracht en van ge- mak op Java, in verband met het batik-proc66d.

Bij den was-arbeid zelve, is de tropische war met een aanmerkelijk gemak voor het op temperatuur houden van de heete, vloeibare was, zoowel in het ijzeren kommetje (w a d j a n) op de Jav. vuur- test (a n g l o), als vooral in de kleine tjanting bij het teekenwerk. Het telkens even schuppen van wat heete was uit die w a d j a n, het door blazen van de vloeibare was aan den mond der t j a r a t opdat er geen druppel zich vonne bij ²⁾ weer beginnen van het teekenwerk, is alles zoo eenvoudig bij een lucht-temperatuur van 25—30° C., vergelekeii met de moeite, die men in Nederland en Duitschland heeft Bindt er in ca. 1900 het batikken gepropageerd werd onder artisten. De temperatuur waartoe de Jav.

De meest antieke Jav. batiks zijn dan ook gewis de enkel wit-en-blauwe met wasuitsparing verkregen doeken, zooals tot voor kort het ouderwetscho Cheribon-gebied ze nog gaarne maakte. Het Jav. woord voor blauwverven (m 6d61, van w*Sdil*), heeft ¹⁾

i) Het oudste Hindoe-Jav. rijk, in de 2e tot 5e eeuw A⁰ D. op West-Java (het Buitenzorgsche) heette zelfs: TaROEMa, d.i. „Indigo-land"! Het Mai. en Soend. woord taroem = indigoplant, is met zijn varianten (Jav. tom) algemeen-Indo- nesisch en Filippijnisch.

dan ook a Is kr&md.-inggil: n j e l e p (van *tjelop*), zijnde niets anders als een vervorming van het bovengenoemde *l^oloep*. De Jav. blauwkuip is dus van oudsher het Jav. verf-"sop" by uitnemendheid.

Na dezen primaireren verfarbheid van het blauw- verven komt het dock onmiddellijk gereed als [vit-en- blauwe batik, zoodra men het was gaat afsmelten in een bad van kokend water; de was „zakt weg" (Jav. 1 orod) daarbij.

Nu komt echter de wensch naar *meerkleurigheid*; en daaiTuce de *secundaire* batik- en verf-arbeid.

Want, ovensals men door wasbedekking het wit behoedde tegen blauw worden, evengoed kan men nu op het wit-en-blauwe dock door nieuw bedekken met was, al naar keuze, het blauw behoeden tegen wijziging geheel of ten deele, en tevens hot wit nu gcheel of ten deele blootstellen aan een nieuwe (tweede) sapverf ; dan wel, door partijtrekking van complementaire kleurverschijnsels (blauw + geel = g'ioei; blauw + bruin = zwart), tegelijk, naAst de zuivere nieuwe kleur, een complementaire kleur als derde kleur in ver ven.

Het oudste, en tevens het nog altijd fraaiste, en meest aristocratische type van Jav. batik, wordt bij zulke *driekleurigheid* gevormd door de *kain's sogan*, de wit-blauw-bruine docken, die door de Vorsten- landsche batiksters in uiterste perfectie gemaakt worden ; de Jogja'sche daarbij iets somborder van blauw; de Solo'schenicertintelend van bruin, mees- tal ook met bruingelc bijtint, en inderdaad superi- eur door stralende gloed. De door de k 6'el (hot bad van olie + loog) roomig gc word on tint den wit blij venden ondergrond verfraait tevens het kleurenHpel van blauw en bruin.

Bijdeze Bruinververij treden drie nieuwe factorcn op: 1° het *ajkrcd)be.n* (n g6 r i k) of *afschrappen* (ngg- r o k, n g 6 r o e k) van was op sommigo plckken, dicHclchtH voor *t aannemen van nieuwe sapverf ont- bloot jnoeten woixlen, om aid us den onislachtigen arbeid van totaal wegsmlten en weer nieuw opbre- gen van veel was to ontgaan ; 2°. het feit, dat de brui- n vloeistof, de s o g a (uit s o g a-bast; Peltho- phorum ferrugineum Benth.) niet koud kan inge- verfd v/orden zzoals indigo, maar een lauw kleur- bad vraagt: 3°. bet feit, dat do enkel ingeverfdo bmine 80ga-kleur zclfc« op het geoliede Jav. kutoen- dock niet voldoende pakt om bestendig to wezon, maar nog (*je,jireerd* moet worden in een bad van zgn. s a r <? n of jicSsenco'.

Het afkrabben met een bot mesje van plekjes was, weerzijds natuurlijk, is con handigheid die zichzdf verklaart; het geeft tijdbcHparing, en is technisch niogelijk doordat (zic sub 5) hot wittc katoendock, na uitkoken en oleien, opnicuw gesteven is geworden met H ijsfel van gewonc rijsl (g66n kleefrijst!) en glad geklopt, alvorens voor ccrst bebaktic to zijn ; d.w. z. do batik-was ligt dp het dock nan weerskanten, maar trok niet ijde vezels. Of men dit nkrabben toe past, of niet, zal af han gen van do verhouding tus8ch (n licht (wit) en donker (gekleurd) in het to vervuanligen dock. Moet de meerderheid van hot dock licht blij ven — wat in Jav. *lalar poeth* of „wit- te ondergrond** hoot — en dus liefst van begin tot eind met dezelfde was bed ekt, dan zal men het af- krabben graag toepassen; doch moet hot dock in hoofdzaak donker van tint worden — in Jav. *lalar iren*/, d.i. „donkero (eigenlijk: zwarte) ondergrond" — dan kan vaak het totaal wegsmlten dor eerste was, en het snel weer afdekken van den verkrogn blauwen ondergrond mot een grove tjanting (een zgn. *tjanli-iig penembok*), of deels zolfs met con kwast

(*djeffoel*), verre de voorkcur verdicnen boven het pouterige wegkrabben.

Het lauw sofa-kleurbad eischt enkel zekere voorzichtigheid ; het mag niet boven 45°. 0. komen, wat de geoeffende verfstcr met de hand waameemt; anders toch zou de waslaag gevaar gaan loopen. Het feit, dat hiervoor de bast van den aoga-boom — in uiterlijk type: als een fijne tamarinde-boom — uit- gekookt wordt, welke boom eenigszinsop Oost-Java voorkomt, maar vooral op Flores, Tanah Djampea, en andere oosteljkco cilanden, zoodat de bast op Java wordt aangevoerd door vooral Boegineezen, be- wijst al dat deze sofa-verving op Java iets is van later tijd ; inderdaad, pas in 1769 voor Soerakarta en in 1787 voor Bantam absoluut bewezen kan worden (verg.:Rouffaer & Juynboll, p. 290—292). In dat sofa-bad komt voor een klein deel voorts te pas de bast van den veel op Java voorkomenden t i n g i- of t 6 n g a r- rliizophor (deels Brugiera parviflora BL, deels Ceriops Candolleana Arn.), alsmede de bloemen van hot saffloer-knuid (k 6 m b a n g p oeloe; van CarthamustinctoriusL.),enhetkem- hout van het zgn. geelhout (tgggrang of k fid 6- r a n g; Ctidrania javanensis Trdul). Voor 3 soort recepten van zoon'echt Vorstenlandsch sofa-bad, alsmed o voor de door Dr. Vorderinan waargenomen temperatuur (41° C.) dezer bruinkuip, zie 1. c. p. 359—365.

Het fixeren van de bruingeverfde gedeelten in de saren of "essence" is feitelijk het toepassen van een, liefst weer lauwwarm alkalisch bad van 6f sui- kcr + kalkmelk (aldus in Midden-Java), of potasch + kalkmelk + wat gist en arak (aldus bij Clineezen te Batavia); terwijl dan in de Vorstenlanden, met name Solo, na het afsmelten van a lie was in heet water, voor do betero batik's een tweede s a r e n-bad volgt voor het gereedo doek, dat, door toevoeging van aluin con van sari t j i n a (ongeopende bloemknoppen van Sophora japonica L.),tevens een sterker beits en een zwak geelbad is geworden ; waar- naast do allerbeste batik's nog een ander soort saren, en nu bepaaldelijk lauwwarm, als fixeerbud krijgen, dat sterk is aangezoet. Zie ook die drie re- cepten 1. c. p. 365—377. In de s a r e n, die de finish- ing touch geeft aan do mooie Rain's sogan, ligt overigens een groot stuk geheimvan de Jav.verfstcr.

Goh661 and era verloopt de Rood ver verij van batik's. Hoowel gowis op Java gedurende de 18e eeuw ontstaan doorinvloed van Moh. Voor-Indiers (waarschijnlijk vooral Kod d.w.z. Guzcratien), die van ouds het rood ver von inot meekrap- wortels en Voor-aziatisoho aluin in een kokend verfab kenden, en groot voorliefde steeds toonden voor rood, gebourt do Jav. roochvervorij: 1°. *geheel koud*, 2°. *oogenschyn- lijk zonder gebruik van aluin als roodbeits*, immera enkel mot toevoeging van d j i r a k-bast(Symplo- cos fasciculata Zoll.) bij den bast van den Ind. mee- krap- boom, den Mai. in 5 D g k o c d o e (Morinda tinctoria Roxb. = M. citrifolia L., Jav. p a t j e); 3°. *v66r alle blmaoverving* — laat st aan bruin verving —van het gcoliedo dock; 4°. *door inwrijving* (zolfs voorzichtig in kneeling) van een *koude verbrj*, uit gelijke deelon fijngewroven mnggkocdoe- en djirak- bast bestaanc, *op het primair bebalikke dock*. Dit proced<5 is zoo afzonderlijk-Javaansch, bovendien zzooveel zorg con voorzichtigheid eischend bij dat in- wi jiven dor verfpap op het bewasto doek aan weers- kanten, dat men zich haast verbaast hoo dit op do Jtiv. kustplaatson, met name SSmarang, dan ook Choribon, LasSm, Soorabaja on Batavia, zoo sterk ingang heeft gevonden sinds ca. 1800, dat do Jav.

ka₁ ban bngan of „goroodverfdodoeken“ zelfs oen der standaanl-typen zijn geworden van wat de was- en verfkunst op Java vernag. Voor het al-lormerkerwaardigst die resp. do talrijko aniline- en alizarin- vervon geven. Ja, bewijsstuk dat men in 1707 te Soorabaja reeds het koude inverven van mngkoe- doe + djirak op geoliede (gekgtel/de) eEen katoen- garens — dus *nog niet* op van de synthetische indigo; het eerst in 1880 in bebaktit katoendook! — konde, zie Rouffiaer & Juynboll, Duitschland samenge- steld (door Baoyer), en vooral sinds p. 332—334; alwaar p. 3 ~ 52 ook de uiteenzetting staat van het niet minder merkwaardige feit dat pas in 1901 verkregen.

■ (door Fel. Driessen) pertinent onderzocht en gevonden is, hoe de djirak-bast, die steeds op Java als 1: 1 of dan eenige algemeene cijfers en opmerkingen. Een 1 : 2, toegevoegd wordt aan den mngkoedoe- bast, deskundig onderzoek heeft in die ge- duchte deels *aluin-hooidetid* is tot 10% toe. De Jav. ba>tik- sters, die gegrepen naar den eigenlijc ken aard der ge- duchte deels dus schijnbaar vermochten rood te verven zonder aluin, doodelijke concurrentie, door de Duit- sohe kleurstofien • gebruikten langs louter empirischen weg een bast, die nijverheid steeds sterker aange- daan aan de Ned.-Ind. aluin bevatte, welke als rood- beits werkte zonder dat ze autochthone verfkunst voor weefsels, vlechtwerk, en (op *t wisten. En pas na die roodverving langs den kouden Java) batik's. Het werk van RouSaer & Juynboll, compleet weg van het geoliede en bebaktite doek, zal de Jav. werk- gekomen in midden 1914, word voor den tekst afgesloten ster eerst alle dekwas afsmelten, en dan de deelen met in eind 1905; in het in 1916 verschenen werk van Jasper & Pimgadie vindt men slechts enkele terloopsohe mededeelingen over het gebruik van een paar aniline- verven hetzij zuiver roomig wit behouden wil, opdat ze in de nu meestal volgende blauwkuip deels blauw deels zwart : in het door H. E. Steinmetz samengesteldo “Overzicht (door rood + blauw) kunnen worden. Waama nog vaak van de uitkomsten der gewestelijke on- derzoekingen naar een plaatselijke geelverving volgt —vooral bij de in den Inlandschen handel el en nijver- heid” (Batavia 1909, 2 Grgsik, LasSm. of Batavia (in kampong Karet), als din.; zijnde VI a-b der serie Overzichten), vindt men in dL locaal type vervaardigde ba, tik's —, die echter ook vaak I. p. 57—105 wel een overzicht der Jav. nijverheid in 't met een penseel geheel koud, en *tegenwoordig steeds in* algemeen, en p. 105—113 speciaal over het batikken, maar de Vor- stenlanden bleven buiten die, gewestelijke onder- zoekingen”, en wdl wordt over de (uitwendige) con- currentie der Europ. katoendrukkerijen gesproken, doch na de uitvinding der eerste „teer- :kleurstof” in 1857 in Engeland (mauveine, door Perkins), en de verbazende Hoe geweldig dezo laatste echter is, blijkt uit do ontwikkeling in Duitsch- land sedert ca. 1865 van dit cijfers van don invoer van kunstmatige indigo on zgn. nieuw denkbeeld tot de Industrie der „teer:kleurstoffen”; aniline-kleurstoilen op Java on Madoera, gepu- bliceerd in welke Industrie zelve weer veel goedkoooper kon gaan do 3 din. van het „Verslag omtrent Handel, Nijverheid on Landbouw van N.-I. gedurende 1913—1915” (Batavia, 1914—16):

		1911	1912	1913	1914	1915
Kunstmatige indigo	in / 1000.	610	682	1063	675	106
„AniEne-kleurstoffen” ..	in 1000 KG..	134	230	262	261	80

In 1913 dus: een invoer van meer dan 1 mill. gulden synthetische indigo op Java en van 262 ton „aniline-kleurstofEen²⁾”; in 1914: — nadat Duitch- lland bij stt uitbreken van den wereldoorlog den uit- voer in begin Aug. verboden had — toch nog altijd van 6% ton gouds synth, indigo, en een onvermin- derde gewichtshoeveelheid „aniline-kleurstoffen” : pas in 1915 een z66r groote vermindering van beide. ¹²“Geen wonder, dat de Indische Regering, toon plot-

seling in 1915 moeilijkheden rezen (men vergelijkte daarvoor hot vermeldo „Verslag gedurende 1915”, Batavia 1916, p. 14 —145), en do prijzen dor op Java nog beschikbare kunstmatige verfstoffen uit Duitschland tot fancy-peil oplicpen, den in voor weer mogelijk trachtte to maken door eerst met Ind. Stb. 1915, n° 449 voor indigo-alleen een uitvoerverxjd vast to Btellen, en daarna door n° 564 voor allo „kunstinatigo klourstoffen”. Zoo kwam in Doc.1915 weerd. eerste partij op Java uit Duitschland aan,

1) V66r 1900 werden aniline-verfstoilen op Java en Sumatra reeds geruimen tijd gebruikt bij •de zijde-industrie (p l a n g i-ervaardiging, voor- ¹ Al to Soerabaja; zijdeweverij te Grgsik, op Atjeh, •in Minangkabau, Siak, Palembang, Bali), omdat zijde zooveel makkelijker daarmee to ven ven is .dan met plantaardige kleuren. De Leidsche ka- fxonfabrikant Fel. Driessen ontmoette zo aldus reeds in 1884 op Java, bij plangi op haast geheim- izinnige wijze gebruikt.

werden verbeterd in dat over 1914 (Batavia 1915, P- 175; zie daar toch p. III—IV vooraa), mot noot); die over 1915 zijn voorloopig. — Blijkons de „Ge-gevens betreffenddenijverheid in N.-L”, I, Batavia 1916, p. 25, was het totaal van dozen invoer in 1913: „ongeveer 900.000 K.G. kunstma- tigo kleurstoffen (in hoofdzaak indigo en alizo- rine)”. Dat wil dus zeggen (zie boven do tabel); dat van den totalen invoer van al dezo verven de kunstmatige indigo m^rr dan twee derde van het gewicht telde in 1913.

2) De cijfere voor 1912 en 1913 staan foutief in 't Verslag over 1915 (Batavia 1914, p. 131); ze

veilig voor xiitvoer buiten Ned. Indie; immers, de blauwververij op Sumatra (vooral Padang), do zijdeververij aldaar on op Bali, de kleurrykdo katoenweverij op Celebes, voorzien zich weer via Java.

Hoeveel van die zgn. "aniline-kleurstoffen", inderdaad *echte* aniline-kleurstoffen (van benzol verkregen), hoeveel alizarine-kleurstoffen (van anthraceen verkregen) zijn, blijkt heelemaal niet uit die ofBci-ele publicatie; evenmin zijn de kleuren zelve gespecificeerd. Volgens een vakman hier te lande (Fel. Driessen) zou van de aniline-kleurstoffen vooral methyleenblauw (of azurine) en methyl-violet ingevoerd worden, dan ook aniline-rood (of fuchsine); van de anthraceen-kleurstoffen vooral alizarinerood, en misschien ook alizarinebruin, alsmede alizarinoranje (hoewel dit laatste wel bij Ind. weefsel, doch schaars op batik's te pas komt). Dat voor het geel meestal de aniline-verfstof auramin thans gebruikt wordt, blijkt uit Jasper & Pimgadie, l.c.p. 45; even- moedelijk evenzeer voor groen de d²-methyl-groen; en dat wel omdat het inlandsche vermid-del voor geel (kurkuma) allerminst waschecht is, en dus ook het vroeger daarmee verkregen complementaire groen (doch indigo + kurkuma) even min waschecht was; terwijl het geheim van t, prachtige Franquemont-groen ten grave schijnt gedaald te zijn met den dood van deze SCmarang'sche nonna (t 10 Juni 1867), de 66nige wel die baar eigen naam heeft weten te geven aan een bepaald soort batik's, met krachtigen waschecht grasgroen (dezn, k a in Prank 也 mon). Dat (lit bovenstaande in hoofd-zaak juist moet zijn, blijkt uit de in 1913 to Batavia verschenen „Beknopte handleiding voor warenken-nis ten behoeve van den dienst derin-en uitvoorrecht-en en accijnzen in N.-I.", waarop p. 113 de „kunst-ijnatige alizarine* wordt behandeld, op p. 115—116 het „anilinerood" (of fuchsine; „niet kleurhoudend" wordt er bij gezegd), op p. 119 de „synthetische in-digo", op p. 121 het „methylviolet" en „aniline-blauw" (nzurino), op p. 23 hot „Pari)zergroen" (of methylgroen). Mnar *niet* worden daar reeds vormeld: a u r a in i n c (dat toch gewis veel gebruikt wordt), noch de alizarine-verven voor oranje of bruin; trou-wens: het hecle eoaga-bruin wordt daar oivvermeld gclaten, cvenah allo inlandscho verfhouten.

Nu komt oranje zeklzzaam voor op batik's, zelfs op batik's naar den incest modernem trant to P6ka- Jongen vervaardigd. Zwart komt mcor voor, vooral in Chin, batikkerijen (Batavia, Sfirmarang, Lasgm; voor zgn. Chin.rouw-sarogens⁶ of kaln k616 n g- a n), en zal dus vermoedelijk tegonwoordig mot anilinezwart worden ingoverfd, in plaats van gelijk vroeger vrij gebrekkelig als complementaire kleur (blauw + bruin; of rood + blauw). Doch m.i. kan alizirinobruin all'66n aangewend worden in de tjap- 11(jverhoed, voorde goedkoop op goedkoopsto bntik⁸ dus; maar zal hot schitterende en verf-eohto saga- bruin 66k thans op Java nog buiten mededinging gebleven zijn bij het mnken van allo hand-batik's, type k a l n s o g a n.

Al hot nadoro technisch omtrent de wijze waar-op deze aniline- on alizarine-verven thans worden ingeverfd op Java, is voor buitenstaanders vooralnog onbekend. Vermoed mag worden dat do anilino-vervon(do zgn. „basische ldeuren,") voor hun inoi--dant genoeg hobbon aan den geoliedcn katoengrond, dat specifiek-Jav. verseybnsel; hoo do moeulikor in te ver ven alizarine-kleuren nader vastgelegd worden, hetzij mot een oplossing van mineralo aluin, hetzij met een uittreksol van don inheemsohon dji-

rak-bast, of met iets and era, is alleen aan ingewijden bekend; en of het kunstmatige alizarin erood — dat (samen met aynthotische indigo) gewis het sterkst op Java gebruikt wordt, tot vervanging van den mngskoedoed-bast, dio vroeger in hoofdzaak door Boegineezen op Soerabaja en GrSsik werd aangevoerd van de Oostelijker eilanden — ook thans nog 66rst wordt ingeverfd op het geolied e en bebaticte doek, dus voor alle blauw of and ere kleur, is even- eens nog niet zeker. Dat er zelfs in de ouderwet-sche Jav. indigo-kuip, zijnde een gistings-kuip met behulp van wat toegevoegde suiker, en wat kalk (om de kuip alkalisch te houden; (zic Rouffaer & Juynboll, p. 316—330), thans ten deele verandering- is gekomen, blijkt u-t een pers. meded. van den heer Fel. Driessen voornoemd, dat „tegenwoordig ook de- ijzervitrioolkuip veel toegepast wordt, terwijl men in Oost-Java reeds zoover is gekomen dat men de zinkkuip gebruikt" (verg. op. cit. p. 317 noot 1 over deze twee Europ. blauwkwipen).

Het zou echter een schoono taak wezen voor het Departement van L. N. & H. zoovdel mogelijk het voortbestaan der autochthone ververij op Java, met name van het eigen indigo-blauw, saga-bruin, en m6ngskoederoed, als zijnde alle drie van prima- kwaliteit, te behoeden voor verval. Een technisch- coloristisch onderzoek door een bekwaaht chemicus zou daarvoor allereerst aangewezen schynen.

8. *Economische betekenis van het batikken.* De resultaten van den Jav. was- en verfarbeid bestaan zoo goed ah uitsluitend in kleedingstukken voor in- landsche en tropisch gebruik: allerme6st de SA- ROENG's of „kokerdoeken", als het meest aalg- meen gebruikte type „japon.", voor Jav. vrouwen en Indischo dames; dan alle BSPgD's voor Midden- Jav., speciaal Vorstenlandsche mannen, en de TA- PIH's voor veel vrouwen, samen genoemd Mai. KAIN P AND JANG, on beide "omslagdoeken" voor het onderlijf; dan de HOOFDDOEKEN (Jav.- Mal. k a l n k a p a l a, Jav. i k & t), alleen voor Uiannen, maar van groote verbreiding ook buiten Java; do SLENDANG's of omslagdoeken voor vrouwen, nog m66r algemeen door Indie verbreid; de K6MB6N's of borstdoeken, speciaal door Vorsten landscho vrouwen gedragen, in plaats van of samen mot een b ad j o e; alsmede nog het speci-aal-Jav. galagewaad voor een man (dodo t), of in de Vorstenlandc aan do hoven voor een vrouw (s a m p o r), dio resp. een in de breedto dubbele bfbCd of taph kunnen genoemd worden. Voor de 7 eerste, zio dio woorden en op KLEEDING.

Het verbruik van dezo diverse gebatike kleedingstukken bij do ca. 30 miljoen inlanders op Java is geweldig; behalvo do BADJOE'S (die ninimer van batik zyn; zio dit woord), draagt op Midden- en Oost-Java do man een bObOd + ik&t van batik, do vrouw veelal haar t a p i h, en in de Vorsten- landen steeds haar k 6 m b 6 n; do taph is ech- tor vaak ook geweven, terwijl in West-Java meest een geweven kokorhoek gebruikt wordt. De s l e n - d a n g is haast algemeen-Indonesisoh voor vrouwen geworhen, dio Mai.-Jav. invloed hebben onder- gaan; hotzofde geldt, hoewel niet in dio mate, voor den hoofdoek bij mannon, te minder toch, nu, na de opleving van den Islam sinds ca. 1910, hot fluwolien inuitsjo voor don hoofdoek gaat voidrin gon in onzon ArohipoL Woorts is hot verbruik van de duurdoro soorten gebatike sarong's bij do honderd- duizenden Chin, vrouwen, on do duizendcn Europ. cftinos in Indie enonu. Waamaat nog een vry groote hoeveelhoid, meest goedkoop en getjapto, suor

ten sarong's uitvoer vindt naar Ceylon en Achter-Indie. Alleen op Atjeh wordt nog steeds, als omslag doeken voor mannen vooral, een aantal aan de kust van Koromandel met wasbehelp vervaardigde „Klingsche doeken" (Atj. i d j a K l e n g) via Penang geïmporteerd dat cen overb fsei is van de vroeger in geheel Indonesie bestaande voorkeur voor „Palikat-doeken" (Mai. k a i n P 6- lekat).

Welken omvang in cijfers dit verbruik aan batik-goederen, allereerst op Java zelf, dan in verderder Ned. Indie, en voorts buiten ons Indie, bereikt, is thans nog wcl niet uit te drukken in een eenigszins vcr-trouwbaar statistiek; te moeilijker, omdat men daar-bij zou moeten onderscheiden tusschen echte batik's (Mal.-Jav. k a i n t o e l i s a n), naast de Jav. gc-

tjapte batik's (Mal.-Jav. k a i n t j a p a n), ende uit Europa (vooral Nederland en Engeland) aange-voerde „gedrukte katoentjes", de Eng. *prints* (Mai.-Jav. k a i n t j i t a k). A1166n de cijfers van dezo laatste, als zijnde import in Ned.-Indie en speciaal weer Java en Madoera, zijn bekend. Nemen wij het in Febr. 1916 te Batavia verschenen "Versing om-trent Handel, Nijverheid en Landbouw van N.I. gedurende 1915", dan blijken daar (p. 150 — 152) de volgende „stukken" (Jav. k a j o e h * s, zijnde van 12 i b 15 M. lang; bij een breedte van 1 A 1,12 M., alias Jav. k a t j o e) wit katoen, en de volgende „cor-ges" (Mal.-Jav. k o d i; ons sneezen = twintigtal len) „nagemaakte batik" in 1914 en 1915 te zijn ingevoerd op Java en Madoera:

Stukken:	Calicoes.	Cambrie's.	Madapollam's.	Ongebleekte katoenen.
1914.....	152.349	6.934.212	16.302	783.222
1915.....	57.736	4.985.036	7.469	660.292

zijnde de eerstgenoemde 3 soorten gebleekt wit (katoen bijna geheel bestemd om be b a t i k t te worden), terwijl daarentegen op Java de „onge-bleekte katoenen," der statistiek speciaal dienen om b e t j a p t te worden.

D.w.z.: minstens 70 miljoen M. wit katoen (van 1 M. breedte of iets meer) werd nog in het oorlogsjaar 1915 geïmporteerd, om bebakt en betjapt te worden²⁾ op Java! En daarnaast heeft men dan nog dezen invoer van Europ. namaak-batik's:

Gorges: i (=20stuks)	Kain's pandjang. i	Saroeng*s.	Slendang's. l	Hoofddoeken. .	Kfimb^n's
1914.....	12.790	93.750	6.514	79.952	geene.
1915.....	12.769	92.533	6.850	96.000	

Zoodat er in datzelfde oorlogsjaar 1915 meer dan 4 miUioen stuks namaak-batik¹⁾, deels in soga-, deels in m'ngkoedoe-ondergrond (zgn. „arlianopelrood²⁾), op Java weer ingevoerd. Men ziet echter tevens, dat de verhouding van deze laatste tot de hoeveelheid ingevoerd batik-katoen (m o r i) een kleinigheid isjinderdaad staat als (ruwweg en hoogstens) 1: 10, indien men dat wit katoen weer omreken³⁾ in bebaktie kleedingstukken (70 mill. M. katoendoek = minstens 40 mill. stuks kleedij van de genoemde 6 hoofdsoorten).

Waar zijn dan nu al de batikkerijen op Java, die dien geweldigen import van m o r i verwerken tot hetzij hand-batik's, hetzij tjap-batik's? Ook daarop geeft ten deele het vermelde Verslag over 1915 antwoord, door zijn Bijlage III, zijnde een statistiek der n ij verheidsond em emin gen in Ned.-Indie, „waaraan

! op ultimo December 1915 vijf of meer werklieden verbonden waren⁴⁾. Bijt bezien dcr gewichtigste cijfers over de „B a t i k k e r i j e n e n V e r v e r i j e n" vinden we daar : 1 dat *alleen in de ijerindus'trie* op Java en M. een groeter aantal werklieden aldus bezigis (verhouding in duizendsten: 7^{2/3}); 2°. dat na die Batikkerijen " J e n V e r v e r i j e n, vol gen de

Gouv. ^-n ij verheid 80nd em em in gen, do drukkerijen (n.l. van couranten en boeken), de jneubehakerijen, en de rijstpellerijen (verhouding als bo ven 7:2 : 6:4 : 43/4 : 4 : 3%); 3°. dat zulke Balikke-rijen en Ververijen met 5 of meer werklieden *alleen op Java* voorkomen, doch nergens elders in N.-Indiï; 4°. dat de hoof d cijfers weer aid us voor die Bat ikkerijen en Ververijen op Java gerangschikt

JBat. & Verv.:	Socrak.	Pekal.	Jokjak.	Soerab.	Rem bang.	Overige/cs.	Totaal.
Werkplaatsen.....	225	114	69	53	33	85	579
Werklieden.....	3608	1266	1115	592	26J	764	7606

Dat wil dus zeggen: aan cigenlijke batik-fabrickjes bezit Java (zonder Madoera) 579, met samen 7606 werklieden, of gemiddeld 13 per „Batikkerij en

! Ververij⁵⁾; waarvan bijna 2/6 zich bevindt in het cnke-gewest Soerakarta, het hart dcr Vorstlanden. Daarnaast komen dan de tallooze kleinere bedrijfjes met minder dan 5 werklieden, die *niet* in boven-

1) Mad&pollam's dienen ook om lijken van Chineezen in te begraven; Cambrie's ook voor fijne hemden en kabaja's voor dames.

2) Immers : samen 5.710.533 „stukken" (Jav. k a j o e h) van 12 1/2 15 M. lengte.

3) Immers: een b 6" b 6 d of 3/4 p i h (beido: k a i n p a n d j a n g) heeft als lengte 2 1/2 zjn c i g e n b r e e d t e (Jav. k a t j o e); een s a r o e n g 2 . maal zyn eigen breedte; een s l e n d a n g o n

een k 6 m b 6 n hebben als lengte 2% maal de breedte van het oorspronkelijk katoendoek, doch zijn zelf maar van halve breedte : een hoofddoek (in den Eur. handel eenvoudig „doek" genoemd) is zuiver vierkant en heeft dus tot longte zjn breedte. De onderlinge verhouding dor 6 hoofd-Boorten wordt daarbij *eenigszins* aangegeven door de m r a n s t o n n e n n o 9 4 label.

staande statistiek voorantwoord zijn, en waarbij het grootste deel arbeiders-batikesters zullen wezen, in tegenstelling tot de „werldieden" van bovenstaande groote bedrijven die in meerderheid uit arbeiders-tjap wel bestaan. En dhn komen nog de honderduizenden Jav. vrouwen die allen kunnen batik-ken, en het ook *doen* voor tijdverdrijf en voor eigen kleedij — al laten ze dan het *verven* vaak aan bedrijven ad hoc over; en dan wel liefst aan vervenjen in de Vorstenlanden, wegens hun superieure blauw-en-bruinverfkunst—; waartoe niet alleen tai van desa- vrouwen behooren, maar voor alles de vrouwen van alien die zich p r i j a j i rekenen, of Jav. „aanzien-lijken”.

Dit een en ander in cijfers om te zetten, is echter voorsnog onmogelijk; we moeten ons voorloopig tevreden stellen met de straks gemaakte raming, dat er op Java en Madoera, blijkens den import van m o r i (Europ. batik- en tjap-katoen), 40 miljoen en *misschien* wel 50 miljoen kleedingstuk-ken met behulp van was vervaardigd word on; waar- van sarong's en hoofddoeken het leeuwendeel hebben, daarna volgen de k a l n s s p a n d j a n g (b 5 b 6 d o t a p i h), daarna do s l e n d a n g * s, en allerlaatst de k 6 m b f i n s.

9. *Verbreiding van het batikken buiten Java en Madoera.* Nergens in den Ned.-Ind. archipel komt batikken voor buiten Java en Madoera Niet op Bali, niet in de Lampong's, niet in Palembang, niet in Z.W. of Z.O. Borneo: alle toch gebieden die vroeger in nauw contact hebben gestaan tot resp. Oost-Java, Bantam, of Midden-Java. Zelfs op Java komt het tegenwoordig niet nicer in Bantam voor, waar het in de 18eeuw aan dekustnogieefde; inde Preanger komt het krachtig slechts voor in de buurt van Ta-sik malaja en Garoet, waar K. F. Hoile sinds ca. 1860 veel voor de verbreiding heeft gedaan; in de res. Batavia (het oudc Batavia + Kiawang) eigenlijk alleen te Batavia-zelf met omstreken; in Besoeki weuig. *Het batik-gebied is essentieel Midden-Java pluit Oost-Java.* Men zie Kaart I in Rouffaer & Juyn-boll voor de nadere localiseering in bepaald centra (en vergelijkte de voorgaande tabel).

Doch in Kaart II vindt men aldaar 60k het uitgestrekte gebied in Zuidoostelijk Voor-Indie, waar eveneens — zij het met somigie techniehe afwijkingen — mot was-behulp sinds ceuven her allerlic kleedijstukken worden vervaardigd; do *heele kust van Koroumdd*, met haar njeest Tamil-sprekende Ijcvolking, en eenigie zuideliko deelcn van hot Kling- of Kalingga-Jand jnet Teloegeoe-sprekendcn. Dit is historiehch on technisch gesprokci) zelf: J het klassieke land van massa-productio on massa-uitvoer — met name naar don Ind. Archipel — dor „Custelead-jes" of „goshiklerde kleodjes**", uit den tijd cl er O.-I. Compagnie, dor Port, *pintados* reeds in do 16e eeuw, d.w.z. van de met was-behulp verkregen katoenklec- (lijstukken, analoog aan do Jav. batik's. Do resul-taten van een onderzoek ad hoc over deze Koroman-delsch-Kling-gsche wasnijverheid, in 1900 en 1901 onder Jeiding van den Directeur van het Gouv.'s Museum to Madras, E. Thurston, gchouden, kan men vinden op. cit. p. 248 — 257; alsmede op p. 56 — 6J, en 39 ~ 07, do historische gegevens over die nijverheid van 1516 — 1901.

10. *Herkoms van het Jav. batikken.* Hot bovenstaande brengt vanzelf tot de vraag: is hot Jav. batikken oorepronkelijk; of aan anderen wcleor ont-leend? En dan natuurlijk ontleend aan diozelfdo Klingflcezen en Tamils, die, vanaf hot begin onzer jartelling tot ca. 1500 A°. D. niet ophielden hun

godsdienst, gewijdo taal, schrift, bouwkunst, en ver- dero Indische beschaving naar *t Oosten, en (via met name Maaulipatam, Palikat en Nagapatam) vooral naar Java over te brengen? Dat Dr. Brandes in 1887 het autochthone van het Jav. batikken buiten kijf achte (zie Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, 1889, p. 122 en 125), is to vergoelijken, omdat toen in ons land niemand zich meer bewust was van de Z.O. Dekhan'sche wasnijverheid, waarover onze eigen Koromandel-auteurs (vooral P. van der Burg in 1677) zoo nauwkeurig hadden verhaald; zie Rouf- faer in Bulletin Koi. Mus. no. 23 (1900), p. 1—2; en Rouffaer & Juynboll (1914), p. 397—00.

Wat nu zijn de getuigenissen over beide?

De oudste vermelding van het inlandsche woord „t o e l i s" = Jav. batik komt voor in een Soend. geschrift uit Zuid-Cheribon van 1440 Qaka = 1518 A. D. (zie R. & J. p. 410—14; en Plaat 81), samen met de Soend. namen van minstens 7 batikpatronen, waarvan thans nog 4 op Java leven, en met de voor Java ongehoorde xnaar voor Voor- Indie doodgewone bijzonderheid dat dit „schilderen (met was)" toen in Zuid-Cheribon in handen van mannen. De oudste vermelding van het Jav. woord batik in cen Ned. bron, is tot nog toe gevonden (door Dr. F. de Haan) in Dagh-Register 1640—1641 (Bat.-s Hage 1887), p. 234, waar onder de lading van een *lamboe* (zeilboot), van Batavia naar Manna (Bengkoelen) vortrekking dd. 8 April 1641, ook wordt genoemd: „2 p. (=pakken) sarassen batik", waarmede tevens, door die toevoeging van „sarasse" (Mai. srasah = veelkleurig), zeker is dat hier Koromandel-batik's beoeld werden. Do oudste vermelding van Jav. vrouwen die „schilderen" (versta: batikken) aan het hof van den Vorst van Mataram, is uit 1654 door Rycklof van Goens; de oudste na-dere beschrijving van zoo'n „geschildert cleetken" terzelfder plaatsie is reeds van 1622 en 1623 door Dr. H. de Haen, als zijnde „wit ende blauw**", dus cnkel primair geveerft met indigo op be was t katoen- doek (zie voor beide R. & J. p. 41416; en 272 — 273). De oudste gelijkstelling van beido termen op Java en over Javanen is van Chastelein, in zijn Memorice van 1705 „Invallence Gedagten enz." (zie onder). De oudste vermelding van s o g a „om do batiks bruijn te verwen", is van 1787, en nog wel uit Bantam, waar thans niet meer gebatikt wordt (zie Rouffaer, Voornaaste industrieen enz., 1904, p. 1G—17). De eerste ondubbelzinnigie mededeeling over batikaters, on ton minsto 2 barer producten, is van don landheer A. Teisseiro uit ca. 1790 en uit TnnggSran, waar hij bij zijn „Beschryving van een gedcelto dor Omme- en Bovcnlanden dozer Hoofd- stad [Batavia]* ook meldt: „Bezuiden en beoosten dit Marktvele [d.i. „Tangcrang"] woenen veelc Inlanders, die zig met den koophandel omeren, waar van do mceste Vrouwen de Doeken schilderen, welke onder hun *Batik* genoemd woixton, tot hoofd-doeken voor Mans, en sluiers [versta: slendang's] voor do Vrouwen" (Verh. Bat. Gen. VI, 1792, p. 86). De oudste nauwkeurigie beschrijving van het Jav. batikken is ten slotto van Raffles (History of Java, I, p. 168—171), die, blijkens gegevens in dien tekst, haar gekregen had van zijn vriend den Regent van Semarang. Do oudsto poging om *Europe-made Cloths of tho Javanese patterns" to introduceer on op do Batavia-inarkt is van dienzelfden Raffles, on uit eind 1812 (verg. zijn schrijven aan Ramsay, Secretary to the E. I. C., dd. 8 Jan. 1813, in de "Me-moir" van zijn weduwo, London 1830, p. 186); on do cerate veiling van zulke Eng. fabriolcs-namaak had

daar inderdaad plaats op 15 Febr. 1815 (zie de advertentie van 24 Dec. 1814 in de Java Gov. Gaz.).

Tegenover deze gegevens, die met 1518 dus beginnen, en nog wel met een zeer on- J avaansche bijzonderheid — het batikken in Zuid-Cheribon in handen van mannen, niet van vrouwen —, staat het overweldigend feit dat dadelijk van de eerste komst der Portugeezen in Voor-Indië (1498) af, de kust van Kling-Koromandel, met Palikat als centrum van uitvoer, de streek was van grooten export der daar vervaardigde „geschilderde doeken van ka-toen”, d.w.z. van met was-behulp vervaardigde k a l e k a t. Een eerste-rangs-bron van Port, zijde uit 1516 (Barbosa; zie dezen naam) ge- tuigt dit, en vertelt er bij dat deze veel waard waren in „Malaka, Pegoe en Sumatra”; terwijl, blijkens de eerste twee con tract en door de Portugeezen met Banda in 1522 en 1523 gesloten, dezen daar toen- ma&ls als ruigeld voor speerjnen uitsluitend ge- bruikten allerlei Voorindische kleedjes, herkenbaar door de namen als grootendeels fijingeweven Ben- gaalsche en Guzeratsche st of fen, deels zijden en bed rukt-katoenen Cambay-stoffen (deze laatste de „t u r i a s”), maar nog wel ge&in beschilderde Koro- mandel-doeken (zie voor beide R. & J. p. 397 en 417). Doch reeds in 1595 — temggaande tot ± 1588 of vroeger — vertelt Linschoten in Cap. 20 van zijn Itinerario, hoe op Java Major aller66rst geimport eerd werden „*Sarasses de Gdbares*, ende geschilderde Tapen van S. Thomas, van 5. ellen”, d.i. zoo goed als zeker: suras ah's k b a r, en gewis: „ge- Bchilderde” t a p i h's, alle van S. Thome (= Me- liapor = Madras), en alle 5 oude Amst. el = ca. 3.40 M. lang, dus: ruime k a i n's p a n d j a n g. En dan komt in IG03 de niet boog genoeg te schatten Memorie van een anonymus (den fiscaal Com. Stalpaert van der Wiele?), eene „Informatio” om- trent den handel van Voor-Indië op Oost-Indië in den ruimsten zin, waarbij de overmachtige import van Voor-Indische wigeweven, effen-gekleurde, bedrukte, en beschilderde katoendoeken in de Mo- lukken en onze verdere Oost met naam en toenaam wordt beschreven (zie in overzicht De Jonge, Op- komst, III, 1865, p. 147—163; en volledig, met noten, in Rouffaer & Juynboll, Bijlage III).

Pas tegen ca. 1700 gaat deze overmacht van Voor-Indië over Oost-Indië ten aanzien der kleedijstoffen tanen, en daarmee tevens de overmacht der Koromandel-batik's op de Java-batik's in Java-zelf. Hier valt de merkwaardige passus van Chastelein uit J 705, en voor geheel Java geldend, waarin hij vertelt dat „het Javaanse geweeft bestaat in korte slegte lywaten”⁵⁸, waarmee de O. I. Comp, slechts weinig handel kon drijven, doch „van welke haar Javaans geweeft zij (n.l. de Javanen) een gedcelte van de fijnste soort op haare wijze schild eren ge- naamt Batex oft (sic) Selindangs”, alsmede dat toen „de armoede de ware oorsake [was] dat de vertier der fijnste Kust en Souratse kleeden (dus: Koromandel- en Cambay-kleedjes) dagelijc de- clineert” (zie dezen tekst het eeret, doch corrupt, afgedrukt in Tijdschr. Bat. Gen. III, 1855, p. 99; daarna ndg corrupter bij Faes, Gesch. partic. land* bezit, I, 1893, p. 254; verbeterd in Rouffaer, Voorn. industr. 1904, p. 3). Ook uit andere gegevens blijkt, dat in de 18e eeuw — vermoedelijk zelfs in de eerste helft, tijdens ELartasoera als rijkszetel van het nog onverdeelde Mataramsche Vorstenrijk — de batik- kuuBt op Java zich ontwikkeld heeft, allereerst en alleenste aan dat hof; z66zeer, dat we eindelijk met de Solosche Oendang-Oendang van reap. 2 April

1769 en 5 Febr. 1784 vasten historischen grond onder de voeten krijgen, en kunnen zeggen: dat toenmaals de batik-patronen s a w a t, paran g r o e s a k, m o d a n g, tjoe mfingkirang, o e d a n r i - r i s, en toempal de 6 meest gewijde, immers aan den Vorst en zijn naaste familie voorbehouden patronen waren, die dus reeds een heele historische ontwikkel- Achter zich hadden (zie R. & J., 1914, p. 436—444).

Gaan we echter terug voor 1518 op Java, met het bovengenoemd oudste gedateerde gegeven van dat jaar uit Zuid-Cheribon, dan kunnen we slechts uit ongedateerde litteraire bronnen, die meest alle, zoo niet voor het eerst geschreven, dan toch pas definitief geredigeerd zijn in de 16e eeuw, waarschijnlijk- heid krijgen, dat het batikken reeds in Oost-Java (het gebied Pasoeroean-Soerabaja-KSdiri van thans) bestond in ca. 1275 A. D., en wel speciaal in het patroon grin g s i n g, hetwelk de heele Madja- pahit-periode(1278—1518; of nog later ?) beheerscht schijnt te hebben, al dan niet met wajang-figuren gemengd die hun eigen taal spraken voor de Jav. goede verstaanders (verg. ibid. p. 429—36).

Dit alles blijft op Java echter in hoflucht rond- waren, van den prilsten aan vang (voor zoo ver wo dien na kunnen gaan), tot op ca. 1850. Het blijft b a t i k - k u n s t, aan de hoven, in de regents- huizen, in de diverse prijaai- woningen, met voor- liefde door vrouwen als sier- en nuttigheids-kunst beoefend. Doch n i j v e r h e d i n g, in handen van ten deele mannen, met industrieele bedieling van productie en export, onder Inlandsche, Chineesche en Arabische „bazen”, en Indo-Europ. dames, werd het op Java nimmer v66r 1850, toen hier het tjap'pen en de produotie in het groot begon : terwijl daaren tegen reeds minstens drie eeuwen daarvoorde Kling-Koro- mandel- wasschilderkunst dat industrieele Bland- punt had bereikt.

Het zou dus onlogisch zijn de mogelijkheid te onderstellen, dat het batikken op Java originel kan wezen, overgebracht naar de Klingsche kust, on dhdz zoo reusachtig ontwikkeld v66r 1500; hoogst onaannemelijk is ook, dat dn op die kust dn op Java het was-afdekkings- idee wpontaan en ondrfling onafhankelijk ontstaan zou zijn, waar toch Java z66 ontzaglijk veel aan Voor-Indië, cn speciaal aan Z.O. Voor-Indië te danken heeft. Maar volkomen logisch, en — behoudens strong historisch tegen - bewijs — allereerst aannemelijk is: dat het gebi, uik van was als dekmiddel voor daama te vervon katoendoek door Hindoe-emigranten uit Zuidoost- Dekhan tijdens den opbloeit van Oost-Java, zeg circa 1000 A⁰. D. tijdens Vorst Eriangga, werd overgebracht ;hier als „uithetische kunat” steeds bleef in de „hoogere kringen” : mot het technisch-dood- een voudige Jav. patroon g r i n g s i n g — een was-kringetje plus een wasdruppel in midden, met eene fijne tjaning op fijne m o r i neergetee- kend — combineerde het in die tijden juist ook zich machtig ontwikkelende wajangpop-idee; met het veldwinnen en dan oppermachtig worden van den Islam, puriteinsch begon te worden en de wajang- figuren ging uithannen op kleedij van aanzienlijken, maar in de plaats daarvan al grager geometrische patronen (als de 6 bovengenoemde) voor versiering ging toepassen, deels ook bloemmotieven, zoodat het antieke patroon g r i n g s i n g op den achter- grond raakte, maar het eenigszins analoge Hindoe- jav. k a w o e n g -patroon en vogue kwam en bleef; totdat eindelijk in ca. 1850 de technisch-oecono- mische revolutie kwam door het — 66k uit Voor-

Indie, en waarschijnlijk allereerst te Soerabaja of Semarang, overgenomene — tjap*pen; waarna in ca. 1900 begon do technisch-coloristische revolutie door de Duitse kunstmatig kleurstoffen.

Alle pogingen tot nog toe aangewend om het oorspronkelijk karakter van het Jav. batikken aan- nemelijk te maken op grond van: 1°. het over geheel Ned.-Indie, en daarbuiten tot in Turkestan, China, Japan, Filippijnen, verbreid afbindings- of i k a t - proccdd voor witte weefgaren; 2°. het in verschil- londe O.-I. eilanden nog hier en daar levende afdek- proccdd6 van geweven wit katoen met plaatselijk opnaaien van stukjes bamboe, schors, taai blad en dgl., en daarna verven : 3°. bet in Voor-Indie wijd en zijd verbreide, ook in Japan en China voor- komende, en o.a. ook op Java door Voorindiers overgebrachte p l a n g i - proccdd6 (alias b a n d h a - n a - proccdd6); 4°. het op Java, en speciaal in de Vorstenlanden, bestaende k a i n - k Smbangan- proccdd, zoo te zeggen een veredeld on aristokra- tisch p l o a n g i - proccdd6; 5°. het bier en daar voor- komen van Jav. batikken bij wat vrouwen op Pa- lembang, in Atjeh] , misschien ook wel op Borneo, in welk men — indien men maar in de gelegenheid kon geweest zijn zulks te onderzoeken — wel zeker Jav. geïmmigreerde vrouwen zou hebben ontmoet; 6°. het hier en daar voorkomen van een schijnbaar autochtoon batik-besef buiten Java en Z.O. Dekhan, n.l. bij een enkelen wilden st am op het eiland Mindanao — met name de Manobo's aan de Sarangani-baai in't Zuiden, waarvan men merkwaar- dige staaltjes kan zien in het Philippine Museum to Manila : — al deze pogingen, waarvan de heer J. A. Loeb& Jr. de kampioen is geweest in zijn „Beschrijving van Ind. kunstnijverheid, No. V" (1914), behandelend de „Textiële versieringen in Ned.-Indië", verzwakken *dize* tegenstrijdigheid nie(: dat het batikken inderdaad op tai van Indi- f-chc eilanden allicht had *kunnen* bestaan, maar er toch *niet* bestaat; noch vroeger, voorzover thans bekend, ooit voorkwam. Slechts het sub 6° genoem- dc, waarvan allerverrassendste voorbeelden te Manila to zien zijn, met goeddo bijschriften, zou een 66rste begin van bewijs kunnen zijn voor een oeroud, prae-Hindoesch batikken op Java, in den zin van Dr. Brandes weleer. Doch wie kent don weg, waarlangs willicht dat was-gebruik aan dion Mano- bo-stam overzeo gebracht is geworden? Een door zeeroof ge van gen Jav. vrouw zou daartoo voldoende zijn. Een vcrHchijnsel vormt hier nog allerminst bewijs.

Gewichtiger schijnt de mededeeling bij een chrio- tal schrijvers dor laatste jaren, van wie twee Japan- nora, dal niet alleen op dit oogeblik in China een was-afdoekkings-proccdd6 nog voortleef bij den voo- ger in Zuid-China mcor verbreidon, doch thans in do wilde berglanden van Szo-chuan (den bo ven loop dor Yang-tse) teruggedrongen Miao-tse stam, maar zoowaar in deChinesche literatuur der Sui-dynastie (581—017 A^o. D.) en T'ang-dynostio (618-906) dit proccde — waarbij dan do versiorde atof steeds zijde, doch geon katoen was — herhaaldolijk wordt

】) Voor sporadisch batik werk in do kota Pa- lembang, zie voor 1832 C. F. E. Praetorius in Do Indische Bij, I (1843), p. 397; en geheel aldus voor 1877 in Tijdschr. Nijv. on Landb. N.-I. XXIII (1879), p. 409. Voor sporadisch (dn *hoogst origineel*) batikwerk van een, wollaast zeker, J&v. vrouw te Koota Radja (?), zie Rouffair in Notulen Bat. Gen. 1900, p. LX—LXIV.

vermeld; ja, dat do Chineezen (waarschijnlijk via Korea, dio oude trait-d'union tusschen China en Japan) dit proccde6 v66r 700 overbrachten naar Japan, zoexlat thans in de oud-Japansche schat- kamer Shoso-in te Nara nog wandscheren voorkomen van ca. 750 A^o. D., waarop de versieringen onloochenbaar met was-behulp zijn aangebracht. Men zou intusschen lat er in Japan die proccde weer hebben laten varen. Vgl. O. Miinsterberg, Chinese- sche Kunstgeschiede (Esslingen), I (1910), p. 94 en 116-118; en II (1912), p. 391; en de opatellen van Dr. Kurokawa (in't Japansch) en Ryuzu Torii in het Jap.-Eng. tijdschrift The Kokka n° 12 (Sept. 1890) en n° 186 (Nov. 1905). Intusschen brengen noch Torii, noch zelfs Dr. Kurokawa (pers. meded. Dr. M. W. de Visser), laat staan Miinsterberg, uit de bedocle Chineseche bronnen der Sui- en T'ang- dynastien een enkele *bewijsplaat* te zake bij; zoodat de mededeeling in dit opzicht wel hoogst inte- ressant, maar allerminst afdoende is. Terwijl, wat in het bijzonder het feit van het was-afdoekkings- proccde der Miao-tse betreft, de beschrijving daar- van door Ryuzu Torii gegeven vrijwel oppervlakkig is, en bovendien ons de vraag op de lippen komt: kan niet de een of an der Chineseche koeli, met of zonder zijn in J a va opgedane vreu, bij terugkeer naar het Hemelsche rijk uit Java, dat Javaansche batikproccde6, dat bij do Miao-tse thans leeft, hebben geïmporteerd? Is het batikken wel niet in den aller- jongsten tijd (ca. 1898—1908) uit Java eerst overre- bracht naar artisen en jonge dames in Nederland, en van daar naar Duitschland en Zwitserland?

Zoolang voorts geen *oudere Voorindische* gegevens over het wasteeken-werk der Tamil's, en van Te- loeog- IGingaleezen aan het licht komen v66r 1500, blijft alles raadsel en raden ; en dit verkrijgen van meoerde zekerheid zal, wegens het weinig-zakelijk karakter der Voorindische literatuur, wel voors- hands, en misschien voorgoed, een vrome wensch blijven. Naast de zeer geringe mogelijkheid, dat Zuid-Voorindiers, Chineezon, en Javanen, het alle drie zelf hebben uitgevonden met was te werken — *niet* als true van een enkel handig persoon, maar als algemeen verf-proccdd6 —, staat de aannemelijkheid dat deze drie vollden, dio sinds ca. 400 A^o. D. in geregeld zeeverkeer zijn geweest (Zuidindie-West- java-Zuidchina, vice-versa) het van elkander hebben ovorgenomen in de een of and ere richting. En dan blijft voorloopig het allerwaarschijnlijkst: dat hot geboren word in Zuid-Indie, waar het tot grooten industriceloon bloci kwam reeds v66r 1500; onderwezon were! aan Java, waar het thans oconomisch bloeit; on rechtstreeks, (df via Java?) ook onderwe- zen were! aan China, waar hot sinds lang weer ver- vonden (behalvo dan bij do Miao-tse), evenzeer als in hot ten deze door China onderwczen Japan.

Dat inderdaad dit do meest waarschijnlijke gang van zaken is geweest voor Java-zolf, wordt onder- steund niet alleen door dat (tot nog toe oudste ge- dateerde) gegeven uit 1440 Qaka = 1518 A^o. D., hoe in Zuid-Cheribon toon het „t o e l i s" = ba- tikkon in handen was van manner), precies als in Voor-Indiesteds; maar toch ook weldoor de merk- waardig vondat van den heer C. M. Pleyte Wzn. in 1907 (zie Notulen Bat. Gen. 1908, p. 8), dat in de cenzamo desa Tjipari), in het district Djampang¹⁾

i) Tjipari — op blad 3 van den Atlas-Stemfoort & Ton Siethoff, 2en dr., 1905: "Pari" — ligt recht N. van do districts-hoofdplaats van Djampang Koelon, Tjitoeroeg; on eindje Z.O. van den weg

Koelon (beZ.W. Soekaboemi) bestaat: „oorspron- klijk, Preangrsch batik, aangebracht op eigen ge- weven katoen, boeh geheeten, vervaardigd van zelf gesponnen gare, kanteh. Sedert onheuglijke tijden worden deze toe?wan's, gelijk zij heten, aldaar ge- maakt; tot het aanbrengeen van de was (sic) ge- bniikt men niet het Jav. was-scheppertje, doch een bamboe-schrijffen van eigen viDding". Welnu.... deze „bamboe-schr ʒi pen", ter plaatse k a l a m ge- heeten (pers. meded. dd. 25 Sept. 1909 van den Heer Pleyte), lijkt op de Klingaleesch-Tamilsche a n a l o g e w a s t e k e n - p e n, waarvan men in Rouffaer & Juynboll, Plaat 74, diverse typen kan afgebeeld zien. Hier hebben de vrouwen eener afgelegen Soendaneesche kampong het oude Klingsch-Koromandelsche werktuigje ver- moedelijk bewaard; hoewel ernstig lokaal onderzoek nog zeer noodig blijft.

11. *Artistieke beteeenis van het Jav. batikken. Batik-patronen.* Vanzelf vloeit uit het bovenstaande de determinering weer voort der artistieke betee- kenis van het Jav. batikken.

Tegenover het Voorindisch k a l a m - k a r i of „pen- werk" (met was) in Zuidoost-Dekhan, heeft het Jav. batikken een groote originaliteit weten te bewaren; zoewel in zijn werktuigje, als in zijn kleu- renkeuze, zijn eigen vermethoden, zijn patronen, en zelfs in zijn fabriekmatige nijverheid. In dit alles is bet Jav. batikken aristokratisch gebleven, tegenover de ve61 sterker industrieel ontwikkelend van het Zuid-Dekhansche kalam-kari reeds in de 17e eeuw. In het kort zijn die scherpe verschillen de volgende: 1°; de Jav. tjai'ing is een verfijnd sier-werktuigje naast de grove en primitieve Voor- indischetrekpen (algemeen: k a l a m ; in — Tamil: t urikkai ; Teloegoe: k u n c h i n i) ; 2°; op Java batik de Vrouw, in Z.O.Dekhan is de Man de „was- schilder"; 3°; op Java bestonden (en ten deele bestaan ndg) diverse gewyde patronen hierbij, in Voor-Indie zoo ver bekend nimmer; 4°; het eerdst plaatselijk in ver ven van rood met Eehulp van aluin als roodbeits in een kokend kleurbad voor alle be- dekking met was, is een oude industriele true in Voor-Indie, doch bij batik's op Java zelfs nu nog onbekend, waar alle rood ver ving koud blijft ge- beuren ; 5°; zelfs waar op Java het batikken sinds ca. 1850 deels industrieel is gaan worden door de ontwikkeling van het l'japen, werkt de Jav. man met een sierlijke roodkoperen t j a p, in tegenstel- ling tot de veel minder verfijnde hand blokken in Voor-Indie (Tamil: a c h c h u ; Teloegoe: a c h u l u) ; 6°; op Java wordt st66ds aan weerszijden van het

dock analoog gewerkt, dus dubbelzijds, in Voor- Indie eigenlijk steeds cnerzijds, en slechts op ver- langen van een veeleischlienden kooper weerzijds; 7°; het kleuren- gamma in de typisch-Jav. batik's, de k a i n ' s s o g a n, heeft een eigen aristokratie van gloed en diepte, die door de veel meer opzich- tige Dekhan-waskledjcs nimmer wordt bereikt; 8°; de stijl der Jav. b a t i k ' s is v66r alles geome- trisch, aangevuld door bloem- en dier-motieven, die der Voorindische k a l a m k a r i ' s, v66r alles floristisch, aangevuld door geometrische motieven, doch zonder eigenlijk clier-motief; 9°; het menschen- motief komt nimmer op Voorindische kalamkari's voor, laat staan natuurlijk het wajang-type.

De sub 3° en 8° genoemde redenen bepalen, tevens de beteeenis der Jav. batik-patronen; ten minste vroeger in het gebeele Midden-Java tot ca. 1830, thans alleen nog aan de beide VorstenJandsche Hoven. Doch hie' in is een afslijting en verflauwing der grenzen gekomen, die niet is tegen te houden. Van de 6 hierv66r (sub 10)genoemde gewijde batik-patro- nen aan het Solo'sche hof in 1769 trekt men zich in de Gouvernementslanden niets meer aan ; alleen in de gala-kleedij der Regenten (vastgesteld in 1870 door Ind. Bijbl. 2308) leeft voor een enkel Vonste- lijk patroon, als met name paran groesak kltitk, dat begrip nog zwak ceremonieel voort. Doch van de circa 1000 (sic!) batik-patronen die bestonden en bestaan, en die alle een eigen Jav. naam hebben — een lijst van ruim 825 zie men in Rouffaer & Juynboll, 1914, p. 454—95, zoowel mogelijk met vermelding van eerste voorkomen, met o. a. afbeelding van 36 patronen reeds uit 1822 (Plaat 54-56); de afbeelding van ruim 200 inodeme patronen, geteekend door Pirngadie, vindt men bij Jasper & P., p. 117—226 —, geldt thans op Java buitei) de Vorstenlanden all66n nog maar do voorkeur wegens het fraaie, of het gemak, of de tijdelijke mode. Ook zie men bij R. & J., p. 496—518, de onderschei- ding tusschen een 6-tal categorieen van Jav. batik- patronen (weefpatronen: Koromandelsche schilder- motieven, en goudplegels; vlechtpatronen; Chince- sche motieven ; cn ccht-Javaansche batikmotieven); alsmede het historisch onderzoek naar deze laatste groep, met haar g r i n g s i n g e, k a w o c n g - > t o c m - p a l a, semen- of 8 a w a t, l a r, en para n g - r o C 8 a k-patroon, waarbij dit laatste en incest ge- wijde, historisch tovens het meest raadselachtige mag heeten. Bij Jasper & Pirngadie, p. 11J—151 vindt men uitvoerig de meer mod eme b a d j i -, t j 6 p l o k -, en g a n g o n g-patronen besproeiik, en naarpentekeningen van Pirngaxlie afgebeeld.

Bat overigens de artisticeit van het Jav. batikken van meer dan 66n kant wordt bedieigd, sprekt wel vanzelf. De oeconomische bedreiging door het tjap'pen, de techni«ch-coloris(isclie door de kunst- matige Westersche kleurstoffen, do ornamentale door het verzwakken van het h o) m a t -begrip bij de Javanen, de Europeesche door winstbejag, wan- Bmaak, en wanbeschaving ; i) —zij alien trachten, meestal vereenigd, iets nobels en moois neer te ha- len tot iets banaals en fabriekmatigs. Dwaasheid

】 Dat thans te PBkalongan in de aanzienlijko batikkerijen aldaar, gedreven door Indo-Europ. dames, het allenneest en allerstoutst „modern" gewerkt wordt, is bekend. — Gevraagd mag wor- den? of thans nog ergens op Javazulke zeldzamo batik's gemaakt worden als dat ouderwetsch- Cheribonsche, afgebeeld in kleuren bij R. & J. Plaat 71 (verg. Jasper & P. » p. 229 en Plaat 20)

vandaar naar Soekaboemi. Wonderlijk blijft, dal de Hr. Pleyte in 1912 dit zoo geheel anders ver- haalt, en zijn mededeeliingen van 19 Aug. 1907 (p. 81) en 13 Jan. 1908 (p. 8; Notulen B. G.) ver- zegg; in 1912 heet bij hem het werktuigje „een in den vorm van een Chineesch pensel gedraaid, aan een bamboenaald bevestigd lapje" ; * de ge- bruikte substantie geen „was", maar „meel van met suikerwater tot een stijve brij ge- roerd (Ini. nijverheid op West-Java, II, 1912, p. 89) ; terwijl geheel andere kampong-namen worden genoemd! Of heeft men hier inderdaad met twee systemen te doen, in Zuid-Banlam, en in Z. W. Preanger? Dit is niet duidelijk. Een af- beelding van zoo'n „met k6tan -pap (sic) beteekend d'ek" uit de bovenvermelde kampong Tjipari vindt men bij Loebdr, Textiele versieringen, 1914, P

zou hot echter zijn dat fabriekmatige te willen uit-ste industrieën ini. bevolking Java en Mad., *s-Grav. bannen; het is er nu eenmaal, om men moet er ern- stig 1904, p. 15—31; J. E. Jasper, Jav. batikmotieven. Het rekening mee houden. Doch het blijve beperkt tot zijn Daghot, I, 1905—6, p. 335—343; G. P. Rouff- faer, eigen sfeer: het goedkoop en massalo. Voor Java, dat Batikarbeiten, in Fihrcr Nied.-Ind. Kunst- Ausstell- zich als geheel nu niet zoo bijstort verhe- gen mag in Krefeld 1900, p. 40 — ; P. J. Veth, Java, 20^e druk originaliteit, moot met grooto zorg door do beste bewerkd door Joh. F. Snelleman en J. F. Nierneyer, IV, inheemsche en uitheemsche intellectelen ge- waakt, dat 1907, p. 265—268; J. A. Loc- b&r Jr., Textile de kunst in het Jav. batilckon krachtig in jeve blijve! Verziourings-techniken, II—III, in Textile Kunst und Industrie, Oct. & Nov. 1908, p. 441—49 en 489—95; Dr. R. Zeller, Ueber die Batiksammlung des Berner Museums (in Jahres- bericht des historischen Museums in Bern pro 1907, Bern 1908, p. 61—78); K. Schmidt, Die Batikkunst, Stuttgart 1909; [H. E. Steinmetz], Overzicht ge- westelijke onderzoeken ini. handel en amratelakagn rkanipoen anyoga, etc. Samarang, G. C. T. niverheid (Java en Mad.), I, Batavia 1909, p. 105—112; van Dorp. 1872 (Jav. geschriftje, waarschijnlyk bezorgd C. M. Pleyte, Het oud-Soendasche batikken, in zijn; De door F. L. Winter te Solo; herdrukt in 1884—); J. L. Rovers, ini. niverheid in West-Java, 2e Stuk, Batavia 1912, p. Bijdrage kennis Ini. katoen-industrio op Java, Tijdsch. 87—90; G. P. Rouffaer, & Dr. H. H. Juyn- boll, De Nijv. on Landb. N.J. XVIII (1873), p. 411—430 (over het Batik-kunst in Ned.-Indie en haar ge- schiedenis, Utrecht stempeldrukken op Java); P. J. Veth, Java, I, 1875, p. 1914 (afl. 1—4 : te Haarlem reeds verschenen in reap. 541—542 (deels naar Rovers) ; S. C. I. W. van 1900, '01, '04, '05; de geehele tekst afgesloten Nov. 1905; Musschenbroek, lets over de inlandsche wijze van Holl, en Duitsche tekst, met 100 Platen) ; J. A. Loebdr katoenverven enz., Leiden 1877 (verdienstlyk Jr. Textiele versie- ringen in Ned. Indie (uitgave bewerking, met vertaling, der Sôrat van 1872); Catalogus Koloniaal Instituut, Amsterdam 1914 (hierin p. 17—0 over batikken, en p. 41—5 over de nabootsingen daarvan Leiden 1883, Groep II, p. 33—34 (door Veth), p. 228— : geill.); J. E. Jasper en Mas Pimgadie, De ini. kunst-nij- 233 (door Van Musschenbroek); P. F. Abell, Bijdrage Ini- verheid in Ned.-Indie, III. De batikkunst, 's-Grav. 1916 kunst niverheid Midden-Java, Tijdschr. Nijv. en Landb. (zeer rijk geillustreerd) <J. A. Loeb & r Jr., In- dische N.-I. XXXV (1887), p. G—18; P. H. van dor Kemp stofversiering (in De Gids, Sept. 1916, p. 545—557; Resume gewest. rapporten kunstniver- heid N.-I., Bataviâ bespreking van voorgaand. werk). Batavia 1889; Ketranganja bikin kain batik, Semarang, Gebr. G. P. R. (Sept. 1916)

Jansz, 1891 (Maï. vertaling dor 86rat van 1872); J. V. J. BATIN. Oudste immigranten bevolking in Djam- bi. Baak, Nota e] z., Tijd- 如 hl. Nijv. en L- indb. N. Zij zijn aan te merken als de eerste over- heerschers van I.XLIV (1892), p. 32G—330; H. N. Kiliaan, In- hot binnenland. Do Batinbevolking komt in hoofdzaak Sarolangoen, in Batin XXIV di oclovo van do controle- afd. 故". T'm- b'si en in do landschappon Batin V, Batin Gedang en Batin Pengambang van do controle- afdeling IX en Loewag (Batin) XVI van de controle- afdeling Bangko. Bij de onderverping van Djambi aan ons ge- zag vond mon bij hon de volgende hoofden: le den tngganai (hot familiehoofd), 2e den toewo k616boe (het kamponghoofd, verkozen door de tngganais), 3e den Batin (hot docsoonhoofd gekozen door de toewo k616boe on do oudstun, uit do erfgenamen) met den algomconen tit el van Rio, mot of zoudor achter- voegscls, 4o don djSngang (belastinggaarder, on ten slotto steelhouder van den Vorst), 5e den Radjo (don Vorst of eon zjnor bloedverwanten.

Literatuur: T. A. G. dl. XXI (1904) p. 973, XXII (1905) p. 331; Tijdschr. B. B. XXX (1906) p. 1.

BATIN. In de Lampongs eon titol, die hoofdon in hot algomeen aanduidt. Hot woord betekent eigen- lijk „rijk" en is dus als titel to vergelijken met het Maleische orangkaja. Eon vorgadering van de batins werd vroeger in do Lampongs parabat in go- noemd, wat door verbastering werd pratun, thans do benaming van do rechtbanken in de Lampongs.

BATIPOEH. Landschap bestaande uit Batipoeh di Atas on Batipoeh di Barooh, benoorden het meet van Singkarak (Suin. Westik.) Vroeger eon regentschap; het bohoorde toen tot do afd. co ling Again, doch is in 18G5 vorconigd mot- do X Koto tot een afzon- derlyk afdceling (zio PADANG BAND JANG). Hot landschap was in vroeger eouwen zeer bekend als woonplaats van don Toean Gadang of „Tjigor van Batipoeh", eon waardighoid ingesteld naast die der vier rijksgrootten van don Radjo Pagar Roejoong

(L. C. Westenenk, De Minangkabausche Nagari, Meded. Enc. Bur. VIII, 1915). Batipoeh is de kern van het bij de reorganisatie ter Sum. Westik, van 1913 gevormde district van dien naam, dat met het distr. Padang Pandjang do onderafd. Pad. Pandjang vormt. & T & C

BATIPOEH en PARIAMAN. Deze afd. van het gewest Sum. Westkust is bij de gewest. reorg. van 1913 (Ind. Stb. 321) gevormd uit de twee v66r dien bestaande afdelingen PARIAMAN (benedenlanden) en Batipoeh X Koto (bovenlanden); als standpl. van den Ass. Res. is Padang Pandjang aangewezen. De afd. is verdeeld in twee onderafd.: Padang Pandjang en PARIAMAN (zie aid.). Zij had in 1913 een bevolking van ± 180.000 zielen. A. -

BATIPOEH X KOTO. Zie JBATIPOEH en PADANG PANDJANG. 四 七

BATJAN. Sultanaat, behorende tot de residentie Ternate en onderhoorigheden en bestaande uit een groep van een 80 tai eilanden, eilandjes en rotsen, gelegen westen het zuidelijk schiereiland van Halmaheira en daarvan gescheiden door straat Patientie. De voornaamste eilanden zijn: Batjan of Seki. Kasiroeta of groot Tawali, Mandioli, Obit of Batang Iobang, Lata-Lata Besar en Ketjil.

In het gebied van het sultanaat ligt besloten een stuk rechtstreeks bestuurd gebied: het terrein van het fort Barneveld en de Christen kampong Laboeha met daartoe behorende gronden op het hoofdeiland Batjan. Het fort Barneveld huisvest geen troepen meer, doch nog slechts de te Laboeha gestationeerde gewapende poitiedienaren.

De oppervlakte van het gebied van het sultanaat is volgens de marinekaart van den Molukscher Archipel 332150 H.A. of 60.3 G.M².

Volgens een in het laatst van 1909 gehouden telling bedroeg de bevolking van het Sultanaat 9021 zielen, verdeeld als volgt: hoofdeiland Batjan 1666, Obit 1044, Kasiroeta 435, Babi 307, Waindi 119, Mandioli 104, overige kleine eilanden samen 826. De bevolking is hoofdzakelyk een vlotende. Eigen- lijke Batjanners waren er slechts ± 1300. Overigens bestond de bevolking uit Ternatansen, Tidoreezen, Boetonners, Badjoreezen, Talauereezen en Javanen. De Sultans- onderhoorigen zijn naar hun stand ver- deeld in 1°. een soort adel, n.l. verwanten van den besturende Sultan, die den tit el van "Danau" voeren en aanverwanten van vroegere sultans, die zich met vrouwen uit het volk vermengd hebben en „Ompoe" genoemd worden; 2°. districtshoofden of Boboto^h, die de titels voeren van Kimelaha of Ngofamangira; 3°. anak bala, de leden der volksklasse.

De bosschen in het Sultanaat zijn rijk aan damar en andere gommen. De damarcomplexen zijn in het bezit van den Sultan of door dezen aan familie- leden als apanages afgestaan. De ingezamelde da- mar moet aan Sultan of apanagehouders tegen overeengekomen prijs afgecleverd worden. De Batjan Exploitatie Mij. (zie BATJAN EILAND) heeft zich de levering van de opbrengst dier damar complexen, voor zoover die niet reeds bij contract met den Sultan aan haar geleverd moest worden, tegen een vastgestelden prijs grotendeels weten te verzekeren door geldleeningen aan de apanagehouders. Voor zooveel dit mogelijk was, werd daaraan echter door het bestuur paal en perk gesteld. — In het algemeen is de Batjan Exploitatie My. in latere jaren wel eens een rem geweest voor den vooruitgang van het sultanaat, doordat bij het sluiten van het contract tusschen Maatschappij en Zelfbestuur te weinig rekening werd gehouden met de belangen van de

bevolking. Bij de wijziging en aanvulling van dat contract in 1910 kwam te dien aanzien verandering ten goede en kreeg o.a. de bevolking do beschikking over meer gronden voor de verwisseling en uitbrei- ding harer aanplantingen.

Het sultansbestuur wordt gevoerd door den sultan met zijne rijksgroten en dedistrictshoofden (Boba- to's) 7 in getal, waarvan den den titel kimelaha voert en de overigen ngofamangira heeten. Daar de dis- trikten geen gevestigde bevolking bezitten, wonen alle oostriktshoofden in kampong Moro en is de be- trekking vrijwel eene sinecure. Als een herinnering aan de vroegere grootheid van den sultan bestaat er nog een ngofamangira Ombi. (Zie OBI). Een klein corps 卍 boes, gekleed in lango gele kabaja . en zwarten hoofddoek, betreft de wacht bij do sultans woning en de sultans gevangenis en doet or- donnansdiensten.

De betrekkingen tusschen het sultanaat en de Regeering worden thans beheerscht door de door het Zelfbestuur op 8 Juni 1910 afgelegde Korte Ver- klaring. In dat zelfde jaar is ook orde gesteld op de financiën van het landschap. Alle inkomsten van het sultanaat komen sedert dat jaar in delandschaps- kas. Met het oog op het in elkander grijpen van de bestuursbelangen der landschappen Ternate, Tidore en Batjan in verband met het door elkander liggende grondgebieden, werden voorts de landschaps- kassen der drie sultanaat tot geen gemeenschappe- lijke kas vereenigd. Het zelfbestuur van Batjan ontvangt uit die kas zijn „civiele 1 目 st".

Geschiedenis. Omtrentdenoorsprongderbc- woners en de oudste geschiedenis van hetsultanaat is zeer weinig bekend. De veronderstelling ligt voor de hand, dat evenals deTernatansen enTidoreezen ook de Batjanners van het moedereiland Halmaheira af- komstig zijn. Volgens de plaatselijke overlevering zou Bikoe, koning van Sigara (eiland Kasiroeta), op een reis door zijn gebied, in een bamboebosch 4 d taken- eieren gevonden hebben, waaruit de eerste koningen van Batjan, Ternate en Tidore geboren werden. Do koning van Batjan, als oudstgeborene, was de)oog- ste in rang. Deze overlevering, die door de Hull hob van Ternate en Tidore niet erkend wordt, wijkt eenigszins af van hetgeen Valentijn daarom rent vertelt.

Wanneer de verschillende nederzettingen in het sultanaat Batjan zich onder 66n hoofd verzaml- den, is niet bekend. Volgens Valentijn zouden de Batjanners in 1284 nog in het wildo geroofd hebben en omtrent 1322 hun eersten koning gc- kregen hebben, die zich Kolano Madóhc d. i. vorst van het einde (dcr Molukken) noemde en met Ternate en Tidore het Motiverbond sloot. De cerate, die in de geschiedenis op den voorgrond treedt, is Sida Hasan, die in 1343 na de verbreking van het Motiverbond, Tidore hielp Mukian aan den Terna- taaneken koning te ontrukken. Kort daarop wordt hij echter door Ternate gealagen en vlucht naar zijno bergen. AlH eerste mohamedaansche vorst, die den titel sultan aannam, wordt Zainalabidin in 1512 go- noemd. Zijn opvolger Bajang Skroelaa weerde in 1525 de Portugeezen uit zijn gebied. Deze vestigden zich in 1558 op het tegenwoordigo zuidlijke schiereiland van Batjan, dat toen, ook volgens Valentijn, nog een eiland op zich zelf was en Laboeha heette. Het noordelijke schiereiland was toen het eiland MBatjang (Valentijn noemt het Ombatjan), verbas- terd tot Batjan. (Zie BATJAN, eiland). Deze vestig- ing der Portugeezen geschiedde op verzoek van kampong Laboeha, die met haar hoofd, door Valen-

/ ~f ' / ' 5j' /

tijn medo als koning betiteld, door Nicolaas Nunges tot het christendom bekeerd was. Zij bouwden er een steenen vesting. Wanneer zij dat eiland wederom verlaten hebben blijkt niet. Vermoedelyk hebben zij zich later tot hunno in 1575 van Ternate naar Tido- ro verdreven landgenooten vereenigd. In elk geval was het fort in 1609 door Spanjaarden bezet, toen do Nederlandsche onderzeovoogd 8. J. Hoen het veroverde en het den naam Barneveld gaf. De be- zetting van Laboeha door de Portugeezen was voor den koning van Kasiroeta (Alwadin I) het sein om op het eiland 'MBatjang, vlak tegenover de Por- tugeescho versterking en aan de monding der Ama- sing rivier, eene nederzetting te vestigen, om de wes- terlingen bohoorlijk in het oog te houden. Zoo ont- stond do kampong Moro, die echter eerst onder Hol- landsch bestuur tot over de Amasing op Laboeha zich uitbreidde en ten slotte de zetel van den sultan werd.

De opvolgers van Zainalabidin waren Bajang Skroelaa, Alwadin I, Noer Salaat, Ali, Alwadin II, Melkidin of Moesom, Kaitjili Mansoor, Hajatoedin Sjah Poetra Comabee, Mohamad Sadik Sjah en Mohamad Ocsman Sjah.

Door do verovering van het fort in. 1609 waren de Hollanders feitelyk de meesters van het eiland Laboeha geworden, maar dat word hun betwist door sultan Noer Salaat, die in 1627 met Laboehareezen en Spanjaarden een complot smeedde tot verjaging der Hollanders, welk plan echter mislukte en den Laboehareeschen bchamel het leven kostte. Sultan Ali gaf in 1653 aan Arnold de Vlaming vergunning tot uitroeiing der specerijboomen in zijn gebied. De opvolger van Ali, Alwadin regeerde van 1660 tot 1706. Volgens Valentijn was deze een zeer laatund- kend vorst, die over wel 12000 onderdancn te be- schikken had, zijn vlag niet voor de edele Compagnie wilde strijken en aanapraken maakte op de noord- kust van Ceram en zelfs op eenige Papoesche eilan- den. Hij grondde zijno aanspraken op Ceram op de omstandigheid, dat in 1465 een zoon van den toomaligen koning van Batjan to Lissabatta orangkaja geweest was. Toen zijne rechten niet erkend werden, liet hij zijn kapitan laet 200 menschen van daar rooven. Do kapitan laet werd echter door den Am- bonschen Gouverneur ge van gen genomen en naar Jiatavia verbannen. De Batjansche kroniek spreekt niet van deze gevangenneming, maar laat hem een re is naar Mekka maken. Het was deze Alwadin, die de toen reeds ontvolkte Obi groep aan de Compagnio verkocht. (Zic OBI). Op het cinde zijner regeering brak een pokken- epidemio in Batjan uit, die wel tiintduizend slachtoffers innaakt. Zijn opvolger Melkidin of Mocsom vereregde het verval door Htreg- heid en wilkecur. Van nu af aan waren de sultans feitelyk slechts praalzuchtigo hoofdon van een en- kcle arinellyko kampong, wien alleen ter willc van do traditie nog hoegc er word bewezen. Do voorlaato sultan Mohamad Sadik Sjah regeerdo van 1862 tot 1889 en 8chafte in 1878 de slavernij in zyn gebied af. Na zijn dood werd het bestuur over het sultanaat •opgedragen aan den controleur der afdeeling en do •rijks grooten. Het Gouvernement dacht over eene opheffing van hot sultanaat. Do omstandigheid even wel, dat do sultan het eiland Batjan in 1881 voor 75 jaron in crfpacht had uitgegeven, on do geronen goschillen over do uitlcgging van enklo bepalingou van het orfpachtscontract dedon dat plan hangende blijven. Eerst in 1900 werd do 1/1 genwoordige sultan, Ocsman Sjah, oudate zoon van den vorigen sultan, •ala zoodanig verhoven. Het door dezen aangegane

politieke kontrakt werd in 1910 door de bekende „korte verklaring" vervangen.

Literatuur. Valentijn. Oud en nieuw Oost Indien. dl. 1. — P. Blecker. Reis door de IVimahassa en den Molukschen Archipel. Bat. 1856. — J. F. G. Bru. mund. Fragment mijner reizc doot de Molukko's. Bat. 1856. — P. v. d. Crab. De Moluksche eilanden. Bat. 1862. — H. A. Bernstein. Voorloepige mede- deelingen nopens reizen in den Molukschen Archipel. Bat. 1864. — M. E. F. Elout. Journaal eener reis en bezoek aan de Batjan eilanden. 1881. — Idem. lets over het rijk van Batjan. 1882. — Kol. Verslagen. _ Meded. Enc. Bureau 1911, afl. L, biz. 3.

BATJAN of SEKI. Eiland in de Moluksche zee tusschen 0° 17en 0° 55' Z.Br. en 127° 17en 127° 54' O.L. ten westen van het zuidelyk schiereiland van Halmahera, waarvan het door Straat Pantatie gescheiden is; het is 2366 K.M.². groot en het belang- rijkste van alle tot het gelijknamige sultanaaf be- hoorende eilanden.

Batjan is blykbaar ontstaan uit de — tamelyk recente — vereeniging van drie eilanden: het middelste, grootendeels uit oude leigesteenten bestaende, is het oudat en tevens het hoogst (de opgaven voor den G. Sibela loopen uiteen van 1900—2200 M); het noordelyke en het zuidoostelyke eiland zijn opge- bouwd uit jongo eruptiva, die door nog jongere sedimenten ten deele zijn overdekt. In het noordelyke. deel is echter ook graniet als ondergrond aange- troffen. Do drie gedeelten zijn duidel'k onderling afgescheiden door twee smalle alluviale strooken, die op diep-ingesneden baaien uitloopen: aan deze baaien zijn gelegen de dorpen Laboeha en Babang (in het westen, resp. oosten, der noordelyke strook) benevens Wajocawa en Songa (in het westen, resp. oosten, der zuidelyke strook). Over de bedoelde strooken loopen ook de eenige wegen, die op het eiland te vinden zijn. Laboeha is de hoofdplaats. De riviertjes zijn uit den aard der zaak van weinig be- lang. Genoemd kunnen worden: de Amasing, de Sajoang on'do Ajer besar in het noordelyke, de Bibi- noi en do Songa in het zuidelyke gedeelte. De voor- naamste j ong- vulkanische toppen zijn de Tepoek en de Sendapat (150 M). ten noorden, de Bibinoi (300 M.) ten zuidoosten van de Sibela.

Van mineralen zijn aangetroffen enkele bruin- koollagen van infourie kwaliteit en een geringe hoeveelhcid kopcr on goud.

De houvoels on bergen van het eiland zijn grootendeels bedokt met bosschen, die goed timmerhout leveren on ook rijk zijn aan damar en andere gom- men. Wildo notemuskaat en kruidnagelboomen ko- men ook hier evenals bijna overal in do Molukken voor. Mon treft er verder vrij belangryke klapper- aanplantingon aan langs de kusten en in het moo- rassige gcceleto ook sago- aanplantingen. Ook bamboe komt cr voor, maar slechts do kleinere soorten, die speciaal gobruikt worden voor de vervaardiging van manden. Rijst en tabak worden slechts voor eigen gobruik en dan nog in zeer onvoldoonda mate verbouwd. De fauna vorschilt niet van die der andero Moluksche eilandon (herton, wilde zwynen, papagaaien), behalve dat er nog — hoewel zeldzaam — een paradijsvogel (semeioptera Wallacei) voorkomt en do zwarto aap in groot aantal. De veestapel bestaando uit rundoren, goiten en paarden is niet noemenswaard. Do zecstraten Sambaki en Herborg, dio het oiland. Batjan van het eiland Kasiroeta scheidon, zijn ryk aan parolbanken, die echter niet naar bohooron worden geexploiteerd.

BATOE BATOE, ook wel PANINTJONG ge- naamd. go wen scht de betrokken gronden in erfpacht aan te vragen. De Hoofdkampong van het district Mario ri- awa (Celebes), uitvoer van copra to Poelau Teilo is 266 blangrijk geworden, gelegen nabij den zuidwestelijken oever van het meet vandat de Paketvaartbooten deze plaats, die een volkomen veilige anker- en aan- legplaats aan bicd t, in geregeldo vaart

BATOE BERTIKAM. (Doorstoken stcon). Onderaandoen. Vroe- ger worden ook de vogelst-grotten op het dezen naam is een. steen bekend, rustende op een hoopeiland Tollo verpacht, doch tegenwoordig heeft geen uitvoer kleinere steenen, die in zijn bovenste gedeelte een gat van belang van zwaluwnestjes meer plaat. Hout is vooral op heeft dat door en door loopt en er uitziet, alsof het door Tanah Masa en Tanah Bala in goede kwaliteiten voorhanden, een steek met een recht zwaard is ver- oorzaakt. Dezedoch de be volkin g wil nog geen voordeel zien in de exploitatie steenhoop ligt ruim een uur gaans Z.W. waarts van Fortervan, zoodat men voor Gouvernementsbouwwerken het hout Van der Capellen, en is beknd uit de legenden van, van Padang laat komen. Verschillende conces- sies tot Minangkabau. houtaankap zijn in den laatsten tijd aange- vraagd. In 1850 werd

BATOE BOEA. Berg op Bocroe, 1567 M. hoog, ende schoenerbrik "Dolin" naar deze eilanden gezonden om er de door do be volkin g als heilig beschouwd. Beschre- venorde te herstel- len, daar de bevolling verzet tegen het bestuur door K. Martin, Reisen i. d. Molukken, bl. 381— 384. had gepleegd. Sinds dien werd de orde niet verstoord; in 1913 BATOE BOELAT. Npgari in Lintau (zie aldaar), werden directe belastingen ingevoerd.

Sumatra's Westkust, 77 Do Batoe-eilanden vormen administratief een on-

BATOE BRAH of BOEAI KENJANGAN, marga met derafdeeling der afdeling Padang (met hoofdplaats Poelau- 6 doesoens en 1200 zielden — in Kroe; zie BLALAU. Tello, stnelplaats van een Civiel Gezagheb- ber) bestaando uit

BATOE EILANDEN. Een groep van 3 groote en 48 het district Poelau Batoe (Ind- Stb. 1913 no. 321). Ter kleine oilanden, behoorend tot de eilandereeks, die hoofdplaats en op Sigata zijn zendlingen, wier scholen bloeien. zich bewesten Sumatra, en in hoofdstrekkung even- Van de oorspronkelijke be volkin g der Batoe-eilanden is

wijdig aan zijn lengte-as, uitstrekt. Deze groep, door de een klein aantai over: de zoogenaamde Boe- loeoro-stammen. straat van Siberoet gescheiden van de Z.O.lijk gelegen Uit 6en dezer st amt de „radja" af, een waardigheid tot nu toe

Mentawai-eilanden, ligt tusschen 0° 10' N.B. en 0° 45' erfelijk geweest in de familie van het tegenwoordig Z.B., en 97° 50' en 98° 35' O.L. De drie hoofdeilanden districts-hoofd. Verder werden dezo eilanden van Nias uit

zijn Pini, Tanah Masa en Tanah Bala; zij zijn in herbevolkt (vgl. / het slot van: „De Inlandscho Bestuurschouffden binnenland weinig bekend en slechts aan de kuststreken ter ■ Sum. W. K. ' '. Koloniaal Tijdschrift 1913 no. 6/ . ' De

bevolkt, waar zich uitgestrekte klappertuinen bevinden, belangrijkste plaatsen (eilanden) werden hier boven genoemd. Tanah Masa en Tanah Bala worden gescheiden door een : de voornaamste is de nette hoofdplaats, waar verscheidene rij

goed bevaarbare zecsraat, ruim 1 K.M. breed en 20 K.M. ke Chineezen en Mo- hammedanen wonen.

lang. Alle eilandjes in deze straat zijn evenals Tello en BATOE KAHOE. Gewoonlijk Piek van Tabanan genoemd, ver- : sclnndene andere kleinere eilandon, als Masin, hoogste top van het centrale bergland, 2370 M. hoog. Het is een

Ora- fia en Sigogolo, den en al klappertuin. Tello is het onwrczkame vulkaankegel, met een ruimen, naar het Z.O. wijd incest bevolkt ciland, bet heeft een oppervlakte van on geopenden top- krater, waaruit zich vroeger lavaatroomen

ge veer 10 vierk. K.M.; do hoof dpi. Poelau Tello ligt op hebben uitgestort.

(lit eiland; tot het Tello-groepje moeten veixler gecrckend BATOE LANTEH, een niet meer werkzame vul- kaan, worden: Marit, Lorang, Sipika, Pono en Sigata, welko ongoever 1800 M. hoog, in het westel'ke ge- deelte van

groep, gelegen ten W. van Tanah Masa's noord punt, mdt Soembawa. BATOE MBOELAN. Zie ALASLANDEN.

de cilanden Masa en Bai, die ten O. van Tanah Masa, s BATOE NA DOEA. District (koeria) van de N.punt liggen, de incest, welvarcnde der Batoe-eilanden BATOE NA DOEA. District (koeria) van de

zijn. Op Ta- nal)Masa loo)jt in de lengte-richtung van het onderafdeeling Angkola en Sapirokr der afdeling Padang eiland ecu rug, wals boogstc punt ongoever 250 M. is, Sidimpoean van do residence Tapanoeli, mot goli]l-naamige

Op Tanah Bala is een bodemverheffing tot ongoever 300 elistrictshoofdplaats, gelegen op korten afstand benoorden do M. en ook de eilanden van de Tello-groep heb- ben afdeelingshoofdplaats Padang Sidimpoean aan do weg naar

verheffingen tot ongev. 100 M. hoogte. De Ba- toe- Sapirokr.

cilanden hebben veel natuurschoon: heklero koraal- BATOE SANGKAR, Inlandsche naam van Fort , van Krahdren met fraaie sehclpen, zectuinen, stil- 1c dor Capollen, (zio aid.).

vaurgeulen tusschen de eilanden, en aan de west- schrcpc BATOE TARA (zwarto steen), een klein eilandje ton N. koraalriffen, waarop de zware deining don de rend brckct, van Lomblem, bij Junghuhn (Java III, 1231) Pooloo Komba

Oj)liot zuidelijkste eiland, Poelau Bod jo aan de straat van, genoemd, waarop een 550 M. hoog vulkaan, die dikwijls

Siberoet, , die allo stoomers ui Holland passeeren, Htaat schynt te werken (Tyd- schr. v. N. I. I. 1850, 87 en 153; Tijdschr. Aardr. Gen, 1891. 258; Jaarb. Mijnw. 1908, 364)-

cen hooge vuurtoron; ook Sigata is van een vuurtoron voorzicn. ----

Do Ba toe-eilanden zijn blangrijk geworden dooi, do BATOEANGOGES. Borgtop, zio CELEBES, (a. cultuur dor cocos, die cr welig tior. Voor con groot dec De Noordarm).

1 is de copra-handel in handen van do tal- rijkc De BATOEBARA. Strooingebied van de rivier van dion Chineezon, dio ter hoofdplaatla Poelau Tello on aan de naam, dio in twee hoofdarmen, — de Batoe- bara kanan en kusten dor andoro oilandon wonon, en van conigo kiri—in de Bataklanden ontspringt-, en ton N. van Asahan met

Mohanundaan gewordenii Batoeera, doordat deze twee categorieen de klappertuinen dor inlanders in panel weten con diopte van 3 M.en een breedte van 120 tot 150 M. in zco valt. Do breedore on diopre B.kiri behoort tot de bovaarbare con diopte van 3 M.en een breedte van 120 tot 150 M. in zco rivieren; tot Lalang heeft zij eene gomiddelde diepte van 3,5 M.,

Door hot vonnen van Inland- scho credietbanken zal aan tot Limau Kapas van 3 M. Zij kan tot 1', uur do bestaande minder gewenschte toestanden een oind worden gemaakt. Ook heeft het bestuur den Chineezoi), die onwettig gronden hadden „gkocht", in 1912 aangezegd des

roeiens voorbij Rawa bovaarbaar worden gemaakt voor prauwen van 20 kojang. Deze streken vormen eene onderafdeeling van de afd. Asahan v. h. Gt.

O. kust van Sumatra, met do hoofdplaats Laboean Roekoo, die ingesloten ligtusschen do onderafdeeling Padang en Bedagei der afdeeling Deli en Serdangten N. en de onderafdeeling Asahan der gelijlinaniige afdeeling ten Z. Zij omvat het stroomgebied van de riviertjes Pagoerawan, Balaban, Gamboes en Bale of Salem. Het eigenlijke Batoebara was een confederatie van vyf staatjes, tot 1884 onderhoorigheden van Siak: de Soekoes Tanah datar, Lima poeloeh, Lima laras, Pasisir en de kampong Bogah. Aan het hoofd staan soekoe-hoofden (datoe's), die onder zich toeng-kats hebben, over een of meer kampongs gesteld, door wier tussschenkomst alle bevelen aan de bevolking gegeven worden en die door sokongs worden bijgestaan. De landschappen Si Pa re-Pare en Pagoerawan, die vroeger onder Asahan stonden, en Tan-djoeng, behooren ook tot deze onderafdeeling en staan eveneens onder datoe's. Sedert 1888 en 1889 hebben de landschappen Tandjoeng kasau en Siantar, en sedert 1891 het Bataksche landschap Tanah Djawa het Nederl. oppergezag erkend, en zijn die streken voor zoover eerstgenoemd landschap betreft in 1907 bij de onderafdeeling Batoebara gevoegd, terwijl de beide andere landschappen vereenigd met nog eenige bewesten Batoebara gelegen Bataksche landschappen, sedert 1907 resp. 1912, de onderafdeeling Simeloengoen der afdeeling Simeloengoen en de Karolanden vormen. Zie De Scheemaker, Nota betreffende Batoebara. T. Bat. Gen. XVII (1869) biz. 461 vlg.; over de rivier Batoebara zie aldaar bl. 414.

BATOEDAA. District van de onderafdeeling Gorontalo der tot de Residentie Menado behoorende Assistent-Residentie van dien naam met 8 kampongs en ± 7500 zielen, onder een Marsaoleh (de districtshoofd) gesteund door een 2e districtshoofd (Walaapoeloe) met standplaats Isimoe.

BATOED AKA. 'Zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Posso der res. Menado, oinvalt een deel der Togian eil. (zie aldaar); bevolkingssterkte ± 2500 zielen.

BATOEDJADJAR. Artillerie-kampement op het westelijk deel van het plateau van Bandoeng, waar de artillerie van West-Java in den oostmoesson schietoefeningen houdt en waar de commissie van profneming is gevestigd.

BATOEGADJAH. Hoogte, waarop het residentiehuis te Ambon gelegen is. Batxje Gadjah was het buitenverblijf van den Gouverneur Adriaan van der Stel (1701—1706) en volgende gouverneurs (vgl.

P. H. van der Kemp. Het here tel van het Nederl. landsch gezag in de Molukken in 1817 (Bijdragen tot de T. L. en V. k. van N. L., deel 65 en 66, 1911).

BATOEGADJAH. Landsch&p, behoorende tot het district Tapoeng aan do Tapoeng Kiri, dat een deel is uitmaakt van het zelfbesturend landschap Siak (Gouv. Oostk. v. Sum.). De bevolking is verdeeld in 4 soekoe's, elk onder een panghocloe staan; de een dezer hoofden is tevens bandahara, die het landschap naar buiten vertegenwoordigt. Zie H. A. Hijmans van Anrooy, Tijdschr. v. h. Bat. Gen. XXX (1885) bl. 361. De gelijknamige hoofd-kampong is een klein plaatsje op een ongeveer 40 M. hoogen heuvel gelegen aan den rechteroever der Tapoeng kiri, die met de Tapoeng kaaon de Siak-rivier vormt, en zelfs bij lagen waterstand voor vaartuigen van 2% voet diepgang bereikbaar is. Zie J. A. van Rijn van Alkemade, T. A. G. He Serielle (1885) m. u. a. bl. 208.

BATOEHIDEUNG (= zwarte steen), noordelijke, smalle kam van het Hondje-gebergte, steil vertrijzend uit straat Soenda, bij Java's 3e Punt, hoogste top 274 M.

BATOEHIDEUNG LOR, hoofdplaats van het district Tjibaloeng, het zuidwesten der residentie Bantam op Java uitmakend. Het ligt op 155 M. hoogte aan den Oostvoet van het Hondj-gebergte (zie aldaar).

BATOEL. Naam gegeven aan het district Mandonoo, Oostkust van Celebes, behoorende tot het landschap Banggai.

BATOEKLIANG. Sasaksch district van de onderafdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok. De plaats van den zelfden naam ligt aan den grooten weg van Ampenan, aan de Westkust van Lombok, naar Laboean Hadjie, aan de Oostkust van dat eiland, en is bekend uit de Lombok-expeditie (zie LOMBOK). 4 . . .

BATOELAPA. Zelfbesturend landschap op Celebes, behoorende tot het voormalig bondgenootschap Masenrempoeloe, naar schatting groot 300 K.M², grenzende ten noorden aan Enrekang en Letta, ten oosten aan Kassa, ten zuiden aan Sawietto en ten westen aan straat Makasser. Het is verdeeld in de districten: Batoelappa; Talloempa-noewa, Patirowang en Pondjij; Tapporang; Wa-roe; Pasolengang; Baraba; Wietoeng; Boengieng, dat vroeger tot Sawietto behoorde, doch ongeveer een eeuw geleden aan Batoelappa werd afgestaand; en het vasalstaatje Lam pa. De voornaamste rivier is de Boengieng, een tak der Sadang, die in het gebergte van Toradja ontspringt en in de baai van Boengieng uitwaterd. Zij is tot ± 1% K.M. landwaarts in bevaarbaar voor inlandsche prauwen en tot Enrekang, op ongeveer 22% K.M. voor sampans. De andere waterjes, die alien ojd' den berg Tirasaontspringen, zijn van geen belang. Het terrein is zwaar bergachtig, alleen langs de kusten in ><<<■ nging vindt men een vrij groot vlak terrein. Jc voor naamste bergtoppen, ter hoogte van 470—1250 M. zijn Tirasa, Barokkoc, Tamattec, Pancnong, Ijanja, Doekalang, Parisi en Patoeinpoe. De bevolking, op ongeveer 3000 zielen geschat, is van Boegineesch ontsprong, doch weinig actief. De landbouw bestaat er vooral in teelt van djaengoeng, een weinig padi, aardvruchten, en aanplant van klappers en kemiri; ook wordt nog wat, tabak, indigo en langa verbouwd. De boschen Jeveren veel deugdzaam timmerhout. Do visscherij is van weinig beteekenis, evenals de nijverheid, die zich bepaalt tot het woen van grove doeken en het maken van inaties enz. van lontarbladeren. De handei is evencens gering en hoofdzakelijk ruilhandel; koffic wordt uit Letta en Toradja aangebracht (gemiddeld 180000 K.G.) en onder den naam van Boengieng-koffic naar Makasser uitgevoerd. Aan het hoofd van het bestuur staat eene vorstin, met den titel Aroeng, op voordracht van den rijksraud (hadat) benoemd en ontslagen, welke uit den Soelewatang en 2 Pabitjaras, (Ai-oo Lamp% beBtuurder van het vasalstaatje Matowa Kalaoe) bestaat. Mi ndere hoofden zijn galamngs, matowas en cljanjjangs, die door het kampongvolk gekozen en door den hadat aangesteld en ontslagen worden onder toezicht en goedkeuring der Eurdpeescho besturen-ae ambtenaren.

BATOELTJITJH. Riviertje op Borneo's Zuid-Oost-kust. Het stroomgebied vormde tot 1905 een zelfbesturend landschap van denzelfden naam. Zie ook TANAH BOEMBOE.

BATOEOEOTE. (Witte steen). Rivier op de west-

kust van Celebes, gransrivier tusschen Soppeng riad- ja en aan- en afgevoerd er wordt jaarlijks voor een waarde Maloese Tasi, en bij Oedjong Batoc-pooten zee vallende, van f 300.000 — aan landbouwproducten en van Een gelijknamige kampong ligt aan deze rivier. 175.000 — aan boschproducten te Batoeradia ver-

BATOER. District van de afdeeling en het regent-scheept. Do plaats is door goede, voor auto's berijdschap Bandjamegara van de residentie Banjoemas, met barc, landwegen verbonden met Palembang (196 gelijknamige districtshoofdplaats, aan den voet van den K.M.), Mocara Enim (89 K.M.), Mocara Doea (78 Goenoeng Petarangan. Het district vormt den uitersten K.M.) en Loebok Bat an g (13 K.M), terwijl de oosthoek van genoemd gewest. Onder zijne rechtstreeksche verbindingsweg met Martapoera merkwaardigheden behorehen het meertje Tela ga Dringoe, (aan de Komeringsrivier) eveneens op het punt staat de Soemoer Djolo Toendo (zie voor beide DIENG) en het voor autoverkeer te worden gecerd gemaakt. In 1857 beruchte Doodendal (Zie DOODENDAL). Van uit de bestond hier een militaire post (op een heuvel, dicht districtshoofdplaats Ba- toer, 1624 M. bo ven den by de tegenwoordige assistent-residentswoning), zeeapiegel gelegen, een wel- varend plaatsje, waar veel die echter in 1863 reeds werd ingetrokken : voor Chineezen govestigd zijn, die zich in hoofdzaak 1906 was het de standplaats van den controleur van bezighouden met het opkoo- pen en verwerken van Oganoeloe en Enim; de naam Batoe radja komt Javaansche tabak, leidt een goede weg naar het plateau van bij meer, dere doesoens in Palembang en Benkoelen het Dieng-gebergte, en daarom heeft het bezoek aan dat voor. 27 今 plateau meest- al van Batoer uit plaats. Behalve BATOERETNO. Zuidelijkste (Mangkoengegaranimlanische tabak, worden in het district Batoer ook veel sche) district van de onderafdeeling Wonogiri, af-Europeesche groenten gekweekt. Het district heeft eene deeling en residentie Soerakarta. Het district met opper-vlakte van 158 K.M.², en telde eind 1905 51 desa's gelijknamige hoofdplaats telt 5 onderdistricten, met 42.000 bew. w.o. 5 Europeanen en 700 Chineezen . met name Tirtomojo, BatoerCnd, Ngeromoko, Pratijsantoro en Giritronr en had cinde 1905 een

BATOER. Vulkaan in hetOostcn van Bali; verhoft zich, bcvolking van 110.000 zielen, waarvan 160 Chineee- 1500 M. hoog, ongevcer in het midden van een cenigszins zen. Het is het cenige district der residentie, dat elliptischen en geheel gesloten ringwal met asseii van 15 aan zee (den Indischen oceaan) grenst.

cn 10 K.M., waarvan het hoogste punt, 1660 M, in het BATOETOE. Naam op de Aroe-ellanden voor N.W. gelegen is. In de caldera ligt, ten O. van den *Ailuroides melanotis*, een Speelvogel; deze sobrt vulkaankegel, het vrij groote mcr Danau Jjatoer ; (lit wordt nergens anders gevonden ; op Nieuw-Guinea heeft een langgestreken tamed- Jijk oniegechnatigen vorm, en in Australie komen nog een paar andere soorten waarvan de N.Z. loopende grootste lengte 5 K.M. cn de voor. De spelvogels zijn naverwant met de paragraootsto breedte meer naar de zuidzijde min 2% K.M. dijsvogels : zij leven meer op den grand en bouwen bedraagt. Jde berg, die nog niet lang geleden (1905) een in den paartijd luthoven, die zij opsiern met allebei eruptie had, waarbij velo lavaslooiinen werden gevormd, blinkende of fraai gekleurde voorwerpen, a ls steen- heeft twee steile toppen, elk met een diepen krater. Er tjes, schelpjes etc. De naam is geluidsnabootsing. [jiggei] vrschillende dorpen langs het meer, in de eaklra Hij is van boven groen, met zwarten, bruinegelekten cn aan don ringwal ; de voornaanste zijn Bato(jr (met een bovenkon en geelbruine onderzijde) W

bekenden teipel) en Kintamani. De eerste boKlijging van BATOEOE-TOELIS, Kampong itabij Buitenzorg, den top Jjatoer had plaats in 1906 door W. O. J. waar men een beschreven steen in het Oud-Soen- dancesch vindt, Padjadjaran vermeldende en geda- teerd 1355 Qaka ; daarnaast een steen met afdruk- ken van twee voetzolen. Op eenigen afstand twee ruwe Polynesische beelden ; naar drie zyden verder de overblijfselen van d3o muren van Padjadjaran, o. a. te La wan g Gintoeng. Zie o. a. De Haan, Priangan LE (1911) p. 231 en 783 en Pleyte, Het jaartal op den Batoe-toelis nabij Buitenzorg, Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) p. 155—163 en 183—187.

BATOK. Een der jongero eruptiekgels, die zich uit de zandzeo van den Tengger (zie aklaar) ver- hclfen; do vorin is zeer rccglniatig, doch eigenaardig is dat op don top geen krater to' vinden is, maar al- len een onbeduindocle inzinking.

BATOK LAOET (IKAN). ZIE JUFFERVIS- SCHEN.

BATTAM. Zie BATAM (ARCHIPEL).

BAUD (GUILLAUME LOUIS). Geb. 27 Dec. 1801 te ^-Gravnage, trad in 1823 in Indischen dienst, waar hij als secretaris der residentie Kcdoe (1830), als resident van Kediri (1833) en van Seniarang (1838) en sedert 1841 als Dircteur dor cultures groote diensten aan den land. beweens. In 1845 ging hij met verlof naar Nederland en werd op 21 Nov. 1848 tot- Minister van Kolonien benoemd, doch legdo dit ambt reeds in Juni 1849 nedor, tengevolge van een vrschil van mcening tusschen hem en zijixe ambt- genooten over do gedragslijn, tegeuoover do Handel- maatschappij bij het vorstrykon van het consigiatie- contract te volgen. Niet lang na zyn aftreden als ili- nister word hij tot Staataraad in buitengewonen dienst benoemd. In 1867 word hij tot Kon. coluimis-

saris bij de Handelmaatschappij aangesteld, en bleef j 5 jaar als zoodanig werkzaam. Hij overleed te s-Gravenhage 5 Jan. 1891. Zie Guil. Louis Baud door I. H. D. Ixjvysohn Norman in Eigen Haard. 1891. bl. 694 vlg.

BAUD (JEAN CHRETIEN). Een der meest betcekenende Ncderl.-Indische staatslieden, die en als hoofd van het bestuur in Indie, en als Minister van Kolonien grooten invloed op het lot van Ncd.-Indie heeft uitgeoefend. Geboren te s-Gravenhage den 23 Oct. 1789 trad hij reeds in 1804 als cadet-summe-rair bij de marine in dienst, werd in 1810 tot waarnemend secretaris bij den benoemden G.-G. Janssens aangesteld en vertrok met dezen naar Java, waar hij in 1811 bij den burgerlijken dienst overging, en getuige was van de hervormingen, door Raffles en de C'om missaiissen - Generaal op Java ingevoerd. Als Algemeen Secretaris stond hij sedert 12 Jan. 1819 Van der Capellen ter zijde, doch werd reeds 23 Aug. 1821 als zoodanig op zijn verzoek ontslagen, daar hij naar Nederland wilde terugkeeren. Daar maakte hij zich o. a. verdienstelijk bij de oprichting der Ned. Handelmaatschappij, waarin hij, als lid en secretaris der commissie, aan het ontwerpen der „artikelen van overeenkomst" groot aandeel had (1824). Bij het oprichten van het Ministerie van Nationale Nijverheid, en Kolonien werd Baud in datzelfde jaar daarbij benoemd tot Directeur voor de zaken der O.-I. bezittingen, terwijl hij in 1825, toen het becheer der Marine bij dat Ministerie werd gevoegd, als Directeur voor de zaken van kolonien ook de West-Indische kolonien onder zijne leiding kreeg. Daar werkte hij samen met den Minister Elout, maar verleende ook na het aftreden van dezen bevondsman onder diens opvolgers zijn hulp tot de invoering van het cultuurstelsel van Van den Bosch. Toen deze naar het moederland wilde terugkeeren, viel de keuze des Konings op Baud, en werd hij uitgenoodigd. eene zending naar Ned.-Indie op zich te nemen, met het doel den Gouv.-Gen. de gelegenheid te geven spoedig naar Nederland terug te keeren. In afwachting van Konings nadere beschikking, zou hij het bestuur uit handen van Van den Bosch overnemen en inmiddek zorgen voor de ongekrenkte handhaving van de inrichtingen, door dezen tot stand gebracht. Baud verklaarde zich daartoe bereid gedurende een zeer korten en vooraf bepaalden tijd, die op hoogstens 2 jaar gesteld werd. Den 23 Jan 1833 trad hij op als Vice-President der Hooge Regeeriig, in welke betrekking hij de werkzaamheden vervulde, overeenkomende met die van eenen. Luitenant-Gouv.-Generaal: het bijwonen der vergaderingen van de Regeering, het bekleeden van het voorzitterschap, telkens waimeer de Gouv.-Gen niet t'xgenwoordig was, en eindelijk het voorbereiden der behoorlijke afdoening van alle zoogenaamde dagelijksche zaken, voor dat deze aan de beslissing van den Gouv.-Gen. werden onderworpen. Nadat Van den Bosch op 27 Juni 1833 de waardigheid van Conmissaris-Generaal had aanvaard, trad Baud den. 2en Juli a] s Gouvemcur-Generaal *ad interim* op, en stond als zoodanig eerst onder Van den Bosch, en later na diens veitrek (2 Febr. 1834) alleen aan het hoofd det* Indische Kegeering. Met getrouwheid volbracht hij de hem opgedragen taak. Zijn naan] is onafscheidelijk verbonden aan de consequente uitbreiding der grondbeginselen van het stelsel door Van den Bosch onderworpen, al liet hij geene gelegenheid voorbijgaan om de bezwaren, aan dat stelsel verbonden zooveel raogelijk te temperen.

Niettegenstaande den aandrang uit Nederland,

o. a. ook door Van den Bosch als Minister van Kolonien, aangewend om Baud over te halen zijn verblijf in Ned.-Indie te verlengen, wenschte deze niet langer aan het hoofd van het bestuur aldaar te staan, dan gedurende eenige maanden, die gevorderd mochten zijn om eencn opvolger de noodige inlichtingen te verschaffen. Als die opvolger werd, do Generaal De Eerens aangewezen, die echter aanvankelijk (sedert 5 Maart 1835) slechts als Luit-Gouv. -Generaal onder Baud werkzaam was, totdat deze den 29 Febr. 1836 het bewind nederlegde en naar Nederland terugkeerde. Daar werd. hem, die reeds spoedig na zijn terugkomst tot Staatsraad in buitengewonen dienst benoemd was (3 Oct. 1836), den 13 Juni 1838 zitting in den Raad v. State verleend, nadat hij reeds bij zijne benoeming tot Staatsraad in buitengew. dicnat in betrekking gesteld was tot den Minister, die verplicht was het ad vies van Baud in te winnen omtrent alle punten van koloniale wetgeving en algemeen bestuur, mitsgadei's omtrent alle verordeningen, voorschriften en bepalingen, rakende de algemeene koloniale belangen, voor zooverre die in het moederland een onderwerp van behandeling zouden uitmaken.

Tengevolge van de verwerping van het wetsvoorstel om op de overzeesche bezittingen ecne schuld te vestigen van / 56.000.000, verzocht V. d. Bosch zijn eervol ontslag, dat hem bij Kon. Besluit van 25 Dec. 1839 verleend werd, terwijl Baud bij datzelfde besluit met ingang van 1 Januari 1840 tot Minister van Kolonien(*interim* benoemd werd, wat gevolgd werd op 21 Juli 1840 door zyne benoeming tot Minister van Marine en van Kolonien, met ingang van 10 Aug. 1840, en na de afscheiding van Marine van dat Departement door zijne aanstelling tot Minister van Kolonien (23 Oct. 1841) met ingang van 1 Jan. 1841. In deze betrekkingen betoonde hij zich een bij uitstek bekwaam staatsman, die echter volstrekt vasthield aan het beginsel, dat de echnoofdigc regceering de eenige is, die past voor kolonien en overzeesche bezittingen, welke de hoofdstoffen in zich bevatten van een zelfstandig bestaan, terwijl naar zijne meening het verlies dier kolonien een dreigend gevaar werd, wanneer in deze de zoogen. constitutioneele begrippen heerschten en. aan die begrippen werd, toegestaan zich in de kolonien te doen gelden. Eenheid, in. beslissing en eenheid in uitvoering waren naar zijne overtuiging de hoofdverischelen van elk koloniaal regceeringsstelsel, waarop zoo min mogelijk inbreuk moest worden gemaakt. Aan den eencn kant koosterde hij dus de innige overtuiging, dat zoalng men de bestaande Aziatische vormcn van bestuur op Java wilde behouden en deze dieiistbaar maken aan de instandhouding van een stelsel van gedwongen arbeid, do eenige hefboom kon zijn alleenheersching, die men in geen opzicht verzwakken of verkorten moest. Doch daarentegen was hij vvenzcer overtuigd van de waarheid, dat ecnc autocratische regceering, om duurzaam te zijn, de driften en hartstochten aan banden moet weten te leggen van de ambtenaren, door haar als werktuigen gebruikt, behoorende de autocraat de groote macht, welke hij veiplicht was "P zijne,peurt aan zijne vele ondergeschikten af te] aan, wijselijk, ter voorkoming van misbruik, te omringen met eigenaardige waarborgen, welke eencvncd met het (autocratische) regceeringsstelsel in harmonio moesten zijn.

Vele en gewichtige maatregelen werden tijdens het Ministerie van Baud genomen. Wij noemen hier slechts de regeling van de betrekkingen tusschen de Regeering en do Handelmaatschappij door de zoogenaamde ConsignM,^, en Kapitalisatiecontracten

(Zie IANDELMAATSCHAPPIJ), de instelling dor : aangeduid iit de familie der *Stromateidae* behorende commissie tot ondoorkz dor remises, de regeling van do tot do Percesoccs. (zie VISSCHEN)."
 opleiding der ambtenaren voor Ned.-Indie (Zie BAWANG. District van do controle-afdeeling OPLEIDING VAN AMBTENAREN), de regeling van het Soonali, afdeeling en regentschap Batan^ van de Indische muntwezen (Zie MUNTVEEZEN), de residentie PekaTongan, met gelijknamige hoofd- plaats. verbetering in sommige Gouvs-cultures aange- bracht, en Het heeft een oppervlakte van ruim 1800 K² en heeft de terugtrekking van het Ned. gezag uit een groot gedeelte 3 onderdistricten met 54 desa's; het teld in 1905 ± van de Oostkust van Sumatra./Tengevolge van de politieke 35000 bewoners, waaronder een 20-tal Europeanen en gebeurtenissen van 1848 diehden die Ministerie, waartoe cen 60-tal Chincezen.
 Baud behoorde, den 15den Maart van dat jaar zijn ontslag in, dat den '25sten daaropvolgende verleend wercl. In 1850 werd Baud in het iioofdkiesdistrict Rotterdam tot lid der Tweede Kam er van de Staten-Generaal gekozen, en nam in September zitting. Toen Duyniaer v. Twist in 1850 werd aangezocht de betrekking van Gouv.- Generaal te bekleeden, bood Baud, die reeds herhaal- delijk tegen opdrijing on overdrijing van het cul- tuurstelsel had gewaarshuw, maar de vrees koos- terdc gedurende zijn langdurig bestuur wellicht niet genoeg in die richting gedaan te hebben, geheel be- langloos aan om den Gouv. - Generaal naar Indie te vergezelen, ten einde dozen bij zijn taak behulpzaam te zijn. (Zie nadere bijzonderheden bij P. A. v. d. Lith, Levensbericht van Mr. A. J. Duymaer Westgat van straat Madoera, tusschen 5° 34' en 5° 52' Van Twist, Lcvensber. Maatschapp. v. Letcrk. 1891 bl. 48 Z.B. en 112° 34' en 112° 44' O.L., behorende vlg.). Dit aanbod werd niet aangenomen. Baud blef lid administratief tot de residentie Soerabg.ja,waarvan het van de tweede Kamer tot Sept. 1858, en nam als zoodanig een controle-afdeeling uitmaakt, die uit een district met o. a. in hooge mate deel aan do schriftelijke en mondelinge 2 onderafdcelingen en 63 desa's bestaat. De controleur is behandelng van het Regie ient op het beleid der gevestigd op de hoofdplaats Sang- kapoera, welke plants Regeering, waarop hij grooten invloed uitoefende. Ook in een geregelde stoomvaartverbinding heeft, daar de andere opzichten zooftls door de oprichting van het Kon- stoomboten der Paketvaart van Soerabajo naar Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde te Delft Bandjermasin te aandoen. De kust van^het eiland is (thans te 'H-Gravenhage), en als voorzitter van de Commis- overal omgeven door een strandrif van meest 500 lot sic voor de emancipatie der slaven, toonde hij zyne grootc 1000 M. breedte. Het grootste deel van het ciland,dat belangstelling in koloniale aangelcgheden. 200K.M.²oppervlak- te heeft, wordt ingenomen door een Tonnccindic© ziekelijkheid dwong hem zijn ontslag als lid der Kamer te nemen; nog geen jaar daarna (27 J uni 1859) overleed hij.

J'chalvc enkele naamloozc artikelen in De Neder- landcr, verschenen van de hand van Baud cene brochure : Het ontslag van J. D. Kruseman als Dir.-gen. van financien in N.-Ijndiï, *s-Hagc J 848, en in de Bijdr. t. I. 1. en vlk. dan cen der Javaansche krateren, voor zoover die DI. I (J853) twee opstellen: Pa- kumbang in 1811 en 1812, gemoten zijn. Diepe enge ravijnen loopen tusschen de en de zeer belangrijke Proevti cencr geschiedenis van den talrijke ribben van het gebergte, waarop vele voortoppen handel en niet verbruik van opium in N.-I., en in hetzelfde staan. Het is grootendeels met bosch en kreupelhout Tijd- sclirilt, N. volgr. DI. III (1860) De Bandjormasnisoho begroeid ; cp de hoogere deelen zijn nog zwarc af. <4iuwclijkheid. Zie over Baud : JeanChrctic>Baud wouden, maar in 't algemeen is het bosch licht, cen geschetst cloor Nr. P. Mijcr, Utr. J878, en v. Rhede y_-(I. govolg van den rooibouw ; waar deo goregd gedreven wordt, liggen de velden acht jaar braak, na e6n Kloot, De Gouvs.-Gcn, ^-Grav. IgOl/

BAVIAAN (ZWARTE). *Cynopithecus nij'er* Desin., oogst vtnx bergrijst, en bedek- ken zich dan met gras of bewoont Noord- en Centraal-Celobcs en Batjun— met sehraal struilegewas, waarii verwerlde runderen (hiJuulHche naam in Gorontalo Ikvjah jakis), maar is op zwerven, die alleen worden opgovangen, wannor men dit laatste oiland waarschijnlyk iigce- voerd. Hot goslacht zo slachten of verkoopen wil.

Cynopithecus behoort tot do ftniilie der *Cercopilhecidae* Volgens do ovcrlevingen zou Baw6an oorspron- (zie MEERKATTEN) en vormt cen overgang van het kelijc on dor een onafhanklyk heidscn opperhoofd geslacht *Jilacacis* (zie J A VAANSCHC AAP) tot de cchto hebben gctstaen dic bij deMadooreczcn den naam van bavianen (*Paitio*), die Afrika bewoien. Evcnals dezo Ratoc Ba bi (Varkonskoning) zou hebben gekregen^ laatste hceft *Cynopithecus*-3 een paar overlans loopendo waarnaar het eiland Pocloc Babian, later in Bawean beendlijst op den snoet, maar do noisgatcn zijn niet verbasterd, genoemd word! De naamBawean is vaak cindstardig geplaatst, zooals bij do bavianen hot govul is. wed er in Baviaan verbasterd, een ander naam voor het Mon onderscheidt gewoonlyk slechts 6en soort, C. *niger* erland is Poeloo Loebak. Bawean kwam later on- der (*nigrescens* Temm.), cen goheel zwart gekleurdon aap, Mataram, word in 1743 aan de O.I. Comp. afge- staan, met cen tot cen vlezicgon knobbel gereduceerden staart en die er een boekhoudor plaatste; na de oplied- fing der Coimp. word hot con district van Soerabaja en in 1834 tot assistent-residentie verheven; in 1900 werd het een controlo-afdcclng onder de afdeeling Grisee. In 1911 word bepaald, dat do function van controleur dozer controlo-afdeeling tijdelijk kunnen opgcclngen worden aan een civielen gezaghebber bij

BAWAL (IKAN), Hiormedo worden vischsoorten

Do voornajnte bebakning op de WeHtuHt I vanjunct-irjHfXjcteurs ter xijde, thar/H (19J6) resjietieve-Sumatra zijn die in do Sabangbaai oE)Atjch.] van hut'it ten getale van 2 *n 3. De havenmeester zgn, ter 必 j binnonvaarwat<r naar J^datig, riar de ianderH in bcpaulx, md het toezicht op de Fxjbakning, Koninginn<bfuü_en do Ermmahaven. Wut het ver- | dorokuntv^rJichtung en het gecl(l<|lto van Sumatra beclrf, verdicnen in do ccrHtcbinnen het ren^rt, waar in zijn. In art.] <S gnoct ; md de bebakening in de Ban- knHh'iti. l, Htrmatvan het Alg. J^oJitrcgPrrjient en in Kiou on de viinta bakonH naar i do binucnrcdc vanNJ. (Ind. Stb. J905 no 547 en J9J1 no, 414)zSn Riouw, de bebakening van i het vaarwater naar SajnbouvcfrK>dHbepalrig<fn tot bevcH 切'g daarzn va>ogtenover Singapore.] van Htraut Pad an t egen en degc<teJd, Brouwertraat by Beng- I kalis en de bebakening naar en Voor de toepa 哄]日 k* ordonnantie^ en gouv<,^ in de Arocbai_j met hare verHchillende geulcn. Verderfchickking in Nederlndk<Jijk ver- wezen zijn op Suma- I tra de geulcn over ban ken en in rivierenaar het eenstc deci van den Regering 如- manak voor van eenige i betckenis, door eene drijvende bebakeningN.L, waarin zij volleJig zijn verem^d met aanhaling van aangege- ven. De vaarwater< rond Banka en Billiton zijn, de Staat<bladen. Zie voorto de afzondedijke artikden bebakend, de inondingderTjeroetjoep-rivier (waar- (aan deBEBAKENING, KUSTVERLICHTING en hoofdplaatH van Billiton ligt) is met 23 I steekbakens, 2LOODSWEZEN, lichtboeien on een bakenton afgeba-: kend, op de reede van BEBATAN. Kanaal gegraven op last vaneen Mnggar (Oostkust van Bil- j liton) liggen 6 tonnen. AJcvroegere sultans van Palembang, en dat deMascedji, vaarwaters rond Java zijn I bebakend : op de reeden vindtgrensrivier van dat gewest met de Larapongsche men veelal bakenton- nen en lichtboeien. Beoosten Javadistricten, verbindt met de Komering, aid us een verdient voora) ! het vaarwater naar Benoa vermelding. Dehandelsweg tusssen de beide gewesten vormende, toegang [tot deze havcnplaats in Zuidelijk Balijslechter slechts in den getentij voor de handelsprau- wen afgeteekend door 8 schroefpaalbakens en 2 bakentonnen. bevaarbaar.

Op Borneo begint de bebakening bij Groot-Natoo- I na BEBED. Stuk katoen. geweven of gebatikt, dat door aan de N. W. kust. Alle rivieren van cenig belang I zijnmannen op Java om de lendenen gewikkeld wordt en de bebakend. De nieuwe geul der klinc Kapeoas- | rivierheupen en hetonderlijf bedekt. De naam betekend wordt aangegeven door 3 lichtboeien en 6 I lichtbakens; in., omwinding, omwikkeling." Als vrouwen- kleeding heet de oude geul vindt men 3 lichtbakens en een houten bakcn.deze lichaamsomwikkeling taphi (zie aldaar). De lengte In straat Laoet aan de Z. 0. ' kust van Borneo vindt men 3<bedraagt 2.45 tot 331.. de breed- te I tot 1.12 M. In plaats lichtboeien, 2 lanternen-: boeicn (waaraan 's nachts cenvan bebed zegt de Javaan ook sindjang icijar (het wijde lanternen wordt ge- : hangen), verscheidenc tonnen en eendoek.l, de Maleier kain jmdjang (het lange dock). (Zie vast bakcn, j V66r en in de inonding der Koetci-rivier KLEEDING). I ligen 2 I loodHlichtschepen, 4 lichtboeien en een 15-tal Literatuur. G. P. Rouffaer en Dr. H. H. Juyn- boll. De bakcn- tonnen, 2 lanternen-: boeicn (waaraan 's nachts cenvan bebed zegt de Javaan ook sindjang icijar (het wijde Mnggar (Oostkust van Bil- j liton) liggen 6 tonnen. AJcvroegere sultans van Palembang, en dat deMascedji, vaarwaters rond Java zijn I bebakend : op de reeden vindtgrensrivier van dat gewest met de Larapongsche men veelal bakenton- nen en lichtboeien. Beoosten Javadistricten, verbindt met de Komering, aid us een verdient voora) ! het vaarwater naar Benoa vermelding. Dehandelsweg tusssen de beide gewesten vormende, toegang [tot deze havcnplaats in Zuidelijk Balijslechter slechts in den getentij voor de handelsprau- wen afgeteekend door 8 schroefpaalbakens en 2 bakentonnen. bevaarbaar.

Zie <<k : BEBAKEXIX ; KISTVEKLICH- TINC, BEBESARAN Z:c MORUSL EN LOODSWEZEN. \ BEBOKI LuindschAp ep 玉太 史.A.T.S ce-

BEBAKENING, KUSTVERLICHTINGENLOODS- horeeuie te de cnderafxis'eli:ig mor der afdetRng WEZEN. Bij do eerste indouststeling van een In- residentie Tuner en O. He: is een vast de ce- keule Undschijpvn. B EDADO ENG. Rivier. i : * van de vktke der afj. Djaxe- in de Se* soeki. uit ging(lt<lioist mini' hot Departement tlerilari- no over bvken. die a. , , ") van he : Raot'ii-geb. atdalen. Zij evn Z.W.w ; uirheur loop en eenige ht'baktiing on be : : toituiv er ook recdn enkeh' kort bi : haar de KAM klvno hiivonlichten, (loch van ecu be- paailden Besini. uit watering van de rs. \z vreenigedvn di'itst, waarop het noodgee toe- ; xi(lht word to hebben, bij Iogevr in de mt dien gohouden, wan geon spiake. Do function vim Inspectcui' Nabij tie desa Ixawatanuev is in dexe riv ; <r eva giwte oHv'r <h, (iouv'riH'hu'nts Marine wer- dun ni(4 ingnng van dam gelegd tet lx>heeve van de bevK^eiing van het I <lnn. IS9S tovens aan voor- : iioemdoij Inspeotour oostHijk gKxx'ke vai' de in oiKwikkeiug zijnde vlakke opgedmgen. ilio mot begin | 1905 (Ind. Stb. no^K) zijn titrl van Zuid-XVest Djctnlx'r. BEBAGEL^ I^ntiseshap. het smxMrgvbuxi Hedert aing<tr>>kk<l' id aaugelgenho- ■ (lon op ululau^ de auidelikste ondcMUhvRvg van de Neh(*<|)viar(g(l>|<l. nls do Ix'int'ioionM met do IatXhx' litig IX'li on Sonlang, \ ; nh< ; z ubriovon, jam'piiMHen. Hi'HH'psnu't'ug. sheepoovart' schap (onnt inet hot r. uidelvk vLuuwin huulshap j HiU'UHlii'k. IHv'iu- on Hnkerng'igohlen vnz. I k st kust vati Sui 牌 iie Het is een onxhnhX' iigheui van het y.cUIH'stmtvd huulshap iVli, xaar<svv <vn verlogi'nwooniigor nun den tit el Tangvnt te Tandjong Bvingin is gv'Zigvl.

BEDAK. Fijn rijstemeel, vervaardigd van uit-gegist Dzoel-Hiddjah. Do oorspronkelijke bedoeling der rijst. Veelal wordt dit meel, dat tor bepoede- Hng van het velerlof plchtigheden aan het haddj-feest vorbon- den aangezicht en den hals wordt gebezigd, met een of andere was ongetwijfeld in Mohammeds tijd reeds lang niet mcer welriekende stof geurig gmaakt. Voortdurend gebruik bekend. Een taal gebruik liield de eeuwon- oude tradities maakt, dat de huid cen groe- zelig aanzien krijgt. De in stand, zooals de vaderen die nu eenmaal hadden Chmeozen boreidon bedak uit gadoeng-soorten, maar overgelcvd. Men mag echter aan- nemcn, dat sommigen houden het zoo verkregen poeder voor oorspronkelijk ook de *haddj* evenals andere dergelijke schadelijk.

BEDALI (JAV.). Zie RADERRUCHERA.

BEDER 曹 ie 丑細旬

BEDEVAART NAAR MEKKA. 1. De oud-voorstellungen, oude vormen, waarin men de godheid heidensche heilgdommen en h u n n e betekenis voor den x*uchtbaarheid, regen en rijkdom aan vee wilde Islam. Het voor- naamste heilgdom te Mekka, do Ka'bah, afsmeeken, de booze machten traclitte te bezweren, cnz. „Allahs huis", is een zeer primitief, ongeveer kubusvor- De *ItaUdj* bracht eenen tocht mede naar 'Arafah (buiten mig gebouw, aan alle z^den dichtgcmetseld. Toegang tot den *haram*, ten 0. van Mekka gelegen, en vandaar uit per het binnenste verlcst-s een deur, die in den N.-O.-kameel in ongeveer 4 uren te bereikcn) en van Arafah muur op vrij aanzienlijke hoogte bovcn den grond is weder naar Mekka terug over Jozeldalifah en Moena angebracht, zoodat men, als de Ka'bah bij sommige (oudtijds Mina genoemd), welke ook ten 0. van Mekka gclegenheden geopend wordt, een trap moot aanbrengen, maar binnen het heilige gebied liggen. — Te Medinah, om door die deur naar binnen te kunnen gaan. Het eenigen tijd na de hidjrah, verkondigde Mohammed de inwendige van de- zen oudheidenschen „tempeF" is ledig leer, dat de oud-Mekkaansche gebnikon tevens een en heeft geen betekenis voor den Moslimschen bestanddecl van den waren dienst van Allah vormden, dat eeredienst. Reeds in den heidentijd werd de Ka'bah met reeds Ibraliim (de aartsvadcr Abraham) op Allahs bevel kleeden ver- sierd en nog ieder jaar wordt namens den de Ka'bah gebouwd en den *luidj* ingesteld had, dat wel sultan van Turkije van uit Egypte een aldaar vervaardigd, is waar een later af- valig geslacht dozen eeredienst door don-kerkleurig kleed (*kiswah*, d.i. dekkleed) bij gelcgen- afgodcrij had verontreinigd, maar dat toch ook in den heid der bedevaart naar Mekka gezonden; daarmede zijn Islam de Ka'bah als het centraal heilgdom van den eenig de vier zijden der Ka'bah gedurende het geheele jaar waren God en deelnamc aan den *haddj* als een gods- behangen. Naar overoud gebruik heeft men bij een dienstplicht van iederen Moslim moest beschouwd godsdienstig bezoek aandentempel een7-maligen *i-avaf* worden (冬 r&n III, 89 vv., II, 192 二夕.). Dientcngc-(d.i. omgang)daaromhccntverricht,waarbij tevens de volge werlden de Mekkaansclfc plchtigheden voor een aan de lui ten zij de in den Oosthoek ongeveer 5 voet zeer bdangrijk deel nagenoeg ongewijzigd in den Islam boven den grond ingemetselde „zwarte steen" moet gekust overgenoincn. Zelfs bleven daarbij vcle dor zgn. worden. Isditlaatste wegensde volte niet mogelijk, dan kan men volstaan met naar den heili- gen steen te wijzen of hem zoQ.mogelijk met de hand aan to raken. Evenals verbotcn, tot grootc ergernis der Moslimsche wetge- vrscheidenc audcre, als heilig vcererde steenen te Mekka leerden tot op onze dagen voortlevcn. J)

2. De *0 0 in rah. Wio oudtijds ter vervulling van religieuze ceremonien het gebied van Mekka bezocht (hetzij dan voor een *haddj*, lietzij voor een *oemrah*, of wel voor beide tegelijk) placht zich daartoe vooraf door onthouding van verschillende zaken in een staat van godsdienstige wijding (*ihram*) te brengen. Dit gebruik werd ook in den Islam als godsdicciit- plicht overgenomen (zie IHARAM), maartochnietzou- der een vrij belangrijke wijziging. De oorzaak daar- van was deze. Toen Mohammed zich in het jaar 10 in t'ir4m-staat naar Mekka had begeven om den *haddj* van dat jaar te vieren, verbrak hij tot verbazing en ergernis zijner volgelingen reeds kort na zijn nan- komst in het heilige gebied zijnon Btaat van wijding, blijkbaar niet langer tegen do daaian verbonden ontheringen bestand. Eenc baring (Koran II, 1926) moest den Profcet te hulp komen om de ver- ontwaardiging der glooivigen hierover tot bedaren te brrigica. Bij zijn aankomst te Mekka had Moham- med eenen *laicd* om de ka'bah en den tusschen

i) Zic: C. Snouck Hurgronje, Het Mekkaan-/ sche fceest—Leiden 1880; Mekka, Haag 1889 I, 1—23; Bildcr aan Mekka, Jxjdcn 1889. J. Well- hausen, RcHtc Arabischen Hcidclnliuts, 2. Ausg. Berlin 1897; M. Th. loutsjma, Het skopolisicn en het steenwerpen te Mina (Vcnsl&g. en Mededccl. v. d. Kon. Acad. v. Wetensch. 1904 Afd. Lettcrk. 4e R. VI, 194 vv.); Enzyklop. des Islam, Artikel: Hadjd; A. W. T. Juyboll, lets mcer aangaande do Moslinsclie bedevaart (Ind. Gids 1881, I, 42 vv.), R. Dozy, De Israelieten te Mekka, Haarlem 1864.

(d. i. oorspronkelijk: omgang, maar het woord had ook in andere Semitische talen de algemeene bo- teekenis van^ „godsdienstfeest" gekregen) en besloot het- eerste tential dagen van de twaalfde maand

Safa, en Marwah verricht'. Blijkbaar ter vrontschulding van den Profcot moesten dezo heilige handelingen nu voortaan in den Islam als een volledige 'oemrah' beschouwd worden, terwijl het cenen M03-lim bovendien zou vrijstaan, na het verrichten van zulk ceno 'oemrah' zijnen i'irdzn-ataat voorloopig aftelleggen, totdat de tijd voor den *haddj* was aangebroken. — Dientengevolge word hot in den Islam regel, dat pelgrims, dio niet z66r kort voor den aanvang van het *haddj-icest* te Mekka aankomen, steeds met eene "oemrah" beginnen. Hocwel voomcncns, aan den *haddj* deel te nmen, behoeven zy dan bij nadering van licht heiligo gebied slechts den *ihrdm* voor eene 'oemrah' aan te nmen en mogen hun staat van wijding dadelijk na hot volbrncng dier ceremonie weder afleggen. Eerst later, nl. tegelijk met de Mekkanon, bij het begin van den *haddj*, heeft men zich dan nogmaals in staat van wijding voor de bedeavaert te brengen. — De 'oemrah' in den Islam bestaat, naar Mohammed's voorbeeld, in het verrichten van een *tavj&j* om de Ka'bah, gevolgd door cenen *sa'*) tusschen Safa en Marwah, waania men zich bij Marwah het loofd laat scheren als tecken, dat de gelofte, voor welke men den gewijden staat heeft aangenomen, volbracht is.)

3) De *haddj*. De *haddj-viering* is meermalen beschreven, niet alleen door Moslimsche schrijvers, maar ook door enige Europeanen, die in do gelegenheid waren, de bedeavaert bij te woncn.²⁾ Voider leeren de Moslimsche wetgelcerden welke ceremonien verplicht, welke slechts verdienstrijk of zelfs afkenrenswaardig zijn. De meeste bedeavaertgangers mochten over dit a lies voorlicht worden door hunne gids : cn. Bovendien herinnert ook een *chalib* (d. i. prediker, gewoonlijk de *kadhi* van Mekka) de geloofigen aan hunne godsdienstplichten, in eene toeppraak, welke v66r den aanvang der bedeavaert, op den 7cn Dzoel-Hiddjah, in de grooto moskee wordt gchoulen. — Den volgcnden dag (8 Dzoel-Hiddjah) begeben de mceste bedeavaertgangers zich na het aannejen van den *ihrdm*, naar Arafah op weg, te voet of op kamelen of ander rijdiereu. Wel verdient het volgens de wetgelcerden aanbeveling, onderweg te Mocnah te overmachten en eerst den volgenden morgen vandaar naar Arafah te vertrekken, maar do jni-' i' dcrheid pleegt toch reeds den 8en naar Arafah door te gaan en daar te overmachten. — To Arafah heeft den 9cn Dzoel-Hiddjah de hoofplcidif pbiaht, nl. de *woelcoef* (d. i. het, 遇 ich op-vertoeven) in de ruime vlakto bij den berg van Arafah, van af het oogeblick, nadat de middagzon h i. tr hoogstd punt aan d(n) homcl heeft bereikt, tot e. vcn na zonsoudergang. Dicu tijd moet men liefst in gepasto, godsdienstigc stemming doorbrengen, jii i' : gobeden, het recitoren van Koranplaatzen, aanroepingen van God, enz. Bindende voor-Bchriфта te dier zake bestaan echter niet; het is zclis voldoende, althans cencie oogeblickken van den voorg<sc} 1 rev(ni) tijd te Arafah vertoefd te hebben, hoc dan ook; maar wie danr niet aanwezig go-

»)Men kan do 'oemrah' herhalen zoo dikwijla men wii; de Alekkanen zolven plcegen vooral in do maand Ramadan 'oemrah's te verrichten.

2)Zic o. a. : Ali Bey, Travels, London 1816; J. L. Burckhardt, Travoh in Arabia, London 1829; R. E. Burton, A pilgrimage to El-Mcdina and Meccah, London 1857. H. Kazem Zndch, Relation d'un p'krinage u la Mecquo en 1910-1911 (Revue du monde musulman. XIX (1912) 144-227).

west is, dicns *haddj* ia ongeldig. *) Valt deze Arafahdag samen met den Vrijdag, dan geldt de *haddj* van dat jaar als buitengewoon gezegeud en pleegt de toevloed van pelgrims nog grooter te zijn dan in andere jaren. — Na zonsoudergang begint do tocht (de zgn. *ifSidhah*, ook *daj'* of *nafr* genoemd) naar Moezdzalifah, naar oud gebruik in snellen vaart afgelegd. Dezo tocht word na een korter of langer verblif gedurende den nacht te Moczdzalifah (waar velcn in de morgenscheming bij een 2en *woekoeft* tegenwoordig zijn) nog voor zonsopgang voortgezet naar het dal van Moena. — Aldaar wordt, den 10en, Dzoel-Hiddjah, de groote offerdag gevierd. Aan het slachten der talloze offerdieren gaat de plechtigheid van het „Steunwerpen" vooraf, daarin bestaende, dat iedere pelgrim zeven steentjes, een voor een, naar den zgn. J. „steenhoop van de 'Akabah" werpt, aan elken wop de woorden: „In naam van Allah, Allah is groot!" toevoegende.^{1 2)} Na het offer is het *haddj-icest* in enjeren zin voleindigd cn men laat zich dan in hoofscheren (oorspronklik, evenals bij de 'oemrah, ten teeken, dat men de voorgenomen ceremonien volbracht heeft). Toch mag men den i'irdm-staat nog niet geheel afleggen. Dit is eerst geoorloofd, nadat men den tocht van Mocna naar Mekka heeft voortgezet en aldaar den „*taicdf* van de *ij&dnhah*" om de Ka'bah heeft volbracht, gevolgd door den *sa'*) tusschen Safa en Marwah (tenzij de pelgrim dien reeds te voren mocht verricht hebben). Deze *taic&j* en *sa'*) gelden (evenals do *woekoeft* te Arafah) als zuilen van den *haddj*, zonder welke dezo ongeldig is. Men behoeft deze ceremonien echter (evenals ook het offeren) niet noodzakelijk op den 10en te volbrengen, ofschoon dit uitdrukkelijk wordt aanbevolen. — Gedurende do dric volgcnde dagen (11—13 Dzoel-Hiddjah) blijft hot te Mocna nog levendig. Het steenwerpen wordt dan nogmaals herhaald, nu zelfs op drie verschillende plaatsen te Moena, maar eerst na den middag. Overigens zijn dit „dagen van eten en drinken en zingenot", zooals ook Mohammed ze, volgens do overlevering, genoemd zou hebben. In verband met hot oorspronkelyke karakter van het *haddj-icest*, dat immers ter verkrijging van welvaart en vruchtbaarheid moct zijn gevierd., had dit besluit der plechtigheden. oudtijds wellicht zinnoeboeldige boteconis. De wet staat toe, reeds den 12en Dzoel-Hiddjah van Moena te vertrekken en do meerderheid pleegt van dezo vrijkeid gebruik te maken.

4. Do pelgrims uit N e d. -l n d i e. Deze koinen over zee en landen te Djiddah. Alvorens van

1) Berichten uit latereu tijd maken melding van een toespraak, overeenkomende met die van den 7cn Dzoel-Hiddjah&h, welke gedurende den *woekoeft* op den berg van Arafah wordt gchouden. In vroeger geschriften is slechts sprake van zoodanige preek voor den *ivoekoeft* (nog voordat men op den 9cn Dzoel-Hiddjah&h op weg naar Arafah het middaggebed verrichtte). Tot de Aaddj-ceremonien behoort deze preek niet.

2) Evenals verschillende andere ceremonien van den *haddj* met voorvallen uit hot leven van Abraham in verband werlen gebracht, trachtto men ook dit steenwerpen later te verklaren ala eene steening van den Satan, die hier aan den aartsvader zou zijn verschenen, om hem tot plichtsverzaking te verleiden. — De godsdienst-oefening in de moskee, welke in alle Moslimsche landen op den 10en Dzoel-Hiddjah plaats heeft, »wordt to Moena slechts door weinigen bygevoond.

daar naar Mekka door te reizen mochten zij zich aan de quarantaine-maatregelen onderwerpen, die sedert 1871, door de Turksche regeering ingesteld (vgl. Bij-blad. nos. 2551 en 2596) om overeenkomstig de besluiten der internationale sanitaire conventies van Parijs in 1894 en 1903 nader geregeld zijn (Ind. St. 1H98 no. 287 en 1907 no. 489). Eene heilzame uitwerking dezer sanitaire maatregelen heeft zich bij gebrek aan deugdelijk toezicht nog niet laten bemerkten. Sedert 1872 is te Djiddah een Nederlandsch consulaat gevestigd ter behartiging van de belangen der Nederlandsche onderdanen gedurende hun verblijf in den Hijjaz; daar laten de pelgrims hunne reispassen viseeren. De consul behoudt de aan den pas gehecht strook, welke de noodige gegevens bevat betreffende persoon en herkomst van den pelgrim alsmede aanwijzing, aan wien diens nagelaten goederen, in geval van overlijden, overhandigd moeten worden. Reeds bij aankomst te Djiddah worden de Indische bedevaartgangers opgewacht door de pelgrimsgidsen (*sjech, dalil of moetaawif* genoemd). De sjech kent de taal zijner cliënten en is hun in allerlei opzicht van dienst (o. a. bij het zoeken naar een geschikt verblijf, het huren der noodige rijders enz.) hij wijst hun, hoe zij de 'oemrah, den *law&j*, de dagelijksche *senibah-jang's* op het plein der groote moskee en andere godsdienstplichten hebben te vervullen, enz. Ook treedt de *sjech* wel als geldschichter op jegens cliënten, die geen voldoende som aan contant geld hebben medegebracht. Deze gidsen vormen een gilde. Hunne jaarlijksche inkomsten zijn van het aantal hunner cliënten afhankelijk; geen wonder dus, dat de *sjech* onder de pelgrims geschikt te personen tracht te vinden, die later in Ned.-Indie teruggekeerd, tegen zekere vergoeding als wervers onder hunne landgenooten optredende, nieuwe cliënten voor hem kunnen winnen. — De meeste Indische pelgrims stellen hun komst te Mekka liefst niet uit tot het begin der *7uz<W/-ceremonien*, maar komen reeds vroeger aan. Zeer aanbevelenswaardig wordt het geacht, reeds de vastenmaand, (de 9e maand van het Moslimsche jaar) in de heilige stad door te brengen wegens den zegen aan den vastentijd in zulk eene gewijde omgeving verbonden. Het verblijf te Mekka benutigt men tevens voor bezoeken aan verschillende heilige plaatsen aldaar en in den omtrek, in het bijzonder aan het graf van den Profet te Medinah. Vóór en na den *haddj-tijd* vertrekken daartoe karavansen van Mekka naar Medinah. Andere ceremonien, welke

door de Indische pelgrims te Mekka gewoonlijk niet verzuimd worden, zijn o. a. de opname in een mystieke orde, het aannemen van een passende Arabische naam, het drinken van Zemzem-water, enz. Zie C. Snouck Hurgronje, *Mekka II*, 312 vv.; vgl. verder MEKKAGANGERS, TAREKAT, ZEMZEM. — Na afloop van den *haddj* vertrekken de meeste Indische pelgrims, zoodra daartoe gelegenheid voor hen bestaat; toch blijft meestal een zeker aantal te Mekka achter en sluit zich daar aan bij de *zgia*. Djawahkolonie. Zie verder: ± Snouck Hurgronje, *De hadjpolitiek der Indische regering* (Onze Eeuw 1909, II, 331—360); Th. W. Juyntboll, *Handbuch des islamischen Gesetzes*, p. 134—158; C. Spat, *Maleische pelgrims te Melik a* (Vragen van den dag XIII [1898] 209—221); S. Keyzer, *Onze tijden* Indie, s-Gravenhage 1860; Schetsen uit het leven der Inlanders op Java, Amsterdam, 1868; C. Poensen, *Brieven over den Islam*, biz. 72—92.

BEDJAI. Ini. naam door de Beadjoë-Dajaks op Borneo aan den lijstkrokodil, *Crocodilus po-*

rosus Scheind. gegeven. (Zie ook onder BOWAJA en onder KROKODILLEN).

BEDJAI PAKATAK. Dajaksche naam voor den zoogen. zoczwarte varieteit van den lijstkrokodil, *Crocodilus Porosus* Schneid. (Zie onder BOWAJA en onder KROKODILLEN).

BEDJAI RAWEN (ook allenc rawing). Dajaksche naam voor den lijstkrokodil, *Crocodilus porosus* Schneid. (Zie onder BOWAJA en onder RAWING).

BEDJAI SAMPIT. Ini. naam door de Beadjoë-Dajaks aan den Maleischen gaviaal, *To m is tom a S ch l e g e l i* Miill. gegeven. (Zie ook onder BOWAJA en onder KROKODILLEN).

BEDJII. Het Zuid-oostelijkste Soesoehoenansche district van de afdeling Klanten, residentie Soera-jakarta. Het district met delioofdplaats Pedan heeft 7 onderdistricten met name Karangdowo, Soeko, Tjawas, Kalisogo, Kradenan, Bedji en Tjepcr (Tjep-pcr) en had op't einde van 1915 eene bevolking van 97.500 zielen, waaronder 175 Europeanen en 450 Chinezen. De hoofdplaats Pedan is een der belangrijkste bevolkingscentra van de afdeling Klanten. Er is een Chineesche wijk, een groote passer en de belangrijkste veemarkt der afdeling; voorts de suikerfabriek Manisardjo, die door den Soesoehoenanen en de Koloniale Bank voor gezamenlijke reuking geëxploiteerd wordt.

BEDJIT. Zie SLANKAPEN.

BEDOEDAK. Maleische naam voor de addressoort *Ancistrodon rhodostoma* Boie (zie onder OELAR en onder SLANGEN).

BEDOEG. Zie MOSKEE, c.

BEDOEL. Zie ZWIJNEN.

BEDOJO. Dansers van de vorstenhoven op Java. Zie J'ANSEN.

BEDdJt)?) Een huurland in Djokjakarta, bekend in de geschiedenis, in verband met de voorvallen, die aanleiding gegeven hebben tot don Java-oorlog (1825—1830x-2).

BEEIES. Ini. naam op Jotti aan den lijstkrokodil, *Crocodilus porosus* Schneid. gegeven (zie onder BOWAJA).

BEELDEN. Zie OUDHEDEN.

BEELDHOUWKUNST. Zie KUNST (BEELDENE).

BEER. (MALEISCHE) Zie BEREN.

BEERANG. Rivier in Zuid-Jelbes. Zie CELEBES onder: e. d. e Zuid arm.

BEERMARTER. Zie BINTOE KONG.

BEGRAAFPLAATS en BEGRAVEN. (GEBRUIKEN BJJ). Zie GRAF en OVERLIJDEN.

BEGROOTING VAN NED.-INDIE. Onder deze benaming verstaat men de ram in g van de maxima dor uitg&vnc, welke over een bepaald tijdvak — dienstjaar genaamd, — vermoedelijk voor den Landsdienst in Ned. Indie zijn te doen en de aanwijzing van de middelen, bestemd voor het bestrijden diervutg&vnc. De vraag, welke inacht die begrooing moet vaststellen, in van groot belang, daar deze niet alleen de controle der geheele Landshuishouding in handen krijgt, maar ook tot in de details in die huishouding kan ingrijpen. Na het herstel van het Nederlandsch gezag in Indie wordt de regeling der jaarlijksche begrooing opgedragen aan den Gouverneur-Generaal in Rade, die ook te beslissen had over alle veranderingen, aanvullingen of overschrijvingen, welke noodig mochten zijn, en de juistheid beoordeelde van den algemeen jaarlijkschen staat, uit de boeken opgemaakt (Art. 17 Reg.-Regl 1818). Do gevolgen van deze bijna onbeperkte macht in financieele aangelegenheiten

gelegenheden, aan de Indische Regeering toegokend, waren weinig bevrind; het bestuur van v. d. Ca-pellen sloot met een tekort, en een dor gvolgen van de zending van Du Bus de Gisignies als Commissaris- Generaal naar Indie, was de vaststelling van het Re-geerings-Reglement van 1827, dat de Indische Regeering ook in financiel opzicht veel meer dan te vo-ren aan banden legde. Art. 17 bepaalde, dat do Gouv.-Gen. in Rado cene vijfjarigo begrooting zou ontwerpen, die daarna naar Nederland zou moeten worden gezonden om door den Koning te worden va-stgesteld, terwijl de buitengewone jaarlijksche be-grooting, die daamevens gold, door den Gouv.-Gen. in Bade zou worden geregeld. De eerste vijfjarigo be-grooting, die voor 1826 — 30 moest gelden, kwam eerst in 1829 tot stand; de volgende gold slechts tot 1834. Art. 13 Reg. Regl. van 1830 had toch bepaald, dat de begrooting van uitgaven en de staten van in-komsten door den Gouv. Gen. in Rade zouden wor-den ontworpen, maar er bijgevoegd dat de inrichting d&arvan en het tijdvaⁿ, waarover zij zouden loopen, door den Koning zouden worden geregeld. Van den Bosch ontwierp als Commis.-Gen. eene nieuwe jaarlijksche begrooting, terwijl bij Ind. Stb. 1834 n° 48be-paaldwerd, dat de begrooting voor 1834 over 1835 en volgende jaren zou gelden. medienverstando, dat de zelfdesommcn zouden worden uitgetrokken, vermin-derd met, de gelden die bezuinigd konden worden, en in geen geval zander's Konings uitdrukkelijke mach-tiging te vermeerdere. Hiermede was het zwaartepunt van het financiel beheer by den Koning over-gebracht; strengre bepalingen, vervat in het besluit van den Comm. Gen. van 30 Jan. 1834 (v. Deventer, Bijdr. t. <1. kennis v. h. landel. stelscl II. 608) beves-tigden dit stelsel, dat ook bij de grondwctsherzicning van 1840 in hoofdzaak behouden bleef, al word toen aan art. 60 der Grondwct de bcpaling toegevoegd, dat aan (lc Staten-Gen. in den aanvang van elite ge-wone zitting do laatst ingekomen staten van ont-vangsten en uitgaven zouden worden medgedeld.

Jijj de grondwctsherzicning van 1848 word be-paald (art. 00), dat de wijze van beheer cn verant-woonling der koloniale geklmiddelen bij de wot zou worden geregeld. Een tweekt pogingen om dat voor-schrift ten uitvoer te leggen (1855 Minister Pahud, 1858 Min. Rochussen) lei(dlcen niet tot eenig resultaat. Aan den Min. Frnj-cn v. (I. Putte gclukto het een dor hem ingediend ontwerp) tot wet te doen verhof-fen, die als Comptabiliteits-wet (zie COMPTABILITE IT) bekend, als Wet van 23 April 1864 (Ind. Stb. 106 Ned. Stb. 35) word afgokondigd. Eenc der voor-naamste bepalingen dier wet was het voorschrift, dat de begrooting voor Ned. Indie jaarlijks bij afzonder-lijke wet of wetten zou worden vastgesteld, die de uit-gaven regelen en de middelen te harer (lekking aan-wijzen moeten. Mcttig werd over dit beginsel gestre-den; voor de daarbij gobruikte argumenten zijn, be-halve de mondelinge on schriftelijke gedachtenwiswo-ling in do Slaten-Generaal, vooral belangrijk do op-stedlen gepubliceerd in de Bijdr. t. d. kennis v. h. Starts- prov. en gemeentebestuur in Nederland van de HH. P. P. v. Bosse (DI. VI, (I). 99), Mr. W. Bn. v. Goltstein, (DI. VIII, bl. 116, IX bl. 284) en E. (DI. IX, bl. 335). Do vooi-achriften der Comptabiliteits-wet zijn het eerst op do begrooting voor 1867 too-jgepast.

Do ^begrooting voor Ned. Indie cataat uit ceno begrooting van de iitgaven en cenc aanwijzing van de middelen tot dekking dier uitgaven. Do begrooting der iitgaven is verdcold in 2 hoof(1st ukken, waarvan het eerste bevat d© uitgaven in Nederland (bijv. voor pensioenen en vorlofstrokenicnten, min-

schaffing van benooidgheden, aandeel van Indie in de uitgaven wogens rntebctaling en aflossing van schuld, uitgaven voor land- on zeemacht), het tweede do uitgaven in Indie to doocn. Evenzoo zijn do midde-len verdeeld over twee hoofdstukken, welke de in Nederland (hoofdzakkelijk wegens verkoop van pro-ducten) resp. in Indie te ontvangen middelen be-treffen. De geheele begrooting is derhalvo gesplitst in vier hoofdstukken, welke bij afzonderlijke wet-ten worden vastgesteld.

De twee wetten betrosende de uitgaven bestaan elle uit 3 artikelen. In artikel 1 worden de uitgaven met de ramingcijfers opgenoemd, naar eeno splitsing in afdeelingen, welke op haar beurt weer in onder-afdeelingen zijn gesplitst, terwijl na de vaststelling der wetten de onderafdeelingen. bij Koninklijk besluit, zoogen. splitsingsbesluiten, voor zooveel noo-dig nog in artikelen worden onderverdeeld. De splitsing in onderafdeelingen houdt verband met de ver-deeling van de regeeringstaak over departementen van algemeen bestuur, zoodat de uitgaven departe-mentsgewijs in afdeelingen zijn samengebracht ; ver-der zijn do uitgaven voor „Regeering en Hoogo Colleges“ in eene afdcOling vereenigd, terwijl op het tweede hoofdstuk nog eene afdeling voor geweste-lijk en piaatselijk zelfbestuur (zie DECENTRALI-SATIE) voorkomt. Het aantal afdeelingen bedraagt daardoor op het Ic hoofdstuk 10 en op het Ude 11. De Comptabiliteitswet laat in het midden welke macht, de wet of de Kroon, de onderafdeelingen inoet vaststellen, dock uit den aard der zaak werd, tocn zij in working trad, die vaststelling aan de wet opgedragen uit overweging, dat het weischelijk is dat de wet geveer zij n medezeggenschap ook uitstrekke tot de verdeling van de voor de departementen in bun geheel bestemde sonimen over do daaronder res-sorteerende takken van dicnst. In de practijk is die splitsing in onderafdeelingen gelcidelijk verderdoergevoerd om die medezeggenschap te vermeerdere, zoodat thans bijv. betreffende clken tak van dienst de uitgaven van pe'oneelen aard cn ere uitgaven het onderwerp van afzonderlijke onderafdeelingen vormcn. Dicntcngevolgo is ook in verband met de toeneming van het aantal departementen on de uit-breding van de Landstaak, het aantal onderafdeelingen bij do begrooting voor 1915 venneerderd tot 102 op het Io hoofdstuk cn 353 op het I Ide.

Door de splitsing in artikelen worden ten slotte de posten aangeduikl waarop do betalingen van den Landsdicnsl worden geaffecteerd. Hoewcl die splitsing zzoals gezegd, door do Kroon geschiedt, is zij toch niet geheel aan don invloed van do Staton- Genraal onttrokken, daar bij do ontwerpbegrooing „uitgewerkte cn toelichtende staten“ worden over-gelcgd, waarop do voorgenomcn splitsing reeds voorkomt; daarover kan dus cn oordeel worden uitge-sproken. Het aantal artikelen is bij do begrooting voor 1915 geklommen tot 203 op het Ic hoofdstuk en 986 op het lIde.

De boteckenis van dezez regeling komt het best aan het licht, als men haar vergelijkt met do wijzo van vaststellen der Staatsbegrooting, waarbij zelfs do ar-tikelen bij do wet worden vastgesteld. Daarby vormt echter do begrooting nopens elk departement het onderwerp van cenc afzonderlijke wet, zoodat do in-houd van eeno wot daar golijs is te stellen met dion van eeno afdeling bij do Indische begrooting.

Het voorgaando betroft artikel 1 dor begrootings-wetten (uitgaven). Artikel 2 strekt om aan to gevon ton behoeve van welke onderafdeelingen (o.a. die welke voor memoerio zijn uitgetrokken) goput mag worden uit don post voor onvoorziene uitgaven,

welke aan hot slot van elke afdeling voorkomt, ter 對 1 artikel 3 die posten aanwijst om te voorzien in de in den loop van het dienstjaar opkomende behoeften, welke niet in de begrooting zijn omschreven. In de splitsingsbesluiten zijn dienovereenkomstige artikelen opgenomen met betrekking tot de artikelen der begrooting. Zie bijv. Ned. Stb. 1914 nos. 7 t/m 10; Ind. Stb. nos. 1 St/m 21. Splitsingsbesluiten in Ind. Stb. nos. 22 en 23 (niet in Ned. Stb.).

De wetten op de middelen bevatten in tegenstelling met die op de uitgaven, geen enkel cijfer, maar bepalen er zich toe de tot deklaring der uitgaven te bestemmen middelen met name te noemen. Intusschen blijkt de raming van de opbrengst met splitsing, zoo reel het Ilde hoofdstuk betreft, over Java en Madoera eenzijdig op de buitenbezittingen anderszins, uit staten welke aan de wetten worden toegevoegd, zonder dat zij daarvan deel uitmaken. Zie over dit gebruik Hand. 2de K. 1903/04, bl. 416.

Omtrent de samenstelling van de ontwerp-begrooting werden enkele jaren na de inwerkingtreding der C.W. voorschriften gegeven, welke in Bybl.

2802 zijn opgenomen. Deze zijn behoevens voor wat den vorm betreft, afe verouderd aan te merken. Over de tegenwoordige werkwijze werd eene mededeeling gedaan op biz. 4 der M. v. T. Begr. voor 1906 (zie ook Gedr. St. '06—'07 180 n° 4 bl. 4). Daaruit blijkt dat het oorspronkelijk ontwerp, na ontvangst van gegevens omtrent het Iste hoofdstuk van het Dept van Kolonien, in Indie wordt samengesteld en vervolgens behandeld in eene in de tweede helft van Mei te houden, door den Gouverneur-Generaal voorgezeten vergadering van den Raad van Indie, welke ook door de departementschefs wordt bijgewoond. Verder wordt het zoogen. Indisch ontwerp — of juist gezegd: worden ramingstaten met Memorie van Toelichting — in Iudic openbaar gemaakt, hetgeen voor het eerst met de ontwerp-begrooting voor 1912 is geschied (zie voor de beteekenis daarvan § 1 M. v. T., § 2 V. v. en M. v. A. Tw. K.; § 4 V. v. en

M. v. A. Eerste K., alsmede de mondelinge gedachtenwisseling nopens die begrooting). Hoewel het door den Minister in te dienen ontwerp daarop gegrond is, zal het zelden of nooit geheel daarmede overeenstemmen, niet alleen, omdat de Minister in Bomnige opzichten over iiiuere gegevens kan beschikken en in ieder geval vry blijft om te wijzigen, maar ook omdat Minister en G.G. na de samenstelling van het Indisch ontwerp nog tix) overeenstemming kunnen komen omtrent nieuwe maatregelen, waarvan dan nog melding kan worden gemaakt in het ministerieel ontwerp. Zie voor« Bijb. nos. 7646, 7958, 关 12 项 1)83.59. -----

De wetsontwerpen moeten uiterlijk op het tijdstip voor de indiening der Staatsbegrooting bij artikel 124 der Grondwet bepaald, aan de Staten Generaal worden aangeboden en worden verder op de gewone wijze behandeld.

Naast de algemeene begrooting kent men supplementaire begrootingen. Sonitjds, wanneer ten tijde van de indiening der algemeene begrooting een bijzondere maatregel aanhangig moet worden gemaakt van zoodanig belang, dat het wenschlyk voorkomt de Eerste Kamer, die het recht van amendement mist, in staat te stellen daarover eene afzonderlyke beslissing te nemen, wordt reeds tegelyk met de algemeene begrooting eene aanvullingsbegrooting ingediend om zoodanige beslissing mogelijk te makeu. (Zie b.v. Ned. Stb. 1912 n° 481, Ind. Stb. 1913 n° 32). Verder bestaat er aanleiding voor supplementaire begrootingen, wanneer nog voorzien moet worden in behoeften,

waarmedo bij de algemeene begrooting nog geen rekening kon worden gehouden, maar welke voorziening nog in het loopende dienstjaar noodig of wenschlyk is. (b.v. Ned. Stb. 1913 nos. 122, 285 t/m 287, 290, Ind. Stb. nos. 401, 469 t/m 472.) En omdeljk komt ieder jaar nog eene supplettoire begrooting tot stand om van de begrooting betreffende het dan afgelopen dienstjaar onderafdeelingen, die ontoereikend zijn gebleken, te verhoogen of daarin nieuwe onderafdeelingen in toelassen. Dit zijn de zoogenaamde regularisatiewetten, welke strekken om wettelyke goedkeuring te vorleenen op overschrijdingen van toegestane bedragen of uitgaven voor niet in do be grooting vermelde onderwerpen, welke niet uit „on-voorzien" konden worden bestreden en toch door den goeden gang van zaken geelcht werden. In die wetten wordt met, het oog op het eindcijfer, tevens eene verlagijng opgenomen van andere posten, waar- op belangrijk minder behoefde te worden uitgegeven dan was toegestaan. (Zie b.v. nopens het dienstjaar 1912 Ned. Stb. 1913 nos. 490 en 471, Ind. Stb. 1914 nos. 268 en 269.) Daar dergelyke wettelyke goedkeuring uit den aard der zaak nog tijdens het openstaan van den dienst van het desbetreffende jaar moet geschieden en de dienst openblijft tot en met 31 December van het jaar volgende op het dienstjaar (art. 13 C.W.), komen de regularisatiewetten nog voor het eind van dezen tennij tot stand.

Deze handelwijze heeft zich onder den drag der omstandigheden gevormd, zijnde daaraan uit praktisch oogpunt de voorkeur gegeven boven het telkenmale openen van kredieten boven de begrooting door den G.G., welke op artikel 31 C.W. steunende praktijk vroeger meer werd gevolgd. In do Tweede Kamer werd herhaaldelyk tegen de belangrijke „krediet-opening" bezwaar gemaakt en op 31 October 1883 verwierp dat Staatslichaam zelfs een wetsontwerp tot bekrachtiging van twee kredieten boven de begrootingen van 1881 en J 883; daar het intusschen reeds gedane uitgaven betrof, wordt reeds in 1884 een wetsontwerp ingediend, waarbij ongevcer dozelfdo kredieten ter bekrachtiging werden voorgedragen en dat in de vergadering van 3 Juli 1884 werd aangenomen. Doch niet dan nadat de Kegeonng eene aansluiting naar Indie had gezonden om ernstig er op aan te dringen, dat tegen onnoodige overschrijding der begrooting zooveel mogelijk zou worden gewaakt. Zie verder voor thans Bijb. 7646. Van het middel van „Kredietopening" Tsoven de begrooting wordt thans nog slechts gebruik gemaakt, als er geen gelegenheid moor bestaat om de begrooting nog tijdens het openstaan van den dienst te verhoogen. (Zie Ned. Stb. 1903-357 en 1907—210; Ind. Stb. 1904—188 en J 907—15) of in zeerspoedeischede gevallen. (Ned. Stb. 1914—589; 1915—43; Ind. Stb. 15—264.) In zulke gevallen wordt echter, om de overschrijding te wettigen ook wel gebruik gemaakt van do wet tot vaststelling van het slot der rekening. Zie Bijb. 6774.

Vermelding verdient in dit verband nog ciard C. W. ze] ve in art. 27 overschrijding van de begrooting toestaat ter zake van de uitgaven voor aankoop, aanmaak, vervoer en verkoop van producten. Be staat er voorts noodzakelykheid, ten aanzien van een zelfde soort van uitgaven, van overschrijding van het eene hoofdstuk op het andere, dan kan do Kroon daartoe, buiten den wetgever om, overgaan (bijv. Ned. Stb. 1912 n° 170, Ind. Stb. n° 398). Uit den aard der zaak is de Kroon, die de artikelen der begr. vaststelt, ook bevoegd tot af- en overschrijding van het eene artikel op het andere, alsmede tot wijziging van de omschrijving van artikelen, eon on

ander binnen de grenzen. van eene zolfde onderaf-reeds vastgesteld bij wet van 15 Mei 1914 (Ned. Stb.-204, deeling, terwijl do G. G., zooveel het lldc hoofdstuk Ind. Stb. 492). Het aapreek van zelf, dat het vastgestelde betreft, dezelfde handolng kan verrichten onder na- dere slot afwykt van het slot der begrooting, daar dit laatste goedkeuring der Kroon (b ij v. Ind. St. 1913 n° 466). slcchts rekening houdt met de geraamde ontvangsten on

De zorg voor de uitvoering der begrooting in Nederlanduitgaven, en de werkelijk- heid daarmee vaak zeer veel is opgedragen aan don Min. van Kolorden, die daarbij de verschildt. Zoo was het (nadeelig) slot van de begrooting regelen der Nederlandscho comptabili- teit in acht neemt, over 1887 geraamd op een te kort van /10,668,321, terwijl terwijl de Nederl. Rekenkamer daar het toezicht uitoefent, het dienstjaar in werkelijkheid sloot met een voordeelg Voor Indie berust die zorg bij den Gouverneur-Gen., die slot van / 25,454,569,30s. De begrooting voor 1910 sloot daarin. wordt bij- gestaan door tai van ambtenaren, in met een nadeelig cijfer van / 35,393,558, dock bij de ordonnateurs en comptabelen onderscheiden. (Zie rekening was het nadeelig saldo gedaald tot / 9,911,050. COMPTABIL- TEIT). Vooral zijn het de Directeuren. Ten slotte heeft de wet, ingevolge eene bepaling, die die, elk voor zijne administratie, de uitvoering der in 1895 in de C. W. is opgenomen (art. 74 lid 2), nog te begrooting be- zorgen en "het toezicht houden over de regelen de bestemming van de voordeelige sloten en de ambtenaren, bij het bcheer betrekken. Binnen de grenzen voorziening in de dekking van de nadee- lige sloten der hunner bevoegdheid en behoudens de perken door de be- rekeningen. Voor de eerste maal is dit geschied voor het grooting gesteld, konne de ordonnateurs de Indi- sche tijdvak 1867 t/m 1891 bij de wet van 24 Juni 1901 (Ned. Regeering verbind en en last geven tot het betalen van Stb. 167; Ind. Stb. 316), daarna voor de periode 1892 t/m schuldvorderingen; de comptabelen zijn belast met de 1901 bij de wet van 15 Juli 1907 (Ned. Stb. 206; Ind. Stb. betaling daarvan. Het algemcon toezicht op dio uitvoering 414) en ten slotte nog voor 1902 t/m. 1911 bij de wet van is opgedragen aan de Algemcon Rekenkamer. (Zie 22 September 1916 (Ned. Stb. 451). Zie verdermog REKENKAMER, ALGEMEENE). bijlagen A en B der M. v. T. Begr. v. 1915 en Gedr. :

De eind-controle op de uitvoering der begrooting 1915-1916-392.
berust bij de wetgevende macht. Zoowel in Indie ala in Het voorgaande betreft de practijk onder de te- Nedei kind wordt geregeld aantekening gehouden van de genwoordige bepalingen der C. W. Eene belangrijke uitgaven, ten laste der begrooting gedaan, en van de wijziging daarvan heeft de Minister Fock voorgesteld bij ontvangsten gedurende het (dienstjaar ver- kregen. Ditdo wetsontwerpen, welko overigens strekten om de geschiedt bij de verschillende Departe- inenten van rechtsperoonlijkheid van Indie te erkennen en den Raad algemeen bestuur, die daardoor in staat zijn om mede te van Indie met enige buitengewone, niet ambtelijko leden werken tot het ontwerpen der zoogen. Kolonialean te vullen. (Gedr. St. 1906—*07- 180.) Volgens die Rekening. Daaronder verstaat men eene rekening en ontwerpen zou de begrooting in Indie worden vastgesteld verantwoordung van het gehouden behcrr, die de bij vier ordonnanties, welke om te werken goedkeuring begrooting voet voor voet volgt en in gelijcke omschrijving bij de wet zouden behoe- von. Het recht van wijziging der der hoofdstukken, afdelingen, ondrafeelingen en ordonnanties was daarbij buitengesloten, in verband artikelen afzonderlijk vermeld hot geraanidc bed rag en waarmede de vaststelling in sommige gevallen bij de wet wat daarop ontvangen is, en in xitigaaf het geraamde zou moe- ten plaats hebben. Bit voorstel ontoemte bij de bedrag en wat daarop ver- evend (d.i. betaalbaar gesteld) Tweede Kamer geen gunstig onthaal. Nadat de Min. de is, met aanwijzing van do verschillen in meer en minder Waal Maleijt de desbottreffende bepalingen had en met vermeldung wat van de verevendo vordering teruggenomen, word het ontwerp tot wijziging der C. W. voidaan en wat nog verwrchuldigd is : al les met opgavomet zeer beperkte strekking (n.l. de wettelijke van de redenen der verKhillcn. Ook wordt daarin erkenning van de rechtspersoonlijkheid van N.-I.) tot wet vermeld het ge- bruik, dal gemaakt is van do credieten, verliovon (1912, Ned. Stb. 207; Ind. Stb. 459). boven do begrooting ge o pend. Do directeuren bezorgen Laatsgonoemde minister diendo in verband doar- mede dit afles voor him Dcpartement; de directeure van financien wotsontwerpen in tot instelling van een Kolo- iialen maakt daaruit ecu geheel, dal naar den Gouv. Gen. wordt Raad in Indie, volgena welko do begrooting in overleg gezonden, dio beslist, na do Algemeono Rekon- kamer mot dion Raad door den G. G. voorloopig (en daarna bij daarover gehoorde to hobbon, on do rokning voordo wet dofiniteef zou worden vastgesteld. (Gedr. St. Hoofdstuk II aan den Minister van Koloniin zendt. Dezc 1912—13-344.) Zijn opvolger handhaafde het laat eono dergelijko rekening voor Hoofdst. I opmakon, wotsontwerp tot wijziging der C. W., doch ver- ving dat waarpdo Nederl. Rokenkamer gehoord word, on na do tot wyziging van hot R. R. door een nieuw wotsontwerp. boslissing dor Koningin wordt dit golieol, „K.olonialo (Gedr. St. 1914—1915—365 on 1915— 1916 45 en 54.) Rekening" gonaamd, aan de Twccdo Kamcr gezonden, Do boido aanhangige ontwerpen werden in het najaar mot con wotsont- werp tot vaststelling van het slot der 191G door do Tweede Kamcr ftangenomen mot uitgavon on ontvangsten van den Indischen dienst overvorandering van den naam Kolo- nialcn Raad in dat jaar. Pat wetontwerp is natuurlijc gegrond op do „Volksraad". (Handel, bl. 19—111.) kolo- nialo rekening, dio editor zelve niet aan do goedkeu- Voorts is nog in overweging het denkbceid om voor ring der Staten-Generaal onderwerpen is. Tengevol- go Indiï cono regclitig te troffen in den gcost van do van allerloi omstandigheden heeft het aamenstol- len dier Nederlandscho bed rij von wot (Ned. Stb. 1912no. 85.) kolonialo tokening in den aanvang langcn tijd Voor do bogrootingen van do geweston en ge- gevorderd. zoodat b. v. do vaststelling van doslo- ten dor meonten zio mon DECENTRALISATIE on voor die van rekeningen over 1871/79 orst in 1892 (Ind. Stb. 122-do niet onder rechtstreeksch bestuur gebrachte 130) heeft plaats geliad. Overlators jarongc- echicxldo do landschappen ZELFBESTUREN, vaststelling reeds veel spoedig or — in 1893 (Ind. Stb. Thans volgt con overmcht van do bedragen op de af- 241-247) worden do sloten vastgeatcd van de kol. deolingen der begrooting uitgogovon volgens de roke- rekening over 1881/87. — 'terwijl do zaak th&ns ecuningon over 1867, 1887 on 1907, en de oorsproetelijko normaal verloop heeft gokrogen. Zoo I word betreffende raining voor 1916, alsmede van do totalon dor over die do rekening over 1910 het slot ' jaron vorkregon (reap, gcrzaamdo) ontvangsten.

Afdelingen.	UITGAVEN in Nederland.				UITGAVEN in Indie.				
	9	90000	90000	1916 Raining.	90000	90000	90000	90000	90000
Regering on Hooge Colleges.])									
Dept. van Justitie		41.596	29.033	114.250	1.017.178	1.121.967	1.143.111	1.320.804	
Dept. van Financien		53.868	84.409	360.200	2.942.095	5.090.324	6.283.692	9.911.016	
Dept. van Binnenlandsch Bestuur	15.380.055 2)	7.402.648	13.980.451	37.343.016	2.149.561	7.821.111	18.575.756	30.760.807	
Dept. van Ouder ous en Eere- dienst	11.356.829	3.425.790	791.768	1.705.300	38.226.840	29.104.488	24.090.228	37.838.580	
Dept. van Landbouw, Nijverheid en Handel				828.930				27.549.734	
Dept. der Burgerlijke Openbare Werken	410.204	2.242.336	3.131.938	408.913	3.069.088	14.716.445	27.224.465	14.301.610	
Dept. van Gouvernementsbedrijf - ven				1.956.300				41.160.040	
Departement der Marine	1.988.186	3.683.979	4.836.425	16.006.165	15.970.617	23.345.973	7.899 6)	69.865.545	
Plaatseeljk en gewesteljk zelf- bestuur	612.283	3.811.400	3.599.133	9.610.240	5.392.245	5.094.330	5.019.439	15.604.517	
Dept. van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid	28.156	536.708	2.126.110		6.364.079	10.301.189	26.035.386		
Pensioenen en andere uitgaven van algemeenen aard 5)									
Onvoorziene uitgaven 5)	2.494.044				2.223.959				
Tractemensverhooging der in- landsche hoofden, ambtenaren en bedienden op Java en Ma- doera 5)					376.477				
Dept. van Landbouw	32.269.757 1	21.198.325 1	412.375	1.775.912.794 1	778.141.482 1	96.595.827 1	5.257.585	291.405.431	

Literatuur : E. De Waal, Aant. over koi. onderwerpen. 's Grav. 1867. II bl. 18 vlg.; P. H. Van der Kemp. De admihiistratiedor geldmiddelen van Neclr. Indie. Ainst. 1881 — 1883. 5 din. — Ind. Gen. : Le-zing v. d. Lith 27 Nov. 1888 en 26 Februar 1889, van Deventer 2 April 1901 en Pierson 18 Februari 1908. — Moederland en Kolonien, 1906/07. VII Ad- vizeen over do Wetcontw. tot het verleenen van financieel zelfstandigheid aan N. I. — Zic ook I. G. 1907, 881; Kl McIntjes I. G. 1907, 657; Argus, I. G. 1907, 841; voorts I. G. 1907, 843; 's Jacob, I. G. 1908, 1, 736; 's Jacob, T. N. cn L. in N. I. LXXIV, 137. — Martens, Financieel zelfstandigheid van N.-I. 1907. — de Louter, Gids 1907, 413 — Wellcn-stein, Hervorming van *dif* Indische, Staatsbegroo- ting. I. G. 1915, 756; 9iy' w 灑°

BEHOUDEN PASSAGE. Tusschen Prinsen-land en den vasten wal van Java. Js in het nauwste ge- ■ deelte nog ruim 5.5 K.M. : breed en wordt in den Oostmoesson verkozen door schepen, welke van om de West Straat Soenda aandoen, omdat men in de Behouden Passage ankergrond aantreft in 45 tot 72 M., goeden hougrond. By flauwe winden en stilte loopt men dan geen gevaar de straat wed er uit te drijven, hetgeen kan voorkomen beN. Prinsen-eiland De verkenning is gemakkelijk aan het hooge land van Javahoofd en de vaart ook des nachts veilig door het licht op Eerste punt. In den Oostmoesson loopt de stroom overwegend naar buiten, maar de Z.O. wind blijft over het lage land van Java door- staan. Van den getjstroom is weinig bekend; de ver- tikale waterbeweging is overwegend dubbeldaagsch. doch gering.

BEJOGO. Ini. naam in Borneo aan de moeras- schildpad, *Notochelys platynota* Gray ge- geven. (Zie onder SCHYLDPADDEN, fam. *Testu- dmidae* II. B. 2).

BEKASI. District van de afdeling Meester-Cornelis, yan de residentie Batavia, met ~220 dcsa's (Inⁿ 905 ongeveer 163000 zielen) met gelijknamige hoofdplaats, vroeger de hoofdplaats van het z.g. Oosterkwartier van Batavia, gelegen aan de Tji- leungsi of rivier van Bekasi en aan den spoorwgc Batavia-Cheribon. Het is een plaatsje van eenige beteekenis, inet levendigen binnenlandschen han- del, grooten pasar, dateercnde van 1752, en Chi- neesche wijk. Het is de standplaats van den con- troleur van Meester-Cornelis en een der weiiiige plaatsen op Java buiten de afdelingsloofdplaat- sen, aangewezen voor de zitting van een land- raad. De assist ent-resid en t van Meester-Comdis houdt er ook politierol. In 1869 had er *een* enistige rust verstering plaats, bij welke gelegenheid de assistent-resident van Meester.-Cornelis Mr. C. E. Kuyper den dood vond.

BEKEL. Javaanschc benaming voor een onderge- schikt hoofd. In Midden-Java de gewone benaming voor desahoofd. Echter niet in de Vorstenlanden, waar Bet de beteekenis van „zet-baas" van een apa- nagehouder (loerah-patoeh) in de desa heeft. Zic DESA en VORSTENLANDEN. In Oost-Java was bekel ook de titel voor een onderdistrictshoofd.

BEKETAN, cen dcrnomadenstammen, welke men nog in Centraal-BoIdeo, in de brongebieden dor groote rivieren aantreft. De leefwijzc dezer jager- stammen, welke onder verschillende namen bekend staan, is in hoofdzaak gelijk. Daarover worden nade- re bijzonderheden gegeven onder het art. POENAN, zijnde een der meestbekende namen.

BEKIKKO. Zie AJAM.

BEKOEMPAI (bet. grasrijk, namlijk rijk aan wa-

terplantcn, mocrassig). District dor onderafdeeling Marabahan der afdeling Bandjermasin, res. Z. on O. afdeeliug-v.Borneo,evens degehele oriHeraiaec- - ling vormende, onder het bestuur van een kjai (districtshoofd). — Voornaamsto plaats is Mara- bahan, uit verschillende groote kampongs bestaande (zie aldaar), de standplaats van den kjai. De be- volking leeft van den rijstbouw, do eendenfokkerij, at a pf abrica ge, jxJeroen cu ltuur en roembia-an plantin gen. Zij staat als lastig bekend. De uitgestrekte moerassen verleenen een geschiktc schuilplaats aan onwilligen on allerlei gespuis. . . . ,

f **BEKTI** ook wel **BOEKTI** genaamd. I. Badplaats, 6 K.M. bezuiden Toeban (res. Rem bang) gelegen ; cen doordenatuur gevormd bassin, waarin verschei- denc wellcu ontspringen. De vier voet diepe kom mot kristalhelder water en door zwaar geboomte, waaroider reusachtige waringins, belommerd, is een aangenaam koel bad, dat veel door Europeanen, Chineezen en inlanders wordt bezocht.

II. Onder b 5 k t i (of b o e k t i) wordt ook ver- staan een h u l d e b e w i j s door een mindcre aan een meerdere gegeven, cn dat bij de landverhuur in de Vorstenlanden, aan bopaalde regels onderworpen is. (Zie VORSTENLANDEN).

BELA. Zie BALLERS biz. 118.

BELAIRAN (hoog 1870 M.). Een der toppen van den driding vulkaan Bcriti-Belaira»-Gedang oeloe Lais, Z.O.lijk van Ma Aman (res. Benkoelen), deel der gebergten, die de vallei der Ketaoen omsluiten en de grenzen van Lebong vormcn.

BELANAK (IRAN). Zie HARDERS.

BELANG. Vervallen strandnegory in het district Passan -RMahan-Ponosakan der onderafdeeling Tondano, afdeling Men ado der residentie Men ado han deglijknamigo baai der Oostkust gelegen. Het is een ongezone plaats; men vindt er nog de rui- nes van een vroegero benteng tenten zeeroovers gebouwd.

BELANG. Zie VAARTUIGEN.

BELANG-BELANG[Ken der cilanflicu van de Obi- groepresidentie Ternate, vlak cn uit koraalkaik bestaande.

«

BELANGA. Zie FETISISME.

BELANGIRAN (MAL). Zie SHORE A BALAN- GERAN.

• **BELASTINGEN.** Onder do onderwerpen, wdke na het herstel van het Nederlandsch gezag door Com- missarissen - Gen craal ter liand werden gen omen, be- hoorden ook de belastingen. De door hen ter zako gctroffen regel in gen werden bestendig bij art. 73 R. R. van 1818, terwijl art. 74 daaraan toevoegde, dat geen belastingen mochten worden geheven dan op uitdrukkelijkcn last of met goedkeuring van den Gouverneur-Generaal in Radv. In de Reg.-reglemcn- ten van 1827 (art. 70 vJg.), 1830 (art. 72 en 73) en 1836 (art. 60 en 6J) werd deze bepaling ecnigszins uitgebreid, in dien zin namelijk, dat voor de tu tref- fen regeling voorafgaande toestemming des Konings noodig was. Bij het geldend R.R. van 1854 (art. 58), word die bepaling wcl niet uitdrukkelijk beaten- digd, maar in art. 24 toch cene beperking aan do m&cht van den G.G. in zake belastinghefling vastge- knoopt, welke dien cisch de facto deed handhaven. Blijkens bijblad no. ^TT^bepaalt de voorafgaande/ n>achtiging vin "lc" Kroon zich reeds sinds den loop van 1893 tot hoofdzakcn, daar toen eene alge- meenc machtiging werd verstrekt tot het aanbreng- gen van wijzigingen van ondergeschikt belang dio het systeem der belasting niet aantasten en de op- brengM geene belangrijke vermindering doen ond*

gaan. Overigens is die macht van den G.-G. nog beperkt door de invocering der Comptabiliteitswet van 23 April 1864, daar sinds dien de Staten-Generaal in de aanwijzing van de middelen moeten worden gekend. Art. 19 dior wet eischt verder nog medewerking van den begroelingswetgever voor invoering, verhooging, verlagening op afschaffing van belastingen, terwijl art. 20 waakt tegen willkeurige teruggave of vrijstelling.

Op den regel, dat de belastingen bij ordonnantie worden vastgesteld, bestaat een uitzondering; art. 129 R.R. schrijft n. vaststelling der tarieven van in- en uitvoer bij de wet voor. Intusschen heeft de tariefwetgever zelve die vaststelling ten aanzien van een groot deel van Indie weder aan den G.G. overgelaten. Belastingen op de pasars zijn bij art. GO R.R. verboden.

Bij Kon. besluit in Ind. Stb. 1879 no. 267, gew. bij de besluiten in Ind. Stb. 1899—268, 1911—36 en 1914—501 (zie ook Ind. Stb. 1889—68, 1910—446, 1914—362, 771, 772 en 1915—160) is eene regeling vastgesteld voor de invordering door middel van dwangschriften van belastingen, begrepen in kohieren, registers, leggers of Staten, vastgesteld door het administratief gezag, alsmede van boeten, kosten van voorbereiding en opcenten voor localeraden geheven. Die dwangschriften hebben dezelfde kracht en worden op dezelfde wijze ten uitvoer gelgd als de (grosser) van in kracht van gewijsde gegane vonnissen in burgerlijke zaken.

Over verjaring van vorderingen, voortvloeiende uit belastingverordeningen, handelen de Kon. besluiten in Ind. Stb. 1882—280 en 1892—159; daarbij is een termijn van 5 jaar vastgesteld. Zie voor de formulieren Ind. Stb. 1915 nos. 771 en 772; en ook nog

Ind. Stb. 1891—47; 98, 1 8; 1893—260; 1904—277 en j. 06—36.

Met ingang van 1 Januari 1916 is eene ordonnantie (Ind. Stb. 1915—707) in werking getreden, waarbij ter zake van de inkomstenbelasting, de personeelsbelasting en de verponding een Raad van Beroep (voor belastingzaken) is ingesteld, waaraan de bevoegdheid in hoogsten aanleg, is overgedragen, welke totclusver van den Gouverneur-Generaal uitging. (Ind. Stb. 1915—708, 709 en 710). Bij dat lichaam zal (1) uitspraak van beslissingen; (2) m. den Directeur van Lunaticien, die te oordeelen over (loale) beslissingen van commissie van aanslag. De Raad is te Batavia gevestigd en bestaat behalve uit den Directeur van Financien, die ambtshalvo lid is voorzitter is, uit vier leden, een of twee a. s. h. m. c. plaatsvervangers door den Gouverneur-Generaal, voor den tijd van vier jaar worden benoemd. Van die vier leden worden twee gekozen; (1) uit eene voordracht van twee personen, onder toezicht van den Raad van N.

(2) en den President van het Hooggerechtshof; do twee overige worden aangewezen uit voordrachten van vier personen, ingediend door elk der Kamers van Kooph. op Nijv. De Raad kan slechts met vijf leden vergaderen. Wanneer do aanslag bij zijn uitspraak vastgesteld, hooger is dan het bedrag, dat door den belastingsschuldige voorafschuldigd werd geoordeeld, wordt die aanslag met 25 % van het meerder verhoogd, met dien verstande dat de verhoging niet neder dan 200 kan bedragen. Voor vacatie-gelden zie men Ind. Stb. 1915—711.

Hieronder volgt mij een overzicht van de belastingen door het centraal gezag geheven (voor de lijst van de Inkomstensoorten zie DECENTRALISATIE en

voor die van de inlandsche zelfbeheerders zie ZELFBESTUUR), voor zoover het reft heffingen in geld (voor heffing in arbeid zie HEERENDLENSTEN) en buiten verband met eenigen bijvorderenden dienst van de overheid opgelegd; voor retributien moge worden verwezen naar de desbetreffende hoofden.

De in Nederlandsch-Indie geldende belastingen geven een beeld van groote verscheidenheid te aanschouwen, hetwelk bovenal historisch is te verklaren. Zij zijn in dat uitgebreide er uit economisch zoozeer verschillende deelen samengesteld gebied geleidelijk ingevoerd, sommige tezelfder tijd op Java en Madura en de Buitenbezittingen, andere in een gedeelte van dat gebied of zelfs gewestwijze, naar mate de toestanden er rijp voor waren en er misdien eene redelijke opbrengst van was te verwachten. Om tot eene indeeling van het tegenwoordig samenstel te komen, heeft men de keuze tusschen verschillende onderscheidingen. De regelingen hebben vooral in de laatste twintig jaar menige hervorming ondergaan en daarbij is er naar gestreefd, om verschil in heffing tusschen gewesten onderling zoo veel mogelijk weg te nemen en om regelingen, waar mogelijk, over geheel Indie uit te strekken. Maar in alle opzichten kon daartoe uit den aard der zaak nog niet worden overgegaan, zoodat nog naast belastingen voor de geheele kolonie, heffingen worden aange troffen, welke slechts voor een deel, sommige slechts voor enkele gewesten of een enkel gewest gelden. Een tweede punt betreft de wijze van heffing. Bij de bedoelde hervormingen is het stelsel van verpachting, dat in de vorige eeuw zulke eene belangrijke plaats als wijze van heffing innam, meer en meer vervangen door rechtstreeksche inning door regeringsambtenaren. Daardoor is het registelsel, hetwelk reeds voor een paar middelton beaand, uitgebreid tot een paar andere. En daar men nog niet tot eene algeheele afschaffing van het pachstelsel kon komen, valt derhalve te onderscheiden tusschen: rechtstreeksche heffing zonder meer, regie en pacht. Wijders oefent de bekende verdeling van de inwoners van Indie in drie groepen: Europeanen en m. h. g., Vreemde Oosterlingen en Inlanders, invloed uit ten aanzien van sommige maar niet van alle belastingen, zoodat valt te wijzen op belastingen welke door alle groepen, naast andere welke slechts door één of twee zijn verschuldigd. Eindelijk heeft de verdeling van het gebied in rechtstreeks en nietrechtstreeks, bestuurd gebied betekenis, daar de Landsbelastingen slechts in het oorspronkelijk gedeelte en voor de Gouvernementsonderhooren in hot andere golden, tenzy de Indische regering van het zelfbestuur het recht tot heffing heeft overgenomen, zooals met de in- en uitvoerrechten en de accijnzen het geval is. De zelfbestuursonderhooren zijn overigens onderworpen aan do belastingen van het zelfbestuur in het landschap waar zij wonen.

Daar de hierbedoelde onderscheidingen echter dooreenloopen, zal men zich in hot volgende—na afscheiding van de monopolies: t. w. opium-, pandhuis- en zout regie benevens open bare verkooppingen, alsmede van do heffingen, welken nicher het karakter hebben van retributien, over welken een en ander worlt gehandeld in afzonderlijke artikelen—behalven tot eene verdeling in twee hoofdgroepen, persoonlijk en zakelijk belastingen, niet ondervredeling van de laatste groep in kohiersbelastingen en andere. Duidelijkheidshalve zal in deze laatste groep, ten omdo do woynige, wol is waar onbelangrijke, doch voorshanda nog betaando pachten in 66ne ru-

briek samen te vatten, ten slotte nog onderscheiden woiden naar de wijze van heffing, t. w.: recht" streeks door aibntenaren of door den pachter. Bij oen en ander zal tevens v. z. n. worden aangegeven, voor welke groep van inwoners eene belasting geldt, tenzij dan bij de behandeling van elk belasting af- zonderlijk de bovenbedoelde onderscheidingen ver- der kunnen worden besproken, voor zoover daartoe aanleiding bestaat.

Op die gedachte berust het volgende overzicht:

I. **PERSOONLIJKE BELASTINGEN**, biz. 225 -233.

a. *Inkomsten eiasling*, geldende voor de in Indie gevestigde Europeanen en met hen gelijkgestel- den; alle aldaar een bedrijf uitoefenende lichamen, zoowel die welke in Indie als die welke daarbuiten gevestigd zijn; zoomede aldaar een bedrijf uitoefenende personen buiten Indie, van elken landaard ; biz. 225.

b. *Belastingen op de bedrijfs- en andere inkomsten*, geheven van de in Indie gevestigde Vreemde Oosterlingen en inlanders (de laatsten behoudens uitzonderingen en beperkt tot het rechtstreeks be- stuurd gebied en de rechtstreeks onderhoorigen van het Gouvernement); biz. 228.

c. *Personeele belasting* van de in Indie gevestigde Europeanen en m. h. g. en Vreemde Oosterlingen; biz. 231.

d. *Schullerijdbasting*, eene heffing van de Euro- peanen en m. h. g., die zijn vrijgesteld van de ver- plichting om bij de schutterij te dienen; biz. 231.

e. *Hoojdgeld* van inlanders op Java en Madoera, getreden in de plaats van thans afgeschafte heeren- diensten; biz. 232.

Voorts nog enkele voor d6ne residentie (Mcnapd... Benkoelen) of zeker gebied (Makasser; de Spermiun- deilanden) geldende heffingen van inlanders.

II. **ZAKELIJKE BELASTINGEN**, biz. 233 —243.

A. Vol ge n s Kohieren.-^

a. *Verponding en dienovere nkonstige hefingen*, eene belasting van onroerende goederen in Ned.- Indie (hoofdzakelijk Europeanen en Vreemde Oos- terHngen trefEende); biz. 233.

en verder van inlanders:

b. *Landrente* op Java en Madoera ; b] z. 234.

c. *Vertienin/ebdda^ling* in de residentie Z. en O. Afdeeling van Borneo; biz. 242.

d. *Tiende van het rijstgewa^* in het gouvernement Celebes*) Ond.; biz. 242.

eStidndrenle van de sawah's en belcSting van de iegalvelden en tuinen in het rechtstreeks bestuurde gebied van de residentie Bali en Loin bok; bJz. 242.

zijnde alJe grand- of oogstElastingen (de land rente mede geheven van vischvijvers en nipabosschen).

B. Zonder Kohieren ; biz. 243.

I. Rechtstreeksche heffing.

a. *In- en uitvoerrechten*; biz. 243.

b. *Accijnzen*; biz. 257.

c. *Slachbelasting*, voornamelijk ten aanzien van buffete, runderen en varkens; in de buitenbezittin- gen gewestgewijze geregeld; biz. 258.

d. *Zegdrecht*; biz. 259.

e. *Recht van overschrijving* (hoofdzakelijk van Europeanen en Vr. 0.); b] z. 261.

f. Redden van successie en overgan/ bij overtijden; het eerste uitsluitend van boedels van Europeanen en m. h. g ; biz. 261.

g. *Belastiiv van laterijen*; biz. 262.

h. *Vergunningen van Chineesche dobbelspelen*; biz. 262.

i. *Hondenbela-sting*; biz. 263.

j. *Basting van uitvoerproducten op het eiland Ive (Atjell en 0.)*; biz. 263.

k^Bela-Kling van boschproducten in de boven- Mahakam (Z. en O. Afd. Borneo) ; biz. 263.

l. *Belasting op het, graven van diamant* (Z. en O. Afd. v. Borneo); biz. 263.

m. *Voorloopij gehandhaafde belastin^en in het voormalige land^chap Lingga-Riouw en 0.* ; biz. 263.

Ten slotte valt nog melding te maken van eene heffing in de afdeeling Zuid-Nieuw-Guinea door rcsi- dentie Amboina van een vergunningsrecht van / 35 per vuurwapen en per jachtijd voor de jacht op para- dijs- en aanverwante vogels. (Ind. Stb. 1916no. 197).

2. Niet rechtstreeksche he f f in g = P ac h t e n .

a—加 b] z. 263—264.

Alvorens nu de belastingen elk afzonderlijk te be- handelen, moge nog een kort woor rd voorafgaan ove- de richting, waarin het belastingstelsel zich ont- wikkeld heeft. In liet algemeen is die rich ting, welke uit den aard dcr zaak verband houdt met die van de ontwikkeling van Indie, hoofdzakelijk opeconomisch gebied en van de denkbeelden onitront belastinghef- fing in Europa, te kenschetsen — vooral met be- trekking tot de laatste veertig jaar — door het licht te doen vallen op deze drie omstandigheden:

1°. Geleidelijke afschaffing van het pachtstelsel en vervanging daarvan v. z. n. door rechtstreeksche heffing;

2°. Naast uitbreiding van de heffing van in- en uitvoerrechten over geheel Indie en veimeerdring van de betekenis van accijnshheffing — eene toene- ming deriaalvc van indirecte belastingen — een streven om aan di recto heffingen in eer en nicer de plaats te go ven, welke daaraan in het stelsel toekont.

3°. als gevolg van Jo. en 2o. eene billijkcr ver- deeling van de belastingen over Einoj)can(in en de andere bevolkingsgroeijei).

Ad] um. Het stelsel van verpachting is van ouden datum, en word zelfs door inlandsche vojuten gehul- digd. Ook de Compagnie voerde het in, eer't in l> ; < - tavia en Oimmelandcn ; ondr Van Imhoff wrcil Ju t over het Gouvernement van Java's Nooidoostkm' uitgebreid. Reeds onder het EngeJHche tusscx-iiix - stuur werden enige pachten afgeschafte, o. u. de tol- poorten, en werc! de zoutverkoop ondr direct be- lieej' gebracht. Het Nederlan-IRhge bewind ging daar- ^nde voort. Bij Ind. Stb. 18J8 no. 79 word o. a. be- Jjaald dal met het einde van 1818 zouden worden afgeschafte do pachten en heffingen, bekend onder den naam van Lrouwgelden of huweijjken dcr Java- nen, het maken van kJcin geschut, de sirili <of fijne kaJk, de houtskolen, de suikerpotten, het brand- hout en de roggcngB. De verpacht ing der lolpoor- ten en bazaars in de Vorstnlanden word in 1827 (Ind. Stb. 44) opgeheven en door di recto heffing ver van gen, deze werd in J 830 afgeschafte. De bij Ind. Stb. 1828 no. 88 in de residentie Batavia in- gcvoerde pacht van den verkoop van zout werd met 1 Januari 1848 wederom opgeheven. Van groot belang was de afschaffing der J)asar-belasting in 1851. Zie PASAR.

Een goeden blik in de verpachting van ,8Lands middeJen op Java en Madoera in 1850 geeft Ind. Stb. 1849 no. 52 en in die van lateren tijd Ind. Stb. 1897 no. 179. Ten aanzien van de buitenbezittingen zie men bijv. Ind. Stb. 1857 no. 105. Jjaaruit blijkt dat oudtijds de heffing van alle belangrijke middelen aan een pachter was opgedragen. In den loop der jaren,

maar vooral in do laatste twintig h dortig jaar is de afschaffing al of niet met vervanging door rechtstreeksche heffing, voortgczet.

Ten einde de betceenis daarvan to doen uitkomen volgt hier een overzicht van de verpaolto middelen welke in 1885 bestonden met de bedragen, welko zij in dat jaar oprachten, naost die, waar- op de opbrengst der thans nog geldende verpachte middelen voor 1916 zijn geraamd. Do in de laatste kolom niet ingevulde nummers zijn derhalvevervallen.

Verpachte middelen.	1885 (afgerond)	1916 (raming)
a. Verkoop van opium in het klein:	15501600	
pacht	4308300	
verstrekking van opium aan de pachters		
b. Slachten van rundvee, buffels, schapen, geiten, paarden en veulens	1444700	
c. Licentien op de phosphopelen	811100	1105000
d. Verkoop van arak en andere sterke dranken in het klein in do Buiten bezittingen	398600	44200
e. Java'se en Chineesche tabak	234000	
f. Slachten van varkens en verkoop <7. Sluisgelden, veren en overtoodien	152400	9480
g. Vugclnestklippen	162800	25700
h. Unlating op peper (Riouw)	14710	43600
i. Nipahout en kreupelbos-sflien	6640	720
Nipahout	7700	
Kreupelbos-sflien	1720	
j. Verkoop van Saguweer	0	44600
k. Loudmijnen (Borneo)	8700	144
l. Verkoop van shili (Celebes)	1420	
m. De Duizend Eilanden	3200	
Belasting op de zilplaatson durvishijassers to Makassar	1400	
Belasting op de zilplaatson durvishijassers to Makassar	9500	
n. Verkoop van zout (Oostkust van Sumatra)	1090	484700
o. Pamihuizen	0	310000
p. Sagoe, was, getah, onz. (Joatkust van Sumatra)	876800	
q. Houtzagerijen (Oostkust van Sumatra)	1G40	37200
r. Degenen dezer niiddeloji dio gezainonlijk vorpacht worden	0	
s. Degenen dezer niiddeloji dio gezainonlijk vorpacht worden	151900	

Bij dit overzicht is nog in aanmerking te nemen, dat hot voomemen reeds was aangekondigd om over lo gaan tot afschaffing: lo. van do pacht van do licentien op de phosphopelen in de geweston waar zij nog bestond; 2o. van do pacht der pandhuizen in de cenigo residentie waar zij op Java ijog goldt, n.l. Socrakfuta, doch dat raot het oog op do govolgen vanTden in 1914 uitgebroken Europee-Hchon oorlog voorshands van con on under were! ufgojon. Het ligt nu in do bedoeling doze laatste pacht met 1917 op to heffen. Do overigo nog gchandhaafdo pachten werken uitsluitend in geweston der buitenbezittingen, uitgezonderd die der vogelnestklippen, wdke ook nog op Java geldt (raming aldaar/31.600).

Dat overigons de slachtpacht en de drankenpacht nog niet geheel tot het verleden behooren, komt doordat haro afschaffing in hot niet tot het togebied behorende gedeelte van Riouw en Ond, nit prac- tisch oogpunt op overwegende bezwaren stuitte.

Voor de wijze van verpachting en de rechten en plichten van den pachter zie men ten aanzien van Java on Madoera Ind. Stb. 1853 no. 86 en van de buitenbezittingen Ind. Stb. 1854 no. 75, beiden meormalen aangevuld en gewijzigd en ten slotte te- zamen ver van gen door het reglement in Ind. Stb. 1902 no. 184, 1902 no. 258 en 1905 no. 339.

Literatmir over de pacht: E. De Waal, Aanteeke- ningen over koi. onderwerpen. Dl. I. bl. 291. T. Thomas, Eenigo opmerkingen naar aanleiding van het pachtstelsel op Java, Leiden 1893, Dr. E. B. Kiel- stra. Do Financier! van Ned.- Indie. F. Fokkens, Afschaffing van pachten op Java en M. enz., Ind. Gen. 2 Febr. 1897.

Ad 2um. Voor de in- en uitvoerrechten en accijn- zen wordt naar het deabeterfend onderdeel verwe- zen. Het tijdperk, waarin aan de directe heffingen meer zorg wordt besteed, is in het algemeen aange- vangen toen de tijd der Indische baton voorbij was en die der tekorten begon. Patentrecht en personeeie belasting werden met 1879 ingevoerd, nadat de be- drijsfbelasting op Java en Madoera met ingang van 1878 was herzien. De verponding onderging eene herziening in 1886 en op nieuw in 1912. Eene suiker- belasting vond een paar maal eene plaats als tijdelij- ke heffing, tenvijl ten slotte eene algemeene inkomstenbelasting met eene belasting van de overwinst van lichamen in 1908 haar intrede deed. In 1907, 1908 en 1914 eindelijk kwamen nieuwe regelingen van directe belastingen van Inlanders en Vreemde Oosterlingen tot stand.

Ad 3um. Dit vindt reeds hare verklaring in het- geen onder lo en 2o is medegedeeld. Het behoef geen nadcr botoog dat afschaffing van pachten eh de genoemde directe heffingen werken in de richting als hier werd aangegeven. Voor cijfers en bedragen zie men op GELDMIDDELEN VAN NED.-INDIE.

Zie Tollenaar. Het belastingstelsel op Java en voor zooveel de inlandsche bevolking betreft, Ind. Gen. 1896, bl. 61 — 82. Kielstra. De financien van Ned. Indie 1904; v. Deventer. Overzicht van den-zr cohomischen toestaSUer ini. bov. op Java en M. 1904, bl. 129—167. ----- --

Thans mogo naar do volgorde van bovongenoemd overzicht eene nadere bespreking volgen.

I. PERSOONLIJKE BELASTINGEN.

I. a. Inkomstenbelasting.

Do inkomstenbolasting wordt onderscheiden, voor zoovqr lichamon betreft, in belasting naar het zui- vor inkomen en belasting naar de overwinst. Zij werd in 1908 ingevoerd ter vervanging van het sedert 1879 gehoven patntrecht en van twee als tijdelijke heffingen in 1906 ingevoorde belastingen, nl. de suiker- belasting en eene verhooging van hot uitvoerrecht van tabak ter Oostkust van Sumatra. Tervijl over laatstgenoemden maatregel (Ind. Stb. 1906--75) wordt gohandld bij IN- EN UITVOERRECHTEN, moge hier allorcrst cone bespreking van het patent- reoht en do suikercblasting volgen.

Hot Patentrecht. Toen in verband met de tekorten, welko de Indische begrootingen begonnen te vertoonon, naar versterking der geldmiddelen van het jaar 1879 moest worden omgezien, werd die o.m. govonden door invoering van cone belasting ad : 2

percent „van alle inkomsten, verkregen door uitoefening binnen N.-I. van landbouw, fabrieks-, ambachts- en handelsnijverheid, van kunst of wetenschap, van eenig ander beroep of bedrijf, zoomede door het vervullen van ambten, bedieningen of be-trekkingen, voor zoover die uitoefening of die ver-vulling niet geschiedt uitsluitend door en ten bate van personen behorende tot de inlandsche of daar- mede gelijkgestelde bevolking”. Daaraan werd de naam van patentrecht gegeven (Ind. Stb. 1878—350, 1880—15, 1881—114, 1890—251, 1896-4, 1897 —127, 1899—15 en 261, 1903—289, 1905—24, 1906 —59, 338 en 449, 1907—105 en 181) Aan die heffing waren o.m. alle naamlooze vennootschappen onder- worpen behalve die, waarvan de aandeelhouders uitsluitend uit Vreemde Oosterlingen en (of) inlanders bestonden. Deze groep werd eerst bij Ind. Stb. 1907—181 onder het patentrecht gebracht, in verband met de toenmalige herziening van de bedrijfsbelasting (waarover nader).

Onder de inkomsten die werden vrijgesteld, vermelding: lo. de bezoldigingen, wachtgelden, pensioenen en andere inkomsten ten laste van de begroting, m. a. w. de inkomsten van landsdienaren en gewezen landsdienaren als zoodanig; en 2o. het inkomen van naamlooze vennootschappen, welke ter zake van de uitoefening in Ned.-Indie van eenige nijverheid of eenig ander bedrijf in Nederland werden aangeslagen. Beide vrijstellingen zijn lang gehandhaafd en vervielen eerst bij de herziening, welke het patentrecht met in gang van 1906 onder- ging, derhalve slechts een paar jaar voordat de be- lasting zelve werd afgeschaft. Ter versterking van de Indische middelen werd toen het tarief voor natuurlijke personen met vr ÷ stelling van inkomens beneden f 900, oplopend in dier voege, dat de heffing, aangevande met 1, by inkomens van / 1800 2% bedroeg en opklim tot / 4.50 per voile bedrag van / 100 boven / 12.000, terwijl de belasting van naamlooze en andere lichamen werd verhoogd van 2 op 3 percent. De intrekking van de vrijstelling van de inkomsten van landsdienaren als zoodanig ging voorts gepaard met eene verlaging van hunne contributie aan het weduwen- en weezenfonds (Ind. Stb. 1906—59 en 60).

De intrekking van de vrijstelling sub 2o. heeft eene lange voorgeschiedenis. Die vrijstelling strekte om dubbele belasting — nl. in Nederland en in Indie — te voorkomen van in Nederland gevostigde maatschappijen, welke haar bedrijf geheel of gedeeltelijk in Indie uitoefenden. Op de on billijkheid, dat de door die maatschappijen betaalde belasting, in den vorm van Nederlandsch patentrecht, ten voile aan Nederland ten goede kwam, terwijl door Indie ter zake niets werd genoten, werd in de Tweede Kamer bij de behandeling van de Indische begroting voor 1890 gewezen. Doch toen, om daaraan tegemoet te komen, bij de daarop volgende begroting werd voorgesteld de vrijstelling te doen vervallen, ontmoette zulks bezwaar wegens de dubbele belasting welke daar- van het gevolg zou zijn. Eene daarop in de vergadering van 13 December 1890 ingediende motie- Hartogh leidde vervolgens tot de benoeming van eene commissie om dit vraagstuk te onderzoeken. Haar rapport is afgedrukt als bijlage van de Mem. van Antw. Tw. K. der Indische begroting voor f 895. Inmiddels was het patentrecht in Nederland door de bedrijfsbelasting vervangen, hetgeen eene

de regeling van de vrijstelling in Indie noodig is? In afwachting van de definitieve beslissing over het vraagstuk werd die regeling aanvankelijk

op tijdelijken voet getroffen (Ind. Stb. 1894—95, 1895 — 3, 1896—75). Toen de Regeering daarop bij de begroting voor 1897 een voorstel deed in den zin van de oplossing der Commissie (zie M. v. T., bl. 27 en de bijlage der Mem. v. Antw. van de Tw. K.), rezen echter in de vergadering der Tweede Kamer van 25 November 1896 op nieuw bezwaren, welke w der- om in eene motie- Hartogh werden belichaamd. Het resultaat der gedachtenwisseling was ten slotte dat in 1897 eeno wet tot stand kwam (Ned. Stb. no. 84; Ind. Stb. no. 150), waarbij werd bepaald dat van de opbrengst der door de bedoelde lichamen betaalde belasting op bedrijfs- en andere inkomsten jaar- lijks een gedeelte op den voet als in de wet aange- geven, aan de Indische geldmiddelen zou worden uitgekeerd. In verband met die regeling was er niet langer bezwaar om de vrijstelling der hierbedoelde lichamen van het Indische patentrecht definitief te handhaven. Dit geschiedde bij Ind. Stb. 1897—127, met dien verstande echter, dat verzekering- maatschappijen van de vrijstelling werden uitgezonderd. Van de door die maatschappijen betaald bedrijfsbelasting werd namelijk geene uitkering aan de Indische geldmiddelen gedaan. Voor haar —dat zijn derhalve alleen de in Indie werkende verzekeringmaatschappijen, welke in Nederland haar zetel hebben — werd bij laatstgenoemd Indisch Staatsblad eene bijzondere regeling getrufl. Overigens waakte artikel 37 der wet op de bedrijfsbelasting tegen dubbele belasting voorzoover be- lastingplichtigen betreft, die ook in Indie werden aangeslagen.

Ten slotte is de vrijstelling vervallen, toen, zooals reeds bo ven werd medegedeeld, met ingang van 1906 het patentrecht van de in Indie gevestigde lichamen van 2 tot 3 jjercent werd verhoogd; het werd billijk geacht, de in Nederland gevestigde lichamen tegelij- kertijd aan eeno heffing van 1 percent te onderwer- pen. Het patentrecht bracht op: in 1903 / J.56.000, in 1904 / 1.128.000, in 1905 / J.254.000, in 1906 / 2.813.000 en in 1907 / 3.859.000.

De suikerbelasting. Toen in 1905 versterking van middelen noodig bleek, werd naast verhooging van het patentrecht de keuze gevestigd op eene b< - lasting van do suikernijverheid, doch in afwachting van eene heffing van algemeenen aard slechts als 1 ij- dclijke maatregel. Zulks hield verband met het feit dat de suiker vroeger onderworpen was geweest aan een uitvoerrecht dat in 1898 (Ind. Stb. no. 65), na herhaaldlijk te zijn geschorst, was afgeschaft, om- daX do cultuur dat recht toen reeds enige jaren wegens de lage suikerprijzen niet kon dragen. (Zie IN- EN UITVOERRECHTEN.) Eene, mot ingang van 1893 ingevoerde, tijdelijke belasting ter ver- vanging van het uitvoerrecht (Ind. Stb. 1892—264), werd slechts gedurende 66n jaar gegeven, daar hot voorstel, bij de begroting voor 1894 gedaan, om do tijdelijke belasting ook over dat jaar te hefln, wordt verworpen. (28 Nov. 1893.) Even zoo faalde eene po- ging der Regeering om het uitvoerrecht door eene definitieve suikerbelasting te vervangen. (Gedr. St. 7. 893^—1894—110.) Het wetsontwerp, in welces toe- lichte de grondslagen dier belasting werden uit- ^gezet, verviel door de Kamerontbinding van ?.894. In 1905 daarentegen had de voorstel tot hef- fng van eene suikerbelasting beter resultaat, onidat de suikercultuur toen in een gunstigen toestand ver- keerde; do regeling kwam bij Ind. Stb. 1906—250 en 251 tot stand en onderging bij Ind. Stb. 1907 — 243 e kleino wijziging. De belasting werd geveve» naar de gemiddelde winst per pikol suiker, volgens

een ooplopond tarief, dat opkloin van $\frac{1}{2}$ cent per/0.25 tot 24 cent per / 4. Haar opbrengst bedroeg over1906 11.117.500 en over 1907 / 462.000. Zooals reeds werd medegedeeld heeft deze belasting slechts zeer kort gewerkt, daar het reeds bij haro tostandkoming in de bedoeling lag om niet alleen van suiker en tabak (hiervoor gold een verhoogd uit voerrecht : zie bo ven) maar van alle cultures en bedrijven meer belasting te heffen dan bij het patentrecht het geval was. Daar- toe strekte

de *inkomstenbdasting*; deze had daamevens ten aanzien van in Indie gevestigde natuurlijke perso- nen, ten doel om het geheele inkomen — niet alleen, zooals bij het patentrecht dat uit bedrijf of beroep — te treffen. (Ind. Stb. 1908—298, 1909—233 en 498; 1910—264, 371, 450 en 571; 1912—77; 1913—182; 1915—367, 520, 641 en 708.) Zij bepaalt zich, watde in wonenden betreft tot de Europeanen om met hen gelijkgesteld. Ten aanzien van de buiten Indie gevestigde natuurlijke personen heeft de belasting een zakelijk karakter, daar zij slechts berekend wordt over de inkomsten, welke door hen in Indie uit be- drijf of beroep worden verkregen. Voor eene onder- scheidung naar afstamming of landaard is daarbij geene plaats; zij treft hen daarom allen.

Het tarief voor de in Indie gevestigden is, met vrij- stelling zoo het zuiver inkomen blijft beneden / 900, ooplopend, naar do volgende schaal :

bij / 900 tot beneden / 960 is verschuldigd / 1.50; bij / 960 tot ben. / 1020/3; bij / 1020 tot ben./ 1080 / 4.50 enz., met geleidelijke opklimming tot / 34.80 bij een zuiver iikomen van / 2040 tot ben. / 2100; verder

van / 2100 tot ben, / 3600, / 36.75 + / 3.50 voor elke geheele som van / 100 boven de /2100;

van / 3600 tot ben. / 5400, / 89.25 + / 3.75 als voren boven / 3600;

van / 5400 tot ben. / 7200 / 156.75, + / 4 als voren boven / 5400;

van / 7200 tot ben. / 12000 / 228.75, + / 4.50 als voren boven / 7200;

van / 12000 en hooger / 444.75 + / 5 als voren boven / 12000.

De buiten Indie gevestigden worden, zondor con- ge vrijstelling, voor hun belastingplichtig inkomen belast met 3 percent, voor zoover dat inkomen niet meer dan / G000 bedraagt en daarboven op den- zelfden voet als de binnen Indie wonenden. Buiton- landers, die hun beroep of bedrijf in Indie rondrei- zende u itoefenen, betalen dertig cent per tion gulden.

Onder het belastingplichtig inkomen vallen sinds 1912 (zie Ind.. Stb. 1912—77) ten voile do inkomsten uitonroerend goed. Wei werd bij de invoering van de inkomstenbelasting — zulks reedn in afwijking van d. o. regeling van het patentrecht, waarbij algeheele vrijstelling word verlcend voor het gedeelte der inkomsten, dat bij den aanslag in de grondlasten in aaiuenerking kwam (zie Ind. Stb. 1890—235 en 1903 — 289) — nog cenc zokerc vrijstelling in verband mot hoffing van grondlasten toegestaan. (Zio artikelen 4 en 6 van Ind. Stb. 1908—98.) Doch toen de verpodingsordonnantie met ingang van 1912eeneher- ziening onderging (zieverpording biz. 233,hier- achter) werd aandic vrijstelling een oinde gemaakt, medo op grond van eeno gewijzigdo op vat ting van de verhouding tusschen inkomstenbelasting on grondbelasting. (Zio biz. 130/1, der Mem. v. Tool, der Indische Begrooting voor 1912).

Ton aanzien van naamlooze vennootschappen on overige lichamon — andere dan vorzokoringmaat- schappijen, die buiten Indie gevestigd zJD, waarovor

nader — onderscheidt de regeling tusschen de be- losting naar het jaarlijksch zuiver invomen en die^A naar de jaarlijksche overwinst. Do eerste komt on- geveer overeen met het vroegere patentrecht en treft derhalve hetgeen als winst van het lichaam is te beschouwen. Met afschrijving mag daarby tot ze- kere hoogte reken in g worden gehouden, wat vroeger niet het geval was. Het percentage is oorspronkelijk bepaald gebleven op 3 percent en 1 % voor de in Nederland gevestigde lichamen en aldus gehandhaafd tot het jaar 1915. De vervan gin g met 1 Mei van dat jaar van de belasting op bedrijfs- en andere inkom- sten in Nederland oore ene inkomstenbelasting, maakte het noodig eene voorziening te treffen ten aanzien van de heffing van de in Nederland gevestigde Indische vennootschappen, omdat de hooger genoemde uitkeeringswet van 1897 (Ned. Stb. DO. 84) slechts betrekking had op de opbrengst van eerstgenoemde belasting en derhalve hare practi- sche beteekenis verloor, wanneer die belasting niet meer geheven werd. Dit vraagstuk kom echter, bij de behandeling van de wet op de inkomstenbelasting nog geene oplossing vinden (zie Gedr. St. 1913—14, no. 25, 35 en 43; Handel. Tw. K. biz. 2085—2099), zoodat deze bij artikel 100 dier wet naar eene latere regeling werd. vorschoven. Die regeling is tot stand gekomen bij do wet van 16 April 1915 (Ned. Stb. no. 197). Daarbij is met do omstandigheid dat de be- doelde vennootschappen zoowel in Nederland als in Indie aan eene inkomstenbelasting zullen worden onderworpen, rekening gehouden door haar voor de uitdeelingen, welko te beschouwen zijn als inkomsten door uitoefening van bedrijf in Indie verkregen, in de Nederlandache belasting slechts voor % aan te slaan. Voor uitkeering van een deel der opbrengst van do Nederlandsche belasting aan de Indische geldmiddelen bestaat dientengevolge geen reder meer on ovennig voor heffing in Indie van een lager percentage dan dat, waaraan de overige aldaar wer- kendo lichamen worden onderworpen. Bij de ordon- nantie in Ind. Stb. 1915—367 is daarom het percentage voor do in Indie werkende lichamen *algemeen* (uitgezonderd voor buitenlandse verzekeringmaat- schappijen) op 3 percent gebracht, waarby het ech- ter voor do in Nederland gevestigde vennootschappen en vercnigingen over hot jar 1915 als uitzon- dering op 2] & % is gesteld in verband met het feit, dat do Nederlandsche inkomstenbelasting eerst met 1 Mei van dat jaar is begonnen te werken.

In het bovenstaande is eene uitzondering ge- inaakt ten aanzien van de buiten Indie gevestigde vorzekeringmaatschappijen. Daarvoor is de regeling nagevolgd, waarvan reeds boven nopens patontrecht van dergelyko in Nederland gevestigde maatschap- pjen sprako was. (Ind. Stb. 1897—127). Na de wijziging g in Ind. Stb. 1913—182 sub D, komt die regeling daarop neer dat zij belastingplichtig zijn, voor zoo - veel inkomsten betreft verkregen uit overeenkom- sten tot levensverzekoring, naar eene winst berekend op 5 % en overigens naar eene winst berekend op 10 % van do in het vorlig kalender- of boekjaar van in Indie gevestigde verzeerden aan premien of kapitalen ontvangen bedragen. De belasting bedraagt 4 % in verband mot het foit dat deze schappijen niot voor belasting naar de overwinst in aanmorking komen. Zie overigens nog de reeds ge- noemde ordonnantie in Ind. Stb. 191 —367. 障

De *belaying naar de overwinst* is de heffing van al* gemeenen aard, die do suikerbolasting en het extra- uitvoerrecht op tabak ter Sum/s O. K. vervang, heeft ton doel „de dikwyls hoogo winsten, verkregen

met in landbouw, nijverheid en handel gestoken kapitalen, behoorlijk aan de Indische financiën te doen bijdragen". Zij treft zoowel de binnen als de buiten Indie gevestigde lichamen, behalve buitenlandsche verzekeringmaatschappijen. Als overwinst wordt aangenemer het bedrag van de gewone of buitengewone uitdeelingen van welken aard ook, over het laatst verloopend of boekjaar uitgekeerd aan oprichters, concessionarissen, aandeelhouders en andere deelgerechtigden — uitgezonderd aan het Gouvernement anders dan als aandeelhouder van met vrijstelling van uitdeelingen aan in Indie gevestigde bestuurders enz. (en personeel) als zodanig en sedert 1915 ook van die aan verzekeerders als zodanig — boven 5 procent van de op aandeelen, bewijzen van lidmaatschap of deelgerechtigd hield effectief gedane en niet terugbetaalde storting gen. Het woord „stortingen” werd daarbij oorspronkelijk in zeer ruimen zin genomen; daaronder werd n.l. ook begrepen hetgeen in den loop der jaren uit de gereserveerde winst aan het kapitaal was toegevoegd, en op het tijdstip van inwerkingtreding der belasting op 1 Januari 1908, geacht mocht worden nog aanwezig te zijn. Voor de aantooning van het bedrag, waarmede het tot grondslag van de berekening der belasting te beschrijven kapitaal zou zijn te verhoogen werd aan belanghebbenden een termijn van een jaar, toegestaan, welke na afloop met een jaar werd verlengd. Het tarief was opeenvolgend; het percentage van heffing steeg van 1 tot 6 procent over zekere gedeelten van de uitkeeringen, naarmate de overwinst een grooter percentage van de stortingen bedroeg; het beloop f 1 per f 100 over de eerste 2 pct. der stortingen, f 2 over de volgende 2 pct. enz. (Zie art. 18 § 2 van Ind. Stb. 1908—298). Reeds na enkele jaren bleek dat deze regeling niet aan haar doel kon voldoen, omdat vele kapitaal-krachtige en bloeiende maatschappijen daarbij aan de overwinstbelasting ontsnapt en daarin slechts weinig behoeften bijbrachten. Daerom werd de regeling daarom met in gang van 1913 bij Ind. Stb. no. 182 van dat jaar twee belangrijke wijzigingen. Vooroerst verviel de eveneens o.m.d. uitbreiding van het begrip „stortingen”, waardoor dit tot zijne natuurlijke bestemming werd teruggebracht. Hierbij is in aanmerking te nemen dat bijmchrijving op en uitkering van aandeelen of obligation, voor de belastingheffing, als uitdeelingen worden aangemerkt tot het bedrag waarvoor geene storting plaats heeft gehad. In de tweede plaats is het opklimmings tarief vervangen door eene evenredige heffing van 6 procent. Voor de wijze waarop het belastingplichtig deel der overwinst van buitenlandsche lichamen wordt berekend, zie men art. 21 der ordonnantie. De aanslag in de inkomstenbelasting met inbegrip vande overwinstbelasting bedroeg in 1912 / 8.165.300, in 1913 f 11.278.000 en 1914/11.134.500. Voor bijzonderheden zie men bijl. B. van het Koi. Verjag.

Literatuur. Zie over pitrecht Bij bl. 3382. en 3427. 5n Jhr. W. H. W. de Kock. Hofpittrecht, Leiden 1887. — Ordonnantie op het pitrecht bijgewerkt tot 1906. Semarang, 1906. Over iakomienbelasting de bij het Dapt. van Financiën te Batavia bewerkte toelichting. Batavia 1908 met supplement. Indische Gids en Ind. W. v. h. R., Jg. 1908, passim. Ind. Mercur 1908, p. 710. 784 en 804. (PaMs tot Ga.n-sojien) en 1909, p. 133 en 153. (Hiorneiss.) Dainkoimtenbelasting met naam. vennootschappen, door Mr. L. A. O. Koi 任, 1912. B. Hulsho 任. Da inkomstenbelasting. Batavia 1913. L.G. Juni 1913. (Gerritzen). Oyer de suikerbelasting, Economist 1906, I, p. 15,

17 (Rose en Eschauzier mot inleiding van den Berg.) Ind. Mercur, I. G. 1906 en Tijdschr. v. Nvy. en Landb. in N. I. LXXII, p. 194. Zie voorts over belastingverhooging tot dekking van defensie-uitgaven of in het algemeen, v. Deventer, Gids 1914, III, 254.. Marchant, Vragen des Tycls, Sept. 1914. Van Blom, Econ. 1914, II, 669. Ramaer, I. G., 1915, I, 1. Mr. J. C. Kielstra, T. B. B., 1915, afl. I en voorvolg. Kern, Blasting van stijgende grondwaarden, I. G. 1913, I, 456; II, 1139.

I. b. Belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten.

Deze is in het algemeen toekenschen als de inkomstenbelasting van de in N.I. gevestigde Vreemde Oosterlingen, en inlanders met dien verstand dat zij niet voor alle inlanders geldt, daar sommige categorieën daarvan nog aan eene van vroegeren tijd daggeteekende eenvoudiger belasting zijn onderworpen. Eene tweede opmerking van algemeen aard is deze dat bovenstaande benaming niet geene enkele belasting aanduidt, maar als soortnaam gebrukt wordt. Onder die benaming toch valt te onderscheiden tusschen:

1°. eene progressieve belasting op Java en Maadoera van de aldaar gevestigde Vreemde Oosterlingen en inlanders behoudens enkele uitzonderingen onder de laatste groep (Ind. Stb. 1907—182 jis 1908—146; 1909—499; 1912—117 en 605)

2°. eene met de vorige overeenkomende progressieve belasting in de buitenbezittingen van de aldaar gevestigde Vreemde Oosterlingen, voor zoover zij rechtstreeks onderhoorigen van het Gouvernement zijn, welke heffing wordt uitgebreid tot oon proupen van inlanders, die nog niet aan eene rechtstreeks belasting waren onderworpen. (Ind. Stb. 1937—183 jis 1908—147; 1909—21.121 on 499; 1911—545; 1912—118; 1913—22.420, 493, 558 en 1914—131).

3°. eene evenredige belasting, ad 4 procent van het inkomen van de inlandsche bevolking in de buitenbezittingen behalve in die gedeelten en in de gedeelten van geweiten en ten aanzien van die groep der genoemde bevolking, welke do G.G. v. or-looping van de heffing heeft uitgezonderd, (Ind. S: 1914—130 j° 132); terwijl de boaming ook gebrukt werd tot aannidning van de thins vervallen redige belasting ad 2 procent van het inkomen, vs do inlandsche bevolking in de residencies Djambi on Tapanoeli en het toenmilig gouvernement Siima-Ira's Westkust ahmads v.m do inlieericho bevolking IfThegouvernement AljeltOy onderh. Voorts is in hot og te houden dat onder do hoffingen sub 2° en 3°, evenmin als onder de hoofdelijke belastingen, welke nog in sommige streken bodaan (waarover rader) vallen do inlandrain do onderfndindschzelfbituur staando laodschippen, die geeie rechtstreeks onderhoorigen van liet Ned. Ind. Gouvernaraont zijn. Daze zya onderworpen aan eeno dor het zelfbeituur geheven belasting naar hot inkomen volgens den in Bijbl. no. 7328 opgonomen ontworplodraad. Wio alC>n(orkK6> rigen van het zelfbeituur zjin aan. to morken, blijkt uit art. 14 van Ind. Stb. 1914—21.

Ad lum. Daze heffing hoefdo belasting op hot bo-drijf vorvangan, welke op hair baart was voortge-sproten uit don tenement tax, dien Riffles bij de in-vooring van zjzn „revcn9y3tom” vorderdo van allo inlanders, die goone landbouwers waren en dus niot aan de landrente onderworpen ware a. Da tan werd door do bali'tingplichtigen opgebract als „a small rent for the ground on which their houses stand”, on is dan ook later huistaka gjonoomd. Hot Nedor-

landsch gezag handhaafde die belasting ten deelo (Ind. Stb. 1818—14 en 1819—5) en bopaalde in 1824 (Stb. 47) dat zij behoorde to worden geheven van allo ingezetenen, die hun middel van bestaan niet hoofdzakelijk vonden in den landbouw, maar door het uitoefenenvan ccnig ambaclit,nering of andere vaste handteering. Do naam „huistaks“ werd bij Ind. Stb. 1839—26 vervangen door „belasting op het bedrijf“. De daaromtrent achtereenvolgens bij Ind. Stb. 1857—75 en 1857—99 getroffen regelingen werden ten slotte ver van gen door die van 1878, welke ook de hoofdelijke belasting in Soerakarta en Djokjakarta verving (Ind. Stb. 12jjs 1878^35171879—338, ■1883'—244, 1885—24 en 147, 1892—98 en 275, 1894—131, 1900—57, 1904—18 en 1905—33). Toel. in bijbl. 3253, 3414 en 3415. Zij ging evenals de vroegere uit van het begin sei, dat nevers de Jandrete die op de voortbrengselcn van den landbouw drukt, eene be- lasting behoort to worden geheven van de vruchten van den arbeid der niet-landbouwende bevolking.

Het percentage bedroeg aanvankelijk voor alle belastingplichtigen 2%, maar werd bij Ind. Stb. 1885 n° 24 ten aanzien van Vreemde Oosterlingen ver- hoogd tot 4 %. Daarbij werd tevens de minimum-aanslag, welke voor alien / 1 bedroeg, voor genoem- de categoric gebracit op / 2. Voor inlanders verviel de minimum aanslag vervolgens bij Ind. Stb. 1892—275; in plaats daarvan werden inkomens tot een bedrag van / 25 vrijgesteld. Ten slotte is aan die ver- schillvnde behandeling van Vreemde Oosterlingen en inlanders een cindc gemaakt bij de invoering met in gang van 1907, van de belasting op bedrijfs- en andere inkomsten. De vrijstelling is daarbij voor alien gebracit op / 50; het tarief begint met / 0.72 voor inkomens van j 50 tot beneden / 60 en klimt dan per inkomensvermeerdering van / 10 geleidelijk op tot / 27.72 voor inkomens van / 620 tot boned on / 630 oDi ten slotte bedi- agen van / 630 en hooker met 4% percent to treffen. In de residentien Soerakarta en Djokjakarta zijn de eigenlijk gezegde inlanders uit- gezonderd, terwijl overigens nog de hoofden en be- volking van de zoogen. vrije desa's**., alsmede de zoogen. perdikanlieden volgens de in bijbl. 7847 omschreven beginsclen zijn vrijgesteld. Overeenkomstig het oudc beginscl blijven buiten aanmer- king de inkomsten uit gronden vallende onder do werking van do landrente-ordonnantien — de vrij- gestelde daaronder begrepen — die uit vischvijvers, onduworpcei aan de in Ind. Stb. 1893—30 j° 1905 no. 290 geregekle belasting, zoomede de gronden en op- stallen van opgezctcnen van particuliere landerijen. Overigens wordt overeenkomstig hetgeen bij de inkomstenbelasting geldt bij de berekening van hot belastingplichtig inkomen met grondlasten ccono rekening meer gehouden (Ind. Stb. 1912—118).

Do aanslag in do belasting op Java en Madoera bedroeg over 912 / 2.973.000, 1913 / 3.252.300 en over 1914 / 3.307.000. —Voor bijzonderheden zie men bijv. B. of C. C. van het Koi. Ver- elag.

Ad. 2 uni. In do bn i ten bezitt in gen gold ten aanzien van de Vreemde Oosterlingen cdujdts slechts in onkelo gc west on eene hoofdelijke belasting (bijv. Benkoelen hid. Stb. 1872—205) of een Hoofdgeld (Menado, Temate, Timor Ind. Stb. 1857—185; Westraafdeeling van Borneo Ind. Stb. 1859—9). Met in gang van 1878 vervielen deze heffingon en trad daarvoor in de plaats eene bedrijfsbelasting van 2 % met een minimumaanslag van / 3 en vrijstelling van inkomsten uit landbouw voor zoover daarvan grondlasten worden betaaid. (Ind. Stb.

1878—86 en 87 en latere wy zigin gen). Aanvankelijk slechts in eenige gewesten ingevoerd, werd deze belasting geleidelijk ook over de overigo gewesten der B.B. uitgebreid met toepassing hier en daar op de inlandsche bevolking (Ind. Stb. 1878—303 en 319; 1879—307; 1895—290 en 1903—94). Toen nu de sub a bedoelde progressieve belasting voor Java en Madoera to stand kwam, lag het voor de hand ook in de B.B. de bedrijfsbelasting door dergelijke heffing te ver van gen. Zulks geschiedde bij Ind. Stb. 1907—183, waarbij tevens voorschands nog voor die heffing in aanmerking zijn gebracit de inlanders ter Oostkust van Sumatra, voor zoover zij recht- streeksche onderhoorigen van het Ned. Indisch Gouvernement zijn, alsmede de inlanders in de residentio Riouw en Ond., die werkzaam of gevea- tig zijn op ondernemingen van landbouw. De aanslag van deze progressieve belasting in de buiten- bezittingen bedroeg over 1912 / 1.941.000 1913 / 2.143.600 en over 1914 / 2.425.300.

Ad. 3um. Met de invoering van deze belasting is; behoudens de nog onvermijdelijke uitzonderingen ; met ingang van 1914 een einde gemaakt aan het verschil hoofdzakelijk in percentage van heffing, tusschen de belastingregelingen voor de inlandsche bevolking in de onderscheidene gewesten der buiten- bezittingen. De nieuwe regeling toch strekt:

A. ter ver van ging van de hoofdelijke en daarmede overeenkomende (bedrijfs-)belastingen in: de resi- dentie *Palembantf-buiten* de hoofdplaats — ad 6 percent van hetTnkomen ; het gouvernement *Celebes en Onderhoorigheden* ad 5 pct. van de inkomsten uit het landbouwbedrijf voor zoover die niet door de ver- tiening worden getroffen — en ad 2 pct. van alle overige inkomsten; do residentien *Benkoelen, Wester a Id. van Borneo, Zuid- en O. afjd. v. Borneo, Bali en Lombok* en ter hoofdplaats *Pdlembang* ad 2 pct. van het inkomen behoudens een minimum-aanslag van / 1 per persoon en p. jaar; de gewesten *Lampongsche districten en Billiton* ad 2 pct. behoudens een mini- mumaanslag ad / 2;

de *Minahassajn* de residentie *Hlenad* ad 2 pct.; behoucleris eeri minimumaanslag van / 6.50; de af- deeling *Gorontalo* van die residentie ad / 5 per man;

de residentien *Amboina en Ternate*, naar eene in- deeling in klasson, ad / 1 tot / 25.

(Voor bijzonderheden der regelingen en Stoats . bladen zie men DIJ der Reg. Alm. voor 1914 biz. 485—490).

B. ter vervanging van do bovenbedoelde reeds vd6r 1914, doch tot een quotum van 2 % in een viertal gewesten geldende proportioneele belasting op do bedrijfs- en andere inkomsten nl. in het gouvernement *Atjeh en Ondh.* (uitgezonderd de Gajo- en Alaslondon Ind. Stb. 1907—184 en 1906—148), de residentio *Djambi* (Ind. Stb. 1908—69, 149 en 397; 1912—119 en 1913—383), do residentie *Ta-pa-noeli* met uitzondering van Nias en onmliggeude ei- landen (alwaar wel met 1914 de nieuwe belasting is ingeverd, zie Ind. Stb. 1908—94, 97 en 149; 1910—13, 1912—119 en 1913—1) en het toenmalig gouver- nement *Sumatra's Westhst*, in welk gewest de vervan guig echter eerst met ingang van 1915 plaats had (Ind. Stb. 1908—93, 97, 149; 1912—119, 166 en 528).

C. om enige groepen van inlands-ei-, die v66r 1914 nog niet aan eenige directo hoffing waxen onderworpen, door zoodanige belasting te trefEn (zio biz. 102 der Mem. van Toel. Ind. Begr. voor 1914).

Intusschen is dio algemeene belasting van inlan

ders nog niet overal in de buitenbezittingen en op alle groepen van inlanders aldaar van toepassing. Om redenen van practischen aard zijn de gewesten •Oostkust van Sumatra en Banka en Ond. alsmede eenige groepen van inlanders, vooral in den Ooste-Jqken Archipel, nog daarvan uitgezonderd. (Ind. Stb. 1914—131 en 132 jis. 1915—190 en 1914—785).

De met ingang van 1914 vervallen regelingen vereischen verder geene bespreking behalve die, welke •golden voor *Atjeh en Onderh., Tapanoeli en Djanibi*. Over elke een kort woord.

Bij de begr.: voor 1906 werd voorgesteld oin de •afdeeling *Groot-Atjeh*, waar ingevolge Ind. Stb. 1904—20 de niet tot de inheemsche bevolking behoorende inlanders seder 1 Januari van dat jaar aan de bedrijfsbelasting waren onderworpen, van de inheemsche bevolking een hoofdgeld van / 6 te heffen. Daar dit voorstel in de Tweede Kamer op groote bezwaren stuitte, werd het in de vergadering van 30 November 1905 teruggegnomen. Na een nieuw onderzoek in Indie werd bij de daarop volgende begroeting besloten tot invoering in 1907 in *Groot-Atjeji en de Onderhoorigheden* — dus niet in de *Gajo- en Alaslan- den* — van eene belasting van de inheemsche bevolking van 2 pct. van het inkomen, met vrystelling van inkomens van / 50. Toen deze belasting in 1914 door de nieuwe afgemeene heffing werd vervangen, werden echter de Onderhoorigheden er aan onttrokken, omdat aldaar geen rechtstreeks bestuur bestaant en de Regeering ook aldaar wenschte vast te houden aan het beginsel dat in de zelfbesturende landschappen de belastingheffing, voorzover althans de inwoners betreft die geene onderhoorigheden van het Gouvernement zijn, van het zelfbestuur moet uitgaan. Zoowel in de Onderhoorigheden als in de Gajo- en Alaslanden is daarom eene belasting ingevoerd op den voet van bijbl. no. 7328.

De in het gouvernement *Atjeh en 1907* ingevoerde heffing strekte ten voorbeeld, toen men den tijd gekomen achtte om in de residenties *Djanibi en Tapanoeli*, alsmede ter *Sum.'s Westkust* eene rechtstreeksche belasting van de inlandsche bevolking in te voeren. Zulks geschiedde met ingang van 1908.

De in 1914 in gevoerde, algemeene heffing wijkt van die van 1907 en 1908 daarentegen in twee voornamelijk opzichten af. Het percentage is dubbel zoo hoog; het bedraagt 4 % in overeenstemming met dat van de inkomstenbelasting, welke in het algemeen in de zelfbesturende landschappen van zelfbestuurswege wordt geheven. Voorts wordt, in stede van vrystelling van inkomens tot zeker bedrag, een minimumaanslag van / 2 geheven waarbij er intusschen voor wordt gewaakt dat zij, die niet in hun eigen onderhoud kunnen voorzien, niet worden getroffen. Tot zoodanige regeling is overgegaan omdat zij in de zelfbesturende landschappen goed voldeed en bij het toenemend verkeer met die landschappen voor de hand lag.

Intusschen wordt in de residentien *Bali en Lombok, Celebes en O. en Z. en O. afl. van Borneo* ook eene grond- of oogstbelasting geheven; daarmede is bij de nieuwe regeling rekening gehouden door in die gewesten een belastingplichtige, die tevens in zoodanige heffing is aangeslagen, voor de inkomsten uit eenig nevenbedrijf, te belasten met 3 % met een minimumaanslag van f 1.50. Eene andere afwijking van den regel is dat voor de residentie *Menado* de minimumaanslag, in overeenstemming met hetgeen voor een deel der residentie bestond, is vastgesteld op / 5. —♦

De aanslag bedroeg in de jaren:

	1911	1912	1913
in Tapanoeli	232.900	240.500	271.000
in Djambi	189.900	197.200	204.100
in Atjeh en O.	243.400	264.000	323.800

De aanslag in de proportioneele heffing ad 4 % bedroeg in 1914 / 4.671.100 tegenover een aanslag in de hoofdelijke belastingen in 1913 van / 4.470.400.

Ter *Sumatra's Westkust* alwaar, zooals boven werd vermeld, de nieuwe belasting eerst met 1 Januari 1915 is ingevoerd, was de directe heffing welke zij verving, niet zonder moeilijkheden tot stand gekomen. Reeds bij de ontwerp-begroeting voor 1895 werd mededeeling gedaan van het voornemen om van de niet bij de gouvernementens-koffiecultuur ingedeelde inlandsche bevolking in dat gewest, waartoe destijds nog de residentie *Tapanoeli* behoorde, eene hoofdelijke belasting te heffen van 2 pct. van het inkomen, met een minimum-aanslag van / 1, gepaard met eene uniforme verhooging van den koffie-inkoopprijs in dat gewest. Omtrent verscheidene onderdeelen der belastingregeling zou eerst eene beslissing kunnen worden genomen na afloop van een met de hoofden en de bevolking te Loudon overleg. Nadat deze zaak een paar jaar lang onbeslist was gebleven, werd er ten slotte geene uitvoering aan gegeven, omdat de economische toestand der bevolking door een samenloop van omstandigheden zoodanig te wenschen overlicht dat het tijdstip niet gunstig werd geacht voor de invoering van de voorgenomen belasting. Intusschen bleef het dringend noodig het verbroken cwonvictit tusschen de inkomsten en de uitgaven van het gewest zoo veel mogelijk te herstellen en een einde te maken aan de onbillijkheid dat de inlandsche bevolking ter Sum.'s W.K., in tegenstelling van die elders in Indie, van eene directe belasting naar het inkomen bleef vrjgesteld. Ten slotte word aldaar (Tapanoeli was inmiddels een afzonderlijk gewest geworden), met ingang van 1908 tot heffing daarvan overgegaan uitgezonderd op de *Batoc- en Mentawci-eilanden*, waar de invoering, echter alleen ten aanzien der niet-inheemsche bevolking, met ingang van 1913 plaats had. (Ind. Stb. 1908—93 jis 97 en 149 en 1912—119, 166 on 528). Do belasting trof de geheele inlandsche bevolking tegen intrekking van de gouvernementens-koffiecultuur en opheffing van de verplichte levering aan het Gouvernement van de door de bevolking geteelde koffie. Met de destijds nog bestaande matriachale toesatden werd rekening gehouden door te bepalen dat de aanslag voor inkomsten uit gemeenschappelijk familiebezit (harta poesaka) geschiedt ten name van het hoofd der familie, alsmede dat voor het bedrag van dien aanslag op de booto dat hoofd aansprakelijk is. De belasting bedroeg 2 pct. van het inkomen met dien verstandc dat aanslagen van / 1 en minder achterwege blijven. Bij do invoering der belasting deden zich ongeregelgheden voor welke aanleiding gaven tot eene uitvoerige gedachtenwisseling bij do behandeling van de Indische begrooting voor 1909 over de rechtmatigheid en het stelsel van do belasting. (Zie de M. v. A. Tw. K. biz. 18—25 on de algemeene beschouwingen bij de beraadslagingen). Daarby kwam ook ter sprake het bekende Phkaat Pandjang van 1833, waarop langen tijd een beroep was gedaan om van belastinghoffing te weorhouden.

Toen nu het voornemen rees om deze belasting te ver van gen door de algemeene heffing voor de buitenbezittingen, werd hot raadzaam geacht dien maatregel, met het oog op de verdubbeling van het percentage te doen samengaan met eene herziening, d.i. eene verlichting, van heerendiensten. Die her-ziening is tot stand gekomen bij de ordonnanties in Ind. Stb. 1914 nos. 731 en 732, waarna de bedoelde ver van gin g heeft plaats gehad bij Ind. Stb. 1915 nos, 190 en 191. De inheemsche bevolking op de Mentawai-eilanden blijft intusschen van de belasting vrijgesteld. (Ind. Stb. 1915—308.)

De aanslag in de proportionele heffing ad 2 % ter Sum.*8 W.K. bedroeg over 1912, 1913 en 1914 reap. / 1.022.600, / 1.126.200 en / 1.201.800.

Literatuur. Kielstra, De Koffiecultuur ter Sumatra's Westkust I. G. 1888 II 1437, 1609, 1674; —Lulofs, Koffiecultuur op belasting ter Sum.'s W. K. I. G. 1904, H 1629, 1787 T. B. B. XXXIII, 720 XLVI (1914) 28 I. G. 1903, 1904, 1905 en 1908 passim, — Lulofs, Over belastingheffing ter Sum.*s W.K. en in Tapanoeli T.B.B. (1912) XLH, 55; XLIII, 58, 74; (1913) XLIV, 146; XLV, 139.— H. J. Bussemaker, Over het belastingstelsel. Koi. Tijdschr. 1912, 513. — v. Suchtelen, Belasting van inlanders T. B. B. XLIV(1913) 117. — Van Dissel, Bedrijfs- en ink. bel. Koi. Tydschr. III (1914) 1214 : 1915, 201.—Roest, Belasting ini. bev. Buit. Bez. T. B. B. XLVII (1914) 303. — FryÜng, Bel. op be- drijfs- en andere inkomsten. Koi. Tijdschr. 1915.44.

I. c. Personeele belasting.

Onder dezen naam wordt sedert 1 Januari 1879 (Ind. Stb. 1878—349 en latero wijzigingen) eene belasting geheven van Europeanen en daarmedo gehjggestelden en Vreemde Ooatrlingen naar do volgendc grondslagen: huurwaardo der woonhuizen mot, bijbehoorende gebouwon on erven, do waardo van meubilair en rjtuigen en hot get al paarden. Dezo grondslagen ondergingon meermalen wijzi- gingen. Met ingang van 1885 (Ind. Stb. 26) word, voor zooveel do Vreemde Oosterlingen betreft, het gotal rij- en voortuigen tot een afzonderlijken grondslag gemaakt (met loslating van do waarde); het tarief werd bepaald op / 12 p. jaar voor elk rjtuig op twee widen en / 36 voor elk ander rjtuig. Daama word in 1904 „het getal rijwielen" als vierde grondslag opgenomon, bij wolke gelegenheid n- zonderlijke regeJingen voor Europeanen en Vreem- do Oostc lingen werden getroffen (Ind. Stb. 1904— 81 en 82). Vervolgns werden dio regelingen wecr tot 66n geheel vereenigd met ingang van 1908 (Ind. Stb. no. J 3), toen hot vorschil in heffing tusschen beide categoriccn verviel. Ten slotto ondergingen do grondslagen nog wijzigingen mot ingang van 1911. Volgens do thans geldendo bepalingen (Ind. Stb. 1908—13 jis 1909T19; 1910—169 en 571; 1911—58; 1912—443 en 1915—180 bedraagt de belasting voor beide groepen van belastingplich- tigen:

- a. 5 % van de jaarlijkscho huurwaarde;
- b. 2 % van do waarde van het mobilair;
- c. / 6 per paard, wanneer voor niet meer dan twee belasting moot worden betaaid, of anders voor do cerate twee, / 8 voor hot dorde paard, /10 voor het vierde, / 12 voor het vijfde, / 15 voor het zosdo en / 20 voor elk volgend paard;
- d. 13 per rijwie], ingericht voor 66n persoon; / 6 per rijwie], ingericht voor twee of meer personen; / 18 per motorrijwie];
- e. voor rjtuigen:

	indien twee- wielig	indien op meer dan twee wielen
Voor het eerste rjtuig	*/ /8.—	f 16.—
Voor het tweede rjtuig	-10.—	• 24.—
Voor elk volgend rjtuig	-12.—	-36.—

indien twee- en meerwielige rjtuigen nevena elkan- der worden gehouden wordt voor de berekening der belasting aan de tweewielige de voorrang gegeven:

f. / 48 per automobiel, / 24 per autolette.

Aan het tarief zijn tai van bepalingen toegevoegd, strekkende tot vrijstelling of vermindering in ge- vallen, waarin heffing niet met het karakter der belasting zou strooken, zij meer als bedrijfsbelasting dan als verteringsbelasting zou werken of niet ge- rechtvaardigd zou zijn, omdat de belastingplichtig- heid zou voortvloeien uit eene op den betrokkene rustende verplichting, waaraan hij zich niet kan ont- trekken, dan wel ten einde rekening te houden met de draagkracht. Zoo bedraagt de belasting bij huurwaarde tot zekere bedragen slechts 2/3 % of van den vollen aanslag en stijgt het tarief voor paarden in sommige gevallen niet boven / 6 per paard.

De aanslag in de belasting bedroeg over 1912 / 1.463.000, 1913 / 1.578.000 en 1914 / 1.705.200 (voori. cijfer).

Met een enkel woord moge hier melding worden gemaakt van de belasting op rjtuigen, welke vroe- gen van inlanders op Java werd geheven en met ingang van 1908 is ingetrokken (Ind. Stb. 1908—14). Deze vond haar oorsprong in eene heffing op de paarden en wagens in Ned. Indie, van 1826 (Ind. Stb. no. 43), wolke in 1851 (Ind. Stb. 63) werd vervangen door eene progressieve belasting op de paarden en rjtui- gen. Die belasting verviel, voor zooveel Europeanen en daarmedo gelijkgestelden alsmede Vreemde Oos- terlingen betrof, door de invoering van de personeele belasting in 1879. Ten aanzien van inlanders kwam eene herziening tot stand met ingang van 1885. Met intrekking van do publicatie van 1851 (die toen in de B. B. slechts in een paar gewesten gold) werd bij Ind. Stb. 1885—25 cen rjtuigbelasting van inlanders op Java ingevoerd van /12 voor een rjtuig op 2 wielon op /3G voor elk ander rjtuig. Na herzie- ning zonder tariefsvorlaging, bij Ind. Stb. 1904—128 volgdo do intrekking in 1908, hoofdzakelijk omdat do belasting workte als cen belasting op het bedrijf en zulks naast do reeds bestaende algemeene hoffing van dion aard als eono onbillijkheid was te beschou- wen.

Ook in do afdeeling *Groot-Atjeh* heeft eenige jaren eno rjtuigbelasting bestaan. Ingevoerd mot ingang van 1901 (Ind. Stb. no. 22) tot een bed rag van acht- tion gulden per jaar en per rjtuig, dat gehouden wordt om te worden verhuurd, werd de belasting wecr afgeschaft met ingang van 1907, toen de personeele belasting in het gouvement *Atjeh* en *Onderh.* word ingevoerd. (Ind. Stb. 1907—106 en 107).

Literatuur. Jhr. H. W. H. do Kock. De personeele belasting Batavia 1887, G. A. de Koning. Do personeele bol. in N.-I. Vorzameling dor verschillende bepalingen enz. Zwollo 1900. v. *Do vent er. Overzicht.* van den Econ. toestand der "inijnev. op J. on M. 1904 biz. 145.

I. d. Schutterlijbelasting.

De reeds van ouds bostaando hoffing bostaat in eene geldelijke bijdrage naar gelang van hot vast of

geschat inkomen. De bijdragen vormen met de boe- ten de schutterlijke kas. Zie over het beheer Ind. Stb. 1899—90 en 283. Vreemdelingen zijn van de contributie vrijgesteld. Ind. Stb. 1904 no. 390. Zie voorts op *Schutterrij*.

I. e. Hoofdgeld op Java en Madoera.

De Indische begrooting van 1882 stelde fondsen beschikbaar 1°, voor verhoeding van de tractomen- ten van inlandsche hoof den en ambtenaren als schadeloosstelling voor de afschaffing van heeren dien- sten behoeve van hunne huishouding; 2°, ter voorziening in eenige behoeften van 's lands dienst, waarvoor tot dusverre over heeren dienstplichtigen werd besliikt. Zie HEERENDIENSTEN. Als aequivalent voor de afschaffing van dezē diensten werden de heeren dienstplichtige inlanders onder- worpen aan eene hoofdelijke belasting, Ind. Stb. 1882 no. 137, gewijzigd bij Ind. Stb. 1884 no. 96 en 144. De regeling g van 1882 werd ver van gen door die, opgenomen in Ind. Stb. 1893 no. 68 gewijzigd bij Ind. Stb. 1902—35. Het hoofdgeld daarin als regel op / 1.— per heeren dienstplichtige gesteld, welk bed rag in de residentie Pasoeroean bij Ind. Stb. 1893—186 verhoogd werd naar den maatstaf van / 1.50 per hoofd. Voorts werd bij die regeHng reke- ning gehouden met het feit dat het hoofdgeld meer opracht dan het bovenbedoelde aequivalent en daarom bepaald dat het meerdere, per gewest of ge- deelte van gewest, zou worden aangewend tot ver- dere afschaffing van heeren diensten. Zie verder Bijbl. 4780. Die regeling is op haar beurt vervangen ^WyrutteTnTnd. Stb. 1914—313, *de hoofdgeld-ordon- nantie*. Daarbij is bepaald dat van de heeren dienst- plichtigen in de f ouvernementslanden op Java en Sladoera,uitgezonderd die van het onderdistrict Bui- tfinzorg^nxle opgezetenen der particuliere landerijen, onder den naam van "hoofdgeld", eene belasting in geld wordt geheven in verband met de in en na het jaar 1882 tot stand gekomen of verder nog te bewerkstelligen afschaffing van heeren diensten. Het verband tusschen de opbrengst per gewest en de afschaffing is daarin losgelaten, omdat daarvoor geene reden meet bestaat, sedert op de begrooting (zie M. v. T. biz. 11 der begr. voor 1902) aan uitgaven, be- noodigd. ten gevolge van de afschafing, belangrijk meer werd uitgetrokken dan het daarvoor bestemde overschot van de opbrengst van het hoofdgeld be- droeg. De aanslag geschiedt jaarlijks voor een vol jaar en des&s gewijze en bedraagt voor elke desa zooveel male. een bij ordonnantie voor elk gewest of ge- deelte van een gewest afzonderlyk vast te stellen uniform bed rag per hoofdgeldplichtige als het aan- tal isder op 1 Januari van het aanslagjaar in diedesa gevestigde heeren dienstplichtigen. Dat uniform bed rag heeft intusschen slechts de betekenis van een gemiddelde, wanneer de Directeur.van Binnen- landsch Bestuur gebruik maakt van de hem bij de regeling verleende bevoegdheid om binnen zekere grenzen den aanslag per hoofdgeldplichtige op een zekere te bepalen uniform bed rag vast te stellen. Die bevoegdheid bestaat daarin dat hij, wanneer hem zulks op gronden van billijkheid noodig voorkomt, van het totaal bed rag aan hoofdgeld, hetwelk in eenig gewest of gedeelte van een gewest naar het bij ordonnantie te bepalen bed rag per hoofdgeldplich- tige moet worden opgebracht, een omslag kan toe- etaan over de districten, onderdistricten of desa's van het betrokken gewest of gewest-gedeelte, vor- band houdende met verachil in welvarendheid of met verachil in druk der na het jaar 1913 afgeschafte

heeren diensten. Deze omslag kan dus leiden tot ver- schil in belasting tusschen verskillende deelen van hetzelfde gewest of gedeelte daarvan.

Bij Ind. Stb. 1914—314 is de voorgeschreven or- donnantie tot vaststelling van het uniformbedrag per hoofdgeldplichtige tot stand gekomen. Daarbij is tevens rekening gehouden piet de met 1 Januari van dfti jaar (Ind. Stb. no. 102) in eenige gewesten tot stand gekomen afschaffing van de heeren diensten ten behoeve van de wegen en bevoelingswerken. Met 1 Januari 1915 is do afschaffing in eene tweed© groep gewesten gevolgd (Ind. Stb. no. 22), in verband waarmede het hoofdgeld aldaar verhoogd werd (Ind. Stb. no. 297), terwijl de afschaffing in de overige residentien op Java en Madoera (waardoor nog slechts enkele heeren diensten ten behoeve van bevoelingswerken overblijven) met 1916 haar be- slag heeft gekregen, mede tegen verhoeding van het hoofdgeld aldaar. (Ind. Stb. nos. 66 en 174). Zie verder op HEERENDIENSTEN. De bedragen van het uniform hoofdgeld bewegen zich tusschen / 1 en / 2.90. (Zie de M. v. T. Begr. voor 1913 bl. 34—36, 1914 bl. 46—48, 1915 p. 40-^1 en 1916 bl. 42—3). De opbrengst heeft in 1912 t/m 1914 / 3.847.900, / 3.900.800 en / 5.677.000 bedragen.

Literatuur. Fokkens. Overdrukken van eenige artikelen in de Nederlander van Nov., Dec. 1912, Maart en October 1913. Over de afschaffing der heeren diensten en de verhoeding van het hoofdgeld. Derselvd. De afschaffing der laatsto heeren diensten op Java — in Onzo Kolomien Serie I no. 6. — Dozelfdc. Het afstaan der excedenten van het hoofdgeld aan de gewestelijke raden I. G. 1909. I. p. 21.

I. /. Belasting voor het aanleggen c onder houden van wegen ter hoofd- p l a a t s Benkoelen.

Met intrekking van het zoogenaaido Yourang- fonds bepaalt Ind. Stb. 1 874 —276 dat de heeren- dienstplichtigen der genoemde hoofdplaats, tegen vrijstelling van de diensten ten behoeve van het aanleggen van wegen en bruggen waartoe zij volgens Ind. Stb. 1869—79 verplicht waren, voortaan / 2 per jaar en per persoon zullen betalen ; voor do Vreemdo Oosterlingen geldt ook eene dergelyko bepaling. De belasting is geregeld bij Ind. Stb. 1876 no. 58. De opbrengst bedroeg in 1914 ongeveer / 4000.

I. g. Belasting t e r vervanging van heeren diensten in de onderafdeeling Makassar (hoofd- plaats Makassar en op de Spermonde en Dewakang- eilanden). Ind. Stb. 1891 nos. 111 en 112 jis. 1903—126 en 1912—153.

Van do tot de Inlandsche bevolking behoorendo work bare mannen wordt geheven ter hoofd plaats Makassar / 5 jaars en op de genoemde oïlanden / 2.50, tegen vrijstelling van heeren diensten behou- dens hunne verplichting tot het verleenen van hulp bij ram pen van hoogerhand dan wel tot afwendig van algemeen gevaar. Opbrengst in 1914 f 17.200.

I. h. Bedrijfsbelasting van d e In l a n d s c h e burgers in d e resid e n t i e Menado.

Ingevolge Ind. Stb. 1897—10° 1906—52 wordt met ingang van eerstgenoemd jaar eene belasting geheven van de Inlandsche burgers in Menado die hetzij voor eigen rekening, hetzij in dienst van anderen een handel, beroep, bedrijfenz. uitoefenen.

Zij bedraagt zooveel mogelijk 2 % van het inkomen met een minimumaanslag van / 1.50. Inkomsten, die door de grondlasten worden getroffen, blijven bij de berekening van het inkomen buiten aanmerking. Opbrengst in 1914/3600.

n. ZAKELIJKE BELASTINGEN.

A. VOLGENS KOHIEREN.

II. A. a. Verponding.

Reeds in 1800 werd onder den naam van belasting van het half procent van huizen, tuinen en landerijen eene grondbelasting te Batavia ingevoerd, welke door Raffles over de ommelanden en na zijn bestuur over Semarang en Aerobaja werd uitgebreid. Bij de publicatie in Ind. Stb. 1819—59 werd, om tot eene algemeene regeling te komen eenaauwkeurige opnemings-, registratie- en taxatie van alle vaste en onroerende goederen, welke niet onder de landrente vielen (Ind. Stb. 1819 no. 5) voorgeschreven. Inmiddels werd de reeds bestaande heffing ook voor de jaren 1820—1821 en 1822 bestendigd. In 1823 was het werk der voorbereiding afgevolgd; bij de regeling in Ind. Stb. no. 5 van dat jaar werd de verponding op Java en Madoera ingevoerd. Zij werd voor 1823, 24 en 25 vastgesteld met herziening der kohieren om de 3 jaar en trof voorloopig alleen den eigendom. Van de heffing werden de erven en gronden uitgezonderd, waarvan de landrente geheven werd (art. 18). Het percentage, dat aanvankelijk % percent bedroeg, werd in verband met de door den Java-oorlog veroorzaakte vermeerdering van uitgaven van 1826—1831 verhoogd tot 1 % en daarna op $\frac{3}{4}$ % vastgesteld. (Ind. Stb. 1826—25 en 1830—9). Die heffing werd veel later geldig verklaard voor het gewest Sumatra's Westkust, de hoofdplaats Makassar en de afdeling Noorder-districten van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, het eiland Bengkalis (res. O. K. v. Sum.), het gouvernementgebied-der residentie Temate, de residentie Menado en de Banda-eilanden (res. Amboina) met uitzondering van de specerij-peiken van welke eene gelijksoortige belasting werd geheven. (Zie hieronder).

Bij Ind. Stb. 1886—78 kwam eene geheel nieuwe regeling tot stand, welke in 1890 op Java en Madoera in werking trad (Ind. Stb. 1889 no. 187 en 188) uitgezonderd in de residentien Socarakarta en Djokjakarta, waar de invoering met ingang van 1900 plaats vond (Ind. Stb. 1899—117). Achterenvolgens had die invoering ook plaats in de meeste gewesten der buitenbezittingen (Ind. Stb. 1891 no. 22, 1897—172, 1900—210; 1904—23; 1905—31; 1906—18; 1907—J 20 en J 908—524). In verband daarmee werd in Celebes en O. ingetrokken de belasting der vertoning van het rijstgewas, verschuldigd door de eigen area der particuliere landerijen (Ind. Stb. 1889—187) en in Amboina do belasting op de waarde der huizen en eigendommen. (Ind. Stb. 1898—136). Een groot gedeelte van die Hedert herhaaldelijk gewijzigde ordening aan tic werd overgenomen in de thans geldende regeling in Ind. Stb. 1912—21. Met behoud van het quantum ad $\frac{3}{4}$ percent wordt dichtongevolg sedert 1890 onder den naam van de verponding eene belasting geheven van de onroerende goederen, waarvan volgens algemeene verordeningen bewijzen van eigendom of van een ander zakelijk recht zijn opgemaakt; de onroerendegedrengen, ingevolge het koninklijk besluit van 16 April 1872 (Ind. Stb. 117) in eigendom verkregen — do zoogen. agrarische eigendom — worden echter alleen aan verponding onderworpen

voor zoover daarvan geene landrente of gelijksoortige belasting verschuldigd is. De belasting wordt be*rekend naar de verpondingswaarde, welke telkens voor een tijdvak van vijf jaren — bij uitzondering van het korter zijn — wordt vastgesteld door eene commissie van drie leden, met inbegrip van den voorzitter, welke commissie voor het vijfjarig tijdvak wordt benoemd. De verpondingswaarde van ge- bouwen met hunne aanhoorigheden bedraagt tien- maal do huurwaarde. Die van andere onroerende goederen werd oorspronkelijk gesteld op de ver- koopwaarde en indien dit niet mogelijk was volgens eene in de ordonnantie aangegeven maatstaf afgeleid uit die van andere goederen. Vooral in verband met de datering van de waarde der koffie-perceelen in het begin van deze eeuw rees tegen die wijze van vaststellen van landelijke ondernemingen bezwaar van zijdo van belanghebbenden. Om daaraan tege- moet te komen werden de desbetreffende bepalingen gewijzigd en aangevuld in dier voege dat berekening van de verkoopwaarde ook mogelijk zou zijn door kapitaliseering van do zuivere opbrengst mits niet gaande beneden zekere minima, terwijl de G. G. bij besluit de voorschriften vaststelde welke bij die berekening moeten worden gevolgd. Daarbij werd o.a. bepaald dat de zuivere opbrengst tien aanzien van erfpachtsperceelen zou worden vermenigvuldigd met zoven en dio van andere onroerende goederen (ongebouwd) met tien. Voorts werd de gelegenheid om bezwaren tegen den aanslag in te brengen uitgebreid op eene tusschentijdsche herziening ver- gemakkelijkt. (Ind. Stb. 1904—267 t/m 271). Andere wijzigingen zijn te vinden in Ind. Stb. 1890—136 en 260; 1891—169; 1892—266; 1893—157; 1986—42; 1897—171; 1905—21, 128 en 604; 1906—253 en 1910—656. Zie omtrent vrijstelling van erfpachts- perceelen gedurende tien jaar Ind. Stb. 1885—78 en 152. 1903—103 en van noodlijdende ondernemingen, hoofdzakelijk koffielanden 1908—2.

Onclanks die herhaalde wijzigingen bleven er klachten bestaan tien aanzien van den aanslag van landelijke ondernemingen en in het bijzonder van erfpachtsperceelen. Ovenveging daarvan heeft er toe geleid om ook voor die ondernemingen het karakter van zuivere grondbelasting nog meer door te voeren door hot begrip “verkoopwaarde” als maat- staf voor de verpondingswaarde van ongebouwde eigendommen los to laten en de belastbare opbrengst als grondslag te nemen behalvo in do ge- vallen, dat er geene opbrengst is als wanneer voor de bepaling der verpondingswaarde vastdo bedragen zijn aangegeven. Overigens zijn nopens de bepaling van do bolastbare opbrengst zeer uitvoerige voorschriften vastgesteld, waardoor belastingUchtingen in staat zyn den aanslag nauwkeurig to controleeren, terwijl verder nog do bepalingen nopens tusschentijdsche herziening zyn verduidelijkt. (Zie bl. 129—131 M. v. T. Ind. begr. v. 1912) Een en ander is geschied bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1912—31 (sedert gewijzigd bij Ind. Stb. 1914—235), waarbij eene geheel nieuwe regeling word vastgesteld, omdat van de gelegenheid word gebruik gemaakt voor eene herziening op andere punten van meor ondogesohikt belang. Blijkens hot in Ind. Stb. 1912—32 openge- men besluit j°. Ind. Stb. 1913—209 is de uitvoering van die ordonnantie uitgesteld voor de gewesten Banka en O. en do West- afd. van Borneo ahmedo voor do thans tot Amboina behoorende afdeling Zuid-Niow-Guinea. Met dio uitzonderingen is do verpondingsordonnantie dus voor gohele indifii van kracht. (Zie voor do Banda-oil-landen pacler).

Inmiddels waren in 1901 nog twee met de verponding overeenkomende heffingen tot stand gekomen. De eerste betrof een paar landgoederen die erfelijk bezeten worden krachtens een titel ontleend aan beschikkingen van het voormalig Britsch-Gouvernement. Toen bleek dat hun aanslag in de verponding ten onrechte was geschied omdat geene bewijzen van eigendom of van ander zakelijk recht volgens algemeene verordeningen waren opgemaakt, werd om in deze leemte te voorzien eene bijzondere met de verponding overeenkomende belasting ingesteld, echter tot een quotum van 1 percent, omdat de perceelen, wegens den aard van het daarop gevestigde recht niet aan de rechten van overschrijving en successie zijn onderworpen. (Ind. Stb. 1901 nos. 131 en 132 en 1904—133). Die regeling is opgelost in de nieuwe ordonnantie van 1912 met handhaving van het bijzondere percentage.

De tweede heffing houdt verband met k. B. in Ind. Stb. 1901—214 nopens den rechtstoestand van de in de afdeling Buitenzorg gelegen gronden, die deel liebbent uitgemaakt van het in 1810 door het Gouvernement gekochte particuliere land Bloeoer. Ten einde occupanten niet-inlanders te nopen een eigendoms-titel aan te vragen en te doen inschrijven werden zij onderworpen aan eene belasting tot het tweevoud van het bedrag dat de verponding zou hebben bedragen dus 1% percent (Ind. Stb. 1901—215). Deze regeling, die uit den aard der zaak een tijdelijk karakter draagt, is in 1912 blijven bestaan. (Zie art. 36 der verpondingsordonnantie). De opbrengst bedroeg in 1914 / 1045 tegen / 1324 in 1913. De aanslagen in de verponding bedroegen over 1912,

1913 en 1914 resp. / 2.891.100, / 3.065.000 en / 3.108.000. Ten slotte is nog melding te maken van de regeling op de Banda-eilanden. Aldaar werd met in gang van 1873, eene bijzondere belasting van de specerijperken ingevoerd (Ind. Stb. 1872—98; 1872—188). Zij bedroeg % percent van de waarde, die werd verkregen door de bruto-opbrengst van een perk, berekend naar het gemiddelde over de laatste vier jaren van de marktwaarde te Banda der producten te verminderen met 25 percent en het overschot te vermenvuldigen met 10. In 1903 (Ind. Stb. 165) werd deze regeling gewijzigd, omdat de productiekosten in verband met de belangrijke daling der marktprijzen, veel meer bedroeg dan $\frac{3}{4}$ van de bruto-opbrengst; zij werd meer in overeenstemming met de werkelijkheid gebracht en tevens werd gelegenheid gegeven tot teruggaaf over de laatste jaren op den voet van de nieuwe regeling, welke gelegenheid later nog is verruimd. (Ind. Stb. 1909—28). De toestand der notencultuur op Banda was des tijds echter zoo gedrukt dat de Regeering overging tot schorsing van de heffing voor een tijdperk van 6 jaar, n.l. 1909 t/m 1913. (Ind. Stb. 1911—260). Over de jaren 1906, '07 en '08 bedroeg do aanslag resp. / 23.000, / 24.700 en / 22.800. Met ingang van 1914 is de specerijperken belast in g opgeheven en vervan gen door de verponding (Ind. Stb. 1914—111). Zie over de verpondingsord. van 1886. Bijl. 4303; Boudewijnse en van Soest, di. VIII eT*V7Kolff en Ten Bruggencate. De verpondingsordonnantie 1897. Ind. Gids 1902, I, 231; II, 1264; Cultuurgids VIII 26, 94.

II. A. b. Landrente.

Toen het beaatur van Java in handen der Engelsen was overgegaan, vonden dozen daar een stel Bel van sta&teinkomsten hoofdzakelyk gevestigd op monopolie, verplichten arbeid en verplichte leve

ringen van producten. De Luit-Gouv. Raffles beschouwde dit stelsel als drukkend voor de bevolking en bovendien als schadelijk voor de schatkist, die producten verkreeg, welke destijds niet altijd gemakkelijk van de hand waren te doen; in stede daarvan wilde hij een stelsel invoeren, waarbij den inlander vrije keuze van arbeid gewaarborgd werd, benevens vrije beschikking over de vruchten daarvan, tegen afgifte van een zeker gedeelte van de opbrengst van zijn grond. Daartoe rekende Raffles het noodig te weten, welke rechten do opgezeten op den grond hadden; na een haastig onderzoek, op zijn last in de Vorstenlanden ingesteld, kwam hij tot het besluit, dat de Staat eigen aar was van den grond, ook van dien door de inlanders bebouwd, doch dat die eigendom beperkt werd door een gebruiksrecht van den inlander, door bezit en verjaring verkregen, en hierin bestaande, dat hij in het onge-stoord bezit van zijn grond moest worden gelaten en de vruchten daarvan mocht trekken, zoolang hij zijne verplichtingen jegensden Staat en de gemeente nakwam. 〃〃

Op d'z beweerde eigendomsrecht van den Staat werd nu door Raffles een belastingstelsel opgetrokken, dat den naam van „Landelijk stelsel" verkreeg en waarvan de landrent een deel uit-maakte. Als eigenaar van den grond eischte de Staat onder dien naam een deel van de opbrengst der rijstvelden, (tuinen en vischvijver werden afzonderlijk aangeslagen), terwijl de inlanders, die hun levensonderhoud in andere bedrijven dan den landbouw vonden, eene huistaks moesten betalen, zoogenaamd voor den grond, waarop hunne woningen stonden, en die later in eene belasting op het bedrijf is overgegaan (zie hiervoren biz. 228). Deze privaatrechtelijke grondslag verklaart hot hooge bedrag dat als landrente vroeger en ook nu nog geheven wordt; niet als belasting, maar als IRUUV van den grond, aan den Staat als eigenaar te betalen. Dat Raffles hierbij uitging van hetgeen in Britsch-Indie bestond, is nietwijfelachtig; terkenisneming van de aldaar toegepaste beginselen wordt verwezen o.a. naar het standaard werk van Baden Powell, „The land systems and of the systems of land revenue administration", Oxford, 1892, 3 din., waarvan een overzicht gegeven is in het werk van denzelfden schrijver: „A short account of the land revenue". Oxford 1894.

Uitgaande dus van het beginsel, dat de Staat eigenaar was van den grond, bepaalde Raffles, dat de rijstvelden aan de gebruikers zouden worden verhuurd tegen een jaarlijkschen pacht-schat, land-rente genaamd, bestaande in de afgifte van een deel van het rijstgewas, verschillend naar mate van do vruchtbaarheid van den grond. Derijstvelden zouden daartoe in 3 klassen verdeeld moeten worden: de natte velden (sawahs) zouden $\frac{2}{3}$ of de droge velden (tegals) $\frac{1}{3}$ van het gehachte product moeten opbrengen. De bevolking kon den pacht-schat in rijst opbrengen; de bepalingen werden echter gemaakt die bevorderen moesten, dat zij hare verplichting in geld voldeed.

Aanvankelijk volgde Raffles daarbij eenstelsel, dat in een deel van Britsch-Indie onder den naam van putidari of village settlement system bestond en in Ned.-Indie als stelsel van dorpsgewijzon aanslag bokend is. In 1813 n.l. werd de huur berekend niet voor elken gebruiker afzonderlijk, maar voor de betrokken landsche gemeente (desa), terwijl hot aan het dorpsbeaatur werd overgelaten om

de velden onder de rechthebbenden te verdeelen en de huur over hen omteslaan. Naar de voorstelling van den landvoogd zouden de velden aan de dorps- hoofden verhuurd worden, die deze nu weder, tegen eene nietdrukkende pacht, aan de rechthebbenden moesten onderverhuren; het dorps- hoofd werd voor de opbrengst van het geheel aansprakelijk gesteld.

Dit stelsel werd echter na zeer korten tijd door een ander vervangen. In de "Revenue-instructions" van 11 Febr. 1814 toch werd een systeem aan- genomen, dat in Madras grooten bijval ondervond, om in Britsch-Indië als rayatwari of detailed settlement-system, in de Ned-Indische administratie als stelsel van individueelen a a n-8 1 a g bekend is. Naar het oordeel van Raffles wer- den door het stelsel van dorpsge twee aanslag ten gevolge van de verplichte tusssenkomst der dorps- hoofden tusssen het Gouv. en de landbouwers de laatste geheel overgelaten aan de genade van een menigte kleine hoofden, die daardoor eene macht tot knocvlen kregen, welke geheel onbestaanbaar was met het nieuwe stelsel. Daarom werd voorge- schreven dat, met inachtneming van de aangenomen hoofdbeginselen, voortaan de huur afzonderlijk voor elken gebruiker van rijstvelden zou moeten worden vastgesteld en niet meer de gemeente als geheel zou mogen worden aangeslagen.

Wilde een dergelijke verandering van stelsel inderdaad doel treffen, dan had het bestuur in hot bezit moeten zijn van nauwkeurige gegevens om- trent do uitgetrektheid en vruchtbaarheid der vel- den en omtrent den omvang van het grondbezit van elken deelgerchtigde. Mo ar die gegevens ont- braken geheel; de plotselinge wijziging van stel- 8e gaf bovendien aanleiding tot allerlei verwarring en Comm-Gen., die hot bestuur van de Engelschon overnamen, vonden, blijkens Ind. Stb. 1818 no. 14, dat de verordeningen van Ruffles „nimmior bohoor- lijk waren nagekomen, maar naar do zinnelijkheid der residenten en andrcr ambtenaron onderscheiden- lijk zijn uitvolgde of toegepast, of ook wel geheel zijn voorbijgczien ; dat hot volslagon gebrek aan kennis van de ware uitgetrektheid, groothoid en vruchtbaarheid dor velden in bijna alle residentien een regelmatig en al zoo billijken aanslag ondoenlijk maakt en dat, zoolang die kennis niet zal zijn ver- kregen), het on inogelijk is van Gouv. wego dio volden naar con billijken maatstaf onder do ingezetenen to verdeelen on do belasting, door elk hunner persoon- lijk vrachuldigd, to regelen**". Zij bopaalden dorhal- vo (Ind. Stb. 1819 no. 5) dat do aanslag voorloopig, zoolang de veld on niet bohoorlijk waren opgemeten en gowardecord, dcsa^ -gowijze zou worden gercgclde, on dat hot bedrag der landronte zou worden vastge- ateld door hot troflon van overeenvonsten met do hoofdon on oudsten dor gomeenton.

Tot 1872 was het een systeem van lovon on bieden, dat daarom ook wel hot ad modiatie-stelsel werd genoemd. Daartoo werden jaarlijks, als het gowas to rijphoid gekomen was, commissien bonoemd, dio do hooveelheid van het te verkrijgon product moes- ten sohatton; eono schatting, dio zeer opeervlakkig moest geschieden en waarbij vnak slechts op do opgaven dor hoofdon word afgegaan. Soma werd ook wel op meer nauwkeurigo wijzo de opbrengst van een zeer klein gedeolto der grondon borokond, en daa- naar dan de opbrengst van do vaak zoor groote uitge- Btrekthoid der gezamenlijke, in vruchtbaarheid zeer verschillende, veldon eener dosa geschat. Met inaoht- neming van deze schatting moest nu de controleur, in overeenstemming met hot districts- hoofd en do

betrokken desahoofden, een voorloopigen aanslag voor het geheele dorp vaststellen. Daartoo moest allereerst worden vastgesteld hot gedeelte van den oogst, hetwelk volgens algemeene beginselen den lando toekwam. Maar daaromtrent bestond geen bindend vooraoht; in hot algemeen werd echter niet meer genomen dan hetgeen, naar gissing, vijfde van hot product bedroeg. Doch reeds spoedig na de invoering van de landrente, die meer en meer den vorm eener belasting aannam, word deze niet meer in producten, maar in geld opgebracht; Ind. Stb. 1827 no. 48 bepaalde o.a. dat de landrente, voor zoover zij f 10 te boven ging, voor $\frac{2}{3}$ in goud of zil- ver betaaid moest- worden. Ten einde nu tot het vereischte bedrag in geld te komen, werd de waarde van hot gedeelte van hot product, als belasting ver- schuldigd, berekend volgens een marktprijs die door den resident werd vastgesteld, op voordracht van den controleur in overleg met den regent en hot districts- hoofd, en die billijk moest zijn en zich regelen moest naar plaatselijke omstandigheden en deligging der desa's. Tevens moesten in acht worden genomen de aanslag en hot zuivere bed rag der vorige jaren en deze worden vergeleken met de omstandigheden van iedere desa en de vermoedelijke gesteldheid van hot gewas, alles met de meeste billijkheid en vermij- ding van bezwaar voor de ingezetenen. Zoo behoor- de men te komen tot een voorloopig bedrag voor de desa, dat dan onverwijld aan hare hoofden werd medegedeeld. Deze hadden nu hot recht hunne be- zwaren of aanmerkingen in te dienen, die dan door den controleur werden onderzocht. Hierbij kwam vooral het lovon on bieden uit, dat hot stelsel ken- merkte. De controleur hield den hoofden vaak voor, dat zij in hot vorige jaar to weinig hadden betaaid. Naar evenredigheid van de uitgetrektheid en de hoe- danigheid hunner velden en in vergelijking met an- dere desa's; dat zy meor bezaten dan zij hadden aan- gegeven, niet zolden mot de bedreiging dat, wanneer zij niet geneigd waren meor op te brengen, de velden der desa zouden worden oopenen. Dikwijls gingen de hoofden dan hiertoo over, veelal niet nalatende zooveel inogelijk afdelingen. De voorloopige aan- slag werd nu aan den resident medegedeeld onder overlegging van een nota nopens de bekend geworden omstandigheden, op grond. waarvan eene wijziging van den aanslag noodig werd geacht. In overleg met do dorps- hoofd — waarbij dezen wed er niet zelden vermindering trachtten te verkrijgen — werd nu door dien ambtenaar hot eindcijfor dor belasting on daanbedo de definitiove aanslag voor hot geheele dorp vastgesteld.

Nu moest nog bepaald worden hooveel elk ge- bruiker der volden in de belasting had bij te bren- gon. Dit werd als een dorpsregeling beschouwd, en aan do bevolking zelve overgelaten; gewoon- lijk kwamen daartoo do bozitters van de rijstvelden met hot dorpsbestuur bijeen en verdeelden zij het bed rag naar gelang van de hooveelheid rijst, welke volgens taxatie door ieder verkregen zou worden. Do betaling dor vorschuldigde som geschiedde in den regel aan hot desahoofd, dat de bedragen wed er moest afdragen aan een inlandsoh ambtonaar, ondercollectour genoemd, die de gelnde sommon op ziju beurt in's lands kas moest storton, on ovenals do desahoofden door den controleur word nagegaan. De ondercollectours ontvingen een bezoldiging afhankelijk van hot bedrag hunner perceptie; de desahoofden 8% % of 66n dubbeltje koper van iederon guidon der door hen goindo on verantwoorde bedragen. Waar geen ondor-collec-

teurs waren, werd het bedrag direct gestort in ,s lands kas. .

De gebreken van deze 兩 ze van landrenteheffing vallen terstond in bet oog: de groote willekeur b 寸 den aanslag, het gemis a&n vastheid in de belasting, de gebrekkige gegevens, waarop een en ander rustte. Gelijkheid van druk werd allermintst verkregen; zoo is het gebleken dat per bouw de landrente in hetzelfde jaar het hoogst was in Pasoerocan, Probolinggo en Besoeki t. w. / J0,41, / 9,27 en / 8,06, het laagst in Madoera, Krawang en Madipeit.nl. / 3,15, /3,16en / 3,18; maar naar verhouding tot de veronderstelde waarde van het geoogstu product het hoogst in Bantam, Krawang en Pekalongan, t. w. 18,1 %, 14,9 % en 14 %, en het laagst in Ma3ioen, Pasoeroean en Madoera, DI. 3,8 %, 5,5 % en 6,2 %. Zie ook over de ongelijkheid van druk der landrente: Verslagen Ind. Gen, 1889, bl. 103, 1890, bl. 65.

Toch beeftdie regelin g ook hare voord eelen geliad, omdat het een plooibaar stelsel van heffing was en reken in g kon worden gehouden met de zware lasten, die de bevolking door het z.g. cultuurstel- sel werden opgelegd.

Bij art. 59 van het Reg. Regl. van 1854 werd be- paald dat met de bestaande regeling volgens den dorpsaanslag voorloopig zou worden voortgegaan, maar dat de grondslagen voor den aanslag in de landrente bij algemeene verordeningen zouden worden vastgesteld. Die alg. verord. kwamen eerst tot stand in 1872 (Ind. Stb. nos. 66, 219a en 2196). In het tijdvak van 1854—1872 waren tai van Gouvts. cultures opgeheven, welke omstandigheid mede er toe bijbracht om naar eene definitieve landrentere- geling te streven. Zoo werd in 1864 de zg. kadas- traal-statistieke opname ingesteld, met het doc】 om de bouwgronden van de Inlandsche bevol- king op te meten en statistieke gegevens te verzamelen voor een juisten landrenteaanslag. Daar- mede werd voortgegaan tot 1878, toen bleek dat de opmetingen niet betrouwbaar waren en beslo- ten werd die opmetingen te doen geschieden door technisch personeel, terwijl het Binnenlandsch Be- stuur belast bleef met het verzamelen van de sta- tistieke gegevens. (zie verder KADASTER § II).

De nieuwe landrenteregelin g van 1872 had ten doel tot betere grondslagen te geraken en een einde aan de bestaande willekeur te maken. Volgens hare bepalingen zou de landrente op Java en Madoera, behalve in de Preangen en de Vorstenlanden, gehe- ven worden van alle beplante gronden, waarop zake- lijke rechten werden uitgeoefend, voor zoover zij niet aan de verpond in g waren onderworpen; diegron- den dus, waarop inlandsche rechten, — communaal of individueel bezit of wel agrariech eigendom,— werden uitgeoefend. De grond, waarop koffietuinen gelegen waren, van welke het product aan den Ian de werd geleverd *), werd niet aan de bepalingen der verordening onderwox- pen, omdat de landrente daar begrepen was in den prijs, welchen de Regeering aan de bevolking voor de koffiebetaaide.Vrijgesteld werden nieuw ontgonnen sawahs en gronden voor het eerst beplant met gewassen, welke eerst na verloop van 66n jaar, doch dan jaarlijks terugkerende of doorgaande oogsten afwerpen; de laatste gedurende dedrie eerste oogstjaren. Voor goed werden vrijge-

x) In de residentien, waar de verplichte teelt en levering van koffie ophielden, zouookals landrente eene bela«ting worden geheven van het product der door de bevolking aantuinien.

st eld: gronden, wier gemiddelde jaarlijksche op- brengst niet grooter was dan / 10 per bouw van 500 □ rijnlandsche roeden ; gronden, behoorende tot de perdikan desa's, en die, tot bewaking van graven of heilige plaatsen afgezonderd, voor zooverre zij 1 Jan. 1873 die vrijstelling genoten (zie DESA'S, VRIJE), en wo on erven, mits niet grooter dan een kwart bouw.

Als grondslag voor den aanslag moest dienen, de gemiddelde bruto opbrengst aan padi (rijst), of \vaar geen padi als hoofdproduct geplant werd, aan andere gewassen en dit berekend naar een ge- middelden oogst over 3 jaren. Ten einde tot het bedrag van den aanslag te komen, zouden de velden van elke desa (behalve de gaga-velden, die, voor zoover zij niet vatbaar waren voor eene toepassing der classificatie, jaarlijks zouden worden opgenomen en aangeslagen, zooveel mogelijk naar de aangenoien grondslagen), in hun geheel elke 5 jaar worden ge- classificeerd, te beginnen met 1873. Men zou dus bij elke classificatie den werkclijken oogst der laatste drie jaren tot basis nemen; deze zou nu tot gelds- waarde worden herleid door het bed rag van het geoogste product te vermenigvuldigen met een son), gelijkstaande met den gemiddelden laagsten prijs der padi voor de desa of het ondcrdistrict, zoo- als die door den resident werd aangewezen. Naar de uitkomst daarvan zouden de velden derdesa worden gerangschikt in een der volgende 10 klassen : van / 10—20 per bouw, van / 20—30 enz., telkens met eene vermeerdering van / 10, waarbij dusde hoogHtc klasse die desa's betrof, welke velden eene gemiddelde opbrengst van meer dan / 100 per bouw verte- genwoordigden. Als landrente zou nu 66n vijfde geheven worden, berekend over het in in st e bed rag in elke klasse, zoodat b.v. een desa met 100 bouws, rnc t ge- middelde opbrengst van/ 38, gerangschikt word in de klasse van / 31— 0, vert egen woord i go nd e een be- lastbare opbrengst van / 3J00, waarvan dus / G20 als land rente verschuldigd was. De omwlag of repartitio der Jandrente onder do gebruikers der velden moest geschieden in cenc vergadering der oudsten cn landbouwers; dozen zouden met iuachtncinjnng der- zelfde classificatie bepalen wat het bed rag dor lielasting voor elk hunner zijn zou. Daarvan zou het desahoofd een kohier opmaken, waarvan cen uittrek- sel aan elken belastingschuldige zou mocten worden uitgereikt; dit bleek echter in de praktijk niet uitvoerbaar, zoodat in 1874 bepaald werd, dat daar, waar do resident het mogelijk achtte, een staat zou worden opgemaakt, waarin gregeld de namen der landrente-plichtigen cn het bed rag van hun aanslag zouden worden opgetcekcnd. J)a inning der landrente bleef aan de dcsahoofden toevertrouwd.

Het hoofdbcginsel dezer regcling was wel dit, dat voortaan alleen de wrkclijke productje als basis zou worden aangenoien en dat de belasting voorvijf jaai* gefixeerd werd. In dien geest zou de eerste classificatie dan ook in 1873 worden vastgesteld. Maar om de volgende classificatien nog mcer aan de werke- lijkheid te doen nabijkomen werd bepaald, dat telken jare de velden in een gewest, waarin nog geen statistieke opname had plaats gehad, voor e6n vijfdo zouden worden opgenomen, terwijl dan aanteekening zou moeten worden gehouden van de gemiddelde productie en den laagsten prijs der padi. Mocht daaruit blijken dat de landrente moest worden ver- hoogd, dan zou dit niet ineens geschieden, maar over de volgende jaren worden verdeeld. De landrente moest voor den 20sten Dec. geheel zijn voldaan; de dcsahoofden bleven in den regel met

de inning belast; do door lien ontvangen bedragen werden op do vroeger vormelde wijze in's lands kas gestort. Vrijstelling, gochel of gedeeltelijk, van landrente kon door den Gouv.-Gen. worden verleend in buitengewone gevallen van misgowas of bij het bestaan van and er^o buitengewone en gewoontige rodenen; afschrijving van landrente voor grond, die eeu geheel jaar onbeplant waren gebloven, moest door den resident worden bevolen.

Op het papier zag deze regeling er bovredigend uit, maar bij de uitvoering stuitte men op groote bezwaren. De juiste gegevens omtrent de gemiddelde productie der velden en do gemiddelde laagste prijzen in do verschillende desas onbraken, zoodat men zich genoodzaakt zag aftegaan op mededeelingen van hoofden en bevolking; do grondslagen voor don aanslag waren dus grootendeels fictieve cijfers. En werden de bepalingen naar do letter toegepast, dan kwam het bestuur telkens tot resultaten, waarvoor men terugdeinsde, omdat cr aanslagen uit zouden zijn voortgevoeld, die aanzienlijk hooger of lager waren in vergelijking met die van vorige jaren, on dit in vele gevallen zonder dat men van de billijkheid dor stijging of verlaging overtuigd was. In die gevallen behield men zich bijv. door eene willekeurige toepassing der bepaling, dat de resident den prijs dor pacli moest aangeven, en stelde dien hooger of lager, naar gelang van den aanslag, dien men billijk oordeelde, indaard verschilde eene zoodanige werkwijze weinig van het oude admiatatie-stelsel, maar daar zij in het keurslijf der voroeding gbracht moest worden, gaf de nieuwe regeling veel werk zonder noemenswaardig voordeel. Onbewimpeld word van bestuurswego verklaard, dat men zich bij don aanslag voor de eerste vijf jaren bepaald had tot het plooiën van productie- on marktprijscijfers naar zoodanig bodrag, vora vaatgesteld, als hot hostuur als billijko landrento beschouwd. Bovon dien hot, zoodals reeds word opgemerkt, hot zuivoro adniodixiojtolsel hot voordool gohad, dat men rekening kon houden met al lor lei omstandigheden, zoodals do verhouding van do kosten van do productie tot de bruto-opbrongt, vordor do heeren- on cultuurlijsten, do golegonheid oin tweede gowasson aantepanten on de mindore of merdere gomakkelijkheid om bij verdienston vorkrijgion, waaruit in vele streken de landrento betaakt werd. Toon dan ook do tijd naderde, dat opnieuw de aanslag voor vijf jaren inoost plaats hebben, was men vrij wol aingoinon van oordeel, dat hot con dwituidhot zou zijn, on woderom do tijdroovondo werkzaamhodon to gelison, aan do voorboridong daarvan vorbondon; do rogooring was van ineoning, dat de eenmaal valHgo4toldo aanslag inatig en niot drukkond ge- noot: nd mocht worden, zoodoonde werd ii 1878 (Ind. Stb. 110) bealoton om, in affwachting eonor nadoro rogoiong, voor 1878 on volgondo jaron don aanslag van 1877 to hand ha von, bohoudons do bevoogthoid van don rodidont om, wanner hij zulks in verbind met verkreegion botoro gogovona noodig achte, ondor nadoro goodkouring van don Gouv.- Gen., elk jaar wijziging in don aanslag to bren- gon.

Gadurondo veracheidene jaron word nu do rogoiong van 1872 in dior voege toogopast. Ofschoon in hot algomcon daarbij het strevgon vooratond om zoovcol mogelijh vastheid in do aanslag to brongon, word van do bevoogthoid, den rosidonton toegokond om wijziging in den aanslag to brongon, eon ruim ge- bruik gomaakt, aanvankolijk mot hot govolg, dat do landrento vorhoogd, doch in 1888 en 1839, in

verband met do toen bestaondo ongunstige omstandighedon, dat zij aanzienlijk verlaagd werd **J**).

Nadat door de opheffing van het zoog. Preangerstelsel (zie PREANGER-REGENTSCAPPEN) een eind was gemaakt aan den exceptionelen staatsrechtelijken toestand, waarin dit gewest verkeerde, werd daar een „belasting op het rijkstegwas" ingevoerd, die in vele opzichten met de landrente overeenkwam en die in 1872 voor dat middel plaats maakte volgens eene regeling (Ind. Stb. 1872 no. 2196), die in hoofdzaak overeenkwam met de gelijk- tijdige regeling voor de overige Gouv. residentien op Java, doch met deze gewichtige afwijking dat de aanslag in de Preanger, waar het individueel grondbezit heerschte, niet „STpsgowijze maar voor elken grond- bezitter afzonderlijk plaats greep. Alie landrente- plichtigo porceelon moesten door de zong van den resident worden voorzien van een doorlopend nummer; nauwkeurige moest aanteekening gehouden worden van alie overgangen van bezitsrechten, ontginning en veranderingen in don oultuurtoestand. Voorloopig zouden de gebruikers der velden slechts 3/4 to voldoon hebben van st geen in de overige reaidentien betaald word, en dus in de eerste klasse niet meer dan /15, in de tweede / 13.50 euZ. Aan iederen landrenteplichtige zou een door den controleur ge- parafeerd aanslagbiljet moeten worden uitgereikt; Ind. Stb. 1874 no. 656 bepaalde echter, dat aan het hoofd dor desa binon een maand na do vast- stelling van den legger daarvan oen door den contro- leur ondortekend uittreksel zou worden gegeven, waarin do namon der land rent oplichtigen en het bedrag der versohuldigde landrento zouden worden op- genomen. Daar in dat uittreksel elke bebalng moest worden opgeteekend en idor, die het verlangde, inzago daarvan moest worden gegeven, achte men de controlo der belanghobbenenden voldoende verze- kerd ook zonder don omslag van de genoemde aan- slagbiljetton²).

Wat aangaat vastheid van de grondslagen der hofving en bokendheid mot do verschi llendo factoren, waarop do aanslag moest berusten, was men intusschon, zoodals hierbovon reeds bleek, niet veel verlor gokomen dan in 1817, bij do overnemo van hot best uur uit hand on der Engelschen, en ook voor hot laatstbesproken gewost, do Preanger-Regent- schappen, was do toestand niet beter. Nog steeds waron hot do persoonlijko inzichthon van do bestuurs- ambonaron, Europeesche onnlandshe, en do meer- doro of mindoro gewillighod der bevolking, die in hooge mito op don aanslag invloed uitoefenden, en ook do booordeolingomti- ent het al of n iet bezaronde van do hofving rusto over hot algemeen eenvoudigo on subjectievo beschouwingen.

Erkond moot nietomtin worden, dat bij de Regeer ring inmiddels zich eon ornstigo stroven had ge- oponbaard naar botoro gogovons, ten oindo de be- stuurshoofdon in staat to stellen op meer vertrouw- baro grondon aan de onderworpolijko hofving toepassing to govon.

x) Van 1879 — 1886 steeg do bruto-landrente van / 18.953.000 tot / 20.550.000; van 188 — 1890 daaldoy tot / 16.756.000, terwijl de vermindering dor netto-landrento zelfa / 4.686.000 be- droeg.

²) Ook in het district Gandasoli (Krawang) en in do afd. Buitenzorg boaton oen officioel orkondo individueel aanslag.

Door de zending van den Controleur Van Hogcn-dorp naar Britsch-Indië trachtte zij inlichtingen, berustend op eigen waarneming, te bekomen omtrent de aldaar gevolgde werkwijzen; eene zending echter, die tengevolge van het vroegtijdig overlijden van dien ambtenaar niet de vruchten opleverde, welke men er van had mogen verwachten.

Nadat de regeling van 1878 tot stand was gekomen werd vervolgens, ter voorbereiding van de daarvoor bedoelde nadere regeling, bij besluit van 23 Oct. 1879 (B. 3490) het instellen gelast van een onderzoek tot verrijking van gegevens omtrent: 1°. de uitgestrektheid der bouwgronden, waartoe in elke desa moest worden nagegaan de uitgestrektheid van elk der soorten, waarin de bevolking gewoon was de gronden te verdeelen naar den aard, de vruchtbaarheid en de moeilijkheid der bewerking, alsmede naar de meer of minder goede gelegenheid tot bevoeding. Die uitgestrektheid moest geconstateerd worden door de districtshoofden, die zich daarbij door hunne onderschiktheid en konden laten bijstaan; de Europeesche ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur waren met de controle belast; 2°. de bruto- en netto-productie, huurprijzen enz., waartoe elke controle-afdeeling gesplitst moest worden in kringen, omvattende de desa's die, wat de productiviteit der gronden betreft, in gelijke of nagenoeg gelijke omstandigheden verkeerden. Voor de bruto-opbrengst moest genomen worden de hoeveelheid padi, die naar de uitkomsten van den oogst der laatste drie jaren bij behoorlijke bewerking kon worden verkregen, en de gemiddelde opbrengst der tweede gewassen, na de padi verbouwd, waarbij de jaren van mislukking van den oogst of van buitengewoon hooge prijzen ten gevolge van schaarschte der levensmiddelen niet mochten medegerekend worden. Degeldswaarde van het product moest worden berekend naar de gemiddelde prijzen eveneens over de laatste drie jaren. Voor de netto-opbrengst zouden daarvan worden afgetrokken de kosten, noodig voor de verkrijging van het product.

De leidende van bedoeld onderzoek werd opgedragen aan den toenmaligen Hoofdinspecteur voor desuiker- en rijstcultuur Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke, die na afloop een paar belangrijke geschriften publiceerde. Het eerste daarvan, getiteld „Eindrösüm6, gegevens voor eene nieuwe landrente-regeling“, Bat. 1885, bevatte een schat van gegevens omtrent den economischen toestand van den Javaaschen landbouwer. In het tweede, „Ontwerp van eene landrente-ordonnantie“, Bat. 1885, werd een nieuw systeem voor den aanslag der landrente ontwikkeld, dat evenwel slechts weinigen bevredigde. Daarbij werd voorgesteld om in te voeren: lo. een vaste helling van $\frac{1}{2}$ per bouw voor velden van levend wat er voorzien en van $\frac{1}{1}$ per bouw voor velden, van den regen afhankelijk. Dit bedrag zou geheven worden van alle gronden: bebouwde, mislukte en onbeplante, als een vaste grondrente, welke de Staat zich voorbehield. Daarnaast zou geeischt worden eene heffing van 8 — 18 van de netto opbrengst, in verband met de gelegenheid tot afzet der producten en tot andere omstandigheden, alsmede in verband met de bestaande landrente. Deze laatste bepaling had groote overeenkomst met het feitelijk nog steeds toegepaste, door den schrijver sterk afgekeurde admodiatie-stelsel, ook door de wijze, waarop zij in werking zou worden gebracht. Om deze en andere redenen, meende de Regeering na rijpe overweging zich te moeten onthouden van een aanvordering der bedoelde voorstellen, welke aanbevelingswaardige beginselen ook

in enkele opzichten daarin waren neergelegd. Bovendien had de wijze, waarop het voorafgegaan onderzoek en de verzameling der gegevens hadden plaats gevonden, tot ernstige bedenkingen aanleiding gegeven. Van eene invoering van het door Dr. Sollewijn Gelpke aanbevolen stelsel werd Mitsdien afgezien en eveneens van de toepassing van beginselen, door den Heer P. H. van der Kemp ontwikkeld, waarmede inmiddels eene proef genomen was in een klein gedeelte der res. Tegelijk

Waar men dus ook nu weder niet tot eene betere voorziening was gekomen, werd in 1889 het denkbeeld overwogen, den aanslag in de landrente voor eenige jaren achtereenvolgens vaststellen; daaraan werd gevolg gegeven bij Ind. Stb. 1890 no. 53, waarbij bepaald werd, dat de aanslag voor 1889 onveranderd zou gelden voor de vier volgende jaren, behoudens de bovengenoemde vrijstellingen en afschrijvingen door den Gouvern. Gen. of de residenten en behoudens het bepaalde omtrent de gaga-velden. In 1894 moest worden overgegaan tot het vaststellen van den nieuwen aanslag; daarbij zou worden voortgebouwd op de grondslagen, waarop de laatste jaren behouden de landrente-cijfers waren verkregen, met gebruikmaking echter tevens van de resultaten van het hierboven besproken onderzoek, terwijl voorts rekening moest worden gehouden met vooruitgang of achteruitgang in de draagkracht der bebouwing, waar gebreken geconstateerd waren, dezo moesten verbeterd worden. In overweging werd geen omen, om den aanslag voor eenige volgende jaren onveranderd te behouden; de Regeering rekende dien echter minder daarvoor geschikt en bepaalde, dat de aanslagen van 1895 en 1896 daartoe als basis zouden strekken. Als beginsel werd vastgesteld, dat overal, waar daartegen geen plaatselijk bezwaar bestond, de aanslag van 1895 der voor vast aangeslagen velden tot en met 1900 onveranderd zou blijven en elders die van 1896, met uitzondering van de res. Soerabaja, Bagelen en Kediri, waar de aanslag in 1897 werd gefixeerd, een en ander met dien verstande, dat jaarlijks rekenen in g zou worden gehouden met het belastingbaar worden van nieuw ontgonnen velden en het ophouden der belastingplichtigheid van andere.

Ingevolge Gouvern. circ. van 20 Maart 1901 werd in dat jaar do aanslag onder hetzelfde voorbehoud voor het tijdvak 1901/05 opnieuw gefixeerd. Bij die aanschrijving werd bovendien bepaald, dat voorstellen tot wijziging van den aanslag wegens verandering in den economischen toestand of meer of minder bevinding van bouwgronden tengevolge van door deskundigen venicht meting voor 1 Reij van elk jaar ingediend moesten worden aan den Gouverneur-Generaal, voor welken bij Ind. Stb. 1905 no. 20 als zoodanig de Directeur van Binnenlandsch Bestuur in de plaats werd gesteld.

Op dit alles had de residentio Preanger-Regentschappen eene uitzondering gemaakt.

Na de mislukking der in 1896 vermelde pogingen om tot eene nieuwe regeling van de landrente-heffing te komen, was in 1889 in dat gewest onder leiding van den Inspecteur F. A. Liefcrinck een begin gemaakt met eene nieuwe proefneming, aanvankelijk in de afdeeling Tjandjoertjavarote van de hulp van ambtenaren van het binnenlandsch bestuur en van het kadaster gebruik werd gemaakt. Die werkzaamheden, welke weldra ook tot andere onderdeelen van het gewest werden uitgebreid, hadden

ten doel zoowel hot vorzamelen van gegevens omtrent do uitgestrektheid der verschillende soorten van bouwgrond en hot constateeren van de gemiddelde productie diet gronden als het instellen van onderzoeken omtrent den economischen toestand van de desa's on hare onderdelen, ten einde te kunnen beoordeelen welke percentages aan belasting van de gronden gheven konden worden, zonderde landbouwers te zwaar te drukken of hinderpalen in den weg te leggen aan de ontwikkeling van den landbouw.

Die arbeid had tot resultaat eene nieuwe landrenteregeling voor de Preanger-Regentschappen, vastgesteld bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1896 no. 126, sindsdien aangevuld bij Ind. Stb. 1906 no. 188 en 1909 no. 591, waarbij o.m. bepaald werd, dat do ordonnantie van 1872 met de sedert daarin aangebrachte wijzigingen en aanvullingen buiten werking zou treden op het tijdstip, dat ingevolge aanwijzing van Regeeringswege successievelijk de nieuwe landrenteregeling in eenig district zou worden ingevoerd.

Dit laatste is in de jaren 1897, 1898 en 1899 respectievelijk in 7, 21 en 19 districten van hot gewest geschied, waarna de verdere invoering stagnatie ondervond. In 66n district (Tjihea, aft. Tjiandjoer) were! een groot irrigatie-werk aangelegd, waardoor de economische toestand zich te belangrijk zou wijzigen om niet de resultaten daarvan af te wachten, alvorens: do nieuwe landrenteregeling in to voeren, terwijl in 14 districten de bouwgronden te veel verspreid waren gelegen, waardoor eene kadastrale opnamo volgens de toen bestaande metingsvoorschriften te kostbaar zou worden. Eerst nadat afzonderlijke metingsvoorschriften voor de opname van dergelijke verepreid gelegen bouwgronden waren aangegeven kon met de opmeting daarvan begonnen worden, zoodat pas in de jaren 1904 en 1907 in die district en daarmede dus in do geheelo residentie Preanger-Regentschappen de nieuwe landrenteregeling was ingevoerd.

Inusschen word in 1890 besloten de met in gon in andere gewesten van Java voort te zetten, ten einde ook daar tot con landrenteaanslag volgens de beginselen van do Preanger-regeling te geraken en werdenaanvankolijksdaarvoor gekozen de residentie Cheribon, Kediri, Pasocroean en Probolingoo.

De belangrijke uitgaaf voor de opmeting der bouwvelden van de inlandache bevolking on de herhaalde opmetingen op verschillende wijzen vaak van dezelfde gronden door het landrentekadaster (landreutckaarten), den topografischen dienst (stafkaarten) con het Departement van B. O. W. (irrigatiekaarten)¹, deden de vraag stellen of ter opeberking van arbeid en kosten niet 66ne meting zou kunnen verricht worden, welko aan de cischen van do verschillende takken van dienst zou voldoen. Naar aanleiding daarvan word besloten om ook do landrentenotjontingon zoo mogelijk to doen geschieden door het technisch positioneel van den topografischen dienst. Deze dienst volbracht met succes in 1903 do opmeting van drie districten, waarop in 1905 de hierbedoelde inotingon van het kadaster werden overgedragen aan den topografischen dienst.

In het jaar 1907 (Ind. Stb. no. 277) kwam do nieuwo, in het algemeen op dezelfde beginselen beruhtende, landrente-ordonnantie voor geheel Java en Madoera, met uitzondering van do Vorstenlanden en do Preanger-Regentschappen, tot stand. Ook deze regeling, welke bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1909 nos. 208 en 591 nog eenige aanvulling en wijziging gheeft ondergaan, zou geleidelijk ingevoerd worden in dier voege dat jaarlijks door den Gouv.

Generaal bepaald zou worden, welke districten daarvoor in aanmerking zouden komen.

In afwachting van de nieuwe voorschriften was inmiddels in October 1905 aan de Hoofden van gewestelijk bestuur medegedeeld, dat de vroegere aanslag andermaal werd gefixeerd en wol tot dat de heffing naar de toenmalige regelen geleidelijk zou hebben plaats gemaakt voor eene heffing, gegrond op de destijds in voorberoiding zynde nieuwe bepalingen.

Einde 1914 werkte de nieuwe regeling in alle residentien buiten de Vorstenlanden en de Preanger-Regentschappen, uitgenomon de gewesten JRembang, Soerabaja, Madioen (n Madoera, een aantal afscnten van de residentie Pekalongan en Kediri en enkele districten van Chori bon. Met uitzondering van de eerstbedoelde, buiten het haar aangewezen gebied gelegen gewesten, zal zij dus spoedig allerwegen zijn ingevoerd, waarmede de regeling in Ind. Stb. 1872 nos. 66 en 219a buiten werking zal zijn gegtreden.

De nieuwe landrente-regelingen ken op tai van punten principieel van de vroegere verordeningen af.

In het algemeen wordt, luidens die regelen gen, de belasting ghevon van de gronden—vischijvers en nipahbosschen daaronder begrepen—waaropzakelijke rechten worden uitgeoefend en die niet vallen onder de bepalingen omtrent de verponding. Vermita zodanige rechten niet worden erkend voor de in de residentie Bantam nog steeds aanwezige onregelmatig geplante gronden, zg. „hoema-gronden”, zn deze ingevolge Gouv. best van 3 November 1909 no. 8 aan eene afzonderlijke vordering, die namelijk van eene jaarlijksche huursom, onderworpen.

De gronden worden voor do heffing der landrente onderscheiden in twee soorten: de *sawahs*, 2e *droge gronden*, *vischijvers* en *nipahbosschen*.

Van de sawahs wordt als landrente gegeven een evenredig deel van do bolastbare opbrengst, berekend naar de productiviteit van den grend en naar de geldswaai-do van do padi, bepaald naar de gemiddelde marktwaarde. Voor de droge gronden, vischijvers en nipahbosschen wordt de landrente berekend naar de waardeverhouding onderling en tot de in het district aanwezige sawahvelden. Terwijl voor do eerstgenoemde soort gronden de heffing dus min of meer eene *oogstbelasting* is, nadert zij voortdeweede categoric van gronden meet eene *grondbelasting*. Overeenkomstig dezo onderscheiding wordt in geval van onbeplant blyvon of misgawen alleen voor *sawahs* onthoffing van lanchonto verleend. Het percentage dat van de bolastbare opbrengst der sawahs aan landrente wordt gohoven, bech-aagt minstens 8 en ton hoogsto 20 percent. Van de droge gronden, vischijvers on nipahbosschen wordt niet minder dan $\frac{1}{10}$, 25 en niet nicker dan $\frac{1}{20}$.—per bouw aan belasting gogevord.

De landrentplichtige gronden van elke desa worden door technisch personeel (topographischen dienst) opgemeten en op eene desakaai aangegoven. Dio opmeting geschiedt *perceelsgewyze* wordondo daarby onder con perceel verstaan een complex gronden van een der voomoemde soorten dat van do aanliggende gronden gescheiden is door terengrenzen of als wegen, waterleidingen en dorge-lijke, mot dien verstando dat, ingoval van uiteenlopendo productiviteit der sawahs van een perceel of van uiteenlopendo waarde der tot eenzelfde perceel behoorendo gronden van de tweede soort, overeenkomstig de ter zake geldende regelen eone splitsing plaats vindt in *percedgededen*, bestaende

uit gronden van ongeveer gelijk productiviteit of waarde.

De in de verschillende desas van een district voorkomende perceelen of perceelgedeelten, die wat de eawahs aangaat van ongeveer gelijke *productiviteit*, wat aangaat de droge grondeo, vischvijvers en nipahbosschen van ongeveer gelijke *waarde* zijn, worden voor de eerstgenoemde gronden tot *groepen*, voor de tweede tot *klassen* vereenigd. Het percentage, van de belastbare opbrengst der sawahs van de verschillende groepen aan landrente te vorderen, wordt, met inachtneming van de hierbovenvermelde grenzen, voor elke desa bepaald, in de residentie Preanger-Regentschappen door den Gouverneur-Generaal, elders door den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, op voorstel van den Resident, waarbij inzonderheid rekening wordt gehouden met den economischen toestand en, voor zooveelmoedig voor een geleidelijken overgang, met het laatstelijk geheven bedrag. Door dezelfde autoriteiten wordt het jaarlijks voor elke klasse van droge gronden, vischvijvers en nipahbosschen binnen de gestelde grenzen aan landrente te betalen bedrag districtsgewijze geregeld, daarbij rekening houdend eveneens met den economischen toestand, benevens o.m. met de belastingcijfers der in het district aanwezige sawahvelden, behoudens inachtneming van het verschil der heffingen voor beide soorten van gronden.

De eventueel op te leggen verhoogingen van de belasting der *sawalui* zullen voor elk tijdvak, waarover deze wordt vastgesteld, en voor elke desa niet meer bedragen dan 25 procent behoudens in buitengewone gevallen, waarin de Gouverneur-Generaal eene grootere verhooging kan opleggen al dan niet met bepaling dat zij in het betrokken belastingtijdvak geleidelijk, met periodieke stijging, wordt toegepast.

Zoals uit het vorenstaande blijkt, is het bij de onderwerpelijke verordeningen feitelijk het *perceel* of *perceelgedeelte*, dat de eenheid uitmaakt voor de regeling der belasting en niet meer, gelijk te voren, de desa of, naar het althans voor de Preanger-Regentschappen heette, het grondbezit van iederen persoon, een grondslag, die om praktische redenen voorsnog bezwaarlijk bruikbaar zou zijn. De repartitie van de belasting der perceelen of perceelgedeelten, waarin meerdere personen een aandeel bezitten, geschiedt zooveel mogelijk door de belastingplichtigen zelf, daarbij voorgelicht door eene commissie, bestaande uit tot dat doel aangewezen ambtenaren, welke commissie zelf de repartitie uitvoert ingevalde belanghebbenden het onderling niet daarover eens kunnen worden. Eene opmerkelijke bepaling in de algemeene regeling voor Java en Madoera in Ind. Stb. 1907 no. 277 is nog die, dat aan de deelgerechtigden in het gemeentelijk grondbezit met niet-blijvende aandeelen, ingeval minstens drie vierde der personen in eene desa of een gehucht met zelfstandig landrentepligtig areaal dat verlangt, wordt vergund het geheele bedrag van de belasting der gronden van dien rechtstoestand van de desa of het gehucht onderling te verdeelen, waarbij dus met den afzonderlijken aanslag der perceelen geene rekening behoeft te worden gehouden.

Van den uitlag der repartitie en van den aanslag van elk aan slechts één persoon toebehoorend perceel of perceelgedeelte wordt voor elke desa afzonderlijk aantekening gehouden in kohieren, vast te stellen door het hoofd van plaatselijk bestuur, waaruit aan iederen belastingplichtige door het desa-

hoofd een uittreksel wordt verstrekt, houdende opgave van het door hem verschuldigd bedrag.

Behoudens de bevoegdheid van evengen oemdbestuurshoofd om, op verzoek der bevolking, voor alle of bepaalde perceelen of perceelgedeelten eener desa tusschentijds eene nieuwe repartitie tegelasten, geldt de verdeling der belasting voor gronden in individueel bezit en in gemeentelijk bezit met blijvende aandeelen onveranderlijk voor het jaar der vaststelling van den districtslegger en elk der volgende *negen* jaren, met dien verstande, dat in het kohier rekening wordt gehouden met de voorgaande mutatieën onder de belastingschuldigen. De repartitie echter van de belasting van gronden, bezit in gemeentelijk bezit met niet-blijvende aandeelen, geldt voor niet langer dan den duur der volgende periode. Zooveel mogelijk dus is bij de nieuwe regeling gen fixiteit van belasting voor langen termijn betracht. Door bijzondere voorzieningen wordt niettemin rekening gehouden, voor zooveel noodig, met wijzigingen in het belastingplichtig areaal van beide soorten tijdens den loop van die termijnen.

De ontheffing van landrente, ingeval van onbeplant blijven en deugdelijk geconstateerd misgewas van sawahs, is, evenals verschillende der hiervan besproken onderwerpen, het meest in bijzonderheden geregeld in de algemeene ordonnantie voor Java en Madoera. Luidens deze verordening wordt die ontheffing toegestaan tot het *voile* bedrag der belasting voor sawahs, die, uitgenomen het in het volgende jaar oogstbaar rijstgewas, het gehele jaar onbeplant zijn gebleven, voorts tot een bedrag van de helft tot *drie vierde* van de belasting voor sawahs, waarop uitsluitend nagewas is geteeld, een factor die in de Preangerverordening niet aanzien van de belasting der sawahs geene Speciale plaats inneemt. Bij deugdelijk geconstateerd misgewas wordt ontheffing veevend tot hot (*elteele* bedrag, indien voor de gezamenlijke in het perceel of perceelgedeelte gelcegen gronden van den belastingsslijd id igccl-3 bru to - opbrengst van het hoofdgewas naar schatting gecmiddeld niet meer bedraagt dan hot gecdeelte, (la/) bij de berekening van de belastingarc opbrengst <Icr sawahs als *belastingvrij* wordt afgetrokken, zijnde *lien* pilcoel padi per bouw of — eene beperking in de regeling voor de Preanger-Regentschappen niet voorkomende — voor sawahs, welke productiviteit *minder dan twintig* pikoel per bouw bedraagt, de *helft* van het aantal pikoels, waarop de productiviteit der betrokken sawahgroep is vastgesteld. Tot een bedrag van minstens een *vierde* en ten hoogste *drie vierde* wordt voorts bij misgewas ontheffing toegestaan wanneer de opbrengst het belastingvrij gedeelte overtreft, (loch naar schatting in doorslag niet meer bedraagt dan de helft van het voor de betrekkelijke sawahgroepen bepaald cijfer der productiviteit.

Mede wordt ontheffing genoten, vooren door het hoofd van gewestelijk bestuur te bopalen tijdvak van ten hoogste *drie* jaren, voor reeds belastingplichtige gronden, welke door voorzieningen van bijzonder bezwaarlijken of kostbaren aard in een beteren cultuurtoestand worden gebracht. Zoowel voor *droge gronden* als voor *sawahs* kan vordergeheel of ten deele ontheffing van landrente worden verkregen bij het bestaan van andere buitengewone en gewichtige redenen dan de voornoemde.

De evenvermelde ontheffing bij verbetering van den cultuurtoestand houdt verband met eene voorziening van soortgelijken aard voor nieuw-ontgonnen gronden. Sawahvelden, indat geval verkeerende

zij n vrijgesteld van do heffing van land rente gedurende de eerste drie jaren na voltooiing van den aanleg, evenals, gedurende eenzelfde tijdvak of korter, ter beoordeeling van het Hoofd van gewestelijk bestuur, andere nieuw-ontgonnen gronden, wanneer de aanleg met bijzondere moeilijkheden of kosten gepaard is gegaan. Even eens zijn van landrente vrijgesteld gemeentelijke weideplaatsen, zoomede gronden ingenomen door ten algemeenem nutto of voor den open baren dienst strekkende gemeentelijke instellingen of werken, en, ingevolge Ind. Stb. 1909 no. 208, tot do zoogenaamde „vrije desas's" behorende gronden, voor zoover door den Gouverneur-Generaal daartoe aangewezen, zoomede andere van oudsher vrijgestelde gronden, voor zoover die vrijstelling door den Gouverneur-Generaal is gehandhaafd. Do vroegere vrijstelling van woonerven tot eene uitgestrektheid van een vierdebouwis daarentegen vervallen.

Van de toepassing der bepalingen zijn bovendien uitgesloten gronden, op hoog gezag of vrijwillig met koffic geplaat, waarvan het product aan verplichto levering aan den Lande is onderworpen. Eene uitzondering echter maken de vrijwillig geplante koffiegronden, waarop ook andere gewassen worden geteeld, welke gronden met zeker voorbehoud, belastingsplichtig zijn.

De inning der land rente geschiedt wederom door de dsahoofden, die daarvoor acht ten hondord getien van de geïnde bedragen.

In den loop van elk tienjarig belastingtijdvak wordt het noodige verricht ter voorbereiding van den nieuwen aanslag der landrente voor het volgende tijdvak.

Bij art. 2 van het Gouv. besluit van 25 Juni 1907 no. 34 (Bijblad no. 6738) zijn uitvoerigo voorschriften vastgesteld tot uitvoering der Landrenteordonnantio in Ind. Stb. 1907 no. 227. Evenals in de verordeningen zolvo, bestaan ook in die voorschriften meerdere verschillen, van nicker of minder bevestigenden aard, met do voor do residentie Preanger-Kegentschappen van kracht zijnde uitvoeringsbepalingen, gearresteerd bij de Gouv. besluiten van 6 Juli 1890 no. 1 en 13 September 1907 no. 14 (Bijblad nos. 5192 en 6720). Ten het beatek van dit ovdziclicht vereischen ook dezo verschilpunten afzonderlijke regeling te coniger tijd plaats maken voor do op het voetspoor daarvan in 1907 voor do overige gouvernemanslandcn van Java en Madocra vastgestelde algemene regeling.

De invoering van do nieuwe landrentoregeling heeft het personeel bij dien tak van dienst belangrijk uitgebreid. Oorspronkelijk was daarbij werkzaam onder de bevelen van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur con Hoofdinspecteur voor de suiker en rijstcultuur, het landelijk steisol con wat duarmede in verband slaat. Bij Ind. Stb. 1905 no. 268 word die betrekking ojjgohceven en werden daarvoor in do plaats in dienst gesteld twee Inspectours, waarvan speciaal „voor de landelijke ijkomston on verplichto diensten". Waar de licerandiensten nicker on moor tot het verleden zullen behooren, is do hoofdarbeid van dien Inspectour voortaan do landrentoregeling. Onder dien ambtenaar zijn thans werkzaam 2 Adjunct-Inspecteurs, 4 Controlours by hot Binnenlandsch Besluit en 17 Adjunct-controlours (zjo Ind. Stb. 1913 no. 113), do laatston spc

ciaal bolast met do leiding der klasseering van de bouwgronden der Inlandsche bevolking. Voor de opmeting der bouwgronden zijn onder de bevelen van den Chef van den Topographischen dienst werkzaam 4 landrente-opnemingsbrigades, aan het hoofd vank elk waarvan staat een Officier van dien tak van dienst.

Hieronder volgt een overzicht van den bruto landrenteaanslag en de geïnde landrente (bruto-aanslag na aftrek van vrijstellingen en ontheffingen), afgerond in duizenttallen, sinds hot jaar 1897.

	bruto.	netto.
1897	/17.749.000	/ 16.965.000
1898	-17.881.000	-17.444.000
1899	-17.999.000	-17.474.000
1900	-18.025.000	-17.754.000
1901	-18.079.000	-16.924.000
1902	-18.090.000	-16.996.000
1903	-18.120.000	-17.421.000
1904	-18.125.000	-17.592.000
1905	-18.157.000	-17.688.000
1906	-18.205.000	-17.770.000
1907	-18.319.000	-17.495.000
1908	-18.821.000	-18.239.000
1909	-19.068.000	-18.541.000
1910	-19.196.000	-18.095.000
1911	-19.715.000	-18.831.000
1912	-20.018.000	-18.966.000
1913	-20.506.000	-19.853.000
1914	-20.726.000	-19.943.000

Literatuuri D'. J. H. F. Sollowijn Gelpke: Eindresultaat der gegevens voor eene landrenteregeling; id. Ontwerp van eene Landrenteordonnantie. Nota over de herzieningen der bepalingen nepens den aanslag con de inning der landrente in de residentie Preanger-Regentschappen en vervolgota daarop (uitgavo Landsdrukkerij te Batavia 1895). Voorschriften voor de land rentemetingen (uitg. a. v. 1906). Do „Landrentebelastingwerkzaamheden" door don Inspectour F. P. Sollowijn Gelpko (uitg. 1910).

Zoals boven word vermeld, maakte do bevestiging op de vischvijvers een onderdeel uit van hot landelijk stelsel van Raffles: bij de land rente-regeling van 1872 wercl zij niet gercgeld, doch bij Ind. Stb. 1893 no. 30 word eene ordonnantie afgekondigd, die in afwachting eener definitieve regeling eene vooraoning trof tot wottiging en voorloopigo regeling dozer belasting en waarbij do bestaande usantien met botrekking tot den aanslag en de inning voorshands bovestigd werden. Do aanslag heeft plaats bij admidiatie, op den grondslag van do geschatto jaarlijkscho opbrongst der vijvors, zoals die volgens bestaande gebruiken in elk gowest bepaald wordt. Hot quatum, dat op dien grondslag by de invoering der ordonnantie geheven word, zou voorshands onverminderd blijven; do aanslag wordt voorborod door commission, bestaande uit don Controlou of Adspirant-controlou en 2 ini. ambtenaren of boambton, on onder nadere goedkeuring van den Gouv.-Gon. door do Residenten vastgesteld, die ook verder alles regelen wat dezo belasting betref. Do inning geschiedt, ovensals bij do landrente, door de dsahoofd. Dozo belasting boataat thana roods niet nicker waar do nieuwe landrentoregeling is toegopast

en zal geheel komen te vervallen, wanneer die regering over geheel Java en Madoera zal zijn ingevoerd, aangezien de vischvijvers en nipahbosschen luizens de betrekkelijke ordonnancies begrepen zullen zijn in de gronden, welke aan de heffing der landrente onderworpen zijn (Ind. Stb. 1907 no. 277; Ind. Stb. 1896 no. 126);

II. A. c. Vertieningsbelasting (p o c l o e h a n) in XX het onder rechtstreeks bestuur gebrachte gedeelte der residentie Z. en r O.af deelin g van Borneo (met uitzondering van deonderafd. Bo ven -Maka ha in, Ind. Stb. 1908—227.) Ingevolge Ind. Stb. 1878 no. 300 j^s, 1896no. 174, 1898 no. 45 en 1912 no. 26 wordt aldaar eene belasting ad een tiende van de geschatte opbrengst gehe- ven van rijstgewas, verkregen van door delnlandsche en met deze gelijkgestelde bevolking krachtens ont- ginnings- of gebruiksrecht bezeten gronden. De opbrengst bedroeg in 1912, 1913 en 1914, resp. / 241.000, / 355.300 en / 293.000.

H. A. d. Tiende van het rijstge was in d e onder rechtstreeks bestuur gebrachte gedeelten van het gouvernement Celebes en Ond. m et uitzondering van enkel e onderafdeelingen, i^segen tsch apen, landschappen en eilanden. (Mid- den-Celebes. Ind. Stb. 1905 no. 200; Laikang. Ind. Stb. 1908 no. 256, Goa^h Ind. Stb. 1910 no. 575).

Na de aanvankelyc heffingen ingeolge Ind. Stb. 1824 no. 31a j^s, 1862 no. 87 is de belasting op nieuw geregeld bij Ind. Stb. 1893 no. 259 j^s, 1894 no. 43; 1895 no. 101, 1903 no. 378 en 1912 no. 363. De belasting bedraagt een tiende van het geogoste rijstgewas en wordt opgebracht in geld, berekend naar een jaarlijks voor het Hoofd van gewestelijke bestuur voor elk district afzonderlijk voor padi en njst vast te stellen maatstaf. Die maatstaf wordt gegron d op de vermoedelijke marktwaarde van het product en vastgesteld zoodra het te velde staande gewas tot zoodanigen graad van rijpheid is gekomen, dat met genoegzame zekerheid omtrent de vooruitzich- ten van den oogst kan worden gecoörd. Vrijge- steld is o. a. het rijstgewas geteeld op gronden, welke aan de verponding zijn onderworpen. De opbrengst bedroeg in 1912, 1913 en J 914 resp. / 322.800, / 245.300 en / 295.300.

II. A. e. Landrente van de sawalis (Pa- djeg) en belasting op de tegalvelden en tuinen (OepSti) van het rechtstreeksbe- stuurd gebied der Res. Bali en Lombok.

Deze belastingen zijn geregeld bij Ind. Stb. 1891 nos 97 en 117 voor<over Bali en van 1904 nos. 275 en 276 voor<over Lombok betreft.

Onder het vorstenbestuur waren bekend de volgende heffingen: a. *padje/j*, zijnde een in natura in te leveren deel van de eens voor al geschatte brute opbrengst van het gewas der geirrigeerde sawah's. Eenheid van belastingheffing was de tñah winili (zaadpadibos), namelijk een oppervlakte, die met 66n zaadpadibos kon bezaaid worden; b. *soeu inih*, do recognitie in geld voor het gebruik van's vor- eten waterrecht; c. *oepeli*, do recognitie aan de desa wegena gebruik van droge velden en tuinen, over welke soort gronden de desa het beschikingsrecht had. Padjgg en soewinih werden met den gemeen- schappelijken naam „tiganan jarik" aangeduid.

On8 belastingstelsel voor de achteren volgena bij het rechtstreeks bestuur gebied ingelijfde deelen

van Bali en Lombok sluit zich rain of meer bij den vroegeren toestand aan. De soewinih word afge- schaft en de oepOti als landsbelasting ingevoerd.

De landschappen Boeleleng en Djembrana van het eiland Bali kwameff "Ket-eerst onder Gouvernementstoezicht (1855) en onder direct bestuur van het Gouvernement (1882). Tusschen 1855 en 1882 kwam van de landrente, na aftrek van hetgeen benooidig was voor de uitgaven, die, naar de oude landsin - stellingen, voor verschillende doeleinden daaruit moesten worden bestreden, slechts een niet noemens- waard deel in *s Lands kas. Na 1882 groside dat bed rag door beterc regeling cn contr6le gestadig aan; voor 1882 werd de bruto opbrengst geraamd op / 48000.—, waarvan nog moesten worden betaaid uitkeeringen aan mindere hoofden en beamtten, zoodme de kosten van de groote jaarlijksche land- bouwofferfeesten. Eerett 1891 werden de aanslag en inningder landrente (padjgg), zijnde de belasting op alle op kunstmatige wijze besproeiide sawah's, in do aft eelin gen Boeleleng en Djembrana definitief geregeld en tevens aldaar eene belasting op de andere be- bousvde gronden (oepeti), nainelijc tegalvelden (la- dangs en van regen afhankelijk sawahs), tuinen en erven, klappcraan plantin gen en koffieplantsoe- nen, als landsbelasting ingest eld.

Alle gronden worden, in verband met de omstandigheden, die op hun netto reventu invloed uitoeft- nen, in drie klassen verdeeld Ten aanzien van do padjgg heeft men voor de berekening van het quotum een vast bed rag per tenah-winih, nainelijc 5 timbangs of 165 kati ontbolsterde rijst, aangenomen, doch de tenah-winih voor de verschillende klassen verschillend van g'ootte doen zijn, in dicr voege dat die oppervlakte-eenheid voor de beste sawah's het kleinste is en in grootte toeneemt naar gelang de sawah's tot lagere klassen behooren. Do schatting van het aantal tenah's van ieder be- lastbare oppervlakte berust op gemiddclck uit- komsten van proofovelden en wordt om de dertig jaar herzien. De padjCg kan naar verkiezing in natura of geld opgebracht worden; dit geschiedt thans in de praktijk steeds in geld.

Bij de oepSti is ten aanzien van tegalvelden, en erven voor alle klassen een stand vast ige oppervlakte c-eenhekl, nainelijc do bouw, aangenomen en vrschilt het per bouw verschuldigde bed rag naar gelang tier klassen, terwijl bij de klapper- en koffietuinen een- heid is niet zekere oppervlakte maar de boom.

Na de verovering van Lombok in 1894 were! voor- loopig met de aldaar gebruikelijk wijze van belan- tingheffing voortgegaan tot in 1904 aanslag en inning zoowel van do jja<Jj6g als van de oepCtidefini- tief-geregeld werden. Ten aanzien van de padj6g word met de in Boeleleng en Djembrana gebruikelijke om- slachtige berekening van het quotum gebroken en een stand vastige tCnah = 800 pi-tjCraken = 7200

als grondenheid aangenomen. Naar gelang der klassen (vijf), waai-in dovelden onderscheiden worden bedraagt de belasting per tfinah achterenvolgens 100, 90, 80,70 en 60 tjaloe a 4 kati ontbolsterde rijt. Hoewel de belasting eveneens naar verkiezing in na- tra of geld kan opgebracht worden, geschiedt ook hier de betaling in de prakt ijk in geld. Destijds werden zoowel op Bali als op Lombok groote bedragen in kdpengs (chineseesche duiten) voldaan en deze munt- stukken op publieke verkooping van de hand go- zet. Dit komt voor zoover bekend, niet meet voor. De klassificatie der gronden moet om de tien jaar herzien worden.

Voor de berekening van het bedrag van den aan-

Mag in de oepCti op Lombok is men van dezelfde oppervlakte-eⁿheid van 7200 M² uitgegaan, welk eenheid echter ten deze niet „tenah" doch „tjoctak" genoemd wordt. De belastbare gronden worden in drie klassen verdeeld, terwijl ook hier de classificatie om de 10 jaar wordt herzien.

Eindelijk dient nog vermeld te worden, dat ook in de gedeelten van Zuid-Bali, waar intusschen het rechtstreeksch bestuur is ingevoerd, p^ad^jCg en oep^e-ti ten bate van het Gouvernement worden gehoven. De aanslag en inning daarvan zijn echter nog niet definitief gericgeld (zie Ind. Stb. 1910 no. 25G).

Bij wanbetaling van alle genoemde belastingen wordt eerst 10 % boete gevorderd en verder c. q. het verschuldigde op de gronden verhaald, volgens de ad at. Voor 1915 were! de opbrengst van de gezamenlijke p^ad^jeg en oep^eti in het rechtstreeks bestuurde gebied van Bali en Lombok op / 1.038.000 g^schat.

Literatuur: Het adatrecht v. N. I. door Mr. C. van Vollenhoven.

B. ZONDER KOHIEREN.

J. Rechtstreeksche heffing.

II. B.】 · 6. In- en uitvoerrechten. 广汗. ;

Onder de middelen ter voorziening in de behoeften van den Indischen Htaatsdienst heeft de heffing van rechten bij den in- en uitvoer van goederen van oudsher een niet onbelangrijke plaats ingenomen. Zij was zelfs een van de eerste heffingen, waarop de gezaghebbers in Indie bedacht waren, toen de oinstandigheden de invocering van een min of meer gericgeld be- jaatingwacen mogelijk en noodzakelijk maakten. Ook Inj hen toeli schijnt de opvatting gegolden te hebben, die de regeling dozer inactie hier to lande l)chc<T.<chte, dat, gehjk in het tcr zake uitgevaardig-)>lakkaal van de Staten-Generaal van 19 Juni 1625 te lezen staat, „onder alle I^andsmiddelen zijn „wel de verdraaglijkste en minst kwetsende die op de „good cron inkomendo en uitgaando zijn gesticl". Zoodra dan ook de CoBipagiiic door de verovering van .lakatra in 1619 vasten „voet en dominie in het van Java had gekomen", begreep Coen, dat ter bestrijding van „(lc groote lasten en onuit^aprek- nlijke excessi(tvo kosten van de Vereenigde Nedcr- nlan(l^aehe Compagnie, die gcschapen zijn zoo lang n zoo nicer te veinwercden\ — (de in Nederland bij j)lakkaat van 20 Juli 1580 verordende heffing n van „zekre generale iniddelen op de inkomende en uit- „gaende kcopinansMhmppcn" hod cvencens tot be- weegreden „do vervallenc groote kosten en las ton, n(iio dose Landen hebben inoeten dragon en lijden, n on nog i)a de apparctie geschapen zijn to lijden en n te(lragcnⁿ,) — niet kon worden volstaan met de n subsidien\ tot het opbrengen waarvan de ingezete- nen van de iicuwc vestiging van tijd tot tijd schynen to zijn uitgenoodigd, maar dat moest worden uitgezien naar)nccr vaste bronnen van inkoinst.

A Is zoodanig had Cocn^aJykens zijn brief nan H.H. Zeventien van 26 Oct. 1620, het oog op „het bran- ndon en tappen van arak, de crfpacht (van afgestano n)erccclen gronds), het visschen, houthalen, fruiten, „hovan, kokosboomen, en verscheidenc andero „ken, waarvan de geineento de grechtigheid van ”den Heer schuldig blijft"; maar terwijl hij zich voorboield do rogeling van een en ander “met dor „tijd to zullen vorderen\ had hij reeds op den Ion Oct. 1620 aan do gomeonto kond gedaan van hot nPlakkaat van do tollcn gesteld op do inkomendo on

„uitgaando goederen", het eerste toltarief dua, dat van het Nederlandsche gezag in Indie afkomstig is.

Het was een over het algemeen zeer vrijgevig ta- rief, want eene uniforme heffing van 5 pct. van de waarde van „goederen» waren, koopmanschappen^a provision, ah anderazins, van buiten inkomende^a, en van de goederen, enz. die naar elders uitgevoerd mochten worden, lag er in hoofdzaak aan ten grond- slag. In de termen van dit tarief vielen 84 met namen genoemde artikelen, waarvan sommige echter in vtij algemeen bewoordingen waren aangeduid, zooah b.v. „alderhande Javaansche kramerijen, alderhande ngarens, alderlei Chineesche waren, alderlei fruit" enz. Voorts komen op de lijst voor opium, tabak, suiker, tai van andero zaken voor huishoudelijk ge- bruik, kleeden (manufacturen), roode en andere la- kenen, en eindelyk ook olifanten, paarden, pauwen, ganzen, cendvogels, hoenders, bokken, herten en varkens. Bij uitzondering zouden 22 andere artike- len, o. a. rijst, padi, benzoin, peper, foelie, noten, na- gelcn, waa, kamfer, kwikzilver, diamanten, robijnen enz. bij den invoer 5, doch bij uitvoer 10 pct. hebben te betalen, terwijl van arak, zoowel by in- als uitvoer gelykelyk 10 pct. zou vrschuldigd zajn · Van hogere rechten dan 10 pct. is in het plakkaat van Coen geen sprake en verbodsbepalingen ten opzichte van den -in- of uitvoer van cenig artikel komen er in het ge- heel niet in voor. Wei voorzag het plakkaat verder in de aanstelling van den ontvanger en den sjabander aan wie do taak van de visitatie en taxatie der goede- ren gezamenlijk werd opgedragen.

Vergleken met het toenmaals in Nederland vi- geerend tarief van do rechten, die onder de bena- ming van convoyen en licenten van de in- en uitge- voerde goederen geheven werden, onderscheidt het tarief van Coen zich door grooto eenvoudigheid en soberheid, zooals dit trouweis *wegens* het hemels- breed verschiil in toestanden en verhoudingen in den jiard der zaak zelve lag. De Nederlanden waren het eigenlijko middelpunt van het toenmalige werlclver- keer, terwijl Coen, al vleide hij zich het veroverde Ja- katra „do treffelijkste plaats van gansch Indie en do atapl van den ganschen Indischen handel" to zullen zicn worden, alleen rekening had to houden met een betrekkelijk zeer beperkt handelsverkeer> dat zich bepaald to den zoogenaamden binnen- landschen handel on do vaart van haven op haven» en het verkeer mot een paar havens in China en op do vaste kust van Indie, waarvan inlandsche, Chineescho en Moorsche handclaren van oudsher hun be- drijf maakton. Eerst later begonnen eigen landge* nooten, de zoogenaamde vrijo burgers, aan dat ven kecr deel to nemen (zie HANDEL EN SCHEEP- VAART), zonder dat dit evenwel aanleiding gaf tot wijziging in het door Coen verordende rechtentarium. Wel werd met ingang van 1 Jan. 1623 het recht van 5 pct. verhoogd tot 10 pct. zoowel voor ingevoerde als uitgevoerde goederen, op grond van de omstan* digheid, dat do Compagnie „een groot stuk gelds⁷* was ten achteren geraakt, wegcis de uitgaven voor ~,hcl graven van burgwallon, timmeringe van redui- „ten en vorscheidon andere werken"; maar dezo al- gemeene rechtenverhooging schijnt later — wanneer blijkt niet — wedor to zijn to niet gedaan, want in do ondor hot bestuur van den Gouv-Gcn. Van Diemen uitgevaardigdo Statuten van Batavia (plakkaat van 8 Juli 1642), ccno codiGatie van al do tot dien tijd verordendo bepalingen op adminiatratief en rechter* Hjk gebied, leest men onder do rubriek, handelondo over den ontvanger en licentmeester:

” De uitgaando en inkomendo goederen zullen

„doorgaais (*sic*) vijf t-en honderd voor licent beta-
 „Ien, uitgezonderd eenigo als rijst enz. (dezelfde arti-
 „kelen waarvan in Coen's tarief sprake is), „die voor
 „inkomen vijf, en voor uitgaan tien ten honderd zul-
 „Ien geven; maar de arakzal, zoo voor het inkomen
 „als uitvoeren, tien ten honderd betalen”.
 .Eene in 1629 door Coen verordende verhooving tot
 20 % van „alle inkomende fruitjen, eetwaren
 „ende andere cleijnheden” werd kort na zyn over-
 lijden door zgn opvolger Speex wed er te niet gedaan.
 Vgl. Do Jonge, Opkomst enz. V, bl. 162.

Het tarief van 1620 behield diis in zyn vollen om-
 vang kracht van wet, en behoudens enkele partieele
 wijzigingen, waarbij thans niet opzettelijk behoeft te
 worden stilgestaan, bleef dit het geval tot het jaar
 1671, toen onder het bestuur van den Gouv.-Gen.
 Maetsuyker een op andere grondslagen rustend tarief er
 voor in de plaats werd gesteld, in zoverre na- melijk voor
 verschillende artikelen de hefGang naar de waarde
 vervangen werd door eono heffing naar de maat of het
 gewicht, en het percentage bij de heffing naar de waarde
 in vele gevallen van 5 tot 10, 15 en 20 pct. verhoogd werd.
 Onvoorwaardelijk verboden werd alleen de invoer van
 amfioen en arak, bij den

uitvoer waarvan (de invoer van amfioen behield de
 Compagnie uitsluitend aan zich) respectievelijk 10
 en 5 pct. van de waarde zou verschuldigd zijn. Peper
 was bij den in- en uitvoer belast met $\frac{1}{2}$ rijkdsdaalder
 per pikol; maar andere specerijen, noten en foelie,
 komen op de lijst niet voor. „Alderhande lijnwaat”
 zou bij uitvoer 10, bij uitvoer 5 pct. hebben te beta-
 len; lakenen daarentegen en „lakerassen” respectie-
 velijk 20 en 5 pct., doch katoen en katoenen garens,
 benevens kleederen van zijden slechts 5 pct. in beide
 gevallen. Ook voor „zijden stoffen van alderhande
 soorten” en voor „zijden watten” gold ditzelfde tari-
 ef; doch ruwe zijde, Perisaansche, Bongaakche,
 was bij in- en uitvoer belast met 10 rijkdsdaalder per
 pikol, terwijl Chineseche en Tonkinsche zijde alleen
 tegen betaling van 15 rijkds. per pikol mocht worden
 in- en uitgevoerd. Van „dranken uit het Vaderland”,
 zooals Brunswyksche en Hollandsche mom (bier),
 „Rynse wijn in bottels”, en alle andere wijnen, Per-
 Edaansche, Spaansche, Fransche en „Clairette” moea-
 ten bij invoer 20 en bij uitvoer 5 pct. voldaan wor-
 den. Ditzelfde tarief gold ook voor alle soorten van
 tabak, en voor „Europeesche waren, in de lijst niet
 genoemd”; doch boter, Bengaalsche, Chormandel-
 eche, Hollandsche en Engelsche was belast zo, bij jin-
 als uitvoer met 10 pct., terwijl kaas bij invoer 10 en
 bij uitvoer slechts 5 pct. te betalen had. Engelsch
 bier was bij uitvoer vrij, doch bij invoer onderhevig
 aan een recht van 40 rijkds. het vat. GeheeJ vrij en
 onbelast van inkomend. recht war on goud % zilver,
 getmunt en ongemunt, timmerhout on brandhouG,
 lijfeigenen en rijst „aan de Compagnie gelevtird wor-
 dende”. Andere rijst was bij in- en uitvoer bel-
 ast met 4 rijkds. hot last, timmer- en brandhout bij uitvoer
 met 5 pct., en voor slaven en slavinnen moe% 頃 uij
 voer voldaan worden 10 rijkds. per stuk voor vol was-
 senen en 5 rijkds. per stuk, wanneer zij bci^nde
 de 15 jaren waren, wel te verstaan „als ze ge 建& wor-
 „den naar plaatsen niet staande onder So^p, ge-
 „hoorzaamheid, anders betalen ze me”.

J Aan die tariefwijziging van 1671 schynt Qon, ge-
 %ndhebben tier te lande weinig of geen agd&cht
 te zijn geschonken, want in hunne ¹⁶⁷¹P¹⁶⁷¹nd¹⁶⁷¹
 . wordt er, Y 糧 Ver kon
 worden n&gegaan, niet v “c
 cript) „Beschrijving der an gerept, <Dam m “e jaren
 door haar advocaat Mr. Oost-Indis

1693 en volgende samengesteld wordt hot in de Bata
 viasche Statuten van 1642 opgenomen tarief als nog
 vigeerende aangehaald.

Tot eene algehele herziening van het aldus in 1671
 vastgestelde toltarief kwam het in de eerstvol- gende
 zeventig jaren niet; doch talrijk zijn de wijzi- gingen, die
 gedurende dat tijdsverloop de nagenoeg tweehonderd
 onderdeelen van dat tarief veelal hcr- haaldelijk hebben
 ondergaan. Zoo werd reeds bij plakkaat van 5 Juli 1680
 de heffing naar de waarde van de aangebrachte drink-
 en eetwaren vervangen door eene heffing naar de maat, het
 stuk (met namo kaas, hammen, gerookt vleesch,
 paterstukken enz.) of het gewicht, bij welke gelegenhe-
 het recht op Engelsch bier verhoogd werd van 40 tot 60
 rijkdsdaalder per vat, terwijl Deonsch bier slechts 30
 rijkds. en Hollandsch bier (Haantjes, Seysster en
 Delftsch) niet nicer dan 15 rijkds. zou te betalen hebben.
 Naar- mate van de omstandigheden hadden do
 gaandoweg verordende tariefswijzigingen een uitsluitend
 fiscaal, of een meer bepaald protectionistisch karakter.
 Reeds vroeger, in 1656, was b.v. het inkomend recht op
 tabak verhoogd van 10 tot 20 pct., zoowel in het belang
 van de cultuur „van dat wel bekende en veel „gewildo
 kruit”, op welke cultuur men zich in de om- streken van
 Batavia was gaan toeleegen, ah tot „eenige kleine
 verbetering van 's Compagnie,s in- „komsten”. Toen het
 later, in 1669,bleek,dat het tin, hetwelk door Javanen en
 and even „voorbij Malaka „uit de tinkwartieren” gehaald
 werd, wegens de hoo- ge niet naar Batavia maar naar de
 Engelschen te Bantam zijn weg vond, werd het inkomend
 recht van 10 tot 5 pct. verminderd, on toen de Compagnie
 „omtrent het rendoment en den vertior haror drink-
 „waren” in eer en meer belemmord werd door do con-
 currentie van Engelsche handclaron, word in Oct. 1698
 de invoer van Engelscho dranken, gehcol vor- boden.

De in 1743 opgetredon Gouv.-Gen. Van Imhoff schijnt
 geen vrede te liobben gehad met hot tarief van 1671 en
 do voorkeur te hebben gegoven aan hot tarief door zijn
 voorgangor Coen indertijd ingevoerd. Hij achtte het
 althans dienstig om als regel vast te houden aan eon
 hefQng van 5 pct. van allo inkomen- do en uitgaando
 goederen, „aln een redelijk en drago- „lijk recht, dat ook
 om do West van Indien in de groo- te „koopsteden meeat
 alonime gerecipieerd wordt, „en voor de Comp,
 toereikend w”. Maar geen regel zonder uitzondering, en
 zoo word o.a. hetinvoerrecht op suikor door hem
 verhoogd met 20 pct. „alles om „do producten deser
 Kolonic des te mcor te favori- „seeren”, terwijl hot
 invoerrecht op vreemde manu- facturen en snuisterijen
 verdubbeld. werd „om don „aanbrng „ter bevoordeeling
 onzer eigene fabriekon „in Nederland, wat diffi-
 cil te maken”. een maaltro- gel dien zijn opvolger Mossel nog
 wat „aansterkto” door in Dec. 1753 „tot voordland van de
 fabriekon „onzes vaderlands” een verbod uit to vaardigen
 tegen het invoeren en verkoopen te Batavia van wol- len
 manufacturen buiten Nederland gefabriceerd.

Aan de betaling der door Van Imhoff bij plakkaat van
 10 Dec. 1743 verordondo recht on den in- on uitvoer
 werden onderworpen allo particuliere han- delaren,
 onverschillig van welke natie, met uitzon- dering evenwel
 van de Chineseche handelaren, die met hunne jonken op
 Batavia voeren, on die „naar „do vorige usantie”
 inkomendo rechten „volgona „taxatio” zouden betalen,
 „omdat die vaartnog wat „gokoesterd moot worden”.
 Werkelijk golden to dion opzichte van oudsher zeer
 bijzondere en eigenaardi- 8° bepaUngen. Loven on
 biedon met de opvarenden

„naar gelcgenheid en bekomcn infonnnatie harer kos- ,telgke of slechto ladingen" was aanvankelijk de regel; doch tijdens hot bestuur van Van Diemen word, bij plakkaat van 3 Juni 1643 verord end, dat alle uit China komende jonken „t zij veel of weinig, groot of ,klein, rijk of slecht geladen, zonder onderscheid of ,eenigo consideratie te dragon," bevrijd zouden blij- ven van „alle visitatie en kwellingen", tegen beta- ling in eens van 550 rcalen van achten per jonk. Op dien voet bleef do zaak in beginsel gercgeld; doch de te betalen afkoopsum werd herhaaldelijk gewijzigd. Zoo werd zij in Maart 1654 vastgesteld op 1200 rijks- daalders per jonk en 800 rijksd. per wankang, om in Juni van hotzelfde jaar echter respectievelijk tot 1500 en 1000 rijksd. te worden. verhoogd. Intusschen kwam het visiteeren van de Cliineescho vaartuigen gaandeweg weer in zwang, totdat Van Imhoff de zaak opnieuw regelde door in Dec. 1746 te bepalen, dat voortaan van elke jonk naar gelang van grootte en plaats van herkomst een vast recht zou geheven worden. Wei word in Dec. 1749 deze regeling weder ingetrokken en besloten to de gelijkstelling van do Chineseescho jonken wat de botalling van inkomende rechten betref met alle andere vaartuigen : maar nog voor hot eind dierzelfde maand kwam men op de zaak tenig, en vond men goet het vroegere „redemp- tie"- stelsel andermaal in toepassing te brengen, met dien verstande evenwel dat het in Dec. 1749G veror- dende tarief verdubbeld werd, en "groot- jonken" van Aymoy, Canton of Nimpho komende respectievelijk 1100,1500 en 1800 rijksdaalders zouden te be- talen hebben, tegen 840, 1400, 1500 rijksdaalders te voldoen door „kleine jonken" van genoemde plaat- sen herkomstig.

Ook deze redemptie zou begrepen zijn onder de zoogenaanido „boompacht", de verpachting van de in- en uitvoerrechten, met welko wijze van recht- on- heffing reeds tijdens hot bestuur van Coen een begin wan geinaakt. Met ingang van 1 Maart 1622 namelijk was aan een Chinees verpacht hot recht op den in- en uitvoer van „vogelnoten, vogelsbokken, rinochors- hoorn, diamanten, besooi- jicen, Borneesche en Su- matrascho kamfor om minjak saniara" : doch onder hot bestuur van Brouwer werd op last van de Heeren Zovonticnen, overccnkomstig do vaderlandscho praktijk ¹⁾ een derde of een vierde deel van de op- brongst der in- en uitgaande rechten vorpacht, tor- wijl in 1653 onder hot bestuur van Maotsuyker be- sloten word to de verpachting van do helft dior op- brongsl, als middel tegen hot in- en uitvoeren van goederen zonder daarvoor do verschuldigde rechten te betalen. Veel wil van dezon inaatregel had men echter niet. „Met do pachtora van do gerechte helfte „dor to]Jion, die betauld worden van do inkomendo on „uilgaendo goeclren en koopinan8cha]pcn", dus sohreef liet Indisch bestuur nun Hoeren Mcoctors in zijn generalo missive van 2/(Jan. 1055, onder medo- dcoling, dat die pacht 23.700 rcalen in hot jaar „gc- "rendeerd" had, „hebben wij zoo nu en dan al vrij „veel jnoeilijkheden gchad, dat om de nieuwo instel- „ling niet zoo zeer te verwondoren is.... Op 't uit- „gaan van dezelve pacht hobbon do voorzegdo pneh- „ters aan ons ovrcgelcverd een groot register van „doleantien, waarbij geon kleino sonimo gelds zijn „protonderonde, zijndo een deol opperaapto en by-

1) „Endo sal do Pachler gonioton con ghorechto „vierdepart van allo tgeen do goeclron schuldiol
 ■ „zijn to betation van uyt ofto inkomendo Convoyon „ofto Licontien". Plakkaat van de Staton-Gono- raal van 19 Juni 1625.

„een gezochte zakerf, op welke wij haar dan ook niet „vecl too en passen". Intusschen werd de „pacht der „tollen" opnieuw "opgehengen"; maar ten bepaal- den dagg verscheen niemand, „die daar geld voor „heeft willen bieden, zoodat den Ontvanger en Li- „centmeestor mot hare suppoaten dat work nu we*" der alleen. en in het geheel bevolen bl 目 ft".

Nagenocg een eeuw lang schijnt do zaak op dien voet te zijn geregeld geloven, want eerst onder het bestuur van Van Imhoff kwam men op de zaak terug in den geest van zijne aan Heeren Aleesters ingediende voorstellen tot retires van het vercal van s Compag- nie's bestuur, handel, scheepvaart en huishouding in Indie. „Als een gezonde finantie", dus schreef hij in zijne Consideration over den tegenwoordigen staat van de Nederlandsche Oost-Indische Maatschappig (§ 3 van het hoofdstuk over de financier! en menage), „kan worden opgegeven het verpachten van de in- „komende en uitgaande rechten en licentien tot Ba* „tavia in stede van de methodo van het invorderen „en verantwoorden van deselve, die men to hiertoe „daarom trent gehouden heeft, aangezien men niet „berekenen kan wat cr in den weg zou wezen om niet „werkstellig te maken een middel, dat zoo veel li- „quidcr is als het andoro schijnt te wezen, on dat veel „meer dan hetzelfde beloofl". Bij Heeren Meestera vonden Van Imhoffs inzichten omtrent deze aangelegenheid gereeden ingang, en nog voor het jaar, waarin hij de 0 pperlandvoogdij aanvaardde, ver : streken was, vaarelgdc hij een plakkaat uit ter regeling van de verpachting der in- en uitgaande rechten, waarbij tevens word vastgesteld het tarief van de te heffen rechten, dat hierboven bereids ter sprake kwam (plakkaat van 10 Dec. 1743). Het daaraan ten gronclslag Heggendo uniforme invoerrecht van 5 pct., werd echter bij plakkaat van 6 Dec. 1748 verhoogd to 6 pct., terwijl daarentegen de uitgaande rechten geheel werden afgeschaft.

Scdert bleef do pacht van do inkomende en uit- gaande rchton of do pacht van. don. boom steeds een eerste plaata innomon, onder do zoogenaamde groote pachten, to het „m\$nen" waarvan de gelegenheid tollmen jaro opnieuw werd opengesteld, met zoodani- go „ampliat io der conditien" evenwol als in verband met do tijdsomstandighedon weischelijk geacht werd.

Van cenigszins ingrypenden aard waron dio am- pliation, wat do boompacht althans betrefl, veelal niet, on allorminst brachten zij verandering in het rechttarief zelf, zoodals dit laatstelijk in 1748 in beginsel geregeld was. In hot door Commissarisson- Generalo op 12 Dec. 1797 vastgestelde en afzonder- lijk in druk uitgegovcn Coiupondium van allo op dat tijdstip goldondo pachtvoorwaarden luiddo hot eor- sto van do 43 artikelen, waarin do verodereningen op het stuk der in- on uitvoerrechten waren samenge- vat, dan ook: „Allo uitgaendo goecleren, die in het „vorvolg niet speciaal zullen worden uitgezondor en „juet to cenigo andoro bijzondero pacht behoorden, „zullen voortaan vrij wozen van uitgaendo rechton.; „doch daarentegen zullen van allo inkomendo gbecler „ron, alsmedo niet speciaal gecxcuseerd, bij het pas- „seer, samen van den Boom 6 ten honderd botaald mooten „wordon volgens do wozenlijke on recelo waardo dor „goccloron to dezor plaate, zonder dat daarvan iot „zal mogen worden vorzwegon of afgckort" en in goval over do taxatie der goeclren met den pachtor verschil mocht ontstaan, kon krachtens art. G do te botalen „gorechthoid" worden voldaan „uit do „goccloron zelfs in natura, dat is van. ieder honderd „stul-ken, pondon of maten zos, tion, twaalf of meer-

„der naar de gestelde bepaling, van wat soort die :goederen ook zouden mogen wezen, waarmede de „pachter zich alsdan ook tevreden zal moeten hou- den”.

De val der Compagnie bracht in de zaak aër rechtenheffing geenerlei verandering. Het stelsel van verpachting der in- en uitvoerrechten, waarmede hier te lande reeds voorlang was gebroken, werd on- aangerocrd gelaten. Zelfs Dirk van Hogendorp, of- schoon van meening, dat bij toepassing van het door hem voorgestane en aanbevolen stelsel van bestuur voor Indie, het in eigen beheer nemen van die rech- ten „voordeeliger dan de verpachting derzelve zoude “wezen”, ontkende niet, dat „in de tegenwoordige „orde van zaken reet in het voordeel der verpach- „ting kon gezegd worden” (Berigt van den tegen- woordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indien, bl. 41), en voor Daendels stond het vast dat het een volslagen gemis van plaatselijke kennis verraadde om die rechten, zooals door sommigen werd aangeprezen, „te willen heffen bij collecte, op „den voet van de convoyen en licenten lier te lande”. Elke verandering „in de thans plaats hebbende ver- “pachtingen” achtte hij ongewenscht. „De opbrengst geschiedt geregeld, en is aanzienlijk; het ontbreekt „aan geene med edingers, de invordering gaat met „omslag noch ongelden gepaard, en geen van’s lands „ambtenaren of bedienden staan aan concussie „bloom” (Staat der Nederl. Oost-Indische bezittingen, bl. 103).

Maar toen de hier aangehaalde woorden werden geschreven, had het door Daendel tijdens zijn be- «tuur gehandhaafde st-elsel reeds opgehouden te be- staan. Het behoorde tot de eerste verrichtingen van het in 1811 opgetreden Britsch tusschen bestuur om de te Batavia bestaande boompacht af te schaffen, en haar te vervangen door rechtstreeksche iti vordering. Dit stekel van rechtst reeksche invordering werd door het Britsche tusschenbestuur van lieverlede ook toe gepast op deandere havens, tot wier opens telling voor het handelsverkeer de Compagnie in den loop der ja- ren was overgegaan, naar gelang haar gezag over Java zich gaandeweg meer en meer uitbreidde, voor wdke andere havens —sabandarjen, zooals haar tol- gebied in de administratieve taal der Compagnie werd aangeduid, — zij echter, getrouw aan haar van den aanvang af gehuldigd stelsel, om Batavia het middelpunt bij uitnemendheid van den handel in het Oosten te doen zijn en blijven, veel bezwarender tol- tarieven had ingesteld, dan waarmede te Batavia re- kening viel te houden. Tegen slechts 6 pct. te Batavia bedroeg het te Seniorang en Soerabaja verschul- digde invoerrecht 11 pct., en bij relictsCfeel-Hc}jen in- voer zelf 14 pct., eu aan deze ongelijkmatige heffing werd door het Engelsch tusschenbestuui' ook dade- 可 k een eind gemaakt. „In equalizing the duties, it .was to be considered whether those of the Eastern „ports should be reduced to a level with Batavia, or „Chose of Batavia raised to meet them; or whether it „might be advantageous to make a general average „of the whole. The last appeared to me the most ad- „visable, and I therefore fixed a general import duty “of 10 percent”. Dus lichte Raffles de zaak toe in een staatsstuk van zijn hand (Substance of a minute on the introduction of an improved system of inter- nal management etc. on the island of Java, bl. 57); maar op dezen algemeen regel werden al dadelijk 'tai van uitzijnderingen verordend, tengevolge waar- van het toltanef, dat tijdens het Engelsch tusschen- 卍 tyur kracht van wet had, en dat gedurende de vijf jara van dat bestuur niet minder dan viermaal

herzien werd, een ingewikkeld samenstel van bopa- lingen vormt, waarvan Mr. Levyssohn Norman in zijne monographic „De Britsche Heerschappy over Java en 0.” getracht heeft een zoo volledig moge- lijk overzicht te geven (bl. 266/71). De meest ingrijpende wijziging is die van 1 Febr. 1815, waar- bij het invoerrecht van 10 pct. verhoogd werd met 30 pct. voor goederen met Britsche schepen en met 60 pct. voor goederen met vreemdo schepen aan- gevoerd; een maatregel, waarop echter spoedig werd teruggekomen, want toen in het begin van 1816 de dagen van het Britsche bestuur reeds geteld waren, werden de inkomende rechten plotseling van 10 op 6 verminderd, nadat eenige maanden te voren Neder- landsche schepen met Engelsche schepen waren ge- lijk gesteld. Niet onwaarschijnlijk hoopte men op deze wijze aan het Nederlandsche gouvernement den zedelijke dwang op te leggen om in het vervolg de Engelsche koopvaarders tegen voldoening van het- zelfde inkomende recht in de Indische havens toe te laten; maar in dit opzicht kwam men bedrogen uit. Aanvankelijk wel is waar werd bij het herstel van het Nederlandsch gezag over Java en onderhoo- righeden het vigeerende rechtentarief nog een tijd lang in stand gehouden, maar bij publicatie van Commissarissen Generaal van 9 Dec, 1817 (Ind. Sbl n°. 63) werd goedgevonden en ver'taan, dat van 1 Jan. 1818 af gecheven zou worden van goederen met Nederlandsche schepen aangevoerd 6 pct. van de factuurwaarde met eene verhooging van 30 pct., ter- wijl deze verhooging voor goederen met vreemdo schepen aangebracht 60 pct. zou bedragen.

Hiermede echter achtten CommissarisBen. Geno- raal de hun bij art. 21 humer instructie opgedragen taak om „bijzonderlijk na te gaan de bostaande bo- „palingen omtrent de in- en uitgaande rechten, en „dezelve te wijzigen naar het meeste belang van don „Staat en den Nederlandschen handel” allermiruit volbracht. Integendeel: juist het vraagHtuk der rechtenheffing bleef voor lien een onderwerp van “aandachtige beschouwing en overdenking uitma- ken. Het kwam cr toch op aan om, „met behoud “van het inilde begiiiscl eons vrijen handcis voor allo “volkeren” op de Indisc he gewesten, „zoodanige bo- „palingen daar te stellen, welke, zonder dien liandel „te belemmeren, echter aan den Nodorlan d sch en „handel en de Nederlandsche Bhecpvaart dio voor- „recliten kunnen bezorgen, op welke zij in Nedcr- „landsho bezittingen recht en aatispraak hcbbon”, en deze beide eischn nu waren, naar het oordeel van Commissarissen Generaal, op doelmatige wijs mot clkaar in overeenstemming gebracht door het, ter vervanging van allo vroegere verordeningen, bij publicatie van 28 Aug. 1818 (Ind. Stb. n°. 58) afgekon- digde Reglement op het heffen der inkomende en uitgaande rechten op Java en Matloera.

In zeker opzicht intusschen was dit reglement ceno getrouwe voortzetting van de tradities der Compag- nie. Art. 1 toch bepaalde dat de schepen uit Europa, Amerika, of uit eenige bezitting van Europeesoho mogendheden in Azzii of Afrika koimende in gecii andere haven dan die van Batavia mochten biimenloo- pen, en te Batavia moeslen inklaeren en lossen, tenzij de Jiegeering „om bijzondere redenen” ver- gunning verleen en mocht tot inklaering en lossing to Semarang of Soerabaja. Uitklaring uit een van die drie plaatsen, stond krachtens art. 2, naar vorkiezing vrij, „mits de schepen hunne geheele lading hebben “ingenomen ter plaats, waar zij uitklaren”, terwijl art. 3 bepaalde, dat Chineesche j onken alleenlijk to Batavia zouden worden toegelaten.

Er werd dus met betrekking tot „de havens voor „schepen en vaartuigen openstaande” geenerlei onderscheid gemaakt tusschen Nederlandsche en vreemde schepen, ook niet met betrekking tot de kustvaart, waartoe krachtens art. 4 alleen mochten worden toegelaten schepen en vaartuigen toebehoorende aan ingezetenen van Java en Madoera of van andere plaatsen in de Oostersche zeeën gelegen en onder het Nederlandsche gezag staande.

Met betrekking tot het te heffen recht bij den in- en uitvoer van goederen daarentegen hield art. 16 van het nieuwe reglement de bepaling in, dat „tot „grond van de verschuldigde inkomende rechten” zou genomen worden de factuurwaarde der goederen verhoogd met 30 pct., en dat van het aldus verhoogde bedrag zou betaald worden: door Nederlandsche schepen 6 pct. ; door vreemde schepen uit vreemde havens komende 12 pct.

Zoodoende werd aan de Nederlandsche schepen een belangrijk voordeel verzekerd, zonder groot nadeel voor de vreemde schepen, zooab Commissarissen Generaal in hun boven aangehaald rapport meenden te moeten opmerken (bl. 270), want Britsche schepen b.v. zouden slechts 2 pct. meer aan rechten hebben te betalen, „dan zij betaalden toen Java on- „der de Britsche magt was, en zij dus als nationaal „beschoouwd werden”. Inderdaad waren Comm. Generaal volkomen in hun recht hun rechtentarij „zeer matig „ te noemen, en tegenover het toen in Britsch-Indië geldende tarief onderscheidt het Nederlandsch-Indisch van dien tijd zich allerminst door overdreven protectionisme. Immers op de kust van Koromandel waren de in- en uitgaande rechten voor de Britten op 8 en voor alle vreemdelingen op JG pct. gesteld, terwijl voor Bengalen de regel gold, „dat goederen in- of uitgevoerd op vreemde schepen „het dubbel recht moosten betalen van hetgeen ge- „heven werd van goederen uit Britsche schepen aan* „of vervoerd wordende”.

Het uitvoerrecht zou, in gelijke verhouding als het invoerrecht, verschuldigd zijn over de waarde der goederen berekend naar den marktprijs tijdens de aanvang, met uitzondering evenwel van koffie, peper en suiker, die aan een vast, doch eveneens differentieel recht werden onderworpen, terwijl arak, rijst en paarden een gelijkmatig vast recht, onafhankelijk van de bodenswaarde zij uitgevoerd werden, te betalen hadden. Ter voorkoming van het misbruik, dat vreemde schepen zouden kunnen maken van een voorgeveel voorkomend met hennel- „dingen van Java naar Nederland te stevenen, word voor die schepen de voile consignatio van het recht door vreemden te betalen bij art. 23 van het reglement verplichtend gOtheld, met belofte van terug- „gaaf van het te veel betaald, wanneer zij inderdaad in Nederland inlaarden en losten.

Van de heffing van doorvoerrechten was in het reglement van 1818 geen sprake. „Van goederen binnengebracht met oogmerk om weder te worden uitgevoerd, worden geen rechten geheven”, dus luidde art. 1. „nits van dit oogmerk vóór de lossing worden aangefit gedaan, en de goederen zolvo opgeslagen „in het pakhuis te Batavia daartoe bestoind, tægon „botaling van 2 ten honderd der berekende waarde „en van eene redelyko pakhuisshuur”. Een jaar lang mocht de goederen daar opgeslagen b. v. on; doch na omniëkomst van dien tyd was het voile invoerrecht verachuldigd.

De rechtenregeling van 1818 was allernuist bota. „de godiirondo langen kraoht van wot te behouden. Zoo&ls in art. 15 mot even zoo vool voor-

den werd te verstaan gegeven, was het de stellige be- „docling van Commissarissen Generaal, dat de hogroothoid der inkomende en uitgaande rechten, zoo- „dra dit met nauwkeurigheid zou kunnen geschieden, „zou worden bepaald bij eene, daartoe opzettelijk te „vervaardigen lijst van al de bijzondere goederen, „waren en koopmanschappen aan die rechten onder- „hevig”. Zoolang deze lijst niet zou zijn opgemaakt en afgekondigd, bleef de heffing naar de geldswaarde op den boven aangegeven voet regel, en had nu deze geheel voorloopige regeling de grondslag kunnen blijven van de in uitzicht gestelde nadere verordening, dan zouden aan de Regeering heel wadmoeilijkheden en dreigende verwikkelingen met het buitenland zijn bespaard gebleven.

Enistige belemmeringen toch legde het reglement van 1818 aan den vreemden handel en scheepvaart niet in den weg; maar juist dit vielin Nederland al- „lerminst in den smaak. Nog voor men hier kennis droeg van de door Commissarissen Generaal verordende maatregelen had o.a. de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam in hare aan den toenmaligen Directeur GenefTvan Koophandel en Kolonien gerichte missive van 23 Jan. 1817 n°. 7 er op gewezen, dat in art. 87 al. 1 van het by besluit van den Souvereinen Vorst van 3 Jan. 1815 n°. 48 vastgestelde Reglement op het beleid van de regering, hot justitiewezen, de cultuur en den handel in 's lands Aziatisch bezittingen wel bepaald was, dat de Nederlandsche schepen minder dan de uitheemsche schepen aan in- en uitgaande rechten zouden betalen ; „maar hoeveel ?” vroeg de Kamer. „Dit kan zoowel 5 als 50 pct. zyn”, en opdat nu alle onze- „korieid ten deze mocht worden weggenomen, ver- „zocht zij, dat het Reglement in quaestie „provisio- „neel” zoodanig zou worden gewijzigd, dat 1°, het ver- „hoogde regt op den in- en uitvoer van ladingen op en van Java met vreemde schepen mag worden bepaald ten miiste tot een differentio van 25 pct. op de in- en uit te voeren waarde der factuur; en 2°, dat het regt om de Java koffRo van daar te voeren bij uitsluiting worde toegokend en voorleand aan Nederlandsche schepen en naar Nederlandsche havens, en dit allea tot zoo lang dat zal blijken, dat do Nederlandsche liandel on scheepvaart vermogend en talrgk genoeg zal zijn om aan denzelvcn den vrijen handel op Java golicel en alleen over te laten, en na eene vast te stellen tijdsbepaling voor alle andere natien te sluiten”.

Tot eene verwezenlijk king van dit laatsto desideratum, waartegen do Kamer van Koophandel en fabrieken te Rotterdam intusschen bij missive van 7 Juni 1817 vorzet aantekende, kwam het eerst later, zij hot ook langs een omweg, toen door Van do Bosch hot consignatio-stelsel in hot leven werd gc- „roepen, on allo do aan den lande geloverdo koffio en andere production mot Nederlandsche schopon naar Nederlandsche havens ton voorkoop worden gezoaden. Maar met betrekking tot hot cigonlijko rechtentarij werd, ovrcrcnkomstig hot vorlangen van hot Amsterdamsche handelsorgaan, hot work van Commissarissen Generaal reeds spoedig uit zijn verband ge- „rukt on gedeolteyk to niet gedaan door hot Kon. Besluit van 25 April 1819 n°. 75 (Ind. Stb. n°. 2),— waarbij word goedgavonden on verataen, dat „(oor- „looping, on in afwachting eeuor finalo besHssig op „hot Reglement op hot hoffon dor inkomende en uit- „gaando regten op Java en Madui'a, do voortbreug- „selon van den Nederlandschen grond en nijvorheid, „wanneer dezoelvo op voormoode eilandon mot Na- „doriailsche bodoivis worden aongobracht, goheel „vrU zullon zijn van do betaling dor inkomende reg-

i, ten, mits derzelve Nederlandsche oorsprong door j,deugdelijke certificaten bewezen worde; zijnde cclij; ter mondbehoefden in doze vrijslitting niet begr-,pen".

Zoodoende werd aan de Nederlandsche nijverheid een belangrijk voordeel verzekerd, dat evenwel door het Opperbestuur bij nader inzien niet voldoende werd geacht. Aan „de vaderlijke bezorgdheid van Z. M. den Koning", dus heet het in de publicatie van het Indisch bestuur van 14 Febr. 1824 (Ind. Stb. n°. 9) was het niet ontgaan, dat, hoezeer de Nederlandsche fabrikanten „op de treffendste w'ze" getoond had-den aan hunne fabrikaten „een trap van volkomen- „heid te hebben kunnen bezorgen, welke dezelve niet „alleen gelijk met do bviitenlandsche doet st aan, maar „zelfs deze in reel opzigten doet overtreffen", het him toch dikwerf moeilijk viel oni aan de med eding der buitenlandsche fabrikanten het hoofd te bie-den, en ten einde nu „aan *s Konings heilzame be- „doelingen de gewenschte gevolgen te geven" door j,de ondememingen der vaderlandsche fabrikanten „zooveel mogelijk aan te moedigen en t-e ondersteu- „nen", werd met intrekking van alle vroegere ver- ordeningen bij art. 1 van de zooven aangehaalde publicatie bepaald, „dat alle goederen van wol of „katoen in vreemde landen, bewesten de Kaap do „Goede Hoop vervaardig, en met vreemde, dan wel „met Nederlandsche schepen aangebracht worden- „de, aan inkomende regten zullen betalen, wanneer „dezelve regtstreeks van plaatsen bewesten de Kaap „de Goede Hoop zullen worden aangevoerd, 25 ten „honderd op de getaxeerde waarde, tijdens den in- „voer; en wanneer dezelve van eenige vreemde be- „zittingen beoosten de Kaap de Goede Hoop worden „aangebragt 10 ten honderd daarboven, dan wel 35 „ten honderd"; terwijl art. 2 voorschrieff bevatte omtrent de opmaking van de, ook thans nog gebrui- kelijke prijscourant, die bij de taxatie van de waarde der in te voeren manufacturen zou moeten dienst doen.

Door deze met 14 Febr. 1824 in werking te treden regeling werd in geen deele te kort gedaan aan de publicatie van 11 Maart 1823 (Ind. Stb. n°. 10), waarb ij een additioneele verhoging van 5 ten honderd v/erd verordend van alle inkomende en uitgaande rechten, welke te Batavia zouden worden ontvangen, als „eene tegemoetkoming wegens de door het Gouver- „nement reeds gemaakte of nog te maken onkosten „tot het wegnemen der belemmeringen veroorzaakt „door de bank voor den mond der rivier te Batavia „gelegen" en die „door hare jaarlijks meer en meer „toenemende aangroeiing de gemeenschliap met do „reede hoe langer zoo meer belemmerde". Slechts gedurende zes jaren zou deze additioneele heffing van toepassing zijn; maar overwegende, „dat dezo „verhoo b ng niet gebleken is in het minst op den han- „del van Batavia te drukken", vond de Regeering het oorbaar haar „tot stijving van 'b lands kas" ook „over te brengen" op Semarang en Soerabaja (publicatie van 4 Jan. 1827, Ind. Stb. n°. 2), terwijl een half jaar later (publicatie van 22 J uni 1827, Ind. Stb n°. 63) besloten werd om de heffing van de 5 pct. additioneel ook verplichtend te maken voor „alle verdere havens van Java en Madura" onder gehou denheid evenwel om de aldus te innen gelden te doen strekken tot vorming van een fonds „bepaal „d,elijk en uiteluidend bestemd. om in het belang van „handel en zeevaart te worden besteed aan zee- „werken, b&kens, tonnenlichten, jaagpaden enz. "ter plaatse waar zulks meest dienstig en. nood- „zakelijk zal bevonden worden". Van het bestaan

van een dergelijk afzonderlijk fonds intusschen is nimmer gebleken, en hot additioneele recht, dat bij publicatie van 10 Febr. 1829 (Ind. Stb. n°. 12) ook op alle havens der buitonzittingen van toepassing werd verklaard, bleef als een gewone bate in's lands algeineeno kas vloeien tot 1866, toen het krachtens art. 8 van de straits te bespreken wot van 3 Juli 1865 (Ind. Stb. n°. 142) voor goed werd afgeschaft.

Fruiking van de mededinging van Engeland op het gebied van den lijnwaadhandel was de niet ver- holen bedoeling van de rechtenregeling van Febr. 1824, en het is zeker opmerkelijk, dat tot een derge- lijken ingrijpenden inaatregel werd overgegaan op het oogenblik, toen de onderhandelingen tusschen do Nederlandsche en Engelsche regeeringen over do definitieve afbakening van beider grondgebied in Azio en de regeling van de wcdcrzijdsche handelsbe- langen nog hangende waren. Die onderhandelingen leidden tot de sluiting van het traktaat van 17 Maart 1824 (Ind. Stb. 1825, n°. 19), waarbij het vraagstuk der handelsaangelegenheden in zooverro op den voor- grond trad, dat bij art. 1 de contracteerende partijen zich verbonden om in hunne respectieve bezittingen in den Oosterschen archipel en op het vaste land van Indie en op Ceylon elkandera onderdanen ten handel toe te laten (me'Fuitzondering van de Molukken, waar de van ouds bestaande alleenhandel aan Nederland voorloopig verzekerd bleef; art. 7) op den voet der meest begunstigd natie, terwijl art. 2 de bepaling inhield, dat do onderdanen en schepen van de eene natie, bij den in- en uitvoer, in en van de havens der ander in de Oostersche zeilen geen rechten zullen betalen, hooger dan ten bedrage van het dub- be] e van die, waarmede do onderdanen en schepen der natie, aan welke de haven toebehoort, belast zijn. Voorts werd nog overeengekomen (tweede alinea van art. 2), dat de rechten voor den in- of uitvoer met Nederlandsche schepen in eene Britsche haven op het vaste land van Indie of op Ceylon betaaid wordende, in dier voege zullen worden gewijzigd dat deswege in geen goval meer berekend wordo dan het dubbele der rechten door Britsche onderdanen en, voor Britsche bodems to botalon; — en cindelijk (derdo alinea van art. 2), dat met betrekking tot dio artikelen, op welke geen recht gesteld is, wanneer zij worden in- of xitgevoerd door de onderdanen of in do schepen der natie, aan welke do haven toebehoort, de rechten, an de onderdanen dor andre op te leggen, in geen geval inecr dan (j ten honderd bedragen zullen.

Dezerzijds werd de in onzo bezittingen verordendo rechtenheffingTing, zoolan zij op den voet der publicatie van 14 Febr. 182^gereregld was, allerminst in strijd, geacilit met de bepalingen van het tractaat van 1824. „Voor zoovo] hier te lande bekend is\ dus Juiddo de instructie aan den Gouv. -Gen. die hot Opperbestuur bij brief van ? Juli J 824 tej- toelichting van dat tractaat deed afgaan, „zijn de regten, welko in Neder- „landsch-Indie van Britsche schepen gcheven wor- „den, of beneden of op het peil van deze overen- „komst" (Elout, Bijdragen, 1863, bl. 240). Maar in Engeland dacht men anders over de zaak. Daur acht- te men het een tastbarc vej'krachting (a positive violation) van de bepalingen van het traktaat van 1824, dat de op Java aangebrochte katoenen en wollen fabrikaten van Nederlandfichen oorsprong vrijgesteld waren van de betaling van invoerrechten, en Engl- sch en andero vreemde lijnwaden daarentegen een invoerrecht van 25 pct. bij aanvoer uit Europeesche (ook Nederlandsche) en Amerikaansche havens, en van 35 pct. bij aanvoer via» Singapore of andere ha-

Pens op de vaste kust van Indie to betalen hadden. Reeds dadelijk kwam de Engelsche regeering dan ook in verzet tegen het "almost prohibitory" invoer-recht op Britscho manufacturen gelgeld door de regaling van Febr. 1823; maar dezerzijds trachtte men de zaak goed te spreken door vast to houden aan de letter van het tractaat, dat in art. 2 het verschil in de te heffon rechten beperkt alleen voor de schepen en niot voor de goederen. Zelfs word de bewering vemo- mon, „dat het Nederlandsch bestuur in Indie het „tractaat op een meer mildo, meer ruime wijze had „toegepast, dan men, naar aanleiding van het ge- „schreeuw door vreemden, inzonderheid Engelschen, „tegen do handelspolitiek van Nederland, bij moge- „lijkheid zou hebben, kunnen verwachten". (Prof. Lauts, Onderzoek naar geest en strekking van het tractaat van 1824, bl. 73).

Toch bleef men hier te lande op den duur niot on- gevoelig voor de bezwaren, die Engeland voortging in te brengen tegen ons Indisch rechtentarif, en die ten slotte gepaard gingen met den eisch om aan be- langhebbenden te restitueeren al hetgeen zij naar Engeland's opvatting te veel aan rechten betaaid hadden sedert het tractaat van 1824 in werking was getreden. Een eerste stap tot den vrede was het Kon. Besluit van 4 Mei 1831 (Ind. Stb. n°. 53), waarbij het invoerrecht op vreemde lijnwaden uit Nederland aangebracht, met Nederlandsche schopen wera! vast- gesteld op 12° pct. ; maar bij Kon. Besluit van 20 Oct. 1832 (Ind. Stb. 1833 n°. 28) werddezemaatregel weder buiten werking gesteld, „in aanmerking ne- „mende, dat hij niet aan de verwachting dor Regeee- „ring heeft beantwoord", en daargelaten het besluit van den Gouv.-Gen. van 1 Juni 1834 (Ind. Stb. n°. 32), houdenddat vreemde lijnwaden herkomstig uit landen „mct welke het Koningrijk der Nederlandon „niet in vriendschappelyke betrekking staat** (men had het oog op Belgische fabrikaten) aan een invoer- reclil van respectievelijk 50 en 70 pct. „naar gelang „de invoer regtstreeks of oniwieegs geschiedt", zou- den worden onderworpen, bleef de regoling van Febr. 1823 dus gehandhaafd, totdat onder dagteekening van 25 Mei 1836 (Ind. Stb. n°. 32), enno publicatie werd uitgevaardigd, waarmede do Engelsche regeering, met ter zijde latng van den eisch van ver- goeding over het verledene, genoegen nam als „a „near approximation to the arrangements stipulated „for by the treaty of 1824".

Van 1 Juni 1838 af zoude van alle wolken en katoenen stoffen in Nederland gefabricoord, van een certificaat van oorsprong voorzien, en met NederlandHcho schepen in Ned.-Indio ingevoerd, gehoven worden een inkomend recht van 12°/₂ pct., en van fille vicemdo katoenen en wollen stoffen, van bewes- ten do Kaup de Gocdo Hoop aangebrfcht, om hot oven onder welko vlag ingevoerd, inits niot voorvaar- digd in landen met welke Nederland niet in vriend- schappelyko betrekkingen stond (zooals dit met Belgie nog Bleeds het geval was), 25 pct., met vrij- heid om oijden bestaanden voet voor boide catego- rien van goederen to blijven gebruik maken van het ontrepl.

Aan dit beginscl: belosting van vreemdo lijnwaden mot hot dubbele recht van lijnwaden van Nedorlandchon oorsprong verachuldigd, word ook vastgo- houden bij do bcwclrdng van „do lyst van al do bij- zondoro goederen, waren on koopmanschappen", waarvan reeds bij do regling van 1818 gewaagd word, doch dio sedert steeds in de pen was gebleven, om ten Hlotto haar beslag to krijgen bij do publicatie van 25 Sept. on 10 Nov. 1837 (Ind. Stb. nos. 47 en 57).

Wat de invoerrechten betreft, was dielijstgesplitst in vijf afzonderlijko tarieven, het le regelende de rechten op wijnen, dranken, enz., waarbij heffing naar de maat of de hoeveelheid als maatstaf gold ; het 2o de rechten op wollen en katoenen goederen, waarvoor do heffing naar de waarde behouden bleef; het 3e do rechten op diverse goederen, zijnde voort- brengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop, en het 4e de rechten op voortbrenge- len van den Indischen archipel, voor welke beide laatste tarieven heffing naar de waarde veelal regel, en heffing naar de maat en het gewicht meeren- deels uitzondering was, hetgeen ook het geval was voor het 5e tarief, regelende de rechten op diverse goederen, voortbrengselen van landen beoosten de Kaap de Goede Hoop, waarop in- tusschen Chineseche goederen met Chineseche jon- ken uit China komende eene van ouds gebmike- lijke uitzondering maakten, in zooverre die vaartui- gen voor de geheele lading met een som in eens be- last werden. (Voor een groote jonk van Nympho was b.v. /6000 verschuldigd, voor een kleine dito /4000 enz., mits do lading geheel bestond uit goederen van Chinesechen oorsprong). Gelijkijdig werd ook het uitvoerrecht, dat sedert 1818 ongewijzigd. was ge- bleven, geregeld bij het, 31 verschillende artikelen omvattende, tarief n°. 6, waarbij bescherming van de Nederlandscho vlag met de helft van het recht, dat van vreemde vaartuigen govorderd. werd, eveneens tot punt van uitgang diende.

Terwijl dus zes tarieven nu alleen voor Java en Madoera golden, werd de zaak voor Sumatra's West- kust op „glijken voet geregeld bij publicatie van T Jan. 1838 (Ind. Stb. n°. 1), en gaandeweg is het voor Java en Madoora verordendo toltarif ook toegepast op al de toenmaals voor den grooten handel openge- steldo havens, zijndo buiten Java en Madoera en Sumatra's Westkust, Palembang, Muntok, Bandjer- masin, Makasser en Timd^o.

"De grondgedachte van do aldus voor het Ned.- Indische grondgebied vastgestelde toltarieven was bij den goedereninvoer de rangschikking dier goederen in twee groote categorien: de eerste omvattende de artikelen van Nederlandsche industrie, die men wilde beschermen, en die, van een certificaat van oorsprong of van bewerking voorzien, in den regel met een recht van 12 pct. on, voor zooveel de katoenen en wollen stoffen betrof, met 12°/₂ pct. belast waren, tegen respectievelijk 24 en 25 pct., aan de heffing vaarv&n alle artikelen, in deze categorie vallen- do en niet van zoodanig corti ficaat voorzien, onder- worpen waren; — torwijl in de tweede categorie waren gerangschikt do artikelen, die minder geacht konden worden een tak van Nederlandsche Industrie uittomaken, en dio, naar mate de aanvoer recht- streeks van Nederland of van elders geschiedde, belast waren met een rocht van 6 in het eerste en van 12 pct. in hot tweede geval. Voor de voortbrengselen van den Indischen archipel en van de landen becoos- ten do Kaap do Goede Hoop golden dezelfde bogin- selcn, zoodift steeds do rochtstreeksche aanvoer van de plants van oorsprong der goederen daardoor werd begunstigd.

Nagencord dertig jaron aohereen, tot 1865, bleef het in 1837 verordendo samenstel van bepalingen onveranderd van kracht wat do hoofdzaak betreft, Alleen de Nederlandsche scheepvaartwet van 8 Aug. 1850, dio in Nederland niouw leven gaf aan handel en scheepvaart door vrijheid van verkeer de pla&ta te doen innemen van het vroegero stelsel van uitslui- * ting, braoht ook voor Ned.- lhdie een niet onbelang-

rijke wijziging van den bestaanden toestand mede, in zooverre de schepen y&n st&t, die aan zekere voorwaarden jegens de Nederlandsche nijverheid wilden voldoen, voortaan als Nederlandsche schepen zouden belast worden; maar deze wijziging deed a.1 - lerminst de klachten verstoppen, die van den aan-vang af, zoo door eigen langdenooten als door vreem-delingen, tegen de teriefregeling van 1837 werden in- gebracht. Ook bij het Opperbestuur vondten de klachten weerklank, en de Volksvertegenwoordiging achtte het vraagstuk van het Indische tolltarief eene zaak van zoo ovevengend belang, dat op haar aan- drang in de scheepva-artwet van 1850 de bepaling werd opgen omen (art. 5), dat in de bestaende koloniale tarieven der rechten van in- uit- en doorvoer geen veranderiig zou mogen gebracht worden dan bij de wet, en de Gouv.-Gen. alleen in dringende omstandigheden bevoegd zou zijn die tarieven tijdelijk te wijzen. Nog stellerig luidde het in het Regeeringsreglement van 1854, dat in art. 129 imperatief voorschreef: „De tarieven van in-, uit- en doorvoer worden vastgesteld door de wet“; maar het duurde verscheidene jaren alvorens aan dit wetsvoorschift uitvoering werd gegeven.

Het was intusschen niet de Regeering alleen, die eehuld droeg aan deze vertraagde afdoening der zaak. Reeds in 1855 legde zij aan do Nederlandsche Kamers van Koophandel de vraag voor, of er in verband met de toenmalige omstandigheden bezwaren bestonden tegen de opheffing van het stelsel van differentieele inkomende rechten, en zoo ja, welke ? De bij haar ingekomen antwoorden luidden over het algemeen niet gunstig, en de zaak bleef dus hangen tot het jaar 1858, toen de Regeering een ontwerp deed gereed maken, waaraan het beginsel ten grondslag lag, dat bij aanzienlijke verlaging van het rechten-cijfer, afschaffing der differentieele rechten het oog-merk zijn moest door eene herziening der tarieven te bereiken. Alle bescherming, meende zij, moest bij den invoer na driejarigen overgang ophouden, terwijl alleen voor zeer enkele invoerartikelen, met name voor do katoenen stoffen, een langzamer overgang kon worden toegelaten.

In den loop van 1859 werd dit plan ook ter kennis gebracht van belanghebbenden in Indie, wier oordeel, zooals te verwachten was, zeer uiteenliep. De door de Indische Regeering geraadpleegde autoriteiten, ofschoon ten voile de wenschelijkheid. beame om een eind te maken aan de toenmaals op het stuk der rechtenhefging bestaende „chaos van verwarring, waariii,“ zooals Minister Rochussen zich ter zitting der Tweede Kamer van 14 Dec. 1858 uitdrukte, „Schier geen ambtenaar, zelfs tot het speciale vak behoorende, den weg kon vinden“, waren vrij algemeen de opvatting toegedaan, dat het Regeerings- ontwerp „in zijn milden zin“, te ver ging. Daarentegen gaven een zeventiental Bataviasche handelshuizen bij een door hen aan den Konink ingediend adres van April 1859 (in extenso te vinden, in het Bijblad van de Economist van 1860, bl. 36) van hun kant te veretaan, dat zij van de aanneming van het te hunner kennis gekomen „Voorloopig ontwerp van wet tot regeling der inkomende en uitgaande rechten in „Nederlandsch-Indie“* de heilzaamste gevolgen verwachtten voor den verderen vooruitgang van den handel en de welvaart der kolonie en van hare bewoners. Met nadruk werd in dit adres beoogd, dat „la- »>g@nkommende rechten op zich zelve een weldaand „zHn voor .millioenen bewoners van Indie door de „eerate levensbehoeften, zooals kleeding enz. in hun „bereik te brengen tot prijzen, die meer geevenre-

„digd zijn aan hunne middelen om zich dezelve te verschaffen“ — eene zeker volkomen onbetwistbare stelling, die eenige jaren later den heer E. de Waal in zijne Aanteekeningen over Koloniale onderwerpen deel I, bl. 104 (*s Grav, 1865) tot de slotoem deed komen, dat door handhaving van het differentieele recht op vreemde lijnwaden, door de Nederlandsche katoen-fabrikanten, zooals hij het noemt, de bevolking van Java in een tijdvak van 25 jaren een bedrag van nagenoeg veertig Millioen gulden betaaid heeft als premie, opdat in Nederland de katoennijverheid inheemsch mocht worden (). Dat mede ontluiking en den bloei der nijverheid een groot belang van het Nederlandsche volken den Nederlandschen Staat ge-moeid was, valt niet te betwisten; maar wel betwistbaar was de rechtmatigheid van de vroeger algemeen gehuldigde opvatting, dat de bevolking van Indie ten deze het gelag had te betalen.

In Nederland deed het bekend worden van het wijzigingsontwerp der Regeering zooveel stemmen er tegen opgaan, dat men het geraden achtte om de zaak in statu quo te laten, totdat zij zes jaren later door den Minister Frans van de Putte weder werd ter hand genomen. Onder dagteekening van 24 Sept. 1864 namelijk werd bij Kon. Boodschap aan de Tweede Kamer ter overweging aangeboden een ontwerp van wet tot vaststelling der tarieven van in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch-Indie, vergezeld van eene door Minister Van de Putte geteekende Memorie van toelichting, die ook thans haar belang nog geenszins heeft verloren, want zij bevat een breed gemotiveerde bestrijding van het sedert weder dikwerf ter sprake gebrachte denkbeeld van een vrij handelsverkeer tusschen moederland en kolonie binnen beider toelgebied, met rechtenhefing alleen van goederen uit den vreemde aangebracht.

Nederland en Indie, zoo heet het bij do voorHunders van dit denkbeeld, zijn 46n. Het Koninkrijk der Nederlanden bestaat in Europa uit de elf provincien, doch do overzocche bezittingen maken daarvan evenzer deel uit. Gelijk nu van beHchning der Nederlandsche Industrie geen sprak kan zijn, wanneer een lading van Amsterdam vrij van rechten te Kotterdam wordt toegelaten, maar van builen het Nederlandsche toelgebied, ingevoerd aan rechten is on-derworpen, zoo valt daaraan ook niet te denken, wanneer in Indie Nederlandsche voortbrengselon vrijdom genieten en daarentegen de vreemde met rechten worden bezwaard.

Tegen dezo ojjvalting nu word door Minister Van de Putte met nadruk ojjgekomen, „Nederland en Indii“, dus loost jnen in zijne Memorie van toelichting, „inogen staukundig 6en rijk uitmaken, ojjadinini- „stratief en econojnisch terrein zijn zij dit zeker niet. “Eene vrijstelling dus bij voorbeeld van Nederland- „sche lijnwaden op Java, bij behoud van een recht „op vreemde stollen, zou alleen de strekking hebbon „om aan de J j nwaadfabricatic hier te lande eeno „voortdurende beschonning te verzekeren. Het recht „op vreemde Jijnwaden, ja alle rechten zouden voortaan differentieele rechten zijn“, en het was juist de trapsgewijze afschaffing der bestaende differentieele rechten, die een der grondgedachten van het inge-

i) De berekening van den heer De Waal ovtende kwam de heer H. A. Wijne in de Economist van 1871, deel II, bl. 898, tot de slotsom, dat tot en met 1870 de instandhouding van de Nederlandsche katoennijverheid aan de ingezetenen van Ncd-Indie op een offer van byna / 50 millioen is te staan gekomen.

•diende wij zigingsontwerp uitmaakte. Dienovereenkomstig zou, volgens dat ontwerp, het tot dusver gevestigd hebbend norm ale invoerrecht van 12% en 25 pct. voor lijnwaden en van 12 en 24 pct. voor andere artikelen worden teniggebracht. - zoowel voor die artikelen als voor lijnwaden tot 10 en 20 pct. gedurende de jaren 1866, 1867 en 1868, en daarna tot 10 en 16 pct. gedurende 1869 en volgende jaren. Dit gold alleen de artikelen, waarvoor, naar het oordeel der Regeering, bescherming nog niet kon worden ontbceerd (zoaals aardewerk, glas en glaswerk, ijzer- en koperwerk, leder en lederwerk, manufacturen van katoen. en wol, staal- en zinkwerk, papier, enz. enz.), terwijl daarentegen zonder overgang zou worden opgeheven het bestaande verschil van rechten, voorcrst voor artikelen, waarin Nederland, hetzij bijkans groote uitvoeren naar onbeschermde markten, hetzij uit den aard der zaak, een natuurlijk overwicht heeft; ten andere voor artikelen, wier uitvoer naar Indie met certificaat te weinig belangrijk is om van de opheffing van het verschil van rechten noemenswaardigen invloed te vreezen op de moederlandsche nijverheid. Voor zoover de onder deze rubriek vallende goederen niet geheel van rechten vrijgesteld of op andere wijze bij het gewicht, de maat of de hoeveelheid, belast zouden worden, wenschte de Regeering ze aan een uniform ad- valorem- recht van 6 % te onderwerpen, met uitzondering ovenvel van enkele artikelen, als cetwaren en provisien, en reukwerken, die 10 pct. zouden hebben te betalen. In verhouding zouden do bij het gewicht enz. belaste artikelen, als gambir, gedistilleerd, tabak, snuif en sigaren, wijn, enz. met een aanmerkelijk hooger recht worden belast.

Met betrekking tot do uitvoerrechten werd in het Regeeringsontwerp uitgegaan van het beginsel om de heffing er van te beperken tot artikelen, die geheel of bijna uitsluitend voor het gebruik buiten den Archipel beslemd zijn, ten einde de inlandschen handel de zooveel mogelijk vry te laten in zijne beweging. Do toepassing van dit beginsel bracht al dade- 1 bij een zeer belangrijko verdon voudiging van het be- Htaande tarief inede. De daarin opgenomen ruim dertig artikelen warden ingekrompen tot zevon, met name : huiden, indigo, koffie, suiker, tabak, tin en vngelncstjes, maar met botrekking tot het van deze artikelen te heffen uitvoerrecht, bleef alles vrijwel bij het oude. Op de twee hoofdproducten van uitvoer, suiker en koffie, bedroeg het verschil van rechten 6 pct.; suiker was vrij naar Nederland, maar betaald 6 pct. bij uitvoer naar den vreemde; kolfio betaald naar Nederland 6, naar elders 12 pct. van de waarde. Dit laatste recht nu oohitte de Regeering te loog om te kunnen worden gchandiaafd, en zij stelde dus voor het te- u- g to brengen tot 9 pct. ; maar verlag van hot uitvoerrecht op suiker kwam haar in hot belang van den fiscus niet mogelijk voor, on den tot dusver geheel vrijon uitvoer naar het moedcrland te bezwaren achte zij, om de tor zake in hare Momorio van Toelichting aangovoerde beweegredenen, aimed e onraadzaam. De rechten op suiker zouden dus voorahands onveranderd blijven.

In volcrlci opzicht kwam het door Minister Fran- sen van do Putte ingediende wetsontwerp tot vast- stolling van hot Indische tolltarief aan herhaaldolyk geopperdo wenen en eischen van don kant der Volksvertegenwoordiging tegemoet. Vooral de aan dat ontwerp ton grondslag liggende gedachte om 66n algonccn tarief voor hot gchcdo Nederlandsch-Indischo tolgobied in do plants to doen treden van do reeks vorordningen, waarmedo handelaren on amb-

tenaren bij hunne onderlinge aanrakingen rekening haddon te houden, vond, bijkans het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer, bij schier allo leden onvoorwaardelijc instemming. Ook in Indie werd het voornemen om „d© onderscheidene verspreide tarioven, „die een waren chaos vormen, tot 66n geheel to- „rug te brengen” met groote ingenomenheid begroet; maar voor het overige deed de kenniseming van het om ad vies naar Indie gezonden ontwerp menigvuldige bezwaren rijzen, waarvan de Bataviasche Kamer van Koophandel rekenschap gaf in twee aan den Gouv.-Gen. ingediende adressen van 7 Dec. 1864 n°. 140 en 23 Maart 1865 n°. 57, het eerste voornamelijc strekkende om op te komen tegen de bestending van de in haar oog onrechtmatig hooge rechten op koffie en suiker bij uitvoer naar elders dan Nederland ; en het tweede een uitgewerkt betoog bevattende de tegen differentieele invoerrechten ter bescherming van do moederlandsche nijverheid. De noodzakelijc heid dier bescherming, in vroegere jaren althans, werd door do Kamer niet ontkend, „maar”, dus merkte zij op, „had Nederland zooveel belang bij een „beschermend stelsel om daarmede het doel te bereiken, dat do Javaanscho bevolking Nederlandsch „fabriacaat gebruikt, dan zou eigenaardig daar eene „premie op den uitvoer zijn kunnen, worden gesteld, „in plants van die premie te laten betalen door den „consument in Indie” (Verslag van de Kamer van Koophandel te Batavia over 1864, bl. 410). De Semarangsche Kamer van Koophandel en Nijverheid, besprak de zaak in gelijken geest, on beider „even „bezadigde ala belangrijko adviezen” (Memorie van Antwoord Bijl. Handelingen 1864/5, bl. 1159) legden bij den Minister genoeg gewicht in de schaal om hem bij gewijzigd ontwerp van wet, deu 11den April 1865 ingediend, het recht op suiker bij uitvoer naar niet-Nederlandsche havens te doen terugbrengen tot 3 pct., „vaardoor, in den geest der tariefscherizing, „het differentieel recht ook ten aanzien der suiker „zou worden getemperd”. Daarentegen behoefde in laatstbedoeld opzicht met betrekking tot do koffie, naar’s Ministers oordeel, niet verder te worden go- gaan dan in zijn oorspronkelijk ontwerp was voor- gesteld.

Behalve enkele aangebrachte wijzigingen van louter technischcn aard bleef dit ontwerp zoo goed als onveranderd gehandhaafd, ook wat betreft do daarin opgenomen bepalingen, dat op de in- en uitvoer- rechten geen opconten zouden wordeu geheven, waardoor dus voor goed een eind word gemaakt on do heffing van de steeds zooveel aanstoot gegeven hebbende additioneële rechten ten behoove van een minior aangelegd fonds voor havenwerken, enz.; — dat de entrepot- en overscheepsrechten en de waag- gelden voor den vervolge werden afgeschaf; — dat bij den doorvoor- geon rechten zouden verschuldigd zijn; — en dat het bestaande stelsel van vrijhavens (zic VRIJHAVENS), zou worden bestendigd, „teu „eindo den bloci van havens, waar eenmaal volko- „konien vrijo handelsbcweging word toegelaten, niet „door ceno belasting op de invoer- on uitvoerrechten „in do opkomst to stuiten”.

Met overgrooto nicerderheid (49 tegen 8 stem- men) vereenigdo do Tweede Kamer zich met het al- dus horizonle ontwerp, dat ten slotte werd do wet van 3 Juli 1865 Ind. Stb. n° 99, in working gotrcdu op 1 Januari 1866. Aan de wet was do bopaUng toege- voogd, dat zij voor don ten Jan. 1872 zou warden horzien, dock do hot herhaald uitstel is tot 1 Jan. 1874 werden kracht gobloven.

Op 1 Jan. 1874 trad een niouwo tariefwet in w- ar-

king, de tariefwet van 17 Nov. 1872, de tariefwet, welke nog steeds, zij het gewijzigd, geldt en waar- door voor goed aan de heffing van differentieele rech- ten, zoo bij den in- als bij den uitvoer, een eind werd gemaakt. De gronden, waarop de Regeering den tijd gekomen achtte om met dat stelsel toen definitief te breken, werden breedvoerig uiteengezet in de Memo- rie van Toelichting door Minister Van Bosse, toege- voegd aan het bij Kon. Boodschap van 18 Oct. 1871 aan de Tweede Kamer ingediende ontwerp van de zoeoven genoemde wet, waaraan ten grondslag lag, behalve afschaffing van alle differentieele iii- en uit- voorrechten, de heffing van een normaal invoerrecht van 10 pct. van de waarde van de meeste der in het tarief opgenoemde art i k elen, en van 6 pct., waar be- staande tract at en dit noodzakelijk maakten, alsme- de voor alle niet genoemde goederen, en behoud van het tarief van uitvoerrechten met uitzondering van het recht op ko f i e, dat voortaan naar het gewicht zou geheven worden tot een bedrag van / 3 per 100 kilogram, en van het recht op de suiker, die zoowel bg uitvoer naar Nederland als bij uitvoer naar elders 30 centen per 100 kilogram zou hebben te betalen, terwijl als nieuw belast uitvoerartikel de thee met een recht van / 1 per 100 kilogram in het voorgestel- de tarief werd opgenomen.

*8 Ministers Memorie van Toelichting ging geze- zeld van de adviezen door vcrschillende autoriteiten en collegien, zoo in Nederland als in Indie, over zijn voorloopig herzieningsontweg) uitgebracht. Blijkens het ad vies van de Bataviasche Kamer van Koophan- del en Nijverheid door haar onder dagteekening van 13 Juli 1870 n°. 54 aan den Govv.-Gen. ingediend, was „het overgroot gedeelte van het Jandeland pu- „blik der hoofdplaats van Ned.-Indie“ van oordeel, dat met het stelsel van differentieele uitvoerrechten niet alleen behoorde te worden gebroken, maar in de Indische tariefwet behoorde te worden overgenomen de bepaling van de Nederlandsche tariefwet van 1862 Ned. Stb. n°. 170, dat op den uitvoer in het ge- heel geen rechten zouden worden geheven. Noch met de belangen van Indie, noch met de begin- selen van een gezonde, vrijzinnige han dels politick was het belasten van den uitvoer te verdedigen; maar daarentegen echonk de Bataviasche Kamer hare volle adhaesie aan het voornemen om met ver- lating van het stelsel van differentieele invoerrech- ten, in den vervolge voor alle goederen onverschil- lig hunne herkomst, een uniform recht te doen heffen naar den maatstaf van 10 pct. van de waarde, zooals dit ook in de bedoeling der Regeering lag. Doch van dit plan werd bij de behandeling van haar ontwerp in Nederland te elfder ure afgeweken, omdat de over- weging gold, dat zoodoende de Nederlandsche indus- trie wel haar vreemden concurrent, die op dat oogten- blik nog een invoerrecht van 10 pct. had te voldoen, zag bevoordeeld, doch niet tevens zelf eenige ver- lichte ondervond door vermindering van de rech- ten, die op haar eigen fabrikaat drukten, en het is deze overweging, die den inmiddels weder aan het bewind gekomen Minister Franssen van de Putte aan- leiding gaf, om zeer kort voor de behandeling van het ontwerp, een nota van wijziging in te dienen, waarbij het beginsel eener gelijke heffing naar den maatstaf van 6 pct. der waarde werd aangenomen, —een beginsel, dat in de Kamer niet onaanvevocht bleef, doch waarmede zij zich ten slotte vereenig- de door art. 1 van het regeeringsontwerp met 38 te- gen 34 stemmen aan te nemen, nadat met 65 tegen 6 stemmen was verworpen een amendement om op den vroeger reeds aangeprezen voet (zie boven) eenheid

van tolgebied tusschen Nederland en Indie tot grondslag van het Indische tolltarief aantemenen.

Met betrekking tot het uitvoerrecht bleef het oorspronkelijk ontwerp der Regeering onveranderd gehandhaafd. Een voorstel tot afschaffing van alle uitvoerrechten werd met 46 tegen 24 stemmen verworpen, eene poging oin ten minste het nieuw opgenomen artikel thee uit het tarief te lichten, mislukte, daar een met dat doel ingediend amendement als venvormen meest beschouwd worden, wijl tot twee malen toe de stemmen staakten.

Op 1 Jan. 1874 trad de nieuwe tariefwet, zooals zij onder n°. 35 in het Indische Staatsblad van 1873 is opgenomen, in working, en staemde kwam Indie voor het eerst sedert de vestiging van het Neder- landsch gezag in hot bezit van een zuiver fiscaal tarief, waaraan alle toeloe om do Nederlandsche nijverheid en de Nederlandsche productenmarkt te be- gunstigen en te bevoordeelen vreemd was. In dit op- zicht bleef de wet van 1873 tot heden onveranderd van kracht; maar inmiddels zijn de tarieven zelf her- haaldelijk hiezien en gewijzigd.

Reeds in 1879 achtte de toenmalige Minister van Kolonien Van Rees het geraden om het tarief van uitvoerrechten aan te vullen met de hef f i n g van een recht van 5 pct. der waarde van gom en harssorten, epecerijen en drogerijen, gambir, hout, ivoor, neus- hoom, peper, pinangnoten en rotting; doch zijn ter zake ingediend ontwerp van wet genoot van den kant der volksvertegenwoordiging een weinig gun- stig onthaal, terwijl do handel in Nederland er met nadruk tegen in verzet kwam, blijkens een door de voornaamste handelshuizen te Amsterdam aan do Tweede Kamer ingediend bczwaarschrift van Jan. 1880. Den 19den April daaraanvolgende word '8 Ministers voorstel dan ook met grooto meerder- heid verworpen.

Een gunstiger onthaal viel ten deel aan hot ontwerp van wet tot wijziging van do tarieven van in- en uitvoerrechten in Ned.-Indic, dat bij Kon. Boodschap van 11 Oct. 1885 aan do Tweede Kamer werd ingediend, en dat blijkens do daaraan toegevoegde Memorie van Toelichting van Minister Sprnger van Eyk ten doel had om door verhooging van somniigo invoerrechten te geraken tot versterking der inkom- sten van Ned.-Indie, en om het tarief van uitvoerrechten te hiezien in verband met de veranderingen, die sedert 1873 zoowel in de Industrie als in do prijzen der aan rechten onderworpen stapelpro- ducten waren gekomen. Wat do invoerrechten aan- gaat strekte '8 Ministers voorstel om hel nonnale invoerrecht van G pct. to brengen op 10 pct. der waar- dc, behoudens eenig noodzakelijke uitzonderingen, waaronder zeer bepaaldelijk de manufacturen werden gerangschikt, daar eeno verhooging van het invoerrecht voor katoenen en wollen lijnwaden, naar *8 Ministers oordeel, speciaal voor inlanders een aan- zienlijke verzwareing van druk zoude medebrengen. Bovendien zou de Nedorlandsclie indi i Htrie worden blootgesteld aan de nadeelige invloeden van een vor- hooging van het invoerrecht, wijl in dat geval min- dere qualiteiten in grootere, en betere in mindero hoeveelheden zouden worden verkocht, en op deze gronden scheen het volgens de Memorie van Toc- Uchting aanbeveling te verdienen het invoerrecht op manufacturen onveranderd to laten.

Waren de voorgestelde wijzigingen van het in- voerrecht zoodoende van niet zeer ingrijpenden aard, met betrekking tot het uitvoerrecht was dit wel het geval, want het Regeeringsontwerp strokte tot ver- laging van het recht op de suiker op de helft, en van

de koffie op eén derde van het bestaande recht, en tot de geheele afschaffing van het recht op de thee. Toch wekte het bij velen teleurstelling dat de Regeering niet een stap verder had gedaan, doch ten minste alle cultuurproducten vrij te stellen van uitvoerrecht. De wenschelijkheid van een dergelijken door de tijdsomstandigheden dringend noodig geworden maatregel, werd omstandig betoogd in eene door het Kamerlid J. T. Cremer aan het Voorloopig Verslag toegevoegde nota, maar het geluhte hem niet zijne zienswijze ingang te doen vinden bij de meerderheid der Kamer, want een voorgesteld amendement strek-kende om behalve thee ook indigo, koffie, suiker en tabak geheel van uitvoerrecht vrij te stellen werd met 39 tegen 37 stemmen verworpen. De door de Regeering voorgestelde w^{ij}zigingen van het uitvoerrecht werden ten slotte onvoorander aangenomen, evenals de voorgestelde verhoging van sommige in-voenenchten, met uitzondering alleen van het artikel aardewerk, waarvan krachtens een aangenomen amendement het recht bepaald bleef op 6 pct. in plaats der voorgestelde 10 pct.

Nog slechts weinige maanden was hetgewijzigdetarief (Ind.Stb. 1886 n°. 107) in werking, of de Regeering zag zich door den drang der tijdsomstandigheden genoodzaakt tot het beramen van maatregelen ter bevordering der instandhouding van de suiker-cultuur op Java, in verband waarmede zij een tijde-lijke vermindering der op die Industrie drukkende lasten meende te moeten voorstellen, door haar met ingang van 1 Juni 1887 gedurende twee jaren vrij te stellen van het uitvoerrecht van 15 centen per 100 kilogram. Aan dit voornemen hechtte do Tweede Kam er hare goedkeuring niet alleen, maar zij ver-cenigde zich zelfs met het voorgedragen amende-ment om den termijn van twee jaren tot vijf te ver-lengen, en in midden word bij de wet van 25 Dec. 1886 (Ind. Stb. 1887 n°. 35) do heffing van hot bij de Indi-Heche tariefwet bepaald uitvoerrecht op suiker ge-schorst tot 1 Juni 1892, welke termijn bij do wet van 5 April 1892 (Ind. Stb. n°. 113) tot 1 Juni 1893 en daarna bij de wet van 30 Dec. 1892 (Ind. Stb. n°. 290) tot ultimo Dec. 1893 verlengd word. Mot 1 Jan. 1894 werd het recht dus wedcr gchoven en wcl tot 1 Juni 1895, toen het ingcvolge de wot van 20 April 1895 (Ind. Stb. n°. 88) andermaal voor een jaar geschorst werd, oin op 1 Juni 1890 opnieuw in werking te tro- den, totdat cindelijk door de wot van 1 Febr. 1898 (Ind. Stb. n°. 05) het uitvoerrecht van suiker voor goed werd afgeschaf, overeenkomstig hot daartoe door Minister Cremer ingediende ontwerp, ter ad- Ktructie waarvan in 's Ministers Mcmorio van too- Jichling o.a. botoogd word, dat een uitvoerrecht alleen te vordedigen is, ingeval een land of een na- tuurlijk monopolio voor hot product bezit, of althans tot opzichte dor productie in oxcptioneel gunstigo conditio vorkoort.

Inmiddels waren nog andere wijzigingen van het rechtentarief door do Regeering aanhangig gemaakt. Blijkens een bij Kon. Boodschap van 19 Sept. 1894 aan de Tweede Kam er ingediende ontwerp van wot achtte de toen aan hot bo wind zijndo Minister Bergs- ma tot versterking der inkomsten van Ned-Indio eono verhoging van sommige goedoren van het ta- rief van invoerrechten noodzakelijk, om meende hij tevens een terugkeer tot het uitvoerrecht van koffie op het vroegoro bedrag van / 3 per 100 kilogram te moeten aanbevelen. Wat het invoerrecht aangaat strokto's Ministers voorstel in hoofdzaak om de artikelen, dio tot dusvor een recht van 6 pct. hadden te voldoen, zooals aardo-

werk, meubelen, enz. voor den vervolge met 10 pct. te belasten, uitozonderd evenwel de manufacturen en garens, waarvoor hij het te betalen invoerrecht op slechts 8 pct. van de waarde wenschte vastgesteld te zien. Dat het belang dor inlandsche bevolking bij eene verhoogde belasting der voor haar verbruik on- misbare lijnwaden inzonderheid was betrokken, ont- kende de Minister niet, maar aangezien do markt- waarde der manufacturen in de laatste jaren belang- rijk was verminderd, zoo zijns inziens de lagere prijs een in verhouding iets hooger recht voor den ver- bruiker gemaltkelijker te dragen maken. Ook bena- deeling der Nederlandsch© Industrie was van den voorgestelden maatregel niet te duchten, wijl naar zij no meening eene zoo geringe verhoging van het invoerrecht aan den afzet van het artikel weinig of niet schaden zou.

Met dat al ondervond's Ministers voorstel vrij algemeen een weinig gunstig onthaal. Vooral tegen eene verhoging van hot uitvoerrecht op koffie ble- ken van den kant van „zeer vele" leden der Tweede Kamer overwegende bezwaren te bestaan, waaraan de Minister te gemoet kwam door het ter zake voorgestelde artikel uit het ingediende wetsontwerp te verwijderen. Daarentegen bleef hij de voorgestelde verhoging dor invoerrechten handhaven; doch ter zitting der Tweede Kamer van 25 Oct. 1895 werd het in behandeling gebrachte ontwerp met 58 tegen 14 stemmen verworpen. Voorshands bleef het b&- staande rechtentarief dus onveranderd van kracht, totdat do wot van 17 Nov, 1872, houdende vast- stelling der tarieven van in-, uit- en doorvoer in Ned-Indie, opnieuw eenige* wijzigingen onderging, overeenkomstig drie ontwerpen van wet door Minister Cremer in Sept. 1899 aan de Tweede Kamer ingediend.

Het eerste ontwerp strekte tot algeheele opheffing van do vrij havens in hot oostelijk deel van den Indischen Archip el, door de reeds vroeger bevolen inlij- ving bij het tolgebied van de Minahasa en het overi- go gedeelte van de residentio Menado, ook uit te strokken tot Makassar (zie VRIJHAVENS); door het tweede ontwerp, houdende nadre rogeling van hot invoerrecht van zout in Ncd-Indie, wenschte de Regeering eenig© onregelmatigheden met betrek- king tot do heffing van dit middel in een deel van het tolgebied, van Sumatra uit den weg te ruimen. (zie ZOUT); en hot dordo ontwerp, cindelijk, had ten doel do heffing van uitvoerrechten van boschproduc- ton mogelijk te makon in die buitenbozittingen, waar hot bij do wot vastgesteld tarief van uitvoerrechten van kracht was: eno wederopvatting dus van het in 1881 afgestojnde ontwerp-Van Rees, doch op beperkter voct, in zooverro Minister Cromer, getrouw aan de beginsclon indertijd uiteongezet in zijne boven aangehaalde nota van 1886, de in dat ontwerp voorgestelde belasting van spoorrijon, peper enz., van alle cultuurproducten in 66n woot, achter-wego liet, om haar alleen te willen doen hopen van werkelyko boschproducton, waaronder hij, hi tegen- stelling van cultuurproducten, dio voortbrengselen wenschte verstaan to hobbon, welko, zooal niet ge- heol dor do natuur zonder conigo hulp van '8 men- schonhand voortgobracht worden, dan toch all con arbeid en winoif of geon kapitaal vereischon, zooals bonzoc, damar, gotah, gomelastioek en andere gom- on harssoorton, rotting, sago, enz. Al dorgolijke art!- kolon wonschto de Minister by den uitvoer bolast to zien met een recht niet to boven gaande 10 pot. van do waarde of eon daarmedo overeekomend bedrag.. Aan's Ministers voorstellon hoohtto do Kamer hare

godkeuring, en zoo werden de drie bedoelde wetsontwerpen de wetten van 30 Dec, 1899 (Ind. Stb. nos. 8, 9 en 10).

In 1901 werd het voorstel gedaan en aangenomen tot afschaffing van de uitvoerrechten van indigo en van koffie, zidks in verband met den achteruitgang van deze beide cultures, welke hoofdzakelijk aan oorzaken van blijvenden aard moest worden toege-schreven, zoodat van een eenvoudige schorsing der uitvoerrechten geen heil was te verwachten. (Wet van 30 Dec. 1901, Ind. Stb. 1902 n°. 36).

In 1906 werd wederom — thans door den Minister Fock — een voorstel aanhangig gemaakt tot verhooging van het tarief van invoerrechten, ter versterking der geldmiddelen. Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om enkele redactie-wijzigingen en verbeteringen in de tariefwet aan te brengen en om eenige vrijstellingen in het leven te roepen, waarvan de wenschelijke kheid was gebleken. De invoerrechten, waarvan het wetsontwerp de verhooging beoogde, betroffen in de eerste plaats die artikelen (met uitzondering van garens), welke reeds in 1894 door Minister Bergsma — toenmaals zonder succes — voor verhooging van invoerrecht in aanmerking waren gebracht, namelijk aardewerk, bier, manufactureel, meubelen (tydens de schriftelijke behandeling van het wetsontwerp werd hierop een uitzondering voorgesteld voor petroleumlampen), mineraalwater, rijtuigen, Chineseche speelkaarten en wijn. Voor die verhooging werden ongeveer weder dezelfde motieven aangevoerd als destijds waren naar voren gebracht. Alleen werd met de toenmaals geniaakte omerkingen rekening gehouden. Zoo werd de post aardewerk in het voorstel gesplitst in „grof aardewerk" en „ander aardewerk en porselein" en werd enkel voor dit laatste het hoogste recht voorgesteld, zijnde dit niet strijdig met het belang der Inlandsche bevolking; tijdens de schriftelijke behandeling van het wetsontwerp werd echter de wijziging in de rechtenheffing voor aardewerk weder door den Minister teruggenomen, omdat de onderscheiding in „grof" en „ander" voor te veel geschillen ruimte zou laten en als onderscheiding voor de heffing van een verschillend invoerrecht onvoldoende en onbruikbaar zou blijken. Eveneens werden van de verhooging van den postmanufacturen enkele goederen speciaal uitgezonderd, zooals stoffen (ellegoederen) van katoen en halfwol, alsmede katoenen molton dekens, waarvoor het bestaande recht gehandhaafd bleef in het belang van de Inlandsche Bevolking. Wat betreft het recht op wijn, kort voor de behandeling van het wetsontwerp werd de voorgestelde verhooging door den Minister voorloopig teruggenomen met het oog op verhoudingen met het buitenland. Van die verhooging van het recht op wijn kwam ten slotte niets. De andere artikelen, ten aanzien waarvan verhooging van invoerrecht werd voorgesteld, waren dranken en etwaren, niet afzonderlijk genoemd, goud en zilver, kleederen, reukwerken, tabak, thee, natte verwaren, vleesch en zout. Verder werden de vrije artikelen, fotografie artikelen, paarden, en vee aan een invoerrecht onderworpen. Voor wat aangaat dranken, etwaren, thee, paarden, vee en vleesch zou de voorgestelde verhooging volgens den Minister alleen ten laste van de ge-goede Europeesche en Chineseche bevolking komen. Ten einde gezouten en gedroogde visch niet in de verhooging te doen begrijpen, werd voor deze artikelen een nieuwe tariefpost opgenomen. Ten aanzien van de tabak werd tijdens de schriftelijke behandeling op het voorstel teruggekomen: de voorgenomen

verhooging van het recht op tabak bleef achterwege- en evenzoo de onderwerping van Manilla- en andere sigaren aan 66n gelijk recht, dat voor Manilla's do helft en voor Hollandsche sigaren het dubbele van het bestaande recht zou bedragen. Het recht op Manillasigaren werd alleen verlaagd tot op het bestaande recht voor andere sigaren. De verhooging van het invoerrecht op zout liied verband met het monopolie van dit artikel. Voor de artikelen petroleum en gedistilleerd werden de tariefbepalingen in overeenstemming gebracht met den bestaanden toestand in verband met den accijns van het Inlandsch product. De vorenbedoelde wijzigingen der Indische tariefwet werden ten slotte belichaamd in de wet van 25 Mei 1907 (Ind. Stb. n°. 263).

In het voorbijgaan zij hier nog vermeld dat, ter versterking der Indische middelen, bij een Ind. Stb. 1906 n°. 75 het uitvoerrecht van niet voor de inlandsche markt bestemde tabak (ad f. l. — per 100 K.G.) uitgevoerd uit het gewest Sumatra's Oostkust werd verduubeld, met ene uitzonderingsbepaling voor de producten van ondernemingen, van welke was aan te nemen dat zij met niet al te gunstige resultaten hadden gewerkt. Die maatregel werd genomen ten einde de hoogte winsten, welke gewoonlijk met Sumatra-tabak werden behaald, te treffen. Hij wordt bij Ind. Stb. 1908 n°. 12 weder ingetrokken in verband met de algemeene overwinstbelasting, welke in 1908 tegelijk met de inkomstenbelasting is ingevoerd. (Zie onder INKOMSTENBELASTING).

In 1908 bij een wet van 31 Dec. van dat jaar (Ind. Stb. 1909 n°. 95) volgde een wijziging van de tariefwet ten aanzien van de posten gambir en zout. Het invoerrecht op gambir, afkomstig van de buiten het tolggebied liggende eilanden der residentie Riouw en Onderhoorigheden werd eenigszins verlaagd, ten einde de achteruitgaande gambircultuur in den Riouwarchiepel te gemoet te komen. De wijziging van den post zout diende om den invoer van klip- en steenzout in het gebied van het zoutmoeiopolio toe te laten tegen betaling echter van zoodanig hoog invoerrecht — gelijk aan dat van tafelzout — dat het monopolie er niet door zou worden benaacleld.

Bij een wet van 29 Dec. 1911 (Ind. Stb. 1912 n°. 207) werd ingesteld een uitvoerrecht van / 0.03 per hectoliter op petroleum benzine en petroleumgasoline. Dit recht diende om, waar, als tegenprestatie voor de niet verhooging van het invoerrecht op wijn, het „rank-rijk" een de „faveur" zou toepassen, op de uit Nederland ingevoerde benzine en gasoline, de producenten van die benzine en gasoline de Indische schatkist te doen schadeloosstellen voor de tengevolg van de nietverhooging van het invoerrecht ojjwijn gederfde inkomsten.

Bij een wet van 26 Febr. 1914 (Ind. Stb. n°. 245) werd nog andermaal nadcr verlaagd, het invoerrecht op gambir, afkomstig van de buiten het tolggebied liggende eilanden der residentie Riouw en Onderhoorigheden. Voorts werd bij een wet van 2 Dec. 1914 (Ind. Stb. 1915 n°. 219) een wijziging gebracht in art. 2 der tariefwet met de bedoeling om in do in art. 1 der wet genoemde streken der buitenbezittingen heffing van invoerrecht van inlandsch gedistilleerd, hoofdzakelijk afkomstig van Java, mogelijk te maken, welk invoerrecht overigens voor het geheele tolggebied, werd verhoogd tot / 75, — per hectoliter van 50 pet sterkte. Ind. Stb. 1915 n°. 225 [zie DRANKBESTRIJDING] Eindelijk werd bij een wet van 15 Jan. 1916 Ind. Stb. n°. 18 do tariefwet nog eenigszins nader gewijzigd en aan ge vuld ten aanzien van vrijstelling van invoerrecht

alsmeleuten aanzien van de posten en „verf-waren” van het tarief van invoerrechten.

Ten slotte zij lier nog vermeldt dat de tariefwet, zooals zij luidde v66r de daarin bij de Ind. Stb. 1912 n. . 207, 1914 n°. 245 en 1915 no. 219 en Ned. Stb. 1916 no. 18 aangebrachte wij zigen gen, in haar geheel opnieuw werd afgekondigd in Ind. Stb. 1910 n°. 79.

Het door den Nederlandschen wetgever vastge- stelde en naar gelang van de omstandigheden gewij- zigde tarief van in- en uitvoerrechten in Nederl. Indie gold oorspronkelijk alleen voor het gebied ge- vormd door de eilanden Java en Madoera, het ge- west Sumatra's Westkust, de tegenwoordige resi- dentie Tapanodi, de tegenwoordige onderafdeeling Singkel van het Gouvernement Atjeh en Onder- hoorigheden, de residentie Benkoelen, de residentie Lampongsche districten, de residentie Palembang, de residentie Banka en Onderhoorigheden, de assistent residentie Billiton en de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Die gedeelten van Ne- derj. Indie staan reeds opgesomd in artikel 1 der ta- riefwet, zooals die luidde in 1865. Geleidelijk word echter het tarief toepasselijk verklaard — en wel door den Gouverneur Generaal — op andere deelen van Nederl. Indic, zij het ook behoudens enkele bi- zondere bepalingen ten aanzien van den in- en uit- voer van sommige artikelen in of uit sommige dieldeel- der kolonic. Zooals de tariefwet thana luidt na do nieuwe af- kondiging daarvan in Ind. Stb. 1910 n°. 79 berust de bevoegdheid van den Gouverneur Generaal tot die toepasselijk verklaring op de artikelen 7 en 8 der wet. De toepasselijk verklaring, behoudens de bedoelc- bizondere bepalingen, is nog eens neer- gelegd in de koloniale ordonmantic van 7 Dec. 1910 Ind. Stb. 628 j^b, de ordonmantics in Ind. Stb. 1911 nos. 289 en 501 en 1912 nos. 5 en 339. Dientcngevol- ge worden op het oogmerk van wege het Nederl. In- dinc bestuur in- en uitvoerrechten op den grond- Hlag van de Indische tariefwet geheven in geheel Nederl. Indie met uitzondering alleen van het eiland We (Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden), do bust van het Ijndschap Siak (Oostkust van Sumatra) van af de grens van het landschap Bangka tot de Songcei Lak ar, alsniedo do'voor die kuststrook gelcegen eilanden, behoorende de Siakrivier echter tot het gebied, waar rechten worden gchoven, do eilanden der residentie Riouw en Onderhoorigheden en de ass. res. Zu id Nieuw Guinea dor roj identic Am- boina. (Zic VKIJ HAVENS.) Do gozamenlijk gedeel- ten van Nederl. Indic, waar van wege het Nederl. In- discho bestuur in- en uitvoerrechten worden geheven, worden aangeduid met do uitdrukking „tolgebied”. Alic goedcren, welke in dat gebied ton verbruk woi*- den ingevoerd, zijn onderworpon aim invoerrecht, tenzij zij uitdrukkelijk zijn vrijgesteld. De vrijstelling geschiedt om vcrschiilendc redenen mot den aard of het gebruik van het goed ver band houdende. De be- lastc goederen zijn in twee groote rubrieken onder- scheiflen, de goederen, waarvan per zekere hoeveel- heid een vast bed rag aan invoerrecht — specifiek rrecht — verschuldigd is, en do goedoren, waarvan een bepaald percentage der waarde wordt gecischt. De goederen, waarvan „specifieke” rechten worden geheven, zijn slechts een vcoortiental. Over het alge- meen zijn het luxe artikelen als kaaren, theo, kaar- ten, bier, mincraalwater, wijn, of artikelen, waarvan de staat zich den allecnverkoop voorbehoudt, ala opium en zout, on is de belasting nog al hoog. Van do naar do waarde belaste goederen bedraagt het geheven percentage voor de hoogst belaste goederen 12%

der waarde, voor andere 10 %, voor een enkel artikel 8 % en eindelijk 6 % voor een groot aantal in het tarief speciaal genoemde artikelen, benevena voor alle andere artikelen, welke niet afzonderlijk in het tarief zyn vermeld.

Is de heffing van invoerrecht van de ingevoerd© artikelen regel, daarentegen is de heffing van uit- voerrechten van de uitgevoerde goederen uitzondering. Wat Java en Madoera en Bali en Lombok be- treft, geschiedt zij slechts voor d'artikelen huiden, petroleum- benzine en petroleum-gasoline, tin, vogel- nestjes en niet voor de inlandsche markt bereide, d.w.z. ongekorven tabak; wat de Buitenbezittingen zonder Bali en Lombok aangaat, geschiedt zij voor de vijf genoemde artikelen en bovendien voor som> mige bosch- en andere producten door den Gouverneur Generaal aangewezen. Alle andere goederen gaan vrij van rechten uit.

Een artikel der tariefwet van 1872 (art. 9, later in Ind. Stb. 1910 n°. 79 geworden art. 12) hield in dat voor haar toepassing en tot waarborg tegen ondui- king der rechten het noodigo zou worden geregeld bij koloniale ordonnantie. In verband daarmee werd bij ordonnantie van 13 Dec. 1873 (Ind. Stb. n°. 241) een algcxncn reglemcnt op de heffing en verrekening o.a. der in- en uitvoerrechten uitgevaardigd. We- gens de omslachtige en ingewikkelde formaliteiten gai dit reglement intusschen al dadelijk tot groot© ontevredenheid van den kant van den handel aan- leiding. Reeds spoedig dan ook was de Regeering er op bedacht een herziening van dit reglement in be- raad te ncmen, waartoc zij in overleg trad met be- langhebbenden door tusschenkomst van de Kamera van Koophandel en Nijverheid. Het duurde echter geruimen tijd voor de zaak haar bealag kreeg, want cerat met ingang van 1 Jan. 1883 trad eenie nieuwe regcling in working, vorvat in de ordonnantie van 1 October 1882 (Ind. Stb. n°. 240). Die regeling, welke thans nog van kracht is, gaat uit van het beginsel, ook reeds in het Regeeringsreglement van Ned. Indie (art. 130) gehuldigd, dat de toelating ten handel van vreemde schepen in de Nederl. Indische havens, af- hankelijk wordt gesteld van de vraag of in een b.o.- paalde haven voldoende bestuursmiddelen, aanwezig zijn om beschermtng te verlcenen en de rechten van den. fiscus te verzekeren. In verband daarmee worden de havens in Nederl. Indie onderscheiden in ha- vens voor den algemeenen handel ge pend en havens voor den algemeenen handel gesloten, en worden die gcopende havens, voor zooveel hot tolgebied betreft, weder onderschidon iii havens, welke geopend zijn en voor den algemeenen invoer de voor den alge- meenen uitvoer, en die, welko geopend zijn wel voor den algemeenen uitvoer, doch slechts voor een be- perkten invoer. (Zie verder het artikel HANDEL EN SCHEEPVAART.) Vcrdr bevat do regeling in zes hoofdstukken do algemeene bepalingen op het stuk der rechtenheffing, welke zonder onderscheid gelden voor al de havens, tot welko do regeling zich uit- strekt, terwijl in twee afzonderlijk roglementen, A en B, is opgenomen al wat overigens nog is in aoh't te nemen: in reglement A datgene wat is in acht te ne- men in do acht plaatsen van giooto handelsbeveging Batavia, Choribon» Semarang, Soerabaja, Padang, Belauuwx, Mak ¼ er en Menado, in reglement iDdat- geno wat is in acht te nemcnln ao overige gcoponde havens. Hot reglement A is gebaseerd op hot stolsel van de verplichting tot eigen aangifto door den im- porteur of exporteur van de voor do belastingheffing benoedigdo gegevens, het reglement B daarentegen op het stelsel van ambtelijk opneming der in- of uit-

gevoerd goederen. De reden, dat het reglement A / 4.980.000 aan's lands kas ten godco, en voor het tienjarig
lechts voor enkele plaatsen is geldend verklaard, is deze, 8.785.000 en / 6.770.000, welke cijfers, even als al do
dat het stelsel van eigen aangifte eene commissie 8.785.000 en / 6.770.000, welke cijfers, even als al do
voorraafgaande, alleen betrekking heb- ben op Java en
verschillen den belastingschuldige en de douane omtrent de Madoora. Omtrent do rechtenhcfing op de
soort of waarde van goederen. en voor een soodanige Buitenbezittingen zijn, voor zoover bekend, geen
commissie waren slechts op groote hand- deldsplaaen de afzonderlijke gegevens van vroeger jaren be-
noodige elementen beschikbaar. Een splitsing ter zake wordt voor het eerst aangetroffen in schikbaar.
het Koloniaal Verslag, dat door Minister De Waal
missive van 6 Oct. 1868 aan de Tweede Kamer werd ingediend, en met gebmikma- king van de toen verstrekte
is, (uitgezonderd te Belawan. In havens, waar het en sedert geregeld voort- gezett-e gegevens is het
reglement B vigeert, bestaat zoodanige gelegenheid niet, volgende overzicht samenge- steld van hetgeen wegens de
enkele speciale uitzonderingen daargelaten met name Singkel, Gorontalo, Temate, Amboin th pn Bandaneira. heffing- van in- cn uitvoerrechten werkelijk door's lands
Op sommige der plaatsen, waarpu- blicke entropdts zijn kas is genoten.

Gelegenheid tot opslag in publiek entropot bestaat in alle havens, waar het douanereglement A van toepassing is, (uitgezonderd te Belawan. In havens, waar het reglement B vigeert, bestaat zoodanige gelegenheid niet, enkele speciale uitzonderingen daargelaten met name Singkel, Gorontalo, Temate, Amboin th pn Bandaneira. Op sommige der plaatsen, waarpu- blicke entropdts zijn gevestigd, kan ook wel vergunning worden verkregen- om lokalen als particulier entropot te bezigen, maar alleen voor petroleum. Die als particuliere entropots bezegide lokalen worden dn door de belanghebbenden en door de admi- nistratie gesloten.

Met den dienst der in- en uitvoerrechten gaat ge- paard. de dienst deraccijnzen, die eerst in de latere ja- ren een niet onbelangrijke plaats onder de lands- inkomsten zijn gaan innemen. Zie verdcr A c c ij n- z e n biz. 257.

Met de algemeene leiding van den dienst der in- en uitvoerrechten en accijnzen is, onder de bevelen van den directeur van financiën, belast een hoofd bam- tenaar, chef van den dienst, die den titel voert van hoofdspecteur der in- en uitvoerrechten en accijn- zen. Hij wordt in de uitoefening van zijne function bijgestaan door twee inspecteurs, van wie de oudste in benoeming bij afwezigheid, verhindring of ont- etentenis van den hoofdspecteur als diens vervan- ger optreedt, alsmede door inspecteurs-afdeeling- chiefs en adjunct-inspecteurs, wier aantal jaarlijks bij de begroting wordt bepaald. Het toezicht op en de leiding van den plaatselijken dienst zijn opgedragen, op enkele voornamc plaatsen aan controleurs der douane en elders aan de hoofden van gewestelijk be- Btuur. De eigenlijke heffing der rechten geschiedt door ontvangers der in- en uitvoerrechten en ao- cijnzen.

De opbrengst van de inkomende en uitgaande rechten bedroeg in 1817, het eerste jaar na het her- stcl van het Nederlandsche gezag in den Indischen Archipel, nog slechts / 432.000, doch was bereids in 1820 tot / 1.672.000 gestegen. Gedurende de corst- volgende tien jaren, 1821—30, kwam gemiddeld per jaar een bedrag van / 2.575.000 wegens geheven rech- ten aan 's lands kas ten goede, terwijl in het daarop volgende tienjarig tijdvak, 1831—40, dit bedrag tot gemiddeld / 4.675.000 per jaar klom. Ten deele ech- ter was die vooruitgang louter fictief, in zoover er ook onder begrepen is het uitgaande reJit over de producten, die na 1830 door de Nederlandsche Han- delmaatschappij voor rekening van het Gouverne- ment naar Nederland werden gecoisignceerd. In ste- de dat de storting van dat recht in geld geschiedde, werd daarvoor een som opgegeven, die bij 's lands kas als gereed geld werd aangenomen; doch eerst met 1836 zijn de fictief geheven rechten afzonderlijk bekend gemaakt, terwijl 1874 het laatste jaar is, waarover een dergelijke opgaf in de Koloniale Ver- slagen voorkomt ; Gedurende de jaren 1841/50 werd gemiddeld per jaar aan geinde rechten geboekst / 6.975.000, doch kwam feitelijk slechts gemiddeld *

	Java en Madoera	Buiten bezittingen	Totaal
1862	8.101.000	1.107.000	9.208.000
1863	7.403.000	1.005.000	8.408.000
1864	6.369.000	1.071.000	7.440.000
1865	7.148.000	1.093.000	8.241.000
1866	7.120.000	831.000	7.951.000
1867	6.805.000	863.000	7.668.000
1868	5.345.000	870.000	6.215.000
1869	5.027.000	790.000	5.817.000
1870	5.181.000	699.000	5.880.000
1871	6.111.000	932.000	7.043.000
1872	7.304.000	747.000	8.051.000
1873	7.841.000	781.000	8.622.000
1874	8.416.000	845.000	9.2G 1.000
1875	7.722.000	897.000	8.619.000
1876	7.447.000	829.000	8.276.000
1877	7.795.000	990.000	8.785.000
1878	7.156.000	1.096.000	8.252.000
1879	7.638.000	1.094.000	8.732.000
1880	7.604.000	1.225.000	8.829.000
1881	7.777.000	1.276.000	9.053.000
1882	8.198.000	1.196.000	9.394.000
1883	8.656.000	1.389.000	10.045.000
1884	8.677.000	1.390.000	10.067.000
1885	8.021.000	1.452.000	9.473.000
1886	7.234.000	1.331.000	8.565.000
1887	6.592.000	1.485.000	8.077.000
1888	6.633.000	1.584.000	8.217.000
1889	7.041.000	1.810.000	8.851.000
1890	6.886.000	1.895.000	8.781.000
1891	7.734.000	1.982.000	9.716.000
1892	7.970.000	1.840.000	9.810.000
1893	8.147.000	1.699.000	9.846.000
1894	9.290.000	1.788.000	1 J.078.000
1895	8.250.000	1.815.000	10.065.000
1896	8.314.000	2.146.000	10.460.000
1897	8.908.000	2.318.000	U. 226.000
1898	8.328.000	2.625.000	10.953.000
1899	8.391.000	3.117.000	11.508.000
1900	8.623.000	3.487.000	12.109.000
1901	8.019.000	3.892.000	11.912.000
1902	7.434.000	3.876.000	11.310.000
1903	7.395.000	3.994.000	11.389.000
1904	7.742.000	4.118.000	11.861.000
1905	8.412.000	4.409.000	(2.82 J.000
1906	9.151.000	5.057.000	14.207.000
1907	9.981.000	5.667.000	15.648.000
1908	11.082.000	5.778.000	J 6.859.000
1909	11.463.000	6.434.000	17.897.000
1910	12.457.000	7.703.000	20.160.000
1911	14.722.000	8.207.000	22.929.000
1912	16.263.000	8.798.000	25.061.000
1913	18.165.000	9.854.000	28.020.000

Vorenstaande cijfers, waarin ook begrepen is de door het Gouvernement gelendo ontropot-palchuis- huur (tot een gemiddeld bedrag van ruim / 63.000 per jaar gedurende 1894/1913) zijn overgenomen uit de Kolonialo Verslagen.

Literatuur. Zie „Handleiding voor den dienst dor in- en uitvoerrechten in Nederlandsch Indie. Bata- / via 1912 en „Gids voor de toepassing der tarieven . / van in- en uitvoerrechten in Nederlanlsch-Indie. Batavia 1911.

II. B. 1. b. Accijnzen.

Een accijns is een belasting gelegd op het verbruik van een bepaald artikel. De belasting wordt geheven van hem, die het artikel fabricceert of invoert, en deze verhaalt dan de betaalde belasting later op den kooper.

Men kent op het oogienlijk in Nederl. Indie vier accijnzen, wefice accijnzen echter niet alle in het zelfde gebied werken:

1e een accijns op sommigo soorten van tabak uit zee aangevoerd in de gewesten Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en OosterafdeeEng van Borneo.

2e een accijns geheven op de eilanden Java en Madoera van, het inlandsch, d.w.z. het binnen Nedorl. Indie vervaardigd, gedistilleerd.

3e een accijns op petroleum, geheven wordendo in de gewesten en deelen van gewesten behoorende tot het tolgebied. Zie voor het begrip tolgebied onder in- en uitvoerrechten biz. 255.

4e een accijns op lucifers, evenzoo geheven wordende in de gewesten en deelen van gewesten behoorende tot het tolgebied/

ad lum. De ACCIJNS OPZTA.BAK. Men heeft hier te doen met een accijns van een zeer bijzonder aard. Het verbruik wordt hier belast van een speciaal artikel in een onderdeel van het gebied der kolonie, maar slechts het verbruik van bepaalde soorten van bedoeld ailikel, niet van alio soorten. De accijns op tabak, weUto ingevolge art. 1 der ordonnantie van 19 Dec. 1873 (Ind. Stb. n°. 248) op 1 Jan. 1874 in working trad, verving do sedert 1829 onder den naam van coisumtierecht bestaande belasting. Zij werd oorspronkelijk oot geheven van do Javatabak over zee uilgevoerd nit Java en Madoera buiten de resi- dentien JJantam, Batavia en Krawang, naar een de- zer gewesten. Doch sedert de ordonnantie in lad. Stb. }896 n° 2G6 wordt de accijns slechts nicer geheven 1° van do Java en do Chineseche en andoro vreemde tabak, die uit zee wordt aangevoerd in de Westeraf- deeling van Borneo; 2° van do Javatabak, de Ka To- pongtabak, do Balischo tabak en do Choribonscho on Chinesecho rooktabak, die uit zco wordt aangevoerd in do Zuidor- en Oosterafdcoling van Borneo.

De accijns bedraagt per 100 kilogram voor do Java tabak bedoeld onder 1° vier gulden, voor do Chineseche en andero vreemde tabak, bedoeld onder 1° zesien gulden, voor do Balisiche tabak en do Clieribonscho rooktabak bedoeld onder 2° vijf gulden, voor do Chinesecho rooktabak bedoeld onder 2° zes gulden vijftig cent en voor de Java-Kedoe en de Ka Topong tabak bedoeld onder 2° acit gulden.

Do accijns is ook dan verschuldigd, wanneer do aangevoordo tabak aan do botaling van invoerrecht is onderworpen. De regeling van de heffing van don accijns is opgenomen in Ind. Stb. 1873 n° 248, gewijzigd bij Ind. Stb. 1882 n° 296 on 1896 n° 2G6.

De tabakaccijns gaf in do jaron 1874 — 1896 aan de schatkist vrijwel dezelfde bate als het oude con- eumtie recht. Terwijl in 1868/1873 op don ouden voet gemiddeld per jaar / 117.541 als bate van dit

middel aan de schatkist ten goedo kwam, bracht do tabakaccijns in 1874/1896 / 118.387 gemiddeld per jaar op. Doch toen bij het hiervoren vermeld Ind. Stb. 1896 n° 266 met 1 Jan. 1897 het accijnsgebied werd ingekrompen,daaldo natuurlijk ook de accijns- opbrengst in 1897 tot / 27.675, om echter geleidelijk weder op te klimmen. In 1913 bedroeg hij / 94.452: in 1915 / 90.492.

Ad 2um. De ACCIJNS OP HET INLAUDSCH GEDISTILLEERD op de eilanden Java en Madoera. Deze accijns trad op 1 Jan. 1874 in de plaata van de van ouds be- staanhebbende arakpacht. De arakpacht dagteekende van de eerste jaren van het bestuur der Cjompagnie en maakte steeds een harer bronnen van inkomst uit. Door het Britsch tusschenbestuur aanvankelijk in stand gehouden doch ten slotte afgeschaft, werd zij bij het herstel van het Nederlandsch gezag weder opgenomen onder do zoogenaamde kleine middelen van Java en Madoera, totdat zij bij ordonnantie van 13 Dec. 1873 Ind. Stb. n° 240 vervangen werd door den acijns op het inlandsch gedistilleerd, die tot op dit oogienlijk ook nog steeds op Java en Madoera in werking is. De tegenwoordige regeling van de heffing van den accijns is opgenomen in Ind. Stb. 1898 n° 98. Aanvankelijk was het bed rag van den accijns gesteld op / 40 per hectoliter van 50 pCt. sterkte. Bij Ind. Stb. 1892 n° 258 werd hij met ingang van 1 Jan. 1893 verhoogd tot / 50 en bij Ind. Stb. 1915 n° 224 met ingang van 1 April 1915 verhoogd tot / 75 per hectoliter van 50 pCt. sterkte.

Uit een fiscaal oogpunt heeft de met 1 Jan. 1874 in werking getreden nieuwe belasting niet zoo dadelijk aan de verwachting beantwoord, welke men daar- van had. Want terwijl do arakpacht op Java en Madoera in de jaren 1871/73 gemiddeld / 232.000 per jaar in de schatkist bracht, leverde de gedistilleerd- accijns in 1874 slechts / 188.301 op, in 1875 / 196.234, gaf hij de daaropvolgende jaren voortdurend minder, totdat hij in 1886 slechts / 68.347 opbracht. Daarna steeg de opbrengst in volgende jaren wederom, kwam in. 1892 tot / 202.107, liep dan weer terug tot / 167.245 in 1893, hoezeer met 1 Januari van dat jaar juist het accijnsbedrag werd verhoogd. Van de op 1 Juli 1898 in werking getreden nieuwe bepalingen van het reeds genoemd Stb. 1898 n° 90 verwacht- ten men voor de toekomst een hoogere uitkomst van het middel. Doch het duurde tot 1910 v66r die uit- komst kwam. In dat jaar was de opbrengst / 236.434, in 1911 / 245.917, in 1912 / 261.220; in 1913 / 270.069; in 1915 — en zulks niottegenstaande de bij Ind. Stb. van dat jaar n° 224 plaats gehad heb- bonde verhooging — slechts / 290.294.

Ad 3um. Do ACCIJNS OP PETROLEUM. Deze werd ingestold met ingang van 1 Jan. 1887. Oorspronkelijk vastgesteld op / 1,75 per hectoliter, werd hy in 1893 verhoogd tot / 2 en in 1899 tot / 2,50. Het accijna- gobied valt samen met het tolgebied. De accijns wordt geheven zoowel van de uit het buitenland aangevoerde, als van de in Indie zelf gewonnen petroleum. Voor wat do uit het buitenland aangevoerde petroleum betreft, heeft die heffing van accijns plaats naast hot invoerrecht van / 0,25 per hectoliter. De regeling van den accijns is vorvat in Ind. Stb. 1886 n° 249 gewijzigd on aangevuld bij Ind. Stb. 1892 n° 153, 1893 n° 308, 1899 n° 1, 1907 n° 410, 1908 n° 48 en 1910 n° 622. De bate uit dezon accijns in s' lands schatkist vloeionde is een icdor jaar toe- nemendo. Torwijl dio bate over 1887 bedroeg / 1-289.356, bedroeg zij over 1896 / 3.029.157, over 1900 / 4.093.945, over 1908 / 5.137.464, over 1913 / 6.981.113, over 1915 / 7.351.600.

Ad 4um. De ACCIJS OPLUCLFERS. Deze is de jongste in de rij der accijsheffingen. Hij werd ingesteld met ingang van 1 Jan. 1894. Aanvankelijk bedroeg de accijns / 0.40 per gros gewone doosjes. Met ingang van 1 Jan. 1899 werd hij verhoogd en aldus gesteld:

a. iidiende de lucifers zijn voorzien van edn kop: f 0.70 per gros doosjes, elk doos j met meer inhou- dende dan 79 lucifers; / 0.05 per gros doosjes meer voor elk vijftal lucifers of gedeelte daarvan, dat de doosjes meer inhouden dan 79 per doosje;

b. indien de lucifers zijn voorzien van twee kop- pen: / 1.40 per gros doosjes, elk doosje niet nicer in- houdende dan 79 lucifers, / 0.10 per gros doosjes meer voor elk vijftal lucifers of gedeelte daarvan, dat do doosjes meer inhouden dan 79 per doosje.

Het accijnsgebied valt samen met het tolgebied. De accijns is verschuldigd zoowel voor de van buiten het tolgebied aangevoerde lucifers als voor die, welke binnen het tolgebied worden gefabriceerd. Voor wat de uit het buitenland aangevoerde lucifers betreft, heeft de heffing van accijns plants bij den invoer ten verbruik, naast het invoerrecht van 6 % der waarde. Voor wat de binnen het tolgebied te fabricceeren lucifers aangaat, is de accijns verschuldigd, zoodra zij zijn vervaardigd.

De regeling van de heffing van den accijns is ver- vat in Ind. Stb. 1893 n° 301, gewijzigd en aangevuld bij Stb. 1899 n°. 2, 1902 n° 17 en 1910 n° 430. De bate uit dezen accijns in's lands schatkist vloeiende was over 1894 / 727.868, klom langzamerhand tot zij in 1900 / 1.982.048 was, ging daarna weder achteruit, doch was in 1906 weder / 2.353.735 en steeg vervolgens tot zij in 1913 / 4.441.263, in 1915 / 4.556.634 bedroeg.

Literatuur. Handleiding voor den dienst der ac- ! cijzen in Nederlandsch-Indië, Batavia, 1913.

Zie ook In- en uitvoerrechten.

II. B. I. c. Belasting op het slachten van buff cis, runderen en paard en (in een enkel gewest ook van geiten, schapen en her ten), alsmede van varkens.

Deze belasting behoort tot die, waarvan de heffing outdijds werd verpacht en thans rechtstreeks door den Lande geschiedt. De vervanging gescliedt- de op Java en Madoera ten aanzien van de rund- slacht met ingang van 1899 door eene heffing welke reeds sedert 1 Juni 1871 werkte in de residentie Preanger-Reg. en in het district Gand a- soli der resid^{ce}Sue Batavia, ten aanzien der varkens- slacht met 1 Maart 1899 behalve in de afdeling Ta^{ik}malaja, waar zij met 1900 en in de residentie Kedoe[^] waar- zij met 1901 in werking trad. De belasting bedraagt per buffel of ruid, volwassen of onvolwassen / 3 en voor 66n paard of veulen / 4 en ingeval van noodslacht ten gevolge van verwonding g door wild gedierte onderscheidelijk / 1 en / 1.30. (Ind. Stb. 1898—348, 1901—88, 1906—101 en 102, 1910—122, 1912—258, 605 en 606) Per varken bedraagt de belasting / 1.50 en bij nood slacht / 0.50 (Ind. Stb. 1899—44, 1901—344 en 1910—125).

In de buitenbezittingen is de rechtstreeksche elachtbelasting met opheffing van pachten (zie do aangehaalde staatsbladen) geregeld als volgt:

Sum's W.K. bij Ind. Stb. 1908—95j° 1910—121. Ruidat^uffel, paard / 3; varken / 1.50; bij nood- slacht bedraagt de belasting evenals in de andere gewesten, een derde of ongeveer een derde van het volle bedrag ;

Benkoden. Ingevoerd voor de rundslacht met 1 April 1903 en overigens met 1 April 1908 (Ind. Stb.

1908—101 j° 1910—135). Twee gulden per buffel of rund, / 1.50 per varken.

Lampongsche districten. Voor de rundslacht inge- voerd met 1 jan. 1898 (Ind. Stb. 24) en opnieuw geregeld bij Ind. Stb. 1901—460 j° 1910—123; voor de varkensslacht met 1 April 1905 (Ind. Stb. 30 j° 1910—126). Drie gulden per buffel of rund ; / 1.50 per varken.

Palembang. Voor varkensslacht ingevoerd met 1 April^uOTen overigens met 1 April '08 (Ind. Stb. 1908—102 en 379 j° 1910—137). Drie guidon per buffel of rund; / 1.50 vooreenspeenvarken / 2.50 voor andere varkens.

Djarnbi. Voor zooveel varkensslacht bet reft, krachtens Ind. Stb. 1904—124 reeds gegeven in de ■Toegere Gouvernements nederzettingen te Djambi en Mocara-Saba en met 1 April '07 uitgebreid over het gcheele gewest (Ind. Stb. 1907—124); voor rundslacht ingevoerd met 1 April 1909 (Ind. Stb. 19 j° 1910—129). Per buffel of rund / 2.50; overigens als in Palembang.

O. K. v. Sum. Rundslacht ingevoerd met 1 April IOOS- en-ovefigens met 1 April 1910 en 1 April '14. Ind. Stb. 1910—119 en 333 j° 1914—178. Als in de Lampongsche districten

Riouw en Onderh. (het op den vasten wal van Sumatra gelegen gedeelte) met 1 April 1914 (Ind. Stb. 91) Drie gulden per rund of buffel; / 1 perspeenvarken- / 2.50 voor andere varkens.

Atjeh en Onderh. Voor varkens ingevoerd met 1 April 1907 en voor runderen en buff el s met 1 April 1914 (Ind. Stb. 1907—121 en 349 j° 1910—32; opnieuw geregeld Ind. Stb. 1914—54). Als in Lampongsche districten.

Ta^{anodi}.- Varkensslacht sedert 1 April 1903; opTnieuw geregeld bij Ind. Stb. 1908—290 j° 1910 — 134. / 1.50 per varken.

Billiton. Met 1 April 1914 runderen, buffels en varkens (Ind. Stb. 14—121) als in Lampongsche distr.

Banka en O. Ind. Stb. 1908—104 j° 1910—133. Als in Palembang.

Wester afd. v. Borneo. Varkensslacht met 1 April 1914 (Ind. Stb. 202) / 2.50 per varken. Rundslacht met 1 April 1915 ud / 3 per buffel of rund. Gezamen- lijke regeling : Ind. Stb. 1915—80.

Z. en O. afd. v. Borneo. Voor varkensslacht met 1 April 1905 en overigens met 1 April 1908 ingevoerd (Ind. Stb. 1908—228 j° 1910—138) als in Lampong- sche distr.

Menado. Runderen, buffels, paarden / 2 per beest; varkens / 1. Ind. Stb.. 1908—105 j° 1910—139.

Celebes en^{^^}Voor zooveel slacht van runderen, buffels[^] paarden te hoofdplaats Makassar en de varkensslacht in do GouvernementslanHen (uitge- zonderd de Zuiderdistricten) betreft met J April 1903 ingevoerd; voor de varkensslacht in de Zuider- diatrioten met 1 April 1904 en overigens met 1 April 1913. (Ind. Stb. 151)Hrie guidon per buffel of rund; vier gulden per paard ; / 1.50 per speenvarken en / 3 voor andere varkens.

Eiland Ternate. Rund- en varkensslacht; / 2 por beest; ingevoerd met 1 April 1903. (Ind. Stb. 27 j° 1910—136).

Aniboina. Slechts in een deel van het gewest; met 1 April 1908 (Ind. Stb. 106 j° 1910—124 en 1913—421) als in de Lampongsche distr.

Thiwv en Onderh. Met 1 April 1914 (Ind. Stb. 119, 120 en 279). De invoering is in enkele gebiedsdeelen uitgesteld. Twee gulden per rund of buffel; / 1 per varken.

Bedi en Lombgk (afdeelin gen Boelcleng en Djcmbrana). Varkensslacht* (speenvarkcn / 1750 en andere / 1.25) ingevoerd op 1 April 1906 en rundslacht (/ 2.50 per buffel of rund) met 1 April 1907. (Ind. Stb. 1906—106 j° 1910—128; 1907—127 j° 1910—130).

Ten slotte zijn allo in de buitenbezittingen geldende regelin gen van de slachtbelastingen gewijzigd bij eene ordonnantie in Ind. Stb. 1914 no. 755. Do opbrengst bedroeg afgerond van de rundslachtbelasting :

	Java en M.	B. b.
1912	/ 1.844.200	/ 248.000
1913	-1.738.400	-250.200
1914	-1.695.500	-264.300

en van de varkensslachtbelasting:

	Java on M.	B. b
1912/ 123.700	/ 18G.000	
1913-119.200	-206.600	
1914-127.700	-241.000	

Zie: Over de belasting op hot slachten van vee op

-Java en Madocra I. G. 1899. II 1457: L. Thomas.
~右 Over de administratie der slachtbelasting T. B. B. /XIX (1900) 535.

II. B. 1. d. Zegelrecht.

De belasting op het zegel werd den 9den Januari 1657, onder den Gouverneur-Generaal J. Maetsuijker, in Nederlandsch Oost-Indie ingevoerd.

Als beweegreden tot de heffing werd aangevoerd do behoefte aan fondsen „tot bestrijding van do onkosten tot onderhouding van de banken van „Justitie onder de jurisdictie van den Nederland- echnn Staet in India, die ecu groote soninc jaarlijkcx „coinen te behoopen, mitsgaaders van tijt tot tijt „nicer en mecr accesseren ende aonwassen“.

Het middel van het klein zegel was destijds, „in eenige provincien des Vaderlands reeds in gebruik“.

De uitdrukking „klein zegel“ is waarschijnlijk een tegenstelling van het groot zegel, stempel of cachet in gebruik bij de Bewindvoerders van do compagnie, enz.

De belasting werd geheven naar den aard der acton, doch was niet evenredig aan de daarbij gemelde bedragen. Behalvo enkele uitzonderingen bo- droeg het uniform recht zos stuiters. VVanneer no- tarissen of secretarissen ongezegeld papier gebruik- ten voor hunne acton of instrumenten, dan verbeur- den zij: „haer ampt“. Do bepalingen waren meor dan voldoo nd strong.

De bewaring der zegels was toovtrouwd aan twee Raden van Indie, de zegeling en onderteekening af. Als geschieddo door den secretaris, ten overstaan van gemelde Raden. Een „der raden van den acht- baron Raadt van Justitio werd met den verkoop, distributie ondo uitdeilinge belast“.

Tot 13 Maart 1809 word gebruik gemaakt van do conipagnie*-zegels, met hot (incongvlochte) merk oVc, voortaan zouden de zegels vertoonen „de door elkander gevlogto letters L N, ter aanduiding van Zijne filajesteit onzen koning, Lodewijk Napoleon“.

Den 2den Maart 1811 werd hior hot Keizorlijk Koninklijk wapen als zegel ingevoerd.

De eerste in het Indisch Staatsblad afgekoncligde ordonnantie betrekkelijk het zegel is van 16 October 1817, No. 50, eeno vorboterdo uitgaaf van de toon bestaando publicatio omtrent dit middel. Dezo ordonnantie schreef do heffing van verscheidene vaston even red ige rehton voor. In volo gevallen was zij fiscaal. Als eon curios staaltje daarvan moge ge-

wezen worden, op de regeling van den afkoop der boete. Daaromtront werd bepaald:

Artikel 11. „Het effect van do nulliteit zal mogen „geredimeerd on afgekocht morden met een tiende „gedcelte van het beloop of den inhoud van het „instrument, „mits dit tiende gedcelte niet excedere „de Somma van vier duizend en niet minder zij, dan „vier hondord gulden, tenzij enz.“

Overigens zijn de bezwaren aan de in vele opzichten eigenaardige regeling uitengczet in de toelichting op het on twerp der in 1885 (Ind. Stb. no. 131) tot stand gekomen ordonnantie, welke toelichting evenals het on twerp onder de stukken der Indische begrooting voor 1885 is opgenomen als bijlage van de memorie van antwoord aan de Tweede Kam er.

Het zegelrecht wordt in Indie geheven van de akte, niet van het papier en is — na de wijziging, welke do definitie heeft ondergaan bij de ordonnaties in Ind. Stb. 1900—161 en 1906—66 — eene belasting „geheven van alle akten en andere geschriften, zoo- mede van allo aan de Regeering, aan landsdienaren, aan op hoog gezag ingestelde college's en aan diena- ren van gewosten of gedeelten van gewosten met eigen geldmiddlen gerichtc verzoekschriften.in wel- ken vorm ook ingediend zelfs in dien van brie ven en memories“. Da ar de wenschelijkheid daarvan was gobleken, word bij laatstgenoemde ordonnantie tevens aangeveven, wat onder *akte* of onder *geschrift* wordt verstaan. Dat is „eene beschrijving of verklaring, bestemd om bewijs te leveren van een of mecr al dan niet met elcaar in verband staande hand- delingen, foiten of toestanden, opgemaakt door, op verzoek of in hot belang van een of mecr al dan niet een gemeenschappelijk belang vertegenwoordigend* partijen of personcn en hot bevestiging van den inhoud, afgesloten door 66n of meer geschreven of door middel van een stempel gestelde handtekeningen, of andere daarvoor in de plaats tredende waar- merken“. Met de definitie houdt verband het voor- schrift dat door de Regeering, rechterlijke colleges,

J andsdienaren enz. geene beschikking word genomen, geene handtekening gelgaliseerd en geen recht word gedaan of acht geslagcn op geschriften, waarvoor hot verschuldigde zegelrecht niet is voldaan.

Evenzoo mogen notarissen, griffiers, deurwaarders en andero oonbare ambtonaren een geschrift* waarvoor hot vorschuldigd zegelrecht niet is voldaan op straffe van eene boete van / 50 voor elk zoodanig geschrift niet in bewaring nomen, aan hunne aoten vasthechten, noch daarvan afschriften of uitrook- seis maken enz.

De regeling van 1885 schafto vele evenredige akten af. Als regel word ingesteld *een uniform vast • rechi*, dat werd gestold op / 1.50. Daarop werden twee uitzonderingen gomaakt. De cone was: een zeor laag recht voor quantiten en dorgolijko stukken, zoo- mede voor wissels en ander papier aan order of papier aan toonder. Dit werd aanvankelijk op 5 cent*),

*) Voor wissels, briefjes aan order of toonder en ander handelspapier in *Ned. Indie* opgomaakt doch in *Nederland* botaalbaar (uitgezonderd con papier) alsmedo do duplicaten of kopijen daarvan werd by cono afzonderlijke ordonnantie in Ind. Stb. 1885—132 bovendien nog een ovonredig recht van 5 cent per / 100 vastgesteld, waarbij echter de strafbepalingen tegen ontduiking van het wissel- zegelrecht niet-toepasselijk worden verklaard. Deze cignonaardigo regeling hield verband. met no. 62 der lyst van vrystollingen vanhetNedorlandsoh

gesteld (voor elk exemplaar of elk afschrift). Bij Ind. Stb. 1892—260 word dat verhoogd tot 10 cent, behoudens voor acceptation en assignation (met uitzondering van zoogenaamd kort papier) waarvoor men. tot een evenredig recht terugkeerde, n.l. een *half per mille*. Nader werden nog andere vaste rechten ingesteld, zooals: 10 cent voor binnenlandsche reis-passen voor inlanders en met hon gelijk gesteld en (Ind. Stb. 1894—280); 10 cent van in het gouvernement *Atjeh en Onderh.* afgegeven buitenlandsche reispassen, behalve die naar Mekka (Ind. Stb. 1898—141 art. 11); *vier gzdden* van do aan bedevaartgangers naar *Mekka* uit te reiken reispassen (Ind. Stb. 1910—160).

De tweede uitzondering, waarop boven gedoeld werd, is de handhaving van eenige evenredige rechten. Zij betrof akten, die door of met medewerking van landsdienaren worden opgemaakt en vond haar grond daarin dat geen ander dan een landsdionaar te berekenen heeft, hoeveel de verschuldigde belasting bedraagt. Het zijn de volgende rechten.

1o. 1 % van de akten van aanstelling of bewijzen van verhooging van bezoldiging, uit te reiken aan burgerlijke ambtenaren;

2o. % van de minuten der akten van hypotheekstelling of van verband van schopen;

3o. $\frac{3}{4}$ % van de minuten der akten van overschrijving van den eigendom of andere zakelijke rechten op onroerende goederen en op schepen van 12 m³ en daarboven;

4o. $\frac{1}{4}$ % van de minuten der akten van verpachting van 's Lands middelen;

5o. % van de vendu-acceptationen;

6o. $\frac{1}{2}$ % van de minuten der processen-verbaal of akten van aanbesteding voor 's Lands rekening zomeede aan de akten van afstand der exploitatio van 's Lands bosschen.

7o. 20 cent per kubieken moter inhoud van het vaartuig voor zeebrieven en jaarpassen.

Daarvan is het sub lo. genoemd recht vervallen bij Ind. Stb. 1906—66 toen de landsdienaren aan het patentrecht werden onderworpen (zie onder *inbornstebelasting*) terwijl die sub 4o en 6o bij hetzelfde staatsblaZL werden uitgebreid. tot soortgelijke akten van gewesten en gedeelten van gewesten met eigen geldmiddelen.

Aan de ordonnantie is intusschen eene lijst van thans 81 vrijstellingen toegevoegd, waarvan hier slechts vermeld mogen worden: "geschriften in *Nederland* of in eene andere kolonie of bezitting van *Nederland* gesteld op gezegeld papier of aldaar van zegel voorzien" do „quantitien, endossementen, acceptationen, visa's, avals en verlengingen van den termijn van betaling gesteld op wissel brieven en ander papier aan. order of papier aan toonder" on quantitien on andere kwijtingsstukken voor niet inder dan / 10. Bovendien komen in andere regelingen nog vrijstellingen van zegelrecht voor.

zegelrecht (zie art. 36 slot der ordie. in Ind. Stb. no. 131) waarbij dergelijke stukken worden vrijgesteld, mits in de kolonie van zegel (d. i. van het aldaar geldend zegel) voorzien. De usance bestond n.l. om van die stukken in *Nederland* het evenredig zegelrecht te voldoen en die usance wildo men laten bestaan, toen in *Indie*, tor vervanging van het deatijds geldend evenredig recht, een laag vast wisselzegelrecht werd ingevoerd. De bedoelde regeling strekte derhalve om te voorkomen dat betaling van dit vaste recht zou leiden tot vrijstelling van het *Nederlandsch* zegelrecht.

1) De heffing van *vier gulden* is voor een bedrag van / 1.50 te beschouwen als Indisch zegelrecht, terwijl de overige / 2.50 in de plaats is gekomen van de consulaatrechten, welko vroogor van de Mekka-gangers te *Djeddah* werden ge-even wegens het visoeven van hun passen. Dezo 2.50 komt derhalve ten bate van het Rijk in *Europa*. (Zie Gedr. stuk no. 49 biz. 2 van do be-/grooting voor 1910).

De belasting wordt op drieerlei wijze voidaan: door gebruik van gezegeld papier (ter waarde van / 1.50 tot / 500); door gebruik van een plakzegel (ter waarde van / 0.10 tot / 10) en door nazegeling. Het laatste, waarbij de belasting wordt betaaid aan do ambtenaren do voor do nazegeling zorg dra gen, is uit den aard der zaak regel in de gevallen, waarin het zegel eerst na het opmaken van het geschrift verschuldigd is (buiten *Indie* opgemaakte geschriften en stukken, welke oorspronkelijk niet waren opgemaakt om tot bewijs te dienen); het tweede geschiedt veelal ter voldoening van het laag vast recht', terwijl het eerste is aangewezen tot kwijting van het evenredig recht on in hot algemeen ver-plicht is voor in *Indie* als bewijsstuk opgemaakte geschriften.

Over het beheer, de stempeling en het debiet van gezegeld papier en plakzegels, zie o.a. Ind. Stb. 1897—97 en 1902—296. Dat beheer wordt gevoerd door een ambtenaar van den post- en telegraafdienst. Het papier en de zegels zijn verkrijgbaar aan de postkantoren en op een paar plaatsen bij controleurs B.B.; aldaar moet ook de nazegeling geschieden. De tekst der herhaaldelijk gewijzigde regelen gon is afgedrukt als bijlage van Df. I van den Reg. Alm.; lrs. R, S en T. van dien van 1916. Zio over de toepassing de bijbladen 4454, 4555, 4542, 4743, 4799, 4858, 4859, 4894, 5990, 5007 en 6890, 5513, 5648, 5654, 5760, 7128 en 8239. Over do toepasselikhoud van do bepalingen omtrent de zegelbelasting in do zelfbesturende landschappen geldt do volgende, van do bij bl. 4920.cn 5990. eenigszins afwijkendo, opvalting: als algemeene regel geldt dat die bepalingen aldaar slechts in zoover toepasselijk zijn als jnct het recht van zelfbestuur bestaanbaar is. Hieruit volgt dat geschriften, aldaar door rechtstreekscho ondoor-hoorigen van hot Gouvernement opgemaakt, dado- lijkaandio bepalingen onderworpen zijn. Geschriften aldaar door zelfbestuursonderoorigen opgemaakt, kunnen op ongezogold papier worden gesteld, voor zooveel nl do bepalingen niet bij politick contract bifinen zelfbestuurd gebied uitdrukkelijk toepasselijk zijn verklaard. Zoodra van die geschriften echter gebruik wordt gomaakt op eene der wijzn, bedoeld in art. 23 der ordonnantie, moeten zij gezegeld worden. Ten slotte is nog in hot 00g to houden, dat verzoekschriften als bedoeld in art. 1 der ordonnantie ook door zelfbestuursonderoorigen op zegel behooren to worden geschreven, daar er anders op grond van. art. 23 niet op mag worden beschikt.

D. o. opbrengst der belasting bedroeg in 1912 t/m 1914 ongeveer / 2.296.000, / 2.461.000 en / 2.448.600.

Literatuur. B. V. Houthuysen. De zegelordonnantie, in opeenvolgende uitgaven, telkens bijgewerkt. S. marang. Mr. L. A. C. Kolff. De zegelordonnantie toegelicht. Batavia 1903. De Indische zegelordonnantie. Wcekbl. v. Privaatrecht, Notarisambt en Registratio 12 Sept. 1908. Overzicht I. G. 1908 II p. 1538. — Het Nedori.-Indisohe wisselzegelrecht. Ind. W.kbl. v. h. Recht 14 Juni 1909 no. 2398.

II. B. 1. e. Recht van overschrijving.

Deze belasting, reeds van oude dagteekening en vroeger bekend onder den naam van '8 Heeren gerechtigheid, werd niet ovcral met gelijke nauwkeurigheid opgevolgd en was ook gedeeltelijk in onbruik geraakt. Ten einde eene gewenschte eenvormigheid te verzekeren en tevens de heffing op een gelijk-matigen grondslag te regelen, is bij Ind. Stb. 1834—27 eene ordonnantie vastgesteld op de overschrijving van den eigendom van vaste goederen en het in-schrijven van hypothecken daarop. Deze ordonnantie is herhaaldelijk gewijzigd. In gevolge de bij Ind. Stb. 1908—651 en 1914—234 tot stand gekomen wijzigingen is eene belasting van 5 percent verschuldigd van:

1o. alle overeenkomsten tot overdracht van den eigendom van of van het recht van opstal op binnen Ned.-Indie gelegen onroerende goederen ;

2o. de akten van in- en van overschrijving van den eigendom van vaartuigen vier kofjans of meer metende, voorzover die in- of overschrijving geene betrekking heeft op den overgang van schepen krachtens wettelijke of testamentaire erfopvolging dan wel krachtens legaat met dien verstande dat van de akten van inschrijving van nieuw gebouwde schepen geene belasting verschuldigd is ;

3o. de akten van overschrijving van den eigendom of van het recht van opstal, ten gevolge van ont-eigening ten algemeenen nutte;

4o. alle overgangen bij erfenis of legaat van den eigendom van, of het recht van opstal op de gemeldo onroerende goederen of van den eigendom van de gemelde schopen, een of ander nagelaten door inlanders en met dezen gelijkgestelden, met dien verstande dat de belasting door eigenlijk gezegde inlanders niet verschuldigd is bij erfopvolging in de rechtlinie.

Deze heffing sub 4o is eerst bij de ord. in Ind. Stb. 1885—103 tot stand gekomen en strekte toen ter vervanging van eene daarbij afgeschafte belasting op legaten en collateralo successie van met inlanders gelijkgestelden (regeling in Ind. Stb. 1852—79). Zij is dus gelijk te stellen met een recht van successie van vreemde Oosterlingen. Zie op Rechten van successie en overgang hiërachter.

Do vrijstellingen zijn opnicuw geregeld in de genoemde ordonnantie in Ind. Stb. 1912—234. Bijzondero vermelding verdient daarbij nog dat do vrijstelling van overceikkomsten, waarbij zaken in eene maat- of vennootschap door een der deelgenooten worden ingebracht zonder andere vergoeding dan een aandeelin de maat- of vennootschap (artike!7, lo van Ind. Stb. 1834—27 zooals die bepaling luidde ingevolge. Ind. Stb. 1885—103), eerst bij doordoom. in Ind. St. 1900—80 ton aanzien van vreemde Oosterlingen geheel verviel en daarna bij Ind. Stb. 1908—651 ten aanzien van do ovorigo categorieën der bevolking word ingetrokken voor zooveel betrof inbrong in naamlooze vennootschappen in cooperativo on andoro vereenigen en door don coimmnditairen vennoot in commanditaire vennootschappen op aandeelen. Ten slotte is bij ovengenoemd Ind. Stb. 1912—234 eeno voor allo categorieën der bevolking gelijko regeling getroffen waarbij do vrystelliing geheel is ingetrokken. Zie voorts voor do vrijstelling on Ind. Stb. 1915—34.

Met do inning zijn belast do algemeene ontvangens van 's Lands kas». De tegenwoordigo tokst dor ordonnantie is opgenomen in deel I der Rog. Alm. voor N.I. on in dor vanzioling „Do Ned. Ind. Wet- boeken" van Engelbrecht. De opbrongt bedroeg in 1912 t/m 1914 ongeveer / 1.053.000, / 1.058.400 en / 1.038.800.

Van den agrarischen eigendom wordt geon recht van overschrijvingmeergeheven. (Ind. Stb. 1873—38 jis 1881—82, 1886—53, 1897—205, 1903—225, 1907—98 en 1912—464).

Literaluur. Mr. L. A. C. Kolff. Hot recht van overschrijving in Ned. Indie Batavia 1899 (wegens de sedert in de regeling aangebrachte wijziging gen eenigszins verouderd). Diepenheim, ordonnantie op de overschr. enz. Tweedo dr. 1912.

II. B. 1. /. Rechten van successie en van overgang.

Reeds in 1640 machtigde de Regeering, ten behoeve van het Chineseesche hospitaal te Batavia, te heffen van elke Chineseesche begrafenis, binnen die stad, een „graffgelt" ten bedrage van :

reaal van achten, soo de overledene eene geringe ofte gemeene persoon sy.

den 20en penning van de nalatenschap ofte wel soodanige andere redelycke somme als tusschen boedlemeesteren ende vrienden ofte crediteuren van den overledene veraccordeert ende besproocken sal werden, soo de overledene eenige merckelijke midde-len hadde nagelaten[^].

Bepalingen omtrent de erfopvolging bij versterf werden in 1642 bij de nieuwe Statuten van Batavia afgekondigd.

Bij plakkaat van 9 October 1623 word verboden om een erfenis in bezit te nemen zonder vergunning van schepenen. De Magistraat moest vooraf den boedel beschrijven.

Eerst in 1717 viidden wij gewag gemaakt van het heffen van don twintigsten penning bij overgang van onroerende goederen door erfenis. Feitelijk was het echter een recht van overschrijving van vast goed, ten name van erfgenamen of legatarissen, geene bloedverwanten in de rechte linie zijnde. Werd hot vaste goed door de erfgenamen of legatarissen „binnen den bepaalden tijd als effecten van den overledene" verkocht, dan was er geen belasting schuldig, omdat de Heer zijne gerechtigheid reeds in het collateralo genoot van den kooper". „Met geen billijkheit kon do belastbig dubbcl gcvorderl" worden.

In 1791 werd do eerste ordonnantie op het recht van successie ingevoerd. Het motief: geldelijke steun aan de wanklende Compagnio moest zich doen gelden voor men overging tot eene bohoorlijke regeling op dit punt. De 20e penning werd geheven van alle goederen zonder onderscheid, die iemand bij testament, codicil, legaat of gifto onder den lovende, dan wel ab iustitato in do opklimmende on zijlinie zou komen te erven. Niet verwant pereonen botaaklen 10 %, echtgenooten 5 %. Opmorkelyk is de bepaling dat het recht gheven zou worden van alle Cliristen, zoo Europeescho als inlandsche. Zes jaar later in 1797, werd een gamplicorde ordonnantie afgekondigd tot wagneming van verscheidone dubiteiten en inconvcnicnton[^].

In 1810 word ingevoerd een belasting op legaten en collateralo successien van Chin cozen, Mooren, Mohammedanen en andere inlanders, geene Javanen zijnde, ten behoeve van do onchristen hospitalon. Hot cyfor van do porcentago was hotzoldo als dat voor Europeaanon bopaald. Bocdols beneden 200 rijksdaaldors waren vi-ijgostold. Dezo belasting zou men een voortzotting kunnen noemen van het hier- voor gonoemdo „graffgelt" .

Omtrent de verbindondo kracht dozer ordonnantie ontstond onzokerhoid — daarom werd, veld jaron later, overgegaan tot plaatsing in het Staats- blad (No. 79 van 1852).

Die belasting werd in 1885 afgeschaft. De op-brengr was zeer gering; door het ontbreken van registers van den burgerlijken stand voor Vreemde Oosterlingen was een behoorlijken control© omtrent de verwantschap onmogelijk. Omtrent het roerend vermogen van een vreemden oosterling tastte men veelal in het duister rond. Een belasting alleen op den eed steunende is niet verdedigbaar en een dergelijke eed bij Clineeozon geheel onbekend. Voor die belasting kwam in do plaats een recht van overschrijving van door vreemde oosterlingen uagelaten vaste goedren. Dit bedraagt steeds 5 % van de verpondingswaardo, zonder aftrek van op ■de betrekkelijck perceelen rustende hypotheken. De betrekkelijck hpcalliigen zijn vervat in Ind. Stb. 1885 no. 103, zooals zij sedert zijn gewijzigd. Zie op jRcc ht van o verschrij vin g.

De ordonnantie op het successierecht van Euro-peanen van 1797 werd vervangen door de ordonnantie van Ind. Stb. 1836, no. 17, ontleend aan de des- ■tijds in Nederland bestaende wet van 1817 Stb. no. 37. Daarbij werden o.a. vervaring in de rechte lijn en •die tusschen echtgenooten met kinderen nog vrijge- •steld. Die regaling is, na herhaald wijziging op haar beurt vervangen door die in Ind. Stb. 1901—471 gew. bij die in Ind. Stb. 1903—112, 1907—363 en 481 en 1908—555. In die regeling, waarbij de Nederl. wet-geving grootendeels werd nagevolgd, zijn o.a. de strenge bepalingen tegen ondukiig, vervat in de Nederl. wet van 24 Mei 1897 (Ned. Stb. 154) overgenomen.

Onder den naam van recht van successie wordt ■eene belasting geheven van de waarde van al wat nit den boedel van een tot de Europeesche en met •deze gelijkgestelde bevolking behoorend ingezetene geerfd of daaruit door diens overlijden verkregen wordt. Als ingezetene wordt beschouwd ieder die binnen Indie zijne woonplaats heeft.

De belasting bedraagt: voor kinderen en klein-kinderen en echtgenooten indien kind of kinderen of afstammelingen daarvan aanwezig zijn, 1% pct., voor ouders en grootouders 4 pct., echtgenooten zonder kinderen, alsmede voor breeders en zusters 6 percent; verdere bloedverwanten van den overle- dene in de zijlinie tot en met den vierden graad 9 percent. Voor hetgeen door broeders, zusters en verdere bloedverwanten meer wordt geerfd of verkregen dan het aandeel bij versterf hebben zou be- loopen, mitsgaders in a lie andere niet voorziene gevallen bedraagt het recht 15 pct.

Door vrijstelling is er voor gezorgd al van zeer kleine boedels niet behoefte te worden betaald bijv. in de rechte nederdalenre linie niet, indien het zuiver saldo, volgens de specifieke aangifte, de som van / 1000 niet te boven gaat en in het alge- meen wanneer de nalatenschap niet groeter is dan f 300. Ook is vrijgesteld de waarde der onroerende zaken waarvan, blijkens overgeleede bcwijzen in Nederland het recht van overgang is betaaid, doch slechts voor zoo ver die in het actief uitge- trokkeii waarde naar evenredigheid in het zuiver saldo is begrepen.

Het recht van overgang wordt geheven over de waarde van allo onroerende zaken, gcelegen of geves- tigd binnen Indie en uit den boedel van iemand die g 25 n ingezetene van Indie is, geerfd of daaruit door giens overlijden verkregen. De belasting bedraagt 3 percent in de rechte lijn en voor echtgenooten met kinderen ; in alle andere gevallen 8 percent. Van het verechuldigd overgangsrecht wordt in mindering gebracht hetgeen aan recht van overschrijving is be-

taald ter zack van den overgang bij erfenis of legaat van eene aan overgangsrecht onderworpen onroerende zaak.

Terwijl het successierecht eene belasting is van het zuiver saldo der nalatenschap, wordt het recht van overgang geheven van de waarde der bedoelde onroerende goederen zonder aftrek van eenige las- ten of schulden. Opmerking verdient ook nog dat het voor de heffing van laatstgenoemd. recht on- verschillig is of de overledene al of niet een Euro- peaan is; ook een onroerend goed, nagelaten door een Chinesesch, niet ingezetene van Indie, komt voor de heffing in aanmerking.

Voor de heffing van do rechten van successie en overgang zijn de algemeene Ontvangers van's Lands Kas aangewezen. Zie voor hun administratieve voorschriften Bijblad 5780. De opbrengst bedroeg in 1912 v/m 1914 ongeveer / 177.900, / 249.600 en / 177.200.

Literatuur. Mr. L. A. C. Koi 任. De ordonnantie op de rechten van successie en overgang vergeleken met de oude succ. ord. en met de Nederl. Successie- wetten. 2de druk. Batavia 1908. P. Vellema. De ordonnantie op de rechten van successie en overgang toegelicht. Bandoeng 1903. Recht van overgang op landbouwconcessies. Graafland. R. v. N. I. CII 231. Buffart CII R. v. N. I. CII 505, CIII 279.

II. B. 1. g. Belasting op het houden van loterijen.

Ingevolge Ind. Stb. 1886 no. 12 jo. 1908 no. 297 is voor het aanleggen en het houden van loterijen de vergunningiig veroischt van het hoofd van bestuur van het goed gewest waarin de loterij zal worden ge- houden, wanneer de prijzen alleen in roerende goederen, andere dan geld bestaan en het in loten te splitsen bedrag niet hooger is dan / 1000. In alio andere gevallen is de vergunning van den Directeur van Onderwijs en Ecdrdionst noodig. Deze heeft do beginselen in acht te nemen, welke door don G. G. zijn vastgesteld. (Zio Bb. 8020). Do opbrengst bo- droeg in 1912, 1913en 1914 onderscheidelijck/43.820, / 43.800 en/41.700.

II. B. 1. h. Vergunningen voor het do en s p e l e n van Chineseche dobbelspelen.

Op Java en Madoera beeft de pacht der Pho- en Topliospen slechts bestaan op de hoofdplaatsen Batavia, Sclarang en Soerabaja ingevolge Ind. Stb. 1849—52 lett. K; eldcreop(iKTeilandcn gold een licentiestelsd op grond van Ind. Stb. 1857—25 waarbij eene regeling van 1826 werd gehandhaafd. Voor de vele gowesten en streken der buitenbezittin- gen we rd on de voorwaarden voor deze pacht vast- gesteld bij Ind.. Stb.】 857—105, later voor andere streken geheel of ten deele overgenomen. De ver van- ging van die pacht door een licentiestelsel] is begon- nen met 1 April 1907, toen zulks plaats greep in do residentien Benkoelen, Lampongsche districten en Palcinbang *), uitgezonderd de hoofdplaats Palembang bang op liet eiland Ternate, ter hoofdplaats Koepang van de residentie Timor en O., ter afdeelingshoofd- plaats Amoerang der residentie Manado, zomeed in de afdeelingT3oelereng der residentie Bali en Lombok

i) In hetgedeelte van de residentio Palembang, waar de pacht niet was ingevoerd, was reeds by Ind. Stb. 1899—18 een Kcentiestelsel overeen- komstig hot op Java bestaende ingevoerd, zoodat de invoering in 1907 alleen de afdeeling Tebing—Tinggi betrof.

(Ind. Stb. 1907—196). Aan te goedernaam van faam bekend staande Chinezen kan verlot tot het houden van hazardspelen in voor het publiek opgestelde lokalen worden verleend. Deelneming door anderen dan Chinezen wordt verboden. Het stelsel werd vervolgens ter verving van de pacht, geleidelijk uitgebreid tot de geheele residentie in *Timor en Ond.* en de geheele afdeling *Amoerang* (Ind. Stb. 1908—120), de afdeling *Pasir* en ter hoofdplaats *Long-Iram* der residentie. Z. en O. afd. v. Borneo (Ind. Stb. 1908—229 en 272), do onderafd. *Lebong* der residentie Benkoelen (Ind. Stb. 1901—120) en ter hoofdplaats *Menado*. (Ind. Stb. 1911—130). De tegenwoordige regeling is te vinden in Ind. Stb. 1912—230, waarbij het stelsel met ingang van 1 April 1912 mede is ingevoerd in de residentie Z. en O. afd. v. Borneo, het gouvernement Celebes en O. en op de hoofdplaatsen Batavia, Semarang (hier trad het eerst met 1 April 1914 in werking) en Soerabaja. Daarbij werd behoudens verschil in tarief eene uniforme regeling getroffen voor het geheele gebied, waar hot licentiestelsel toen gold. De prijs der licenties per etmaal bedraagt: op Java en Madoera op hoofdplaatsen van gewesten en afdelingen / 100, elders / 50; in de buitenbezittingen op hoofdplaatsen / 50, elders / 25 of / 10. Als uitzondering kan in Celebes en O. bij adafteesten ook aan inlanders verlot tot het houden van hazardspelen worden toegestaan. Sedert is in dezelfde richting doorgewerkt. Het stelsel werd nog ingevoerd in het toenmalige gov. t. *Sumatra's Westkust* en de residentie *Tapanoeli* (Ind. Stb. 1913—115), ter hoofdplaats *Palem-ban* (en in de gewesten *Djamboe*) (Ind. Stb. 1914—292), en *Banka en O.* (Ind. Stb. 1914—292). De pacht bestaat nu nog in de gewesten *Riouwen O., West Afd. v. Borneo, Alje en O.*, met uitzondering van de *Qajoen* en *A laslandcn* en ter *Ooskust van Sumatra*. Was aan het hierboven medegedeeld voornemen gevolg gegeven (zie Begr. voor 1915 M. v. T. bl. 100/101 en Gedr. stuk no. 34, bl. 12), dan zou de pacht van dit middel met 1 April 1916 geheel tot het verleden hebben behoord.

Men zie overigens nog Ind. Stb. 1881—215, 1883—250 en 1899—103. De vergunningen brachten in 1912, 1913 en 1914 op reep. / 49.000, / 78.350 en / 20.600, terwijl de opbrengst der pacht in die jaren bedroeg / 1.205.700, / 1.112.400 en / 1.026.100.

II. B. 1. i. Belasting op honden.

Hoofdzakelijk als maatregel tegen hondsdolheid is bij Ind. Stb. 1906—283 bepaald dat eene belasting van / 1 *s jaars per hond op bij ordonnantie daartoe aan te wijzen plaatsen zal worden geheven. Zie ten aanzien van do plaatsen waar zulks geschiedt Ind. Stb. 1906—284, 1907—241 (gcw. bij 1009—484), 305, 355, 431, 454, 511; 1908—121, 428, 450; 1909—184, 484, 570; 1910—351; 1911—351; 1911—129, 153 en 611, 1912—396 en 1915—497. Opbrengst: in 1914 ongewis / 20.500. Bij de ordonn. in Ind. Stb. 1914—574 is aan de gemeenteraden voor hun respectieve plaatsen in hun ressort vergund eene hondbelasting in te voeren, welke dan afdeling in do plaats van de landbelasting zal treden. , [

as

II. B. 1. j. Belasting van uitvoerproducten van hot ei en W6 (Atjoh on O.).

Vroeger werd onder den naam van liassil aan den sultan eene belasting van verschillende voortbringers der lands opbrecht. Terwijl die overigens door de heffing van in- en uitvoercrachten is vor-

vallen, is zij, voorzoover het eiland Wd betreft, bij Ind. Stb. 1901—142 vervangen door eene belasting op de volgende uitvoerproducten: Benzoe, damar en andere gom- en harssorten n. a. g.; getah, wit- en zwarte peper; pinang, boelat en tjang; vogelnestjes; was en andere boschproducten n. a. g. De opbrengst bedroeg in 1914 / 656.

II. B. 1. k. Belasting op boschproducten afkomstig uit het stroomgebied van de Boven-Mahakam, res. Z. en O. afd. van Borneo.

Ingolge Ind. Stb. 1908—226 wordt onder den naam van tjoeki te Samarinda eene belasting geheven van tien procent van de waarde, berekend volgens de ordonnantie van de aldaar aangevoerde boschproducten afkomstig uit de onderafdeling Boven-Mahakam, zoodaer van die welke worden afgevoerd langs de in de Mahakam-rivier uitmondende Moejoob-rivier. Opbrengst in 1914 / 6.200.

II. B. 1. l. Belasting op het graven van diamant in de residentie Z. en O. afd. v. Borneo.

Geheven sedert 1861; op nieuw geregeld bij Ind. Stb. 1900—174. In de onderafdeling *Martapoera, Riam Kiwa* en *Riam Kanan* wordt voor dat graven door inlanders en met hen gelijkgestelden eene vergunning vereischt, welke slechts wordt gegeven voor terrein buiten die, waarvoor mijnbouwconcessies voor het winnen van diamant zijn verleend. De licenties kosten / 1 en zijn slechts voor Mne maand geldig. Opbrengst in 1914 / 5623.

II. B. 1. m. Voorloopig gehandhaafde pachten en belastingen in het onderrechtstreeks gebied van de gebrachte gebied van het voormalig landschap Linggarouwen.

Ingolge Ind. Stb. 1913—20 zijn aldaar na de inlijving bij hot rechtstreeks bestuur gebied de vroegere heffingen, voor zoover zij niet te drukkend zijn, voorloopig gehandhaafd. Opbrengst in 1914 / 186.000.

2. Niet rechtstreeksche heffing. Pachten.

Naar do volgorde der Indische bogrooting gelden nog do volgende pachten:

a. Chineesche do bolspolen in de Buitenbezittingen.

Zie over vergunningen to dier zak hiervoren onder II. B. 1. h.

b. Verkoop van arakondore storko drank in do Buitenbezittingen.

Torwilt dezo pacht op Java en Madoera reeds in 1873 is afgeschafte en vervangen door accijnsheffing, is haro afseffing in de buit en bezittingen eerst in de laatste jaren ter hand genomen. Thans bestaat zij ook naar nagonoeg niet meer. Mot 1 April 1916 werd zij afgeschafte in de gewesten Djambi en Billiton en in hot tot hot toegehoord behoorende gedeelte der residentie Riouwen O. (Ind. Stb. 1916 no. 185). Dicn-tengevolge bestaat zij alcon nog maar in hot tol-vrij gedeelte van laatstgenoemde residentie. Zie daarover: boven ter zake van de afschaffing der pachten en op DRANKBESTRIJDING. De pacht gold overall in do Buitenbezittingen, behalve in do residenties *Lampongsche dislriden* on *Bali* en *Lombok* en enkele streek van kleineren omvang. Eon algomeen reglement werd vastgesteld bij Ind. Stb.

18 — 5. Vbor bijzondere regelingen zie men deel I der Begeeringsalmanak der verschiillende jaren, op *Dep. van Fin.* onder Verpachto middelen. De afchaffing nam oen aanvang in het oostelijk deel van den Archipel, ging gepaard met heffing van in-voerrecht van inlandsch gedistilleerd en beperkende bep&lingen op den verkoop enz. en werd in 1915 in den westelijken archipel voortgezet. Zie voor Menado Ind. Stb. 1908—218 en 219 jo. 1912—339 en 340; Ternate en O. Ind. Stb. 1910—46 en 347 jo. 1911—11 en 1912—144; Celebes en O. Ind. Stb. 1915—133; Amboina 1913—259, 260 en 422. Timor en O., 1903—422 en 1914—247 en 248. TapanocU en do Z. en O. afd. v. Borneo Ind. Stb. 1915—232. Zie voorts nog Ind. Stb. 1905—200 jis. 1911—33 en 1912—184; 1908—203 jo. 1910—346; 1910—628. Ten tweede II sub D. jo. 1915 no. 222. De afschaffing der pacht in het westelijk deel van den Archipel in

1915 is met eenige andere maatregelen gepaard gegaan zooals onderDRANKBESTRIJDING wordt uiteengezet. (Zie Ind. Stb. 1915 no. 219—230 en 1916 nos. 184—188). In 1914 bracht de pacht nog ongeveer / 498.000 op.

c. Slachten van varkens en verkoop van varkensvleesch.

Deze pacht bestaat nog slechts in het tolvrij gebied der residentie *Riouw en O.*

d. V e r e n e n o v e r t o o m e n i n d e B u i t e n b e z i t t i n g e n .

In Palembang. (Ind. Stb. 1874—289, 1875—67 en 231, 1890T6 en 142, 1892—171 en 1897—180), de Z. en O.afd. v. Borneo (Ind. Stb. 1879—273 en 1890—6) en Celebes en O. (Ind. Stb. 1882—134 en 1890—46).

e. Vogelnestklippen.

Deze pacht geldt nog op Java en Madoera (Ind. Stb. 1849—52 letter I, 1876—266, 1881—198, 1882—250, 1883—244, 1884—161, 1896—129 en 224, 1905—536, 1907—238 en 1913T99) en in de Z. en O. afd. v. Borneo (Ind. Stb. 1908—31, 1909—377 en 1911—246).

/. Belasting op peper in Riouw en O., zijnde een heffing van / 1.50 per pikol van zwarte peperen f2 van witte peper. (Ind. Stb. 1898—234).

g. Verkoop van saguweer, brom c a l a r o e , de eerste twee te zamen ter hoofdplaats Makassar (Ind. Stb. 1890—86 en 1900—190), do laatst ter hoofdplaats Koepang, (Timor; Ind. Stb. 1895—205) en de verkoop van saguweer alleen ter hoofdplaats z'enido (Ind. Stb. 1893—155 en 1901—121), in AmEoina (Ind. Stb. 1886—121, 1895—156 en 1901—218) en op Banda (Ind. Stb. 1904—39).

h. Goudmijnen,

zijnde het recht om zekere heffingen te vorderen van het graven naar goud in do voormalige onder- afd. Tanah-Laoet (Z. en O. afd. van Borneo Ind. Stb. 1896—95);

i. Invoer en verkoop van zout en be- lasting op troeboekuit enz. (O. K. v. Sumatra) zijnde:

入 啓 recht tot invoer en verkoop van zout en tot het heffen van belasting op troeboekuit en gedroog- de "oebok- en tenggiri-visch in de onder kte noe- 卍 [半? zoom 舛 e op de tot het landschap Pa- lalawan behoorende eilanden en den vasten wal

van dat landschap (Ind. Stb. 1885—167; 1897—ISO, 1910—686 en 1913T0);

het recht tot invoer en verkoop van zout, bestemd voor het verduurzamen van visch en andere zee-voortbrengselen en tot het heffen van belasting op trassi, gedroogde gamalen en gamalenschillen in het landschap *Panei.* (Ind. Stb. 1908—209, 1910—686, 1912—7 en 1913—0) en in de landschappen *Bilay Koealoe* met de onderhoorigheid *Leidong* en een ge- deelte van het landschap *Asaltan.* (O. K. v. Sum.) (Ind. Stb. 1912—4 en 6 jo—1913 —:26);

het recht tot invoer en verkoop van zout en tot het heffen van belasting op trassi, gedroogde gamalen en gamalenschillen in de landschappen *Bangka* en *Koeboe.* (Ind. Stb. 1893—41 1912—7 en 1913—40).

j. Pandhuizen.

Behalve in de residentie Soerakarta (zie in het algemeen deel van dit artikel) bestaat" deze pacht nog slechts in eenige gewesten en streken der Buiten- bezittingen n.l. in Sumatra's westkust, Benkoelen, Lampongsche districten, Palembang, Atjeh en O., Oostkust van Sumatra, een deel van Djambi, Wester- afdeling en Z. en O. afdeeling van Borneo alsmede Celebes en O. Zie Ind. Stb. 1880 no. 17, waarvan het reglement is vervangen door dat in Ind. Stb. 1902 no. 402 ; voor het tarief no. 403; voorts 1906—551 en 1911—674; van plaatselijk belang zijn Ind. Stb. 1885—167; 1894—250 en 251; 1898 nos. 25 en 26 ; 1899—67 en 1901—414 jo. 1902—388 ; 1904—123; 1906—290. Verder nog bijbl.: 3568, 3602, 3609 en 3856. Zie overigens op PANDHUISDIENST.

k. S a g o e , w a s e n g c t a h (enz.) ter O. K. van Sumatra,

zijnde de pacht van het recht om een belasting te heffen van de sagoe, was, getah, koelit-tengar, koe- lit-bakau, balam en soentevruchten zoomede van het uit die vruchten bericide vet en van de rotan, verzameld op het eiland Bengkalis, op de tot Siak behoorende eilanden zoomede op den vasten wal van Siak van de grens met Bangka tot die met Pe- lalawan. (Ind. Stb. 1885—167 jis. 1901—76 en 1907—97).

Ten slotte zijn zooals bo ven (rubrick II, B, a onder letter m.) werd medegeedeeld, nog pachtten ge- handhaafd in het voormalige landchap Lingga- Riouw en O/

BELAWAN en BELA WAN-DELL Rivier in do afdeeling Deli en Serdang van het Gouv. O.kust van Sumatra, aan welks inond het ciland, waar- op de plaats BELAWAN DELI ligt. Het in do groote afvooiqilaats van het cultuurgcbied, voorniamlijk van de tabak en de rubber, die in Deli, Langkat en Serdang geteeld worden, met welke landsclappien en met welke hoofdplaatsen Belawan verbonden in door een veelvertakten spoorweg, waarvan de aanleg in 1883 werd bogonnen. Van hier een beteekenisde scheepvaart te Belawan is, blijkt hieruit dat in 1914 er aan kwanicn 1201 Btoonwchepen (inhoud ruim 1 miHioen M³) en 1943 zeilschepen (inhoud bijna 200.000 BP) ; het jaar to voren waren deze getallen aanmerkelijk hooger. De invoerrecht on over 1913 van het toltankoor aldaar bedroegen 1.850.000 gulden, tegen 1.500.000 gulden in 1912, onder welk laat- ste cijfer nog begrepeii is ± 2.000 gulden aan opium. Do invoeiTechten stegen dus met 20 %. Aan de hand van deze gegevens heeft de totalo invoer reeds do 100 miljoen overschreden. Van den uitvoer bedroeg die van tabak in 1913 bijna 300.000 palcken, van rubber 3% miljoen K.G., en van copra 5 miljoen

K.G. Plaimen bestaan om van Belawan een Oco- aanhavenkenis bijv. ammoniumsulfaat is — bij de suiker- cultuur te maken (zie DELIRIVIER). Belawan- Deli is, behalve gebruik — blijkt uit de waarde van de invoer daarvan, door den spoorweg, door een 4 K.M. langan transportweg die in 1913 bijna 9 miljoen gulden bedroeg.

4/

met Laboan Deli verbonden. Tegenwoordig wordt ook veel gebruik gemaakt van Bifl. f. g. n. Een onbelangrijk onderdistrict van hetzoogen. groenbemers, waarvoor men bij voor- keur district Simpang Kiri, onderafdeeling Singkel, afdeelingplanten uit de familie der Leguminosae kiest, welko het Westkust van Atjhd, gelegen aan de La6 B61666n, cenvermogen bezitten om door hare wortel- knolletjes linker zijrivier van de La6 Batoe Batoe. Van de bevolkingstikstof op te nemen en deze in de blade- ren en stengels laat zich hetzelfde zeggen als wat vermeld is omtrent dovast te leggen. Snijdt men deze plan- ten, nadat ze zich bewone 2 van het onderdistrict Batoe-batoue. Zio aldaayibohoortlijk ontwikkeld hebben, af on begraaft men het snoeisel, dan heeft men voor be- trekkelijk geringe kosten een zeer goede bemesting. Bovendien worden onkruiden BELKETE BEK (SOEND.) Zie SLOANEAi BELGEN IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL. Zie als lang alang en teki door de bemesters grotendeels ZUID-NEDERLANDERS IN DEN MALEISCHEN onderdrukt.

ARCHIPEL. Met verschillende groenbemers zijn in den

BELIAN (MAL.). Zie EUSIDEROXYLON. Cultuurtuin to Buitenzorg belangrijke proeven genomen.

BELIEBIS. Zie MELIWIJS.

BELIK (Pas van). Bergpas in den centraalkanten vanwaarvan het loof geregeld kan worden afgesneden, Midden-Java, 0. van den G. Slamet. Hierover gaat het behooren *Tephrosia Candida*, *T. Hoo- keriana*, *Clitoria* gemakkelijkste pad beoosten dozen hoogen vulliaan *cajanifolia*, *Leucaena glauca* (lam- tero), *Desmodium* tusschen de residentien Pekalongan en Banjoemas. *gyroides Indigofera anil*.

BELILIK (MAL.). Zie BRUCEA.

BELO. Zie JAVAANSCHAE AAP.

BELOAN. Bergtop op Celebes (zie aldaar onder *Canavalia ensiformis* zijn geschikt ter beplanting v66r het definitieve gewas, het loof kan echter hoog- stens Midden Celebes) hoog 3050 M.

BELOE. Onderafdeeling der afdeeling Noord en 6enmaal gesneden worden. Midden Timor van do residentie Timor en 0., be- staande *Centrosema Plumieri* is een groenbemester, die kruipt uit het gouvernementgebied, gevormd door de vallei vanen elingert, echter niet op al te hinderlijke wijze.

Atapoepoc, benevens de landschappen Kokoeloe Mesak, *Literatuur: Van Helten. Med. Cultuurtuin no. 1.*

Fialarang, Alas Weolain, Lita- mali, Fatoc Aroein, BENA. (Bono). Een 3 voet hooge getjigolf, welke Manoeleoa, Dirma, Lakekoen, Koesa, Waiwikoc- Waihale, uitsluitend wordt waargenomen in den mond der Silawang, Mandeo; onder het beheer van eenRokanrivier, N.O. kust van Sumatra. Zij komt al- leen voor omstreeks Vollo en Nieuwo Maan, doch niet geregeld met ieder springtij. De golf beweegt zich met

BELOEK. Zie UIL.

BELOEKOE. Dajaksche naam voor een zoetwater-zeor g'ioote snelheid voort on veroorzaakt in diep water schikpad, *Callagur borneensis* Schleg. on Miill. (zieslechts een plotseling rijzing als van hooge deining, doch op do banken en tegen de oevers breekt zij met groot geweld: zij wordt steeds gevolgd door sterke stroom.

BELOENTAS (MAL., SOEND.) Zie PLUCHEA.

BELOET (MAL.). Zie TRICHOSANTHES. BELOET. Voor kleino vaartuigen, welke niet bcscht liggen achter een. hoek of een goed eind diop water achter zich hebben om te drijven, is de bena zeor govaarlijk; hooron zij dozo

BELOM (ORANG). Zie ORANG LOM.

BELOMAROE of BEROMAROE. Zelfbcsturend aankomen, dan is het meestal to laat om zich te bergen. Is landschap ressorteerd onder de res. Menado. Hetde bena gepasseerd, dan kan men zonder gevaar voordeel behoort to de Kajclische landschappen en wordt begrensdtrekken van den storkon stroom om to tovaren. Boven ten Noorden en Westen door Paloc, ten Ooht on door Laboan Tengah wordt van dit verschijnsel niet meer Parigi en ten Zuiden door Sigi. Do zelfbcfduurfiter, die bespeurd dan do plotselinge rijzing van, het water on de inedo het bestuur over Sigi voert, draagt den titel Magaoesterko stroom. Het schijnt dat de vloedgolf in do laatste of Madika en is gevestigd to Beromaroe. Het voomaamstjaren in kracht afneemt.

middel van bestaan is landbouw (rijst, mais en Idap- pcr«). Op do N.-lijkor gologon Panai-, Kocaloe- en Asa- Da bevolking 1 ± 3700 zielen sterk on woontharivioron heoft inon wol een snollo, doch niet ge- hoofdzakelijk in de vlakte. De verhoudiigt to het gouv. is vaarlijke rijzing van hot water bij het doorkomen van don goregold op den voet der Korto verklaring. Zio KAIL! vlood; mocht daar do bena voorkomen, "zoools Hommigo (Med. Enc. bur. afi. II (1915)'. - blz. 85—205 en T. B. G. ooggetuigen schijnen te hebben be- weerd, dan is dit deel LIV(1912) afl. 1 en 2)x

BELONEEZEN. Zie TIMOR EN ONDERH00-Siak-rivier komt zij niet voor, in don mond van de RIGHEDEN. (Bevolking). Kamparivier daarentegen „wel, hoowal bij uitzondoring.

BELONGKANG. Zio VAARTUIGEN- ■—

BEMBEM (MAL. BAT.). Zie MANGIFERA ODO-grooto verval, in verband met den ondiepen mond. Het water moot in zeor korteu tyd zeer snel, soma tot 20 voet

RATA. BEMESTING. Hcoft ten doel don grond in got dontoo rijzen. De aandrang van buiten is dus zeor stork en hot cultuurot HtancI te Louden, voor uitputting te be- hoedenfront van de vloedgolf steil. Aan den voet wordt dozo nu en er geregeld zoo groot mogelijk oogsten van totgegohouden door hot uitloopende water on do ondiepe verkrijgen. Placht men vroeger in O.-Indie slechts gebruikbanken, zoo* dat hot front eerst vortikaal komt te staan en te maken van natuurlyke most- stoffen — stalmest, ten. slotte voorover valt. De vertikale waterbeweging vleomuzon guano, bocngkil enz. — thuns spelen bijwolko, voor do N.O.-kust van Sumatra, in den mond van verschillondo cultures kunstmeststoffen (superphosphaat, de Rokanrivier een maximum bereikt, ueemt ammonium- sulfaat, guano's) een grooto rol. Van hooveel betco-

om de Noord langzaam, om de Zuid snel af. In den mond der Panai-rivier is deze reeds vermindert tot %, in die der Asahan- en Kamparrivieren bedraagt deze nog minder, zoodat de oorzaken, wellie do bena in het leven roepen, daar slechts in geringe mate, aanwezig zijn.

BENALOE (MAL.). Zie LORANTHUS.

B&NAOE. Zie VAARTUIGEN.

BENDA (SOEND.), BENDO (JAV.). Zie ARTO-CARPUS ELASTICA.

BENDAHARA. Zie TITELS.

BENDARA. Zie TITELS.

BfeNDO (OEDJOENG). Hoek aan de Noordkust van Java, in do residentie Rein bang, xymende de noordlyÉste punt der resiSehtie.

BENDOENGAN. Hoofdplaats van het Pakoe-Alamsche regentschap Adikarto, gelegen in de afdeling Koelqñ^Prog^residentie Djokjakarta^

BENEDEN-en BOVEN-DAJAK. Beiden onderafdeelingen van de afdeling Koala Kapoeas, res. Z. en O. Aid. Borneo, bestaande uit de districten Koala Kapoeas, Kahajan en Boven Dajak, zich uit-strekkende langs de Kahajan en de Kapoeas Moe-roeng. De stroomafwaarts eenige honderden K.M. lange rivieroevers zijn slechts sporadisch bevolkt: aan de kust enkele vrij groote nederzettingen op boven het moerasland uitstekende hoogere gedeelten. In het bovenstroomgebied van de beide genoemde rivieren bevindt zich het eenige terrein, dal door hoo-gere ligging geschikt is voor bewoning. Djeloetoeng en rotan behooren tot de voornaamste boschproducten. De bevolking is er over 't algemeen nog niet toe te brengen zich geregeld aan den rijstbouw te wijden. Jaarlijks moeten nog duizenden centenars rijst van over zee worden aangevoerd. ; ^?

BENEDEN TAPANOEELL Afdeling. der residentie Tapanoeeli — omvattende de vroegere afdeling en Batang Natal, Sibolga en Batang Toroe, district en-en Nias — met hoofplaats Sibolga.

BENGAALSCH GRAS. Zie PANICUM MAXIMUM.

BENGALEN-PASSAGE. Zeestraat tusschen de eilanden Poeld Breueh en Poeld We benoorden de N.punt van Sumatra. - - - . ;

BENGANG (SOEND.). Zie NEESIA.

BENGAWAN. Zie JAVA, rivieren (Solo).

BENGAWAN-DJERO, is de naam van een in drie onderdistricten verdeeld district der afdeling Grisee in de residentie Soerajaja^leer algemeen echter word I daaronder verstaan een gedeelte dier residentie, waarin bedoeld district is gelegen, en dat voornamelijk bekendheid heeft gekregen, door dat de aldaar bestaande toestanden o.m. aanleiding gaven tot het in uitvoering nemen van het groote plan der Solo-vallei werken (zie BEVLÖEINGEN), dat echter gestaakt is. De Bengawan-djCro wordt ten noorden begrensd door langs de oevers der Solo-rivier gelegen hoogere terreinen ; ten oosten door de Kali-Miring (een der armen, waarin de Solo zich, voor dat zij in zee valt, vertakt) en door do vischvijvers, die zich in het Oosten van de afdeling Grisee tot aan Straat Soerabaja uitstrekken; ten zuiden door de Hoogere gronden en uitloopen der heuvelruggen, die in het zuidelijk gedeelte der residentie Soerabaja voorkomen. Oorspronkelijk volgde de Solo-rivier ongetwijfeld het laagste terreingedeelte. Doordat echter bij de hooge Westmoessonstanden de oevers overliepen, en het Blijbrijke water zich over het terrein verspreidde, waarbij de atroomsnelheid afnam, kregen de medegevoerde vaste stoffen gelegenheid tot bezinking. Natuurlijk Bloegen de grootste en

zwaarste slibmassa's neder het dichtste bij de rivier: aldus kon het gebeuren dat langzamerhand de rivieroevers hooger kwamen te liggen dan het daar-achter zich bevindend land. Bij vallend water vond dit nu de vroegere natuurlijke afvoerweg versperd en er vormde zich een kom, die naar het westen te niet loopend tegen de hoogere gronden langs de Solo-rivier (welke laatste aldaar naar het noord-oosten stroomt, om ter hoogte van Wringinanom eene in hoofdzaak oostelijke richting te gaan volgen) en overigens begrensd als hiervoor reeds werd aan-gegeven, wat de afwatering betreft in hoogst ongunstige omstandigheden kwam te verkeer. Ongeveer evenwijdig aan de hoofdrichting van de Solo-rivier ontstonden verschillende waterlopen, die meer benedenstrooms in de Solo of de K.-Miring uitmondten, en bij lage standen het binnengelooopen water weder loozen. Genoemd kunnen worden de Kali Blawi, de K. Tjorong, en de K. Manjar. De eerste mondt uit in de Solo-rivier, de beide anderen vallen in de K. Miring. Bij hooge standen echter voerden zij water in de Bengawan-djCro en dit gevoegd bij het terreinwater afkomstig van de zuidelijk gelegen heuvels, en de overstromingen van de Solo-rivier zelve, (die later wel bedijkt werd, dock niet tot voldoende hoogte, om ook de hooge standen te keeren) veroorzaakte diepe en langdurige onder-water-zettingen. Het diepste terreingedeelte, ter oppervlakte van rond 20.000 bouws, ligt beneden Soerabaja haven vloedpeil (S.H.V.P.) en wel gemiddeld 0.70 M. daaronder; plaatselijk komen inzinkingen voor die nog 0.50 M. dieper zijn. Dit is de eigenlijke Benjawan-djCro (Djifro = diep), die in het Noorden, Westen, en Oosten nog omgeven is door een strook van afwisselende breedte en ± 30.000 bouws oppervlakte, geleidelijk oplopend tot 1.00 M. boven S.H.V.P. welko veelal ook tot do Bengawan-djCro wordt gerekend. Deze terreinen wateren hoofdzakelijk af op het diepere gedeelte, en komen dus eerder droog. Wat boven 1.00 M. + S.H.V.P. is gelegen, behoort niet jneer tot de Icingawan-djCro. Door den aanleg van dijken is de natuurlijke grens der Bengawan-djCro in den loop der tijden gewijzigd. Voornamelijk dient genoemd een dwarsdijk, die in noord-zuidelijke richting loopt vanaf de hooge gronden tot aan de K.-Blawi, dan de rechter oever van dit riviertje volgt, tot de uitmonding in de Solo-rivier, waarna zij hare voortzetting vindt in doo dijk langs de Beneden Solo, doch op verBchiUende plaatsen wordt onderbroken, o.a. door de K. Tjorong. Toch is de waterkering voldoende om te voorkomen, dat het water uit het Westelijk gedeelte van de Bengawan-djCro te spoedig naar het oosten afloopt, in welk geval de vischvijvers van Grisee door den grooten toevloed van zoet water te niet zouden gaan. Een anderdijk, in delangsricting (oost-west) loopend, en aansluitend op de evengenoemde dwars-dijk, deelt jiet westelijk deel van de Bengawan-djCro weder in een noordelijke en zuidelijke helft, en bfcHchenit — hoewel eveneens op enkele punten onderbroken — het noordelijke en diepste deel tegen al de grooten wateraandrang uit de heuvels. Het zuidelijk deel watert voornamelijk door de K. Man jar af op de K. Miring.

Omtrent den cconoraischen toestand der bevolking decide indertijd de Resident van Soerabaja in eene Nota van 29 Oct. 1887 verschillende bijzonderheden mededeelde, die inderdaad een treurig beeld van do welvaart in de bedoelde streek gaven. Bij het invallen van den Westmoesson brengt de bevolking, in het bijzonder de laagst gelegen desa's, haar ve

naar elders of in gemeenschappelijke kralen op hooger gelegen plekken, waarheen het voeder een paar malen daags in prauwen of op vlotten wordt gebracht. Pluimgedierte wordt van de hand gedaan; padi, indien nog aanwezig voor eigen gebruik ge- stamp, of in op hooge palen gebouwde loemboengs bewaard. Het gezin huist niet zelden een paar maanden achtereen op een bamboe vlot of op een door stijlen verhoogde bale-bald; -vlotten van pisang- stammen bieden de gemeenschapsmiddelen met de buitenwereld. Brengt de vischvangst of de ver- koop van scheldpieren en kangkong (een moeras- plant, die wel als groente wordt gegeten) niet vol- doende op, dan begeeft de man zich naar elders, om te trachten als koelie eenig geld te verdienen. Naar- mate het water met het verminderen der regens daalt, wordt met den rijstbouw begonnen, waaraan echter ook eigenaardige moeilijkheden zijn verbon- den, uit de terreingesteldheid voortvloeiende. Naar- mato men in diepere terreinen komt, moet de cultuur later aanvangen: aan de randen kan men gewoon- lijk in Januari met de cultuur beginnen; in de diep- 8te gedeelten eerst in Mei of Juni, wanneer er niet veel regen meer te wachten is. Men tracht dan het water door afdamming van de diepste kuilen zoo lang mogelijk tegen te houden, om het van daar uit op de velden te schepen. Vandaar dus een voortdurende belangstrijd tusschen de bezitters van de midden- gronden en die van de dieper gelegen deelen: de eer- sten wenschen zoo spoedig mogelijk van het waterbe- zwaar te worden verlost, terwijl de laatsten, die toch steeds te laat zullen zijn om nog van de regenperiode te profiteren, in den Oostmoesson niet zonder bo- vloeiing kunnen en het water in don Westmoesson gaame zoo lang mogelijk op de velden zien, om zoo- doende ten jinnste nog in do vischteelt daarop een middel van bestaan te vinden.

Het tot een begin van uitvoering gekomen plan tot bcvloeiinguit de Solo-rivier beoogd nu o.m. lierintc voorzicn, door do bandjirs van de rivier langs een andercn weg naar zee af te Iciden, waardoor alvast hetclaardoor veroorzaakt waterbezwaar zou worden nrogeheven, en all66n nog maar het homelw4, ter op het terrein zelf vallende en dat van de zuidelijke heuvels afkomstig, door een stelsel van afvoerclei- <1 in gen naar zee zoude worden gevoerd, terwijl uit het hoofdkanaal aflappende irrigatie Icidingen do bcvloeiing zouden verzorgcii. Na de staking van dit work, begreep men de toestanden in de Bengawan- djfiro in elk geval to mocton vrcbotcron, te meor, <laar het waterbezwaar steeds tocnam, oindat door voortdurenden laudaanwas bij do monding van do Solo- Kivier, do bundjirs in de daardoor verlengdo rivier Hteeds hooger werden. Gclcidelijc wrdeciij de rivierdijkon verhoogd en verzwaard; do mondingen van de K. Blawi en van andoro afvoercleidingen van eluizct) voorzicn — waardoor het mogelijk word het tcrugioopen van hot Solo-rivierwater bij hooge stan- den in bed odd c riviertjes tegen te gaan on eventueel hot water op to houden — de K. Blawi on andero af- voerwegen verruind en genonnalscird — waardoor het mogelijk werd, in don Oostmoesson bij vloed hot opgestuwde Solo water binnen te laten on op to hou- <lon — cn de sluis bij den bovenmond van de K. Miring verbeterd. Dcze laatste word tregonwoordig gedurenden Westmoesson gcsloten gehouden, zoo- dat de vroegero hooge watervloeden van do Solo- rivior niet meer ton deolo door do K. Miring worden a'fgevoerd, en do K. Tjorong on K. Man jar thana als regel vrij kunnen afstrooinen op do K. Miring. Een gevolg van dozo vorbetoring is, dat xnon hot

peil in de Bengawan-djSro thans beter dan vroeger kan beheerschen, dat de gronden, die daarvoor in aanmerking komen, vroeger dan voorheen droog gelegd kunnen worden, en dat toch geen vrees meer behooft te bestaan voor een te spoedig droog worden ook van de laagste gedeelten. Een plan, om water- aanvoer bij eventueel gebrek aan bevoeiingswater mogelijk te niaken door den aanleg van reservoirs in het hGuvclterrein, stuitte voorloopig af op de hooge kosten, en op de onzekerheid, die nog bestond ten aanzin van verschillende factoren, die bij een dergelijken aanleg mede in rekening moeten worden gebracht. Intusschen is men overgegaan tot den aanleg van kleine reservoirs, weliswaar niet bestemd om de Bengawan-djgro van water te voorzien, doch ommeer bovenstrooms gelegen t erreinen te bevoeien.

Literatmir. Verslag van de Commissie van ad vies nopens de werken in do Solo-Vallei. Delft J. Walt* man 1910. — De verslagen over de B. O. Werken in Ned. Indie van af 1901.

BENGBR&NG (Goenoeng). Een grootsche steile zandsteenmuur, den zuidelijken wand vormend van het dal der Tji Boeni (Preanger Regentschappen) in zyn middelloop: goedgeels is deze dalwand nage- noeg loodrecht cn dan geheel kaal, zoodat men de lichte kleur van het gesteente al van ver ziet schitte- ren, een treffende afwisseling is het groene land- scape. Uitvoorige beschrijving mot photo in Verbeek Java II 635 e. v.

BENGER 伽 mne ZierEAGERSRRG 班压灯

B ENKKAJANG. Hoofdplaats van de onderaf- deeling Bengkajang van de tjdutjW afdeeling Singkawang der res. Westerafdeeling van Borneo, gelegen in een borgachtige streek op een hoogte van bijna 200 M.; wordt aanbevolen als herstellingsoord voor zieken. Er was een militaire bezetting, die in 1908 is opgeheven. In do buurt van Ledo, aan de monding van de bij Loemar ontspringende en in de Sambasrivier uitlopendo Ledorivier, werden door twee Europeescho ondernemingen mijnen bewerkt. Een derde, Sintoeroo (tusschen Loemar en Sepang) is nog in working.

BENGKAK (JAV.). Zie HERNANDIA PELTATA Meissn.

BENGKALIS. De zuidlijkste en wat oppervlakte betreft verrowge de grootstc afdeHng van het Gouv. Oostkust van Sumatra; strekt zich langs de kust uit van even bezuiden de monding van de Pane-rivier tot aan Tandjong Ongka aan den zuidelijken oever van de monding der Kaipar.

De algomcono strekking van die kust, in welke nabijheid zich tai van vrij groote, slechts door smalle zeestraten van den vasten wal van Sumatra go- scheidcn oilandcn bevindon, is van n. w. naar z. o. De afdeeling omvat de stroomgebieden van de Ro- kan-, Siak- on Kampar-rivioron. De voornaamste langs do kust in de straat van Malaka liggende eilan- den, die tot de afdeeling behooren, zijn, van hot noorden beginnende, het ciland Roepat of Segaro, door straat Roepat van den vaston wal gescheiden, vorder zuidwaarts langs do kust slechts door de sinallo Brouwerstraat (zicn aldaar) van dio kust gcscheiden, do eilandon-groop, welke vi-oeger gewoon- lijk Brouwers-eilandcn word genoemd. Hiertoo be- hooren behalvo eenigo kleinere van het noorden af: het ciland Bengkalis, (zie aldaar), Poeloe Pa- dang, Pooloe Rantau of Tebing Tinggi met Poeloe Rangsang of Mcdang on do kleinoro eilandcn Poeloe Topang, Pooloe Lnboo, Pooloe Sorapoeng on Poeloe Mandol of Penjalean, hot laatste tregonovor do mon- ding van do Kampar-rivior.

Het grootste gedeelte der afdeeling bestaat uit alluvium, met een helling van v. naar o. met eenig heuvelland in het gebied van den bovenloop der Rokan- en Kampar-rivieren. De genoemde eilanden maken deel uit van dat alluvium, daar de zeestraten, die hen van den vasten wal en onderling scheiden, slechts geulen in den alluvialen bodem zijn. In het etroomgebied van de Siak-rivier, en wel benoedens die rivier, is de bodem z66 laag, dat die daar verschil- lende zeer vischrijke meren of moerassen vormt, waarvan de voornaamsten van W. naar O. zijn de Teloek Sor6, de Teloek Betoeng, de Teloek Boeloe, de Teloek Ranggoeng, de Teloek Bisinggiii en do Teloek Ajer itam, onderhlig door de kleine Siak-; rivier, die er de uitwatering van is, verbonden.

Voor de administratieve indeeling der afdeeling wordt verzeven naar OOSTKUST V. SUMATRA.

Literatu-ur. Reep. Tijdsch. Bin. Best. 1906. —

BENGGALIS. Het N.lijkste eiland van de zg.

Brouwers-eilanden, in straat Malaka; strekt zich in de richting van N.W. naar Z.O. uit tusschen 102° en 102° 32' O.L.; is van den vasten wal van Sumatra gescheiden door de Brouwerstraat (Zie aldaar), waar- aan ook de hoofdplaats Bengkalis, de standplaats van den assistent resident gelegen is, en van het zuidelijk gelegen eiland Poeloe Padang door straat Padang. Het eiland is laag en moerassig; een voort- zetting van het alluvium van de tegenover liggende Sumatrakust, alleen is in het midden over de geheele lengte van het eiland een geringe verheffing van den bodem merkbaar.

BENGGALIS. Hoofdplaats van de afdeeling van dien naam van het Gov. Oostkust van Sumatra, gelegen aan de westkust van het gelijknamige eiland. Deze plaats was van de verheffing van de Oostkust van Sumatra tot een residentie af (1873) tot 1887 hoofdplaats van het gewest. Men had korten tijd de illusie, dat zij door haar gunstige Jigging en na- tuurlijke hulpbronnen zelfs Singapore naar de kroon zou steken, welke hooge verwachtingen zich echter Dimmer in de minste mate hebben verwezenlijkt. Toen het N.lijk deel van het Gov. (met name de landschappen Langkat, Deli, Serdang en later Asahan) door de laagte vlucht van de tabakscultuur Bengalisten eenenmale overvloedig, en werkelijk het zwaartepunt der toenmalige residentie werd, is de zetel van het bestuur naar Sledan overgebracht, welke plaats sedert laatstgenoemd jaar hoofdplaats van het gewest is gebleven. Bengkalis is lhanr de standplaats van den assistent-resident der afdeeling.

BENGGARONG. Maleische naam op Sumatra gegeven aan een bodemhagedis: *Lygosoma chalcides* L., welke ook celar berkaki genoemd wordt (zie verder onder KADAL en onder SCINCIDAE).

BENGGARONG OELAR. Maleischenaam voor het Hagedissen-geslacht *Tachydromis* (zie onder fam. LACERTIDAE).

BENGGIWO. Zie A.JAM.

BENGGKOE (MAL.). Zie PAYENA LATIFOLIA Burck. BENGGKOE-OLIE, afkomstig uit de zaden van Payena latifolia, zie aldaar.

BENGGKOEODOE, Mai. ; Patj6, Jav. ; Tjangkoedoe, Soend.; Banghoedoe, Batt.; Bingkoeroe of Ba6,- Mak.; Kome, Mal. Men.; Boenggoedoe, Goront.; Kemoed6e, Atjeh. Soorten van *Morinda* L., Fam. *R-ubia*Moe. Men noemt vooreerst *M. cilirijata* L., ver- volg 罕 *M. bracteata* Rozb., die ook als eene varieteit van de eersu wordt beschouwd. Aan beiden nauw verwant 1^, Alle komen in geheel

Indie sowed wild als gekweekt voor. De wortkehor« I

bevat een glucoside, moriidiine, waaruit door hydrolyse naast glucose morindon, een roodachtige kleur- stof (koedoe, Jav.) ontstaat, waanne de inlanders verven. De onaangenaam riekende rijpe vruchten worden gegeten en gebruikt tot reiniging van het hoofdhaar. Zij geven bij distillatie met waterdamp capron- en caprylzuur. Zie ook MORINDA.

BENGGKOEODOE DAOEN BESAR (MAL.). Zie MORINDA CITRIFOLIA.

BENGGKOEODOE LAKI LAKI (MAL.). Zie MORINDA CITRIFOLIA.

BENGGKOELEN. Zie BENKOELEN. BENGGKOEENG. Zie VAARTUIGEN.

BENGGKOEKWANG (MAL.). Zie PACHYRHIZUS. BENGGKOK-STELSEL. Zie VORSTENLANDEN.

BENGGKOKA of MENGKOKA. Deel (vroegeren vazalstaatje) van Loe woe, op het Z.O.lijk schiereiland van Celebes, aan den Oostelijken ingang van de golf van Boni.

BENGGKOEK (JAV. SOEND.). Zie MUCUNA CAPITA TA.

BENGGKAN (JAV.). Zie URENA.

BENGGCASA HISPIDA Cogn. (*B. cerifera* Sav.) fam.

Gucurbitaccae. Baligo (JAV., SOEND.). Blijo (JAV.), Koendoer (MAL., SOEND.). Met ranken Idim- mende kruidachtige plant met wit- en groen-gemar- merde, met een waslaag bedekte vruchten, die bij de verschillende varieteiten nogal in vorm uiteenloopen. De plant wordt veel gekweekt wegens do eetbare jonge vruchten ; de oudere vruchten worden gecon- fijt gebruikt en heeten in dien vorm *tangkoeweh*.

BENGGJOAR. Zie RANDJOEWA.

BENGGKOELEN. Landbeschrijving. Residentie op Sumatra, met een oppervl. van 24.442 K.M.2, en op uit. Dec. 1912 een bevolking van 220000 zielen. Tot het gewest behooren de eilandengroep Enggano (zie aldaar), Poeloe Tikoes, cen on bewoond eiland, waarop een vuurtoren staat voor de hoofdplaats B.; Poeloe Pisang bij Krod waar men de Pasar Poeloe Pisang met 500 zielen vindt, en P. Betoeh of klein Fortuyn, een geheel uit koraalsteen be- staand, onbewoond, eilandje, behoort de Blimbing- baai, met kokoHboomen boplant, niet mccc dan 4

M. boven zee gelegen; er is een triangulaticpilaar geplaatst.

Het gewest strekt zich in do richting van N.W.- Z.O. langs do W.kust van Sumatra uit van ± 2° Z.B. tot aan den uitersten Z.W.-punt, de Vlakko Hock en do nabijgelegen Tandjong Tjina. De N.lijk- grens van het gewest wordt gevormd door de Ajer Mendojeto; de O.lijke groot encl eels door het Ba- risangeberge, dat do residentie van Djambi, Pa- lembang en de Lampongsche districten scheidt ; (do grens met Sumatra's W.kust werd vastgesteld bij Ind. Stb. J910 no. 214, die met Palembang voor cen deel bij de Ind. Stb. van 1891 no. 48, 1910 no. 503 en 1911 no. 254, terwijl die voor een end er deel en evenzoo de grens met Djambi en de Lamp, districten nog in behandeling zijn). Het Barisangeberge bestaat hier uit niet meet dan twee, dicht langs elkaar loo- pende evenwijdige ketens, die grootendeels onder jong- vulkaansch materiaal zijn bedolven. Het lango lengtedal daartusschen is van afwisselende breedte, maar in 'I algemeen smal. In het zuiden wordt hot doorstroomd door de Sfimaiigko, die op de Pematang Gigoer (J800 M.) ontspringt, in Z.O. richting door het hoogland van Batoe Brah loopt, en uitkomt in de SCmangko- of Keizersl)aa. In het noorden wordt dit dal afgesloten door deRanau vulkaan (ziealbaar), die in diluvialen tijd een meer opvulde tot het te- genwoordige uitgestrokte tufplateau aldaar. Daarop

volgt noordwaarts voorbij den G. Dempo (zie aldaar) het plateau van do Boven-Moesi, dat in het noord-westen wordt afgebroken door den eveneens werk-zamen G. Kaba. Over een vulkanisch vlakke, die meer dan 1000 M. hoog ligt, bereikt men dan het ketelvormige dal der Boven-Ketaoen, welke rivier zich door de omringende ketens een weg baant naar den Indischen Oceaan. Van de talrijke rivieren, die meestal in Z.W. richting zich naar den Oceaan spoe-den, verdient behalve do Ketaoen (zie aldaar) geen enkele afzonderlijke vermelding, omdat ze en een korten loop hebben en onbevaarbaar zijn.

De voornaamste van de vele toppen, waaronder verscheidene hooger reiken dan 2000 M. zijn van N. naar Z. gaande: Goenoeng Pandan (2168 M.) G. Se- blat (2383 M.) en hoeksteen tusschen Benkoelen, Palembang on Djambi, brongebied van de Rawas en de Seblat, B. Roentjing (2221 M.), B. Daoen (2467 M.), brongebied der Moesi en Ketaoen, G. Palik (2463 M.), brongebied der Palik en Ketaoen, B. Kaba (zie aldaar), G. Dempo (zie aldaar), G. Patah (2817 M.), brongebied der Benkenang, B. Poeroes (2567 M.)» G. Bcpagoet (2732 M.), B. Garang-garang (2394 M.), brongebied der Loeas, G. Pasagi (2232 M.), brongebied der Warkoe on G. Seldntjau (171 G M., interes-sante beschrijving van dezen berg in Jaarverlag Topogr. dienst 1911). Voor het geberte strekt zich een slechts smalle laagvlakte uit, waarop echter de bevolking van do Res. in hoofdzaak zit samengedrongen. De kustlijn heeft weinig onwildceeling on vormt slechts ondiepe inhammen, van welke alleen van hot N. af de Pooloe-, Sambat-, Klroe-, Tenoembang-, Bengkoeat- en Blimbing-baaien vermelding verdienen.

Hot klimaat is in de benedenstreken warm, hoewel gewoonlijk do zee wind ovordag, do landwind. '8 nachts een aangename afkoeling brengt. In de bovenstreken is het klimaat aangename. De droog- Bto maand is to Moko-Moko Juni, tor hoofdplaats Juli, to Kopahiang Augustus. Gemiddeld valt dan 150 m.M. regen. De regenrijkste maand on zijn in dezelfde plaatson November en December met 400 h 500 m.M., terwijl het geheele jaar door gemiddeld ruim 3000 m.M. regen valt.

M i d d e l e n v a n I n d o n e s i e :

De laaidjouw Htaat nog niet op hoogen trap. Do ongeschiktheid van hot land voor rijstbouw on do geringe vruchtbaarheid veroorzaakton vaak in het gewest lionsersnood on epidemieën. Ook thans nog wordt do meeste rijst op ladungs get cold, dan wol op moerasgronden; het aantal bowatarde sawalls is echter in do laatste jaron enorm toegenomen, zoodat tegenwoordig in allo afdeelingen van dit gewest sawahcomplexon worden aangetroffon, vooral in do ondiafdeelingon Lebong en Redjang; o.R. is do goheolo vlakto dor Kotoaonrivier in Lebong (13 K.M. lang on hior on daar 3 K.M. breed) in sawahs her-Bchapon. Toch blijft nog steeds invoor van rijst noodig en wel toot een bed rag van on go veer 2 miljoen K.G. Sinds 1913 is in Bonkoolon on ingenieur go-plaatst voor ondoorzookingen on opneiningen op irrigatie gebied, terwijl in don loop van 1915 tor hoofd-plaatu con inlandescho landbouwschool is opgericht. Bcido maatregelon zullen zeker don rijstbouw zcor ton goodo komcn. Op do sawahs in Redjang on Lebong worden goolvisschen gotceld, waarmede in 1907 to Kepahiang eon begin word gojnaakt. Do proof slaagdo good, zoodat do teelt zich nog steeds uit-broidt. Naast do rijst vordienon als landbouwgewas-son vermelding koffio, tabak en pinang. De ko/Sie, wordt in do bergstrokon aangeplant; vooral do

Elroe-koffio is zeer gezocht; de totale uitvoer bedroeg in 1913 dan ook nagenoeg 900.000 K.G.; do uitvoer van tabak, waarvan de Redjangsche zeer gewild is, bedroeg 58.000 K.G. maar neemt af: pinang leverde het gewest voor 3000 K.G.; voorts worden nog aangeplant mais, gambir, suikerriet, klappers (uitvoer kopra 380.000 K.G.), oebisoorten, katjang, kardamon, karet en rotan. Van do Euro-peesche cultures is zeker dio van de specerijen de oudste. De cultuur van muskaatnoten en nagelen, in 1798 uit de Molukken, na'ir Benkoelen overge-bracht, bleek door de volhardende pogingen der Engelschen te kunnen slagen, doch later kwijnde zij: de laatste Gouvernemets-specie 1/2 tuin te Pema-tang Balam is in 1855 opgeheven; muskaatnoten produceert alleen Kroe nog een weinig, maar de totale uitvoer was slechts 1157 K.G. en bovendien slechts

57 K.G. foelio: de uitvoer van kruidnagelen beliep over de jaren 1910/1913 gemiddeld 37.000 K.G. per jaar. De pepercultuur is van oudsher in Benkoelen inheemsch, de uitvoer beliep over de laatste jaren gemiddeld 500.000 K.G. grootdeels zwarte peper. Op ultimo 1914 waren er 20 erf pachtperceelen uitgegeven, een oppervlakte koffio© (Robusta en Java-), hevea, klappers, karet; doch de resultaten zijn over 't algemeen nog niet groot. Do beide labakmaatschappijen, die zich in 1907/08 in Redjang hadden gevestigd voor opkoop van tabak (met zaadverstreking aan do planters), zagen zich door de onvoldoende prijzen, voor bun product in Europa verkregen, genoodzaakt bun bedrijf te staken. Met katoen, waarvan de productie over 1912 4 1/2 500 pic. bedroeg, worden do onder leiding van een landbouwkundig onomen proeven nog niet met succes bekrond; proeven met het planten van three slaagden in Redjang. De bosschen, waarmede een groot deel van het land (vooral in do minder toegankelijke bergstrokon) bedekt is, lovoren ta van goedo houtsoorten, en bovatten vello getai-produceerende boomen, on rotansoorten (zie Ind. Gids 1914 I. bl. 476); dn die gotah-boomen dn do rotan hebben door onoordeelkundig on ruwo inzameling veel gelcden, zoodat dit nu zeer weinig loonnend meer is. Hiordoor is echter de bevolking er toe gekomen, om dio veel vorderde opleepeerde gewassen to gaan aanplanten. Sinds 1913 ressortert het go-west ondo den to Lalmt (Palembang) geplaatsten houtvester, dio mot hot boschreserveringswork eon aanvang hcoft gomaakt. Do vogelnestgrotten in Lebong, Benkoelen, Soloema, Manna en Kro8 worden verhuurd tegen eon som van f8000 per jaar. Do veeteelt is eon voornaam middel van bestaan in con groot deel van hot gewest; het aantal paarden vormcordordo van ruim COO in 1905 tot bijna 900 in 1912, dat dor rundoron van 11.000 to 14.000, dat dor bufflols van 9000 to 11.000 in dezelfde jaren, terwijl in 1912 hot aantal sohapon 4.000 en geiton 15.000 bedroeg. Do vischvanrjst is van weinig belang. Van grooto botoekonis is do mijnbome.

Do rijkdom van hot go west aan edole metalen is vormaard geworden, vooral van do adors van Rodjang Lebong. Dezo waren ook aan de inlanders bokend maar door hen govreeds, want telkens als nieuwo goudvondaton goschieddon kwamen rampen, doordat do aardgeeston vertoomd waren over dit wrooton in hun ood voblyf: tijjora verslonden conigo arboidors, aardbovingon dedon schohton, instorton (Van Koi drommal dwars door S. biz. 234). In 1896 le'40~(lo~adijijimslrateur Eugeno Kasso!'' op aanwijzing van een hadji do rijkjo goudla*

gen kennen, die bij onderzoek bleken te behooren tot de meest productieve lagen, die andersgewijze in de jong-orruptieve gesteenten waren binnen gedrongen. Weldra werd een maatschappij opgericht tot ontginning dezer adbrs; hooge premien werden uitgelooft voor aanwijingen, die tot nieuwe ontdekkingen leidden en binnen enkele jaren nam de particuliere goudmijnindustrie een geweldige vlucht. Er zijn thans opgericht de Redjang Lebong-, Ketaoen-, Simau-, Gloemboek- en Kandsimijnbouwmaatschappijen. De productie bedroeg over 1913 en 1914 van Redjang Lebong 1358 en 872 K.G. goud, en 6621 en 4517 K.G. zilver, van Simau 1111 en 1024 K.G. goud, en 5418 en 4600 K.G. zilver, van Ketaoen 252- en 209 K.G. goud, en 493 en 370 K.G. zilver, terwijl de anderen nog niet produceerden. Het erts wordt op de ondernemingen na verschillende bewerkingen te hebben ondergaan in staven gegoten, die uit goud gebonden aan zilver bestaan. Deze worden meest naar Jondon gevoerd, waar ook de scheiding van beide metalen geschiedt. In 1913 bedroeg de totale opbrengst van het goud 4% miljoen gulden, van het zilver / 600.000. Daarmee staat Benkoelen aan de spits van edele metalen leverende streken in onze Archipel. Welke winsten dit bedrijf opleverde blijkt wel uit het feit, dat de oorspronkelijke aandelen van het Lebong- exploratie-syndicaat, hetwelk in 1897 was gevormd, bij den overgang in de mijnbouwmaatschappij Redjang Lebong werden vertienvoudigd, en dat deze aandelen jaren kenden, dat zij tegen 1200% genoteerd stonden. In 1908 keerde genoemde Mij. nog 100% uit. Hoewel de mijnbouwconcessies, welke voor 75 jaar zijn uitgegeven, zulke enorme baten opleveren, bedraagt de cijns voor Redjang Lebong toch slechts 10% der netto-opbrengst, voor Ketaoen en Simau 4% der bruto-opbrengst. Van Gouvernementswege is van af 1904 tot Sept. 1912 een geologisch mijnbouwkundig onderzoek ingesteld in Palembang en Benkoelen, dat iceds 1 miljoen gulden kostte. Dit heeft geleid tot de wet van 31 Dec. 1915 Ned. Stb. no. 540 tot verhooring der Indische begroeting voor 1915 ten behoeve van de ontginning van landswege van de goudvelden Lebong Simpang en Tambang Sawah beiden in de onderafd. Lebong gelegen, welke velden geraamd worden te bevatten hoeveelheden erts tot een waarde van resp. 2 en 80 miljoen gulden. — Daarbeid op de mijnbouwondernemingen geschiedt met gecontracteerde arbeiders (Javanen, Soendanezen, Clineezen).

De economische ontwikkeling is lang tegengehouden door de gebrekkige verkeerswegen van het gewest. Het *verkeer te land* is in de laatste jaren grotendeels, dank zij de ontwikkeling der goudmijnindustrie, belangrijk toegenomen. Nadat in 1906 de eerste vrachtautobiel door de Redjang Lebongmaatschappij was ingevoerd, is het vracht-autovekeerspoedig verraenderd en telde men in 1912 reeds 34 particuliere automobielen; het aantal vrachtkarren steeg tot 3646 in 1911. In 1912 word de Gouvernementsautomobielen dienst van Palembang ook over dit gewest uitgebreid, en deze werkte reeds in 1914 met 7 auto's. Het vervoer der post van uit Benkoelen naar Ketaoen en Manna heeft sinds per auto plaats; ook worden Gouvernementsreizigers get hun baggage, Gouv.-gelden en goederen door azen dienaar vervoerd en kunnen particuliere reizigers? en goederen tegen vastgestelde tarieven mede daarvan gebruik maken.

Tai van wegen zijn reeds aangelogd zoewel voor vrachtautog als Uchtere ^rsonenauto's, narrenwegen enz., maar vele streken moeten het nog

met eenvoudige paardenpaden doen. Van de verharde hoofdwegen verdient vermelding, die langs de kust, welke aanvankelijk bij Bintoehan in het Z., over Manna en Benkoelen naar Ketaoen gaat en als onverhardo weg zich voortzet naar Moldo-Moloko. Van dozen hoofdweg gaat bij de hoofdplaats een eveneens verhardo weg uit naar het oosten, waar bij Ke-pahiang een tak naar Tebing-Tinggi in Palembang gaat, en een naar Tabareno; in uitvoering zijn de trajecten van Kro8 naar M^o Doea, en van het genoemde Tabareno naar M^o Anam. Het best is do mijnbouwstreek er aan toe, waar een trammetje (door de partlc. mijnbouw aangedegd), uit het berg- land naar het dal der Ketaoen Icidt tot M^o San ten, de plaats waar deze voor prauwen bevaarbaar wordt. Van veel belang voor het gewest zal de uitvoering worden der Zuid-Sumatra-spoorwegplannen.

De *scheepvaart* bepaalt zich tot een geregelde vaart van de booten der Kon. Pakctvaart, die wekelijks de hoofdplaats Benkoelen en tweewekelijks de controleursplaatsen Kroe en Bintoehan aandoen, terwijl Enggano 66n maal in de 3 maanden wordt aangedaan; op ongeregelde tijden verschijnt ter ree- de Benkoelen een vrachtboot voor aanvoer van zout voor de Gouvernment, of van machinerieën enz. voor de goudmijnindustrie; tevens wordt over zee een levendig verkeer onderhouden tusschen de hoof dpi. Benkoelen en Pasar Ketaoen met motor- schoenen en prauwen, bijna uitsluitend voor het vervoer van diverse benodigdheden voor de mijnbouwondernemingen. Als havens voor den algemeen in- en uitvoer zijn aangewezen: Benkoelen (Ind. Stb. 1898 no. 135), Enggano (1902 no. 105), Ketaoen (1911 no. 115), terwijl voor den algemeen handel slechts de hoof dpi. Benkoelen is geopend (1913 no. 428). Eind 1915 zijn plannen ahangig gemaakt om ook als haven in te richten de Poelau baai (zie aldaar).

De waarde van den invoer, die in 1905 ruim 2½ miljoen gulden bedroeg, steeg in 1911 tot ruim 4% miljoen, terwijl de uitvoercijfers voor die jaren aangegeven 3.7 miljoen en 8¼ miljoen bedroegen. Do handel is ter hoofdplaats Benkoelen in handen van een paar Europeesche en vole Chineseesche handla- ren; in de binnenlanden vindt men op de pass] * vloe Chin, en Palembangse kooplieden.

Het gewest tellt 2 Europeesche acholen, 1 ter hoofdpl. Benkoelen, 1 te Mocara Aman. Ter hoof dpi. Benkoelen is sinds 1911 een Gvts-inl. school 1e kl. waar de Nederl. taal wordt onderwezen; voorts zijn over het gewest verdeeld 18 Gouv. ini. Hcholen der 2de klasse, terwijl het aantal particuliere scholen op ult. 1912 84 bedroeg.

De gezondheidstoestand is over't algemeen goed; de nicest voorkomende ziekten zijn malajia- en buik-aandoeningen. Gebruik van opium vindt men slechts on'er en klein deel de Kedjang- en Lebong bevolking.

B e v o l k i n g. Op ult^o 1911 telde Benkoelen 220.000 inwonera, van welke ± 213.000 Inlanders, 500 Europeanen en 5500 Clineezen [togen ± 1(01.000 Inlanders, 214 Europeanen en 804 Chinczcnin J900]. De Inlanders behooren tot verschillende stammen uit de aangrenzende streken; de bevolking van Kroe en Kauer bestaat groot eels uit Lajnon- gers; van Manna en Seloema uit Pasemahera; van de afdeling Benkoelen, een deel van Lais en van Redjang uit Redjangere; van een deel der onderafd. Lais en Lebong uit Lebongera; die van Moko-Moko uit Minangkabauers en Djambiërs, die bij hunne verhuizing hunne vooraderlijke intellingen nioed-

genonien en veel daarvan behouden hebbcii; onder Serawais verstaat men de bevolking der afdelingen Seloema en Manna (zonder Pasemah Oeloo Manna). De Benkoelers wordt afgeschilderd als lui, onvorschillig, genozuchtig en weerspannig, waartegen-over echter ook beoordeelingen kunnen gesteld worden van arbeidzaam, zachtzinnig, bescheiden, kon volliardend als woudlooper, gastvrij, ouderlievend, en zeer gehecht aan familie. De bevolking der hoofdstads, hoezeer de mindere in karaktereigenenschappen, gevoelt zich verre de meerdere van die der binnenlanden. Men onderscheidt de bevolking in: 1° afstammelingen der vroegere regenten van Moko-Moko, Soengei Itam, Soengei Limau en Selebar, 2° ini. ambtenaren en marga-hoofden, 3° mindere hoofden, geest elijken en welgestelden, 4° de mataga-we's (het mindere volk, eigenlijk: „de werkbare mannen.“) Qicsub 1° dezoogenaamde Radenpartij, lieft weinig of geen invloed meer op de bevolking; onder hen editor vond men de leiders van den moord op den resident Parr (23 Dec. 1807) en op den asst. rest. Knoerle (28 Juli 1833) en van de mot die feiten verband houdende onlusten; zij ook hadden de hand in de verwikkelingen door Berniat in 1873 in het leven geroepen na de intrekking van het regentbestuur (1863, 1864, 1870), zoowel als in den aanslag op den asst. rest. Humme (18 April 1873) en in den moord

den asst. rest. van Amstel en den controleur Carstens (2 Sept. 1873). Verschil van standten valt weinig in het oog; de meerdere welgesteldheid openbaart zich gewoonlijk in het bezit van betero huizen, van meer vee of aanplantingen van overjarige gewassen (ficus, rotan, hevea).

De groote toename in bevolking in do latere jaren [zie hierboven] was, wat inlanders betreft, een gevolg van de bijvoeging in 1904 dor toenmalige controleafdeling Redjang en Lebong (± 32000 zielen), en wat Europeanen en Chinezen aangaat, van den particulieren mijnbouw. Bovendien werden in de res. Benkoelen proeven tot kolonisatie genonien. Zie hierover het art. KOLONISATIE. Do na-tuurlijk aanwas van de eigenlijke bevolking is echter gering, hetgeen too te schrijven is aan grooto kindertcrfte, gebrek aan geneeskundige hulp en aan verloskundigen bijstand, bemocilijking van huwelijken door de bestaande huwelijksvormen en toe passing van afdrijvende middelen voor het liuwclijk. Het patriarchalo huwelijk (met botaling der doedjoer = bruidschat) is regel; veel komt ook voor het zoogenaamde „semondo ambilanak“, waarbij do man de vrouw volgt, on oventuelo kindcron tot de familie der vrouw behooren (zie verder onder HUWELIJK). Ds „vodsdienst is bijna algemeen de Mohannnclaan8cho; het aantal Heidonen (in Seloema Muma, en Enggano) vermindert gelidelijk, vooral door overgang tot den Islam. Hot aantal belevaartgangcrs bedroeg over de jaren 1911 t/m *13 gemiddeld 197 por jaar; do mystieko broederschappon (tariqah's) zijn noch fanatiek, noch hot Gouvornement vijandig. In Pasemah Ooloo Manna is sinds 1888 een Eoomsch-Katholieke mis-Hio govestigd (naxlat er enklo jaren te voren een Protostantscho zending was gestaakt); het aantal Christenon bdiop daar ulto. 1913 600, op een bevolking van bijna 5000 zielen. Op hot oiland Enggano, waar con Protostantscho inissio van uit Mentawai wrkzaam is (met Gouvt. subsidio), telt mon 230 Christenon op een bevoDung van 329 zielen. Aan do godsdienstige begrippen en opvattingon ligt onmiskenbaar hot animismo ten grondslag; algemeen is het geloof aan zielen en geeston; vorering van de geoston

en de zielen der afgestorvenen heeft plants door offers; hot geloof aan zielsverhuizing is algemeen; besnijdens is gewoonte ook onder de niet-Moham-medanen.

De taal is Maleisch, doch in de verschillende deelen van het gewest in zeer uiteenlopende dialecten (Lampongsch, Pasemahsch, Serawaisch, Redjangsch, Minangkabausch), met hier en daar veel Javaansche bestanddeelen. Het Redjangschrift is in het midden- en zuidel. deel van het gewest in gebruik.

De huizen staan algemeen op palen (op 2 M. boven den grond); zij zijn van bamboe of van hout, met een omwanding van boomschors, bamboe of planken, al naar gelang die materialen meer of min gemakkelijk verkrijgbaar zijn; als dakbedekking gebruik t men atap roembia of serdang, of gloempai (bamboesoort); hier en daar op de solide huizen ook dakpannen of dakjizer. Zij zijn in de doesoens gebouwd in een kring om de laman (dorpsplein); waar de irij-wegen door of langs de doesoens loopen, heefde huis-zenbouw meer en meer in rijen langs die wegen plaats, zooals dat ook reeds op de pasars gebruikelijk was.

Geschiedenis. Omtrent de vroegere geschiedenis van Benkoelen is zoo goed als niets bekend. Als hoofd over de landschappen Soengei Limau, Bale! Boentar en Benkoelen stond destijds een Minangkabauer met den titel van Dep&ti Bangoen Negara, en, als hoofd van het landschap Selebar iemand van Madjapait met den titel van Depati Bangso Radin. Deze beide depati's stelden zich in t Arab. jaar 1079 onder bescherming van den Sultan van Bantam, van wien zij elk een koperen piagam erlangden. Moko-Moko stond onder een Sultan van Minangkabausche afkomst. De plaats wordt reeds vroeg (in 1633) genoemd als een nederzetting, waar de O.1. C. handel dreef en een kantoor had. Toen de vorsten van Minangkabau, wier macht zich vennoedelijk, zij het op somiSige gedeelten slechts in naam, bezuiden Atjeh over do geheele W. kust van Sumatra uitstrekte, ongeveer 1662 do hulp der Comp. tegen At job inriepen, dreef de Comp. do zich Z.waarts uitbreidende Atjehers terug, en verkreeg van Minang-kabau het recht zich van Singkel tot Indrapoera op de W.kust te vestigen. Die vergunning werd waar-schijnlijk al dadelijk aangemerkt als ook op de Zuidel. van Indrapoera gelegen streken betrekking te hebben, en van 1664—1670 had de Comp. op do voornaamste plaatsen langs die kust kantoren gevestigd, en kon zij boschouwd worden als meester over dio kust, waarvan Padang. hot hoofdkantoor werd. Benkoelen, dat door zijn peperproductie en later ook door zijn specerijen, niet onbelangrijk was, en vooral een schoono toekomst beloofde, was echter, gedurende do 18o eeuw, meestentijds in handen der Engelschen. Zie „DE ENGELSCHEN IN DEN MAL. ARCHIPEL“.

Eerst op 6 April 1825 ging Benkoelen, tengevolge van het Londensche tractaat van 1824 weder in Nederlanden over, aanvankelijk als afd. van Sum's Westkust, doch na 1826 was het een zelfstandige ass. resident. De pepercultuur was verloopen, de specerijen cultuurwynend. Men trachtte pepercultuur weder tot ontwikkeling te brengen; doch met gering resultaat. Do ingevoerdio verplichte koffiecultuur leverdo evenvinn belangrijko resultaat op. Niettegenstaande onzoo geringo machtsontwikkeling in de bin-nonlanden van het gewest en do onbetendigheid der bestuurbepalingen, bleef do rust er vrqwel ongestoord. Do moord op don asst.rest. Kioerle in 1833 m'et waarschijnlijkso geweten worden aan ontevredenheid der bevolking in den omtrek der hoofdstads

overde handelingen van den assistent bij de cultures Bogle. In 1866 werden de landschappen Semendo Oeloe Loecas en Pasemah Oeloe Manna, in 1878 'Blalau en Batoeabrah bij het gewest ingelijfd. In 1870 werden de verplichte cultures ingetrokken en vervan gen door een hoof d geld, dat in 1873 voor het eerst werd geheven. De aanslag bedroeg in dat jaar / 62.547.—, en over 1912 ruim / 290.000. De invoering van die belasting had niet zonder verzet van de zijde der bevolkin g plants. In April 1873 had een aanslag op het leven van den asst.-rest, plaats, en diens opvolger H. van Amstel en de control. Carstens werden 2 Sept. van dat jaar op een dienstreis, te Bintoenan (onderafd. Lais) vermoord. Desniet-tegenstaande is het gewest door de intrekking der gehate en niet producerende dwangcultures en invoering van een geregeld belastingstelsel in veel guistiger economischen toestand gekoraen. In 1878 werd het wegens de toenemende belangrijkheid tot residentie verheven. Welvaart en goede gezondheid der bevolking, veiligheid van personen en goederen nemen in de latere jaren steeds toe. In 1904 werden de toenmalige controle-afdeeling Redjang en Lebong, en Sindangstreken van de res. Palembang afgeschei- den en tot controle-afdeeling Redjang en Lebong vereenigd, gevoegd bij Benkoelen.

B e s t u r . Benkoelen is volgens de Ind. Stb. van 1911 nos. 343 en 483 administratief verdeeld in 6 afdeelingen, nl. 1. Benkoelen (gelijknamige hoofd- plaats) onder een controleur. 2. Selocma (hoofdplaats Tais), 3 Lianna (gelijknamige hoofdpl.), 4 Kauer (hoofdpl. Bintoehan), 5 Kroe (gelijknamige hoofdpl.) — 2 t/m 5 elk onder een controleur of civiel gezaghebber —, 6 Lebong (hoofdpl. Moeara-Aman) onder een assistent-resident, en verdeeld in 4 onderafdeelingen, elk onder een controleur of civ. gezagh.: a. Lebong (hoofdpl. Ma. Aman), b. Lais (gelijkn. hoofdpl.), c. Redjang (hoofdpl. Kepahiang), d. Moko-Moko (ge- lijknamige hoofdpl.). Bij Ind. Stb. 1912 no. 233 is de geleidelijke indienststelling bevolen van 22 dis trict- hoofden, waarvan er in 1912 reeds 10 werden ange- steld : zij dragen den titel van demang. Als volkshoof- den heeft men in de marga's de margahoofden (pasi- rahs), onder wie de doesoen hoof den (proatins)staan, op de pasars de pasarhoofden in rang gelijkstaando met de margahoofden. De districtshoofden genie ten een vast salaais. De volkshoofden geni ten geen vasto . bezoldiging; hunne inkomsten bestaan uit: persoon- X I / lyke diensten der bevoUdng (meestal afkoopbaar), aandeel in de door de raj)at (inlandsche recht- bank) opgelegde boeten, en in de liefving van pan- tjong alas (recht op de inzamelijng van boschproduc- ten), sewa-oetan (bosch-rechten) en sewa-boemi (grondhuur), en in enkele andere onbeduidende hef- fingen, benevens collectelooii van de door hen gc- Inde belastinggelden. De adatinkomsten der hoof- den werden geregeld bij besluiten van den resident van Benkoelen. d.d. 20/4 en 19/9 1911 nos. 40 en 35. De districtshoofden worden benoemd en ontslagen door den resident ; de marga- en pasarhoofden worden gekozen door de bevolkin g, en door den resident aangesteld en ontslagen; de mindere hoofden worden eveneens door de bevolking gekozon, doch aangesteld en ontslagen door den controleur (of civiel gezaghebber). De marga (titel: pasirah) en paearhoofden (titel: dateok) on tvan gen bij hunne aan- mÿ elling een rotanstok met zilveren knop met het JsederlandBcho wapon er op; bij wijze van belo- ning] kan door den resident do titel van Pangdr an worden toegekend, waarbij de zilveren rotanknop wordt vervangen door een gouden. Het bestuur over

de Chineezen, geregeld bij de Ind. Stb. Stb. 1862 no. 81 en 1911 no. 312, wordt gevoerd: te Benkoelen door een kapitein, te Moeara Aman (op een toelage van j 1200.- 's jaars) door een Luitenant, en in elk der andere wijken, (Kroe, Lebong Soelit, Soengi Landei, Kepahiang, Tjoeroep, Padang Oelak Tanding, Moko Moko, Manna en Bintoehan) door een wijk-meester.

Het *rechtsivezen* is als volgt geregeld: de inheemsche bevolking buiten de hoofdplaats Benkoelen is ge- laten in het genot harer eigen rechtspleging; er wordt recht gesproken door de zoogenaamde rapat (grootte, kleine en margarapat); de grootte en klein© rapat bestaan uit margahoofden als leden, voorgezeten door den Europeesch besturenden ambtenaar (control, of civ. gezagh.), en bijgestaan door een inlandsch ambtenaar als griffier;—de margarapat bestaat uit het margahoofd als Voorzitter, met eenige doesoen- of mindere hoofden als leden; de compe- tentie van deze laatste reikt in hoofdzaak over adatvert redin gen. De vonnissen der margarapat koinen in onderzoek bij den Europ. besturenden ambtenaar, die van de grootte en kleine rapat bij den resident. De geldboeten worden verdeeld onder de rechters. Op de inland sche bevolking der hoofdplaats Benkoelen, en op de niet-inheemsche bevolking van het gewest is van toepassing het rglement op het rechtswezen in het gewest Benkoelen (Ind. Stb. 1880 no. 32, meermalen gewijzigd en aangevuld). Ingevolge dat reglement berust de rechtspraak bij de magistraten (d. z. de Europeesche besturendo ambtenaren) en bij de Landraden te Benkoelen en Moeara Aman, onder voorzitterschap, te Benkoelen van den controleur, te Moeara Aman van den asst, rest.; het gewest ressorteert onder den Ila ad van Justitie te Padang.

Met in gang van 1914 werd de hoofdelijke *belavlin//* voor de ini. bevolking van dit gewest, die zooveel mogelijk 2% van hotinkomen bedroeg (over 1912 bedroeg de aanslag ruim / 290.000.—) vervangen door de belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten (Ind. Stb. 1914 no. 130), bed ragend c 40 cents voor elke / 10.—, met een minimum aanslag van / 2.— ; verder worden in dit gewest dezelfde belastingen geheven als in andere deelen van Ned.-Indie.

De *milliaire bezetting* van Benkoelen, die gelcgrcd was in het Fort Marlborough, is bij Gouvts. besluit van 14 Maart 1914 no. 20 opgeheven. Aan een divisie der gewaponde politie is lhans de handhaving van rust en orde in het gcheele gewest opgedragen.

Do woeste *gronden* behooren tot het staatsdoein; de beschikking daarover berust, behoudens het ont- ginningsrecht der bevolking, uittuidicnd bij Gouvernment; op do gronden, waarop gccn indiv- dueelegebruiksrechten bestaan, wordt door de marga cen communal gebruikrecht uitgeoefend; °P tuinen, erven en sawahs worden individuelo g* bruiksrechten uitgeoefend, die verhuurd of verpW mogen worden, en bij verhuizing buiten de magx?; ook verkocht; veilaten gronden vervallen aan gemeenschap (marga); do inzameling van boga, producten en —.i. j — het jagen op wild op de onbebouwd.

gronden zijn geoorloofd aan do inwoners der marga 牛 aan vreemdelingen slechts tegen betaling van re^{mi} butie en na verkregen toestemming van het marga^k. hoofd. Op den ondergroid worden eveneens gebruik*; rechten uitgeoefend door de marga, boh^u w^hans h^c onvoorwaardelijk beschiklungsrecht van hot G^{nu} vernement. De marga heeft mede het beschikking reclit over het water der bronnen op de onbebouwd.

het water der meren en plassen, (Zie Ind. Gids. 1910 bl. 967).

De *persoonlyke diensten*, waartoe do inlandsche bevolking buiten de hoofdplaats Benkoelen verplicht is, zijn geregeld bij Ind. Stb. 1913 no. 129 / (Uitvoeringsvoorschriften in Bijblad no. 7876).

De *landson ivangsten* voor dit gewest bedroeg fT over 1908 / .081.000.—, en over 1910 / 1.218.000.— in welck jaren daar tegen over stonden aan uitgaven / 934.000.— cn / 1.332.000.—

Literatmir : Tijdschr. v. T. L. en V. 1861, bl. 193; 1862 bl. 255; Nahuys, Brieven over Benkoelen enz., Breda 1823 :de Oosterling I bl. 49,276,424;Tijdschr. v. N. I. IV, 1842 I. bl. 417; V, 1843 II bl. 550; I. II bl. 343; A. Pruys v. d. Hoeven, Een woord over Sumatra, Rott. 1864 I. Bonk.; Ind. Gids, 1888, 2e dl.; 1895, lo dl. bl. 705. 828, 1909 bl. 595; Berichten v. d. St. Cla ver bond. 1903, I bl. 35; IV bl. 34; 1904, III; 1905 II bl. 25; Bijdr. T. L. V. 7e Volgr., lodl, 1903 le afl ; Emigratie naar de Res. Benk., voordracht in Ind. Gen. 13/2 1912 door Hooijer; Adat-recht bundels V. VI en VII; Handelingen 14e Nederl. Nat. en Geneesk. congres op 27, 28, 29 Maart 1913; Van, Koi, Dne maal dwara door Sumatra^

BENKOELLEN. Afd. van het gewest van dien naam, een oppervlakte bestaande van 491 K.M.² (zonder Enggano) bestaande uit de hoof dpi. Benkoelen (verdceld in vier 2en met 6750 inlanders), benevens 7 marga's met 9626 inwoners en 4 zelfstandige pasai's met 440 inw., alsmede de eilanden Enggano (329 zielen) en Poeloe Tikoes. : " " 阿

BENKOELLEN. ILoofdplaats van

册七 gewest en van

terlingen en 170 Europeanen.Hetdaar aan het strand gelgeen fort Marlborough were! in 1710 (of 1714) door de Engelschen gebouwd, nadat de vroeger hoofdpi., 6 mijlen N.lijker aan de kust, wegois ongezondte was verlaten. Benkoelen, dat een oppervlakte beslaat van 8,6 K.M.², is zeer fraai aangelegd op een terreinverhofting (11 M. boven zee), van waerren 8choon vergozicht to genieten ia op de zee, de reedo het nabijgelegen Pocloe Tikoes, alsmedo op het hooge bergland (do Barisan) en op den daarvoor gellegen Goenoeng Bocngkock of Suikerbrood (1034 M.) De plaats, die van good drinkwater is voorzien, is doorsneden door mine, good onderhouden, lommerrijck wegen (ter lengto van 18 K.M.). De huizen der Chin, wijk, en ook eenige ini. kanipongs, staan lot clickt aan zee. Ecnige open bare gebouwen (res. bureau en woning, hospitaal, ini. school) liggen aan conzolfde grootc plein, wnar mon een koepelvormig, steencn inonument vindt, ter nagcdachtcnis van den oij23 Dec. 1807 door inlanderH vonnoorden Engelschon resident Parr. Op hot Europeesch kerkhof, achtor do genoemde residentswoning vindt mon nog versclioedenc, van steencn gedenkteokcnen voorzoije graven uit den tijd der Engelscho vestiging; lijst dier grafschriften (23) word gepubliceerd in dl . 49 der Not. v. h. Bat. Gen. (1911) afl. 3 cn 4, Bijl. III cn IV. Zwaro aardbevingen troffon het stadje op 21 Maart 1818, 5 Januari 1900, cn laatstclijk 25 Juni 1914. Be laatQte aardbeving duurde tusschen 10 sec. on 1 6,2 min.en wordt onderstekl afkomstig to

zijn geweest uit een onderzeeschcn vulkaftnhaard tusschen de eilandon Tikoes cn Enggano. Hot vroegero Britscho Gouvernementshuis (door Raffles goebo uwd), con groot sc conandubschicht, bestaende in gen, laatstclijk woning nng goteistard, dat het onbewoonbaar werd; cenzolf-

steenen htzzen ; het aantai dooden bij die catastrofc

bedrog 20 ; do schade aan gebouwen berokkend, werd begroot op 1/2 millioen guldens. De regeering steldc belangrijke sommen besclijkbaar tot versterking van voorschotton voor de oprichting van niouwe gebouwen, cn deed voor versclilicnde landeicnaren tijdelijke won in gen verrizzen. Ook het eertijds ' fraaic kerke, dat door de aardbeving van 24 Nov. 1833 gescluurd, doch sedert nog in gebruik was als / kerk en als Europeesch schoolgebouw, were! nu geheel onbruikbaar. Van do oude Engelsche gebouwen- ■ is nog maar den woonhuis over en verder het fort Marlborough, dat maar weinje heeft gelidcn.

De ankerplaats, die 6 mijlcn uit den wal ligt, is bij N.W. winden verre van veilig ; toch komt het zelden voor dat de booten der K. P. M., in de mor- ■ genuren verhoinderd zijn te lossen en te laden. *Benkoden-rivier* die even benoonden de hoofdpi. zee valt, ontspringt op den Poenggoek Brangin r (758 M.) in do Barisan en neemt o.a. de Rindoc m ~Hati rivier op bij de doesoen Penaniding; zij is niet / . 7-2% bevaarbaar;sinds 1912 is zij dicht bn hare monding.} 乙 in den weg naar Lais, overbrugd. X- m 牙 7 乙 / ? // . ?

BENOEIA IV. District der onderafdeeling Rantau, 乙 乙 乙 幻 - afdeeling Oeloe Soengei, residentic Z. en O. Afdee. : ling v. Borneo, onder het bestuur van een kjai, mot ; < 三 — * standplaats Rantau. Het is een klein district, wat standplaats Rantau. Het is een klein district, waar a . C 产 a

van de bevolking uit Jaleiers en Dajaks bestaat. Laatstgenocmden zijn boschproductenzoekers,eerst^ genoeynden landbouwers. De voornaamste kam- / pongs zijn, bchalve die welke de hoofdplaats Ran-6^25*, tau vormen, Benoeiapadang, Gadoeng, Walang, cnz. ' 穴 *, y ~ De be volkin g is wclgesteld. Uitvoerend worden rijst / . ; : 冒、 f en boschproducten. Grootc passers vindi, xnen. ^ e . / Rantau en omiggende kampongs/c. . < < < f y < . 才 W ~

BENOEIA (ORANG). Zie ORANG BENOEA : ' BENOEWANG (MAL.). Zie OCTOMELES. BENSACH-RIVIER. Zie TORASI. BENTAOS (JAV.). Zie WRIGHTIA. u. , W. BENTENAN'SCH. Zio SANGIRESCHE TALEN. W : ID. . naam

B—NT 白 NG : Versterking, fort ; ' Onder dezen wordt door do inlanders ook aangeduid do afdee- lingshoofdplaats Tangerang in de resiclentio via. Dit spruit voort uit do omstandigheid, dat toon * do Tjisedano do grons van Bantam met Batavia - . 纹 口 vormde, aan den rechteroever dier rivier, ter plaats* . ' 万 Y ' " versterking ward gebouwd on bloemvanc van Bantamscho benden in hot Compagnio's go bield to wenen; welke versterking als van bijzondere betekenis door do inlanders als do bonting bij uitnemendheid werd aangeduid. Alon vindt dien naam terug in kdtjap Bdntdng (Tangcrangschc soja), te Batavia zeer gewild.

BENTENG. Standplaats van don controlour der onderafdeeling Saleicr, afdeeling B 些 Celebes en 0. Ook do naam^ van het district in noemde onderafdeeling.

BENTENGSTELSËL. Zie KRIJGS VER RICH- TING EN.

BENTET. Javaansche naam voor een Klauwier- soort, *Lanius bentet*; op Sumatra Sjaras tjarite, Boeroeng-papa of Tiocp-apyi-a'Daar heet *Lanitis tigr in us*, Sjaroh of Bocroeng-kftpas-kapas; cn *Lanius gularis* heet daai' Barou-barou.

BENTHOS. Do in zee levende dicrenwoveld, —voor zoover doze van don bodom afhankelijk is. Tot hot benthos bohooron dus vastzittend con kruipende dicren, daarnaat ook dicren, die bovon don grond zwommon, maar om uit to rusten of voor voedscl-

opname zich op den bodem neerlaten. Het benthos wordt verdeeld in een oppervlakkig benthos of litorale fauna en een diepzee bewonend benthos (Zie DIEPZEEFAUNA). Het oppervlakkige benthos, thos bewoont diepten van 0—00 M.

BENZOE. Een hars, afkomstig van *Slyrax Benzoe* Dry and., een hoogen boom, welke op Sumatra, Java, Borneo, Siam enz. wordt aangetroffen. De benzoe-hars, *resina benzoe*, Mal. Menjan, werd vroeger ook wel ten onrechte gom genoemd; een oude benaming in Engeland nog in gebruik, is gum Benjamin. Om haar te verkrijgen gaat men op Sumatra veelal op de volgende wijze te werk: Als de boom zes jaar oud is, wordt er een overlansche insnijding in den bast van den stam gemaakt, en wel in de nabijheid der lager gelegen takken. Een vloeistof treedt dan naar buiten, welke spoedig vast wordt door haar aan de zon en de lucht bloot te stellen, waarna de harde massa wordt afgeschraapt. Iedere boom levert jaarlijks 1½ kilo benzoe en wel gedurende 10 of 12 jaar. De bars, die in de eerste drie jaren verzameld wordt, is wit, de later uitvloeiende bruin van kleur.

Men onderscheidt in den handel die van Siam, de beste soort, rijk aan benzoezuur, waarvan de eerste kwaliteit geelachtig is, en die van Sumatra, welke gewoonlijk in rechthoekige stukken voorkomt, slechts weinig witte korrels bevat en voor het grootste deel uit eene bruinachtige massa bestaat, waarin o.a. ook kaneelzuur. De witte kwaliteit komt zelden in den handel voor. Zij wordt meestal over Singapore of Bombay aan gevoerd. Ben zoe bezit een aangename reuk, is in zuiveren toestand volkomen oplosbaar in alcohol, bevat 12 tot 20 pct. benzoezuur en wordt gebruikt als geneesmiddel en als reukwerk. De uitvoer uit N. O.-I. bedroeg in 1915 eene waarde van 624.231.

Literatuur: Fliëkiger and Han bury, Pharmacographia; Catalogue Koloniaal Museum te Haarlem.

BEO. Zie onder TALAUD-EILANDEN.

BEO of MENTJO. Javaansche naam voor *Graculajavanensis*; op Sumatra bij de Bataks Bco, bij de Maleiers Tjong. *Mino Dumonllii* heet op de Aroeilanden Tentenlar. De Beo's worden om hunne leerzaamheid en vaak aangenaam gefluit algemeen in kooien gehouden. Zie SPREEUW.

BERABA KAMPONG. Naam in West-Sumatra voor een Ixosachtigen vogel, He mi xluiaalaccensib.

BERABA RIMBOE. Cblectiefnaam op Sumatra voor kleine vogels uit het geslacht *Pycnonolus*. Op Java heet *P. analis* tjoetjak en *P. bimaculatus* tjoetjak-goenoeng; eene and ere naverwante soort, *Trachycomus ochrocephalus*, heet op Java tjoetjak-rawa, op Sumatra Baro baio, in West-Sumatra Baro-baro of Beraba.

BERANGAN (MAL.). Zie CASTANEA ARGENTEA.

BERANGAN DOERI (MAL.). Zie CASTANEA JAVANICA.

BERANGAN GADJAH (MAL.). Zie CASTANEA JAVANICA.

BERAOE of BEROUW. De z. g. Berouwsche landen, bestaande uit de van elkander onafhankelijke, zelfbesturende landschappen Goenoeng Taboer en Sambalioeng, liggen aan de Oostkust van Borneo, tusschen het landschap Boelangan ten N. en het landschap Koetei ten Z. Administratief behoren zij tot de onderafdeeling Beraoe, afdeling Samatma der residentie Z. en O. Afd. v. Borneo Do standplaats van den besturende ambtenaar is

Tandjoeng Redeb. (Vgk. GOENOENG TABOER en SAMBALIOENG).

Literatuur: S. G. In't veld, Aanteekeningen omtrent het rijk van Berou. Ind. Gids (1884) I. bl. 21. — J. A. Hooze, Jaarb. v. h. Mijnw. (1886) bl. 5 vlg. — A. H. Spaan, T. A. G. Sr. 2 XVII (1901), 7, 199 en Sr. 2 XVIII (1901), 1012, zoomede Sr. 2 XIX (1902), 515, 959 en Sr. 2 XX (1903), 175; BERAOE. Rivier aan de O.kust van Borneo. Zie BORNEO IV. H.

BERASTAGL Nederaetting in de onderafd. de KarolanSen, er afdeling Simeloengoen en do Karolanden van het Gouv. Sum. Oostk, gelegen aan den grooten weg van Medai naar de Alaslanden in denabijheid van KalSan Djahe. Dit plaatsje is van groote betekenis voor de foekomst van de Karo-hoogvlakte, omdat hier door den Heer Botje op last van het Batak-Instituut schitterend geslaagde proeven zijn genomen met de teelt van aardappelen, welke daar in korten tijd tot volkscultuur is geworden. In Juni 1912 had de eerste uitdeeling van pooters onder de bevolking plaats, thans zyn uitgestrekte velden met aardappelen beplant, en berekende de controleur te Kaban Djahe, dat in het laatst van 1914 zoowat 240000 K.G. aardappels per maand werden uitgevoerd, hetgeen beteekende dat de bevolking 16,000 gulden per maand aan deze cultuur verdiende. De door eenige maatschappijen van landbouw of nijverheid op en tegen de heuvels aldaar aangebouwde luthuizen, waar haar personeel gelegenheid geboden wordt in het koele klimaat (± 1100 m.) tot herstel van gezondheid of ontsnapping te verblijven, geven een vriendelijk aanzien aan deze aan den voet van de vulkaan Sibajak zich bevindende vestiging, die telefonisch met Medan is verbonden.

BERATIP BEAMAAL (van het Arab, 'amal = werk) beteeket speciaal: Een goed werk doen door God te loven. Beratip beteeket op zich zelf ongevveer hetzelfde als berdzik of berdik. Het beratip beainal werd o.a. doorfanatiekMohammedaansche geestdrijvers in den Bandjermasinschen krijg (1859—1863) meermalen met succes toegepast; men, ja dagen lang werd hartstochtelijk gebeden, waarbij het lichaam door langdurig vasten in een staat van ongevoeligheid verkeerde. De toehoorders, die aan de weepzieke gezangen deelnamen, werden lot een toestand van razernij en opgewondenheid gebracht, welke hen geheel in de macht der geestdrijvers bracht. Eenmaal zoo ver, wisten deze die jnacht steeds te gebruiken tegen ons gezag en veroorzaakten daardoor veel en nutteloos bloedvergieten.

Literatuur: P. J. Veth, Het „beratip beaniair" in Bandjermasin, Tijdschrift voor Ned.-Indic, 1860 II bl. 197 en W. A. van Rees. De Bandjermasinsche krijg, deel II bl. 18J, 18G enz.

BERBAH. District met gelijknamig hoofd plaats van het regentschap Kaiasan, afdeling Mataram, onresidentie Djokjakarta. Het district heeft twee

BERBEK. Afdeling en regentschap van de residentie Kediri, heeft een oppervlakte van 1103 K.M., en is verdeeld in 5 districten, met name Ngandjoek, Berbek, Kertosono, Lengkongen Waroedjajeng, van welke de twee eerstgenoemde de controle-afdeling Ngandjoek en de drie laatstgenoemde de controle-afdeling Kertosono vormen. Deze afdeling, die het Noorderdel van de residentie Kediri uitmaakt, en die door het Kendeng-gebergte van de residentie Rem bang gescheiden is, wordt in hare grootste lang-1 te van w. naar o. doorsneden door de Widas, die op

den Willis ontspringt en zich in de Brantas stort, welke rivier de grens tusschen deze afdeling en de afdeling Djombang van de resident⁷ Soerabaja vormt. Naar aanleiding van den spoorweg-aanleg is⁸ de zetel van het afdelings- en regentschapsbestuur in 1883 van de vroegere hoofdplaats Berbek, die nu vrij geïsoleerd ligt, overgebracht naar Ngandjoek aan de spoorlijn Soerabaja-Solo.— In deze afdeling, met name in de districten Waioedjageng, Kertosono en Lengkong waren ult. 1911 2797 bouws in erf-pacht uitgegeven, grootendeels voor de teelt van suikerriet, gedeeltelijk voor die van padi. Ook wordt er suikerriet geteeld op gronden, die van de bevolking worden gehuurd, en vindt men er een houtkap-onderneming. Einde van 1905 telde zij bijna 337,000 inwoners, waaronder ± 300 Europeanen, en ruim 2600 Chinezen.

B⁷ BERBEK. District met gelijknamige hoofdplaats van de afdeling en het regentschap van dien naam en van de controle-afdeling Ngandjoek. Het heeft 5 onderdistricten en 81 dcsa's. Einde 1905 had het een bevolking van 74500 ziden, waaronder een 30tal Europeanen en bijna 300 Chinezen. De hoofdplaats Berbek was vroeger die eler gelijknamige afdeling en van het regentschap, doch sinds 1883 is dit Ngandjoek.

BEREMBANG (MAL.). Zie SONNERATIA/
BEREN (*Ursidae*), een familie der Roofdieren (zie aldaar), waarvan in den Indischen Archipel slechts de Maleische Beer of Honingbeer (*Ursus of Helarctos malayanus* Raffl.) voorkomt. Zoogangaren, met 5 vingers en 5 teenen, die zich van honden en katten ook door het ontbreken van schurkniezen onderscheiden. Dit laatste, evenals ook de stompe knobbels der kiezen, staat in verband met het feit, dat de beren tot die Roofdieren behooren, die niet uitsluitend dierlijk voedsel nuttigen. De Maleische Beer (*biroean* of *broean* (Mai.; *kibod*, Batnksch, *lego* der Dajaks) is een klein (ongeveer 1/2 M. lange), kortharig beer, die behalve op het vasteland van Azië allereerst op Sumatra en Borneo, misschien ook op Banka, voorkomt, terwijl de dikwijls herhaald opgave van beren op Java op een vórgissing berust (Jentink, Notes Leyden Mus. XX, 1898/90). Het dier is zwart, met hechtgekleurden snuit en een gelachtig witte, V-vormige, soms lingsvórinige vlek op de borst. Hij leeft vooral in nitgehekkte bosschen, zoowel in de vlakke als in het gebergte. Den dag brengt hij volgens Sal. Muller (Overdo Zoogdieren v. d. Ind. Arch. In: Verh. Nat. Gesch. Nederl. Overz. bezitt. Zoologie. Ixjido 1839/44) gewoonlijk in een holten boom of in een rotspieet door, den navit, na op roof uitgewest te zijn, in plattonen, die hij op lagoonboon van lakkoti vervaardigt. Een boor heeft dikwijls verscheide dono van dezo nos ton. Do Maleische Beer is con uit-Htekon kliminer en beklimt mot behulp van zijn lange nagels kokohpalmon en andero vruchtboomen, mot welke vruchten en jonge bladren hij zich voedt. Verder bestaat zijn voedsel hoofdzakelijk uit kloino vogels con zoogdieren con zelfs insokten, ook uit honing con suikerriet. Slechts zelden wordt hij voor inenBchen gevaarlijk.; '< : <■-

BERG-REGENTSCAPPEN. Landstreek in hot Gouv. Celebes en Ond., vroeger con ondrafdeling der afdeling Noorderdistricten, maakt-thana deel uit der ondrafdeelingen Maros en Pangkadjeno; een bergland, waarvan de hoogste toppen zich tot 6 a 700 M. verheffen, on dat door een reeks kalkrot-sen, waarin slechts enkele bruikbaar passen worden van do westelijk gelcgen vlakke geschoinden is. Men vindt hier do districten of regentschap

pen Tjamba, Malawa, Tjinrana, Balotji en Laja; vroeger bestonden nog de regentschappen Been go con Laboedaja, die echter bij de anderen getrokken zijn. De landstreek bevat de valleien der rivieren van Tjamba con Malawi en van den bovenloop der Pangkadjeno-rivier. Zie Gersen, Topogr. schets van de Berg-regentschappen, Tijdschr. Bat. Gen. XVI (1867), bl. 352.

BERGSMa (MR. JACOB HENDRIK). Gcb. 7 Sept. 1838 tot Utrecht, lumocmd tot amt. le klasse voor den dienst in N.-I. bij Kon. Besl. 6 Aug. 1862. Da ar bekleedde hij verschillende rechterlijke betrekkingen, en werd in 1876 benoemd tot secretaris bij het Dep. van Justitie. In 1878 werd hem tijdelijk opgedragen het onderwijs in de Staatsinst. van N.-I. aan de afd. T. L. en V.-kunde van het gymn. Willem III, waarvan hij werd ontheven in 1879. Na zijn terugkeer van een verlof naar Nederland werd hij in 1884 benoemd tot Alg. Secretaria, in 1887 tot lid in den Raad van N.-I. In 1893 werd hij gepensionneerd on naar Ned. teruggekeerd, daar 8 Mei 1894 benoemd tot Min. van Kolonien, welke waardigheid hij tot 27 Juli 1897 bekleedde. Gedurende zijn ministerschap werd Lombok ondr ons daadwerkelijk gezag gebracht en een aanvang gemaakt met het optreden in Ayeoh, dat ten slotte tot de definitieve onderverprijg van dat gewest zou voeren. Hij overleed 5 Februari 1915 te ^Gravenhag^

BERGSMa (DR. PIETER ADRIAAN). Gcb. 23 April 1830 te Utrecht, benoemd tot amt. 2e klasse voor den dienst in N. I. bij Kon. Bcsl. 7 Aug. 1858.

Nadat Alex. von Humboldt de wenselijkheid bad betoogd con oprichting van een station voor niagnetische con meteorologische waarnemingen in den N.-I. archipel, werd Dr. Bergsma in 1859 a In- genieur voor den Geogr. dienst in N. I. be last met het doen van die waarnemingen, waarmede hij 1 Januari 1866 con beginnen op het terrein, waar later een volledig Observatorium werd opgericht, waarvoor eerst in 1873 de noodige fonclsen werden toegestaan. In 1875 werd hij tot Directeur daarvan benoemd. In 1879 ook belast met de functie van chef der Afd. Geogr. dienstaan het Dept. der Marine, bohartigde hij id zoodanig de belangen der triangulatie na het vertrek van Dr. J. A. C. Oudemans. Na 22-jarige onafgebroken werkzaamheid, in den aanvang onder velerleu' stonning, nam hij in 1882 do reis aan naar het vaderland, doch bezweek onderweg den len Mei.

Het cerate deel der "Observations made at tho Magn. and Meteor. Observatory at Batavia" verscheen in 1871, het tweede in 1875, het derde, dat levens con grondige bewerking bovatto van al do waarnemingen van 1866 tot 1875 gedaan, in 1878; sedert zijn nog twee deelen door he in uitgegeven. (Zie OBSERVATORIUM). Zie over P. A. Bergsma: J. A. C. Oudomans, in Jaarboek Kon. Akad. v. Wet. 1882 bl. 98.

BERGSMa (Mr. WILLEM BERNARDUS). Geb. 1826 — to Odijk 15 Nov. 1826, benoemd tot amt. le klasse 'voor den dienst in N.-Indie bij Kon. Bcsl. 24 Aug. 1857; doorliep verschillende rangen bij het BinnenL. bestuur on word in 1807 belast met hot ondrzoek naar do rechten, die de inlander op den grond uitoefent in do residentie Soerabaja.; in 1871 werd hij benoemd tot voorzitter van den landraad, te Modjo-kortojn 1872 tot chef der Afdeling Statistisch tF Alg. secretario; in 1879 ging hij met verlof naar Europa con word in 1882 gepensionneerd. Hij overleed te Apeldoorn 8 Maart 1900. Als chef der Afd. Stat. dCCTijhet voorat tot het houden van vijfjaar.

opnemingen in elcke deca van Java en ^ladocra, (Zio STATISTIEK) en rcdigcerda hij het Eind&um6 voor het voormclda ondrzock. gehouden op Java on Madoera in ISG7 en ISCS, waarvan het ccrsto deci is verschnen in 1879, het tweede in 1880, het derde in 1895.

BERHALA of VARELA. I. Eiland aan de Ooatkust vaitSHmatra gelegen, rcsorteerende ondr de onderafdeeling Padang en Bedagei dcr afdeeling Deli en ■Serdang. HetreanHi dat vroeger als quarantainc- station voor de haven Belawan Delj heeft dienst gedaan, maar als zoodaang-ceiToord der verschrik- king was door slechte hygienische toestanden, is een >icht begroede rotsmassa, welke tot ecnc hoogte van ± 180 M. uit zee oprijst en bij helder weder tot op 55 K.M. zichtbaar is. De afstand tot Ban- dar Chalipajj bedraagt 42 K.Jl. Aan de Z.O. zijde van het ciland is cene geschikte ankerplaats op 700 M. uit den wal in ongeveer 16 M. diepte.

II. Eiland op ongeveer 30 K.M. ten N.O. van do Kwala Berba (de oostlijkste hoofdnionding van de Djambi-rivier), en op ongeveer gelijken afstand zuidelijk van Singkep gelegen. Volgens de Djambiers zou dat ciland de bakermat van, hun vorsten geslacht zijn. Het behoort administratief tot de afdeeling Djambi (res. van dien naam); doch morphologisch tot de Malaka-Bangkastroom; het is met kokosboo- incn beplant. Op zijn hoogs: punt steekhet 135 M. uit bo ven de zee.

BERHALA (STRAAT).Tusschen Sumatra (Tandjoeng Djaboeng of Boeng) en het ten zuiden van Singkep liggende eiland *Berhala* (zie vorig art. order II) met nabijliggende gevaren. Is het gc- bruikeelike vaarwater, ook des nachts, voor schepen, die door straat Banka naar straat Malaka gaan. In den Westmoesson kiezen ook zeilschepen, be- stemd naar Singapur, bij voorkeur deze straat, omdat men daarih land en zee wind heeft, kahn

■water en goeden ankergrond in weinig diepte vindt, terwijldan beO. den Riouw en Lingga archipel vcelal harde N. en N.O. winden doorstaan met krachtigen stroom om de Z. en in dieper water moet worden geankerd. Zie Zceinangsids, deel II.

BERI-BERI. Een ziekte, djo nagenoeg in alle tropische en sub-tropische landen, zoowel van het Oostelijk als van hetWestelijk half rood, en vooral in den indischen archipel voorkomt. Hare verschijnselen bestaan uit stoomissen in het gevoel en in de beweging, waterzucht en hartaandoeningen. Haar oorzaak is een ontsteking en ontanding van meestal periphcre zenuwen (multiple neuritis).

De oorsprong van den naam beri-beri is onbekend. Missclien is deze afgeleid van een hindoetaan woord *beri*, dat gchaap beteekent. De onzekere gang van den lijder aan beri-beri mag dan do aanleiding gegeven hebben tot de vergelijking met den evenzeer onvasten gang van het schaap.

De geschiedenis dcr beri-berii is zeer oud. In China kende men jeeds in de 6e eeuw een ziekte *kakke gc* - naamd, die echter eerst in Jiet begin der 7e eeuw (601) door Chao-Yiian-Fang nauwkeurig is beschreven en wier verschijnselen met die van beri-ben overekomen. Van een ziekte *Kakke* genaard, wordt in de Japansche Hctaturat het eerst melding gemaakt in het begin van de 9e eeuw (808). Het volk die ziekte onxler den naam *Yaku-Ijo of as-hinokc*. In Europa kreeg men voor het eerst kennis 'an het bestaan dezer ziekte door de geschriften van Jacob Bontius. Doze geeft in zijn werk *De medicina* dat in 1642 te Lpid 與 werd uitgegeven, een tamenjk uitvoerige besceErijving van haar.

Terwijl in onzo kolonien de ziekte het gehele jaar door voorkomt, heerscht zij in ander landstroken, zoo b.v. in Japan, nicer bepaaldelijk in het warmc jaargetijdje. Of in Europa ook beri-beri voorkomt, is niet zeker. In do jaren 1894—1898 heerschte in het overvulde *Richmond district asylum* in *Dublin* een epidemische ziekte, die door Norman als een epidemie van beri-beri is beschreven. Byna tegelijkert- tyd zijn in verscheidene andere krankzinnigenge- sticht en van Engeland en Amerika op beri-bori ge- lykende ziekten waargenomen.

Beri-beri last bij voorkeur jongc raanen aan. Vrouwen, kinderen en oude menschen schijnen minder vatbaar. Op de Philippijnsche eilanden komt echter veelvuldig een ziekte voor onder de zuigelin- gen, *taon*, genaamd, die als een bepaalde vorm van kinderberi-beri wordt beschouwd. Het schijnt, dat het maleischo ras gemakkelijker beri-beri krijgt dan het kaukasische. Het doorstaan der ziekte geeft geen verminderde vatbaarheid voor de toekomst; intengedcl treden zeer gemakkelijk recidieven op. Men onderscheidt een viertal vormen van beri-beri, die echter niet scherp van elkander zijn gescheiden, en verschillende overgangsvormen vertoonen.

a. *beri-beri simplex*. Begin© gewoonlijk zeer langzaam met Idachten over moeheid en zwaarte in do beenen, spanning en pijn in de kuitspiere, die niet zelden zeer in omvang toegenomen (pseudohypotrophisch) en bij druk pijnlijk zijn. Verder bestaat er meestal een licht oedeem op de voorzijde van het scheenbeen, dat echter bij rust spoedig verdwijnt, en daardoor gemakkelijker over het hoofd gezien wordt. Stoomissen in het gevoel, nl. vermindering of gemia van pijngevoel, en op enkele plaatscn een minder scherp gevoel dan op andere, komen evenzeer voor. De knierflexcn zijn verdwenen of verzwakt. Bijna constant bestaan er verschijnselen van de zijdo van het liart, nl. liartkloppingen en kortademigheid bij inspanning. Soms is de eothist gestoord en bestaat er constipatie. De stemming is dikwerf ongedrukt.

Doze ziekte>estand kan genezen of overgaan in een der andere vonnon.

b. *beri-beri hydropica*. Bij dezen vorm dcr ziekte komen dezelfde verschijnselen voor als bij beri-beri simplex, inaar alle in veel heviger graal: do oedemen zijn veel belangrijker on komen over en grooter go-dcelto van het lichaam voor. Herstel of dood door verlamming van het hart.

c. *beri-beri atrophica*. Hier staan de vorlammin- gen op don voorgrond, terwijl de oedomen geheel of bijna geheel ontbreken. De dood w cen gevolg van vedamming der ademhalingrspiere.

d. *beri-beri pernicioso*. Dezo vorm der ziekte is hierdoor gekenmerkt, dat reeds zeer Bpoedig hartver- lumming optreedt, soms zelfs nog voor dat er duidelijke andero verschijnselen van beri-beri bestaan.

De theoric, dat beri-beri zou zijn een infectie-zick- te met een specifiek micro-organismito to oorzaak, heeft zoo goed, als overal plants gemaakt voor do andere op velerlei wijzen en in verschillende landcn gedocumenteerde meening, dat beri-beri is een ziekte der rijsteters en veroorzaakt wordt door liet lang- durig en cconting gebruik van gohecl *algeoerke rijst* (polished rice der Engelschen), waaronder verstaan wordt rijst, die, om haar een aantrekkelijker uitcr- lijk te geven, geheel van de zaadhuud en dus ook van de binnenste laag dezer huid, het zoogenaamd *zilvervlies*, is ontxlaan.

Het eerst is de aandacht op het oorzakelijk vor- band tusschen het optreden eener polyneuritis en het gebruik van geheel afgewerkto rijst gevestigd

door C. Eijkman, die wa& mam, dat kippen, die met zoodanige rijst gevoed werden, polyneuritis kregen. Worden de kippen daarentegen gevoed met rijst in geheel afgewerkten toestand, die dus een gedoel- te van het zilvervlies had behouden, dan bleven de verschijnselen van polyncuritia uit. Door velerlei onderzoekingen is vastgesteld, dat de beri-beri op 66n lijn kan worden gesteld met de polyneuritis der kippen on der duiven, en dat ook voor den mensch de geheel afgewerkte rijst een ongunstig voedings- middel is, wanneer die gedurende langen tijd als hoofdvoedsel wordt gonuttigd, omdat met de verwij- dering van het zilvervlies belangryck stoffen verlo- ron gaan, die voor do normale voeding van het pe- riphere zenuwstelsel van belang zijn. Over don aard dicr stoffen bestaan ngg meningsverschillen. Funk noemt hen *Vitaminen*, en bedoelt met dicn naam be- standdeelen van vele voedingsmiddelen, wier schei- kundige samenstelling nog onbekend is, en die reeds in zeer klcine hoeveelheden in staatzijn belangrijke uitwerkingen in het organisme tot stand (e brengen).

Daar allo verschijnselen der beri-beri torug te brengen zijn tot de gevolgen eener multipelc neuritis, spreekt het van zelf, dat velkeri andere oor- zaken, behalve hel gedurende langen tijd voort- gezet en centonig gebruik van geheel afgewerkte ryst, aanleiding kunnen geven tot het optreden van bori-beri-achtige verschijnselen, zoo b.v. slepende vergiftiging met lood, arsenicum, alcohol, bacterie- toxinen. Evenzeer is het denkbaar, dat bij het ge- bruik van een ander voedingsmiddel dan afgewerkte rijst de hoeveelheid toegevoerd vitamines ontoe- reikend kunnen zijn oin op den duur het optreden eener polyneuritis te verhoeden en zich dus ver- gchijnselen van beri-beri gaan vertoonen.

Literatuur. C. Eykman. Polyneuritis bij hoenders. Jaarverwag van het Laboratorium voor pathol. anatomic en bacteriologie te Weltevreden 1896.— C. Funk. Die Vitamiino, ihre Bedeutung fiir die Physiologic und Pathologic, mit bosonder Berick- sichtigung der Avitambhosa (Beri-beri, Skorbiit, Pellagra, Rachitis) 1914.— G. W. Kiewietje Jon- gc. Tropicfche ziekten van den Indischen Archi- pel. 1909/

BERHI (1650 M.). Een der toppen van do recks der niet incer wrkzame vulkanen Daoen-Loemoot, welko zich ten zuiden van Moeara Aman on ten weBten van den middenloop der Ketaoen-rivier (Ben- koeclen) uitst rekt.

BERKAT of SAID BERKAT, eigenlijk Said Oedin, 23e koning cn 5c sultan van Temate, zoon van sultan Bab Oellah, regeerde van 1584 (ot 1606. Onder zijne regeering bezochten do Nederlanders het eerst de Molukken. Door de Spanjaarden gevanckelijc naar Manila gevoenl, stierf hij daar. Zie TERNATE, (sultant).

BERNELOT MOENS (JOHAN CAREL). Geb. 4 Jan. 1837 to Kraaiingc, na volbrachte studie te Utrecht in 1857 aangesteld tot apotheker 3o kl. bij den mil gneesk. dienst in West-Indie, en in 1858 in dienzelfden rang bij hot leger in N. O. Indie over- geplaatst. In Nov. van dat jaar kwam hij to Botayio,— waar hij tot 1860, met con kortc tusschenrunnto, bij het chemisch laboratorium werkzaam was en grooto verdiensten verwierf door chemischo analyson vttm niineralen en aardsoorten. In 1866 bevorderd tot apotheker le kl. en geplaatst aan hot militair hos- pitaal te Weltevreden, maakte hij zich bokend door zijn ondoorzoek van het cl rink water to Batavia, waar- van do rsultaten zijn gepubliceerd in Tijdschr. Ver. t. bev. goneesk. wetensch. in N. I. 1872. Vooral ver

wierf hij zich naam door zijnc studien over den kinabast (Id. dl. XIV), zoodat hij dan ook in 1872 be- noemd werd tot scheidkundige bij de Gouvts. kina- cultuur, weldra tot adjunct-gehef afgewerkten toestand, die dus een gedoel- te van directeur dicr cultuur en in 1875 tot directeur. In die be trekkin gen bewees hij groote diensten aan do uitbreiding dicr kina- cul- tuur; zijn hoofdwerk: De kina- cultuur in Azie van 1854—1882, Batavia 1882, heeft groote en blijvende waarde. In 1883 ging hij met verlof naar Ned., werd in 1885 op verzoek eervol ontslagen, cn overleed 2 Oct. 1886 te Haarlem. Zie over hem F. W. Neuhaua in Geneesk. Tijdschr. v. N.-I. XXVI bl. 240.

BERNOEK (SOENDJ.). Zie CBESCENTIA. "/ "R BERO. Zie VAARTUIGEN.

BEROE. Zie ALBIZZIA PROCERA.

BEROEK. Zie LAMPONGAAP.

BEROEK POEAR. Zie SPOOKDIERTJE.

BEROEK SEMOENDING. Zie KOEKANG.

BEROEWAS (MAL.). Zie GARCINIA CELE- BICA. /

BEROEWAS LAOET (MAL.). Zie SCAEVOLA. /f]

BERRIEK-BERRIEK. Naam op West-Sumatra. . . .

voor eene Bijenetersoort, *Jl er ops s umalranus*, Java voor M.

philippinus. De Maleiers op Oost- / Sumatra noemen de

Merops-soovten Bibirik. Op Jtviij wordt *Merops philippini*^

ook Katjangan ge- noemd; op Sumatra Biri-biri. *Melittophagus*

lesche- ,nauliti heet op Java Pirik. Zij nestelen in aardholcn, die

zij in do zandige covers der rivieren of aan hcl- lingen graven.

BERTAM (MAL.). Zie EUGEISSONA.

BESAR d. i. do 12e maand van het Mohamme- daansch jaar,

zie MOHAMMEDAANSCH KAL- LENDER.

BESARAN (JAV.). Zie MORUS.

BESCHIKKINGSRECHT. Een door den geheelen archipel

verbreid en voor do agrarische verhoudin^ gen fuidamenteel

recht over den grond, hierin bestande, dat een inlandsche

gemeenschap (stam, district, dorp) aan zich zelf en haar leden het

onver- vreemdbaar recht toekent om binnen den gebieds- kring,

dien zij bewoent, den grond vrijelijckte gebrui- ken (producten

zaxncn, ontginnen, jagen), aan vrcenijden dit recht slechts

teekent onder haar toc- steimning en tegen betaling van een

recognitie, be- veegdheden en beperkingen xitocfent ten aanzieu

ook van bouwvolden binnen dien kring, en (dikwijls) zich

aansprakelijc aclicf voor binnen dien kring be- gane, ongedelcde

dolicten. Zie Prof. C. van Vollenlw- ven, Misknningen van bet

adatreclit, 1909, list. II; Pa nd cc ten van het adatrocht I, 1914;

alsmedo GROND (Rechten on den). Pit recht heeft ongo- twijfeld

een rologicuzen achtergrond.

De naam „beschikkingsrecht" wordt vconwel in het staatsblad

cn andero officieele stukken gebezigd in vele andere, ondciling

ver uitcenlopende, be- toekensissen, zio b.v. Ird. Stb. 1898 n^o.

231.1914 n°. 629 afd. III § 2, Polak, Agrar. regel. 1911, bl. 11 en

178, cn het vervolg op Polak 1915, biz. 72.

BESE. Zie VAARTUIGEN.

BESIK. Rawa of moeras in hot w.lijk deel van do vlakto van

Pogger, afdeeling Djember \an do resident to Besoeki. Dczto rawa

krijgt door ondrschicdon bekon watcrovevo van de z.lijke

hellingen van het Jang-geborgte on ontlast zich door do Kali

Besini in do Kali Bedadocng, cn zoo verdor in do baai van

Poeoger.

BESIKAMA, plaatsje aan de Z.kust van Beloo, afdeeling

Noord cn Glidden Timor, res. Timor en O.; vroeger hoofdzotel

van de 4 radja's van Waiwikoo W-ijkalo. <

BESIMMASSI. Ini. naam op W. Timor aan de Lijstkrokodil *Crocodilus porosus* Schneid. gegeven <zie onder BOW AJA).

BESTAN¹. Riviertje in Beneden Lai^gkat, dat uitstroomt in de Aroe-baai (Sumal^gTOstkust) met Pangkalan Soesoeh aan de mond. In verband met zeer-¹-f69uctieve concessieterein Telaar S^g-id- werd aan dit riviertje in 1898 door de Kon. Mij tot expl. v. petrol. br. een petroleumraffinerij gebouwd in de sedert verkregen concessie Boeldt Mas. Economische belangen hebben in 1910 doen besluiten de Atjeh-tram van Langsa door te trekken via Koeala Simpang naar Besitang en de Aroe-baai.

J DENIS? Voor den Moslim is de besnijdenis, althans volgens do in Ned.-Indie geldende Sjafiti¹-sche leer, verplicht. Aan dit voorschrift wordt in den Indischen Archipel, evenals ook wel elders, zulk een groot beteekenis gehecht, dat do besnijdenis er in het volksbewustzijn feitelijk als een hoofdplicht, en bij de meesten ook als de voor-treding tot don Islam noodzakelijk vorm geldt. Volgens de mohamedaansche leer is het wel ver-dienstelijk, do besnijdenis zeer vroeg, in het bijzonder reeds op den 7^{en} dag na de geboorte, te doen plaats vinden, indien het kind dan tegen die operatie best and geacht mocht worden, maar verplicht is dit niet en het gebruik brengt mede, de besnijdenis tot lateruittostellen. DeMohamedanen in Ned.-Indie noemen de besnijdenis met een Arabisch woord: *soenat* (d.i. „gebruik“), maar omschrijven haar ook wel, bijv. als „de reiniging“, „bevrijding van schande“, of „opname in den Islam“.

In Ned.-Indie was de besnijdenis reeds voor de invoering van den Islam in gebruik en komt dan ook niet slechts bij de Mohamedanen, maar eveneens bij heidensche volkstammen voor. De besnijdenis bij jongens bestaat in het blootleggen van den eikel (*glans penis*) door het wegnemen der voor-huid (*praeputium*), en wel het zij door de circum-cisie, waarbij de voorhuid zooveel mogelijk naar voren wordt getrokken, en dan in een nijptangetje geklemd en in het rond afgesneden, 't zij door de incisie, waarbij de voorhuid niet wordt weggenomen maar daarin alleen aan de bovenkant eene insnijding gemaakt wordt. In het laatste geval wordt gewoon-lijk een stukje hout of bamboe boven den eikel onder de voorhuid gestoken en deze dan in dm lengte tot de *corona* (*glans*) middendoor gedeeld. Bij de Javanen is zoowel de circumcisie als de incisie in gebruik, die soms door verechillende benamingen van elkander worden onderscheiden: vaak echter wordt voor beiden dezelfde term gebruikt. Bij hen wordt de besnijdenis gewoonlijk op het twaalfde tot vijftiende jaar verricht, soms door een geestelijk, gewoonlijk echter door een leek, bong genaamd. Oni de gevoeligheid te verminderen laat men den j on gen naakt eenigen tijd in koud stroomend water staan, en bedekt de schaamdeelen na de operatie met een klapperdop. Feestmaaltijden hebben gemeenlijk den nacht v66r de plechtigheid plaats. Bij de Atjehers heeft de besnijdenis op ongeveer 8 a 10-jarige leeftijd plaats; men hecht bij hen niet zooveel beteekenis aan dit gebruik als elders. Bij de Alinangka-bausche Sfaleters wordt de besnijdenis, behalve soe-nat, ook „van de schande bevr¹ den“ genoemd; daar wordt zij gewoonlijk op knapen van 10—12 jaar ver-richt, in Lebong zelfs 6 jaar later. Op sommige plaat-sen wordt eerst een kleine insnijding verricht, ge-paard met het ook elders bij die Maleiers bij de be-Bnijdenis gebruikelijk feestmaal, eenige woken later gevolgd door de eigenlijke besnijdenis, die dan zonder

feestelijkheid geschiedt. Bij de Makassaren en Boegineezen heeft de besnijdenis omtrent het 12de jaar door de gewone circumcisie plaats. Merkwaardig is het gebruik by de Gorontaloezen, om de aanzienlij-ken aan do circumcisie, de minderen aan de incisie toe onderwerpen.

Onder de niet-Moslimische stammen wordt de besnijdenis toegepast, bij de Popea's van de oostkust van N. Guinea (waarschijnlijk incisie), de inboorlingen van Boeroe, sommige gedeelten van West-Ceram en de Watoebela-eilanden (incisie), en van de Aroe-eilanden (circumcisie). Bij de Tenggereezen op Java, Savoeneezen, Rotineezen, Socmbaneezen en Timoreezen en bij de heidensche stammen van Mid-den-Flores bestaat zij in der vorm van incisie, even-als bij de heidensche bevolking van Celebes. Bij de Dajaks der Zuider-ijn Ooster afdeeling¹ van Borneo wordt, evenals op de Aroe-eilanden, de circumcisie door afklemming der voorhuid door den jongen op 12 a 14-jarigen leeftijd zelf verricht. Op Nias schijnt zoowel circumcisie als insnijding voor te komen. Op Ambon en de Oeliasers kwam besnijdenis vroeger volgens Valentijn, eveneens voor, gelijk ook bij de inboorlingen der Minahasa voor hunne bekeering als incisie. Ookby Polynesische volken buiten den Indischen archipel is de besnijdenis in gebruik.

De besnijdenis van meisjes is in den Indischen archipel alleen, bij Mohamedanen in gebruik. Zij bestaat in het wegnemen van de voorhuid van de *clitoris*, soms zelfs van dat lichaamsdeel zelf of van de *labia minora*. De besnijdenis heeft bij de meisjes zonder plechtigheden en op jeugdiger leeftijd plaats dan bij de jongens: bij de Javanen op het 6e jaar, bij de Makassaren tusschen het 3e en 7e jaar, in Atjeh zelfs liefst nog voordat het kind kan spreken.

Zie over dit onderwerp: G. A. Wilken, De besnijdenis bij de volken v. d. Ind. Archipel, in Bijdr. t.t.l. en vlk. IV c Ser. X (1885), bl. 165 vv. (Ver-spreide Geschriften, DI, IV) en over de oorspronke-lijke, magische beteekening der besnijdenis: F. I. E. van Ossenberg, Het primitievc denken in pokken-gebruiken, t.z.p. 1)1. 7)1. § 91 (1915). Zie verder: C. Shouck Hurgronie, De Atjehers, I, 434, 438 vv., II, 299 (The Achehese, I, 395,398 vv.,II, 273); Th. W. Juynboll, Handleid. Mohaim. Wet. 159 v. (Hand-buch 161 f.); P. J. Veth, Java IV (1907) 441 v., en vgl. Kohlbrugge, Ncdcr. Tijdschr. v. Geneeskunde, April 1908.

BESOA. Zelfbesturcnd landschap in de onderaf-deeling Posso der res. Menado. Bevolkingssterkte 2000 zielen. Med. Enc. bur. II bl. 85—205. T. A. G. 2e Serie deel XXV (J908) bi, 1271.

BESOA'SCH. Zie OOST-TOKADJA'SCHE TALEN.

BfISOEK. Naam, speciaal aan de hellingen van den Sineroe-vulkaan, gegeven aan de jvierdalen, die tot afvoer Btrekken aan de dclwyls voorkomende vulkanische slijkstroomen (jahars). De naam is van madoereesche origine en beteekent „zandstroom“ Vooral bekend zijn de B. Sat en de B. Semoet.

BESOEKI. De meest oostelijke residentie van Java, heeft een oppervlakte van ruim 10.000 K.M.² en had ult. 1905 een bevolking van 970.000 zic-len, waaronder 1800 Europeanen, 3)00 Chine, zen en 2000 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen. De inlandsche bevolking bestaat, met uitzondering van de afdeling Banjoewangi, die door Javanen be-woond wordt, grootendeels uit Madoereezen. Het gewest, dat ten n. bespoeld wordt door straat Ma-doera, ten o. door straat Bali en ten z. door den Indischen Oceaan, wordt ten w. begrensd door de resi-

*dentic Pasoeroean. Over het algemeen is het gewest bergachtig. Op de grens met Pasoeroean vindt men het Jang-gebergte met den Argapoera als hoogsten top. Door den Arak-arak-keten, die in n. o. richting van dat gebergte uitgaat, is het verbonden met den Ringgit, een vulkanisch gebergte, geheel in het noor-den van het gewest gelegen. Oostwaarts van deze gebergten strekt zich in het n. l. ijk deel van het gewest de vlakte van Panarockan uit, die doorstroomd wordt door de Sampejan, die haar hoofdbronnen op den Argapoera heeft, en nabij Panarockan in straat Madoera valt. Die vlakte is slechts door een lage waterscheiding, een zadel van niet meer dan 350 M. hoog, gescheiden van de zuidelijk daarvan gelegen vlakte, die van Djember, welke door de Badadoeng en do Majang doorstroomd wordt. O. l. ijk van die vlakten verheft zich het reusachtige Raoen-Ijden-gebergte op de grens van de afdeling Banjoewangi, die door dat gebergte en zijn z. l. ijk en n. l. ijk uitloopers geheel van het overige deel van het gewest is gescheiden. Ten N.O. van dat gebergte, geheel in den n. o. l. ijk hoek der residentie en van Java vindt men nog den op zichzelf staanden Balocran, een niet meer werkzame vulkaan, terwijl zich op het schiereiland Balambangan, den z. o. l. ijk uithoek van het gewest en van Java, geheel gelsolcerd, de platte kalkberg Poerwo verheft, die waarschijnlijk vroeger niet met den vasten wal van Java verbonden was. Het noorde-l. ijkste punt van de residentie is Tandjoeng Patjnan gevormd door het alluvium van de Sampejan. Bij kaap Sedano, gevormd door den voet van den Balocran, buigt de kust zich naar het Z. om en behoudt vrijwel een recht z. l. ijk richting tot aan de diep ingesneden Pampang-baai, ten o. waarvan een uitlooper van de Poerwo de kaap Tandjong Semboloeng vormt, vanwaar de kust in z. z. o. l. ijk richting naar Java's Oostkust, van daar z. w. waarts naar Java's Zuidhoek en verder w. waarts naar Tandjoeng Poerwo loopt. Dit is de o. l. ijk hoek van de Gradjagan-baai, met de Pampangbaai de langste vormende, die het schiereiland Bakunbangan met het overige Java verbindt. Do z. kust van het gewest is zeer onregelmatig gevormd. Men treft daar van o. naar w. behalve de baai van Gradjagan, nog aan de baai van J. a. l. j. g. w. c. s. de Permisan-baai, de Jeroe-baai, de Pisang-baai, en de baai van Boeger, voor welke laatste zich j. n. c. h. e. t. tot het gewest behoorende eiland Noesa Baroeng bevindt.

Het gewest is administratief verdeeld in de afdelingen Jondowoso, Djember, Panarockan en Banjoewangi. De grenzen met de residentie van Pasoeroean zijn geregeld bij Ind. Stb. 1900, no. 334 en 1906 no. 394. De particuliere landbouwindustrie heeft sedert jaren in dit gewest een ruim veld van ontwikkeling gevonden. Behalve 10 suikerfabrieken, waren er einde 1914: 34 ondemmingen, waar in vry willig overkomsten met de bevolking tabak wordt gecultiveerd en 15 rypellerijen. Verder waren er bijna 150.000 bouws gronden in erfpacht afgestaan, waarvan ruim 86.000 bouws in de afdeling Djember, ruim 5000 bouws in de afdeling Panarockan, ruim 6000 bouws in de afdeling Bondowoso en 52000 bouws in de afdeling Banjoewangi, grootendeels voor de teelt van koffie, rubber en tabak, gedeeltelijk ook voor die van suikerriet, caoutchouc, cacao, en een kleine uitgestrektheid voor die van klappers.

Dit gewest is in gestadige ontwikkeling, deels door transmigratie van Oost- en Midden-Java en overigens door uitbreiding der bergcultuur, voornamelijk in de afdelingen Banjoewangi en Djember.

De Madoereesche bevolking houdt zich hoofdzakelijk bezig met den landbouw (teelt van padi, jagong (mais) en tabak), die door de vruchtbaarheid van den bodem over het algemeen loonend is, terwijl zij zich aan de kusten ook met de vischvangst en een weinig kustvaart bezighoudt. Ook legt zij zich op de veelecte toe. De binnenlandsche handel, hoofdzakelijk in landbouwproducten en in voorwerpen van behoefte voor de landbouwondernemingen, als matten, krandjags en dergelyken bestaande, is vry levendig; doch behalve do meer eenvoudige industrieën als pottebakken, vlechtwerken van bamboe, ijzersmeden, enz. is de ambachtsnijverheid er weinig ontwikkeld. — Vgl. Dr. R. Broersma, Beaoeki, Een gewest in opkomst (Amsterdam, 1913), Referaat hierover in Tydschr. Aardr. Gen. 1913, biz. 821.

BESOEKI. (Jontrole-afdeeling en district van de afdeling en het regentschap Bondowoso, residentie Besoeeki, vormende den n. w. l. ijk uithoek daarvan, grenst ten w. aan de residentie Pasoeroean, ten n. aan straat Madoera, en is ten z. en o. van de afdeling en Djembe/en Panarockan afgescheiden door het Jang-gebergte, den Arak-arak en den Ringgit. Deze controle-afdeeling, die 490 K.M.² oppervlakte heeft, is verdeeld in 2 districten, met name Besoeeki en Mlandingan. Men vindt er twee suikerfabrieken. Het district heeft een oppervlakte van 340 K.M.² en telt 72 desa's met bijna 4700 bewoners, o. w. 50 Europeaan, 600 Chincezen en 300 Arabieren (uit. 1905).

BESOEKI. Vroeger de hoofdplaats van het gelijknamige gewest, afdeling en regentschap, thans slechts de hoofdplaats van de gelijknamige controle-afdeeling van de afdeling Bondowoso, ligt aan straat Madoera, door het onbeduidende riviertje van Besoeeki met de open reede verbonden, waar soms stoomschepen producten komen laden, maar overigens weinig bedrijvigheid heerscht. Het is een weinig belangrijk plaats zonder veel vertier, en zonder merkwaardige gebouwen of andere opmerkenwaardigheden. De haven is verand in de plaats, wat beïnvloed het vroeger door Europeanen bewoonde gedeelte, vry wel vervallen sedert de spoorlijn Probolinggo—Panarockan is geopend en Bondowoso de standplaats van het hoofd van gewestelijk bestuur is geworden. Jaarlijks doen slechts enkele stoomschepen Besoeeki aan suiker toeladen: in 1914: 31 stoomschepen, 210.045 M.³ netto inhoud. — BESSIT. Zie KWIKSTAART.

BESTUUR. Het bestuur over Ned.-Indie kan worden gesplitst in het OPPERBESTUUR, bij de Kroon, berustende: het INDISCH BESTUUR, door de Indische Regering en haar departementen van algemeen bestuur gevoerd; alsmede het BESTUUR TER PLAATSEN, zich splitst in BINNENLANDSCH : BESTUUR, INLANDSCH BESTUUR en BESTUUR OVER VREEMDE OOSTERLINGEN.

A. Opperbestuur.

Het opperbestuur over de kolonien berust, krachtens art. 61 der Grondwet, bij de Kroon. Na den val der Compagnie werd het bestuur over de kolonien, voor zoover hie toe lande uitgeoefend, opgedragen aan een iaard der Aziatische bezittingen en etablissementen, P. uit negen leden bestaande, door het uitvoerend bonoend ontslagen, welke raad aan dat verantwoordelijk en ondergeschikt was (artt. 232—234 Staatsreg. van 1798). Do Staatsregeling van 1801 behield dezelfde organisatie (art. 47). Bij do oprichting echter van het Koninkrijk Holland word do bestiering van do kolonien en van alles, wat haar innorlijko regeering betrof, bij uitsluiting aan don.

Koning opgedragen (art. 36 Constit. van 1806); ook de Grondwet van 1814 (art. 36) en die van 1815 (art. 60) droegen het opperbestuur over de kolonien bij uitsluiting op respectievelijk aan den Souvereinen Vorst en aan den Koning. De uitdrukking „bij uitsluiting“ gaf aanleiding tot de opvatting, dat het opperbestuur ook de uitoefening der wetgeving in haar volcom omvang omvatte (Zie WETGEVING); bij de Grondwetswijziging van 1848 werd zij weggelaten, en word slechts bepaald (art. 59), dat de Koning het opperbestuur heeft van de kolonien, welke bepaling bij de Grondwetsherziening van 1857 in art. 61 geïndhaafd bleef. Evenwel had de gróoi van het parlementaire stelsel in Nederland sinds 1848 ook voor de kolonien ten gevolge, dat geen enkele bestuursdaad, welke ook, aan toezicht en beoordeeling van de Staten-Generaal is onttrokken, welke regel zijn laatste betwisting vond in 1860 naar aanleiding van de afkeurende motie-Keuchenius over Mijer's benoeming tot Gouverneur-Generaal; en de jaarlijksche vaststelling van de Indische begrooting (te beginnen met die voor 1867) bij de wet droeg krachtig bij om deze controle van het parlement over het ganschie Indische bestuursbeleid tot werkelijkheid te makGilt

Het opperbestuur door de Kroon geschiedt onder VOortdurende deelname en algehele verantwoordelijkheid van den Minister van Kolonien (Zie MINISTERIE VAN KOLONIËN), voor de naleving van welken regel art. 38 Reg. regl. nadere waarborgen stelt; en ingevolge art. 75 Grondwet is de Kroon bevoegd den Raad van State te hooren ook over alle bestuurszaken, waarin zij dat noodig oordeelt. De twistvraag, of art. 61 Grondwet toelaat, dat bopaalde bestuursdaden bij de wet worden opgedragen aan „bestuur“ door den Gouverneur-Generaal en daar mede aan het „opperbestuur“ der Kroon onttrokken, wordt door practijk en wet bevestigend beantwoord; do somtyds verdedigde leer, alsof het bij daden van den Landvoogd toch de Kroon zou zijn, dio handelt, omdat de Landvoogd des Konings tegenwoordiger in Indie is, schijnt ontleend aan Engelsche opvattingen en vindt, met haar verschillende consequenties (o.a. dat de Kroon de in do wet vastgelegde bevoegdheden des Landvoogds aan zich zou kunnen trekken), in onze instellingen geen steun. Enkele bevoegdheden van bestuur daarentegen zijn uitsluitend aan de Kroon voorbehouden; zoo is alleen aan haar de bevoegdheid toegekend om in Ned.-Indic gouv.-vestigingen daar te stellen, dat gebied in gewesten te verdeelen en in de bestaande inrichting en bestuur der Cliristelijke kerkgenootschappen verandering te helpen brengen (artt. 63, 68, 122 R. R.). Ofschoon over het algemeen de aanstelling en het ontslag van gouvernementssambtenaren bij den Gouv.-Gen. berust, is dor Kroon de benoeming voorbehouden van don Gouv.-Generaal, den Luitenant-Gouv.-Generaal, den vice-president en de leden van den Raad van Ned.-Indie, den president van het Hooggerichts Hof

gemene Rekenkamer
Ned.-Indie en

den voorzitter en de leden der Algemeene (artt. 2, 4, 9, 94, 95 R. R.; art. 51 Compt. wet), terwijl in eiukele gevallen de Kroon ambtenaren, door den G.-G. benoemd, ontslaat. De generaalficieren worden eveneens door de Kroon aangesteld en ontslagen; bij hun eerste indienststelling hier te lande worden de officieren

1909). Wat het aandeel der Kroon in het financieel beheer betreft, zie BEGROOTING VAN NED.-INDIË en COMPTABILITEIT. Het opperbestuur lost zich geenszins op in de zorg voor uitvoering van wetten en Koninklijke besluiten, doch o in va in tegedeel de opperste leiding van allo bcherting van het welzijn der kolonien binnen de grenzen dor koloniale begrootingen.

B. In d i s c h bestuur.

Het bestuur over de kolonien en bezittingen vari het Ryk in Azio*, wordt uitoefend door den Gouv.-Generaal, die daarbij de bepalingen van het Reglement, der overige wetten en der Kon. besluiten om bevelen heeft in acht te nemen (art. 1 R. R. cnz.). Aangezien hij echter in sommige gevallen het gevoelen van den Raad van Indie moet inwinnen, en in eiukele andere gevallen ook in bestuurszaken geen beslissing mag nemen dan in overeenstemming met dien Raad (Zie RAAD VAN INDIË), kan men niet (gelijk van 1836 tot 1855) kortweg zeggen, dat do Landvoogd do Indische Regeering is, noch ook (gelijk van 1609 tot 1836) dat dit de Gouverneur-Generaal in Radc is, doch zal men onder Indische Regeering so ms den Landvoogd alleen, soms den Landvoogd met den Raad hebben te verstaan. HeV Reg. regl. wijst de greia aan. i. Over bijzonderheden omtrent zijn anbt: zie GOVERNEUR-GENE-1-AAL; over zijn aandeel in het financieel beheer BEGROOTING VAN NED.-INDIË en COMPTABILITEIT.

Nochtana benist feitelijk het bestuur over Ned.-Indie in de eerste plaats bij den Gouv.-Gen. alleen, (lie daarbij door tai van ambtearen wordt bijge-Btaan, vooral door die dor algemeene Secretario (zie SECRETARIE), do negen departementhoofdc* met het hun ondergeschikt personeel (zie DEPARTEMENTEN VAN ALGEMEEN BESTUUR) Oii de aaiistends te bespreken ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur. Volgens art. 49 R. R. berust de benoeming en het ontslag der gouvcmcxixHambtenaren in Ned.-Indiï, behoudens de uitzonderingE, bij de wet genoend, bij den Gouv.-Gen.; hij hcoft editor dit recht, wat betreft lagere aibntnaren, aan andere autoriteiten opgedragen, hetgeen door een wetswijziging van 1915 voor het vervolg (mita het met instem min g der Kroon gexchiedt) uitdrukkelijk is gewettigd. Zie AMBTENAREN.

Het bestuur van den Gouv.-Gen. lost zich alwecier geenszins op in de zorg voor de uitvoering van algemenc verbindende voorschriften, doch omval daarens de akijdige bchertiging in budget en Belangcei binnen de grenzen van het budget. Hij voorzict daartoe de gouvememtsambtenaren van do noodigb instruction om bevelen, voor zoo ver hij dit niet aan andere autoriteiten overlaat, en waakt voor de nakoming door elk liunner van de daarop betrekkelijke voorschriften.

Ofschoon de bchertiging van alle takken van landsbestuur hem gchijkelijk in opgedragen, zijn echter in het Reg. regl. enkele onderwerpen van bestuur hem in het bijzonder aanbevolen. Zoo heeft hij de beschenning der inlandsche bevolking tegen willckeur, van wien ook, als een zijner eerste plichten te beschouwen (art. 55 1<. R.); evenzo zorgt hij, dat geenerlei afstand van grond inbreuk make op do rechten der inlanders (art. 62 R. R.; zie GROND, RECHTEN OP DEN), en dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de paleii van gehoorzaamheid aan de algemenc verordncmen (art. 121 R. R.; Zic ook ZENDING). Duarde Gouv.-Gen. verantwoordelijk is voor de handhaving van het ge-

- (F, (

昨昨 1 atnwtwcltd, die eveneens op hun verzock

以在二: 七 & U 七 i

zag en van do nist en do ordo in Ncd.-Indie, was hem tot voor kort een groote macht tegenover de drukpers en tegenover vergaderingen gegeven (Zie ook DRUKPERS); en heeft hij de bevoegdheid poli- tieck maatregelen te nemen tegenover personen, die gevaarlijk worden geacht voor de openbare rust en orde (artt. 105, 123, 45—48 R. R. : Zie VERBLIJF). Als opperbevelhebber der in N.-Indie aanwezige zee- en landmacht heeft de Gouv.-Gen. de beschik- king over vloot en leger (artt. 41, 42 R. R.) ; in geval van oorlog of opstand is hij gemachtigd om de maatregelen te nemen, die hij in het belang van den lande noodzakelijk acht, zelfs met opzetting van de wot (art. 43 R. R.). Het Reg. regl. draagt hem voorts de zorg voor de betrekkingen met Indische vorsten en volken op, met inachtneming van de bevelen der Kroon en raadpleging van den Raad van Indie (art. 44 en 28 R. R.). Internationaal bevoegdheden heeft do Landvoogd nauwelijks (zie mr. F. M. van Asbeck, Overzicht van den juridischen wereldbouw, diss. Leiden, 1916).

Het spreekt vanzelf, dat, behalve deze bemoeiingen, nog talloze andere werkzaamheden den Gouv.- Gen. voor het bestuur zijn opgedragen. Hoewel sinds 1893, en met name sinds 1904, ernstig ge- tracht wordt een aantal min belangrijke bezigheden af te wentelen van den Landvoogd op departements- hoofden of gewestelijke bestuurs hoofden (zie DECENTRALISATIE onder I), is het er nog ver van af, dat de Gouverneur-Generaal zich alleen met groote zaken of met de indobslissing in gewich- tige aangelegcnheden zou hebben bezig te houden. Eon in 1907 op last van Gouverneur-Generaal Van Heutsz voor ambtelijk gebruik ontworpen regeringsleidraad (zonder bindende kracht), be- doeld om er voor te zorgen, dat bij het becharti- gon van de groote zaken do hoofdlijnen in ondringl verband voor oogen zouden blijven staan, is sedert afgedrukt in Koi. Tijdschr. 2, 1913, bl. 447.

Oudo plannen om hetzij den Raad van ludie to hervormen, hetzij den Landvoogd een (adviseerenden dan wcl beaJissenden) Kolonialen Raad ter zijdo to Htclen, schijnen thans (Oct. 1916) to zullen leiden tot het instellen van een adviseerenden Volksraad (zie aldaar).

C. J e 8 t u u r t p l a a t s c.

1°. *Binnenlandsch bestuur.* Ned.-Indie is verdeeld in 36 gewesten (zie kaart Koi. Vcral. 1909), staando ondr hoofden van gewestelijk bestuur. Op Java en Madocra dragon dozen allo 17 den titel van roBident; op de buitonbezittingen vindt men naast 15 residenten 3 gouverneurs (Atj4h en onderh., OostkuHt v. Sumatra, Celebes en onderh., en vroeger Sumatra^ Westkust, Borneo en do Molukken), terwijl aan het hoofd van Billiton een assistent- resideDt etaat; dit vcrschi) in titel geeft ochter geen verschil in macht, wcl in wedde. De titel van resident word to 1914 resp. to 1906 bo vend ion gedragen door de bestuurders van de Padangschc Bovonlundcn en Tapanoeli, ofschoon zij geen hoofden van gewestelijk bestuur waren, doch ondr don tocmniliqcn gouverneur van Sumatra's Westkuat stonden; dit go we st toch was voorheen verdeeld in drio residentie, waarvan de residentio Padang- sche Bncndeillanden bestuurd word door den gouverneur zelf; met 1906 echter werd Tapanocli vor- heven to een eigen geweat, terwijl in 1914 de beide overblijvende residenties zijn opgeheven. Do hoof- den van gew. best, wonen in cen landsgebouw; zij ontvangen een bezoldiging en somtijds represen- tatiekosten of een vaste toelage voor rois- en, ver-

blijfkosten. Hun gouden zonnescerm is afgeschafte bij de zgn. pajoengcirculaire van 3 Nov. 1904 (zie ook Bijl. bl. 6496), het gebruik van d wan garbeiders voor liun ^cn enz. bij Bijbl. 6240 (van 1905).

Vroeger genoten de itmbcnafcn by het binnclIT- bestuur in die gewesten, waar gouv.-cultures bestonden, nog cultuurprocenten, die echter voor hen zijn afgeschafte in 1866. Het komt voor, dat — gelijk in 1860 to Bandjermasin, na 1905 achtereenvolgens aldaar, to Makasser—en te Koepang, en thans (1916) nog stef3s in Atjeh — een officier bekleed word met het gewestelijk gezag, teneinde de civiele en de militaire bevoegdheden in cen hand te doen zijn.

De bestuurswerkzaamheden der hoofden van gew. bestuur waren voorheen zeer verschillend, naar mate van de meerdere of mindre intensiteit van onze gezagsoefening. Vooreerst waren er op de buitonbezittingen tai van gewesten, met welker binnenland (achterwal) wij ons nauwelijks inlieten ; en bovendien bepaalde zich daar, waar zelfbesturende landschappen bestonden (Zie CONTRACTEN), dotaak van het hoofd van gew. bestuur to een meestal weinig beteekenendo "leiding" van die vorsten en hoofden, en to het bestuure van de gouv. onderhoorigen, aldaar govestigd. Sinds do landvoogdij van Van Heutsz echter is dit verschil tusschen belangrijko on verwaarloosde gowesten in hoofdzaak weggevaagd, en zijn ook do inwendige aangelegenheden der zelfbesturende landschappen overal ondr ons werkelijk toozicht gebracht; nochtana heeft do werkzaamheid van die hoofden van gewestelijk bestuui', in wior ambtskring belangrijke zelfbesturon voorkomen, uiteraard een eigen karak* ter (Zie, voor Java, VORSTENLANDEN). De taak der hoofd van gew. bestuur is omschreven in een instructie, die aanvankelijk in Ind. Stb. 1859 n° 102 is vastgesteld bij Gouv' besluit., doch later ala ordonnantie by Ind. Stb. 1867 n° 114 is afgekondigd; hoewel zij voor de buitonbez. niot gescliroven was, hebben ook de hoofden v. gew. best, aldaar haar na to komen (Stb. 1861 n° 44 en 1867 n° 114, III). Schoon moor dan ccns gowijzigd, geeft die instructie geen volledig beeld meet van den tegenwoordigen werkkring. In de res. Batavia is de positio van den resident eigenaardig door de aanwezigheid aldaar der meesto directuren, die in het financieclc beheer eenigo werkzaamheden, eldera don res. opgedragen, voor Batavia zelf verrichten; en to 1913 had do resident van Banka tovens de leiding van do tinwinning aldaar, in ver band waarmede hij geen bestuursambtonaren, doch axiniinstrateurs der tinmijnen a Is bestuurders ondr zich had. Voor zoover het gewestelijk bestuur takken van administratio betreftdio ondr directuren staan, oefenen do h. v. g. b. hun taak uit overeenkomstig de aanwijzingen dier directuren; zij zijn echter niet aan dozen ondersgeschikt.dochuitsluitend aan don Gouv.-Gen. (Stb. 1876 u° 57). Alle bestuursambtonaren, ook do inlandscho, staan ondr hun tovens en toezicht, en kunnen door hen worden geschorst; somniigo lagore Europeescho on velo lagore inlandscho ambtonaren worden door hen benoemd (Zie bo ven ondr B). Voor hun bostuui-sbomoeiing in znko comptabiliteit zio aldaar. To hunner beschikking staan somtijds gewestolijck vaartuigen. Zie GOUVERNEMENTS MARINE EN GEWESTELIJKE VAARTUIGEN.

Do instructio horinnert, dat do h. v. g. b. bchalvo met bostuur ook met rechtspraak, politic on wotgoving zijnbclast. Voor hun na 1818stork vcrmiorde

rechtsprekende function, zie RECHTSWEZEN. Wat de politic aangaat: bij de h. v. g. b. berust de zorg voor de naleving van algemeene en andere verordeningen, zoodat zij voor hun gewest het hoofd, der politic zijn, indien niet een bepaald onderdeel, gelijk de boschpolitie, aan hen is onttrokken. Om versterking van orde en rust te voorkomen of te bedwingen hebben zij de beslissing over de schutten en andere niet tot het leger behooren-dekorpsen, en over schepen der gov.-marine: zij hebben echter niet de beschikking over zee- en landmacht, maar moeten handelen in overleg met den kommandeerenden officier (tenzij civiel om militair bestuur in een hand zijn). Bij de uitoefening van de politic kunnen zij echter de gewapende macht requireeren. Art. 72 Reg. regl. kent hun de bevoegdheid toe om keuren (verordeningen, bevelen, etc.) te schutten door straf of politiedwang) te maken, doch (2) waar gewestelijke radon zijn, verliezen de h. v. g.

h. v. g. b. deze wetgevende bevoegdheid geheel, en waar T: plaatselijke raden zijn, verliezen zij haar voor dat gebied van hun gewest, dat samenvalt met het ambts- gebied. diet raden. De bevoegdheid der h. v. g. b.

■ om andere verordeningen dan keuren te maken is niet geregeld, en in sommige opzichten, onzeker.

Ook daar waar gewestelijke of lagere decentralisatie (Zie aldaar) is ingevoerd — waarmede de h. v. g. b. direct of indirect veel bemoeienis hebben —, blijft het bestuur, de rechtspraak en de politie der h. v. g. b. bestaan; tot dusver (1916) wordt zelfs ook aldaar voor de uitvoering van alg. verordeningen nog altijd hun hulp, en niet het medebewind (het zgn. self government) der locale raden, ingeroepen.

Verscheiden ambtenaren zijn aan het h. v. g. b. voor het bestuur toegevoegd. In de eerste plaats de gewestelijke secretaris, die in den regel zijn vervangert is; een in 1900 bij dereorganisatie-Mullemeister aanvaard beginsel om op Java en Madoera den gewestelijke secretaris-controleur (naast een ass.-res. als chef der afdeling te vervangen door een gewestelijke assistent-resid. — gelijk een enkel maal op de buitenbez. — naast wien de resident zelf hoofd der afdeling zou wezen, wordt thans (1916) nog slechts in vier gewesten nageleefd. De gewestelijke secretarissen waren voorheen met een aantal bijbetrekkingen belast, die gedeeltelijk niet onbelangrijke inkomsten opleverden, zooda het notariaat en het vendumeesterschap, en waren kashouders; voor zoo ver geen afzonderlijke ambtenaren daarvoor zijn aangesteld — wat met name op vele buitenbezittingen het geval is —, oefenen zij die betrekkingen nog uit, en alien zijn zij ambtenaren van den burgerlijken stand. Bovendien is tegenwoordig aan verscheiden h. v. g. b. buiten Java een ass.-res. toegevoegd, speciaal voor de aangelegenheden der zelfbest. landschappen; een enkel maal ook een ambtenaar voor het toezicht op de inheemsche rechtspraak (Palenbang).

Voor het bestuur w elk gewest (behalve Billiton; Banka eerst sinds 1913) verdeeld in afdelingen, die op Java en Madoera altijd ondereen assistent-resident geplaats zijn, terwijl op de buitenbezittingen ook een controleur of (bij uitzondering, b.v. Soela-eily Tanimbar) een gezaghebber dan wel een offkier" in civiel gezaghebber (Zie aldaar) aan licet hoofd van een afdeling kan staan. Terwijl gewoonlijk aan het hoofd v. g. b. ook voor de afdeling, waarbinnen de gewestelijke hoofd plaats ligt, een afzonderlijke afdelingschef is toegevoegd (te Batavia, te Semarang, te Sperabaja op Jxj.Padang als ass.-res. „voor de politie" b beheert elders het hoofd v. g. b. zelf de afdeling,

waar in hoofdplaats gelegen is. De ass.-res. op Java en Madoera is hoofd van plaatselijk bestuur in zijn geheele afdeling; de afdelingschef op de buitenbezittingen is dat voor zijn geheele afdeling zoo deze niet is onderverdeeld, doch allen voor de onder afdeling zijner woonplaats, zoo zijn afdeling wel is onderverdeeld. De afdelingshoofden genieten een wedde; ook voor hen zijn in 1866 de cultuurprocenten afgeschafte. Sinds 1902 is het hoofd v. g. b. bevoegd voor hen een instructie vast te stellen. De afdelingshoofden zijn veelal ambtenaren van den burg, stand en nemen dikwijls, waar geen notaris is aangesteld, het notariaat waar. Zij hebben meestal rechtspraak (zie RECHTSWEZEN), zijn altijd bevoegd last met politic, doch missen wetgevende bevoegdheid (tenzij een uitdrukkelijke verordening die voor een bepaald onderwerp geeft). Hun bestuurs-taak is onafhankelijk van het bestaan van decentralisatie (Zie aldaar), waarmede zij direct of indirect veel bemoeienis hebben. Enkele afdelingshoofden op en buiten Java hebben tegenwoordig een secretaris naast zich, die echter in de wetgeving nog niet wordt genoemd.

De andere verdeling van de afdelingen zelf in N.-Indie loopt uiteen. Enkele op de buitenbezittingen zijn voor het binnenl. bestuur niet onderverdeeld, b.v. die van Djambi en van Banka; de overige op de buitenbez. zijn geheel of ten deele gesplitst in onderafdeelingen, en die op Java en Madoera omvatten alle een of meer controleur-afdeelingen. Terwijl echter de onderafdeelingen op de buitenbez. staan onder een eigen hoofd — controleur, asp.-cont., gezaghebber —, die hoofd van pl. best. is als zijn afdelingschef niet binnen zijn ambtskring woont, zijn de controleurs op Java en M. aan de residenten en de assistent-residenten toegevoegd als helpers (vandaar dat onderscheiden afdelingen elk slechts J control-afdelingen) en verpligt de bevelen van dozen in niles op te volgen. Voor deze laatsten is dan ook geen instructie vastgesteld: wel wordt bij Bijbl. JOG. een proefinstructie gepubliceerd, maar zij is niet definitief ingevoerd geworden en later zelfs ingetrokken. Een werkje door v. Gorkom uitgegeven: „De Gids voor den controleur" is indertijd door de Regering aanbevolen geworden (2e druk, 1896, door Verwijk); een werk van F. Fokkens „De controleur op Java en Madoera, Bat. 1885" bevatte ten toemaals volldig opgave der verordeningen en ambtelijke voorschriften, die de controleur moet nakomen. Alleen de controleur van Wonogiri (Mangkoenagaran, reaid. Soerakarta) is chef eener onderafdeling en hoofd v. pl. b. De hoofd v. g. b. op de buitenbez. zijn sinds 1902 bevoegd, ook voor de onderafdelings-chefs een instructie vast te stellen; welk gebruik van dio bevoegdheid gemaakt wordt, blijkt niet.

De werkring der controleurs op Java en Madoera. — beschreven in 1909 door Eyckn, in 1913 door Walbechm — bestaat vooral in het houden van toezicht over alle takken van het inlandsch bestuur en in de voorlichting van de boven hen gestelde bestuurriaanbtenaren omtrent alles, wat dat bestuur betreft. Zij zijn in daglijksche aanraking met de in. hoofden en bevolking en moeten zich beijveren die goed te leiden, doch hebben evenzeer te makon met de hoofden der vr. oosterl. om met do Europeanen. Ofschoon niet met gezag bekleed, kunnen zij do inlandsche bevolking in ruime mate ten zegen zijn, wanneer zij zorgen op de hoogte te wezen van haar economischen toestand en van haar vatbaarheid voor ontwikkeling en opvoeding, terwijl zij door hot doen van voorstellen aan de boven hen

geplaatste ambtenaren vaak don stoot gevén tot belangrijke hervormingen in haar belang. De vroeger op Java en Sladocra belangrijkste taak van den controlleur — de behartiging van do gov.- cultures — is sedert de afschaffing van do mees- te dezer aanmerkelijk ingekrompen, en zal geheel verdwijnen, wanneer eerlang het cultuurstelsel zelf ingevolge Ind. Stb. 1915 n° 491 vordwijnt; do cultuurprocenten waren ook voor hen reeds vervallen in 1866. Wat de landrente betreft, daarbij hadden zij vroeger den jaarlijkschen aanslag te regelen (Zie BELASTINGEN, LANDRENTE); later is dit echter grootcnclcefs vervallen (vooral waar de regelingen van 1896 en 1907 werken), en hebben zij voornl. de dorpschoufden en ondercollecteurs in de inning van dal middel te controleren. Zoodaals uit den vroeger door hen gedragen titel „controleui- s- bij de landelijke inkomsten en cultures" blijkt, was hun werkkring eertijds schier tot die takken van dienst beperkt; te- genwoordig zijn zij werkzaam bij alle takken van be- heer, tot het inlandsch bestuur behoorende, zoodaals bij de uitvoering van de agrarische wet, bij den aanslag in de belasting op het bedrijf, en talloze and- re. Ofschoon geen ambtenaren van politic, zijn zij verplicht van alle misdrijven en overtredingen, te hunner kennis gekomen, aangifte te doen. Recht- spraak hebben zij slechts in enkele gevallen (Zie RECHTSWEZEN). Getwefende bevoegdheid inhnen zij. Slechts zeer enkele contrdleafdd. (Karimoendja- j«a, Bawean) worden beheerd door een gezaghebber.

Do ondracfdcelingschefs op do buitenbezittingen (controlcur of gezaghebber of officier als civiel gezagh.) zijn wel met gezag, wel met belangryke recht- Epraak en \<-1 met politieozorg bekleed, dock hebben overigens tegenover de ini. bevolking een gelijke taak als de cojtroleurs van Java. Door licet ontbi'eken ch- ter van regenten (in den Javaschon zin des woords) op de buitenbezittiigen en door het ontbreken van ontwikkelde districtshoufden in vele streken aldaar, koinen de controleurs der buitenbezittingen (Bali en Lombok misschien uitgezonderd) veel meer relictwtrecks met do bevolking in aanraking dan do controleurs van Java, hoewel toch weer veel minder dan b.v. zendelingen.

Onze meerdere bcmocienis met zelfbest. landschappen nil zich ouder nicer in het grooter aantal controleurs, daar tegenwoordig bescheiden.

De aspirant- conl rcleurs worden aan. assistent-ro- Fidenten of controleurs toegev'oegd on onder hun leiding werkzaam te zijn, tenzij zij tijdelijk bolost zijn met het bchcr van een controleafdeeling of het bestuur van een onderafdeeling.

Eindelijk worden uit Ned. uitgezonden administratieve aibntenaian aan ambtenaren bij licet binnen. bestuur tegevepugd, teneinde in afwachting van hun bucooniing tot aspirant-controlleur practischc lciding te genieten.

Nog anciere ambtenaren en beamten zijn bij hot binnenlandsch bestuur werkzaam, zonder dat zij tot het kader van het binnenl. beurtuur behooren, zooda de ambtenaroi en beamten op het rcs.-kan- toor enz., terwijl ook vei- schidene inlanders in lagere betrekkingen daarbij werkzaam zijn, geen deel uitniakende van het eigculijk inla- ndsch bestuur. De belangrijkste van deze laatste groep personen zijn do sinds omstreeks 1908 gclcidclijk ingovoerdo inlandsche (soms Europeesche) bestuursassistenten of assistenten (ook zijn er hulp- best. assistenten), die een schakel vorinen tusschen hot binnenlandsch bo- Btuur en de volkschoufden (mcostal in zelfbesturende landschappen) en geheel een werktuigzijnde hand

van het cersto; zulke inlandsche ambtenaren, naar willekeur voorplaatbaar en veelal herkomstig uit end ere streken van den archipel, vindt men thana (1916) in Mcnado (Paloe), Celebes, Ternate, Amboina (Z.- N.- Guinea) en Timor (vgl. voor de ver van te demangs van Sumatra, beneden C2^o. tegen heteind). Anderzijds worden dikwijls becauuraambtenaren tij- delijk voor bijzonderc werkzaamheden gebezigd, ge- lijk voor agrarische zaken (Bali en Lombok), krediet- wezen, landrente-onderzoek, volksscholen, enz.

2°. *Inlandsch bestuur.* Onder deze benaming ver- staat men het gouvernementbestuur door inlanders over inlanders. Aan zoodanige bestuurders moet, ingevolge art. 67 R.R. (een dor groote beginselen van ons Indisch bestuursstelsel), de oniniddellijke leiding van die bevolking worden overgelaten; hetgeen me- debrengt, dat wij, naargelang ons bestuur op en buiten Java hooger eischcn gaat stellen, eerst zorg en daarna groote zorg mooten besteden aan de moreelo en intellectuelo opvoeding van alle inlandsche bestuursambtenaren, van laag tot hoog. Het ge- noemde art. 67 maakt een tegenstelling tusschen van regeeringsvege "erkende" hoof den en andere, van regeeringsvege "aangesteld". Hier komen de laatstgenocdenen, tersprak, ook al mochten zij geen gouvernementsweddo ontvangon; met "erkende" hoofden is gdcdoeld op de houfden van eigengegroide inlandsche rechtsgemcnschappen (met name inlandsche dorpen ; Zie GEMEENSCHAPPEN en GEMEENTE), zelfs al mochten dezen een aanstel- lingsakte vanwege hot gouvernement of een bezol- diging van den lande ontvangon.

Op Java en Madoera zijn do gewesten — do Vorstenlanden en Batavia (belialve Krawang) uitgezonderd — door den Gov.-Gen. verdeeld in 70 re- gentschappen, aan het hoofd waarvan een inlandsch nmbtenaar, do regent (boopati), is geplaatst. De in- stelling van de betrekking van boepati is reeds van ouden ooreprong; zij is afkomstig van de oude Ja- vaansche vorsten, die binnen hun rijk personen, gewoonlijk van hoogo afkomst, aanstelden als provin- cinohooft, onder verplichting hun zekere opbreng- aton uit te keeron, in geval van oorlog hen bij te staan en hun op bepaalde tijdon hun huklo te komen brengen. Verscheideno dier boepati's, wicr gebied veelal zoo groot was als een latere residentie, en van wicieder ecnigo nabidhfs onder zich had, ver- wiorven een grooto zelfstandigheid, terwijl enkele hunnor zolfs rijken stichtton. Toon do Compagnio op Java eigen gebied on invloed kreeg, ook in het binncnland, licet zij — mot uitzondering van Batavia, waarover hier beneden — de organisatic dor nga- behi*s bestaan ; dezon, diou voortaan zelf boepati of regent werden genocmd, werden echter aan haar on- dorgoschikt on moecten do opbrengston, vrocei* aan do vorston verschuldigd, als contingensten en vor- plichto Iverantien (zie CONTINGENTEN) iititke- ren aan haar. Met het bestuur over den inlander licet do Compagnio zich, in het algemeen gosproken, wei- nig in, maar zo vertruste dit aan do regenton mot het hun ondergcschikto personeel too, ofschoon zij van tijd tot tijd ook wel in het belang der bevolking tusschenboido trad; con toctand, dio het langst heeft voortbestaan in do Ploangr. De regenten wor- den reeds toen zoo veel uTOGelijk- gekoxen uit de aan- zienijko familien, in do streek volco gevestigd; do Compagnio hield zich echter niot altyd aan dit bo- ginscl on zetto regenton af on steldo so ins ook vreem- den tot regent aan, wanneer dit mot haar belang strookte. Do regeaton werden niot van akten aawitelling voorzien, maar mooston — alsof zy con

soort vorsten waren — akten van verband teekenen, waarin hun verplichtingen jegens de Compagnie werden omschreven (vgl. Eindresume III bijl. F). Daendels bracht hierin verandering; hij verklaarde hen tot koninklijke ambtjuaren (gouv.-ainbjuaren), voorzagen hen van akten van aanstelling, en, ter- wijl hij hen door het toekennen van onderscheidingen aan het Ned. gezag trachtte te verbinden, plaatste hij hen onder Strenger toezicht dan te voren het geval was geweest. Het Britsche tusschenbestuur kortte hun macht aanzienlijk in; hun werkzaamheden werden hoofdzakelijk tot de politic en de rechtspraak beperkt, en, ofschoon men hun ijdelheid door nominale rangen trachtte te vleien, werd hun aanzien aanmerkelijk verminderd, zoodat bij het herstelen van het Ned. gezag hun invloed in verscheiden streken van Java tot een minimum was teruggebracht. Van der Capellen keurde dit ten zeerste af; door een reglem. op de titels, verpichtingen en rangen der regenten op Java (Ind. Stb. 1820 n° 22) werden zij in hun vroeger aanzien hersteld en werd de tusschenkomst der regenten in bijna alle zaken van gewicht, de inlandsche bevolking rakende, voorgeschreven, zonder dat zij echter het oude gezag over die bevolking terugverkregen. Ten gevolge van de invoering van het cultuurstelsel, dat rustte op versterking van den invloed der inlandsche hoofden, werd hun gezag wederom zeer verhoogd, mede door het herselen van hun bezoldiging in ambtsvolden (Zie aldaar), die hun echter in 1867 weder zijn ontzegd. Een gewichtig beginsel was reeds vroeger te hunnen aanzien aangenomen, n. l. de erfelijkheid — met electie — van hun betrekking. Onder de Compagnie werd dit echt Indonesisch beginsel wel in den regel gevolgd, zonder dat zij echter de nakoming daarvan als een verplichting tegenover de regenten beschouwde. Tijdens den opstand van Diponegoro (1825—1830) erkende het Indisch Bestuur de noodzakelijkheid om de regenten nauwer aan zich te verbinden en aan velen hunner werd toen en kort daarop mondeling de toezegging gedaan, dat zij door hun nabestaanden zouden worden opgevolgd, welk beginsel thans in de wet is geworteld door art. 69 Keg. regl., voorschrijvende dat bij het openvallen der betrekking van regent op het eiland Java (Madoera was in 1854 nog zelfbestuursgebied) zooveel doenlijk tot opvolger gekozen wordt een der zonen of nabestaanden van den laatsten regent. In overeenstemming met het oude electiebeginsel wordt echter te recht het voorbehoud geteld van bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw, waaraan de regering dan ook de bevoegdheid ontleent om dienaangaande hooge eischen te stellen (circulaire van 29 Nov. 1913) en zelfs het recht ontleenen zou om het bezit van een examinandi diploma te verderen (Zio Reg. alm. 1916 I bl. 96).

De regenten zijn ook thans nog meestal van hoog adellijke, soms van vorstelijke afkomst; zij worden door den Gouv.-Gen. benoemd en ontslagen op voordracht van den resident, die daarbij de dienst- en geslachtslijsten der candidate!! moet overleggen. Aan den rang, door de regenten gevoerd, zijn bepaalde onderscheidingsteekenen verbonden, waarvoor het zonnescarm (pajoeng of songsong) in aanmerking komt, dat door zijn kleuren en cirkels den rang aanduidt van hem, wien het wordt achternagedragen. Zie hierover en over het gevolg dat de regenten en andere hoofden mogen voeren Ind. Stb. 1820 n° 22 art. 40, 1824 n° 13. De bezoldiging der regenten, die voor de Preanger regenten wegens verkregen rechten lange jaren veel hooger was dan voor

de overige (Zie PREANGER-STELSEL), is in 1900 vermeerdert met het bedrag der in 1882 ingevoerde toelage wegens het gemis van pantjindienstplichtigen. Sinds 1907 ontvingen ook de regenten geen cultuurprocenten meer voor de in hun regentschap aan de regering geleverde koffij; doch zij worden nog steeds in een landswoiling (dalcm) gehuisvest. Sedert 1911 bezitten de regenten een goedgekeurden regentenbond, Perhimpoenan bopati-bopati Djawa-Madoera.

De regent is het hoofd van het inlandsch bestuur m het regentschap en belast met de onmiddellijke leiding van de inlandsche bevolking. Zijn verhouding tot den resident was in Ind. Stb. 1820 n° 22 geschetst als die van een jongeren tegenover een ouderen broeder. Hij is, de vertrouwde raadsman van het hoofd v. g. b., die gehouden is over alle zaken van belang, do inlandsche bevolking betreffende, zijn advies in te winnen, maar daarna zelfstandig beslissend, terwijl anderzijds de regent verplicht is den resident nauwkeurig op de hoogte te houden van alles wat er bij do inlandsche bevolking omgaat of woelen mocht. De instructie voor de regenten, in Ind. Stb. S. 1859 n° 102 bij Gouv. b. en later in Ind. Stb. 1867 n° 114 onveranderd bij ordonnantie vastgesteld, heeft enkele wijzigingen ondergaan, doch slechts van ondergeschikt aard. Met de inning van belastingen heeft de regent geen bemoeienis. Behalve met bestuur in engeren zin is de regent belast met de uitoefening van politie onder de inlanders; alsmede met eenig aandeel in do rechtspraak (Zie RECHTSWEZEN). Wetgevendende macht bezit hij in theorie niet, doch practisch zijn vele zijner parentalis of atoerans niets anders dan informeel verordeningen. Uit het feit, dat art. 17 der instructie den regent het toezicht opdraagt over den Mohamm. godsdienst, heeft men, in verband met art. 124 Reg. regl., wel opgemerkt, dat de regent zelf ook moslim moet zijn (Zie CHR ISTEN-INLANDERS).

Den regent in het rechtstreeks gebied van Java en Madoera is steeds een door den Gouv.-Gen. benoemd inlandsch ambtenaar, gewoonlijk van hoog afkomst, n. l. de patih, toegevoegd, die in alles zijn plaatsbekleder is; zulk een ambt, vergelijkbaar met dat van den rijksbestierder naast een zelfbesturend vorst, koint ook elders in den archipel voor, b. v. do banta als plaatsbekleder (voorheen van den oude-balang in Atjeh, de banta naast het geslachtshoofd (rodjo) der Gajo'h, de soelewatang naast het ornamentschapsjioofd (karaeng, aroe) op Zu id-Celebes. De patih ontvangt een wed. die, in 1900 vermeerderd is met het bedrag der pantjendienst toelage, doch heeft geen aanspraak op vrije woning. Uitgaande van de gedachte, dat twee personen (regent en patih) voor 66n functie (die van regent) te veel waren, heeft Ind. Stb. 1900 no. 220 besloten, de patih's op de meeste regentschapshoofdplaatsen (niet op Krawang, Tjiandjoer, Bandoeng, Garoet, Krakasain, Loemadjang) geleidelijk mede te belasten met de functies van districthoofd aldaar (hen derhalve te inaken tot patih-wedono) en dikwijls bovendien met die van onderdistrictshoofd van dat onderdistrict, waarbinnen de regentschapskota ligt. Niet alleen is men in later tijd herhaaldelijk op deze derde opdracht uit Mullemeistefs reorganisatie (die van do functies van assistent-wedono) teruggekomen, zie b. v. Stb. 1911 no. 5, 1912 no. 54, 55, 58, 1913 no. 94, 1914 no. 170 en 325, 1915 no. 24 en 41; maar zelfs do samenvoeging patih-wedono is somtijds weder gesplitst, zie b. v. Stb. 1913 no. 69.

Gewoonlijk vallen afdeling (assistent-residentie)

cn regentschap samen; assistent-resident on regent wonen dan meestal aan tegenoverstede zijden van dc zelfde aloon-aloon. Er zijn echter vijf afdeelingen, die elk twee regentschappen tellen; n. de afd. Cheribon bevat de regentschappen Chcribon en Koening-an, de afd. Tasikmalaja bevat de reg. Tasikmalaja en Tjiamis, de afd. Pocerwordjo bevat de reg. Pocerwordjo en Koctoardjo, de afd. Keboemen de reg. Keboemen en Karangar, en de afd. Toeloengagoeng de reg. Toeloengagoeng en Trenggaldk (Grisee is sinds Stb. 1910 no. 553 normaal); in zoo'n geval vindt men opdetweede regen tschapshoofdplaats dusslechts een controlcur. Is ojngekeerd het regentschap zoo groot, dat het twee afdeelingen (Tjandjoer-Soekaboemi, Semarang-Salatiga, Bondowoso-Djember) "of zelfs drie afdeelingen (Problinggo-Ki'aksaan-Loema-djang) omvat, dan heeft de regent even zoo vele patih's onder zich, van wie de patih's, die buiten de regentschapshoofdplaats wonen, vroeger „zelfstandige patih" werden genoemd (b.v. Stb. 1905 no. 550, 1907 no. 212 art. 17), doch tegenwoordig „patih buiten de regentschapshoofdplaats" heeten (Stb. 1914 no. 52 § B, vgl. 1910 n°. 583); deze patih's zijn nooit patih-wedono, daar ze al work genoeg hebben. We-gens opheffing van afdeelingen zoeder gelijktijdige wijziging van het inlandsch bestuur heeft men thans ook nog een tweeden patih in het regentschap Scrang (to Tjilegon) en in het regentschap Pandeglang (te Menes)—beide in Bantam—, hoewel dezo „patih's buiten de regentschapshoofdplaats" slechts een controlcur naast zich Jicbben.

Hierboven word, voor de verdeling in regentschappen, een uitzondering gemaakt voor de Vorstlanden op het oude stuk van het gewest Batavia. In de Vorstlanden (zie aldaar) bestaat geen inlandsch gouvernementbestuur; wol zijn de beide rijkshoofden van Djokja en Solo (niet die der twee prinsdommen) zoowel in gouvernementdienst als in voratendienst, wshalve zij door beiden bezoldigd worden. En wat Batavia aangaat: in de vier afdeelingen, die (lit oude Batavia bevatte voor zyn vereeniging met Krawang op 1 Jan. 1901 (Ind. Stb. 1900 no. 334), hebben vanouds regenten ontbroken (behalve tot 1864 in Buitenzorg), doch in 1907 en 1908 zijn daar vier patih's ingesteld, op wie, doch in anderen zin dan zooeven (want dozen hebben geen regent boven zich), de naam „zelfstandige patih" is overgegaan (Ind. Stb. 1914 no. 52, § B) en dioderegen- Un-instructie als leidraad hebben te volgen (Ind. Stb. 1911 no. 475).

Inlandsche bestuursambtenaren, vergelijkbaar met de regenten en hun patih's op Java, vindt men op do buitenbezittingen bijna nergens. Alleen de drie Kagihoofden in Groot-Atjeh, die er boven do oelebalangs of districtschoofden staan, en de vroegere stedehouders van Bangli en Gianjar (-Bali), die sinds Ind. Stb. 1910 n°. 162 regent heeten, zijn met do boopati's van Java gelijk te achten, al zijn hun wedden niet gelijk aan die der Javasche regenten. Do sinds 1913 vervallen regenten van Padang en Inti rapoera (Sumatra*8 Westkusl) waren oorapronkelijk Blechtli havenmeesters van locale betcekenis; do regenten van Zuid-Celbes zijn districtschoofden; die van Amboina a zijn deels — op de Ambonsche oilandcn zelf — dorpshoofden, deels districtschoofden (voor-walhoofden) en de wedden van dezo alien, voor- vecl bezoldigd, staan dan ook vorre bij die der Java-scho boapati's, met wie zij slechts in het Hollandsch den naam gemeen hebben, ten achter.

Is er dus ten aanzien van hot regentschapsbestuur een groot verschil tusshon eenzijdig Java en Ma-

doera, die hot hebben, en anderzijds de buitenbezittingen, die hot missen, ten aanzien van het nu vol-gende districts- en onderdistrictsbestuur is er voor geheel N.-Indie een vrij groote eenvormigheid; de verschillen schuilen vooral in de ambtstie, de toepasselijke staatsbladen en de uiteenlopende mate van ontwikkeling der functionarissen.

Aan het hoofd der districten, waarin de gouvernementregentschappen en de vier zelfstandige pathschappen op Java on Madoera zijn verdeeld, is een wedono (wedono) of districtshoofd geplaatst, wiens instructie zoogoeed als een copie is van die van den regent en te gelijk met deze is vastgesteld. Door tuschenkomst van den wedono geeft de regent uitvoering aan de hem, regent, opgelegde taak, en de wedono moot hem ook weder op de hoogte houden van hetgeen er onder do inlandsche bevolking omgaat. De wedono's hebben een wedde (bij Ind. Stb. 1900 no. 3 verhoogd met de bgenoemde toelagen we-gens gemis van pantjendiensten) en aanspraak op vrije woning, en ontvangen nog cultuurprocenten, zoolang de kofficidwancultuur zal voortbestaan. Deze districten zijn alle op hun beurt verdeeld in onderdistricten, waarover een onderdistrictshoofd of assistent-wedono (assistent-wedono) is geteld, met een eveneens in 1900 verhoogde wedde (die erkend is te laagtezijn), en sinds 1913 moot aanspraak op vrije woning; do instructie der wedono's is hun voorgeschreven als leidraad (Stb. 1874 no. 93). Nog verscheiden lagere beambten, als mantri's kaboepten (ter beschikking van den regent voor allerlei werk); schrijvers en hulpschrijvers, zijn bij het inlandsch bestuur op Java on Madoera aangesteld en worden bezoldigd uit 's lands kas. In verband met het bestaan van particuliere landerijen (zie aldaar) in de gewesten Bantam, Batavia en Cheribon—gelijk ook elders— heeft in een groot deel der drie gewesten een normaal districts- en onderdistrictsbestuur geruimen tijd ontbroken; men had slechts een laag soortzgn. districtschoofden (demang, kommandan) en door do landheeren aangestelde onderdistrictshoofden. Sinds Ind. Stb. 1908 no. 79 en 1913 no. 130 is echter ook te dezen aanzien do toestand normaal geworden (zie Van Deldcn, De partic. landerijen, diss. Leiden, 1911, bl. 66 en 74). Ook dezo prijari's onder den regent hebben pajooings en andere staatsie.

In tegenstelling met Java zijn op do buitenbezittingen niet overal do districten geheel verdeeld in onderdistricten. Toch heeft men als districts- on als onderdistrictshoofden: in Atjeh oelebalangs en imeums of moekimhoofden, in Tapanoei evenals in do resid. Sumatra's Westkust domangs en assistent-demanga (zie benedon), op Zuid-Suinatra even-cens domangs on somtijds assistent domangs (zie hier- achter), in Riouw amirs en wakil-amirs (dato, orang kaja), op Banka demangs en batins, op Billiton ngabéh's, op Z.-O.-Borneo districts- en veelal onder-districtshoofden, in Menado hockoems besar of cer-sto-districtshoofden en hockoems kedoea of tweedistrictshoofden (vgl. Adatrecht Indo IX, bl. 1—2) voor de Minahasa, docli inaroklis en vapo'ooV voor rechtstreeksch gebied in Gorontalo, in Celebes karaongs (aroe's) of regenten en somtijds hun soole-watangs als onderregenten voor een bepaalden kring, in Amboina—buiton do vier Ambonscho eilandcn cu W.-cn Z.-Nicu-Guinea—regenten of voorwalhoofden (geen onderdistrictshoofden), op Bali en Lombok Balische poenggawa's of districtshoofden naast Sasaksche districtshoofden (geen onderdistrictshoofden). Strecken met hoofdzakelijk zelf besturende land-schappen (Oostkust van Sumatra, W.-Borneo, Ter-

nate, Timor) zijn uiteraard in deze opsomming overgelegen; het kleine getal der gouvernementen onderhoorigen heeft daar geen toehofte aan districts- en onderdistricts (Sstuur onzcrzijds. Blij- kens de begroting zijn wel in vele, doch niet in alle de genoemde streken deze govixniements- hoofden bezoldigd; waar dat nog niet het geval is (als in een gedeelte van Tapanoeli b.v.), krijgt het hoofd v. gew. b., blijkens die zelfde begroting, wel eens geld om onder de onbezoldigde hoofden te ver- deelen. Men verzuime niet te bedenken, dat daar, waar in rechtstreeksch gebied geen inlandsch ge- meentewezen is (art. 71 Reg. reg.), doch wel dorps- bestuurders bestaan (b.v. BengkaFs, Riouw, Banka, Billiton, Zuid-Celebes), deze dorpsbestuurders (hetzij bezoldigd of niet: mandoer kampong, kapala, ma- towa, enz.) den laagsten trap van inlandsch gouver- nementsbestuur uitmaken en dus staatsrechtelijk geen overeenkomst hebben met die dorpschoufden, welke gemeentehoufden zijn (zie DORP). De in- deeling van Banka in districten voor het binnen- landsch bestuur is in 1913 verdwenen.

Om intusschen het districts- en onderdistrictsbe- stuur der buitenbezittingen te begrijpen dient men t wee eigenaardigheden in het oog te vatten, die beide op Java onbekend zijn. Vooreerst heeft de regeering herhaadelijk als dis trie tshoof den titularissen aangewezen, die in de inheemsche volksorganisatie reeds hoofden waren van een inlandsche rechtsg- meenschap (zie GEMEENSCHAPPEN), zooals de oleebalangs in Groot-Atjeh, tot op 1916 de koeria- hoofden in Tapanoeli (hoofden van inheemsche dorps- bonden), en tot op 1913 de pasiralis in Benkoelen, Palembang Djambi, die behalve districtshoofd van het gouvernement tevens en vooral hoofd waren van hun in landsche marga (een territoria- gemeenschap, die een aantal dorpen omvat). Isdit het geval, dandoe natuurlijk de gouvernementsofdracht de oudere in- heemsche functie niet te niet, en heeft zelfs de regeering bij de keuze van titularissen met inheemsche opvattingen reken in g te houden, wil zij niet stuiten op weerstand of lijdelijk verzet. Vandaar dan ook, dat in later jaren — en zierh de tweede eigenaardig- heid — de regeering het dienstig heeft geacht om daar, waar de volksinzett in gen een districtsbestuur in Javashen geest niet meebrachten, aan die volks- inzettingen geen geweldadig verovingen aan te doen (gelijk indertijd in de I jampongs en ter Sumatra's Westkust was geschied), doch eenvoudig daar- overheen, als een bestuurschepping onzcrzijds, een districtsbestuur te stellen van districtshoofden, die dan zoo nodig nog door onderdistrictshoofden (hetzij hoofden van bepaalde onderdistricten, hetzij bloote handlangers der districtshoofden) worden ge- secondeerd. Zoo heeft men — nade vroegeredemaigs in Palembang, die meer controlemantri[^] waren — Bind's Stb. 1912 n°. 233 gew. 1916n^o. 208 in de vier gewesten van Zuid-Sumatra boven de ongerept ge- laten volkshoofden (in Benkoelen, Palembang en Djambi) zulke districtshoofden of demangs en in Benkoelen, Palembang en de Lampongs bovendien onderdistrictshoofden of assistent-demangs gekre- gen (deels ter vervanging van soortgelijke ambtenaren uit later jaren); zoo kreeg men in 1914 伊 r Sumatra's Westkust, in plaats van de na 1850 ingevoerde larashoofden, die met de volksinzettin- gen heetten te strooken, districtshoofden. (deinang) onderdictrUhoofden (ass.-demang), ingesteld ^{boX^o} ^{de} de voiksorganisatieder nagaribonden en na- 伊 號 ^{welk} welk districtsbestuur echter bij Stb. 1915 n. 3a6 weer is georganiseerd door vermindering

van het getal districts-hoofden en grootc uitbreiding van het getal der onderdistrictshoofden; en zoo is bij Stb. 1916 n°. 245 en 256 ook de bestuursordering in Tapanoeli vcrvormd. Voor inlandsche bestuurs- assistenten, wier installing uitgaat van overeen- komstige gedachten, maar die nimmer als „hoofden der inlandsche bevolking" worden beschouwd, zie in dit artikel boven onder C 1°. Binnenlandsch bestuur, aan het slot. Dat de hierbedoelde gou- venimentshoofden geen adat- of volkshoofden, geen verctegenwoordigers van het inlandsche volk, zijn, blijkt b.v. duidclijk uit bet in Tijdschr. Binn. Bestuur 48, 1915, bl. 502, vermeldc over een demang in de Lampongs.

Wijkt de geschetste inrichting van het inlandsch bestuur reeds voor Java in menig opzicht af van het voorheen bestaande — de rongo's of onderregenten zijn verdwenen, evenals de talrijke tusshenambtc- naren van vroeger zonder eigen ressort, gelijk de kliwon (tusshen regent en wedono's, tot 1874), de tjamat in de Preanger (tusshen districtshoofd en dorpschoufden, tot 1871), en soortgelijke tusshen- hoofden elders —, voor de buitenbezittingen is de invoering er van soms een volkomen nieuwigheid geweest (vgl. de mokole bangke's of soelewatangs onder de Toradja's van Midden-Celebes, die echter als districtshoofden van zelfbesturende land- schappen zijn geconstrueerd) en is zij vroeger dik- wijls geschied met opzettelijke miskenning van het vanouds gegroeiende en bestaende (gelijk de invoering van gouvernementalarashoofden en -soekochoofden ter Sumatra's Westkust na 1850). Het Breven is thans meer en meer om alle verbeteringen aan te brengen, die voor een sterk en doeltreffend gouver- nementsbestuur vereischt zijn, zonder nochtans be- Btaande lcvnskrachtig volksinstellingen te ver- dringen. Voor het hoogst gewichtig onderwerp dor opleiding van inlandsche bestuursambtncnaren op en buiten Java, zie ONDERWIJS.

Inlanders, die op de plaats hunner inwoning niet thuis hooren, zijn dikwijls aan het gewone inlandsch bestuur onttrokken, en staan dan onder aparto hoofden van louter locale betckckenis. Zelfs op Java heeft men zulke hoofden van Makassar, Bogincenzoen, overwalsche vrcmdelingen, enz.; ook op do buitenbezittingen zijn zij, b.v. als matowa[^] (hoofden) van de overal verspreide lieden van Zuid-Cele- bes, talrijk. Deze hoofden staan rechtstreeks onder de gozagvoerende ambtenaren van het binnen- landsch bestuur.

Op Bali en Lombok heeft men, naast het gewone inlandsch bestuur door districtshoofden, nog een apart inlandsch waterstaatsbestuur (sedahan agoeng's en ondersedahans).

3°. *Bestuur over vreemde ooslerlijtyen.* Waar vrcce- deoostcrlyngen (Chineezen, Arabieren, Klingen enz.) in onbelangrijken getale voorkomen, zijn zij, naar het schijnt, aan het gewone inlandsch en binnen- landsch bestuur onderworpen, alsof zij inlanders waren. Daar, waar hun aantal zulks rechtvaardigt, zijn zij echter, ingevolge art. 73 Reg. regl., geateld onder eigen hoofden, ook binnen zelfbestuurende landschappen. Men kent deels hoofden van Chineez- en, deels hoofden van Arabieren, deels hoofden van alle vr. o. niet-Chineezen, deels hoofden van alle vr. o. die noch Chinees noch Ara bier zijn; in het alge- meen dus hoofden over „rasgenooten" (Ind. Stb. 1912 no. 376). Meestal is de ambtskring dezer hoofden be- perk t tot een wijk of een bebouwde kom (kota); een enkel maal echter omvat hun ressort een paar kota's, een ondorafd. of zelfs een afdceeling (zie b.v. Stb-

1910 no. 42], 1911 no. 231, 1913 no. 571) of een der Chineseche districten op W.-Borneo. De genoemde hoofden, die gouvernementsambtenaren zijn en deels wel, deels niet een wedde ontvangen (zie de begroting), staan zelf onder de gezagvoerende ambtenaren van het binnenlandsch bestuur; dat men van Chineseche „officiëren“ pleegt te spreken en de voornaamste hoofden der vr. o. als majoors, kapiteins en luitenants (daarnevena staan „wijkmeesters“ en gewone „hoofden“) betitelt, vindt zijn oorsprong al-leen in de overeenkomst van klank tusschen den Bom eo - Chin eschen titci kapitan (zie KAPTHAY) en ons woord kapitein. Ingevolg art. 73 Reg. regl., Ind. Stb. 1882 no. 232 en Bijbl. 3831 zijn de in-structies voor de hoofden deF-vr. o., althans voor de Chineseche, vastgesteld door de residen-ten en te vinden in de Javasche Courant; op die instructies steunt ook de vorming op enkele hoofd-plaatsen van een uit Chin, hoofden bestaanden en als rechtspersoon beschouwden Chinesechen raad of kong koan voor bepaalde bemoeiingen (Woesthoff, Decentralisatiewetgeving, 1915, bl. 20). De taak der hoofden van vr. o. bevat eenige bestuurszorg(o. a. belastinginning), alsook politiebevoegdheid; rechtsprekende en wetgevend bevoegdheid daarentegen missen. zij, en ook de in art. 78, lid 2, Reg. regl. onderstelde rechtspraak van Chin, hoofden schijnt niet te bestaan (zie RECHTSWEZEN). De hoofden der vr. o. laten zich met al hun vr. o. in, welk ook het onderdaanschap dier onderchbbenden moge zijn; zy hebben dus, in tgensteUing tot de Chineseche consuls, geenerlei uithcensch-nationale betekenis. Voor de Chineseche hoofden op XV.-Bonico, die kapitan (districtHooft), laothay of kaptjong (dorps- hoofd) heeten, zie hot art-. KONGSI; en zie voor dit ghecele onderwerp der hoofden van vr. o. ook VREEMDE OOSTEKLINGEN.

4°. *Ueorganisatie van het bestuur ter plaatse.* Tot in het begin dezer eeuw waren, in ver band met onze tocnjalige onthoudingHpoJitiek, tai van streken van Ned.-Indic ghecel verHoken van een bestuur ter plaatse, en werden ze zelfs door hot gouverncien bij herhaling aangeduid als „onafhankelijke landen“. Blijkens Koi. Vcrflag 1878, bl. 9—19, was het groot-Btc deel van het binnenland van Sumatra niet eens bij gwesteii ingedecckl, al were! deels aan don gou- vemeur to Pudang, deels aan den resident to Medan, een soort toezicht opgeclragen; en cvcnzoo was b.v. de grens tusschen de gewesten Monado, Celebes en Ternate gheel in het midden gclaten. Anderzijda waren ojlLal van afgelegcn plaatscn — met name in do grootc Oost — deels Europeesche, deels in land- sche posthoudora gctekel, geenszins om bestuur te oefencn, maar uithitend om ons gezag to cvilegen- woordigen en onzo vlag to vertoonen, zogoogd ills ongecoitroleerd, en aan geen andero voroischen on- derworpon dun aandio van Incl. Stb. 1864 no. 194 nrt. J (nu 1913 no. 658; Ncdorl. onderdaanschap). Van al dit jammerlijke is DU gelukkig nicta nicer over dnn dit, dat op eiekelc standplaatscn van minder belng, zogoals de Duizencldilanden cn/ voor Bntavia, op eilanden van Riouw of Timor, cnz., con Etiropeesch of een inlandsch posthoudor wordt aangtroilen, staande cvcnvol Hians ondor gezag on toezicht van een afdedings- of ondorafdeolingschof uit hot binnen- landsch bestuur. Ook heeft do nieuwo oxpanHiepoli- tiek talloozo bestuursressorton op do buitenbozittiii- gen moeten wijzigon cn till van bontuurszotelH moo- ten vci'plaatsen. Voor Java had do hervorming van het bestuur voormumlijk bustnan in do wognetuig van hoofdendruk door bezoldigiig in gold (1860 en

later), afschaffing van het Preangerstebfel (1371), uitdunning van het inlandsch bestuur (1874), en inkrimping van Europeesch en inJandach bestuur (reorg.-Mullemeister, 1900).

Sinds 1909 evenwel is een grootscher “Kervormin 各 van het bestuurswezen in M.Jndi 各” op het getouw gezet, waaraan de naam verbonden is van S. de Graaff, destijds directeur van binnenlandsch stuur. Deze hervorming, belichaamd in een dienst- nota van 1909 en in een verslag van 1914 met 5 dee- len bijlagen, omvat voornamelijk vijf elementen: a. geleidelijke verdedeling van N.-I. in een twaalfal gouvernemeten met eigen geldmiddelen, doch zon- der autonomie, staande onder gouvernens (elk met een eigen bureau, een eigen bestuursinspecteur en een gewestelijke raad voor financieele zaken), op welke gouvernens onder den vreemden naam van „zelfbestuur“ (selfgovernment) een deel van de be- stuurstaak des landvoogds zou worden afgewen- teld; in verband daarmede opheffing van de sinds 1905 ingestelde gewestelijke raden, doch invoering van autononc regentschapsraden op Java; b. gelei- delijke inkrimping van het aantal ambtenaren bij het binn. bestuur, waartegenover een ver- beterde opleiding en een verbeterde wedde zou staan; daarnaast vakopleiding voor gezaghebbers; c. grooter zelfstandigheid van het inlandsch bestuur op een (later) buiten Java, gepaard aan een verbeterde en voor alien verkrijgbare eerstedan wel hogere opleiding, en aan een voor enkelcn ietwat verbeterde wedde; d. invoering van een nieuw soort controleerende inlandsche ambtenaren om (op Java onder den naam adjunct-regent) een gestadig toe- zicht te houden op de aid us zelfstandig gemaakt© inlandsche bestuurdera; e. invoering van een nieuw soort contrSle door de Indische regeering om een gestadig toezicht te houden op de financieelo en ver« dere gestie der gouvernens.

Nadat deze reorganisatieplannen in 1911 bij de Staten-Generaal waren ingediend, hebben dezen tot tweemaal toe (1912 en 1913) alleen de gelden gevo- teord om den rgeeringscommissaris Do Graafi voortzetting van zijn ar be id mogelijk te maken, en in Oct. 1914 een post van verclroer strekking afge- stemd; in Nov. 1914 is toen de voorbereiding ge- staakt. Tot dusver zijn uit het groot project alleen verwezenlijkt de vakopleiding voor gezaghebbers en de hogere opleiding voor prijaji*s van Java, beide aan de in 1914 to Batavia verzezen bestuursschool (Ind. Stb. 1914 no. 504); over het verclere deel der onderwerpen heeft minister Pleyte zijn van slecht-s ma- tige ingenomenheid gotuigende zienstwijze medege- dceld in zijn M. v. A. aan do Twecde Kamer over de Ind. begrooting voor 1916.

Literatuur. Voor oudre gegevens in zake binnon- landsch en inlandsch bestuur vindt men, bchale in verstrooido tijdschriftartikelen, een aantnl zake- lijke gegevens in E. do Waal, Onzc hid. financien, V - VH (1882—1884); zie voorts R. U. Kleyii.Het ge- westlijk bestuur op Java, diss. Leiden, 1889, cnMar- gadant, Het R.R. van N.-I. Voordctogonwoonhgo teoastenden raadplegc mon, buiten de begrooings- stukkon dov laatsto jaren. n/et name TijEhr. v. h. Binn. Bestuur en Kolon. TijJsehr., alsniNkdo butonbez.) ge^chripton ovoiadatixvht. 7.-cH*IVOT dozo het adatk^tuur Ix^handolon: ook in hot Indisch Gonootwhap (b.v. 15 Jan, 1907, DocN) kwam In- dip's bestuui-simoithing nuvr dan <vns ter sprako. Vi^itorUe gewonegojxoveus in Kleint jos. Sta&Rvocht, - tiep in Do Loutev, Uandloidinj, Oxcvhei |x|^: au>SA- tiephuvno (haaK bostw z. n uitgebwhie

A 丹

de overzichten in de Indi- en voorafschiet. De be- ten stote van pladen ter

luut- van allo ter recdo liggende Nedcrlandsche schc J pen (Mr. P. Myer, Kronyk van Nedcr. Indie: Tyd- konst voor N. I., 3o jaargang II, bl. 387). De beurs stond onder directie van eene commissie van vijf kooplieden, welk college zoowel tegenover de Re- geering als den handel vertegenwoordigend optrad, en als zoodanig ook door haar erkend word, tot dat in den loop van 1827 onder het bestuur van den Comm. Generaal Du Bus de Gisignies, wegens een in zijn oog ongepast beklag over van den toestaad

tuur in dagbladen (zie 4x. 4, (6che Gids), tijdschriften zenswaardige proeve

kuilde in zijne Aziatische koloniën, 1913, en Kolo- niale staatkunde en bestuursvorm, 1915.

/ BESTUURSACADEMIE (NED. INDISCHE) Zie OPLEIDING VAN ADMINISTRATIEVE AAMB- TENAREN.

BESTUURSAMB TENAREN. Zie ADMINISTRA- TIEVE AMB TENAREN.

BESTUURSASSISTENT. Zie BESTUUR (Be- stuur ter plaatse, Binnen. bestuur.) en ZELFBE- STUREN (Inlandsche).

BESTUURSSCHOOL. Zie ONDERWIJS.

BETEL. BETELNOOT. BETELPALM. * BETEL- PRUIM. Zie PINANG en ARECA CATECHU.

BETELNOOTKUST. Zie ARECA.

* BETET. Javaansche naam voor eene Parkietsoort, *Palaeornis javanicus*. Op Billiton en Mindanao heet *Palaeornis longicauda* Bajang en op Sumatra..Boe- roeng Bajau.

BETOENG. Dicht bij de hoofdplaats Telok Be- toeng gelegen onwerkzame vulkaan, 1256 M. hoog. Het is een jonger eruptiepoint binnen een nog voor het grootste deel behouden gebleven ringwal, die naar het westen geopend is en geniddeld niet hooger dan 1000—1100 M. is. Teekening in Jaarverslag 1907 van den Topografischen Dienst.

BETOK (IKAN). Zie LABYRINTHVISSCHEN. BETTA. Zie LABYRINTHVISSCHEN.

BEUNGG. Een zich langs de Kroeeng Baro uit- strekkend landschap van de onderafdeeling Sigli, af- deeling Noordkust van Atjdh, in 1915 gevoegd bij

八色尸. -Tangse. (Zie aldaar).

BEUREUNOEN. Een plaats in het landschap Zi- Keumangan van de onderafdeeling Sigli, afdeeling Noordkust van Atjdh, gelegen aan het kruispunt van de baan der Atjehtram met de Kroeeng Tiro, waar- een 128 M. lange schroefpaalbrug is gelegd, 35 min. trammens van Sigli. Er is een gouvernements- landbouwschool gevestigd.

BEURIT. Zie MUIZEN.

BEURS (BATAVIASCHE). Na de onrustige jaren, die aan de hers telling van het Nederlandsch gezag in den archipel voorafgingen, brak voor den handel een tydperk van vroeger niet gekenden bloei en levendig- heid aan, dat voornamelijk aan Batavia ten goede kwam, en naarmate het verkeer daar te plaatse zich meer en meer uitgebreide (het getal handelshuizen, dat in 1816 niet meer dan 10 bedroeg, was vijf jaren later reeds tot J 6 gestygen) begon het gemis van eene gelegenheid ter bespreking van de gemeenschappe- lijke belangen des handels en ter bespoedigde afdoe- ning van zaken dringender gevoeld te worden. De oprichting van een beurs scheen daarom wensche- lijk, en dank zij den loffelijken geest der kooplieden, die voor dat doe een bed rag van ruim 5000 spaaiische mat ten bijeenbrachten, kwajn de gewenschte gel- genheid spoedig tot stand. Door hunne zorgen werd op een voor dat doel door de Begceering kosteloos af- gestaan terrein aan de Groote Rivier bij don ingang van het Cluneesche kamp een eenvoudig maar ge- schikt gebouw opgericht, waarin op den 8 September 1,818, na vooraf becomen toestemming van de Kcgee- ring, de eerste bijeenkomst van do Bataviascho Jfooplieden plaats vond, onder het lossen van. een sa-

het muntwezen, moeilijkheden ter zake ontston- den, die echter spoedig weder werden uit den weg geruimd.

De belangstelling van den handci in de ten zijn gerieve opgerichte beurs schijnt gaandeweg te zijn verflauid. Volgens een schet-s van het handelsver- keer aan de Kali-besar te Batavia, opgenomen in het Bijblad van de Economist van 1862, bl. J 53, werd werd het dan ook voor afbraak vrcrocht. Ter plaatse waar het eenmaal stond vindt men thans het reser- voir van een artesische put, die voor de omwonenden nuttiger is dan de beurs voor de handeldrij vende ge- meente ooit schijnt geweest te zijn.

Sedert eenige jaren heeft men ter verlcvendiging van de effcctzaken eerst te Batavia en vervolgens te Soerabaja en Semarang clagelijksche bijeenkoin- stenvonflaEclaars en. commissionairs in het vak in- gericht, waarbij kleine omzettingen plaats hebben. Andere zaken worden op deze bijeenkomsten niet gedaan.

BEUTONG. Een landschap van de onderafdeeling Meulaboh, afdeeling Westkust van Atjdh. Het be- staat uit het eigenlijke Beutong, met de onderhoor- igheden Keutambang en Sangkadeuen in J3oven- Meulaboh, en Poeld Raga en Boengong Tai de in Bo- ven-Seunagan. Het landschapshoofd voerl den titci „keudjrocin" en heeft als waanlighcidstecken een door een sultan van Atjeh geschonken „ba war". Eigenlijk Beutong bestaat uit het P/2 it 2 uur gaans lange en 2 a 3 K.M. breede dal van de Kroeeng Mon reubo, die hier nog gchcel het karakter van een woesten bergstroom draagt. Het bruisende water is op grooten afstand reeds hoorbaar. Terrasvormig loopen de beido oevers op; de rechteroever is echter het meest bewoond, omdat daar de bergen het verst terugwijken. Talrijke beekjes doorsnijden doze ter- rasscn; hun diepe ravijntjes vormen zoo de vcrschil- lende natuurlijke grenzen tusschen de gam pongs, en zijn tovens uitstekend geschikt voor den aanleg van geirregeerde sawahs; het ontbreekt den bewoners echter aan voldoende ploegvee. Het voert con zeer go- wild o tabacsoort uit. De bergu it loopers zijn bedekt nietalang alang en laag kreupelhout, dat geleidelijk overgaat in oerwoud, waar de bewoners voornamelijk rotan en getahsooilen inzamclen. Een ander mid- del van bestaan was vroeger het goudzoeken n.l. bij de Paja lieugom, een door hooge rotsen ingesloten jmoeras of mcrtje aan den bovcnloop der Kroeeng Tjoct. Volgens Van Lan gen werden hier ± 50 jaren geleden de eerste pogingen tot goudclving onder- nomen door 17 Chineezen, die na vci'loop van con maand met 2 katties per hoofd terugkeerden. Daar- op zetten 160 Chineezen de exploitatie voort, die echter door ziekte en st erf te niet ging. — De be- volking van Jleutong is zuiver Atjdhscel, maar is sterk in aantal achteruit gegaan door don oorlog en vooral door epidemieeu > rijstgebrek: Boen- gong Talde zag zijn weerbare mannen van 1000 ver- minderen tot 270. In het begin van 1905 was vrij-

wel do gehele bevolking 6f gestorven of verhuisd. Thans Eeno boterc grondbewerking, die echter boven de telt hot ± 600 K.M.² groote landschap 408 gerceiKtreerddkrachten der bo volkin g gaat, zou hier verbetering mannon. kunnen brngon. Dergelijke gevallen zijn echter uit-

BEVA. Maleische naam tor Oostkust van Sumatra zondoringen: gewoonlijk bevat het water opgclostc gebruiklijk voor *V ar amis salvaforLfiur*. (Zio ondebestandcdeelen en gassen, welke direct door de plant VAKANIDAE), den gewonon waraan of bijawak (zidkunnan worden opgenomen, of voert het slibstoffen aldaar).

BEVALLING. Zic GEBOORTEN (GEBRUIKEN Bbp den bodem hebben, zoodat in deze opzichten het irrigatiewater nog boven den regen wordt gesteld.

J). BEVLOEIINGEN. Om te kunnen bestaan en te ge Bij enkele proeven werd bevonden dat de grond tot dijen, heeft elke plant water noodig. Vaak kan in die30 % van do in het water aanwezige gebonden stik-waterbehoefte worden voorzien door den regenval: maastof opnam. Reeds voor bevoeiing gebruikt water het konat voor dat de neerslag in eenig jaar ver onder hekan, bij hot verder stroomen, uit de lucht weder gemiddeldc blijft, terwijl overigens in tropische en sub-zuurstof en stikstof opnemen (vooral indien het over tropische landen de vordeeling ei van ovc het gehele jaastortdampen wordt geleid, of van het eene veld op gewoonlijk zeer ongelijk- matig is. Wat meer in hehet andere overstor.) Door Dr. Mohr is berekend, bijzonder Ned.-Indie belieft t, moge voor details worden dat bij eene bevoeiing die slechts 120 dagen duurt, verzerven naar het artikel: KLIM A AT. Om nu derterwijl gedurendedien tijd 12uren per dag 1.25 L. per landbouw to be- schennen tegen de nadcelen, te duchtcrsecundo por bouw (7096 M².) water wordt gegeven, en van derge- lijke wisselvalligheden, en om de cultuur van bij phosphorzuur-, kali- en kalkgehalten zoals die op som- mige gewassen nog daar mogelijk te maken, waar dieJava gemiddeld voorkomen, resp. 1—12 K.G., 20 — niet gedreven zoude kunnen worden, indien men uitsluitend 60 K.G., en 50—150 K.G. van genoemde stoffen op op watervoorziening door den regen was aangewezen, is het veld komen, uitsluitend in opgelosten toestand. BEVLOEIING OF IRRIGATIE noodig, waaronder verstaan word Welk deel daarvan het achterwater weder meevoert, het op kunstmatige wijze aanvoeren van water in het belangen hoeveel ten nutte der planten op het veld achter- van den landbouw, en het stelsclmatig voordeelen daarvan blijft, werd echter nog niet onderzocht. In „de Inge- over de veld en. Bij een goed bevoeiingsselscl behoort metieur" van het jaar 1900, n° 7, komt een artikel voor a an voer en verdeling gepaard. te gaan de zorg voor een van den ingenieur J. Homan van der Heide over de behoortlijken afvoer van het gebruikte water, na- dat e bembestende working van irrigatiewater, waarin o. m. zooveel mogelijk nut van getrokken is. onderzockingen nopens het slijghalte van onder- scheiden leidingen in Oost-Java zijn vermeld. Zoo

Het aangevoerde water kan vrschillende her- komst- bebben: het kan zijn in vergaarkomnien op- gespaard regen, wordt medgedeeld het resultaat van een zich over , kwel- of rivierwater; het kan ook afkonMitig zijn uit 60 openvolgende dagen uitstrekkend ondoorzoek putten, die door grondwater ge- voed worden (in welk gevaahaar het slijghalte van eono aftapping uit de Sam- het gewoonlijk kunst- matig uirot worden opgevoerd), darpean, hetwelk in dien tijd varieerde van 10 m.G. tot wel ontleend worden aan meren, bronnen, of 1426 m.G. per L., terwijl als gemiddelde 269 m.G. waterstroomen. Voor Ned.-Indie is de laatste wijze vanword gevonden. De middoncijfers voor een achtal water-voorzien ing de belaaigrjkste. Wel is er een groo onderzochte irrigatieleidingen bowogen zichtusschen aantal reservoors, vooral in Oost-Java, doch over het alge- 131 m.G. slijb per L. bij de Kedong-Kandang leiding mcan zijn ze van kleinen omvang en. bevlocien zij Hlcchis en 422 m.G. voor het Mangatou-kanaal. (Ter verge- ; en beperkt gebied. Vooniameijk moeten zij dienst (loor king zij mededeeld, dat het middencijfer voor de als aanvulling van den regenval in tijden van droogte. In de Po op 260 m.G. wordt opgegeven, terwijl men voor de afdceling Lamongan der Res. Bocrabaja, wordt door cerde Waal bij Nijmegen 98 m.G. en voor de Maas te 12-tal vergaarkommen, ter opporvlukten van 868 bouws; Maastricht 99 vermeld vindt). Het onderzochte water geleverd aan ± 12.200 bouws rijstvcldon (1 bouw =sliirlSevaffelE 50—1.70 % phosphorzuur, 0.21 — .60 709G M².); in de Res. Pasoeroean vindt incn verschildonde % kali, en 0.16 — .40 % stikstof, hetgeen zeer hooge rscer- voir, gevondt door ravijnen die door hooge oarder- cijfers zijn. (Ter vergelyldng diene, dat voor koe- damijnen zijn afgesloten en gevoed worden door een klein- mestde volgende middencijfers zijn gevonden: phoa- beek. Veelal zijn dio daminen belangrijko weijien: o. ti. phorzuur 0.27 %; kali 0.67 %; stikstof 0.54 %). eon dam in do Am prong bij Malang ± 600 M. lung en 1 Onge twijf fold is het bezigen van rivierwater voor bevoeiingsdoelcinden een gebruik van zeer ouden datum in Ned.-Indie. Van oudsher was rijst het hoofdvoedsel der bevolking, en waar dit gewas, om met cenige zekerheid op een loonenden oogst te mogen rekenen, bezwaarlijk buiten bevoeiing kau, ligt hot vermoeden voor do hand, dat althans op Java reeds vroeg irrigatic-werkon moeten hebben bestaan.

Inderdaad huldigt men doze mcncn thana vry al- gemeen, on is men — nadat dit door Dr. Brandes op taalkundige gronden aaiemclicijk is gemaakt — te- ruggekomen van de opvatting, dat cerat mot do konst der Hindoos (d. i. in het begin van onze jaar- tolling) do kunst van bevoeiing in Indie bokont makto. Wol is hot waarschiijnlijk, dat onder hun invlood do irrigatio op Java word verbeterd: op onkele plaatscn worden nog overblijfsolen van. met steen of harde padas bekleede waterwerken uit den Hindoe- tijd. aangetroffon, o.a. tunnels. „Zoo kw&M" — vol- gens cone meddeceling van den Ingenieur Pet, — „tij- dens don watersnood in 1861 juist bij den mond van do leiding Kragalin, regontschap Poerworcdjo, dis-

in Madioon en in Pasoeroean. Hot water van zulk een nicker kan intusschen in plants van zegen-, een enkele maal wel eens schado brengend zijn, zoodat met het oog daarop maatregelen moeten worden geno- men, om do slechte gevolgen, verbonden aan het be- zigen daarvan voor irrigatie-doeleindon op te he ff en. Ken bekend voorbeeld daarvan is de Kawah-Idjen, op het Idjen plateau in Besooki. Zio art. BANJOE- rOETIH.

Een ander voorbeeld van voor do cultuur schnde- hjk water lcvret de Pekatjangan, in het Serajoedal. Hier zijn het echter niet de opgeloste stoffen, die na- dceelig werken, doch is het inedegevoerde slijb, af- komstig van mergels van leemleien, oorzaak van hot dichtslaan dor mot dit water besproeide gronden.

trict Loano, door het geheel vemielon daarvan, een daar onder gelegen, iii do rots gehouwen oude mond, met een in de rots gekapt gedeelte leiding voor den dag; een werk dat meer dan waarschijnlijk tot de Boeddha-periode behoort. Ook beweert men, dat bij het meet Mendjer sporen zijn te vinden van eene af-tapping uit dien zelfden tijd. Hoe weinig ook in den tijd, dat de Inlandscho Mohammedaanscho vorsten heerschten, voor het volkswelzijn werd gedaan, toch echiijnt men do zoo onontbeerlijke waterleidingen niet geheel veronachtzaamd te hebben."

Datze overblijfselen uit ouden tijd betrekkelijk schaarsch zijn, zal wel zijn toe te scrijven a an de omstandigheid dat voor de irrigatie werken betrekkelijk snel vergankelijk materiaal werd gebruikt, evenals thans nog bijna overal geschiedt bij die bevoei- ingswerken, welke door de inlandsche bevolking zonder hulp van tcc hnic worden tot stand gebracht.

Een enkele maal komt het voor, dat het water door een primitief schepad uit do rivier in eene op hooger niveau aangelegde leiding wordt gevoerd, van waar uit het op de velden kan worden gebracht, (afbeeldingen in: Bevoeiingen, door J. E. de Meijer) dock deze wijze van waterontleening vindt aU66n op Sumatra eenige meerdere toepassing; op de ove- rige eilanden is zij groote uitzondering. Gewoonlijk gaat de bevolking op andere wijze te werk. Indien het nonnale debiet niet al te aanzienlijk is, wordt het rivierbed Bontjids door een dam afgesloten tot zoodanig peil, dat do waterspiegel ongeveer tot de hoogte van het aanliggend terrein Btjigt, en het water geleid in eene gegraven leiding, welke mot gering verhang het terreinsbeloop volgt. Dit was b. v. het doel van verschillende hooge dammen in de afd. Malang, o. a. van den hierv66r genoemden Amprong- dam. Indien een dergelijk kunstwerk bij hooge ban- djirs niet overloopten wegslaat, moet dus al hetwater in de leidingen worden opgenomen. Deze zijn daarop echter niet berekend ; al zeer spoedig schuren zij uit en vormen nieuwe rivierarmen. Om de bevoeiing in stand te houden zijn dan nieuwe opdammingen noodig, die op hare beurt weder tot do vonning van nieuwe vertakkingen leiden. Vaak komt het over de velden stroomende water op een lager punt weer in dezelfde of eene andere leiding terecht, alwaar het dan weder moet worden opgestuwd. Van eenige regelmaat is bij een dergelijken aanleg uiteraard geen sprake; billijke verdeling van het water is onmo- gelijk, daar geen verdeelwerken aanwezig zijn, die werkelijk een eenigszins penanenten toestand waarborgen. Ieder eigenaar van langs de leiding liggende gronden zorgt er zooveel mogelijk voor, vooral niet te kort te komen. De gevolgen van een en ander laten zich den ken: in de eerste plaata verwil- dering van leidingen en dikwyls zeer ongewenschte en noodlottige wij ziggen in den waterstaatkundi- ge toestand; waterverspilling op de eene, water- gebrek op eene andere plaats van hotzelfde leiding- gebied; onzekerheid voor alian, aan den dag komend door overhaaste grondbewerking; weinig zorg voor de kweekplanten, en over het algemeen voor de ge- heele cultuur.

Bij grotere rivieren wordt de opstuwung, noodig om het water in de irrigatie leidingen te dringen, verkregen door een dam, welko gesliikt is om de grotere rivierdebieten over zijn kruin af te voeren. Een dergelijk werk bestaat dan uit opgestapelde riviersteenen, bijeengehouden in korven van ge- vlochten bamboo of van ijederdraad, dan wel ge- steund door staketsels van ingeheidte klapperstam-

men of bamboe. Stronken van bamboostoelen, bladeron, droog net en alang-alang, doen eveneens als vulling dienst. Zu Ik eene constructie is natuurlijk nooit waterdicht; bij geringe afvoeren is het effect dan ook veelal onvoldoende; bij hoogo afvoeren slaat de dam dilwyls weg en is de watertoevoer naar de leidingen dagen- en somtijds weken lang gestremd, juist in een tijd dat het te velde staand gewas bell oefte aan bevoeiin gswater heeft. Hooge opstu- wingen zijn op de gesohette wyze bezwaarlijk te ver- krijgen ; meestal is de dam dan ook betrekkelijk laag, en ligt een heel eind bovenstroms van de velden, welko bevoleid moeten worden. Het water wordt dan toegevoerd door eene lange leiding, met geringer verhang dan de terreinshelling. Bij de aanmonding bovendans diep ingesneden, of ook wel in het talud der rivieroevers uitgegraven (in welk geval bij hoogo rivierstanden beschadigingen en doorbraak niet zel- zaam zijn), komt de leiding dan eerst dikwyls kilo- meters beneden de aftappingsplaats op een niveau, waarop van het water voor bevoeiingsdoeleinden kan worden partij getrokken.

Bij kleinere bevoeiings-complexen in het gebergte, waar zoowel de rivieren als het terrein nog sterk verhang hebben, kunnen deze aanvoerleidingen korter zijn, en dan is, indien slchts een deel van het rivier- debiet benooidgd is, gewoonlijk eene geringe belcm- mering der vrijo afstrooming voldoende, om aan do leiding de noodige waterhoeveelheid te verzekeren. Enkele grotere steenen, in de meestal zeer ondiepe rivier op eene rij gelegd, geven daartoe genoeg op- stuwung. Maar, op welke wijze de watertoevoer naar de leiding ook tot stand is gebracht, de nadeelen aan het stelsel verbonden, en hiervoor reeda genoemd, blijven bestaan, en worden voelbaarder naarmato een groter oppervlak moet worden bevoleid. In dezelfde mate wassen ook de bezwaren, verbonden aan het instandhouden van het hoofdwerk voor den wateraanvoer in de rivier, do z.g. „priso d'eau", en aan het in behoorlijken staat houden der leidingen, (immers, naarmate het te irriegeren oppervlak toe- neemt, moet ook het toe te voeren waterquantum vermeerderen, en dus de rivier belangrijker zijn) en ten slotte gaat dit onderhouden boven de krachtcn dor bevolking. Hot gevolg is toenemende verwildering en uitschuring der leidingen, waarmede meestal ge- paard gaat plaatselijke verbreding en verdieping der rivier als gevolg van achterloops worden van den dam, waardoor wederoni verlenging en veraterking van laatstgenoemd kunstwerk noodzakelijk wordt. Wil men do bevoeiing doen voortduren, dan is eindlijk technisch ingrijpen onvcrmijdelijk.

De oorsto bemoeiingen van den tech- nischen Waterstaatsdienst met de ir- rigatio hadden dan ook betrekking op grooto werken, waarvan do instandhouding op den duur te bezwarend voor do bevolking werd, en zij zou- Oen wellicht nog wel achterwege zijn gebleven — immers, noch onder het bestuur der O. I. Com- pagnie, noch tijdens het Engclache tusshenbestuur was van hooger hand veel aandacht geschonken aan de bevoeiings aanveeligheden der bevolking — ■ indien niet de invoering van het Cultuurstelsel do irrigatie nicer op den voorgrond had gebracht. Want onder de op hoog gezag geteelde producten behoor- den ook suiker en indigo, welko met kans op slagen aUd-5n verbouwd konden worden opbevoelde velden.

Een uitzondering hierop wordt gemaakt door de Waterwerken in de residentie Batavia. De O o s- torslokkon, eene aftappinguitde Tjililwoeng aanvangende ± 5 palen (ongev. 7% K.M.) boven

de afcolingshoofdplaats Buitenzorg-werd in 1739 begonnen door het InlandschHoofd van Kampong Baroo (eene deel van het landgoed Buitenzorg) en van 1749—1753, dank zij den invloed van den Gouverneur-Generaal van Imhoff, door do belanghebbende landheeren doorgetrokken tot Wctevreden. Doch met don aanleg van dit kanaal was slechts in do tweede plaats beoogd het aanvoeren van bevoeiings water voor de aanliggende landen, maar voornamelijk bedoeld het maken van een waterweg voor den afvoer van de producten der bovenlanden. Het zeer sterke terreinverhang stelde echter onoverkomelijke moeielijkheden aan dit laatste voornemen in den weg, en zoon bleef ten slotte de leiding uitsluitend voor irrigatie dienen. Regeerings bemoeienis met de regering der af tappen gen bleek hier alras noodig, zoodat reeds in 1754 bij plakkaat orde werd gesteld op het willekeurig te werk gaan bij het afleiden en opstoppen van het water, en in 1777 uitgebreide bepalingen omtrent het waterverbruik werden vastgesteld, en de capitain-luitenant ingenieur en eerste landmeter, Siven Johan Wimmercrantz, onder oppertoezicht van het college van Heemraden der Bataviasche Ommelanden, met het toezicht op de leiding werd belast.

De Westerslokkan, welke bij Buitenzorg uitde Tjisedanio aftapt, werd op voorstel van Wimmercrantz in 1776 aangevangen, met de bedoeling om hot water te voeren naar de Tjiliwoeng ten einde aan deze rivier, welke door het tot stand komen van de Oosterslokkan in het droge jaargetijde geen voldoende debiet meer had voor hot doorpoelen en bevaarbaar houden van de Bataviasche grachten, een ruimer toevoer te verzekeren. Later nam, door het doorbreken van een dam (vermoedelijk kort na 1798) hot water een anderen loop con werd toen gebezigt voor bevoeiing op het land Tjilbeod, en hoe wel do gemeenschap met de Tjiliwoengdaama weder werd hersteld, werd toch hoo lunger hoe meer het oorspronkelijk doel uit het oog verloren, en werden steeds meer vergunningen verleend tot aftapping voor irrigatie doeleinden, zoodat ten slotte de leiding con der voornaamste irrigatie kanalen van do residentie Batavia is geworden. Nadere bijzonderheden omtrent beide leidingen, benevens nopens do Tji-Ballok en Angl-6, zijn te vinden in do verslagen over de Burgerlijke openbare Werken in Ned. Indio van de jaren 1895 en 1909.

Als voorbeeld van do hier vóór genoemde belangrijke werken, tot stand gekomen als gevolg van do invoering van het Cultuurstelsel zij hier in do eerste plaats vermeld do bevoeiing uit do Sampean rivier in do afd. Panurookan der res. Besoeki. Reeds vóór hot jaar 1820 werd hot Sampeanwater op ± 2 h 2.5 K.M. boudeonstrooms van do afdeclingshoofdplaats Sitoebondo door tijdelijke dammen in irrigatie-leidingen gestuud; later werd het punt van aftapping hooger op, tot bij Sitoebondo, verplaatst; en in 1832 word aldaar een door den Ingenieur van Thiel ontworpen raamdam gebouwd. Nadere bijzonderheden omtrent de constructie van dit soort dammen zijn te vinden in het bekende werk over bevoeiingen van don Heer do Meyier (le deel, afd. VII der „Water- bouwkunde“) en in de „Handleiding voor bouwkundigen en industrieelen in Nderlandsch Oost-Indio, door v. Lakerveld en Brocx, biz. 703; hier kan worden volstaan met de mededeeling, dal een dergelijke dam bostond uit een raamwerk van houten balken, opgevuld met riviersteen, on veelal ingosloten tussohen gemetselde leimuren. De dam in do Sampean was een vrij belangrijk kunstwerk: 45 M. lang en ongeveer 8 M. hoog; de aanlegbreedte bedroeg 23 M.;

de bovenbreedte 9 M. Hij heeft tot 1850 dienst gedaan ter voeding van twee leidingen op den rechter- en eene leiding op den linker rivier oever. Nadere bijzonderheden over de later nog tot uitvoering gekomen Sampean werken geeft hot verslag der B. O. werken over 1895.

Aan den omstreeks terzelfder tijd aangevangen werken in de residenties Soerabaja en Semarang, zijn afzonderlijke artikelen gewijd (zie BRANTAŞ-DELTA WERKEN en DEMAKSCHE WATER-WERKEN).

In de res. Cheribon waren eveneens tamelijk belangrijke werken m voorbereiding, hetgeen reeds is af te loiden uit de omstandigheid, dat gedurende de jaren 1847, '48 en '49, een bedrag van / 281.000 daarvoor werd beschikbaar gesteld.

Dat echter de technische bemoeiingen over het algemeen nog weinig te betcekenen hadden, en veel moest worden overgelaten aan het beleid van Europeescho en Inlandsche bestuursambtenaren, blijkt wel reeds daaruit, dat voor den geheelen Waterstaatsdienst van af 1818—1829 niet meer dan drie of vier, van 1829 tot 1844 vijf, on daarna tot 1854 tien Ingenieurs in dienst waren. (Zie verder luer omtrent het artikel WATERSTAAT). Bovendien moest, onder den druk van den voortdurenden geldnood in Nederland, do uiterste zuinigheid worden betracht in de uitgaven ten bate van Indie. Waai* nu voor den Waterstaatsdienst uit anderen hoofd reeds veel moest worden uitgegeven voor zaken, waaraan onder het bestuur der O. I. Compagnie weinig behoefte werd gevoeld, doch die later zoowel uit een krijgskundig oogpunt als wegens den producten afvoer — gevolg van het Cultuurstelsel — dringend noodig waren, zoals: gebouwen, wegen, bruggen, e.d.m., kon op het gebied van bevoeiing slechts het allemoedigste worden verricht. Onder deze omstandigheden was het geen wonder, dat van een voorafgaande studie, en behoorlijke voorbereiding dor uitvoering, weinig sprak kon zijn. Ingenieurs, z.g., „in ambulanten dienst“ werden daaraan toegezonden, waar op het oogenblik hun hulp het dringendst werd gevraagd. Natuurlijk, dat zij zich in hoofdzaak moesten bepalen tot het maken van stuwdammen en andere werken ter plaatse, waar oorspronkelijk de weggeslagen Inlandsche werken zich hadden bevonden; dat er geen tijd en geen geld was voor het doen van behoorlijke openingen; dat kennis van max. of min. dobioten der rivieren, waar in do werken moesten worden uitgevoerd, ontbrak, zoodat werken op de gis regel moest zijn. De govoel danrvan waren wederom, dat nauwelijks voltooide dammen bij niet voorzieno grooto bandjirs dikwijls te zwak bleken en wegslogen; dat inlaat-sluizen en irrigatieleidingen werden gemaakt, berekend op debieten, welke slechts bij uitzondering beschikbaar waren. Het vertrouwen in do capaciteiten der technische ambtenaren werd door deze con dergelijke voorvallen, niet weinig geschoct: ten onrechte werden den Ingenieurs verweten, wat slechts aan hot verkeerde stelsel van werken kon worden toegeschreven; aan het gobrek aan personeel, on aan hot gebrek aan middelen. Dat de font niet was onbekwaamheid dor toenmaligo technici, bowyst menig goedsgeplaagd werk uit dien tyd, tot stand gebraken door, waar den Ingenieurs voldoende tyd en goolgeenheid werd gegeven zich op de hoogte te stellen van do plaatselijke toestanden. De Brantas- en Glapanwerken worden reeds gemoereerd; de irrigatie werken in Bagelen, onder leiding van don Ingenieur G. A. Pet begonnen omstreeks den tyd, dat do

Ingenieur H. de Bruyn zijn Brantaswerken voltooide, het terrein voorzien van een zich nog onderverdeelend kunnen als een ander voorbeeld van het bovengezegde stelsel van *scundaire leidingen*, dat doo aangegende worden aangehaald; zij mogen gerekend worden onder de velden geheel beheerscht, en waaruit het gehele gebied, met zoodanig succes ondernomen werken, dat Bagelen zonder van verdere kunstmiddelen gebruik te maken, geruimen tijd bekend stond als het klassieke land der water kan verkrijgen.

De gevormde *bevoeiingsvakken* viuden hunne na-z De eerste groote irrigatiowerk, dat tot in zijne tuurlijke begrenzing in de laagstgelegene velden der onderdeelen geheel technisch wetenschappelijk werd tusschen de ruggen aanwezige dalen, waarin de af- ontworpen op een grondslag van stelselmatig onder- 'voerleidingen worden ontworpen. Naarmate de dalen in namen waarnemingen en onderzoekingen, werd in Demak elkander uitloopen, verengingen zich ook de afvoert (Qt stand gebracht. (Zie het artikel: DE- ii AXSCHE leidingen, waardoor in vermogen toenemend, uitmond WATERWERKEN). De daarmede in- geslagen weg ontstaat, dat steeds in hetzij direct in zee, hetzij in enkele hoofdaf-voerleidingen: zoud in het vervolg steeds verder worden bewandeld.

Het is hier de plaats, om in het kort aan te geven, hoe veelal bestaande rivieren, welke het overvloedige water een technisch bevoeiingswerk gewoon-lijk tot stand verder buiten het gebied voeren. De door de aldus ontworpen afvoerleidingen in-bevoeiingswerken zal daardoor van zelf duidelijk worden. gesloten *scundaire bevoeiingsvakken* zijn gewoonlijk

Zoodra, ten gevolge van welke overwegingen dan ook tamelijk groot, om de irrigatie-leidingen moeten nog eene (b. v. moeilijkheid of onmogelijkheid om de be- stekende zoo groote capaciteit hebben, dat het zeer be- zwaarlijk inlandsche irrigatie werken in stand te hou- den ; zoude zijn, daaruit op een eenvoudige wijze het water zoodanig gewenschte uitbreiding der bevoeiing; tegen- gang van af te tappen dat elk veld een evenredig deel van het waterverspilling in verband met elders op- tredend beschikbaar debiet verkreeg. Daarom vindt gewoonlijk watergebrek, e. d. m.) besloten wordt tot het onder nog eene onderverdeling plaats in *tertiaire vakken*, welke deskundige leiding tot stand brengen van in den regel niet veel grooter dan ± 300 bouws zijn (lb = bevoeiingswerken in eene bepaalde streek, wordt $\pm 709 \text{ G M}^2$) en die bediend worden door *tertiaire* begonnen met de vervaardiging van kaarten, welke *aanvoerleidtingen* welke haar water ontleenen aan eene bestemd zijn om tevens een beeld te geven van de verticale secundaire leiding. Uit deze tertiaire leidingen kan het gesteldheid van het terrein. Daartoe zijn gewoonlijk water nu direct op de velden worden gebracht. Het leiding uitgedreide waterpassing geen noodig. De uitkomsten dier niveau is n.l. bij normaal debiet gewoonlijk 0.15 a 0.25 M. metingen worden op de kaarten bekend gesteld, waarna boven het omliggende terrein verheven, zoo- dat door eene z.g. hoogtelijnen of „tranches“ kunnen worden opening in het dijke te maken, of door een eenvoudigen ingeteekend: d.z. lijnen volgens welke het terrein gesneden bamboekoker er door te sicken, water kan worden afgetapt. zoude worden door horizontale, of onderling gelijken Om gescliikt te zijn voor de rijstcultuur, dienen de velden afstand gedachte vlakken. Op Java zijn deze kaarten nog eene bij- zondere bewerking to ondergaan: zij moeten gewoonlijk op eene schaal van 1 a 2000 of 1 i 5000; de tot z.g. „Sawah's" worden ingericht. De meest rijstsoorten hoogtelijnen geven veelal hoogteverschillen van 1.00 M. moeten n.l. om een behoorlijk beschot te geven ge- of 0.50 M. aan. Op de aldus bewerkte kaarten zijn nu de durende het grootste gedeelte van den tijd, dat liet gewas ruggen en dalen van het in tekening gebrachte ge- bied te velde staat, met het op derein de der Hten- gels in het duidelijk te herkennen. Gelyktijdig met het doen der water staan. De rijstvelden moeten dun horizontaal worden terreinmeting en het vervaardigen der kaarten, worden afgevlakt, en door eene kadc worden omgeven, die het verschillende andere voor-onder- zochtingen verricht. mogelijk inaakt, het op de sawah toegelaten water op ccnc Debietbepalingen worden gere- geld gedaan, en bepaalde hoogte te houden. In verband met de algemeene waterstanden afgelezen, ten einde zoolvel na te gaan terrein- helling wordt liet gehele voor den sawahanleg en hoeveel water in minimum voor bevoeiing beschikbaar is, de rijstcultuur bestemde gebied, aldus omgewerkt tot eene als op welken maximum afvoer moet worden gerekend; recks van terrassen, door dijkes of z.g. „galangans" in onderzocht wordt wat het regime is der verschillende door horizontale vakken onderverdeeld. Op den rug, of langs de het gebied stroomende beken en leidingen; hoogstgelegene sawahvelden stroom I de tertiaire leiding, regenwaarnemingen worden verricht, ook in het op de welke de aangeclegen afdeelingen direct van water voorziet. betrokken water- loopen afwaterend gebergte, om zooveel Door openingen in de galangans stort het water dan op de mogelijk gegevens nopens den afvoer en de lager gelegen terrassen, en op deze wijze wordt het over droogteperioden het geheele tertiaire vak verspreid. De tertiaire zoolvel als

■ te verkrijgen : veelal is het noodig data te verzame- len de secundaire leidingen zijn bij hare aan- mondingen omtrent de doorlaatbaarheid der gronden in ver- b>and met voorzien van verdeel- en inlaatsluizen, veelal gekoppeld het te verwachten waterverbruik. Zijn ■ eindelijk de aan stuwmidttelen in de leiding, waaraan het water wordt kaarten gered, en de voor-onderzoe- kingen afgelezen, ontleend, waardoor eene regeling van het debiet in verband dan kan met het opmaken van : het ontwerp worden met de water- behoefte mogelijk wordt.

aangevangen. In groote trekken • overgeveer het beloop der Deze laatste is zeer afhankelijk zoolvel van de mate van tranches volgend, slechts met zoodanig verhang, dat het doorlaatbaarheid der gronden als van do soort en den stand voortgeleide water «ene passende sneheid verkrijgt, en van het gewas. Voor de rijstcultuur kan op zware gronden met vermijding van tasterke en te vele bochten, die het gerekend worden, dat 0.8 L. per bouw per sec. gecmiddeld traad noode- loos zouden verlenen, wordt nu het noodig is gedu- rende do periodo van voile bevoeiing *loofdkanaal* of de hoofdaanvoerleiding veelal zoodanig (Pcmali- werken in (Tegal, Demak); voor gronden van geprocc- teerd, dat daardoor de hoogste grens van het lichtoro earn eens telling wordt in dal geval veelal op 1.25 bevoeli- in§8 gebied wordt gevormd. Van dit kanaal gaan h 1.6 L. por bouw per sec. gerekend; bij niezer zandigo ver- fichillende vertekkingen uit, die de ruggen van het geartheid is 2 L. niet overdreven. Deze cijfera

zoo veel mogelijk volgen: waar een rug zich

■ sphtst, verdeelt zich ook de vertakking. Aldus wordt I

golden echter slechts voor vaklten van niot al te kleine oppervlakte; zoodra men daaronder komt-, is dikwijls v661 nicer noodig. Zoo hecft men bij eenige vakken van de Singomerto werken pinatselijk wol 7 —8 L. per bouw per sec. noodig gevonden. Voor den aanleg van de kweekbedden is veel moer water noodig: bij de Pemali-werken block b.v. 42 L. per bouw per sec. niet overdadig. Dit behoef geen verwondering te wekken, als men in aanmerking neemt, dat de droge bodom geheel met water moet worden ver-zadigd, v66rdat dit op hot land kan blijven staan; dat de omliggende velden droog liggen, zoodat ook zijdelings veel vocht in den grond verdwijnt, e.z.m. Daar cchter de kweekbedden slechts ongeveer $\frac{1}{10}$ deci van de totale oppervlakte van elk vak beslaan, en zij natuurlijk niet alien tegelijkertijd behoeven te worden aangelegd (waartegen ook in verband met het beschikbare ploegvee en de plaatselijk aanwezig arbeidskrachten bezwaar bestaat), is het voor do berekeniing van de capaciteit der tertiaire aanvoer-leidingen niet noodig op zulk eene enormc waterhoeveelheid te rekenen. Stelt men b.v. voor den aanleg der kweekbedden 14dagen water beschikbaar, dan behoef el ken dag slochts voor $\frac{1}{10}$ van de oppervlakte van het gehele vak water te worden gc-geven, of gemiddeld $\frac{1}{10}$ L. = 0.3 L. per bouw en per secunde, gerekend over de totale oppervlakte van het bevoloeingsvak. Dikwijls hangt de waterbehoefte af van allerlei toevallige oorzaken: het achterlijk blijven van het gewas op de eene plaats, tcegnvallers bij de bewerking elders, enz. In de praktijk is nu gebleken, dat het bij vakken van \pm 150 bouws oppervlakte en groeter, niet noodig is met dergelyke toevallige oiustandigheden verder rekening te hou-den, en dat event uecle nice rere of mindere water- Lchofct door oordceklundige maatregelen zoodanig birmen een dergelyk vak kan worden gecompenseerd, clat de waterveitrekking per bouw aldaar, steeds [/.]lijk kan worden gesteld aan de gemiddelde verstrckking over het gehele gebied, als dit in dezelfde ciiltuurphase zoude verckcen. Vandaar, dat bij do bepaling van de groottere bevoloeingsvakken, liefst geen tertiaire vakken, veel klcincr dan 150 bouws, moeten worden ontworpen. In hoeverre de noodige waterhoeveelheid in cen dergelyk vak verband houdt met de cultuurphase, kan blijken uit de vol-gendo opguve, on tiend aan het regl. op de water-ver.trekking bij de Peniali-werken. Aldaar wordt gecvcv) voor den aanleg van kweekbedden 0.3 L.]>cr bouw per sec. gedurende 14 dagen (gerekend over de geheele bevoloeibarc oppervlakte van het vak); daarna voor hot j]lantklar maken gedurende 42 dagen 1 L. en voor den verderen duur van de rijst- cultuur 0.8 L. p. b. p. s., welke hoeveelheid eenigs- zins kan worden vermindord, naarmite bij het verder rijpen de waterbehoefte afneemt. In verband met do omstandighekl, dat andere gewassen slechts perio- clickc bcvochtiging vereischen, is de waterbehoefte per vnk daarvoor geringcr. Zoo word bij de Peniali- werkun gerekend^ voor ma'is on daarmede overcen- komende gowassen: 0.25 L. p. b. p. s.; voor suilcer-riet god urende de grond bewerking 0.15 L. p. b. p. 8., on daarna cvencens 0.25 L. Voor streken, welke wc- gens andrcr bodengeaardheid ook voor de rijst-cultuur nicer water noodig hebben, kan bij ben adoring voor evengenooido cultures de te verstrekkon hoeveelheid naar even red igheid worden vchroogel. Op het noodigo quantum water is voorts nog van invloed de ligging der gronden in do vlakte of in het gebergto. Over het algemeen is men het cr over eens, dat onder oveiigens gelijko omstandigheden van bo-

demgeaardheid on cultuur, de bevoloeiing in de berg- streken md<5r water vereischt dan in de vlakte, doch eene vaate verhouding schijnt bezwaarlijk aan te ge- ven. Do mccrdere of mindere helling van het terrein, de verdamping, ende grondwaterstand spelen hierbij- ongetwijfeld cen rol. Do hierv66r genoemde cijfers hebben betrekking op irrigatiegebieden in de vlakte^ Nadat de waterbehoefte voor een tertiair vak is< vastgesteld, kan overgegaan worden tot de bepaling; van het maximum debiet der secundaire leidingen.. waaruit in verband met de toe te laten snelheid — voor gronden van do gewoonlijk voorkomende va8t- heid \pm 70 c.M. persecunde—, de afmetingen en het- verhan 号 der verschillende pan den kan worden be- ; • / rekend/ls het terreinverhang groeter dan het toe t. / 次々 laten Verhang in de leidingen, dan moet het over- tollig verval op enkele punten worden gconcer-treerd, en aldaar door atordtadden worden opgenomen. Uit de voor de seexindaire leidingen noodig© waterhoeveelhden, kan nu wederom het debiet van het hoofdkanaal worden berekend, on daarmede deaf met ingen van dit laatste worden bepaald. Het is niet steeds noodig dat het max. debiet der hoofd- leiding of van eene sec. leiding in eenig pand, gelijk is aan de soin der maxima debieten van de stroom- afwaarts nog aftappende sec. of tert. leidingen ; door n.l. de tertiaire vakken in eenige groote groepen samen te voegen (op Java veelal "golongan's" ge- naamd: een naam die verband houdt met de omstan- digheid, dat deze groepen in opvolgende jaren beur- telings het eerste bevoloeingswater verkrijgen),— welke golongans natuurlijk niet uit aan klcnder *crenzende* tert. vakken behoeven te bestaan — en daarin de cultuur met eenige weken tusschenruimte te doen aan van gen, kan sonitijs worden bereikt dat voor de eene golongan de periode van max. waterverbruik reeds is afgeloopt, als die voor eene andere nog moet aanvangen. Doch ook al is dit niet mogelijk of wenschelijk, dan nog heeft bovenbedoel- de indeeling enkele groote voordeelen. Met het oog op de beschikbare werkkrachten bij de grondbewer- king en den oogst, is het dikwijls noodzakclijk om de cultuur zoodanig in te richten, dat de genoemde werkzaamheden niet over het geheele gebied in een to kort tijdvak moeten afloopen. Ook is door eene cultuurregeling als boven bedoeld de vereischte- waterhoeveelheid voor het geheele gebied niet dade- lijk in haar geheel noodig, on kan dus do bewerking- van do cersto golongan reeds aan van gen, zoodra de rivier, waaraan het water moet worden ontleend, hot daartoo noodig debiet bij den aanvang van den Westinocsson beschikbaar heeft, terwijl eerst ge- loidelijk, naarmate do verdero golongans in cultuur konien, grooter debieten noodig, doch dan ook aan- wezig zijn. Vervolgens is do maximum hoeveelheid slechts gedurende korter tijd noodig, en is het dus voldoende, dat het normale westmoesson-rivierde- biet slechts zoo lang duurt als de tijdruimte, gedurende welke allo golongans gelijktijdig de max. waterbehoefte hebben: een tydruinto welko korter is dan do periodo van max. waterbehoefte voor 66ne golongan. Een gvolg hiervan is, dat met een dierge- lijke regoling een groetero oppervlakte kan worden bevolvid met cen bepaald beschikbaar debiot, dan zonder haar mogelijk zoude zijn. Het zoude te ver voeren hier in meordero byzonderheden omtrent doze regclging to treden. Daarvoor mogo worden vorwczon naar enkelo pubUcates, aan hot slot van dit artikel to noemen.

Er is nog cen geval, waarin de capaciteit van eene loiding niet steeds broekond behoef te zyn op de

max : hoeveelheid, welke bij voile bevoeiing noodig zoude zijn. Dit is, als verwacht mag worden, dat in hot bevoeiingsgeb'ed suikerfabrieken zullen worden opgericht en daardoor een deel der rijstvelden aan den fabrikant zal worden verhuurd voor de suikerriet outlour, wtiarvoor in den Westmoesson — d.i. juist in den tijd dat voor de rijst voile bevoeiing vereischt wordt — geen water noodig is. Dan wordt wel eens (o. a. bij de Pemali-werken is dit geschied) aangenomen, dat bij een vak van 200 bouws en kleiner het zal kunnen voorkomen, dat daarin geen enkelo riettuin aanwezig is, terwrlj verwacht mag worden, dat een aaneengesloten gebied van ± 1000 bouws **dat op steeds** ongevcerdo max. toegestane aanplant, stel b. v. van 20 % der oppervlakte, aanwezig zal zijn. Voor vakken tusssen 200 en 1000 bouws, kan dan een minimum riotaanplant worden gesteld, gelijkniatig toenemend van 0—20 % der oppervlakte, en in verband daarmede, de max. capaciteit der leidingen Borden bepaald regelmatig afnemend van het voor voile bevoeiing vereischt debiet bij vakken van 200 bouws en kleiner, tot 0.8 van die hoeveelheid bij aaneengesloten complexen van 1000 bouws en grooter.

Tot nu toe werd uitsluitend gehandeld over de bepaling van het trace, de afmetingen, en de capaciteit der leidingen behoort de volledige voorbe-reiding, volgens een door zoover die binnen het be- vloeiingsgebied zijn den Directeur der B.O. werken vastgesteld plan, der gelegen, alwaar de waterspiegel dus in het algemeen bevoeiing van allo Gouvernementslanden, die voor den slechts weinig onder of boven het omliggend terrein is rijstbouw in aanmerking kwamen. Zij zoude daartoe in vervehen. Het rivierbed is echter veelal zeer diep in het de eerste plaats de bestaande gebrekkige waterleidingen terrein ingesnedden, zoodat directe wateronttrekking ver- boteren, daarna de bevoeiing van daarvoor vat bare daaraan zonder kunstmiddelen onmogelijk is. terreinen in zwaar bevolkte streken organiseren en ten Opdamming tot ter- rdinshoogte is gewoonlijk niet laatste irrigat iewerken ontwerpen voor braak- liggende aanbevelenswaardig: vooreerst- zou de dam zeer hoog en of woeste gronden in weinig of niet bevolkte gebieden. kostbaar worden, maar ook zouden bovenstrooms dijken Evenwel zouden alleen opnemingen, waarnemingen, en noodig zijn die, duur in aanleg en onderhoud, bovendien proeven gedaan worden, en voorstellen worden voort- durend aan gevaar van doorbraak by bandjir zou- opgemaakt voor imgiatiewerken; de uitvoering zou echter n den zijn blootgesteld. Gewoonlijk wordt dus van af het door den z. g. „algemeenen dienst" geschieden. eerste aftappingspunt der leiding het hoofdka- naal Intusschen werd de organisatie op deze wijze slechts zeer ongeveer evenwijdig aan de rivier (d.i. dus in -eene kort gohandhaafd, en werd de irrigatiebrigade al spoedig richting, hoofdzakelijk loodrecId op de tranches) naar geheel opgoehven, en samengesloten met de technische boven doorgetrokken. Het verhang, in dit ge- ■deelte afd. E. van het Departement. Het door de irrigatiebrigade noodig om nog eene voldoende snelheid te ver- krijgen, is begonnen work werd echter onder leiding dicr Afd. E. als regel geringerdan het rivier- en terrein- verhang, voortge- zet. Tal van onderzoekingen werden zoodat het kanaal, stroomopwaarts steeds dieper in het aangevangen en voorbereidende maatregelen getroffen met den waterspiegel in de rivier. In die buurt wordt eene voor den nan- leg van nieuwe-, en het uitbreiden of gesclikte plaats ge- ■zocht voor den bouw der prise d'eau: verbeteren van reeds bestaande iiTiguit-werken. Het de inlaatsluis voor het hoofdkanaal. Bij de meeste rivieron mag niet ver- wonderen dat hierbij, vooral in den op Java is de afvoer in den drogen tijd en veelal ook nog aanvang, toon nog alios a. h. w. van onder af moest worden opge- houwdlen gcone of on voldoende gegevens voorhan- den waren, wel eens werd misgetast; dat op geheele beschikbaar debiet voor bevoei- mg moet worden som- migo plaatsen begonnen werd inct uitgebreidre terreinmotingen, terwrlj later uitkwam dat nieuwe irrigatiewerken aldaar' hetzij onuitvoerbaar, hetzij te kostbaar in verband met hot nu zouden worden, of wel door grebck aan personel vooreerst toch niet voor uitvoering in aanmerking konden komen, zoodat het meer en nicer noodig block, eeno raming op te maken van de kosten, die verbonden zouden zijn aan de uitvoering der werken, waarvoor opnemingen ondeihanden waren. Eene dergelijke raming word op last van den in 1889 als Directeur opgetreden Hoofd- ingonieur M. J. van Bosso samengesteld en het resul- taat daarvan aan de Regeering aangeboden. Het ia belichaamd in het z. g. „ Algemeen Irrigatieplan", dat overgelegd werd bij de Memorie van Toelichting tot de Indische Begroting van 1891. Dezo benaming heeft wel eens tot jnisverstand aanleiding gegeven. De bedoeling toch van dit plan was niet om een over- zicht te geven van alles wat nog op irrigatiegebied

broken in hot cerate gedeelte van het hoofdkanaal, want ook daarin komon. bij grooto rivierafvoeren veel vaste stoffen terecht, die grootdeels in de eerste kanaalpenden tot afzetting geraken. Waar het hoofd- kanaal andere waterlopen kruist, b. v. van hooger terrein afstromende boken, moeten evenzer kunst- werken worden gebouwd, hetzij aquaducten of syphons, waardoor het kanaal over, of onder do beek door, wordt govoerd, dan wel duikers of syphons, die do beek onder het kanaal door leiden. Bruggen over aan- of afvoerleidingen mogen, waar wegen worden gekruist, niet ontbreken.

.Naarmate de denkbeelden omtrent de Rcgceerings- taak en omtrent do bestemming, te geven aandoop- brengsten der koloniale inkomsten, zich geleidelijk wijzigden, en de overtuiging veld won dat vermeer- dering der volkswelvaart met allo beschikbare mid- delen moest worden bevorderd, vond het irrigat- iewezen steeds toenemende belangstelling, en werd — vooral sedert de oprichting der z. g. „Irrigatie brigade" by eene reorganisatie van den Water- staatsdienst in 1885 — volgens de zooveer uiteenge- zette beginselen eene steeds toenemende werkzaam- heid op irrigatiegebied

Tot den werk- kring van die brigade behoort de volledige voorbe- reiding, volgens een door zoover die binnen het be- vloeiingsgebied zijn den Directeur der B.O. werken vastgesteld plan, der gelegen, alwaar de waterspiegel dus in het algemeen bevoeiing van allo Gouvernementslanden, die voor den slechts weinig onder of boven het omliggend terrein is rijstbouw in aanmerking kwamen. Zij zoude daartoe in vervehen. Het rivierbed is echter veelal zeer diep in het de eerste plaats de bestaande gebrekkige waterleidingen terrein ingesnedden, zoodat directe wateronttrekking ver- boteren, daarna de bevoeiing van daarvoor vat bare daaraan zonder kunstmiddelen onmogelijk is. terreinen in zwaar bevolkte streken organiseren en ten Opdamming tot ter- rdinshoogte is gewoonlijk niet laatste irrigat iewerken ontwerpen voor braak- liggende aanbevelenswaardig: vooreerst- zou de dam zeer hoog en of woeste gronden in weinig of niet bevolkte gebieden. kostbaar worden, maar ook zouden bovenstrooms dijken Evenwel zouden alleen opnemingen, waarnemingen, en noodig zijn die, duur in aanleg en onderhoud, bovendien proeven gedaan worden, en voorstellen worden voort- durend aan gevaar van doorbraak by bandjir zou- opgemaakt voor imgiatiewerken; de uitvoering zou echter n den zijn blootgesteld. Gewoonlijk wordt dus van af het door den z. g. „algemeenen dienst" geschieden. eerste aftappingspunt der leiding het hoofdka- naal Intusschen werd de organisatie op deze wijze slechts zeer ongeveer evenwijdig aan de rivier (d.i. dus in -eene kort gohandhaafd, en werd de irrigatiebrigade al spoedig richting, hoofdzakelijk loodrecId op de tranches) naar geheel opgoehven, en samengesloten met de technische boven doorgetrokken. Het verhang, in dit ge- ■deelte afd. E. van het Departement. Het door de irrigatiebrigade noodig om nog eene voldoende snelheid te ver- krijgen, is begonnen work werd echter onder leiding dicr Afd. E. als regel geringerdan het rivier- en terrein- verhang, voortge- zet. Tal van onderzoekingen werden zoodat het kanaal, stroomopwaarts steeds dieper in het aangevangen en voorbereidende maatregelen getroffen met den waterspiegel in de rivier. In die buurt wordt eene voor den nan- leg van nieuwe-, en het uitbreiden of gesclikte plaats ge- ■zocht voor den bouw der prise d'eau: verbeteren van reeds bestaande iiTiguit-werken. Het de inlaatsluis voor het hoofdkanaal. Bij de meeste rivieron mag niet ver- wonderen dat hierbij, vooral in den op Java is de afvoer in den drogen tijd en veelal ook nog aanvang, toon nog alios a. h. w. van onder af moest worden opge- houwdlen gcone of on voldoende gegevens voorhan- den waren, wel eens werd misgetast; dat op geheele beschikbaar debiet voor bevoei- mg moet worden som- migo plaatsen begonnen werd inct uitgebreidre terreinmotingen, terwrlj later uitkwam dat nieuwe irrigatiewerken aldaar' hetzij onuitvoerbaar, hetzij te kostbaar in verband met hot nu zouden worden, of wel door grebck aan personel vooreerst toch niet voor uitvoering in aanmerking konden komen, zoodat het meer en nicer noodig block, eeno raming op te maken van de kosten, die verbonden zouden zijn aan de uitvoering der werken, waarvoor opnemingen ondeihanden waren. Eene dergelijke raming word op last van den in 1889 als Directeur opgetreden Hoofd- ingonieur M. J. van Bosso samengesteld en het resul- taat daarvan aan de Regeering aangeboden. Het ia belichaamd in het z. g. „ Algemeen Irrigatieplan", dat overgelegd werd bij de Memorie van Toelichting tot de Indische Begroting van 1891. Dezo benaming heeft wel eens tot jnisverstand aanleiding gegeven. De bedoeling toch van dit plan was niet om een over- zicht te geven van alles wat nog op irrigatiegebied

te doen viel, en een programma op te makon van do volgorde, waarin de werken al naarmate van hunno urgentie zouden moeten worden uitgevoerd, doch uitsluitend, om te geven eene samenvoeging en raming van kosten van al die werken, waarvoor opne- * mingen aanwezig waren, en die voor uitvoering in de naaste toekomst gcschikt werden geacht. Dit waren te zamen een 16-tal, waaronder de Demaksche waterwerken en het (veel kleiner) ontwerp tot irri- gatie uit de kali Kening, welke beiden ongeveer vol- tooid waren, niet meet waren medegerekend. De kosten van dit plan, hetwelk voorzag in de bevoei- ing van rond 577300 bouws, waren voor wat be- treft de na 1890 nog gevorderde uitgaven, geraamd op rond / 35.525.000.— Later werden enkele werken afgevoerd, doch nog meer eraan toegevoegd, zoo dat langzamerhand het plan zoodanigeuitbreiding en wijziging onderging (in 1907 waren van de 16 oorspronkelijk bedoelde gebieden slechts eenen drietal overgebleven, waarin nog werken onderhanden waren), dat het voor de thans in studie zijnde werken zijne betekenis heeft verloren.

Hoezeer de bemoeienis van den technischen dienst

met de inigatie in den loop der jaren is toegenomen, kan eenigszins blijken uit de volgende gegevens, af- gelcid uit eene Staat, voorkomend in het Verslag over de B. O. werken over het jaar 1910.

In genoemd jaar dan, was eene oppervlakte van 687.796 bouws bevoleid door middel van permanente irrigatieverken. Daarvan was:

293.297 bouws bevoleid door werken, waarvan de aanleg v66r 1885 was aangevangen.

102.279 b. door id, aangevangen in 1885—1895.

171.780 b. door id, aangevangen in 1895—1905.

69.147 b. door id, aangevangen in 1905—1910.

38.493 b. over kleine gebieden verdeeld, en 12.860

b. door particulieren aangelegd.

687.796 b.

Voor cone juiste appreciatie dezer cijfers, moeten echter de volgende bijzonderheden in het oog worden gehouden: De uitdrukking: "bevoleid door middel van permanente inigatie werken" wil niet zeggen, dat technisch het geheele net van aan- en afvoerende onberispelijk moet worden geacht, dooh heeft hier eene veel minder ver reikende betekenis. Da&mede is alleen bedoeld, dat ten minste de hoofdwerken: prise d'eau en eenige voornam hoofdverd eelpunten, van pennanten aard zyn, zoodat althans aan zeer enkele der emstigste be- zwaren, verbonden aan een inlandsch bevoeiings- stelsel, is tegemoet gekomen. In verband daarmede geven dan ook de gemelde cijfers geen geheel volle- dig beeld van den omvang der werkzaamheden, in eenige periode verricht, daar wel de aanvangsdatum van do technische bemoeiingen is vermeld, doch dez© werkzaamheden dikwijls jaren' achtereen geleidelijk zijn voortgezet, en verdere verbeteringen in den toestand slechts zeer langzaam tot stand kwamen. Dit geldt vooral van de groote werken, in de eerste periodo (van voor 1885). Om slechts onkelo voorbeel- den te noemen, werden daarbij gerekend. 29.980 bouws voor werken in de res. Batavia, waarvan de aan vang werd. aangegeven

± 1800; en ± 1836; terwijl do beëindiging eerst werd gesteld in 1900. De werken voor 54 980 bouws in het Sindopradja- en Doetamati gebied in Cheribondur- den van 1857—1909; die voor de 61.900 bouws be- slaande Domaksche waterwerken van 1853—1894. Een staat gevoegd bij het verslag over de B. O. werken voor 1910 geeft een overzicht van allo irrigatie- werken in den loop der jaren aangevangen. De staat omvat 210 werken, terwijl op een bijgevoegde kaart de ligging duidelijk is aangegeven. De onderstaande tabel geeft een overzicht van de belangrijkste dier werken, nl. van die welke een grooter uitgestrektheid dan 10.000 bouws bevoeion.

Staat van Bovlooiingsgebieden, grooter dan 10.000 bouws, waarvoor permanente werken in gebruik genomen of in aanleg zijn.

Ic<c<idontie,	Naam van het Be- vloeingsgebied of van het Irrigatiowerk.	Jaar van aanleg der werken.	Be- vloeie- de Op- porvl.	Naam v/d rivier, waaruit wordt afgetapt.	Aanmerkingen.
Bantam	Tjioedjocng werken	in aanleg	46680	Tjioedjocng	
Batavia ¹⁾	Gouvememontswater- Icid ingen (Oosterslokkan, Wcster- Blokkan, Angkco)	±1750—1900	29980	Tjiliwong Tji Sedani Aiiqkee	¹⁾ In de Res. Batavia is t ovens nog de bevoeioing op de z. g. Pamanoeakan- en Tji- asem landen, van particuliere zijde tot stand gbracht, en ±
Cheribon	Sindopradja- en Doota- mati werken	1857—1909	54980	Tli Manok	10.000 bouws omvat- tend, te memorereon.
	Mcenteng werken	1878—1882	11166	Tji Sangaroong	
Pokalongan ²⁾	Djengklok werkon	1904—1910	10080	Djengkollok	²⁾ Met meerdere werken van geringer omvang medegere- kend, beslaan de irri- gatie werken in Peka>
	Pcmali werken	1893—1903	44370	Pomali	longan een aaneeng- sloten gebied van rond
	Goeng werken	in aanleg	26470	Goeng	156.000 bouws.
	liamboet werken	1900—1906	12381	Ramboot	1.
	Waloei werken	189&—1906	12117	Waloei	
	Tjomal werken Gentbng- Sragigobied	1900—1906 in aanleg	13469 16363	Tjomal	

Residentie.	Naara van het Bevloeiingsgebied of van het Irrigatieweik.	Jaar van aanleg der werken.	Bevloeiingsoppervl.	Naam v/d rivier, waaruit wordt afgetapt.	Aanmerkingen.
Semarang [^]	Demaksche waterwerken	1853—1894	61900	Serang en Toentang	3) De Bedadoengwerken maken een onderdeel uit van een nog in voorbereiding zijnd grooter plan, de bevoeiing van Z.W. Djember en Z.O. Loe-madiang (res. Pasoe-roean) omvattend, ter oppervlakte van ± 79.400 bouws, en aan meerdere rivieren water ontleend.
	Bodriwerken	in aanleg	21205	Bodri	
Soerabaja	Brantas-delta werken:				
	a. Goebeng-Goenoengsari-gebied	1895	13637	Soerabaja rivier	
	b. Sidoardjodctagebied	1857	45274	Brantas	
Madioen	Gebied v. h. Madioen-kanaal c.a.	in aanleg	22308	Madioen rivier	
~ ----	Waroeadjang-Kertosono werken	1900—1908	23070	Brantas	
— . ■	Sampean werken	1875—1901	15185	Sampean	
17-11-11	Bedadoeng werken	in aanleg	239201	Bedadoeng	
Besoeki ³⁾					

Aan het bovengenoemd Verslag wordt voorts nog het jaar begonnen groote bevoeiings- of afwateringsvolgende ontleend:

In 1910 waxen nog in uitvoering werken voor de bevoeiing van 241.027 bouws, terwijl pennanente werken in studie of voorbereiding waren voor 486.129 Bouws, waarvan 149.949 bouws nog geheel onbevoeiigd wa: ren. Uit een ander staat je, in meergenoemd verslag voorkomend, zij verder nog alleen aange-stipt, dat op een totaal van bijna 4.000.000 bouws in cultuur gebrachte gronden, voor ruim 2.000.000 bouws nog geen plannen tot verbet ering of uitbrei- ding der bevoeiing ter sprake waren gekbmen, dock dat voor bijna de helft reeds werken waren uitge- voerd of onderzoeken waren verricht. Daaronder waren plannen voor ruim 424.000 bouws, waarvan voorloopig dan wel voor good, om verschillende redenen werd afgezien. Het meest bekende daarvan is wel dat voor de irrigatie der Solo-vallei, hetwelk beoogde de bevoeiing van 223.000 bouws, doch waarvan de uitvoering — hoewel reeds een vrij aanzienlijk bedrag was verwerkt— werd gestaakt in verband met financieele tegenvallers en gerezen twyfel nopens de rentabiliteit en met de allens op den voorgrond tredende meening, dat op andere min kostbare wijze, aan de behoeften tot verbetering der toestanden aldaar, voldoende kon worden tege- moet gekomen. Nadere bijzonderheden omtrent dit werk zijn te vinden in het Verslag, in 1900 door eene ter zake ingestelde Commissie van advies uitge- bracht.

De volgende cijfers zijn ontleend aan het koloniaal Verslag over 1914:

Op het einde van 1913 waren op Java (met uitzondering van de z.g. "Voretenlanden") 2.221.628 bouws gronden in gebruik als bevoeiide sawah[^], tegen 1.028.199 b. sawah, welke uitsluitend van regen afhankelijk waren, en 67.883 bouws moeras- Bawah[^]s. Voorts waren er nog 2.002.691 b. z. g. „te- galvelden", d. z. onbevoeiide, niet geterrasserde bouwvelden. Te zamen dus 5.320.401 bouws geregeld in cultuur gebrachte gronden. gevende eene vermeerdenngvergelijking met 1912, van 300.736 bouws, ny 气 905 b. bevoeiide —21.680 b. onbevoeiide B b. moeras sawah, s, en 221.973 b, tegalvelden).

In 1913 was een bedrag van / 2.465.500 verwerkt voor de voortzetting van een 17-tal reeds v66r dat

jaar begonnen groote bevoeiings- of afwateringswerken. Voor verbetering van bestaende of aanleg van nieuwe irrigatiewerken van kleinen omvang, werd / 2.962.822. — uitgegeven .

Bovendien werd nog f 1.502.953, verwerkt aan werken ten laste van de z.g. „hulpverschaffingsfondsen" (maatregelen in het belang der economische ontwdkkeling). Voor opnemings- en projectwerk was uitgegeven / 384.000; voor herstellingen f 292. 567. Onder deze bedragen komen ook voor diverse werken op de Buitenbezittingen, alwaar voornamelijk in de laatste jaren, eene toenemende bemoeiing van den technischen dienst met de bevoeiingsaangele- gheneden valt op te merken. Het gewoon onderhoud vereischt evenzer aanzienlijke bedragen. In 1911 werd daarvoor, volgens het Verslag der B. O. werken, uitgegeven / 375.328. —

Bij de verschillende onderzoeken, noodig ten behoeve der voorbereiding van nieuwe irrigatie- werken, bleek steeds wed er de n o o d z a k e l i j k - h e i d van het n e m e n van maatrege- l e n om verbetering te b r e n g e n in het b e h e e r van —, e n het toezicht op d o reeds bestaende bevoeiin- g*

Reeds door de Bruyn was dit ingezien, en ter sprake gebracht toen hij in 1872 zitting kreeg in eene commissie, ingesteld tot het ontwerpen eener regelin g van het irrigatiewezen op Java, doch het tijd- stip waarop het Verslag dier Commissie werd uit- gebracht (waarbij o.a. in overweging werd gegeven eene indeeling van Java in stroomgebieden als een- heden in zakk van WaterstaatB-bemoeiingen), was weinig geschikt voor de uitvoering van denkbeelden die aanzienlijke offers van de schatkist konden vergen .de Atjeh-orlog kostte steeds n/66r, en de ba- ten uit de Govv. koffiecultuur, die een zeer belang- rijk deel der inkomsten vormden, namen steeds af. Voorloopig bleef de zaak dus rusten om eerst in 1886 wed er opgevat te worden door den Directeur Janssen van jRaay ,die in genoemd jaar het denkbeeld ter sprake bracht eene proef te nemen met de i n- stelling eener I r r i g a t i e - A f d e e l i n g, omvattende de residentie Banjoemas en de toen- malige (later met Kedoe vereenigde) residentie Bagelen. Het hiermede beoogde doel was de ver- kriging eener betere regeling van het beheer over

en het toezicht op de irrigatiewerken. Hij vond hiervoor steun bij den resident van eerstgenoemd ge-west, Burnaby Lautier, die door eigen aanschouwing kon oordeelen over den verwaarloosden toestand der in genoemde residenties aanwezige bevoeiingswerken. Van de, door het initiatief van Ingenieur Pet indertijd tot stand gekomen, doch meereeds door of met behulp der bevolving ge-bouwde gsmetselde kunstwerken, als stuwden, inlaat-sluisjes, overlaten, enz., verkeerden niet minder dan $\pm 60\%$ in geheel vervallen staat, of waren door ver-wildering der leidingen geheel nuttelooz geworden, zoodat in do noordelijke districten het water ver-morst werd, waaraan in het Zuiden zoo dringende behoefte bestond. Als gevolg hiervan, was de be-vloede oppervlakte in 20 jaren tijds van ruim 114.000 bouws verminderd tot ruim 91.000 bouws, en dit, ondanks het feit dat de bevolking in het-zelfde tijdvak met 300.000 zielen toenam. Do voor-stellen van genoemde autoriteiten, benevens het oordeel daarover van den Resident van Banjoemas werden in verband met enkele daartegen geopperde bezwaren door de Regering gesteld in handen eener Commissie, bestaande uit den Hoofdinspecteur der Cultures, Mr. H. Kuneman, den Resident van Bage-len Burnaby Lautier, en den Ingenieur der le. kl. van den Wat erst aat H. van Berckel. Deze commis-sie, die in Juni 1887 verslag uitbracht, achtte eno Irrigatie Afdeeling als bedoeld niet alleen mogelijk en bestaanzaar, doch de oprichting zelfs in de hoog-ste mate gewenscht en sprak zelfs de verwachting uit dat na geleidelijke verbetering der regeling aan de hand der ervaring, de uitslag van do proef zoude leiden tot hot ook ciders op Java inrichten van Irrigatie-Afdeelingen. Naar aanleiding van dit advies word klaarop de Irrigatie-Afdeeling Scrajoe opgericht, welk met 1 Jan. J 889 in working trad. Nadere bijzonderheden dianaangaand bevat het Verslag der J. O. werken over 1910; hier wordt volstaan met <lc opmerking, dat de verwachtingen der Com-missie ten voile werden vervuld, on dat sedert Htcdd verdr op den ingeslagen weg is voortgegaan. Succes-ieveeljk werden, na cerst als proef to hebben gewerkt, de Afdeelingen Serajoe, Brantas, en Sevang defiiitief ingesteld, weldra gevolgd door de Afdeelingen Pekalen-Sampean; Pemali-Tjoinal; do Sectio Madioen dor toekomstige Afdeeling Solo-rivier; en de Irr. Afd. Tijmanock. Bij het thans vigeerend A Vaterstaats-Reglcijent (Besluit van 3 Maart 1910 No. 36, Ind. St. no. 177) is aan deze materio do noodige aanducht gewijd. Do die nst der Ir-rigatie Afdeelingen wordt aldaar omschreven als to zijn in de eerste plants een exploi-tutiedienst, onivtftende hot beheer der rivieren en anti ero open bare wateren, der bevoeiingen en afwate-ringen, en van allo werken, welketot aan-on afvoer of keering van water, dan wel voor de binnenscheep-vaart dienen, — een en ander voor zoover dit door den Directeur tier B. O. werken niet wordt opgedragen aan den Algemeenen Dienst, dan wel wordt over-gelaten aan locale besturen, de bevolking, of bijzon-dere lichamen en personen, in welke laatste gevallen deze dienst zich bepaalt tot het aan *s Lands Wa-terataat opgedragen toezicht op de wijze, waarop dit beheer wordt gevoerd. (Art. 3). In art. 8 wordt bepaald, dat Irrigatie Afdeelingen voorloopig alleen worden opgericht op Java en Madoera, en wel, naar gelang do behoefte daaraan blijkt. Do gronden worden in den regel zoodaan bepaald, dat elke Afdeeling slechts vollo stroomgebied onvat. Uit eno bij bovongenoemd Stb. gevoegdoschotskaart blijkt dat

het in de bedoeling lag, successieveljk 15 dergelijke Afdeelingen in het leven te roepen. Door samen-voeging van twee Afd. in Oost-Java, is dit aantal thans voorloopig - op 14 bepaald, waarvan, zooda hierv66r reeds bleek, reeds 6 geheel, en 466 gedeel-teeijk, in werking. Waar nog geene Irrigatie Afd. is ingesteld, maar eenig meet beperkt gebied een met dien eener zoodanige instelling overeenkomstigen dienst vordert, wordt deze laatste georganiseerd onder den naam van: "Technisch Waterbeheer". Dit beheer volgt zoo na mogelijk de voor den dienst der Irr. Afd. gestelde regelen, doch behoort tot den z. g. "Algemeenen Dienst". Artikel 9 regelt de verhouding van do Chefs der Irrigatie Afdeelingen tot de Residenten. De Hoofden van Geweetelijk Bestuur voeren, ieder voor zijn gewest, het beheer en het administratief toezicht over den dienst der Irr. Afd. Over belangrijke aangelegenheden betref-fende waterbeheer en watervverdeeling wordt echter het advies ingewonnen van den Chef der betrokken WaterstaatsAfdeeling. Als Clief der Irr. Afd. treedt op een Ingenieur van den Waterstaat.

Ter beantwoording van de vraag hoever de beoefening van den technischen dienst met do irrigatiebelangen zich uitstreken, moge worden verwezen naar de instructie voor den Clief der Afd. Serang, in haar geheel voorkomend in het verslag der B. O. W. over het jaar 1910.

Omtrent den invloed, dien de irrigatie op de economise ho toestanden heeft uit-geoeofd, zijn nog weinig positieve gegevens gepubli-ceerd. Dat die invloed gunstig is, wordt algemeen erkend. Meer verschil van gevoelen bestaat omtrent de vraag, of uit een financieel oogpunt beschouwd, de aanleg van irrigatie-werken direct rendabel kan worden geacht. De vermeerdering van inkomsten voor de bevolking bestaat voornamelijk in de min-dere kans op oogstmislukkingen, grootere opbrengst van bevoeide velden, gelegenheid tot het plan ten van tweed gewassen na den rijstooft (in den Oost-moesson) en in do voordeelen verbonden aan do oprichting van Europeeche landbouw- en fabrieks-ondernemingen (Suikerfabrieken). Ineenerecente publicatie nopens de Pcmali-werken — die eene oppervlakte van rond 4G500 bouws bevoeien — werd becijferd, dat do voordeelen door de bevolking ver-cregen uit den aanleg dier werken (welke tot stand kwamen voor een bedrag van rond 2.309.000) geschat kunnen worden op eene gemiddelde jaarlijkscho vermeerdering aan inkomsten van /975.000 tot /1.500.000, doch dat de directo voordeelen voor het Gouvernemont slechts $\pm 0.7\%$ van het aanleg - kapitaal uitmaken; con gevolg van de omstandig-heid, dat van een belastingverhooging na voltooiing der werken nog niet was gekomen. De gemiddelde opbrengst van do technisch bevoeide sawah's binnen het bovlocingsgebied bedroeg 37.6 picol droge padi per bouw, tegen ± 30 pic. op de bevoeide sawah's buiten het Pemaligebied. Bij de van regen afhankelijk gronden v66r do tot standkoming van genoemde werken, moest gemiddeld $\pm 25\%$ van de landrntd opbrengst worden afgeschreven, voornamelijk door allerlei ziektenon plaguontstaantengevolg van watergebrok: na het tot stand komen der irrigatie-werken daaldo doafschrijving tot gemiddeld 3% . (padi = rijst in de aar; 1 picol = ± 61.5 K.G.).

Literatuur. Bovloeingon, door J. E. do Meyier, ^-Gravenhago 1891 (uitmakend afd. VII v.h. l' deel der „Watorbouwkundo" uitgegeven onder leidiing der Hoogleraron Henkot, Schols en Telders).—

Jaarverslagen over de Burgerlijke Openbare Werken in Ned.-Indie, waarvan eene afdeling aan de irrigatie is gewijd. — „Verslag van de Commissie van advies nopens de Werken in de Solo-Vallei, (verschenen in 1900). — J. Homan van der Heide. Beschouwingen aangaande Volkswelvaart en het Irrigatiewezen op Java, 1899; en : Economische Studien en Critieken met betrekking tot Java, 1901. — Aménagement des Eaux d Java. Irrigation des rizières. Rapport par le Capitaine F. Bernard. Paris, 1903. — Deel Vila van het: Onderzoek naar de mindere welvaart der Inlandsche Bevolking op Java en Madoera.

Overzicht van de uitkomsten der ge- westelijke onderzoekingen naar de Irrigatie, 1910. — ^Ned^ -Indie** uitgegeven onder leiding van H.£Solijn >^(1912) Hdofdst. Bevloeiing door 宜: J.W. van L&wick. / — „, Rapport der Commissie betreffende de Waterver- deeling in de afdeling Demak (Batavia., Lands- drukkerij, 1913) opgesteld door H.

H. A. G. Lam minga en P.deRoo de la Faille met bijlagen bewerkt door den Heer E. L. C. H. de Bie. — Artikelen in tijdschriften: Indische G i d s. Jaargang 1886 en 1887. De nijscultuur op Bali, door F. A. Liefcrinck — 1894 v. Kesteren. De productiviteit van irrigatiewerken. — 1896. De verbeteringen van het irrigatiewezen op Java, door F. A. Liefcrinck. — 1897. De bevoeiin gswerken op Java, door A. P. Melchior. — b. Tijdschrift v. h. Kon. Instituut van Ingenieurs, Af d. N e d. - I n d i e.

1876/77 Een Indische benedenrivier, door J. E. de Meyier. — 1883/84 Bijdrage tot de hydrographie v. Indramra Joe, door R. A. v. Sandick. — 1886/87 Verbetering en uitbreiding der bevoeiing uit de kali Amprong, Afd. Malang. — De Menenteng-waterleiding in het district Losari der Res. Cheribon. — 1888/89 Bevloeiing uit de kali Kening. — 1891/92. De waterwerken in de afd. Demak, door L. H. Slinkers met aantekeningen door J. E. de Meyier. — 1893/94. Aantekeningen omtrent de werken tot bevoeiing der Tjhea vlakte, door W. Elenbaas. — Bevloeiing uit de Waloei, door J. Nuhout v. d. Veen. — 1903/04. De werken tot bevoeiing der Tjhea- vlakte in de Rs. Preanger Regentschappen door L. H. Blinksers en E. H. Karsten. — c. Tijdschrift v. h. Kon. Instituut v. In genieurs

(N = Notulen, V = Verhandelingen) de Bruyn, Nota over den Waterstaat der Afd. Soerabaja en Modjokerto en de kanalisatie der Porrong rivier N. 1855/56 — idem; over de irrigatiesluizen en de stuw in de Porrongrivier bij Lengkong, N. 1857/58. — idem, over het tegengaan. van overstromingen en de wijze van besproeiing in Frankrijk en Noord-ItaKe in toepassing op Oost-Indie. Reis van den hoofding, de Bruyn N. 1861/62 en V. 1862/63 — M. J. van Bosse. Mededeelingen over het inigatiewezen in Ned.-Indie. N. 92/93 biz. 209. — P. Grimvis Plaat. Voordracht over de economie der irrigatie werken. N. 94/95 biz. 16 en 19. — A. G. Lamminga. Beschrijving der Pekalen werken. V. 94/95 biz. 93. — C. W. Weys. Aanleg en exploitatie der Pategoewan werken N. 99/1900 biz. 41. — J. C. Voorduin. De werken ter bevoeiing van een deel der afd. Brebes (Rs. Pekalongan) uit de Pemalie rivier. V. 1914. — d. Verschillende artikelen in het Weekblad d o Inge- nieur. — e. Tijdschrift v. h. Kon.

Aardr. Genootschap, (1903). Deel XX biz. : 78 尸冲 7 二. J. F./Niern)eyer, De bevollooiingswerken — * @EVODKING. De bewonera van de eilanden, di© staatkundig behooren tot Nederlandsch-Indie, worden onderacheiden in Europeanen en met dezen ge-

lykgestelden en Inlanders en met dezen gelijkgestel- den. (Zie VERDEELING DER BEWONERS VAN NED. INDIE.)

Van de Europeanen, die geboren zijn buiten Ne- derlandsch Indie, zijn de meesten Nederlanders, en voorts, de volgorde genomen naar het aantal, Duitschers, Belgen, Engelschen, Zwitsers, Franschen en enkelen van andere nationaliteiten. De buiten Ned. Indie geboren met Europeanen gelijkgestelde perso- nen zijn v.n.l. afkomstig van het vaste land van Azie, zoo o.a. de Japanners en de Armeniers.])

De in Nederlandsch-Indie geboren Europeanen zijn of afstammelingen van Europeescho ouders, of (en dat is de meerderheid) van gemengd bloed. De aldaar geboren met Europeanen gelijkgestelde personen, zijn voornamelijk van Amboneesche of Chineseesche afkomst.

Volgens de uitkomsten van de in 1905 gehouden volkstelling (zie bijlage A vai) het Koi. Verslag van 1907) waren van de op 31 December 1905 in Ned. Indie aanwezige Europeanen en met dezen gelijkge- stelde buiten Ned. Indie geboren 9525 mannen en 4151 vrouwen, van wie 6642 m. en 2508 vt. op Java en Madoera, en 2883 m. en 1643 vr. in de buitenbe- zittingen woonachtig waren, en in Ned. Indie geboren 32026 m. en 32288 vrouwen, van wie 26637 m. en 26828 vr. op Java en Madoera en 5389 m. en 5460 vr. in de buitenbezittingen verblijf hadden. Het zie- lental der Europeanen en met dezen gelijkgestelden beliep alzoo op dat tijdstip een totaal van 77990, onder wie 41551 mannen en 36439 vrouwen. Wegena onnauwkeurigheid van de gegevens zijn in de hier- voren genoemde cijfers niet begrepen die betreffende de Residentie Djokjakarta. Telt men do daarvoor aangegeven totaal-cijfers "mede, dan komt men tot een totaal van 80910 Europeanen, van wie 42919 mannen en 37991 vrouwen. Het aantal vrouwen en kinderen van de officieren en manschappen van het Nederlandsch-Indische Legcr is in de cijfers opge- nomen, de officieren en manschappen zelf, wier aantal op uit. 1905 13425 bedroeg, zijn echter niet mede- geteld. Bovendien waren er destyds 2319 in Indio verblijvende Europeesche zeeofficieren en scheijcJin- gen van de Indische militaire marine en het Nder- landsch eskader in Oost-Indie, terwijl bij do gouvCr- nementsmarinc 122 Europeanen dienden.

Het aantal Chineseen bedroeg op uit. 1905 in ge- heel Ned.-Indie 563449, van wie 295193 op Java en Madoera en 2G8256 in de buitenbezittingen. Het ziental van de Arabieren was op dat tijdstip 29588, van wie 19148 op Java en Madoera en 10440 in de buitenbezittingen. Het aantal der andere vreemde oosterlingen: Mooren, Bcngaleezen, Klingaleezen en Maleiers beliep 22,970, van wie 2842 op Java en Madoera en 20.128 in de buitenbezittingen.

Op genoemd tijdstip bedroeg het aantal inlanders op Java en Madoera 29,715,908 (namelijk 14,588,843 mannen en 15,127,065 vrouwen), terwijl het ziental over de gewesten der buitenbezittingen — in totaal 7,304,552 (van wie 3,702,995 m. en 3,601,557 vr.) — als volgt Verdceld was: Sumatra's Westkust

1. 295,581 Tapanoeili 410,939, Benkoelen 20] 515, Lampongsche districten 155,080, Palembang (met Djambi) 783,259, Oostkust van Sumatra 450,941, Atjeh en onderhoorigheden 571,477, Riouw en onderhoorigheden 93,315, Banka en onderhoorigheden

】) De Jaarcijfers der Kolonien — zie hieronder — geven zes jarige overzichten van de Europee- geche en met deze gelijkgestelde bevolking naar cd nationaliteiten.

--£

70.853, Billiton 34.181, Weaterafdeeling van Borneo 1882 351.828, in 1892 445.071 en in 1905 563.449, nam 400.332, Zuider- en Oostcraddeeling van Borneo 772.532, alzoo van 1872 tot 1905 toe met \pm 94 %. Celebes en onderhoorigheden 407.762 ; nado 428*003, Dat van de Arabieren was in 1872:13.887, in 1882 was Amboina (met Merauke) 294.859, Ternate en het gestegen tot 15.869, in 1892 tot 23.143 en in 1905 tot onderhoorigheden 106.632, Timor en onderhoorigheden — 306 : 469 en Bali en Xombok 520.732.

Volgens de uitkomsten der volkstelling van 1905 bovonden zich dus in geheel Ned.-Indie op ult. Dec. van dat jaar ruim 37.000.000 inlanders.

Volgens opgaven van de hoofden van gewestelyk bestuur op Java en Madoera bedroeg op ult. 1912 de bevolking die eilanden: Europeanen 86.681, vreem- de oosterlingen 351.094 en inlanders 35.577.660. Wat de buitenbezzittingen betreft waren de bevolkings- cijfers op ult. 1912 aldus: Sumatra's Wostkust 2981 European on, 1.208.392 inlanders en 8142 vreemdo oosterlingen; Tapanoei respectievelijk 428, 705.906 en 2251; Palembang 1003, 712.098 en 11.133; Riouw en onderhoorigheden 333, 163.803 en 23.324; Banka en onderhoorigheden 448, 64.260 en 48.945; Billiton 338, 36294 en 21848; Westerafdeeling van Borneo 345, 411.912 en 54.901; Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 782, 816.093 en 88.426; Celebes en onderhoorigheden 1808, 1.968.765 en 6882; Menado 1210, 691.102 en 7924; Amboina 3181, 265.270 en 2999; Ternate en onderhoorigheden 477, 158.465 en 1193; Timor en onderhoorigheden 443, 945.466 en 4158 en Bali en Lombok 280, 1.200.121 en 6909, terwijl van do 5 ovrige gewesten (Bonkoolen, Lam- pongsche districten, Djambi, Oostkust van Sumatra en At jeh en onderhoorigheden) geen nadoro gegevens ten dienste staan.

De verschillen tusschen sommige cijfers van J 905 en 1912 zijn hoofdzakelijk too to schrijvon aan het sedert 1905 onder ons bestuur komen van vor- achillende landschappen, waaraan hot Gouvt zich vroeger niet gelegen lic liggen.

In de bevolkingscijfers der inlanders zijn niet begrepen zij, die in het leger zijn opgenomen; ultimo 1905 was hun aantai 24522, namlijk 5109 Amboi- neezen, 1678G Javanen, 1789 Soendaneezen, 311 Madocreezen, 113 Bogcineozen en 414 Maleicrs (voornamelijk Timoreezen). Op do vloot bovonden zich op dat tijdstip 1754 inlanders.

De bijlagen der jaarlijks verschijnende Koloniale Verslagen bevatten opgaven van. de aantallen Chinezen, Arabieren en andere vreemde oosterlingen, die gekomen zijn van het vasteland van Azie, of der waarU zijn teruggekeerd, zoomede van diegenen on- der hen, die, reeds in Ned. Indi. gevestigd, naar een onder ci land of gewest zijn verhuisd. Een dergelijk overzicht van de geimmigreordo en wedr naar Euro« pa of andere werelddelen vertrokken Westcrlingen ontbrekt. Mocht t.g.t. lot de samonstelling van zulke overzichten worden overgogaan, dan zal het wenschelyk zijn daarby te doen uitkomen hoovefen alchth voor korten tijd Indic verlaten.

Opgaven omtrent do aantallen personen, ook vreemde oosterlingen, aan wio vergunning tot vesti- ging word vcrleend komen — met vermelding van den landaard — voor in hoofdstuk F § 8 der Kolo- niale Verslagen.

De voor den burgerlijken of militairon dienst door don Minister van Kolonien uitgezonden personen zijn in die opgaven niot begrepen.

Het aantal in Ned.-Indie gevestigde Europeanen bedroeg in 1872 38.467, in 1882 43.738, in 1892 68.806 en in 1905 80.910; hot vermeordordo in een tijdvak van 33 jaren met \pm 122 %.

Het aantal Chineezzen beliep in 1872 : 290 278, in

1882 351.828, in 1892 445.071 en in 1905 563.449, nam 400.332, Zuider- en Oostcraddeeling van Borneo 772.532, alzoo van 1872 tot 1905 toe met \pm 94 %. Celebes en onderhoorigheden 407.762 ; nado 428*003, Dat van de Arabieren was in 1872:13.887, in 1882 was Amboina (met Merauke) 294.859, Ternate en het gestegen tot 15.869, in 1892 tot 23.143 en in 1905 tot onderhoorigheden 106.632, Timor en onderhoorigheden — 306 : 469 en Bali en Xombok 520.732. De cijfers met betrekking tot de andere vreemde oosterlingen laten zich niet vergelijken, omdat zij op de verschillende tijdstippen niet op gelijke wijzen ver- zameld zijn. O.a. werden soms medegerekend volks- planters uit andere deelen van den Archipel (hier- onder vermeld). Evenmin zijn de cijfers omtrent de inlanders te vergelijken, omdat eerst in 1905 eeniga- zins betrouwbare gegevens werden verkregen.

Vergeleken met de inlanders vormen d(niet- inlanders een zeer gering bestanddeel van de ge- heele bevolking; in 1905 op Java en Madoera nog geen 1.3%, terwijl do Europeanen alleen slechts 0,2 % uitmaakten, ondanks dat op die eilanden vier vijfde van de geheele Europeesche bevolking van Ned.-Indie gevestigd is. De meecate Europeanen bevinden zich op de hoofdplaatsen van de gewesten en afdelingen. In bijlage A van het Koi. Verslag van 1907 en in de Regeerings-almanakken der laat- ste jaren vindt men eene aantooning van het zieleantal in de gewestelyk en afdelingshoofdplaatsen van Ned.-Indie volgens de opnemng van 1905.

De uitkomsten van de zes tot dusver gehouden volkstellingen op Java en Madoera wyzen op eene vermeerdering van de bevolking van 1880 tot 1885 van 8,4 %, van 1885 tot 1890 van 11,4%, van 1890 tot 1895 van 7,46 %, van 1895 tot 1900 van 11,9 % en van 1900 tot 1905 van 5,6 %; hierbij dient echter in aanmerking te worden gen omen, dat de opne- mingen steeds nauwkeuriger hebben plaats gehad.

Aangezien de oppervlakte van Java en Madoera, 131.508 K.M.2 en van do buitenbezzittingen 1.783.913 K.M.2 bedraagt, is de dichtheid der Inlandsche bevolking op de eerstgenoemde eilanden \pm 226 zielen per K.M.² en. in de buitenbezzittingen ruim 4 per k.M.2 Het dichtstbevolkt zyn op Java en Madoera do gewesten Kedoe en Sperabaja (426 en 403 personen per K.M.*), het slechtst bevolkt Be- soeki en Bantam (95 en 113 personen per K.M.²). Van de buitenbezzittingen zijn Bali en Lombok het dichtst bevolkt (49 per K.M.²) en Ternate het slechtat (0,2 per K.M.*).

In de Koloniale Verslagen wordt telken jare in eeno bijlago opgegeven het aantal geboorten, huwe- lijken, echtscheidingen en storfgevallen, welke opgaven alleen betrekking hebben op Europeanen en met dozen golykgesteldon (ook militairen) en op in- landscho Christnon, dio zich aan do voorschriften omtrent hot houden van do registers van den bur- gerlijken stand (zie art. 4 van het Burgerlijk Wetboek) hob bon onderworpon.

Het aantal Christon-inlanders bedroeg op ult. 1905 op Java en Madoera 24.663 on in do buitenbezzittingen 433.131, van wic iii do residueutie Tapanoei 75.710, elders op Sumatra, Banka en Billiton ver- spreid 1251, op Borneo 2047, in het gouvenement Celebes en onderhoorigheden on do residueutie Menado 229.642, in de residentio Amboina 87.222, in de residentie. Tomate on onderhoorigheden 5563, in de ¹⁾

i) Afzonderlyk worden vormold de gemengde huwelykon, d.z. dio gesloten. tussohen Europeanen en mot dozen golykgesteldon en inlanders en met. dozen golykgesteldon. Do Jaarcyfers der kolonien, gevon overzichten van den loop der Europeesche bevolking over een aantal jaren, en van. de sterfto naar den leeftyd.

residentie Timor en onderhoorigheden 31.580, in de residentie Bali en Lombok 37 en in Zuid-Nieuw-Guinea 79.

Op Java en Madoera waren ultimo 1905 in't ge-heel 928 en in de buitenbezittingen 517 Chineezen en andere vreemde oosterlingen, die den Christelijken godsdienst h&dden aangenomen; de meesten werden aangetroffen in de Westerafdeeling van Borneo, Atjeh en onderhoorigheden, de Zuider- en Oostcr-afdeeling van Borneo en de Oostkust van Sumatra, n. respectievelijk 188, 102, 59 en 50.

Met uitzondering van de Chris ten-inlanders, van een 1200 Badoej's in Bantam en van een 11000 be-lyders van den Tenggergodsdienst in Pasoeroean, belijden de inlanders op Java en Madoera den Mohammedaanschen godsdienst. In de buitenbeztittin- gen zijn alle kustbewoners Mohammedanen, in de binnenlanden worden nog vele heidenen aangetroffen, en het is juist onder dezen, met name de Bataks op Sumatra, de Dajaks op Borneo en de heidensche be volkin g op Celebes en onderhoorigheden en op de eilanden behorende tot de gewesten Amboina en Timor, dat de predikers van het Christendom de meeste bekeerlingen hebben gewonnen.

Alleen reeds in de afdelingen Boeleleng en Djembrana van het eiland Bali werden in 1905 132.000 en op Lombok ± 20.000 belijders van den Hindoe-schen godsdienst aangetroffen, terwijl men in het gewest Oostkust van Sumatra 5587 Hindoes telde.

In de Koloniale Verslagen hebben alle opgaven betreffende de bevolking betrekking op het voorlaat- ste jaar: de bevolkingcijfers van een jaar worden door de plaatselijke ambtenaren in de eerste zes maanden van het volgende in tabellen gerangschikt, waarna zij in de tweede helft van dat jaar ter Algc-meene Secretarie aan een nauwkeurig onderzoek worden onderworpen, welk onderzoek in den regel eerst eindigt in het begin van het jaar daarop. De bij- lagn van het in dat jaar in Nederland uitkomende verslag bevatten de meest betrouwbaar cijfers.

Wat betreft de rangschikking van de Europeanen, inlanders en vreemde oosterEngen naar de door hen uitgeoefende beroepen en bedrijven, met uitzondering van de militairen, valt het volgende mede te deelen (volgens bijlage A van het Koi. Verslag van 1907).

Van de Europeanen (uitgezonderd de militairen) zijn een 9000-tai in staatsdienst, tjrwijl 14.000 zich aan een vrij beroep wijden, namelijk 5000 aan den landbouw (voornamelijk suikrondemelingen), 3000 aan den handel, 3000 aan de nijverheid, 2000 aan een ander bedrijf en een kleine 1000 aan het ambt van geneesheer, notaris e. d.

De vreemde oosterlingen staan onder hoofden, die den titel van luitenant en kapitein, bij de Chineezen soms ook wel dien van majoor voeren : ver- volgens treft men aan de hoofden van do wijken of onderdeelen er van. De meeste vreemde oostcrtin- gen, en daaronder bijna alle Arabieren, behooren tot de klasse der handelaren; de Arabieren drijven bij voorkeur den geld- en crediethandel en den lijnwa- denhandel. De Cliineezen zijn verder ambachts- en handwerkslieden, waarbij in het bijzonder vermel- ding verdienen de meubelmakers, de Wagenmakers, 平 ijzerameden, de kleemakers en de timmerlie- gep. In de residentien Batavia, Semarang en Soera-

Ja. vooral in eerstgenoemde, zijn vole Chineezen eigenaren van particuliere landerijen en oefenen zij zoodanig, of als opgezetenen van die landenhet landbouwbedryf uit:ook zijn enkele Arabieren land-

eigenaren. Ook onder do erfpachters treft men hier en daar Chineezen aan, die meestal inlandsche ge- wassen telen; zeer velen z ij n eigenaars van suikerfa- brieken, waarvoor het net op gronden van de bevolking wordt geteeld. Ook onder de contractanten met het Gouvernement voor het leegkappen van bosch- perceelen telt men een tiental Chineezen. In de Preanger-Regentschappen wonen vele Chineezen, "die als rijstpelmolenaars een bestaan hebben.

Ter Oostkust van Sumatra zijn op de landbouw- ondemelingen zeer veel Chineseesche kolies: in 1913 ruim 58.000. In de residentie Riouw en onderhoorig- heden vindt men een groot aantal Chineezen, die zich bezighouden met cultures, hoofdzakelijk van gambir en peper. Ook op Banka en in de residentie Palembang wordt door eenige honderden Chineezen cultuur gedreven, o.a. van gambir. Dit geschiedt eveneens in de Westerafdeeling van Borneo, waar het meerendeel den natten rijstbouw beoefent en daarin het voorbeeld geeft aan de Dajaksche bevolking.

Hoofdzakelijk in de afdelingen Sambas, Sanggau en Sekadur der Westerafdeeling van Borneo vinden verschidene Chineezen een bestaan als goudwas- scher; de goudwasscherijen gaan echter voortdurend achteruit (in 1911 was de productie 30.753 G., in 1912 18.738 G., in 1913 5.346 G. en in 1914 2.700 G.). Bij de gouvernement's Bankatwinning en bij de door de Billiton-maatschappij en de Sing- kep-Tinmaatschappij gedreven particuliere ontgin- ningen vinden duizenden Cliineezen als arbeider een middel van bestaan. Verder oefenen vele Chineezen, ter Oostkust van Sumatra en in Riouw en onderhoorigheden het visschersbedrijf uit; terwijl men hen in het eerstgenoemde gewest ook aantreft als karrevoerder, als handwerkman en als good- en wapensmid.

Eindelijk zijn de Chineezen overal in den archipel pachters van verschillende middelen (dobbels)gedin-, overvaarten, vogelstklippen, pandhuizen, gelstilleerd); zij houden daarvoor ecu uitgebreid Chi- neesch en inlandsch personeel, dat op Java vooral talrijk is. Ook de aannemers van transporten zijn voor het meerendeel Chineezen.

Wat de inlanders betreft, dienen na de vorsten en hunne familieleden, het eerst te worden genoemd de ambtelijke personen, die tot den aanzienlijken stand behooren; daarna volgen de hoofden van dcsa's of kampongs (405.843 in 1905), de aangestelde of er- kende geestelijken (32.260) en de onderwijzers (22.953). Het hoofdmidde] van bestaan van de in- landsclie bevolking is het landbouwbedrijf; bij den landbouw zijn betrokken op Java en Madoera 6.728.231 inlanders en in de buitenbezittingen 2.148.981 inlanders, of te zamen 8.877.212 inlanders. Het aantal personen, die een ambacht uitoefenen, hoewel veel geringer, is steeds stork toenemende (op ult. 1905 530.500 op Java en Madoera en 118.679 in de buitenbezittingen, of te zamen 649.179); dan volgen de handeldrij venden, meestal op hoofdplaatsen gevestigd. Afzonderlijke vermelding verdienen nog de eigenaren van v-riBchvijvers, voornamelijk in d. gewesten Preanger-Regentschappen, Semarang, Rem bang, Soerabaja, Madoera en Cheribon, en, wat de buitenbezittingen betreft, ter ^umatra^ West- kust, in Tapanoei, Palembang en Menado. Overal op Java, ter Sumatra's Westkust en hi Palembang worden vele karrevoerders gevonden.

Dat de beoefenaars eenor industrie gezamenlijk dën kampong bewonen, komt meermalen op Java.

voor. Zoo vindt men in Sgctakarta een-kampong geheel bewoond door, gamclannakera, en een andere door ijzergeters; in Soerabaja treft men niet alleen op de hoofdplaats maar ook in het binnenland, kampongs aan met meubelmakera, pottenbakkers, leer-looiers — die wedijveren met Europeesche vakge-nooten — geelkopergicters en bewerkers van schild-pad en paarlemoer. Houtsnij workers vindt men in Japara, in Djokjakarta en op Bali. Zoutmakers wor-deit op Java alleen aangetroffen in Somarang (af-deeling Grobogan) en Soerakarta (afdeeling Bojolali) en. voorts op Madoera, waar de aanleg van zoutpan-nen aan de kust een hoofdbedrijf der bevolking uit-maakt, ten behoeve van het gouvernementsmonopolie. In de buitenbezittingen bestaat het zoutmaken op kleine schaal als Industrie alleen op de tot de ge-westen Sumatra's Westkust en Tapanooli behooren-de cilanden.

De overbevolking in sommigo deelen van Java heeft ten gevolge, dat velen naar ciders gaan om een bestaan te zoeken, hetzij naar een ander deel van Java, hetzij naar de buitenbezittingen. Zoo treft men Javaansche nederzettingen aan in het tot de afdeeling Tasikmalaja behoorend district Parigi (Prean-ger-Regentschappen), die in 1907 910 zielen telden, welk aantal op ult. 1913 gestegen was tot 1344. Immigratie van lieden in de residentie Kediri, die al-daar werk komen zoeken op de vele cultuurlandemingen, heeft voortdurend plaats, terwijl voorts de emigratie van lieden uit Madoera en verscheidene gewesten van Oost- en Midden-Java naar de afdeeling Banjoewangi en Djember (Besoeiki) belang-rijk is. Ook uit het voormalig gewest Bagelen trek-ken V' : len naar de nog onontgonnen streken tussschen Alaos en Bandjar, zoomede naar de lagere streken dor controle-afdeling Madjenang (Banjoemas). Op do cilanden bohoorende tot don Kangan- en Sapoeidi-archipel (res. Madoera) vestigen zich steeds inccr JJoeginoezcn on Makossaren, veelal om zich to wijden aan do klappercultuur.

Wat de buitenbezittingen betreft, vindt men zeer vele Javanen als koelics op ondernemingen ter Oost-kust van Sumatra (op ult. 1914 ruim 100.000).

Aanwerving van koelics had on heeft op Java ook plaats voor de Gefdcrcrcrd Maleischo Staten, do Straits Settlements, Cochinchina, Britsch Noord-Borneo en Nieuw-Caledonie, en laatstelijk voor Suriname.

(Jitzwerining van Javanen naar de cilanden buiten Java had reeds in vroeger ceuwen plaats, het-geen thans nog merkbaar is. In de 15o en 16e eeuw had emigratie plaats van oosUlijk Midden-Java naar Palembang en in do 16de en 17de eeuw van West-Java (speciaal Bantam) naar de Lampongscho diatricten en Jjenkoclen. Ook trok in de 15de eeuw eeno Javaanscho kolonio uit Toeban naar Amboina. Hocwcl in geringer mate, had ook emigratie plaats naar Borneo (omniskembaar in Bandjomasin, Koe-tei en Sockadana) on Bali, on in do 14de eeuw zelfs naar Soembawa, Timor, Jjanda en Temate. Zio hier verdor onder KOLONISATIE. Ten slottc verdient nog vermelding do in Parigi (Middon-Celobes) ontstano Balineesche kolonio. In 1905 on 1906 werden een 23-tal Balincezon naar (lit gobied verbannen, weldra gevolgd door een 13-tal vrijwilligge emigranten van Bali. Onder leiding van Gocsti Made Djilantik, zoon van don laatsten vorst van Lombok, is dozo kolonio tot cono gunstigo onwikkeling gekomon, boschikkendo over goedo bouwvoldon on voldoende bovlooiingswater. Vefmelding verdionon

hior ook de vestigingen der Boeincezon overal in don Archipel, dien zij als handelaren met hunne vaartuigen doorkruisen, terwijl zij, evenaid de Javanen, hun bijzonderon volksaad in den vreemde bewaren; zoo vindt men ook kleine kolonien van Makassaren in Besoeiki en op Amboina.

Als bronnen voor bevolkingscijfera en bevolkingstatistiek van den Indischen archipel moeten ge-noemd worden in de eerste plaats de bijlagen van de Koloniale Vorslagen on de Regeeringsalmanakken van Ned. Indie. De daarin voorkomende cijfers werden vroeger overgenomen in het Staats- en Staats-huishoudkundig Jaarboekje van de Vereeniging van Statistiek, on later, na de oprichting van het Statistisch Instituut in Amsterdam, in de door dat Instituut gepubliceerde Jaarcijfers van de kolonien, welke sedert 1892 worden uitgegeven door de van Rijks-wege bonoemde Centrale Commissie voor de Statistiek.

Literatuur. Tijdschrift van Nederlandsch-Indie — 2o jaargang —: opgaven van verscillende volkstellingen op Java sedert 1755; jaargang 1845: bevolkingstatistiek van de residentie Bantam; jaargangen 1846 tot 1850: opstellen van Dr. Bleeker over de bevolkingstatistiek; jaargang 1863: „Staat der jaarlijksche percentsgewijze toename der bevolking in „elke van de residenties van Java van 1832—59”; jaargang 1863: „Cijfers aantoonende de dichtheid van die bevolking”; jaarg. 1869: „Iets over de verhouding der geslachten onder de Javanen op verscillende „dstippen”. Al dezo artikelen zijn van do hand van Dr. Bleeker, die bovendien schreef: „Nieuwe bijdrago tot de kennis der bevolkingstatistiek van Java, met bereedere overzicht van de dichtheid der bevolking van 1845 tot 1867”, in de bijdragen van T. L. en V. van het Kon. Inst., Hie volgrecks, DL IV (1869). E. de Waal behandelde do bevolkingscijfers van Ned. Indie in het 2e hoofdstuk van do Nieuwe reeks aantekeningen. I. Die cijfers zijn herhaaldelijk opgenomen en aan critiek onderworpen in Petcrmann's Mittheilungen. Voorts kunnen worden vormeld: „Volkstelling in Ned. Indie” (1861) een door T. J. Wilier uitgebracht rapport als lid van de Rijks Commissie voor statistiek (het 2do verslag der Commissie verscheen, in 1863 in druk); in do Indischo Gids van 1885: Mr. W. Bergsma „Welke waardo aan do bevolkingscyfers kan worden toegekend”; C. E. van Kesteren „De onwaarde van een groot deel der Ind. bevolkingstatistiek”; van 1889: C.E. van Kesteren „Een subsidie voor het uitgeven van statistischo overzichten betreffende Ned. Indi.”; Mr. W. B. Bergsma's artikel: „Hoo do bevolkingscijfers van do Inlanders op Java en Madoera warden verzameld” voorkomend in het „Tijdsch. Aard. gen. Ilo serie, deel IX (1892); in den Economist van Januari 1895 Mr. N. P. van don Berg: „Java's bevolking on Java's bebouwing”. Voorts H. C. Kerldcamp „Emigratie van Java's overbevolking en kolonisatie der buitenbezittingen” (1904); J. Habboma „Is Java overbevolkt?” (Koloniale Weekblad 1907 No. 2); H. C. Kerlkamp, „Hoo Java's bevolking toeneemt” (Economist 1908, II, biz. 597); „Is vrijwilligge emigratie van Javanen mogelijk?” (Weekblad voor Indie 1909 No. 29); H. Colijn „Emigratie van Europeanen naar de tropen is om klimatologisch redon allenonwaarschijnlijkst” (De Banior 1910 No. 23); hot artikel, getiteld „Beweging der bevolking” in de rapporten van do commissie tot het instellen van een onderzoek naar do mindero welvaart der inlanderscho

bevolking op Java en Madoera (IX a Overzicht van de uitkomsten der gewestelijke onderzoeken naar de economie van de dcsa en daaruit gemaakte gevolgtrekkingen, deel I, Eigenlijk overzicht, biz. 31 e.v.).

/ 42 ?

BEWERKINGSRECHT, Zie GROND, RECHTEN OP DEN —.

BEZIT (Communiaal en erfelijk individueel), en BEZITRECHT (Inlandsch), Zie GROND, RECHTEN OP DEN —.

BEZITTINGEN tegenover kolonien. Men heeft jarenlang aangenomen, dat tusschen beide termen een tegenstelling bestond, volgens welke een stuk overzeesch gebied „kolonie” zou moeten heeten, indien (als in Suriname en Curasao) zijn bevolking een belangrijke kern van Europeanen telde, en „be-zitting”, indien (als in Ned.-Indie) de inheemsche bevolking de overstelpende meerderheid was. Men bracht deze onderscheiding dan terug tot destaaats-regeling van 1795, waarin zij echtterniet te vinden is, zie Bordewijk, Rechtspersoonlijkheid der Ned. kolonien, 1905, bl. 14 vgg. ; zij wordt eveneens weersproken door den tekst der artt. I en 31 R.R. Zij was vooral gevaarlijk in de dagen, toen men aan- nam, dat een „kolonie” wel rechtspersoonlijkheid en autonomie kon hebben, maar een „bezitting” niet; zie ook daarover het aangehaalde boek van mr. Bordewijk. De reeds door Buys (De Grondwet, I, bl. 242) verworpen tegenstelling is dan ook in de voorstellen tot grondwetwijziging van Febr. 1913 (volgens het ad vies der commissies van 1905 en 1910) losgelaten; daar wordt alleen van „kolonien” gerept.

De term „bezittingen” komt mede voor in de vast-gewortelde benaming, „Buitenbezittingen” (zie aldaar). 今七 J. / <

BIADJOE'S. Naam van een der stammen van de *Olo Ngadjoe* (d. i. de menschen in het boven stroom- gebied) in de Zuide- en Ooster- Afdeling van Borneo. Zij wonen tusschen de monding van de *Barito-rivier* en het gebergte van *Kota-waringin* en zijn in ver- schillende kleinere stammen verdeeld, wier naam ontleend is aan de rivier, langs wier oevers zij wonen, bijv. *Olo* (menschen) *Podoe Pelak*, *Olo Mengkatip*, *Olo Kahajan*, *Olo Sampit* enz. Over dozen stam han- delen de werken van Perelaer, Salomon Muller, Har- deland en Schwaner. Zie DAJAKS.

BIAK. Zie WIAK.

BIAN of BIJAN. Rivier, die aan de zuidkust van Nieuw-Guinea, nabij de groote kampong Sanggase, in zee stroomt met eene breede monding. Haar bovenloop wordt door de inboorlingen Siedke genaamd. Zij vindt haar oorsprong in een uitgestrekt moeras. Aan Jare oevers Worden vele kampongs aangetrof- fen 人 /

BIANGLALA. Zie TIJDSCRIFTEN.

BIBALANG. Zie WALANG.

BIBEUH. Zie DESA'S (VRIJE).

BIBIRIK. Zie BERRIEK-BERRIEK.

BIBIT. Eigenlijk zaad, zaailingen, maar wordt ook in uitgebreider zin gebezigd, b.v. in bibit teboe, wat afgesneden gedeelten van den suikerriethalm zijn, uit welke knoppen de nieuwe spruiten voort- komen. BIBITAN zijn pepinieren, zaad beddin gen, -b.v. van padie, koffie, enz.

BID AD ARI (Widadari = hemelingen ?) Javaan- / : 咄 咄 naam voor soorten van het hagedissen-geslacht „*Draco*” het vliegende draakje, in het bijzonder voor

4 甲 den geheelen archipel voorkomende soort,

四 件 乙. Voor andere inlandsche benamingen,

鸟 啾 集 摩 WK TERBANG (zie voider. 轟 搭

BIDANI (MAL.). Zie QUISQUALIS.

BIDAR. Zie VAARTUIGEN.

BIDARA (MAL., SOEND.). Zie ZIZYPHUS JUJU- BA.

BIDARA LAOET (MAL.). Zie EURYCOMA.

BIDARA OEPAS (MAL.). Zie MERREMA XIAM- MOSA.

BIDARA POETIH (MAL.). Zie EURYCOMA.

BIDAKRA TJINA (MAL.). Zie ZIZYPHUS JUJU- *Zi.v., .

BIDIJANGGOET (SOEND.). Zie MENTHA.

BIDJEN (MAL.). Zie SESAAIOT.

BIDJI MAKASSAR (MAL.). Zie BRUCEA.

BIDJI NANGKA (KAN). Zie MULLEN.

BIDIJITAN (SOEND.). Zie LANSIUM.

BIDO. Javaansche naam voor *Spilornis baclui*, een slangenbuizerd: bij de Batta's op Sumatra Koeliki, naar het stemgeluid.

BIDOEK. Zie VAARTUIGEN.

BIDOERI (MAL.). Zie CALOTROPIS.

BIENTAJONG. Naam op Billiton aan een Fiegat- vogel, *Frerjata aquila*, gegeven.

BIGAOE (MAL.). Zie KYRIS.

BIGOK. Zie SLANKAPEN.

BIJANG. Zie HOND.

BIJAWAK. Algemene, Maleische naam voor soorten van het geslacht *V. aralus* (zie onder VA- RANIDAE) waranen (ten onrechte ook wel Icgawa- nen genoemd) : Soendaneesche naam Bajawak; Javaansche n. Micjawak of Menjawak, terwijl in M. Java ook de namen Saliro of Sariro en Kawoek voor- komen, welke laatste naam eveneens door de Bandje- reezen op Borneo gebruikt wordt. Do Beadjoe- daks geven aan den waraan den naam Pataho, op Amboina heet hij Boewa. Do naam Bajafa wordt op Rotti en Timor in het „bijzonder aan *Varanus timorensis Gray* gegeven, welke soort op Poeloe Sa- mau, Balgowa genoemd wordt. Op Timor en Flor(is_ is eveneens de naam boeaja darat (= landkroKodi)) gebruikelijk, op het laatste eiland in het bijzonder voor de reusachtige soort *V. Icomodocnis* Ouwons. Verder komt in de Moliliken de naam Soa-Soa voor, terwijl *V. salvator Laur*, door de Maleicrs ter Oostkust van Sumatra Beva of Beawak genoemd wordt en in West-Sumatra een varieteit van deze soort als biawak pongoor onderscheiden wordt.

BIK (ADRIANUS JOHANNES ; en JANNES THEODORUS). Twee broeders van deels artis- tieken, deels economischen aanleg, die ah jongo „kunst-eckenaars” resp. (cind 1815 en 18) 6 wr- den toegevoegd aan de wet- schappelijke zending naar Indie van Prof. Rein ward t, en verdienstelijk werk hebben nagdaten ; terwijl beiden op later Ieef- tijd, resp. in Holland en op Java, aanzienlijk land- eigenaai- s werden, de eerste (samen met zijn zwager

J. W. Arnold) van het landgoed „de Breesaap” waar Imuiden o.a. zou komen te verrijzen, de tweede als landheer o.a. van Tjissroea op de helling van den Pangerango (be.Z.O. Buiten- zorg).

Als zonen van den Amfiterdamschen koopman Jan Bik, in den patriotientijd naar Duinkorke uit- geweken, werd de eerate aldaar 13 Jan. 1790 gebo- ren, de tweede echter weer in Amsterdam 14 Juni J 796. Het verbonden worden aan Rein ward t besliste over beider Indisch leven. Beiden gin gen met name mede op diens reis naar het Oostelijk deel van den Indischen Archipel a/b der Engelsche brik Experiment, 27 Febr. 1821 van Batavia weggezeid, en op 26 Juni 1822 te Anjer feitelijk beëindigd, toen prof. Reinwardt terugkeerde naar Nederland, met zich aan boord medenemende „alle do Teekeningen, ver-

vaardig door de kunstteekenaar A. J. en S. (lees: J.) T. Bik" (zie Reinwardt's „Reis Qtc.", ed. W. H. de Vriese, 1858, p. 245).

Dit waren teekeningen van landschappen, inlander-typen, boomen en planten, alsmede Hindoc-jav. oudheden (beelden en tempelruïnen), waarvan een klein deel in zeer onvoldoenden stendruk gepubliceerd werd tot illustrering van Reinwardt's bovengenoemd postuum boekwerk; een tweede klein deel, al even onvoldoende, in de 3 afleveringen van „Javasche Oudheden" ('s Hage, 1852—56); voorts plaat 65 in de „Verhandelingen over de natuurlyke geschiedenis der Ned. overzeesche bezittingen, dl. III (Land en Volkenkunde), Leiden 1844. De origineelen bleven echter deels berusten in 's Rijks Herbarium tot Lxiden, en in het Rijksmuseum van Oudheden (thans in 's Rijks Ethnografisch Museum aldaar); of kwamen in het later bezit van een van A. J. Bik's zonen, E. H. Bik, bij wiens overlijden te Den Haag op 7 Febr. 1915, zij overgingen op diens neef (oomzegger), Mr. A. J. E. A. (mold) Bit aldaar.

Bij Reinwardt's terugkeer naar Nederland, bleven de beide Bik's op Java, en deden nog eenige reizen in Gouvernements-opdracht: J. Th. Bik in 1823 naar het westen van Bantam, samen met den natuuronderzoeker J. C. van Hasselt (overl. 6 Sept. 1823); A. J. Bik in 1824 a/b der schoeners Dafine en Pollux, met een zending tot nadere verkenning der eilanden Kefing, Goram, Groot- en Kleiii-Kei, en de Aroe-eilanden. Voor de eerste reis, zie het dagverbaal in Tijdschr. Bat. Gen. XVI (1867), p. 260—276j^ van de andro moet het commissie-versla 西 nog, in 's Gouv. ^-arebieven berusten (deze reis was door G. G. Van der CapeDcn tydens zijn eigen Molukken-reis bij besluit dd. Ainboina 3 Maart 1824 gelast). Baar? nu maakte A. J. Bik snel promotie, werd bij besl. 24 Aug. 1828 tot Baljuw van Batavia benoemd, tevens tot ass.-resident der Ommelanden van Bata via, en bij besl. 30 Maart 1832 tot lid van den Raad van Justitie tot B. on omgaand rechter; in welk laat- «te jaar hij zich onderscheidde bij do botugeling van den jainnierlijken Cluneczenopstand te Tjilangkap in Krawang (verg. Veth, Java III, 1882, p. 155). In 1817 keerde A. J. Jiik naar Nederland terug, vestigde zich te Amsterdam, koecht in 1851 de Brec- baap (zie bo ven) en overleed 1 Oct. 1872 te Brussel.

De jongere broer J. Th. Bik bleef steeds Oj Java, maakte een groot fortuin a Is landcigenaar van do door hem in 1863 tegelijk gekochte landen Tanah A bang (Weltevreden) en Tjilboect (6 paal bcN. Jjuilenzorg), en van het in 1866 gekochte grooto land Tjiseroca (bij den postweg over den Megamen- doeg); en stierf kinderloos 3 Juli 1875 te Buiten- zorg. De „Gang Batoe Toelis" te Batavia, bij het gebouw der tegenwoordige Wescamer aan Molen- vliot, dankt zijn naam aan een beschreven steen in begin 1822 uit Singasari door A. J. Bik daarheen overgebracht (verg. Gram berg in Tijdschr. Bat. Gen. XVI (1867), p. 427—437; de bedocldc steen is Hinds 1887 in Bat. Museum a Is D. 54).

Groote artisten zijn geen van beide Bik's geweest; maar artisten waren het wel degelijk, tenminste in hun goede oogcnblikken; do oudste is dnanbij wel begaafder geweest dan do jongere, hoewel hun work do meestal ontbraken van ondortokening mooi- lijk vaneen valt to scheidon. Hun oudheidkundigo teekeningen, voor zoover thans nog to Leidon, zagen voor een deel in voi^trouwaro reproducties hot licht in do monographio over Tjandi Singasari (1909), Platen 59—60, 63, 70—71; do schitterondo zwart- krijt-teekoning, Plaat 81 aldaar, moot echter toch

wel geinaakt zijn door een artist van veel grooter ermogen (verg. Rouffaer op p. 100, en 109—111 aL daar). Zie nog Rouffaer's Voorrede in Nieuwcnkamp's „Bali en Lombok", aH. 1. (1906), p. HI; on Dr. ten / Kate in Bijdr. Kon. Inst., dl. G7 (1913), p. 462—4(; y Voor do teekeningen der Bik's: tian'in Rijks Y Herbarium te Leiden en alle uit de nalatenschap Reinwardt, zie den Catalogus Kolon. Tent. Amstj?r- dam 1883, I, p. 37, 64, en II, p. 11 ; voor hun oudlicidkundigo teekeningen, thans in 's Rijks Ethnogr. Museum aldaar, zie de „Beschrijving van de Indische oudheden enz.", Leiden 1885, p. 122—123. Van J. Th. Bik's hand zyn ook de „Aanteekeningen nopens eene reis naar Bima, Timor, de Moluksche eilanden, Mcnado en Oost-Java, gedaan in 1821 en 1822 met den hoogleraar C. G. C. Rein ward t?*, afgedrukt in Tydschr. Bat. Gen. XIV (1864), p. 125—183; een eenvoudig geschreven feisjournaal bij^ vanast Rein ward t's boekwerk zyn waard behoud fr7/, Naast A. J. Bik is een klein stukje in het T. v. N.-I.宣, 7en jrg. (1845), dl. II, p. 90—104, over de goud- mijnen van Pagoewat bij Gorontalo. G. P. R.

BIKAT. Vezelstof uit de Zuider- en Ooster Afdeeling van Borneo. Wordt o.a. voor touwfabrikatie gebruikt. Alleen van plaatselijke beteekenis. De botanische herkomst staat niet vast.

Literatuur: Nat. Tijlcschrift voor Ned.-Indie. Deel XXIX. bldz. 428.

BIKEROE. Plaats in de onderafdeeling Sindjai (afd. Bonthain Gvt. Celebes & O.) vroeger standplaats van den controleur der sedert opgeheven gelijknamige onderafdeeling.

BILA. Rivier, ontspringendo op den Dolok-Pa-oeng, ten Z.O. van hetToba-meer hi Noord-Sumatra, aan do grens van de tijdelijke onderafdeeling Habinsaran. In Z.O-lyke richting stroomt zij naar het hoogdal van Tanah Hoeroeng, waar zij do Aek Ingoel opneemt, verder in een nauw dalclloof, tai van zij-rivieren opnemende, tot zij bij Saroe Matinggi het zandgoergto cloorbreekt en in do vlakte komt, en verder door Oppcr- en Nedor-Bila, afdeeling Laboean Batoe van het gewest O.kust van Sumatra stroomt, waar zij nog als recliter zijrivier de Aek Hoendocr, en als linker zijrivieren do Balamingke^ en de Soongei Merbau opneemt, om zich bij haar monding to vercenigen met de Pan6-rivier, en gezamenlijk mot laatstgcnocnid in Straat Malaka uit to waten. Het landschap Bila, omvattende het beneden, /, stroomgobied van die rivier, was vroeger onderhoo- rig aan Sink, maar is daarvan in 1854 bij een over- een komst met den sultan van dat rijk door het gou- veniemont losgemaakt. Hot landschap behoort thans administratief tot ao onderafdeeling Laboeanbatoe van do afdeeling Asahan. In 1916 werd het ver- groot met de landschapfcorataries Koradjain na Sombilan on Kradja^n na Sepoolok (zie aldaar) waardoor do oppervlakte met 450 K. M.² werd ver- groot en het aantal in won ora van 10.000 tot onge- vcr 15.000 stceg. Het is een belangrijk rubber centrum- (Vgl. SIAK, LABOEAN BATOEN en O- KUST VAN SUMATRA).

BILA. Riviertjo in Celebes (zie aldaar ondr c. do Zuidarm).

BILA BALANDA (MAD.). Zio CRESCENTIA.

BILAK. Zio AEGLE.

BILAL. Zie DORPSGEESTELIJE, MOSKEE on MOSK EEPERSONEEL.

BILIS (IRAN). Zio GRONDEL.

BILLITON of BLITOENG. Land b o s c h r ij- v i n g. Eiland tussschon Banka en Borneo gelegen, op 107°31'—108°18' O.L. on 2°31'—

Zie overigens art. KLIMAAT.

De gezondheidstoestand is op Billiton niet bijzonder gunstig te noemen. De nicest voorkomende ziekten, vooral onder de mijnwerkers, zijn beri-beri en kborsten.

Flora. Vreweg het grootste deel van Billiton is met bosch bedekt, doch slechts op sommige ber-gen en heuvels en op eenige andere plekken worden nog zware oorspronkelijke wouden aangetroffen, terwijl het overige met jong hout van hoogstens 20 tot 30-jarigen leeftijd begroeid is. Waar dit ont-breckt, treft men de ladangs aan, die voorbereid of bebouwd zijn, of wel in het voorafgaande jaar bebouwd zijn geweest. Hierop maken de padangs, groote van hout ontbloote vlakten met een zeer geringe plantengroei, een uitzondering. Men treft ze in het midden van het ciland aan, altijd op zand-steen en nooit op graniet. Zij bezitten weinig water en hebben absoluut geen boomgroei, zijn daarentegen ten deele met alang-alang bedekt. De inlander heeft aan hun ontstaan en uitbreiding veel schuld. Overigens vertoon de natuurlijke vegetatie van Billiton een treffende overeenkomst met die van Banka (zie PLANTENGROEI). Voor de fauna ver-wijzen wij naar het artikel FAUNA.

Bevolking. De bevolking van Billiton bedroeg op ult. 1915 bijna 58000 zielen, waarvan ± 400 Europeanen, ± 20.000 Chinezen, 9 Arabieren en andere vreemde oosterlingen en de rest inlanders.

Evenals op Banka wordt de inlandische bevolking van Billiton verdeeld in Orang Darat en Orang Sekah. Evcmin als op Banka vormen do laatsten op Billiton een zuiver ras. Zij bezitten een krachtigen lichaamsbotiv, een donkere, zwart-achtig bruine huid, geven een onaangename traan-licht van zich af, zijn vermetle zeevaarders, voortreffelijke visschers en krachtige werkliden. Zij zijn erg onzijdig en schuwen hun clement, het water, oin zich te rcingen. De mannen dragen het haar kort, de vrouwen lang. Zij zijn groote dieven en aurtHknigenaars, spreken een taal, die zij ftllen verstaan en die niet geschreven wordt, leven steeds op hunne Bchpen aan de kust of op de rivieren, doch zijn voor Billiton van groot belang, aangezien zij de sjouwerlieden en inatrozen der Billiton«Maatschappij vormen. In 1851 hebben zij zich aan ons gezag onderworpen en van den zeeroof afstand gedaun, zijn daarna ook grooten-tot(k-n Islam overgegaan, te'wijd do overigen lx idenen zijn gebleven. In de laatste jaren hebben zij zich voor een deel aan den vasten wal gevestigd. Do Orang Darat, do oorspronkelijke bowoners, zijn vcrmoeclijk in overoude tijden als Maleische kolonisten op het ciland gekom(en. Maar wanneer zulks limits had, vanwaar zij kwamen, in hoever zij tot een volkstem behoorden en hoelang zij onvermengd met vreemdeJingen bleven, laat zich zelfs niet gissen. Een groot deel der bewoners is afkomstig van Palcbang en de verdere O.kust van Sumatra, andere zijn van Banka, den Jtiouw-archipel, Borneo en elders naar Billiton gekomen, zoodat de bevolking zeer gemengd in en zuiver Billitonnezen niet nicer te vinden zijn. Je Orang Darat zijn middclnlatig tot klein van gestalte, sterk van lichaamsbouw en hebben sterke en bprkende gelaatsrekken. Zij zijn behulpzaam, gast-vrij, crrlijk, vlijtig, spaarzaam, goedaardig van karakter. Munne behoeften zijn gering, vcrmoeiensen kunnen zij goeddoorstaan, van koeliediensten hebben zij een afkeer. Zij betalen geen belasting aan den Gouvt, moeten daarentegen wel heercndiensten ver-

richten. Grondbezit is bij hen slechts in zeer beperkten zin bekend. Hun bezitting vormt hun woonhuis en eenig roerend goed. Alle huizen staan op palen en zijn evenals het huusraad eenvoudig. De gewone kleeding van den man bestaat uit een korte, wijde witte broek en daarover een sarong, opgehouden door een koord, waaraan de parang hangt; om het hoofd draagt hij een hoofdoek. De vrouw draagt veelal een lange sarong en wit baadje, de kinderen loopen doorgaans naakt. Schoei-sel draagt niemand dan nu en dan de hoofden. Een zwaar buis van laken vormt een weeldekledingstuk dezer laatste; de gewone stof is katoen. Het huwelijk vormt een gewoontezaak, waarbij de liefde geen rol speelt. Veelwijverij is toegesraan, doch komt zelden voor. Echtscheidingen zijn veelvuldig. Het hoofdvoedsel is rijst, waarbij steeds een weinig keukenzout en Spaansche peper gebruikt worden met een slok water. Bij gebrek aan rijst, worden oebi, mats en sago, alsook aardappelen en kalebassooten gegeten. Slechts nu en dan komt bij den maaltijd eenstukje visch of her-tenvlesch. Eigenlijke groenten produceert Billiton niet, vruchten slechts weinig. De zucht tot festiviteit is groot, hoewel het daarbij steeds eenvoudig en kalm toegaat. Hun godsdienst is de Mohammedaan-sche, waarbij uiterlijk vertoon hoofdzaak is. Het bij-geloof is sterk ontwikkeld en algemeen, vooral dat aan rondzwervende zielen der afgestorvenen en hun invloed op de levenden. Zeer gevreesd is de ok elders in Insulind bekende pontianak, op Billiton de geest cener zeer schoone, doch kwade vrouw, die in de gedaante van een vogel rondwerft. De eerbied voor de dooden is nog al groot, waartoe evenwel vrees en zucht tot feestvieren het hunno bijdragen.

Do Europeanen zijn gedeeltelijk bestuursambtenaren en gedeeltelijk in dienst dor Billiton-Maatschappij, terwijl eenigen van den handel leven.

Slechts enkele plekken van Billiton zijn voor landbouw of veeteelt geschikt. De landbouw bestaat dan ook uitsluitend uit rijstbouw op ladangs en het teelen daarop van oebi, keledik, maim, keladi, pisang, toebe, tjabe en enkele andere gewassen. De tuinbouw neemt toe en in de laatste jaren ook de aanplant van gambir, klappci*s, peper en cassave voor den uitvoer. Rondom do dorpen plant de bevolking vruchtboonen. Veeteelt bestaat er op het ciland niet, terwijl do nyverheid weinig ontwikkeld is en zich bepaalt tot het vervaardigen van zakken, rijstmandjes en siga-renkokers, het yzersmeden, tingieten en touwslaan. De Chinezen bezitten enkele steenbakkerijen en kalkbranderijen. Do vischvangst wordt door velen of als hoofd- of als novenbedrijf uitgeoefend, evcns de jacht op horten en wildo zwijnen. Menigcen vindt een bestaan in het verzamelen van boscliproducten als boonischoit?, rotan, hars, honig en was. De handci heeft weinig to beteekenen, evcns de scheepvaart. Hot ciland wordt weklieks aangedaai door de schepen der Kon. Paketvaart Mij, op de heenontogreis tusschen Batavia, Singapore, eenmaal in de 4 weken op de reis van Poitiana tot TinriBatavia en enkele malen extra voor het lossen van kolcn; en op de reis van en naar Hongkong door do boot on van de Java-China-Japanlij, (waarmede de meerderheid der Chincsccho immigranten wordt overgevoenl) en nu en dan ook door die van de Mij. Nederland en Rott. Lloyd, voor lossing van machinerie uit Nederland en die van do Bengalenlij, voor aanvoer van rijst van Rangoon.

De Billiton Alaatschappij voert alleen tin uit. Zy had op 1 Mei 1914 in exploitatie 47 mijnen met 182 ploegen. Er waren toen 17.064 arbeiders in dienst.

verdeed als volgt: District T. Pandan 30S5, Boeding 3842, jManggar 5631 en Lenggang 4606 man., de productie aan tin bedroeg in het verslagjaar 1913/14: 4.594.920 K.G. Het Biluton-Veer (vervoer van goederen der Billiton Mij) wordt volgens contract door het Semarang Stoomboot en Prawnveer uitgeoefend. Verder bestaat de uitvoer uit copra, damar, matten, peper, pinangnoten, schelpen, tripang. De invoer bestaat voornamelijk uit manufacturen, eetwaren, rijst, olie, tabak, steenkolen, mijnwerktuigen. In 1913 werd voorrekening van particulieren ingevoerd voor 2.162.769 en uitgevoerd voor 2.020.486 gid., waaronder voor /1.508.769 aan tin en tinerts. In 1915 bedroeg de waarde van den invoer 1.842.419, van den uitvoer / 260.436 (de waarde van tin en tinerts niet inbegrepen).

In de laatste jaren werden de wegen voortdurend verbeterd en de kleine houten bruggen worden langzamerhand alle door betonduikers vervangen. Dit zoowel als wegverbreding op vele plaatsen, werd noodzakelijk door het zich steeds nader uitbreidend auto- en motorfietsverkeer. Ultio. April 1914 waxen er 21 auto's en 33 motorfietsen op het eiland. Daarnaast bestaan in de mijnstreken een stoomtram- net, dat in 1913 een lengte had van 44.4 KM. in aanbouw is het baanvak Merak—Mang van 5 K.M. lengte. Verschillende smalspoorwegen zijn in aanleg. Ook kwam in 1914 een elektrische centrale tot stand te Manggar, om stroom te leveren aan de machines bij het tinbedrijf. Een telefoonnet verbindt alle plaatsen van eenige betekenis.

Geschiedenis. De geschiedenis van Billiton valt zamen met die van Banka (zie aldaar) en met dit eiland kwam het aan den sultan van Palembang en werd door hem in 1812 aan de Engelschen afge- staan. Toen wij in 1816 Banka weer in bezit namen, werd door Engeland de teruggave van Billiton geweigerd, omdat dit eiland niet uitdrukkelijk werd genoemd in art. 2 der Conventie van 1814. Nochtans besloten wij reeds in 1817 het eiland te bezetten, doch eerst in 1822 werden er een assistent-resident en een militaire bezetting gevestigd. In het Londensch tractaat van 1824 stond Engeland ons het eiland formeel af. Reeds in 1826 intusschen werd de assistent-resident weer teruggeroepen, terwijl van de bezetting slechts een sergeant of korporaal met 8 a 10 soldaten op Billiton achterbleven. Het eiland zou als een onderhoorigheid van Banka onder het bestuur van diens resident staan. De zeeroof herleefde onmiddellijk en werd ongestraft van Billiton uit gedreven, tot dat in 1852 Billiton met de eilanden in de onmiddellijke nabijheid beoosten den Lepar archipel gelegen, van Banka afgescheiden en tot een zelfstandige assistent-residentie gemaakt werd. Suïdsdien bleven op Billiton verder — behoudens ongeregeldeheden in Februari 1911 tusschen Chinese mijnwerkers in het district Manggar, welke de overkomst van een militaire macht van Java noodzakelijk maakten — orde en rust ongestoord. De geheijne Chinese genootschappen, welke in vroeger jaren wel eens aanleiding gaven tot moeilijkheden, hadden zich de laatste tijden rustig.

Bestuur. Voor het burgerlijk bestuur is Billiton in vijf districten verdeeld: Tandjoengpandan, Boeding, Manggar, Linggang en Dendang, wier respectievelijke hoofdplaatsen dezelfde namen dragen. Het hoofd van het bestuur is de assistent-resident, die rechtstreeks onder den Gouverneur-Generaal resident of afzonderlijke districten zijn districts-noofaen aangesteld, die den titel van ngabehi (mgebej) voeren. Voorderechtspraak ressorteert het 1

eiland onder hot rechtsgebied van den Raad van Justitie te Batavia.

Voor het onderwijs zorgt de regering door een Europeesche school, een Holl.-Chinese school (met 71 leerlingen) en twee Inlandsche scholen (239 leerlingen op 31 Dec. 1913). Daarnaast bestonden er 156 Mohammedaansche scholen met 576 leerlingen en hadden de Chinezen 6 lagere scholen, die op 31 Dec. 1913 samen 286 leerlingen met 10 onderwijzers telden.

Literatuur Th. Posewitz, Die Zinninseln im indischen Ozean (Budapest 1885 — 1886); Com. de Geol. Herinneringen aan Blitong ('s Gravenhage 1887) met volledige opgave der literatuur; L. C. de Nys,

... Overzicht betreffende den economischen toestand van Blitong (Koloniaal Verlag 1891); R. D. M.: Verbeek, Geologische beschrijving van. Bangka en Billiton (Jaarboek van het Mijnwezen in Ned. Oost-Indie 1897) met platen en kaarten; Jaarverslagen der Billiton Maatschappij. BILLITON MAATSCHAPPIJ. Zie TIN. /

BILLITONNIETEN. Technisch zonder belang, doch uit een wetenschappelyk oogpunt zeer merkwaardig zijn deze in de kollongs van Billiton gevonden en de lichamen, die in hoofdzaak uit kiezelzuur en aluinaarde bestaan en die men daarom glasgesteenten zou kunnen noemen. In de wetenschap worden zij met den algemeenen naam tektieten aangeduid. Het zijn enkele centimeters groote, rondo of meer ovale, ook wel cilindervormige steentjes, zwart en glasglanzend, met talrijke smalle scherpe groefjes en putjes. Zij werden uitvoerig beschreven en afgebeeld door Verbeek in liet Jaarboek v. h. Mijnwezen 1897. Wet. Ged. p. 235, waar ook verdere literatuuropgaven te vinden zijn. Enkele exemplaren van overeenkomstige steentjes werden in Indie gevonden, in Japara en in Zuidoost-Bornco. Men is thans vrij algemeen er van overtuigd dat de tektieten niet van ten-estrijschen, doch van kosmischen oorsprong zijn (zie de zeer uitvoerige behandeling dezer gesteenten door F. E. Suess: Die Herkunft der. Moldavite und verwandter Glieder, in Jahrbuch der K. K. geol. Reichsanstalt 1900 Bd. 50 Heft 2, p. 193—382, Tafel XI—XVIII en: Rückschau und Neues über die Tektitfrage, in Mitt. d. Geol. Ges. in Wien Bd. VII 1914, Heft I u. 2 p. 51—121, Taf. I—III.)

BILOE-BILOELOE. Naam op Celebes aan een Kwartel, *Excoljacloria chinensis*, gegeven.

BILOEK. Zie EEKHOORNEN, VLIEGENDE.

BILOLANG. Zie VAARTUIGEN.

BIMA. Landschap, in de landstaal genaamd m'Bojjo, dat het oostelijk gedeelte van Soembawa beslaat, en bovendien omvat het westelijk deel van Flores of Manggarai en allo omlanden tusschen Soembawa en Flores gelegen. De oppervlakte van liet landschap wordt geschat op ongeveer 8600 K.M.², waarvan 3100 op Soembawa en 4500 op Flores. Het ressorteert sedert 1909 onder de residentie Timor en Onderh.; do bevollling werd laatstelijk op ongeveer 000-ziclen geschat, van welko ruim 000-op Bi ma, op Flores ruim 22.000 en op de eilanden ongeveer 1500. Het is even welvarend als Soembawa, heeft ook een grooten veestapel en do bevolking legt zich den laatsten tijd zeer toe op de uienteeft. Bima heeft de grootste landschapskas van Timor. Voor geographischo bijzonderheden wordt verwezen naar FLORES, SOEMBAWA en DIANG-GARAL. Bevolking. De inheemaehe bevolking van Bima heeft groote overeenkomst met die der landschappen Dampo en Sanggar, maar onderscheidt zich in licha-

melijko en zedelijke ontwildceling van do bowonera van het westelijk gedcelto van Soembawa. Bohalvo door de taal, onderscheiden zij zich van de laatstge- noemden door eonc kleine, gcdrongen gestalte, kor- ten dikken hals en breede borst, trcwijl zij, in ver- liouding tot het ondersto gedcelte van het lichaam, een lang bovenlijf hebben, vooral de vrouwen, onder wie men in West-Soembawa veel schoonere en blanker typen aantreft. Mannen en vrouwen van het Bimaneesche dragen broeken, de vrouwen onder de sarong, wat in Soembawa het gcval niet is. De huizen 'i/ van Bima zijn klein en staan slechts ecnige voeten ' : van den grond, trcwijl zij op West-Soembawa groot " • en op hooge palen gebouwd zijn. De Bimancezen worden beschreven als weinig begaafd, vreesachtig en laf en van geringe lichaamskracht en volharding. Zij worden verdeeld in adel, volk en pandelingen. Het volk wordt wedei, ondervcrdeeld in 26 dari's of gilden (als pricsters, soldaten, timmerlieden, smeden, enz.) wier heereidiensten en and ere verplichtingen tegenover de gemeenschap voor elk op bepaalde wijze geregeld zijn. Hunne huizen, op palen ongev. 2 a 3 voet boven den grond gebouwd, bestaan door- gaans uit een open galerij, de verblijfplaats overdag, en een groot biinnenvertrek met kookplaats, met rechts eene halve omwandling, die 2 halve vertrekken vormt. De vloer is van bamboe, evenals de omwandling, die somwijlen ook bestaat uit zeer dun gesple- ten, sierlijk naar do kleuren verdeelde smalle banden van de bladscheden der ardn- en lontarpalmen. Het dak is van alang- alang of van bamboe sirapen; het weinige hujsraad (potter), pannen, kopjes en scho- teltjes, manden, spin- en wefgereedschappen) staat op eene stelling, die rondom het huis gaat. De ru:mto beneden het huis is niet van eene omwandling voor- zien; ofschoon het vec daar niet gehuisd maar in af- zonderlijke st alien geplaatst wordt, is de grond ech- ter van allerlei onreinheden doortrokken. De rijst wordt bewaard in tah'ye kleinschuurties, waarvan do stijlen voorzien zijn van ronde, houten platte schijven tegen het inklimmen der ratten. De klee- ding van den kleinen man bestaat uit hoofddock, saving en korten broek of slendang, die tot boven do knieën reikt en bij de vrouwen iets korter is. De stof best ant meestnl uit grof katoen, dat of rood en wit' of blauw en wit gestreep is. De meeste vrouwen tr(: kccn, als zij uitgaan, en baadje vandonkerekleur aan en bedekken het hoofd met een tweede sarong of slendang. De wapencc der Bimancezen bestaan uit lanscn en kiissen. Het voornaaste middel van bestaan is de landbouw., vooral do teelt van rijst, groenc katjang, djagong, uien on kemiri, trcwijl ook aanplant van klappers en suikerriet niet onbclang- rijk is, en ook wat tabak, indigo, langa en kasoemba geteelc wordt. Do aanplant van koflio is nog onbe- duidend. Be vcestaapl is en op Bima dn op Flores van groote betckenia. De Bimaneesche paarden, waarvan er jaarlijks van 1000 tot fffOO stuks worden uitgevoerd, zijn bekend. (Zie PAARD). Voorts worden or geiten on karbouwen in groot en got ale ge- teekl; de laatzen zijn echter klein en weinig gewild als ploeg- en truckcc. De geiten hebben zeer lange haren, die tot op den grond han gon en de pooten ge- hecl bedekken ; daarvan worden do banianga's gc- maakt, die tot veraiering van lanson dienen. Vor- scheurondo dieren worden op Bima niet aangetrof- fon: hot tarlijko wild vcrachaf mcnigccn een jniddcl van bestaan, doch de vissschorij » van weinig betee- konis, evenals de nyverheid, die zich bepaalt tot hot spinnen van garens, wove van grove sarongs en slendangs, het Bmeden van krissen en lanson, het

vlechten en maken van matwerk enz. alles echter slechts om in do eerste behoeften te voorzien. Het inzamelen van bosch producten geschiedt hier en daar op groote schaal; de inzameling van het be- roomde sapanhout, dat tot 1874 aan het Ned- be- stuur moest worden geleverd, staat thans stil, daar zij tot de prerogatieven van den Sultan behoort. De li and cl is van^ minder -be teekenis dan vroeger; zij wordt-trouws meest door vrcmdclingen ge-

Een bijbonder bestanddeel der bevolking zijn de Bode Donggo, die op verschillende plaatsen de ber- gen van het landschap voornamelijk aan de Westzij- de van de Bimabai bewonen (Donggo = berg), en de Dooc Kolo, op de toppen van den berg Kolo wo- nende. Terwijl de Bimancezen den Islam hebben aangenomen, zijn zij heidenen. Zij schijnen tot een nog eenigszins lager ras dan de eigenlijke Bimancezen te behooren. Ook bij hen zijn de vrouwen zeer leelijk. Ovigrens zijn zij stille, eerlijke, arbeidzame en vlijtige monschen, die van landbouw, jacht, vee- teelt en inzamelen van boschproducten leven. De Dooc Donggo leggen zich ook op de koffiecultuur toe, die elders, uit vrees dat de rijstcultuur misluk- ken zal, weinig wordt uitgeoefend. In 1905 telden zij ±. 4100 zielen.

Geschiedenis. Volgens de Bimaneeschekro- niken heeft Bima, de tegenwoordige radja medc- gerekend, 50 bestuurders gehad. De zeven eersten waren mythische heerschers. Met den achtste vingen de Hindoesche en met don 38en de Mohammedaan- sche heerschers aan. Ten tijde van den 36en radja in het jaar 1545 had de eerste aanraking met European en (Portugeezen) plaats. De cerate aanrakingen met de Nederlander dagteekenen van 1605, toen Steven v. d. Hagen handelsbetrekkingen met Bima aanloopte. In 1616 reeds schijnt Bima in een af- hankelijke verhouding tot Gowa te hebben gestaan. In 1624 bezotte Commandant Roos Bima, dat hulp aan de Gowareezen tegen de Cie. had verleend. In 1660 werd met Bima een mondelijke verdrag geslo- ten. In 1667 dwong Speelman het de Soevereiniteit der Cie. te erkennen. In 1669 werden bij een nieuw contract voordeelige handelsvoorwaarden. bedongen, o.a. levering van was en sapanhout en werd voor goed een eind gemaakt aan do heerschappij van Gowa. In 1701 word het vorig contract vernieuwd en een vertegenwoordiger der Cie. in Bima goplaatst. In 1727 huwde een zoon van den Bimaneeschen radja een Gowaresche r&dja's dochter en ontving als huwelijksgift Manggarai op Flores. In 1759 namen do Gowareezen echter weder Manggarai in bezit, doch werclen in 1762 weder door Bima met hulp der Cic. or uit ve rd re ven. Scdert dien bleef Bima in het ongestoord bezit van Manggarai. In 1874 werd Bima bovijn van do laatste der verplichte leverin gen aan hot N. I. Gouvernment, die van sapanhout. De hot rck kin gen tot dat Gouv. werden in latere jaren boheorseht door con politiek contract dd. 20 Oct. 1886 (Bijlagen Handclingen 2o kamer St. G. 1888/89 no. 76 pag. 20 en 28 en liid. Gids 1889 I biz. 579), bij wclks samcnstcllijng die in 1875 met Sumbawa aangegane ovorenkomst als voorbeeld diende. Dit contract word aongvuld of du suppletorie contractor! van 5 Oct. 1887 on 24 Juni 1889 (gedr. stukken 1890/91, 112, nos. 24 en 26). Deze overeenkomsten van 1886, 1887 on 1889 worden op hun beurt vervangen door een politiek contract dd. 29 Dec. 1905 zulks ten cindo do rehton en verplichtingen tus- schen hot N.-.I Gouv. en den bestuurder (Sultan) van het landschap Bima mecr dan in do bestaande over-

■eenkomsten in overeenstemming to brengen met de AJ^schen van den tijd (Bijl. Hand. 1908/09 1—7). Het *JK* contract vrklaart het landschap to behooren tot het *yJ* grondgebied van Ned. Indie. Het word later nog aan- gevuld bij een supplettoire overeenkomst dd. 4 Sept. 1909, in verband met de afscheiding van de afdeling Soembawa van hetGov. Celebes en Ond. (Bijl. Hand.

V1909/10, 312.25—29). In 1907/1908 liet de inwendige V/ toestand in het landschap te wenschen over. Een deel der bevolking weigerde bevelen namens den Sultan gegeven op te volgen. Derhalve werd in Jan. en Febr. 1908 met een marçhausee colonne in het landschap opgetreden en a lds us het verzet, ■vraarin naaste faimilieleden van den sultan en cenigo mantri's bleken betrokken te zijn, gebroken. In December d.a.v. was nog gewapend opt reden noodig om de registratie der bevolking in sommige onder- deelen van dat landschap door te zetten. In het koloniaal verslag over 1913 wordt melding gemaakt van de groote activiteit en de bijzondere toewijding van den sultan bij de behartiging van de belangen van het landschap en zijne bevolking.

Bestuur. Het bestuur berust bij een Sultan of bestuurder.

die bijgestaan wordt door een Rijks- raad of Hadat, aan welks hooft een rijksbestierder, Radja of Rocma Bitjara staat. De Sultan wordt door hetGov. aangesteld, naraadplicing van den Hadat. De Hadat bestaat uit 24 leden, de Toreli's (eigenlijke rijksgrooten) de DjenelPs en de Boemi's. Evenals in vele Boegineesche landen zijn ook aan de kroon zoo- ■gen. ornamenten verbonden (Zie op dat woord) : te Bima behoort daartoe een rijkspaard, djara manggi- la, dat bruin van kleur moet zijn, en door niemand . . bereden mag worden. Bima is verdeeld in X^adistric-v i t (r- ten : Belo, Bolo en-Sapee, ieder bestuurd door een

hoofdgallarang, diewedemiinderekaiponghoofdcn [onder zich heeft. BOTMrtteirstaan-nog-42-ka-n^x)ngs onder afzonderlijke-gallarangs of lebee's, terwijl de f 瓠. . . : rDooc- Donggo afgescheiden ka)npongs vonnen. Op

Flores bestaat het gebied van Binia uitxle landschap^ 5 y ' den blijkt voorts, dat op in. de taal hier en daar vrij aanmerkeJijke klancl- veranderingen hebben plaats gegrepen. De oorspronkelijke MaL Pol. woord-af- lcidings-suffixen zijn als levend element geheel ver- dwenen; ook van de prefixen zijn nog Hlechts cnklo in gebruik, namelijk *lea*, wat hier dient tot vorming van causatieve werkwoorden, en *ma*, waaj,mede vor- men afgeleid worden, welke bepaaldclijk de waarde hebben van aelieve dclclwoorden. Daarentegen ko- inen verscheidene nieuw-vonningen voor. Bijv. een prefix *rad*, gewoonlijk verkort, tot *ra*, als van *Ivnti*, schrijven: *ra-lunli*, geschreven, het geschreven, het geschreven hebben; voorafgegaan door *ma*: *ma-lunli*, gesclreven liebbende. Nagenocg in dezelfde functie als *ra*, hier en daar met verschil in gebruik en betcekenis, koiml *wau* voor, dat ovenel een afzon- derlijk woord blijft, dikmaals gevolgd door een na- drukswijzer, maar, dewijl het geen grijpbare betee- kenis jneer heeft, met den naam van hulpwoord kan bestempeld worden; bijv. *icau-ra lunli*, geschre- ven, het geschreven—hebben : ??iawa<-ra *tunti*, ge- schreven hebbende. Voorts wordt *wau* gebezigd tot vorming van de finictv vounen van het pcrfectuni. Daartegenover staat *ndai*, (*ndei*, nee,dial, *ndadi*),hcl- 1 geen eveneens een „hu J pwoord' blijft, bijv. *ndei* (*tunti*, te schrijven, scribendus, wat to schrijven is, ook: wat geschreven wordt; *ndai maluuli*, om te schrijven, zuHende of moctende schrijven, 畚 C Δ Γ^' ' 夕以&/

£, '二-' / , ,*/; . Flores aaiistel. *Literatuur.* D. F. v. Braam Morris, Nota van toelichting behoorende bij het contract met Biina geslo- ten. T. Bat. Gen. XXXIV (1891), bl. 176; J. W. Meerburg, Proeve eener beschrijving van. Ja-nd en /volk van Midden-Manggarai, id. bl. 434.,^en Dag- boek van J. W. ileerburg in T. Bat. Gert : XXXVfzj(1893), bl. 1131zI. E. Jasper, Het eiland Soem- Wawa en zijn bevolking Tijdschr., Bmn. Best., 'JKXXIV 1908, bl. 60; Dr. J. Elbert, Die Sunda-expedition, 19) 2, Band II, S. 55—89.

■ BIMA. Hoofd]jlaats van het landschap Bima, zetel van den Sultan en alle rijksgrooten, bestaat uit 26 / kampons, ieder bestuurd door Don J] o toewa of oud- fiten]Cnlaetstelylfgeschat o],V)0 huizen met eene be- !

volking van onge4fiQ.000 zielen. De plaats, gelegen eene prachtige baai, die een veilige haven aan- biedt ook voor groote schepen, is wQ voorn-dme havenplaats, die geregeld door de stoomschepen der / , " A . om- F&ketvaart ^laatschappij bezocht wordt, Er

/ 10 嘛 fort gcw.t. De torgcphatstc-gezagheHjcr i K 威. (: : : . . 算. rtec: onder den te Soembawa besar geplaat- } 畚 岫就 eMresident. Voorta is er een ambtenaar

■ Ar

der in- en uitvoerrechten tevens havenmeester en een detachement gewapende politic. De wonin g van den Sultan is een groot oud houten huis met plan ken oniwanding en ^gijrreTtaak, en voorzien van cervQbN 兮/« steenen trap. De plaats is berucht vanwege de mala- 2 ;

ria, die lier endemisch is, waarom het bestuurs-eta- , blissoment verplaatst wordt en een waterleiding zal X -

worden aangelegd. Vgl. ook SOEMBAWA: " A BI MA (BAAI VAN). Een zeer nauwe, ruim 16 K.M. het land indringende, geheel schoone baai met steile kusten en, in het Z.lijk deel, geleidelijk afne- mende diepten,aan deN.kust vanSoembawa op on- geveer 118° 43' O.L. van Gr. Aan den O.oever ligt de gelijknamige kampong, de in- en uitvoerplaats van Oost-Soembawa. Zie Zeemansgids 0.1. Arch. dl. IV.

BIMA (Tjandi), Hindoc-tempel. Zie DIENG.

BIMA (JAV.), Zie PODOCARPUS.

久 BIMANEESCH. Het Bimaneesch is de taal van Oost-Soembawa, en wordt gesproken in de land- schajipen Biina en Dompou. Het is het naast verwant aan de talen van Soernba en het Sawoneesch. Ookde talen van IManggarai. Endeh mocten hierbij ge- bracht worleji : daarentegen bestaat cr een aannier- kelijk verschil met de taal van Oost-Socin bawa, het Soembawareesch. Het Biin. duldt geen medeklin- kers als sluiters; aan het begin van een woord of van eene lettergreep kunnen alle mede-klinkcrs, welck bijv. in het M. voorhanden zijn, voorkoncn, (ook de *ij, dj*), met uitzondcring van *nj*, welke tot *nai* wordt; bovendien komt de / voor. Vooral de *b, d, (dj)*, (*ij*, maar Loch ook ineermalen de *p, l, tj* worden met een nasalen voorslag uitgesproken, als bijv. *mbai*, kaaiman, (Mai. *bmvajia*); *ndau*, naald, naaics, (Mai. *djarum*) ; *w/gusi*, kruik, (Mai. *gutji*) ; *mpuru*, tiental, (Mai. *pul uh*) ; *masa*, rij p, (Mand. Bat. *lasalc*); *njara*, schuld, missen, (Mai. *salah*). Die nasalc voor- slag is op verschillende wijzen te verklaren nu cons is hij een overblijfsel van een grammaticai clement, dan weder ingevoegd na een oorsi)roncklijk prefix, dat later afgevallen is; voor de zachte nied- klinkers jncermalen alleen daaraan toe t schrijv ven; dat deze oorspronckij nooit zonder zulk een voor- slag werdeii uitgesproken. Uit den vonn der voor-

den blijkt voorts, dat op in. de taal hier en daar vrij aanmerkeJijke klancl- veranderingen hebben plaats gegrepen. De oorspronkelijke MaL Pol. woord-af- lcidings-suffixen zijn als levend element geheel ver- dwenen; ook van de prefixen zijn nog Hlechts cnklo in gebruik, namelijk *lea*, wat hier dient tot vorming van causatieve werkwoorden, en *ma*, waaj,mede vor- men afgeleid worden, welke bepaaldclijk de waarde hebben van aelieve dclclwoorden. Daarentegen ko- inen verscheidene nieuw-vonningen voor. Bijv. een prefix *rad*, gewoonlijk verkort, tot *ra*, als van *Ivnti*, schrijven: *ra-lunli*, geschreven, het geschreven, het geschreven hebben; voorafgegaan door *ma*: *ma-lunli*, gesclreven liebbende. Nagenocg in dezelfde functie als *ra*, hier en daar met verschil in gebruik en betcekenis, koiml *wau* voor, dat ovenel een afzon- derlijk woord blijft, dikmaals gevolgd door een na- drukswijzer, maar, dewijl het geen grijpbare betee- kenis jneer heeft, met den naam van hulpwoord kan bestempeld worden; bijv. *icau-ra lunli*, geschre- ven, het geschreven—hebben : ??iawa<-ra *tunti*, ge- schreven hebbende. Voorts wordt *wau* gebezigd tot vorming van de finictv vounen van het pcrfectuni. Daartegenover staat *ndai*, (*ndei*, nee,dial, *ndadi*),hcl- 1 geen eveneens een „hu J pwoord' blijft, bijv. *ndei* (*tunti*, te schrijven, scribendus, wat to schrijven is, ook: wat geschreven wordt; *ndai maluuli*, om te schrijven, zuHende of moctende schrijven, 畚 C Δ Γ^' ' 夕以&/

hij, die mocht schrijven, ook : de schrijvende.

Kai, na een finiet werkwoord gewoonlijk nog een afzonderlijk woord in den zin van ons voorzetsel maar somtijds toeh ook reeds in samenstel-ling; is steeds suffix in vormen als: *ratanli-kai*, (*ndaï tunli-kai*), waarmede geschreven (te schrijven) is. Behalve tot vorming van instrumentale deelwoorden (soms werkwoorden) doet dit *kai* ook dienst om loca- tieve werkwoorden te vormen, bijv. *ta* (gij)-to«- (plaatst) -*kai-ku* (nadrukwijzer)row (pot), gij mocht het in een pot doen; vooral wederom bij de passieve deelwoorden, als bijv. *ra-tan-kai*, dat, waarin iets gelegd is ; enz. Deze vormen kunnen ook meer concrete betekenis hebben, bijv. *maru-kai*, slaap-plaats van *maru*, slapen. Nog komen samenstellingen voor van verbale woorden met *labo*, (met, = in gezelschap van), en *weya*, *icea*, bijv. *ngupa-weija*, voor iemand zoeken. Elk werkwoord, onverschillig of het transitief of intransitief is, wordt verhoogd; voor het meervoud bestaan evenwel geen afzonderlijke vormen, behalve voor den Isten pers, meerv. inclu- sief. Indien het subject door een substantief wordt uitgedrukt, wordt in den 3den pers. het pronominaal prefix reeds meermalen verzwegen, bijv. *lao-ra* (in plants van *na-lao-ra*) *dou ede*, de man ging op weg. Een bijzondere vorm voor het passief komt bij de finiete vormen niet voor. De conjunctief is van den indicatief ondercheiden, door verschil in de nadruk- wijzers. Als tweede persoon imperatief treedt het eenvoudige stamwoord op, gewoonlijk gevolgd door een nadrukwijzer. Op te merken is verder, dat, wat bij ons con- afhankelijk infinitief zou zijn, steeds door een iiaainwoordclijken vorm niet uitgedrukt worden. (v>«^rigens is de taal ook zeer nauwkeurig in het ondercheiden van verbale con- structie. Bij de substantieven wordt betrekkelijk dikmaalt, (loch lang niet altijd, het meervoud onder- schieden door toevoeging van *dho*, dat in samen- Ktelling met het substantief wordt gebracht. Adjectieven wordii bij praedicatief gebruik als werkwoorden behandeld. Naaruite men meer of minder be- leefd spreekt, bezigt men verschillende persoonlijke voornaamwoorden.

Over het algemeen schijnt er w (inig dialect-ver- schil voor Lc kom- n, al Icon in *K'do* en *Tolo-iceri* ver- schilt de taïl aanniTklijk, vooral wat bet reft het woord- gebruik : ook is in het Kolo'sch nog het prefix *pa*, tot vorming viin cau. saticven, bewaard gebloven.

Eeno eigenlijckitoratuurbestaatinlicBimaneesoh niet. Onder hot volk leven verhalen, (*mpdma*, of *nu-ntu ro mpania*), liedjes, (*ruwa*) : ccno *rava* bestaat uit drie vooten van een niet geheel bepaald aantal lettergreijen, zonder rijm, waarop gewoonlijk volgt, wat de *tamba* genoemd wordt, welko met hot vooraf- gaande in geen verband staat, maar zich door een bepaald soort van alii teratie onderscheidt. Deze verhalen en liedjes worden echter nooit opgeschre- ven. Er bestaan evenwel enkele kleine geschriften over onderwerpen van nicer practischen aard, bewerkt naar Mai. of Mak. origineelen; zij zijn dan met Arabische of Makassaarsche karakters geschreven. Het oude letterschrift door Raffles en Zollinger medegedeeld, Jieoft wel nooit tot het schrij ven van het Bimaneesch gediend.

Lityatur: Vorh. v. h. Bat. Gen. Deel XLVIII, J89
 町 24 en *96 : Bimaneesch-Hollandsch Woorden-
 boeJ>/^imaneesche Teksten^imaneesche Spraak- kun^t
 door J. A. C. JonkcZ

J. C. G. J.

BINAMOE. District dor onderafdeling Djone- ponto (Gouv. Celebes en One!).

BINANGA. Het inest welvarende onderdistrict van het district Simpang Kiri, onderafdeling Sing- kel, afdeling Westkust van Atjeh. Te Binanga binnen dit onderdistrict verblijft het districthoofd van Simpang Kiri. Ook de controleur van Singkel woonde daar in de buurt, te Roengeng. — (waar zich : een pasar bevindt) — van 1905 op 1912. Tiains ligt er nog een militaire bezetting, die echter wel spoedig : naar Singkel zal worden overgebracht. De bevolking beoefent geen veeteelt en zoo goeds geen landbouw, doch leeft van de inzameling van boschproducten en van den benoehandel tusschen de Pakpaklanden en Singkel. De bewoners, die den IslamKebbenaan- genomen, spreken Pakpaksch, vermpngd met Alasisch, Atjisch en Malcisch. t- > .)f

BINANGA SANGKARRA (Wijde rivier). Rivier in de onderafdeling Pangkadjane afdeling Makas- ser, van het Gouv. van Celebes^eir0nc17, met kor- ten loop, ontstaan door de samenvloeiing van de Maleleeng, de Kaldbone (Ka(obone) van de Kassidjala. De Malgeeng ontspringt uit de rotsenreeks, die bij Matodjing de Pangkadjane rivier raakt en stort zich beneden Toeroengan in de Katobone; deze ontspringt uit do rot sen bij den pas van Baleangin». neemt bij Oedjongboeloe de Magimba op en blijft verder in west waartsche richting naar zee loopen. De Kassidjala ontspringt uit kalkrotsen benoeden en bezuiden de passage van Leang-Leang, stroomt met velc kronklingen naar kampong Kassidjala en vereenigt zich verder noordwaarts beneden Sika- paya met de Kato bond, terwijl een linker zijtak door een uitgestrekt moeras naar zee gaat.

BINANGON... District van de afdeling en het regenfscEap Renibang van de gelijknamige residen- tie. De hoofdplaats is Lasgm, (zie aldaar). Het district heeft een oppervlacte van 120 K.M², telt 3 onderdistricten met 81 desk's en had eind 1905 eene bevolking van bijna 58.000 zielen, o.a. 14 Euro- peanen en 4-100 Chinezen. In dit district ligt ook de plaats Dasoon; zie op dat woord. Do gelijkna- migo desa Binngon ligt 7 K.M. N.O. van de te- genwoordige districtshoofdplaats Lasem.y4 / 2

BINDALOENG. Zie TENGALOENG.

BINDJGI. Hoofdplaats van de onderafdeling Boven EangRat dor afdeling Langkat en stand- phiats van een controleur, gelcgen in het Gouv. 0. kust van Sumatra, aan de Mcntjirin-rivier. Deplaats ligt aan den spoerweg naar Medan, terwijl een tram- lijn van Bindjoi zuidwaarfs-naar-licca, noord- waarts via TandjoengPocm naarPangkalan Bfandin gaat. Behalve door dezo tramlijfjis Bihdjei ook met Tandjoeng Pocra waar de Sultan verblijfhooit, vonden door een transportweg, terwijl van Stabat aan do rivier \VanIP@ een stoombarkas dien st room bevaart naar genoculc plaats.

BINGAI. Rivier en landschap in de afdeling I'ig<al' van hot Gouvt. O.-kust van Sumatra. De rivier vonnt samen met deMent jirini-rivier de Wam- poc-rivier.

BINGKOENG. Zie VAARTUIGEN.

BINGKOKA-BAAL. Een ruime baai met steile kusten en vry grootc diopte, aan den O.kant van do golf van Boni op ongeveer 4° 5' Z.B. In de baai Eg- gon conigo ci land on tusschen deze on don Z. en 0. - wal een reeks van riffen en banken, zoodat alleen hot waarwater daar benoeden naar Kolaka, een voorna- me uitvoerplaats, vry blijft. Zio Zcomajsgids O. I. Arnal "TV

BININTA. Zio VAARTUIGEN.

BINNENDIJK (SIMON), geboren te Leiden, 2& Maart 1821, overledon to Buitenzorg 冬 Pututbr

1883. Na drie jaar in den Hortus te Leiden werkzaam te zijn geweest, ontving hij van den heer Leo de Vriese een speciale opleiding, om hem te bekwaamen voor de betrekking van assistent-hortulanus aan 's Lands Plantentuin. In het jaar van 1849 naar Indië vertrokken, werd hij bij Gouvernementsbesluit van 19 Juli 1850 tot assistent-hortulanus benoemd, ter ver van ging van Van Gesker. Tezamen met Teysmann begon hij aan een nieuwen catalogus van 's Lands Plantentuin, die in 1866 xverdi uitgegeven. Van zijn wetenschappelijk werk toet vooi^{al} genoemd worden de beschrijving van een groot aantal nieuwe plantensoorten in het Natuurkundig tijdschrift van Nederlandsch Indië, a lie met Teysmann's medewerking beschreven. In 1866 maakte hij een reis door de Molukken, ver- zamelde een groot aantal planten-^{*b}JT Anipen en Ceram en exploreerde met den gouverneur der Molukken het binnenland van Boerpe. Toen Teysmann in 1869 zijn ontslag nam als hortulanus werd Binnendijk tot zijn opvolger aangewezen. Hij vervulde die betrekking tot zijn dood.

BINOEWANG. District der onderafdeeling Padang en Ommelanden (zie aldaar). /C

BINOEWANG. Tot ult. 1915 onderafdeeling der afdeeling Mandar (zie aldaar) omvattende het gelijknamige landschap, welks grenzen zijn omschreven in het contract van 2 Oct. 1888, medegeedeeld in den J.lnd. Gids 1891, II bl. 207. Thans is de onderafdeeling opgeheven en zijn de landschappen Balanipa en Binoewang buiten de Toradja lands samen gevoegd tot eene onderafdeeling Balanipa-Binoewang met bestuurszctel te Polewali. Deze plaats wordt geregeld door de schepen der Kon. Pak. Mij. aangedaan. Bijdr. voor T. L. en V. 7° Volgr. VIII (1909) bl. 649.

h f ' BINOEWANGGEUN (TJJ). Rivier op Java, aan de Zuidkust der residentie Bantam. Haar stroomgebied omvat het grootste deel van het heuvelland van zuid-west-Bantam bezuiden de waterscheiding, en verder een moerasige kustvlakte, door lage duinen van den oceanus gescheiden. Dicht bij den mond neemt de rivier haar grootste zijtak op, de Tji Balioeng en wordt daar voor groote prauwen bevaarbaar.

BINONG (SOEND.). Zie TETRAMALES.

BINONG LAOET (SOEND.). Zie HERNANDIA PELTATA.

BINONG PEUTJANG (SOEND.). Zie TREWIA.

BINONGKO. Zuidelijkst ci land van de Toekang-besi groep (zuidoostelijk van Boeton, zie aldaar); zeer vofotschtig met weinig beplanlingei^llet is 18°/2 K. *—M. lang en 240 M. hoog. — Aan het Ku and vindt men enkele kampongs n.l. Papalia, Tapaibo, Palahidoe, Orokoeba, Tandjong, alien onder den mantri (hoofd) van Papalia staande en Wali, Ohidoe en Mol6 onder den Radja van Wali.—Slechts in de naasteomgeving dier kampongs worden enkele klapjierboonien aange-troffen. — De nijve bevolking telt in totaal 8790 zielen. — De scheepvaart is er het voornaamste middel van bestaan en was er vroeger zeer ontwikkeld.— Oorspronkelijk schijnt Binongko door leeden van Boe ton bevolkt te zijn, die vandaar uitgeweken wareit uit ontevredenheid over het bestuur van den sultan van Boe ton, aan wien zij echter schatplichtig bleven.

BINONGKONEEZEN (of BINONGKONEEZEN) noemt men in de Molukken de van Boeton en omliggende eilanden — waaronder het eiland Binongko — afkomstig lieden, die zich daar in vrij grooten getale gevestigd hebben. Hoewel de bevolking van het eiland "Binongko zelve gunstig bekend is en iedere vreemdeJing die zich aldaar ophoudt, volkomen

vcilig is, heeft het woord Binongkorees in de Molukken geen goeden klank, daar onder dien naam vele slechte elementen uit Boeton derwaarts uitwaken en nog uit 2 ken. Velen humoor, zonder passen op Am-boina aangekomen, werden door Bandasche perkeniesof de grotere ondernemingen als contractkolie in dienst genomen. Overigens houden zij zich met tuinarbeit bezig of vinden als koolie een middel van bestaan.

BINONGKOG'SCH. Van deze taal bezit liet Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschap-pen eene lijst van ruim 600 woorden, waaruit valt op te maken, dat het Binongko'sch in 't algemeen het naast bij het Boetonsch staat, nader dan bij het Moena'sch. Inlanders van Boeton en Moena zijn talrijk op Binongko; men mag dus onderstellen dat de taal van haar oorspronkelijk karakter veel heeft verloren. Van de klanken zijn opmerkenwaard de palatalen, die in vele woorden niet oorspronkelijk zijn. Tusschen twee klinkers worden j en w veelal uitgeworpen, tenzij de j worde gevaliseerd tot i en dan met eene voorafgaande a tot e Famenge-trokken, zoals dit in de talen van Zuid- en Midden-Celebes meer geschiedt. De woordvormi is vocalisch; consonantische sluiters worden afgeworpen of (minder vaak) doorklinkend gemaakt door eene achtergeveegde i. De deelwoordvormende voorvoegsels mo; moe- hebben ook een vorm no-, noe-; het Binongko'sch heeft dus tijdvormen bij het werkwoord, evenals het Moena'sch. Het achter-voegsel -an komt voor in den vorm -a; het lid wo rd is o, evenals in de Boengkoesch-Morische talen, het Boetonsch en het Moena'sch. Het lidwoord der woorden, die in den genitief staan, is no, noe, de zelfde partikel die in zoovele talen van Midden- en Zuid-Celebes de rol van genitiefaanvinder heeft.

De juiste plaats van het Binongko'sch onder de Indonesische talen te bepalen is met de huidige gegevens nog niet mogelijk.

Literatuur: Adrian en Kruyt. De Bare'sprekende Toradja's van iindren-Celebes H, III, 266 — 272.

BINTA. Zie VAARTUIGEN.

BINTAK. Zie VAARTUIGEN.

BINTAN. Het grootste der oerlanden van den Riouw-archipel, gelegen in de Chineseesche Zee, tusschen 1° 13' en 0° 50' N.B. en 104° 13' en 104° 37' O.L. Door vele klippen en riffen omgeven, is het langs de kust laag en vluk, maar in het binnenland wordt t do bodem meer heuvelachtig, om zich ongeveer in het midden te verheffen tot een zacht berg, die ± 420 M. hoog is en als Pick van Bintan bekend staat. (Zie RIOUW EN ONDERHOOUJGHEDEN EN TANJJOENG-PINANG).

BINTAN (MAL.). Zie CERJ3ERA.

BINTAN KETJIL (MAL.). Zie CERBERA.

BINTANGOR LAOET (MAL.). Zie CALO PHYLUM INOPHYLLUM.

BINTAOENA. Landschap, gelegen aan de noordkust v/h noordelijk schiereiland v. Celebes, maakt deel uit der afdeeling Bolaang-Mongondou, res. Monad o. De bevolking bedi-ogc in 1906 slechts 2251 zielen, en staat onder het bestuur van een radja, die gehouden is aan de Korte verklaring. Zie Bijl. der Hand. St. Gen. 1912—1913 No. 342. Sago, rijst en klappers zijn de voornaamste voortbrengselen.

BINTAPOE. Maleische naam voor *Porphyria calvus*, een Purperkoe.

BINTARO (JAV., SOEND.). Zie CERBERA.

BINTARO LEUTIK (SOEND.). Zie CERBERA.

BINTINOE (SOEND.). Zie MELOCHIA.

BINTOEHAN. Hoofdplaats der afdeeling Kauar

(res. Benkoelen). Het plaatsje ligt aan zee aan de Sambat-baai nabij de uitwatering van de Sambat-rivier, op 187 ELM. bezuiden de hoofdpl. Benkoelen. •Het telt 1100 zielen, waaronder slechts een paar Europeanen, en ruim 100 Vreemde Oosterlingen (bijna uitsluitend Clineezcn). Het staat als zelf-standige pasar, onder een pasarhoofd met den titel van Datoeq, en dient als standplaats van een districtshoofd, wiens ressort zich uitstrekt over zeven margas en de pasar Bin toehan. Het wordt aange- daan door de booten der K. P. Mij.; de waarde van den jaarlijkschen uitvoer bedroeg eenige jaren geleden aan koffie f 5400.—, peper / 48000.—, kmid-nagelen j 19.300.—, damar / 16000.— en rotan / 14000.—.

BINTOENI (GOLF VAN). Het nauwer, ongeveer 74 K.M. lange en 21 K.M. breede, O.lijk gedeelte van de MacCluer (Beraoe) golf, aan de W.kust van Nieuw-Guinea, op ongeveer 2° 20' Z.Br. De oevers zijn laag; aan de N.kust ontlasten zich meerdere rivieren, aan de Z. en O. kusten vormen do delta's van groetero rivieren een labyrinth van risophoren-eilanden, waartusschen bruikbaar waterwegen loopen. De heuvelachtige hals van den "Vogelkop", welke de golf van do Geelvinkbaai scheidt, is op het smalste punt niet breeder dan 37 K.M. De oevers der baai zijn nagenoeg onbewoond. Zie Zecmangids 0. I. Arch, deel V.

BINTOERONG of oentarong. Maleische naam van *Arclielis binturong* Raffl., don zgn. Beemiartr (door do Batakofs toeroen toeroen, op Borneo kit an ge-noemd), een van de grootste leden van de familie der Civotkatton (zie aldaar) uit Nederlandsch-Indie: zijn lichaam is ongeveer 1/2 M. lang, do staart iets korter. Van zijn vorvanten onderscheidt hij zich door de lange boharing en door het bezit van con grijpstaart. De kleur is zwart, hier en daar grijsachtig, de ooren, die elk een penselvormigen haarbun- del (Imgen, hebbon con witten rand. De bintoerong leeft behalvo op hot vasteland van Azie op Java, Sumatra, Banka, do Riouw-eilanden en Borneo. Het is een nachtdier, dat op Java bergstreken bewoont en zich daar op boomcn ophoudt; op Borneo daaren- tegen komt hij volgens Biittikofer in do laagvlakte voor en leeft daar meestal op den vlakken grond. Evenals andero leden der familie voedt hij zich niet uitsluitend met kleino dieren, waaronder ook insok-ten cn woenen, maar ook met plantaardig voedsel.

BIOEL. Soond., (njectek, JAV.) *Jelictis orientalis* Hors l., een bchulve in de Himalaya alcon op Java voorkomcn klein roofdier uit do familie der *Mustelidae* (zie WEZEJ'S). Van den vorvanten sigoeng (zie aldaar) onderscheidt hij zich door den veel langeren staart en doordat de witto rugstreop zich slechts van don kop tot hot midden van don rug uitstrekt; ook de staarttop is wit. Volgens S. Miller zou do bioel zich in hoofdzaak mot vogels en kleino zoogdieren voeden; volgens Junghuhn daarentegen eot hij slechts wurmen en insokten. Hot is een nachtdier, dat zich overdag in holen in den grond of in hollo boomcn ophioudt en nicer dan do sigoeng in bowoon- do streken voorkomt. Van den Kina Ba'oe op N.-liornco is een verwanto soort, *J. everelli* Thom., beschreven.

BIOPHYTUM SENSITIVUM D.C. fam. *Oxalidaceae*, K. pajocng (soKND.). Ielcine kruidachtig plant met geveerco blaadjcs, die evenals die van *Mimosa pudica*, doch in mindere mate, voor aanraking gevoelig zijn. De plant levert een inlandsch geneesmid- del.

BIRA. District van do onderafdeeling Ma-

ros, afdeeling Makassar, gouv. Celebes en Ond.

BIRA. District van de onderafdeeling Boeoe-A*[^] / komba, afdeeling Bonthain in het Gouv. Celebes en Ond. - - - - - 多 了 *

BIRA (心 L.). Zie ALOCASIA.

BIRA NEGRI (MAL.). Zie ALOCASIA MACRO-RHIZA.

BIRAJANG. Districtshoofdplaats, zie bij LA-BOEANA[^]IAS.

BIRAKEKE. Kampong in het district Bira, dicht bij de gelijknaaiige baai aan de zuidoostkust van Celebes, en bekend door de doodengrotten, welke in de buurt daarvan worden aangetroffen en beschreven zijn door Engelhard, Bijdr. t. t. 1, en vlk. IVe Ser. VIII. (1884) bl. 379 en Wichmann, T. A.

G. He Ser. VII. (1890) bl. 971.

BIREUEN. Standplaats van den bestuurder (controleur) eener niede Bireuen geheeten onderafdeeling van de afdeeling Noordkust van AtjAh, be- staande uit de landschappen Samalanga, Peusa- ngan en Gloempang Doea met totaal 20.337 gere- gistreerde niannen. Van Bireuen loopt de bekende Gajo-weg naar het Tawar meer (zie artikel GAJO-LAND). Hot kliraat te Bireuen is aangenaam koel, door de bergwinden uit het zuiden. De plaats ligt aan de Atjehtram, ruim 2 uur sporens van Lho[^]Seumawe en ruim 4 uur van Sigli. Z < ■) : -

BIRINGKANAJA. District van de onderafdeeling Maros van de afdeeling Makassar van het Gouver- nement Celebes en Onderhoorigheid?!. - - - /

BIROEANG. Zie BEREN. 夕 " ' /

BIROERANG (MAL.). Zie MELASTOMA.

BIROE-LAEOET. Javaansche naam voor de *Grutto*, *Limosa limosa*.

BIROWANG. Zie VAARTUIGEN. BIRRIK-BIRRIK.

Zie BIENETER.

BISAPOE. Waterval mot loodrechten val van ruim 30 Meter, op ongeveer anderhalf uur afstand van Bonthain (Gouv. Celebes en Onderhoorigheid).

BISCHOFFIA[^]JAVANICA Bl. fam. *Euphorbiaceae* Gadok (SOEND.), Gintoeng (SOEND.), Gentoengan (JAV.), Grooto boom, verspreid van Britsch-Indie tot Australie, waarvan het hout op sommige plaat- sen voor huisbouw gebruikt wordt. ^ /

BISMUT. I. *Gedegen bianiut* is van vier verschil- lende plaatsen in Indie bekend geworden, n.l.:

1. uit het district Socngei Sfilan op Banka, niet ver van de hoofdplaats, met tinerts; het werd hier in 1849 gevonden (Nat. Tijdschr. 1851, S9; Jaarb. Mijnw. 1874. I. 35); nader onderzoekigen Icidden tot geen resultaat; het voorkomen van het metaal bleef op Banka een unicum en ook op Billiton en Singkep en in do Straits word hot niet gevonden, terwijl het toeh in do andere tinstreken der aardc geen zoldzaamheid is;

2. uit een chinecsclio goudacder-ontginning bij Bocdoek (Sambas, West-Borneo) werd in 18G1 een monster goud- en zilverhoudend bismut ontvongen (60 % goud, 15 % zilver en 25 % bismut; — Jaarb. Mijnw. 1879. I. 89); bij de latero stelselmatige ont- ginningen in den omtrek dier plaats word van hot voorkomen van bismut geen gowag meer gemaakt;

3. in het zuidwesten van het sohieriland Samosir[^]oba-mcor, Sumatra) komt in den rhyol 冠 (3ooh vernioedelijk op sccondairio ligplaats) biamut in gedegen toestand voor, doch is hot duidelijk dat het inotaal hier gcsmolten is geweest. Het moeder- 八. gcscentco kon niet worden ontdekt (Jaarb. Mijnw. 1894). Door de Batak'scho bevolking word het metaal uitgowasschen con togels vormsolton.; do hoeveelhoid is echter slechts gering;

4. P. J. Maier deelt in Nat. Tijdschr. voor N. I. XXIX, 1867, p. 397. mede dat bismut uit gouderts van Noord-Celebes gewassen is.

II. *Bismutglans* (zwavelbismut) werd gevonden bij Djahangi, ten zuiden van Darit (Landak, West-Bomco) in een zeer onroegmatige gangvormige afzetting, die bij exploratie reeds bij 10 M. diepte sterk in dichte blok af te nemen. Het veldgesteente is 1/4kwartsporfiet. (Jaarb. Mijnw. 1904, 524).

BI SOE LA (MAK.). Zie LICUALA.

BISOLEH (JAY.). Zie CHYDENANTHUS.

BISSOE S. Zie PRIESTERS.

BITJIL. Zie KARBOUW.

BITSJARA-BAAL. Een IS K. M. lange baai met steile kusten aan de Z.W.kust van Nicuw-Guinea, beO. de Kainraubaai, op ongeveer 133° 50' 0. L. van Gr. De baai, waarin eenige losliggende riflen, is Eij diep en heeft aan den ingang een breedte van 5 K.M. Zie Zeemansgids 0. I. Arch. deel V.

BIXA ORELLANA L. fam. *Bixacae*. Kasoemba keling (JAV.), Kesoemba (MAL.). Galinggem (S JEND.), Galocga (MAL. J. Kleiie boom, wegens hetsierlijke blad en de fraaie vleeschkleurige bloemen vaak gekweekt; vooral bekend om de geelroode kleurstof (galocga) die men uit de bladren en wort els maakt, en die men vooral aantreft in het roode vleezige weefsel, dat rondom de zaden ligt. Deze laatste liggen in een tweeleppige doosvrucht, die veel op een Ramboetan gelijk. De kleurstof Anatto, in Europa

Orlcan genaaid, wordt in Indie als kleurmiddel voor nagels en als verfstof voor zijden en katoenen stoffen gebruikt en vindt ook toepassing als boter en kaas-kleurel. Hij wordt ook wel als inlandsch genees-middel tegen ingewandsziekten aangewend. De gedroogde bladeren zijn als *Folia Bixae* in de Nederlandsche Pharmacopoe opgenomen. *"

BLAASWORMEN. Zie WOERKERDEREN en INGEWANDSWORMEN.

VC*—BLADVOGEL. Met dezen naam bestempelt men de soorten van het genus *Chloropsis*, fraai groen gekleurde vogels, meestal met blauw in de vleugels en staart en soms met goudglans of z war ten keel, behoorende tot de *Pycnoptolidae*. Op Java en Sumatra wordt de *C. nigricollis* gevonden, die bekend is onder den Soendaneesch naam van manokdaoen en den Javaanschen van tjoetjak id joe. Zie OE-LAH-OELAH-DAHOEN en TIMALTINGGIE.

BLADWERK. Onder dezen naam rangschikt men de voorwerpen van gedroogde pahn- en pandanbladeren, die lang voor de kermis van het vlechten en woven in het prijnitive leven van den inlander een belangrijke rol gespeeld hebben. Materiaal was in over viced voorhanden, de be working beperkt zich tot wecken, koken en opgroch drogen en de zoo behandelde bladreen verbond men door eenvoudige steken met elkaar. Zoo ontstonden matten in sows grootte afmeting, in dubbeln vorm, oindat de ge-regen randen naar binnen gevouwen werden, slaap- matten voor de woning en die opgrochd op tochten warden meegenomen, matten, aan twee zijden vast- gehecht, die op Halmahera en Nieuw-Guinea ak re- genmantel dienden. Eaa/ngevouven als cen langwcr- pig pakje meegenomen konden worden. Zoo ont- Btondr ; n ook de *kr'm'nclla* van Nieuw-Guinea, die ware fciertukken zijn en in sierlijkheid aan de pTonkmatten van Halmahcia hrinnercji.

Deze anol vervaardigde grootte vlakken, die toch vermogen hebben, diencn o.a. ook v<or prauw^ikn en primitieve dakbidi^kingcn^ 舂乎叫 vc 舂 bowigwoemdrj regen- en kapman-1 奶 d 如业 het bMwuk ak ^haamkz ; hort, o.a. op

Timor, Flores, Ternate en Aroc-eilanden, als hoofd- band of T'eiiganoy Sodmbawa, Flores.cn Sawoe, als kraag op de Philippijnen. Zelfs „17nrlagen'zijn van de Kci-eilanden bekend, opgerolde palmstrooken, waaromheen do vrouwen het haar cirkelvormig winden. Een zeer belangrijck plaats nemen verder de hoofddeksels in, samengesteld uit verschillende lagen strooken, die door heel den Archipel verspreid zijn. Verder de doozen in allerlei afmetingen, die karak- teristiek voor Celebes, Birna en Soembawa, Ceram en Halmahera zijn.

Voor huishoudelijk gebruik diende het bladwerk tot het vervaardigen van waaiers, wateremmers en bakjes. Typisch zijn de sigaretten van palnblad van Soembawa en de Kci-eilanden, evenals de water- emmers reeds door Rumphius beschreven. Zelfs is er een wapen-schild van Sawoe in het Rotterdamseh Ethnogr. Museum, cen geheel palmblad, welks bla- den zijn geccept en hier en daar vastgebonden, waarmcc pijlen afgewerd werden. Natuurlijk is het bladwerk als oud en goedkoop materiaal bij het offeren aan geesten in gebruik en op Java en Bali is liet aloude materiaal voor boeken van lontarbladen gebruikt, bestaande uit lange, smalle bladree- pen, waarin de letters met een stiftgeekrast worden.

Door de meer dan eenvoudige bcrding en samen- stelling, het nuchter, weinig zeggend karakter van het materiaal ontstond de drang dit blaxwerk te gaan versieren. Op de hoofddekselsLi in allerlei vormen wist men. door het groepsgewijs opleggen der blad- strooken en de zorgvuldig aangebrachte rijgstecken een versieringselement te ontwikkelen. En deze de- koratio wercl gewichtiger, toon men de bladstrooken verflede, verschillend gekleurde ornamentaal groe- peerde.

Met dit verven ontwikkelde zich cen rij van technieken, die van veel belang voor de verflering van later gekomen materialen zijn geweest. Zoo ontstaat o.a. cen ornamentale beschildering van blanke *ree-* pen, die naast geverfde op loofddeksels gebruikt zijn. Op matten en regenmantels worden ni<t voor- liefd roode en gele banen gevindcn en op ilalmahora komt op enkele matten een cignaardige sprenkel- techniek voor, die op hot uitKpajingsyHtenci bcrust, dat in de Indische kuisstijvrchid op Kiofcon zoo grootte uitbreiding gevonden heeft. Op deze voor- werpen uit Tobelo heeft men spiralen met de cen of andere, korrelige stof bedekt en, daarover met roode verfstof gtuiprenkeld. Daarna is de bedekking ver- wijderd en de spiralen verschijnen blank op onregel- niatig rood gekleurd fond. Bclangrijker is do vol- gend<l techniek. In het J/idSch Museum zijn hoeden uit een cukel stuk pahn bast gemaakt, afkomstig van de Philippijnen. Op deze is cen uitvoerige omajent- tekeniig aangcbracht in zwarte *wiut*, met cen bift uitgevoerd. Dit is de wastekening in positibvon zin en vanczlf moest daario) die in negatieven zin volgen. A 1b zulke hoeden door het gebruik vuil worden en in de zon blijven liggen, zoodal de zwarto wasbedekking smelt en afvloeit, is het oorHpron- kelijk betxtrecknd ; declu lder van kleur gblvecn op donkerder fond. Vanczlf komt daaruit de batiktechniek voort, terwijl men het fond verft en du zaclit- geworden was door afwrij ven verwijderd. De bedekto declen blijven in d<, ooiHjronkelijck kleur utaan en het bladwerk vcrkrijgl cen zachtcn glans, die hot materiaal beter conserveert en,dc geverfde deelen dieper in kleur (loot zyiu/ fi Dit batikken op palnfolad is in het OoHtelijck deel 4 id i den Archipel cca1 zeer verbreide techniek gc- Sccxt, die vooral op oudre exemplaren te vinden

o.a. op doozen, matten, rcgenmantels en hoofddek- scl. Deze gebatikto strooken zijn voor hot samenrij- gen bewerkt. In het Rotterdamseh Museum bevindt zich echter een antiek hoofddeksel uit do Blinahasa, dat na de samcnvoeging met een vrij uitvoerig, ge- batikt ornament versierd is.

Op hoeden en spijsdeksels van Borneo komt herhaalde malen het drukken met houten stempels voor. Van meer belang is echter het snijden in blad- werk. Dit Jiet zich zeer goed bewerken en zoo is op een hoed uit Roti een versiering uit gesneden palm- blad aangebracht, terwijl bij een exemplaar uit Ter- nat de roodgeverfde binnenzijde a joqr uitgesneden is, zoodat de gelo natuurkruk van de onderste laag mooi zichtbaar wordt. Ook op pronkmatten van Halmahra is dit snijden in geverfd pandanblad zeer geliefd. In de breede strooken, die de kanten vormen, zijn tai van aardige figuurtjes uitgesneden.

Karakteristiek voor de logische ontwikkeling van volkstechnieken is het te zien, hoe uit dit snijden een andere en veel gcwichtiger techniek ontstaat. In zulke breede kantstrooken bracht men vooral op Nieuw-Guinea een klein aantal parallel loopende sneedjes aan en vlecht hierdoor anders gckleurede reepjes. Dit vlechtwerk word spoedig een uitgebrei- de toepassing. Men reepte gcheele pandanbladen, doch zoo dat de uiteinden niet doorsneden warden, bevestigde deze naast elkaar en aldus had men een fijn gereept matje, waarin zonder veel bezwaren een even fijn ornament kon ingevlochten worden. Ook plakte of naaide men losse reepen tusschen strooken om op deze wijze een vlechtmatje te verkrijgen.

Voor de Indische vlechtkunst is deze aanvang van buitengewone betekenis geweest. Was men ala elders buiten den Archipel met het vlechtten van losse reepen begonnen, dan zon het langon tijd geduurd hebben voor men de kunst verstond in dit gewemel van smalle reepjes orde te brengen en fijne ornamen- ten in te vlechtten. Hier echter was het vrij gemak- kelijk en daardoor wordt het verklaarbaar, hoc op deze voorwerpen van primitief maaksel en materiaal zulk buitengewoon mooi vlechtwerk kan voorkomen. Ook is het cigenaarlijk, hoc zoo'n vlechttechniek aan het oorsprongsmateriaal getrouw verbondcijn blijft. Al die hoeden uit dun Indischen Archipel, die matten en enkelc kapniantelh verlooncn voor een groot deel, een uiterst fijn vlechtwerk, steeds omlijnd met kleu- rige bladstrooken. In de hoeden van Borneo bijv. mcsturstukjes van vlechtwerk, die reeds lang de be- wond'ing opgewekt hebben, terwijl men anderszijds den uamenhang tusschen vlechtwerk en dit blad- materiaal niet kende.

Ook een andere techniek heeft zich uit hot antieke Bnjdien ontwikkeld; hot applicatie-werk. Op doozen en Hpijsdckaelv voorul wneed men bopnaldo oniaincn- tun uit klourige bladstrooken en hechtte dezo met enkelc steken vast. Op matten, o.a. van N.-Guinea, verrijkte men hot gehcol mot uitgesneden, driohoc- kige randen, die evcncns vastgehecht worden. Bij de tanielijk harde stof was het vastnaaican van dit ap- plicatie-werk weinig bezwaarlijk en kurieus id het te zien, hoc dezelfde rijgsteken later dincnc om uitgesneden katocen onvoldoendo to bevestigen. Ook hot jongcro papier (loot, uitgeHndcn op een fond van inku, diinst ter versiering van doozen en vervangt zoo Jiot antieke bldwerk.

Op dit applicatie-werk naait men met zekero voorliefde op de knnten Niuvi-phvatjes vast (zie KRALEN- EN SCHELLENWERK), wior blanko vonnpjes mooi oj) het goverfdo blad uilkomon. By oudo cxojnplaren is er ven dit sohloppenniatcraal een

spaarzaam gebruik gemaakt; hier en daar is een schelplaatig vastgehecht, doch bij jongere voorwerpen vormen tallooze Nassa-plaatjes lange, witte lijnen, de omtrekken van het applicatie-werk in kleur veraterkend.

Bovendien diende het uitgesneden bladwerk op de Aroe-eilanden in latrcn tijd tcr „versiering” van stof- fen. Uit palmbiad gesneden figuren werden opkatoen genaaid, welck stof daarna grucimen tijd beroekt werd. Na het verwijderen der opgelegde figuur heeft dan het bedekte deel de oorspronkclijke, blanke kleur behouden.

Do laatste techniek, die men van het bladwerk afleidt, is het borduren. Reeds bij het vasthechten der bladstrooken op hoofddeksels is naar een zekere rythmus in het aanbrengen der steken gestreefd. Op spijsdeksels uit Borneo en borstkragen van de Philippijnen is met kleurig katocen een so ms vrij uitvoe- rig ornament aangebracht, dat applicatie van metaal, koperblik en allerlei nieuwere materialen omringt. Ook kralenwerk is, zij het dan ook in bescheiden mate, op bladwerk toegepast.

Zoo is dan dit bladmateriaal naast het boomschors een der oudste stoffen door den inlander bewerkt en het heeft door zijn bijzondere eigenschappen, merkwaardigen invloed uitgeoefend en aanleiding gegeven tot allerlei technieken, die eer later, op andere materialen tot hoogen bloei zich zouden ontwikkelen.

Lderatuur. J. A. Loeber Jr., Het bladwerk en zijn versiering in Ned.-Indic, (Geill. Bcschr. v. Ind. Kunstnijv. No. 10) Uitg. Koi. Iiistituut, A'dam 1914/BLADWESPEN. Zie WESPEN.

BLALAU. Een landschap in de Res. Benkoelen, dat bestaat uit ccno gemiddeld 900 M. boven zee gelegen, gezonde en vruchtbare hoogvlakte, in het 0. en Z. aan de Lampongs grenzende. Oorspronkelijk ressorteerde het onder Bantam. Het bestaat uit vier marga's der afdeeling Ki oe, waarvan twee in de 150 ceuw aan den Sultan van Palcmbang warden onder wo rpen, in 1864 ingelijfd bij de res. Palembang, en in 1878 daarvan afgescheiden en gevoegd bij de res. Benkoelen, controle-afdeeling Kroc. De twee andere marga's kwamen reeds in 1813 onder Benkoelen. De bevolking is van Jlaaleische afkomst, doch sterk vermengd met Javaansh bloed (uit Bantam).

BLANDONG-DIENSTEN. Zie bij HEEREN-DIENSTEN in het algemeen en bij BOSCH?E-ZEN in het bizonder.

BLANG MANGAT. Een zich in langgerekten vorm Z.W.—N.O. uitstrekkend landschap van de onderafdeeling Lho⁴ Seunawe, afdeeling Noordkust van Atjeb, mot 769 geregistreerde inannen. Het vlak- ke N. gedcelto is bedekt met gampongs en van regen nfhankclijke of moerasawahs. Het Z. gedcelte is bergachtig en minder bevolkt. Rystbouw op pinaugecultuur zyn de voornaamste bestaans- midclen. In do meest N. hoek wordt het land- schap gesneden door de baaii van de Atjehtram, welck hier een halte heeft: Keude Poentcuet. Poor

Ba joe goschrulen van zee, heeft het daarmee veel levergeefs get wist en gcoorloogd, om te bereiken wat volgens des oeleebilangs sarakata N. grvns be- loorde te zyn: de zoestivok, tot waar nog met sleep* not ten kan worden govish.

BLANG Mfi. Het inccst 0. landschap van do onderafdeeling Lho* Seumawd.afdeeling Noordkust van Atj&h, omvatteul de monding en een klein stuk van do bevndenloop der Paserivivv. De gvngvo be* volking — hot aantal gvngvistivcixle luanne be- <haagt 761 — leeft van zeevisschery en landx^uw (vyst op piiumgvltuur). De aanwezige sawahlui,

dingen dienen om het water te loozen, niet om het op de velden te brengen. De veestapel (buffels en runderen) is nog maar gering. Gouding is de naast-bij gelegen halte van de Atjeh-tram.

Blang Me is klassieke grond. Hier resideerden eertijds de vorsten van Pase-Samoedra, waaraan nog wordt herinnerd door den gampongnaam Sa-noedra en door de daar in de onmiddellijke nabijheid gevonden grafsteenen van een soeltan Al Malik Saleh, overleden Ramadhan 696 of 1297 A. D., en van diens zoon soeltan Mohammad, overleden 12 Doelhidja 726 of 9 November 1326 A. D. Eerst-gezegde steen is ingevoerd uit Cambay (Malabar), over welk station ook de Islam binnenkwam. Ook de op de lielliigen der Nigirij<cten (Malabar) inheemsche pepercultuur werd blijkbaar tusschen 1350 en 1400 naar Samoedra overgebracht. Een tweede complex soeltansgraven, genaamd Kocta Kareung, biedt een rijke verscheidenheid van vooral marmeren tombes uit het bloeitijdperk van Samoedra-Pase. De Tjot Aseutana (Paleisberg), een lage heuvel, vanwaar men vroeger ongetwijfeld een fraai uitzicht had op zee, vertoont sporen van langdurige bewoning: potscherven en scherven van oud Chineesch aardewerk en porcelein. Vormde die tijd het centrum van de oude stad Base? Aan de overzijde (linkeroever) der Pasdrivier ligt een begraafplaats, thans aangeduid als Teungkoë di Bald, waar blijkbaar in den laatsten tijd van Base's bestaan de soeltans werden bijgezet. De vrijwel een-vormige zandsteenen grafmerken vertoonen data uit het laatst van 1400 en het begin van 1500 A. D.

Bij het begin van den Atjehoorlog stond hier te Blang Me aan het hoofd: T. Moeda Angkasa. Uit zijn peperkolonie Meureubo ter Oostkust was hij omstreeks 1869 verdreven door den Groot-Atjeh'er T. Paja, die zich nabij Meureubo te Tandjong Seumanto⁶ had gevestigd. Een ander vijand was T. Moeda Nja* Malem, ook uit Groot-Atjeh, de ontginner van Sim-pang Olim. T. Moeda Angkasa, die dapper en „keu-baj“ (onkwetsbaar) was, zon op wi'aak. Hij wist den stationskommandant ter Oostkust, luit. ter zee C. H. Bogaert en den assistent resident te Idi L. de Scheemaker te overtuigen van de wenschelijkheid van een offensief tegen Sim-pang Olim en Tandjong Seumant⁶ maar de regeering wilde daar eeret niet aan. Wei medio 1876, toen Keureutoe in conflict kwam met Simpang Olim. Nadat Tandjong Seuman-¹⁶ was veroverd en Simpang Olim zich in schijn had onderworpen, werd in den avond van 11 Dec. J 876 T. Moeda Angkasa door een handlangers van T. Moeda Nja¹ Alalem vermoord. Aanvankelijk onder voogdij van zijn broeder Bôntara Ibrahim, werd hij opgevolgd door zijn zoon T. Moeda Nja¹ Latdh, den tegenwoordigen oeleebalang. Deze is (evens hoofd van Tandjong Seumant⁶ en Meureubo in de onder-afdeeling Idi ter Oostkust.

BLANG PIDIFI. Een landscliaij van de onderafdeeling Tapa. Toean der afdeeling Westkust van Atjeh. In het bezit van een smalle kuststrook (bij Poeld Kajee), breidt het zich naar het Noord-Oosten wijd uit tot in het met dicht oenvoud bedekte gebergte, dat het scheidt van de Gajo Loeos. De grenzen staan naar die zijden nog niet vast, zoodat de grootte slechts kan worden geschat op ± 715 K.M². met 1007 geregistreeerde mannen. De bevolking is aan de kust van gemengd Maleisch-Atjehsche afkomst, het Maleische element is overheerschend. De Maleiers waren daar het eerst. Het binnenland werd ontgonnen door Atjehers uit de XXVI Moekims en Pidie¹che J>eperplanter⁸. De Kroeing

Soesoh, de eenige rivier van beteekenis, is niet bevaarbaar. Van oudsher gaat de eenige handelsweg van Gajo Loeos naar de Westkust door Blang Pidie. De gampong van dien naam, waar het hoofd T. Bôn zijn tolliantoor had, was voor de Gajo's de eerste plaats van aankomst. ELIER moest de Gajosche tabak verkocht worden, terwijl men de getah, na betaling van rechten, mocht gaan verkoopen waar men wilde. Het eindpunt van dien weg lag echter te Soesoh, buiten het landschap. Daar deden de Gajo's hun inkoop en van daaruit geschiedde ook de afvoer over zee van producten uit het binnenland. De groote colonne weg Tapa. Toean — Blang Pidie — Soesoh doorsnijdt het meest bevolkte deel van het landschap. De bevolking, door het langdurig verzet van het landschapshoofd sterk gedund, houdt zich bezig met rijstbouw op door leidingen geïrrigeerde velden, en met het verzamelen van boschproducten. De vroeger in Poeld Kajee zoo bloeiende pepercultuur is door den oorlog tenietgegaan. De veestapel bestaat uit buffels en eenige Gajo-paarden. Runderen ontbreken. Blang Pidie is verdeeld in 4 oeleebalangs: Poeld Kajee, door ons lang als zelfstandig rijkje beschouwd's wel het voornaamste. Verder zijn het Koeta Toeha, Lampoih Brien (en Koeta Tinggi. Elk bevat een kleiner of grooter aantal gampong's. Nadat Tapa¹ Toean in 1899 militaire bezetting had gekregen, trad het landschapshoofd T. Ben Machmoed op als leider van het verzet. Hij verwierf een machtigen invloed, die zich tot in het Gajo-land, het Meulaboehsche en Singkel deed gevoelen. Na tai van bloedige botsingen met onze troepen, onderwierp T. Ben zich in Juli 1908. Hij deed afstand van het bestuur ten behoeve van zijn oudstou zoon.

BLAUW-WATER. Zie BANJOEBIROE.¹⁷
BLEEKER (PIETER). Geboren 10 Juli 1819 te Zaandam, werd aanvankelijk voor apothekeropleiding maar wist het hoofdzakelijk door eigen studio tot stedelijk hoelmoester en plattelandsgezondheidskun- (1840) te brengen, en werd het volgende jaar tot officier van gezondheid 3o Idas bij het leger in Indie aangesteld, waar hij alle rangen tot en met dien van chirurgyn-majoor doorliep. Hij maakte zich vooral beroemd door zijne tairijke (ruim 500) geschriften overdo visschen in de Ned. Indische wateren, waaronder de beroemde Atlas ichtyologiquo des Indes orient. 186—1878 afl. 1—36, in de eerste plaats niçet genocind wi den. Ook op ander gebied, de Indische dierkunde betreffende, des, verschenen belangrijke studien van zijne hand, terwijl nog bo vendien tai van min of meer iitgebredte geschriften over andere onderwerpen, voornamelijk geneeskunde, statistiek en Btaalkunde, van hem t licht zagen, o.a. ook hot boekwerk: Rein door de AJina-hassa en den Molukschen archipel, 2 din. Bat. 1857. Hij nam een groot aandeel in het wetenschappelijk leven te Batavia, o.a. door de oprichting van het Natuur- en Geheeskundig Archief van Ned.-Indië, van de Vereeniging ter bevordering van de geneeskundige wetenschappen in N. Indie, van de Kon. Natuurk. Vereen. in N. Indie, en van de Maatschappij van Nij-verheid, en door het secretariaat van het Bat. Ge-nootschap van kunsten en wetenschappen, dat op zijn initiatief het nu nog bestaande Tijdschrift uit-gaf. Ook de geneeskundige school te Batavia voor Doctors djawa had veel aan hem te danken. In 1860 keerde Bleeker, die iitusschen tot Dr. in de Wis- en Natuurkunde en in de Geneeskunde honoris causa benoeind was, naar Nederland terug, waar hij voort-ging met zijn wetenschappelijke studien, en vier

jaar lang het Tijdschrift van Ned. Indio redigeerde. In 1863 werd hij als kolonel gepensioneerd, en in Febr. 1864 benoemd tot staatsraad in buitengewoon dienstdienst. Zijn naam wordt ook in het moederland populair door zijne brochure: *De Cholera, Wenken voor alien, 1866*, en door de zoogen. *Bleekersdrank*, tegen die ziekte door hem aanbevolen. Bleeker overleed den 24sten Jan. 1878 te's Gravenhage, waar hij sedert 1863 woonde.

Zie over hem zijn levensbericht door hemzelf geschreven in het *Jaarboek der Kon. Akad. van Wetensch.* 1877, waarin ook voorkomt een lijst van de omstreeks 700 door hem bewerkte geschriften. <^

BLEIANG. Maleische naam op West-Sumatra voor een Fazant-hoen, *Lophura vieilloti*.

BLEKEK. Zie SNIPPEN.

BLEKOK. Zie REIGER.

BLENDOK GEBANG. Zie CORYPHA.

BLENDOENG (SOEND.). Zie ERYTHRINA IN-DICA.

BLENTJONG (JAV.). Zie OXYSTEUIA. BLENTONG

(JAV.). Zie COMMERSONIA. BLIBIRAN (IRAN).

Zie SCHUTTERVISCH.

BLIDAH. Landschap, gelegen tusschen de rivieren Moecci, Ogan en Lematang, sinds 1864 behoorende tot de onderafdeeling Ogan Iilir (res. Palombang). Het wordt door

de riviertjes de Blidah (longte 7G K.M.) en de Elramassan (lengte 43 K.M. stroomge- bied Blidah en Kramassan tezamen 985 K.M.²)—de zijtakken van de Moesi—doorstroomd, heeft een oppervlakte van ongeveer 986 K.M.². is grootendeels moerassig, en met laag kreupelhout bedekt, dor en oivvruchtbaar, ook door gebrek aan irrigatie. In 1864 had het een bevolking van nog geen 9000 zielen, verspreid over 51 doesoens en 5 marga's; in 1910 ruim 13000 zielen. Die bevolking staat als volkstam geheel op zichzelf, en heeft geen overeenkomst in zeden en gebruiken met de haar omringende bevolking. Men vorondeistelt dat zo van Javaanschen oorsprong is. Tijdens hot Sultans-boutuur was haar invloed groot, on behoorden de Blidahers tot do meest ver- trouwbaar onderclanen. De landstreek lovert klap- pora en pisang, doch do landbouw staat or op een laag trap, en de bevolking is arm. De in aanleg zijn- de Kpoorweg Palcin bang—M^o. Enim dooranjiddeze streck over een lengte van ongeveer 75 K.M. in do richting N.O.—Z.W. Zie Tijdschr. Bat. Gen. XIV—(186 11 1.1.

BLIGO (JAV.). Zie BENINCASA.

BLIMBING. Eon van do 21 marga^a, mot 3 doesoens en ruim 400 zielen waarin do afdeeling Kroo van de res. Benkoelen op Sumatra verdeeld is, vor- incende de zuidelijkste punt van dat gewest. Do jnargu-hoofdplaats Jandardalam, ruim 200 zielen tellende, ligt niet ver van het strand op ± 25 K.M. bonoorden den Vlakken hoek. De vroegoro marga kioofdplaats (Blimbing), thana nog slechts een 50-tal zielen tellende ligt aan do gelijknamige bnai, even bonoorden den Vlakken Hoek.

BLIMBING. Zie AVERRHOA CARAMBOLA.

BLIMBING ALAS. Zie AVERRHOA CARAMBOLA.

BLIMBING MANIS. Zie AVERRHOA CARAMBOLA.

BLIMBING WOELOEH. Zie AVERRHOA BILIMBI.

BLINJOE. Eon district der afdeeling Noord-Banka van de resid on tie Banka, tovons do naam van een onderdistrict.

Blinjoe is ook een der 9 mijndistricten, waarin het eiland voor de tinontginning is verdcold. <^,

BLINJOE. Hoofdplaats van het gelijknamige district der afdeeling Noord-Banka en tevens van het gelijknamige mijndistrict op het eiland Banka, ligt aan de N.-kust van het eiland aan de Blinjoerivier op ± 1 K.M. van den oostelyken oever van de Klabat-baai, ter plaatse waar deze door de hoeken Roe en Mantong in een binnen-eneen buitenbaai wordt ver- deeld. De plaats bezit een Holl.-Chin, en een gouvtu. ini. school der tweede kl., voorts een gouvements- ziekenhuis, een laboratorium voor het onderzoek van ertsen en smeltproducten, sedert 1910 ook tot control van het te verscheppen tin, en een redoute, waarin zich de kazeme, de commandantswoning, een Idcin buskniitmagazijn en enkele and ere gebou- wen bevinden ; de bezetting bedraagt 30—0 man. De reede der plaats ligt op korten afstand, aan de monding der Blinjoerivier, waar men een houten. landingssteiger vindt. Een goede weg verbindt de reede met de plaats zelf. Een stoomtram met een baanlengte van 26% K.M. dient als vervoermiddel van goederen naar verschillende ontginningen en van tin uit die ontginningen naar de hoofdplaats.

Blinjoe is door haar prachtige ankerplaats in de Klabat-baai zeer gunstig voor de scheepvaart gelegen. <^

BLITAR. Afdeeling van de residentie Kediri, groot 1671 K.M.² en verdeeld in de districten Blitar, Srengat, Loddjd, Wlingi en Gandoesari, waarvan de 3 eerstgenoemde de controle-afdeeling Blitar en de 2 laatstgenoemde de controle-afdeeling Wlingi vormen. Op *t einde van 1905 teldo de afdeeling ± 342.000 inwoners, waaronder bijna 900 Europeancn en £ 2200 Chineezcn. Do afdeeling, die in den Hindoe-tijd bijzonder belangrijk moet zijn geweest, gotuige de talrijke overblijfsels van bouwwerken, vormt do Z.O.-hoek van genoemd gewest. Op de O.-lijko grenzen met Pasoeroean verheffen zich de Kloet en de Kawi, terwijl het Z.lijk deel der afdeeling bedekt is met het Zuider kafkeberge, dat hier met zijn voet in den Indischen Ocoaan staat, en grootendeels met bosch bedekt is, waarondor het meest bekend is het bosch van Lodojd. Tusschon dit geberge en den Z.lijken voet van den Kloet en den Kawi stroomt do Brantas, die uit Pasoeroean komt, in westelijke richting door de afdeeling. In dezo afdeeling waron onder uit. 1911: 51176 baoo's in erfpacht afgestaan, waaror) voornamelijk koffio, cacao, poper, notemus- caat, rubber, ficus en ook inlandsche gewassen ge- teeld worden. In do jaron 1875 en 1901 heeft deze afdeeling bijzonder te lijden gohad van uitbarstingen van den Kloet, waardoor een deel dor afdeeling, in t eerste jaar zelfs do hoofdplaats Blitar door een moddervloed werd bedolven, dio veel menachenle- vens, vco en a an plan tin gon verloren deed gaan. Zie ook KEDIRI.

BLITAR. District van de controle-afdeeling, het rogentschap on do afdeeling van dien naam, resi- dentio Kediri mot G onorddistricten en 66 desa's.

Eind 1905 teldo het cnoo bevolking van bijna 113.000 zielen, waaronder 535 Europeancn on 1750 Chincezen. Do standplaats van liot districtshoofd is Kepandjen Kidoel, een desa van do afdeelingshoofd- plaats Blitar.

BLITAR. Hoofdplaats van district on afdeeling Blitar, ligt 170 M. hoog; cinde 1905 had zij een bevolking van ± 9800 zielen, waaronder ruim 400 Europeancn, en ruim 1700 Chincezen. Hare grenzen zyn vastgesteld by Ind. Stb. 1904 n° 228. be plaats heeft een heerlijk klimaat, zeer geschikt voor ziekeir on recon valesconten. Er is eene o plcidin gsschool voor inlandscho ambonaron, ceno monuxnei(tale in-

richting. Ook is te Blitar het bureau van den Oudheidkundigen Dienst voor de afdeling Oost- java gevestigd. Van uit Blitar is de Kloet in den oost-moesson gemakkelijkte bestijing. De tochtkan, voorbij de bekende Tjandi Panataran, voor een groot deel per as gemaakt worden.

BLITAR (PANGER AN). Onder dezen naam zijn verscheidene Javaansche prinses bekend, van welken de voornaamste in 1719 decl nam aan een opstand tegen Socnan Praboe of Amangkoerat IV, Vorst van Mataram. Zie JAVA. Geschiedenis. Onder den naam van Ratoe Blitar is eene Javaansche prinses bekend, die grooten invloed uitoefende op Soesoc- hoenan Amangkoerat II. (Zie als bo ven).

BLITI. Zijtak van de Klingi — een zijrivier der Moesi, waarmede zij zich bij Moeara Bliti standplaats van den controleur van Moesi-oeloc (res. Palembang) vereenigt. Zij ontspringt op de N.W., helling van den Boekit Besar (1853 M. hoog) en heeft de Kati tot west el. zijtak. Ma. Bliti hoofdplaats der marga Proatin V, ligt 53 M. boven zee en telt 571 zielen; vroeger was het een ballingsoord voor bij den sultan in ongenade gevallen rijks-grooten. Het is de plaats waar de in Juni 1818 door Raffles van uit Benkoelen, tot hulp van den Sultan van Palembang tegen ons ge- zag afgezonden troepen doortrokken en op den terug- tocht gedurende eenigen tijd verbleven; toenmaals was daar reeds een ambtenaar van ons bestuur aanwezig. In 1857 bestond hier een militaire post, die echter in 1863 werd opgeheven. In 1866 werd er de controleurs woning door kwaadwilligheid in brand gestoken, en moest de rust door militairen worden hersteld. De plaats staat thans middels goede, voor auto's berijdbare wegen in verband met Benkoelen (138 K.M.), Ma. Enim (171 K.M.) en Ma. Klingi (27 K.M.), terwijl de verbindingsweg met de Rawas gereed gemaakt wordt. Zie MOESI.

BLITOENG. Zie BILLITON.

BLODOK (IRAN). Zie GRONDELS.

BLOEACH. Zie DWERGHERT.

BLOEBOER. Landschap gelegen in de afdeling Buitenzorg; het eenige stuk grond, dat in die afdeling tot Tieden (1915) tot het staatsdomein behoort, met een oppervlakte van ongev. 4000 bahoe's en eene bevolking van omstreeks 20.000 zielen. V66r 1863 genoot de Gouverneur-Generaal de inkomsten uit dit land, hoofdzakelijk bestaande uit een vijfde van het rijstgewas. In dat jaar werden de inkomsten door den staat overgenomen; in 1867 werd er eene belasting geheven evenals de land- rente in geld, doch hoofdelijk, die bij Ind. Stb. 1871 no. 225 nader is geregeld en alie andere lasten, de heerendiensten alleen uitgezonderd, leeft ver van gen. Het overige gedeelte van de afdeling Buitenzorg wordt geheel ingenomen door particuliere landerijen. De te Buitenzorg geplaatste controleur van het Bin- nenl. Best, heeft dus meer speciaal de controle over dit landschap. ■

BLOEBOER (BALOEBOER) LIMBANGAN. District met gelijknamige hoofdplaats van de afdeling Garoet, control-afdeling Tjibatoe van de Preanger Ilegentschappen, met een oppervlak van 149 K.M.². Er zijn nuim 650 bahoe's in erpacht uitgegeven, welke voor de cultuur van koffie en kina zijn bestemd. Tot in het begin der 19e eeuw was Bloeboer Lim- bangan de standplaats van de regenten van Lim- bangan, die in 1812 naar Garoet verhuisden. — Bloeboer (beter Baloeboer) beteekent afdeling, complex van bij elkaar behorende districten. — Het district heeft 2 onderdistricten en telt 20 dea's.

BLOEDZUIGERS. Een klasse van Ringwormen

(zie aldaar). Van deze dieren leven verscheidene soorten in den Indischen Archipel. Het lichaam heeft meer of minder den vorm van een ronden worm, is zeer rekbaar en met eene slijmerige, in vele dwars- ringen verdeelde huid bedekt; aan beide uiteinden is het lichaam van een zuigiiap voorzien; de mond ligt in het midden der voorste zuignap en is bij vele soorten met 3 hoornachtige kaken gewapend. Over het algemeen worden de bloedzuigers zeer gevreesd, om- dat zij zich spoedig en zeer gemakkelijk aan menschen en dieren vasthechten, bloed zuigen, en velen soorten met hun kaken pijnlijke wonden maken, welke gaan zweren en etteren. De soorten, die in het water leven, zwemmen met groote snelheid met golf- vormige bewegingen van het lichaam; op het land bewegen zij zich met hun zuignappen als spanrusen voort-. Sommige soorten houden zich gedurende een gedeelte van het jaar in de bosschen op onder het vochtige mos of in het algemeen op vochtige plaatsen; anderen leven altijd in de bosschen (bv. *Hae- madipsa javanica*, Zie PATIJET); eenige soorten leven als parasieten in zeeschelpen of op visschen. On- ze gewone bloedzuigers (*Hirudo medicinalis*) zijn te Manado op Celebes ingevoerd en leven en telc aldaar voort in de vrije natuur even goed als in Europa. Op Java leeft eene soort, aldaar Waroe genoemd. (*Hirudo vitilata*), die van boven zwartgestreept en van onderen bruinrood van kleur is, met eene breede zwarte streep aan weerszijden van den buik. Een andere Javaansche bloedzuiger is *Hirudinaria javanica*, lintah genoemd en in moerassige Htuckzen zeer algemeen. De rug is donker olijfgroen, de buik ge- woonlijk steenrood, soms olijfgroen. Deze soort wordt ook voor medische doeleinden en gebruikt. Eene eigenaardige soort is de *Hirudo s. Chillumobdella nu- jatrana*, voorkomende op Sumatra en Meado. Haar lichaam is veranderlijk van afmetingen, in ge- worden toestand is het staafvormig, naar achteren slechts langzaam in dikte toenemende; maar heeft de bloedzuiger zich volgezogen, dan verkrijgt het lichaam den vorm van een paar »nccn in van achleren buitengewoon in dikte toe. Onder de min of meer afwijkende vormen van bloedzuigers behooren soorten van het genus *Nephelis*, die Sumatra aange- troffen worden, met een rond lichaam, zeer veel overenkomsten hebbende met aardwormen.

BLOEEA. Een klein landschapje van de onderaf- deeling Lh6° Seujawa, afdeling Noordkust van Atjeh, met 171 geregistreerde mannen.

BLOEMEN WAANDERS (FRANCOIS GERARD VAN). Geboren te Mlucrcp den 4 Juli 1825, kwam 13 Mei 1837 in Indie en werd op 22-jarigen leeftijd benoemd tot opzicner bij den Waterstaet. In Maart J 847 werd hij als commies 3c kl. bij den dienst der cultures aangesteld. In Sept. J 859 werd hij bevorderd tot inspccteur der cultures in 1864 tot resident van Madioen, terwijl hij in 1867 rector van Biniicnk bestuur optrad, welk ambt hij tot 1869 bekleedde. Toen vertrok hij naar Nederland, waay hij 2 Aug. 1.872 gepensionneerd werd. Op 23 April 1883 zag hij zich de betrekking van Minister van Kolonien toevertrouwd, die hij echter in November van hetzelfde jaar weder nederlegde, daar zijne conservatieve richting bij de 2e Kanier geen bijval vond. Hij overleed in den nacht van 21 op 22 Juli 1892. Verscheidene werken verschenen van zijne hand, o.a. een boekje over de crameh-cultuur, Indische schetsen door P. v. Blommen; en „Moet N. I. con- servatief of Ubeeraal geregeerd worden?" sGrav. I 879.

BLOEMEN WAANDERS (PIETER LODEWIJK VAN). Geb. 18 Sept. 1823 te Antwerpen. Overleden

te Warnsveld bij Zutphen 25 Febr. 1884. Kwam in 1850 als controleurder3e^lcl. in't Gouvt. Sumatra's We^tkust bij het bestuurskorps. Als controleur client TeTij verder in Palembang en op Bali ; kreeg op Bali den rang van Ass. Res., werd in T'8'59 Ass. Res. van Banjocwangi tevens gecommitteerde voor de zaken op Bali en Lombok en in 1862 Resident van Pa-lem bang. Als zoodanig maakte hij in 1866 de expeditie naar de Pasoemah landen mede. In 1867 ver- trok hij met ziekteverlof naar Nederland. Van ver- lof teruggekeerd werd hij benoemd tot Resident van Kedoe, (velk ambt hij in 1876 neerlegde. Tijdens zijn verblijf op Bali maakte hij emstige studie van dit eiland en deszelfs bevolking, waarvan getuigen ver- schillende van zijn hand of met zijn medew(yking /in het Tijdschr. Ind. T. XX, T. N. I. 1868 II en 1870 II verschenen artikelen.

BLOENDENG (JAV.). Zie CHYDENANTHIS.

BLOESTROE (JAV.). Zie LUFFA.

BLOEWO. Zie OOLEVAAR.

BLORA. Afdeling en regentschap van de residentie Rembang, waarvan het 't zuidwestelijk ge- deelte uitmaakt. De afdeling, die ruim 1900 K.M.² oppervlakte heeft, is verdeeld in 2 con- trole-afcl eelin- gen met 5 districten, n.l.

Blora met de districten Ka- rangdjati (hoofdplaats Blora) en Ngawen en Pano- lan met de districten Panolankruidachtige plant, met gelo bloemhoofdjes in groote eindelingsche (hoofdplaats Tjepoe), Randoe Blatoeng, en Djepou. Zij is pluimen. De behaarde blaclren zijn ten deele met klierharen be- dekt, voor bijna de helft met djatibosch bedekt. Dezewaardoor het blad bij wrijven een balsamieke kamferachtige geur djatiboschen be- hooren tot de schoonste van Java. De verspreid. De bladeren zijn een zeer bekend geneesmiddel en vooral als Zuid-ooste- lijke grens wordt gevormd door de Solo-rivier, zweetdrij- vend middel gebruikt. Als geneesmiddel tegen do indische spruw die deze afd. van de afd. Bodjonegoro scheidt. De afd. zijn ze in de Nederlandsche Phar- macopee opgenomen (*Folia Blumeae*). wordt overigens bijna in hare geheele lengte van oost naar west doorsneden door de Loesi-rivier, waaraan o(jk dez.g. „Ngai-kinifer". hoofdplnats Blora ligt. Op't einde van 1905 had de afd. BOAJA. Rawa in Buijoemas, in het district De- jahuloehoer van de ruim 320.000 bewoners, onder welke 470 Europeancn afdelcing Tjilatjap, nabij de grens van de Preanger-regentschappen. Deze ruim 3000 Cliineezen en de hoofdplaats Blora 125 rawa was een der grootste moocrassen van het eiland Java, en aid us genoemd Europeancn, ruim 1500 Chineezen en 10.300 Inlanders, te naar de vole krokodillen, die er zich in opielden. Na do exploitatie van den zaaien 12.000 inwoners. De udfelcing wordt vnn Oost naarspoor- weg BanCloe—Djokjakarta is dit moocras door draineefig, West door 3 tertiaire heuvelgngen doorsneden. In de drooglegging en bebouwing aanzienlijk kleiner geworden, terwijl dezo st middelste heuvel- rug heeft men vole petroleumbronnen reek daardoor racer on meer bewoond zal worden.

aanbeoord, die aan con belangrijke induntrie het afnischijn heb- ben gegeven. Te Ngardngun (Tjepoc) vindt men een groote raffinaderij en kaarsenfabriek. Een deel van het product wordt tot batik was verwerkt (paraffine). In den noordelijksten heuvelrug vindt men ook petro- leunibronnen. In de zuidelijksto rug heeft men nog geen petroleum in ontginbare hoovcelheid aangetrof- fen. De hoofdplaats ligt 90 M. hoog: hare grenzen zijn vaHtgesteld bij Ind. Stb. 1905 no. 19. Zij is tevens de hoofdplaats vnn het district Karangdjati, zie aklaar. > BLUME (CARL LUDWIG). Gob. te Bruns- wijk 9 uni 1796, overt te Leiden. 3 Feb. 1862. Op jeugdigen leeftijd als geneeskundige naar Java gekomen, kreeg hij aldaar spoedig cenc plaatsing als insj)ecteur der vaccine en als adjunct bij Rqinward in het beheer van's Lands Plantentuin te Buitenzorg. Bij diens vertrek naar Europa wordt hij benoemd tot Directeur van don Tuin (11 Juni 1822). Voor zijne werkzaamheden aan deze inrichting: zie PLANTEN- TUIN ('S LANDS-). Hij had op zijne tochten over Java, belangrijkebotanische collecties bijeengebracht, welko hij mot do aklaar door Kuhl en Van Hasselt verzaincde planten met zich voorde, toen hij in 1826 tot herstel van gezondheid naar Europa moest terugkeeren, terwijl wegens do toen ingevoerde be- zuinigingen de Plantentuin zonder wetenschappelijk toezicht achterbleef. In Nederland aangekojon, wist

hij gedaan te krijgen clat deze vczameling bestemd werd voor het oprichten van ccn Rijks Herbarium, aan welke ins telling Blume in 1829 als directeur werd verbond en, terwijl 1 hem tovens de titel vanhoog- leeraar werd verlcend. Oorspronkelijk gevestigd te Brussel, lycrd's Rijks Herbarium in 1830 wegens de Belgische onlusten overgbracht naar Leiden, waar in 1866 de overige deel van zijn leven besteedde aan het onderzoek en de beschrijving van het materiaal onder zijn beheer. De instelling kreeg vooral door de pogingen van Blume, oin alles, wat op botanisch gebied in Ncdei-landsch-Indie verzameld werd, daarin te doen opnemen, weldra een groote uitbreidheid.

Deze pogingen, niet altijd in overeenstemming met de wenschen der verzamelaars, gepaard met zijn we- nige gezindheid om de schatten van 's Rijks Herbarium ook voor andere botanisten beschikbaar te stellen, maakten hem, niettegenstaande zijn groote verdieisten op botanisch gebied, bij de meesten zij- ner vakgenooten weinig bccmind. Met D. J. Veegens redigeerde hij het tijdschrift De Indische Bij (1842—1844). Voor zijne geschriften: zie BOTANISCHE . . ; LITERATUUR. • , •

BLUMEA BALSAMIFERA D.C; fam. Com,ositate.

Semlweng (JAV., MALL., SOEND.), Tjapa (MAL.). Een zeer verspreide, hoog, en Ngawen en Pano- lan met de districten Panolankruidachtige plant, met gelo bloemhoofdjes in groote eindelingsche (hoofdplaats Tjepoe), Randoe Blatoeng, en Djepou. Zij is pluimen. De behaarde blaclren zijn ten deele met klierharen be- dekt, voor bijna de helft met djatibosch bedekt. Dezewaardoor het blad bij wrijven een balsamieke kamferachtige geur djatiboschen be- hooren tot de schoonste van Java. De verspreid. De bladeren zijn een zeer bekend geneesmiddel en vooral als Zuid-ooste- lijke grens wordt gevormd door de Solo-rivier, zweetdrij- vend middel gebruikt. Als geneesmiddel tegen do indische spruw die deze afd. van de afd. Bodjonegoro scheidt. De afd. zijn ze in de Nederlandsche Phar- macopee opgenomen (*Folia Blumeae*). wordt overigens bijna in hare geheele lengte van oost naar west doorsneden door de Loesi-rivier, waaraan o(jk dez.g. „Ngai-kinifer".

BOAJA. Rawa in Buijoemas, in het district De- jahuloehoer van de ruim 320.000 bewoners, onder welke 470 Europeancn afdelcing Tjilatjap, nabij de grens van de Preanger-regentschappen. Deze ruim 3000 Cliineezen en de hoofdplaats Blora 125 rawa was een der grootste moocrassen van het eiland Java, en aid us genoemd Europeancn, ruim 1500 Chineezen en 10.300 Inlanders, te naar de vole krokodillen, die er zich in opielden. Na do exploitatie van den zaaien 12.000 inwoners. De udfelcing wordt vnn Oost naarspoor- weg BanCloe—Djokjakarta is dit moocras door draineefig, West door 3 tertiaire heuvelgngen doorsneden. In de drooglegging en bebouwing aanzienlijk kleiner geworden, terwijl dezo st middelste heuvel- rug heeft men vole petroleumbronnen reek daardoor racer on meer bewoond zal worden.

BOAJA. Ini. naam door de Alaleicrs ter Oostkust van Sumatra aan den lijstkrokodil, *crocodiru^po^ rosuf*) Schucid. gegeven (zie onder BOWAJA). Do zoetwatervorm schijnt door hen als boaja katak of kodok onclerschoiden to worden (zie daarvoor onder BOWAJA en onder KROKODILLEN).

BOAJA (IKAN). Zie ZEENAALDEN. BOALEMO. District van de onderafdeling Boale- mo dcr tot do residentie Menado behorende as- sistent residentie Gorontalo, met 16 kampongs en 4800 Itielen, onder een districtschoofd met den titel "a J * * > / V Marsaoleh, standplaats Boalemo (Tilamocita). Voor 1880 was het een der limalopahalaa (5 gebroeders), d.w.z. rijkes in Gorontalo, die in dat jaar zijn ingc-> lijfd. Vgl. J. G. Fy Riedel, Tijclschr. Bat. Gen. XI (1870) bl. la vlgZ

BOANO. - groot 149 K.M.². ten westen van hot eiland Ceram, op 3° Z.Br. on bijna 128° O.L., on behoorendo tot de onderafdeling West-Coram van do afdeling Ceram, residentie AinKojipa)-Hot bevat twee kftmpongs, naar den godsdienst der be- woners in Boano Sarani (Christencn) en Boano Islam (Mohammedanen) ondoi-scheiden, cn in hot geheel ± 1300 zielen tellonde. Hot ciland is ongevore ruit- vormig; hot N.W. deel is door een smallo zeestraat

van het hoofdeiland gescheiden en vormt het eiland poea. De heuvels in het Z.W. van het eiland zijn tot 425 M. hoog. Verbeck vond allcen kalksteen, tot twee zeer verschillende perioden behoorende (Molulcken-Verslag p. 559). De voortbrngselen zijn timmerhout en kalk, maar overigens is het eiland onvruchtbaar en de be volkin g moct haar onderhoud op de naburige eilanden zoeken. —Kaart VII bij het artikel van I. J. P. Sachse in Tijdschr. Aardr. Gen. 1906. :

BOBARIS (Goenoeng). De meest westelijlo van de evenwijdig loopende bergruggen in Tanah Laect (Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo).

BOBATO. In de residentie Ternate eenc collectie- ve benaning voor hoofden van innderen rang, ge- woonlijk kamponghoofden.

BOBONGKOSCH. Zie LOINAN'SCHE TALEN. BOBOSSOK (IKAN). Zie GRONDELS enSCHOR- PLOENVISSCHEN.

BOBOWAN (JAV.). Zie GYNANDROPSIS.

BODEM-ONDERZOEK. Al naar het doel wordt dit onderzoek door verschillende instellingen uit- gevoerd.

A. Het doel is van landbouwkundigen a-ard.

a. Is een in zakk bodemgesteldheid zich voordoen- de vraag van zeer algemeen aard, bijv. voor welke cultures is deze of gene grond geschikt? of: waar vindt men voor deze of gene cultuur geschikte gronden? — dan wordt door het Dept. v. Landb. Nijv. en Handel, in't bijzonder door het Labora- torium voor Agroteologie en Grondonderzoek, daar- op naar vermogen antwoord gegeven.

b. Betreft de vraag een bepaalde cultuur, dan kan deze cultuur een eigen proefstation ter beschikking hebben of ook niet. In het eerste geval (zie PROEF- STATIONS) wenden de aangeslotenen zich tot de directeuren van bedoelde instellingen; in het and ere geval richten de belanghebbenden zich tot het Dept. v. Landb. Nijv. en Handel, waar, al naar den aard der kwestie, verschillende laboratoria enz. ad vies uitbrengen. Zoo worden momenteel (1915) vele bodemonderzoekingen in verband met irrigatievraag- stukken verricht door het Proefst. voor Rijst; in verband met bemestingskwesties bij rijst en and ere Inlandsche gewassen door het Agric. Chem. Labor.; in verband met andere vraagstukken belanden zij in den regel bij het Labor.' v. Agrogcol. en Grond- ond., wanneer er tenminste eenig onderzoek bij noo- dig is.

c. Worden allcen bepaalde alanyses gevraagd, bijv. stikstof, phosphorzuur, dan verricht het Han- delslaboij van het Dept. v. Landb. Nijv. en Handel deze veelal volgens vastgesteld tarief.

B. Het doel is niet van landbouwkundigen aard.

a. Wanneer het gaat om drinkwaler, dan wordt het geologisch-hydrologisch bodemonderzoek door het Grondpeilwezen, ressorteerende onder het Mijn- wezen, verricht; de bacteriologische en hygieënische zijde der zaak valt echter meestal het Geneeskundig Labor. te Weltevreden ten deel; doch soms, vooral waar particulieren bepaalde vragen tegen tarief ter oplossing g aanbieden, treedt in deze ook het Handels- labor. te Buitenzorg op.

b. Geldt het onderzoek wiribare afzettingen dan wordt 1° inzake ertsen enz. veel door het Mijnwezen onderzocht en geadviseerd; doch 2° inzake klei, zand, en soortgelijke niet onder de Mijnwet vallende stof- fen het betreffende onderzoek in den regel verricht *->or het bovengenoemde Labor. v. Agrogcol. en Gr*?o'd. v. h. Dept. v. Landb. N. en Handel.

Behalve de opgesomde onderzoekingen, alien met een praktisch doel, is het echter ook noodig, weien-

schappelijk bodemonderzoek te verrichten, met geen and er rechtstrecksch doel, dan d e vermeerderin g van de kennis van, — en van het inzicht in de eigenaar- digheden en algemeenheden der tropische gronden. Dit soort werk, in Europa voor een groot deel in handen der universiteiten en hoogeschooler, wordt in Ned. Indie, voor zoover het andere werk zulks toe- laat, verricht door het meergenoemde Labor. v. Agi'ogcol. en Grondond; maar ook door enkele proef- stations, zij het dan door d o laatsten uitcraard met een beperkt arbeidsveld.

De genoemde instellingen zijn voor het mecren- deel voldoende voorzien van doode hulpmiddelen voor het onderzoek; wanneer desalniettemin de re- sultaten slechts langzaam, druppelsgewijs worden verkregen, dan ligt de reden daarvan groot endeels in het te weinige personeel. Toch zijn de meerdere resuJaten zeer vermeldenswaard.

De suikercultuur heeft, dank zij systematische grondonderzoekingen en bemestingsproeven haro opbrengsten sterk zien vermeerderen; inzake de rijst- cultuur staat hetzelfde onderzocht. Ook de and ere grootc cultures hebben aan bodemonderzoek allelei te danken, o.a. de groote uitbreiding van de z.g. groene bcmesting. (Zie BEMESTING).

In vroeger tijden, ja, nog in het jongste verleden, heeft men enorme verliezen geleden, door cultures to probeeren op teTeinen die er door hun eigenaardi- gen grond ongeschikt voor waren. Than% vooral met de ontwikkeling der Buitenbezittingen, is het bodemonderzoek, vergezeld van systematische kli- matologie, groepen, cn waarKchu- wingen te geven, hoc groote kapitalen kunnen worden bespaard cn elders nuttiger besteed. Bijna dage- lijks wordt het bodemonderzoek voor die taak mocr berekend.

Het onderzoek naar water heeft geleid tot een zeer groot aantal artesische bronnen, die met goed drinkwater zegen in het land verspreiden.

De op de goede kennis van kci, zand kalk enz. bc- rustende nijverheid van steencn en pan non bakken, alsmede van inortelH, cement, aardewerk, enz. is pas in opkomst, maar gaat een goede toekomst tegemoet wordt de behoef to aan bo- cn het laat zich aanzien, dat men het bodemonderzoek zal laten culniineeren in een algemeene systematische groeiidopnatie, gelijk men in de meest beschaafto landen reeds heeft ondernomen; en dat wcl, — in *t kort gezegd, — ten cinde te weten 1 komen, wat voor vleesch men in de kuip, — wat

E. C. J. M.

BODHA'S. In d o noordelijk districten Tandjoeng en Bajan van het eiland Lombok woont cen volk- stam, de Bodha's, die te beschouwen is als ceu deel der oorspronkelijke be vd lang van Lombok, dat in- tegenstelling met de Sasaks, — het andere overgrootc deel — niet tot den Islam is overgegaan. Hunne verwantschap met de Basalts is des te aannemelijker, omdat deBodha's wat uiterlijck taal— een sasakch dialect —, kleeding, woning en ad at aangaat, met d o Sasaks der noorderdistricten nagenoe gchcel over- cenkomen. Zij zijn naar hunne hoofdnderzettingen Tebango, Panasan, Laoc en Panasan-Dajie, in drie groepen verdeeld en te samen ongeveer 1500 zielen sterk. Als de plaats humner moederdesa geven zij een plek, diep in het binnenland, aan.

Hun godsdienst hell min of meer naar het Hindoe- Balisdic geloof. Zij vereren o.a. als goden en godin- nen T3atara-Goeroe, Batarasakti, Ida-dari Sakti,

Batara Djengng en Ida-dari Djeneng. De goden, die de bergen en wouden bewonen, beschikken over het wel en wee van de menschen; doch ook de kwade geest en, die in het luchtruim zweven, oefenen daarop invloed uit. Bopaalde troups of huistempels heb- ben zij niet; do offerplaatsen, waar de godon tijdelijk verblijf houden, bestaan uit groote in den grond ge- plante steenen, waarover afdakjes en waaromheen een heining zijn aangebracht; een offertafel vol- tooit het geheel. Men kent twee groote offerfeesten in verband met den landbouw, namelijk het „mc- noen&s” (smeekbede) ten tijde dat de padi vruchtzet en het „memocli” (dankzegging) na den rijst-oogst, terwijl uiteraard bij tai van voorvallen en gelegen- heden godsdienstige formaliteiten moeten worden in acht genomen. Wild varkensvleesch en kip zijn de onmisbare deelen van een offerande; verder worden daarvoor gebezigd koeck, rijst en sirih. Gewijd water en wierook spelen in hun eeredienst ook een rol. Do lijken worden niet verbrand als bij de Balie's, doch begraven en in het graf wordt wat geld gedeponneerd. De grafheuvel wordt met steenen belegd. Als ver- blijfplaats der zielen van de afgestorvenen wordt de Rondjani, de hoogste berg van Lombok, genoemd. De Bodha's zijn niet besneden.

Behalve rijst, varkensvleesch, gcvoegelte, visch en groenten, strekken ook slangen, kikvorschen, leguanen en apen hun tot vocdsel.

Het desahoofd draagt den titel van *Kliang*, andere waardigheidbekleedde zyn de *Pemangkoe*, geestlijke : de *Balian*, gecstbezweder en genes- kundige; de *Toa-Loka*, oudsten. Aan do laatstgo- nocniden is do naleving van de adat en het strafEon der overtreders opgedragen. Zij treden ook infunctio bij huwelijken en lijkbezorging.

Do gewoic vonn van het huwelijk is het schaken met wedcrzijsch goedvinden (memoelang), waama do huwelijksprijs (adjigama) wordt vastgesteld. Deze bestaat uit geld (\pm / 5. — tot \pm / 25), en voorts uit wapcnH en werktuigen, wit katoen, rijst en andoro ceterwn. Huwelijken met Mohammedaanscho of Balische vrouwen zijn verboden. Do huwelijksvol- trekking heeft ten overtaan van aide bovengenoem- de waardighidsbckleeders plaats.

Do Bod ha's zijn landbouwers en bewerken voornamelijk tuinen en drogce velden, terwijl do sawah's in de minderheid zijn.

Aan Lomboks Zuidkust zijn 4 kleine gehuchten, waarvan de bewoners ook tot do Bodha's gerekend worden.

Literatuur. C. J. van Eerde, Aanteekeningen over de Bod ha's van Lombok T. B. G. XLIII (1901).

BODJA. District 352 K.M². groot, van de afdee- ling en het regentchap Kendal van de residentie Semarang, heeft 4 onderdistricten on telde oindo J 905, 54.000 inwoners, waaronder 130 Europeanen en een 100-tal Chineezcn. Hot beslaat de Z.W.lijkce hellingen van don Oengan, en heeft uitmuntende koffiegonden. Men heeft cr clan ook tai van par- ticuliere koffic- ondcmeningen op in erpacht af- gestano gronden, waarvan de uitgestrektheid uit. 1911 : 7148 bahoe's bedrao. Do incesto ondemc- mers planton er ook poper, cacao, notomuscaat, rubber on kapok bij. Do gelijknamigo districtshoofd- plaats aan de Kali Loctoot (320 M. hoog) is tevens de standplaats van een controlour van hot B. B., wiens controla zich over de districton Bodja on Kali- woengoo uitstrekt.

In dit district heeft men rubberaanplanting on het gouvement met twee fabrieken (Mor- boeh on Kali wringin), on ceno onderneming van

suikerrietbibt on de suikerfabriek Elaliowcngoo (zie aldaar).²⁾

BODJONEGORO. Afdeeling en regentschap van de residentie Rombang²⁾aarvan het' zuidoatelijk deel uitmaakt. Do afdeeling heeft een oppervlakte van ruim 2500 K.M.² en is verdeeld in 2 controle- afdeelingen met 6 districten, met name Bodjonegoro, met de districten Bodjongoro, Baoereno en Pelem (hoofdplaats Soemberredo) en de controle-afdee- ling Padangan met de districten Padangan, Tambak- redjo on Ngocmpak (hoofdplaats Kalitdoe). De Solorivier vormt voor een groot deel de Westelijke Noordelyke grenzen. De onderdistricten Kasiman (district Padangan) en Malo (district Ngoempak) en een deel van het onderdistrict Kota Bodjonegoro lig- gen Noordelijk van de Solorivier. De afdeeling wordt in het z. van de residentie Madioen on Kediri ge- scheiden door den Goenoeng 'Kcndengflicie zich hier in don Goenoeng Pandan tot een hoogte van 900 M. verheft. De afdeeling omvat dus de noordelijke hel- ling van dit gebergte, grootendeels met djati-bos- schen begroeid, en de vallei der Solo-rivier. De berg- streek is schraal bevolkt, het dal veel beter. De grond is cr geschikt voor de teelt van padi, die er niet alleen in de plaatselijke behoefte voorzigt, maar ook langs de Solorivier naar Soerabaja-wordt afge- voerd. De vroeger, voor 1870, gebleoid hebbende particuliere tabaksindustrie, geent op de vroeger hier ingevoerde gouvements- tabakscultuur, is door de niet loonende prijzen, geheel tenietgegaan. De tabalscultuur, voor de Inlandsche markt, is een ware volkscultuur. Mon teelt hier de vette soorten, die op de Europeesche markt geen waarde hebben, doch die, gekorven (randjang), door den geheelen archipel gezocht zijn.

BODJONEGORO. District met gelijknamige hoofd- plaats van het regentschap on de afdeeling van dien naam, residentie Rom bang. Het district heeft 4 on- derdistricten met 129 desk's en had op t einde van 1905 een bevolking van bijna 450.000 bewoners, waaronder ruim 300 Europeanen, bijna 3500 Chi- neezen en een 70 tai Arabieren.

BODJONEGORO. Onderdistrict van hot district Tjilegon van do afdeeling Scrang in de residentie Bantam, met gelijknamige hoofdplaats. Dceze hoofd- plaats, aan don westoever der Bantambaai gelegen, is con vrij belangrijko visscherplaats. Nabij deze plaats bevindt zich een heuvel, die herhaaldelijk als verzamelplaats van geostrijvors en uitgangspunt van opstanden heeft gediend.

BODJONEGORO. Hoofdplaats (25 M. hoog) van do gelijknamige afdeeling, regentschap on district. Een regclmatig gebouwd plaats aan do Solorivier, met veel binnenlandschen handel, vooral in tabak on kapok, door Chineezcn on hutli's, on druk bezoch- te veemarkten. Bodjonegoro heettotot 1827 Radjdg- west en kreeg den tegonwoordigen naam toon het in dat jaar bestuurszotel werd, in de plaats van Baoe- r6no. De grenzen dev plaats zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 188G no. 82. Op t cindo van 1905 teldo zij eene bevolking van 1250 zicluu, o. a. een 200 tai Europeanen, 2200 Chineezcn on 70 Arabieren.

BODJONG-²⁾B-itenwijk van do hoofdplaats Se* marang, verbonden mot do oudo stad door den bijna 3 K. M. langon „Bodjongschon Weg”, een der schoonste villalancn van Java, iffaax -\vaarvan hot nan do oudo stad gronzende gecdelte langzamchand verandoid is in con wyk van hotels on magazijnen. Aan het eindo dor loan ligt het fraai bclommorde Bodjongpark, mot hot residentiehuis (do vroegerce woning van den generaal, afdeelingsoommandant,

die sinds 1906 zijn zetelheefte Magclang), het hpfod-Miill., gegeven. (Zie onder BOWAJA en onder KRO-bureau van de Ned.-Ind. spoorwegmaatschappij efr^{cn} KODILLEN.)

villapark, aangelegd op het erf van het voor-malig BOEAJA TAMAN. Ini. naam door de Maleiers op residentiehuis (vroeger woning van den Gou-vemur van Borneo aan den lijst-krokodil, *Crocodilus porosus* Java's Noordoost-kust), dat in 1908 wegens Schneid, gegeven. (Zie onder BOWAJA.)
 bouwvalligheid is afgebroken. Op dat erf staat ook het BOEBIK. Naam op Sumatra voor een vliegcrvan-mom ingericht Juliana-ziekenhuis en zal worden gcr, *Alseonax latirostris*.
 opgericht een hoofdbureau der Sema-rang-Joana BOEBOET. Jilaleische naam voor Spoorkoekoek-soorten, *Centropus*. Boeboet-alang-alang, *Ce.nthrop3* Stoomtrammaatschappij.

BODJONG LOPANG (Plateau van). Hoogvlakte in *javanicus*. Op Celebes heet *Centropus celebensis*, Oen-het noordender Djampangs. dbergstreek in het Z.W. der goeng-goengo. Boeboet kambong is *Zanclotomus* Preanger-Regentschappen. De hoogvlakteverrijst *javanicus*. Zie KOEKOEK.
 bezuidel Kct-diepc dal der Tji Mandiri tot 6—800 M. BOEBOETOE. Zie KOESKOESEN.
 hoogte. Ze bestaat uit tertiaire vulkanische gesteenten, BOEBOEWAJ (SOEND.). Zie PLECTOCOMIA.
 en heeft ongeveer de grootte van het Gooiland. BOEBON. Een landschap van de onderafdeeling

BODJONG LOPANG. Hoofdplaats van de controle ^leulaboh, afdeeling Westkust van Atjeh, omvattend het afdeling Djampang, Prcangcr Regentschappen (zie stroomgebied van de Kroeeng Boebon, — ver-moedelijk DJAMPANG). De plaats wordt in den Reg. Alm. thans cen oudc loop van de Kroeeng Meureud — en van haar Djampang geheten. Ze is gelegen aan de Tji Bodjong, rechter zijrivier, de Kroeeng Lajoceng. Boebon en Lajoceng worden gevoed uit moerassen, waaraan het en zijkat der Tji Mandiri.

BODJONG MANIK. Onderdistrict van het district landschap ovei Tjik. In de bovenstreken worden die Paroengkoedjang, afdeeling Lebak der residentie Bantam moerasvlakten veelal doorsneden door beboschte Zie KOLEN. heuvelruggen. Grote wegen verbindt den Boebon met Meulaboh, Arcengan (Wdjlajnon) en Koecala Bee, welke

BODONG (IKAN). Zie MAKREELACHTIGEN. Meulaboh, Arcengan (Wdjlajnon) en Koecala Bee, welke
 BODRI. Rivier in de afdeeling Kendal der residentie plaatsen per as zijn te berei-ken. Het landschap heeft veel Semarang. Ontstaat uit de samenvloeiing van de Kali geleden onder het lang volgehouden verzet der Logoeng en de Kali Loetoe, beide ontspringende in het bevolking, die bij het begin onzer excursies tegen T. district Tjandiroto van de residentie Ke-doe op de N.O. Oenia (1898) hare gani-pongs verliet voor afgelegcn .helling van den Prahoc. De K. Loetoe neemt de K. ladangs in de boven-streken, waar zij in de volgende Poeth en de K. Wringin op, waar-door het stroomgebied jaren rusteloos moest worden opgespoord en nagejaagd. van de Bodri zich oostwaarts tot den Oengaran uitstrekt. Thans be-draagt het aantal geregistreerde mannen 1253.
 De Bodri-delta steekt ver in de Java-zee uit. De Het voorinlijk bendchoofd Teungkoec Pidic tracht door noordelijke hoek is Octi joeng Korowfilang. Het water pepcraanplant met gouvcments voorschotten de stroomde vroeger nuttelos naar zee, sinds 1914 is er in bovenstreek te doen herlcven. Do veestapel herstelt zich der rivier te Djoeerroe een dam gelegd, waardoor het (± 300 karbouwen) en vele oude sawahs werden weer water wordt benut voor de verbetering van de bevloueing bewerkt. De export van he), jandsclaj))>epaa)t zich tot van de via kt e van Kendal. jong nipahblad voor stroot jes.

BOEA-BOEA en BOEA-BOEAA. Naam op Celebes - Lho^{fr} Boebun, inede een zelfstandig landschap van de voor eene IJsvogelsoort, *Jiamphalcyon melano-rhynchus* onderafdeeling Meulaboh, isdnt slechts per abuis. Het : namen voor andere iJsvogel-soorten op Celebes zijn; hoofl was vroeger ha veuueeetr(Haban(hi) van Dindingo, *Alcedo ispidoides*; Doo, *Halcyon chloris*, en Boebon, ondergeschikt aan deszelfs kudhijoccn, maar litowatingo, *Ceycopsis J allax*.— doordien hij zich cenler onderwierp, word hij onzcrzijds

BOEA(H) of BOEWA(H). Maleisch voor vrucht. Bit aangezien voor zelfslandig. Zijn gebied ligt aan zee en woord wordt vaak bij den eigenlijken vruchten- naam grenst aan (lc landzijde geheel aan Boebons gebied. Er geplaatst. wonen 248 geregistreerde mannen. 1 丸 halve op de

BOEAH. Een tot de onderafdeeling Lhoi Soe- kdn van visscherij legt de bevolking zich thans ook zeer toe op de afdeeling Noordkust van Atjeh behoorend landschap klap)>creultuur. Het tegenwoordige hoofd heeft geen met 1505 geregistreerde mannen. zoons, zoodat met- tertijd LhO^{fr} Boebon we I weer met

BOEAHLEMO. Plaatsje aan de oostkust van Celebes, Boebon zal worden hercnigd.

BOEDDHA en BOEDDHISME. Eene Indische lieillecr, ontstaan volgens de Zuidelijke Boedrlhisten in de Gde, volgens de Noordelijke, minder geloof-waardig,

BOEAI KENJANGAN. Zie BATOE BRAH. in de 5de ccuw voor Chr. Naar luid van de gewijde BO EAJA. Zie BOWAJA. BOEAJA KODOK. Ini. naam door de Maleiers ter in de 5de ccuw voor Chr. Naar luid van de gewijde oostkust van Suinatra aan den zoogen. zoetwater- vorm schriftcn der sect. ., die bestaat uit eene mon-nikenorde van den lijst-krokodil, *Crocodilus porosus* Schnoid, en uit leekenaanhangers, wr d de lieillecr, welke ten doel gegeven. (Zie onder BOWAJA en onder heeft den niensch nil de ellende van het wereldsch bestaan te verlossen, verkondigd, of ci-genlijk opnicuw KROKODILLEN.)

BOEAJA (LAOE). Belangrijke rivier, die ongeveer de verkondigd, door den Boeddha, die, uit den hemel der grens vormt tusschen het Karosche en het Timor-sche Toesjita^{ts} nedergedaald, geboren werd uit Maja Dewi, de gedeelte der Bataksche Doesoenvan Sumatra[^] Oostkust, genialin van Qocddhudana, koning der Qakya's te Het iFeerHrzijji-iHer van de Serdang. Dobrliara dal voert Kapilawastu, en den naam ontving van Prins Siddhartha, een goede verbindingsweg naar de Karo-hoogvJaktc of Sarvarthasiddha. Op 29jarigen leeftijd ontvlood de (Bangoen Poerba — Koeta Ba. joe—Saji^{te}-Dplok). Prins, wars van da vrganklijke genugten der wereld.

OEAJA SAPIT. Ini. naam door de Maleiers op op wonderdadi-ge wijze het palcis en de st ad Borneo aan den lijst-krokodil, *Crocodilus porosus* Kapilawastu om hot le-ven van censeet te leiden. Schneid, gegeven. (Zie onder BOWAJA.) Nadat de Prins — voortaan Gautama genoemd — bij

BOEAJA SENJOELONG. Ini. naam op Sumatra ^{aan doct} verschliende leeraren en door middel van overmatig ascsc gedu- rende 6 jaren vruchteloos gotrachd had de Maleischen gaviaal, *Tomia toma chlegeli* de hoogste

wijsheid te bereiken, overwon hij na een verwoeden strijd Mara den Booze, den Duivel der Boeddhisten, en veroverde den zetel der volmaakte wijsheid onder den Bodhi-boom. Van toen af was hij Boeddha. Op aandrang van den god Brahma predikte hij zijne, ook door alle vroegere Boeddha's verkondigde verlossingsleer aan alle schepselen, Michtte een monnik-kenorde (Sangha) en verwierf een grooten aanhang van Ieken in 31agadha en andere oorden van Indie, totdat hij op 50jarigen leeftijd het Parinirwana be-reikte. In de tweede helft der 3de eeuw voor Chr. be-keerde Koning Aqoka van Magadha, ook Piyadassi genaamd, zich tot het Boeddhisme en van toen af dag-teenkte de verspreiding der leer van den Qakya-telg ook buiten de grenzen van Indië. Eerst veel later is het Boeddhisme tot den Indischen Archipel doorge-drongen. Toen de Chinesche pelgrim Fa-hien in 412—13 na Chr. Java bezocht, vond hij daar't Brahma-nisme in bloeienden toestand, maar het aantal Boeddhisten nog onbeduidend. Doch uit het heiligdom van Kni Bening en de bij Kalasan gevonden inscriptie van 700 Qaka mag men ^pinaken dat het Boeddhisme in de 8ste eeuw reeds eene belangrijke plaats innam. Nog meer blijkt zulks uit het grootsche heiligdom van den Boro-bocdoer, welks bouw waar-schijnlijk onstreeks dierzelfden tijdel begonnen werd. Hetzelfde geldt van de Tjandi Mendoct. Het over-groot aantal der overblijfselen van Boeddhistische heiligdommen en beelden, in Midden- en Oost-Java gevonden, alsmede ettelijke inscripties door Boeddhistische vorsten uitgevaardigd of privileges aan personen van die gezindte bevattende, strekken ten bewijze van het aanzien waarin de belijders der leer stonden. Uit het feit dat herhaalde malen in de oude wetboeken en gedichten bij alle plechtige gelegenheden do Qaiwa's en Sogata's, d. i. de priesters van en van Soegata (Buddh.) optreden, mag men afkiden dat (/waisme en Boeddhisme als de twee slaatsgodsdiensten erkend waren. Do verhouding tuhschen bekle gezindten was blijkbaar zeer vriendschappelijk, en zoowel het voorkoinen van Brahma-nistische en Mahayanistische beelden in hetzelfde heiligdom, als getuigenissen uit de literatuur geput, toonen dat er tusschen beide godsdienststelsels een soort van syncretisme had plaats gehad. — Van Java werd het Boeddhisme overgcbmcht naar waar de leer than« nog eenige weinige aanhangers telt. Wat de overigo eilanden betreft weten wij alleen met zekerheid dat er ook op Sumatra en Karinin Boeddhisten geweest zijn. Volgens een Chineesch be-richt van 502 na Chr. was de toenmalige vorst van Kandali, dat geacht wordt op de Oostkust van Sumatra gelegen te hebben, een Boeddhist. De Chinese reiziger I-tsing, die in 671 en 688—695 te ^Jribhidja, nabij het tegenwoordige Palcinbang, ver-wijkte, voiel in genoemde hoofdstad van een mach-tig Sunatransch rijk, hot Boeddhisme in uiterst bloeienden toestand. Een ander bericht van 1003 vermeldt de oprichting van een Boeddhistentempel in't rijk van San-bo-tsai (Palombang — Djambo) in het midden der 14de eeuw heerschte in het Minang : Jtabausche Koning Adityawannan, een ijveug^vor-eerder van Boeddha. De ruinen aan de Kampar-rivier leggen een onwruakbaar getuigenis af, dat ook in die streek van Sumatra Boeddhisten geves-tigd go wees t zijn. Hot bronzen beeld van Loka-natia (Awalokite^wara) mot inscriptie, vervaar-
-cligd cloor een inlandschen kunstenaar in Qaka 946, bovat een niet minder belangrijke aanwij-zing. De Mahayanistische inscriptio, van onzekeren datum, op een dor Karimon-oilandvn ontdekt,

bewijst dat de leer ook daar aanhangers telde.

Literatuur : *V&n do tallooze werken over het Boeddhisme behoeven hier slechts vermeld te worden*: Buniouf, *Introduction h Phistoire du Bouddhisme Indien* (1844) ; Spencer Hardy, *Manuel of Buddhism* (1860), en *Eastern Monachism* (1860) ; Wassiljew, *Der Buddhismus, seine Dogmen, Geschichte und Li-teratur* (uit het Riissch, 1860) ; Hodgson, *Essays on the Languages, Literature, and Religion of Nepal and Tibet* (1874; waarin overdrucken uit "Illustrations of the Literature and Religion of the Buddhists" 1841) ; Oldenberg, *Der Buddha, seine Lehre, seine Gemcinde* (2e dr. 1889); Kern, *Gcschiedenis van het Buddhismus in Indie* (1881—83). Voor de Boeddhistische oudheden op Java en de daarop betrekkelijk literatuur zij venvezen naar de nagenoeg volledige opgaven bij Verbeek, *Oudheden van Java* (1891) in-zonderheid onder de Nos. 265, 296, 309, 336, 351—53, 361—66, 380, 440, 481, 505, 520, 563, 596, 614. Voorts Ilzcrman, *Beschrijving der Oudheden nabij de grens der residentie's Socrakarta en Djokdjakarta* (1891); Groneman, *De Tjandi Bara-Bocdoer op Midden-Java* (1892); vgl. Ilzcrman, in *Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. XXXI* (1886), 261. Aangaande 't beeld van Mandjoeri, thans te Berlijn...?;!?; Friederich, *Zts. d. D. MorgcnL Ges. XVIII*, 604 ; vgl. *Not. Bat. Gen. XV111* (1890), 106 en *Archaeologisch Onderzoek op Java en Madoera, D. II*, 101; over vermenging van Qiwaisme en Boeddhisme, *JKcm Vci-sl. en Mededeel.*

Kon, Ak.x. W : 3e_r_v, 8—, Omtrent Sumatra zijn de geveveis geput uit Takakusu, *A Record of the Buddhist Religion as practised in India and the Malay Archipelago*, p. XLI en Groeneweldts *Notes on the Malay Archipelago and Malacca* (vertaling met toevoegselen uit "Verhandelingen" van 't Bat. Gen. XXXIX, J 880), onder het hoofd Sumatra passim. Zie voorts Verbeek en v. Deldcn, *De Hindoo-ruinen bij Mocara Takoes* (Verh. Bat. Gen. XLI, 1881); Kern, in *Bydr. T.JL...cnJfk. 3e l 双 11 — (此 72), —289; VnrfSTSL*, 188; Braudes, *Not. Bat. Gen. XXV* (1887), 176. XXVI (1888), 130. Over de inscriptie van Karimon, Brandes, *Not. Bat. Gen. XXV* 1887 125, 148, XXVI. (1888) 41, 57.

BOEDELKAMERS en BOEDELMEESTERS (COLLEGE VAN). Zie WEES- en BOEDELKAMERS.

BOEDENG. Zie SLANKAPEN.

BOEDI OETOMO. Boedi Oetomo is de naam van eene vorceniging opgericht door Javanen (onder Javanen te verstaan de bevolking van geheel Java en Madoera dus inclusief do Soendanczen en Ma-doercezen), waarvan de zetel gevestigd is te Diokja-... karta. Bij G. B. van 28 December 1909 no. 52 word de vorceniging als rechtspersoon erkend. Het doel van de Vorceniging is: het bevorderen van den vooruitgang, zoo wel in jnatricelen als in geestlijken zin, van do bevolking van Java en Madoera in de dorste plaats, en verdr van de bevolking van Insulhide, voor zoover die zich op Java bovindt, —in engoren zin: de bestaansvoorwaarden van ge-noemde bevolking te verbeteren.

De vereeniging is als volgt ontstaan. In het jaar 1906 reisde de gepceisioneerde dokter-djawa te Djokjakarta, Mas Waidin Soedira-ocsada, geheel Java, rond om bij hooge en lagre Inlandscho amb-tenaren zijno denkbeelden te propagcorcn betreffende do do middelen om het Javaanscho volk te steunen in zijne pogingon om zich op te heffen, in de eerato plaats do ambtenaren te winnen voor do oprichting van een studio-fonds voor Javaanscho kinderen, waarvan de ouders niet bij machte zijn de kosten der opvoeding te dragen en waarbij niet geboorte on af-

komst, doch alleen goed gedi'ag'en eigenschappen des geestes den dooreslag zouden moeten geven. De door MasWaidin Soedira-oesada gepropageerde denkbeelden schoten het eerst wortel bij de leerlingen van de? Dokter-djawa, school te Weltevreden. In Mei 1908 werd door die leerlingen cefite"vCreëning opgericht ter bevordering van den vooruitgang van Java's bevolking, welke den naam kreeg van Boedi Oetomo (het schoone streven). De propaganda middels de dagbladen had spoedig tot gevolg, dat zich aansloten de leerlingen van de Landbouw- en Veerartsenij-school te Buitenzorg, der Burger Avondschool te Soerabaja, X-cier Opleidingscholen te Magelang en Problinggo, der kweekscholen te Bandoeng, Djokjakarta en Problinggo en tai van Inlandsche ambtenaren. Elke school richtte eene afdeling van B. O. op; te Djokjakarta werd dat eveneens gedaan hoofdzakelijk door ambtenaren zoowel van het Gouvernement als van de Pakoe Alaman. Op den 3den en 4den October 1908 werd door de verschillende afdelingsbesturen van B. O. in het gebouw der Kweekschool te Djokjakarta een Congres gehouden, dat behalve door de van overal gekomen Inlandsche hoogere en lagere ambtenaren en ontwikkelde particulieren, ook werd bijgewoond door van notabele Europeanen en door vijf Gouvernements Boepati's. De werkzaamheden van het Congres waren: lezingen ter verduidelijking van het streven der vereëning; bespreking en vaststelling der statuten; verkiezing van een Hoofdbestuur. Tot Voorzitter van het Hoofdbestuur werd verkozen de sedert gepensioneerde Regent van Karanganjar Raden Toemenggoeng Aria Tirta koesoema. Het ledental nam na het Congres belangrijk toe, zoodat op het eind van 1909 de Vereëning 10000 leden telde, verspreid over 40 afdelingen, waarvan 3 gevestigd buiten Java en Madoera. Doormiddelen, die de afdelingen aanwendden ter bereiking van het gestelde doel, waren verschillend; er waren er die het onderwijs, weer andere die den handel trachtten te bevordien, enz. Doch het Hoofdbestuur heeft steeds zich aan het volksonderwijs gewijd, omdat onderwijs de voornaamste voorwaarde voor vooruitgang is. De pogingen van verschillende afdelingen om den handte te bevorderen liepen steeds op eene mislukking uit.

In 1912 werd Pangeran Ario Notodirodjo van de Pakoe Alaman voorzitter van het hoofdbestuur. Door ziekte moest deze echter in den loop van 1914 aftreden, waarop met het voorzitterschap eerst tijdelijk werd belast Dr. Badjiman (Raden Ngabei Wedjidapoera), en daarna door de algeëene vergadering definitief tot voorzitter werd gekozen Baden Mas Ario Soerjja Soeparto, die echter weder aftrad na zijne benoeming tot Jxoffd van het Mangkoe Negro'schehuis. Thans is voorzitter Mangkoe Mas Ario Woerjaningrat te Solo.

Na een aanvankelyken grooten opbloei kende Boedi Oetomo een periode van tijdelijke inzinking, veroorzaakt doordat 1° de vereëning geen voldoende Beutn had van de Regenten en de lagere ambtenaren, hoezeer voor haar voelende, uit vrees voor moeijlichkeiten, niets durfden doen; 2° de oprichting van do Sarekat-Islam [zic aldaar], waarin de niet-ambtelijke elementen der bevolking zich meer op hun plaatB geyoelden, de Boedi Oetomo op den aciliter- 与 ron .senoof, Delaete die twee jaren is intusschen we-?eEjnnew leven in B. O. gekomen, voornamelijk door to^en vanR. M. A. Soerjja Soeparto vd.

wer⁰⁰ j B.O. een der hoofdbestuursleden over Java gezonden om zich van het standpunt tot

vergeuassen, door de bevolldng omtrent de kwestie van Indie's defeuïte in genomen (Nov. 191 6.)).

—) BOEDING. Een van de vijf districten, waatin de / **assistent-residentie Billiton is verdeeld, met de gelijk-**尹 namige hoofdplaats, zetel van het districtshoofde^z/, BOEDING (BAAI VAN). Een zeerondiepe, door vele riffen weinig toegankelijke baai aan de N.kust van Billiton op ongeveer 108° 2' O.L. van Gr., waarin de rivier van dien naam uitloopt. Aan deze ligt de gelijknamige kampong, alleen belangrijk als afscheepplaats van tin. Zie Zeemansgids O. I. Arch. dl. III A.

BOEDJANG. Oorspronkelijk, en volgens de inlandsche opvatting nog, het Maleische woord voor: een „ongehuwd, doch de jaren van manbaarheid, bereikt hebbende jongeling." Deze categorie van personen verlaat in de geheele oostersche maatschappij vaak het ouderlijk huis oin hetzij voor den kost, hetzij voor geld of goed, hetzij met het doel om een der dochteren des huizes tot echtgenoot te verwerven, bij een andcr in te gaan wonen. Bij dezen verricht hij dan, ten einde het verlangde te verdienen, voor een be- paalden of onbepaalden, maar altijd eenigszins lang- durigen tijd, overeengekomen werkzaamheden, die van verschillende aard kunnen zijn, vgl. o. a. het voorbeeld uit het Oude testament van Jakob's in dienst treden bij Laban. Bij de Europeanen heeft liet woord boedjang de betekenis gekregen van: „i- mand, die voor korteren of langeren tijd zijn diensten aan een bepaald persoon of onderneming <L- huurt voor een overeengekomen loon". Die dicnm - u kunnen van verschillende aard zijn, zoodat de boi "jang kan zijn: buisbediende, veldarbeider, ambacht gezet, enz.

BOEDOEK. District van de onder-afdeeling I' mangkat, dertijdelykeafdeeling Singkawang, v : tn <!>• res, Westerafdeeling van Borneo, met gelijknamig hoofdplaats. Het is gelegen tusschen de rivieren S- bangkau en Selakau. Het behoort tot de z.g. (hi- neesche districten, en leverde certijds veel goud doch is thans grootendeelH verlaten.

BOEDROEPAM. Maleische naam voor do ad(k r- soort *Lachesis (jamirceus* Shaw. (Zie onder OELALT en onder SLANGEN.)

BOE 卮 K. Zie UIL.

BOEGEL of GODONG. Hoofdplaats van het district Manggar, van de afdeling en het regentschap Pemak der residentie Semarang, gelegen aan den linkeroever van de S6rangrivier, aan den tramweg van Poerwodadi naar Dcniak, en aan den driesprong van den grooten binnenlandschen weg tusschen die beide plaatsen en een binnenweg vandaar over Broejnboeng naar Seniarang. Het is een vrij belangrijke, druk door inlanders en Chinesezen bezochte jnarkplaats voor den binnenlandschen handd, waar vooral padi, rijst, brandhout, houtskool, vruchte(i), potbakkerswaren en lijnwaren worden verliandeh.

BOEG&NG EN BAGO⁶. Een landschap van de onderafdeelingDng Idi, afdeling Oostkust van Atjeh, ni- t 1306 geregifitreeerde mannen. De oeleebalangT. Beitara Moeda woonde Matang Seuleunia, waar ook een keude is en een halte van de Atjehtram en waar van don grooten colonneweg een zijweg afslaat in Zuid- Westelijke richting naar Oelee Gadjah aan den voet van het heuvelterrein. Daar bo ven , meer naar het Zuiden, vindt men in het heuveland nog eene pepertuinen, een zwakke herinnering aan de dagen van Teungkoë Joesoef (overleden in Nov. 1890), toen de pepercultuur hier bloeide, dank zij de leiding van dien oelama. Een geringo opleving is er gekomen in die totaal vervallen cultuur door verstreking van Gouvernements voorschotten. aan peperplanters van :

1907 op J909. Belangrijker voor de bevolking is tegenwoordig de rijstcultuur op meestal moerasa-waals. De vceplast bestaat hoofdzakelijk uit runde- ren, maar hij is niet groot. Er heeft eenige export plaats van pinang en van bako-hout en boomschora uit de strandbosschen. Aan zeevisscherij wordt maar weinig gedaan. Het landschap word ontgonnen door Teukok Pangliina Prang Nja[^] Sin uit Blang Md, den grootvader van den tegenwoordigen oeleebalang Béntara Mocda. Het heeft veel geleiden onder laat- genoemde twisten met zijn schoonvader, den boot- vengenoemden oelama Teungkoe Joes of, en later met diens neef en opvolger T. Oes6n. Van 1889 op

1890 was Teungkoc Joesof een van de hoofdleiders dei vijandelijke actie tegen onzo vestiging te Idi. V(igde de Idi-expeditie van Mei op Juli 1890, tot be luit waarvan op den len Juli Oeole Gadjah en all' Teugokoe Joesof's bezittingen zooveel doclnlijk werden vernield. Zijn neef (broederszoon) tevens sc' oonzoon T. Oescn, die hem na zijn dood in Nov.

1891 verving, speelde vanaf 1897 een groote rol als boehoofd. In Febr. 1905 kwam hij in onderwer- ping. Zijn verhalen bewerkten de verbanning van Bdn tara Moeda en hij zelf we rd tijdelijk belast met het bestuur over Boegeng en Bago®. Maar nog in het zelfde jaar kwam er aanleiding om T. Oesen naar Java te verbannen, waar hij sedert overleed. Ben- tara Moccla kwam vandaar terug en hervatte in Juni 1906 het bestuur. De geschiedenis van zijn verbanning en zijn ondervindingen te Batavia en Bandoeng heeft T. Bentara Moeda in hikajat-vorm bezongen.

BOEGEROENS-EILANDEN. Een groep van vicr kleine, onbewoonde eilanden in straat Saleier, tus- Hehen het eiland van dien naani en den vasten wal van Celebes.

BOEGINEESCH. Het Bogcineesch is de taal van nagenoeg het ghecele Zuid-Westelijk schier-eiland van Celebes, met uitzondring van het zuidelijkste deel, waar Makassaarsch gesproken wordt. Ook buiten haar cigenlijk go bicd wordt de taal hier en daar ge- Hproken om verstaan, doordien Boeg. handclars zich aldaar gevestigd hebben. De taal behoort tot de zoo- genaamd half-vocalische ; alle oorspronkelijke sluiton- do medcklinkers, met uitzondring van de neusklan- ken, (met dien verstande, dat *m* en *n* tot *ng* zijn ge- worden en dus met eene oorspronkelijke *ng* zijn sa- niengcvaHen), en de *h*, welke vordwint, zijn zonder uitzondring verlopen in den, ingeslikten medo- klin- kcr (glott- exploHive); in de met suHixon afgeleide vor- men is do oorspronkelijke aard van den sluitor som- t ijd's nog te herkennen. Aan het begin van een woord of van ceno lettorgreep kan elke consonant, welko algmeen Mai. Pol. is, met uitzondring van do *h*, voorkomcn. Evenwel is ineenmalen eeno oorspron- kelyke *k of p* vcrdwincn, zonder dat daarvoor eeno l)joijcitsche oorzaak te vinden is. De oorspronkelijk kleurlooze klinker (*pepet*) is hier gobieven; ovenwel brengt het voorkomen daarvan in de voorlaatste lettergreep het accent niet op de laatste, als bijv. in hot Jav. De algemcn Mai. Pol. achtervoegsels *i*, *an* en en, (hier in den vorm *ang* en *eng*), zijn in Icvnd gebruik gebleven; het suffix, dat, in het Jav. *ake*, *akin* luidt, ontbreekt hier cchter, het wordt in som- mige function vorvangen door *ang* of *##* (hier over- komende met Bal. *ang*, Gajo *an*). Soms kan een woord tegelijk van de suffixen *i* en *ang* voorzien zijn, cvenwel geschiedt dit niet zoo vaak in hot Boeg. als in het Mak. Het aantal prefixen, (waaronder ook *pa* als causatief suffix), welko in Icvnd gebruik zijn, is vrij aanmerkclijk, ofschoon niet zoo groot als in do talen van J'oord-Celebes; dairentgen komen in :

fixen als levende elementen niet meer voor. Bij het werkwoord wordt actief en passief onderscheiden; verschil van tijd wordt alleen door part ke Is aange- duid. Elk transitief werkwoord, tenzij absoluut of met ghecel onbepaald object gebezigd, wordt als- praedicaat vervoegd, waarbij de vormen in het meer- voud, behalve in den Isten persoon gelijk zijn aan die van het enkelvoud; slechts in zeer zeldzame ge- vallen kan een vorm met het prefix *ma*, al of niet door een neus-klank gevolgd, afgeleid van een transitief werkwoord, als praedicaat optreden. Het omge- keerde is het geval zoo het grond-woord intransitief is; er bestaan ook daarvan „vervoegde“ vormen, doch hun gebruik is beperkt tot bepaalde gevallen, meestal juist tot zulke, waar het algmeen Mai. Pol. taaleigen het gebruik van een naamwoordelijk ken vorm eischt. In t algemeen zijn de zuiver werkwoor- delijke en naamwoordelijke constructie's goed ge- scheidt, zij 'v ook, dat voornlijk het onderscheid alleen in de toevoeging van het lidwoord e, of in den genitief van het pel's, voornaamwoord v.d. 3den pers. *na*, bestaat, bijv. *nrewe*, terugkeeren, (van *rewe* *nrewe-e*, het terugkeeren; *mu-elori*, gij bemint, (van. *es*, *imi-elori-na*, het beminnen van u. Het adjec- tief, attributief gebezigd, pleegt met het bepaalde woord samengesteld te worden. Eene genitief-bepa- ling wordt te kennen gegeven door toevoeging van den genitief-vorm van het pers. voomv. 3den pers. *na*: *bola-na arung-e*, het huis van den vorst. Behalvo de volledige pers. voornaam woor rd en (en de korte vormen in gebruik bij den genitief en in do vervoec- ging der werkwoorden), Rent de taal ook verkorte vormen, welke zonder nadruk als object of, zoo het werkwoord intransitief is, als subject kunnen optreden. Zij staan steeds na het praedicaat en vormen daarmedo, dewijl zij geen eigen accent hebben, tot zekoro hoogte een geheel. Het hierbij behooreR^A do voornaamwoord voor den 3den pers. *i* pleegt pleonastisch gebruikt te worden, indien het objec- (bij intransitieven het subject) door een naamwoord wordt uitgedruid, zoodat de Boegmcs bijv. zegt: „ik zie hem, den man“, of „hij vertrekt, de man“, voor: „ik zie den man, de man vertrekt“.

Het nauwst is het Boeg. verwant met het Makas- saai'sch; verderaf staan de Toradja'scho talen van Jliiden-Celebes. Hoewel natuurlijk wel cenigo tong- vallen onderscheiden kunnen worden, is het on- derlingo verschil niet groot.

Do Bogincezen hebben met de Makassarcn een letterschrift van Inclischen oorspronggemeen, dat bij de Boegincezen iets meer volkomen is, daar cr een neus-klank, behoorende bij do volgende tenuis, in aangeduid kan worden.

Hot aantal geschriften in het Boeg. opgesteld in gebonden en ongebonden stijl is vrij aanzien- lijk. Hetgen in proza geschrcv'n is, en meer tot het gebied der letterkunde behoort, als verhalen, enz., bestaat gewoonlijk uit vertalingen of bewer- kingen van Mai. origineelcn; de eigen verhalen worden zelden of nooit opgeschreven. Oorspronkelijk zijn vvischillende historische stukken, eene verza- nwling van uitsprakeix en medcdeelingen van oude vorsten om wijzen over allerlei onderwerpen, w< lke onder den naani van *Laloiva* bekend zijn; voorts wets- vorzamlingen enz. Do mcscst tot do letter* kundo behoorendo oorspronkelijko stukken zijn op- gesteld in de gebonden rede, waarvan het kenmerk is het metnncn, en gewoonlijk ook het parallelismo der zinnen, dooh het rim ontbreekt. Vooral komen veel voor helden-dichten, welko naar een persoon, die in sommigo episodendon hoofdrol vervult, den

jaam dragen van *La-Galfjo*-gedichten. De voorstelling, dat er een gedicht van dien naam zou bestaan, dat dan van een bijzondere uitgebreidheid zou zijn, is minder juist; wel kan men van een bepaalden stijl spreken. dcwjjl, behalve dat zij alle een verwant onderwerp, dat in den loop der tijden steeds uitgebreid is, tot inhoud hebben, hetzelfde metrum, dezelfde wijze van voorstelling, dezelfde woorden-keus in alle gedichten weer gevonden worden. Even min is het juist de taal, waart zij gesteld zijn, oud-Boeg. te noemen; zij verkeert in dezelfde fase als de tegenwoordige taal; zy bevat echter vele woorden, welke niet tot de spreektaal behooren, en waaronder behalve dichterlijke uitdrukkingen, ook oud woorden voorkomen. De kern van den inhoud is belangrijk oud. Een ander nieuw soort helden-dichten, welke ook vele meer ongewone woorden en bevat, draagt den naam van *J/e?*-roer-n-gedichten. Gedichten van anderen aard zijn bekend onder den naam van *tolo*, kleinere gedichten onder dien van *elorig*.

Literatuur: Boegineesche spraakkunst, door B. F. Matthes, 's Gravenhage, 31. Nijhoff, 1875; *Boeg.-Hollandsch Woordenboek* door dezelfde, *ibid.* 1874, en *Supplement*, 1889; *Boeg. Christofinathic met Aantekeningen*, 1872 (en andere tekstuitgaven) door denz. Kort verslag aangaande Makass. en Boeg. HSS. door denz. 1875, en *vervoegdaarop*, 1881; *Over de Wadjorzen*, door denz. 1869; *De Latowa*, door G. K. Niemann, in de *Bijdr.* v. h. Inst. 1884. *Geschiedenis van Tancete*, *Boeg. Tekst met Aant.*, door dezelfde 1883.—*Die Geschichte von König Indjilai* door R. Brandstetter 1893 — *Die Gründung von Wadjo* door dezelfde 1896.—*Drei Abhandlungen über das Lehn wort* door denz. *Zelfde* H. Luzern 1900. *Sprachvergleichendes Charakterbild eines Indonesischen Idioms*, door denz. *elorig* Luzern 1911. *Vgl. ook:* *Over de vervoegde werkwordsvormen in de Mal. Pol. talen* door J. C. G. Jonker, *Bijdr.* T. L. en *Vik. Ned.-Ind.* Df. 65.

J. C. G. J.
 0~B0EGINEEZFN.~De Boegineezcn (Taoe-Wedegie
 ,多、< ■ - *
 C'. 臣~* n
 * - %taming, die echter, wat de taal betreft, scherp van elkander gescheiden zijn, wodat op Zuid-Celebes Makassaren en Boegineezcn uitsluitend hun eigen taal spreken en zelfs op de grenzen der Boegineesche en Alakassarsche landen, als de volkstaal daar minder zuiver, toch van taalvermenging geen sprake is. De hoofden verstaan daar beide talen, maar led er drukt zich in zijn eigen taal uit, terwijl de leden van Makassarsche nederzettingen in Boegineesche landen hunne eigen taal blijven spreken. Ook in soinnige instellingen en gebouwen bestaat verschil tusschen beide volken, doch evenals in de taal van gemeenschap-elijke verwantschap blijkt, komt deze in hunne gebouwen enz. niet onduidelijk uit.

De Boegineezcn, meer nog een zeevarend en handelsdrijvend volk dan de Makassaren, hebben zich over een grooter gebied, ook buiten Celebes, verbreid als laatstgenoemden.

De ilakassarsche landen bepeiken zich tot het voormalige Rijk Gowa met het kustgebied vanaf Makajwer tot Bonthan, alsmede dat van het eiland benevriehene Cal'cen enclave in Boeginee. <-ch direct bestuur, en bevinden zich dus in het gebied van het Gouvernment Celebes (Gouvernmentslanden). Hier van

Pangkadjeng, Boelockoemba en Sindjai door Boegineezcn bewond, voorzover tot deze onderafdeelingen niet behooren gedeelten van Gowa en het evengenoemde Kadjang. Overigens liggen de Boegineesche landen in het indirect bestuur gebied van genoemd gewest.

Zoals Gowa de kern is van het Makassarsche land is Boni (lit van het Boegineesche gebied en wordt Juerdan ook do Boegineesche taal het meest zuiver gesproken. Verder worden de kustgebieden van de afdeeling Par6-Pare, benevens Sidenreng en Sautito en die van de ^landharschellandschappen door Boegineezcn bewond en hebben zij zich ook langs de kust van Locwac aan de Bonische golf gevestigd, waar zij eene overheersende positie innamen ten opzichte van de inheemsche stammen. Zoo is het vorstenhuis van Loewoe van Boegineesche afkomst. Voorts worden overal in de kust-streken van Oost-Celebes Boegineezcn in grooter of kleiner aantal aangetroffen.

Boegineesche kolonisten hebben zich op tal van eilanden van den archipel nedergezet; belangrijke nederzettingen dier bevolking x indt men op de Oostkust van Borneo, met name te Samarinda (Koetei), op de Westkust van Borneo te Soengel Kakap, Sam - bas on Pontianak, in den Bafan-archipel (-n te Endch op Flores, en overigens op verscheidene eilanden ten oosten van Lombok. De onderkoning van de Lingka stamde uit een Boegineesch geslacht; ook op de Oostkust van Sumatra hebben Boegineesche geluk-zoekers in de vorige eeuw een groote rol gespeeld.

In ⁵ al emcen gesproken, schijnen zij weinig gehecht te zijn aan hun geboortegrond, stellen er geen prijs op daar te wonen en zijn lieverden als zij dien grond nu on dan terug zien.

In hun uiterlijk onderscheiden de Boegineezcn zich weinig van de Javanen die, evenals zij, tot de brachicypalen (met korten schedel) behooren. Over het algemeen zijn zij lichamelijk welgevond, sJank en goed gespierd en bo ven de gemiddelde lengte; de vrouwen worden als schooner dan de Javaansche beschreven, terwijl hare huidskleur, evenals die der Javanen, lichter is dan bij de oorige Malcische volkfl-stammen. Het karakter der Boegineezcn is vaak als zeer ongunstig voorgegesteld; als wraakzuchtig in de hoogste mate, en aan roof en moor rd overgegeven. De Heer Kooreinan, die hen beschrijft als gemakkelijke te leiden, maar ongeschikt om zich naar vaste regels te schikken, zoodat zij, hoewel trouw en werkzaam, meestal als bedienden bij Europeanen onbruikbaar zijn, is van oordeel, dat die karaktertrekken hen wel eigen zijn, maar dal de graad daarvan ver wordt overdreven. Eene belcddiging, zegt hij, wordt alleen gewroken, als deze in het bijzijn van anderen is ondergaan. Het slechte vorstebestuur on het gem is vtvi veiligheid in de inlandsche staten zal ook wel grootendeels die trekken ontwikkeld hebben. Aan dubbelspel en hanengevechten zijn zij zeer verslaafd; vrouwen en zelfs kinderen nemen daaraan deel. Eigenaardig is het feit, dat behalve door die van beroep, diefstallen gepleegd worden uit zucht tot avonturen, zelfs door lieden uit hoogro standen, wien dit niet tot schande strckt; in Baba en Boeloe zouden vroeger jonge meisjes niemand hebben willen trouwen, die jic niet het bewijs geleverd had, dat hij kon en durfde stelen. Intusschen waren vroeger vele adellijken echte roofriders; op hun aan-zwingen zijn tal van diefstallen gepleegd; zij krogen het grootste aandeel van den buit. De heer Ten Brink prijst de taaiheid der Boegineezcn in het doorstaan van vernederingen en ontberingen en deelt inde.

多、< ■ - *
 C'. 臣~* n
 * - %taming, die echter, wat de taal betreft, scherp van elkander gescheiden zijn, wodat op Zuid-Celebes Makassaren en Boegineezcn uitsluitend hun eigen taal spreken en zelfs op de grenzen der Boegineesche en Alakassarsche landen, als de volkstaal daar minder zuiver, toch van taalvermenging geen sprake is. De hoofden verstaan daar beide talen, maar led er drukt zich in zijn eigen taal uit, terwijl de leden van Makassarsche nederzettingen in Boegineesche landen hunne eigen taal blijven spreken. Ook in soinnige instellingen en gebouwen bestaat verschil tusschen beide volken, doch evenals in de taal van gemeenschap-elijke verwantschap blijkt, komt deze in hunne gebouwen enz. niet onduidelijk uit.

Wyf - a 岁'

orig-
 a woiden de onderafdeelingen Maros,

dat uit de lagere volksklasse uitmuntende koelies voortkomen. De Boegineesch soldaten staan niet in den besten naam, als weerspanning en moord- en roofzuchtig; vroeger werd de moed der Boegineezen zeer hoog gesteld, volgens Ten Brink ten onrechte, terwijl een paniek onder hen niet zeldzaam is, waartoe reeds het verschieten van een strer enz. voldoende is. Merkwaardig is het feit, door Kooreman niedege- deeld, dat de Boegineezen, hoezeer stoute zeevaarders en goede kolonisten, bijna geheel onvatbaar zijn om van volken, waarmede zij in aanraking komen, taal, gewoonten of gebruiken over te nemen.

De Boegineezen zijn Mohammedanen; de Islam zou in 1606 door zekeren Dato ri Bandang, een Minangkabauer van Kota Tonga, in Tello en Gowa zijn gebracht, en vandaar door de bemoenissen van den vorst van Tello, tevens rijksbestierder van Gowa, Abdallah Toe mamenanga ri agamana over Zuid-Celebes, en vooral in Boelo-boelo zijn uitgebreid. Ofschoon zij, zooals zoovele Moslims, weinig in de kennis van den Islam zijn doorgedrongen, verlichten zij de voorgeschreven godsdienstige plechtigheden vrij nauwgezet; fanatisme heerscht echter, volgens het getuigenis van Matthes, bij hen in geen deele. De bedchuizen (grootere voor het Vrijdaggebed magsi, kleinere langkara genaamd) onderscheiden zich in niets van dergelijke gebouwen elders in den archipel, doch zien er gewoonlijk zeer versluisd uit; zij bevatten de minbar of prekestool en mihrab of nis, die altijd in dergelijke gebouwen gevonden wordt. Het jeroeneel der geestelijken bestaat uit een kali of hoofd der geestelijkheid, eigenlijk rechter, in elk landschap, die eenmaal de imam in de moskee voor-ganger in het gebed is; kate's of predikers, bilala's, opproera tot het gebed, nikkeng's, amcl6's, boden of pressers van den kali en d6tja's of kostera.

Evenals bij bijna alle Moslims in den Indischen archipel, is ook bij de Boegineezen veel van het oude bijgeloof overgebleven, en worden o.a. tai van gcc3-ten onder hen vereerd. In de cerate plaats de beschermgeesten, dewata, in wier dienst de Bissoc's (zie aldaar) staan, die bij de feesten ter core dier geesten gevierd, de hoofdrol spelen. Zoodanige feesten worden gegeven bij bijzondere gelegenheden, zooals geboorten, huwelijk, herstel uit ziekten, ja zelfs om den beschenngeest van den betrokken persoon op te sporen, die den kranke tot hulp moet komen. Eene uitvoerige beschrijving dier geesten vindt men bij Matthes. Over de Bissoc's, Verh. Kon. Ak. v. Wet., VII, 1872. Andere geesten zijn de Sangi-ytuig'u, onder wie de Sftngiyang-Maem, de geest der rijst, bijzonder verineklilig verdient. Aan het hoofd dier geesten staat Batara Gocroc (Qjwa). Belangrijk is ook de vereering van Karating-luwe (Groot Heor), in wien jnen wel eens (iwa, den god der vruchtbaarheid en voorteelende kracht heeft willen zien, dan hij onder de symbolen van twee stenen vereerd wordt, die den vorm van minnelijke en vrouwelijke genitalien hebben. Doze worden op sommige plaatsen in afzonderlijke huisjes bewaard, waar door eene priesters, penati, oelers gebracht worden. In elke woning, in den regel op den zolder, bevindt zich bovendien een offerhuisje, aan de godheid gewijd, echter zonder dat zulke stenen daar aanwezig zijn. Doze treft men wel elders in grotten of de open lucht aan; boomen en groote stenen worden ook als verblijfplaatsen van Klaracng-low beschouwd. De godheid wordt vereerd door offers van kokosnoten, betel, kippen, soms zelfs van bulden; hier en daar, vooral te Gantarang-keko, wordt jaarlijks een feest gevierd, dat driedagen duurt. Zie Gouleswaard in Med.

Ned. Zend. IX(1865)bl. 75,289. Een zekere Karaeng-Borong, die met zijn gansche familie in steen is veranderd, wordt in de grot van Boeloe-spong bij Maros door offers vereerd, die ook bij graven of andere heilige plaatsen worden gebracht. Verscheidene boze geesten zijn ook bij de Boegineezen bekend, zooals de paepo's, vrouwelijke geesten, die 'snachts hare ingewanden ncerleggen en dan door de lucht zweven om zielen te rooven en allerlei ziekten te veroorzaaken. 's Nachts kunnen zij alleen geveerd worden, door warm water op de afgelegde ingewanden te gooien; over dag kan dat geschieden door een soort van onctie van pinang-noot (alitaro) in de siri-h-doo's te leggen; weigert eene vrouw die dan aan te nemen, dan loopt zij aan de hoven gevaar, als verdacht van zulk eene geest te zijn, tol slavin gemaakt te worden. De parrakang, kenbaar aan een bak met gloeiende kolten op het hoofd, is een dergelijke geest; de ook el-deis bekende poentiyana, met eene holte in den rug, is de geest van eene vrouw, die bij de vaailing is gestorven. Om te verhinderen dat eene gestorven kraamvrouw als kwelgeest optrede, wordt haar een ci onder iedere armholte gedrukt en worden naalden eventjes in de handen gestoken: uit vrees de eieren te laten vallen en de naalden verder te doen indringen, wacht zij zich er voor om op te vliegen of ie-mand aan te vallen. De tampakuro's zijn kleine, darterele zwart- en kroesharige wezentjes, die geen kwaad van belang doen; de panroli, kenbaar aan een geluid als het ruischen van den wind, maakt de mannen onvatbaar voor huwelijksgeenot, doch kan verdreven worden door het stampen in de rijstblokken; de asoepanting eindlijk, die er als een bond uitziert, verwekt dysenterie. De vereering der voorouders speelt ook een groote rol in den godsdienst der Boegineezen; daarmede hangt samen de vereering der omanen-ten, waarover later, en het als heilig beschouwen van krokocillien, in welke dieren do zielen na den dood verhuizen, en van de palingen te Boeloekoema en bij Sindjai (Bonthain)die, evenals de krokodillen, op het geluid van metalen bekken aan land komen en eieren en kippen boutjes verslinden, hun door vrouwen aangeboden, die kinderen wenschen te krygen. Tai van bijgeloovige denkbeelden komen bovendien onder de Boegineezen voor, zooals het geloof aan goede en kwade dagen, droomen, voorspellingen uit de vlucht enz. van vogels, ja zelfs van vlinders, djimats (talismans om amulet ten, Mak. koelaoe = Boeg. oelawoc, waarvoor elk voorwerp, zelfs een vruchtpit, kan dienen, dat op onverklaarbare wyze wordt gevonden op eene plaats, of als wortel of vrucht aan een boom, waar het niet thuis behoort) en vele andere zaken, te veel om op te jooemen, waarover men zie Matthes t. a. p. bl. 99 vlg. Wij vermelden alleen nog het boesoeng of opzwellen van den buik, teduch-ten van neer en in woorden of (laden aan den eerbied jegens de voorouders, vooral die van vorstelijke afkomst, te kortdoet, en het makarraa of vermyden van personen of plaatsen, door booze geesten bezocht. Eigenaardig is het, dat wanneer de Boegineezen op zee zoodanige plaats voorbijgaan, hij voor sommigen dingen: water, wind, vuur enz. bijzondere woorden, die noch Boegineesch, noch Makassaarsch zijn, gebruiken, en welko door de booze geesten niet begrepen worden. Vooral is dit het geval bij Tana-boekoe, be west op Zuid-Celebes waar uit vrees voor een zee monster a lies, wat wit of licht van kleur is, verborgen wordt. Eindelijk zij nog aangeteekend, dat ook het pemali (zie aldaar), waaronder men zekere mot den godsdienst samenhangende verbods-bopalingen verstaat, bij de Boegineezen bekend is.

Zoo is het verboden in een huis na zonsdorgang te vegen, voor vrouwen zonder baadje naar den zolder te gaan om rijst te halven; voorts van de rijst te eten voor men behoorlijk is aangezet, daar deze van een dochter van Batara-goeroe afstamt en dus in zekere opzicht heilig is. Toevormiddelen (saradasis) worden veelvuldig aangewend, zooals honden- en kattenhaar, onder een hoofdkussen gelegd, om man en vrouw afkeerig van elkander te maken; een gebroken naald als symbool van het verbreken van vriendschap, jeukboonen, brandnetels enz.

De Boegineezen kan men verdelen in de Vorsten met hunne afstammelingen en andere adellijken, de gewone vollisklassen en de gewezen slaven en pandelingen. De slavemij is thans ook in de zelfbesturende landschappen formeel afgeschaft, de slaven zijn geconverteerd in pandelingen met een schuld, gelijkstaande met den koopprijs van den betrokken persoon. Alle pandelingen zijn geregistreerd en de waarde is getaxceerd van hunnen behoefte hunner meesters verrichten arbeid, met bepaling dat de op het oogenblik der registratie reesterende hoofdschuld maandelijks met dat getaxceerd bedrag wordt geacht te verminderen. Het resultaat hiervan is dat slavemij en pandelingschap beide kunnen worden beschouwd als wettelijk afgeschaft; doek het spreekt van zelf dat, waar ze van oudsher in de Boegineesche landen bestaan, ze lier-mede noch niet uit het volksleven verdwenen zijn; het zal nog geruimen tijd duren, voor ze door den invloed der volksoontwikkeling daaruit zullen zijn verwijderd. In de Gouvernementslanden werd de slavemij bij Ind. Stb. 1875 N°. 140, 287 nog erkend, maar die verordeningen hadden de strekking haar te beperken door het aanleggen van registers, waarin de slaven moesten worden ingeschreven en door de bepaling, dat kinderen na die registratie uit een slavin geboren, vrij zouden zijn, terwijl overgang van slaven alleen door erfopvolging zou geschieden en verkoop dus was uitgesloten. Nadat het aantal geregistreerde slaven sedert door overlijden, vrijkoop, (Tijlating en ontvluchting belangrijk verminderd was, werd bij Govuvs. besluit van 3 Oct. 1905 no. 12 voor den algeheel vrijkoop van de nog aanwezige slaven een niet onbelangrijk bedrag beschikbaar gesteld. (Zie ook SLAVERNIJ).

Wat het bestuur onder de Boegineezen betreft, zoo worden bijzonderheden daaromtrent medgedeeld in de artikelen gewijd aan verschillende landschappen, door Boegineezen bewoond. De hoofdtrekken ervan zijn de volgende. Aan het hoofd van het landschap staat een vorst of vorstin met den titel van aroeng (aroe), of datoe of pa'tta mangkoe, die door elken regeerder wordt voorgesteld, bijgestaan door een rijksbestierder en een rijksraad, hadat, die in den regel met groote macht is bekleed. Eigenaardig is het, dat eens een vorst zijn eigen land bestuurt en tegelijkertijd eene betrekking in een ander land bekleedt, zooals de vorst van Sidenreng, die in 1824 kiesheer van Soppeng was. V66r onze meer daadwerkelyke innigingen in de inwendige aangelegenheden der landschappen, heerachte het leenstelsel er algemeen; vaak ontstond liet, doordat de vorsten hunne bloedverwanten een gedeelte van hun land in leen afstonden. Zulke leenmannen heeten pasedjinggaqig, afgeleid van seadjing, breeder. Maar het gebeurde ook wd, dat een vorst door een wapenmaker (斜 cryonnen werd, en dal hem hotvroeger SmtTM 斜 land in Isn word gegeven. Zoodanige 容器摆上?te? palili's; Z.ij wton in den re 贏 verplicht zekere opbrengsten aan den leenheer op te

brengen en werkvolk te geven, waartoe de pasedjinggaqigs niet gebonden waren. Beide soorten van leenmannen waren echter gehouden den leenheer in den strijd bij te staan, en op groote feesten bij den vorst te verschijnen. Daartoe werden zij opgeroepen door zendingen van den vorst, die hun bilabla overhandigden, een reep ontarblad, waarin een zeker getal platte knoopen waren gelegd, aan duidende het getal dagen dat verlopen moest voor dat de strijd of het feest beginnen zou. De leenmannen waren erfelyk, en voor het inwendig bestuur zoo goed als onafhankelijk; bij het huwelyk echter van een erfdochter moest de leenheer zijne toestemming geven. Onder onzen invloed is het eigenaardig kenmerkend karakter der leenmannen grootendeels verloren gegaan; ze zijn nu gewone hoofden, of ze pasedjinggaqig dan wel palili geweest zijn, maakt voor de bevolking ook niet veel verschil uit, aangezien er thans naar wordt gestreefd overal in een landschap de op haar rustende lasten even zwaar te doen zijn. Van het ontstaan van nieuwe leenmannen is natuurlijk ook geen sprake meer. — Een der eigenaardigheden van het Boegineesche vorstbestuur is het bezit der zoogenaamde omamanten (zie RIJKSSIERADEN), waarvan de uitoefening van het gezag afhangt, en die uit allerlei voorwerpen bestaan. Aan deze omamanten zijn velden verbonden, waarvan de vruchten aan den vorst komen, die eveneens de beschikking over de omamant-slaven had. In de Gouvernementslanden zijn de vorsten vervangen door regenten, die de inkonisten der omamanten genieten en van het Gouvernement een bezoldiging dan wel schadecloosstelling ontvangen en door soclewatangs of districts-hoofden worden bijgestaan, die do tit els vocren van GaUar-rang, Lomo, Todo, soms Djannang. De add bestaat uit de afstammelingen van de vorsten, gewoonlijk onder den naam van anakaereng Hamengovat, en die welcer ecu ware ramp voor de bevolking waren, daar deze geheel aan hunne wilkeer was overgegeven en de adellijken, hoc hooger in rang, des te minder strafbaar waren. Zoo had een anakaereng het recht boc-ten op te leggen, als een gewoon inlander zijn hoofd- doek te veel recht opstaand met de punt naar boven droeg of een huis bouwde met een aantal palen, trap of voorgevel boven zijn stand, of den anakaereng, die zijn huis bezocht, niet liet bedienen door de jonge vrouwen, die het bewoonden enz. De titel, door min-dere adellijken gevoerd, in die van Daeng; vcrecheidene mindere hoofden b.v. over kleine kampongs dragen echter den titel van aroeng, volgens den heer Koorcman, omdat zij rijkssieraden hebben, en vroeger zelfstandig waren doch nu de regenten volgen. Overigens dragen de mindere hoofden tit cis van: Djannang, Matowa, Galarrang, Matjowa, Poengga-wa enz. Zelden treft men hoofden over 66n kampong aan; bijna alien liebben twee of nicer kampongs onder zich, waarover zij onderhoofden aanstellen met den titel van poenggawa, taoe-towa, inatamatu, sariang enz.

Een Boegineesche kampong bestaat uit 5, 10 a. 20, zelden uit meer dan 40 huizen, die icder soms door 10, 20 of meer personen bewoond worden. Tot voor eenige jaren kon van zoodanige kampong ge-zegd worden dat de huizen er niecstal ordeloos door elkander geplaatst waren, en wanneer ze eenige jaren gestaan hadden, er smerig en verwaarloosd uit-zagen. De ruimte onder het huis (awabola, Mak, siriug) diende als bergplaat voor landbouwgeredschap, waardeloos hout, bamboe, atappen enz., en % nachts als paardenstai. Die ruimte, welke zelden

of nooit werd schoongemaakt, was gewoonlijk zeer smerig, daar in het huis gekookt werd en de be- woners hun behoeften door don vloer deden. Tusschen de woningen waren hier en daar karbou- wenkralen, vuile modderpoelen, van een ruwe om- heining voorzien. Rondom de huizen waren eveneens paggers of omheiningen uit allerlei materiaal (ge- spleten bamboe, levende en doode takken enz.) op- getrokken, die slechts dan werden opgeruimd, als een aanbenaar of hoofd de kampong bezocht. Allerlei boomen, klappers, mangga's, bamboestoelen enz., die elk hunnen afzonderlijken eigenaar hadden, (loch zonder regelmaat door elkander stonden, be- schaduwden het geheel; daartusschen groeiden on- kruid en struikgewas, dat menigmaal ondoordring- baar was. De kampons naderde men langs dikwijls moeilijk begaanbare dykjes van rijstvelden, die zich verloren in paden, welke van zelf waren ontstaan door het geloop der mannen, karbouwen of paarden. Door den invloed van het Europeesch bestuur is thans in de inrichting dozer kampons veel verbe- terd en hebben ze het hiervoren omschreven „boegi- neesch" karakter vrij wel verloren. Overal zijn verbindingswegen tusschen de kampons tot stand gekomen en door de kampons zelve wegen aange- legd, waarlangs de huizen op ordelijke wijze ge- jilaatst zijn. Het stallen van vee onder de huizen of in de kampons wordt tegengegaan : op het schoon- houden der erven aangedrongen. Elke kampong heeft haar eigen offerhuisje, waarin offers gebracht worden bij alle feesten, door de bewoners gegeven en bovendien jaarlijks bij het gemeenschappelij offerfeest.

De won in gen der Boegineezen zijn van bamboe of gedcellijk van hout gebouwd, op 4 tot 6 voet hooge. Gewoonlijk voert de trap in een uitgebouwd gedeelte (tamping) bestemd voor keuken, privaat enz. met een gedeelte, hangende aan de spanribben, dat tot bergplaats dient. De overige vertrekken lig- gen icts hoogcr. De vloer is van gespleten bamboe- latten, waarvan niet zeklen gebruik wordt gemaakt voor con Hoort van wraakoefening (soppi, Alak. solord), hierin bestaande, dal de beledigdo of diens dicnaer nacht onder hot huis van zijn vijand gaat en nact een lans door do plaats steekt, boven welke dezic zich bevindt. Daarin wordt do slaapmat van een voornaam inlander vaak gespreid op een hard. buffholuid of bultzak. Het huisraad der Boegineezen is zeer eenvoudig; een weefatoel, aarde- werk en enkele metalen spijbsorden, en de noodige slaapmatjeH, ziedaar hot voornaamste. Ter verlich- ting wordt gebruik gemaakt van kaareen en van bamboostaafjes in vet gowikkeld, en van kleine olio-, thans ook veel van petroleumlampen.

De kleding der Boegineezen is zeer eenvoudig en bestaat uit een korten broek, ongoever als een zweembroek, een hoofddoek en een sarong, die bij hitto of regen over de schouders of het hoofd wordt getrokken en's nachts tot deken dient. In den buik- gordel sleeft kris of klewang; aan dien gordel is de puerfeka'ng (Mak. pawo-pawo) bevestigd, een nicstal rondo zak, waarin sirih, duiten enz. bewaard worden. Op de hoofdplaatsen dragen de meesten, althans bij feestelijke gelegenheden, een badjoe; in de binnenlanden alleen regonten, aanzienlijken en hoof den, cl io echter ook dit kledingstuk afleggen wanneer het spel begint. De aanzienlijken dragen kort haar, terwijl de minderon dit lang laten groei- en ; eerstgenoemden dragen ook wel een klein mutsjo, songko genaamd, vervaardigd van do vezels van den tala-boom, terwijl by hen waponen, gordel en

zakje vaak sierlijk met goud zijn ingelegd. Vrouwen dragen sarong en bad joe; de laatste is bij meisjes vaak van doorzichtig stof.

Bij geboorten hebben do volgende plechtigheden plaats: In de 7e of 8e maand der zwangerschap wordt een feest gegeven, waarbij allerlei lekkemijen genut- tigd worden : man en vrouw nemen op het huwelijka- bed plaats en twee van de vier doktoresses (sanro's), di. uit de bissoe's worden gekozen, moeten de zwan- gere vrouw ter dege den buik wrijven, waarna man en vrouw naast elkaar op het bed gaan zitten om het maal te gebruiken, waarbij geen enkel gerecht van beesten mag zijn, die pooten hebben. Man en vrouw zijn evenals een bruidspaar verbonden door eene sfiatisiekleding in den vorm van een sarong, terwijl twee brandende kaarsen om het paar worden heengedraaid, die een van beiden moot uitblazen. Die dit het eerst doet blijft de baas in het huishou- den. Den tweeden dag wordt dit maal vervangen door eene eigenaardige plechtigheid; onder de ach- terdeelenMer zwangere vrouw wordt een soort van buikband geschoven en daannde de vrouw voor- zichtig heen en weer geschud, waarna men den buikband aan den trap even uitslaat. Den eersten dag geschiedt dit tot drie kceeren, terwijl de vrouw zelve ook even aan de deur wordt uitgeschud om de booze gcasten te verwijderen : den tweeden dag heeft dit schudden met den buikband tweemaal en den der- den dag eens plaats. Wanneer de be vailing naby is, wordt de woning met klapperboomen tegen de booze geest en afgezet, en soms ook nog een soort van werpnet onder een vierkant verhemelte uitge- spreid. Onder de plaats, waar de vrouw bevallen moet, wordt bij aanzienlijken een toestel geplaatst, in het midden waarvan vroeger eene slavin ging staan, die het bloed moest op van gen, dat tijdens de bevalling door den vloer vloeit; als blooning ont- ving zij daarvoor de vrijhoel. Een buff el, die aan een der hoeken van het huis wordt vastgebonden, nmg daarna niet meer voor een ploeg of als lastdier gebruikt, veel minder geslacht worden. Bij mindere inlanders wordt het toestel vervangon door een pan- danusbosom, mot bladeron voorzien. Bij de bevalling zijn bij aanzienlijken vier simroB bij minderen slechts eeno tegenwoordig, die to voren iets van ijzer hebben gekregon, om dit als vertegenwoordiger van den levensgeest der kraamvrouw te bewaren. Blet hetzelfde doel wordt de buikband sterk aange- huald, om den levensgeest don uitweg naar boven te beletten. Is hot oogenblik der bevalling daar, dan wordt van allerlei gedaan om do boozo geesten te verjagen; luidruchtigo muziek, brandon van zoker hout of bladeron, haar en gras. Is het kind geboren, wat bij voornamen door schoien wordt te kennen gegeven, dan wordt hot op een schotol gelegd; een geestelijke fluijstert het, als het een jongen is, de bang, of oproeping tot hot gebed in, is het een meisje, de iqamat of do voorberciding tot het gebed. Tegelijk wordt nu het kind een naam gegeven. Eigenaardig is het dat vorsten soms na hunnen dood nog een niou- wen naam erlangen. Moeder en kind worden gebaad, gewreven en geknepen, en daarna wordt gezorgd voor de broertjes van hot kind, d. z. do navelstrong en nageboorto, die in een rystpot gedaan worden, en gcspijzigd, door wat rijst met een ei tegen don rand van don pot to smoren; iets wat ook later hor- haald wordt. Bij minderen worden navelstrong en nageboortc onmiddellijk begraven, soms ook naar zee gebracht. Op den zovondon dag wordt do akeka gobracht, een offer van twee geiten of schapen voor een jongen, en van een dozer dieren voor een meisje.

die als het kind vroeg st erft, voor rijdieren zullen dienen. Gewoonlijk op den negenden dag na de bevalling heeft nog eene plechtigheid plaats, waarbij de voornaamste stuiro's in grooten optocht water uit heilige bronnen moeten halon voor en bad voor kraamvrouw en kind, waarbij allerlei symbolische ceremonien plaats vinden, evenals bij andere gelegenheden. Dergelijke ceremonien hebben plaats bij het knippen of korten van het haar voor de eerste maal, — bij vorsten verbonden met een feest, wanneer lic kind voor de eerste maal den grond betreedt, — en bij het tandcnvrijden dat op 12-jarigen ouderdom geschiedt, waannde voor jongens de besnijdenis gepaard gaat. Bij meisjes heeft de laatste op den leeftijd van 3—7 jaren* plaats, en gaat meestal gepaard met het doorsteken der oorlellen.

Huwelijken worden gewoonlijk door de ouders voorbereid; weinig hebben de jongelieden gelegenheid elkander te ontmoeten, zooals bij oogen- en spinfeesten, die echter slechts zelden plaats hebben. Eigenaardig is het zoogen. vorstelyke schommel-feestjdat-nog in Segeri gevierd wordt, waarbij aan de prinsen gelegenheid gegeven wordt om hunne genegenheid te toonen tegen over prinsessen, die daartoe een voor een op een schommel plaats nemen. Bij het voorbereiden van een huwelijk wordt er wel op gelet, of de man van gelijken stand is als de vrouw; zij, die een mesalliance aangaat, wordt om-middellijk door hare familie verstoeten. Bij de Wa-djoreezen kan de mindere man echter voor /SOO zich tot gelijke van een adellijke maken. Als eerste stap tot de vereeniging zenden de ouders van den jongen iemand naar de ouders van het meisje, om dozen te polsen. Zijn zij tegen het huwelijk, dan gaat de zaak gewoonlijk niet door; son's gebeurt het echter, dat de jongen het meisje opzoekt, en zich naast haar nederzettende, beider midden vereenigt door er een sarong om heen te winden. Met zyn bloote kris in de hand dreigt hij het meisje te dooden als de ouders hunne toestemming niet geven, die in den regel dan toegeven, om het leveij van hun kind te redden. Is er daarentegen kans op toestemming van de ouders van het meisje, dan laten de ouders van den jongen „een vogeltje uitvliegen”, d. w. z. iemand wordt naar eerstgenoemden gezonden, die in bJoem-ryke beeldspraak het aanzoek doet. Wordt dit aangenomen, dan worden door den jongen allerlei geschenken gezonden, en de dag bepaald waarop „de bezegeling van 's meisjes jawoord doet den bruijom” zal plaats hebben, die in het zenden van geschenken en eene bijeenkomst bestaat, waarbij vaak de huwelijksgiftin geld of geschenken wordt besproken, voor zooverre deze niet reeds van zelf door de gewoonte vaststaat. Van deze huwelijksgift (somp) die, zooals wij zien zullen, van groot belang is, bestaan verschillende soorten, die elk hun eigen naam hebben; het bedrag steeg vroeger zelfs tot / 16.000, doch dit is geheel in onbruik geraakt. Nu komt nog wel een bedrag van / 8.000 voor, doch zelden; gewoonlijk wisselt het bedrag van / 88 tot / 25. Van de gewone huwelijksgift krijgt de bruid slechts / 2, (een reaa) het overige wordt aan hare bleedvei wanten gegeven, die echter tegengeschenken ter viervoudige waarde terug moeten geven. Later krijgt de bruijom een zeker gedeelte terug, ter bestrijding van zijne onkosten. Eigenaardig is de balsompa (wederkeeringe gift) waarbij beiden een land ten huwelijk brengen.

men bruid en bruijom een bad in heilig water en wordt de eerste in den rook van allerlei welriekende kruiden geplaatst. De huwelijksgift worden in pliclitigen optocht gezonden, nadat gezanten, docta's, weder in beeldspraak, over het al dan niet toelaten daarvan bij de ouders der bruid hebben gesproken. Het zenden der huwelijksgift wordt gewoonlijk gevolgd, sonis wel voorafgegaan, door het voltrekken van het huwelijk, waarbij de bruid niet verschijnt. De bruijom gaat daartoe met zijne vrienden in optocht naar het huis van de bruid, zoo deze van hoogc geboorte is, anders naar dat van den geest elijk; hij zet zich tegenover deze, die den rechterduim van den bruijom tegen den zijnen aanhoudt, waarbij beider handen overdekt worden. De bruijom zegt nu de geloofsbelijdenis op, waarna de geestelijke een formulier uitspreekt en, althans volgens Dr. Matthes, de partijen in het huwelijk verbindt en de huwelijksgift noemt. De bruidegones spreekt nu eene formule uit, waarin hij het meisje tot vrouw neemt en in de huwelijksgift toestemt. Of-schoon beiden nu vereenigt zijn, mag de man nog niet van zijne rechten gebruik maken; te voren hebben nog tai van cremonien en feesten plaats, gedurende welke de jongc vrouw nog afkeer voor hem aan den dag moet leggen. Bij den dezer feesten wordt de bruijom in optocht naar het huis van de bruid gedragen, en mod zich schijnbaar met gevclde en door het uitdeelen van geld den toegang tot haar verschaffen; de bruid zoekt dan nog den man te ontvluchten, doch wordt tegengehouden om daarna naait het hoofd der Bissoe's het baadje van de bruid samen met de staatsiemuts van den bruijom, en neemt vervolgens een staatsiclcled in den vorm van een sarong, die hij over het paar heengooit en dit dus samen verbindt. Daarna wordt eeu waskaars den bruijom voorgchouden om uit te blazen; de bruid tracht hem echter daarbij vaak te voorkomcii, als symbool van hare heerschappij in huis. Nadat beide losgemaakt zijn, tracht de bruid al schuivende te ontvluchten en den bruijom door hetslaan met haren waaier van zich af te houden; die schuif-partij heeft later nog hei haaldc jnalen bij alle feesten plaats, die gegeven worden, vóór de beide jongelieden tot de gemenschap worden toegelaten, iets dat vooral bij voornamen vrij lang duurt. Is dat tijdstip nabij, dan moeten bruid en bruijom eerst nog drie nachten te zamen doorbrengen, bewaakt door vrouwen; een harer besprenkelt beiden met water, waarna de bruid ontvlucht, doch weder wórt terug-gebracht, totdat eindelijk na het verrichten van nog verschiedene formaliteiten, de vereeniging plaats heeft. Eenigen tijd daarna gaat het jonge paar in optocht naar de woning van de ouders van den man; hierniede zijn de plicchtigheden afgelopen, die vooral bij vorstelijken een grooten omvang hebben, maar bij mindercn worden ingekort. Het laatste komt ook wel bij prinscn voor, zelfs is eenvoudige schaking, die bij mindereij wel voorkomt, ook bij hen niet geheel ongewoon. Wanneer een man van hoogere afkomst een mindere vrouw schaakt, kan hij dat straffeloos doen; in andere gevallen kan hij door hare familie gedood worden, tenzij hij bijtijds tot den vorst of een geestelijke zich wendt, die het huwelijk sluit, waarbij dan de huwelijksgift van / 24 wordt gegeven. Verbod om buiten of binnen den stam te Juuwen (exogamic of endogamic) bestaat thans niet neder onder de Bogincenzen; huwelijken tusschen bloedverwanten, volle neef en nicht gesloten, zijn verboden, inipa'alla. Bloedschande werd vroeger met den dood gestraft. Zooals wij weten,.

worden huwelijken van vrouwen met personen van lagere rang hoogelijk afgekeurd ; wanneer mannen met vrouwen van mindere geboorte huwen, wat veelvuldig voorkomt, zijn de kinderen niet van elenzelfden stand als de vader, doch slechts van de helft, sipowe, van zijnen adel en heeten dan ook ana-sipowe. Hierin ziet Prof. Wilken een overblijfsel van het matriarchaal ; waarbij de adel door de vrouw overgaat.

De kinderverdeeling bij de Boegineezen (mapoe-wewo, d. i. een bamboe juist in tweeën splijten) schijnt ook een overblijfsel van dat matriarchaat te zijn. De uit een huwelijk verwekte kinderen behoren n. l. gedeeltelijk aan de moeder, die het oudste, en aan den vader die het volgende kind krijgt enz., terwijl bij een en even getal het jongste aan beiden hoort, met dien verstande, dat de moeder het recht heeft dit tegen zekere betaling te naasten. Bij huwelijken van een vrije met een slaaf was ook het eerste kind slaaf, het tweede v. t. u. enz. ; bij slaven aan verschillende insecten toebehorende werd ook deze verdeling toegepast. Huwelijken van vrije vrouwen met slaven waren volgens Kooreinan verboden ; volgens Gerson geoorloofd en dan werd dezelfde kinderverdeeling toegepast. De kinderen erven uitsluitend van hem of haar, aan wie zij zijn toebedeeld; een enig kind van beiden.

De stelling der vrouw onder de Boegineezen is, in vergelijking met andere volkeren van den archipel, een zeer gunstige. Zij voert het beheer over het huishouden en wat daarmee in verband staat; het gezamenlijk met haar man, aan wiens linkerzijde zij zit, en zelden zal de man, iets ondernemen zonder haar te raadplegen. In het openbaar leven speelt zij vaak een groote rol; geen regentskeuze heeft of plaats van de vrouwelijke anakarangs bemocien er zich niet; bij publieke feesten nemen vrouwen plaats onder de mannen en hebben zelfs aandeel aan openbare beraadslagingen. Zoals wij weten kunnen vrouwen op den troon konien; niet zelden is het gebeurd dat vrouwen strijders ten oorlog aanvoerden. De echtelieden blijven in hunne familie; in den regel neemt de man of vrouw den intrek bij degenen, die grond bezit. Alleen wanneer de man door zijne middelen of bedrijf beter in zijne woonplaats dan in die van zijne vrouw terecht kan komen, trekt de vrouw, die grond bezit, toch bij hem in. Gemeenschappelijke goederen bestaan niet; ieder is aansprakelijk voor zijne schulden, tenzij ze met voorkeims der vrouw zijn aangegaan, die clan als borg beschouwd wordt. Gewoonlijk behoort de man het vermogen der vrouw, doch ten haren bate; zij kan dat echter zelf doen of een familielid er mede belasten. De goederen ten huwelijk aangebracht of door een van beiden staande huwelijk verkregen (wirampirang-scw(ili, of -sepdewe, of -ta^nakaoerdesi, Mak. bamug-barang sisila) vallen dus niet in de gemeenschappelijke; wel de barang-buraug tjukkarA, d. z. goederen door gemeenschappelijke arbeid verkregen. Je laatute worden bij overliden in twee deelen verdeeld ; het ene deel, de awalocng, vervalt aan den langstlevende der echtgenooten, de andere helft wordt onder alle kinderen verdeeld. In de hoofdplaatsen wordt het Moslemsche erfrecht echter niet en niet toegepast.

Echtscheiding komt vaak voor, vooral ook op verzoek der vrouw ; zij kan zonder opgave van redenen gevraagd worden, terwijl men den geestelijken zelf geen loon daarvoor verschuldigd is. Men kan zelfs voortaan met twee getuigen voor man en vrouw, die naar den vorst gaan, welke de echtscheiding uit-

sprekt en den geestelijken er mededeeling van doet. Bij de Wadjoerezen is het voldoende, dat de moeder of iemand anders der familie met weinige woorden mededeelt, dat man of vrouw den huwelijksband verbreekt. Gaat de scheiding van de vrouw uit zonder dat zij voldoende redenen opgeeft, dan moet zij de huwelijksgift terugbetalen.

De levenswijze der Boegineezen is zeer matig ; hun hoofdvoedsel is rijst met toespizjen, en verscho of gedroogde visch. Slechts bij feestelijke gelegenheden wordt een buffel geslacht en het vleesch daarvan gegeten. De arme bergbewoners leven hoofdzakelijk van mats (djagong, Bogc, waralle, Mak. biralle).

De middelen van bestaan der Boegineezen zijn hoofdzakelijk landbouw en scheepvaart. De volgende mededeelingen omtrent landbouw en nijverheid hebben betrekking op geheel Zuid-Celebes en betreffen dus zoowel Makassaren als Boegineezen. Op de vlakten aan de kusten wordt de rijstcultuur bij voorkeur gedreven ; de productie is echter niet voldoende voor de behoefte. Alleen in Maros, Pang-kadjenc, Soppeng en Sidnreng wordt meer rijst geoogst dan in gewone omstandigheden door de bevolking voortdurend wordt. Mais wordt vooral in de bergstreken geteeld, het meest aan de oevers van het meer Tempe, wanneer deze in den oostmoesson over een groote uitgestrektheid droogloopen; in de Toerateya-landen, Kadjang, Saleier, Boni, Wadjo, de Mandarsche en KaTische landschappen en Loewoc is zij het hoofdvoedsel der bevolking. Hier zij nog vermeld dat, hoewel de koffieteel in den laatsten tijd meer en meer wordt uitgeoefend, de uitvoer van koffie toch nog niet veel beteekent; de copra echter is zeker met de mais het belangrijkste uitvoercartikel uit deze streken. Ook wordt arensuiker in groote hoeveelheden bereid ; van het sap van den arenpalm wordt de bekende sagoe of palmwijn getrokken, die een lievelingsdrank der Boegineezen is. Doerijverheid is weinig ontwikkeld ; het weven wordt geheel als huiswerk beoefend, vooral in de Mandarsche landschappen, met name Balangina. De Mandarsche sarongs zijn beroemd, en worden veel uitgevoerd ; sarongs van Saleier, Bira, en Maros hebben een goeden naam en zijn fijn van weefsel. In Madjenc (Mandar) en enkele plaatsen in de KaTische landen worden zeer gewilde zijden sarongs en broeken vervaardigd. Vlechtwerk wordt algemeen voor eigen gebruik gemaakt; in Boni en Loewoc worden van de bloemstengels eener orchidee (BOEa.nlami), die alleen in Bingkoka (Loewoc) gevonden wordt, fraaie voorwerpen vervaardigd, die met anilinekleuren geverf worden. Vooral in Boni heeft men daarin een bewonderenswaardige vaardigheid verkregen. Goud- en zilvermeden worden in verscheiden kanipongs aangetroffen; de beste goud- en zilvermeden vindt men in Makassar, Gowa, Boni en Jlandar. IJzermeden leggen zich vooral in Loewoc, Laiwoci, en Mandar op het maken van land- en bouwgeredschappen en wapens toe; de eersten worden echter verdrongen door Europeesch fabrikaat. Scheepsbouw wordt vooral gedreven in Pembaewang (Mandar) en het regentchap Bira; ook elders, tveft men worven aan of worden kleine praauwen gebouwd. Inzameling van boschproducten geeft hier en daar aan de bevolking goede verdiensten; de vee- en stapel bestaat vooral uit karbouwen, runderen en paarden. Doerlaatsten, die onder den naam van Makassaren beroemd zijn, worden veel uitgevoerd, doch niet veel; slechts een of 2 stuks tegelijk. Weinig zorg wordt aan het fokken dier besteed,

zoodat het ras achteruit schijnt te gaan. Over JACHT en VISSCHERIJ, die soms tot vermaak worden uitgeoefend, maar, vooral wat do visch- vangst bet reft, voor velen een mini niddel van bestaan opleveren, zie op dio woorden.

De Boegincezen onderscheiden zich vooral door hunne geschiktheid en voorlicfde voor de sloop- vaart, die ook nu nog — niettegenstaande het druk verkeer van stoomschepen in de Golf van Boni en straat Makasser — levendig en belangrijk is. Reeds eeuwen geleden waren zij als goede zeevaarders bekend ; in 1676 werd door Amanna Gappa een han- dels- en sloopwetboek der Wadjoerezen samcn- gesteld, dat nog in groot aanzien bij de Boegineesche handelaren is (Zie INLANDSCHE WETTEN).

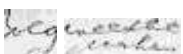
Wat het grondbezit betreft, zoo behooren de onbebouwde gronden tot het district, en zijn zij niet verdeeld over de verschillende kampongs. Waar geen woeste gronden meer bestaan, is het grondgebied van elke kampong nauwkeurig bepaald. De rechten der leden van het district op die gronden bestaan in het ontginningsrecht, jacht recht, weiderecht en recht tot het kappen van hout, inzamelen van boschproducten, enz. Ieder lid van het district heeft recht zoo- vele gronden te ontginnen als hij alleen of met behulp van anderen bebouwen kan; waar echter gronden schaarsch beginnen te worden, is het gebruikelijk van dit voornemen kennis te geven aan districts- of kam- ponghoofd en kan de ontginning zelfs verboden worden. De ontginner krijgt recht van erfelijk vruchtgebruik; het district behoudt wel een soeverein recht over den grond, maar alles, wat geplant is en geogost wordt, is het eigendom van den vruchtgebruiker. Het vruchtgebruik verliest hij alleen, wanneer hij aan zijn kassoewiyang niet naar behooren voldoet; d. w. z. zijne verplichtingen jegens den vorst of de gemeenschap, en die verschillen naar mate van den stand van den vruchtgebruiker. In de Vorstenlanden bestaat dit in a lies, waartoe men door den adat ver- plicht is en wat de vorst geliefte te eischen; in do Gouvementslanden bovendien in wat door het Eur. gezag is bepaald en waaraan men gewoon is ge- raakt. Wordt aan de kassoewiyang niet voldaan, dan komen de gronden aan het ornament; is de vruchtgebruiker voortvluchtig of zonder erfgenaam overleden, dan moeten door het districthoofd, in overleg met den rijksraad de gronden in vruchtgebruik worden gegeven aan een lid van het district, bij voorkeur een familielid van den vroegeren ge- bruiker.

De bebouwde gronden zijn particuliere of familiegronden. Het laatste komt minder voor, en mees- tal nog bij adellijke geslachten. Het recht van vruchtgebruik kan worden verhuurd, weggeschooiken en verpand, nimmer echter verkocht. De overgang kan verboden worden door het districthoofd, in- dien dit meent dat de nieuwe vruchtgebruiker zijne kassoewiyang niet zal nakomen. Grond verhuur heeft; plaats of tegen afgifte van eene bepaalde hoe- veelheid producten (b.v. een pikol koffie), sewa genaamd, t geen echter zelden voorkomt, of als tsang d. w. z. tegen een bepaald gedeelte van den oogst. Als de verhuurder de karbouwen en de zaai- padi geeft, krijgt hij de helft, anders slechts een 3de U een 4de. Bij koffietuinen wordt de oogst gewoon- 与 k gelijkelijk verdeeld. Eigenaardig is het, dat do aanplantingen en zelfs boomen afzonderlijk kunnen worden verkocht; wanneer het vruchtgebruik door get niet yoldoen aan de kassoewiyang wordt ver- beurd ; blijven de aanplantingen, stiikt genoinen, van den gewezen vruchtgebruiker, die echter ge-

woonlijk gelast wordt ze te verkoopen, waaraan bijna altijd voldaan wordt, omdat hem met het ont- nemen van zijn grond het verblijf in het district on- mogelijk gemaakt wordt. Verkoop van aanplantin- gen komt echter zelden voor, daar verpanding het gewone middel is om aan geld te komen. Spinnige gronden verkeerden in bijzondere rechtstoestand; de reeds genoemde omamentsvelden, voorts visch- vijvers, die ook verkocht mogen worden; gronden, waarvan de vruchtgebruiker bepaalde herendien- sten moet praestieren ; en begraaf- en offerplaatsen, die eigenlijk niet aan hare bestemming mogen wor- den onttrokken, ofschoon het tegendeel wel voor- komt, en heilige bosschen, waarin niet mag worden gekapt.

De rechtsbedeeling ging vroeger met groot willekeur gepaard, terwijl daarbij in hooge mate onderscheid van straffen besond, naarmate van den rang van den overtredcr en van hem, tegen wien de overtreding gepleegd was. Voor de konnis van het oude Boegineesche recht zijn van belang de Rapang of Latowa, verzamelingen van gezeg- den van vorsten en wijzen over allerlei onderwerpen, waarin men ook een aantal voorschriften van het gewoonterecht vindt. Eene dergelijke Latowa is uit- gegeven, door Dr. Matthes in zijne Boeg. Chrst. II. bl. 1—180; Prof. Niemann heeft eene korte schets van den inhoud gegeven in Bijdr. t. t. I. en vlk. IVe Ser. VIII (1884) bl. 198 vlg. Thans geschiedt de rechtspraak onder leiding van de besturende ambtenaren door inheemsche rechtbanken of rech- ters, en is aan veel willekeur een einde gekomen. De betrekkelijke rechtsrege- lingen zijn door de zelf- besturen vastgesteld.

De feesten der Boegincezen zijn alt ijd min of meer openbaar; alleen de aanzienlijkste gasten en naaste verwanten ontvange uitnoodigingen ; voor het overige kan ieder komen die wil. Ofschoon een feest veel geld kost, verdient de feestgever vnak er wat bij, daar do gasten gewoonlijk een geschenk of wat geld geven, en hij met den pachter der spelen in de winst deelt. die deze maakt; want op een feest moet altijd worden gedobbelde, en worden ook vaak hancngovclli- ten gehouden, die de eerste plaats onder de volkHver- maken innemen. Van hazardspelen zijn voorul in zwang het tongkospel, met een grooten, wit en rood gekleurden, dobbelsteen ; het omi (Verg. Matthes in T. Bat. Gen. XI (1862) bl. 525), dat eenige overeen- komst heeft met het hombra- spel, en ander spelcn met kaarten, bet damspel en het galas pel, een soort van damspel. Muzick en dans zijn zeer in trek; het Boegineesch orchest bestaat uit een trom, mondrom- petje, taniboerjen, een soort van klarinet, fluit, gong en viool. Voor Europeesch ooren klinkt het geheel weinig liefelijk. Dansen worden zowol door mannen alleen, als door mannen en vrouwen uitgevoerd. Onder de eersten is het madjaga de voornaamste, die evenals het salonrcng alleen aan de hoven door prin- sen en prinKessen gedanst wordt. Publicke dansores- sen zijn onder den naam van padjoge ook onder do Boegincezen bekend; zij zijn evenals de Javaasche ronggeng van gering zedelijk gehalte. Merkwaardig is het dat hot als een groot belediging beschouwd wordt, wanneer men midden door een dansend paar loopt, zoo zelfs, dat de danser stenge, die zich daar- aan schuldig maakt, mag over hoop denken. De dan- sen door vrouwen gedanst, bestaan mecr in het vertoonen van de buitzaamheid der leden, dan in vlug- heid van bewegingen; levendiger zijn de krijgs- dansen, alleen door mannen uitgevoerd, zooals: het lenggo door man; hot p 成 njtja door 2 mannen,

het sere-Bandang, een soort van Bandschen dans door 2 mannen, het sere-Malokoe (Molukscho dans) door 12 personen, en do gainbo-dans, een Madoe- resche dans. Slechts zelden komt voor het inadabo- so, of heen en weer springen, terwijl de danser vuur eet en meerdergelijke kunsten vertoont. Zwempelen zijn onder hen bekend, evenals het worretelen, het spelen met ballen en tai van kinderspelen, waarover zie Matthes, Zuid-Celebes bl. 129 vlg.

Eindelijk moeten wij nog met een enkel woord melding maken van het krijgvoeren onder de Boegineezen, zij het ook dat de gebruiken daarbij ten ge- volge van ons daadwerkelijk gezag in die st reken, alle praktische betekenis verloren hebben. Vóór de oor- log begon, word de krijgsraad bijcongeroepen, om daarover te beraadslagen ; werd tot den oorlog be- sloten, dan zone! de vorst, althans in Boni, een oor- logsverklaring (timoé-timoé) aan den vijand door een bode. Gaf de tegenpartij niettoe, dan werden aan de pasedjengang's bila-bila gezonden. Een staand leger bestond niet; tot den strijd trok de vorst uit met zijn wasallen en hunne volgelingen. De ruitrij speckle in den regel de hoofdrol; de bewapening der ruiters bestond uit de malienkolder (wadjoe rancé) of de lamona, die veel overeenkomst heeft met onze kurassen, waarvan het voor- en achter clekstuk van koperen of stalen op elkaar geschoven schubben bestaan. Zij waren verder bewapend met een of twee lanssen, waaronder een striklans, en een kris. De voornaamste wapens van het voetvolk, waarvan ook enkele pantsers droegen, waren lan- sen, ook wic'plansen, klewang en krissen bene vens houten of and ere schilden. Meer en nicer kwam het

gebruik van schichtwapenen in zwang. Hunne kanon- nen waren dan echter in den regel slecht on oud; zij cleeiden allen in vaarderken (hentengs). Vóór den strijd werden de vaandels gewoonlijk bestreken met het bloed van een offerdier. Vrde word geslo- ten bij ccnc plichtige overeenkomst, waarbij vaak een zekere boeto aan den dverwonnen vijand word opgelegd.

Literalmir. Dr. B. F. Matthes, Boeg. Hollandsch AVOordenboek met Ethnograph, atlas, 1874 met suppli, 1889; Id., Boeg. Spraakkunst on Boeg. Chre- stomachic ; Id. Bijdr. t. d. othmol. van Zuid-Celebes, 1875 ; Id., Opmerkingen op De Hollanders' Hand- kiding in Bijdr. t. 1. 1. en vlk. IIIe Ser. VII (1872) bl. 1 vlg. ; Id., Over de Bissoe's, Verhand. Kon. Akad. van Wet., Afd. Letckr kundc. 1872; Id. Over de Wadjoerccnen jnct hun handcis- en scheepswic- boek. 1869; Id., Eenige prooven van Boeg. cn Mak. jjoezic, 1883; Id., Ehiigje Eigenthimlichkciton in <len Fcstcn und Gcwohnliciten der Makassaren und

Bugineson, 1884; Id., Boeg. cn Mak. legcndon, 1885; I<I.. Over de a(I it's of gewoonten dor Makass. en Boeg. (Akad. v. Wetensch. Afd. Ictt., derde recks Deel II, stuk 2, 1885; Id., Do Makass. en Boeg.

k o e t i k a's (gunstige en ongunstige tijden) met 10 platen (Tijdschr. Bat. Gen. XVIII 1872 bl. 1 vlg.).— J. A. Bakkers: de Afdceling Sandjai, T. B. G. XI (1862) bl. 265, vlgg.; Id., Tanotte en Bacroc, T. B. G. XII (1862), bl. 255 vlgg.; Id., Het Iccnvorstcndom Bone, T. B. G. XV (1879), bl. 1 vlg. — Dr. G. K. Nie- mann, De Boegincezen en Makassaren in Bijdr. 1. 1. I. en vlk. Vo Ser. IV 1889 — bl. 74,266; Id., Do Lato- wa in Bijdr. t. t. . on vlk. IVe Ser. VIII (1884) bl. 198. — P. J. Koorcman, Do feitelijke toestand in hot gouv. gebied van Celebes on ond. in Ind. Gids 1883, I. bl. 167, 358, 482, G37. II. bl. 135, 346. — A. Hliger, Die Buginesen im Ausland 1868, bl. 354.— R6sum6 van hot ondei'opk nap,r de r'ten op onbo-

bouwe gi- onden in het gouv. van Celebes on ond. 1875. — Eek (R. van), Do Mangkasaren cn Boegi- ncczcon. I. G. 1881 II bl. 824, 1020, 1882 I. bl. 60. — Mr. I. A. Ncederburgh, in Ind. Weckbl. van het recht (1888/90) no. 1292 vlg.; P. B. Van Staden ten Brink, Zuid-Celebes, 188-1. — Wilken-, Over- de ver- wantschijp, enz. in Ind. Gids 1883. — Jijr- 72(5- vlg. Braakenburg L. J. A. Van den adcllonfby gineezen cn Makassaren I. G. 1887 II biz. 1801. As- selbergs A. Makassaren en Boegincezen Kath. -Mis- sion XIX (1894—95) 223. De Bissoe's of heidonsche toovenaars van Z.- Celebes in Ber. St. Claverbond 1896 III. 15. Kath.- Missien XX (1895—96) 206 en XXXVI, 4. Het godsdienstig levcn der Makassaren en Boegincezen Kath. Mission XIX (1894-95) 258, 288. Schut (Joh. A. F.) lets over de Boegies van Z.

Celebes in Hnagsch &ndingsbureau 1905 no. 1./, ", 9/

BOEHIS. Zie SLANKAPEN.

BOEHMERIA NIVEA Hook. & Arn. fam. *Urtica- ceae*. Haram a j (SOEND). Rami (JAV. MAL.). Heester met groenc bloemen cn bladeren, die van anderen wit zijn. De plant is over een groot deel van Zuid- en Zuid- Oost-Aziij verspreid, en levert de bekende Ranich-vczcl of „China-grass".

BOEI. Eilandje van koraalkalk liggende noorde- lijk van Kainicr (Kei- ciln.), bestaat uit koraalkalk en is ± 30 M. hoog.

BOEJOE-RIMBOE. Naam in West-Sumatra voor een patrijs *Arboricola nibirostris*; cen andere pa- trijs, *Calopcrdrix oculca*, heet aldaar Taroentaroen; Penioeh is aldaar de naam voor *Jrollulus hroovl*, ook een patrijs, door de Maleiers op Oost-Sumatra Siatoung genoemd.

BOEJOEK (JAV.). Zie NIPA.

BOEJOENG-BOEJOENG (MAL.). Zie VERNONIA CINEREA.

BOEKA-BAAI. Een vrij ruime baai aan de Z.kust van het eiland Roti, op ongeveer 123° O.L. van Gr., waar goede ankerplaats te vinden is achter daarin liggende eilandjes en raffen. Zie Zcemangids O. I. Arch, deel IV.

BOEKANG. Zie KOEKANG.

BOEKAT, naam van cen der jagerstammen in Centraal-Bornco; zij komen vooral voor in do oer- wouden van hot brongebied der Kapocas en der Ma- hakam, en houden zich nu cons in het dal van de eenne, dan weder in dat van cen andere zijrivier op. Voor bijzonderheden, omtrent de lecfwijze der ver- schillende nomadenstammen in Borneo zie POE- NAN.

BOEKIT. Maleisch woord voor hooval of bergtop. Men treft hot in sommigo verbindingen aan, waar het ijct van het vrcklarend woord is te scheidcn, als in: Bookit Tinggi (hoogo top), Mui. naam voor Fort de Kock; Boekit Tocnggoel, berg in do Preangor; ^ Boekit Raja, berg op Borneo; enz.

BOEKIT. District op het ciland Salcier. (Zio aldaar).

BOEKIT (ORANG). Zie ORANG BOEKIT.

BOEKIT BARANGAN. zndcsiotbergjo (15 M.), vlak bij Padang naast do Bookit Pangloen.

BOEKIT BATOEO. District van het zelfbesturend landschap Sink, gelogen in do afdceling Bengkalia van hot Gaven. Oostkust van Sumatra. De gelijk- namigo hoofdplaats is een op palen gebouwd kam- pong aan den vasten wal van Sumatra, gelegen aan do Brouwoi-straat tegenover do hoofdplants Bongka- lia aan de monding van cen klein riviertje, Soongei Bookit Batoe gcheeten. Dezo plaats is de districts- hoofdplaats cn do woonplaats van cen dor vroegere landsgrooten van het landschap Siak, don Datoe

Laksamaia. Bijzonderheden daarvan vindt men
 一• 3QQM 《(Vgk.OOST-
 XfVKUST VAN SUMATRA en SIAC). /
 w BOEKIT BOELAN BATIN. Landschap in het
 stroomgebied der boven-Liinoen, afdeling Sarolan-
 goen, res. Djanibi; grenzende aan de onderafdeling
 Rawas (res. Palembang); een hoogst vruchtbaar streek,
 zeer rijk aan delfstoffen; vogelnestgroten vindt men
 er vele, die, vooral bij Napal Melintang,
 waardevolle nestjes leveren. De bevolking is van
 Minangkabausche afkomst (dezoogenaaende Pengoe-
 loebevolking), met uitzondering van diederdoesoens
 Pangl en Na pal Melintang, die afkomstig zijn uit Bat-
 tin V, een Djambisch volkplanting. De landbouw
 wordt gedreven op droge en op natte velden, de
 grondbewerking geschildt met ploeg of hak of door
 karbouweii; de oogsten zijn mini, zoodat rijst wordt
 uitgevoerd naar de benedenstreek. Er is een groote
 veestapel, vooral van karbouwen; inzameling van
 boschproducten is mede een voornaam middel van
 bestaan; aan goudgraven en waschen wordt weinig
 gedaan; de bevolking is zeer welvarend.

- *Literatuur.* T. K. A. G. dl. 21 no. 6 (1904) cndI. 22
 kno. 2 (1905); en Tijdschr. B. B. (1906) dl. 30, p. 430.

BOEKIT GADANG. Een niet werkende vulkaan,
 "1573 M., ten N. van jort d e Kock Sum. Westk.

BOEKIT GOEMBAIG'eirdorp 2 K.M. ten Z. van
 Fort van der Capellen, Sum. Westk.; hier was in de
 14de eeuw waarschijnlijk het centrum der Hindoe-
 Javaansche vestiging in het tegenwoordige Tanah.
 Datar (Tijdschr. Bat. Gen. deel LV. 1913, M.250, j
 f/Oudh. Versl. 2de kw. 1912, bl. 42; no. 23—28).
 j BOEKIT KILIRAN (= uitgeslepen berg) een vulka-
 aan ten Oosten van Sidojoendjoeng in de Res. Sum.
 Westkust. Volgens de legende hebben de Javaansche
 legerscharen uit Modjopahit, bij hun pogingen van
 uit Palembang de Padangsche Bovenlanden binnen
 te dringen, op deze berg hun zwaarden gewet. Hun
 aantal was 266 talrijk, dat de berg geheel is uitge-
 sjeven (vandaar de naam). Het aantal slachtoffers
 in dezen strijd zou zoo groot zijn geweest, dat de
 geheele streek jaren lang er kwaliig van rook en
 ook nu nog zou lieken, waaraan zij haar naam
 Padang Boesoek (stankvlakt) heeft te danken.

(Van. Koi. Drienaal dwars door Sumatra 1).] 12).

BOEKIT PANGILOEN. Andesitbeigje (82 M.)
 vlak bij Padang naast den Boekit Barangan.

BOEIUTTSELIGI. Een 536 Meter hooge berg-
 top in de waterscheiding tusschen het stroomge-
 bied van de Boven Siak (Tapoeng) en de Kampar-
 rivieren, op de grens tusschen de afdeling L Kota
 van de Padangsche BovenJanden en de afdeling
 Bengkalin (O.kust v. Sumatra).

BOEKIT SILEH. Pasanggrahan, 950 M. boven
 zee.

21 K.M. ten Z. van -Solok, Westk., enkelo
 de Lembang, de afwatering van dat meer, gelegen, op
 de N.lijke helling van den vulkaan Talang (2597 M.).
 Een der schoonsle panorama's ter wereld. Koel en
 gezond klimaat^1.

BOEKIT TINGGI, de Inlandsche naam van Fort
 de JixM-k-, zie OUD AGAM en FORT DE K. 故~
 ^BOEKIT TOENGGOEL. Berg op de grens van de
 Preanger regentschappen en Krawang, 2209 M.

Koog^zfe^rder By TOENGGOEL.

BOEKOE. Zie ORANG OETAN.

BOEKTI. Zie BEKTI.

BOELAN. Eiland door straat Boelan van Batam
 gescheiden. Thans bekend door de aldaar werkende
 groote landbouwonderneming. Zie RIOUW en ON-
 DERHOORIGHEDEK en TANDJOENG PINANG.

BOELAN (STRAAT). Tusschen de eilanden Boelan
 en Batam in den Riouw-Ai'chipl. Is smal, bochtig en
 niet zonder gevaren, maar kan door kleinie stoom-
 schepen van Singapore, naar havens om de Z. best emd,
 wordciflSvaren. Zie Zeeiensgids O. I. arch, deel II.

BOELAN-BOELAN. Zie HARING.

BOELANG. District met gelijknamige hoofdplaats
 met het regentschap en de afdeling Sidoarjo, resident
 ie Socrabaja. Het heeft 4 onderHistncfn met 205 desa's
 en telde op t eind van 1905 98.000 in- woners, waaroundr
 ± 130 Europeanen en enkele Cllieezcn. De standplaats
 van den Controleur van P ramban ligt in dit district; 3
 K.M. van de hoofdplaats.

BOELANG. (MAL.) Zie GMELINA.

BOELANGAN. Zie GMELINA.

EOELANGA'SCH. Zie GORONTALEESCHE
 TALEN.

BOELELENG. Een der voormalige landschappen op
 Bali, sedert 1855 onder rechtstreeksch bestuur van het
 gouvernement en sedert 1882 een afdeling der
 Residentie Bali en Jombok. Het strekt zich uit langs het
 grootste gedeelte van de noordkust — van Straat Bali,
 waar het in een smallo punt eindigt tot aan Karang-
 Asem,— en wordt ten zuiden be- grensd door den
 bergketen die het eiland van het westen naar het oosten
 doorsnijdt. Het westclijke gedeelte, tot waar de kust het
 west inbuigt, was vroeger waarschijnlijk geest bevolkt
 — getuige de velo poera's (tempels), die men langs de
 kust en op de voorheuvels aantreft — maar is op het
 oogcnblik geheel woest, terwijl aan de oostelijke grenzen
 eerst eene strook laagland gevonden wordt, waar het be-
 sproeiingswater voor sawah's ghecl en al ontbreekt. Ook
 elders is de bodem over het geheel niet zoo vruchtbaar a
 Ik in sommige en ere stroken van het eiland hij bestaat
 uit vulkanische tuilen, die meest- al weinig verweerd
 zijn, wat wd samenhangt met den geringen regenval,
 (vgl. BALL, Kliinaat). Nergens wordt door de bevolking
 zoo veel partij van den grond getrokken als hier. Ook ten
 opzichte van han- dcl en nijverchid nccmt Boeoleleng
 eene eerste plaats in. Admihistmief is Boeoleleng in (list
 ricten verdeeld, die onder toezicht van de Europeesche
 ambtenaren door diHridishoofden of poengawa's
 worden be- stuurd. De best bevolkte gedeelten der
 afdeling van con go uitgchHtrektheid zijn daar gelegen,
 waar de kuststrook gldoelclijk overgaat in de
 zachtglooiende hellingen van het centraalgebirge. Dat
 zijn vooral twee terreinen, waar het ontgonnen land het
 verst naar binnen gaat. Het grootste diert terreinen is dat,
 waarin de hoofdplaats Singaradja gelegen en dat niet ver
 ten W. van deze jilaatw anvangt om zich Oostwaarts
 voort te zetten tot voorbij de noordpunt des eilands. Dit
 terrein wordlen W, en ten D. be- greiHd door uitlooperen
 van het, Centiaalgebirge, welke zich tot dicht aan zee
 uitatrekken. Verder westwaarts herhaalt de gesteldchid
 van Singaradja zich tot de reeds genoemde ombuiging
 der kust, waar de bijna onbewoonde Westpunt aanvangt.

De streek van Singaradja is het dichtst bevolkte deel
 van Boeoleleng, hoog tegen de bergen ontgon- nen tot
 sawah's en droge velden. Daarboven lig- gen te midden der
 wouden de koffieturnen. Do hoofdplaats, vroeger
 vorstenzetel, ligt op 3 K. M. afstand van de kust. De
 hoofdtempel (*bale agoang*) heeft een prachtige
 padoeraksa (hoofdpoort). Zij ^{ins}akt een deel uit van de
 desa Boeoleleng, die uit ver- schillende wijken is
 samengesteld en waarop inzon- derheid behoort
 PabeanJJoelcng, eene zeer drukke

handelsplaats met eene vrij goede reede, welke editor in moeroe (Zuid-Celebes), 2°. engebergtein hetzuiden van don Westmoesson meermalen zoo onstuimig is, <lat er niet Marioriawoo (Zuid-Celebes) en met bijvoeging van geladen of gelost kan worden. Pabacan-Boeleleng wordt Oedjong aan de zuidelijkste punt van Celebes.

grootendeels door vreemdelingen (Chineezcn, BOELO-BOELO (MAL.). Zie COMMELINA. 2, rabieren, Boegineezen en Madoereezcn) bewoond. BOELOE AJAM. Op Zuid-Sumatra, althans in Ecnige Americns hebben or hunno han-deiskfintoren. Djambi, is of was doze naam in zwag om een in dis- Van de Balicrs behooen velen tot de zoogenaamde Bali- trictsdienst vervoerden spoedbrief aan te diiden, daar de Siam (zie onder BALI en BALTERS). Men vindt er een eisch van „expresse bestelling” aangeduid werd door een post en con telegraafkan- toor, een tol tevens ingestoken kipvever.

havenkantoor, een opiumdepot, een Hollandsch-Boeleleengschool en eene gouver- nements lagere school voor inlanders. De gezamenlij- ke bevolking bedraagt ruim (zie aldaar), Comilala-soorten ; Javaansch Woc- woer. 9000 ziclen. Ten noord- oosten van Singardja ligt Sangsit niet ver van de kust, waarmede het door PabcaftSingsit.

in directe verbinding staat. Ook hier is de reede in den westmoesson onveilig. Zuidoostwaarts van deze plaats ligt Djaragara bekend uit de expeditie van 1848 en 1849. Boengkoelan, aan de beide oevers van de oostwaarts van Djaragara stroomende rivier van dien naamii, is een der sterkst bevolkte dorpen in dit landschap bekend door zijn uitstekend waterwerk (met tunnel; vgl. Plycte in Tijdschrift Aardr. Gen. XVIII (1901) 1 p. 59 met foto).

aan de steile kust, die Onderhoorigheden, bestaande uit de districten Boeniet ver beoosten de noordpunt van het eiland aanvangt, liggen Bon- dalein en Tedja Koela. In een paar andere desas' woncn hier de Bali Aga's, behoorende tot de oostelijke bevolking van Bali.

Aan de kust bowesten Singardja ligt Tamoekoesciclen. Da ar de monding der rivier Teko, waaraan het ligt, gewoonlijk Teboengkoesc genoomd, een der drie voorniet geinakkelijk te bereiken is we- gens een breedc naaiste handelsplaatsen der afdceling, met eene goede zandbank en de reede in den Westmoesson gevaarlijk is, reede, die het geheele jaar door aan kleine schepen een veilige ligplaats biedt. Ten Westen hier- van begint het tweede grootere cultuurland boven- bedoelc. De havenplaats daarvan is Pengstoelan, inder binnenwaarts liggen Boeboenan en Bandjar, het laatst bekend uit de expeditie van 1868. Do rivieren komcn hier uit Zuidoostelijke richting en hare bovenloopen zijn ongeveer West-Oost; <lua.rangs dringt het ontgonnen land ver oostwaarts in tiihschen dit hoofdgeberge te en het voorgeberge O. Pantii, cci'8t savvahn is hoogte conflictuincn. To jnidden der laatste ligt op 900 M. hoogte JJociidopk., met een pasangrahan. Do westelijkste kustdesa, Tclokan Bawang, wordt uitsluitend door Boeginee- zen bcwooncl.

Goede rijwegen loopen langs hot strand door het geheele bewoonde gebied,voorts van Bocbucuan naar Moendoec en van Singardja naar Zuid-Bali.

BOELELENG. District van de nfdceling Boeleleng, resid on tie Bali en Lombok.

BOELELENG (Pick van —). Een niet meer werk- zaino vulkaau op ongeveer 10 K.M. ten Z.O. van Singardja op Bali; 1212 M. hoog.

BOELI (MABOELI) (BAAI VAN). De 46 K.M. diepe en 55 KM. breede baai tusschen hot O.lijk en N.O.lijk schiereiland van *llalmahera. In de baai lig- gen vele riffen en eilandjes, waartusschen. diepe vaarwaters voeren naar de afscheepplaatsen van do kust, van welke Boeli en Ma ba de voornaamste zijn. Zie Zcemansgids O. I. Arcli. deel V. ' - . l'lh'.

BOELIEA. Waarschijnlijk een collectief-riiaan voor groote Roofvogels op Celebes; Boeliea-mohcn- go, een Slangcnbuizerd, *Spilornis rufipectus*.

BOELIN (w. BORN.). Zie EUSIDEROXYLON.

BOELO BOELO. Landschap op Zuid-Colcbcs, behoorende tot do onderafdcclng Sindjai der ffdcelmg Bonthain, on gesplit in Oost Boelo-Boelo bn West Boelo-Bdolo. Do naam Boelo-Boelo (Boooloo-Booloc) wordt ook gegeven aan 1°. een landstreek in W. La-

BOELOE AJAM. Zie HARING.

BOELOE-AYAM. Maleische naam voor Haarster- ren (zie aldaar), *Comilala-soorten* ; Javaansch Woc- woer.

BOELOE BABI. Zie STEKELVARKENS.

BOELOE ONGKA (JAV.). Zie GYMNARTOCAR-

BOELOE PALAKKA. Bergtop op Celebes (zie al- djaragara bekend uit de expeditie van 1848 en 1849. Boengkoelan, aan de beide oevers van de oostwaarts van Djaragara stroomende rivier van dien naamii, is een der sterkst bevolkte dorpen in dit landschap bekend door zijn uitstekend waterwerk (met tunnel; vgl. Plycte in Tijdschrift Aardr. Gen. XVIII (1901) 1 p. 59 met foto).

BOELOE SAMA. Een onderhoorigheid van het landschap Trocinon. Zie TROEMON.

BOELOE TOETOE. Zie ANOENG.

BOELOEKOMBA. Onderafdeeling van de afdee- lings Bonthain van het Gouvernement Celebes en Kustwaarts ligt Koeboe tambahan. Aan de steile kust, die Onderhoorigheden, bestaande uit de districten Boeniet ver beoosten de noordpunt van het eiland aanvangt, lockoemba Town, Gantarang, Oedjong-loc, Kin- dang, Bira en Kadjang. De gelyknamige hoofdplaats ' is gelegen aan de z.kust van het z.w. schiereiland van Celebes, oostelijk van Bonthain. De plaats telt meet ' clan 3000

BOELOENG (JAV.). Zie METROXYLON en SAGO.

BOELOENG NANGA (DAJ.). Zie EUGEISSONA.

BOELOENGAN. Zelfbesturend landschap aan de n.o.kust van Borneo, vommende met do Tidongsche landen, waarvan de hoof den ondergeschikt zijn aan den sultan van Boeloengan, het n.lijkste gedeelte der Nederl. bezittingen op Borneo ; onderafdeeling Boe- loengan, afdeeling Samarinda der residentie Z. en O. Afd. v. Borneo. Do Htandplaats vai'terrreSurcnden ambtenaar is Tandjoeng Seilor. Ten Z. begrensd door Goenoeng Tabocr on in het binnenland ook nog aan- sluitend aan Sambalioeng en Koetei, grenst het ten w. aan Scrawak en N. aan Britsch Noord-Borneo. Het eigenlijkc Boeloengan wordt in zijn geheele long- te van w. naar o. doorsneden door de Kajan. Hot ge- zag van den Sultan strekt zich strooniopwaarts niet verder uit dan tot even boven do sainenvloeiing van Bahau en Kajan. Do in 1906 door hot zelfbc- stuur afgelegdo korte verklaring word j Govu. Bo- sluit van 24 Nov. 1909 no. 5, goedgekeurd en be- krachtigd.

Literatuur. A. H. Spa an in T. A. G. scr. 2 XIX (1902) 515, 959. J. E. Tehupeiory Onder de Da- jaks in Contraal Borneo, 1906. E. W. F. van Wal- chrcrn. T. A. G. 1907, 755. O. I. A. Collet, T. A. G., 1910, 263. (Vgk. BORNEO, KAJAN, KOETEI).

BOELOESCH. Zie TOMBOELOE*SCH.

BOELOH (MAL.). en zyn samcnstellingen. Zie BAM

BOEMIAJOE. Controlo-afdeeling, met gelyknamigo hoofdplnats, van hot roegtschap on de afdeeling Brgbs, rcsidpntio Pckalongan ; ze bestaat uit dp cTstictien Boemijoc en Bantarkawoong. Do stand- plaats van hot Controlcur is op 74 afstand gc- lcgcn van do halto Balapoelang.

BOEMIAJOE. District van do afdeeling en hot ro-

gentschap Brches van de residentie Pekalongan, met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van con- troleur van het Binncn. Bestuur. Het district heeft 5 onderdistricten met 56 desa's, en telde in 1905 bijna 98.000 bcwoners, waaronder een 20tal European en en ruim 700 Chiiieezen. In het district liggen een tweetal erf pact t sperceelen, tot ene uitgestrekt- heid van ruim 800 bouws, waarop geteeld worden rijst, koffie en rubber. — De hoofdplaats ligt aan den eenigen grooten weg, die over het centraalgebergte van Midden-Java de residences Pekalongan en 政- njoemas verbindt, dicht benoeden den pas van Pate- goeram De nieuwe spoorlijn Qheibwi*Pderwokerto gaat dicht er langs.

BOEMIDJAWA. District van de contrôle-afde- 切 .afdeeling en regentschap Tegal van de residentiePekalongan, met gelijknamige hoofdplaats. Dit district heeft drie onder-districten met 31 desk's en telde in J 905 bijna 46.000 bewoners, waaronder slechts 6 Europeanen.

BOENAI-ANDOE. Collectief-naam in West-Sumatra voor groote koekoeken, behoorende tot het geslacht der Malkoha's, *Phoenicophaes*. Op Celebes heet *Phoenicophaes calorhynchw*, Aloecoe. Op West-Sumatra wordt *Phoenicophaes erythronathus*, Le-wajen genoemd : *Pfioenicophaes sumatranus* heet aldaar Saweli en *Phoenicophaes chlorophaeus*, Selaja.

BOENDER. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Painekasan, der residentie Madoera met 3 onderdistricten en 51 desa's. De standplaats van het districtshoofd is Galis (zie aldaar).

De in dit district gelegen dessa Boender was oud-tijds districts-hoofdplaats. Er bevindt zich een douane kantoor. In de nabijheid liggen de zoutlan- den Mangoenan en Tjapak (zie aldaar), veelal met den collectieven naam van „Zoutland Boender" dan wpl „Zoutland Panekaoan" aangeduid. -'

—"BOENE (MAD.). ZieCORCHORUS CAPSVLARIS.

BOENGA. Dorp op Java, in de assistent-residentie en het regentschap Grisee van de residentie Soera-baja, aan de Solorivier gelegen. Er bevindt zich een belangrijke houtstapelplaats, de verzamelaats van het bout, dat in de bosschen van de residentien Ma- dioen en Rembang voor gouvernemcnsdoclcindou wordt gekapt, en m vloten langs de Solorivier der- waarts wordt gevoerd, om vandaar verder naar zijn bestemming te worden verzonden.

BOENGA (MAL.). Het woord beteekent bloem en wordt aan vele bloemdragende planten gegeven, meest in combinatie met een tweede woord, dat *novas* ook afzonderlijk gebruikt kan worden.

BOENGA KEMBODJA (MAL.). Zie PLUMERIA. BOENGA KOEBOER (MAL.). Zie PLUMERIA. BOENGA LAWANG (MAL.). Zie CINNAMOMUM PARTHENOXYLON.

BOENGA MERAK (MAL.). Zie CAESALPINIA PULCHERRIMA.

BOENGA PAGAR (MAL.). Zie LANTANA.

BOENGA POEKOEL AMPAT (MAL.). Zie MIRABILIS.

BOENGA RAJA (MAL.). Zie HIBISCUS ROSA SINENSIS.

BOENGA REBHANG (MAD., SOEND.). Zie HIBISCUS ROSA SINENSIS.

BOENGA SOENDAL MALAM (MAL.). Zie POLY-ANTHES.

BOENGA TANDJOENG (MAL.). Zie MIMUSOPS ELENGI.

BOENGA T JIN A (MAL.). Zie CAESALPINIA PULCHERRIMA.

BOENGA TOENGGING(MAL.). Zie PERGULARIA.

BOENGAMAS. Doesoeh met 400 zielen, zetel van het hoofd der marga VII Poetjoekan Soekoe Boengamas, onderafdceling Lematangocloe, tot 1906 hoofdplaats der onderafdceling Kikim (res. Palembang). Deze plaats ligt aan den grooten weg Lahat-Tebing Tinggi (op 28 K.M. van Lahat), op den rechte roeve ver der Kikim, rechter zijrivier van de Moesi. Zy is bijna 100 M. boven zee gelegen.

BOENGOELAN. District met gelijknamigo hoofdplaats van de controle-afdeeling Tjikadjang, regentschap en afdeeling Garoet van de residentie Preanger regentschappen met eene oppervlakte van 900 K.M.2, 4 onderdistricten en 14 desa's. Vroeger (v66r 1913) heette dit district Kandang W6si.

BOENGOENGDÉLAN (SOEND.). Zie CASSIA J

A- VANICA.

BOENGGKIL, noemt men de perskoeken, welke achterblijven bij de bereiding van olie of vet uit zaden. Zij vinden toepassing als meststof. Hoewel zij vrschillcnde plantenvoedingsstoffen bevatten, wordt de waarde ervan alleen bepaald naar het stikstofgehalte. Dit bedraagt in Katjang-boengkil 6—7 %, in Kalilci-boengkil 6 % en in kapokpitcn boengkil 5—5.5 %.

BOENGGKOE, TOBOENGGKOE of TOMBOEKOE.

Landschap aan de oostkust van Celebes, voor J 907 behoorende tot het sultanaat Tcnjat Uhuans zelfstandig en behoorende tot het Gouvt. Celebes <ii Ond., afdeeling Oost-Celebes, onderafdeeling Bocn-croek en Mori. Het strekt zich uit van af Tngong T6gon 只 op ongeveer 1°37' Z.B. tot Kaap Nipah-Nipah op 3°27' Z.B., en grenst west- en zuidwaarts aan d' landschappen Loewoc en Kcndari. Het heeft eue diepen inham, veelal als Golf van Tomori opgegeven, maar ter plaats als Telok Toma'ki bekend, die het landschap in twee deelen scheidt, bekend onder de namen Noord- en Zuid-Boengkok. In en jiaibi deze golf jnonden de twee grootste rivieren, d<- Lingkoboo en Tompirt uit. Als hoogste berg won It die van Tonkalo genoemd.

Het wordt bestuurd door een Radja, die door mcerdere hoofden wordt bestaen en te Sakita woont. Langs de kust en in het binnenland zijn 3*» kampongs, die men ook als districten kan IjCBchonen, daar zij vele kleine nederzettingen onder zich hebben, met hoofden onder den titel van San gad ji of Kimalaba (namen, die nog aan de vroegere heerschappij van Ternate herinneren), rchtstreekH ondergeschlikt aan den Ijadja. De meeste dezer kampongs liggen aan kleine rivieren, die zeer ondiep zijn en slechts bij vloed met prauwen kunnen worde; ; binnengevaren.

De bevolking bestaat uit Mohaminndanen en Heidenen, de laatsten in groeter aantal rondom de golf van Tojnaiki en in Noord-Boengkok, welke streek in het algemeen in ontwikkeling bij Zuid-Boengkok ten achter is. Na lichaadclijk verzet tegen den Radja werden die heidenen in 1856 door een expeditie ge-tuchtigd, waarbij twee kampongs werden bestemd e? ingenomen. Ten cindena het vertrek der troepen nict andermaal aan willekeur te worden blootCBteld, werden toen 124 mannen vrouwen en kinderen mdcgenomciji en werd hun een verblijfplaats aangewezen naast de negorij Laboeha op Batjan, waar hunne afstammelingen tot heden woncn. Vele dor in de golf van Toinaiki wonde heidenen trokken bij die gelegenheid naar het gebergte en dalen slechts Voor dehofboplplaats Konedalezie opdien plaatb-naam.

Ala bijzondere tak van nijverheid in Boengkoë verdient vermelding het vervaardigen van houters of klingen van ijzer, dat gesmolten wordt uit erts, dat in de nabijheid van de kampong Toepe wordt aangevonden. Deze heeten bijzonder deugdzaam en zijn in den omtrek zeer gewild.

BOENKOE en MORI. Ondcrdfcdcling der afdeeling Oost Celebes, gouvt. Celebes en onderbestuurszctcl Kolonedale. Zie ook

BOENKOEESCH. Zie BOENKOEESCH-MORISCHE TALEN.

BOENKOEESCH-MORISCHE TALEN. De taal-groep, die met dezen naam wordt aangeduid, heeft tot haar gebied het geheele Z.O.-lijk schiereiland van Celebes, met de eilanden Wawoni in 't Z.O. en Ka-baena in 't Z. en een deel der N.-kust van de Golf van Tolo. De O., W. en Z.-grens is de zee, de land-grens loopt con weinig W. van Malili, in N.-lijke rich-ting, tot aan de breedte waarop de Z.-kust van het Posso-meer Jigt; daarna N.O. tot aan de Golf van Tomori en verder een weinig van de kust af, in de zelfde richting, tot even voorbij Ondolian. Op deze laatste plaats en in een paar W.-lijk daarvan gelegen kustdorpen wordt Boengoesch gesproken, maar verder heeft daar het Boengoesch het taalgebied in-genomen.

De 4 hoofdtalen der Boengoesch-Morische groep zijn: Boengoesch (ontkenningswoord *nahina*), Morjseh (*aikoa*), Ixilakisch of Laiwoesich (*tamboeki*) <: n Mckongka'sch (*norio*). Het Boengoesch beslaat de gansche O.-kust van het Z.O.-lijke schiereiland, tot aan de monding der Laa Solo; in het binnen-land, aim den O.-oever van het Towoeti-meer, v unit het dialect der To Epc en der To Ro'octa ge-

Het ciland Wawoni spreekt ook een dialect van het Boengoesch; de taal der To Maronc, in 't Z.W.-lijk deel van 't schiereiland en op 't ci'au! Kabacna is een derde tongval van het Ik-cngkoc'ch. Nevens de hoofdtal, zijn er in 't ge-heel <> dialecten van het Boengoesch bekend.

Met Morisch (hoofdtal en 4 dialecten) ligt vlak ten W. van 't Boengoesch en is dus eenc binnen-landsche (aal. Zijn gebied is lang niet zoo groot a Is <iat van 't Hoengoesch; hot loopt niet verder dan do (Jsoe-baai. Ten Z. daarvan begint het Mekongkasch dat langK de kusten en in het binncnland voortloopt, tot dat het stuit op *t MaronencBch. Ten Z. van 't Boengoesch en ten O. van *t Mekongkasch ligt Jict 't alakisch of Laiwoesch (hoofdtal en 4 dialecc-ten). Van hel Mekongkasch zijn, nevens do hoofdtal, twee tongvallcn bekend.

De Boengoesch-Morische taal-groep heeft ten W. do Oost-Toradja'scho en ten N. do Loinansche ta- Jen. In het algneien staat zij dichter bij de laaftito dan bij do eerste, hoowel er belangrijke verschillen zijn met de Ixjinansche taal-groep, b.v. de vocalisclio woordvoruj van de Boengoesch-Morische talon en Jict outbroken van tijdvormien bij het werkwoord, dio in do Loinansche taal-groep voorhanden zijn. De palatalen o t broken; do s is supradentale, even a Is in *t IxjinanHch; geprenasalceerd wordt zij tot *ns*. De *j* wordt niet behandeld als in Bare'e en Loi-nanscl), maar gevoicaliscerd tot *i* on met eeno voor-afgaande *a* samengetrokken tot *e*, b.v. *seoe* (naald), uit *saioc*, *sajoc*, *djajoc*, *djaroc*, *djarocm*. De 8 gunt dikwijls in *h* over en de *a* heeft neiging om *o* to wor- den. De gon it ief-verhoed ing wordt ineenstal uitge- ilrukt door *t pronomen suffixium 3de poi-soon achter 't regeercnclne woord, wat noch do Toradja'scho noch de Loinanscho talen doen. De invogscels *oem* en *in* zijn nog gehcol levond, zoo ook hot achtvorveg-

scl -*an*, dat in de Boengoesch-Morische talen natuurlijk den vorm -*a* heeft.

Het Morisch is cenigszins n ic uwrwrtscher van vorm dan het Boengoesch: eind-a is vaak *e* ge- worden en *t* tot. s. Hierdoor staat het Morisch nog wecr iets verder van 't Bare'e dan 't Boengoesch, doch niet dichter bij het Loinansch.

De letterkunde der Boengoesch-Morische talen begint eerst in den laatste tijd cenigszins bekend te worden, nu vanwege de Zcnding deze talen wor- den beoefend. Zij doet waarschijnlijk in rijkdom voor die der Toradja'sche talen niet onder.

Literatuur: Mededeelingen van wege het Ned. Zendelingenootschap, XLIV, 1900, 249—318; — Adriani & Kruyt, De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes, III, 87—90, 217—247, 352/353. Op de by dit laatste werk behorende taal-kaart is het gebied der groep afgebeeld.

BOENGLAI KAJOE (MAL.). Zie MCHELIA MONTANA.

BOENGLON. Inlandsche naam op Java gegeven aan boomhagedissen uit het geslacht *Calotes*, in het byzonder aan *C. jubatus* Bum. en Bibr. Andere na- men voor soorten van dit geslacht, in het bijzonder voor *C. criatalellus* Kuhl, zijn londok (Maleisch), Soko (Toradja, ook gebruikelijk voor *C. celebensis* Gray) on sengoeng (op Simaloe, ook gebruikelijk voor *Aphanotis aculirostris* Modigl.). Zie verder onder AGAMIDAE.

BOENGOER (MAL.). Zie LAGERSTROEMIA.

BOENGOERAN. Het grootste der Nataeno eilanden en van de geheele residentie Rieuw. Zie POE-LAU TOEDJOEH.

BOENGOES. Negari aan de gelijknamige baai, even ten z. van de *Emmahfive&fum*. Westk. Behoort se- dert de gewest. reorg. van 1913 tot het district V Loe- i-ah der onderafdccling Padang en Ommelanden (zic aidi.). (f 6 y

BOENGOES-BAAI. Een ideine, vrij opene baai aan aan de W.kust van Sumatra, best. Padang, op onge- veer 1° 3' Z.B. In do baai liggen eenige riffen; de kusten zijn steil en do diepten matig, alleen in het N.lijk deci der baai wordt een beschutte ankerplaats gevonden. Zie Zecmansgids 0.1. Arch, deel I.

BOENI (TJI). Een der grootste rivieren aan d© zuidkust der Preanger Regentschappen. Java, door con diop dal stroomond (vgl. BRI'ANGBRJ'JNG), dat zich nu cons vernauwt tot een enge kloof, dar zoo- verbreedt dat het ruimte voor dorpijs opklaart, en een enkolo inaal zolfs voor vlakko sawahs, een ware oaso in het Zuid-Preanger Borgia nd, met volkrijke dor pen, waarvan Kadoo Pandak het voornaamsto is.

BOENI (MAD.). Zie CORCHORUS CAPSULA- BIS.

BOENI (MAL.). Zie ANTIDESMA. BOENIET. Eertijds een Malcisch landschap, aan do boven-Kapoës, het laatste wanneer men die ri- vicr opvaart; is bij Ind. Stb. 1909 no. 566 onder direct bestuur gebracht. Reeds in 1906 bood de- bestuurder het gouvernement zijn gebied aan in ruil voor cone schadcloosstelling, wogens hot ont- broken van mannoljko nakomelingschap; behoort administratief tot do afdeeling Sintang van de res. Wdstor-afdccling van Borneo, onderafdeeling Bove n-Kapoës.

Zio J. J. K. Enthovon. Bijdrago tot do Geo- graphic van Borneo's Westerafdcling, 1903, blz_ 93 vlg.

BOENTAK (IKAN). Zio KOGELOVISSCHEN.

BOENTAL, BOENTAL DOERI (IKAN). Zio KO- GELVISSCHEN.

BOENTIRI (SOEND.). Zie KALANCHOE.

BOENTOE (PAS VAN). In het Zuid-Serajoc-gebirge, residentie Banjoemas, recht bezuiden de hoofdstad. De ryweg van de spoorhalte Kroja naar de hoofdplaats Banjoemas gaat erover in een diep ingesneden hollen weg (pashoogte 196 M.).

BOENTOE BATOE. Een der landschappen, behoorende tot de federatie Doeric (zie aldaar) groot ± 350 K.M.², bevolking ± 10.000 zielen, vrcdeld in de districten Boentoe Batoe en Pelapo. Voornaamste kampongs Pasoewie en Boentoe Batoe met drukke passers. (Tijdschr. B. G., deel LIV (1912), biz. 572.) *

BOENTOEK. Onderafdeeling van de afd. Doesoentland r. Cd van den controleur is Boentoe, aan de Barito.

BOENTOET KARBAU (IRAN). Zie ROOFZALMEN.

BOENTOET KOETJING. Zie ACALYPHA HISPIDA.

BOENTOET TIKOES (MAL.). Zie HELIOTROP-IUM.

BOEO., JEn negeri in het district Lintau (gew. reGrgnOIS), der onderafdeeling Fort van der Ca-pellen, afdeling Tanah Darat, Sum. Wcstk.; te-voren een laras der onderafdeeling Lintau en Boeo en standplaats van een controleur b/h B.B. Boeo is bekend door de fraaie marmergrot in het ge-bergt, dpt de zeer schoone vallei van Boeo scheidt van Fort van der Capellen. De grot ligt P/2 K.M. ten W. van Boeo : zij strekt zich uit tot de weste-lijke zijde van het genoemde gebergte. Een beek, de Ajer Pangian, stroomt er door; bij laag water kunnen personen, die niet tegen groote vermoeie-nis opzien, de geheele grot (eenige kilometers lang) doorwaden en doorkruipen; valt echter aan de westzijde van den berg een hevige regen, zoo kan deze tocht levensgevaarlijk zijn. Lauwe kiezelzuur houdende bronnen in de grot hebben hier en daar mde wanden en den bod cm van het koepelvormige, groote gewelf met terrassen, terrasjes en rimptjes vormende kiezelzuurlagen bedekt, waardoor de grot zeer interessant is. Boeo is door een goeden grind-weg via Sitangkai, verbonden met Fort van der Capellen (37% K.M.), in n.lijke richting met PajaKoeomboeh (ruim 40 K.M.) en in z.lijke richting, via Tandjoeng Ampaloe (bijna 26 K.M.) met Si-djoendjoeng (nog 20*/4 K.M. verder). Boeo was in <3en tijd der Minangkabausche vorsten een belang-rijk landschap a ls zetel of invloedssfeer van den Ra-djo Adat 西 I. 况 J9J3, bl. 245). In J 908 werd de besturende ambtenaar tijdehft3e-wbelingen tegen de invoering der directe belastingen door Jie- den van Loeboek Djantan (Lintau) te Boeo ver-moord, en werd z^n lijk met de oude controleurs- woning door de opstandelingen verbrand. Dicht bij de pick waar de woning stond is een pasanggrahan gebouwd.

BOEOET. Zie EEKHOORNS.

BOEOL. Zie BWOOL.

BOEOLSCH. Zie GORONTALEESCHE TALEN.

BOEPATI, oudtyds benaming van den stadhouder (het provinciehoofd, den toemengoeng) van het Mataramsche rijk in de verschillende gewesten van Java en Madoera, thans benaming van den regent op Java en Madoera (zie BESTUUR, C. 2. .) Hiervan is afgeleid keboepaten, regentschap en Te- gentswoning.

BOER NL TELONG. Deze vulkaan, 2624 M. hoog, verheft zich op de zuidwesthelling van het oudere vulkanische Geureudong-massief ten noorden van de

Laut Tawar, Atjeh, en bezit een nog werkzamen krater. De laatste uitbarsting schijnt in 1856 te hebben plaats gehad ; de zeer moeilijke beklimming kan allen van de zuidoostzijde plaats hebben. Teeke- ning in Jaarverslag 1910 van den Topografischen dienst.

BOERANGRANG. Aan den top van dezen 2063 M. hoogen, op de grens van de Preanger met de afdeling Krawang zich verheffenden, fraaicon onwerk-zamen vulkaankegel, is een duidelijke ringwal te zien, die naar N.W. in een breed dal uitoopst ; in vroeger tijd zijn door den B. enorm slijkstompen geleverd, die tot nabij Poerwakarta te vervolgen zijn (Verbeek, Java, 4G9, 738). De berg ligt vlak ten W. van den Tangkoehban Praoe en binnen een- zelfden nog ouderen ringwal. De helftingen van den Boerangrang zijsteil en grootendeels met dichte wouden bedekt^A. 二

BOERENG of BONTOD. Javaansche namen voor een waterhoentje, *Gallinix cinerea*; het gewone waterhoentje, *Gallinula orientalis*, heet op Java Pro of Opl-opellan, op West-Sumati-a Tioeng-ayer. *Amauromis plioenicura* wordt Sri-bom bo genoemd. Op Sumatra heet de laatste soort Roeca-roca, op Oost-Sumatra bij de Maleiers Roa-roa.

BOERLAGE. (JACOB GIJSBERT), gcb. te Uithoorn, 18 Nov. 1849, overleden te Ternate, 25 Aug. 1900. Na aan de Leidsche Universiteit zijne studiiën volbracht te hebben, promoveerde hij 2 Juli 1875 in de wis- en natuurkunde op een proefschrift, getiteld : Bijdrage tot de kennis der houtanatomic. Van 1876 tot 1880 leeraar in de Natuurlijke Historie, eersl aan de Kweekschool voor Ondcrwijzers te Amsterdam, vervolgens aan het Gymnasium en de Hoogere Burgerscholen te Dordrecht, werd hij in 1881 aange- ste) d als Conservator bij's Rijks Herbarium te Jxi-dcn. Ixixdeze betrekking maakte hij in 1888 een kortc studiereis naar Indie. In] 891 word hem het onder-wijs in de Indische Boom Hora aan de Kijks-aliumi voor het Boswliczwcn opgedragen, terwijn hij in 189-1 tot onder-directeur der genoemdeinrichting con pri-vaatdocent aan de Leidsche Universiteit word be- noemd. In 1896 Jiet hij zich door den toenmaligen directeur van 's Lands plan ten tu in te Buitenzorg, Dr. M. Treub, overhalen, naar Java te gaan om te Buitenzorg de reeds lang vacante plaats van chef der lste afdeling van genoemde Plantentuin te ver- vullen. Tijdens een reis in de Molukken door malatia aangetast, overleed hij te Ternate den 25 Aug. 1900.

Over zijne geschriften, zie BOTANISCHE LT-TERATUUR.

BOEROE. Land be s c h r ij v i n g. Eiland ten west en van Ceram en Ain bon gelegen, van welke eilanden het gescheiden" is dobr Straat Mani pa of Boeroe, tusschen 3° 3' en 3° 52' Z.B. en 125° 57' en 127° 15' O.L., en behoorende tot de residentie Amboin a. Het beslaat eenc uitgestrektheid van 9599 K.M.2. De kust wordt bijna ghecl door koraalrif- fen oingeven. Veilige ankerplaatsen zijn zeldzaam ; vermelding verdient o.a. de ruime baai van Kajeli. Aanzienlijke gedeelten van de kust zijn vlak, zoodat men een zandstrand of inangrovebosschen aantrefl. Hier en daar echter bereikt het bergland met steile rotswanden de zee, vooral in het Zuiden. Aan de riviermondingen vindt men kleine alluviale vlakten; overigens begint meestal dicht achter de kust het heuvelland, dat in het Noorden zijn grootste breedte bezit. De bouw van het bergstelsel is nog niet in alle opzichten duidelijk. Over 't algemeen schij- nen de toppen zich slechts wdning boven hun omge- ving te verheffen (in het midden tot ± 1100 M.)

Hooger top pen vindt men o.a. in het N.W., waar de Kapala Madang 2060 M. (volgens Verbeek 2175 M.) bereikt en ten Z. van Kajeli (Batoe Boea, 1410 M.). Geologisch is van Boeroewat meerbekend dan van Ceram, waarmede het wat ouderdom betreft schijnt overeen te komen; de onderzoekingen van K. Martin en vooral later die van J. Wanner hebben daarover licht verschafte. De oudste gevonden sedimenten behooren tot de midden-Jura; verder zijn boven-jurassische, cretaceïsche, eocene en pliocene sedimenten bekend geworden, terwijl mioceen schijnt te ontbreken. Opvallend is dat zooveel kalksteen (van zeerverschillen - den ouderdom) aan den opbouw van het eiland deel neemt. (Zie Verbeek, Molukkenverslag, p. 561 met verdere literatuur). Tai van kleine riviertjes ontlasten zich aan de n. en z.kust; onder dezen kan alleen de Wae Apoe of rivier van Kajeli belangrijk genoemd worden, daar zij tot 2 dagen stroomopwaarts voor kleine prauwen bevaarbaar is. Vermelding verdient ook de Wae Nibe, die de afwatering vormt van het midden in het eiland gelegen, kleino meer van Wakolo (juister: Rana-meer). In den drogen moesson verdwijnen de riviertjes of blijven slechts kleino beekjes over; in den regentijd treden zij buiten hare oevers; op vele deelen van de kust doen zij moerassen ontstaan. Zulke moerassen, met sagoboschjes overdekt, vindt men vooral in de districten Kajdli en Lisela.

In den W.moesson heerscht op Noord-Boeroe regen, op Zuid-Boeroe droogte; in den o.moesson heeft het tegenovergestelde plaats. De belangrijkste voortbrengselen zijn zeer deugdzaam houtsoorten, waaronder *Melaleuca Leucadendron* van welke de bekende kajoepoeth-olie gestookt wordt; sago, gierat, damar, rotan en tabak; koffij schijnt er ook best te tieren. Onder de dieren noemen wy tammo buffels, door hot Govut vroeger aangefokt, en wilde, die waarschijnlijk daarvan afslammen, herten, hert-zwijnen, wilde zwijnen, schildpadden, kasuarissen en papegaaien.

Kajeli, weleer de zetel van het bestuur, ligt aan do z.o.-zijde van de baai en in de als ongezonder genoemde vlakte van Kajeli, die in den omtrek der baai moerassig en met kajoepoeth-, sago-, kokos- en djatiboomen bedekt is, terwyl zij meer landwaarts in een open en vlak terrein vormt mot voor verschillende cultures zeer geschikten grond. Kajeli, Namida en Djikoemorasa (op de Noordkust) zijn do plaatsen waar de kajoepoetholie bericd wordt. In de oinstreken dior plaatson treft men een 500-tal distillerieënrichtingen aan, meest alle in handen van Ch in cozen on Soelaneezen.

Bevoelking. De oorspronkelijke bevolking van Boeroe, schijnt nauwverwant aan do bevolking van West Ceram. Zie CERAM. Zij bouwont meer hot binnenland van heL eiland en, waar hare leden nog lieidenden zijn, worden deze vaak met den naam Alfocren aangeduid. Ten onrechte, want zich zelf noemen zij zich niet aldus. Do kustbevolking bestaat groot end eels uit lieden van uitheemschen oorsprong: Soelaneezen, Boetonneezen, Galelareezen, Ainboineezen, enkele Arabieren, Chineezen en Ambe-lauers, voorts uit gekeibten do geislamiseerde Brocroezeezen en enkele heiden Boeroeneezen. Volgens do laatste gegevens der jnitairo exploratio in 1913 wordt do bevolking van Boeroe geschat op 13.000 ziden: t. w. heiden-Boeroeneezen 6000, Mohammedanen 4500 en Christenen 2500. Hot zie-teniaal moot evenwel volgens den laatston aanslag der belasting (n.l. dio van 1915) beduidend grooter zijn en zal wel op 20.000 inogen gesteld worden. Do

Christenen wonen hoofdzakelijk in het Masarete'sche en aan de Zuidkust ten Westen van de Wa Mala, voorts te Kajeli en to Wa Potih en nabij deze plaats. Twee zendelingen een op de N.-kust te Namlea en een to Tifoe hebben de leiding van het zendingswerk. De Mohammedanen (slammen) treft men 't meest aan in het Kajelische en in enkele atrandkamponga als Wa Msisi, Oki, Namrole, Waimala.

De kustbevolking woont in kampongs bijeen, waarvan het aantal huizen afwisselt van enkele won in gen tot 40, 50 of meer. De nederzettingen der heidenbevolking van het binnenland -----hoema' lolin's --- bestaan uit 3 tot 15 huizen, gemiddeld 5 a 6. Als regel zijn de huizen in de hoema' lolin ge- bouwd om de hoema' lita, het voor de doortrek- kende vreemdelingen bestemd huis.

De eigenlijke bevolking van Boeroe bestaat uit 116 verschillende stammen, die omtrent hun oorsprong ieder hun eigen legende hebben, en ieder hun eigen gebied, hoezeer ook deelen van stammen soms in gebieden van andere stammen wonen, jazelfs in de hoema lolin's vaak leden van verschillende stammen verblijven.

De stammen zijn weer onderverdeeld in een aantal families naar het aantal zoons, dat de stamvader of stammoeder had. Aan het hoofd, van den stam staat een stamhoofd, dat oorepronkelijk den titel had van geb'ha (grootte man), doch thans dien van mat'lea of matgoe'ha. De waardigheid van stam- hoofd is volgens de adat erfelijk en gaat over op den oudsten zoon. Het stamhoofd wordt in de uitoefening van zijn ambt bijgestaan door een parwisie en (of) een emrimo (namen van Portugeeschen oorsprong) die hij zelf kiest: zij brengen bevelen aan de bevolking over, waken voor de goede uitvoering daarvan, enz.

Aan hot hoofd der familie staat het familiehoofd, evenzeer volgens de adat erfelijk. De familiehoofden zijn echter geen eigenlijke bestuurders, doch slechts vertegenwoordigers van de familie, die to waken hebben voor haro bezittingen.

Een oigenlijken add kent men niet. De hoofden, ook dio der families, hebben echno bizondere rechten, maar hunne kinderen niet; deze worden door do overige leden der bevolking als gelijken beschouwd.

Ook op de kust plaatsen heeft de bevolking, voor zoover zij tot do Boeroescho stammen behoort, haro hoofden ovcnals do bovolkchig van het binnenland. Do vreemdelingen hebben hun eigen hoofden. In een enkele kampong telt men dan ook gewoonlijk mcerdero hoofden. Alleen in enkele plaatsen, zoaala Wa Plooe, Bara en Wa Msisi, kent men een kapala kampong, die hot geheelo dorp beaattu.

Bovon de stamhoofden staan de regenten. Boeroe is verdeeld in do regentschappen of districten Kajeli, Liliati, Tagalisa, Wa Potih, Lisela, Fogi, Bobo, Wa- Toeren, Wa Msisi, Masarote, Namrole, Oki, Loomara en Wa Eno. Do regenten worden door do bevolking gekozen, door het Europeesch bestuur (civiel gezag- hebbor to Namlea) aangesteld on door den resident van Ambolna bevestigd. Zij hobben verschiillendo titels: dio van Kajeli en dio van Masarete den titel van radja, dio van Lisela, van Fogi, van Bobo en van Wa Toeren den titel van patih, do anderen den titel van Orang kaja. Howel do waardigheid van regent niet in een bepaald lijn erfelijk is, wordt gewoonlijk echter een cen zyner zoons of bij ontstentenis een zijner naaste familieleden tot opvolger gekozon.

De Brocroezen wordt gezegd te zijn achterdochtig en leugenachtig, over 't algemeen niet moedig, vol-

slagen gebrek te hebben aan energie doch dientengevolge ook goedaardig te zijn, voorts uiterst onzindelijk op dorp, huis en lichaam.

De Boeroeneezen zijn over t algemeen klein van gestalte, doch goed gebouwd. Het hoofdhaar wordt gedragen zooals ieder 'tmoiste vindt, doch gewoonlijk lang, en dan door de mannen in den hoofddoek opgebonden, door de vrouwen in een wrong gedragen.

De mannen dragen baadje en broek, de vrouwen sarong en kabaja; Christen/vrouwen sarong en de lange Ambonsche kabaja. Alleen a Is de mannen op jacht gaan, in het water moeten werken of in't algemeen eenigen inspannenden arbeid hebben te verrichten, dragen zij geen ander kleedingstuk dan een schaaamgordel.

Hun wapens zijn lans, klewang en geweer. De geweren zijn op Boeroe echter weinig in aantal: de munitie wordt ingevoerd.

De woningen der Boeroeneezen bestaan uit woonhuis en keuken. Het woonhuis telt gewoonlijk een slaap- en een zitkamer. Het staat niet op palen; de keuken daarentegen wel. De omwandeling en het dak bestaan uit boombast of uit atap. De deuropening is gewoonlijk vierkant, iets meer dan mansbreedte, maar veel minder dan manshoogte en wordt gesloten door een verschuifbaar of draaibaar stuk boombast. Vensteropeningen vindt men slechts in zeer weinige huizen. — De woning gen der Christ e- nen en Mohammedanen teUen behalve het zivertrek een of meer slaapkamers, meermalen ook een voor- galerijtje. Van die woningen bestaat het dak uit atap, de omwandeling uit atap of gaba, soms uit planken, vaak ten deele uit steen of karang. De deur is van hout en draaibaar. Gewoonlijk hebben die huizen vensters.

In de woningen is het huisraad schaarsch: een paar rustbank en met kussens of houten rollen, inanden, potten, ijzern en aarden borden. Lampen vindt / men betrekkelijk weinig.

Huwelijk in den stam is verboden. De meisjes *々多 淵 Worden gekocht, vaak al kort na hun geboorte, niet, door even oude of weinig oudere jongens, maar door volwassen mannen, zelfs grijsaards. Zoodra de geslachtsrijpheid is ingetreden, wordt het huwelijk gevierd. De vrouw gaat over naar den stam van den man. Gewoonlijk bedraagt de koopprijs / 200.— a / 250.—, soms ook meer, zelfs / 600.— Den huweijkskandidaat wordt opgegeven, in welke goederen hij moet betalen. Die goederen worden door den geheelen stam van den huwelijkskandidaat opgebracht. Is bij de voltrekking van het huwelijk de koopsoep nog niet geheel voldaan, dan blijft het meisje bij hare ouders, trekt haar man bij dezen in en helpt hij hen in het bewerken der velden, het ja-

gen enz. Veelwijverij is geoorloofd en komt ook vrij veel voor. Afzonderlijke won in gen voor de aid us gevormde harems of afzonderlijke vertrekken voor iedere vrouw vindt men echter niet. Allen wonen gezamenlijk met hunne kinderen en gemeenschappelijken echtgenoot samen. Overspel schijnt echter nog al vaak voor te komen; bij ontdekking wordt het gestraft, met een boete. Ook scliaking van getrouwde vrouwen komt meermalen voor. De straf, welke op dit feit staat, is, indien de beledigde echtgenoot zijn vrouw wil terugnemen, dat zij wordt teruggezonden met eene boete, welke wordt voldaan in kleedingstukken. Wenscht echter de vrouw niet terug te keeren en wil ook de schaker geen afstand van haar doen, dan moet de bruidschat worden terugbetaald of een andere vrouw, uit den stani van

den schaker, in ruil voor de geschaakte vrouw warden gegeven. Bij kinderloos overlijden dor vrouw gaan de goederen der bruidschat voor de helft terug naar den stam van den weduwnaar. Bij kinderloos overlijden van den man gaat, a Is de vrouw naar haar eigen stam terugkeert, de geheele bruidschat naar zijn stam terug. Huwt de vrouw echter een anderen man uit den stam van haar overleden echtgenoot, dan blijft de geheele bruidschat in haren stam, doch wordt ook geen nieuwe bruidschat betaald.

Bij de geboorte van kinderen hebben geen bi- zondere plechtigheden plaats. Dochters zijn weinig in tel. Toch bevindt de vrouw zich niet in een positie van orderworpenheid. In het dagelijksche leven staat zij meer naast dan onder den man.—

Ook bij de heiden Boeroeneezen komt besnijdenis door incisie voor. Zij heeft plaats, wanneer de knopen ongeveer 12 of 13 jaar out! zijn. Tevens worden dan de tanden voor de eerate maal gevijld. Bij de meisjes gebeurt (lit, zoodra zij de eerste inenstruatie hebben gehad.

De begrafenis heeft een a anderhalven dag na het overlijden plaats. Het graf is ± 1 M. diep en zoo lang, dat de overledene op den rug daarin kan worden gelegd. Het graf wordt met steenen belegd. Eenige dagen na de begrafenis wordt een feest gegeven, dat 3 & 4 dagen duurt. — Iemand kan echter bij zijn leven te kennen geven, dat na zijn dood zijn hoofd moet worden opbewaard. Dan wordt het lijk op een stellage in het bosch neergelegd, totdat het vleesch geheel is verteerd; daarna woixt het hoofd ghaald en in de rivier of beek gewasschen en daarna in do hoema sikit (zie hieronder) bijgezet, ah wanneer ook het doodenfeest wordt gegeven.

Do heiden Boeroeneezen geloofat aan een Opperwezen, schepper der wereld (Oppo Lebih Snoelat). Dit opperwezen is echter te hoog verheven ojn zich persoonlijk met de menschen in te laten. Hij wordt dan ook niet rechtBreeks vercer<1 of aangeroepen. Meer op den voorgrond staat de vercering van ecu aantal geesten, goede en kwade maar jncreeiKleclh kwade, en van de zielen der voorouders. Aan dexee geesten en zielen van afgestorvenen wordt bij be- paalde gelegenheden, a Is bij ziekten, na afloop van den rijstogst enz. hulp gevraagd, dank betuigd en geofferd. De vereering der zielen dor afgestorvenen komt voor al tot uiting in het offeren aan de hoofden van afgestorvenen, welke daartoe worden opbewaard in de hoema sikit of hoema koit, kleine af- dakjes op twee of vier stijlen ter lengte van ± 2 M. xnet, boven in, een zoldertje van bamboe^, welke af- dakjes men vindt in de hoema lolins, in de tuinen, in het bosch of bij de graven. Op het zoldertje bevinden zich, op borden neergelegd, de hoofden. Daar worden ook de offers, bestaande uit alles wat men meent dat de afgestorvenen aangenaam kan zijn, a 椰 eetwaren, lijnwaad, wapens, gebracht en nee'ge- legd.

De volksvennaken bestaan vooral uit muzick, zang en dans. De muziekinstrumenten zijn o.m. de tifa (een trom), de viool, de mondtrou, en de tati-boewan boekoe, een langwerpige bak met 12 gongs, elk een anderen toon aangevend, welke meL 2 stokken worden geslagen. Behalve den krijgdsans, tjaka- lele, kent men nog het menari, een dans van vrecm- den (Ambonschen) oorsprong. Van inheemschon oorsprong is de inga'oeka (lied van het eiland), een gezang dat wordt gezongen door mannen en vrouwen gezamenlijk, onder begeleiding van het slaan op de tifa. Legendes vormen den inhoud dezer

inga' foeka's. De melodien zijn eentonige recitatieven, waarvan dezelfde regels tot in het oneindige worden herhaald.

Genotmiddelen zijn het sirihekauwen, het rooken, het vooral door vrouwen, pruimen en het drinken van sagoevoer. Misbruik van dit laatste komt niet vaak voor.

De Boeroeëezen beoefenen voornamelijk den landbouw, welke intusschen nog op lagen trap staat. Verbouwd worden kasbi, pataten, gierst, rijst, tabak, suikriet, aardnoten, in Masaröto ook aard-appelen. Sawahs kennen zij niet, alleen ladangs. Hoofdvodcingsmiddelen zijn sago, kasbi en pataten en daarna rijst en gierst. In de vlcschvoeding voor-zien zij door de jacht op buidelratten, wilde zwijnen en her-ten, visch vangst en teelt van tamme varkens. Uit de bosschen halen zij rotan en damar, die zij aan handelaren aan de kust levren in ruil voor goede-ren, kleedingstukken enz.

De kustbevolging, Christenen en Mohammedanen, zooals ook de Christenen in het binnenland, leeft op nagenoeg dezelfde wijze als de Boeroeëesche heidenbevolking. Eenige Christennegorijen aan de Zuidkust en in het Masarete'sche bezitten klapper-tuinen. De bevolking aan de Noordkust houdt zich grotendeels bezig met het stoken van kajoepoeth-olie, verder met luinbouw, handel en vischvangst.

De handel is in handen van enkele Cluncezen en Arabieren en nagenoeg geheel geconcentreerd te Djokoe Meraa en Kajcli. Op de Zuidkust is hij in handen van enkele Ambelaucrs en een paar hadji's en voorts van eenige Chineezen. Oki, Namrole en Tifoe zijn de centra, waarvan Tifoe het belangrijkste is. Uitgevoerd worden kajoepoeth-olie, damar, rotan, hertenhuiden en -hoorns; ingevoerd lijnwaden, snuisterijen, border), Siaincscho rijst, gedroogde visch. Do jaarlijks uitvoer van de kajoepoeth-olie bedraagt ± 250.000.

De goederen worden vrcacheept en aangevoerd door de K. P. M. stoomefij, voorts door Mandpreesche prauwen.

Rechten op den grond. Het grondgebied der stammen is verdeeld over een koninkrijk het aantal familie-heiden, waaruit zij bestaan. Op het gebied van elke familie hebben de leden van die familie gelijke rechten. Het hoofd der familie is echter degene, die in zake het gebruik door de verschillende leden der familie van den grond beslist en de noodige regelingen treft in zake den aanleg van ladangs, het hanteeren van damar, het sago kappen uit bosschen, het jagen enz. Op het gebied eener familie hebben de leden van andere families, zelfs van den zelfden stam, geen recht. Aan vreemdelingen kunnen de gronden nooit verkocht worden. Wol kunnen gronden met de daarop voorkomende damarboonien of vruchtboonien tijdelijk tegen zokere retributie aan vreemdelingen warden verhuurd.

Om het recht aan te geven dat een slaven, een familie of een bepaald personeel op een bosch, tuin, doesoen of zekere boom op uitteofont, worden bij dat bosch, dien tuin, die doesoen, die boom met tekens, sasi, geplaatst.

Wat de taal op Bocroo betreft zie het art. BOEROE'SCH.

Geschiedenis. Bocroo zou ongeveer 1510 onder het gezag der vorsten van Ternate geraakt zijn, waarna do Islam voet op het eiland begon te krijgen. Toen in 1652 de O. I. Cie. met don Sultan van Temato een contract had aangegaan tot uitroeiing der nagelboomen op het eiland, kwam hot in opstand tegen den Sultan. Door do Cie. onderworpen

sloten de hoofden den 4en Oct. 1657 een verdrag met haar, waarbij o.a. bepaald werd! uitroeiing der nagelbosschen en hot overbrengen der hoofdplaatsen van Boeroe naar de baai van Kajeli, waar een fort, het nog bestaande fort Defensie, werd gebouwd. De hoofden met de Mobammedaansche bevolking verhuisden naar Kajcli, doch bchielden zeker gezag over de bevolking in de binnenlanden. Deze binnen-landen waren langen tijd slechts weinig bekend. De reis van Profdrnt 892 kwam voort! eerst onze kennis daarvan vernederden. In de jaren 1909—1913 is Boeroe. geexploreerd en wel eerst door den heer J. H. W. v. d. Miesen en daarna door deri kapitein v/d Generalen staf K. F. E. Gerth van Wijk. Deze laatste legde het resultaat zyner bevindingen neder in een not a aan de Ind. Reg. van 6 Maart 1914, waaraan dit art. grotendeels is ontleend.

Bestuur en rechtswezen. Het eiland vormt met Ambelau (Amblaoc) de onderafdeeling Boeroe der afdeeling Amboina onder een gezaghebber bij het Binncl. Bestuur, die te Namlea gevestigd is en aan wch een posthouder is toegevoegd metstandplaats Tifoe aan de Zuidkust van het eiland. Namlea ligt aan de N.O. kust van de baai van Kajeli en is het beginpunt van een weg, die langs de noordkust van Boeroe loopt. Wat het rechtswezen betreft, voor Boeroe geldt het in de residentie Amboina van kracht zijnde reglement op het rechtswezen. De civiel gezaghebber te Namlea is tevens magistraat. Een raad van hoofden berecht alle misdrijven. Verschillende overtredingen worden door den matlea zelf berecht: de door hem opegelegde straffen zijn echter geen andere dan berisping of boete.

Literatuur : T. J. Wilier, Het eiland Boeroe. Amsterdam 1858; G. A. Wilken, Bijdi-age tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe in Verhand * Bat. Gen. XXXVIII (1875); Riedel, Do sluik- en kroes-harige rassen's Grav. 1886, bl. 1 vlg.; K. Martin, Reisen in den Mohilden, Leiden 1894, bl. 251 vlg.; J. Wanner, Zur geologie und geographie von West Burn. Neues Jahrbuch für Mineral, etc. Beilageband XXIV 1907 p. 133—160; Joh. H.W. van der Miesen „Het eiland Boeroe en de zending“, in „Lichtstralen op den Akker der Wereld“ 4c Jrg. 3e aflev. 1898; Dezelfde in Med. v. het Ned. Zand. Genootschap 46, 1902 en in T. A. G. 1908 en 1909; Berichten Utr. zen. dingsvereening October 1910.

BOEROE. Een eilandje, gelegen in de Malakka passage, tusschen B. W. d. e. Pedro-punt, en behoorend tot do onderafdeeling Oeleo Lhucue van do afdeeling Groot-Atjdh. Sinds 1894 is er een kustlicht, in zijn tegenwoordigen vorm 19 M. hoog en zichtbaar tot op 13 zee mijlen/

BOEROEMON. Zio BAROEMON.

BOEROENG. Mai. woord voor vogel, en tot onderscheiding vaak by verschillende vogelsoorten geplaatst.

BOEROENG BAJAU. Zio BETET.

BOEROENG BINDALO. Zio TIMAI-TINGGIIH.

BOEROENG BIROE. Zio MEN INTING.

BOEROENG-BOOI. Zio TRENDAAN.

BOEROENG-DALIEMA. Zio MANOEK-MANJESEP.

BOEROENG DAOEN. Naam op Sumatra voor een Bladvogel, *Chlorops isidorocephala*.

BOEROENG DARA LAOET. Javaansche naam voor ceno Muskaatduif-soort, *Myristicivora bicolor*, op West-Suniatra Dara-laoet. Op do Aroe-eilanden heet hij Verjau, op de Kei-eilanden Walor en op Goram Wootaan. *Myristicivora lucluosa* heet op Celebes Pootieja.

BOEROENG DEWATA. Maleische naam voor paradijsvogels.

BOEROENG-DJANTOENG of PIDJANTOENG. CollectiefDaam door do Maleiers op West-Sumatra, aan honingvogels van het geslacht *Arachnothera* gegeven, terwijl de Soendaneezen hen bestempen met den naam Klajtes cn de Beadjoe-dajaks op Borneo hen Talasak noemen.

BOEROENG-GADING. Zie BOEROENG-KIE-KI-RIMBOE.

BOEROENG-GAJA. Zie BANGO.

BOEROENG GOENTING. Naam op Ceram voor Fregatvogels.

BOEROENG GREDJA. Inlandscho naam voor de ringmusch van den Archipel, *Passer montanus saturatus*, die iets kleiner is en aan de flanken veelal een bruinachtiger tint heeft dan de Europeesche; deze vorm komt eveneens op Formosa en in Japan voor.

BOEROENG HANTOE. Zie UIL.

BOEROENG-KALADI. Zie BAMBANGAN.

BOEROENG-KAMBING. Zie BANGO.

BOEROENG-KAPAS-KAPAS. Zie BENTET.

BOEROENG-KASOEMBA. Zie KASOEMBO.
BOEROENG KIEKI. Zie ANGKA-ANGKA.
BOEROENG KIEKI RIMBOE. Naam door Maleiers uit de omstreken van Paxiang aan een rhinocerosvogel, *Anorrhinus galeritidis* gegeven, bij do Maleiers in Oost-Sumatra Klihingan; wordt op Sumatra ook Toko en Boeroeng-gading genoemd.

BOEROENG KODOK. Naam in West-Sumatra voor eene Gaai-soort, *Platylophus coronatus*.

BOEROENG KOEMBANG. CoUectief-naam in West-Sumatra voor honingvogels uit de geslachten *Aethopyga* en *Chalcostellia*. Zie TANGGO LIPPO.
BOEROENG-MAS. Zie DOENEJ.

BOEROENG MATA MERA. Zie TANGGO LIPPO.

BOEROENG-MATI-AROE. Zie ATOEDA.

BOEROENG-MATI-HITAM. Zie DOBERA.

BOEROENG-MATI-KAWAT. Zie OEAN.

BOEROENG-MATI-KEPPENG. Zie GOBGOBI.

BOEROENG-OEDANG. Zie RADJA-OEDANG.

BOEROENG-OONDAN. Zie INGGANG-PAPAN.

BOEROENG-PALANO. Zie PIPIL-LOEREJAN.

BOEROENG-PAPA. Zie BENTET.

BOEROENG-POEDING. Naam op Sumatra voor een TmaZia-achtigen vogel, *Mixornis gularis*; eene andere soort, *Timalia pileata*, wordt op Java Da wit of Gogo-stiite genoemd.

BOEROENG POETJONG. Zie TJANGAK.

BOEROENG SAMPJE. Zie GIERZWALUW.

BOEROENG-SIANG. Zie FOEHR.

BOEROENG-SNIP. Zie SNIPPEN.

BOEROENG-SWANGI. Zie PANGANG-KAKO.

BOEROENG TAHOEN. Zie AILO.

BOEROENG-TAMPO-PINANG. Maleische naam op Sumatra voor een gekuifde groengekleurde hapvogel, *Cedyptomena viridis*, op West-Sumatra Oelahoelaha-daoen. Komt ook op Borneo en het Indische vasteland voor. Zie HAPVOGEL.

BOEROENG TAROEM. Naam op Billiton voor een blauwe vliegenvangersoort, *Hypolymnis azurea*. *Tehitrea affinis* heet aldaar Boeroeng tali ke-
■pong en *Rhipidura javanica* Gandarassi. Zie VLIEGENVANGER.

BOEROENG TIKER. Maleische naam voor *Motopidius indicis*, een tot de Parridae behoorende vogel; deze wordt op Java ook andjing andjingan genoemd.

BOEROENG Zie VLIERMUIZEN (IN-
TIKOEES.

BOEROENG TIABE. Maleische naam voor *Di-caeum flammeum*. Zie HONINGVOGEL.

BOEROESCH. Volgens den zendeling H. Hendriks zouden op Boeroe vier onderling nauw-verwan- te dialecten gesproken worden; daarvan zijn het Boeroesch

van Kajeli en vooral dat van Mosarete eenigszins nader bekend geworden. [De taal staat het naast aan de Ambonsche landstaal, (zie AMBON- SCHE TONGVALLEN). Het klankstelsel is veel minder verweerd dan dat der Ambonsche dialecten; de *p*, *ng*, en ook de *b*, *g*, *d*, welke aldaar ontbreken, komen hier nog voor; bovendien kent de taal eene, oorspronkelijk uit *w* ontstane *f*, bijv. *fatu* steen. Als sluiters kunnen optreden *k*, *t*, *n*; zeldzamer komen *l*, *r*, *s* voor. Hierbij doet zich de bijzonderheid voor, dat de *k*, *t*, *n* grammaticale waarde hebben gegreken, zodpat een woord op *n* of *i* eindigende, nagenoeg zon- der uitzondering, steeds een naamwoord, maar een op *k* eindigend woord steeds een werkwoord is (met uitzondering van de naamwoorden afgeleide causatie ven). Ook de op *l*, *r*, *s* eindigende woorden zijn voor verreweg het grootste deel naamwoorden. Evenals in het Ambonsch zijn de algemene Mai. Pol. afleidings-suffixen geheel verdwenen; van de prefi- xen zijn enkele gespaard; nog leverd schijnt het causatieve prefix *pa*, (hier in den vorm *ep*), to zijn. Ook komen nieuwere vormen voor, als *ematan*, de dood, van *mala*, (Mai. Pol. *matui*), sterven; *cmlait*, gave, naast *laik*, geven; *kakoi*, put-emma, van *kol*, putten; terwijl ook de bovengenoemde sluiters *t*, *n*, *k* alleen eene dergelijke functio kunnen vervullen, (bijv. *teruk*, het hoofd dekken, van *terun* = *Jav. ludung*, hoofd-deksel). Bij de werkwoorden ontbreekt thana elk spoor van vervoeging; alleen worden zijn somtijds voorafgegaan door een dor profixen *da* of *du*, waarvan het doel alleen schijnt to zijn, oin be- paaldelijk het enkel-cn meervoud aan to duiden. Ook een adjectief als practicaat kan van deze voorvoegsels voorzien zijn. Bij do substantieven kan hot meervoud onderscheiden worden door toevoeging van. (een oorspronkelijk mcervoudig lidwoord) *ro*. Eene genitief-beijaling gaat aan het bepaalde woord vooraf; ook in vele samenstellingen, ak: *olon* (hoofd) *-folon* (haar), hoofd-haar. Soms kan het bepaldend woord ovenwel volgen, bijv. *geba* (mcnHch)-*ma.si* (kust), mensch van de kust, kust-bewoner. Om onzo bezittelijke voornw. uit te drukken, is thans bij elk substantief cono omschrijving noodig, als: (Masa- retc): *jako* (ik) *nau huma* (huis), mijn huis; *kai* (gij) *nam.uk* (*vine* (hij) *nake*, enz.) *huma*, uw (zijn, enz.) huis, welke omschrijving ook in den genitief voor- komt: *ama* (vader) *nake. huma*, vader zijn huw, het huis van vader. Tot dusverre is de taal enkel spreek- taal gebleven, dus worden verhalen enz. alleen door mondelinge overlevering boeward; door de zende- lingen is het Latijnsche letterschrift ingevoerd.

Literatuur: E. J. Jellesma: „Woordenlijst van do taal der Alifoeren op het eiland Boeroe, enz., Tjrd- schrift Bat. Gen. v. K. en W. Dl. XXI (1875); H. Hendriks: „Het Burusch van M'isaroto"; vgl. I. C. G. Jonker: „Overde Eind-inedcklinkers in het Rot- tinesech en Timoreesch", Bijdr. T. L. en Vlk. v. Ned. Ind. 7de Volgr. V (1906). J. C. G. J.

BOERSIL. Zie MELIIVIS.

BOESANG'SCH. Zie DAJAKSCH. BOESSAN. Zie MOESANG AKAR.

BOETAH BOETAH (RIAL.). Zie EXCOECARIA

AGALLOCHA en HURA. ?; •

BOETOEK. Zie BAARDVOGEL.

BOETOEN (JAV. MAL., SOEND.). Zie BARRING-
TONIA SPECIOSA

BOETON. Zelfbesturend landschap, bohooren- do tot het gouv. Celebes en Onderhoorigheden. Het staat onder het bestuur van een sultan, die ech- ter zeer in zijn macht wordt beperkt door een raad van rijks-grooten, hadat. Het landschap wordt ge- vormd door het eiland Boeton met eenige nabijlig- gende eilanden, van welke Moena, Kabaena, beide bewesten Boeton, en Wowoni, noordelijk van Boeton, de grootste zijn en uit de aan den vasten wal van Celebes aan de zuidpunt van het Z.O.lijk schier- eiland liggende landschappen Polejan g en Roembia. Het landschap telt thans ± 240.000 zielen.

In de 17° eeuw stond het landschap nu eens onder de suprematie van Ternate, dan weder onder die van Gowa. Ternate had er de oudste rechten: het onderwierp Boeton reeds in 1580 en vordre er den Islam in. De O.-I. Gio, welke door den Raad van Indie Apollonius Scotte met Boeton voor het eerst een contract sloot op 5 Jan. 1613, wist eerst Gowa en daarna Ternate uit Boeton te verwijderen: Gowa in 1660 en 1667, bij uitdrukkelijk verdrag in 1667 toen Gowa, door Speelman geslagen, bij het Bonggaaisch traktaat verklaarde af te zien van alle aanspraken op de landen van Boeton; Ternate in 1863 feitelijk bij gelegenheid der gebeurtenissen met den sultan van Ternate, koning Amsterdam. De ver- houding tusschen de Cie en Boeton bleef verder over het gebel goed, behoudens de periode 1752—1766, toen de betrekkingen waren afgebroken wegens de tegen het bestuur van Boeton gerzen verdenking van te hebben begunstigd het afloopen van een Ne- derlandsch schip. In 1824 trad Boeton toe tot het vernieuwd Bonggaaisch traktaat, hetwelk bestemd was in de plaats van het verouderd traktaat van 1667 tot grondslag te dienen van ons gezag in Zuid- Celebes op hetwelk omstreeks 1850 op zijn beurt Btilzwingend ter zijde were! gesteld om plaats te ma- kan voor afzonderlijke contracten met de verschil- Jende landschappen. In 1851 werd de nieuw optre- dende sultan van Boeton, met eenige mooie, over- gchaald een zoodanig afzonderlijk contract te sluiten. In 1880 kwamen echter voor hot cerat bepaald moeilikheden. De toen nieuw opgetreden bestuurder toonde onwil in de afdoening van zaken. De Gouverneur van Celebes moest met drie oorlogsschepen naar Boeton komen, alvorens de sultan het hoofd in den school legde. In 1897 en in 1901, deden zich weder telkens teekenen van lijdelijk verzet voor. Op den duur kon daarmede geen genoegen worden geno- men, en toon nu in Sept. 1904 de sultan overleden was en zich in 1905, bij do vorkiezing van con nieuw- won bestuurder moeilikheden voordeden, besloot het Gouv., bij gelegenheid van hot sluiten van een contract met dien nieuwen bestuurder, aan de wen- schon, welko hot dezen ten opzichte van dat contract wildo te konnen geven, den noodigon klem bij te zot- ton. In April 1906 kwam een militair detachement van 75 man onder een officier-civilo gezaghebber, op Boeton aanjegelijk met cnoorlogsschip on den Resident ter beschikking van den Gouverneur van Celebes. Den dag na die aankomst kwam het door hot Gouv. vor- lange nieuwe contract tot stand. Intusschen was nog niet allo verzet hiennede ten einde. In Febr. 1907 moeaten de sultan en zijne rijks-grooten wegons hun- ne tekortkomingen, na herhaaldo waarschuwing worden beboet. In Aug. 1907 moest een party, die zich tegen regiatratio dor bevolking vorzotte, hard- handig tot redo worden gebracht. In Juli 1908 moest op Moon a tegen met onze innenging onto vreden personen worden opgetreden. In 1910 moesten een aantal hoofdten, dio een samonzwering hidden op

touw gezet, worden gevat en verbannen. Dit telkens herhaald verzet kwam van de zijde van den adel, die ons ingrijpen in de talrijke te zijnen voor- deelo bestaende misbruiken met leede oogen zag. Thans schijnt men zich echter in de nieuwe orde van zaken te hebben geschikt. Den 16en Juli 1911 over- leed Sultan Moehamad Adiloeerahin. Tot zijn opvol- ger werd, door het Gouv. aangewezen de in Aug. 1911 door den hoogen adel van het landschap ala zoodanig gekozen Mohamad Hoesian, breeder van den in 1904 overleden Sultan, en tot dusver rijks- bestuurder. Na zijn aan wijz legde hij de bekende korte verklaring af. (Bijbl. Hand. St. Gen. 1913/14, no. 345, 30.)

Literatuur. A. Ligtfoot, Beschrijving en geschie- denis van Boeton in Bijdr. Kon. Inst., 4e reeks, II (1878) p. 1—112; Dr. E. B. Kielstra, Het sultanaat van Boeton, Onze Eeuw, 1908, 4e deel; Het Nederl. z f, zeezezen, 1913, biz. 40 en 80. ° ° ? i f

BOETON. Eiland ten z.o. van het z.o.lijk sexier- eiland van Celebes, tusschen 4° 25' en 5° 45' Z.B. en 122° 30' en 123° 30' O.L. Het is ongeveer 4225 K.M².

groot. Het is aan de w.zijde door de nict zeer wijde /'° , , straat Boeton van het eiland Moena gescheiden. Het eiland is zeer bergachtig en met bosschen bedekt, / waaronder ook djatibosschen (een paar duizend , - C

H.A.) worden aangetro ff en. Het toppunt van het o- eiland ligt in het N., het heet Kapala ogena en is 1151 M. hoog, de berg is met dicht oerwoud bedekt.

Dicht bij de zuidpunt vindt men het oude zeeroo- vernest Wasoeemba, dat door dikke muren van ko- raalkalkbrokken is omgeven, evenals het naburige dorp Waboela. De bodem van Boeton levert niet veel rijst, zoodat er veel invoer van dit artikel plaats heeft; voor do voeding zijn verder mais, bataan en gierst belangrijk. Men kweekt er tabak, suiker en wat koffie. Kokospalmen willen er maar matig voort. De hoofdplaats Baoc Baoc (baoc = nieuw) ligt aan de Z.W.zijde van het eiland aan den z.lijken in gang van straat Boeton; ze is de zetel van den assisteresident der afdeling Oost-Celebes en de residentie van den sultan van Boeton, die er echter zeer ar- moedig leeft. Do haven van Baoc Baoc ligt in een mooie bocht, met goeden ankergrond, besclit door do bergon van Moena, zoodat do schepen er ook in don westmoesson veilig liggen. Men ziet er veel Boegimesche, Makassaarsche, Mandareesche en Madoe- reescho vaartuigen. De hoofdplaats wordt door de 8toomschepen der Paketvaartmaatschappij gere- gold aangedaan. Aan de oostkust dringt de zee ver naar binnen in doKaling-tjocssoe (Kale-soesoe) baai, genoemd naar een havenplaats aan de noordzijde er- van; zo heet ook Dwaalbaai. De bevolking van Boeton is vermoedelijk nauwer verwant aan do To Lalaki, To Mckongka en To Maronono van het Z. O. schier- oiland van Celebes, dan aan de Boegineezen en Ma- kassaren. Dio bevolking is Mohammedaans; zo bestaat uit adel, volk on lijfcigenen, elke categorie - schorp van de andoro gescheiden. Haar hoofdmid- delen van beataan zijn hand el en schepvaart, waar- voor do benoogigde prauwon op hot eiland zelf ge- maakt worden, en vischvangst. Er bestaat op Boeton ook een koporsmeed- een vlecht en een weefnijver- hoid. Do uitvoerart ik elen, voortbrengsolen van Boeton, zijn hoofdzakelijk: tripang, schildpad, was, agar-agar, bingkoeroe- wort els, sagobast, paar- lon, buffelhuiden en hooms, haavinnen en ruwo katoen; do voornaamste invoerartikelen zsn ryst- opium, yzer- en aardewerk, en Europeesche garen en lijnwaden.

Literatuur. Beschrijving en gechiedenis van Boc-

ton, door A. Ligtvoet., met kaart, in de Bijdr. Kon. Inst. 4c reeks, II (1878) p. 1—112; Dr. J. Elbert, Die Sunda Expedition, 1911, I, biz. 175—22 f.

9 BOETON (STRAAT), tusschen Boeton en Moena 旅 -, is de gebruikelijke vaarweg der stoomkustvaart rond van de Z.O.punt van Celebes, omdat straat Tioro, welke langs den wal loopt, te weinig bekend is. Voor grootmeeten behoort Taings Boeton Luiden. Bij den Z.lijken ingang liggen het Noord-, Midden- en Zuideiland, voor den N.lijken ingang, het eiland Wowoni. De straat is breed, behalve in het Z. gedeelte, waar zij in het Zuidenaauw versmalt tot 1/2 K.M., in het Noordemaauw is het- nicker de vaarweg, welke door eilanden en gevaren wordt vernauwd. De wal aan sveerszijden van Straat Boeton bestaat grootendeels uit hoog land met zwaar hout begroeid. Hieren daar vindt men krijtachtig witte plckken en steile, af en t-oeg begroeiende rotsen, die loodrecht uit het water oprijzen.

De diepte in de straat is zeer ongelijk. Tusschen het Noorder- en Zuidemaauw is een groote kom met diepten tot ruim 360 M., daar beN. en beZ. vindt men overal ankergrond. De stroomsnelheid is het grootst in het Zuidemaauw, waar deze bij springtij 9 K.M. in het uur kan bedragen. Zie Zeemansgids, deel IV.

BOETONSCH. Zie MOENA'SCH BOETONSCH E TAALGROEP.

BOEWA. Inlandsche naam op Amboina gegeven aan soorten van het hagedissengeslacht *Varanus* (zie onder VARANIDAE), waren of bijwak (zie aldaar).

BOEWAH (SOENDJ.). Zie MANGIFERA INDICA. BOEWAH KASJMIR. Zie HUR A.

BOEWAH NEGRI (MAL.). Zie PASSIFLORA EDULIS.

BOEWAH NONA. Zie ANONA RETICULATA.

BOEWAH OEPAS (MAL.). Zie SOPHORA.

BOEWAH POEKAT (MAL.). Zie PERSEA.

BOEWAH RADJA (MAL.). Zie HELICTERES.

BOEWAH SABOEN (MAL.). Zie SAPINDUS.

BOEWAH SEMIR. Zie HURA.

BOEWAH TEMPAJANG (MAL.). Zie STERCULIA SCAPHIGERA.

BOEWAH TEMPOEROENG (MAL.). Zie PERSEA.

BOGOR (JAV.). Zie GNETUM.

BOGOR. De oorspronkelijke inlandsche naam van ■ Buitenzorg, dat door de inlanders nog altijd zoo wordt genoemd.

BOGOWONTO. Rivier op Java, ontspringende aan de zuidelijke helling van den berg Soembing in de afdeeling Wonosobo van de residentie Kedoe; zij stroomt verHcTcloor die residentie en wel door het landschap Bagelen, langs de stad Poerwodjo; nabij haar monding vormt zij de grens tusschen Kedoe en Djokjakarta. Deze rivier heeft een historische bekendheid gelcregen, doordien in den Java-oorlog van 1825—30 de hoofd-opstandeling Diponegoro haar niet wilde overtrekken om redenen van bijgeloovigen aard, wat zijn gevangenneming, waarmede een eind aan dien oorlog kwam, heeft verhaast.

BOHOROK. District van het zelfbesturend land-fichap LSngTcat, gelegen in de onderafdeeling Bowen Langkat der afdeeling Langkat van het Govt. O.kust v. Sumatra. De gelijknamige hoofdplaats is gelegen aan de Wampoe-rivier.

• Ook de naam van een gewoonlijk gedurende eenige dagen in de eerBte helft van het jaar in de land-schappen Langkat en JDeli waaïenden, drogen en verzengenden wind, die veeckwaal doet aan de veld-

gewassen (angin boeroeq ? hetgeen kwade of schadelijke wind beteekent).

BOIE (Dr. JUR. HENDRIK). Gob. 4 Moi 1794te Meldorf (Zuid Timar). Studeerde in de rechten te Kiel, Gottingen en Heidelberg, doch beoefende in zijn vrijen tyd de natuurkeKistorie. Na zijne promotie tot doctor juris aanvaarde hij in 1817 een be-trekking als conservator bij het Zoologisch Kabinet te Heidelberg en ging in 1821 over bij het Museum van Natuurlijke Historie te Leiden. In 1825 werd hem door de Nedcrlandsche Regeering opgedragen een wetenschappelijke reis naar Ned.-Indie te ma-ken. 6 Juni 1826 kwam hij op Java aan; bracht eerst 7 maanden werkeloos te Buitenzorg door, doordat in Indie niet op hem was gerekend, noch wat fondsen noodig voor het verrichten van zijn werk noch wat fondsen voor zijn levensonderhoud betrof. Nadat zijn positie was geregeld, vestigde Boie zijn keus op Krawang als terrein voor zijn onderzoekingen en werkte daar nu gedurende zes maanden. Daarna werd hij ongesteld en overleed 5 Sept. 1827. Hij ver-zamelde in die zes maanden werken in Krawang een groot aantal dieren en maakte van deze afbeeldingen naar het leven, welke in het Leidsche Museum terecht kwamen, waar er later door Prof. H. Schlegel, directeur van het Museum (1858—1884), een nuttig gebruik van gemaakt werd. Aan de vermeerdering der kennis van de fauna van N.-I. heeft hij een werkzaam aandeel genomen. Zie voor zijn geschriften Handelingen en geschriften v/h Ind. genootschap, 5e jaargang, (1858), 81—87, zie ook Ind. Gids, 1902, II, biz. 1656 en 1814.

BOJAN. Klein eilandje in Straat Boelan, vroeger de standplaats van den controleur der sedert opge-heven afdeeling Batam van de residentie Kiouw en Onderhoorigheden, (Zie aldaar en 嶼 TANDJOENG PINANG).

BOJOLALI. — (Afdceeling en regentschap) (van de Soesoehocnan-landen) met gelijknamige hoofdplaats van de residentie Soerakarta; zij beslaat het noord-westelijk gedeelte van genoemd go west, en heeft een zeer onregelmatigen vorm, daar de afdeeling Salatiga&jnet een scherp en loek in de afdeeling Bojolali inspringt, en daarvan ook wederom een gedeelte in laatstgenoemde afdeeling geenclaveerd ligt (in het district Ampel). Vroeger waren verBcheidene stuk-ken van Bojolali evcncens geenclaveerd in de afdeeling Salatiga, doch sedert een vijftiental jaren heeft het Gouvernement deze stukken, tegen schadeloos-stelling aan den Soesoehocnan, geannexceerd. Het grondgebied van deze afdeeling behoort geheel aan den Soesoehocnan en bestaat uit de districten Djoc-wangi, Karangged6, Simo, Banjoedono, Bojolali en Ampel, alle met gelijknamige hoofdplaatsen. Op 'C einde van 1905 telde deze afdeeling 237.000 zielen, waaronder 375 Eurojceanen en ruim 500 Chinezen. De afdeeling wordt gedeeltelijk doorsneden door de stoomtrain Solo—Jiojolali. Voorts voert de rijkweg Solo—Semarang door deze afdeeling, welke route o.m. door het zeer toegenomen automobielverkeer, tegenwoordig onder do belangrijkste van Midden-Java behoort.

BOJOLALI. District (van de Soesoehocnan-land-cW) met 4 onderdistricten, Bojolali, Modjosongo, Singosari en Mocsock. Op eind van 1905 had het eenc bevolking van 53.000 zielen, waaronder 220 Europeanen en 450 Chineezen. Dit district wordt grootendeels gevormd door de OJijke uitloopers van den Merapi en de tusschenglegen valleien. De voor- 呼叫 e rivier is de Kali P6p6, die ook langs de hoofdplaats Bojolali stroomt, on welke rivier hot ge-

heele district van W. naar O. doorstroomt, even als eenige andere van minder belang, om lager, buiten de afdeling, in de Solorivier te vallen. In dit district zijn 15 Europeesche landbouw-ondernemingen op in huur uitgegeven gronden, waarop hoofdzakelijk koffie en cacao, maar ook suiker, indigo, notemuskat en een weinig tabak worden geteeld.

BOJOLALI. Hoofdplaats van de gelijknamige afdeling, tevens districts-hoofdplaats. Deze plaats, ongeveer 420 M. boven den zeespiegel gelegen, staat bekend als zeer gezond. Vroeger was er een fort, met een kleine bezetting, doch dit is in 1878 uit de rij der permanente versterkingen vervallen, en aan het civiel bestuur overgegeven. Sedert is er de Inlandsche ziekten rijk ting in ondergebracht. Bojolali ligt aan den grooten weg van de Vorstenlanden naar Semarang, en is door een slootweg met de hoofdplaats Soerakarta verbonden. De Kali Pepé stroomt er langs. Op't einde van 1905 had de plaats eene bevolking van 6100 zielen, o.a. 160 Europeanen en 450 Chineezen. Hare grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887, no. 136.

BOKO. Ini. naam door de Boeginesche tripangvischers (orang badjo) gegeven aan den grooten of groenen zeeschildpad, *Cfionia mydas* L. (zie onder PENJOE, alsook in het artikel van S. Muller en H. Schlegel, Schetsen uit de Oostelijke streken des Archipels, uit J. C. Temminck. Verb. Nat. Besch. Ned. derl. Overz. Bezitt. Land- en Volkenkunde. Leiden 1839—44, noot p. 126.)

BOKÖL. Zie EEKHOORNS.

BOLAANG-BANGKA of B. OEKI. Landschap gelegen a/d zuidkust van het noordelijk schiereiland v. Celebes (vroeger aan zuid- en aan noordkust); maakt deel uit der afdeling Bolaang-Mongondou, res. Menado. De bevolking bedroeg in 1906 ruim 4800 zielen en staat onder het bestuur van een radja, die gehouden is aan de Korte verklaring. Zie Bijl. Hand. St. Gen. 1912—1913, no. 342. Sago, rijst en klappers zijn de voornaamste voortbrengselen.

BOLAANG-ITANG. Vroeger een afzonderlijk landschap, gelegen a/d noordkust van het noordelijk schiereiland van Celebes, afdeling Bolaing-Mongondou, res. Menado, maar sedert 1912 vereenigd met Kaidipan (zie aldaar) tot 6en landschap, waaraan de naam Groot-Knkli is gegeven. In 1906 bedroeg de bevolking van Bolaing-Itang ± 4600 zielen. De voornaamste voortbrengselen zijn: sago, rijst, klapv. 51-8.

BOLAANG-MONGONDOU. Landschap, dat zich over do geheel breedte van het noordelijk schiereiland van Celebes uitstrekt en behoort tot de res. Menado. De dubbele naam zijt op twee deelen van het landschap, do kuststreek Bolaing en het bergland Mongondou, door een gordel van oorwoud gescheiden. Het gronst ten noorden en noordoosten naar de Minahasa en ten westen naar Binta-Oena, Bolaing-Oeki en Gorontalo. Aan het hoofd staat een vorst met den titel van „Padookf Radja", (Mong.: *datoe, ompoe' i alanaa, kolano*), die wel is waar door do hoofden wordt gekozen, maar door den Resident van Menado namens het Ned.-Ind. gouvernement in zijne waardigheid moot worden bevestigd; hij heeft zijn zetel to Kotobangon, ongewoon in het midden des lands gelegen, tevens de verblijfplaats der adellijken met huimo volgelingen. In het beztuur wordt hij bijgegaan door een djoegoegoe, vier panghoeloo's en vijf majoor kaduto's, wier benoeming ovenzoo van Gouvernementswacht wordt bekrachtigd. Het landschap is verdeeld in vier districten: Kotabonan, Pasi, Lolajan en Bolaung; over ieder district is een

panghoeloe of districtshoofd aangesteld, die wordt bijgestaan door een majoor-kadato of tweeden districtshoofd (alleen in Lolajan zijn twee majoor-kadato's). Do djoegoegoe (Mong. gogoegoe) is met het algemeen toezicht belast.

Het karakter van het land is bergachtig met een kleine strook alluvial grond langs het niet zeer breede strand, die spoedig overgaat in een glooiend terrein, dat voortdurend stijgende verder binnenwaarts eene hoogvlakte vormt, welke door hooge bergen wordt omgeven en alwaar het meerendeel der bevolking, over vele negorijen verspreid, is samen-gedrongen. De hoogste diersbergen is de Ambang, eenige andere zijn de Binangoenan, Pinoepoelan, Kolokot, Sia, Mobangko, Toedoenon, Simod, Loekoea, Notoeroeb, Mokitt, Tapaboeloe, Moregkalow, Pomomantao, Kali, Doematolan. Tai van beekjes en rivieren doorstroomt Bol. BL in alle richtingen; de voornaamste hiervan zijn de Ongkag-Mongondou, de Ongkag Doemoga (deze twee vereenigen zich en stroomden dan onder den naam Lombagin naar de Celebeszee), de grensrivieren Poigar, Boejaet en Sangkoeb, verder de Lobong, Pinoba, Kotoelidan, Dajanan, Kotobangon, Molinow, Mogolan, Mongondou, Poboendajan, Jantano en nog vele andere. (Deze laatste doorstroomt alle de hoogvlakte.) Na genoeg al deze rivieren zijn onbevaarbaar; van de Ongkag-Doemoga en de Lombagin wordt wel gebruik gemaakt door do inlanders, die dan met bamboevloten naar de zee afzakken, maar de eerste-genoemde heeft zeer gevaarlijke punten. In het gebergte ten noordoosten der hoogvlakte bevinden zich de meren Danaomooat, waaruit de Poigar ontspringt, en Iloloi en het meertje Mokobang; aan de oostkust het meer Pononontakan, niet ver van het dorp Motongkad, en Boenong, ten zuiden van Kota-boenan. Werden tot voor niet vele jaren slechts op do hoogvlakte goed begaanbare ruitpaden aange-troffen, sedert de vestiging van een controleur (1901) werd hierin groote verbetering gebracht, zoodat tegenwoordig de hoogvlakte niet alleen een stel flinke breede wegen heeft, maar ook met de voornaamste kustplaatsen is verbonden door goede wegen, vooral do karreweg van Kotobangon naar Bolaung-derwient vermelding en ook do nu nog niet geheel vol-tooid weg van Bolaung naar de Minahassische grens.

De geheele zuid- en zuidoostkust wordt ingenoemen door het district Kotabonan, dat vooral belangrijk is wegens de goudmijnen, waar hot erts vroeger uit diopkiulen word opgegraven, maar waar sedert eenige jaren nu een Holl. mijnbouw-maatschap is gevestigd; do bevolking bedroeg medio 1906 ± 4700 zielen, waaronder vele vreemdelingen (Gorontaloezen, Sanganen, Talaurcezen, Minahassers, Boegincezen, Arabieren, Chineezen), die zich vooral met handeldrijven bezighouden. Het district Pasi strekt zich ten noorden en hot district Lolajan ten zuiden van Kotobangon uit; do eerste was in 1906 bevolkt door ongeveer 12000, do tweede door bijna 15.000 zielen, haro grootste negorijen zijn: Mojag, Pontodon, Pasi en Bilalang (Pasi), Kopandakan, Ilongkonan, Motoboi-kejtij, Matali-besar, Solinow, Pojowa-besar, Tabang en Doemoga (Lolajan). Hot district Bolaing begonst do geheel noordwestelijke kust on had in 1906 ruim 10.000 zielen; ten oosten der gelijknamige hoofdplaats trof men to Bantik (Socmoit) een Bantische nederzetting aan, on vordorop eenige andere Slinahassische nederzettingen (Mariri-lama, Baroo, Po'po*-Nonapan on Nanasi).

Do hoofden en do bevolking hebben reeds voor een aanzienlijk deel den mohammedaanschen godsdienst

aangenomen, van de velo heidenen, die er niettemin nog altijd waren en zijn, zijn sedert het Nederl. Zende-Unggen, daar in 1905 met zijn arbeid is begonnen, ruim 2000 tot het Christendom toetreden (1913). (Bcdoeld Genootschap heeft daar nu op vele plaatsen scholen (18) en tevens een Nederl. onderwijzer voor het ondervijzen aan kinderen van hoofden en aanzien-lijken). In menig opzicht komen de zeden en gebruiken, o.a. het houden van fossos' of offerfeesten, het raadplegen van balian's of priesters en priesteressen, enz. overeen met die, welke vroeger in de Minahasa gevolgd werden; maar de taal is geheel verschillend, ofschoon tai van woorden en woordvormen zeer be-glist op verwantschap wijzen. Vooral de bewoners der hoogvlakte, die krachtig en gespierd zijn, met regelmatige trekken en niet te donkere huidskleur, vertoonen veel overeenkomst met de bergbewoners der Minahasa. Scherper dan daar is evenwel de af-scheiding tusschen den adel en het volk. Volgens den tegenwoordigen radja wordt het volk van B. M. onderscheiden in zes standen: bangsa radja, b. kohon-gian, b. simpal, b. nonow, b. tahig en b. joboeat; huwt een man met iemand van lagere stand, dan heeft dit geen invloed, want de kinderen zullen dan tot den stand van den vader behooren, maar trouwt een vrouw beneden haar stand, dan dalen haar kinderen in aanzien, want zij kunnen niet anders worden dan wat de vader is.

Aan den radja, die gehouden is aan de Korte verklaring, zie Bijl. Hand. St. Gen. 1912/1913, no. 342, is, onder toezicht van een controleur, het zelfbestuur van het landschap overgelaten; alleen zware ver-grijpen worden door den landraad te Menado berecht. Van de vele verbeteringen en maatregelen, die de directe bemoeienis van ons bestuur voor B. M. mede-bracht, zijn nog te noemen: meer orde en veiligheid, een regeling, waarbij de inkomsten van ieder hoofd werden vastgesteld, een nieuwe belastingregeling, verder eene regeling volgens welke alle instructies in strafzaken den controleur moeten gezonden worden, aler vonnis wordt geslagen en bij groote misdrijven de instructie door hem persoonlijk wordt geleid, en eindelijk de vrijverklaring door den tegenwoordigen radja van alle slaven en pandelingen. Behalve met de teelt van rijst, mais, klapperboomen, koffie, een weinig cacao, tabak, houden sommigen zich onledig met het inzamelen van boschproducten — aan de zuidkust ook van vogelnestjes — met viaschen, knopen van netten, smeden van ijzer, vlechten van matten, we ven, draaien van touw enz. Goede hout-soorten zijn: ebben- (kajoe mojongdi), tjampakahoe- tan- (oetje*), linggoa- (sondana) en gofasahout (to-raod).

In vroeger tijden voerden de bewoners herhaal-delijk krijg met de aangrenzende Minahassei-s en hadden deze zelfs voor een deel onderworpen, maar na de vestiging der Nederlanders te Menado is daaraan voorgegong een einde gekomen.

Literatuur. F. Valentijn⁶ Old- en Nieuw Oost-Indien "Moluccos": voorl Meded. Ned. Zend. Ge-nootschap, Deel XI, XXI, XV, XX, XXII, XXV, LI, LV (1867—1911); verder Tijdschr. Batav. Gen. D. I. XIII, XVIII, XXXV (1864—1893)/(notulon dl. 33); T. Aardr. GenTe Serie, Dl. VTI(1883), 2e Serie Dl. XVI, XVIII, XX (1899—1903); Bijdragen taal-, land- en volkenkunde v. N.-I. Dl. IV, V (1890—1891), Indiache Gida 1880, DL II; P. en F. Sarasin, Reisin Celebes, I, biz. 85.

BOLAANG-MONGONDOLU. Afdeling van de res. Menado, omvat de landschappen Bolaang-Mongondou, Bolaang-Oeki, Binta-Oena, Bolaang-Itang en

Kaidipan. (Ind. Stb. 1906, no. 41. Do twee laatst ge-noemde landschappen zijn in 1912 vereenigd onder den naam: Groot-Kaidipan.)

~~BOLAANG-MONGONDOLUSCH.~~ In de beide ge-deelten van het rijk Bolaang-Mongondou, waarvan Bolaang het benedenland, Mongondou het boven-land vormt, wordt dezelfde taal gesproken; gewoon-lijk wordt doze taal kortweg Mongondolus ge-noemd. De grens tusschen Bolaang en Mongondou is het rivierte Tontoelon (ongev. 22 K.M. van de kustplaats Bolaang), waar een steen is te vinden, op welken de datum is vermeld van den terugkeer der Portugeezen, die tot op dat punt het bovenland zijn binnengedrongen.

Van het dorp Lolak, op de N.kust van Bolaang, wordt bericht dat het eene van het gewone Mongo-dolus afwijkende taal spreekt, die echter voor de overige Mongondolus zeer goed te verstaan is. De verschillen betreffen deels den woordschat, b.v. Lolaksch: *molaka* (gaan), *ganggi* (zee), *anak* (kind), *mosolig* (groot), *momata* (mensch), *oeta* (groente), *Mong, maja'*, *dagal*, *adi*, *moloben*, *intaow*, *koejat*; deels het klankstelsel, b.v. Lol. *soehoeb* (in brand steken), *mopifa* (goed), *omoensog* (Westelijk zijn), *Mong, toeroeb*, *mopira*, *omoentog*. Het Lolaksch is tier ouderwetsch in het gebruik der s (Mong. t), nieuwerwetsch in dat der h (Mong. r).

Op de hoogvlakte, het eigenlijke Mongondou, zijn drie dialecten te onderscheiden: dat van Pasi, dat van Lolajan en dat van Doemoga. Het Pasi-dialect wordt beschouwd als fijner dan het Loljansch; waar verschil is in woordschat, geldt het Loljansch eene woord voor rawer. Voorts kent het Loljansch; nevens de gewone l, nog eene cerbrale, b.v. *mo'oben* (groot), *talib* (voorbijgaan), *oele* (vriend), *Pas. molo-ben*, *talib*, *oele*. Het dialect van Doemoga verschilt eenigszins in woordschat van Pas. om Lolaj, om vertoont verder *tj v66r i*, tegen Pas. en Lolaj. 8 (uit t), b.v. *tojilad* (mes), *Ijilon* (kalk), *tjinaloet* (ge-kocht), *Pas., Lolaj, tosilad, silon, sinaloei*.

Als een dialect naast het Mongondolus is te beschouwen het Ponosakansch, dat zijn gebied heeft in de afdeling Belang der MinahasHa, en wel in het Z.O. deel daarvan, onmiddellijk grenzende aan Mongondou.

Het Mongondolus kan nog tot de Filippijnsche taalgroep worden gerekend, al moot het als de Zuidelijke grenstaal daarvan worden beBchouwd. De taal van Bolaang-Oeki en het Kaidipansch, die ten Z. aan het Mongondolus grenzen, zijn reeds tot do Gorontaleescho taalgroep te brengen.

De verwantschap van het Mongondolus met de Minahaiseischo talen is vrij eng; in het algemeen gebruiken do Minahassische talen nog meer prefixen dan het Mong., hoewel deze Jaatsic taal ook nog rijk in voorvoegsels moet worden. genoemd. Een paar eigenaardigheden van het klankstelsel zijn de vol-gende: De klinker o wordt door o vertegenwoordigd, b.v. *toloe* (drie), *atop* (dak), *dodaqoem* (naald). Het laatste is, als werktuignam, geredupliceerd; de re-dupliceerende lettergreep heeft steeds den klinker o. Het suffix *-enia* in Mong. *-on*. De klank der R-G-H-wet (zie not op biz. 169) is regelmatig g, b.v. *oegat* (ader), *toehig* (water), *stoer* (slapen). Do klankreefl *ai*, in de Minahassische talen tot e samengetrokken, heeft in liet Mong. den vorm *oi*, b.v. *toloi* (brug), *mafo* (doof), *baloi* (huis), *takoi* (opstijgen), Minah. *ꦩꦺ, e, male, sake*. De s wordt t, b.v. *takit* (ziek), *poe'e* (hart), *watoi* (ijzer), *toetopot* (blaaspijp), uit *ꦩꦏꦶ, poesoew, wasai, sosopoet*. Doch v66r de r hand- haaft zich do s en wordt t tot 8, b.v. *sia* (hy, zij),

poesi (wit), *sioeg* (slapen), *silai* (deel), uit *poeti*, *tioeg*, *tilai*.

Van de infixen, die novens do pre- en suffixen tot vorming der woorden dienen, is vooral in merk- waardig, dat voor stammen, die met *l* en *r* beginnen, tot *i* wordt verkort, wijl het daar als voorvoegsel (n) optreedt. Waar in gevoegd wordt in het prefix *mo-*, tot vorming van het praeteritum, daar wordt *mino-* tot *no-* verkort. Vormen met het infix *oem* krijgen in het praeteritum het samengestelde infix *inoem*, even- als in het Talaoetsch, het Favorlangsch en het Bi- saja. Een werkwoordstam, die in de beginlettergreep *y* heeft, assimileert den klinker van *oem* aan die *i*, b.v. *sioeg*, *sinioeg*, *sinimioeg*, voor *soemioeg*, *sinoemioeg*. Praeterita met *no-* worden nog verder omschreven met *ai*, dus *aino-*, een verschijnsel dat ook in do Minahassische talen voorkomt.

De woordenschat van het Mongondouch is nog slechts voor een klein deel bekend. Van en tot vorstelijke personen gebruikt men uit beleefdheid eenige termen, die geheel dezelfde functie hebben als de kramatingil-woorden in het Javaansch.

Het aantal sprekers van het Mongondouch be- draagt ongeveer 40.000.

Literatuur. Verhaal eener reis naar Bolaang-Mongondou, door N. P. Wilken en J.A. Schwarz, Meded. Ned. Zend. Gen. XI (1867), bl. 1—41, 225—254 ; Dezelfden: Allerlei over land en volk van Bolaang-Mongondou, *Ibid.*, bl. 285; Dezelfden: De taal in Bolaang-Mongondou, *Ibid.* XII (1868), bl. 189—247; Dezelfden: Gesprekken in het Alfoersch van Bolaang-Mongondou, *Ibid.* XV (1871), bl. 115—152; Dezelfden: Geslachtsregister in de taal van Bolaang-Mongondou, *Ibid.* bl. 278—305 ; Dezelfden: Mede- deelingcn omtrent de Alfoersche taal van N.O. Celebes, I, Vergelijkendc Woordenlijst, *Ode kolom* (in do 8c kolom het Ponoakansch, door Zend. Wiersma), *Bijdr.* K. I. 3, IV (1860), bl. 203—251, 400—445; *Ibid.* 3, V (1870), bl. 69—120; Dr. R. Brandstetter: Die Stellung der minahassischen Idiome zu den ubrigen Sprachen von Celebes omerseits und zu den . Sprachen der Philippinen anderaeits, dl. II, bl. 3 — 38 van: *Versuch ciner Anthropologie der Insel Celebes*, door Dr. F. Sarasin (1906) ; W. Dunnobier: Een Mongondouch verhaal, met vertaling en aanteeke- ningen, Meded. Ned. Zend. Gen. LV (1911), bl. 95—120; *Id. do Vooniaamwoorden in het Bolang-Mongondouch*, *Bijdr.* K. L. d. 72 (1916), bl. 1—6V

EOLAANG-OEKI. Zie BOLAANG-BANGKA-
BOLANG (MAL.). Zie COLOCASIA.

BOLANGO. Belangrijke rivier in Gorontalo (Noord-Celebes), ontspringende op het ongeveer 1250 M. hoogc Tilongabala-geborgto, aanvankelijk onder den naam Mongiilo Z.W. stroomende, en na haro vereeniging met de Pilongalapa den naam Bolnggo of Tapa vorende. Weldra neenat de rivior, wier go- middelde breed te ± 25 M. bedraagt, een Z. waartscho richting en ontvangt door een kanaal hot water van het meer van Limbotto en stort zich, na hare vereeniging met de Bone bij de hoofdplaats Gorontalo in zee. Ofschoon op volve plaatsen zeer ondiep, is zij echter voor inlandsche kano's bevaarbaar. Haro bc- langrijkste zijtak is do Longalo. Eene beschrijving wordt gegeven door v. Rosenberg, *Reisbogen in Gor.. rontalo*, Amst. 1865, bl. 5.

BOLANO. Boegineesche enclave in het rykjo *Modetong* (Noord-Celebea), bewoond door ongeveer 1000 zielon, gelegen aan 2 meertjes, Telaga Batoe- dako en T. Bolano-sao. De bewoners hebben steeds hunne onafhankelijkheid weten te bewaren tegen- over Moootong, waar hot Mandharsch element do

bo ven toon heeft; zij worden beaurood door eene vorstin, die in het bezit is van niksaierden en tal- rijke rijksgoeten naast zich heeft. Zie v. Hoevelt, *Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Ser. IX* (1892), bl. 352.

BOLANO'SCH. Zie TOMINISCHE TALEN.

BOLENG, cen fraaie vulkaankegel, 1659 M. hoog, aan de Z.O.-punt van het eiland *Adonara*, op de ou- de zeeakanten Wakka genoemd. Kaart bij Becke- ringin *Tijdschr. Aardr. Gen. 1911*.—Wichmann (*ibid.*-f/A* 1891, 260) deelt een verhaal mede van in 1885 voorgekomen werkzaamheid, waarover Beckering zwiigt. Ook v. Rheden geeft aan den berg op v. zijn kaart, (Jaarb. gijnw. 1911) het teeken van acti '■ viteit, ' * : ' --, / \'

BOLING EN LAMAKERA (STRAAT). Tusschen Adonara en Solor eenerzijds en Lomblen ander- zijds. Is een nagenoeg schoone vaarweg, waarvan de N. in gang, door van beide wallen uitstekende maar goed zichtbare riffen, niet breeder is dan 11/2 K.M. Verderop is deze straat wijder, zelfs zeer . wijd, waar zij samenloopt met de baai van Leba Leba, in het N.W. gedeelte van Lomblen; alleen in deze baai en op de reede van *Lamakera*, Q-punt van Solor, vindt men ankergrond. Het aandoen der straat is van weerszijden gemakkelijk. In den regel waait er, gedurende beide moessons, een stijve bries door de straat, vooral in de laatste maanden van het jaar uit het Z.W. en staat er nog al veel stroom, met springtij tot ruim 11 K.L. per uut, zoodat er, in verband met de open ligging, veel zee en tegen de kusten veel branding kan staan. Zeil- schepen verkiezen deze ruimere straat; stoomsche- pen gaan bij voorkeur door straat Flores. Zie Zeemansgids, deel IV.

BOLIOHOETO. Hoogste top (2035 M.) van de N. Irijksto bergreeks in Gorontalo (zie ook CELEBES a do Noordarm). De vanouds bokende goudmijnen van Soemalata liggen in het Boliohoeto-gebergte.

De ondervinding leerde echter, dat het goud niet in zoo'n groote hoeveelheid aanwezig is, dat het met profijt geexploiteerd kan worden. De mijnbouw Maatschappij Soemalata, welke daar werkzaam was, heeft haar bedrijf sedert jaren gestaakt.

BOLOEK. Zie EEKHOORNS (VUEGENDE).

BOMBAX MALABARICUM D. C., fam. *Bomba- caceae*. Dsngdeur (SOEND.), Randoe alas (IAV.). Reus- achtige boom, dio van Britsch-Indio tot Oost-Java — vrij algemeen in de vlakke en in het lagere bergland voorkomt, on do aandacht trekt door de geweldige afmotingen van stam en kroon. Op Java staan in den Oostmoesson do boomen gedurende vele maande bladloos, zijn dan gotooid met vele groote vuur- roode bloemen, on dragon tegen October vrucht. Ze zijn dan gemakkelijk te horkonnen aan de groote hoefvolhden „k&pk", dio uit de opgesprongen vruchten waait. Op Java bestaat een groote vrees tegen hot gebruik van die kapok, o.a. omdat ze jeuk zou verooraken. Hot hout is weinig duurzaam en wordt zoo good als niet gebruikt.

BOMPRANG. Met dezelfde namen als de otora (ziealdaar): *bomprang*, *prang prang*, *momprang*, diu- don do Maleiers van Sumatra een roofdier uit een andro familie, do *Viverrisae*—(Zie CIVETKATTEN) aan, dat in uitorlijk, bij v. door den breedon, met lange snorharon bezotton snoet on de kleine ooren, en in lovonswyze aan do others horixinert. De wotenschappelyko naam is *Gynogale bemelli* Gray (*Potamophilua barbat* Mill.). Hot dier, een dor grootero ledon van zyn familie, leeft op het Maloische Schiereiland en op Sumatra on Borneo (op Borneo wordt het *doeroeij*, in Zuid-Borneo door de TDajaks *mampalon* genoemd).

Het heeft een zeer korten staart (lichaam CO—65, staart 15 c.M. lang) en is bruinachtig zwart gekleurd, op de bovenzijde wit gespikkeld, maar verder onge- vlekt. Het voedsel is gedeeltelijk plantaardig (vrucht- en), maar bestaat verder uit kleine vogels en zoog- dieren en bovendien vischen. Het dier houdt zich namelijk k evenals otters veel in het water op en de teenen zijn dan ook gedeeltelijk door een zwemvlies vereenigd.

BONANG. Desa op Java, aan het strand van Rembang, 7% K.M. beoosten Laseni. Deze plaats was eenmaal de zetel van Makdoem Ibrahim, zoon van Soenan Ngampel, die zich door zijn ge)ooftijver en bekeering van vele Javanen tot den Islam onderscheidde. Hij is in de geschiedenis bekend onder den naam van Soenan Bonang, stierf omstreeks 1488, en is te Toeban begraven, waar naar zijn graf tai van geloovigen gaan om te bidden en te offeren. Bonang koelon is een perdikan dessa. Men voert er veel pelt uit, gemaakt van garnaal. In de nabijheid moeten goudmijnen geweest zijn. Men vindt er sporen van goud. Volgens de bevolking brengt het bezit van het daer te vinden goud ongeluk aan.

BONANG. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

BONANG (SOENAN). Zie HEILIGEN (MOH. INDISCHE).

BONANG-BONANG (IRAN). Zie JUFFERVISCHEN.

BONDGENOOTSCHAPPELIJKE LANDEN. Gemeenschappelijke naam, waaronder vroeger bekend waren een aantal zelfbesturende landschappen behorende tot het gouvernement Celebes en Onder- hoprigheid, en over de geheele uitgestrektheid van dat gewest verspreid. De grondslag der betrekkin- gen tusschen het Gouvernement en die landen was het in 1667 door Speelman tot stand gebrachte, en in 1824 onder den Gouv.-Gen. Van der Capellen her- nieuwde vredes- en bondsverdrag, bekend onder den naam van Bongaaisch tractaat, (Zie aldaar) Door ons militair optreden in 1905 en volgen de jaren is aan het bestaan dezer bondgenootschappelijke landen als zoodanig een einde gemaakt.

BONDJOL. Et zuidelijkst gedeelte van het dis- tri _Loeboek Sikaping der gelijknamige onder- afdeling en afdeling (gew. reorg. ter Sum. West- kust van 1913). De negerij Bondjol, tot 1897 stand- plaats van een controleur b. h. B.B., is warm en ongezond, ligt 220 M. hoog. Bondjol is tijdens den Padri-oorlog gedurende meer dan twee jaren be- Jegerd door de Hollandere; met den val ervan in 1837 kon die oorlog als gceindigd beschpuwd worden (zie PADRI en LOEBOEK SIKAPING).

BONDOL. Zie WEVERVOGEL.

BONDOT (JAV.). Zie CARDIOSPERMUM.

BONDOWOSO. Afdeling en regentschap van de residentie Besoeki, waarvan zij het noordweste- lijkwte gedeelte uitmaakt. Vroeger strekte de afdee- ling zich uit tot de zuidkust, maar in 1883 is het zui- delijk gedeelte daarvan afgescheiden en tot de af- zonderlijke afdeling Djember verheven. Het regen tschap Bondowoso onvat dus de afdelingen Boiadowoso en Djember. Sinds de reorganisatie is het regentschap Besoeki gevoegd bij het regent- schap Bondowoso. De tegenwoordige afdeling Bon- (owoso, die 1300 K.M². oppervlakte heeft, omvat v Et f districten, met name: Bondowoso, Tamanan Wonosari, Besoeki en Mlandingan. Ze had in 1905 300,000 bewoners, w.o. 350 Europeanen, ruim 1400 Chinezen, 1000 Arabieren en 6 andere vreemde oosterlingen De afdeling, die ten Z. begrensd wordt

door den lagen zadel, die de waterscheiding vormt tusschen de vallei van Poeger en die van Pana- roekan, ten W. door de residentie Pasoeroean en ten O. door het Raoen-Idjen-gebergte, is een vallei, die n.l.ijk in de vlakte van Panaroekan over- gaat, en doorstroomd wordt door de Sampdjan- rivier, waaraan ook de residentie- hoofdplaats Bondowoso ligt. Er zijn 17 ondememingen, werkende door vrijwillige overeenkomsten met de bevolking, waarvan 12 (thans minder) voor de teelt van tabak, drie suikerfabrieken en twee rijstperlerijen (einde 1911). De laatste vijf liggen in de controle-afdeeling Besoeki.

De hoofdplaats had uit. 1905 8700 inwoners, o.a. 125 Europeanen, ruim 800 Chinezen, bijna 700 Arabieren en 6 andere vreemde Oosterlingen.

BONDOWOSO. District met gelijknamige hoofd- plaats van de afdeling en het regentschap van dien naam, residentie Besoeki; met 65 desa's, ruim G5,000 inwoners, w.o. ruim 200 Europeanen, ruim 800 Chinezen, bijna 700 Arabieren en 6 andere vreemde oosterlingen (1905). (/ /

BONE. Zie BONI.

BONE. District van de onderafdeeling Gorontalo der tot de residentie Menado behoorende assistent residentie van dien naam, met 18 kampongs en ± 8500 zielen, onder een le districtshoofd met den ti- tel Marsaoleh, gesteund door een Walaiappeloe (2e districtshoofd) met standplaats Boloedawa. Eene beschrijving van het voormalig rijkje gaf J. G. F. R-iedel, Tijdschr. Bat. Gen. XIX (1870), biz. 4G vlg.

BONE OF BAWANGIO. Belangrijke rivier in Go- rontalo (Noord-Celebes), volgens v. Rosenberg (Rei8- togten in Gorontalo, Amst. 1865 bl. 4) onderHprin- gen in het hooge noordoost-waarts van den Kabila liggende bergland. Door tai van spruitjes gevoed, stroomt zij aanvankelijk Z.waarts om van het punt waar zij de vlakte intreedt. tot hare vereeniging met de Bolan ge bij de hoofdplaats Gorontalo fh W. richting, en stort zich daarna in zee. Bij de mon- ding is zij 310 M. en bij de vereeniging met de Bolan ge 275 M. breed. Zij is echter zeer ondiep, maar kan tot de hoofd plaats met kleine inlandsche j)rau- wen, en dan nog 1 1/2 dag met kano's (blotto) wor- den opgevaert.

(Zie CELEBES a. de Noordarm).

BONEA. District op het eiland Saleier. (Zie aldaar).

BON ERAT E-EIL AN DEN. Groep eilanden tus- schen de zuidpunt van Saleier en de noordkust van Midden-Flores (Endeh), bestaande uit het kleine hofdeiland, Boncrate, en de grootere bij-eilanden Kalao (W. van Bon.erate), Tan ah Djampea (N.W. van Kalao, en Z. ten O. van SaJeier), Kalao Toewa (O. van Bonerate), en P. Madoe (Z. van Kalao Toe-w 4); voorts nog het kleinere Kajoe Adi (beN. Tan ah Djampea) en de beN.O. daarvan gelegen keer kleine Tijger-eilanden. Deze alle zijn koraalkalk-eilanden, meer of minder opgeheven (Tanah Djampea 578 M., Kalao Toewa 51 8 M., Kalao 335 M., Kajoe Adi ca. 200 M., Bonerate 150 M., Madoe 120 M.; deels vol- gens G. F. Tydeman, Hydrographic results of the Si- boga expedition, Leiden 1903, p. GO—61); terwijl het hoogste eiland, Tanah Djampea, misschen ten dele uit orupfiet-gesteenten en breccien bestaat (verg. Dr. R. D. M. Verbeek, Molukken-Verlag, 1908, p. 43). Over Kajoe Adi, zie speciaal Verbeek p. 42—43.

Het lage en kleiinste eiland, Bonerate, met het vlak ten Westen emaat gelegen hogere en veel grootere Kalao, is echter van ouds het bevolkings- centrum der groep. Ovei beide bestaat een waardo-

voile monographic, „De eilanden Bonerate en Kalao¹ (Tijdschr. Bat. Gen. XI, 1862, p. 215 vlg), door J. A. Bakkers, den lateren Gouverneur van Celebes. Deze ging er in 1861 been om de inlyving te bekrachten bij het Gouvernementsgebied (verg. Ind. Stb. 1861, no. 25), terwijl tevoren Bonerate en Kalao in leen hadden behoord aan den Vorst van Boni. Zijn opstel is feitelijk een ambtelijk verslag van wat hij daar toen bevond; doch zonder de kaart, die tevens van Bonerate gemaakt werd (1. c. p. 220).

Do reden van dat oude bevolkings-pentrum op het kleine, waterlooze, onvruchtbare koraaleiland Bonerate was enkel: zeeroof (Bakkers, p. 246—247). Gesticht door Boegineezen en Boetonners; vermeerderd met Makassaren en Saleiereezen; bevolkt verder door slaven, welke door die zeeroovers in groote hoeveelheden gehaald werden van den overval van Flores, nl. Barij_Rep_JBda aan de Noordkust van West-Flores (Manggarai); Nanganio, Maowari, Maoe-sambi aan die van Midden-Flores; en Geliting (boO. Maocmere) op die van Oost-Flores; — werd het een samenleving van zeevaarders, zeeroovers, slaven, en handelaars, die hun waren deels haalden van de brachten naar Singapore, Makasser, Java (vooral Semarang en Gresik), en weer brachten naar en haalden van de Noordkust van Flores (voor slaven, rijst, katoen), van Soembawa (voor rijst), van Timor (voor sandelhout en was), en verder naar de Boegineesche kuststreken, waarbij Boni opperheer bleef. Het nabijgelegen, beschrijke Kalao diende daarbij als voorraadschuur van hout en aardvruchten (oebi, pisang e.a.); deels ook als vluchtoord bij gevaar. Voor het opmerkelyk geregelde inlandse bestuur in ca. 1860 op Bonerate en Kalao, zie Bakkers p. 225—227. Het hoofd van alien was de Boni van Bonerate, gekozen door de kampong-hoofden (glarang's), maar bevestigd door den Vorst van Boni.

Thans is er een posthoudend, gevestigd te Bonerate (een complex van 6 strand-kampong'a in den Z.W. hoek van *t eiland), staande onder den controleur B.B. van Saloier; met weer een onderdistricthoofd (poonggawa) op Tanah Djampea, con dito op de Tjenger-cilanden en een kamponghoofd (glarang) op Kajoe Adi. Bonerate wordt geregeld aangedaan door de boot der K. P. M., cl io ook op Saleier vaart.

Een modeme studio over deze intercessante oilandengroep ontbreekt; verg. echter Zeeinangids, IV, 2e dr. (1912), p. 207—214, en Zeekaart 134 (1904; „Vaarwaters nabij T&imh Djampea en Bonerate"). Vooral het uitgestrekte Tanah Djampea, met zijn goede ankerplaatsen op zijn wildhout-boschen, Hchijnt een toekomst te hebben; geheel anders al het troosteloze, door riflen omzoomde, tegenwoordig verloopende Bonerate. Over Tannah Djampea, dat „Regen-lan(r) batekont, zie nog Engelhard in Bijdiwjen Kon. Inst. 40 Reeks VIII (1884), p. 33 — 33C. Do naam Bonerate betoekent „hoogo zand-bank" (xjrs. ineded. Dr. Adriani). Het eiland Kalao wordt in Europ. bronnen ook we Lambeo genoemd (naar de hoofdkampong aan de Z.O.zijde), doch toen onrechte.

G. P. R.

BONERATESCH. De taal van Bqilierato, die ook op Kalao wordt gesproken, is waarschijnlijk uit verschillend bestanddelen samengesteld, daar do bevolking zeer gemengd is en van ouds cono zeerooversmaatschappij leeft gevonden. Uit de woordenlijst van Bakkers, die een kloino 250 woorden telt, is o. a. op te maken, dat do h zeer dikwijls do Indonesische p is, waarschijnlijk mot een tusschen-stadium /, b. v. hitoe (zeven), hoo'oe, (boom), manih (dun), honoe (schildpad), uit pitoe. ioe'oe, manipi.

ponoe. Ook de typisch Makassarsch-Boegineesche nr-klank komt voor; de enige consonantische sluit-ter is ng. De woordenschat is voor een goed deel uit dien dor Toradja'sche talon te verstaan. Zele woorden maken den indruk van wisselwoorden te zijn, wat by cone zeerooversbevolking niet kan verwonderen. Opmerkenswaard is het lidwoord te, b. v. te, boeta (de grond), te wemba (de bam boe), te raha (het bloed), te sikoe (de elleboog), te ate. (de lever). Het is thans nog niet mogelijk aan deze taal hare juiste plaats aan te wijzen in het Indonesisch taalverband.

Literatuur: J. A. Bakkers, Wordenlijst, Nederlandsch-Maleisch-Makassarsch-Boegineesch-Bonerate'sch, Tijdschr. Bat. Gen. XI (1862), 256 — 264; Adriani en Kruyt, De Baree-sprekende Joiajals van Midden-Celebes, III, 265, 266.

BONGAASCH CONTRACT. Verdrag, den 18en Nov. 1667 door Speelman in zijn legentent, tusschen Bongai (Boengaya) en Barombong, twee kampongs in het rijk van Gowa of Makasser (Zuid-Celebes), gesloten met Hassanoeddin, vorst van Gowa, en waartoe kort daarna tal van Jlakassarsche en Boegineesche vorsten toetraden. Dit contract, waar-bij do mac'it van Makasser voor goed verbroken en dat in 1824 onder V. d. Capellen is vernieuwd, ... ~ heeft thans nog alleen geschiedkundige waarde. De verhouding van het Gouv. tot de zelfbesturende landschappen op Zuid-Celebes is thans geregeld op den voet der korte verklaring, alleen met Laiwoei hobben we nog een politiek contract. De tekst van het Bongaaisch contract vindt men o.a. bij Valen-tijn Oud en Nieuw O. Indien (uitg. Keyzer) III, bl.

144. Zie verder onder GOWA. ■ - -

BONGKANG. Naam op Java voor een Alieren-leeuw, Myrmeleon. Dit dier graaft in het droge zand < een trechtervormig kuiltje; op den bodem wacht het zijn prooi, in den vorm van kleine insecten, die in den trechter storten on door het losso zand belet worden tot ontsnappen.

BONI. Dit zelfbesturend landschap, behorende tot de gelijknamige afdeling Boni van het govt. Celebes en onderh. is gelegen op het Z.W. schiereiland van Celebes aan den W. oever van de golf, die aan het rijk zijn naam ontleent. Het landschap is verdeeld in do onderafdeelingen Boni en Boni-ri-atang. De lengte van het landchap N.—Z. bedraagt ± 177 K.M., do breedte ± 67 K.M., de grootte ± 6600 K.M.², d.i. ongeveer grootte van Friesland en Oveijssel samen (G665K.M.²). In het N. is do Tjen-rana, in hot N. W. do Waianae voor een deel do natuurljke grens; in het Z. is na den oorlog van 1860 do Tungka do grens. Het landschap beatond van ouds uit eigenlijk Boni, d. i. de hoofdplaats Watampone met 9 kampongs (Oedjoeng, Ta, Pan-tjing, Tancte-ri-awang, Tancte-ri-atang, Matjege, Tibodjong, Maoc Salassa en Bockokah), en de Palili- of vazahtaten, waarvan 6 bestuurd werden door vazallenbloedverwanten, terwijl 14 van onderworpen vazallen waren. Ook behoorden er nog 13 zelfstandige hoofdngorijen bi), die geen palili waren. Zie vorder BONI (onderafdeeling) en BONI RI-ATANG.

B o v o l k i n g. Do Boniora, die over het algemeen goed govermd, slank van gestalte en vlug in hunne bewegingen zyn, behooren tot do Boegineo-zon, zoodat hetgeen in dat artikel vermeld wordt, op hon toepasselyk is. Do Bonier draagt een korte broek, die ot op een handbreedte boven do kino reikt; daar bo ven draagt hij om het middel een ka-tonoon, zyden of gouden gordel, waarin aan do lin-

kerzijde de kris wordt gedragen, die vroeger buitenshuis Dimmer werd afgelegd. Verder een kort of lang baadje. Het eerste heeft korte wijde mouwen, reikt tot op de heupen, en heeft driedubbele, dik- wijls gouden, knopen aan de kraag. Het wordt zel- den dichtgeknoopt, maar meestal open gedragen. Over dit baadje wordt een sluitend kleedingstuk gedragen, dat de borst bedekt, en een stuk gesteven sarong, dat, om het middel vastgemaakt, tot aan de knieën afhangt, en waarmee het gevent van de kris bedekt wordt. Het lange baadje is van voren gesloten, reikt tot aan de kuiten, heeft lange, brede, naar de hand nauw toeloopende mouwen, die om de pols met negen knopen worden dichtgemaakt, en wordt zonder overkleed of sarong gedragen.

Grondbezit. Het zelfbestuur dat ter zake in de rechten der voormalige vorsten trad, beschouwt zich als de soevereine eigenaar van den grond; het bezit van de meeste en beste gronden berust ook in zijne handen of in die der aanzienlijken. De mindere man bezit over het algemeen de slechtste. Grondbezitter van rijstvelden, tuinen en vischvijvers wordt men door ontginning, erfenis en wegens goede diensten aan 't zelfbestuur bewezen; de grondbezitter heeft in zoverre de vrije beschijding over zijne gronden, dat hij die aan anderen in pand kan geven of ter bewerking wegschenken, doch niet verkoopen. Van overgang van bezit moet worden kennis gegeven aan den hadat of het hoofd der kampong; die overgang kan geweigerd worden, als het vreemdelingen betreft of iemand, die vennoedelijk niet aan 's lands gebruiken en instellingen zal voldoen. Waterleidingen, die ten algemeene nutte zijn aangelegd, moeten eerst de hoogst gelege velden besproeien en daarna de lagere; van waterleidingen, door particulieren aangelegd, mogen deze alleen gebruik maken. Bossen, markten, weiden, begraaplaatsen en woeste gronden zijn gemeenschappelijk eigendom; heeft de volking hout noodig, dan wendt zij zich tot het hoofd en krijgt dan vergunning om 't te kappen, voor niet al zij het zelve gebruikt, tegen betaling van Soessoengromang of boschgeld (gemiddeld een derde der gekapte waarde) als zij het hout verkoopt. Over de omamensvelden, zie RIJKS-SIERADEN.

Geschiedenis. Hoe en wanneer het rijk van Boni ontstaan is, valt niet met zekerheid te zeggen. Wij weten alleen, dat vermoedelijk op het eind der 16e eeuw een verbond gesloten werd tusschen Boni, Wadjo en Sopdng, waarschijnlijk gericht tegen Gowa.

Tijdens de komst der Nederlanders was Boni, tengevolge van een tegen Wadjo, Gowa (Makawser) en Loewoe gevoerden oorlog aan den vorst van Gowa onderworpen. Niettegenstaand de herlaalde pogingen om zich aan de suprematie van Gowa te onttrekken, bleef Boni afhankelijk van Gowa, totdat Speelman, na de verovering van Makassar, met behulp van den Sopengschen prins Aroe Palakka en de opgetane Boniers, den 18den November 1667 hetbekende Bongaaisch contract sloot, waarbij Boni van de overheersching van Gowa werd bevrijd. Aroe Palakka werd in 1672 door de rijksgrroffen tot vorst gekozen. Het aanzien van Boni Tees na dien zeer, vooral ten koste van dat van Gowa; tijdens den val der Compagnie, was Boni zelfs een bedreiging voor de Europeesche suprematie op Zuid-Celebes.

D : weigering in 1824 van Boni en onder den invloed van dit landschap van Tanette en Soepa, om 't werken tot de vernieuwing van het Bongaaisch tractaat, gaf aanleiding tot eene expeditie

onder Van Geen naar Boni in 1825, die hoewel ons leger de overwinning behaalde, geen blijvend resultaat had, daar de troepen na de innemng en verbranding der hoofdplaats door den slechten moes-son genoodzaakt werden zich weer in te schepen. Een voorgenomen tweede expeditie tegen Boni ging niet door wegens den inmiddels op Java uitgebroken opstand. Do onderhandelingen over het toetreden tot het hernieuwd Bongaaisch contract werden hervat. Boni trad toe in 1838, maar beedeigde het eerst in 1848. Die toetreding was echter slechts schijnbaar. Reeds in 1859 noodzaakte de in 1857 opgetreden vorstin Basse Kladoeara door haar uitartende houding, o. a. door het bevel, dat alle Bonische handelsvaartuigen de Nederlandsche vlag omgekeerd moesten voeren, het Gouvernement tot het zenden van eene nieuwe expeditie. Na korten doch hevigen strijd viel de hoofdplaats in onze handen. Wei is waar noodzaakte de westmoesson ons do hoofdplaats weder te verlaten, maar eene bezetting werd Badjoa achtergelaten en na het eindigen van het slechte jaargetijde werd de strijd onder leiding van Lt. Gen. Van Swieten voortgezet; Boni werd voor de tweede maal veroverd en daarna de nieuwe verblijfplaats der vorstin, het sterke Pasempa in genomen. De vorstin vluchtte en werd door de rijksgrrootten afgezet, die haar vervingen, door onzen bondgenoot Aroe Palakka. Met dezen werd den 13den Februari 1860 een contract gesloten, waarbij Boni van bondgenootschappelijk rijk leen-roerig land werd, terwijl bij overeenkomst van 15 November 1860 een gedeelte van Boni aan do rivier Tangka bij het gouvernementengebied werd ingelijfd. Bij het optreden der verschillende latere vorsten van Boni werd het contract mot dit landschap licrhaaldelijk aangevuld en gewijzigd. De laatste vorst van Boni is geweest La Pawowoni K'aeng Segeri. Onder zijn bestuur word do verhouding van het Gouvernement tot dat landschap zeer gespannen ten gevolge van het niet na- komen door Boni van verschillende contractueelc verplichtingen, vnl. door het zich mengen in de inwendige aangelegenheden van andere landschappen (in enkele werden zelfs landsgrrootten tegen het zelfbestuur opgezet) en weigering van den afstand aan het gouvernement tegen schadeloosstelling van het recht tot heffing van in- en uitvoerrechten. Het stoorde zich niet aan de onzerzijde wegens een en ander ingediende vertoogen, en oefende een zeer na-deeligen invloed uit op de andere landschappen op Zuid Celebes wier liouding dan ook alles to wnschen overliet. Dit gaf aanleiding tot het zenden eener militaire expeditie onder kolonel van Loenen, die 28 Juli 1905 landde te Bena ten Noorden van Bad joe, waar den vijand een gevoelige nederlaag werd toeg- bracht. Twee dagen later werd Watampone bwet en 3 Augustus Pasempa genomen, waarmede het eigenlijk verzet in Boni gebroken was. In het landschap werd Europeesch Bestuurspersoneel geplaatst, ten einde het Inlandsch zelfbestuur te eiden en bij te staan. De zelfbestuurder werd 18 November d. a. v. in Maiwa overvallen en ge van genomen, en vervolgens te Bandoeng opintemeerd. Hij is niet ver- van- gen. Het bestuur over het landschap wordt uitgeoefend door den Rijksraad, bijgestaan door den Euro- peeschen besturende ambtenaar.

De verhouding van Boni tot het Gouvt. is thans niet contractueel geregeld. De Regeering beschouwt het landschap als overwonnen land, en heeft do door den Rijksraad afgelegde korte verklaring niet geaccepteerd, aangezien dit college bij ontentenis

van een zelfbestuurder niet bevoegd geacht wordt het landschap contractueel te binden.

Rondzwervende benden hebben nog eenigen tijd het land in beroering gehouden, zelfs hebben ze in 1906 heimelijk gesteund door verschillende lieden van aanzien, w. o. het invloedrijke hadats-lid Aroe Tanete ri Awang getracht een nieuwen toestand in het leven te roepen, dock bij don overval van ons bi- vak te Watampone op 15 Juli zijn ze met groote verliezen teruggeslagen, waarna Aroe Tanete ri Awang naar Soekaboemi verbannen is. Sedert is in Boni de rust niet meer noemenswaard verstoord.

B e s t u u r. De vorm van bestuur was voor onze inneming aristocratisch monarchaal, met uit- gebreid allodiaal leenstelsel. Aan het hoofd stond de vorst of vorstin, door den rijksraad (hadat) ge-kozcn, en die volgens art. 26 van het contract van 13 Febr. 1860 door het Gouvernement moest worden bevestigd. Hem was een Kijksbestierder toegevoegd, met den titel van Tomari-lalang (de man die binnen is), die het hoofd was van den hadat; hij werd vroeger door dezen onder* vorsten goedkeuring gekozen en ontslagen; daarna geschiedde dit onder goedkeuring van het Gouvernement, dat hem ook liet be-ecldigen. Zonder zijne toestemming mocht niemand den vorst naderen; alle zaken van justitie, politie of van huishoudelijken aard werdendoor hemafgedaan. Als Aroeng oedjoeng of Tomari-lalang was hij ook gewoonlijk hoofd der vazallen, tot woe alle bevelen van den vorst door hem werden overgebracht. De leden van den hadat, blijkens den naam van dien Rijksraad, Aroe pitoe, uit 7 vorsten bestaande, waren verplicht de belangen van den vorst en het volk te behartigen, behalve die den handel, de schocpvaart en inkomende en uitgaande rechten betreffende, welke tot de bevoegdheid van den sjah-bandar behoorden en die welto het huwelijk raakten, en onder den pricsterraad ressorteerden. De Aroe pitoe waren leden van de rechtbank, en hadden het recht kleine boeten op te leggen. Aan de Aroe pitoe waren soelewatangs en ado's als plaatsvervangors toegevoegd.

Voorts vonden men in Boni nog de djeinatongaongs, liet hoofd der soero's of zendclingen, die 40 in getal inoesten zijn; de Anrong goeroe anakaroen, het hoofd van de jonge prinscn, die geen waardigheid bekleedden, maar den vorst zekere voorwerpen voor-droegen, wanneer deze zich in hot openbaar vertoonde, het/ hoofd dor afstammelingen van Aroo Palakka, voor 18 hoofden van mindro volgelingen en nog een Lal van lagere beambten, schrijvers enz. De recht-spraak berustte, behoudens hooger beroep op den vorst, bij denhadaten den djeinatongaong, voorgezeten door den Rijksbestierder. Zaken den godsdienst en het huwelijk betreffende, kwamen bij den sarat of pricsterraad, bestaande uit het hoofd der geestelijken, de kali en mindero geestelijken. Elk vazal had bovendien zijn afzonderlijke rechtbank, uit zijn hadat bestaande, en een sarat. Het uitoefenen dor doodstraf, het tot slaaf verklaren van vrijo personen en het verbeurd verklaren van goederen behoorde in oorlogstijd aan den Poengawa en den Anrong goeroe panghoeloe djowa. Deze waren hoofden tot het krigswezen behoorendo; do laatstgenoemde toevens belast met het beschermen van 8 vorsten per-sonen en eigendommen en het doen verbieden van diens bevelen, waarbij do grootst willekeur heerachte. Gedurende vreedstijd word geen goro-geldo macht aangohouden; in geval van oorlog word do geheele bevolking to wapen geroepen. Evenwel waren er tai van hoofden, die mocht het krigswo-

zen in betrekking stonden; tijdens een oorlog was de Poengawa het hoofd, terwijl in vreedstijd de Panghoeloe lomponadjowae (het grootste hoofd des volks) de eerste porsoon was. Verder zijn te vermelden de doeloengs of bestuurdera der landschappen La-moeroe, Sieboeloe, Adjangale, Pitoempanoewae, Lili ri laoe, Talloen limpo ri awang en Wawa Boeloe ri awang; voorts de Anrong goeroes panghoeloe djowa (kleinere hoofden des volks), hoofden van 100 en 40 volgelingen, kapitans enz. Tucht en onderworpenheid in den krijg waren zelden te vinden, vooral bij de mindere tegenover de hogere hoofden.

By do onderwerping van Boni werd dit leenverstandom in tweeën gesplitst, de zuidelijke helft werd aanvankelijk als eene nieuwe onderafdeeling onder den naam Bone-ri-atang (Zuid-Boni) gevoegd bij de toenmalige Assistent Residentie Oosterdistricten. (G. B. van 13 Juli 1906 no. 32), terwijl de noordelijke helft, waarbij de voormalige vasalstaat Lamoeore, onder den naam Boni als onderafdeeling deel uitmaakte van de nieuw gevormde afdeeling Boni (G. B. van 2 December 1905 no. 34). Het certijds aan Boni aanhoorige landschap Pitoempanoea werd de finitief bij de onderafdeeling Wadjo gevoegd.

Bij G. B. van 3 September 1908 no. 28 werd de onderafdeeling Bone-ri-atang gevoegd bij de afdeeling Boni, doch als eene zelfstandige onderafdeeling gehandhaafd.

In de plaats van den zelfbestuurder is getreden het Europeesche bestuur, dat met den Hadat het zelfbestuur in het landschap uitoefent, in afwachting dat de voorgenomen inlijving bij het rechtstreeks bestuurde gouvernementsgobied een feit zal zijn ge worden.

Van den Hadat Pitoe, bestaande uit de vroegere Aroeng Pitoe (de zeven kiesheeren) is de betrekking van Tomari-lalang (rijksbestierder) na het ontslag wegens ouderdomsgebreken van den laatsten titularis, als volkomen overbodig onvervuld gebleven. Do Hadatsleden, die in den vorstentijd in of nabij de residentio van den vorst woonden en slechts bestuursmacht hadden over de kampongs, waarvan zij aroeng waren, worden alien door ons tot district-hoofd aangesteld.

Do certijds bestaande landschapjes, vasalstaates; zelfstandigo banocas en kampongs werden tot districten samengevoegd.

Onder den Europeeschen bestuurder staan direct do districtshoofden en onder cleze rechtstreeks de onordistrictshoofden met do hun ondergeschikte hoofden, de banooa en kamponghoofden.

Na do afschaffing der voratelijke waardigheid en door hot ontstaan van gowijzige levens- en arbeidsomstandigheden zijn vole adats vormen en gebruiken vorelapt dan wel geheel verdoeen. DG voormalige stands- en volksindeelingen zijn in hoofdzaak vervallen. De eigenaardigo kentcekenen, die den vroegeren stand aangaven, worden niet meer gebezigd. Allo personen van inheemschen oorsprong worden beschouwd als gewono onderdanen van hot zelfbestuur met gelijke rechten en pliohten.

De rechtspraak berust bij do z.g. Inheemsche Rechtbank, die voorgezeten word door den Europeeschen bestuurdor on waarvan do districtshoofden als leden fungceon, daartoo benoemd door den Gouverneur van Colobes. Zaken dor godsdienst en hot huwelijk betreffendo komen, behoudens hooger beroep op do Incomsoho Rechtbank, bij den S jar at of pricsterraad; bij erwing word hot adatrecht ge-voeld.

Evenals do overigo zelfbesturende landschappen

van Celebes hpcft ook Boni zijne onderafdeeling-
kassen.

Literatuur: J. A. Bakkei-s, Het leenvoretendom

- Boni, T. Ind. T. L. V., deci 15, 1865; M. F. K. Pere-
laer, De TBonische expeditie 1859—1860, Leiden
1872; H. G. J. L. Meyners, De Bonische expeditie,
in den Mil. Spect. 1880; Memorie van gegevens be-
treffende Boni door Kapt. A. E. P. 1900. (Archief
■ — Vile Afd. D. v. O.); P. B. Staden ten Brink, Zuid
f; Celebes, 1884 (met kaart 1 : 500.000); K. van der
/laaten, de Indische oorlog; J. v. d. Weijden, Boni
(Ind. Mil. T. 1905) met kaart. ^/r

BONI. Afdeling van het govcmemeiit Celebes en
Onderhoorigbeden onder een assistent-resident met
standplaats Pampanoea, wordt verdeeld in de onder-
afdeelingen Boni, Boni-ri-Atang, Wad jo, Soppeng en
Barroe.

BONI. Onderafdeeling der afdeling Boni van het
gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. Zij omvat
de noordelyke helft van het gelijkiaamig zelf-
besturend landschap. Gelegen aan den westelyken oever van de
Golf van Boni, wordt ze begrensd ten N. door de
onderafdeeling Wad jo, waarvan ze ge- deeltelyk
gescheiden is door de Waianae, ten O. door genoemde
golf, ten Z. door de onderafdeeling Boni-ri-Atang of
Zuid Boni en Maros, ten W. door de onderafdeelingen
Pangkadjene, Barroe en Soppeng. De oppervlakte
bedraagt 4000 K31². Het ge- bergte maakt deci uit van
twee bergketens, die zich van Z. naar N. uitstrekken; de
meest westelyke is de hoogste. Tusschen deze
bergketens bevindt zich de vlakte Lappa-ri-Adja
(westelyke vlakte), waarin de bovenloop der Waianae.
De Oostelyke keten is van de kust door eene 18 tot 45
K.M. breede vlakte gescheiden. In de westelyke keten is
de hoogste ge- meten bergtop de Boeloe Taratae (1660
M.), door de grillige richting en splitsing van de
hoofdketen scheidt hij Lamoeroe in drie deelen, n.l. de
Lappa-ri-Adja, do vallei van Teloe Limpoe en die van
Boea. In de oostelyke keten zijn de hoogste toppen de
Boeloe Pon re (720 M.)» de Boeloe Bakoeng (777 M.)
en de Boeloe Tadalle (700 M.). Het gebergte is over het
algemeen kaalen weinig vruchtbaar, doordien de
bevolking de heilin gen voor ladangbouw heeft
afgebrand. Slechts hier en daar treft men nog groote
bosschen aan, die tijdens het vorstenbestuur in stand
gehouden zijn om het noodige hout voor huizenbouw te
hebben. Het gebergte gaat naar het O. en N. in heuvel-
terrein op, waarin enkele alleenstaande toppen
voorkomen o.a. de Boeloe Tjinnang (234 M.), de Boeloe
Anadara (372 M.) en de Boeloe Lantja (137 M.).

De vruchtbaarste vlakten worden langs de Waianae
gevonden; vooral de delta dezer rivier is by uitstek
vruchtbaar; ook de vlakte van Sai long en Timoroeng,
de Lappa-ri-Adja en de vlakte van Been go zijn zeer
vruchtbaar. Verder dient nog ge- noemd te worden de
uitgebreide vlakke kuststrook, die zich over de geheel
lengte der onderafdeeling uitstrekt. De kust is laag en
voor groote zeeschepen slechts op grooten afstand te
naderen. De beste an-kerplaatsen zijn Badjo en Palima,
waar de stoom- schepen toch nog respectievelijk 3 en 6
K.M. buiten de kust moeten blijven. De kusten zijn bijna
overal met rhizophoren begroeid. In den Oostmoesson
van Maart — Augustus »taat er veel branding op de kust.

Alle rivieren stroomden van W.—O. Alleen de Wa-
ianae, die in de onderafdeeling Marejuontspringt,
stroomt door het landschap Boni in N. richting tot bij het
meer Tempeh, waar ze eene Oostelyk richting
aanneemt om bij Paliina in zee te vallen. De andere
rivieren n.l. de Kadjoe, de Patiro, do

Barabo, de Palakka, deDjalicgen de PadaElori^er,
zijn voor de prauwvaart van weinig betekeni 2 De
Waianae is tot Tawaroe voor groote prauwen(pa-
lari) bevaarbaar, voor kleinere (padjala) verder
stroomopwaarts tot Pampanoea, terwijl kleinere
vaartuigen bij normalen waterstand Tjabenge kun-
nen bereiken en bij hoog water Malimpong
(Soppeng) nabij de kloof van Djangkali. De
voornaamste zy- rivieren der Waianae zijn de Sallo
oenji en de Sallo opo.

Boni wordt door groote en secundaire wegen in alle
richtingen doorsneden. De voornaamste groote wegen
zijn a die van de zuidgrens in aansluiting met den grooten
weg van Mara en Balangnipa over Wa- tampone, Oenji
en Tawaroe naar Pampanoea, met een zijtak van
Watamponc naar Bad joe, die van Pampanoea vis
Boeloe Doea naar Soppeng en c die van Pampanoea via
Sallo Tobakko en Kajnpiri naar Senggang.

Secundaire wegen gaan a van Watampone via Pas- sar
Tatiji naar Oelawang, Amali, Timoroeng en
Pampanoea, b van Passar Tatiji via Ningo naar Beengo
en Oedjoeng Lamoeroe, en van daar via Wa- tang
Lamocroe naar Moetiara, en verder naar Mario- ri-
Wawo en Wat an g Soppeng, c van Oedjoeng Lamoeroe via
Parigi naar Wage en verder via Bantjie naar Tjamba, d
van Watampone via Lampoko, Lon- rong en Paletjari
naar Bakoenga, e van Watampone naar Lapatjang.
Verder zijn er enkele paardenpaden en paden, die de niet
aan de genoemde wegen ge- legen kampongs onderling
cn met die wegen ver- binden. Vermelding verdiencn nog
het paardenpad, dat Boni met het landschap Taitiet
verbindt, het gaat over bet laagste zadel Wapange in de
westel ij- ken bergketen en vandaar via Tacdjocwoe over
de hoofdvlaakte van Gatarang. Be voornaamste kam-
pongs zijn hierboven genoemd, onder den invloed van
ons bestuur wordt gestreefd naar verfraaiingen ver-
betering uit bygienisch oogpunt der kampongH.

Blijkens de gehouden regenwaarnemingen to
Watamponc en Pampanoea, gedurende 9 jaren, valt do
meeste regen van November tot Ju i (met een zeer laag
cijfer in Juni), de jninste in Augustus, September en
October (totaal 24 en J8 dM.). Jc middagtemperatuur is
in de vlakte gemiddeld 84° F., de nachttemperatuur 76°
F. De bevolking behoort tot den Boegineeschen Btam,
aan de kust wonen enkele Makassars en To Bad jo,
terwijl voorts veel To- radja's, Iloctoneezen en
Moenaneezen worden aan- getroffen, afstammelingen
van vroeger als slaven uit hun land geroefde lieden. Over
de Toala, die de Teloe Limpoe bewonen, zie het
afzonderlijk arti- kel TO A LA. De bevolking van dexe
onderafdeeling bedraagt J93.000 zielen ; de
jneerderheid belijdt ul- thawi in naam den
Mohanimdaanschen godsdielHt, die langzaam-aan aan
invloed wint. Het huweHjk- en erfrecht worden echter
beheerscht door de oude Adat. De gecHtHjken in het
binnnland verleencc ook nog gaanie medewerking aan
heidensche feesten. De taal der bevolking is
Boegineesch. Onder onzon bestuursinvloed zijn reeds
eenige scholcn voor de bevolking opgericht.

Het middel van bestaan bij uitnemendheid is de
landbouw. In den lijd niet benoedigd voor dit be- drijf
treedt de Bonier op als handwerksman of zee- varende.
De rijstbouw wordt waar mogelijk op sawah^a gedreven,
in het gebergte en in watorarmo streken op ladangs of als
roofbouw. De totaal voor den rijstbouw in cultuur
gebracht oppervlakte wordt geschat op 70.000 bouws,
waarvan 8000 bouws ge- irigeerd. Do moerassawahs
van de Waianae delta

± 10.000 bouws, die bij elk vloedgetij door opgestuwd rivierwater onderloopen. behorende tot de vruchtbaarste van - Boni met een gemiddeld opbrengst van 25 a 35 picol per bouw. Doorgedeede sawahs leveren een gemiddeld besoot van 20 a 30 picols op, de van regenwater afhankelijk 10 a 20 picols. De Boni rijst is over het algemeen inferieur; hoofdzaaklijken worden roode- en kleef- rijst verbouwd. Uitvoer van dit product heeft plaats naar de om de Golf van Boni gelegen streken. In de bergstreken is djaogeng het hoofdvoedsel der bevolking; de beste djaogeng wordt geteeld op de uiterwaarden langs de rivieren en de drooggelopen meer-oevers in de districten Sai long en Timoeroeng. Van djaogeng heeft mede belangrijke uitvoer plaats. Verder wordt de klapperaanplant belangrijk uitgebreid en verbouwd tot bevolking van goede hoedanigheid, een zeer gewild handelsartikel op de passers van Zuid-Celebes, en koffie. Do cultuur van dit laatste gewas is echter hard achteruitgegaan. Als tweede gewassen worden katjang, katlla, oebi terong e.d. geplant.

De veestapel bestaat vnl. uit paarden en karbouwen. Runderen worden nagenoeg niet, geiten en schapen in gering aantal aangetroffen. De bevolking besteedt weinig zorg aan haar vee. Hierdoor en door den voortdurenden verkoop van goede paarden naar andere streken gaat vooral het paardenras achteruit. Het aantal buflics wordt geschat op 20.000, het aantal paarden op 9000 stuks. De in- en uitvoerhandel is vnl. in handen van vreemde oosterlingen; slechts enkele Boniconen vinden er een bestaan in. De kleinhandel wordt grotendeels gedreven door Boegineezcn. De tusschenhandel geschiedt uitsluitend op de passers, die geregeld om de 5 dagen worden gehouden. De import van Europeesche garens en katoenen stollen heeft de eertijds bloeiende katoencultuur geheel verdrongen. Do voornaamste passers worden gehouden te Pampanoea, Towaroc, Palima, Lainocroc (aan de kust), Watampone, Katjimpang, Lakoeang, Tobenteng, Tatjipi, Todjaran, Lonrong, Bakoeang, Parigi, Ladjoc en Patiro Benteng. Onzo standpenningen zijn een zeer gewild ruilmiddel; voor onzo pasinnut bestaat niet veel liefhebberij; kleine bedragen worden met duiten betaald. De jacht, vnl. op herten wordt in hoofdzaak door den add als sport beoefend.

De visscherij in voor de aan zee levende bevolking een belangrijk bestaanmiddel. De industrie is uitsluitend ingericht op aanmaak van voorwerpen voor huishoudelijk gebruik; bekend zijn de door de vrouwen gewoven Boeginesche sarongs en de ar-tikelen van vice lit work (hoofddeksel, sierlijke jandjes). De ijzerHnicckunst staat evenals die van goud en zilver op vry lagen trap.

De gezondheidstoestand der bevolking is bovredigend. In de maanden Maart tot September heerscht er veel malaria. Poor de stelselmatig doorgevoerde vaccinatie zijn in de laatste jaren geen pokkenepidemieën voorgekomen.

De onderafdeeling is verdeeld in 16 districten onder hoofden, die den titel voeren van Aroo of Soolewatang. Do ledon van den voormaligen rijksraad of Aroo Pitoo fungeeren thans als districts-hoofden. Het rechtswzen is door het zelfbestuur op aanwijzing van den Gouverneur geregeld. Do rechtspraak berust bij de inheemsche rechtbank op alleensprekende rechter. Hierbij wordt do ndat zoo veel mogelijk gevolgd. Verminkendstraffen worden echter niet meet toegepast; do straffen komen over- cen met die welke worden opgelegd aan misdadi-

gers in het rechtstreeks bestuurd gebied. Het aantal misdrijven, waarvan diefstal, moord en doodslag de meest voorkomende zijn, verminderd. De volking betaalt eene bedrijfsbelasting, welke opbrengst voor 1913 op 135.000 gld. geschat werd.

BONI. Eilandje nabij de noordkust van Waigeo, residentie Temate en ond., klein en laag, bestaand uit kalksteen.

BONI (GOLF VAN). De 250 K.M. lange en 120 tot 52 K.M. breede golf tusschen het Z.lijk en Z.O.lijk schiereiland van Celebes. Het middengedeelte van de golf is zeer diep, de kusten zijn bezaaid met riffen, welke zich in het Z.W.lijk en in het W.lijk gedeelte uitstrekken tot op bijna 55 K.M. uit de kust. De voornaamste plaatsen aan de W.kust zijn Badjoa en Palopo, aan de O.kust Kolaka in de Binongkabaai. Langs de Westkust treft men een vaarwater binnen de riffen aan. Zie Zeemansgids O. I. Arch. dl. IV.

BONI-RI-ATANG. Zoo heet de zuidelijke van de vijf onderafdeelingen der afdeeling Boni en zuidelijkste helft van het zelfbesturend landschap Boni. Aan het hoofd. staat een controleur, die zijn zetel heeft te Mara of Masoempe, in den noordoosthoek, niet ver van de kust. Het zuidwesten bestaat uit bergland, dat nog slechts ten deele bekend is; het bevat zoowel knlkgebergten, die zich aansluiten bij dat van Maros, als vulkanen, behoorende tot de groote groep van den Lompo Batang. Uit het bergland van Boni-ri-atang en Maros ontspringt de Waianae, do hoofdrivier van Zuid-Celebes, welke dal door de Sarasins terecht „het hart van het rijk Bone" is genoemd; ook de T a n g k a, die haar bronnen heeft aan den noord rand van den Lompo Batang en, rechthoekig ombuigende naar de golf van Bone, de grensvier is gevoerd tusschen de afdeelingen Bone en BjoithahyDe zuidwestgrens loopt on- J geveer over het waterscheidende gebergte tusschen de rivier van Maros en de Waianae. Van de rechter bijstroomen der laatste, die nog tot Boni-ri-atang behooren, noemen we de Assoempatoe, die beneden Liberoeng in den hoofdstroom valt. Van de vulkanen in dit gebied kennen we, door de Sarasins, den B o w o n g l a n g i, die in 1902 door hen werd beklommen, trots do waarschuwingen der bewoners van den omtrek, welke zeer bovreesd zijn voor de „scans" van den berg. Van B o n t o r i o, aan den noordoostvoet in een oud, met sawahs bedekt nicer bed gelegcn, stegen zo naar het kleine plateau van Lappa bontorio aan den noord voet, 1280 M. hoog, waar ze als cerate Europeancn verschenen. De hoogte van don dooden vulkaan, met zeer steilo westhelling, word op 2005 M. bepaald. De Waianae is in Boni-ri-atang voor het grootste deel een cchte bergstroom, die van half-December tot half-April zo woest is, dal zo slechts met gevaar kan worden overgetrokken.

Tusschen het dal der Waianae en de oostkust is een watersebeidend gebergte, dat noordwaarts stygt; de hoogte van het zuidelijke deel schatten de Sarasins op ± 1000 M.; in het noorden goft do Economische kaart den Bockit K a l a m i s o e e n hoogte van 2222 M. Van dat gebergte komen verschillende knl rivieren, in het nooixlen van do onderafdeeling do L a k o o k a n g, in welke delta Mara ligt. De kust is laag en vlak; alleen hier en daar vindmen heuvels, in *t zuiden b.v. don 100 M. hoogen Booloo Tana, die door de Sarasins als vulkaan wordt beschreven en door hen gerekend wordt tot de kleine vulkanen op en aan don voet van den Lompo Batang. Voor do kust, waarop in den oostmoesson een sterko branding staat, liggen in het

zuiden kleine eilanden, o.a. Boeloencroew en Batanglamp; het eerste wordt door de Sarasins voor een dooden vulkaan gehouden.

De bevolking bestaat grootendoels uit dezelfde element en als die van de onderafdeeling Boni. Van de Tolangs (zie aldaar), in het landschap Lamontjong, weken reeds in 1902 volgens do Sarasins velen naar Lamocroew uit. Lamontjong ligt links van de boeven-Walanae, door een naakten, uit vulkanische gesteenten bestaanden heuvclrug er van gescheiden. Het is een typisch kalklandschap vol smalle erosiedalen en vol stalaktieten en stalag-mieten, dat ten opzichte van de kale omgeving een woudeiland mag heeten.

De meeste regen valt in Boni in de eerste helft van den oostmoesson; Mei, Juni en Juli zijn gekenmerkt door zware regens, Augustus, September en October vormen den drogen tijd; dan is het's middags zeer beet, terwijl de nachten koel zijn.

In de vlacc streken is rijst, in de bergstreekii djaioeng het hoofdvoedsel; aan de rivieroevers kweekt men ook wat tabak; suikerriet wordt alleen voor eigen gebruik geplant. In de bergstroken maakt men veel jacht op herten, vooral in den drogen tijd, en op wilde varkens.

Wegen beginnen er te komen. De voornaamste gaat van Balangnipa over de Tangka langs de kust naar Mara en verder door de onderafdeeling Ung Boni; hij verbindt een groot aantal vrij wclvarende kust-kampongs. De andere gaat van Balangnipa noord-westwaarts het bergland in naar Patirobaloe, waar vroeger de civiel-gezaghebber gevestigd was, en vervolgens door het dal der Waianae naar Liboeroeng; een pad gaat van Patirobaloe westwaarts naar Tjamba, in de onderafdeeling Maros; het snijdt de Waianae als diepen, woesten bergstroom bij Tekko.

BONTENG (SOEND.). Zie CUCUMIS SATIVUS.

BONTHAIN. Afdceeling van het govut. Celebes on onderh., bovattende de onderafdeelingen Bonthain, Djeneponto, Boeloekomba, Sindjai en Saleier. De eerstgenoemde 4 onderafdeelingen vormen de vroegere afdeelingen Zuiderdistricten en Oosterdistricten. De afdeeling wordt bestuurd door een assistentresident met standplaats Bonthain. De gelijknamige onderafdeeling omvat de districten Bonthain, Tarangan en Malakadji.

BONTHAIN of BANTAENG. Hoofdplaats van de gelijknamige afdeeling en onderafdeeling van het gouvernement Celebes en onderh. Gelegen op 5° 33'45" Z.Br. en 121° 0'30" O.L. op de Z.kust van het Z.W.lijk schiereiland van Celebes. Zij ligt over eene lengte van 34 K.M. evenwijdig met het strand aan een baai, die eene veilige reede aanbiedt. Vlak aan het strand ligt een rij huizen van steen, bamboe of hout, enkele van twee verdiepingen; 200 a 300 M. landwaarts in ligt een tweede rij evenwijdig aan de eerste en daartusschen in vindt men de kampong verscholen in groen van klapperboomen en ander gewas. Tai van visschersprauwtjes geven kleur en leven aan de baai en op den achtergrond prijkt als wachter van het geheel de lompo Batang. Zie BONTHAIN (PIEK VAN).

De inlandsche bevolking van Bonthain en omgeving is een mengsel van Boegineezen en Alakassaren en verder wonen er vrij wat Indo-Europeanen en Cliineezen, do laatsten in een afzonderlijke wijk. Vooral door het kwijnen der koffieteelt gaat de plaats niet vooruit; alleen de coprahandel der Cliineezen is belangrijk. Mandaresche prahanden brengen huishoudelijke artikelen; katoentjes, zijden stof- ■

fen enz. vooral van Singapore en verkoopen die bier in het binnenland. Voor de Paketvaartbooten is Bonthain een vaste haven. De vischvangst is er niet onbelangrijk.

Het bergvolk verder naar binnen leeft vooral van djaioeng en kweekt aardappelen en kool voor de groote plaatsen der vlakte; in den goeden tijd ziet men ook veel mningga's, terwijl er een weinig tabak en suiker wordt gekweekt en wat bamboe en hout wordt verhandeld. Langs do bergpaden heeft ook hier het vervoer plaats met behulp van de sterke inlandsche paardjes.

Literatuur: Donselaar in Bijdr. t. t. 1. en vlk. le ser. III (1855) biz. 163 vlg.; T. A. G. 1905, biz. 802 (naar Menre, Om en bij Bonthain. Tijdschr. Vereeniging, Het Ned. zeewezen, 1905).

BONTHAIN (PIEK VAN). Een sedert lang niet meer werkzame vulkaan, die met eenige andere bergen een vrij uitgebreid, (loch geleerd complex vormt in het zuidwestelijkste gedeelte van Celebes. In het Jaarverslag 1913 van den Topografischen Dienst komt een overzicht der bergvormen voor. De inlanders noemen hem Lompo Batang (de dik-buikige); Kraeng ligt op 3042 M. Er wordt een naar het westen open krater aangetroffen, waarin geen sporen van werkzaamheid; ook elders in den omtrek geen solfalaren of warme bronnen.

Hij werd het eerst beklommen door Sir James Brooke, den lateren radja van Serawak; deze ging van Lokka, gezondheidsstation, op de zuidhelling (1150 M) uit en bereikte een punt, dat hij den hoogte geeft van 2484 M. dus zeker niet den top. De Sarasins meenen, dat hij kwam tot op den kam, dien ze hun kaart Brooke-rug hebben genoemd on waacher door hen do Brooke-keel werd gevonden, die door hen als een voormalig werkciido krater wordt beschouwd; daarnaast ligt, aan de oostzijde, een tweede, die door hen, naar den anderen onderzoeker, die in 1890 voort eerst den Bawa Kraeng beklom, Warburg's krater is gedoopt. Door erotic zijn deze ketels zeer Hterk vervonnd. De hoofdkrater heeft een middellijn van ruim 5 K.M., uit den hoofdkrater komt de voornaamste bronrivier der Berang. Het water der oost en noord helling gaat zoowel naar de Zuid als de Oostkust; aan de noordzijde meest naar de Tangka, die beneden Balangnipa in zee valt. De top Bawah-Kraeing (= ondervoort) wordt ook Boot a Slamet (= heilige grond) genoemd; aldaar komt do bevolking op eene heilige plaats offeren. (Vermelding verdient dat Verbeek, Molukken-verslag, het met de interpretatie der Sarasins niet geheel eens is, p. 63-65).

In 1912 werd de Lompo Batang beklommen en beschreven door P. Th. Sand.

Literatuur: V. J. v. Marie, Beschrijving van het rijk Gowa, Tijdschr. Aardr. Gen. 1901 en 1902, nr t kaart 1:200.000; P. Th. Sant6, Jaarverslag van den Top. dienst in Ned.-Indie over 1913: De pick van Bonthain (Lompo Batang) met kaart 1:100.000.

BONTIUS (JACOBUS), Geb. 1592 to Leiden, als zoon van den liiooglecrar Gerardus B. aldaar; kwam 12 jaar oud aan de Univeriteit aldaar, werd in 1614 tot medicinae doctor gepromoveeird en vestigde zich daarna te genoemder plaate als practi-zeerend arts. In 1626 werd hij door Heeren XVII aangesteld als arclijater (doctor, apotheker en op-zichter van de chirurgijns)in Indie, waar hij 13 Sept. 1627 aankwam met de vloot van J. P. Coen. Na (waarschijnlijk) een dienstreis gemaakt to hobben naar do Molukken en Timor, kwam hij v66r don

aanvang van het eerste belng van *Batavia* door Sultan Agoeng, vorst van 耳些 tram 後 2 Aug. [028] aldaar terug en vcrtoefde cr gedurende de beide be- Icgcringen van 1628 en 1629; waarbij hij op 20 Sept. stond aan het sterfbed van Coen (Do Jonge, V. 154). In eind 1629 schijnt hij lid van den Raad van Justitie te *Batavia* geworden te zijn, waarna op 1 Mei 1630 zijne benoeming tot advocaat fiscaal volgde. Van 15 Oct. 1630 tot 18 Jan 1631 nam hij bovendien het am bt van baljuw van *Batavia* tyde- lijk waar. Op 14 Sept. 1631 legde hij zijn ambt van advocaat fiscaal neer. Hij overleed te *Batavia* 30 Nov. 1631, terwijl hij trachtende was naar het vaderland terug te gaan.—

In de 4 jaren, die hij in de tropen doorbracht, maakte hij, buiten zijn officiclle ambten en do ver- zorging van zijne geneskundige praktijk om, hoogst vcdicinsteljk en oorspronkelijke natuurweten- slichappelijke aantekeningen. Een viertal boeken, waarvan het eerste: „Notae in Garciam ab Orta” uit natuurhistorisch oogpunt het belangrijkste was, zond hij in begin 1631 aan zijn breeder Willem tot Ixijden, die ze in 1642 in een slecht verzorgde uit- gave bij F. Hackius nitgaf. Beter uitgevoerd was de uitgavo van de Gebr. Elsevier (1658) bezorgd door G. Piso, die echter hier en daar belangrijke wijzigingen in de genoemde 4 boeken aanbracht. In deze laatste uitgave zijn overigens nog een 2tal an de re boeken opgenomen uit nagelaten geschrif- ten van Jac. Bontius samengesteld: de *Historia animalium* en *Historia plantarum*.

Het plantengeslacht *Bontia*, behoorende tot de fam. dor *Myoporaceae*, is door Plumier naar Bontius genoemd.

Zie over hem Dr. C. Swaving in Nat. Tijdschr. N. I. XXX (1868), b 1, 285, 475; Dr. G. F. Pop in Geneec. T. v. cl. Zeem. VI (1868) 207; VII (1869) 1; VIII (1870) 29 Vgl. voorts Dr. M. J. Sirks in Nieuw Ned. Biogr. Wdb. III (1914), en in zijn „Indif-eh Natuuronderzoek” (1915), bl. 5-12.

BONTO-BONTO (KRAENG). Brooder van den toenmaligen j-egcnl van Lebakkang (Pangkadjenc), inct wien hij in 1868 in twist gcrakte ver de erfe- niM huns vaders, wat tot ernst igo onlusten aanleiding gaf, die herhaaldelijk onze innigging en het zenden van troepen noodig maakten. Eerst in 1877 word hij na een hardnekkig gevecht zoo in hot nauw gedre- ven, dat hij noodzaak was zich te onderwerpen; doch de vecten lusschen de twee partijen in het re- gentschap hidden aan, wat in 1892 de afzetting en vci banning van den toenmaligen regent tongevolgde had.

BONTOA. Een tier district dor onderafdeeling Maroh (zie aklaar) Gouv. Celebes en Onderh.

BONTOBANGENG. District op het eiland Sa- leicr (zie aldaar). Het eiland Pasi behoort er toe

BONTOD. Zie BOE RENG.

BONTOE POEANG. Bergtop van het kustgebergte langs de golf van Boni (zie CELEBES onder b. Midden Celebes).

BONTONOMPO. Een district der onderafdeeling Tukular (zie aldaar) gouv. Celebes en Onderh. ; was vroeger een duel van het landschap Gown.

BOOL Zie ZWIJNEN.

BOOL (HENDRIK JOHANNES). Geboren te Schoondijke (Zeeland) den 27 Febr. 1828, was eerst (1844—1849) werkzaam bij de registratie, daarna (1849—1859) als stenograaf by do Staten-Generaal en tot 1863 a ls commissie bij Binnonl. Zaken. In dat jaar werd hij tot ambtbaar bij den burg, dienst in India benoemd, on in 1864 werkzaam gesteld, bij do

Aldgemene Secretarie, waar hij in 1867 tot Gouv. Secretaris, en in 1869 tot Is ten Gouv. Secretaris benoemd werd. In 1872 werd hij Directeur van Finen- cian en na tenigkomst van verlof uit Nederland Direc teur der Burg. Open bare werken. In 1882 ont- ving hij eervol ontslag uit's lands dienst, en vestigde zich te Leiden, waar hij tot Wethouder werd gekozen en in 1888 tot lid van de Tweede Kamer. Bij de alg- mcenc vorkiezingen in 1897 stelde hij zich niet meer verkiesbaar. Hij overleed te Utrecht 22- Januari 1898. Bchalvo tai van opstellen in de KoL jaar- boeken (1861), Tijdspiegel (1883, 1888, 1898), Economist (1884), Ind. Gids (1884, 1893), Vragen des tijds (1889, 1892, 1894), Annales Economiques (1890) gaf hij uit de Wet houdende vasts telling van het reglement op het beleid der Reg. van N. I., met aantekeningen. Eerste uitgave 1854. Tweede uit- gave 1870, beiden te Zalt- Bommel. —

BOOM. Aldus word vroeger vrij algemeen c wordt thans nog wel cens in N. I. genoemd de plaats, meestal nabij de monding van rivieren of kreeken, waar douanerechten werden of worden geheven. De naam word ontleend aan den sluitboom, waar- mede men op do meeste dier plaatsen gewoon was het vaarwater af te sluiten, ter voorkoming dat vaartuigen zouden voorbij varen zonder de ver- schuldigde rechten te betalen. Geemploeyerden van een handelskantoor, met de in- en uitklaring belast, en daarom dikwijl aan den boom vertoevende, worden boom- klerk genoemd.

BOOMKANGEROE'S (*Dendrolagus*), een geslacht der *Macropodidae*, (zie KANGEROE'S), dat alleen Nieuw-Guinea en een paar naburige kleine eilanda en het noordelijk gedeelte van Queensland bewoont* j Terwijl de echte kangeroe's van in boomen wo- nende voorouders afstammen (zie BUIDELDIE- REN) en wijzigingen hebben ondergaan in verband mot him loven in do uitgestrekte vlakten van Australie, zijn do boomkangoeroe's te beschouwen als nakomelingen van kangeroe's, die zich in hun boschrijk vaderland opnieuw aan het boomleven aan- gepast hebben. Hierbij zijn de achterpooten, verkort on nu ongevcer even lang als de voorpooten, en de staart, die niet nicer tot steun van het lichaam dient, is minder gespierd dan bij do ccho kangeroe's het geval is. Evenwel zijn het veel minder behendig© klimmers dan andero op boomen wonende Buidel- dieren on him staart is tot aan den top rondom be- haard c niet nicer tot een grijpstaart geworden. Het voedsel is uitsluitend plantaardig. Van de weinige soorten zijn *D. ursinus* Miill. (waarvan do Papoea- namen *wangoeri* on *niai r/erom* opgegeven worden), dio grootendeels zwart is, met lichter kon kop, en do lichter gekleurde *D. imist* us Miill. (met do namen *wakera*, *niai retail* en *lauw lauw*) do bekendste. Beido bewonen West- Nieuw-Guinea.

BOOMKIKVORSCHEN. Zie onder KIKVOR- SCHEN, onder *Bufonidae*, *Ilylidae* en *Ranidae*.

BOOMKLEVER. Zie GLATIK MOENGOEK.

BOOMPJES-EILAND. Eiland, 1,88 K.M². groot, gclgen in do Java zoo, beoorden de monding van do Tjimanock in do residenti. Chori bo n cn ad minist- ratief tot dat gewest behoorende. Ten Noorden er- van bevinden zich twee riffen, waarom do diect z- mon wel cons (loeuwcl ten onrechte) „Boompjeseilan- den” genoemd worden. Scdert 1873 bevindt zich op hot eiland, aan den Z. kant op 5° 56' 15". Z.B. en 108° 22' 37" O.L., N. 15° O. 33 K.M. van Indiami- joe, con vuurtoren, dio aan do zeovaart in dit go- dcello van de Java-zco belangrijko diensten bewijst.

BOOMSCHORS. Vorschoideno ook in onzo O.I.

be zittingen voorkomende tropische boomen hebben schorsen' die om hare aromatische eigenschappen dienscht tot vervaardiging van reukwerken, of om hare geneeskrachtig working gebruikt worden tot bereiding van artsenijen, dan wel een geschikte looistof opleveren, of ook wel kleurstof, of eindelijk een goede vezelstof geven, geschikt tot het slaan van touw. Van den bast van den Ant jar of oepasboom (*Antiaris toxicaria*) bereidt men de schors door die van den op behoorlijke lengte gezaagden stam door kloppen jos te maken, vervolgens door kneuzen en kneden verder van de celstof to ontdoen. Eindelijk kan men door aaneeuvilting van de ran den der stukken, groote lappen verkrijgen, die zelfs voor kleedingstukken en dergelijke dienschen. Eens uitvoerige beschrijving vng van de bereiding van zulke kleedingstukken door de inboorgingen in Poso (Noord-Celebes) geeft A. C. Kruyt Med. Ned. Zend. XXXVIII (1894) bl. 200.—De *Aromadendron elegans* (een *Magnoliaceed*) heeft een pittige, aromatische echers. De bast van de Massoewi of Massoi (een *Laurina* van Nieuw-Guinea) is om zijn aroina door geheel Indie en tot in Bengalen en China gezocht. De bast van sommige Rhizophorae, die rijk is aan looistof, vormt een belangrijk handelsproduct.—Een roode kleurstof wordt als extractiefstof, verkregen uit de bladeren, de schors en den wortel van den patjee, ook wel mangkoedoe of tjangkoedoe genoemd. Een afkooksel van den bast van de *Cedrela Toona* of *febrifuya* (een *Meliacea*) Mai. soeren, doet als koortswerend middel dienst.—De binnenbast van de waroe (een *Malvacea*) geeft een goede vezel, loeloep of tjeloe-loep, die onbewerkt of tot touw geslagen op elke pasar te krijgen is.

In sonunige streken van Sunjatra gebruikt men zelfs boomschoi's om op 5e schrijven: zoo zijn o. a. de wichelboeken der Bataks op boom bast of boomschors geschreven. Deze voorbeelden zouden met vele te vermeerderen zijn: ons bestek laat dat echter niet toe. Voor nadere bijzonderheden omtrent de aanwending tot eenig doeleind van boomschors zie men daarom bij de verschillende boomen.

BOOMSPITSMUIZEN (*Tupajidae*), eenfamilie van de Zoogdierorde der *bisekteneiers* (zie aldaar), die, ook door de arboricole levenswijze, toenadering vertoont tot de Halfpansen. Het zijn kleine diertjes, die in hun uiterlijk eenigszins aan eekhoortjes herinneren, maar van deze door hun spitsen kop zijn, te onderscheiden. Ze houden zich op boomen op, maar ineernog op struikgewas, niet hoog boven den grond. Ze komen uitsluitend in het Indische of z.g. Oriëntaalsche gebied (zie ZOOGDIEREN) voor. Van de twee geslachten is het eene, *Ptilocercus*, waartoe slechts één soort, *Pl. lowi* Gray, een bewoner van het Maleische Schiereiland, Sumatra, Banka en Borneo behoort, te herkennen aan de twee rijen van laifgitha*ren, die aan het uiteinde van den verder bijna kalen staart geëlaat zijn. Het tweede geslacht, *Typaja* (*Cladobateji*), toepai (Mai.), kekes (Sound.), broe-jok (Dajaksch), tankerawak (Mai. Bandjermasin), waarvan een aantal soorten op Java, Sumatra, Borneo en naburige eilanden inheemsch zijn, heeft daar-entegen een over de geheele lengte stork behaard staart. Het zijn gaddieren, die bpschrijke streken bewonen, in boomen nestelen en zich niet, zooals andere Insektenetere, uitsluitend met insecten e. d., maar ook met vruchten voeden. Bij het vreten zitten ze dikwijls recht overeind, den buit met de voorpooten vasthoudende, wat de gelijkenis met eekhoortjes nog verloogt. Deze gelijkenis komt ook in de Nederlandsche benamingen tot uitdrukking, waar-

van sommige ook voor eekhoortjes gebruikt worden. *T. ferruginea* Raffl. (toepai akar, t. pre% t. Ijtjor, t. tjitjot op Sumatra), is in verschillende varieteten van Voor-Indid tot Java, Borneo en de Philippijnen verspreid. Andere meer algemeene soorten zijn *T. javanica* Horsf., emes (Soend.), baug-sring en sinsring (Jav.), toepai akar (Mai. in W.-Sunl.) en t. titjo r (Mai. in O.-Sum.) en *T. tana* Raffl. (oepai tanah op Sumatra), ook t. pcear (te Padang mantoe (in de Padangsche Bovenlanden), toerong (Dajaksch).

BOR (LIVINUS). Naast den geboren Duitscher Ruimphius, de eenige Hollandsch-Indische geschiedschrijver onzer 17e eeuw. Geboren te Leiden onstreeks 1620, uit een waarschijnlijk gezeten familie—waardoor hij deftig „Livinus“ kwam te heeten, niet Lieven—en van goede opvoeding, zooals uit zijn werk dadelijk blijkt. Treedt als „jonge borst“ in 1639 in Compagnie's dienst, datis wel: als add-*borst; maakt sindsdien aantekeningen en opstellen, die hem echter „ontfute“ d' worden; konit blijkbaar in Ternat te land als assistent, inaar wordt niet gelust door den knoeienden Gouverneur Wo titer Seroven (1643—1648), die hem midden 1645 van daar naar Batavia terugzond met het volgen de curieuze boterbriefje: „Ter contrary sand den adsis-tent Livinus Bor wederom, die sijn E. seijde soo traegh ende vol ondedenken te wesen, (latter geen beterschap te vcrwachten was“ (Dagh-Register ter 1644—1645, p. 10).

In 1650 echter kwam hij op Amlxjd. iMjg a* assistent, onderden Gouverneur De Vlaming van Oudsboom, ze] een patricier, die dus de kwaliteiten van Bor bet er wist te schatten. Na een half jaar nam deze Bor mede naar Batavia, en als „Geheimschrijver“ met den rang van onderkoopman naar Teriml in Ambon, tocn De Vlaming in begin 1651 daarheen was afgevaardigd met den titel „Superintendent over de Oostersche Gewesten“, onjdie door den druk van *s Comp. s Bpecerij-monopolie in opstand gekomen gewesten te onderwerpen. Met Temate was men spoedig klaar, inaar het groote Amboina hood zes jaren lang (1651—56) tegenstand aan den hardvochtigen De Vlaming. Toen deze op 24 Mei 1656 Ambon verliet, ging Bor mede, maakte op den terugweg ook den ongelukkigen krijgstoel mede naar Aimuras (Z.W.-Timor), en kwam met De Vlaming's vloot op 14 Aug. '56 te Batavia weer aan ival.

Hier heeft Bor zich onmiddellijk blijkbaar gezet tot het uitwerken van zijn hervorderden oorlog, dien bij van nabij had meegemaakt; hij vloot er op 30 Aug. 1657 zijn tekst af, die in 1663 te Delft kwam te verechijnen onder den titel „Amboinse oorlogen, door Arnoldo Vlaming van Oudshoorn als Superintendent, over d'Oostersche gewesten (>r- Joghafng ten eind gebracht“ (ca. 400 jpp., kl. 8°), met een „Opdracht“ aan Comells de Vl. v. O., toen burger-gemeester van Amsterdam, den broer van Amokl; in welke opdracht Bor eenige diigen over zich zelf vertelt.

Blijkens Dagh-Register 1661, p. 208, ging Bor in Juli van dat jaar als „fiscal“, en met den rang van „luitenant“ (waartoe hij vermoedelijk reeds in 1657 bevorderd was), met een vloot onder Jacob Caeuw mede „tot red van den vervaen Baet op het eyland Formosa?“, hetgeen echter in *t eind van dat jaar met het bekende volledige fiasco eindigde. Bor in waarschijnlijk in 1662 te Batavia teruggekomen, en van daar te Ambon, want in najaar 1664 (Dagh-Register, p. 388) wordt hij weer te Ambon venneld, als „luitenant“; en „als secretaris by provisie“

in cens anders plaats gesteld. Do ch uit Dagh-Rcg. 1665, p. 207 blijkt, dat Bor, toen met den rang van „provisionelen fiscar" te Ambon, in het voorjaar '65 „op zyn versoek in vrydom" was gesteld ; maar hij bleef a Isambtelooze aldaar woncn, want Valentijn in zijn dl. II (1724) achteraan, fol. 44, vermeldt zijn dood op 5 Jan. 1669, onder bijvoeging dat hij „van Leiden** was. Daar de doopregisters te Leiden echter alle, behalve van de Walen, nu 1620 beginnief (pers. meded. archivaris Mr. Overvoorde), zal de geboor- tedalum en de familierelatie van Bor wel altijd in het duister blijven.

Bor's geschiedwerk is een en al verheerlijking van den „Superintendent" De Vlaming, in een stijl die reel) 15 ticske gevolgd is naar den stijl van Hooft in diers Nederlandsche Historien (1642). Wij hebben darinaast gelukkig thans nog „De Ambonse Histo- rie" van Rumphius, beëindigd in 1678, afgeslo- ten voorgoed in 1687, (Bijdragen Kon. Inst. 7e Recks, X, 1910) : dit nuchter geschreven geschied- veul aal(beginnend met 1512, en eindigend met 1664) is in mcniç opzicht een verfrissching na cn naast de gekunstelde dilhyrambe van Bor. Een groot defect in Bor is ook, dat hij bijna nooit jaartallen noemt; wat Rumphius zoo mooi steelsmatig voortdurend wel doet. Edoch, in het land der blinden is Eenooç kening; en, om zwoat in Bor's stijl te spreken, zal hom de onverganglike lauwer ten sier blijven de Ambonsche nianhafte daden van zijnen doorluch- ten Superintendent der vergetelheid te hebben ont- rukt.

Dat Valentijn, more suo, later en Bor en Rumphius „dapper geplondert?" heeft, behoeft nauwelijks inet uadruk te worden verzekerd. G. P. R.

BORASSUS LABELLIFER L., fam. TWmw.Lon- tar (MAL.), Ent al, Siwalan (JAV.), Tala (MAK), Ta (UOEO.). De bekende Lon- tar of Palmyra pnin, met groote waaiervormige bladerei, en vruchten van de grootte van een kinderhoofd. De plant is verspreid van af de droge gedeelten van Afrika over het vasto land van Indic en Ceylon tot iiii het Oosten van den Archipel. Oj)Java komt de palm nicest aangeplant voor in enkele exeniplaren in de kam pongs, maar ook in het wild in groolere hoewelheden aan de Zuid-Westkust van Oost-Java. Vooral in het Oosten van den A re hi pel, in de droger stieken van Ceram, Celebes en Timor, is de plant zeer algmeien. Het voornaamstic gelegcn in het suikerhoudende sap, dat uit de aangesneden cn gekneusde bloeinkolf loopt en dat in een potje of een stuk bamboe opge- vangen woi- dt, en n& indampen do Siwalan-suiker levert. Dezo suiker is op Timor en Madoera van zeer groote oconomische boteckenis. Alleen reeds de uit Socincnep uitgevoerde hoeveelheid had in 1903 een waartlo van bijna / 200.000. Door hot hoogo zotmccl- gchalte is de Huiker alleen voor gebak te gebruiken ; hij kan niet gcraffineerd worden. Door gisting van hot sap wordt azijn verkregen. Reeds sedert de tij- den van Rumphius schrijft men aan het sap genes- krachtige eigenschappen toe. De bind even waron vroeger, en zijn nog op Bali het papier, waarop men brieven grift. Van de jonge bladern wordt een vlechtwerk gemaakt voor doozen en inatten. Do voxels uit de bladsteelen worden in Maros gebruikt voor het vlechten van een bijzonder soort hoedjes. De niannelijke bloeiwijzen worden in den vorm van rondo staarton t-ij do inlandsche medicijnhandolaara als Boewah Lontar of Wolo verkocht. De vruchten, die pas aan oude planten te voorschijn komcn, zijn in onrijpen toestand te gebruiken, doordat het direct onder de buitenste vruchtwand gelegcn weefsel

dan nog sappig is. Van het gcurige sap nrnken de Javanen een gebak. Ook de watricge inhoud van de jonge zaden is zeer goed te gebruiken, evenals het zeer donkere, hardc „hout".

BORDES (JAN PHILIP DE). Geb. 7 Juni 1817 to Amsteidam. Overledcn teGravenhage'o Jaanuar 1899. Was aanvankelijk officieKvan de genie. Were! in 1861 benoemd tot voorzitter van den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten. Werd in 1863 aan- gesteld tot hoofdingenieur van de Nederl. Indischc Spoorweg niatschappij en belast met de leiding van den aanleg van den eersten spoorweg op Java, den spoorweg Scmarang— Vorstcnlanden. Toen hij in 1870 naar Nederland terugkeerde, was een be- langrijk deel van dien sp orweg in exploitatie. Na zijn terugkeer in Nederland was hij gedurende vole jaren Voorzitter van den Raad van Commissarissen van beoedole Spoorwegmaatschappij en Voorzitter van het Indischc Genootschap.

BOREH. Algemene naam op Java voor allerleï zalven, waarmede het lichaam hetzij als genees- of als schoonheidsmiddel bestreken wordt. Meer in het bijzonder wordt het woord gebruikt voor een zalf, be- reid hetzij van *atal* (gele kleiaarde), hetzij van kurkuma en klapperolie, die op Java bij plechtige gelegenheden (bruiloften, feesten in de Vorstenlan- den enz.) gebruikt wordt om het bovenlijf geel te kleurn, dat dan niGt bekleed wordt, maar naakt

BORGOR (ORANG).lie BURGERS.

BORI. Tero. Zie TOEBA.

BORNEO. *Algemene opmerkingen*. (Grootte, lig- ging, bevolking, enz.).

Borneo is na Nicuw Guinea het grootste eiland van den Archipel; hot heeft een oppervlakte van 736 000 K.M.a of met do bijbehoorende kleino eilan- den van 758 000 K.M.² Van dit laatste getal komen ruim 553 000 K.M.² op het Netlcrlandsche en bijna 204 000 K.M.² op het Britsche gebied. Do ligging txisssen7°N.B. en 4° 20' Z.B. is niet slechts tropisch, maar nequatoriaal, wat vooral op het klimaat zijn invloed doet gelden. De ligging ten opzichte van do naburige landjaassa's is opvallend centraal, zoodat van allo zijden invloeden te verwachten zijn. De nabijheid van Sumatra maakto het eiland tot een van de voornaainsto kolonisatiegebieden der Maleiers. Java met zijn dichto bevolking en hogere bescha- vung bezat reeds vroeg op Borneo een politick over- wicbt G zontl het, evenals Celebes met zijn zova- rende Boeginczeu, talrijke emigranten toe. Do schorpo uitbuiging van do handchwegen door hot vooruitspringeix van het schiereiland Malaka bood een ongekend gunstige ligging voor het jongo Singa-■- pore, dat voor een wijden oitrek het grootc handels- centrim werd en ook Borneo binnen zijn economi- sche niachtsfeer betrok. In de Westcr- afdeeling had een aanzienliko Chincsccho iminigratio plaats. Kortoin, Borneo vertoont zich aan ons als een log, massaal gebied, dat wol vau allo zijden invloeden ondergaat, maar zelf weinig invloed oefent en on- danks zijn centrale ligging in de geschiedenis een in hoofdzaak passieve rol vervult. De oorspronkelijko bevolking, onder den naan „Dujaks" saamgevat (zic hot artikel van dien naani), is bijna overal naar het binnonland vordrongen door Maleische kolonis- ten, die zich met allerlei and ere vreemdclingen ver- mong hebben (aan de West- en Oostkust vooral mot Boegiucczen, aan do Zuidkust mot Javanen). Do mogelijkheid van die vordringing hing samen mot den lagen stand dor matericelo cultuur, die ook thans nog tot uiting komt in do geringe dichtheid van bo-

volkiig. Nederlandsch Borneo heeft, naar de jongste opgave (die echter voor een groot deel bij benadering zijn vastgesteld), ruim 1.233.000 inwoners (1905); voor Britsch Borneo vindt men slechts sterk afgeronde getallen, die varieren tusschen de 600.000 en 700.000. Men mag dus aannemen, dat de totale bevolking van het eiland in geen geval de 2.000.000 te boven gaat.

Wij deelen onze behandeling op de volgende wijze in :

- I. Aard en oorsprong van onze kennis.
- II. Klimaat, planten- en dierenwereld, geologie.
- III. Bergstelsel.
- IV. Rivieren.
- V. Kiist.
- VI. Economische toestand.
 - A. Voortbrenging.
 - B. Handel.
 - C. Verkeer.
- VII. Politieke toestand.
- VIII. Mohammedaansche en Europeesche Cultuurinvloed.
- IX. Britsch Borneo.

In II verenigen wij een drietal onderwerpen, die elders in dit werk zelfstandig behandeld worden, maar waarvan wij toch enkele hoofdzaken hier dienen aan te stippen. III, IV en V vormen de eigenlijke landbeschrijving; de menschelijke nederzettingen staan op Borneo in zoo nauw verband met de hydrografie, dat wij in onze behandeling beide niet hebben willen scheiden. In IX geven wij, volledigheidshalve, een korte beschrijving van Britsch Borneo; wij behoeven deze echter geheel als aanhangsel, de beschrijving van Nederlandsch Borneo is het doel van dit artikel en waar wij dus zonder nadere toevoeging spreken over den economischen of politiekten toestand van Borneo, over het verkeerswezen van het eiland, over vreemde cultuurinvloeden enz., daar hebben wij steeds het Nederlandsch gebied op't oog — al spreekt het natuurlijk vanzelf, dat veel, wat daarvoor geldt, ook voor Britsch Borneo op-gaat.

L *Aard en oorsprong van onze kennis.*

Onze kennis van Borneo, schoon in de laatste tijden van jaren sterk vermeerderd, is nog verro van volmaakt. Bij de samenstelling van een algemeen overzicht leeft men voortdurend te kampen met de onvolledigheid en vooral met de ongelijkmatigheid der gegevens. Terwijl bijv. de Westerafdeeling geheel topografisch is opgenomen en ons beeld van haar orografischen bouw sinds die opnemingen van Molengraaff's reizen als in hoofdtrekken vaststaand mag worden beschouwd, bezitten wij van de Zuid- en Oosterafdeeling slechts schetskaarten, samengesteld uit materiaal van voor verschillende streken zeer uiteenlopende hoedanigheid. Zelfs de rivieren worden hier gedeeltelijk nog weergegeven volgens topografische schetsen met geschatte afstanden, terwijl men aangaande het bergstelsel vaak beter weet hoe het niet dan hoe het vvel daarmee gesteld is, zoodat men er op de kaarten slechts zeer in het ruwe de hoofdtrekken van kan weergeven. En niet alleen voor de kartografie, ook voor de eigenlijke landbeschrijving geldt deze ongelijkmatigheid. Terwijl I het grootste deel van de Westerafdeeling en van het Barito-gebied reeds vroeg systematisch beschreven werden, vindt men in de Noordoostelijke stroomgebieden streken, die ons eerst uit enkele verkenningstochten bekend zijn, terwijl het met sommige gedeelten in het Zuidwesten niet veel beter gesteld is. Onder zulke omstandigheden heeft natuurlijk een alge-

meon geografisch overzicht voor de onderscheiden deelen van het behandelde gebied een zeer verschillende waarde.

Do ontdekking van Borneo door de Europeanen valt in het begin der 16e eeuw; onzeiker is het of do schepen van flagellaan de eerste zijn geweest, die het eiland aanlicpen, dan wel of reeds enkele jaren te voren de Portugeezen lier voet aan wal hebben gezet. Olivier van Noort, die in 1600 Broenei aandeed, was de eerste Nederlander, die het eiland bezocht. Do Compagnie vestigde weldra aan de Westkust een factorij (te Sockadana 1608); van politiekten invloed was voor haar echter pas tegen het einde der 18e eeuw sprake en bijna twee eeuwen lang kenden de Nederlanders van Borneo niet veel meer dan de kustten. De eerste groote reizen in het binnenland werden gedaan door F. J. Hartmann, 1790—1792, in opdracht van de Compagnie, welke ojjperheerschappij in 1787 door Bandjermasin was erkend en die nu door dezen reiziger naar de waarde van haar nieuwe gebied een onderzoek deed instellen. Op zijn eerste reis bezocht hij de taliijke plaatsen in het stroomgebied van de Martapoera en Negara, op zijn tweede bevoer hij de Barito tot voorbij Moeara Tewe en onderzoek ook verschillende zijrivieren, op zijn derde reis eindelijk werd hij nabij de Montalat vermoord. De eigenlijke ontdekking van de binnenlanden begint pas na het herstel van het Nederlandsch gezag en hangt ten nauwste samen met de pogingen, om die op papier bestaande autoriteit tot werkelijkheid te maken. In 1816 kwam een Nederlandsch commissaris te Bandjermasin aan; 1818 begaf hij zich naar Pontianak; 1823—25 werd te Bandjermasin in den verwarden staat van zaken ordo ge-bracht; in denzelfden tijd vallen ook de onderhandelingen met Kota Waringin en de landschappen der Oostkust. Het uitbroken van den Java-oorlog on hot stelselmatig beperken van de bestuursbenoelingen met de bezittingen buiten Java on Sumatra brachten deze politieke activiteit tot stilstand, maar aan hot onderzoek van de binnenlandon had zij den stoot gegeven. Zoewel bo'tuursambtenaren als leden dor in 1820 gesticlite "Natuurkundige Commissie" voerden voor de regering belangrijke reizen uit. Tobias, regeringscommissaris voor de Westkust, Ijoreis vooral de Chinesehe districten. Andero bestuursambtenaren waren L. C. Hartmann, die in 1823 do Kajoeas opvoer tot Djongkong en hot mecrengobied ondekke; Van den Dungen Gronovius, die Land&k bezocht en G. Muller, de voormaaniHe van alle, dio in 1824 aan de Kapoeas de monding der Sibau boroikto en nog in hetzelfde jaar bij zijn groote reis op do Mahakam de watersehoiding overscheed met de bedding Borneo van Oost naar West Jwars door to trokken, waarbij hij het niocilikje decl van zijn toohl reeds achter den rug had, toen hij aan de Bocogon werd vennoerd. Henrici, inilitair commandant in Zuid-Borneo, bereikte in 1833 aan de Barito do monding der Baboeat en voerde verscliillende andoro reizen uit. S. Muller, Horner en Kortials dedon enkele jaren later, als leden der Natuurkundige Commissie, geologifche, zoologischso en botanischo onderzoekingstochton in het Barito-gebied. Eveneens alld der commissie bereisde Schwaner van 1844—7 de Barito (van welko uit hij ook tot de Mahakam doordrong), de Kapoeas Moeroeng en de Kahajan en bereikte van de Katingan uit do Melawi en het Ka-poeasgebied. Von Gaffron vergezelde Schwaner op zijn eerste tochten on reise vervolgens zelfstandig in do Zuidwostolijke stroomgebieden; een jaar voor Schwaner trok hij do waterscheiding mot de Kapoeas

over on wcl van Kota Waringin uit. Von Dowall, assiatent-resident te Samarinda, maakte van 1846—'49 verschillende reizen, die van groote botckcnis waren voor do koniins van Oost-Borneo; de Maha-kam voer hij verder op dan iemand voor hem en van Pasir uit reisde hy over het grensgebergte naar Bandjermasin, terwijl hij ook do verschillende Noor-delijke stroomgebieden bezocht. Van de talrijke an-doro reizigers uit dezen tijd (veelal bestuursambte-naren) noemen wij nog slechts Ida Pfeifer, die zich van Sarawak langs de Batang Loeper, door het mc-renggebied naar Pontianak begaf.

In de tweede helft der 19c eeuw nemen aantal en betekenis der ontdekkingsreizen sterk af. Met uitzondering van het eigenlijke Centraal-Borneo en het binnenland der Noordelijke stroomgebieden is het niet meer noodig groote plekken op de kaart geheel wit te laten en het schijnt wel alsof daarmee de prik-keel tot nieuwe reizen is verzwakt. De tochten, die vormclding verdienen, zooals die van Michielsen langs Sainpit en Katingan (1880) en van Carl Bock van Samarinda naar Bandjermasin (1880) brengen in geografisch opzicht weinig nieuws meer. Van veel belang is daarentegen in dezon tijd de werkzaam-heid der inijningenurs (De Groot, Grant, Everwijn, Verbeek, Van Schelle, Hoozo), waardoor verschillende deelen van het ci land geologisch nauwkeurig be-kend werden — vooral de Chineseehe districten en do tegenwoordige afdeling Bandjermasin. Eerst te-gen het einde der 19c eeuw wordt het onderzoek van Borneo opnieuw krachtig aangevat; niet allcon worden do nog geheel ondoorzochte deelen van het ciland bereid, maar ook wordt thans aangevangen mot ecu grondig wetenschappelijk onderzoek in stre-ken, die nog pas uit cnkclt tochten bekend waren. In 1886 word een begin gemaakt inct do topografischo opeming der Westorafdeling, die in 1895 gerccid kwam ; in 1898 vcrHchenen de laatste bladen van do kaart 1 : 200.000. Voor zooveel het brongebied dor Kapocas aangaal, had deze opeming plaats in vol-komen onbekend gebied. In 1893—94 waren do stroken aan de Boven-Kapocas het terrain van werkzaamheid voor de grooto expeditie der „Mij, tot bevordoring van iict Natuurkundig onderzoek der NederlandKclie koloniin“, waaraan Molcngraaff als geoloog, Nieuwenhuis als cthnoloog, Biittikofcr als zooloog en Hallier als bolanicixis verbonden waren. Molcngraaff maakte talrijke tochten door hot Bovenkapocasgebied in allerlei richtingen en trok ten slotte de waterscheiding over naar de Katingan ; bo-ter dan iemand voor hoin leerde hij Borneo's berg-stelsel kennen, waarbij het voor hem van grooto bo-ctekcnisH was, dat hij zich reeds van do resultat dor topografischo opeming bedincen kon. In direct verband met de pogingen tot uitbroiding van hot gouvoinicicntsgeztig in Centraal-Borneo stonden twee volgende reizen van Nieuwenhuis beido van Pontianak naar Samarinda, do eerste tochten dwarc door Orneo, in 1896—97 en in 1898—1900, do laatste nicer in hcG bizonder naar de Boven-^lahakam en Apo-Kujinn. In de eerste jaren van do nieuwe eeuw zijn het vooral do Noordelijke stroom-gobieden, waar door militaire en civiolo bestuurders veel exploratiewerk wordt verricht (Spaan, Van Walcheren). Vernieling verdient hier ook het werk van do Nederlandsch-Engelscho commissio, die in 1912 de grens tusschen hot gebied der Noord-Borneo Mij, en do Tidoengsche landen op het terrein uitzotto.

II. Klimaal, Planten- en Dierenwereld, Geologic.

Voor deze onderwerpon verwijzen wij naar do dc«-betroffende algemoene artikelen. Hier stappcn wij,

zooals gezcgcl, slechts enkele hoofdzaken aan, die, wegens hun betekenis voor den mensch, in een geografischo beschrijving niet mogen gemist worden.

Het klimaat van Borneo wordt vooral gekenmerkt door zeer grooto vochtigheid — een eigenlijke droge-tijd komt, tongevolg van de aquatoriale ligging, hier niet voor en slechts in het Oosten van het eiland is de rcgenval ictis minder groot. Het gevolg hiervan is, dat geheel Borneo met dicht woud is overdekt en de strijd om vcrlatan cultuurland tusschen de alang alang on hot bosch, in droger en meer bevolkte stre-ken van den arccliipel zoo vaak ten gunste van de eerste beslist, hier vrijwel onbekend is. Alleen in het Oosten komt wel grasland voor ; overigens hemeent het bosch in weinig jaren zijn heerschappij overal, waar het niet voortdurend wordt bestreden. Zelfs de kusten zijn mcctentijds tot aan, ja tot in het water met *rhizophoren* en *nipa-palmen* begroeid. De laatste vindt men vooral aan de riviermonden, waar zij een lichtgroene zoom om het donkere oerwoud vormen en zoover binnenwaarts reiken als het water brak is; hun bladeren worden gebruikt als atap en als grondstof voor vlechtwerk. Ook de *niboengpalm* komt het mcctst aan de riviermonden voor ; haar stam levert het in deze streken nicest gebruikelijke bouw materiaal. In de uitgestrekte wouden van het binnenland vindt men uit floristiscli oogpunt aanzienlijke vcrschillen tusschen de cone streek en de andere; do oppondakkige indruk editor is er een van ; grooto centonigheid over het gcheele ciland heen. Naarmate men hooger de bergen in komt, wordt het woud minder dicht en gaat cindclijk in een laag struikgewas met een alles bedekkend moskleed over. Dozen laatste vegetatie-vorin treft men reeds op 1000 M. hoogte aan, wat een gevolg is van het voch-tige en op do bergon door de sterke bewolking ook betrekkelijk koel klimaat (op Java reikt het hooge bosch tot over de 2000 M.). Daar echter de mon-schelijke nederzottingen zelden 40ooger dan 250 M. gaan, heeft de mensch op Borneo steeds te doen met het ondoordringbaro oerwoud van de lagere streken. In moelijken strijd moet hij op het woud don grond voor zijn ladangs veroveren, maar hij vindt er tevens een rijk schatkaincr in van de inest uitecnloopendo levensbchoften; het woud levert de materialen voor zijn kleeding, zijn huis, zijn booten; in tijden van misoogst houdt het met zijn wilde voe-dingsplanten hem in't leven ; de „boschproducten“ zijn hot niilartikkel, waardoor hij in stoat is zich vreemde handelswaren te schaffen. Talrijk zyn do uitinunlendo soorten timmerhout, waaronder vooral het *ijzerhout* wereldberocmd is door zijngrooto duurzaamheid, die het bij do Dajaks tot hot gewone materiaal voor den bouw van woningen heeft gc-maakt. Eon grooto rol spoclt in do inlandsche huis-houding voor allerlei bind- en vlechtwerk de *rolan*, die bij hot roizen door de wouden een der ernstig-ste belemmingen vormt; zij is een belangrijk viit-voer artikel. Van nog nicer betekenis zijn do talrijke planten, welke haren of melksappesi waar-devolte producten vormen: *kaetsjes*, *Jetah pertja*, *v/etah djeloetoeny*, *damar*, *copal*, *kamfer* en vele an-dere.

Do cultuurplanten nemen nog altijd slechts een geringo oppervlakte in beslag. Het hoofdvoeding-middel, do *rijst*, neemt de voornaanste plaats in; daarnaast moot als minder gowaardeerd voedsel do *djagoeng* genooiid worden. Ondor do boomen ver-dient vooral do *kokospalm* vermelding, waarvan do cultuur zich jaar op jaar uitbreidt, zelfs ten kosto van den sawahbouw; voider de *stapopal*, die zoo-

wel in 't wild als gekweekt voorkomt. Niet onbe-langrijk is de opbrengst van peper-tuinen (Clinee-sche districten en Zuidoostkust) en yazzih/r-aanplan-tingen (Chineesche districten). Overigens lcvrt Borneo de mcste van de gewone producten der Indi-sche cultures, maar in den regel slechts in zeer ge-ringe hoeveelheden: tabak, suiker, koffie, plantage-caoutchouc, enz.

In de dierenwereld van Borneo ontbreken de groote roofdieren: tijger en panter. |W1 vindt men *tijgerkatten*. en *beren*. *Olijanten* treft men slechts in het Noordoosten aan; zij vonnen de verwilderde nako-melingschap van door den mensch ingevoerde exem-plaren: de *rhinoceros* daarentegen is op Borneo in-hcemsch. Van de apen zijn algemeen bekend de groote *or an joetan* en de zonderlinge *Neusaap*. De afwezig-heid van groote roofdieren is natuurlijk een zeer gunstige omstandigheid voor het grotere wild ; met name *herten* en *wilde zwijnen* zijn zeer talrijk. Van de vogels noemen wij hier slechts den merkwaardigen *neu-shoomvogel*, die in de Dajaksche mythen een groo-te rol speelt. De rivieren en meren van Borneo zijn buitengewoon vischrijk en de uitgestrekte wildernis-^{sen} van rivierarmen, meren en moerassen in de groote laagvlakten vormen een ideaal terrein voor krokodil-len. De voortbrengselen van het dierenrijk zijn over ³t algemeen niet van groot economisch belang. Voor- namelijk do *vischvangst*, die alom als bijbedrijf wordt uitgeoefend en in belangrijke mate tot de volksvoe-ding bijdraagt, verdient hier genoemd te worden. Verder hebben eenig belang de eetbare vogelnesten, de was en honig der wilde bijen, de reukstof der civetkat, de parels van de Noordoostkust en enkele andere dierlijke producten, waarvan de hoeveelhe-den meestal gering zijn. De *veeteelt* beperkt zich voor- namelijk tot het houden van *v arkens* door de Dajaks; *runderen* vindt men slechts weinige en dan meest ingevoerd (het wilde rund komt echter voor).

Aangaande de geologie brengen wij slechts in hcr-inning, dat op Borneo naast de quartaire en re-cente afzettingen van de vlakten vooral het tertiair [■]een groote verspreiding heeft, dat echter daame-vens ook de mesozoische formaties een aanzienlijke oppervlakte innemen en de zoogenaamde „oude leien" van waarschijnlijk palaeozolschen ouderdom in belangrijke mate bijdragen tot de samenstelling van het groote ketengebte. Verder, dat vclcr crup-tieve gesteenten voorkomen cn ten sloGte, dat slechts enkele deelea van het eiland in geologisch opzicht grondig onderzocht zijn, dat voor het grootste ge-deelte alleen de eerste verkenning^tochten zijn uit-gevoerd en dat zelfs uitgestrekte terreinen op de geo-logische kaart nog geheel wit moeten blijven (zie de geologische schetskaart van den Archipel door Aben-danon).

Met een enkel woord moge hier nog gewezen worden op het voorkomen van nuttige delfstoffen. Po-sewitz geeft hiervan een kaart en cn uitvoerige be-Kchrijving, beide in zoover verouderd, dat wat thans hoofdzaak is toen nog zoo goed als niets betekende. *Dianuinen* (Landak en het Martapoera-gecbied) on <*joud* (door geheel Borneo heen), die voornamelijk in alluviale en diluviale afzettingen gevonden worden, gaven aan het ciland in oude tijden een grooten roep, maar hebben tegenwoordig bijna alle botekonis verloren. Ook de meeste der talrijke andere minera-len (Posewtdz geeft bijv. de vindplaatsen aan van *platina*, *leoper*, *ijzer*, *kwikzilver*, *antimonium*, *lood* en ^初schijnen door hun geringe hoeveelheid voor ex-plotatie niet in aanmerking te komen. Uzer cn zout worden meer en meer ingevoerd, zoodat de inland-

sche productie daarvan, die trouwens nooit groot was, sterk afneemt. Een uitzondering op den alge-meenen regel vormen *steenkol* en *petroleum*. Bij Posewitz hebben bcide nog slechts geringe betee-kenis, vooral de petroleum; in de laatste jaren echter hebben zij het aanzijn gegeven aan ondernemin-ge, die Borneo ten opzichte van den mijnbouw met Sumatra bijna op een lijn plaatsen. De petro-leumterreinen vindt men op vrschillende punten langs de Oostkust. De voornaamste kolennijnen bevinden zich op Poeloe Laet; het is vooral de gunstige ligging ten opzichte van het transport, die ze, in tegenstelling tot alle vroegere onderme-ningon, levensvatbaarheid gegeven heeft. De kolen zijn, als elders in den Archipel, tertiair.

III. *Bergstelsd.*

Tot voor een twintigtal jaren hield men het er voor, dat zich in het midden van het eiland een „Cen-traal gebergto" verhief, vanwaar een aantal groote ketenen naar vrschillende richtingen uitstraalden, tezamen een stervormig bergstelsel uitmakend, dat men gaarne bij dat van Celebes vergeleek. Deze meening beruiste op zeer loose gronden, daar de ge-bergen van Cntraal-Borneo nooit onderzocht wa-ren. Al mag ook nu nog de orografie van het eiland niet als volkomen bekend worden beschouwd, toch heeft de arbeid van de nieuwere expedities vcree-nigd. met en gebaseerd op de resultaten der topogra-fische opnemng in de Westerafdeeling, zooveel aan het licht gebracht, dat men thans algemeen op het voetspoor van MolengraafE de oudc opvatting heeft verlaten. Volgens de nieuwe vooratelling wordt de bouw van Borneo in hoofdzaak beheerscht door plooiingen en vrschuivingen met O.W. strekking en vertoont alleen het uiterste Oosten een Z.Z.W.- N.N.O. gerichte plooiing; de grens tusschen boido gedeelten inoet dan tevens de grens zijn tusHchen het bergstelsel van liet We⁴lelijk en dat van het Ooste-lijk deel van den Archipel. Onzc kennis van Borneo's gebergten is nu van dien aard, dat wij door Molon-graaf's onderzoekingen een vrij uauwkeurig beeld hebben verkregea van den toctaiul in de Westcr-afdeeling, terwijl als va'Unaad mag worden uangc-nomcn, dat die in de Zuide-rcn Oostcrafdceeling zich nauw hierbij aansluit, zondcr dat hot vooralsn^{sg} g mo- gelijk is daarvan een meer gedetailleerde beschrij-ving te geven. Op de lijn, die Tg. J)a,lo met Tg. Mangkalihat vereenigt strekt zich, met sterk wissc-londe hoogte, een reusachtig ketengebte uit, waarvan het middelste gedeelte als *Boven-KapoM(elerge* bekend staat en de bronnen van Kapocis cn Maha-kam bevat, terwijl nicer naar het Oosten het *Buwoei-gebergte* er toe be'oort. Het Bove ; i-Kap : Jea.sgebergto is een typisch plooiingsgebte, met tai van even-wijdige, door lengtedalen gescheiden ketenen; het is grootendeels opgebouwd uil de lagen der oude leiforjnatie, die sterk geplooid zijn en hot berccikt loode-ten van 1600, 1700 cn 1900 M.

Bijna 200 K.M. ten zuiden van dit gebergte ligt dc noord rand van een ander bergland van geheel ande-ren aard, dat door Molengraaff het *Schivaner-gebergte* is genoemd. Naar west loopt het tot aan de Chineesche zee door, naar oost ongeveer tot aan de Kaha-jan; naar zuid zet het zich voort in het uitgestrekte heuvelland van Z.W. Borneo. De kern van dit gebergte bestaat uit graniet en daarmede verwante gesteenten, die gewoonlijk slechts een middelmatige hoogte bereiken; slechts enkele toppen, die uit af-wijkende gesteenten bestaan, zijn hooger (Bt Raja, 2278 M.); naar het oosten toe is de noord rand echter bedekt door een veel jongeren zandsteen, waardoor

een zwak naar N. hellend plateau ontstaat (plateau-zandsteen), dat door O.-W. gericht verschuivingen in stukken is verdeeld, waarvan de zuidzijden steil afvallen. Doze zandsteen bedekt ook den ooststrand van het Schwanergebergte (zie ook de kaart VI by het artikel van Dr. G. L. L. Kemmerling in Tijdschr. A. ril r. Gen. 1915). en zet zich tevens ver over den Jioordrand voort (o. a. in het Madi-plateau); hij geeft aan een groot gedeelte van het landschap in West- en Centraal Borneo een typisch relief, doordat de rivieren er smalle diepe ravijnen in hebben uitge-spoeld, die hoogvlakten tusschen zich insluiten. In West Borneo loopt de zandsteen in zijn geheel langzaam naar noord af; slechts enkele „lappen" liggen benoorden de Kapoegas; hier is het terrein grootendels veel lager (gebied der groote meren; vlakte der Boven-Kapoegas). Ten zuiden dier rivier (beoosten Sintang) wordt de zandsteen op een nantal plaatsen onderbroken door gelsoldeerde oud-vulkanische kegels van middelmatige hoogte, terwijl zich oostelijk aansluit het veel hogere en geheel vulkanische *Muller-geberite* (te, eveneens met algemeene W.-O. strekking en waarin hoogten van 13—1400 M., geen zeldzaamheid zijn. Het vormt ten deele een tafelland (jonge tuffen), ten deele een onregelmatige verzameling van vulkanische berggroepen. Tusschen dit en het Boven-Kajioegas ketengebergte ligt het *bergland van Boen* (an, dan langzaam uit de Kapoegas-vlakte naar oost oprijkt in ten slotte tot 2000 M. hoogte bereikt; het bestaat uit sterk in elkaar geplooid mesozoische sedinenten; blijkbaar zet het zich onder de genoemde vlakte voort, want ten noorden der groote meren vindt men dezelfde gesteenten. En ook naar Oost-Borneo is het te vervolgen), zooals uit de onderzoekingen van Nieuwenhuis blijkt. Er is dus een duidelijke W.-O. richting te herkennen in alle 3 de genoemde voornaamste bergte-ten; de lateauzandsteen echter buigt zich om het S'hwaner-massief naar Z.O., Z. en Z.W. om on shut zich daarna aan (egen de oudre, koolvoernde zandstucen en de nog ouclere gebirgen (Meratoes-gcb., Pasir enz.) die een Z.-Z. W.—N.N.-O. richting hebben.

Hoe de juiste verhouding is tusschen beide richtingen in de streek, waar zij elkaar ontmoeten, is nog niet voldoende bekend. De gebirgen der Noordelijke Sultanaten zijn evenmin behoordaarlijk onderzocht, do ineste reizigers zich be-opnemen perken tot liet der rivieren en ailen oog vallende bijzonder in 't bergtoppen hier en daar op him kaarten noteren. Zooveelstaat vast, dat tusschen de rivieren op afstand van niet meer dan 70 a 100 K.M. van zee reeds toppen van 1000 M. en hooger worden aangetroffen. Men hoede zich echter voor convoudigweg langs de waterscheidingen lioogc bergketenen te teckonen, zoolang niet inccrdre gegevens voorhanden zijn. De grensregelingscommissie bevond, dat van haar westelijkst uitzichtslimnt het grensgebergte van Serawak zich voordeed als een doorlopende keten; dit is het hoogste gebergte in deze streken. Ten Oosten daarvan was do richting der bergruggen N.W. tot N.N.W., ook daar, waar do waterscheidingen O.—W. verlipen. lliorop volgde, tot aan het punt waar de Sembakoeng do grcnK snijdt, een gedeelte mot O.—W. strekking, die Oostelijk van deze rivier weer door een Noordwestelijk hoofdriehing werd ver vangen. Meer naar de kust toe schijnen Oostelijk gerichte gebirgen weer do overhand te hebben. Uit Britsch Borneo noemien wij alleen den *Kinibalo*, die in Noorden een afzonderlijk granitborgland vormt on met zijn talrijke hooge toppen (tot boven de 4000 M.) vor bo-

ven alle and ere bergen van Borneo zich verheft.

Tusschen al deze gebergen in en als overgang van de gebirgen naar do vlakten, vindt men uit-gestreckte heuvelanden, waarboven op vele punten gelsoldeerde hogere toppen uitsteken, die voor Borneo karakteristiek zijn. De groote vlakten eindelijk, die bijna zonder onderbreking langs de kusten zich uitbreiden, reiken langs de rivieren met lange uitloop-pers tot ver in hot binnenland. Merkwaardig is in dit opzicht vooral de groote *Boven-Kapoed-vlakte*, een uitgestrekt laagland midden tusschen de bergen, waarmee, schoon zooveel dichter bij zee gelegen, de vlakte van de Mahakam in menig opzicht over-eenkomstig vertoont. Molengraaff verklaart de Boven-Kapoegas vlakte als een eenzijdig en wel in het Noorden gdaald terrein, een vroeger meerbekken, dat door do afzettingen van do Kapoegas en haar zij-rivieren is opgevuld. Eenzijdig daling langs in hoofdzaak O.W. gerichte broeklijnen vond hij ook meer naar het Zuiden in het Madiplateau en het Schwanergebergte; zij beheerschten den geheelen bouw van het landschap langs zijn reisweg (d. i. ongeveer do meridiaan van 113° O.v. Gr.), zoodat hij hier de „Basin range structure" der Amerikaanse geologen aantrof.

Tot slot on enkel woord over de verspreiding van vulkanische vormingen. In Centraal-Borneo vond Molengraaff behalve het Miillorgebergte nog twee belangrijke terreinen van vulkanische werkzaamheid, waarvan het eerste word gekenmerkt door de rij van aïdesietbergen, die zich op het Schwanergebergte verheffen, het tweede door een breede strook van kegel- en koppelvormige heuvels, omgeven door tuff on en tufbreccien, die hij aan de Sambas leerde kennen en waarvan hij evenmin als op het Schwanergebergte do uitgestrektheid in de lengtorieking kon vaststellen. Een aanzienlijke verbreiding hebben do vulkanische gesteenten ook in het Westen, in Sambas, Mampawali en Landak; vormelding verdient o. a. de *G. Nioet* (1704 M), in welks nabijheid twee geweldige bazaltstroomen voorkomen. Vulkanische vormingen eindelijk worden gemeld van tai van andere punten in ver-schiHondo declen van hot oiland; men troft zO aan in do omgoving van Martapoera, men vindt zo ook aan den bovencloop van do Barito, evenzeer in het brongebied der Mahakam, waar door Nieuwenhuis do *Baton Tlbuog* voor een vulkanische onderbreking van het ketengebergte gchouden wordt; kortoni, zij zijn op Borneo sterk verspreid en waar het cilancl in geologisch opzicht nog lang niet voldoende onderzocht is, kan men verwachten, dab ook op dit go bid nog wol een en ander aan het licht zal komen. Intusschen moet er de aandacht op gevestigd worden dat al dio vulkanische vormingen behooren tot een oudere periode (waarechynlijk hoofdzakelijk niocccn), dan die waarin de bekende vulkanen van Java, Sumatra enz. zijn ontstaan; deze soort koint op Borneo niet voor.

IV. Rivieren.

De gebirgen van Borneo zijn op verve na niet zulken belangrijk vorkei-sbeloimening als hun hoogte zou doen vermoeden, omdat bijna, ovalor vi-y lage passon worden aangetroffen. Dientongvolge is hun betcekonis voor den nicicsh (bohalvo dan dat zij in het dumbvolkto land geheet onbewoondo gedcel-ten vormen) vooral van indirecten aard: hun be-loop bepaalt dat dor rivieren, die in do ondoordring-baro woulen van hot binnenland vrijwel de eenige verkei-swegon zijn. Veel nicer dan do staging van do grond is hot dan ook hot ophouden van den

waterweg, dat de bebergten tot natuurlijke grcns- zones maakt.

Aan do rivieren woont zoo goed als do geheele bevolking; langs haar dringen vreemde fortuinzoekers en overheerschers in het binnenland. door, langs haar verspreiden zich vreemde cultuurinvloeden en haar meerdere of mindere bevaarbaarheid is het, die de snelheid en intensiteit van die verspreiding bepaalt. Het is omi doze redenen, dat wij van de rivieren een enigszins uitvoeriger behandeling zullen geven.

Uit de beschrijving der bebergten volgen vanzelf de hoofdtrekken van het rivicretelsel. Tusschen het grootte ketengebergte en de Zuidelijke berglanden ontstonden de stroomstekels van Kapocas en Mahakam. Het Schwanegebergte zendt van zijn Zuid-helling een aantal evenwijdige rivieren naar de Java-zee, welke zich naar het Oosten toe sterker ontwikkelen kunnen, doordat het gebergte enigszins Noordoostelyk, de kust daarentegen min of meer Zuidoostelyk van richting is. Onder deze rivieren neemt de Barito, die uit Centraal-Borneo komt en door het gebergte heenbreekt, een afzonderlijk plaats in; mede ook doordat het Meratoesgebergte, met zymeridionale richting, een grootte uitgestrekteheid lands van straat ilakassar afsluit op aan haar stroomgebied toevoegt, bereikt zij een grootte, die haar met Kapocas en Mahakam op één lijn stelt. Verder toont de kaart ons de stroomstelsels der noordelijke sultanaten, welke orografie, zooals gezegd, nog niet voldoende bekend is en een aantal kleinere rivieren, die wij in onze bespreking groeps-gewijze vereenigen.

Groote verschillen in wateratand over de geheele lengte, stroomversnellingen en boomversperringen in den boven loop, overstromingen en moerasvorming langs do oevers meer naar beneden kenmerken alle rivieren van Borneo. Zoo goed als niets is ge-daan om zo te regelen en voor het gebruik van den mensch meer geschikt te maken; alleen enkele werken van bescheiden omvang tot opruiming van versnellingen en de verbetering, hier en daar door de inlandsche bevolking in de diepte van een pintas (zie hieronder) aangebracht, verdienen in dit opzicht vermelding. Boomversperringen ontstaan door het gemakshalve in 't water laten vallen van de voor aanleg van rijstvelden gekapte boomen; deze blijven dan hier of daar vastzitten en geven aanleiding tot de vorming van zand- en grintbanken, of maken in kleine stroompjes reeds op zichzelf een ernstige belemmering uit. In de laagvlakten, waar de rivieren hun bedding voortdurend ophoogen, stroomen zij tusschen natuurlijke dijken van Jaar eigen sedimenten. Bij elken hoogen stand loopt het water luerover heen en overstroomt het lager liggende land erachter, dat zich natuurlijk slechts met moeite daarvan kan ontlasten en dientengevolge doorgaam een moerassig karakter draagt. In de groote bochten, waaraan dezo laaglandrivieren zoo rijk zijn, vindt het water bij dergelijke overstromingen gelegenheid om langs korteren weg een lager gelegen punt aan de rivier te bereiken. Hierbij zal in den regel een geul worden uitgeslepen, die bij volgende hooge standen of verder wordt uitgediept, of verstoppt raakt met boomstammen enz., die liaar spoedig wecr geheel doen dichtslibben. Is echter het eerste het geval, dan vormt zich langzamerhand een nieuwe, koit-tere rivierloop; de uiteinden van de oude oech, raken door sedimenten veretopt en ten slotte slychby een sikkelvormig meer (danau), dikwijls nog door een kleine kreek met den hoofd-

stroom verbonden, hoe de vroegero toestand is ge-weest. Gewoonlijk duurt het geruimen tijd voor een dergelijke bochtafsnijding geheel voltooid is; zoo lang de oude bocht nog duidelijk de hoofdriever blijft, duidt men de nieuwe geul aan als *pintas* of *pintassan* (afgeleid van een Maleisch werkwoord met de beteekenis van: den weg afsnijden), ook wel als *antassan* of *teroessan* (= de rechte of do kortste weg). Hot al of niet bevaarbaar zijn de pintassans bij hoog of laag water en de daarmede samhangende verkorting of verlenging van den waterweg is een belangrijke factor bij het vaststellen van de reisjlanncn in deze streken. Daar de danau's gewoonlijk met de hoofdriever en dikwijls ook onderling door geulen verbonden zijn, worden de rivieren in de laagvlakten aan beido zijden begeleid door een chaotische wildernis van kreken, poelen en moeraswouden, waarin alleen de beverdammen een iets hoogere ligging bieden en voor bewoning geschikt zijn.

De meeste rivieren verhoenen geweldig verschil in waterstand. Te Sintang bijv. kunnen deze tot 10 M. toe bedragen en in het brongebied van do Kapocas zijn zij nog aanzienlijker; men vindt daar sojns in een uur tijds 5 Bl. was. Het gevolg hiervan is, dat men de bevaarbaarheid der rivieren moeilijk in vaste cijfers kan uitdrukken, daar deze in den drogen en den natten tijd sterk uiteen loopt, ja, van den eenen dag op den anderen zeer verschild kan zijn. Herhaaldelijk komt het voor, dat reizigers moeten wachten op was, omdat licit vaarwater te ondiep, of op val om dat do stroom te stork is; zoo kan het in zeer droge tijden gebeuren, dat zelfs een groote rivier als do Kapocas slechts voor kleine prauwtjes bevaarbaar is, zoodat het eigenlijk hand els verkeer dan geheel stil ligt; zulk een toestand evenwel treft men niet meer dan eenmaal in de drie jaar aan. Over *algemeen kan men dan ook zeggen, dat do rivieren van Jomoe met hun korten boven- en langen benedenloop, tot ver in het binnenland zeer geschikte verkeerwegen vormen. Ja, waar het reizen in vaartuigen, zelfs van de kleiristo soort en op moeilijke rivieren, de voorkeur verdient boven dat over land, zijn de rivieren tot dicht aan hun bron de gebruikelijk reiswegen/

Langs do rivieren worden ook/ zooals gezegd, zoo goed als alle menschelijke nederzettingen gevonden, de grootste in het mondinggebied, waar zee- en jvierverskeer elkaar ontmoeten; dit zijn vestigingen van Maleiers (Bandjareezen, Boegineezen, Koet eeneezen enz.) met het gewone toevoegsel van Chinceezen, Arabieren en „andere vreedende Oosterlingen", dat men in allo handelsplaatsen van den archipel aantreft; wij bespreken ze bij do kuort. Stroomopwaarts vindt men aan de monding van elke enigszins belangrijke rivier een Maleische nederzetting, die op kleinr schaal dezelfde functies vervult als de havenplaats voor het gehele stroom-stelsel. Deze vestiging op punten, die het verkeer en daarmee don handel en den politieke toestand beheerschen, is voor do Maleiero karakteristiek; do kleinere handelsplaatsen hebben vaak een gemengdo Maleisch-Dajaksche bevolking. De Dajaks geven natuurlijk evenzeer aan een dergelijke guistige ligging de voorkeur, naar zijn groot end eels temge-drongen naar de zijrivieren en den bovenloop der hoofdstromen. In de dunbevolkte streken van het Noordoosten en het Zuid westen reiken hun nederzettingen ook langs de Jioofdrievieren tot dicht aan de kufing, aan do Kupocas daarentegen vindt men zo eeret ver in het binnenland. Een nauwkeurige op-

somming van de kleinere, dikwijls slechts uit een enkel groot huis bestaande, Dajaksche kampongs zou weinig zijn hebben. Daar deze aanveuldige verplaatsing onderhevig zijn. Enkele van de grootcro en de voornaamste Maleische vestigingen daarentegen nemen wij op in ons hier volgend overzicht van Borneo's voornaamste rivieren, waarin wij van de drie hoofdstroomc en meer uitvoerige beschrijvinge geven.

Mot betrekking tot de plaatsbesclrijving zij hier nog opgemerkt, dat de opgaven van het aantal inwoners der kleinere nederzettingen gewoonlijk op schatting berusten, zooals trouwens reeds uit de sterke afronding der getallen volgt. Bovendien blijven ken hot, wanneer men den oorsprong nagaat, dikwijls zeer oude schattingen te zijn, die, bij gebrek aan betere gegevens, jaar uit jaar in van de eene publicatie in de andere overgaan. Men kenne daarom aan deze opgaven geen andere waarde toe dan die van een middel om althans eenigermate de relatieve betekenis der betrokken plaatsen duidelijk te maken.

A. Van de knstrivieren ten Noorden van de Kapocas nocmen wij do volgende: Ten eerste de *Paloh*, die wel klein, maar in den benedenloop ook voor groote schepen bovaarbaar is; haar gebied is echter schaars bevolkt. Verder de meer belangrijke *Groote Sambas*, welker breedte trechtermond goed toegankelijk is voor de scheepvaart. Aan een zijriviertje, de *Kleine Sambas*, ligt, nog voor zeeschepen bereikbaar, de afdelingshoofdplaats *Sambas*, tevens hoofdplaats van het gelijknamige sultanaat. Zij bezat in 1905 een inwonertal van ruim 12000, waarvan 20 Europeanen, ruim 11000 inlanders, 860 Chinesezen, 97 Arabieren en 39 andere vreemde Oosterlingen. Na Pontianok, waarmee het in bouwwijze veel overeenkomst vertoont (beide zijn in moerassig terrein gelegen), is het de grootste plaats der Westerdelft, die nu maakt echter een zeer armoedigen indruk. Do Nederlandersche veatiging ligt beneden die van den Sultan. Aan een zijriviertje ligt *Beng-kajang*. De zeer kleine *Raja* noemen wij slechts omdat aan haar het Jlaatsje *Montrado* ligt, vroeger een belangrijk centrum van den mijnbouw. Van de overige stroompjes verdient alleen de *Mampacah* nog vermelding, omdat haar gebied hot afzonderlijke landheer van dien naam vormt; slechts inlandersche vaartuigen kunnen haar binnenkomen en ook hoogerop is het riviertje door zijn bochten moeilijk te bevaren.

B. De *Kapocas*, do belangrijkste van alle waterwegen van Borneo, verdient een meer uitvoerige beschrijving. Zij ontspringt in den uitersten Noord-oosthoek der Westerdelft, in het Bovcn-Kapoea-Kgcbcrge, zoekt zich een weg tusschen de ketenen, van hot eene lengtdal doorbekend naar hot andere en noemt bij Pangkalan Djemocki (het hoogste punt, dat nog mot vaartuigen te bereiken is) een Zuidwestelijke richting aan, j-chuin op do strekking van het gebergte. Weldra gaat zij over in het Boengan-bergländ, dat beneden de monding van de Kcrijau spoedig lager woit en torzijdo wijkt. Door de Bovcn-Kapoeasvlakte stroomt de rivier nu in hoofdzakelijk westelijke richting. Bij tenitau breekt zij door het heuveland en wendt zich op nieuw naar het Zuidwesten, dooi-stroomt tot Sintang een tenein, waar do heuvels nu eens aan de rivier treden, dan weer ver of af blijven, herkrigt bij laatstgenoemde plaats haar westelijke hoofdricting en stroomt door een bergachtig land tot by Tajan, waar de kustvlakte begint. Spoedig daarop vangt do splitsing in delta-armen aan. —

Het stroomgebied van de Kapoeas heeft een oppervlakte van ± 102 000 K.M.² (iets grooter dan dat van do Rhone) : de stroomdraad lengte bedraagt 143 K.M. (iets minder dan die van den Rijn). De breedte der rivier is reeds te Poetoes Sibau 208 M. en neemt (hoewel natuurlijk onregelmatigheden vertoont) geleidelijk toe tot 1600 M. bij Tajan. Ook bij lagen stand kan mot een stoombarkas van 3 voet diepgang Boonoet worden bereikt, terwijl men bij middelbaren stand met zulk een vaartuig kan opstroomen tot even boven Poctoes Sibau, 902 K.M. van de monding, welk punt men bij gunstige water-hoogte zelfs met grotere stoombooten (tot 6 voet) bereiken kan. Door do eigenaardige gesteldheid van het verval, welko hieronder besproken wordt, is echter het riviergedeelte boven Semitau, tot Boenoet toe, voor stoombooten veel beter er en bij groote droogte ook veel langer bevaarbaar dan dat tusschen Semitau en Tajan. Met boengs (Dajakscho roeivaartuigen uit een enkelen boomstam vervaardigd) kan men, zooals gezegd, do rivier bevaren tot Pangkalan Djemocki, 164 K.M. boven Poetoes Sibau, wat echter door de talrijke onzware versnellingen in de bovenste helft van dit riviergedeelte reeds veel moeite meebrengt; hoogerop is de Kapocas geheel en al een bergstroom. Do bronnen bevinden zich op ± 700 M; Poctoes Sibau, 245 K.M. van hier en 900 K.M. van zee op slechts 50 M. Een merkwaardig verschijnsel (dat zich echter mot eenige wijziging ook bij do Mahakam voordoet) is de vorming van een pseudo-benedenloop boven Semitau, waarop weer een middenloop volgt. De 93 K.M. van Djonkong tot Semitau hebben een verval van 1: 77 G66, ongeveer 1/3 van dat in den werkelijken benedenloop, West van Tajan; ja, van Soehaid tot Semitau (25 K.M.) is het heele verval slechts 20 c.M. Do geringe helling van de Boven-Kapoeasvlakte, haar karakter van dichtgeslud meer en de opstuwung van het water boven do doorbrekingsdal van Semitau zijn oorzaak, dat zich hier alle typische verscijnselfen van een benedenloop vertoonen: gelijkmatige diepte, sterke kronkeling, stroomverleggingen, danau's, pintassans, uitgestrekte moerassen enz. In den Noordwesthoek der vlakte ligt een aan-tul grooto meren, eveneens danau's genoemd, die onderling en met do Kapoeas door tai van kanalen in verbinding staan; do voornaamste zijn *D. Loe-war*, *D. Sentaroem* en *D. Serijang*. Zij bovizen goede diepsten voor do regeling van den waterstand, die zonder hien afnwezigheid nog krassor uitersten zou voortoonen. Bij hoogen stand stroomt namelijk het water uit de Kapoeas naar do meren; bij laag water daarentegen helpen deze meren om de rivier op pool te houden. In zeer droge tijden kunnen zij zoo goed als geheel leeg loopen; in den natten tijd daarentegen treden zij ver buiten hien oevers; de Boven-Kapoeasvlakte is dan (ook hoogerop) wijd en zij do over-stroomd en bij do eerste ontdekking werd dan ook het heele merengebied voor een groot water-vlak gehouden. Laag moerassig veld omtrent de randen en het water heeft do typische bliuine veenkleur, zoodat er veel is wat aan de Hollandische veenplassen zou doen donkon, als niet naar alle zijden het uitzicht door bergon word begiend. Het riviergedeelte van Semitau tot Tajan kan men beschouwen als middenloop; wel blijft ook hier hot verval gering en komt in do onoging van Sintang zelfs overstrooming van aanzienlijke oppervlakten bij hoog water voor, maar de rivier heeft hier toch overal een scherp aangegeven bedding, die zij niet verlaat, zoodat de afsnijding van bochten en al wat daumco sa-

menhangt lier zoo goed als gheel achterwege blijft. Tevens vindt men, in plaats van de talloze kleine kronkelingen, die hoogerop worden aangetroffen minder talrijke, grootere bochten, die niet nieer uitsluitend door de eigen sedimentatio van de rivier worden bepaald, maar nauwen samenhang vertoonen met de orografische gesteldheid van het terrein. Bij Taj an eindelijk begiit de echte benedenloop, die zich spoedig in verschillende delta-armen splits.

De oevers van de Kapocas zijn uiterst eenotig; Wat trouwens van alle rivieren op Borneo geldt; slechts lier en da ar wordt het woud, waarboven eilandsgewijs de heuveltoppen uitsteken, door een kleine nederzetting onderbroken. In de Boven-Kapoewlakte liggen deze op de oeverwallen van de rivier. Reeds noemden wij enkele plaatsen; alle liggen aan of dicht bij de monding van een zijrivier.

De belangrijkste zijrivieren in den bovenloop zijn de *Boengan* en de *Kerijari*; beide kunnen, hoewel met groote moeite, een eindweegsvaren worden. De *Boengan* is 87 K.M. lang; van haar zijriviertje de *Bodil* voert een pad naar de Penaneh, die tot het stroomstelsel van de Mahakam behoort; op dezelfde wijze leidt van de Kerijau een pad naar het Barito-gebied. De *Mendalam* en de *Sibau*, de eerste zijrivieren in de vlakte, zijn ook de eerste welke oevers eenigermate beter bevolkt zijn; aan eerstgenoemde telt men een 1200, aan de laatste een 300 bewoners, die echter met uitzondering van eenige Poenans en Boekats in enkele nederzettingen dicht boven de mondingen gevestigd zijn, zoodat ook bij deze rivieren het bovenstroomgebied zoo goed als onbewoond is. De Sibau heeft eenig belang als verkeersweg naar de Batang Redjangstreek in Serawak, de Mendalam is echter beter bevaarbaar.

Poetoës Sibau is de hoogste noemenswaardige vestiging aan de Kapoeas; de bevolking bestaat uit Maleiers, Dajaks en Clincezen. Toen het Gouvernement zijn invloed over Centraal-Borneo begon uit te breiden werd dit punt, ver in 't binnenland en gunstig gelegen bij de jnonding van twee zijrivieren, als bestuurscentrum uitgekozen; het is de standplaats van een controleur. De *Mandai*, de *Embaloele*, de *Boenoet* en de *Tawang* (het afvoerkanal van het merengebied, waarvan de *Embaloele Lebojan* de voornaamste bronrivier is) zijn reeds grooter dan de hiervoor genoemde en elk, in de vlakte, een flink eind voor stoombarkassen bevaarbaar. De

Mandai is naar verhouding van de andere zijrivieren vrij sterk bevolkt; zij konit uit Jiet vulkanische MuUergebergte en wel uit het Westelijk gedeelte ervan, de streek van de tafelvormige tuibergen. Ook do Boenoet heeft een niet onaanzienlijke bevolking; het Malcische plaatsje *Boenoet* aan haar monding, is dan ook een vrij belangrijk handelscentrum in. De lange bovenloop van de Embaloele in het keteng-bergt is zoo goed als onbevaarbaar, zoodat de inzainingen van boschjrodukten voornamelijk van Serawak uit plaats heeft. Aan een slechts zeer onbeduidend zijriviertje ligt *8 emi la u*; toeh had dit

pmit een zekere betekenis wegens de vemuuiing, die de bedding der Kapoeas hier ondergaat, waardoor ook bij hoog water slechts een enkelo vaargeul aanwezig is, zoodat men hier genakkelijk het verkeer onder controle houden kan. In 1885 toen Semitau als bestuursvestiging werd uitgekozen, was dit zeer gewenscht om de woelingen in de Batang Ueparlanden tusschen Boenoet en Semitau noemen wij *Djo 惹巴, Pg, Salimbau* (waar

wat steenkoln gegraven worden) en *Soehaid*, niet omdat zy ook maar eenigermate belangrijk zouden mogen heeten, maar alleen als hoofdplaatsen van de gelijkmainige miniatuurlandschappen. Stroomafwaarts van Semitau vindt men met dezelfde betekenis *Silat*. Na in voorbygaan de kloing *Seberoe-wang* te hebben vernomen als merkwaardig wegens het ontbreken van strooiversnellingen (welk voordeel voor de vaart echter grootendels weor te niet wordt gedaan door de talrijke boomverperringen, die plaag van alle kleinere rivieren op Borneo), komen wij aan de *Ketoengau*. Deze groote zijrivier is door haar gering verval tot dicht aan haar bron bevaarbaar en vormt daardoor de natuurlijke verkeersweg van Sintang naar Serawak, waarlangs nogal wat smokkelhandel in opium en kruut gedreven wordt. Het dal is breed en ook hoogerop zeer drassig, terwyl het benedenste gedeelte een onbewoonde boschvlakte vormt, die bij elken hoogen waterstand onderloopt. Tusschen den Gocong Daoeh en de monding, een afstand van 296 K.M., is het heele verval slechts 40 M. De bevolking is armoedig en schaarsch.

De grootste zijrivier van de Kapoeas is de *Melawi*. Haar stroomgebied vormt ¼ van dat der hoofd-rivier; niet minder dan 21 van haar zijrivieren worden als bevaarbaar beschouwd; zij zelf kan, schoon in het bovengedeelte een zeer zwaar versnelling, de Riam Tamboek, te overwinnen is, tot lic vereenigingpunt van haar bronrivieren bevaaren worden, terwyl met een stoombarkas Nangah Pinoh kan worden bereikt. De lengte der Melawi is ± 500 K.M. Waar de Boven-Kapoas in haar uitgestrekte overstromingsterrein een middel tot regeling van den waterstand heeft, is het vooral aan de Melawi, dal de sterk uitceenlopende waterhoogen bij Sintang en verder stroomafwaarts zijn toe te schrijven. Aan de monding van een zoo belangrijke zijrivier kan men een nicer aanzienlijk plaats verwachten. To *Sintang* is dan ook een assilont-rcsident gevestigd, men vindt er een compaignic soldaten als ganizozen, een bedrijvige en welvarende Chincscche bevolking, kortom, het is de eerste plaats aan de Kapocaw die werkelijk wat te betekenen heeft. Het JandKchap Sintang is onveenn hot cerate, dat inderdaad een zekere uitgestrektheid bezit. Aan de Melawi zelf liggen geen plaatsen van belang; ook *Nangah Pinoh*, het handelscentrum voor de Jioven-Melawi en het ghecle Pinoh-gebied heeft slechts geringe botceknis; het is de standplaats van een controleur.

Van de verdere zijrivieren noemen wij de *Sekadaw*, die een zeer snellen Btroom bezit en, hoewel tot dicht bij haar bron bevaarbaar, daarbij moeilijke den biedt, die aan de zijrivieren van het bovenstroomgebied der Kapoeas doen den ken, verdoor de *Sekajam* en de *Tajan*. De Sekajam is een belangrijk zijrivier door haar lengte (311 K.M. waarvan 289 K.M. bevaarbaar) en haar vrij talrijke nederzettingen. Zij stroomt echter door een nauw dal en heeft steile oevers en talrijke vereningen. Van de Boven-Sokajam leidt een pad, dat een goede handelsweg vormt, naar Serawak. De Taj an heeft een kaliner slooien, zonder noemenswaardige versnellingen in het bevaarbare gedeelte (118 K.M., tot ale lengte 134 K.M.). In den bovenloop is het dal nauw, in het langere benedensteel der rivier zijn daarentegen de oevers vlak en dikwijls vrij drassig. Aan de jnonding van de Sekajam ligt *Sanggau*, evenals *Sekadaw* en *Tajan* (aan de mondingen der gelijknamige rivieren) hoofdplaats van een Maleisch

vorstendom : gecn van de drie plaatscn heeft reel te bcduiden, al zijn zij niet op een lijn te stellen met de caricaturen van vorstelijke resident ics boven Sintang.

De *Delta*-dor Kapocas heeft een oppervlakte van 8000 K.M², grootendeels drassig woud, dat slechts op enkele plaatscn (o.a. bij Koeala Kakap) door het graven van slooten is drooggelegd en dan een zeer goed teicrin voor klapperaanplantingen blijkt te zijn (dezo boom ondervindt namelijk weinig na-deel van de bij hooge vloedcn voorkomende overstromingen door zeewater). De talrijke delta-armen en zijkreken, met hun vaak wisselende namen, <lozen zich aan den buitenstander als een ware chaos voor; wij nocmen slechts de voor de schecpvaart belangjnke. Dat zoovele armen hiervoor onbruik-baar zijn ligt minder aan hun eigen te geringe diepte dan wel aan de „baar“ voor hun monding; deze is het, die bij alle rivieren van Borneo in de eerste plaats do bevaarbaarlicid bepaalt. In de tweede plaats is hierop van invloed de breedte der rivierarmen en de vraag of zij scherpe bochten bezitten en ten slotte ook, in een gebied, waar nog weinig voor bettonning en bclichting kan worden gedaan, omdat het verkeer nog zoo gering is, het al of niet aan- wezig zijn van natuurlijke landmerken, die bij het cento nig karakter der kust dikwijln weinig talrijk zijn.

De eerste zijann, dien de Kapocas afzendt, is de *Mendawak* : deze heeft als voornaamsten zijarm de *Djenoe*, welke uitmondt in het waniet van rivierarmcn, dat overgaat in de *Padang Tikar-baai*. Do Mendawak zelf hecvt van de afsplitsing der *Djenoe* af *Lida* en stroomt inct twee mondingsarmen ter weerszijden van Poeloe ilaja in zee. De hoofdriever stroomt in westelijck richting en splijt bij *Soeka fAntiw/de Kapoacs Ketjil* [*Kleine Kapoacs*] af, welke bij Pontianak de *Landak* opneemt. Van Soeka Lan-ting af <1 raagt de hoofdstroom den naain van *Poen-goer Besar* haar zijarm, de *Koeboe* stroomt-, na zelf ook weer con bozsvaarlijk zijn. By eb nmon dan ook de nicesto llooten de route door do *Padang Tikar-baai* on do Koobon, die in 8 uur werd afgelcgd. Wel is ook voor de Kocboc-mojuling de diepte bij gewoon hoog watei- slechts 8 voet, maar het gunstig tij kan hier in bosluite Jigging worden afgewacht. Schjjon met nicer dan 11 voet diepgang echter moeten den weg door de *Djenoe* en *Mondawak* nemen. Deze is diep genoeg voor vaartuigen van 12 voet, maar op 8ominig plaatscn zoo nauw, dat do bochten moeiljkhedon oplevcron voor lango schepcn. Daar in do nauwero gdcclton % nachts niet kan worden door-gesloomt, kost dozo wog mhisten 24 uur.

Met xitonzondring van *Pontianak* on *Koeala Ku-leap* (zie onden : “Kust”) zjn de noderaottingen in do delta zeer klein; ook hun aantal is gering; wij no

men slechts *Koeboe*, dat, schoon een vorstenzctel, een onbediiddende kampong is.

Ten slotte moge nog vermeld worden de *Landak*, de laatste grootc zijrivier van het Kapoacsstelsel, die zich bij Pontianak met de Kapoacs Ketjil ver- eenigt : vroeger stroomde zij waarschijnlijk zelf- standig in zee. Haar zijrivier de *Mandor* doorstroomt het landschap van dien naam, eertijcs vermaard, als het gebied der kongsi Lanfong (zie onder „Politieke Toestand”). Aan do *Landak* ligt *Ngabang* de hoofd- plaats van het landschap *Landak*.

C. Ten Zuiden van de Kapoacs vindt men veel aanzienlijker rivieren dan ten Noorden orvan, waar alleen do Sambas grootere af met ingen bereikt; bij do meesto is echter de geschiktheid voor de schecpvaart gering.

De *Sinipatu*, met het plaatsjo van dien naam (waarvoor men 3000 inw. vindt opgegeven), hoofd- plaats van het gelijknamige landschap, is alleen voor inlandsche vaartuigen toegankelijk. Een fLinke rivier is de *Paivan* : in lengte komt zij met de Weste- lijkste rivieren van de Zuidkust overeen; zij vormt een kleine delta, waarvan echter de beide mondings- armen zelfs voor sloepen slechts met moeite toegan- kelyk zijn. Aan de monding ligt *Ketapang*, hoogerop *Moera Kajoeng*, do hoofdplaats van het landschap *Matan*. De *Pe.sagoe*, die bezit een breede monding, die echter slechts voor kleine inlandsche schepjes bruikbaar is; de bevolking van haar stroomgebied is zeer gering. Van icts meet betecknis is de *Ken-dmcangan*; het plaatsje van dien naam heeft een kleine Maleische bevolking, die wat hand el drijft met de Dajalcs; voor kleine stoomschepen is de rivier een eindwegs bevaarbaar.

D. De rivieren van de Zuidkust vertoonen onderling con groot mate van overeenkomst. Zij ontspringen op het Schwangergebergte of zijn Zuidelijke voor-bergen, stroomcn aanvankelijk, in *ruwe gonomen, in Z. Z. Oostelijke richting, gaaii langzamerhand in een Zuidelijke hoofdriehcing over en vloeden door breede trechterinonden in zee (alleen de Katingan bezit icts wat op een niet tot ontwikkeling gekomen delta gelijkt). De stroomgebieden zijn smal. Slechts in een zeer regen rijk klimaat kunnen zoo dicht naast elkaar een aantal rivieren met zoo sterken water- afvoer voorkomcn. Zy rivieren berieken alleen dan een aanzienlijk longte als zij ongeveer evenwijdig aan do hoofdriever stroomen voor zij zich met deze vereenigen. Op con korton, woeligen bo von loop tus- schen bergachtige oovers, in welks bon(xlcngdcelte het niecgoovordo puin in rolstccnoilandcn en -ban-ken (*karang*) wordt afgezet, volgt een veel langer gedeelte, waar do rivier door laag vlakke streken stroomt en vrij is van eilanden: daarbij shut zich dat deel dor rivier aan, waarin een vloed hun in- vloed doen govoclen en dat weer rijk is aan oilandcn, hier bestaando uit slib. Dit eenvoudige riviertype is in dit gebied zoo gopronocccrd, dat Schwaner, die vooral dit terrein bestudeerde, het type voor alto rivieren van Bomco goldig achtte — ten onrochte, zooals wij bij do Kapoacs gezien hebben. Voor do grooto schecpvaart zijndezo rivieren weinig gcachikt; schepen met oonigen diepgang inoeten bij allo op hoog water wachten, om to kunnen binnenloopen. Voor prauwverkecr bietlen zij goede wegen naar hot biamenland, dat echter nog weinig ontwikkeld en dun bevolkt is; bij de Westelyksto zijn de havon-plaatsjes aan do niondingon zelfs do cenigo neo* nienswaardige nederzettingen. Naar het Oosten too worden stroomlango on botekenis grooter.

Do *Airltam Besar*, niet nicer dan con kustrieviertjo,

alleen voor prauwen toegankelijk en met bijna onbewoonde oevers, behoort nog tot Matan. Van iets meer beteekenis is de *Djelaï*, al kan ook zij alleen door kleine vaartuigen worden binnengeloopt. Haar stroomgebied behoort half tot Matan in de Oewes-terafdeeling, half tot Keta Waringin in de Zuid- en Oosterafdeeling; in haar benedenloop vormt zij zelfs de grens tusschen beide landschappen : voor Borneo een zeldzaam geval. Aan de monding van haar zijrivier de *Bila* ligt de vrij belangrijke kampong *Soekamara*. De *Rivier van Koia Varingiv*, wel-ker mond een breedte van twee mijl bezit, heeft ook bij hoog water slechts 8 a 8 voet diepte, zoodat ook zij voor het groote verkeer weinig beteekent. Zij ontstaat uit de *Lamaudaoe* en de *A rod*. De eei-ste is als de hoofdri- vee te beschouwen: in laar brongebied vertoont de waterscheiding (wat iets anders is dan het gebergte) een plotselinge scherpe uitbuiging naar het Noorden, waarmede door de politieke grens geen rekening wordt gehouden. Aan de Aroet ligt *Pang-kalan Bon of Kota Waringin Baroo* (zie onder „Kust“) aan de *Lamaudaoe Kota Waringin* (*-Lama of -Oe- Zoe*). De *Koemai* doet zich, met haar breede monding, van zee uit, als een aanzienlijke livier voor; zij is echter zeer kort en meer naar boven bijna onbewoond. Het landschap *Kota Waringin*, dat ook de *Koemai* omvat, moet ongeveer 15 000 inw. hebben. Van meer gewicht is de lange *Pemboea-tig* : haar monding is breed, roer ondiep; de voornaamste neder-zetting is *Kocala PcInboeanr*, de zetel van het district shoofd, waarvoor men 4 400 inwoners vindt opgegeven; hoewel deze streek in de laatste jaren wel wat vooruit is gegaa, zooals trouwens al de Zuid-Westelijke stroomgebieden, is hier toel nog weinig vertier; schepen van 6 voet diepgang kunnen tot het plaatsje opvaren. De *Sampit of Mentaja* ontspringt niet op het Schwanergebergte, maar ten Zuiden ervan, de stroomgebied en van *Pemboean* en *Katin*-kan omsluiten het hare. De monding gaat over in een breede, vrij beschutte baai en de beneden loop der rivier is goed bevaarbaar. De bevolking is echter ook hier nog gering; voor de *Sampit* vindt men 2000 Dajaks en 1800 Maleiers, voor de *Pemboean* 2000 Dajaks en 1500 Maleiers opgegeven. De hoofdplaats *Sampit* (zie onder „Kust“) schijnt in deze opgaven niet inbegrepen te zijn; voor haar alleen toef geeft men reeds 4000 inwoners aan. Het stroomgebied der *Katingan* is weer iets minder slecht bevolkt: de *Pa-*jaks worden op 13000 geschat, de Maleiers echter hebben slechts enkele kleine kampongs in het nion-dingsgebied. De *Katingan* ontspringt op het Schwanergebergte; daar zij in haar bovenloop over groten afstand een bijna Oostelijke richting heeft, vormt zij voor een aanzienlijk deel van het gebergte de afvoer-weg van het naar t Zuiden stroomende water en ontvangt in dit gedeelte van haar loop haar meeste zijrivieren. De voornaamste hiervan zijn de *Senamantf*, de *Jliran* en de *Saniba*. Boven de monding der *Senamantf* is de *Katingan* rijk aan versnellixgen, doch kan met zeer kleine booten nog een eindweegs bevaari worden. De *Samba* ontspringt aan den voet van den *Bt. Raja*; met haar zijrivier *Menjoekoei-Bassahoi* diende zij Molengraaff als reisweg op zijn tocht uit het Kapoeasgebied naar de Zuidkust. De gfoete kampong *Toembang Samba* aan laar inon-ding (800 inw.), waar behalve Dajaks ook kooplie-g van Marabahan aan de Barito gevestigd zijn, is het centrum van don handel in de bovenstreken; van hier af is de *Katingan* voor kleine stoomschepen 界护 ukba^r, zp begin hier meer en meer een Zuid-dohjke hoofdningtng aan te nemen en stroomt door

een vlak, laag land, waar de gewone verschijnsele van danau's, antassans en moerasvorming zich voordoen. De kampong *Kasoengan*, aan dit gedeelte der rivier gelgeen, is de woonplaats van het districts-hoofd : deze en een deel der bevolking zijn Christe-non; het plaatsje is een filiaalpost der Rijsch-zending. Van de Maleische kampongs in het mon-dingsgebied mochten genoield worden *Mendawai*, dat den handel meer en meer tot zich trekt, omdat daarbeneden de rivier nogal eens onstimmig is, en *Perjatan* (zie onder „Kust“), dat toch nog altijd do jooofdruiverplaats is. Het verkeer is evenwel gering en kan slechts door kleine stoomschepen on-derhouden worden, omdat do monding weinig diepte heeft.

De *Kaha jan* ontspringt eveneens in het Schwanergebergte; ook zij stroomt in haar bovenloop over aanzienlijken afstand in Oostelijke richting, haar voornaamste zijrivier is hier de *Miri*. Dit gedeelte is slechts bruikbaar voor vaartuigjes van de aller-luchto soort, wat eeret eenigermat verandert beneden het doorb'iekingsdal van *Pohon Batoe*. Toch treft men ook daar nog verscheiden g'ooete versnel-lingen aan, van welke vooral de *Labeho Tampang*, dicht bij de monding der *Vacxne Koeroen* voor opgaan- de reizigers sows weken lang onbevaarbaar is en daardoor de voornaamste hindemis vomit voor het verkeer met do bovenrivier. Hier ligt de vestiging *Koala Koeroen*, de standplaats van een controleur. De aanwezigheid van een bestuursambenaar zoo ver in het binnenland zegt ons, dat wij hier reeds heel andre toestanden aantreffen dan in de Westelijke stroomgebieden. Voor do *Kijnschie Zending* is de *Bo-ven-Kahajan* in den laatste tijd een der vruchtbaarste arbeidsveldeu gebleken; er is zelfs sprake van geweest haar seminarium van *BandjemaHiri* naar *Koala Koeroen* te verplaatsen. De voornaamste zijrivier is de *Roengcnv*. Door haar *Zxiiid-Zuidoo8-tijke* hoofdri-ving loopt zij bijna evenwijdig aan de *Kaha jan* en bereikt daardoor af met ingen, die anders bij de affluents der Zuidkust rivieren niet voor-komen; alleen de *Barito* bozit in de *Negara* en zijt vier, die de *Roengan* in grootte overteft. Hoewel deze aanzienlijke rivier door haar banken en versnel-lingen voor de vaart nogal moeilikheden oplevert, is zij goed bevolkt. Iets boven laar monding ligt aan de hoofdri- vee *Rawi*, dat nogal hoehchproducten uit-voert; schepen van 5 voet diepgang kunnen bij elken waterstand tot hier opvaren. *Pahandoct*, een weinig beneden de *Roengan*, is steeds bereikbaar voor schepen van 9 voet. Het verkeer op de *Kahajan* heeft echter vrij wcl uitsluitend met prauwen plaats; een enkele niaal slechts loopt een schoenertje van *Java* de rivier op; de monding lieoit dan ook een geringe diepte. Voor *P(m/koeh)*, de woonplaats van het districts-hoofd, in het mondiingsgebied gelgeen, vindt men slechts 1000 inwoners opgegeven. Het verkeer van de *Bo ven - Kaha jan* an richt zich neder op *Koala Kapoea* en *Bandjemasin*; “de” *Antaswan*, een deels natuurlijke, deels gegraven, alleen voor prauwen bruikbaar sloot verbindt nairlijc bij *Pecclang Pisau* de *Kahajan* met de *Kapoeas Moeroeng*. Dicht aan zee vormt de *Troes-an* een natuurlijke verbinding tusschen beide rivieren, die echter aan de zijde van de *Kahajan* zoo »auw, ondiep en met boomen ver-stopt is, dat zelfs de kleinste prauwen laar slechtU met mocite passeeren kunnen. De bevolking van *Kahajan* en *Kapoeas Moeroeng* tezamen wordt als 36.000 opgegeven. De *Kahajanners* zijn vaak ondernemende lieden; men vindt ze veel als handelaars en invloedrijke pereoona aan do *Katingan*.

Do Kapoeas Moeroem, hoewel korter dan de Kajahan, welker stroomgebied tczamen met dat van do Barito het hare omsluit, is toch ook een zeer aanzienlijke rivier. Haar hoofdrichting is aanvankelijk Z.Z.O., ten slotte recht Zuid; dezen vooi de rivieren dor Zuidkust typischen loop vertoont zij zuiverder dan een dor andere stroomcn. *Djankang* is het hoog- sto punt, waartoe bij zeer hoogen waterstand een klein stoomschip kan opvaren; bij gomiddden stand is dit mogelijk tot *Toembang Iiang*, waar do rivier naar het Zuiden buigt; in den Oostmoesson echter slechts tot weinig boven de monding der *Jfaraodei*, de voornaamste zij rivier. Bi) *Mandocmai* (Mandowai), een flinke kampong van 2500 inwo- ners, vindt men de monding der Antassan. Met de Barito heeft de Kapoeas een natuurlijke verbinding in *dePoeloepelak*, een breed en diepe rivierarm en een knumatige in het *Meicrkanaal*, een verkersweg voor prauwen. Aan de monding der Poeloepetack ligt *Koaelci Kapoeas*. Deze goedbevolkte plaats, welker handelaais op verschillende rivieren een groote rol spelen, is de standplaats van een assistent-resident. Het terrein in haar omgeving wordt grootndeels, evenals trouwens met aanzienlijke nitgostrektheden lands aan de Benedcn-Barito en ook wel aan de Ka- hajan het geval is, bij elken vloed overstromd; toch is het con der best bevolkte dgtricten van Borneo. Do breede trechtermond der Kapoeas Mocroeng is zeer oncliep; schepen van 12 voet kunnen zelfs bij spring- vloed slechts met inceite binnenkomen; en haven- plaats van eenig belang is Koela Kapoeas dan ook niet.

E. *Do Barito*, of zzoals zij met haar Dajakschen naam in den lovcnloop genoemd wordt, de *Moeroeuij* ontspringt Noordelijk van do gobergen, dio het Schwanergebte naar het Oosten voortzetten, niet ver van Jxng Dcho aan de Mahakam, van welker Btroingebied het hare door do Batoe Losong on de Jjatoe Ajo is gschceden. Na den gewonnen, onstuijngen bo ven loop van Borneo's rivieren vindt men een gdccltp, waar de Mocroeng vrij breed tiifschcn lago oovcrs voerl slooitt om, na zich verconigd te hebben mcl do ongeveer ever groote Djocloi, dor het Zuidclijk bergland to broken, waarbij opnieuw ecu lango rij zware veinscllingen gevormd wordt; en der voornaamste is do Iliam Atas, waar de rivier over een lengto van 1 K.M. slechts 50 M. breed is. J3cnclcn kampong Toembang Tocan zijn de veiucl- lingen niet. jneer gevaarlijk. Aanvankelijk stroomt nu de JJuittio nog door hot gebergte, maar woldra gaut dit over ii' een houvclland, dat zelfs hier on daar eenigHzins van de rivior tcmgwijkt, zoodat het plaat- selijk tot inocrAHvorming konit; beneden de monding der kleine Mcnawing komen geen rotsachtigo oovors meer voor, maar bestaan deze oforall uit zand en klei. Intusschon is de stroomrichting, dio eerst zuidweste- lijk was, ziidclijk, dan oostelijk, eindelijk zelfs onigs- zins noordoostelijk geworden, tot do rivier ten slotte jnel een groote bocht zich opnieuw naar het Zuiden wendt, om deze loofdrichting tot in haar mondings- gebied to behouden. In ho'i st roomgeedeito beneden do groote versneUingcn, dat is *dw* daar waar de ri- vier een zuidoostelijke en ooscllijke riohl ing heeft, vindt men do muesto roisteeneilanden. De grooto bocht naar Zuiden ligt nog geheel in hot houvcl- Jand en dit Moeara Towe zijn do oevors vrij boog; daar beneden krijgen ze meor en meor een moorassig karakter, terwijl woldra do vorining van antassana, dnnau's onz. een aanvang neonit; nergens op Borneo vindt men dezo op zoo gj ooto sohaal als bij do Ban- to. Een geweldige opperviaakt aan den benedenloop

wordt daglijks bij vloed overstromd en in den natten tijd rekt men zelfs, dat $\frac{1}{2}$ van het geheele stroomgebied ondr water staat. De breede monding is weinig giinstig; zelfs schepen van 12 voet moeten al op hoog water wachtor om binnen te loopen. Ovo- rigens is de rivier voor de scheepvaart niet onge- schikt; in de streek der groote versncllingen en daar- boven kan deze natuurlijk slechts met de kleine, uit een enkelcn boomstam vervaardigde Dajaksche boo- ten (hier „djoekong" genoemd) plaats hebben. Meer naar beneden heeft men in droge tijden op verse hillend e plaatsen last van ondiepten, zoodat het verkeer soms geheel onmogelijk wordt, zelfs voor een hekwielstoomor van 3 a 4 voet diepgang, die in ge- wone omstandigheden tot Batoe Poeth kan opvaren. Aan de monding der Montalat bijv. vindt men een punt, waar bij groote droogto slechts 1 voet water staat; bij hoog water kan op dezeJfde plaats de diepte 7 vadem bedragen! In den Westmoesson kunnen schepen van 7] /? voet tot voorbij Moeara Tewe opvaren.

Belangrijke zijrivieren kunnen zich over het grootste gedeelte van den stroom alleen op den lin- keroever ontwikkelen, daar rechts de Kapoeas Moe- roeng to nabij is en bovendien, de waterscheiding veel dichter bij do Barito dan bij deze rivier ligt; slechts in den bovenloop vindt men ze aan beide zij- den. Wij noomdon hier reeds do *Djoeloi*, wolko mede door haar zeer aanzienlijke zijrivier de *Boesang*, een ongoever even grooten waterafvoer heeft als de Bo - ven-Moeroeng. De *Laeng* is de laatste groote zijrivier in hot oostelijk gorichte stroomgeedeite. De nedei'zettingc!) aan den bovenloop der Barito zijn slechts Dajakscho kainpongs; beneden de groote versncllingen beginnen ook kleine Malei- scho vestigingen voor to komen; in het stroomgebied van do Barito vindt men dus de Maloiers niet minder ver binnenwaarts doorgedrongen dan in dat der Kapoeas. Wij vormclden alleen de kampong *Batoe Poeth*, waar een niet onbelang- rijk sclcnkloolaag door de inlanders op primitieve wij/o wordt ontgonnen en *Poeroek Tjahoe*, na vestiging van het go uovoment sgezag en in do boven- stroken als bestuurecentrum uitgekozen en in do weinigo jaren, welke sindsdien zijn verloopcn een Icvdend plaatsjo geworden. Van do nu volgondc zijlakkon noomen wij do *Lahe*, die nog geheeldoor borg- en houvolland stroomt, evenals de *Tewe*. Door haar zuivor westclyko richting is dezo laatsto rivier ondanks haar vcl versnelingen, een belangrijk verkersweg van Pasir naar de Boven-Barito; wat bevolkingstal aangaat, behoofit zij onder de zijrivieren van de Barito alleen voor do Negara en do Martapocra. ondor to doen. Groote plaatson worden aan haar echter niet govonden; aan haar monding ligt *Moeara Teive*, de zetel van een assis- tant-resident. Do Barito is hior reeds 21 G M. breed. Van do nu volgende zijrivieren noomen wij de goed bevaarbaro *Montalat*, do *A' joeh* en do *Karaoe*, alle met con niet onbelangrijko lengto, maar zonder plaatson van botcokenis. Als bestuursvestiging moot in dezo streek *Boentok*, do standplaats van een con- trolour, vcnold word on, do *Mengkatip* is do corsto zijarm, die zich voor goed van do Barito afsplitst; zij stroomt over grooton afstand evonwijdig met de hoofdriovor con mondt uit in do *Poeloepetack*, dio zich meer bonedonwaarts van do Barito afschcidt. In dit laatstogdccolto van haar loopheefteBaritohaar belangrijksto zij rivieren. Do *A' egara*, tegenovrvclkor monding *Marabahan* ligt en welker strooingebiod het best bevolkte on welvarendsto deel van Nedcr-

landsch Borneo vuuit, is de g root st c. In haar bcndenloop is zij zelfs voor zcscheepii beva&barbaar en zelve heeft zij weer verscheidend belangrijke zijrivieren, waarvan de *Amandit* de voomaamste is. Aan deze laatste rivier ligt *Kandavan*, standplaats van den assistent-resident der afdeeling Ocloe Soengei. Andre belangrijke plaatsen in het Negara-gebied zijn *Margasari*, een handelsplaatsje, waar zicli Hindoe-oudheden bevinden, *Negara*, bekend, door de vervaardiging van wapens, *Ainoeniai*, waarvoor 3000 inwoners worden opgegeven, het centrum van uitgebreide inlandsche cultures en van een niet onaanzienlijken handel en ten slotte *Baribai*. Ook de *Martapoera* is een zeer belangrijke zijrivier; zij ontstaat uit de samenvloeiing der *Riam Kiwa* en *Riam Kawin*. Even beneden het verenigingspunt ligt do welvarende plaats *Martapoera*, de zetel van den diamanthandel en het centrum van de vruchtencultuur voor de markt van *Bandjermasin* (zie onder „Kust”), dat kort boven de monding der rivier gelegen is.

Een eigenlijke delta wordt door de Barito niet gevondt; de afsplitsing der Poclopetak is geen reden om het terrein op den rechteroever van de monding der Barito, tot de Kapoeas Moeroeng toe, maar kortweg tot het stroomgebied der eerste te rekenen en als haar delta te beschouwen; de Kapoeas is een zelfstandige rivier. Molengraaff beschouwt de Kahajan, Kapoeas Moeroeng en Barito als drie rivieren, die een gezamenlijken mondingstrechter juist met slijb gevuld kunnen Louden (hy denkt hierbij aan een geringe daling van het land ten opzichte van den zeespiegel, die de sedimentatie zou tegenwerken.)

F. Aan de Zuidoostkust viiidt men slechts kleine rivieren, daar de nabijheid van het Meratoos-gebergte voor de ontwikkeling van eenigszins belangrijke stroomstelsels geen ruimte laat. Wij noemen alleen de *Pegalan*, die in straat Laolet uitmond, en de *Pasir*. Deze laatste bereikt vrij aanzienlijke af met ingen, doordat zij, over grooten afstand een lengtedal volgend, in de hoofdriehing van het gebergte stroomt voor zij zijk, loodrecht daarop, naar de kust ombuigt. Als plaatsen aan deze rivier noemen wij *Pasir* (zie onder „Kust”), voor de inlijving van het gelijknamige landschap een sultanszetel, en de bestuursvestiging *Tanah Crogot*.

G. Zooals gezegd word, vertoonen de gebergten „J” van het Zuidoosten een Z. Z. W.—N. N. O. gerichte strekking. In het Zuiden beheerscht deze den gehele bouw van het land en daarmee ook de hydrografie; meer naar het Noorden daarentegen, waar het waterscheidend gebergte uit zijn meritoriale richting in de gewone Oost-Westelijke overgaat, komt genoemde strekking slechts tot uiting in een weinig aanzienlijke, evenwijdig aan de kust loopende „*”: heuvelrug, die wel ‘, aan het daa tacht ter liggende land een min of meer bekkenvormig karakter geeft, maar niet in staat is dit geheel van de kust af te sluiten. Hier is het gebied van de machtige *Mahakam*, die, ingesloten tusschen de Zuidelijke en de Noo-dclijke berglanden, in alle opzichten als de pendant der Kapoeas mag worden beschouwd. Ook de Mahakam ontspringt in het Boven-Kapoeas gebergte, ook zij aanvaaukeijk door een longtedal, om vervolgens in zuidweselijke richting door alle ketenen heen broken. Evenals bij de Barito Bestaat hier de bovenloop uit twee gedeelten, die rijk zijn aan versnelde kalmer stroomvak gescheiden en 普 zit hij een veel grooter lengte dan bij de Kapoeas. A? 芝 七 sterke overeenkomst daarentegen met wat men bij de Kapoeas aantreft, vertoont het bekkenvormig g 嘜 Ite van het stroomgebied, dat zich bij het eerst-

genoemde aansluit en een tegenhanger der Boven-Kapoeasvlakte vormt; het ligt hier echter veel dichterbij zee, zoodat de tweede middenloop, waar de l'ivier door de kustheuvels breekt, slechts kort is.

Bij a lie verschil, dat natuurlijk vanzelf sprekend is, valt toch een grooto mate van overeenstemming met de Kapoeas niet te miskennen.

Onder den naam *Selirong* ontspringt de rivier aan den voet van den Batoe Tibang : laar zuidweselijke riehing behoudt zij tot de monding der Howong, waar zij zich naar het Zuiden buigt om weldra in zuidoostelijke, oostelijke en zelfs bijna noordoostelijke richting over te gaan. Dit geheele in hoofdzaak oostelijk gerichte stroomgedeelte is betrekkelijk kalm, ja, tusschen Long Bloeoe en Long Tapai bedraagt het verval slechts 20 M; de Mahakam stroomt hier vrij sterk kronkelend in haar eigen, afzettingen en vertoont talrijke rolsteeneilanden. De oorzaak van deze verschijnselen vindt men in de sterke veniauwing van het bed der rivier daar, waar zij zich opnieuw naar het Zuidoosten wendt. Beneden Long Tapai vindt men een doorbrekingsdal, waar de breedte der rivier, die op hooger gelegen punten reeds meer dan 200 M. is geweest, slechts 15 a 40 M. bedraagt. Deze bovenste van de drie groote versnellingen wordt Kepala Kiham genoemd ; een weinig lager vindt men de Kiham Oedang, een dergelijk dal van slechts 30 M. breed en ten slotte verhaalt zich nog eenmaal hetzelfde verschijnsel in do Kiham Halo, een vernauwing tot 20 a 50 M. Deze zwarc versnellingen vormen natuurlijk een verkeersbelemmering van de grootste betekenis. B ; -neden LongBagoeng komt de rivier in de vlakke, die hier echter nog uit griint en zand bestaat; tusschen de monding van de MCra^ en Ma Mehak Tebo vindt men talrijke rolsteeneilanden; bij Ana, a 50 M. boven den zeespiegel, worden de laatste grintbanken aangetroffen. Eerst beneden den Goenoeng Si nd a war begint de ben eden loop door het alluvialo laagland ; Jict teiTein zoo we 1 ten Noon en als ten Zuiden \ an de rivier is volkomen vlak en evenals bij de Kapoeas slijnen de ook hier aanwezige grooto danau's de overbbjselen van een vroeger meerbekken te vormen men vindt ze op beide oevers, dicht bij de rivier. Tusschen Moeara Kaman en Samarinda doorbreekt de rivier de kustheuvels, waarna zij ondtypische deltavojning in zee stroomt. Het bovenstroomgebied der Mahakam is niet breed, ingesloten als het is tusschen de noordelijke en zuidelijke gebergten; de zijrivieien berisken hier dan ook niet de afnietingen van die der Boven-Kajocas. De kleine *Selikoe*. verdient vcnneling als tweede bronrivier; laar verenigingspunt met de ScJrong ligt 550 M. boven de zee. De *Ilowong* en de *Kano* met do *Pevanek* noemen wij als wegen naar het Kapoeasgebied. De grootste zijrivier in den bovenloop) is de *Hoh*, waar langs de weg naar Apo Kajan leidt. Aan het Oost-West gerichte gedcelte van den bovenloop vindt men talrijke belangrijke Dajaksche nederzettingen, meest aan de monding van een of onder zijriviertje, waarvan van den naam dragon; wij noemen *Long Blonde*, *Lon(/Tepai* en *Lowj Deho*. Deze vestigingen. boven de grooto versnellingen hebben, door hun moeilijke bereikbaarheid, tegenover Koetoi steeds een grooto mate van zelfstandigheid behaard. Beneden de Kiham Halo ligt *Long Bagoeng*, welks Maleische bovollng in 1902 op bevel der regccring moest verhuizen omdat zy, langs de kleine *Boconoety* smokkelhandel in krygsbeoefenen dief naar de Boven-Doesoeland en. Ook liicr, in den middenloop, bereiken de zijrivieron geen grooto afmetingcii; de

ヒ' 厂艺

:

,: 棚 heuvelrug, die wel ‘,

A?-

belangrijkste is de *Raia*, op den rechteroever; links verdienen de *Mera* en de *Pari* vermelding. De nederzettingen aan dit riviergeedeelte zijn nog Dajaksche dorpen, waar men echter veel Bandjareesche en Boe-gineesche handelaars gevestigd vindt. Het in 1900 a. l. s. bestwirscentrum gestichte *Long Iram* ontwikkelde zich in korten tijd tot de belangrijkste handelsplaats aan de Midden-Maliakam. Het is ruim ge- bouwd en bezit flinke toko's; de controleur beschikt over een tachtigtal politie-soldaten tot ondersteu- ning van zijn gezag. *Moejoeb*, aan de monding der gelijknamige rivier, is de laatste nederzetting in het gouvernementgebied. De nu volgende zijrivieren bereiken een veel aanzienlijker ontwikkeling. Aller- e'rsjt de *Kedan'j Pahoc* op den rechteroever: *Moeara Pahoe* aan de monding i. q. de hoogste zuiver Maleische nederzetting aan de Mahakam. Ver volgens krijgt men rechts en weldra ook links van den stroom de groote meren, evenals die in do Boven-Kapoeas- vlakte ondiepe plassen van wisselende uitgestrek- heid, die door verschillende geuleh onderling en met de Mahakam in verbinding staan. Op den rechteroever noemen wij de moren *Djempang*, *Tempatong* en *Prian* (do bcide laatste vormen samen eigenlijk een enkel watervlak), op den linkeroever het meer *Se-majmij*. Het laatste heeft zijn afwatering in de *Kajoe Boenga*, het meer *Prian* in de *Moeniei*. Een belang- 1. ijke plaats aan dit gedeelte der rivier is *Kota Ban- goen*, de grootstb o ven Tengaroeng, met wcl 3000 inwoners. Deze Maleische kampongs, waarvan wij de niceste natuurlijk stilzwijgend voorbijgaan, hebben alle hetzelfde uiterlijk: 6en rij huizen langs een smal- len oeverweg en een t tweede daartegenover opvloten. In hcG nu volgend stroomgedeelte monden de bc- Jangrijkste zijrivieren. De *Belajan*, in den bovenloop *Tabuju'* gehcten, heeft nog groot end eels hooge oovers; do belangrijkste Dajakvestiging is *Long Ille-h*. Do *Kedang Kcpala* daarontegen is een cchto luaglandstrooib; haar voornaamste zij rivier is de *Anjalang* (of *Klihidjav*, bovenwelk monding zij zelvo den naam *Telen* draagt. Kenmerkend voor den aard van hot land is, dat zich, kort boven Moeara Antjalong, de *Kedan'j liantau* uit de Telen afsplitst en als zelftandige zijrivier naar de Mahakam Htroomt. Do *Kedang Rantaxi* en de *Kedang Kcpala* met do Telen zijn tot ver naar boven bevaarbaar; ook huii stroomgebied heeft een niet onbeduidende DajakHch. bevolking. Thans volgen nog enklo klo- »o zijrivieren op den rechteroever. *Tengaroeng*, de resident i. v. van den Sultan van Koetei, ligt aan do monding van hot gelijknamig riviertje. Het is een flinke plaats van een G000 iivoners, die zich hoe langer hoo nieor, ook landwaarts in, uitbreidt en bo- zig is zich van een Malcischo kampong tot een stadjo to ontwikkelon, ja zelfs reeds elektrisch licht bozit. EnkeJo uren stooms stroomafwaarts ligt *Santa- riitua* (zie onder „Kust“). Boneden deze plaats noe- mon wij nog *Pelarang*, waar vroeger het Europeesche bestuur govestigd was on *Moeara Djavia*, woonplaats van don havenmeester voor do Mahakam c on) die redon aangelopen door allo schepen, onvorschillijg wolko monding zij zijn binnen gekomen; het ligt een eindwoegs beneden do eerste splitsing. Op tai van plaats on aan den benedenloop der Mahakam vindt men steenkool, zoo to Moeara Djawa, Pelarang, Ba- too Panggal on Tengaroeng; do kwalitoit wordt botor naumato mon verdet hot land in komt, maar do exploitatio heoft weinig to betekanon. Als laatste, zijrivier noemen wij de *Sanga Sanga*, mot een vesti- ging der Bataafscho Patrolcumniaatschappij. I

Do delta der Mahakam bezit een bijzonder rogol-

matigen waaivorm; de nooixlelijkste en de zuide, lijksto mondingsarm hebben bijna zuiver tegenge- stelde richting. Hoofdmond is do *Moeara Bajor*- welker geringste diept o bij laag water 9 voet bc- draagt; schepen uit het zuiden, welker diepgang niet meer dan 10 voet bedraagt, kunnen bij hoogwater gebruik maken van de *Moeara Djawa*, wat een be- korting van 40 zcemijlen geeft. Op dezelfde wijze is de weg door de *Moeara Beraoe* 25 inijl korter voor schepen uit het Noorden; bij hoogwater is deze voor vaartuigen van 12 voet bruikbaar. Van do overige mondingen heeft aDeen de *Moeara Bekapai* nog enig belang voor de scheepvaart. De kampongs in de Ma- hakam-delta leveren nogal wat rijst; overigens is ook hi er het terrein g'ootendeels met moerasbosch be- dekt.

H. De rivieren ten Noorden van de Mahakam zijn eerst in den aanvang der 20e eeuw beter bekend geworden. Evenals aan do Zuidkust zijn de stroom- gebieden smal en vindt men verscheidene aanzion- lijke rivieren dicht naast elkaar. Terwyl men ze vroe- gar op de kaart placht weer te geven als evenwijdige, stroomcn, tusschen eveneueus parallel aan elkaar loo- pende bergketenen ingesloten, hebben de nieuwero- rizen ons een heel wat minder eenvoudig kaartbeeld, geschonken. De onderlinge overeenkomst in stroom- richting, die men aan de Zuidkust aantreft, vindt men hier dan ook niet; alken in hun benedenloop- st room en deze noord lijke rivieren evenwijdig aan elkaar naar het Oosten. De voornaamste vormen gi, oote, moerassige delta's, die echter niet in zee- iiststeken, zoodat Molengraaff lier van o vergangsvormen tusschen hot mondingstucp der Kapoeas, en dat van de Barito spreekt! #/

Met voorbijgang van do kus'rivieren tusschen de Mahakamdelta on Tg. Mangkalihat en van de zeer kleine stroompjes ten Noorden van dozo kaap noemen wij allereerst de *Beraoe*. Deze ontstaat uit de *Kelei* c on de *Makam*, die zich eerst een 30 K.M. boven het begin van do delta verenigen. Aan hun samen- vloeing ligt de bestuursvestiging *Tandjoeng Hedeb-* (zie onder „Kust“) en do sultanzctels *Goenoeng Ta- boer* en *Sanbalioen-*c**; hot eerste sultanaat omvat het stroomgebied van de *Jakam*, het tweed e dat van d& Klei. Do *Kelei* is ven' ewcg de langste van do t'vee» haar bronnen liggen ver in het binnenland; zij heoft echter geen enklo zijrivior van belang c on haar bo- vaarbaarheid is gcing. Voor stoombootjes is do ri- vier niet verdor goschikt dan tot de Dajaksche kam- pong Tana Merah. Kain pong Moeara Lasan, aan de schorpo uitbuijing naar't Zuiden, is do hoogsto vasto nederzetting; daarboven is hot stroomgebied allcn door Poenans bewoond. De Makani wordt op vela kaarten *Segah* gonoemd; zij ontstaat nameluk uit twee bronriviertjes, do Makam en do Segah, van welke de cerate door de Dajaks, do tweede door do Maleiers voor do hoofdrivier wordt gohouden, wat tot gevolg heeft, dat do vercnigde rivier bij de Maleiers Segah, bij do Dajaks Makam hoot: dezo laatste opvatting schijnt do nicest juisto to zyn. Do beide bronriviertjes vorceniغن zich bij kampong AdjI Intan; boneden dit vereniغنspunt vindt men twee zware versncllingen, do Kiliam Landoek on do Ki- ham Pandjang, die den handcl mot do boveistrekken bijna onmogelijk maken. Overigens is do Makam tot aan do laatste griitbaik, 50 zeenijl bovon Tg. Redob, voor stoombootjes van 6 voet geregeld bevaarbaar. Slechts enklo mijlen bovon Tg. Redob ont- vangt zij haar voornaamste zijrivier, do *Birang*, bekend door haar vogheichtgrotten. In de groote delta der Beraoe zijn, d. o. voornaamste moudingsarm do

noordelijkste en de zuidelijkste, de *Moeara Tidoer*^h en de *Moeara Pantai* ; met hoogwater is de cersto bruikbaar voor schepen van 15, de tweede voor schepen van 13 voet.

De grootste van de noordelijke rivieren is de *Boeloengan* of *Kajan*, die in lengte ongeveer met de *Kahajan* overeenkomt. Haar stroomgebied buigt zich achter dat van de *Beraoe* om en grenst a an dat van de *Mahakam*. Zij ontspringt op liet *Bawoei* gond- bergte, stroomt aanvankelijk naar het Noorden, wendt zich dan naar het Oosten, krijgt ver volgens opnieuw een noordelijke, latci' noordoostelijke hoofd- richting, die ten slotte ten tweeden male in een oost- lijke overgaat, waarna zij onder de vorming van een uitgebreide delta in zee vloeit. Voor het verkeer is de *Kajan* weinig gunstig; tot de monding van de *Pan- <jian* zou zij voor kleine hekwielstoomers bevaarbaar zijn; reeds dicht daarboven vindt men een zeer moeilijke versnelling, de *Giram Raja*. De *Bern Brein-* versnellingen in het middelste, noordelijk gerichte stroomgedeelte, tezamen 19 K.M. lang, zijn de zwaarste, die men op *Bomeo* aantreft; de mogelijk- heid om ze te bevaren is volkomen buiten gesloten en kapitein *Merens*, die ze in 1909 bozocht oro to on- derzoeken of hierin verbetering zou te brengen zijn, epnstateerde, dat daarop niet de geringste kans be- stond. Het bovenstroomgebied van de rivier, *Apo Kajan* genaamd, is dan ook een sterk afgesloten bergland met een krachtige, krijgshaftige en voor Borneo zelfs vrij dichte bevolking, die van Boeloeng- an steeds geheel onafhankelijk is gebleven en waar- onder eerst in de laatste jaren het Nederlandsch gezag eenige betekenis gekregen heeft. (Met uitzon- dering van enJete patrouilletochten ter berechting van snelzaken is dit geheel op vreedzame wijze in zijn werk gegaan). De weg van Boeloengan naar *Apo Kajan* leidt langs de *Bahau*, de grootste zijrivier en vervolgens over land naar een van de kleinere afflu- enten der Boven-*Kajan*. Minstens even gebruikelijk als verbinding met zee is de route naar *Beraoe* langs de *Kelei*, terwijl ook die naar het *Mahakam-* gebied langs de *Boh* en enkele verbindingen met *Serawak* vermelding verdienen. De hand el met *Apo Kajan* is natuurlijk viterst bezwaarlijk; zelfs zout kan niet in voldoende hoeveelheid worden ingo- voerd.

Aan den benedcnloop der Boeloengan reiken de *Dajaksche* vestigingen tot dicht aan de kust; de benedenste ligt slechts enkele uren stoomreis boven *Tg. Sei lor*, aan het begin van de delta (zie onder „Kust“). Tegencver *Tg. Sei* lor ligt *Tji. Pelas*, do woonplaats van den sultan van Boeloengan.

Een zekere overeenkomst in vorm met het Boeloengan-stroomgebied vertoont dat van de *Sesajap*, in haar bovenloop *Melinau* geheeten. Ook bij deze rivier ligt de bron zuidelijker dan de monding en cvenals de *Kajan* loopt zij aanvankelijk achter de stroomgebieden van kleinere rivieren om naar het Noorden, voor zij zich naar het Oosten wendt. Haar voornaamste zijrivier is de *Memaratid*, welke zij uit het Nooi- den ontvangt en die reeds de stroomrich- ting van de Boven-Sembakoeng en Seboekoo vertoont. In het bovenstroomgebied viiidt men een niet onbelangrijke *Dajaksche* bevolking; de weinig tal-rijke *Maleicrs* wonen in enkele nederzettingen aan den benedcnloop, o.a. kampong *Sesajap*. De delta ƒ r rivier vormt een heelen arciipel, waarui de mondingetakken langzamerliand in breede zeearmen overgaan ; men onderscheidt drie hoofdmondin'gen, waarvoorechter geen anderonamen dan Zuid-, Mid- denen Noord-Sesajapmond gebruikelijk zijn.

Do *Senibakoeng* ontspringt in het binnenland van Britsch Noord-Borneo, stroomt recht naar het Zui- den, overechrydt de grens en wendt zich vervolgens met een groote bocht naar het Oosten. Haar voornaamste zijrivieren heefz zij in den bovenloop (o.a. de *Taqel* en do *Sedalir*) en dit gdcelte van haar stroomgebied is ook het best bevolkt. De *Maleische* (Boegineesche) bevollding bezit slechts een twccotal kampongs: *Peladjoe* en *Peladjoe Baroc*; stoom- scheepjes van 5 a 6 voet kunnen tot een eindweegs boven *Peladjoe Baroe* opvaren ; versnellingen vindt men alleen in het Noord-Zuid gerichte stroomge- deelte.

Een zeer groote gelijkenis in stroomrichting met de *Sembakoeng* vertoont de *Seboekoe*. Ook dezo ontspringt op Britsch gebied, loopt aanvankelijk Zuid- waarts en vervolgens naar het Oosten. Van haar zij- rivieren noemen wij de *Tikoeng*, aan welker monding de voornaamste kampong *Pambeliana* ligt; tot hier is de rivier bevaarbaar voor een stoomscheep van 5 a 6 voet. De bevolking is nog schaarschor dan aan de *Sembakoeng* ; het brongebied heeft zelfs in het geheel geen vaste inwoners.

De kleino *Simengaris* is niet anders dan een kust- rivier; in tegenstelling met de beide vorige stroom- gebieden is het hare geheel Nederlandsch.

V. Kust.

Reeds een enkele blik op de kaart leert, dat do kusten van Borneo weinig gunstig mogcn heeten. Beschutte baaien die aan schepen een vciligo lig- plaats bieden, komen slechts bij uitzondering voor ; regel zijn kustlijnen van het licht gebogen tyje met wijde, open baaien, die aan stormen vrijen toegang laten. Voegt men hierbij, dat de kust bijna overal vlak is, met centonig, onbegaanbaar bosch begrooid en slechts zelden, waar de bergen dicht aan zee komen, zich enkele meters boven den waterspiegel ver- heft, terwijl in overccntcmning daarmcc lot o> grootten afstand van het land de zeediepte goring blijft, dan blijktC voldoende, dat de kusten van B3or- neo hot verkeer niet bej>aald aanmoedigen. Wee zijn zij niet over hun geheele strand moeraKsig, maar do gedeelten, waar een. zandig terrein het oerwoud van de zee scheidt, staan in uitgestrektheid toch aan- zienlijk achter bij die, waar rhizophorenwildernissen elk gebruik door den meisch onmogelijk maken. In dergelijke omstandigheden zijn de riviermonden do eenige havens en al verliczen deze veel van hun bruikbaarheid door den sterken slibafvoer, die zo met banken verspert, toch vindt men er een aantal, die aan schopen van middelmatige afmetingen toegang verleen. Jjaar nu eenzijdig dergelijke schepen voor hot verkeer van Borneo met do buitenworeld voorloopig nog voldoende zijn en an(lrczj zij(Is ook in het binnenland de toestand van het verkeer nog primitief blijft en de rivieren de eenige wegen daar- voor vormo, zoodal de aangewezen eindpunten van binnen- en buitenverkeer dezelfde zijn, wordt deze armoedo aan goedo havens jinder zwaar gevoeld dan in een nicer tot ontwikkeling gekomen land hot geval zou zijn. Java,s Noordkust bijv. verkeert, zoo- wel door de hoogere eischen van het verkeer als door het ontbreken van groote riviermonden in vrij wat ongunstiger conditi e — voor zoo ver dan natuurlijk als men niet kunstmatig verbetering hierin heeft go- bracht. Tot de beste havens van Borneo behooren do breede mondingstrecters van sommige kleino ri- vierjes, die men vooral aan de Zuidooslkust aan- treft. Deze baaien staan zoo buiten alle vrlouding tot de grootte van de rivieron, dat men zo niet meer als do xnodningen daarvan in den eigenlijken ziu kan

beschouwen ; het zijn gctijwateren, die natuurlijk geen last hebben van banken voor den ingang. Juist de kleinheid der botrokken rivieren echter reduceert de praktische waarde van deze zeeboezems vrijwel tot nihil, daar zij hierdoor alzo verbinding met het achterland missen. Alleen de Balik *Papan-baai* heeft zich tot een van Borneo's hoSldhavens kunnen ont-wikkelen, sedert hier de petroleumindustrie haar zetel gevestigd heeft.

Tusschen *Tg. Daloe* en de *Sambas* is de kust over t algemeen zandig; van daar tot de *Kapoas Ketjil* is zij grotendeels met rhizophoren begroeid, maar bezit toch een niet onaanzienlijk aantal nederzettin-geen, aan de mondingen van de vele kleine riviertjes gelegen ; in de *Kapoasdelta* daarentegen en ten Zuiden daarvan tot *Tg. Sambar* is zij uiterst schaars bevolkt, terwijl overigens haar karakter hetzelfde blijft en alleen de drassigheid toeneemt. De Zuid-kust van *Tg. Sambar* tot *Tg. Selatan* draagt overal hetzelfde eenigzins uiterlijk. Op enkele plaatsen vindt men een zandstrand; meestal echter reikt de plantengroei tot in het water en is de kust drassig, zoodat zij dan ook zoo goed als onbewoond is. Een gedeelte met iets vaster grond is dat tusschen de *Baritomon- ding* en *Tg. Selatan*. Do Oostkust is in het Zuiden met vrij hoog bosch begroeid, dat tot in het water reikt; voorbij *Tg. Dewa* wordt zij moeras- sig, alleen ten Zuiden van *Tg. A roe*, verder tusschen *Balik Papan* en de *Mahakamdelta* en eveneens tus- schen do *Berao* en de *Boeloeng* vindt men een zandstrand, terwijl in do omgeving van *Tg. Mangka-* lihat de kiist hier en daar rotsachtig is en kuststriffen met lagunes worden aangetroffen. Zoals gezegd, vindt men aan deze kust een aantal goede baaien, gevormd door de wijde mondingen van kleine ri- viertjes. De voornaamste zijn do *Kloempang* ; do *Pamoekan-*, do *Adang-*, de *Balik Pwpan-* en do *Sang- Icodirang-baai*.

Een vraag van veel belang is hot of op Borneo liet land zich al dan niet door aanslibbing voortdurend uitbreidt. In hot algemeen kan men hierop wol be- vestigend antwoorden, do grooto slibmassa's door do rivieren afgevoerd en de (laauwgeoloondo zeebodem vormen dan ook ongtwijfeld zeer gunstigo omstan- digheden cr voor. Nauwkeurigo waameming leert echter, dat grooto plaatselijke verachillen worden aangetroffen. Voor de vorning van delta's schijnen aan Oost- en Westkust do voorwaarden noch gun- stig, noch bepaald ongunstig te zijn, zoodat hot al of niet onUtaan ervan afhangt van den slibafvoer der botrokken rivieren enden plaatselijken toestand van do kust. *Kapoas*, *Batang Redjang* en *Mahukam* bo- zitten grooto delta's; bij *Sam baa* en *Batang Locpar* daarentegen ontbroken dezo gohecl, terwijl *Boraoo* on Uocloeng wel inct hun veelvortako inondings- armen con uitgestrekt delta, vonnon, maar duidoljko teekenen van zowaartschen groei daaraan niet zijn waar to nemen.

Aan do Zuidkust schijnen de omstandigheden voor deitavorming boslist ongunstig to moeten heeten; voor een deel waarschijnlijk tengevolge van dosterke strooming, die hot geheelo jaar door, afwisselend in Oostelijke en Westelijke richting langs do kust loopt, voor een and er deel wellicht als gevolg van geringe positieve strandverschuivingen. De rivieren mot weinig waterafvoer hebben lieer trechtcrmonden (*Djelai*, *Koomat*, *Sam pit*); die van groot vormogon vormen con zeer rudimontairo delta, zoolos de *Ka-* tingan, of omsluiten als do *Kahajan*, *Kapoos* *Moe-* roeng en *Barito* met hun onderling verbonden mon- dingen een soort deltaland, dat niet in zee iitstcoct,

alleen gevormd is door herhaalde stroomverleggingen en wellicht is hot resultaat dus een met slib gevulde trechtcrmonnd (als het vallen aan van een zee-ker evenwicht tusschen de niveaoverandering en de slibafzetting).

Aan een dorgelyk© kust liggen natuurlijk geen menschenlijke nederzettingen van eenig belang ; hier en daar slechts vindt men een klapperaanplanting met enkele woningen erbij; zelfs de kleinste kampongs liggen nog als regel een weinig binnenwaarts, aan de mondingen der kleinere en grootere rivieren. De havenplaatsen vindt men aan de grooto rivieren op 20, 30, 40 K.M. van zee; wij behandelen ze echter toch in dit vorband, omdat zij aan de nab ð heid der kust hun ontstaan te danken hebben.

Pontianak, de hoofdplaats van het gelijkaamig sultanaat en van de residentie van Borneo's Westerafdeeling, ligt aan de monding van de *Landak* in de *Kapoas Ketjil*. Op de landong tusschen de beide rivieren resideert de sultan. Het Nederlandsch bestuur, hot gamizoen, do luttele niet in regeeringsdienst staando Europeanen en de Chineezen zijn ge- vestigd aan den linkerover der *Kapoas*; dit deel der stad heeft hot meeste vertier, daar de Chinesezen don handel in handen hebben. Hierboven en vooral ook rondom de vestiging van den sultan woont de Maleische en Boogineesche bevolking. Aan den rectoroover van *Kapoas* en *Landak* eindelijk vindt men een aantal Chineseche timmerwerven; de hier uitgeoefende scheepsbouw is een vrij belangrijke Industrie. Een groot deel van do „stad" loopt met ellen vloed onder water; de huizen staan dan ook alle op palen en de erven zijn omgeven door slooten, waarmee men het drassige land nog eenigermate tracht te dreineren. Donkt men aan de moddermassa's, die bij eb achterblijven en weet men, dat goed drink water ontbreekt, dan lijkt het een wonder, dat *Pontianak* een der gezondste steden van Nederlandsch Indie blijkt te zijn; wellicht draagt hiertoe juist bij het geregeld wegvoeren door den krachtigen ebstroom van al het vuil, dat zich in inlandsche vestigingen pleegt op to hoopen.

Pontianak bozitt onkolo fabrieken (o.a. van klapporolie) en behoortscht don uit- on invoer van het *Kapoas* gebied, het is do zetel van een landraad en een residentiegerecht. De bevolking bedroeg bij do opening van 1905: 13278 inlanders, 7085 Cluncezon, 223 Europeanen, 212 Arabieren en 186 en veeremdo Ooslorlingon; totaal 20 984 zielen. Of- schoon het do metropolis is van een gebied, 3 a 4 maal zoo groot als Nedorland, ecu ligghig heeft als Rotterdam on dezelfde, ja een grootere betekenis *Tjezi* Vvoor zyn achterland, is hot met dat al een onbeduidend provinciestadje. Een waarschuwend voorbeeld uit velo om het verschil tusschen betrekelyke on volstrekte betekenis dor vorschijnselen in do cultuurgeografie con zoo weinig ontwikkeld land als Borneo niet uit het oog te verliezen.

Bandjermasin komt met *Pontianak* in volo opzichten overeen; ook hier dezelfde ligging in drassig terroin, dezelfde s loot on, bruggotjes en huizen op palen. Een deel dor bevolking woont op vloten, wat trouweis ook in do Westerafdeeling voorkomt. De wogon z'n thans zoover verbeterd, dat slechts bij zeer hoogen waterstand enkolo er van onderloopon. De stad ligt aan do *Martapoorn*, een 10 K.M. boven haar monding in de *Bari* to, groot eendeels op hot eiland *Tains*, govormd door de afspitsing van de *S. Koo-* ien uit do *Martapoora* naar do hoofdvior. Do Europeescho nederze- ting vindt men op de punt van het oiland, do Clineseche wijk is aan den

linkeroever der Martapoera gebouwd, terwijl de inlandsche bevolking aan beide oevers woont. Volgens de opgave van 1905 had de stad 16 708 inwoners, te weten: 455 Europeanen, 12 654 inlanders, 2581 Chi-neezen, 910 Arabieren en 78 andere vreemde Oosterlingen. (Vroeger, veel hoogere opgaven berusten op samenvatting van de stad met haar ommelanden). Bandjermasin is residentiehoofdplaats en zetel van een landraad en een residentiegerecht. Men vindt er een kweekschool voor onderwezers van de Rijnsche Zending. Voor het Barito-gebied heeft de stad een dorgelijke betekenis a Is Pontianak voor dat van de Kapocas; als haven beteekent zij wat meer, daarde streek ten Westen van het Meratoesgebirge het eenigje vrij goed bevolkte en nicer verwelende ge-deelte van Nederlands Borneo, tot haar achter-land behoort en ook de kustvaart liier een groeter omvang heeft.

Samarinda aan de monding van de derde van Borneo's groote stroomen is veel kleiner; het achterland van deze plaats is dan ook nog het minst ontwikkeld. Het heeft (1905) 4733 inwoners, van wi. 109 Europeanen, 3375 inlanders, 1162 Ciineezzen, 37 Arabieren en 50 andere vreemde Oosterlingen. Er is een assistent-resident gevestigd, alsmede een landraad; de sultan van Koetoi woont te Tenga-roeng; hij heeft echter een huis te Samarinda, in de inlandsche kampong, aan den rechteroever der Mahakam. De Europeesche nederzetting bevindt zich op den linkeroever der rivier, waar ook de Chinese en Bandjareesche handelaars wonen.

Een eigenaardige positie als havenplaats neemt *Balik Papan* in. Gelegen aan een zeer bruikbare baai, die echter a lie verbinding met het achterland mist, is het in korten tijd de drukste haven van Nederlands Borneo geworden sinds hier het centrum der petroleum-industrie ontstond. De Bataafsche Petroleum-Maatschappij vervoert naar de op dit gunstig gelegen boorterrein gevestigde raffinaderij zoo goed als al de mwe olie, dde zij op Borneo wiiit. Haar petroleumvelden liggen vooral in het mondingsgebied van de ilialiakam (Sembodjah, Sanga Sanga, Soengei JMariam) en verder op Poeloe Miang en Poeloe Tarakan; kleine tankboten en tanklichters onderhouden de gemeenschap van al die plaatsen met *Balik Papan*, terwijl ook pijpleidingen in gebruik zijn. Hier en aan de overzijde der baai bij Pantjoer heeft zich een levendige industrie ontwekd, welker producten een vrij druk scheepsverkeer veroorzaken. De grootste schepen kunnen te *Balik Papan* aan de steigers vastmaken; de miinto diepte in het vaarwater bedraagt 7 M. Waar de mondingen der Mahakam zelfs bij de gunstigste waterhoogte slechts voor schepen van veel geringeren diepgang bruikbaar zijn (voor de Moeara Djawa is het maximum van diepgang 3 M., voor de Moeara Bajor iets meer dan 5 M.) is het duidelijk, waarm *Balik Papan*, niettegenstaande het ontbreken van biniem-waartsche verbindingen, een belangrijke haven worden moest, zoodra het scheepsverkeer enigszins groeter afmetingen begon aan te nemen. De Ewo-peanen wonen te Klandasan aan het zeestrand; hier bevinden zich ook een Orispsitaal en de gouvemement-school. Tusschen Pantjoer en Klandasan bevindt de verechtheid een belangrijke haven, die van de Baai, een geregeld motorbootdienst.

Van de minder belangrijke „haven“-plaatsen vindt er de Blachte een open recde hebben en *受空*, die temauwemod voor sloepen bereikbaar zijn) geven wij een kort overzicht.

In de Westerafdeeling vindt men :

Pemangkat, Singkawang, Mampaica met een 2400 inwoners, *Soekadana*, hoofdplaats van het landschap van dien naam, dat in zijn geheel 1200 inwoners bezit en *Ketapang*, waar gewoonlijk de radja van Matan, het verwelendste landschap van de Westkust, verblijft houdt. *Sambas* heeft ook eenig zeeverkeer, maar zeer onbeduidend in verhouding tot zijn grootte; zij beschouwen het daarom bij zijn binnenland-scho ligging niet als zeeplaats, evenmin als *Koeboe* of *Simpang*. Hoewel geen havenplaats, verdient hier, om zijn ligging aan zee, vermelding *Koela Kakap*, een in hoofdzaak Ciineesche vestiging, in welker omgeving een belangrijke oppervlakte gronds door middel van slooten min of meer is drooggelegd en voor klappercultuur is geschikt gemaakt. Al de genoemde plaatsen zijn de zetels van bestuursambtenaren; Sambas, Mampawa, Koeboo en *Simpang* zijn de hoofdplaatsen der gelijknamige Maleischo landschappen.

In de Zuider- en Oosterafdeeling noemen wij allereerst *Pangkalan Bon* (ook *wc Soekaboemi* of *Kota Waringin Baroe* genoemd), aan de Aroet, hoofdplaats van het landschap Kota Waringin. Gewoonlijk worden voor dit plaatsje 2800 inwoners opgegeven, een getal, dat afkomstig blijkt van Von Cafferlon! Wij herinneren aan wat wij hiervoor opmerkten over de zeer betrekkelijk waarde van deze geschatte bevolkingcijfers. Zoo vindt men voor *Koemai* 1000, voor *Perjatan* 800 inwoners. *Sampit*, heeft, volgens de opgave van 1905, 3556 inw. (waarvan 6 Europeanen).

Alle dragendehetzelfde karakter bezit de woondoorstroomende enkele Chineezzen zijn zij elk voor zich havenplaats en cultuurcentrum voor een geheel Btroom-gebied, van wks geringe ontwikkeling hun onbelangrijkheid een duidelijk beeld geeft. In den laatsten tijd heeft de uitbreiding van het bosjiproducten zoeken ook hier wat meer vertier gebracht. Van denzelfden aard zijn eenige plaatsjes aan de Oostkust: *Pasir*, met een voornamelijk Boegineschobevolking en een vrij levendige handel, *Beraoe* (7y. *Redab*) en *Boeloeyan* (7y. *Seilor*). I'g. Kedeb ligt aan de samenloeiing van do Makam en do Keloi, die samen de Berao vormen. De grons tuhschen de sultaten van Sambalioeng en Goenoeng Taboer verloopt tueschen beide eerstgenoemde rivieren en volgt verder de Beraoe. De bestuurevestiging bevindt zich op den rechteroever der Makam; daartegenover op den linkeroever woont de sultan van Goenoeng Taboer; op den rechteroever der Keloi die van Sambalioeng. Twee plaatsen, die in de havenstatistiek een goed figuur maken, zijn *Kola Baroe* en *Stamen* op Poeloe Laoct. Beide hebben slechts weinig inwoners en dan ken hun betekenis aan de kolennijncn; Kota Baroe is daarbij afdeelingshoofdplaats en voert veel peper en rot tan uit. Het eigenlijke plaatsje *Stagen* ligt op eenigen afstand van do kust; aan zee ia een kolncstation gevestigd, inotaanlcgsteigers en kolncstip, dat door een spoorlijnje van 6 K.M. mot do mijnen verbonden is.

Gaat men de tojografio van Bomco na, dan blijkt hooabe plaatsen van ook maancenig belang, in het gebied der Maleiers Bggen, dat is dus aan do kust of aan enkele der grootste rivieren. Steden zijn slechts Diogehijk bij een nicer gevorderde cultuur, dan Bomeo zelf licofc kunnen voortbrengen; de economischo voorwaarden voor hun ontstaan konden alleen door vreemde kolonisten worden geschapen.

VI. *Economische toestand.*

J. Voortbronging.

1. Do behoeften van den *Dajak* zijn weinig; toch is er geen sprake van, dat een *Dajak*cho stain econo-

misch nog een afgesloten geheel zou vormen, dat op zichzelf zou kunnen bestaan. Zelfs de zwervende stammen (Poenans, Boekats), die zich voeden met wat het woud oplovert, hebben in zout, tabak en andere voortbrengsden der beschaving levensbehoef-ten leeren zien, zoodat zij daarin mot de gezekten Dajaks een geregelden handel drijven ; en deze laatste, hoewel zij van den landbouw hun loofdbedrijf maken, slagen er gewoonlijk niet in om ook maar hun hoofdvoedsel, de rijst, in voldoende hoeveelheid te produceren, met het gevolg, dat zij zelfs hiervoor gedeceltelijk van invoer afhankelijk zijn. De geringe opbrengst van den landbouw viiidt haar verklaring in de buitengewone slordige bewerking der velden en in het geloof aan gunstige ongunstige dagen en teekenen, waardoor men dikwijls het beste tijdstip voor de verschillende landbouwwerkzaamheden voorbij laat gaan. De *rysbouw* heeft plaats op droge velden, „ladangs”, vertragen door het vellen van het woud en, voor zoover mogelijk, verbranden van de omgchakte stammen ; wat niet branden wil blijft eenvoudig liggen. Na 狹, hoogstens na twee jaar worden de velden weer verlaten om zijn spoedig op nieuw met woud begroeid (alang-alang, zwaals ge-zegd, komt alleen in het Oosten van het eiland wel voor). Met uitzondering van de gubernten dragen dan ook waarschijnlijk weinig deelen van Borneo nicer oerwoud in don eigenlijken zin : dikwijls troft men midden in het dichtste bosch overblijfselen van menschelijken arbeid aan, die bewijzen, dat men zich op oude ladangs bevindt. De eenige bewerking, welke do akkers ondergaan, bestaat hierin, dat men met een punlijgen stok gaten in den grond maakt om daarin het zaad te leggen. Bij zulk een wijze van landbouw kan het geen verwondering wekken, dat er stammen zijn, die slechts eens in de 2 of 3 jaar een goeden oogst hebben en dus telkeis weer genood-zaakt zijn rijst in te voeren. De regeringsambtenaren doen bij voortduing hun best om de bevolking in de Htrokndio daarvoor in flammerking koncn tot het aanleggen van sawah's te brengen, waarbij zij in vorschihondo streken door de zending kraclitig worden gestound. Tot nog toe editor hebben al doze pogingen slechts geringe succes; aDecn uit Landak on Mem pa wah wordt een zokoro neiging in de goede richting gemeld. Bohalvo de meedero zekerheid van do opbrengst der akkers, die op zichzelf reeds con grooten socialen vooruitgang botcokent, heeft desa-wali-bouw hot voordeel d&t do bovolcing liorby veel woer geconcentreerd kan wonen on minder gemakkelijc tot verhuizen komt. De veretroide woonwijze on do veelvuldige verplaatsingen bohooron tot do onwtigsto bolommingon voor alien voornitgang. Bohalvo rijst verbouwt men in goringor hoeveelluid ook andoro voedingsgowasson (o.a. xuaais) on tabak. Bo veelcclt bopercit zich tot hot houden van var-kons, wollcor vleesoor door don Dajak zeer op prys wort gestold. Een zeer bolangrijke plaats in do voeding ncmot ook de visch in, die mot hakon, net-ton, worpsporen of met visschionvergif (toeba) go-vangon wort. Eenigo betekenis heeft ook do inza-moling van honing en was dor wilde bijen.

Bo *bleeding* were! vroeger algemcon uit goklopto boom bast vorvaardig; rijko liedon d roegen gowon stoffon van Dujaksch maaksel (als grondstof diendon daarvoor katoen of linnonvozzols). Tegon woordig dringon moor con meor Europeesolico kutoo-non stoffon binnen, wat op do inlandsohe woerlijc na-tuurlijc een zeer onguwtigton invloed heeft. T'ou-wons, dezo zolfde verdringing door Europeescho industrioproducten geldt voor tai van ziklen van dago-

lijksch gebnuik. *Uzer* wort nog slechts bij uitzondering door de Dajaks zelf uitgesmolten, daar het Europeesche van veel beter kwaliteit is; ijzeren en stalen voorwerpen echter vervaardigen zij veelal nog zelf, al worden bijv. reeds veel bijlen ingevoerd. Zeer nadeeligh heeft de invoer ook gewerkt op de potten-bakkerij. Takken van nijverheid daarentegen, die door aanraking met de kustbevolking eerder vooruit dan achteruit zijn gegaan, zijn de vervaardiging van het fraaie snij- en vlechtwerk en van *boeten*, die in de benedenstreken zeer gewild zijn. Het handwerk blijft echter voor den Dajak steeds bijzaak, iets wat gedaan wordt in den tijd, die door de landbouwwerk-zaamheden wordt vrijgelaten. Van een industrie in onzen zin, zelfs van een huisindustrie, kan dan ook eiginlijk geen sprake zijn. Do verschillende zaken, welke de Dajak van de kustbewoners koopt, betaalt hij niet met do opbrengst van zijn landbouw of handwerk, maar met „boschproducten* ; alle andere voortbrengselen van het land zijn zoo goed als ge-heel vooi, eigin gebruik bestemd, de boschproducten zijn het, die de betekenis van Glidden-Borneo voor de wereldeconomie bepalen; het zijn vooral de verschillende getahsoorten, rotan, damar, copal enz.

Het inzamelen van boschproducten voor de Europeesche markt is een van de voornaamste omvromende krachten in het volksleven der Dajaks. Niet alle de bewoners van het binnenland nemen er aan deel, troepen Maleischo avonturiers uit de beneden-streken trekken voor langen tyd do wildeniis in, aange-gelock door de voor hun omstandigheden mime-verdooisten con de geneuchten van een dergelijc vrij-buiterabestaan. Daar de inzameling op zeer irrationeolc wijze plaats heeft con vrijwel met uitroeting van de gezochto planten gelijc staat, moeten do bosch-productozoekers zich tollcons diepor het binnenland in begoven, zoodat welliaast geen deel van Borneo meor van hun bezoeken vorschood blijft — zeer tot nadeel van de in menig opzicht onbedorven zeden der Dajaks. Zij vervoeren de opbrengst naar do naatbijgelegcn Alaleischo nederzetting om ze daar te lovoron aan den handelaar, gewoonlijc een Chinees, die hun do benodigdheden voor den tocht in voorschot heeft veratrekt. Daar het verdiende geld meest zoo spoedig mogelijk or door wort gebracht, blijven dozo lieden in den regel voortdureiid in schuldon en daardoor van de handelaer afhankelijk, zoodat hot dezo con niet do iizamolara zijn, die de grooto winsten opstrijken. Do tegenwooxlgo vorm van bosch-exploitatie (eenigo woinig effectieve verordeningen op hot spaaj-zaam omgann met nuttigo planten zijn do eenige uitingen van regeringsvoorzorg in dozen), die den rijkdom van hot eiland uitput zonder iets te doen om dien weer aan te vullen con de natuurovolken van hot binnenland in nauwo aai'raking brongt mot do onginstigsto elementon dor benedenstreken, is een dor schaduwzijdon van Borneo's economischo ontwikkeling.

2. Ondor do *kustbevolcing* wort de *landbouw* in volo streken geheel op dezelfdo wijze uitgeoefend als bij do Dajaks ; ja, in zoover is bij hen do toestand. vank nog onguwtigtor, als de Maleiers in den rogol voor hun ladangs torroinon gebruikten. die eerst- 5'6 jaar tovoron zijn verlaten en dus alleen met struik-gewas zijn begroeid, in plaate van hoog bosch to vellen zwaals do Dajaks doen. Er bestaat echter in dit opzicht groot ondoerehooid, dat diliwjlB tot vorschilloon in do samenstelling dor bevolking to horlo-don is. Zoo is hot byv. opvallend, dat do Buiidjva-roozon, con vorming van Malejora met Javaneu econonisoh meor preatoreon dan de zuivero Ma-

leiora, zoodt in het stroomgebied van Martapoera en Negara landbouw en nijverheid op hooger trap aftan dan elders, terwijl tovons op allerlei plaatsen van Borneo de welvarendste inlandsche Kooplieden telkens weer Bandiareezen blijken te zijn. Hetzelfde geldt natuurlijk in nog sterker mate van de g'roote «Chineesche bevolking in do WesterafdeEng, welker landbouwbodrijven in de officieel publicaties onder de inlandsche gerangschikt worden. In dergelyk meet ontwikkelde streken vindt men niet alleen dikwijls reeds *sawah-bouw*, en rijstuitvoer naar do binnenlanden, lier worden ook door de bevolking de verschlulende handelsgewassen aangeplant. Bo- langrijk zijn vooral *peper* in de res. Westerafd. v. Borneo en in do af. Zuidoostkust der Z. & O. afd. v. Borneo ; *gambir* en *sago* in de afdeelingen Pon- tianak en Sambas (vooral do sagocultuur breidt zich sterk uit); *pinang*, die overal in den Archipel voor eigen gebruik wordt aangeplant, maar alleen op Sumatra's Oostkust, in Atjeh onIn Borneo's Westerafdeeling'-alsnian-celsgexas vermelding verdient : *sirih*, die in de omstreken van Martapoera van veel belang is. Ver boven allo andere echter staat in betekenis de *Jdapper*, welks cultuur zich in de kuststreken jaar op jaar uitbreidt; niet slechts grooto uitgestrektheden drassige kustbosschen, zelfs tal- rijke sawah's worden in klappertuinen veranderd. Op kleinero schaal worden verdoer ook andere go- wasson verbouwd: suikerriet, tabak, caoutchouc- loverende planten enz. Van zeer veel belang zijn de inlandsche cultures in de afdeeling Oeloo Soengoi.

Veeiecht komt bij do Maloiers niet in noemenswaardigen omvang voor ; men houdt alleen wat «lachtvee, dat door invoer voortdurend wordt aangevoerd. De *vischvangst*, hoe druk ook beoefend in do talrijke binnenwateren, is zelden hoofdbedrijf. De teevisscherij hoeft nog niet veel te beteekonen; in dit opzicht mag hot armoodige volkje der Badja's genoemd worden, dat verspreid woont langs do Oostkist en van vischvangst leeft; vroeger waren zij beruchte zeerovers.

Ook de *mijnbouw* van de inlandsche en Cliineesche "bevolking heeft wel eenige, maar loch geon zeer groote exjnamischo beteekenis. Langs veraalcllendo rivieren in gehcol Bomco wordt *goud* gewasschen; do hooveelheid, waarin het voorkomt, is gewoonlijk zoogoring, dat alleen voor den inlander, die met zeer bescheiden verdiensten tevreden is, do arbeid eonigormato loonend kan word on gcacht ; zoowel Da-*j&ka* als Maleiers nemen or aan deci. In do Chinccscho districten bestond vroeger de levondige mijnbouw van *d'i kongni* B, die evenwcl in de „Chineesclio oor- logen" van het midden der vorige eeuw, door do vor- nieing aan kapitaal en menHchenloven8 eon zwaren alag ontving. De Hterke waurdcclalug van hot go nd in denzelfden tijd maakt hot vrijwel onmogelijk- voor deze indultrio orn zich to horstellon, zoodat zij meer en *maar* verlip on Ilians vrijwol tot niots is toruggebract. In hoc ver hiorbij tovons van uit- putting dor goudgronden Hprack in, lijkt onzoker, in iBscMen zou cen grondig ondoj-zook nog bruikbu. To lagen aan hot Licht brengc/i; do ouklo Europoo- fjecho ondomoiiiigejci ocJator, die naar goud zochton, hebben xiooit hun exploititlickoHlon kunnen goed- 7re kon. Tozamon hot hot goud komt hiur on diarm nog goringer hooveelheid *platina* voor ; ondtijdB weed het door do inlanders UH wauidelooh woggo- worden (maa kodok- kikvorachongoud); in do 19° eeuzy is mon begonnen het uit to voozon, muur do productio is Moods onboduidond gobloven. Van woi- nig nicer beteekonia dun do goudwinning 箱 hot,

diamantgr&vcn. De groote toevloed van Ka&psche diamanton heeft do prijzen sterk gedrukt, wat voor don kleinen mijnbouw op Borneo fnuikend is go weest; tegenwoordig worden nogal Kaapsche steo- nen ingevoerd en op Borneo geslepon en verhandold. Do vindplaatsen op Borneo zijn Landak en de omge- ving van Martapoera. Vermelding verdient ten slotte de exploitatie van sommige *steen-* en *bruinkoolla,gen* door d e inlandschobevolking ; deze heeft alleen plaats, waar afgraving aan do oppervlakte, zonder eigen- lijke mijnbouwkundige werkzaamheden, mogelijkis. Ook lier kan soms de inlander nog een voor hem voldoende winst maken, waar Europeesche ondem- mington met verlies zouden werken. De hooveelheden zijn natuurlijk niet groot; uit het Riam Kiwa district bijv. wordt jaarlijks eon 2000 ton uitgevoerd, uit do Slidden-Doesoen een 8000 a 10 000 ton, bij Parapatan (Koetei) heeft mon een jaai- productie van 10 000 a 12 000 ton. Het gelt lier gewoonlijk kleine leveranties aan stoombootondomemingen voor lo- caal gobruik.

Het *handwerk* staat in vele streken op hooger trap dan bij de Dajaks; van cen eigen- lijke nijverheid is zelden sprake. Hocwcl do bohoefte aan kleeding natuurlijk grooter is dan in het biuien- land, heeft ook lier do *weverij* weinig mocr te be- teekenen door de concurrentie van Europa; alleen de betere kwaliteiten van geweven stoffen warden nog in vrij belangrijke hooveelheid vervaardigd. Als een werkelijke Industrie kan men het maken van allerlei *vlechwerk*, vooral matten voor verpakking van verschlillende producten, beschouwon on verdoer den *scheepsbouw*, die lier en daar wordt uitgeoefend. Vermelding verdienca de *kopcrsingerij* en de *ijzer- smederij* to Negara, die verschlillende gbruiksvoor- werpen leveren, welke heindo en ver hun weg vin- den; bekend zijn o.a. de wapens en de kapmew. To Martapoera worden nog allijd dininantei gc- slepon.

3. De *«Europce-sche pl a nt aj cl andbou w* begin t eerst in don laatsten tijd wat nicer uitbreiding te krijgen; vole ondememingen lieden aan kapitaalgcbrck; in het gouvenicmentsgebied zijn zij gevestigd op erf- pachtsgionden, in do zelfbesturencle landschappen op terreinen, waarvoor door de radji'n, met goed- koring van het gouvenement, concessie i. ver- leond. Van do eerste soort tell men cr in de Zuider- on Oosterafdeeling een 40-tal, inereendeJs in de af- dceling Jlandjennasin gelegen, welke vooral rubber on klappci- en verdoi ook wat rot on produceernjv ; in do WoHtorafdeeling vindt men er elchts een, de rubberaanplnting van de katholieke zending aan d. Soboroowaig. AlJo andero ondememingen workon lier op concessies van zelfbotsturn: het zijn er ovencens een 40, waarvan echter sommige nog ni 机 in exploitatio zijn, en ook hior vormion khippe 暗 cen rubber do hoofdproducten. In de Zuider- en Oos- torafdeeling, ineel in Koetei, treft men een 20-tal van dozo concessies nun, waar men zich vooral op d^o cultuur vim rubber on Liberia-kofie, dnamaast ^{ook} mi klnppors U.ok^gt, Juister dan „Europeescho midbwiv" wuro wollioht do benuming "gro^{o2} hmdlnuw" ; vorHohillondo van do hierboven g^{en} <J>ulomniiiing (ni(<J>h bovinden zich in hnn- don van rijko (Jhinozon on Am)ioj*son of inkm 小 hndj'H : "iCumpoh" in in zoohi geval n J k、 c? grooU>ro HcHULL, wUUX) i) hut bodrijf wordt uitg^{ook} oofond.

EuropooHoho *boschexploitatie* in dun oig^{en} ^{Uken} un konxt nog niet voor. Wol z(in de la&ete j>»^{CH} oomig^o oonooBaloa uitg>govon, nuw dezo worsen op

de gewone wijze door inlanders bewerkt, alken met dit verechil, dat dezo thans in dienst van een Europeesche maatschappij staan. Men heeft hier dus meer een Europeesche organisatie on concentratio van het inlandsch bedrijf dan een werkelijk systematisch, Europeesch boschbeheer.

Van veel meer belang dan voor den landbouw en de boschexploitatie is in den jongsten tijd de werkzaamheid der 'Europeanen voor den mijnbouw, al thans wanneer men daaronder ook do potroleum-industrie verstaat. Goud en diamant kunnen, zooals gezegd, nog altijd niet met voordel door hen worden ontgonnen; de enkele bestaande goudomdormingen hebben slechts een onbeduidende productie. Ook do ontwikkeling van den MeeMooZ-mijnbouw op Borneo was langen tijd con lijdongeschiedenis; het vijftal mijnen, dat gedurende korter of langer tijd in het Mart apo era gebied in exploitatie is geweest, en die to Polarangin Kootie hebben nooit met winst kunnen werken en zijn dan ook alle weer stop gezet. Het groote bezwaar vonnden steeds de hooge transportkosten, een gevolg van de gebrekkige verkeerswegen, waardoor concurrentie met buitenlandse kolon niet mogelijk was. In 1903 echter begon do Mij. Poeloe Laoet den mijnbouw bij Stagen; hoewel de beginjaren ook hier moeilijkheden leverden, beloofden de groote vooruitaand en do buitengewoon gunstige ligging ten opzichte van het zeeverkeer hier een zeer winstgevend bedrijf; voorwaarde was echter, dat de exploitatie op grooterschaal zou gesclueden, wat den prijs per ton natuurlijk verlaagt. Daar de gewenschte uitbreiding de financieele kracht der maatschappij to boven ging, was zij bereid liaar bedrijf aan de regeering over to doen, die zich, met licit ook op de hooge vervoer-kosten van Padang af, ook in het Oosten van den Archipel een kolenvoorraad wilko verzekeren en op dezo wijze toevenH reconstructie met vreemd kaptitaal voorkwam. In 1913 ging do geheele onderneming voor / 3 200 000 ton den staot over. De jaarproductie bedraagt reeds 100 000 ton en men hoopt die to 300 000 ton op (o voeren; bedonkt men, dat do Cmbilimijnen slechts even 400 000 ton per jaar leveren, dan blijkt welk een belangrijkde plaats do kolven van Poeloe Laoet reeds thans in het economisch Archipel innemen. Op zcor beschouwen schaal wordt ook in Kootie nog wat mijnbouw gedreven door do Oost-Bomco Mij, die een 8000 a 9000 ton stcenkool per jaar produceert.

Van nog grooter betekenis dan de stcenkool is de petroleum. In 1913 bedroeg do opbrengst hiervan in afgerondo cijfers voor Java 212 000 ton, voor Palembang 258 000 ton, voor Sumatra's Oostkust 121 000 ton, voor Atjeh en onderhoorigheden 178 000 ton, voor Borneo's Zuidor- en Oostorafdeeling 75 000 ton (voider lovert alleen het gewost Amboinif nood wat petroleum, in 1913: 120 ton). Hoewel do productio, ids oforall ciders, aan vrij sterke schommelingen onderhevig is, kan men op grond van dezo cijfers toch veilig zeggen, dat do Zuidor- en Oostorafdeeling bijna do helft opbrengt van alle aardolie, die in den Archipel gewonnen wordt. Do vooniaainsto boorterreinen vindt men to BnHK Papan, in het mondingsgebied der Mahakam en op hot ciland Tarakan; het geheel bedrijf is in handen van do Bataafscho Petrol. Mij.

De Europeescho industrie heeft nog weinig to beduinen; zij bopokt zich to het omzotten van Bommige mnsa-artikelen, door hot land voortgebracht, in producten welke vervoer minder kosten meebrengt. Zoo verdienen genoomd to worden

enkele groote klapperoliefabrieken en een houtzagerij to Pontianak, een „Sibfabriek van de Kocboo Houtkap Mij., de inrichtingen voor het raffineeren van petroleum en het verwerken van do bijproducten daarvan to Balikpapan (voorraiding van parafinekaarsen bijv.) en enkele andere dergelijke.

B. Handel.

Van veel grooter betekenis dan do nijverheid is voor de kustbevolking do handel. Niet alleen Chineezen en Arabieren, ook de Malcijs geven hieraan boven elke andere bezigheid de voorkeur. Do groothandelaars zijn, behalve enkele Europeesche firings en een aantal Arabieren, vooral Chineezen, die gevestigd zijn in do voornaamste havenplaatsen en de gemeenschap onderhouden met Singapore, in mindere mate ook met Java. In tegenslelling echter met wat men op dit laatste eiland aantreft, worden op Borneo ook onder de inlandsche bevolking zeer aanzienlijke kooplieden gevonden; vooral veld Bandjareezen drijven groote zaken, waarbij zich natuurlijk de hadjis in de eerste plaats onderscheiden. Do uitvoer uit het binnenland bestaat uit boschproducten, waarvoor do kleine Maleische nedertzottingen aan de mondingen der zivrievieren de stapelplaatsen zijn; lier worden ze opgekocht door Chineezen en Maleiers, die ze naar de havenplaatsen verschoopen on daarvoor manufacturen, ryst, zout, ijzer enz. opvoeren; do meest ondememende van dezo kleinere handelars uit het binnenland staan soms ook wel direct met Singapore in verbinding. Vooral do Alaleiers strekken hun handelsreizen zoover naar boven uit als do rivieren maar cenigszins bevaarbaar zijn, waardoor van hen op de Dajaks een groote, overal algemeen weinig guistigo invloed uitgaat. Door de wsselvalligheid in de opbrengst van den rijstbouw vindt men gewoonlijk, naast dezon geregeld handel, een ongergelden, maar niet onbelangrijken uitvoer van rijst uit streken, waar de oogst goed is geweest, naar andere, waar gebrek hoorscht. Tot wer in hot binnenland wordt tegenwoordig gold als betaalmiddel gebnikt.

Een overzicht over Borneo's overzecschen handel krijgt men hot zuiverst uit de zeer uitvoerigo gewestelijke inaadstatistiek, gepubliceerd dohot cncyodpnedisch bureau. Jaarcijfers geeft de „Statistiek van den handel on do in- en uitvoorcchten"; deze hebben echter alleen betrekking on den handel met buiten Nederlandsch-Indie gelegen ploatsen en omvatten dus niet den heelen in- en uitvoer. Toch zijn ze wel Luikbaar om de relatieve betekenis in dor verschillende posten duidelijk to maken; Wij geven cijfers voor 1913, uitgedrukt in duizen- den gulden.

In do Westerafdeeling zijn de voornaamste invoerartikelen rijst (1.541 on gowoven stoffen (967); do rystinvoer bedraagt ongeveer 1/10 van dien op Java en Madocra. Hirop volgen cctwaren, onder welke benaming Europeescho blikjes, kaas, cacao enz. samengovat worden (513), tabak, sigaren con si- garten (235) on zout. Dit laatste is een belangrijk inwoortartikel, maar neemt in do statistiek een on beduidendo plaats in omdat het bijna uitsluitend van Madoora komt; ook de tabak wordt natuurlyk veel uit andere gewesten van Nederlandsch Indie ingevoerd. Vordor volgen dun „kramoryen" (121), biscuits (110), potroleum, zweren enz.

Ook voor do Zuidor- en Oostorafdeeling nemen rijst (2.555) on gowoven stollen (1.603) een zeer belangrijko plaats op do lijst in; daarnaast komen chortwepanderohoogeposten voor: zvorwaron (2.799 on machinorien (2.422), een gowolg van de mijn-

ibouwvndgemingen. Voor tabakswaron (407) cw loutstoombootvrkccr hobbon, ofschoon zij daartoe zeer good geklt hier hotzelfde a Is in de Wostorafdeoling, terwijlgoschikt zouden zijn. In het eerste geval is de nurd van don vordor gonoemd mooten worden: eotwaren (404), biscuitsverkcorsweg, in het tweede de ver- keersbohooffo niet (253), ineel (206), chemicalien (171), olien, kloocrenzoodanig, dat van stoomvaart sprako kan zijn. Beido factoron van hot verkeer willen wij in 't kort bespreken.

De uitvoer heeft in do Westerafdeeling ids verro- weg Met door den mcnsch aangelegde wies is Borneo don grootsten post copra (5.718), waarmco men verro verre van rijk bedeeled. Spoorwgcen treft men in hot klapperolio (671) en veckocken (21G) kan samenvoo- Noderlandsche gebied nog niet aan, wanneer men althais enkelo kleine spoor- en tranilijntjes uitzondert, die op sommige ondememin gen voor plaatslijk gebruik zijn aangelegd (zoo te Balik Pa- pan on tusschen de mijnen van Poeloe Laot en de kust). Wei is in den laatsten tijd een plan ter sprake gekomen tot het aanleggen van een tramweg van Bandjcrmasin over Martapoera naar

Kendangan, later wellicht over Amoentaai naar Sloeara Tewe door te trekken, maar bij den cerbiedwaardigen leef tijd, welken dergelijke projecten plagen te be- reiken, voor ze tot een begin van uitvoering geraken (indien het al zoover komt), maken wij hiervan alleen melding a Is bewijs, dat meer medeme ver- keersmiddelen voor Borneo althans niet meer geheel ondenkbaar worden geacht.

Gewone wegen, die voor paarden en voeri uigen min of meer bruikbaar zijn, vindt men alleen in de naa*te omgeving der hoofdplaatsen. Hierbuiten is landverkeer uitsluitend voor voetgangers mogelyk, ! ,waarbij ook het goederenvervoer door middel van : dia.gers moet plants hebben. En zelfs dit voetver- keer wordt zoowel door de moerassigheid van vele j streker, als door de wouden met hun dichten on- dergroei van kleinere boomen, struiken, slinger- planten enz. ten zeerst bemoeilijkt^Het ligt daarom voor de hand, dat overall, waar dit maar eeniz-szins mogelyk is, de rivieren als verkeerswegen ge : <u : kt worden en het landverkeer alleen dient oni, o* * .r de waterscheidingen heen, het ceiee stroomgul- > i met het a nd ere in verbinding te houden.

igsL &

Twse 上卖滬 h&i van indusirie-

T 坵; ;, WM cerrekken most.

二 is i; 芘 vuui Bonieo in den Jongsten tijd 约尹 a. , wat natuurlijk samenhangt cwe 'ie der cultures cWaterscheidingen heen, het ceiee stroomgul- > i met het a d of opkomst van

ditij nrjn-< : aw; *ch zal er nog heel wat moeten In elk stroomstelscl vormt de mondiingsha ' a hot 'eraaiefefn, vOCC lie: etland den roep van grooten 点kdem middelpunt van het verkeer, dat door de in aantal en E: 击 vgrdigt, die er vroeger van placht uiu ue gaac_ beteekciis toeiciuende ver^nellingei zoo- tor

Ten slucte moge er aan heriimcd worden, dal do mooilijkheden out moot, naarmat men divhter tot de waanie van den uitvoer natuwlijk geen volkomen grenzen van het broomgebied iaadet, terwij het in naawkeurige maatetaf voor de economischo beteekenin- dezolde matu afneemt in intciuidiut. Dit laatslo nu hangt die bepaalde producten voor Borneo zelf hebben. Van de teveiv saineu met <le behoeften, warin het vorkvor hct'ft to vooizion, \ \ uren de oin- Ktundighcuhui zoo, dut(!, <nn)Hti-rkodning tot handel tussclion <le bedriifsinstallatics cnz. een. heel wat geringer percentage k|ro< > iig< > l> i< M|t) n oiuhling Ix^'tond, het voikoor zou< <ng< ; t wijleld ook <p < l> muciliko boven- rviujon v<u-l di ukk<u- zjin. I>-il irs < ; (; hl<r< niet h 两 geval; zoowel in do voorlbreiging a in in hut v vrbruik bcHtuut liibHcJien du viun(Inllen<16 blr(> > iigcl> ieden eon grooto nial o van (jvenicokojiiBt; wut zij noilxlg hebben is chuirom niet on<l< (jingc miling vjm product cn, maar htndel van het binnenland mot do kwst, van de kuSti)luat8(; n met de buitcnwereld — cn deze hand el ncejnt natuurlijk don goedkoopsten, dat is dus den gomakkelykston weg. Alleen waar onoverkomelyko stroomvorsieillingen of kuwt-wa- tige belemmeringon don natuurljken wog naar do kust vererperren, heoft on noeicnswauixlgo handd over de watercheidingen plants. Van hot ceit>c heoft men een voorbeeld in don liandcl op Apo Kaja>> van het laatst in den smokclhandel van Scrawak naar het Kapoeasgebied en in de vroeger vccl voor- komende gevallen, waarin do nobewonora van hot bovciisrooragobiet op voot van oorlog verkeerden met de meer bendcnwails wonende Btnmmen. Over het geheel cchter is het liandelsverkeei' over do waterscheidmgen goring on bereikt zelfs daar, waar

C. Verkeer.

Het verkeerswezen van een land wordt eenzijdjs bepaald door de behoeften, waarin. het heeft te voorzien, anderzterjds door de wegen, die er voor openstaan,al of niet (in overeenstemming met die be- hoeften) kunstmatig verbeterd. Om een voorbeeld te nemen : de stoomvaart op de rivieren van Borneo wordt beperkt door de geringe bevaarbaarheid in de : bovenloop, zoodat verschillende betrekkelijk welvarende st reken in het binnenland, die anders 加籍 voor Btoombootverbindingen in aanmerking ?^u ?n "mcn,thans daarvan veretoken zijn. Omge- zg^er evenzer tai van rivieren, die, als ge-

n g e fringe economische ontwildceling hun- Btroomgebiedm, in 't geheel geen ge^egeld

stoombootvrkccr hobbon, ofschoon zij daartoe zeer good geklt hier hotzelfde a Is in de Wostorafdeoling, terwijlgoschikt zouden zijn. In het eerste geval is de nurd van don vordor gonoemd mooten worden: eotwaren (404), biscuitsverkcorsweg, in het tweede de ver- keersbohooffo niet (253), ineel (206), chemicalien (171), olien, kloocrenzoodanig, dat van stoomvaart sprako kan zijn. Beido factoron van hot verkeer willen wij in 't kort bespreken.

Met door den mcnsch aangelegde wies is Borneo verro verre van rijk bedeeled. Spoorwgcen treft men in hot Noderlandsche gebied nog niet aan, wanneer men althais enkelo kleine spoor- en tranilijntjes uitzondert, die op sommige ondememin gen voor plaatslijk gebruik zijn aangelegd (zoo te Balik Pa- pan on tusschen de mijnen van Poeloe Laot en de kust). Wei is in den laatsten tijd een plan ter sprake gekomen tot het aanleggen van een tramweg van Bandjcrmasin over Martapoera naar Kendangan, later wellicht over Amoentaai naar Sloeara Tewe door te trekken, maar bij den cerbiedwaardigen leef tijd, welken dergelijke projecten plagen te be- reiken, voor ze tot een begin van uitvoering geraken (indien het al zoover komt), maken wij hiervan alleen melding a Is bewijs, dat meer medeme ver- keersmiddelen voor Borneo althans niet meer geheel ondenkbaar worden geacht.

Gewone wegen, die voor paarden en voeri uigen min of meer bruikbaar zijn, vindt men alleen in de naa*te omgeving der hoofdplaatsen. Hierbuiten is landverkeer uitsluitend voor voetgangers mogelyk, ! ,waarbij ook het goederenvervoer door middel van : dia.gers moet plants hebben. En zelfs dit voetver- keer wordt zoowel door de moerassigheid van vele j streker, als door de wouden met hun dichten on- dergroei van kleinere boomen, struiken, slinger- planten enz. ten zeerst bemoeilijkt^Het ligt daarom voor de hand, dat overall, waar dit maar eeniz-szins mogelyk is, de rivieren als verkeerswegen ge : <u : kt worden en het landverkeer alleen dient oni, o* * .r de waterscheidingen heen, het ceiee stroomgul- > i met het a nd ere in verbinding te houden.

In elk stroomstelscl vormt de mondiingsha ' a hot middelpunt van het verkeer, dat door de in aantal en beteekciis toeiciuende ver^nellingei zoo- tor mooilijkheden out moot, naarmat men divhter tot de waanie van het broomgebied iaadet, terwij het in grenzen van het broomgebied iaadet, terwij het in naawkeurige maatetaf voor de economischo beteekenin- dezolde matu afneemt in intciuidiut. Dit laatslo nu hangt die bepaalde producten voor Borneo zelf hebben. Van de teveiv saineu met <le behoeften, warin het vorkvor hct'ft to vooizion, \ \ uren de oin- Ktundighcuhui zoo, dut(!, <nn)Hti-rkodning tot handel tussclion <le bedriifsinstallatics cnz. een. heel wat geringer percentage k|ro< > iig< > l> i< M|t) n oiuhling Ix^'tond, het voikoor zou< <ng< ; t wijleld ook <p < l> muciliko boven- rviujon v<u-l di ukk<u- zjin. I>-il irs < ; (; hl<r< niet h 两 geval; zoowel in do voorlbreiging a in in hut v vrbruik bcHtuut liibHcJien du viun(Inllen<16 blr(> > iigcl> ieden eon grooto nial o van (jvenicokojiiBt; wut zij noilxlg hebben is chuirom niet on<l< (jingc miling vjm product cn, maar htndel van het binnenland mot do kwst, van de kuSti)luat8(; n met de buitcnwereld — cn deze hand el ncejnt natuurlijk don goedkoopsten, dat is dus den gomakkelykston weg. Alleen waar onoverkomelyko stroomvorsieillingen of kuwt-wa- tige belemmeringon don natuurljken wog naar do kust vererperren, heoft on noeicnswauixlgo handd over de watercheidingen plants. Van hot ceit>c heoft men een voorbeeld in don liandcl op Apo Kaja>> van het laatst in den smokclhandel van Scrawak naar het Kapoeasgebied en in de vroeger vccl voor- komende gevallen, waarin do nobewonora van hot bovciisrooragobiet op voot van oorlog verkeerden met de meer bendcnwails wonende Btnmmen. Over het geheel cchter is het liandelsverkeei' over do waterscheidmgen goring on bereikt zelfs daar, waar

andere wegen niet beschikbaar zijn, geen grooto afmetingen, zoodat de sluiting van een rivier voor den hand el steeds een doeltreffend middel is geble- ken voor de Maleische vorsten, om op de Dajaks van het binnenland althans zekerom indirecten invloed te oefenen. Wanneer nu toch een gorogoldo gemeenschap tusschen de stroomgebieden wordt aangetroSen, die, de schaarsche bevolking in aan- merking genomen, niet onbelangrijk heeten mag, dan is dit lieraan toe te schrijven, dat het verkeer nog andere doeleinden dient dan den handel: voiles- verhuizing, oorlog, koppensnellen, het sluiten van vrede en vriendschap, hot innen van bocten, het regelen van schuldzaken, bezoeken aan verwanten enz. zijn even zoovele aanleidingen tot het ondeme- men van groote reizen.

Aanzienlijke verschillen ten opzichte van het verkeer hangen samen met den trap van beschaving, waarop de onderscheiden bostandeeleu der bevol- king staan. Immors, naarmate men hooger eischen stelt aan z ff leveisomstandigheden, vorroen stre- ken, waar deze minder gunstig zijn, een ernstiger be- letsel voor elke verplaatsing. Do Dajaks van het binnenland, met hun minimale eischen aan voeding, kleeding en nachterverblijf, maken zonder bezwaar groote reizen in streken, die voor Maleiers en Clii- neezen reeds moeilijk toegankelijk zyn en waarheen de Europeaan zich slechts begeven kan met een talrijk geleide van roeters en dragers, wat dikwijls een maandenlange voorbereiding en steeds zware uitgaven noodzakelijk maakt. Het gevolg is, dat men wel het ciland kan indeelen in verkeersgebie- den, welker grenzen on eigenaardigheden geheel be- rusten op die der rivierstelsels, maar dat volstrekt niet voor elken vorm van verkeer de afscheiding tusschen die gebieden even scherp is. Terwijl ten opzichte van bijna het geheelo goederenvervoer en hot niet-Dajak-sch reizigersverkeer dezo gebieden ioe naast elkaar liggen on onderling alleen over zee gemeenscliaj) onderhouden, vormt Borneo voor hot verkeer der Dajaks vrijwel con eenheid on beooraon voor hen reizor naar andere stroomgo- bieden, schoon altijd aln belangrijke ondeniemiogon beschouwd, volstrekt niot tot de zoldzaamheden. Van het Europosch verkeer daarentegen kan mon zeggou, dat het ulleen mot bijzonderc pollicieko of wotciisclappelijko bedoelingen do waterscheidingen overschrijdt. Hoo .weinig tusschen ook de ond or- Jinge genieeischup der verrechillende verkeersgebiede- den over zee te beduiden hcoft, blijkt wel hieruit, dat de Pakotvaartverbinding tusschen Pontianak on Bandjermasin over Batavia en Soerabaja leidt.

De nederzottingen op BorneG zijn allo'aan, voor een groot deel zelfs (door do volo vlotwoningon) op hot water gelegen. Hot govolg is, dat niet alcou het intorlocalo, maar zelfs hot gewono plaatselijko verkeer in aanzienlijke mate mot vaartuigen plaats Jieeft. In de nabijheid der hoofdplaatsen loveren do rivieren dan ook een zeer drukken en lovodnigou aanblik op. Buiten dezo centra en de weinigo dich- ter bewoonde districten ochter ontmoet men slechts af en toe een prauwtje, con enkelo maal een groot vlot, dat langzaam do rivior afdrijft, of een stoom- boot. Borneo is te dun bevolkt, dan dat zolfs de hoofdriivieren den indrxik zouden maken van druk bovaren te worden.

Hoewel hot verkcor natuurlijk nog in hoofdzaak mot inlaudflohe vaartuigen phats lieoft, bogint toc.h do stoomvaart hoo langer hoo nicer botokonis te krijgen. Het drukt is zij op do Kapoeas, waar zij, althans in do delta, do kloine inlandscho vracht-

vaart vrijwel verdrongen heeft. De regeeringsalma- nak geeft voor de Kapoeas cen 40-tal booten op; mot die voor de kustvaart race bezit Pontianak er meer dan 50, dio meest aan Chineezon toebehooren. Verscheidene varen op tot Sin tang en verder, de meeste zijn echter niet groot en hebbon meer het sleepen van laadprauwen dan het rechtstreeksch roizigers- en goederenvervoer ten doel, zoodat dan ook niet op gergeelde tijden gevaren wordt. Odk op de Barito vindt men nogal Chineescho booten : op de Mahakam daarentegen zijn de meeste in handen van Europeesche ondemelingen of van leden van het Sultansgeslacht. Vaste diensten met grooter en meer gerieflijke booten onderhoudt de Paketvaart Mij. op de Mahakam tusschen Samarinda en Long Irani (10- daagscli) en op de Negara en de Barito tot Poe- roek Tjahoe (14-daagsch). Op de Kapoeas vindt nien, met aansluiting op do Paketvaartbooten te Pontianak, het gouvementontransport naar Sin- tang on hooger gelegen plaatsen, uitgeoefend door een geslepte huisboot. Do gegevons spreken voor zichzelf; Borneo is nog altijd een groot, leeg land, door den mensch slechts in zeer geringe mat© ge- exploiteerd. Alleen tusschen de plaatsen in het mondingsgebied, der hoofdriivieren is het verkeer wat dnikker en heeft mon eenmaal of zelfs meermalen daags verbinding.

Op trajecten, waar geen stoomvaart gevonden wordt, zijn groote, overordekte roeivaartuigen het gewone vervoermiddel voor Eui'opeanen en goeode inlanders; voor goederon gebruikt men groote laadprauwen, die men, zoo mogelijk, door een stoomboot laat sleepen. Hout en rotan worden veel in den vorm van vloten afgevoerd.

Met vaartuigen als de tot nog toe genoemde kan men echter een versnelling van eenige beteeke- nis niet overwinnen. Op do bovenrivieren worden dan ook slechts do Dajaksche rooiiboeten (Boeng, Djoekoeng) gebruikt, uit een. enkelon boomstam verv&ardigd. Hot ovortrekken van emstige ver- snellingen kost veel tijd, daar men hierbij de goede- ren langs den oever dragen on de geheel ontladen boot aan rotantouwen opsleopen moot. Het afva- ron, waarbij men do boot, die daartoe dikwijls even- zeer ontladen moot worden, door den stroom laat meovooren, eischt van den stuurman een groote mate van handigheid en locale Kennis. Tai van on- gclukken, dio herhaaldclijk zoB meisichenlevens kosten, komen daorbij voor.

Waar cen rivier geheel onbovaarbaar wordt (natuurlijk is dit niet bij elken waterstand op dezelfde plaats hot goval) bogint in den regel een Dajaksch vootpad, dat naar een overcoxikomstig punt in een naburig stroomgobied loidt. Gewoonlijk volgt (lit vrywol do kortst mogelijko route, zonder zich veel te storen aan de gostoldheid van hot ter rein; het gaat recht tegen steilo hollingen op en dwars door bokon on moerasson heen; over do moerassigste plaatsen en do diepsto bokon heoft men hier en daar boomstammen gelcgd, maar overigens wordt er ter verharding van don weg niots gedaan. Het pad biedt slechts voor 6en persoon breedte, hot is ontstaan, doordat mon do kloitiiero planten wogkapto eu do grooto boomcn vermeed, on het blijft in stand, doordat olke volgoondo groep roizigers het wcer bijxverkt, wat bij den snellen plantengrooi on het gormgo verkoor meostal noodig blijkt, maar toch altijd gemakkolykor is dan cen goheel nieuw te b&nen. Ook hot conservatisme . dor Dajaks trouwons draagt or too bij dat men slechts zoldon van do cenmaal a&n- gonomen rich ting afwykt, zoodat dozo paden in den.

loop der jaren slechts geringe wijzigingen ondergaan. Molengraaff vond de door Schwanor vnnelde paden onveranderd terug. Wisselvalliger is het bestaan van paden, welker richting met de ligging van Dajak-sche kampongs samenhangt, daar deze laatste zelf zoo vaak van plaats veranderen. Eenigszins betere

wegen viiidt men in Apo kajan, waar het waterverkeer zoo moeilijk is. Kenschetsend voor de toestan-den op Borneo is het, dat een pad, naar schatting door ongeveer honderd personcn per jaar begaan, bij Molengraaff een belangrijke verkeersweg heet! Bij zijn uitgestrekte voetreizen draagt de Dajak bagage en leeftocht in zijn rugzak, die van fijn gc-spleten rotan gevlochten en daardoor buigzaam en toch zeer sterk is.

Daar de liavens van Borneo geen voldoende beteekenis hebben om het eigenlijke wereldverkeer tot zich te trekken, moet het zijn aansluiting daarbij zoeken door verbindin gen met naburige havenplaat-sen, die wej in de groote routes liggen: Singapore, Batavia en Soerabaja. De Paketvaart Mij. speelt hierbij natuurlijk de hoofdrol; daarnaast zijn een aantal booten van Chineseche firma's in de vaart.

Zoo onderhouden er 4 de gemeenschap tusschen Pontianak en Singapore; 5 die tusschen Singapore en Bandjermasin, doorgaand, naar de Oostkust of naar Soerabaja; een Hollandsche boct vaart tusschen Soerabaja, Bandjermasin en de Oostkust. Een geheel afzonderlijk verkeer is ontstaan ten dienste van de petroleumindustrie op de Oostkust; vooral de flinke booten van de Bataafsche Petroleum Mij., de Nederl. Indische Tankboot Mij., de Nederl. Indische Industrie en Handels Mij. en de Anglo Saxon Petr. Co. verdienen hier vermelding. Balik Papan wordt ook aangedaan door de vrachtbooten van de Mij. Nederland en van de Rotterdamse Lloyd, soms ook door de schepen der Java-China-Japanlijn. Ten slotte zijn ook een aantal op Euro-peesche wijze getuigde zeilscheepjes in de vaart en behooren op Borneo een 125, meest zeer kleine inlandsche vaartuigen thuis, die een jaarps voor zeeverkeer hebben en niet alleen de kustvaart uit-oefenen, maar ook groote reizen naar verschillende havens van den Archipel maken.

Pontianak in het Westen, Bandjermasin in het Zuiden, Balik Papan en Samarinda aan do Oostkust zijn de voornaamste uitvoerhavens; de andere liavenplaatsten staan met deze door kust vaart in verbinding; een afzonderlijke plaata neinen Stagen en Kota Baroe in, als echte aanloophavens. De kust-vaart wordt zoowel door Paketvaartbooten ah door

kleine stoom- en zeiheepjes en vooral door inlandsche vaartuigen onderhouden.

Leerrijk is de frequentie der stoomvaartdiensten. Do Paketvaart Mij. heeft een 4-daagschen dienst tusschen Pontianak en Singapore; daarentegen slechts een 14-daagschen tusschen Pontianak en Batavia; haar schepen vertrekken eenmaal per week van Soerabaja naar Bandjermasin, evenens elke week van Singapore naar Bandjermasin en Samarinda (om de andere week via Soerabaja). Duidelijk spreekt uit deze cijfers de overwegende beteekenis van Singapore als verkeiscentrum, die trouwens ook reeds uit de opgaven der Chinesele stoom-vaarddiensten gebleken is. Ook de politieke verbin-ding met Java is niet in staat daarin groote wijzi-

梩 brengen; alleen voor de oostelijke stroomge-j
; 容¹ dit met Singapore concurreeren. Het W 心籍
「 严田汨, dat ook tusschen Java en de τ " handel
steeds toenomonde is.

^{er}jan miaschicn ook Makasser go-

noemd worden, dat als verkeerscentrum sterk in beteekenis toeneemt en als zodanig wcl eenig belang heeft voor de noordelijke stroomgebieden van Borneo; het is met Samarinda en de noordelijker ge-legen havenplaatsen door een 14-daagschen dienst der Paketvaart Mij. verbonden.

De netto-inhoud in kubieke meters der binnegekomcn schepen (met uitzondering van oorlogs- en andere gouvernementstvaartuigen) bedroeg in 1913

voor :	
Balik Papan	1.853.893
Stagen	983.422
Samarinda	884.395
Bandjermasin	602.492
Kota Baroo	404.820
Pontianak	275.835
Pemangkat	162.551

.....	
Beraoe	108.854

(Ter vergelijking diene, dat hetzelfde cijfei voor Batavia 8.382.009 bedroeg en dat de grootste Paketvaartboot, een schip van 5000 ton, ± 9000 SI³, netto-inhoud heeft, de kleinste ± 500 M³).

Door de Paketvaart worden, behalve de hier genoemde plaatsen, regelmatig aangedaan: Mampawa, Koemai, Pegatan (Katinganmondung), Pasir, Sangkoelirang en Tarakan.

Bij de bcoordeeling van al deze gegeven B houd men in het oog, dat niet slechts de gewon kustvaarders, maar ook de booten, die do verbinding onderhouden met Java en Singapore, meestal meerdere havens op Borneo aandoen, zoodat hun tonnenmaat op elke reis voor drie, vier of meer plaatsen in de havenstatistiek wordt opgenomen. Dat dezo laatste geen scheiding maakt tu-8clien kustvaart en overzeeverkeer, heeft bovendien tot gevolg, dat plaatsjes, die slechts als tussenstation worden aumgeloopen, voor hetzelfde bed rag genoteerd worden als havens, waar een boot van gelijko afmetingen haar geheele lading inneemt. En zelfs voor do hoof-lhavenplaatsen wordt, door het voorbijzien van genoemd onderscheid, een onjuisto indruk gewekt. Zoo dankt bijv. Samarinda zijn positie in de statietiek voor een aanzienlijk deel aan het groote vervoer naar Balik Papan (340.300 M³ kwamen voor rekening van lichters). Terloops mogc hier opgemerkt worden, dat hot hooge cijfer voor Stagen mecr wijsl op een zekere botoekenis als kolenstation dan op een belangrijken Jiandel.

Waar een zoo groot deel van het sloopverkeer kuBvaart is, slienken BtatiHtische gegevens zondcr mecr geen juist beeld van de relatieve beteekenis der verrechillende havenplaatsen. Zoovecl blijkt echter wel, dat vooral in de Oostelijke havens (ah gevolg van de petroleum- en steenkoolexploitatie) het verkeer niet onaanzienlijk is. Bovendien is hot, als bijna overal in den Archipel, steeds stijgende (niet zone!er schommelingen natuurlijk). Voor Pontianak bedroeg de netto-inhoud der binnegekomcn schepen in 1906 nog niet meer dan 60.904 M³; voor Bandjermasin in hetzelfde jaar 469.199 M³; voor Balik Papan 1.340.100 M³; voor Stagen in 1909 eerst 485.533 M³. Voor Samannda daarentegen bevond zij zich in 1906 reeds bijna op haar tegenwoordig niveau (819.401 M³); in 1911 bereikte zij hier een maximum van 1.435.020 M³; welke groote scliommeling geheel voor rekening van hot lichterverkecr naar Balik Papan komt, zoodat ook dezo laatste

haven in 1911 een maximum vertoont (2.468.948 M³.)- Buitengewoon sterk is de toename dus voor Pontianak en Stagen; ook voor Bandjermasin en Balikpapan is zij belangrijk te noemen.

Hooft de cijfers voor 1914 reeds tot onze beschikking stonden, gaven wij liever die voor 1913 omdat deze op normale omstandigheden betrekking hebben. De invloed van den oorlogstoestand heeft zich natuurlijk ook in Indië doen gevoelen; wel is het totaal scheepsverkeer nog vrij belangrijk toegenomen, maar dat onder vreemde vlag is aanzienlijk verminderd. Sommige havens vertoont een ongestoorden voortgang van de opwaartsche beweging der laatste jaren, and ere een plotselinge daling van de inklingcijfers. Stagen vertoont een vernedering van ± 157.000 M³., die bijna geheel voor rekening van Engelse en Duitsche reederijen komt; ook de kleine vernedering voor Balikpapan (± 4000 M³.) vindt ha ar oorzaak in het verdwijnen van de vreemde vlag. Do aanzienlijke daling voor Samarinda (± 45.000 M³), Pemangak (± 68.000 M³) en Sambas (± 22.000 M³) echter komt bijna geheel voor Nederlandsche rekening. Vooruitgegaan zijn Bandjermasin (± 45.000 M³), Kota Baroo (± 36.000 M³), Pontianak (± 15.000 M³) en Beraoe (± 18.000 M³).

Van telegrafische verbindingen met de buitenwereld is Borneo vrij goed voorzien. Pontianak heeft kabels naar Saigon en Batavia (via Tg. Pandan), Balikpapan naar Java, Makassar en Manado, Bandjermasin naar Java (Sitoebondo). Tusschen Bandjermasin en Balikpapan bestaat een landtelegraaflijn. Plaatselijke telefoonnetten bezitten Pontianak en Bandjermasin.

Terugblik.

Borneo's betekenissen voor de wereldeconomie is, vrgelckcn bij die van Java of zelfs van Sumatra, nog altijd niet groot. Hoc gering do economische ontwikkeling over hot algemeen nog is, blijkt wel hieruit, dat het ontstaan van een enkolo flinko industrie (die van de petroleum) om omkeer kon brengen in do Bchcepvaart verbindingen en een geheel and er uiterlijk heeft gegeven aan do handelsbalans. Er is echter 66n punt, dat men niet uit het oog dient te verliezen: zoowel de liandela- als do scheepvaart- statistiek vertoonten, liooval do volstrekt hoogto hunner cijfers nog niet zeer g'oot is, juist in de laatste decennien hun sterfste stijging. Samcnvattendo mogen wij dan ook zeggen, dat Borneo een periode van krachten opbloei schijnt te zijn ingegaan, dat het ci land v6^r alle dingen, tot ontwikkeling van zijn vorkercswczen, van zijn mijnbouw en bosch-exploitatie, dio coral daamu geheel tot hun recht kunnoji komon, en van zijn cultures, bcJioefto heeft aan kapitaal, dat het zich nicer en nicer ontwikkelt, naarmate dit toovlooit en ongotwiffeld con grooto toekomst tegemoet gaat.

VII. Politieke loestand.

Do Dajaks kennen geen grootero politioke eenheid dan hun st am, dio soms slechts con honderdtal porenon omvat. Hoogstens komt het voor, dat een krachtig hoofd enkolo van zijn buren tot er- konning van zijn oppergezag weet te bronon. Wer- kelijke ataatsgemeenschappen ontstonden op Borneo eeret uit de vestigingen dor Maleiei-s, dio bij do komst der Europeanon don politioke too^tand van het land beheerschten. Wel zijn zij, zoals gezegd, aan de Zuidkust mot Javanen, aan do Oost- on Westkust met Boegineezen vormend, maar het resultaat van dio menging was tooh con overwegend Maloicho bevolking. De politieke ver-

snerping, voor de Maleiers zoo karakteristiek, maakto ook Borneo tot een land van „Keinstea- rei"; nog, thans bestaan in het Nederlandsche gebied niet minder dan 22 Maleische staaties; zelfs een „groot" sultanaat als Koetei heeft dan ook, naar schatting, niet meer dan 100.000 inwoners en in de Westerafdeeling komen staaties voor welker inwon er al slechts enkele honderden bedraagt. Nu is het eigenaardig, dat het wezen van deze Maleische vorstenmacht veel meer bestaat in het heffen van tollon en belastingen, dan in het werkelijk regeeren en besturen van het daartoe gebruikte gebied. Men vestigde zich aan een riviermonding, breidde zijn macht binnenwaarts zoover uit, als dit zonder veel moeite geschieden kon en vergenoegde zich verder met het innen van tol op het handelsverkeer, dat men door zijn geografische positie beheerschte. De Dajaks in de onmiddellijke omgeving van den vorstenzetel werden onderworpen en op alle manieren uitgeperst; het grootste deel van het binnenland echter bleef vrij wel onafhankelijk — wat intusschen den voist- niet belette het geheel tot zyn gebied te rekenen. Het verst drong de politieke macht der Maleiers binnenwaarts langs do Kapoeas, waar 司 aan de mondingen van verschillende zijrivieren weer afzonderlijke staaties stichtten; zeer oppervlakkig daarentegen was zij aan de Zuidkust, waar zij alleen langs de Barito wat verder naar binnen reikte en vooral ook in de noord-oostelijke sultanaten. Doel van de regering was in deze Maleische staaties de vulling der partiuere vorstclijko kas; zelfs goed- willende vorsten moesten hierop in de eerste plaats aansturen, daartoe gedwongen door de hooge uitga- ven voor het onderhoud van hun tallooze familie- leden. Het gi-oote aanzien, dat dezo vorstentelgen genietten, stelde de ongunstigste individuen onder hen in staat ook voor eigen rekening bepaalde deelen van het land, hun als apanage toegewezen, uit te persen, zonder dat de bevolking zich hiertegen krachtig durfde verzetten. Eerst in den laatste tijd begint in al dezo wantoestanden verbetering to komen door do instelling van landschapskassen on de krachtigo uitbreiding der bestuursbemoelingen in hot binnenland. Ook heeft de regering bij herha- ling ingeepten waar het wanbeheer te erg werd en vorsten geschorst, door andero vervangen of zelfs hmi landschap schijf bij het gouvernemetsgebied ingelijfd. Do overheersching van de Dajaks door de Maloiora wordt mogelijk gemaakt door de volslagen politieke versnippering van do eersten tegenover de betero organisatie en hoogere ruitericelc cultuur der laatste. Over deze Maleische vorstenmacht nu be- gon zich van het laatste der ISO eeuw ff de Nederlandscho invloed uit te broiden (mot een onderbro- king in den Franschen tijd, zoals bekend is) om haar in do 19o couwnieeren meer te overvlugelen en aan eigen politiek systeem ondergeschikt te maken.

De verhouding tusschen het gouvernemetsge- bied en do door vorsten bestuurdo landou is thans als volgt.

In de Westerafdeeling zijn alleen Moliau, het Pi- noh- gobied en de schaars bevollcte streken aan do , Bovon- Kapoeas gouvoomontsgobied. Venewog het grootste deel der residentio heeft zelfbestuur; de namon der landschappen zijn: Pontianak, Sambas, Mampawa, Landa k, Tajan, Sanggau, Sokadau, Sin- taug, Selimbau, Soehaid, Piasa, Silat, Djonkoigi, Koeboon, Sookadana, Simpang on Matan. Do vorst van Piasa echter is in 1913 wegeiaa wanbeheer afge- zet; hot bestuur over zyn landschap werd, tijdelijk aan hot districtshoofd van Embahoo opgedragen.

In de Zuider- en Oosterafdeeling is de toestand andersom; hier heeft het gouvernementgebied de grootste uitgestrektheid en omvat de belangrijkste streken. Zelfbestuur hebben hier Kota Waringin in het stroomgebied van dien naam en de sultaanen Koetei, Sambaloeng, Goengoeng Taboer en Boeloe- ngan, welke de noordelijke stroomgebieden innemen. De landen a an den bovenloop der Mahakam echter zijn gouvernementgebied (de grens loopt even ten Oosten van Long Irani), zoodat thans geheel Cen- traal-Borneo onder rechtstreeks Nederlandsli bestuur staat. De zoogenaamde Tidoengsche landen, een aantal zeer kleine Maleische vorstendommen, zijn, althans in naam, onderhoorig aan Boeloengan.

De eerste bestaansvoorwaarde voor een staats- gemenenschap is do mogelijkheid van machtsuit- oefening door het centrale gezag in alle deelen van zijn grondgebied. Daarom staat de uitgebreid- heid van elke politieke macht in nauw verband met het beloop der verkeerswegen — voor Borneo dus met dat der rivieren. Wat over het ver- keerswezen gezegd, is doet zien, dat, zoolw vooi- de Maloische staatesj (die, elk van een klein deel der kust uitgaande, door de verkeersbelemmeringen der bovenrivieren van nature bopokt waren tot de stroomgebieden, waarin zij ontstonden) als voor de bestuursindeeling van het Nederlandsli gezag (dat eveneens aan de kust zijn uitgangspunten had, al was het in staat het geheel te omvatten en te beheer- schen), de waterscheidingen de aangewezen grenzen waren. Van dezen regel vertoont de kaart van Borneo dan ook slechts zeer weinig afwijkingen ; men houde evenwel in't oog, dat de grenzen dor Alaleische staten ver in 't binnenland meet de aanspraken der verschillende vorsten dan hun werkelijke machts- uitbreiding aangeven. Bij het sluiten der politiek©-contracten echter zijn deze grenzen, voor een groot deel uit onbekendheid met den feitelijkuo toestand, ter kwader uur door het Nederlandsch gezag erkend.

De hoofdwaterscheiding tusschen de rivieren van de Westkust en die van de Zuid- en Oostkust vormt de grens tusschen de residentien van de Westeraf- deeling en de Zuider- en Oosterafdeeling. De eerste bestaat uit vier afdelingen, elk onder een assistentresident en genoemd naar haar hoofdplaats: *Pon- tianak* en *Sintang*, die tezamen het stroomgebied van de Kapoeas innemen, *Sambas*, het gebied dor noordelyke en *Kctapang*, dat der zuidelijke kleine rivieren. De tweede residentie heeft zes afdelingen, eveneens elk onder een assistent resident: *Ban- djermasin*, *Oeloe Soengci*, het stroomgebied van do Negara (hoofdplaats Kandangan), de *Donsoenlan- den*, het geheele stroomgebied van de Barito mot uitzond ering van de "delta" (hoofdplaats Moeara Tewe), *Koela Kapoeas*, al het land ten Westen van het Barito-gebied, met gelijknamigo hoofdplaats, de *Zuidoostku^l van Borneo* (hoofdplaats Kota Baroe) en *Samarinda*, met de hoofdplaats van dien naam, het gebied van de Mahakam en de noordelijke rivio- ren.

De Zuider- en Oosterafdeeling had volgens de op- neming van 1905 ruim 782.000 inwoners, waarvan 1008 Europeanen, 7174 Chinesezen, 1799 Arabioien, 213 andere vreemde Oosterlingen en mini 772.000 inlanders. Voor de Westerafdeeling wordt in dat jaar een totaal van ruim 450.000 opgegeven, waar- v'n 374 Europeanen, 48.348 Chinesezen, 1342 Ara- bieren, 533 andere vreemde Oosterlingen en ruim 400.000 inlanders. Opmerking verdient het hooge percentage aan Clunezen, waarover hieronder meer.

De invloed van het Nederlandsch gezag in de bin-

nenlanden is in de laatste tientallen jaren sterk toegenomen; in do Boven-Doesoelanden na het sncu- velen van den pretendent-sultan van Bandjer- masin, elders zoo goed als overal zonder strijd, daar het gouvernement voor de Dajaks de natuurlijke bondgenoot tegen de Maleiers is. Van zeer gunstige gevolgen is dit geweest voor de verhouding tot Sera- wak, waarmee vroeger nog al eens kwesties voorkwa- men wegens snelzaken. In sommige streken van de Westerafdeeliing (Landak o. a.), waar het Nederlandsli gezag reeds geui- men tijd is gevestigd, is het in do laatste jaren herhaaldelijk min of meer ru- moerig geweest .

Wij wcezen reeds op het groot aantal Chineezee in de Westerafdeeling. De oorzaak hiervan is, dat de Chineseche immigratie, in tegenstelling met wat men elders in den Arclipel aantreft, in het Noorden van deze residentie eenmaal het karakter van een politieke koloiisatie gedragen heeft. De lieden, die zich hier necrzetten, behoorden meest tot de stam- men der Hakka's en Hoklo's uit Kwang Toeng, die als de meest geharde, arbeidzame en krijgshaftige onder alle Chineezee worden beschouwd; zij vestig- den zich niet als kooplieden onder de inheemsche bevolking, - maar vormden, als echte volksplanters, afzonderlijke kolonien van mijnwerkers en landbou- vers. In het schaars bewoonde land jnaakten zij weldra een aanzienlijk deel der bevolking uit en in do 18e eeuw begonnen zij een politieke macht te worden (onwillekeurig denkt men aan de positio van den Witwatersrand in de Zuid- Afrikaansche repu- blic). Hun Kongsi's werden, onafhankelijke staatesj, die naast en tegenover de Maleischo vorsten, in wier gebied zij gevestigd waren, een. eigen politick voerden en ook met het Nederlandsch gouverno- ment zelfstandig onderhandelden. Na een zeer hurd- nekkig verzet in de zoogenaamde Chineseche oorlo- gen werd in 1854 do autonomie dor Kongsi's opgo- heven; slechts de Kongsi Lanfong, in het land«chap Mandor, die de zijde dor regering gehouden had, bleef tot 1866 bestaan. Do vromtieging van hun politieke zelfatandigheid bleek voor do Chineezee van de Westerafdeeling een zware Blag; hun aantal is sinds dien tijd sterk verminderd. Toch vonnon zij nog altijd meer dan 10% der bevolking.

Ten slotto moge hier nog als een merkwaardig ver- schijnsol op politick gebied worden vormeld, dat bij de Dajaks do hoofden der gezeten stammen in den rogel een zeker gezag bezilten over de zwerfende Poonans, dio zich in de nabijheid van hun nederzet- tingen ophouden. Waarschijnlijk heeft men hier ee- nerzijds jnot een moreel overwicht, anderzijds mot een zekere economische afhankelijkheid te docij; im- jnertj zooola gezegd, zijn do Poenans voor het vorkrij- gen van verschillende artikelen op liandelf met do gezeten bevolking aangewezen. AcJiten zij zich on- rechtvaardig behandeld, dan gebeurt het wel, dat zij uit wraak naar een andere btreek verhuizen; voor heb betrokken hoofd is dit een groote ramp, daar de na- bijheid van welgezinde Poenans als de besto bo waking tegen kopensnellers wordt beschouwd, ter- wijl omgekeerd de Poenans dikwijls gebimikt worden als sluipmoordenaars en gidsen op Bieltocliton — dio nog altijd nu en dan voorkomen, al zijn ze door den invloed van het bestuur al heel wat verminderd.

VIII. *Mohammedaansche en Europeesche cul- tuurinvloed.*

L Reeds herhaaldelijk maakten wij een schorp on- derscheid tusschen de bevolking van de kuststreken en die van het binnenland. De eerste, gewoonlijk onder den naam „Maleier8" samengevat, maakt door

haar godsdienst deel uit van den grooten Mohammedaanschen cultuurkring. De laatste, de Dajaks, zijn heidenen; over dozen en hun eigenaardige beschavingstoestand zie het art. DAJAKS.

Dikwyls vindt men met nadruk veimeld, hoe de meeste bowonors van den Archipel vrij slechte Mohammedanen zijn, daar in hun religioozo voortelling en als regel zeer veel uit oudero godsdienstvormen is overgebleven. Voor de Mohammedanen van Borneo geldt dit waarschijnlijk in nog sterker mate dan voor die van Java; toch zou men zich zeer vergissen zoo meendo, dat hierom de Islam een minder werkzame oorzaak van sociale differentiatio was. Eenerzijds toch zoekt hij, op veel directer wijze dan bijv. het Christendom, ook het maatschappelijk k lo- ven van zijn aanhangers te regelen; anderzijds ge- nieten in elken Mohammedaanschen staat de volgo- lingen van den waren godsdienst belangrijko voor- rechten. Dientengevolge heeft de Islam ook daar, waar hij in religieus opzicht onzuiver is, een belang- rijken maatschappelijk invloed, niet alleen omdat sociale voorschriften gemakkelijker voorbereid worden dan juiste goddienstigo voorstellingen, maar vooral ook omdat zijn aanhangers een bevoorrechte klasse vormen. Afpersing en exploitatie van Dajaks door Maleiers behoordo nog in zeer reconten tijd tot de orde van den dag en ook daar, waar meer intensieve bestuursbemoeiingen aan dergelijke wantoestanden een eind nmen, vindt de Mohammedaan toch steeds het ontzag, dat do overheerscher nu eenmaal geniet. Het is dan ook op Borneo de godsdienst, veel meer dan vrschillen in taal en afkomst, die scheiding maakt tusschen de beido hoofdgroepen der bevol- king; door den godsdienst, dion men aanhangt, wordt bepaald of men tot de Maleiers dan wel tot de Dajak-8 behoort en overgang tot den Islam wordt aangeduid als „Maleier worden“.

Van een oigonlijko Mohammedaanscho zondigungs- werkzaamheid bij woinig sprake; hier en daar tracht on Maloische handolnar wat bokeorlingon to makon en ook do invloed van do kleino Mohammedaansche pers met haar talrijko blaadjos on pamfletten ia in dezon tijd van toonemendo verbroiding dor lees- kuuist niet zonder betekenis. Hoofdzaak echter blijft do lntbreiding langs indirecton weg, doordat do sociale voordcolen en het daarmee verbonden prestige don Islam voor do Dajaks begeerenwaardig maaKt. Zonder het te bedoelen heeft ook do rgecc- ring hiertoc dikwils jnccgoworKt door voerkeur ilalrics alu (li- trictischoofden to bonoomen; door hun mcedoro wereldkennis zijn dezo lieden liiertoo vaak nicer geschikt dan de Dajaks. Niet zonder be- lang zijn ook do Jjuwelijken van „Maleiers, die zich in hot binienlund vestigen, met Dajaksclio vrouwen, die daarbij natuurlyk tot den Islam ovorgaan. Zoo is het diidolijK hoe, ook zonder krachtigo propaganda, een langzame, maar gestadige infiltratio van Mohammed, s leer op Borneo jllaats hoof. Tevens vsjgt hieruit, dat de „Maleisohe“ bevolking vooral in do nicer binnonwaarts gclgen streken van zoer ge- mongdo afstamming is, ja, van zuivor Pajaksch. blood kan zijn.

Meermalen is do vraag opgeworpen of van een Mohaminedaanschen vllaug- invloed oigeeilijK wel mag gesproken wordon; Nieuweixliuis o. a. is op dit punt al zeer sceptiech gezind. Overgang tot den Islam blijkt voor do Dajaks in menig opzicK een ach- teitngang to zijn; zoo is bijv. bij lion de positio van de vrouw veel hoogor dan bij de Maloioros on ook in arbeidzaamheid, corlykhoid en betrouwbareheid stokon zij by doze zeer gunstig af. En wat matorieole

cultuur (woningtoestanden, landbouw, nijverheid, bijv.) betreft, staan de Maleiers in vele streken niet op hooger trap dan do door hen zoo verachte heidenen. Hier tegenover staat editor dat door zijn overgang tot den Islam de Dajak wordt opgenomen in een cultuurkring, die zich over drio werelddeelen uit- strekt. Dit brengt een vruerning van horizon mee, die voor een breedere levensopvatting de eerste voorwaarde vormt on reeds dadelijK tot uiting komt in een krachtig toegenomen gevoel van eigenwaarde — voor buitenstandera dikwils eenig- zins hinderlijK, maar voor dor iatrokken peraoon zelf een onloochenbaar voordeel. Overigens zal niemand willen ontkennen, dat de 出而 eiers toch in elk geval een zokere mate van cultuur bezitten (geheel in *t midden latent! of deze al dan niet boven Dajaksche beschavingstoestanden te verkiezen is), noch dat deze cultuur hot stempel van den Islam draagt en haar gebied voortdurend uitbreidt, zoodat wij te recht van een belangrijken Mohammedaanschen cultuurinvloed op Borneo spreken mogen.

2. Geheel anders staat het met de Europeesche beschaving. De Christ olijke godsdienst vormt hierin ongotwijfeld een belangrijke factor, maar het is er ver van af, dat hij een zoo alles boheerschende en omvat- 'tende rol zou spelen als de Islam doet in de cultuur- toestanden der Mohammedaansche volken. De scheiding tusschen Europeanen en „inlanders“ is er een van afkomst en huidskleur; het is niet mogelijK van de ene sociale groep in de andere over te gaan en een der voornaamste wijzen van uitbreiding der Moham- medaanscho cultuur is hierdoor voor de Europeesche buitengesloten. Daarontegen zijn de opzettelijke po- gingen tot verbreiding orvan hier veel meer van be- tekenis; deze uiten zich zonerzijds in de werkzaam- hoid der Christelijko zonding, anderzijds in die van het Europeesch. bestuur, waardoor rechtspraak, politic, belastingen enz. steeds meer met Westorische begrippen in overeenstemming worden gebracht; van zeer veel belang is ook het onderwijs. Overigens vindt men natuurlijK ook op Borneo het voortdurend verdor doordringen van westersche denkbeelden, zienswijzen on levensgewoonten, dat in alle ooster- sche landon in meordor of minder mate wordt aange- troffen en zonerzijds samenhangt met een recht- streeksch strovon tot navolging (dit uit zich vooral ten opzichte van vormakon, genotmiddelen, huis- raad on zelfs kleding), andorerzijds met het binnon- stroomen van Europeesche industrieproducten, waardoor de gohele levenswijzo veranderiig onder- gaat. Deze vorm van cultuurovoming echter be- perkt zich hoofdzakelijK tot den buitenkant der dingen en veroorzaakt daardoor dio eigenaardige verbinding van oostersch wezen en westerscheu schijn, die in onzo dagen voor Ziidoost- Azic meer en meer karakteristiek schynt to worden.

Do katholieko zending der Paters Capucijnen is gevestigd in do Westcrafdceeling; zij hooft geueenten to Pontianak, Singkawang, Pomangkat, Ngabang en Nangah Sedjiam, tezamen met een 1500 ledon. Do protestantscho zending heeft de Zuidor- on Ooater- afdeeling als terrein van werkzaamheid gekozoc. De Ryusche zondingsvereeniging heeft hier een twaalf- tal poston met talrijke filialien in do stroomgebieden van do Barito, do I- apoos Moorong, do Kahajan en do Katingan, mot een 4000 inlandscho christonen en een duizondtal doopcandidate. Een kleinere protestantscho zonding van Amorikaansche methodisten met num 250 inlandscho christonen is gevestigd to Singkawng in do Wosterafdeeling. Schat mon het totaal aantal inlandscho christonen op Borneo op

7000, dan is men zeker niet ver van de waarheid. Overgang tot het christendom brengt natuurlijk ook zekere maatschappelijke wijzigingen mee; zoo bewoont bij de christelijke Dajaks in den regel elk gezin een afzonderlijk huis en is de bestrijding van het geloof aan ongunstige vooruitzichten een merkbaar voordeel voor den landbouw. De natte rijstbouw, waarop ook door de zending sterk wordt aangedrongen, daar verbetering van de sociale toestand den groote belemmeringen voor haar arbeid uit den weg ruime, vindt bij de bevolking nog weinig medewerking. Overt algemeen echter is de maatschappelijke invloed van de zending voor de opvoedende werkzaamheid van het bestuur een zeer gewaardeerde steun.

De rechtspraak over inlanders en met hen gelijk gestelden is, zoo ver niet aan radja's en hoofden gelaten in de zelfbesturende landfichappen en voor g~zoover niet in gouvernementengebieden inlandsche rechtspraak is blijven bestaan, opgedragen aan magistraten, voor belangrijker zaken aan landraden.

Als magistraten treden de bestuursambtenaren op; landraden bestaan te Pontianak, Sintang, Sambas, Bandjermasin, Martapoera, Kendangan, Amoen-tai, Mocara Tewe, Koeala Kapoeas, Sampit, Kota Baroe en Samarinda. Zij hebben of met twee of drie gemeenschappelijk een jurist als voorzitter, of wel de bestuursambtenaar ter plaatse treedt als zoodanig op. Een gemeenschappelijke voorzitter hebben de raden te Pontianak, Sambas en Sintang, die te Bandjermasin en te Samarinda en die van Kendangan en Amoentai. Bedenk men welk een overwegende positie in een landraad door den voorzitter wordt ingenomen, dan verliest het hooge getal van deze lichamen op Borneo wel iets van zijn fraaije schijn. Voor Europeanen bestaat in elk der beide residenties een residentiegerecht, gepreïdeerd door den landraadsvoorzitter der hoofdplaats; het houdt zitting op verschillende eenigszins meer belangrijke plaatsen en is dus reedszind. Voor overtredingen, die een straf van meer dan drie maanden kunnen mee-

brengeu, staan de Europeanen van de Westerafdeling onder juridictie van den raad van justitie te Batavia, die van de Zuider- en Oosterafdeling onder die van het overeenkomstig college te Soerabaja. Dat een vlugge rechtspraak bij de hier beschreven inrichting zeer bezwaarlijk is, ligt voor de hand. Bij de geringe bevolking en de groote uitgestrekteheid van Borneo echter lijkt zij voorloopig de eenig mogelijke.

Een enkel woord ten slotte nog over het onderwijs. Het gouvernement onderhoudt op Borneo 28 scholen, te weten: een eerste klas school te Bandjermasin, een sejoel voor kinderen van aanzienlijke inlanders te Sambas en voeder in de Westerafdeling 6 scholen der tweede klasse, in de Zuider- en Oosterafdeling 20. Particuliere, door het gouvernement gesubsidieerde scholen vindt men in de Westerafdeling ten getale van 7, in de Zuider- en Oosterafdeling van 88. Dit laatste hooge getal is vooral te danken aan de moeite, die de Rijnsche zending zich voor het onderwijs geeft. Haar kweekschool voor onderwijzers te Bandjermasin telt een 40 leerlingen en is do hoogste onderwijsinrichting op Borneo, waar men due voor overdreven luxe op dit gebied nog niet behoeft te vreezen. Over H algemeen wordt er overgedat de inlandsche aanzienlijken nog te weinig het belang van een degelijke opleiding voor hun kinderen verciillende voreten echter sturen 持 #ten tijd him zoons naar Java ter school.

IX. Britsch Borneo,

Het Britsche gebied in het Noorden neemt, mot een oppervlakte van bijna 204 000 K.M²., iets meer dan % van het geheele eiland in. Het bestaat uit: 1° het Maleische staatje *Broenei* (25 000 inw.), het onbeduidend overblijfsel van het eens zoo machtige sultanaat, waar a an Borneo zijn naam ontleende; 2° het onder een radja van Europeeschen bloede staande staatje *Serawak*, met een aantal inwoners dat geschat wordt op 500 000; 3° het dooreen „Chartered Company" beauteerde *British North Borneo* met 160000 inwoners; en 4° de „dependency" van de Staats Settlements, Labuan. Zie over dit Britsche gebied het art.: ENGELSCHEN IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL.

De kusi van Serawak draagt ongeveer hetzelfde karakter als die in het Zuiden en Westen van het eiland. Noord-Borneo daarentegen heeft tal van prachtige baaien, die als havens uittuend geschikt zijn. Aan de kust liggen ook hier de voor- naamste nederzettingen. *Serawak* (*Kuching*), de hoofdstad van het gelijknamige landschap, heeft volgens opgave 30 000 inwoners en zou dus do grootste plaats van Borneo zijn. *Broenei*, aan het riviertje van dien naam, is de hoofdplaats van het Suja anaat; die van Noord-Borneo is *Sandakan* (*Elo-pura*), thans een welvarende plaats, voor 30 jaar nog een Badjau-dorp.

Ije rivieren van Britsch Borneo verschillen in zoover van die in het Zuiden, dat de benedenloop minder ontwikkeld is, al komt ook hier meersomvoiming voor. De grootste van allo is de *Re-djaru*, die een kolossale delta bezit, dan volgt de *Baram*, die aaimede een delta heeft. De *Limbaru* begrenst het overblyfeel van het landfchaj Broenei in 't Oosten, zoals de Baram dat in 't Westen doet; zij is kleiner, maar beter bevaarbaar dan dezo. Do *Batang Loepar* is merkwaardig om haar reusaaligten trechtermond. In Noord-Borneo is do voornaamste rivier do *Kinabatangan*, die tot ver in het binnenland bevaarbaar is. Voor het verkeer, de topografie enz. hebben do rivieren van Britsch Borneo dezelfde beteekenis als die in het Nederlands gebied. Verschillende belangrijke rivierlopen in het Noord-oosten worden door de grens tusschen Noord-Borneo en de Tidoengsche landen loodrecht gesneden. Uit onbekendheid met de plaatselijke omstandigheden wordt voor deze etreken bij verdrag een mathematische grens vastgesteld. Een grenscommissie heeft deze in 1912 althann congermate mot den toestand op het terrein in overeenstemming gebracht.

Wat de economische veldheid angaat, kan men zeggen, dat dezo vrijwel met die van Nederlandsch Borneo oveeenkomt. Ook hier de primitieve landbouw der inlanders, het zoeken van boschproducten om wat mijnbouw. De Europeesche plantage-laiidbouw heeft, vooral in Noord-Borneo een zekere be- tekenif (tabak, rubber.). Serawak is rijk aan nuttige delstofen: steenkolen, petroleum, goud, zilver, antimonium, kwikzilver — maar de opbrengst is gering; de gouduitvoer echter is nipt zoo onbeduidend als in West-Borneo thans het geval is. Ook Noord-Borneo bezit goud, ijzer, elcken en petroleum, zonder dat daarom de mijnbouw zeer belangrijk is. De hand el richt zich natuurlijk in do eerste plaats op Singapore, daarnaast vooral ook op Hongkong. De uitvoer van Serawak heeft als hooge posten: peper, gambir, sago en boschproducten; voor Noord-Borneo Btaan tabak, sago en boschproducten. Het verkeerwezen vertoont weinig verschil met dat in het Nederlandech gebied;

yr
心
cf

Noord Borneo allcen is in zoovorre vooruit, dat het reeds een paar hondord kilometer spoorlijn bezit. Voor do G&schiedenis van Borneo zie men do ar- / tikeion over de verschillende landschappen.

Literatuur over Borneo. Deze bestaat voornamelijk uit tijdschriftartikelen ; een werk, dat Borneo als geheel behandelt, bezitten wij nog altijd niet. Schwaneer beschrijft in zijn "Borneo" (1854) alleen het Barito- gebied en verder in dagboekvorm dat van enkelo andere door hem zelf boreise rivieren. Posewitz' „Bor- nco" (1889) houdt zich wel met het heele eiland be- zig, maar bijna uitsluitend uit geologisch oogpunt. „Borneo's Westerafdeeling" door P. J. Veth was langcn tijd de enige systematische beschrijving van de Westelijke residentio; thans is het natuurlijk in nicnig opzicht verouderd en vindt daarom een wel- come aanvulling in de „Bijdragen tot de geografio van Borneo's Westerafdeeling" door J. J. K. Entho- ven (1903), waarin echter alleen het Kapoeas-gebied behandeld wordt. De verslagen en rapporten over do oudere reizen zijn zelden in boekvorm gepubliceerd, hoogstens als tijdschrift-artikelen. Reeds Carl Bock Xichter gaf zijn „Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koecti naar Bandjermasin" in het licht (1887) en de groote expedities van den laatsten tijd zijn beschre- ven in zeer uitvoerigo en belangwekkende werkon: Molengraaff, „Geologisch. Verkonningstochten in Centraal-Borneo" en Nieuwenhuis „Quer durch Borneo" (waarin zijn eerste publicatie „In Centraal- Bonieo" mede verwerkt is). Ook het rapport dor grensregclingscommissie kan hier genoemd worden. Een zeer volledig overzicht van do literatuur over Borneo tot 1889 vindt men bij Posewitz. Voor do 1 ijdsschriftartikelen raadplego men hot roportorium van Hartmann met vervolgen. P. S.

BOROBOEDOER. In d e i d i n g. Boeddhistisch Mahayanistisch heiligdom, golegcn in Middon-Java, rchidentie Kcdoe; voorbeeld van stoepa-bouw. Do Hloepa komt in hot oude Indic, het stamland van dezo geloofa- tevens kunstuiting, veelvuldig voor. Op Java echter is Boroboedocr als op zich zelf Htaende stoepa een unicum geboven, een unicum evenwcl, waarin de Boeddhistische bouw- en sier- kunst zich monumentaal heeft uitgesproken dan in cenig ander bouwwerk der Javaansche Hindoe- periodc. Do stoepa, hot heiligdom ter eero van den heiland van het Oosten, is do gewijdo bouw- vorm bij uitnemendheid. Zij werd opgericht tor bewaring van een reliok van den Boeddha of een ander Bocddhistisch heilige, dan wel tor herdonking van con of ander belangrijk foit uit de Boeddlii- sticho korkgeschiedcns. Wat de aanleiding geweest kan zijn tot do stichting van Boroboedocr is onbe- kend ; het bouwdeel, waarin zich mogelijk het reHekeidepot had kunnen bevinden, is door in- lundHche schatgravers opengobroken on ontreddord, voordat het eerste onderzoek van den bouwval plaats had. (1814).

Do oervorin van de stoepa is do eenvoud zelvo; zo bestnat uit een doin in de gedaanto van een halvon hoi of bolcagmet, bekrond door een zonneschrm en rustend op een vierkant of cirkelvormig soubasse- ment. Die oervorm heeft zich in den loop der cou- wen gewijzigd. De dom vervormt zich, do bekroning ontwikkelt zich tot een rijzigdo pinakel met verachei- den. zonneschrmcn, het soubasement vermonig- vuldigt zich.

Boschrijving. Boroboedocr is een stoepa uit do jongero periodo, waarin hot soubasement, ttanvankelyk het bijkoinstige, primair is goworden, waarin hot easentiele bouwdeel, do eigenlijko stoe- 疥 2 心... 厂, . n

pa, klein gehouden is ten opzichte van den reusach- tigen, zeer gedetailleerden onderbouw *). Deze telt 9 terrassen, waarvan de 6 onderste een vierkant, de 3 bovenste een cirkelvormig grondplan hebben.

Hot geheel is gebouwd op en om den top van een natuurlijken heuvel, die daartoo terrasvormig moest worden afgegraven.

De Hoofdingenieur J. W. IJzerman ontdekte in 1886 dat het monument in zijn oorspronkeliken staat een geheel anderen voet had, dan het thans vertoont. Die oorspronkelijke voet had de normale, klassieke profleering, welke men aantreft bij elk groot Midden-Javaansch Hindoe-bouwwerk. Aan de plint werd een reeks van 160 uitmunten be- waard gebleven reliefs aangetroffen, waarvan velen niet voltooid bleken te zijn. De oorspronkelijke voet is te zwak geweest en door de bouwmeesters ver- zwaard goworden door het daartegen aanstapelen van een breed terras. Eens werden de toegangen tot dit breede terras overwelfd door monumentale poorten; hiervan zijn enkele fragmenten terugge- vonden. Van de tegeu die poorten aansluitende lage balustrade, eveneens geheel verdwenen, kon een klein gedeelte uit de oudo fragmenten worden op- gobouwd.

In de vijf hooger liggende terrasmuren vindt men boven de kroonlijsten monumentale balustraden waardoor 4 open gaandorijen ontstaan. In dit bo- ven work der hoofdmuren heerscht een verbazende eenheid en. symmetric. E6n enkel motief —Boed- dha-beeld, zetelend in cen nis, gevat in een tempel- vormigen opzet en geflankeerd door lagere kaze- menten — vormt hierin de bouweenheid, die 432 malen herhaald is, even gowarieerd voor elke gaan- derij. De trappen vallen samen met de hoofdasca van het monument on zijn, waar zij de terrasmieren doorbreken, overwelfd met poorten, waarin men hot bouwkunstige motief dor nestempeltjes terug- vindt. Do poortnimito is overdekt met het karak- teristieke Indischo gowelf, zich tocapitsend, met kantigo, tellcens vooruutspringende lagen. Niet al- leen hot bouwkunstje, doch ook het versierings- schema van de nestempeltjes is doorgevoerd in de poorten. Hierin overheerscht als omlijsting het z.g. kala-makara-ornament, hot hoofdsiemotief van allo Midden-Javaanscho Hindoe-kunst. Vrijstaande leeu- wonfiguren flanclordon do 4 toegangen tot het bouwwork on stonden eens in de gaandorijen, achter en ter weerszijdo van do poorten.

In elk der 5 balustraden verzoekorden 20 monu- mentalo spuiers dor afvoer van hot hemelwater. In den ondersten muur hobben die spuiers het ma- kara-type, in do hogore muron hot kala-kop-type.

In do 432 nissen zetelden mijmor- of Dhyani- Boeddha's. In do 4 onderste terrasmuren vindt men die van het Oosten, Zuidon, Westen on Noordon op den overeoiikomstigon gevel van hot bouwwerk; in don hoogsten muur, in allo nissen, een on dcnzolf Dhyani-Boeddha van hot Zenith. Alien hobben do hun eigenoixc, symbolischo, voor olke hemelstreek karakteristieke handhouing.

Behalvo de reeds genoemdo IGO reliefs van den bedolvon voet tolt do stoepa in de 4 gaandorijen 1300 sprokonde sculpturen, voorkomond zoowel op do hoofdmuron als op do balustraden. Voor zoover be- kond, treft men de Boeddha-legendo in do 1^e gaan- derij, do jataka's, d.z. de geschiedonissen, clio do

*) Volgens een andero opvatting is dozo onder- bouw niet te beschouwen als soubasement, dooh als deel van de eigenlijko stoepa.

vroegere levens van den Boeddha behandelen, in de 1. gaanderij en de balustrade der 2^e. De legenden van Maitreya, don tockomstigen Boeddha, prijken in de 3. en op een gedeelte der balustrade van de 4c gaanderij, tenzij volgens D.r.

(Bijdr.Kon. Inst. T. L. en V.k. v. N. I. 71 (1916) Jeiiioofdmuur /Ler 4° gaanderij aan Samantabhadra gewijd is. Ook de op den hoofdmuur der 2° gaanderij gevolgde tekst is door denzelfde in hoofdzaak teruggevonden, Nagenoeg het 2/3 gedeelte van deze sprekende sculp- tuoren is nog onverklaard.

Naast de sprekende reliefs vindt men op de binnen- en buitenzijde der balustraden en tegen de fries van den ondersten muur van den breeden om- gang een groot aantal sculpturen eveneens met figu- raal beeldhouwwerk, doch van zuiver decoratief karakter. De versiering der gaanderijen is buitenge- woon ryk. De reliefs zijn, gevat tusschen fraaie pilasters en arabesken met het geliefkoosde recalcitrante spiraalmotief. De fries der kroonlijsten prijken met lotusrozet- of papegaaï-motieven. Alle figurale beeldhouwwerk is, van hoogere orde zijnde, uitge- voerd in hoog relief, alle ornamentale in laag relief.

Tot en met de 3^e gaanderij handhaaft zich het vierkante grondplan met 2 uitsprongen op elke zijde; in de 4^e en hoogste valt de middelste uitsprong weg. Daarboven krijgt het monument plots een geheel ander aanzien. Het vierkante grondplan maakt plaats voor het cirkelvonnige. De 3 nu volgende eenvoudige terrasmuren, zonder eenige profileering, zijn bekrond met achtereenvolgens 32, 24 en 16 opengewerkte stoepa's, waarin beeltenissen van den histx)rischen Boeddha in de houding van prediking. Op het bovenste terras verheft zich de groote centrale stoepa, in welks achtkantige pinakel blij- kens de gevonden fragmenten eens drie zonnescer- men voorkwamen, bekrond door het Boeddliisti- sehe Juweel. In die stoepa bevindt zich een ontoo- gankelijke binnenkamer ; daarin zat het merkwaa- dige onafgewerkte Boeddha-beeld, dat waarschijnlijk beschouwd moet worden als een dubbelganger van het befaamde, eveneens onvoltooide portret- beeld uit Voor-Indie, hetwelk zich bevond in de Mahabodhistoepa, die opgericht werd ter plaatso waar de Mees ter het Boeddhaschap bereikt zou lieb- ben. Het beeld is thans uit de kamer verwijderd en opgesteld, aan den voet van het monument. Boven de groote kamer bevindt zich nog een kleine cel, omtrent welker bestemming niets bekend is.

Treffend is de tegenstelling tusschen de rijke, hier en daar schier overdadige versiering in de gaanderijen en den vokterken eenvoud, welke heerscht op de stoepa-terrasseH, waar geen spoor van ornament te bekennen valt. Met de rechter-, de eere- hand, gewend naar de plaats van hoogste wijding, echieed de geloovige, in het Oosten aanvangend, langs den nu bedolven voet en daarna door de open- gaanderijen. Het oog word aanhoudend geboeid door rijkelijk gedetailleerde architectuur en sculptural© eier. De aandacht ging allereerst naar de nu bedolven tafereelen, waarop het dagelijksch menschelijk go- beuren is afgebeeld; de aanschouwing der ellende van *s levens kringloop duidde naar den weg der ver- lossing. Dan volgden de sculpturen, die lcerend ver- haalden van des Meesters vroegere levens, van diens laatste menschelijke incarnatie en van het verblijf in de hemelen. Daarna kwamen onder veel, wat thans voor ons nog met een. geheimzinnig sluier omhuld ifl, de legenden van den Heiland der Toe- komst'. De groeppeerm der sculpturen verraadt een zekere stijging van de gedachte ; deze wordt onder-

.n ■■■■ ■

steund door de plotselinge verandering in het aanzien van het bouwwerk boven de laatste gaanderij • Bij het naderen van licit Heilige der Heiligen keert hier de rijke praal tot soberheid en strengen een- voud; de vreugdevollo, bewonderende aanschou- wing klimt tot concentratie van den geest, tot vroom gelooven. Het oog sluit zich, het gemoed gaat spreken. De als in stil gepenzen verzonken mijmer-Boeddha's der gaanderijen, tastbaar uitge- beeld in open nissen, maken hier plaats voor den het Rad der Wet wentelenden, predikenden Mees- ter, nauwelijks waarneembaar in den geheimvollen schemer van de opengewerkte stoepa's, schakel wederom tot het nicesit verhevene, het in zyn schets- niatige uitbeelding schier vergeestelijkte, onzicht- bare hoofdbeeld, zetelend in de groote stoepa, in het kempunt van den ganschen bouw.

Het is duidelijk dat in een gedrukten terras- bouw als de Boroboedoer de horizontale lijn over- heerscht. Deze is met nadruk belichaamd in de zware, nistig doorloopeide kroonlijsten der terras- muren, welke een krachtige schaxluwwerking ver- zekeren in horizontalen zin. In verticale richting wordt deze te wegggebracht door de forsche uitspron - gen der terrasmuren van de gaanderijen. De strakheid der horizontale profileeringen wordt gebroken door de in kwistigen overvloed aangebrachte kroonlijst- versieringen, de antefixen, welke in het geheel een geslaagde facet-werking in het leven roepen. Prof. Foucher heeft er op gewezen, dat men in het sil- houet van het geheel, zoals dit zich. aftekeent te- gen een avonddhemel, den bolssegmentvorm terug- vindt van de elementaire stoepa.

B o u w t e c h n i e k. Het gezigtke malerinaJ, een trachietgesteente, is van vulcanischen. oor- sprong en werd in de nabijheid aangevonden in den vorm van veld- of rivierkeien. Het geheel is een stapelcon- structie van ton ruwo behakte steenen. Do buitonetete laag evenwel van ± 0.60 M. dikte bestaat uitschoon werk ; in de hier met zorg bekapte lagen is een tras- mortel toegepast. De heiltheid werd bevordeld door in het slcoone werk de opvolgende lagen mot inlatingen op elkaar te plaatsen ; daarbij werd do mortel zodanig verwerkt, dat deze niet aan het licht trad. Dit was gebiedend, aangezien het beeld- houwwerk eerst werd aangebracht, wanneer het monument architectonisch voltooid was. De Bteenen van 66nzcldfe laag werden onderling veelal gckojji- peld door in mortel gezette dubbel zwaluwstaarl- vormigo verbindingen. Hier en daar zijn overblij f- Belen aangetroffen van een vroegere stucco-bed ek- king, die mogelijk word aangebracht om een ec- schikten kleuigrond in het leven te roepen.

Aan den voet meet het bouwwerk ± 120 M.; do hoogte tot bouveukant groote stoepa bedraagt ± 35 M.

Opmerkelijk is het feit dat Boroboedoer in 66n lijn ligt met twee andere Boeddhiatische teniela, de groote Tjandé Mendoen en de kleine Tjandi Pa- won, waarGij 3.0 afstand der uiterste bouwwerken ± 3 K.M. bedraagt.

Geschiedenis on literatuur. Er is tot nu toe geen oorkonde gevonden, gewagend van de etichting van Boroboedoer. Het karakter der inscripties, aangetroffen boven vele reliefs van den bedolven voet, gaven Prof. Kern en Dr. Brandes aanleiding te onderstellen, dat de bouw dateert uit ± 850 onzer jaartelling. Dit vermoeden vindt Bteun in stijl en ornament, welke overeenkomen met die van enkele wel gedateerde Midden-Javaansche monumenten.

Ook omtrent den naam valt niets mot zekerheid te zeggen. Men heeft dien willen vereenzelvigen met „de vele Boeddha's": door taalkundigen evenwel wordt deze gissing zonder meer niet aanvaard. In de eerste helft tier 100 eeuw schijnen de nach-tige Midden-Javaansche Hindoerijken te gronde te zijn gegaan. De cultuur verplaatst zich naar Oost-Java. De tempels worden verlaten en gaan een periode toegemoet van vorval. Eerst tijdens hot Engelsch tusschenbestuur wordt de Boroboeoer, die in den loop der eeuwen door inwerking van atmosferischen neerslag a. a. vrijwel geheel met aarde en plantengroei bedekt was geraakt, op last van den Gouverneur Raffles gedeeltelijk ontbloot. Dit geschiedde onder leiding van den Luitenant ingenieur Comelius (1814), die tevens do eerste teekeningen en beschrijving vervaardigde, waaraan Raffles het zijne ontleende voor zijn standaardwerk over Java.

In de jaren 1851 tot 1854 had de tweede bouwkundige opname plaats onder leiding van den begaafden tekenaar der Genic Wilsen, die het, grootste deel der reliefs afteekende. De door liem verstrekte gegevens vormen den grondslag van het voornaamste werk over Boroboeoer, de in 1873 in het Nederlandsch en het Fransch verschenen, thans verouderde monografie van de hand van Dr. Leemans.

Omstreeks dien tijd vervaardigde Van Kiiisbor- gen zijne serie van 40 groote collodium-opnamen, waarvan het meerendeel meesterstukken zijn van fotografische kunst. Deze onovertroffen foto's zijn te bewonderen in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, in de Koloniale Bibliotheek th *s Graa- venhage, in het Koloniaal Instituut te Amterdam en o)hot Bureau van den Oudheidkundigen Dienst te Jjatavia.

A Is gevolg van de ontdekking van Izerman vervaardigde Cephas omstreeks 1890 fotografische opnamen van de reliefs van den bedolven voet. Met voorbijgang van tnrlijk meorondeels in tijdschriften verspreide artikelen worde molding gemaakt van de namen van enkele personen, die de Boroboeoer-literatuur verrijkt hebben: J. W. Izerman, de reeds genoemde ontdekker van den bedolven voet (Tijdschr. v. Ind. T. L. & Vk., 31, 1880). — S. von Oldenburg, herkenner van do Jatukainala-sculpturen van de balustrade der 1° gaandcrij, (Prof. H. Kern in Bijdr. Kon. IiiHt. T. L. & Vk. v. N. L, 60 reeks, 3, 1897). — C. M. Pleyto, lezer van de Bo edd h a- Lege nd e (Die Buddha-Legondo in den Skulpturen des Tempels van Boro-Budur, 1901). — G. P. Rouflaor, aun wien wo scherpoe aesthetische waardebepalingen danken (Monumental. Kunst op Java, de Gids, 1901). — A. Fouclior, die dostoe-pa in 1907 bezocht en van wiens hand een uiterst belangrijk arte I vrschcon, waarin do religieuze botekciis van hot monument, in grooto lijnen word vastgelegd en de nieuwste identificaties worden gegeven van talrijke avadana-sculpturen. 1' (Bulletin do 1*Ecolo franjaise d'Extreme-Orient, 9, 1909). — J. F Scheltema (Monumental Java, 1912). Niet geillu- strueerde gidsen bestaan van de hand van Dr. I. Groneman, die horhaaldelijk wees op hot vorre- gaande verval en daardoor medo don stoot gaf tot 罗 later ondeniomon horstollingon. Do nieuwsto go- illustreerde gids is samengestekl door Dr. N. J. Krom (Korte gids voor den Boro-Budur, Batavia, Lands- drukkerij, 1913, ook in Javaanscho vertaling ver- se hen en). Ten elotto client met eero genoemd to worden Dr. J. L. A. Brandes, wiens mededoolin- in hoofdzaak to vinden zijn in do Oudheidkxm- ige Rapporten on dio ook een werkzaam aandeel

had in de voorbereidingen tot de herstellingen.

Restauratie. Het onderzoek con in 1900 benoemde commissie leidde tot eene restauratie, dio in 1907 begonnen en in 1911 beëindigd werd, onder leiding van den genieofficier T. van Erp. Aan- vankelijk waren de herstellingon uitsluitend gericht op tegengaan van verder verval en omvatte het werkplan, in hoofdzaak verbeteing van den wateraf- voer en voorziening van enkele wankele bouwpdeelen. De resultaten van de ontgraving van het stoepapleel en van de heuvelhellingen waren evenwel zoo verblijdend, dat de mogelijkheid geopend werd aan vele fragmenten een passende plaats in het bouwwerk aan te wijzen. De restauratio werd toen verder op voortreffelijke wijze door goeinoeden off icier door gevoerd. In hoofdzaak werd gestreefd naar opbouw van kroonlijsten, van een groot aantai nistempeltjes en van de stoepa's der cirkelvormige terrassen. Door een en ander kreeg het monument iets terug van zijn heerlijke, oorspronkelijke silhouetwerking. Het behoef hot nauwelijks gezegd te worden dat alle imitatie van ornament achterwege bleef.

Gedurende de herstellingen werden nieuwe bouwkundigo teekeningen gemaakt on een algeheele fotografische opname volbracht. Deze gegevens zullen verwerkt worden in eon nieuwe monografie, waarvoor do regocring een belangrijk som gelds beschikbaar heeft gesteld en waarvan het bouwkundig gedachte door den Heer T. van Erp, het-archaeolo- gische dooil. Dr. 珥. J. Krom zal worden samen- gesteld. ' -' < * " < "

BOSCH (JOHANNES VAN DEN). Geboren te Her- wijnen 2 Februari 1780 uit het huwelijk van J. Van den Bosch, genesheer aldaar, en A. Poningh. Reeds op 17- jarigen leeftijd vertrok hij als luitenant der genie naar Batavia, word daar op 6 febr. 1801 kapi- tein, aide-de- camp van den Gouv. Gen. Van Over- ataten, onderscheide zich door het ontwerpen van een plan tot verdediging van Batavia, werd daarna Major, aide-de- camp van G. G. Siberg (1804), Luitenant-Kolonel en adj udant-genei aal van den Gouv. Gen. Wieso (1807) en werd 18 Mei 1808, bijna onmid- dellijk na do optreding van Daendels, op zijn verzoek cervol uit den dienst ontlagen. Gehuwd, met eene dochter van De Sandol Roy, brigadier en. hoofd over de geheclo Indische inilitie, decide hij in de onge- nado, waarin dezo bij Daendels viel en moest binnen 24 uur Java verlaten; in Nov. 1810 vertrok hij naar Nederland en word daar spoedig in hooge militaire betrekkingen geplaatst en o. a. G Nov. 1814 belast met de directie der Oost-Indischo jultitaire zaken. Bovendien hield hij zich veel be zig met aangelegen- heden van armenverzorging en stichte o. a. do Maatschappij van Weldadlghcid. Ook vestigde hij de aandacht van Koning Willem I op zich door de uit- gave van een o... work, getiteld: Ned.

bezittingen in Azie, Amerika en Afrika, in draoalvcr toestand en aangelegenheid voor dit Rijk wijsgecgric, staathuis- houdkundig en geographisch beschouwd. *s-Grav- 1817 van tin. met atlas. Toen dan ook, naar hot oor- den Koning, de toestand dor West- Indische kolonien onbevredigend bleek, word V. d. Bosch der- waarts gzoncdu als Commissaris-Gcnoraal, teneinde hot bestuur aldaar op vasten voet to brengen (1827), van wolko zending hij zich tot groote tevredenheidden Koning wist te kwijten. heid boukoken. Door den Comm. "Gen. Du Bus de Gisignies was een rapport ingediend, waarin een stelsel van boeher voor Java was ontworpen, Steu<

nende op vrijen arbeid en uitgifte van wocste gronden a-an particulieren (Zie DU BUS DEGISIGNIES), dat met wanne door den Minister van Kolonien Elout word ondersteund. Deze stukken werden in handen van V. d. Bosch gesteld, die in een eerate rapport zijn gevoelens ontwikkelde, dat in het stelsel van Du Bus veel aanbevelenswaardigs was, maar toch reeds op het bezwaar van concurrentie met den, naar zijn oordeel goedkoopere, slaven-arbeid wees. Met medewerking van Elout tot Luitenant-Generaal Gouverneur-Generaal van Ned.-Indie benoemd, bracht V. d. Bosch een nader rapport uit, waarin die bezwaren breeder werden uiteengezet en het nemen van een proef werd ontraden, ook met het oog op het verlangen van den Koning, dat Indie in staat zou worden gesteld de voor die kolonie opgenomen gelden met de interessen ten spoedigste af te lessen. Naar het oordeel, toen door V. d. Bosch uitgesproken, was het stelsel der Compagnie te verkiezen boven, dat door Du Bus voorgestaan. Ofschoon V. d. Bosch uitdrukkelijk aan Elout verklaarde, niet voor- nemens te zijn dwangarbeid van den inlander in te voeren, begreep deze, dat de plannen van V. d. Bosch noodwendig daartoe moesten leiden, en nam hij zijn ontslag als Minister. V. den Bosch kon dus ongehinderd zijne plannen in Indie ten uitvoer brengen; hij vertrok naar Indie, voorzien van eene instructie, waarin hem gelast werd de productie van, voor de Europeesche markt geschikte gewassen op Java op te voeren tot minstens /5 per hoofd der bevolking, en tevens met een Reglement, dat nog met medewerking van Elout tot stand was gekomen en waarin van dwangarbeid geen sprake was.

De hoofdvrucht zijner werkzaamheid in Indie was de invoering van het beroemde Cultuurstelsel. Zie CULTURSTELSEL. Gemeunen tijd stuitte hij daarbij op tegenstand in den Raad van Indie, waarvan Merkus het hoofd was, en op de min of meer verborgen tegenwerking van de ambtenaren bij het binnenl. bestuur. Om deze te overwinnen, werd in de eerste plaats uitdrukkelijk geconstateerd, dat het nieuwe stelsel de volkomen goedkeuring van den Koning wegdroeg; bovendien werd hij 17 Jan. 1832 benoemd tot Commissaris-Generaal over Ned.-Indie en met een uitgebreide macht bekleed, met het recht om verordeningen uit te vaardigen, zelfs strijdig met het Reg.-regl. en alle maatregelen te treffen, die in den regel slechts door den Koning konden genomen worden. Eerst 27 Juni 1833 werd die waardigheid door hem aanvaard; J. C. Baud (zie aldaar) was hem reeds den 23en Januari te voren als vice-president der Indische Jiegering toegevoegd, en trad den 2en Juli d. a. v. ah Gouverneur-Generaal ad interim op, terwijl V. d. Bosch nu alleen de waardigheid van Commissaris-Generaal bekleedde. Als zoodanig zorgde hij voor de consequente doorvoering van het door hem ontworpen stelsel; nadat hij de zekerheid verkregen had dat Baud in zijn geest werkzaam zou zijn, legde hij 31 Jan. 1834 ook die betrekking neder en vertrok naar Nederland, waar hij in Mei van dat jaar aankwam.

Ofschoon de invoering van het Cultuurstelsel 曾 Jilig wel de belangrte aangelegenheid was, n. 项菲 het bestuur van V. d. Bosch tot stand gekomen, andere gewichtige gebeurtenissen onder landvoogdij plaats. De opstand van Dipo Ne- V d 零 L v 料?e komst zoo goed als bedwongen: 成 戮: 醜 爵 * 螺 gtrij om de rijken 御 T & * 必 g 湊 费 落 清 * 案 merklijk in te krim- 路 震 瞄 瞄. 瞄 瞄

DEN en JAVA. Geschiedenis). Dit alles kon geschieden zonder dat de rust in het uitgeputte Midden-Java werd verstoord; een kleine opstand van Chinezen, als arbeiders bij de cultures ingevoerd, werd gemakkelijk bedwongen, evenals een opstand in Benkoelen, waarbij de assist. res. Knoclrle vermoord werd. Minder gelukkig was V. d. Bosch op Sumatra's Westkust, waar do oprog met de Padri's (Zie PADRI), in 1832 schijnbaar geëindigd, in 1833 weder uitbarste, en een aanval op Bondjol, door V. d. Bosch, die zelf op het tooneel van den strijd verschyn, gelast, geheel mislukte. Op de Oostkust van dat eiland werden betrekkingen met Djambi aangeknoopt en eene sterkte te Moera Komph opgericht. V. d. Bosch was overigens geen voorstander van spoedige uitbreiding van het Ned. gezag op de Buitenbezittingen; hij wildde vooral concentratie onzer krachten op Java en Sumatra. Door V. d. Bosch werd cindelijk een defensie-stelsel voor Java ontworpen en met de invoering daarvan con. begin gemaakt; de geheele uitvoering daarvan heeft nimmer plaats gehad, daar de kosten te groot en do resultaten weinig bevredigend bleken.

In Nederland werd V. d. Bosch zeer spoedig (30 Mei 1834) na zijne aankomst tot Minister van Kolonien benoemd en zorgde hij later vooral door Baud bijgestaan, voor de consequente ontwikkeling van het door hem ingevoerde stelsel. Ofschoon dat atelsel voor het moederland rijke vruchten afwierp, Htgen de eischen, aan de Indische geldmiddelen gedaan telkens hooger, en zag V. d. Bosch zich genoodzaakt tot herhaalde leeningen bij de Handelsmaatschappij (zie aldaar) over te gaan. Ofschoon de Tweede Kamer vol vrouwen in zijn beland te tonde, wekte echter het becheer van de Nederlandsche financiën, door het kabinet, waarvan liij deel uitmaakU; , gevoerd, meer en meer verzet, totdat cind Jijk in J 839 een wetsvoorstel tot het Jenczen van 56 jnllioen gulden, waarbij de kolonien betrokken waren, doer die Kamer werd verworpen. Dientengevng < ; trad V. d. Bosch op 31 Dec. 1839 als Minister van Kolonien af en werd hij, ter belooning voor de gewichtige diensten, door hem bewezen tot graaf verheven, nadat hij reeds iii 1835 tot baron geadeld was. Nog eenigen tijd genoot hij de hem verleende rust, tot hij den 28 Jan. 1844 op den huizo Bosschilus bij 's-Gravtuhage overleed. Behalve het bovengenoemde bockwrk verschyn nog van zijne hand: lets over de financieelc aangelegenheden van het Rijk. ^-Grav. 1840.— Onderzoek naar de bcgruisselen, waaraan de bczuiningen en hoogere belastingen behooren getoetht te worden. Met 2 vervolgn. 's-Grav. J 843—1844, en na zijn dood: Mi.jne verichtingen, in Indie: Verslag van Z. Exc. den Comm.-Gen. over de jaren 1830—] 833 enz. Amst. 1864.

BOSCHPROEFSTATION. Jit instituut werd op zeer beschicden schaal opgericht in het begin van 1913, nadat reeds gedurende eenige jaren door den Dienst van het Boshwezen bij de Indische Regce- ring daarop was aangedrongen, omdat de onafhankelij van elkaar in verachillende boschdistricten en houtvesterijen aangevangen onderzoekingen en profneemingen geen voldoende resultaat afwierpen. Omtrent vele kwestes last men bij het Boshwezen 's m het duister, speciaal op cultuurgebied, en mot mi?der wat betreft de hoogst mogeliijk opbrengst, 漕 c door het beheervan '8 lands boschen is te ver- rijgen. Zonder toebest tot doen aan de gegevens, we 必 door sommige boschbeheerders, tengevolge van op eigen ititiatief genomen proef en i, gestelde onderzoekingen, zijn verkregen, is h of fouch

duidelijk, dat alleen dan een behoorlijk resultaat kan worden bereikt, wanneer eenheid en leiding aan dat onderzoek worden gegeven en dat systematisch geschiedt. Maar behalve hetgeen reeds genoemd werd, behoort ook het onderzoek naar de technische eigenschappen der vele houtsoorten, welke zich in 's Lands bosschen bevinden, met kracht te worden aangevangen, teneinde op de resultaten daarvan een rationeel exploitatie te kunnen grondvesten, en een dergelijk onderzoek kan slechts in een, van de noodige werktuigen en instruments voorzien, laboratorium gebeuren. In verband echter met de weinige geldmiddelen, welke voor het boschproefstation konden worden afgezonderd, was het onmogelijk in alle onderdelen met de onderzoekingswerkzaamheden aan te vangen. Den houtvester H. A. J. M. Beckman, die zich tijdens zijn verlat in Europa van de inrichting der aldaar bestaande boschproefstations op de hoogte had gesteld, en wien door de Indische Regereering de gelegenheid was geboden ook in Amerika en in Japan te bestudeeren, wat er op dit gebied reeds verricht was, werd de leiding van het Indische boschproefstation opgedragen. Zoodat in het nieuwe boschreglement van 1914 is vastgelegd, heeft het boschonderzoek ten doel het oplossen van wetenschappelijke en technische vraagstukken, die zich bij het boschbeheer voordoen, voorzover die oplossing niet, naar het oordeel van den chef van den Dienst, behoort te worden overgelaten aan het beheers- of aan het inrichtings-personeel. De, sedert de oprichting uitgevoerde, werkzaamheden bestonden in de eerste plaats in het verzamelen van gegevens omtrent vroeger door verschillende beheerders verrichte of aangevangen onderzoekingen, terwijl een onderzoek naar den invloed van het bosch op den kringloop van het water (hydrologische en klimatologische invloed van boschgebieden) naar de cultuurmethoden en naar de eigenschappen van diverse houtsoorten werd ingeleid en bovendien een onderzoek werd gedaan naar de meest bruikbaarste methode van boom- en opstands-metingen (zie „Mededeelingen van het Proefstation van het Bw" n° 1). Het onderzoek naar den bijgraad van djatiplantsoorten bij verschillende uitdunnings-graden en methoden, vroeger door den algemeenen Dienst ingeleid, werd voortgezet. Iets sedert den korten tijd van het bestaan van het boschproefstation nog slechts weinig directe resultaten zijn verkregen, zoo is desniettemin door het thans reeds gelveerde werk duidelijker nog dan verwacht kon worden, gebleken, dat dit instituut voorzie in een zeer dringende behoefte.

BOSCHWEZEN. De uitgestrekte cilanden van den Nederlandach-Indischen archipel zijn nog over een groot gedeelte hunner oppervlakte met bosschen overdekt. Toch is die oppervlakte bosch in vergelijking met de oppervlakte der niet beboste terreinen volkomen te groot al over het algemeen verondersteld wordt. Java b. v. b. behoort tot de boscharmer landen; op dat eiland zijn circa 680000 H.A. djatibosschen en een miljoen H.A. in stand te houden. Ook in de Buitengebieden (Zie WILDDHOUTBOSSCHEN) wat slechts 13% der totale oppervlakte is.

men daarin de analoge procentische van eenige Europeesche landen, dan blijkt die 3/4 van Java, 1/2 van Engeland, 1/3 van Zweden 48%, Rusland 37% en Duitsch- 26% ; Nederland is nog boscharmer dan Java en heeft 7% van de oppervlakte. Ook in de Buitengebieden is de voorraad, hoewel over het algemeen bij langrijke op Java, in geen deelen van dien aard, dat

daarin aanleiding mag worden gevonden tot de voorstelling dat hij schier onuitputtelijk is, zoodat die in enkele geschriften gegeven is. Het eerste werk, dat dan ook omstreeks 1910 — toen met het boschbeheer in de bezittingen buiten Java en Madoera een begin werd gemaakt — onder de oogen werd gezien, was in de streken, waar de uitroeiing der bosschen met het oog op den hydrologischen en den klimatologischen toestand onrustbarend was geworden, terreinen aan te wijzen, waarop de bosschen in stand moesten worden gehouden. Dit geschiedde o. m. in enkele gewesten van Sumatra en daarmede wordt thans geleidelijk voortgegaan. De eigenaardige opvatting, welke heerscht over de uitgestrektheid der bosschen in onze Oost-Indische kolonien wordt vermoedelijk in de hand gewerkt door de omstandigheid, dat tijdelijk aan den landbouw dienstbaar gemaakte gronden, welke gedurende eenige jaren braak hebben gelegen en nog niet al te zeer met alang-alang zijn doorwoerd, meestal een boschvegetatie vertoonen, welke in verband met den vluggen plantengroei in de tropen, al heel spoedig op een afstand aan opgaand bosch doct denken. Maar niet alleen zou het onjuist zijn, dergelijke terreinen onder de bosschen te rangschikken, omdat er feitelijk geen bruikbaarheid op voorkomt, maar ook omdat na korteren of langeren tijd opnieuw tot ontginning wordt overgegaan, en dan wat bosch leek, weer tijdelijk akker wordt. Deze z.g.n. ladang- of hoemah-bouw komt zeer veelvuldig voor, niet alleen in de Buitengebieden maar ook op Java, en waar daaraan geen paal en perk wordt gesteld, schrijft hij steeds verder voort. Behalve dat hierdoor de bosschen met algeheele vernieling worden bedreigd, is bovendien deze extensieve wijze der uitoefening van het landbouwbedrijf een bewijs dat in de streken, waar zo voorkomt, de ontwikkeling van dat bedrijf nog op zeer laag trap staat, zoodat het in meer dan een opzicht van het hoogste belang is, met die toestanden te breken. Het staken van dit rooibouwssysteem toch zal niet alleen het uitroeien der bosschen vermindern, maar tevens den Inlander nopen tot de beoefening van een intensief landbouwbedrijf.

Hot behoor van 's Lands boschschon heeft zich aanvankelijk bepaald tot Java en wel speciaal tot de djatibosschen op dat eiland. Java heeft, wat ontwikkeling van economische toestanden, betreft, altijd een vooruitgang gehad op de andere cilanden onze Oost-Indische kolonien, zoodat daarin wel de hoofreden dezer aanvankelijke beperking mag gezocht worden, maar bovendien is het djatibosch zoo suprieur voor verscheiden gebruike-doelinden, dat het geen voorwondering kan wekken, dat aan de bosschen, welke geheel of grootendeels uit deze houtsoort bestaan, en welke bijna uitsluitend op Java voorkomden (Zie DJATI), allorchest de aandacht werd gewijd. Daar kwam nog bij, dat in vroeger tijden de bergen nog dicht beboud waren, en de sawah-oppervlakte, in vergelijking met thans, gering was, zoodat geen maatregelen behoeftend genomen te worden om een te ver schrijdende ontginning van bergbosschen, welke de sawahbevoeling in gevaar zou hebben kunnen brengen, reeds dadlyk tegen te gaan. Maar ook de vraag naar hout was toen nog gering, zoodat ook niet het oogpunt van houtvoorziening aan de uild-houtbosschen nog maar weinig waarde werd toegekend. Dit alles is sedert veranderd. Met de toename van het gebruik van staal in de bouwindustrie nader na de vraag naar bouwhout niet af, zoodat verondersteld werd, maar nam die inmiddels hand over hand toe, en ook door uitroeiing van bosschen elders

werd de waarde der djati- en der wildhoutbosschen in aanzienlijke inkomsten. Wei werd ook reeds op het laatst onze kolonien gaandeweg hooger. Een en ander leidde er der achttiende eeuw herhaaldelijk op het ver- val der toe de bemoeiingen van den dienst van het Boschiwezen djatibosschen gewezen, maar afdoende maat- regelen om ook langzamerhand nicer in de richting der de verdere vernieling te stuiten werden niet genomen.

wildhoutbosschen te sturen, aanvankelijk allcen op Java, Toen de Nederlandsch-Oost-Indische Compagnie maar later ook in de Buitenbezittingen, en zoo werd, na werd opgeheven en de kolonien bezittingen werden van eene mislukte wildhoutexploitatie in het laatste den Staat, heeft de Regeding de djatibosschen, die niet decennium van de negentiende eeuw, in Palembang, en eigendom van gemeenten of particulieren waren, tot eenige voorloopige algencne onder- zoekingen in de Staatsdoinein verklaard. Aanvankelijk bleven daarvan cilanden buiten Java, in 1910 de grondslag gelegd voor nog uitgesloten de djatibosschen in het toen nog zoo een nicer geregeld beheer van het boschgebied in de uitgestrekte rijk van den Soesoehoe- nan van Soerakarta Buitenbezittingen in den vorm van een onderaock naar de en dat van den Sultan van Djokjakarta. Bij tractaat van bebossching en de ge- steldheid der bosschen in die 1812 werd echter over- eengekomen, dat het had om de djatiboomen in de gebaseerd, dat sedert zij het ook, in verband met de groote Vorstcnlandsche djatibosschen ten eigen bate te kappen, uitgestrektheid der Buitenbezittingen, in matig tempo, maar dat daardoor geen zakelijk recht op den grond consequent wordt doorgevoerd.

Intusschen is voor het Boschwezen het beheer der over intusschen nader werd over- eengekomen in 1898, dat de een groot deel van Java verspreide djatibosschen tot nu leeggekaptc terreinen opr- nieuw van Gouvernmcntswege toe hoofdzak gebleven. worden beplant. Aangezien eenige boschgedclten in Soerakarta deel uitmaken van houtvesterijen, worden Soerakarta deelt uitmaken van houtvesterijen, worden thans pogingen gedaan om het recht op de wildhout- boomen van den Soesoehoe- nan af te koopcn, daar de exploitatie had toen volstrekt niet plaats. De Compagnie over het algemeen en behoortHjk beheer der bosschen zag in de djatibosschen slechts den grooten houtstapel, uitsluiten. In een artikel, voorkomende in Deel III van het waarvan. hare pakhuizen, gebouwen, werven en boschbouwkundig tijdschrift *Tectona*, getiteld vaartuigen moesten worden gebouwd, loutere exploitatie „Rechtstocstand van de djatibosschen in de Residentie Soerakarta" heeft de inspec- teur van het Boschwezen W. txejonist in stand te houden. De djatibosschen deelden H. Fock uitcengeeft, welke rechten, en welke verplicht toen in het stelsel der contingenten, die door de inlandsche hoofden (de regenten) moesten worden ingen het Gouver- nement ten opzichte dezer bosschen opgebracht. Deze lieten de in den omtrek der bosschen heeft. In Djokjakarta is een regeling getroffen ten gevestigde bevolking de houtwerken kappen, welke de aanzicu van d< ; Goeneng-kidoelsche djatibosschen, Compagnie ter voorziening in hare velrclic belioeften welke tot het boschdistric Kedo(3-Pjpkjakarta behooren, hifrop neerkomende, dat de Sultan het belicir van de boschen en de beschikking over het hout aan het N- derlandsch-Indische Gouvernemenent overlaat, met (lien verstande, dat de helft van de bruto-opbmmgst aan den Sultan wordt uitgekeerd. De overige djati- bosschen in Djokjakarta zijn van weinig betcctcnIH ; ze worden volgens een contract van 1849 door den Sultan beheerd en geexploiteerd en zijn vrijwel ge- heel verwoest.

Thans terugkomende op het beheer der cigenlijko domeinbossohen, zoo moet worden gconstateerd, dat dit in het begin der negentiende eeuw nog zeer veel te wenschen overliet. Eerst onder het bestuur van den maarschalk Daendels werden vclv vorbetc- ringen ingevoerd. Hij bracht het beheer d< r bosschen op een geheel nieuwen voet en verbeterde daarbij het lot van het blandongvolk. De lioutcontingenten der inlandsche hoofden werden afgeschafit; de admiuis- tratie en het beheer der bosschen werden aan de resi- denten ontnomen en opgedragen aan eeji lixspectcur- gencraal, bijgestaan door een secretaris en fiscaal, en onder zich iebbende een college van administratie, bestaand uit een president en vier leden, met een secretaris, tevens functie doende van fiscaal. Do zctel dezer directie was te Semarang gevestigd. Aan ieder lid werd het beheer aangewezcn van eenige boschdistricten, die te zamen een bosch-departemct vormden. De leden voerden het bevel over de euro- peesche „boschgangers" of houtvesters, en over do tot die districten behoorende blandongcs. Het door die regeling aan het gezig der residenten en regenten onttrokken blandongvolk ontving vrijdom van allo endrc heeredincsten, genoezgame rijstvelden, en gedurende zijn verblijf op de kapplaat<cn per man

eën kati rijst daags, eene bepaalde hoeveelheid zout en cenou nauwgezette betaling voor de geleverde houtwerken volgens een bepaald tarief. Zij moesten echter het trekke zelf leveren. De werkzaamheden in de bosschen, die van Februari tot November aanhielden, werden bij afwisseling door de helft van liet blandongvolk verricht. De uitgekapt bosschen werden weder met djatipitten beplant en ook nieuwe djatibosschen werden aangelegd. Op den verkoop van djatihout werden zeer beperkende bepalingen gesteld. Particulieren konden bij het Gouvernement houtwerken koopen tegen bij tarief bepaalde prijzen. Andere gelgenschap om zich van het benoedigde hout te voorzien bestond er niet. Behalve talrijke kleine verzamelaars waren er houtstapelplaatsen te Soerabaja, Grisee, Rembang, Djoewana, Semarang, Pekalongan, Tegal; Cheribon en Tiulra-majoc.

(1) had deze door Daendels tot stand gebrachte regeling van het Bosch wacen ook hare gebreken vooral om het omslachtig en kostbaar beheer en het al te ver gedreven monopoliestelsel, waaronder vooral de inlandsche scheepsbouw gebukt ging, maar door mildere bepalingen omtrent het verstreken van hout en eenige vereenvoudiging in de administratie had den gebreken in deze inrichting der boschhuishouding allengs kunnen verminderd worden, en zou deze regeling dan tot eene geleidelijke verbetering der djatibosschen hebben geleid. Het daarop gevolgde Engelsche tusschenbestuur was echter het Boschwezen weder niet ten zegen. Raffles begreep nog nimmer voordelen van de bosschen te moeten trekken. Hij vaardigde een nieuw reglement voor het Boschdepartement uit, waarbij het bestuur op veel spaarzamer voet werd ingericht. De bestraking van lijspectuur-generaal en de administratie der houtbosschen met hare vier departementen werd ingetrokken en een Superintendent aangesteld, wiens functie zich echter alleen beperkte tot de aan djatibosschen zoo rijk residentie Rembang. In de overige residentien werden de bosschen met de blandongs weder onder het bestuur der residenten gesteld. Het werd bepaald, dat men bij voorkeur uit Rembang al het noodige hout zou trekken. Het blandongvolk ontving eene betaling meer, maar het loon voor kappen en slepen werd verrekend in niindering der verschuldigde landrente. De groote hoeveelheid liou op de stapelplaatsen werden tegen veel lagere prijzen van de hand gezet. Ook werd veel Hleiepstammerhout naar Bengalen uitgevoerd. Voor personen, die zich met den scheepsbouw bezig hielden, werd het bekomen van het noodige hout gemakkelijker gemaakt, door hun te vergunnen dit in alle bosschen tot op 12 mijlen van het strand te vellen, tegen betaling van een klein gedeelte der waarde. Hierdoor werden die bosschen weder niet weinig gehavend.

Gaat men nu vervoegens de geschiedenis na van het beheer en de exploitatie der djatibosschen vanaf het jaar 1816, toen de kolonien weder overgingen aan den Nederlandschen Staat, zoo blijkt het, dat de verschillende richtingen in onze koloniale beheer gedurende den loop der vorige eeuw nog langom tijden van grooten invloed bleven op de behandeling der bosschen. Zag de Staat zich ten opzichte der djatibosschen voor eene moeilijke taak geplaatst, voor een onderwerp dat ten volle een deskundige regering vereischte en waarmede men uit den aard der zaak ook in het moederland weinig vertrouwd was, zoo valt het toch niet te ontkennen, dat bijkomende omstandigheden maar al te zeer haar noodlottig

invloed op de djatibosschen deden gelden. Door de Commissarissen-Generaal werd in het jaar 1819 eene reorganisatie van het geheele Boschwezen ingevoerd, waarbij het algemeen beheer der bosschen werd opgedragen aan eene Directie der Houtbosschen, bestaande uit een directeur, twee inspecteurs en een secretaris, met het noodige ondergeschikte personeel. De betrekking van directeur der Houtbosschen was vereenigd met die van resident van Rembang, het voornaamste gewest der djatibosschen. Met het bijzonder beheer der bosschen werden, onder toezicht der directie, de residenten belast, die in de uitvoering van dit gedeelte hunner plichten op eene doolmatige wijze gebruik moesten maken van de aan hen ondergeschikte assistent-residenten en opzieners der landelijke inkomsten. In verschillende residentien werden nog europeesche boschopzickers, inlandsche boschhoofden, schrijvers en boschwachters aangesteld. Evenals vroeger waren de blandongs verplicht bij afwisseling, gedurende acht maanden van het jaar, alle werkzaamheden in de bosschen te verrichten, waaronder ook het aanplanten en het maken van sleepwegen, alsmede de levering hunner buffices of andere trekdieren daartoe. Zij werden betaald door afstand van rijstvelden, terwijl de kappers en sleepers bovendien eene dagelijkse verstreking van rijst en zout ontvingen. Later werden echter allengs weder landrente geheven, en daarvoor een karig dagloon in de plaats gesteld.

Deze regeling van het Boschbeheer had echter geen langdurig bestaan. De bezuinigingsmaatregelen, door het Opperbestuur in 1825 bevolen, deden den Commissaris-Generaal Du Bus de Gisignies de afzonderlijke Bosch-directie weder intrekken en hare archieven naar de algemeene bureaux te Batavia overbrengen. Het beheer en toezicht over de bosschen en stapelplaatsen werd aan de residenten opgedragen, aan wio daarvoor nog eenig mindere boschhoofden bleven toegevoegd, terwijl het algemeen beheer gerangschikt werd onder de attributen van den directeur van de Landsproducten en civiel magazijnen. In het jaar 1829 werd een reglement voor het beheer der bosschen, het aanplanten, voortkweeken en vellen van djatihout vastgesteld, waarbij o. a. voor het eerst een geregeld aankoop werd voorgeschreven. Dit uitvoerige reglement, dat inder daad veel goeds bevatte, kon echter weinig worden nagelcfd, daar de hoofden van gewestelijk bestuur, reeds overladen met arbeid, ook de noodige kennis van zaken en voorlichting misten om op de bosch-werkzaamheden behoorlijk het oog te houden. Zij besloeiuden het beheer der bosschen als een lastpost, waaraan zij zich zoo weinig mogelijk lieft te gelegon liggen.

Toon een jaar later, in 1830, de Gouverneur-Generaal Van don Bosch het stelsel van cultures invoerde, maakten de voor het boschbeheer vastgestelde bepalingen ook van zelf op den achtergrond. De opvolging van de meeste der bepalingen was lotterlijk onmogelijk tegenover de eischen van het cultuur-Hetseel. Met den meesten spoed moesten suikerfabrieken veertien, waarvoor verbazende hoeveelheden hout werden gekapt, zoowel voor het bouwen der fabrieken met derzelver loodsen en woningen, als tot bekomen van het noodige brandhout. Ook de op-rechtiging van vele indigofabrieken en later, vooral in Rembang, van tabaksondernemingen, droeg aanzienlijk tot de vernieling der djatibosschen by.

De belangrijke verdedigingswerken, welcke tijds en na den Java-oorlog werden gebouwd, benevens talrijke andere openbare werken vorderden ook ont-

zaglijke hoeveelheden hout, hetwelk, zonder behoort, lijke toezicht, op verkwisUnde wijze word gevuld.

Geheele bosschen verdronen of werden althans zoodanig gehavend, dat zij voor geregeldc houtvellingen niet meer in aanmerking konden komen. De bij het reglement van 1829 voorgeschreven perceelsgewijze aankap maakte overal plants voor den aankap op eisch, waarbij in het wilde boomen werden geveld, waaruit men houtwerken van de aangevezen afmetingen dacht te bekomen. Bloek het dan, dat de ge- kapte boomen niet aan den gestelden eisch konden voldoen. zoo werden andre geveld, terwijl in andere gevallen wed er zware boouen tot houtwerken van kleine afmetingen werden verkapt. Van ongelooft- lijke afstanden moest ten slottc het hout worden aan- gevoerd.

In het jaar 1832 werd het beheer van en het toezicht op de bosschen gebracht onder den Directeur der cultures, waarna in het jaar 1836 de, toen onder dien hoofdamtenaar aangestelde, inspecteurs der cultures ook met het opzigt op de houtbosschen werden belast. Intusschen bleef het met de djati-bos- schen even treurig gesteld. Het gouvernement stelde bepalingen vast en gelastic controle, maar de midde- len daartoe onbrakenyZ

;/ Eindelyk begon de Regeering in te zien, dat geen middelen tot verbetering zouden baton, zoolang men deskundigen nieste, die de noodige voorlichting konden geven en met de uitvoering belast werden. In het jaar 1849 werden voorloopig een paar Duitsche boschbouwkundigen in de djatibosschen van Rembang aangesteld, en vervolgens vanaf het jaar 1857 西百 geld wetensch&ppelij gevormde boschambt- naren uit Nederland gezonden. In het jaar 1858 werd een inspecteur voor Jiet Boschwezen aangesteld.

Het oude blandongstelsel bleef nog geruimen tijd in working. De vernieling der djatibosschen had aehterccnvolgen in vele residentien opgehouden, maar in Rembang en, op reel kleinere schaal, in Madien bleef ze nog voortduren. Evcnwel word toch in 'K- bekahdclng der djatibosschen veel verbetering gebracht. De houtvellingen werden zooveel mogelijk op eenige plaatsen geconcentreerd, gregeldc pcrceelsgewijze aankap werd weder ingevoerd, de uit gekapte percelen werden opnieuw met djati bezaaid, de sloopwegen werden verbeterd en nieuwe wegen werden aangelegd, en vooral ook op de bewerking van het geveldc hout, dat hoofdzakelij voor den scheepsbouw diende, werd goet toezicht gelouiden. Op elke kapplaats waren een inlandsch boschhoofd, met den naam van demang blandong, en een paar boschwachters gevestigd. Later werden hieraan nog europesche opzienaers toegevoegd. De blandong- werkzaamheden in Rembang waren in twee tijdper- ken van het jaar verdeeld, namelijc het tijdperk van aankap, uitsleep en afvoer naar de rivieren, het we lk aanhield van 1° Mei (soms tijds 1° April) tot ultimo November, en het tijdperk van vloten, tijdens den west-moesson, van December tot Maart of April. Het wrkvolk werd op den ouden voet in dagloon betaald, namelijc een kapper met 10 duiten (8 $\frac{3}{2}$ centen), en een ploeghoofd over 25 man of 25 span trekdiereu met 20 duiten centen). Bovendien ge- noot ieder hoofd, kapper en drijver van een span trekdieren, waarvoor 25 duiten (21 centen) werd be- taald, daags 1 $\frac{1}{4}$ kati rijst en $\frac{1}{10}$ kati zout. Op elke geregeldc kapplaats waren JOO tot 300 kappers en 100 tot 300. Boms zelfn 400 spannen trekdiereu werk- . 辛 am. Het wrkvolk werd door de diHtncUioofden, dikwijls van zeer afgelegen streken, opgeroepen en om de vyftien dagen verwisseld, zoo voor het wrk

in de bosschen als voor het , maken der vloten. In do maand December begon het vloten van het hout langs de onderschidene rivieren naar de eenijglike houtstapelplaatsen; zoo werd al het hout, dat naar de Solo-rivier on hare zijrivieren was gebracht, naar 's lands groote stapelplaats te Boenga, in de residentie Ue Socrabaja, vervoerd. De vlotter ontvingen geen dagloon, maar eene bepaalde betaling en verstreking van rijst en zout voor de geheele reis. De vlot- hoofden echter, genoten per dag 100 duiten (83 $\frac{1}{2}$ centen). Vlotter en hoofden ontvingen bovendien nog eene premie, wanneer hunne vloten behoorlijc overkwamen.

Er gingen intusschen gestadig meer stemmen op tegen het behoud van het blandongstelsel, al was de druk voor de bevolking ook niet meer zoo zwaar als voorheen. De meest drukkende diensten der blandongs bestonden nog in het leveren van trekdieren, die veel onder het boschwerk leden, en in het opk- men der koelies voor het samenstellen der houtvlo- ten in den tijd, dat de rijstvelden moesten bewerkt worden. Het daarbij door de Regeering zoo zeer ge- handhaafde monopolie over het djatihout werkte ook zeer belemmerend op alle takken van nijverheid. Overal bestond gebrek aan hout. De Regeering kapte voor hare eigen behoeften, maar voor particulieren bestond geen middel om zich van het noodige hout te voorzien. Wel werden ondershands aan eenige per- sonen zoogenaamde houtcontracten uitgegeven, houtvellingen die de gelegenheid moesten aanbieden om djatihout te kunnen verkrijgen, en tevens om bij te dragen in de behoeften van 's Lands dienst, maar die contracten Btrekten och hoofdzakelij tot groot voordeel van de weinigen, die daarmede werden begunstigd. De particuliere nijverheid werd daarmede weinig of nietgebaat, het djatihout bleef zeer hoog in prijs.

Scdert jaren was intusschen cen jlan tot eene behoudijke organisatie van het Bosch wezen bij het Indisch bestuur in overweging en allengs vond die aan- gelegenheid ook een krachtigen stun bij het Oppcr- bestuur. In het begin van het jaar 1860 word aan eeno commissie, bestaande uit ccn inspecteur van het Boschwezen, een inspecteur der cultures en een rechterlijc ambtenaar, opgedragen een reglement voor het beheer on de exploitatie der houtbosschen op Java en Madoera en al wat daarop berokking had, te ontwerpen. Ongeveer teglijkertijd word door cone daarvoor aangewezen commissie begon- nen met het opnemen en in kaart brengen der djatibosschen. Nog jaren verliepen echter alvorons werd beslist omtrent de vraag: Welke weg moest worden ingeslagen om de exploitatie der djatibosschen het meest te doen beantwoorden aan het belang van den Staat en de bevolking. Eindelijk, in 1864, besloot <lo l<egering het stelsel van Staat*-exploitatie der djatibosschen goheel te laten varen en daarvoor de particuliere ondernemingsgeest met onbeperkte mededinging, in te roepen. In licit jaar 1865 werd het nieuwe reglement voor het beheer en de exploitatie der houtbosschen van den Lando op Java en Madoera afgekondigd, waarbij de bosschen werden ver- deeld in: Je onder gergeldc boheer gobrachte djati- bossclien, bestemd voor eene gergeldc perceelsgo- wijze ox)lloiatie, 2e niet onder gergeldc beheer gobrachte djatibosschen, niet bestemd voor eene gcr- g'ldc exploitatie, maar om te strekken ter voorzoo- ning in de plaatslijc behoefte aan hout voor den Lando en de inlandsche bevolking, en 3o wildhoutbosschen.

Op ultimo van het jaar 1865 inden cindclijkc dag

blandongdiensten geheel op. Daarmede was met een belangrijk overblijfsel van het Indische dwangstelsel gebroken.

In November van het jaar 1865 had to Rembang do eerste openbare aanbesteding plaats voor de exploitatie van twee djatibosch-perceelen, waarop geleidelijk meerdere volgden. In al die exploitatie-contracten werd eene geregeldc pccreelsgwijze veiling bepaald en eene behoorlijke schoonmaak der

uitgekapte perceelen voorgescreven. Tijdens de exploitatie in blandongdienst waren steeds ter veiling boschperceelen gekozen van goede hoedanigheid, waaruit eene belangrijke hoeveelheid hout kon worden verkregen. Alleen de goede djatibossen werden gekapt, maar do schrale, meerendeels vroeger reeds uitgekapte bosschen bleven staan. nderingen brengen. De slechte bosschen moesten allengs weder in goede djatibossen worden herschapen, en dit was alleen mogelijk door ze ook geregeld geheel leeg te happen en op nieuwe boplantten. Daarom besteedde de Begceering ook zulke perceelen uit, die weinig anders dan brandhout opleverden. De ervaring leerde intusschen, dat liet reglement van 1865 nog vrij belangrijke gebreken bevattc. De daarin aangenomen splitsing tusschen wd- en niet onder geregeld beheer gebrachte djatibossen bleek maar al te zeer tot den ondcrgang der laatste te leiden. Voorts werd geklaagd over al te beperkende bepalingen omtrent de voorziening in de behoefte aan hout voor de inlandsche bevolking, zoo voor huisbouw als voor de inlandsche schepvaart, gereedschappen, brandstof enz. Deze en nog nicer andere gebreken en lacunen leidden tot

van

van 14 April 1874 (Indisch Staatsblad N° 110) een nieuw reglement werd vastgesteld, dat op don Isten lci van lict jaar 1875 in werking trad. Bij dit reglement waren als hoofdbeginselen aangenomen:

1° de bosschen worden onderscheiden in djati- en wild hout-bosschen;

2° de djati-bosschen (met uitzondcring van die in do Vorstenlanden, waarover de Regcering slechts eene beperkte beschikking heeft) staan a, Ho onder geregeld beheer, de wildhout-bosschen gedcceltelijk;

3° de exploitatie der djati-bosschen geschiedt, zooals ook reeds in het reglement van 1865 was bepaald, door middel van de particuliere industrie op tweeërlei wijze:

a. nwt vrije beschikking over het hout door den ondernemer, tegen betaling van eene overccngekomcn som; of

b. met levering van het hout aan het gouvernment, tegen betaling aan den ondernemer van een bepaald bedrag voor kap-, sleep- en vervoerloon per kubieken meter.

De toewijzing van een bosch ter exploitatie geschiedde na openbare inschrijving. Door de boschambtenaren worden minimumprijzen bepaald, beneden welke de bosschen niet werden afgestaan.

Het „Reglement voor het beheer en de exploitatie der bosschen van den Lande op Java en Madoera“ van 1874 werd gewijzigd bij de ordonnances van 18 Mei 1875 (Staatsblad No. 119), van 26 Mei 1882 (Staatsblad No. 149) en van

21 November 1897

(Staatsblad No. 245) en ten slotte vorvngen voor het bij Koloniale ordonnantie van 9 Februari (Staatsblad No. 61) vastgestelde „Reglement het beheer der bosschen van den Lande op Java

en afzonderlijk „Reglement voor den dienst van het Boschwezen op Java en Madoera“ (bij verkorting dienstrengement genoemd) vastgesteld bij Gouvernementsbesluit van 9 Februari 1897 No. 21, werd do organisatie van den dienst vastgelegd en aangegeven hoc, ter verzekering van de goede werking der bepalingen van hot boschreglement, aan de voor schriften daarvan uitvoering behoorde te worden gegeven.

In dit reglement van 1897 kwam do boachinrichting voor het eerst tot haar recht en daarin vinden we dan ook de noodige bepalingen betrekking hebbend op de vorming van houtvesterijen; de boschpolitie-beambten werden weder gesteld onder de directe bevelen der ambtenaren van het Boschwezen, iets, wat weliswaar oorspronkelijk ook was voorgeschreven in het boschreglement van 1874, maar watin 1882 veranderd werd door de boschpolitie ondergeschikt to maken aan do Bestuursambtenaren. Het reglement van 1897 verschilt overigens ten opzichte van het vorige van 1874 vrij belangrijk op het gebied der exploitatie. Was toch nog in dat van 1874 de exploitatie door tusschenkomst der particuliere industrie verplichtend gesteld, cn was het op grond, van de daarin vervatte bepalingen, onder zekere omstandigheden, alleen mogelijk de uitdunning en de zuivering na s' inachting van den resident in eigen beheer en in vijen arbeid to doen uitvoeren, tegen afstand, van het daardoor te verkrijgen hout dan wel in daghuur, zoo werd in het reglement van 1897 de Gouverneur Generaal bevoegd verklaard machtiging te verleenen tot geregeldc exploitatie in eigen beheer, indien do aanbesteding der perceelen herhaaldelijk waren mislukt-, terwijl als vnstc regel werd aangenomen, dat de uitdunning steeds in eigen beheer zou geschieden. Ook do bepaling, dat do Directeur van Binnenlandsch Bestuur bevoegd werd verklaard, onder bepaalde omstandigheden, machtiging te verleenen to de zuivering der bosschen in eigen beheer, was weder eene schrede nader tot de, zij het ook in anderen vorra v66r 1864 bestaan hebbende, Staatsexploitatie. Het bestek dezer bespreking laat niet toe over de verdcere verschillen tusschen de reglementen van 1874 en van 1897 in details te treden ; de kwestie der voortschrijdende Staatsexploitatie werd hier echter eeiigzins naar voren gebracht, omdat de boschpolitiek in het laatste decennium zich zoo bij herhaling op dit terrein bewogen heeft. In dagbladen en tijdschriften werd het belang dor Stants-boschexploitatie meermalen overtuigend pleit, en de nicest krachtige tegenstand van de zijde der houtcontractanten, die de winsten van s' Lands bosschen, welke aan de gemeenschap tockomcn, grotendeels verslonden, heeft niet kunnen bletten, dat het Oppcrbestuur do groote voordelen der Staats- boven particuliere-boschexploitatie op Java in begiiscl heeft erkend, zoodat thans de geregeldc aankapen eigen beheerden door tusschenkomst van de particuliere Industrie reeds overt reft.

Immiddels was in 1905, het Departement van Landbouw (later Dept. v. Landbouw, Nijverheid en Handel) opgericht, cn word de dienst van het Boschwezen, welke van af 1860, toon do directie der cultures was opgeheven, onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur had gercsorceerd, aan het nieuw opgerichtc Departement toegevoegd.

Het boschreglement van 1897, gewijzigd bij Koi. ordonnances van 27 Mei 1901 (Ind. Stb. No. 208), van 12 April 1902 (Ind. Stb. No. 169), van 19 Mei 1903 (Ind. Stb. No. 219), van 19 Mei 1904 (Ind. Stb. No. 256), van 11 Januari 1905, (Ind. Stb. No. 40), en

van 20 April 1907 (Ind. Stb. No. 232), heeft geclang bestaan gehad; bij Koi. ordonnantie van 30 Juli 1913 (Ind. Stb. No. 495) werd wederom een nieuw boschreglement vastgesteld voor Java en Madoera, terwijlijetdaarbij behoornde dienstreglement, vastgesteld bij Gouvernements Besluit van 30 Juli 1913, No. 49 (Bijblad-No. J901Lxoor geheel Nederlandsch Indie van toepassing werd verklaard. Bit thans viggrende „Reglement voor het beheer der bos- schen van den Lande op Java en Madoera” trad op 1 Januari 1914 in werking en onderscheidt zich van het voorafgaande op het punt der exploitatie voornamelijk hierdoor, dat in het betreffende arti- ke] thans voorkomt: „De gecregelde exploitatie ge- schiedt hetzij in eigen beheer, hetzij door tusschen- komst van aannemers”. Bovendien werd ten aan- zien van de met particuliere exploitanten te sluiten overeenkomsten gebroken met het beginsel, dat die zouden kunnen worden gesloten ten behoeve van lioutleveringen aan het Gouvernement.

De concept voorwaarden, waarop de thans voortdurend in betekenis afnemende, exploitatie van 's Lands bosschen door tusschenkomst van aannemers geschiedt, werden gearresteerd bij Gouverne- ments Besluit van 6 November 1904 Nos. 39, 40, 41 en 42 en in de jaren 1907 t/m. 1912 herhaaldelijk gewijzigd; bij Gouvernements Bcsluit dd. 3 Januari 1914 No. 42 vond de laatste wijziging plaats.

Wanneer de exploitatie door tusschenkomst van aannemers geschiedt, wordt met dezen ter zake, na openbare aanbesteding, overcengekomen, tenzij de Gouverneur-Generaal in 's Lands belang een onderhandse afstandoening noodig acht. Van deze laatste bevoegdheid is door den Landvoogd mecrma- len gebruik gemaakt, voornamelijk sedert het jaar 1903, het z. g. n. crisisjaar voor den Ned.-Indischen houthande] : in 1914 is ecliter een einde gemaakt aan al dergelijke onderhandse transacties, ook aan die in den vorm van stapelplaats-levering, terwijl bi linen afzienbaren tijd, op Java tenminste, degehele djatiboschexploitatie door tusschenkomst van do particuliere Industrie tot de geschiedenis zal behoer- ren. Een der machtigste factoren, welke daartoe meewerkt, is ongetwijfeld de voortgang der bosch- inrichting, waarvan het streven is het gehele djati- boschgebied zo spoedig mogelijk in houtvesterijen cm te zetten. In houtvesterijen is Staatsexploitatie regel en kan slechts in byzondere gevallen, ter beoordeeling van den Gouvernneur-Generaal, ex]loi- tatie door tusschenkomst van de particuliere Industrie worden toeg[aten. Op het einde van 1914 waren een cn dertig houtvesterijen met ieder gem id- deld 5000 H.A. oppervlakte in werking.

De houtvesterijen worden gewoonlijk afzonderlijk dan wel paarsgewyze beheerd door een houthvester met hetnodigeoedergeschikte personeel; bij'paars- gewyze beheer heeft de houthvester een hoofdpiener als assistent voor het beheer dertweede houthvesterij onder zich; in enkele gevallen wordt het boheer eener houthvesterij door een adjunct-houthvester der le klasse gevoerd ; het aantal dozer ambtenaren ver- mindert echter gelcidelijk, omdat het instituut der Europeesche adjunct-houthvesters met het Gouver- neniGnts-besluit van 16 Maart 1909 No. 30, (Ind. Stb. F. . 204), waarin bepaald werd, dat geen nieuwe ad- junct-houthvesterg meer in dienst worden genonien, feiteHjk is opgeheven. Aan de adjunct-houthvesters i ; innuddek de g.degenheid gegeven, zich door een ver- volgHtudic in Muncluijn te bekwajnen voor den rang van houthvester.

houtbosschen op Java, welke nog met tot houthvesterijen behooren, zijn ingedeeld in boschdistricten, welker aantal op het einde van 1914 acht en twintig bedroeg. Het beheer dozer boschdistricten wordt eveneens gevoerd door houthvstersmtondergeschikt personeel en is gebaseerd op een voorloopig bedrijfs- plan. De groote uitgestrektheid dozer beheerscncne- heden is echter oorzaak van een veel minder inten- sief beheer dan waardoor zich de gang van zaken in eene houthvesterij kenmerkt.

Het bsheer van het boschgebied in de bezittingen buiten Java is zeer weinig intensief; het bepaalt zich grootendeels tot boschbescherming en het vastleggen der grenzen van boschgebieden in streken, waar de hydrologische toestand tengevoele der voort- schrijdende ontginning onvoldoende is geworden of dreigt, te worden, terwijl, voornamelijk op Sumatra, eene exploratio van eenige boschgebieden plaats - heeft met het doel do uitgifte in exploitatie daarvan voor te bereiden. De bedoeling is voorloopig in de Buitenbezittingen nog geen Staatsexploitatie in te voeren. Ten einde voHedige kennis op te doen om- trent de hoeveelheid en de hoedanigheid der bosschen in de bezittingen buiten Java, worden aldaar naar gelang van de beschikbare werkrachten be- heersers met ondergeschikt personeel geplaatst, aan wie de stelselmatige exploratie der boschtrccinen is opgedragen, en die in alle bosch-technische en - economische kwesties van ad vies dienen.

Onder den Dienst van het Boschwezen ressorteert een vrij uitgebreid caoutchoucbedrijf, waarvan een afzonderlijk overzicht voorkomt in het art. CAOUT- CHOUCBEDRIJF V/H. BOSCHWEZKN.

Voor het oplossen van wetenschappelijke en technische vraagstukken, welke zich bij het boschbo- heer voordoen, is in J 913 een boschproefstation op- gericht (Zie BOSCHPROEFSTATION).

Betreffende de verrichtingen en de uitkomsten van den Dienst van het Boschwezen wonit Hdert J900 een afzonderlijk jaaverslag uitgegeven, dat verkrijgbaar is bij het Depot van lecnnidclion te VVeltevreden.

Het is niet wel doenlijk in een kort bestek als het hier gebodeno een volledig overzicht te geven van den werkring van het boschpersoneel. In hoofdzaak concentreert zich de bemoeienis der ambtenaren van het Boschwezen in het streven naar de hoogHt niogc- lijke, jaarlijks gelijkblijvende of toenemende directe inkomsten en het bereiken van indirecte voordellen, voorzover dat noodig en mogelijk is. Daartoe worden de bosschen afgebakend, opgemet en gekaar- teerd en worden werkl]anncn opgemaakt door de Inrichting; er wordt gecultiveerd, gedund en ge- kapt, waar dat noodig is; er worden houtafvoer- en verkeers-wegen gemaakt, stapelplaatsen en woningen gebouwd; er wordt gwaakt tegen clandestiene ontginning, brand, iiseclenbschadigiig, zickten en diefstal], terwijl bovendien ecu ruim veld van arbeid open is voor het behandelen van en uitbrengen van ad vies in alle vraagHtukken op algemeen economisch, technisch, agrariBch, niercantieel, administratief of onder gebied, welke zich in verband met het bosch- boheer voordoen.

Het algemeen beheer van 'a Lands bosschen staat, onder oppertoezicht van den Directeur van Land- bouw, Nijverheid en Handel, onder de rechtstreek- leiding van den Hoofdinspecteur, chef van den dienst. Aan den dienst-chef zijn toegevoegd vier be- heersinspecteurs voor Java, een beheei]nspecteur y^{o7} de Buitenbezittingen, een inspecteur, chef der mnehting, een directeur van het caoutchoucbe-

De djatibosschen en de in stand te houden wild-

drijf en een directeur van het boschproefstation.

Het aantal houthousters bedraagt thans meer dan honderd met inbegrip van de aspirant-houthousters; het aantal adjunct-houthousters is thans acht; twee honderd beambten zijn als opzicers in verschillende rangen aangesteld, veertig beambten zijn bij de opname ingedeeld, terwijl circa zeventig honderd boschpolitiebeambten aanwezig zijn. Het gehele corps eigenlijke politiebeambten bestaat uit Inlanders en werkt onder de clericale leiding van de boschopzieners, die behalve met werkzaamheden van technischen en administratieve aard eveneens belast zijn met de uitoefening der boschpolitie. A. lie hogere ambtenaren, de opnemers en de opzicers zijn Europeanen met uitzondering van een dertigtal Inlandsche opzicers en leerling-opzicers en enkele Inlanders in vasten dienst bij de opname. Het voornemen bestaat echter binnen afzienbaren tijd het niet-Europeesche element uit te breiden (zie Kon. Besl. 5 Febr. 1915 no. 37 opgenomen in Ind. Stb. 1915 no. 325), nadat door eene degelijke opleiding waarborgen voor goede dienstuitoefening in verschillende betrekkingen verkregen zullen zijn.

De geldelijke uitkomsten van den Dienst van het Boschwezen toonen een voortdurend stijgende lijn. Door verschillende omstandigheden, meestal verband houdende met schommelingen van den hout-rijks, en in de saldografiek wel tijdelijke dalingen waar te nemen, maar die hebben zich altijd spoedig hersteld. Het nystem bij den Gouvernements- dienst, kapitaal-uitgaven aan het einde van het reke-ningsjaar ah gewone debetposten te behandelen, draagt er toe bij de, uit de jaarcijfers te bepalen, zichtbare voordeelen vrij gering te doen schijnen. Tengevolge van het boschbeheer is de kapitaalwaarde van 's Lands bosschen ontzeggelijk sterk toegenomen, iets, wat bezwaarlijk in cijfers is uit te drukken. Volgens de jaarverslagen van den Dienst en andere gegevens kan ten aanzien van de feitelijke overschotten het volgende worden gezegd: voor 1875 bedroegen ze nihil of waren ze negatief; daarna begon het boschbeheer een jaarlijks toonmond bedrag in de Lands kas af te werpen. In 1895 bedroeg (lit circa eeu miljoen, in 1905 word het circa twee miljoen en thans is het ongeveer drie miljoen. Met de toename der saldi heeft de toename der jaarlijks gekapte hoeveelheden djati-hout vrijwel gelijken tred gehouden; thans bedraagt die hoeveelheid circa drie honderd duizend kubieke meter timmerhout en een miljoen stapelinter brandhout. Do hoeveelheid jaarlijks gekapt wildhout verinkt daarbij in het niet, ja naar neemt toch uamercklyk toe.

De aanstelling van deskundig boschpersoneel dateert oer van de zestig jaren. In 1865 word de verordening ophet benoemen van ambtenaren bij den burgerlijken dienst, vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 10 September 1864, van toepassing verklaard ophet per. soncel bij den Dienst van het Boschwezen in N. I. A. Is zich van benoembaarheid tot houthouster word gesteld het met guistigen uitslag afgegeven van een examen in boschwetenschappenlijke vakken, hetwelk zoowel in Nederland als in India werd afgenomen. De studio kon aan het Polytechnicum in Kurisruho worden volbracht, maar ook elders kon do vercichte vakkenis worden opgedaan.

In 1874 word de opleiding nader geregeld; vastgesteld werd toen, dat zo begon mol het afloopen van eene Hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, Wjama een vergelijkend examen word afgenomen in wisselende natuurkunde, schiekunde en Duitsch. Do ge-

kozen candidaten werden dan verder opgeleid in Pruisen, en wel gedurende een half jaar praktisch in eene Oberforsterei, waarna een tweejarige studie aan de Forstakademie Eberswalde volgde.

In 1880 werd de opleiding in zoverre gewijzigd, dat aan afgestudeerden van de Afdeling B der Rijks Landbouwschool te Wageningen de voorkeur werd gegeven boven diplomeerden der Hoogere burgerscholen en de laatsten slechts bij ontstentenis der eersten ter opleiding naar Duitschland werden gezonden. De vakken van het vergelijkende examen waren intusschen gewijzigd in wiskunde, plantkunde, plantenteelt en Duitsch, terwijl de candidaten van de burgerscholen vrijgesteld waren van het examen in plantenteelt.

In 1891 werd de z. g. n. „voorbereidende cursus" voor boschwetenschappelijke opleiding aan de Wageningesche school geopend. Tot dien cursus konden worden toegelaten gediplomeerden der eerste klasse van de Afdeling B der Rijks Landbouwschool, benevens zij, die tot do vierde klasse eener Hoogere burgerschool waren toegelaten en een aanvullings-examen hadden gedaan in plant- en dierkunde. De opleiding aan dezen Voorbereidenden Cursus duurde twee jaar, waarna een jaar in Tharandt aan de Forstakademie moest worden gestudeerd, vervolgens een half jaar de praktijk in Saksen moest worden beoefend, en ten slotte gedurende een half jaar moest worden gewerkt in 's Rijks Herbarium te Leiden onder de leiding van den Chef diet inrichting.

In 1897 werd de opleiding wederom gewijzigd; er was toen in Wageningen opgericht een Hoogere burgerschool met vierjarig examen, waarvan de beide eerste jaren gelijk waren aan die eener gewone hogere burgerschool en de twee laatste jaren grootendeel het onderwijs der drie laatste jaren eener vijfjarige hogere burgerschool omvatten. De gediplomeerden dezer vierjarige H. B. S. volgden dan twee jaar den cursus voor Indisch landbouwkundige en daarop twee jaar dien voor Indisch boschbouwkundige aan de Hoogere land- en boschbouwschool te Wageningen, waarna een praktijktijd in Saksen en eene studio aan Rijks Herbarium te Leiden, zooals boven omschreven, de opleiding voltooiden.

De tegenwoordige opleiding dateert van het jaar 1904, het oprichtingsjaar der Rijks Hoogere Land- Tuin- en Boschbouwschool en is omschreven in K. B. van 20 April 1904 No. 18, nader gewijzigd bij K. B. van 2 Februari 1906 No. 37 en bij K. B. van 12 November 1909 No. 48. Deze opleiding bestaat uit een met goeden uitslag volbrachte studie aan een H. B. S. met vijfjarigen cursus en eene vakstudie aan de Afdeling Koloniale Boschbouw der Rijks Hoogere Land- Tuin- en Bosch bouwschool. Na het eerste (propaedeutische) studiejaar der laatstgenoemde inrichting wordt een vergelijkend examen afgenomen. De jongelieden, die op grond van dit examen a. s. candidaathouthouster verder in opleiding worden genomen, doorloopen het tweede studiejaar der Afd. Koloniale Boschbouw, waarop een praktisch leer-tijd van drie maanden in eene houthousterij volgt; daaraan sluit do verdere studio van byna een jaar aan do hoogvereenoonde studie-inrichting aan, na afloop waarvan een examen wordt afgenomen ter verkrijging van het diploma, dat „diploma van landbouwkundige" heet. Daarna wordt nog een praktijktijd van negen maanden in Duitschland doorgbracht. Dozo opleiding, waarvan in de laatste jaren gebelcken is, dat zo geen voldoende resultaten geeft, zal niet langer kunnen worden gehandhaafd; voorstellen uit India tot ingrypende verbetering

zijn in behandeling; de reorganisatie heeft echter nog geen vasten vorm gekregen, zoodat daaromtrent nog niets kan worden medegedeeld.

De opleiding van het lagere personeel Het tot voor weinige jaren nog zeer veel te wenschen over; de Europeesche opzieners behoeften slechts voldaan te hebben aan het z. g. n. kleiën ambtenaars-examen (Ind. Stb. 1864 No. 194), waarvan de eischen vrijwel overeenkomen met die voor het toelatings-examen eener J.B.S. Daarin is in 1907 in zooderter wijziging gebracht, dat toen bij aanstelling van leerling-opzieners de voorkeur werd gegeven aan hen, die eene opleiding aan den tweejarigen land- en tuinbouwscursus te Buitenzorg hadden genoten. Evenwel! niocsten nog vele leerling-opzieners zooder die opleiding worden aangesteld, omdat er niet genoeg personeel van dien cursus verkregen kon worden. Met ingang van Januari 1912 werd echter onder gelijktijdige opheffing van dezen cursus eene 'cultuurschool te Buitenzorg opgericht, waarvan eene der afdelingen bestemd is voor de boschopziensopleiding. Begin 1914 werd die school naar Soekaboemi overgebracht, alwaar een volledig stel gebouwen daarvoor is opgericht; de opleiding der aanstaande opzieners (zoo wel Europeesche als Niet-Europeesche) in eene afzonderlijke te Blora te stichten opziensschool is tusschen tusschen in voorbereiding.

Bij Indisch Staatsblad. 1875 No. 216 juncto 1881 No. 186, 1907 No. 458 en 1908 No. 100 zijn strafbesluiten vastgesteld op de overtredingen van de misdrijven, welke begaan worden ten aanzien van *s Landsbosschen op Java en Madoera, voorzover daarin niet is voorzien, in het algemeen strafrecht. Dit z. g. n. boschpolitie-reglement wordt thans herzien, omdat het in vele opzichten verouderd is. Voor de voorwaarden van benoembaarheid, bezoldigingen en reiskosten van het personeel bij den dienst van het boschwezen zie Ind. Stb. 1915 n° 326 en 1913 — 175.

Wat de literatuur over den Dienst van het Oost-Indische Boschwezen betreft, het voornaamste werk, waarvan thans eene heruitgave door den oud-hoofdspecteur A. E. J. Bruinsma in behandeling is genomen, is: "De djatibosschen op Java, hun natuurlijke verereiding, geschiedenis en exploitatie", geschreven door den gewzen dienstchef, wijlen den Heer J. W. H. Cordes. Verder mogen hier genoemd worden: „Ch. S. Lugt. Het boschbedrijf in Nederlandsch Indië"; Dr. H. ten Oever. Die natuurlijke Verrijngung des Djati (Akademisch proefschrift) en Dr. L. A. G. Hissbik. Die Djatiwalder Java's und ihre Bewirtschaftung. (Akademisch proefschrift). In het eeregetijde werk zijn de verschillende tijdschrift-artikelen, welke over het Indische Boschwezen in den loop der tijden verschenen, genoemd; er wordt daarom van afgezien al die artikelen hier nog eens te vermelden; onder hen, die zich bijzonder bij verd hebben over verschillende aangelegenheden, dezen Dieiist betreffende, hun licht te doen schijnen, mogen in de eerste plaats genoemd worden de oud-inspecteur S. P. Ham, de oud-hoofdspecteur A. E. J. Bruinsma en de hovestver Dr. H. ten Oever. Verder worde hier verwezen naar de sedert 1900 verschenen jaarverslagen over dezen diensttak, naar de Koloniale verhandlungen, naar de jaarboeken van het Department van Landbouw Nijverheid en Handel in N. O. I. en naar het Boschbouwkundig tijdschrift nTectona, uitgave van de vereeniging der aijbticna-e-ten van het lioschwcziz/

BOSO (IKAN). Zie GRONDELS.

BOSSE (PETER PHILIP VAN). Minutvtr van Ko-

loiiien en Financien. Geboren te Amsterdam den 10den December 1809, was hij na zijne profonfite werkzaam als secretaris van de commissie voor de Rijnvaart te Anis[cidaro, werd in 1845 benoemd tot referendaris/an Kettlinisterie van Financien, en trad reeds in 1848 op als hoofd van dat Ministerie, eerst (3 Juni 1848) tijdelijk, daarna als Minister (21 Nov. d. a. v.). In die betrekking, welke hij tot 19 April 1853, en dus ook gedurende het eerste Ministerie Thorbecke bekleedde, ontwikkelde hij eene buitengewone werkzaamheid; voor Indie waren daarbij vooral van belang de zoogen. schepvaartwetten, omdat daarbij door de invoering van het reciproci-teitsstelsel bij de beschenning der Ned. vlag voor het eerst inbreuk werd gemaakt op het bescheiden stelsel in Indie (Zie BELASTINGEN. II B l a. l n c n u i t v o e r r o c h t c II. Ten gevolge der April-beweging trad het Ministerie Thorbecke af; Van Bosse nam voor Rotterdam zitting in de Tweede Kamer, maar werd IS Maom858 weder tot Minister van Financien benoerd. Ditmaal slechts voor korten tijd; de verwerping van de wetsvoorstellen ontrent den aanleg van spoorwegen noodzaakte het Ministerie tot afreden (Febr. 1860); voor Zutphen gekozen, nam hij weder zitting in de Tweede Kamer tot 10 Febr. 1866, toen hij tot Minister van Financien benoemd werd in het Kabinet, dat na de aftreding van Thorbecke dooi-Fransen v. d. Pulto geformceerd werd. Zoodat bekend is, had dit Ministerie slechts een kort bestaan, en werd 1 Juni 1866) door een ander vervangen. Nog eenmaal werd hij met de portefeuille van financien beclast (3 Juni 1868), om deze voor goed, 5 Jan. 1871, af te geven. Daarna trad hij echter nog tweemaal als Minister van Kolonien op. Het eerst van 4 Jan. 1871 tot 6 Juli 1872, gedurende welke tijd hij do herziening der in- en uitvoerrechten voorbereidde, doch die niet tot stand mocht brengen, en van 3 Nov. 1877 tot zijn dood op 21 Febr. 1879. G(durende zijn Jaatsto Ministerie (wtwier) hij nog eene wettelijke regeling der Bijdrage, die eeiigje wijziging d(H>r zijn opvoiger werd overgenomen, maar niet is ingevoerd (Zie JIJL-DRAGE). Van Bosse nam een belangrijk aandeel in den strijd over de vaststelling der Ind. begrooting bij do wet door zijn opstel, geplaatst in de Bijdr. t. d. kennis van het staats-, prov. en gem. bestuur DL VJ, bl. 99. Zie over Van Bosse een kort levensbericht in de Economist 1879, bl. 331.

BOSSOK (IKAN). Zie GRONDELS.

BOT (IKAN). Zie PLATVISSCHKN.-----

BOTANISCHE LITERAATUUR VAN NEDERLANDSCH-INDIË. De botanische literatuur van Nederlandsch-Indië slaat tot die van Britsch-Indië in zulk een nauw verband, dat hare gecbeidnis, ten minste voor de ouderc jiereden, als een gebed met deze noot worden opgevat. Want, off : choon Iwt geed doorzochte deel van beiden geccheiden is door landen als Birina en Malaka, cmlrent wier flora ii> latere tijden alleen uitvccrige beri-h1 ei) zijn -fit- van gen -het aantal der in het wild gecieude en gecweekte gewafsen, welke aan Leiden genicen zijn, is groot, dat de inecste dor werken, die over de Kingelsch-Indische flora handelen, ook voor die van Kedrlandsch-Indië van belang zijn en op later v(r- schijnende werken over de laatste van onmiddellijken in v(d zijn geweest.

Deze samenhang tusschen de botanische literatuur van Nederland(Ech- en Britlich-) die is het sterkst de oudcie werken, omdat daar de nicer al-geroeen voorkomende wicken ookde gekweekte gewagn m de eerste plaats becbproken woicden, en het

zijn juist de, die een groot verspreidingsgebied hebben. In zijn Flora Zeylanica, welke in het midden van de vorige eeuw verscheen, wordt dan ook door Linnaeus beweerd, dat de planten van Ceylon, Java en Bengalen dezelfde waren. Wij zijn derhalve verplicht de Indische flora in haar geheel te behandelen. Haar omvang is echter zó groot, dat wij alleen die geschriften zullen bespreken, die voor de ontwikkeling onzer kennis der flora van beteekenis zijn geweest.

Voor de tweede helft van de zeventiende eeuw was er van de Indische plantenwereld slechts weinig bekend. De eerste meet uitvoerige berichten vinden wij bij Jacob Bontius (zie op de naam), wiens 6 boeken over de natuurlijke geschiedenis van Indie in G. Piso's werk „De Indiarum Utriusque re naturali et medica“ Libii XIV“ in 1658 werden uitgegeven. Men vindt daarin door Bontius een 60-tal planten afgebeeld en beschreven, met vermelding van bijzonderheden omtrent geneeskraft en gebruik. Ofschoon de beschrijvingen niet zeer uitvoerig en de afbeeldingen niet zeer fraai zijn, is het niet moeilijk de planten te herkennen, waaronder de Decurion, de Papaja, de Blimbing, de Mangistan, de Mangga, de Kapokboom enz.

Een werk van veel meer waarde is Rheedt's „Hortus Indicus Malabaricus“, 12 vol. fol. 1678—1703. De schrijver hiervan had, in de hoedanigheid van Gouverneur van de kust van Malabar, van verscheidene Indische geleerden, zoo priesters als artsen, gegevens weten te verkrijgen omtrent de eigenschappen, het voorkomen, het gebruik en de inlandsche namen van de belangrijkste Indische boomsoorten, heesters en kruiden, en met behulp van J. Casparius en anderen uit deze gegevens het werk samengesteld, dikt door den Amsterdamse hoogleeraar Jan Commelin van aantekeningen was voorzien. Van het omvangrijke werk werd een Hollandsche uitgave begonnen, waarvan echter slechts 2 folio deelen is verschenen, dat men soms als „Cufariup“, „De Malabaarsche Kruidhof“ vermeld vindt. Ook wordt een uittreksel ervan door Kasper Commelin, den neef en opvolger van Jan Commelin, onder den naam van „Flora Malabarica“, in het licht gegeven.

Van het jaar 1630—1640 vertoefde op het eiland Ceylon de arts Paul Heimann, die bij zijn terugkeer in Europa (te Leiden) tot hoogleeraar in de medische wetenschappen werd aangesteld. Datz had gedurende zijn verblijf op het eiland een groot aantal planten verzameld en deze collectie tot den aanleg van eigen herbarium gebruikt, deek aan verschillende peitfonden in Europa toegezonden. Tot Leiden gaf hij beschrijvingen en afbeeldingen van de door hem waargenomen planten in het licht in verschillende werken, o. a. in „Catalogus Horti Academiae Lugduno-Batavi“, 1687. Eerst na zijn dood, in 1695, verschenen een groot werk van zijne hand met 111 platen: „Paradisus Batavus“ (1698). De uitgave hiervan geschiedde door Willuïn Schrard, die in 1717 nog een tweede werk van Heimann in het licht gaf: „Museum Zeylanicum“. Heimann's verzameling leverde ook de bouwstoffen voor twee beroemde werken, vooreerst voor Johannes Bui mann's „Thesaurus Zeylanicus“, een kwarto werk met 110 platen, dat in 1737 verscheen. Men vindt daarin, behalve de Ceylonische planten van Heimann, ook welke door zekeren Hertog naar den Anisteramschen hortulanus Conclis Vossius waren gecultiveerd. Vervolgens een werk van Linnaeus, „Flora Zeylanica“, gecultiveerd en in 1748 uitgegeven. Dit be-

rustig op een door Hermann naar Europa gezonden herbarium en kan derhalve, daar er al de gegevens uit de vorige geschriften in openogen — zijn, als een vermeerderde en verbeterde uitgave van deze worden beschouwd. De nomenclatuur behoeft echter niet het eerste Linnacaansche tijperk, in zoverre dat men er de soortdiagnosen als soortnamen in gebruikt vindt. Een lijst van de planten van Hermann's herbarium, zooals deze volgens de tegenwoordige nomenclatuur gedomineerd moeten worden, vindt men in het Journal of Botany van 1887.

Hadden de werken van Rheedt en Burman met betrekking op de flora van Engelsch Indie, speciaal voor de flora van Nederlandsch Indie werkdienstzelve tijd een even uitvoerig werk samengesteld, dat, zooals Burman met recht opmerkt, aan Rheedt's „Hortus Malabaricus“ den palm der overtuiging heeft ontrukkt. Het is Rumphius' „Herbarium Amboinense“. Als koopman op het eiland Amboina had G. E. Rumphius, nader bekend onder zijn gelatiniseerd naam Rumphius, genenheid gevonden omtrent de aldaar voorkomende gewassen vele waarnemingen te doen, terwijl hij ze niet alleen uit het wild verzamelde, doch ook in zijn tuin kweekte. Bovendien stelde hij zich in relatie met personen in alle andere deelen van den Indischen Archipel, van wie hij planten, producten en berichten omtrent deze ontving. Al deze gegevens legde hij neder in een groot werk van zes folio deelen, waaruit wij van honderden planten nauwkeurige beschrijvingen, afbeeldingen en opgaven omtrent gebruik, inlandsche namen, geneeskraftige eigenschappen enz. bijeenverzameld vinden. Niet ten onrechte worden ook aan Rumphius de cerenamen van Vader der Indische botanie en Plinius Indica gegeven. Zijn manuscripten en teekeningen zijn ten deele door brand, ten deele met de schepen, die ze naar Nederland moesten overbrengen, verloren gegaan, maar dank zij de goede zorgen van den Gouverneur-Generaal Caniphuis, waren voor de verzeniging steeds kopieën gemaakt, en zijn aid us de G. E. Rumphius' eerste boeken van het Herbarium Amboinense mede bewaard gebleven. Het werk kwam in handen van de Heeren Zeventien, die echter niet tot de uitgave konden besluiten, en het manuscript langen tijd ongebruikt lieten liggen, tot in 1730 de Amsterdamse hoogleeraar Johannes Burman het voornemen te ken gaf, tot de uitgave van het Amboinische Kruidboek over te gaan. Het verscheen van 1741 tot 1750 (alleen het zevende Supplementdeel in 1755), dus nog voor het vcsichijnen van Linnaeus' Species Plantarum. Oin die reden werden do door Rumphius' gebruikte geslachts- en soortnamen niet door latero auteurs overgenomen en vindt men, ofschoon zijn werk door bijna alle schrijvers op het gebied der indische flora voortdurend wordt geciteerd, zijn naam niet als auteui'naah achter de soortnamen uit die flora gevoegd. Zoowel door Burman in het werk zelf, als door latere schrijvers, zijn do bona min gen van Rumphius met die van latero perioden in overeenstemming gebracht. De laatste sleutel op het Herbarium Amboinense is die van Hausskarl, in 1866 voicvchcnen, waarin deze omtrent do Rumphiaansche planten niet alleen zijn eigen verklarings geeft, maar ook die van alle andere schrijvers aanhaalt. Vooral belangrijk hierin zijn do hem schriftelijk nedegecdelede opgaven van Tcysmann, die in do Aloulukker had geroeid, en con aantal der onbekende planten van Rumphius tot ho.ro Latynsche benamingen had herleid, ofschoon daar-

van echter nog vele twijfelachtig zijn gebleven.

Toch is het Ambonschc Kruidboek een werk van blijvende waarde, een voortdurende bron van studio, ook voor den botanicus van latere tijden. Rumphius heeft door zijn beschrijvingen de kennis van den plantengroei van Amboina en van andere eilanden gegroundvest, maar bovendien, door de vennelding van een groot aantal wetenswaardigheden over het leven der planten, een begin gemaakt met de biologische bestudeening van de Indische Flora.

In 1768 gaf de zoon van Burman, Nikolaas Pauwrens, een „Flora Indica” in hot licht, berusteide op de bekende herbarien van Hermann, Hertog enz. en op verscheidene vrczanalingen in latere tijd, uit Indie (onder andere) ook uit Java, hem toegezonden. Ofschoon liet er vor van af was, el at liet werk van den jongeren Burman een volledig overzicht van de Indische flora gaf, was de naani van „Flora Indica” wcl in overeenstemming met den inhoud, inzooverre daarin de bekende soorten vol- genf een bepaald stelsel, het Linnaeaeische, waien opgesteld. Ook werd hier de binominale nomen- clatuur uig gevolgd, zoodat verscheidene der soortsna- men van den jongeren Burman nog in den tegenwoor- digen tijd geidig zijn.

Wat op het einde van de 18e eeuw over de flora van Java verscheen, was niet zeer belangrijk. Wij vcnnelden J. C. N. Rademacher's „Naamlijst der Planten, die gevonden worden op het eiland Java” (1780—1782), F. von Wurm's „De orde der palm- boomcn” (1779) en F. Noronha „Altingen excelsa” (1791) en „Relatio plant arum Javanensium etc.” (1791). Hierbij voegen zich een paar kleinere stuk- ken, onder presidium van den Zweedschen Hoog- Jenaar Thun berg geschreven naar aanleiding van materiaal, verzameld op diens reizen, waarbij hij ook Java bezocht. Daarfoe behoort ook ene „ri- rula Javanica” van \im berg en Wild mark (1825). Deze bestaat echter ad een uit eene plantenlijst, zon- der groeiplaatsen of andere gegevens, met eenige weinige beschrijvingen al het eind. Onder dezen zijn er ook eenige van nieuwe soorten, door latere auteurs over het hoofd gcezen.

Leschenault de la Tour, die van 1800 tot 1804 ene reis om de wereld deed, kwam ook op Java, Madoe- ra en Timor, en bracht van daar een belangrijk herbarium inede. Verscheidene aantekeningen gaf hij hierintrent in het liebt in zijn reisbeschrijving „Relation abregee d'un voyage aux Indes Orientales” (Mem. du Mus. d'Hist. Nat. IX), (erwijl hij aan e- kele onderwerpen, o. a. den Ocrafibooin, *Antiaris toxicaria*, uitvoerige artikelen vvijsde. Zijn hei barium, oijgenomen in het Museum van Naluurlijke Historie te Parijs, leverde aldaar lat er de bouwstoffen voor de Leschryving van een aantal nieuwe soorten van Java en voor eene Flora van het eiland Timor.

Een dergelijke reis door Louis de Freycinet van 1817—1820 ondernomen, niet de schepen *Vrunic* en *la Physicienne*, waarop hij vergezeld was door Charles Gaudichaud als natuuronderzoeker, leverde aan dezen de bouwstoffen voor zijn „Botanique du Voyage autour du monde etc.” (J 826) een werk met 120 platen, waarin ook verscheidene planen van Nederlandsch-Indie, met name van Timor en het nabij Nieuw-Guinea gelegen eilandje Rawak, worsen beschreven. Ook vindt men deze onder de plan- ten verzameld door Jesson op Duperey's reis om de werld met de corvet *La Cuvaille* (J 822—1825) welke o. a. Amlx>ina aandeel. Het botanisch materiaal werd l>ewerkt door Dumont d'Urville, Bory de St. Vincent, en Brogniart (Voyage autour du monde,

ex ecut 6 par ord re du roi, sur la Corvette „*La Co- quille*” en 1822—1825; Botanique 1828). DeHzelfde Dumont d'Urville was in 1826—1829 commandant van de „*Astrolabe*”, aan boord waarvan de apothe- ker Lesson weer voor de verzamelingen zorgde. Verscheidene plaatscn in het Oosten van den Archipel werden bezocht. Van het reiserusten werd het plant- kundig deel bewerkt door Lesson en Richard (Voyage de Ja Corvette *Vastrolabe*, Botanique 1832). Ten slotte maakte Dumont d'Urville met de *Astrolabe* en de *Zel- le* nogmaals een reis, waarop o. m. de Mo- lukken en de Aroe-eilanden bezocht werden. De plantenverzamelingen doorden scheepsdokter Hom- bron bijeengebracht, werden ten deele door hem- zelf, ten deele door Montagne en Decaisne bewerkt. (Voyage au Pole Sud et dans l'Occidan sur les corvettes *Vastrolabe* et la *Zelce*, 1837—1840, Botanique, 2 vol. 1845).

In Engelsch-Indie werd op het laatst der 18° eeuw door de stichting van den Botanischen tuin van Calcutta ene periode van nauwgezet onderaok der flora geopend. In 1820 begon W. Roxburgh de publicatie van een „Flora Indica”, die van zoo veel belang werd geoordekl, dat Roxburgh door de En- gelsen voortaan de Vader van de Indische botanic werd genoemd. Het eerste deel werd voorcerst door geen tweede gevolgd, doch de bouwHoffen cr voor waren voorhanden, want in 1832 verscheen door de zorg van Carey het geheele werk compleet in drie deelen, dus een herdruk van het eerste deel met de eerste uitgave van de beide andere. Wegens de be- langrijkheid van het werk werd in J 874 door Clarke een herdruk van Carey's editie in het licht gegeven.

Een even groot werk met afbeeldingen uit de Indische flora als de hierboven genoemde pracht- uitgave van Roxburgh, verscheen van J 830 tot J 832 van de hand van den Jccn Nathaniel Wallich, Rox- burgh's opvolger in het beheer van reu Jplanischen tuin van Calcutta. Bit folio werk, „Plantae Asiulicac Rariorcs”, met 300 fraaie gekleurde platen, zoti men als ene voortzetting van den arbeid van Roxburgh kunnen beschouwen.

Terwijl 1 dus de kennis van de EngclKch-Indische flora belangrijk vorderde, was ook die van Neder- landsch-Indie niet blijven stilstaan. De groote be- weging voorwaart kwam met de oprichting van 8 Lands Plantentuin te Buitenzorg in 1817. Van den oprichtcr zelven, den HoogJeeiaar G. C. C. Rein- wardt, is gedurende diens leven weinig op botanisch gebied voischncn, ofschoon zijn levensbeschrijving door de Vriese a an toon t, hoe veel hij lijdenH zijn verbi lijf op Java gearbeid had. Wij vennelden cell ter zijn „*Sylloge plantarum novarum*”, in de jaargangen 1825 en 1826 van de Jiegensburger Flora uitgegeven en zijnc i edevoering in de Berlijnsche Aca(-mie van Wetenschappen „Ueber den Character der Vegetation auf den Inseln des Indischen Archipols” (1828). Bovendien heeft de Vriese gcezo- gd voor een eenigs- zins Hamenhangende uitgave van Jicinwanit's plan- tenverzamelingen (Plantae Indiae batavae orien- talis, quas in itinere per insulas Archipelagi Indici Javam, Amboinam, Celebent, Ternatem, aHasue annis J8J5—1821 ex)loravit C. G. C. Reinwilt, Leiden 1856).

Zijn opvolger C. L. Blume, daarentegen, gaf kort na elkander een aantal hoogst belangrijke geschrif- ten in het licht. Het zijn de bewerkingen ten deele van Blume's eigen collecties, ten deele van die van Reinwardt's assistenten Kuhl en van Hasselt. Het eerste werk was „Catalogus van eenige der merk- wardigste gewaHsen, zot in- en uithemsche te

vinden in's Lands Plantentuin te Buitenzorg" 1823. Ver'olgens „Beschrijving van enige gewassen, waargenomen op een tocht naar den Salak in 1822" (1823). „Bijdrag tot de kennis onzer Javaansche Eiken" (1825). „Over de gestektheid van het ge- bergte Gedch" (1825). „Korte Beschrijving van de Patina der Jav&nen" (1825). „Tabellen on platen voor de Javaansche Orchidceen" (1825). „Mono- graphie der Indische pepersoorten" (1826). „Bijdra- gen tot de Flora van Nederlandsch Indie (1825—1826). Het laat stgenoemde werk was voor de kennis tier Indische flora van groot gewicht, daar cr niet minder dan 150 nieuwe soorten in beschreven wer- <len, waarvan verscheidene I ypen waren van nieuwe geslachten. Toen Blume in 1826 wegens ziekte e Java jnoest verlaten, nam hij een groot deel van de door hem en zijne voorgangers verzamelde plant en met zich mede. Het besluit der Regcrring, deze verzame- lingen te bestemmen tot het oprichten van een Rijk's Herbarium, waarvan Blume tot Directeur word be- noemd, stekle hem in staat tot het doen van verdere nansporingen in de Indische flora. In vereeniging met J. B. Fischer begon hij nu de bewerking van zijn materiaal voor de „Flora Javae", een foliowerk met 238 gekleurde platen, waarin van 1828 af een 11-tal families spoedig achter elkander volgden, terwijl inmiddels nog eenige kleinere werken van zijn hand i'erschenen. 15e uitgave der „Flora Javae" werd ver- volgens afgebroken en vervangen door die van het werk „Runi plia", evenzeer in folio, uit 4 deelen met 200 meendeels gekleurde platen bestaand. Deze uitgave duurde van J 835 tot 1845, toen cr een werk in kleiner formaat voor in de plants werd gesteld: „MuHeuni Uotanicum l'ugundo- Batavum, waarin een reeks van beschrijvingen van nieuwe geslachten (en soorten) met teekeningen der analyses van de be- hantkele plant(en werden opgenomen. Eindelijk be- g<em in 1858 cone nieuwe serie van de „Flora Javae", waarvan echter; 'Hechts 6en deel zou vei-schijnen, clat de *Orchidacee* bevatte. Met deze familie had Blume zich reeds o)Java bezig gehouden, terwijl later een deci van de door Kuhl en Van Hasselt verzamelde j)lanten door Van Breda was bewerkt geworden, wiens „Genera ct species *Orchidearuni d Asclepnadea- riim*" in 1827 het licht had gezien, een werk dat cch- ter tengevolge van den Belgischen opstand onvol- tooid is gebleven.

Ofschoon Blume over een groot aantal aanlee- keelingen en afbeeldingen en over een uitgebreid herbarium te beschikken had, is het (er beoordo- jing van zijn werken toot noodzakelijk in het oog te houden, dat velc zijner «oortbeschrijvingen ge- maakt zijn naar een betrekkelijk onvolledig inate- J'iaal, waarvan hij allen drog exemplaren kendo. J)iZ Tiogc niet g(: Jden voor sonunige families uit de „W>ra, Javae" of de „Ruinphia", waaronit hij op JMVIJ uitvoerige aantekeningen in loco genaakt en <«, n groot aantal exemplaren had medgebracht: de gevallen, waarin hij slechtH een enkel droog exein- plaar vooi- zich heeft gehad, zijn volstrekt niet zeld- zaam geweest. Voor een deel van de soorten in zijne „Bijclragen" beschreven, geldt deze opmerking even- zcor als voor die uit zijne andere werken, want of- senoon Blume deze tijdens zijn verblijf op Java sa- mcnstekle, beruuste de inhoud hiervan toot vernioo- grootendeels op materiaal door Roinwardl, . m] Van Hasselt veramekcl, Als uilsluitend ><: r Miuni-werk moot zijn „Museum .Botanicunf g" onscheit worden, vooral ook omdat Blumo voor c samcnst.jijig daarvan meereudeels plan ten van a.K een heeft gebruikt. Echter heeft het door de

grote plantenkennis, die Blume tocn had, en de uit- gebreide verzameling vergelijdingsmateriaal, waar- toe o. a. de collecties van Wallich behoorden, over welke hij toen kon beschikken, cone groote waarde en behoort Blume's werk tot het beste, wat cr op het gebied van de Ned. Indische flora gelcvvrd is.

Terwijl op Java het onderzoek der floia was be- gonnen, werdeu ook belangrijke ontdekkingen om- trent de flora van Sumatra ed a an. William Jack, een jonge Schot, die van het eind van 1818 tot 1822 den Luit. Gouverneur van Benkoelen, Sir Stamford Raffles, op zijne tochten als arts en secretaris verge- zelde, had aldaar een aantal merkwaa'dige planten gevonden en liervan in de „Sumatran Mission Press" beschrijvingen gegeven; eenige cr van werden ook in de „Transactions of Linn. Soc." bekend gemaakt. Door de wijze van publicatie waren echter zijn ge- schriften voor de meeste botanisten niet toeganke- lyk, waaroni zij later herdrukt werden in Hooker's „Botanical Miscell. I" (1830—1831), Hooker's „Journal I" (1834) en Hooker's „Companion I" (1835). Een tweede herdruk verscheen in Calcutta „Journ. of Nat. Hist. IV" (1843). De geschriften van Jack, uitgegeven onder den titel van „Descriptions of Malayan Plants" waren de eerste eenigszins uit- voerige berichten over de flora van Sumatra. Er zijn eenige vroegerc gegevens van Miller, die van 1770 tot 1772 Sumatra bezocht had en omtrent zijn reizen en de door hem waargenomen plant ten mede- deeling had gedaan in „Philos. Transact." van 1778. Verder vindt men eenige planten van Sumatra beschreven in Retzius' „Observationes botanicae". Onder de merkwaa'dige gewassen, welke Jack had gezien, was ook de *Rajlesia a- lrmoldi* Br., door Jack *Rajlesia Titan* genaamd. Jack was niet de ontdek- ker van de plant, doch zyn voorganger Arnold, die in Alaart 1818 op Sumatra aangekomen, reeds in Juli aldaar was overleden.

In het gevolg van sir Raffles werd aan den tocht op Sumatra ook deel genomen door een Engelsch- man, Thomas Horsfield, die reeds van 1802 af in Nedcrlandsch-Indie had gereisd en wel vooamelijk op Java en op Banka. Hij had een groot herbarium verzameld en een aantal aantekeningen omtrent den plantengroci van Java gemaakt. Hij zelf heeft hierover slechts weinig in het licht gegeven. Wij vin- den van zijne hand in <lc Verhan- clingen van het Batavinasch Genootschap een klein stukje over de Medicinale Planten van Java, cene beschrijving van den Jatipboom (*I nocar pus edulis*), cene verhandeling over den Oopasbooni, *Antaris toxicaria*, en cene beschrijving van *Crinum asiaticum*. Het meereen- deel zijner aantekeningen echter diende met zijn planten als bouwstof voor het van 1835 tot 1852 door Bennett en Brown uitgegeven en met vole goede afbeeldingen versierde kwarto werk „Plantae Java- nicae Rariores". Vooral voor het oostelijk deel van Java, waarvan toen nog weinig planten beschreven waren, is het werk van veel belang. Later werd Hors- field's herbarium door Miquel voor zijne flora gerc- videerd, zodat we in dat werk al de planten ver- mekl vinden, door Hoisfield op Java en Banka ver- zameld, waaronder een aantl, die niet in het werk van Bennett en Brown voorkom. Over het hor- bavium van Timor, bij gelegenheid van de reis van Leschenault de hi Tour verzanvld, weal in 1835 door Decaisne een verslag in het licht gegeven. Later word op Timor door Spanghe cene groote planlenverza- mcling buenegebracht, waarover hij in Linnaca XV (1841) cone verhandeling uitgaf, onder den titel van „Piodronius Florae Timorens". Voor de kennis van

de flora van het ciland waren van niet minder belang de daar door Zippelijs ontdekte plant ten. Zij Jevcrden met die van Spanoghe aan Bhnne en Mi- quel het material voor vele nieuwe soorten Later werd door H. O. Forbes daar evenzer een herbarium bijeengebracht, waarvan de inhoud vermeld wordt in zijn: Naturalist's Wanderings in the Eastern Archipelago." 1885.

In opdracht van de Nederlandsche Regering had van 1825 tot 1834 P. W. Kort ha Is in verschillende deelen van den Archipel, n. j. op Java. Sumatra en Borneo, botanische onderzoekingstocht en gedaan. Behalve een aantal kleinere geschriften zooals: „Aanteekeningen over eenige soorten van *Loranthus*, „Verhandeling over do op Java, Sumatra en Borneo verzamelde *Loranthaceae*“, „Overzicht der *Magnoliaceae* en *Jubiaceae* van de N. O. I. KoïoniBn“, „Observationes de *Nauclea hidicis*“, „Opmerkingen over *Gnetum* en eenige *Conijectii*“, „Over het geslacht *Tupcia*“, „Blik op de natuurlijke geschiedenis en vegetatio van een gedeelte van Sumatra“, „Opmerkingen omtrent het geslacht *Nepenthes*“, „*Tridia* en *Pillalalyx*, twee nieuwe plantengeslachten“, „Aanteekeningen over *Paederia*“, „Over het omhulsel van het stigma der *Scavoleae* en *Goode-niaceae*“, „Overzicht der *Sterculiaceae* en *Butneraceae* van de N. O. I. bezittingen“, waarbij zich een aantal geografische en ethnographische aantekeningen voegden, die tusschen 1830 en 1848 verschenen, werden Korhals' resultaten nedergelegd in het deel: „Botanie van de Verlandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederl. O. I. Bezittingen“ door de Leden der Nat. Comm. Dit deel in 1839—1844 uitgegeven, bevat een nauwkeurige en uitvoerige behandeling van verscheidene families en is voorzien van een aantal fraaie, gekleurde platen, waarin niet alleen het voorkomen, doch ook de analyses van de karakteristieke deelen uitstekend zijn weergegeven.

Aan den wetenschappelijke arbeid in 't Lands Plantentuin te Buitenzorg was door Blume's vertrek een einde gekomen. De hortulanus Zippeliue, een man van groot verdiensten, die dozen ongetwijfeld op eene cervolle wijze zou voortgezet hebben, overleed kort daarna in 1828 op een reis naar Timor en Nieuw-Guinea. Zijne daar en vroeger op Java verzamelde planten werden later overgebracht naar 's Rijks Herbarium. Zij waren vergezeld van belangrijke aantekeningen, waarvan zoowel Miquel als Blume gebruik gemaakt hebben in hunne geschiedrijft en bij de beschrijving van de door Zippeliue ontdekte soorten. De planten van Nieuw-Guinea vooral waren van groot belang, onidat het de eerste waren, die van dat gebied bekend gemaakt werden.

Een uit eerst vrucht bare periode van werkzaamheid begon aan 's Lands Plantentuin door de aanstelling van J. C. Hasskarl als assistent-hortulanus. Op voorstel van Diad belaeette deze zich met de systematische rangschikking van den tuin, en tevens met de f-amerijding van een catalogus op dezelfde wijze ingericht. In 1839 was deze catalogus geieed, doeb e'ist in 1844 kwam zij van de pers, nadat zij door Hasskarl met het oog op Endlicher's „Genera Plantarum“, voor eommige families ten minste, geheel was omgewerkt. Behalve de lijst van de namen der in den tuui gekweekte gewassen, Levatte de catalogus een aantal betchrijvingen van nieuwe soorten. Teen Haf-skarl in 1843 wegens herschel van g'andheid naar Holland terugkeerde, be work te bij aldaar volgens op Java naar levend materiaal gemaakte aantekeningen zijn „Plantae Javanicae

rariores" (1848), een reeks van nauwkeurige bestrijvingen van 400 Javaansch gewassen. Reeds vreeger had hij hierover een aantal belangrijke ge- echrift en uitgegeven, o. a. „Plantarum rariorum Horti Bogoricus Decades“, „Adnotationes de plantis quibusdam Javanicis“, „Papilionacearum quarundam Javanensium descriptio“, a 11c in Tijdschr. v. Nat. Gesch. en Physiol., verder in de Regensburger Flora van 1842—1844, „Plantarum genera et species novae et reformatae a e J&vensis“, „Leguminosarum quarundam Javanensium descriptiones novae aut emendatae“, „Plantarum Javanicarum aut novarum aut minus cognitarum adumbrationes“, cin- delijk „Aantekeningen over het nut door de bewoners van Java aan eenige planten van dat eiland toegeschreven" (1845). Het laatste is vooral van belang om het groot aantal in landsche namen, door Hasskarl zelf van de inlanders vernomen. Het kon daarom als de basis beschouwd worden, waarop Filet voortbouwde, toen deze zijn „Plantkundig Woordenboek bamenstele. Mel deze geschriften, de resultaten van zijn eerste en tweede verblijf op Java, was Hasskarl's werkzaamheid op het gebied der Indische Flora nog lang niet uitgeput. Zijn „Ret- zia sive Observationes botanicae quas de plantis in horti Botanici Bogoriensis Annis 1855 et 1856 fecit“, zijn „Filices Javanicae" (185G), zijn „Hortus Bogoriensis descriptio sive Retziae editio nova" (1858) zijn de vrucht van van zijn derde verblijf op Java. Na zijn terugkeer bewerk hij o. a. Hlcutels op Rleeds „Hortus Malabancus" en Kumphius, „Herbarium Amboinense", terwijl hij eene Monographic van de Indische „Commelinaceae" in 1870 in het licht zond. Hat-skarl van een nauwkeurig opmerken en lette op een aantal defaill. doch twee andere overgelagen werden: cok rekende hij de beschrijving van de anatomie en kenmerken van dege wasfen voor de volkomen kennis hiervan noodzakelijk. Met de waarneming der levensverhijtingen der planten heeft hij zich al in het begin van zijn Jooptaan Lezig gelioeden, J. J. in zijn „Over de ontwikkeling der waune in pmt" (Verh. Bat. Gen. 1838). Teen HaBskarl Java verliet, bleef zijn herbarium (e Buitenzorgachter; daar hij hiervan slechts weinig dubletten had uitgedrukt en te Buitenzorg een deel van zijne planten is verlorengegaan, zijn van verscheidene door hem beschreven soorten de authentieke exemplaren niet ineer aanwezig.

De welke door Hatskarl aan den Plantentuin was bekleed, werd na zijn vertrek, in J 843, niet weder vervuld. Eerft had men op zijn terugkeer gerekend. In 1846 keerde hij ook werkelijk terug, doch teou onistond or een versbil tusschen hem en de regering over den tifei, waaronder hij zou werkzaam zijn, en als gevolg daaraan nain hij na eenige maanden zijn ontslag en keekh- naar Eiuo- pa terug. Ook mi wo cl er niet naar een opvolger van Hasskarl cingezien, doch een man zoier weten- schappelijke kennis a« aH»-ihent van den hortulanus Teysmann aangeboden. Tech was cr toen op Java ionard, die zeker de belrekking met cere zou vervuld hebben, n. de Zwileer H. Zollinger. Deze had reeds door zijn „Observationes phytographicae praeputice gnejal specieb nova nonnulla respicient- tes" (1844) en zijn „Ojgaveder planten gezien s< dert een kort verblijf op Java" in 1845, de aandacht Coch zich gelrokken. Behalve door zijn publicatie, is, liad Zollinger zich voor de kennis van de Indische flora vooral verdienstelijk gemaakt door het verdeelen van gevormde collecties der door hem verzam-

de plan ten. Deze werden den Zwitserschen hoogleraar A. Moritzi toegezonden, die Zollinger's determinatics on beschrijvingen controleerde en voor de verspreiding zorg droeg. Op deze colie ities heeft betrekking Moritzi's „Systematisches Verzeichniss der von H. Zollinger in den Jahren 1842—1844 auf Java gesammelten Pflanzen" (1846). Zollinger's herbarien gaven stof aan een aantal onderzoekers voor belangrijke mededeelingen omtrent de Javaansche flora, o. a. aan den Rus Turczaninow, die in „Animadversiones ad Catal. Herb. Univ. Charkow" (Bull. Soc. Imp. Moscou 1863) verscheidene nieuwe soorten van dat ciland beschreef.

Omstreeks denzelfden tijd en nog iets vroeger dan Zollinger, verzamelde op Java do arts Fr. W. Jung-huhn. Van 1836 tot 1848 bracht hij op Java door, alien tijd, die hem ten dienste stond, wijdende aan wetenschappelijke onderzoekingen, waarbij de kennis der Indische flora een ruïne plaats innam. Onder zijn talrijke geschriften vermelden wy „Praemissa in Floram Cryptogamicam Javae insulac.", (1838), „Diagnoses et adumbrationes stirpium nonnullarum novarum vel minus cognitarum Florae Javae alpinae indigenarum.", (1845), „Die Balanophorae der Insel Java" (1841), „Physiognomic der toppen van d' Flora der Javaansche Bergen" (1845), „Die Batta-land auf Sumatra" (1847). Veel van wat hij in deze geschriften omtrent do flora van Java vermeldde, vinden wij terug in zijn beroemd werk „Java", waarvan in 1849 de eerste Nederlandsche uitgave verscheen, die in 1853 door een tweede werd gevolgd, te wijl in het volgende jaar een Duitsche vertaling floor Jlasskarl werd in het licht gegeven. Ofschoon Junghuhn ook verscheidene nieuwe soorten heeft beschreven, ondervond hij toch de bezwaren van het werkcijl in systematischo richting zonder bell oorlijk vergelykingsmateriaal, waarom hij zijn uitgebreid herbarium ter bewerking in handen stelde van verschillendo botanisten, wier arbeid uitgegeven were! in hot van J851 tot 1855 verachonen work „Plantae Junghuhnianae". De geschriften van Junghuhn zijn vooral belangrijk om zijn schetsen van het karakter der vegetatie, in het weergeven waarvan hij een meester was. Tot nu toe zijn ze nog Htedch' onovertroffen, ofschoon niet ontkend kan worden, dat de beschrijvingen thans veel van hun waarde verloren hebben door de verouderde en ten deele onjuisto namon van de plantensoorten, die voor de verschillendo hoogtegordeels opgenoemd wor(k?n. Een uit voerigo Junghuhn-bibliografie te vinden in hot Gedenkboek voor Junghuhn, 1909, van de hand van W. C. Muller.

Ook de Ijcidacho Hoogleraar De Vriese hield zich met do Indische flora bezig. Wat hij hicrover in het gaf, verscheen grootendeels v6or zijn reis (laarheen, zoodat het niet op eigen waarnemingen aan de Jevendo Indische plantenwereld berust, tenzij voor-voorzee hij zijn materiaal vond in de kassen van den „Indischen Hortus, zoals voor zijn „Descriptions et figures de plan les nouvelles et rares du Jardin Botanique de Leyde." (1817—1851). Belangrijk zijn

der zijn illustrations (Orchidées des Indes Orientales Neerlandaises" (185-1), „Illustrations des Jittfiesia Kochussenii et Palma" (J854), „Memoire sur le Caniphier do Sumatra et Borneo" (1856).

handel in gel ah pert ja door den oowprong van toegelicht" (1856) en vooral zijn „Plantae iQKfi¹⁰ entalis, quaeexploravit C. G. Reinwardt." 856 —)857. Op zijn reis door Nederlandsch-Indio vci zameldo hij op Java, Sumatra, Borneo, Celebes

¹⁰ Molukken een rijk materiaal, waardoor Miquel

later in staat gesteld werd in zijn Annales een aantal nieuwe soorten te beschrijven.

De in 1830 op Java gekomen hortulanus, J. E. Teysmann, had zich gedurende zijn verblijf aldaar een groote kennis van de Indische flora weten eigen te maken en was omstreeks 1850 begonnen hieromtrent mededeelingen te doen. Meestal hadden zijn geschriften betrekking op door hem gedano reizen en de daarbij verzamelde plantcn, soms ook op planten, die van belang waren voor handel en Industrie. In samenwerking met den assistent-hortulanus Binnendijk, gaf hij van 1862 tot 1867 een aantal goede beschrijvingen van nieuwe soorten in het licht onder den titel van „Plantae novae in Horto Bogoriensi cultae". Een niet minder belangrijke werk was de nieuwe „Catalogus van 's Lands Plantentuin" (1866), ook door Teysmann en Binnendijk samen-gesteld.

In 1863 verscheen op Java een prachtwerk, tot de samenstelling waarvan de rijkdom van gewassen in 's Lands Plantentuin gelegenheid had gegeven: Bertha Hoolla van Nooten, „Fleurs, fruits et feuillages choisis de la flore et de la pomone de filo de Java", een groot folio werk met 41 zeer fraaie gekleurde platen, voorzien van bijschriften in het Fransch en Engelsch.

Een tijd lang werkte aan den Plantentuin een Duitscher S. Kurz, die onder den geleenden naam J. Aman als soldaat in Indio was gekomen en daar de aandacht op zich had gevestigd door „Eene opsomming der Vaatcryptogamen van het eiland Bangka" en „Een korte schets der Flora van het ciland Bangka" en „Eenigo kruidkundige mededeelingen in 1864 en 1865", eerst onder den geleenden naam, later onder zijn eigen naam in het „Nat. Tijdschr. v. Ned. Ind." verschenen. Van Buitenzorg vertrok hij naar Calcutta, waar hij in hot „Journal of the Asiatic Society" van 1869—1875 verscheidene wetenschappelijke mededeelingen deed, o. a. over planten van Nederlandsch-Indie.

Ondertusschen had zich ook in Engelsch-Indie hot materiaal van de kennis der flora vermeerderd. In de jaren 1834—1851 waren het vooral Wight en Walker, Beclomc en Griffith die een groote aantal werken over de Britsch-Indische flora publiceerden.

Zoo had zich gedurende vele jaren zoewel in Nederlandsch- als in Engelsch-Indie een grooto hoeveelheid waarnemingen omtrent do Indische flora opgehoopt. De Utrechtsche Hoogleraar F. A. W. Miquel nam do taak op zich dezo tot een geheel verenciegn on cnc flora van Nederlandsche Indie samen te stellen.

Miquel was geon vrecindeling op dit gebied. V6or zijne Flora waren van zijno hand verschenen „Commentarii phytographici", waarin hij verschillende families aan een onderzoek had onderworpen (1838 — 1840), „Monographic Cycadearum" (1842), „Systema Piperacarum" (1843—1844), „Revisio critica Casuarinarum" (1840), „Analecta botanica Indica" (1850—1852) en de bewerking van een groot deel der families in de „Plantae Junghuhnianae. In 1855 begon hij de uitgave van zijn „Flora Indio Batavae"; die tot 1859 voortduurde. Dit is, trots do vele daar-aan kloovendo go broken, een der nuttigste werken, die over de Indische flora uitgegeven werden, vooral ook omdat Miquel er de gheheelo literatuur voor had iaaggeaan en allo hierin vervatte gegevens tot aanwijzing van citaten, in zijn werk had opgenomen.

Miquel had zich echter niet tevreden gesteld do gegevens tot vemimelen, welke de literatuur hem aanbood, doch ook al de bouwstoffen zijner voor-

gangers-, voorzover die hem ten dienste stonden, aan een onderzoek onderworpen. Hij was er in geslaagd van de verzamelingen in 's Rijks Herbarium authentiek materiaal van Blume, Kuhl en Van Hasselt, Zippelius, Korthals, Spanoghe enz. ter zijner zijde te ontvangen. De herbarien van Junghuhn, Reinwardt en Zollinger wieden hem ter leen verstrekt. Ook Horsfield's herbarium was hem ter beschikking toevertrouwd. Uit den Tuin van Buitenzorg waren hem talrijke doubletten gezonden. waar- onder een aantal, die door Hasskarl waren gedect- mineerd en andere, die door Teysmann op zijne rei- zen waren verzameld. Al dit materiaal moest tot een geheel worden verwerkt. De inhoud van de werken der oudere schrijvers moest in overeenstemming worden gebracht met de nomenclatuur der geslachten in Endlicher's „Genera Plantarum“, die toen inestaltig gevolgd werd, en met die der soorten van de bewerkte families in De Candolle's „Prodr. Fl. Ind. N. H.“. Vervolgens moesten de opgaven in deze werken door nasporingen aan het herbarium-materiaal en vergelijking met de literatuur en het herbarium van de Engelsch-Indische flora aan de kritiek worden getoetst. Deze omvangrijke arbeid werd door Miquel in uiterst korten tijd tot stand gebracht. Dat ze geenszins volledig was, lag in der aard der zaak. Reeds in 1862, dus bijna onmiddellijk na het verschijnen der Flora, volgde een Supplement: „de Flora van Sumatra“, waarin hij 1300 nieuwe soorten beschreef. Deze soorten beruften voornamelijk op doubletten uit Buitenzorg, welke deels door Teysmann, deels door Van Diepenhorst waren verzameld.

Het onvolledige van zijn Flora werd aan Miquel nog duidelijker, toen hij als opvolger van Blume in 1862 de groote verzamelingen in 's Rijks Herbarium onder zijn beheer kreeg. Het er dan door de enkele ter zijner zijde (van gen exenij) laren kon hij uit het daar aanwezige ruime materiaal de bouw- stoffen van de werken van Blume en Korthals leeren kennen, en hij maakte er een ruime gebruik van. In zijn Annales Musci Botanici Lugduno Batavi I — IV. (1863—1869) onderwierp hij een aantal families en geslachten aan een nauwkeurige herziening, waarbij hij zoowel naar het inatenaal van Korthals, Zippelius, Forsten, als naar dat van De Vriese en Teysmann een aantal nieuwsoorten beschreef. Hij stelde de bewerking van de verzameling ook open voor andere botanisten, wier onderzoekingen evenzeer in de „Annales“ werden bekend gemaakt. Zoo vinden wij daarin verhandelingen van Oudenian, De Boer, Schott, Mettenius, Hasskarl enz. Het voornaamste deel van den inhoud der vier folio deelen zijn evenwel van de hand van Miquel zelf. Na zijn dood werden nog een aantal manuscripten gevonden, die onder den naam van „Illustrations de la Flore de l'Archipel Indien“ in 1871 in het licht werden gegeven.

Onder de leerlingen van Miquel waren er weinige, die zich op de kennis der Indische flora toelagden. Een tweetal dissertaties onder zijn toezicht geschreven hadden hierop betrekking, n.l. die van P. De Boer over de Indische Coniferae en die van R. H. C. Scheffer: „De Myrsinaceae“. De laatste genoemde zou voor de beoefening van de botanic in Indie een man van betekenis worden, daar hij tot Directeur van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg benoemd werd. In 1868 daarheen vertrok. Aanvankelijk publiceerde hij in „Nat. Tijdschr. v. Ned. Ind.“, waarin men zijne belangrijke „Observations phytographicae“ vindt. (1870—1873). Later richtte hij een eigen tijdschrift van „*s Lands Plantentuin op: „Annales du

Jardin Botanique de Buitenzorg“, dat hij met een „Opnoeming van de planten op N. Guinea door Teysmann verzameld“ en met nog eenige andere verhandelingen openkleed, terwijl hij er tevens bijdragen van het overige personeel van den tuin, Teysmann, Binnendijk en Wigman in opnam. By zijn overlijden in 1880 liet hij nog vele aantekeningen achter, welke in het 2e deel van de „Annales“, een plaats vonden, gedrukt (Reliquiae Schaefferianae) oingewerkt door O. Beccari.

Deze, een Italiaansch reiziger, die van 1868 tot 1878 verscheidene deelen van den Italiaansch Archipel bezocht, was een der weinige buitenlandsche botanisten, die zich in die periode in Indie met de flora bezigielden. De resultaten zijner onderzoekingen dede hij eerat mode in de cerate jaargangen van „Nuovo Giornale Botanico Italiano“, (1868—1869), later in de drie deelen van zijn „Malcesina“ (1877—1890). Zijn eerste geschriften handelen uitsluitend over onderwerpen uit het gebied der systematische botanie. In het tweede deel echter bepaalt hij zich niet tot de beschrijving der planten, maar houdt hij zich vooral bezig met de verhouding van deze tot de dierenwereld, en wel tot de microben. In dit opzicht behoort dus zijn werk tot een latere periode van de botanische literatuur, waarin naar de kennis der plantenvormen en zelfs meer dan deze, de inwendige bouw, de ontwikkelingsgeschiedenis en de levensverschijnselen der planten de aandacht der botanisten tot zich trekken. De systematische geschriften van Beccari zijn, even als die van Scheffer, verschenen na de uitgave van het eerste stuk van Bentham en Hooker, „Genera Plantarum“, zoodat de beschrijving der families en geslachten in het herbarium (Kew) (1868—1883), in overeenstemming zijn met de daarin voorkomende nomenclatuur, voor zoo ver zij zelf geen kritische wijzigingen daarin hebben aangebracht. Dit gicht niet voor de werken van Miquel. Jichalve de lausische deelen der behooren deze tot een andere periode. Deze bewerking van de „Genera Plantarum“ had voor de flora van Nederlandsch-Indie vooral daarom veel betekenis, omdat zoowel Blume als Miquel aan het herbarium te Kew talrijke doubletten hadden gezonden, zoodat een liefzichtiging van het ongenoele materiaal tier voornamelijk de schrijvers over de Indische flora er mede gepaard ging.

Had de „Genera Plantarum“ belangrijke wijzigingen gebracht in de nomenclatuur en den omvang der geslachten, een even groot betrekking was ook de soorten kreeg de bewerking van de Engelsch-Indische flora door J. D. Hooker en zijne medewerkers. De uitgave van Hooker's „Flora of British India“ werd in 1875 begonnen en in 1897 met het 7de en laatste deel afgesloten.

Geijktijdig en Juter dan do „Genera Plantarum“ werd in Frankrijk door Bailon con revisie der families en geslachten uitgegeven: „Histoire des Planètes“ (1877—1894). Dit geïllustreerd werk is volgens de nauwkeurige beschrijvingen der geslachten van groot belang. Van gij oten invloed op de nomenclatuur Indische planten is het in 1888 begonnen en in 1909 voltooid werk van Engler en Prantl: „Naturliche Pflanzenfamilien“, waarin evenzeer alle geslachten zooveel mogelijk naar origineel materiaal aan eene revisie onderworpen worden con waar do opvattingen omtrent belangrijke punten dikwijls zoowel van die van Bailon als van die der Englesche schrijvers afwijken. Bchalve deze algemeene werken zijn voor de Indische flora steeds de mono-

graphien over verachtende families le raadplegen, waarva de insecte verscben in de in 1873 gesloten serie van De Candolle's Prodrum om de daarop volgende „Monographiae Phanerogamarum”, welke sinds 1878 de plaats van deze innam. In 1905 is on- der leiding van A. Engler een nieuw standaardwerk verscben, Das Pflanzenreich, dat een geheel nieu- we monografische bewerking geeft van de verschil- lende plantenfamilies. Ofschoon een groot aantal deelen, voornamelijk van de hand van Duitschers, reeds verscben zijn, ligt de voltooiing van dit omvangrijke werk nog in de verre toekomst.

In Nederlandsch Indië was, na Scheffer, de systematische arbeid aan 's Lands Plantentuin overgenomen door W. Burck, die een tweetal mono- graphieën van families in het licht zond, n.l. van de Saplaceae en de Dipterocarpaceae, waarin hy ver- schiedene nieuwe soorten beschreef. Behalve de monographieën van Burck namcn de Annales van Buitenzorg nog systematische bijdragen op van verschillende bezoekers van den tuin, zooals Sojms Laubach, Karaten, Boerlage enz. Voor de flora van Java speciaal raakte zich verdienstelijk S. H. Koorders door zijn „Bijdragen tot de kennis van de Boomflora van Java” waarvan „de Lijst der geslachten van de Bosch boom en van Java” in 1892 in het Nat. Tijdschr. van Ned. I. uitgegeven, het begin vormde. Weldra volgden zijn „Zaklora of Sleutel voor de geslachten en families der Woudboomen van Java” (1893) en zijn „Plantkundig Woordenboek van de Joomen van Java” (1894). Het laatste is „Mededeelingen van 's Lands Plantentuin” verscben, bevatte eene revisie der inlandsche namcn en hun vei band met de wetenschappelijke benamingen.

Een nicker uitgebreid „Plantkundig Woorden- boek van Nederku” dsch-Indië” was in 1876 versche- lichen en in 1888 met eenige aanvullingen herdrukt. Dit was van de hand van den officier van gezond- hede G. J. Filet, die zich van 1855, toen hij zijn „Catalogiis van den Botanischen tuin te Weltevrc- dei” ficliereef, met de inlandsche nainen had bezig gehouden. Daar het werk van Filet voor een groot deel beruhte op gegevens aan de literatuur ont leend, de schijfwijze der inlandsche namcn niet altijd juist was, de Luttijgche benamingen voor een groot deel verouderd en niet altijd betrouwbaar waren, was een revisie van dit werk naar eigen waarnemingen, door een man, die met de plan ten zelve bekend was en niet medewerking van een taalkundige, die op de juiste schijfwijze toezicht hield, ongetwyfeld een juittige arbeid. Het „Woordenboek” van Koorders kan idc een voorlooper van zulk een werk beschouwd worden, daar het a Heun de boomflora van Java oinvat en b) de l'atijnsche benamingen niet verder gaat dan de geslachten. In 1909 is het werk van Filet vervangen door het veel betere en nicker uitvoerige Nieuw Plant kundig Woordenboek voor Nederlandsch Indi, door F. S. A. de Clercq, Oud-Resident v. Tei- nale en van Riouw, na den doed van den schryver uitgegeven door Dr. M. Greshoff. Het groote belang van dit omvangrijke werk ligt niet allccn in de zoo volledig mogelijk samenstelling van alle inland- che plantennamen van den Archipel naust de al- phabetisch geordende latijnsche nainen der planten, maar ook in de aantekeningen omtrent het gebruik 而 opsomming van botanische spreekwoorden, gezegden enz, waarvan het boek een groot schat bevat. Behalve de genoemde geschriften be- 著n Th. Valeton, in samenwerking mot Dr. S. H.

oorders. In 1894 een herziening van de Javaanscho oomon, in de „Mededeelingen van 's Lands Plan-

tentuin”, uitgegeven onder den titel van „Bijdragen tot de kennis der Boonsooi-ten van Java”. Dit om- vangrijk werk werd gestadig voortgezet, zooal in 1914 het 13de en laatste deel de gehele serie kon afsluiten. Do beide sedert 1909 verscben deelen zijn geheel van de hand van Dr. J. J. Smith.

Ook in Europa werd aan de Indische flora gear- beid. Van de hand van J. G. Boerlage verscben „Handleiding tot de kennis der flora van Neder- landsch-Indië”, eene uitvoerige beschrijving der- families en geslachten van de Indische flora, een werk dat door den doed van den schrij ver in 1900. niet werd voortgezet. De bewerking van de flora's van naburige landen leverde ook resultaten op voor die van Nederlandsch-Indië. Het onderzoek van de boschflora van Cochín-China door L. Pierre gaf een geleerde aanleiding het Indisch inatciafl van een groot aantal families in 's Rijkes Herbarium to bestudeeren, en zijn folio werk: „Flore Forestiere de la Cochín-Chine” uit te geven.

Van de algemene werken, die op de Flora van Nederlandsch Indië betrekking hebben, valt te noe- men een uitgave, in 1897 door Boerlage begohenen., n.l. de leones Bogorijnsche, een plaatwerk, dat be- schrijvrijge en afbceklingen geeft van nieuwe soor- ten uit de Buitenzorgschen tuin of uit verzamlin- gen van den Archipel. Dit werk wordt nog steeds voortgezet; en belangrijk deel ervan is van de hand van Dr. Th. Valeton en Dr. J. J. Smith.

Na 1900 ging de kennis van de Javaansche Flora met rassche schreden vooruit. Van do floristische- werken van nicker algemene aard moge in de eerste plaats gewezen worden op een Flora van Batavia door C. A. Backer, een groot opgezet werk, waarvan allc het eerste deel vercheen in 1907. Dezelfdo onderzoeker bleef zich sedert zijn benoeming tot assistent bij het herbarium van het Departement van Land bo u w met de bestudeering van den planten- groei van Java bezig houden. In 1908 publiceerdo hij het eerste stuk van een „Voorlooper eener- „Schoolflora van Java”, het eerste werk van dien aard, dat in opzet met een Nederlandsche Schoolflora vergeleken kan worden. In 1911 zag van den- zelfdri schrijver een eerste deel van een „schoolflora van Java” het licht, een werk dat in alle opzichten uitvoeriger van opzet is, dan het vorige. Al dezo werken moeten beschouwd worden a is pogingen om te komen tot een definitieve Flora van Java, een werk, waaraan thans goote zchoeft bestaat, nu do Flora van Miquel in alle opzichten zeer verouderd genoemd moet worden.

Inmiddels publiceerde Dr. S. H. Koorders in 1911— 1912 een „Excursion-flora van Java, mit be- sonders Berriicksichtigung der in Hochgebirge wild- wachsenden Arten”, een uitgebreid werk in drie deelen, dat, zooals de titel aangeeft in hoofdznak een populaire flora van het hooggebergte wil zijn, maar dat, door het tevens vermelden van de beneden 1800 M. groeiende soorten, een overzicht tracht te geven van de gehele flora van Java. Sedert 1913 versohijnt bij dit werk een apart- platenatlas. Eveneens is in 1913 een begin gemaakt met de uitgave van een „Atlas der Bauniarten von Java, en dat onder de leiding staat van Dr. Koorders, en dat be- oogt illustraties to leveren van de in de „Bijdraget tot de kennis van de boomsoorten van Java” be- schreven Javnansi he boom men.

In 1898 veracheen het eerste deel van den Flora vim Buitenzorg, waarvan echter slechts een G-tal deelen gepubliceerd zijn, en dat niet schijnt to wor- den voortgezet. Van de hoogero planten zijn hierin

in J.905 alleen de Orchideeën gepubliceerd, door J. J. Smith, die zich echter niet tot de omstreken van Buitenzorg beperkte, maar een uitvoerige bewerking gaf van alle bekende Javaansche Orchideeën, welk werk in de jaren 1908—1914 door een Atlas werd aangevuld, terwijl in de publicaties van 's Lands Plantentuin door denzelfden schrijver een groot aantal supplementen op zijn werk in het licht werden gegeven. Vermeld moge ook worden een verhandeling over de Javaansche Piperaceën door S. H. Koorders in de Verslagen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen van 1909, publicaties van Dr. Th. Valeton over verschillende families in de Bulletins van 's Lands Plantentuin en in die van het Departement van Landbouw, het werk van Harms over Indische Araliaceae in de „Annales" van 1904, en van Hallier over verschillende plantenfamilies in de „Annales" van 1896 en 1897. Niet uitsluitend voor Java, maar voor den geheelen Archipel van belang is een monografie der Myrsinaceae door O. Warburg, een bewerking van het geslacht *Cyperus* door J. Valkenier Suringar, een uitvoerige beschrijving van de indische soorten van het geslacht *Ficus* in de *Annals of the Botan. Gardens, Calcutta*, door G. King, en het groote werk over Aziatische Palmen, dat in de jaren 1908—1912 door Beccari in dezelfde publicatie in het licht werd gegeven. Eveneens moge hier genoemd worden een revisie van de Javaansche Eiken door Von Scemen.

In veel mindere mate nam de kennis van de plantengroei der Buitenbezittingen toe. Een uitzondering dient gemaakt te worden voor Nieuw-Guinea, dat zich plotseling in een ongekende belangstelling is gaan verheugen. Na de publicatie derouderer collecties van Zippelius en Teysmann, welke laatste plaats had door Scheffer in het eerste deel van de *Annales van Buitenzorg*, heeft het floristisch onderzoek van Ned. Nieuw-Guinea vrijwel stilgestaan tot 1903. Onze Duitsche naburen gaven den einden stoot tot een grondiger bestudeering van de Flora. Nadat K. Schumann in 1888 zijn *Flora der Deutsch-Orientalischen Schutzgebiete* gepubliceerd had, Schumann en Hollrung een jaar later een *Flora von Kaiser Wilhelmsland* in het licht gaven, Warburg in J.891 zijn *Beitrag zur Kenntniss der Papuanischen Flora* uitgaf, verscheen in 1900 (met supplement in 1905) een groote „*Flora der deutschen Schutzgebiete an der Südsee*" door K. Schumann en C. Lauerbach. Sedert 1910 kan men in Engler's *Botanische Jahrbücher* geïnteresseerd zeer uitvoerige artikelen over de „*Flora von Papuaasien*" vinden, waarin tal van nieuw ontdekte Decidies uit Duitsch Nieuw-Guinea bewerkt worden. Ook van Britsch Nieuw-Guinea waren er enkele botanische artikelen vermeld; en wel van Ferdinand von Muller over een door Mac Gregor gemaakte verzameling in het hooggebergte en vercheidene *Descriptive Notes on Papuan plants*" van denzelfden schrijver. De reeks van publicaties over de plantengroei van het Nedeilandsche gebied werd geopend door Dr. Th. Valeton met een artikel over „*Plantae papuanae*" in het *Bulletin du Département de l'Agriculture aux Indes néerlandaises* No. X, 1907. Toen na 1903 de geregelde expedities naar Nieuw-Guinea voor de naaste toekomst verzekerd bleven, besloot de Maatschappij tot Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandersche Kolonien een apart werk te beginnen met het eiland „*Nova Guinea*", waan de publicatie van de wetenschappelijke bevestiging van het door de expedities op de eilanden verzamelde materiaal zou vervoerd worden. Zoo verscheen in de

jaren 1909—1915 deel VIII van (lit rijk geïllustreerd) werk, bevattende de botanie. Ook deel XII, waarvan thans reeds een 3-tal afleveringen verschenen zijn, is aan de plantkunde gewijd. De bewerkers zijn ten deele Nederlanders, ten deele buitenlanders. Van de groote artikelen mogen vooral genoemd worden die van J. J. Smith, over de Orchideeën en de Ericaceae, en die van Th. Valeton, waarin de Rubiaceeën en de Zingiberaceeën behandeld worden.

Jet deze plotselinge toename van de botanische kennis van het tot 1900 minst bekende deel van den Indischen Archipel hebben de andere eilanden geen gelijk tred kunnen houden. Het eiland Borneo, waarvan Korhals en De Vriese botanisch materiaal meebrechten, was nog weinig bekend. Een uitbreeding onderging onze kennis door het reeds vermeld werk van Beccari, „*Malesia*" terwijl Stapf, (1894) en later Gibbs (1914) door hunne beschrijvingen van de flora van den Kinabalu en Halil over die van den belangrijke bijdragen leverden tot de kennis van het Borneosche hooggebergte. Door de reizen van Hubert Winkler en zijn publicaties in Engler's *Botanische Jahrbücher* van 1909—1914 (Die *Pflanzendecke Sidos-Borneo's*) werd ook het zuidelijke deel van het groote eiland betrekend. Een groote massa verzameld materiaal wacht echter nog op publicatie; de bewerking ervan is in den laatsten tijd door H. Hallier begonnen.

De Flora van Sumatra is nog zeer gebrekkig bekend. Na het Supplement of Miquel's Flora van Nederlandsch Indie is er weinig meer in samenhang gepubliceerd. De stichting van een succursale van 's Lands Plantentuin ter Oostkust van Sumatra te Sibolangit zal daarin, naar te hopen spoedig verwezen worden, een belangrijke bijdrage tot de kennis van de plantengroei van Noord- en Middelen-Sumatra is een werk van King, *Materials for a Flora of the Malay Peninsula*, begonnen in 1880, waarvan J.1-ley in 1907 een voortzetting gaf.

Warburg's 4° werk, waarvan in 1900 het eerste deel verscheen, maar dat sedert niet is voortgezet, is in zekere zin een voortzetting van Beccari's *Mulesia*, en is van veel belang voor de kennis van de Flora der Molukken. Datzelfde jaar (1900) gaf onder den titel van „*Die Flora des Asiatischen Monsungebietes* (1890)" en „*Vegetation des Indischen Ost-Asien* (1893)" zijn indrukken van den plantengroei van het Costen van den Archipel. Koorders decide in een „*Verslag eener botanische dienstreis door de Minahassa*" een ander mededeeling over de Flora van N. OTCelebes. Smith bewerkte in 1905 de Orchideeën van Ambon. Voor de kleine Soenda-eilanden is van belang geweest een in 1910 door Dr. J. Elbert oidemomen „*Sunda-expedition*" waarvan de botanische resultaten in een door H. Hallier in de Mededeelingen van Rijks Herbarium te Leiden van 1913 gepubliceerd zijn. Een groote hoeveelheid botanisch materiaal, op verschillende tochten in het Oosten van den Archipel bijeengebracht wacht nog op bewerking. Voor hun publicatie zal stellig veel waarde hebben de groote krachten, waarmede de botanische staf van het Bureau of Science te Manilla het onderzoek van de plantengroei der Philippijnen heeft ter hand genomen. In het *Philippine Journal of Science*, dat sedert 1906 geregeld verschijnt, zijn tal van verhandelingen opgenomen, die sedert Blanco's Flora het licht gaven de plantenkennis der eilanden enorm voercederd hebben.

In de meeste van de hierboven opgevoerde werken hebben betrekking op de phanogame Flora. Do

studio der lagere planten heeft van de vroegste periodes af minder beoefenaars gehad. Toch heb ben vooral de Varens de aandacht van verscheidene auteurs getrokken. Blume behandelde ze in zijn *Enum. erat.* of *Plantarum Javae* (1827) en wijdde er in zijn *Flora Javae* een deel met 94 platen aan. De Vriese gaf een Monografie der Marattiaceae uit (1853). In Hooker's *Species Filicum* (1846—1804) vond men de bekende Javaansche Varens alle beschreven, terwijl Miquel, Mettenius en Kuhn, later Burck, Cesati en Baker mede bijdragen over Indische varens leverden. De familie der Hymenophyllaceae vond een bewerker in Van den Bosch (1861). Als 1ste deel van de Flora van Buitenzorg publiceerde Raciborski in 1898 de Varens (Pteridophyta). Clirist bewerkte in de jaren 189G, 1898, 1904 en 1906 de yarenflora van de Soenda-eilanden, Celebes en Borneo, waar- over verhandelingen in de „Annales“ van Buitenzorg verschenen, terwijl ten slotte C. R. W. K. van Alderwerelt van Rosenburgh in 1908 in zijn handboek „Malayan Ferns“ en in 1915 in een weinig minder omvattend werk „Malayan Fern Allies“ een samenvatting gaf van alles wat tot dat jaar over de varensorten van den Maleischen Archipel inclusief de Philippijnen bekend was geworden. Van de zelfden auteur zijn in de „Bullein“ van 's Lands Plantentuin een aantal supplementen op zyn werk gepubliceerd.

Van de Mossen van Nederlandsch Indie heeft inen de bryologische werken van Dozy en Molkenboer, waarvau het belangrijkste is „Bryologia javanica“ in 1855 begonnen en tot 1870, na den dood van de auteurs, voortgezet door R. B. van den Bosch en C. M. van de Sande Lacoste. Dit werk is in de jaren 1904—1908 in 4 deelen ver van gen door het handboek van Max Fleischer, *Die Musci der Flora von Buitenzorg* (zugleich *Laubmoosflora von Java*), versöhonen in 3 deelen als 5de stuk van de Flora van Buitenzorg.

Van de Leverschimmels (Hepaticae) bestaat een belangrijk werk van Van de Sande Lacoste, *Synopsis Hepaticarum javanicarum* (1856), terwijl in 1900 V. Schiffer als 4de deel van de Flora van Buitenzorg „Les Hepaticae“ bewerkte.

De Lichenen werden beschreven in „Plantae Junghuhnianae“ door C. Montagne en R. B. van den Bosch (185G), later nog door J. Muller in zijne „Lichenologische Beiträge“ (1882), ten slotte door Hue in de „Annales“ van 1901.

De kennis van de Wieren heeft een zeer belangrijk kenmerk ondergaan door een „Prodrome de la Flore algologique“ des Indes néerlandaises (1897 el 1899), door E. de Vildeman, spoedig gevolgd door een Monographie der Caulerps (1898), door Movr. Weber—van Bosse in de „Annales“ gepubliceerd. Van dezelfde schrijfsler zijn in de „Annales“, nog andere studies over de Algen te vinden. Als 3de deel van de flora van Buitenzorg publiceerde De Winkler in 1900 „Les Algues, essai d'une flore algologique de Java.“ De Corallinaceae werden in 1904 door Mevr. Weber en M. Foslie in de publicaties van de Siboga-expeditie bewerk. In hetzelfde verzaamelwerk gaf Mevr. Weber in 1913 een „Liste des Algues du Siboga?“ uit. Als aparte mededeeling van het Departement van Landbouw verscheen in 1908 een uitvoerige studio van Ch. Bernard over Javaansche Protococcaceae en Desmidiaceae.

Tot een bewerking van de Fungi (Schimmels) van den Aicbipel is het tot nu toe niet gekomen. Veel van wat er over dit onderwerp verschen behoort niet meer tot de beschrijvende plantkunde maar

bhandelt vooral de levenswijze van de schimmel-plant, in verband met haar schade als parasiet of haar nut voor de techniek. In de „Annales“ vindt men artikelen van Fischer (1876, 1887), Solms (1887), Penzig (1899), Bernard (1906), en Hennings (1910), waarin nieuwe vormen van Fungi beschreven worden.

Van lagere planten is te noemen de bewerking van de Myxomycetes door O. Penzig als 2de deel van de Flora van Buitenzorg.

Onderzoekingen over de morfologie en physiologie van Indische planten zijn in de laatste jaren zeer in aantal toegenomen en hebben vooral hun plaats gevonden in de reeds bovenvermelde „Annales du Jardin botanique de Buitenzorg“, dat hiermee het belangrijkste tijdschrift over tropische plantkunde geworden is. Zijn hoofdredacteur is de allereerste plaats aan zijn vroegeren redacteur Treub, die tevens de voornaamste medewerker was, en door de stichting van het Buitenzorg-fonds te bevorderen, tai van Nederlanders en later ook buitenlanders een kort verblijf aan 's Lands Plantentuin gemakkelijk maakte. Hun onderzoekingen hebben een groot deel van de „Annales“ gevuld. Plaatsgebrek laat niet toe ze hier alien te noemen. Op het gebied van de ontwikkelingsgeschiedenis en de morfologie liggen vooral Treub's boreoemde verhandelingen over de Cycadaceen (1885), over de Loranthaceen (1885) over de mierenplant Myrmecodia (1883, 1888), zijn studies over de Lycopodiaceen (1884, 1888), de Casuarineen (1891) en de eigenaardige parasiet *Balanophora* (1898), zijn embryologisch werk over *Ficus* (1902) en *Elatostemma* (1906).

Burck (1883, 1884, 1877, 1890) hield zich vooral met oekologische werk bezig, Karsten publiceerde er zijn onderzoekingen over Epiphyten (1895) en over Gnotum (1893). Over laatstgenoemd onderwerp schreef ook Lohse (1899), die tovens het werk van Treub over *Balanophora* in 1899 voortzette, waarbij zich het onderzoek over den parasiet *Rho-palochemis* aansloot (1899). Went onderzocht en beschreef het voorkomen van hecht- en voedings-wortels bij klimplanten en epiphyten (1895), en de eigenaardige tweevormigheid bij de takken van *Castilloja* (1897). Ernst en Bernard behandelde in vijf opeenvolgende deelen van 1910 tot 1914 de ontwikkelingsgeschiedenis en den fijneren bouw van de Javaansche saprophytische planten. Zuiver anatomische onderzoekingen verrichtte J. C. Schoute, zoo- als blijkt uit zijn belangrijke en uitvoerige verhandeling over den diktegroei der Palmon (1912); morfologisch werk verrichtte dezelfde auteur met zijn onderzoek naar de vruchtakkiing van *Mnocyclus* en *Boomvarens* (1906). Goebel publiceerde er zijn Morphologische und biologische Studien (1888 en 1891). D. H. Campbell houdt zich bezig met de ontwikkelingsgeschiedenis van het prothallium van Varens (1907 en 1908), Doctors van Leeuwen met de levenswijze van *Dischidia* (1913).

Ook wat physiologische onderzoekingen aangaat, die in de *Annales* zijn gepubliceerd, staat het werk van Treub bovenaan. In 189G verschijnt zijn eerste stuk over het voorkomen van blauwzuur bij *Panicum duk-*; in de jaren 1904, 1907, en 1910 wordt dit gevolgd door andere mededeelingen over den groei van blauwzuur in groene plantendeelen. Eijkman (1888) en van Romburgh (1899) hielden zich met phytologische onderzoekingen bezig. Giltay (1898) publiceerde waarnemingen over de vorming van stoffen in de plant, Harlandt bestudeert de beweging van en de voortplanting van de

beweging in de blaadjes van *Biophytum* (1885), benevens de voeding van den *Jacquemontia* der Mangroveplanten (1895).

Op plantengeografisch teweel, doch buiten de „*Annales*“ gepubliceerd, ligt het werk van A. F. W. Schimper, Die indomalayische Strandflora, in 1891 in zijn „*Botanische Mitteilungen aus den Tropen*“ uitgegeven. Van groot belang, ofschoon niet uitsluitend aan de maleische Flora gewijd, is het handboek van denzelfden auteur (*Pflanzengeographie, auf physiologischer Grundlage*, 1896). In de „*Bibliotheca botanica*“ van 1891 gaf Karsten een uitvoerige beschrijving van de „*Affrogroevvegetation in der Malayischen Archipel*“. Een nader algemeen overzicht van de Maleische Flora verschenen van de hand van Massart, Un botaniste en Malaisie in *Bull. de la Société botanique de Belgique* terwyl Haberlandt's *Botanische Tropenreise*, 1893 (2de druk 1910) eveneens een globalen indruk van de plantengroei van Nederland. Indie geeft.

In 1888 publiceert Treub in de „*Annales*“ een „*Notice sur la nouvelle Flore de Krakatau*“, een uiterst belangrijke studie naar aanleiding van een bezoek aan het in 1883 geheel van plantengroei beroofde eiland. Veertien jaar later kan Pen zig in de „*Annales*“ dit onderzoek completeren, terwijl ten slotte in 1907 een uitvoerig artikel van Ernst verscheen, in het *Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich*, waarin de toenmalige toestand van den plantengroei op Krakatau in bijzonderheden geschilderd wordt, (Die neue Flora der Vulkaninsel Krakatau).

Naast de „*Annales*“ verscheen er in de jaren 1884—1904 een tijdschrift getiteld: „*Mededeelingen uit 's Lands Plantentuin*“ uitsluitend bestemd voor de publicaties van het wetenschappelijk personeel van 's Lands Plantentuin. Van de 75 nummers, die in den loop van 20 jaar het Licht zagen, is er een deel gewijd aan niet-botanische studies; een ander deel ligt op het gebied van de toegepaste plantkunde en kan te dezer plaatse onvermeld blijven. Na de oplossing van 's Lands Plantentuin in het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in 1905 kreeg het tijdschrift den nieuwen titel: „*Mededeelingen van het Departement van Landbouw*“. Daarvan zijn thans de nummers I—XVII verschenen. De reeds vermeldde „*Bydragen*“ van Reorders en Valeton zijn alle in deze publicatie verschenen. Verder mogen vermeld worden 3 publicaties van Greshoff over giftige en bedwelmende planten bij de vischvangst in gebruik (1893, *J 900*, *J 913*), onderzoekingen van denzelfden naar de plantenstoffen van Nederlandsch Indie en de 3 publicaties van Boomsma over hetzelfde onderwerp.

Naast deze in het Nederlandsch geschreven reeks van onderzoekingen verschenen er van 1898 tot 1905 een 22-tal nummers van een „*Bulletin de l'Institut botanique de Buitenzorg*“, waarin de aan de verschillende afdelingen van Lands Plantentuin verbonden staf in de Fransche taal zijn onderzoekingen in het Licht gaf. Van de zuiver botanische verhandelingen mogen genoemd worden de beschrijving van nieuwe planten door Valeton en Smith, de verhandeling van Boerlage over de door Van Roinburgh verzamelde *Caoutchouc- en Guttapercha*-planten (No. 5, 1900), twee farmacologische verhandelingen van Boomsma (No. 14, 1902 en No. 2, 1904), ten slotte een nieuwe catalogus van den tuindoorhoofden (No. 19, 1904 en No. 22, 1905).

Toen in 1905 's Lands Plantentuin opgeheft werd, bestaande als instelling onder een eigen directeur,

werd een begin gemaakt met een nieuwe serie bulletins onder den titel „*Bulletin du Département de l'Agriculture aux Indes néerlandaises*“. Ook deze Bulletins, waarvan er tot 1911, toen de serie als zoodanig afgesloten werd, 47 verschenen zijn, werden bijna uitsluitend gevuld door de publicaties van het wetenschappelijk personeel van het Departement van Landbouw. Veel van de verhandelingen zijn niet op het gebied van de plantkunde, andere zijn geheel aan de groote cultuurs gewijd. Van die, welke over beschrijvende plantkunde handelen, mogen genoemd worden een verhandeling van Von Seeinen over *Cupulifeeren* (I, 1906), van Smith over *Orchideeen* (V, 1907; XIII, 1907; XV, 1908; XIX, 1908; XXII, 1909; XXXIX, 1910; XLIII, 1910; XLV, van Van Alderwerelt van Rosenburgh over Varen (XVIII, 1908; XXI, 1908; XXVII, 1909), van Valeton over planten van Nicu-w-Guinea (X, 1907) en over andere families van hoogere planten (XXVI, 1909). Over Pharmacologie schreef Boomsma (VII, 1907; XVI, 1908), over Microbiologie De Kruijff (III, 1906; IV, 1907; XXX, 1909).

Toen in 1911 's Lands Plantentuin als instelling onder een eigen directeur hersteld werd, zag een nieuw tijdschrift het Licht, dat in vele opzichten beschouwd moet worden als een vervolg op het in 1905 gestaakte *Bulletin de l'Institut botanique*. De nieuwe serie bulletin kreeg tot titel „*Bulletin du Jardin botanique de Buitenzorg, deuxième série*“. Sedert 1911 zijn er 17 nummers verschenen, uit den aard der zaak grotendeels publicaties op het gebied der beschrijvende plantkunde bevattende. Smith zet zijn *Orchideeën*-beschrijvingen in voort (II, 1911; III, 1912; VIII, 1912; IX, 1913; XIII, 1914; XIV, 1914). Van Alderwerelt zijn onderzoekingen over Varen (I, 1911; VII, 1912; XI, 1913; XVI, 1914), Doctoren van Lecuwen beschrijft galen op Indische planten, Backer (XII, 1913) publiceert zijn voorlopige resultaten van zijn langdurige verzamelingen op Java.

Intusschen zette het Departement van Landbouw een nieuwe serie publicaties van zijn staf op, en wel in den vorm van „*Mededeelingen*“ van de jaarlijksche afdeelingen of proefstationen. Zoo verscheen in 1912 een eerste *Mededeeling* van het Proefstation voor Rijn; in 1912—1915 een twaalfde nummers van het Laboratorium voor Plantenziekten; in 1913 een eerste nummer van „*Mededeelingen van den Kulturtuin*“, sedert 1908 een 35-tal *Mededeelingen* van het Proefstation voor Thee, alle publicaties, die de directie uitgaaven zijn van, of althans in eenig verband staan met het Departement van Landbouw en waarvan hier alleen opgenoemd worden de 8-cijfers, welke inhoud met botanische vraagstukken verband houden. Voor de publicaties, uitgaande van de niet onder het Departement ressorterende PROEF-STATIONS, zie men dat artikel.

Vergelijkt men de opsomming van de wetenschappelijke *mededeelingen* der laatste 25 jaren met die van de vorige kwart eeuw, dan spreekt de enorme toename van wetenschappelijk werk direct in het oog. Veel leeft hier oijvermed moeten blijven want niet in Indie zelf bewerkt of gepubliceerd is. Een uitsondering dient gemaakt te worden voor een hoogst belangrijke publicatie van H. H. Janssonius, *Mikrographie des Holzes* der auf Java vorgekommenen Bauarten, waarvan in de jaren 1906—1914 een viertal afleveringen verschenen zijn. Dit werk, dat te Groningen oijder leiding van J. W. Moll uitgevoerd wordt, heeft ten doel de houtsoorten van Java uitvoerig anatomisch te beschrijven, maar zal het

tevencs op den duur mogelijk makon door anatomo-misch onderzoek den naam te bepalen van iedero javaanscho houtsoort.

Het spreekt van zelf dat in Indie, waar zoovcl belangen zijn, die van do kennis der botanic nut kun-nen trekken, ook een aantal populaire publicaties het licht heeft gezien. Hiervoor werd o. a. het „Tijd- schrift voor Landbouw en Boschcultuur“ van S. J. W. Van Nooten opgericht. Thais is het voornaam- sic^a orgaan op (lit gebied het tijdschrift „Teyssian- nia“, een uitgave, waarvoor de meeste bijdragen gelcvverd worden door het person eel van 's Lands Plantentuin. Hier sluit zich bij aan het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch- Indie.

Onder de werken, waarin de toepassing van do kennis der plan ten op den voorgrond staat, is reeds vermeld Eilet's „Plant kundig Woordenboek“, en de Cicreq's „Nieuw Plantkundig Woordenboek“ daar ze niet alleen een register zijn voor de inlandse na- men, doch ook een aantal gegevens bevatten oin- trent het gebruik. Hierby moet tevens genoemd worden Hasskarl's „Aanteekeningen over het nut door de inlanders van Java aan sommige gewaasen- van dat eiland toegeschreven“, waaruit vele opga- ven van Filet afkorostig zijn. In vi-ogcer en later tijd werden door een aantal genceskundigen over- de genceskracht van Indische plantaardige producten meddcelingen gedaan. Dezz zijn voor een groot deel bijeengevoegd in Van der Burg's „Gencesheer van Nederlandsch-Indie“ Met de beschrijving van vele diet plantaardige producten hield A. G. Vordcrman zich bezig.

Eene Encyclopaedic van de En gelsch- Ind ische producten. Watt „Economic Products of India?“ (J 889— J 893) is wegens de vele ook in Nederlandsch- indie voorkomende stoffen ook voor onze Kolonien van belang. Over „Planten van Nedcdandsch-Indie, bruikbaar voor handel, nijverheid en genceskunde“ (1883) handelt een werk van A. H. Bisschop Greve- link, waarin in systematische orde de gegevens hier- omtrent, meeriidccJs uit andoro werkon ontlend, zijn bijconverzameld. Vergelijkbaar met AVatt's Encyclopaedic, maar minder breed opgezct, is een work van K. Hycne, de Nuttige Planten van Ned. Indie, waarvan in 1913 eeu eej'sic stuk verschcen als uitgave van het Departement v. Landbouw.

Van de hand van Greshoff is de uitgave begonnen van een kwarto werk met afbcldingen naar de nut mir, gelijkl „Nuttige planten van Nederlanclsch Indi.“, waarin de schrijver zich voorretdelc volgens do jnethode van Rumphius een zoo volldcig mogc- lijke monographio te loveren ointrncl don bouw, do bestanddecJen en het gebruik van die gewaasen, wier kennis voor de Indiache maatschappij van belang wordt gerekend. Over „Indische Heil- und Nutz- J)flnzen und deren Cultur“ word door Tschirch een work uitgegeven (1892), waarvoor hij de gegevens op zijn reis naar Ceylon, Singaporean Java had ver- zmield.

Omtrent verscheidenc producten vinden we uitgebreid meddceJingen in de alleveringen van den „Beschrij venden Catalogus van het Ko Ionian I Museum te Haarlem“, waarin o. a. aan koffie, rijst, cacao, thee, tabak, houtsoorten enz. uitvoerigo artikclen worden gevijld, terwijl voor dit doel door het ge- noemde Museum een afzonderlijko publicatie „Hot Bulletin van het Koloniaal Museum“ word uitgegeven. Dit word thans als Bulletin van het Koloniaal Instituut voortgezet. Een speciaal work op dit gebied is Van Gorkom's „De Oost-Indische cultuics“

waai-van in 1913 een nieuwe bewerking verschcen dat door een dergelijc werlc van De Sturler was voor- afgcggaan, hetwelc echter, voor een groot dcci uit hot Engels ch vertaald, niet als het eerstgenoemde ge- liccl na(u-Nedcrjandsch-Indische toestanden was bewerkt.*—傾 v

BOAHT (PIETER). Eerste Gouverneur-Generaal van Ned.-Indie, gob. te Amersfoort — Hii wordb vermeld als admiraal over schepen van de Nieuwe Brabandsche Comp., en maakte van 21 Dec; 1599—Oct. 1601 een. reis naar Bantam en terug. Den 29sten Nov. 1609 word hij door de Statcn- Generaal tot Gov.-Gen. aangesteld, vertrok 30-Jan. 1610 en kwani 19 Dec. van hetzelfde jaar te Bantam aan. Het grootstc gedcelte van den tijd van zyn bestuur bracht hij in do Molukkenjbor, waar hij het fort Mariko^o op Tidorc op de Spaanjaarden ver- overde. Hi Aug. 1613 naar Java vertroldden, gaf hy reeds 6 Nov. 1614 het bewind aan Reynst over en vertrok 2 Jan. 1615 naar het vaderland, overleed echter bij een schipbreuk op de kust van Mauritius (Febr. d. a. v.) op welk ci land hij begraven is. M. A. v. Rhede v. d. Kloot, „De Gov.-Gen.'s Grav“

IS91 passim. BOTOR (MAL.). Zic PSOPHOCARPUS. BOTTJONRONGI. Bergtop in Mariori Wawo (Celebes), op GIO M. geschat. BOTTO-LEBOE. Bergtop in Mariori Wawo (Celebes), op 400 a 470 M. geschat. BOTTO-PAKKA. Bergtop in Tanctte (Celebes), op 860 M. geschat.

BOUEA MACROPHYLLA Griff. (B. Gandaria^o), fam. Anacardiaceae, Gandariaj (MAL., SOEND.) Dja- take (SOEND.). Middehnatige boom, vrij veelaange- plant, op Java, alleen in het Westen in hot wild voorkomc- plant, op vruchten doen cenigszins denken aan gole cierpiijnen en zijn zeer smaklijc. De smaak gelijkt op die van de Mangga, maar is wat zuurder. Jongo vruchten worden wel in het zout gelegd en bij de rijst gegeten. Het hout is weinig duux-zaam en wordt zelden gebruikt.

BOUW. Zic BAHOE. BOUWMATERIALEN (INDISCHE). Bij de mcsto bouwwerken zal, daar in Indie het transport veelal kostbaar en bozwaarlijk is, getracht moeten worden van die bouwmaterialen gebruik te makon, welko in de nabijheid Vvcrkrijgbaar zyn. Vooral geldt dit voor tijdeljck const ructies: noodbruggen, danimen, werklocdsen, steigerwerken, enz. Men gebruikt daar- voor bij voorkeur materialen, welke zoo min niogc- lijk bewerking vrcrischen. Klapper- of saleng stam- men*), dan wel do zwaarete 如 漆 oe-soorten (bain- boe bitoeng of pctocng) dienen als stijlen. Over do lengte middendo gespleten klappci'stanimen worden veelal als J)lanken gcevozigd. Vlechtwerk van gespleten bamboe (waarvoor gewoonlijk do dunne soorten worden gebruikt) word voor omwandring gebruikt. De bamboe word daartoo in do lengte gc- spleten, de tusschenschotten worden verwijderd, en de holle bamboc stengcl platgeslagen; daarna wordt van de houtmassa aan de binnenzijde (die het minst hard is) zooveel afggeschrap, tot do gcwonscho dikte is verkegen. In dezen toestand heet het nmte- riaal ploepoeh: de re- pen kunnen te lood naast clc kaudor worden gestekl, en by een worden gehouden door ze op passende afstanden tusschen dwarslatten

i) Do sadong stammer, die gewoonlijk nog gladder, rechter, en harder zijn dan dio van andero palmsoorten, worden vooral in Oost-Java veel gebruikt voor den bouw van tabaksschrcven.

in te vatten. De bamboe wordt ook wel tot „paggers” verwerkt, waartoe zij geheel uiteen wordt gespleten tot latten van 2 a 3 c.M. breedte, die worden gevlochten om eenigzins bredere latten van hetzelfde materiaal, die op bepaalde afstanden (25—50 c.M.) voorkomen. Overigens wordt platgeslagen en tot bepaalde dikte afgeschrapte bamboe nog op verschillende wijzen gevlochten; al naar het doel, waarvoor de matten bestemd zijn, wordt er meer of minder zorg aan besteed. Daar bamboe over het algemeen zeer licht splijt, is het hoogst bezwaarlijk, verschillende onderdeelen eener const ructie door spijkeren te verbinden; gewoonlijk wordt rotan, dan wel tali-doek gebezigd, waarmede de deelen aaneen worden gebonden.

Dock of indjoek is een product van de arAn-palm: het wordt gevonden tusschen den stam en de bladsingels, en gelijk oppervlakkig gezien iets op paardehaar, dock is zeer stekelig op het gevoel. De draden worden tot touw ineengedraaid, en zijn, ook in vochtige lucht en water, zeer duur-zaam. Indjoek vellen worden wel eens gebruikt als afscheiding in funderingslussen tusschen den on-geroerden grond en do in de sleuven aan te brengen zandaanplemping; de bedoeling is dan, daardoor te beletten dat het zand door eventuele scheuren (die bij langdurige droogte in den bodem kunnen optreden) zal wegloopen. Op Sumatra dienen zij veelal als dakbedekking; ongeveer als een rieten- of stroodak in Europa. Daar de in Indie voor het behoud van houtwerken zoozeer gevreesde witte mieren indjoek niet aantasten, wordt eene omwikkeling met indjoek vellen of-touw, ook wel toegepast voor in den grond geplaatste stijlen van bamboe of hout.

Rolan (Calamus) is een in vele bosschen voorkomende palmsoort, die Stengels uitzendend van somtijds meer dan 200 M. lengte welke steun vinden op en langs de andere woudboomen. De dunner soorten worden als bindmateriaal gebezigd, de dickere eerst gespleten, of —ongespleten— wel eens als kabel gebruikt, b.v. voor hangbruggen. Ook wordt er vlechtwerk van vervaardigd.

Voor omwanding en dakbedekking wordt wel (b.v. op Borneo), *boomschors* gebezigd. Veelal ook neemt men als dakbedekking *alanrj-alanj* (een gras-soort), of palmbladeren. Het gras wordt eerst om bamboe latten dubbel geslagen en met een andere lat vastgeklemd; de aid us gevormde worden zoodanig op de dakribben (uit dunne bamboesoorten —zoals bamboe tali— bestaande) vastgebonden, dat de rijen elkander over ongeveer $\frac{2}{3}$ hunner breedte dekken. Worden in plaats van alang-alang, bladeren van palmen gebezigd, dan spreekt men van „*atap*”.

Voor belangrijker of duuramer bouwwerken worden in hoofdzaak dergelijke materialen gebezigd als in Europa. Alleen doet zich in Indie de moeilijkheid voor, dat eigenlijker n ij verheid op dit gebied gelieel afhankelijk is van de ineenstal geringe plaatselijke vraag, zoodat het niet altijd mogelijk is, zich eene voldoende hoeveelheid aan billijke eischen van soliditeit beantwoordende materialen te verschaffen door inkoop, en men in eigen beheer liet verlangde moet aanmaken. Op of in de nabijheid van grotere plaatsen gaat dit natuurlijk bet er, en vooral in de laatste jaren, is vooruitgang in de kwaliteit merkbaar en meerdere vercheidenheid van materiaal-keuze mogelijk. Op Java wordt nog in den regel voof de Gouvernements gebouwen *djathout* gebruikt; in West-Java veelal echter ook z.g. *rasama-la-foul*; op Borneo *ijzerlmut* dat evenwel zeer lastig

te bewerken is. (Zie verder het artikel: HOUT-SOORTEN).

In do metselspecie werd tot voor kort als hydraulische toeslag nog bijna uitsluitend z.g. „*roode cement*” gebezigd, d.i. *brickenmeel*. Gewoonlijk ge-maakt van gebroken steen on of dakpannen. In den laatsten tijd, sedert 1901, is men niet meer uitsluitend aangewezen op dit niet steeds duurzame materiaal, daar in genoemd jaar de exploitatie aanvang van de tuftsteen uit het Moeriah-gebergte, waardoor eene zeer goede *trask&soort* wordt verkregen. Sedert wordt ook nog op andere plaatsen, o.a. te Nagrek (i. d. Res. Preanger-Regentschappen) tras gevonden.

Zand is bijna overal van vulkanischen oorsprong, en van inferieure kwaliteit; aan de lucht ver wee it het spoedig. In vele streken wordt het zelfs in het geheel niet aangetroffen, men moet zich dan behelpen met fijngeklopte baksteen, of de grove stukjes uit de roode cement, die na het zeven van laatst- genoemd materiaal overblijven.

Kalk wordt voornamelijk verkregen door het branden van kalks teen, hoewel ook schelpkalkbrande-rijen (die z.g. „*sirihkalk*” leveren) voorkomen. De grondstoffen zijn van goede hoedanigheid, hetgeen echter van het product als dit afkomstig is uit door Inlanders in working gebrachte ovens, niet steeds kan worden getuigd. De door Europeanen beheerde branderijen leveren een gewoonlijk zeer goede, dikwijls eenigszins hydraulische kalk.

Portland-cement moest vroeger steeds uit Europa worden betrokken. Pogingen, nabij Batavia (Antjol) en Buitcnxorg (Tjibodas) gedaan, om aldaar dit materiaal te bereiden, hadden geen succes, voornamelijk door gemis aan deskundig personeel. Betcr slaagde een proof, onder leiding van den ingenieur van den Indischen Wat crstaat W. Elen baas, in de Residentie Rem bang te Doerek bij Bodjonegoro genoimen, waarbij gebruik gemaakt werd van een oven en maaerwerktuigen, afkomstig van de gastaek- of irrigatiewerken in de SoJo-Vallci. Dczc aan hC leveringseischen van het Departement der Burgerlijke Open bare Werken voldoende cement kon ook wat de kostei betreft, zeer goed concurreren met de Europeesche merken. Nadat ruim 1200 vaten met goed gevolg aan verschillende Gouvernements werken in liembang en Soerabaja waren verbruikt, werd de proof gastaek, daardeingenieur Elenbaas toeten anderen werkkring werd geroepen en bovendien ver-mend werd, dat het, niet op den weg van het Gouvernemen lag, om in dezcr rictling voort to gaan. In 1911 werd een portland cement fabriek opgericht nabij Padang (op Sumatra) welke wel levensvatbaarheid Sunjijit te bezitten en die een product vervaardigt, dat goed schijnt te voldoen. Het artikel wordt in Indie in steeds toenemende mate gebruikt, voornamelijk in beton voor wat(u)-werken, en in gewapend beton; voor vloertegels (die in den laatsten tijd in Indie zelf op verschillende plaatsen fu brick-matig worden vervaardigd); voor rioolbuizen; on voor portlandcement steenen en -pannen, welke althans op de hoofd plaatsen, waar balcsteenen en gebakken pannen duur en van dikwijls slechte kwaliteit zijn, in prijs en hoedanigheid met laatst- genoemde materialen zeer goed kunnen concurreren. De inlandsche *baksteenen* en *dakpannen* lijden gewoonlijk aan het euvel, te weinig doorbakken to zijn; zij zijn zeer zacht, on alleen daar bruikbaar, waar aan de kwaliteit geen hooge eischen worden gesteld, dat het niet aan de grondstoffen ligt, blijkt daaruit, dat met de noodige zorg, en onder deskun-

dige leiding, een fabricaat kan worden verkregen, dat niet voor het Nederlandse behoefte onder te doen. De steenen, gebakken voor de later gestaakte irrigatiewerken in de Solo-Vallei bewezen dit; in de afdeling Djember (Res. Besoekie) wist de toen- maals aldaar geplaatste opzichter van den Water- staat Kranendonk superieure steenen, dakpannen, en vloertegels te vervaardigen. In Palembang best aat thans nog een fabriek van clakparinen die zelfs op Java een afzetgebied vindt.

Als dakbedekking werd vroeger meer dan thans voor eenigszins aanzienlijke gebouwen veel gebruik gemaakt van z.g. „*strappen*“ d.z. plankjes van ge- kloofd djati- of ijzerhout, zij worden gelegd op de- zelfde wijze als een leien dak in Europa. De bedek- king is waterdicht en koel, doch zeer zwaar, en duur.

Voor waterstaatswerken, en in de funderingen van gebouwen, wordt voor *metseelwerk* veel gebruik gemaakt van natuursteen: evenwel wordt deze steen niet regelmatig bhakt, doch in ruwe brokken zoo als zij uit de groeve komt, als z.g. „*fireuksteen*“ of als „*viersteen*“, d.z. rolfsteenen welke in de bedding gen der bergstroomden worden gevonden, verwerkt.

Marmor komt wel voor, doch wordt nog weinig geexploiteerd. In de Res. Kediri, bij Wadjak, is een aanvang gemaakt met de exploitatie eener groeve; het daaruit afkomstig materiaal werd o.a. gebruikt voor eene nieuwe audiëntie-zaal bij het Paleis van den Gouverneur-Generaal te Weltevreden: de blok- ken moesten echl er op het werk in ci gen bechcr worden gezaagd, geschaafd, en gepolijst, onidat de daartoe noodigo werktuigen bij de gicocv niet aan- wezig waren.

De overige bij bouwwerken noodige materialen, als ijzer en ander metaal, in ruwen of bewerkten toestand; verfvaren; glas enz. worden in Indie niet gewonnen of vervaardigd; zij moeten alien van elders worden aangevoerd.

Literatuur: J. A. van der Kloes. Het bouwen in Ovcziesche Gewesten. — „De Ingenieur“ van 13 Juli 1912 No. 28. De Gouvernements gebouwen in Ned- Indie. Voordracht van Prof. ir. W. Elen baas — Voorts konink verhillende mededeelingen voor in de f-edert 1892 gepubliceerde Verslagen over de Burgerlijk Open bare Wrken in Ned.-Indie.

BOUWRECHT. Zie GROND (RECHTEN OP DEN).

BOVEN-DAJAK. Zie BENEDEN- en BOVEN-DAJAK. //

BOVEN-MAHAKAM. Onderafdeeling van de af- decling Saninrinda der resident io Z. en O. Afid. Borneo, bestaat uit de districten Oost- en West Bo- von-Mahakain onder een gezaghebber met st and- plaatH LongJram. t- -/)

BOWAJA of BOEAJA. Algemee) Maleeich woord voor Krokodil. Do lijstkrokodil (*Crocodiles porosus* Schnid.) heet bij de Malciers op Borneo bocaju taman, do zoogon. zootwaler-varieteit van doze soort boeaja kodok; bij de Dajakkera luiden deze namen bedjai rawon of rawing reap, bedjai pakatak, bij de Maleiera ter Oostkust van Sumatra boaja on boaja katak. De Bead joe Dajaks spreken van bedjai.

De Maleische gaviaal (*Tomistoma schlegeli* Mill.) heet bij do Maleiera op Borneo bocaja-sapit, bij die op Sumatra boeaja senjoelng, bij do Beadjo Dajaks Bedjai-sampit en bij dio van clen Boven- Kapoeas djoelaeng (zie voider onder KR0K0- DILLEN).

BOWONGLANGI. Bergtop in Zuid-Celebes. Zie CELEBES, e. d. Zuidarm.

BRAAM (JACOB PIETER VAN). Geboren 27 Oct. 1737 te Werkhoven. In 1748 trad hij als adelborst in den zeedienst bij de Admiraliteit van Amsterdam. Aangespoord naar het schijnt door het voorbeeld van zijn halven broeder, den toenmaligen Comman- der naderhand Vicc-admiraal Willem van Braam, die reeds tweemaal naar Indie was geweest, verzocht en verkreeg hij verlof van de Admiraliteit te zml- sterdam om in dienst der O. I. C. over te gaan. Ge- durende ruim 12 jaren 1764—1776 bleef hij in de overzeesche bezittingen grootendeels in Bengalen. In het moederland teruggekeerd hervatte van Braam den dienst bij de Nedcrlandsche zee-macht. 14 Alaart- 1783 vertrok hij als Kapitein Commandeur met een- z.g. lands eskadcr naar O. I. tot steun der O. I. C., wier macht gedurende den oorlog van het gemeene- best met Engeland van 1780— '84 geheel gebroken was. In dien oorlog was de Boegineesche onderko- ning van het rijk Djohore -Riou w-Lin gga tegen de Compagiiie opgetreden en Malakka word nog in het begin van 1782 door den vijand bedreigd. In 1784 verscheen Van Braam's eskadcr. De Sultan van het genoemde rijk word gedwongen leenman te worden van de Conipagnic. De in het rijk gevestigde Boegineezcn, die aldaar een zoo belangrijke positie had- den weten te bemachtigen, dat sedert 1722 steeds een onderkoning uit een hunner aanzienlijke ge- slachten de Maleische sultans had moeten ter zijde staan, moesten de hun geschonken voorrechtcn prijsgeven (eerst in 1804 werd hun onderkoning- schap hersteld, terwijl Nederlandsche gamizoenen en ambtenaren werden geplaatst to Tandjong Pi- nang, in do nabijheid dus van de toenmalige resi- denlie der sultans. 11 Dec. 1784 keerde Van Braam te Batavia terug; 30 April 1785 werd de heenreis naar het Moederland aanvaard, waar hij 28 Juni 1786 aankwam. In 1788 werd Van Braam totschout- bij-nacht bevorderd en 1793 tot vice-admiraal. Hij overleed 10 Juli 1803 te Zwolle, nq, sedert de omwen- tcling in 1795 uit 's landsdienst ontzet te zijn. — Zie Oranjenummer van het Marine blad van 31 Aug. 1898.

BREBANDSHOEDJE (POELOE OELAR). Een begroecide klip in Straat Soenda nabij Anjer, 47 M. hoog, steil oprijzend uit 30—50 M. diep water. De hollandsche naam, door de zcllicden daaraan gege- ven, is cvenals dio van do nabijgelegen klip, het Toppershoddje, on- tiend aan den vorm), waarin do klip zich op cnigen afstand vertoont; de inlandscho naam, dio slangeneiland beteekent, wijst op het groot aantal slangen, dat op de klip huist.

BRAHMA. Eig. in hot Sanskrit Brahma (nominatief van Brahma), is de naam van ceno Indischo god- heid, het persoonlijk opgevatte verleden, on als zoo- danig voorgesteld als schepper der wereld. Tot zijn meest konmerkende bijnamen behooren Pitamaha, d. i. Grootvader, en Swajambhoe, do uit zichzelf ont- starie. In het Indischo Pantheon is hy do eelsto per- soon der Trimooriti, doch deze voorstelling is niet zeer oud.

BRAHMANEN, BRAHMANISME. Brahmanen is do naam dor leden van den hoogsten stand, zgn. kaste, der Indischo maatschappij. Zij maken sedert onheugelyko tijden den geestelyken adol van Indie uit, on zyn als zoodanig do bewaarders der gewijdc oorkonden, do beoofnaara van allo wetenschappen, dio met do heiligc overvloering in verband staan, zooals taal. on dichtkunde, storrenkunde, rechtsleer, zedekundo, enz. Alle Indische stelsols van gods-

dienst, die uitdrukkelijk of implicito het gezag der gewijde oorkonden, der Weda's, erkennen, is men gewoon onderde benaming van Brahmanisme samen te vatten, in tegenstelling met andere godsdiensten, zooals het Boeddhisme en Djainisme, die het gezag der Weda's verwerpen. Uit de aanwezigheid van opschriften in West-Java (zie Verbeek, Oudheden van Java, No. 13 en 14), alsook uit de inscripties gevonden in het rijk van Koctel en het reisbericht van Fa Hian, blijkt dat het Brahmanisme reeds voor den aanvang der Middeleeuwen tot den Indisch-Archipel was doorgedrongen. Zie HINDOEISME. Tot de Brahmanistische stelsels behoort ook het Qiwais-mc. (Zie aldaar).

BRAMBANAN (RUINE VAN). Zie PRAMBANAN.

BRAMBANG. Zie ALLIUJM.

BRANDES (Dr. JAN LAURENS ANDRIES). Gcb. te Rotterdam 13 Januari 1857, overleden te Batavia 26 Juni 1905. Studeerde te Amsterdam in de godgeleerdheid, en te Leiden in de Indische talen; promoveerde in 1884, vertrok in datzelfde jaar naar Indië als ambtenaar voor de beoefening der Ind. talen. Als zoodanig werd hij in 1901 belast met het voorzitterschap der commissie voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

De wetenschappelijke werkzaamheid van B. heeft zich op tweeërlei gebied bewogen, nl. op dat der Javaansche en Maleische letterkunde, en dat der oudheidkunde, zijn proefschrift (Bijdrage tot de vergelijkende klankleer der Westersche afdeeling van de Maleisch-Polynesische taalfamilie, 1884), een voor dien tijd voortreffelijk werk, deed verwachten dat hij zich zoude toeleggen op de vergelijkende taal-kunde; toeh is niet meer dan een drietal artikelen op dat terrein van zijne hand verschenen (over het Kis-sersch, Tijdschr. I. T. L. en v. K. deel XXXI (1886); over Tomluloesche vormen, in Hommage-Hanoi, en Woordvorming in Oud-Jav. in Feestbundel-Kcm). Trouwens, als ambtenaar voor de beoefening der Ind. talen belast met de studie van Oud-Javaansche taal en archaeologie, zag hij zich voornamelijk op Kawi- en archaeologische, weldra ook iconografische, sludien aangewezen. Ten aanzien van *eerst-genoemde* studien worden vermeld: 1° zijne uitgaven van teksten, met name: de JBaraton (Verhandelingen Bat. Gen. deel XLIX, 1896 le st.) met waardevol commentaar en Historische toelichtingen, en de Nagarak (I) agama (Verb. Bat. Gen. dec. LIV, Je stuk 1902), lielaas zonder enige inleiding of uitlegging, wdk laatstc werk door de vertaling van Prof. Kem is toegankelijk gemaakt; 2° zijne talrijke artikelen over 51 Indisch-Javaansche en Nieuw-Javaansche letteren, in welke bijdragen hij over vde geschriften of reeksen van geschriften, zooals over de *haljrid's*, geheel nieuwe gegevens heeft verstrekt; 3° zijne uitvoerige verhandelingen over Maleische literatuur-producten, tot welker behandeling hij door de bestudieering der Javaansche versies dier romann en verhalen was gekomen, eene studie waarin ook aan niet in het Javaansch vertegenwoordigde Maleische verhalen bundels ruime plaats is gegund. Met name de uilgewerkte, critische verhandelingen over de Kalilah en Daminah (Feest-bundel-Prof. De Goeje, 1891 I A. 79 —] 10), De lien Vieraen etc. (Tijdschr. v. I. T. L. en v. K. deel XXXVI IT, 1896) en Het Papegaaicnbock (ibid, deel XLI, 1899) mogen hier met eere genoemd worden. De artikelen over de topografie van Batavia zijn meer abjcxur^n lan abj comj. Jete verhandeling h : b&Hchoiwwn, Zckjwcl uit de genoemde grootcjo

als uit de elders J) vermeldc velo kleine verhandelingen blijkt Brandes' ineesterschap in het oplossen van litterair-historische vraagstukken.

Ten aanzien van de in de *twoede plants genoemde* studien, de archaeologie, werde allererst gewag gemaakt van Brandes' medewerking aan W. P. Groeneveldt's Catalogus der archaeologische verzameling in het museum te Batavia, en zijne vele, kortc maar voortreffelijke, opslagen van archaeologische vondsten, voornamelijk inscripties, in de Notulen van het Bat. Gen. v. K. en de verhandelingen over beschreven platen in het Tijdschr.

Voorts werde vermeld zijne in den loop der jaren aangelegde collectie van transcripties van opschriften, welke arbeid, die had moeten worden (ot een corpus inscriptionum Javanicarum, na zijnen dood is in het licht gegeven (Verh. Bat. Gen. deel LX, 1913). Eindelijk worde genoemd de vele arbeid, allen Itifa's voorzitter der oudheidkundige commissie heeft verricht. In enkele groote werken (Tjandi Djago en Tjandi Singasari) benevens een reeks van artikelen in het Tijdschrift en de Notulen van het Bat. Gen. v. K. en W. heeft Brandes van eenc werkzaamheid en cen t alent blijken gegeven, die niet alledaagsch zijn; zonder overdrijving kan gezegd worden dat zijn zin voor archaeologie en bouwkunde niet minder fijn en ontwikkeld wa) en dan die voor tan! en literatuur. Hoewel noch bouwkundige noch met teekentalent begaafd, heeft B. m6t zijne werkzaamheden als bibliothecaris en zijne nooit verzuimde studien op Javaansch taalkundig terrein, niettegenstaande zijne zwakke gezondheid, voor de archaeologie van Java onschatbaar waardevol werk geleverd, dat door zijn overlijden op jeugdigen leeftijd een ontijdig einde nam. Aan zijne groote verdienste is huld gebracht in meer dan eene biografie; alles wat over zijnen arbeid te zeggen valt, in te vinden in Rouffaer's „Herenking" v66r het tweede deel van het „Archaeologisch Onderzoek op Java en Madura"*, 1909.

BRANDEWIJNS-BAAI. Baai aan de W.kust van Sumatra, even bezuiden Padangp] ° Z.B. Deze benaming is, nadat aan die baai een punt was aangegeven om te worden ingericht tot afvoerhaven van de steenkool der Onibillimijn, en a aanvangspunt van den daarheen leidende spoorweg, officieel veranderd in die van Koningsnchaai (zie aldaar.)

BRANDJANGAN. Javaansche naam voor een Jeeuwerksoort, *Mirajna javanica* in slechts bekend van Java, Bali en Borneo.

BRANG BRANF. Zie OTTERS.

BRANTA. Vrij belangrijke zeeplaat, circa 6 K.M. bezuiden de gewestelijke hoofdplaats Pamekasan der rebidentie Madoera, aan st rant Aladoera en aan den grooten postweg en de stroomtramlijn van Pamckasan naar Sa in pang gelegen, met tainelijk veel handel en veygangst. Het is de eigenlijke havenplaats van Pamekasan, (evens staid plaats

*) Zie de lijst zijner werken in Tijdschr. I. T. 1 / en v. K. deel XLVIII (1906), bl. 95—104, waar-bij nog te voegen zijn: Ba bod Tjeron, Verh. Bat. Gen. LIX (1914), 2e stuk; Slecht werk aan do Hindoe-oudheden op Java, Rapp. Oudh.-Dienst] 9] 3, bl. 13—24, en Foul of finesse ? ibid, bl. 24 — 35, aHe drie postuum.

Van den Pararatoji wordt een tweede uitgave voorbereid. Van de Beschrijving der Jav. Bal. en Sas. handschriften van H. N. v. d. Tuuh zag in 1915 hot dordo on laatstc deel het licht.**

van het onderdistrictshoofd van Tlanakan (district Pamckasan).

In het heuvelachtige kustteirein, vlak benoorden Branta, onder het gebied der dessa Larangan-Tdkol, bevindt zich een soort eeuwig vuur — Sombor apoj = vuurbron genaamd — n.l. een pick waar in brandgeriakte koolwat eerst of gassen uit den bodem opwellen.

BBANTAS-DELTA-WERKEN. Eertijds zond de Brant as op 8 K.M. boven Modjokerto, waar zij een oostelijke richting heeft, een Talcnaar liet noorden: de Kedoeng-Soro. Ruim 4 K.M. verder benedenstrooms, werd de Gedeg, eveneens in noordelijke richting afgescheiden, en eindlijk nog 7 K.M. verder op (dus 3 K.M. beneden Modjokerto) geschiedde de hetzelfde nogmaals met de Melirip. Deed drie takken: Kedoeng-Soro, Gedeg, en Melirip, stuitten in hun loop tegen den voet van een even 2 dig aan de Brantas, doch ruim 3 K.M. noordelijker gelegen kalk-heuvelrij, waardoor zij gedwongen waren naar het oosten om te buigen, en zich weder te vereenigen tot een enkelen arm; de Soerabajarivier. In den Melirip-tak was bij Singkallan een dam gelegd, met het doel, om een gedeelte van het afstromende water te leiden in de Man get an rivier; en in de delta beginnende waterloop, welke rechtstreeks op Straat Madocra afwaterde, doch tevens aan het noordelijk gedeelte van de delta irrigatie water moest verschaffen. De Brant as nam, na de afscheiding van de Melirip, den naam Porong-rivier aan, en verdeelde zich in verschillende armen, die zich stroomaf veelal weer vereenigden, om cindelijk met vier groot monden in zee te storten. Volgens oude berichten zoude de Porong-rivier vroeger een door den bekenden post el Rad hen Rachmat, ook Soenan Ngampel genoemd (f J 476), gegraven kanaal zijn geweest, dat betrekkelijk slechts een klein deel van het debiet afvoerde, doch algemeen wordt deze overlevering niet zeer waarschijnlijk geacht, en aangenomen dat ook do Porong op natuurlijke wijze is gevormd, waarbij het echt er niet uitgesloten behoort te zijn dat door Soenan Ngampel een aan vang word gemaakt met de bedijking en kanalisering. Deze bedijking geschiedde echter alleen aan do noordzijde, om de eigenlijke delta, tuschen Soerabaja rivier en Porong, alwaar de bevolking toenam en steeds meer grouden in cultuur kwamen, tegen overstromingen to beveiligcii. De zuidelijke oever was minder be woond, en werd al spoedig hooger, daar do rivier hier langs de hellingen van het Ardjocno gebergt stroomt. Bij den — vermoedelijk zeer gelcidelijk — voortschrijdenden dijkanaal word op verschillende takken langzamerhand afgesloten op het bandjir- water gedwongen to blijven tusssen do dijken ten noorden en de hoogo gronden ten zuiden van de Porong. Om echter toch nog bevolcingswater to kunnen verkrijgen waren plaatselijk openingen, z.g. „djonangan“ in do dijken gespaard. Bij hooge stunden trokken deze to veel, bij ligo debieten to weinig water, zoodat door inlandsche dammen in de rivier het water moest worden opgestuwd. Maar tengvolge vnn deze dammen werd hot peil ook bij Melirip opgezot, en dientengvolgo do afvoer van do Soerabajarivier, ten nadocol van do Porong, voo grool. Een dam, in de boveninonding van den Alclirip tftik gelcld, inoeat (lit bezwaar weder verhelpen op tevons beelten, dat de Mangotn rivior, hiervan 66 reeds gdoenul, die nil de Melirip word govoed, to veel afvoerde. De vernauwing van do Melirip had weder eene vergrooing vnn den daarboven aftuppen den Brantasnne, de Gedeg, ten gvolge. Aldus kwn-

men de afwateringsbelangen voortdurend met de bevolcingsbelangen in botsing, en slechts door voortdurend duizende koelies en heerendienstplichtigen aan den arbeid to houden, kon een ten naaste bij bevredigende toestand worden gehandhaafd. Eerst omstreeks 1836 werd, op initiatief van den ingenieur H. A. Tromp, een aanvang gemaakt met den aanleg van nicer permanente werken. Zoo kwamen achtereenvolgens sluiszen to stand te Pram-bon (1838), Kedong Tjatjing (1839) en Melirip (1842 — 1847). Het laatstgenoemd kunstwerk diende ter vervanging van den ouden en in slechten staat verkeerden inlandschen dam. Op den duur bleken echter deze verbeteringen nog niet afdoende: de capaciteit van desluis te Melirip was wel wat gering, zoodat de Kedoeng-Soro en Gedeg steeds meer gin gen afvoeren, en betuugelijk ook van deze beide takken noodig was. In 1853 werden de plannen hier toe ontworpen door den ingenieur H. de Bruyn. Deze zag duidelijk in, dat alldon door het bandjir-water een zoo veel mogelijk directen afvoerweg naar zee to veraekeren, en de irrigatie belangen zoo veel mogelijk onafhankelijk to maken van de afwatering, afdoende verbetering mogelijk was. De bovengenoemde sluiszen werden al onderdeelen opgenomen in een groot plan, dat tusssen 1852 en 1857 werd ontworpen en voltooid, en de volgende werken omvatte. Bij Lengkong, ongeveer 800 M. benedenstrooms van Melirip werd in do Porong-rivier een bewegbare stuw gebouwd met 10 openingen van 10 M, die door schuipdeuren gesloten konden worden, en onmiddellijk bovenstrooms daarvan, aan den linker oever, een tweetal inlaatsluiszen. Een deze sluiszen was bestemd om water toe te laten voor de Mangot an rivier, die van de Melirip door een dam word gescheiden, en bij genoemde sluis werd aangesloten. Aldus ontstond het Mangctankanaal, dat, na eerst in hoofdzaak evenwijdig gelopen te hebben met de Soerabajarivier, over het laatste gedeelte eene nice oostelijke richting aanneemt, en door tal-rijke zijtakken het noordelijk gedeelte der delta van water voorziet. Het zuidelijk deel werd bevolciod door een nicu kanaal, langs de Porong-rivier loopoud, en aan do tweede inlaatsluis aansluitend. Tevens werden de oude sluiszen in de Porong opgeruimd. Door het dichten van verschillende aftappingen in do Porong en Soerabaja rivier, was te verwachten dat bij bandjirs deze beiden te geringe capaciteit in den benedenloop zouden hebben. Daar om werd eene rechtstroekscho verbinding van de Socmbaja-rivior met Straat Madocra tot strand gebracht bij Wonokromo, voor dat de stad Soerabaja werd bereikt, alwaar het Wonokromotahaal nV oostelijke richting eene afleiding toeliet, welke door een schotbalksluis kon worden geregeld, terwijl bij do plaats Porong het overlaatkanaal van Dja-bon—Porong, dat aan den bovenmond een gemet-selen overlaat had, con deel van het door de Porong afstromende bandjirwater con directen weg naar zee verschafte. Deze werken werden tot stand gebracht voor het toentertijd aanzienlijk bedrag van / 2.600.000, — ongevinkend den arbeid van een groot aantal heerendienstplichtigen. De bevolcingswerken ondergingen later nog aanvullingen door do vervanging van diverse werken van tijclelyken aard binneu het irrigatiegebied door permanente constructies. Zy dienen voor de irrigatie van rond 45.000 bouws (1 bouw = 7096 M²). Het gemiddeld debiet van het Mangctankanaal is in den Oostmoesson 21 M³ per sec; >n den regent yd 25 M³. Voor hot Porongkanaal is hot resp. 18 M³ en 27 M³.

Intusschen was de waterafvoer nu wel aanmerkelijk verbeterd, dock begon een ander bezwaar, veroorzaakt door den aanzienlijken zandafvoer van de Brantas, zich steeds meer voelbaar te maken. De toegangen van uit zee naar Soerabaja werden n.l. zoodanig door bankvorming en verondieping bedreigd, dat afdoende maatregelen noodig waren. Wat den oostelijken toegang, door het z.g. Oostgat van Straat Madoera bet reft, werd de verzanding voortnamelijk toegeschreven aan de Soerabaja-rivier en het Wonolcromo-kanaal. In 1878 werd door eene opepelling uitgemaakt, dat sedert de vorige opname (door Jansen in 1847 verricht) het oude vaarwater geheel onbruikbaar, en het z.g. „Jansen's vaarwater" aanmerkelijk slechter was geworden. Ook de reede van Soerabaja bleek belangrijk versmald. Men besloot, ten einde Jierin verbet ering te brengen, de hooge afvoeren uitfluitend door de Porong te doen geschieden, en door de sluzen naar de Soerabaja-rivier niet meer dan 50 M³ per secunde af te voeren, welke hoeveelheid in het belang van scheepvaart en irrigatie noodig werd geacht. Het water, dat nog tusschen Melirip en Wbnokromo op die rivier komt, zou dan door het Wonokromo kanaal moeten worden geloosd. De Porong-rivier werd voor den grooteren afvoer geschikt gemaakt, de overlaat bij Djabon-Porong opgeruimd, en het overlaat-kanaal ingericht voor den totalen afvoer. De geheele afsluiting aldaar van den ouden loop kwam eerst onlangs tot stand, in verband met den verhoogden zandafvoer door de Kloot-eruptie van 1901. Een syphon onder het verbreedde overlaat-kanaal bezorgt de irrigatie der ten zuiden daarvan gelegen sawah's. Ten einde de Soerabaja rivier bij den verminderden afvoer behoorlijk op peil te kunnen houden werden in die rivier een tweetal naaldstuwten

gebouwd, bij Goenoeng-Sari, ruim 2 KM. boven-, en bij Goebeng, = 4KM. beneden de aanmonding van het Wonokromo-loozingskanaal, waarnaast schut-eeluzen zijn aangebracht. Door in verband met deze werken aangelegde irrigatiekanalen wordt nog ruim 13.600 bouw bevoloed, terwijl de stuwten tevens gelegenheid gaven, door een systeem van goten en spoelleidingen, de rioleering van Soerabaya te verbeteren. (*Literatuur*, Zie art. BEVLOEIINGEN).

BRANTAS-RIVIER. Zie JAVA.

BRASSICA JUNCEA Coss., fam. *Cruciferae*. Sawi alas (JAV.), Kruidachtige plant, die het Indisclio Mosterdzaad levert. Ook wel „Sarej 芥而 osterd" genoemd. Gebruik als de volgend 夕 /

! BRASSICA NIGRA Koch., fam. *Cruciferae*. Sawi (JAV.), Sesewi (MAL.) Sawi-sawi (NAL.). Kruidachtige plant, de stamplant van het gewone zwarte mosterdzaad, dat onder den naam van *Bidji sawi* als een inlandsch geneesmiddel gebruikt wordt. % De jonge blaadjes worden bij de rijst gegeten.

BRATA-JOEDA, of Brata-Joeda Djarwa is de naam van de Javaansche vertolking en bewerking van het oude en beroemde Kawi-gedicht (zie KAWI) Bharata-Joeddha, waariin de strijd wordt bezongen, die eeuwen geleden in Noord-Indie werd gevoerd om het bezit van het rijk en de stad Hastinapoera. Naar de voorstelling van den Javanen is die oorlog of Java gevoerd. „De namen van personen en plaatsen die hier in bezongen worden, zijn in de inlandsche aardrykunde overgenomen, en men weet op Java de voormalige ligging aan te wijzen van de voornaamb^{ij} rijken, in de B.-J. vermeld. De helden van dat gedicht G bekleeden vaste plaatsen in de stamlijsten der tegenwoordige voratenhuizen; de geheele add van Java telt hen onder zyno voorouders; hunne lotge-

vallen voor en na den grooten strijd maken hot voor-naamst onderwerp van de geliefdoodschimmen-spielen uit: in 66n woord, do B. J. is voor den Javanen van heden een wezenlijk deel van zijne vader-landsclie geschiedenis (Cohen Stuart). De toevoeging Djarwa betekent uitlegging, wel te verstaan van het Kawi of Oud-Javaansch. Van het oorspronkelijke dichtwerk Bh. J., dat is: de krijg der Bharata's, zijn er twee bewerkingen in het hedendaagsch Javaansch, de cen in oude of Kam-maten, en do andere in de nieuwe maten, die zich van de eerste vooral onderscheiden door het njm. Wat in het Sans-kritische epos Maha-Bharata in Boek V—X mtvoerig wordt behandelcl en bezongen, geeft do B. J. in een kort bestek van negen en zestig zangen, door-gaans van omstreeks twintig verzen (pada's). „Ten opzichte (van de behandeling der dichterlijke stof) hebben do omwerkers zich (veel) vrijheid veroorloofd. Sommige plaatsen, vooral uitvoerige schilderingen, zijn min of meer bekoert, maar over het algemeen is de grondtekst in de omwerkingen aanmerkelijk uitgebreid, op eene wijze, die weinig getuigt van smaak en oordeel. Tegenover eene zekere klas-sieke kernachtigheid en eenvoudigheid in het Kawi-gedicht, staan flauwe breedsprakiglicid, noodeloos herhalingen en zinledige omhaal van woorden, in do omwerkingen. Niettemin is in sommige sterk uitkomende karakters, in menig levendig roerend tafereel, in bekoorlijke beelden, nog veel te vinden, wat stof kan geven tot eene (min of meer) gunstige beoordeeling van het lichtwerk (C. S.).“ Daaraan is do zeldzame eer te beurt gevallen van eene literarisch-critisch behandeling, die tot heden ecnig is op het gebied van do Indoncsische taalstudien. Ecn der uitstekingencringen van den bokenden Prof. T. Roorda, A. B. Cohen Stuart, in leven Ambtenaar voor de Javaansche taal en letterkunde te Soerakarta, gaf in 1860 in de Verli, v. h. B. G. v. K. en "W" (Deel XXVII on XXVIII) eene kritische uitgave van do B. J. met eene vertaling benevens eene Voorreed en eene Inleiding, welke alle goudigen afleggen van *s mans groote kunde en van zijn liede voor de B. J. Door zijne vertaling werd het werk van F. P. Roorda van Eysinga, „De B. J. metrisclis overgebracht" (Leyden, by C. C. van der Hoek, 1849), in de schaduw gesteld en weldra geheel vergeten. Prof. T. Roorda zelf gaf in 1841 een klein boekje van 50 bladzijden onder den titel van: Proeve van Javaanscho poezie uit het Javaansch heldicudicht de B. J. (Lecuwarden, G. T. N. Suringar). De tekst van het Oud-Javaansche gedicht werd in 1903 uitgegeven door Dr. J. G. Gunning, onder den titel: Bharata-Yuddha, Oud-Javaansch heldendicht.

BRATAN. Vulkaan, in het oosten van Bali, tusschen den Pick van Boeleleng in het N, en Tleij Pick van Tabanan in het Z.; wordt door de zuidelijke bewoners met den naam PengiJingan aangeduid. Het is het noordoostelijkste en hoogste punt (2150 M) van een uitgestreken, voor een groot deel nog gesloten ringwal, waarvan de O.W. loopende lange as ruim 11 KM. groot is; in die caldera en ook op den rand verheffen zich eenige jongere eruptieketels; tusschen dezen ringwal liggen drie meren; in het oosten de Doro Bratm, in het Noordwesten de kleine D^o. Boejan en Do. Tamblingan. Slechts een paar dorpen zijn in den ketel gelegen, waardoor de foote weg van Singardja naaA-Dcn_Eagajiopt. Erupties zijn vanaen-lerg niet bekend. (Schets- / kaart op PL. XLIII in het Jaarverslag 1912 van den A Topografischen Dienst).

BRATAWALI (MAL.). Zio TINOSPORA.

BRAUW (Jhr. CORNELIS ALBERT DE). Geboren 19 Dec. 1809 te Montfoort, vertrok hij als knaap naar Indië, werd aan de militaire school te Semarang tot luitenant der infanterie opgeleid (1822— werd 1834 le luit., 1836 kapitein, 1840 majoor en woonde na zijne benoeming tot luit.-kol. (1846) de eerste Balische expeditie bij. Bij de derde Balische expeditie onderscheidde hij zich zeer als chef van den staf. Nadat hij in 1850 den opstand in Bantam gedempt had, werd hij benoemd tot resident en mil. commandant in Palembang, waar door zijn toedoen ons bestuur in de binnenlanden op hechte grondslagen werd gevestigd. In 1852 tot kolonel en in 1855 tot gouv. van Celebes benoemd, word hij in 1857 tot gen.-majoor bevorderd, en na zijn terugkeer van verlof in 1860 tot commandant der 2e mil. afdel. van Java te Semarang, waar hij een driegendproefer vreemde Eur. soldaten gelukkig bedwong. Den 3den Aug. 1861 tot gouv. van Sum. Westk. benoemd, overleed hij reeds 21 Febr. 1862 te Padang.

BRAUW (Jhr. Mr. WILLEM MAURITS DE). Geb. 24 Aug. 1838 te *s Gravenhage, promoveerde hij in de beide rechten te Utrecht 22 Jan. 1864 met een proefschrift: „De departementen van algemeen bestuur in Nederland sedert de omwenteling in 1795". Na eenigen tijd als advocaat werkzaam te zijn ge-west, werd hij 7 Juli 1865 commies van Staat bij den Raad van State, Aug. 1867 commies bij het Dep. van Kolonien, waar hij de rangen van hoofdcommies (Juni 1871) en referendaris (Juli 1874) bekleedde, tot hij in April 1882 tot administrateur der gen. thesaurie bij het Dep. v. Fin. benoemd werd, welke betrekking hij op 1 Sept. d. a. v. voor die van Minister van Kolonien verwisselde. Het votum der Kamer over het in het begin van 1882 door den Gouv.-Gen. gesloten verlengings-contract met de Billiton-Maatsch. gaf hem aanleiding zijn eervol ontslag te vragen, dat hem op 23 Febr. 1883 werd verleend. Den 16den Juni 1884 werd hij benoemd tot Commis. des Konings in Zeeland, van welke betrekking hij den 1 Juli 1897 op eervol wijze kwam ontheven. Gedurende zijn Ministerschap kwamcn, behalve do In-dische begrooting voor 1883, nog tot stand de wetten tot vast telling der sloten der rekeningen van N.-Indië over 1867—1869 en werd het in 1883 by do Wot goedgekeurde contract met de Handelsmaatschappij ontworpen en bij den Raad van State in be-liandeling gebracht. Hij overleed den 18 December 1898 te's Gravenhage.

BRIBES. Afdeling en regentschap van do residentie Pekalongan, met gelijknamige hoofdplaats, gelgeen aan den recht eroe ver van de Kali Pomali. Deze afdeling, die ruim 2050 K.M² oppervlak heeft, vormt hot westelijk deel van gonoemd gewest, en wordt aan de westzijde door do Kali "Losari van Cheribon, en aan de oostzijde door de Kali Gangsa van de afdeling Tegal gescheiden. De afdeling Brebes beval 2 controle-afdelingen, n.l. BrCbSs met de districten BrCbSs, Tandjoeng en Bandarardja en Boemijaoe met de districten Boemijaoe en Ban-tarkawang. Zij telde in 1905 445.000 zielen, waaronder 135 Europeanen en 2870 Chinezen. In de vlakte die uit do Pemali-rivier wordt bevoeicel (zie BEVLOEIJINGEN) wordt veel suikerriet geplant. In deze afdeling koinen 3 suikerfabrieken voor, waarvan 66n op het particuliere land Ketanggocgan West. Dit particuliere land Ketanggocgan West, thans nog 3497 bahoe*s groot, werd in 1813 door Raffles als een vrij gift aan den regent van Br6b6 geschonken, werd sedert gedceltelijk door de Rogee-

ring teruggekocht, en is gedceltelijk door verkoop in andere handen overgegaan.

BRIBES. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Brebis, residentie Pekalongan. Het telt 3 onderdistricten met 83 desa's en had in 1905:113000 bewoners, waaronder, 67 Europeanen en 935 Chi-nezen. Er is een suikerfabriek.

BRIBES. Hoofdplaats van de gelijknamige afdeling tevens regen tschaps-en districts-hoofdplaats, ligt langs den grooten postweg, westwaarts van de hoofdplaats Pekalongan aan de Pemali-rivier. Do plaats had in 1905 eene bevolking van bijna 13000 zielen, waarvan 33 Europeanen en 740 Chinezen.

BRIBINGBRING. Zie BENGBRÉ : NG.

BRESSI. Javaonsche naam voor eene vogelsoort, behoorende tot het geslacht *Irena*, op Sumatra Sikoerajo; de Maleische naam is Biang-kapoor; op Sumatra wordt *Irena* Brissi genoemd volgens v. Rosenber.

BREUEH (POELD) of Lam Poelang, vroeger gewoonlijk als P. Bras betiteld. Eiland behoorende an At-jeh, on tot het Gouv. van Atjeh en onderhoort den behoorende. Op de n.o.lijksto punt van het eiland aan den in-gang van de Bengalen - passage, die het van Poeloc We-scheidt, is in 1875 een vuurtoren gebouwd, die de Willem's tor en genoemd is, en waarvan het licht thans tot 59 K.M. in den omtrek zichtbaar, veel bijbrengt tot do veiligheid van de vaart van Europa en Britsch-Indio op Malaga, Singapore, China en Japan, daar sedert de ontdekking van dat licht de in-gang van de straat van Malaka goed kan worden verkend, en de meeste stoomsche-pen sedert den korteren weg door de Bengalen- en Malakapassage henen. (Vgk. ATJ'EH).

BREUGEL (JAN DE ROVERE VAN). Geboren to *s Gravenhage, kwam hij in den loop van het jaar 1779 als assistent naar Batavia. Hij werd nog in datzelfde jaar tot den rang van onderkoopman, en in het volgende tot fiscaal bevorderd. Vandaar naar Bantam verplaatst, klom hij in 1782 to „provisio-neol" en daarna tot officieel koopman en administrateur in *s Compegnic's dienst op. Gedurende zijn verblijf to Bantam schreef Van Breugel zijne bekende „Bedenkingen omtrent den staat van Bantam in 1786", welke in de Bijdragen voor do T., L. en Vk. van Ned.-Indië, 2° reeclst (1856) zijn openbaar gemaakt, en die, hoewel in menig opzicht minder juist, veel wetciiswaardigs bevat. In hot voorjaar van 1788 vortrok Van Breugel naar Middelburg, waar hij zich metterwoon vestigde.

BRIDELIA TOMENTOSA BL., fam. *Euphorbiaceae*. Kandri (MAL.), Kanjere (SOEND.), Gandri (JAV.). Kleino boom, over een groot deel van Azië verspreid. Het hout wordt byna niet gebruikt. Do Javanen meent dat do boom do bliksem afweert en roept daarom "Gandri" als het bliksemit.

BRIEVENPOSTERIJ. Zie POST- EN TELEGRAAFDIENST.

BRILSLANG. Soorten van hot palaeotropische geslacht *Naja*, gekonmerkt door groote gegroefde giftanden voor in den bovenkaak, die van do overige min of meer gegroefde, achterste tanden door een vrij groot toBschonruimte gescheiden zijn (*Proteroglyph*, zie onder SLANGEN). Hot zijn kraachtgedingen met een middelmatig langan staart. Hoewel hot ochto giftslangen zijn, is de kop niet duidelijk van de hals afgezet, maar is juist de grootte merkwaaardigheid van deze dieren, dat zij den hals min of meer zijdelings kunnen uitzetten, hetwelk haar mogelyk is door middel van den byzonderen vorm der hals-

ribben, welke lang en bijkans recht zijn; de hals heeft dan het aanzien alsof aan dke zijde een breede platteschip was aangebracht; bij gevechten tusschen deze slangen wordt de schijf vcrbaziigwekkend breed, en stooten zij met de koppen geweldig tegen elkaar; bij het uitzetten van den hals komt dan een figuur te voorschijn, die veel op een knijbril ge- lijkt. Bij de brilslangen van den Indischen Archipel is deze bril vooral bij de oude dieren minder duidelijk dan bij de eigenlijke brilslang van het vast eiland van Indie. In het algemeen komen zij in uitwendige vorm met overeen met de niet giftige land- of Co- luberachtige slangen dan met de • igenlijke gifslan- gen. De brilslang van den Indischen Archipel is fraai donker zwartbruin met een blauwachtigen gians, op de onderdeelen en op den bovenkop iets lichter van Ideur; de zijden van den kop zijn vaal steen rood; de jongen hebben op de bovenzijde van den hals een of twee groote lichte vlekken met een donkere vlek in het midden. Deze soort is nauw verwant aan de meer bekende brilslang van het vaste- land van Indie en *Ceylon*, de zoogenaamde Kover- kapel of Slangengod, diTdoobra de Capello der Portu- geezen, en wordt door sommige dierkundigen dan ook als *Naja tripudians* Merr. var. *sondaica* van deze laatste onderscheiden. In den Indischen Archi- pel komt de brilslang vrij algemeen voor en haar ge- liefdcoosd verblijf is langs de oevers der rivieren, op alleen met striaiken begroeide vlakten, en in be- woonde streken op weilanden, in tuinen, zelfs in kelders en ande re gedeelten van menschelijke woningen op den dag komt zij slechts door hongre ge- drevten te voorschijn, overigens verbijgt zij zich gaame in aard- en rots- holen, in verlaten termieten- nesten, onder dikke op den grooid liggende boom- staninien en steenhoopen. Woikt zij vervolgd of dreigt er gevaar, dan verwijdt zij zich snel met sprongen of zwemt met groote snelheid over beken en rivieren, doch bij de vlucht over land is zij spoe- dig vermoed. Om zich te verdedigen rielit zij zich loodrecht naar boven, steunt met laar staart op den grond, zet den hals breed uit, richt hare oogen op den vyand met horizontaal geplaatsten kop, en werpt onder een vervaarlijk gesis, en het bovenlijf snel vooruit bewegende, een speekselachtig schuim, op mensch of dier, dat haar vei-voigt. Van deze eigenaardige wijze van doen, als zij geplaagd of ge- prikkeld worden, maken de slangenbezweerders van het hidische vasteland gebi^uik, om deze slangen te laten dansen. Baarbij zijn deze dieren volgens aller- lei geloofswaardige berichten zeer gevoelig voor muziek. Bij afgerichte exemplareii zijn de giftanden altijd uitgetrokken, een o)cratie, die van tijd tot tijd herbaald moet woiden, omdat anders reserve- giftanden de functie overnemen. Het voedsel der brilslangen bestaat hoofdzakelijk in vogels, kleine zoogdieren, zoaals muizen, kikkvorschcn, liagedissen enz. Boschhoenders, wilde varkens en vooral civet- katten, in l, bijzonder de Ichneumon (*Herpestes*, Engelsch mongoose) maken zich verdienstelijk door het verdedigen van deze gevaarlijke, maar in andere opzichten nuttige gifslangen. ■如.N 三:

Op de Soenda-eilanden draagt deze brilslang verschildende natiën; de jonge exemplaren worden door de Soendaneezen op Java genoemd orai-sindoek (lepel slang) naar den lepelvormig uitzetsten hals, en de oudere orai-babi (varkenslang) naar de zwart blauwachtige kleur, welke overeenkomt met de kleur van het zoogenaamde Chuiëesche zwijn. In de Padar^he-Jflxenlandcij van Sumatra wordt zij door de Maleiere genoemd oelar bieleodakh (gif-pu-

wende slang); bij de mboorlingen in de omstreken van Benkoelen op Sumatra is zij bekend onder do namen van oelar sendok (lepel slang) en oelar ma- tahari (zonnenslang). Op Borneo heet zij bij de Beadje Dajaks, bantiepeh pocra (clorpslang); omdat zij gaamc in bewoonde streken en in wouingen binnensluipet. De gewone brilslang, waarvan tal- rijke kleurvarietoiten voorkomen, heeft een groot verbreidingsgebied: van Transcaspie tot Chinn en de westelijke helft van den Maleischen archipel toe. Zij kan een lengte van 1,80 M. bereiken. Eene tvvede soort van den Indischen Archipel, *Naja bungarus* Schl., de reuzen- of koningsbrilslang, in het Maleisch eveneens oelar sendok genoemd, behoort onder de groote soorten van gifslangen en wordt somtijds 3 M. 25 c.M. lang. De oude dieren hebben de bo ven- deelen donker blauwachtig leikleurig zwart, de onderdeelen van eene licht blauwachtige leikleur; bovenkop en achterhals met vier citreongele dwars- banden en een aantal licht rozekleurige dwarsstree- peu en kleine vlekken, welke vooral bij de jongere sterk getekend zijn. Deze meer zeldzame soort, welke zich in hoofdzaak met andere kleinere slangen, zelfs met soortgenooten voedt, is tot het Indi- scjie of z.g. orientalsche gebied en tot de westelijke helft van den archipel beperkt.

Literamir: Sal. Muller en He rm. Schlegel. Over de Brilslangen van den Indischen Archipel, uit: Temminck, Vchr. nat. gesch. Nederl. Overz. Be- zitt. *Zodlogie*. J 839—1844.

BRILVOGEL. De brilvogels (*Zosleropidae*) vor- men een afzonderlijke famijie, die verwant is met de honingvogels; zij ontlenen hun naam aan de krans van witte veertjes, die zij rond de oogen be- zitten. Overigens zijn zij groen of geel van kleur. Hun grootte is ongeveer als die van een kleine b)CPH. Zij voeden zich met insecten en inct vrucht ja8 en zaden. Voor *Zoslerops lava* van Java geeft Jacobson den maleischen naam kef jti ja laet op.

BRINGIN (MAL.). Zio FICUS BENJAMINA.

BROEAUE. Zio LOEWAK.

BROEANG. Zie KEREN.

BROECIPIETER (VAN DEN). In 1575 to Antwerpen geboren, woid hij naar aanleiding van in ^Jfika7)ctoonde geschiktheid voor den koophandel, op verzoek van den Gouv.-Gen. Reynst in 1013 i)h Raad van den Gouv.-Gen. naar Indie gezonden, leg- de op weg daarheen te Aden den grond, tot een uit- gebreiden liandel; vertrok vandaar naar Bantam, werd door Coen naar de Molukken gezonden, nam daar deel aan de verovering van het kasteel op Poe- loc Ay; vertrok daarna op last van Coen weder naar de Roode Zee, ankerdo 15 Januari 1616 voor Mokka, waar hij een buitengewoon gunstig onthaal vond en hem veel er werd bewezen. Van dozen tocht heeft hij een verhaal gegeven met een beschrijving van de geheele Turksche heerschappij in Europa, Aziii en Egypte, die van zijn uitgebreide kennis getuigt. Op zijn terugreis naar Bantam deed hij Suratc aan, vestigde daar een kantoor, veroverde een Portu- gesch fregat en vernieuwdo Jiet handelstracraat met Galeuttu. Na nog een merkwaardige reis naar do Roode Zee volbracht te hebben, stichtte hij op last van Coen de logo te Djakatra, Weldra door de En- gelsen ter zee en dooFcirjavanen te land belegerd, werd hij door gebrek aan munitie gedwongen zich over te geven; tegen het verdrag in verradorlijk ge- vangen genomen, doch later op aandrang van Coen ontslagen. (Zie DJAKATRA). Latere onderzoekin- gen (zie De Jonge, Do opkomst van het Ned. gezag in O.-L.V. bl. xciv vlg.) hebben bewezen dat V. d

Broecken veel minder heldhaftige rol spoldo bij het beleg van Batavia, dan vroeger algemeen werd aangenomen. Van 1620—1626 verbleef hij te Suratte, keerde in 1629 te Batavia terug, vanwaar hij nog in hetzelfde jaar repatrieerde en in 1630 in het vaderland terugkwam. In 1640 en 1641 nam hij als Kommandeur deel aan het beleg van Malaka, en stierf in laatstgemeld jaar in het leger voor die stad.

BROEJOEK. Zie **BOOMSPITSMUIZEN.**

BROEK (JAN ABRAHAM VAN DEN). Werd 3 Augustus 1844 te Middelharnis geboren en volgde den cursus voor de opleiding tot Indisch ambtenaar verbonden aan de Koninklijke academische tot opleiding van ingenieurs enz. te Delft, later na de oprichting van de rijksinstelling te Leiden den cursus in Jaatstgnoemde plaats. Op 21-jarigen leeftijd vertrok hij als Indisch ambtenaar naar Ned. Indië en bleef daar 12 jaren werkzaam, voornamelijk in Kediri. Daarop vertrok hij om gezondheidsredenen met verlof naar Nederland, van waar hij in 1878 naar Indië terugkeerde om na een verblijf van 1½ jaar en nu voor goed naar Nederland terug te keeren, aangezien zijn gestel hem onherroepelijk het Indische klimaat verbood. Den 3 September 1879 werd v. d. Broek benoemd tot Lector in de geschiedenis van N. I. aan de Indische Hetsing te Delft en 14 October 1896 tot Hoogleraar.

Reeds spoedig daarna op 30 April 1897 overleed hij te Delft.

Hij schreef: „De Portugezzen op den weg naar Ternate”, Tijdspiegel 1897, bl. 298 en „De Portugezzen in de Mohikkcn. (1511—1677)”, Tijdspiegel -1897, I, bi. 478. De artikelen „De Engelschen in de Malcischen Archipel” en de „Geschiedenis van Java”, in de eerste uitgave dezer Encyclopaedie waren van zijne hand.

Zie over hem in den *Ahnanak Indologisch Student* en *corps* 1898.

BROEMBOENGAN. Badplaats op circa 5 K.M. benoeden de gewestelijke hoofdplaats Paniakasan <residentie Madocra gelcgen. -----

BROENO. District, inct gelijknamige hoofdplaats, van het eigenschap en de afdeeling **Wonosobo**, residentie Kcdoc. Het heeft eene oppervlakte van 173 K.M.², heeft 2 onderdistricten met 43 desa's en telde eindc 1905 32.000 inwoncrs, alien inlanders, behalve 3 Europeanen.

BROMD. De kleinste, laagste en noordelijkste van een cfmplex van drie bergcijn: W'idodaren, Sdgdrd-wedi en Bromo, naast den meer zelfstandigen Batak, oprijzende nil de Dasar (zie aklaar) of Zaudzec, den kraterbodeni van den ouden Tcngger-vulkaan, op de grens van Pasoerocan en Probolinggo. Do kraterrand van den Bromo ligt in zijn hoogste punt 2205 M. boven de zee en 195—305 M. boven het laagste gedeelte van de Dasar. Do Bromolcrater is trechtervormig. Zijn bovenste, overal scherp toelopende rand loeift een middellijn van 630 M. Do hindoese Tcnggcrzeen beschouwen den Bromo (Bramah) als de heilige berg.

De Jigging, de gemakkelijke beklimbaarheid, do weinige verheffing van den Bromo boven de Zandzee, nriaken dat het vulkanisme van den Bromo nicer bestudeerd is dan dat van cniigen anderen vulkaan op Java. In 1804 (Horsfield, V. B. G. VIII), herhaaldelijk tusschen 1815 en 1825, in 1829 (Jav. Ct. 19 Nov.) hadden uitbarstingen plaats. In 1835 echter kwam de Bromo geheel tot rust, hij stootte geen dampen meer uit, en 500 M. benoeden don kraterrand ontstond op den bodem van den trechter con blawachti g m o e r (Van Herwerden,

Flitzc en Junghuhn, zie Java II. 848). In 1841 begon dat meer groenachtig te worden, verspreide een zwavelwaterstofreuk, en scheen to koken (Van Herwerden: over het Tengg. Geb. V. B. G. 1844. XX). In 1842 begon, na 4 jaar rust, de Bromo weer uit te barsten: het meer was verdwenen (v. IL), on de kraterbodem was grezen. In 1844 schatte Junghuhn den kraterbodem op 260 M. benoeden den rand, het meer bleef verdwenen: maar in 1848 zag Dr. P. Blecker (Fragmenten eener reis over Java, T. N. I. 1849) over den rand kijkende, dat opnieuw een meer aanwezig was, en schatte het niveau op slechts 130 M. benoeden den rand. Men meende dus te mogen spreken van een periodiek meer. In 1856 had een aschregen plaats, die verhinderde van Tosari door de Zandzee naar Ngadisari te gaan (Javabode 20 Sept. '49). In 1858 werden asch en steenen uitgeworpen. Ook werkte hij in 1859 en 1865. In 1867, 1868, wecr aschregens, eveneens in 1877. Belangrijke uitbarstingen hadden niet plaats. De opnemng voor den toegericndienst geschiedde in 1879. De krater werd bezocht en geologisch beschreven door Fenomenia in 1879 en 1885. Volgens F. (1885) ligt thans de kraterbodem 215 M. boven do zee, of even hoog als de gem. hoogte van de Dasar. Die bodem heeft een middellijn van 210 M. ho is een vlakte met onregelmatige kuilen, die na veel regen met water gevuld zijn. Tegen den N. O. wand ligt een diepe kolk, reeds door Junghuhn opgemerkt, een opening slechts een paar M. wyd, waaruit steeds stoom ontwijkt en waaromheen een eruptie-kegcltje van 10 M. Hoogte met aschbedekking zich ontwikkelde.

Bronn: Bell al vo de reeds opgenoemde: A. van Rijk, Bericht wegens do zeden en gewoonten der opgezetenen van don berg Brama (1785) Verb. B. G. VII (1814) 2; Van Wacy, Het offerfeest v. d. Bromo, T. v. N. I. 1875; Zollinger, in T. v. N. T. VIII (859), I; Stohr, der Vulkan Bromo (Petersmanns Mitt. 1869); Id., der Vulk. Bromo, Zurich 1899; d'Almeida, Life in Java I: Hageman, Op den Tenggcr, T. v. N. I. 1870, D. J. Veth, Java, Di. III, p. 1019; R. Fennema, De vulkanen Scmo?66 -en "Eertfonganhierin: do Bromo, J. v. h. Mijnw. 1886, p. 41 c. v.; Dr. J. C. Costerus, in het T. „de Natuur” 1894, p. 4 e. v.; Dr. R. D. M. Verbeek en R. Fennema. Geologische beschrijving van Java en Nladoera, 1896J
BRONANG-BRONANG (KAN). Zie **CHIRURGIJNVISSCHEN.**

BRONBEEK (nabij Arnhem). Oorspronkelijk eefflandgoeervrh koning AVDlem Til en door dozen, als bewijs van belangstelling in het Indische leger, bij besluit van 8 Augustus 1859 ten geschenke gegeven om het tot een „koloniaal militair invaliden-huis” in to richten, dat bij Kon. besluit van 31 October 1862 no. 86 in hot leven word geroepen.

Het oorspronkelijk, in 1836 x'astgestelde, reglement werd bij het Kon. besluit van 7 April 1902 no. 32, door een nieuw vorvangen, vol gens hetwelk do inrichting dient, — voor zooveel do ruimte toelaten —, tot opnemng en verploeging van gogagereed of gepensioneerdo ivilitairen van hot leger in Nederland sch-Indie en van do landmacht in West-Indie, zoomede van ten hoogsto 15 gepensioneerde militairen (waaronder zes onderofficieren), die bij do koninklijke Nederlandsche Marine, hot korps Mariniers, of wol als gedotacheerd van hot leger in Nederland, in do kolonien diensten op de vloot of bij do landmacht hebben boezen. Ook kunnen Gen of meer officieren of gewezen officieren in hot Invalidenhuis ter verploeging worden opgenomen.

Zie ook J. C. J. Smits. Gedenkboek van hot

/ Koi. mil. Invalidenhuis Bronbeek, Arnhem 1881. Gij f- BRONNEN (natuurlijke minerale). In het algemeen zijn in alle natuurlijke waterbronnen minerale bestanddeelen in opgelosten toestand voorhanden, doch slechts wanneer de hoeveelheid daarvan groot genoeg is, om voor industriële doeleinden gebruikt te worden, of om aan het water op de een of andere wijze een geneeskrachtige werking te verlenen, spreekt men van *minerale* bronnen. Zij kunnen zijn koud of warm (resp. lauwwarm), al naarmate het water dezelfde of een hoogere temperatuur dan de omgeving bezit. Ofschoon de ondergrond in vulkanische streek warmer is dan elders, en de bronnen aldaar dus gewoonlijk (niet altyd) warm, soms zelfs heet, zijn, vindt men ook daar, waar zelfs tot op grooten afstand geen vulkanen worden aangetroffen, soms warme bronnen (o.a. op Banka). Reeds Junghuhn beschreef in het 3e deel van zijn werk over Java (biz. 1282—1332) 77 meest warme bronnen van Java en Madoera. Bovendien komen op Sumatra en de andere eilanden tal van warme bronnen voor.

Men onderscheidt ze al naar het voornaamste of voor de geneeskunde of industrie meest op den voorgrond trekkende bestanddeel in: alkalische-, kool-, zuur-, jodiumbronnen enz. waarvan de laatste, vooral in de residentie Soerabaja, technisch geëxploiteerd worden. Dikwijls worden, met name de warme bronnen, door de bevolking gebruikt tegen huidziekten, reumatische- of syphilitische aandoeningen en andere ziekten.

Reeds herhaaldelijk is de aandacht gevestigd op het nut dat in Indie het verzamelen en in den handel brengen van mineraalwater zou kunnen opleveren. Voor zoover uit de literatuur over dit onderwerp blijkt, is dit slechts geschied met het water uit de bron Molong (zie hieronder). In het jaar 1857 werd n.l. door het Gouvernement concessie verleend aan de H. H. K. Buwalda en E. F. G. Kreijenberg tot het ontginnen der Jodiumhoudende bronnen in het district Goenong Gendeng, residentie Soerabaja, en werd door deze H. H. in den handel gebracht Molongwater, Moederloog, Badzout, Jodium purum, om Hydrojodas-potassas.

Omtrent de meest bekende minerale bronnen volgen hier eenige bijzonderheden, welke zijn ontleend aan de „Verslagen van den Geneeskundigen Dienst”. Geneesk. Tijdschr. voor Ned. Indie deel 42. De moederbronnen, gewoonlijk modderwelen of slijkvulkanen geheeten, zullen onder MODDERWELLEN afzonderlijk worden behandeld.

Residentie Bantam. In de *ajd. Pandeljang* worden wanne zwavelhoudende bronnen gevonden, waarvan die te Tjibiaek (district Tjiamoek, onderdistrict Kadoegedong, op 7% paal van de hoofdplaats Pandeljang gelegen) het meest worden bezocht. Het water geniet een groote vermaardheid ter geneezing van huidziekten en reumatiek. Ook lepralijders zoeken hier heil voor hun kwaal. Er zijn eenvoudige loodsen opgericht, waar de lijders een onderdak kunnen vinden. Alleen de gegoeden betalen een kleinigheid, de behoeftigen genieten er kosteloos verblijf. Het water uit de bron is helder er, wordt aan de lucht spoedig opalcesceerend door afscheiding van zwavel, bevat eenig bezinksel, riekst sterk naar zwavelwaterstof, en reageert alkalisch.

De warme bronnen te Tjipanas (eveneens in het district Tjiamoek gelegen, op 2+ K.M. ten zuiden van den postweg van Pandeljang naar Menes, en op ongeveer 6 K.M. van Pandeljang verwijderd) bevat 'n minder zwavel dan bovengenoemde, en worden uitlootend door inlanders bezocht.

Residentie Batavia. In de *ajd. Buitenzorg*, bij de kampong Seseapan (bij Gadok) aan Telcang-gooten weg van Buitenzorgaiaar Tjandjoer, op het land Tjawi, district Buitenzorg) komen minerale bronnen voor, waarin inlanders, die aan schurft en andere huidziekten lijden, baden. Of het ook door hen wordt gedronken, is niet bekend. Toch zou van het inwendig gebruik van dit bronwater bij verschillende aandoeningen een gunstige invloed kunnen worden verwacht, aangezien het in chemische samenstelling veel overeenkomt met dat uit de Ludwigbrun van Homburg van der Hohe, en uit de Kochbrunnen te Wiesbaden. Het bevat n.l. ongeveer evenveel vaste bestanddeelen als dat van Homburg, en tweemaal zoveel als dat van Wiesbaden. Bovendien komt er nog een niet onbelangrijke hoeveelheid jodiumnatrium in voor, hetgeen in de andere wateren ontbreekt.

Residentie Preanger Regenschappen. In de *ajd. Soekapoera*, en wel in de onderafd. Tasikmalaja komen warme bronnen voor, waarvan de voornaamste zijn de Tjipanas Galoenggoeng, 66n wanne bron bij Bandar, en twee bij Tjawi. Tjipanas Galoenggoeng ligt op de zuidelijke helling van den Galoenggoeng, niet ver van den top verwijderd. Op een klein plateau in de nabijheid van de bron staan verschillende gebouwen, die den bezoekers tot logies dienen. Het water, afkomstig van bronnen, die zelf in zwaar bosch verecholen liggen, en daarom niet bezocht worden, stroomt in groote hoeveelheid en in snelle vaart over het plateau heen. De temperatuur van het water bedraagt 54° C. op de plaats, waar het uit het bosch voor den dag komt, en is tot 37 d, 38° C. gedaald, daar waar het water zich reeds over het plateau heeft venspreid. De patienten baden meest op die plaatsen, waar het water een temp. van 39 a 40° C. heeft. Voor zoover bekend, is het water nog niet scheikundig onderzocht. De lucht van zwavelwaterstof is daaraan niet waar te nemen. Van wijd en zijd komen lydere, meestal met verouderde en vervuilde beenzweren, die na twee of drie dagen badens reeds een zuiver aanzien gekregen hebben, en met gezondige granulaties bedekt zijn. Ook Europeanen met chronische huidaandoeningen maken met gunstig resultaat van het water gebruik.

Wanne, zwavelhoudende bronnen worden ook aangetroffen te Tjipanas, nabij het daarnaar genoemde landhuis van den Gouverneur-Generaal, aan de zuidelijke helling van den Megamengoeng. Er staat aldaar een zeer goed badhuis, waarvan echter niet veel gebruik wordt gemaakt.

Residentie Charibon. Aan den noordoostelijken voet van het Palimanangebergte, op ongeveer 3 K.M. afstand van het fort Palimanan, worden wanne zwavelhoudende bronnen, Ajcr panas geheeten, aangetroffen. Zij zijn reeds op grooten afstand aan den sterken geur van zwavelwaterstof te herkennen, om worden zooveel door Europeanen, als door inlanders en Cliineezen bezocht. De temp. van het water aan de bron bedraagt 64.4° C. De Hinaak is flauw, iets zoutachtig, het riekst naar zwavelwaterstof, en Idcurt lakmoespapier sterk rood. Bovendien is het water zeer koolzuurhoudend.

Tusschen Charibon en Koeningan, aan den voet van den Tjeremai, in de nabijheid der desa Sankanoerip bevinden zich twee minerale bronnen, die op een rotssteenachtig terrein tusschen de sawahvelden te voorschijn komen, en in wicr water door een verschillende huidziekten lijdende inlanders wordt gebaad. De temperatuur van het water uit de een bron bedraagt 46.3° C., van die uit de andere 39.2° C.

De smaak van beide watersoorten is flauw, weinig prikkelend. Zij bevatten een kleine hoeveelheid zwavelwaterstof. Het hoofbestanddeel der vaste stoffen is chloornatrium. Uit een scheikundig onderzoek van beide watersoorten is gebleken, dat de genoemde bronnen een gemeenschappelijke oorsprong hebben.

Residentie Semarang. De noordelijke helling van den Goenoeng Prahoe, den ouden noordelijken Kra- termuur van den vulcaan Dieng, thans het Dieng- plateau genoemd, is doorsneden door min of meer diepe ravijnen, die divergeerend naar beneden loopen. In het meest westelijke van deze ravijnen, en wel in een dalvormige verdieping van den oostelijken wand daarvan, ligt het bad-*etablissement Pelantoe-angan*, aldaar in 1840 door den militairen geneeskundigen dienst opgericht, tusschen de jaren 1840—1848 uitgebreid, na welk jaar het voor particuliere rekening van Dr. Mandt wordt geëxploiteerd. Door het genoemde ravijn loopt de tamelijk breede rivier Lam-pi-r, die de gronscheiding vormt tusschen de residenties Semarang en Pekalongan. De warme bronnen, waaraan Pelantoeangan zijn bestaan te danken heeft, komen op een aantal plaatsen in de rivier, en in de onmiddellijk nabijheid daarvan, uit den bodem te voorschijn, hetgeen kenbaar is aan de roode Kleur van afgezette ijzerzouten op de omliggende steenen. De temperatuur der verschillende bronnen wisselt tusschen 46°, 41.5° en 37° C. Het water is volkomen holder, riekt naar een warm stuk ijzer, terwijl men een zeer zachte prikkeling van koolzuur gewaar wordt. Bij lang staan zet zich een laag zout af, in den vorm van een zacht geleiachtig oranjekleurig praecipitaat. De smaak is metaalachtig, licht samen-trekkend. Bij scheikundig onderzoek blijkt het water te bevatten koolzuur, koolzure zouten, een spoor jodium, terwijl de hoofdmassader vaste bestanddeelen uit chloornatrium bestaat. De groote verwachtingen, die men aanvankelijk koesterde, van den heilzamen invloed van dit water, zoowel bij in- als uitwendig gebruik, op tai van slepende ziekten, waaronder ook lepra, zijn door de ondervinding niet bevestigd.

Raaidentie Rembang. Behalve de bron Nganget vindt men in de *ajd. Toeban* nog verscheidene andere bronnen: 1° de warme bron Semingo, in het onderdistrict Widang, 2° een in de dessa Socnodoclan gelegen in het onderdistrict Ploempang, en 3° twee in de dessa Tanggoeng in het district Djatirogo. Een van deze, Mocdal genaamd, is de heetste van alle. Het water der bron Nganget wordt nog gezocht door lijders aan huidziekten en rheumatism, die het water uitsluitend gebruiken om daarin de baden.

Ajd. Bodjonegoro. Te Karan, district Bowcemo, bovendit zich een bron, waarin door lijders aan huidziekten wordt gebaad. Het water heeft een temp. van ± 32° C., is holder, wordt aan de licht opalesceerend door afscheiding van zwavel, bovat eenig bo-zinksel, smaakt onaangenaam, riekt sterk naar zwavelwaterstof, en reageert alkalisch; behalve chloornatrium, dat het hoofbestanddeel der vaste bestanddeelen vormt, bevat het kalium, calcium en magnesiumzouten, en een uiterst geringe hoeveelheid jodium. In het onderdistrict Boeboclan wordt bij Bjarri een warme bron gevonden, waarvan het water dezelfde fysicische eigenschappen bezit als dat van de bron telcaran, maar een veel grootere hoeveelheid van verschillende zouten bevat, voornamelijk chloornatrium en natriumcarbonaat, en sporen jodium.

In de *ajd. Blora*, district Ngawen, wordt een warme bron gevonden, wier hoofdmassa aan vaste bestanddeelen bestaat uit chloornatrium, en carbonas na-

tricus, met sporen ijzeroxyde en magnesiumchloride.

Residentie Soerakarta. In deze residentie worden zoowel koude als warme minerale bronnen aangetroffen, op zonderlinge wijze naast elkander opwevende, op een klein plekje, nabij de desa Meteseh, 3¼ K.M. ten Z.W. van Karang Pan-dan. Van deze bronnen wordt door inlanders en Indo-europeanen, ten wiere behoeve verblijfsplaatsen zijn opgericht, veel gebruik gemaakt.

Residence 以ioem De warme bron Oemboel. waarvan het water de reputatie heeft rheumatische aandoeningen te genezen, ligt 171/4 K.M. ten zuiden van de hoofdplaats Madioen, aan den weg naar Onorogo. Het water uit de bron is en blijft aan de lucht helder, vertoont eenig bezinksel, is reukeloos, reageert alkalisch, en bevat in hoofdzaak chloornatrium en carbonas natricus.

Residentie Kedoe. By de desa Pasantren, in het Regentschap Temafinggoeng, wordt een bron aengebriffen, in het water waarvan door de aanwezigheid van koolzuur verschillende zouten als bicarbonaten zijn opgelost gehouden; dat water komt in aard overeen met de bekende Pyrmont-, Seltzer- en Fachingerwaters. Of het water voor geneeskundige doeleinden wordt gebruikt, is niet bekend.

In het district Loano, regentschap Poerwodjoro, 1.0 K.M. van de hoofdplaats Poerwodjoro, de desa Banjoearin, wordt een warme bron gevonden, die reuk- en kleurloos water levert, dat een enigszins bitteren nasmaak heeft. Het water is holder, wordt aan de lucht troebel door afscheiding van ijzer, bevat eenig bezinksel, smaakt zout met bitteren nasmaak, is reukeloos en reageert alkalisch. De hoofdmassa der vaste bestanddeelen, die 15.46 gr. per L. bedragen, wordt gevormd door chloornatrium (12.22 gr. per L.). Verder bevat het, naast carbonas natricus, de sulfaten van calcium, kalium, calcium en magnesium, benevens eenig bromium.

Ajd. Keboemen. Onder de bronnen in Ned. Indië nemen die van Krakal een eerste plaats in. Zij ontspringen aldaar in een nauw, vlak deel, dat naar het Oosten open en door sawahs omringd is. Er is een houten badhuis gebouwd, dat aan beschiedene eischen voldoet; in de nabijheid zijn een hotel en een pasan-grahan. De temp. van het water bedraagt 40° C. Van de vaste bestanddeelen, die 11.860 G gr. per L. bedragen, wordt de hoofdmassa gevormd door chloornatrium (5.3078 gr.) en chlorcalcium (6.0972 gr.). Bovendien komen in het water voor kalium-, en magnesiumchloride, benevens kiezelzuur en sporen ijzeroxyde om organische stoffen. Do gunstige invloed van het water op verslillende, zoowel in- als uitwendige ziekten, is dikwerf waargenomen. Zoo herstellen jicht en rheumatism of voortreflijk, en heeft hot water een gunstigen invloed op neu-ralgieën, verlammingen en bij znuuwzwakto. Ook tegen eczema, intertrigo, framboesia en andere huid-aandoening, wordt hot aanbovolon. Dr. Kunort bevelct hot inwendig gebruik aan togen bloodop-hooping in de ingewanden, haemorrhoiden, maag- en darmcatarrh, vorstopping, baarmoederziekten, voor-alkalparametritis, scrophulose, jicht, en ook bij catarrh der luchtwegen, eventueel met inhalatio der dampen. Om zijn gehalto an chlorcalcium ver-dient hot aanbvolon bij blaasziekten en rhachitis. Do inlanders hechten zo groote waarde aan het Krakalwater, dat z. dit in-clampon, en do zo verkregen zouten verkoopen.

Residentie Banjoemas. In de *ajd. Poerwokerto* wordou drie badplaatsen aangetroffen, die voornamelijk door aan rheumatism of huidziekten lijdende

inlanders en chincezen worden bezocht. Een van deze is bekend onder den naam Kali bat jin (stiktikende rivier), omdat het water sterk naar zwavelwateretof riect. Overigens is het water helder en nagenoeg sma- j- leeloos/De bron ontspringt bij den grooten weg naar Djatilawang, in het onderdistrict Rawalo, district Djamboe. De andere warme bronnen liggen in het bosch aan den voet van den Slamati, in het onderdis- trict Kebocmen, district Poerwokerto. Zij zijn slechts met groote moeite te bereiken, en worden daarom niet veel bezocht.

Residentie Soerabaja. De jodiumhoudende bron- nen van den Goenoeng Gendeng, in de nabijheid der desa Molang, IS K.M. van Soerabaja verwijderd, zijn, sedert zij tot winning van jodium worden ge- exploitcerd, gesloten. Vroeger werden zij met goed gevolg zoowel in - als uitwendig gebruikt door lijders aan huidziekten, syphilitis en rheumatiek. Het water der bronnen heeft een temp. van 40° C., is zouthou- dend, rijk aan jodium, en bevat bovendien koolzuur.

iii de *afid* *Sidoarjo* worden bij Gedangan jodi- umhoudenHe[^] modderbronnen gevonden, die uitste- kend tegen rict en rheumatiek zouden kunnen worden aangewend.

Residentie Pasoeroean. In de *ajd. Bangil*, district Gempol, bevindt zich een warme zoetwaterbron, Retjopado genaamd, waarvoorlijders en lijders aan huidziekten zich baden. Bovendien zijn er nog drie zoute bronnen, waarvan er een, de Kali anjer, in de desa Retja, den roep heeft dysmenorrhoe te kunnen genezen. Het bitterzoute water is zeer onaangenaam van smaak, en heeft een licht purgerende working. Een andere zoutwaterbron, de Goenocng Sari (district Gempol), is zoo moeilijk te bereiken, dat zij niet door zieken wordt bezocht.

In de *ajd. Malang*, op 18 K.M. ten N.W. van Malang, aan den voet van het Kawigeberte, in de desa Sanggiriti, district Penanggongaan, worden een vijftal bronnen aangetroffen, die in een kom door bergen omgeven en slechts van de oostzijde toegan- kelijk ontspringen. Zij liggen ongeveer J 000 M. boven den zeespiegel, en worden veel door inlanders bezocht. De temp. der omgeving wisselt dagelijks van 16—24° C, terwyl die der bronnen zeer verschilt en varieert van 27—4.5° C. Vier van de vijf bronnen komen in schiekundige samenstelling vrij wel met elkaar overeen, en bevatten ijzer-, chlooma- trium- en chloorkaliumverbindingen. De vijfde bron bevat zooveel ijzeroxyde, dat zij tot de modderbronnen moet gerekend worden. Lijders aan rheumatiek, verouderde syphilitis, hardnekkige voetzweren, en slepende huidziekten, schijnen veelvuldig baat te vinden door het baden in liet water van de warmste bron. Het water uit de bronnen wordt ook gedorjkei), en zou goede resultaten opleveren bij lijders aan anaemie, hyperacmie van de lever, en chronische catarrh van maag en darm.

In de *ajd. Kraksaan*, in de nabijheid der d ist riels- hoofdplaats Tins, worden twee zeer fraaie warme bronnen aangetroffen, die zeer gunstig gelegen zijn, en door de inwonere van Kraksaan, Besoeki, Pro- bolinggo, Locmadjang, en Bondowoso worden be- zochtG.Beide bronnen hebben een groote capaciteit, en zijn sterk koolzuurhoudend. De temp. van de eene bedraagt 38°8 C. die van de andere 41.3° C. Het water bevat geon bijzonder geneeskrachtig mineralen. Het zijn derhalve warme koolzuurhou- dende bronnen, die veel overeenkomst vertoonen ix[^]et die van Wildungen. Inwendig wordt het water niet gebruikt, doch uitaltend om daartoe te baden, door Jijders aan rheumatiek en huidziekten.

Ook op Sumatra worden warme koolzuurhoudcn- de bronnen aangetroffEn, die door de bevolking voor geneeskundige doeleinden aangewend worden. Zoo b.v. in het gewest Sumatra's Westkust in de[^]id. Again aan de noordelijke helling van den Antokan. Warine, alkalisch zoutachtige, bronnen bevinden zich te Manindjoc.

In de W. Afd. van Borneo, te Sepauk, komen war- mc koolzuurhoudende bronnen voor, wier water con gunstigen invloed zou uitoefenen op kropgezwellci. De hoofdinassa der vaste bestanddeelen van dit water wordt gevormd door chlooma- trium-, -kalium en -magnesium, terwijl er ook sporen van jodiummagnesium in gevonden zijn.

Op *Amboina*, te Tolohoe bevindt zich een warme koolzuurhoudende bron, wier water door lijders aan rheumatiek gebruikt wordt om daarin te baden. Dit water bevat in hoofdzak chlooma- trium en -kalium. Op Cel&bps zijn do meest bekende warme bronnen die tusschen Tonipaso cu Langowa in de Alina- hasa, ten get ale van niet minder dan GG.

BROODBOOM. Zie ARTOCARPUS COMiU- NIS.

BROOGA. Zie AJA[^]I.

BROOKE (SIR JAMES). Stichter van het rijk van Serawak op Borneo, geboreni in een voorstad van Benares, 29 April 1803, was zijn vader ambtenaar in dienst der Britsche Compagnie was. Op zijn 12do jaar naar Engeland gezonden, trad hij 4 jaar later als luitenant in dienst bij het Bengaalsche leger, werd in den oorlog met Birmiah gewond (1825) en verliet daarop den Indischen dienst. In 1825 word hij door den dood van zijn vader in Htaat gcsteld zel(- standig op te treden en met een eigen schip den In- dischen Archipel te bezoeken, ten einde dar betrek- kingen met Indische volken en vorsten aan t : kiioo- pen, zeker wel met de bedoeling do christelijke be- schaving te verspreiden, maar ongetwijfeld ook met den wensch om den Engelschcii invloed in dio stre- ken te verhoogen. Te Celebes gelukte hem (lij niet; des te beter slaagde hij op Jjorneo. Het bestuur te Batavia bemoeide zich weinig met de Nedcrland- sche belangen op dit eiland, had zelfs zijne ambe- naren aldaar gelast zich niet met de inwendige zaken te bemoeien en hun verboden, zich naar de binn('n- landen te begeven. Toon Brooke in 1839 en 1840 op Borneo vertoefde, waren de Dajaks te Serawak in opstand tegen den Sultan van Broenje; de Neder- landsche ambtenaren waren gedwongen zich van in- mcngiigt te onthouden, en toen Brooke zijn hulp aan- bood, werd deze gretig aangenomen. De verlicnde hulp werd blooend eerst door den afstand der inkom- sten van Serawak, en in 1841 door de erkenning van Brooke al« Icenvorsl van Broenje over Serawak, later al's onafhankelijk vorst. Een gercgeld bestuur wordt te Serawak door Radja Brooke gcevtigd; oide cu veiligheid gehajidhaafd en met behulp der Engel- sche marine de zeeooverrij met kracht tegengegaan. In 1846 gelukte het hem het eiland Laboean, aan den mond der Broenei-rivior, voor Engeland te ver- krijgen, dat daarop »]s kolendepot grooten prijs stelde; hij werd bij con bezoek aan Engeland (1847) in den adclstand verlieven en tot Gouverneur van Laboean en tot Ckinsul-Generaal benoenuel. Hier- mede had liij het toppunt van zijn forthi bereikt. Een kruistocht tegen zeeoovers van Seriboens en Sekaran werd met zodanige atiengheld door hem gevoerd, dat hij zelfs in het Parlement van noodc- loozc wreedheid wordt beschuldigd; ofschoon hij zich tegen die aanvallen, met kracht verdedigde, werd hij van do betrekking van Consul-Generaal ontheven,

en in 1857 brak onder de Chinezen te Sarawak een hevige oproer uit, waarbij zijn huis en verdere bezittingen vernield werden. Hiordoor moedeeloos geworden, keerde Brooke in 1858 naar Engeland terug, nadat hij het bestuur over Sarawak aan een zijner neven, kapitein Brooko had toevertrouwd. In Engeland trachtte hij, wiens fortuin geheel verloren was gegaan en wiens gezondheid door een boerachtig veel geleden had, onderhandelingen met het Gouvernement aan te knopen, opdat dit het bestuur over Serawak van hem zou overnemen tegen geldelijk schade loosstelling. Dit mislukte echter, evenals andere dergelijke onderhandelingen met andere regeringen; een nationale inschrijving stelde hem echter in staat zijn laatste levensjaren op een klein landgoed, Barrator, bij Dartmoor door te brengen, waar hij den 11den Juni 1868 overleed. In 1862 vertrok hij nog eenmaal naar Serawak, waar zijn neef te genover hem een vijandige houding had aangenomen, maar bij zijne komst altoos verzet opaf en door een anderen neef van Brooke, Charles Johnson, diende naam Brooke aannam, vervangen werd.

Zie over hem: Gertrude L. Jacob, *The Raja of Serawak*. London 1876. 2 din.; Spencer St. John, *The life of Sir J. Brooke*. Edinb. en London 1879; H. Keppel, *The expedition to Borneo of H. M. S. Dido*. London 1846. 2 din.; R. Mundy, *Narrative of events in Borneo and Celebes* (Ind. 1848. 2 din.); H. Keppel, *A visit to the Indian Archipelago in H. M. S. Maendee*. London 1853. 2 din.; *The private letters of Sir J. Brooke* ed. bij J. C. Templen London 1853.

3 din; Steyn Parvd, *Do handclingen van Sir J. Brooke op Borneo*. Haarlem 1859.

BROSOL (JAV.). Zie CHYDENANTHUS.

BROSOT. Vroeger hoofdstad van het regentschap Adikarta (zie aldaar), residentie Djokjakarta, gelegen aan den rechtsoever van de Progo, tegenover Sraidakan op den linkerover, de hoofdplaats van het gelijknamige district van het regentschap Ban toel. Van de hoofdplaats Djokjakarta in Zuidwestelijke richting de stoomtramlijn Djokja-Jrosot, die echter feitelijk in de dca Srandakan Legono ver Brosot eindigt. De Progo is hier overbrugd, doch deze brug is alreue geschikt voor de stoomtram. Men is bezig de tramlijn van lorry's kunnen echter ook voortuigen (auto's en rijtuigen) worden overgebracht. Men is bezig de tramlijn te verlengen tot de suikerfabriek Sewogaloon.

BROT en BROT BROT (IKAN). Zie NEUSVISCUEN.

BROUSSONETIA PAPYRIFERA Vent., fam. *Moracae*. Galogoe, Gloegoe (JAV.). Heester of klei boom, afkomstig uit China, thans bijna overal, tot zelfs in Zuid-Europa, geveekt. Van de schors wordt vooral vroeger hot z.g. javaasche papier bereid, op dit geschied nog wel in Madioen bij Ponorogo. Do binnonkant van de schors wordt eerst in water geveekt, en dan met een hamer zoolang geslagen tot de vezels zich vereenigd hebben en het blad effen is. Mener schrijfpapier van to maken worden de strooken door rijstwater gehaald en dan geglansd. Dit papier heet op Java Daloewang of Deloowang. Het wordt wegens de lage prijzen van het ingevoerde papier tegenwoordig weinig nicker gemaakt. In andere delen van den Archipel maakt men van de schors woolsels voor kleedingstukken. Do plant heet ook wel do Japanscho papierplant of do "papiermoerbezie". De laatste naam is afkomstig van den vorm van de vruchten.

BROUWER (HENDRIK). Gouverneur-Generaal van Ned. Indie van 1632—1036. Goboren in 1581

of 1582. Waar hij het levenslicht zag is nog onbekend. In 1606 ging hij naar Indie, repareerde daarna spoedig, om echter in Dec. 1610 als commandeur van drie schepen opnieuw naar het Oosten te vertrekken. Ditmaal maakte hij eerst een reis langs Java's Noordkust, daarna door de Molukken, kwam over

Makassar weder naar Java's Noordkust en bezag zich daarna — 1612 — ingevolge een hem door den toenmaligen Gouverneur-Generaal Both, verstrekte opdracht, naar Japan, waar hij de leiding van het Nederlandsche kantoor te Hirado op zich nam. In Aug. 1614 ging hij weder terug naar Java om in het laags van October 1615 weder naar Nederland terug te keoren. Hier bekleedde hij gedurende 15 jaren den post van bewindhebber in de kamer Amsterdam der O. I. Compagnie. In die hoedanigheid werd hem te eene andere bewindliebbers door de O. I. Compagnie toegevoegd aan het gezantschap van do Staten Generaal, dat van Dec. 1621 tot 1623 in Engeland vertoefde om te trachten verschillende geschilpunten, waaronder do Oost-Indische, tot een oplossing te brengen. In 1632 werd de bewindhebber in de kamer Amsterdam Brouwer aangerocht voor het Gouverneur-Generaalschap. 5 Sept. 1632 te Batavia aangekomen, bleef Brouwer het ambt van Gouverneur-Generaal slechts bekleeden tot 1 Jan. 1636. Van Brouwer's kort bestuur valt veel goeds te zeggen. Hoecer hij niet zoo uitblik als zijn voorganger Coen en zijn onmiddellijk opvolger van Diemen neemt zijn bewind van waarde plaats in in den krachtigen tijd van ons koloniaal loven dor 17e eeuw.

Niettegenstaande echter al hetgeen hij voor de belangen der O. I. Compagnie in het Oosten deed, mocht zijn beleid bij hare bewindhebbers geen voldoende waardeering vinden en zoo werd hij na onnnekomst van zijn driejarig verband niet aangerocht nog langer do tuelen van het bestuur in handen to houden. 4 Januari 1636 keerde hij terug naar Nederland en Amsterdam, waar men intusschen zwarigheid maakte om hem opnieuw, zooals hem bij de aanvaarding van het Gouverneur-Generaalschap in uitzicht was gesteld, als bewindhebber aan te stellen. Tegen een som van f 24000 meens zag hij toen van een herbenoeming af. Later vinden men Brouwer terug als bewindhebber der West Indische Compagnie. Als zodanig neemt hij in 1642 de leiding op zich van een expeditie naar Chili, waar hij in 1643 overlijdt. Vgl. de monografie. „De Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer door mr. J. E. Heeres in Tijdschrift Oud Holland 1907 XXVc jaargang.

BROUWERS-EILANDEN. Een groep vrij groot in straat Malaka gelegen eilanden, door de niet breed de Brouwerstraat op S. Pandjang van do Oostkust van Sumatra gescheiden. (Vgl. BENGKALIS), BROUWERSTRAAT EN STRAAT PANDJANG.

Tusschen den Sumatrawal en de met hoog hout begroeide eilanden Bengkalis, Padang en Tebing-Tinggi (vroeger met de nabijliggende kleinere eilanden Biouwcers-eilanden genaamd), is, behoudens aan de ingangen, volkomen schoon en minstens 2 1/2 K.M. breed. In deze straat, welke tevens door do straten Padang, Asam, Ringgit en Ajcr Hitam met straat Malaka in verbinding staat, mondt, 50 K.M. bez. do plaats Bengkalis met een veilige en ruime reede, do Siakrivier uit. Do uitgang der straat vloeit samen met den zeer breeden mond der Kampar-rivier. De N.lijke toegang der straat is een smalle, botondgeul tusschen de banken, welke afsteken van Roepat en Bengkalis. De O.lijke

uitloop is, door eilandjes en vele banken, naxiw, bochtend en lastig te bevaren. Overal treft men goeden ankergrond aan. De meeste stroom loopt in het O. gedeelte der straat, met springtij tot ± 7 K.M. per uur; hij neemt in snelheid af om de N.W.; in den regel loopt er meer stroom de straat uit om de Noord, dan in om de Zuid. De verticale water- beweging loopt sterk uiteen en kan van 3,6 M. tot minder dan 1 M. bedragen. Zie Zeemansgids, deel II.

BRUCE (GEORGE ISAAC). Geboren te Do venter 9 Mei 1803, uit het huwelijk van S. J. Bruce en C. Schimmelpenninck, studeerde te Leiden van 1823 tot 21 Juni 1827, toen hij tot doctor in de beide rechten werd bevorderd. Na zijne proaotie vestigde hij zich als advocaat te's Gravenhage, woonde als 2e luit. den 10-daagschen veldtocht bij, werd 16 Sept. 1838 tot officier van justitie bij de rechtbank te Zwolle benoemd en in Oct. 1839 tot lid der Tweede Kamer gekozen. Daar behoorde hij tot de gomatigd liberale party (hij stemde o.a. voor het behandelen der voorstellen tot herziening der grondwet in 1844), nam weldra eene invloedrijke stalling in, en werd in Oct. 1845 tot voorzitter der Kamer gekozen. Den 1sten Nov. 1847 tot Gouverneur van Overijssel benoemd, stond hij tot 24 Oct. 1850 aan het hoofd der provincie; op 10 Sept. van dat jaar werd hem do waardigheid van Gov.-Generaal opgedragen, die hij echter niet heeft aanvaard, daar hij reeds den 30sten Dec. 1850, voor zijn vertrek naar Indie, aan boord

• der "Sumatra" overleed.

BRUCEIA SUMATRANA Roxb., fam. *Sinuirubaceae*. Tambara Maritja (MAL.), Am bar mrit ja (JAV.), Belilik (MAL.), Tjerek djantian (MAL.). Kleine boomheester met groene, weinig in het oog vallende bloemen, die over een groot deel van den Archipel verspreid is. De vruchtjes, die in ijle trossen in de bladoksels zitten, hebben eenigszins den vorm van peperkorrels. Binnen den zwarten vruchtwand zit hot in tens bittere oliehoudende zaad. Hierin is het werksame bestanddeel te zoeken van de vruchten die als „Ma-kassaarsche pitjes" of Bidji Makassar in den handel voorkomen en onder den naam van *Friziclus Bruceae* in de Nederlandsche Pharmacopee zijn opgenomen. Ze worden vooral gebruikt bij chronische en acute dysenterie. Het werksame bestanddeel is Bruceamine, een kristallijne stof.

BRUGIERA A, fam. J?zopgroceae. Ta nd j an g (J A v.). Boomen uit de Mangrove of vloedbosschen, waarvan in Nederlandsch Indie een 6-tal soorten bekend zijn. Ze hebben geen of weinig luchtwortels, en eigenaardige knievormige ademwortels die op eenigen afstand van den stam boven den modder uitsteken.

BRUGIERA ERIOPETALA W. en A., fam. *Ithiophoraceae*. Bakoe boei'oes (MAL.), Kajoc keudeka, Kendeka (MAL.). Hooge boom, waarvan het hout op dezelfde wijze bruikbaar is als bij de volgende soort. De uitwassen van den wortel worden als kurk gebruikt. De schors, die een groote hoeveelheid looibtof bevat, levert een kleurstof voor het tanen en zwartkleuren van netten.

BRUGIERA GYMNORRHIZA Lam., fam. *Ithiophoraceae*. Tandjang (JAV.), Toemoe (MAL.). Vrij hooge boom, die een hout levert dat voornamelijk voor werk onder den grond zeer goed te gebruiken is, b.v. voor heipalen en staken voor vischfuiken.

BRUINKOLEN. Zie KOLEN.

BRUINSTEEN. Zie bij MANGAANERTSEN.

BRUMUND (JAN FREDERIK GERRIT). Gebo- 岩 至 9 A : g. 1814 te Amsterdam, waar hij aanvanke- gk jan het Athenaeum studeerde, terwijl hij later de Utrechtse Hoogeschool bezocht en 7 Aug. 1839

tot don predikdiens in de Hervormde Kerk werd toegelaten. In 1840 werd hij tot predikant voor den dienst in Ned. Indie aangesteld; zijn eerste stand-plaats was Soerakarta (Juli 1841), vanwaar hij naar Amboina verplaatst werd. (1842). Daar verloor hij vrouw en kind; door hevige koortsens uitgeput, ver-zocht hij verloop naar Java, werd daar, na korten tijd te Rembang werkzaam te zijn geweest, weder te Soerakarta geplaatst (1846), vervolgens te Soora-baja (1851), en te Batavia (1854). In 1857 met verlof naar Nederland terugkeerde, kwam hij in 1859 in Indie terug, werd in dat jaar reizend predikant te Pontianak, tot hij in Aug. 1860 weder te Batavia geplaatst werd. Den 17den Mei 1862 werd hij op ver-zoek

eervol ontslagen. Brumund had zich tydens zijn predikambt, behalve door zijn dienstwerk en zijne bemoeiing met de Christelijke zending, verdienstelijk gemaakt door tai van kleinere en grotere oorden in het Tijdschrift v. N.-Indie (o. a. een opstel over de taal der Aroe-eilanden 1844), en vooral door uitgave van een werk, waarvan de deelen op onbepaalde tijden naar de gebleken behoeften zouden verschijnen. Van deze „In-diana", zagen 2 din. het licht, die vooral betrekking hebben op oudheidkundige onderzoekingen, reishandelingen, zedeschetsen in den vorm van novellen, en stukken betreffende kerk en zending. Door de eerstgenoemde uitgave was zijn geschiktheid voor oudheidkundige onderzoekingen gebleken; in 1857 werd hem door de Regeering opgedragen eene beschrijving te maken van den tom pel van Boroboe-door, die echter niet werd uitgegeven, maar door Dr. Leemans voor zijn werk over dien tempel is benut-tigd. Na zijn ontslag als predikant werd Brumund in commissie gesteld om eene kritische beschrijving der Hindoe-oudheden op Java te vervaardigen; op een reis, daartoe ondernomen, overleed hij 12 Maart 1863 te Malang. De resultaten van dat onderzoek zijn neergelegd in do Vcrhandl. v. h. Bat. Gen. DI. XXXIII (J886). /Behalve de genoemde werken schreef hij o. a. Berichtjnen omtrent do Evangelisatie van Java, Amst. 1854, Het volksonderwijs onder do Javanen, Bat. 1857 en Schetsen eencr mailreize van Batavia naar Maastricht, Amst. 1862. Ook door de bevordering van wetenschap en onderwijs in Indie, te Soerabaja ook als Directeur van 't Nut van 't Algemeen, te Batavia, als bestuurd van het Bat. Gen. v. K. en Wetensch. heeft Brumund zich zeer onderscheiden. Zie over hem P. J. Veth, Ontdekkers en onderzoekers, Leiden 1884 (gewijzigde uitg. van de biographie in de Levensberichten der Mij. van Lettrck., waar ook een lijst zijner geschriften is opgenomen).

BRUYN (HENDRIK DE). Geb. te Amsterdam 22 April J 815. Na in 1830 als cadet der genie ojdjo Kon, Alii Academic te Breda in getreden te zijn, bij Kon. Besluit van 1J December 1831 benoemd tot 2c Juitenantsingénieur, In 1838 word de Bruyn voor 5 jaren gedetacheerd bij het wapen der genie in de O.I. bezittingen. Hij kwam begin 1839 te Batavia aan. Hij verzoekt reeds in 1844 zijn ontslag uit den militairen dienst, vestigde zich aanvankelijk op eene koffiëonderneming in Banjoenab, doch trad in 1847 weder in '8 Lands dienst, nu als civiel ingenieur-werld belast met het toezicht over den water- staat en, s landsgebouwen te Makassar. Gedurende zijn verblijf aldaar stelde hij zijne „Bijdrage tot do tennis der bouwkunde in Ned. Ind" samen, welke in 1851 te Batavia in het licht verscheen. In 1850 werd de Bruyn benoemd tot hoofdeommies bij de directie dor producten en civiel magazijnen en

Bron danig aan het hoofd van de afdeling waterstaats, maar reeds in 1852 werd hij belast met de waarneming tier betrekking van ingénieur le klasse bij den waterstaat en's lands gebouwen te Soeraba- ja. Hij voerde belangrijke waterwerken in het gewest Soeraba- ja uit, met name een st. el van water ver- deeling tusschen de beide riviertakken — de kali Mas en de Poroiig — der Kcdihivier, eenc verbet c- ring der bevoeling van rijstvelden, den bouw van de narienerwerf te Soeraba- ja'le ver legging van de uit- monding der Solorivijpyln 1855 word de Bniyn hoofdingénieur en chef/et 4 Waterotaatsafdceling. Hij verl rox in Dec 1858 met verlof naar Nederland, waar hy 1 idens zijn verlof door het Depart ement van Kolonien mcniaal om voorlicht ing werd aan- gezocht. Ook maakte hij tocn een reis naar Frankrijk en Noord-Italie om de irrigatiewerken aklaar plaat- eeljk na lc gaan, van welke reis con uitvoerig en zaakrijk vers lag verschen in verhandelingen J 862— 1863, 3e a fl. van het Kon. Inst. voor Ingenieurs. In 1860 keerde hij naar Indie terug en werd het volgen de jaar bencomd tot Directeur der B. O. W. In 18(>8 nicest hy zich cchter met verlof wegens ziekte naar Europa begeven, vanwaar hy in 1870 wederom terugkeerde. In 1872 — na zoolang op wacht geld te zijn geblycn — werd hij als lid der comuissietot het ont werpen eenc regeling van het irrigatiewezen op Java en Madocra aangewczcn. In 1874 volgde zync tweede benoeming tot Directeur B. O. W., waarna hij in Juni 1877 zijn ontslag uit 's Landsdienst vroeg en 6 April 1878naar Nederland vertrok. Hij vestigde zich eerst te Amersfoort, daarna te Rotterdam en eindelijk Mei 1885 te* Hage, waar hij 8 December vm> het zelfde jaar overleed.

Velc verslagen van zync hand verschenen in de Vci handclingen en notulen van het Kon. Inst. van Ingenieurs, waarvan hij eeredic was. Voor wat hij deed vo>r(1c oprichting der Indische afdeling van dal Instituut, zie INSTITUTENen voor zijno uit- vo(rigc lev(-nsschets: Tijdschrift Kon. Inst. van Ingenieurs 1886—1887, 2c all. door Kiel-fra.

BRUYN KOPS (GEORGE FRANCOIS DE-). Gob. 2(5 Aug. 1820 ie Haarlem. Oy cried con te Bal avia in 1881. Word als Luileiant tier zee J. kl; bij de seden- taire (koloniaje) Marine geplaatst . Gedurende gerui- iik II 1 id J. Houw in stat ion, maakte hij aldaar aard- j ijskui: digc.gcschiedkiindjgc con volknkundigestu- clien l'jcf rclfcnde den Kiouw Lingga-archipel, welke belidiaamad werden in een aantal opslellen in de ja- ren 1853 en 1854 verschenon in hei Tyds. N. I. NaI. Tijds. N. I. en T. Ind. T. L. cn V. Zic J. C. Hooy- kank' Repertorium. Ook publiccerdo hij descl idens in het T. Nijv. cn Landb. N. I. (1854) onder den tiel:

||fH overdo zeevaart in den Irl. Archipel, enz" een monogwplH^o betreffende de [nlanlsche vaarf uigen. 'In 1858 nani hij zijn oitmlug uit 's lands dienst en t ia(1 op als Directeur van hel Balaviaasche prau- wcnvccr. In dat jaar publiccorde hij een statistisch van den handel en schecpvaart. op Java en Ma- docra van 1825—1854, waarop hij in 1869 een ver- vol" gaf over de jaren 1855—1866.—In den loop der jaren 1858—1881 bracht hij een zeer waard- voile bibliotheek bijeen zoo op wotenschapplijk als op letterkundig gebied, welko thans ids „boekry de Bruyn Kops", lc S^niarang is ondergebrachh?A⁴

BÜDACH (JOHAN GODFRIED). Word ^obbren te Friinkfort, aan den Oder en vertrok 10 Out: J 766 met het sebij „De Hertog van Brunswijk" als soklaat naar Indie, waar hy in 1767 aankwam. In dit zelfdo jaar werd h> j maar ^?kax??.er gezonden, waar hij tot J774 als soldaat dienst deed. In 1775 word hij aan-

gestekel tot boekhouder negot ie>overdrager, en was danra achtereenvolgens soldij boekhouder, Provisioned onderkoopman en Provisioned opper- koopman en secunde. In 1794 — 1799 was hij Gou- vemeur en directeur van jEernalc. In die hoedanig- heid onderacheidde hij zich verdediging van het ci land tegen de Britten en den met hen verbond den xigtgeweken Tidoreeschen prins Noeke en zijnen aanhang. Ter erkenenis van zijn moedige verdediging kende de Raad der Aziatische Bezittingen en Elabissements van de Bataafsche Republiek aan Budach een gouden medaHe met dito halsketen toe. Na zijn aftreden in 1799 als gouvcneur werd Budach Buitengewoon Raad van Indie, doch overleed reeds 31 Januari 1800. Zie: Bijdragen T. L. V. Kon. Inst. 2^e volgreesk, 8e decl, (1864) biz. 198 e.v., met "a" den st aM van z]n Indischen dienst op biz. /

BUDDINGH (Dr. STEVEN ADRIAAN), G^oboren 36 25 Maart 1811 te Kage bij Tx : idcn, waar zijn vader, / ghuwd met C. E. Caspers, predikant was. Hij stu- deerde te Leiden in de gedgeleerdheid, werd 4 Oct. 1832 proponent en 21 Sept. 1833 doctor in de theolo- gic, en vert rok in datzelfde jaar als huisleeraar naar Indiï*. Daar gelukte het hem zich van die voor hem niet passende betrekking to ontslaan; hij werd 25 J uni 1834 tot hulpprediker te Batavia, speedig daar- na tot predikant, aldaar beoetind. Hij bleef dit, tot hem in 1850 een verlof naar Nederland werd toe- gestaan; gedurende zijn verblijf te Batavia was hij bovendien in verschillende wotenschappelijke en and ere betrekkingen werkzaam, en vond de gelegen- heid reizen over Java te doen, en kennis van Indie 1 c verwerven. Dit laatste was op velc grootere schaal hel geval door de opdracht, hem in 1851 gegeven, om eene algmeene inspectie ie over de kerken en het schoolwzen in Ned. Indie te houden, waarvan hij zich van 1852—1857 kweet en waarbij hij een groot. gedeelte van den archipel bezocht. In dat laatste jaar verzocht en kreeg hij ontslag als predikant, keerde naar Nederland terug, waar hij achtereen- volgens te Delft, VelJ2 en Arnhoin zich vestigde en don 29ftcn 1861 IFT89 te Katwijk^waar hij zich tijde- Jijk ophield, overleed.

Bchalve velc geschriften van godsdienstigen en philanthropiischen inhoud, schrefc Buddingh over Indische onderwerpen in / tijdschriften en jaarboekjes inct name in hot door hem gestichte, Indisch archiel* waarvan slechts 4 deelen verschenen, en een gi-oot werk in 3 cclen: Nederlonsch Oost-Indic, reizen enz. Rott. 1857, de vrucht van do inspectie-reis, door hem gedaan.

Zio zijno biographic door D. Buddingh in de Le- vonsberichtendor M. v. Letterkuiulc 1870, met oppa- ve zijner geschriften.

BUFFEL. Zio KARBOUW.

BUFONIDAE (Padden). Familie van staartlooze ^Amphibien. Voor algemeene konmerken en ver- spocding zie ondr KIKVORSCHEN. In onzen archipel konien drie geslachten van padden voor:

1°. het* bijna kosmo(}olitische geslacht, *Bufo*, de gewono padden, welke echte landvormen zijn. Bchalve 2 soorten, di. van ^elobes licliend zijn, ont- breken zij in het Austro-jMaleische on in hot Austriischc (led van don archipel. Zij komon vooral in Borneo^ v.eclvldig voor. Elf van do achtion soorten Bezin en aldaar vert egen wo rd i gel's on zeven daar- van zijti alleen aan Borneo eigen. Het gelu" der padton klinkt mtaalachtig en gelykt eenerme op hot slaan van een harner < p aembccld, vandaar waarschijnlyk de Maleische naam kangkoong of kangkong. De meest bekende soorlen zijn: *B. bi-*

**porcatus* Schleg. van do 4 groote Soenda-eilanden, *B. melanostictus* Schn. en *B. asper* Gravenh., beiden van Borneo, Sumatra en 'an deze 3 soorten heeft det weedelietgrootste verbreidingsgebied, daar zij van Voor-Indie on Ceylon tot Zuid-China en de Pliippijnen voorkomt, Terwijl de andere twee buiten onze Oost, alleen in Achter-Indie gevonden worden. *B. melanostictus* Schn. heeft de grootte (11—12 cM.) en levenswijze van onz gewone pad en is in het bezit van zwarte hoornrichels en hoornvratpen op de bovenzijde van kop, romp en pooten. De kleur wisselt overigens van geelbruin tot zwart bruin en is aan de onde-zijde altijd iets lichter Het mannetje bezit een keelzak. Het zijn nachtdieren, die zich overdag onder steenen of in liolen verborgen en in hoofd-zaak van kruipende insecten (kevers, termieten, mieren, sprinklianen enz.) leven. De eisnoeren en Jarven lijken veel op die van onze gewone padden. In den paartijd (Maart, April) is de kocl van het mannetje heel geklcurd.

B. asper Gravenh. is de grootste der Indische padden en kan een lengte van 17 cM. bereiken. Hij is gekenmerkt door een prominereende beentlijst van den orbitaalrand naar het trommelvlies en leeft hoofdzakelijk op vochtige plaatsen in de nabijheid van water.

2° *Neelc-s*, padden die zich aan het waterleven aangepast hebben en eveneens voornamelijk uit Borneo bekend zijn. Van de vier soorten is de nicest bekende, *N. stibasper* aan Borneo, Sumatra en Java eigen. Het is een groot diert (15—16 cM.) en een uitstekend zwemmer.

3° *Neclaphryne*, vliegcuide padden, welke een arboricole levenswijze aangenomen hebben en derhalve slank van bouw zijn. Van de 10 soorten komt er

N. Sumatrana v. Kamp, alleen in Sumatra, een *N. guntheri* Boulger. ii) Borneo, Achter-Indie, op de Natoenaen op de Mentawai-eilanden voor, terwijl de overige 8 tot Borneo beperkt zijn. Bij de meeste soorten zijn vingers en teenen van grotere of kleinere vliezen voorzien, welke echter niet ak zwemvliezen, maar als vakchermi dienst doen. Behalve de reeds genoemde soorten worden alleen nog de grootste vorm, *N. hosii* (10—12 cM. lang) en de kleinste *N. misera* (2 ell. lang) vermeld.

BUIDELDASSEN of BUIDELHAZEN (*Peramidae*), een familie der Buideldieren (zie aldaar), welke gebit haar verwantschap met do Vleeschetende Buideldieren (*Polyprotodon tin*) bewijst, hoewel do leden dezer familie zich behalve met insecten en wormen ook met plantendeelen voeden. De bouw van den voet vertoont punten van overeenkomst met dien der kangoeroe's (zie aldaar): tweede en derde teen zijn zwak en slank en tot. aan de nagels door de huid vereenigd, do eerste teen is rudimentair of ontbreekt, de vierde daarentegen zeer lang. Het zijn kleine dieren met langen, spitsen snoet en lange ooren, meestal met korten staart en met lange achterpooten, waarmee ze zich springend voortbewegen. De buidel heeft zijn opening achteraan geplaatst. De dieren hebben in den regel een nachtelijke levenswijze en brengen den dag door in door hen zelf gegraven holen in den grond of ook in nesten, van droge bladeren e. d. gemaakt. Soorten van het geslacht *Peramides*, [*Echymipeira*], waarvan *F. doreyana* QG. (op Groot-Kei aha genoemd) de meest verspreide is, leven behalve in Australia op Nieuw-Guinea en naburige eilanden en op de Aroe-Kei-eilanden. Het geslacht *Anuromeles*, door

(Abh u. Ber. Mus. Dresden, 1896/97) opgesteld voor staartlooze Buideldassen, is later door

hemzelf (Zoolog. Anz., Bd. XXVII, 1904) ingetrokken, daar bij de door hem onderzochte dieren de staart waarschijnlijk door verminging verloren was gegaan (verg. Cohn, Die papuasischen Perameles-Arten; in: Zoolog. Anz., Bd. XXXV, 1910) Allen en Barbour (Proc. New England Zoological Club, vol. IV, 1909) onderscheiden nog een geslacht *Sullomeles* (= *hispida* van Manckwart).

BUIDELDIEREN (*Marsupialia*), een onderklasse dor Zoogdieren (zie aldaar). Van de laagst staande thans levende Zoogdieren, de Vogelbekdieren, ondercheiden ze zich daarin, dat ze levende jongen ter wereld brengen en dat hun melkklieren op tepels uitmonden. Terwijl zo hierin dus met de hoogere Zoogdieren overeenstemmen, ken zo daarvan af door het bezit van een buidel, waarin de meestal ten getale van vier aanwezige melktepels liggen en die, evenals bij do Mierenegels (zie aldaar), bestemd is om de jongen, welke zeer onvolkomen geboren worden, tijdelijk op te nemen en te beschutten. In het eenvoudigste geval is er nog geen eigenlijko - buidel aanwezig, maar wordt hij vervangen door twee plooi- en van de buikhuid, een ter reciter en een ter linkerzijde van do melktepels gelegen. Bij anderen vereenigen zich dan deze plooiën tot een zak, den buidel, die hetzij naar beneden, hetzij naar voren of naar achteren geopend is. Slechts zelden (bij sommige Amerikaanse soorten) ontbreekt de buidel geheel en al. Tengevolg van den weinig volkomen toestand, waarin het jong geboren wordt, is het aanvankelijk niet tot zuigen in staat. Het hangt dan met zijn, doof samengroeien der lipranden veruauwde, cirkelronde mondopening aan het knopvormig opgezwollen uitoinden van den tepel, en do melk wordt door de moeder actief in de mondholto van het jonge diert gespoten, door middel van spieren, die de melkklieren aarnpersen. Later verwijdt zich de mondpleet van het jong en kan dit den tepel tijdelijk loslaten. Jzij het uitspuiten der melk worden ook de beide aan Jiet bekken bevestigde zgn. „buidelbeendoren" en rol, die evenwel ook bij liet mannetje voorkomen; ze dienen niet tot steun van den buidel, zoals gewoonlijk wordt aangenomen. Ook het bezit van deze buidelbeenderen hebben do Buideldieren met do Vogelbekdieren gemeen, terwijl het een punt van verschil met de overigo Zoogdieren uitmaakt.

Door onduideligheden van lateren tijd is gobleken, dat do oudo meening, als zouden de Buideldieren van do hoogere Zoogdieren verschillen door het go-mif van een voor do voedin g van het f oetiv dienondo placenta (moederkoek), niet juist is; aanduiding van een placenta komen bij eenige Buideldieren voor, en bij *Perameles* (zie BUIDELDASSEN) heeft ze denzelfden bouw als bij de hoogere Zoogdieren.

De lichaams temperatuur der Buideldieren is wol hooger en minder wisselend dau bij do Mierenegel, maar nog lager en minder standvastig dan bij do Monodelphic; Zoogdieren het geval is.

Hoewel do Buideldieren een natuurlijke groep van nauw verwante Zoogdieren vormen, heeft zich door aanpassing aan verschildende levensomstandigheden bij hen een groote veelvormigheid in den lichaamsbouw ontwikkeld. Daardoor ook hebben de verechillende families dor Buideldieren eenigo oppervlakkige gelijkenis met orden der hoogere Zoogdieren verkregen. Een bewijs van nauwer verwantschap met deze zoogdieren is daarin echter met to zoeken. De levenswijze in de eorete pler s van invloed op aarden samenstelling van het gebit: de vleeschetende Buideldieren, waktro do

primitievero, minder gespecialiseerde families bohooren, hebben 3—4 snijtanden in elko onderkaaks-helft (vandaar do naam *Polyprotodontia*) ; bij do hooger ontwikkelde plantenetters (*Diprotodontia*) is nog slechts 6dn paar snijtanden in de onderkaak overgebleven. Het gebit vertoont verder bijna steeds de bijzonderheid, dat het melkgebite gedurende hot geheelo leven bewaard blijft, met uitzondering van de derde melk kies, do eenige, die geuusseld wort. Vele Buideldieren leven op boomen en daarmee in overenstemming is dan de voet ecu grijpvoet, waarvan de eerste, bijna zonder uitzondering nagel-looze teen opponeerbaar is, en do beido volgnde met elkaar vergroeid zijn. Daar ook de niet klimmnde Buideldieren doorgaans in den bouw van hun voet nog min of mecr do kenmerken van den grijpvoet vertoonen, ligt do conclusie voor de hand, dat zij van op boomen levende dieren afstammen en de primitieve Buideldieren dus arboricol geweest zijn.

Het hoofteverspreidingsgebied van de thans levende Buideldieren is Australie en Nieuw-Guinea, weinige bewonen Amerika. Op Nieuw-Guinea zijn ze rijk vertegenwoordigd, en vandaar hebben ze zich over do naburige ei land on verspreid; hot meest westelijk, en wel tot Celebes, is het geslacht *Phala-nrjer* (zie KOESKOESEN) gekomen.

In Nederlandsch-Indie zijn vier families vertegenwoordigd, nl.: de tot de *Polyprotodontia* behoorende BUIJELMARTERS (*Dasyuridae*) en BUIDEL-DASSEN (*Peramelidae*) en de diprotodonte KOESKOESEN (*Phalangeridae*) en KANGEROES (*Macropodidae*). Zie liervoer onder de namen der families.

Nieuwere Jileratur : J ent ink, On the New-Guinea Mammals, in Notos Leyden Museum, vol. XXVIII, 1906/07; Mammals, in Nova Guinea, Vol. V en IX. Zoologio; Mammals Dutch New-Guinea Exped., in Notos Leyden Mus., Vol. XXXIII, 1910/11.

BUIDELEEKHOORNTJE (VLIENGEND). Zie KOESKOESEN.

BUIDELHAZEN. Zie BUIDELDASSEN.

BUIDELMARTERS (*Dasyuridae*), een familie van vleeschotende (Polyprotodonte) Buideldieren (zie aldaar) met roofdiergebit, die zich van de andere op Nieuw-Guinea voorkomende familie dozer groep, do Buidelassen (zie aldaar) onderscheiden door do goed ontwikkelde en niet samen vereenigde tweede en derde teen van don achtervoet. De corsto tcon i< klein on nugelloos of ontbreckt. Do staart is niet tot grijpen ingericht. Allo aanpassingen aan het boomloven ontbroken dus bij dezo dieren, niette- gonHtaando do meesten van hen boomwoncrn zijn. De grootere leden der familie zijn echte vleeschoters, do kleinere voeden zich hoofdzakelijk met insecten.

Op Nieuw-Guinea komon twee geslachten voor, do beido ook in Australie inhemsch zijn: *Phasco-loyal* <, weljis soorten hoogstens do grootte van con rat bereikcn, en *Dasyurus* mot grootere repre- Bontanten. Do soorten van dit laatste geslacht zijn miharigo, bruino of grijze, gewoonlijk wit go- vlekto, langoorigo dieren, mol langan, rondom dicht behaarden staart en met vier teencn aan de ach- torpooten. Do buidel lieoft de opening in het midden golenen en bevat G of 8 melktepols. Hot zijn boom- dieren, die zich ovcixlag verbergen en 's nachts op buit uitgaan, welke voormanielyk uit vogels en kleino zoogdieren bestaat. Do nicest bekende soort van Nieuw-Guinea is do donkorbruino, wit govloktio *D. albopunctatus* Schleg. (ini. naam: *goembem*) van hot Arfakgeborgto. By do *Phascologale*-soorten is do

buidel slechts door een paar huidplooiën aangeduid; ze hebben een vrij leven staart, een spitzen kop en vijftienige, korte pooten. Zij leven op den vlakken bodem of op boomen, en voeden zich in hoofdzaak met insecten. Er zijn een aantal soorten van dit geslacht bekend, die Australie, Nieuw-Guinea,^ Jo- bi, Salawati en de Aroe-eilanden bewonen, o.a. *Ph. melas* Mull. en Schleg. van West-Nieuw-Guinea, Jobi en Salawati (*insiisie*, der Papoea's van do Tritonbaai), *Ph. wallacci* Gray (incaudato naam op de Aroe-eilanden: *kartacc*) en *longicaudata* Schleg. (op de Aroe-eilanden: *kwarau*), beido behalve in Nieuw-Guinea ook op de Aroe-eilanden voorko- mend.

BUITENBEZITTINGEN. Naam, die in het spraak-gobimik gegeven wortt aan alle eilanden van den Indischen Archipel, niet behoorende tot Java en Madoera.

Hoewel officieelo stukken zich bij voorkeur bedie- nen van den term „bezingten buiten Java en Madoera", komt toch ook in do wetboeken en het staatsblad de naam buitenbezingten meenmalen voor, zio b.v. reeds art. G2 van het Reg. Rcglt. van 1818, verder art. 415 Ind. Burg. Wetb., Ind. Stb. 18G3 no. 31, 1872 no. 38, art. 7, 1872 no. 166 art. 82, 1893 no. 309 regl. art. 31, 1909 no. 123, 1913 no. 557, en 1914 no. G13. Rh., : C q C' ^j

BUITENZORG-Alaor de inlanders Bogor genaamd... : Zulklelijke afdeling van de residentie Batavia, vroeger, tot J 8G6 con op zichzclf staande assistent-rcai- denie. Do ufdceling, die con oppervlakte heeft van 3749 K.M.². best aat uit do districten Buitenzorg, Parong, Lcuwiliang, Djasinga, Tjibinong en Tji- barocsa. De controleur van de afdceling beeft Buitenzorg tot standplaats.

De afdceling telde einde 1905 ruim 686.000 zielen, waaronder: 2800 Europeanen, ± 16.000 Chincezen en 475 Arabieren en bestaat, behalve uit het Gouvernmentsdomcin Bloebocr (zie aldaar), gchecluit par- iculieje landerijen, waarop hoofdzakelijk padi, kof- fie, thee, caoutchouc, maar ook peper en klappara worden geteld, terwijl enkele kapok, nootmuskaat, kalk en vegclnctjes oplevcrcn. De mceste diet lan- den zijn in handen van Euiopcanen, enkele in die van Clineczcn, Arabieren en Inlanders, terwijl Depok eenc InlandKche Christen-gemcnte vormt (zie DEPOK). Do gezamenlijko verpondiigtwaxic "dier landerycn bedroeg uit. 1913 / I.S. 548, 228.

BUITENZORG. Hoofdplaats van de afdceling vairlien nauni, en zctcl van den Gouv.-Gcn., do hier zijn gewono verblijfplaats heeft con gewoonlijk slechts cenniaal 's maands voor enkele dagen naar Bataviaijjaa'Hct heeft zijn ontvnnkkeling te danken aalfTTToinstandigheid, dat in Augustus 1745 aan Van Imhoff con gdedecte van Kampong Baroe word afgesinan, — door hem Buitenzorg genaamd — onder voorwaarde dat dezc gift gescliecdt aan hem Gouvcrcnur-Generaal on zijnc opvolgers, onder verplichting het landgoed niet to vervreemden. Die bepaling word echter door het Oppcrbestuur ingc> trokken. Toen het later bleek dat de orgenaruren van Van Imhoff niet in staat waren hot landgoed te be- heeren, word hot in vellen cigendom aan don Gou- veincnur-Generaal Mossol afgestaan, (enyl het van teen af geregeld van den eenen landvoogd op den andere overging tot Daendels toe, welk gebruik zelfs bij het optreden van Altng a Is Gouv.-Gen. in 1780 tot wol was verhoven, en waardoor Buitenzorg de residentie dor Gouvs.-Gen. is geworden, wat het tot nu too is gebleven. Daendels liet zich eerst het landgoed Buitenzorg door do hooqe Rq-

geeing in voDen cigndom afstaan, en verkocht daania dat landgoed, (dat bijna de geheel tege- woordige assistent-residentie van dien naani met uitzondering van het landgoed D6pock omvatte, en waaraan hij het aan Bantam ontnomen district Djasinga, dat hij aan zich zelf als belooning voor de annexatie van Bantam had ten geschenke gegeven, toevoegde), bij gedeelten aan particulieren; terwijl het palcis met omgeving en met de meubelen door het Gouvernement werd teruggekocht en aan den Gouv.-Gen. ter bewoning werd afgestaan. Over de bctekenis van de plaats, waar later Buitenzorg ontstond, in den Hindoc-tijd, zie men onder BATOË TOELIS en PADJADJARAN.

Sedert 1873 door een spoorweg met Batavia verbonden, is hot 265 meter boven de oppervlakte der zee gelegen, om zijn uitmuntend klimaat en prachtige omgeving beroemde Buitenzorg in de latere jaren snel in ontknking vooruitgegaan. Te midden van een prachtig park, dat met den wereld- beroemden botanischen tuin een geheel uitmaakt, ligt het paleis van den Gouv.-Gen., dat, hoewel slechts een verdieping hebbende, door zijn breed front en sierlijke lijnen een goeden indruk maakt. Het is gesticht op de plaats van het kasteel, door Van Imhoff gebouwd, in 1809 door Daendels ver- groot en in 1819 door Van der Capellen herbouwd. Dit oude paleis, dat twee verdiepingen had, werd den 1den October 1834 door cene aardbeving vernield. — Buitenzorg telde ult. 1905 33.400 zielen, waarvan omstreeks 2400 Europeanen, 20.200 Inlanders, 4300 Chineezen en 450 Arabieren; de plaats is eene gemeente met zelfbestuur onder den Assistent Resident der afdeeling als Voorzitter. Te Buitenzorg zijn gevestigd de Algemeene Secretarie en het Depaj lenient van Landbouw, waaronderi ressorteren Lands Plantentuin met zijn aanhang van de bora- toria ep musea, de Cultuurtuin, zoomede opleidings- scholen voor land- en tuinbouw. Er is een gamizon en een uitgebreid, modern ingericht krankzinnigen- gesticht; voorts eene inrichting tot verrijelende van aan bcri-berij lijdende gevangenen, veroordeelden en andere personen. De uitgestrekte Chineseche kamp ligt bezuiden Buitenzorg aan den groot en postweg naar de Preangcr'je Arabische kamp ligt daame- vens, — Bintenzorg heeft een zeer rgeijuen klimaat. Het cijfer voor den gemiddelden jaarlijkschen val (432 c.M.) is een der hoogste, die voor West-Java bekend zijn. Zie verder voor het klimaat de be- fichrij ving in Jjiva^ccl. Sndleman en Nier- meycr. Dee] *Tit*, biz. 128—132.

BUITENZORGSCHE MATTEN. Zie SAGOPALM.

BURCK (WILLIAM), geb. te Moinkendam, 4 Febr. 1848, overleden te J- eiden 2u September- 1910, studeerde in de natuurwetei)clap)pen aan de IxjidBche Universiteit, alwaar hij in 1874 proino- veerde. Na eenige jaren bij het Sliddeibaar Onder- wijs werkzaam te zijn geweest, eerst te Leiden, na § 77 te **Apeldoorn**, werd hij aan Dr. M. Treub, die bij zijn benoeming in § 880 tot Directeur van *s Lands Plantentuii) daarop had aangedrongen, toegevoegd ac adjunct-dircteur. In 1881 als zoodanig opge- treden, werd hij voo)al) belast met de zorg voor het herbarium, Jictgeen ten deele de richting zijner studies bepaalde. Itcedw in zijn dissertat ie had hij zicR bezig gehouden met de ontwikkelingsgerichc- dcnin van de varens. Zou bleven ook in Indie de vareiiH zijn aandachtit trek ken, o.m. de varen flora va : Borneo, Daarmaast schreef hij studies over

来fc planteofamineB van de Indische Flora, o.m. de Dipteroearpaccac en de Sapotacaxj. Dcaanleiding

tot zijn cerste studie over de Sapotaceae was een hem opgedragen onderzoek over de botanische herkomst van de Gutta-Percha, voor welk onderzoek hij een reis naar de **Padangschc** Boyenlanden ondernam. Gevolg van Zeze reis was het tot standkome van de Guttapercha- aanplant te Tjipetir. Zijn bcinoei- ington in die richtiigi hebben den grondslag gelegd voor de tegenwoordige Gouvernements-Gutta- percha-aan plantingen.

Burck heeft zich verder bezig gehouden met een studio der koffiëbladziekte, welke onderzoekingen mede aanleiding zijn geweest voor zijn benoeming in 1893 tot wetenschappelijk adviseur voor de Gou- vcmcnts-koffiëcultuur. Den gestadigen achter- uitgang van de gouvcmentscultuur heeft, hij och- ter niet kunnen tegehouden.

Na zijn eervol ontslag in 1902 leefde Burck als ambteloos burger te Leiden en hield zich bezig met zijn lievelingsstudie, de plantenoekologie, d. v. de verhouding der plant tot haar omgeving. Reeds in Buitenzorg had hij over dit onderwerp onderzoc- kingen gepubliceerd; uitvoeriger verhandelingen van zijn hand zijn daaromtrent in 1907 verschenen, in het bijzonder over kruisbestuiving.

BUREAUAMBTENAREN. Zie ADMINISTRATIEVE AMBTENAREN.

BURG (CORNELIS LEENDERT VAN DEN). Geb. te **Gorinchem** d'n 25ten Febr. 1840, overleden te Utrecht den 10en December 1905. In 1860 benoemd tot Off. van gezondheid 3e kl., promoveeerd hij 17 Dec. 1860 te **Heidelij** prg. tot Med., chir. ct art. ob- ster. doctor en 28 Jan. 1861 te Utrecht tot Med. doctor. Den 1stcn Juli 1861 te Batavia aangekomen, werd hij Febr. 1862 benoemd tot leeraar aan de school ter oploiding van ini. geneeskundigen, welko betrekking hij tot Dec. 1868, sedert 23 Jan. 1865 als Off. v. gez. 2e kl., vervulde. Den 23sten Dec. 1868 eervol op verzoek uit den milit. dienst ontsla- gen, vestigde hy zich als particulier geneesheer te Batavia, en vertrok h 16 April 1886 naarEuropa. Kort daarna, in 1888, aanvaardde hij de betrekking van geneesheer-dircteur der Geneesk. Bad- inichting te Laag Soern, waar hij werkzaam bleef tot in J 902, toefTeifzicli ac coissu- teerend geneesheer te Utrecht vestigde.

Gedurende de eerste jaren van zijn verblijf in Indie, heeft hij in het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederl. Indii* en het *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederl. Indie* belangrijke oogheekkundigo bijdragen gepubliceerd. In 1879 volgde een, later ook in Duit- sche vertaling verschenen, verhandeling *Over den tijd van het onMaan der menstruatie bij in Indii) feboren Europeesche meisjes*. In J 880 een bekroonde ver- handeling over *Indi- ache spruw*, die in Schmidt's Jahrbücher in het Duitsch, in China in het Engelsch en ook in het Fransch vertaald, het licht zag. Zijn hoofdwerk echter het, ook in het Duitsch verlaai- dc, beoemde werk *De Oeneesheer in Nederlandisch Indie* (Batavia 1882—1887) in 3 deelen.

In Nederland teruggekeerd schreef hij o.m. nog: *Behandliiir/ in Europa van ziekte, it komende vit het heete klimaat*. Leiden 1890, 2e druk 1891; *Vet ver- leenen van(jeneenkundi- e hulp, voornamlijk aan Ini-, zooveel inogelijk met in, hiilpmiddelen, Eene handlei- 況 7 voor planters, opzcklers, controleurs enz. A mat. 1894; Persoonlijk fe)zondheidsleer voor Europeanen, III naar N. I. gaan of daar vlenen*. Amst. 1895 L *Prophylaxis van nuilaria in de Tropen* (1901); *Wd- z 301 tropische ziekten (id. 190-1); De voedwij in Net* ^{act.} 3 訊 滔 (1904) In 1904 trad van den Burg op tils hoofdredacteur van het internationaal tijd-

schrift *J amis*, waaraan hij tot aan zijn dood zijn best krachten gaf, en waarin een groot aantal me- dedelingen van zijn hand zijn verschenen.

BURGEEMEESTERS. Zie DECENTRALISATIE.

BURGERAVONDSCHOOL TE SOERABAJA. Zie ONDERWIJS.

"BURGERLIJKE STAND (REGISTERS VAN DEN), bestemd om op te leveren schriftelijke be- wijzen van geboorten, huwlijken, s(erfgevallen, enz. (zijn in Ned.- Indie eerst in 1828 ingevoerd. Voor dien tijd werden die bewijzen, voor zoover de Christenen het reft, voornamelijk geput uit de doop- en trouw- boeken der kerkelijke gemcenten en uit de sterflij- ten der doodgravers, welke later overgebracht zyn naar de griffien der Raden van justitie, en thans krachtens Ind. Stb. 1907 no. 56, worden bewaard in 's Lands Archief te Batavia, dat uitsluitend be- voegd is daarvan uittreksels te geven.

Bij Ind. Stb. 1828 no. 50 werd het eerste reglement op het houden van registers van den burg, stand ingevoerd, dat voor Christenen en Joden, Europeanen zoowel als inlanders gold. Zij werden in dubbel ge- houden, waarvan het een is overgebracht naar de griffien der Raden van justitie, het andere is blijken brucsten in de archieven der gouverneurs en rcsi- denten. Ait. 4 en 5 van het in 1848 ingevoerde Burg. Wetboek schreef de invoering voor van een burger- lijken stand voor Europeanen en met hen gelijk- gestelde personen. Het reglement op het houden van registers van den burgerlijken stand 1849 Inl. Stb. 25, Hedert herhaaldelijk gewijzigd, dat het reglement van J 828 verving, is dan ook alleen toepasselijk op (L; Europeesche en daannede gelijkgestelde bevol- king, zoodat het, behoudens het geval van onder- werffing, wa a rover beneden, niet op christen-inlan- ders of christen-vriende oosterlingen toepasselijk is. het houden der registers zijn belast ambteia- iaren van den burg, stand, vercleeld in gewono a. v. (I. b. die voortdurend tot de waarneming van het ambt verplicht zijn, en buitengewone, besteed om de cerstei) te vervangen bij opkomende vermindering. Met de betrekking van a. v. d. b. 8. zijn hoofd- zukelijk beclast de gcw. secretarissen, en buiten de hoofd plaatsen de afs- reft. en andere miltentrenn, die met bet dagelijkse burgerlijk gezng in eene uf- deeling of onderafdi cling beclast zijn. Op sommige plaatsen zijn bepaalde Leambten danvoor door den Gouv.-Gen. aangeswezen, terwijl builen Java on Madocra de becv(egdhcid tot zulk een uunwijzing in geval van noodzakelijkheid, onder naedei goed- keuring van den Gouv.-Gen., door do hoogste go- westelijke gezaghebbers wordt uitgeoefend. Over hunne werkzaamhedcj) zie liet bovengenoemde reglement van 1849; voor misdrijven en minsJagen als zoodunig door hen begaart art. 132—135, Wb. v. Straff. voor Eur., art. 28, 29 Regl. 1849, art. 82, 99 B. (V. en 867 o.v. Rgl. Burg. Rechtsv. Van de nkten van huwelijksaangiften en afkondi- gingen worden door hen enkelvoudige registers ghouden; van die van geboorten (en van erken- ning), huwlijken en sterfgevallen registers in duplo, waarvan het dubbel na verloop van elk jaar naar do griffio van den Kaad van just it ic wordt overgebracht, waar zij door den ambtenaar van hot Openb. Min. moeten worden onderzocht. Do registers zijn openbaar ; de griffiers en ambt. v. d. b. 8. zijn verplicht daarvan op verzoek uittreksels te geven, welke, behoortij opgemaakt on gelegaliscord, „gelooft verdienent", dat is: volledige bewijis oplevercctij tot op*hot oogtenblik, dat do valscheid daarvan in lochlen zal zijn bewcerd.

Aan het reglement is in het Staatsblad eene verzameling modellen van registers en akten toegevoegd die echter slechts als leidraad bedoeld zijn en met voorzichtigheid moeten worden geraadpleegd.

Voor do inlanders en vreedme oosterlingen be- staat omtrentden burgerlijken stand geen algemene regeling. Verschillende wetsvoorschriften regelen wel de aanhouding van bevolkingsregisters voor hoofden van de inlandsche bevolking en de vreedme oosterlingen (zie voor Java en Madocra art. 27 juncto 2 Inlandsch reglement, voor de meeste gewesten in de Builen bezit t in gen de daarmede overleekomende artikelen der rechtsreglementen, bijv. art. 252 j^o 228 Sumatraroglement Ind. Stb. 1912 no. 205; maar deze registers, bovendien niet steeds zorgvuldig bijgehouden, hebben niet de be- teekenis van burgerlijke-stand- registers, kunnen dus niet strekken tot bewijs van de daarin vermeldo geboorten, huwlijken en overclyclensgevallen, en hebben bloot administratief belang. De wenschelijk- heid van invoering van die instelling voor do Inlandsche bevolkin g is herhaaldelijk beloogd (zie o.a. een opstel van den ass. res. *J. Breukink* in het Koi. Tijdschr. van Juli 1913); de staatscommissie voor de herziening van het Indisch privaet- en strafrecht betoogde echter in de toeliching van het door haar ontworpen (gunificieerd) Burgerlijk Wetboek voor Nederlandsch Indie (1913), dat in het bijzonder voor de Inlandca en sommige groepen van Vreedme Oost crlingen het ontbroken van ge- slachtsnamen een voldoende reden is, waarom de Europeesche burgerlijke stand voor hen on- mogelijk kan worden ingevoerd. Intusschen heeft in 1913 de Directeur van Justitie in opdracht der Regeering de residenten op Java en Madocra uitge- noexligd omtrent de vraag der invoering van burger- lijke-stand- registers van niet- christeninlanders te diene n pmeadvies on is, volgens mededeeling in do Memorio van Antwoord op de Indische Be- grooting van 1913 eene wettelijke regeling omtrent dit onderwerp thans in voorbereiding.

Reeds vroegeml. bij doorlonnantic van 3 November 1892 (Ind. Stb. no. 238), houdende bepalingon betreffende het burgerlijk en handelsrecht en enkelo onclerwcrpen van strafrecht voor de Chineezcn op Java en ^laoera, werd de in veering voor deze bevolknngsgroep van registers van den burgerlijken stand voorgeschreven, maar deze ordonnantie is nimmcr in working getreden (zie Ind. Stb. 1893 no. 286), voorn. uit overweging derkesten, welke dio luatregel zou nicbbrngen.

Intusschen niet worden mcklijng gemaakt van eenige wettelijke regclingen betreffende a de chris- ten-inlandoi's, b de inobanncllenen, c de geincngde huwlijken.

ada Ch ist c n- i n l a n (l e r s. Bij Ind. Stb. 1864 no. 142 (Gouvernements-besluit) goedgekeurd bij K. B. opgenomen in Ind. Stb. 1865 no. G7 en implicite bckracht'gd bij do ordonmantie van 23 Moi 1907, Ind. Stb. no 253, is het recht der chris- ten-inlantei- s in ghcel Indie erkend — tevoren was, bij hid. Stb. 1810 no. 2 en 1851 no. 70, dit- zclfdc slechts bepaald voor do christen- in landers to Depok en Tocoog en in de Slolukscho clauden.—, om zich te onderworpen nan , die voorsnificten omtrent hot houden van registers van den burgerlijken stand voor Europeanen, welke bevoegdheid intusschen hon enkel in staat stelt Icgaldo nkten van geboorten en overleidei to verkrijgeei, zie *Carpentier Ailing*, Grondslagen der Rechtsbedeling firEWk

landsch-Indie, biz. 51 nt. 2. Tevens is bij dit besluit, zooals het is aangevuld bij Ind. Stb. 1885 no. 185, bepaald dat de hoofden van gew. en plaats. bestuur bevoegd zijn om personen aan te wijzen tot het Louden van registers der geboorten, huwelijken, echtscheidingen en strfgevallen onder de Christen-inlanders, waarvan elk half jaar afschrift moet worden ingediend bij het plaats. bestuur, om daar te worden bewaard. Van dezc bevoegdheid wordt vooral voor de Christen-genicciiten onder de Inlanders op Java gebruik gemaakt en zendelingen worden met het houden van registers belast, waar- door dus aldaar burgerlyke-stand-registerei-s worden in het leven geroepen.

Gelden de lier vermeld e bepalingen voor de Christen-inlanders in geheel Indie, een bijzondere regeling bestaat nog voor de Christen-inlanders in de voormalige Moluksche eilanden en Timor.

Bij Ind. Stb. 1861 no. 38 (ordonnantie), sedert herhaaldelijk gevestigd, is vastgesteld een reglement voor de inlandsche Christenen in het Gouvernement der Moluksche eilanden op het aangaan van huwelijken zoo onderling en met Europeanen of derzelver afstammelingen, welk reglement na de opheffing van gemeld gouvernement van toepassing is gebleven op de tevoren daartoe behorende gewesten *Me-nadon*, *T-e-r-rit*, *t* en onderhoorigheden en *Am-boina* en onderhoorigheden en bij Ind. Stb. 1874 no. 63 is van toepassing verklaard op de Christen-inlanders in de residentie Timor en onderhoorigheden.

De huwelijks-voltrekking geschiedt hier kerkelijk door den „leeraar of schoolmeester“ (thans geschiedt dat door hulppredikers, zendelingen of inlandsche ieraars, penoeloeng indijl), maar krachtens verlot daartoe gegeven door den ambtenaar belast met het civiel bestuur, welk verlot gegeven wordt bij de *able van kuwelijks-aatigifte* (vulgo: *toelis nama*). Het verlot wordt niet afgegeven, dan nadat de ambtenaar zich overt uigd heeft dat geen wettelijke bezetel tegen het huwelijk bestaat (Zie omtrent dit onderwerp Carpentier Altiig. Kegelng van het Privaat-recht voor de Inlandsche bevolking in de Minahasa-districten. Inleiding, 1.1 bl. 1. e. v. Batavia Lands- drukkerij 1902).

Nog bestaat een afzonderlijke regeling voor de inlandsche Christen-gemeenten in *Dcpok* en *Togoe* op Java (zie het voormelde Ind. Stb. 1840 no. 2), krachtens welke in elke plaats door twee, door het hoofd van plaatselijk bestuur aangewezen, personen, afzonderlijke lijsten moeten worden aangehouden van geboorten, huwelijken en strfgevallen. Afchriften van de lijsten worden elk half jaar aan het bestuur ingediend om te worden bewaard en geregistreerd.

ad b. Mohammedanen. Wat de Mohammedanen betreft, regelt de ordonnanatie opgenomen in Ind. Stb. 1895 no. 198 gew. 1898 no. 149 en 1909 no. 409, voor Java en Madoera en eene opgenomen in Ind. Stb. 1910 no. 659 voor de Buiten-bezittingen, de bevoegdheid tot het sluiten van huwelijken en het kennisnemen van verstootingen in de gouvernemen island en (zie ISLAM III. c.). Voorschriften tot uitvoering van die ordonnantie zyn opgenomen in de Bijbladen resp. nos. 5080 en 7375. Volgens deze voorschriften houden de huwelijksbeambten registers aan, vermeldende de doo hunne tusssenkomst tot stand gebrachte huwelijken en van de thunner kennin gekomen ververstootingen. en herroepingen van veretootingen, met vermelding casu quo van de voorwaardelijke

verstooting (talig) en de voorwaarden, aan de vervulling waarvan die talig gebonden is enz.

Voor zoover ze niet zelf slechts voor een dorp, kampong of wijk zijn aangesteld, moeten zij van hunne verrichtingen kennis geven aan den betrokken dorpsgeestelijke of, waar die niet is, aan hetdorps-hoofd, die weder aantekening houdt in een dorps-register.

De huwelijksbeambten geven voorts van do huwelijksluiting, vers tototing of herroeping van verstooting op verzoek van belanghebbenden bewijzen af.

ad c. Gemengde huwelijken n.l. de huwelijken tusschen personen, die in Nederlandsch-Indie aan een verschillend recht zijn onderworpen. Hieromtrent geldt het K.B. van 29 December 1896 no. 28, Ind. Stb. 1898 no. 158, sedert een paar maal gewijzigd. Deze huwelijken worden volpoken volgens het voor den man geldend recht, behoudens de toestemming der aanstaande echtgenooten, die steeds, n.l. ook wanneer dat recht de toestemming van de vrouw niet mocht veilangen, wordt vereischt. Die voltrekking geschiedt dan ook ten overstaan van den persoon, die volgens het voor den man geldend recht daartoe bevoegd is. Mocht dat recht zulk een persoon niet vorderen, dan geschiedt de voltrekking voor het hoofd van den landaard, waartoe de man behoort dan wel, bij ontstentenis van zoodanig hoofd, ten overstaan van het hoofd van de wijk, het dorp of de kampong, waar het huwelijk wordt voltrekken.

Vordert het recht van den man geen schrifteljk huwelijksacte, dan modniettemin zulk een acte worden opgemaakt door den persoon, te wiens overstaan het huwelijk voltrekken wordt, welke acte, als de vrouw behoort tot de Europeesche bevolking, aim den ambtenaar van den burgerlijken stand wordt opgezonden, die deze bewoortens inschrijft in een daartoe bestemd afzonderlijk register.

Voorchriften omtrent de aenhouding van dit register zijn vervat in de ordonnanatie opgenomen in Ind. Stb. 1904 no. 279 gewijzigd bij Ind. Stb. 1905 no. 344, waarbij ecu model-akte is gevoegd. Zie voorts HUWELIJK ; ; *

BURGERS. *VRIBUR* OERS—*VKILIEDEN*. In den tijd der O.I. Cie werden de vrye bewoners der kolonie ingedeeld in (*ompagnesdienaren*, *burgers* en *vreedelivjen*). Onder *vreedelivjen* verston den Loen Chincezen on de inheemsche bewoners van het land. Do *burgers* waren eene tHchenklasse van personen van allerlei ras en mongras, die zooveel mogelijk afgescheiden gehouden worden van de inhcomsche bevolking en tegen de laatste een tegenwicht moesten vormien. Reeds bij de verovering der kolonie door do Hollanders werd deze categoric van personen aangetroffen. Zij bestond toen uit 1) Portugczzen, aan wie vergund werd na de verovering in do kolonie te blijven, mits zij daar gehuwd waren en den ced van Grouw aan het Hollandsch bestuur aflegden; 2) hunne afstaminelingen bij de vrouwen des lands of bij vrijgegeven elavinnen; 3) *Papanjers* of Manila-reezen; 4) de zoogenaamde *Mardinkers*.

De Hollanders voegden hieraan eenige categorien toe. Daar na de verovering van Djaca trade bevolking van dit lanchnap of was gevulct of gevankelijc naar Bantam weggevoerd, moest men Batavia's omstroken gaan herbevolken. Ook de „buiten-comp-toiren“ moosten, zooals gezegd, worden voorzien van een omgeving van uitheemsche bewoners. Daartoe beproefde men het middel van kolonisatie met Europeanen (Hollanders) enerzijds, met inlanders uit

andero deelen van den Archipel anderzijds, tenzij men, evenals do Portugeezen ook slaven vrykocht of vrijliet. Men kreeg dus toen do volgende categorien burgers er by t. w. 5) door de O.I. Cie. uitgezonden Hollandsche kolonisten of na onslag uit hun dienst- verband, wegens wangedrag of huwelijck met niet Europeesche vrouwen, in de kolonio gebleven vroe- gere dienaren dier vennootschap : 6) hunne afstam- melingen bij de vrouwen des lands of bij vrijgegeven slavinnen; 7) kolonisten. van Inlandschen landaard uit andere deelen (ler kolonio : 8) do zoogenaamde „snialle vrijlieden" of vrijgegeven JMacassaarsche, Balische of Ambonsche slaven.

Het Engelsche tusschenbestuur voegde hieraan nog eene categoric too nl. 9) die inboorlingen, die een vry brief kregen. Het voorbeeld der Engelschen vond navolging bij de Hollanders. Do Gouverneurs der Moluksche eilanden kenden aan lieden, die den Lande trouw gediend hadden, bij besluit het burger- schap toe. Het spreekt vanzelf dat al dezc categorien van burgers onderling en mot „vrcmdelingen" huwden en dus de vernieging nog vergrootten.

Deze burgers hadden geen privileges, maar worden intengendeel zoo kort mogelijk gehouden in het be- lang van het monopolie der O.I.Cie. Had men inder- tijd getracht kolonisten te lokken door hot voor- uitzicht op beperkten vrijhandel, van dien vrijhandel kwam tengevolge van de beperkte bewegingsvrij- heid, die men hun gaf, weinig terecht. Practisch was alleen te Batavia een beperkt vrijhandel toe- gelaten, doch waren Banda en Ambon, howel in 163) formed opengesteld, feitelijk gesloten. Hierdoor kwam er vooral op de buiten-comptoiren slechts weinig nieuw bloed bij. Wat er aan Portugees acht- bicef nu do oververing der kolonio door de Hollanders, voekle zich vanzelf meer aangetrokken tot MaidijkorH, Paljangerri en vordere donkere rassen dun tot do nieuwo overheerschers. En tengevolge van de behandeling onderdonden van do zijdo der O.I.CU, moesten ook de kleurlingen van HoDand- 8che afstammeling het meer hebben van hot ras hunnor moeders dan van dat hunnor vaders. Hot Wostersch bloed verdunde hier dus nicer en meer bij do burgera en men vindt dan ook tonslotte op do buiten-comp- toiren nagenoeg geen burgers van Westerschen landaard; die er waren, gingen zolf of althans liun afstammelingen gingen meer en nicer in de Inland- schfi bevolking op. Daar, in do Molukken, Celebes, Timor (de burgers van Timor en Celebes waren oor- spronkelijk van Ambon afkomstig), vindt men dun ook de mcesto *Inlandsche burgers*.

Mon vrouwdo die burgers maar half, on oin hon nu botor oudor toozicht en tucht to hobbon, worden zo op militairo wijze georganiseerd door indooling in schutterijon. Jliordoor vlooido do bogrippon van schutter on burger inoon. Do «chutters worden in hoofdzaak gebezigt voor bowakingsdooloindon, doch vooral op Timor, waar men steeds mot do Portugeez do kanipen had un waar slechts een kloin garnizoen lag, ook evenwel in do Javaoorlogon, werden zij benut als hulptroeijen) op expodities. Hoo meer men zulks deed, hoo meer natuurlijk do oigen- waan dior hulptrooion toonain en hoo tucht- loozer zij worden. Vooral was dit zoo op Timor, waar het bestuur, overtuigd van zijn onmacht, veel door do vingors moest zien on zich to belcoften on go- achenkon de burgers tachtro aan zich to bindon, overtuigd dat gestrongheid do liedcti zou vorjagon naar buiten het door do O.I. Cie. bozotto gebied, waar zij een kom van oniuHt zouden zijn geworden. In-

tusschen wist men niet te voorkomen, dat zij zich toch in de binnenlanden vestigden, en door vormaag- schapping en handelsclaties met de bergbevolking, bolangen kregen, strijdij met die van het Europeesch bestuur-De *Inlandsche vorsten* begonnen het als con eer en voordeel te beschouwen met de hoofden der burgers op goeden voct te staan, hetgeen nog in de hand gewerkt werd door do onvergefelijke fout van het bestuur, die lieden als tusschenpcrsonen te bezigen bij de onderhandelingen met de radja's.

Minder omstig was de toestand op Ambon, Temate Banda en te Batavia. Toch waren de burgers ook daar niet to vertrouwen. Wellicht dat men hieraan te danken heeft de bevoonechting, welko deze catego rie van bewoners meormalen werd verkleed.

In 1832 begon men do bevolking van Néd.-Indie in 2 categorien in te deelen nl. in Europeanen ceuer- zijds, in Inlanders anderzijds. Ten aanzien van de Inlandsche burgers was deze scheiding moeilijck te inaken. Dientengevolge bleef er een tusschenklasse bestaan, die geen Europeaan was, maar zich ook boven den Inlander stelde. Te Batavia ging zij natu- urlijk langzamerhand op, of in do Europeanen of in de Inlanders. Niet aldus in de Mohikken en daar ontvingen de leden den naain van *Inlandsch Bur- ger. Orang Borgor of Orang Bibos*, Zij onderscheiden zich daar van de ovorige bevolking door een eigen bestuur (wijkmeesters), door hun c.q. terechtstaan voor geen lagere rechter dan den ma- gistraat; door vrijstelling van de belasting, die de overige bevolking moot opbrongen, door vrijstelling van hecredionst, door de verplichting tot schutter- lijck dienst, waarop zij niet weinig trotsch zijn, en op Amboina door do op geen wottolijk voorschrijf steu- nende, kosteloosze toelating tot de zoogenaamde Ambonsche Burgerschool (By bl. 4979). — Toelf streeft mon sedort enigen t^e naar ^pheimig dier verschillon: zoo botalen de burgers in Menado be- drijsbelasting, mocton zij in een decl van Amboina hecredionst vorrichten enz. Veisclullondt Christen- burgers zijn er thans met Europeanen gelijk gesteld. Bopalingen betreffende de Inlandscho burgers vindt men in Ind. Stb. 1889 n°. 255 en 1892 n°. 32, zooals die regelingen nader zijn gewijzigd.

Literatuur : 27 (1882) p. 4
192. v\Z. Bakmizcn v. d. Brink. De I. til. Burgers V
in de Slolukker v\T. L. V. dl. 70 (1915) p. 396. — A
Veth. Oost- en West p. 113. — Koi. Verslag 1849. 点 7% —
BURGH (JOHANNES ROBBERT VAN DER). Ge- f
boort van Lodenham in 1760 naar Indie, en

word voor het eindo van dat jaar aingesteld tot pro- visioncol assistent bij do Gncralo Secretaria to Ba- tavia. ^Vyljaren lator reeds opgeklimmon tot on3ar^e Icoopman en in 1769 tot koopman, werd hij in deze laatste kwalitoit geroepen tot do bediening van Eersten Secretaris van Gouvomour-Generaal en Ra- den. Hij vervuldo dio betrekking van 1769 tot 1771, als wanneer hem do post van Gouvomour of Direc- tour van Java's N.O.kust word opgedragon. Als zoo- danig do opvolger van on Harting en Van Osson- borgh, behoordo hij met dozen tot Java's bekwaam- sto en vordionstelyksto gouverneurs. Van der Burgh bracht in do bokendo „Aktcn van Verband" der in- landsche regonton bolangrijko wijzigingon, waardoor ook do verhuur van dcsa's aan Chinesezon verboden word; gelijk hij in het algeineon hot indringco dezer natio op Java tegonging op ceno wyzo, dio zijnon op- volgor tor navolging word aanbovolcn. Hij iciddo, gedeeltelijk in porsoon, do ondordrukking van den opstand van 1771 on n&m maatregeion, op dat deze op meischclyke wyze geschiedde. Door don gezag-

hebber van den Oosthoek. Luzac, ditarin bijgestaan, organiseerde hij het bestuur in de kortlijken onder het gezagder Compagnie gebrachte gewesten Balam-bangan, Loemadjang, Malang en Ngantang. De verdeeling der landen van den Soesoehoenan en den Sultan, welke in 1755 voorloopig en oppervlakkig had plaats gehad, leidde voortdurend tot hoog loo-pende moeilijkheden. Dit, gewichtig onderwerp werd door Van der Burgh's beïndeling geregeld bij een contract tusschen de genoemde vorsten, dat den 2Gsten April 1774 gesloten werd. en dat in het Xie Decl van de Jonge's "Opkomst van het Ned. gezag in O.-Indie", is opgenomen. Behalve herhaalde blijken der goedkeuring van de Hooge Regering ontving Van der Burgh in 1779 uit het moederland zijne benoeming tot Raad Extr. van Indie. Nadal hij met het begin van het daaropvolgende jaar zitting in den Raad te Batavia genonien had, overleed hij aldaar den 20sten Augustus 1781.

BUŠ DE GISIGNIES (LEONARD PIERRE JOSEPH, BURGGRAAF DU). Geboren 1 Maart 1780 op het kasteel van Dottignies (Oost-Vlaanderen), uit het huwelijk van P. I. J. du Bus en M. T. B. Vuyl- steke. In 1802 in dienst van het Fransche keizerrijk getreden, zag hij zich spoedig na de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden tot hooge be-trekkingen geroepen: Lid (1815) en voorzitter (1818) van de Tweede Kamer, Gouverneur van Antwerpen (1820) en van Zuid-Brabant (1823) tot hij 10 Aug? 1825 benoemd werd tot Commissaris-Generaal des Konings in Ned.-Indië, ten einde in het vereenigd te lang van Ned. en Ned.-Indie al datgene te ver- richten, wat door Z. M. op de plaats zelv., zou kun- nen verricht worden. A. Is een der eest- ste aanleidingen tot zijne zending werd beschouwd het niet nakomn door Van der Capellen van het Reg. regl., door Comm. gen. in 1818 vastgesteld; Du Bus werd aanbevolen, den bestaanden toestand te handhaven, nietzoodanige wijzigingen als benoedig toschenen. Du Bus ontleende aan zijne opdracht de bevoegd- heid om een nieuw Reg. regl. vast te stellen (1827 Stb. 89), dat echter niet werd bekrachtigd en slechts korten tijd gold. Behalve het instellen van bezuini- gingen, noodig door het kostbaar bestuur van Van der Capellen, en die door Du Bus met vaste hand werden ingevoerd, had hij in opdracht een onder- zoek te doen naar de vetschillende stelsels van bestuur, door de voorafgaande landvoogden gevolgd. De vrucht van dat onderzoek was het beroend rap- port van 1 Mei 1827 (te vinden o.a. bij Steyn Parve: „Het koloniale monopolie-stelsel... nader toege- liche", Zalt-Bomincl 1851), waarin hij zich een voor- stander betooft van ontkwikkeliig van Java door uitgifte op groot sejjaal in erfpact van woeste gronden aan particulieren (Zie CULTCUKSTEL- SEL en AGRARISCHE WET), en dat verscheidene hervormingen aangeeft, die eerst veel later zijn ingevoerd. Ten gevolge toch van het optreden van V. d. Bosch werden deze voorstellen buiten beschikking gehouden.

Tijdens zijn bestuur werd de opstand van Diponegoro (Zie VORSTENLANDEN en JAVA, Geschiedenis) bedwongen, gelukte het de rust op Sumatra's Wcsikusl te bewaren, die door de boitsighen met de "Badri's (zie aldaar) was in gevaar gebragt, werd Matan onderworpen en het sultanaat van Soekadana (West-Borneo) ingesteld en Tanette

乙吧:甲cb魏 getuchtigd. Eene poging om op Nieuw-Guinea vasten voet te krijgen door de oprichting van het fort Du Bus mislukte ten gevolge van net klimaat, Tot de talrijke bezuinigingen door

Du Bus ingevoerd, werd hij in staat gesteld, door de groote macht, hem gegeven, zoodat hij de eerste 3 jaren geheel alleen bestuurde en de Hooge Regering eerst in Febr. 1828 gcmachtigd, werd de dage- lijksche zaken zonder zijne machtigingen, af te doen. Daar hij ook in militaire zaken, met name in het vocren van den oorlog tegen Diponegoro, voor be- zuinigingen streed, kwam hij in botsing met den le- gerbevelhebber, Luit.-Gouv.-Gen. De Kock; hij was echter verstaadig genoeg om aan diens inzichten toe te geven, waar liet de leiding der operatien gold. Eene belangrijke hervorra ing van liet muntwezen kwam onder het bestuur van Du Bus in Indie tot stand. Bovenal legde hij zich toe op de ontwikkeling van den landbouw op Java, waartoe proeven met do invoering van verscheidene cultures: thee, kruidna- gels, peper, katoen, moerbezie, copal en cochenille, genonien werden. De intrekking der landvrucht in de Vonstenlanden door V. d. Capdten werd door hem zo]geliciven, en evenzo warden weggenomn belcmmei-ingen voor de vestiging van Europeanen op Java.

Den 1Gden Jan. 1830 legde Du Bus zijne waardig- heid neder en keerde naar Nederland terug. Hij overleed 31 Mei 1849 op het kasteel van Oostmale (provincie Antwerpen).

Zie over zijn bestuur: J. hr. Mr. H. v. d. Wijck, De Ned. O.-I. bezittingen onder het bestuur van den Komin.-gen. Du Bus de Gisignics. 's Crav. 1866. Hand, van het Ind. Gen. 1854, bl. 132; M. A. Rhede v. d. Kloot, De Gouv.-Gen. en Comm.-(-: cn. *8 Grav. 1891 passim.

BUTEA FRONDOŌSA Roxb., (*li. monosperma* Taub.) fam. *Leg umi no* *Pap i lionatae*. Palasa (SOEND.), Plasa (JAV.). Lage boom, in Voor- en Ach- ter-Indie en in het Oosten van Java veel voorko- mend, opvattend door de groote dricallige bladeren cn, in bloei, door de langc trossen van grootc gelc, oranje of roode bloemc. Het ingedroogde saj- uit den schors koml a Is Bengalkino in den hand cl. Vclder worcit er in Ned. Indie geen nut getrokken van den boom. In Britsch Indie wordt van een schildluis, die op de takken leeft, een soort van schellak gewonnen, en worden ook do fijiigcstainplo zaden als anthe|minticum in de vccartseni|kundo gebruiet. Op Java beet de boom ook wel Sekar djalak en de bloemen Kembang djalak.

BUYSKES (ARNOLD ADRIAAN). Geboren te Enkhuizen 21 jan. 1771, zoon van P. Buyskes, burgemeester van Enkhuizen en A. A. Jordens. In 1783 trad hij als adclboist in zeedienst, bezocht herhaakio malen Indie, waar hij o.a. in J 802 beiaist word als gecommilteerde der Ind. regering de Molukken van de Engckcheit over te nemen. Bij de Zicrmacht be- klcedde hij verscheidene hooge betrekkingen, tot hij als Schout bij nacht en aide de caipn van koning Jydwelijk in 1807 benoemd word tot bevel- hebber der zeemacht in Indie en als Luit.-Gouv.-Gen. beiaist om, als Daendels niet in Indie mocht zijn uan- gekoimen, het bestuur van Wiese over te nemen. In Indie gekomen vond hij de vloot geheel vernietigd; hem viel dus de moeilijke taak ten decl om, door den bouw van kleine schepen, zooveel mogelijk in dat ge- mis te voorzien. Benoemd tot vicepres. van den Raag van Indie, kreeg hij als Luit.-Gouv.-Gen. bovendien het bevel over de troepen onder Batavia be- hoerende en aanvaardde in Dec, 1808 het bevel over de zee- en landmacht to Soerabaja, waar hij ook den aailgd der versterking GiFU 0n%cvorderde. Verschil met Daendels noopte honi zijn onslag te verzoeken (Oct. 1809); hotschip, waarmede hij uit

Indie vertrok, werd door de Engelschen vermeersterd en Buyskes geraakt in krij gscvangenschap. Daar- uit ontslagen, word hij weder als Schout bij nacht in actieven (Franschen) zeedienst geplaatst.

Na het herstel van Nederland's onafhankelijkheid werd Buyskes benoemd tot kommandant van een naar 0.- Indie bestemd eskader, tevens tot Commis- saris- Generaal met Elout en V. d. Capellen, en met hen belast het bestuur van Indie uit handen der En- gekchen over te nemen (20 Nov. 1814). Het duurde echter tot Oct. 1815 voor hij naar Indie vertrok: 26 April 1816 kwam hij te Batavia aan en aanvaardde met zijne medecommissarissen 19 Aug. d.a.v. het bestuur. Bij het uitbarsten van een opstand in de Mo- lukken werd Buyskes derwaarts gezonden (1817) om daar het souverain gezag uit te oefenen en het noo- dige te verrichten tot herstel der rust. Dit gelukte hem volkomen; in April 1818 keerde hij weder naar Batavia terug. Als lid der Hooge Commissie hield B. zich vooral bezig met het beheer der marine-zaken. Na de aftreding dier Commissie (16 Jan. 1819) vertrok hij naar het vaderland, leed op de terugreis schipbreuk, maar werd gered, en kwam in Nov. 1819 in Nederland aan. Daarna was Buyskes, die in 1827 tot vice-ad mi raal werd benoemd, nog werkzaam in verschillende commissien voor de marine en 's lands verdediging; hij overleed 23 Jan. 1838 op den huize Valkenbosch onder Lxjosduincn. Zie Van iihede v. d. Kloot, De Gov.-Clen. cnz. 's Grav. 1891 passim.

BWOOL (BOEOL) Landschap in het noordweste- lijk gedeelte van het noordelijk schiereiland van Celebes, zich uitstreckende van Tontoli tot Kai- dipan, ten zuiden grenzende aan Gorontalo en ten noorden aan de zee, en behoorende tot de residentie Menado. Ali't uitzonderingder niendingen van enkele vijfjeren, is het gehele terrein zeer bergachtig en vormt ongeveer in het midden een hoogvlakte, waar- <p>sonnige t>open tot een hoogte van 1000—1800 Al. bo ven de zee uitsteken en die alen met uitge- strekte dichte bosschen bedekt zijn. Van hier af Ktroomen tai van grootere en kleinere rivieren in noordelijke en noord-oostelijke richting zeewaarts. Hoewel de bodem zeer vruchtbaar mag henen, wordt het hoogland cell ter niet voor den land bouw ben ut- tigd, daar do nedcrzettingen der bevolking slechts in de nabijheid der kust worden aaijgctroffen en ont- ginningen lot den onttrek dau van zijn beperkt. Het laisch : ! p J'wool is nog het enige zelfbesturend landschap van de afdeling Gorontalo. In 1912 heeft het z- llbestuur van dal njk de korte verklaring ge- leek-<n(l van(Ji(*n tijd woitd hot meer intensief besturd. Het landschap werkt thans op cenno be- grooling en de ledei) van het zelfbestuur worden uit de landfchapkaH bezoldigd. De met het toezicht op het zelfbestuur belast o civiele gezaghebber deronder- Hfdceling Bwool is gevestigd te Paleloh. Sinds 1913 wordt ook meer werk gemaakt van de verbetering van wegen en bruggen. Het aantal zielen bedraagt ± 11000, waaronder vreedelinge als Gorontalo- zen, Jioecingozen en Christen-inlanders uit de Mintic : ., hawa. ■

vroegero jaren hield de bevolking zich onldig met het del ven van goud uit kwartslagen (hot goud komt hier hoofdzakelyk cn in geringe mate voor in lood blende en ijzerkies) cn rivierbeddingen. Sinds de ininbouwnaatschappij Palehij jaar gevestigd iw cn haar hoofdbedrijf het werven van edele metalen is, wordt door de bevolking geen goud neder gedolven. Do eigenlijke bevolking houdt zich bezig speciaal met den landbouwen het zoeken naar boshooproduc- ten. In de laatste jaren worden veel klapperboomen

aangeplant. Het landschap wordt bestuurd door een Radja, bijgestaan door 3 districts hoofden en is verdeeld in 3 districten namelijk: I. Paleh (teht 10 kampongs met een bevolking van ± 2800 zielen); II. Biaoe (teht 14 kampongs met een bevolking van ± 5300 zielen); III. Boenobogoe (teht 14 kampongs met een bevolking van + 6100 zielen).

Sedert 1913 heeft men in dit landschap een belas- ting op de bedrijfs- en andere inkomsten ingevoerd met een minimum aanslag van / 5.— per persoon.

Bwool was van oudsher onderworpen aan de O.I. Conipagnio, die er een fort bezat en bij verschillende gelegenheden contracten met de hoofden sloot, waar- by o. in. ook de levering van goud werd bedongen.

Literatuur. Riedel, het landschap Boeol, in Tijd- schr. Batav. Gen., DI. XVIII. (1872) bl. 189 en Internat. Arch. f. Etim. Bd. VI. S. 190[^]. /

BWOOL. Hoofdplaats van het landschap van dien naam, (zie aldaar), een ivet onbclangrijke negorij, bewoond door vele Arabieren en Boegineezen en met een niet onaanzienlijken handel, liggende aan de niending der Bwool rivier, in een door bergen om- sloten vlakte, die, vooral dicht bij den riviermond, moerassig is en aan overstromingen blootgesteld. De plaats bestaat grootendeels uit fliieke met eigen- aardige gevels versierde huizen op palm gebouwd.

BWOOLSCH. Zie GORONTALEESCHE TALEN. **BIJ.** De bijen, die ook in den Indischen Archipel vctegenwoordigd zijn, alwaar ook evenals bij ons een kunstmatige, zij het ruwe, bijenteelt worclt uit- gcoefend, leven in grooto kolonies, in den zwerm zij bestaande uit een koningin of moederbij, enkele honderden claren of inamcttes en vole tienduizen- den werkbijen; mi dezen tijd allen uit een koningin en een aantal werkbijen. De kolonie vermeer- dert zich door zwermen, d.i. de oude inoederbij of koningin trekt mot een aantal bijen uit het oude nest om een nieuwe kolonie testichten. In het oude nest wordt nu een jonge koningin gekweekt en deze wordt, nadat ze bevrucht is, het hoofd der nieuwe kolonie. Bij een normalen loop van zaken worden, zoodra de koningin bevrucht, de zwermuifrt over en de dracht voorbij is, de danen gedood of verjaagd.

Do werkbijen zijn verdeeld in voedsters, was- zweetsters, stuifmeel- en honinghaalstei's en wtiler- draagstci-s. Opmerklijk is het, dat de jonge bijen, die pas eenige dagen oud zijn, het ceret beginnen met hot voederen der jonge larven, daarna was zweeten en bouwen, vervolgens stuifmeel en hoiuig halon en ten slotte als waterdraagsters den dood viiiden. In den tjei van ovrvloedigen dracht leeft een werkbij ongeveer 4 a, 5 weken, terwijl de bij, geboren in den slechteu t(jd, vier of vyfinaal zoo oud worclt. De koningin, wan van in een nonnale kolonio maar een aanwezig mag zijn, uitgezonderd bij het zwermen, kan wcl 2 a 3 jaar oud worden. Zij is do eenigo inoederbij der kolonio. Met haar staaf of valt het gehele volk.

Na nfloop vtui ten dag, waarin ovrvcloedig honing is binnengekomen, zien wo do z.g. vlijcbijgen ijverig bezig, do lucht in reghmatige st roincn door hot nest to waaien. De temperatuur kan daar- door naar willckcur verhoogd of verlaagd worden. Tevens dient dit waaien om de honing to laten ver- dampen. De nectar, zoo van do bloom, bovat, nog to veel water. Dit word nu ecuit verdampd, daarna de cel, waarin ze bewaard wordt volgestort en ver- volgeus, nadat zo eenigo dagen gerijpt heeft, verze- gclcl. Hiervoor wordt een dokschijve van was cr over heen gemaakt, zoodat do honing luchtdicht afge- sloten is en dus niet bedorven kan.

Meet hi een nest de ruimte vooi* het afzetten van cieren door de koningin of het overgeven der honing vergi-oot woi-den, dan zien we vooral's avonds de bijen, nadat ze zich vol honing gezogon hebben, ill een dikken tros op die plaats, waar ze willen bouwen, hangen, en door de verhoogde hitte wordt de ingezogon honing door de waskUren als lideine dunne schilferre was, tusschen de 2e en 3e ring van het achterlijf afgescheiden (waszweeten). De bouwerre nemen met hunne kaken deze schilfers was in ont- vangst en bouwen hiervan, op een midden wand, de bekende zeshockige cellen, zorgdragende, dat een cel altijd met zijn drie bodemvlakken ook onder drie verschillende cellen van de andere zijde der midden wand komt, waardoor de st cun aaiinerke- lijk verhoogd wordt. De middenwand wordt lood- recht- gebouwd, terwijl de cellen horizontaal een weinig schuin naar boven loopend, hierop aange- bracht worden.

De in Nederlandsch-Indie voorkomende bijen worden onderscheiden in de volgende soorten: *Apis dorsata*, 18-20 m.M. lang van kop tot spits van het achterlijf; *Apis indica*, 12 m.M. lang en *Apis florea*, 9 m.M. lang.

De gewonc tamme bij behoort tot de soort ge- naamd *Apis ijidica*, de tawon gladde der Javancn. Deze van Ceylon tot Japan voorkomende bijen bou- wen cellen van 4.4 m.M. (onze Nederlandsche bij 5.3 in.M.). Ze worden gehouden in kassen, korven enz., maar geven slechts een mageren oogst. In het wild treft men ze op a lie mogelijk plaatsen aan, zooals onder daken, rotsblokken, onder aan de bladsteelcn der pa linen enz.

De kleinere bij, *Apis florea*, wordt zeer zelden in tammen staat aangetroffen. Voor zoover bekend, beslaat hiervan alleen een stand op Ceylon. Zij bouwt cellen van 3.5 m.M. De koningin komt in grootte onze Nederlandsche werkbij nabij. In het wild bouwt ze slechts een raat, ter grootte van een mannenhand. Op iedere zijde hiervan bevinden zich ongeveer 100 arbeiderscellen op een vierkanten duim. Beide soorten, *Apis indica* en *florea*, zijn zeer steekJustig.

De zeer interessante reuzenbij *Apis dorsata*, door de Singhaleezen "bambramasaa" genoemd, wordt nergens in tammen staat gehouden. Zij komt slechts sporadisch voor op onze Oost-Indische eilanden, meer echter in Voor-Indie en in het bijzonder op Ceylon. Zij heeft den slanken bouw onzer wespen. KJeur en lichaam gelijken op de groote indische wesp. Zij is echter kleinerj met oranjeroodbruine achterlijfringen, de zwarte eindspits heeft een matte kleur. Oudere bijen zijn wat donkerder gekleurd. De celUenbouw is 5.6 m.SL Ook deze bij bouwt slechts een raat, die van 50—80 c.M. breed en van 30—GO c.M. lang is. Het merkwaardigste van zuK een raat is, dat de cellenbouw overal gelijk is. Soms is ze aan den bovenkant een weinig uitgebouwd om vaster tegen tak of rots te zitten. Darcnbouw of moercellen treft men slechts zelden aan, daar alle drie gcslachten in dezelfde cellen gekweekt worden. Naar onderzoekingen van Kuntzsch en naar mede- deelingen der in:lx>orlingen, bouwt dit volk zijn genc raat wnel achter elkaar geheel af, die dan direct door de koningin met eieren volgelegd wordt. In de latere cellen wordt de kleine voorraad honing opge- borgen. Na vier weken, wanneer alle broed is uitge- loopen, waaronder waarachijnJijk ook cnicige jonge koninginnen, die tot zwermen aanleeking geven, gaat de geheele kolonie zwermen. V66r dien tijd echter heeft zich het geheel in verschillende volken

gedceland en den luttelen voorraad honing mcegeno- men om op een andere plaats weer met het bouwen van de eene raat te beginnen. Het is mecnmalen beproefd, deze *Apis dorsata* in kisten of korven te laten bouwen, doch dit is tellens mislukt, daar zo bijna onmiddeldijk er weder uittrokken. De honing, die zeer dun is, moot direct opgebruikt worden, daar ze, in flcsschen staande, spoedig waterig en slecht wordt.

Verder leeft er op onze Oost-Indische eilanden nog een bij, die voorde kleinste der wereld wordt ge- liuonden. Zij bouwt onder den vrien hemel aan cene kleine twig van een struik of boom naar eenige kleine zachte raat. Deze bij is slanker dan onze ge- wone huisvliegcn, doch heeft een langer lichaam. Hare kleur is blauwzwart en het voorste derde gedeelte van haar lichaam oranjkleurig. Hare grootte is 7 m.M. De kolonies van deze bijen vergaren zoo weinig honing, dat het nutteloois is, ze hiervoor te teelen. Ze zijn verder buitengewoon steek- lustig. Bij de minste beweging van het broednest of vlieggaat plaats st or ten ze zich in dichte drommen naar buiten en vallen den indringer aan. Ze kruipen in ooren en neus en worden daarom door de Singhaleezen „Cannaniimasa" (oorbij) genoemd. Door haar uitersL kleine en dunne angel is de steek weinig pijn- lijk.

Op Sumat ra in de Lanipongsche districten, al waar de bijen-cvenals op Java in het algemeen tawon hec- ten, onderscheidt men 5 soorten onder de nameii van wani, haliuiowang, gclaga, gegalga brocang en ke- la rawai. Alleen van de twee eerstgenoemden is de honing en de was door hoevccelheid en hoedanigheid waard om ze in te zamelen. Op Sumatra hechten in het Maleisch de bijen lebah of la bah. In Middcn- Sumatra is de algemeene naajn labah rajo on word l daarmede waarschijnlijk *Apis dorsata* aangeduid. In de Palembangsclic binnenlanden worden ook twee bijen hoortoe onderscheiden, waarvan de honing on de word ingezarncld, cn doze hoc ten aldaar repoo of niwan, cn miadoe of medoe, hoogst waarschijnlijk ook weder op *A pis dorsatu* en *A pis in- dica* toepasselijk. Een groot aantal soorten bijen komt nog op de verrichillende eilanden voor; als op Celebes on Bonioe-lycycnde wordt nog venneckl *Apis nigrocincta* met zwarte ringen, cn alleen op *Borneo Apis floralis*, welke beide Boorten in min of meer tanunen toestand ook Java zouden voorkomen. Op Celebes komt een zeer groote soort voor, *Apis zoimMa*, geheel zwart van kleur, met smallc witto strejren jondom de segmenten van ljet achterlijf.

Da zoogenaande houll bijen worden in het Ma- leiBch genoemd Koembang en Kurnbang, en zijn groote, zwarte, op hoimnefs gelijkende insekten; en der jneest bekende cn algemeen verspreide soorten is *Xylocopa latipes*, die zich veel onhouddl in woningen, ten elude in droge balken en plan- ken van zachte houtsoorten, zooals laurierhout gaten te boren. Op Halmahcira, Uatjan, Temate, Timor-laut komt een^andere soort voor (*Xylocopa coronaUt*). Het gcsJucht *Xylocopa* telt een aantal soorten, die voorkomen in den Indischeii archipel, cn vooral in lateren tijd zijn een aantal niouwo soorten bcschreven, die voorkomen op Banka, de Aioe-cilanden, het eiland Xulla of pnZla Bnssi, de Obi-eilanden, Solor, Celebes, Sumatra en Java, Socmbawa, enz. onder de namen van *myops*, *arunana* en *nif/ropla/jiata*, *tricolor*, *combinata*, *leucocephala* *Smithii*, *splendidiptennis* en *incompleta*, *ahscmiliis* enz.

De woudbijen hebben meer afwijkende vorrincn, leven niet gezellig cn hebben geene zoogenaande

geslachtsloozen. Zij zijn bekend onder de nanien van *Andrena*. *Sleyanomics* cnz. on zyn ruim verspreid over den Indischen archipel. Een aantal vindt men vermeld in H. Friese, Die Bienenfauna von Java Tijdschr. v. Entom. B. 57, 1914 p. 1—61.

Over geheel Java bestaat, een ruwo byencul-tuur. Op West-Java is een soort van byenkorven in gebruik, welke uit een rond stuk hout be-staan, on vci-schillig van welke houtsort, P/2 a 2 voet lang en 1/2 a 1 voet dik : dit hout wordt over de geheele lengte in 2 gelijke deelen gekloofd en daarna uitgehold, waarna de beide stukken weder aan elkaar bevestigd worden. De openingen aan beide zijden worden met een plankje gesloten, maar aan een der zijden wordt daarin een gat gemaakt, opdat de bijen daardoor zouden kunnen binnen-komen. Zulke con korf, paroengpoeng geheeten, wordt ledig in de bosschen opgehangen en, als het blijkt, dat een bijenzwerm zich daarin gevestigd heeft, dadelijk des avonds naar de kampong over- gebracht cn -fcegen de pagger achter de woning of onder het afdak opgehangen.

Op Oost-Java worden do lotjo'k- of lotjoq-, of glodog-bijen door het strooien van suiker gelokt in een stuk van een booinstam, dat hier of daar in een boom is opgehangen en tot het beoogde doel is uitge- hold en waarin een sleufje is opengelaten in de beide helften tot ingang voor do bijen. Bij het plaatsen van deze soort bijenhuisjes en bij het inzamelen van den honing en het was daaruit, wordt de Javaan beherrscht door allerlei bijgeloovige begrippen cn neemt hij dicientgevolge allerlei ceremonien en regelen in acht.

De bijenkultuur heeft niet alleen plaats met de echte bijensoorten, doch ook met andere aan liaar verwante bijen, die niet tot het geslacht *Apis* doch tot *Trvjona* behooren: zoo leeft *Trigona iridipennis* op Java in den wilden staat in holen cn gaten van kalk- rotKcn, en vervaardigde was in onregelmatige raten, gelijkend op porouse lavaslakken cn in cellen voor de jongen; de raten was is zwai'tachtig van kleur en week. Doze soort wordt door de Javaansche borg- bewoners Sc lam prang genoemd cn lccft bijv. in hot regentschap Sockapoera gezellig met hon ijde wo- ningen, voor welk doel genoemde bergbewoners een soort van bijenkorven onder het dak huimer won in- gen ophangei), zonder gevaar van gesloken te wor- dcii, omdat de Sclainprangs niet van ecu angel voor- zien zijn. Deze korven worden uil bamboo vervaar- digd, de was is zwartachtig van kleur on wordt ge- bruikt bij hot batikken van klccdjcs. Eeno andero soort (*Trigona vi ua*) wordt ook op Java aangetrof- fen, cnz.

Do niemuilciii gemaakte plnnon on onze gewono honingbij (*Apis m ell if tea*) in te vocron op Java cn <laurnu ; do ook do bionteelt uit te oefenen, zijn nog niet tot verwezenlijking gekomen.

Bolulve op Java treft men ook in cnklo strcken van Borneo en Celebes een soort bijenkultuur aan, in zoover dat de inboorlingen or bijenstanden op- richten met sterke, uit rict gcvlochten kokers, waarin zy bijen kolonien houden. In vrschillonc dan orc strcken dor Buitcnbezittingen heeft men wel geen eigenlijko bijenkultuur, doch wordt weder wol eenigo zorg gedragen voor hot schoon houden der boomcn, waarin do bijen nestelen, of staketsels gemaakt rondoin boonion, waarin zich vclu bijonnesten bovinden, of boomstammcn mot doornakken omwonden, ten oindo hot vernie- lon der ncsten door tigois-, boron of andero roofdic- ren to voorkoinon. Over hot nlgemcon wordt in al

die streken honing en was op dezelfde wijze ingeza- mclnd. A. L. Van Hasselt zegt in zijno „Volksbescrij- ving van Midden-Sumatra“, dat aldaar de Alaleider do bionteelt niet kent en dus gcnc korven heeft, en evenwol vrij nauwkeurig weet, waar de wilde bijen (lahah rajo)

haro ncsten (sarang labah) bouwen; deze diertjes kiezen daaxvoor in do bosschen bijna uit- sluitend hooge boomcn met een gladden fijnen bast waarvan do takken nagenoeg horizontaal gcgroeid zijn en waarop zich zelden of nooit parasitische plan- ten bevinden. De boomcn, waaraan de bijennesten hangen (sialang), zijn slechts in klein aantal in de vildemis aanwezig; son t H ds hangen er wel 30 tot 40 nesten aan de takken van een boom, waarvan de laagste toch nog wel 30 tot 50 m. boven den grond is. In December, Januari en Februari worden de was en do honing ingezameld; bepaalde personen houden zich daarmede bezig onder de leiding van een zooge- naamden bijenbas (tockang labah). De inzameling bestaat in het afnemen — al weder met inachtneming van allerlei o- bijgeloof berustende ceremonien en praktijken — van de nesten uit de bijenboomcn, het pei-sen uit de nesten van den zich oventucel daarin bevindenden honing cn het uitkoken dier nesten ter verkrijging van do daarin aanwezige was. De honing moot even zoet als, maar dunner en geuriger zijn dan, die van detamme bijen in Europa.

De wilde bijen makcii hare nesten in zeer vrschillende boomsoorten, waarvan vrscheidene soor- ten met zekerheid bekend zijn, doch van vele nog moeilijk de juiste soortnaam is op te geven. In vrschillende streken worden op zulke bijenboomcn afzonderlijke bezitrechtcn uitgeoefend, afgeschei- den van die, welko rusten op den grond, waarin do boomcn staan.

Wat nu de producten van honing en was betreft, do honing wordt gaarne door de inlanders gegeten, zij wordt . ook wel a ls geneesmiddel gebruikt, maar ze wordt niet vrhandeld. Alleen de was heeft in de Malcische landen handelswaard. Borneo en Celebes schijnen niet onbelangrijk hoeveelheden was aan de markt te brengen.

Literatuur. Root. The ABC and X Y Z of Bee culture. — Kuntzsch, Inkerfragen. — Witzgall, Das Buch von der Bieue. — H. Friese, Die Bienen- fauna von Java. Tijdschr. v. Entom. B 57* 1914 p. 1—61. F.

BIJBELVERTALING, BIJBELGENOOTSCHAP, BIJBELVERSPREIDING. Protstantsche Zonding is ondonkbaar zonder Bybelvertaling. Reeds de Oost-Indische Compagnio zag zich genoopt deze consequentie van haar Evangelisatie arbeid te aan- vaarden. Voor haro nu verloron gegane bezittingen, liet zij Ciitaalcsche, Malabaa-i-sche, Tamilische en Arabische vertaligen vervaardigen: voor onzo to- genwoorde bezittingen we rd gezorgd, toen in 1692 de Kerkeraad van Batavia Melchior L O i d o k- k o r, predikant aldaar, die reeds in 1675 uit eigen beweging dit werk ter hand genomen had, de formee* le opdracht gaf een Malcische Bijbelvertaling te ver- vaardigon. Toen hij in 1701 stierf, was do overzottig van hot O. T. gorecd, on dio van hot N. T. tot aan don brief aan do Efcziers. Zijn werk word voortgezet door Ds. P. v a n dor Vo r m, cl o mot Ds. A. Brandt s, E. C. N i n a b o r c n G. H. Wom d- 1 y bechoord tot do Commissi- van rovisio, mede in 1692 door den Korkoraad benoemd.

Deze vertaling was bestemd voor do in de Mo- lukken, op Colobos, on op do Sangir- on Talaut- cilanden gestiohto Clu-istongementon By do ovan- golicprediking on in do scholen word nergens do

landstaal, maar steeds het Maleisch gebrui, de lingua franca van den Aclilpeel; voor een poging om door te drin gen in de ziel des volks was de tijd nog niet rijp. In den Evangeliesaticearbeid st onnd de „verkundiging van de Gereforncerde leer" feitelijk op den voorgrond. Wel hebben verschillende ver- dieistelijc predikant en ongetwijfeld meer willen doen, en zelfs get oond dat zij de bet ckenis van het bestudeeren der landst aal voelden; maar de t ijdson- standigheden gedoogden zeker niet een consequente toepassing van dezc beginselen, en wel alermirst de vervaardiging van Bijbelvertalingen in andere dan de Maleische taal.

Lei d e k K er zal indertijd wel een van de beste kenners van het Maleisch zijn geweest. Maar in geen der toen bestaande Clirist engement en was het de volkstaal: de eigenlijke Ma i eers waren toen reeds Mohammedanen. En de gemeent en waren te jong dan dat zich in bun midden reeds een Christ clijk spraakgebruik kon hebben gevonden. Voor vele in den Bijbel voorkomende woorden en uii drukkingen vond L. dus niet het geslikte equivalent, grootendeels omdat hij nooit onder eigenlijke Maleiers had geleefd, ten deele ook omdat het Maleisch ze niet heeft. Hij volgde toen het spoor hem gewezen door de Maleische schrijvers, en ont leende veel aan het Arabisch, het Perzisch en het Sanskrit.

Dit heeft niet verhinderd, dat zijn werk populair is geworden. Op Ambon en de Oeliasseis, waar de belangrijkste uit den tijd der Coniagnie stammende gemeent e gevonden worden, wil men nog van geen andere Bybelvertaling welen, en dientengevolgc is na langdurige aarzeling aan den Hulpredikc C. Ch. J. Schroder derevisietoeverfrouwd, cntoot een herdruk beslot en.

Het in 1814 opgerichte Ned. Bijbelgenootschap heeft reeds in den aanvang van zijn besl aan getoond een open oog te hebben voor de moeilikheden aan een Bijbelvertaling verbonden, en de eischen, die dientengevolgc aan den vertaler moelen worden gc- beld. In de meening in dit opzicht te kunnen profiteren van de ervaring van zijn ouderen breeder, hel Britsch en Builenlandsch Bijbelgenootschap (B. B. G.) in Londen gcst icht, zond het in Oct. 1822 een afgevaardigde deiwart p, en droeg hem o.m. op te onderzoeken of: „Het Groot -Brit annisch Genootschap eenige bijzondere bepalingen en ver- ordeningen heeft, ten euide het aanleeren der Oos- terschialen te bevordeien, jongclui gen in het een of ander insituut, hetzij in het Groot-Britlannisch Rijk, hetzij in de Oost- Indiin daartoe op te leiden en dezelven te vormen, om eens aan het heilrijke work der Bijbelvertaling in de vreemde dialect en werk- zaain te zijn". Toen het antwoord ontkennd luidde liet het zich daardoor niet afschrikken, maar besloot den 1 Oden Maart 1823 aanvankelijk / 10.000 be- sebikbaar te slljen voor de opleiding van twee a drie jongelingen in de gronden der Oostersche talon, en vooral in de Arabische en Maleische, en daarmee verbonden kundigheden, ten einde hen na genoeg- zaaru gemaakte vorderingen naar Ned. Indie te zen- den, om aldaar hun verkregen kennis voider uit te breiden en eens nuttige werkt uigen voor de Bijbel- venaling le worden". Den Istcn Mei d.a.v. werd een advertent ie in de dagbladen geplaatst tot het op- roepen van Bollicitanten.

Door dit besluit heeft het Bij belgenootschap den ⁸toot gegeven tot de wetenschappelijke beoefening van de talen van on' en archipel, en geruinen tijd (tot aan de ijstelling van het ambt van bezoldigd taal- geleerde door de Regeering in 1877) was zijn arbeid

eenig in zijn soort. Niet dan bij uitzondering heeft het Genootschap aangedrongen op speedige, tastbare resultaten in den vorin van Bijbelvertalingen; inest- al heeft het zijn afgevaardigden rustig laten studee- ren, en de uit gave van wetenschappelijke werken be- vorderd. Bovendien heeft het in den kring der Ned. Zending(scor)oratie het besef gewekt van de groote beteekenis van grondige studio van taal, literatuur en ethnographic, en voor de zendingen daartoe den weg gebaad. De zendingen verliezen te veel kracht, tijd en inoed bij het bestudeeren van talen, die uit den roond des volks geleerd moeten worden; deskundige hulp van een taalgeleerde vooral bij het ontginnen van een nieuw arbeidsveld, is van over- wegende beteekenis.

De eerste vrucht van het besluit van het Gen. was de uitzending in 1826 van den uiteret bekwamen en sympathieken Dr. J. T. C. G e r i c k e (zie aldaar), den grondlogger van de wetenschappelijke beccfe- ning der Javaansche taal, en vervaardiger der eerste volledige Javaansche Bijbelvertaling. H/3in werden als medehelpers tcegezonden: J. A. Palm (uitgez. 1832—1836) en Dr. van der V J i s (uitgez. 1839—1842); ook verwachtte men hulp van Ds. C. W. T o e w a t e r (uitgez. 1839—1844), die veel voor taalstudie gevoelde. Men ziet, aan activiteit ont- brak het niet in de kringen des Gen. niet, maar de dood verijdelde vele verwachtingen. En dat men op on- bckroipen wijze geld beschikbaar stelde, blijkt uit een berekening in 1844-gemaakt; men had sedct t 1821 voor de Javaansche Bijbelvertaling, waarvan toen nog niets was verschenen, en nog slechts enkclc schrif- ten des N. T.'s waren afgewerkt, reeds / 174.276.50½ uitgegeven! Toen 0 jaren later de Bijbel ver- schen, was dezc som zeker tot boven de / 300.000 gestegen. Tegelijkertijd overwoog het Gen. niaatre- gclen om scholen op Java op te richten, opdat het aantal dergenen, die den Bijbel zouden kunnen lezen, macht toenemen. In het jaar J 839 Hcehen het alsof daartoe bij de Kegeeing ingedicnde voorst < J Jen een gunstigonthaal zouden viiidcn. Alaar ook ten t ijd hit er blec< to ch het wantrouwen tegenover het (Jcnoot- schap bij de Regeeringspenjonc te krachtig te zijn, en liever dan van de aangeboden hulp gebruk te ma- ken liet men nog 35 jaren lang Java zonder f choh-n.

Van grootc beteekenis voor den arbeid in Indie was de jaarvergadering van J 845. Ingevolgc het initiatief van Jr. H. C. Millies, destijds Lu- tcrEch Predikant te i Hxm-rlcmr later Hoogl. in de Godgl. te AIMSicjdanc en te Utrecht, deed de Afd. Haarlem het voorstel de noelgc maatregelen te nemen ter voorbereiding van de ertaling van den Bijbel in het Dajakscli, het Makassaiavl en Boegi- ocesch, en het Bat a ks ch. Het result aut van (lit voor- stel, dat in J 846 word aangenomcn, was de ui(zei)- ding van Dr. J. F. M a l l J i c s (zie aldaar) naar Zuid- Celebes in 1847, en van Dr. H. Neu b r o n - ncr van der T u u k (zie aldaar) naar de B 2 takland & n in 1849. Beide geleerden hebben zich in ircRJeate verdienstelijk gemaakt, en het is het Bij- belgenoot(Echa), dat hun daartoe den weg heeft gebaad. De veelbelovende Dr. W. H. E n g e l m a n n die in 1864 naar de Soendalanden vertrok, overlecd reeds in 1868.

hitufischen bleek telkens, dat ook onder de zende- lingen zich mannen bevonden met bijzonderen aai) leg voor taalstudie. Het Bijbelgenootschap wi? t van dezulken partij te treckden. In overleg inef de betrok- ken Zending(scoi7)oratiegingende zezendelijicgd tijde- lijk of voor goed in dienst van het Bijbelgenootschap over, dat bovendien de uitgave van de door hen

vervaardigde Bijbelvertaling voor zijn rekeningnam. Als zodanig moet voorzerst genoemd worden A. H. A. de laan, dan wien in 1850 de vertaling van den Bijbel in het Dajaksch werd opgedragen, die in 1858 voltooid was. In dat zelfde jaar benoemde de Senaat van de Utrechtsche Universiteit hem tot Dr. honoris causa in de Theol. Dezelfde onderscheiding verleende de Universiteit van Halle aan H. V. Sundermann, die in 1880 de opdracht kreeg het N. T. te vertalen in de taal van Nias, hetgeen in 1890 gered was, en die zich van 1904 tot 1913 aan de vertaling van het O. T. wijdde. Deze beiden waren zendingen der Rhinische Missionsgesellschaft te Barmen (zie aldaar).

De Ned. Zend. Ver. (zie aldaar) had den Heer S. C. O. I. S. M. als zending naar de Soendalanden gezonden. In 1872 werd hem de vertaling van het N. T. opgedragen, die 4 jaren later gered kwam, en van 1882 tot '89 was hij bezig met de vertaling van het O. T. De Madoereesche vertaling werd begonnen door Dr. J. P. Esser, en na diens dood in 1889 door den Heer H. van der Spiegel voltooid. Eindelijk moot in dit verband nog genoemd worden de Heer J. A. T. Schwarz, eerst zending van het Ned. Zend. Gen. (zie aldaar) te Sonder in de Minahassa, later Hulprediker aldaar? Een Bijbelvertaling heeft hij niet geleverd, inaar de gegevens, door hem verzameld omtrent het Tontemboansch, de taal van het Zuid-Westelijk gedeelte der Minahassa, en die over een grooter gebied verspreid is dan een der andere daar gesproken talen, bleken zoo belangrijk, dat het Gen. zich met de Reggering over de uitgave verston. Do laatste belaalde de kosten, en het Gen. Hielde zijn afgevaardigde Dr. N. A. I. R. i. n. i (zie beneden) voor dit werk beschikbaar.

De verdienstelijke werker van de nieuwe Maicische vertaling in de Heer H. C. K. I. n. k. r. t. ge. west, vroeger zending in dienst der Doopsgezinde Zendingenvereniging op Java, maar sinds Jan. 1863 niet dezen arbeid bezig, die in 1879 voltooid werd. Over de bezwaren tegen de vertaling van L. c. i. (l. c. k. e. r. w. erd hierboven reeds gesproken. Lan- gen tijd werd beaardslaagd over de vraag of con nieuwe vertaling noodig wenschelijk wa. Dat men juist heeft gezien, toen men de vraag bevestigend beantwoordde, is gebleken toen het N. T., dat in 1870 verscheen, in de Minahassa dadclijk burgerrecht verkreeg, waar met verlangen naar het verschijnen van het O. T. werd uitgezien.

Uitziisssen, het grootc aantal zeer verdienstelijkc academisch opgeleide Bijbel vertalers kon hot vorlandri naar do mannic met een universitaire opleiding op den duur niet onderduken. En zulks te minder nu, zeker voor een niet gering deel ton gevolg van 's Gen. arbeid, een Doctoraat in de taal- en Jetterkunde van den O. I. Archid in 1887 was inge-

Zoo worden dan in '82 op nieuw alumni opgeroepen, en 4 jaren later werd als zodanig aangenoemen de Heer N. A. I. R. i. n. i, die in 1893 promoveerde en in '94 naar Midden-Celebes trok, om daar samen te werken met Dr. A. C. Kruyt. In 1913 verleende de regering voor dit werk subsidie; thans is verhooging voorgesteld (1915). En inmiddels zijn reeds wed. er 2 alumni aangenomen.

Uit het bovenstaande blijkt, dat herhaaklijk hot Bijbelgenootschap de Zending voor was. Dit was het geval op Java, in Zuid-Celebes, en in do Batak-landen. Op andere terreinen kwamen de Bijbelvertaling tot stand, toen de Christenen nog bij tinnen, hoogstens bij ionderdallen get old wofUon (Borneo, Madocra en de Soendalanden). Do ervaring heeft

geleerd, dat deze werkwijze geen aan beveling verdient. Niet allcen omdat de Bijbellezers nog ontbreken; meer nog omdat de taal van een nog niet Christelijk volken zekere ontwikkeling moet doormaken, die tijd vordert, alvorens ze bruikbaar is voor een Bijbelvertaling. Dit geldt van de talen van hoog ontwikkelde volken, maar zeker in nog veel sterkere mate van die der cultuur-arme volken, die het groot-ste deel onzer Kolonien bewonen. Men heeft daarom wel eens gezegd, dat de Bijbelvertaling meer vrucht van dan middel tot Evangelisatie moet zijn.

Doze laatste uitspraak is natuurlijk slechts ten deele waar. Men kan nooit Evangeliseeren, tenzij men althans gedeelten van den Bijbel in de taal van het kerstenen volk overzet. Maar toch kan men deze practische conclusie tredden, dat als regel een Bijbelsche geschiedenis aan een vertaling van den Bijbel vooraf moet gaan. En deze Bijb. gesch. boeken maken weer een ontwikkeling door, die correspondeert met den voortgang der Evangelisatie. Dit geldt vooral voor cultuur-arme volken. In de eerste uitgave worden verschillende zaken en toestanden, die hun onbekend zijn, (de wijnstok, de goede herder, enz. enz.) weggelaten of door equivalente uit eigen kring vervangen. Bij een tweede of derde uitgave is de ontwikkeling zoo ver voortgebebrden, dat desnoods met eenige paraphrase het Bijbelsche verhaal, de gelijkenis enz. getrouw kan worden gevolgd.

Heeft men echter te doen met volken als de bewonere van Java, dan is het wenschelijk zoo spoedig mogelijk een volledig Bijbelvertaling te vervaardigen. Wel is waar behooren de leden der Christelijke gemeenten voor het meerendeel tot de minder ontwikkelde klassen, en kunnen zij dus nog geruimen tijd met een Bijbelsche geschiedenis volstaan. Maar op Java staan daarnaast de hooger ontwikkelde, en hun moet de gelegenheid gegeven worden het Christendom zoo spoedig mogelijk in zijn oudste bronnen te bestudeeren.

Bchafte het Nederlandsche heeft ook het Britsche en Buitenslandsche Bijbelgenootschap (opgericht 1804) (B. B. B. G.) verdienste voor Indie. Het heeft veel minder nadruk gelegd op do wetenschappelijke voorbereiding voor de Bijbelvertaling. Dit wil echter niet zcggc, dat hot niet ook uitgaven heeft bezorgd, die aan de hoogste eischen voldoen. Zeker behoort tot de goede de Jav. Bijb. vertaling van de Heer P. J. A. n. s. z. eerst zending der Doopsgezinde Zendingenvereniging in Japara, later overgegaan in dienst van het Britsche Bijbelgenootschap. Zijn overzetting is het belangrijkste vertaalwerk, dat het Britsche Gen. voor Ned. Indie heeft geleverd. Eerst had hij een proef van zijn arbeid aan het Ned. Bijb. Gen. aangeboden, dat dio door een com missie deed onderzoeken; daar deze ongunstig rapporteerde, ontving de Heer J. A. n. s. z. een afwijzend antwoord. Hij wouddo zich toen tot het B. B. B. G. dat, waarschijnlijk godreven door de begeerte om ook op Java evenals elders op groote schaal te colportceeren, liot werk van den Heer J. A. n. s. z. aannemen. Bedceikingen door het Ned. Bijb. Gen. daartegen ingebracht, mochten niet baton: in 1888 verscheen het Nieuwe, in 1892 hot Oudo Testament. Dat ze beter is dan die van G. e. r. i. c. k. o. wordt door so in niigen bewecil, door anderen niet minder krachtig ontkend. In elk geval zijn in con nieuwe uitgaaf zodanig wijzigingen gebracht, dat er algomeenc oppositie ontstond, en het Bestuur to London besloot de eerste uitgave op nieuw verkrijgbaar te stellen. Inmiddels is een Commissie tot re-

- visie van den Javaanschen Bijbel benoemd; het B. B. B. G. heeft beloofd wat deze Commissie goedkurt te zullen uitgeven. Dit zal dus de Jav. Bijbel worden.
- In 1876 gaf het B. B. B. G. een Batakscho vertaling uit van de hand van Dr. L. Nommensen zending van het B. M. G. en in 1877 het N. T. in het Sangireesch, zoals het op het eiland Tagoealan- dang gesproken wordt, vertaald door den zending J. F. K. en 11 i n g.
- Voor de verspreiding van den Bijbel heeft het N. B. G. in Indie zijn depots. Natuurlijk werken zending-lingen gaarne nede. Sommigen hunner liebben wel eens gexraagd in de gelegenheid te worden gesteld te col port eeren (D a r u m e r b r e r, Java-Comite, zie aldaar, en A. Ickina. Ned. Zend. Verzuilbaar) en het N. B. G. bemlijde daarin ; maar na korten tijd bleek steeds, dat deze werkmethode onder een volk dat nog niet kan lezen, geen resultaten be- looft Anders het B. B. B. G., dat zvenals over de ge- heele wereld ook in N. I. (op Java) zijn bezoldigden colporteur heeft.
- Hieronder volgt een lijst van de door het N. B. G. in de talen van den N. I. Arch. uitgegeven Bijbels en Bijb. leesboeken.
- a) Maleisch. 1) H. C. K. I n k e r t de geheele Bijbel met Lat. en Arab. letter, in verschiJleMe for- maten, ook gedeelten afzonderlijk.
- 2) 3L L e i d c k k e r, de geheele Bijbel met Lat., het N. T. ook met Arab. letter.
- b) Javaansch 1) Dr. C. Gericke, de geheele Bijbel.
- 2) W. H o e z o o, Zend. N. Z. G. Bijb. leesboek.
- c) Soendaneesch, S. C o o l s m a, Zend. N. Z. V. de geheele Bijbel, met lat. letter, Lucas, Johannes en Handelingen met Arab. letter.
- d) Madoereesch, 1) Drs. J. P. Esser en A. C. V r e e d e, Evangelien en Handelingen.
- 2) H. van der Spiegel, Zend. Java-Com. Lucas en Philippenzen.
- e) Bataksch, 1) Tobaasch dialect, Dr. H. Neu- b r o n n e r van der T u u k, Scheppingsver- haal, Genesis, Exodus, Matheus, Marcus, Lucas, Johannes, Handelingen.
- 2) Angkolasch dialect, J. D a m m e r b o e r, Zend. Java-Com. Marcus.
- 3) Karo-dialect, M. J o u s t r a, oud-Zend. N. Z. G., Bijb. lees bock; id. J. H. Neumann, Zend. N. Z. G. Matheus.
- f) DajakBch, Dr. A. Hardeland, Zend. R. M. G. de geheele Bijbel.
- g) Niassisch, Dr. H. S u n d o r m a n n, Zend. R. M. G. de geheele bijbel, de Psalmen afzonderlijk, Bijb. lees bock.
- h) Makassaarsch, Dr. B. F. M a l l e s, het N. T. in 2 deelen, bovendien alle boeken en die van het O. T. afzonderlijk, Bijb. leesboek.
- i) Boegineesch, door id., id., id.
- j) Sangireesch, Mej. Clara S t e l l e r, Johannes, Handelingen.
- k) Rottineesch, Joh. Fangidaei, Ini. lee- raar, Lucas.
- J) Masaretsch (taal van de Z. K. van Boeroe), EL Storm, Zend. U. Z. V., SlattheuK.
- m) Tobeloreesch, N. O. Halmahaia. A. H u e t j n g, /end. U. Z. V. Bijb. leesboek.-----
- F) Galelareesch, N. O. Halmaliera, M. J. van Baarda, Zend. U. Z. V. Bijb. leesboek.
- ?) Bare*, Midden-Celebes, Dr. N. A d r i a n i, Bijb. leesboek.
- P)Tontemboanech, Minahassa, Mevr. M. A d r i a n i-G u n n i n g, Bijb. leesboek.
- q) Windessisch, Noord-Nieuw Guinea, J. A. van B a l e n, Zend. U. Z. V. Bijb. leesboek.
- r) MentawepSch, A. Lett, Zend. R. M. G. Marcus.
- s) Soembaneesch, Ds. D. K. W i e l e n g a, Miss. Prcd. Gercf. Kerken, Bijb. leesboek.
- t) Tabaroesch, N. W. Hahuahera, J. F o r t g e n s, Zend. U. Z. V. Bijb. leesboek.
- Literatuur. Jaarvel., en Hand. der Alg. Vergad. v. h. N. B. G. „Het N. B. G. in zijn aard en werkzaam- heid geschetst“, uitgave v. h. Gen. 1877. Do „Ned. Ind. Bijb. vertaliigen“ door S. C o o l s m a, in de Macedonier 1SS3, ufl. 8, 9, en 10. „Gedenckboek v. h. N. B. G. 1814—1914“, door C. F. Gro n e - i n v e r.
- BIJBLAD OP HET STAATSBLAD VAN NED.-INDTi^Tei-wy lin liet S taat sElad-van Ned.-Indie worden 'bpgnoinen alle algemcnc verordeningen, en deze daardoor verbindende kraclit erlangen, be vat het Bijblad ceno verzameling van ambtelijke voor- schriften, aanschrijvingen, circulaire's, beslissingen enz. van den Gouv.-Gen. en andere autoriteiten, die het voor de ambtenaren in de eerste plaats, maar vaak ook voor het publiek van groot belang is te lee- ren kennen. Aanvankelijk eene particuliere uitgave, welke alleen in zoover een officieel karakter droeg, dat het Bijblad geredigeerd word door ambtenaren van do Algemene Secretarie, heeft thans, seder I het 38e deel, de samenstelling geheel bij -dat bureau plaats en wordt het uitgegeven bij de landsdrukkerij.
- BIJDRAGE. Deze benaming, waarmede de uitkeeringen aan het joedcrland werden aangeduid, welke in vroeger tijden uit de Nederl. Indische gclcl- middelen werden verstrekt tot dekking van s Kijks uitgaven, heeft als zoodanig noch slechts geschied- kundig betcksenis, daar dergelijke uitkeeringen reeds sedert het jaar 1875 niet niecr plaats vinden, en de bedocde term in verjxind daarmede uit do wetgeving is verdcwen.
- Terwijl in do eerste >ijcn na het lieerst van het Ned. gezag in Indie de inkomsten van Indie bijna geheel voor de kolonie werden aangewend, vcrrii- derde dit allcngs sedert 1830. Hd inanceel bo- stuur van V. d. Capellen was met een deficit gelin- digd en do Java-oorlog had tot groote uitgaven ge- dwongen; om in. een en ander te voorzien werden leeningcn gesloten, en ten einde de aflossiing en rente daarvun te verzekeren, word gestreefd naar verhoog- ging der productiviteit van Java, waartoe ook het Cullum's tselc inoest diencn. Toen dit groote guide- lijke voordclen begunaf te werpen, werden de eischen, aan Indie gesteld, steeds hooger en word veel niecr aan het joedcrland uitgekeerd, dan tot betaling van aflossing en rente noodig was. O> do kolonie werden bij de wetten van 24 April 1836, go- volgd door die van 11 Maart J 837, 27 Maart 1838 en 22 Dec. 1838 vcrschillende schuldcn gded, die zou- den zijn aangegaan ten behoeve van Ncd.- Indiii, doch waarvan sommige voor gcheel andere doelein- den waren gemaakt, o.a. ter betaling van Belgie's aandeel in do Nederland'schc schuld, dat gedurondo den oorlog door dat land niet werd gekweten (zie De Waal, Aanteek. over kol. politick, II, bl. 139, Staatk. en Staathuishk. jaarboekje 1860, bl. 224). De renten van die schulden, tot een bedrag van / 9.800.000, werden jaarlijks als „vaste biidrage“ van Indie aan Nederland uitgetrokken; eerst bij de begroeting van 1865 werd door don Min. Betz met die handelwyzc gebroken. Te recht, daar een groot gedeelte der schuld niets met Indie te maken had en Indiii bovendien veel moer aan Nederland had opge-

bracht, dan die schuld bedroeg, n.l. van 1831 tot en met 18G6 / 672.091.000. (Zio N. P. v. d. Berg, Debet of credit ? So dr. Bat. 1885).

Practisch verschil had dit editor voor Indie niet. Terwijl v66r die beslissing, nevens de vaste bijdrage, nog het batig slot van den dienst van Indie's remise-rekening jaarlijks aan het moederland word uitgekeerd, werd ook daarna — althans zoolang men nog voortging met toepassing van het derde lid van artikel 59 (thans 61) der Grondwet, zoals dit luidde na de herziening van 1848, d.i. tot 1 Januari 1867—alles, wat op den dienst word overgehouden, voor Nederland beschikbaar gesteld, ten einde daamt uitgaven van het moederland (aanleg van spoorwegen enz.) te bestrijden. In beginsel werd door do Comptabiliteitswet, die het stelsel van „bijdragen tot dekking van 's Rijks inkomsten" als vanzelfsprekend aannam door in artikel 4 voor te schrijven, dat zij op het le Hoofdstuk van uitgaven zouden worden uitge-trokken, daarin weinig veranderd. Toch was er verschil. Voor de uitvoering diét wet was de bijdrage do sluitpost van eenc rekening, n.l. do remise-rekening; daarna was zij do geraamde sluitpost van eene begrooting. Het bedrag nu, dat als bijdrage in do begrooting was opgenomen, had als zijnde een uitgaaf-post, het karakter van een maximum; indien het batig saldo der rekening feitelijk meer bedroeg, moest over dat meerdre wederom bij de wet worden beschikt. Dit kon ook ten voordele van Indie geschieden, zoals dan ook reeds in den tijd van do batig slot-politiek nog het geval is geweest. Dock dat was toen nog uitzondering.

In de cerate plaats is do geraamde bijdrage tot en met het jaar 1875, ten voile uitgekeerd. Wei zijn de uitkeeringen over 18G8 en 1869 in verband met de vcrinodclijk uitkomsten der begrootingen ten tijde der uitkeeringen aanvankelijk niet tot de voile bedragen der rainingen geschied, maar hetgeen daaraan te kort kwam is later toch als verhooring der bijdrage over 1872 het moederland ten goedo gekomen. Voorts zijn bovendien behalve die „gowono" bijdragen, in verband met hot zeur mini vlooion der Indiëche middelen in sommige jaren, nog buitengewone bijdragen aan het moederland uitgekeerd. In het geheel is sedert 1867 uitgekeerd: aan gewone bijdragen / 39.434.693, aan buitengewone / 36.423.177. Door Bommigen wordt daarbij nog gerekenddo / 10.000.000, welke in 1873 aan de Nederlandsche Handelsmaatschappij zijni terugbetaald, benevens de telken jare daarop verschuldigde

hittuschen. huoff reeds dijnids dez practyk gocon overdeeld instemming ontmoet. By do begrooting voor 1870 deed do Minister do Waal eenc poging om de gewone bijdrage te bepalen op / 10.000.000, mot de bedoeling om haar allengs te vennindoren tot zoodanig bedrag, ak noodig kon gorkond worden om een het Rijk terug te betalen de uitgaven, welke hot in het betrokken jaar voor Indie doen zou. Het overschot zou dan hoofdzakelijk voor do kolonio worden bestemd. Eon amonement word echter aangenomen, dat do Strekking had om hot karakter der bijdrage als sluitpost der begrooting te handhaven.

By do toenemende eischen, die eon betor bestuur in Indië — later ook do oorlog in Atjeh — aan do financiën der kolonio stelden, moest men reedn in 1873, om een sluitpost, die toch op onogvooi, f 10 millioen werd uitgetrokken, op do begrooting te brengen, aan do Indische middelen golden, van vroegero dienstion beschikbaar, tovoegen (/ 1.880.000); ovenzoo in 1874 (/ 2.420.000) en 1875 (/ 3.070.000). Ook in do daarop cerstvolgondo jaren is zulks geschied, dooh

toen liet de stand der Indische goldmiddelen uitkeering van bijdragen, afschoon doze op do begrootingen voor 187G on 1877 nog waren uitgetrokken, niet meer toe. Zoufs werd van de aan de Indische middelen voor 1877 toegevoegde overschotten / 5.043.365 teniggenomen, om de begrooting over 1878 zonder nadeelig saldo te doen sluiten. De begrooting over 1879 sloot met een deficit; de bijdrage vorschden daarna slechts als memoriepost, d.w.z. dat daarvoor geen gelden werden aangewezen, maar de post toch ter wille van Jiet beginsel, in de Comptabiliteitswet opgenomen, werd uitgetrokken.

Daarna zijn herhaaldelijk pogingen aangewend om het vraagstuk der bydrage bij do wet te regelen. Daartoe strekte een voorstel van den Minister Van Bosse, aanvankelijk gedaan bij de begrooting voor 1879, maar later gewijzigd bij afzonderlijk wetsontwerp ingediend (Hand. Staten-Gen. 1878/79 no. 76). Het voorstel ging nit van het beginsel, dat de som der bijdrage zich moet regelen naar het bedrag, waarmede de Staatsbegrooting kan gerekend worden belast to zyn ten behoeve van Ned.-Indie. Daartoo zou als restitutiepost eenc som van 6 millioen worden uitgetrokken; na den dood van Van Bosse werd dit bedrag door Van Rees op 4 millioen gebracht, onder do benaming „bydrage aan de middelen tot dekking voor 'n Rijks uitgaven". Dit ontwerp kwam niet in behandeling. De Minister Van Goltstein diende een nieuw ontwerp in (Hand. St.-Gen. 1879/80 no. 167), waarbij eene vaste bijdrage van 2 millioen (marinonkosten) werd voorgesteld, en eene wisselende tot een maximum van 6 millioen, voortkomende uit mogelijke overschotten, die dan voor de helft aan Nederland, voor de andere helft aan Indie zouden komen. Artikel 1 werd dusden Nov. 1880 verworpen, waarna hot W.O. wetdingle-troldcon. Hetzelfde lot wedervoer een ontwerp door het kamerlid W. K. Van Deden ingediend. In de eerste redactie (Bijl. 1853-S4-230) werd het zuivero restitutiestelsel voorgesteld; alle uitgaven op de Staatsbegrooting voor Ned.-Indie gedaan, zouden moeten worden toniggegeven; zoo zij niet konden worden berckend, dan na schatting. Geene uitkeeringen zouden overigens aan het moederland uit de Indische baton mogen worden gedaan behalve voor rentebetaling en voor aflossing van Indische Icenin-gcn. Later (2c Zitting 1884/5, no. 62) werd door hem voorgesteld de vaste bijdrage voorloopig d.w.z. zoolang het bedrag daarvan uog niet was berckend een wottelijk vastgesteld, op 4 millioen te bepalen. Hot ontwerp word verworpen in de vorgadering van 21 Mei 1855. Een ontwerp door den Min. Sprongor Van Eijk ingediend (1857/S no. 75) bleef in verband met de toenmalige grondwetsherziening buiten behandeling. Daarbij werd voorgesteld een som van 4 millioen als vaste bijdrage uit te trekken; pver eventuelo overschotten op do Ind. diciisten zou bij de wet ten bate van Ned.-Indie worden beschikt. Vorvolgens deed de heer van Dedom, minister geworden, nog eenc poging om een beslissing uif te lokken door in hot door hem ingediend wetsontwerp tot wijziging der Comptabiliteitswet (Gedr. St V 1891—1892—194), mot intrekening van de over bijdragen handelondo artilielen 4 on 28, de bepaling op to nointon, dat op de begrooting van Indie zouden worden uitgetrokken vergoedingen aan hot Rijk voor uitgaven in hot belang van Ned.-Indie, welke ten lasto der Staatsbegrooting komen. Hij trad, echter af v66r do mondelingo behandeling en daar zijn opvolgor, do minister Borgsma, het ongewonscht achtto hot onderwerp, waarvoor zoo veel verschil

van gevoelen bestond, aan de overige wijzigingen der comptabiliteitswet vast te knooopen, nam hij evenbedoeld voorsic! terug. Zoo bleef het vraagstuk ook bij de wet van 13 Juli 1895 (Ned. Stb. no. 126, Ind. Stb. no. 191) nog onopgelost.

Ten slotte is die oplossing, met afwijking van alle vroegere voorstellen, gevonden in de wet van 29 Juni 1903 (Ned. Stb. no. 172, Ind. Stb. no. 315), waarbij de artikelen 4 en 28 der C. W. zonder meer zijn ingetrokken. De minister Cremer, die den heer Bergsma opvolgde, was n.l. van meening dat het ook in verband met de vroeger door de Nederlandsche schatkist genote. Indische millioenen, geen aanbeveling verdiende Indie, naast- de bijzondere restitutieposten, nog to belasten met eene vaste bijdrage aan s' Rijks middelen ter vergoeding van hetgeen aan algemeen uitgaven ten laste der Staatsbegrooting geacht mocht worden in het belang van Indie te strekken. Zijns inziens behoorde Nederland de aan zijne positie als koloniale mogendheid verbonden kosten zelf to dragen. Evenmin achtte hij het noodig of gewisachtin de wet te doen uitkomen, dat de Indische geldmiddelen slechts ten bate van Indie mogen worden besteed. Het door hem ingediende wetsontwerp (Gedr. St. 1899—1900, 177) bepaalde zich daaroni to sanctioneering van den bestaanden toestand, door intrekking van de over de bijdragen handelende artikelen. Dat ontwerp, door den min. van Asch van Wijck gehandhaafd, werd vervolgens door diens opvolger Idenburg overgenomen en in de Staten-Generaal verdedigd.

Bij de schriftelijken en mondelingen gedachtenwisseling met de Tweede Kamer is voorts nog het vraagstuk van eene afrekening tusschen Nederland en Indie ter zake van in vroeger tijden van Indie genote millioenen ter sprake gekomen. Door vorwerping op 13 Maart 1903 van eene motie-Van Kol, strekkende om de rente en aflossing der in 1883 en 1898 ten behoeve van Indie aangegane leeningen ten laste van het moederland te brengen, sprak de Tweede Kamer zich tegen zoodanige afrekening uit. Dit vraagstuk leeft dostdij ds to eene reeks van artikelen in de periodieke literatuur aanleiding gegeven.

De totstandkoming der wet van 29 Juni 1903 had uit den aard der zaak tgevolge dat de hooger bedoelde memoriepost sedert niet meer op de Indische begrooting voorkomt, terwijl daarmede tevens het denkbeeld van een algemeen restitutiepost van do baan is.

Zie: Van Bevervoorden tot Oldemuc. Bydrage/i tot de geschiedenis der Nederlandsch-Indische 2— <, . f nancien. 1900. — Kjelstra. De Financien van Indie, 1904. — Gids Aug. 1899 en Nov. 1902. Onzo^ Eeuw. 1903 I. — Indische Gids 1900, 1901 1902 en 1903. — Bijl. B der M. v. T. Begr. voor 1895. — De/(\ gedrukte stukken en beraadslagingen over de ge/ noemde wet van 29 Juni 1903.

BYEN. Zie ZWILLEN.

BIJENETER. De b>nceters (*Meropidae*) zijn nauw verwant aan de ijsvogels. Zij zijn slanker van vorm en hebben een gebogen snavel. In kleurenpracht doen zij voor de ijsvogels niet onder. *Merops phi- Jippinus* van de groote Soenda-eilanden is groen met blauwen staart en roodbruine keel. De maleische naam van deze soort is bin'ik-birrik of herriek-bemek en scapie laut, in het Javaansch selirik. *M. siamranus* is eveneens groen met blauwen staart, doch kop en rug zijn bruin en de keel blauw. Bij deze soorten zijn de middelste staartvederen verlengd ; dit is niet het geval bij *McIlilophayus leschena'dti*, hoofdzakelijk groen, met gele zwart omzoomde keel en roodbruinen kop en rug. Twee groote soorten hebben groote breede vederen onder den snavel. *Nyctiomis amica* van Suinatra en Borneo^ js groen met rode keel, roseachtig paars aan den kop, blauw rond den snavel en geel onderaan den staart. *Meropo'ion forsteni* van Celebes is op den rug z wart bruin, staart bruin, vlugge(TTei) middelste staartpennon groen, voorhoofd en keel blauw.

BIJSLAG. Aldus werd genocmd de vergoeding, welke de bevolking, ingedcld bij de verplichte Gov. kofTic-cultuur, ontvieg voor werkzaamheden to verriclitcn gedurende den tijd, dat de jonge boomen nog geene vruchten ufwierpen. Zie KOFFIE-CULTUUR.

C.

CACAO (Mai. tjokJat). Ontleend aan het Spaansche cacao, dat afkomstig is van het Mexicaansche cacaua.

De gebruikelijke naam voor het %aad van Thepbroma Cacao, L., een oorspronkelijk in tropisch-Amerika thuisbehoorende boomsoort, uit de familie der *SURCIDIACEA*^ . . Onze oudste kennis van de cacao dateert van na de verovering van Mexico (1528) door Fernandez Cortez, die uitvoerig bericht over den cacaoboom („cacaguata") en over zijn over-oude cultuur daar te lande. Lang voor de kojnst der Spanjaarden was de cacaoplant in Amerika reeds algemeen verspreid, zoodat haar speciaal vaderland niet meer met zekerheid is op te geven. De kustlanden der Caraibische-Zee levercn tot op heden nog de meest geHchatte cacaoeriken.

Theobroma Cacao is een boom, die in gekweekten Staat een stamhoogte van 5—8 M. bereikt. De vol-

wassen bJadcrn zijn grout en langwerpig, met. a'in den top een Jange druppelpunt; in hun jeugd zijn ze geelacililig-wit of rose gekleurd en hangen op een (ypische wijze aan de uiteinden der lakken. Jfo kleine bloejen ontwikkelen zich in bundels bijeen, aan oud hout, uit rustende axillaire knoppen, die((: schors doorbreken op zijn caulifloor of ramifloor, al naarmate zij uit den 8tan)of uit mccrjarige dikke takken te voorschijn t reden. De groote vruchten, die in verschen toestand gee! of rood zijn, bevatten 20—0 zaden, die in vijf rijen aan een stevige mid- denlanel hangen) en in een zoet, slijmachtig vrucht- of mios-zijn ingebcid.

De gekweekte varieteten kunnen verdeeld worden in Ci-ciollo (cr6ole of in heemsch) en Forastero (vreemde).

Behalve in Amerika wordt do cacao cultuur ook uitgeoefend in de tropische landen van Aziï, Afrika en Australie.

Omstreeks 1560 is de cacao door de Spanjaarden op Celebes ingevoerd en naar alle waarschijnlijkheid stamden die eerste plant en van Venezuela-criollo af. Later werd hij naar de Molukken overgebracht en eerst in de tweede helft der 18de eeuw begon men de cultuur ex-van op Java en op Ceylon.

Be-zg. Java-criollo is afkomstig van de oorspronkelijke, in de 16de eeuw in Ned.-Indie ingevoerde planten en gekarakteriseerd door roode vrucht en, met ronde zaden en witte zaadlobben. In 1886 importeerde de onderneming Djati Roenggo (Res. Semarang) een exemplaar Forastero-cacao (cvindeamor^vaneii eit) uit Venezuela, met kleine gele vruchten, platte zaden en dokhker violet to zaadlobben. De nakomelingen van die Forastero-cundcamor hebben zich gekruist met Java-criollo en de daaruit ontstane bastaard staat bekend onder den naam Djati Roenggo-hybride, naar de onderneming, vanwaar zij afkomstig is. De variabiliteit van deze Dj. B.-hybride is zeer groot en uit zich door velerlei verscheidenheid in vorm en kleur der vrucht en en zaden. De kwaliteit van het product tier Java-criollo is aanzienlijk beter dan die der Dj. R.-hybride, daartegenover is deze laatste een veel sterkere cultuurplant en uit hoofde daarvan wordt zy tegenwoordig veelvuldig aangeplant.

De enige soort, welke in Ned.-Indie wordt gecultiveerd, is Theobroma Cacao, L.; met Theobroma pentagona, Bcm. worden proeven genomen, terwilde bericht en over het voorkomen van Th. bi color, Humb. et Bonpl. op Java onjuist zijn.

De vennigvuldiging van de cacao geschiedt op Java meest al door zaad, ofschoon ook werk gemaakt wordt van het verenten, waarbij de Dj. R. hy-goede diensten bewijst als onderrefam.

!Je zaden worden op zaai bedden, welke bedekt is met n, niglegd of wel, wat met 'I oog op het uitplanten geïnkakkeijker is, in met aarde gevulde mandjes." Oigveer 14 dagen na het uitzaaen zijn ze ont-kienid. Wannecr <lc kicinplantjes een paar blaadjes onf wikkelde hebben, brengt men zo op kweckbedden over. Indien de jonge planten ongeveer 30 c.M. hoog zijn, kan men ze — in den regentijd — naar hun blijvende standplaats op een onderlingen afstand van ± 4.5 M. overbrengen. Door systematisch snoeien zorgt men, dat de boomen beneden be-hoorlijk primaire takken gemaakt hebben, alvorena men ze laat doorgroen.

De cacatouincn zijn op Java aangelegd met schaduwboomen, die tevens als windbrekers dienst doen en daarvoor komen o.a. *Leucaena glauca*, Bth. (lem-toro), *Dfguelia microphylla*, Vai. on *Caesalpinia dust/raeJijf*, Miq. in aanmerking.

Do 'I uincn moot men zorgvuldig schoon houden, torwijk hot raadzaani is, gecrgold de z war to afgestorven vrucht en to vcrzamelc) en / o verbranden.

Be rijpe vrucht en worden, na gcoogst l e zyn, doormidden gebroken waarna men do zaden om do cacao do door den handel gewenschi e eigenschappen to geven o] hoop en in lobben een gisl ing?proces Jaaf doormaken, waarbij uit het vruchf moe? onder vrij hlerko temperatuurverhooging (tot 50°) rijke-lijk koolzuurgas en alkohol onlstaan. Na t wee dagen wascht men de zaden af en laat ze nogmaals 24 uren op hoop en liggen, waarna ze uit gespreid en in do zon of in drooghuzen gedroogd worden.

De kleur voor den handel moet uif wondig zijn als die van aniandelen, inwendig donkordor. Als mon de gedroogde zaden knijpt, ppringon zo in tai vnn etukken uit een.

Bclialvo een groot e hoefcolheid vot (45—55 %),

dat cacaoboter beet, is theobromine (1.5 %) een belangrijk bestanddeel.

De cacao cultuur in Ned.-Indie, die hoofdzakelijk in Midden-Java wordt uitgeoefend, is van geen bij-zoffcler groote befeekenis en de voornaamste reden, die een naerdere uitbreiding in den weg staat, moet gezocht worden in de tallooze ziekten en plagen, waaraan deze cultuurplant (en vooral de Java-criol- lo) in onze O.I. Kolonien is blootgesld.

Do Java-cacao neemt als markt product een speciale plaats in; zij repiesenteert namelijk ceniger-mate een fancy-artiël, wegens haar mooie, licht-bruine kleur.

De uitvoer van cacao uit Java bedroeg gedurende de laatste jaren, circa 2 a 2% miljoen K.G. Amsterdam behoort onder de voornaamste Europeesche inarktplaatsen voor den cacaohandel, waar hoofdzakelijk het product uit de Nederlandsche O. en W. Indische bezittingen ter markt komt. *>

In 1828 gelukte het aan den Hollandschen fabrikant C. J. van Houten een methode te vinden, om de cacao boonen, van hun overtollig vetgehalte te bevrijden en het overblijvende tot een cacao poeder te verwerken, dat (door toevoeging van potasch) zoogenaamd oplosbaar was (d. w. z. zich voortreffelijk laat suspenderen) en geschikt is voor de bereiding van dranken.

Het uitgoepster vet, de cacaoboter, vormt een belangrijk byproduct van de cacao poeder-fabricatie. Voor cacao boter is Amsterdam de voornaamste werckbmarkt.

CACHELOT. Zie POTVISCH.

CAERDEN (PAULUS VAN) Hij was kapitein op een der schepen, die in 1599 onder Pieter Both naar O.Indie zeilden, raakte echter van hem af, kwam mot de Nederland en de Vereenigde Landen 6 Aug. 1600 op do reede van Bantam, vanwaar hij naar Priaman, Tikoe, Pasanian, en Atjeh verzeeide om paper te laden. Op laatstgenoemde plaats verloor hij Frederik Houtman uit zyn gevangenis, waarna hij over Bantam ropatricerde. Na in 1603 nog xnt een vloot in Indie te zijn gewest, word hij in 1606 door bewindhebberon naar Mozambique gezonden, om het op de Portugcczen to veroveren, waarin hij niet slaagde. Hij tastte hen ook te Goa, Calicoet- en Punt Gale op Ceilon aan, doch eveneens zonder succes. Hij veroverde echter het eiland Makian in de Moluliken op do Portugcczen (1609). 1 Juni 1610 werd hij tot Gouverneur der Molukken aangesteld, waar hij tot in 1611 het bestuur heeft geveerd. Hy werd tweemaal door de Spanjaarden govangen genomen, doch beido keren spoedig tegen aldero kryggscvangen en uitge-wissekl.

CAESALPINIA BONDUCELLA Flem., fam. iegwinosae-Caecalphiae. Kalitji, Kclitji (MAL.), Matahiang, (SOEND.), Tongloer, Tingloer (JAV.), Meronggi, Kcotcok, Klimicndo, sterk gedoomde hees-ter, vporal nabij de zee voorkomend en in pagers aangeplant. De zaden, dio in vonn on grootte op grizzo kniokers gelijken, worden als gncnesmiddel gebruikt togen malaria en als wormdrijvend middel. In Britsch Indie, waar zo trouwens in do Pharma-copeo zijn opgenomen, worden zo nickernuts, fevernuts, of poorman's quinine genoemd. Zo bovatten con bitterstof en een weinig alkaloid. Qek do bla-doron worden als zoodanig gebruikt. Do zaden zijn een spelgocd voor kinderen.

CAESALPINIA CORIARIA Willd. fani. *Lezume nosac-Caesalpiniae*. Dewi (Ami.), con kloine, niet gosi okelde boom, afkomstig uit Amcrika, waar do plant om hot looistofgohalto van do peulen veel go-

kweekt wordt onder den naam van DIVI-DIVI (zie aldaar). De peulen worden op Java door de medicijnhandelaars verkocht.

CAESALPINIA PULCHERRIMA Sw., fam. *Leguminosae-Cacsalpineae*. Boenga tjina (MAL.), Boenga merak (MAL.), Kembang merak (JAV.), Merak-merak (JAV.). Heester, vermoedelijk uit Amerika afkomstig, vaak aangeplant wegens 'de fraaie pluimen van roode of gele bloemen.

CAESALPINIA SAPPAN L., fam. *Leguminosae-Cacsalpinide*. Sctjäng (JAV. en SOEND.); Sepang, (MAL.). Een kleine boom of heester, in tropisch Azië algemeen voorkomend. In Indië ook gekweekt, zoo- wel ter wille van het roode verhout (sapan-hout), als om het sierlijk loof en de fraaie bloemen, en in dat geval inest als heg. Een afkopsel van het hout (gew. k a j o s a m p a n g) dient om katoen, zijde en garens rood te verven, waarbij om het verschieten den. kleur te voorkomen, dit met gomlak wordt gemengd. Met een aftreksel van de schors wordt te Ambon de sagoeweer gekleurd. Het harde hout worc—?Jok wel voor nagels in meubelen, vaartuigen enz. gebezigd. Het is ook een inland- sche medicijn. De bladeren bevatten een aetherische olie.

CAJANUS INDICUS Spr., fam. *Leguminosae-Papilionatac*. Katjang bale, Katjang goede (JAV.), Katjang iris (MAL.). Een halfheester, die in alle tropische st reken verbouwd wordt wegens de eetbare boontjes. De bladeren zijn soms een volksgenees- middel.

QAKA. Zie SJAKA.

CALAMUS ACIDUS Becc., Fam. *Palmae*. Rotan asem (MAT., MOL.). Een niet klimmende rotansoort van Zuid-Celebes en Boeton, waarvan de eenigszins sappige vruchten gegeten worden.

CALAMUS ALBUS Pers., fam. *Palmae*. Rotan poeth (MAL., MOL.), een groote, hoog klimmende rotansoort van de Molukken, die vooral als bindrotan gebruikt wordt.

CALAMUS ASPERRIMUS BL, fam. *Palmae*. Rotan loemocs (MAL.), Howe leuleus (SOEND.). Een rotansoort, die op de Westjavaansche bergen aange- troffen wordt en doorgaat voor een van de beste ja- vaansche soorten. Het is een goed slijtbare bind- rot&n waarvan men in de buurt van Buitenzorg vischfuiken maakt. ■

CALAMUS CAESIUS BL., fain. *Palmae*. Rotan C/' ^BSgar, Rotan sega (MAL.), Rotan taman, (BORNEO).

„hoog-klimmende nogalslanke rotan, die voorde ~' beste van alle soorten doorgaat, en reeds op velc plaatsen niet meer in het wild voorkomt. Zoowel in de Lampongs als op Borneo wordt deze soort in het groot aangeplant op niet te droge grond, vooral door in het bosch paden te kappen en de jonge planten op afstanden van 6—8 M. uit te zetten. De jonge plan- ten krijgt men uit zaden, die eerst geweekt worden en dan op kweekbedden uitgezaaid worden tot ze na een paar maanden voldoende groot zijn geworden om ze in het bosch uit te zetten. Na 15 jaar heeft een

stoel ongeveer 50 klimmende stengels en geeft dan de volle productie, zijnde 2 picol rotan ter waarde van /20. Als glansrotan en halfglansrotan wordt deze soort in grootc hoeveelheden van Sumatra en Borneo uitgevoerd. Het is een buigzame, goed slijtbare soort, die in Europa vooral voor het vlechten van st- oelzittingen gebruikt wordt, in liidie voor het make? van rotanmatten en voor ander vlechtwerk, o.a. sigarenkokers. Vooral het vlechtwerk van Borneo is broeemd.

CALAMUS HETEROIDEUS BL, fam. *Palmae*.

Howe korod, (SOEND.). Waai-schijnlijk de meest al- genieen voorkoinende rotansoort van Java, een veel gebruikte bindrotan, die op een hoogte van 600—1500 M. boven zee groeit. Deze soort wordt ook reel gebruikt voor het ma ken van goedkoop© stoelen.

CALAMUS JAVENSIS BL, fam. *Palmae*. Rotan mandji, Rotan liliin (MAL.). Een ceer variabele dunno klimrotan, die in het lagre bergland van West-Java veel voorkomt, ook op Sumatra en Borneo. Wordt — vooral veel gebruikt om te binden, voor het vlechten van inanden en matten enz.

CALAMUS MANAU Miq., fam. *Palmae*. Rotan manau (MAL.). De grootste en dikste onder de rotan- soorten. De stengels worden vaak een arm dik, en men gebruikt ze o.a. veel voor hangbruggen. Deze soort be- ta een groote hoeveelhed water, dat eruit vloeit als men een stuk van cen stengel afkapt. Do botanische naam schijnt een verzamelaam te zijn voor ineerdere soorten. Men maakt van R. manau ook stokken. Komt alleen op -Sumatra voor.

CALAMUS OPTIMUS Becc., fam. *Palmae*. Rotan bejoeng (MAL.). Een slanke hoogklimmende rota : i- soort van Borneo, een van de beste soorten van handel, die men in 1915 begonnen is in Bovcn-K. in het groot aan te planten. In Europa gebruikt m- n deze soort vooral voor het maken van lange z" stokken, en voorts om breede strooken vlechtir' te verkrijgen, waarvoor C. caesius te dun is.

CALAMUS SCIPIONUM Lour., fam. *Palmae*. 1^ - tan semamboe (MAL.). Een in den archipel zeer ver- breide, zoowel op laag als op hoog terrein groeiende buitengewoon groote klimmende rotan, waarvan de niet zuiver ronde stengh onder den naam „*Hulacca canes*" (in den hande) komen en bijna alleen voor zweepstokken gebruikt worden.

CALAMUS TRACHYCOLEUS Becc., finm.

Rotan iril (BOENBO). Een uitmuntende rotansoort van Borneo, die thans evennls do Rotan tainan door de hcvolking aangeplant wordt. Het is een glans- rotan, die van Bandjermasin met den Rotan tainan tezamen wordt uitgevoerd en voor dczcfdc de l- einden als deze laatste gebruikt word t.

CALLICARPA CANA L., fa>m. *Verbeuceaceae*. I- c- toempang, (SOEND.) Boomheester van Java, ook elders in den Maleischen archipel, b.v. op Timor, voor- "komend. De naam Katoempang word t ook gegevcix aan C. *pedunculata* Br. en missebieb aan nog mcoi- dcre soorten. De bladeren worden, gelijk die van andoro soorten van dit geHlacht, als inlandschgcnecs- middel aangewend. ' . .

CALOPHYLLUM, Bintangocr.,Bintangor, Jiintangce. Algeineenc naam voor verschillende soorten van *Calophyllum* uit de familie der *Guttiferae*, welke op de mceste oilanden van den Archipel voorkomen, vooral aan de kuststrecken. Het hout is lichtbruin oC roodachtig en daarom zoowel voor huisbouw als voor de masten der prauwen gezocht. Sommige soorten zijn fraal gevamd en daarom ook voor meubelen geschikt. hi enkele stieken van het Oostexi van Borneo heeft een *Calophyllum*soort in het bosch zoo- zeer de overliand dat een dergelijk woud don naam draagt van „Oetan Bintangor".

CALOPHYLLUM INOPHYLLUM L., fam. *Gutti- ferae*. Bintangor laet (MAL.), Kapocrat ja (MAL., MOL), Njainploeng (MAL., JAV., SOEND.), Pcnaga (MAL.). Boom, verspreid van Oost-Afrika over Zuid-Aziit tot Australie en Polynesia, in den Archipel vooral in de nabijheid van het strand voorkomend. Inverhouding tot de hoogte is de stam opvallend dik, en vooral ge-

I kenmerkt door de kroniinc, ordeloos verdeelde tak-

ken, die zeer laag bij den voet van den boom ingeplant zijn. De aan beide zijden glimmende bladeren vallen op door hun fijne norvatuur, die bijna loodrecht op den hoofdnoef staat. De fraaie witte bloemen met veel meeldraden leveren de „sari njamploeng” van de doekoens, een lichtbruin poeder dat bijna uitsluitend uit de gedroogde helmknoppen bestaat. Do vrucht is een eenzijdige steenvrucht. Uit het zaad perst men een enigszins vergiftige, groene vette olie die onder den naam van Mnjak penaga of Lenga Njamploeng in de inlandsche geneeskunde als middel tegen schurft en andere huidziekten gebruikt wordt. Deze olie vormt in Britsch Indië als „Indian laurelnoil” een handelsartikel. De gele hars, die in kleine hoeveelheden als balsam uit de schors naar buiten vloeit, is bekend als de Oostindische „Taca-mahaca”. Ze is geelgroen van Idcur, heeft een eigen-aardig smaak en rouk, en werkt purgerend en kraakvennekkend. De bast is een inlandsch geneesmiddel. Het hout is zeer duurzaam, sterk en fraai gevamd, maar wordt nog betredelijk weinig gebruikt.

CALOTROPIS GIGANTEA R., Br. fam. *Aspediaceae*. Badceri (SOEND.), Bidoeii (MAL.), Widceri (JAV.). Hcester, die in alle tropische streken gekweekt of verwilderd voorkomt en opvalt door de lila-blauwe cigenaardig gevormde bloemen en de groote aan de onderzijde wittigige bladeren. De zaden hebben een fijne zijdeachtige haarkuif, die wel als plantenzijde gebruikt wordt. Uit de schors is een zeer goede vezel te bereiden, die na bleeken een zuiverwitte, zachte stof levert. Deze vezel is ook voor papierbereiding te gebruiken. Het nielksap van deze plant en ook do bladeren zijn een bekend inlandsch geneesmiddel tegen vele kwalen. De melksap-bevattende wortel is vooral in Britsch Indië onder den naam van *Jadix hhdaris* als geneesmiddel bekend.

CAMPECHE-HOUT. Zie HAEMATOTOXYLON.

CAMPHUYS (JOANNES). Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië. Geb. t? Haarlem J 8 Juli 1634, ging hij, na eerst Jeerling bij een Zuidersmid te Amsterdam van zijn gewest, in 1654 als assistent in dienst der O.-I. Cie. naar Indië, doorriep daar verscheidene lagere betrekkingen, tot hij in 1670 opperkoopman, in 1671, 1673 en 1675 opperhoofd in Japan wordt. In de (laartusschen liggende jaron was hij lid in den Raod v. Justitie te Batavia, in IG77 secretaris der Hooge Regeering on president van het college van wecsneestTH, in 1678 Raod extra-ordinaire en in 1681 Icaad ord inair van Ned.-Indië. Na den dood van Speehan werd hij 11 Jan. 1684 door den Raod v. Indic tot proviBioncll Gouv.-Gen. gekozen, naar men zegt, omdat conigo andero ledon, begccrg zcJf dat ambt te vcrverven, op hem stendon die, raur zij mccnden, niet in aanmerking kwam. Zijno verhouding tegc-nover den Kaad was clan ook gE ruimon tijd niet van de best. . . zoo zcJfs, dat hij do zittingen riect mcer bijwoonde, mapr de besluiten van den Raod niet uitvoerde, wanneer hij het daarin do niet cens was. Den 17den Dec. 1690 we rd hij op herhaald ver-zoek ontslagen en legde zijno Letrekking 24 Sept. 1691 neder; hij bleef op zyno buitenplaats bij Batavia wonon, waar hij 18 Juli 1695 overleed. Zijn be-stuur werd d' hff gekenmerkt door belangrijko gebeurtenissen; wij vcnnoeken slechts den opstand van Soerapat op Java, het tractaat met Ba.ntam van 17 April 1684 on do vestiging der Engelschen te Ben-koelen. Door hem word eno belangrijk incmorio over Jakatra geschreven, die te vinden is bij Valen-tijn, Oud cn Nieuw O.-I., IV. bl. 421 vlg.1

CANANGIUM ODORATUM Baill. (*Cananga odo-*

rata Hk. f. & Th.), fam. *Anonacea*°. Kananga (JAV., SOEND.), Kembang kananga of K. kenanga (JAV.), Wongsu (SOEND., JAV.). Zeer hooge boom, verspreid van Achter-Indië tot de Philippynen, Australia en Polynesie en veel gekweekt. Vooral bekend ojn do bijzonder-wolriekende bloemen, die op bijna alle inlandsche marktew te koop zijn. Ze worden in het haar gestoken, tusschen kleeren gelegd, cn bij wijzen van offerande op de vereerde plaatsen necrgelegd. Op Java maakt men er de bekende Cananga-olie uit (lisah kenanga), die ook wel uitgevoerd wordt. Die van de Philippineu is het hoofdbestanddeel van do Ylang-ylang. Het hout is niet bruikbaar. Van de opgerolde bast worden in do *Minahasa* b ^{als} gplaatsen voor vischnetten gemaakt. Dfe bast is daar ook een geneesmiddel.

CANARIUM COMMUNE L. fam. *Burseraceae*. Kanari (MAL., SOEND.), Kenari (JAV.) en een groot aantal andro inlandsche namen. Groote fraaie boom, die in den Archipel vooral als alleboom gebruikt wordt, op Java niet in het wild groeiend. echter wel wild in de meest e andere deelen van Nederlandsch

Indië. Het hout schynt geen bijzondere waarde te hebben. Hoofdprodukt van den boom zijn de olie-rijke zaden, de z.g. kanaripitten, die ten get ale van 1—3 in een olijfvormigc steenvrucht opgesloten zijn. Ze worden rauw gegeten en smaken dan als walno-ten. Vooral in Ambon worden ze, op verschillende wijze toebereid, o. a. met sago tot koekjes gebakken (bagea). Ook de olie uit de zaden wordt wel gebruikt. Door insnijdingen in den stam bast verkrijgt men een harsachtige stof (getah kenan), die in de apotheek bekend is als Elemi.

Ook andere soorten van *Canarium* worden Kana-

ri genoemd, vaak met een bijveeging van Octan of iets dergelijks. Van velen worden de vruchten gebruikt en do hars als wierook gebrand, **

CANARIUM EUPTERON Glik. fam. *Bgrai*.

Kajoe kapoer (SUM. W. K.), Lagam (MIDD. SUM.). Hooge boom mot duurzaam hout. Bij het omhak-ken vloeit uit het hout een balsem, die vuilwit tot roodachtig van kleur is en de ruuk heeft van terpen-tijnhoudende copaiva-balsem. Bchalcv voor verlich-ting dient deze balsem (niinjak lagam) tot, genes- middel. ■

CANARIUM MICROCARPUM Wilkl. fam. *Bur...* 项, *fierraceae*.

Kanari m injak AMB.), Kajoe rasa-mala. Waarschijnlijk van deze soort afkomstig is ' een reukhout van de Molukken en Nieuw-Guinea, dat als Kajoe rasauiala in den liandel komt (niet te verwarren met het liout van ALTINGIA, zie aldaar). Het wordt gewonnen uit het wortelhout: cn goeft by verbranden den geur van* Storax. De zaden van dezo booni bevatten een groote hoeveclheid olie. Z. 夕**> **■* C/ 以 小 J— e +, "

CANAVALIA ENSIFORMIS D. C. fam. *Legumi-* f ; nosae-Papilionatae. Katjang parang (MAL.). Een vcel voorkoiuendc klimplant, vooral aan den zeekant, waarvan do zwaardvormigo peul met een parang vergelckcn wordt. Van do varietiet *virosa* worden de jongc bladen en pulcn gegeten (Katjang hantoe). D. plant wordt in onze kolonien nicer on moor als groeno bmcster aangeplant en heeft ook rpijschicn als tweede gowas een toekonist. . . * 2 ' \$ 7 v-o 7

CANDIDAAT-AMBTENAREN. Sinds by Kid. 7 / Stb. 1903 no. 348 een candidaat-ambt-naafschap werd ingesteld voor den Indischen adiuinistratieven dienst — met het gevolg, dat allcen zij, die als cand. N.-I. ambt. waren aangewezen, de examens voov den administratieven dienst konden afleggen en daar- door benoembaarheid verwerven—is deze instelling

toegepast op een telkens ruimer kring van betrekkingen. Wel was reeds in 1895 (Ind. Stb. 135) zulk een candidaat-ambtenaarschap voor Chinesche zaken voorafgegaan, doch dit had tot 1903 geen navolging gevonden. Thans echter kreeg men een candidaat-ambtenaarschap voor den dienst bij het Indische boschwezen, (Ind. Stb. 1906 no. 357: c. houtvester voor den Ind. dienst), voor den consulaire dienst (Ned. Stb. 1906 no. 215: c. consulaire ambtenaar), voor den diplomatieken en consulaire tolkendienst (Ned. Stb. 1909 no. 265 en 1910 no. 156), voor den dienst a Is inlandsch bestuursambtenaar op Java en Madoera (Ind. Stb. 1914 no. 52: c. inlandsch bestuursambtenaar) en voor den dienst als gezaghebber in N.-Indie (Ind. Stb. 1914 no. 502: c. gezaghebber; zie GEZAGHEBBER). Het candidaat-ambtenaarschap voor den Indischen administratieve dienst zelf wordt thans beheerscht door bepalingen van 1907 (Ind. Stb. 230), zooals sedert gewijzigd: dat voor den inlandschen bestuursdienst mist het exdusieve karakter, dat de overige bezittingen.

CANNA INDICA L. fam. *Canna-ccae*. Kembang gedang (JAV.), Sebeh (MAL., SOEND.). Tasbeh (SOEND.). Een bekende sierplant met roode of gele bloemen, het z.g. "Indische bloemriet". De harde zaden worden gebezigd voor bidkransen.

CANNABIS SATIVA L. var. *indica*. fam. *Moraceae*. Hooge kruidachtige plant, de indische henep, waarvan de vrouwelijke bloeciwijzen met de bladeren een bekend narcoticiuni (hasjij) zijn, dat in verschillende deelen van de aarde gebruikt wordt. In de apotheek wordt de plant als *Ilerba Cannabis Indicae* gebruikt. Zie ook GANDJA en HASJISJ. CANTER VISSCHER (JACOBUS). Geboren te Harfgen, kwam hij 1716 te Batavia, bezocht Sumatra Westkust, was van 1737 tot 1723 predikant te Cochin op de kust van Malabar, en werf in 1725 in diezelfde betrekking te Batavia geplaatst, eerst bij de Portugeesche gemeente, later ook bij de Hollandsche. Hij overleed er 1730. Zijn naam is bekend door de Malabaarsche brieven, behelzende eene nauwkeurige beschrijving van de kust van Malabar, Leeuw. 1743. Zie C. A. L. v. T. de Bruijn, Biogr. woordenb. van O.-I. predikanten passim.

CAOUTCHOU. De caoutchouc of gomelastiek of rubber (Latijn *Gummi elasticum*) is het eerst bekend geworden door een Spanjaard, Antonio de Herrera, in 1625 gestorven, die bij de beschrijving van de tweete reis van Columbus verhaalt, dat de inboorlingen op Haiti met ba lien speelden, welke uit het gedroogde sap eener plant waren bereid. Latere berichten vinden men opgegeven door Juan de Torquemada (1615), die ook den naam van den boom vermeldt; iets nauwkeuriger Jiefften de C. leeren kennen door De la Condamine, die uit Zuid-Amerika in 1736 monsters ervan naar Parijs zond, terwijl Fresneau in 1751 eene beschrijving van den boom, die dit product levert, gaf, welke door Aublet *Hevea guianensis* gedoopt werd. Priestley, de bekendste Engelmische scheikundige, beval het, in 1770, het eerst aan tot het wegnemen van potlood repen (van daar de naam India rubber) en tot 1820 bleef dit bijna de eenige toepassing. Toen men de cheinische eigenschappen leerde kennen, nam het gebruik meer en meer toe, vooral nadat het in 1836 gelukte klein gesneden caoutchouc door sterk kiedden onder zachtte verwarming tot eene plastic massa te vereenigen; nog meer toen de Amerikaan Goodyear in 1839 het xcogenaamde *w. lcanthren* uitvond.

De caoutchouc is aanwezig in het melksap van

een zeer groot aantal planten, echter niet altijd in zulk eene hoeveelheid, dat men het daaruit afscheidt. Men treft caoutchouc leverende boomen aan in Amei'ka, voornamelijk in Brazilië, Guyana en Centraal-Amerika, in West-Afrika, in Britsch India, in O. Indie en wel voornamelijk op de eilanden Java, Sumatra en Borneo.

De planter, welke inonze bezittingen Caoutchouc opleveren, behooren, behalve de boom *Ficus dastica* Koxb. (op Java en Sumatra voorkomend) in Jct Maleisch karct, kadjai of ramboungen in het Soeidaasch kolelet geheeten, tot de familie der *Apocynaceae*. Het zijn alien lianen. De belangrijkste zijn: *Wil-lughbeia firma* BL, een lian, die zeer groote afDietingen kan bereiken (tahooi siboe, karet akar in de Lam pongs, gitaiin soesoe in de Padj Bovenlandcn, dangoe gitaaen op tampirik in Z.O. Borneo, djin-taan soesoe in W. Borneo, getah gerip o'Singapore en tjoe kanggang in Bantam) levert voornamelijk de getah soesoe, G. gerip of Borneo-rubber, een caoutchouc van goede hoedanigheid; *Willughbeia teniiflora* Dyer (tahooi hitam, lam hoc, djintaan areng) geeft een product, dat ter vermenging met andere soorten wordt gebruikt; *Ureola brackifsepah* Hook f. (tjoe kanggang en gCmber), *U. javania* Boerl., *U. Maingavi* Hook f.; *U. acjite-acuminala* Boerl. (serapat op W. Borneo).

Vroeger werd in O. Indie slechts in 't wild groei-ende caoutchouc gewonnen, onder welke karct voornamelijk op Java en op Sumatra verkregen door onsinjdigen te niakon, met een kapmes, in den stam en de lucht werelds van den, soms reusachtige afmetingen verkrijgendcn, *Ficus elanlica*. Het in de sneden gesteld melksap word na een dag ingezameld en gewoonlijk tot groote ballen verccrriog. Bij het drogen neemt het een roodbruine tint aan. Op Sumatra en op Borneo wint men caoutchouc uit verschillende der gemelde lianen door deze naar beneden te halon en de stam-ment te riuigen of in stukken te snijden. Het uit de wonden stroomend melksap wordt op verchillende wijzen geougeulecn.

Cultuur van *Caoutchouc* in *Ned. Indie*. De verdienste in O. Indie het eerst een aanplant van caoutchouc leverende boomen in den grond gebracht te hebben, komt toe aan Holland, die in 1864 bij Soelapjiig—*FICTIS dastica* plantte. Later wordt dit voorbeeld op Tjikandi oedic gevoelgd en tot 1900 troft men allerwege in W. Java en op Sumatra's O.K. kleinere of grootere aanplantingen van dezen boom aan. Ook het Boschwezen heeft zich op groote schaal op deze cultuur toegelegd: Zie CAOUTCHOUCEBEDRIJF VAN HET BOSCHWEZEN. De cultuur van de karet is zeer gemakkeijk; zoo wel door zaden als door tjangkocan (marcottes) is de boom te vermcngvuldigen. In het vierde vijfde jaar kan men onder gunstige omstandigheden met het tappen beginnen. Meestal geschiedde dit vroeger op dezelfde wijze als bij de in 't wild groei-ende karet. Thans past men veelal andere methode de jtoe.

In de Lampongsche districten heeft men, echter zonder veel resultaat, ook de cultuur van caoutchouclianen beproefd. Omstreeks 1876 is op Java een uit Midden-Amerika afkomstige rubber-boom, do *Castilloa damlica* Cerv. ingevoerd, van welke cultuur men aanvankclijk groote verwachtingen had on waarvan hier en daar op Java nog aanplantingen (vooral gemengde) voorkomen (op | Jav. 193 to- taal omstreeks 4000 bouw) welke echter ineer en meer worden ingeki-ompen. De voortplanting ge-

schicdt door zaden, die men op kweekbedden uit- zaait. De jonge plantjes worden op 4 M. afstand uitgeplant ; meest echter gemengd met koffie of cacao, en dan op grooteren afstand. Na 5—7 jaren zijn de boomen tapbaar. Jonge boomen geven een product van slechte qualiteit. Do wonden bij het tappen gemaakt genczcn niet zeer goed en bovendien heeft *Caeilloa* nog al van boorders te lijden. Op- brengst en prijs van het product vallen verder niet te roemen. In 1912 was do uitvoer 23.000 K.G., in do 1° helft van 1914 24.000 K.G. d.i. ongeveer 2 % van de rubber-productie van Java.

Evenmin heeft *Manihot Glaziovii*, Miill. Arg., uit Z - Amerika afkomstig en reeds omst reeks 1855 op Java ingevoerd, voldaan. Deze boom levert wel een goed product, maar de opbrengst laat te wenschen over. Gnoemde boomen hebben het veld meten ruimen voor *Hevea brasiliensis* Miill. Arg., den boom, die do Pararubber levert en zijn vaderland heeft in Brazilië. In 1876 bracht Wickham zaden er van naar Engeland, van waar in hetzelfde jaar jonge plantjes, in Ward- sche kisten, naar Ceylon en ook naar Bui. tenzorg-ge* zonden werden. In J 883 onlviig, s Lands Plan- tentuin noegen aantal zaden, zoodat in den Cultuur- tuin een kleine aanplant gemaakt kon woiden. Do groei van de boomen was zeer bevredigend, maar de opbrengst aan caoutchouc bij de toen gevolgde wijze van t appen gering en zeker zou zonder do belangrijke onderzoekingen van Willis en Parkin in de laatste jaren van de vorige eeuw, de Hevea- cultuur niet lot ontwikkeling zijn gekomen.

Uit hunne proeven was gebleken, dat niet alleen Hevea eene vaak hiehannde aftapping goed ver- drangt maar tevenH, dat de opbrengst zelfs aanzien- lijk Rtiijf, c nidad de boom de merkwaardige eigen- tchap bezit om op wondprikkeJs te reageren door een veimceidicd latex-productie. Van nu af neemt do Bcvca-cultuur een ongekende vlucht. Alafnka ging voor, maar O-Indie, vooral Sumatra, volgdo sneLDe cultuur van dePara- rubEer is vrij eenvoudig, omdat de boom aan den grond geon hooge eischen stelt. ABCcn vrelangt hy een vochtig en waim kli- mant; het beat greit hij op geringe hoegto boven zte, hoewel men in W. Java toch nog goed predu- ccerde aanplantingen aantreft op eene hoogte van 600 M. Be ontginning van de voor Hevea te gebuiken terrincen gwhuidt op dezelfde wijze ah bijv. bij de koffiecultuur. AHccn dect men goed zooveel nio- gdiik deed hout en Lccmstionken te verwiide- ren cm het opticden van ten wortelziclike te voor- komen.

Hoewel men ecixis pas onkicmde zaden op het ten ein uit pool, geeft men tech de voorkeur aan planlinacriaal, dat op kweekLeden gekweekt werd. Na 8—9 inaarden, wanneer do jongo plant jes een vingerdik zijn, tict men zo uit. Enijdt zcwfcl den Stengel QH den wort el tot op ± 45 c.M. af en plant deze zoogen. stumps in plan t gat en cp het ten ein uit, op afstanden van 12 X 24, J8 X 18 of 21 X 21 voet. Aan liet Echoonhouden dcr tuinen woid veel zorg hctced en velo planters jasten het systeem van „clean weeding”, op Java djcctoel gencnid, toe, waarbij de grond met zorg voortdurend van allo onkruid gezuiveid wordt. Vauk plant men tusschen de Hevea's Robust a-koffie of kok wel veil-chillende LeguminoEen uis grcnbemeslicH. Po jongo boemen groeien in't eerste jaar fpichtig op en gaan pas later een kroon vormen. Gcwonlijk ikcent men, dat een Hevea tapbaar is indien hij op borsthoogte een om- trek v&n 45 c.M. heeft. Gemiddeld is dit in hot 50

jaar't geval. Men tapt echter ook wel jongere boo- men.

Bij het tappen past men voor jonge boomen de zoogenaamde halve vischgraat-, bij ouderde visch- graat-methode tee. Men maakt op den stam een ver- tikaal naar beneden loopende, ondiepe voor, die als leigoot voor het melksap moet dienen, dat aan den voet, langs een in den bast gestoken metalen af- voeigoetje, in een glazen of metalen bakje wordt geleid. Aan beido zijden van die voor brengt men onder een hoek van 30° of 45° zijnsceden aan over % van den omtrek alsdcheele,over % van den om- trek, aan een zijde van do voor, als do halve visch- graat methode wordt toegepast. Men tapt dagelijks of om den andrcrn dag en maakt daarbij gebruik van een scherp tapmes — meestal een eenvoudige guts.

Bij het tappen moot men slechts een zoo. dun inogelijk reepje bast wegnemen. Men begint zeer vroe in den morgen. Als het vlocien van de latex heeft opgehouden, giet men de bakjes in geemail- leerde emmers leg en vervoert deze zoo spoedig mogelijk naar de fabrick of naar zoogen. coagulatie- huisjes. In do bakjes ccaguleert meest fil een weinig melksap (lump-rubber). Hetgeen op de boomen ge- coaguleerd is, wordt er's middags o(den volgenden dag afgehaald en geeft do zoog. “scraps”. De weg- gesneden reepjes bast woiden verzameld om er de caoutchouc van to winnen (bast-rubber) en de ge- moi-sto latex levert de earth-rubber.

Het in de fabrick of in de ccagulatiehuisjes ge- bracht in elks ap wordt door kopergeas gefiltreerd en met water verveeld gel, waarna men er verdund azijnzuur of iniercnzuur of ook wel zwavelzuur aau toevoegt en tevens, om een licht gekleurd product te verkrijgen, eene oplossing van zuur natriumsul- fiet. Men moet ervoor zorgen zuren te gebruiken, die geen koperbevatlen. Na 10—15 minuten is do latex gecoaguleerd onder afscheiding van een helder serum. Men coaguleert in vlakke vierkante schalen of in groote vaten van aardewerk. In st eerste geval rolt men de caoutchouc op een hellende tafel met een rol uit en vervolgens in een mangel of wak machine, wanrvan de rolleii met gelijkesnelheidraaien. Men vcrkrijgt dan vellen, die den naam van sheets dragen. De in groot o bakken gestolde rubber daaren- tegen, woidt, onder besproeiing met water, in een wakiachino met gcegroefd, met ongclijke snelheid draaiende rollen gewalst, waardoor men de zoog. ciepe verkrijgt. Scraps en bastreepjes worden even- eens op crepo verwerkt. Daarna worden zoowel sheets als ciepo in drooghuzien, die vaak van ven- tilatoren voorzien zijn, bij matige hitte gedroogd. So ms wordt de rubber in rookhuizen aan do wer- king van rook blootgestek. Be verzending gcschietl meestal in Venesta-icsten.

Hevea-aanplant ingen hebben vaak te lijden van wortelziekten, onder welke de door een schimmel, *Fomes semilosa**, veroorzaakt hot gevaarlijkst is. Ijc stain woidt wel aangetast door kanker en door djamoer oepas, tcwivijd wel mieien, ratten en her- ten in jonge aanplantingen soius schade aanrich- ten.

De met Hevea beplanto opperviaakt broedrog in 1914 voor Sumatra ongeveer 123.000 H.A. (173.000 bouw) ; voor Java 93.000 H.A. (131.000 bouw). Do groete vlucht van deze cultuur dftgeekent in 0.- Indic van 1906. Wat de opbrengst in K.G. per bouw betrefl (copcn de o)gaven uiteen. Het volgende staatje moge dienen om er een denkbeeld van te geven.

	Sumatra	Java.
4—5 jaar.	4S—95 K.G.	90K.G.
5—6 ”	95—190 „	ISO „
6—7 “	190—285 „	220 „
7—8 n	285—380 „	265 „
8-9 „		265 „
9—10 ”		360 „

Men rekent, dat omstreeks 1920 de wereldproductie 200.000 ton zal bedragen, waarvan Ned. Indie $\frac{1}{3}$ gedeelte zal opleveren. In 1914 Jevcrde Java 3555, Sumatra 3443 ton. De kostprijs van 1 K.G. rubber schat men in de komende jaren voor Java op ongeveer 1.— D. uitvoer van Sumatra[^] O. K. bedroeg in 1915 reeds 9066 ton.

X Het kapitaal, dat in Rubber-plant ages in Ned. Indie gestoken is, bedroeg in 1913 volgeijs Mr. A. G. N. Swart:

voor Java	/ 116.527.200
voor Sumatra	-124.085.400
■ voor Riouw	-7.252.200
voor Borneo	-9.900.000

Totaal 元 f 258.064.800

De Para-rubber van Brazilië is ten doode opgeschreven, vooral nu men door verbeteringen in het vulcanisatieproces met plantage-rubber even goed resultaatjn verkrijgt.

Het streven der planters is er nicer en meer op gericht om een product van stand vastige eigenschappen te krijgen. Zij woixlen daarbij krachtig geholpen door het Algemeen rubber-proefstation in Buitenzorg en de andere proefstations op Java terwijl de Nederlandsche Regeering door de inrichting van een voorlichtingsdienst te Delft het hare er toe heeft bygedragen om de rubber-cultuur in Ned.-Indie te steunen en vooruit te brengen. Ook in een rubber-proefstation opgericht.

In den laatsten tijd begint men aamlacht te maken aan de olie, welke uit de zaden vorkregen kan worden en in de toekomst een handelartikel behoort te worden.

Samenitdilling eneiigeisclappen. Het hoofdbestanddeel van handels-caoutchouc is een vast, amorf koolwaterstof van de formule $(C_6 H_8)_x$ welke te beschouwen is als een polymeer van isopreen. Verder komen er nog harsen en ciwitachtige stoffen in voor. Het liarsgchhalte van de Para-rubber (van *Hevea brasiliensis*) bedraagt slechts ongeveer 3 %, dat van *Ficus*- en *Castilloa*-caoutchouc is aanzienlijk hooger en vooral afhankelijk van den leeftijd van de boomen, waaruit ze werd verkregen. De kleur is zeer verschillend, vaak is deze bruin, vooral geldt dit voor *Ficus*-caoutchouc en voor groote *Hevea*, terwijl tegenwoordig, dank zij de behandeling met natriumbisulfiet, bijna witte crepe in den handel komt. De nicest kenmerkende eigenschap van rubber is haar elasticiteit, by sterke afkoeling venuindert deze sterk. Bij geringe verwarming wordt caoutchouc zachterjsterker verhit wordt ze kleverig en smelt ten slotte. Bij drogeditillatie levert rubber, behalve gasen, een mengsel van vloeibare verbindingen — caoutchouc-olie geheeten, —zooals isopreen en dipenten. Koud noch warm water oefenen op caoutchouc eene oplossende werking uit, evenmin is * in alcohol oplosbaar, welke er echter wel de harsen uittrekt. Benzol, chloroform, zwavel- koolstof, benzine, terpentijnolie, caoutchouc-olie^{en} 就 erkoolwaterbloffen lossen rubber, vooral bij verwarming, gemakkelijk op, na voorafgaande opzwellnig, en geven er colloïdale oplossingen :) medc.

Verdunde zuren en alkalien tasten caoutchouc weinig aan, sterk salpeterzuur werkt er heftig op in.

Eene merkwaardige vcrandcring ondergaat caoutchouc door verhitting met zwavel. Mengt men caoutchouc innig met 4—5 % zwavel en verhit men het mengsel eenigen tijd, bijv. 40—30 minuten, op 130°—140° C. dan verkrijgt men een product, dat veelkrachtiger is dan de gebruikte rubber en de elasticiteit ook by lage temperatuur behoudt. Men noemt deze bewerking *vidcanisecren*. Zij werd in 1839 door Goodyear uitgevonden. Jan van Geuns te Haarlem schijnt reeds eerder zwavel bij de vervaardiging van caoutchoucvorwerpen gebruikt te hebben. Neemt men bij het vulcaniseeren ncer zwavel en verhit men hooger, bijv. op 150°—160° C., dan ontstaat een bij gewone temperatuur harde, zwarte stof, eboniet genaamd.

Sy n't hot ische - Rubber. Het sprekt wel haast van zelf, dat de chemici getracht hebben caoutchouc kunstmatig te bereiden. Inderdaad is het aan Prof. Harries en aan Dr. Hofmann en Dr. Coultob., etc-

chemici van de Elberfelder Farbenfabriken Bayer en Co, gelukt uit isopreen en andere koolwaterstoffen een stof te bereiden, welke met caoutchouc gelykenis vertoont. De grootte moeilijkheden is echter het isopreen en verwan te verbindingen te bereiden. Nu de kostprijs van plantaerubber zoo aanzienlijk gedaald is, behoeft men wj niet te vreezen, dat de synthetische rubber de natuurlijke winning zal behalen.

Toepassingen. Voor het gebruik in de industrie : wordt de rubber in water van 50°—70° C. gewect, in stukken gesneden en in wandhinchingsgewassen, waardoor men grootte vellen verkrijgt. Deze worden in 't donker in gedeventilerde ruimen bij 30° gedroogd. Ook droogt men wel in vacuum-drogers, wat veel minder tijd in beslag neemt. De (roge rubber wordt dan, afhankelijk van aard van het fabrikaat, met chemicalien, als zinkoxyde, kalk, bariumiidfaat, zwavel, imoon, fuel is (een product door verhitten van olie met zwavel vorkregen) gecregenreene rubber enz. gecincngd, onder toevoeging van de voor de vulcanisecring benodigde hoeveelheid zwavel. Men gebruikt voor het mengen grootte walsen, die jn<t stoom iiwendig worden verwarmd. De geknede massa wordt in vormen geporst of daarin gelgd in dunne lagen, die men maakt met behulp van een kalender (i. e. een krachtige machine met 2 of 3 rollen) op een gewone temperatuur gebiacht worden. Daarna verhit men de vorkregen in de vulcajiiseerketel.

Men gebruikt de caoutchouc — na vulcanisatie — als nraden, platen, banden ; voor gas- en waterleidingsbuizen; voor drijfriemen ; voor vclbaixlen voor rijtuigen, ry widen en aulo's; voor buffers, tochtbanden, biljartbanden, drukwalsen, kabcls, overschoenen en regenjasen enz. enz.

Het eboniet laat zich alhoorn verwerken en wordt gebruikt voor kunnren, isolerHiatcrida), chirurgische artikelen enz. Door wrijven wordt '(/ electriHch, vaudaar toc])asHing voor electriscor-machines.

LiteratiLur: P. van Romburgh, Les plantes a caoutchouc et a gutta-percha cultivées aux Indes Nderlandaises, 1903; Herbert Wright, Para Rubber 4c dr., 1912, Dr. P. J. S. Cramer, Dccultuur van vea 1910; Rubber Rccucil. Int. Rubber Congres Battwia 1914; Ottolander en Vervooren, Bdkn- Vei'h. over de ocon. Voorwaarden waarondor de Rubber-cultuur op Java gedreven wordt/ 1914; Dit- m 灯, Die Analyse des Kautschuks.

CAOUTCHOUC-BEDRIJF VAN HET BOSCHWEZEN. Reeds sedert vele jaren zijn door den Dienst van het Boschwezen op verschillende plaatsen van Java, zoowel in als buiten de djatiboschcon, cultures van caoutchouc leverend gewasson aangelegd. Bijna uitsluitend waren het aan plant ingen van *Ficus elastica* aanvankelijk met marcotten, later echter met zaadplanten tot stand gebracht. Vooral in het eerste decennium van de twintigste eeuw werd in meerdere residenties, zooals Batavia, Banjoemas, Kedoe, Pckalongan, Semarang, Heinbang^{ci} Kediri, in verband met de stijgende rubbroprijzen, aan die aanplantingen nog al uitbreiding gegeven. Deze aanplantingen, welke oorspronkelijk het karakter (1 roegen van boshcultures, en niet minder do be- i ciding van het produkt, vergden echter to veel tijd van het boschbeheerspersoneel en pasten niet in het kader van gewoon boschbeheer, terwijl bovendien geen voldoende eenheid in de bereidings- en in de verpakkings-wijze bestond, waardoor het produkt geen voldoende prijzen op de Europeesche markt kon behalen. Deze toestand bleef zoo voortduren tot het jaar 1910, toen besloten werd alle aanplantingen van caoutchouc-leverend gewassen in dene hand te brengen; den. houtvester H. J. van Hasselt, die zich reeds de noodige ervaring op dit gebied had eigen gemaakt, werd de leiding van het. caoutchoucbedrijf van het Boschwezen toevertrouwd. Er waren toen aanwezig 4957 HA *Ficus elastica*, 737 HA *Hevea brasiliensis*, 29 HA *Catillola elastica* on 8 HA Ma- iiiihot Glaziovii en dichotoma, totaal 5731 HA. De, door het Boschwezen op hot eiland. Noosa Kem- bangan, aangelegde caoutchouc-cultures zijn hierin niet begrepen; zc werden in 1910 aan het Departement van Jmitic o'ergegeven, omdat deze cultures geheel door de op dat ciland te werk gestelde gestraften werden onderhouden, zoodat do Dienst van het BoHchwezen zich sedert allcon ten opzichte dier cultures had bezig to houden met het geven van advie.5 betreffendo hot onderhoud on do nitbreiding der aanplantingen on do boring on verheheping van het produkt. Was dus toon de noodigo cnclief in het caoutchoucbedrijf van het Bosch- wezen verkregen, er ouk gczoigd worden voor een intensivering van hot bedrijf, waartoo in de eerste plaats personeel noodig was. Daarom werd den bedrijfsleider ecu houtvester voor de al- genieeno leiding toegevoegd, terwijl mccrdcro Eu- j upcesche employes vn Inlandsche workkrachten als jnaangeldcra in dienst werden genomion. Al spoo- <lig bleek^t wenschelijk vijf der voornaamste com- plexen af te schoiden als afzonderlijk ondomc- niigiion, icder onder hut boheer van een administra- teur, waarmee in 1U11 een aanvang werd gemaakt. 1) a *Ficus*-aanplantingen, welke voor een duurzaam bedrijf onge- schikt waren, worden goconvoortcord in Jlevuc of ufgeschreven; do laatsten zijn bestemd on to worden gecexploiteerd, totdat dit niet nicer loonend is, waavna zc zullen worden omgezet in djati- bosch, tenzij er een and or o bestemming aan zal worden gegeven. Overigcns worden do ondomcmn- gen door bij planting uitgebroid tot cono zoodaagig xiiitgestrooktheid als noodig wordt geacht on hot bo- driij zoo rondecrcnd inogelijk to makon. Intusschon was gebleken, dat do *Ficus elastica*, welke als in- heemsche boom voor do aanplantingen op Java veel voor had, door zijn mindore rubbropbrengst per HA niet langer de voorkcur vordionde, zoodat do uitbreidings sedort bijna uitsluitend mot don rubberboom bij uitnemondheid, de *Hevea brasi- liensis*, geschieden. Editor werd bovondien gotracht

de aftappingsmethode van de *Ficus elastica* te verbeteren, teneinde een grootere opbrengst te verkrij- gon. Slaagde men hierin naar wensch, toch bleven de opbrengston per HA nog verre ten achter bij dio van den Pararubberboom, de *Hevea brasiliensis*. Maar speciaal in do bereiding van de Ficuarrubber werd al spoedig grooto verbetering aangebracht, waardoor do geldelijk opbrengst van dit produkt gunstiger word. Na velerlei pogingen tot verzilve- ring der rubberopbrengston van de aanplantin- gen, door hot Boschwezen aangelegd, in vroeger jaren te St. Petersburg, in Batavia en in Antwer- pen aangewend, werd in 1911 overgegaan tot ver- koop door tusschenkonist van de Nederlindsche Handel- Maatschappij on wcl bourtelings te Amsterdam en te Rotterdam, waarmede gunstige resulta- ten werden verkregon. Om de bereiding zoo eco- nomisch mogelijk te doen goschieden, moesten lang- zamerhand behoorlijk fabricies-installaties worden aangeschaft en fabriekon worden gebouwd, waarvan or thais een vijftal in working zijn en eenige ander© opgericht worden. Het aantal der ondemcmning on werd inmiddels tot twaalf uitgebreid, teneinde het ge- heele caoutchouc arcaal mot duurzaam bedrijf, dat in 1913 aangelegd, was tot 6127 HA, waarvan 3814 HA *Hevea brasiliensis*, te kunnen omvat- ten. Uit deze cijfers blykt, dat in 1913 hot Hevea- bednjf reeds hoofdbedrijf was geworden. Den be- driijfsleider werd de titel van "Directeur van het caoutchoucbedrijf van hot Boschwezen" toege- kend, terwijl hem in 1912 nog een tweede houtvester en een adspirant-houtvostor voor de algemeene controle worden toegevoegd; hot verdere personeel bestond uit. 1913 uit 9 administrateurs, 3 waarnemende administrators, 43 geemployeerden, 2 bouwoepzichters, 1 boekhouder, 2 machinisten, 12 schry vers, en een groot aantal inlandsche hoofd- mandoers en mardoers. Zoo veel mogelijk wordt met vaste koelios gewerkt, waarvoor, waarmoodig, kooli-kampons worden opgericht. Door de iii- voering cncor commercieele boeklipuding is hot mo- gelijk do rentabiliteit van dit bedrijf naar de juiste waardo to achatten. De rubberproductio verdu- beldo zich jaarlijks sedert 1910. Voor verdere ge- gevens wordt verwozen naar do sedert 1913, als vlcment op do jaarverslagen van het Boschwezen, vcrschijnondo verslagen van hot caoutchoucbedrijf.

CAPELLEN (GODERT ALEXANDER GERARD PHILIP BARON VAN DER). Conimissaris-Generaal cu Gouvervuer-Generaal over Ned.-Indie, geboren to Utrecht 15 Dec. 1778. To Utrecht in 1803 bovor- deiH tot doctor in do beide rechten, trad hij nog in hetzelfde jaar in staatsdienst als secr. dev dep. r- kenkamer van Utrecht, stceg tot secretaris-generaal bij dat dep. (10 Dec. 1807), werd kort daama (Fchr. 1808) benoemd tot landdrost van Oost-Friesland, 22 Dec. 1808 to Staatsraad en 27 Mei 1809 to Minister van eerdionsten binnen- zaken, welke betrekking hij 31 Dec. 1810 onderlegdc. Gedureudcde Fiandscheover- heersching bleef hij buiten den staatsdienst; na hot hers tel onzer onafhanklijkhoid werd hy 17 De .

1813 Comm.-gcn. in het dup. der Zuideerzee, 6 April 1814 Secretaris van Staut voor de zaken van koop- handel en kolonien en 7 ilcid. a. v. Conmissariaa van den Souv. Vorst bij hot provisioned gouvernment generaal van Belgiu. Toen tot do oevnemning der kolonij uit handen der Eengehohen besloten was, maakte V. d. Capellen deel nit der Hooge Coumissie, die met die taak belast void, en word hij met Elout en Buyscks tot Coniuisvisvis-Gonccraal benoemd. Te- yens word hem de betrekking van Gouv.-Goueraal

opgedragen, belast met het dagelijksch bestuur en met de uitvoering der organisatie door de Comm.-Gen. ontworpen. Tusschen die benoeming (22 Sept. 1814) en zijn vertrek naar Indië verstrekt echter een geruime tijd; in dien tusschentijd was hij Secretaris van Staat voor de Bdgische provincien en buitengewoon gevolmachtigde op het congres te Wenen en verkreeg hij den titel van Secretaris van Staat. Op 19 Aug. 1816 aanvaarde de Hooge Commissie het bewind, dat zij 16 Jan. 1819 nederlegde, waarna V. d. (Xpeller nog tot 1 Jan. 1826 als Gouverneur-Generaal alleen het bestuur voerde.

Was het bewind der Comm.-Gen. vooral belangrijk door de maatregelen, getroffen voor de overname der bezittingen, het vaststellen van een nieuw Reglement, het ontwerpen en invoeren der verschillende organisaties, het noodig voor de nieuwe orde van zaken (Zie COMMISSARIS-GENERAAL), het bestuur van den Gouvern.-Gen. V. d. Capellen werd in de eerste plaats gekenmerkt door tai van oorlogen, in de verschillende deelen van Ned.-Indië gevoerd. Op Java brak tijdens zijn bestuur de opstand van Diponegoro uit; op Sumatra werden herhaalde expeditionen tegen Palembang gezonden, die eindigden met de inlijving van dat sultanaat, en werd de strijd met de Padri's aangeboden. Op Borneo werd met de Chineezen op de Westkust, strijd gevoerd, terwijl ook op Zuid-Celebes tegen Bonitancite en Socpa moest worden geageerd. Doze oorlogen en niet minder de kostbare administratie, door V. d. Capellen ingevoerd, putten de beschikbare middelen uit, zoodat de Gouvern.-Gen. zich genoodzaakt zag, een leening met het huis Fabner en Co. te Calcutta te sluiten, ten einde in de behoeften van den dienst te voorzien, een leening die echter door den Koning niet werd goedgekeurd. Gedurende het verblijf zijner commissarissen bestond tusschen hen en V. d. Capellen groot overeenstemming omtrent de voornaamste beginselen van bestuur; ten opzichte echter van de uitgifte van woeste gronden aan particulieren verschilden V. d. Capellen en Elout, die daarvan groot voorstander was. Na het vertrek van dezen geraakte V. d. Capellen meer en meer onder den invloed van hen, die de toelating van particulieren vijandig gezind waren, en beschouwde hij Java als een kostbaar domein des Korings en den particulieren ondernemer als een parasiet, slechts levende ten koste van den inlander. Vandaar zijne maatregelen tegen de vestiging van ondernemers in de bitmcanlanden (Zie CULTUURSTELSEL) en tot het tegengaan van de landverhuur in de Vorstenlanden (Zie LANDVERHUUR in de Vorstenlanden). Het verbod tot invoer en verkoop van opium in Preanger werd door V. d. Capellen uitgevaardigd op voorstel van zijnen broeder, den resident van dat gewest. Van hoog belang was de reis, door V. d. Capellen naar Celebes en de Molukken in 1824 ondernomen, ondat zij tot uitgangspunt diende voor het vernieuwen van het Bonigaaisch contract en de weldadige hervormingen, door hem in de Molukken (zie aldaar) ingevoerd. Voorts herinneren wij aan de maatregelen door hem genomen ter versterking van den invloed van het inlandsch bestuur op Java (Zie BESTUUR). Eindelijk vermelden wij nog zijne weigering om gevolg te geven aan een verzoek van den Minister Elout, om aan de Handelsmaatschappij den oogst dor Preanger af te staan (Zie HANDELSMAATSCHAPP. PI.). En de maatregelen, door hem op advies van Rinward en V. d. Vinne in het belang van onderjijns wetsoverheersching genomen. Ook de uitvoering van 17 Maart 1824 met Engeland tot

mil van grondgebied cnz. gesloten, had onder V. d. Capellen plaats.

Na zijne terugkomst in Nederland (11 Juni 1826) werden aan V. d. Capellen nog verschillende eervolle bedieningen opgedragen, zooda van President-Curator der Hoogeschool te Utrecht, en vertegenwoordigde hij den Koning bij de troonsbestijging van Koningin Victoria, doch in eigenlijken staatsdienst is hij niet meer getreden. De laatste jaren van zijn leven bracht hij door op den huize Volienhoven en De Pilt, waar hij 10 April 1848 overleed.

Een overzicht van verschillende geschriften over V. d. Capellen is te vinden bij V. Rhede v. d. Kloot/De Gouvern.-Gen. enz. 's-Grav. T8tn passim, waar uittijds anet : n vermelden J. A. Spengler, De N. O.-I. Bezitt., onder het bestuur van den Gouvern.-Gen. V. d. Capellen, le ged. Utr. 1863. II. /L' ;

CAPSICUM ANNUM L. fam. *Solanaceae*. bok (JAV., MAL., SOEND.), Tjabc (MAL., JAV., SOEND.), en verschillende andere inlandsche namen. Kruid of halfhester afkomstig uit Amerika, thans in tropen en ook in koudere streken algemeen gekweekt. Ixjvert de Spaansche peper, die bij de spijsbereiding en ook in de geneeskunde een zeer belangrijke rol speelt. Ook de bladeren (Daen sabrang) worden in de inlandsche geneeskunde gebruikt. Er zijn verschillende vormen van *C. annuum* bekend, b.v. (*ifisicum longum*, (Tjabc amis). Ook in de europec.]: . geneeskunde spden de vruchten (*Fruiliis Capsid annui*) een rol.

CAPSICUM FRUTESCENS L. fam. *Solanaceae*. Lombok rawit, Lombok setan, Tjabc rawit, Tjabc setan. Kruid, evenals *Capsicum annuum*, uit Amricaka afkomstig, en vooral in de tropen veel gekweekt. Levert de kleine Spaansche peper of *Cayenne-peper*, die eveneens bij de spijsbereiding zeer algemeen gebruikt wordt. Ook zijn de vruchten een inlandsch geneesmiddel evenals de bladeren, die als (*iodotyji sabrangy* bekend zijn. Ook van deze soort komen veel vormen voor, b.v. *Capsicum minimum* Blanco.

CARAPA MOLUCCENSIS Lam. fain. *Meliaceae*. Pohon kira-kira (MAL.), Niri, Njoeroc (JAV.). Boom van middelmatige afmeting in gen. veel voorkomend in do vloedbosschen van Midden- en Oost-Java, vaak gemengd met de volgende soort, waarvan hij moeilijk te onderscheiden is. Do wortels zijn ten dele knievormig gebogen en steken boven den modderbodem uit; andere wortels blijven in den bodem. Vooral in vruchtdragenden toestand gemakkelijk te herkennen aan do zeer groote vierkleppige doosvrucht waarin de 6- tot 12-tal 4-zijdige zaden zitten, die op het water drijven en door cb en vloed verspreid worden. Het roode kernhout is fijn, sterk en duurzaam, maar alleen in kleine afmetingen te krijgen, en daarom alleen gebruikt voor kleinroo voorwerpen als handvatten e.d. Jc zeer bitter schors wordt op sommige plaatsen veel gebruikt voor het tanen van vischnetten. De boom komt vermoedelijk in een groot deel van den Archipel voor, maar wordt niet voldoende van de volgende soort onderscheiden. De naam "Kira-kira" zou te dan ken zijn aan hot feit, dat de zaden in een vrucht, ccn-maal door elkaar gegooid, slechts na veel passen en nicten weer hun oorspronkelijke ruimte in do vrucht kunnen innemen.

CARAPA OBOVATA Bl. fam. *Meliaceae*. Djom-bo, Njiri (JAV.). Miri (SOEND.). Boom, veel gelijkend op de vorige en cr vaak mee verward. Komt op de zelfde plaatsen voor, soms ermee gemengd.

CARDAMON. Zie KARDAMOENGOE.

CARDIOSPERMUM HALICACABUM L. fam. Sapindaceae. Bondot (JAV.), Parija boelan (MAL.). Kruidachtig klimplant, tusschen do kcerkingen in beide halfronden voorkomend. Do bladeren wor- don als uitwendig genesmiddel en als groente ge- bruikt; de zaden worden aan draden geregen.

CARET of KARET. Algemeene naam voor het echte schildpad, afkomstig van het hoornpantser van de echte caretschildpad, *Clitelonia imbricata* L. (zie onder SCHILDPAD en onder SCHILDPAD- DEN fain. CHELONIDAE IIB. 3.). De Maleischc naam voor schildpad is toetrogoe.

CARICA PAPAYA L. fain. *Caricaceae*. Kapnja (versch. talcn), Katela (JAV.) Kates (JAV.) Kepaja (MAL.), Papaja (MAL.), De bekende „ » Icolcnboom”, die in alle tropische st reken *wegaens de eetbare vruchten gekweekt wordt. ^z. -//

CARISSA CARANDAS i.a.m. *Apocynaceae*. (= *Ardaina C.*) Karandang, Kerandang (JAV.). Klimmende heester, waarvan de vruchten rauw of in- geclegd gegeten worden.

CARLUDOVICA PALMATA Ruiz & Pav. fam. *Cy/danthaceae*. Eon in Zuid-Amerika inhemscho plant, die zeer veel op een palm gelijkt met waaiervormige bladeren. De plant heeft geen stam ; zo wordt in Indi . in de benedenlanden vaak als sier- plant gekweekt. In Jamaica en op verschillende plaatsen in Zuid-Amerika leveren de bladeren het stroo voor do bekende Panamahoeden. In Tange- rang bestaat een aanplant van *Carhidovica*, waaruit mon evencens hoeden maakt.

CARON (FRANCOYS). Geboren 1600 to Brussel., trad hij in dienst bij de O.-I. Comp en ging als koksmaat naar J apan, waar hy van het scliip weg- licp (1619) en in hot land bleef. Na verschillende bce- trekkingen, o. a. die van opperhoofd to Japan, be- klcdd te hebben, word hij directeur-generaal van den handel; in 1652 word hij op zijn verzoek ontslagen, nadat hij ter vorantwoording in Holland was torug- gekomcn. Later trad hij in Fransohen dienst cn vorge- zelde de expeditio tegen Ceylon onder Do la Haye, die door de kloekheid van VanGoensmislukto(1672). Ook hier ter vorantwoording geroepen. Iced hij schip- breuk bij de Portugecsche kust (1G73), waarbij hij ontkwam. Hij schreef: Beschrijvingh van het mach- tigh koningrijk Japan, gcesteld door F. Caron. Amst. 1050.

CARPENTIER (PIETER DE). Gouverneur-Gene- raal, word omstreeks 1588 te Antwerpen-geboren, studeerde to Leiden in 1G03 en vertrok in 1616 als opperkoopman naar Indie, waar hij in 1619 raad extra- ordinair en directeur-generaal word en in 1620 lid van den Ruad van defonso to Djakatia.- Den 23cn Jan. 1623 word hij door den G.G. Coen in Rade to dienn o]v]olger verkozen. 1 Fcbr. 1G23 aanvaarddo hij het gezctf. dat hij 30 Sept. 1627 wecler ncdcrlegde. In Nederl. teruggecckd, word hij 1628 Bowindhobber dor O. I. Cic en in 1629 en 1632 als gehovnachtigde dor Cie naar Engeland gezonden, om goschillen met dat Rijk te becindigen. Hij overlocd to Amsterdam 5 Sept. J 659. Voorvallen van belang gc- durende zijn bestuur waren vooral de zoogon. Ambo- nosche moord, on ontdekkingen in Australie gda&n.

CARSTENSZ-KETEN. Hoog-te, en e i> t hekend geworden, sneeuwketm in Nieuw-Guinea, in 1908 door G. P. Rouffaer benocmd naar Jan Uarstensz.dio t cersteden 16cn Februari 1627, in het jormaal van zijno reis langs do zuidkust, van dft eiland met do “Aera”, gewag maakle van dit toen door hem, van uit zco, waargenomen „overhooch geberchte, landwaert in, na gissinge 10 mijlen, dat op velo plant son wit mot

Snee bedcct lach”. Tot de 200 ceuw werd echter nog aan hetvoorkomen van sneeuwbergen op Nieuw- Guinea gctwijfeld, toldat den 8 November 1909 de 2e Lorentz-expeditie op ± 250 M. beneden den Wilhelmina-top, in het oostclijker glegen Oranje- gebergte, de aanwezigheid van aneuw feteljik kon vaststellen.

In den aanvang van 1910 trachtte eene Engelsche expeditio van uit de Alimika-rivier de Carstensz-ke- ten te bereiken. Doze expeditie kwam echter slechta to den voet. Eenc tweede Engelsche expeditie, onder leiding van dr. A. F. B. WoUaston, slaagde beter. Van uit de Otakwa-rivier bereikte de leider met den Nederlandschen len Luitenant A. van de Water, die hem als commandant van een militair gelcilde verge- zelde, de sneeuwgrns. De toppen warden to heden (Januari 1916) nog niet bestegen. Volgena Wollaston* waarnemingen zou de keten twee toppen heb- ben, waarvan de hoogte door hem werd bepaald, van den oostclijken op 4791 M., van den westclijken op 4575 M. Waarnemingen, in het laatst van 1914 door de leden der railitaire exploratio Schultz en Doorman van uit het Noorden gedaan, hebben aan- getoond dat cr zes Carstensz-toppen bestaan, alle met eeuwige sneeuw bedekt, hoog 4810 to 5000 M. De afstand tusschen de uiterst toppen zou ± 7 K.M. bedragen, het hoogteverschil tusschen den hoogsten top en den benedenrand van het ys- en sneuwdek ± 410 M. groot zijn.

CARTHAMUS TINCTORIUS L. fam. *Compositae*. Kasoemba (SOEND.), Kembang poeloe (JAV.), Somba Kruidachtige plant, veel gekweekt in de tro- pen en subtropen, wegens de rood-oranje kleurige bloemhoofdjes, waarvan de losso bloemcn gedroogd in den hand el komen als kembang kasoemba. Ze levcrcn een bekende kleuret of, dio veel gebruikt wordt voor hot kleuren van zijde, katoen en garens. Ook als inlandsch genesmiddel en voor het verval- schen van saffraan worden de bloemcn gebruikt. De Europeesche naam is *Sajjloor*.

CARUM CARVIL. fam. *Umbelliferae*. Djemoedjoe (MAL.), Djintan (MAL.), Djinten (JAV., SOEND.). Kruidachtige plant van de gematigde streken, de z.g. *Kanooj*, con enkele maal op Java gekweekt om de vruchten, die gergeld in indische kruidenmeng- sels voorkomen. Meestal vorden de vruchten echter uit Britsch li dio ingooverd. Als medicinale drogerij worden ze “moengsi” genoemd, welko laatste naam ook gcldt voor do uit Britsch indie iugevoerde vruchten van *Carum opticum* Bth, dio er zeer veel op gelijken? 玲. . . .

CASSAVE EN CASSAVAMEEL. Zic MANIHOT<

CASSIA A LATA L. Fam. *Leguminosae-Cae'al-* / / / *pineae*. Daoen keeping, Dacn kcerap (MAL.), Ga- lingang (MAL.), Kat epeng (JAV., SOEND.), Ketepeng (JAV.). Fraaie heester, in allo tropische st reken ver- spreid, met gele bloemcn en groote gvleugelde pou- len. De bladeren worden in twccrcic opzicht ala genesmiddel gebruikt, uitwendig als niiddel tegen huidziekte, vooral ringworm (vmdaar de Engelsche naam “*Rhigicormsgub*”), in wend ig als laxans. In Britsch Indie wordt de bast als loomiddel gebruikt.

CASSIA ANGSTIFOLIA Vahl. fain. *Lyjumino- sae- Caesa/pineae*. De stamplant van do *Folia Sen- nae* of „Sonnobladeren”, die in de inlandsche genes- kunde bekiid zijn als Senamaki of Seonsmaki con als laxans gebruikt worden. / -0, " -!

CASSIA FISTULA L. fam. *Leguminosae-Caeial- pineae*. Klohcov of Klohor (JAV.), Tenuing (MAL.), Terggoeli of Terggocci (JAV.). BCOIB, die in geheel Zuid-Azic voorkomt en ook wel gekweekt wordt

wegens de fraaie gele bloemen in lange trossen. De tot $\frac{1}{2}$ M. lange peulen zijn rolronde en bevatten een grootaantal zaden, die een bekend laxeremiddel zijn, evenals het vruchtvlies. Den naam „trommelstokkenboom“ dankt de plant aan den vorm van de peulen. Het hout is duurzaam en sterk, de schors is een goed looimiddel.

CASSIA JAVANICA L. fam. *Leguminosae-Caesalpineae*. Boeng been gedelan (SOEXD.), Tenggoeli wang of Trenggoeli wang (JAV.). Boom, wegens vooral in Midden- en Oost-Java. Do vruchten gelijken reël op die van Cassia Fistula. Het hout schijnt vrij bruikbaar, maar is niet in groote afmetingen te

krijgen. [3 3 4]

C 5'. 若E CASSIA SIAMEA (= *Cassia florida* Vahl). ■ fam. *Leguminosae-Caesalpineae*. Djoehar of Djoeh (JAV.). Boom uit Britsch-Indië en Indo-Clina,

gewoon snellen groei en daarom veel a ls alléboom Ondanks den snellen groei is het kemoht

CASSIA TIMORENSIS D. C. fam. *Leguminosae-Caesalpineae*. Haringin (SOEND.), Ehing, lning (JAV.). Kleine boom, die zeer veel op den D joe war (*G. siamea*) gelijkt. Van het donkerbruine of zwarte kemoht worden stelen van bijlen gemaakt.

CASSYTHA FILIFORMIS L. Fam. *Lauraceae*. Tali poen (MAL.), Sangga langit (MAL., SOEND.), Se- ket kremi (JAV.). Woekerplant met dunnen draad- vormigen stengel zonder bladeren, tijdens den bloei bezet met kleine aren van rose bloempjes. De plant bedekt heesters en kruiden met een dicht net van draden. De stengels worden gestampt en uitgeporst en dit slijmig vocht gebruikt als een wormdrijvend middel. Met water dient het als hoofdwashing tegen het uitvallen van haren. Het bevat ecu giftig alkaloiide in kleine hoeveelheid.

4 CASTANEA ARGENTEA Bl. fam. *Fagaceae*. Berangan (MAL.), Saninten (SOEND.), Sarangan (JAV.). Hooge boom, in West- en Midden-Java zec- algemeen voorkomend, ook in den Malcischen Archipel en het vasteland van Indië verapred, gemackeljk ken- baar aan de van boven glanzend-groene, van onderen zilverwitte bladeren. Het hout wordt in West- Java algemeen voor huishouwing gebruikt. Do eet- bare zaden hebben in vorm van smaak veel overeen- komst met de Europeesche Tamme Kastanje, en worden door de inlanders in het bosch verzameld en te koop aangeboden.

CASTANEA JAVANICA Bl. fam. *Fagaceae*. Be- iangan doeri, Berangan gadjah (MAL.), Ki hijoer (SOEND.). Boom van West-Java, den Maleiwchen Archipel en Malaka, van CASTANEA ARGENTEA te onderscheiden door de kaneelbruine kleur van de onderzijde der bladeren. Het hout staat voor huishouwing hooger aangeschreven dan dat van de vorige soort. De zaden zijn eetbaar.

CASTANEA TUNGURRUT Bl. fam. *Fagaceae*. Toengoeroet, Toenggeureuk, Kalimorot, Kalim bo- rot (SOEND.). Boom van West-Java en Sumatra, veel gelijkelijk op de voorgaande soort, maar zoowel het hout als de zaden zijn minder gezocht.

CASTANHEDA (FERNAO LOPES DE) De voor- treffelijkste kroniekschrijver van het heldetiijcl- nyak van het Portugeesche rijk in Indië, de eerste 50 jaar (1498—1548); waarvan echter de beschrijving der laatste tien jaren niet opziet in 1562 door de Kon- ngingen van Portugal, Dona Caterina, 二斜戸; 号岫 l/van Spanje, verdonkciemaand en vermoedelijk vernietigd jn.

Geboren omstreeks 1508 te Santarem (beN.O. Lissabon) als onecht kind van den jurist („licenciado“) Lopo Fernandes de Castanheda, gaat hij in April 1528, samen met zijn vader, naar Indië met de vloot van den nieuwen Gouverneur-Generaal Nuno da Cunha. Komt, door allerlei wederwaardigheden dier vloot, pas Oct. 1529 to Goa aan, waar zijn vader rechter van instructie („ouvidor“) der stad ad Goa wordt, en hijzelf blijkbaar eerst een paar jaar krijgs- dienst doet. Ten minste, volgens eigen getuigenis (Lib. VIII, cap. 32) is hij 15 Febr. 1531 bij den vruchtelozen aanval op Diu. Kort daarna schijnt hij echter zelf te Goa verbonden te zijn geworden aan de rechtbank, waar hij weldra zijn vader op- volgde in diens ambt. Hier ontwaakte ook dade- lijk, vermoedelijk onder bescherming van den G.- G. Nuno da Cunha (Nov. 1529— ept. 1538), zijn voornemen om een geschiedenis te schrijven van Port.- Indië. Kort voor 1540 moet hij teruggekeerd zijn in Portugal; hoe, is niet nader bekend — en 10-tal jaren was hij in Indië geveest. Zoals hijzelf ver- klaart in de inleiding van zijn voort- eerst in 1551 verschenen Lib. I, was hij, steeds doorgaande 'an het schrijven van zijn geschiedenis, en materialen verzamelend door ondervraging van uit Indië ter- ig- gekeerde machthebbers, wegens zicke moede genoot een (nederig) ambt te aanvaarden bij de Universiteit te Coimbra. Hij werd er toch pedcl („Bedel“) van de litterarische faculteit, hoed an ig hij ook in 1551 het begin van zijn ge- schieidwerk te Coimbra in *licht gaf — wordt d; n; weldra conservator („Guarda“) van het Archief aldaar; en sterft er als zoodanig 23 Maart 1559, aan zijn zonen de zorg overlatend om het slot van zijn manuscript in het licht te geven, na de reeds verschenen Lib. I-VII.

Neemt men echter in aanmerking, dat van zijn arheid (vertaald) de „Geschiedenis der ontdek- kiing en verovering van Indië door de Portugeezen“, Lib. I in Maart 1551 was afgetrukt, Lib. II in Jani. 1552, Lib. III in Oct. 1552, Lib. IV en V samen in Oct. 1553, Lib. VI in Febr. 1554, Lib. VII in ... 1554 (geen nader datum), en een vermeerderde en verbeterde herdruk van zijn Lib. I in Juli 1554, doch dat *niet* meer verschenen tijdenB zijn nog 5-jarig loven, — dan begrijpt men hoe in 1554 reeds de inlriges tegen dozen eenvoudigen jnan begonnen waren, om zijn verder werk (dat in ms. gerced lag) ongedrukt te Jaten. Toen dan ook, ruim twee jaar na zijn dood, zijn zonen in Aug. 1561 Lib. VI II pas in 'b licht konden geven, daarbij snel het slot (Lib. IX—X) belovend voor den druk, werd dit ter aller- Jioogsten plaatse op de bovvermelde wijze onnio- gelijk gemaakt.

Welke invloeden hier aan het werk waren, schijnt tot heden onbekend. Aangezien het allcrlaatst verschenen Lib. VIII cindigt met het jaar 1537, dus v66r het slot van het Gouv.-Gneralaat van Nuno da Cunha, — is de waarschijnlijkheid groot, dal oude tegenstanders van dien krachtigen G.-G., die juist aan eind van zijn beheer ontzaglijk was tegengewerkt van uit Portugal, de intrige aan hot Bort, hof tegen Castanheda, den oprichten kroniekschrijver en vereerder van Da Cunha, op touw hebben gezet.

De groote en blijvende betekenis van Castan- heda is zijn volstrekte betrouwbaarheid; naar bente vermogen heeft hij gelrucht waarheid te schrijven. Zyn styl is echter droog, op het done af; zijn wijze van behandeling mist geheel hot magistrale, dat zoo hooge waardij verleent aan Barros' geschiedwerk.

Daardoor vercheft hij zich niet boven den rang van k ron
iekschrij ver.

De oorspronkelijk uitgaaf zijner 8 boeken is zeer
z)c)zzaam, en bv. in Nederland nergens te vinden.
Algejncn daarom is van Castanheda in gebmik <le
hoogst zorgvuldige herdruk in 1833 te Lissa bon
ve'schenen, 7 octavo-deelen (Lib. IV en V samen),
waarbij echter verzuimd werd een register toe te voegen.
Lib. I loopt over 1497—1505, dus bevat snietover ons
Indie, Lib. II geeft 1505—9; Lib. III 1509—15 (met de
verovering van Alalaka en de ont- <lekking der
Molukken); Lib. IV 1515—18; Lib. V 1518—21; Lib.
VI 1521—26 (met de gebcu'tenis- sen in Pasei, in de
Molukken en op West-Java); Lib. VII 1526—29; Lib.
VIII 1529-^'ind 1537, dus bijna het gehele
Gouv.Generalaat van Nuno da Cunha.

Een biografie van Castanheda is aan schrijverdc- zes
onbekend; hot voorgaande is 頃 eengcbrc&cht uit verse
hillend e verspreide gegevens; zie reeds Rouf- faer in
Bijdr. Kon. Inst. 6c Reeks, VI (1899), p. 151—153.

G. P. R.

CASTANOPSIS. Zie CASTANEA

CASTILLOA ELASTICA Cerv. iam. *jlitoraceae*.
Boom met dichtbehaarde twijgen en bladeren cn <
igcnaar(lig)-horizontaal afstaande takken, uit Mexico
afkomstig; wegens het caoutchouchehalte van het
jneldsap gekweekt. Ook op Java en Sumatra is deze
boon op bescheiden schaal aangepplant. Do cultuur is
thans door die van *Hevea brasiliensis* (Para-rub- ber)
bijna geheel verdrongen. (Zie CAOUTCHOUC).

CASUARINA EQUISETIFOLIA Forst. fam. *Ca- i* :
uarinaceae. Kasawari, Kasoewari MOL.), Tja- jnara
(SOEND., MAD.), Tjcmara, Tjcmara laoct (JAV.). Bekende
boom van de tropische laaglikten en kuststreken van het
oostelijk halfront!, opvallend door de dunne rolrondo
takken, die do zeer kleino fcbuvonnige bladeren in
kransen dragen. Wegens de overenkomst van die takjes
met deonnaalden cn door de gelijkenis van de vruchten
met dennoke- gels worden do soorten van Casuarina wel
eens In- dische of Javaaischo Dennen genoemd. Do
boom Helt zeer geringo eschen aan den bodo in cn kan
bovendien con vrij hoog gchalte aan zout verdragen,
zoodat lijf op zandig strand vrij algomeen kan voor-
komen, op Java echter bijna uitaluitend in hot Westen.
Do naam „Kusocwari” is to danken aan do gelijkenis van
het draadvormig loof met Casuark- vceeren. Het harde
roodachtigo hout (*Beef wood*) wordt weinig gebruikt. De
afgovullen takjes dienen wel tot brundstof.

CASUARINA MONTANA Miq. fam.
Casuarinaceae. 3'jamaru gocuong
(soEND.),Tjmaragoenong(JAV.). Uoom, vcel
gelijkendopC. EQUISETIFOLIA, maar allcn in Oost-
en Midden-Java voorkomend van 800 tot ongeveer 3000
M. boven zee. Op do borg- toppen van Oost-Java
(Lawoo, Tengger, Ardjoeno) gezellig groeiend en daar
do bokonde Tjmarabos- schen vormiend. Op den
Tengger wordt hot houtvoor allerlei timmerhout
gebruikt. Het is, in tegenstelling jnet dat van do vorige
soorl, licht, wit en niet hard.

CATALA. Een Kakatoe van Celebes, *Cacalia sulph*
urea. Op de Avoo-eilanden heet *Cacalia triton* Goeri on
op Gorani Kataloc, op Temate hceet hij Katalia; le Dorch
Minggers, to Hatam Hanjoka, op Ansocs Karaboea, op
Andai Oapoet, op Sorong Warijft, in de Humboldtsbaai
Jalla. Do naam Kuko- toe is aan zijn geluid ontleend. Zij
lex'on gozollig in vluchten van honderd stuks, leggen
witto oieren in boom- cn roshtolten en voeden zich mat
boon- vruchten en zaden,

CEDER-PASSAGE. Tusschen den vasten wal van
Sumatra en Deudab (Nasi besar), benoorden de
N.W. punt van Sumatra. Wordt door de eilanden Klapa
en Batce verdeckt in tweeën, do eigenlijke Cederpassage
(Ai-oih Raja) beN. en de SURATTE- PASSAGE (Aroih
Tjoot) beZ. deze eilanden. De eerste is do ruimste, maar
niet zonder govaren, allcn het 1,8 K.M. breede, Z.lijke
gdcelte langs den geheel schoonen Noordwal van
Klapa en Batee is be- vaarbaar. De tweede loopt oin do
Oost vcmauwend toe en is daar slechts 0,5 K.3l. breed,
doch overal schoen. In beide straten loopt een felle
stroom, welke in de Suratte-passage tot 6 zeemijl per uur
kan be- dragen. Aan den Oost ingang van deze en in de
ge- heele Ceder-paesagc komeii sterke stroomrafelingen
voor, welke soms op branding gelijken; in den Z.W.
moesson onlstaet daar, wanneer wind con deining tegen
elkaar inloopen, een moeilijke, hooge zee.

De stroom loopt gemiddeld 6 uur, die welke met den
moesson medegaet is het sterkst en loopt het langst. In
de Ceder-passage komt het met krachtig doorstaande
N.O. wind wel voor dat de stroom om de O. niet
doorstaat, in de Suratte-passage komt dit niet voor. De
vertikale waterbeweging is bijna zuiver dubbeldeagsch
en gcing.

Voor zeilschepen zyn doze passages niet aan te
raden; de Suratte-passage beslist te ontraden.

CEDRELA FEBRIFUGA Bl. (C. *Toona* Roxb.) fam.
MeHaceae. Ki beureum (SOEND.), Redani (o. JAV.),
Soeron (MAL., JAV., SOEND.), Soeren beureum (SOEND.).
Zeer groote boom, met wortelijsten, fraaie kroon, met
kleine witto bloemen in groote pluimen, on zeer kenbarc
met 5 stervormig uitstaande kleppen openspringende
vruchten, gevleugelde zaden.cn grof- gevinde blndren.
De boom is verspreid over Voor- en Achter-Indie, den
Maleischen Archipel en ver- moedelijk ook in Australie:
het is editor mogelijk dat onderlen naam *Cedra Toona*
een aantal nauw ver- wante vormen worden samengevat.
Het roodbrume tot steenroodo kernhout is zeer gezocht
voor plan- ken, tafels, kasten enz. ; het behoort to de
lichte houtsoorten en wordt op thcondemiiigen veel
voor theckiston gebruikt. Hot heeft de typischo geur van
hot amerikaansche cedrhout (vauaard do naam „
Bastaardceder”, Red Cedar.) en kan, evenals dit laatste
mot goed gevolg voor sigarenkisten gebruikt worden.
Do naam „fcbrifuga” is te danken aan do meening dat do
bast koortsverende eigenschappon zou bezitten. Dco
juening heeft echter geen stand kunnen houden; vcc'eer
heeft de bast adstringee- l'ende eigenschappen en is hij
eon iniddel tegon chro- nischido diarthee en dysontorio.
Hot gehalte aan looi- zuur is zeer hoog.

CEIBA PENTANDRA Giirtn. (*Eriodendron an*/
tuosum D. G.) fam. *Bombacaceae*. Kandoc. De Ka-
pokboom, vermoedelijk inhcmisch in Amerika; op Java
in het groot aangepplant om de vruchten, die de kapok
leveren., "己 :、

CELEBES. Ofschoon dit oiland behoort to do vier
Grooto Soenda eilanden en in grootto Java aanzienlijk
overt reft (het heeft met do bijbehooiendo eilanden naar
schatting cone oppervlakte van ± 186.000 K.M.²,
terwijl Java on Jladooa sleeha ± 132.000 K.M.² groot
zijn), heeft het eerst botrek- kelijk laat do uandacht
getrokken en is het in hot binnenland eerst in do laatste
kwartceeu nador bekend geworden. Do Hindoc-
invloed, waardoor Java on ook enkelo dcclen van
Sumatra zoo belang- rijk worden, hcoft zich niet of niet
noemenswaard to Celebes uitgestreck. Do specrten,
dio connaal do Molukken to het hoofdgebied van den
Maloi-

sohen archipel maakten, komen er niet voor. Mincralen van eenige betekenis zijn er eerst in den laatsten tijd ontdekt en doeh hun aantrekken invloed nog weinig gilden. De afwezigheid, van een geregeld bestuur in het grootste gedeelte van het eiland hield voorts van zelf elke vestiging van vreemdelingen tegen. Alcen aan de uiteinden, van Makassar en Menado uit, deden Europeesche cul-tuur en beschaving in de vorige eeuw haren intocht. Het overige bleef dermate onbekond, dat eerst in de laatste vijf en twintig jaren zoowel het hoogste gebergte (het *Laimodjong gebergte*) als het grootste nicer (het *Towceti meer*) en de grootste rivier- (de *Lariaig*, in den bo ven loop *Koro*) werden ontdekt, het eerste door den jnningenicur E. C. Abend anon (1909) de laatste twee door de beide Zwiteeircho zoologen, de neven drs P. en F. Sarasin (1896 en 1902).

z-r N a n i. Over de herkomst en do betekenis van diTEenanjng Celebes is het laatste woord nog niet gesproken; dat men zo moet zoeken in Portugeesche of Spaansche bronnen, waaruit ook de namen Borneo en Flores te voorschijn kwamen, werd reeds door Raffles in zijne History of Java voor waar-schijnlijk gehouden, daar de naam bij de Inlanders totaal onbekend is. Van twee kanten is in de laatste jaren een zeer verschillende oplossing voorgesteld. Prof. A. Wichmann (De oorsprong van den naam van het eiland Celebes: Gids, 189G, II, 328—339), merkt op, dat in de oudste berichten der Portugeezen over Celebes deze naam niet voorkomt; men vindt dien naam voer't eerst gedrukt in een stuk van 1550, gecreehen door Duarte Barbosa (*tie BARBOSA*) in 1516, kort na zijne terugkomst van een reis naar het Oosten. In dat beek wordt *Celebes* vei meld als bewoond door een blank roenschenelend volk, dat veel goed produceerde. De naam staat echter in de twee paragrafen, die in het oorepronke-lijk handschrift. (te Lif-sabon) ontbreken. Gwchreven komt deze het eerst voor in een reisverhaal van 1528, waarin sprake is van een volk *Celebe*. VoJgens S. P. L'HonorG Naber (T. A. G. 1916) komt de naam Celebes ook voor op een Itahaanscl e kaart van 1550. Wichmann oppert de onderstelling, dat in de in een werk van Antonio Galvao (1563) voorkomende uitdrukking „CelebesMccaEf : arcs,AmboyneH, enz.” het woord “Celebes” (berucht, bekend) bij vergissing ook voor een volk-staniis aangezien. Ecne geheel and ere verklaring is aan de hand gedaan door Dr. Frifz Sarasin (Ueber die Herkunft des Na mens Celebep, Pctjnmans Mitt. 1904). Hij brengt den naam Celebes in verband met dien van den vulkaan in de noordpunt der SLinahasa, den *Klabat*. Pat deel is inderdaad het eerst bekend geweest. De naam der vulkaanreep van de Kp labatH, door de Portugeezen en Spanjaarden met C als begin left er geschieven, zou door verbastering Celebes hebben opgeleverd. Steun zoekt de ZwifEereeh nat urondei zecck voor zijn bet og in de voimen Calibes, Sa la bos en Calabros der Portugeesche manuscripten. Veronderst ellingen als Celebes = Maleisch „Soela beer” (ijzerland) en Celebes = Port. „Si Lahen” (eiland daar bo ven) verdienen FlechtB volledighedskalve vermelding, — in ieder geval kreeg de naam Celebes in Nederland algemeen bekendheid door Jan Huy- gen van LinEchoten, die in 1592 een Portugeesche manuscriptkaart uit V66r-Irdi(i meebracht, waarop Celebes de aanduiding was voor het geheele eiland, terwyl de Noordkaap daarop nog dos Celebes heet. Mercator, die al de gegevens van Van Lin- schoten gebruikte, zorgde door zijn atlas voider voor

de verbreiding van den naam in en buiten ons land. Ontdekkingsgeschiedenis. De ocr- ste Portugees, die de kust van Celebes zag, was Simo d'Abreu, die in 1523 van Antonio do Brito opdracht had ontvangen, beoorden Borneo van Ternate naar Malaka te zeilen; hij maakt melding van de kust van Manado (Menado). Kortdnam, in 1528, bezocht Jorge de Castro met twee scheepn, zeilende bezuiden Borneo van Ualaka naar Ternate, het land der Malaccassaren. Eerst 1 Februari 1545 had de eerste landing op het eiland “Macazar” plaats; toen zetten Antonio de Payva en pater Vicente Vie- gas te Badjokiki, dat zij Machouquuc noemden, voet aan wal. Uit den v66r-Portugeeschen tijd zoowel als uit den tijd voor onze komst op Celebes wordt over dit eiland jnerkwaardig weinig bericht. Zoowel is echt er zeker, dat het eiland in de oudheid en in do middelreeuwen, ook door Aziatische reizigers, minder bezocht werd clan de eilanden Java en Sumatra of do greep der Molukken (die tengevolge hunner produc- ten zooveel eerder en bet er bekend raakten) e;- dat wij aan de Portugeezen de eerste nicer of jniuder uitvoerige en geloofwaardige berichtue te danken hebben. Hoe gering dat verkeer van Cele! : (*- Azie geweest is, kan blijken uit de onislandigi : i : <J, dat de PortugeeEche reizigers en geschiedsch! /< rs Duarte Barbosa, Joao de Barros. Diego do C : e. a. tegen het midden der JGc eeuw van geon Mohammedaansche gebuiken melding jnaken, /R zelfs de Engelschen en de Nederlanders cr bij humic komst de inlanders neg niet tot den Islam bekeerl aantreffen. JJezc werd eerst ruim J CO jaar later dan op Java en Verscheidene ecu wen later dan op Sumatra door een deel der bevolking van Zuid-C : lbe<e bclcden. Daar onder ontdekkingsgeschiedenis IV : t welenEchappelijk ondezcek van het eiland moet wijden verstaan, kunnen wij het (ijperk der Coni- pagnie overflaa). Wat men \jdens de hecrKchappij van dat lichaam en tegen het einde der 18c eeuw door oorlogen en het aankooopen van enkele htm- delsbeliekkingen ervan was te wc*1 en gekomen, knn blijken uit de kaarten, tegen het oil de di(r eeuw ver- schenen, die aan Celebes een zeer jnisvoimden omtrek geven en uit de jyvvingen van P. Va- lentijn (Oud en Nieuw O.-Irdie 1726), J. C. M. Radei mac her (Kerc befchnijving v.b. eiland CelehH V. B. G. IV, 199), A. Huyfers (Beknopte bef ch ij- ving O. I. etabl. 1792) c. a., die natuurlijk thans slechts historiEcho waaide kezziten of ten denkbeeld kunnen geven van de uilgeticidLeid der nediczr- t in gen en van de uilcefen'g van hel g< zag der Cem- pagnie. ile onf dekkingteGk hideniH van CeleEe< in de J9e eeuw had e(n aïder veilceep dan elders. Voor- ee't beidde cns gezag zich niet over zoo geheel nieuwe terreinen uit als op Ben.co of Sunalra, wat daar gewoonlijk niet een aanzienlrke \< i mceidering onzer gcgciaphifike knnjF. door jnillifale expedi- ties of reizen van civiele ambfennann vcikrcge!! , gc- paaid gi)g. Wei hadden, vcoiai in Zuid-Celebep, Ec- langijike Joiijgbcchlen plants (de Bcnitche expeditie), dch, in t'ajgeniccn Lctchoud, kan hewerd woïdn, dat cns gezeg in die eeuw : p Celebes meer Levestigd dan uitgebreid weid. Vai daar dan cok, dat het wet enfchappelij ondezcek op dit eiland, van enkele uitzerderingen afgezien, eerst in do tweede helft dier eeuw van nicer letcckenis wordt, ncer ter hand wordt gene men deer zendelingen en enkele wetenrchappelij gevoirde amblenarcn dan door milit alien, t ei wyl ook de mijningenicur en geoloog eerft laat, en dan slechs voor kleine of greote brokstukken, hunne jrdewoiking verker.cn.

Eindelijk moeten wij nog doen opmerken, dat, tot in <lc laatste jaren der 19e eeuw, voor Celebes, nog zeld- zamer dan voor Sumatra of Borneo, sprake is van reizen, die zich uitstrekken over vrschillende onder- <lee[en, even weinig als van wetenschappelijke be- schrijvingen, die het geheele eiland omvatten, tenzij men daartoe Van der Hart's „Reize rondom het eiland Celebes 1850“, zou willen brengen, die, hoe verdienlijk ook, zich slechts tot de kust uitstrekt.

Bespreken wij na deze opmorkingen de afzonderlijke onderdeelen, dan wordt voor het meest Noorde- lijke het wetenschappelijk onderzock ingeleid door de reizen van de natuuronderzoekers Reinwardt (Reis naar 5 O. deel v/d Archipel 1821), Bleeker (Reis door de Minahasa 1856), Van Spreuwenberg (Een hlik op de Minahasa T. v. N. I. 1845), en Bickmoro (Travels in the East Ind. Archipelago 1868). Daarop volgen voor dit gedeelte de reizen van Von Rosenberg (Der Mai. Archipel), die zich hoofdzakelijk over Gorontalo, Kwandang, Bone en de bocht van Tomini uitstrekken ; die van Riedel (T. B. G. XVIII 189, /458; XIX 45, .555), wiens beschrijvingen zich met * / zeer verschillende, minder bekende streken van Noordelijk Celebes (Bwool, Limotoo, Bone, Boalemo enz.) bezighouden; Graafland's uitmuntende, op eigen waarnemingen stunendo beschrijving van de Minahasa (Rotterdam 1867, tweede druk 1898); De Clercq'ij nauw'keurige schilderingen, vooral by ethnographisch terrein, van het Ra.no-i-apo gebied bij Amoerang en van de reside n tie Men ado (T. N. I. 187<>, IL IX71 II, 1873, I. T. A. G. VII ; T. B. G. XIX; Medcd. Ned. Zend. Gen. XX 187G) ; do onder- zoekingen van dozen en van de zendelingen Schwarz, Wilken, Ulfers en De Lange (Med. N. Zend. Gen. XI,)867, XII, 1808, XX, 1876) in het toen nog veel ojbtkender gebied van Bolaiang Mongondou en der Jiano-i-apo ; Dr. A. B. Meyer's beschrijving van de ■■*linahassa (Virchow en Holtzendorff 1876) en Van Alusschenbrock's kaarten en toelichtende Nota's over de Tominihocht en de residentie Men ado, nls- mede zijn voordrachten over de fauna, de producten en den handel van N. Celebes (T. A. G. IV 93, 163, 322).

Een nicuw tijdperk were' in het voorlaatste decen- ijum der J9o eeuw geend, toen de geoloog prof. Martin (Bijdr. I. T. L. V. 1888) zijne meening over <le geologic van Celebes uitte/toen de ingenieur Van Schelle het terrein van Soemalata (district Kwan- <lang) voor het eerst geologisch en mineralogisch onderzocht (1889); toen >]rof. Wichmann (Die Binnenseun v. Celebes, Pct. Mitt. 1893) zijno studien over bodcngestekilbeckl, en in verband daarmedo het ontstaan der mcrcn, ook tot-het door hem niet be- zochte Nooixl-Celcbcs uitstrekto, Sidney Hickson zijne oinzwervingen door het schierciland verrichto (Tijclw. A. G. J 884), de assistent-resident van Hoovell zyne grondigo onderzoekingen over Gorontalo, Moetoen en de «taatjes aan de bocht van Tomini, welke hij herhaaldelijk bezocht, publiceerde on 4 / toelichtte (T. B. G. XXXV; T. A. G. 1891, 1892, >1893) en toen, last not least, de Zwitscrsche zoblogen Xjijr. Paul en Dr. Fritz Sarasin cci-st hot Noordelijk schierciland, daarna het Cent re gedeelte van Celebes en ook nog do beide Zuidlijke uiteinden (loorkruisten en een geheel nicuw licht op dit merk- waardige eiland deden vallen.

Voor do zuidlijke helft lcvverden do heeren Porclauer (De Bonische expedit io 1872) en Van Station ten Brink (Zuid Celebes 1884) door do beschrijving der Bonische expeditio belangrijko bij cl rage n niet enkel tot do krijgsgeschiedonis, maar ook tot do

geographic, alt hans de militaire, terwijl Matthes (T. A. G. J en III) niet slechts do ethnographic bestudeerde on op het gebied van taal en letterkunde belangrijke bijdragen leverde, maar ook de kennis dor land- en volkenkunde con aanvullen.

Nadat daarop de HH. van Hasselt (T. A. G. IV, .le serie, 362), Lightvoet (Bijdr. I. T. L. V. reeks IV, II. I), Engelhard (Bijdr. I. T. L. V. reeks IV, VIII, / 263 en Pet. Mitt. 1886, 193) ; #akker*(T. B. G. XV < 1886], Wiggers (T. B. G. XXXVI,] 所而 一 Tjersen (T. B. G. XVI, 352) hunne mecr beperkte bijdragen tot de kennis van Bangkala, Boeton, Saleycr, Boni, Kadjang en de Noorderdistricten hadden geleverd, bereisden de HH. Weber en Wichmann con deel van Midden-Celebes en van hot Zuide- lijk schierciland zoo grondig en bestudeerde hot zoo veelzijdig, clat over de geologic en de geographio in meer dan e6n opzicht con nicuw licht opging (T. A. G. 1889 en 1890), terwijl de gouverneur van Celebes, de door z'jne reizen op Nicuw-Guinea zoo bekende Van Braam Morris, zoowel over Loehoe als over het bondgenootschap Masenempocloe, naar aanleiding der daannoo gesloten contracten, zeer wetens- waardige byzonderheden over deze staatjes mede- deelde (T. B. G. XXXII, 498 ; XXXVI,

Voor hot oostelijk deel van liSV enkele kustgcedelcn, nl. de Vosmaer- of Kendari baai, Tomboekoe en Banggai door de HH. van der Hart, Vosmaer (Verh. B. G. XVIIIIS39), Matthijssen (T. B. G. 1854 II; T. A. G. I 199) en Bosscher ineer of minder nauwkeurig beschreven, terwijl het bin- nenland (de rivier en het nicer van Poao) behalve door de bovengenoemde vreemdelingen, de neven Sarasin, reeds vroeger, naar aanleiding van den in 1854 gehouden krijgsocht tegen Tomini, voorts door de natuuronderzoekers Meyer, Rosenberg en Van Musschenbrock (T. A. G. Iescrio VII, 1883,154) en door den zndcling Kruyt (Med. N. Z. G. XXV, 1892; XXVI, 1892, enz.) ter sprako kwamen.

Van do onclcrzoekingen dor laatste twintig jaren verdienen die van Dr. Paul en Dr. Fritz Sarasin althmest onzo nadere aandacht, voorcerst, omdat ze zoo vrschillende deelen bereisden on verder, omdat ze atm allo onderdcelen dor geographic hun aandacht schonken en hun resultaten neerlegden in een reeks zeer belangrijke werken. (Zie Literatuur). Hun reizen werden uitgevoerd in't laatst der vorige (1893—96) en in't begin van deze ccuw (1902—03). Hoewel zo hun hoofdaandacht schonken aan de fauna, hebben zospoedig ingezien, dat diopro studie van do geologic voor hot vcrkrijgcij van belangrijke resultaten noelzakelijk was en bovendien werden zoowel do flora als de menschenwereld in hun onder- zock betrokken. A Vat de fauna bet ref, lccidde hun studio tot belangrijke uitkomsten met betrekking tot do land verbindingen, die cennaal moeten hobben bostaau tusschen Celebes en do Philippijnen, naar het noorden, tusschen Celebes en Nicuw-Guinea. over do brug der Socla- on Obi cilanden, naar het Oosten, tusschen Celebes en 'Ftofesliaar het Zuid- oosten, en tusschen Celebes eii-Java, naar hot zuidweston. Dat hun geologicw'Eesclouwingen, die uit don aard dor zank nog al speculatif zyn, kritiek zouden uii lokkon, ligt voor de hand ; maar aan do Sarasins hebben wij hot cci-ste schmat ischo geraame van het eiland to danken en do critiek op llin werk word uitgangspunt voor en aanleiding tot nicuwo ontdekkingen. Wat do onderdcelen van hun werk betroft, zij verwezen naar do physico bo- schrijving (gedaante en homo) on de vordero overaich- ten, die nog volgen.

Een groote groep van nicuwerc onderzoekers vormen thans reeds de *geolojen*, onze *mijningsgenieurs* hierbij gerekend. H. Bicking, hoogleraar te Straatsburg, bracht in den zomer van 1895 een bezoek aan Celebes; hij bestudeerde in de *Minahasa* vooral de streek om het niera van *Tondano* (Pct/73litt. 45, /4S99, 11 en 12)jrAlilburgT'ers' h cincr geolo- giseben Darstellung der Insel Celebes, Geol. en Palaeont. Abb. v. Pompeckj en v. Huene. Neue Folge J- XIII, Jena, Gust. Fischer 1913; Monatsber. derDeut- JVV/schen Geol. Ges. 1910) bezocht in 1909 het kustge- /< /bied aan de noordwestzijde der golf van Toimini en v trachttoe aan te toonen, dat Celebes niet is een door jonge plooiingsverse)ijnselen uit de zee tusschen de Oude wereld en Australie omhooggekonien eiland, zooals de Sarasins herhaaldelijk hebben betoogd, maar de rest van een landbrug, die in het mesozoic- cum door transgressies ten deele onderdook. J. —z- Elbert, („Die Sunda-expedition" des Vereins f.

Geog. u. Stat zu Frankfurt a/M. Festschr. Bd. I (.

1911, Bd. II 1912), deed in 1909 een tocht dwars

door het zuidwestelijk deel van het zuidoostelijk schiereiland en bezocht bovendien Moena en Boeton, Kabacna en de Teekang Besi cilanden. H. Hirschi deed in 1909 een tocht langs de zuidkust der baai van Tomini en daarna dwars over het Oostelyk schiereiland naar de Tomori baai (T. A. G. 1913 /biz. 611). W. Hotelbezocht de Zuidkust van genoemd n/ schiereiland (Monatsber. Deutsch Geol. Ges.) 913).

Prof. Wanner deed in 1905 een tocht langs de Zuid- —; /< kvst en tweemaal dwars over den Oostant (Pct./Mitt. Febr. 1914).

/ Van de Nederlandsche geologon en mijningsgenieurs / vermelden we allereerst de professoren Martin en

Wichmann en den mijningenieur Van ScheHe, reeds genoemd, ben evens den mijningenieur R. Femiema (ZieFENNEMAen T. A. G. 1898,53).OphetNoordelykschiereiland ontdektedemijningenieurM. Koper- berg 5 Juni 1899 het meer Danau in Bolaang Mongondou, en beschreef verschillende teneinee in de residentie Menado (T. A. G. 1899, 589; Jb. Mijn- wezen N. I. 1901, 1909). Prof. G. A. F. Molengraaff bezocht in 'b begin dezer eeuw de goudvelden van Soemalata, aan de noordkust van Celebes en besteed den Boliohoeto (Z. f. prakt. Geol. Aug. 3902). De mijningsgenieurs H. Cool en J. de Koning Knijff deden in 1909 een onderzoek naar kolen en petroleum in het zuid westen van Slidden-Celebes; na een bezoek aan het Latimodjong gebergto ging eerstgenoemde naar het Bada- gebied verder noordwaarts, laatste- noemde naar het brongebied der Saiidang (T. A. G. 1910, 112; Jb. mijnw. N. I. 1912). F. T. Mesdagdeed een onderzoek instocht naar de goudmijn Totok, bij de Zuidkust van Bolaang Mongondou (1911 en 1912; Verh. Geol. mijnb. Gen. mijnb. serie I, Jb. mijnw. N. I. 41 c jaarg. 1912). Het zeer belangrijko „Molukkenverslag" van Dr. I. <. D. il. Verbeek (Jb. mijnw. N. I. 1908, met Atlas) i-aakt Celebes a Been in enkele gedeelten, nainelijk het zuiden van het zui- delijk schiereiland met Saleyer, de cilanden in het verlengde van den Zuidoostarm, de oostpunt van den Oostant met den Banggai archipel en deMinahasa; hij deed zijn belangrijke tocht 4 ilaart—1 Dec. 1899. Mr. W. A. J. M. Van Water-schoot van der Gracht deed van 7—20 Febr. 1913, met den jnijnin- genieur P. Hovig, deels ook met de ingenieurs J. v. d. Kloes en J. IJyzer, een onderzoek naar ertsen in het / zuidwesten van Midden-Celebes (T. A. G. 1915,188). / 曜 11 E : °, Abendanon (zie Literatuur) komt naast

de Sarasins de cer toe, Celebes in onze voorsteHing eene nieuwe gedaante te hebben gegeven. Ofschoon

zijne beschouwingen st reng geologisch zijn, sluit hij zich in zijne beschouwingwijze bij de moderne geo- gi- apibische school aan en toont hij een open oed te hebben voor allerlei morphologischso problemcn. Al- lerlei vraagstukken, die do aansluiting van Insu- linder bij Aziie en Australia betreffen, worden door hem behandeld. De kaart van Midden-Celebes ondergiiig door zijn onderzoek eene algeheelc veran- dering. Hij lgdde 2000 K.M. te voet af (waarvan 350 K.M. in de kustvlakten), 200 K.M. te paard, 1200 K.M. in k&no's (op de meren en op de rivid- ren Sa ad ang, Malili en Lariang). De verbeteringen in do kaart zijn vooral to danken aan den hem vergezellenden opnciner J. J. Lefe- vre. De tocht ou haelden plaats in 1909 en 1910"

Van de Gouvernements- aril'naren en officieer. heeft cen aanzienlijk getal deelgenomen aan bub beschrijven van verschillende deelen van Celebes. Gowa, in het Zuidwesten van het Zuidelijk schiereiland, werd reeds in het laatst der vorige eeuw be- schreven door A. J. A. F. Eerdmans (Verh., B. < : 1897), in het begin Bezer eeuw opnicu en veel ui : - voeriger door V. J. Van Marie, le luit. bij den Tur. dienst van Ned.Indie (T. A. G. 1901 en 1902,m.k.). L. geschiedenis van het rijk Gowa cn de aanrakin^ i. met het Gouvernement zijn behandeld door Erkelens/Verh. dl. 50, 3c stuk 1897). De Zup oosthoelt van het Zuidelijk schiereiland is bescu - ven door iemand onder den schuilnaam Mem ■ (T. der Vereen. Ned.- Zeevzezen 1905). Uit den laa- sten tijd zijn drie belangrijko beschrijvingen v : n : ■ liet gebied in het Westen van Hidden-Celebes (i. van den "ha" s' van het eiland, d. i. de smalle verbinding van Midden- met Noord-CeJebs. Do eci*8t<-> is van L. Weber en bet reft de grenst reken tusschen Loewoe en Mamoejoc (T. A. G. 1914, 475m.k.). (hr twee andro zijn van R. Boonstm van Heerdn on omvatte de onderafdeeling Paloc cn het gebie(i van Paloe tot Bwool (T. A. G. 1914, 618cn 725, m.k.). Voor do kennis van het zuidoostcijn van het Zuidoo- s- telijk schiereiland is belangrijk cn stuk van J'. Treffers, van 1910—13 post- con) nandant te Kcu dan (Het landschap Laiwoei en zijn bevolking, T. A. G. 1914, 188, m.k.). Het aansluitingsgebied van den Zuidoostarm met Alidden-Celbes wordt be- schreven door G. van Ginkel, kapitein bij den Topp- graphischen Dienst (Do landschappen Malili <-i. Noha, T. A. G. 1910, 107, m.k.) in een schets, welk-^ eene welkome aanvulling vormt van de reizcu der Sarasins cn de geologisch- geographischstudien van Abendanon. Een kleinere schetH van het aanslui- tingKgebied van den Oostant met Midden-Celeb" loverde R. Maengkom, een de Minahasa'sch Christen, Inlandrch posthouder op de J'ogean cilan-elen (T. A. G. 1907, 855, m.k.).

Wat Noord-Celebes bet reft, inoeten nog vennekl worden de beschrijvingen van Dr. J. G. F. Riedel (T. A. G. 1901,225, m.k.) en A. C. Vechhuizen (T. A. G. 1903,35, m.k.). De cerate behandelt vooral de Poi- gar, de grensrivier tusschen de Minahasa en Bolaing Mongondou, cn de jonge meer vlaiteT wnai-op zij ha ar water verzamelt; de tweede is cen golvog van do opdracht aan den controleur Vechhuizen, oni du grenzen tusschen de twee genoemd landschappen vast to stellen. Aan de Sangi eilanden hebben o.a. B. C. A. J. Van Dinter (T. I. T. L. V. 41, 1899) en E. Frieswijk (T. B. B. 22, J), aspirant-controleur to Taroena, aan den Banggai archipel beeft Dr. D. W. Horst (T. A. G. 1901, 92) aandacht gewijd; de laatste vertelt ook een en andormentrent Toinboeko en do aangrenzende streck.

Zoals vroeger in de Minaba^a, hebben in den laatste tijd in Midden-Celebes de zendingen veel bijgedragen tot de vermeerdering der kennis van land en volk, en onder dezen vooral Drs. A. C. Knuyt en N. Adriani. Uit al van beschrijvingen en boeken hebben ze Kune ontdekkingen en ervaringen nedergelegd (Med. N. Z. G. 1892, 1893, 1894, 1896, 1898, 1899, 1900, 1901; Bijdr. T. L. V. 9; T. A. G. 1898, 46; 1899, 1900, 1903, 1908, 1909, 1915, 457, m.k.; Versl. en Med. K. Ak. v. Wet 1899; T. B. G. 1901; zie ook Literatuur). Adriani maakte in het bijzonder studio van de talen der Toradja's, Kruyt van het landschap en het leven der Inlanders, Kruyt kwam aan den mond der Posso in 1892; in 1894 verrees cr de eerste school; in hetzelfde jaar werd aan do bocht van Tomini een controleur geplaatst. Sedert breidt zich de zending hier gaandeweg uit en werkt er even heilzaam als in de Wnhasa (Med. Ned. Zending. Gen. 1915, De Possozending). Over de zending op de Sangi-eilanden zeebreef o. a. R. Neumann (Evang. Miss. Magazin 1897), over Bolaang Mongondou de hulpprediker J. S. de Vries (Maandbrr. N. Z. G. Mrt. 1905); op de genoemde eilandengroep is de zending in han den van Protestantische missionarissen van Duitscho afkomst, die er met uitnemend gevolg werken. Naast de belangrijke studien van Kruyt en Adriaan in van de Sarasins over de bevolking van Celebes vermelden we nog W. Foy (Band XII K. Ethn. Mus. Dresden, 1899), wicns studie over de zwaarden van de Celebes zee echter slechts ten deele op (lit eiland betrekking heeft; Mr. J. M. C. E. le Ritte, die over de schaldbij de Makassa-ner schreef (T. B. G. 41); G. Ilaan, die vertelt van den ristsbouw der Toerateya, die in het bovcnland van Alakanser wonen (T. B. G. 46); A. B. Meyer en

O. Kicl ter, die berichten over de „wijzen van begraven in de Minhasa* (Friedlander u S. Berlin 1903).

Over de *plankton* en *dieren* van Celebes is veel bekend geworden door de bijzondere aandacht, die de Ingtilicho zoodloog A. R. Wallace (The Malay Archipelago) aan het Oosten van den Archipel schonk (1854—62). Diep studie, vooral van de fauna van Celebes, maakten ook de neven Sarasin, die vooral hun aandacht schonken aan do Ingcrs dieerfoorten. Aan de vogels is conc studio gewijd van A. B. Moyer en L. W. Viglesworth (The Birds of Celebes and the neighbouring Islands 1898). Bijzondere aandacht word aan de fauna van Celebes geschenkt door Prof. Max Weber (Der Indo-australische Archipel und die Geschichte seiner Tierwelt 1902), als gevolg van do Siboga-expeditie. Aan do flora der Minahns schonk S. H. K^aorders, op zijn botanische dienstreis 1894—95, zijn aandacht, niet alleen uit con wetenschappelijk, maar ook uit con practisch oogpunt (Med. v. 's Lands Planteituijn XIX 1898). Wat do Marine en do Topographische Dienst voor (lit ci land verrichtten, treedt bij de raad-pleging der kaarten van zelf aan hot licht. Afzonderlijk vermelding verdient do diopiekaart der *zeen* rondom Celebes van Prof. J. F. Nicrmeyer (T. A. G. 1909).

Den stand van de *driehoeksnietin* en de *topographische opening* van Celebes vindt men opgegevee in het Jaarverlag van den Topogr. Dienst in Ned. Indie (90 jaarring). Hoeveer de hoofd- en secundaire driehoeksnieting van het eiland goorderd was op 1 Jan. 1914, is in den jaarring 1913 op con kaart 1: 3.000.000 aangegeven. Dezo omvat hot Zuidelijk schiereiland en hel Zuidwesten van Slidden-Celebes tot bewesten het Posso meer (het noordelijkste deel

is echi cr alleen verkend), het midden der Noordkant van den Oostarm (waar de bergtop G. Loemoet, Z.Z.O. van T. Api, verkend is), benevens do Togeang eilanden en de Zuidhelft van den Noordarm bewesten Gorontalo. De topographische opneming van Celebes is in genoerd Jaarverslag op een kaart 1: 1.000.000 aangegeven; ze omvatto 1 Jan. 1914 nog bijna alleen de afdelingen *Bonthain* en *Ma-kaseer*.

Gedaante en Bouw (Geologie). De typische, vangarmachtige gedaante van Celebes, die men ongeveer op dezelfde wijze bij het eiland Halmahera terugvindt, heeft in de tijden, dat do geologie van den Ned. Ind. Archipel nog tot de on- of weinig bekende onderwerpen behoorde, tot verschillende hypothesen aanleiding gegeven. Thans weten wij, dat die vorm veroorzaakt is door slenken en breuken, die in het oostelijke gedeelte van den archipel in bijzondere mate ontwikkeld zijn, aangezien hier de ontmoetingsreer gelegen is van twee groote- labiclc strooken der aardkorst: de alpine- en de circumpacifiche geosynclinalen, waarover in het artikel GEOLOGIE uitvoeriger wordt gehandeld. Is hiermede in algemene zin een verklaring gevonden voor de grillige gedaante van het eiland, wij zijn nog niet zoo ver, dat die ook in haar onderdeelen duidelijk geworden is. Ook de inwendige samenstelling con bouw zijn zeer onvolledig bekend. Wei hebben do onderzoekingen van de Sarasins en van Abendanon — om slechts de voornaamsten te noemen — daarover reeds heel wat licht verspreid, doch als men con blik werpt op de door dezen laatste, in opdracht van het Kon. Ned. Vardrijkskundig Genootschap, in 1914 sanigestelde geologische schetskaart van Ned. Indie, dan ziet men dat juist op Celebes nog een groot gedeelte ongekend is gelaten. Met mime is dit het geval met de beide, naar N.O. en Z.O. uitstralende, groote schiereilanden, waarvan eigenlijk nog maar enkele kustgebieden alsmede het tenen op en vlnk bij een paar dwars-paden — en dan nog slechts oppervlaldig — onder zocht zijn. De jongste waarnemingen van Brouwer in do Molukken, in verband met die van Hotz^a Wanner en Hirschi in Oost-Celebes, maken hot daarenboven waarschijnlijk, dat dit laatste voor een deel genetisch tot de Mohikken behoort. Wanneer desniettemin hier zal gotracht worden in enkele korte trekken con beeld te geven van den bouw en de geologische samenstelling van Celebes, zoo geschiedt dit in het volle bewustzijn, dat do tijd hiervoor eigenlijk nog niet gekonien is.

Bezie men do contour van Celebes wat nauwkeuriger, dan valt het op, dat daarin vier richtingen domineren n.l. I. Noord-Zuid; II. Nooixloost (ook wel O.N.O.)-Zuidwest (W.Z.W.); III. Zuidoost-Noord west; IV. Oost-West; en dezo richtingen zeten zich ook buiten het eiland onderzocht voort (zie de genoemde kaart van Abendanon) is juist aan dezo combinatie van bi-eukrijflingen, dat het eiland zijn eigenaardig gedaante ro danken heeft. Do voornoemde richtingen zijn nieereendeels dio van breuken, deels ook die van plooiën, ofechoon mon (lit niet in dien zin moet opvatten, dat b.v. in hot N.-Z. gestiekto westelijk deel ook alleen N.-Z.-plooiën of brooukon optreden; hierover nader. Niet onwaarschijnlijk duren do verzakkingen langs veto broukvlakken nog heden ten dago voort. Celebes is van Poraca^a-GH-daarmede tevens van hot plateau van Zuidoost-Azio, geschieden door do Straat van Slnkasser, waarvan de smalle diopo goul (meer dan 1000 m) bijna zuiver Z.-N. loopt; opmerke-

lijk is, dat de aangrenzende kustlijnen der beide genomde eilanden over meer dan 500 K.M. zoo goed als I s zuiver cvenwijdjg loopcn. Op de tektonische geschiedenis van Celebes, d.w.z. op den relatievcn den absolute!) ouderdom van het ontstaan der breuken, van de verzakkingen en opheffingen en op de oorzaak der plooiingen, zal niet nadcr worden ingegaan; so ms is er iets van bekend, dikwijls echter zijn de bestaande gegevens nog onvoldoende.

Het noordelijkste uiteinde van Celebes, de Minahasa met haar velc dicht opeengedrongen vulkanen, behoort eigenlijk niet bij het overige gedeelte, maar tot den Menado-San gi-vulkaanboog, die naar Mindanao doorloopt en bij het artikel VULKANEN wordt beschreven. Direct ten zuidwesten daaryan, aan gene zijde der Poigar-rivier (of zoo men wil de Lombagin-rivier) in Bolaing Mongondou, begint de Noordarm een bijna zuiver O.-W.-richting aan te nemen, die hij tot in Mooeton en Tolitdi behoudt. Hier is een kcmgebergte aanwezig, dat uit graniet en sterk geplooidc kristallijne schisten bestaat, hetwelk nu eens breeder, dan weer smaller is en op vele plaatsen door er op of er tegen afgezette sedimenten van verscliillende aard (w.o. cretaceische) en door jongere (en vermoedelijk ook oudere) stollingsgesteenten aan de directe waarneming onttrokken wordt. Ofschoon door meerdere onderzoekers (Van Scbelle, Sarasins, Alilburg, Molengi-aaff, Koperberg e.a.) bezocht, hidden deze zich gewoonlijk aan de enkele bestaande wegen en is een betrouwbaar algemeen beeld van dezen, naar het schijnt tektonisch vrij gecompliceerder, Noordarm nog niet te ontwerpen. Uit de versdiillende waarnemingen kan echter wel worden opgemaakt dat twee hoofd bergreek-en aanwezig zijn, waarvan die in de nabijheid der zuidkust de graniet-kern bevat, welke later naar het Zuiden door den Hals van Celebes oinbuigt, terwijl die langs de Noordkust tegen de baai van Tolitoli afbreekt en welicht een kern van kristallijne schisten bevat, welke evenwel dikwijls door sedimenten en eruptie iva bedekt wordt.

Van den Hals van Celebes, die zich van Tomini tot Parigi aan de Oostzijde en van de baai van Dondo of Tolitoli tot aan die van Paloe aan de Westzijde uilstrekt en waarin het gebergte zich in den Ogoamas tot 25G5 M. verheft, weten wij geologisch alleen, dat het eveneens uit graniet en krifitalijne schisten bestaat en dus kan beschouwd worden als de directe voortzetting van den Noordarm. Abendanon heeft niet oneigenaardig dit kristallijne gebergte e de "ruggegraaf" van Celebes genoemd; inderdaad kan het tot in de Palimodjong-keten bij Paloppo worden vervolgd, terwijl bezuiden de Tem-pe-deprcsie weer kristallijne schisten optreden ten N, van Tanette en ten O. van Pangkaxdjene.

Direct ten Zuiden van den Hals worden zoowel het bergste else! als de geologic veel ingewikkeldcr; het laat zich aanzien dat een gedetailleerde opneming zal noodig zijn om beide tot klaarheid te brengen. Wij volgen in onze voorst elling voornamelijk Abendanon, die zijn meening wel het kortst en duidelijkst heeft neergelegd in zijn opstel: „Zur Umrifform der Insel Celebes" (J912).

De „ruggegraaf" loopt in liet circa 2000 M. hooge Molengraaf-gebergte vrij zuiver in N.-Z. richting door: Let bereikt zijn einde in den gelsolcerden G. Poegang ten Westen van Paloppo. Het bestaat uit graniet, gneis, dioriet, gabbro, amfiboliet en effu-Bief-gesteenten, waarvan de j liste Jigging ten op: 舟? va=e 薯 rbuiten Vet door Alendanon onderzocht gebied door voortgezetterreinonderzoeWn-

gen moot worden vastgesteld. Over bijna de gheccllo lengte loopt een tamelijk smallc st rook (de 〇assa Sarasina of Sarasin-zone), die door een aantal depressies gekenmerkt is (Paloe-baai, Paloe-vlakte, Koelawi-, Gimpcoc-, Kororo- en liampi-bassin) en die het gebergte verdeelt in twee liffcten, waarvan de westelijke vooral opvalt door het overheerschen van amfibolieten en van violetten gneiss. In de Ooste- Jijke hclft treden cigenaardig kommen op, die ten deele nog met water zijn gevuld (Lindoc-meer), ten dede wel oude, drooggeloopten ineren voorstellen (vlakten van Bada, Lebani e.a.). Het gebied ten westen van dit gebergte is nog zoo goed als onbekend, doch is gedeeltelijk zeker vee! jonger; men kent aan de kuststreek jonge stollingsgesteenten en bij Doda moet wat petroleum voorkomen in sterk geplooidc neogene sedimenten. Langs de Lariang rivier vond Abendanon echter in elkaar geperste kleischalies, die wel op een oudere formatie (v: jzen. In het gebied ten oosten volgt eerst het Feni.cma-gebergte, zich uitstrekkende van Kaap Poniu.Jilisa aan de golf van Tomini tot aan de noordkust van de golf van Boni. Het hoogste gedeelte (ruin i000 M. over meer dan 100 K.M. lengte)ligt in het wescin; naar het oosten wordt het langzamerhand doch het is nog tot het Poso-meer te vervolgeu^ en verheft zich ten O.N.O. daarvan weder in het rvim 2000 M. hooge Pompango-gebergte. Granieten en basischc stollingsgesteenten onttrekcn hier: het is uitsluitend opgebouwd uit kristallijne schisten (metcnczen van kristallijne kalksteen), die zeer sterk doch onregelmatig geplooid zijn. Wel waar- schijnlijk zet zich dit sebst-gebergte in het Z.O.- schiereiland voort, te oordeelen naar waarnemingen van de Sarasins en Elbert, en zal het Melongka-gebergte vermoedelijk daaruit bestaan. In het zuiden ligt ten westen van het Molengraaf-gebergte eveneens graniet, en (lit gestccnte schijnt in het n->(z grootendeels Ombekende berglariu, dat zich in (k: richting van den Mandaruitwas uitsprekt, ovoi - hccrscliend te zijn. VVellicht bestaat daaruitook de bijna 3000 M. hooge Mamboeliling-kcten. Langs liol noordclijk decl der kuststrook van den Mandar- uitWiss spelen louciethoudende gesteenten een zeer groete rol. In het Noorden echter liggen tusschende Molengraaf- en Fcnncma-gebergten weder enklo inzinkingen, o.a. de vlakten van Napoe en Besoa. Oostelijk van het Fennema-gcbergte bevindt zich, nog in het schistgebied, de bekende J?oss.o-(jepressio, mcl het mecr van dien naam, die, ten N. van hcG moor, grootendeels door mioceeno grauwe kleistc- ncn en jongen, neogene, kalksteen is opgevuld, waardoor nog overblijfsclcn van jong-cretaccischc Sedimenten en radiolaricn-hoornsteen gedegen Kcn- ncn te zijn. Deze de)jressic wordt ten oosten bc-grened door het Pompango-gebergte tot dat — ten inin- 8tc voor een heel klein decl — reeds uit gabbroldc gestccnte bestaat (Koperberg), wolk gesteente naar h* zuidoosten een zeer aanzienlijk uitbn-iding ver- krijgt in het Vorbeekgebergte, dat, tol. ruim 1000 M. oprijz-nd, het gebied omvat der groete nieren van i latano en Tpoweti, welko gelegen zijn aan hot noordehijk uiteinde van den Zuidoost-ann. Door het optreden dezer sterk basische gesteenten sluit Cele-¹⁰⁰? ¹⁰¹? om zoo te zeggen (althans voor den tijd, waarin hunne vonning vnlit) aan bij do Molukken, w ¹⁰²? r zy eveneens vcelvuklig voorkomen.

I: den Oostarm van Celebes Kchijnon gabbro?, diabazen en dionetten veelal de plaats der peridotietcn in te nmen; zij zijn overhvol door jongere — eoogene en ncogenc — afzotmgen bedekt geworden

en komen daardoor inest slechts in de hoogere landgedeelten voor (b.v. vermoedelijk in de bcide hooge toppen van 1200—1500 M. in het uiterste oosten).

Reeds is vermeld, dat in de westelijke helft van het Molengraaff-gebergte amfibolieten veelvuldig voorkomen en in dit verband verdient opgemerkt te worden, datook de N.N.O.-loopende bergketen in Z.O.-Borneo voor een groot deel uit sterk samengeperste gabbro's, diabazen en diorieten, met verschillende variëteiten van kristallijne schisten, bestaan, ter-wijl ook op de eilanden Laoot en Seboekoe veel diabaas gevonden wordt, zoodat het lijkt alsof er, ten opzichte der straat van Makassar, een zekere symmetrie bestaat in den bouw van W. Celebes en O. Borneo.

Ook in het peridotiet-gebied van Oost-Celebes treden vele inzinkingen op: de Mori- en Tioe-de-pressies met de Tomori-baai in het noorden en de meren Mat an a, Mahalona, Towoeti c.a. in het zuid-den.

Hiidden-Celebes is van Zu id-Celebes gescheiden door een geheel antler gebergte-stelsel, hetwelk door de Mamawa en Saadang-rivieren naar de westkust en door de Maroro of Djenemaedja-ivier naar de oostkust wordt ontwaterd. Het westelijk deel, het Quarles-gebergte, is ten westen van Rante Pao steil tegen het kristallijne kenigebergte afgesneden en best aat uit in gemiddeld N.W.-richting geplooidde luffen van verschillende samenstelling (zooowel zure als basisch), waaronder ook vaak luciothoudende), waarin do SaliixJang zich tusschen Rante Pao en Emrc-kang een 50 K.M. lange canyonachtige valle heeft gegraven, die dikwijls neder dan 1000 M. diep is; de (Jikt ter tuffen wordt op ruim 2000 M. geschat. Dicht ten oosten der rivier st rekt zich een niet meer dan 5 K.M. breed, doch circa 70 K.M. langkalksteen-dek uit (coccon), welks zuidlijkste hoogste verheven-heidde Bambapocang iij Enrekang is. Weer oostelijk daarvan wordt een dikke afzetting van violetroode kleischalies met t usschengelegen zandsteenbanken gevonden, die evenals de tuffen van het Qu axes-gebergte in gemiddeld N.W.-richting sterk geplooid zijn en door de Maroro worden doorsneden. Men trof er tot nog toe geen fossielen (aai), zoodat de voor-loopig daaraan toegekende jong-cretaceische ouder-don nog niet geheel vaststaat. Ten oosten grenst dit gebied aan het ongeveer Z.O.-N.W. gestrekte, 30 K.M. lange Latimodjong-gebergte, waarvan de hoogste Kte top de Dant. Mario (3412 M.), tevens de hoogste verheffing van CeJobcs is, terwyl eenigo toppen in doze reeks over de 3000 M. reiken. De kern slijnt te bestaan uit metamorpho diabaastuffen, kristallijne fichtsten en oudero kloilcien; aan weerskanten der reeks vindt inon de even gen oemde jong-cretaceische afzettingen. Daarop volgt, nog neder oostelijk en dicht bij de kust, een N.25°W. gestrokt gebergte, dat uit oudero en j on goro basipho atollingsgesteen ten bestaat en door de Djenemaedja doorbroken wordt.

Naar het schijnt, worden al deze, in globaal Z.O.-N.W.-richting (met verschillende afwijkingen, wat de del nils bet reft) geplooidde of samengeperste berg-]c]cns aan de zuidzijde door een loodrecht daarop gestrokte breuk afgesneden en volgt naar het zuid-den de belangrijke depressie, waain do ineren van Tempo en Sidnreng (30 u 40 M. hoog) gelegen zijn. Tusschen deze depressio en de zuidkust komen do oudero gescnten slechts op eukelc plaatsen aan do oppervlakte, do kristallijne nehisten (zie bo ven) ten N. van Tanette en ten O. van Pangkadjono, do v66r-

tertiaire sedimehten in enkele smalle strooken, ter-wijl het overige areaal, behalve door een soms vrij breede strook alluvium langs de kust, wordt ingenomen door oud- en jong-tertiaire, hier en daar pekkoolvoerende, sedimenten (waaronder tamelyk veel nummulietenkalksteen) en door tertiaire erup-tiva (waaronder weder leuciothoudende), welke laatste naar het zuiden meer de overhand verkrygen, ten slotte bijna de gehele oppervlakte innemen en in den Pick van Bantaeng (Bonthain)-mct 3042 M. culmineeren. Hierover zie men het artikel VUL- KANEN.

Kenmerkend voor Zuid-Celebes is dus het voorkomen langs de westkust tot bij Mandar eener (dikwijls onderbroken) strook van leuciet- (soms ook nefelien) houdende gesteenten (waaruit o.a. de Sa-raoeng of Piek van Maros, 1375 M., bestaat), welter tuffen en breccien door Abandanon, gelijk wij za-gen, in het Quarles-gebergte werden aangetroffen: —of het opt reden van soortgelijke gescnten in het Olcideoe-gebergte ten zuiden van lMatinang (in den Noordarm) is op te vat ten, zoodals de Sarasins meenen, als een directe voortzetting der evenge-noemde strook, waarvan dan het overige deel langs de westkust zou weggezonden zijn, zal wellicht later kunnen worden uitgemaakt.

Literatuur. Voor de reeds tamelyk omvangrijke doch weinig samenhangende geologische lil eratuur moet worden verwezen naar de „Opgave van Ge-schriften over Geologie en SLijnbouw van Ned. Oost-India" door Dr. R. D. M. Verbeek in deel I en II der Vcrhandelingen van het Geologisch-Mijnbouw-kundig Genootschap voor Nederland en Kolonien (geologische serie), waar zij is opgegeven en naar het recente, uitvoerige werk van E. C. Abandanon: Geologische en geografische doorkruisingen van Mid-den-Celebes, waarin zij is verwerkt, en waarvan naast twee deelen en den atlas, welke reeds zijn verschenen, nog een deel hot licht moet zien.

Landbeschrijving (gebergten, meren, rivieren). Van de verschillende deelen van Celebes zullen we achtereenvolgens den Noordarm, Midden-Celbes, den Oostarm, den Zuicloostarm en den Zuidarm schetsen.

a. do NOORDARM. Deze hangt door een smallen „hals" samen met Midden-Celebes; op do smalste plaats tusschen Towia en Kasimbar is do afstand slechts 17 K.M. (T. A. G. 1914 p. 725). Het centrale gebergte, dat er door loopt op zich voortzet in het Noordelijk schiroiland verheft zich in don *Ogoamas* tot 2565 M. en even ten Zuiden daarvan vindt men den *Sodjol*, die 2525 M. hoog is (zie kaart Top. dienst). Westwaarts van de plaats Mooeton, genoemd naar een rivier van denzelfden naam en waar het hoog-vonnige deel van den hals aan do golf van Tonini cindigt, volgt de grootere rivier *Toeladenji* met do *Sigoe-roe*; zij konit bij Taeroepa in do kwartaalvlakte, die daar 10 K.M. breed is. Daarop volgt de *Lamboenoedig* bij de gelyknamige vlakte het bergland vrlaat. Ten Westen van de Lamboenoed vindt men in hot heuvelland, opgebouwd uit pleistocene lava op tuf, do *Bolano meren*, genoemd naar een klein Boggincesch dorp, dat er tusschen ligt. Hot grootste heel Bolano Snoo (saoc = diep) on bestaat uit een grooter westelijk en een kleiner oostelijk bekken met heuvelland er om heen; hot oostelijkc is 250 M. in doorsnedo en volgens do inboorlingon 40 50 M. diep. hot westelyke heeft con middellijn van 400 M. en is waarschijnlijk het diepst; dat enkele deolon ondiep zijn, bewyst do inocrasflora. Ten noovden van dozo meren ligt het kleinore *Batoc Dako*. Hot ontleont zijn naam aan een

witte rots, die in het meer onder water zichtbaar is (dako = wi), en is naar schatting 25 a 30 M. diep. De afvloeiing der meren is de *Bolano rivier*, die door een 10 M. diepen brakwaterplas (Taboetonke, op de kaart van Boonstra van Heerdt Mossologi meer) naar zee gaat. In het gebergte heerschen hevige bandjirs, maar de lage kuststreek is regenarm. Verder westelijk vindt men de grootte *vallei van Ongka* en daarna wordt de lage kuststreek langzamerhand smaller. Uit het hooge bergland komt daar de *Palasa*.

In het bergland van Tomini, juist in de bocht van Tomini gelegen, vertoonen de ketens tai van naakte rotsen. Een groote rechterbijkstroom van de rivier van Tomini, de *Molito*, komt uit het gebied van den Ogoamas. In het dal van den hoofdstroom drijven de inboorlingen een drukke tabaksteelt. Zuidwaarts van den Ogoamas wordt het gebergte snel lager, beoosten de Paloe baai zijn de pashoogten slechts 250 a 300 M. De kustvlakte heeft bij Parigi eene breedte van 22 K.M.; dal ze met geringe moeite in prachtige sawahs kan worden herschapen, hebben de Balinesische ballingen bewezen, die aan de noordzijde van Parigi modelrijstvelden hebben aangelegd. Aan den buitenkant steekt het breedste gedeelte van den hals in het noorden als een schiereiland in zee vooruit. De in zee vooruitstekende noord oostpunt, bestaande uit koraalkalk, heet *Tg. Kandi of Dako*, de Noordwestpunt, die langzaam daalt en in een klappertuin eindigt, heet *Sroomenkaap*; even ten zuiden er van komt het *Dako gebergte* aan zee. Aan de oostzijde ligt Bwool, aan de westzijde Toll Toli. Verder Zuidwaarts volgt de groote *baai van Dondo*, die den hals tot op de helft versmalt, ze is aan de zeezijde gedeeltelijk door eilanden (P. Simatang en P. Kapetan) afgesloten. Aan de Oost-zijde valt er de aanzienlijke rivier *Maradja* in, die van het Salomaraadja gebergte komt; niet ver van hare monding ligt het kleine Boega, waar een Chinees met Amsterdam een drukken handel in rot en drijft. Het schiereiland aan de West zijde steekt met *Tg. Dojido* in zee vooruit. Aan de Westkust van het N.Z.-deel van den eigen lijken hals steken nog een viertal schiereilanden in de straat van Makasser vooruit. In het verlerjgde van het tweede (van het noorden af) liggen een drietal eilanden, waarvan het uiterste, voorzien van een licht, *Noordwadiër* (P. *Toegoean*) heet; de naam staat tegenover *Zuid-wachter* (P. *Pasoso*), dat vóór de bocht van Tambore ligt. In het derde schiereiland, dat zich in het midden tot 356 M. verheft, bevindt zich het meer *Ranoë*. *Dampdas*, welks niveau op 10 M. hoogte ligt en dat aan de Noordzijde afvloeiing heeft naar de zee. Het Zuidelijkste schiereiland is door eene 8malle landengte met den hals verbonden en steekt ver in zee vooruit; het heet, evenals het 600 M. hooge toppunt, *Bdeisanrj*. Aan de Zuidzijde van dien berg ligt het meer *Rano Baletsang*, dat veel krokodillen herbergt en waaromheen uit de vele sagopalmen sago geklopt wordt; ongetwijfeld heeft ditmeerafvlouing, maar Boonstra van Heerdt zag ze niet. Onze bestuureinvloed is aan den binnenkant van den hals in de hier en daar vrij breede kustvlakte veel meer doorgedrongen dan aan den buitenkant. Maar de lijken gaan er schepen van de Paketvaat-t. Mij. de Golf van Tomini in om rotan, copra en timmerhout te halen; vóór den oorlogkwam de Norddeutsche Lloyd er ook; van hier stammen voor een aanzienlijk deel de reuzenmassa's boschen en andere producten, die men te Makasser in de Nederlandsche vrachtbooten ziet overladen. Vroeger word de inheemsche bevolking hier door de radja's en rijksgrouten, die

10% van de opbrengst kregen, gedwongen kluppers aan te planten en copra in te zamelen; thans doen de Toradja's uit Midden-Celebes dit hier bijna overal, terwijl ze tevens rotan en damar uit de bosschen halen. Alleen in Mooeton gescheidt dit nog door de bevolking zelve.

Ofschoon de hals zeer smal is, voert er slechts een behoorlijk paardendwars over, het gaat van *Ta wadi*, aan de Oostkust der Paloe baai, naar het tegenoverliggende *Toboli* en werd in 1909 voor bestuursdoelcinden aangelegd; do pashoogte is daar 1067 M.; in 6 uren kan men te paard den weg afleggen. Verder Noordwaarts, in het smalste deel van den hals, loopt een pad over een pashoogte tusschen *Towia* (Westkust) en *Kasimbar* van slechts 350 M., waardoor dit pad druk gebruikt wordt. Behalvede zijn er nog acht andere door de inlanders gebruikte overgangen (zie de kaart van Boonstra van Heerdt in het T. A. G. 1914).

De eigenlijke Noordarm loopt bijna zuiver West-Oost; waar ze naar het Noordoosten ombuigt, begint de jong-vulkanische *Minalutsa*. Het Oost-Westelijke deel laat zich gevoelig in tweeën beschrijven, doordat het bezuiden de *bocht van Kwandang* smal en laag is; het is daar nauwelijks 30 K.M. breed en daalt in den *pas van Hulante* tot 422 M.; het rijpad van Kwandang naar *Oorontalo*, een afstand van 55 K.M., is in een heel goed af te leggen. Tusschen Bwool en Kwandang komt het gebergte op tai van plaatsen aan de Noordkust, terwijl de waterscheiding met de Zuidkust niet ver naar binnen ligt. Het *Malinanggebergte* der Sarasi's stijgt tot boven 2000 M. en dient als loofdwaterscheiding; van de Zuidhelling komen de bronneren der *rivier van Handan* (un, die even westen Marissa in zee valt. De *Bolihoe*, van welks Zuidelijke helling de aanzienlijke *rivier Palvoejama* komt, ligt dicht bij de Noordkust in het gedeelte tusschen Soemalata en Kwandang. Bestijgt men van Kwandang uit den pas van Hniant, dan heeft men van daar een jnoet uitzicht op het meer van *Limboto* en da depressione, waarin het meer ligt; die depressione zich Westwaarts in het dal der reeds genoemde *Pagoejama*, Oostwaarts in dat der *Bone* voort. EerM-genoemde rivier kronkelt van boven Lakea tot L'aroeng door de jonge vlakte oostwaarts en breekt dan door een rug naar de Zuidkust. Bij *Gorontalo* hmt de bergte nauwelijks 1 K.M. breed; door con smaHe poort ontwijkt de *Molango* naar de golf van Tomini.

Vroeger was de Jaagte van Limboto een zee, die do geheel deprct-sic vulde, maar niet doordrong tot in de vallei der boven-Pagoejama. Van die zee is het tegenwoordige meer van Limboto het laatste overblijfsel. Het heeft den vorm van een West-Oost gestreken rechthoek, is ondiep, 11 K.M. lang en 6.5 breed; in den recentijde breedte het zich vooral in het N. en W. uit. De plaatte *Gorontalo* ligt in de kloof, (lie naar zee voert. Van *Gorontalo* Oostwaarts betreedt men door het dal der Bono hot opstelyk deel van den Noordarm. In den bovloop gaat do Bone door de *viabe van Batvanaio*; door een kloof in het gebergte bejekt ze daarna de *Limboto-lagte*. Volgens de Sarasi's is de genoemde vlakte een Jeeg-geoloopen meer; Ahburg beschouwt de Bone als de Oostelijke voortzetting der *Limboto laagte*.

Het gebergte der Zuidkust wordt Oostwaarts snel breeder en hooger; naar de rivier heet het *Bone* 警够; langs de kust vindt men koraalkalksteen. De Sarasi's gingen er uit het Bone dal op 1430 M. hoog- te dwars over naar Nogirilama. Noordoost van deze

plaats aan do Zuidkust verhc 仕 zich het *Sinandaka* *gebergte* tot 1770 M. Dwaars door het Oostelijk deel gaat NW-ZO do depressie dor dalen van de *Sang-koep* en de *Maliba-c/oe*. Behalve de genoemde rivieren behoort er de *boven-Doemaga* toe, die Zuidoost stroom t, dan met een kiiiebocht ombuigt naar het Noordoosten en ten slotte in de *Lonibagin* valt ; de waterscheiding met de Malibago iff naar 350 M. hoog. Tusschen de Sangkoep en de Lorn bagin ligt het massief van den *Hoenoek Boeloedawa*; ten oosten daarvan verzamelt de Lombagin het water van de *Docmoga* en de *Ongkak*; in het gebied der laatste vindt men jong-vulkanische producten en echte sulfataren, die ons er aan herinneren, dat we aan den rand der Minahasa zyn gkomeii. Als grens met de Minahasa kan men het dal der *Poigar* nomen. Officieel geldt deze sedert 1895 als grens (zie A. C. Veenhuizen, Aantekeningen omtrent Bolaing Mongondou met kaart T. A. G. 1903). Behalve do Poigar were! toon ook de Boctjat als zoodanig vast-gesteld. Haar dal ligt echter niet in het verlengde van het Poigar-dal, maar verder Noordwaarts; zo ontspringt op het gebergte, van waar ook verschil-lende bronrivieren der *Ranoiap* komen. De Poigar ontspringt uit het meer *Danau Moot* (lengte ± 5 K.M., breedte ± 1.7 K.M., hoogte ± 1050 M.), dat eerat 5 J uni 1899 ontdekt werd door den mijningenieur" Kopcberg (T. A. G. 1899. Het nicer Danau in Bolaing Mongondou, mct kaart); tot opdat oogen-blijc was het zelfs bij de bewoners der IMinahasa slechtB bij geruchte bekend. Westelijk van dit groote meer is in 1900 door Koperberg nog een klein neer *Paja Paja*, aangetroffen, welks hoogte op 1200 M. is geschal ; het is rond en waarschijnlijk een oude krater. De naam van het groote nicer herinnert ook aan het vulkaDisme (Mooit is stinkend, naar de zwavelbronnen). Aan de Westzijde der meren staat de ± 2000 M. hooge *Anibang* (zie aldaar). Ten N. en N.W. ervan liggen twee veel Jagere bergen, de *Antoeg* en de *Pinoepoelan* (= zwaiberg). De Poigar verlaat het groote nicer in den Noord west hoek en kronkelt daarna over de hoogvlakte van Bo-laing Mongondou Noordwestwaarts naar een tweedo veel kleinere nicer, *Iloloi* gcheten; ten Z. hiervan vindt men aan den linkeroever tai van war me bron-nen. Van de beide jneren zcgl Riedel, dat zo weinig vischrijk zijn; men vindt er paling in, ook gamalen en zotwaterc'krabben. In de beide meren lcvn veel watervogels. Een rchler bijschoolpje voert nog het water aan van de bcide klcinc meren van *Alokobang*, aan de Westzijde van den *Sinajap*; de hoofdweg uit de Minahasa naar Bolaing Mongondou, door het dal tier Banoiajio, gaat er tusKchen door. Bcnden het nicer Iloloi wordt de Poigar begrens'd door hooge burgruggen, hier en daar slechtH door kleine vJkten afgebroken. Met steile glooiingen, over een nicest al gladdc, ondiopce, steeciachtige bedding daalt zij, zonder water'allen te vormen, naar de Noordkust; tusschen die steile gedcelten stroomt de rivier lang-zaani, op do heffingen echter onstuimig. Alcen in den WestmocsBon is de waterafvoer groot; het aan-tal kleine zijrivieren is rechts en links zeer aanzien-lijk. De lengte der Poigar is 52 K.M., de breedte tot 25 M. Haar naam schijnt verband to houden met haar hoedanigheid als grensrivier tusshen Bolaing Mongondou en de Minahasa; hij is afgeleid van woord ajar, jonge arcnbladeren, die men voorheen bezigde ter aanduiding of nfbakening van grenzen.

Be Miiiahaa is bijna gcheel jong-vulkanisch; do vulkaney zijn er deels nog werkentle, sonimige bevinden zich in het sulfataren- en fumarolen stadium.

Dit landschap heeft van Z.W. naar N.O. cene longte van 140 K.M. bij cene gemiddelde breedte van 45 K.M. en heeft cene oppervlakte van 478G K.M.². Van uit zee gezien, bestaat het landschap uit hogere en lagere bergen, waarvan de hellingen, voor zoover die met lichter groen zijn bed ekt, deels worden ingeno- men door maiss- en rijstvelden, terwijl de donkero partijen koffie en notemuskaattuinen zijn en het strand is omzoomd met wuivende klapa of kokoa- palmen (N. GraaflanQ; de *Minahasa* 1S9 初). Door een/ tweet al l&gaten wordt do Alinahasa in drie deelen ge- scheiden, nJ. door de *laagle van Amoeraig naar Be- lang* en door de *laagte van MendSo naarKenut*.—In het zuidwestelijk deel vindtrfT6Tr*haast geen echte, jonge vulkanen. De hoofdrivier van dit gebied is de reeds genoemde Ranaiapo (zie aldaar), die zijn bron- nen heeft benoorden het mcer Danau Moot en bij Amoerang in do baai van (lien naam uitstroomt. Links cr van ligt het jong-vulkanische massief van den *Lolomboelan*, rechts het veel uitgebreider *Manembo* gebergte. Aan de Zuidkust, halverweg *Kotaboenan* en *Belling*, vindt men hier het mijngcbied van *Tolok* (zie bij GOUD). In het hoogste deel der laagte tusschen Amoerang en Belang ligt het Ideino *Tonsawan/mcer*, dat door de *Melompar* afvloeiing li^fniiiarclc^uidoostkust.—Het middelstedeelder Minahasa is een plateau, dat aan de Zuidoostzijde zich tot 700 M. ver heft en daar zeer steil is ; naar do plaats en het^incor Tondano kan men het plateau van *Tondano* noemen. Aan clen Zuidoostrand staat het steil oprijzende *Lembean gebergte*, dat to 1100 M., d. i. 400 M. boven het meer, prijst en de water- seibeding vomit tusschen de Moluksche zee en de Celebes zee (Jeinbehan alf. beteekent ook : water- scheiding ; Graafland I biz. 8). Het mcer van Tondano heeft afvloeiing-n5ai3elaatste door de rivier van Tondano, die er bij de gewest elijke hoofdplaats Mcnado invalt. Aan de west zijde van het meer staan twee^VtffH-caangroepen, van den *Lokon* in het N.W. deel, van den ^opostai in het Z.deel van het plateau. De laatste sluit in het zuiden tegen den *Kaiceng*, den *Simbel*, clen *Kawatak* en den *Potong*, die de voortzetting zijn van het Lembean gebergte e, zoodat ze samen het hoogland in het zuiden afsluiten ; over het laagste punt (920 M.) gaat do rug van Lan go wan naar Belang. In het noorden ataat tusseEeii de kon-groep en het Lembean gebergte die van den *Roemajan-Masarang* ; tusschen de twee groepen vindt men bij Kakaskassen ccn pas van 800 M., waardoor de weg 3lcnadd-Tombalii gaat, en tusschen Inatstgonoenidc groepch het Lembean -gc berg-to ligt op het laagste punt van het plateau Tondano (690 M.). Baar is de kloof der *rivier van Tondano*, ilio met groot verval — over een afstand van 15 K.M. 450 M.—naar do laagto Menado-Kcma st roomt en dan besteven Ajcma^{did} met ccn knicbocht naar Men ado oin bu g CflnTlenplac au rand vome de ri- vior den 28 M. hoogen watervalJC22^e««Aan de westzijde ligt tusschen de g'ioepen vanU^rtiTKon en den Sopoetan eene breedde opening, waardoor do *Niniana*, do *Pentoe* en ecnigo kleinoro stroomcn westwaarts gaan; zij wijken uit een door den *Banliky* die hot westclijkt o schierciland mncmt en waarom- heen de weg van 丝“啤做砂 0 域 Ranawangko = groot water), aan do golyknaimgo rivier, naar do baai van Amoerang loopt. Op do hoogvlakte doet ccn kleinerc *binenrij* van vulkanen (do Tampocssoo, de Lowoe, de Lcngkon, de Sinapi en do Tempocng) dienst als watercheiding tusschen het st^oomgebied dor genoemde rivieren en dat dor rivier van Tondano. Hot *Tondano meer* (zie aldaar) moot vroeger grooter

oppervlak hebben gehad, doordat het niveau steUig 20 M. hooger was dan nu; meervlakten aan de beide uiteinden bewijzen, dat door de teruggaande erosie van de rivier in den plateauwand het meer gaandeweg leegloopt. De laagte Menado-Kema, waarlangs een weg loopt, di . beide havenplaatsen verbandt, gaat ten zuidoosten van Ajerma 市 di over de waterscheiding op eene hoogte van 233 M. — Het noordoostelijk deel der Minahasa zou men, naar den hoogsten top Klabat (2018 M.), het *KlabaUschiereiland* kunnen noemen. Als vulkanen verdienen nog vermelding de *Doea Soedara* en de *Totigkolco-Boetoe awjoes* groep. Ten noordoosten der eerste verheft zich aan de kust de Tongkoko, die nog in de 19de eeuw hevig werkte; aan zijn zuidostrand vormde zich in 1801 de Ba toe angoes (= brandende steen), in 1821 aan de oostzijde ervan gevolgd door den Batoc-angoes baroe, die den zuiveren kegelvorm vertoont en geheel kaal is. Aan de oostkust der Minahasa ligt het eiland Lembeh (zie aldaar). Van de eilanden voor de noord-westkust is *Menado toewa* volgens A. B. Meyer een vulkaan; hij behoort waarschijnlijk, zegt Verbeek, tot de vulkanische lijn: *HlaJa,t-Paniki-Toempa-IFerot-Menado Toewa*, waarvan de drie middelste kleine vulkanen aan den zuid west rand van dit deel zijn; denklijk behoort tusschen de twee laatste nog *Boenaken*, waarvan het zuidelijk deel blijkbaar is ingestort. In het verlengde der Minahasa liggen nog de eilanden *Oatiga*, *Tadi°ei* en *Bangka* cn verder noordwaarts de *Sangi* en *TaZatw*-eilanden (zie aldaar). De *Sangi*-eilanden vormen den rechtstreekschen overgang naar Mindanao, do Talaud-eilanden liggen op een bank aan de oostzijde van die brug. De kleine eilandjes benoorden Groot *Sangi* heeten *JTawio*-eilanden. Ten noordoosten der Talaud-eilanden liggen de *Nanoesa-eWan*-don (zie aldaar).

b. MIDDEN-CELEBES. De kern van het eiland was tot voor kort bijeen gesloten boek. Ofschoon in dit deel het hoogste gebergte, de grootste rivier en het grootste meer van het geheele eiland te vinden z n, bleef zelfs het bestaan van alle drie tot voor eenige jaren onbekend; vooral door de Sarasins cn Aliendanon is daarin verbetering gekomen. Teneinde het overzicht gemakkelijker te maken, wordt eerst de westzijde, dan het midden en daarna de oost-zijde van Midden-Celebes besproken. Aan de west-zijde sluit het noorden van het zuidelijk schiereiland zich zoo nauw aan, dat we dit er bij zullen nemen. Jjr dat deel bevindt zich juist het hoogste gebergte. Dit is dus de zuidelijke hoeksteen der westzijde; het draagt den naam *Latimodjon*(-*jeber*)(*le*, na : een der hoogste toppen. Een 9-tal rijen zich in deze keten over eene lengte van ± 20 K.M. aaneen tot een hoogte bo ven 3000 M; naar het N.N.W. volgt er dan nog een deel van 10 K.M. met eene hoogte boven 2500 M. De hoofdketen begin! op ongeveer 31/2° Z.Br. met den *Boeloe Palakka*, welke bekend is geworden door Abandanon, die met zijn gezelschap op dit punt dwars over het 3220 M. hooge gebergf e trok en op den top vertoefde van J 6 Mei—3 Juni 1909; de eerdle door Europeanen verrichte over-tocht over het Latimodjong gebergte (op 2200 M.) had twee dagen vroeger plaats gehad: op 14 Mei 1909 trokken J. de Koning Knijff m.i. (Jaarb. mijn-wezen N.I., Verhand. 1912), H. Cool, m.i., kapitein Kroon en luitenant Lcggerer dwars over. De hoog-te van den Boeloe Palakka be<1 raagt 3363 M.; van deze? top loopt de keten noord west tot den *Dante*, Afario, het *loppunt van Celebes*, daarna noord tot <1 叩 *PoUksia* en vervolgens weer noord west tot den *Sinadji*. Voor het toppunt *Dante Mario* geeft do

kaart van Abandanon 3425 M.; luitenant van Ny-natten, die in April 1912 den berg beklom met den adj. onderofficier N. Jacobs, ter plaatsing van een triangulatiepilaar der 2e orde, geeft 3412 M. (Weekblad voor Indie, 9, no. 33). De *Sinadji*, het noordelijke uiteinde van de hooge keten, staat op Abandanon,s kaart met 2618 M. aangetekend. De boven-sto helft der keten is met oerwouden bedekt; in de benedensle helft is de oostzijde kaal. Tegen den Boeloe Palakka vindt men tot 1000 M. hoogte tal van witte plekken door recente aardstortingen; dat . Jlier de verweering aan de oppervlakte in verband met de grootte hitte overdag, die bij nacht afwisselt met vrij lage temperaturen, zeer in tens is, laat zich begrijpen. Aan de oostzijde van het Latimodjong gebergte vinden we, langs de golf van Boni, een ku l gebergte, dat door een hoogstens 5 K.M. breede kustvlakte van de zee gescheiden is. Het culmineert in het noorden in den *Banloe Poegang* (2023 M.), in den achtergrond van Paloppo. Tusschen die twee gebergten ligt van noord naar zuid als een wig een kleisteenformatie, waardoor een belangrijke rivier stroomt, de *Maroro*, die W.Z.W. van Paloppo in een bronbekken van ± 500 M. hoogte haar water verzamelt en dan door een V-vormige kloof van ruim 600 M. diepte zuidwaarts vloeit, langs den oostvoet van het Latimodjong gebergte, waaruit haar tai van bijstromen toevloeden. Bij Paloppo komt haar uit het hooggebergte de *Langi* tegemoet en dan gaan ze samen in een bijna 1000 M. diepe kloof van ruim 15 K.M. lengte dwars door het kustgebergte naar de golf van Boni. Naar het roodo s'jib uit do bovengenoemde kleinteenformatie heel de rivier daar *Djehema* = roode rivier. De mond was vroeger bij Kaap Djene, thans ten N.W. ervan. Van het hoogste deel van het Latimodjong-gebergte komt nog do *Tjimpoe*, die haar water boven Alakaloea verzamelt, ook door liet kustgebergte gaat, cn door de kustvln lite naar zee. De voornaamste rivieren der kustvlakte zelve zijn de *Boca* en de *Ponraivj*; de laatste is waarschijnlijk onthoofd door de teruggaande erosie van ecu linkerzijdstroom der Djcnmaiklja. Al do kust riviere n «troomen in den kuststrand over kleine terrassen, die nu 50 M. Ijoven den zeespiegel liggen, maar eenmaal kustvlakten waren; ze bewijzen, dat het land rijst.cn wel 266 snel, dat de rivieren den tijd niet hadden ze door erosie te doen verdwijnen, zoodat ze nudoor koimen stroomcn met ruim 50 M. hoogedrenipels, waardoor ze nieuwe beddingen nictsten maken; floor de velo regenH op het ondoordring-bare gestecioo gaat do insnijding der wateradren echter vrij snel. Het velc s'lib, dat ze naar de vlakte vberen, maakt hier in de toekomst een belangrijkou Bawahbouw niogelijk. Van Paloppo voert een nieuwe militaire weg het westelijke bergland in en ov<or, naar Jiantc Pao aan de *Saddany*, de zeer belangrijke rivier, die hier al het water afvoert naar de westkust. Ze ontspringt op ± 2000 M. hoogte cn berickt weldra de hooge konvormige *hoogvalccte van Ranle Pao*, bijna, 800 M. hoog gelegen. Deze schoone, vruchl baro cn volkrijke vJakte was eenmaal een jneer; op 866 M. hoogte vindt men een laag klcicchtige lium\$ ah overblijfsel var het oude meer, dat echter slechts kort best aan heeft. Thans st room t de rivier op eene hoogte e van 770 M., dus 100 M. lager. Het hoofddorp is door een drukken weg met Paloppo ver-bondeti; daarheen gaat de rijst, lie er over is cn gouvenicncnts- en andere goederen komen van daar terug. Doze drukte is echter van de laatste jaren; v66r onzo inemming met de binnenlandsche aan-goleghenden hier durfde gccnToradja naar Paloppo,

daar hij stellig als slaaf werd ge- en genomen. Do kleigrond der vlakte geeft twee oogsten per jaar. Aan de noordzijde dor hoogvlakte staat een gebergte van 1300—1600 M. hoogte ; aan de westzijde is een kalksteenbrug, waardoor ; nu de Saaidang in een kloof wegvloeit; aan de zuidz 日 de is geen merkbare waterscheiding en waarschijnlijk stroomde daarheen eenmaal het meer leg naar de *Saddang Alla* of *rivier van Klossi*. De nieuwe rivieren hebben de kom sterk geëroderd en de structuur van den ondergrond blootgelegd. Zuidwaarts bereikt de Saaï- dang weldra een tweede kom, die maar weinig lager ligt, de *hoogvlakte van Makalt* (775 M.), eveneens met een aangenaam klimaat. Van de linkerbijst roomen verdient vermelding de reeds genoemde *Saada-ng Alla* (of Mata Allo), die waarschijnlijk van den hoofd- stroom uit onthoofd is ; ze valt er bij Enrekang in. Van de rechter zijrivieren vermeldcn we de *Baroe-poe*, de *Masoepoe* en de *Mamasa*. De *Baroepoe* komt uit de merkwaardige *Baroepoe depression*, die, N.O.— Z.W. gcstrekt, meer dan 20 K.M. lang en 4—9 K.M. breed is (zie de grenzen op blad V in den atlas van Abendanon); ze ligt tusschen het *Qziarles-gebergte* aan de oostzijde en bet hooge en domvormige *Alari- rie Karoea* gebergte (tot 2750 M.) aan de westzijde. Eertijds was deze depression een nicer, welks diepste punt iets minder dan 1000 M. hoog was, maar dat tot ruim 1400 M. met puin werd gevuld, vooral met tufien van het laatstgecncemde gebergte; de opvulling had waarschijnlijk deels plaats gedurende het ontstaan dor Kaiocca-gesteenten.deels door inspee- ling van daar. Het txf is volmaakt onglaagd, wat eldeis in de oudc mcerbeddingen van liidden-Cele- bes nergens het geval is en met dus in kort en tijd afgecald zijn. De *JUasoepoe* verzamelt haar water vooral op de *hoogvlakte van Kemiri*; waarschijnlijk is dezo gevormd door de *Hlahanda*, een linker zij- stroom, die door teruggaande erosie een in deKaroea- tuf xtroomende beek heeft afgetapt; de eccondaire tufafzetting is hier duidc 1 jk gclagcd. Op 180 M. hoogte bereikt de *Masoepoe* den hcofdstroom. De *Mamasa* komt uit liet granit- gcbed in het wes- ten van Midden-Celebes; de brennen liggen op eene hoogte van ± 2800 M.; bij *Baroeng* komen de woeste beken, door bandjirs berucht. Fanien. Di I dorp Jigljecds in de Mamat akom, genoemd naar het dorp van dien naam. Dezc kom ligt ± 1100 M. hoog, van N.O. naar Z.W., en is ruim 12 K.M. lang (zie bovengcncemd blad V). Eertijds was ook deze depressie een mcer, maar niet lang. Iii de buurt vindt men waimc bion non, cnkelc mot een zwakke lucht van zwavelwat eratof, restanton rnn vulkanckc werkzaamheid. Een tweede Kcinc- rro kom vindt men *ids* voider benedenwaarts bij *lia-nte Ambalan* (*Malabo*); een derde grootere bij *Tibonc*, gelgen aan den linker bijstroom *Banco*. De laatste heeft con Jengte van ruim 12 K.M., een biccc- to van 2 it 3 K.M. in't noorden, van 6¼ K.M. in 't zuiden; ze is vooral met granietzand tot 80 M. dik, gevuld, waarin de rivieren nu een diep dal hebben uitgehcuurd. Wat de Lewoners bet reft, verdient vermelding, dat ze tot hier veel van do JMaliscche kustbewonera hebben oveigenoncn; zoo on (moot men er in de dorpen voor het corst paarden. De bc- nedcnloop der Mamasa is in den jongsten gcologisc- schen tijd aanmerkclijk gewijzigd. Thans stroomt ze bij *Toengka* (58 M.) in de Saaidang, maar nog niet zoo hcol lang gelcclen hoog ze zuidwaarts om na&r het dal derLoka.Teruggaande erosie,door een rechter bijstroompje denfaadang, heeft echter de Loka ont- hoofd, zood&t deze nu een onbeduidende bijstroom

geworden is (zie blad VII in Abendanon's Atlas). Door het nieuwe bed, met meer verval, kreeg de Mamasa nieuwe krachten, zoodat ze haar bed terug- gaande steeds dieper kon insnijden, bij Bekaroe zelfs 300 M. Deze uitdieping is thans gevorderd tot den moien *Garoegoe icaterval*, ± 150 M. hoog. Aan- zicnlijke aardstoringen langs de Mamasa waren er het gevolg van; als kale plekken zijn ze langs de berg wand en gemakkclijk teherkennen. In het breede verlaten bed tier Loka stroomt nu de kleine Topocloe noordwaarts. In de *kom van Toengka* komt de Mamasa in de Saaidang. To Enrekang noemt men de eerste *Saadang Leila*, de laatste *Saadang Torudja* of *Saddang Rante Pao* ; dat de eerste dezelfde is als de Mamasa, was, naar Abendanon bleek, bij de Inlanders aldaar onbekend. Als scheepvaartweg is deze aanzienlijke bijstroom onbruikbaar ; maar niettemin is zijn dal een belangrijke verkeersweg.

Met een schrcpe kniebocht buigt de Saadang bij *jilalaling* om naar het westen. Halverwegen de zee vormt ze, door een tong van basalt, bij *Batoe* nog een st roomversnelling; vroeger, nog in den historiscchen tijd, ging ze bij *Liboekang*, booger op, zuidwest- waarts naar zee. In de nieuwe, Biesboschachtige dell a vindt men vicr monden: van *Paria*, van *Binanga*, van *Salipolo* en van *Wakka* (de zwidclijkst e en voor- raamste). In den jongsten tijd vertoont het kust- gebied hier eene negatieve strandverschuiving. De sroomsnelheid der rivier is beneden Enrekang ± 6 K.M. per uur, de diepte 2 M. of meer. Na opruiming der Batoe-rotsen can deze benedenloop een zeer bruikbare waterweg worden. Hoe de Saadang er toe gecomen is, haar oud bed zu id we st waart s, naar Djampcca en de baai van Pare Pare, te verlaten en zich west waarts aan te sluiten bij het tegenwoordige bed beneden Bamba (zie fig. 70 in cleel II van Abev danon), dat waarechijnlijk een oud bed der Mamasa is, heeft Abendanon na beaudeuring van het terrein niet anders we ten op te lossen dan door aan to nemen dat dit zuidclijkc delcagcbied in de laatste 50 jaren minstens 5 M. meelt zijn opgeheven. Dat vroeger de Saadang werkelijk naar de baai van Pare Pare ging (doer het Alict ameer, dat nu een moeras is, zie do figuur70), blijkt, behalve uit tai van berichten, op een kaart van 1752 van T. M. Aubert (zie fig. 71 in deel II van Abendanon).

Doze baai zullen we bij Zuid-Celbes opnieuw ont- moel on; t hans wenden wo ons naar het noorden, om de westzijdo van Miedcn-Celebes nader in oogen : schouw te nemen. Bij do golf van Mandar wendt do west kust zich rccchthoekig om naar hot westen tot den Mandarhoek, veixler noord, bij Kaap William, wecr naar hot oosten, waardoor de westkust van Celebes hier een schiereiland vertoont, dat Abendanon „Mandai- uitwas" heeft genoemd. Het bestaat grootcndeels uit bergland, dat in het binnenste cl cel nog zoo goed als > nbekend is. In het noordelijk deel steekt, bezuiden Kaap William, nog wecr een klein schiereiland in de st raat van Makasser vooruit. Ten Z. van Kaap William, dat uit een aangcplakt laag koraalkalksteen-terras staat, daalt het lichtgroene en biuingcbrando kale vulkanische geborgto steil naar de diepo zoo af. Bij Panibaoeng, even bonoor- den den Mandarhoek, eindigt dit gebergte plotse- ling; daar beneden bestaat de kust uit een driotal tenassen van horizontalo lagen (hot hoogste gaat toe ± 200 M.), van een lichtbrunen mergelkalk- steen. Dezc driotalenassen, i-cspctievoolijk van 200, 150 en 50 M. hoogte, wijzen op neogene negatieve strandverrechuivingen, welke waarschijnlijk nog aan* houden. Aan do zuidkust van don Mandar-uitwas

loopon enkele kleine rivieren, o.a. de Tjampalangi en de Balanipa, in zee.

Noordwaarts gaande, vragen thans allereerst de grensstreken tusschen Mandar en Loewoe onze aandacht. Hiervan bezitten we een kaart, met beschrijving van een der staf-officieren, aan wie sedert 1910 word opgedragen, weinig bekende en onbekende streken van Celebes stelselmatig te verkennen (T.A.G. 1914, p. 475). Door kapitein Weber werd dat deel in 1912 en 1913 verkend; op de door hem geteekende kaart is de voorgestelde grenslijn tusschen Mandar en Loewoe aangegeven. Van de kust-rivieren in het zuiden van Manaoedjoe is alleen de *Karama* con aanzienlijke stroom. Ze is kneden Galeompang (de aanlegplaats is bij Lepa, $\frac{3}{4}$ uur gaans stroomaf, links) voor prauwen bevaarbaar, mits er geen bandjir heerschen; aan den mond ligt het kleine Sempaga. De groote bystroom komen, in verband met de ligging van het kroeger beschreven bergland der boven-Masama en bovnsaadang, bijna alle van links; de laatste, de Saloe Hao, kan in den benedenloop ook bevaren worden, meestal tot den Kinatang-mond (rechts). Van de hooge berg toppen vermelden we: den Beloan (3050 MJ, in het brongebied der Kinatang; den Kalando (2963 M.), in de genoemde grenslijn en op de waterscheiding tusschen de Saadang en de Karama, die van hier haar hoofdbronrivier (de Ocroh) en de bronrivier Karataun ontvangt; en den *Kaniboeno* (2950 AL), in de waterscheiding van de Karama met de Koro-Lariang en met de Rongkong en andere kleine rivieren, die naar de golf van Boni gaan. Behalve de Kalando en de Kamboeno staan op de grenzen van het Klarama-stroomgebied nog de *Mamboeliling* (2850 M.), vanwaar de Mamasa naar den anderen kant gaat en de *Waloe Onggoe* (op de kaart: Baloe Woenggoe; 2628 SL), welks water aan de andere zijde naar de Koro gaat. In het gebied der boven-Karama vindt men wat jizererts (bij Lodang en Pewaneang), dat tot schoppen en parens wordt verwerkt. In de bedding der Kerataun, een linker bijstroom der Karama, wordt wat gouderts gewasschen; daar is ook industrie van zoogenaamde lijkkleeden, die gebruikt worden bij de ceremonien der doodenfeesten. Van het wild vermelden we wilde zwijnen en de anoa (in twee varieteten).

Aan de noordzijde der golf van Boni ligt een vlakte, die aan do zuidoostzijde aan het hier behandelde bergland sluit; naar de twee meest bekende landschappen aldaar spreekt men wel van de *Masamba-Wotoe viable*. Van de rivieren in het Westen hoemen wij de *lionskong*, ijs vrcdroostelijk monden de *Masamba* en de *Baliase* met (links) de *Kalado*; de Masamba loopt met verschillende deltamarmen in zee (zie fig. 36 in Abandanon, deel II), en is door een roesana met de Baliase verbonden. In het oostelijk deel is de *Kalaena* de hoofdstroom, ze heeft een delta met de *Angkoma*, iels verder oostelijk (zie kaart IV in het T.A.G. 1910). De vlakte bestaat in het westen uit zand, in het oosten uit klei. Van west naar oost meet de vlakte ruim 100 K.M., terwijl de breedte afwisselt van 10 tot 35 K.M.; destrekking is 0. 30° N. Al de rivieren loopen naar het zuid-zuidoosten en haar breedere dalen, b.v. van de Rongkong en de Masamba, vertoonen duidlijk een smal, dieper gelegen bed en een ouder, veel breeder bed. Het geheel is een parklandschap. In de toekomst kan het zeer belangrijk worden als rijstschuur van Midden-Celebes. Onder den naam *Loewoe* speelde dit kustgebied een groote rol in de geschiedenis van Midden-Celebes. Dwaars over het gebergte, dat de waterscheiding tusschen deze vlakte en het Koro-Lariang

stroomgebied ten noordwesten ervan, trokken in deze eeuw verschillende wetenschappelijke onderzoekers n.l. de Sarasins, de mijningemeurs J. de Koning-Knijff en E. C. Abndanon. P. en F. Sarasin zijn hier de pioniers geweest; ze deden hun gedenkwaardige reis van Paloe naar Paloppo 5 Juli—20 Oct. 1902 (zie kaart VIII in hun „Reiscn in Celebes“*). Van Paloe uit volgden ze de Paloc-laagte, die we straks zullen beschouwen, kwamen langs de Koro in het merkwaardige Jandschap Bada met zijne eigenaardige bevolking, vervolgens in de laagte van Leboni en overschreden het 2000 M. hooge *Takalla gebergte*, dat hier de waterscheiding vormt met de vlakte van Loewoe, waarna zij over Masamba langs den rand van het bergland, Paloppo, aan de golf van Boni, bereikten.

De Koning Knijff (zie boven) overschreed na zijn tocht over het Latimoedjong gebergte deze waterscheiding van zuid naar noord in 1909; op een hoogte van 1810 M. ging hij over het gebergte tusschen Masamba en Leboni. De oppervlakte van dit gebergte, dat tevens de groote waterscheiding vormt tusschen de naar het zuiden en naar het noorden stroomende rivieren, heeft overal een diepgaande verweering ondergaan en is daaraanboven geheel door oerwoud met prachtige damarboomen en een dicht begroeiing van onderhout met rotan en lianen overdekt. Een gedeelte van het bosch bestaat uit wilde muskaatnootboomen. Abandanon trok deze waterscheiding over in 1910 (zie fig. 36 en 38 in deel II), van Paloppo uit. Zijn weg smjdt de verschillende natuurlijke kust-rivieren der boven beschreven vlakte. Van het landschap Makaloeke, aan de Bitioeang, een der bijstroomen van de Rongkong, zegt hij, dat het ongetwijfeld een inzinking en oud meer in het granietgebied is. In N.W. richting kan men daar overschriden de waterscheiding van bijna 2000 M. naar het landschap Sekko, eveneens een oud Iceg-gelopen meer, liggende in het brongebied der Be toewe, die tot de Karama behoort. Van Jli-samba uit ging de weg vrij we IN, naar Leboni; het hoogste punt was ± 1950 M. De rivier Lxboni behoort reeds tot het stroomgebied der Koro; het landschap van dien naam is het zuidelijkste, waar de bewoners de mooie foeja-kleeding dragen. Het is een kom van ongeveer 800 M. hoogte en was eenmaal een meer, evenals de bovengenoemde inzinkingen (zie fig. 41, in deel II: Het lengteprofiel van Leboni naar Pendlo). Het meer moot zeer diep geweest zijn; van het granietzand, waarmede de stroomen der omringende geberten het later vulden, is al ± 200 M. uitgespeld door de tegenwoordige rivier en nog is de ondergrond van het oude meer niet bereikt; destrekking der vlakte is N. N. W. Jammer is, dat de juwte afmetingen der vlakte door de laksheid van den opnemer, die het werk van Lefevre op de latere tocht en van Abandanon moest overnemen, niet kunnen worden opgegeven.

Het gebergte sluit hier oostwaarts aan en er een zeer uitgebreid gebergte, waarmede weadra nader zullen kennis maken; het hooit hier in het noorden Koro-oe gebergte, verder zuidwaarts Tamboke gebergte. De geheele bovenkant doelt zich overal voor als een hoogplateau van ± 2000 M., met schraal naalldhout begroeid. Aan de oostzijde verzamelt de reeds genoemde Kalaena, die naar de golf van Boni gaat, haar water; tot dien bovenloop behoort de Rato-kom, ook een oude meeropvulling. Op de vlakke delen van het gebergte vindt men hier en daar loogveen.

Abandanon heeft het eerst bedoelde gebergte,

naar den bekenden gcoloog, *Hlolengraaff-gebergte* genoemd en het andere, naar den geoloog, die in dienst der wetenschap het leven liet in het Possomeer, *Fennema-gebergte*. Tusschen deze twee zeer verschildende samengestelde gebergten ligt een reeks inzinkingen in Noord-zuidelijk richting, welke verbonder worden door de hoofdbronrivier der *Koro*, die in den benedenloop *Lariang* heet en de grootste rivier van Celebes is (zie fig. 57 in Abandanons tweede deel). Die bronrivier heet *Tawaelia*; ze ontspringt op ruim 1° N.Br. uit een klein meer, Rano Kalaloe, waaruit, naar de berichten der Inlanders, ook de Tambarana komt, die oostwaarts naar de golf van Tom ini gaat. De rivier is genoemd naar het eerste bekken, waardoor ze stroomt en dat waarschijnlijk de hoogste van Celebes is, de *kom van Tawaelia* (Alb. C. Kruyt, T.A.G. 1908, p. 1271), die slechts 3 K.M. lang is met een maximum breedte van 1 K.M. en, volgens den zendeling Schuyt, slechts 300 zielen herbergt. Waarschijnlijk was deze kom nog betrekkelijk kort geleden een meer. Daarop volgt de *vlakte van Napoe* eenmaal con der grootste en hoogst gelegen meeren van Midden-Celebes : ze ligt nu op ± 1070 M.; het noorden is later nog wecr ingezonken, zoodat er meertjes (Rano-Rano; Med. N. Z. G. 1915, 1—26) ontstonden — Schuyt en Ten Kate zagen er een 6-tal — en verschillende bijstroomden daarheen Z.— N. stroomden. Slechts door een lagen drempel is ze gescheiden van de veel kleinere *vlakte van Besoa* op ± 1300 M. hoogte (zie ook kaart T.B.G.L. 1908); het woord *Besoa* beteekent „scheur“, en ziet op een aard bevingsscheur, die door Schuyt (zie boven) vermeld wordt; deze depressie ligt, evenals die van het straks te noemen Lindoe meer, verder west, en do reeds beschreven vlakte van Leboni, in het zuiden, in het granietgebied. Ze wordt ontwaterd door de Toric, een rechterbijstroom der Tawaelia, die er door een gebergte van gescheiden is ; de bergtrand aan de Z.W. zijde vertoont loodrechte, onbegroeide wanden, zoodat het in, zegt Kruyt, „alsof de berg daar is afgebroken“. Daarop volgt de merkwaardige door de Sarosins con Kruyt (T.A.G. 1909) zoo bekend geworden *vlakte van Bada* (zie BADA).

In die vlakte nccnt de TawacBa de Malciop, die voort gebergte naar het N. ombuigt en met den hoofdstroom door een kloof de vlakte westwaarts verlaat, onder den naam *Belanta* ; mot de Kalainboe, die uit de Ram pi con de Leboni ontstaat en van het Zuidelijk bergland komt, vormt deze dan de *Koro*, die in de richting der K a la in boe verder stroomt. De driehoekige vlakte (met de basis aan de Z.VV. zijde) is een nccr gewceet, welks bekken door daling is ontstaan ; het was jninsten 60 K.M.² groot; de sporen der inziinking zijn vooral aan de noordzijde te zien; andbovingen konien nog veel voor. Ze ligt ± 750 M. hoog, is 8¹/₂ K.M. lang con ± 25 K.M.² groot ; ze vertoont mooie sawah's; do vruchten der kokospalmen worden er rijp; thans vindt men in de vlakte veel herten, vroeger niet. Do Belanta, waar- over verhechillende rotan-hangbruggen (Sarasina, Reisen in Celebes I, biz. 278, fig. 86) liggen, voert oij8 naar de Koro, die ons brengt in de merkwaardige laagte, welke N.N.W. naar de Paloo baai voort- on die door Abandanon vergeleken wordt met de „fossa magna“ van Japan. Hij heeft haar naar de beide Zwitsersche pioniers van Centraal Celebes *fossa Sarasina* of *de slenk der Sarosins* genoemd. Rekenen we de Rampi-kom (Iseboni) orbij, dan meet ze ± 60 K.M. Is het 2950 M. hooge Kamboeno massief ten ouden van die kom, dat oudsohnt, geene scheiding, dan zouden we haar tot, en voorbij,

Paloppo kunnen doortrekken. In deze laagte zullen wo achtereevolgens de voornaamste landschap- pen in het Westen van Midden-Celebes ontmoeten. De Koro, hier reeds een krachtige stroom, volgt haar tot Makoedawa in de Gimpoe kom, waar de kleine *Mewe*, die door de fossa de *Pobatoea* ont- vangt, haar tegemoet stroomt. Ze neemt alsnu den naam van Lariang aan en Juijrt rechthoekig om, dwars door het bergland naar het westen en later noordwesten naar zee. Als scheepvaartweg heeft de Lariang geeno tockomst, zelfs beneden Bangkakoro is nog 50 K.M., die geheel als zoodanig onbruikbaar is. Hoe lastig het is, de rivier door het berg- en heuvelland te volgen, heeft vooral Abandanon op zijn gedenkwaardigen tocht in Mei en Juni 1910 onder- vonden. Toen hij dezen acht er den rug had, was de eerste tocht van een onderzoeker dwars door geheel Midden-Celebes afgeloopen.

De *Gimpoe-inzinking* was vroeger waarschijnlijk een meer. In het oude dal moeten jongere na-zinkingen zijn voorgekomen, waardoor o.a. de tegenwoordige smalle Gimpoe- vlakte, die 6 K.M. lang en 1 K.M. breed is, ontstond. In den ouden meer- bodem heeft de Mewe al wecr wat relief aangebracht. Eene uitvoerige beschrijving van deze en de volgende vlakten in de onderafdeling Paloe gaf Boonstra van Heerd (T. A. G. 1914, 618—644). Het zuidelijkste van die landschappen is het overvloedig rijst oplevecrende *Benaso*, genoemd naar een kampong met 30 verspreid staande huizen en een goede lobo, gelegen in een ketel. Daartoe behoort ook Gimpoe, een lange, vlakke, nog uiterst dun bevolkte vallei, gedeeltelijk met bosch, gedeeltelijk met grasvlakten bedekt. Het land noodigt uit tot sawah- bouw, de Mewe con hare zijrivieren voeren een onuitputtelijken voorraad water af, dat gesliikt is, de velden te besproeien; geen dezer rivieren stroomt door een diep ingesneden bedding.

De *Pobatoea* komt, dwars door het gebergte, van de waterscheiding tusschen de straat van Maka^{ser} en de Paloe baai, die hier 787 M. hoog is. In deze waterscheiding schuiven de rivieren van het zuiden naar het noorden cikaar coulissevormig voorbij (zie blad XIII atlas Abandanon); de Pobatoea (oostzijde) on de Mioe (westzijde) stroomen hier op nog geon 4 K.M. afstand van elkaar, de eerste naar de Koro, de laatste naar do Paloe baai.

Benoornden die waterscheiding komen we in een nieuwe inzinking, de *Koelawi- vlakte*, lang 3 K.M., breed 500 h 800 M., door een drempel van 700—1000 M. van het Koro- gebied gescheiden. Zo is gekenmerkt door tal van tectonische aardbovingen, waarvan die in 1909, toen het in do geschiedenis der Toradja's zoo gevreesde Lemo wrci vernield, berucht is geworden; in de westelijke reoks van het Molengraaff-gebergte horineren tal van breukplekken er aan. Eenmaal was dezo Koelawin- zinking een meer, dat misschien een was met hot straks te noemen Paloe meer. Ze wordt aan do oostzijde begrensd door een bergrug, die con G. Sibaronga (1370 M) tot hoogsten top heeft; aan de westzijde staan de G. Tonggolowi en do G. Tamjwbaou, terwijl do Momi de sluitsien is aan clen noordkant. Schoone terras-sawahs, die opklimmen tot hoog tegen de hellingen, ontsluiten het dal. Ze worden bevoled door de Od, de Naloea en de Rarano (zie de belangrijke nota van toelichting over do Berglandschappen in hot Plnccdal.

Ind. T. L. V. L. 1912 door controlcur Hissink, van 1 Nov. 1909) worden, zoals verder noerdelijk in do Paloe vltWo, ziet men op de sawah's achter nooit; allen con jaagt men door den brei der omgospitte

akkers een kudde karbouwen en een poos heen en weer om zoo den bodem om te woclen. Na den drogen tijd, in Oct. tot Dec., wordt of gezaaid. De handel is hier van gewicht. Koelawi is het handelsmiddelpunt der berglandschappen; gepassord wordt er echter niet. Van de valleij uit vocren paden over Tewocloe naar Tobakoe, over Tompi naar Tolc en Kant ewoe, over Gimpoe naar Benasoc en over het Oostergebergte naar Lindoc. Met Besoa en Napoe, die over dit gebergte eveneens te bereiken zijn, wordt weinig gemeenschap onderhouden, meer met Bada, langs het Koro-pad. Bij Sakidi, verder benedenwaarts aan do Mice, vinden we weer een gebied met sawah's. Daar ontvangt de rivier van recht s uit het gebergte de *Gocnibasa*, die met de Mice samen de *Paloe rivier* vormt en de afvloeiing is van het *Lindoe meer* (zie aldaar). Even benooiden Sakidi ontmoet men aan den weg, die rechts van de rivier noordwaarts gaat, de Witte Kruis Kolonie Kalawara Napoete (zie aldaar).

De *Paloe baai* is de voortzetting der *Paloe laagte*. De Oost zijde, het begin van den hals van Celebes, is de voortzetting van het Molengraaff-gebergte; het vertoont aan den voet tai van terreinlijnen, tot bijna 400 M. hoog c, die bewijzen, dat hier vroeger een hooger gelegen *Paloe meer* is geweest. Aan de West- zijde stijgt het gebergte zuidwaarts; de Loeaoi, ten westen van *Paloe*, is 1964 M. hoog. Langs den rand neemt men veel aardbevingen waar, die vaak ook te Koelawi worden gevoeld: voor de studie diet aardbevingen is *Donggala* zeer gunstigegelegen. Langs den oevers ziet men hier en daar verzonken kustbosschen, die duidelijk op verzakking wijzen. De strekking der *Paloebaai* is N.N.W.-Z.Z.O; ze is 31 K.M. lang en 7%—9 K.M. breed, dus iets grooter dan het *Mat ana meer* en kleiner dan *Jiet Posso meer*; hot bodemrelicf is nog onbekend, behalve de 100 vadem lijn; vermoedelijk neemt de diepte naar het N.N.W. etagegewijs toe, evenals de westelijke bergrand in die richting daalt. De *Paloe vlakte*, die de technisch voortzetting der *baai* is, heeft eene lengte van 30 K.M. en is maar enkele K.M. breed. De bodem bestaat uit puin van de beide gebergten aan weerszijden en is soms vruchtbaar, soms steenachtig; van daar dat sawahs en klappertubien met moerasbosschen en done, kale terreinen afwisselen. De puin-delta's, door *Abendanon* ontdekt aan den voet van het westelijke gebergte, zyn zeer merkwaardig; 500 BL. boven de jonge delta's liggen oude (zie fig. 61 en 62 in *Abendanon II*), die het vermoeden van een oud *Paloe-meer* bevestigen; tot ruim 500 M. hoog moet dit meer met puin zijn gevuld, eer de noordelijke zeevanden, waarvan misschien nog sporen in den mond der *Paloe baai* zijn te vinden, wegzonk. De *Paloe rivier* is tot Sakidi voor vrij groote prauwen bevaarbaar; deze vervoeren vooral *copra* en rijst.

Na het overzicht van het westelijk deel van Midden-Celebes begeven we ons thans naar het midden; de kern daarvan is de *Posso valleij*. Deze ligt tusschen het *Fennemagebergte* aan de west- en het *Pompatijffo-gebergte* aan de oostzijde; het laatste is Z.Z.O.—N.N.W. gestrekd. In het Zuiden is het afgeeloten door het *Takledakjoe gebergte*. In dit dal ligt het aanzienlijke *Poso meer* (zie aldaar), welks beide tegenhangers, het *Towoeti meer* en het *Ala-tana meer*, in het noordelijk deel van den zuidoost-aarm liggen. In de *Poso valleij* heeft de Ned. zending zich sedert 1893 gevestigd; Kruyt en *Adriani* waren de pioniers, die tevens veel deden voor de studie van den volk. Te *Pendolo*, aan het bovenende woonde de eerarte, te *Boejoj Mpondli*, aan het be-

nedencind, woont *Schuyt*, die ook reeds veel tot vermeerdering der kennis van land en volk heeft bijgedragen.

De *Poso rivier* is ook door *Abendanon* bestudeerd en beschreven; ze stroomt eerst in een nauwe *Idoof* door den koraalkalsteen der *Posso valleij* en draagt daarna haar naam; *posso* beteekent namelijk volgens *Adriani*, den kerner door *Toradja-talen*, „door- breker“. Die nauwe kloof eindigt te *Batoe Nontjoe*, maar van daar tot *Pandiri*, dicht bij den mond der *Toniasa*, heeft de rivier nog 475 M. verval en dus tai van st room versnellingen. Ze wordt met *blotto* bevangen tot *Palocasi*. Aan den mond ligt het plaatsje *Posso*, dat door ons is ontstaan; voor den mond ligt een zandbank.

Van de bijstroomen verdient de *Tomasa*, die van het Oostelijke gebergte komt, vermelding, omdat ze de grootste is (T. A. G. 1899, 593). Ze komt van het waterscheidend gebergte, waarop aan de Oostzijde de *Laa* ontspringt. De linker bijstroomen zijn, door de nabijheid van het *Tambengkoelwoij* gebergte, zeer kort; de rechterzijrivieren zijn door hetuittwijkend *Wanampompangeo gebergte* veel langer. Dicht bij den mond is de hoofdstroom een karst- rivier; door een lagen kalkkrug komt ze met verscheidene armen in de *Posso-rivier*. Langs den rechteroever dezer rivier gaat een weg naar *Peoera*, aan het meer; ook aan het bovenende van het nicker is een weg in aanleg, met *Pendolo* als centrum. De hoofdgentijd is Januari-Februari, de droge tijd Augustus-November. Uit centraal Midden-Celebes zijn de voornaamste uitvoercopra, rotan, damar, was (vooral uit *Ondae*, in do streek der groote meren), buffel- en hertehuiden, den evers hertshoren; ook ebbenhout.

Begeven we ons thans naar hot Oostdijk deel van Midden-Celebes; de kern is het atroomgebied der *Laa*. Volgens *Kruyt* (zie zijne opsieel: Het rijk *Mori* met kaart 1: 400,000 in T. A. G. J 900, 436) heeft deze drie bronrivieren; de middelste, de *Wnlati*, ontspringt, volgens hem, dicht bij do *Tomasa*, do Zuidelijkste, de *Kadata*, op het *Takledakjoe gebergte*, de Noordelijke, de *Jaentoe*, oit het gebergte van *Pakambia*; de laatste moet een woeste berg-stroom zijn. Het oude *Siuukoiia-Tompira meer*, dat door de *Laa* ia *Iceggelooien*, ligt \pm 400 M. hoog; West-Oost is de depressie \pm 15 K.M. breed. Na het dal door het *Langgadopi gebergte* stroomt do *Laa* door hot oude *Laa meer*, dat eenmaal moet hebben behoort tot de grootste meren van Celebes; liet meet West-Oost \pm 22 K.M. De strekking in waarmchijnlijk O.N.O, da hoogte \pm 275 M; in den ouden nicker bodem heeft de *Laa* zich vermoedelijk al een hionderd meter ingesneden. De bruinkolen, die door brand in de lagen werden ontdekt, wijzen op een of nicker jnoerasperioden. Den oorspronkelijken merbodem hebben de rivieren nog niet bereikt. Dat (lit *Laa meer* eerder droog liejdan het *Singkonatoinpira meer*, staat, volgens *Abendanon*, die do aanwezigheid van den ouden meertoestand aantoonde, vast.

Het \pm 700 M. hooge *Tometindo gebergte*, dat noordwaarts *Pcleroc-gebergte* heel, sluit het *Laa nicker* naar het oosten af; tusschen de twee einden vond de *Laa* door een dwarsdal, waarm zijn den *Kamjoesa waterval* vormt, een weg naar de volgende inzinking, die, naar het *dorp Tioe*, wel *Tioe-Inzmzini* heet. *Jammeris* het, dat de *Laa* hoar bed niet nog wat dieper heeft uit-geschuurd; dan zou de *Mori-kom* (het oude *Laa-meer*) beter afwaterig hebben. Boven den waterval gaat de *Laa* eerst nog door een grot in den kalk-

steen; beneden den waterval vormt ze een klein meer, Kalindoea geheeten, een naam, die, volgens Adriani, met den naam Lindoe verwant is. De Tioe laagte is 7 a 8 K.M. breed; van het vroegere meer is alleen nog maar over het kleine *Lowo meer*, 4 K.M. lang (lowo = modder), in het Zuiden; dat meer vloeit af door een rechtcrbijnstroompje naar de Laa; zoolw a Is de hoofdstroom treedt het in den regentijd ver buiten de oevers. Aan de oostzijde wordt de Tioe laagte begrensd door het *Lambolo gebergte*. Dwars door deze keten gaat do Laa naar de kustvlakte en bereikt met een paar delta-armen door een verzonken gebied do baai van Mori; volgens Kruyt is de benedenloop der Laa voor een stoombarkas bevaarbaar, vooral doordat er haast geen gestrande boomstammen in voorkomen, zoo- als bijv. wel het geval is met de Posso rivier. In het Zuiden komt uit een grot van het Lambolo gebergte de kleine, maar waterrijke Lamoito, die in den Noor- delijken delta-arm der Laa vloeit.

Gaat men verder noord, over het gebergte van Tioe, dan vindt men aan den oostvoet van het Lambolo gebergte de baai van Lambolo of Kolonedale. Deze baai, die tot 60 M. diep is, wordt omsloten door beboste ruggen, die, evenals de gebergten verder Westwaarts, hier en daar met kalksteen bedekt zijn. Het schiereiland aan de oostzijde is \pm 250 M. hoog. De tot 61 M. diepe Tomori-baai (zie do kaart derTomoribaai in Abendanons deel II, fig. 46) wordt hier door een breuklijn vergezeld, die zich zuidoost- waarts langs den Zuidoostarm wel 200 K.M. laat vervolgeii. Aan alle zijden vertoont ze steile kusten en fjordachtige inhammen. In de baai van Mori lig- gen een 20 cilanden, die meest bergachtig en met oerwoud bedekt zijn. Het grootste is Tokobae; het is onbewoond. A Is grtizen van het rijk Mori gee ft Kruyt aan: aan de Noordoostzijde hot Tamboesisi gebergte, aan de Zuidzijde laogs Sokita (grens met Loo woo en Toboongkoe), aan do Westzijde de bo von loop dor Laa (grens met de Barde-sprekende stammen To- pada, ToJamoesa en Topalanc). De modderige kust gordel is met nipah en rhizophoren bezet. Als wegen kunnen do Laa (= rivier) en de Pocaboo (= grtize), even ten Zuiden ervan, dienen.

c. DE OOSTAIME. Dezo is aan do uitoinden Slechts langs enklo paden er dwars door bekuud (roi- zen van Kruyt en Adriani, Hirschi en Abendanon); in h et breedste gedeelte is nog geen ontdekkingsreiziger van de eenc kust naar deanderedoordrongen. Waar deze arm verbonden is met Centraal-Celebes, is hij juist zeer Kinal on niet hoog. Do hoofdwatrscheiding ligt Haar op \pm 800 M. In hot moorussigo dal der Octi Koeli (Laro) vindl men veel moorasplanten, die liier on daar tot veenvorming aanloiding gaven. Volgens Abenda- non is de bovnloopder Ntalilide hoogsto kuilbreuk der landengte, die Zuidoostwaarts door vorschillenco andre gevolgd wordt. In het midden der landengto vindt men de diepe *Laro /com*, geologisch nog kort ge- leden een meer, nu nog ten dede een mooras. Daarna volgt het Ntotoe'a-dal, aan de bovenzijdo van het *Paa gebergte* (500 M.), en ten slotte de breeddo allu- vialo vlakte van de Soemara en de Sojo, die bij Wa- tambajoli overgaat in mangrovewoudon. Volgens Abend on is de *Socmara-depressie* 19 K.M. lang on 10%— % K.M. breed, en duidelijk do voortzetting van de laagsto kuilbreuk dor landengto, do Tomori- baai; tusschen So jo en Watambajoli staat do vlakto ter breedto van 4 K.M. by hoog water ondr. Zo is aan beide zijden door hoogo gebergten ingesloten, aan de westzijdo door hot *Towi gebergte* en aan do

Oostzijde het *Tamboesisi gebergte*, waarachter in verte het hoogo Toekala gebergto prijst.

De noordkust is aan de Oostzijde der baai van Posso•乙•在 so, in het landschap *Todjo*, vrij good bekend. Hirschi (T. A. G. 1913) vond hier op veel plaatson jonge koraalkalk. Hier en daar ontmoet men eene smalle, ~ alluviale kustvlakte bijv. bij Rato en Ampana. Tot/二' /•.二, 立*/ bezuiden de Schildpadden-eilanden loopt die kust Noordoost. Abendanon volgede haar in April 1910 van

Oee Koeli naar Posso, in Oost-westelijke richting; toen was de Prachtige breedde colloneweg, waar- langs bijna doorlopend huizen van nieuwe neder- zettingen werden aangetroffen, al gereed; in twee dagen legde hij den afstand af (zie fig. 53 in Abenda- nons deel II). Do Noordkust steekt onder den naam van *kaap Api* ver in zee vooruit. Deze werd vroeger An om den naam en om den kegelvorm voor vulkanisch gehouden (zie b.v. nog Med. Enc. Bureau afl. II, 1912, biz. 89), maar Kruyt venneldt, dat de naam ontstond door zelfontbrandende gassen, terwijl het gebergte geologisch aansluit bij jMidden-Celebes. Van Posso uit dringt de zending hier door (Med. N. Z. G. 1915, biz. 262).

Naar hot Oosten versmalt zich do Oostarm aan- zienlyk, zoodat het oostelijke schiereiland er slechts door een landengto mee samenhangt; deze bevindt zich tusschen de *baai van Soena* (op de Overzichts- kaart golf van Poh) en *Straat Peleng*. Over en ten W. van die landengte deed in Febr. en Maart 1905 Prof. Wanner uit Bonn een paar tochten dwars door den Oostarm, zoekende naar petroleum voor de Kon. Ned. Petr. Mij. (Pet. Mitt. 1914). Hij verkende op de Zuidkust o.a. de hoofdrivier der streek, do *Batoei*, die op den *Boeloetoempoe* (2000 M) moet ontspringen en bevaarbaar is tot het dorp *Odjan*, beneden do laatste stroomversnellingen, en op de Noordkust de hoofdrivier do *Loboe*, die evenals de Batoei der Zuidkust, van den Boeloetoempoe komt. Het centrale gebergte heeft den plateauvm en besta&t voor een deel uit kalkmassa's, die in den drogen tijd waterarm zijn; het is over een breedte van \pm 20 K.M. geheel onbewoond.

Het oostelijk schiereiland heet naar een dorp aan de Noordkust *Boeahlemo* en bevat in do Oosthelft

twee hoogo toppen, den *Tompolika*, op do zeekaart *G. Boeahlemo* (1472 M), en den *Bedanta* (1185 M) (Ver- boek Molukkon vorslag Bijlage III fig. 46). Voor do Noordkust liggen, beoosten hot dorp Boeahlemo, do Poeloo am pat, bestaando uit koraalzand, voor de Zuid-ooslkust do Poeloo doea. Ten Zuiden van het Oostelijk schiereiland ligt de *Banggai-archipel* (zie BANG GAI). Aan de noordzijdo van den Oostann ligt, door een diepo zee or van gescheiden, do groep der *Togean of Schildpadden eilanden* (zie aldaar).

d. DE ZUIDOOSTARM. Dezo is in enkelo deelen vry volledig, in andero nog zeer gebrekkig bokend. Waar hij aansluit aan Midden-Celebes, werd hij eerst door do Sarasin, later door Abendanon (T. A. G. 1910: Hot incregebied ten O. vanMaliliononzo bestuui-sambt cnaren in verschillenco richtingen doorvorscht. Ton N. van het *Mekongka gebergte*, dat zich in ongvveer N.W.ljikko richting uitstrekt, heeft men een groot merengebied. Do ontdekking er van had plaats in Februari 1896. Van de Oessoe baai uit (in hot NO. der golf van Boni) trokkon do Zwit- sersche ondrzoekore Noor*oostwaarts hot hoog- land in on op 26 Febr, 1896 zagen zo van een borg- rug van 950 M. hoogto op den heerlijik blauwen spie- gel van hetMatano meer (zie aldaar). Drio dagen later aanschouwden ze van een heuvelten Zuidoosten van

in de nabijheid waarvan nog de kleine meren *Wa-wo Toa* en *Masapi* door Abendanan werden ontdekt. Tusschen de twee meren ligt het kleinere *Jifahalonga meer* (zie aldaar). Aan de Zuid-west-zijde heeft het Towoeti nicer afvloeiing door een lange, tot 85 M. diepe fjord, die overgaat in de rivier *Larona*, dichtbij de zee, naar het gelijknamige plaatsje, *Malili* geheeten. Door recente daling van den bodem heeft de benedenloop een aanzienlijke diepte, beneden het dorp Malili niet minder dan 7 1/2 zoodat, nu ook de Oesoe baai betond is, de Paketbooten ongeschinderd tot genoemd dorp kunnen doorevaren. Van de zijrivieren verdient rechts vermelding de *Patinko*, die het water afvoert door kleine, ± 250 M. hooggelegen *vlaakte van Weoela*, die eenmaal stellig een meer geweest is, maar door het slib der rivieren geheel is gevuld; ze is 6 K.M. lang, 2 1/2 K.J.L. breed en NW. gestrekt; de boven-Patinko-vallei is er een aanhangsel van, maar daarin zijn geen meersedimenten waargenomen. Naar de genoemde mondingsplaats der Larona, de afvloeiing van dit geheele merengebied, heet het kustlandschap Malili, terwijl het binnenland, naar een dorp aan den noordoever van het Matana meer, den naam *Noeha* draagt (T. A. G. 1910; de landschappen Malili en Noeha); beide behoreen tot de onderafdeeling Malili. Aan de kust wonen Boegimeezen, in het binnenland Toradjas; de eersten zijn Mohammedanen, de laatsten Heidenen. De afstand van Malili naar de beide meren is ongeveer even groot, n.l. ± 12 uren gaans. De rivier Malili is stroomop waarts bevaarbaar tot even boven *Warace*, waar zich rolsteenen in het bed vertoonen. Het damar uit het gebied van het Towoeti ineer gaat van Larona, bij het begin der rivier gelegen, overland westwaarts naar *Pongkeroe*, en dan met prauwen door de gelijknamige rivier naar de Malili; de vaart op de Pongkeroc (Pokeroc) wordt echter door stroomversnellingen bemoeilijkt. Van de rivieren bewesten de Malili vermelden we nog: de *Tjenrekang*, die dicht bij het Matana nicer ontspringt en met de Malili 6en mond heeft, benevens de *Anglo-na*, die 6en delta heeft met de *Kalaena*. Op de meren ziet men zeer weinig prauwen; voor het bouwen er van is er niet veel geschikt hout in de buurt. Tusschen de meren en ten Noordwesten van het Matana-meer komt vrij veel ijzererts voor, waardoor de Inlanders hieroveral primitieve Biederijen hebben ingericht; ijzerwaren ziet men veel op de passer te Sokiojo, aan den Noordoever van het Matana nicer, benevens Noeha. Nieuwe wegen zijn hier in aanleg; van Sokiojo en Noeha gaat een pad noordwaarts naar Kolonedale, van den Zuidoosttoever van Jiet Towoeti meergaan paden Zuidoostwaarts naar Raota en Kendari. Het bergland ten Oosten van het merengebied is nog vrij wel onbekend; wat de kaarten geven, is voor een groot deel fantasie. Alleen de kust langs de golf van Tolo is beter bekend. Van de kuststrivers aldaar vermelden we de Sakita, met de gelijknamige plaats dicht bij den mond; ze heet ook wel, als het landschap, *Tomboelcoe* en heeft een drukken uitvoer van bars, rotan en was (T. A. G. 1901 en Med. Zeev. N. I. no. 31). Maar in den Zuidoostmoesson kan het er op de reede spoken, zoodat de stoomfichepan dan vaak gedwongen worden, achter een rif bij *Losoni*, iels verder zuidwaarts, te laden en te lossen. Nog verder Zuidwaarts vindt men voor de kust de *Salabanglea eilanden*, genoemd naar het grootste van de groep (zie aldaar).

De grootste deel van het Zuidoostelijk schiereiland wordt in genomen door het landschap *Laiwoei* de onderafdeeling *Kendari* van de afdeeling Oost-

Celebes (T. A. G. 1914). De plaats *Kendari* ligt aan de *baai van Kendari*, welke op 9 Mei 1831 ontdekt werd door Vosmaer, die een zeer goede kaart van dit gebied publiceerde en tai van merkwaardigheden onttrent de Inlandsclie bevoldding inedeelde (Verh. Bat. Gen. dl. XVII, 1839). In 1874 bezocht de Italiaansche reiziger Beccari deze streek; over wat hij er van vertelt, bericht Prof. Veth T. A. G. 1876, 199). De Sarasins (Reiscn in Celebes I, 334) reisden van de Mengkoka baai naar Kendari dwars door het Zuidoostelijk schiereiland 11 Febr.—19 Maart 1903. De jongste beschrijving van Laiwoei is die van T. Tref-fers (T. A. G. 1914, 188), die van Nov. 1910—Juli 1913 hier postcommandant was, tevens belast met het civiel bestuur te Kendari; aan zijne beschrijving voegde Adriani eenige noten toe.

De hoogste gebergten van Zuidoost-Celebes liggen aan de Westzijde, n.l. het *Mengkoka* (of *Mekongka*) (*gebergte* en de *Watoewila* = witte steen, naar een witte rotspunt op den top, die echter, volgens Tref-fers, geen kalk is); de laatste wordt met 2000 M. hoogte aangegeven. Op het eerstgenoemde gebergte ontspringt in de streek Laiwoei de *Konawi* (= groote rivier) of *Samjixira*, die in den middelloop met de bijstromen door groote moerassen stroomt, bij *Podiara* door een rotspoort de kustvlakte bereikt en bij *Moeara Sampara* met twee monden in de zee valt. Die moerassen, waarvan het grootste en zuidelijkste *Opa* heet, zijn vroeger stellig meren geweest; het *Opa*-moeras werd in Maart 1903 door de Sarasins bezocht, die er een ondoordringbare plantenmassa, o.a. veel lotos, vonden en hier en daar koffie-bruin water tot een paar M. diep; de hoogte werd door hen bepaald op ongeveer 30 M.; volgens door hen ingewonnen berichten is het moeras in den regetijd dubbel zoo groot als de baai van Kendari. Het breedte der *Konawi* werd door de Sarasins bij *Lalocng-gatoc*, midden in de vlakke, bepaald op 65 M., de diepte op 3 1/2 M. De jnondingplaats is een Htacl-plaats van boschproducten, maar ook deze reede is in den Oostmoesson onbruikbaar. Jvauwen kunnen de rivier op tot de rotsjooort van Poehara; hoogecrop kan men de boschproducten te water allencn op bamboevlotten vervoeren. Bezuiden Kendari biedt de *Stariivj baai*, achter het Hchicrijand *Laonli*, ook in den Oostmoesson een goede Hchuilplaats voor schepen. De Lwede rivier van Laiwoei is, verder Noordwaarts, de *La Solo*, die ontstaat uit de *Lua* en de *La Lindoe*; in den drogen tijd gaan de getijden tot de smenvoeging der beide bronrivieren naar binnen; de Lan konit uit het N.W.-Z.O. loopende *Wawera* no *gebergte*, op de kaart met een grootste hoogte van 1500 M. Het klimaat noemt Treffich aangaana. De regetijd duurt van Januari tot ult^o Juli, dus voor een groot deel in den zoogenaamden drogen moesson; dan treden de rivieren vaak verbuilen de oevers (in Juni 1912 vond de schrijver te Wawolcom, in den Oostrand van het moerasgebied, inder dan 2 M. water op den weg naar het bovenland). Van Augustus tot December valt er weinig regen, dan is de *Konawi* vlakke gehece droog, pverdag zeer heet (95°), in den nanachl koel (64°). De ladangs leveren een onvolgende hoeveelheden rijst, zoodat ook sago en dja-goeng belangrijke voedingsmiddelen zijn; bovendien gaat men veel rijst rullen tegen rotan, karbouwen- en hertenhuiden, hooms, wildhout en damar. Alleen *Qe Boegimeezen* doen aan vischvangst. Do bevolking is er zeer gemengd; naast de To Lelaki, die klein zijn, een lichte huidkleur hebben en beroven af te stammen uit het landschap Laiwoei in het gebied der *Konawi*, staan Boetoneezen, Moenareezen, Bo-

niers en, aan de kust, Boegineezen en Makassaren, die hier als handelaars en visschers, vroeger ook als zeeroovers, den kost verdienen en langs de La Solo, te Poehara en Lepo Lcpo (Z.W. van Kendari) ook in het binnenland te vinden zijn. In de bosschen leven veel anaos, herten en koekoeken.

To Kolaka begonnen de Sarasins hun belangrijke reis door Zuidoost-Celebes in 1903. Aan de kust namen ze duidelijk positieve niveaueverandering waar: in een 20-tal jaren was een kuststrook van \pm 500 M. breedte onder water gekomen en de flora verder naar binnen struift weg door het binnendringende zee water; deze daling is waarschijnlijk de voortzetting van de vorming der *Mengkoka baai*, waarin Kolaka gelegen is; de eilandnreeks daarvoor, waarvan het grootste Padamarang heet, is blijkbaar een verzonken N.W.-Z.O. gericht bergketen. Achtereenvolgens trokken ze over beruggen en door dalen, die bewoond waren door den Toradjastam *Tomekonka*, lichtbruin van kleur en niet groot, sterk gelijkend op de Boegineezen. Enkele dalen tusschen de ketens zijn stellig eenmaal meren geweest, bijv. het landschap *Lambo* en de vlakte van *Tinondo*, die beide afvloeiing hebben naar de rivier van *Pasalo*, welke den mond bezuiden Kolaka heeft. Iets verder Oostwaarts ligt de bergrug *Nangeoe* (260 M.), die als grens geldt tusschen Konawi en het gebied, dat de suprematie van Loewoe erkent. De eerste rivier, die hier afvloeiing naar het oosten heeft, heet *Simboene*; zij stroomt, evenals de daarop volgende *Ahoea*, waarschijnlijk naar en door het Opa moeras. In de centrale vlakte kwamen de reizigers met hun gezelschap het eerst in het landschap *Lamboeja*, waar bijna alle bewoners gevluht waren; aan de Westzijde zagen ze tegen het N.W.-Z.O. loopende *Tomosi* gebergte omhoog. In de Konawi vlakte wonen de *Tokae*, ook klein als de *Tomekonke*. Wat kleeding betreft, beginner hier de schaamgordel en de foejakleding te wijken voor Boegineesche kleederdrachten.

Ten Zuiden van de vlakte verheft het gebergte zich op de kaart van Treffers nog tot 500 M.; aan de Zuidkust, langs *straat Tioro*, liggen cenige Bogineesche kustcompings. Het Zuidoostelijk schiereiland *Kolono* is aan de Westzijde door de gelijknamige rivier zeer afgezonderd en is nog weinig bekend; aan de Zuidkust ligt *Labocan beli*, een stapelplaats voor rotan, die in 1909 bezocht werd door Dr. Joh. Elbert (als ielder der „Sunda-Expedition“). Aan de Oostzijde van het schiereiland ligt het eiland *Woiconi*.

Het Zuidwestelijk schiereiland, benevens de eilanden in het verlengde van den Zuidoostaan, zijn van Juli—October 1909 voor een deel bezocht door genoemd Dr. Joh. Elbert (zie biz. 446 hiervoren). Wat het hoofdeiland betreft, deed Elbert een tocht dwars door dat schiereiland van *Docalo*, tegenover het eiland Kabaena, naar *Kolaka*. Het Zuidoostelijk deel ervan heet, naar een dorp aan *Straat Tioro*, *Roembia*, in het Zuiden bergland, in het Noorden vlakte. Zuid-Roembia bestaat uit een systeem van schubgewijze over elkaar geschoven bergschollen, die zich in den *Tankeno* (zie Elberts kaart Fig. 131) in een wigvormige korst groepeeren; de Zuidelijke vlegel bestaat uit drie evenwijdig loopende gebergten, die grenzen aan *Straat Roembia* tusschen Celebes en Kabaena, de Noordrand daalt af naar de *Roembia vlakte*. Op de vlakte van Roembia volgt het bergland van *Mengkoka*. Do bewoners van Roembia en, ton Weston ervan, Poleang, zijn de *Maroninen* (zie aldaar).

De eilanden in het verlengde van den Zuid-oost

arm zijn: *Kabaena*, *Moena* en *Boelen* met bijbehorende eilanden, benevens de *Toekang Besi eilanden* (zie op die namen en Elberts kaart no. 3).

e. de ZUIDARM. Het noordelijk deel, met het hoog Latimodjong gebergte als kern, werd reeds behandeld bij Midden-Celebes, waarmee het onmiddellijk samenhangt. Daarop volgt Zuidwaarts een laagte, de depressie van de *meren Tempe* en *Sidenreng*, die nog in den jong-tertiären en kwartären tijd onder den zeespiegel lag en het overige Zuid-Celebes tot een afzonderlijk eiland of groep van eilanden maakte. We zullen de laagte volgen van de *bocht van Pare Pare* (of *Soepa*) naar den mond der Tjenrana. Aan de kust, in den achtergrond der ruime baai, aan welker noord kust *Soepa* en aan welker oostkust *Pare Pare* ligt, maakt men kennis met neogene koraalkalk. De waterscheiding van de kleine kust-rivieren met de laagte der genoemde meren wordt gevonden door het *Paria gebergte*, op deze route met een hoogte van 265 M.; de Westkant is zacht glooiend, de Oostkant scherp getakt; bij *Masepe*, aan de Westzijde van het meer van *Sidenreng*, komen warme bronnen voor. Zoowel die scherp getakte oosthelling als de warme bronnen wijzen op den brultrand van een centraal laagte, die van het Latimodjong-gebergte in het Noorden tot den vulkaanklomp van den *Lompo Batang* in het Zuiden in de lengte door het Zuidelijk schiereiland gaat. Ze is \pm 27 uren gaans lang en 4 & 5 uren gaans breed; de oppervlakte bedraagt \pm 5000 K.M.². De laagste declinatie van zijn do ondiepe bekken der genoemde meren, die van het Noorden in den natten moesson gevoed worden door de *Bila*, welke van het Latimodjong gebergte komt, eerst Westwaarts gaat, als wildo ze naar de *Saadang*, maar met een scherpe kniepbcht ombuigt naar 't Zuiden en langs de gelijknamige plaats de laagte doorstroomt, van het Zuiden door de nog langere en eveneens waterrijke *Walannae*, die haar water vooral van de vulkanen in 't Zuiden verzamelt. Het meer *Tempe* en het meer *Sidenreng* behoreen tot de moesson-meren (Pet. Mitt. 1893). Ze bovatten in den drogen moesson weinig water, maar hebben toch afvloeiing naar de naasto rivier; in den natten moesson, als de rivier het water niet vliet genoeg kan afvoeren, loopt het uit deo naar de meron, die zich dan sterk uitbreiden en het water bewaren tot den tijd, dat de standen der rivieren tot het cindigen van den regent tijd weerdalen en het water uit de inoren kan wegvloeiën. Men kan ze dus gelijkstellen met de meren langs de midden-Mahakam op Bonico, die langs de *Jang-tsekiang* in China, enz. Het meer *Sidenreng* heeft in gewone tijden afvloeiing naar het neder *Tempe* door de *Lasassan-rivoe*. Wanneer in den drogen tijd een gedeelte der meren droog valt, wordt dit wel met djagoeng en padi beplant (Zie TEMPE-MEER en SIDENRENG-MEER). Uit het *Tempe* meer stroomt de *Tjenrana* (v. d. Weyden, Ind. Mil. Tijdschr. 1905, 683, noemt de afvloeiing uit het moer naar de *Tjenrana Salo Monrelang*) door het Oostelijk heuvelland naar de golf van Bone. Evon beneden de uitmonding uit het moer ontvangt de *Tjenrana* van rechts de *Walannae*, terwijl do *Bila* in het meer stroomt. Do waterijkste bijstroom der *Walannae* is do *Assoempatoe*, die ook in het gebied der zuidelijke vulkanen ontspringt en beneden *Liboeroeng*, dat Zuidoostwaarts door een borgweg met *Balang-nipa* is verbonden, in den hoofdstroom valt. Van *Liboeroeng* af heeft do centraal laagte een breedte van 25 K.M. Bij *Oedjoeng*, wat verder beneden- waarts, begint do weg, die links van do rivier do

vlakke doorsnijdt, bij *Sing kang* aan den mend der Walannae, de Tjenrana snijdt en eerst bij Bolamalimpung Oostwaarts de vlakke verlaat om over het oostelijk gebergte de kuststreek der golf van Boni te bereiken en die te volgen tot Paloppo. Naarmate e de Walannae het Tempe meet nadert, wordt het dal breder; aan de Westzijde, ten zuidwesten van het meer, verdient *Sopeng* vermelding. De Walannae en de Bila brengen in den natten moesson met het water veel slib in de meren, zoodat ze gaandeweg ondieper worden. Vroeger waren ze stclhg ddn, nu zijn het in den drogen moesson niet veel nicer dan moerassen. De Walannae heeft haar hoogsten waterstand van half December tot half April, ze is in den West moesson een wilde onbevaarbare stroom en de enkele waadbare plaatsen zijn dan slechts met levensgevaar te passeeren ; haar breedte wisselt van 70—150 M.; alleen van Sangkang tot Atakka, een afstand van ± 45 K.M., is ze voor kleine prauwen te gebruiken. De Tjenrana is 100 a 150 M. breed, hoogstens 5 M. diep en stroomt met een snelheid van 70 c.M. in de seconde; bij niet te lagen waterstand kunnen vaartuigen van 617 voet diepgang tot Pampanoea, sloepen der marine tot Tempe varen; als ze beter bevaarbaar kon worden gemaakt, zou ze voor den maaisafvoer groote betekenis kunnen krijgen. De vroegere aanwezigheid der zee in de laagte der meren is op directe wijze aangetoond door Prof. Max Weber, die verschillende achtergebleven zeedieren in de meren verzamelde. Ook is het waler van vele bronnen in den omtrek nog brak.

Van de Pare-Pare-baai Zuidwaarts steken hier en daar harde kalksteenrotsen den kop omhoog. De meest bekende vindt men bij *Maros*, ten Noordoosten van Makasser, en naar deze plaats duidt men ze aan als *kalksien van Maros*. (Zie Verbeeks Molukkenverslag, bijlage II, fig. 45). Binnenwaarts stijgt de *piek van Maros* of *G. Saraoeng*, een jonge vulkaan, tot 1375 M. omhoog. Nog wat verder, in het stroomgebied der Walannae, ontdekten de Sarasins het typische kalksteenlandtschap *Lamontjong* (zie: Reizen in Celebes II, 267 en kaart X) met de holenwoningen der kleine *TocdeCs* (zie aldaar). Lamontjong is veel woudrijker dan de omgeving. De gevonden beenderen in de holen bewijzen, dat zenog jong zijn. (Zie literatuur a/h slot). Een tweede hooge top verder zuidwaarts doet zich als vulkaan voor, maar bleek bij de bestijging door de Sarasins (April 1902) dien naam niet te verdienen; hij heet *Bowonglajui*; wel bestaat hij uit vulkanisch gesteente, maar dit vormt slechts kammen en spitsen, die uit do kalksteenmassa's opstijgen; de hoogte werd door de genoemde onderzoekers bepaald op 2005 M.

In het Zuidelijk uiteinde van den Zuidarm wordt het landschap geheel beheerscht door den 3042 M. hoogen *Lompo Batang* of *piek van Bonthain* (*Ban-tae-ng*) (zie aldaar), in welks beeld vooral de Sarasins klaarheid hebben gebracht. (Zie kaart XI in deel II der "Reizen in Celebes"). Uit den Brookekrater van die Piek komt een der bronrivieren van de *Sapanatig*, uit den tweeden krater, den Warburg's Kieffer, de hoofdbron der *Bialowe*, die ook een rechterbijstroom uit den Brookeketel opneemt; de *Sapanang* en *Bialowe* gaan beide naar de Zuidkust; de eerste mondt uit bij Djeneponito, de laatste even ten Oosten van *Bonthain*-Jii, den hoofdkrater, golegen aandenoordzijde der twee genoemde, komt de voortnaamte bronrivier, de *Beerang*, welke groote delta we traks in de vlakke weer zullen ontmoeten; ze ontvangt veel water van de hevige onweders, die van October tot Augustus bijna dagelijks zich in den

ki-ater uitstorten en een stroom van roelsteenen naar de vlakke voeren; na 11 uur voormiddags loopt men in de genoemde maanden steeds gevaar bij het over- Boken der rivier door een bandjriten verbrast.

Het water der Oost- en Noordhelling gaat zoolwel naar de Zuid- als de Oostkust, aan de Noordzijde meest naar de *Tangka*, die beneden Balangnipa in zee valt. Aan de Westzijde, in *flowa*, is voider nergens vulkanische werking te bespeuren ; zelfs zijn er geen warme bronnen. Zwavel in natuurlijke kristallen zou, volgens berichten van Inlanders van Raeloe, nog tot voor korten tijd gevonden zijn bij Parang Keekee (district Boeloe Tanah) ; v. Marie, die deze streek beschreef (zie beneden), vond zo echter niet. IJzer, verbonden met zwavel tot pyriet of met zuurstof tot magneetijzererts, komt echter, volgens hem, veel voor, het laatste vooral op het *Pangkalaeng* gebergte (district Borisallo).

De vlakke aan de Westzijde van den Lompo Batang behoorde vroeger grotendeels aan het eenmaal machtige rijk *Oowa*. Het werd beschreven door V. J. van Marie (T. A. G. 1901 en 1902), destijds le luitenant bij den Topographischen Dienst van Ned.-Indie. De vlakke is zeer jong ; koraalbanken aan de kust, tot 35 M. hoog, wijzen op recente opheffing. De hoofdrivier, de *Beerang*, ontspringt, zoo als boven vermeld werd, in den hoofdkrater van den Lompo Batang, een der deltaaimen, de *Sarrabon*, vormde over een groot deel de Zuidgrens van het rijk in de vlakke; de zelfstandige rivier de *Tillo*, misschen eenmaal met de Beerang verbonden, was in de vlakke aan de Noordzijde voor een groot deel de grens. In de Beerang, voor vcrwag het grootste deel een weste bergstroom, vindt men de laatste stroomversnelling bij *Boelakang*; daar is de lioogt- nog slechts 2 M. boven de zee, zoodat de rivier in den benedenloop weinigverval heeft. Maar zcstroomt voider benedenwaarts nog tusschen 0 tot 15 M. boogc oovers, zoodat de indie dor rjswiduten uit de Beerang zeer bemocilijkt wordt. Door eenc kunstmatige Icidig, die gaandeweg wordt verbeterd, heeft de Jaatste radja hierin trachten te voorzien. Tot Boelakang wordt de rivier, ook in den drogen tijd, bevaren door zoogenaamde lippa-lippa's (uit een boomstam vervaardigde Loot van 3 a 4 M. lengte); tot daar is de breedte meer dan 120 M.; in den regentijd wast de rivier soms 10 M., zoodat de lage streken heinde en verre onderlopen en er zich nieuwe rivicraimen vormen. De meesEons zijn in deze kustvlakte (thcjp gescheide) ; de westmeesson is zeer stormachtig en regenrijk, de oost moesson zeerdroog en vooral na Augustus, zeer heet. In de hooce berg- land en treft men een zeer cigenaardig k lima at aan ; alsregel volgen zij het klimaat der westkijE, doch oerdervinden den invloed van dat der Oostkust, hetwelk juist daaraan tegengesteld is. In de Noordelijke vlakke staat alles be noord en de teneiverheffingen van Busei enz. in den regentijd onder water. Het zeer beperkte veikeer heeft plaats met prauwen. Do Zuidelijke vlakke is ook wel draesig geworden, maar de galangans zijn hoog en solide genoeg om boven water en in stand te blijven. De Noordwestelijke districten alleen worden, vooral bij hooge zee, over-stroomd. In de berglanden worden tijdens den regentijd de bewoners in bun woningen opgesloten of be-paalt zich het verkeer tot kleine afstanden. Niet dan noodgedwongen waag men zich op reis en tretoect met de gezwollen beken en rivieren. De groot o riviereii vormen maanden lang onoverkomeljkjo hindemissen. Tijdens do droogste maanden waait een droge warme wind (*baradoe*), die asthma ver-

wekt. Over *t geheel is, volgens Van Marie, het kli-maat echter zeer gezond te noemen. De meeste menschen wonen in de vlakke; de bevolking aldaar werd door v. Marie geschat op 34000, die van het berg-land op 19000 zielen ; in de vlakke is het deel bezuiden de Bearang aanzienlijk dichter bevolkt dan het deel ten N. er van (22000 tegenover 12000). De dichtheid per K.M². is in de vlakke bezuiden de Bearang 87, benoorden die rivier 55, in het bergland bezuiden de Bearang 13%, benoorden die rivier 11. Het hoofd-product in de vlakke is rijst; in't bergland krijgen ook d' tweede gewassen (aardappelen, boontjes, aard- en peulvruchten) betcekenis. In verband met den rijstbouw is in het zuidelijk deel der vlakke de karbouwstapel zeer aanzienlijk. De talrijke paarden zijn van het Makassaarscho ras. Wegen, gcschikt voor het vervoer per as, zijn: de groote postweg van Makas-ser naar Takalar en de weg van Makasser over Djo-ngajanaar Pandang Paiddang, ook over Djogjanga en Goenoeng Sari naar Padjai Paa. Van de producten uit het plan ten rijk verdienen naast rijst en de vo-rengenoomde tweede gewassen vermelding : tabak, koffie, bamboe, klappers on-, , erschillende vruchten.

Van de vlakke van Gowa Noordwaarts wordt de kustvlakte gaandeweg smaller, maar is vrij dicht bevolkt. Hier ontmoeten we ISlakasser (zie aldaar). De reede wordt beschut door tai van eilandjes, be-liorende tot den *Spermonde-archipel*, een wolk van koraalriffen, die in den nut ten moesson de kracht der golven breken. Aan de zuidkust zijn de belang-rijkste plaatscn: Djenepono, dicht bij den raond der Sapanang, Bonthain (Bantaeng) en Boeloekoemba (zie aldaar). Hoog tegen den Lompo Batang, op 1150 M. hoogte, ligt het gezondheids-etablissement Lxjka, in Binamoc, met stoeterijen van halfwilde paarden; 280 M. boven de plaats verheft zich do parasiet ischo vulkaan Lokkn, om den platten rug door onze matrozen "Doodkist" genaamd (zie foto 111 in do Sarasins, 'Rcison in & J] cbes"); op den kiatorcin zict men prachtcxciaplaren van spiraal-vonnig gedraaide vulkanincho boomten (foto 112). In de buurt van Lokka vindt men ook, bij Bi-Sappi, een 80 M. hoogen waterval. Aan do Oostzijde van het Zuidelijk schiereiland zet een uitlooper van het Lati-modjong gebergte zich tot in de merenlaagte voort. Bezuiden dcTjenrana verheft zich het Oostelijk rand-gebergte der Centralo laagte en stijgt in het Zuiden tot ver boven 2000 M. (de *Kalamisoe* 2222M.); in de ondercolon is dit gebergte nog weinig bekend.

Bezuiden de afdeling Loowoc, d'o reeds bij Mid-dcn-G'lebes word behandeld, volgt hier de nieuwe afdeling Boni, genoemd naar het landschap Boni, (zie aldaar). De kustvlakte is ± 7 K.M. breed, ten deole moerassig en met inpahbosschon bezot; langs do kust vindt men koraal- en modderbanken. Be-kende reeden zijn die van Badjowc (of Uadjoa) en Palima (in de delta der Tjenrana). Het bergland veider naar binnen stijgt hier en daar tot 800 M; volgens do Inlanders bevat het op enkele plaatsen good en ijzorets. Do rijst, dit hier wordt gekweekt, is niet van de boste kwaliteit; in de bergstreken is djagoeng het hoofdvodscI. Aan de rivieroevera kweekt men tubak voor cigon gebruik, hier en daar ook suikerriet. Men vindt in de moerassige stroke : ! en aan de oevers der rivieren uitgestrekte nipah- bosscijen. Van de kiHrivieren in dit gebied verniel-den wo de *Patiro*, die een delta heeft govomd, welk ale T. Patiro in zoo uitstek.

De Zuidoostpunt van don Zu id arm is betor bekend dan de kuststreek verdor Noordwaarts. Ton N. van *Boeloekoemba* verheft zich do *Bangkemboeki* of

Slangenbergt tot 342 M. hoogte ; de weg, van doze plaats uitgaande, bereikt bij Kadjang do Oostkust; van af de Tirobaai treden kalkstecnen op, die zich verder overall aan de Zuidoostpunt vertoonen even- als op het eiland *Saleyer* (zie aldaar).

Kl i m a t. Wat het klimaat van Celebes in het algemeen betreft, verwijzen we naar het artikel KLIMAAT voor geheel Ned.-Indie. Voor de onder-deelen is hier en daar een en ander besproken bij do beschrijving der verschillende deelen.

Pl a n t e n dieren; producten. De *flora* van Celebes is nog weinig bekend. Wei zijn er in de onderzoekingen der laatste kwarteeuw belang-rijke mededeelingen te vinden omtrent enkele soor-ten en geslachten, maar van een systematisch over-zicht van het goheele eiland is nog geen sprake. Alleen de Slinahasa maakt eene uitzondering (zie boven: Ontdekkingsgeschiedenis). Intusschen blijkt uit de nog onvolledige gegevens wel, dat CJelebes, zooals alle and ere eilanden van den Arcliipel, in zijn geheel tot het Maleischo floragebied behoort, en dat eene scherpe scheidung tusschen de flora van Celebes eenzijdigs en die van Borneo anderzijda niet be- staat. Toch is het aantal ondemische soorten in Celebes, naar het schijnt, zeer groot. Zie artikel PLANTENGROEI.'

Voor de *dierenwereld* zie men het artikel FAUNA. Wat do *producten* betref, die Celebes levert voor handel en verkeer, verschillende daarvan werden reeds genoemd in de landbeschrijving ; op enkele valt nog nader de aandacht.

Van *cultuurproducten* voor de Europeesche markt is op Celebes nog zoo goed als geen sprake ; vermelding verdienen alleen *koffie*, *koffie* en *copra*. De kof-fie is een tijdlang van Gouvernementswego gekweekt (sedert 1822) in do Minahasa, maar do cultuur is er, als op Java en elders gaan kwijnen om ten slotte opgegevel'-In het Latimodjong gebergte en aan- grenzende terreinon wordt nog wel koffio gekweekt en met goed gevolg, maar do hooveelhedon zijn ge-ring. In Gowa, waar do bodom der bergstreken voor de teelt zeer gcschikt is, is de koffie nog wol niet geheel verdwonen, doch do cultuur is kwijnende ; enkele kloino tuinen corren voor in Enro en Kindang, Bocloo Tanah, Raooloe, Prigi, nabij Malakad-ji, Garintong, Limba en Pao ; de besto vindt men in Pao nabij Soeka en Patocong; oorzaken van het verval der eortijds vooral in Pro, Boeloc Tanah, Enro en Kindang blocionde teelt zijn de hebzucht der vorsten, die do teelt gchaat maakte, de mishan-deling der boomcn bij het plukken on hot absoluut gemis aan verzorging. De koffie (zie aldaar) of de zoogenaamdo Manila-hennep, die in do Minahasa een zekerc beteekenis ghad heeft, is fijuor, witter en sterker dan het Europeescho vias; do be volkin g heeft echter niet de noodigo ijveron vlugheid om het pi'oduct met voordecl te bewerken, zoddat de Ned. Handelmaatschappij haar station to Mon ado heeft opgeheven. Ook op de Sangi en Talaud eilanden is de cultuur inheemsch, maar bijna alleen ten behoevo van hot biimenlandscho verbruik. Van veol ineor beteekenis voor don uitvoer is do *copras* bij do beschrijving der landschappon word zo reeds herhaal-delijk gonoomd. Celebes levrdc daarvan in 1914 voor bijna 18 miljoen guidon, nl. voor 9% miljoen uit hot Gouvernemont Celebes en Onderch. en voor 8% miljoen uit de resident io Slonado.

Van de *bosckprodiielen* vordienen allorcorst *damar* on *rotan* vermelding. Hot winnon van het eerste speelt in Midden-Colebes, zooals boven reeds blocok, een grooto rol ; niaanden lang trekicon hier on daar

de Toradja's de wouden in om het te verzamelen en naar de kust te vervoeren; vooral in de streck der grooten meren is dit aan de orde; daar zijn vooral de To Bela's, de To Lampo's en zelfs de veraf wonende To Bada's de inzamelaars, tenrijl aan de kust de Boe-giieezen en Chineezen het artikel opkoopten (1 pikol damar, a f 12.50, betalen ze met 1 pikol rijst h / 5). De uitvoer van rotan heeft aan de golf van Tomini en elders eveneens groote af met in gen aangenomen. Heel Celebes levert tuss jaarlijks voor bijna 1 miljoen gulden damar en voor ruim P/2 inillicoen gulden rotan (zie de Statistische cijfers hieracliter).

Bruikbaar houtsoorten heeft Celebes in overvloed, maar voor den uitvoer hebben ze nog weinig betee- kenis. Groote beteekeenis heeft in de binnenlanden de bast van verschillende boomen, die met behulp van ha inert jes tot foaja- wordt verwerkt, waarvan men allerhande kleedingstukken maakt; echter ma- ken deze in de kuststreken gaandeweg voor katoc- nen stoffen plants.

De rijstbouw wordt nog voor het grootste deel op ladangs gedreven; zelfs waar sawahs zijn, wordt nog niet overal ploegvee gebruikt, in Midden-Cele- bes drijft men nog vaak troepen karbouwen door den akker, om in de in alle richtingen doorkende modder rijst te planten. Orider invloed van het Gou- vernement neemt echter een ineer rationeele sa- wabhoud gaandeweg toe.

Als jachtwild verdienen herten en wilde zwijnen vooral vermelding, de laatste natuurlijk alleen in die streken, waar de Islam nog niet is doorgedrongen.

Van de huisdieren verdienen, behalve de karbouwen, de overige runderen, de varkens, de kippen, de honden (ook voor de jacht) en de katten vermelding. De talrijke meren leveren veel visch; be- halve visch leveren de zeeen ook schildpad, tiipang en pareloesters.

Nullige mineralen. Hieraan is Celebes tot nog toe niet rijk gebleken. In het noorden zijn eenige mijn- concessies verleend voor het winnen van goud en werd vroeger door de bevolking ook veel goud ge- waschen (Mooeton, Bwood, Gorontalo, Bolaang, Mongondou), de bekendste concessies zijn wel Pale- jeh en Totok, terwijl in den laatsten tijd Goeroepahi⁶ nog al van zich doet spreken (zie verder bij GOUD). Ook in Midden-Celebes schijnt hier en daar dit me- taal en ook looderts voor te komen. Van and ere me- talen zijn te noemen, koper (o.a. bij Boekal, Noord- arm), ijzer en nikkel (in den peridotiet van den Zuidoostarm). Kolen komen in den Zuidarm voor, doch over de hoeveelheid en hoedanigheid is nog weinig bekend. Het zoeken naar petroleum schijnt geen eucces te hebben opgeleverd.

Door het Ind. Gouvenement worden in de laat- ete jaren stelselmatige mijnbouwkundige opsporin- gen in Zu- id- en Midden-Celebes verricht, waarvoor groote complexen zijn gereserveerd (zie bij MLJN- WETGEVING).

Bevolking. Plaatsbeschrijving en middelen van b e s t a a n. Daar de bevolking uit anthropologisch en ethnographisch oogpunt afzonderlijk in de verschillende artikelen Boegineezen, Boni, Gowa, Makassaren, Minahasa, Mori, Toala*B, Toradja's enz. is of wordt besproken, blijft voor de geographische behandeling over: de staatkundige inddeling, zooals deze bij den inlander beataat of door den Europeeschen bestuurder is ge- regeld, de dichtheid of verspreiding der bevolking en plaatjeschryving. Daar de toestanden in het Noordelijk deel (Residentie Menado) BODH zeer ver- schillen met die op het Zuidelijke (gouvernement

Celebes en Onderh.), worden beide declen afzonderlijk behandeld.

A. RESIDENTIE MENADO. Deze heeft volgens den Regeeringsalmanak 1916 eene oppervlakte van 57.436 K.M.², of ruim 1²/₅ X de grootte van Nederland. Wat het besluit betreft, bestaat ze sedert 1911 uit vier afdeeliingen, nl. Menado (onder een 演 s. resident, te Menado), Bolaang-Mongondou (onder een controleur, te Kota Mobaogoe), Gorontalo (onder een ass. resident, te Gorontalo) en Midden-Celebes (onder een ass. resident, te Donggala). Zie voor de ver- dere bijzonderheden aldaar en het artikel MENADO (gewest).

Dichtheid en samenstelling dor bevolking. In 1912 telde de residentie naar schatting ± 700.000 zielen nl. ± 1200 Europea- nen ± 7900 Vreemde Oosterlingen en 691.000 Inlanders, als volgt onder te verdeelen. De Mina- hassa heeft eene bevolking van ± 200.000 zielen, op eene oppervlakte van 478 G K.M.² of 42 per K.M.², een cijfer, dat geen ander onderdeel van Celebes bereikt. Op de Sangi eilanden wonen ± 100.000 zielen, waarvan ± 60.000 op Groot Sangi, 40.000 op Siac en 7000 op Tagoelandang; bijna geheel deze bevolking belijdt den Christelijken goddienst; op de geheele eilandengroep wonen slechts enkele Aloha m- medanen en ± 600 Gollineezen. De bevolkingdor Ta- laud eilanden bedraagt ± 24.000 zielen. De totale bevolving der afdeeling Menado bedraagt alz-cxj 324.000 zielen. In de 4 districten van de afdeeling Bolaang Mongondou zijn de cijfers van 1906 als volgt: Kotobaeno 4700, Pasi 11.900, Lolajan 14.500 en Bolaang J0.100, totaal 41.200 zielen. Door de godmijnen is de toevloed van vreemdelijgen in Kotobaeno aanzienlijk geweest, maar over cijfers beschikken we niet. Het Ned. Zendingsgenootschaj werkt hier sedert 1905 en in J913 telde men er reeds ± 2000 Christenen. In de 4 onderafdeelingen van de afdeeling Gorontalo wordt de bevolking ge- hal als volgt: in de 7 districten der onderafdeeling Gorontalo 80.500, in de 3 districten van de onderafdeeling Midden-Celebes 17.000 zielen, in de 2 districten van de onderafdeeling Kwandang 12.900 zielen, in het ' rijk Bwood 14.100 zielen (in Paleleh 2800, in Biaoe 5300 en in Boenobogoe (5100 zielen), te zamen 124.500 zielen. In de afdeeling Midden-Celebes worden de landwchappen van de onderafdeeling Donggala gezamenlijk geschat op bijna 34.000 zielen, die der onderafdeeling Paloe gezamenlijk op ruim 50.000), die der onderafdeeling Poso gezamenlijk op bijna 60.000, die der onderafdeeling Parigi op ruim 29.000 (laatste opgave 29120), die der onder- afdeeling Toli Toli op 25.000, zodat de ghecolc af- deeling ± 200.000 zielen tell.

In de vier afdeelhigen te zamen, dus in de gehele residentie Menado, wonen volgens deze berckening ruim 700.000 zielen, dus per K.M.² ruim 12.

P I a a t b e s c h r i j v i n g. Verdclden wij de residentie naar de terreinen, waar zich de bevolking het meest concent reerl, dan iu dit vooral het geval in de Minahasa (zie boven), verder aan de kust en in de vlakten tusschen deze en de N.W. grens der resi- dentie Menado en langs de West- en Zuidkust der Tomini- bocht. In verband met de geringe bruikbaarheid der rivieren a la waterwegen laat het zich verklaren, dat de bevolking zich aan deze, tenzij soms aan do monding of in de vlakten, minder heeft opgehoijt.

In de Minahasa korat aan de N.O. kust in aan- merking *Lilcoepang*, aan straat Bangka en den linkeroverder Likoepang- rivier. Het is, in weerwil der nabijheid van de volkrijke Sangi-eilanden en zijn

zoutpannen, tengevolge der zandbanken voor do kust toch eene onbeduidende plaats (360 inwonci-s; Graafland); door een grooten weg zuid westwaarts is het met den weg Menado-Kema verbonden. Even- eens van geringe beteekenis zijn ten naastenbij allo andere kustplaatsjes buiten Menado, zoowel ter noord- als ter zuidkust, als: *Tanahwongko*, *Amoe-ranji*, *Belang en Kema*.

Het verkeer met de buitenwereld concentreert zich vooral te *Menado* (zie aldaar), al kan men de plaats niet alt ijd even gemakkelijk bereiken.

In het binnenland van het vruchtbare, met goede wegen voorziene gewest woont een talrijke bevolking, die door verdienstelijke zndelingen voor een groot deel tot het Christendom bekeerd en tegelijk daannede aan werkzaamheid gewend word. Het nicer regelmatige van hun leven spiegelt zich af in de menigte van nette, sonxs zeer volkrijke en welvarende negorijen, die met haar rechte straten, door heg en tuin omgeven, in het groen en rozen gelegen huizen, haar narkten of pleinen en logementen of pasangra-hans, kerk jes en scholen, een zeer aan gen amen indiuk maken. Natuurlijk worden zij het talrijkst in de na-bijheid van het meer Tondano aangetroffen, waar landbouw en visscherij beide middelen van bestaan vormen, doch ook op eenigen afstand daarvan is het aantal dier negorijen in de zeer vruchtbare streek nog zeer groot. De vooi-naamstediet negorijen, welke wij hier slechts met een cnkel woord kunnen vermelden, zijn: *Lptta*, *Tcnnohon* en *alle* drie aan den weg van Menado door het berglandzuidwaarts, *Kakan*, aan den Zuidoevcr van het meer van Tondano, en het ten Z.W. daarvan te zoeken *Langowan* (706 M), eindelijk *Tompaaso* en *Kawangkoajiy dio* - enke) als hoofdplaatsen van districten moeten genoemd worden. Do enige grote plaats in het binnenland is *Tondano*, met bijna 11.000 zielen, waar- van mini 10.000 Christonen (zie aldaar).

Het tweede terrein, waar zich in de residentie ci Menado de bevolking concentreert, is besteven de MinahaHa tot op met Bwool on Tomini to zoeken in de vlakten van Mongondou, Limbotto, Pagoejama en Baelemono of in de rivieidalen en aan de kust. Na- Luur rlijk hoopt zich die bevolking het sterkst op te *Gorontalo* (zie aldaar). Bij Gorontalo staan alle vertere plaatsal verve in beteekenis ten achter; deze liggen in de niet bijzonder vruchtbare vlakten.

Men kan hier noemen, in de dichtbevolkte vlakto van Mongondovi of licver in die der Ongkag en Doc-inoga, samcn de Loin bagin vormende, *Bolaang Mongondou*, aan de Noordkust en iets ten O. der monding van de Loinbagin; hoewel zetel van verschil-loncle inlandsche bestuixlers, is het eene onaanziende-lijke plaats van 30 a 40 huizen en ruim 1000 in-wonorH; do dubbelo naani der streck Bolaang-Mongondou wijst op de vercniging van de kuststreek Bohiing met het bergland Mongonclou, die door een op den berg rand staanden oerwoudgordel zijn gescheiden. Voorts *Popo*, *Pontodoni* en *Biga*, doch voorul *Kola*, *bangon* en *Kola baroe*, alle in het hart der vlakto tusschen het liooge plateau van Poigar en het Mongondou gebergte, in het bovncstromgebied dor Ongkag, gelegen; in het dal of de vlakto der Doc-moga de dorpen *Doemoga besar* en *Do emog a kelij* en verder hot meer westelijk gelcgcn *Doeloe-doeo*; *Bo-laam* (*Oeki*, de hoofdplaats van het ten W. van Mongondou gelegen en daarvnn afhankelijk landschap) van die naam aan doNoorkust; *Bolaangham*, *Atin-gola* en *k adipai*, alle drie hoofd)laatsen of zetels van radja's en rijksgrooten dor landschappen van dien naam, maar overigens zone/or ciigiig bctcokeenis cn

mccstal door 4 h 500 inwoners bewoend. Voorts moeten aan do Noordkust nog vermeld worden *Kwandang*, *Soemalata* en *Paleleh* ten W. van Kwang-dag gelegen (zie onder GOUD), *Matinang*, waarnaar de Sarasins (deel I, biz. 178) het achterliggende ge-bergte genoemd hebben, en eindelijk *Bwool*. De tonneninhoud der aangekomen en vertrokken sche-pen samen te Kwandang, Palch en Bwool was in 1914 respect icvelijk 566.000, 782.000 en 294.880 M³.

Aan of bij do Zuidkust liggen eenige hoofdplaatsen van landschappen, bijv. *Tilamoeta*, de hoofdplaats van de onderafdccling Boalenio, *Pentadoe*, *Pagoeat*, de zetel van het landschap van dien naam, *Marissa* (bekend uit de reizen der Sarasins I 190), *Mooeton*, en *Toeladenggi*. Het bij de meren van dien naam gelegen *Bolano* bevindt z-ch ± 16 K.M. ten W. van Toeladenggi. Westwaarts van Bolano, op ca. 15 uur afstand van Mooiiton, ligt *Tomini*, in welcs nabijheid (van het gehucht Woja uit) con weg van ± 36 uur gaans en mot-een pashoogte van ruim 1300 M. dwars over het goborgte naar Boeloetong aan de baai van Dondo voert. Die weg moet, naar berichten der inlanders, betcr zijn dan de verbinding Parigi-Paloe. Ten Z.W. van Tomini ligt de onbeduidende negorij *PaJasa*, met naburige vestigingen slechts 50 huisege-zinnen of 250 zielen tellende. Do steile zeebodem biedt ne'gens veiligen ankergrond en hevige val-winden kunnen er heerschen. Belangrijker is *Ti-nombo*, ten Z.Z.W. van Palasa, waar men op ± 300

M. uit den wal in 40 M. diepte kan ankeren; met naburige gehuchten telt het 180 huisegezinnen of 900 zielen en van daaruit wordt, over Tomini, tabak ns&r Dondo gevoerd en tegen lijnwarden en opium ingruild. Die tabak wordt door de bergbewonende bevolking verbouwd. Verder zuidelijk liggen nog eenige negorijen (*Sigenli*, *Kasimbar*, *Toriboeoe*, *Ain-pibaboe*, *Parigi enSaoesoe*), die enige beteekenis heb- ven voor den bandel in boschpi-oducten. Onder deze nccmt *Parigi* do eerste plaats in door den handel met Paloc en als residentie van den radja en de voor-naamste hoofden van het landschap van dien naam; daar woont ook de controlcur der onderafdeeling Prigi, die in het Zuiden grenst aan de onderafdeeling Poso. In do hoofdplaats *Poso*, als Ned. vesti-ging nog nieuw, is de schcepvaartbcwcghig nog niet Ixilangrijk, zclfs nog iets minder dan te Parigi (Parigi 178.000 M³) aangekomen en vertrokken schepen, Poso 173.000 M³) Er is gebrek aan water; door put-boring tracht men in de bchoefte te voorzicn^{nz}

De bevolking der Poso-streck is, zooals dic-<ijp> ghecl Celebes, dun; in de Poso-depressio wonen 15 inensclen per K.M², endo 15stamm)cn der Barbesprekende Toradju's samen tellen zeker niet nicer dan 40.000 zielen (Adriani, „Maatschappelijke, speciaal cconomische, veraiideringcler bevolking van Midden-CelebcH, sedert de invoering van het Ned.gezags aldaar,“ voordracht 17 April 1915; T. A. G.1915,457).

In het binnenland van do afdeeling Midden-Celebes vinden \vc bewesten do Poso vallei de vlak- ten van N&poe, Bcsoa en Bada.

Hot voornaamste der 6 dorpen van de To Besoa in de vlakto van Besoa, to zamen mot runn 1400 zic-len, is *Doda*, in den Zuidoosthoek; als oudheden merkwaardigzijn, ook in Napoo, grooto steenen pot-ton, steenen beelden on steenen met rondc gaten ge-vonden. In de vlakto van Bada vindt men de dor-pen *Bada-mpoe'oe* (bij de Sarasins Badagajang) of *Bada-Kaia* (Groot Bada), *Boelili* en Gintoe; steenen overblijfsolen vindt men ook luer. De bevolking van dit landschap vond bij aideonci-zoekers zoowel om de lichaamsvormon als om do schilderachtige foaja-

kleeding de levendigste belangstelling (zie bijv. Tafel III in Bd. II van de Sarasin, "Reisen in Celebes").

In de Koelawi-vlakte, to midden van de berglandschappen van het Paloeald, noemen wij *Koelawi* en *Tole* met ± 2500 zielen, volgens het belastingregister van 1909. Toele ligt aan weerszijden der Koro, het rechtsche deel grenst aan Gimpoe in het Oosten. Oostelijk van het dal van Koelawi ligt *Toro*, in een dal, dat veel overeenkomst met het Koela wadal vertoont; er zijn uitgestrekte sawah's. In do berglandschappen (Koelaw'n, Benasoe, Lindoe en Tabakoe) worden op de ladangs gelijk tijdij rijst en djaogeng door elkander geplant. Ook gaan vele der bergbewoners in het Parigische en Donggalasche rot an zoeken.

In het noorden der Westkust van Celebes zijn nog eenige plaatsen te vermelden, die tot de onderafdeelingen Toli Toli en Paloe behooren. Allereerst *Toli Toli* of *Tonloli* (zie aldaar); wegeits een zandbank moeten de stoomschepen ankeren in het noordelijker gelegen *Laboan Dede*. Van meer betekenis is *Paloe*, door de verbinding met Parigi. Aan de Westzijde van den ingang der baai van Paloe ligt *Donggala* (zie aldaar).

De voornaamste havens op de Sangi- en Talaudeilanden zijn *Taroena*, *Peita* en *Liroeng*; de twee eerste hebben een vrij druk scheepvaartverkeer (zie de statistische cijfers hierachter).

Voor de lieveroren genoemde plaatsen zie men ook de afzonderlijke kleine artikelen.

Wat het *scheepvaartverkeer* van den laatsten tijd betref, volft hier eene opgave van de aangekomen en vertrokken schepen en vaartuigen, getrokken uit de Statistiek van de scheepvaart in N.I. over 1914 voor de havens van de residentie *Menado*; oodgs- en

Havens	Aangekomen.		Vertrokken.	
	Aan-tal.	Netto inhoud in M ³ .	Aan-tal.	Netto inhoud in M ³ .
Donggala SS	142	508.732	142	508.732
ZS	115	1.869	115	1.869
Tontoli SS	60	191.082	60	191.082
ZS	9	217	9	217
Bwool SS	34	146.663	34	146.663
ZS	74	389.377	74	389.377
Prtfeleh SS	2	100	2	100
ZS	52	278.462	52	278.462
Kwandaig SS	2	100	2	100
ZS	77	383.978	77	383.978
Amoerang SS	14	197	14	197
ZS	136	719.798	136	719.798
Menado SS	58	1.151	58	1.151
ZS	60	356.033	60	356.033
Taroena SS	37	202.895	37	202.895
ZS	15	80.329	15	80.329
Liroeng SS	42	278.072	41	270.035
ZS	127	481.132	127	481.132
Gorontalo SS	13	1.864	13	1.864
ZS	31	177.943	31	177.943
Parigi SS	29	172.453	29	172.453
ZS	—	—	—	—
Posso SS	—	—	—	—
ZS	—	—	—	—

SB = Btoomschepen. ZS = zeilschepen.

De mededeelingen van het Encyclopaedisch bureau afl. IX. (handelsbewijzig der Buitenbezittingen in gen in 1914; deel I, met het buitenland) geven voor den *total- invoer* van de residentie *Menado* oene waarde van :

waaronder aan: eetwaren.....	-	1 G8.000
ffabriek en stoomwerktuigen.....	-	201.000
ijzer en staal	-	340.000
garens	-	217.000
manufacturen	-	1.775.000 rijst
(Br. Ind, Saigon en Siam)....	-	1.925.000

en voor den <i>total-uitvoer</i> oene waarde van	/	11.313.000
waaronder aan: copra	-	8.349.000
damar.....	-	439.000
foelie	-	251.000
goud	-	899.000
koffie	-	178.000
loot	-	193.000
muskatnoten.....	-	228.000
rot an	-	601.000

B. GOUVERNEMENT CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN. Dit gewest heeft volgens den Regeeringsalmanak 1916 eene oppervlakte van 128.478 K.M.². of bijna 4 X de oppervlakte van Nederland. Het is onderverdeeld in de afdeelingen Makassar (onder een ass. resident, te Makassar), Bonthain (onder een ass. resident, te Bonthain), Bone (onder een ass. resident, te Pampanoca), Pare Pard (onder een ass. resident, te Pare Pard), Mandar (onder een ass. resident, te Madjone), Loewoe (onder een ass. resident, te Paloppo) en Oost-Celebes (onder een ass. resident, te Baoe Baoe of Boeton), zie voor de verdere bijzonderheden aldaar en het artikd CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

Dichtheid en Hamenstelling der bevolking in g. Het zicental, dat do statistiek over J 905 geeft, bedraagt voor het geheel gouvernment Celebes en Ondcrh. wclclits 4 J 5.500, een cij- fcr, dal thans veel te laag is. JJo vend ion zijn d' grej- zen van het gouvernement seder I belangrijk ver- ander; Soembawa en 地紋: F101 : 3. zijn er van afge- scheiden en de drie rijkjes aan tlen Oostkanl, die vroeger bij de residentie Ternate behoorden, bijge- voegd, terwijl in Midden-Celebes de greiH gchel ge- wijzigel is. De Meddelcelingeji van het Encyclopac- disch Bureau 190^—1934 "geven als totaal aantal inwoneio van het gouvernement ± 2 miljoen, zco- dat de dichtheid der bevolking per K.M.² ruim 15 zou bedragen. De verdeling der bevolking was als volgt ± 1 800 Europeanen, ± 6000 Chineezen, ± 800 Arabieren en de overigen inlanders.

Plaatbescb- ijviig. Troffen wij in de res. Menado, vooral in de tlinahasa, de bevolking dikwijls opgehoopt aan in de vlakte, bij de nieren of langs de rivieren, in Zuid-Celebes Jiggen bijna zontur uitzonderingde meeste plaatsen. Inet het oog op lian- del en scheepvaart of de vischerij, aan of dicht bij het strand en aan de riviermonding, zoedat dan ook de groote verkeersweg, die de vdomaamsfe plaatsen in het Z.O., Z. en Z.W. van hot Zuidclijk schiereiland vereenigt, de kust houdt of zich f- ledclis weinig daar- van veiwijsert. Ook de bergachtige ecstclchd van het binneuland gaf daartoe aanleiding, te))zij ook hier weder een riviel dal of een meer de concent ratio ino- gel^k maakte. Beginnen wij onze aanwijzing der plaatsen met de Westkust, om langb de Zuid- en Oost- kust voorttegaan en met de Oostelijk schiereilanden en de doorbij gelegen eilanden te eindigen, dan heb-

ben we aan de Westkust van Midden-Celebes alleen te vermeklen het kleine *Mamodjoe* of *Bitianga*, zetel van den controleur der gelijknamige afdeling, *Ta-palang* en *Tjenrana*; de mondingen der Lariang, de grootste rivier van Celebes, en der Karama zijn nog onbelangrijk en de Lariang-mond zal het wel altijd blijven. Ook de plaatsen aan de Zuidkust van den „Mandaruitwas“ zijn voorshands nog onbeduidend, zoowel *Madjene* even beoosten den Mandarhoek, waar do assistent-resident der afdeeling Mandar zetelt, als de wat oostelijker gelegen plaatsjes *Ba-langnipa* en *Tjampalag ia ng*, het laatste de stand-plaats van den gezaghebber der onderafdeeling Balan gni pa. Aan de golf van Mandar ligt nog *Binoe-wanfi*, in de onderafdeeling Binoewang, welker controleur te *Polewali*, iets verder westelijk, woont.

Daarna volgt het zuidelijk schiereiland. Bezuiden de bocht van Mandar, t egen over het mcer Tempe, Hgt aan de Westkust *Pare Pare* (zie aklaar), *Pinrang*, in het oude deltagcbied der Saadang, is de hoofd-plaats van het gebied bewesten, *Enrekang* die van het gebied beoosten de rivier. Een weg voert van Pinrang zuidwaarts naar de baai van Pare Pare, die hier het centrum van het verkeer is.

Volgen we van Parc Pare den grooten weg langs de kust, dan ontmoeten we slechts kleine, onbeduidende plaatsen ; we vermelden alleen *Soempang-Binangae*, even ten westen van *Bar roe*, als zetel van den controleur der onderafdeeling van Barroc. Door het landschap Tanctte en het plaatsje *Scgeri*, van waar een weg naar het binnenland gaat, komen we dan in *Pinrang*, eene belangrijke plaats, ruini twee uur van de kust gelegen, aan den benedenloop van een rivier van denzelfden naam, die op de noordelijke helling van de pick van Maros ontspringt hier woont de controleur der gelijknamige onderafdeling, deel van de afdeeling Makassar. Aan denzelfden weg ligt *Maros*, vijf uur gaans van de kust en aan de gelijknamige rivier, die in het bergdistrict Laboc-wadja ontspringt, en wegens den walerval bij Ban-timoereng en de I tan k voor de monding by het beoosten inoetlijkheden opjeverf. Bezuiden Maros biiigt de hoofdweg zuidwestwaarf naar de hoofdplaats van het gouvernement Celebes en onder-, tevens do grootste plaats van het gehele eiland.

Makassar heeft niet enkel bekenis voor Zuid-Celebes, onulat zich cigenlijk op doze duals hoofdzakelijk liet gehele verkeer ter westkust concentreert, maar zij in ook een dor belangryke havensteden van den Archipel, vooral voor het oostelijk deel van Insulinde (zie MAKASSER) ; Bezuiden Alakassar hebbe) we *Goica* (Djongaja) te zoeken, welks praalgraven slechts voorbijgane grootheid aanwijzen, zoodat het thans een vervallen uiterlijk vertoont; ook *Oalesong*, in de onderafdeeling Takalfr gelegen, districthoofdplaats on, zooda de niceste kustplaatsjes, voor viEchvanght en zeevaart nietzonder belang.)-icht bij de kust en aan of bij den groot en weg zijn voorts gelgeen *Sanrabone* en *Tahalar*, het cersto aan een riviertje Jjainada en dehoofdstad van een voor-nialig knulschap van dien naam, het t weede zetel van een controleur, tevenR districtshoofdplaats. Aan het zuidelykste deel der zuidkust ligt *Djoneponio*, in do gelijknamige onderafdeeling en aan een rivier van dien nan in ; hier zetelt een civiel gezaghebber; er is een weinig prauwvaarf, e vena ls c *Takalar*. Van veel groot er bet cekenis is *Bonthain* of Bantaiing, aan do baai van dien naani en aan den grooten weg gelegen, hoofdplaats dor gehele afdeeling, met ± 7000 inwoneis, onder welke een 150-tal Emopeanon on een paar hondeixl Chineezen. Oostelyker ligt *Boeloe-*

koemba (zie aldaar). Aan de westkust van het driehoekige schiereiland, dat den overgang vormt tuschen Zuid- en Oostkust, vindt de bevolking hoofd-zakelyk haar bestaan in het bouwen van vaartuigen, die in geheel Zuid-Celebes bekend zijn; ook *Bira*, zuidelijker dan *Tiro* aan de oostkust gelegen, moest met haar vrij talrijke bevolking wegens den onvruchtbaren grond in hande] en nijverheid haar bestaan zoeken. Iets noordelijker ligt nog aan de kust *Kadjang*, meer naar binnen *Bikeroe*, twee kleine plaatsen. Veel aanzienlijker is de kustplaats *Balangnipa*, de vroegere afdeelingshoofdplaats der Oosteilistricten. Hoewel een half uur van de kust aan de Tangka-rivier gelegen, is het door een reeds in 1861 aangelegden weg er mee verbonden en het drijft dan ook een vrij levendigen handel met andere kustplaatsen aan de golf van Boni en met Makassar. Te *Sindjai*, in de nabijheid, is do controleur dor onderafdeeling van den zelfden naam gevestigd. Verder noordelijk ligt aan den kustweg het plaatsje *Mara* (*Masoempoe*), eveneens zetel van een controleur, n.l. van de onderafdeeling Boni-ri-atang. Den weg volgcnde, komt men in de hoofdstad van het eens zoo machtige rijk Bone, *Bone* of *Watampone*, een inijl van de kust gelegen, en thans con onbelangryke plaats. Talrijker is de bevolking in *Badjowe*, dat aan de monding van het rivierlic, waaraan ook Bone ligt, te zoeken is en waar de bevolking in ecu niet onbelangrijken handel en visscherij haar bestaan vindt. Van *Watampone*, waar de controleur der onderafdeeling Boni gevestigd is, voeren twee wegen naar *Pampanoea* aan do Tjenrana, standplaats van den assistent-resident der afdeeling Boni. Van de kustplaatsen verder noord waar(s verdienen alleen nog vermelding *Pali-ma*, do mondingplaats der Tjenrana, en *Palopo* (zie aldaar). Dicht bij laatstgenoemde plaats houdt het gebied der Boeingezen en van den Islam op en begint dat der Toradja's. Van Paloppo voert een oude militaire weg hot westelijk bergland en over, naar *Ranle Pao* aan do Saitdang-rivier. Zuid-waarts boeickt dezo rivier de hoogvlakte van *MakaU*. Bij *Enrekang* valt de Saadang Alla in de Saadang-rivier. De voornaamste plaats in haar dal is *Kalossi*. Het Karania-stroomgebied is maar voor een klein deel bewoond ; slechts hier en daar vindt men ladangs en berg-sawahs in de kleine vlakten, bijv. bij *Jiampi* en *Leboni*, beide in het stroomgebied dor Owai-Rampi, die naar do Koro gaat. De dorpen liggen, om de vroeger veelvuldig voorkomende sneltochten nog vaak hoog in en op de bergen ; thans worden ze op last van hot gouvernement gaandeweg naar do vruchtbaro kleine vlakten, die beneden gevonden worden, verlegd, waar nu de weinige kampougs nog zeer verzuuld zijn, zoodat do bowoicrs veel van allerlei ziekten), vooral buikzicken, te lijden hebben. Van het woord wordt veel willekeurig vernield. In de nicest c doipen ziet men zeer veel varkens, hior en daar ook karbouwen, maar deze zijn vaak half verwilderd. Alleen in *liante Pao*, con voorraad-schuur van rijst, wonit-behoorlijk met karbonwen geploegd. Te *Rampi* vei-zamelt men wat mar, dat naar de golf van Boni wordt verhandeld, ovanah aan do beneden-Karania. Ook verdient do uitgreido foebereiding voor kleedingstukken, die mon vooral in het landschap Bada kan bewonderen, te Rampi en elders do aandacht. In het Locwoesche noemon vijf nog *Masamba*, woonplaats van den „tomakaka“ van dat gebied, wiens invloed zich uitstrekt van do vlakte van *Leboni* tot de golf van Boni (*zio „Reison in Celebes“ II, 139*).

In den noordoosthoek der golf van Boni verdient vermelding *Mai di*, &an den benedenloop der gelijknamige, voor groote stoombooten bevaarbare rivier, den weg naar de groote meren (Towoeti en Matana). Verder vindt men op het zuidoostelijk schiereiland nog slechts een belangrijke plaats: *Kendari* in Laiwoei aan de oostkust; er zetelt een tijdelijk civiel gezaghebber. Verder noordelijk ligt, *Sakita* (Toboeigkoe). Door den drukken dainarhandel] der laatste halve eeuw ontstonden aan de golf van Mori (Tomori) de plaats *Watambajoli* (beteekent volgens Adriani “liggende wujoli” = boomstam ; T. A. G. 1903, 884 en Med. zeovaartk. gebied over N.I. no. 31) en *Towi*. Het nieuwe bestuursmiddelpunt aan de golf van Tomori is *Koloncdale*; op het oostelijk schiereiland liggen nog *Kintong*, *Loeicoek*, *Boenta* en *Boaelemo*, dorp aan de noordkust. Ten slotte vermelden wij nog *Baoc Baoc*, de hoofdplaats van de Boetongroep, op het eiland van dien naam, aan de Z.W. kust gelegen, een (Tij drukke plaats, evcnals *Benteng*, de hoofdplaats van Saleier, dat met het zuidlijk schiereiland in oorsprong en gestedigheid overeenkomt, zoals de Boeton-groep met het zuidoostelijke. Daar Saleier vrij dicht bevolkt is en de reede der havenplaatsen voor slepien van ± 12 voet diepgang toegankelijk is, is de handel er levendig. Beide plaatsen Baoc Baoc en Benteng (Saleier) worden door de Paketvaart Mij aangedaan. De scheepsruimte der aangekomen en vertrokken schepen bedroeg in 1914 voor eerstgenoemde plaats elk bijna 300.000 M³, voor laatstgenoemde plaats bijna 235.000 M³. Voor de hiervoreii genoemde plaatsen zie men ook de afzonderlijke kleine artikelen.

Wat de scheepvaart betreft, volgt hier eene opgaaft van het aantal en den netto-inhoud in M³. van de aangekomen en vertrokken stoom- en zeilschepen (zonder oorlogs- en gouvernementsschepen) in 1914 voor de havens van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. (Zie tabel volgende kolom).

De mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau, afl. IX (handelsbeweging der buitenbezittingen in 1914, met het buitenland) geven voor den *toetaal-invoer* van het gouvernement Celebes en Onderhoorigh. eene waarde van 9,869.000

waaronder aan:	
aardewerk	171.000
aardolie en aardolieproducten	179.000
etwaren	134.000
garens	1.247.000
ijzer en staal	609.000
kleeren	191.000
koffie	413.000
kramerijen	118.000
manufacturen.....	2.771.000
meel (tarwe)	186.000
zaktan	236.000

en voor den *toetaal-uitvoer* eene waarde van 16.687.000
waaronder a^n:

copal	566.000
copra	9.375.000
damar	550.000
huiden	564.000
koffie	1.254.000
mais	544.000
rotan en rotanstocken	914.000
echelpen (paarlemoer, enz)	336.000
schildpad	480.000
vogelhuiden	727.000

Havens.	Aangekomen.		Vertrokken.	
	Aantal.	Netto inhoud in M ³ .	Aantal.	Netto inhoud in M ³ .
Mamoedjoe	SS 47	132.835	47	132.835
	ZS 102	2.520	105	2.212
Madjene	SS 52	147.922	52	147.922
	ZS 231	6.374	253	7.280
Pare Paré	SS 54	150.784	54	150.784
	ZS 250	6.450	291	6.648
Maros	ZS 118	1.373	118	1.373
Makasser	SS 554	2.681.033	550	2.684.511
	ZS 2582	51.753	2583	51.801
lichtei-	s 1	3.403	1	3.403
Takalar	SS —	—	—	—
	ZS 58	1.032	56	J.008
Djenepono	ZS 114	1.492	114	1.440
Bon Chain	SS 50	218.510	50	218.510
	ZS 323	6.765	328	6.901
Boeloekoemba	ZS 52	886	52	886
Saleier	SS 46	220.312	46	220.312
	ZS 533	13.369	538	13.46G
Bonerate	ZS 112	2.115	109	2.J 78
Balan gnipa	SS 48	21J.39S	48	21.139J
	ZS 289	6.610	289	6.61U
Badjowe	SS 26	114.122	26	J J 1.122
	ZS 238	3.517	232	3.402
Pali ma	SS 48	21J.398	4,8	2) 1.398
	ZS 225	6.123	253	6.621
Paloppo	SS 48	211.398	48	211.398
	ZS 270	6.323	263	6.J41
MaDli	SS 25	110.982	25	110.982
	ZS 110	2.25J	110	2.259
Kolaka	SS 23	U0.J5G	23	J 10.166
	ZS 107	25.81	105	2.570
Baoc Baoo	SS 55	285.847	55	285.817
	ZS 373	914J	383	9.626
Kendari	SS 25	132.440	25	132.440
	ZS G6	2.506	66	2.506
Kolonedale	SS 24	127.J 37	24	J 27. J 37
	ZS —	—	—	—
Banggaai ■	SS 31	130.922	3J	130.922
	ZS 51	J.959	51	2.222
Boenta	SS 48	221.176	38	22J.176
	ZS 3	394	3	394

SS = stoomschepen. ZS = zeilschepen.

Literatuur. In het vorenstaande is bij de betreffende gedeelten de literatuur over Celebes genoemd; volledigheidshalve worden hier enkele der voornameste schrijvers en geschriften in samenlning herhaald.

Van *drs. P. en F. Sarasin* allereerst de „Reisen in Celebes" (I en II; KreidcPs Vrlag, Wiesbaden, 1905), met 11 kaarten; voorloopige mededeelingen z«n verschenen in Zeitschr. der Ges. für Erdkundo zu Berlin, 1894, 1895 en J 896; voorafgegaan waren de „Reisen" door: Mat erial ien zur Nalurge-schichte der Insel Celebes, Bd. I die Siiswasser-moUsken von Celebes, 1898, Bd. II dieo Landjmol-lusken von Celebes, 1899, Bd. III Ueber die geo-logische Gcschichte der Insel Celebes auf Grund der Tierverbreitung, 1901, Bd. IV Entwurf einer geo-graphisch-geologischen Beschreibung der Insel Ce-lebes, 1901; in 1905 verscheen nog: Versuch eiiier Anthropologieder Insel Celebes I, die Toala-Hoblen

van Lamontjong. Voor Midden-Celebes is do hoofd-bron : *E. G. Abetidanon*, Geologische en geographische doorkruisingen van Midden-Celebes in 1909 en 1910, met atlas (E. J. Brill, I en II in 1915, de atlas in 1916; deel III moet nog volgen) ; een beknopt overzicht dezer reizen viiid t men in T. A. G. 1909, '10 en '11 ; zie ook T. A. G. 1915 en Hand. Ned. Nat. en Gen. Congres, 1911 : De tektoniek van Midden-Celebes. Een geologische beschouwing over heel Celebes geeft; *J. oh. Ahiburg*, Versuch einer geolo-gischen Darstellung dor Insel Celebes (Gcol. u. Palacont al. Abh. von J. E. Pompecky u. Fhr. von Huene), met kaarten. Voor de kennis van land en volk in Midden-Cdebes lcvcrdon *drs. O. Kruyt en N. Adriani* tai van belangryke bijdragen: Alb. C. Kruyt, *Mijne reis van Gorontalo naar Posso* (Med. Ned. Zend. gen. 1892); *Tweede reis (ibid. 1893)* ; Naar het meer van Posso (ibid. 1894) ; Een en ander aangaande het geest el vloed j en maatschappelijk leven van den Posso-Alfcer (ibid. 1896); Van Paloppo naar Posso (ibid. 1898) ; Het ijzer in Midden-Cele- bes (Bijdr. T. L., V. Ned. Indie, 9); De opsporing van het Lindoc in cor (T. A. G. - 1898); Het koppen- snellen der Toradja's van Midden-Celcbcs en zijn bc- tckenis (Kon. Ak. v. Wet. 1899) ; Het stroomgebied van de Tomasa rivier, m. k. (T. A. G. 1899); Het rijk Mori, m. k. (ibid. 1900); *Enige ethnographische aantekeningen omtrent de Toboengko en de To-njori* (Med. Ned. Zend. Gen. 1900); Gcgevcns van het bevolkingsvraagstuk van een gedeelte van Midden-Celebes (T. A. G. 1913); Ds berglandschappen Napoc en Bcxoa in Jiddcn-Celebes (ibid. 1908); Het landschap op-Bada in Midden-Celcbcs, m. k. (ibid. 1909); Schetskaai t van Midden-Celebcy, I: 200,000 (1916) ; N. Adriani : Het Lindoc meer (Med. Ned. Zend. Gen. 1898); Iets over de talcn der To Sad a on der To Wo toe (ibid. 1898), cnz.: Overzicht van de talcn van Midden-Celebes (T. B. G. 1901) ; / De invloed van Locwo op Midden-Celebes (Mod. Ned. Zend. Gen. 1901); Maatschappelijke, speciaal economische verandering der bevolking van Mid- dcn-Celebes sedert de invoering van hot Neder- •landsch gezag aldaar (T. A. G. 1915); Alb. C. Kruyt co N. Adriani: Van Posso naar Parigi, Sigi en Lin doe (Med. Ned. Zend. Gen. 1898); Overzicht van de talcn van Midden-Celebes (ibid. 1898); Van Posso naar Tod jo (ibid. J 899); Van Posso naar Mori (ibid. 1903); De Bare^s- sprekende Toradja's van Midden-Celebes (dco) I en II, Land- en Volkcn- kundo, 1912, van Kruyt; deel III, Talcn, word I gc- Hchreven door Adrinri). Voor de zeeen oni Clobes zie men: *J. F. Nicrmeijer*, Do onderzccsche vormi • van Celebes, met dieptekaart (T. A. G. 1909). Zic voider ook de afzonderlijke artikelen. R. S. CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN (GOU- VERNEMENT). De grondslag van Jict Nederl. gezag in dit gewest is gevestigd bij het Bongaaisch contract van 1667, waarbij de suprematie van het rijk van Makasser (Gowa), die zich over het grootste deel van Zu id-Celebes uitstrekte, word vernietigd, en do Compagnio opt rad ak hoofd van een bondgenoot- schap, waaraan de voornaamste landschappen van het tegenwoordig gouvernement Celebes en Ond. deelnamen. Ingvolgc dit contract verwierf de Com- pagnie ook rechtstreekseli gebied op Celebes, n.l. de Jan den van af Bocloe Bocloe tot aan Torateca en van daar tot aan Bongaai. Dat rechtstreeksch gebied is, meesttijds als gevojg van nijlitaire expedities, hcrhaaklelijk uitgebreid, on vront tmiis nu do in- Hiving daarbij van Laikang (Ind. Stb. 1908 no. 253) on Gowa (Ind. Stb. 1910 no. 573) een afgerondgcheol, omvattende het Zuidwestelijksclureiland van Celebes gelegen ten zuiden van Tanctte en Boni met do Spermunde archipel, Salcier en eenigo andrcr cilanden. Dit gebied wordt aangeduid als het Gouverne : ments-gebied of het rechtstreeks bestuurd gebied van het gouvernement Celebes en Ond. Dit, gouvernement Celebes en Ond. is ingestekl by de publicatie in Ind. Stb. 1824 no. 31a en strekte zich toen uit over het geheele zuidelijk gedeelte van Celebes ten N.W. tot en met de baai van Paloeen ten N.O. tot de landen en eilanden bezuiden Kaap Valsch of Tali-abo gelegen en onder de residentie Ternate ressorteerede. Doze omschrijving is her : gcwijzgd. Zoo is in 1858 daaraan toe- gevoegd het landschap Toli Teli, hetwelk er met de Kailische landschappen in 1904 (Ind. Stb. no. 476) van is afgeschicden en bij de residentie Menadogevoegd ; evenzoo is het eiland Soembawa ingevolge Ind. Stb. 1909 no. 129 toegevoegd aan de residentie Timor en Onderhoorighedijn, terwyl de landschap- pen TBceiiglcoo, Tifoi'i en Banggai, welck vroeger deel uitmaakten van Ternate thans ingevolge Ind. Stb. 1907 no. 367 onder Celebes cijOnd. ressorteeren. Tegenwoordig vormt aan de straat van Makasser de rivier Socroemana en in de Tomimbocht de Balinga- ra de grens metresidentie Menado. Naar gclang van de verhouding tot het Ned. Ind. Gouvt. werden vroeger de binnen de grenzen van dit gewest gelegen landen onderscheiden in het rechtstreeksch gebied, de leenoerige en de bond- genootschappelijke landen ; thans na ons luilait op- treden in 1905 on volgende jaren is er geen sprake meer van bon d gen oof schappelijk ke landen: alle zelf- besturende landschappen zijn thans leenoerig; hunno verhouding tot licit Gouvernement is geregeld cloor de Korto Verklaring, behalve in Laiwoe, dat nog door een politiek contract aan het Gouvt. ge- bonden is. Overal worden de zelfbesturen bij de uit- oefening van bestuuretaak bijgestaan door een Europeeschen ambt enaar. Het gouvernementsgebied is verdcld in de afdee- lingen. Makasser omvattende het westelijk en Bonthain omvattende het oostelijk gedeelte, beide met de daartoe behoorende eilandci; het gebied der zelfbesturende landschappen Boni, La- moeroc, Wad jo, Soppeng, Land- en Volkcn- kundo, 1912, van Kruyt; deel III, Talcn, 2) Paro Parc met de landschappen Sidcnreng, Maloese Ta-- sic, Socpa, Sa wit o, Rapang, Allah, Maloowa, Boen- toc Batoc, Batoelapa, Kasa, Enrckang, Maliwa, 3) Ma nd ar met de landschappen jUaniocdjoe, Tapalang Tjcnrana, Pambaooang, Madjeno, Balangnipa en Binocaiig, 4) Locwo met het gelijknamige landschap en 5) Oost-Celebes met de landschappen Boeton, Laiwoe, Boengkoec, Mori en Banggai. (Ind. Stb. 1911 no. 605). i/3. " . CELEBES-ZEE wordt ingesloten door Borneo, Celebes, do Sangi- en Talaud-cilanden en aan do noordzijde door Mindanao met den Socloe-archipel. Met 4900 N. word in het midden door H. M. *Siboga* geon grond gcleod. De lijn van 100 vadoni loopt overal kort langs den wal cn is er langs do kust van Borneo het verst van verwijrdgd. Deze kust is bijna overal laag en mot rhizophoren bgcroicd; overal vindt men een kustrijf behalve voor de monden der rivie- ren, terwijn ook langs de honderd-vademlijn een reeks riffen wordt aangetroffen. BeN. hock Mangkalihat, de oostpunt van Borneo, leveren hot Malalocngoen- rif en het buiten do honderd-vadem gelegen Moca- rasrif govaar op voor do schcepvaart.

In do Celcbcs-zeeo vindt men een Noord- en een

Zuidmoesson; zij zijn beide weinig krachtig en nergens elders worden zulke flauwe winden en zooveel stilte waargenomen. Vooral in het W.lijk gedeelte is dat het geval. In het O.lijk gedeelte beN. Celebes komen de moessons wel wat meer tot ontwikkeling, maar het geregeld doorstaan daarvan laat nog zeer veel te wenschen over en de wind blijft weinig krachtig; er komen evenwel minder stillen voor en de kenteringen, vooral die in November, duren korter dan in het W.lijk gedeelte.

In Mei is het op de N.kust van Celebes nog kentering en van Juni t/m September staat de flauwe Zuidmoesson zeer weinig geregeld door. In October neemt de Z. wind af in regelmaat en kracht en gaan O. en N.O. winden doorkomen, welke in November de overhand krijgen. De evencens flauwe Noordmoesson duurt, met N. en N.O. winden, van December t/m April en staat even weinig krachtig, doch iets vaster door dan de Zuidmoesson. Het gering aantal waarnemingen in zee maakt eene geheel juiste vergelijking echter moeilijk.

Land- en zeewind doen hun invloed zeer sterk gevoelen. In den Zuidmoesson staat des nachts de Z.—Z.Z.O. wind geregelder en iets krachtiger door; overdag is de Z. tot Z.Z.W. wind niet meer dan overheerschend en flauwer, af en toe Jcomen dan stillen en enkele malen W.lijke winden voor. In den Noordmoesson is overdag de N.N.W. tot N.N.O. wind even sterk als nachts de N.N.O. tot O. wind en staan beide wat geregelder door.

Zeer dicht onder den wal wordt de moesson geheel beheerscht door land- en zeewind; te Toli Toli waait overdag steeds N. tot N.W. wind en na zonsopgang O.lijke wind.

Harde buien zijn zeldzaam. Op de N.kust van Celebes komen deze met onweer af en toe door in den voormacht gedurende den vollen Zuidmoesson. Slechts zelden waait het heel hard, alleen 's nachts met variabele winden werd dit waargenomen.

In zee is er van een drogen tijd geen sprake en de regenval is groot, omdat, al is het niet hevig, het 't geheele jaar door regent, het meest in Januari en in September.

In den Noordmoesson is de stroom in den regel zwak en onregelmatig, in den Zuidmoesson is hij krachtiger en zet veelal langs en op de Noordkust van Celebes. Van December tot en met April, voor- namelijk in Januari loopt in de Celebes zee een vrij hooge N.lijke deining en bieden de rceeden en baaien op de N.kust van Celebes geen veilige ankerplaats aan. Ook in het voile van den Zuidmoesson kan er heel wat zee staan.

De verticale waterbeweging is gemengd met sterk overheerschend dubbeldagisch karakter, de grootst e rijing bedraagt 1.5 tot 2 M., de kleinste enkele dML Zie zeemansgids dec 1 IV, en voor natuurkundige gesteldheid het artikel ZEE.

CELOSIA CRIST AT A L., Fam. *Amaranlaceae*. Bajam ekor koetjing (MAL.). Djawer kotok (SOBND.), Her (JAV.). In geheel Indie voorkomende sierplani, overal in de tuinen gekweekt en vandaar vaak verward. Geliefd is vooral de varieteit met de hanekamvormige monstreuuse bloeiwijze. De bladeren worden wel als groente gegeten.

CELTIS CINNAMOMEA Lndi. fam. *Ulmaceae*. Kajoetahi (MAL.), Ki tai, Ki tainiang (SOEND.). Vrij hooge tot hooge boom met een onregelmatige ijle kroon, verpreid over Britsch Indie, Cc^adorj^aSu. 零外[—] hout van oude bobnien bevat skatol en stinkt daardoor zeer naar faecalinen. Het 18 a 18 inlandsche drogcij en bestanddeel van doepa's

bekend. Naar het schijnt komen ook andro houtsoorten, die naar skatol rieken onder den naam van „... Kajoetahi voor.

CEMENTFABRIKATIE. Zie NIJVERHEID.

CERAM of **SERAN.** Landbeschrijving van 'g.

Eiland in de Banda-zee, ten noorden van Anibon ^ _____ T en de Oeliasers, tusschen 127° 50' en 130° 52', O.L. en 2° 46' en 3° 51' Z.B. gelegen, en behoorende tot ; de residentie Ainboina. De grootte bedraagt ruim 17.152 K.M. De Noordkust loopt hier en daar stil in zee af en vormt ongeveer in het midden van het eiland een inham, als de baai van Selman of Sawai (zie aldaar) bekend ; aan de lagere zuidkust worden drie groote baaien aangetroffen, die van Piroe in het westen, de Elpapoeti-baai in het midden en ooste-lijker die van Taloei; aan de noordoostkust zijn de baaien van Waroe Ingelas en Boela de cenige, waar schepen kunnen ankeren. Op meerdere plaatsen wordt het naderen der kust door koraalriffen en zandplaten bemoeilijkt en de zuidwestelijkste puut bestaat uit een groot schiereiland, Hoemoaol of soms Klein-Ceram genoemd, dat door een smalle landtong met liet hoofdeiland is verbonden.

Het bergstelsel van Ceram is minder eenvoudig dan men vroeger meende, toen men nog aannam, dat een „Centraal Gebergte“ over de geheele lengte de as van het eiland volgde. In Middn-Ceram strekt zich tusschen de baai van Selman of Sawai op die van Taloei een N.W.—Z.O. gericht hooggebergte uit, dat in den Pinaja 3010 M. bereikt ; Noordelijk hiervan vindt men een aanzienlijke vlakte, waaruit slechts hier en daar enkele heuvels oprijzen. In- en veel lagere bergland van West-Ceram is van zeer ingewikkelden bouw ; men kon echter vaststellen, dat de hoofdrichting der ± 1000 M. hooge kammen W.—O. is. Enkele ruggen verheffen zich cnigcr mate boven dit middelgebergte; zoo bij v. de Hatoc Epoele dicht bij de Noordkust. Ook in Oost-Ceram vindt men slechts een laag bergland, dal in het Noorden en Oosten door lievels onbegrensd wordt. Ten slotte verheffen zich tusschen de j'iroe- en Elpapoeti-baai, (usschen deze en de baai van Taloei) in ten Oosten van deze laatste drie kusgebergten, die door laagten van het overige bergland gescheiden zijn, zoodal ze bij een daling van ± 200 M. in afzonderlijke eilanden zouden veranderden. Het bergland is grootendeels met dicht bosch begroeid; in de meer droge strcken (vooral in de vlakten) komt echter veel alang alang voor.

Geologisch is Ceram nog weinig bekend ; men weet echter uit do onderzoekingen van K. Martin en J. Wanner, dat er kristallijne schichten in 1 ras-sedimenten voorkoinen, (erwijd de aariwzigheid van jura en krijt zeker kan worden verwacht. Verder werden gabbros en ijcrdieten als oudre, andesieten als jongere nitu-siefigesieenten gevonden. Alh jongste vonnig vschijnt Iebraalkalk in terrassen tot 350 M. boven zee in zuidelijk Hoemoaol. Het eiland behoort tot het oudere randgebergte van de Jjanda-zee (Vcrbeck, Molukken-verslag p. 555).

Rijieren van eenig belang kunnen op Ceram natuurlijk niet tot ontwikkeling koinen. De voornaamste zijn de 'Roeata en de Tala, die in de Eljapoei-baai uitstromen, de Sapolwa, die haar monding in de baai van Selman heeft en de Mai-siman aan de Oostkust; zij zijn uitsluitend voor kleine prauwen, veelal met ver van de monding, bevaarbaar. Wegen ontbreken geheel; de genienschap van do kustbewoners met die van het binnenland heeft langs min of meer beaanbare voetpaden of langs de droge rivierbeddingen plaats en tusschen de aan het strand

gelegen negorijen steeds over zee. — Het klimaat is gezond, sommige moerassige en kuststreken uitgezonderd, en de temperatuur wordt gematigd door de geregelde land- en zeevinden. Do zuidooftmoesson die van Mei tot September waait, brengt regen in het zuidelijk deel en droogte aan de noordkust, alwaar de regentijd van November tot Maart duurt, terwijl de westmoesson op de noordkust regen en op de zuidkust droogte geeft tengevolge van het hooge gebergte, dat zich over Ceram uitstrekt. — De voor- naamste voortbrngselen van Ceram zijn: sago, timmerhout, muskaatnoten, damar en andere boschproducten. Te Becela komt petroleum voor.

Bevolking. De oorspronkelijke bewoners van Ceram, van welke de bergbewoners in het algemeen de onvcmengde afstammelingen zijn, worden dikwijls met den naam Alfoeren aangeduid. Ten onrechte, zie art. ALFOER. Zich zelven noemen zij nimmer aldus. Ook noemt men wel de Heidsche bewoners Hindoe's, doordat men in het Ambonsch Maleisch van „orang Hindoo" spreekt. Aan de kust vindt men een zeer gemengde bevolking, afstamme- l in gen van de oorspronkelijke bewoners en Ternan- tanen, Bcgineezen, Batjanncr, Makassarcn, Ma- Icicrs, Papoea's enz. ; bij hen vindt men dus niet nicer de zuivere lichaamskenmerken van den oor- Bpronkelijken Craminor, en, daar ze deels tot het Mohammedanisme, deels tot het Christendom zijn overgegaan, even min de oorspronkelijke kleeding, sicraden, zeden en gebruiken; op West-Ceram gaan de Christen-geworden inlandera hoc langcr hec meer op in den beschavingskiing dor na met hen verwante Amboneezen.

Do be won era van W. Ceram zijn kracht ig gebouwd, van vrij grootc lengte, met widen oogopslag en fiere houding; de Midden-Ceraincrs zijn kleiner van gestalte en nicer vrcdelievend van voorkomen ; terwijl do bewoners van O. Ceram a ls zeer schuw lieden van een vreesachtig voorkomen worden be- Hchreven. Met dit vrschil in voorkomen komt ook over het algemeen het vej-schil in karakter overeen : de bewoners van Hidden- en Oost-Ceram zijn veel zachtvaardiger van zeden dan die van het Westelijk deel des eilands, waaronder men certijds de incest beruchte koppensnellefs van den Archipel vond ; vooral do bewoners van Honitdloe moeten zich door grootc ruwheid en bandeloosheid kenmerken; dron- kenschap, die een hoofdeuugd der bewoners van \V. Ceram is, komt voider naar het O. niet of bijna niet voor. Daartegenover staat bij de West-Ceram- mers het govcel van vrijheidsliefde en onafhankc- lijkheid zeer hoog, te wijl als algemeen karakter- trekken hulpvaardigheid, vrooljkheid, zenuwachtig- heid en zuicht tot ovcdriving genoemd worden.

Het haar wordt bij do mannen lang gedragen, oin con ring van klnj)perdep geworden, waarinheen dan stevig do Jioofdhoek gewikkeld wordt, die dan verder bevest igd wordt met een riem of band, bezet met schelpcn en stukjes paarlmer. De ongehuwde mannen der Pataisiwa (zie beneden)dragen het haar los op do schouders hangend en in het midden ge- scheiden, met een bandje van rot an of klapperblad oin hot voorhoofd; ook do bewoners van Honitotoo dragen het haar met een scheiding. Vogclvederen worden wel bij feestelijke gelcgheden of in oor- logsden in den hoofdband gestoken. De k(ceding bestaat voor de mannen alleen uit den *tjadako* of schaamgordel van witte geklopte boomschors, do uiteinden versierd met st repen en driehoekjes in rood, geel of blauw, met ringvormige figuren op hot midden, vroeger als aanwijzing van het get al gcsnel-

de koppen, en een rooden hoofdhoek, die slechts bij enkelo stammen uit ingevoerde bedmktc st of vervaardigd is. Het bovenlichaam is behangen met kralensnoeren, diagonaalsgewijzc over de borst hangende, aan de uiteinden vaak versierd met koprcn schel- lct jes of porceleinschelpen ; om den bovenarm zwart en geel gekleurde van net gevlochten armbanden, of lingen van schildpad of klapperdop ; tusschen de armbanden neerhangende pluimen van klapperblade- ren of aan reepjes gesneden en gekleurde boombast- St eds heeft de Cerammer bij zich een klein vierkant tasehje (aan de N. kust *mask^ke* genoemd) van ge- vlochten bamboe, beclced met voor wat er ondoor- dringbaar gemaakt linnen, met overhangende klep ; . het dient voor de berging van sirih en pinang, haar- kam, mes, geld, vuurslag, kogels, buskruit, enz-

Op Gliden en W. Ceram (met uitzondering van eenige kampong's) best aat de Ideeiding der vrouwen allcen uit een *tjadako*, op O. Ceram en in de bedoelde kampong's een korte sarong; de *tjadako* der vrouwen bestaat uit een dun koord van gevlochten bamboe of rot an, om den buik geknoopt, waaraan een smalle st rook van geklopte boomscliors, die tusschen de beenen doorgaande, voor en achter aan den buik- band bevestigd is ; aan het strand vertoonen de vrouwen zich tegonwoordig niet meer alleen met dezen schaamgordel gekleed, maar dragen er een lendelap overheen; bij feestelijke gelcgheden trekken ze sonis twee of drie sarongs en baadjes over elkaar aan en daarbij nog een slendang. Als sieraden dienen kralensnoeren, armbanden van koper, zilver, eichlpad of schelpen ; bij aomniige stammen ook enkclringen. Ook de vrouwen dragen een plat mandje, met kralen versierd, dock zonder sluiting en gcheel van gevlochten bamboe.

De voornaamste inheemsche wapenen zijn: de boog, van bamboe of hout, waarbij rieten (glagah) pijlen, met spit sen van ijzer, bamboe en aren- of wokka-hout worden gebruikt; door het plaat sen van een losse bamboespits (die in *t getroffen dier blijft zitten) wordt de oorlogspijl in jachtpijl her- Echapen; de lans, nicest van wokka-hout, en bijna uitsluitend op jacht gebruikt ; het schild, alleen gebruikt bij krijgsdansen, langwerp ig en doorgaans versierd met stukjes paarlmer en porcelcin-scher- ven; en het kapes, *parang*, nicest uit Teniatoin- gevoerd. Voorts heeft men *lila's*, kleiie koperen kanonnet jes, van cidcrs afkoinstig en allcen best emd oin vrcugclschoten te lossen, of ter betaling van boete of bruidschat; terwijl bijna allo bewoners van West-Ceram in het bezit van een voorlaadgc- weer zijn.

De *huizen*, alle op pulcn ± 1% of 2 M. bo ven den grond, zijn in West- Ceram (Westelijk van een lijn van Roemah Olat naar So pa) klein on elk bestemd v66r slechts den gezin ; niet een viervlakkig dak dat wegens de's nachts herschende koude winden tot dicht aan den vler doorloopt; lager dan de vloer maar nog onder het dak en boven den grond vindt men de *dejo-dego* of rust bank, waar het gezin over- dag nicest huist. Oostoljk van do genoemd lijn zyn de huizen voor gcheelo familieën of geslachten best emd, en bevatten so ins tot 100 pceonon; do go- huwden hebben afzonderlijke kamertjes, en daar allcen is do wand tot aan het dak doorgetrokken, terwijlde *dego-dego* lang den gcheelen wand van het gemcenschappoljk gedcelte van hot huis rondloopt, door een wand van slechts cenigo d.M. hoogte be- schut; hier slapen do ongehuwden en wordt het da- gclijksk huiswerk ven'icht. In W. Coram stauu (of stonden) de kampongs meestal op een bergrug of

plateau. De kampongs aan het strand zijn zeer geregeld aangelegd en ma ken een netten indruk; de huizen st aan cr aan wegen, 4 tot 6 M. breed en door levende of doodc hagen begrensd. Bij de huizen staan zeer kleine, ellendige hutjes, de *roeinah pamed*, bestemd voor de vrouwen tijdens de menstruatie; het is den mannen ten strengste verboden in die huisjes te komen. Voorts vindt men ook in elke nederzetting den *batoe panali*, den steen, uit de bergen van de oorspronkelijke negorij meegebracht. De *balico* of het vergaderhuis van het dorp, vroeger eveneens in elk dorp aanwezig, wordt thans, ten minste in de stranddorpen, bijna overal gemist, of zij is zeer vervaan, daar h eerst cl of oprichting van nieuwe *batoe's* niet door het Bestuur wordt toegeestaan.

De bevolking, te schatt en op ± 65.000 zielen, is verdeeld in *stammen* of *ifan*, welke niet meer elk in een afzonderd gebied wonen, doch door elkander; echter is in elken kring een stam de heerschend — *ifan laioc*. Herhaaldelijk komt het voor, dat stam- men een vriendschapsbond met elkaar sluiten; zij worden daardoor elkaare *pela*. De stammen van W. Ceram hebben zich in vroeger t ijden in twee groepen of afdelingen ingedeeld: de *Ódi-siwa* of *Paia-siwa* en de *Oeli-lima* of *Pata-lima*; de eerste vor- men de Ternate — de anderen de *Tidore*-partij; respectievelijk zijn voor hen de gel alien 0 (= siwa) en 5 (= lima) heilig. De *Paia-siwa* wonen in het Westelijk deel, de *Paia-lima* in het Oostelijk; de grens wordt gevormd door de *Ja* e, die in de Ceram-zee uitstrooit, en de *Mala*, uitmondende in de Elpapoetih-baai; echter liggen in de Oostdijk helft nog twee groote groepen van nederzettingen van de *Paia-siwa*. De *Paia-siwa* worden nog weer onderverdeeld in *Pata-siwa*-poelih en *Pata-siwa*-itam, aldus genoemd naar het blauwzwarte tatoeage-tee-ken, dat de laatsten op de borst dragen als tecken dat ze lid zijn van Jiet *Kakihan*-verbond, een ge- heime vereniging, waartoe destijds alle knapen der *Pata-siwa*-itam moesten toetreden, zoodra ze den huwbaren leeftijd bereikt hadden [zie *KAKIHAN*-VERBOND]. Onder de Christenen en Moham- xnedanen zijn nog slechts enkelen in het geheim lid; zy tatoeeren zich niet meer.

Het *huwelijk* binnen den slam is in sommige streken verboden (exogamic) i); vroeger kon een man niet trouwen alvorens een kop te hebben gesneld. Het huwelijk komt tot stand door de *bctubng* van den bruidscial, die ± / 50, aan het strand ge- jndde *Idf 150* is, en als koo)soni van het ineixje is op *te vat ten*; *te Wahai* word op voorstel van het Bestuur de *maximum* bruidschat bepaald op / 25 een gong aan de moeder, en / 5 aan den Regent; op W. Ceram respect. / 30, 1 gong en / 7,50. Scha- king komt voor. De positie van de vrouw is tamc- lijk hoog, en haar behandeling door den man over het algemeen goed.

v)De voornaamste *middelen* van bestaan zijn jacht WV) / en, aan het strand visscherij; -land- of tuinbouw "6. bcoefenen de inwoners als nevenbedrijf; de land- bouw op Ceram is nog geheel en al roofbouw; de tuinen dienen gewoonlijk slechts voor 60n gewas; de sago-pal in, die den bewoner van Ceram zijn voor-

)Sachse (p. 104 van zyn beneden te noemcn yerk) zegt echter: De huwelijken worden meest in eigen utam gesloten. En M. C. Schadee (Inti. Arch. f. Ethn. XXII p. 130: Huwelijken vinden me<^t in de uku (stamafdeeling) plaats, zijn ech- ter daarbuiten niet verboden.

naamste voedingsmiddel biedt, cischt geen verzor- ging, en komt in on t zaggel ijk nan tai op het eiland voor. Op enkele plaatsen wordt uit de bladcrnen van den *kajoepeotih-boom kajoepeotih-ojie* gestookt; terwijl de vrouwen wel uit de amandels van den *kanari-boora* een zeer fijne braadolie verkrijgen door kneuzen en af]coken. De klappercultuur neemt onder pressie van het bestuur zeer toe; een voornaame bron van inkomsten voor de bergbewoners is het verza- inelen van da in ar, waarvan vrij groote hoeveelheden worden uitgevoerd, vooral uit AVcst-Ceram.

De *nijverheid* is zeer onbetckkenend; we ven, timmeren, smeden en pottenbakken is bij de bergbe- woners onbekend; in Z.O. Ceram wordt in enkele negorijen geweven; in dit deel worden ook veel- kleurigc koffers van pandanusbladeren vervaar- digel; en van reepen van dit blad worden in vele negorijen fraaio mat ten gevlochten.

De *feesten*, waarvan de Cerammers buitengewone liefhebbers zijn, zoodat ze soms een week of langer achtercen feestAdern, worden steeds opgeluisterd door *dansen*, op de niaat der *tifa* of trom; de alge- ineen dans is de *kahoeica*, uitgevoerd door j on gelingen en maagden, terwijl de krijgdsansen, tjaka/6le worden uit gevoerd door mannen, die met zwaard en schild gewapend, een spiegelgevecht voorsteflen; de strand be woners kennen ook verscillende sooulen van *menari*, afkomst ig van Am bon.

Het *bestuur* onder de bergbewoners beruiste vroeger geheel op gncalogischcn grondslag; onder de stamhoofden, *latoe*, stonden defamiliehoofden, *kapa-lasou*, ook erkende de bevolking van het binnenland wel een soort oppergezag van de meestal Mohainnie- daansche regenten (dorpshoofden) der st randdorpen. Veel gezag hadden de stamhoofden niet, dan voor zoover ze zich een naam van dapperheid en weljre- kendheid hadden weten te verwerven; dikwijls hadden de *maoewins* of *pricHtci*'s van het *kakihan-verbond* (zio aldaar)nicer invloed. Langzamcrhaud wordt het bestuur in de bergnegorijen op dczelfdc leest ge- schoeid als dat in de stranddorpen, waar direct onder de onderafdeelingshoofden (controlcur of gezag- hebbcr bij het B.B.) de negorij- of kamponghoof- den staan met den titel van regent. De stan)hor]f- den werden zoo n] ogelijk, regelen, de lagere hoofden, die op den voorgrond troden, *kapala sou*.

Hoewel Ceram tot het rechtstreeks bestuurd gebied behoort, is de inheemsche *rechtspraak* or in stand gclaten; de voornaamste taak der hoof den is het bercclicten van de lalrijkc geschillen humner onderhoorigen; de ingewikkeldwte zaken worden vaak bewaard tot de bestuursambtenaar op zijn tou)6c in de negorij komt; de adatsstraffen bes- laan bijna uilsluited in boeten. De *kakihan-]av()*|\n^ van West-Ceram, in het gebied der „drie wateren", n.l. der rivieren Eti, Sapoelewa en Tala, staat, wat de rech]Hpraak bet reft, onder drie sani/7-rad<n, wier voorzitteif?, *kapala samiri*, door de bevolking gekozen en door het Gouvernecnt benoemd worden; hun bestuursinacht, eertijds door het Govt. erkend, is in lateren tijd (e niet gedaan.

De *jodsdienst* bestaat vooral in het offeren aan de booze geesten, die daardoor gunstigeelstnid moct en worden, en in de vereering der voorouders; ook is een Opperwezen beke])d, *Lahaatala* genoemd, klaarblijkelijk een verbastering van het Arabische *Allah t(Cala*. Daar dit Opperwezen als goedo Geest wordt gedacht, worden er weinig offers aan gebracht doch men roept liet o.a. op Oost-Ceram bij eedsaflegging aan. Een bijzonder groote plaats wordt ingenomen door het -stelsel: de toppen van sommige

Bergen zijn pamali, hot maken van zout, zoomede het bouwen van steenen huizen is verboden ; ook bij sterfgevallen en ten aanzien van grond, die aan een overledene behoord heeft, bestaan verschillende verbodsbepalingen.

Er worden op Ceram vele talen of tongvallen gesproken, volgens sommigen 35, zoodat diltwils twee negorijen, die dicht bij elkaar liggen clikanders [ta] niet kunnen verstaan. Al deze talen of dialecten zijn nog zeer weinig bekend. Uit hetgeen tot dusverre is medegeleed, laat zich opmaken, dat zij het naast verwant zijn aan de landtalen van Ambon en omliggende eilanden.

De *begraveni*^h geschiedt aan de Noordkust door de dooden, in een zittende houding met *gemoeloe-touw* saangebonden in een kuil te leggen ; in het Westen begraaft men de lijken naakt, terwijl de omstreken van Noniali dikwijls sieraden mee in het graf worden gegeven ; het verbreken van borden, gongs enz. bij het graf (zie GRAF) vindt men ook op Ceram, even- als het verbod van spelcn, zingen enz. in do negorij, waar een sterfgeval heeft plaatsgehad. Bij de Pata- linia worden de dooden op manshooge staketsels van stokken en takken in het bosch gelegd.

Geschiedenis. De kustlanden van Ceram stonden gedeeltelijk reeds vroeg onder vreemden invloed. Voor 1400 waren reeds vreemd hoofd, misschien van Djiloloschen oorsprong, te Loehoo gevestigd; in 1465 vestigden Ternataansche grooten zich te Noniali en Lisabata op de N.W.kust; vandaar uit trachtten de Ternatane hunnen invloed uit te breiden, hetgeen hun in zoover gelukte, dat in 1650 Lx)ehoe door den d joegoegoe Lou lata onder Ternate werd gebracht. In het volgende jaar echter werden de rechten van Ternate op de Comp, overgedragen. Deze had reeds vroeger den alleenhandel in specerijen op Honmowel on ciders verkregen; v66r 1630 waren aldo nagelboomdaar reeds uitgerceid. Het verzet der bevolking, door Makassnren en Ternatane aangestoot, werd in 1653 door de Vlamingh van Oudshoorn geheel bedwongen. (Zie MOLLUKKEN. GESCHIEDENIS). Van dat tijdperk dagteekent de inmenging der Comp, op de kusten van West-Ceram; in 1647 waren do landcen om de Elpapoetih-baai reeds door Ternate afgestaan, hotge n den overgang van vele inlanders tot het Christendom ten gevolge had. In 1653 kwamen ook de kusten van Oost-Ceram onder haar gezag; de invloed der Tidorcezen in die streken werd door een contract, in 1801 met het Britsch bestuur ge«loten, gefnuikt. De toestand der ini. bevolking was onder het monopolie-stehel der Comp, diep ellendig; ceret onder V. d. Capellen were! een einde gemaakt aan do uitroeiing der nagelboomen en de vrije aanplant tcegeHtaan, zonder dat het gelukte de bevolking tot welstand te brengen. De VVentic (heidenen), bewoners dor binnenlanden, met wie het Eur. bestuur niet in aanraking kwam, bleven lange jaren in de overtuiging voortleven, dat de strandbewoners, door de Nedcrlanders gesteund, hen mochten onderdrukken, bcrooven en plundoren. Die strandbewoners bedienden zich van allerlei middelen om het Eur. bestuur ton opzichte van het binnenland te misleiden en de binnenlandsche stammen in een slecht daglicht te plaatsen. Enkde expeditie, in lateren tijd naar do binnenlanden gezonden, om de in verzet gekomen dorpen te tuchtigen, waren hot gevolg van misleiding van de zijde der strandradja's, en berieken niet het beoogde dock Zoodanige expedities waren o, a dio van Paulohi fh 1858; van Waisamoo Kairatoo onder It.-koi. Do

Brabant in 1860: van Marhoeroe onder It.-koi. Ja- link; van Kaibobo in 1865 en volgende jaren onder It.-kol. Strengnaerts en in 1875 onder kap. Schulze.

In 1899 verwoeste een zeebeving een deel van de dorpen aan de Elpapoetih-baai en die, gelegen langs de Zuidkust tusschen Lateo en Kaibobo, waarbij duizenden menschen het leven lieten.

In 1904 werden dorpen gelegd te Piroe, later nog te Lohia Tala, om door krachtig optreden onzer- zijds en pat roui lligangen de berg-heidenen van West-Ceram daadwerkelijk aan ons gezag te onderwerpen.

In 1907 (riej) het Gouvernment de assistent-residentie Ceram in het leven, gevormd uit de besturessorten WEST-CERAM, WAELI, AMAHAI, WAROE EN CERAMLAOET, GORAM-EN WATOBELA-EILANDEN.

In de jaren 1909 t/m 1912 voerde de hoogste niilitaire autoriteit te Piroe het bestuur over de nieuw-gevormde afdeling naar aanleiding van de politieke verwickelingen in West-Ceram. In laatstgenocmd jaar word een Assisten-t-R csident te Piroe geplaatst, die kort daarop zijn zetel naar Amahai — eveneens aan Ceram's Zuidkust — overbracht.

Het verzet der berghcidenen werd door de militaire actie gedurende de jaren 1909 en 1910 volledig gebroken en sedert dien trad een toestand van rust in.

Verder werd wogens den gunstigen politieke toestand in het Wahaische hets- van 1830 to Waliai bestaand gamizoon in Maart 1914 ingetrokken.

Bestuur. Administratief is het ci land in vier onderafdeelingen gesplitst: „West Ceram" bestaande uit het westelijk deel van Ceram met de eilanden Manipa, Kelang, Boano en omliggende eilanden onder een officier der Landmacht te Piroe ; „Valiai", bestaande uit het Noordlijk deel van Midden Ceram, onder een controlour B. B., te Wahai, wiens functies voorloopig door een officier worden waargenoincn; „Amajai" bestaando uit het Zuidelijk deel van Midden Ceram onder een Gezagghober te Amahai; on „Oosl-Cerain, Ceram Laolet en Goram", bestaande uit het Oostelijk deel van Ceram en de Ceramlaolet-, Matabela- en Goram eilanden onder een Gezagghober met standplaats Geser, bijgestaan / door een posthouder te ■Kwaos/ De Assistent-Resident van Ceram is to Amahai gevestigdJ ; , — r C

De sterkte der bevolking is nog zeer onzeker. Na 1882, toondocerstc administratieve inddeling plaats vond, zijn hieromtront gegevens verzameld, die een totaal van ± 12.000 Christenen (het meest in Amahai en Kairatoo) en van ± 16.000 Mohammedanen (vooral in Waroo) aanwyzon; maar omtrent de heidenen, in het bijzonder die, welko hot binnenland bowonen, loopon de cijfers van 10.000 tot 60.000 uitteen.

Het bestuur wordt uitgeoefend door regenten met de op do Ambonsche oilaiulun gubruikelijke titels, of weldoorplaatselijko hoofdenc als latoo en makah i t i a t. Ton bate dor Christenen zijn aan de kusten onigo inlandsoho Scholcn mot Araboneezen als onderwyzora, opgericht, benevens ludppredikers to Loki en Ainahei geplaatst. Zoonwl de bedoolde Christenen als do Mohammedanen hobben zich sterk met vreemdelingcii vrinengd.

Literatuur: Mccrdorc bijzonclerheclion in do werken van Van dor Ci-ab, De Mol. eil. Bat . 1865; Ludekijng, Schets v. d. res. Amboina. s Grav. 1865; Van Hoeveil, Ambon. Dordr. 1875 en Martin, Roisen i. d. Molukkeiu Leiden 1894; voort Riedel, De sluiik- en kroesharige mssen, gGrav. 1888 bl. 86; W. G. Boot, Y Korte schots v. h. eil. Ceram in Tijdschr. Aard. ; Gen., 2escrion, DLX(1893);F. J. P. Sachso. Heteilanck* Seran en ziino b 叫 oners 1907; J. van Hecht Mun-

ff] q a s e * " 1 頤 " 才 : . J , 祖尸 g g) 么 . J , * r "

tingh Napjes, Aanteekeningen betreffende het „ci-Ziand Cera in of Scran, T. A. G. 1912, biz. 776 e. v.;

Prof. Dr. K. Deninger, Geogr. Uebersicht von West-Seran, Pct erm. Mitt. Oct. 1915, p. 385 on 388;

/ Morph. Uebersicht der Insel Seran, Pcterm. Mitt.

^Juli 1914; Dr. O. Taucra, Reisebeobachtungen

von dem Insel Seran Peterm. Mitt. Aug. 1914 p. 75—

y75; M. C. Schadoc in Intern. Arch. fur Ethn. XXII;

Verslag betreffende de wenschelijkheid van een wet ens ch. ondrzoek voor de eilandenrecks tusschen Celebes en N. Guinea en in't bijzonder van het eiland Ceram. T. A. G. 1914, 2e serie Deel XXXI biz. 364; Prof. C. van Vollenhoven. Het adatrecht van ^ N.I. Afj. 5 en 6.

CERAM-LAOET of SERANG-LAO. Eilanden-groep ten zuidoosten van het eiland Ceram glegen, tusschen J 30°50' en 131° 18' O.L. op ongeveer 3° 52' Z.B., waarvan de voornaamste Kef in z. Gisser of Geser, Kiliwaroe en Cram-laoet heelen en welcke met de Go ram- en Mat abelagropen en het ooslelijk gedeelte v an het eiland Ceram de onderafdeeling Oost-Cerain, Ceramlacet en Goram der afdeling Ceram, residentie Ainboina vomen onder een gezag-hebber bij het binnenlandsch bestuur met stand-plaats Geser, bijgestaan door een posthouder te Kwaos. De gezamenlijke grootte is ongeveer 260 K.M²., de oppenlakte van Ceram-Laoet bedraagt 31,25 K3P.

Al deze eilanden behalve Cerain-Laoef, dal uit (trias ?) zandsteen met aan de randen opliggenden koraalkalk bestaat, zijn lage en begroecde koraalriffen ; rivieren vindt men er niet, wel beekjes, die in den oostmoesson meestal droog vallen. Als voornaamste voort brengeelen van den grond worden opgegeven: sago, suikerriet, aardvruchten, kokosnoten en enkele houtsoorten. De meeste negorijen liggen op de vlakten langs de kust en zijn in den laalsten tijd regelma i ger aangelegd ; ook aan het bouwen der huizen wordt meer zorg best eed. De bevolking bedraagt ongeveer 6000 zielen, die alien den islam be-lijden en gelrouw de voorschriften van den J)rofect volgen, ofschoon nog vele oude gebruiken zijn bchouden. Zij spreken dezelfde taal als in Oost-Ceram en staan onder hoofden met de tit els van radja, orang kaja, majoor en kapitaai. Hoofdzaaklijk houden zij zich bezig met de vischvangst en voort s met het vervaardigen van prauwen en het smeden van parangs, terwijl de vrouwen in liet weven van sarongs uitmunten. De hand el is grootendeel* in handen van Boegineezen, Chineezen en Arabieren en onder de artikelen van uitvoer bekieedt tri pang de eerste plaats. Zie Riede]. De sluitk- en kroesharige rassen tusschen Celebes en Papua, biz. 146 vJg. en Verbeek, Molukken verslag p. 540—542.

CERAM (Z EE VAN), (Pitt-passage) ligt bcN. Ceram, bcZ. Misool en de Ombi-eilanden. De grootste diepl e vindt men beN. si raat Marj]ja, waar met 4820 M. geen grond werd gelood ; z. W. van het eiland MisooJ loodde H. M. Siboga J 633 M.

In deze zee en in die van Halmahera, tusschen het eiland van dien naam en Nieuw-Gilinea, zijn de moessons koi-1 er, reel minder krachtig en veel minder geregeld dan in de Banda-zee ; de wind rich ting is Z.lijker en N.lijker.

April en Mei zijn de kenteringsmaanden met ver-anderlijke en flauwe winde J J , in de eeret maand nog overheerschend W.lijk, in de t tweede reedy Z.O.lijk. In Juni staat de Z.Z.O. moesson nog maar weinig geregeld door en komt eret in Juli, Augustus en September tot ontwikkeling om in October reeds te verbidderen jinNovemlxir i < het wederom kentering.

Van December t/m Maart staat de N.W. wind vrij geregeld en matig krachtig door, doch komen ook andere yndrich1 ingen wel voor; hardc wind met buien zijn zeldzaam. — De lucht is mocr bewolkt dan bcZ. Ceram en de heitheid in den Z.Z.O. mocs-son groot er. Het regent beN. Ceram nog wel vrij veel, doch minder dan bcZ. dit eiland en de rgeval is mocr gelykmatig over alle niaanden verdeeld. In zee regent het van April t/m Juni wat nicer dan in do andere maanden.

Onwcer komt zelden voor, bijna alleen in de kenteringeu. Be toctsaad der zee is over het geheel gunstig, van Juli t/m. November kan een vrij hooge deiniigi loopen.

De vertikale waterbeweging is in het W.lijk gc- deell e gemengd met dubbeldaagch karakter; do rizing loop] daar uit een van 1 M. tot een enkelen d.M. In het O.lijk gedeelt e wordt het dubbeldaagch karakt er meer overheerschend en ncdm de rizing toe, te Faktak bedraagt, bij hetzelfde minimum, de grootste rizing ruim 2 M. In den ingang der jMacclurgolf is het dubbeldaagch karakter wcer minder geprononceerd, maar nccnt sterk toe met het opstuwen van het water in het O. gedcello, waar bij Modau de rizing 6 tot 7 M. kan bedragen. Zie Zecmansgids deel V, en voor natuurkundige gc- steldheid het art ikel ZEE.

CERBERA ODOLLAM Giirtm., fam. Apocytiaareae. Bintan (MAL.), Bintaro (AV., SOEND.). Algemeenc boom van de kustwouden van den geheelen Archipel, verspreid van Voor-Indie tot Australie, vaak vlakaan zee op het zandige strand of op rotsen voorkomend, kenbaar aan de fraaie witte welriekende bloemen, de lange smalle bladeren, het bilteer witte melknap van den Schors, en de groote ronde steen-vruchten. Dczc laatste zijn voorzicn van een vezelig drywecfHcl, waardoor de vruchten gejnakkelijc door het zee water verspreid worden en niet zicclen op de indischol stranden aangespoeld worden aangetroffen. Het hout is niet duurzaam en word t weinig gebezigd. Uit de rijpe zaden word t lain polio gemaakt. De zatlen en ook de ruwe olio bevatlen een hevige vergif. J Jo va- rietet „lactaria” die zich o. ni. door grootere bloe- men onderscheidt, wordt, wel eens Biitan ketjil of Bintaro leul lie genoemd.

CERIOPS CANDOLLEANA Roxb.Jam. 川油湖 or- raceae. Bakoe linggi, Tinggi, Kajoe tengar, Ten gar (MAL.). Soga tingi (AV.). Lage boom uit de vioetbos- schen of Mangrove van de gcheele oude wrcld.Dc za- den kiemen nan den boom tot dekmiplant cen lengte lieft van ± 25 c.M. De geschilde stammen worden in Banjoewangi zeer algemeen als staken voor visch- netten gebruikt. De schors word t op vele plaatsen in het groot vei-zainedJ, en levert het op Java bij do kainverveji on mis ba te Tingi. De roode kleur van do bast is het gevolg van een looizuurachtig lichaani: de bast is dan ook zeer goel ak looimiddel te gebruiken.

CERIOPS ROXBURGHIANA Ain., fam. lihizo- plioraceae. Zeer lage boom, op dezelfde plaatsen als de vorige soort voorkomend en vaak erince ver- ward wegens de groote gelijkenH. Geljiuik als bij do vorige.

CHARLES-LOUIS GEBERGTE. Bergketen in het zuiden van Nieuw-Guinea, zich van ongeveer 135° O.L. in oostclijke richting uitst rekkendo en verder oostwaarts overgaandc in liet zoogenaam- de Sneeuwgebergte. Het gebergte werd ais genoemd door den ontdekcing- reiziger Dumont d'Urville, die het in J 839 uit zee waarna. Het hecft toppen van 1 GOO—2700 M. hoogto.

CHARTER (z. g. n. van Nedcrburgh). Zie KOLONIALE POLITIEK (NEDERLANDSCHE).

CHARTERED BANK OF INDIA, AUSTRALIA AND CHINA. Zie CREDITINSTELLINGEN.

CHASTELEIN (CORNELIS). De eigenaardigste vertegenwoordiger van wat men zou kunnen noemen den „ethischen kring“ in de hooge ambte-naarswereld van Batavia; hij liet laatste kwartaal der 17e eeuw, waarvan de Gouv.-Gen. Camphuys (1684—1691) het maatschappelijk centrum is geweest.

Gebooren te Amsterdam 10 Aug. 1657, als jongste der 8 kinderen van een bewindhebber der O. I. C., Anthony Ch., die tevens veel zaken dreef op Nantes (waar enkele zijner kinderen zelfs geboren werden). Gaat in Jan. 1675 naar Batavia a Is bockhouder, wordt er in 1682 „grootwinkelier“ der O. I. C., en in 1691 tweede opperkoopman des Kastech. In datzelfde jaar, waarin ook Camphuys zijn hoog ambt neerlegde om stil bij Batavia te gaan leven, verzocht Chastelein zijn ontslag wegens „toemendende swakheyte“; die hem echter niet beliette nog 23 jaar langer te leven.

Blijkbaar had hij, evenals de veel oudere Camphuys, genoeg van den dienst der EdeJc Comp., en zocht het landelijke leven. Ook zal hij waarschijnlijk weinig lust hebben gehad om door te dienen onder den nieuwen G.-G. Van Outhoom (1691—1704), na wiens aftreden hij i miners weldra weer in Coni-pagnie's dienst trad. Fortuin stelde hem in staat tot onafhankelijkheid. Deels was hij wel van huis uit bemiddeld, deels door zijn ambt vermogend geworden, deels ook door zijn huwelijk omstreeks 1680 met de dochter van den Raad v. I., Cornelia van Quaelbergh, tevens zijn nicht (?; immers uit Quaelbergh's huwelijk met eone Henriette Chastelein); maar vooral sinds zijn eenige zoon uit (lit huwelijk, Anthony, in midden 1695 voor *s erfge-naam wan geworden van den op 18 Juli 1695 kinderloos overleden oud-G. G. Camphuys.

Bezat hij reeds sinds lang een huis aan de Kali BGsai in Batavia-zelf, in J 693 ging hij het daarbuiten zoeken door aankoop van het land „even bo ven de forteresse noordwijk“, dat hij in 1704 door bijkoop van belendend land zou nfronden tot „Weltevreden“—ongover waar thans het Militair Hospitaal Htaut met omgiffing —, en waar hij toen koffij ging plant en a Is nieuwe proefcultuur. Maar na Camphuys' dood was hij, door en voor zijn zoon, een man in bonis, en zocht hot verder weg. Op 15 Oct. 1695 kocht hij bet land SSringsing (bij Lcncng Agocng, par 17 van den zgn. micklenweg Batavia—Jjuitenzorg); op 18 Mei 1690, nog hoogcrop, aan den zoldfnd likerover der Tjiliwoeng (bij paal 21), hot land DEPOK (zie dezon naam), dat aan zijn na-ge-lacitnici onaf-eheidelijk voortaan ver bond en zou blijven. Doch SSringsing, waar hij een djati-houten landhuis bouwde, mot con curious 8-regelig vers van zijn erf later Camphuys in den geul (zie dit in Tijdschr. Bat. Gen. Ill, 1855, p. 77), was zijn geliefd landelyk verblijf; waar hij ook op 30 Juni 1705 afsloot, in „stille Eensaainheid“ zijn merk-waardig othisch-politiek geschrift, de „Invalendo Gedagten“, (zie onder).

Geon niaand daarna of hij was weor hoofdambte-Hftar der O. I. C., immers Raad Extraord., benoemd bij besluit der Heccrn XVII dd. 18 Oct. 1704 — Van Outhoom was 15 Aug. 1704 als G. Q. afgct reden — on als zoodanig gecinsallcctd 28 Juli 1705. In doze periode valt hot bezoek van Comells de Bruin (of Bruyn), don „artist-tourist“ naar

modemen trant, aan Chastelein's buitenverblijven te SSringsing en Depok (met de hier aangepante peper), van eind April 170G, door de Bruin later beschreven con met een teekening van SSringsing geillustreerd in zijn „Reizen over Moskovie door Persic con Indie“ (Amsteldam 1711 fol. 367—369; waar hij den naam van zijn gastheer verhaspelt tot „Kastelein“). Een benoeming tot Ordin. Raad van Indie volgde 1 Nov. 1708, en zijn installatie op 8 Juli 1709; na op 13 Maart 1714 zijn laatste testament te hebben gemaakt (met codicil van 14Maart), overleed hij in die waardigheid te Batavia 28 Juni d. a. v.

Bij gezege testament liet hij zijn land bo ven Nooixlvijk aan zijn twee „mixtisc“ dochters Maria en Catharina, bij twee Balische slavinnen verwekt; zijn land Depok aan al zijn vrijgelaten „christen slaven en slavinnen benevens haare kinderen en kindskindern“; en al het verderc (dus ook Sfring-sing) aan zijn zoon Anthony (die echter reeds stierf begin 1715). Zie testament en codicil in Beukhof's studio over C. Ch. con Depok in Ned. Zendingstyd-schrift, VII (1895), p. 212—239. Vooral het codicil is inerkwaardig door praktisch-ethische voorschriften voor de vrijgelaten en door hem op Depok neergeiflante slaven; waaraan o.a. te danken is hot voor bestaan van het vermaarde stuk oerbosch bij Depok.

Behalve door zijn schenking van Depok, als een voor ons Indie unieke daad van Christ elijken zin, heeft Chastelein geestelijk voort door zijn reeds aangestipt geschrift van 1705: „Invalendo Gedagten“ en ende aanmerkingen over Colonien Ende wa men jegenwoordig tot bevoordering van dezelve vooreerst zoude kunnen aanvangen te doen“, zijnde een othisch manifest tegen do koopmans-politiek der O. I. C., zonder eenige overdriving, intcgcndel rustig-praktisch opgesteld. In den hier door stip-pels ver van gen tusschenzin van den titel beroept Chastelein zich o.a. op den „Heer Generaal Maat-suyker“, die als G. G. (1653—1678) in eer vrijen handol, con aanmoecing van Nederl. volkplanting had voorgestaan; con op den, in Jan. 1682 te Batavia overleden, Raad v. I. Piotcr van Hoom, die in 1675 aan Maetsuyker con „Advys wegens de Nedcrlantsc Colonie in deso Indische gewesten“ (afgedrukt bij De Jcnigc, V, 1872, p. 130—147) had ingediend, dat de voorlooper mag heeten van Chastelein's ge-achtrif van 1705. Trouwens, Chastelein zelf had reeds op 30 Nov. 1696 con geschrift afgesloten met den titel „Mijno gedagten endo censame bedenkingen over do zaken van Nederlands India“, waarvan een copie berust in 's Lands Archief te Batavia (zie Dr. Haan, Priangan, III, 1912, p. 384).

Dezo Pieter van Hoom, de vader van den lateren G. G. Joan van Hoom (1704—1709) den dens wiens bestuur Chastelein in den Raad van Indie kwam, was wel do meest overtuigde ethicus en geestelijk voor-ganger geweest van den Batavia-schon kring, waartoo behalve Chastelein con Camphuys, ook do in April 1696 gestorven Raad v. I. Isaac de Saint-Martin behoord had; voorts de veelbegaafde Herbert de Jager (f 9 Jan. 1693); ahmede, ver daarbuiten, do „koopman“ Rumphius op Ambon (f 15 Juni 1702). Zie Dr. do Haan's „Priangan“, 1(1910) over Van Hoom, p. 4—6; De Saint-Martin, p. 15—21; Do Jager, p. 220—224. Dat Camphuys, De Saint-Martin, con Chastelein de behoudere zijn geweest van Rumphius' lovens werk, hot lyvige hs. van het Amboinsch Kruid-boek (thans to Leiden J's bekend.

Maar hot geschrift van Chastelein, den laatst

overgeblevene van dien kring, mistc zijn doel; even- als trouwens zijn Depok-stichting geon invloed heeft gehad van nicher dan locale strekking. Tot op 1855 bleef het schicr onbekend, toen hot — echter op onzuivere wijze — werd afgedrukt in dl. III van het Tijdschrift Bat. Gen., p. 63—104. Daanm her-dmkte Faes in zijn „Geschiedenis particular land-bezit op West-Java", I (en laatst), Batavia 1893, p. 221.—260, dien corrupten telist van 1855 ndg heel wat corrupter.

Voor levensdata van Chastelein, zie vooral de gencemde studie van den oud-hulpprediker te Depok J. Beukhof uit 1895, p. 195~200; de aanvuJlin- gen daarop van N. D. Schuurmans in Ned. Zend. Tijd - sch. IX (1897), p. 235—242 ; en de peronalia, mede-gedeeld door jDr. F. <1 c Haan in-zijk- (1910), p. 243 226 noot 5, en III^ 册初外城 G. P. R.

-CHATIB. (Ketib). Zie-MOSKEEPERSONEEL. CHAVAJA. Zie PIPER.

CHENOPODIUM-OLIE. Aetherische olie uit de /) (4 zaden en het kruid van *Chenopodium ambrosioides*)L. var. *anthelminticum* (Amerikaansche wormzaad- olie) kleurlooze of gele, onaangenaam kamferachtig riekende olie, waarvan het werkzame bestaandeel Askaridol is. Wordt thans in O. Indie vdbral op Sumatra JQp de cultuur-ondemem in gen — gebruikt ter bestrijding der m ij nwormziekt e.

CHERIBON (vejkeerde, maar door langdurig ge- bruik gelijkt, en ook internationaal geworden spelling, die volgens de afleiding behoort te zijn TJIRE- BON). Gewest aan de N.kust van Java gelegen en het meest o.lijke van West-Java.

Laud beschrijving. Het gewest heeft een oppervlak van 6790 K.M.² en had uit. 1905 een be- volking van 1.700.000 zielen w.o. 1200 Europeanen, 23.000 Chiheezen, 2900 Arabieren en ander vjeemde Oosterlingen. In de zuidelijke helft der residentie wordt Soendaneesch, in de noordelijke helft een verbasterd soort Javaansch in drio dialecten ge- sproken, n.L. in de afdeeling Indramajoe het Indra- majoesche dialect, in de noordelijke helft van de afdec 也 g Chenbon het Chribonsche dialect, in het

- Obsteljkste puntje Her residentie is, in de onderdistric- ten Gelang lliir en Losarilor van het district Losari, het Tegalsche dialect. Gewoonlijk wordt als grens van het Soendaneesche en het Javaansche taalgebied de Losari aan geen omen, het riviertje, dat de grens vormt tusschen Cheribon en Tegal-^och uit het bovenstaande blijkt, dat (lit niet geheel juist is.

Het gewest bestaat langs de kust uit laagvlakte, in 't Z uit bergland. De laagvlakte heeft een geheel ander karakter bewesten en beoosten deTji Manoeck. Tot 1910 werd zij in *t W. ingenomen door de grooto particuliere landen Kandanghauer en Indramajoe West, resp. 182.000 en 75.000 bouws groot on c] k met ongeveer 85.000 bewoners, wat een dicitheid uitmaakt zwaals zij in Java's laagvlakten weinig wordt aangetroffen (wel op grooto particuliere landen van het westwaarts aangi-enzend Krawang). In 1910 zijn Kandanghauer en Indramajoe west van de eigenaren teruggekocht, ieder voor / 3% millioen, waarmede in dit gewest de fout eener vroegere regering hereteld is. Van beide landen werd veel rijst uitgevoerd, hoewel zij grootendeel door moeras wildemis zijn ingenomen. Beoosten de Tji Manoeck vormt de vlakte 耕 n groot rijstland, door een groot irrigatiewerk van bevoelingswater voorzien (vel. Tji Manoeck).

H 耕 g verrijft uit de vlakte de fraaie vulkaankegel van den meet dan 3000 M. hoogen Gg. Tjerimai (zio

aldaar). TenW. en O. daarvan vormen zijn uitwerpse- len vruchtbare, golvende heuvelanden,de oostelijke afvloeiend naar do Tji Losari. Zuidwaarts grenzen deze landen aan den westvleugel van het Midden- Java'sche ketengeberge, bestaande uit smalle, steilwandige ketens, gescheiden door lengtedalen, waarn sawahs en dorpen gelegen zijn. Aan gene zijde der zuidelijkste, hoogste ketenen ligt het plateau van Rontja, dat afhelt naar de Tji-Landoewi. Bowesten dat hooglandje liggen nog twee vuCaan- rnlun, de Sawal (1760 M.) en de Tjakrabowana, (1720 M.) de laatste op de grens met de Preanger, die verder oostwaarts door de op dozen berg ont- springende Tji Tandoewi gevormd wordt.

Het gewest wordt administratief verdeeld in de afdelingen Indramajoe, Cheribon, ladjalengka, Koeniigan en Galoeh, ale uit de overcenkonistige regenschappen bestaande en met gelijknamigo hoofdplaatsen, behalve het laatstgenoemde, dat Tjamis tot hoofdplaats heeft.

De grooto postweg, die bij Karangsamboeng over de aldaar overbrugde Tjimanoeck uit de Prangcr- Regenschappen komt, loopt in O.lijke richting naar de hoofdplaats Clicribon, en van daar langs de kust naar de grens van Tegal. In 1912 is de spoorweg Tjikampek- Cheribon geopend, die de hoofd plaats in gemakkelijke verbinding met Batavia heeft ge- bracht (vroeger maakte men de reis per boot), terwijl op 1 Januari 1916 van de nieuwe lijn Cheri bon-Kroja het gedeelte van Cheribon naarKetanggonggan in J'c kalongan is geopend. De spoorweg Batavia-Tjilatja] doorsnijdt voor een klein deel het uiterste Z.lijk gedeelte van dit gewest, en heeft een station teTjamis. Een stroomtram verbindt de hoofdplaats Chenbon oostwaarts overTegalcn Pckalongan met Senia rang en westwaarts met Kadi paten, gelegen aan de grens der Preanger- Regentschapjen. Verder heeft men nog een stroomtram aangelegd van het station Dja- ti ba rang (lijn Tjikampek- Cheribon) naar Indrama- joe. Tot liet gewest behoort het Boon]jjes-eiland (zie aldaar) of Pocloc

In het district Sindanglaoct van de afdeeling Cheri bon zijn J80 baoc^ grond in crfpacht uitgegeven (het perceel BICndSr) on in het distrikt Madjalngka 400 bouws (Pegandon en Kadpaten), welke be- nuttigd worden voor de teelt van sulken-iet, terwijl buitendien in de afdeeling Cheiibon twaalf cn in de afdeeling Madjalngka twee onderneemingen in vrijwillige overcenkomsten met de bevolking Hui- kerriet planten. Van de 12 eerste zijn er twee, die niet werken (Tjileoek en Tjidahoe). De Gouverne- jncnts-kofficilcultuur is reeds jaren geleden geheel opgeheven.

Geschiednis. De rol, door CJeribon in den Hiudoetijd gescpcJd, is van weuigt beteeknis-, de voornaamste ovejblifselcn zijn de beschreuve steenen van KawaJi en een verzameling bronzen beelden enz. Ic Telaga. Later ontstond uit de ne- derzetting van een Arabi er on der handeldrijvendo Javanen, gevestigd langs de noordkust der egen- woordige residentie Cheiibon, eeno moslemsche gc- mcnte, van welke wij mogen aannemen dat zij zich spoedig uitbreidde. Deze Ara bier, Sjeikh Noc- roeddin Ibrahim Ibn Maulana Israai genaamd, ook wel Soenan Goenoeng-Djali geheeten, was de st am vader van een geslacht van ijveraaers voor de verbreiding van den Islam en het is niet onwaar- schijnlijk, dat het een zijner zonen was, Hasanoe*d- din, die omstreeks 527 de ontlukende handels- stad Ban lam voor den Islam veroverde en de stich- ter werd der mohammedaanscho dyiastie, welke

Noord-Bantam op de kusten van Zuid-Sumatra heeft goheeracht. Beiden, Bantam en Cheribon, wai en de bondgenooten der mohammedaansche Soenans, die na 1478 Raddn Patah van Demak en zijn opvolgers als hun wereldlijk hoofd¹⁾ erEendorn Na de ontbinding van het rijkje van Demak (1546) werd die band verbroken en, terwijl de han- •delsplaats Cheribon onbeduidend bleef, kreeg Bantam, vooral na de bezoeken van Nederlandsche en Engelsche kooplieden na 1596, meer beteekenis. Oeribon werd in 1625 of reeds vroeger, leenplichlig aan Mataram, in 1632 feitelijk vazal. Een zijner pambalian/S^ Ghilaja, verzwakte het rijkje nog meer door het gebied te verdeelen onder t wee zijner zonen, pangóran Martawdjaja (de latere sultan Sepoeh) en pangeran Kartamdjaja (de latere sultan Anom). Deze waren bo vend ion gehouden cen derten zoon, pangeran Wangsakarta of Gddong (den lateren pari cm bahan), een vast get al huiseigenzen tot anapanje te schenken. — De beide eerstgenoemden verbleven. Jiel zij a Is gijzelaars dan wel als st aatsgevangenen, te Karta, toen deze hoofdplaats van het Mataramsche rijk door opstandelingen onder Troendddjíd en an- deren werd ingenomen en ver woest t (1677). Zij had den reeds vroeger, bedektclijk, de zijde van den opstand gekozen en werlen nu, eerst door tusschenkomst van Troendddjíd, daarna van den vorst van Ban- tain, naar hun land cruggevoerd. Deze, do bekende Aboc-I-fatah, bewoog hen tot vijandelijkheden tegen jviataram en niiddclijk tegen de N. O.-I. Compagnie. Het was de aanleiding tot do vijandelijkheden tus- schen Bantam en de Compagnie, welcc met den on- <l organg van AbocU-fatah eindigden. Gedurende den oorlog met Bantam werd Cheribon in 1080 door t roepen, daartoc van Batavia afgezonden, bezet. De <Irie vorstczuzonen i sloten daarop, 4 Januai- i 1681, ccn contract met de Indische regering, dat tot in 't begin dor 19^ocouw in de hoofdzaken geen verande- ring nicier heeft ondergaan. — Tegen belofte van bc- schenning door de (Jonipagnio ²⁾, zouden de prinsen zij 11 hare trouwe bondgenooten, wolko geon and ere beschermheeren erkenden. Zij beloofden de Compag- nie niet krijgsvolk bij te staan in tijd van nood en bloofden ook geon natien, met de Coni pagnie in oor- log, in hun land toe te laten. Zij inochten niet zclf- «tandig oorlog of vrede maken, zij mochten geen for- ten of vastigheden uanleggen in hun eigen gebied. Jaaren tegen was de Compagnie bevoegd hare vij an- den onder t gebied van Cheribon, hetzij te water of te land, aan to 1 asten. Dehandel werd aanpassen gc- bonden ; do vaart der ingezetonen bovendien be- }>crkl. De Compagnie had verder het recht ter hoofdplaats Cheribon cen logo to bouwen; zij genoot tolvrij- licid door het goheele gebied ; zij verkreef het mono- polie van den invoer van opium en alle soorten van kleeden, dat van den uitvoer van peper en, als het noodig mocht zijn, ook van rijst, hout en suiker „of lots anders“. Het, contract hield nog de vrecmcle bepaling, die edit er den toestand van he I oogeblik juist teruggaf: de prinsen blijvcn, onverminderd do vriendschap mot de Compagnie, de trouwe bondge-

1) Qok aan don jongste werd door do Indischo regering aandoel in de regering gevogvon. Hij had, toon do beido oudsten te Karla vorblvcn, het bestuur over Cheribon gevoerd en word goacht nice? dan de anderen op do hand dor Nederlandors te zijn.

2) Met den bouw van een Nederl. fortjo ter hoofdplaats Cheribon werd in 1686 begonnen.

nooten van den Socnan van Mataram. De Che- ribonsche prinsen, eenmaal onder de bescheiming der Nederlanders, waren ongeziind ook de Icenman- nen van Marat am te blijven, maar Mangkoerat I wilde de vroegere verhoudingen niet prijs geven. De spanning hierdoor, en door andcro verwikkelin- gen, ontstaan, vond hare ruwe ontknooping in den moord op den gezant der Compagnie, don kapitein Tak, binnen Karta in 1686 gepleegd, en do halve oorlog met Mataram, gevolg van deze, gebeurtenis, werd beëindigd door het contract, met den nieuwen be- schermeling der Compagnie (Poeger of Pakoeboe- wono I) gesloten, waarbij deze o.a. erkende dat de landen, prinscn en volkcren van Cheribon waren vrije landen, etc., waar'op hij noch zijne opvolgers in't minste te pretendecren hadden (1705). — In- tusschen had „het prinsdom" Gebang ³⁾ zich onder de bescheiming der Compagnie geplaatst in 1689; ook het regentschap In drama joc (Dermajoe) om- streeks denzelfden tijd of wat later ; hetzelfde deden in 1690 de regenten der bergstreken bezuiden Cheribon, decl uitmakendo van de tegenwoordige Pre- angr. — Met de afbakening der grenzen, als gevolg van het tusschen de Compagnie en Mataram gesloten contract van 1705, ontstond de residentie Cheribon. Deze omvatte tot hqt jaar 1809: a. het re- gentschap Indramajoc; b. het prinsdom Gebang ; — om deze beiden heen: c. de Sultanlandon ⁴⁾, be- slaande de tegenwoordige partikuliere landerijen Kandanghaoer en Indramajoc en de tegenwoordige regentschappen Cheribon, Madjalengka en Koe- nigan ; d. de Choribonscho Preanger on wol 1°. Galoeh, d.i. de „door elkaar gcstrengelde" land- schappen Oetama, Tjiamis en Imbanegara, 2°. Lim- bangan en 3°. Soekapoera ³⁾ 4). Galoeh strekte zich toenmals tot do zuidduk van Java uit en omvatte het oostelijk deel van het tegenwoordige Soekapoera, geheel Noesakambangan en con gedeelte der districten Dajalochoer en Pegaclangan van hot regent- schap Tjilatjap. Daondels splitste in lateren tijd do residentie, welke uit twee zoo van elkaar verschil- lendo landstreken bestond, in twee deelen: do noor- delijko prefecture, bestaende uit de Sultanlanden, Indramajoc en Gebang en do zuideliko, welko Lim- bangan, Soekapoera en Galoeh omvatte (2 Feb. 1809). Deze laatste prefecture (landdrostambt) werd bij besluit van 20 Juni 1810 gevoegd bij het land- drostambt der Dja<atrasche en Preanger Bovenlan- den 与 Waarschijnlijk is bij deze gclgonheid of iots

1) De hoofdplaats lag op 9 K.M. afstand weste- lijk van Losari aan de noordkust.

2) Het wordt verkieslijk geacht deze uitdruk- king te gebruiken, omdat zij burgerrecht heeft verkregen. Do beide ouclsto prinscn van Cheribon hadden onder meet van den Sultan van Bantam den titel van Sultan ontvangen. Bij do cerate aanraking mot do Nedorlandcis erkenden zij gaamo van dozen hoogeron titel afstand te docn; zij herhaalden hunno breidverklaring bij eene regaling van 1686; toch bleef do titel van Sull an na dien tijd in gcbruik.

3) Gedurende con korten tijd, van 1758 tot 1765, behoorden tot de Choribonscho Prdnger ook do rogcntschappen Soomcdang en Pa'akan- moontang, die overigons clo "Bala VliiSbhb Pr& anger behoorden on daarmedo onder hot toezicht van Gouvomour-genernal on radon van Indie stonden.

4) Op deze wijs ontstond, toen van do Bata- viasche Preanger nog het landdrostambt Kra-

later een uitzondering gemaakt voor het tegenwoordige regentschap Galoeh, dat bij Cheribon is gebleven).

In de wjnze waarop de regering der Sultanslanden onder de verschillende vorsten was verdeeld, is herhaaldelijk verandering gebracht. Alleen de voornaamste dezer zullen hier worden genoemd. Reeds bij het contract van 1681 was afgeweken van de voorschriften van Girilaja, doordien de jongste zoon Waungsakarta aandeel kreeg in de regering, even als zijne oudere broeders, zij het dan onder den titel van panembahan. Teen in 1697 Martawid jaja (Sultan Sepoeh) overleed, werd zijn gebied gesplitst in twee even groote deelen, bestemd voor 1° den oudsten zoon en 2° dics jongeren broeder, Pangeran Aria Cheribon. Er bleven sedert in dien beperkten kring twee geslachten, het huis van Sepoeh en dat van Cheribon naast elkaar voortleven. Toen echter in 1768 een der Sultans uit laatstgenoemd huis (no. 4) door de Indische regering wegens knevelarij werd afgezet, wees zij de dorpen, waarover hij tot nog toe het bestuur had gevoerd, aan den toenmaligen regerende Sultan Sepoeh (no. 6) toe, waarmede men in dezen tak tot den toestand van voor 1697 terugkeerde. Toen eindelijk in 1773 de panembahan (de vijfde van zijn geslacht) overleed zonder een zoon natelaten, werd zijn gebied verdeeld, onder de huizen van Sepoeh en Anom, welke toestand is blijven voortduren, behoudens, eene geringe wijziging gedurende de jaren 1807 tot 1809.

De Sultanslanden hebben meer dan eenig gedeelte van Java geleden onder den druk van de zware eischen, waartoe de Indische regering zich ingevolgt het contract van 1681 gerechtigd achtte en die onder het bedorven bestuur der Compagnie nog ten behoeve barer dienaren werden verzwaaard. Van bijna ieder produkt der onbeduidende inlandse landbouw was ijzverheid was de uitvoer verboden; de resident kocht deze produkt en dan tegen zeer lage prijzen. Ten opzichte van sommige artikelen, als de indigo en de garens, was de hoeveelheden vastgesteld, die ieder jaar moest geleverd worden. Voorwerpen van verplichte levering te waren verder: rijst, hout, koffie, groene katjang en afwdselend ook peper, staartpeper, kurkuma, kardamom, pinangnoten, zijde, arak, kajor, gemoeti. Heeredicnsten werden gevorderd, zelfs ten behoeve van werkzaamheden op de hoofdplaats Batavia. Op groote schaal werden verder desa's aan Chieuezen verhuurd, wat in zich sloot de beslissing over den tijd en den bouwgrond der bevolking door onbai-mhartige pachters. De eerste sporen van dit gebruik zijn in Cheribon na te wijzen uit mededeelingen over de jaren 1708 en 1729; de resident van Nyvenheim trachtte kort na 1771 het kwaad, dat der bevolking werd aangedaan, te beperken, door't verhuuren van meer dan de helft der rijstvelden van een desa te verbieden, maar zijn opvolger, de koopman Mom (1776 — 1778), achtte dit

wang werd afgescheiden (besluit 2 Maart 1811) de tegenwoordige residentie der Prdangeregenten schapen.

*) Het besluit van 20 Juni 1810 spreekt van Limbangan, Soekapoera en Galoeh; Daendels [其] zijn staat, enz., biz. 58 zegt dat Galoeh eenigen tijd „op zich zelven" is gebleven, omdat het voor-nemen bestond dit landschap (met Tjaoer-w6tan 崇? [竺] af te staan aan den Sultan van Djokjakarta Tin Tuil voor andere gewesten. Van den rultetg Tiw [z-x] al« men weet, niet.

overal. Het volk, bovenmate gedrukt, kwam bij een slechten oogst aan den rand van hongersnood; een gedeelte daarvan ging dan aan TOO ven 'n maakte daarmee het rustig gedeelte der bevolking 't leven nog meer bezwarend. Gebrek aan gezond voedsel deed bij de massa volksziekten ontstaan, die een enkel maal bij de ouderwetse pest worden vergeleken. Mededeelingen omtrent misgewassen, volksverloop, hongersnood, epidemien en algemeene onveiligheid, — afzonderlijk dan wel gecombineerd, — bezitten wij uit de jaren 1719, 1721, 1729, 1756, 1757, 1759, 1773, 1775, 1776, 1792 en 1805. Eindelijk kwam het volk van Clieribon in opstand onder een partijhoofd, Slirsa genaamd; de opstand, gericht in de eerste plaats tegen de Oineezen, maar ook tegen het bestuur der Sultans en dat der Compagnie, werd onderdrukt (1778). Maar reeds in 1793 werd het volk weder onrustig; het maakte plaatselijk opstand in 1796 en algemeen in 1802, terwijl de zwalike Indische regering van dien tijd buiten staat was dien gewapenderhand te onderdrukken. Eindelijk slaagde daarin de Gouverneur van Jwa's noordoostkust, Nicolaus Engelhard, hoofdzakelijk door overgenging. De leiders der beweging, Sidoeng, Aidsim, Socwitsa, en anderen kwamen in onderwerping (1806), gevolg van de toezeggingen van Engelhard en de latere maatregelen van Daendels werd aan de Chieuezen het verblijf in het binnenland ontzegd, de crhuur van desa's en ook het nmen van jandlingen verbeden. De cont in gent en werden beperkt tot clo hefltuig van een vaste hoeveelheden rijst en de opbrengst van een vaste som geld door de Sultans. De leverantien werden beperkt tot die der koffie en der kapas. Maar daar de som der lasten niet verminderde, bleef, hoewel geleidelijk afnemende, het verzel voortduren onder de volkshoofden Kjai Koeloor (of Loehoer) en Drahnian (1808), later in J 81J en '12 onder bagoes Rangga of Ran gin, in J 816 onder bagoes Sada, in 1818 onder bagoes Sejit en een dorps-hoofd, Naaïim genaamd. — Tot de gricvsn van het volk had ook beloofd licit op zijde schuiven in <c regering van het huis Anom (1798) van den oudsten zoon, uit eene gelijkgradige vrouw geboren en Kanoman geheeten. Daendels gaf, min of meer tegen zijne overtuiging, aan dezen prins aandeel in de regering en wees hem dorjten toe in het westzijdig gedeelte der Sultanslanden (1808). Reeds in J810 kwam d: maai'chalk op den maatjecl terug. — Aan den wensch van het volk, dat het geheele sultansbestuur mocht worden afgeschaft, a] vroeger geuit in 1768 en met nadruk Jichhaald in J 806, voldeed Daendels gedccltelijk door de jnacht der Sultans te bcsncnien, lien terugbrengende tot ambtenaren van den koning van Holland, in alles den resident ondcrgchchikt.

De daaropvolgende Engkeke regering void eed aan dien wensch gehee), door de beide Sultans in 1813 en 1815 te pensionneeren. In hunne]laats kwamen regen ten; en een heffing, zooveel mogelijk van een vaste som door de desa op te brengen en in verhouding staande tot de uitgestrektheid enz. harer bebouwde velden, trad in de plaats der vroegere contingenten en verplichte leverantien."

De invoering van het zoogenaamde uttsel der cultures leidde in 't laatst van 1830 in de regentschapen Cheribon en Mandjalengka tot verzel der bevolking. De gevolgen waren, onder nicher andero, een belangwekkende pennestrijd tusschen den Gouverneur-generaal Van den Bosch en het raadslid P. 乎 erkufi en de verbanning naar Banda van het hoofd der ontvredenen, Sanggrog of bagoes Bongsu en een tweotal zijner medestanders. — In 1844 en 1848,

• I ' " - > 3, YZ. 濕

toen in verscheidene gedeelten van Java het rijst- gewas niet slaagde, heerschte in Cheribon hongers- nood. De bevolking echter bleef na 1818,—het op zich zelf staand geval van 1830 uitgezonderd, rustig,— in scherpe tegenstelling met hetgeen vroeger was gebeurd.

Literatuur. De Jonge en M. L. van Deventer, Opkomst v. h. Ned. gezag in O. I., deel 7 tot 13; M. L. van Deventer, Het Ned. gezag over Java c. o. sedert 1811, deel 1; S. van Deventer, Bijdragen tot de kennis v. h. landelijk stelsel op Java; Realia, op de gen. resolutien v. h. kasteel Batavia, 1632—1805. — Het rapport van N. Engelhard in Indisch archief, 1850; Daendels, Staat der N. O. I. bezit-ingen; Tijdschrift v. N. I., 1863, 2, 148; J. A. Van den Broek, De Chribonsche opstidMid van 1806, Tijdspiegel 1891, 3, 368. [二 三 f ']

CHERIBON. De afdeling Cherieon bestaat uit de regentschappen Chcribon en Kocningan en vormt het oostelijk deel van het gewest van dien naam; zo wordt grootdeels gevormd door de N.lijke en O.lj- ke hellingen en uitloopers van den Tjerimai, die zich verheft op de W.lijke grens van die afdeling, waar zij jnct de afdeling Madjalengka samenkomt, en uit het alluvium van de van dien berg stroomende rivieren. Zij heeft een oppervlakte van 1285 K.M.². en is verdeeld in vier controle-afdeelingen en twaalf districten, met name Cheribon, Mandirantjan, Buar, Siudanglaot, Losari, Plocmbon, Gecsis-lor, Pali- manan, Kocningan, Kadogedd, Locrahgoeng en Tjiawigebang, waarvan de drie eerste de controle- afdeling Cheribon, de bcide volgende de controle- afdeling Sindanglaot, de drie daarop volgende de controle-afdeling Plocmbon en de vier laatste de controle-afdeling Kocningan vorinen. De grond is zeer vruchtbaar, zoodal daarop al spoedig een aan- tal siikerfabrickcn verzezen, en het Cheribonsche suikerriet geruinen tijd een uitstekenden naam had. De afdeling teldo in 1905 827.000 inwoners, n.l. (XM.000 nil het regenschap Cheribon en 223.000 uit het regentfchap Kocningan. Onder de inwoners van het regentschap Cheribon waren 850 Europeanen, 1700 Chincezen, 1500 Arabieren, 170 andrc vrcm- de oosterlingen. Voox¹ het regentschap Kocningan zie op dien naam.

CHERIBON. District van het regentschap, de af- deeling en het gewcHt van dien naam met gelijkna- mige hoof(1 plants. Hot tell 71 dca's met (in 1905) 71.000 inwoners, waaronder ruim 500 Europeanen, 350(O)CJ)incczen, 1100 Arabieren en 170 andrc vrcm- <lc oosterlingen.

CHERIBON. Hoofdplaats van hot gclijknamigo gewesl, afdeling, regentschap en district. Gclegen aan het Noorderstrand van Java, lieeft dezcz plants ecu door het bcloep derkust in den W.mocsson veili- gc open reede, die gecregeld door do stoinschepen der l'aktvaart-maatschappij wordt aangedaan, en waar ook anclere Rtoomschpen (o.a. de booten van de Maat(Hcha)l)pij Nederland en Rotterdam. Lloyd) de producten van het N.O.decl van hot gewest, voornamelijk suiker en koffie, komen laden. De plants zelve is (vgl. CHERIBON, (gewest) G c n c h i e d e n i s) zeer oud en voortoot in cen gc- deelte van haar bouwwordo — nauwe en onreg(d)- wegen, en morsige, bekrompen Europesche, Chinesche en Arabische wijken — klaarvan do duidelijkste sporen. Zij is dan ook zeer ongezond, welk euvel niet verminderd wordt door do onvol- doende afwating en daardoor ontstaande aansli- bing van hot riviertjo Tjirbcon (Gamaleu-rivier), waaraan de plants en het gewest hun nnam to dan-

ken hebben. De prauwenhaven, in zee uitgebouwd tusschen twee hoofden van koraalstcen, is een ka- naal van 30 M. breedte en ± 250 M. lengte. Het biedt te weinig ruimte en de modder der Tjirebon moot voortdurend door een stoombaggermolen weg- gewerkt worden. De ongezondheid van de plaats is ook oorzaak, dat het residentiehuis gebouwd is op 3 K.M. afstands benoorden de stad, nabij de desa Tangcil; men heeft vandaar een prachtig uitzicht op den Tjerimai; het is door een prachtige tamarin- delaan met de zee verbonden.

In de op 4 K.M. ten N. van de hoofdplaats gele- geno desa Astand vindt men op een kleinen heuvel vlak aan het strand, de beroemde Goenoeng Djati (zie aldaar), het graf van Chribon's stichter, Seikh Ibn Maulana, ook wel genaamd Soenan Goenoeng Djati, welk graf in vervaUen toestand verkeert, maar nog steeds in hooge eere gehouden wordt. Ook is aldaar hot kerkhof van de Chribonsche Sultans en hunne familieleden.

De afstammelingen der oude Sultans van Cheribon, do Sultan Sepoch en do Sultan Anom, hebben iedcr hun nzonderlijken kraton, waarvan die van eerstgenoemd de voornaamste is; de andere is kleiner maar op dezelfde wijze ingericht; bij den cerslek kraton behoort ook nog een kunstmatig grotwcirk, "SoenjaragG" genaamd, wat een liefhebbc- rij van bijna alle Indische vorsten schijnt te zijn. Van nog geringere betcekenis is de, ook wel kraton genoemde woning van den ten onrechte wel Sultan genoemden Pangcran Aria Tjirbcon, afstamming, van den in het art. CHERIBON gewest Geschie- denis vermiclden derclen vorstenzoen. De beide Sul- t-ans genicnen ieder van het Govv. / 15.000's jaars als inkomer en /1500 voor onderhoud van het bovenge- noemde graf; verder de Sultan Sepoch / 1500 en de Sultan Anom j 720 als schadteloosstelling voor het gemis van hcerdcnpllichtigen. Pangcran Aria Tjirebon, het hoofd van de "Knt jirebonan" krijgt / 600 's maands zopder meer.

De bdangrijko uitvoor van suiker en thee en de aanwezigheid van een groot aantal Clineezcn, Arabieren en andore vreemde Oosterlingen, die zich hoofdzakelijk met den handel knkleinc industrieen bezig houden, gevon aan de hoofdplaats een levendig en na do in do latore jaren aangebrachte verbete- ringen en vorfraaiingen, een welvarnd aanzien.

Bij do laatste volkstelling (eindo 1905) telde zij 23500 inw'ners, waaronder 500 Europeanen, 3100 Chincezen, 1100 Arabieren en 100 andere vreemde oostcrclinger. Sedert cnkele jaren is Cheribon door een spoorlijn met Batavia verbonden. In ver band daarmedic is de Sentdrang-Cheribon-stoomtram Mij in 1915 begonnen haar hoofdlijn in to richten voor spoorwegtractie. Een tramlijn gaat van Cheribon westwaarts naar de Tji-Manock aan de westgrens der residentie (halte Kadipaten). Zie overigens voor do spoor- cll tramwegverjindingen onder CHERIBON geicestr' 27-7?

CAVEELURES. Zie ADIANTUM 匕 八 — CHINEESCHE DUIVEL. Zio KLLPVISSCHEN. CHINEESCHE RAAD. Zio BESTUUR onder C. 3°.

*CHINEESCHE ZAKEN (AMBTENAAR VOOR-). De betrekking van „tolk voor de Chincecho taal" wcxl ingest old in 1860, in welk jaar voor het eerst enicnig Europescho ambtenaren met dien titel in dienst werden gestokt. Hunno indienststelling vond aanleiding in den wensc der Indische Regcoring om te beschikken over vertrouwde Europescho translatore voor hot Chinceesch, wjl meormalen do

ervaring was opgedaan, dal niet onder a lie omstan-^a Makasser). Scdert werd het aantal ambtenaren uitdigheden staat viel te ma ken op de tot dus- ver gebreid tot zeven on de in deeling der rorsorten ge-gebezigde tolken van Cliinecschen landaard ge- leverdc wijzigd :Medan verviel als standplaats eu als nieuwe vertalingen. Voorts had de behoefte aan Europeesche standplaatsen werden aangewezen Pada^aig^a Sepia- rang translatours zich doen gevoelen bij de behandeling van en Pontianak (zie ^j)bkfLnQ... 7G.G6.)j. ~r_ Bij rechtszaken, waariii Chineezen betrokken waren of als genoemd Staatsbladnummer van 1896 werd de getuigen moesten worden ge- hoord, zoomede voor eene werkring van de ambtenaren voor Chineseche zaken in juiste beoordeellijk van hetgeen door middel van de hoofdzaak als volgt omschreven: a. zij dienen de Chineseche drukkerijen openbaar werd gemaakt. Het rechterlijke en administratieve autoriteiten en colleges volgeide jaar word hunne bezoldiging vastgesteld (van / rchtstreeks van advies in aangelegen- heden Chineezen 300—/ 800 maands), terwijl in 1863 (Ind. Stb. no. 39) betreffende ; ook kuimcn zij omtrent dergelijke eene in- structie in bet leven werd geroepen, waarbij hun aangelegenheden zelfstandig voor- stellen on vertoogen werkring als volgt werd omschreven: a. dat zij hun- ne indienen hetzij aan de autoriti- ten en colleges,hetzij diensten zouden verleenen bij schriftelijke of mon- aan den departementschef ; b. in- dien daartoe delingc vertolkigen, zoo dikwijls dit door rechter- lijk gewichtigc redenen bestaan, verleenen zij hun dienst tot of administratieve autoriteiten werd gevorderd ; het doen van schriftelijke en mon- delingc vertalingen in b. dat zij het hoofd van gewestelijk bestuur zouden het Chineesch on omgekeerd ; c. zij kunnen hun dienst dienen van bericht, consideration on advies ten aan- zien van aangelegenheden de Chineezen betreffende ;

c. dat zij het hoofd van gewestelijk bestuur, zoo dik- Stb. 1896 no. 97. Hoewel dus in 1895/6 het karakter van ad vise ur op wijs deze het noodig oordeelde, op zijnc inspectie- reizen zoudcn vergezellen. Tegelijkertijd werd een tai- lief den voorgrond is geplaatst en dat van tolk en translateur vastgesteld voor werkzaamheden ten behoeve van wecr naar achteren werd geschoven, heeft ook deze particulieren.

Evenals de later aangestelden genoten doze ambe- naren eene speciale opleiding, gevolgd door eene studie van enkele jaren in China zelf. Echter kwam eerst in 1870 eene algemeene regeling betreffende de opleiding tot tolk tot stand, wdke alleen gelegen- heid gaf tot opleiding in Indie en in 1873 (Ind. Stb. no. 123) vervangen werd do 徇 cigen- lijk bestuur over de Chineezen geen reeldstreeksche bemodienis hebben. Eene betere cn voora l nicer stelselmatig behandclihg der Chiineesch aangcle- gen heden wordt — vooral ook in ver band met de in de laatste jaren nicer en nicer tot uiling gekomen sociale en politieke utrcvingen onder de Chineseche bevoUcingsgroep in Indie — vcrwachl van een to Batavia te vestigen „kantoor voor Chineseche Za- ken”, als ecu centraal punt van voorlicht iis-ja' dat liet geheel kan overzien, attaande onder het JJ (: j)arte- ment van Binnenlandsch Bestuur (in J913 i, deze diensttak van het Departement van Jusf ii ie naar dat vau Binnenlandsch Bestuur overgclnwhl) on bestaand uit een ad vis cur, tevens hoofd van den dienst, ambtenaren voor Chineseche Zaken vol genu een telken jare bij do begrooting te regelen aantal on het noodigo kantoor- en verder ondergeschikt pct'oneel. Tot zoodanige organ isatie o vergegaan bij het Regie men t vastgesteld bij Ind. Stb. 1916 no. 377, nadat de eerstredie artikelen van het meerge- noemd besluit vim 1895 waren ingetrokken. De werkring van het kantoor zal om vat ten in den ruimsten zin alle aai)gelcgenheden, welcke de Chineezen in N.I. betreffen of waarbij dozen betrokken zijn. De bezoldiging van den chef van den dienst zal bedragen / JOCO- / JOO ^maands, die van de ambtenaren van /3CO- /900.

De belooningen, welke de ambtenaren voor Chi- neesche Zaken voor werkzaamheden aan particulie- ren in rekening mogen brengen, zullen in den vervolge ten bate van den lande komen; bij Ind. Stb. 1916 no. 378 is een nieuw tarief vastgesteld.

Het ligt in de beddeling nieuwe opleidingsregelen voor de ambtucyainj voor Chineseche zaken in het leven te roepen ■' i

CHINEESCHE ZEE. Het Zijlk gedeelte der eigen-] , ke Cliineesche zee, tusschen Malaka en den Riouw - en Lingga-archipel, Banka en Billiton met oinliggen- dp eilanden en Borneo, staat door straat Banka, do Gasparstraten en straat Kan mala in verbinding, met de Java-zee.

Deze onbev'edigende toestand leidde ten slotte in 1895 tot het Koninklijk besluit in Ind. Stb. no. 135 (gewijzigd bij Ind. Stb. J906 no. 476 en J912 no. 245), waarbij de werkinge, de formatie, de titu- latuur, de opleiding en de inkomsten van de „amb- tenaen voor Chineseche Zaken”, zooals de tolken in den vervolge zouden worden genoemd, organ iek zijn geregeld. De inkomsten en de opleiding bleven in hoofdzaak dezelfde (o. m. werd bepaald, dat de studietijd 6 jaar bedraagt, waarvan 2 jaar door te brengen in China). Voorts werd bepaald dat het aan- tal ambtenaren zooveel mogelijk vijf zou zijn. De in opleiding zijnde ambtenaren zouden den titeldragen van „candidaat-ambtenaar voor Chineseche Zaken”. Ter verdere uitvoering van dit besluit werd bij Ind. Stb. 1896 no. 96 (gewijzigd bij Ind. Stb. 1903 no. en 1904 no. 100) Nederlandsch-Indie verdceld in vijf reBsorten en werd den ambtenaren voor Chinee- I Zaken daarbinnen eene HtandplaatB aangewozen (Batavia, Soerabaja, Tandjong Pinang, Medan en

Tusschen Malaka en Borneo liggen de nicer dan 300 grotere en kleinere Toedjoeli-eilanden, van welke de drie hoofdgroepen zijn de Tamberan-, Anambas- en Natona-cilanden. Bij deze cilanden en boN. Banka en Billiton liggen tallooze riffen en klippen, welke laatste het aandoen van de goed verlichte straten Gaspar en Kariniata bemoeilijken. Door de eerste loopt de weg naar straat Soenda en West-Java, door de tweede die naar O.lijker ge-legen plaatsen van den Archipel.

Het Z.lijk gedeelte van de Chineseche zee heeft slechts geringe diepte en behoort, met de Java-zee, tot verreweg de ondiepste van den Archipel: diepten beneden 50 M. zijn regel, die boven 75 M. uitzondering. De grootte der rivieren van Borneo voeren belang-rijke boecvelheden vaste stoffen naar zee, welke langs de Westkust een breede modderbank en aan den mond der rivieren zelve, ondiepe diem pels vormen: do bodem der zee bestaat uit modder en zand, waarboven de uit stenen en koraal bestaande gevaren uitsteken. Onder dezen zijn er enkele, o.a. op de N.O.kust van Banka, ware pilaiTotsen, wegens hun zeer gering oppervlak en de bijzonder steile kanten. Nabij Billiton treft men groot zand vlakten aan, waarop stenen en rotsen verspreid liggen.

BoN. den evenaar heeft men een Zuidmoesson van Mei t/m September en een Noordmoesson van December t/m Maart. De laatste duurt het kortst, maar is verreweg de krachtigste en meest geregeld doorstaande. De wind gaat feitelijk het geheele jaar door met zon rond, van NNW. in Februari tot NNO. en NO. in Maart en April, tot ZZO. en Zu id in de volgende 6 maanden, tot ZW. in October, NW. in November en N. in December en Januari. De overgang van Noord- in Zuidmoesson heeft veel vlugger plaats dan omgekeerd. Eerst genoemd kontering van April en duurt ongeveer 14 dagen; de overgang van Zuid- in Noordmoesson daarentegen duurt twee maanden, October en November.

In April waait de wind uit verachtellende riel in en genoch heeft de NO. wind de overhand; in Mei zijn (lit de ZZO.lijke winden en in de tweede helftdezer maand is de Zuidmoesson ingot reden. Deze staat vrij geregeld <loot, het nicest geregeld in September en bereikt zijn grootste kracht in Juli, Augustus en September. Gedurende October en November waait het, bij weinig afnemende kracht, uit elke richting, in de laatste maand begint evenwel de NW.lijke wind de overhand te krijgen. De volle Noordmoesson is door in December en waait dan vrij geregeld met krachtigen wind, in Januari en Februari zelfs zeer geregeld en in de laatste maand z66 krachtig, als allen voor- komt in den Z.O.moesson in de Banda- en Arafora-zee. In Maart neemt de windkracht snel af en bereikt een minimum; hoevel en ore richtingen ook voor- komen, is de richting vrij geregeld NNO.

BeZ. den evenaar worden de overheerschede windrichtingen, medegaande met het, beloop van den wal, boW. het Noorden en beO. het Zuiden: in de Gaspar- en Kariniata straten, mede onder den invloed van de Javazee, ombugende tot NW. en ZO.

Beide moessons staan geregeld door dan boN. den evenaar, do rondlopende beweging met zon komt niet met zoo uit op de Aprilkentering valt vroeger, naarmate men om de Zuid komt.

Tusschen den evenaar en de straten blijft do wind in April Jaatig krachtig en beginnen Z.lijke winden meer voor te koinen; in do straten vindt men in drie maanden veel stilten en ZZW.lijke winden, maar in de Karimata moot men dan en in Mei, zoolang moesBon nog niet mot kracht dooraait, verdacht

zijn op de bekend hevige buien. Eerst in Mei is, zoo-vel beN.als in do straten, cleZO.moesson ingetreden; beN. do st rat en is de richting constant ZZO, in deze ZZO.-OZO. en in Augustus staat de inoesson met den grootsten kracht door. In October en November duurt de kentering minder lang dan beN. den evenaar: in eerstgenoemde maand hebben ZZO. winden nog flink de overhand, in November reeds de VV.- Hijke.

Onwcej^sbuien met regen en hardc buien uit het W. komon dan echter ook voor, afgewisseld door stille en fraai wed er gedurende meerdere achter- cenvolgende dagen, Dikwijls gaan de regenbuien, die elkander al sneller en sneller opvolgen naarmate de Westmoesson nadert, gepaard met hevige wind- stooten: vooral buien uit het N.W. met een dikke, loodblauwe lucht aan de kim vallen veelal plotse-ling in en veroorzaken een hoogo, aanschiende zee.

De NW. moesson staat tusschen den evenaar en de straten geregelder en krachtiger door dan daar beN. en in de straten, in December uit het N.W. in Januari zeer geregeld uit het NNW. en in Februari uit het N. In de straten neemt de wind niet zoo tcc en wordt niet krachtiger dan in den ZO. moesson; het, wanit het hardst in December en het nicest gcregeld in Januari. In Maart waaien beZ. den evenaar nog vrij geregeld N.lijke winden om met nicer kracht dan daar beN.; in de straten staat dan do N.W. wind nog gcregeld en matig lcrachtig door.

Land- en zeeWind zijn over het geheel weinig merkbaar, tenzij dieclir jnder den wal. Ter hoogte van Singkawang zijn a^wW.lijke wind van Januari t/m Maart en do, in do overige maanden overheer- schende, Z.lijke wind overdag W.lijk als zecwijd en's nachts O.lijk als landwind. Een heldere hemel en mooi weer zijn in het gheole gebied uitzondering, gewoonlijk is do lucht in beide moessons bedekt, het meest in den West moesson. BeZ. den evenaar is do bewolking in den ZO. moesson evenwel juinder dan daar beN.

Bepaalde drogce en natic tijdon zijn er niet; het regent in den ZO. inoesson wel veel minder hard en korter dan in den NW. moesson, maar het aantal regencligen is toch nog groot. De vevschillen tusschen de maanden van meesten en muisten neerslag zijn in zoo het geringst beN. den evenaar en nemen too naarmate men om de Z. komt. Zware buien, dikwijls met veel regen, konien gewoonlijk alleen voor in November en December; in straat Karimata kan het dan dikwijls dngen achtercom, met dik en regon-achtig weder, stijf uit het NW. waaien. In Januari heeft men hiordaentegen meestal fraai weer, dagen achtercom kan het dan mot matig doorstaanden wind uit het N. en NW. waaien, soms aanwakkerende tot greefede koelte, maar nagenoeg inner met droog en vast weer. Als de wind flauw wordt, brengt een onweerabui van den wal soms cenigo dagen ongesta- clig weer. doch claarma waait het opnieuw overheer- schend uit hot N.W.

Onwedoi's koinen in het gheole gebied veelvuldig voor, nicer dan elders in den Archipel, hoofdzakelijk in den ZO. moesson. Dezo moesson kenmerkt zich door heilige luchten en nevel nabij den horizon. Do bovenlucht is gewoonlijk tamelijk hekler maar de hoogste toppen der Karimata-cilandon zijn nagenoeg voortdurend in uatto novclwolken gchuld en het lage land.lichtgrijs van kleurnot onbesclmede omtrecker, is eaint op korton afstand zichtbaar. Do waterpiegel neemt, door reflectie, alsdan een lichtblauw molk- klcur aan. Het wordt hooger als do wind in Kracht

toeneemt ; bij afnemende kocltoef na ecu onwcersbui dan ook veelal den sin-kh'ch aan. De koelies in do klaart de atmosfeersoms eensklaps op. De bewoners van West-Borneo en Karimata noemen deze weersgesteldheid "tongara poeth". In den NAV. moesson, vooral als de wind zeer N.lijk is, komt deze eigenaardige nevelachtige atmosfeer ook voor, maar niet in die mate en zoo veelvuldig als in den ZO. moesson.

In zee en beN. de straten staat het geheele jaar door wat deining en veel zee als wind en stroom tegen elkaar inloopen, vooral in den NW. moesson en het meest in December. Tegen en tydens de kentering is de zee meest kalm.

De vertikale waterbeweging loopt sterk uiteen, zoowel wat bedrag als karakter aangaat. Bij de N.lijkste N. Natoena-eilanden ip deze zoo goed als zuiver cnkeldaagsch en bedraagt de rijzing 1 M. tot enkele d.M.; naarmate men om de Zu id komt wordt deze gemengd, met steeds meer overheerschen dubbel-VTaagsch karakter en toenemende rijzing./Deze over-

gang van karakter heeft plaats in het Z. gedeelte 0-der Zuid Natoena-eilanden. Bij hoek Datoe wordt het getij het belangrijkste; de grootste rijzing bedraagt daar 3 M., de kleinste ruim 1 M. Daarna neemt het getij snel in belangrikheid af en treedt het dubbeldaagsch karakter wed er minder naar voren. Te Pemangkat bedraagt de grootste rijzing ruim 1 M., de kleinste enkele d.BL en beZ. die plaats krijgt het getij, met tocnemend verval weer een genaagsch karakter. Aan den mond van de kleine Kapoerivier bedraagt de rijzing van ruim 2 M. tot eenige d.M. Ver in zee wordt het getij, wanneer men om de Z. komt, wel gemengd, maar blijft het dcnagnsche karakter sterk overheerschend ; bij de Tambelan. eil. bedraagt de grootste rijzing ruim 1 M.

Van den Malakawal is weinig bekend. In de Anambas-cilanden is het getij gemengd met overwegend dubbeldaagsch karakter en bedraagt de rijzing ruim 2 tot 1 M.; te Singapore js het getij sterk overwegend dubbeldaagsch en loopt de rijzing uiteen van ruim 3 M tot 0,5 M. — Zic 2k?emansgids • deel III en voor natuurkundige gesteldheid het artikel ZEE.

CHINEEZEN. Onder dozen naam verstaat men in onze kolonien zoowel de volbloed Chineezen, in China geboren, die als emigranten in Ned. Indie zyn gekomen, als de in Ned. Indie geboren, a) dan niet met inlandsch bloed vermengde afstammelingen daarvan. De eere ten woixlen gewoonlijk „sin-icKchs" (lett. „nieuwe gasten") meestal gescJlieven ij , de tweeden ^peranakan" genoemd. Beide groepen worden in China, ook van regee ringswegc samengeval onder de inodenie benaming: „luJa Jc'iao", letterlijk zooveel betekeneiid als: „Bloemrijken, d. w. z. Chineezen, die tijdclijk ergens, (als b.v. in een logmenl) verblijven". De moderne benaming van "Chineezen", die thans algencien bij dit volk in gang heeft gevonden, is „Tiong " o(z)" (lett: Bloemrijken van het Midden(rijk)).

Op Java zjn de "peranakans" verrewc het talrijkfite^ op de Buitenbezittingen de „sin-kh'chs. Hoewel het in de laatste jaren wel iets veelvuldiger is voorgcgoien, vrlaten de Clineseche vrouwen der naar Indiii komende emigranten zelden China, en de „peranakans"; op zeer weinige uitzondcringen na, zjn dan ook geboren of uit zuiver inlandsche ATOuwen, 6f, veel vaker, uit vrouwen van gemengd chineesch en inlandsch bloed. De i> over 117 t algemeen fysiek krachtigcrdanc „peranakan".

De hoofdaanleiding tot de cmigiatie is geweest, en is ook nog steeds, de in China lieerschende armoede, die samenhang met de onveiligheid aldaar van ka-pitaalbezit, en ook met de daarmede in verband staande onmogelijkheid om op eenigszins uitgebreiden voet one! em cm in gen van industrieelen aard te exploiteeren. Het aanbod van werk overtreft in hooge mate de vraag, zoodat de arbeidsloozen zeer laag zjn. De kolossale vruchtbaarheid van het chi- neesche volk — niet getemperd door westersche inalthusianistische opvattingen — komt hierbij ook als een factor, hoewel overbevolking in de provin- cies, vanwaai' de einigranten naar onze kolonien komen, niet bestaat.

De einigranten, naar Ned. Indie trekkend, be- hooren uit den aard der zaak tot de paupers dcr allerlaagste klassen. De arbdclsloozen in de over- zeeische gewesten, in vergelijking met die in China zeer hoog, lokken elk jaar duizenden dier emigran- ten. De eensten daarvan komen enkel met lid xloel, eenig spaargeld te verzamelen en daarmic tie weer naar hun vaerland terug te keeren. Bchalve(!< ; armoede en de lage arbeidsloozen is ook de betrek- kelijke onvrucht baarheid van de zuidelijke chin schc provincien. — Fuhkien (Hokkien) en Kwangtung (Eur. uitpraak: Canton) — een oorzaak der emigratie. Reeds van af de 8e en 9e eeuw dateren de sporen, die gesebiedvorschei's vonden van cnj- granten uit China in Java. De eexidietie einigrante) waren stellig alliomstig uit het departement Chang Chow (Hokkien- uitHpmak: Txiang Tsioe) der j)ro- vincie Fuhkien, want tot oj)heden tce vertoont <1< ; taal der "peranankuDs" op Java al de kcnntuiknen van het dialect der taal uit dat departement. Tegen - woordig st rekt zich het cniigratiegebied ved verder Noordclijker uit. |) c

uitbreiding van het st oom- vaartverkeer, de toeneming van de vraag naar in- beidskrachten, en de g'ootere ontwikkeling van den handel in de overzeesche gewesten, verooj-zaaktcj) vanzelf do grootere uitzetting van het endrategie gebied.

VeitCweg het grootste deel der "peranakans" op Java bestaat uit Fuhkien-chineezejn, en ook in dci) Jiouuw-Liuga archipel en de meeste handdHplaatsen van bleckenis op de Buifenbezittingen (niet allc, b.v. niet J^ontianaJi) zjn zij grootcr in aantal dan him rasgenomen uit andere streken van China.-- Onder deze laulsten zjn het vooniaijmste element de Hakka's of „Kh'chH", hoofdzakelijk afkomst ig uit het(lc)arjcjntcn Kia Ying, in 'I noorden der Canton-j)rovincieH, maar ook uit de iioordclijk daar- aan grenzende departementen Tine Chow en Ix>ng Yen, die echter tot het zuidwestelijk deel der Fuh- kien provincie behooren. De Haldca's emigreeren vooral naar de Westc-ufclclcling van Borneo, naar Deli, Banka en Billiton. In de laatste jaren is hoe Jan ger hoe meer de emigratie van Hakka's, en ook van Chineezen uit verschijJende departementen der Canton-provincie ijaar Java toegcuonien, waar ze als smeden, timmerlieden, meubelmakel-s enz. als werklieden bij bazen in dcnst treden). Ten onrechte worden doze elementen steeds als "Macaoenj" aan- geduid, daar er slechts een klein minderheid Chi- neezcn uit Macao onder is. Het zjn deze, nogal ecus onruHlige elementen, die wel eens aancliding tot

z.g. „relletjes" hebben gegeven. Dikwyls ontstonden deze door misverstand, daar er op Java geen Chinesche hoofden waren van hun landaard, die hun taal verstonden, en die dus in direct contact met hen konden komen, terwijl ook dikwyls de rijke „peranakan" Chinesche officieren de proletarische koclies, uit aaidere departementen en provincies dan die van hun eigen afkomst, met zekere min-achting beschouwen.

Alle verschillende Chinesche landaarden opnoemen zou hier te ver voeren. Vermelden wij dus nog enkel de emigranten uit het departement Chao Chow (of: TioTsioc) en de westelijk daarvan liggende kustdistricten Hai FungenLuh-Fung, in onze „kolonien" veelal bekend als „Tio Tsioc", ook wel als Swa-tow-Chinezen. Zij worden ook wel Hok-Lo's genoemd, een naam, die duidt op hun verwantschap met de Chinezen uit Hokkien (Fukkien), tegen wip provincie hun departement aangrenst. Vooral in de Westerafdeling van Borneo zijn deze Hok-Lo's zeer sterk vertegenwoordigd, ook in de tabakscultuur van Deli zijn zij talrijk als arbeiders te vinden, en zij vormen een gewichtig element der koclies in Banka en Billiton.

Handel was voor de Chinezen in onze kolonien steeds het hoofdmiddel van bestaan. Met de Arabieren zijn zij de onmisbare tusschenhandelaars, die de goederen, door den Europeeschen girootheidhandel geïmporteerd, bij de inlandsche bevolking slijten. De handel in Jijnwaden is wel de voornaamste hiervan. Gedetailleerd geschiedt die detail-verkoop door reizende niarskramj-H („klontongs"), die tot in de meest afgelegen dorpen den inlander weten te bereiken. Boordien Chineschen tusschenhandel zijn steeds aanzienlijke kintalen verdiend. In verschillende Jjav-cuplplaatsen bestaat ook een belangrijke handel <> p China, Singapore en Aehter-Indie.

Vroeger, toen de pachten nog overal bestonden, waren het voornamelijk de Chinezen, die optraden als pachters van het recht tot verkoop van opium in het klein, van het recht tot het houden van pand-huizen, van dobbeltoel, enz. enz. Hiervoor waren zij niet alleen aangeworven door kapitaal, maar ook door hun groot organisatievermogen, al al do inlander in. Groot kapitaal heeft ook menigen Chinees in staat gesteld om zich, alleen, of in compagnie met anderen, grondeigendom te verwerven. Inculcanderijen van Chinezen vindt men vooral in de residentie Batavia, in de Omme-Jan (Lan, n'angerang en Meester Cornells' oekexploiteeren op vele plaatsen van Java met goed gevolg Chinezen congehun toebehoorende suikorfabrieken.

Al aanneemers van groote loverancs hebben Chinezen zich in onze kolonien ook steeds onderscheiden.

Ondanks liet feit, al al de Chinesche perfnakanbevolking in onze kolonien, vooral die op Java, voor 't grootste deel is voortgekomen uit vooouders, die van geslacht tot geslacht inlandsch bloed in zich opnieuen, heeft zij toch haar echt Chinesche karakter bijna geheel behouden en is zij nooit in die inlandsche bevolking opgegaan; zij hebben zich wel met de inlandsche bevolking vermengd maar niet vereenigd. Nooit is het voorgekomen dat ^{een} Chinees op Java met een inlandsche vrouw, idswaareze een gelijke, die voor hoofdvrouw in aanmerking kon komen, wetig is ghuwd: Op Java hebben de peranakans ook steeds contracten met europacanen vermeden, die een doorloopeulen staat van ondergeschiktheid, verhouding van donaar tot meester, medebrengen, zooals b.v. bij huiscbedien-

den. In DeH b.v. vindt men chineesche huiscbedienenden („boys" bij Europacanen, op Java nooit of hoogstzelden. De Chinezen op Java hebben zich, wat het sluiten van contracten met Europacanen betreft, bepaald tot contracten al hanclelaren en industriclen. Als een soort „bangsa tengah" hebben zij zich op Java, tusschen Europacanen en Inlanders in, gchandaafd.

Chinezen zijn alzoo, ondanks al het inlandsche bloed, waarmede zij zich mengen, steeds Chinezen gebleven. Dit komt voornamelijk ook hierdoor dat de samenhang der Chinesche familie berust op hetgeen een Amerikaanscho schryver over China terecht een „religion of the seed" genoemd heeft. Is, hetgeen in 't Chinesch beet de „tsing" (het zaad) Chinesch, dan is het product daarvan, in welken schoot ook gevormd, 66k Cliineesch.

Een van de sterkste karaktertrekken der Chinezen in Ned. Indie is altijd geweest hun eerbiedig vasthouden aan hun voorvaderlijke godsdienste en sociale zeden en gebruiken. Hun familieleven is daardoor bijna geheel en al het familieleven van China gebleven.

Wij laten hieronder klaarom een kort begrip van de Chinesche familie, zooals die op godsdienstwijsgescre gronden berust, volgen.

De Orde der Dingen in de menschheid werd door de groote Chinesche wijsgere — o.a. Confucius — die voor de Chinezen hun sociale- en zedenwetten hebben vastgesteld, beschouwd als te zijn eene voortzetting van de gcheele kosmische Orde der Dingen, en oncler de inonschen was deze Orde der Dingen onderhouden door een vast ceremonieel en decorum („Li" of „Lee"). De voornaamste plicht, volgens Confucius, is het onderhouden der z.g. „Vijf Bc-trekkingen" („Wu Loen" of „Ngo Loen"), die van voorst tot onderdaan, van vader tot zoon, van man tot vrouw, van ouderen broeder tot jongeren breeder en van vriend tot vriend. Deze betrekkingen, als heilig beschouwd, ingesclord door goddelijke wet, waren te behouwen als een voortzetting der kosmische orde en de ritueel of formelle orde, die het gedrag der menschen in die betrekkingen regelde, de z.g. „Li", waaraan een zeer ingewikkeld ceremonieel verbonden is, beschouwen men vooral niet als conventie of affectatie, zooals b.v. in Westen ovcixleven mode, of belcfdheid; zij word in China als identiek met ethica en geloof beschouwd.

Een van de allercesto deugden, het gheclco Chinesche familieleven doordringend, is de z.g. „Hiao" of „Hao" veelal vertaald door „Filial Duty", ook wel door Ouderlicde en Liefdo voor de Ouders. Men heeft hier toe veel, en zelfs uitsluitend een slaafsche onderworpenheid van het kind aan de ouders, vooral den vtlcr, in gezin, maar oorspronkelijk heeft deze „Hiao" een veel wijdere en diepere strekking. „Hiao" is stellig wel liefde en gchoorzaamheid van kinderen ten opzichte van ouders, maar* omvat tevens een geheel filosofisch systeem, gebaseerd op de regelende hannionen der Natuur, op de weder-zijdsche plichten tusschen degenen, die, in de heilige Orde der Dingen, bovenaan, en degenen, die onderaan staan in de wcrvld. Do „Hiao" is, in niaatschappelijk lcvcn, wat de orde der hemelscho bewegingen is ten opzichte van het Heeia 1.

Volgens den Chineschon goisdienst, dien monogonijkelijk bet er do Chinescho filosofie zou kunnen noonen, was do Chinesche keizer de Zoon van den Hemel, d. w. z. door den Hemel, Th'ion (lai or, in nicer concreet begrip, in do plaats gebruik van het nicer abstracte Oppcrwzen, „ShangTi"), in do kosmische

Orde der Dingen, a Is onbepcrkt heersdier. uit kracht van hemelche Wijsheid en Inzicht, over het Rijk gesteld. De Chineseche staat was wed er een Orde, door den Hemel ingesteld, volgens dezelfde wetten van orde en regelmaat a Is die, weUce het zonnestelsel, en 't geheele Heeia], zijn ba an aange- ven, en de Chineseche familie was wed er een staat in 't klein, waarin die kosmische Orde dus werd voort- gezet-. De Chineseche staat en de Chineseche familie waren dus niet eene menschelijke instelling, die er bovendien een godsdienst op na houdt, maar waren eene inrichting, eene Orde van den godsdienst zel- ven. De zedenwet, die de Chineseche familiergelcke, was slechts een d66rvloeiende, onder de menschheid, van de kosmische wet ten. De familie was de geor- ganiseerde uitdrukking van den staat, de staat de georganiseerde, stoffelijke uitdrukking, in zichtbare vorm, van de onzichtbare, geestelijke organisatie van het Heelal. Baar de familie alzoo de georganiseerde uitdrukking van den staat was, verwondert het niet, de keizerlijke macht — die eeu goddelijke was — over het rijk te zien afgespiegeld in de meest absolute „patria potestas“, in de familie. Het godsdien- stige ideaal is in de inrichting der familie zichtbaar gemaakt in patriarchale vormen, zoedat de Clii- neesche familie en als een sociale en als een religieu- ze instelling te beschouwen is. Het begrip „familie“ weerspiegelde ook de hoogere „creatie“, de onafge- broken vorming en voortbrenging van leven. De „godsdienst van het zaad“ is zoo uitgebreid, datde Chinese verwantschap berekent in negen geslach- ten en dat de oudere broeder den zoon van zijn jon- geren broeder als zijn eigen zoon, kail beschouwen en voile neven (cousins gennains) worden gerekend broedeis te zijn. De „patria potest asis niet enkel macht en heerschappij, in China, maar ook verantwoordelijkheid. Zoo als de keizer van China tegenover den Hemel rerantwoordelijk was voor het welzijn van zijn volk, is de vader eener familie verantwoordelijk voor dat zijner familie. Het recht van heerschen is tegelijk plicht van wijs besturen. De vader, met zijn on beperkte „patria potestas“, is tegelijk de waker en de hoeder, en is zelfs aansprakelijk voor het gedrag zijner kinderen.

De noodzakelijkheid, het leven altijd door te ver- lengen, gaf aan het huwelijk als heiligste bestemming het verwekken van zonen. Te sterven zonder een zoon na te laten is, volgens Chineseche moraal, een gebrek aan „Hiao“, tegenover de voorouders, en daarin werd voor een man *zonder* zonen adoptie van een zoon een plicht, zelfs na zijn dood, door middel van posthume adoptie door de familie- oudsten. Kiege de wettige (hoofd)vrouw *g6en* of te weinig zonen, dan werden *zonen* uit and ere (bij) vrouwen verwekt. De plicht *om* het heilige leven voort te zetten in veel zonen heeft het concubitiaal in China niet een zinnelijk motief gegeven, maar oorepronkelijk een godsdienstig.

De zoons scheidten zich in Cliina niet dan bij noodzakelijke uitzondering van de familie af, maar woonden in het patriarchale huis, of daar vlak bij. Zde groeide het geziit tot een clan of „tsu,^ of „tsok“. Geheele dorpen zijn in China wel eens door 66n clan bewoond. Uit clans of „tsu“ zijn in den loop der tijden stammen, z.g. „t8ung“ of „t8ong“ ontstaan, die zijn te beschouwen als een aantal verstrooide clans, uit &n stamvader ontsproten. Die stammen worden onderscheiden door Speciale namen, z.g. „sing“ of 沙 &ng“, familienamen. Er werd verondersteld dat er in de grij% oudheid maar honderd van die stammen waren ; ook thana zijn er weinig, slechts enkele hon-

derdtallen. Exogamie is de meest- volstrekte huwe- lijkswet. Een vrouw te huwen van dezelfde „sing“ wordt als bloodschande aangeenekt, daar in dat ge- val man en vrouw dcnzelfden stamvader zouden hebben. Bij adoptie behoort het te adopteeren kind van een zelfde „sing“ te zijn. De adoptie is enkel geoorloofd van agnatische verwanten, van denzelf- den familienamen, hoe ver ook verwant.

De bet relcking van vrouw tot echtgenoot brengt mede gehoorzaamheid en oiederworpenheid. De bestemmingder vrouwis:zonen voortte brengen, en eerst als zij aan die bestemming voldaan heeft, komt zij in cenc familie tot a an zien. Dochters wer- den als minderwaardig beschouwd. EersL als vrouwt die kinderen gebaar had, kwam zij tot aanzien, dus als moeder. De „patria potestas“ bracht mede, dat de zoon geen eigendom kon hebben, zoolang de vader leeft. Zelfs de getrouwde man behoorde met vrouw, byvrouwen en kinderen aan zijn vader toe, en zelf& aan zijn grootvader. De patriarch was de eigenaar van alles. Wat het familie- eigendom aangaat, het hoofd-principe van het gansche erf- en verst erf recht was : het eigendom moet in de familie blijven ; daar- om erf den de zonen, of bij ontstentenis de kleinzonen enz. maar niet de dochters (behalvc in het, wegens het instituut der adoptie zoo good als nooil voorko- mende, gcval, dat er in 't geheel geen jnannelijke nakomelingen te vinden waren). Goderen kunnen nooit, vo] gcns de oude Chineseche wet, langs den weg van erfating naar een anderen stam am verhui- zen. Wilsbeschikkingen blijven, die wet getrouwt, steeds binnen deze beperking en kunnen nooil good naar een anderen stam deen overgaan. De ouderlijke macht bracht mode, dat niet de zoon zc] f, maar zijn. ouders een vrouw voor hem uitkozen. Jjit voor zoover het huwelijk in China bet reft.

De „Hiao“ gaat niet enkel op naar de levend < : voorvaderen, maar ook naar dedoede, en zoo koit it wij tot de verering der dooden in China, die ook in Ned. India steeds in zwang geblevcn. J)c do[id< : n zijn in China niet uit de familie verdwncn, maar blijven er eeu wig in. Het graf word gemaakt lot een „home“, en zooveel jnogclijk een paleis voor den geest van den afgestorvcnc. Daarin was het ergste, wat een Chinese kon overkomen.hetsterven zonder zonen, die hem een graf Behenken en dit on- derhouden. Het is een heel gewoon vei-schijnsel, dat zonen liun vader tijdens zijn leven een doodkist call ead doen. Het graf is niet cend ding van ver<chrik- king, maar als een uitbreiding van het familie „home“.

In de z.g. „Voorvaderlijke Hal“, waar de z.g. „zie]ctab] ctcin“ der voorvaderen staan (talctten, waarin iets van de ziel der dooden word verondd- steld te blijven wonen), OJJ het grooie familie-ataar, is als't ware het centrum der geheele familie, zonder onderscheid van rang en stand. De aanbidding en offering voor lietfamilie-ataar 't synbool van den eerbied voor huiselijk geluk, reinlicde van huwelijk, en tradities van plicht en liefde. Die „Voorvaderlijke Hal“ is het familieheiligdom, waar de jeugd het teeken van mannelijkheid krijgt, waar huwelijk en geboorten worden aangekondigd, enz., kortom, er gebeurt niets gewichtigs in de familie buiten de voorvaderen om. De voorvaderlijk ritus is als 't ware eene voortzetting van den familie-ritus, van het stoffelijke gebied in het ongezinne.

Het ingewildcelde ceremoniecl,dat de z.g., „Li“ me- debrengt, bij gelegenheid van huwelijken, begrafe- nissen, voorvadeven-dienst, enz. cnz. zou cenot te uitvoerige beschrijving in deze kolommen vergen.

Tot voor enkele jaren hebben de Chineezen in Ned. Indië angstvallig dit ceremonieel van hun voorvaderen in acht genomen.

Ook de verbasende godsdienstveranderingen, in China ontstaan door eene zondringende ontwaarding van het oorspronkelijke Boeddhisme, en de filosofie van den wijsgeer Lao Tsz, verraagd met eene wijsbegeerte, die de vereering van het Godsbegrip Tao ten grondslag had, en die van duizenden jaren herdateert, zijn in Ned. Indië onder de Chineezen bewaard gebleven. De veel terpels met godenbeelden, waarvoor geofferd wordt, zijn hier de bewijzen van. De voornaamste beelden, die in deze tempicn tronen, zijn die der locale goden van den grond, die de bevolking daarvan hechten te beschermen, dat van den god van den oorlog, die tevens die van den koophandel is, Kwan Ti, en dat van de Boddhisattwa Kwan Yin, de Godin der Barmhartigheid en der Genade.

Wat de regeering van China aangaat, deze heeft, tot voor enkele jaren, berust op het principe dat aan den Keizer, den Zoon des Hemels, alios onderden Hemel toebehoorde, en dat de Keizer, het hoofd, de Vader van de groote familie die de Staat is, met de wetten, die zijne Wijsheid goedvond uit te vaardigen, dien staat regeerde, met onbepaalde „participatien“, om zoo te zeggen, over de kinderen, die zijn volk uitmaakten.

Hierboven zijn in breede trekken aangegeven de begrippen omtrent staats- en familie-inrichting, heerschend in China, van welk land de in onze koloniën aanwezige Chineezen, hetzij tijdelijk of blijvend, direct dan wel indirect, door emigratie, afkomstig zijn. Al deze openoemde zeden, toestanden en gebruiken, waaraan vroeger hardnekkig werd vastgehouden, zijn in de laatste 10 a 15 jaren echter aanmerkelijk gewijzigd of geheel overboord geworpen. Onder den invloed van de groote hierleving in het geheele Oosten is er in de laatste 10 a 15 jaren zeer veel in China gebeurd, dat geheel andere opvattingen en begrippen onder de Chineezen heeft gekweekt dan de hierboven eenigszins in den breede omschreven, en de reactie hiervan onder de Chineezen in onze koloniën is niet uitgebleven. Wij noemen onder die veranderingen slechts: de toekoming van kiesrecht (voor zoo ver toegekend, eerst voor verkiezingen voor de z.g. Provinciale Raden, en later zelfs voor een Parlement) niet aan 't hoofd der familie, inaar aan het individu, (de algemeene opkomende neiging van zoons om zich onafhankelijk van den vader te maken, de invoering van op moedern, Europeeschen leest geschied onderwijs, dat zich ook tot meisjes uitstrekt, do uitzending van Chinese studenten naar Japan, Amerika en Europa, die moderne ideeën van daar terugbrachten, de beweging om de huwelijksverhoudingen in dien zin te veranderen, dat persoonlijk keus inogelijk wordt, enz. enz. Gewezen zij ook nog op de in 1911 uitgebrokene revolutie in China en de in 1912 gevolgde vestiging der Chinese republiek.

Met deze groote opleving en verandering in China ging, van af 1900, samen een reeks veranderingen in onze koloniën, die de positie der Chineezen aldaar aanmerkelijk moesten wijzigen. Er werd besloten tot afschaffing van opiumpacht en pandhuispacht, er werden landbouw-credietbanken opgericht, er werden proeven genomen met opium- en pandhuis-regie, er werd besloten, de slachtpacht af te schaffen, en over de afschaffing der dubbelpacht werd gedacht. Naarmate al deze hervormingen voortgang vonden — en vooral met de opiumregie

is dit vlug gegaan — verlieten de Chineezen den grooten invloed, dien zij als pachters van het gouvernement hadden en die hen alstare met een zekere macht beldeedde. Hierdoor kwamen ook openbare kapitalen vrij, waarvoor de Chinese kapitalist niet zoo spoedig wecr belegging vond, terwijl hem de routine en practijk ontbraken om ze direct in cultuur- of handelmaatschappijen te steken.

Het toentertijd vigeerende passenstelsel belemerde de beweging der Chineezen en dus ook hun concurrentie met de andere rassen.

Het merkwaardige verschijnsel heeft zich toen voorgedaan, dat de herleving en hervorming van Cliina zelf een zoo sterke reactie had op de Chineezen in onze koloniën —zowel sinkhans als peranakan — dat deze zich openen met Cliina begonnen te voelen en er een nationaal bewustzijn onder hen ontwaakte.

Vroeger voelde de Chinese enkel een band met het dorp of de stad, hoogstens het district van zijn vaderland, maar met het rijk Cliina als een geheel. Thans begonnen de Chineezen in onze koloniën zich eén te voelen met het geheele Chinese vaderland, en China van zijn kant begon alles in 't werk te stellen om dien band, die eeuwen lang niet bestaan had of althans zeer los was geweest, nauwer toe te halen.

Onder den invloed van die opleving in China, en van Chinese hervormers uit China, die de Chineezen in onze koloniën bezochten en hun de moderne ideeën verkondigden, begon het Chinese element in Ned. Indië openen tot het besef te komen van de mindere sociale- en rechtspositie, waarin het verkeerde, maar waarover het vroeger niet, of zeer zwak, geklaagd had. Het voorbeeld van Japan, dat zich als gelijkwaardig aan een groot Europeesche ingoedigheid had opgewerkt, en dat met vucht van de Nederlandse Regeering had geëischt dat Japanners in onze koloniën op gelijken voet met Europeanen zouden worden behandeld, droeg hier niet weinig toe bij.

De onder de Chineezen opkomende grieven, die zij toen begonnen te gevoelen en te uiten, kunnen tot de volgende drie categorieën worden teruggebracht:

I. Oувoldoende voorziening van gouvernementen- wege in voor Chineezen bruikbaar en nuttig onderwijs.

II. Een rechtstoestand, die ook de nedergevoelde en beschafden aan gelijkstelling met inlanders onderwerpt waar het do strafwet betrefte, terwijl Europeanen en Japanners (ook van het meest allooi) het voorrecht hebben, voor den Europeeschen rechter te worden getrokken, vooral ten aanzien der instructie en vrijheidsberoving, grooter waarborgen biedt tegen onbekwaamheid en wilkeur.

III. Bellemming hunner vrijheid van beweging door het passen- en wijkinstelsel, terwijl dit regime het karakter draagt van een exceptie op een maatregel, die andere categorieën der bevolking ongemeel laat, maar ook den meest ontwikkelden Chinese gelijkstelt met gevaarlijke of althans verdachte subjecten.

IV. Het belastingstelsel, dat op Chineezen veel zwaarder drukt dan op Europeanen.

Voor het onderwijs van het Chinese kind wordt vroeger n.l. niets gedaan. De term „inlandsche bevolking“ in Art. 128 van het Regeringsreglement, dat den Gouverneur-Generaal opdraagt voor het oprichten van scholen der inlandsche bevolking te zorgen, werd geacht niet de met haar gelykgestelde

Chineesch bevolking te omvatten. Het onderwijs op inlandsche scholen was voor Chineesch kinderen slechts bereikbaar „als de ruimte het toeliet“. Op de Europeesche lagere school werd een Chineesch kind slechts dan toegelaten, als het de Nederland-sche taal voldoende vers tone!, en als het een ver- loogd schoolgeld betaalde, en het werd dan nog geweigerd als zijn toelating ten gevolge kon hebben, dat wegens overbevolking Europeesch kinderen zouden moeten worden afgewezen).

Een dor allereerste naatregelen van de Chineezen, die naar hervorming en meerderwaardigheid streef- den en die den stoot gaven tot wat later algemenc „de Jong- Cliiiesclie Beweging“ in onzo kolonien is genoemd, was het oprich ten van particuliere Chineesch lagere scholen, naar het mod erne model, zooals die in China in den laatsten tijd waren opge- richt. Dit model was van Japan overgenomen, maar aangepast aan het Chineesch kind en zijn ontwk- keling. Japan had alweer het modern c Europeesche lagere onderwys als model gen omen, maar geada- teerd aan Japansche behoeften.

Er werden, eerst hier en daar, later over geheel Java en de Buitenbezittingen, schoolvereenigingen opgericht — de eerste in 1900 te Batavia —, meestal „Tiong Hwa Hwee Kwan“ genaamd — die, uit eigen middelen, bijdragen en contibuties, particuliere Chi- neesche scholen opichtten. Deze scholen, die op haar programma de vakken der open bare lagere school hadden, met leerboeken naar Japansch-Europeesch model, waren ook voor meisjes toegankelijk. Ter- wijl vroeger, door peranakans althans, het Chineesch weinig of slecht beoefend werd, en clan enkel maar het, locale dialect van de plaats der afstamming, werd op die scholen gedoceerd en les gegeven in het z.g. „Mandaryn“-Chineesch. *) totnutte de offi- cieele taal der ambtenaren en geleerden, maar dal in het Zuiden van China, waar onze Chinescho kolonisten vandaan komen, niet werd gesproken of verstaan door het gewone volk. Dit Mandaryn- Chineesch, thans „Taal van het Rijk“ genoemd, is namelijk het ideale univerecele voertuig geworden voor geheel China, dat men zich voorst elft over geheel China in te voeren, ten einde het groote Chineesch volk—waarvan de onderdeelen tot nu toe door locale dialecten voor dkaar onverstaanbaar waren dus aan elkaar vreemd — zich 66n te doen voelen. De nieuwe „Taal van het Rijk“ werd dus als het ware een sym-bool van pan-China. En het inerkwaardige feit doet zich thans in onze kolonien voor dat de Chineesche jeugd daar deze taal leert, die JJJJJ ouders niet ver- staan. Er werden echter oOJ< oveial cursussen in het mandaryn-Chineesch voor volwassenen geopend, en deze cursufisen, 's avonds geliouden oin kooplieden in hun vrije uren na den liandel gelegenheid te bie- den, zijn somtijds zeer druk bezocht.

Binnen enkele jaren veiTezen deze „Tiong Hwa Hwee Kwan“ scholen over den ganschen Archipel, en telden weldra duizenden leerlingcii en hondeiden onderwijzer?!. Deze onderwijzers, alien uit China, en van wie pen dec J in Japan, enklens zelfs in Ameri- ka, gestudeerd liadden, vormden een nieuw element, dat tot de verspreiding der noderne ideeën veel bijdroeg.

Het Chineesche Slinisterie van Onderwijs (Hsu 孙

: De Chineesche wooiden in dit artikel zijn v?lgens de uitspraak in dit officieele Chineesch gegeven. De uitspraak in het op Java gesproken Hokkjen-chineesch staat er tusschen haakjes achter.

J

Pu) intrcsseerde zich voor deze scholen, en zone! nicernialcn coinnissarisscn uit om cr over te rappor- tceeren. Door den onderkoning van de Cantonpro- vincies werd zelfs een Inspecteur gezonden.

Aan de meeste dier scholen is ook een curs us in de Engelsche taal verbonden, aan enklens slechts ccn in het Nederlaidsch. Het onderwijs, hoewel ge- langrijk beter dan dat op de vroegere primitieve scholen in China, is toch nog altijd veel minder in waarde dan dat op de Nederlandsche lagere scholen. Het gewicht ligt daarin nog altijd meer in het na- onaal-Chineesche karakter dan in liet onderwijs zelf.

Volgens de laatst verschenen statistiek, waren er 442 dezer particuliere Clijn. scholen in N. I., met 19636 leerlingen en 858, incoest uit China ge- komen, onderwijzers. Alle schoolvereenigingen heb- ben zich tot 6en algemeenen bond vereenigd. Het doel van't onderwijs is niet alleen om de leerlingen voor verdere o)leiding in N. I. geschikt te makon, maar ook om hun den weg te wijzen naar een carridro in China.

In het jaar 1901 werden in Ned.-Indie door de Chineezen z.g. Chineesch Han dels vereen igi n gen, „Siang Hwee“ of „Siang Boe“⁵ geheeten, opgericht overeenkomende met dergelijke vereenigingen in China, die aldaar onder het Ministerie van Handel ressorteeren.

De statuten dezer vereenigingen vindt men in de Indische Staatsbladen van 1907 cn vol- gende jaren, daar deze vrecnigingen Gouvernc- mentele goedkeuring op hun statuten aanvrogen en verkregen. Behalve de betrachting en bevorde- ring der in hare statuten omschreven hanclelsbe- langcn, hickien deze vrecnigingen zich ook druk bezig met het bespreken van en ijveren voor de voorziening in de hievoren opgenoemde vrye gric- ven. De Chinescho regering toonde mcrcmaleii hare belangste]jing ii) deze handc]Hvrecnigingen door coinnissariKsen uit te zenden, nu cn dan met een klein eskader van oorlogschepen, om een rapport uit te brengen) over den toestand van den Uhi- neeschen handel in onze kolouieii cn over de omstan- digheden, waaronder liij wordt uitgeoefnc]c? constateren valt, dat langzamcrhand de Uhinccsclx : bevolking inccr steun is gaan zoeken bij c njeoor is gaan opzicn tot de besturen dezer „Siang Hwee's“ clan tot de door de Regering over haar aangestoldo Chineesche hoof den. Het aanzien dier hoofden, cn ook de am bitie om tot dit ambt te worden benoemd, zijn gedaald, naannate de invJoed der „SiangHwee“ toenan). Genoemd mogen hier ook worden andere vereenigingen, on wel van de uiterste ultra-modomo richting, van de Chinezengroepen, die zich hot allermeest o vai)het nude afkccren, cn de modern e begijppen tot in him ailenuicnste consequentie willen doorzetten, nJ. de zoogenaaidc „Soo Po Sia“ (lett. Boeken en Couranten Clubs). Doze „Soc Po Sia“ clubs telden ondr hare leden de uiterste jevoJutionaire elenienten, die in onze koloniiiin geagecid liebben door propaganda te ma ken on golden in te zuiden tijdens de Chineesche rvolutie in 1911—1912 ten bate der republikken. Hierdoor ontstond nu en dan)hier en daar spanning tusschen de ultra-moderne „Soc Po Sia“ clubs en de in ze- keren zin meer conservatieve „Siang Hwee“ Han- delsvereenigingen, totdat op het laatst ook do Handelsvereenigingen de revolutie steunden. Milli- oenen zijn uit Indie in J 911—42 als steun voor de revolutie naar China gezonden. Hier en daar — dit verschilt al naarde locale toestanden —is de „Soc P° Sia“?, die meestal meer Sin- kh'eh's onder haar loden telt, veel moderner clan en daardoor wel cons in g

kere spanning met de „Siang Hwee“, waarin het peranakan element dan overheerscht. Algemeene beschouwingen hierover zijn moeilijk te geven, daar de locale verschillen daartoe te groot zijn. Z66 is het wel voorgekomen, dat de President eener „Siang Hwee“ tevens Vice-President eener „Soo Po Sia“ was, en zelfs dat een kapi tein - Chin ees in functie President eener „Siang Hwee“ was.

De invloed dezer Jong-Chineesche beweging en haar vercnignings-streven is niet zonder invloed gebleven op de houding der Ned. Ind. Regeering, die zich aan de veranderdo tijdsomstandigheden en hare behoeften wist aan te passen.

Onder de door de Ned.-Indic Regeering aangebrachte hervormingen en nieuwe instellingen ten opzichte der Chineseche bevolking zijn als de gewichtigste op te noemen de volgende:

Ten opzichte van het onderwijs: In 1908 (Ind. Stb. 329) verviel de bijvoeging ten aanzien der lagere scholen „indien de ruimte het toelaat“. Er werd nu gedeclareerd dat deze scholen bestemd zijn „voor inlanders en met dezen gelijk gesteldcn“. Tevens were! in *t zelfde jaar het verhoogde school-geld voor Cliineesche lunderen op Europeescho scholen afgeschaft. In 1909 werden de regelen voor de toekenning van subsidien uit 's lands kas aan particuliere inlandsche scholen van toepassing verklaard op particuliere Chineseche scholen, op welke inlandsch onderwijs gegeven wordt. Maar de belang-rijkste hervorming was, in 1908, de oprichting der Honandsch-Chineesche scholen. Doze zijn ingericht op den vGct der Europeesche lagere scholen, het Europeesch schoolreglement is op haar toepasselijk, het voertuig is de Nederlandsche taal, en het onderwijs wordt gegeven door onderwijzers van het openbaar Europeesch onderwijs.

Hiervoor word vanzelf het principe vastgesteld, dat de Chincezen weiden geacht onderdanen te zijn, wier gesetlijke opheffing een openbaar belang is, en tevens, dat een groep onderdanen van Aziatisch ras, als zij een verlangen naar ontwikkeling uiten, aanspraak kunnen maken op gewoon Europeesch lager onderwijs.

Een gewichtige stap waren zij tevens in de richting van eenzelfde school voor alien, zonder onderscheid van ras.

Aan de Holl.-Chineescho scholen zijn facultatief toegevoegd cursussen in de Fransche en Engelscho talen.

Te wijl de particuliere Chineseche „Tiong Hwa Ilwee Kwan“ scholen zich ten doel stellen „behalve het verspreiden van een betere kennis der zuivero Chineseche zeden en gewoonten, voornamelijk gebaseerd op de door Confucius verkondigde zedeleer, om den grondsiag te leggen voor degelijker on, voor den in Indie verblijvonden Chinees, nuttiger onderwijs dan tot dus verre voor hem bereikbaar was“, terwijl do moderne „Taal van het Rijk“ — Chi-neesch — er het voertuig is, zijn de van Gouvernements wege geopende „Hunandsch-Chineesche Scholen“ geheel gelijk, wat het onderwijs aangaat, met do openbare lagere scholen, en do Nederlandsche taal is er voertuig.

Op ultimo 1914 waren er 27 Hollandsch-Chineesche Scholen met 5203 leerlingen.

Ten opzichte van den rechtstoestand: Nadat een aantal vernieuwde bepalingen waren uitgevaardigd, als liot te kennen van een forum privilegium aan hoofden van vi-eemdc oosterlingen, waardoor deze onder den Europeeschen rechter kwamen to ressortceeren, als de aan den rechter toegekendo bo-

voegdheid om de doorgestanc preventieve hechtenis geheel of ten deele als straf too te rekenen (hetgeen de landraad tot dien tijd niet, maar allen de revisie-rechter mocht doen), als de bepaling, dat de inclining van een gratieverzoek van rechtswege de ten-uitvoerlegging der opgelegde straf opschort (hetgeen bij politie-rolvonnissen niet het geval was), en dat de *plicht* tot voorloopige inhchtenisstelling behalve in gevallen, waarin zij *moet* bevolen worden, in cen *bevoegdheid* werd veranderd, werd, in 1912, officieel een geheele hervorming van de politie-rechtspraak in Ned.-Indiii aangekondigd.

Het was vooral de politie-rechtspraak, en de z.g. politie-rol, waartegen de Chincezen zulke luid uitgesproken bezwaren telkens en telkens herhaalden.

Do aangekondigde verandering zal tot resultaat hebben een begin van unificatie van rechtspraak, waarbij alle rassen en land a aid cn, Chincezen, Inlanders en Arabieren even goed als Europeanen, aaa een zelfden rechter, den z.g. Landrechter, zullen onderworpen zijn. Voorloopig is nog slechts op en-kel plaatsen van Java hiermede begonnen, maar het is wel zoo goed als zeker, dat doze proef tot algemeene invoering zal leiden.

Zie verder onder LANDRECHTER.

Ten aanzien van het passen- en wijkenstelsel werden in 1910 nieuwe bepalingen in het leven geroepen, die er reeds zeer veel van het drukkende aan ontnamen. Later werden die bepalingen nog aangevuld en uitgebreid: Ind. Staatsbladen 1910 Nrs. 536, 537 en 538, 1914 n° 761, 1915 n° 702 en 1916 n° 264. Vreemde Oosterlingen behoeven dientengevolge over het algemeen geen reispas neder voor reizen naar hoofdplaatsen of marktplaatsen, aan grooto verkeerswegen of spoor- of tramlijnen gelegen. Bij reizen naar andere plaatsen is een pas - nog noodig, doch Cliineesche hoofden, weeskameren geraente- raadsleden zijn hiervan vrijgesteld, terwijl ook to goeder naam en faam bekend staande Chincezen, die met bedoelde hoofden en leden in maatschap-pelijck positio gelijkstaan, van den resident vrijstelling kunnen bekomen. Voorts werden de voor Java en A (ado era bestemde beperkingen in zake het verblijf van vreemde Oosterlingen in de desa opgeheven en zijn de Chincezen, die gerechtigd zijn op Java en Madoera verblijf te lioudon, thans volkomen vrij in do keuze van hun woonplaats aldaar, met dien vers t and c allen, dat zij op plaatsen, waar voor hun landaard eene wijk is ingesteld (voornamelijk thans nog de grootere plaatsen), verplicht zijn binnen die wijk te wonen. En dan nog geldt die verplichting niet voor onderscheiden categorieën van personen, o.a. niet voor dc zulken, die vrijgesteld zijn of vrijstelling bekomen kunnen van hot aanvragen van een pas als hiervoren bedoeld.

Eischen, welke de verzorging van de economische belangen der inlandsche bevolking stelden, weerhieken nog van <len maatregel, om den passen-en wijkdwang, in plaats van dien te verlichten, met edn slag geheel af te schaffen, maar toch is het zoo goed als zeker dat dozo ordonnancien zullen blijken, overgangsbepalingen to zijn gewest, leidende tot do alcheolo afschaffing.

Een zeer belangrijke maatregel, ten opzichte der Chincezen in onze kolonien genomen, en noodig geworden door do tijdsomstandigheden, en de hemocicnis der Chinceescho regeering met het ondvij-wijs en den handel, speciaal met de tier zako in Ned. Indie opgorichte vereenigingen, is de in 1910 (Ind. Stb. 1910 Nr. 206) afgekondigdo wet, regelende hot Nederlandsche onderaandschap, gegrond op hot

zg „Jus soli", en die tot Nederlandsche onderdanen verklaart allo op Ned. Indisch gebied geboren Chineezen. Alle z.g. „peranakans" werden dientengevolge Nederlandscho onderdanen en ook alleuit „Sin-kih" vaders in onze kolonien geboren Chineezen. Zonder acht te slaan op het z.g. „Jus Sanguinis", en de nationaliteit der ouders legt het feit der geboorte op het territor hierbij aan het kind de nationaliteit op. Voor verdere details sla men bovengenoemde wet op.

Deze wet was afgekondigd, toen in 1911 de nieuwe consulaire conventie met China werd gesloten,— zie Ind. Stb. 1911 no. 487 — waarbij aan China het recht werd toegekend, consuls — die evenals alle consuls in onze kolonien handelsagenten zijn zonder eenige diplomatieke bevoegdheid — aan te stellen. Die Chineseche consuls kunnen dus alleen bemoeienis hebben met Sin-kih'ehs, d.z. Chineseche-, maar niet met peranakans.d.z. Nederlandsche onderdanen. Wei is waar was, v66r de afkondiging van onze wet op het onderdaanschap, te Peking reeds een wet afgekondigd, die eigenlijk ook alle in't buitenland geboren Chineezen tot Chineseche onderdanen maakte, maar bij gelegenheid der onderteekening op 8 Mei 1911 te Peking van vorengenoemde consulaire conventie werd uitdrukkelijk bij diplomatieke nota's geconstateerd, dat voor de toepassing der overeenkomst de vraag: Nederlandsch of Chinesch onderdaan, volgens de koloniale wetgeving zal worden beslist. Tevens vindt men gewag gemaakt van een diplomatic understanding, volgens hetwelk voortaan in China vertoevende Nederlandsche onderdanen, ook die van Chinesechen bloede, als zoodanig worden erkend, mits zij op den voet van het bepaalde bij art. 2 al. 1 sub. 4 van de wet in Ind. Stb. 1910 Nr. 296 betreffende het onderdaanschap, zich bij een Nederlandsch consulaat in China liobben doen inschrijven. (Zie Circulaire aan H. v. g. b in Jav. Courant van 1 Sept. 1911) 1 biz. 928.

Niet alleen wat de strafwetgeving betreft, hadden de Chineezen in Ned.-Indie ernstige bezwaren, maar hoe meer hun emancipatie voortgang had, des te meer voelden zij ook het drukkende van de op hen toepasselijke civiele rechtspleging. Sedert 1855 kon men zeggen, dat voor hen Europeesch civiel recht gold met erkenning van hun person eel statuut als vreemdingen. Maar hier kwamen steeds twee rechtssystemen in conflict met verschillende grondslagen. De oude Chineseche wet erkent de familie als unit, en het venngoen- als familievenngoen, de Europeesche wet gaat uit van het individu en werkt individueel bezit in de hand. De Chineseche wet is gesteld op onverdeeldheid van het bezit en samenwojen der erfgenamen. Zij sluit docliters van de erfenis uit en kent geen testestervrijheid. De Europeesche wet geeft testestervrijheid en kent aan erfgenamen schieding en deeling toe. De Chineseche wet laat den vader de beschikking toe over zoons eigendom. De Europeesche beschouwt den meerderjarigen zoon als „sui juris". Volgens de oude Chineseche wet is in het algemeen de vrouw geen venngoen subject, volgens de Europeesche is zij dat zeer zeker. Zij kan zelfs volgens die Europeesche wet eeu vermogen nalaten. Aan wien? Hierin voorziet de Chineseche wet niet. In de Chineseche wet is duidelijk het recht der weduwe en dat der weduwe-moeder omschre— maar een en ander is onmogelijk precies in de peesche begrippen te formuleeren.

van van China bepaalt zich bij de verdeeling vermogen Ujt mannelijke afstammelingen, oot er instituut der adoptie en posthume

adoptie doze bijna altijd aanwezig zullen zijn. In Indie is echter de familieband en do posthume adoptie langzamerhand al vci-zwakt, en gebeurt het, dat een man zonder mannelijke kinderen overlijet en de familie niet voor posthume adoptie zorgt.

Volgens de Chineseche wet is de adoptie duidelijk verplichtend gesteld, en, op alle mogelijheden voorbereid, omschreven, maar de nog altijd gel-dende „ResoJutie des Kasteels 1769" grijpt in dat instituut in.

Daar do wetgever van 1855 (Stb. 1855 Nr. 79) niet duidelijk afgebakend had wat al dan niet van de Europeesche wet op Chineezen toepasselijk is, ontstond er telkens hevige strijd over de afdeeling van het B. W. betreffende de z.g. legitime portie. Advateereers en jurisprudentie brachten een nieuw element van onzekerheid aan, door, hoewel dat nergens gecodificeerd was, een z.g. „Indo-Chineesch gewoonterecht" aan te nemen, waarvan ten slotte niemand den inhoud kende, en dat overal anders was, en dus locaal verschilde. De proces-materie werd hierdoor onnoedig vermeerderd en enkel do vraag, wie erfgenaam was, heeft ineenmalen tot onereusc processen gevoerd, die het grootste deel van de erfenis aan kosten opslokten. Een wan- kelende jurisprudentie nam nu een8 testestervrijheid aan en dan weer achte zij testestervrijheid uitge-sloten zoolang zoons bestaan. Eerst in 1906 (Ind. Stb. 1906 Nr. 517) werd getracht hiraan een einde te maken door eene bepaling, waarbij de afdeeling van het B. W. ointrent de legitime portie op de inkorting der gif ten, welke de portie zouden ver-minderen, op Vreemd Oosterlingen toepasHelijk werd verklaard, maar aan den onzekeren civielen rechtstoestand was hiernede nog altijd geen einde gemaakt, zoolang de jurisprudentie een in do lucht hangend, eigenlijk locaal „Indo-Chinesch gewoonterecht" bleef erkennen. De ruineusc processen, die gansche Chineseche families tot, volsjagen ondergang hebben gebracht, zullen nog lang in het ge-heugen der Chineezen bJijven, en waten alien het ge-volg van dien onzekeren rechtstoestand.

Ook lieraan zal binnenkort voor goed een einde zijn gemaakt, daar op het oogeblik van het ter perse gaan dezer kolommcn, bij het Departcjanct van Justitie te Batavia een ontwerp) tot afcgeling van het Familie- en Erfrecht der Chineezen in overwegingis, bevattende eene wetgeving, op Chineezen toopas-selijk, geheel op Europeesche leest gescheide, be-houclens aanvulling met het instituut der adoptie. Ook in China wordt de wetg(jvinggeheel in modernen zin veranderd, en in plaats van het verouderde "Ta Ts'ing Luh Li" zullen een geheel andercrechtspleging en jechtsvordering worden ingevoerd, waarbij, Jiet- geen vroeger niet het geval was, de onderschieding tusschen civiel en crim in eel recht wordt ingevoerd.

Een ontwerp tot invoicing van een burgerlijke stand voor Chineezen, op Europeesch leest, is eveneens bij de Ned. Ind. Regee ring in overweging. Is deze wetgeving eenmaal ingevoerd, en do tijd is stellig niet zoo heel veraf, dan vervallen voor de web vanzelf alle aan het begin van dit artikel „Chineezen" opgenoemde Chineseche zeden, wotton en gebruiken, die dan nog maar een historische bo-teekenis zullen behouden.

Wei is waar is er nog een aanzienlijk deel Chineezen, dat conservatief aan de oude zeden en gebruiken vasthoudt, maar een even aanzienlijk deel is reeds 266 gemoderniseerd, dat het rijp voor xneer westersehe wetgeving en, vooral door het onderwijs, gaat de ontwikkeling steeds door.

Reeds is na de revolutie van 1911—1912, de traditioneele haarvlucht zoo goed als overal afgesneden; reeds begint de Europeesche kleding voor Chineezen gebruikelijk te worden, en volgen velen het gebruik om hun naam op de Europeesche wijze te schrijven, met de voornamen vóór den familienaam (dus b.v. niet meer Oei Moo Liem maar M. L. Oei). Overal ziet men langzamerhand de oude traditioenele gewoonten afnemen of verdwijnen, en zelfs begrafenissen — vroeger streng Chineesch gehouden — hebben hoe langer hoe meer in Europeesche rouwkoetsen plaats, tenzij ook reeds hier en daar bij huwelijksplechtigheden Europeesche gebruiken worden gevolgd. Hoe verder het onderwijs aan Chineezen voortdurend, hoe sterker die veranderingen zich zullen uiten, vooral ook door het onderwijs aan Chineesche meisjes.

Dat, door een opklopende generatie van onderwezen Chineesche jonge mannen en vrouwen, hot geheele aanzien der Chineesche maatschappij in Indie zal veranderen, ligt voor de hand. In Nederland studeerden cinde 1915 39 Chineesche studenten, *) die later (niet diploma's als arts, meester in de rechten, ingenieur enz. in Indie zullen terugkeeren. Hoe groot dit aantal wordt, hoe nicker de behoefte zich zal uiten van Chineezen, om tot landsbetrekkingen te worden toegelaten. Tot nu toe is Incer nog niet in voorzien — allen is hun reeds vermeld het klein ambtenaaraxamen af te leggen — maar ook hier is het te verwachten, dat de omstandigheden zich naar de tijden zullen wijzigen. De aspiratie tier ijeroderme jonge Chineezen is niet nicker, om uilshittend koopman te zijn, maar om zich ook oijandere wijzen, b.v. als arts, jurist, ingenieur, of anderszins, een cervoelie positie in de maatschappij te verwerven.

Grucruimen tijd heeft de meening geheerscht als of de Chineezen een grooter zondenregister op Java zouden hebben dan andere rassen, speciaal wat hun Bioraal van handel met inlanders aangaat. Hierbij dient echter niet vergeten te worden, dat zij, als oijkooopers tegenover producenten stonden, die geen vaste prijzen konden bedingen, en als geldschictors tegenover debiteuren, die een zóó groot risico voor verlicht levcnicn, dat noodwendig de asHurantie-premic claar) hoog moest zijn. Zij stonden tovens tegenover incnschen die, tot voor kort, geen beclrijfscredict hadden en lustnoch gelceghcnd I ot sparen en die of weinig onderwijs genoten, terwyl de Chineezen zolvden door een minder coolanto rechtspleging weinig Hlcun hadden tegen onwilligdebiteuren, wier erfrecht op verdeling van vermogen gericht waf. Overigons waren ook de pachtselsels — vooral do opiumpacht — nu juist niet or op ingericht om de moraliteit van hen, die er zich meo ophieklcn, te verhoogen. Dat de Chineezen van de onistandigheden geprofiteerd hebben, kan niet ontkcnil worden. DiC is echter een eigenschap, welke zaken doon in *t algemeen aankleeft, en niet eon van een bepaald ras. Hierbij houde men nog in het oog, dat de Clunoos van nature zuinig, spaarzaam, ijvcig, voor-zichtig en berekenend is, en de inlander nicker zic-geel, oodgedcloovig, onpractisch en geneigd tot

spoedig weer uitgeven van wat hij verdient. Aan hot slot van het onderwerpelijk artikel „Chineezen" merken wij nog op dat op het oogcnlik, dat dit artikel ter perse gaat, do sociale herovning in China, en de reactie daarvan op de Chineezen in onze kolonien, nog steeds aan het cvluueeren is, zoodat niet met zekerheid reeds thans te formulceren is, welke haar definitieve resultaten zullen zijn. Vermoedelijk zullen de meeste zeden en gewoonten, die een bijgcloovig karakter hebben — b.v. de aanbidding van locale goden — geheel verdwijnen, en zal de positie der Chineesche vrouw en van het Chineesch meisje aanmerkelijk geemancipeerd worden, terwijl I ook de zoons meer in westerschen zin „Sui Juris", zullen worden. Do nieuwe Chineesche wetten, die het oude „Ta Ts'ing Luh Li" zullen vervangen, en die de onderscheiding van civiel en crimineel recht zullen aannemen, zijn in bowerdng. Het is echter met zekerheid te voorspellen dat, ontdaan van veel, dat verouderd is en niet meer aan de nieuwe tijden aanpast, de grondbeginselen tier Confucianistische wereldbeschouwing en opvattingen van familie en staat, behoudens modeme wijzigingen, behouden zullen blijven.

Volgens de uitkomsten der laatste — in het jaar 1905 — gehouden volkstelling was de Chineesche bevolking in geheel Nedorlandsch Indie op ult*. Dec. 1905 sterk in totaal 563.449 zielen, waa' onder van het inannlijk geslacht 369.130. Zij was aid us verdeeld: Op Java bevondcn zich 295.193 Chineezen, (van wie 157.570 mannen) en wel in de residentie Batavia 92.520, Pekalongan 16.764, Semarang (zonder Demak) 32.724, Rem bang 17.538, S'eraBaia 26.6-16, Paseroean 13.198, Kcdoe 13.218, Socrakarta 10.971, Kcdiri 12.969, torwijl'm de bverige gewesten van Java hun getal beneden de 10.000 bleef. Op Sumatra's Oostkust bleip het aantal Chineezen 99.23G (van wio 92.64G mannen), in hot gewest Riouw en Onderhoorigheden 18.491 (van wie 15.892 mannen), op Banka 43.723 (van wie 32.042 mannen), en de Wcsterafdeeling van Borneo 48.348 (van wie 29.513 mannen), terwijl in de overige gewesten der Buitenbezittingen hun getal beneden de 10.000 bleef.

Literatuur. Williams, The Middle Kingdom (London & New-York, 1900); Prof. dr. J. J. M. de Groot, The Religious System of China (Leiden 1897

Giles, China and the Chinese (London 1902); Prnkeru/-----

China Past and Present (London 1903); Prof. Legge's

Tho Chinese Classics (London 1861 o.v.); Henri Borel, De Chineescho Filosofie, toegelicht voor niet-----

sinologen. I Confucius (Amsterdam 1898); Henri

Bo rd, Do Geest van China (Amsterdam 1916); Dyer

Ball, Things Chinese (Shanghai 1903); Maurice

Courant, En Chine, Mceurs et Institutions, Hoimnos ,

ct Faits (Paris 1901); Samuel Johnson, Oriental G-

Religions in China (Boston 1877); Mr. P. H. From-: J"

berg, De Chineesche Beweging op Java; Chen Huan-: 結%:

Chang, The Economic Principles of Confucius and /

his School (Now-York 1911); Prof. JDr. J.

~CHIRURGYN- of FOKTERRVISSCHEN (Acan-

thuridae), Bronang-Bronang, G^tinnah' J"

(MOL. MAL.), behooren tot de Acanthopterygii (zie

VISSCHEN) en zijn gekenmerkt door den klei-

nen, niet uitstulparcn niond, en door het bezit van

een scherpen, lancctvormigen stekel aan weerszijden

van den staart, waaraan zij hun naam te dankon

hebben. In het geslacht Acanthurus, is dezo stekel in

rust in eeu groove van don staart verborgen, doch

wo rd t eon govaarlijk wupen als de visch don stpel

«r, ,

*) Tc Jxiiden 19, te DqKt.O, to Utrecht 2, to Amtojxlam 7, aan de Handels Hoogcschool te JRot-terdam 2. De Chineesche stud ent en in Nederland hozitten eeu vereeniging genaamd Chung Hwa Hui, waaraan verbonden con studiefonds, bc- stemd om minvermogende Chineezen uit Nedcrl. Indie en Nederland to doen studeeren.

opricht en met deu staart been en weer slaat. Het geslacht Nauseus (Galak karang) heeft 2 platte stekels aan weerszijden van den staart, sommige soorten hebben een naar voren gericht benigen horen op den kop. Nauw verwant zijn de *Ledervisschen*, geslacht *Texithis* of *Amphacanthii**, gemakkelij herkenbaar aan de buikvinnen, die zoowel aan de binnen- als aan de buitenzijde een stekel draageKz°C/f. <

Z *CHLORANTHUS OFFICINALIS BL, *Clio-ranthaccae*. Karas toelang, (SOEND.), Keras toelang

-/4. L : f J、 >6^uL), Kras toelang (MAL). Kruid of lage heester - met groenc bloeien, in de lagere bergstreken van

een groot deel van Zuid- en Zuidoost-Azie voorko-

mend. Pc wortels zijn een inlandsch geneesiuiddel.

—; *... * (Ide aroniatisch nekende bladeren worden als krui-

/derij gebruik/y

J 《 , ' , ' CHRISTENEN (INLANDSCHE). Zie CHRISTEN-

F INLANDERS.

■. QHRISTENGEMEENTEN. Zie EEREDIENST en

七, < _ zfeNDING.

CHRISTEN INLANDERS. Volgens de opgaven in of vijandige Mobanimedanen. Het overgrote deel der ZZ^MA^1 前事 het Koi. Vei-slag 1915 werden op 31 Dec. 1914 Chris-Cliristen inlanders, mis- schien 1920, verkeert in de

f. ten inlanders, deels protest ant sche deels katholieke- eerste, gunstigste conditio. Zelfs treft men op de

aangeretroffen in de gewesten Menado, 284.000buiten)x*zittingen zelf- besturende landschappen aan

A 取. (274.000, prot., 10.000 kath.), TapanoeJi J 69.000 纒J(prot.) onder ecu Christel ij- ken bestuurder (vorst) en met Chr.

Amb-oina 83.000 (78.000 prot- 500Cf kath.), hoofden; zoo b. v. op de Sangi- en Talaud-cilanden en in

1 / TimorJ72^nOir(39.c6o prot., 33.000 kath.) ; voorts inde Bo- laaijns (Menado).

^oexarhaja 5400 (prot.), Kcdcc 5300 (4000 prot., 1300 In de Indische staatkunde heeft de Chnisen- inlander

kath.), Pasoeroean 5100-(prot.), 必理—_Oost--- kust 4400ahijd het meest de aandacht getrokken om zijn

(prot.), Seniorang 4000 (prot.), Batavia "3750 (3600 prot., „rechtspositie", d.w.z. om de vraag, of niet de pubJiek-

luD kath.), Kediri 3700 (pint.), Atjeh 3000 (prot.), W en Jnvaatrechtelij ke vooi-cijfften dor Ind. wetgeving

Borneo 2100 (kath.), Teniai-e- 5000 of jneer (prot.) voor hem ongunstiger warm dan voor den niet-Christen.

1600 (prot.), Djakarta 1600 (1500 prot.,)00 AlH reden daarvoor gaf men clan op, dat de welgeving

kath.) ; en ten slotte elders nog bij getallen onder de duizend (Z.O. Borneo word! niet opgegeven). Het

gezaainelijT aantalSTOidt geschat oj> 660.000 prot. en 85.000 kath., dus ongeveer 750.000 op de ruim

40.000.000 inlanders van N-Indie. Deze cij- fers wijzen, zoo zij juist zijn, op een belangrijke toene-

ming in de laatste tien jaar.

Was in de dagen der Compagnie en nog later liet streven der geloofsverbreidera er, inissichn gedach-

teeloos, op gericht, de gekerstende inlanders zooveel mogelijk als westerlingen te gaan ncncien (bijbelschc

of vaderlandschc voornamen), kleeden en bejegenen, in later tijd wint alom de overtuiging veld, dal

men hen inlanders onder de inlanders moet laien blijven. Bij de oude opvatting paste de naain in-

landsche *Christenen*, die hen voornamelij ak> een groep uit de Christenen beschouwde ; bij de jongere

past de naam Cliristen inlanders (zie b.v. Ind. Stb. 1907 no. 253, J911 no. 439, 1912 no. J3), die in de eerste

plaats inlanders in hen blijft zien. In vele streken echter, zooab> op de Ambonsche cilanden en

wEJicht in de Minalhasa,as de westerseche nabootsing reeds te ver dobrgedrongen oni nog op terugkeer te

kunnen hopen.

Het spreekt, zoo men v66r alles op dien landaard let, yanzelf, dal de vraag, hoe „de Christen inlan-

der" is, niet kan worden beantwoord. Tusschen den Christen-Niawer, den Christen-Soendanees, den

Christen-Dajak, den Clu-isten- Ambonees en den Ch'ifeicn-Papoea is natuurlij heinekbreed vcrschil ;

e? evenzeer moot het onderscheid niaken, of het nieuwe Christendom rechtstreeks op een oud heiden-

dom volgt (Midden-Q/lebes enz.), dan of het, als op Java, eerst opt reed na ceuwen van Hindoeschen

(n MobainmedaanEchen gedsdienst. Op de genoemde gronden IB het dan ook onmogelij, een algemeen

oordeel uJl te spreken over de meerdere eijljkheid,

zedelijckheid, naarstigheid, netheid, spaarzaamheid enz.

van „den Christen inlander" boven zijn moslim- sebe of

heidensche rasgenooten. Dat de moraliteit der

onverloofde en der verloofde jongelieden op de

Ambonsche cilanden in onze oogcn Jaag staat, en dat de

huwelijkszedcn bij de Christen-Minahassern slechter

schijnen te zijn dan die der Mohaminedaan- sche

Alinahasscre of der heidensche Bantiks, kan alweder niet

zonder ineer geweten worden aan het Christendom, al

mag men voor zulke feiten het oog niet sluiten. Vast staat

wel, dat er bij Christenbevol- kingen in Indie een grooter

gevoel van toenaderijig en vert rouwelijckheid jegens het

gouvernement best an t dan bij heidenden, Hindoes en

Mohammedanen, en dat meestal onder hen minder

gevaar bestaat vooi' wcelingen tegen ons gezag of voor

lijdelijck jcrzl.

Voor leefwijze en vrije ontwikkeling der Christen-

inlanders niaakt het uiteraard groot onderscheid, of zij in

grooten get ale samenwonen (Bataklanden, Menado,

Zuidwestercilanden enz.), (lan"or* zij in klein aantal

verstrooid wonen te njdden van arg- wanende heidenden

of vijandige Mobanimedanen. Het overgrote deel der

inlanders mis- schien 1920, verkeert in de

beste conditio. Zelfs treft men op de

gunstigste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

beste conditio. Zelfs treft men op de

mlijk dcz: dat — naar men meendo — in heiden- sche of in Mohammedaanscho st reken (b.v. op Java) een Christen inlander geen inlandsch bestuursambtc- naar kon worden wegens art. 124 Reg. regl. (vgl. art. 11 dcr regentcinstructie van 1867); dat de tekst dcr heerendienstordonnanties geen vrijstcHing voor zon- cn feestdagen hehclst; dat de Christen- inlander in Mohammed a ansche st reken moet te- rechtst aan voor Mohammedaanscho hoofden; dat (voor 1891) bij landraadzaken tegen Christen inlanders een Mohammedaansch godsdienstambtenaar aanwezig was : dat op en buien Java in Mohammed- daansche st reken vccldc islam in het dorpsbestuur is gcrepcretc eerd, doordat het dorpschoof onder zijn onderdanige handlangers ook een Moh. dorps- godsdienst beambtc (Jeb6, kaocm, incdin, teungkoc, ketib, kasisi, cnz.) heeft; cn dat Christen inlanders in zulke st reken veelal mocten bijdragen, of alt hanc feitelijk bijdragen, aan Mobbmedaansche hcilmaaf- tijden. De eerste dezer grieven kon, indin juist, allccn bij de wet worden weggenomen; al d overige echter bij Kon. besluit of bij ordonnantie, zonder dat eeuige wetsanvulling daartoe noedig was.

Tegenover dcze grieven slond dan echter het feit, dat in sonniige deelen der Ind. wetgeving Christen inlanders werden bevoorrecht. ZGO deelen allccn zij in do opbrengst van het „6en per mille“, dat van gouvernemcnswege ten bate dcr aenzorg onder „behoefuge Christencn“ gcheven wordt bij open- barch verkoopingcn, verhin ingcn, loterijen cnz. (Ind. Stb. 1886 no. 127, zooals Inter gewijzigd) : zoo wor- (1 n dikwijls allccn zij toegdatcn tot bepaalde be- tiekkijifien in het legcr of bij de gewapende politic (zic b.v. Ind. Stb. 1911 no. 439, 1916 no. 24); en zoo w(incin in tnl van pulitieke contracten Christen inland c'i's (anders dan niet-Christenen) reeds clan tot de gouvernemcncs onderhoorigen gbracht, wanneer zij maar ni-< t "hooren tot de inhccinsche bevol- king van het landschap, ook al behooren zij thuis ii> het gewest zelf (vgl. ook Ind. Stb. 1914 no. 24 art. 14 lid 2 oi: c1r c).

In zake jnivanf rechtl kwamen de bezwaren naar het schijn, aanvan kelijk voort nil mis verst and. Men nicdcndc, dat het door art. 75 Reg. regl. a Is bindend v<org(-*hcm-veii adalncht der bevolking voor lid grodtb' <4 deci nit g(xlb<ieiet;st igc, dus Mohaminc- (Jaansch, r) : cht Lestond, cn tint dun de Javaan cnz. door (.Iirif-ten te woiden nagcno(*g zijn gehccldc pri- vatnc ic) hi vcrloor zender daai'oor actos ind in do plnats i(* cilaiigen. Het gencij- indcclc, dat men daartegen dan placht aan te bevelen, bestond gemccnlijk in to(JMisselijkeivclai ingvan)ct Euiopcsche burger- 1 i j k luindelHificht op a lie Christen inlanders, van Nias af tot Nicuw-Guinea toe ; en ontwikkeldc (Jlirisiten inlanders zelf jchteute dikwijls, zonder de <trekkij) van zulk een niaatregc) in zijn gcvolgen ook maar eenigKzinB te kunnen overzicn, dit denk- beekl toe, onulal het hen inimors wcer een stapje jmdcr tot Let Etn opeaan-zijn zou brengen. Toon men later moest gaan erkennen, dat het uitgangs- punt onjuibl was geweest; dat het adatrecht slechts voor een klein gedcclte (zekere huwelijks- en erf- rechtsaangelegcheden) den in vloed van den islam ondergaal ; dat (Ins de beckerdo moslim Meehls ecu klein gedcclte van zijn adaptivaatrecht verlicst;

d&t blijkens de ervaring een Chriftolijke bevol- kingsgroep in een bepaalde st reek zich, onder lei- diing der zeidiinf, wccst te helpt-n aan niriwe ge- d] ng\$- on rechtsregelH voor die Incline, bleef men nochtans er op aandringen, dat bij algemcnc veror- dening het toch altijd onvolmaakto privaatrecht dor

Cliristen inlanders afdoendo on volledig zou worden geregeld. Minister Cremer sloeg (Maart 1900), om in deze richting werkzaam te zijn, de methode voor van locale en partieelc codificatie van het adatrecht van alle inlanders, to beginnen echter in die streken, waar mon veel met Christenen had te doen (Menado, Amboin a, Ternate), en vond voor dit denkbedd instemming bij de Staten- Generaal. Minister Idcn- burg daarentegen diende (Nov. 1904) een wetsvoor- slcl in teneinde bij een nicuw art. 109 Reg. regl. te bevelen, dat de „rechtstoestand dcr Inlandsche Christ enen* zou worden geregeld „bij algemcnc verordening“ ; en dacht daarbij aan regels betref- fende overgang tot en verlies van Christendom, vaststelling van een privaatrecht in den geest van het Europesche, enz. Het artikel, aldus in 1906 onder Minister Fock wet geworden (Ind. Stb. 1907 no. 205), maar thans (Sept. 1916) nog niet in wer- king getreden, heeft nog tot geen enkle voorziening in zake privaatrecht geleid ; en ook van de publiek- rechtelijke bezwaren, die bij Kon. besluit of ordon- nantie badden kunnen zijn weggenomen, is er thans (Sept. 1916)nog niet een vcrwijderd.Inmiddels zctto op de zendingscnferentio van Oct, 1910 te Am- sterdam het kamerbd H. Colijn gemotiveerd uiteen, dat z.i. „do fameuse wetten van 31 December 1906 ons ten aanzien der inlandsche Christenen niet ge- bracht hebben wat er van verwacht werd : dat we te dien aanzien nog geen haar breed gevorderd zijn; en dat die wetten ons ook de gcwenschte oplossing nimmer zouBcn kunnen schenken“. In gelijken zin sprak en schreef herhaaldelijk de Rotterdamseche zcndijgsdirector dr. J. W. Gunning ; en op de zen- dingscnferentie van 1912tcBuilenzorg bepleitte dr. N. Adriani, dat de ad at der Christen Tnlanders niets anders is dan do adat van alle inlanders, slechts ont- daan van haar specifice heidcnsche (resp. Mohamnie- daansche of Hindoesche) en van haar inhumane of o.i. immoreele elementen. In Jan. 1914 publiceerde de regccrcnc de ontwerpen cener staatscommissie, die het nicuwe art. 109 o.a. voor Christen inlanders had uit te werken gekregen; uit die ontwerpen, gedagteekend van eind 1910, bleek diepgaand. mccningverschil.

Tegenover deze privaatrechtelijke lccmten voor Christen inlanders staan ancrlcrzijds wed er ccnigc opzcttelijke voorzieningen te kunnen bate, waarvan het echter de vraag is, of mon hen daarmede wel heeft gebaat. Voor do Molukken (Menado, Ternate, Ainboina) al medo Timor geldt een (volgncs som- migen onwett ig) huwc 1 ijl-<sigloment van 1861 (Ind. Stb. 1861 no. 38), dat met de in die streken uiteen- loopende volkgewoonten niet de niinsto rekening houdt en cen onwettig saincnven (met als gevolg: onccclite, of zelfs zgn. overepcligc, kinclren) in do hand werkt. Voor een aantal deelen van Indie heeft niet voorts bepalingen van 1829, 1835, 1840, 1851 on 1864 betreffende een burgerlijken stand onder Christen inlanders, die een bron zijn van verwarring en jechtsonzkerheid. Daarlegenover erkent BijbL^75 也.(win 1911) het nut van adal reglcngen der * Christen inlanders zelf, en heoft mr. J. C. Kielstra in 1913 opdraoht onvangen om die adatreclingen op en buiten Java na te gaan en daarovei' van ad- vics te dicnen.

Los van al dcze bezwaren en wenschen omtrent gedrijkte gouvernemcnsbepalingen staan de moei- lijkheden, geboren uit feitelijke omstandigheden verhoudingen. Dat een uinderheid van Christen- inlande'i's in midden van een nicrdcrheid van an(k'i>:denkudo inlanders vccldc geplaaqd • en

tegen gewerkt wordt, kan, zoover het niet in onrechtvaardigheden ontaardt, door het bestuur bezwaarlijk word on gekeerd; al geeft het dor zending aanleiding om zooveel mogelijk aan te dringen op vorming van eigen Christelijke gehuchten, later uitgroeiend tot dorpen. In half Mohamm., half Clirist. dorpen op Java ziet men wel eens naast den Moh. dorpsgodsdienstbeambte een Christ, ouderling of pengatoewo opgenomen in het desabestuur. Indien er daaren tegen Europeesche of inlandsche gouvemements-ambtenaren zijn, die jegens Christen inlanders antipathic doen blijken uil daden. dan kunnen en moe-ten zij uitcraard worden terechtgewezen (zie b.v. BijbL4642. van 1889). Tegenover het streven van de Saxikat Islam is te Modjowarno (gew. Soerabaja) een Christeninlandersbond Mardi pratiojo gevormd. Hoewel het oude denkbeeld, dat Christen inlanders verwsterscht moeten worden (Europeesch recht, Europeesche manieren en kleeren, Zecuwesche of Latijnsche of Hebreueusche voornamen, enz.), nog niet geheel is overwonnen, sterft het toch nicer en meer weg, naarmate bij aanstaande zendingen en missionaidsen de oogen meer geopend worden voor de betekenis en de waarde ook van een oostersch volkseigen.

Voor feitelijke toestanden onder Christen inlanders raadplege men onder nicer: J. W. Gunning, De Inlandsche Christenen (Hollandia-drukkerij), diens opstellen in Ind. Gids 1905 I en Oncz Ecuw Aug, 1907, en tai van andere geschriften van dezelfde hand: voorts Alb. C. Kruyt, in Ind. Genootschap Oct. 1906, en in De Inlander en de Zending 1907; ook bijlage A van het cerate wetsontwerp in bijlagen 1904—1905 no. 121 (welke bijlage door Gunning onjuist wordt genoemd) en n)r. L. W. C. van den Barg, Javaansch Christendom, in De Gids 1907 I. Voor hun "rechtspositie" en den daarover gevoerden strijd kan men raadplegen: Handd. N.-Ind. Juristenvereeniging 1887; n)r. L. W. C. van den Berg in De Gids 1890 IV (zie bo ven); n)r. F. C. Hekmeijer, De rechtstoestand der Ini. Chr. in N.-I., 892; n)r. I. A. Nederburgh in Wet en Adat (1896 -- 8), baridTen If : m) Fr C. Hekmeijer in Ind. Gids 1898II; n)r. J. H. Cripentier Al ing, Het gewoonte- recht in de Minahassa, Ind. Gids 1901 I; Ini. recht. en ini. Cliristenen, in R. in N.-I. 84, 1905, bl. 55; n)r. C. van Vollenhoven in De XXe Eeuw, Maart 1905⁷ 375 : 24 Ontwerpen over Ind. recht door J. H. Carp. Alling e.a., 1909, bl. 3, 17, 33; H. Colijn, 24e Ned. Zndingsconferentie 1910, bl. 5; Adat- regclijgen in de ini. Kiistengemeenten op Java, uitg. Welvaartcommissie IX d, 1911; dr. N. Adriani, Zndingsconf. Buitenzorg J912 (overgedrukt in Adatrechtbundel 12, 1916); en M. Lindernborn, De Recktoestand derInl. Chr., in Stemmen desTijds, Febr. 1915. Van groot belang zijn ook de cnkele opmerkingen, door dr. C. Snouck Hurgronj ge- maakt in Nederland en de Islam, 2e dr., 1915.

CHRISTMAS-EILAND. Eiland gelegen in de Indische zee ongeveer 750 zeemijlen Oostelijk van de Cocos-eilanden en 190 zeemijlen bezuiden Java op 10. 25° Z.Br. en 105° 42' O.L. Het ciland heeft een grootste lengte van 22 en eene grootste breed te van 6 K.M. om is bedekt met Jiooge wouden. De hoogste top is ± 300 M. boven zee. De kolonisten verbouwen koffic, klappers en groenten. Het klimaat is gezond, de temp, wisselt af van 75—84° F. De heer- schende wind is de Z.O. pa-isaat. Wie het eiland ontdekte, is niet bekend : het komt op een Holland- :籍 e kaart van 1666 ah Moni vov. In 1688 bezocht

Dampier het, ciland en vond het onbewoond. In

1888 werd door het Engelsch oorlogsschip Flying Fish, Cipt. Maclear, do baai ontdekt, welko do enige landingsplaats van het eiland, dat overigens geheel door koraal is omgeven, vormt. Die baai werd Flying Fish Cove genoemd. Malaria komt er wei- nig voor; stilstaande wateren worden niet op het eiland aangetroffen. Het ciland werd eerst in 1888 door het Britsche Gouvemement wegens zijnen fosphaat-rijkdom geannexeerd en onder het bestuur der Straits Settlements gebracht. In 1889 word aan bovenbedoeld baai door G. Clunies Ross, den eigenaarder Cocos-eilandcn, een kleine nederzet- , < ting gevestigd. Er bevinden zich thans ± 250 be wo- ners, Eurapcanen, Britsch-Indiers, Maleiers en Chi- neezet-a * V

CHYDENANTHUS EXCELSUS Miers., fam. L&y- thidaceae. Bloedeng (JAV.), Brosol (JAV.), Bisoleh (JAV.), Emprak (JAV.). Fraaie boom van Oost- en Midden-Java en van enkele van de andere eilanden van den Archipel. De zaden, die onder den naam "bisoleh" bekend zijn, worden als vischvergif ge- bruikt en ook als geneesmiddel en als braakmiddel.

CHIJS (MR. JACOBUS ANNE VAN DER). Geb. te Leiden 1 Juni 1831, studeerde te Leiden, promoveerde daar in de rechten in 1856, en deed daarna te Delft examen voor O.-I. ambtenaar. Hij vertrok in 1857 naar Indie, werd benoemd tot commies, later tot referendaris ter A] g. Secretarie, was daarna als inspecteur bij het in- landsch onderwijs werkzaam en werd 28 Jan J 892 tot landsarchivaris benoemd, na grucmeen tijd tijde- lijk werkzaam te zyn geweest met het classificorcn enz. van het Oud-archief. Hij overiced den 23c Januari 1905 te Batavia. Door zijno zorg zagen be- langrijke stukken uit dat archief het licht, ZOONH: Inventaris van lands archief te Batavia (J 002—] 816) Bat. 1882. Ned.-Ind. plakaatboek, waarVan 16 d'n. en 1 deel register Joopende tot 1811 zijn ver- schenen, cn het Daghregister, gchouden in't Custelc Batavia. Voorts schref Jij: Geschied. der slichting der Vereen. O. I. Comp. Leid. J 85), 2c dr. 1857. De Nederlanders te Jakatra. Amst. 1860. De Lat. KCJIO- len van 1642 en J 666, alsmede het Seminarium van 1745 te Bat. 1860. Neerland's streven tot openstel- ling van Japan voor den werclldhandc), A mst. 1867. Do munten van Ned.-Indie (met Nelscher) in Verband. Bat. Gen. XXXI. 1864. Bijld. t. d. geschied. van het ini. onderwijs in Ned.-Indie, Tijdschr. T. L. V. decl XIV, XVI, XXV 1869—79. Proeve eener > Nederl. Ind. bibliographio (1659—1870) met 2 vervolgen Bat. 1875, J903, uitgeg. in Verh. Bat. Gen.— XXXIX 1880 en LV 1902—1903. Hot Middelbaar onderwijs te Batavia gedurende de cerate helft der 19e ceuw vclgens officieele bescheiden. Bat. J 902. Voorts verschillende artiklen vooral over de (: geseb. van Ned. Indie in Tijdschr. v. h. Bat. Gen. enz.]

CIBOTIUM. Zie PENA WAR DJAMBI.

CICADEN. Vier vleugelige insecten, van welko do vleugels soms Jederachtig en fraai gekleurd, jncstal alle vier doorschijnend en duidclijk geaderd zijn. Een aantal soorten leven in den Indischen arohi- pel. De zoogenaamde zingcicaden, Jliang-riang, ont- leenchen hun naam aan een eigenaardig gevormd or- gaan, een soort van muziekinstrument, gepaard in hot achterlijf, en waarinde dezedieren een knarsend en sissend getijp voortbrengen. Door duizenden Cicaden gezongen, ontstaat een centonig, doch sohel en sterk gegons. Genoemd muziekiinstrument is gevormd door 2 driehoekigo holten, aan de achterzydo van den Isten ring van hot achterlijf gelegen, door plaatjes overdoekt, torwijl aan de binnenzijde zich con

geplooid trommelvlies bevindt, dat door een spier min of meer gespannen wordt; tengevolge van het uitzetten en samentrekken van het achterlijf komt deze spier in werking en wordt het trommelvlies in cone trillende beweging gebracht; op deze wijze nu zon het zingen der Cicaden ontstaan, dat eenige overeenkomst heeft met het gezang onzer krekels. De wijfjes zijn voorzien van een zaagvormige legboor, waarmede zij gaten in de boomen boren, ten einde daarin eieren te leggen. De Cicaden houden zich steeds in de boomen op, doch de jongen (larven) **k】inn】** en, zoodra zij uit de eieren gekropen zijn, naar beneden, gaan onder den grond om te zuigen aan de wortels der boomen en vertooven daarin zoo lang, totdat zij het laatste larvestadium, dat ook a Is nimf betiteld wordt, bereikt hebben.. De zingcicaden hebben de sprietten voorzien van 7 leden, waarvan de 5 laatste tezamen een haarvormig aanhangsel van het 2c lid vormen en bezitten 3 nevenogen. Op Java komt een groote zeer fraai gekleurde soort voor (*Cicada raphideidd*).

Bij de Spring-cicaden daarentegen ontbreekt boven beschreven muziekinstrument en zijn de pooten geheel en al tot springen ingericht; de ondoor-schijnende vleugels zijn gewoonlijk fraai gekleurd. Sommige soorten hebben het borststuk voorzien van verschillende zonderlinge aanhangsels, zoodat dit met den hop de vreemdste, soms gedrochtelijke figuren vormt; zoo is bij eene soort van Java (*Mem-brads s. Cenrohis anchrajo*) de geheel lliop bedekt door het voorste gedeelte van het borststuk en ver-toont te zamen 2 groote, zijdelings naar achteren gekronde horens. And ere soorten, te de genera *Flata* en *Poeciloptera* behoorende, hebben breede vlvugels en schoongekleurde voorvleugels; de *Plata maculata*, watachtig van kleur met donkere vlekken, is over ecu groot gedeelte van den Indischen archi-)< :] verbreid, cvenals nog merkwaardiger insecten, de zoogenaamde lantaamdragers (*Fulgoridae*) met (likwijls allczonderlingst gevormd koppen, waarvan het voorhoofd blaas- of steelvonng vrlengd is eh aan het uiteinde voorzien van een naar boven gebogen knopje.

De naftm van Jantaamdrager is ontlend aan cono vcrniaarde Amerikaansche soort, waarvan men vroeger, waarschijnlijk ten onrechte, bowerdedatdo kop cen Lichtgevend werktuig was en vooral des nachts licht vopspreidde.

CICER ARIETINUM L. » fam. *Leguminosae-Papilionatae*. Gamet, Katjang gamet (SOEND.), Katjang kapri (JAV.), Katjang poctih (MAL.). Oppericht een-jarig kruid, met wittc tot roodachtige bloemen on lot twcczadige]culon, in Zuid-Europa en een groot deel van Azie gekweekt om <le ectbare zaden *chick pea*"),-".

Vn CILIATA, lofusorien of afgicsteldicrtes. Klaase van Protozoa, gekeninerkl door het bozit van tal-rijke korte triharen of cilien, die het geheele lichaam bed ok ken kiinuen. Men vindt do ten deelo kosmopolitische soorlen ovalor in zootwater, waarin zich vele rottende stoffen bevinden. Zij voeden zich vooral met Bacterien en ander gevormd voedsel. Do voortplanting geschiedt door dwarse deolng. Do Ciliaten werden reeds in 1676 door onzon landgenoot Leeuwenhoek ontdekt, echter hield Ehrenberg (1838) hen nog voor hoog ontwikkelde dieren mot gecompliceerde organen; eerst later word hun Pro. tozoen-natuur herkend.

CINCHONA. ZIE KINA. ' ' ,

CINNAMOMUM BURMANNI BL., fam. *Lauraceae*. Kiamis (soEND.), Manisdjangan (JAV.). Kloine boom

van den Maleischen Archipel en van China. Op Java wordt het hout wel gebruikt; overigens is de sc hors algemeen als kaneel in gebruik, en ala mediejn.

CINNAMOMUM CAMPHORA Nees., fam. *Lauraceae*. Boom van Fomosa, levert de KAMFER (zie aldaar) of KAPOER BAROS.

CINNAMOMUM CASSIA BL., fam. *Lauraceae*. Kajoc manis tjina (JAV.). Boom, uitChina ingevoerd, waarvan de schors de Vermoesche kaneel levert.

CINNAMOMUM CULILAWAN Nees. fam. *Lauraceae*. Boom, vermoedelyk allen in het Oosten van den Archipel voorkomend. De bast van deze, en niasschien ook van andere soorten, beet koe-lit lawan en komt als Cortex Cullilawan in den han del.

CINNAMOMUM INERS BL., fam. *Lauraceae*. Ki tedja (SOEND., JAV.), Katjengal (MAD.). Boom van Achter-Indie, deMoluldten.en Java. Het hout wordt niet gebruikt, de^cKors soms als mediejn of met do bladeren als thee. Vermoedelyk is deze soort ook een van de stamplanten van Cortex Cullilawan. Zie dat wo ord, 了、 < Y.-' 七、

CINNAMOMUM PARTHENOXYLON Meissn.Jam. *Lauraceae*. Ki pedes, Ki sereh (SOEND.), Selasijan, Telasijan (JAV.). Vrij groote boom, van Achter-Indie tot Zuid-China verspreid; op Java wordt het hout gebruikt als bouwhout. Het is ook als muclebouthout aan te bevelen wegens de groote duurzaamheid en do aangename reuk. De halfrijpe vruchtnapjes, dio sterk naar sussefras rieden, staan in do inlandsche geneeskunde bekend als *Boenga laivang* of *Kembang*

CINNAMOMUM SINTOK BL., fam. *Lauraceae*. Hoeroe sintok (SOEND.), Sintok (MAL., JAV.), Woeroe sintok (JAV.). Boom, allen van Java hakond in het lagore bergland. De schors is cen zeer gczochtc medicijn vooral tegen ingewandsziekten.

CINNAMOMUM ZEYLANICUM Nees, fam *Lauraceae*. Kajoo manis, Kajoo manis djangan (MAL.), Kaj 3C logi, Kanigan (MAL.). Heestor, dcstamplant van d Ceylon-kaneel, welke laatste, behalve als genotmiddel, in Nedcrlandsch-Indio cen veelzijdige genccskundige (oepassing vindt, (Zie KANEEL).

CISSAMPELOS PAREIRA L. fam. *Menispermaceae*. Areuj tjamtjaoeh (SOEND.), Tjamtjaoeh (SOEND.), Areuj gcurcung budas (SOEND.). Klimmende he ister, in vclv vorinen over o'n groot deel van tropisch Zuid-Amerika. Afrika, en Azie verspreid, op Java tot nu toe alleen gekweekt gevonden. Van de bladeren wordt door uitporing een tot glei stollend sap verkregen, dat als genccsindidol bij catarrhen gebruikt wordt.

Cyclod pelata, een plant van dezelfle familie, die buitengewoon veel op Cissampelos gelijk, maar in Ned.-Indie in het wki voorkomt, wordt naar hot schijnt voor hetzelfde doel gebruikt en vaak met do vorig(; verward, (Zie TjINTJAOE). . f ' f

CITROEN. ZIE CITRUS MEDICAA-CITRULLUS VULGARIS Schrad., fam. *Cucurbitata*?^o. Mandiki, Mondikai (MAL.), Samangka, Somangka, Semangka (MAL., JAV.). Bekonde klimplant, uit Afrika afkomstig, overal tusshon do keorkringen gekweekt en vaak verwilderd. Do grooto vruchten, de *watmeloenen*, worden oit hot sapige, roode vruchtvleesch vclv geteeten.

CITRUS, fam. *Rulaceae* : Lemon (MAL.), Djeroek (MAL.). Algcmcne naam voor do verschillende soorten on varietoiton van hot gcslacht *Citrus*, waarvan ere sommigen in hot wild, de inceste echter in Nedcrlandsch Indio gekweekt worden. Ontrent do vraeg

welke vormen a Is soorten en welke vormn als va-*Arclictis* (zie BINTOERONG), *Cynogale* (zie BOM-rieteien te beschouwen zijn, loopen de mceningen nog PRANG).

zeer uiteen. Terwijl sommigen slechts con vijf- tal CIVIEL-GEZAGHEBBER is de naam, welke vati-soorten aannemen, is bij andre auteurs het aantal veel<yuds gegeven we rd het zij aan officieren van het In-groot er. De voornaamste vormen worden in de vijfdisch leger, die belast waren met het bestuur over een hierachter volgende artikelen behandeld. Van deonderafdeeling of een afdeeling op de buitenbe-zittingen, inlandsche namen zijn alleen samenstel- lingen met dehetzij aan particulieren, die, zondert het bestuurscoips woorden *Djereok* en *Lemon* opgeno- men; voor de nate behooren, toch met bestuursfunc- tien werden belast in men in and ere declen van de Ar- chipel zie men hetafgelegen streken. Voor do Jaatste categoric, die sinds plantkundig woordenboek van F. S. A. de Clercq. / £ 7/1914 kortweg „gezag- hebber” heet, zijn in den loop dezer

CITRUS AURANTIUM L. Met bolronde of afge-eeuvv cigen bc- palingen getroffen (zie plattic nicest oranje vruchten van zeer verschillende GEZAGHEBBER) : de “civiel-gezughcbbers” van grootte. Bekende vormen van deze soort zijn Jo, de echte nilitaircn huize daarentegen bestaan nog onveranderd C. A u r a n t i u m, de Djeroek man is of Dj. legi, de meestvoort in die streken, waar bijeenbrenging van jnilitatie cn bekende en wegens de smakelijke vruchten meestadministra- tieve function in een hand voor het gegeten vorm. 2o. De vonn d e c u m a n a (= C. afdeelings- of onderafdeelinggezag wenschelijk of *decumana* L.), de Pompelmocs, Dj. bali (JAV., SOEND.), noodig wordt geoordeeld. Op een militair hoofd van Dj. gede (SOEND.), Dj. dalima (JAV., SOEND.), Dj. mana gewestelijk bestuur (zie BESTUUR end C. 1°) wordt de lagi (MAL.), Dj. pan dan (SOEND.), bekend oni denaam „civiel-gezaghebber” nimmer tegepast.< (‘/ smakelijke, zeer groote vruchten^ ..m/.

CITRUS HYSTRIX D. C. Boom of heester metzoo genoemd omdat zij Qiwa (d. i. de goedgunstige) of gedoomde takken, on gele eivormige of ronde, wrat- tige vruchten.Mahadewa (cl. i. de groote god) vereert als Oppcr- wezen, Daarvan de vormen lo. P a p e d a (= C. *Papeda* Miq.) met bittere oncetbare Param^wara (d. i. ojiperhecr), uit wien alles onstaat, vruchten. Djeroek poeroet (JAV., SOEND.). 2o. a c i d a (= C. *acida Roxb.*) door wien alles onderhouden wordt cn dio aan alles een Djeroek nipis, Dj. tipis, Dj. pctjel. De vruchten worden a] s genesismiddelleinde maakt. Dit leersluk omtrent het wezen der godheid is geget en ook^ welgebruikt bij de spijsbereiding. ■ is vermengd met verschil'endo mythische verhalen en voorstellingen van de oude Indische gedcn Roedra, Agni : /takken. De gele vruchten zijn bolronde oflangwerpig ^</ 5 7 . yencn Waroena, cn, in overeenstemming met den geest van dragen een grooten knobbel aan den top. Hiertoe 5 xZAo. de echte C. mhet Mindooisinc, ruimt het stelsel zcJfs eene plaats in voor e d i c a, de *Citroen*, (Djeroek asem, Dj. bedong), in Indie niet veelgoddelijk cn halfgoddelijk wezens, die tot een anderen gekweekt. Het hout is zeer fraai. 2o. de vorm L i m o n u m (= C. *Limonium*kring van het Pantheon behooren, zoodat cenc gelijkij-*Hook*.) Overal in Zuid-Europa en in 'Britsch Indie gekweekt om de olie, dig^ vcreering van Qiwa en Wisjnoe, of van de Tri- die uit de vruchtschil bereid wordt^Z 7/), , moerti, niet tot de zeldzaamheden behoort. Het is

CITRUS NOBILIS Lour. Djeroek hidung (SOEND.),trouwens eeno leerstelling der Hindoes dat Qiwa, Dj. 1 jolpQk (SOEND.),de Mandarijn, met oranje schil ^ om de Wisjnoe en Brahma, gelijk ook alle andere godenfi- kjeiite bolronde vrucht. Oui de Jekkere vruchten gekweekt.^guren, slechts verschilende (penbaringen zijn van 6n en hetzelfde allrhoogste wezen. Wannec ^,iwa

CITRUS SARCODACTYLIS Sld. (= envariëcitplastisch besclievien of in beeld gebracht, wordt, stelt van *Citrus medita limonum?*). Djeroek tangen, eenmen hem gewoonlijk voor als ecu in diep ge- peins eigenaardige vonn met vruchtbladen, die niet gelieel verzonkclji Wijze. Vandaar dat liij besternijeld wordt als vergroeid zijn, zoodat de vrucht van anderen half-Djagad-goeroe, Meestei der wereld, eeno benajning, die bolvormig is, maar aan den top overgaat in een wis- to herkennen is in Bhat ara Goeroe (zie selend aantal toegespitste uitwassen. Het vrucht- vleeschBataraCoerce),zijn ni jest verbreide titel voorheen in den is bijna geheel afwezij. Deze vonn wordt vooral door IndiKchen archipel. Beschouwt men hem a is den Chineezcii in gedroogden toestand voor een zeei-almachtigen vernielcr van a) het tijdelijk bestaande, dan belangrijk genesmiddel tegen allrci kwa- lenwoit hij voorgesteld als de Tijdgod, Mahakala. Soms aangezien. wordt hij afgebeeld als androgynie met zijne vrouweljk

CIVETKATTEN (*Vheridu*), ecu uitsluitend de Oudewederhcft Qakti of energie, nl. boerga of Parwati. Da Wereld bewonende familie der ROOFDIJEREN (zie aldaar),nici-st gewojic voi in echter waaronder liij vereej d verwant mel, maar niet zoo hoog ont wik- keld als die derwordt, beslaat iijeen symbooj, de Ling, ga, het zinncebeeld katten (*Felidae*). Met deze hebben ze de scherpe kiezen van bevj uchtcndc, levcnv/ccken- de kracht. Evenals bij gemecn, uiterlijk zijn ze cr over het algemeen van tpe JJocddhisten StoEpa” of Dagobs, waannede de Linga ondercheiden door een slanker lichaam en langeren, uiterlijk(>:(: recnkon)8t vertoont, deJ's afzonderlijk meer toegespitsten kop. Men verdeelt de familie in tweedeeds binnen heiligdom- men opgericht zijn, zoo is het onderfamilies: de *Viver- rinae*, met in trek bare klauwenook met de synibolen van Qiwa. Be vereering van (als bij de kittlen) on met vijf vingers en teenen, en deDagobs, zoowel als van Lingg&s gaal terug tot cen *Herpestinae*, met niet-intrekbare klauwen en soms metjtdprck, toon cr noch Boeddha-, noch Qiwa-beelden vicr viijgers en teenen. De *Herpe^linac* zyn in denvercreerd werden. Met de godsdienstige vereering van Qiw Indischen Ai chipel slechts vertegenwoordigd doora gaat gepaard die van Doerga, in hoofdzaak cenc \ c r soorten van het ge- slacht *Hegt 8/8*(zie GARANCAN), de'isoonlijking van Moedcr Natuur. wier wezen cnpwel *Viverrinae* =>?rde geslachten: *Viverra* (ziezoo veelzij- dig is, dat zij con tai van kenmerkende namen TENGALOENG), *Viverricula*, (zie RASE), *Limw^a* (zie bezit, gelijk trouwens ook het geval is met haren ge-maal, LINSANG), 5 隴冥^ (L)E(VAK), *Arctorialidia* (zie Verder genieten hooge vereering andere wezens, dio in de

AKAR), *Hemigale* (zie DOENGAN), nabijheid van den oppicgod gedaacht worden: Gan^a, de god der geleerdheid; Nandi, de stier van

Skanda of Karttikcja, de oorlogsgod. — Er zijn vei'schillende secten cn monnilcorden van Qiwa- icten of Caiwa's, zooals de benaming in het Sanskrit

luit. Zij onderscheiden zich uiterlijk en in de hoofdpunten der geloofsleer weinig van elkander, wanneer men buiten rekening laat eenige a Is Qiwaietische beschouwde esoterische secten van Qakta's of vereersders van het vrouwelijk principe, die eenige namen en symbolen aan het Qiwaisme ontleend hebben. Hoe het qiwaisme zich uit den ouderen Wcdischen gods-dienst ontwikkeld heeft, en wanneer het als afzon-derlijke secte is opgetreden, ligt nog grootendeels in het duister, maar zowat is zeker dat er eenige eeu-ven v. Chr. reeds Qiwaietische monnikorden beston-den, en het is onder den invloed van monnikorden of geestelijke broederschappen, dat in Inlie de secte- verschillen een vasten vorm hebben aangenomen. De bewijzen van iwa-verering in Noordwestelijk Indie en daaraan grenzende streken in de eerste eeuw onzer jaartelling, en de onmiskenbare invloed van het Qiwaisme op de ontwikkeling van het Maha-janisme, den meest verbreiden vorm van het Boed-dhisme, zijn voldoende om een denkbeeld te geven van de groote betekenis der secte in een groot ge-deelte van Indie reeds voor het middeleeuwsche tijd-perk. Wat den Indischen archipel betreft, strekt de inscriptie van Tjenggal van Qaka 654, waarbij de op-richting van een Lingga door koning Sandjaja ver-heerlijkt wordt, tot bewijs dat het Qiwaisme in Kc-(lo? beleeden werd. Spodig daarop treedt in Middei-Java het Mahajanisme op, en gedurende cttelijke eeuwen vinden wij beide godsdienststelsels als gelijk-berechtigd naast elkaar. Bij plichtige gelcegnicden, zooals de kroning van een vorst, waren beide gezind-tcii vertegenwoordigd en spraken geestelijken van de

en Sogata's den zegen uit. Javaansche dichters der 1de eeuw la ten de Quiwa- en Sogata-geeste- Jijken zcifs optreden bij gebeurtenissen in de grijzo oudheid, zoodal zij geen besef hadden dat het in Indie ooit anders geweest was. De Mahayanistische tlichter van den Soctosonia toont wijsgeerig aon, dat Boeddhca en Qiwa cigcnlijk e-cSn en hetzofde wczen zijn. Een Javaansch vorst der 13de eeuw draagt den vczelzeggenden naan van Qiwa-Boeddhca. Bit al les, alsmede de bouw- en beeldwcrken te Prambanan en eldcrH, bewijst dat er op Java tusscheftlKHcle gecls-dienststelsels een zeker syncrctisme bestond, ten innicnt in sommige streken. Niettemin wurun er lici-ligdommen, die uitsluitend Boeddhistisch waren, zooals van den Boro-boedoer, Kalasan, Mendoet, tr-wijl de ovrbrhijscfen van Lingga's, Nandi's, Doer-gabeelden on Gancqa's kennierkend zijn voor het qiwaisme. Tegen hot eindc der middeleeuwen hebben beide gezindten oJ)Java het veld moeten ruimenvoor den Ishun en cen tovlucht gevonden op Bali, waar nog heden ten dagu het (i/waismo heerscht en ook nog coiiigo Boeddhisten gevonden worden. Er zijn Bporen, dat ook op Sumlja cii.undre eilanden van Indoncsc die vereering van Bharara Goeroo ingang heeft gevonden. Bij do Bataks is Batara Goeroo do naan van den oppersto der bovengoden; zoo ook is bij de Dajaks 'alahatara, cone verbastering van Bha-tiira, de hoogste god. De Jagalogs op de Philippijnen vereerden eertijds als hoogsten god Bathala Mayka-pal, d. i. God do Formcerder, welke benaming zon-der twiifel op Qiwa doelt, al betcekent Bathala in *t algemeen ceno hoogere godheid, gelijk in *t Oudja-vaanshen en in Makasaarsch. Het woord Bhattara, waaruit Bha'tiira, Batara, ontstond, is csn bij uitstek Qiwaietische term, zoodat zokcro Qiwa-monniken dan ook Bha'iaraka's heten.

Literatuur : Over de leerstellingen en de mytho-logi? der Qiwaicfen zie: A. Barth, The Religions of India, p. 196—217; Th. Foulkes, The elements of tho

Saiva philosophy (Madras 1863); Catechism of tho Saiva Religion (ib. 1863); Kittel, Ueber den Ur-sprung des Lingakultus ; vgl. Indian Antiquary IV, 211; V, 183; Sarwadar'ana-Sangraha 74—112; Colobrooke, Mahcvaras and Pashipatas (in meer dan edne uitgave van diens Essays) ; H. H. Wilson, Works I, 188—238 ; W. Wilkins, Hindu Mythology 218—282; Ch. Coleman, The Mythology of the Hindus, 62—111 ; Dowimahatmya, uitg. door Poley met eenc Latijnsche vcrtaaling (1831). Over de vermeening van Qiwaismo en Boeddhisme op Java, zie Kern Versl. Meded. Kon. Akad. Lett. D. V., 3de-serie^—8—43 ; eene beschrij'ning van voorwerpen be trekking hebbende op Qiwaitschen cercedienst komt voor in Groeneveldt en Brandes, Catalogus der Archeologi-sche verzameling van het Bataviaasch Genootschap, passim ; vermelding van Qiwa- en Doerga-beelden, Lingga's, Nandi's en Gaecqa's in Verbeek, Oudheden van Java, passim. Over de Qiwaicfen op Bali zie R. Friederich, De Ocsana Bali, T. v. N.-I. IXe jg. III, 245; Voorloopig verslag van het ciland Bali (Verh. Bat. Gen. DI. XXIII, 1850); Over een Lingga aan de Bovcn-Melawi (Borneo) schrijft E. Kihir, Bndr ; * t. i. en vlk. 6e Ser. Deel II(1896) bl. 78. ① ; ; ; * * *

CLAUSENA EXCAVATA Barm., fam. Rutaceae. Tjeric hit am (MAL.) Daoen bidjtah (SOEND.). Kleine ' boom van Indie en den Maleischen Archipel. Do aromatische bladeren worden in toespijzen gedaan; bovendien, kont men er con voorbehoedende kracht aan toe, zoodat ze met andere bladeren op de rijst-velden gestrooid worden om cenc goeod oogst te verzekeren.

CLEERENS (JOHANNES BAPTISTA). Geboren te Antwerpen 27 Aug. 1785, trad hij in 1807 in dienst bij de cavalerie, woonde de veldtochten in Spanje en Rusland bij en werd in 1814 tot onderinspccieur der militaire administratie benoemd. In dien rang ver-trok hij naar Indie, waar hij als Luit. Kolonel do zesde mobile colonne in den oorlog tegen Diponegoro aanvoerde. In 1826 tot Kolonel csn in 1829 te-vens tot Adjutant van den Luit. Gov.-Gen. de Kock bevorderd, nam hij deel aan de onderhande-lingen, die tot do onderwerping van Diel Ncgdnd leidden. Na de loop van den Java-oorlog keerde hij naar Europa terug, was in 1831 Chef van den staf der eerste divisie-infanterie van het leger te veldc, on riehto later csn afzonderlijk jagercorps op. In 1835 tot Gen.-Maj. titulair bevorderd begaf hij zich wedor naar Indie, en word in 1846 tot Gouvcmcur der Molukken benoemd, in welke betrekking hij don 5ciY-April'1850 to Ambon ovcrleed.

CLERCQ (FREDERIK SIGISMUND ALEXANDER DE). Geboren 7 April 1842 te Zutphen. Na voor-afgescno opleiding aan do Kweclischool voor Mili-ftfiro Gooceekundigen te Utrecht 27 Juli 1863 aan-gesteld tot Officier van Gezondheif (bij het leger in Indie, ging hij aldaar spodig in burgerlijken dienst over en werd in Maart 1866 benoemd tot controleur in do residentie Mcjiado, in 1872 tot adjunct-inspec-teur van het inlandsch onderwijs, als hoedanig hij achtercecnvolgens werkzaam was in de Molukken, Sft...

inatra en Qost-Java, om in April 1877 tot inspecteur 词 Qien tak van dieist to worden bevorderd. In 1882 verkreeg hij csn tweejarig vorlof wegens ziekte en word na terugkomst in December 1884 benoemd tot resident van Ternate eijij Axiustus 1888 in dinczelf-don rang ovcrgeplaatst naai* Rioum, om in M tsc 139° *s lands dienst met pensioen te vrlaten. Hij ovcrleed in Aug. 1906 te Apeldoorn. Bchvalo vorschillende opstellen op geogi'aphisch, ctlnologisch en linguïstisch gebied in het Tydschr. v. h. Batav. Gen. v. K.

en W.» de Bijdragen v. h. Kon. Instituut, De Indische Gids, het Tijdschr. v. h. Aardr. Gen., het Tijdschr. van Ned. Indie, de Cosmos v. G. Cora en het Intern. Archiv f. Ethnographic, zijn als afzonderlijke werken van hem verschenen: Het Maleisch der Mo-

lukken; "Bydragen tot de keifnis der residentie"

^Tremate; — en, met medewerking van J. D. E.

Schmeltz, Ethnographische beschrijving der West- en Noordkust van Nederl. Nieuw-Guinea. Na zijn dood werd zijn Nicuw Plantkundig woordenboek voor Nederl. Indie door M. Greshoff uitgegeven (Amsterdam, 1909). Zie zijne necrologie met portret in de Wereldkroniek van 25 Aug. 190G, no. 22.

x 己) ~、七* CLERODENDRON INERME Gartn., fam. Verbe-

3''' z Hees ter in geheel tropisch Azië in de nabijheid der - kusten voorkomende. De jonge bladeren worden gegeten, de oudere tot heeling op worden gelegd. (Ook andere *Clerodendron-soorten* worden met deze namen aangeduid).

CLERODENDRON MINAHASSAE T. et B., fam. *Verbenaceae*. Boomheester met fraaie groote bloemen, vaak gekweekt. De bladeren worden soms gekookt als groente gegeten. (Sajor tantanaman.)

CLERODENDRON SERRATUM Spr., fam. *Verbenaceae*. Sagoengoe (JAV.), Sri goengoe (JAV.). Boomliceeater waarvan de bladeren een middel zijn tegen ziekten van het hooivleer.

CLIFFORD (Jhr. Mr. GERARD GEORGE). Geboren, tot Amsterdam 16 Febr. 1779, studeerde hij te Leiden, waar hij 22 Febr. 1802 tot doctor in de rechten bevorderd werd. Daarna vestigde hij zich als advocaat te Aniſtuhun in 1824 werd hij tot lid der Tweede Kamr gekozen, waar hij door redevoeringen over Indische aangelegenheden de aandacht trok. Op 4 Oct. 1830 werd hij benoemd tot Minister ad interim van Waterstaat, nationale nijverheid en kolonien, en vervolgens op 1 Oct. 1831 tot Minister a. i. van nationale nijverheid en kolonien. Op 1 Jan. 1834 werd hij in deze laatste waanieneming vervangen door Mr. A. Brocx, Secret.-Generaal, en indatzefde jaar benoemd tot Minister van Staat en Lid der Eerste Kamr, welke waardigheden Jhr. Clifford bekleedde tot 7 Maart 1847 : op welken dag hij overleed op zijn buitenverblijf bij Arnhrfia.

CLINOGYNE DICHOTOMA Salisb., fam. *Marantaceae*. Bamban (JAV., MAL.), Toengkat eetan (MOL.). Zeer verspreide ki-uidachtige plant, opschietend met vele lange in rechte leden verdeelde stengels; men schraapt er de groene laag af, waardoor ze een glad en glanzend oppervlak verkrijgen, en droogt ze vervolgens. Daarna worden ze gespleten, de zachte binnenlaag wordt verwijderd, en van de dunne glimmende strookjes, die overblijven, wordt vooral in de Preanger een vlechtwerk gemaakt, dat voor manden e. d. gebruikt wordt.

CLITORIA CAJANIFOLIA Bth., fam. *Leguminosae-Papilionatae*. Roempoeit sebcef-oeck (MAL.), Roempoeit toeri (MAL.). Kruid, in theetuinten, wel eens als grondbedekker aangeplant om het afbrokelen van terrassen te voorkomen.

CLITORIA TERNATEA L., fam. *Leguminosae-Papilionatae*. Telang (MAL.), Teleng (SOEND. en JAV.). Slingerplant met fraaie blauw bloemen, in geheel Indie voorkomend, soms gekweekt. Een aftrekselder bloemen wordt wel bij het blauwkleuren van gebak bezegid en de bladeren worden soms bij kleine kinderen op de oogen gelegd, als de oogleden onttokten zijn. Aan den wortci worden diurel ische en laxeerende eigenschappen toegekend. Ook de zaden zouden purgeerend werken.

CLOON (IRCK VAN). Gouverneur-Generaal. Geborcu te Batavia omstreeks 1688, zoon van P. J. Van Cloon, vijfgeester van Scliecdam, schepen te Batavia in 1695. Hij promoveerde te Leiden in de rechten den 1sten April 1707, vertrok in Nov. 1719 als opper-koopman naar Indie, werd 1720 opperhoofd te Ngcapatmain, in 1723 Gouv. van Coromandel, 1724 Raad-extraordinair, 1730 Raad-ordinair van N. Indie. Den 9 Oct. 1731 werd hij door HH. XVII tot Gouv.-Gen. benoemd, aanvaardde dat ambt 28 Mei 1732, doch vroeg reeds 20 Dec. 1733 zijn ontslag. Den 10 Maart 1735 overiced hij op zijn landhuis bij Batavia. Zijn bestuur kenmerkte zich niet door belangrijke gebeurtenissen: allen zij vermeld dat 8 Nov. 1733 ecu contract met den Soesoehonan en 9 Dec. een ander met den Sultan van Bantam gesloten werd.

CNOLL of KNOL (GOVERT). Geb. te Delft. Ging in 1686 als sergeant per schip Boswijk naar Indie. Diende de O.I.C. in onderscheidene militaire rangen. Werd in 1705 benoemd tot Commandeur en Gezaghebber van Java's N.O. kust; in 1708 tot coninLsaris over Cheribon en Java's Oostkust. Leidde in 1706 een expeditie tegen Soerapati, daarna onder den Raad van Indiï H. de Wilde een expeditie tegen den in 1705 door de Cie. van de troon venv. even Soesoehocnan Adipati Anocm en in 1708 wed er zelfstandig — na gevangenneming van gezegden Adipati Anocm — een expeditie tegen de zonen van Soerapati. Was in 1709 gemachtigde der Cie. tot regeling met den Soesoehocnan van h<?C binnenlandsch bestuur in de Mataramsche landeii en tot vaststelling der leverantien en contingenten aan de Cie. Wist toen tevens den SoeHoehoenai) over to halen den bekenden Dcpati van Soerabaja to doen vermordcn, waardoor aan de groote nacht van het oudc regentenhuis van Soerabaja en bato van het gezag der Cie. ecu eindc word gemaakt.— Repatrieerde 26 Juli 1709 als sellout bij nacht van een rctourvloot. Zie JAVA. Geschiedenis; de Jonge, De opkonist van h6 Nederl. gezag over Java VIII passim; dr. F. do Haan Jz'iangen J. blz.—197. COBRA DE CAPELLO. Zie BRILANG.

COCA. *Erythroxylon Coca Lam., Fam. Erythroxylaceae*. Heester uit Z.-Amerika, daar Kinds oudclijden gekweekt ter wille der verdoovende bladeren. Op Java is de cultuur dezer plant ingevoerd, toen l) uit de cocabladeren beridealcaloïde, cocaine, voor de gencfcikundige piaktijk van waarde word. Do vooral in W. Java op groote schaal gekweekte soort is *Erythroxylon Coca Lam., var. Sprucemum Jurck*. De jonge bladeren dezer Java-coca, die tegenwoordig geregeld en op vijf groote schaal wordt voerd, bevatten behalvc mchylsalicylaat een Inii- tengewoon hoog alcaloïdegehalte, dcels cocaine, dcels andere egconineverbindingen. Een dezer, tropacocaine, wordt evenals cocaine in de ooghecluukdu aangewend.

Vooral de jonge bladeren zijn rijk aan alkaloiden ± 3 %; bij het oudcr worden necnii het gehalte af (tot 1,2 %). De Java-coca groeit best op 400 — 600 M. zeehoogte, in de voile zon, en in een vochtig klimaat. Men kweekt ze uit zaad, dat op overdekte kweekbedden uitgezaaid, na 2—3 weken ontkiemt. Zoodradepianten 15 cm. hoog zijn, worden ze uitgeplant op 4x3 voet, als men een gesloten a&nplant wil maken; op afstanden van 2 voet als men ze voor tusschencultuur bezigt in den vorm van heggen. Na 8—12 maanden kan men met den pluk beginnen. Het geplukte blad moet snel gedroogd worden, het-geen door dun uitspreiden in de zon, dan wel door

kunstmat ige warnite kan gcschieden. Nadat het blad droeg is, wordt het gestampt en in kisten of balen gepakt. Een aanplant in voile productic kan GOO—700 K.G. per bouw leveren.

Door extractie laten zich de alkaloiden gemakke-lijk afzonderen uit de bladeren door deze met kalk- melk te vermengen en met benzine uit te trek- ken. Da ar het rationed schijnt die bewerking op do plaats van productie uitte voeren, is men er toe over- gegaan op Java fabrieken op te richten, een te Soc- kabcemi en een te Ocngaran. JQe uit voer van Java was in 1912 1072, iifT9T3 1332 ton. De waarde van de in 1913 uitgevoerde Coca bedroeg / 800.000. Amsterdam heeft twee cocainefabrieken en is de hoofd- markt van de Coca. In 1913 bedroeg de aanvoer ongeveer 850.000 K.G.

COCA-UNIT, de prijs van 0.5 K.G. cocablad per 1 % alkaloïde-gehalt. Dcze bedroeg in 1912 gem. 2L55 en in 1913 19.24 ct.

COCCINIA CORDIFOLIA Cogn., fam. *Cucurbitaceae*. Papasan (JAV., SOEND.). Klimplant metgrooto bladeren en witte bloemen en scharlankevruchte. Een aftreksel van de plant heet de eet- lust op te wekken; do fijngestampte zaden worden met klapperolie vermengd als middel tegen schurft gebruikt (tjckli). *

COCCULUS LAURIFOLIUS D. C. » fam. *Menispermaceae*. Ki pat jar (SOEND.), Tedjan, Tjengck (JAV.). Heester met kleine gele bloemen. Do bast bc- vat het giftige alkaloïde Cocaurinc.

COCHENILLE. *Coccus cacti*. Insect, van de grootte en gedaante van een wandluis en wit van kleur, maar dat, gedood, een schoone purperroode verfstof op- levert. Naar men heeft uitgerekend zouden 70.000 insecten noodig zijn voor het leveren van een Amst. pond cochenille, die gebruikt wordt voor de berei- ding van sonimige ver von. Het diertje leeft op do nopaplant, , een soort van cactus. De teelt van het cochenillo-diortjo word op Java onder Du Bus bc- proefd; in 1828 werden heimelijk uit Caclis door den Spanjaard Bisch ecu aantal diet insecten naar Java overgebracht, die echter onder weg op twee na stierven. Door een gelukkigen inval van Do Serrido (zio diens wokrj: Mijne loopbaan in Indie, Zwollo 1849, Bijl. KI) werden do jon gen daarvan in het leven be- houden, door zo bij de geboorte op do jongo uit- spruitsibi der nopal over te brengen. De teelt were! op het Gouv. jandbouw-6tablissemnt to Krawang en ook op enkele particuliere landerijen ,voortgezet, on wckto aanvankelijk gunstigo verwachtingen op, zoodat in 1855, 142,787 Anist. ponden vorkregen word, waarvan 72,886 A. p. aan het Gouv. werden geclverd. Van Gouv,wego word de teelt vooral ge- droven door vcrroordeelden in hot strafdtablissemnt to Sookaradju (Banjowangi); in 1862 werden ver- kregen 3,064 A. p., in 1863, 8,872, in 1864,12,074, in 1865, 18,J27. De Gouv.-cultuur loverdo echter gecno voordeelen op, en kostto nicer dan do opbrengat, zoodat zij in 18G5 word ingetrokken. Voor zoovor ons bekend is, wordt ook door particulieren geon work nicer gemaakt van do cochenillo-teelt.

COCHIUS (FRANS DAVID). Geb. 17 Dec. 1787 te Valburg (Gelderland). Hij naan in Oct, 1804 dienst als el6ve dor genio, werd in Aug. 1808 luit.-sumumc- rair, in Juli 1809 luit.-ingenieur, trad in Dec. 1810 in Franschen dienst ep nam als kapitein b/d staf tier genio deel aan de gevechten bij Katz bach, Leipzig.—^{wani} hij licht gewond werd — en Hanau. In Aug. 1814 wedcr ala le luit.-ing. ingedccld bij het NcdcrL. ledger, word hij tot kapt.-ing. bonocnd voor het In- diache leger. Na eerst bij Quatrebras gevochten to

hebben, vertrok liy 10 Oct. 1815 naar Java. Hij word majoor-ing. in Aug. 1817, luit.-kol.-ing. Febr. 1821 en kol.-iieg. Dec. 1825. Als luit.-kol. command. der genie maakte hy do 2e expeditie naar Palembang mede (1821). In 1825 trad hij met velc beclid op bij . het begin van denJava-oorlog,dric malen appro vian- deerde hij het belcgerde Djokjakarta, nam in Juni, 1826 Plered in, vervolgTeTjipo-Ne-gSro tot Diko, streed bij Kalitan, Djali-anom, Djokjakarta en Pasir Gede enz. en bleef tot aan het einde van dien oorlog te velde (1830). In Febr. 1831 werd hij generaal- majoor titulair, in Sept. 1835 commandant van het Indische leger. Als Commissaris van het Gouveme- ment ter W.-kust van Sumatra herstelde hij den goeden geestT6n3er de troepen aldaar en veroverde Bondjol den 16den Aug. 1837, waar het op te richten fort naar hem genoemd werd. In April 1839 werd hij generaal- majoor effectief, en in Nov. 1843 luitenant- generaal. Op 1 Jan. 1848 were! hij als legercom mandant cervol gepensionneerd, en overleed ten Isten Mei 1876 te Rjswijk.

COCHIUS (FORT GENERAAL). Reduit op Java in de Afd. Keboemen der residentie Kedoe, nabij do grens van Banjoemas, en in de onmiddellyke nabij- heid van de desa Gombong. Oorspronkelijk door den generaal, die er zijn naam aan gegeven heeft, be- stend voor een groote versterking, die niet alleen, als een bolwerk en bedreiging tegen de Javasch© Vorstenlanden moest dienen, maar zcifs als hoofd- stelling en laatste wijkplaats ingeval van binnen- of buitenlandschen oorlog, is het onvoltooid geble- ven, en is er later (tot 1913) de Pupilleenschol ingevestigd geworden. Om strategische rcdenen, in verband met de uitnemende gezondheid van het kli- maat, is in vroeger jaren de aandacht van enkelen zcifs op dezo plaats gevallen, om cr den hoofdzetel van het Nederl.-Indische bestuur to vestigen.

COCOS. ZIE KALAPA.

COCOS-EILANDEN, ook KEELING-EILANDEN genaamd. Een atol, bestaande uit een dertigtal grootcro en kleinere eilanden, in de Indische zee v66r Straat Soenda, tusschen 12° en 13° Z. B. en op 96° 53' O.L. Kapitein Keeling licet zo in 1609 ontdekt to hebben: zij bleven tot 1523 onbewoond, in welk jaar een Engelschman, Alexander Hare, zich met eenige Mfdeische huisgezinnen op een dier cilanden, Rijst-ciland, vestigde. In 1825 vond kapitem J. Ross op ccn der andere eilanden, Poeloo Tikocs, cccn haven, die hij Port Albion noomdo. Hare vertrok kort na do komst van Ross, die er bleef, en evenals later zijn afstarniulioggen in do rccchte lijn, hoofd van do nedei-zetting wei-d. Niette- genstaande dezc Engelscho nedei'zettingen wordcr\ do Cocos-eilanden als cccn Nederlandsche bezitting beschouwd, todat zo in April 1857 door kapitein, Granvello Fremantlo namens Hare Britscho Majcs- tcit in bezit werden genomcn. Do eilandon worden nu en dan hovig geteisterd door cyclonon. Zo vooren kokosnoten, pompoenen, meloenen, ma is, viscl\ schildpadden en tripang uit. ZIE GRONDGEBIED.

Bcnoorden do groep ligt Noord-Keeling, een klein onbewoond atol, dat slechts zeer zelden bezocht is. In 1836 word de groep cnkele dagen bezpeld door Darwin, die vooral hier do atolvorning bestudcoorde, waarop zijn vormaarde theovio om rent het ont- staan dor atollen berust. In. 1901 werd do Engelscho telegraafkabol van Batavia naar Mauritius en Durban over do cilanden gelegd.

Literatuur. H. O. Forbes, Notes on the Keeling- or Cocos-islands, with map (Pr. R. Cgog. Soc. London 1879). H. B. Guppy, Tho Cocos-Keeling Islands.

(Scottish geographical [^]lagazine 1SS9); F. Wood-Jones, *Corā and atolls* (handclt grootendeels over de Cocos-eilanden), London 1910.

COCOQ D ARMANDVILLE (CORNELIS JOHAN-NES LE). geb. to Delft, 29 Maart 1846, deed zijn voorbereidende studien aan het g^lmnasium te Katwijk_yervolgens te ^{Sittard} en 4rad daania 27 Sej5t. TSG5 in de Societiet van Jezus. Van Sept. 1871—Sept. 1873 was hij leeraar aan het gymnasium te Katwijk. In 1876 werd hij tot priester gewijd. Eindo 1878 werd hij a Is niissionaris naar Ned. Indie gezonden, waar hij zijn cersten xverkring vond te Seinarang. 1879—1881. Van 1 SSI—1891 was hij aclichte[^] eenwlgens werkzaam te 3launeri, Sikka[^] Kotting, Lola en Lio[^]de onherbcj[^]ainsto sfrlezen van Flores. VaiTzyiTkennis onitrent land en volk aldaar trok Dr. H. T. C. ten Kate veel partij ten behoeve van zijne publicatie onitrent Flores. 27 Junij 1891 werd *Le Cocq* overgeplaatst naar Ceram. In Mei 1893 bezocht hij verschillende eilanden om een geslikte plaats voor een nieuw missiehuus te zoeken. C Dec. 1895 vestigde hij een static te Kapaur, Zuidkust N. Guinea. Vandaar ondernam hij een expeditie tot 141° O.L. en verdrok bij het terugkeeren naar de schoener, die bcm op zee wachtte (27 Mei 1896). Zie over hem Kathol. raission XXI (1896—97) biz. 158; Ind. Gids 1900 II biz. 1170; W. v. Nicu-wenhoff, *Skizze aus den Missionsleben* van N. O. 1. 1902; Dr. Ten Kate in Tijds. Aardr. Gen. XI (1894).

CODIAEUM VARIEGATUM BL, fam. *Euphorbiaceae*. Poeding, Poering (MAL., JAV.). Heester uit de Molukken, wegens de zeer verchillend gevormde en gekleurde bonte bladeren overal gekweekt, nicest bekend onder den naain van *Croton*. De plant wordt voor alledei kwaen a **1** s geneesmiddel gebruikt.

CODIFICATIE. Zie KECHTSWEZEN.

COEN (JAN PIETERSZOON). De grondvester der Nederlandsche macht in den Indischen archipel werd 'geboren te Hooixt den 8sten Januari 1587, a Is zoon van Pieter Willemsz van Twisk, begaf zich in 'het belang van ecne opleiding voor den liandel in 1601 naar Rpme[^]aar hij tot 1G07 werkzaam was op het kantoor van Justus Pescatxjrc (de Vischer) uit Oudenaarde. In dat laatste jaar ging hij als onderkoopman in dienst der Compagnie naar Indie, deed in 1612 als opperkoopman een tweede reis derwaarts, en werd- daar, achtereen volgens aangesteld tot president van de factorijen te Bantam en Djakarta, in Oct, 1613 tot directeur-generaal over alle do Comptoren van negotie in Indie en 25 Oct. 1617 tot Gouv.-Gen. Coen nam den titel van G. G. cchtereerst aan in Maart 1619, nadat Read, die op Ternate was, zijne betrekking had neej,gelegd. Ten gevolge van oneenigheden met Bantam, was, als tegenwicht tegen dat rijk, in 1610 eene factory te Djakatragesticht, maar toen ook de pangeran of regent van dat rijkje niet te vertrouwscheen, bejaaklc Coen in J 618dat daar een fort zou gesticht worden. Trots den tegenstand van Djakarta en later ook van de Engelsche[^]Z werd dit plan volvoerd; Coen zag zich cchter ge/noodzaak, na een onbeslistcn slag tegen de overmachtige Engelsche vloot naar de Molukken te gaan om versterking te zoeken (Januari 1619); gedurende zijne afwezigheid had de bezetting van het fort zich te verdedigen zoowel tegen Djakatrane en Engefechen als later tegen do Banta miners (Zie BJKATRA en BATAVIA). In Mei 1619 kwam Coen weder voor Djakarta, nadat hij eerst nog Dja[^]averbrand had, waar de Nederlanders, die er rCliff hielden, in 1618 vermoord waren. Het ge-lyk/hem zonder veel moeite het fort te onUettn

en op de plaats van het verwoeste Djakarta word door hem de hoofdstad van Ned.-Indie, Batavia gesticht. Het bestuur en rechtswezen in het voor de Compagnie verworven gebied, Batavia en omclan- den, word door hem op uitnuntende wijze georganiseerd; de voornaamste daarop belmklcing hebbonde verordeningen vindt men bij V. d. Chijis, *Placaat- boek van Ned.-Indie*, DI. I bl. 56. In 1621 vertrok Coen naar de Banda-cilanden, waar de bevolking, niettegenstaande de met de Comp. gesloten contracten, hare producten aan de Engelschen leverde; na korten strijd werden die eilanden tot onderwerping gebracht en de bevolking deels gedood, deels naar andere gedeelten van den archipel 1 overgebracht. Den 1sten Febr. 1623 legde Coen het bestuur neder; in het vaderland teruggekeerd werd hij daar met groote eer ontvangen, tot bewindhebber benoemd en 3 Oct. 1624 opnieuw tot Gouv.-Generaal aangesteld. De Engelschen, die in hem hun krachtigsten tegenstand zagen, trachtten zijn vertrek te belemmeren; zelfswerd hem doordeSta ten-Generaal het bevel gegeven, niet naar Indie te vertrekken. Desniettenstaande vertrok Coen incognito en kwam in J G27 te Batavia aan, waar hij 30 Sept, weder als Gouv.- Gen. optrad. Zijn komst was als het ware het sein voor de Engelschen om Batavia te verlaten, en hun hoofdkwartier te Bantam te vestigen. Gedurende den korten tijd dat hij het bestuur voor de tw(; cde maal voerde, werd Batavia tweemaal door een krijga- macht uit Mataram, doch te vergeefs, belegd; gedurende het tweede beleg overleed Coen (2 S <p. 1629), die intusschen door het vrcmicki-der magazij- ncn van den vijand dezen vooer had verlanid, dat hij weldra onvrcrichter zake moest afrekk[^]n.

Coen heeft door zijn krachtig beleid en groote talenten als krijgsoverste alle aanspraak op den eere- naam van grondvester van het Nedorlanisch gezag in Indie, en toonde ook als bestuurcr-h groote talon- ten van organisatie. Joor hem wcr(1 ecu jilan tot licit overbrengen van Euroj)eancc) als kolonistcn jaar Indie ontworpen; de icghnont op den huiutel naar Indie van zijne hand was door d[^] J I J I. X V J I goudgekeurd, maar we id ten gevolge van het verzet der aandcJliouck-rs in de Comp, niet ingevoerd. Ook hicin moot de ruime blik en het onafhanklijc ke oor-deel van Coen worden gcuwaardeerd, die Jiel mcr- malen waagde, zijn gevoelen, tegen dat der HH. XVII. te sfxjllen. Jammer maar cl at deze groote eigenschap'pen werden verduisterd door zijne groote strongheid tegenovel- de inlanders, die soins, zoals op de Banda-eilanden in wredheid ontaardc.cn die slechts vrrfchoond kan worden door zijne overziet- ging, dut liij bo venal de Co rap. moest dien<n en door de geliecJ andere beschouwing tocn over den inlander voorgestaan dan die, weJkc thans (!< jjeor- schende is.

Zie voor geschriften, over Coen handelende, van /Rhede v. d. Kloot, J). GOUVH.-GCH. (MIZ. 1891

/Sim. Vgl. ook Kiliijii NcerlandH-Tndic I biz. 331 o.v.

COFFEA ARABICA L. fain. Jiubiaceae. Zie KOFFIE.

COHEN STUART (ABRAHAM BENJAMIN). Geb. te (Jravenhagc J7 Maart 1825, word hij in 1842 aan de Hoogeschool te Leiden ingesohreven, maar moest wcklra naar Delft vertrekken om het radicaal voor 0.1, ambtenaar te verkrijgen, dat hem in J 816 ten deci viel. Om raad zijner lecnncsters zochG hij in Indie niet in de ad id in is t ratio te I red on, maar wijddo hij zich aan wetenschappelijck studien, waartoe hij door do Regeering in staat werd gestekl, die hem in 1847 toevoegde aan de HII. Winter

en Wilkens to Soerakai-ta, ter verlichting van hunne werkzaamheden voór de vcrtaaling van wettelijke verordeningen in het Mai. en Javaansch. In 1851 bepaaldde een Gouv. besluit, dat hij zich to Soerakarta zou blijven ophouden tot voortzetting zijner studien in de Javaasche en Kawi-talen. In 1862 vestigde hij zich te Batavia, waar hij door de Regeering met verschillende werkzaamheden van taalkundigen aard werd belast en o.a. een advies gaf over de transcriptie van plaatsnamen ten behoeve van topographische kaarten van Java (Bijdr. t. T. L. en V. 3o ser. VI, 1871, bl. 7 en VII, 1871 bl. 228). Ook het Bat. Gen. van K. en W. riep herhaaldlyk zijne voorlichting in. Belangrijke adviezen van hem zijn gepu Liceerd: over de uit gave van het Jav. woor-denboek van Winter en Wilkens (Not. B. G. 1 Febr. 1866 II. n.) en tor waa'schuwing tegen overdreven verwacht ing van het licht, dat zou kunnen geput worden uit de taalkennis der heden-daagsche Balineezen (Not. B. G. 15 Mei 1866 no. II. b.). In het laatst van 1872 zag Cohen Stuart zich verplicht ten tweede male wegens ziekte (eerste verlot in 1860—1862) verlot aan te vragen, dat herhaaldlyk verlengd word, ook onidat hij te Leiden hulp-middelen vond voor zjnstudietier Kawi-oorkonden die hij te Batavia zou hebben mocten missen. In Nov. keerde lij naar Indie terug, en over leed te Jiataviu 6 Febr. 1876. Zijne voornaamste werken zijn: De gefchiedenis van baron Sakndher, Indisch Archie f. 1850 en 1851. — Malcische vertaling van do Algemeene Bepalingen van Wetgeving, van de twee eersle e hoofdslukken van het Regl. Recht. Org. en van het Regl. op de uitoefening dor Politic, enz. Batavia, 1853. 2e druk 1856. — Brata Jocda of de strijd der Bharat a². Verh. van het Bat. Genootschap, 1860, flii. XXVII en XXVIII. — De Kawi-oorkonden (on-² i Jto>=) 2 deelen, Leiden 1875. Voorts een opstel

(ie Javaansch Ijdrekening, in het Tijdschr. v. Ned. Ind. 1850, dL I. biz. 215—324. — Van 1854 tot 1872 rodigeerde Cohen Stuart den Javaaschen almanak, Senuirang, v. Dorp & Co. — Van 1861 tot 1870 koien in den Regcrrings-almanak voor N.-I. oix-telli¹) van hem vooroverdoJavfiansch-Moham-jedaaanKehe I ijdekking. Eindelijk zijn klcincrc, naar belangrijke wrukken van zijn hand i e vanden in het Tijdschr. v. h. Bat.Gen. en in de Bijliragen t.T. L. en V., zie de registers(ij) die t ijdsschriften. Een „Ecu-wicdiikM ilc Kijhirdcr“ verschen in 1875 te Leiden.

COIX LACRYMA-JOBI, fam. *Gramineae*. Djali, Djali ba toe, Jjiali wait o (JAV.). Dit gras dankt zijn naam van *Lacri/ma Jobi* (= *Jobsrancen*) aan de traan vonnige, porcelcinnachtige, steenharde schijn- vruchtjes, ontstaan uit de vergroeiide kafjes om de vrucelit. Dezo worden vroeger vecl in de apotheken gebruikt. Thans zijn ze nicest nog maar aan snoeren geregen als bidsnoeren, anbanden, halskottingen e. d. in gebruik. Het gras is een uistekend voedsel voor paarden² 刈

COLA ACUMINATA, ZIE KOLA.

COLEUS AROMATICUS Bth., fam. *Labiatae*. Huti ha, i (MAL.), Iwak iiah (JAV.). Kruid, wel aan-geplant om do aromatisoho bladcrn; op sommige plaatsen als inlandsch genesmiddel gebruikt.

COLEUS SCUTELLARIOIDES Bth., fam. *Labiatae*. l->juwoi¹ beurein (SOEND.), Ilajana (MAL. MOL.), Mijjiua (MAL.). Kruidachtigc plant. Do bladcrn zijn ccn inlandsch genesmiddel. In don laatsten tijd is de plant aanbevolen als tusschenkultuur ter onder-drukking van onkruid.

COLEUS TUBEROSUS Bth., fam. *Labiatae*. Gem-bili (JAV.), Ken lang djawa (JAV.), Kembili (MAL.).

Kruidachtige plant, waarvan de knollen gekookt als aardappelen gegeten worden.

COLOCASIA ANTIQUORUM Schott., fam. *Araceae*: Bolang (MAX.), Keladi (MAL.), Tales (JAV.), zeer oude kultuurplant, in Azie thuis heervand, overal in de tropen gekweekt wegens de eetbare knollen die gekookt of gepoft, op Java vooral in schijven gesneden en dan gebakken, metstroop worden gegeten. Als voedingsmiddel is deze plant vooral in het Oosten van den Archipel in gebruik. Het binnenste van do stengels word gekookt of gestoomd als groente gebruikt, terwijl met de bladsteelcn do varkens gevoerd worden. Wegens het gehalto aan scherpe naalden van zuringzwak kalk, (die bij de bereiding verdwijnen), is de plant in rauwen toestand niet eetbaar.

COMITE TOT DE ZAKEN VAN DEN OOST-INDIEN-乙子¹ DISCHEN HANDEL EN BEZITTINGEN. Zie COM 2 PAGNIE (OOST INDISCHE). ■ - 9七...

COMITE (INDISCH) VOOR WETENSCHAPPELIJKE ONDERZOEKINGEN. Dit comite, waarvan de Statuten zijn opgenomen in Jav. Cr. 17 Aug. 1897 no. 65, is gevestigd te Batavia en stelt zich ten duel de uitbreiding der kennis van land en volk in den Indischen Archipel, zoowel met het oog op de belangen der wetenschap als die van landbouw en nijverheid. Meer bepaaldelijk beweegt het zich op heb gebied der zoologie, botanic, geologie, anthropologic en ethnographic, terwijl verder tot de taak van het comite behoort het uitbrengen van adviezen en het inwinnen van inlichtingen met betrekking tot wetenschappelijke onderzoekingen. Het werkt zooveel mogelijk in overeenstemming met de Maatschappij tot bevoordring van het uatuurkundig onderzoek der Ned. Kolonien te Amsterdam. Het behartigt de belangen der Maatschappij in N. I., breidc de expedities voor, verleent hulp aan de onderzoekers, die in N.-I. komen enz. Over het tot stand komen van het Comite zie het over genoemde Mij. voorkomendo in het art. MAATSCHAPPIJEN.

COMMELINA BENGHALENSIS L., fam. *Commeliniaceae*. Jicclo-boeloh (MAL.). Zeer algemeen voorkomend liggend kruid met blauwe bloemen, dat een geschikt voeder is. De bladcrn worden soms op bloedzweren gelcgd. ■ - < - ■ ■ ■

COMMERCIEELE BOEKHOUDING BIJ LANDS-

BEDRIJVEN. Toon de overtuigiig ingang vond, dat de begrootingsboekhouding onvoldoende was om ten aanzien van de Lands bedrijven in staat te stellen tot een juist inzicht in de geldelyko uitkomsten, word het denkbeeld aan de orde gesteld om eeno verbetei de boekhouding by de daarvoor in aanmerking komende dienstakken in te voeren, (Ind. begr. voor 1905). Als gevolg daarvan word in 1907, na voorbereiding door een deskundig liicr te lande, overgegaan tot uitzending naar India van iemand, die zich op boekhoudkundig gebied naam had gemaakt, (en einde do Icidng op zich te nemen voor do invoering van de coinmordicelo boekhouding bij Landsbedrijven aldaar. De geleidelijke doorvoering van die taak heeft aanleiding gegoven tot instoiling van deu accountantdienst (Zie aldaar). De bedooldo boekhouding is ingevoerd bij: doopiumfabrick en do Landsdrukkery, beido te Batavia; den pnnclhuisdienst; het Marine-etablissement te Soerabaja; do stcenkulcndepots van Marine; do Tinwinning op Banka alsmede het vervoer en den verkoop van tin (Dept. van Gouvt. bedryfwo te Batavia); de zoutbricckfabrieken en den zoutaanmaak op Madoera; de Ombilin-steenkolenmijnen to Sawah-Loento; het Caoulchoubedrijf van licht Boschwezen, hot

Pontianak-ri vici ransport en de get ah pert j a onder-
nening te Tjipetir. Zij is in voorbercidig bij eenigo
andere takken van dienst o. a. de Staatspoorwegen op
Java en den Sumatra-Staatspoor; het Bosch- wezen; de
Posterijen, Telegrafie en Telefonie en het ambachtswerk
in de gevangenissen.

De consequentie van dozen maatregel zal zijn eene
wijziging in de inrichting van de Indische begroo-
ting in terugeroepen (20 J uni 1806). By besl. van 22 Sept.
den geest van de Nederlandsche Bed rij ven wet (Ned. 1814
Stb. 1912 no. 85) Eenc zoodanige wijziging is in
voorbereiding. j?

COMMERSONIA ECHINATA Forst., fam. *Ster-*
'fuliaceae. Totara (MAL. MOL.), Ki oraj (SOEND.), Bien-
(JAV.). Lage boom met kromme stam, in een groot deel van
Zuid- en Zuid-Oost-Azie verspreid tot in Australie, zeer vaak
opredend in verlaten bouwlanden en daar boshjes vormend.
Het hout is niet bruikbaar, van de bast wordt soms touw ge-
3. maakt.

■ " COMMISARIS-GENERAAL. In het algemeen ge-
sproken de titel van een of meerdere hoogste be-
stuurders vaardigen en af te kondigen. Den 16 J an 1819 trad
van Ned.-Indie, met buitengewone macht bekleed en
geplaast boven de regering van Indie, aan het hoofd L. P. J.
waarvan in gewone tijden de Gouv.- Generaal gesteld is. De
eerste Commisaris-Generaal

R. Van Goens jr., Dec. 1678 door HH. XVII be-
noemd Jan. 1830 en 31 Jan. 1834 vervulden.
tot Commisaris-Generaal over geheel Ned.- Indie, Nu het
schijnt editor die macht niet bezeten te heb- ben; althans
gesteld, kan geen Comm.-Gen. in den eigenlijken zin
lezen wij dat de regering van Ned. Indie, niet genegen
van het wo rd, — d. w. v. z. met bui tenge wone macht
hem zijne Commissie te laten vervolgen, hem in 1680
allelei andere betrekkingen aanbod. Hij sloeg deze wel
uiteofcnen en alleen door zijne instructie gebonden,
van de hand, maar vroeg en verkreeg reeds 20 Sept. van
dat jaar zijn ontslag. F. L. Bent werd toen 23 Oct. 1680
danig bestuurder aan het hoofd der Indische regeer-
ting Comm.-Gen. over alle kantoren van Indie benoemd,
ring worden geplaast, daar art. 1 R. R. voorschrijft
maar eerst door ongesteldheid, later door den dood (1682)
dat de regering over Ned.-Indic word I uitgeoefend
ver- hinderd die functie uit te oefenen. Jhr. H. A. Van
Reede tot Drakenstein, in 1684 benoemd tot Com in.-
Indie bevindt, den Gouv.-Gen. aJ s des KoningH ver-
Gen., werd wel met grootte macht bekleed, maar deze
tegenwoordiger erkennen en hem als zooduitig ec-
strektj zij niet over geheel Indie uit, daar zijne in-
biedigen en gelfjoorzamcn moot. Een artikel oor
structie hem de taak oplegde: „dc kantoren in Ben-
galen, spronkelijk door de Jiecgceering voorgesti Id,
luidende : op de kust van Choromandel, op Ceylon, Ma-
labar, Soeratt4> en aan deKaap te visitcefei? alle frau-
N. Indiii kan door den Koning worden dragon
den, mesusen, malversatien te ontdekken, zoodanige
aan een of meer buitengewone gevoImachtigden den
redressen te beramen en in te voeren. als noodig zou-
den zijn, niet alleen de schuldigen, maar de ver-
dacht ambtenaren te ontslaan en. met hunne stuk-
ken en informatie noar Nederland op te zenden." V66r
hij zijn taak ten einde had gebracht, overleed hij in
Dec. 1691. Meer overeenkomende met de gewone
beteekenis van de betrekking van Comm.-Gen. was de
zending, opgedragen aan S. C. Nederburgh en

S. H. Frijkenius. Ten gevolge van den geldelijken/
achteruitgang der O. I. Comp, was het noodig ge-
worden, hervormingen en bezuinigen in de Indi-
sche administratie te brengen, en deze taak werd
toevertrouwd aan een Hooge Commissie, waarvan beide
heeren lid waren, terwijl hun in Indie als me-
decommissharissen zouden worden toegevoegd
de Gouv.-Gen. Altmg en H. v. Stockum : de laatste
overleed echter, voordat hij die betrekking kon
aan- vaarden. Ofschoon V. d. Graaff als zijn
plaatsver- vanger door de bewindhebbers was
aangewezen, werd de schoonzoon van Altmg, J. Si
berg 14 Dec. 1793 tot Coram.-Gen. benoemd.
Daarmed kwam de Hooge Commissie, die in Dec.
1793 optrad, geheel onder den invloed der
toen in Indie hec1-schndc familie-regeering,
hetgeen er niet op verbeterde, toen zij zich
in 1795 met de Hooge J<egeering tot een
„gecombineerd.e vergadering" verenigde. Den
28- sten Sept. 1799 werd de Commissie ontbonden. Na

het optreden van den Raadpensionaris Schim-
penninck werden C. H. Van Grasveld en Mr. C. T.
Elout benoemd tot Commissarissen Gen. voor de
Ind. Java en een nieuwe wijcz van bestier der
Ind. regeering, justitie en liandel de eerste
tevens tot Gouv.- Gen. (11 Nov. 1805). Te Nieuw-
York aange komen,

werd de Commissie echter door Koning Lode-
wijk in terugeroepen (20 J uni 1806). By besl. van 22 Sept.
den geest van de Nederlandsche Bed rij ven wet (Ned. 1814
Stb. 1912 no. 85) Eenc zoodanige wijziging is in
voorbereiding. j?

zittingen van de Engelschen over te nemen. Bij
van 20 Nov. 1814 werd hun nog A. A. Buyskes
als Comm. Gen. toegevoegd. Zij waren bclast om
zoodanige organisatie in te voeren als noodig
gevoerd werden en kregen een Reg. regl. inedc,
dat zij mochten wijzigen waar het block niet in
overeenstemming te zijn met bestaende
toestand^ n, Zij vonden hierin aanleiding een
nieuw Reg. regl. te verspreken de titel van een
of meerdere hoogste be- stuurders vaardigen en
af te kondigen. Den 16 J an 1819 trad
door van Ned.-Indie, met buitengewone
macht bekleed en Hooge Commissie af.
Daarna werden nog burggraaf
geplaast boven de regering van Indie,
aan het hoofd L. P. J. Du Bus de
Gisignics (10 Aug. 1825) en J. Van den
Bosch (17 Jan, 1832) tot Comm.-
Gen. benoemd, die deze betrekking
respectively tot J 6

Nu het Regeerzins-reglement bij de wet is vast-
schijnt editor die macht niet bezeten te heb-
ben; althans gesteld, kan geen Comm.-Gen. in
den eigenlijken zin lezen wij dat de regering
van Ned. Indie, niet genegen van het wo rd,
— d. w. v. z. met bui tenge wone macht hem
zijne Commissie te laten vervolgen, hem in
1680 allelei andere betrekkingen aanbod.
Hij sloeg deze wel uitoefcnen en alleen door
zijne instructie gebonden, van de hand,
maar vroeg en verkreeg reeds 20 Sept. van
dat jaar zijn ontslag. F. L. Bent werd toen
23 Oct. 1680 danig bestuurder aan het hoofd
der Indische regeerting Comm.-Gen. over
alle kantoren van Indie benoemd, ring
worden geplaast, daar art. 1 R. R. voorschrijft
maar eerst door ongesteldheid, later door
den dood (1682) dat de regering over
Ned.-Indic word I uitgeoefend ver- hinderd
die functie uit te oefenen. Jhr. H. A. Van
Reede tot Drakenstein, in 1684 benoemd tot
Com in.-Indie bevindt, den Gouv.-Gen. aJ s
des KoningH ver Gen., werd wel met grootte
macht bekleed, maar deze tegenwoordiger
erkennen en hem als zooduitig ec- strektj
zij niet over geheel Indie uit, daar zijne
in- biedigen en gelfjoorzamcn moot. Een
artikel oor structie hem de taak oplegde:
„dc kantoren in Ben- galen, spronkelijk
door de Jiecgceering voorgesti Id, luidende
: op de kust van Choromandel, op Ceylon,
Ma- labar, Soeratt4> en aan deKaap te
visitcefei? alle frau- N. Indiii kan door
den Koning worden dragon den, mesusen,
malversatien te ontdekken, zoodanige
aan een of meer buitengewone gevoImachtigden
den titel voerende van Comm.-Gen." werd
kan ook verworpen. Toch kunnen Coin in.-
Gen. thans worden ge- zonden, wanneer
een wet do Koningin daartoe machtigt
en hunne macht daarbij tevens word t
ge- regeld of staat het dor Koningin
vrij desverkiezcnzo zelfstandig ecnen
Comm.-Gen. te zenden, die echter de
ondergeschiktheid van den Gouv.-Gen.
zou zijn en wiens staatsbezoldiging op
de begrooting zou moeten uitgetrokken
en door de wetg. macht goedge-
keurd worden/ >

J' COMMUNAAL BEZIT. Zie GROND (RECHTEN
OP DEN) en AGRARISCHE WET.

COMPAGNIE (OOST-INDISCHE). J)c gunsligo

Jigging tussehen de Oost- en MiddelJandsche zee in, 頃
husschen Engeland en Duitschland, jaanke do f.)
Nederlanden reeds vooget tot een marktplaats, waai*)
de kooplieden van vei'schijlende streken van Europa /
elkander ontmoeten, waar de handelsartikelen van
verleerle oorden werden aangebracht: 66k vlc der
waren van het vene Oosten, die in de Middeleeuwen
over 血 Levant naar de havens der Middellandsch@
zee vooraldic van Italie, en van daar naar de Zuid-
Aederlandsclie koopsteden werden vervoerd, om
:a? hier uit de meer noordlijke streken van Europa
J?岬岬 cn. Toen de Portugeezen langs de Kaap de
Goede Hoop Indie hadden bezeild on zijne kostbaro
speejen over zee naar Lissabpn biachten. kwa-
篇誓 o' dezom Midden-Eulopa grootdeeds langs
d Kederlanden, » vooral via Antwerpen. Aan do

eigenlijke scheepvaart deden de bewoners der Zuidelijke Nedcrlanden echter weinig mee : zij waren tevreden, wanneer de vromdeling op hunne markten kwam koopen en verkoopen, en licten de scheepvaart over aan de Italianen en Spanjaarden ter een zijde, aan de Hanse-steden aan den anderen kant.

Daarentegen dankten onze noordelijke streken, Holland en Zeeland in de eerste plaats, reeds in de Middeleeuwen, vooral echter bij het verval tier Hanse, hare welvaart voornamelijk aan eigen scheepvaart op het noorden, maar ook op het zuiden van Europa; al waren de voordeelen, veroorzaakt door het verkeeren van vreemde kooplieden op deze markten, niet zonder gewicht. De opstand tegen Spanje berlette niet, dat de Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden (nu versterkt met zoovolo ondernemende mannen, welke, verdreven door de rampen des oorlogs, die al spoedig vooral op het Zuiden drukten, van daar naar het Noorden waren getrokken), voortgingen met het brengen, in hun eigen schepen, van de producten dezer streken en van het graan vooral der Oostzee-landen naar het Iberisch schiereiland, om van daar terug te keeren met de voortbrengselen dier oorden, maar ook en niet het minst met die van Indië. De regenten der opgestane gewesten begrepen zeer goed, dat de welvaart hunner medeburgers en van hen zelven afhang van de vraag, of Nederland kon blijven de marktplaats van Europa, waar de koopwaren van alle streken ten verkoop konden worden aangeboden, en of de Nederlanders konden blijven de vrachtaardeis van dit werelddeel. Spanjaarden en Portugeezen hadden zich in de laatste tientallen van jaren te veel met den handel op Amerika en Azië bemocid, om zelf zooveel als woeger de Stevens hunner schepen naar hier te wenden: vanlaar de toenrijdende vaart der Nederlanders ophunne landen. Nu moesten men echter voorkomen, dat door den oorlog onze kooplieden van die vaart afgehouden werden en dat daardoor de handelaars van het noorden van Europa, welke de zuidelijke handelsartikelen, ook de specerijen van Indië, door onze schepen uit Spanje en Portugal aangebracht, door onze tusschenkomst betrokken, gedwongen werden, zelf naar het zuid westen van Europa te ziele. Daarom werden, niettegenstaande den tegenstand van velen, die daarin slechts voorziening in 's vijands behoeften zagen ter wille van eigen winzucht, aan die vaart op 's vijands land door de regenten geen hinderpalen in den weg gelegd, met uitzondering van enkele nuanden in Leicester's peiode. Ook Spanje, dat Hardt 1580 Portugal en zijne koloniën overheerde, ijgrecp, dat het den toevocr der door de Nederlandsche schepen aangebrachte goederen niet kon ontboren en lic in de oecivte jftren na het verzet, althniiH ooghiikend, de vaart dier Schepen op zijne havens toe, zonder ernstige liindemlen (laaraan in den vgc te leggen. Vooral echter sedert 1585, in welk jaar plotseling beslag word gelegd op alle Nederlundsche schepen, welke zich in die havens bevonden, kregen de bezwaren, ver London ann den handcl dairheen, een ernstig karakter. Deze onverstandige politiek heeft zich gewroken: de beheerscher van Spanje en Portugal heeft, door aan de vaart daarheen wezenlijk gevaar voor hen te verbinden, de opstandelingen gedwongen, zelf de bt reken op te zoeken, wier proclueten zij noodig hadden, maar tot dusver uit Zuidwest-Euro)ja hadden konnen bekommen. Hunnen vijanden ten trots en ten spijt gingen de Nederlanders varen op Brazilië, knoopten zij rechtstreeksche handelsbetrekkingen aan met de inboorlingen van Afrika's westkust, sloegen zij

wegen in, waarlangs zij in Indië zelf hun aandeel aan zijn producten hoopten te bekommen. Deze zouden, naar men hoopte, langs den rechtstreekschen weg goedkooper dan door middel van den handcl op het Iberisch schiereiland in de handen der Nederlandsche kooplieden komen. Buitendien hadden dozen door de grootte winsten op hun overigen handcl verkreogen aanzienlijk kapitaal, dat nieuwe beleggingsvelden zocht. De expansiepolitiek van Nederland van die dagen wort el t in de eerste plaats in zijn economischen toestand. Over de pogingen, om Indië langs het noorden van Europa te bereiken — de schrik, voor de Spaansch-Portugeesche macht in't Oosten zat er nog in — zij hier gezweven: zij mislukten, terwijl de route om de Kaap de Goede Hoop de Nederlanders in het beloofde land zou brengen.

Ovcrhaast ging men met het bezeilen van den weg niet te werk: men trachtte zich eerst de noodig gegevens en inlichtingen te verschaffen. De bekende predikant Petrus Plancius zorgde voor het reproduceeren van Spaansche en Portugeesche zeekaarten; men won inlichtingen in bij Nederlanders (en er waren er vele), die Portugal hadden bezocht of zelf in Indië hadden vertoefd onder *t Portugeesch-Spaansche besluit of op Portugeesch-Spaansche schepen, waarend Jan Huygen van Linschoten, bekend door zijn „Itinerario" (159—1596); eenige Amsterdamsche kooplieden zonden in 1592 een landgenoot, vermoedelijk Comelis De Houtman, naar Lissabon, om in't geheim gegevens te verzamelen. Z66 toegcrust, kon men er aan denken, den tocht te ondernemen, zonder te geroote gevaren te loopen. In 1594 reeds vercrengden zich negen „poort-terende coopluyden tot Amsterdam" tot een „gemeene compagnie" om eenige schepen uit te rusten naar Indië, waarbij men in de eerste plaats het oog had gevestigd op Java. Den 2 April 1595 gingen 3 geroote schepen en één jacht, bemand met een 250 koppen, door deze compagnie uitgerust, bij Texel in zee. Men berichte den 5 Juni 1596 het eiland Engano ten westen van Sumatra, het eerste punt in den Malcischen Archipel; waar een Nederlandsch schip ten anker heeft gelogen, en kwam den 23 dier inaad v66r Bantam aan. De betrekkingen tusschen Nederland en den Malcischen archipel waren aangeknoopt. Den 14 Augustus 1597 kwamen 3 van de 4 schepen in Texel terug; en ofschoon door allerlei oorzaken (onbekendlicke met het vaarwater en met de handelsaangelgenheden, onbekendlicke met het klimaat en zijne eischen en de daardoor veroorzaakte grootte sterfte, slechte lading der aanvoerders, enz.) de uitslag van dezen eersten tocht niet schitterend was, word toch do ovorgoblevcn bemanning met teekenen van vreugde te Amsteixlam ontvangen; inimmera de weg naar het Oosten was voor de Nederlanders gebaad; hot ont zag voor de Spaansch-Portugeesche macht in die verre landen en do vrees voor de gevolgen harer tegenwerking, waren, door wat de Nederlanders daar hadden gezien, aanmerkelijk verminderd.

Over de inrichting dezer eerste reedcrij op Oost-Indië, de Compagnie van verre, is niet veel bekend. Een geschilderdnis heeft zij bijna niet gehad, daar zij al spoedig met een andere samensmolt. Haar kapitaal was / 290,000 groot, geheel in de onderneming gestoken, waarvan een ton gouds in koopwaren en gered geld voor den handel in Indië behalve het negental „bewindhebbers", namen ver, schillende andere „participanten" el cel in dit kapitaal. Ook ieder lid dor bemanning van de schepen word aandelhouder; zij toch moesten ieder min,

stens twee maanden huruiër gage laten staan als aandeel in het kapitaal, en werden ten opzichte hiervan als gewone participanten beschouwd. Hoc do verhouding van dezen was tot de bewindhebbers (ook genoemd de „principale readers“ of „t collegie“: blijkbaar het bestuur) blijkt niet voldoende. Het schijnt, dat hun niet de meeste controlen op de handelingen van die heeren was toegekend. Uitdrukkelijk was hun verboden, iekening en verantwoording van de bewindhebbers te vragen: zij moesten geduld hebben tot de uit Indie te verwachten goederen waren verkocht en dan nog „tevreden zijn met al zoodanige verklarings als bij t collegium zal worden gedaan“. Recht op verkoop van hun aandeel in de eventuele winst aan anderen dan aan bewindhebbers of mede-participanten was den deelnemers aan de reis ontzegd, daar de bewindhebbers recht hadden van verkoop of van „benaderinghe“. Particuliere handel was den schepelingen onalien anderen deelhebbers aan de reis ten stelligste verboden. De compagnie was een zuivere handelsvereniging: uitdrukkelijk werd door de Regeering verboden (een begrijscl, dal al spoedig werd verlaten), dat de door die compagnie uitgeniste schepen op hun tocht geweld zouden gebruiken tegen wie dan ook; slechts wanneer zij werden aangevallcn, mochten zij defensief optreden. De Regeering, overtuigd van het groot belang der zaak, moedigde de onderneming aan. Zij verleende haar faciliteiten in t verkrijgen van geschutz, enz., stond haar vrijdom van in- en uitgaande rechten toe; de schepen kregen van Blaurits als Admiraal-Generaal der Unie een z.g. artikelbrief mede (in-houdende instructies voor scheepsverhuden en scheepsvolk, de voorwaarden van scheepsfreding enz. en het model voor die, welke de goetroyeerde Oost-Indische Compagnie placht mede te geven) en van hem, als stadhouder, bieueven van voorspraak aan liidische vorsten. Maar de Kegeering onthield zich beslist van eenige rechtstreeksche deelneming aan geheel de onderneming. Wdl werden de hierboven genoemde bepalingen omtrent de verhouding der schepelingen, in hunne hoedanigheid van participanten, tot het „collegium“ in den artikelbrief van 16 Januari 1595 opgenomen, waardoor deze bepalingen een officieele sanctie verkregen.

Hoe ook de uitslag van den eersten tocht naar Indie langs den weg om de Kaap ook moge geweest zijn, ontmoedigend heeft hij niet gewerkt op de bewindhebbers der Compagnie van Verre. Onmiddellijk werden weder 6 schepen door haar uitgerust. Maar ook by andere kooplieden was de onde jemie» gsges t opgewekt. Den 16den Januari 1598 tocht werden door de Staten-Generaal en door de Staten van Holland eenige voortschenden gesclionken (mils zij zich verbond tot het uitbrengen van rapporten over liare bevindingen in Indie „gelicke a lie andere compagnien naar Oost-Indien reysende“) aan eenen Nicuwc Compagnie van de verandering op Oost-Indien tot Amsterdam, welke dadelijk 3 schepen ging uitrusten. Reeds zeer spoedig echter werden deze beide reederyen tot dene verenigd, bekend als de Oost-Indische Compagnie. Ook omtrent hare inrichting weet men weinig: wel staat vast, dat ook hier onderscheid werd gemaakt tusschen „bevwindhebbers“ (bestuur) en anderdeele-nemers. Daze laatsten liadden geen aandeel in de Compagnie op eigen naam, maar slechts als „participanten“ in het aandeel, dat op naam van dezen of bewindhebber in de onderneming was geboekt, „met syne participanten“ was ingebracht. De bewindhebbers verdeelden onderling

de werkzaamheden: zoo had men „gecommiteerde van die comenschap“ (koopmanschap), „van den wtrustynghe der schepen“, van de „monsteringh“ van het scheepsvolk, van de „vercopinge“, enz. In 1598 werden aangesteld een gesalarieerde „boeckhouder ende schrijver vande Compagnie“ en een „cassier en collegant“. Een oprichterskapitaal van ruim / 750.000 werd door de Compagnie bijgeongebacht en aan dooizettingsvermogen heeft het haar niet ontbroken: van 1598—1601 gin gen vier expedities van haar uit en het kapitaal, door haar in de reederij gestoken, krom tot ruim P/2 miljoen gulden. De Staten-Generaal en Maurits toonden nog hunne belangstelling door de schepen te voorzien van aanbevelingsbrieven aan inlandsche potentaten, terwijl ook overigens de Regcrring weder het hare deed tot het verschaffen van geschutz en amer munitie.

Al spoedig kwamen nieuwe concurrenten ten toonee. In Juli 1599 kwamen 4 schepen met een aanzienlyc lading in het vaderland terug en den 28sten Augustus van dat jaar wendden zich een viertal kooplieden te Amsterdam tot de Staten-Generaal met het verzoek, hun zekere voorrechten toe te staan voor den handel op de „Coninckrycken van China“. De Oude Compagnie vreesde en terecht, dat de vaart op China slechts een der doeleinden was van deze rijk, z.g. Nicuwc Brabantische Compagnie (onder leiding van den bekenden Isaak Lemaire) en dat zij ook andere streken van Azie wenschte te bezoeken. De Staten-Generaal, welke reeds lang hadden iugezien, dat de onderlinge concurrentie den Nederlandschen handel in het verre Oosten schadelijk zou kunnen worden, onniet gretig op de plannen der nieuwe Compagnie in gin gen, cindigden tocht met de gevraagde voortschenden toe te staan, onder de uitdrukkelijke inits echter, dat de Brabantsche Compagnie „prcytlyc“ op China zou varen on nergens elders. Hun voorbeeld werd door de Staten van Holland gevolgd. Reeds in 1599 wendden de schepen dozer Compagnie de steuwh naar Indie. In ditzelfde jaar is ook sprake van die geeneenloop luyden van de htc dcn van A. Cm aor, Hoer j), Enckhuyse ende genrcalryc residierende in West-Vriehalderde Noordcrquartieren, wdo „van mcninghe“ waren, „die eylanden van 也观, Sumatra, Molluccn oft Philip-pinen te frequentceren“. Wat er van deze combinatic is geworden, blijkt niet; zeer waarschijnlijk hebben de deelnemers daarin zich aangesloten bij de Oost-Indische Compagnie te Amsterdam, onder presie der stedelijke regeering op hot einde van 1600 ontstaan uit de vereniging der Oude en Brabantsche compaigniun. Deze aid us tot stand gebrachte compaignio bestond weder uit bewindhebbers (bestuur) en verderc aandelhouders, inaar overigens weet men bijna niets van hare inrichting. Op t punt onderscheidde zij zich echter beslist van hare voorgangstera, dat zij zich nl. niocht verheugen in een soort inonopolie, in zoo verre de stedelijke jecgering te Amsterdam „alle toerustingcn, dewelcke by En de voorschryven gecombineerde compaigniun bij ofte van wege eenige poorters, inwoonders 必伐 uytheemschcn, alhiersterde, bij de hand genomen ende in hot werk gesteld soude moge werden“, verbood. Ook steunde de Ainsterdamsche regeering i andere opzichten dezo compaignie, financieel en moreel.

De lust, Oost-Indie te bevaren, blijft echter niet tot Noord-Holland beperkt. Ook in Rotterdam vercemgden zich in de laatste jaren der IGdo eeuw eeni-

ge kooplicden tot vennootschappen, welke ten deel hadden, langs anderen weg Oost-Indie te bereiken, vooral door de Straat van Magellaan. Éene er van liep te niet zonder eenige resultaat van betekenis; de andere stond reeds in 1598 in nauwe betrekking tot een soortgelijk gezelschap te Amsterdam, uit welke combinatie lat er de zg. Magellaansche Compagnie ontstond, vooral bekend geworden door hare processen met de beroemde Geocrooier- de Oost-Indische Coropagnift in zake het door de laatste ook tegenover hare Magellaansche zuster volgehouden monopolie op den handel van Nederland uit met de st reken beoosten de Kaap de Goede Hoop. Voor de gschiedenis der onl wikkeKng van Nederland als koloniale mogendheid heeft do niet volledig gekende historic dezer Rott erdamsche en Magellaansche compagnieen geen groote waarde. Wdl client vermeld, dat te Rot terdam buiten de bovengenoemde nog een O o s t - I n d i s c h o Compagnie bestond, welks „bewindhebbers" in October 1601 vlichteloze onderhandelingen tot samensmelting voerden met de "bewindhebbers" der Oost-Indische Compagnie te Delft. Dczc laatste was in elk geval vóór October 1601 op' gericht, maar trad reeds in het volgende jaar tot de vermaarde Geocrooierde Compagnie toe. Wat hare inrichting betreft, bekend is, dat ook zij een gesalari eerden "boekhouder" aanstelde.

In Zeeland had men evenmin stilgezeten. Onmiddellijk na de terugkomst der ecrete Amsterdamsche vloot in Augustus 1597 veTezen in dit gewest twee Compagnieen voor de vaart op Oost-Indie. De ene werd opgericht te Veerc pnder If-iding van den bekenden Balthazar De Moucheron, welke nog in 1597 en het volgend jaar privileges en hulp in geschut en anunnitiek verkreg van de Staten-Generaal en de Staten van Zeeland. De Moucheron had groote plannen en vroeg van de Staten-Generaal, zonder HUCCS trouwens, nog in 1600, toen reeds een deel zijner vennooten hem was afgevallcn, eue oct rooi van alleenhandel „op sekere nyeuwe jlavncn in vrcmpdc landcn gclcgcn". De groote meerderheid der vennooten (de Mouchron zelf b.v. deed niet mee) Moot zich later a an bij de andro Zeeuwsche vennoofschap, welke in 1598 te Middelburg veTezen en zich eveneens mocht verheugen in den steun der Staten-Generaal en der Staten van Zeeland. Over de inrichting van bcide compagnieen is overigens niets bekend. Toen in 1600 de M i d - d e l b u r g s c h o bezig was met het uitrustenbarer Lweede vloot, had de bovenbedoelde vereeniging plaats mot het grootste deel der vennooten van de Compagnie van V o e r o .

Zoo had men cl us in den tijd, waarin de regccring dozer lundon ernstige pogingen deed, om de naadeeligo gevolgen der groote concurrentie tusschen al dczc handelscorporaties af te wenden, behalve enkele conibitatie's, die niet in do vermaarde O. T. C. zijn oijgelost, te Amsterdam de Compagnie, welke in 1600 uit de vereeniging van enkele kleinere was ontstaan; in Hoom en Enkhuizen waarschijnlijk een nieuwe opgerichte combinatie; in Rotterdam een O. I. C.; cvneens te Delft; in Zeeland de Middclburgscho Compagnie, verst rekt mot een aantal vroe gere medowerkers van De Moucheron. Van 1595 tot aan do oprichling der geocrooierde O. I. C. brachten de kooplicden dezer landen niet minder dan miin 60 schepen in de vaart naar Oost-Indie. Goutig het groot aantal rederijen aan don conon kant van den ondernemingsgeest dier dagen, hot loverdc aan de andere zijdo nadeelen op, niet te

onderschatten. De ondringc conciuentie, die niet altijd op loyale wijze werd gevoerd en soms in vijandelikheden ontaarde „tot dor landen groot e oneer ende oock tot schade der kooplicden", in elk geval in Indie de prijzen der oostersche producten aanzien- lijk deed stijgen; het gevaar, hetwelk daardoor geloo- pen werd, dat de handelsondernemingen, we! verro van tot voordeel van het land te gedijen, intengedeel olkander in den grond boorden (zij zeilden „mal- canderen de schoenen van do voeten en het geld uit den buidcl") en daardoor het voordeel tot een minimum reduceerden; de noodzakelijkheid om een &n- heid van belang te kunnen overstellen tegen de Azia- tische vorsten en volkeren en tegen de buitenland- sche concurrenten in Azie, d.w.z. vooral tegen de vijandelijke gcombineerde Spaansch-Portugeesche macht, waarbij door sommige der bestuurderen onzer gowesten nog werd gehoopt op een versnip- pering van Span je's macht door de verplaatsing van een deel van den woedenden strijd van het Westen naar het Oosten, dit alles deed de vraag rijzen, of het beginsel van vrije concurrentie, in theorie wel- hidend en in deze streken voorgestaan, in dit geval niet door de praktijk werd veroordeeld. Dat de re- genten der Republiek die vraag zich hebben voor- gelegd pleit voor hun praktischen blik, die niet, in bliiude vooringenomenheid met eenmaal aangeno- men denkbeelden, vergat zich te richten op de ei- schen van de pi'aktijk, den toestand van het oogcn- blik. Reeds dadelijk, toen zich naast de Oude Am- sterdamscho Compagnie andere vereenigenngen ves- tigten, maakte bovenbedoelde vraag een punt van overweging uit. In het begin bepaalden de regenten, stedelijke en gewestelijke, en de Staten-Generaal zich tot raadgevingen, tot wenken, tot het geven van licidraden, zonder dwang. Maar in 1600 gelukto het de Amsterdamsche regeering te geraken tot het vormen eener combinatie, tot welke toetraden de bestaande Ainsterdamsche vennootschappen en vermicdelijk ook de toenmalige Westfriesche. Om verdro concurrentie binnen hunne stad den kop in te drukken, verliecende de Amsterdamsche regenten —het bleek reeds boven — aan dczc Compagnie een soort monopolie. In hetzelfde jaar begonnen do combinat iepflmncn vasten voet te krijgen ook in do Staten van Holland. Van Oldenbarneveld werd do ziel van de ddnheidsplannen. Gemakkelijk ging hot niet. Wei waren er onder de Bewindhebbers, welko hot nut eener combinatie inzagen, maar de verschei- denheid der belangen inaalde het moeilijk, die tot 66n to brengen. De boraacslagingen duurden lang. Den 17den Mei 1601 werd door de gnoeinde Staten besloten, de znak in de Staten-Generaal aan de ordo to brengen, terwijn in principe word aangenomen vereeniging van al do compagnieen door 66n niono- polie-octrooi voor eenige jaron; vergunning tot het veirichten van handel in gen van souvereiniteit in Indie (tractaten sluiten, sterkten bouwen): alles „met ord re en autoriteit van dezen landcn, het zij op naam van den Staten-Gencraal, hetzy op naam van Z. Exc." De Staten van Holland en Oldenbarneveld hadden daarbij niet alleen hot oog op de Am- sterdamscho of zelfs alleen op do in Holland geves- tigde verconigenngen; ook die vanMiddelburg wonsch- ten zij te zien opgenomen; tegen den zin echter dei, Ainsterdamsche Compagnie, welko hot monopolie voor zich alleen vroeg, desnoeds vrcconig met an- dero Holla ndsc he kooplicden. Den 6den November 1601 begonnen de boraacslagingen in do Staten-Generaal en een paar wkon later in de sa- menkomsten der door Hunno Hoog Mogenden by-

eengeroepen bewindhebbers van a lie compaġiġieen in Holland en Zeeland. Het zou te ver voeren, lier eene, zij het ook beknopte, beschrijving te geven van den loop des discussies, waarbij eigenbelang dikwijls voorzat ten nadele van het algemeen. Ge- Boeg zij het, dat den 20sten Maart 1602 de Staten- Generaal een octrooi verleende aan de bekende combinatie: de Gen erale Nederlandsche Grootooyerde O o s t - I n d i s c h e C o m - p a g n i e trad op dien dag in de geschiedeins van ons vaderland op.

Dit octrooi, hetwelk met enkele wijzigingen tot den val der Compagnie haar grond wet is gebleven (het werd verlengd met het laar 1623, 1647, 1673, 1700, 1741, 1742, 1743, 175^775, 1777, 1796, 1798) moet a Is grondslag wordeu genoinen, waar het geldt, een schets te geven van do inrichting d e r Compagnie h i e r t e l a n d e. Het spreekt wcl van zelf, dat niet aDe bepalingen van het uit 46 artikelen bestaende octrooi en de uitvoeisels daar- van uitberig kunnen wo-den besproken, onidat onze schets niet in bijzonderheden kan treden en slechts de hoofdlijnen kunnen worden aangegeven. - De Oost-Indische Compagnie doet enigermate denken a&n onze tegenwoordige naamlooze vennoot- schappen, zonder edit er, waar het een n a u w k e u - r i g c definitieering zoude gelden, in elk opzicht on- der die mbriek te kunnen worden gerangschlikt. Het bed rag van het oprichterskapitaal was niet vooruit bepaald geworden. Elk inwoner der Republiek kon bij de oprichting der Compagnie bin- nen den daarvoor bepaalden termijn action in dat kapitaal nemen, „met soo weynige ende veelc pen- ningen, a Is het henlyuden sal gelieven", waaruit volgt, dat ook de hoegrootheid der aandelen niet vooruit was bepaald. Wrcd er voor meer kapitaal ingeschreven, „dan die navi gat te wel soude ver- yschcn", dan werden de inschrijvingen boven de / 30.000 pro rata parte verminderd (art. JO, 11). Er werd voor ongeveer 6^2/2 millioen ingeteckend, over de verschillende Kamers, waarin de bestuur- deren der Compagnie zitting hadden, verdceld, in ronde cijfej-s, als volgt: Amsterdam ruim / 3.670.000, Middelburg (Zeeland) /] 300.000, Delft / 4G9.000, Rotteidam / 173.000, Hoom / 2G7.000, Enkhuizen / 540.000. De aandelen waren al spoedig zeer go- zoicht door de hooge d i - i d e n d e n, welke reeds binneikort werden uitbetaald. Ergcrljke Epecula- tien en windhandci kwamen door de grootc onzeker- heid omtrent de hoegrootheid der te verwachten dividenden niet Jang na de oprichting der Comjag- nic in zwang en herhaalde verbodsbepalingen ver- mochten dit kwaad niet te stuiten. Reeds in 1622 bereikten de aandelen een koef-s van 300 %; in 1720 stegen zij tot 1260, in de 2dc helft der J 8e eeuw stonden zij op circa 750 %. Zelfs in het ongelukjaar 1672 konden z ð nog 250 halcn on in 1781, toen reeds bekend mocht worden geheeten, dat de zaken der vennootschap niet al te best marcheerden, konden zij zich nog een oogcnblik op 215 % handhaven. De directeuren der Compagnie, de zg. Bewindhebbers, welke inzagen, dat het credit der vennootschap voor een deel zoude worden afgemeten naar den k o e r s h a e r r aandelen en verder, dat deze wedf aching van de hoegrootheid der divi- denden, zochten de laatste Jioog op to drijven, zelfs indien voor de uitbetaling daarvan geld jnoest wor- den opgenomen: 66n der oorzaken van den grooten fichuldenlast der Compagnie in lateren tijd. Do Be- windhebbers bepaalden het dividenden- percentage geheel naar eigen goedvinden (slechts wilde art. 17

van het octrooi, dat men tot de "wntdeelingc" zou overgaan, „alsscr van de retouren vyff ten hondert in cassi? was), zonder in't ininste de aandeelhouders daarin te kennen. ffin dezen bekommerden zich ook weinig om den loftr der zaken, ten minste niet dan, wanneer zij tetl,eden werden gesteld door hooge dividenden. Ook de zuchtus, om de aandeelhouders welke, in de eerste jaren althans, den Bewindhebbers het leven lastig maakten, den mond te stoppen, leidde de laatsten tot kunstmatige oprijving der dividenden. Maar daaruit volgt omgekeerd, dat voor ons de hoegrootheid der dividenden geen toetssteen kan zijn ter bepaling van den bloei der Compagnie. Pas in 1610 begon de eerste dividend- uitkeering ; in dat jaar werd besloten tot twee uitkeeringen tot een gezamenlijk bed rag van 132% . In 1611 werden 30 % uitbetaald in niuskaatnoten. Het duurde nu tot 1619, dat weder tot een uitkeering werd besloten: 37% . Van dat jaar a& werd tamelijk getrouw elk jaar dividend uitbetaald ; van 1690—1782, het laat- ste jaar, waarin zulks geschiedde, zeer gergeld. Het hoogste dividend, dat na 1610 werd uitbetaald, was dat in 1688,nl. twee uitkeeringen, samcn van 66^2/2%, waartegen. ver staat, dat in 1689 niets werd uitge- keerd ; 1642 had gegeven 50 %, enz. Het klcinsfe, dat van 12 1/2%, werd herhaaldelijk genoten, o.a. steeds van 1771— 1782. In *t geheel werd in de 198 jaren, waa'in de Compagnie bestond, ruim 3600 % genoten, dus ruim 18 per jaar. Meest werden de dividenden uitbetaald in contanten ; in de eerste veertig jaren van het best aan der Compagnie ook dikwijls in specerijen; soms in obligation, wann(-< r de Bewindhebbers besloten tot het uitkeeren van dividenden, zonder de middelen te bezitten, waaruit die uitkeeringen to doen.

Reeds is meermalen gesproken van de B e w i n d - h c b e r h, bij wie de leiding der zaken bcrustte, en tevens van de K a n i e r s, waarin zij ziding hadden: Amsterdam), Middelburg (Zeeland) en de vier kleine Kamers: Delft, Rotterdam, Hoom en Enkhuizen ; alien jilautsen, waar compaġiġieen voor de vaart op Oost-Indiuii gevestigd of geweest waren, toon de grootooyerde O.-I. Compagnie we id opge- richt. Om de bestuurders (bewindhebbers) dier vroc- gerc reederijen niet voor het hoofd te stooten, word bepaald (art. 18—23) dat „de respective Canicren bident" zouden worden „bij de jegenwoordige Ve- windhebbers (73 in get al) maar tevens (art. 24, 25) dal in geval van dood of ontslag het get al dier waar- digheidsbekJeeders zoude vermindcrn, tenzij de Ka- mer, die het betjof, good vond anden te besluiten ; en wel tot 20 voor de Kamer Ainsterdan), 12 voor Zeeland, tot 7 voor iedcr der kleinç Kamein (60 in

ghecl). Ontstond een vacature, dun moesU^i de Bewindhebbers der Kamer, waarin die vacature plaats vond, binnen een bepaalden tijd een dietral formeerei, en dit ter electie aanbieden aan de Staten van hun gewest "off der> ghenen bij henlyuden daer- toe te comjittercn". Reeds spoedig werd deze clcc- tic overgelaten aan de Burgmeesters der steden, waarin de Kamers gevestigd waren, nicestal zel- ven Bewindhebbers ; en hiernede was de familiere- geering, de oligarchic, in hot bestuur der Compagnie ingeslopen. -

Een poging, bij de eerste verlenging van het oc- trooi beproefd, om de macht der Bewindhebbers te breken, door in het octrooi hun mandaat aan een vasten termijn te binden, werd bekroond, in zoo- vcrre het nieuwe octrooi van 1623 werkelijk een dergelijken termijn inhickl, nl. van 3 jaren, na wcl ken tijd de Bewindhebejjii volgens vasto roosters

in de verschillende Kamers aftraden, beginnende met 1 Januari 1623, datum van den ingang van het verlengde octrooi. On 1st on d een dergelijke periodie-ke vacature, dan werden de aandeelhouders (al spoedig ontstond een kiezersteel) der Kamer, die het gold, bijeengeroepen (het octrooi van 1647 bepaalde, dat de voorziening in een vacature inoest plaats hebben binnen 3 maanden na het openvallen) tot verkiezing van een zeker (nader door den Stadhouder te bepalen) aantal hoofdparticipanten. Dezen en Bewindhebbers gingen dan over tot de keuze van een drietal uit genoemde hoofdaandeelhouders en uit vroegere Bewindhebbers, welke reeds minstens 3 jaren buiten functie geweest waren. De toevoeging, dat de afgetreden dignitarissen na 3 jaren herkiesbaar waren, terwijl zij, die om andere redenen aftraden of diegestorven waren, gerekend werden onder de periodiek afgetredenen, hetgeen de zetelvastheid bevorderde, ontman aan die bepaling veel van hare waarde. Al spoedig werd aan deze voorschriften ook al niet meer de hand gehouden en de aandeelhouders klaagden niet, oradat hooge dividenden hun den mond stopten. Gewoonlijk blieven de heeren dan ook levenslang aan, indien zij ten minste de vereischten bleven behouden.

Welke waren die vereischten? In de eerste plaats (art. 28, de eenige bepaling van het octrooi, dat van die vereischten spreekt) moest een aandeelhouder, oin tot Bewindhebber te kunnen worden gekozen, aandeelen hebben tot een geheel vrij en onbelast bedrag van minstens 1000 pond Vlaamsch (/ 6.000); tenzij hij gekozen werd in de Kamers Hoom of Enkhuizen (de Kamers van het Noorderkwartier), wanneer / 3.000 voldoende waren; een gunstige beschikking, in 't midden der 17e eeuw ook uitgebreid tot de Kanicis op de Maas: Rotterdam en Delft. Niet in het octrooi voorgeschreven, maar later vastgesteld, was een leeftijd van 25 jaren. Te naauwe bloedverwantschap kon een beletsel wezen op grond eener bepaling in de venicuwij van het octrooi van 1623 en daaruit voortgeleid nadere bepalingen. Ook werden in 1681 alle publieke ambten onvercensbaar verklaard met het Bewindheberschap in de Kamer Amsterdam voor de eene helft der Bewindhebbers, met het oog op de vele bezigheden, aan het waarnemen der plichten van Bewindhebber verjooiden.

Voor hunne in-functie-treding legden de Bewindhebbers een a in 't seed af, dat zij de op hen rustende ambtplichten trouw en eerlijk zouden nakomen, zoner den een der aandelhouders bo ven den anderen te bevoordeelen (art. 27). Ouder die plichten, welke in het algemeen het besturen der venootschap omvatten, traden op den voorgrond het uitrusten der Bepen met al den aankeve van dien „ende andere dingen den handel betreffende" (art. 3), b.v. regelen der verkooppingen van de specerijen, enz., welke mot do „retourvloeten" uit Indie werden nangebracht. Daarnaast stonden een aantal huishoudelijke bezigheden. Al doze werkzaamheden veroorzaakten een niet gering tijdsverlies op groote moeiten; vandaar dat hun vacatien (art. 5) on provision werden uitgekced, welke hunne voortrekking tot eene winstgevende koeliden niaken. Art. 29 van het ooi-spronkelijk octrooi Htonden den gezamenlijken Bewindhebbers 1 % too van de kosten der uitredingen en eveneens 1 % van de opbrongsten der retouren, zonder dat provision voor andore financieele handelingen door hen zouden mogen worden in rekening gebracht (art. 30). Zeds spoedig na het oprichten der Compagnie rezen omstige

klachten over de misbruiken, welke deze regeling van het honoreeren der diensten door de Bewindhebbers aan haar bezwozen, met zich slepten. Zij werden beschuldigd, de kosten hooger op te drijven en het bedrag der retouren hooger te taxeeran dan de werkelijkheid was, alleen om eigen zak te smeren. Bij de eerste verlenging van het octrooi, in 1623, werd dan ook de 1 % provisie beperkt tot de netto opbrengst der retouren en de buitgemaakte goederen, zonder dat de uitredingen naar Indie of iets anders in rekening mochten worden gebracht. De tweede verlenging, die van 1647, deed de provision geheel vervallen; in plaats daarvan werden vaste bezoldingen vastgesteld; voor de Bewindhebbers in de Kamer Amsterdam ieder / 3100, voor die in de Kamer Zeeland / 2000, voor die in de andere kleine Kamere / 1200. Naast de gelegenheid tot het plegen der bo ven genoemde misbruiken, stonden voor de bestuurders der Compagnie nog een aantal andere wegen open, langs welke zij zich op onrechtmatige wijze konden verrijken. En dat in den loop der jaren vele en vele bepalingen noodig bleken om die wegen af te sluiten, wijst er op, dat zij wel degelyk bewandeld werden. Zoo werd den Bewindhebbers bij het octrooi van 1623 uitdrukkelijk verboden, iets aan do Compagnie te verkoopen of te leveren, terwijl tevens hunne coin emin g aan het koopen van Compagnie's specerijen bij die gelegenheid aan eenige bepalingen werd onderworpen, welke het gevaar van knoerijen bij onderhandse verkooppingen konden verminderen. Bij verschillende artikelen van het octrooi was verder geregeld hunne financieele aansprakelijkheid, die, wat de gevolgen hunner ambtsplichten betref, niet vorderde reikte dan hun aandeel in 't gemenschappeljk kapitaal; eveneens hunne aansprakelijkheid voor een enkelen comp-tabelen ambtenaar, evenals andere titularissen door hen aan te stellen en uit eigin beurs te bezoldigen (art. 31, 32, 33, 42). Bij do latero uitbreiding der ope ratios van do Compagnie en de daarmede gepaard gaande uitbreiding van het corps ambtenaren, kwam in (lit laatste een algehele wijziging en werden al de ambtenaren, door de Bewindhebbers aangesteld, door de Compagnie betaald.

Met een enkele uitzondering werden alle ambtenaren en beamtten, welke der Compagnie hunne diensten in Nederland praesteerden, niet benoemd door al de Kamers gezamenlijk, maar door iedere Kamer afzonderlijk; elke Kamer had haar eigen personeel. Hierin alleen zou reeds volgen, dat iedere Kamer eene zekere zelfstandigheid bezat, en inderdaad, die zelfstandigheid bestond en was zeer groot, zee groot zelfs, dat men sonis genogd is, nicer te denken aan eene combinatie van een zestal zelfstandigo lichamen, die zich tot een doel hadden verenigd, dan aan 66n geconsolideerd handelslichaan, dat zijne kantoren op verschillende plaatsen had gevestigd!. Artikel 1 van het oorspronkelijk octrooi regelde het aandeel, dat elke der Kamers in de uit rust ingen der venootschap zoude toekomen: Amsterdam %, Zeeland %, de Kamers op de Maas samen $\frac{1}{8}$, die van Noorderkwartier samen eveneens $\frac{1}{8}$. Werd hieeraan niet bij de uitreding volkiaan, en gewoonlijk geschiedde dit niet oin redenen van praktijk, dan word bij een volgende uitreding met dezo omstandigheid rekening gehouden en op die wijze do verhouding hersteld. De schonpun nu, welke door een der Kamers werden uitgerust, moesten in Indie ton bohoevo van diezelfde Kamer worden gecareerd, en, zoo mogelyk, in de haven dierzelfde Kamer binnenloopen; in elk geval

moest hun opbrengst ten voordeele dierzelfdc Kamer worden verkocht of op andere wijze besteed (art. 12). Datdc Kamers lot wederzijdsche hulpracstie gehouden waren, ingeval een Kamer gebrek aan specerijen had, waarvan een harer zusteren overvloed bezat, werd in artikel 13 bepaald, en dat een dergelijke bepaling noodig was, bewijst al wed er het karakal ei* van zelfstandigheid, aan de Kamers toegekend. Ook de verplichting in gen der Kamers, elk-ander op de hoogte te houden van haren financieelen toestand (art. 14), toont, dat er een band was tusschen die Kamers, maar ook dat het eenheidsbeginsel niet sterk- aan den dag trad: het geelce niet een verevening van tot elkander in financieele betrekking staande kantoren, dan de regeling der financien van den groot lichaam.

Maar dit a] les toont ook, dat er een band bestond, dat er zaken van algemeen aard waren, die niet de afzonderl'ke Kamers elk voor zich golden, maar die alien te zamen betroffen en dus gemeenschappelijke regcling behoefden. Die behoefte aan geincenschappelijke regeling, die zich in den loop der jaren steeds meer deed gevoelen, bracht met zich mede de behcfte aan een e n t r a a l b e s t u u r , dat reeds dadelijk bij het octrooi van 1602 werd in *leven geroepen en bekend staat als de H e e r e n Z e v e n t i e n . Deze vormden geen permanent lichaam; intengedeel, voor elke vergadering, tot welke de Zeven lien bewindhebers werden opge-roepen, had opnieuw de keuze der Gedeputeerden plaats door de Bewindhebers der veitlichende Kamer*: Amsterdam zond er 8, Zeeland 4, Rotterdam 1, Delft 1, Hoom 1, Enkhuizen 1, terwijldc 17dc persoon werd afgevaardigd of door de Kamer Zeeland of door een der kleine Kamers (art. 2).

Volgens het octrooi van 1602 (art. 2) zouden deze Gedeputeerden samen komen „soo dickwils het van noode wesen sal"; in de practijk had dit niecslal tweemaal per jaar plaats: in de lente en in den herfst. Tusschentijdsche vergaderingen warei) niet zeldzaam, maar daarvoor nam men dikwijls toevlucht tot de z.g. Kleine Zeventien, uit een geringer aantall afgevaardigden bestaande en Bpoedeiechende zaken behandelende. In de vergaderingen der XVIIJ werden de algemeene aangelegenheden der Compagnie behandeld: „wanneer men sail equipperen, met hoe veelc schepen, waer men die eal seynden, ende andere dingen den handel betreffende" (art. 3). De besluiten, door haar betreffende algemeene aangelegenheden genomen, waren bindend voor de vctibillende Kamers. Niet altijd waren deze laatste echt er geneigd, aan de bevelen van het centraal bestuur te voldoen; onderling wantrouwen, onderlinge ijverzucht, later onmacht, waren dikwijls zoovele factoren, die den goeden gang der zaken belemmcrden en soms met moeite uit den weg werden geruimd.>-Gelukkig was een tegenwicht tegen deze bezwaren gelegen in het overwicht, door de niachi ige Kamer Amsterdam uitgeoefend. De Heeren XVIIJ trokken buitendien langzamerhand steeds meer zaken binnen den kring hunner beoefening, door steeds voor te gaan met reglementeeren in het belang der eenheids idee. De p u n t e n van behandeling of van beschrijving, zooals zy gewoonlijk werden genoemd, werden voornit aan de verschillende Kamers bekend gemaakt door de z.g. p r e s i d e e r'nde Kamer, d. w. z. door de Kamer, in yer stad de vergadering dcr XVIIJ zou plaats vinden 弩四榭 alleen te beurt aan Amsterdam en 榭geiqbmj,n eerstgenoemde plaats gedurende de

eerste zes jaren achtereenvolgens; daarna twee jaren acit creen in Middelburg (art. 4) en zoo vex vol-gens. In het laatste geval was het, dat de Kamer Zeeland den zeventienden afgevaardigde mocht af- vaardigen. Naast de onderwerpen, welke voorko-men onder de punten der beschrijving, werden ook andere behandeld, die staande de vergadering aan de orde werden gebracht, de z.g. „voorvallende zaken". Zeer dikwijls gebeurde het, — nu eens om het gewicht der onderwerpen, dan weer uit zucht tot trainecren, omdat men tegen een beslissing opzag, een enkele maal uit een zucht tot obstructionisme, omdat een der Kamers n ad eel voor haar zelve zag in de beslissing, die de meerderheid vsjt plan was te nemcn, — zeer dikwijls gebeurde het, dat de afgevaardigden, of een of meer onder hen, rugge- spraak wenschten c met hunne committenten, het- geen meestal verschuiving tot een volgende nieuwo bijveroeping ten gevolge had. Op die wijze werkte d e toech reeds zoo loge regeermachine al zeer lang- zaam. Kon het verschil onder de Heeren XVIIJ, „t Collegie", niet beslist worden, clan ontleendcn de Staten-Generaal aan art. 6 van het octrooi het recht tot in men gin g. Nu heeft steeds bij de Be(m)ndch- bers het streven gheerschd, de regen ten der Re)u- blick qua tales buiten hunne zaken te houden en dit wasinderdaad voorhen een prikkel, om hunne vuile wasch binnenshuis te wafsehcn en daarmede soms meer spoed te maken, dan zij zclf eigolijk wel wilden; maar de i n m e n g i n g der Stat en- G e n e r a l block soms beslist noodig, en als deze hun recht op die inxncnging lieten gelclcn (dikwijls deden zij het zeker niet!), dan hebbende Bewindch- bers zich daartegen nooit ernstig durven verzetten.

Naast de gewone B c w i n d h c b b e c J - s had men nog extraordinaire, welke door soinn- migesteden in Holland, door de Ridderschap van dit gewest en door de provincies Gelderland, Utrecht, Friesland, Overij-el en Groningen werden nange- steld en met leede oogen door hunne "ordinaire" collega's werden aangekeken. Het denkbeeld, gc- noemde steden en gewesten het recht tot het afvaardigen van deze dwarskykers te geven, wortekle in de artikels J5 en 16 van het octrooi, niaar jict duurdo tot het midden der J7dc eeuw, tot 1647, loon <le tweede verlenging van het octrooi tot stand kwam na veel strijd, dat het denkbedd geheel tot uitveering kwam. Groot gewicht kon door deze cat goj-ic van directeuren niet in de schaal worden gelegd: verspreid over de verschillende Kamers, was hun aanlal te gering, om invloed uit te oefenen. In het midden der 18de eeuw, 1 engevolge der gebeurtenis- sen van J 748, werd aan den Stadhouder de waardig- heid verlcnd van Opperbewind h c b b e r . Als zoedanig liet A Villein IV b.v. zich verlegenvoor- /igen in de vergadering der XVIIJ door zijne R e - p r e s e n t a t i e n . Het Hpreek van zelf, dat een niet geringe invloed door den Opperbewindhebber kon worden uitgeoefend, ook, omdat aan hem <lo aansleiling der Bewindhebbes- loekwam uit een dritlal, door de afzonderlijke Kamer-s aan hem aan- geboden, en de benoeming van de hoogc amble- naren der Compagnie uit een aanbeveling van den kant der Bewindhebers. Maar Willem IV leefdo te kort om veel invloed te hebben kunnen uit- oefenen en het aandeel, door Willem V in de lei- ding der zaken genomen, treedt vooral aim den dag bij de maatregelen, in de laatste jaren dcr 18de eeuw genomen om den val der Compagnie te voorkomen.

Behalve deze dwai-skiikers bestond er nog een

college, dat, was ingesteld om toezicht te houden op de verrichtingen der Bewindhebbers, vooral in financiële aangelegenheden. Het waren de Beveelinge Hoofdparticipanten, een deci van wier functien reeds bovcn werd vermeld. Deze instelling dagteekent van de eerste verlenging van het octrooi voor 1623. Artikel 14 van het oorspronkelijk octrooi schreef bepalingen voor omtrent het afleggen van rekening en verantwoording door de Bewindhebbers, o.a. dat „de generale rekening na tien jaren zal gesliden in openbaar, mits datter alvoreen billetten souden worden aengeslagen om elcken een te waerschouwen, die over d'audit d'erselver zal begreuen tot commen". Dczc verhouding nu had steeds geen plaats gevonden en dit, gevoegd bij andere klachten door de participanten geuit omtrent financiële knoeierijen, welke door de Bewindhebbers zouden gepleegd zijn, gaf aanleiding tot verschillende bepalingen, door de Staten-Generaal in het octrooi van 1623 aangebracht, waaronder de instelling der Beveelinge Hoofdparticipanten belangrijk had kunnen worden. Had kunnen worden. ...Maar zij zijn meestal in't zog der Bewindhebbers meegevaeren de participanten keken later weinig meer naar de verrichting van de bestuurders der vennootschap om, als zij maar goede dividend en ontvingen. Hoe (lit zij, de hoofdparticipanten bestonden en een der eerste rechen, hun toegekend, was, zitting te nemen bij het afleggen der „generale rekeningen van haare (der Compagnie) administratie" in f engestelling met de rekening en verantwoording, door de Kainers onderling aan elkander en aan de XVII af te leggen, waartoe de Bewindhebbers in 1623 en 1647 opnieuw uitdrukkelijk werden verplicht. Dit afleggen van rekening zou sedert de verlenging van 1647, elke 4 jaren moeten geschieden ten overwinen ook van afgevaardigden in de Staten-Generaal. Ieder aeliehouder der Compagnie mocht er bij tegenwoordig zijn, maar slechts de hoofdparticipanten hadden stem in *t kapittel. Doze waardigheidbekleeders (de Beveelinge hoofdparticipanten) werden gekozen uit die aandelhouders, welke evenveel aandelen bezaten als voor het Bewindheerschap zc] f werden vercocht, en in't algemeen den naam Hoofdparticipanten droegen. Zij werden gekozen door de participanten ten getale van 9: uit de Kamer Amsterdam 4, uit Zeeland 2, en 3 uit de kleine Kamers. Zij mochten ook tegenwoordig zijn bij de jaarlijkse rekening en verantwoording door de Kainers onderling af te leggen, bij het opmaken van den jaarlijkschen Staat der Compagnie; zij moesten door de Bewindhebbers worden gheoordeeld in alle belangrijke voorvallende zaken), waartoe zij zitting verkregen in de vergaderingen der XVII, zij traden volgens vasten rooster af, zonder dadelijk herkiesbaar te zijn, en waren ook aan dezelfde rest neties, b.v. van koop en verkoop van aan de Compagnie, onderworpen, welke de handelingen der Bewindhebbers beperkten. In 1647 werd hun een vast traktement toegekend van / 200.— 's jaars. Hun werkzaamheid had nuttig voor de Compagnie kunnen zijn; maar zij hebben weinig sporen van hunne werkzaamheid achtergelaten, zoodat de geschiedenis van het bestaan en de lotgevallen van hun collegio hier niet verder behoeven te worden nagegaan.

De werkzaamheden, welke in *t belang der Compagnie moesten worden verricht, kunnen het best worden gekend, door te wijzen op de Commissies, welke tot verdeling diert werkzaamheden werden gecreerd en op do a b t e n a r o n, welke

de Bewindhebbers in hunno taak ter zijde stonden. Natuurlijk kunnen we niet elke wijziging, welke in den loop der jaren in dit alles plaats greep, bespreken en even min al die commissies, al die ambtenaren noemen. Wij gaan de voornaamste aan en die nog slechts op een bepaald tijdstip, circa 1794. Dit tijdstip kiezen we, omdat toen het aantal commissies en beambten het grootst was, steeds vermeerderd als het was ge worden door de toenemende ingewikkeltheid van de operatien dor Compagnie en van hare bestuursinrichting, en tevens, omdat het gelegenhed geeft, een terugblik op sommige onderdelen der iirichting te werpen. De meeste namen der hier te bespreken commissies en ambtenaren geven duidelijk genoeg hunnen werkring te kennen, zoodat wij kunnen volstaan met ze te noemen; bij enkele andere zal een aanteekening of uitweiding noodzakelijk zijn.

De Bewindhebbers der Kamer Amsterdam verdeelden zich in vijf afdelingen, die in den loop der jaren de naam „departementen" ontvingen; dat „tot de Equipagie", „tot den Ontvangst", „tot het Pakhuys", ook wel genoemd „van de Commerce", „tot de Rekenkamer" en eindelijk het z.g. „Vijfde departement" of „Departement tot de Indische Zaken", hetwelk belast was met de regeling van zaken van algemeen aard en wier werkring dus dient besproken bij dien der commissies van algemeen bestuur. Het voorzitterschap van dczc Kamer ververselde maandelijks. Vier Beveelinge Hoofdparticipanten, in die dagen niet meer door al de aandelhouders, maar alleen door de Hoofdparticipanten gekozen, stonden Bewindhebbers ter zijde, maar hadden geen zitting in de permanente Departementen, even min in de verdere Commissien van Beveelinge, die „tot de Financien", „tot den Bouw", ook genoemd „tot het opzigt van's Compresiden-tiehuys in Amsterdam", enz. Een groote staf van ambtenaren werd door de Kamer Amsterdam aangesteld. Op het „Comptoir van den Opperboeckhouder" had men bchalvo dozen waardighedsbekleeder zelf, een drietal „boekhouders"; in de „ontfangkamer" con „kassier", ecu „boekhouder" enz.; op het „soldijkantoor" 5 boekhouders; op het „liquidalicomptoh" 3 boekhouders, enz.; in den „apothekerswinkel" 6en doctor, enz.; op het „klerkencomptoir, de secretaric of schrijfcomptoir" een aantal schrijver*; op het „comptoir van het pakhuys" 4 boekhouders, 2 pakhuysmeesters, enz.; in „het vijfde departement" 2 boekhouders en het noodige klerkenpeisoncel. Verder had men een chartermeester of bibliothecaris, opzichters der magazijnen, examinature corstuurlieden con der verdere scheepsofficieren, boekhouders voor de monstoring van het scheepsvolk, verschillende maklaaiers con keurders der aangebrachte waren en der aan do scheppen te verstrekken provisien, equipagemeeesters, stuwagemeesters, opzichters der smeden en scheepstimmerlieden, agonten op Texel, op het Vlie, op den Holder, een advocaat, con procureur, een boekdrukker en een kafretemaker, enz. enz. Ongeveer 1794 was het aantal dor „gcalificceerde" ambtenaren en beambten (het lagro beambten-personeel en hot work-volk daaronder niet begrepen), welke door de Kamer Amsterdam werden bezoldigd, gestogon tot 97. Met enkele verschillen was in do overige Kamere do versdeuldig dor werkzaamheden onder do Bewindhebbers onderling con do functio der ambtenaren en beambten gelijk aan die der Kamer Amsterdam, al bracht natuurlijk het verachil in belangrykheid diert

Kamers mede meei-dere eenvoudigheid in de bc-stuursinrichting. De Kamer Zeeland had drie depar tementen, dat der „Koopnianschap“, der „Equipagie“ en der „Thesaurie“; bc-namde buitendie Comni s s a r i s s e n „van de Processen“ en „over de Charterkamer“; had een college van „Rekenmeesteren“ aangesteld en telde 55 gqualificeerde ambtenaren en be-ambten. De Kamer D e c i j l 低力 ezoldigde er 16, de Kamer Rot ter da 18, de Kamer Hoorn. 18. „de**v a m e r E n k h u i z e n J 9. ~oek liet a l g e m e e n b e s T u T T F d e r C o m - p a g n i e b e t r o f z o o v e l e e n v e l e r l e i a a n g e l e g e n - h e d e n , d a t h e t n i e t t e v e r w o n d e r e n i s , d a t n i e t a l - l e e n d e H e e r e n X V I I t e r v o o r b e r e i d i n g e n a d v i s e r i n g z i c h i n v e r s c h i l l e n d e c o i n m i s s i e n e n s p l i t s - t e n , m a a r o o k , d a t n a a s t d e X V I I n o g a n d e r e B e w i n d h e b b e r s w e r d e n a f g e v a a r d i g t e r b e h a n t i n g v a n o n d e r d e e l e n d e r r e g e e r t a a k . D e m e e s t e , n i e t a D e , d e r a l d u s g e v o r m d c o m m i s s i o n , w a r e n n i e t p e r m a n e n t , m a a r w e r d e n s t e e d s b i j e l k e n i e u w e o p - g e r o e p e n b i j e e n k o m s t d e r X V I I o p n i e u w g e k o z e n : h a r e s a m e n s t e l l i n g m a a k t e s t e e d s e e n o f j n e e r d e r p u n t e n v a n b e s c h r i j v i n g u i t . S o m m i g e d i e r c o m m i s s i e n k e e r d e n g e r e g e l d w e d e r , a n d e r e w a r e n c o m m i s s i e n a d h o c . I n d e m e e s t e e r v a n h a d d e n o o k B e e d i g d e h o o f d p a r t i c i p a n t e n z i t t i n g . W i j n o e - m e n e r v a n d e „O r d i n a i r e b e s o g n e s “ , w e l k e d e d a - g e l i j k s c h e z a k e n z o o d e r g r o o t g e w i c h t v o o r b e r e i d e n , d e „C o m m i s s i e t o t h e t f o r m e e r e n v a n d e c i s c h d e r r e t o u r e n “ u i t I n d i e , „t o t d e v i s i t a t i e d e r b o e k e n “ v a n f i n a n c i e e l e n a a r d i n d e v e r s c h i l l e n d e K a n i e r a o m d e r o n d e h e i d i n b e t L o u d e n d i e r b o e k e n t e b e v o r d e r e n , „t o t h e t s l u i t e n d e r b o e k e n e n h e t o p m a k e n v a n d e j a a r l i j k s c h e n s t a a t (b a l a n s) h i e r t e l a n d e “ , w e l k e s e - d e r t 1 6 8 0 g e w o o n l i j k d e n 1 5 d e n M e i w o r d o p g e n a a k t , „t o t h e t r e s t e e r e n d e r v i e r j a r i g e r e k e n i n g “ , v a n d e f i n a n c i e e l e n t o e s t a n d d e r C o m p a g n i e i n h a a r g e h e e l , „t o t d e s e c r e t e z a k e n o f h e t b e z o r g e n d e r r e - l o u r v l o o t “ , t o t „d e d i r e c t e v a a r t e n h a n d e l o p C h i n a “ , w e l k e c o m m i s s i e s e d e r t J 7 5 5 b e s t o n d , t o t „d e h u i s h o u d i n g e v a n ' s C o m p . l o g e m e n t t e ' s G r a v e n - h a g e “ , „t o t d e c o r r e s p o n d e n t i e m e t C o m m i s s a n s s e n - s o l a l “ , w e l k e i n 1 7 9 1 w a r e n b e n o e m d t o t h e t i n s t e l l e n a a n d e K a a p d e G o e d e H o o p e n i n I n d i e v a n e e n e n q u e t e o m t r e n e n h e t a a n b r e n g e n v a n v e r - b e l e r i n g e n i n d e t o e s l a n d e n d a a r . E e n „J e n B a n e t e c o m m i s s i e t o t d e d i r e c t i e e n a d i n b i s t r a t i e v a n d e v e r k o o p i n g d e r j a a r l i j k - c h e r e t o u r e n “ w e r d i n T F 9 J i n ' 1 J e v e n g e r o e p e n e n — h e t p l e i t n i e t v o o r n e t v e r t r o u w e n , d o o r d e t o e n m a l i g e B e w i n d h e b b e r s a l s z o o d a n i g g e n o t e n — o p i n i t i a l i e f d e r S i a a t s - c o m m i s s i e , w e l k e — h e t z a l s t r a k s b l i j k e n — i n 1 7 9 0 w a s i n g e s t e l d , o m t e t r a c h t e n r e d d e n w a t e r v a n d e z a k e n d e r C o m p a g n i e n o g t e r e d e n v i o l . D e z e s t a a t s b e m e e i n g d e e d z i c h o o k g e l d e n t e n o p z i c h t e e e n c a n d e r e c o m m i s s i e , w e l k e , a l s e u d e r b e - l a n g r i j k B t e , h i e r m e t e e n e n k e l w o o r d c l i e n t t e w o r - d e n b e s p r o k e n . I n h e t t w e e d e k w a r t d e 1 7 d e e e u w r e e d s b e g o n n e n d e w e r k z a a m h e d e n , w e l k e h e t a l g e m e e n b e s t u u r d e r C o m p a g n i e m e d e b r a c h t , z e e g r o o t t e w o r d e n , d a t m e n n a a r m i d d e l e n o i n z a g , o m h e t w e r k d e r H e e j e n X V I I t e v e r l i c h t e n , l i e t g e e n t e v e n s d e z a k e n v l u g g e r k o n d o e n m a r c h e e r e n . E e n d e r t i j d r o o v e n d s t e w e r k z a a m h e d e n w a s h e t l e z e n d e r b r i e v e n e n s t u k k e n u i t I n d i e , w e l k e l a n g z a m e r - h e r d e e n r e s p e c t a b e l e n o m v a n g v e r k e g e n e n s t e e d s u i t b r e i d e r w e r d e n , n a a j m a t e h e t a r b e i d s v e l d d e r C o m p a g n i e i n h e t O o s t e n i n o m v a n g t o e n a m , e n h e t c o n c i p i e e r e n v a n d e a n t w o o r d e n d a a r o p , h i e t m i d d e n d e r 1 7 d e e e u w n u w e r d b e s l o t . e n , d e z e w e r k z a a m -

heden op te dragen aan een bijzondere commissie buiten de XVII, welke oorspronkelijk bestond uit twee bewindhebbers der Kamer Amsterdam, 66n uit Zeeland, 6en uit ieder der kleine Kamers en 66n der Beeedigde hoofdpaticipanten. Later werden verschillende wij zigin gen aangebracht in de samenstelling dezer zg. Haagsche besognes: wij zullen die echter voorbijgaan. Slechts dient hier te worden gewezen op het hoogst belangrijke van den werking dezer commissie: immers het concipieeren van de antwoorden op de correspondentie uit Indie, nog voordat het hoofdbestuur die correspon-dentie had gelczen, bracht uit den aard der zaak me-dc, dat de leden der commissie, door in die antwoorden hunne meening over de toestanden in Indie, over het gehoorzainen door de Indische autoriteiten aan de bevelen der Bewindhebbers, over de wijze waarop hunne denkbelden over de in het Oosten te volgen staatkunde daar werden in praktijk ge-bracht, aan Gouverneur-Generaal en verdere auto-riticen te kennen te go ven, daardoor implicite ad- viczen, zoo al geen vooretdcn, ten opzichte van de in Indie te volgen gedragslijn aan de Bewindhebbers indienden. Deze inrichting bleef bijna tot het einde der Compagnie stand houden. Maar in 178G had op aandrang van Holland, nadat reeds andere pogingen, om van regeeringswege toezicht op de Compagnie uit te oefenen, waren in t werk gesteld, een vermeerdering van het aantal Bewindhebbers plaats, welke nieuwe leden bestaande uit ervaren kooplieden, in tegenstelling met de incesle andere Bewindhebbers, die gewoonlijk nicker aan Regeering, dan aan Koophandel waren gaan doen, bij de Kamer Amsterdam werden gevoegd als het zg. „Vijfde Departement“ of het „Departement tot de Indische Zake n“. Dil Vijfde Departement werd belast met het, beant-woordc der Indische brieven, het doen van voor- stellen omtrent de bcstuursinrichting daar, omtrent de staatkunde, (daar te volgen, ojnrent de njaatregolen in het belang onzer positie daar te riemen, enz. cnz. De Staten-Generaal, gerustgund door de Staten van Holland, dreven dit door en benoemden reeds in 1786 vier der nieuwe bewindhebbers in overleg met Holland. Maar Kamer en provincie Z*; eland(weigerden toe te treden en pas later geschiedde dit. In 1790 nam dit departement den naam van „Prac- lja r a t o i r b e s o g n e “ aan.

Wat de ambtenaren van het algc-mceij) bc 8 t u u r d e r C o m p a g n i e b e t r e f t , s k i c h t s z e e r w e i n i g t i t u l a a i b s e n z i j n d a a r o n d e r t e r e k e n e n . B e h a l v e e n i g e a d v o k a t e n c e i) p r o c u r ; u r t e r b e h a r l i g i n g v a n ' s C o i n p a g n i e s z a k e n v a n r e c h t s - k u n d i g e n a a r d , e n a g e n t e j) i n v e i - s c h i l l e u d e p l a a t h e n v a n h e t b u i t e n l a n d , t r e f t m e n a a n e e n p a a r a m b t e - n a r e n „o v e r d e d i r e c t i e v a n C o m p ' s p o s t e r i j n “ e n d e E e r s t e e n T w e e d e A d v o c a t e n d e r C o m p a g n i e m e t h e t b ' n o o d i g d e k l e r k e n - l i c j - s o n c e L e e n a m b t e n a a r , b e l a s t m e t d u r c l e g i n g e n b o e k h o u d b i g v a n d e a l g e m e e n e f i n a n c i e n d e r C o m p a g n i e , h a d m e n n i e t . I n J 6 J 5 w o r d t e b e t r e k k i n g v a n G e n e r a a l b o e k h o u d e r a l g e s c h a f t . D e b e i d e „A d v o c a t e n “ , h i e r d e p l a a t s b e k l e d e n d e w e l k e e l k s d o o r S e c r e t a r i s s e n o f G r i f f i e r s w e r d a a n g e n o m e n , h a d d e n e e z e r g e w i c h t i g e n w e r k i n g . V o o j - a l d o e i - s t e A d v o c a a t : e n d e z e k o n d a a r d o o n e m a n v a n v e e l i n v l o e d z i j n . O o r s p r o n k l i j k h a d d e C o i n p a g n i o s l e c h t s e e n “ m i n i s t e r “ v a n d i e n n a a m , w e l k a m b t i n 1 6 1 4 w e r d g e c r i e e d . I i j w o o n d e v e r g a d e r i n g e n d e r X V I I b i j , r e d i g e e r d e h u n n e b e s l u i t e n i n d e n o l u - l e n , l a s d e a a n h e n g e r i c h t b l e v e n e n c o n c i p i e e r d e

do antwoorden daarop. In de meeste commissien van eenig gewicht had hij zitting en een raadgevende stem. Zijn zetel was in de Kamer Amsterdam, welker Bewindhebbers, evenals de Heeren XVII, hij met raad en daad moest terzijde stagen. De toenemende omvang zijner werkzaamheden dwong al spoedig tot de aanstelling van een jongeren collega, den z.g. Tweeden Advocaat.

Na deze uiteenzetting van de bestuursinrichting der Compagnie, dienen nog twee belangrijke punten te worden aangevoerd: de verhoordingen van de Compagnie tot den Staat en de beginselen, welke zij politiek der Compagnie beideroowel aangelegenheden ook haar uitgangspunt in het octrooi vinden.

Het octrooi, welks artikel 7 den duur der Compagnie bepaalde op 21 jaren, een termijn, later steeds met een aantal jaren verlengd, bevatte in art. 34 en art. 35 de bepalingen, welke het meest hebben bijgedragen tot den bloei der Compagnie, maar welke tevens de kincen van verderf in zich bevatten, die het handelslichaam hebben gesloopt en het een roeinloozen dood deden sterven. Art. 34 schijnt voor de Compagnie een monopolie te geven en tevens de Nederlandsche overheid te geven. Art. 35 gaf haar Souvereiniteitsrechten, maakte haar tot een Mogendheid. „Ende op dat” — zoo luidde art. 34 — „het voornemen van deze vereenigde Compagnie met meerder vrucht uitgevoerd mach worden, tot welstand deser Geueerde Provincien, conservatie ende augmentatie van neringe, mit Hgaders tot profijt van de Compagnie, soo hebben wij” (de Staten-Generaal), „die voors. Compagnie geocroycedt ende geaccordeert, octroyceren, ende accorderen mits desen, dat niemant van wat conditio of qualiteyt die sy, anders dan die van de voorsz. Compagnie, wyl dese Vereenichde Provincien in sal mogen varen binnen den tijt van een endo twintich jaren eeratcomende, beginnende melon desen jaere XVIc ende twee inclusy, beoosten de Cape bonne Esperance, ofte deur de Strate van Magellancs, ojdie verbeurte van die schepen ende goederen behoudens een enkele overgangsbepaling, voor de geschiedenis der Compagnie zonder gewicht. Dit artikel van het octrooi licft der Compagnie zeker in den beginne een grooten voorspoed gegeven, om diil lief althans den Nederlanders zelf, welke niet in de Compagnie deelden, elke gelgenheid tot nadelige concurrentie ontnam. Uitcinend in de dagen, toen de handel der Compagnie in het Oosten nog een teer plant was, die diondt gestund, opdat zij niet oinkwinne in den strijel om het bestaan; noodlottig in de dagen van later, toen die handel in dien slijd had overwoinen; iminers het monopolie word toen het znuwverslappende rustbed, hetwelk alle neringe aan de Compagnie ontnam, althans die energie verslajito. Met hand en tand heeft de Compagnie geconclurend uren den tijt van haar bestaan vastgehouden aan dat verkregen recht, in hare oogenzoo begcerlijk, omdat het haar het verkrijgen van groote winston zoo gejnakkelijk maakte. En de oppositie, welke, vooral bij den strijd over de verlenging van het octrooi in 1644—1647, zich tegen dat monopolie licft hooren, was niet krachtig genoeg, om bestaand te zijn. In ege de nacht der belanghebbenden, onder wio zooveel regenten der republiek; of tegon don twijfel der onpartijdigen, die niet wisten, wat to docti, in dien het monopolie zou zijn vervallen, (nu de Oost-Indische Compagnie reeds z66 machtig hulpmiddel) in het Oosten bezat, dat andere private personen of vennootschappen niet tegen die Compagnie zou-

den zijn opgewassen), zonder dezelfde staatshulp, welke men toch niet aan anderen zou kunnen verleen, wanneer men die eens aan de oude Compagnie had ontnoincn. Men heeft het monopolie tegenover de bewoners der Republiek nagenoeg steeds gelaten, zooals het eens was verleden.

Daarnaast schied zich die Compagnie zelve een ander monopolie in het Oosten door privilege-verbonden met inlandsche vorsten en volken en door het uitsluiten van vreemdelingen uit den handel in streken, welke de Compagnie zich gaandeweg veroverde. Bevoegdheid tot het sluiten van contracten en het maken van veroveringen, enz. ontleende zij aan art. 35 van het octrooi, hetwelk aldus luidde: „Iteni dat die vande voorsz. Compagnie sullen vennogen beoosten de Cape van bonne Esperance, mitsgaders in ende deur de enghen van Magellanes, mette Princen ende Potentaten verbinde nissen ende contracten te maken opten naem vande Staten Generaal der Vereenichde Nederlanden ofte hooge Overicheyt dereelver, mitsgaders aldaer eenige forteressen, ende veisckrthen te bouwen, gouverneurs, volck van oorloge, ende officiers van justitie, ende tot andere redelycke diensten, tot conservatie vande plaetsen, onderhouding van goeodoorde, politic ende justitie, censamentlyck tot voorderinge van de neringe, tcstellen”. De vertegenwoordigers der Compagnie in Indie hebben niet nagelaten, van deze bevoegdheid gebruik te maken, daarin gesteund door de Bewindhebbers, dikwijls met meerderen of minderen tegenzin. Immers deze hebben niet altijd de politiek der vertegenwoordigers kunnen goedvinden en legden zich, met enkele loffelijke uitzonderingen, bijna altijd slechts de vraag voor, welke oogen blikkelijk voorleel te wachten (vns van deze of geon liandeling van hunne representanten in Indie, om dat, terwijldeze onder de leiding van Coen, Van Diemen, Maetsuycker en anderen in den bloeitijd der Compagnie, in het Oosten een wereldrijk hebben gesticht en, wat de werkelijk bekwaame vertegenwoordigers betrof, ook inderdaad hunne plannen zoo inrichten, dat zij gemunt waren op de vervulling van een dergelijk grootsch droombeeld, maar die daarbij niet steeds konden vragen, of de handelingen, welke hunne staatkunde hun als noodzakelijk voorschreef, altijd genad vonden in de oogen hunner „meesters” in Europa, wier politiek zich gewoonlijk bepaalde tot de vraag: hoo te komen aan de hoogst mogelijke dividend en met de minst mogelijke onkosten. Be windhebbers hebben bijna altijd slechts voorgestaan een koopmanspolitiek. Dit wns in den aanvang natuurlijk, maar word te veroordeelen, toen de Compagnie in het Oosten een Staat was geworden. De Gouverneurs-Generaal te Batavia en hunne medestanders moesten een staatkundig gevolg van veel grooter srekking; zij hebben zich als bestuurders van een rijk, van een mogendheid, gevoeld. (V61 licft bijal wat zij deden ten grondslag gelgen, dat zij do vertegenwoordigers eener handelscorporatie waren en dit was al wedr natuurlijk; zij hebben zich echter op dien grondslag niet blind getuurd, maar daarop „schitterend gebouw opgetrokken. De oorzaken van don bloei der Compagnie zijn dan ook niet te zoeken in de handelingen der Bewindhebbers hier to lando; zij zijn te zoeken in de politiek, in Indie gevolgd en in de cersfo plants in het stroven van de Gouverneurs-Generaal, om, zy het dan ook mot handels- of monopolie-wenschen als punt on vau uitgang, te geraken tot, zooals Van Diemen het eens noomde, „de dominatio van Oitient”. De stryd om

daartoe te geraken maakte Nederland in Indie groot en het monopolie in Indie heeft nooit nadeelig voor de belangen der Compagnie gewerkt, zoolang het moest worden veroverd, even min later nog, toen het met hand en tand moest verdedigd worden. Ook in Indie werkten de monopolie-recht en pas noodlottig, toen de onzen die rechten z66 veilig en zeker bezaten of meenden te bezitten, dat geen krachtsin-spanning meer noodig was, om die te behouden. Toen st rekten zij ook hier tot een rust bed, het welk z66 ontzenuwend werkte, dat a lie kracht geweken bleek te zijn, toen gevaaren van buiten dreigden en ziekten het lichaam van binnen teisterden. Onderdie ziekten is de gevaarlijkste gebleken de t w e e - & ñheid van koopman en soverrein, zooals die in de Compagnie belicbaamd was en werkte. Steeds, en dit van den aanvang af, waren de handelsbelangen de grondslag van alle handelingen der Compagnie en nooit mag voor een billijk beoordeeling van wat zij heeft gedaan uit het oog worden verloren, dat dit zoo natuurlijk mogelijk moet worden geheeten: de Oost-Indische Compagnie was in de eerste plaats koopman. Maar de groote fout van de Bewindhebberr -ooral, van de meeste groot-waardigheidsbekleeders der Compagnie in't Oosten in niet zoo sterke mate, was deze, dat zij, later, na fellen strijd en een roemvol uit het strijdperk t reden, de plichten, die op hen als soverrein waren gaan rusten, niet hebben weten in overeenstemming te brengen met het verlangen, om als koopman voordeel te trekken uit het kapitaal, door hen in die grootsche onderneming gestoken; zij hebben aan den koopman en aan den soverrein niet de plaatsen weten te geven, die aan ieder van beiden toekwam. En de koopman heeft het geheel van den soverrein gewonnen, insoverre de Compagnie, waar zij eenmaal haar overwicht voldoende had gevestigd, hare macht in de allereerste e plaats heeft gebruikt om zooveel mogelijk hand als winslen te behalen zoo goedkoop mogelijk. Deze onyterstandige- poliiook-heeft zich gewroken: zij'bracht met zich med.e groote onkosten aan administratie, aan fort en gamizoenen, aan scheepsmacht, zonderdat bier de bevolking door eeti wel geordend regeeraysi cem, dat ook met hare belangen, met hare welvaart rekening hield, in staat werd gesteld op regelmatige wijze (bdastin gen) in die kosten te deelen : zonder dat elders die kosten konden worden verminderd, doordat de bevolking, verzoend met de poliioek der Compagnie, deze er toe kon doen besluiten, hare weerm id delen en daarmede hare g'ooite lasten te verminderen. Gesladig daarentegen namcn deze in omvang toe; koloniaal bezit bleek de olievelk op het papier te zijn, die zich uit-breedt zoolang er nog eenige kracht in zit.

Dit was den redenen van den ongunstigen financieelen toestand der Compagnie, toen op het laatst der 18de eeuw de k r a c h kwam. De bekrompen koopmansgeest had den Oosterling uitgezogen : de uitgezogen Oosterling, niet bij mach-te voldoende bij te dragen tot de regeerkosten, had de voile zwaarte daarvan doen drukken op de schou- ders der Compagnie. De winsten van den koopman werden voor een goed deel opge\$lokt door de kosten door den soverrein gemaakt. Natuurlijk werkt en ^andere oorzaken mede: de concurrentie van andere nation, vooral der Engelschen; ontrouw van ambe- naren van elken rang : vooral ook de onvoorzichtige financieele poliioek der Bewindhebbers. Het oor- apronkelijk inlegkapitaal was niet groot in vergeleij- kng met den omvang der operation van de Com pa g- nie, en dit kapitaal is nooit vergroot geworden. De

Bewindhcbbers hebben bijna altijd van geleend geld geleefd en gewerkt. De winsten, die er gemaakt werden na afl rek der dividenden aan de aandeelhouders, hebben zeer lang die directeuren in staat gesteld, do renten van het geleende geld te betalen, zelfs tot aflossing over te gaan. Maar daartegenover staat we- der, dat menigmaal dividenden werden uitgepaald, zonder dat cont ant geld bij gebrek aan winsten aan- wezig was, in den vorm van obligaties, waardoor een aanzienlijke vlottendeschuld ontstond. Z66 werd de schuldenlast steeds grooter en leefde de Compagnie sedert het midden der 18de eeuw alleen pp liaar crediet: oude schulden delgend door groot ere nieuwe l e maken. Maar uit erlijkbleefdetooist and goed schijnen. Daar brak in 1780 de zccoorlog met Engc- land uit: geen retoren kwamen in het vaderland, geen opbrengst der koopwaar gaf gereed geld om rente te betalen of eenige aflossing te doen, het cre- dict verdween met een t covers lak. Alleen det usschen -komst van den Staat redde de Compagnie van een faillissement, reeds loen.

Het is sedert 1781, toen de doodst rijd der Compagnie een aanvang nam, dat de Regeering der Rc- publick meer op den voorgrond trad. Tusschen den tijd der vaststelling van het octrooi en dit jaar was de staatsbemoeiing in Compagnie's zaken al zeer luttel. Toch waren er in het octrooi vej-schillende bepalingen opgenomen, welke de Rc- genten, hadden zij gewild, gelegenheid genoeg haddeij kunnen verschaffen in te grijpen, waar zij dit noodig vonden, daargelaten nog, dat bij elke v(: r- nieuwing van dat oet rooi zij gelegenheid hadden hun voorwaarden te stellen. Zij hebben er zeer weinig gebruik van gemaakt: Hiechts de nieuwe octrooi van 1623 en J647 getuig u van eenige bcmoeiing hunnerzijds. Een deel der Regenten wilde gecne wijzigingen, ondat zij zelven als hoofdaandeelhouders in de Compagnie gelntcresceerd waren : een ander deel durfde geen ingrijpende veranderingen door to drijven, teen de Compagnie zich eenmaal had opge- werkt lol cen lichaam, waarmede rekening moest worden gehouden, ondat men niet de gevolgen kc- n overzien van die wijzigingen. En de landprovin(ii- n, van wie vooral de oppositic kon worden verwacht tegen de voorrechten der Compagnie, omdat zij veel, veel minder dan Holland en Zeeland in de di recto en indirecte voordeelen, wcJke deze aanbracht, deelden, waren niet opgewas- en tegen Hollands in- vloed, vooral niet, wannon die invloed gesteund werd door dien van Zeeland. Dit waren »oovele redenen voor de onthouding der Regenten. Hadden zij zich, waar noodig, em< jg gemengd in de zaken der Compagnie, geen twijfel of deze zou zich die innx. Tiging hebben get roost, zij het dan ook noodc. Want in de enkele gevallen, dat de Staten-Generaal min recht lieten gelden, heeft de Compagnie dat recht niet ontken. Wel heeft zij steeds getracht, zoo veel mogelijk de Regeering der Republik buit en hare zaken te houden. En de aanzienlijke fiiancielo voordeelen, welke de Staat trok van de Compagnie, vormden den gouden mantel, welke de tekortko- mingen bedekke.

Ryeds hebben wij enkele bepalingen van het octrooi ver meld, waarin de rechten der Staten-Gcne- raal tegenover de Compagnie werden omschreven. De volgende zijn daaraan nog toe te voegen. Art. 35 vorderde een eed van t rouw van de hoofdamttenaren. der Compagnie in Indie aan de Staten-Generaal, een voorschrift, waarvan al zeer spoedig is afgeweeien; ehref voor een recht op een soort van hooger be- reeP van ontslagen hooge amttenaren in Indie on de

Staten-Generaal ; gclastic den Bewindhebbers, van veranderingen in dat hooge ambtenaarspreoneel aan de Staten-Generaal kennis te geven. Art. 37 gaf den Staat aandeel in de buitgeldeen van door de Compagnie verovcrde schepen en goederen van „Spangien, Poitugal of to andere vijanden". Art. 40 gaf blijk van staatsbemoeiing, door voor te schrijven, „dat de specieren vande Compagnie sullen worden vercocht op eenderley gewichte, in swaerte als dat van Amstcredam". Art. 44 stelde het recognitie-geld, door de Compagnie aan den Staat voor het ver- Jceenen van het ootrooi te betalen, op „de somme van vyff ende twintich duysent ponden, tot veer- tich grooten Vlaems t stuck*³, een som, door de Ge- neraliteit als haar aandeel in te brengen in het op- richterkapitaal (bij de venieuwingen van het octree i in 1647 had de Compagnie opnieuw do som te betalen van P/jiniljoen gulden), t erwijl cindclijk art. 45 aan de commanducis- der retourvloten gelaste, mondelinge en des noodig schriftelijk rapport en uit te brengen aan de Staten-Generaal „van het suc- ces van hunne reyzc". Daarentegen stond de Staat, bchalve de groote voorrechten reeds genoemd, nog toe de belofte, dat geene verhooging zoude plaats hebben van de in- cuitgaande rechten op de proel uit en uit Indic aangebracht, benevens andere voor- deden van financieelen aard (art. 38, 41) ; de zeker- heid, dat men do Compagnie niet tegen haren wil kon dwingen tot hulp in schepen en ammunitie aan den Staat (art. 39), enz. enz. (art. 36, 43).

ZOOM IS reeds is gezegd, heeft de Si aat zich wei- nig met de zuken der Compagnie ingelaten, voor- dat <le nood dier vennootschap hem tot inmenging dwong. In Januari 1781 reeds vroeg de Kamcr Am- stpi- dam aan de Staten van Holland uitslel van bc- (aJing van renten en aflossing. Zij verkreeg dat uit- r : td, maar — haar crediet en dat der Compagnie was verd wucen en geld was voor het cens zoo inacht ige en uiterlijk soliedc handelslichaam slechts to ver- krijgen ondr gamut io van den Staat. En do to oostand wfciel Hceeds erger. De Engelsche zecoorlog veroor- zaakte der Compagnie zoo groote verliczen aan la- dingcn, schepen en grondgebied, dat men gerust kan aannemen, dat haar daardoor do genadeslag word toegebracht. Sleeds werd hulp aim de Staten van Holland en de Slaten-Generaal gevraagd en mecrof minder schoorvoetend, sonis ondr hevige oppositio, verlcend, inisschien omdat men het tot den val der Compagnie niet clurfdc laten komen. ^laar do Rc- gcering wildc — het block reeds bo ven — nicer toozicht van haren kant. Vooral de Staatscom- B i s i c t (1 c zaken der O o s t - I n d i - s e h c C o n p a g n i o , in 1790 ingestel, cn be- Htaende ni(. 4 leden door do Stolen van Holland en 2 leden floor de Staten van Zeeland, alien in overleg nicl den beschenner der Compagnie, Willem V, te bnoenien, deed wat zij kon om verbeteringen aan to brengen ; maar het was te laat. Op het eind va» 1793 hadCompagnie niet incur het noodige om de zaken aan den gang te houden, terwijl con tekort van ruim 112 jnillioen gulden to haren lastc was. Eon sch u l - d e n l a s t , in den aanvang van 1796 reeds gkklom-)ncn to bijna]20 millioen.

Toen dezo schuldenstaat der Compagnio word op- gemaakt, was cen algehele verandering in haar be- Btuur gekomen. Dezo vrandring hing «amen met do bekende staatkundige gebeurtenissen in 1794 en 1795. Den 24st.cn December 1795 word besloten hot bestuur der Compagnio af te schafiten. Dit word vervangen door een Committee tot do zaken v a n den Oost - Indisc hen h a n d o l o n

bezittingen, welk lichaam den 1 Maart 1796 in functie trad. Het bestond uit 28 personen, van Staatswege aangesteld (uit Holland 17, uit Zeeland 6, uit ieder der vijf andere provincien cen lid), en zitting houdende te Amsterdam, waar het werd by- gestaan door cen Secretaris, een Advocaat-fiscaal, een Visitateur-generaal en een Ontvanger-generaal, alien door de Staten-Generaal aan to atellen. De af- zonderlijko Kamers vervielen. In Middelburg bleef een administratie-kantoor, terwijl in de andere plaatsen, waar Kamers zitting hadden gehad, kantoren, ter verevening der zaken vooral, bleven geves- ligd. De administratio werd belangrijk vereenvou- digd. In n a m bleef de Compagnie bestaan en was cr slechis spi'ake van een verandering in het bestuur, in het bewind ; inderdaad was de Con- pagnie opgeheven en waren bestuur en leiding der kolonialc aangelegenhden geheel in handen van den Staat gekomen. Voor de geschiedenis der Com- pagnie is het Comite van niet genoeg belang geweest om hier zijne inrichting in bijzonderheden reede te deelen. Fcitelijk waren de leden van het Comite, die heetten in de plants gel reden to zijn der vi-ocgere Bewindhbbers, vertegenwoordigers van het bestuur der Bataafsche Republiek, zonder con eigenlijk zelf- siandig behcer te kunnen voeren. Fcitelijk was de leiding der kolonialc aangelegenhden een tak van Staats z o r g n i o t aDeen, maar ook van Staats- dienst geworden. De Staatsregeling van 1798 werkte dit beginsel verder uit en daarbij werd geheel de Oost-Indische Compagnie met hare baten en schulden door de Bat aafsche Republiek overgeno- mcn. Een R a a d der Aziatische bezit- t i n g e n e n otablissemnton zou de leiding hebben der kolonialc aangelegenhden. Deze trad in 1800 in functie en daarmede had geheel de vroeger zoo blocidende Couipagnie opgehouden te bestaan, wcttelijk zoowel als fcitelijk.

Wat betreft de Ad m i n i s t r a t i o der O.-I. Compagnie in Indie, van cen eigenlijke administratie van cenige beteekenis, door de vertegenwoordigers der Nederlandsche compag- nien voor de vaart op Oost- Indie, voorafgaande aan do Geootroyerde Compagnie van 1602, in het Oosten uit to oefonon, was geen sprake. Zij waren representanten van kooplieden cn hadden koopniansboken to houdcu, maar van con huishoudijig van staat bohoofd noets in to komen. De admiralen der verschillendo vloten, welke uit Nederland in Indie aankwamen, decidten de bovelen der Bewind- hebbers medo of gaven dio zelf, voorzoover zulks noodig mocht blijken. Een centralo leiding ontbrak; elko factorij stond tamclijk wel op zichzclvc. Op sommige belangrijke plaatscn vond men cen President of Gouverneur met con Raad naast zich (Bantam, Ambon). Dit veranderde slechts weinig in de eerste jaricvan het bestaan der grooto Compagnie. Ook toon bleef con gezonde contralisatio achter- wege. Wei warden de bemocicnisson harer ambe- naren grooter cn meorzijdig, maar van een wdlgeor- dendo administratiovc inrichting kan niet word niet gesproken.

Al spoedig cchter greep een verandering ton goede plants in dezon toestand en wel door do benoming, in 1609, van cnen Gouverneur-Generaal en do in- stelling van cnen Raad van Indie. Do bohoofito aan contralisatio had zich steeds meer doen govoelen, hoo nicer uitbreiding de handelsopracion, met de politioeko maclitsoutwikkeling in haron na- sloop, verkregen; en men voldecd daaraan, door do o p p e r l i c d i n g in handcu to geven van een

lichaam onder het voorzitterschap van een bepaald aangewezen persoon, den primus inter pares. Den 1sten September van dat jaar werd door de Heeren XVII besloten, „genen admiraal ofte vrys admiraal te stellen (over de uit te zeilen vloot). dan in plaats van dien eenen Gouverneur-Generaal, so wel over dese vlote a l s over alle Comptoiren ende partijen de Generale Compagnie aengaende ende in Oost- Indien zijnde". De te benoemen titularis zou „voor den tyt van vier off vyff jaeren aldaer aen jandt moeten bin- „ en", indien hij alt hans niet binnen dien tijd op last der Bewindhebbers inocht zijn terugge- roepen. Op denzelfden dag werd eenc Commissie benoemd, aan welke de bevoegdheid werd gegeven, eenen Gouverneur-Generaal „aen te nemen, „ en te „committieren, soo wt (dese) Janden, off diemen in Indien soude connen bedencken". Hunne keuze viel op Pieter Both, welck reeds vroe- ger in Indie, ten bate der Nicu we Brabantsche Com- pagnie, was werkzaam geweest. Zij onderwierpen deze voordracht aan de goedkeuring der Staten- Generaal, welke in hunne vergadering van 27 (en niet 26) November 1609 Both hebben „aangenomen ende gecommiteerd, als Gouverneur-Generaal over alle fortten, plaetsssen, cantooten, persoo- nen, ende negotie van de vereenichde Oost-Indische Compagnie der Vereenichde Nederl anden". In die- zelfde bijeenkomst werden „gelesen ende gearres- teert" de Commissie voor Both in zijne nieuwe waar- digheid; zijn instructie, tevens die voor „den Raedt van Indie in Indian", welke door de gecommitt- teerden vanwege de Oost-Indische Compagnie was „ingesteld" den 14 November; zijn eed en die voor de leden van den Raad. Denzelfden dag nog legde de nieuwbenoemde titularis in handen der Staten- Ge- neraal zijn ambtseef af en werd hij gemachtigd, den eed af te nemen aan de leden van den Raad. Voor het geval dat Both inocht komen te sterven „binnen den tyt zyns Gouvernements", gaven de Bewind- hebbera „eenige beslooten brie ven" mede voor de leden van den Raad van Indie, „omme hen in het verkiesen van eenen anderen daarna te reguleeren" en waai uit de personen werden genoemd, welke Boths plaats achtercenvolgens hadden in te nemen. De Staten-Generaal gaven daarvoor commissies in bianco mede. Tevens werd door Hunne Hoog Mo- genden „een acte gedepescheerd", waarbij de Raad van Indie werd geauthoriseerd, een eventuelen opvolger van Both te beeedigen.

Bij het afleggen van zijn ambtseef in handen der Staten-Generaal beloofdeBoth, „die HoogeMogende Heeren Staten-Generaal mitsgadej- s d'Oost-Indische Compagnie, ende den handel desselfs, trouw, ende getrouw te suDen wesen, ende zijne instructie te achtervolgen". In het eedsformulier zelf koimt die belofte van getrouwheid aan de Staten-Generaal niet voor, even min in dat voor den Raad van Indie, wel daarentegen in de machtiging voor Both om de leden daarvan te beeedigen, evenals in de machtiging van die leden tot beeediging van Boths even- tuelen opvolger. En dit laatste was dan ook uit- drukkelyk voorgeschre- ven in artikel 35 van het Octrooi van 1602. In het plakaat van 27 November 1609, waarbij de Staten- Generaal den volke de in- Btelling van het Gouverneur- Generaal laat kond doen, is dan ook sprake van „o n z e n Gouver- neur-Generaal" en van „o n s gebied aldaer" en „de plaatsen, die Wij en de o n z e n in d' . Oost- Indien houden en bezitten". Het waren uitingen van de oppersouvereinitet der State n-G e n e r a a l over wat de Neder-

landers in Indie bezaten, welke, in het Octrooi woi'tlend, aan den dag trad, althans hnd moeten treden, in de voorschriften, welke op grond van of in aansluiting aan dat Octrooi omtrent's Com- pagnies regeering in het Oosten werden uit gevaar- digd, cn in de staatsstukken, welke de vcriouder der Compagnie tot de vorsten en volkeren van Orienten moesten regclcn (contracten).

De instructie, welke de rechten en ver- plich- tingen van Gouverneur- G e n e r a a l en Hade n en, daarmede in verband, het geheelo regeringsstelsel der Compagnie in Indie hebben moeten regclen, zijn van 14 (27) November 1609, 11 Mei 1613, 22 Augustus 1617, 17 Maart 1632 en 26 April 1650. De laatste is verreweg de belangrij- ste; zij heeft haar bestaan gerekend tot den val der Com- pagnie. Toch moegen de vloeigere instructies niet worden voorbijgegaan, intengedeel, door de historis- che ontwikkeling der administratie in Indie tot gijndslag te nemen, zal dit artikel trachten die ad- ministratie te schetsen.

De eerste taak van Both, hem bij zijn instructie opgedrageel, was de samenstelling van „een Hg- chaam of college van regeering over alle actien cn zaken van gansch Indie, de Nederlandsche Comp, betreffende, welke raad genocmd zal worden de Raad van Indi." (art. I). Dat college moest bestaan uit 5 personen. In de instructie zelf werden daaitoe „benevens den Gouverneur-Generaal" 2 personen „geordonneerd". Met hun dricen jn- : <-sten zij bij meerderheid van stemmen de beide anderen kiezen. De G.-G. is dus zelf jid van den Kaad van Indie. Verder hadden noch fitting in dien Raad met rechl van st einminge „particuliere" Gouverneurs, de oijperkooplieden en „kapiteins" over eenig kwartier of kantoor van de Compagnie, wanneer zij toe- vallig aanwezig waren „ter plaate daar de Gouver- neur-Generaal res id cert of dagelijks is". Omtrent de rechten en verljichtingen van Gouverneur-Generaal en Radon geeft deze instructie niet himr 42 artikels uit den aard der zaak weinig bindende regels. Hat oijpercbstuur in Nederland gevocldte toch zelf heel goed, dat het niet voldoende ojd- de liogte der zaken in het Oosten was, om scherj) omlinjdce voorschriften aan zijne ambtenaren daar te geven. Behalve op het stuk der justitie werden die rechten en verplijcht in- gen tamelijc wel onomschreven gelaten cn het mecs- t- wat de instructie overigens instrueert, is in den vorm van raadgevingen gegoten en bindt Gouver- neur-Generaal cn J- caden bitter weinig. Artikel 8 zegt dit zelf: "Aangaande" — z66 heet het daarin — „hoc zij U in alle andere zaken (beha) v- : de ju- titic), de regering, commercic, trafique, jnitgsaders de aljiaitien met de Koningcn cn Pottent at cn van Indicin betreffende, zal licbben te gedragen, daarop kunnen wij U gene vaste oidre stellej), maar allen jaadgeven, instrueren, of ook censdels ordonucien als vo] gt".

In de cei- ste plaats daar behoort tot den werkking van den Raad van Indie het spreken van recht (art. 3 en 7), en zijnen leden werd een arbitraire c e c h t- s p r a k toegekend. Alle aanklagenten van inestusen, overt reding der artikelbrieven, ordonancien en bevelen, zoo van de Comp, als van den Gouverneur-Generaal en die van zijnen Raad, alsmede over alle onbehoorlijke haaidelingen en mishand- lingen in t stuk van commercie van de Comp. — de ongeoctloofde particuliere handel van Com- pagnies ambtenaren in de cerate plaats (art. 18, 19) — zullen... beregt en gedecideerd worden, naar dat de Gouverneur-Generaal on die van de

Raden van India, in billijkheid en goede conscientie, ten dienste van den lande profijt van de Comp., zullen bevinden to behooren". Over de in-richting der rechtspraak zegt de instructie weinig: „Wat voorts aangaat de orde en manier om goede en korre justitie te administreren, daarin geclagen wij ons aan de memorie U op *1 houden van de justitie van de voorgaande vloten medegegeven, en aan hetgeen gij diehalven zelf goedgevonden en ordon-neeren zult". Alleen mocht geen zaak berecht wor-den dan „op de aanklagen van den Fiskaal van de Comp."

Naast deze uitingen der rechterlijke functie aan G.-G. en Raden toebedeeld, vindt men sporen van a l l r i b u t c n v a n w e t g c v e n d c n a r d. Gouverneur-Gc nraal en Raden toch (het bleek reeds lxyen) konden zelf regelen vaststellen om-trent de wijze, waarop de justitie geadm in is t r e c r d i e n d e t e w o r d e n . Verder lijd het geen twijfel, of artikel 3 we rd, al t h a n s i n d e p r a c t i j k , z o o o p-gevat, dat de tusschenzinn „zoo van de Comp, als van den. Gouverneur-Generaal en die van zijnen raad" betrekking had niet a Been op „bevelen", maar ook op "ordonnantiiin", waarmede bedoeld zijn niet, zooals met het woord „bevelen**", de uitingen van administratieve bevoegdheden, maar voorschriften van veel algemeener strekking.

De meeste bevoegdheden echter, aan Gouverneur-Generaal en Raden toegekend, waren zovoel be-wijzen, dat een zeer omvangrijk u i t v o c i e n d o B) a c h t door deze inst ructie in hunne handen was neergelegd. In de cerate plaats was hun opgedragen (artikel 1) het instellen van een „raad" op „alle andere kantoren en kwartieren* buiten Bantam — waarG.-G. en R. zouden resideeren, als zij tenminste niet over den Indischen Archipel zwalkten, tot tijd en wijle een andere „re»dez-vous van de gansche Inti ische navigatie en van onze schepen" (art. 23, 34) zoudc zijn aangewezcn (art. 11, 12, 23enz.) — en het benoemen van de leden dier colleges, waaraan was toevertrouwd het ad ministreeren en bediercn van „regt en justitie in alle civiele zaken". Daarnaast be-zat de Gouverneur-Generaal, „geadsistceerd met die van zijnen Raad, niagt en autoriteit, om in alle for-ten te leggen, vernieuwen en veranderen al zulke koin-mandeurs, kapiteinen en soldaten, als hij met advijs van zijnen raad, zal bevinden to behooren, en dczel-ve krijgslieden stellen onder al zulken k'ijsraad of anderen ordinairen raad, al« hij zal oordeelen de ge-meene zaken van zijn Gouvernement dienstig te wezen". Van al die ambtenaren en die verder do (Join)jaginc in Indie dienden — welck alle adminis-tratie geheel ondergeschikt waren aan G.-G. en R. (art. 30) en die door hen werden benoemd en ontslagen naar welgevallen (art. 31, 32) — inoest jaar-lijkH een „rol" naar l)atria worden overgezonden (art. 9). Ook de predikanten en schoolmeesters, welke door de Compjagnie werclen uitgezonden, »ton-den onder de bevelen van den Gouverneur-Generaal, aan wien de beslissing was opgedragen, op welke plaatsen deze leeraars zich hadden te vestigen (art. 1) 3). Verder was het opzettoczicht op de koopmans-boekhouding der vrschillende kantoren, een wel-dadig gevolg van de meerdere centralisatie van thans, aan den G.-G. opgedragen, wien een ambe- naar onder den naam boekhouder daarbij ter zijcle zou staan, welck de „generale bocken" moest hou-den, waarin „alles, wat de Comp, in Indie is hebben-de" als „een grooto massa of kapitaal" were! gebracht (art. 1 — 16). Gchcel de lcidng van den handel was aan den G.-G. opgedragen (art. 17, 20, 27, 32). Do

Bewindhebbei-s durfden daaromtrent „om diverse veranderlijkheid van de oocirentten, geen vaste ordre te geven" (art. 20), en slechts enkele wenken daaromtrent worden verspreid in de instructie aan- getroffen.

Aan den Raad van Indie was nog een gewichtige taak opgedragen: mocht Both komen te overliden en mochten ook de door de Bcwindhebbers als zijne opvolgers aangewezen ambtenaren gestorven of niet ter beschikking zijn, dan moesten de leden van den Raad, na bij onvottalligheid door assumtic den Raad voltallig te hebben gemaakt, een G.-G. be-noemen, uit alle ambtenaren der Compagnie in Indie, schriftclijk, zonder voorafgaand overleg, ondc nadere goedkeuring der Bcwindhebbers, die zijn traktement verdr zouden regelen. By gebreke van een G.-G. diende een "president" te worden verkozen, om hem tijdelijk te ver van gen (art. 38 en 41).

De eerstvolgende instructie dagteekent van 1613 en was opgemaakt voor den Gouverneur-Generaal Gerard Reijnst, den opvolger van Both. De bewindhebbers dex' Compagnio verzochten, na- dat zij Reijnst hadden gekozen, „dat haere Ho : Mo : souden geEeuen voordren seluen Reyns te doen dcpschcren behoorlycke commissie ende instruc-tie". Dit geschiedde door de Staten-Generaal den lien Mei 1613. Duidclijk laten de Staten-Generaal ook bij deze gelegenheid weder van hunne oppersou- vereinitic blijken. Reeds had ook prins jMaurits, „Gouverneur ende Capiteyn Generaal van Gelder-lant, Hollant, Zeelant**", enz. den 13en Maart 1613 aan Reijnst Commissie verlcnd „als Gouverneur-Generaal".

Artikel e6n der nieuwe instictie leert ons een merkwaardige zaak, dat nl. de Raad van Indie toen niet peraianent was, maar een college, dat stierf bij het aftreden van den G.-G. en opnicuw in't leven werd geroepen bij het optreden van zijnen op vol ger. Aan Reijnst toch werd opgedragen een nieuwen Raad te "formeren", waarvoor reeds dadelijk bo- halve Reijnst zelf, die daarvan deel uitmaakte, door de Bcwindhebbers twee leden werden aangewezen, terwijl de beido anderen bij mcerderheid van stemmen zouden worden gekozen door de drie reeds aan-gestelden phis Both, die zitting had in den Raad, „zoo langc hij daar in't Lant sal wesen".

Overigens leert de instructie ons weinig nieuws, en is zij tamelijk wel gelijk aan hare voorganger. Naast haar stond een z.g. „p a r t i c u l i e r e" i n s t r u c t i o n voor „d. E:hccr Gouverneur-Geno- raal Gerard Reijnst, ende sijnen raad van Indien") welke den 1sten Maart 1613 werd „geraamt bij de gecoinnitteerde uijt de vergadeing hand seventicnc" en niet ter sanctionering aan de Sta-ten-Generaal word medegedeeld. Grootendeels bestaat zij uit voorechriften, die, gericht op zekere bepaalde quaestien van hot oogenblik, een gchcel tydelijk karakter dragen : Enkelo bepalingen echter raken de regeling der administratio in Indie, maar daaronder zijn er, welke hetzelfde zeggen als de alge-mieenc instructie, nur mit ein Bischen and'ren Worten. Opmerkelijk is echter, dat alleen in dezo part- culiore instructie regelen worden gesteld omtrent het huwen van dienaren der C.)n)pagnie mot in land- scho-vrouwen en omtrent het zich vestigen in Indiï van oud-ambtenaren dier vennootschap, welke hun verbonden tijd hadden uitgeedienc! Hieraan woi-dt nog do bepaling toegevoegcl, dftt „alle peit-oncn, soo getrouwde als ongetrouwde, uijt den dienst vande Comp, syndo, onderworpen sijn aan do ordinair

justitie vande plaatsedaar se hen soudon mogen vinden". De rechtsmacht der Compagnie wordt dus hier uitgebreid ook tot andere personen dan hare dienaren.

Reijnst overied in Indie en „de Radon van Indien van wegen de Hooge Mogende Heeren Staten-Generaal der vereenigde Nederlanden, Sijne Excellentie, ende de Heeren Bewindhebbers der vereenigde Oost-Indische Compagnie⁵⁵, getrouw aan den hun bij art. 35 der generalc instructio door „de voor- Behreven Heeren Staten, en de Bewindhebbers" gegeven last, verkozen in Juni 1616 enen opvolger, Laurens Read. Van een nieuwe instructie kon toen geen sprake zijn. De zaak had echter een and er ge- volg. Read verzocht een paar maanden later zijn ontslag en verkreeg dat in het volgend jaar 1617, toen Jan Pieterszoon Coen tot zijnen opvolger word aangesteld. Bij deze gelegenheid nu lieten de Bewindhebbers niet weder, zooals *clit* was geschied bij de destructie van 1613, de keuze van een eventueelen opvolger van Coen, als deze binnen den tijd van zijn Gouverneur-Generaal mocht komen te sterven, over aan de Raden van Indie; maar keerden zij terug tot wat zij hadden gedaan bij Both's uitzending. Zij wezen nl. twee personen aan, die achter-eenvolgens de hooge waardigheid hadden te aanaarvaarden bij Coens onverhoopen dood. Zij deden dit, omdat zij „niet geeme perijckel en soudon lopen, omme wederom by pluraliteit van stemmen den gene tot het voorechreven ampt te sien verkiezen, die hun niet aangenaam nochtende Compagnie dienstigh soude wesen", en omdat zij wilden beletten „eenige periculouse en de Compagnie schadelijcke contenten, jalousien en andere in con venienten", die bij een keuze door de Raden van Indie zouden kunnen plaats grypen. Tegelijkertijd werd door de Bewindhebbers aan Coen der 2en November 1617 „authorisatie" verleend, „om bij sijno sieckte, ende indispositie of nogh te voren, iemand van de dienaars der Compagnie inde Indien, bij geschrifte te nomineren, die na sene aflivjgheijt bij provisie, ende tot nadere ordre der Bewindhebbers in syn ampt en plaats soude mogen succederen". Pas wanneer al deze candidaten verhindert waren op te volgen, konden de Raden in Indie gebruik maken van het hun ook thans toegekend recht, enen opvolger aan te wijzen. Even dient opgemerkt, dat voor bedoelde maatregelen de sanctie der Staten-Generaal niet werd gevraagd, en deze ook niet, zooals in 1609, commissies in blanco daarvoor medegaven, hoewel zij in principe *deze* „sujrogatie" en „substitutie" bij hun besluit van 14 December 1617 bekrachtigden en de instructie van Augustus—November 1617 daarmede aanvulden. Wd werd de benoeming door de Bewindhebbers van Coen door de Staten-Generaal „geadvouert ende geratificiert" en verleenden Hunne Hoog Mogenden den 3en November 1617 op verzoek der Bewindhebbers commissie als G.-G. voor Coen zelf. Ook hier-is weder sprake van „de Landen, fortressen en plaatsen, die wij ende diense in Oost-Indien houden" en van de „ingesetenen, soo soldaten als anderen, onder ons en s en gebiede aldaar wesende", verder van „ons en vorigen Gouverneur-Generaal", enz. terwyl dien-zelfden dag werd „geresolveert, dat als d'officieren, commissen ende andere in dienste van de Oost-Indische Compagnie in Oost-Indien wesende ghouden sullen zijn oijck haren eedt aan het Land te docn". Ook in de commissie, door de Bewindhebbers aan hem verleend (23 Augustus 1617), is sprake van d. ambtenaren in Indie „onder de gehoorsaemheijt

vande Ho: Mo: Heeren Staten en sijn princelijck Excellentie wesende", welke laatste reeds in September zijne commissie voor Coen had geteekend.

Ook werd door de Staten-Generaal en door „Zijne Prinselijke Excellentie" den 3en November 1617 „geadvouert, geratificiert, ende geconfirmeerb" de „instructie, mitsgaders den Aitijckels brief", zooals die door de Bewindhebbers den 22sten Augustus 1617 waren geconcipieerd. Die instructie treedt reeds meer dan hare voorgangsters in bijzonderheden omtrent de in het Oosten door de ver-tegenwoordigers der Compagnie te volgen gedragslijn. Op den voorgrond staat weder, „dat tot verhoeding van alle disorder en confusien ten hoogste noodig is, dat er altijd een Gouverneur-Generaal zij in de Oost-Indien, die het hoogste gebied en opperste gezag mag hebben over alle forten, kantoren, plaatsen, scheepi, officieren en dienaren, aldaar in dienst of onder het gebied van d'E. Compagnie wesende". Om den G.-G. „niet raad en daad te assisteren" dienden de Raden van Indie, welker aantal thans bepaald werd op negen personen. De bij deze instructie omschreven inrichting van den Raad, hoewel later gewijzigd, kunnen we niet voorbijgaan, omdat zij de grondslag is gebleven ook in lateren tijd. Daar loch worden onderscheiden twee soorten Raden van Indie: zij, die steeds in de nabijheid van den G.-G. zich dicnen te bevinden, tenzij zij tijdelijk met een zending belast werden; en zij, die als „directeur en vicc-gouverneurs" de belangrijkste bezittingen en vestigingv der Compagnie beheerden. Onder de eerste trad natuurlijk op den voorgrond diegene, aan wien meer bepaald de behartiging der handelsbelangen was toevertrouwd. Al deze Raden maakten samen met den G.-G. „een coelege" uit: de laagstecostende presidenten daarin en had bij staking der stemmen CCIM-beslissende stem. Dit aldus samengestelde college vulde zich zelf aan „bij het vertrek of aflivjgheijt van eenige Raden"; maar deze bevoegdheid deed natuurlijk geen afbreuk aan het recht der Bewindhebbers van de Compagnie, leden van den Raad aan te stellen. Uitdrukkelijk wordt de keuze, als die ten minste wordt gedaan door G.-G. en Raden, beperkt tot de „officieren en dienaren" der Compagnie „in Indië"; de Bewindhebbers hadden deze rechtslicte natuurlijk niet in acht te nemen. De aldus door G.-G. en R. gekozen Raden werden ook door hen becedigd. Naast deze bevoegdheid Staat een andere, nl. die om „in forten, kantoren en Kechpen van de Compagnie van behoorlijk officieren, collegien en raden te voorzien". Het benoemen van die autoriteiten wordt liermede gemotiveerd, dat G.-G. en R. „in alle jlaatsen niet present kunnen wzen". Die lokale besturen zijn dan ook de plaatsvervangers van G.-G. en R. en hebben wul „derzelvei" particulier gebied" betreft, principiële afzcl-f- (le bevoegdheid als G.-G. en R.; natuurlijk niet veel grootere beperkingen. Hun arbeidsveld — instructie, door de XVII den 17en Augustus 1617 vastgesteld, doen dit zien — is dan ook slecht? kleiner, niet van anderen aard dan dat van G.-G. en R., die, het opperbestuur voerende, de belangen der verschillende onderdeelen hadden „in elkander in overeenstemming te brengen (erwille van het groote ghecl en in hunne handen te concentreren) de resultaten van de venichten der lokalo bestuier. De bevoegdheid aan G.-G. en R. gegeven, om de besturen der buite n b c z l l i n g e n te creëren en aan te stellen, maakte alw er geen inbreuk op het recht der Bewindhebbers, om

hetzelfde te doen: maar dit was dan ook de eenige restrictie, met welke eerstgenoemde hoogwaardigheidsbekleders ten deez opzichte hadden rekening te houden. Deze hadden verder het recht van ontslag van alle ambtenaren op officieren, welke de Compagnie in Indië dienden, behoudens een soort van beroep op „Zijne Doorluchtige Hoogheid en Hunne H. Mogenden”: een concessie aan artikel 35 van het octrooi van 1602; ook het recht tot hunne verjaatsing, ook van predikanten, welke inmers ambtenaren der Compagnie waren; alle welke bevoegdheden en meer andere begrensd werden door soortgelijke bevoegdheden der Bewindhebbers. G.-G. en R. hadden verder te regelen de bezoldigingen der ambtenaren bij promotie of bij verlenging van het dienstcontract na (loop van het z.g. verband, d. w. z. den tijd, waarvoor deze zich aan de Compagnie hadden verbonden; maar in dit opzicht waren hun de handen natuurlijk zeer gebonden door het geven in de instructie van veelreke bepalingen len deze. Nog client onder de ad in i n s t r a t i e - v e bevoegdheden c n p l i c h t e n van G.-G. en R. te worden genoemd het doen van verslag van den stand der zaken aan de Bewindhebbers. Dit verslag werd ten deele getrokken uit de verslagen, door de besturen der Buitenbezittingen aan G.-G. en R. opgezonden. Particuliere correspondentie ontrent de Compagnies aangelegenheden wordt niet gededuld. Te zorgen, dat Generale finantiële (boek en, door een der leden van den Raad van Indië op te maken uit de boeken der verschillende bezittingen en kanalen, gehouden werden, was alreeds een der plichten van G.-G. en R.; even-als de zorg voor de goede verzending der retouren voor patria en voor de overige handelsoperatiën der Compagnie in het Oosten, waaromtrent de instructie enkel voorschriften gaf. Daar zij de verteringen woor (licijder Compagnie waren), behooft het nauwelijfs betoog, dat zij haar ook representeren en tegenover de vorsten van Oost-Indië in het Oosten.

Zaakfilgomen is de instructie, waar het geldt de omschrijving der grenzen van het wetgevend gebied van G.-G. en R. ad in, maar in dit algemeenheid is zij „zoodanig rekend”. Linneij's Jaar artikel 80 geeft hun het recht „zoodanig keuren, oronnancien en instructie te maken, als zijlicden ten dienste van de Compagnie en tot welstand van hunne dienaar en aldair zullen noodig achten”, een bevoegdheid, waarvan men een andere uiting vindt in art. 21, waarbij G.-G. en R. wordt gelast de „extra-ordijnaire prachf, waaraan sommige anibtonaren zich zouden hebben schuldig gemaakt, to „voorkomen bij zoodanig sinnptuare kouen en oronnancien, als zij tot den gemeenen welstand aldair bevinden zullen te behooren”.

Ook ontrent de regeling der rechtspreek — waarbij wering van den particulieren handel op den voorgrond stond — is de instructie „wortkarg”. „Zullen mede” — z66 luidt het in art. 4 “de voorshreven Gouverneur en Raden van Indië macht en autoriteit hebben....” in alle civiele en criminele en halszaken regt te doen, sententie te geven en dezelve, zonder admisse van eenig verder appel of provocatie, ten executie te stellen”. Hierbij deed do fiscaal, welke volgens artikel 4 een lid van den Baad moest zijn, of zijn substituit, den oisich. Geen regelen ontrent de rechtsvoordeel; c n z. werden bij de instructie gegeven. Slechts werd benaeld, dat zij zoude plants hebben volgens de orde op manieren den respectievelen schepen op

het stuk van de justitie gegeven of hierna maals te geven en zooals de Gouverneur en Raden bevinden zullen te behooren”.

Nog dient vermeld te worden, dat de instructie van 1617 meer en beter omschreven regelen ontrent den vrijen handel van gewezen ambtenaren der Compagnie en ontrent de koloniatie bevat dan de particuliere van 1613. Zij hebben echter te weinig invloed gehad en zijn later te veel en te dikwijls ge-2 zigt, om daarop hier te plaatse verder in te gaan.

Hot duurde tot 17 Maart 1632, dat opnieuw eene instructie, ditmaal voor Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer en „de andere Rad en van Indië.” werd uit gevaardigd. De gespalen eeerde worden duiden aan, dat de XVII, welke deze instructie hadden vervaardigd, den G.-G. ook nu nog tot de „Raden” rekenden. Brouwer's aanstelling door de Bewindhebbers tot „Gouverneur-Generaal over de plaatsen ende forten die haere Ho: Mo: in de Oostindien posse deren” werd bij resolutie van 20 Maart 1632 door de Staten-Generaal goedgekeurd; hem werd door dit college, even als door de XVII en den Stadhouder-Admiraal-Generaal, commissie als zoodanig volkend en Brouwer deed dienzelfden dag aan dit college op die commissie „don behoerlijcken ccdt”. Zijne instructie is echter anders thans niet aan Hunne Hoog Mogenden ter bekrachtiging voorgelegd: de losse band, welke de Compagnie verbond aan *S. L. and s r e e r i n g, werd steeds losser. Toch werd zij bij deze gelegenheid niet geheel geslaakt: in artikel 96 loch der instructie van dit jaar gelast den de XVII Gouverneur-Generaal en Raden uitdrukkelijk, zich to houden, voorzover l hans „geen coniaric order” wordt gegeven, aan de instructie van 1617, „bij H. Hoog Mogenden en Zijne Prinselijke Excellentie geprobeerd”. Verder werd in artikel 1, dat voorspreekt van do „administratie van cenc regt nie justitie”, gewezen op de mogelijkheid, dat op den duur op dit punt „eene andere bijzondere instinctie op den naam van H. Hoog Mogenden en Zijne Excellentie gemaakt” zoude worden, welke dan tot richtsnoer voor G.-G. en Raden zoude strekken.

Zoolang dit echter niet had plaats gehad, was de instructie van 1632, aanvulling, so ins verandering van hare voorgangster, de basis der administratie in Indië. Zij is van belang vooral omdat zij op het punt der „justitie” veel uitvoeriger is dan die haar voorafgingen. Men was do behoefte aan regeling van dit punt steeds meer gaan gevoelen; vooral do Aïnbooscho reclispleging op do Engelschon in 1623 had dit gevoel goprikkekl. „De administratie van cenc regt nmtigo justitie” dan wordt genoemd „het fundament van alle goede, wel geregulcerde Regeering” en daarom wordt aan G.-G. en R. het bevel gegeven om „zoo in het generaal, als in hot particuliere, de goedo hand daaraan te houden, dat op Batavia en alle andere plaatsen onder het gebied van de Ed. Compagnie zijnde, dezelvo mag worden bediend volgens do instructie en practijken in do Vereenigde Nederlandsche Provincien doorgaans, zoo in het civil, als in het crimineel, geobserveerd”: een beginsel, dat reeds door een plakkaat van den 16 Junij 1625 door de Italiaische regering op last der XVII was in practijk gobraeht. Dit plakkaat was ontworpen door gecommitteerden uit de twee belangrijke ichtscholleges, welke loen reeds te Batavia bestonden: do Raad van Justitie en het College van Scheepencn. Dit plakkaat behelde instructies voor het college van schepenen, voor den bailliw te Batavia,

mitsgaders d'andere dependierende officieren van de justitie; regelen omtrent mogelijk competentie-gesclullen tusschen den advocaat-fiscaal en den baljuw; eene instructie voor den secretaris van het college van schepenen, voor den deurwaarder ofte stadsboode, voor den cipier, de procureurs, de notarissen; een ordre voor procederen in criniineele zaken, op't stuck van anesten, op't stuck van desolote boedels, op't stuck van geprivilegeerde schulden; eene instructie voor de Weeskamer te Batavia. Verder was den volck kondedaan, dat van nu af zouden voor Nederlandsch-Indische krachten van wet hebben: „de gedrukte ordonnantien, soo op de vordernisse van de justitie binnen de steden ende ten plat ten lande van Holland als op de politie van Holland April 1580; „de verclaringe van de Staten van Holland en Westvriesland „op d'ordonnantie van succession“ van 13 Mei 1594 en bun plakkaat „op 't stuck van de successien ab intestato“ van 18 December 1599. In de gevallen, waarin door de bovengestelde wettelijke bepalingen of door vroeger geëmaneerde plakkaaten der Indische regering niet werd voorzien, moesten de rechters en rechtsprekende colleges zich richten naar „de gemeene civile regten, soo als die in de Vereenigde Nederlanden werden gepraactiseerd“. Wei werd uitdrukkelijk bepaald, dat al deze in Holland geldende wettelijke bepalingen slechts in Indie in praktijk zouden worden gebracht, voorzover de afwijkende omstandigheden dit daar mogelijk maakten, maar dit maakte geen inbreuk op het beginsel, dat in Indie recht diende te worden gesproken volgens het vaderlandsch recht; en de wijzigingen, in den loop der tijden in de regeling aangebracht en waarop hier niet verder kan worden ingegaan, deden dit evenmin. Dit beginsel steunt op nog breeder basis, omdat art. 96 „de fundamenten en maximen van de Regeering der Geëiniede Provincies“ als het algemeen richtsnoer 66k voor de administratie in Indie aangaf. De instructie voor Brouwer en zijne Bada gaf nog enkele wenken op het gebied der rechtspraak. Artikel 2 drong aan op „kort regt en expeditie der justitie“; Art. 3 verbood, dat de Gouverneurs der buitbezittingen zonder voorkennis van G.-G. en R. daartoe ten principalieten berechten: „grootte zaken, als zijn van conspiratie, verraad en dergelijke“. Dan diende vooral opgetreden tegen den particulieren handel.

De bevoegdheid van G.-G. en R. om voor Indie bindende wettelijke bepalingen uit te vaardigen, werd op nieuw uitdrukkelijk erkend in artikel 7. — Verder werden verschillende voorschriften gegeven omtrent de controle en het toezicht op de handelingen der ambtenaren en beamten: zóo als in artikel 91, dat alle kantoren jaarlijks door commissarissen zouden worden bezocht; omtrent het toezicht op de eigendommen der Compagnie; omtrent den handel en al wat daarmede in verband stond, enz.; omtrent den handel der vijburgers, die echter zoo beperkt was dat bij weinig of niets betekende; alle welke bepalingen — voorzover niet reeds besproken — beter met een enkel woord aan te geven zijn bij het bespreken van het regeringsreglement van 1650, dat deze en dergelijke aangelegenheden of zelf nauwkeuriger of althans beter gelegenheid tot nadere regeling gaf. Ten slotte treffen men in de instructie van 1632 allerlei bepalingen aan, welke slechts een tijdelijk karakter dragen.

Nog dient aangestipt, dat den 12 Februari 1633 een commissie door de Bewindhebbers der O.I. C.

wordt verleend aan Antonio Van Diemen, om even-tueel Brouwer als G.-G. op te volgen; en dat deze commissie niet eeneens door de Staten-Generaal en den Stadhouder-Kapitein-Generaal werd gegeven.

Het thans volgende regeringsreglement van 26 April 1650 draagt een langen titel: „Punten en Artikelen, in form van Generale Instructie, ter ver-gadering van de Heeren XVIIen, re-praesenterende de Generale Neder-landsche goetcoetrijcder O.-I. Compagnie, gearrestceerd voor den Ed. Gouverneur-Generaal en de bijgecvoegde Raden, van wegede in de Comp. residerende te Batavia“. Deze instructie is de gionslag gebleveri van de administratie in Indie tot aan den val der Compagnie, voorzover al hans regeling niet betrof aangelegenheden die het oog en blik, waarin zij werd uitgevaardigd, ja zij heeft dien val overleefd. Om tot een juist inzicht te geraken in de bestuursinrichting van de bezittingen der Compagnie in het Oostcn, dient men uit te gaan van hetgeen door deze instructie geëerd wordt. Met deze gegevens als uitgangspunt kan hier in eenige verdere bijzonderheden worden getreden, voorzover zulks nog noodig is na hetgeen reeds op grond van de vroegere instructies daaronter is gezegd.

Aan het hoofd van het bestuur dan bleef gesteld een Gouverneur-Generaal, bijgestaan door zekere Raden — ordinaire en extraordinaire —, welke getal bij de instructie werd gezegd, zodat men zich daaraan in de praktijk nauwkeurigheid; tedikwilsstoch werd daarin wijziging aangebracht. G.-G. en Raden vormden de zghoogere Regeering te Batavia, welke plaats sedert 1639 het „generaal rendez-vous“ der Compagnie was. Zoo duidelijkmogdijkt worden in de instructie de inferioriteiten der Raden tegenover den Gouverneur-Generaal uitgesproken; uiterlijk wordt hij hun „Opperhoofd“ genoemd en worden zij beschouwd „als van hun Opperhoofd veel dependende“. Er was in de ver-gaderingen der Bewindhebbers meer dan eens sprake van gewest, geen G.-G. wedert te benoemen, maar beurtlings en der Raden te laten piden onder zijne rang-genoeten, die dan Bamen de regeering zouden „bekje-den“. Men heeft dit echter ten slotte niet wensche-lijk gevonden en is gebleven bij „de voornoemde form van regering, bestaande in een Generaal en verscheiden Raden van India“. De tegenstelling tusschen een president, die periodiek, zijn plaats juimt aan een zyner collega's, en een G.-G., die wordt genoemd het „Opperhoofd“ der Raden en ook wel „het opperhoofd van de gansche regeering“ en in welks ambte de jegering „ten principale be-staat“, teekent den toestand, zooals die sedert do inwerkingtreding dezer instructie geweest is.

Welke is nu de werking van dozen hoogwaardigheidsbekleder; welke grenzen zijn aan zijne competentie te gesteld? Hij moet de Bewindhebbers als zijne meesters erkennen: (lit is feitelijk de eenige grens zijner bevoegdheden. Die erkenning sluit niet altijd in het opvolgen der bevelen dezer directeuren; minjies gewoonlijk kwamen hunne bevelen eerst in lidie, wanneer de aangelegenheid reeds beslist was, waaronter zij werden gegeven: de grootte afstand, de langzame communicatie-middelen beletten overleg, dus aan den eenden kant de gelegenheid tot het geven van een voorschift in de bijzon-

dere gevallen, aan den anderen kant de noodzakelijkheid tot het opvolgen van een in dergelijke gevallen gegeven bevel, dat niet met eigen inzichten strookte. De Bewindhebbers gaven natuurlijk de richting aan, waarin zich de koloniale politiek diende te bewegen; zij stelden de beginselen vast. Maar het in praktijk brengen der beginselen moesten zij in verre- weg de meeste gevallen overlaten aan de Hooge Regering te Batavia, dus aan het volkomen pre- dominerend element, den G.-G. Ja! ook moesten zij in vele aangelegenheden de beantwoording der vraag, of hunne beginselen wel in praktijk konden worden gebracht, almede aan die macht te Batavia overlaten. De grens, aan des G.-G.'s competentie gesteld, was zeer vaag dus. Welke was zijne competentie, die tevens in zich sloot de competentie der Raden van Indie? Het antwoord geeft de instructie als volgt: „Van den Gouverneur- Generaal moeten derivaten alsoo onderhoudingen van goede orde en maximen in 't stuk van justitie, politiek, negotio en 't geen daaraan meer dependeert. Deze inderdaad zeer algemeene, zeer r strekkende omschrijving wordt verder nader toe- gelicht.

Zijne bevoegingen met den handel staan natuurlijk bij het handelslichaam op den voorgrond. Hij moet het monopolie der Compagnie, waarin „het geheel welvaren van de Oost-Indische Compagnie dezer landen bestaat" handhaven en zoo beslist mogelijk optreden tegen „allen particulieren handel" welke steeds meer en meer was toegelopen onder de ambtenaren der Compagnie, welke nu juist geen reël en hadden zich gelukkig te prijzen om de hoogte hunner bezoldigingen en dikwijls — hunne jorcelie lieginselen stonden niet altijd hoog — door particuliere handel of langs andere ongeoorloofde wegen zich trachten te verrijken. Het gebied, waarop do handel der Compagnie in het Oosten zich bewoog, was in hoofdzaak van drieërlei aard. Men reef (lien in de producten, geteld op gronden, welke het — veroverde — cigendoin waren der Compagnie: Banda kan in het midden der 17de eeuw als type daarvan gelden. Men handelde verder in de producten van streken, met welker bewoners de Compagnie monopolie-tracten had gesloten, tot bevestiging waarvan zij versterkingen en garnizoenen met alien nasleep van adininistratie, enz. in die streken moest houden: Ambon en de Molukken konden als voorbeeld dienen. Men had commercieele betrekkingen met landen, volken en vorsten, welke geheel onafhankelijk van de Compagnie waren: van sommige ervan had men voordeliger handelsprivilegien verkregen, die concurrenten van den handel uitsloten; met andere hundelde men op voet van gelijkheid met andere natien, sommigen in minder gunstige conditie dan een of meer dozer laatste, welke voordeliger bepalingen hadden weten te bedingen. Natuurlijk waren de cerate plichten van de Hooge Regering, den handel, in zyn voorschiedende boven onschroeven uitingen, te behouden en zoo mogelijk te vormeeren. Het monopolie in zijn verschillende vormen voorreeden stond op den voorgrond en uitdrukkelijk wreef als richtsnoer voor de handelspolitiek aangegeven, dat het niet in de cerate plaats aankwam op het verkrijgen van veel producten, maar wel hierop, dat de producten alleen door de Compagnie, niet door anderen, aan de markt werden gebracht; op die wijze kon de Compagnie de markt dwingen, al moest de productie daarvoor ook worden gebracht. Het monopolie moest met hand en tand worden verdedigd tegen elk een aanval van de bewoners der onderworpen of

door versterkingen, enz. in den band gehouden streken moesten zich aan de monopolie-maatregelen onderwerpen, good-of kwaadschiks. Was het juk eens opgelegd, dan leon men zich of de belangen der bewoners daarmede waren in overeenstemming te brengen. De contracten dienden van onzen kant in acht te worden genomen, zoo good als men wilde, dat ook de inlander zulks deed. Wat de handelsbetrekkingen der derde categorie betreft, kon vreedelike verhouding tot de landen, waarmede men in aanraking kwam, werd als politiek richtsnoer aangegeven, gestund door de praktijk, voor het oogenblik desnoods hooge prijzen te besteden, om de concurrenten door concurrentie „van de bank te schuiven". Verder word aanbevolen, den handel met die staten zoo mogelijk te trekken in onze groote handelscentra: Batavia en Malaka, om daardoor de kosten van factorijen, ambtenaren, enz. uit te winnen. Het ideaal van Bewindhebbers en Hooge Regering beide is verder steeds geweest, dat de winsten op den handel in Azin zoo groot zouden worden, dat daarmede geheel konden worden bestreden de kosten der administratie in Indie en de inkoopsprijs der retouren, bestemd voor patria, opdat zoo- doende geen contenten uit Nederland naar Indie zouden behoeven te worden gezonden. In handelsaangelegenheden werd de G.-G. ter zijde gestaan in de allererste plaats door den Directeur-Generaal, die tevens was de meest op den voorgrond tredende Raad van Indie. Hem was opgedragen het oppertoezicht op alles wat den handel betrof op het wijd uitgestrekte gebied van 's Compagnies operatie, en daarmede op vele andere zaken, die met den handel in meer of minder nauw verband stonden: in den verkoop, bevrachting der schepen, boekhouding, de administratie der financiën van geheel Indie en wat niet al meer stond onder zijn oppertoezicht. Een groot aantal ambtenaren en beamten stonden hem in zijne qualiteit ter zijde.

Het is natuurlijk onmogelijk, bij de nauwe betrekking, die er in de administratie van een handelslichaam als do O. I. C. bestond tusschen de administratie der handelsaangelegenheden en de overige takken van dienst — de rechtspleging en de militair, soms ook zeevaartkundige aangelegenheden, uitgezonderd —, juist aan te geven, welke ambtenaren wel, welc niet, uitsluitend te bevoerdere, dering van handelsoogmerken der Compagnie dienden. Wel uitaast vast, dat, uitgezonderd de drie bovengenoemde categorieën, bijna alle ambtenaren met den handel in betrekking stonden. Het is daarom hier de plaats, te spreken over die ambtenaren der O. I. C. In het algemeen kan men do volgende rangen onder hen onderscheiden: adis- ten ten, onderkooplieden, kooplieden, opperkooplieden. Uit de laatste categorie werden meestal do hoogste ambtenaren, als leden van den Raad, gouverneurs der buitenbezittingen, enz. genomien.

De Directeur-Generaal dus, die natuurlijk zijnen zetel te Batavia had, het centrum van geheel 's Compagnies administratie, word daar gewoonlijk ter zijde gestaan door twee z.g. opperkooplieden des Kastela Batavia. Zij hielden de boeken of fictio die in de klincirc aan hen ondergeschikte kantoren door ondergeschikte ambtenaren onder hun toezicht houden: zij hielden toezicht op het soldijkantoor, op 's Compagnies winkel in Batavia, op den verkoop van 's Compagnies goederen, die op bepaalde dagen plaats vond, — steeds, indien hiervan geen dispositie word gegeven, tegen contanto betaling, bidten welke slechts bij uitzondering aan iemand iets kon

worden verkocht; op inkoop voor de Compagnie; zijmers der Compagnie in Nederland omtrent de dftar uit inspectceden den stand der algemeene kas en de te betalen tractementen enz., en met de boekhouding der pakhuizen. Een aantal ambtcnaren en beamtben "stonden op de buitenkantoren uitbetaalde so in men aan den dHr hen bij dit a lies ter zijde. Allo handelsboekcn der aanwezigen ambtenaar, enz. Aan het hoofd van het Compagnie in het Oosten kwamen ten slotte in handen soldijkantoor stond een opperkoop-man, terwijl een staf van den boekhouder-generaal, nadat zij door den van ambtcnaren en beamtben hem ter zijde stond.

generaal-visiteateur waren onderzocht, die jaarlijks de Niet van alle bovengenoemde ambtcnaren kan genoemde boeken opstelde, waarvan exemplaren naar gezegd worden, dat zij betrekkingen beldeccden, welke patria aan de Bewindhebbers werden gezonden. a 11 e e n den handel betroffen, ook al kwa- men zij Verevening tusschen de boekhou- ding in Indie en die in daarmede veelal in aanraking. Er waren er daaronder, Nederland vond niet plaats. Het gebeurde, dat in Indie die op andrcr terreinen van's Compag- nie's groote winsten werden gemaakt, terwijl in Nederland de administratie hunne werkzaamheid uitoefen- den. Wij boeken met ver- lics sloten en omgekeerd. Een juist komen daarom tot het tweede gebied van de beeld van den fi- nancieelen toestand der Compagnie is werkzaamheid van den G.-G. (van de Hooge Re- alleen daar- door reeds moeilijk te verkl'ijgen. De geering): „het onderhouden van goede orde en maximen fiiiancieele achteniugang der Compagnie was in Indie in 't stuk van politic". Onder deze uit- druiding, waar zij veel ecr- der aangebroken dan uit de boekhouding in gesteld wordt tegenover commer- cie en justitie, zal Nederland zou zijn op te maken. De boekhouding der moeten worden verstaan de be- voegdheden op het Compagnie was ingewikkeld en stond niet zeer hoog ge- gebied van de uitvoerende en wetgevende nachten. noteerd. Plannen tot verbetering mislukten echter. De Reeds is bij de behandeling der vroegere instructies moeilijkheden, welke de ingewikkelde en onbe- daarover gesproken. Die van 1650 bracht daarin geene trouwbare boekhouding met zich bracht, werden nog wijziging. Slechts cn- kcle punten dienen nog te worden grooter door het algeheele gebrek aan een m u n t systeem, aangestipt, o.a. de vraag, welke de inkomsten waren, Nederland en Nederlandsch-Indie berekendende de waarde waaruit de k o s t e n der administratie konhnm worden eener zelfde munt naar ver- schillenden maatstaf; in Indie best reden. Dat diekosten aanzienlijk inocs- ten zijn, zelf was daarin geene cenhid. — Een andrcr ambtenaar blijkt reeds hieruit alleen, dat in het midden der 18e van gewichC was de licent- en havenmeester van eeuw de Compagnie ongeveer 18.000 nian- nen — Batavia. Deze was de tusschenpersoon tusschen slavcn er buiten gerekend — in Indie in ha- ren dienst vreemdelingen, die de haven met hunne vaartuigen had — het leger er onder begrepen. Hi<r- bij komen nog bezochten, en den G.- G.; hij had het toezicht op de ongeveer 3500 zccliden; aan soldijen en tractementen haven, gaf passen aan de vreemde vaartuigen, enz. Ook werd in 1750 b.v. uitbetaald ongeveer 5% milloen schatte hij de waarde van hetgeen deze aan lading aan brachten en deze taxatie was de basis, waarop aan een ander aanzienlijk ambtenaar, den ontvanger-gncraal, de inkomende rechten moesten worden uitbetaald. Indiiu geniaakt; uit de opbrengst dor op den vijaud Laastgenoemde inde tevens de pachtsoinmen, waarvoor veroverde goederen; uit de opbrengst van booten en verschillende inkomsten der Compagnie gepacht waren; vcrbeurdverklaringen; uit de opbrengst (huur, pacht) der verder verschillende recognition en vergunningsrechten eigendomuien van de Compagnie (hel uitgeven b.v. in eindelijk de opbrengst der hoofdbriefjes van de erfpacht van landerijen) en nil belastingen. Hierin Cliineezen, die men meestal wel gaame in de hoofdstad van Nedcrlandsch-Indie zich zag nederzetten, maar die speelden (lc vergunningsrecli- ten voor hot uitoefenen van amlben en bcdriven, ben evens accijnzen op levensmiddelen, in- en uit- voerrechten en ande er tollcn, een hoofdgeld te beta- len. Bij al deze inn in gen werd de zegel- en regitHratie- belastingen een groote rol. on t van ger- generaal gecontroleerd door den Inlanders en Chineezen werden natuurlijk niet van licentmeester. Beide ambe- naren werden ter zijde belastingen vrijgesteld; den laatsten werd b.v. een gestaan door lager personeel. Nog dient hier te worden hoofdgeld opgedgd, den prijs voor het verlof, aan hen genoemd de (opper)- equipagemeester van Batavia, een verleend, om to Batavia (of elders, in de zeer aanzienlijk ambtenaar met een tros van ongeveer buitenbezittingen) te mogen wo- nen. Wat de inning der 600 beamb- ten en werklieden te zijner bcschikking: liij belastingen betrof, het pachtBysteijn kwain licrbij had het toezicht op de werven, den scheepsbouw, de gaandeweg in gebruik. Aan de inestbedienden werden technische uitrusting der schpen, hunne bcinui)- ning, periodiek doze 9 吵 rengsten verpacht. Tot de enz. Al de genoemde waardigheden waren posten van belastingen in de „ewone betekenis kunnen niet vertrouwen: de Raad van Indie had op de goede geheel worden gejkend de z.g. contingenten en vervulling daarvan contrdle uit te oefenen^ verplichte le- veantiin, waartoe de inlandsche

De bezoldigingen der verschillende am<b- tenaren der Compagnie waren niet hoog. Sommige er van werden aangevuld door emolumenten. Al deze inkomsten ncerkwu- men, dat deze de opbrengst van haren arbeid in zekere aangewezene richting gedeellelijk ter beschikking van de J-cgeerlijg had leatellen, hetzij dan tegen een geringe betaling of tegen geheel geene: zeer drukkende lasten, die tegelijkertijd gelegenheid ga- ven tot knocierijen op groote schaal tusschen de onlanders en Chineezen, waarvan de inlander natuurlijk het Nederlandsche ambtenaren en de inlandscho hoof- den, slachtoffer werd. Deze opbrengsten waren ten deele inrichting met een uitgebreide boekhouding, zoovee) te equivalenten voor belastingen (de contingen- ten), deels uitgebreider omdat zij steeds voeling moest hou- den met het gevolg der monopolie-privileges, welke do de boekhouding der verscbillende Ka- Compagnie had bedongen. De soort pro-

ducten, welke aan die regeling van verplichten arbeid onderworpen, wisselt met den tijd, die in zijn wisseling andere cischen ging stellen aan de Aziatische markten, die andere behoeften ging kennen, welke voor haar deel door de handelsoperatie der Compagnie dienden te worden bevredigd. — Door oppercontrole over alle financier! der Compagnie in het Oosten was alweder in handen van G.-G. en R., onder wie ook in dit opzicht — het bleek reeds — de directeur-generaal op den voorgrond trad.

Het leger, waarvan een zeer groot deel uit inlanders werd aangeworven, had geen bepaald aanwezig geweten bevelhebber. Gewoonlijk lette men bij de keuze der leden van den Raad van Indië er op, dat daaronder ook voorkwam een deskundige op militair gebied. Dit beliefdde nog niet al tijd een militair te zijn. Menig civiel ambtenaar in *s Compagnie's tijd, vooral in haar bloeitijd, heeft getoond, uitstekende militaire talenten te bezitten. Toch was het een verkeerd beginsel, vooral in de onrustige dagen van toen, overal, op Java zoowel als in de buiten- bezittingen, de verschillende bezettingen en troepen ondergeschikt te maken aan het burgerlijk element. — Op sommige plaatsen bad men schut- rijken, burgerkorpussen. — Bet er ingricht dan het leger, dat leed onder de koopmansbekrompenheid der Bewindhebbers en de geringschalting dikwijls der civiele ambtenaren, was de marine der Compagnie, mengeling van oorlog- en handelsvloot. Een gedeelte er van bleef in Indië, een ander deel ging tusschen Nederland en Azië heen en weder. Do schepci, welke de koloniale producten naar patria terugbrachten, vordelen de z.g. retourvloeten. De krommandant van een schip droeg den officieelen titel - chipper; de kommandant van eenige schepen hamci die van cojninandeur of schipper-commandeur. De retourvloeten stonden bijna al tijd onder het bevel van een hooggeplaatst ambtenaar, die ging re- jnal ricren.

Wat de rechtspraak onder de Compagnie betreft en de daarmede in verband staande inrichtingen, zie RECHTSWEZEN.

Literatuur. R. Kruijn, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588—1598. Hoofdstuk XIII: P. A. Tiole, De Europeanen in den Maleischen Archipel, V, VI. (Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde van Nederlands-Indië, vierde volgreeks, 6e en 8e deel), 1882 en J 884; J. K. J. De Jonge, De opkoning van het Nederlands gezag in Oost-Indië. (*s-Gravenliage en Amsterdam, 1862 enz.); J. A. Van der Chys, Geschiedenis der ncticing van de Vereenigde O. I. Compagnie. Tweede druk (Leyden, Engels, 1857); P. Van Dam, Beschryvinge van de Oost-Indische Compagnie (Handschrift); O. Van Rees, Geschiedenis der SSalhuishoudkunde in Nederland, II (Utrecht, 1858); G. C. Klerk de Reus, Geschiedlich Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finnnziellen Entwicklung der Niederländisch-Ostindischen Compagnie (Batavia, s Hage, 1894); P. A. Tiole en J. E. Heeres, Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederland era in den Maleischen Archipel (s-Gravenhage, Nijhoff); G. J. A. Van Berckel, Bijdrage tot de geschiedenis van het Europeesch opperbestuur over Nederlands-Indio 1780—1806. (Leiden, Van Doesburgh, 1880); S. van Brake, De Hollandsche handelscompagnie- en dor zeventiende eeuw (s-Gravenhage, Nijhoff 1908); — P. Myer, Verzameling van instruction, ordonnancien en reglementen voor de Regcriiig in Nederlands-Indië (Batavia, Landsdrukkerij, 1848).

Verder een aantal afzonderlijke werken en bijdra-

gen in tijdschriften en de bronnen, in bovengenoemd werken vermeld. (J. E. H.) J

COMPAGNIEEN voor de vaart op Oost-Indië, bestaan hebbendo voor de Oost-Indische Compagnie. Zie COMPAGNIE (OOST-INDISCHE).

COMPTABELEN, COMPTABILITEIT. Nadat bij de grondwetsherziening van 1848 bepaald was, dat de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen zou regelen. (art. 60), werden door den Minister Pahud in 1855 en door den Minister Rochussen in 1858 wetsontwerpen ingediend, om aan dit voorschrift te voldoen. Zij werden echter niet tot wet verheven; glukkiger was de Minister Franssen v. d. Putte met zijn wetsontwerp, dat in Sept. 1803 werd ingediend en afgekondigd is als de wet van 23 April 1864 Ind. Stb. 106, later gewijzigd en aangevuld bij de wetten van: 23 April 1880 Ind. Stb. 116;

28 Juni 1881 Ind. Stb. 194; 30 Dec. 1882, Ind. Stb. 1883 n°. 33; 13 Juli 1895 Ind. Stb. 191 (zie den tekst der wet, zooals zij toen luidde, in Ind. Stb. 1895-225);

29 Juni 1903 Ind. Stb. 315; 29 Juni 1912 Ind. Stb. 459 en 5 Slaart 1915 Ind. Stb. no. 311. Een belangrijke wijziging van de wet is aanhangig in verband met de voorgenomen instelling van een Volksraad. (Gedr. stukken 1912—13—344 1914—15—365 en 61; 1915—16 n. o. 54 en 45; 1916—17 nos 20 en 22. Hand. biz. 19 t/m 111 en 198.) Zie verder Ind. Stb. 1898, 164; 1901, 325 jo. 1906, 289; 1904, 241; 1907, 324; 1910, 312 en 1915, 2 en 3.

Het hoofdbeginsel, in die wet nedergelegd, is uitgedrukt in de bepaling, dat de begroting voor N. I. jaarlijks bij wet of wetten zou worden vastgesteld. Die begroting is dan ook het richtsnoor voor het gehele beheer en de verantwoording. Zie BEGROTING.

In Ned.-Indië berust het algemeen bestuur van de geldmiddelen bij den Gouverneur-Generaal (C. W. art. 32). Deze heeft regelen voor het administratief beheer vastgesteld bij besluit in Ind. Stb. 1910 no. 312 gew. bij Ind. Stb. 1912—243 en 1913—II. Daarbij heeft hij ambtenaren gedelegeerd tot:

a. het verbinden van den Landen binnen do daarbij omschreven grenzen bijv. door het aangaan van overeenkomsten (art. 1 en 2);

b. hot beoordeelen, vercrvonen en betaalbaarmstellen (ordonnancieren) van vorderingen (art. 3 on volgende; zie ook art. 42 C. W).

Degenen, die bevoegd zijn tot de onder b bedoelde verrichtingen, worden orlonnateurs genoemd. Hun functie is evenals do onder a genoemd, wel te onderscheiden van do betaling zelve, welke door rekeningplichtigen (coimptablen) geschiedt. Deze zijn n). belast met het ontvangen, bewaren of beheeren en uitbetalen of afloveren van *s Lands goldori of goeden (de laatste voor zoover zij in's Lands magazijnen of andere bcvaarplaatzen voorhanden zijn).

Beide onder a en b vermeldo verrichtingen, ook in art. 86 C. W. afzonderlijk genoemd, zijn als regel onvorenigbaar met die van een comptabelo. Alleen in bijzondere gevallen kan hiervan afgeweken worden. Als regel moeten dus voor eeno betaling twee ambtenaren samenwerken, die elkander als hot ware controleeren. Daarontogen zijn do ambtenaren, die hot Land kunnen verbinden, tovons ordonnateur. Deze ambtenaren hebben zich uit don aard der zaak to houden aan de door de begrooting gestekle gi-enzen en wol in do cerate plaats als gedolegerden tot hot aangaan van schuldou. Dooh ook doordonnatoursals zodnning kunnen opzettelyk of door verzuim den Lande groote schado berokkenen. Ten cinde daartegen to waken zyn de volgende bopalingen gctuaakt.

De vereveiling moet gegrond zijn op het bewijs of de bewijzen van het verkregen recht der schuldcischers (art. 43 C. W.). Voorts valt te letten op de vereisch- ten gesteld in art. 61 C. W., waaronder ook de toe- reikendheid van den betrokkene begrotingspost. Wanneer over een hooger bedrag is beschikt dan waarvoor hun een credit is gecopend, dan moet dat meêrdero voor liet afsluiten. van den dienst weder in 's lands kas worden overgescort (art. 83 C. W.). Bovendien zijn zij, evenals alle landsdienaren welke, zonder ter zake compt- abel te zijn, door onrechtma- tige handelingen of door het nalaten van de zorg, waartoe zij gehouden zijn, middcllijk of onmiddcllijk den Lande schade toebrengen, verplicht die schade te vergoeden (art. 82 C. W.). De wijze van vervolging is geregeld bij Kon. Besl. Ind. Stb. 1904 n°. 241. Wan- neer de Algemeene Rekenkamer eene mededeeling doet, die zou kunnen leiden tot het opleggen eener schadeloosstelling of de Gouv.-Gcn. uit- eigen hoofde daartoe termen vindt, gaat de landvoogd na of door het Land werkelyk schade is geleden en of dit het ge- volgis van plichtverzuim. Indiendit het geval mocht zyn, wordt daarvan mededeeling gedaan aan den be- trokken persoon, zijne erfgenamen of rechtverkrj- genden met mededeeling der gronden en van het bedrag der schadeloosstelling die van hen gevorderd wordt, en wor't hun een termijn gegeven ter schrif- telijke weddiging. De Gouv.-Gen. beslist, de Raad v. Indie gehoord. Van deze beslissing kan de betrok- ken. persoon binnen 30 dagen in hooger beroep komen. Do vorderingen tot schadevergoeding in deze verjaren door verloop van 2 jaar na de af- kondiging in Indie van de wet, houdende vaststel- ling van het slot der koi. rekening betreffende het betrokken dienstjaar.

Als gedelegeerden van den Gouv. Gen. en onder zyne nadere goedkeuring bevoegd tot handelingen, die uitgaven ten laste van den Lande ten gevolge hebben (de bo ven onder a bedoelde functie) te reden op: 1° de hoofden der Departementen van Algemeen Bestuur (zie aldaar); 2° de hoofden van gewestelyk bestuur, met uitsluiting van den res. van Batavia, — de chef van de Banka tin- winning, voor zoover betreft de uitgaven ten laste van dat bedrijf, — de afdeels van geweste HJke militaire commandanten en de officieren of ambte- naren, tot de marine behoorende, daartoe door den chef van het Departement der marine aangewezen. Doch in de wijze, waarop zij van die bevoegdheid ge- bruik kunnen maken, bestaat groot verschil tus- schen de sub 1° en 2° genoemden. De eerstgenoem- den zijn, behoudens de gevallen waarin hunne be- voegdheid voortvloeit uit algemeene of bijzondere regelingen of uit bevelen of inachtingen van den Gouv.-Gen., bevoegd tot liandelingen, die het doen van uitgaven ten gevolge hebben : a. wanneer deze / 5000 niet to boven gaan en niet komen ten Jaste van een begrotingspost van onvoorzien uitgaven en de bevoegdheid niet bij speciale regeling door den Gouv.-Gen. is beperkt, en b bovendien, indien de tijd, of de omstandigheden het vragen eener maclitiging van den Gouv.-Gen. niet toelaten. De hoofden van gew. bestuur enz. daarentegen hebben die bevoegdheid slechts, — behoudens de gevallen als bovenge- noemd, en behoudens bevelen of machtingen van de hoofden der departem., — wanneer die liandlin- gen zoo weinig uitstel dedoogen, dat een landsbelang met benadeeling wordt bedreigd door het uitstel, noodzakelyk voortvloeiende uit het vragen van machti'ng, terwyl hunne bevoegdheid beperkt is tot maatregelen die daddijk voorziening verschissen.

Terstond, — als een vermoedelyk bedrag van / 500 of meer er bij betrokken is zelfs zooveel mogelijk bij telegraaf, — wordt bericht gezonden aan liet betrokken departem. van alg. bestuur, wanneer van die bevoegdheid door de onder 2° genoem- den is gebruik gemaakt.

De ordonnateurs (voor zooveel het Departement van Oorlog aangaat de Onlter Inspecteurs der Militaire administratie) hebben de bevoegdheid tot het beoordeelen en verevenen, mitsgaderha het bet-aalbaarstellen van vorderingen ten laste van den lande, en kunnen die bevoegdheid binnen zekero grens (de hoofden v. gew. best. alleen het teekenen van betaalbaarstelHngcn) onder hunne verantwoor- delijkheid aan anderen opdragen. Daarbij moeten zij natuurlyk in de ecrate plaats nagaan of de vorming op zich zelve gerechvaardigd is, — of de levering b. v. heeft plaats gehad, en niet meer dan het verschul- digde in rekening wordt gebrach, — maar bovendien ook of de aard en de vorm der beschicden, door de schuldcischers overgelegd, voldoen aan de bepa- lingen. der koloniale ordonantie, die dat punt regelt. (Zie art. 47 C. W. en art. 9 van Ind. Stb. 1910 n° 312.) Ook zullen zij zich hebben te overtuigen of de vorderingen niet verjaard zijn, 't geen liet geval is met rekeningen, welke niet zijn ingediend binnen de tijd van 18 maanden na de opening van het dienst- jaar. Do gewone termijnen van verjaring golden daarentegen voor alle vorderingen, welke vereve- ning niet afhankelijk is van eene voorafgaende oplevering van stukken, zooals traktementen enz., en van alle verevende vorderingen, waarvoor mandalen of ordonnantiën zijn afgegeven. De hoofden van gew. bestuur enz. hebben de besproken bevoegdheid alleen voor zoover de betaalbaarstelling plaats heeft voor 1 October van het jaar volgende op het dienstjaar, waartoe de vorderingen behooren en voor zoover overigens die be- voegdheid niet bij algc- mcne regelen of bijzondere voorschriften is beperkt. Vorderingen, welke vóór de betaling aan het onderzoek der algomene Reken- kamer zijn onder- worpen. (rcisdeclaratien), mogen n. J. slechts mot % van het als juist erkendo bed rag cr<ontd be- taalbaar worden gesteld.

Voor Ned. Indie heeft men voor het onderzoek door de Algemeene Rekenkamer de keuze gevestigd op het repressieve stelsel, zij *ook dat men tevciida de kwad kansen van het zuiver repressieve stelsel heeft trachten weg te nmen. Volgens het zoogen. preventief stelsel toeli moeten *idle* vorderingen vóór de betaling door dat staatscollege worden onder- zocht, waardoor groote zekerheid tegen misslagen wordt gegeven, maar waarbij vooial in een uitge- strekt gebied als Ned. Indie, met minder snelle communicatie-middelen, groote bezwaren kunnen worden ondervonden. Daardoor gaat toch veel] tijd verloren, te nieer omdat den ordonnateurs gecon- heid gegeven moet worden, om de ter vercvning aangeboden vorderingen tegen de bedcnkijgeij der Alg. Rekenkamer te verdedigen, wat veel heen en weer geschrift vereischt, waardoor de schuldcischers renteverlics lijden, hetgeen vaak weder op den Lande verhaald wordt. Het repressief stelsel daarentegen geeft den ordonnateurs het recht op eigen gezag betaalbaarsteMingen te bevelen, en laat do vorderingen in den regel eerst daarna door de Alg. Rekenkamer onderzoeken; wanneer daarbij niisslagen zijn begaan, komt dit ten laste van den ordonnateur, die zich weder op den schuldcischer kan verhalen. Dit stelsel eischt bij den ordonna- teur groote nauwgezetheid en een bekwaam hulp-

personeel, en dit laatste is voor de meeste ordonnateurs in Ned.-Indië niet beschikbaar. Vandaar de volgen de oplossing; minder belangrijke vorderingen, waarbij geen groot gevaar voor misslagen bestaat, worden betaalbaar gesteld voor het onderzoek bij de Alg. Rekenkamer, — bij andere moet dit onderzoek aan de botaling voorafgegaan. Voor 1895 waren in het algemeen gesproken de vorderingen, welke verevening afhankelijk was van eene voorafgaande inlevering van stukken, aan dat voorafgaand onderzoek onderworpen. D. w. z. dat wanneer uit stukken, b. v. een contract van aanneming, declaratie van reiskosten enz. eerst moest blijken, hoeveel totaal moest worden, het voorafgaand onderzoek noodig was, maar dat bij vaste posten, b. v. traktementen, waarbij minder gevaar voor vergissingen bestaat, dat onderzoek na de verevening plaats greep. Doch daar het voorafgaand onderzoek, zooals wij zagen, dikwijls groot tijdverlies tengevolge heeft, werd de Gouv. Gen. in 1886 (Ind. Stb. 132) gemachtigd uitzonderingen te maken op den gestelden regel, wat het voorafgaand onderzoek betreft. Bij de herziening der wet in 1895 is bepaald, dat de Gouv.-Gen. aanwijst in welke gevallen een voorafgaand onderzoek gevorderd wordt, terwijl hij tevens voor elk artikel der begroting het maximum van het bedrag aangeeft, dat zonder zulk een onderzoek totaal kan worden, waarvan aan de Alg. Rekenkamer bericht moet worden gezonden. Thans is dat voorafgaand onderzoek alleen behouden voor de reisdeclaraties en ook daarop zijn eenige uitzonderingen gemaakt. Intusschen ontleent deze oplossing aan het stelsel niet zijn repressief karakter, want indien de ordonnateurs zich niet kunnen vereenigen met de bedenkingen van de algemeene Rekenkamer, zijn zij bevoegd om de botaling te doen plaats hebben, behoudens hunne bevoegdheid reeds besproken verantwoordelijkheid. (Zie de art. 45 en 46 C. W.)

Het onderzoek bij de Rekenkamer omvat in de eerste plaats eene beoordeeling van de rechtmatigheid der vorderingen; het gaat verder c. q. na of de betrokken partij dor begroting toereikend is; of de aard der uitgave met de omschrijving van dien post overeenkomt; geene vorming van fondsen over verschillende dienstjaren of afdeelingen der begroting zou plaats hebben; en of de bewijsstukken, door de schuldeisers overgelegd, in den voorgeschreven vorm zijn. Ten einde dit alles te kunnen nagaan, moet bij de betaalbaarstelling het artikel der begroting worden opgegeven, waarop zij betrekking heeft. Het spreekt van zelf, dat hierbij groote nauwkeurigheid noodig is, omdat het anders gemakkelijk zou zijn door eene betaling op een ander artikel te brengen (affecteren), dan waarop het tehuis behoort, de begroting te overschrijven, wanner b. v. het eeno artikel reeds uitgeput was, maar op hot andere nog gelden beschikbaar zijn. Niet altijd is hot gemakkelijk dipuntte beslissen on to dien opzichte rijzen we I cons vorschillen tus- Bcheii ordonnateurs en Algemi. Rekenkamer. Het stift den hoofden der Departem. van Algem. Besluit, zooals roods betoogd werd, vry, nottegenstaande do bedenkingen van de Algem. Rekenkamer, de betalingen toch to bovelcn, doch dan zijn zij voor de go volgen uaispraktijk. De betaalbaarstelling (lastgevingen tot betaling aan do comptabeln) worden ordonnantie n genuaïnd, wanneer zy van de hoofden der Departementen van Algem. bestuur afkomstig zijn, en kunnen op allo landskassen worden afgegeven; die dor hoofden van gew. be- stuur enz. heeten mandaten on worden alleen op

do landskassen van het betrokken gewest afgegeven. Do ordonnateurs houden voorts toezicht op de inning van hetgeen aan den lando verschuldigd is; van een en ander, uitgaven zowel als ontvangsten, wordt mededeeling gedaan aan de Algemeene Rekenkamer (zie REKENKAMER, ALGEMEENE), die het uitoefent.

De uitbetaling op do ordonnantien en mandaten geschiedt door de comptabeln, die met het beheer van 's landskassen belast zijn, hoofdzakelijk de algemeene ontvangers on andere ambtenaren die, krachtens hunne betrekking, 's landskassen houden. (Zie KASBEHEER). Zij hebben zich daarbij te overtuigen of dezo stukken niet reeds vervallen zijn, 't geen het geval is als zij niet zijn aangeboden binnen den termijn voor de afsluiting der begroting bepaald; of zij in den voorgeschreven vorm zijn, door den betrokken ordonnateur of zijn wettigen vervanger getekend zijn en of het "voldaan" door den rechthebbende gesteld is. Behalve de genoemde ambtenaren zijn nog verschillende ambtenaren comptabel (rekenplichtig); zooals boven gezegd is, moeten toch alle collegien of personen met het ontvangen, bewaren of uitkeren van 's lands geld of goed belast, op gestelde tijden rekening en verantwoording van hun beheer afleggen. De Gouv.-Gen. kan echter vrijstelling verleenen van de verplichting tot het afleggen van de rekening aan hen die, terwijl zij andere functien vervullen, tevens dienst doen als tusschenpersoon tusschen het publiek en de ontvangers van 's lands middelen. De rekening wordt ingezonden aan de Algem. Rekenkamer op de termijnen, en met de noodige stukken volgens vastgestelde modellen). Wanneer do comptabelon daarin achterlyk zijn, wordt hun door het betrokken hoofd van het Departement een nieuwe termijn gesteld: bij verdere nalatigheid wordt de toekening ex officio opgemaakt door een daartoe aan te wijzen ambtenaar, terwijl van het verzuim aan de Alg. Rekenkamer kennis wordt gegeven, die den nalatigen comptabelo eene boete kan opleggen. De rekening wordt onderzocht door eene afdeeling der Alg. Rekenkamer, Tafel genaamd; heeft deze tegen de rekening geen bezwaren, dan wordt zij goedgekeurd of hot slot daarvan, vastgesteld. Bestaan echter tegen de rekening bezwaren, dan worden deze aan den comptabelo en aan hot hoofd van het betrokken Departement mededeeld. Binnen den door de Alg. Rekenk. gestelden termijn kan do comptabelo zich verantwoorden; doot hij dit niet, dan neemt de Kamer con besluit. Dient hij echter zyne bedenkingen in, dan worden die door dezelfde Tafel onderzocht; komt dezo niet op haro moening terug, dan kan do comptabelo van de genomen beslissing herziening navragen. Daarbij nomen andere leden der Rekenkamer aan hot onderzoek deel, dan die welke de beslissing hebben voorgedragen; do oindbeslissing wordt door de Kamer in vereenigde zitting genomen. Elke vaststelling van con slot van rekening en elke goedkeuring eener rekening geschiedt ten aanzien van con comptabelo, met inning van gelden bolast, onder voorbehoud van het recht van navordering. Treedt een comptabelo af, dan wordt hij eerst van verantwoordelijkheid ontslagen door een bewijs van decharge, afgegeven door de Algemeene Rekenkamer, dat niet verleend wordt, dan nadat door de verklaring van het betrokken hoofd van het Departement of op andere wettige wijze is gebleken, dat hot geconstateerde saldo is gestort of overgegeven, en bij hen, die belast zijn met inning van gelden na

verklaring dat de vicifiaatie is afgeloopen en geene vordering op den comptabel meer bestaat.

Wanneer een comptable onder cui-atecle gesteld wordt, voortvluchtig is, of overlijdt, wordt eveneens eene rekening c x officio opgemaakt aan den curator, erfgenaam of rechtverkrjgende medege- deeld, met recht de noodige bescheiden in te zien. Deze zijn bevoegd bezwaren te doen gelden; daarna, of na het verstrijken van den daartoe gestelden term- mijn, beslist de Alg. Rekenkamer in verenigde zit- ting, zonder eenige verdere voorziening. De erfge- namen enz. zijn van aansprakelykheid ontslagen, wanneer 3 jaren zijn verlopen sedert den dood van den comptable, zonder dat aan hen de rekening ex officio is medegedeeld, of na liet verstrijken van den termijn voor het indienen der bedenkingen gesteld, zonder dat de rekening is vastgesteld.

De besluiten der Rekenkamer kunnen ten alien tijde worden herzien, ook na afgifte van het bewijs van decharge, wanneer zij zijn genomen op grond van stukken, die later blijken valsch te zijn. De besluiten, ter vaststelliing van licit slot van rekening van een comptable, alsmede die, waarbij eene boete wordt opgelegd, worden uitgevaardigd in Naam des Konings (der Koningin) en hebben dezelfde kracht en worden op dezelfde wijze ten uitvoer gelgd als rechter fj ke vonnissen. De Gouv.-Gen. heeft editor het recht van kwijtschelding na gehoord ad vies der Alg. Rekenkamer. De comptabele is dus verplicht in 's lands kas te storten de som, die naar het oordeel der Alg. Rekenkamer door hem verschuldigd is, het- zij als boets?, hetzij als tekort in de door hem gevoerde administratie. De verplichting tot borgstelling werd in 1907 Ind. Stb°. n. 510 opgeheven.

Baar het kan voorkomen, dat het proces bij de Alg. Rekenkamer te lang duren zou om de noodige waarborgen voor* den lande te vci'schaffen, is be- paald dat door autoritit ; iten, door den Gouv.-Gen. aangewezen, aan coimp t beelen voorloopig, behou- ders bekrachtiging der Rekenkamer, vergoedingen kunnen worden opgelegd.

Ten slotte vermelden wij hier nog eenige bepalin- gen der Comptabiliteitswet, in het belang van een ordelyk beheer gegeven. Geene sommen mogen van de begrooting worden afgeschreven tot kwijting van vordringen, die eerst later kunnen blijkt n. Voor- schotten mogen echter worden verleend aan aanne- mers of leveranciers en, in de gevallen door de Koningin of den Gouv.-Generaal te bepalen, op traktemen- ten, wachtgelden enz. Zoo kunnen ook sonnen ter goeder rekening (ter latere definit ie ve. af reken ing) binnen de grenzen der begrooting verstrekt worden tot het doen van betalingen aan land - en zezmacht of andere onderwerpen van huishoudelyk beheer, door de Koningin of den Gouv.-Gen. aangewezen. Pro- ducten van den grond of van de nijverheid, voor *s lands rekening getceld of voortgebracht, en niet be- stemd om van Gouvementswege in het klein aan de bevolking te worden gedebeiteerd of aan Depar- tem. van algem. bestuur te worden verstrekt, alsme- de goederen in natura aan den lande opgebracht, moeten in het openbaar worden verkoet, behou- dens machtiging van de Koningin of den Gouv.-Gen. totonderhandschen verkoop in 'landsbelang.Bruik- bare goederen voor '8 landsdienst bestemd, mogen niet verkoet worden, behalve voorwerpen om drin- gende redenen aan derden of tot uitvoering van Gou- vementatwerken aan aennemers af te staan of te verkoopen. Andere roerence goederen, eigendom van den Lande, waarvan de verkoop in 's lands belang wnschelyk in, moeten in het openbaar worden ver-

koelit, tenzij de Koningin of de Gouv.-Generaal, of naniens dezen de hoofden der departementen van algemen bestuur machtiging of last geven tot onderhandschen verkoop. Goederen, het eigendom van den lande, mogen niet worden verpand of belcend, met uitzondering van Landsproducten, wanneer dit om dringende redenen de voorkeur verdient bo ven verkoop. Kwijtschelding van vorderingen, den Lande aankomende, gehcel of gedeetelyk, kunnen alleen worden vrlcnd bij de wet, wanneer het bedrag der vordering grooter is dan / 10.000 ; daar beneden door de Koningin in Nederland of den Gouv.-Gen., de laatste na ad vies van den Raad van Indie en der Alg. Rekenkamer. Geschillen over vor- deringen kunnen door de Koningin in Ned. of den Gouv.-Gen. in Indie door dadiig worden beendigd, wanneer het onderwerp in gcschil geene hoogere geldswaarde heeft dan / 0.000 ; dadingen over geschillen van hoogere geldswaarden moeten woiden bekrachtigd door de wet. Eindelijk zij nog vermeld, dat behudeis de uitgifte van N. I. schatkestbiljet- ten of schatkestproccssen en de verpanding of be- leening van Gouvernements producten, geene Ice- ningen mogen worden gesloten ten laste of onder waarborg van Ned. Indie, dan uit kracht der wet, of krachtens besluit van den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Kaad van N. I., goedge- kurd bij de wet.

Literatim. P. II. v. d. Kemp. De administratie der gdmiddelen van Ned.-Indie. Amst. 1881—1883. Mossel en Gonggrijp, Aant. omtrent working en toepassing der Ind. Comptabiliteitswet, Bat. 187 J - E. de Waal, Aant. over Koi. onderwerpen. 's Grav. J 867 II. Baehiene in Tijdschr. v. N. I. 1872 I. De Kock, Handboek voor den Algemeenen Ontvangcr, Sejna- iang 1890. Agerbcek en Brndgeest, Gids voor den Alg. Ontv. v. 's Lands kas in N.-I. Batavia J 892. Brouwer, De Ind. Com pt. wet met aantekcnningen, Batavia 1905. Ten Bruggen Cate, De circulaire en beschikkingen van het Depart. v. Financier!. D. Bra- kel, Hetadministratief, het gcldehjk en het niacriecel beheer in Nedrl. Indie, Batavia 1912. Voorschriften betreffende de comptabilitic in Ned. Ind it, Bat avia, Landsdrukkerij. Rocssingh van Itciscn, Waai- vlc- millioenen reeds gebleven zijn en waar vole miBioc- nen nog zullen blijven, 1897 (een brochure en cen verzoekschriftaan deTw. K.)1898, j899,1900, J 901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906. J. A. van Drrsser, De millioencstude van den heer R. v. I. toegelicht en bcoordeeld, J 898. P. H. van der Kemp, Van Kas- boekhouding. Eene nalczing van het vorige, J898. (Overdr. uit Economist). Struick du Moulin, Van der Kemp's denkbeelden over de Indische Ka«bockhou- ding, 1899. Verder stukken van Meppelink, Van der Kemp, Van Dorsscx-, De Kock, Bckaar, Onnen, Do Meijer in I. G. 1898 on volgende jaren, Insulndie 1898, Economist 1898 eji daarna, Tijdschr. voor Nijv. en Landb in N. I. LXXIV. 271. V. d. Water, De verjaring van schuldvordringen op den Lande volgens de C. W.-I. G., 1911,11. J047. Idem, Terug- vordering uit de Staatskas enz., I. G. 1911, IL 921. K. Musch, Over toepassing van art. 82 C. W. Ind. Mil. T. II. 839 2/8 “.

CONOCEPHALUS NAUCLEIFLORUS Engl., fam. Moraceae. Akar ten Sjav. (MAL.), Areuj kakedjoan (SOEND.), Banjon (JAV.). Klimmende heester met kleine welriekende bloemen. De taaie stengels worden als touw gebruikt.

CONSIGNATIE-CONTRACTEN. De in Ned* landsch-Indie meest gebruikeijke vorm voor geld verst reldungen ten behoeve van cultuur- en

and ere ondernemingen, is de algemeen onder den naam van consignatie-contract bekende overeenkomst, waarbij de geldschieter zich verbindt tot het verstrekken, binnen zekere grenzen, van de gelden, die de ondernemer tot verzekering van den geregeld gang van zaken op zijne onderneming heeft, terwijl deze daartegenover de verplichting op zich neemt om aan den geldschieter het te verkrijgen product ten verkoop af te leveren, ten einde met de opbrengst ervan de voorgeschoten gelden plus de verschuldigde rente en commissie te verrekenen. Dergelijke overeenkomsten plegen voor een of meer oogst jaren gesloten te worden en houden in den regel de bepalingen in:

dat de producten, zoodra zij voor verzending gereed zijn, voor rekenen in g en risico van den ondernemer zullen worden afgevoerd naar de door den geldschieter aan te wijzen pakhuizen op de afscheepsplaats, om aldaar onder zijn macht te worden gebracht en alleen aan hem tot onderpand te strekken voor de verlcnde voorschotten; blijvende de producten intusschen tot aan den verkoop of afscheep opgeschuurd voor rekenen in g van den ondernemer, die van zijn kant afstand doet van het recht om zijn product te verkoopen of onderhandelingen over den verkoop te voeren;

dat over de voorgeschoten gelden eenetussenbeide partijen overcgenkomen rente (6 a 7% per jaar, verband houdende met den lange- en de kortere duur, waarvoor telken jare financieele hulp noodig is) zal worden in rekening gebracht, terwijl de commissie van verkoop veelal 1/2-ot. 2 1/2% van het bruto proventu bedraagt, (verband houdende met het niet, het gedeeltelijk of geheel voorzien in eigen werkkapitaal) met dien verstande, dat bij verzending der producten naar elders voor rekening van den ondernemer voor die commissie van verkoop, veelal eene commissie van expeditie ad 1% over de Indische factuurwaarde in de plaats treedt, en de verkoop buiten Nederlandsch-Indië alsdan in den regel met eene commissie van 3% van het bruto-rendement met inbegrip van het dercderc belasting wordt;

dat bij afheffing van het product voor rekening van den ondernemer daartegen door den geldschieter bij wijze van anticipatie tot een zeker bedrag wissels zullen worden getrokken, met het proventu waarvan na aftrek van 1% makelanscourlage, de rekening van den ondernemer gecrediteerd wordt;

dat de geldschieter voor rekening van den ondernemer de assurantie bezorgt tegen brand, zolang de producten ter afscheepsplaats liggen opgeschuurd, en tegen zeerisico, ingeval de producten voor rekening van den ondernemer naar een nederlandsche haven ten verkoop gesigneerd worden;

dat de geldschieter het recht van controle over het bedrijf van den ondernemer heeft en geen verandering in de administratie zonder zijne toestemming mag plaats hebben en eindlijk

dat tot zekerheid voor a lie vorderingen van den geldschieter op den geldnemer eene hypotheek op grond en fabriek gegeven wordt.

In de meeste voor meer dan 66n oogstjaar gesloten consignatie-contracten kwam vroeger het beding voor, dat, wanneer bij sluiting der rekening een dobet-saldo ten bate van den ondernemer overbleef, dat saldo met eene overboekingscommissie van 1 1/2% zou belast worden. Van dit beding hebben de meeste cultuurbanken en credietinstellingen afstand gedaan, maar sedert bij Kon. Besluit van 24 Jan. 1886 no. 22 (Ind. Stb.

no. 57) de zaak van het oogstverband (zie aldaar) geregeld werd, wordt tegenwoordig in de consignatie-contracten veelal de bepaling opgenomen, dat de te velde staande oogst insgelijks aan den geldschieter tot waarborg strekken zal voor de nakoming der verplichtingen van den geldopnemer.

CONSIGNATIE-STELSEL (HET). Door mr. P. Myer in zijn levensschets van Jean Chretien Baud volkomen terecht een belangrijk ingrediënt van het koloniaal systeem genoemd, vormt het met het door Van den Bosch in het leven geroepen cultuur-stelsel (zie aldaar) een geheel, en had ten doel om de als vrucht van het cultuurstelsel in handen van het Gouvernement gekomen producten voor Gouvernements-rekening naar Nederland ten verkoop te doen zenden door tusssenkomst van de lezer zake als agent en commissaris der Regeering optredende Nederlandsche Handel-Maatschappij. Was het door Van den Bosch ingevoerd cultuur-stelsel grotendeels ontleend aan de inrichting der vroegere Oost-Indische Compagnie, ook het consignatie-stelsel was een terugkeer tot de toestanden van vroeger, waarmede bij de wederinbezitting der kolonio uit handen van het Brit sell tusssenbestuur voor goed scheen gebreken, want met de betrekking tot de aan den lande geleverde producten was in den lastbrief, verstrekt aan do bij besluit van den souvereine vorst van 2G November 1814 benoemde commissarissen-generaal van Nederlandsch-Indië, bepaald, dat die producten „zooveel mogelijk in Indië zelf verkocht en betaald zouden worden, en eerst dan voor rekening van den lande naar Nederland zouden mogen worden vervoerd, bijaldien in Indië zelf geen behoorlijke prijzen mochten kunnen worden bedongen." In verband hiennede ontwikkelde zich in de jaren, volgende op hot herstel van het Nederlandsch gezag in Indië, een levendig handelsverkeer aldaar, dat intusschen voor een goed deel ten bate kwam van de in Indië gevestigde vreemde handelshuizen. Voor de Engelschen genoten van dien handel op Java voordeelen, welke, zoals Van den Bosch zich in het Veislag zijner voorrichtingen in Indië uitdrukt, (Bijdr. t. t. I. en vlk. N. recks VII (1SG4) bl. 381) "den nationaleirraudel geheel dreigden uit te sluiten", hetgeen hem „de noodzakelijkheid deed inzien om, wilde men deze belangrijke bezittingen niet nutteloos voor hot moederland doen worden, de zoo overwegende vreemde mededijging te beperken". Tor bereiking van dit doel was een terugkeer tot hot handelsstelsel der O. I. Compagnie het zijns inziens van zelf voor de hand liggende middel. Do tor beschikking der Indische Regeering koinendo producten moesten aan de Indische markt worden onttrokken, en zy hot al niet met eigen schepen, zoals dit ten tijde der Compagnie hot geval was, toch dan voor Regeeringe rekening mot in to huren schepen naar Nederland worden verzonden, om aldaar publiek te worden verkocht. Daardoor, om andemaal do eigen woorden van Van den Bosch in zijn boven aangehaald verslag (bl. 448) te bezigen, „zouden aan onzschcepvaart al dio voordeelen worden verschaft, welke do handel op Indië kon opleveren, on aan het moederland tovens al die handelsvoordeelen, welke do do artikelen, in Indië vallende, in Europa konden worden behaald".

Maar do ton uitvoerlegging van dit plan vereischte iuimor kasmiddelen, dan waarover do Regeering toenmaals kon beschikken. Do overvoer en de verkoop der producten do do Nederland-

sche markt toch had tengevoel, dat de opricngst er van niet nicer kon genoten worden in hetzelfde jaar waarin zij werden geooogst, zooals bij dadelijko realisatie in Indie zelf wel het geval zou gewcest zijn. Een tijdsverloop van een twee jaren was met het in Indie weder beschikbaar komen van het provenu der in Nederland te verkoopen pro- ducten gemoeid ; maar inmiddels moest in de be- hoefden van den dienst in Indie worden voorzien. De uitgaven, die op Java a Deen door het Gou- vemement moesten worden gedaan, bed roegen jaarlijks gemiddeld / 15 miljoen. Voor den tijd van twee jaren zou dus een voorschot van c. 30 miljoen worden verreescht, waartoe de Nederland- sche Schatkist buiten staat was. Op andere wijze moest daarin worden voorzien, en zoo kwam men er toe de hulp in te roepen van de Nederl- Handel-Maatschappij, die, krachtens de ter zake tusschen haar en de Regeeriig aangegane overeenkomst, de Indische producten met Nedeiland- sche schepen naar Nederland zou overvoeren, die aldaar doen verkoopen en aan Java de noodige gelden voor den dienst- aldaar vereischt, zou toe- voeren. Die gelden zouden tegelijk bij de ont- vangst der producten worden gestort, voor zoover die voor de behoeften in Indie noodig waren, tenvijl het overige aan het Departement van Ko- lonien in Nederland zou worden uitgekeerd. (Mr. H. W. Tydeman, De Nederlandsche Handel-Maat- schappij, Amsterdam, 1867; bl. 273).

Naarmate nu telken jare de hoeveelheid der over te voeren producten vermeerdeerde, groeide ook de schuld van het Nederlandsche Gouveme- ment jegens de Handel-Maatschappij aan, om *in mden loop van het jaar 1839 tot ongeveer / 40 miljoen te stijgen, maar de uiteenzetting van de zeer ingewikkelde verhoudingen, die de ter zake van den afscheep en den verkoop der producten gesloten contracten van consignatie tusschen par- tijen deden ontstaan, behoort tehuis in de geschie- denis der Handel-Maatschappij, Alleen zij hier nog aangeteekend, dat de met de Regeering gesloten overeenkomsten voor de Handel-Maatschappij zeer voordeelig waren. Zij genoot goede rente voor de voorgeschoten gelden, en wist hooge commissie- loonen te bed in gen, zoodat in 1835 niet alleen aan den Koning konden worden terugbetaald de bij de oprichting der maatschappij aau hare deelhebers gearandeerde en dienovereenkomstig ook voor- gescijoten renten ad ruim / 3.680. 000 ; maar ook voor het eerst eene uitkeering van dividend aan de aan- deelhouders kon plaats hebben, die sedert dien tijd geregeld is voortgezet.

Het ligt voor de hand, dal de in Indie geves- tigde handelsbuizen den nieuwen koers, dien Van den Bosch met betrekking tot de te gelde making van de aan den lande geleverde producten meende te moeten inslaan, met leede oogen gade sloegen ; en nu moge het eigenbelang daarbij een niet te miskennen drijfveer geweest zijn *), het is

i) Van den Bosch ontzag zich niet om over de tegenstandei- s van zijne maatregelen het vol- gende neder te schrijven in het Verslag van zijne vemctingen, bl. 451: „Hel zijn niet onze brave gezeten kooplieden, die zich over dezen maatregel zuDen beklagen, maar mogelijk een aantal schuimers en politieke tinnegietci- s, die alleen hand cl Hrijven in koffiehuisen, welck dozen maatregel gispnen, of wel eenige anderen, die ge- hcel iets anders bedoelen dan zij voorgeven".

voor geen tegenspraak vatbaar, dat de in praktijk brenging van het consignatie-stelsel de algemene belangen van land en volk in veel opzichten geschaad heeft. Zie ook BANK [JAV.]. De reeds zoo gebrekkige toestand van het muntwezen in India werd er nog aanmerkelijk door verergerd, en do onttrekking van de stapelproducten van Java aan de Indische markt is zeer zekei, den van do voor- namc oorzaken gewcest van de in 1841 aange- vangen financieele crisis, dio het bestaan der Javusche Bank zelf een tijd lang zeer enistig bedreigd heeft.

In Nederland daarentegen vonden de door Van den Bosch getroffen regelin gen schier onverdeelde instemming ; hetgeen intusschen niet belette, dat de ingewikkelde financieele aanrakingen en ver- houdingen tusschen Regeering en Maatschappij, die er het gevolg van waren, en de geheimzin- nigheid, waarmede de wezenlijke staat van zaken verborgen werd gehouden, reeds spoedig tot em- stige bed en kin gen aanJeiding gaven. Zelfs de wet- tigheid der gesloten overeenkomsten werd in den boezem der Volksvertegenwoordiging betwist, want al mocht, gelijk bij de behandeling der wet op de middelen in de zitting der Tweede Kainer van 1840/41 werd opgemerkt, de Koning het Oppcr- bestuur der Kolonien in handen hebben, dit bracht voor het Koloniaal bestuur nog de bevoegdheid niet mede tot het sluiten van contracten, die met de belangen dor Nederlandsche financiën in het nauwste verband stonden. Meer in het bijzonder golden dezcz bezwaren het in 1840 gesloten en in 1841 gewijzigde z.g. „Kapitalisatie-Kont rakt", waarbij de geldelijke verhouding tot de Handel- Maatschappij was geregeld en o.m. vijf miljoen gulden's jaars voor rente en a flossing van hare vor- deringen waren bestemd. Men niendo dat dit kon- trakt als bedekte leening voor het Moederland moest worden aangemerkt, met het gevolg dat men van dezcz overeenkomst zelfs de verbind baarheid bet wijf old e.

Om aan alien twijfel in dit opz'cht con cind te maken, en de zaak voor den vervolge op ge- wenschten voet te brengen, warden op vooratel van drie leden der Tweede Kamer de reeds ge- Hloten contracten door de Wetgevende Maehl be- krachtigd, en toon dan ook in 1849 door de Kege- ring eene hernieuwde overeenkomst met do Han- del-Maatschappij werd gesloten (gedaatteekend 2/3 Juni), waarbij ditmaal naast de regeling der gelde- Jijck verhouding ook de bepalingen omtrent de consignatie in 6en contract waren opgenomen, stond het beding van goedkeuring der voorwaarden door de VVegevende Macht daarbij zeer bepaald op den voorgrond. In Jioofdzak kwamen die voor- waarden hierop neder, dat de Handschap- pij aln restant van het door den Staat aan haar ver- soholdigde bed rag eene vordring van / 10.000.000 op de Regeering zou behouden, die niet opeisch- baar zou zijn v66r ult. December 1874, doch door den Staat ten alien tijde gcheel of gedeeltelijk zou mogen worden afgelost. Als waarborg van hare vordring werd aan de Maatschappij de consignatie van alle Indische producten verzekerd tot ult. December 1854, ook al moelit v66r dat tijdstip tot geheele aflossing der / 10 iniDioen worden overge- gaan, terwijl voorts bepaald werd, dat voor zoover na geheele aflossing met het consigneren der Gouv. producten naar Neddrland werd voortge- gaan, die consignatie in elk geval door tusschen- komst der Maatschappij geschieden zou. Do door

haar in rekening te brengen rente werd vastgesteld op 4 in het jaar, terwijl haar voor het to gelde maken der producten, het gewone delcredere er onder begrepen, een commissieloon van 2³/₄% werd toegekend 1) . met eene vaste uitkeering bo- vendien van / 148.000 in het jaar voor de bo- moetingen van hare Factory te Bataviaj^{AK}

Bij de wet van 14 September 1849 (Ned. Stb., no. 42) werd deze overeenkomst, en werden daarme- de ook de bepalingen op het stuk der consignatie, be- krachtigd, evenals dit bij de wet van 22 December 1853 (Ned. Stb. no. 129) het geval was met de gewij- zigde overeenkomst van 21/22 Juli van dat jaar, die van den kant der Regeering de verbintenis inhield van tot ult. December 1874 geen Indische producten naar Nederland te doen aanvoeren, zonder daartoe de tusssenkomst van de Handel-Maatschappij te bezigen, doch haar daarentegen vrijheid liet om van de a an den lande gelverde kofBe en suiker eene hoeveelheid van 200.000 pikols koffice en 150.000 pikols suiker in Indie zelf aan de markt te brengen. De voorwaarden, waarop voor den ver- koop in Nederland van de tusssenkomst der Nederl. Handel-Maatschappij zou worden gebruik gemaakt, werden bij die gelegenheid tevens niet onbelangrijk in het voordeel van den Staat ge- wijzigd, want de door do Maatschappij in reko- ning te brengen rente over het aan den Staat verleende doorloopende voorschot van / 10 mil- lionen werd van 4% teruggebracht op 3 1/2 % in het jaar, terwijl het commissieloon voor 1854 op 2% % en voor de volgende jaren op 2% werd vastgesteld, met cene vaste uitkeering van / 140.000 ten behoeve van hare Factory.

Met 1 Januari 1873 werd het vooi- schot van / 10 miljoen door den Staat terugbetaald, en licri- jnede was dus aan alle aanspraken der Maatschap- >ij jegens den Staat voor goed een eind gemaakt. Toch bJccf krachtons de met 1 Januari 1875 in working gotreden nieuwe overeenkomst van 28 Alaart J 873, die bij de wet van 17 Juni daaraanvol- gende (Stb. no. 88) word goedgekeurd, de consig- natie der producten, indien en voor zoo verre die hie! te lande zouden worden verkocht, aan do Maatschappij gewaarborgd tot ult. December 1879 (met Hiltzwijgende verlenging van clien termijn voor ecu nieuw tijdvak van vijf jaren, indien niet anders zou worden besloten); maar ter verzekering dor go- trouwe nakoming der bij de overeenkomst aan- vaarde verplichtingen, zou door de Maatschappij een onderpand van / 5.000.000 bij de Nederland- sclic Bank inocten worden nedergelcgd, terwijl zij zich voorts cone nieuwe reductio van het conmissie- loon niocs! laten welgevallen over het te verkoopen tin (nainclijk van 2 op 1 1/2 percent), en van 50 percent of / 70.000 op do tegenioclkoming aan do Factory, uit unmerking, dat de Gouvernemcna con- signatie van suiker, in verband met de in 1870 in- gevoerde nieuwe suikcrregcling, waarbij het ver- kregen product gchcel ter vrije besknkkuig van do met het Gouvernemet in contract staande onder- ncmers vorbleef, had opgehouden, ovenals dit ook hot geval was met de spccerjen. Doze overeenkomst bleef ongewijzigd van kracht 1)

tot ult. December 1884, toen zij vcrvan een werd door de met 1 Januari 1885 in working getreden nieuwe overeenkomst van 30 Maart 1883, die bij de wet van 12 Juni daaraan volgende (Ned. Stb., no. 67) was bekrachtigd, onder uitdrukkelijke bepaling evenwel, dat de overeenkomst van Regeering^{swcge} uiterlijk op 30 December 1887 zou moeten worden opgezegd, indien niet voor dien dag eeno nieuwe wettelijke bekrachtiging zou zijn verkregen. Bij deze overeenkomst, die in hoofdzaak de grondslag is blijven uitmaken van de sedert gesloten nieuwe overeenkomsten, heeft de Regeering zich andermaal eene belangryke venmindering van commissieloon bedongen. Voor koffice en kinabast mocht namelijk in stede van 2 pct. van de bruto-opbrengst slechts 1V₂ pct. commissieloon worden in rekening ge- bracht, en bo ven dien moest de Maatschappij af- stand doen van de extrabetaling van / 70.000 *s jaars, die haar laatstelijk voor de werkzaamheden harer Factory waren toegekend. Van zijn kant verbond do Staat zich allen.om, zoolang de Handel-Maatschappij aan hare verplichtingen voldeed, zich van geone andre tusschenpersonen voor de aan haar opgedragen werkzaamheden te bedienen. Evcntueel geschilden tusschen partijen zouden door scheidsliden worden beslist.

Do bekrachtiging van dezo overeenkomst werd nog twcemalen verkregen bij de wetten van 5 November 1887 (Ned. Stb. no. 182) en 23 Juni 1893 (Ned. Stb. no. 113); daarna trad met 1 Januari 1900 in working de bij wet van 6 December 1898 (Ned. Stb. no. 261) bekrachtigde overeenkomst van 13 April/23 Mei van dat jaar, waarbij het beding der stilzwijgende bestending werd weggelaten. Contract zoolwel als bekrachtiging golden voor vijf jaren, tenzij werd opgen omen do bevoegdheid van beide partijen om de ovei'cenkomst tusshentijds op te zeggen. Hotzelfde was het geval met de bij do wetten van 18 Juli 1904 (Ned. Stb. no. 192) en 1 Juli 1909 (Ned. Stb. no. 218) bekrachtigde overeenkomsten van 1904 en 1909. Bij laatstgcnoemde werd het commissieloon voor het tin verminderd tot P₄ en vastgcstold op P₂ % voor alle overige producten, welko thans bestaan uit koffice, kinabast, coca, caoutchouc en gutta-percha.

Toon in het jaar 1914 de tcngevolgo van den uitge- broken oorlog ontstanc buitengewone toestanden op het gebied van handel en vorkeer hot ongewenscht maakten om aaiigaando den verkoop in Nederland van do voor *s Lands rekening aangooioide voort- brengselcn van land- en ruynbouw beslissingen voor langercn duur te nemen, word op dezelfde voor- waarden als tot hot einde van 1914 golden, eene overeenkomst aangegaan voor den duur van eén jaar, welko bij de wet van 31 December 1914 (Ned. Stb. no. GG3) word goedgekeurd, welko overccn- konist na afloop andermaal voor een jaar werd aan- gegaaii dus tot hot einde van 191G en bekrachtigd word bij de wet van 31 December 1915 (Ned. Stb. n. . 542).

Vonden, zoolas bo ven reeds gezcgcl werd, do door Van den Bosch gotroffen wijzigingen met betrokking tot de to gelde making op de Nederlandscho markt van de in Indie tor beschikking der JRcegeering ko- mondo producten hier to lande schior onverdeeldo instemming, gaandoweg begon zich hior en daar ver- zet to open baren, corst togen do in vclcr oog onge- rechtvaardigdo bovoordcoing van do Handel-Maat- schappij — (men oordcolde de aan do Handel-Maat- schappij toegekendo voordeelen, provisio, enz. veel te hoog, in eén woord, mon beschouwde do contrac-

i) In do vroegere, door de Wotgovendo Macht bekrachtigde overeenkomst van 23 Juli 184° was do rente vastgcstold op 5% in het jaar, en het commissieloon op 4% van do zoogc- naainde producten lo en 2o klasso, on op 3% voor de producten 3e klasso.

ten met haar gesloten als nadeelig voor het Rijk", zoo heette het o.a. in het Verslag van de Centrale af-deeling der Tweede Kamer over de wet op de Midde- Jen voor 1841

— maar van lieverleed word ook tegen de beginselen van het consignatie-stelsel door sommigen een strijd aangebonden, die gedurende vele jaren achtereen een levendige polemiek tusschen de bewonderaars en de bestrijders van den overvoer der Indische producten naar Nederland voor rekening der Regeering in het Jeven ricp. Een krachtigen steun vonden deze laatste in het optreden van de Kamers van Koophandel te Amsterdam en te Rotterdam, die in 1868 het oogenblik gekoinden achten om bij de Regeering aan te dringen op eene niet onbeduidende vermeerdering van den verkoop van Gouvernementsproducten in Nedcrlandsch- Indie, en zulks vooral met het oog op het niet te missen verband tusschen den verkoop dier producten en den loop van zaken op de Indische geldmarkt, voor zoover de voorziening in het zoogenaamd te- kort der Indische administratie daarbij betrokken was. Aan dat optreden van de officieele vertegenwoordiging van Nederland's eerste koopsteden viel warme instemming, doch heftige bestrijding tevens ten deel; maar met verwijzing naar de op het vraag- stuk betrekking hebbende lit eraatur, zooals die te vinden is in de Repertoria van J. C. Hooykaas en A. Hartmann, behoeft er hier niet verder bij te worden stilgestaan, daar de vroeger over het consignatie- stelsel gevoerde strijd zijn gewicht grootdeels heeft verloren, nu de toestanden op dit gebied zoo geheel van aard veranderd zijn.

Van hare in 1853 bedongen bevoegdheid, namelijk om een gedeelte van de in hare handen komende suiker op Java te verkoopen, heeft de Regeering party getrokken door in 1857 een begin te maken met het in veiling brengen aldaar van 60.000 p. suiker, welke quantum sedert tot 250.000 p. jaarlijks werd uitgebreid, totdat in 1872 de Gouvernements suikerveilingen van zelf gestaakt werden, omdat de nieuwe suikerregeling aan de op contract met het Gouvernement werkende fabrikanten de volle vrije beschikking over hun geheele product waarborgde.

De aan den lande geleverde Sumatrafkoffie is van oudsher te Padang in publieke veiling te gelde gemaakt, en heeft dus nooit een deel van de naar Nederland geconsigneerde Gouven. koffie uitgemaakt. Alleen met de Java- en de Manado-koffie is dit voor de geheele ter beschikking van den lande komende hoeveellieid het geval geweest, doch sedert 1900 is er geen Manado-koffie meernaar Nederland verscheept. De Java-koffie, waarvan in 1862 eene hoovedheid van 50.000 pikols en in latere jaren 100.000 pikolB's jaars door het Gouvernement in veiling werd gebracht, is in de laatste jaren begonnen haar belang als Landsproduct te verliezen. De ten verkoop in Nederland bestemde hoeveellieid bedroeg in 1915 en in 1916 nog slechts 35.000 pikols.

Baar in Indie eene markt voor kinabast, wegens de bijzondere eischen, die het verkoopen van het artikel met zich brengt, niet bestaanaar is, zal dit product wel altijd voor Gouv. rekening naar Nederland ten verkoop moeten verzonden worden, zoolang ten minste het Gouv. zich niet geheel aan zijne be- moeiingen met de kinaacultuur onttrekt; ook de coca zal vooralaands wel in Nederland worden verkocht. Ten aanzien van het aan den Lande toebehoorende Bankatint wordt dikwerf de meening uitgesproken,

dat verkoop in Indie voorkeur zou verdienen boven consignatie naar Nederland, maar* tegengestelde meeningen worden met even groote stelligheid verkondigd. Baar echter met de ontwikkeling van het handels- en geldverkeer in en op Indie de kans om de gouvernementsproducten aldaar voordeliger aan de markt te brengen voortdurend toeneemt is het zeer waarschijnlijk, dat het consignatiestelsel ook voor dit metaal, zoolvel als voor de rubber en de guttapercha van den Lande, binnen niet veel lan gen tijd tot het verleden zal behooren.

CONSTRUCTIE WINKEL (ARTILLERIE-). Vermoedelijk reeds in den Compagniestijd werd te Soc- l, abaja op kleine schaal een constructie-winkel opge- ncht, Ayaar-vB^ vporzoover n agegaan -is-kun n en worden—voor het eest' o ff ciele sprake is in een besluit van den Cpm. missaris General over Ned. Indie yaxL_LGJFebruari-1^27 (i^a- -Stb. no. 18), waarbij be- zuinigen in het beheer dier inrichting werden ingevoerd. Met intrekking van alle bestaende regiemen ten en instructien werd bij resolutio van 19 September 1833 no. 4* (Ind. Stb. no. 57) vastgesteld een „Reglement voor 's lands constructiewinkel te Soerabaja", waarbij o.m. werd bepaald, dat die inrichting „niet meer bij de boeke- als een lastpost zal „ worden verhandeld, maar dat de kosten dier in rig- „ting zullen worden gedragen door de departemen- „ten en administratie, tot welke gerief de con- „structiewinkel strekt en alzoo werkzaam is". Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 19 September 1850 no. 7 (Ind. Stb. no. 28) werd bepaald, dat bedoelde inrichting van af den 1sten Januari 1851 zou zijn een militair etablissement, behoorende tot het wapen der artillerie, dat den naam zou voe- ren van „artillerie-constructiewinkel en zou worden gevestigd op do plaats en in de lokalen van de fa- brik van stoem- en andere werktuigen, genaamd „Phoenix" te Soerabaja.

Het thans geld end reglement voor deze inrichting is vastgesteld bij Gouv. besluit van 20 Juli 1906 no.31 (Ind. Stb. no. 358), volgens hetwelk zij in de eerste plaats bestemd is tot het voortbr- ngen, wijzigen en horetellen van mateiiele — behalve buskruit — voor het wapen der artillerie en verder van dat voor andere wapens en diensten. Wanneer de omstandigh- den hettoelaten, mogen bij den artillerie-constructie- winkel ook werkzaamheden voor andere departemen van Algemeen Bestuur, voor instellingen van liefdadigheid, voor militaire can- tines en andere in- richtingen tot nut en verniaak van het legc- en voor particuliere personen en instellingen worden verrich t. Aan het hoofd der A. c. w. staat een majoor of luitenant-kolonel der artillerie. Het dagelijks ojhethoek koindent aantal werkliede/) bedroeg in J 910 541, in 1915 1168 man.

CONSULS. Op twee wijzen komt N.-Indie met consulaire instellingen in aanraking. Vooreerst hebben de (diplomatieke en) consulaire ambtenaren van Nederland zelf in toenemende mate werkzaamheden te verrichten, die rechtstreeks in verband staan met Indische behoeften, belangen of voorschriften; zio daarover mr. A. M. Jodkes, Schets van de bevoegdheden der Ned. consuls, diss. Leiden, 1911, o. a. bl. 42 en elders. De voornaamste dezer Nederlandsche consuls zijn die te Djeddah (zio blv. Ind. Stb. 1915 no. 18 art. 59) en te Singapore. Anderzijds zijn sinds 1855 in N.-Indie consuls van vreemde inogendheden stelselmatig toegelaten, doch altijd volleenrecht niet geëischte, onder dezo — door het volleenrecht niet geëischte, doch even min verboden — voorwaarde, dat een consular tractaat ter afbakening van wedorzijscho rechten er plich-

* E. de Waal, Nederlandsch-Indie in de Staten-Generaal; ^ Gravenhage, 1861; III, bl. 63.

ten moet voorafgaan: zulks om in die tractaten duidelijk te kuniëren vastleggen; dat consuls slechts als handelsagenten worden gedooft en tegenover een landvoogd, die zelf geen internationale bevoegdheden heeft, nimmer een diplomatieke rol mogen trachten te spelen. Het eerste tractaat van dien aard was dat met België in Ind. Stb. 1855 no. 54;

de bekendste uit later tijd, om hun lange voorgeschiedenis, zijn de consulaire verdragen met Japan (Ind. Stb. 1908 no. 489 en het protocol in Ind. Stb. 1914 no. 1 bl. 20) en met China (Ind. Stb. 1911 no. 487). Zie over consuls prof. De Louter, Handboek v. h. staats- en adm. : rZ^vaif 1914, bl. 665, en voor onze koloniale consulaire verdragen^Joeques, t. a. p., bl. 174—175, en prof. Van Eysinga, Ontwikk. en inhoud der Ned. tractaten, J916.

CONTINGENTEN. Dit waren ten tijde van de O. I. Compagnie de jaarlijkscho leveringen van bepaalde hoeveelheden producten van overeengeko-

men soorten, door de ngenten van de door Mataram aan de Compagnie afgestane landen te leveren. Dczz contingenten die dus in hoofdzaak de inkomsten waren, welke de Compagnie van die landen trok, werden niet met groote gestrengheid en zelfs niet altijd garceld ingevorderd : maar waren evenwel, daar de Compagnie zich niet inliet met de wijze, waarop do regentiaan die producten kwamen, toch dikwijls een grooten druk voor de bevolking. In het bed rag van die Contingenten werd dikwijls verandering gebracht, en het is daarom niet gemaklijk na te gaan wat de opbrengst daarvan op een bepaald tijdstip was. Uit een inemorie, door den Gouverneur van Java's Noord-Oostkust Van Overstraten voor zijn opvolger gesteld, blijkt dat in 1795 de gezamenlijke opbrengst van de Contingenten in dat Gouvernment bedroeg: 5524 kojan's rijst, waarvan 1148 el, het overige voor nog geen / 20 de kojan; verder 371 pikols katoenen garens, 12% pikols was, 2 pikols staartpeljer, 93 pikols indigo, 39.500 kannen klaj)perolie, 800 kannen katjangolie en 9300 stuks (hjatj)-balken, alles voor het kleinere deel om niet, voor het grooter deel tegen lage prijzen. Behalve dczz Contingenten had men de wcl daarvan te onderscheiden v e r p l i c h t e lever antie n, n.l. van den ghecleen oogst van zekere producten, als koffTio en andere. Hoewel Dacndels reeds in 1808 een poging deed om het Contingenten-stekel geheel of gedecklijk af te schaffen, — o.a. trok hij de levering van indigo en kutoenen garens in, — en dat te vervangen door een gergelde bclasting in geld, zoo was het Kaffles, die in 1813 door de invoering van het landrntestclsel aan het heffen van Contingenten een cindo maukte.

CONTRACTEN MET ZELFBESTURENDE LAND-

SCHAPPEN, Indie is, ufgезien van enkele zeer schaarsche Hurken (het niidden van Nicuw-Guinea), die ineen sfeer van invloed zijn dan beheerscht grondgebied, verdeeld in tweecerlij gebied: a. het recht-Brotschsch of gouvernementengebied, waar het Nederlands gezag geldt jont gelijke volkomenheid als in onze elf provincien, en b. de streken, waar het recht van zelfbestuur is vervloven aan inlandscho vorsten (nfonan)chioen of oigarchiccn) of vol ken (republicheja), en waar niet alleen de algemeene verordeningen slechts in zoo ver toepasselijk zijn als mot dat recht bestanbaar is (art. 27 Reg. rogl.), doch oveneens onze lagere verordeningen, ons bestuur, onze politie en onze rechtspraak slechts ten deele golden. De verhouding tusschen hot Govt. en dio land-

tend, gekend uit de verdragen of overeenkomsten, tusschen beide part H en gesloten.

久 Reeds bij haar oprichting, verkreeg de V. O. Compagnie (art. 'So van haar octrooi) het recht „beoosten de Cape van bonne Esperance, mits-gaders in ende deur de enghte van Magellanes, „mette Princen en de Potentaten verbintnissen „ende contracten te maken op ten naam van de „Staten Generaal der Vereenichde Nederlanden, ofte „hooge Overichheyd derselver". In de meeste instructien der Gouv.-Gen. komen te dien opzichte geen nadere bepalingen voor. Artt. 45 en 46 der Instr. van 1617 gaven intusschen den Gouv.-Gen. en Raden de bevoegdheid om met inachtneming van voorzichtigheid en discretie met de Aziatische potentaten) zoodanige alliantien te sluiten en betrekkingen aan te knopen, als zij in het belang der Compagnie noodig zouden oordeelen. Tai van contracten werden nu door de Hooge Regeering in Indie gesloten. Er is wel eens gezegd, dat zij een manie voor contracten had, want het eene „accoort" was nog niet „gemaect", of reeds werden onderhandelingen aangeknoopt voor een

— volgend „verbond", waarbij waren dit verhet vore bevestigd werd, al dan niet met belangrijke wijzigingen. In den aanvang dragen, geheel het karakter van benahtigtingen nationale tractaten hebbend e. Voor een deel beoogden zij hoofdzakelijk ander hand cis voord eelen te verzekeren : maar toen sigtig te doen erkennen, opperhoogheid te verkrijgen en de wederzijdsche verhouding te regelen, ook ten opzichte van den godsdienst en van exterritorialeitsrechten. De contracten waren de rechtstitels der O. I. C. Voor het overgrootste deel zijn die contracten haans vervallen, omdat, wat Java betreft, het gansche eiland met uitzondering der Vorstenlanden (waarvoor men het slot van dit artikel zie) onder direct bestuur staen, terwijl op de buitenbezittingen de oude overeenkomsten gaandeweg vervangen zijn door nieuwe. Intusschen waren de contracten zoovele mijlpalen op den weg, door de O. I. C. in haar geschiedenis afgeclegd. Een gepubliceerde volledige verzameling van de door haar gesloten contracten zou dan ook van onschatbare waarde zijn voor de kennis van onze koloniale liistorie gedurende de 170 en do 18e eeuw, maar zulk een verzameling bestaat tot heden nog niot in haar vollen omvang. Voorweg do meeste contracten zijn opgenomen in een vijftal op hot Algemeen Rijksarchief te ^-Gravnhage berustende (geschreven) folianten, welco daar in den wand bel bekend staan als de Contractboeken ; zijnde afschriften van gesloten contract op tot een geheel verzameld, blijkbaai' op last van Bowinthebbot's der O. I. O., hotzij dan dat or van de origineelen waren verloren gegaan, hotzij ter wille van het gemak in de raadpieging. Prof. Mr. J. E. Heeres, te dozen tot grondslagnemende bedoeld vijft contractboeken, doch dezo aanvullende uit verschillende andere bronnen, heeft het onvangrijke werk der publicatiovando „politieke contracten en verdere verdragen" door do Nederlandci-s in het Oosten ge- / sloten tor hand genomen, onder den titel, »Corpus diplomatium Neorlando-Indicuni". Het eci-stedool, loopendo van 1596 tot 1G50, vorscheen in 1907 in do Bijdragen tot T. L. o. V. K. v. N.-I., 7e volgreeks, 3o decl. Overcigens werden verschillende contracten opgenomen in het werk „Opkomst van hot Nederlandsch gezag in Oost-Indie" van Jhr. mr. J. K. L. do Jonge, voortgezot door M. L. van Devontor, dr.

P. A. Tide en Mr. J. E. Hceers, voorts in Van der Elhij's „de Neder Inders te Jakatra" en in Valentijn's „Oud Chikieuw

Ook na den val der Compagnie behield de Indische Regeering bevoegdheid politieke contracten te sluiten (zie artt. 10—11 Instr. Gouv.-Gen. 1807, artt. 14—15 Reg. r. 1815, artt. 24—25 Reg. r. 1818, artt. 24—25, 31—32, 68 Reg. r. 1827, artt. 27—28 en 64—5 Reg. r. 1830, artt. 22—23 en 53—54 Reg. r. 1836). Art. 44 van het nog geldende Reg. regl. van 1854 geeft den Gouv.-Gen. de bevoegdheid om, met inachtneming van de Konings bevelen en na ingewonnen advies van den Rand v. Indie (art. 28), oorlog te verklaren aan, en vredes- en andere verdragen te maken met, Indische vorsten en volken. Zoolang er in den Oostindischen archipel nog inlandsche rijken waren, die hun intentionale bestaan niet hadden prijsgegeven, doch hetzij geheel van ons onafhankelijk waren (Atjeh, Pclalawan, enz.), hetzij met ons in waarheid op „bondgenootschappelijke" voet verkeerden, zoo lang ook waren deze rijkjes in ternationaale Mogendheden (vgl. Montenegro, Monaco) en waren de met hen gesloten verdragen utGrrationale tractaten in den zin, niet van art. 44 Reg. regl., maar van art. 59 Grondwet v. 1887; dus behoeft de G.-G. om ze te sluiten een uitdrukkelijke opdracht des Konings, terwijl de Koning zelf (zoo noodig na parlementaire goedkeuring) ze moest ratificeren, hetgeen echter bij ons verdrag van 30 Maart 1857 met het toen-maals onafhankelijke Atjeh is voorbijgezien. Dit alles is evenwel veranderd. Talrijke inlandsche rijken zijn langzaam en geleidelijk afgezak van „bondgenootschappe" staates met internationaal bestaan tot (wat de V. O. C. noemde) „leen-roering", staates zonder internationaal bestaan; al werden dikwijls — met name op Celebes, rijkjes lange jaren, nadat ze ons oppergezag reeds erkend hadden en dus metterdaad „leenroerig" geworden waren, toch nog (tot op 1905) aangeduid met hun ouden naam van „bondgenootschappelijk rijk"; somtijds ook beschouwden wij rijkjes (b. v. op Baji) reeds als „leenroerig", die zich zelf nog aanmerkten als „bondgenootschappe" ijk". Andere rijken zijn vrij plotseling van fiteHjke onafhankelijkheid overgebracht in volledige afhankelijkheid. Tegenwoordig hebben a lie inlandsche landschappen binnen Ned.-Indie ons oppergezag in dier voege erkend, dat ze met vreemde niogendheden in geenerlei betrekking mogen treden en dus internationaal dood zijn; thans is sinds jaren de tegenstelling „bondgenootschappe-lijk" en „leenroerig" uit ons spraakgebruik opge-ruimd; thans heeft men dus binnen Indie nooit meer met art. 59 Grondwet, doch uitsluitend met art. 44 Reg. regl., te maken.

Uiterlijk zijn, tot heden (Sept. J 916) toe, de politieke contracten hierin van intentionale tractaten onderscheiden, dat zij — andere dan vroeger, en anders dan in Engelsch-Indie — nooit goeind worden naar de plaats, waar zo gesloten zijn (dus nooit b. v. „het contract van d.ap>van 2 Juni 1913"), en dat zij nimmer een „opzeggingsclausul bevatten. Een eenzijdige verbreking door het gou-vernement zou dus, hoewel meermalen gepretendeerd als recht, even on wet tig wezen als in ons oog de terugzending van het contract door rebelsche staates (b. v. Zuid-Celebes, begin 1905) on wet tig was.

Mecatal wordt aan de wilsovereenstemming tusch-schen een zelfbesturend gezag en ons gouvernement de vorm van een schriftelijk stuk gegeven; maar

noodig is dit niet, gelijk o. a. door Bijbl. 5808 (uit* 1902) uitdrukkelijk is erkend ter zake van de in-voering van landschapskassen. De wilsovereenstemming toch kan steunen hetzij op een geschr-ven verdrag, hetzij op een mondelinge afspraak, hetzij zelfs (b. v. voor onze behandeliiig van Euro-peenen als gouv. onderhoorigen, of voor uitoefening van gratie,zieden aanhef van Ind. Stb. 1905 n°43) op stilzwijgende instemming, al zal men voor de reebts- zekerheid aan een geschreven verdrag wel de voor-keur geven. Zulk een op schrift gestelde wilsover-ccnstemming kx tijt den vorm van een tweezijdig stuk; somtijds echter wordt de akte van verband (het geschrift, waarbij een nieuwoptredend bestuur-der getrouwheid beleeft) gebezigd om verdragsbe-ralingen op te sommen, waarbij dan de akte van bevestiging door den landvoogd dient als bewijs van een instemming. Een bij proclamatie aan de be-volking gedane reeks beloften, zooals die in Ind. Stb. 1824 n° 19a (aan het slot) voordeMolukken of zooals het Plakaat pandjang voor een deel der Padangsche bovenlanden (zie PLAKAAT PANDJANG) [、v 商 met te politick contract beschouwd; daarentegen is een onttrekking van een grondgebied, welke in-gevolge politick contract eenzijdig mocht plaats hebben, toch somtijds weer gegoten geworden in een tweezijdigen vorm, zie Bijl. Hand. St. G. 1902—1903 n° 174—39.

Terwijl kwesties van wyziging of niet-naleving van politieke contracten vooreen door de hoof-den van gew. best, uitsluitend behandeld werden met den Gouverneur-Generaai (zie Ind. Stb. 1867 n° 114 onder A art. 17 en Bijbl. 1967, naast de wiji-ging bij Ind. Stb. 1876n° 57 en Bijbl. 3043), zijn het sinds de definitieve oprichting in 1909 (Ind. Stb. n° 540) van een bureau voor de bestuurszaken der buitenbezittingen aan het dep. v. binn. beHuur, alleen nog maar de staatkundige betrekkiingen met de vier vorstendommen op Java, welke, in strijd met art. 64 Reg. regl., uitsluitend op de alg. secretarie en niet op een departement worden behandeld.

Terwijl ingevolvc art. 44 Reg. regl. do Koning van den inhoud der verdragen met Ind. vorsten en volken siechtH dan mededeling (loot aan do Staten-Generaal, „wanneer Hij oordeelt dat het belang en de zekerheid" van het Rijk en van Nder-landsch Indie zulks toelaten" (over welck vraag do landvoogd van advies dient), bepaall art. 3 van het tractaat met Engeland van 17 Maart J 824 (Ind. Stb. 1825 n° 19), dat van alle verbitenissen, door Engeland of door Nederland met eenige inlandsche regeex'ing in de oostersche zeeiin aan te gaan, mededeeling zal worden gedaan aan den anderen verdragsstaat, zoodat dus het voorbehoud van art. 44 daar ontbreekt, wat niet zonder bedenking schijnt. De medegecolde coitractionen hebben, akhans in vroeger jaren, de Britsche regeering meermalen tot klachten aanleuidig gegeven; opvallend is het, dat Nederland dit art. 3 wel jegens Engeland naleeft (v66r 1855 alleen indien het contracten gold, die aan Nederland nieuwe rechten toekenden; vgl. prof. Van der Lith, Gids 1891 IV, bl. 470), doch dat Engeland dit niet schijnt te doen tegenover Nederland.

De inhoud dezer verdragen is in den loop der iiegentiende en der twin tigs te eeuw natuurlijk zeer verschillend geweest, naar mate van de betrekki-igen, welke wij met de landschappen onderlieklon. Alic hebben thans 66n tuck gemeen: erkenning van Nederlands suzeriniteit (opperheerschappij, oppergezag) in termen, die boven twijfel steUn, dat het landschap geen internationaalc betrekkingen jneor

mag onderhouden en dat zijn grondgebied tegenvoor de buitenwereld ons grondgebied is. Wanneer de Indische Regeering voor de eerste maal een politiek contract sloot, bedong zij claamevens dikwijls niet meer dan de belofte van het inheemsch bestuur, geen briefwisseling met andere zelfbesturende landschappen te zullen onderhouden, zee- en strandroof benevens slavenhandel te zullen beletten en geen vreemdingen zonder toestemming van ons bestuur te zullen toelaten; zij verbond zich echter van haar kant meermalen, zich niet te zullen men gen in inheemsch bestuur en rechtspleging. Uit nauwer aanraking ontwikkelden zich dikwijls nader voorwaarden (die soms ook reeds bij de eerste aanraking werden opgelegd); dat werd overeengekomen, dat Europeesche en oostersche vreemdingen, met inbegrip van uitheemsche inlanders, onder het onmiddellijk gezag van ons bestuur geplaatst en aan de inheemsche rechtspraak onttrokken zouden zijn; dan nam het zelfbesturend landschap (de papieren) verplichting op zich, onderwijs en nijverheid te bevorderen, de koopkenninng voor te staan, onze muntspecien toe te laten, pandelingschap te weren, slavernij af te schaffen, enz. Soms werd een deel der inkomsten van het land — met name de inkomende en uitgaande rechten — tegen schadeloosstelling door de Indische Regeering overgenomen; were! de rechtspraak, ook over inheemsche inlanders, onder onze controle geplaatst, en zelfs het inheemsch bestuur onafhankelijk Europeesch invloed gesteld. Ten gevolge van een ander was tegen het eind der 19e eeuw de contractueel verhouding van ons gezag tot de zelfbesturende landschappen rijkgeschakeerd: tegenover landschappen, die onze opperheerschappij óf bloot feitelijk erkend hadden of haar erkend hadden, doch ons verder geen enkele bevoegdheid hadden afgestaan (b. v. Poso, Bijl. Hand. St. (1889—1890) n. 103—22, Santar, Bu. l. 1890—1891 n. 112—5), stonden andere, die ons lange reeksen van bevoegdheden hadden toegekend (b. v. die op Bonjo), en zelfs enkele, die beloofd hadden al onze bevelen zonder onderscheid te zullen nakomen (Mangko! Degaran s. d. H. 1853, kulek landschappen in het gewest Timor sixis 1870, 1879 en later). Met die contractueel verhouding was echter de werkelijke verhouding maar al te dikwijls in schelle tegenspraak: in machteloos landschappen, die ons weinig invloed hadden toegekend, handelden wij naar believen, in zelfbewuste landschappen daarentegen met uitvoerige toekening van bevoegdheden aan het gouvernement (zoals de toenmalige Atjehsche landschappen met hun 18 artikelen, of zoals Gowa) had ons gezag niets te vertellen. Bij een en onder inag niet uit het oog worden verloren, dat — anders alweer dan by internationale tractaten de meeste zelfbesturen maar weinig, somtijds nagenoeg niets, begrepen van onze natuurlijk op westersche wijze geregideerde en aan hen in meestal Maleische verthaling voorgedigde contractsworpen; gelijk o. a. ten aanzien van Timor ruitelijk is erkend in een ambtelijk Hchrijven van 1862 (resident Esser), f. f. g. d. n. i. k. in het Tijdschr. v. h. Bat f. v. Genoot-

— 6chnp XLVIII, 1906, bl. 268—272 en 299

en voor Bali in Van Hoevol's Reis, deel III, bl. 45 f. v. g. Van matig belang zijn daarom do toenmalige

contractisten; en van groot belang voor do Instorio der politieke contracten claarentegen zou het zijn te weten, op welke punten in die teksten do zelfbesturen zelf hetzij aandrongen, hetzij bezwaren opperden. Door hot hier hierinnerdo wordt tevens de nog altijd gangbare methode veroordeeld om

bij het uitleggen van politieke contracten zich ook tegenover het zelfbestuur te beroepen op de onzerzijds gedane keus van woorden die hun vreemd zijn, als „sovereiniteit”, in „leen” geven (leen werd outdijda vertaald door: pindjeman) en dergelijke, of om de vraag, of zelfbesturende landschappen ook zeegebied kennen, te doen beslissen door de bij de grensomschrijving gekozen woorden. Ook bedenke men, dat de vrijwilligheid der contractsvaanvaarding nu en dan te wenschen over liet: om een onwiltig bestuurder te „overreden” werd h. v. somtijds ter hoofdplaats een tydlang aangehouden, — aan een erkenning als opvolger werden somtijds bezwarende eischen verbonden, — nog in 1906 werd een contract met Bocton gesloten in byzijn van den etar-oaror van een pantschiff.

De heilzame wijziging, die sinds het eind der 19e eeuw in onze politieke contracten is ingetreden, valt het best te begrijpen, indien men zich eerst de fasen voor den geest brengt, die onze zelfbestuursstaatkunde zelf heeft doorloopen. Voor Engelsch-Indie heeft men zich aangewend op dit stuk drie tijdperken te onderscheiden: de periode van het begin (omstreeks 1756) af tot 1813 toe, toen het stroven was „zoo min mogelijk k aanraking met zelfbesturen, doch indien aanraking onvermijdelijk is, dan inlyven”, (aldus b. v. de landvoogd Lord Cornwallis); de tweede periode, van 1813 tot 1857, gekenteekend door de peroon der landvoogden Auckland en Dalhousie: „zoo veel mogelijk aanraking en zoo veel mogelijk inlyven”; ten slotte de periode van 1857 tot nu, ingezet door Lord Canning: „bemoeienis met alle rijken, doch inlyf ving alleen in het uiterste geval; daarentegen opkwekking van alle tot ordelijke zelfregeerend gemeenschappen”. In Ned.-Indie is do overeenkomstige ontwikkeling langs andere lijn, immers niet overal eender, gegaan. Voor de buitenbezittingen heerschte tot 1894 over het geheel de onthoudingspolitiek, die Engelsch-Indio gekend heeft in zijn eerste periode; voor Java en Madoera heerschte tot aan de twintigste eeuw de opslokkpolitiek, die Engelsch-Indie kende in zijn tweede tijdperk; doch sinds dien hebben Java en buitenbezittingen elkaar ontmoet in een nieuwe opvoedingspolitiek, die, evenals do Engelsch-Indio scho van het derde tijdvak, de inlandsche zelfbesturen lecid, ontziet en opkweekt (zie o. a. art. 23—29 van den Leidraad van G. N. G. Van Heutsz in Koi. Tijds. 1913, alsmede Bijbl. J. 7960j. n. 8122) en waarheid zoekt in plaats van t. s. v. i. o. g. e. r. e. n. s. c. h. i. j. n.

In vorm en inhoud onzer politieke verdragen uit 'zich dieo nieuwo staatkunde met name in een vervangin g van do onislachtige en toch nooit volledige „lango contracten” door een bondigo „korte verklaring” waarvaf de art. 1 en 2 de erkenning van ons oppergezag blichamden, doch waarvaf art. 3 (in den geest van de reeds genoemde akte van prins Mangkoeniegoro en van de Timor-vorklarin g) be- paalt, dat al onze regelingen en al onze bevelen zullen worden nageleefd. Dozo korte verklaring, het eerst (onder de stuwkracht van Snouek-Surgronje en Van Heutsz) opgedoken in Atjeh als Atjeh-verklaring ter vervanging van do bofaanulo IS artikelen, is sedert op grooto sciala ook elders ingevoerd en wel — mot kleine onderlinge verschillen — als korto verklaring, Atjeh-verkl., Oostkust-verkl., Sigi-verkl., Ternate-verkl. on (oudero) Timor-verkl., van welke zes do laatste een soort combinatio is van onkstandig contract en korto verklaring. Tencinde nu echter to verhoeden, dat aan art. 3 dozer korto verklaringen een toopassing zou worden gegeven, die aas onzo

regelingen en bevelen alios en aan de zelfstandigheid van het landschap niets meer zou toedeelelen — is hetgeen allerminst de bedoeling was geweest —, is te recht bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1914 n°. 24 ("zelfbestuursordonnantie") afgebakend, welke beperkingen het gouvernement aan zich zelf en zijn ambtenaren bij de toepassing van art. 3 oplegt; deze in Bijbl. 8122 toegelichte en nog niet in working getreden verordening is blijkbaar alleen op de buitenbezittingen van toepassing geacht (zie de adresseering van Bijbl. 8122), hoewel haar letter even goed op de twee kleinere prinsdommen van Java ziet. TerwTj men nu cenzijds voor met geweld onnenvopen en anderzijds voor min betekende landschappen de korte verklaring tracht te verkrijgen — die thans (1916) dan ook geldt voor ongeveer 330 uit de ongeveer 350 zelfbesturen —, heeft men in de daarnaast voorkomende, nu zeer zeldzaam geworden, „lange contracten” van vierderlei type (oud-Celebes-model, Sangi-model, nieuw-Celebes-model en Oostkust-model) de ware verhouding juist trachten aan te geven dan voorheen. Dat men bij het doorzetten van de hierbedoelde hervormingen wel eens hardhandiger en rauer te werk ging dan met gemeen overleg en met opvoedingspolitiek te rijmen valt, is sprekend uitgekomen in het geval van Asahan in 1907, waarover men o.m. zie de debatcITB Tweede Kamer in Nov. 1910.

Zijn blijkens al het voorafgaande tegenwoordig de internationale „tractaten” met Indische vorsten en volken (ah die der V. O. C. of dat van 1857 met Atj 也 h), voorgoed verdwincen, en hebben deze — na een langdurig tijd van overgang — plaats gemaakt voor moderne „lange contracten” deels voor moderne „korte verklaringen,” — met die beweging is gepaard gegaan een gowijzigde opvatting van het politiek contract zelf. (Vij doelen hier niet op het gewaagde betoog, op 15 Nov. 1910 door den heer Colijn gevoerd in de Tweede Kamer, ak zouden politiek contracten voortaan niet meer producten van overleg en van wilsovereenstemming, maar cenzijdige „akten van investituur” zijn, waarover het gouvernement uit minziambich hot landschap zelf kan raatplogen, maar die het even cenzijdig vermag op te leggen als het voor rechtstreeks gebied een ordonnantie uitvaardigen kan. Mogo de term „akto van invctiluur” niet geheel onbekenlij zijn gewoest aan de Compagniepolitiek jegens jn- landsche rijken (zie MOLUKKEN). <Jczaak is met hot gunKchu uitwikkelingHverloop onzer coDtracth j) volwlngen <t rijd. Muar wcl <loele> wij op den ovor- gutig, dien het j)olitic contract (lo)onnaukt van ovorenkoinst tot wottlicke. r(!goliij); viu< ; en zij- vor pereonool contract met oon landschapKbostUur. dor, wanruil alleen plichten voortkomen voor bestuurder, tot een hsiHtiavot(nkte, <lijiivvt(|o) voivt ulcon, nHiir eveuzoor on oven onn)><(|cl|j ; k do gregceerclen en buileiiMiiidoix binden kan. 'p. nnnz.ivn van do inchtHnscho i(K*litKpmnk in do Htrmlanden opJnvv word (lit blijkmiir re<>|H in3h ton in Ind.Stl. JB : J3n°.61, J847n°.30, H5J 32 on 1874 n°. 200 do ovoio'enkoinst dion 軸】(頓) — do opinni tuKBchen do nli'i'incno voroneniiia. !! in hv1 nd inch : <looli jmgor.

bcpalingvn, xoonls art. III <ler ((*genwotudigo) 也
“ kuhf.ix)ntu;(on (in bijl. HK)K 11109 n°. J-3 I v
以;') hebvwj ovongooti wju reclilHI n'kHtilit'
wt'king < , * unnzion van do juHtinix'nlon, (ui biuu*

kwruktor uwl bvlioi'fio mm ufookiiiiiigiig iw dan
啊: loohortlyko infcht, 心响雨 k bMuui. 'Ondb>(ho
rvgrwing mwr dan <>OHh orkond, 川此: ' : :

Ind.W.v. h. R. (1907) n°. 2288, T. Tijds. Het Recht in N. I. deel 68 (1897) bl. 274, en deel 88 (1907) bl. 528, Ind. Genootschap 7 April 1908 bl. 210 noot 2, Ind. Stb. 1859 n°. 26, 1863 n°. 11, enz. Toch zal deze vervorming — geheel dezelfde lotswisseling, welke ook het intentionaal tractaat doormaakte, het-welk eveneens aanvankelijk overeenkomst was, en nu wettelijke regeling is geworden —, loch zal deze vervorming pas volgroeid mogen heeten, als men do politieke contracten voortaan gaat sluiten met het landschap zelf in plaats van met zijn sterfelijke bestuurders, wier akten van verband en van bevestiging dan slechts behoeven te verwijzen naar do bestaende contracten van hun landschap. Van deze evolutie, die in de lijn van het instituut der blijvende landschapskassen zou liggen, is evenwel nog weinig te bemerken ; waar vroeger contracten wel eens den schijn aannamen, alsof de vorst zich verbond voor zich en zijn opvolgers (h. v. Slak 1890 art. 1) en alsof een tijdelijk regent van het landschap van rechtswege gebonden was aan deszelfs politiek contract, poogt men helaas in later tijd zulke bepalingen weer als „minder juist” te vcrmjden. Toch looncn voorschriften als Siak 190G art. G en 35 wel aan, dat het loer persoonlijk contract, met den bestuurder en met hem alleen gesloten, een fictie is.

Dat de snelle ontwikkeling van de practijk dozer contracten de altijd trage en logge theorie ver-rast heeft, blijkt helaas ook uit de omstandigheirl, dal men, om op het nieuwe terrein zich wat te oriënteren, de hand slechts kon uitsteken naar de ceij-ge literatuur, die daarvoor bestond: de Engels-Indische. Nu vertoont die literatuur, naast benijdenswaardige deugden van frisheid en grooten kijk, het specifiek Britsche gebrek van inotieven van eigen haat to bemantlen met fraaie leerstellingen. Uitgaande van de onloochenbare voorozctting, dat een koloniaal gouvernement in of ten aanzien van zelfbesturende rijken (natieve states) slechts die bevoegdheden heeft — a lie, velc, weinige of geen — die het zich bij contract of mondeling heeft doen afstaan, vocht do koloniale regering zich op een onverwacht oogcnblik wel eens pijlijk versto- kon van een bevoegdheid, waaraan het te voren niet heeft gedacht en die het nu op eenmaal ijedig heeft. In plaats van dan te erkennen, dat alleen een annullend verdrag (suppl(!toir contract) bier uitkomst kon geven, bowren de schrijvers ovt-r Engelsch-Indië mdt hun regeerung, dat zulke niimmer toegekende bevoegdheden alsdan geput mogen wor- don uit. „het begrip” van oijpher(; rschappij, en dat zillch notnboc ten voordeec ytrekt van het zelfbe- Hluieiel landNchnp, helwelk zoodoona' iijnj<?rs vo<>r wanregeerug (misrule) en voor gouvernement's- ingrijpen als gevolg daarvan wordt beuix'd. Bij nr.

Du Ind. zelfb. landschajpen, 1911, biz. 108 - 119, kan men zien, hoe gretig deze Britsche thu'tric, <lio mot d'n gohecleu bouw onzer zelfbestuui-spoli- tick in te'enHpnuk is, ook door de ndix'he rt-geering is naarvaard ills expedit uit zwaarig heden. (V>ro er onprntjldigo rrvhtsprakl mogelijk gowe<>st tor uitlegging van onzu politieke contrao- tcu, <1' JndiHeho r<go>H'ing zou in zulke gevalk*' hot lid <|>|>h, <1' H'UH hebben gt'kn.gfii. ICvN tweetic niling vim (lii zt'lfth' Engrh-rh-linlisch Htn'ven is do boutle, doeh gHiiigbiui' thoriip, (; u do beviteg't- hudun, di' ven gtu'v'nicnu'i'U t> nih'mt aan liok contnu' l A. zoo noodig nu >g'oi' i wonlvu uitgc* k'gd en nngg'ovuhl nunn di'p, wolko vnkoinen in <h' mot nahurigo r'jkon rNIEI voutnu'lm B. ■ wnnnbedo rykjo A ualuarlyk niota uitstaande

heeft — ; doch van deze leer heeft Ned.-Indie tot dusvo, geen andere toepassing ondervonden dan de onschuldige, dat bij de volkomen wettige en ge- heel vrijc toepassing van art. 3 eener korte verklar- ring wel eens een lang contract uit de nabuurschap werd gebezigd als leidraad. Even min aanvaardt de Ned.-Indischc practijk den Engelsch-Indischen regel (van eertijds), dat de landschappen gelsoleerd moeten blijven, geen betrekkingen mogen onder- houden met elkaar; hoewel dat ook voor N.-I. uit- zondering en onder onze controle gesteld is, uitge- slocten zijn zulke betrekkingen niet.

Na al het betoogde behoeft het wel geen uiteen- zetting meer, dat de werken over Indisch staats- recht in hun taak te kort zouden schieten, indien zij, na verhaald te hebben hoe men den inhoud der politieke contracten te weten komt en te begrijpen heeft, hun plicht beschouwden als afgedaan. Eerst door te verhalen, welke loepassing hetzij de lange contracten hetzij art. 3 der korte verklaiingen erlangt, tcecken men het beeld van Indie's werke- Jijken toestand te dezen. Het jaarlijksche koloniaal verslag's dicsaangaande in zeer ernstig verzuim het is ; chierc onmogelijk voor buitenstanders om te we- ten te konien, welke regelingen door of voor zelfbe- sturende landschappen (de helft van Indie) thans o'f roilen worden en welke bestuursmaatregelen door l>f voor dio landschappen thans worden gdecre- leerd.

In afwachting van een samenvattend en leesbaar Hollandsch bock over onze politieke contracten en vrcdrcr zelfbestuurspolitiek — in den geest dus van Lee- Wamer, The native states of India, 1910, en van Tupper, Our Indian protectorate, 1893, voor EngelHch-Indie — vindt men over dit onder- werp het een en ander bij: E. Moresco, Ind. Gids J 903 en Ind. Genootsch. April 1908 ; H. J. Spit, J ; e Ind. zelfbest. landschappen, diss. Leidcrj 1911; H. Marcella, Do afg. bepp. v. wotg. v. N. I., diss. Leiden, 1913, bl. 37 vgg.; F. M. van As beck, Onder- zoik naar den juridischen wereldbouw, diss. Leiden, 1916; allHneid in de ftitgemene werken overstaats- recht van Margadant, Kleintjes cu De Louter. Do belangrijke Indischo nota's over "Politick beleid en bestuurszorg in de Buitenbezittingen" (4 deelen I, Ha, Iib en III, 1907—1909; deel Iib herzien en van een deel bijlagen voorzien in 1914) schijnen slechts voor den dienst gedrukt.

De politieke contractcd zelf zijn, in verband met art. 41 lid 2 Reg. regl., te vinden onder do bijlagen van de handclingen der Staten-Generaal (waaruut de hidische Gids ze in Jater jaren plaact over te nmen). Reeds vroeger, nl. onder do Kamerstukken J 849—1850, waw het contract mot den vorat van Kloengkbbng (Bali) ovorgelcd. Do overlogging ingcvolgo art. 44 Reg. regl., begonnen in do zitting 1857—1858, gcschicddo cement alIcon voor do leden dor kujner, later (1861—1862) ook voor het publiek (in verband waannede ze voorkomen onder do bij- lagn), toen met geheime nota's van toelichting, eindelijk (1869—1870) ook met voor het publiek (onder die bijlagen) gedrukte nota's; zio over deze met moeite afgopersto publiciteit: J. Boudowijnse. De contracten met inlandsohe vorsten, Tijdspegel 1895, II bl. 308. Eerst Binds 1910 worden do jaar- lijks ovorgelcd e contnclen geographisch go ran g- schikt; in 1915 in men zeoverconkomst met inland- tjehe "ze" fbcstuurders" (in pl. van met „voraten") gaan noemen. Onder do ovorgelcdde overeenkomsten kwaiuen, vooral vroeger, dikwijls stukken voor, dio, hoewcl voor recht verstand van onze zelfbestuurs

politiek van nut, geen politieke contracten konden worden genoemd. Met des te meer verbazing merkt men op, dat de Timor-verklaiingen niet als verdra- gen, maar als eenzijdige akten werden en worden aangemerkt en dan ook nooir aan de Staten-Gener- raal zijn of worden overgelegd (zie reg. almanak 1916 I bl. 113 en Spit bl. 87—88 en 162). Herhaal- delijk heeft een commissie uit do Tweede Kamer verslag uitgebracht over de overgelegde contracten ; een commissie uit do Eerste Kamer, voor zooveel bekend, nimmer.

Een geographisch gerangschikt overzicht van vroegere en latere politieke contracten was voorheen te vinden in Boudewijnse en Van Soest, De Indo- Europeesche wetgeving, HI bl. 456— 59, en XII bl. 841—851 alsmede in de eerste uitgaaf dezer Encyclopaedio (I bl. 384); ook werd in de uit- gaven van het Iustitut Colonial International in 1900 (serie IV deel I bl. 7—143) een reeks in het Fi-ansch vertaalde poHtieke contracten afgedrukt, met een historishe inleiding in het Fransch door J. Boudewijnse. Een bijgowerkte oogaaf der nog geldende contracten verscheen in het Tijdschrift v. h. Kon. Ned. Aardrijksk- Genootschap van 1909, bl. 730. Sinds 1913 geeft deel I van den regeerings- almanak jaarlijks eon bijgowerkte oogaaf, vermeld- dende, waar de thans geldende contracten te vinden zijn onder de Kamer stukken, naar welke derhalve verwezen wordt; supplettoire contracten worden he- laas in die lijst niet opgenomen.

Aan die oogaaf ontbreekt wijders (wellicht om- dat het bureau van de buitenbez. haar voorbereid- de?) een oogaaf voor de vier voratenrykjes op Java. Het eerste stuk dicsaangaande was medegecleeld in do zHting 1864—1865 (akte van verband van Soera- karta); op een vraag uit do Kamer, of er bezwaar bestond tegen mededeeling van de reeds bestaande contracten met Djokjakarta en Soerakarta, gaf de regeering het raadsclachtig antwoord (bijl. Hand. St. G. 1867—68 n°. 31—3), dat zy de contracten met vorsten van Java en Madoera niet wilde begrijpen onder do ter kennisse van de Staten-Generaal te brengen verdragen. Inmiddels waren de contracten met Djokjakarta van Aug. 1812 en mot Soerakarta van Dec. 1811 openbaar gemaakt bij M. L. van Deventer, Hot Ned. gezag over Java en onderh. sedert 1811, deel I, terwijl Ind. Stb. 1833 n°. 61 een contract met Djokja (en Pakoecalaman) en Ind. Stb. 1847 n°. 30, 1854 n°. 32 en 1874 n°. 209 contracten met Solo liadden afgedrukt. De aid us vcrschoron publicaties zijn sedert aangevuld door mr. P. W. Filet, Do vor- ston op Java en do Ned.-Indische Kegeering, diss. Utrecht, 1895, dio den tekst mededeelt der contrac- ton van 1813, 1823, 182G, 1830, 1831, 1833, 1851, 1854 en 1855; blijkens het art. Vorstenlanden in de eerste uitgaaf dezer Encyclopaedio komen echter bij Filet veel fouten voor. Deels nevens do vermeldo contracten, deels in plaats daarvan, gelden thans: *Djokjakarta*: con uitvocrigo akto van verband van 13 Aug. 1877 (naast verklaring van 7 Aug. 1877), goeod, 22 Dec. 1877, bijl. 1878/79 n°. 71—10; waariicvns verkl. 26 Juni 18SS, bijl. 1890/91 n°. 112—24 (telegraafakabels), contr. 14 Juli 1888, goeod, 8 Dec. 1888, bijl. 1889/90 n. . 103—2 (mijn- wczetu), contr. 27 Juni 1901, goeod, 14 Jan, 1902, bijl. 1902/03 n°. 174—15 (enclave Sdlo), on contr. 15 April 1913, goeod, 21 Mei 1913, bijl. 1913/14 n°. 34—2 (zoutvezren, vgl. Ind. Stb. 1913 n°. 461). *Zio* voorts de bowcegrdcn van Ind. Stb. 1906 n°. 271 (krankzinnigen) on die van Ind. Stb. 1909 n°. 320 (incomSche rechtspraak).

Pakoelaman: akte van verband (feitelyk een korte verklaring) van 17 Sept. 1906, goedge. 16 Oct. 1906 bijl. 1906/07 n°. 265-14. Zie voorts de be- wee^jden van Ind. Stb. 1906 n°. 271 (krankzin- nigen) en die van Ind. Stb. 1907 n°. 516 (afstand van alle inheemsche rechtspraak), alsook de verklaring, bedoeld in bijl. 1913/14 n°. 345—3 en in Ind. Stb. 1913 n°. 461 (zoutwezen).

Soera/carta: een uitvoerige akte van verband van 30 Maart 1893 (maast verklaring van 25 Maart 1893), goedge. 4 Mei 1893, bijl. 1893/94 n°. 127—3; waar- nevens verkl. 31 Juli 1890, goedge. 18 Nov. 1890, bijl. 1891/92 n°. 106—2 (telegraafkabels), verkl. 25 Mei 1891, goedge. 15 Sept. 1891, bijl. 1891/92 n°. 106—2 (mijnwezen), contr. 14 Dec. 1899, goedge. 10 Jan. 1900, bijl. 1902/03 n°. 174—12 (enclaves), en contr. 12 Sept. 1901, goedge. 14 Jan. 1902, bijl. 1902/03 n°. 174—14 (enclave Selo). Zie voorts do bewegreden van Ind. Stb. 1906 n°. 271 (krankzinni- gen), die van Ind. Stb. 1909 n°. 320 (inheemsche recht- spraak) en die van Ind. Stb. 1913 n°. 461 (zoutwezen).

jiiangkoenegarar: akte van verband (feitelyk een korte verklaring) van 4 Nov. 1896, goedge. 13 Nov. 1896, bijl. 1897/98 n°. 152—2. Zie voorts de bewegreden van Ind. Stb. 1906 n°. 271 (krankzinnigen) die van Ind. Stb. 1909 n°. 320 (inheemsche recht- spraak), alsook de verklaring, bedoeld in bijl. 1913/14 n°. 345—3 en in Ind. Stb. 1913 n°. 461 (zoutwezen).

Naast het bovenvermelde werk van prof. Heeres zvoor den Compagniestijf zou er alle aanleiding-zijn voor een al dan niet ambtelijke uitgave, waarin, naar geographische dan wel naar chronologisch orde, alle sinds 1800 gesloten verdragen—onverschil- lig, of ze reeds onder de Kamei-stukken zijn opgeno- men — werden bijeengebracht. Een overzichtskaat van lang contract tegenover korte verklaring op de buitenbezittingen geeft laatsfelijk het werk „De . . . Buitenbe.zittingen 1904—1914” deel I, uitg. Encycl. Buz=au Batavia 1915. * -----

CONTRACTEN MET VAN ELDERS AANGE- VOERDE WERKLIEDEN. Zie KOELIE.

CONTRACTEN TUSSCHEN INLANDERS EN NIET-INLANDERS. Zie OVEREENKOMSTEN.

CONTROLEUR BIJ HET BINNENL. BESTUUR. Zie BESTUUR.

CONTROLEUR KOTA. Aldus noemt men op Java den controleur, wiens standplaats do hoofdplaats is van een gewest of van een afdeling, ook al omvat zijn controle-afdeeling meer dan die hoofdplaats of kota zeJf. Op de buitenbezittingen hoort men den naam o.a. bezigen voor den controleur, wiens standplaats de gewestelijke hoofdplaats is.

CONVERSIE. Onder deze benaming verstaat men in de Indische administratie de verwisseling van huur in erfpacht en de verwisselg van den aard van het inlandsche grondbezit, hetzij van coramiu- naal in individueel bezit, hetzij van individueel bezit in agrarischen eigendom. Over het eerste en het laatste onderwerp wordt gehandeld onder AGBA- RISCHIE WET; hier valt dus slechts te spreken over de conversie van communaal in n d i v i d u e e l bezit. Zoals onder GROND (RECHTEN OP DEN) nader wordt uiteenge- zet, komt in een groot gedeelte van Java het bezits- recht op den grond toe, niet aan een individu, maar aan de inlandsche gemeente, die de gronden voor korteren of langeren tijd aan een, door de gewoonte bepaald deel der ingezetenen in gebruik afstaat, waarna de velden weder opnieuw worden verdeeld. De bezwaren, aan deze soort van bezit verbonden, werden reeda vroeg ondervonden; Du Bus Behreaf

daaraan den gebrekkigen economischen toestand van Java voor een groot gedeelte toe. De eerste poging van regeeringswege tot opheffing van dat bezit werd gedaan in het ontwerp eener Cultuur- wet van Fransen v. d. Putte, het welk in art. 9 de bepaling inhield dat de gronden verdeeld moesten worden, wanneer de meerderheid der deelgerechtig- den dit verlangde. Dat ontwerp werd echter niet tot wet verheven (zie AGR ARISCHE WET) en do agrarische wet van 1870 bevatte geene bepaling voor de conversie van communaal in individueel bezit.

Volgens het oordeel van den Minister De Waal moest dit aan den tijd en aan de vrijz verkiezing der gemeenten worden overgelaten. De wet verbiedt echter de conversie niet en de Regerchig bleef er steeds op bedacht regelen te stellen, aan welke de ini- ge- meenten zich moesten houden, wanneer zij tot conversie wilden overgaan; verscillende regelin gen werden in Indie ontworpen. In het jaar 1874 ge- beurde iets dat van grooten invloed op het vra- ag- stuk van de regeling der conversie zou zijn. De Govv.-Gen. Loudon droeg den Algemeenen Secre- taris Levysohn Norman op, een plaatselijk onder- zoek in te stellen naar de working der agiarische verordeningen, en van gedachten te wisselen over het by de Regeering aanhangige vraagstuk der conversie.. Kort daarop kwamcn in Nederland berichten dat een aantal desa's, in de streken van Midden-Java door dien ambtcaar bezocht, tot conversie waren overgegaan en niet ten onrechte vreesde nu het Opperbestuur (minister van Kolonien was toen Van Goltstein) dat dit het gevolg was van bemoeiingen der ambtenaren en verzocht bij telegram den Govv.-Gen. de rei- van L. Norman te doen staken. De Regeering ging nu nauwkeurig ija, hoo deze werkelijk „in meerdere of mindere mate door het bestuur geprovoocede” conversies gewerkt had en, stelde daartoe bij circulauro van den Dir. binnenl. bestuur van 1 Juni 1878 vragen aan de residenten, die met de antwoorden gevoegd zijn a 1B Bijl. L. L. L. bij het Kolon. Verslag van 1880. Do resultaten, waartoe zij kwam, zijn neclrcrgled in eene circulaire aan do Hoofden van gewcslelijk bestuur op Java gericht door den

Van Lansbergen, dat stuk

van 15 Aug. 1880, Bijh1 n°. bracht de inlandsche bevolking, nergens nit eigen beweging conversie tot stand, d.w.z. ging zij nergens in eens van communaal tot individueel bezit over. Liet men de bevolking haar eigen gang gaan, dan volgde zij een meer geleidelijken weg, begon ze jaarlijksclie verdeling van communale gronden te vervangen door verdeeling oin de 5,3 a 2 jaar waar- door ze, als deomstandigheden gunstig waren, kwain tot het stadium van coinniinaaj bezit met vasteaan- deelen, een reeds veel betei en voi-m. De vj begcr be- sproken conversies hadden dan ook slecht gevolgen gehad; de bevolking bevond zich daardoor in eencn toestand, diehaar knelde en stond herhaaldelijk voor vragen, die haar in verlegenheid brachten. Het oude ver band tusschen grond bezit en dienstprestatie, belastingplicht en familie- en crfrecht bestond niet meer; de bevolking, geheel verbijsterd, wist dikwijls niets beters te doen, dan maar weer tot het oudo communaal bezit terug te keeren. Aan regeling van de conversie scheen dus geen behoefte te bestaan, daar de bevolking toch niet uit eigen verkiezing con vert eerde; wilde men regelen, dan zou men het geheele onderwerp moeten regelen, maar dit was nauw ver bond en met plaatselijke aangelegen hed en, waarbij het inlandscl recht betrokken was, dat aen de inmenging van hot Govv. als weggever, niet

onttrokken blijven. De taak der Reggering, die geen aandrang voor noch, tegen conversie behoort uit te oefenen, had zich dus slechts te bepalen tot het, voor zooveel mogelijk, uit den weg ruimen der hinder-palen, die tegen vrijwillige conversie mochten bestaan. De circulaire eindigde met het stellen van eenige vragen, die nu voortaan periodiek moesten worden beantwoord om nauwkeurige gegevens om- te- tent den feitelijken toestand van het inlandsch grondbezit in elk gewest te verkrijgen.

Een leidraad voor het ter zake te houden onderzoek werd, met bijvoeging van model-staten gegeven in eene Circulaire van den len. Gouv.-Secr. van 19 Dec. 1881 (Bijbl. 3769k later gewijzigd en vereen- voudigd bij Circulaire van 27 Maart 1913 (Bij bl. no. 7840).

De zoo even genoemde circulaire van 1880 voorloer, naar in Nederland werd geoordeeld, uit het oog dat juist gemis aan regeling van de gevolgen der conversie het hoofdbezwaar tegen vrijwillige conversie was. Dies werd zij getroffen door een verum der Tweede Kamer, op 3 Mei 1882 uitge- bracht, waarbij verklaard werd, dat zij belemme- rend zou werken op de vrije uitoefening van het recht der inlandsche bevolking op Java en Madoera om voor haai- grond bezit den vorm te verkrijzen, dien zij zelve wil en dat dus spoedig eene verorde- nitig behoorde te worden uitgevaardigd, waarbij dat recht erkend word en bevestigd op de uitoefening jngelijk werd gemaakt c geregeld. Eene zoodanige verord- verseen dientengvolgve in den vorm van een Kon.Becl. (Ind.Stb. 1885, n° J02) terregeling van conversie van comminaal bezit van bouwlanden op Java en Madoera in erfelijk individueel bezit. Zij gaat uit van het beginsel, dat de bevolking vrij moet zyn den vorm van bezit te kiezen, dien zij verlangt, en dat alleen de wijze van conversie door de Regee- jijig moet worden geregeld. De hoofdbepalingen dier verordening zijn de volgende:

Om eene conversie te kunnen tot stand brengen, moeten ten minute cirie vierden der dcelgcrechtig- den die verandering vcl'langen en de wijze van ver- atidering goedkeuren, en moet elk gcrechtigde een aandeel in individueel bezit verkrijgen. Bovendien moet eue gedeelte der vcklen worden gereserveerd (en behooft der dorpsbesluurders, en wel tot eene niet kleinere oppervlakte dan v66r de conversie, tenzij de resident dit toelaat, omdat hij die uitgo- strektheid te groot acht. Er niel ook op worden gerekend, dat aan do dorpsbestuurdera persoonlijk vcl'den worden tocbedeeld, opdat zij gronden zullen bezitten nadat zij afget reden zijn. Dit alles wordt aait het initiatief der desa, en aan onderlingo schik- king dor deelgerechtigden ovrgelaten. Zijn deze hiecmiecle gored, dan wordt van hun voornemen tot conversie kennis gegeven aan den resident, die eene coimmissie bnoocnit, uit ten minste 66n Europ. en 66n ini. lid bestaande, welko moet onderzoeken of aan de bovengenoemde eischen is voldaan. Zij maakt bekend, wanneer zij in do desa zal komen en roopt beJanghebbenden op om hunno bezwaren in te brengen. Van hot gelioudon onderzoek wordt proces- verbaal opgemaakt, waarin ook de geopperde be- zwaren worden vcnncld. Blijkt hot daaruit den resident, dat aan de door de verordening gestelde eischen voldaan is, dan vrklaart hij dat de conversie tot stand is gekomen ; in het tegenovergestelde geval wordt aan de desa mededeling gedaan van de bezwaren en moet, zoo zij conversie wil, de zaak van meet af aan weder bogonnen worden. Van hot besluit dat tot bewijs strekt van de tot stand gobrachte

conversie, akmede van het proces-verbaal van onderzoek wordt eene vertaKing in de landstaal uitge- roikt aan het districts- of onderdistrietshoofd en aan het desahoofd, dat genoemde stukken moet bewaren.

De bepalingen van hot Kon. Best van 1885 zijn meerendeels een doode letter gebleven, zooals te recht door prof. Kleintjes (Het Staatsrecht van Nederlandsclv Indii-2e e37-irTlz7-358) wordt op- gemerkt, wegens gemis van aansluiting van het conversiebesluit aan het adatrecht, waarover boven Vaak verloopen jaren, waarin geen cnkel geval van conversie plaats heeft, zoo bijv. in 1907, 190& en 1914; maar ook in and ere jaren zijn de gevallen spaarzaam (1909:12 waarvan 11 in een afdeling der Preanger; 1910:1; 1911:2; 1912:3; 1913:1).

Vaak maakte zelfs het individueel bezit, door conversie verkregen, weder voor een anderen bezits- vorm plaats. Van den aanvang af schijnen vele desa's, die converteerden, de bedoeling der conversie niet te hebben begrepen of keerden zij om ver- schillende redenen tot een anderen bezitsvorm terug ; vaak tot communaal bezit met vaste aandeelen. In

de desa's, die voor 1880 converteerden, zijn de belanghebbenden reeds spoedig tot het communaal bezit teruggekeerd.

COOK (JAMES), Engelsch zeevaarder geb. 27 Oct. 1728 te Marton, graafschap York. Bevelhebber van de "Endeavour", het sloop dat in 1768 door de Engelsche Admiraliteit werd uitgerust voor eene wetenschappelijk onderzoekingsreis in de Zuidzee. Op die reis landde hij 3 Sept. 1770 op een punt van de zuidkust van Ned. Nieuw-Guinea, en was daardoor do eerste Europeaan, die deze kust bezocht. Door het vijandig optreden der inboorlingen was hij verplicht denzelfden dag naar boord terugtekeeren. Zijn landingspunt was gelegen op 6° 15' Z.Br. en wordt thans *Kaap Cook* genoemd. Ookde nabijgelegene, later ontdekte, baai en de daaiin uitmondende rivier ontvingen naar hem de nainen van *Cook-baai* en *Cook-rivier*. Op 14 Jan. 1779 verloor Cook door een pijlschot in een gevecht mot de bewoners van Ouwahi, een der Sandwicheilanden, het leven. . f

COPAL. Zie AGATHIS, 泛以片—苗—%

COPRA. Zie KALAPA. * —

CORALTREE (Eng.). Zie ERYTHRIN/V "

CORANA. Naam op Hattam, N. Guinea, voor een Paradijsvogel, *Parotia sefilata*; *Lophorina superba* het te Hattam NIDA.

CORCHORUS ACUTANGULUS Lam. fam. *ceae*. Dcngdek poik (SOEND.), Djengan, Gedangan, Koemboelan (JAV.). Kruidachtige plant, met lang© lieokig-govoordo vruchten, op gras- en bouwland.

CORCHORUS CAPSULARIS L. fam. *Tiliaceae*. Booni of Boeno (MAD.), Gocni (JAV.), Gandja rami tjina of Rami tjina (MAL.). Opperlicht, tot 4 M. hooge, kruidachtige plant, met korto ongesnavelde vruchten, meest op vochtige plaatsen te vinden, in Bengalon in het groot wegens de vezels verbouwd (Jute). Zie JUTE en GOENI.

CORCHORUS OUBORHUS L. fam. *Tiliaceae*. Gandja hactan (MAL.), Pisangan (JAV.). Opperlicht kruid, tot 2 M. hoog, door de spits gesnavelde vrucht o.m. van do vorige te horkennen. In Bengalen wegens do vezels verbouwd (Jute). De bladron worden soins als groente gegeten. Zie JUTE.

CORDES (JAN WILLEM HUGO). Geb. te Am- stei- dam. 23 Oct. 1836, overleden to Appeldoorn 4 Junij 1906. Na zyne opleiding te hebben genoten aan de landliiishoudk. school te Groningen en de Polytech- nische school (afd. Forst Schule) te Carlsruhe, werd

h 尊 6 Aug. 1857 aangesteld tot arb. voor den dienst van het Boschwezen in Ned. Indie. In 1865 werd hem een ondrzoek opgedragen naar den toestand der bosschen in het gewest Sumat Vestkust, on de daarin voorkomende timmerhoutsoorten. Bij de organ isatie van het Boschwezen werd hij 8 Nov. 1869 benoemd tot houtvester der le klasse; in die botrek- kingen was hij vooral in R^mbang en Somarang werkzaam. Den 29en Jul 1877 benoemd tot Inspe- teur van het Boschwezen, bleef hij in dien rang als chef van de afdeling Boschwezen van hot Dep. van Binnenl. bestuur werkzaam tot April 1887, toen hij met verlof naar Nederland vertrok, waarna hem bij Kon. Besl. van 16 Febr. 1890 op verzoek eervol ont- filag uit den Indischen dienst werd verleend. Hij schreef, behalve verschillende werken, niet recht- streeks op Indie betrekking hebbende: „De djati- bosschen op Java, hun natuurlijke verspreiding, ge- schiedenis en exploits tie”⁵ Batavia 1881 (van werk verk. thans onder leiding van den heer A. E. J. Bruins- ma, oud-Hoofdin specteur, Chef v/d Dienst v/h Bosch- wezen in N. O. I., eene tweede uitgave wordt samen- gesteld) en talrijke artikelen in verschillende tijd- schriften, waarin aangelengheden, betrekking heb- bende op het- boschbedrijf, behandeld werden.

CORDIA MYXA L., fam. *Borraginaceae*. Kendal (JAV.), Sekendal (MAL.). Boom, over een groot deel van Zuid-Azie verspreid. De vruchten waren vroe- ger als „Sek&sfenoe” in de apotheek te vinden. De bladeren en ook de jonge takken leveren een genees- middel. Waarschijnlijk worden andere soorten van Cordia met deze ver waard.

CORDIA SUBCORD ATA Lam., fam. *Borraⁿina- ceae*. Moeramasada, Poernamasada (JAV.). Lage boom, met fraaie oranjerode bloemen, over tropisch Azie en Australie verspreid. Het fijne hout wordt als meubelhout en voor wapengevesten gebruikt.

CORDYLINE TERMINALIS Kth., fam. *Liliaceae*. Andong (JAV.), Handjoawang beureum (SOEND.). Boompje, met een tot 3 M. hooge rechte dunno stam en een groote pluim van lancetvormige, smalle, groene of purperroode bladeren, veel gekweekt als eierplant, en om in. tuinen of plantages de grenzen aan te geven. Wortels en bladeren zijn een inlandsch geneesmiddel.

CORIANDRUM SATIVUM L., fam. *Umbdliferae*. Toentjar (SOEND.), Katoembar (JAV.), Ketoembar (MAL.). Overblijvend kruid uit Zuid-Europa, op Java vooral in de bergstreken gekweekt. Korianderzaad wordt als specerij en geneesmiddel veelvuldig ge- bruikt; het wordt als iiii. drogerij meest van Bombay aangevoerd.

CORNELIUS (HERMANUS CHRISTIAAN), Geb. 4 Juni 1774 te Amsterdam. 17 Sept. 1790 kadet v/d marine, kwam 1791 in Indie. Ging later over bij het wapen der genie en klom bij dat wapen op tot den rang van kolonel (1822). Tijdens het Engelsch tusschen- bestuur was hij Civil Surveyor and superintendent of Buildings in the Semarang district. Op 26 Sept. 1826 gepensionneerd. Overleed te Amsterdam 18 Sept. 1833. In J 797 bij het bouwen van het fort Klat- ten, bracht hij de gehcel begroeide ruines van de Pram banan tempels aan het licht. Sedert bracht hij [^]iiiigF^{an} de belangrijkste ruines van Midden Java in teekening en beschoof ze. De ontblootting van den destijds vrijwel geheel met aarde bedek- ten Boroboedoe pp last van Lt. Gouvemeur Raf- flo8 irTISli geschiedde onder leiding van Cornelius, die tevene de eerste teekeningen en beschrij- vingen van het monument vervaardigde, aan welk een en ander Raffles het noodige ontleende — zon ·

der dit echter te vermelden — voor zijn standaard- werk over Java. Zie B0R0B0ED0ER en P. Veth. Java, 2e druk, deel I, 101.

CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG (JHR. JOHAN PIETER), Geb. te Groningen 6 April 1808 werd hij, na verschillende betrekkingen in Indie bekleed te hebben, in 1836 Algemeen Secreta- ris, in 1842 Secretaris-Generaal bij het Min. v. Kol. on was van 1848 tot 1851 lid van den Raad van Indie. Den 9en Jan. 1861 tot Min. van Koi. benoemd, trad hij 14 Maart d.a.v. wedcr af en werd in 18G2 tot Lid van den Raad van State benoemd, welke betrekking hij vervulde tot zijn overlijden te *s Gravenhage den 23en Juli 1878. Hij schreef o.a.: Over het beheer onzer kolonien, 's Grav. 1862. Aanteek. op het wets- ontw. tot vastst. van hot Regl. op het bleid der Regl. in N. I. s' Grav. 1853 en met T. J. Wilier, Het eiland Boeroe, Amst. 1858. Voorts nog verschillende bijdragen in Hand, cn Ber. betr. hetZecwczn 1817; Handel, van het Ind. Gen. 1854— 1859 (o.a. lcevius- berichten en bydragen over de kolonisatio-kwestie, het stelsel van deportatic en het ontstaan van het gemc- Gen. ten aanzien der Kolonien) en de Koi. Jaarboeken 1862.

CORREA of CORREIA (GASPAR), Portugeesch geschiedschrijver, geforei) ± 1497, overleden te Goa omstreeks 1560. Op jongen leeftijd begaf hij zich naar Portugeesch Indie en nam deel aan verschillende expedition o.a. aan een expeditie tegen Tidore. Schreef een werk getiteld “Lendas da India” (Eegenden van Indie), hot welk handelt over do ver- richtingen der Portugeezen in Indie (dus ook in ohs later Indie) van af het jaar 1497 tot J 550. VgL Dr. Hoefer Nouvelle biographie gdnérale, Firmin bidot ; G. P. Rouffaer in Bijdr. K. I. 6c R. VI p. 159—162.

CORYPHA GEBANGA Bl., fam. *Palmwe*. Pochtjoek (MAL., JAV.), Gobang (SOEND., JAV.). Waaierpalm ter grootte van een klapperboom, metstekelige bladstcc- len, in een groot deel van Zuid- cn Zuidoost-Azie voorkomend in de kuststreken, maar nooit vlak aan het strand. De boom bloeit op 30-jarigen leeftijd met een oindelingscho bloempluim en sterft af, na- dat hij vrucht heeft gedragen. Be verschillende dco- len van de plant worden voor een groot aantal doel- einden gebruikt. Een afkooksel van de dunste b>j- wortels is ben voll<geneesmidde]. Do stam, die uit een zeer vastoh houtigen buitenwand bestaat, be vat van Einnen een vezelig merg, on klinkt daardoor hoi bij kloppon. Men maakt or bedoeika (trommen) van. De buitenlaag van de stam lovert een zoetigrie- kendo gom (*blendok geban*), die als inlandsch geneesmiddel gebruikt wordt. Uit het merg wint men een vuilroodo sago, die bij misgewas door de inlanders gegeton wordt, en ook als varkensvoeder dienst doet. Op Celebes, Timor cn in Oost-Sumatra tapt men het sap soms af, om er een plnmwijn uit te ina- ken. Op sommige plaatscn jnaakt men suikcr uit het sap; meef in het bijzonder wordt dat gedaan in Britsch-Indie en de Philippijnen.

Do jonge nog niet ontplooidc bladeren leveren de Zo worden daartoe afgekapt als ze onge- veer een Meter lang zijn, op de vouwen dorge- scheurd en de nerven van de overblijvende, Jicht- groene ca. 2 c.M. lange strooken afgesneden. A 1B dezo gedroogd zijn, laal de glimmende bovenzijde van het blad van de onderzijde los. Alleen de eerste is bruikbaar. De strooken worden in bundels gebonden in den handel gebracht. Een bijzonder fijne soort van Ag61 heet *Papas*, en komt uit Celebes. AgGI dient voor het dichtnaaien van zakken en voor het niakon van. dun touw, dat voor vischluetten moot

dienen; papas voor de deelen, die extra sterk moeten zijn. De voornaamste toepassing van agel is het vlechten van zeer dunne matten, zoowel op Madoera als op Java, doch voornamelijk op Celebes. Daar worden ze op Boeten en in Mandar voor den uitvoer vervaardigd en heeten *Karoro*. De prauwen van Celebes hebben zeer vaak zeilen van *Karoro*. Op Java in de havenplaatsen heet dat weefsel *Kadoet*. Op Madoera maakt men van een grove sooi't Agel picolzakken, die als binnenzak voor het vervoer van koffie naar Amerika gebruikt worden.

Van de volwassen of pas geopende bladeren maakt men Kadjang-matten, die voor het afdekken van waren gebruikt worden. Ook maakt men er een soort van atap van. Uit de vezels van de bladsteelten maakt men op Celebes een grove touwsoort; op de Philippijnen worden er zeer fijne hoeden van gevlochten. Tusschen de basis der bladsteelten vindt men een zwamachtige stof (bareek) die op dezelfde wijze gebruikt wordt als die van de Aren palm, maar minder in kwaliteit is.

De jonge vruchten worden gestampt als bedwelmingsmiddel bij de vischvangst gebruikt. De rijpe zaden zijn zeer hard; een belangrijke uitvoer ervan heeft plaats uit Bombay (als bazarbatoemnoten, bajoerbetoeten of bajoerbatoemnoten) naar Europa, waar men er knoopen van maakt.

Literatuur: Verslag van het vezelcongres, gehouden te Soerabaja van 3—8 Juli 1911 deel I, le ged. pag. 203.

COSTUS SPECIOSUS Sm., fam. *Zhigiberaceae*. Paljinz (JAV. SOEN n.). Patjing in war (SOEND.), Seta wan (MAE.). Kruidachtige plant met uite tot 3 M. hooge atengel, waaraan de bladeren in ecu duidelijke --jnaal gezeten zijn. Dedikke aarvormige bloei- v.ijcz heeft bruinroode schutbladeren en witte of rose bloemen. Het sap van den wortelstok werkt Hterk purgeerend, het sap van de stengels is een middel tegen dysenteric. Ook de bladeren zijn een inlandsch geneesmiddel. Het zetmeel uit den wortel wordt gebruikt ak een afweermiddel van on-hcilen (*tepoen//tau.ar*).

COUPER (JACOB). Cob. 1G41 of 1642cEdinburgh. Wfla in 1663 soldaat in dienst der O. I. Cie. Dicnde daarna deCompagDit' als ambtenaar in oiderscheide-nc rangen laatstelijk als opperkoopman met den titel van Ckjinjnandfiir. J^idde de ondrchhandelingen of krijgs^vriehingon bij g(l(igcnhcl)l der hulp <luor do O. I. Cie aan den Socstjuhoenan van Mataram geboden in die)H strijd tegen Troeno djojo. Kraeng Galsong, den Pancnibalian van Giri en pangeran Poeger 1677—1G82. Zic JAVX-7^cschiedni8). Leicido in l (584 do ox ped i tie tegen Soerupati on rgelcic)jet bestuur der Preangerlandon. Vctrok naar Nederland ii) 1087 als Commandour on or retourvloot. Voer in 1694 als Raad Extraord. wedor naar Indic mot het schip „de Ridderschap”; Iced Behipbreuk op de kust van Madagascar on word danr, naar men zegt, vermoord. Vgl. Jfr. F. de Haan Prcaugan I. 202 ; . de Jonge De opkomst van hot Ned. Gezag over Java VI, VII en VIII passim.

COUTO (DIOGO DO). Portugeesch geslued- schrijver, geboron te Lissabon in 1542, overleden te Goa in J G16. Vortrok op zijn veertionde jaar naar Portugeesch Indie, maakte aldaar vei-schillonde niilitairo tochten mede, vestigde zich later to Goa en werc! door Filips II van Span jo, destyds tevens heerscher over Portugal, aangesteld tot hoofdbe-waarder (Guarda Mdr) van het toon tegelijkertijd opperliche Rijksarchief van hot Govv. van Indie en tot officoel Kroniekschrijver. Hij vorvolgde hot

werk „da Asia" van Barros [zie op dien naam] in de decade's IV tot on met XII, handelende over de daden der Portugeezen in Indie (dus ook in wat later N. I. zou zijn) in het tijdvak 1526 tot begin 17e eeuw, waarvan intusschen de elfde decada in zijn geheel en de negende voor een gedeelte zijn verlorren gegaan. Vgl. Dr. Hoefcr Nouvelle biographie gônôrale Firman Didot; G. P. Rouffiaer in Bijdr. Kon. Inst. Ge Reeks VI (1899) biz. 155—157// . COUVADE. Aldus noemt men het „in hevKiaanf- bed liggeii van den man in stede van de vrouw." Deze gewoonte, die o. a. in Beam in Frankrijk bestond, — van waar ook de naam afkomstig is,— schijnt ook in den Indischen archipel bestaan te hebben. Van de heidensche bevolking opBoeroe tohver- haalt Schouten (ongev. 1660), dat de vrouw tersond na de bevalling naar de rivier gaat om met het kind, te baden en dan weder haar gewoon bedrijf ter hand neemt, maar dat de vader, als kraamheer zich „seer behagelijk en als siekelijk weet aan te stellen en last hem wel mooytjons koesteren.... En onderusschen moet de zwakke vrouw aant werk, voor desen kraamheer wat Ickers too te maken". V. d. Hagt verhaalt nog in 1850 iets dergelijks van genoem- de bevolking ongeveer met dezelfde woorden als Schouten, 't geen het vermoeden doet ontstaan, dat hij dezen heeft nageschreven; latere onderzoekers vermelden niets meer van die gewoonte. Engelen- berg vond do couvade in het Bantamsche (monde- lingc mededeeling). Prof. Wilken vermeldt fal van voUieren van het Polynesische ras, waar de vader zich voor, gedurende, of na de bevalling van verscheidene zaken onthouden moet of enkele handelingen niet mag verrichten. Zoo bij de bewoners der Oeliasers, de Tagela's (Philippijnen), de Olo Ngadjoe (Bomco)en de Niassers voor de bevalling; de bevolking bp Letti en Kisser, de Bahau- Dajaks, do Dajaks van Sanggau en do Orang benoe- wa van Malaka na de bevalling ; bij de Land-Dajaks van Scrawak zoowel voor als na de bevalling. Op do Timor Laoct-eilanden cu bij do stain men van Bontok (Noord-Luçon, Philippijnen) is volgens hem niets daarvan overgebleven dan de gewoonte, dat de vader het kind dragon en verzorgen moet en de le- zoeken ontvangt, terwyl de moeder den gewonen veldarboid verricht. Prof. Wilken brengt de Couvade in verband met den oorspronkvlijken natuurtoe- stand, waarbij de mensch in cchtloozc gemeenschap leefdc en het vaderschap geen band met hot kind deed ontstaan. Door de Couvade manifestcorde dan do man nls vader van het kind. Wilken in Bijdr. t. t. I. on ylk. Vo Ser. DL IV (1889)II7250. Vorens" anderen borust do couvado op liet animistisohe denk- beeld, dat mon zielskracht aan ccn ander kan overdoen; zoo de tuan aan de barendo vrouw. De man doet zulks door do vrouw in vele streken gedurig aan te blazon, in elk geval bij haar hoofd to gaan zit- ton. Het afstaan van ziclxstxif veravakt meer dan hot baren. Zoo is het dus animistisch logisch, dat de man moor uitgopt is dan de vrouw, on vorpleging behoef.

COYETT (FREDERIK JULIUS). Gob. op zee. Overledon te Batavia 5 Sept. 1736. Kleinzoon van den bokonden F. Coyott Gouverneur van Formosa. Diende do Compic ah ambtenaar in ondercheidene rangen, o.a. als gecommitteicxlo over den Inlander (van 1727—1729) on als gezaghobber van Java*s N.O.-kust. In 1731 Raad extraord. In 1733 sloot hij als gevomachtigd gezant der Cie to Kartasoorra hot contract van dat jaar met Pakoebowono II van Mataram. Laatstelijk was hij Raad Ordinair. Vgl.

Dr. F. de Haan. PriangarL35° Mr. J. K. J. de Jonge.
Gezag over Java deel IX
passim.

CRATOXYLON RACEMOSUM BL, fam. *Guttiferae*. Remeng, Kiremeng (SOUND.). Hooge boom van Java; het hout is zeer geschikt voor het maken van houtschoor. Een verwante soort is daarvoor op Celebes algemeen in gebruik.

© CRAWCEBD. (JOHN) < Geb. 13 Aug. 1783, op het

eiland Islay (West-Schotland), als zoon van een medicus. Hij zelf studeerde ook van 1799 tot 1803

in de medicijnen te Edinburgh, en werd in dat jaar als militair geneesheer bij het Britsch-Indisch leger aangesteld, in welke betrekking hij 5 jaar in de N.-westelijke provincien werkzaam was. In 1808 naar Penang overgeplaatst, legde hij zich op de studie van het Maleische volk en de Malei-Beche taal toe en werd door Lord Minto uitgekozen om de expeditie tegen Java mede te maken. Van 1811 tot 1816 bekleedde Crawford verschillende hooge betrekkingen in het bestuur op Java, met name als resident van Djokjakarta (14 Nov. 1811—Sept. 1814, en opnieuw van Jan. 1816—de overdracht van bestuur aan het Ned. gezag op 14 Aug. 1816), terwijl hij in 1815 een politieke zending volbracht naar Bali en Celebes. De kennis en ervaring daarbij verkregen benuttigde hij na terugkeer in zijn land voor het schrijven te Edinburgh van zijn belangrijke *History of the Indian Archipelago*, 1820 (3 din., 8°, met platen); vertaald door P. de Haan Pz. in het Nederlandsch onder den titel:

De Indische archipel, Haarlem 1823-25 (3 din., 8°).

Na het vertooven van dezen arbeid ging hij in Mei 1821 terug naar Voor-Indie, en werd in September door den Gouv.-Gen., den markies van Hastings, als afgezant naar Cochinchina en Siam afgevaardigd; in 1823 volgde hij Thom. Stamford Raffles als Gouverneur van Singapore, op (na een korte tusschenperiode in dat jaar van den „resident“ Major Farquhar). Na daar 3 jaar werkzaam geweest te zijn, werd Crawford als „Commissioneer“ van Pegu aangesteld, en tegen het einde van 1826 als afgezant door Lord Amherst naar Burma gezonden. Na afloop dier zending in 1827 keerde hij naar Engeland terug, waar hij zich met het opstellen van verscheidene belangrijke boekwerken, en verder met Oostersche studien bezighield.

Achtereenvolgens verschenen: in 1828 zijn „Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochinchina“ (1 dl. 4.), dan in 1829 zijn „Journal of an Embassy to the Court of Ava“ (1 di. 4°), waarvan resp. in 1830 en 1834 een tweede druk, beide in 2 din. 8°, verscheen. Toen wendde hij zich weder tot zijn oude liefde, het Maleisch, en gaf, na lange voorbereiding, tegelijkertijd in 1852 uit zijn „Grammar and Dictionary of the Malay language, with a preliminary dissertation“ (2 din.), welke „dissertation“ hetzelfde beoogde als wat Raffles met zijn *History of 1817* en hij zelf met zijn *History of 1820* (zie vooral dj. II, Book 5) hadden ingeluid: onderlinge vergelijking der verschillende Mal.-Polyn. takn. Zijn rijkste en rijpste werk, evenzeer lang in voorbereiding, verscheen pas in 1856: „A descriptive dictionary of the Indian islands and adjacent countries“; de 66 rs te E-n-cyclopaedie niet alleen van heel Nederland, maar tevens met inbegrip van het schiereiland Malaka, Achter-Indie en de Filipijnen. Tot op den dag van heden een work,

waarvan men zeer veel nut kan hebben, dank zij Crawford's groote feitenkennis en scherpzinnig-vergelijkenden geest.

Als stijfhoofdige Schot, en oud-antagonist (en concurrent) van Raffles, gaf hij in 1862 (doch anoniem!) nog uit: „Suggestions for the future administration of the British Colonies in the Straits of Malacca“; en overleed, bijna 85 jaar oud, 11 Mei 1868 te South Kensington.

Van de Engelschlieden, die diepen invloed hebben gehad op onze Ind. Archipel, volgt, na Raffles, onmiddellijk Crawford in betekenis. Hij miste de genialiteit en onstuimige kracht van Raffles, maar genoot een lang leven vol noesten. en vruchtbaaren arbeid, waarvan het grootste gedeelte oorspronkelijk werk over Indonesia.

G. P. R.

CREDIETINSTELLINGEN. De behoefte aan een in zijne verschillende vertakkingen goed georganiseerd creditwezen kon zich in Nederlandsch-Indio uit den aard der zaak eerst werkelijk doen gevoelen, toen de tijdeel achter den rug waren, waarin het door de Oost-Indische Compagnie (1602—1798) gehandhaafde en door de in hare plaats getreden Nederlandsche Regeering ten deele werd er opgevatte mono-poliestelsel aan elke gezond ontwikkelende van den particulieren ondernemingsgeest op het gebied van handel, nijverheid en landbouw in den weg stond. Algehele uitsluiting van het particuliere element op dat gebied was zelfs aan de Compagnie niet mogelijk geweest, en evenmin vermocht het uit het culturstelsel voortgevoelde staats-consignatiestelsel den particulieren handel, die onder het Engelsche tusschenbestuur en in de eerste jaren na het herstel van het Nederlandsch gezag een betrekkelijk niet onbelangrijke vlucht had genomen, geheel te fruikelen. Maar het Gouvernement bleef toch de Hpl, waarom alles zich bevoog. Tot onstreeks het midden van vorige eeuw deed zich in Indie een stelsel van staathandarbeid gelden, zeer nabij komende aan het idicaal, dat sommigen ook met betrekking tot de sch samenloving voor den geest staat. Het Gouvernement was meester van het increment der producten, die Java althans voor den uitvoer naar de Europese markten opleverde; het ict die productieve zijne rekening door tusschenkomst van de *Nederlandsche Handelmaatschappij* naar Nederland ten verkoop zenden; voor zoover ter verwerking dier producten de tusschenkomst van ondernemerscontractanten joodig was, verstreek het Gouvernement het hiervoor benoedigde bedrijfkapitaal in dien vorm van sonis ruteloos voorseebotten en op den stand van het arbeidsloon oefende het een overwegenden invloed uit door de wyze, waarop het de be-zittingen van cultuurcontracten aan het volk ijllacht te lielpen.

Zoolang die staat van zaken voortduurde, konden het steeds van bescheiden omvang blijvend handelsverkeer en de daarmee verband houdende belangen zich tevreden stellen met de creditheft, welke de in 1828 opgerichte *Javasehe Bank* aanbood, maar toen, door het verdwinnen van milder begrippen en ook als een gevolg van het in 1845 aangevangen herstel van het voeger diep bedorven muntwezen, dat verkeer gaandeweg in betekenis toenam, kon do *Javasehe Bank* alden niet incer tegemoet komen aan de onbedingsting, waarbij de handelen en de Jand-bouwnijverheid in hun gemeenschappelijk belang aanspraak meenden te mogen maken. Do belangen beide takken van bedrijf toch waren aanvaankelijk, en gedurende vele jaren, zoo goed als 66n; want de toenjaal op Java gevestigde handolshuizen bo-

paalden hunne operatien niet tot het van de hand zetten van invoerartikelen en het inkoop van uitvoerproducten, maar waren voor het meerendeel, wat de exporthuizen althans betreft, tevens de geldschieters, de bankiers, die aan de particuliere landbouwondernemingen het bedrijfskapitaal verschaffen, dat voor den geregelde gang van zaken noodig was.

Niet alleen even wel om het kweken van rente over de te dier zake verstrekte kapitalen was het den aid us als geldschieters optredenden handelshuizen te doen; veeleer stond de bedoeling er bij om den voorgrond om zich zodoende de voorkeur te verze- keren op het beschikbaar komend product en zich ten behoeve van hunne handelsoperatien daarvan meester te maken; — en hoe moeilijk het was om aan de handelshuizen, die krachtens contract met de eigenaars van landbouwondernemingen de consignatie van het product in handen hadden, dat product uit de handen te broken, ondervond o.a. de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, toen zij omstreeks 1855 onder het presidium van den heer W. Poolman zich een krachtadig aandeel in den productienhandel trachtte te verzekeren. Om een deel van de ten uitvoer beschikbaar komende suiker en koffie meester te worden, moest zij dikwerf prijzen aanleggen, buiten alle verhouding tot de eigenlijke marktwaarde. Op dien voet kon zij natuurlijk niet blijven voortwerken en zoo kwam ook de Factorij er toe, om door het sluiten van consignatie- contracten eene min of meer aanzienlijke hoeveelheid product aan zich te verbinden.

Het ligt voor de hand, dat zij hare werkring in die richting slechts kon uitbreiden door billijker voorwaarden aan te bieden, dan waaraan de land- bouwindustrie bij het sluiten van consignatie- contracten met gekonsignate handelshuizen tot dusver gewend was; en het ligt evenzeer voor de hand dat het optreden van de Factorij als geldschietster voor landelijke ondernemingen met leede oogen werd aangezien door de firma's, die zich diontengevoegde ecu deel van hare relation zagen ontvallen. Tot veel verbittering over en woor gaf de zaak indertijd aanleiding, maar de Factorij is op den eenmaal ingeslagen weg blijven voortgaari, met dien verstande evenwel, dat de aandrang van haar overig gedrijf zich gaandeweg geheel heeft gewijzigd, in zoverre zij nu namelijk reeds Keizerlijke jaren geen producten meer voor eigen rekening overnemen of inkoop, maar alles ter beschikking stelt van den particulieren uitvoerhandel, door liet aan haar verbonden product bij voorkeur in Indie aan de markt te brengen. In elk geval is en blijft de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, na de in 1870 ten val gekomen *Oost-Indische Maatschappij van Administratie en Lijfrente*, de eerste credietinstelling, die hare kapitaalcracht ten behoeve van particuliere landbouw- ondernemingen in Indie rechtstreeks heeft beschikbaar gesteld, want de Javasche Bank kon, zooals trouwens hi den aard der zaak lag, ten deze slechts indirect behulpzaam wezen door het verleen van credit aan de handelshuizen, welko met die onderjering in betrekking stonden, en hare poging om de particuliere industrie te stouwen zag de Factorij spoedig met een gunstigen uitslag beurt, want omstreeks 1860 stond zij reeds in bolrekking met 16 suikerfabrieken, 4 koffiendor- bomingen, 2 tabaks- en 2 cochenillondernemingen.

Do trapsgewijze loslating van hot monopolieat- besc, waarop do in 1857 voor hot co, st in toopussing gobnichte verkoop op Java van een deel der aan don

lande geleverde producten eene in hare gevolgen zeer gewichtige inbreuk maakte^{*)}, deed voor het verkeer in het algemeen behoeften geboren worden, waaraan voor een deel werd tegemoet gekomen door de oprichting in datzelfde jaar van de *Nederlandsche Indische Escompto- Maatschappij* (zie aldaar), die zich bliken haer in de maand Augustus uitge- geven prospectus ten doel stel- de om door het in deposito nemen van kapitalen tegen een vaste rente, de haar aid us in leen toe te vertrouwen gelden weder uit te leenen aan handel en nijverheid, onder waarborg van haar voor datzelfde doel mede aan te wenden maatschappelijk kapitaal van / 1 miljoen, waarvan aanvankelijk slechts de helft in 500 volgefourmeerde aandeelen van /1000 — elk werd uitgegeven.

Naast de Javasche Bank als geprivilegieerde circulatiebank trad dus de Escompto- Maatschappij als particuliere depositobank op; maar bij de vlucht die het particuliere handelsverkeer gaandeweg nam, bleken beider middelen eerlang onvoldoende om aan de toenemende eischen van het verkeer het hoofd te kunnen bieden, hetgeen intusschen anders zou hebben kunnen zyn, indien de bepalingen, waaraan de Javasche Bank met betrekking tot de emissie van hare biljetten gebonden was, hare operatiekracht niet tot- taal verlamd hadden. Zie ook BANK (JAVASCHE).

Onder do working echter van den toenmaligen staat van zaken ontwikkelde zich van lieverlede een toestand van spanning op de Indische geldmarkt, die in 1862 tot een zeer ernstige crisis leidde, over den aard en de oorzaken waarvan indertijd een zeer wanne strijd gevoerd is.

In een door den gezamenlijken handel van Batavia bij request van 18 October 1862 aan den Gouverneur Generaal aangeboden nota kwam namelijk ook de bewering voor, dat do heerschede galdschaarsch- te, die tot zooveel bezorgdheid apleiding gaf, een minder ernstig karakter zou hebben gehad, indien Java in het bezit ware geweest van eene muntinrichting, want, dus hezid de redeneering, „te Singagoro is nagenoeg ieder bedrag aan wissels te plaatsen tegen betaling van dollars, die herwaarts overgevoerd on in wettig betaalmiddel hermunt, de circulatie bevorderei en het handelskapitaal vermeederen zou.“ Tegen deze bewering nu werd met nadruk vevzet aangetokkend in een in November 1862 te Batavia verschenen brochure „Beschouwingen over den geldsomloop in Nederland en de Indische“, diode verdediging ten doel had van destelling, dat de abnormale toestanden van de geldmarkt, waarover de handel zich bezorgd maakte, met het al of niet aanwezig zijn op Java van eene muntinrichting niots hoognaamd hadden te maken, en dat de vestiging van eene munt op Java voor de Regeering slechts eene nuttelooze geldverspilling zijn zoudt, terwijl daaruit voor hot algemeen of voor den handel in hot bijzonder nooit enig gerief zou kunnen voort- spruiten.

Do voorstanders van het den becl, dateenemunt - inrichting op Java onmisbaar was „ook tot instandhouding en gorogeldo working van een goed munt- wozen^{*)}“, gaven zich echter door do ondervonden

*) In 1857 maakte do Regeerung voor hot eerst gebruik van hare bevoegdheid om in Indie suiker te verkoopen. Do toei door haar in publicke veiling gebrahto hoovcollied bedroeg 60.000 pikols, die dooreen voor / 18% per pikol voor No. 18 vor- kocht werden.

*) Hot is op grond van dozo overweging, dat

tegenspraak niet gewonnen. Een scherpe, en soms heftige polemiek was er het, gevolg van, een polemiek, die niet beperkt bleef tot de pers in Indie, maar waaraan ook mannen van gezag in Nederland deel namen. Zoodoende kreeg de quaestie, die de gemoeieren in Indie verdeeld hield, in Nederland meerdere bekendheid dan anders misschien het geval zou zijn geweest, en niet onwaarschijnlijk heeft dit er toe bijgedragen om in Nederland het inzicht te doen veldwinnen, dat in Indie voor krachtig georganiseerde credit-instellingen nog een ruim veld ter be- arbeiding open lag.

Hoe dit zij, in de eerste helft van 1863 kwamen schier gelijktijdig verschillende plannen tot rijpheid, die alien in meerdere of mindere mate ten doel hadden om „het kwaad te verhelpen" voortvloeiende uit „gebrek aan het in Indie voor handel en nijverheid benodigde kapitaal", zooals in herinnering werd gebracht in het eerste jaarverslag van eene der uit dien aandrang geboren nieuwe credietinstellingen (gen x).

De eerste in de rij was de *Nederlandsch-Indische Handelsbank* te Amsterdam, wier statuten bij Kon. besluit van 13 Juni 1863 werden goedgekeurd, terwijl bij Kon. besluit van 28 Juni de goedkeuring volgde van de te Rotterdam opgerichte *Rotterdam-Sche Bank* en bij Kon. besluit van 27 Juli werd bewilligd de oprichting van de *Internationale Crediet- & Handelsvereniging „Rotterdam"*, die ook daar ter plaatse haar hoofdzetel hebben zou. Bij al deze instellingen stond het voornemen op den voorgrond om by voorkeur in Indie haar arbeidsveld te zoeken door middel van daar op te richten filiaal-actoren of agentschappen; maar nog voor zij in dit opzicht een van alien handelend konden optreden, had reeds een der in het Oosten opereerende Engelsche wisselbanken, de *Chartered Bank of India, Australia and China* in den loop van 1863 een eigen agentschap te Batavia gevestigd.

Hiermee werd werkelijk in eene sedert lang gevoelde behoefte voorzien. Van oudsher had de wisselhandel in Ncd.-Indie zich gekenmerkt door een karakter van huiselijkheid, dat aan de handelsbewe-

reeds in Mei 1862, dus voor het ontstaan van de crisis, die zich in de laatste maanden van dat jaar openbaarde, door den Gouv.-Generaal Sloet Van de Bede een voorstel van het Opperbestuur was, ingediend om tot de vestiging van eene munt op

Java over te gaan.

i) Verslag van het verhandelde in de algemeene vergadering van deelhebers in de Rotterdamse Bank, gehouden op *Woensdag 30 Maart 1864*; bl. 5. In het van 18 Juni 1863 gedagteekend prospectus van de Nederlandsche Indische Handelsbank werd er op gewezen, dat „de voornaamste oorzaak van de ongunstige verhouding, die tusschen de productieve vrucht, den in- en uitvoerhandel en de geldelijke hulpbronnen onzer kolonien bestond, gezocht moest worden in de omstandigheid, dat het credietstelsel op Java geen gelijken tied had gehouden met den verbandten voortgang der productie en de waarde der uitvoerartikelen; dat de hoeveelheid producten door het Gouvernement in de kolonie ten verkoop aangeboden in de laatste jaren eene belangrijke vermeerdering had ondergaan; en dat de Regeering sedert 1860 terughield de voorschotten, vroeger tot een bedrag van 4 à 5 millioen gulden jaarlijks aan de suikerfabrieken verleend, waardoor dus ook deze som aan den geldsloop werd onttrokken".

ging niet schaadde, zoolang zij binnen betrekkelijk enge grenzen beperkt bleef, maar waarvan het ongerief spoedig gevoeld werd, toen door het aan do markt komen van meer particulier product andere eschen zich deden gelden. Toen werd de tusschen-komst onmisbaar van instellingen, die, opereerende op de wijze als dit elders gebruikelijk was, aan den exporteur de gelegenheid aanboden om de wissels, die tegen verscheepte producten, of voor andere doeleinden te trekken waren, van de hand te zetten, in plaats van zooals vroeger er zelfnemers voor te moeten zoeken onder de importeurs, die voor groo-fer of kleiner bedragen remises te maken hadden. Het vroeger op Java onbekende systeem van creditwissels en documentaire wissels kwam daarbij als vanzelf in zwang, en de importeurs gewenden er zich spoedig aan om voor de bedragen, die zij te remittieren hadden, niet meer ter markt te gaan bij de expoiteurs, wier wissels bij de banken plaatsing vonden, maar om zich te bedienen van het papier, dat die banken in elk verland bedrag verkrijgbaar stelden door hare eigen afgiften op het buitenland.

Op dien tak van creditoperatie zijn ook de in Nederland nieuw opgerichte instellingen zich van den aanvang af gaan toeleggen; maar het blijft te betreuren, dat zij daarbij ontrouw zijn geworden aan het beginsel, dat bij de in de omliggende kolonien opereerende Engelsche wisselbanken en met name ook bij het te Batavia gevestigde agentschap van de *Chartered Bank of India, Australia and China*, steeds werd gehandhaafd, om het zoogenaamde „pig and pork" papier, het papier door het agentschap in Indie afgegeven op het eigen hoofdkantoor in Europa, papier derhalve dat door het accept van het betrokken kantoor geen meerder waarde krijgt, strong to weren. Ware in dit opzicht van den beginne af het goede voorbeeld van de Engelsche zusterinstellingen gevolgd, dan zou later veel onheil voorkome zijn; maar men niende niet to mogen onderdoen voor de Nederlandsche Handelsmaatschappij, die zich van oudsher rechtstreeks door hare Factorij in Indie liet betrekken, en ook do omstandigheid, dat het Gouvernment van wissel-trekking op lan gen tennijn a is creditmiddel gebruik maakte, sterkte de de Handelsbank, de de Rotterdamse Bank, en de Internationale in hare opvatting, dat zij zonder bezwaar met haar wisselbedrijf denzelfden weg konden inslaan.

Intusschen bleef de wisselhandel voor het meerendeel der nieuw opgerichte creditinstellingen, die alien in de eerste helft van 1864 hare operatie op Java aanvingen *) in een meer bijzaak. Alleen de *Rotterdamse Bank*; zcheen zich aan vankelijk, zoo niet uitsluitend dan toch by voorkeur, met eigenlijke bankierszaken te zullen bezighouden, een gedragslijn,

i) De N. I. Handelsbank werd van den aan- gang af op Java vertegenwoordigd door een in gen hoofdagentschap, op 15 Maart van dat jaar geopend, waarbij elke in menging van i-ceds bestaande handelshuizen was toegelaten. De Rotterdamse Bank daarentegen oeg de bechtartiging van hare belangen op aan een Hoofdagentschap onder directie van de firma Dümmler & Co. te Batavia en een haar ter zijde staande mede-directeur, tOr- wyl de Intei-nationale voor hare vertegenwoordiging de keuze vestigde op de deelgenooten van de t? Semajang gevestigde firma Van Maanen & Co., die te dier gelegenheid in liquiditeit trad, en wier zaken van dat oogenblik af voor rekening der Internationale werden voortgezet.

waarvan intusschen reeds spoedig werd afgeweken. Bij de Handelsbank stond van den aanvang af het verstrecken van voorschotten aan cultuurondernemingen tegen consignatie van het product op den voorgrond. De Internationale verstrakte niet alleen zulke voorschotten, doch zij exploiteerde ook zelf dergelijke cultuurondernemingen, speciaal tabaksomdrem en bovendien stelde zij zich nog meer bepaald ten doel het drijven van handel zoo- wel in invoerartikelen, vooral manufacturen!, a ls in producten, op welk gebied zij een niet te minachten mededingster voor den particulieren handel werd. Ook op scheepvaartgebied liet zij zich weldra niet onbetuigd.

Op het eenmaal door haar ingenomen terrein ble- ven de nieuwe credietinstellingen met min of meer afwisselend gcluk werkzaam; maar van de betaling van lcegeld bleven zij geen van alien vrerschood, zooals blijkt uit de geldelijke uitkomsten harer ope- ratien gedurende de eerste tien jaren van haar be- staan (zie de overzichtstalen aan het einde der arti- kelen HANDELSBANK (NED.-IND.) en INTER- NATIONALE CREDIET- EN HANDELSVER- EENIGING "ROTTERDAM"), waarbij in het oog moet worden gehouden, dat die uitkomsten wel hoofdzakelijk, maar toch niet geheel het gevolg zijn van operatien in Indie, want zij omvatten ook do winsten en verliczen op de operatien van de respec- tieve hoofdkantoren in Nederland.

De gelden verliczen op de in Indie aangeknoopte relatien deden het hoofdbestuur der Rotterdamsche Bank reeds in den loop van 1870 het besluit nemen „om de noodige maatregelen voor te bereiden ten einde de in landeijke en industriele ondernemingen <>).Java vastgelegde golden wed er voor de zaken der Bank l)!: chikbaar te niakn": het daarbij betreu- remic, zooals iti het verxlag over genoemd jaar, bl. 7, verklaard werd, „dat de gelden der Bank ooit voor transactien als die, waarop de verliezen betrekking jiadden, gebezigd warn\ Een tijd lang, bleef hot nog een punt van beraad uitmaken, of de zaken door eennc rreorganisatie van het Hoofdagenschap te Batavia op een boteren voet zouden kunnen gebracht worden : jnaar toen gaandweg bleek, dat bij do voorgeschreven liquidatie der op cultuurgebied aangeknoopte rclatien de eeno teleui- steHing op do anti ere volgde, aarzclde de Pi rec tic niet lan ger oni aan de deelhebbors do definitiovo opheffing van hot hoofdagenschap voor te stellen, waartoo in hunne algeinccik! vergadering van 8 Mei 1872 clan ook be- sloten word. Het lag daarbij echter niet in de bedoc- Jing, oin zieJi goheel aan de Indische zaken to ont- Irekkon. „Toen wij”, dus leest men in het verslag der Direct ie over 1872, „mot het oog op do oischen, die aan do RotterdamHcho Bank in verschillendo rich ting werden gesteld, moesten kiezen, of het zwaartepunt onzer operatien in Indie of in Europa Jiggen inoest en wij meenden tot hot laatste to moc- ten besluiten, hebben wij toch nooit uit het oog ver- Joren, dat wij onze tank slechts gedeeltelijk zouden verviiJen, wanneer wij ons niet liandhaafden a ls be- middelvar van den handel tusschcii Nederland on zijno kolonien en iaar onze beste krachten er too bij- droegen om dien te bevordcren”, welk doel „wij ge- Joovon, voldoende daardoor berickt te hebben, dat wij met de Chartered Bank of India, Australia and Cliina eene overeenkomst hebben aangegaan, welko ons na geheelc opheffing van ons hoofdagenschap in ataat zal stellen aan onzo vrienden dezelfde handels- faciliteitien in Indie to verachaffen, als toen wij daar zelf waren gevestigd*.

Die faciliteiten golden uit den aard der zaak alleen de met het handelsbedrijf samenhangende wissel- transactien, waarmede de Chartered Bank zich zoo goed ala uitsluitend bezighield, even als de *Chartered Mercantile Bank of India, London and China*, die aan hare in Britsch-Indie, the Straits, China en Japan gevestigdo agentschappen ook een eigan kantoor te Batavia toevoegde, dat in den loop van 1872 geopend werd.*)

Terwij 1 alzoo de Rotterdamsche Bank in Indie van het tooneel verdween, slaagde de *Internationale Cre- diet- en Handelsvereeniging "Rotterdam"* (zie op dien naam) erin om, zij het ook met opoffering van de helft van haar maatschappelijk kapitaal, dat in 1870 van het oorspronkelijk cijfer van f 2.500.000 op f 1.250.000 werd teruggebracht, zich staande te houden en hare relatien gaandeweg uit te breiden en dit laatste was in niet mind ere mate het geval met de N. I. *Handelsbank*. Zie HANDELSBANK (NED. IND.)

De voorspoed, waarin de Handelsbank zich toone- maals mocht verheugen, is ongetwijfeld de naaste aanleiding geweest tot do oprichting van de *Kolonial- le Bank*, waartoe in Januari 1881 te Amsterdam het plan gevormd werd. Volgens hot toen uitgegeven prospectus waren „sedert 1863 hier te lande geen groote maatschappijen tot stand gekomen, die het hoofddoel hebben hare kapitalen voor den landbouw en de nijverheid op Java beschikbaar te stellen”, en daar nu de ervaring geleerd had, dat aan „de vele aanvragen om geldelijke medewerking” ten behoeve van landbouwondernemers in Indie „niet kon worden voldaan”, tervijl „de suikercultuur weldra groote kapitalen noodig zal hebben, zoodra over wei- nige jaren do tusschenkomst der regering bij den aanplant geheel ophoudt,” achtten de ontwerpers het oogienlijk gekomen om door de oprichting van eene nieuwe credietinstelling „aan de Nederlandsche kolonien die middelen te verzekeken, welke deze be- hoeven om do steeds toenemende productie te be- stendigen en te vergrooten”.

Aan den gowenschten bijval van den kant van het publiek ontbrak het niet, want bij de inschrijving op de eerste serie van het kapitaal der Kolonialo Bank ad / 5 niiljoen werd dat bedrag nuim voltekend, zoodat slechts 75 percent aan de inschrijvers kon worden geguud.

jMaai* aan do schoono verwachtingen, waarmede men zich bij de oprichting dezer nieuwe cultuurbank meendo to mogen vleion, werd door den loop der omstandigheden reeds spoedig de bodem ingcslagen. Terwijl toch hot dividend van 1½ percent over het eerste boekjaar op 5 percent over het tweede boek- jaar had kunnen bepaald worden, kon over het derde boekjaar niet slechts in het gheclcl geen dividend worden uitgekccrd, maar geraakto do Kolonialo Bank cerlang in hoogst ernstigo moeilijkheden onder den invloed van do crisis, die in de laatste helft van het jaar 1884 losbrak, en die ook het bestaan van andoro instellingen een oogenblik in wezenlijk gevaar bracht. Schier van den aanvang af was hot jaar 1884 een jaar van aanhoudendo spanning in do Indische handelswereld, dio ten slotto tot verwickeliigen leiddo, waardoor het samengestclcl organisme van verkeer en crediet een tijdlang in nijpend gevaar werd gebracht.

Reeds in do laatste maanden van 1883 deed do toon ingetredon daling van de producten-prijzen, en ¹⁾

i) Doze Bank werd in 1892 overgenomen door do Mercantile Bank of India Ltd.

met name van de suiker, het loofdproduct van Java's particulieren uitvoerhandel, den verderen loop van zaken met zekere bezoldigheid te gemoet zien. Het kon niet anders of schromelijke verliezen stonden het deel te worden van de koopers van sui-ker uit den oogst van 1883, waarvoor op levering prijzen betaald waren, die, verband houdende met de aanvankelijke gekoesterde verwachtingen om-trent een min of meer belangrijk deficit in de suiker-productie, zoo in Europa zelf als in de kolonien, ten slotte buiten alle verhouding stonden tot de teruglopende waarde van het artikel op de Europeische markten, en nog was dan ook de tweede inaan van het nieuwe ingetreden jaar 1884 niet ten einde, of reeds hadden twee van Java's oudste en voor-naamste exporthuizen, tengevolge van de op hunne suikerinkopen geleden verliezen, zich genoodzaakt gezien hunne belangen te staken en hunne zaken in handen van creditreuen over te geven.

Het hierdoor opgewekte wantrouwen vond gaandeweg nieuw voedsel in de steeds verder terug-lopende suikerprijzen. Alle omzet werd er door verlamd, en eerlang begon het product uit den nieuwen oogst binnen te komen, zonder dat daar-van iets op levering had kunnen verkocht worden. Wei kwamen van de eerst afgevoerde suiker enkele afdoeningen tot stand op de basis van / 11, later van / 10 en eindelijk van / 9 a / 9 per pikol voor no. 14; maar die afdoeningen be-paalden zich tot slechts enkele betrekkelijk weinig beduidende partijen, en uit gebrek aan gegadigden aan den eenen kant, en uit onwil van de zijde van fabrikanten om genoegen te nemen met de steeds lager loopende biedingen, stonden de zaken weldra geheel stil. Eene verzending naar Europa voor eigen rekening van fabrikanten bleef de eenige uitweg om hun product te kunnen te gelde ma-ken, en deze omstandigheid vermeerderde in niet geringe mate de moeilijkheden, die niet alleen voor de fabrikanten zelven, maar in nog meerdere mate voor hunne geldschieters uit de zoo geduchte waardevermindering van het artikel voortvloeiden.

Tegenover de prijzen, waartoe de suikeroogsten van de vorige jaren op Java steeds grif waren te plaatsal geweest, bedroeg die waardevermindering in doorslag minstens / 5 per pikol, en over de p. m. 5% miljoen pikols suiker, die uit den oogst van 1884 voor den uitvoer beschikbaar kwamen, deed dit prijsverschil dus een geldswaardig bedrag van / 25 a / 30 miljoen minder terugvloeien in handen van de geldkantoren en de credietinstellingen, met wier geldelijken steun de suiker-industrie op Java toenmaals bijna zonder uitzondering werd gedreven.

Alaar de toestand werd nog aanmerkelijk verergerd door de onmogelijkheid om zelfs tot den verlaagden prijs plaatselijk te kunnen verkoopen en door de hieruit voortvloeiende noodzakelijkheid om de suikers, naarmate zij voor den afscheep gereed kwamen, ten verkoop naar Europa te consigneren. Wei kon krachtens de ter zake geopende Europeische bankierscredieten in den regel tegen het ge-coneigneerde product worden getrokken, maar slechts voor een gedeelte van de factuurwaarde, niet meer dan 75 of hoogstens 80 pct., en zoodoende kwam een bedrag van nog ruim / 10 miljoen meer aan de beschikking van geldschieters te ont-vallen, dan bij een plaatselijken verkoop het geval zou zijn geweest.

Dat dit Blootmis, en grooto stoomis, brengen moest in den gewonnen loop van zaken en in do

wijze van werken van de in Indie opereerende credietinstellingen, wier belangen zoo nauw met die van de landbouwnijverheid in het algemeen en van de suikerindustrie in het bijzonder waren saamgeweven, ligt voor de hand, maar toch zouden de gevolgen voor haar en anderen niet zóó ernstig zijn geworden, indien zij niet in de voorafgegaane jaren door den drang der omstandigheden er toe gebracht en dikwerf er toe gedwongen waren geweest, om een grooter deel van hare eigene mid-delen in hypothecaire en andere voorschotten op langen termijn te immobiliseeren, dan in verband met de eensklaps zoo gewijzigde tijdsomstandigheden gewenscht kon zijn.

Hierin vooral ligt de naaste oorzaak van de ernstige moeilijkheden, waarmede zij in steeds toenemende mate te kampen kregen.

Een te groot bedrag van het kapitaal, dat vlot-tend had moeten blijven, was in verschillende richtingen vastgelegd, en welke gevaren hieruit op een gegeven oogenblik konden geboren worden, had de in Mei 1884 voorgevallen stagnatie van de *^Oriental Bank Corporation*?, voor nog weinige jaren een van de meest gevierde en best geaccordeerde wisselbanken in de naburige Engelsche bezittingen, duidelijk gemaakt. Ofschoon de operatien van deze bankinstelling in Nederlandsch-Indie nooit van veel beteekenis waren, stond haar naam op Java jaren achtereen even goed bekend als die van de Bank van Engeland zelf, en het kon niet anders, of de val van de "Oriental" moest een in-druk teweegbrengen uitermate schadelijk voor het crediet, tot dusverte door instellingen als de Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Koloniale Bank enz. steeds onverzwakt genoten.

Waar een wissel- en cultuurbank als de „Orion-tal", die over een gestort kapitaal van / J.8 railhoen beschikte en nog een gelijk bedrag van hare deel-hebbers kon opvoordoren, ten gevolge van verliezen met landelijke omdememing in Ceylon en Mauritius geleden, was bezweken, moesi het crediet van de op Java opereerende bankinstelingen, nauw be-trokken als zij waren bij zoovele suikerondernemingen, noodwendig op de spraak komen, en zulks jufuit op een oogenblik, dat voor hare gergeldc working een ongestoord gebruik van het crediet op denzelfden voet van vroeger een onafwijsbar eisch werd. Het partijtrekken van haar wisselcrediet, door mid del van wissela van de agent schappen op Java, op zes maanden na dato getrokken op de hoofdkantoren in Nederland, om tegen verval te worden ge-dekl door remises in wissels van anderen of in pro-ducten, had Jierbij steeds op den voorgrond ge-staan: doch reeds spoedig Jiet het zich aanzien dat op dit middel tot fondsmaking op den duur niet meer te rekenen vid, terwijl het ook onmogelijk bleek op hypotheek of op andere wijze belgde gelden binnen korten tijd weer liquide te maken. Deze omstandigheden brachten er de Nedexlandsch- Indische Handelsbank toe, om in September eeno poging te wagen ter versterking van haar eigen middelen, door het aan de markt brengen van de tweede nog ongeplaatste helft van de in Juni 1881 door hare deelhebbers geautoriseerde vierpercents-obligatieleening van / 6 iniljoen, eene poging wel-ke echter mislukte, want van de aangeboden / 2.954.000 tegen een koers van uitgifte van 94²/₃ pct vond temauwemood een bedrag van / 500.000 nemers. Het bekend worden van dozen uitslag oefende de zoowel in Indie als op do Nederlandsche geld- markt een alerongunstigsten invloed uit en van dat

oogenblik af begon het wantrouwen in de stabiliteit van de Nederlandsch-Indische Handelsbank van hare zusterinstelling, de Koloniale Bank, verhoudingen aan te nemen, die inderdaad veront-rustend werden. Aan hetplaatzen van wissels op het hoofdkantoor te Amsterdam viel voor de agent-schappen op Java weldra in het geheel niet meer te denken en terwijl men zoodoende aan den eenen kant veistoken bleef van de middelen, die voor den geregelden gang der zaken zoodringend noodig waren, had men aan den anderen kant het hoofd te bieden aan de opvoedingen van in deposito gegene vcn gelden, welke juist thans minder dan ooit konden gemist worden. Het wantrouwen, door het mislukken van de obligatieleening van de Handelsbank te weggebracht, strekte zich ook schier op hetzelfde oogenblik tot de Koloniale Bank uit. Beider aandelen liepen op de Amsterdamsche hours bijna da-gelijks in waarde achteruit : en voor beiden werd de toestand feitelyk onhoudbaar, toen in het begin van November andermaal 6en van de sedert vele jaren op Java gevestigde handelshuizen onder den druk der omstandigheden bezweek en het bekend werd dat de Handelsbank voor een zeer belang-rijk bedrag bij deze deconfiture was betrokken. Reeds weinige dagen na deze gebeurtenis, welke het wantrouwen ten top voerde en vooral in de kringen buiten den handel tot allerlei geruchten omtrent andere handelshuizen en geldkantoren aanleiding gaf, zag het bestuur van de Koloniale Bank zich in de treurige noodzakelijkheid gebracht om surseance van betaling aan te vragen en onder den indruk van die noodlottige gebeurtenis scheen ook met betrekking tot de Handelsbank het ergste nabij. Maar voor men nog den tijd had gehad zich in hun volcomen omvang rekenschap te geven van de heillooze gevolgen, die voor het algemeen verkeer uit eene staking van betaling van de Handelsbank noodwendig zouden zijn voortgevloeid, werd die rain], gelukkiger wijze afgewend door het sJagen van een op het juiste oogenblik tot stand gebracht plan van een zesttal invloedrijke mannen op de Amsterdamsche beurs, in hoofdzaak hierop nederkomende, dat onder den naam van „Nederlandsch-Indische Landbouw Maatschappij“ een nieuwe vennootschap zou worden opericliet met een aandeelenkapitaal van 9.000.000, dat geheel het eigendom zou zijn van de Nederlandsch-Indische Handelsbank, tegen inbreng harezijds in de nieuwe Maatschappij van haar uandcel en in hare uitstaande vorderingen op diverse cultuurondernemingen in Indie tot een bedrag van 12.800.000. Onder waarborg voorts van haar aandelenkapitaal zou de nieuwe vennootschap een loon in g van 10.000.000, rente van 5 of vijf percent, aangaan met een tunccl in de jaarlijksche winst der vennootschappij op tocn do ter zuko uitgeschroeven leening, dank zij de onbekrompen medewerking, welke van alie kan ten werd onder vonden, binnen eenige dagen was voltekond, kon de toestand grootendels als gered beschouwd worden, want de Handelsbank werd er door in staat gesteld om in Nederland cer te blij ven doen aan hare loopende wissel-obligaties en an clere engagementen ten en in Indie voort te gaan met het verstreken en van werkkapitaal ten behoeve van do met haar* in verbinding staande cultuurondernemingen.

Voor den verdere loop der zaken was het gelukken van de leening der nieuwe Landbouw-Maatschappij besissend. Ware do uitslag een andere geweest en had dientongevolgo ook de Handelsbank

niet kunnen staande blijven, voorzeker zouden de pogingen om de Koloniale Bank weder op de been te brengen onvruchtbaar zijn gebleven en zou het ten slotte ook onmogelijk zijn geweest, om eene bevredigende schikking tot stand te brengen ten behoeve van de firma *Dorrepaal & Co. te Semarang*, die voor het gaande houden harer zaken, waarmede de voortbestaan van een hondertal verschillende cultuurondernemingen in Glidden-Java, en meer bijzonder in de Vorstenlanden, gemoeid was, insgelijks eene aanzienlijke vermeerdering van eigen middelen bleek noodig te hebben, nu haar door den loop der omstandigheden het gebruik ontviel van de credietmiddelen, waarop zij vooral in de laatste jaren steeds gesteund had. Het bewustzijn, dat door de getroffen maatregelen het behoud van de Handelsbank verzekerd was, leidde tot eene zelfzame ontspanning, die het vertrouwen weer langzamerhand deed herleven, en toen, nog voor het jaar 1884 ten einde liep, ook de zekerheid was verkregen dat de Koloniale Bank door de toeloeving van nieuw kapitaal in staat was gesteld, hare betalingen te hervatten en de zaken voort te zetten, en dat door overgang van de firma *Dorrepaal & Co* in eene naamloze vennootschap, onder den naam van „*Dorrepaausche Bank der Vorstenlandei*“, ook met haar bedrijf, waaivan zooveler bestaan afhankelijk was, ongestoord kon worden voortgegaan, toen kon men zich gelukkig rekenen, voorshands althans ontsnapt te zijn aan een gevaar, dat als een droigend en onheilspellend onweder niet alleen den handel en de nyverheid, maar het geheele maatschappelijke verkeer van Indie een tijdlang boven het hoofd heeft gehangen. Immers wanneer het tot eene uitbarsting ware gekomen, zouden onvermijdelijk voor ottelijke miljoenen aan onbetaalde wissels, door de agenschappen van de Handelsbank en de Koloniale Bank op hare hoofdkantoren in Nederland afgegeven met protest zijn teruggezonden, om rein hours te erlangen van de nemeis, voor het mecrendel importhuizen, waarvan vele onmogelijk de middelen beschikbaar konden hebben om aan eene dergelijke onverwachte verplichting het hoofd te bieden. Zoodoende zouwen meerdere firma's onvermijdelijk in den val van de bankinstellingen zijn medegeslept, en bij het nauwe verband dat tusschen de verschillende handelshuizen onderling en den in Indie gevestigden tweedehandshandel bestaaf, had die val licht het begin kunnen worden van eene algemeen catastrofe, waardoor ook anderen, die zelf niet rechtstreeks bij die instellingen waren betrokken, hadden kunnen to grondo gaan.

Maar hiorty waro hot niet gebleven I Ook het bestaan van tai van landbouw- en nyverheidsondernemingen zou in do hartader zijn aangetast, want de val der credietinstellingen, met wier behulp werkten, zou voor nagenoeg alien tot een onmiddolijken stilstand van bedrijf hebben moeten leiden, een stilstand die voor het meerendcel zeker mot volslagen ondergang zou hebben gelijk gestaan. Een on ander had ton slotte eene maatschappelijke ontbinding kunnen na zich sleepen, waaruit voor den staat zolvcn do grootsto politieko om financieelc moeilijkheden zouden hebben kunnen voortspruitcn ; maar ter elfdure is, gelijk boven word uiteengezot, hot droigend gevaar gelukkig afgewend, dank zij do doeltreffende maatregelen in Nederland een omen om don opgestoken storm te bezweren, toen het bleek dat in Indië zelf de middelen ontbraken om op afdoende wijze hulp te kunnen

verleenen, en dank ook vooral aan den tijdelijken steun, dien de in gevaar verkeerende crediet-instelling bij de Javasche Bank vonden. Zie art.

lingen (JAVASCHE)

De crisis van 1854 gaf aan de banken menige heilzame les. Zij werden veel voorzichtiger; zij verminderden geleidelijk hun groote directe belangen in verschillende cultuurondemeningen met de daaraan verbonden risico's; zij versterkten hunne positie door flinke reserves en afschrijvingen, ten einde bij terugkeer van nieuwe moeilijkheden daar tegen behoorlijk gewapend te zijn. De algemeene financieele positie werd daardoor belangrijk ge-consolideerd.

De naweeten der doorworstelde crisis deden zich intusschen nog herhaaldelijk gevoelen. Zoo ontstonden door do in Januari 1886 voorgevallen stagnante van de hier te lande gevestigde commanditaire vennootschap Lens & Bergsma emstige moeilijkheden voor de Soerabaiasche Bank en Handels-vereeniging De Rijk, Groskamp & Co., die in 1882 te Soerabaja was opgericht, ter overnemeng van de zetting van de zaken der firma A. W. De Rijk & Co., en wier arbeidsveld hoofdzakelijk bestond in het exploiteeren van cultuurondemeningen voor eigen rekening, en het verschaffen van werkkapitaal ten behoeve van ondernemingen, aan deren toebehoorende. Door den val van het huis Lens & Bergsma zag de nog jeugdige Soerabajasche credietinstelling niet alleen „haar eigen best aan maar ook dat van vele aan haar verbonden bloeiende ondernemingen bedreigd“; maar door eeno schikking met hare crediteuren, die, voor zooverre zij houders waren van wissels door de Vereeniging op de firma Lens & Bergsma afgegeven, genoegen naxnen met eene omzetting hunner vorderingen in obligaties eener tegen pari uit te geven 5 percents obligatieleening van 1 miljoen, kon zij „aan al hare verplichtingen voldoen,* en “daardoor het voortbestaan in de toekomst der vennootschap verzekerd achten”. (Verslag over boekjaar 1885, bl. 7). In den loop van 1886 werd de zetel der Vereeniging overgebracht van Soerabaja naar Amsterdam, wijl de ondervinding geleerd had, dat de gewijzigde omstandigheden die verplaatsing raadzaam maakten, en sedert breidden hare operatien zich geleidelijk uit, totdat met ingang van 1 Januari 1892 de commanditaire vennootschap werd ontbonden en liare zaken en relatien werden overgenomen door de zich als naamlooze vennootschap geconstitueerde hebbende Soerabaiasche Bank en Handvereeniging, wier statuten bij besluit van 27 September 1892 de Koninklijke bewilliging erlangen. Haar bestaan was echter niet van langen duur, want reeds weinige jaren later giing deze instelling failliet.

De uit de crisis van 1884 geboren Dorrepaalsche Bank der Voistenlanden, opgericht bij acte van 10 December 1884 met een maatschappelijk kapitaal van / 8.000.000 bad slechts een zeer kortstondig bestaan, want reeds in 1888 lostte zij zich op in Cultuurmaatschappij der Vorstedanden (maatschappelijk kapitaal / 10.265.000, bestaande voor / 2.000.000 uit preferente, en voor / 8.265.000 uit gewone aandelen), die als cultuurbank hare werkzaamheden ook buiten het gebied der beide Vorstenlanden Soerakarta en Djokjakarta is gaan udbreiden door Ketlimten van consignatiecontracten met verschillende landbouwondernemingen, bij voorkeur suikerfabrieken. Haar hoofdzetel werd terzelfder tijd naar Amsterdam overgebracht.

De N.-I. Handelsbank daarentegen, wier maatschappelijk kapitaal bij de tot stand gekomen reorganisatie van f 12.000.000 op f 7.200.000 werd teruggebracht, heeft zich van laatstbedoeld arbeidsveld zoo goed als geheel teruggetrokken, sedert hare relatien met landelijke ondernemingen op den boven omschreven voet grootendeels door de Nederlandsche-Indische Landbouw-Maatschappij zijn overgenomen, en deze te midden der crisis van 1884 nieuw opgetreden instelling hooft zich van den aanvang af meer toegelegd op het verkrijgen van goede resultaten van de overgenomen relaties, dan op het aanknoopen van nieuwe.

Een gelijksoortige gedragslijn is in hoofdzaak ook gevolgd door de Internationale Crediet- en Handelsvereeniging Rotterdam, die aan de crisis van 1884 met het er gevolg het hoofd heeft weten te bieden dan de N.-I. Handelsbank en de Koloniale Bank, want haar maatschappelijk kapitaal van / 5.000.000 bleef ongedeerd, en eene in Dec. 1884 ter versterking van hare eigene middelen uitgegeven 6-percents obligatieleening van / 2.500.000 (die in 1889, in eene 4½-percents leening werd ge-converteerd en sedert geheel is afbetaald) vond zonder bezwaar plaatsing. Evenzoo vond zonder bezwaar plaatsing de 4-percents obligatieleening van / 1.500.000 in Mei 1885 uitgegeven door de bij acte van 23 December 1878 opgerichte „Handels-vereeniging Amsterdam“. Bij deze Handelsvereeniging stond oorspronkelijk het drijen van handel in het algemeen, zoowel voor eigen rekening als in commissie op den voorgrond, hoewel zij tevens als eigenlijko cultuurbank optrad.

Van al deze instellingen zien wij daarna een gestadige toenanc van het bedrijf, gepaard gaando aan een geleidelijke vermeerdering van hun kapitaal en zulk als een gevolg van den voortdurenden toenemenden bloei, waarin de meesto grooto Europesche cultures op Java zich gedurende een langen reeks van jaren in steeds toenemende mate hebben mogen verheugen. Wei waren er jaren van geringeren voorspoed, wcl hadden herhaaldelijk belangrijke scliommelingen plaats in de prijzen der voornaamste producten van Java's vruchtbaren bodem, wel waren er zelfs oogenblikken dat do suikerindustrie en de koffiecultuur door lage prijzen van die voortbrengselen zeer emstig werden bedreigd, doch volgcndo jaren maukten de geledcn verliezen xyeer ruimBchoots goed en over het algemeen kunnen de genoemde instellingen, evenal de grooto meerderheid der Indische Cultuurmaatschappijen op con lange reeks van voorspoedige jaren wijzen. Zoo bedraagt het kapitaal van de Internationale Crediet en Handelsvereeniging „Rotterdam“ thane na diverse emissies reeds / 8¼ miljoen, waarevens / P4 miljoen in portefeuille en dat van de Handelsvereeniging Amsterdam, die inmiddels in 1910 haar import- en exportzaken geheel opgaf en lout er cultuurbank werd, / 15 miljoen, waarvan uitgegeven / J2½ miljoen. Do Ned-Ind. Handelsbank zag haar kapitaal toenemen tot / 17% miljoen, waarevens / J 272 miljoen onuitgegeven aandelen, de Koloniale Bank tot / 11 miljoen, waarevens f 4 miljoen onuitgegeven aandelen.

Al op dit oogenblik in N.-I. opereerende credietinstellingen, voor zover zij zich niet uitsluitend (met eigenlijke bankzaken onledig houden, zoals dit het geval is met de Javasche Bank, do 4 切: „sch-Indische Escompto Maatschappij, die in 1913 opgerichte Uniebank voor Nederland en

Kolonien (zie aklaar), de N. I. Handelsbank sedert 1884 en de agentschappen van de Chartered Bank of India, Australia and China, en van de Hongkong and Shanghai Banking Corporation,), hebben dus een min of meer gemengd karakter, dat o.a. bij de operatie van de Factory der Nederlandsche Handels-Maatschappij zich zeer sterk doet gelden, want terwijl zij het gewone bankbedrijf in ruimen zin uitoefent door hare kapitalen aan te wenden voor discontoeelingen, beleeningen, wisseloperatie enz., neemt zij tevens in de rij der cultuurbanken een van de voornaamste plaatsen in. Onder de overige credietinstellingen zijn er, die insgelijks in nie- derdere of mindere mate van bankierzaken werk ma-

ken en andere weder, die ook voor eigen rekening dan wel voor rekening van derien goederehan- del drijven, maar in tegenstelling met de zoo even genoemde instellingen, van wier werkring elke rechtstreeksche aanraking met landelijke en industriele ondernemingen is uitgesloten, is het zwaartepunt van de operatie der overige credietinstel- Ungen juist in die aanraking gelegen, en kunnen zij dus worden gerangsohikt onder de eigenlyke cultuurbanken.

Voor, de geldelijke resultaten van de in N.-I. opereerende crediet instellingen wordt verwezen naar do afzonderlijke artikelen BANK (JAVA- SCHE), HANDEUJAATSCHAPPIJ (DE NEDER- LANDESCH), ESCOMPTO-AIAATSCHAPPIJ (N.-I.) HANDELSBANK (N.J.), INTERNATIONALE CREDIET- EN HANDELSVEREENIGING "ROTTERDAM" en HANDELSVEREENIGING AMSTERDAM, en voor de geldelijke resultaten van do Cultuur-maatschappij der Vorstenlanden en de Koloniale Bank naar de hieronder geplaat- ste staten.

Voorwat gaat do aan de Inlandsche bevol- king te verleenen crediethulp zie men VOLKS- CREDIETWEZEN, PANDHUISDIENST en SPAARBANKEN.

¹⁾ De te Hongkong gevestigde *Hongkong and Shatiglai Banking Corporation* opende in 1884 een eigen agentschap te Batavia, dat tot heden in stand bleef, maar daarentegen is het agentschap van de Chartered Mercantile Bank of India, London and China bij de in 1892 plaats gehad heb- bende reorganisatie dezer instelling en hare herschepping in de Mercantile Bank of India Limited opgeheven en droeg deze laatste de be- hartiging van hare belangen op aan de firma Maclaine Watson & Co. te Batavia, diesedert als haar agent is blijven fungeren.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ DER VORSTENLANDEN.

Suikerondernemingen :	Ko ^o Jieoïdememingen :	Tabakondernemingen :	Theeondernemingen :
in Eigendom 4	in relatie 3	in relatie 1	in Eigendom 1
in Kelatic 16			
MaatKchappelijk Kapitaal sedert 1888 onveranderd: Preforente aandelen / 2.000.000.—			
Gewone aandelen - 8.265.000,—			
/ 10.265.000,—			
Reserve 31 Dec. 1913 / 1.805.088.40			
Obligatie leeni-ng in 1914 gesloten / 2.000.000.— 5 % Obligatien.			

	Brut. Winst. Onkosten.	Afschrijvingen.	Verliezen on xxr ..	Nett. Winst.	Dividend.
	, i e l ' ,		Verliezen on xxr ..	Nett. Winst.	Dividend.
	, i e l ' ,		Verliezen on xxr ..	Nett. Winst.	Dividend.
8	/ 162. d		/ 130.	/ 457.	V2 %
~	-190. §	-185. g -	100.	-344.	72 %
	-196. &		86.	-398.	73 %
	-202. 自		40.	-630.	V2 %
0	-206. §		70.	-575.	
	-191.648.03		49.	-688.	
1	662.914.94	-189.085.78	353.992.94	-117.273.97 -	% %
	950.279.87 1/2	-191.493.41 1/2	643.677.62	117.516.47% -	6 %
2	734.008.52%	210.393.30%	129.704.61	412.810.50 -	% %
	680.569.34 %/	206.170.88	352.837.24	117.338.80 -	8 %
3	1158.896.81	-197.382.86	543.435.11%	409.290.81 V. -	% %
	1056.364.86 %	-199.544.79 %	505.982.45	352.999.55 V. :	% %
4	871.845.62%	215.557.85	321.069.56	351.231.27 -	5 %
	746.000.8272	-207.222.50	305.208.53	226.134.44% -	% %
5	837.488.39%	-194.121.79	503.626.57	126.639.26% .	% %
	988.859.19	-235.656.65	267.114.38	527.623.02 -	7 %
6	1251.799.50	-229.739.40	191.262.91	824.879.94 -	1/* %
	1189.976.19	-264.560.71	106.999.—	853.237.79 -	% %
7	1557.563.48	262.241.90	230.052.70	1062.950.04 -	% %
	1724.828.24	-279.741.08	275.000.—	1187.586.34 -	% %
8	2 J 03.333.32	-280.980.05%	531.959.74	1291.632.50 -	% %
	4461.272.88	298.365.53 V. :	23.984.21	1156.308.61% -	% %
9	1993.602.70	337.829.51	293.690.82	1401.546.34% -	8 %
	2908.486.90	-327.311.64	874.260.39	1696.397.— -	7 %
0	2314.162.34	-333.518.02	245.847.47	1741.003.23	% %
	2182.970.87%	-475.449.51%	2.186.80	-1847.266.05% -	% %
1	2420.627.32 *		152.284.40	1798.893.40Va	7 %

KOLONIALE BANK.
(De oijfers stellen duizendtallen voor.)

Boekjaar.	Gestort Maatsch. Kapitaal	Oblig.-Leening.	Bruto Winst.	Dienst der Obligatieleening en Onkosten Surs.	Onkosten	Verliezen	Netto Winst.	Dividend.
1881/82	5000	—	269	—			9172%	
1882/83	5000	—	555	—			316 5%	
1883/84	5000	—	744	—			562 —	
1884/85	5000	—	716	43			1 —	
1885/86	5000	—	739	—			—	
1886/87	5000	—	702	—			—108	
1887/88	5000	—	603	—			83 /	
1888/89	5000	—	813	—			—204 .-./	
1890	5000	—	531	—			—95	
1891	5000	—	578	—				4% % pref.
1892	5000	—	638	—				5%
1893	5000	—	458	—				5 % pref. 3% % gew
1894	5000	—	426	—			-- Z1	
1895	5000	—	491	—				
1896	5000	—	404	—				
1897	5000	—	298	—				
1898	5000	—	532	—				
1899	5000	—	729	—				
1900	5000	—	604	—				5 % pref. 2 % gcw.
1901	5000	—	405	—				
1902	5000	—	333	—			—119	
1903	5000	—	500	—			119	
1904	5000	—	655	—			207	5 % pref. 3 % gcw.
1905	5000	—	859	91			201	5 % pref. 3 % gcw.
1906	5000	—	903	—			316	5 % en / 15 .
1907	5000	—	877	—			400	6 % en / 15 J per
1908	6250	—	900	—			494	C % en / 15 I winst
1909	7500	—	963	—			560	7 % en / 15 < bewijs.
1910	10000	—	1717	—			881	7 % on / 15
1911	10000	—	1588	—			920	7 % en / 15 J
1912	10000	—	1716	—			1027	8%
1913	10000	2300	1394	—			829	% %
1914	11000	2200	1235	—	255		781	6%

CREDIET VERB AND. Zie VOLKSCREDIETWEZEN.

CREDIETWEZEN (VOLKS). Zie VOLKSCRE- < />TJETWEZEN.

CREOOL. Zoo worden genoemd. de personen, in Indie uit zuiver Europeesche ouders geboren.

CRESCENTIA CUJETE L., fam. *Bigoniaceae*. Bila balanda (MAD.), Bemoeck (SOEND.). Lage boom of heester, afkomstig uit Zuid-Amerika, gekweekt om de kalebasachtige vruchten, die als vaatwerk en wat'is-scheppers in gebruik zijn.

CRETINISME. Onder cretinism wordt verstaan die toestand van den menEch, bij welken op den voorgrond staan de verschynselen van dwerggroei, van meer of minder ver voortgeschreden idiotie en van kropgezwel (zie 'aldaij^>*7".

CRINUM ASIATICUM *Amaryllidaceae*. 3' Bakoeg(MAL., JAV., SOEND.), Ba van g brodjol(JAV.).

Bekend bolgewas, in Azie zeer vite-spreid en veel gekweekt wegens de groote witte bloemep. De bladeren zyn een inlandsch geneesmiddeLz

J CROOCKEWIT Hzn (DR. JOHAN HB^NDRIK).

i. < Geboren te Amsterdam 15 Nov. 1823, behaalde hij ' 1849 den titel van36ctor in de philosophic aan de Hoogeschool te vlycht, en veitok in datzelfde jaar naar Indie, waar hy benoemd werd tot ambtenaar

belast met natuurkundige onderzoekingen. Onder

ongunstige omstandigheden werd hy in 1851 ghecel alleen belast met een onderzoek naar tinerts op Billiton, en kwam tot het resultaat, dat het ci land geen tinerts in 对 n bodem bevatte (Zie zijn: Banka, Ma- laka en Billiton, 's-Grav. 1852), welk govoelen door de geschiedenis is weersproken. Vervolgens werd hij

belast met een onderzoek betreffende de steenkolenlagen in Borneo, alwaar hij eenige jaren verblijf Van daar teruggeccrd trof hem de ramp, dat hij op reis van Soerabaia naar Batavia bij een schipbreuk zijne belangryke verzamliiig' natuurkundige en ethnografische voorwerpen veiloer; vervolgens word hij belast met eene wotnschappelijke zending naar de Molukke 攻 en voornamlijk Nieuw-Guinea. In 1859 met verlof naar Nederland vertrokken, keerde hij het volgende jaar naar Indie terug, weid' achter-eenvolgens ass.-res. van golok, van Priaman en te P&-dang, en eiiidelijk resident van Bangka, uit welcke laatste' betrekking hij in 1871 op verzoek cervol werd ont^lagen. Hij overleed te Nijmegen in Juni 1880.

CROTALARIA RETUSA L., fam. *Leguminosae*-/八七.系;

Papilionatae. Orok orok tjina(JAV.), Gegering (MAL.), 沙"刘

Giringlandak (JAV.), Giring giring (MAL.), (de beide

namen ook in gebralc voor Verscheidene an-

dere Crotalaria-soorten) 作"作" *"

Opgericht kruid, met gele

bloemen, over een groot deel van de tropen verbroid

De plant wordt hier en daar voor groene bemesting gekweekt. Een deel van de inlandsche namen is ontleend aan het feit, dat de zaden in de droge peul rammelen.

CROTALARIA SALTIANA Andr., fam. *Leguminosae-Papilionatae*. Orok orok (JAV.), Gëgar soreh (SOEND.), Entjeng entjeng (JAV.). Oppericht kruid, van 1 tot 2 M. hoog, op zonnige plaatsen in de vlakke en in het lagere bergland, vaak voor groene bemesting verbouwd.

CROTON TIGLIUM L. fam. *Euphorbiaceae*. Djemakijan (MAL.), Ki mlakijan (SOEND.), Tjeraken (JAV.). Kleine boom over een groot deel van Zuid- en Zuid-oost-Azië verspreid. Zie TIERAKEN.

CUCUMIS MELO L., fam. *Ocucurbitaceae*. Semangk& belanda (MAL.). De Meloen, bekende klimplant, die zoowel in de gematigde als in de tropische streken om de fijne vruchten gekweekt wordt. Op Java is deze kultuurplant betrekkelijk weinig bekend.

CUCUMIS SATIVUS L., fam. *Cucurbitaceae*. Antemo n (MAD.), Bonteng (SOEND.), Ketimoen (JAV., MAL.), Timoen (JAV., MAL., SOEND.), Klimplant, de Komkoimner, waarvan de vruchten over de geheele wereld in tai van vormen gebruikt worden. Vooral in de tropen komen komkommers in veel variëteiten voor, die meest aangeduid worden door samenstellingen met het woord Ketimoen. Rijpe rauwe komkommers zijn een uitstekend middel tegen indische spruw. De zaden zijn, evenals die van enkele andere Cucurbitaceae, een gezocht middel tegen lint worm.

CUCURBITA MOSCHATA Duch., fam. *Cucurbitaceae*. Laboe merah. Een in Indië veel gekweekte klimplant met groote gele bloemen en langwerpige cilindrische vruchten, waarvan het roode vruchtvleesch door den inlander grang gegeten wordt. De inlioud van de langwerpige zaden is een uit-sleekend middel tegen lintworm, dat in Indië hoe langer hoe meer ingang vindt.

CUCURBITA PEPO L., fam. *Cucurbitaceae*. Laboe (MAL.), Waioch (JAV.). Kruipe plant (de Pom-poen), met zeer va ria bole, nicest groote vruchten, die uitgehold wel als flesschen worden gebezigd. Ze worden ook wd gegeten, maar zijn flauw van smaak. Ter onderscheiding van de verschillende vormen wordt aan het woord Laboe of Walocli meest nog een tweede woord toegevoegd.

CUDRANIA JAVENSIS Tree., fam. *Moraceae*. Kajoe koening (MAL.), Kcdcrang (MAL.), Tcgerau (JAV.). Doornige, hoog-klimmende heester, of boompje met hangende lakken, in een groot deel van Zuid-Oost-Azië tot in Australië voorkomend, bekend om do gelckleurstof, die in hout on schors voorkomt en die gebruikt wordt oin te ver ven.

CULTURES. Zie onder LANDBOUW en voor Gouvernements-cultures onder CULTUURSTEL-SEL.

CULTUURBANKEN. Zie CREDIETINSTELLINGEN.

CULTUUR-DIENSTEN. Bit waren gedwongen dieijsten, die ten behoeve van do Gouvernements cultuies, tegen een geringe vergoeding in onderscheidene vorm, door de Inlandsche bevolking worden verricht. Zie onder CULTUURSTELSEL en onder INDIGO, KANEEL, KOFFIE, PEPPER, SUIKER, TABAK, THEE.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJEN. De naamlooze vennootschappen op aandeel(ei), welko zich de exploitatie van cultuur- en landlijke ondernemingen in Nedorlandsch-Indio ten dool stellen, hebben vry algemeen den naam Cultuur-Maatschappijjen aan-

genomen, veelal gevolgd door den naam van de landlijke onderneming, of do ondernemingen, wier exploitatie zij ten doel hebben, bij voorbeeld Cub tuur Maatschappij Alas Bezoeki; soms gaat de naam van de onderneming vooraf, zooals Batangara Cultuur Maatschappij, of wordt aan de naamlooze vennootschap een naam van wijdere strekking gegeven, zooals Algemeene Belgisch-Javasche Cultuur Maatschappij.

Het ontstaan dier naamlooze vennootschappen dagteekent eerst van de laatste veertig jaren. Voor dien tijd behoorden de landlyke ondernemingen op Java, voor zoover zij door Europeesch kapitaal werden geexploiteerd, aan particulieren of aan Imndelsfirma's, te wier name de concessies, d.z. de gouvernementsvergunningen voor de exploitatie van teiTeinen in erfpacht waren uitgegeven.

De groote uitbreiding, welke de exploitatie van cultuurondernemingen voor de voortbrenging van producten als suiker, tabak, koffie, thee, kina rubber, enz. heeft genomen, is te danken aan de vorming dier Cultuur Maatschappijjen, welke door deel-neming van een grooter of kleiner aantal aandeel-houders in dezelfde onderneming veroorloofden het risico dier onderneming over verschillende personen te verdeelen.

In het als Bylage X aan het Koloniaal Verslag van 1874 toegevoegd Overzicht van de Geldmarkt van Java in 1873 en de drie voorafgaande jaren (samengesteld door den toenmaligen President van de Javasche Bank Mr. N. P. van den Berg) leest men aangaande de vorming dier naamlooze vennootschappen o.a. het volgende:

„Van het tot stand komen van nieuwe industrieele ondernemingen, of van het exploiteeren van uitgebreide schaal van reeds bestaande ondernemingen, door middel van maatschappijjen op aandeel, zoo als dit niet alleen in Europa, maar zelfs in Britsch-Indië algemeen gebruikelijk is, veerneemt men hier nooit iets, en opvallend is het zeker, dat, —, terwijl in Nedorland tai van reedertijen, katoen-spinnerijen, bectwortelsuikerfabrieken, enz. enz., op actien verzeen zijn, en Britsch-Indië b.v. niet minder dan 46 verschillende maatschappijjen telt, —, (lie de cultuur van theo ten dool hebben — in Nedorlandsch-Indië tot dusverre geen enkele „raatschappij bestaat, die zich op de uitoefening „van cnigen speciaal tak van het landbouwbedrijf „toelgt. Bohalve de prauwcnvercon en de assu-„rantie-maatschappijjen, hcoft men hier zoo goed „als geeno naamlooze vennootschappen op actien, „en hetgeen op iudustrieel en landbouwkundig gebied in het loven wordt geroepen, is bijna uitsluitend do vrucht van het door de ondernemers in „gebrachte eigen kapitaal, en van financieele „hulp, die inrichtingen, zooals do Handelmaatschappij, de Handelsbank, de Escompto-Maatschappij, enz., gewoon zijn als geldschietters te ver-„Jeencn.“

„Dat op hot hier genoemde gebied in de toekomst „nog veel to doen is, behoeft temauwernood op „merldng. Onder goed en kundig beheer hebben „weloverlegdo land bouwondernemingen op Java „cenc bijna zokere kans van wclsagen, en voor „hcol nieuwe ondernomingen schynt hot zelfs veel „aanbevelenswaardiger om over eigen, door asso-„ciatie bijeen te brengen, kapitalen te beschikken, „dan van don aanvang af gokuht to gaan onder do „interesten van do kapitalen, die men van derden „in Icon moot nemcn. Hot schijnt edior, dat do „toestandon op Java zich nog aanmerkelijk zullen

(//)

„moeten wijzigen, v66r men in den hier aangegeven „zin toenemende ontwikkeling verwachten mag. „De agrarische regelingen, en meer bepaald het door „velen zeer gebrekkig geacht recht van erfpacht, „genieten geen vertrouwen, en het zou dus minst „genomen gewaagd zijn om zich groote illussien te „maken van de vruchten, die van de exploitatie „van Java's rijken bodem door middel van particu- „liere landbouwondernemingen, steunende op de „kapitalen, dio hier langzamerhand worden over- „gegaard, kunnen verwacht worden“.

Zoals Mr. v. d. Berg in zijne bewerking van het artikel „Cultuur-Maatschappij E en“ voor den Eersten Druk dezer Encyclopaedie reeds aantoonde, heeft de sedert opgedane ervaring zijne eenigszins pessimistische verwachtingen gelogenstraft. Ondanks dat de agrarische regelingen, waarvan in bovenstaande aanhaling sprake is, in hoofdzaak onveranderd zijn gebleven (met betrekking tot den aan den lande te betalen canon over in erfpacht afgestane woeste gronden zijn de oorspronkelijke bepalingen in meer vrijgevegen zin gewijzigd: zie Agrarische Wet), zijn gaandeweg, zoo wel in Nederland als in Nederlandsch-Indie een groot aantal naamlooze vennootschappen tot stand gekomen, met het doel de exploitatie van reeds bestaande ondernemingen in Indie voort te zetten, of nieuwe ondernemingen in het leven te roepen.

Men kan thans zeggen, dat het aantal diel lande- lijke ondernemingen, waarvan de eigendom aan een persoon of gene firma toebehoort, zeer gering is geworden. Zelfs indien eene onderneming in eigendom aan een persoon behoorde, heeft men er dik- wijls voordeel in gezien, dien eigendom in eene naamlooze vennootschap in te brengen, uit overweging, dat het in dien vorm gemakkelijker is, zoo noodig, nieuw kapitaal van derden voor de onderneming te verkrijgen of den eigendom der onderneming geheel of ten deele aan anderen over te doen.

De oudste in de rij der Cultuur-Maatschappijen is de in 1870 te Amsterdam, opgerichte Deli-Maat- e chappij. Eenige jaren later, in 1875, kwam te Batavia de Deli-Batavia-²Maatschappij tot stand, en in 1879 volgde de oprichting te Amsterdam van de Amsterdam-Deli-Compagnie. Voor Java intusschen bleef de in bovenstaande aanhaling geschetste toestand ongewijzigd voortbestaan tot het jaar 1874, toen te ¹marang-de Maatschappij Poendoeng ter voortzetting der exploitatie van de in de residentie Djokjakarta gelegen suikerfabriek van dien naam gevor ¹ll d we ²en, maar verseheidene jaren verliepen er voor dit voorbeeld op eenigszins uitgebreide schaal navolging vond, hetgeen zich teneele ver- klaren last door de gemakkelijkerheid, waarmede het reeds voor bestaande of voor nieuwe ondeme- mingen benooidigd kapitaal veelal verkrijgbaar was bij het meerendeel der in Ind ³ opereerende crediet- instellingen, en ook bij enkele particuliere handelS- huizen. Maar in dit opzicht bracht de emis van 1884 een volslagen ommekeer van zaken te weeg. Voor de vroegere vrygevigheid trad groote terughoudend- heid in de plaats, en wie toen voor de voortzetting of de totstandko/ning van landelijke ondernemingen kapitaal beoefde, moest ter veykrijging ervan een anderen weg inslaan door het groote publiek in de zaak te inUtro⁴eeeren, en mel velar medewerking de fondsen bijeen te brengen, die vroeger door het fcluiten van consignatie-contraeten verkregen v/er- den. — Het vorroen van naa/nlooze vennootfchap- pen met beperkV; aangprakeJijkheid van de deelJ- hfcbbbers wan het vanzelf aangeweze/j middcl, en van

dien tijd af begint; het aantal van dergelijke maat- schappijen dan ook gestadig toe te nemen, niet alleen in Indie zelf, maar in nog veel ruimer mate in Nederland, waar juist tengevolge van de crisis van 1884 de aandacht van het geldbeleggend publiek meer dan vroeger zich op Indische zaken gevestigd had.

Eene enorme, snelle uitbreiding heeft het aantal Cxiltuur-Maatschappijen verkregen, toen de aan- dacht van de financieele wereld gevestigd werd op de geschiktheid onzer kolonien voor de rubber- cultuur. In do jaren van den rubber-„boom“ (1909/11) is een groot aantal cultuurondernemingen op Java, Sumatra en Borneo, waarop de rubbercul- tuur reeds al dan niet werd gedreven, en ook een aantal onontgonnen gronden, in naamlooze vennootschappen ingebracht.

Baar de speculatiegeest in rubberaandeelen in het publiek gevaren was, en verhoudingen had aange- nomen, welke aan den dwazen tulpenhandel her- innerden, is in die jaren voor menige cultuuronder- neming eene kapitalisatie aangenomen, welke allermi- est door de intrinsieke waarde gewettigd was.

Het is hier niet de plaats zulks in bizonderheden na te gaan. Bij Cultuur Maatschappijen in het alge- meen doet het geval zich voor, dat de beui- swarder of inti-insiekie waarde veel hooger is dan de nominale waarde der aandelen (zooals bij de Deli-Maatschap- pij), terwijl daarentegen ook in vele gevallen de eigenlijke waarde veel geringer is dan de nominale waarde der aandelen.

Op een ander feit mag hier gewezen worden. De rubber-„boom“ heeft de belangstellig van het buitenlandsch kapitaal voor cultuur-ondernemingen in onze kolonien levendig gemaakt. In de jaren 1909/12 zijn een vrij groot aantal naamlooze vennootschappen in Engeland, Frankrijk, Belgic en Duitschland opgericht, welke de exploitatie van rubber-, koffie (enz.)- landen ten doel heeft. In de meeste gevallen is teneinde volkomen de rechten (en dus ook de verplichtingen) van in Nederland en Nederlandsch-Indie gevestigde naamlooze vennootschappen te verkrijgen, de vorm gekozen, dat de onderneming in eene in Nederland of Neder- landsch-Indie gevestigde naamlooze vennootschap werd ingebracht, waarvan alle aandelen toebe- hooren aan de Engelsche, Fransche, Belgische of Deutsche Maatschappijen, die dus feitelijk in eigendom hebben, terwijl de Hollandsche vennootschap slechts een nominaal karakter verkrijgt (zoogenaaido „holding company“).

Volgens hot door Mr. A. G. N. Swart gcompi- leerd liandboek tier fvubber-Cultuur-Maatschappijen in Nederlandsch-Indie (914) verdeelde het kapi- taaj der rubbercultuurondernemingen — welke in vele gevallen tevens koffiecultuur beoogen — zieh als volgt over Nederlandsche, Engelsche, Belgische, Fransche, Atnei- kaansche an Deutsche Maatschappijen :

	Nominaal	Uitgevegn
Nederlandsch		
Kapitaal on		
Nced, In-	FJ. 84.680.000.—	FJ. 47.524.000
disch kap.	„J 78.8J 5.000.—	„J 48.379.600.—
Engelsch kapit.		
Belgisch en	„ 50.684.700.™	„43.051.200.—
FranHch kap.		
AmeijkaansCj	„17.250.000.—	„J 7.250.000—
Kapita:ij	„L8GO.000.—	„1.860.000.—
L>uit8ch Kupit,		

Meer dan de helft van het kapitaal was dus Engelsch, doch hierbij dient met de hierboven ge- plaatste opmerking rekening te worden gehouden, dat in den rubber-, „boom" vooral de van Engelsche zyde opgerichte maatschappijen in sterke mate aan over-kapitalisatie leden.

Voor zooverr. uit de teraake besclikbare gegevens ken worden nagegaan, bedroeg het aantal Cultuur-Maatschappijen, wier zetel in Nederland of in Nederlandsch-Indie gevestigd was ult^o 1915, 1148, die volgenderwijze kunnen gesplitst worden:

	Kapitaal
a) Koffie-Cultuurmaatschappijen	Fl. 64.601.500.—
b) Suiker- „	„149.407.200.—
c) Tabak- „	„69.107.500.—
d) Thee- en Kina- „	„68.207.500.—
e) Rubber- „	„206.065.200.—
f) Diverse „	„
die meer dan 6en cultuur drijv.l	„1.16.067.400.—
	Fl. 673.456.300.—

Bovenstaande verdeling blijft globaal, want vele rubrcrondemcningen houden zich bij voorbeeld met de koffiecultuur bezig, op sommige heeft de laaUte kukuur zelfs meer beleecknis dan de rubber verkegen. Ook is in deze cijfers niet begrepen het kapitaal van de in Indie opereerende credietinstel- lingen, die aldaar a ls cultuurbanken werkzaam zijn. Voor zooverre die instellingen, a J s do Nederland- sche Hand el- Maatschappij, Nederlandsch-Indische H.iDili-Nbank, Koloniale Bank, zelf cultuuronder- ncinging in Nederlandsch-Indie exploitceeren, zijn (lj< : (loorgaans in afzonderlijke naamloozo vennoot- schappcn ingebracht, welke ai dai? in bovenstaan- <le recapitulatie zijn begrepen.

CULTUURPAPIER. In vele consignatic-con- tracten (zie aldaar) plegt do be pa ling te worden opgenomen, dat de geldopnejer zich verbindt om voor de hem voorgeschoten bedragen promessen af te go ven aan do order van den goklschietcr botaal- baar na onnkomst van een tusschen partijci) over- cen te komen termijn aan het in het stuk te vermcld- den loincilic. Dit papier, niet uit eigenlijke handels- transactien, uit transaction van koop en verkoop oitsprotcii, is in Indio bekend onder den naain van cultuurpajicr, en neemt in het verkeer aldaar ongc- veer gelijko plants in als het in Nederland gebruik- lijke credio(papier, over den aard en de beleecknis waarvan in do verslagen der Nederlandsche Bank incmia len word uitgewijd. Door do discon- leering van de aldns aim zijuo order uitgesleldo plantofs- pron)08son kan de geldsclietterzich weder hot gebruik veihchaffcn van de uitgeschoten golden : maar met hot (er diHcontceoring toelaten van dergclyk papier is d. .favascho Bank in den regel steeds zeer terug- lioudend gewccsl. Alleen bij uitzondering, on met het vuste beding, dat onder geen voorwaarde renou- vellcijncln zou mogen plants hebben, word hoi mi en dan door haar aangenomen.

CULTUURSCHOOI. TE SOEKABOEMI. Zio B/ JSCiiW % ICN eti ONDEKWIJS.

CULTUURSTELSEL. WOKOINO. Nuden vul van de Voreoiijgde Oost-Indhcho Compagnio "eti iui (Ion overgang van hare Aziatiacho bozittingen in handen van don Slant (1798) kwain do vraag aan do ordo volgens wolko beginselon do kolonien voortaan bo-

stuurd zouden worden. Zou het oude stelsel diet Compagnie gehandhaafd blijven? Het was geheel in overeenstemming met den geest dcr 17de en 18de eeuw, van zuiver mercantielen aard ; het beoogde voor alles, indien niet uitsluitend, de kolonien dienstbaar te maken aan het geldelijk belang van het moederland on het trachte dit doel te bereiken door toepassing van monopolien, contingenten-ver- plichte leverantien, gedwongen diensten ca. Zeker voldeed het oude stelsel aan het desideratum, zoolang het hand els lichaam zijn werkzaamheid hoofd- zakelijk tot het gebied van den handel bepaalde, dus koopman bleef, maar het faalde meer en meer, om te eindigen met cen bankroet, seclert en naarmate de Compagnie, door de oinstandighden gedwongen, ook op het terrein van de politick bemoeienis er- langde, later zelfs ingrijpen moest, en ten slotte de rol van soevereine en bestuurster te vervullen kreeg. Of, zouden de in het begin der 19de eeuw haanbrekende vrijzinnige denkbeelden ten aanzien van koloniale politick en koloniaal beheer tot richtaoner strekken ? Dan zou niet zoozeer de stijving der moe- derlandsche kas den doorslag geven of het zwaarte- punt uitmaken, als wel de ontwikkeling van land en volk onzer koloniin, te weten: langs den weg van vryheid van handel en nijverheid, vr^hheid van persoon en arbeid, voorziening in nooden en behoef- ten, bescherming van persoon en goed, c. a. Edoch, het aanvaarden en toepassen, van deze beginselen en de consequentien orvan beteekenden in, den aanvang der 19de eeuw het geheel breken met het tot nog toe gevolgde Compagnie's stelsel, m. a. w. het eische geld, zelfs veel geld. En dit ontbrak ten eenen male. Door de oorlogen met Engeland, de Fransche oover- heersclung, het continentale stelsel, enz. verkeerden in Nederland handel en scheepvaart — in het- bi- zonder die op Indie, — zoomede schier alle takken van nyverheid in allertreurigste omstandigheden. Ingcvolgc de staatsregeling van 1798 had de Staat, mot de bezitt- ingen, de miljoenen bedragende schuld der Compagnie overgenomen. De toestand der fi- nancien van het moederland was hoogst ongunstig — in 1804 bedroeg de rente dor nationale schuld ruim 34 miljoen en het totaal der gewone inkomsten slechts 30 millien —, verslimmerdc door verechil- lende oorzaken steeds meer — tierceering der nationale schuld door Napoleon, slecht financieel be- leid onder Willem I, — en was op het tijdstip van den Belgischen opstand onhoudbaar geworden. Ook in Indie heerschte geldgebrek, veroorzaakt door de wisseling van gouvernementen, door een muntwezen dat alles te wenschen overliet, en door den veel geld versliiidenden Java-oorlog van 1825 tot 1830. Het beheer van den G. G. Daendels sloot met een tekort- en do verkoop van uitgestrekte landstreken kon zulks niet vorhoeten. Het Engelsche tusschenbe- stuur toonde ovencons een nadeelig s&lido. Hot be- stuur van Commissarissen Generaal gaf wel onigo verbolering to zion, maar onder dat van den G. G. Van der Capellen namon de tekorten feitelijk toe. Ook onder den bezuinigei)den G. G. du Bus do Gisignies was or eon deficit. In hot kort: na den valder Com- jagnie hieldon de tekorten onder de opvolgende regee ringen gedurende de eerste drie decennien van de Ukle eeuw nan en om daarin te voorzien hsuu het moede)land tot 1828 reeds ruim 37 millioen, door leening in Nederland verkegen, aan Indie voorge- sehoten. Ons koloniaal beheer gedurende het tijd- vak 1800—1830 voortoono den invloed en do af- spiegeling van dien benanen financieelen toestand; het gaf geon vijvstheid van, doch een Iransig^{ve}i[^]

met beginselen te aanschouwen, des te meer naar mate de geldnood steeg. De G.-G. Daendels, wel ingenomen met vrijzinnig beginzelen van bestuur, achtte echter do omstanlijken en die van geldelijken aard in de eerste plaats, niet gunstig voor de volledige toepassing daarvan. Raffles legde eenige grondslagen voor een vrijzinnig bestuur, maar deze kwamen niet tot hun recht zoowel door den korten duur van zijn bewind als door gebrek aan geld. Com-missarissen-Generaal traden in het voetspoor van Raffles, aanvaardden zijn landrentestelsel, maakten van vrijzinnige opvattingen getuigende regelingen, maar behielden de gedwongen diensten en toonden in andere opzichten zich niet los te kunnen maken van het oude stelsel; zij bestendigden en verbeterden wat zij vonden voor zoover de omstandigheden van geldelijken en anderen aard'toelieten, doch tot het voldeed aannemen en consequent doorvoeren van een omlijnd vrijzinnig bestuursstelsel kwam het niet. Het bewiis van den G.-G. Van der Capelion ken-merkte zich aanvankelijk door weifeling en later door beslissen terugkeer tot het oude regime, zich uitende o.a. en in het bijzonder tegen de particuliere landbouwTijverheid van niet-inlanders, die of tegengewerkt of geweerd werd. De G.-G. Du Bus kreeg de opdracht de verwarde Indische financiën in orde en de kolonialo inkonisten op peil te brengen, ter bereiking waarvan niet alleen bezuiniging op groote schaal ingevoerd, maar ook en in het bijzonder de kwestie der kolonisatie van Europeanen en der hiermede verband houdende landuitgifte in nadere beschouwing genomen moest worden. Com-missarissen Generaal — meer speciaal Elout — reeds, waren n.l. van oordeel, dat de landbouw op Java, w. o. de teelt van voor de Europeesche markt geschikte voortbrengselen, aangemoedigd en ontwikkeld moest worden middels uitgifte van woeste gronden aan particuliere ondernemers, er van overtuigd als zij waren, dat op die wijze de welvaart van kolonien en moederland zou worden bevorderd. De gedachte maatregel kwam echter niet of onvoldoende te uitvoering door het reactionnaire optreden van Van der Capellen. Du Bus nu had te onderzoeken wat doelmatiger zou wezen: bevordering dan wel wering van de landuitgifte, en in zijn belangrijk rapport van 1 Mei 1827 zette hij zijn denkbeelden dienaangaande uiteen. Volgens hem stond Java's productie, hoofdzakelijk bestaande uit rijst, tabak, lijnwaden en koffie, in niet de minste verhouding tot de uitgestrektheid, do vruchtbaarheid en de hoegrootheid der bevolking van het land. De waarde van den invoer was belangrijk gestegen en overtrof die van den uitvoer, die stixeds gedaald was en ten slotte beneden poil bleef. Van hetgeen Java voortbracht bleef alles biiinen den Indischen archipel, uitgezonderd de koffie — in schijn een vrije, in werkelijkheid een gedwongen cultuur —, die naar Nederland verscheept werd en slechts een waarde van enkele millioenen vertegenwoordigde. Bij zulk een stand van zaken konden handel, scheepvaart en nijverheid, in het bijzonder die van het moederland, niet gebaat wezen en dreigde Java te worden „een lastpost voor den moederstaat en een invre-tende kanker voor zyne financiën." Die gobrekkige en beperkte voortbrenging was te wijten aan : do samenwerking van het gedurende twee eeuwen toegepaste monopoliestelsel, dat, alle mededinging uitsluitende, de markt dwong door beperking van toevoer en hooge prijzen najoeg door beperking van productie, waardoor normale ontwikkeling en stijging der voortbrenging gefnuikt moesten worden; —het grondb-

zit der inlandsche bevolking, dat communaal was en voor elken deelgerechtigde slechts uit een klein stukjo land bestond, waardoor schier elke Javaan wel landbouwer kon zijn, doch alleen heel in het? klein, als 't ware zijn eigen daglooner was, enkel rijst en wat tweede gewassen verbouwen kon, op uiterst beperkte schaal, d. w. z. voor hetgeen noodig was om landrente op te brengen en in zijn weinige economische en sociale behoeften te voorzien; — het gemis aan kapitaal, kennis en de gelegenheid om die te bekomen. Door ontginning van woesten grond was de uitgestrektheid bouwland wel toegenomen, maar dit was gekomen door den drang eener in ziele lental steeds toenemende bevolking, alleen om aan de eigen behoeften te kunnen voldoen, dus niet om naar beter te streven. Evenzeer als bij Du Bus vast- stond, dat de nijverheid van den Javaan slechts heel weinig vermocht voort te brengen aan producten, die in don wereldhandel konden worden betrokken, was hij er van overtuigd, dat in de gegeven omstandigheden de gewenschte verbetering verkregen zou worden door de tussschenkomst van Europeesch kapitaal en Europeesche kennis in te roepen. De samenwerking van die twee factoren zou het mogelijk maken den landbouw op Java te ontwikkelen en tot hooger peil te brengen, met name producten te verbouwen, die met succes op de wereldmarkt konden mededingen. Als lokmiddel ware te bezigen do uitgifte van woesten grond aan Europeanen, niet bij kleine stukjes, want dit zou slechts het schep- pen van nieuwe kleine pachtertes van grond naast do Indische zijn en dus niet aan het beoogde doel beantwoorden, maar bij ruime uitgestrektheden, om er belangrijke cultuurondemeringen op te ves-tigen, bij voorkeur in de nabijheid van goed bevolkte streken, zoodat welkvolk in voldoende aantal toevor- krijgon zou zijn. Zulke ondernemingen zouden voor de bevolking gelgenheden tot geld verdienen zijn; bovendien zou daarvan voor haar opvoedende kracht kunnen uitgaan, tevens zouden zij aan andere takken van nijverheid dan landbouw het aanzijn schenken, waaraan in Indio groote behoefte bestond. Zich geheel kunnendo vereenigen met dezo inzichten en beschouwingen, bood de Minister Elout don Koning het rapport van Jhu BUB aan, aimedo, ter goedkeuring, een ontwerp K. B. regelende do uitgifte van woeste gronden in pacht of huur. De go-wezen Commissaris-Generaal van do West-Indische bezittingen Van den Bosch, door den Koning uitge- noodigd over do zaak ad vies uit to brengen, be- tuigdo zijn instraming mot het voorgedragen stelsel, maar sprak tevens de vrees uit, dat het in do praktijk met velo moeiiijkheden te kampen zou hebben, omdat de Europeesclie markt op dat tijdstip reeds overvloedig voorzien werd van dezelfde kolonialo voortbrengselen als op Java in het groot konden en zouden worden getceld, zoodat do Java- sche ondernemers allecu bij zeer geringe bedrijfs- kosten, wat bij vrijon arbeid echter niet gemakkelijk veiwezenlijkt kon worden, het zouden kunnen bol- werken tegen do mededinging van ciders, waar de arbeid van negerlaven en nog andere factoren (West-Indie, Amerika) de onkostenrekening aanzienlijc deden dalen. Niettemin werd een jproefneming met het stelsel van belaiig geacht en aangera- d'nd daartoe over te gaan, waarbij het oppterozicht uitgeoefend moest worden door een „man genegen „in den geest van het stelsel te werken, van genoog- „zame macht voorzien om alle tegenwerking voor to „komen, en die teveeis in het wolgelukken der zaak geacht kan worden een hoog belang to stellen." In-

tusschen tot Gouverneur- G eneraal benoemd op voordracht van den Minister Elout, had Van den Bosch dan ook geen bedenking tegen de opnemng in het R. R. (van 1830) van bepalingen, die de In- discho Regeering opdroegen „door alle middelen binnen haar bereik den landbouw aan (to moedi- gen)“ en „zooveel doenlijk de teelt van voortbreng- selen voor den handel met Europa geschikt te be- vorderen“, zoodoed „de meest geschiktte maat- regelen (to nemen) ter bevordering der wettige ondernemingen van de Europeanen en anclren, aan welke door het gouvernement gronden worden afgestaan in eigendom, huur of erfpacht ; alles in overeenstemming met de bijzondere of algemeene bepalingen daaromtrent door don Koning te maken" (art. 108 en 109). In een nader ad vies echter, dat van G Maart 1829, nam Van den Bosch stelling tegen het stelsel van Du Bus. De lage marktprijzen der koloniale producten (suiker, kof- fic, indigo, katoen), de verwachting dat daarin niet spoedig verbetering zou komen, de mededinging met West-Indie en Amerika, de gebrekkige munt- circulatie op Java, de geringe kans op dadelijk voor- deelen, werden als zoovele onoverkomelijke bezwa- ren daartegen aangevoerd, en met het oog daar- op zou het, naar zijn nieening, do bedencklykste gevolgen, zoowel voor de productie van genoemd eiland als voor do gouvernement's inkomsten kunnen hebben. Daarom kon hij zich niet vereenigen met het denkbeeld om dat stelsel als een „algemeen beginsel" aan to nemen ; wcl was hij, onder bepaalde voorwaar- den, voor het nemen van proceven in die richting, ten einde geveveeis uit de practijck to bekommen, die in htaat zouden stollen later een oordeel daarover to vcllcii. Intusschen inoest naar wat anders worden oiugeziet i <rn de Indischo bezittingen uit hun ver- val op te halen en wecr to bloci en welvaart te bren- gen. De oplossing mcende Van den Bosch gevonden te hebben in do tocpassijng van „het oudo stelsel der voornialigc Compagnio of dat der geforceerde kul- tuur," oindat hij van oordeel was, dat het, mits ont- daan van „alles wat een gebrekkig besluit van don inlander daaraan hud toegevoegd," „in zyn begin- 8ejen rechtvaardig, in zijn strekking zoowel voor het moederland als voor Java heilzamer, en voor den Javanen voordceliger was dan eenig ander, dat van de vijge beschikking over zjn arbeid niet uit- gezonderd." Overconkcnistig de oud-Javaanscho instellingen was iuimcrs cigenaar van den grond do Javaansche souvorcin, dio hot land in gebruik af- stond aan den kleinen man, onder voorwaard, dat doze een zeker gedcelde van den oogst oprbract aan een bepaukt gotal hecrdiedienston 's jaars ver- jicthtc ton behoovo van den souverein. In de pjaats van dezen was cerst do Compagnio en thans hot Gouvernement getreden, dal mitsdien bevoegd ge- acht inocht worden evenzoo to handelen. Er scliien derhalvo — aid us Van den Bosch — niots aan te voeren te zjn tegen het beginsel, „dat het Gouvor- nement het gebruik van deszelfs gronden aan den Javanen vorgunt, onder voorwaard dat hij do helft, $\frac{2}{3}$ of zooveel hij thans van den oogst oprbrngt, aan het Gouvernement zou betalen (landrente), of wcl dat voor heL gebruik der I'ijstvelden, waarvan do Jandhuur / 15 zou bedragen, van hem naar Jands- gobruik (do adat) zal worden aangoenom do love- ring van eenig product G6 dagon arboids vordorende, waarbij dan altijd zou behooren te worden gevoegd eeno kleine geldcljko romonoratio by do aflovring van het product, gelijk bij do koffio." Of duidelyker gezegd: de Javanen zou aan liet Gouvernement een

product levoren, dat voor de Europeesche markt dan wel als grondstof voor nuttige fabricaten ge- schikt was, waarvoor hij 66 dagen zou moeten ar- beiden ; daartegenover stond, dat het Gouvernement hem vrijstclling van landrente en bovendien een kleine belooning — zoodals bij de gedwongen kof : ficulatuur in de Prcanger Rcgentschappen reeds het geval was — zou geven. Indien de afwerking van, het product niet door den Javanen kon plaats heb- ben (suilcker, indigo, katoen), dan, zou die door Euro- pcesche fabriekanten in de nabuurschap gesclueden, met wie daarvoor overeenkomsten zouden worden aangegaan en aan wie grond voor de oprichting van fabrieken zou worden afgestaan. Op deze wijzo zou een kolonisatio van Europeanen bevorderd worden. In geen, geval zou bij dit stelsel de Javanen aan het gezag van den Europeeschen, fabrikant onderwor- pen worden; hij zou onder de leiding zijner eigene hoofden blijven. Van op den Javanen uit te oefenen dwang were! door Van den Bosch niet gerept; hij liet echter wel uitkomen, dat hij niet bedoeldo „het huren van vrye arbeiders, dio het recht hebbeu om heen te gaan als zij zulkz verkiezen" ; bepaaldelijk had hij op het oog „gevestigde inlanders, aan wie een zekero hoevclheid arbeid, in betalling van hunne lasten, wordt opgelgd." Wat betref de uitgifte van woeste gronden aan do particuliere landbouwnij ver- heid, die zou aanvankelijk met „eenige omzichtig- heid,, plaats hobben, en uitbreiding zou alleen toe- gestaan worden, naarmate de mogelijkheid geble- ken was, dat do producten met voordeel geteld konden worden. Ook do verhueringen van land in de Vorstelanden aan Europeesche ondernemers zouden slechts "spaarzaam" toegelaten worden. Met zjn stelsel achtte Van den Bosch het niet onmog- lyk de productio van Java mot 15 a 20 miljoen gulden 's jaars te venneederen, en hierdoor zou de moderlandsche handel wecr to bloei geraken, het deficit in do balans dor kolonie zeker gedekt, en „aan de dringende behoefte van het oogenblik" voldaan kunnen worden. Dit stelsel, verregaand reaction- nair, bijna een volledigo terugkeer to het oudo regime dor Compagnio, kon de instemming van den vrijzinnigcn Mhiistor Elout niet verwerven. Deze, overtuigd voorstander van vrijheid van persoon en arbeid, vrijheid van handel en nijverheid, bestreed het krachtig, toondo het wankele ervan aan, en verklaardo dal hij aan de invoering daarvan zjn medewerking iiiiit verlcncn kon. Bij don Koning vond Van don Bosch een betor oor. Echter niet uit overtuiging dat diens voorstollen, van een objec- tief politiek en economisch standpunt beschouwd, zoo voortrccllijk waron on daarom do voorkeur ver, dienden. Maar hot waren do uitgeputte schatkist, het ter nauwernood kunnen dokken van do gowone uitgavon door allerlei kuiistmiddclen, do moilyk- heid om rente on aflossing der door den Staat go- waarborgde Indischo schuld te kwijten, het toone- men dor oppositie tegen hot financiel beleid der Re- goring, kortom: het was de hoogo geldnood van hot moederland, dio don Koning er too bracht zjn vroe- gero voorliefdo voor een vrijzinnige koloniale poli- * tick aan kant te zotton on zich niet meet om stol- seis to bekrounen, doch alleen naar geld to verlan- gon. Mot do stelsels van Du Bus on Van don Bosch was gold to makon, maar mot dat van den laatston veel ceider. Alleen om hot gold eix „noode allo po- Z < litieke en comiercieelo bcschouwiigton tor zijdo stollondo," verceijigdo do Koning zich met do plan : non van Van don Bosch, waarop do Minister Elout zjn ontslag vroeg on vorkeog.

DE HOOFDBEGINSELEN VAN HET CULTUURSTELSEL. Kortelijk samengevat komen deze, zooals wij die uit de z.g. „Zakelijke Extracten" in Ind. Stb. 1834 no. 22 kennen, hierop neer:

1. Er zouden overeenkomsten met de bevolking worden gesloten voor den afstand van een deel harer bouwgronden (rijstvelden) ten behoeve van de teelt van voor de Europeesche markt geschikte producten.

2. Het af te stane deel zou het 7₆ van de gezamenlijke uitgestrektheid bouwgrond eener desa bedragen.

3. De teelt van de voor de Europeesche markt geschikte producten mocht niet meer arbeid vorderen dan de cultuur van rijst.

4. De afgestane grond kreeg vrijstelling van landrente.

5. Het geteelde product moest aan het Gouvernement geleverd worden en wanneer de getaxeerde waarde daarvan blijken zou groeter te zijn dan het bedrag der verschuldigde landrente, zou het voordeelig verschil daartusschen ten bate van de bevolking komen.

6. De misgewassen zouden voor rekening van het Gouvernement wezen, voor zoover zij niet aan gebrek aan ijver en arbeidzaamheid van de bevolking waren toe te schrijven.

7. De inlander zou arbeiden onder de leiding zijner hoofden en het toezicht der Europeesche ambtenaren zou zich bepalen tot het nagaan of de bevolking der velden, zooemde de oogst en het vervoer van de gewassen op tijd en behoorlijk plaats vonden.

8. In sommige gevallen, zooals bij de suikercultuur, mocht de arbeid, ten bate van den inlander, in diere voege verdeeld worden, dat een gedeelte van de bevolking met de cultuur belast zou worden tot de rijpheid van het gewas, een ander gedeelte met de oogst daarvan, een derde weer met het transport tot aan de fabrieken, en een vierde met arbeid in de fabrieken, doch dit laatste alleen wanneer er niet voldoende vrije koelies te bekomen waren.

9. In het bijzonder daar, waar het cultuurstelsel bij zijn toepassing nog moeilijkheden ondervond, sou men zich streng hebben te houden aan de vrijstelling van landrente en aan de beschouwing, dat de planter aan zijn verplichting voldaan had, wanneer het gewas tot rijpheid had gebracht; de oogst en de afwerking zouden op de vorenaangegeven of op eenige andere wijze (zoo veel mogelijk door afzonderlijke overeenkomsten) geregeld worden.

INVOEBING. Voor de invoering van dat stelsel werd aan Van den Bosch de noodige inacht verlcend. Hij mocht alle maatregelen nemen, waardoor de cultuur der gedachte producten op de „nicest krachtige wijze" kon worden bevorderd. Aan hem werd overgelaten om, zoo noodig, wijziging te brengen in de toepassing. Waarschijnlijk in verband daarmede, werd aan de eerste alinea van artikel 80 R. R. 1830, handelende over de bevoegdheid der Indische Regeering om het werk in de djatibosschen, welko voor rekening van het Rijk werden bearbeid, op te dragen aan de daartoe best gelegen desa's, hetzij in dagloon, hetzij door middel van de geheele of gedeeltdyke kwyttschieldin/ der landrente, een tweede lid toevoegd, luidende: „Bepalingen van dozen aard „kunnen ook gomaakt worden ter bevordering van „andere werkzaamheden, ten dienste van het Rijk „en van byzondere takken van cultuur, welker uitbreiding belangryk is voor het zgewiem." Ook werd hem toegestaan het inlandsch bestuur zodanig te wijzigen als het welalagen zijner plannen zou vorderen.

De invoering van zijn stelsel had op een gunstig tijdstip plaats; in 1830 was de Java-orloog gecindigd, het succes was aan onzen kant, hierdoor werd ons gezag beter bevestigd en werden landstreken van aanzienlijke uitgestrektheid en van grooto vruchtbaarheids, d. z.g. montjongeroo, aan het Gouvernement meentgebied, d. i. het oporatiotooneel van Van den Bosch, toegevoegd. Hij begon met de in zijn stelsel passende cultuuren, die van indigo en suikerriet, in te voeren of uit te breiden en de oogsten daarvan zoo goedkoop mogelijk aan het Gouvernement to doen leveren. Een en ander geschiedde door de residenten met de desahoofden en oudsten, de desabevolking vertegenwoordigende, overeenkomsten to laten sluiten voor het planten, onderhouden en leveren van de gewenschte grondstoffen tegen bepaalde prijzen en onder vrijstelling van landrente. Aan gezien de bereiding en afwerking tot marktproduct van die grondstoffen niet aan den inlander overgelaten kon worden, doch fabriekmatig plaats moest hebben, werden voor dit doel contracten aangegaan met fabrieksoudememers, gewoonlijk Europeancan of Chineezen, die op zich namen de door hen bereide producten tegen bepaalde prijzen aan het Gouvernement te leveren. Het aanvankelijk verkregen succes bracht Van den Bosch er toe om, in het zelfdo jaar van de invoering reeds, tot verdere, zoo wijdo mogelijke, uitzetting zijner plannen over te gaan. Hij ondervond evenwel tegenstand bij den Raad van Indie, uitgaande van het lid Merkus. Wat was het geval? Op de hiervoren geschetste wijze toegepast schen het alsof bij de uitvoering van het cultuurstelsel dwang buitengesloten was. Immers het aangaan van overeenkomsten onderstelde een baatstellen uit vrijen wil, een vrijwillig toestemming, der contracterende partijen, en in doze onderstelling werd men in Nederland, waar men het Javaanscho volk niet kende, nog nicer versterkt door het feit, dat noch in de instructie van Van den Bosch, noch in het R. R. van 1830 van dwang sprake was en dat Van den Bosch zelf aan den Kaad van Indie verklaard had tegen dwangarbeid te zijn en dozen dan alleen to willen toepasson, indien het doel van zijn stelsel op geen andere wijze to bereiken zou zijn. Maar feitelijk wis er dwang, kon er in elk goval van volle vrijheid bij de inlandsche hoofden en bevolking als contractant ter eone zijde, geen sprake wezen, waar bij het sluiten der overeenkomsten de Staat landbouwondernemmer-inachthebber als contractant ter andere zijde betrokken was. Het was dan ook geconstatord, dat hoofden en bevolking in het begin van de invoering van het stelsel niet cens whiton, waartoe zij zich verbonden hacliden. En waar de vrijheid, do vijewilsovereenstemming ontbrak, waren de met de bevolking gesloten contracten fictief, alleen voor den vorm, en dienden zij enkel om aan den arbeid en de levering, die men oischt, don schijn te geven van vrijwilligen arbeid en vrijwillig levering, zooals men zich in Nederland de zaak voorstelde. Doch niet alleen bij den Raad van Indie was er tegenstand bij de invoering, ook bij de bestuursambtenaren vond, het stekel weinig instonning, onttrokken als zij daardoor werden aan hunnen ci-genlijken werkring. Do particulieren waren eveneens weinig of niet mede ingenomen, omdat zij op nijverheidsgebied de inedinging van het Gouvenement vreesden, dat zooveel kapitaalkrachtiger was dan zij en tegen wio zij meenden het zeker te zullen afleggen. Do tegenkanting briddo zich meer en dreigde zelfs de uitvoering van verdere uitzetting van hot stelsel te vertragen. Doch

zij word gebroken, toen het gebleken was dat de plannen van Van den Bosch de voile instemming van den Koning, die de voorstellen van Du Bus zelfs buiten beschikking had gesteld, verworven hadden en dat Van den Bosch, tot Com missaris - G eneraal benoemd was, bekleed met dictatoriale macht. O. m. word hem de bevoegdheid geschonken op eigen gezag verordeningen uit te vaardigen strijdig met het R. R., ambtenaren aan te stellen en te ontslaan zonder onderscheid van rang; zelfs werd den leden van den Raad van Indie uitdrukkelijk voorgeschreven aan de bevelen en voorschriften van den G.-G. te gehoorzamen.

UITBREKING EN OPDRIVING. Na dien tegenstand gebroken en de volstrekste macht tot handelen gekregen te hebben, kon Van den Bosch naar believen en met alle kracht zijn stelsel uitbreiden. Hij moest zijn woord tegenover den Koning stand doen, d. w. z. zoo gauw mogelijk de beloofde millioenen-re-mises naar Nederland overmaken. En dit kon niet verwezenlyk worden met de opbrengst van de korting ingevoerd indigo- en suikercultures alleen. Daarom moest en deze uitgebreid en andere cultures — als thee, tabak, kaneel, peper, cochenille, e. a. — aangevangen, c. q. mede uitgebreid worden, en wel op zóó'n schaal, dat het Gouvernement aan handelsproducten zou krijgen voor eene waarde van 1/5 per hoofd van het totale zicental, hetgeen volgens de berekening van Van den Bosch zou wezen eene productio van: 2 millioen ponden indigo, 400.000 pikols suiker, 400.000 pikols koffie, 2 millioen ponden thee, 100.000 ponden tabak en 1500 ponden zijde'sjaars. Of en, in hoeverre dit al dan niet inogclijk was zonder do grondbeginselen van het stelsel gewild aan te doen en de belangen van de inlandwacht bevolking te schaden, daarnaar word niet gevraagd, maar ter bereiking van het gedachte do el werd elke residentie een-voudig pondHpondsgewijze aangeslagen voor do levering van bepaalde hoeveelheden en bepaalde soorten (producten naar verhouding van het geschatte ziental der bevolking. Door dezen numtregel kreeg hot cultuurHekel over geheel Java zijn beslag (1832). A In regel gold toen dat desa's, binnen welker gebied de indigo- en suikerrietcultuur moest worden uitgebreid, daartoe eenvoudig *aan uijc. we. ze. il* waren, om werden daarbij al contracten gesloten, dan waren deze enkel voor de leus. In de oerdyds tot do Vorstenlanden behoord hebbendo en sedert 1830 bij hot Gouvernements gebied ingelijfd montjonegoro-landen kon mon dadelijk indigo en suikerriet op bevel luten planton. To begimnon met hot jaar 1833 moest ullo koffie, op Java geteeld en aan do botuling van Jandrcnto onderworpen, aan hot Gouvernement worden ingevord tegen een jaarlijks door hot Gouvernoment vast te stellen marktprijs en zou van het product alleen die looiveelheid op Java verkocht worden, welko niet naar Nederland werd geconsigneerd (n. l. aan do in 1824 opgerichto Nederlandscho Handelmaatschappij, met wie tot dat doel een contract was gesloten: zie CONSIGNATIESTELSEL). Het govog hiervan was de monopolisering van hot geheele koffioproduct en van den koffiehando. De koffiecultuur kon niet anders uitgebreid worden dan door daarvoor speciaal desk's aan to wijzon on do bevolking daarvan jaarlyks den aanleg van nieuwo tuinen onder hot toezicht harer hoofdon to bevolen. (Daar deze cultuur, grootendeels op wocste gronden gedreven, oigenlijk niet als con integreerend deel kan worden beschouwd van het cultuuraatstelsel, zooah Van den Bosch hot zich dacht, on waar-bij over de velden dor bevolkiing beschikt werd,

is zij afzonderlijk behandeld bij het artikel KOFFIECULTUUR; niettemin is zij hier even aangevoerd, omdat zij een voornam factor was bij de plannen en berekeningen van Van den Bosch). Door het een en ander kwam het element dwang (bevel) bij de toepassing van het stelsel, dat oorspronkelijk het sluiten van overeenkomsten met de bevulling voorschreef; ecu afwijking dus. Om het stelsel botero uitkomsten to doen opleveren, werd er in 1832 een directeur der cultures benoemd, waardoor eenheid, van leiding werd bevorderd; — werden er cultuurprocenton aan de Europeesche en Inlandsche ambtenaren en hoofdon toegekend, die in belangrijke cultuurcentra een lang niet te ver smaden bijslag op de bezoldiging uitmaakten, waardoor die landsdienaren geldelyk belang bij do zaak kregen en geprikkeld werden tot opvoering der productie (deze procenten werden voor de Europeesche ambtenaren afgeschaft in 1866); — werden andere belooningen als bevordering, gratificatie, decoratie, enz. aan hen verleend, waardoor linn ijer en werk-zzaamheid werden opgezweept; — verkregen de Inlandsche hoofden ambtelijk landbezit en de regenten de toezegging, dat hun ambt erfelyk zou worden verkleerd in hunno familie, waardoor zij voor do planner! der Regeering gewonnen en gewillige onderworpen uitvoerders daarvan werden. De nalatigen of de niet van ijer blakenden onder de ambtenaren werden voorbeeldig gestraft. Al deze maatregelen misten hun uitwerking niet en ambtenaren en hoofden leenden zich tot en dedon van alles om de cultures uit te breiden en de producties op te voeren. Gevoegd bij den toegelaten, althans niet verboden dwang, leiddo deze ijer er alras too om over meergroen dan het 1/3 gedeelte der volden eener desa te boschikken, vaak het 1/3 gedeelte en soms zelfs de helft; ja, gevallen kwamen ook voor, dat op alle velden eener desa beslag werd gelegd, wanneer het bestuur zulks noedig achtte ter verrijking van groote, aaneengesloten aanplantcomplexen om het toezicht, de bevooring, enz. te vergemakkelyken. Dit was weer een afwijking van do begiinselen van het oorspronkelijke stelsel, een afwijking, waardoor de bevolking enistig benadeld werd, omdat zij dientengevolge niet voldoende rijst en tweede gewassen voor zich verbouwen kon on dan maar zich met andere, naburige of verafgelagen, desa's moest verstaan om aan rijstvelden te komen, zoolang de hare noedig waren voor do Gouvernements cultuursOBij de indigocultuur moest wekon, soms maandn achtercon on op verron afstand van de desa's gearbeid worden, aanvankolijk zonder on lator tegen een schynto loon, waarbij do inlander zelf in zijn voeding had te voorzien; hierdoor was de arbeid drukkend. Ook bij do suikerrietcultuur was do arbeid, vooral dio voor het transport van het gesnedon riet naar de fabrieken, zwaar, omdat behalvo voor de eigenlijke cultuur, ook nog ander werk verricht moest worden, ah het kappen van houtwerken, het bakken van steenen en pannon voor do fabrieken, hot graven van kuaion, enz., alles tegen gering, onvoldoend loon on soms zelfs bij wijzo van heerendienst. Naar matige berekening veroischt dezo werkzaamheden minstois het dubbolo van hot aantal maixschappon, dat voor de rijstcultuur noedig was. Een en ander was alwcer on afwijking van hot oorspronkelijke stelsel, waarvan een dor boginselen immors was, dat do teelt van voor do Europeesche markt geschikte producton niet moer arboid mocht vorderen dan de cultuur van rijst. Even mogt aangeotekend worden, dat ook bij de koffiecultuur als gevolg van de uitbreiding do ar-

beid danig was verzwaard; het getal te onderhouden boomcen per gezin was van 250 tot 1000 gestegen. Do andere, z.g. kleine cultures: tabak, thee, kaneel, katoen, peper, nopal (cochenille), op het einde van 1833 nog in een stadium van proefneming of voorbereiding, werden sedert, de eene meer do andere minder, in de verschillende gewesten uitgebreid. Een ander afwijking van het stelsel was, dat landrente, waarvan de voor de Gouvernementscultures in beslag genomen gronden vrijgesteld moesten zijn, toch werd geheven [schier overal op Java]. De uitbreiding der cultures ging gepaard met een stijging der land rente van ruim 6 miljoen in 1830 tot ruim 11 miljoen in 1845. Wei kreeg de inlander zoogenaamd plantloon, maardit was zoo gering, dat het in vele gevallen zelfs ver beneden hetgeen hij met zijn eigen bedrijven verdienen kon, bleef. Het voordeelig verschil tusschen de getaxeerde waarde van het ingeleverd product en de verschuldigde land rente, werd den inlander niet uitbetaald. Ook de misgewassen, die voor rekening van liet Gouvernement moesten zijn, kwamen voor die van den. planter, zelfs als deze er niets aan doeu kon. Het werk in de fabrieken moest tegen een schyn- tje loon, vaak zelfs in gedwongen arbeid, worden gedaan. Door al deze afwijkingen van het cultuurstelsel, zooals het oorspronkelijk was gedacht, kon het Gouvernement de gewenschte producten goedkoop verkrijgen. en diensgevolge grootere winsten maken. Bij het vertrek van Van den Bosch uit Indie (1834) was aan Nederland overgemaakt 9 a 10 miljoen. Ecu dergelijke uitkomst (na een, driejarige werking van het stelsel) kon op den duur echter niet blijven bevreiden, want zij zou niet beantwoorden aan de schitterende verwachtingen, die — naar de voorstelling van den stichter zelven — van het stelsel werden gekoesterd. Daarom moest het groot ere voordeelen opleveren. Ook moesten deze voordeelen er zoo spoedig mogelijk wezen, wijl de financieel nood in Nederland gestegen en de veel geld kostende ; „voniardingspolitiek“ van Koning Willem I tegen-over België in vollen gang was. De opvoering der eischen uit Nederland leidde er toe de Gouvernementscultures op te drijven en in het tijdvak 1834—1845 deed het Indische bestuur om zoo te zeggen alles wat maar eenigszins mogelijk was om batige sloten te krijgen, hoe grooter des te beter. Om kort te zijn : het batig slot ging voor alles, daarvoor moest 61k ander belang, zelfs dat van de inlandsche bevolking, wijken. De indigocultuur werd opgedreven en bereikte haar hoogste punt in 1840. Alleen daar, waar zy bepaald onhoudbaar was, werd zij ingetrokken, maar zij moest onmiddellijk vervangen worden door een ander ere gedwongen cultuur: b.v. van koffie in eenige streken van de Preanger Regenschappen, van suikerriet in Koedoes en Japara. Wei werd liet systeem van groote aanplantingen en fabrieken vervangen door dat van kleine aanplantingen en fabrieken en behoefde hierdoor de planter niet meet zulke groote afstanden af te leggen als voorheen, maar de arbeid voor het planten, wieden en snijden bleef drukkend, en de hierdoor bij den inlander verwekte tegenzin nam nog meer toe, omdat do teelt van het gewas, die slechts een zeer geringe verdiens toeleverde, bovendien den grond uitputte en minder geschikt dan wel onvruchtbaar maakte voor de rijst-cultuur. De suikerrietcultuur werd mede opgedreven en hierby werd het in het belang der zaak — d.w.z., dat van het Gouvernement en van de Europeesche of Chineesche fabrikanten-contractanten — geoordeeld om zoo veel doenlijk het stelsel van groote aanplantingen en fabrieken te volgen in plaats van dat

van. kleine, omdat dit laatste gleid had tot vernippering van teezicht en vooral tot onevenredig hooge bedrijfskosten. Dit verzwaarde het werk van den cidtuurplichtige, omdat de af te leggen afstand daar-door vergrootte. Hoewel een regeling was getroffen, waardoor het drukkendo riettransport naar de fabriek niet meer voor rekening van den inlander, doch voor die van den fabrikant moest geschieden, kon de bij de onderwerpelijkg teelt betrokken bevolking toch geen bevredigend loon daaruit trekken. Wat bij de indigo- en suikerrietcultuur bovenal zwaar drukte was het feit, dat men daarvoor de bouwgronden, in 't bijzonder de rijstvelden, van de bevolking noodig had en vaak over de dubbele uitgestrekteheid beschikken moest in het belang van den wisselbouw om uitputting te voorkomen. Hierdoor werden die velden voor een groot en voor het beste deel aan de teelt van het voornaamste voedingsgewas van den inlander, de rijst, onttrokken. Daarbij bleef den inlander, als gevolg van den zijlren arbeid voor de Gouvernementscultures, niet voldoende tijd over om de hem gelaten velden met laat rijpende en veel opbrengende rijstsoorten (padi-dalcin) te beplanten, zoodat hij zich tevreden moest stellen met het verbouwen van spoedig rijpende op minder oplevrende rijstsoorten (padiengah of gendjah). Dit had tot gevolg, dat de rijstoogeten in heveelheid en hoedanigheid aanzienlijk afnamen, terwijl meteen do rijstrijzen aanhoudend stegen, hetgeen wel ten nadeele modal streken van den grootsten verbruiker van rijst, den inlander. Ook de koffiecultuur werd opgedreven ; het aantal geplante koffieboomcn was van 1835 tot 1840 van 242 tot 330 miljoen geklommen. Al stoot de productie niet in verhouding tot de normale uitbreiding van den aanplant, evenmin het loon tot den vereichten arbeid, voor deze teelt, evenals voor die der z.g. kleine cultures, uitzonderd de tabak, word althans niet beschikt over de bouwvelden der bevolking en golden de juistvermelde bezwaren suikerrietcultuur niet. Voor de cultuur van tabak, die in den tijd van do ballingslotpolitiek mede werd opgedreven, moest wel over de velden der bevolking beschikt worden, maar aangezien zij als tweede gewas verbouwd word, kon de planter nog 6dn rijstooget van zijn grond krijgen. Do kleine cultures ondergingen ook uitbreiding, doch werden niet overal en op groote schaal gedreven, zoodat de druk daarvan slechts plaatselijk was. Aan alle cultures kleeft de bezwaar, dat het loon aphan-klijk was van het ingeleverde product en niet geregeld werd naar den verrichten arbeid, waardoor do planter gedupeerd word, niet alleen bij oogstmislukkingen biiiten zijn schuld, maar ook wanneer de fabrikant, die den oogst tot inarktwaardig product — zooals bij indigo en suiker het geval was — bereiden moest, dit door eene gebrekkige of ondeudelijke fabricage niet op de beste wijze bewerkstelligde. Bij de koffiecultuur kwam nog een ander bezwaar, n.l. dat zij eerst na 3 a 4 jaar niet het planten, product af-wierp, waardoor de verrichte arbeid langen tijd onbeloofd bleef ; dit was nadeeligen economisch-zwakken inlander. Bij alle gedwongen cultures ten slotte kwam bijna alle risico voor rekening van den in landschon planter.

OPHEFFING. Tot 1830, Jaf Gpo Bt, werd Indië daarna „voedster“ van Nederland door het cultuurstelsel, dat miljoenen in de schiaktist deed stroomen, — dat handelsscheepvaart en nijverheid deed horloven op obloeiën, — dat den nationalen rijkdom aanzienlijk deed vermeerderen. Verklaarbaar dus, dat men in het moederland, vooral in den aanvang van het tijd-

vak der „batige sloten,“ algemeen ingenomen was met het stelsel, dat door enkele dwopers zelfs als een meesterstuk van politiek en economisch koloniaal beleid word beschouwd. Men bemerkte in patria alleen do voordeelen die het opleverde, — omtrent do toepassing en werking, de gevolgen hiervan voor volk en land van Java wist men echter niets on meende men, dat die niet anders dan weldadig konden zijn. Totdat men, eerst door den hongersnood in Cheribon, en later door dien van Deinak en Grobogan, een veel grootere ramp dan de eerste, van zijn dwaling overtuigd werd en achter de waarheid kwam. Welke was dezic? Van alle grondslagen, waarop hetstelsel rustte, was in de practijk afgeweken; van het stelsel, zooals het oorspronkelijk was, was niets overgebliven; het was verworpen tot een stelsel van gedwongen arbeid, waarvan de druk door de uitbreiding en opdriving der cultures, noodig voor de opvoering der „remises“ aan geld, gestadig toegenomen en door de buitensporige opzweeping der heereindiensten, belastingen — in het bijzonder de landrente — en verpachte middelen (w.o. de pacht der pasarbelasting de hatelijkste en schadelijkste was), als uitvoel van de aanvankelijk door geldnood gcschapene en later door hebzucht voortgezette, „batigslot-politiek“, nog meer verergerd was. Door het een en ander miste de inlander ten slotte den tijd en de middelen om voor zijn eigen landbouw en nevenbedrijven het noodige te verrichten, d.w.z. voor zijn bestaan te zorgen. In het bijzonder was, doordat voor de Gouvernementscultures op te veel rijstvelden beslag was gelegd, de teelt van rijst on andere voedingsgewassen aanzienlijk beperkt. Het gevolg liecivran was, dat hot overgewicht tusschen de voorbienging en de behoefte aan voedingmiddelen, rijst in do voornaamste plaats, verbroken word. Er kwam bij, dat door de vermindering (productie van voedingsmiddelen, waartoe hot herijndelijk tegenvallen van do oogsten van rijst on tweedo gewassen het zijne had bijgedragen, de prijzen hiervan aanzienlijk stegen, waardoor het voor velen nog inoeilijker word om aan het noodige voedeel to komcii. Er kwam hier en daar gebrek, en dit ging in do genoemde streken, waar de sawahs grootendeels niet vloeibaar doch van regen afhankelijk waren en dientengvolgdo do oogsten bij afwijkingen in de weersgesteldheid precair werden of mislukten, tot hongersnood over, waarbij do bevolking van Deinak en Grobogan, resp. 336000 en 98500 zielen in 1848, vorminderde tot resp. 120000 on 9000 in 1850, — een ramp, die ontzetting tewegbraclit en ciididelijk do oogten opende zoowel in do kolonie als in licit modderland (1849). Er was ontengzeglijk veel overdriving go wees t van den kant van hot cultuurprocenton genietend bestuur bij do bohting van de bekingen dor GouvernementsculturoM. Daartegen had do G. G. Kochussen wel reeds gowaarsclmwd, zelfs bad bij door de indigocultuur in to krimpen, waar dozo gebleken was tedrukend to zijn, door er op to wijzen dat „do rijstcultuur to zeer achtgerstaan (heoft) voor do teelt van producten, welke het Gouvernement naar Nederland overcmuakl,“ door to vennanen tot mcderoro zorg voor do eigen cultures der bevolking, getruclit enigo verbeteringen aan to brengen. Maar bij do ambtonaren, die gcleerd liadden dat hun loopbaan in de eerste plaats ahang van do financieelo figuur, wolko liunno afdelingen niaakten, hadden di vannoningon weinig of geon ingang gevonden. Missichien zagen zij dor waren stand van zaken zelf niet in, — hoo hot zij, zij hadden hunne overdriving niet gestaakt, hiordoor was do boog to strak gespannon goraacl to oindlijk

gebroken. Intusschen was in 1848 de grondwetsherziening in Nederland tot stand gekomen en hiordoor was het den Staten Generaal mogelijk geworden over het koloniaal bestuur daadwerkelijk controle uit te oefenen. Van lieverlede vormde zich in het moederland een partij (van liberale richting), die meer licht verspreid wenschte te zien over Indie en het bestuursbeleid aldaar, zoemedo do sedert 1848 gewekte — belangstelling in de koloniale aangelegenheden levendig liield. Dit laatste kwam vooral uit by de behandeling in 1854 in de Staten. Generaal van het wetsvoorstel tot vaststelling van het thans vigeerend R.R. Zeker had de hongersnood van Demak en Grobogan het vertrouwen in de weldadige werking van het cultuurstelsel en de hienit voortgevoelde batigslot-politiek geducht aan het wanklen gebracht, doch verdedigers hadden dat stelsel en die politiek nog altijd en in 1854 stond bij alien het behoud der geldelijke voordeelen voor het moederland toch nog on den voorgrond. In het eerste wetsontwerp werd met geen enkel woord geropt over het cultuurstelsel. Daarmede nam de Kamer geen genoegen. Eerst na haar krachtig aandringen om voorschriften, welke voortaan de gronclslagen van het stelsel der Gouvernementscultures moesten uitmaken, in het R. R. op te nemen, word artikel 5G, zooals het tot voor kort bestaan heeft, door de Regeering voorgesteld, en door de Kamer aangenomen na een levendig debat, waarbij woorden werden geuit die een geest van belangstelling in de nooden en behoeften van de inlandsche bevolving ademden. Hoewel de instandhouding, zooveel doenlijk, van de op hoog gezag ingevoerde cultures voorop stellende en hiernede het belang van do schatkiit tevena, bovatte dat artikel niettemin voorschriften, die to dool hadden do verschillende belangen van de bij die cultures betrokken inlandsche bevolking in bescherming to nemen on had het vo vend in de s trekking „om langzamerehand en met voorzichtigo schreden de ontvolkkeling van de vrijo teelt tegenover het cultuurstelsel en van den vrijon arbeid tegenover bezwarende persoonlijke dieisten to bevorderen.“

De lotgevallen der Gouvernementscultures na do totstandkoming van artikel 56 R.R. komen, kortlijk samengevat, hierop nedcr: De indigocultuur bleof drukkend voor en hiordoor gehaat bij do planters; herhaaldo pogingen, die werden aangewend om do daaraan verbonden bezwaren weg to nemon (o.a. door inkripping, voorhoogd loon) en verbeteringen in don toestand aan te brengen, inislukten steeds, on toon hare baton voor hot Gouvernient geleidelijk minder geworden en ten slotte to een schijnto geslonkon waren, werd zij in 1865 opgehevon. Ook do theecultuur' word gestaakt, omdat zij vorlies had opgeoleverd. Hot zelfde lot onderging do kaneolcultuur om do zelfdo redon. Do nopal (cochonillo) cultuur moest om haro slechte geldelijke uitkoniston al nicer en meer ingekrompen worden en betekendo in 1858 al niet veel meer; zij had aanhoudend verlies gegeven en werd oindelijk meclo in 1865 ijigetrokkon. Do poporcultuur, die in 1860 reeds onbeduidend geworden was, was zeer bozwarend voor do bevolving en wierp slechts kleino voordeelen voor hot Gouvernomont af; in 1862 had haro afschatting plaats. Do tabakscultuur, zeer riskant door hare grooto afhankelijkheid van do weersgesteldheid en onhoudbaar geworden, doordat zy onkol las ton en geen luston aan do planters bezorgde, zoemedo geen voordeelen voor hot Gouvernement afwiop, hield in 1866 op Gouvernomontcultuur to zijn. Do goscliiedenis der suikoricultuur na 1854 is er eono van

vruchteloze pogingen om strydige belangen tot eenheid te brengen; de behartiging van het volksbelang leidde noodzakelijk tot benadeeling van het belang der bij de zaak betrokken particuliere fabrikanten-contractanten, of omgekeerd; evenwel trachtte men de aan de cultuur klevende bezwaren, voor zoover dit bij een dwangstelsel mogelijk was, weg te nemen of te verminderen; hare baten waren stijgende en de materiele belangen der vorengenoemde contractanten waren veelbetekenend; ter bevordering van een betere werking van het bedrijf werden in 1865 in de ontwerp-Cultuurwet van Fransen van de Putte voorschriften van die strekking opgenomen, dock, deze kwamen niet tot uitvoering door de intrekking van het ontwerp; eerst in 1870 verkreeg men in deze een oplossing, want toen werden, a Is aanvulling van artikel 56 R.R. (wet van 21 Juli 1870), nadore regelingen uitsluitend voor de Gou vernemen ts suikerriet-cultuur in het leven geroepen, die een trapsgewijze vermindering van de beschikking over de bouwvelden der bevolking voorschreven en hiertoe een toestand van overgang van de gedwongen in een vrijo cultuur schiepen; de aanplant van 1890 was de laatste binnen den gestelden termijn, en daarmede verviel ook de Gou vernemensuikerrietcultuur. Sedert dien bleef alleen de koffie als eenige Gou vernemencultuur over, doch ook deze kan door de intrekking van artikel 56 (Wet van 8 Mei 1915 Ned. Stb. no. 216) beschouwd worden als tot de gesliedenis te behoreen (zie hierover nader in het artikel KOFFIECULTUUR). Thans heeft het cultuurstelsel opehouden te bestaan.

Literatuur: Van Soest, Geschiedenis van het Kultuurstelsel, R-ott: 1869/71, 3 din.— 8. van Deventer, Bijdr. t/d kennis van het landelijk stelsel op Jaya, Zalt-Bommel 1865 — N. G. Pierson, Het cultuurstelsel, Amst. 1868, en Koloniale politiek, Amst. 1877 — D. C. Steijn Parve, Het koloniaal monopolistelsel getoetsd aan gesliedenis en staathuishoudkunde, Zaltbommel 1850, en de nadere toelichting daarop, Zalt-Bommel 1851 — J. Boudewijnse en G. H. van Soest, de Indo-Nederlandsche wetgeving, 2de deel, Haarlem 1878 — Mr. C. W. Margadant, Het Regeerings-Reglement van Ned. Indie toegelicht, 2de deel, 's Gravenhage 1895; Eindverslagen Welvaartonderzoek Xa deel I, Xb deel II, Batavia 1914.

L. E. D. v. R.
CULTUURWET. Naam, dien he 福声 k 函 BFUik gegeven heeft aan het op 30 Sept. 1865 ingediend en op 18 Mei 1866 in de Tweede Kamer ingetrokken wetsontwerp van minister Fransen van de Putte „tot vaststelling der grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indie kunnen worden gevestigd”. Zie AGRARISCHE WETGEVING. GROND (RECHTEN OP DEN) en PUTTE (FRANSEN VAN DE). De „Handelingen” over dit ontwerp zijn later uitgegeven in 3 afzonderlijke deelen.

CUMINUM CYMINUM L., fam. *Umbelliferae*. Djinten poeth (MAL., SOEND.), Djinten bodas. (SOEND.). Kruidachtige plant, de Komijn, liter en daar om de vrichtjes gekweekt.

CURACAOSCHE AMANDELEN. Zie ARAGHIS. CURANGA AMARA Juss. fam. *Scrophu 'ariaceae*. Dacen koekoeran (MAL.)- Keen I ao tjao, (CHIN.). Neer- liggende kruidachtige plant met roode bloemtros- sen, in de inlandsche geneeskunde tegen vele kwalen gebruikt. De Chineezen drin ken een aftreksel van het gedroogde kruid met Arak als „obat kapoekol” groote vennoeidheld maar vooral ter genezing van kjeuzwge en builen.

CURCULIGO fam. *Amaryllidaceae*. Ka'ari (MAL., MOL.), M rasi (SOEND.), Lemba (BORNEO). Een kruidachtige plant, die in ijle bosschen groeit, in het bezit van zeer lange smalle bladeren, waaruit, in sommige streken van den Archipel een vezelstof bereid wordt. Deze geuricht men voor rijstzakken en kleedi gstukken. Do vruchten van Curculigo, re- curvata worden gegeten.

CURCUMA, fam. *Zingiberaceae*. Overblijvende kruidachtige planten met een dikke wortelstok en grasachtige bladeren. uit wier midden de bloem- stengel te voorschijn komt, die aan den top een ge- drongen dikke a ar draagt. Uit de schutbladen van deze aar komen de meest geel geleurde bloe- mer te voorschijn. Verschillende soorten komen in Nederlandsch Indie voor, bijna alle worden gekweekt.

CURCUMA AERUGINOSA Roxb. Tenice it am Koneng i idung (SOEND.), Temoe ii-ing (JAV.). Een weinig gekweekte soort, waarvan de wortelstok als inlandsch geneesmiddel gebruikt wordt en ook wel dienst doet om bij het verven met andere Curcuma- soorten de kleurstof een grotere vastheid te geven.

CURCUMA AMADA Roxb. Tem e mangga (MAL.), Temoe lalab (SOEND.), Koe 'ir poeth (JAV.). Een gekweekte soort, waarvan de wortelstok algemeen op de pasars te vinden is en bij de spijsbereiding en als inlandsch geneesmiddel dienst doet.

CURCUMA LOXGA L. De meest bekende en meest gebruikte soort, waarvan twee varieteiten worden aangetroffen en wel:

1o. de var. major. Temoe lawak (MAL., JAV.), Koneng gede (SOEND.). Zelden aangeplant, meest in het wild of althans verwilderd gevonden. Gebruikt worden de ijnde wortelstok en de daaruit te voorschijn komende vingerdikke wort els, als inlandsch geneesmiddel tegen leverkwalen. Ze bevatten een intens gele maar niet zeer bestendige kleurstof, die door toevoegen van zuren een grotere vastheid krijgt.

2o. de var. minor. Koenjil (MAL.), Koneng (e- men (SOEND.), Koenir (JAV.). Dit is de belangrijkste en best betaald van alle teinoo-soorten. Ze wordt vooral op erven, en tegalgronden op open plekken gekweekt. Do wortelstok en bet wortelstelsel zijn veel in tanser geel dan bij de varieteeit „major” en worden wegens hun specerijachtigen reuk en smaak gebruikt, o.a. bij het bereiden van kerrie. In de inlandsche geneeskunde spell de plant een groote rol bij allerlei kwalen. Ook als kleurmiddel. o.a. bij het geelkleuren van vlchtwerk wordt Koen- jil veel gebruikt. Het schijnt dat de uit Britsch- Indie vcel naar Europa uitgevoerde kleurstof *Tumeric* eveneens van deze soort afkomstig is.

CURCUMA VIKIDIKLOJA Roxb. Een soort, die veel overeenkomst met de vorige vertoont en in Sumatra en Bantam in het wild voorkomt. Er zijn twee varieteiten van bekend en wel:

1o. De var. T i n g g a n g. Temoe tis (MAL.), Koneng tioggang of K. pingang (SOEND.). Zeoi' algemeen gekweekt op Java en als inlandsch ge- nccsnnddel gebruikl.

2o. De var. g i r i n g. Temoe giring (MAL., JAV.). Ook deze vorm wordt bijna uitsluitend als geelc- middel gebruikt. In Midden-Java maakt men zet- melk uit den wortelstok.

CUBCUMA ZEDOARIA Roxb. Temoe poeth (MAL., (JAV.), Koneng bodas (SOEND.). Een soort met een witten of zeer lichtgele wortelstok, die voornam- lijk als inlandscho medicijn gebruikt wordt.

CUSCUTA CHINENSIS Lam' fam. *Convolvula-*

ceae. Madja Moedjoe (JAV). Woekerplant, alleen bestaande uit dunne draadvormige wijdende Stengels met kleine bloemen. Do plant komt op Java zoowel gekweekt als in het wild voor om do genees-krachtige zaadjes, die echter gewoonlijk uit China worden aangevoerd. De Chinezen gebruiken ze veel bij ziekten van de urinewegen.

CYC AS CIRCINALIS Roxb. fam. *Cycadaceae*. Pakoe adji (JAV.), Pakoe hadji (SOEND.). Lage boom met een kroon van geveerde bladeren en daardoor veel op een palm gelijkend, echter meer met de *C. niferen* verwant: van een palm direct te herkennen door de in den knop opgerolde bladeren. De plant is over een groot deel van Zuid- en Zuid-oost-Azië verspreid. De jonge bladeren worden als groente gegeten.

CYLOOP-GEBERGTE. Naam gegeven aan het gebergte aan de noordkust van Ned. Nieuw-Guinea, ten westen van de Humboldt-baai en ten noorden van het Sentani-meer. Dit gebergte, reeds in 1643 door Abel Jansz. Tasman waargenomen en op eene kaart aangegeven, werd in 1768 aldus genaamd, door den Fransen reiziger de Bougainville. Het werd herhaaldelijk bezocht door Nederlandsche onderzoekers, o.a. in 1903 door de expeditie A. Wichmann. De hoogste top is de Sinakob (G. Sor), welks hoogte door de militaire exploratie in 1911 bepaald werd op 1959 M. Geenc bevolking werd toen op dit gebergte aangetroffen.

CYBOPOGON CITRATUS Stapf (Andropogon citralus D. C.) fam. *Gramineae*. Zie GRASOLIEN.

CYBOPOGON MARTINI Stapf. Zie GRASOLIEN.

CYBOPOGON NARDUS Rendle (= Andropogon nardus L.). Zie GRASOLIEN.

CYBOPOGON SCHOENANTHUS. Kameelgras. (= Andropogon Schoenanthus L.). Zie GRAS-tfs-fn«

CYNÖGLOSSUM JAVANICUM Thnb. fam. *Borraginaceae*. Noepan noepan (JAV.), Oepan cepan (JAV.). Kruidachtige plant van de hoogere bergstreken van Java, ook in andere delen van den Archipel; wegens de blauwe bloemen het „Javaansche Vergeetmijnetje" genoemd. De Europeesche Vergeetmijnet behoort tot dezelfde familie.

CYNOMETRA CAULIFLORA Lam. *Legumino-sae-Caesal-pinae*. Andjing andjing (MAL.), Nannam (MAC., JAV., SOEND.). Lage boom, vermoedelijk inheemsch in Britsch-Indië, in den Archipel veel gekweekt als sierboom en om de eetbare peulen, die meest als moes gekookt bij wijze van appelmoes gebruikt worden. De korte bloeiwijzen zitten in groepen op knobels aan den stam en aan de oudere takken.

CYPERUS. fam. "*Cyperaceae*. Akar teki, Teki (MAL.). Een groep van z.g. Cypergrassen, die meest op vochtige plaatsen voorkomen, en waarvan enkele soorten, b.v. *C. MALACCENSIS* Lam. (Darengeng, Kedot), voor het vlechten van ruwe matten gebruikt worden, andere, *C. TUBEROSUS* Rottb., wortelstokken of wortelknollen hebben, die in de inlandsche geneskunde gebruikt worden. (Teki wangi).

CYPHOMANDRA BETACEA Sendtn. fam. *Solanaceae*. Terong blanda (SOEND.), Boomheester uit tropisch Amerika, op Java vooral in de bergstreken vaak gekweekt om de smakelijke op pruimen gelijkende vruchten, die nicest gestoofd gegeten worden.

CYRTOSTACHYS RENDAH BL fam. *Palmae*. Pinang merah (MAL.). Wegens de fraaie bloedroode bladscheden als sierplant vaak gekweekt.

#0

D.

DABO. De hoofdnederzetting op het eiland Sing-i een bovoegd plaatsvervanger van den stichter der kep (Riouw en onderhoogheden), alwaar de Sing-i *tarekat*, na hot recitoren der vereischte gewijde kep-Tin Maanschappij ook hare hoofdvestiging heeft, Zie LINGGA.

DABOES-SPELEN zijn voorstellingen van godsdienstigen aard, waarbij do voortooners zich, in geatvervooriig, vorwondingen toebrengen. Naar eene, mot name ook in den Islam zeer verbroid opvatting zijn sommigo porsonen, die zich door eonen bijzonder godsdienstigen lovonswandcl ondorscheidon, door Gods genado in soat, om zonder lets el handolingo to vorrichten, dio voor anderen hoogst gevaarlijk zijn (zoaals glasscherven eten, slangen den kop afbijton, zich met wapois steken, gloeiendo kotens om zich heen slingoren, onz.). Vooral do leden van vorbchillende Mohammedaanscho broeder-echappon (zie TAREKAT) plachten zich sinds cuwen op het vorrichten dezer gevaarlijke kunston toe to leggen. — Ook in den Archipel drongen dozo vertooningen na de invoering van don Islam door, en waren daar — vooral vroeger — zeer verbreid. Don in Ned.-Indië gebrukelyken naam *daboos-* (*deboes-* of *gedeboes-*) spelen hebben zij ontleend aan het Arabischo woord *daboes*, om ijzeren priem, waarmedo do vertoonora zich verwonden. Naar inlandscho opvatting behooren deze gevaarlijko gods-aionstx)ofeningen plaats te hebben ondor loiding von

teksten on formulcs, die bestemd. zijn om by de door God begunstige breedere eenen toestand van exaltatie on godsdienstige overs panning op te wekkon, welke o. a. ook hunno onkwotsbaarheid ten gevolge hcoft. Dezo vortoonon dan, door zich met wapens to stooten, den onstanders Gods almacht en de voortreffelijkheid van den meester hunner orde. De breedere spolen tot eigen oefening en stichting, maar gevou ook wel, op verzoek, uitvoeringen ter opluistoring van fcesten en bijeonkonisten. — In waar men het vorwondings-instrument *dabdi* en het spelen daamede *meudabdi* noomt, is tevens de benaming rapa'i-spol gebrukelyk. Rap&i duidt de tambocriin aan, waarmede men het reciot zoowel by deze als bij andero spelen beogeldit; het is oorspronkelyk cno vorbastering van Rifa'i (den naam van den in 1182 overlorde stichter der wijd verbreido Rifa'ijjah-orde).

Literatuur. C. Snouck Hurgronje, De Atjehera II, 256—260 (Tho Achehnese, II, 249—257) en in H. Colijn's Nederland's Indio I, 261; (met afbeek" ding). — C. Poensen, Het daboes van Santri Soenda (Meded. Ned. Zend. Gen. XXXII (1888) 253—259; E/. • mot naschrift van do redactie). s' • • •

DADAP (MAL.). Soorten van hot geslacht *ERY-*

/ A 七 了”
/C>CGc, 《c w *F 八E

THRINA, (zie aldaar), meest vrij groote boomen, waarvan er enkele als sohaduwboom, andero als eierplanten worden gekweekt.

DADAP AJAM (JAV. en SOEND.). Zie ERYTHRINA CRASSIFOLLA. en E. INDICA.

DADAP BLEENDOENG (SOEND.). Zie ERYTHRINA INDICA.

DADAP BONG (JAV.). Zie ERYTHRINA MICROCARPA.

DADAP DOERI (MAL.). Zie ERYTHRINA LITHOSPERMA.

DADAP LAOET (JAV.). Zie ERYTHRINA INDICA.

DADAP SEREP (JAV.). Zie ERYTHRINA LITHOSPERMA.

DADAP RI (JAV.). Zie ERYTHRINA LITHOSPERMA.

DADAP SOLO (JAV.). Zie ERYTHRINA CRASSIFOLLA.

DADAP TJANGKRING (JAV., MAL., SOEND.). Zie ERYTHRINA OVALIFOLLA.

DADELHOORNS. (*Oliva*). Tot de Prosobranchia behoorende slakken (zie GASTROPODEN), van welke een aantal soorten in deri Indischen archipel voorkomen, die in helder water op zandgrond leven en met groote snelheid al kruipende zich kunnen voortbewegen. In de Moluksche zee komt onder anderen *Oliva maura* voor met hare met geel en zwart gesehakeerde glanzende bruine kleur. De naam is ontleend aan de overeenkomst met de Oost-Indische vruchten, de dadds.

DADELPALM. Zie PHOENIX.

DAEMONOROPS DRACO BL. fam. *Palmae*. Djerbang (MAL.). Een rotansoort, die vooral op Borneo voorkomt en zich onderscheidt door de vruchten, die aan de buitenszijde een roode hars afscheiden, het z.g. *Drakenbloed*. Dit wordt gewonnen door de vruchten in een bak met water te stampen. De hars wordt dan door het water opgenomen, en verzamelt zich, nadat de resten van de vruchten verwijderd zijn, op den bodem van de bak. Het water wordt dan afgegoten en de hars in mandjes gedaan, waarin hij na een dag of 10 hard wordt. Als geneesmiddel heeft Drakenbloed geen groote betekenis naer. Het wordt nog als kleuretof gebruikt in lakken en vermissen. De uitvoer bedroeg in 1913 ruim 27.000 K.G. Ook andere soorten van *Daemonorops* schynen in geringe hoeveelheid. Drakenbloed te leveren. Als rotan hebben deze soorten geen waarde. ...

DAEMONOROPS CRINITUS BL. fam. *Palmae*. Botan roemi (MAL.). Een Rotansoort van Borneo, vermoedelijk ook van Sumatra, die een dunne taai zeer soepele rottan levert, die vooral voor het vechten van manden gezocht 迅左

DAENDELS (Mr. HERMAN/WILLEM). Geb. te Hattum 21 Oct. 1762, uit het huwelijk van Mr B. XTJaenSels, Burgemeester van Hattum, en J. C. Tulleken. Na zijn studien in de rechten tot Harderwijk volbracht te hebben reet eene promotie op 10 April 1783, sloot hij zich bij de patriotten aan, word in 1788 genoodzaakt naar Frankrijk te vluchten, trad in 1792 in Franschen dienst en maakte als brigade-generaal den veldtocht mode, die de verovering der Republiek der Vereen. Gewesten ten gevolge had. In 1795 tot Luitenant-Generaal in dienst der Bataafsch-republiek benoemd, was hij de voornaamste aanlegger van de omwenteling, die den 22en Januari 1798 tot het optreden van het uitvoerend Be wind leidde, maar bewerkte kort daarna (JO Juni 1798) een tweed omwenteling, door het Vcrtegenwoordigend Lichaam gewapenderhand te overvallen. Aan

het afweren van den inval van een Engelsch-Russisch leger in Noord-Holland (1799), nam Daendels een groot aandeel. In 1802 vestigde hij zich op do hem door het Staatsbewind geschonken gronden in het Heerderd, om deze in cultuur te brengen. In 1806 werd hij benoemd tot staatsraad in buitenge-wonen dienst en opprbevelhebber van de afdeeling van the Hollandse leger, op de grenzen van de Eems gestationeerd. Als zoodanig veroverde hij Oost-Friesland en werd daarna tot Gouverneur der provincie benoemd (Oct. 1806). In hetzelfde jaar werden hem verschillende militaire betredtingen opgedragen: den 28en Jan. 1807 werd hij benoemd tot Gouv.-Generaal van Indie en Opprbevelhebber van 's Konings land- en zeemacht aldaar, terwijl hem in Febr. d. a. v. de rang van Maarschalk van Holland werd toegekend. Ten eind de Engelschen te ontmoeten, reisde hij onder den naam Van Vlierden over Parijs. Lissabon en de Kanarische eilanden naar Java. Den 5en-Jah. 1808 kwam hij te Batavia aan en trad 14 Jan. d. a. v. als Gouv.-Generaal dp. Met krachtige hand werd het bestuur door hem gevoerd en aan menig misbruik een eind gemaakt, zonder dat iemand of iets onzien werd, want de oud-patriot was, zoodra hem de macht in handen werd gegeven, een echt despoot geworden, die zich weinig meer om de revolutionaire beginselen be-kommerde. Do zware eischen gesteld aan den Sultan van Bantam voor levering van werklieden aan de versterkingen aan de Meeuwenbaai, deden dozen tot verzet overgaan, hetwelk zwaar werd gestraft door eene expeditie onder Daendels, gevolgd door de af-zetting van den Sultan, de ter doodbrenging van diens Rijksbestierder en de inlij ving van een gedeelte van Bantam, weldra door een nieuwe inlij ving ge-volgd, toen ook de opvolger van dien Sultan den Gouv.-Gen. niet kon voldoen en eveneens word ufge-zet. Voor zijne maatregelen in Cheribon zic CHERI-BON. Het Gouv. van Java's Noordoostkust word door hem opgeheven, en de functie van Gouverneur aldaar, onder genot van de daaraan verbonden emolumenten, door hem tijdelijk waargenomen. Het vemedereend ceremonieel voor de residenten aan do vorstenhoven op Java word door hem afgeschaff; de den Europeanen vijandig gezinde Sultan van Djokjakarta, Sepoeh, werd na een expeditie onder Daendels, waarbij de Kraton werd ingenomen, afge-zet en met Soerakarta en Djokjakarta werd een voor ons voordelig contract gesloten, dat echter bij de aftreding van Daendels nog niet was uitgevoerd. Onder zijn bestuur eindelijk gingen de Molukken verloren en werd onze nederzetting op Bandjcr-masin ingetrokken.

In do administratie voerde Daendels verschil-lende hervormingen in, waaroer lij in staat werd ge-stilfd door de groote macht, hem bij zijne aanstelling gegeven, daar hij gemacht tigd werd de Kegccring (Raad v. Indie) te ontbinden, en nieuwe leden van dien Raad aan te stellen en zclfs, zooals de Min. v. Koi. hem schreef: „hier, zoo immer, de middelen geordeeld zouden worden door het doel gecrecht-vaardigd te zijn”. De groot(? wilskracht, door hem betoond, die echter niet zelden in dwingelandij en soms zclfs in wreedheid overging, was wel geschikt het aanzien van het Europeesch bestuur, dat onder de voi-ige landvoogden veel geleed had, te heratel-ten; de naam alleen van den „vondrenden Maar-schak” w&s vaak voldoende om een eind te niaken aan allo verzet en de ambtonaren en ini. hoofden tot de uiterste ki^achtsinspanning te nopen. Van blijven- de waarde waren de hervormingen, door hem in het

Binnenlandsch Bestuur en rechtswezen aangebracht. De aanleg van den grooten weg op Java, ofschoon schatten gelds en niet weinige menschenlevens kostende, bewees veel nut, daar dientevolge de reis van het eene eiland van het ciland tot het andere, die te voren 40 dagen vorderde, tot 6 a 7 dagen werd teruggebracht. Door Daendels werd een begin gemaakt met de afschaffing van de contingenten en verplichte leverantien, vroeger door de regenten op te brengen; daarentegen werd aan de Gouv.-koffie-cultuur een zeer groote uitbreiding gegeven en de bevolking verplicht het product onmiddellijk aan de regeeringsbeamten te leveren, terwijl ook het Boschwezen door hem gereorganiseerd werd. De verhuur van dorpen werd door hem verboden; do herendiensten voor de Eur. ambtenaren werden beperkt, maar weder ruimschoots gecischt voor den arbeid aan wegen, enz. en voor de koffie-cultuur. Het financie-wezen bleef ook onder zijn bestuur in treurigen toestand, zoodat hij zich op allerlei wijze geld moest trachten te verschaffen o. a. door den verkoop van groote landstreken in Tangrang, Krawang, Besoeki met Panaroekan en Probolinggo; alsmede door het uitgeven van papieren geld en zelfs door het doen van buiten-gewone heffingen, zooals het zich toecien van gouden van uitlandigen tegen verband der producten in de magazijnen aanwezig. Uit het moederland kon geen hulp worden verleend; do handel van Java was door den oorlog met Engeland geheel verloren, zoodat Daendels wcl op allerlei wijzen zich in financieel zaken moest trachten te redden. Ditzelfde geldt ook van het krijgswezen, dat door Daendels zoo veel mogelijk hervormd werd; echter zonder gunstig resultaat, zooals bleek bij den inval der Engelschen na zijn vertrek. Een uitmuntende maatregel was de bepaling, dat de ambtenaren, die tijdens de Cojnagnio geringe bezoldigingen genoten, en grootendeels van bijverdiensden, vaak niet op de eerlijken wijze verkregen, moesten loven, behoorlijk zou worden betaald; zware straffen werden echter bedreigd tegen de ambtenaren, die 's lands gelden ontvreemden. Voor zijn eigen belangen zorgde Daendels op signaardige wijze, door zich het land-goed Buitenzorg door de Regeering in vollen eigen-dom te laten afstaan (waartegen hy van het tijdelijk bezit van Weltevreden afzag), en dat met een buiten-sporige winst weder te verkoopen, — gedeeltelijk weder aan den lando, — waartoo hij enkele bepalingen in het belang der bevolking dior landen genomen, introk.

Roods in 1809 had Daendels herhaaldelijk zijn ontslag gevraagd. Na de inlijving van het Koninkrijk Holland werd hem dit door Keizer Napoleon verleend, en legde Daendels diensvolgens op 16 Mei 1811 het bewind neder. Na zijn terugkomst in Europa werd hij tot divisie-generaal in het Fransche legor benoemd, maakte het begin van den veldtocht naar Rusland mede, dock werd reeds Oct. 1812 tot bevelhebber der Poolsche vesting Modlin benoemd. Na den val van Napoleon werd hij 27 Juij 1815 tot Gouv. Gen. der Ned. bezittingen ter kust van Guinea benoemd en overleed tot St. George del Mina den 20 Mei 1818. In 1814 deed hij to s Grav. hot licht zion zyn „Memorio over den Staat der Ned. O. I. bezittingen 1808—1811”, 4 din., waarin, do daden van zijn bestuur heeft toegelicht on voordelidg. Zij werd aan een scherpe kritiek onderworpen door N. Engelhardt. Overzigt van den Staat der N. O. I. bezittingen, 's Grav. 1810 en in Bi-jovcn betreffend hot bestuur der kolonien Amst. 1816. Vgl. ook: Brief, in-

houdendo eenige onpartijdige aanmerkingen op den Staat, 's Grav. 1815.

Zio over Daendels: J. Mendels, Herman Willem Daendels, voor zijne bevordering tot Gouv.-Gen. 's Grav. 1890. D. J. Baron Mackay, De handhaving van het Ned. gezag en de hervorming van het krijgswezen onder het bestuur van den G.-G. Daendels. 's Grav. 1861. De opkomst v. h. Ned. gezag in O.-Indie door De Jonge en Van Deventer. DI. XIII, 's Grav. 1888.

DAENG. Boegineesche en Makassaarsche adellijke titel, voor personen tot de voornamste familien des lands, maar niet tot die der vorsten en regenten behorende.

DAFTAR. Officieele inlandsche benaming van „kohier”, b. v. : daftar padjag faal (kohier der bedrijfsbelasting). Het is een Perzisch woord, dat beteekent: lijst, register, boek, catalogus, journaal.

DAGBLADEN. Zie DRUKPERS.

DAGM-DAGM. Collectie-naam op Sumatra voor baardvogels, behoorende tot de geslachten *Cyanops Chotoehea* en *Xantholaema*, b. v. : Dagn-dagn ge-dang, *Chotoehea chrysopotjon*; Dagn-dagn ketjil, *Xantholaema dumiceli*. De Malciera op Qo§>Suma^ tra noemen *Chotoehea chrysopotjon* Lopang, terwijl deze vogel op West-Sumatra Takoeh-belangan ge-noemd wordt. Andere soorten zijn aldaar: *Pilo-pogon pyrolopha* of Lewajen, een naam ook gegeven aan *Dendroctia occipitalis* en *Phoenicophaea ery-throgiallus*; voorts *Xantholaema haematoccephala* of Tagoh-tagoh. *Cyanops lineata* heet op Java Koe-toek, naar zijn stemgeluid; hij wordt aldaar in kooi- en gehouden, met bananen gevoed en als lekkernij gegeten.

DAGOB. Volgens de legende is de asch van Boed-dha in kleine hoeveelheden door de geheele Boed-dhistische wereld verspreid. Waar een Boeddhistische gemeente werd opgericht en men deze asch of andere reliquien bezat, werden zij in een um of vaas onder een grafheuvel begraven. Zulk een grafheuvel van steen of door steenen muren of gebouwen beveiligd en bijeengehouden noemt men dagob, een woord ontstaan uit het Sanskrit *dhdtoegarbha*, relieken-receptaculum. Do Singhalenzen passen 't woord *ddgaba* too op den geheelen stoepa.

DAGVLINDERS. (*Rhopalocera s. Lepidoptera diurna*). Zijn buitengewoon talrijk in geslachten en soorten vertegenwoordigd in den Indischen Archipel Zie VLINDERS.

DAHA. Hindocriek op Java, waarvan de zetel waarschijnlijk tusschen Ponorogo en Madioen geweest is, althans vindt men daar nog een paar desks van dien naam, en de vermoedelijke overblijfselen van den kraton, een oude begraaftplaats met twee bij de bevolking in hoog aanzien staande graven en een badplaats uit den Hindootijd alsmede vele overblijfselen van beeldwerk. Men meent dat het ryk zich uitstrokte over het Oostelijk deel van Madioen en over Kcdiri. Het rijk zou in de negonde eeuw onzer jaartelling zijn gesticht door den beroemde vorst Djajabaja, die den scepter van do voraton van Ngastina geerfd, on aan wiens hof de Kawiliteratuur haar hoogsten bloei bereikt zou hebben.

Literatuur. H. Hoopmans, Het Hindoeryk van Doho. In T. v. h. Bat. Gon. XXI (1875), 146 Vgk. Velt h., Java, II, bladz. 105 v. 武 f.

DAI. Eiland,jo behoorende tot do Babar-eilandon (zio aldaar) mot 2 toppen van 570 on GZM M. hoogte.

DAI OF DAIK. Do hoofdnedorzetting op hot oiland Lingga (Riouw en oudorh.) on vroeger residen-

tie der Sultans van Lingga-Riouw. Zie LING GA.

DAIRI. Iihhet Noord Sumatraansch bo ven- of bin- nenland. In meet beperken zin wordt met dezen naam bestempeld een landstreek in het hoogland tusschen Singkel en het Tobamco¹ in heten wordt de daar wonende stam der Batak² daarnaar Dairiers of Dairi-Bataks genoemd. (Zie BATAKS en PAK-PAK)

DAIRI-LANDEN. Naam eener onderafdeeling vin³dc-afdeeling Bataklanden der residentie Tapanoeli. De hoofdplaats is Sidikalang. (Zie BATAK-LANDEN).

DAJA. Verzamelnaam voor de N. landschappen der onderafdeeling Tjalang, afdeeling Westkust van Atjeh, met namen: Koeala Baja; Lambeusoe met de onderhoorigheden Lam Me en Lam Nd; Oenga met Pantid Tjoureumen; en KJoelang. Er wonen ± 2000 geregistreerde mannen. De rijstvelden, hoewel onbevlooid, zijn best, en ook de veestapel, bestaand uit karbouw en runderen, valt te loven. Overigens is Daja berucht om zijn intriges en zijn tijgers. Over den Tjot Eumple loopt een weg naar de XXII Moekims van Groot-Atjeh, over den G16 Groote naar Lhong, en langs de kust loopt de de groote weg naar Tjalang.

Koeala Daja aan de monding der Dajarivier (N. uitwatering van de Kroeng Lambeusoe) is een zelfstandig landschap met ± 400 volwassen mannen. Het landschapshoofd voert er den titel T. Ha- kfm.

Bij de veraande Dajamonding wordt aangetrof- fen het graf van een vorst van Daja: Soeltan 'A1S5 ad-din Ri⁴ ajat Sjah, gestorven 12 November 1508. Hij was een zoon van den te Dar al Kamal zetelen- den vorst van Atjeh Radja Inajat Sjah. In 1520 werd Daja veroverd door Atjehs soeltan Ali Moe- ghajaj Sjah en diens broeder Radja Ibrahim. De vorst van Daja (zoon van soeltan 3ad-din vd) vluchtte naar Aroe, en zijn zuster werd de vrouw van soeltan Ali Moeghajaj Sjah, wien zij gezegd wordt te hebben vergiftigd on! haren broeder te wreken. Haar graf Kgt ook te Koeala Daja en blij- kens het grafschrift stierf zij den Gen December 1554.

In de bewoners van Lam Nd worden gezien de afstemelingen der oer-Dajanceen. Hun taal vertoont eenige afwijkingen van het gewone A- tjehsch. Zoo wordt in uitgangssyllaben de open a uitgesproken als eu, de 6 als d, en de e als aj.

DAJAK-RIVIER (GROOTE) of KAHAJAN. Rivier in de Z. en O. afdeeling van Borneo. (Zie BORNEO IV. D.).

DAJAK-RIVIER (KLEINE) of KAPOEAS MOE- ROENG. Rivier in de Z. en O. afdeeling van Borneo. (Zie BORNEO IV. D.).

r/ DAJAKS. NAAMSOORSPRONO. Onder den algemeenen ifaam Dajaks vat men gewoonlijk de inheemsche, niet-Mohammed aansche bevolking van het eiland Borneo samen.

De beteekenis van dien naam of liever van het Maleische: orang D a j a k is oorspronkelijk Bo ven lander of Binnenlander, en als zoodanig equivalent met T o r a d j a, den Boegiiieschen naam voor de heidsche bewoners van het binnen- land van Midden Celebes. Evenals met dezen naam het geval is gew⁵就; *Hbet dus ook door de Ma- leiera der kuststroken aan den naam orang Dajak de beteekenis gehecht zijn van: dorper, kinkel, hei- den. Hieruit is dan ook te verklaren dat de Dajaks zelf zich met dien naam niet noemen; zij goven aan de stammen den naam van de rivier, waaraan zij

wonen of gewoon hebben. De gewone onderschei- ding tusschen de kustbevolking en die van het bin- nenland, welke dan respectievelijk Maleiera en Da- jaks genoemd worden, gaat echter niet geheel en al op, omdat bijv. in Serawak ook Dajaks aan zee wonen, terwijl anderzijds de bevaarbaarheid van Borneo's groote rivieren oorzaak geworden is, dat tot ver in het binnenland zich Maleiers hebben neer- gezet. Bovendien wonen op vele plaatsen aan de kust niet alleen Maleiers als immigranten, maar ook Boegineezen, Clineezen enz. Voorts dient men er op te letten, dat de namen Dajak en Maleier niet meer louter cen ethnographische onderscheiding beteekenen, daar de Maleiers zich sterk met de Dajaks vermengd hebben, terwijl de afstammclingen uit deze gemengde huwelijken althans in naam Mohammedaan zijn geworden en zich dus geen Dajak meer noemen, doch Maleier. En zoo zullen zelfs Dajaks van zuiver bloed, die tot het Mohammedaansche geloof zijn overgegaan, allengs tot de Maleiers gerekend willen worden, vooral om de vermeerderende bijbeteekenis van den naam Dajak, cenigzins synoniem met heiden en koppensneller, te ontgaan.

STAMINDEELNa. De Dajaks zijn verdeeld in cen groot aantal stammen, wien namen, gelijk bo ven gezegd, meestal ondeend zijn aan de rivieren, waaraan zij hun woonplaatsen hebben. Opsomming van al die stammen schijnt overbodig, te meer, daar de Dajaks gevoegelijk in eenige groote stammen- complexen verdeeld kunnen worden. Wegens het to nu toe ontbreken van omvangrijke anthropolo- gische onderzoekingen berust die indeeling in hoofdzaak meest op ethnologische onderscheiding; echter komt Dr. Kohlbrugge op grond van zijn be- werking van de door Dr. Nieuwenhuis bij J 35 Dajaks uitgevoerde anthropologische jnetingen, tot het vermoeden, dat Centraal Borneo door minsclB twee onderscheiden volksgroepen bewoend wordt: de eene dolichoccpaal, tot welke deOcloc-Ajor Dajaks aan de Mandai (Jinkerzjirivier van de K a- poeas) gerekend worden; doandere brachycephaal, waartoe do K a j a n s aan de Mendalam (rechter- zijrivier van do Kapoeas) behooren; volgcrlH Dr. Nieuwenhuis zijn deze groepen ook ethnologisch scharp gescheiden. Deze K a j a n s nu behooren tot den groot complex van verwante stammen, do, Bahau-Kenja - Kajan - Dajaks, welke" cen groot deel der bevolking van Centraal-Borneo " vormen. B a h a u * s noemen zich de Htammen aan do Bo ven- en Midden Mahakam; Kajanp' aan de Mendalam *) en aan de Boven-Rcdjang (in Serawak); K c n j a ' s in het binnenland van Koe- tei aan de Kujan- of Boeloengan- rivier cen aan do Ta wan g cen de Berau; voorts in Serawak aan do Boven-Baram; Kindjin's in de binnen- landen van Boeloengan. Al deze stammen hebben het bron- gebied van de Kajan-rivier, dat Apoc Kajan of Po- Kedjin genoemd wordt, tot stamhd; vandaar uit zijn successievelijk verschillende stammen naar den midden- of benedenloop dor idvieren gekomen; daar- bij hebben zij zich sterk vermengd met daar woon- achtigc stammen, zoodat de Kenjastammen van Apoe- ICajan als de zuiverst vertegen woord igers van dit stammencomplex te beschouwen zijn. Die volksverhuizingen op groote schaal begonnen reeds in het begin der 2. helft der 18^e eeuw; de laatste

i) Do e stelt in dit artikel in vreemde namen steeds de stamme e voor, behalve in bekende woorden als Borneo enz.

grootte verhuizing uit de Apoe Kajan had ± 1876 plaats.

De namen der afzonderlijke stammen, waarin de Bahau's en Kajan's verdeeld zijn, beginnen meest-al met M a, afkorting van O e m a = huis, daar het hun gewoont is, zich te noemen naar de rivier, waaraan zij wonen of gewoond hebben. M a - S o e - ling beteekent dus letterlijk: Huis a n d e S o e l i n g.

Van de stammen in de Z. en O. Afd. ver-dien-nen vermelding: de Biadjoe's, welke niet alleen tusschen de monding van de Barito en het ge-bergte van Kota-Waringen wonen, maar ook hoo-ger stroomopwaarts in de ondcrafd. Boentoe (Docsoenlanden), de O l - D a n o m, in Katingan, aan de Boven-Kahajan, Kapoeas en Doesoen; do O l o n - M a a n j a n, eveneens in Boentoe, een kleine stam, maar in velerlei opzichten merkwaar-dig. De algemene naam, die wel eens aan do Diceste stammen der Z. en O. Afd. gegeven wordt, nl. Olo-Ngadjo = menschen van het b o v e n l a n d, is minder toepasselijk op de stam-men, die aan den benedenloop der rivieren wonen.

Een algemene naam voor de Dajakstammen in de Wester-Afd. van Borneo bestaat niet; onder het groot aantal stammen, door Enthoven (Bijdrage tot de Geographic v. Borneo's Westkust) genoemd, zijn als hoofdstammen te onderschei-den: in het Bo ven - Kapoeas-gebied: de E m b a - l o c h - J a j a k s, de K a j a n s aan de Menda-lani (reeds genoemd), do Oeloe-Ajer-Da-j a k s in het Mandai gebied en aan de Bo ven-Mela-wi, verwant met de O t - D a n o n in van de Z. en O. Afd. : de Sekadau-Dajaks in R i b o e n s in de landchappen Sanggau en Seka dan; terwil van hot Janchchap Taj an nog genoemd kunnen worden de Dda-Dajaks, wegens hun beweerde afkomst van de Hindoo-Javaanscho ko-lonisten; de Manjock6-Dajaks in Landak, en cindlijk do Batan g - Loepars, zijnde Zee-Dajaks uit Serawak, afkomstig van do Batang-Loepai*.

In Serawak en Britsch Noord-Born co vindt men, behalve de reeds vcnncldc Kajan's en Knja's nog vier hoofdgroepen: de Zoo-Dajaks o f B a n s, de M o o r o t * s, de L a n d - D a - j a k s en de P o e n a n * s.

LaatHtgcnomde groep, de P o e n a n * s vindt men ook in Centraal-Bornco; zij vormen dat deel der bevolking van het bin non land, hetwelk nog een zwerfend loven leidt; tot deze nomadiache bevol-king behooren ook de B o k o t a n s, s, endoBoe-k a t. * 8; in do binncnland van do Z. en O. Afd. de O l o - O t; in Boeloengan de Basap*8. Zie POENAN.

VOORKOMEN EN KAKAKTEB. Gelijk to VCFWachton is, zoch zich onder de talryke hoof- en bijBtammen dor Dujaks con aantal verechilpunten voor, zoewel wat betreft hunne physische als hun psychische eigenschappcn. Ziet mon van deze verscliilpun-ten af, dan kan de Dajak in hot algemeen bo- schreven worden als welgebouwd, hoewel onder de gewone iniddelmaat der Europescho rassen: vol- gens de metingen van Dr. Nieuwenhuis en de „Canv bridgo Expedition" naar Sarawak in 1899, was hot hoogste gemiddeldo der voischillende groepen 1.585 M. en wol bij do Zee-Dajaks. Do hooftvonn is bij de Zee-Dajaks, do Konja's, de Kajan's on do Pocnan's overwegend brachycyphaal; bij de ovorigo stammen, in *t bijzonder do Ooloo-Ajer-Dajaks, doliciocephaal, hoewel ook daaronder brccdscho-dcligen voorkomeu.

Het haar is over't algemeen zwart, en sluik of golvend; gekrulde haren vormen een uitzondering. De huidskleur is donker-geel tot bruin, het donkerst bij de Zee-Dajaks. Van de Bahau's en Knja's zegt Dr. Nieuwenhuis, dat hun huid in de jeugd meest eer lichtgeel dan bruin genoemd kan worden, zoo- dat in't algemeen de donkere huidskleur op lateren leeftijd door den invloed van het zonlicht bewerkt wordt. De gezichtsvoorn bij dit op den voorgrond tredend ras der Dajaks is ovaal; de oogen zijn levendig en donker-bruin; de zoogenaamde „Mon- golenspalte" komt niet voor. De neus is in *t algemeen plat, zonder bijzonder breede vleugels. De mond is niet buitengewoon groot, bij sommige vrouwen zelfs ldein; de lippen zijn niet zeer dik. Bij beide geslachten vindt mon vooral in de jeugd zeer dikwijls welgevormde en open gelaatsstreken.

Ook in de karaktertrekken der Dajaks vertoo- nen zich vele individueele en stamverschillen; maar toch blijven er genoeg gemeenschappeljke over, om een algemene karakterschets te rechtvaardigen.

Onder do goede eigenschappen der Dajaks worden genoemd: gastvrijheid, eerlijkheid, openhartig-heid. Zij zijn zeer gevoelig voor de meening van an- deren, en bevreesd, beschaamd gemaakt te worden voor hun omgeving. Hun gevoeligheid openbaart zich verder in hun afkeer van gewelddadigheid, en medegevoel voor het lijden van anderen, al strekt zich dit dikwijls niet verder uit dan tot eigen fami- lie- of stamgenooten. Het koppensnellen en de ge-woonte vroeger om slaven te slachten na den dood van een hoofd zijn gezins als bewijzen van aan- geboren wreedheid op te vatten, daar deze gebruiken met hun godsdienstige voorstellingen ver- band hou- den of hidden. Zie biz. 566.

Krijgshaftig, oorlogszuchtig en dapper kunnen de mcste Dajakstammen niet genoemd worden; wellicht zijn de Zee-Dajaks van Sarawak hoog dege- nen, die het meest als zoodanig kunnen worden aan- gemerkt.

Over het algemeen word on do Dajaks in zedelijk opzicht hooger gesteld dan de op Borneo aanwezige Maleiers; de invloed dezer laatSten is van zeer on- gunstigen aard geweest voor de onder hun bestuur staande, en aan hun afpersingen blootgestelde stammen. Zoo is b.v. do hartstocht voor do dobbelspelen en hancngovechten bepaaldlijk aan den omgang mot de Maleiers te wijten. Do onmatigheid echter in oten en drinken bij godsdienstigo fcssten, welke weder tot grovo onzedelijkheid aanleiding geeft, do losheid van zodon, o.a. bij do priesters en priestersessen aan de Bo von-Barito on bij do stammen van het Boven- Melawi-gebied, zijn zokor niet, of niet geheel, aan Maleischen invloed toe te schrijven. Ook in deze op- zichten staan do Bahau-Kajan- en Knja-stammen veel hooger.

Als schaduwzydon van hun karakter kun- nen genoemd worden: gebrek aan energie on zelfvertrouwen, wolko veroorzaakt wordt, deels door ongunstigo lovensomstandigheden tongevolgo van ziekten (malaria, syphilis) bij do stammen aan do midden- of bovenloop der groote rivio- ren, deels door eouwnlango ondrudrukking en uit- zuiging van do zijdo dor Maleische vorst; voorts vorgedroven nieuwsgiorigheid on bedolzuht.

De goedo vorstandeljko aanleg dor Dajaks toont zich o.a. in hun gemakkelijk aanloren van vreemde talen; hun kunstzij is bijzonder hoog ontwikkeld, en beperkt zich niet tot onkolo individuen.

KLEEDING, SIERADEN, T A T O M A G E, LICHAAMS- MUTILATIES, WAPENEN.

O'

<2,

, , *

ex

們

Ook onder de nog zwervende stammen als Poenans, Bocktafs en Bockafs vindt men geen person en meer die geheel naakt loopen. Behalve de bedekking der schaamdeelen is het doel der eigenlijke kleding bij de Dajaks vooral de bescherming tegen de zonnestralen; als sieraad dient de kleding slechts zelden, hoewel het soms voorkomt: bij de Mendalam-Kajan's bijv. worden de fraaiste kostuums alleen bij het Nieuwjaarsfeest gedragen.

De dagelijksche kleding is zeer eenvoudig en in hoofdzaak bij de verschillende Dajakstammen gelijk. De mannen dragen een lendendoek, van ± 90 cM. breedte en 3.5 a 7M. lengte, die eenmaal tusschen de beenen xvordt doorgehaald, en verscheidene malen om het middel vordt gewikkeld, terwijl een stuk van ongeveer $1/2$ M. v66r afhangt. Verder een rotan zitmat in den vorm van een vierhoek met een driehoek boven op, die door middel van 2 koorden om de heupen vordt bevestigd en dient om den drager te beschermen bij het zitten op vochtige of vuile plaatsen. Buitenshuis wordt meestal een baadje gedragen, meest van katoen, bij den veldarbeid ook wel een van geklopte boomschors; en een zeer groote zonnehoed van palm- of pandanus blad, of bamboerepen, in doorsnede soms wel 80 cM., en meer dan 20 c.M. hoog. Deze hoeden worden vaak zeer fraai versierd, van boven met kralenwerk of schelpen, de rest der bladvakken met figuren van katoen of flanel. In huis wordt door den man dikwijls een band van rotan om het hoofd gedragen, die in breedte afwisselt van een enkelvoudigen band tot een compleet mutsje. Hoofddoeken worden alleen in navolging van de Maleiers gedragen, en vinden hoe langer hoe meer verspreiding; echter meer onder de hoofden dan onder de gewone bevolking.

Het materiaal voor lendengordel en baadje was oorspronkelijk geklopte boomschors en is dat in vele streken van het binnenland nog; het wordt echter hoe langer hoe meer door ingevoerd goedkoop katoen vervangen.

Als sieraad dragen de mannen halskettingen van kralen, dikwijls zeer oude en dan van hooge waarde; aan de Boven-Barito bestaan die halskettingen uit agaatstenen, bij aanzienlijken afgewisseld door ruwe brokjes gedegen goud, of wel paarden. Welgetelde Ot-Danoems dragen aan die halsketting nog twee of drie groote, dunne platen in den vorm van een halve maan. Verdere sieraden der mannen zijn beening- en armingen, en oorsieraden; de beeningen bestaan uit rotan of lianen en worden onder de knie gedragen, de armingen, bij de Kajan's en Bahau's uit dezelfde stof of van schelpen of hout vervaardigd en boven den elleboog gedragen, zijn bij de Dajaks der Boven-Barito van metaal, soms wel van goud; bij hen draagt men er soms tot vijftien aan elk arm.

Bijzonder in het oog vallend zijn de oorsieringen der Dajaks, omdat bij de meeste stammen het de gewoonte is, de oorlellen zeer lang uit te rekken, door in de doorboorde oorlel zware ringen te dragen (Bahau's) of de gaatjes te vergrooten door er telkens dikkere pinnetjes of opgevulde bladeren in te brengen tot men er schijfjes van ijzerhout, aan de buitenzijde met een dun gouden plaatje belegd, in dragen kan. De Kajan's en Bahau's hebben bovendien een gaatje geboord in de bovenoorschelp, waarin zij die door dapperheid uitmunten de hoek-tanden van den Bonioeschen pan ter, of ook wel beretanden mogen dragen. Bij de Zee-Dajaks komen de uitgerekte oorlellen zeer weinig voor; een

bijzonder oorsieraad bij hen is een rij van kleine koperen ringen rond de schelp van ieder oor.

De gewone kleding der Dajaksche vrouw bestaat uit een schortje van boombast of katoen, ongeveer een handbreed beneden den navel om't lijf gebonden; bij de Kajanvrouwen tot aan de enkels reikend, komt het bij vele andere stammen niet verder dan tot de knieën. In het veld aan't werk zijnde, dragen ook de vrouwen meest een dergelijke baadje als de mannen; evenzoo wordt vaal buitenshuis een lange sarong gedragen. Afwijkend is het kostuum der Zee-Dajak-vrouwen, bestaande in een benedenlijfskleed van katoen, met eigenaardige patronen in verschillende kleuren, of met schelpen versierd en tot even over de knie reikend, een dergelijke baadje, en een soort corset, bestaande uit een groot aantal boven elkaar geplaatste rotanringen, dat het lichaam van borst tot dij bedekt, ledere ring is in kleine ringen van geslagen koper gevat.

Om het hoofd wordt een band van rotan of kralenwerk gedragen; buiten aan het werk zijnde dragen zij zonnehoeden van groter afmetingen dan die der mannen. De voornaamste sieraden der vrouwen zijn van dezelfde aard als die der mannen, bovendien ook gordels van kralen; de borbellen der Kajan-vrouwen zijn nog langer uitgerekt dan die der mannen; soms tot 1 d. M. beneden de schouders; bij de Kenjavrouwen zijn de oor-ringen gewoonlijk licht-ter, terwijl bij vele andere stammen de vrouwen ronde schijfjes van hout of metaal in de ooren dragen.

Kinderen loopen meest tot hun zesde of zevende jaar naakt, en worden daarna gekleed op dezelfde wijze als de ouders.

Zeer algemeen verspreid is onder de Dajakstammen de gewoonte zich te tatoeëren; wel zijn er sommige stammen die die gewoonte niet hebben, doch het schijnt, dat zij vroeger bij hen wel best om maar verdwenen is onder den invloed van de Mulesche kleederdracht, die zij hebben aangenomen; de Land-Dajaks van Serawak echter, die tot de niet-tatoeërende stammen behooren, bewerkij ook, dal zij nooit het gebruik gekend hebben. Onder de meest-tatoeërende stammen nemen de Kajarfs een voornamste plaats in, aan hen danken vele der andere stammen zoowel hun kennis van het gebruik als het meerendeel hunner patronen; ook onder de Zee-Dajaks is tatoeage zeer algemeen, vorder bij de Poenans, Beketan's en Biadjoes (Zuid-West Borneo). In Midden Borneo, waar de onderscheidingen verschillen in den aard der tatoeage samen vallen met het yerschil van staingroep, stain en mannelijk of vrouwelijk geslacht, kan men volgens Dr. Nieuwenhuis drie groepen onderscheiden: de groep: Bahau's, Kenja's en Poenans's; 2e groep: Bockat'sen Beketan's; 3de groep: Stammen van de Baïto en de Melawi, en Celoe Ajers van de Mandai.

De eerste groep tatoeëert met donkerblauwe lijnen; bij de vrouwen worden beriedenaamen, hand- en dijen en voeten bewerkt, bij de mannen schouders, armen en borst.

De tatoeage in de tweede groep heeft slechts bij mannen plaats; het gehele lichaam, van de onderkaak tot aan de enkels wordt bedekt met groote, donkerblauwe vlakken, waartegen de eigenlijke figuren in de natuurlijke waartekeningen afstoken.

De mannen der derde groep krijgen eerst grootere of kleinere schijven op de knuiten, later worden de armen, de romp en do haars gelijkt met samenhangende figuren, uit donkerblauwe lijnen bestaande.

de, bedekt. Bij de vrouwen worden vooral de knieën, de onderbeenen en de handen versierd.

Bij de cerate en tweede groep wordt de kunst van tatoeëren door vrouwen uitgeoefend, bij de derde door mannen. Alleen bij de eerste groep worden de figuren eerst en relief op kleine plankjes uitgesneden, dezic met roest bestraken en vervolgens het patroon op de huid afgedrukt; de tweede en derde groep brengen de tatoeering uit de vrije hand aan.

De Oeloe-Ajer-Dajaks gebruiken een 10 c.M. lang en 1 c.M. breed koperen plaatje, dat aan de eene zijde rechthoekig omgebogen in een scherpen tand eindigt; door met een stukje hout op het plaatje te slaan wordt de tand in de huid gedreven, waarna roet van damar of roode verf in de openingen wordt gebracht. De Bahau- en Kenjavi'ouwen gebruiken een rechthoekig gebogen stukje hout, in welks om-gebogen einde 2 of 3 koperen naalden door middel van gutta-percha bevestigd zijn; dit werktuig wordt in een mengsel van water en damarroot gedoopt, waarna door kloppen de roetdeeltjes onder de huid worden gedreven volgens het daarop afgedrukte patroon.

Bij de verschillende stammen heeft men in verband met het tatoeëren tai van voorschriften en verboelbcpalingen; bij de vrouwen staat het gebruik noch eenszins met godsdienstige voorstellingen in betrekking, terwijl het bij de mannen hoofdzakelijk client als versiering en om als dapper bekend te staan.

Onder de overige lichaamsmutilaties moet in de eerste plaats het tandenvijlen genoemd worden, dat zeer algemeen voorkomt; de tanden van boven en onderlijcncdenkaak worden hetzij van voren concaaf gevijld, of puntig toeloozend. Ook worden wel gouden of koperen stiften door de tanden gedreven.¹⁶

Naar het schijnt vooral tot de Kajan's en de bowoners der bovenlanden van Koeti bekend is de perfejratio penis, om er een metalen stift in te dragen, en de gewoonte om een ring, b.v. uit do schubben van het schubdier voorvaardigd, achter de corona gland is te dragen; dit laatste bij de Kajans, en alleen als voorrecht voor hoofden en dapperen mannen.

De voornaamste aan va 1 a wapenen, der JDa-jal-8 zijn zwaard, speer en blaasroer. Het Dajakscho zwaard, bekend onder den naam van malat bij de Kajans, parang ilang bij de Zec-Dajaks en mandau in de Z. en O. AfdeeJing heeft een zeer zwaar lemmet, dat van boven een dikte van 1 c.M. heeft, en zich kmcrckl door een uitholling aan de eene vlakke zijde, een concaven kant aan de andere zijde; het wordt met zeer veel zorg gesmeed, en is zoo echerp eijhard, dat men er een spijker mee kan doorslaan. Het wordt niet slechts als wapen gebruikt, jnaair client den Dajak ook evenzeer tot het afsnien van takken, hot bhouwen van plan ken en het hakken van brandhout. Do van hard hout of heilslioom gemaakte groep is meesal zeer fraai uitgesneden; dit is ook hot goval met do beide, door bamboevlechtwerk bijeengehouden dunno plankjes, waaruit de scheede bestaat. De scheeden zijn voorzien van een aantal aanhangsels, hot hetzij tot gebruik op reis dienen, b.v. bamboedoosjes met vuursteen en rookenoodigheden, hetzij als sieraad of amulet. Do scheede biedt verder plaats aan een klein mosjo met een lang heft, waarmen men o.a. op een snloocht randjau's of voetangels, en droog hout, om door w'ijjing vuur to makon, snijdt.

Bij sommige stammen van Noord- en West-Borneo heeft men zwaarden en scheeden, die van die der Kajasi c. s. en Olo-Ngadjoonagal afwaken.

Bijna even onafscheidelijk als van zijn zwaard is de Dajak van zijn speer, die een stalen punt heeft. De speer is ongeveer 1 voet langte, terwijl de grootte der breedte 1/7 c.M. bedraagt; bij de krijgssperen der Kajan's is het blad eenszins uitgehold; de schacht is ongeveer zeven voet lang.

Het blaasroer, dat als krijgswapen weinig betekenis heeft, en meer voor de jacht gebruikt wordt, bestaat uit een gelijkmatig uitgehold, ongeveer 2 M. lang hard en rond stuk hout, aan het uiteinde waar van nog vaak een lanspunt bevestigd wordt. Het dient tot het wegblazen van zeer lichte lange pijltjes, welke punt vergiftigd is met plant-aardig gif; aan het acht erein de wordt een stukje zeer licht hout of merg bevestigd, om in het blaasroer het kanaal af te sluiten. Tot het bewaren dezer pijltjes dient een pijlkoker van een dikke bamboegeleding vervaardigd, met een ronden stop van bamboe of hout en een haak om hem aan den gordel te han gen.

Als a f w e r w a p e u dient het schild, dat bij de meeste stammen zeer breed is, en bestaat uit een stuk zacht hout; de voorkant vertoont zich als twee vlakken, die elkaar onder een zwakken hoek snijden. Het schild der K&jan's is meestal weinig versierd, maar voor meerdere stevigheid, omwonden met rotanreepen. Bij andere stammen zijndeschilden meer bewerkt, vooral die der Kenj&'s zijn bedekt met relief-figuren, waaronder in het midden een gestyleerd menschelijk gelaat zichtbaar is. Liefst wordt bij hen het schild verder versierd met haar van vrslagen vijanden. Aan de Kapoeas echter wordt tegenwoordig een dergelijk sieraad niet meer aan de schilden aangebracht, terwijl het daar ook verboden is, menschenhaar van den eigen stam als sieraad voor wapenen te gebruiken. Voor de schild-versiering koopen de Kajan's daar vooral haar van de Taman-Dajak¹⁷, die hun eigen haar daartoe beschikbaar stellen.

De krijgskleding bestaat uit dierenvelen, liefst van panters, anders van beren of geiten, soms versierd met kralenwerk l'ond de halsopening en vederen van den rliinoceros-vogel; en uit een van rotan gevlochten muts, aan do randen en van boven versierd, en op den top vederen van den argusfazant of den rhinocerosvogel dragend, of soms een haarpluim. Onder den krygsinanel dragon de Kajan's ook nog een soort bus zonder mouwen, met kapok opgevuld, en twee mouwen afzonderlijk, slechts door een 2 d.M. breed strook verbonden.

WONING, HUISRAAD. Het kenmerkende der huizen van bijna alle Dajakstammen is, dat zij op hooge palen staan, en zeer lang zijn, daar zij niet slechts een familie, maar een groot aantal verwante families, ja soms een geheelen stam herborgen.

Het meest verbreid is do huismorm der Kazan's aan de Mahakam; zij zijn het ook, die de meeste zorg aan hun huizen besteden. Een Kajanhuus staat op palen van 1—5 M. hoogte, en heeft een lengte van 150 tot 250 M., een diepte van 12—14 M. en een hoogto (boven de palen) van 8 M. Het huis is over zijn geficcle lengte door een 3 a 4 M. hoogen wand in twee deelen gescheiden, waarvan het voorste deel do gemeenschappelyk voorgalorij vorint, die aan de voorzijde van het huis door een 1 M. hoogen wand van traliowork is afgesloten. Het achterste deel, moet goheel gesloten achterwand, is in zooveel vertrekken verdeeld als er afzonderlijke families in het huis wonon. Meestal is in het midden van hot stamhuus het gezinsverblijf van hot hoofd, dat zich gewoonlyk door grooter frontbreedte en diepte van do andere

gezinsverblijven onderscheidt, en waarvan ook het dak eenigszins hooger uitsteekt.

De gewone gezinsverblijven of vertrekken hebben een frontbreedte van ongeveer 8 M. bij een diepte van 6 M.; ouders en kinderen met uitzondering van de volwassen zoons, slapen en eten daar; de gezinsvertrekken zijn niet in kleinere vertrekken onderverdeeld, maar bevatten gewoonlijk wel een aantal slaapplekken, een soort van alkoven; verder een vuurhaard; rekken voor borden, brandhout en levensmiddelen, aan de wanden bamboekokers voor water, kleedingstukken, wapenen enz.; is do eigenaar de gelukkige bezitter van *tempajan'sof* heilige potten, dan staan die ook tegen den wand geschaard. Door 'middel van een, dikwijls fraai bewerkte, houten deur staat zulk een familie-vertrek in verbinding met de gemeenschappelijke voor-galerij, bestemd voor allerlei dagelijksche bezigheden, en tot on tvangst van gasten; tevens als slaapgelegenheid voor de volwassen jongelingen en bezoekers. Met tusschen-ruimten van 10 a 14 M. vindt men in deze gemeenschappelijke galerij eveneens harden. Zij dient voorts totbawaarplaats van roeiriemen, vischnetten, en allerlei zakken van dagelijksch gebruik; men vindt er ook de houten rijstblokken, waarin de vrouwen de padi stampen; en eindelijk ook een reeks van gesnelde koppen, hetzij in een lange rij of boven een der stoekplaatsen. Van den grond af geven een aantal ladders, gewoonlijk bestaande uit balken met inkepingen, toegang tot de galerij.

Een anderen bouwstijl vindt men bij den stam der Lon gg l a t's, ook tot het Bahau-Kenja-complex behorende, en aan de boven-Slahakain gvesticgl/fz]. 爰. Paar wordt de geheele ruimte tusschen vloer en da (* ingenomen door de gezins- vertrekken, die door deuren in de zij wanden met elkaar in ver binding staan. In de plaats van de gemeenschappelijke voor-galerij der Kajans treedt bij hen een tweede vloer, op slechts eenige voeten boven den grond tusschen de palen van het huis aangebracht. Onder de woon-huizen loopt dus eigenlijk lier de weg door de neder-御 Xing. Een tweede onderscheid met de Kajan-huizen bestaat hierin, dat het hoofd bij de Long-glat's een afzonderlijk huis bewoont, waarvan de benedenvloer naar voren de voorste wand naar beneden is verlengd, terwijl het dak van voren tot op ± 1M. boven dezen vloer wordt voortgezet, zoodat een benedenvoorgalerij ontstaat, waarvan ook do zij-wanden gesloten worden. Deze galerij wordt gebruikt voor vergaderingen en voor de on tvangst van gasten.

Veel overeenkomst met de huizen der hoofd en van de Longglat's hebben de huizen van den kleinen stam der M a t o e w a n, die onderdeheerschappij der Longglat staan. led er gezin heeft daai* cen der-gelijc huilf met benedenvoorgalerij; deze galerijen hebben echter geen zijwanden, en daar de huizen aan elkaar staan, loopt deze galerij onafgebroken langs alle huizen heen. Ook de benedenvloer onder de woonruimten ontbreekt; van de galerij komt men door middel van ladders naar boven in de woon-vertrekken.

Evenals bij de Kajan-huizen vindt men in do on middel ijke nabijheid van de laatetbeschreveno soort veelal afzonderlijke bamboesteUages ojn rijst en andere levensmiddelen te drogen. Bij de huizen van andere Htammen kan men hoofdzakelijk de volgende verschillen met die der Kajan's opmerken. Huizen der Ot-Danom-Dajaks van de Z. en O. Afdeeling hebben, in plaats van een gemeen- pchappelijke voorgalerij, ongeveer* in het midden van

de woning evenwijdig loopend met de voor- en achterwand een gemeenschappelijken gang, waar- op de afzonderlijke familie-vertrekken uitkomen; in den rechterhoek van het huis vindt men over de geheele diepte van het huis een ruimte, bestemd tot on tvangst van gasten, en tot slaapplekken voor vreem- den en ongetrouwde jonge mannen. De gemeenschappelijke gang komt dus op deze ruimte uit. Ook vindt men bij hen wel den gang langs den voorwand loopen; in het midden van dien wand is de deur, tegenover de deur de on tvangst- en slaapruiimte, tot aan den achterwand toe, links en rechts van deze ruimte de gezinsvertrekken; bovendien is het geheele huis met een zware ijzerhouten palissadecering omgeven. Dit laatste is ook het geval met de huizen der B i a d j o e-D a j a k s; doch de inwendige ver- deeling van het huis is anders; ook lier is, als bij de Kajans, het huis over zijn geheele lengte door een wand in tweeën verdeeld, en is het voorste deel de gemeenschappelijke galerij; maar de achterste helft is nog weder in twee gedeelten verdeeld, waarvan het voorste deel dienst doet als gang midden door het huis, terwijl het deel tegen den achterwand in een aantal vakken verdeeld is voor de afzonderlijke families. Hier vindt men ook algemeen op de rivier voor elk huis een vlot, waarop een huisje dat tot badkamer en privaat client; het vlot zelf wordt gebruikt als aanlegplaats en waschplaats.

Bij een aantal Dajakstammen der Wc ter-afdeeling vindt men niet de fraaie en grootc iuzun als o.a. bij de Kajans en K Gnja's, daar de bedoelde ©ajaks vooral tegevoelge van de langdui'e onder- drukking door de Malciers in zeer komiHervolle om- standigheden Jeven. Waar men bij de K > pocas- stammen grotere huizen vindt, zijn dez-- stigi'veer van de Kajansche bouwordc, doch veelal \ ; u)minder duurzaam materiaal; bij stammen, die veel van vijandelyke overvallen te glijden hebben of tot voor kort hadden, zijn de huizen gepalissadeerd. Als afwijkend huis-type verdient vermeld ic worden dat der Sanggau-Dajaks in de W. Afd. J>c vloer ligt op ongeveer 3 M. boven don grond en rust op wildhouten palen; het dak sluit aan de bcidc laagsto zijden onmiddellijk bij dozen vloer aan; allcci) aan de smalle zijden van het huis (hier v66r- en achterwand) zijn zijwanden van bladeren of boomsciors. In het midden van den v66r-wand is een deur, waar- toe een ruw bekapte boomstam als trap toegang geeft. Door deze deur komt men in de middengalerij van 1 u 2 M. breedte; rechts daarvan vindt men de familievertrekken; links de stoekplaatsen voor do gasten en ongehuiden, daarvoor (dus verder naar links) wec cen gemeenschappelijke, doorloopende galerij, welke(luc door 66n zijde van het dak is afge- sloten. In het dak zijn kleppen aangebracht, waar- door men uit de laatstbeschreven galerij op een open hordes komt, ontstaan door de verlenging van den vloer buiten het dak; dit dient tot het drogen en stampen van rijst, terwijl er ook de grootc fcstooi gegeven woixlen.

Zoo veel mogelijk wordt bij de Bahau-Kenja-stammen hout, liefst ijzerhout of een andere harde hout- als matriciaal voor de huizen gebruikt; wanneer dat niette verkrijgen is, ook bambooen bladeren. Bij vele andere stammen, waar nion niet zooveel werk van den huisbouw maakt, worden deze laatste mate- rialen inder gebruikt, terwijl ook voor do afschi- dingen binnenshuis minder duurzaam materia.) , bijv. boom bast, wordt aangewend. Voor de dakbe- dekking gebruikt men liefst houten dakpannen (in het Malcielci Birap genaamd); bij do Bahau's van

ijzerhout voor het dak van het hoofd, van tengkawanghout voor de ander stamgenooten.

Een eigenaardigheid van de meeste Dajakstammen is, dat zij hun huizen slechts tijdelijk gebruiken; wanneer de bebouwbare grond in den omtrek der nederzetting uitgeput raakt, zoekt men een andere plaats van vestiging, en bouwt daer een nieuw huis. In sommige deelen van West-Borneo, waar men soms maar eenige jaren op dezelfde plek blijft wonen, oefent deze gewoonte een slechten invloed op de zorg, die men aan den bouw van het huis besteedt. Maar zelfs bij de Bahau's, waar de bouw van de groote, stevig in elkaar gezette, en met fraai snijwerk voorziene huizen een aammerkelijken arbeid van de stamgenooten eischt, bestaat deze gewoonte; ook andere oorzaken kunnen tot het verwisselen van woning leiden b.v. langdurige ziekten, door de bewoners aan den invloed van boose geesten toegeschreven, en vijandelijke overvallen. Wanneer het huis niet door vijanden in brand gestoken is, neemt men bij een dergelijke verhuizing zooveel inogelijk de duurzame materialen van het oude huis mede.

Een bijzonder groot plaats wordt bij den huisbouw ingenomen door de godsdienstige plechtigheden. Die ten doel hebben, de geesten gunstige stemmen en alle onheilen ver te houden van de bewoners. Tai van offers worden gebracht, vooral bij het oprichten van de zwaarste palen; vóór den invloed van het Europeesche bestuur was het o.a. in Sarawak bij sommige stammen de gewoonte, om in den kuil waarin een der zwarte hockpalen werd geplaatst, een jonge slavin te werpen, welke dan door den paal verpletterd en gedood werd; dit offer aan de geesten van den grond is thans door dat van een varken of kip vervangen. Menigvuldig zijn ook de verbodsbepalingen, welke van toe passing zijn bij het inzamelen op bewerken der materialen; daarbij, zooveel als bij den tijd, beëindigd om den bouw te beginnen, wordt ophouderlei voortteekenen, in het bijzonder de vlucht of het geschreeuw van omnucuz vogels, acht geklagen.

De huizen staan bijna altijd in de onmiddellijke nabijheid van een rivier, en wel met de langste zijde evenwijdig daaraan; ook lierinnen vonden de huizen der Sanggau-Dajakken een uitzondering. Bij vele stanuneien bestaat het dorp uit één dergelijk lang huis; bij andere wordt de nederzetting door eenige, zelden vele, van zulke huizen gevormd. Bchhalvo deze stamhuizen heeft men bij de atammen aan den bovenzijde van de Barito in het dorp ook nog de z.g. *balei*, een gebouwje in de onmiddellijke nabijheid van het vlot, dat tot aanlegplaats dient; deze *balei* is bestemd om vercmelingen te herbergen, voor raad- en rechtshuis, en voor vergaderingen. Bij de Bnhnu'H c.a. hebben de voorgaderingen plaats in de galerij van het huis van het stamhoofd.

In de bovenlanden der Z. en O. Afd. vindt men vaak het gehele dorp nog door een palissadeooring van ijzerhout omgeven.

De groote stamhuizen worden niet door alle bewoners gedurende het gehele jaar bewoond, want zeer algemeen is de gewoonte om tijdens den druksten tijd van de landbouwwerkzaamheden tijdelijk huizen op te velden te betrekken. Zelfs komt het voor, dat stammen die sedert geruimen tijd weinig nederzettingen van vijandelijk overvallen te lijden hebben, aan het afzonderlijk wonen de voorkeur geven.

Vernedering verdient nog, dat de stammen, die een sterk uitgeproknen type van huisbouw hebben, dit bewaren wanneer zij naar een ander gebied verhuizen.

Gelijk in het begin van dit artikel reeds werd opgemerkt, zijn er in de binnenlanden van Borneo nog eenige stammen, welke geen vaste woonplaats hebben; deze Poemim's, Boekats e.a. beschutten zich slechts tijdens den nacht of slecht wed'er door afdaken van takken en bladeren.

STAMORGANISATIE. BESTUUR. RECHTSpraak. Bij de beschouwing van de stamorganisatie der Dajaks dient in het oog te worden gehouden, dat de naam *stam* ten opzichte van deze volken in verschillende den zin gebruikt wordt. Het minst verwarrend is, naar het voorkomt, om dien naam niet toe te passen op gehele complexen als Bahau's, Kajans e.d. doch slechts op de onderdeelen daarvan; soms woont zulk een stam in een groot huis, soms in meerdere huizen in een nederzetting; soms over verschillende nederzettingen verspreid. Derhalve kan het ook voorkomen, dat in een huis slechts een onderstam, stamdeel of geslacht woont. Bij de Kenia's b.v. van Apoe Kajan vindt men een aantal stammen (*Oema-Tow*, *Oema Djalan* enz.) die elk van 200 tot 300 families tellen, en dus niet in een huis samenwonen; soms ook niet in één nederzetting. Ook bij de Kajans, van Britsch Borneo bestaan de dorpen bijna altijd uit verscheidene lange huizen.

In de meeste gevallen nu kan het karakter van rechtsgemeenschap, met eigen gezag, eigen rechtspraak en eigen vermogen, alleen worden toegekend aan den stam, hetzij deze in een groot huis samenwoont, of over meerdere huizen verspreid in een nederzetting; de leden zijn, met uitzondering der slaven, aan elkaar verwant; dus is de rechtsgemeenschap van genealogischen aard. Waar de stam in een nederzetting, bestaande uit een aantal huizen, woont (Kajans Br. Borneo), heeft ieder huis toch ook zijn eigen hoofd voor de minder gewichtige en zuiver-interne aangelegenheden. Ook kan het voorkomen dat verschillende stammen onder de heerschappij van een anderen staan; in Apoe Kajan b.v. komt aan den stam der Oema-Tow die leidende positie toe; terwijl aan de Boven-Mahakam de Longlat's samen wonen met andere, kleinere stammen, die hun eigen hoofden bezitten, welke echter den Longlat-hoofdman moeten gehoorzaamen. In sommige streken echter komt reeds het territoriale dorp, bewoond door leden van verschillende stammen, als rechtsgemeenschap voor.

Bij de Kajans aan de Mndalain bestaat een stam uit één hoofdman, de families der vrijen, en de slaven. Do waardigheid van den hoofdman is erfelijk, waarbij ook op de geschiktheid van de zoon voor het ambt wordt acht gegeven, zoodat niet altijd de oudste zoon opvolgt. Ook lichaamsgebreken kunnen do opvolging verhinderen. Hoewel zoons voorgaan, kan ook een vrouw do waardigheid van hoofd hobbou; alsdan geniet zij dezelfde onderscheiding als een mannelijk hoofd.

Het hoofd vertegenwoordigt zijn stam naar buiten, oefent do rechtspreek over do stamgenooten uit, en laat de priesters of priesteressen alle godsdienstige ceremonien bij den landbouw uitvoeren. Hy beehert het algemeen vermogen van den stam, en beschikt over do slaven, die den stamtoebchooren. Daartegenover moot hij zorg dragen voor do ont-

*) Wanneer hier en elders in dit artikel gesproken wordt van *slaven* dient in het oog te worden gehouden, dat op Borneo slavernij alleen nog voorkomt in landstreken, waar ons gezag nog pas kort of nog niet stevig gevestigd is. Zie het artikel SLA-VERNIE.

vangst en het onthaal van vreemde gasten, en do in den stam ontstaende geschillen beslechten.

Zijn rechtsprekende macht, gelijk in het algemeen zijn overwicht, berust alleen op de overtuiging der stamgenooten, dat hij de handhaver van de adat is. Ter raadpleging over hetgeen het adatrecht eischt roept hij het oordeel in van zijn *mantri's*, dat zijn de bekwaamsten en aanzienlijksten onder de vrije man-nen van den stam. V66r iedere rechtshandeling wor- den ook de betrokken partijen en alle bewoners van het huis, ook de slaven en vrouwen, tot een verga- dering opgeroepen, waarin ieder het recht heeft zich vrij uit te spreken.

4 = , Volgens het adatrecht staan op bijna alle over-
I 七 J tredingen alleen boeten, die het karakter dragon U*
schadeloosstelling aan de benadeelde partij.

Aan de *mantri's* is de tenuitvoerlegging der straffen . j
" ■ \ opgedragen, waarbij zij over geen eigenlijke dwang- 'C—' 7 • , ' i
middelen beschikken, maar steun vinden in het ■ ontzag dat de Kajan's
hebben voor de open bare meening, en in de vrees voor ziekte, als straf der
geesten op overtreding der adatregelen. Tegenover het hoofd hebben de
vrije Kajan's geen andere ver- plichtingen dan hem te helpen bij den bouw
zijner woning en bij anderen zwaren arbeid, en ieder ge- durende een dag
voor hem te werken bij iedere peri- ode van den rijstbouw.

De bemoeienis van het hoofd met de privaat-aan-
gelegenheden van zijn onderhoorigen blijkt o.a. uit den
eisch, dat hij zijn toestemming moet geven, als een
jongeling met een meisje uit een ander dorp wil trouwen
; bij ontstentenis van andere bevoegden heeft hij de
voogdijshap over weezen en het beheer hunner
vermogens tot aan hun meerderjarigheid.

Het stanihoofd heeft de beschikking over de slaven,
die het eigendom van den stam zijn ; eigenlijk wordt
dit levende eigendom door hem als ver-
tegenwoordiger van den slam geadministreerd. Zij

moeten, onder toezicht van de familieleden van het
hoofd, of door hem aangestelde personen, allerlei werk
in het bosch, op het veld of in huis verrichten; bijzonder
bekwame slaven worden wel door het hoofd op
maandenlange handelsreizen gezonden, waarbij een deel
van de winst voor hen is, zoodat ook slaven het zeer goed
tot welgesteldheid kunnen brengen. Het lot der slaven is
bij de Kajan's zeer dragelijk niet alleen, maar kan over
het algemeen zeer goed genoemd worden ; men laat
hun hun lagere positie weinig bemerken, zij kunnen in
den priesterstand worden opgenomen en zelfs
aanvoerderin den oorlog worden. De onderscheiding in
standen bij de Kajan's aan de Boven-Maliakam is in het
algemeen dezelfde als die bij hun stamgenooten aan de
Mendalam; alleen is bij den Bahau-stam der Long-glat*s
op te merken, dat in hun dorpen verschillende kleinere
stammen met hen samen wonen, wier hooXden het
stamhoofd der Long-glat's gehoorzamen moeten ;
terwijl bij hen ook de meeste slaven door huwelijk in den
stam zyn opgenomen. Overigens is juist bij de
Mahakam-stammen de scheiding tusschei de drie
standen veel grooter dan aan de Boven-Kapoas ; het
hoofd geniet veel grooter aanzien, en de adatregelen
worden er Strenger gehandhaafd.

Omtrent de Kenja's kan opgemerkt worden dat in
grote dorpen, b.v. Long-poeth, dat uit een lOtal
grotehuizen bestaat, wel ieder huis zijn hoofd heeft,
maar het geheele dorp nog weer een opperhoofd, zoo-
ala dit ook by de Kajans van Serawak het geval is.

Bij de overige Dajakstammen van Borneo is do
staxindeeling niet zoo scherp omlind als boven
beschreven word ; zoo hebben de hoofden der Ot-

Danom's en Olo-Ngadjoe's gewoonlijk niet veel in-
vloed. Van een aantal stammen in de Wester- afdeling
worden of werden tot voor korten tijd de hoofden door
de bevolking gekozen b.v. bij de stammen aan de
Mandat, soms daarna door den Euro- peeschen
ambtenaar in hun betrekking bevestigd ; bij
anderen, zooals de Embaloeh-Dajal-s, is het hoofd- schap
erfelijk. Van een scherpe inoedeeling in standen vindt men
bij deze Dajaks weinig vermeld; enkele evenwel, o.a. de
Ot-Danoms aan de Mclawi, houden slaven, zoodat is aan
te nemen dat ook hier de onder- scheiding in hoofden met
hun familie, vrijen, en slaven bekend is. Bij de Dajaks in
het stroomgebied van de Melawi client voorts
onderscheiden te worden tusschen do z.g.n. *mardaheka*
of vrije-stammen en de seralz-stammen, die sedert
tientallen van jaren aan de Maleische potentatjes
onderworpen geweest zijn, en bij wie dus van de
oorspronkelijke stamin- stellingen niet veel over is.

Voor zoover geen Gouvernementsrechtspraak is
ingevoerd, of de rechtspraak niet bij de Maleische
vorsten berust, is zij, gelijk boven reeds bleek, in handen
der stamhoofden. De bij de Bahau-stammen
gebruikelijke manier, om bijna alle overtredingen en
misdriven alleen door boeten te straffen, vindt men ook
elders, b.v. bij vele stammen der Wester- afdelin g.
Waar deze bepalingen van bestuurswege
gesanctionneerd zijn of waren, is dit op te vatten als een
overgangstoestand tot een scherper scheiding van straf
op overtreding en op misdrijf.

Bij de oorspronkelijke rechtspraak der Dajaks van de
Z. en O. Afdeling nemen godsordeelen ecti zeer
belangrijke plaats in ; evenzoo bij vele stammen van de
WesterafdeeHng ; bij de Bahau's daarentegen wordt er
slchts zeer weinig gebruik van gemaakt. Zie
GODSGERICHTEN.

De eed is algemeen gebruikelijk ; bij de Ngad joe's
best a at hij in het strooien van rijst door den bescul-
digde, waarbij het heeal en de daarin huizende gccs- ten
tot getuige van zijn onschuld worden aangeje- pen,
onder zelfvervloeking over zich en zijn na- komelingen,
aln hij gelogen heeft. Daarna werpt hij een steen in het
water en snijdt een xotan door ais symbolische
aanduiding van het lot dat zijn gluck mogc ondergaan,
indien hij een valschen eed gezwo- ren heeft. Bij de
Bahau's wordt de ced afgelcgd op den land van een
koningstijger, of onder het lang- zaam dooden van een
hond, met welkn bloed degene, die den eed aflegt, zich
besmeert. In geval van mein- eed gelooft men dat de
schuldige later door den geest, die in don hond huist,
vervolgd en gedood zal worden. Zie EED.

RECHTEN OP DEN OBOND. LANDBOUW. ANDERE
MIDDELEN VAN BESTAAN. By de beschrijving der
Dajakscho woningen word reeds vermeld, dat zelfs de
gezeten stammen soms maar 8 a 10 jaar in het- zelfde
huis wonen, vclz zelfs nog korter, en dat dio verwisseling
van woonplaats deel» veroorzaakt wordt door hun wijze
van landbouw. Hoewel er in de on toegankelijke en
onbewoonde wildemissen van Cen- traal-Borneo nog
uitgestrekte st reken zijn, , waarop door niemand
rechten gepretendeerd worden, zoo is elke stam toch niet
geheel vrij in zijn keuze van gronden bij het voortdurend
rondtrekken; iedero stam heeft een bepaalde landstreek,
waarover hij het beschikldngsrecht heeft, en dikwijls
grenst het gebied van den eenon stam onmiddellijk aan
dat van een anderen.

De uitingen van dit besliikkingsrecht van den stam
zyn in groote trekken gelijksoortig met het- geen men
elders in den Archipel aantreft; bij die

stammen, waar de oorspronkelijke instellingen hot meest ongeschonden bewaard zijn, vindt men ook slechts weinig onderlinge afwijkingen; vermeld worde bier, dat in de onderafdeeling Boentoke van de afdeling Doesoelanen (res. Z. en O. Afd.) de rechten van de genealogische gemeenschappen tengevolge van bestuursbemoedigen zijn overgegaan op het district, een administratieve eenheid.

De leden van den stam hebben dus in de eerste plaats het recht om binnen den beschikkingskring grond te ontginnen; bij de Bahau's zelfs de slaven. In overleg met het hoofd wordt bij hen door ieder de grond gekozen, dien hij meent noodig te hebben. Voorts mogen zij er boschproducten inzamelen, waarvoor echter in sommige streken het noodig is, vergunning aan het hoofd te vragen; bij de Bahau's laat het hoofd ze ook wel door zijn slavcn zoeken, waarvoor zij hem $\frac{1}{10}$ van het ingezamelde moeten afstaan. Jacht in de bosschen en vischvangst in de rivieren staat eveneens den stamleden vrij.

Een elders veel voorkomende uiting van het beschikkingsrecht, dat n.l. vreemden niet dezelfde rechten hebben op ontginning binnen den kring van een ander gemeenschap, tenzij met vergunning in gaven aan het betrokken hoofd en tegen betaling eener recognitie, wordt onder de Dajaksche stam men niet overal zoo streng gehandhaafd; een bloote kennis-gave, anders een aanvraag tot vergunning, die bijna nooit geweigerd wordt, wordt in sommige streken alleen vereischd; in enkele slechts een recognitie of klein geschenj. Volgens de groote betekenissen, die in den laatsten tyd sommige boschproducten van Borneo gekregen hebben, o.a. djeletoeng, wordt gewoonlijk overal door de rechtzittende gemeenschap een zeker percentage, meest $\frac{1}{10}$, van de opbrengst geeischt. Daar zulk een helling geheel onal gebaseerd is op do algemeene adat, die in Koetei b.v. door liet sultanbestuur steeds erkend werd, zoo wordt zooal het in concessie-gaven van reusachtige terreinen door het Gouvernement tot inzameling van djeletoeng, als het vaak willekeurig optreden van benden Maleische boschproducten-jagers door de Dajaks als een gnevende in breuk op hun rechten aangemerkt. De benoieicnis, die de gemeenschap blijft behouden over den reeds bebouwden grond, blijkt bij verschillende Dajakstammen, o.a. uit con verbod van vervreemding en uit de gewoonte, dat bebouwde grond, die tot den staat van wechtheid is teruggekeerd, weer onder het beschikkingsrecht der gemeenschap terugvalt.

Uit liet recht van ontginnen, dal aan ieder lid van do gemeenschap toekomt, die het beschikkingsrecht heeft, ontwikkelt zich het inlandsch bezitrecht voor den ontginner. Zoo bezit bij de Bahau's iedoro familie haar eigen rijstveld, terwijl volwassen zoons on dochters ieder eveneens een eigen rijstveld krijgen. Bij hen blijft een eenmaal bebouwd stuk grond, ook al is het sedert jaren verlaten, het bezit van den eersten ontginner. De boepking, dat do grond niet verkocht mag worden, komt ook bij hen voor; wel mag de bezitter hem ruilen of aan stam-leden en verkoopen.

Bij alle gvestigde Dajak-stammen is de landbouw een hoofdmiddel van bestaan, on wel de verbouw van rijst. Mel den rijstbouw hangt voor een groot deel het leven der Dajaks samen, terwijl deze bezigheid op het nauwst met hun godsdienstige voorstellingen is verbonden en religieuze plechtigheden en tai van verbodsbepalingen er onafscheidelijk van zijn. Daar het hoofd alle noodige formaliteiten, die iedere periode moeten openen, door de priesters

of priesteressen laat uitvoeren, is hij ook bij den rijstbouw een persoon van groot gewicht.

Ondanks het gewicht, dat aan den rijstbouw op Borneo toekomt, staat hij er nog op zeer lagen trap, en kan hij niet anders dan roofbouw of z.g. „brand-cultuur" genoemd worden. De ploeg is onbekend; behalve bij de Doesoen's in Noord-Borneo, die 't gebruik van de Clineezen geleerd hebben; sawah-bouw komt behalve bij do Kalabats aan de Baramrivier in Serawak, ook voor bij de stammen in de nabijheid der kusten wonende.

De gewone wijze, waarop een stuk boschgrond tot droog rijstveld wordt gemaakt, is, dat men de hooge boomen velt, gewoonlijk op een flinke hoogte boven den grond ze afhakkende, wegens de enorme wortel-lijsten. Heeft men een hellend terrein, dan wordt wel geveld over een stuk grond in den vorm van een V, de punt van de letter het hoogst liggend, door de lager liggende stammen eerst in te kappen, en daarna den bovensten boom tegen alle lagerstaande te doen aanvallen.

Het hout moot daarna eerst eenige dagen drogen voor men 't in brand steekt, vandaar dat men het ontginnen bij voorkur in den drogen moesson ter hand neemt. Zoodra de asch koud is, kan men met het uitplanten beginnen; in 't algemeen wordt niet gezaaid, doch de manner) maken met houten plant-stokken gaten in den grond, waarin de vrouwen de konels werpen. Hoewel meestal iedere familie zijn eigen rijstveld heeft, wordt bij de moeilijke werk-zaamheden onderling hulpbetoon toegepast.

Tot bepaling der seizoenen wordt in vele streken van Borneo, b.v. bij de Zee-Dajaks, in de afdeling Doesoelanen en in West-Borneo naar den stand van Het sterrenbeeld de Pleiaden gerekend; bij de Kenja's door het nfmoten van de schaduw van een loodrecht opgestelden stok; elders weer door een verticaal geplaatste bamboe met water, met een merkteeken van buiten. Deze bamboe wordt telken in een schuinen stand gebracht, zoodat hij wijst naar een bepaald ster, waarbij er wat water uit vloeit, en deze handeling wordt zoolang herhaald tot water aan het (door de ondervinding) bepaald merkteeken reikt.

Bij do veifichillende perioden van den rijstbouw hebben, bij de Bahau- on Kenja-stammen, groote fees ten plaats, die alle een godsdienstig karakter dragen; al de goverderdo ceremonien worden gehouden op een klein afzonderlijk tot dat doel aangegeld rijstveld. Do groote betoekenissen van do rijst als voed-bcl heeft ook bij de Dajaks, goliijk bij do meeste Indo-nesiens, geleid tot de opvatting dat do rijst bezield is niet alleen, maar ook, dat deze ziel of zielestof ongo-veer gelykwaardig is mot die van don mensch. Gaan do rijstziclen weg, hotgen so ms kan gebeuren, dan verliest de rijst haar voedingswaarde of er ontstaat inisgewas; vandaar o.a. bij de Mahakam-Kajan's de maskerdansens, welke diencn om de rijstziclen terug te halen; do grotesk-gemaskerden stellen geesten voor, die machtiger gedacht worden dan de menschen.

Wegens hot ligo standpunt, waarop grondbewerking en landbouw bij do Bajaks staan, wordt go-woonlyk een bepaald stuk land slechts 66n jaar bebouwd, en daarna laat men hot twee jaar braak liggen; in het 3do jaar is clan woor voldoende opslag gegroeid om hetzelfde stuk land weer in gebruik te nemen. Als op deze wijze binnen een periode van 12 a. 15 jaar hetzelfde land drie of vier malen gebruikt is, wordt do opbrengst zoo gering dat men besluiten moot, een niouw stuk maagdelijk grond in

gebruik te nemen ; is er in de onmiddellijke omgeving geen geschikte grond te vinden, dan moet dus het geheele dorp naar een andere woonplaats omzien.

Hiervoren werd reeds vermeld, dat tijdens de drukste werkzaamheden iedere familie in een afzonderlijk huisje op de rijstvelden woont. Ter bescherming van het gewas tegen de vogels wordt een hutje op't veld opgericht, waarin rotan-draden samenkomen, waarmee men bamboestakken met geaasmakende werktuigen in beweging kan brengen ; het wieden geschiedt veelal door vrouwen, die trouwens by de gehele cultuur en vooral bij de godsdienstige ceremonien, daaraan verbonden, een hoofdrol spelen.

Groote feesten worden gevierd na het binnenbrengen van den oogst; bij de Kajan's aan de Menda-lam wordt dan het Nieuwjaarsfeest gehouden, het voornaamste van het geheele jaar, waarbij ook de in den loop van het jaar geboren kinderen hun definitieven naam ontvangen en volop van den overvloed van den nieuwen oogst wordt genoten. Ook dit feest gaat met tai van godsdienstige ceremonien gepaard, zoodat de *dajong's*, de priesteressen der Kajan's, daarbij een voornamelijk rol vervullen.

Onder de overige landbouwproducten nemen bij de Dajaks mafe, suikerriet, aardappelen en tabak de eerste plaats in ; ook pisang- en papajaboomen worden wel op het rijstveld geplant; andere vruchtboomen, zoals doerian, djamboe en doekoe, benevens sirihplanten, plaatst men in kleine omheinde tuintjes in de buurt van het gemeenschappelijke huis. Van zeer veel belang zijn voor de Dajaks de producten hunner bosschen, hetzij als voedingsmiddelen bij schrale rijstogsten, — vooral de wilde sago wordt in zulke tijden veel gebruikt — hetzij als handels-artikelen, in de eerste plaats djeleotoeng, voorts kamfer, rotan, en producten van de wilde bijen.

Ook de vischvangst is voor de Dajaks een belangrijk middel van bestaan, wegens den buiten-gewonen vischrykdom van Borneo's rivieren. Men vischt met hengels, netten, (T)Schspieren en fuikcn, of wel door middel van *toeba*. Onder dit laatste verstaat men een verdoovend middel, bereid uit het melksap van verschillende wortels en hasten ; de wortels of hasten worden geklopt en daarna in het water geworpen, waardoor de visschen boven komen, en met allerlei werktuigen gevangen kunnen worden.

De jacht, bij de zwerfende stammen een der hoofdmiddelen van bestaan, neemt bij de gezeten Dajaks slechts een ondergeschikte plaats in. Vooral op wilde zwijnen, wilde katten en hoenderachtige vogels wordt gejaagd ; van een aantal dieren, b.v. herten, is wegens hun godsdienstige opvattingen aan vele Dajakstammen het vleesch verboden. Bij de jacht wordt algemeen gebruik gemaakt van honden.

Daar op het maatschappelijk standpunt, dat de Dajaks innemen, de behoeften zoowel als de middelen om daarin te voorzien voor alle leden, van de gemeenschap ongeveer gelijksoortig zijn, bestaat er by hen in het algemeen geen handelsverhouding tusschen de leden der gemeenschap onderling. Daarentegen is de handel tusschen de verschillende stammen of mot vreemde kooplieden wel degelijk van groot belang. De eigen produkten en de voortbrengselen der bosschen worden verkocht; zout, gedrukte katoentjes, tabak, kralen, izerwaren enz. worden ingekocht. Voor een deel is het nog een werkelijke ruilhandel, doch ook geld wordt als ruilmiddel gebruikt.

De huwelijksstichten der Dajaks strekken zich soins zeer ver uit, en kunnen dus maanden duren ; zoo gaan er wel tochten van de Boven-Mahakam tot naar Serawak. Wanneer, zoals bijv. bij de Kenja's

van Apoo Kajan, de sneltochten oorzaak zijn, dat vreemde gebieden voor een stem gesloten zijn, leidt dit er toe dat handelstochten slechts door een groot aantal personen tegelijk ondernomen worden. Ook door slaven laat men vaak handelsreizen doen.

Een voornaam doel van de handelsreizen der Dajaks is het inkoop van kralen ; het bezit van oude kralen wordt n.l. bij verschillende stammen van het binnenland buitengewoon op prijs gesteld ; boven-dien worden kralen tot versiering van allerlei kleedingstukken, en bij godsdienstige plechtigheden gebruikt. Voorts dienen zij binnen den stam als ruilmiddel en ver van gen or dus vaak het geld.

Vermelding verdient nog het bouwen van booten door de Olon-Maanjan van Padjoe-Empat (onder-afd. Boentoek, in de afdeling Doesoelanden, Z. en O. Afd. v. Borneo). Vijf a zes mannen trekken soms dagen ver *t bosch in, bouwen er een tijd-lijke nederzetting, en werken daar tot ze ongeveer 80 tot 100 booten gereed hebben ; dezo worden naar't naaste riviertje gesleept en daarlangs naar de Barlo gebracht, waar ze tot groote vloten aaneengebonden worden. In Marabahan, Negara, Bandjermasin en andere plaatsen brengen zedden gemiddeld / 10,— per stuk op.

Do in d u s t r i e kan in het algemeen bij de Dajaks niet gerekend worden onder de middelcn van bestaan, daar zij bijna geheel huishouding en in- en uitluitend dient ter voorziening in de behoeften van den vervaardiger en zijn gezin. Een uitzondering op dezen regel wordt gevormd door het smids-werk, daar de benoedigde izeren werktuigen door een smid, die in ieder dorp te vinden is, worden vervaardigd. Het smeden, dat bij a lie Dajakstammen bekend is, bedient zich als niactriaal in hoofdzaak tegenwoordig van ingeverd izer; soins smelt men nog wel zelf izer, b.v. bij de Lzinggat's aan de JJo-ven-Mahakam. Vooral ook het smeden van zwaarden kan als een middel van bestaan worden opgevat.

De huishouding der Dajaks houdt zich voornamelijk bezig met het vervaardigen van kleedingstukken, hetzij uit boombast of door middel van weven, het versieren daarvan, o.a. door kralenwerk, het vlechten van hoeden, matten, manden, enz. van bamboe, rotan, pandanus- en andere bladeren; het bakken van polten ; het snijden van houten zwaard-scheeden, van hoornen zwaard-gevesten en besnijden van bainboekokers.

In al deze takken van industrie toont zich bij vele stammen een hoog ontwikkeld kunstgevoel; en daar de kunst ook bij allerlei voorwerpen van dagelijks gebruik wordt aangewend, kan do huishouding met recht kunstindustrie genoemd worden. Vooral in het hout- en beensnijwerk, het versieren van bamboekokers op het kralenwerk, de artwetieke aanleg der Dajaks zich op zijn hoogst. De meest gebruikte versieringsmotieven zijn menschen- en dieregestalten (hond, slang, rhinocerosvogel), terwijl bij de Bahau's en Kenja's veel geniaal-motieven voorkomen, wegens de voorbehoedende kracht, daaraan toegeschreven.

HUWELUKS- EN KRIFTECHT. In het algemeen heerscht bij de Dajaks monogamie; onder den invloed van de Mohanimcdanen echter komt het wel voor, dat hoofden meer dan 66ne vrouwen nemen; ook kun dit veroorzaakt worden door den wensch van een hoofd om in familiebetrekking te komen tot een loofvd van grooten invloed, of om een talrijke familie te bezitten. Behalve verboden graden van familiebetrekking bestaan er bij de Dajaks geen huwelijksverboden

(elcutherogamie); men kan ze tot de endogamie volken rekenen, wanneer men, met Wilken, onder endogamie verstaat de gewoonte om met stamgenooten te huwen, zonder dat een bepaald voorbod bestaat tegen huwlijken met niet-stamgenooten. Alleen wordt het voor hoofden en hun kinderen niet onverschillig geacht, met welke families van vrijen zij door het huwelijk in betrekking komen, wanneer zij niet met huns gelyken trouwen kunnen. Een vrij man kan wel met een slavin in het huwelijk treden, doch neemt daardoor de verplichtingen van een slaaf op zich; bij echtschiding krijgt de man zijn vrijheid weder. Huwlijken van vrije vrouwen met slaven komen minder vaak voor.

De gewoonte om bij voorkuur met stamgenooten te huwen is zeer algemeen onder de Dajaks verspreid; evenwel schijnt men het begrip stamgenooten dan eenigszins ruim te moeten nemen, zoodat b.v. Kajans wel zelden met Phining's, Longlat's enz. trouwen, doch huwlijken onder stamgenooten, die niet in dezelfde nederzetting wonen, meer voorkomcn.

In verband met de endogamie is het verwantschapsstelsel parentaal, hoewel er menige trek is aan te wijzen, waaruit blijkt, dat het inatriarchaat of xnoederrecht eenigszins overweegt; zoo o.a. de zeer veel voorkomende gewoonte dat bij het huwelijk de man bij de vrouw intrekt, al hans de eerste jaren na 't huwelijk. Het sterkst komt dit matriarchale karakter uit bij de Manjooke-Dajaks van Landak; daar gaat in den regel de huwelijksaaufrage van het meisje uit, en steeds is dit het geval wanneer 't de oudste dochter geldt; deze, de iakpana, blijft steeds in het huis harer ouders woneu, en treedt, als zij trouwt, als hoofd van het huisgezin op.

Toch bestaat bij de meeste Dajaks ook de bruidkchat, maar de betekenis van koopsom kan er niet, althans niet nicker, in gezien worden, daar cr van loskoopcn uit den stam geen sprake is, omdat immers man en vrouw tot dezelfde stam behooren.

Tengvoige van <leze instellingen is de positieve vrouw onder de Dajaks zeer hoog; zij treedt in 't algemeen) als gelijkeicchtigd met den man op, en heeft ook op don gang van ztiken vaak grooten invloed.

Over het algemeen heeft het huwelijk geen gemeenschap van goederen tengevolg; bij echtschiding met ondring goetvinden behoudt dus elk (ler partijen) haar deel.

Echtschiding kun zoowel van den man als van de vrouw uitgaan en komt zeer dikwijls voor; zijn kinderen dan kumion deze, bij de Mendalam-Kajans, zelve boslissou of zij vader of moeder volgen willen; de kleinste gaan dan meest mot de maed'ic' nice.

De huwelijkHaan vrage gaat meestal van tie zijde van den man uit; maar root de keuzo van het meisjo wordt wel degelijk rekening gehouden. Kinderhuwlijken komen in vole streken van Borneo voor; bij de Kajun's aan do Bloe-oo is hot zelfs het meest gebruikelijk, dat een huwbaar jongeling zijn oudci's of andere familieleden laat onderhandelen over een huwelijk met een ongeveer G-jarig meisje. Hij komt, als de ondrhandelingeu gunslig vorloopen zijn, dan da-delijk in het huis zijner a.s. schoououdra wonen, terwijl hij aan hen en aan het meisjo een klein geschenkdoot overhandigen; werkt voor zyn schoou-oudei-8 en wordt dan, zoodra het meisje huwbaar is, zonder verdere ceremonie haar echtgenoot.

Ook bij de meeste andere Dajakataminon heeft de huwelijksluiting, behalve bij aanzienlijken, alcchts

met weinig ceremonieel plaats; do ook elders in den Archipel voorkomende symbolische handelingen als: het samen eten, het same-gebruiken van siri en worden ook bij verschillende Dajakstammen aange-troffen.

Terwijl het verkeer tusssen jongelieden van beidelei sekse over het algemeen zeer vrij is, wordt de echtelijke trouw zoowel van mannen als van vrouwen geëischt, en bepaalt de adat strenge straffen, meest in boeten bestaande, op overspel.

Het erfrecht toont weder de gelijkstelling van man en vrouw; terwijl soms man en vrouw niet van elkaar erven, hebben dochters dezelfde rechten als zoons; bij de verdeeling zullen de zoons wapenen, gong's enz. krijgen, de dochters kleederen, huisraad, e. d.; soms, zoals bij de Kajans aan de Mendalam, erven de dochters meer, omdat de zoons gemakkelijker zelve den kost kunnen verdienen. Bij het matriarchale huwelijk van de anak pangkalan (Manjooke-Dajaks) is deze erfgenamen van $\frac{2}{3}$ van de bezittingen der ouders, zoo de oudste broer in de kampong blijft wonen en deze ontvangt dan de rest, maar als hij cr niet woont, ontvangt de oudste dochter alles. Hetgeen de andere kinderen ontvangen is als een gift van oudste dochter of oudsten zoon te beschouwen.

GODSDIENST. ANIMISME ENZ. Zoals boven reeds werd opgecuert, is een deel der Dajaks door den invloed der Maleioren tot het Mohammedanisme overgegaan, et) wordt daardoor aliengs tot de Maleioren gerekend. Evenwel is de kennis en het in praktijk brengen van de voorschriften des Islams bij die Mohammed aan scho Dajaks over het geheel zeer gering, en staan zij in vele opzichten nog volkoinen gelijk met hun Heidensche stamgenooten.

De godsdienst der Dajaks bestaat in do verereing van een groot aantal geesten, waarbij men onderscheiden kan: do geesten van de voorouders, vooral van de geesten van machtige hoofden, die langzaam merhand tot halfgoden geworden zijn; de geesten van bergen, bosschen, rivieren, en de versperoonlijk-te natuurkrachten; vooral onder de laatstgenoemde categoric vallen er vele, die men als godheden kan beschouwen, zoals van den donder, den storm, enz.; en ten allote een Opperwezen, dat bij de vorechillende staminen aan dore nauen draagt, waarvan sommige verbasterd-Arabisch of Sanskrit zijn; hieruit mag evenwel nog niet worden afgeleid, dat hot begrip zelf niet oorspronkelijk-Indonesisch zo zijn; to minder, omdat o.a. bij de Bnhnu's en Kajans dat Opperwezen den zuiver Dajakschen naam draagt van Tamcingoi-onzo Hoo g c V a d e r. Bij de Olon-Maanjan b.v. heet do hoogste Godheid Mahata Ila—een verbarsting van het Ambischo Allah Mahata I; bij de Olo Ngadjoe Mahata I a r a a. Dozen zeltken naam Mahata I a vinden wo waarschijnlijk terug in het woord Petara der Zee-Dajaks; hioronder is coher niet hotzelfde to verstaan, wat mot do verwante namen bij de andere stam men wordt uitgedrukt, want bij do Zee-Dajaks schijnt het woord con meervoudigo be-teekonis to hobbon, zoodat ieder gezegd wordt ziju Petara to hobben.

Zeer uitvocrig mededeelingen over do opvuttig-on omtront do geestenwereld bij do Bnhnu's hobben zij tedanken aan Dr. A. W. Niouwonhuis; in volo opzichten kunnen zij als type geklen van hetgeen ook bij andere stam men vookit. Terwyl de gewono Bahnu's zich voomamelijk bozighouden met de to, do geesten die hun goluk of ongluk bezorgen, besou-

wen de hooger ontwikkelden, de hoofden van priesters, de to als de directe of indirecte werktuigen van Tamei Tingei. Deze, een goedgeest, bestuurt, met zijn gemalin Oeniang Tenangan het geheel, en heeft, behalve de to, nog andere goden onder zijn bestuur, o.a. Djaja Hipoei, de moeder der Kajan-wereld en heerschers over de goede geest 3> Tamei Tingei is al wet end, beheerscht's lot, straft en belooft reeds hier op aarde AZ/

De goede geesten, die de priesters, en ook de smeden, tatoeëerkunstenaars enz. bezielen, maken door middel van dromen en dieren de Bahau's met den wil en de plannen van Tamei Tingei bekend, en geven hun daardoor te kennen, wat zij doen en laten moeten. Van daar heeft zich bij hen een zeer ingewikkeld stelsel van waarzeggerij en voortteekenen ontwikkeld, waarbij vooral de vlucht van sommige vogels een groote rol speelt.

Ook het algemeen in den Archipel voorkomend pelismal-systeem, of stelsel van verbodsbepalingen is bij de Bahau's niet alleen, maar bij al die Dajaks buitengewoon uitgebreid, en legt hun geheele leven aan banden, die zelfs door economische noodzakelijkheid niet altijd verbroken kunnen worden; door inachtneming dezer verbodsbepalingen meenen zij zich tegen allerlei ongunstige invloeden te beschutten. In het Boesang'sch, de algemeene omgangstaal van Centraal-Borneo, heeten deze verbodsbepalingen pelismal; wat in godsdienstigen zin verboden is heet lalim (als bijv. naamw. gebruikt).

Ook door bemiddeling van priesters of priesteressen trachten de Dajaks in betrekking te komen tot de goden- en geestenwereld. Bij de Bahau's heeten de priesters of priesteressen — de laatste categoric is het talrijkst — dajoeng. Hun hulp wordt ingeroepen bij allerlei ongeluk en ziekten, die den mensch treffen, bij den dood en bij slechte dromen, terwijl ze ook een groote rol spelen bij de landbouwfeesten, en bij alle gelegenheden, waarbij aan de geesten offers worden gebracht. Voor men in den dajoeng-stand wordt opgenomen gaet een leer- en proeftijd vooraf. De dajoeng's kunnen als sjamanen beschouwd worden, daar ze vóór hun werk door een goeden geest bezield moeten worden; extatische toestanden komen echter bij de dajoeng der Bahau's slechts weinig voor. Zij staan bij de bevolking in hooge achting, en hun ziedelijk leven is onberispelijk. Geheel anders is het gesteld met de priesters (basir) en de priesteressen (balian) der Dajaks aan de Bari to; vooral in de Benedenlanden zijn de vrouwelijke sjamanen tevens publieke vtoewcd en geven de inannelijke zich aan tegennatuurlijke ontucht over. Ditzelfde is het geval met de manany bali, de mannelijke sjamanen bij de Zee-Dajaks. Bij de Doesoen-Dajaks (Serawak) heeten zoowel de mannelijke als de vrouwelijke sjamanen balian of wali an; ze worden door toegevoegde namen onderscheiden, naarmate het medietje incest ere zijn, of ze by doodenfeesten optreden. Noch bij deze Dajaks noch bij de Olon-Maan-jan zijn de balianbekend om hun onzedelijkheid, zoals de basir's en balian's aan de Kahajan.

Een der voornaamste bezigheden van de sjamanen bij de Dajaks is het genezen van zieken; bij de manang der Zee-Dajaks is dat zelfs bijna de enige bezigheid. Aangezien ook bij de Dajaks de animistische besehouwing heerscht, welke ziekte toeschrijft aan de afwezigheid van eenderzieden, die den mensch toegeschreven worden (de z.g. „persoonlijke ziele-zoo bestaat het genezen van zieken in het terugbrengen door allerlei middelen en bezweringen,

van deze zielestof en by sommige stammen in het geleiden van de ziel naar het zielenland (zie beneden).

De vereering of het aanroepen der voorouder-geesten door beelden als mediums komt bij de Dajaks slechts weinig voor, wel vindt men bij verschillende stammen beelden in verband met den godsdienst staande; maar dan zijn het b.v. beelden van menschen, dieren en voorwerpen, die men den goden wijdt, opdat de gana, de ziel dier beelden, het eigendom der goden zal worden; of die bij ziekte den plaatsvervanger van den kranke moeten voorstellen; of, wel, zoals bij de Kenja's in Noord-Borneo, zijn het beelden van goden, die het huis beschermen; ook kunnen beelden dienen om booze geesten af te schrikken; deze beelden zijn meest van groote genitalien voorzien, omdat deze de geesten op de vlucht jagen.

Een bijzondere plaats in het religieuze systeem der Dajaks wordt ingenomen door de vereering der gemelde koppen; bij allerlei gelegenheden, o.a. bij het opheffen van den rouw over een gestorven hoofdman, wordt een versch gemelde kop vereischt; waar tengevolge van het optreden van het Euro-peescho bestuur aan het koppensnellen een eind gemaakt is, of waar het in onbruik is gekomen als bij de Kajan-Dajaks aan de Mcdalam, worden de ceremonien met een ouden, van andere stammen geleenden, kop uitgevoerd. Mogcoorspokenkijk bij de Dajaks een der oorzaken van het koppensnellen de wensch geweest zijn om zijn eigen levenskracht (of „zielestof“) te versterken met die van den verslagene, thans schijnt bij sommige stammen de beschouwing meer deze te zijn, dat de koppen door een geest bezield zijn, die men te vriend moet houden.

De beschouwing omtrent het bezield zijn van planten, dieren en levenlooze voorwerpen, (dus het animisme in meer beperkten zin) wijken in beginsel niet af van hetgeen bij andere animistische volken in den Archipel wordt aangetroffen. Hetzelfde kan gezegd worden omtrent de denkbeelden met betrekking tot het leven na den dood. Ook do Dajaks Hellen zich het leven in hot hiemamaals voor als con voortzetting van het leven hier op aarde, zoodaer w hier tot de aanzienlijken behoort, ook daar een hooger rang zal bekleden dan anderen. De plaats van het zielenland ken zij zich meest boven de aarde, in den wolkenhemel gelegen; de tocht van de zielen daarheen gaat mot tallooze moeilijkheden gepaard, waaronder vooral bij vrechillende stammen genoemd wordt het overtrekken van een rivier, waarover, zoals b.v. de Kajan's zich voorstellen, zwiepende booinstammen als bruggen, en wegen zoo sclierp als zwaarden voeren; bij de Olo-Ngadjo's o.a. moot do ziel over con waterval van vuur. Daar de begrafenisgebruiken met deze voorstelling in het nauwste verband staan, moot hieronder daarop nog worden teruggekomen.

Onder de fetisen der Dajaks verdienen bijzondere vermelding de z.g. tempajan's of belangan's, groote verglaasde potten of vazen, waarai door de Dajaks een boventuurlijk afkomst wordt toegeschreven. Er bestaan een aantal soorten van deze tempajan's on de Dajaks betalen voor de echte soms fabelachtig prijs; de Sultan van Broenoi bezat er een, waarvoor hem zelfs tevergeefs / 24.000 zoo geboden zijn. Zij worden voor geluk-aanbrengend en onheilafwerend gehouden; zelfs aan scherven van de echte tempajans wordt grooto waarde gehecht, en aan water, dat in deze potten gestaan heeft, schrijft men genezende kracht toe.

PLECHTIGHEDEN EN FEESTEN IN HET HUISELUK LEVEN. DOODENFEESTEN EN BEGRAFFENIS. De Verschillende feestelijkheden, welke op bepaalden perioden in het leven of bij bijzondere gelegenheden gevierd worden, dragen bij de Dajaks alle een godsdienstig karakter, zoodat de priesters of priesteressen daarbij een voornaam rol spelen; steeds gaan deze feestelijkheden met offers aan de goden of geesten gepaard, terwijl er ook meestal maaltijden mee verbonden zijn. De voornaamste feesten hebben plaats bij de naamgeving, bij het betrekken van een nieuw huis, bij huwelijken, bij het begin van het zaaien, en bij den oogst. Dit laatste feest is bij de Kajan's aan de Mendalam tevens het Nieuwjaarsfeest, gevierd als de oogst binnen is, zoodat overal overvloed heerscht. Terwijl de Kajan's aan de Mendalam dit feest ieder jaar vieren, omdat zij meestal ieder jaar op een goeden oogst kunnen rekenen, heeft het aan de Mahakam slechts om de 2 a 3 jaren plaats, wegens reëlvuldig voorkomend misgewas.

Bij de feesten, die met den rijstbouw in verband staan, is het er niet slechts om te doen, de geesten gunstig te stemmen, maar evenzeer, de ziel van de rijst aan te openen of te doen blijven. Dit blijkt o.a. uit de maskerspelen, die bij de Kajan's aan de Mahakam tijdens den zaaitijd plaats hebben; de gemaskerden stellen geesten voor, die, machtiger dan de menschen, de *broerca parei* of rijstzielen terug moeten halen, als ze te ver zijn afgedwaald. Tai van verbodsbepalingen gden tijdens de verschillende perioden van den zaaitijd, en wijzen derhalve op het religieuse karakter van de daarmee gepaard gaande feesten. Een voornaam moment dezer plichtigheid wordt gevormd door het dansen der priesters of priesteressen; merkwaardig is het, dal bij de Kajan's aan de Mendalam de vol-wassen mannen tijdens den zaaitijd zich bezighouden met tollen, anders alleen een kinderspel.

Bij de Dajakstammen van de Z. en O. Afd. zijn de voornaamste feesten verbonden met de lijke-zorging; derhalve zal hier eerst iets over de gebruikte gebruiken der voornaamste stammen gezegd moeten worden.

Naar het schijnt is bij vele Dajakstammen oorspronkelijk het verbranden der lijken in zwangetec; thans komt dit gebruik noch in enkele streken voor, o.a. in Serawak bij de Land-Dajaks, in de Z. en O. Afd. bij de Olon-Mainjan en de Dajaks van Sid in (Oostelijk deel van Sambas). Meer algemeen is de gewoonte, om de lijken kort na het overlijden in een voorloopigedoodkist te deponeren; daartoe wordt dan veelal gebruik gemaakt van een uitgehouden boomstam; dezo voorloopige lust wordt meest zeer nauw genomen, uit vrees dat do dood anders gezelschap wil hebben, en dientengevolge weldra een onderlid van do familie zal sterven. Bij sommigen stammen worden de lijken convoidig op een stellage in hot bosch geplaatst, en daar gelaten tot zo tot ontbinding zijn overgegaan; vroeger werden bij de Oeloen-Maanjan de lijken van aanzienlijken gemunificierd; van enkele Doo socnstanimen (in Britsch Noord-Borneo) wordt hot balsen in der lijken doormiddel van kamfervermeld.

Bij de Bahau's worden de lijken niet begraven maar op bepaald plaatsen, liefst onder overhangende rotamuren, geplaatst.

In verband met de beschouwingen omtrent het leven der ziel in het zielenland (z. boven) staat het zeer algemeen bij de Dajak's voorkomend gebruik om allerlei zaken bij do lijkkist op te stellen; do zielestof dezer voorwerpen gaat met den overledene

mee. Terwijl thans bij de Bahau-stammen geen nadere definitieve lijkebezorging meer plaats heeft, werden vroeger aan de boven-Mahakam de beenderen, nadat de weeke deelen vergaan waren, gereinigd en in een aardpot gelegd, welke daarna in een grot werd bijgezet. Waarschijnlijk heeft dus ook bij die stammen vroeger een dergelijke plichtigheid plaats gehad als thans nog in zwang is in de Z. en

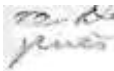
O. Afd. n.l. het groote doodenfeest. Doel daarvan is, de ziel, die voorloopig nog bij't graf, althans op aardo vertoeft, voorgoed naar het zielenland te brengen. Buiten gewoon veel werk wordt van dit feest gemaakt in de Z. en O. Afd.; bij de Olo-Nga-djoe's beet het tiwa h en duurt soms tot zeven dagen. Wegens de vele toebereidselen duurt het soms zeer lang, eer men het tiwah-feest voor een overledene kan vieren; vandaar, dat men het vaak voor meerdere zielen tegelijk doet. De bezigheid der priesteressen of sjamanen bij het feest is, de zielen naar het zielenland over te brengen. Eigenlijk geschiedt dit door Tempon-Telon, den Dajakschen Charon, doch de priester of priesteres beweegt dezon daartoe door zijn of haar tooverzangen; in een lange litanie worden de ervaringen der ziel bij den overtocht opgenoemd. Daar een aantal buffels bij dit feest geslacht worden, wier vleesch door de deelnemers genuttigd kan worden (de zielen gaan met die der overledenen mee), terwijl 1 rijklijk toewak gebruikt wordt, ontaarden deze feesten in groote zwelgpertijen, waar de grofstanzedelijkheid bedreven wordt.

Vroeger werden bij deze definitieve lijkebezorging, waarbij ook de rouw voor de overledenen wordt opgeheven, niet slechts in de Z. en O. Afd. maar ook in andere streken, vooral voor hoofden, wel slaven of pandhagen geslacht; waar het Gou-venemont nog geen voldoende invloed kan doen gelden gebeurt dit wellicht nog wel eens. De bedoeling daarvan was, aan do zielen der overledenen do zielen dezer slachtoffers als dienaren mee te geven naar het zielenland.

Ook bij de Olon-Maanjan van Padjoempat komt con doodenfeest voor, *Siva* genoemd, waarbij vroeger een slaaf word geslacht; een maand te voren heeft do verbranding van de voorloopige doodkist met het stoffelijk overschot plaats gehad; dozo plichtigheid gaat vergezeld van een tiendaagsch feest, hot *idjambi*. Do verbranding van schedels con beenderen is echter niet volledig; de half-verkoold overblijfselen worden onder een afdak op 4 palen, waaronder zich nog een lijkkist in den vorm van een prauw bevindt, geplaatst; huisraad en andere bezittingen van den doodo worden op een andere kist geplaatst. Ook bij de andere Dajakstammen komen deze soort van praalgraven voor, waarheen de overblijfselen ten slotte worden gevoerd; bij do Kenja's, o.a. worden voor de hoofden con hun afstammelingen zeer hooge, fraai bewerkte stellages met afdak opgericht, die met allerlei voorwerpen behangen worden. Bij do stammen, die een doodenfeest vieren, worden bij do gelegenheid do overblijfselen naar dozo pennisante graven gevoerd; bij do Olo-ngadjo's heeten zo *sandong*, bij de Kajan's *salong*.

TAAL-EN LETTEKKUNDE. ZIE DAJAKSCH.

Literatuur. Voornaamste goraadpleegde literatuur: Dr. C. A. L. M. Schwaner, *Borneo* (1853—54). Dr. P. J. Veth, *Borneo's Westerafdeeling* (1854—6). M. T. H. Perelaer, *Ethnogr. beschrijving der Dajak* (1870). Dr. C. Bock, *Reis in Oost- en Zuid-X Borneo* (1887) K C? Westen'oik, *Do Moejan* en,

Sckadajig-Dajaks (Tijdsclir. I. T. L. en V. DI. 39, 1892)JDr. G. A. Wilken, Handl, tot de beoef. dcr verging Volkenkunde v. d. O.-I. Arch. (1893). Id[^] Verspreidg. Geschyften[^] E. L. M. Kühr, Schetsen 成風 iEiIS 言藝 t 尺 隅底玉工瓦 Y A). XLVI, (1896). Ling Roth. The natives of Sara-5vaKa[^]iid*BnlisirNorth Borneo (1896): P. C. van der Willigen. Mededeelingen omdrent een reis door Bonioe, van Pon tian ak naar Bandjennasin, langs Mela wan en Kchajan in IS94 (T. A. G. 2e Serie DI. - XV, 1898). H. E. D. Engelhard. De afdeeling JDpc- , , , , - 芝 er[^]anden. (E 命 r. T. L. en V. D]. LII, 1901)/W. - ^Pumess? The home life of Borneo head-huntera / (1902). J. J. K. Ent ho ven, Bijdr. tot de geographic van Borneol West er-Afd eeling (1903). Dr. A. W. _ /Nieuwenhuis, Quer durch Borneo (1904). J7Ura- /IxHA-skyrSefilauserbau, die'Uoffer uhdhre Befes- / tigungen bei den Dajaken (Siid-Ost Borneo's Globus Band XCII, 1907). Mission ar H. Sundermann,

Religiose Anschauungen und Gebrauche der heidnischen Dajakken auf Borneo (Allgem. Missions-Zeit-schrift 35er Jahrg., 1908). M. C. Schadee, Het familie-lev en en familie-recht der Dajaks van Landak en Tajan (Bijdr. T. L. en V. DI. LXIII, 1910). Hose and Me Douglan, The pagan tribes of Borneo (1912). P. te Wechel, Erinnerungen aus den Ost- und West- Dusun-Landern (Borneo). -Internat. Archiv. fur Ethnogr. Band XXII (1914). Borneo. Pandecten van het Adatrecht: Het beschikkin gsrecht- over grond en water (Uitgave v. h. Koloniaal Instituut).

T. J. B.

久 DAJAKSCH. De talen der verschillende stammien, weffie-BOTTioe-bc[^]-olken, en in tegenstelling tot de MaleiseEeenandere kolonisten a ls de mcer ooi-spronkelijke bevolking van het eiland kunnen worden be-echouwd, zijn over het geheel nog zeer weinig be- kend, zoodat de onderlinge verhouding nog niet is vast te stellen. Voorloopig bestaat er dus nog geen bezwaar al deze talrijke talen en tongvalln onder den algemeenen naam "Dajak'sch" samen te vatten. Van hetgeen gesproken wordt op Nderlandsch- Borneo is het best bekend de taal der Ngadjoe-Da- jaks in de Zuider- en Ooster-afdeeling, met enige dialectische afwijkingen in gebruik bij de stammen Poeloepetak, Mangkatip, lantangai en Kapocas, Kahaian, min of mcer ook bij de stammen Sihong en Patai. De taal is tamelijk rijk aan prefixen endubbel- prefixen, doch a ls suffixen komen allcen a (soms a) en n voor, welke bovendien zeerzelden gebezigd worden ; infixen komen als levend element niet voor. In sommige opzichten zou men kunnen zeggen, dat de taal eene midden-stelling inneemt tusssen do talen van Java en Sumatra, en die van QclebeSj (meer bc- paalSeTijk Noord-Celebs, enz.). Verschil van tijd wordt bij het werkwoord uitgedrukt door partikels; ook de conjunctief of optatief wordt niet nader aan- geduid of blijkt ever eens alleen uit partikels ; als im- peratief treedt de stam-vorm op. Vervoegde vormn komen niet voor. Het passivum wordt gevormd door het prefix i, waarbij zich de bijzonderheid voordoet, dat een neus-klank, welke in de plaats getreden is van den beginnenden mede-klinker van een stam- woord niet verdwijnt, bijv. naast *inanalcau*, stolen, van *takau*; *inakaii*, gestolen worden. Niet zelden valt de *i* echter weg, zoodat men bijv. naast *inakau* ook *nakau* zeggen kan, en somtijds het grond-woord in het passivum kan optreden, bijv. naast *maharak*, weggagen : *liarak* = *iluirak*, weggejaagd worden. Eenc genitief-bepaling volgt, volgens den alge- meen Mai. Pol. regel, op het bepaalde woord ; cindigt he* bepaalde woord op een klikker, dan wordt met

enkel ui[^]onaeruigen eeno n tocgvoegd, by v. *kaju-n djihi-n huma-n ama-ku*, het hout van de stijlen van het huis van mijn vader. In bepaalde gevallen kan do genitief-betrekking ook door middel van den geni- tief-vorm van het pronomen van den 3den pers. aan- geduid worden; ook kan zij met nadruk omschreven worden door middel van ai, bijv. *huma ai-n apa-ngku* in plaats van: *huma-n apa-ngku*, het huis van myn vader, welk ai, (nevens *aju*), ook kan gebezigd worden met de genitieven der pers. voornaamwoorden. Bij de pers. voornaamwoorden is opmerklijk het voorkomen van een dualis, en zclfs van een trialis.

Dewijl het Ngadjoe'sch allen spreektaal is, bezit het, uit don aardder zaakgeen eigenlijke letterkunde, al leven onder het volk ook verhalen, raadscls, enz. nog voort. Gelijk te begrijpen is, zijn het Bandja- reesch, het Jav. en vooral het Dial, niet zonder invloed op het Ngadjoe'sch gebleven ; in de laat- ste taal worden zelfs uitsluitend de *dindang* (= Mai.

pantoen) opgesteld. Bij godsdienstige plichtighe- den, als bij het dooden-fest, bij bezweringen, bedienen de priesters of priesteressen zich van een soort zangen, vervat in dichter- taal, welke den naam draagt van, *basa sangiang'*, goden- of geesten-taal. Echter ook in andere zangen, waar- onder dier-fabeln, wordt zooveel mogelijk van die *basa sangiana* gebruik gemaakt. Het voorkomen van zulk een dichter- taal met de kenmerken, welke ook de *basa sangiang* vertoont, is dan ook een zeer ge- woon verschijnsel.

Ecnigszins nader is thans ook de taal der Olon Maanjan bekend geworden, welke stam voornam- lijk den linker-oever van de Barito bewoont, van Boentoeck tot 2° en 3° Z.B. De taal verschildt in sterke mate van liet Ngadjoe'sch, maar vertoont toch over het geheel hetzelfde type; vole prefixen, waarnaast als suffixen eigenlijk alleen a n en voor- komen, (maarnaar hetschijnt mcer in gebruik dan in het Ngadjoe'sch). Als infix wordt nogwi (= Mai. ?ol. um) gebruikt, echter zelzeldzaam. In de genitief-con- s true tie wordt geen n toegevoegd al het bepaalde woord op con klinker cindigt, bijv. *leivu olon*, het huis der menschen ; overigens kan ook liier de geni- tief omschreven worden *letvu ual olon*. Jijj de pers. voornaamwoorden schijnt geen dui[^]is of trialis voor te komen. Opmerklijk is de vorming van hcl pa«sief door middel van con prefix na, ft heeft hier eene ge- Jioel andero functie), bijv. naast *mukul*, slaun: *wipu- kul*, geslagen worden.

Het Boesang'sch is de taal van eenige Dajaksche stammen, welke voornamlijk zich bevinden in de Boven-Kapocas der West-afdeeljng, en in de onder-afd. Boven-Mahakan der Zuider- en Ooster-afd. v. Borneo. De taal wojd[^] bovendien als omgangs- taal door jneerdere stammen vci'staan. Wel anders dan verwacht- werd, blijkt doze taal tamelijk vcrloopen te zijn. In de eerste plaats geklt dit van den vorm der woorden, (naar de A'voordenlijstcn te oordceen, moet dit verschijnsel zich in nogsterkere mate voor- doen bij andere talen in dio ongevingsgesproken, als hetPcmihng'sch, het Long-G filat'sch, enz.); geheel in tegenstelling tot hetNgadjoe-Dajaksch. Maar ook in grammaticaa] opzicht is dit het geval: suffixen schijnen als levend element geheel verdwenen te zijn, al leveren enkele woorden nog bcwijzen van een vroeger bestaan daarvan op ; ook slechts enkdo prefixen komen voor, benevens liet infix (= um), waardo het evenwel niet duidlijk is, of het al of niet nog le- vende kracht heeft. Een eigenlijke passief-vorm van het werkwoord komt niet voor; daarentegen komen sporen van vervoeging voor, ofschoon de coïstructie

baai van Solat (of volgens Verbeek: van Koeloewati), waaraan de hoofdplaats Woeloe, tevens stand-plaats van den posthouder, gelegen is, die eenmaal in de 4 weken door een stomschip der Paketv.- Maatschappij wordt aangedaan. Verder liggen op het eiland nog 7 of 8 negorijen van minder betekenis, die op heuvels gebouwd, en door steenen ringmuren omgeven zijn. De bevolking zal ± 1700 zielen bedragen, die twee verschillende talen spreken en geen anderen godsdienst kennen dan de vereering van de zielen hunner afgestorvenen. Zij staan onder: hoofden, met den titel van Orang Kaja of Kapita, Z., die evenwel weinig gezag hebben. Van den landbouw wordt nogal werk gemaakt, hoofdzakelijk door ...v. aan planting van mais en aardvruchten, welke met sago het hoofdvoedsel vormen; de handel is van weinig betekenis.

In 1909 werd een vergunning verleend tot mijnbouw, onderzoek, ten doel hebbende de exploratie der op het eiland aanwezige zwavel. In 1913 word daarvan 927 ton uitgevoerd.

DAMAR. Maleisch woord; verzamelnaam van verschillende soorten van hars, die alle afkomstig zijn van boomstammen uit de familie der Dipterocarpaceen, waarvan de geslachten Hopea en Shorea vermoedelijk de voornaamste zijn. Soorten van deze familie komen op Java weinig voor, veel meer vindt men ze op Sumatra, Borneo en de Molukken. Slechts in weinige gevallen kent men de wijze, waarop Damar gewonnen wordt. De soort, die van de Molukken komt, vloeit vanzelf uit den stam en de takken van een reusachtige boom, die tot het geslacht Hopea behoort. Men kan de bars in harde stukken aan de takken vinden, doch ook op den grond. Meestal wordt de boom omgekapt. Men veronderstelt dat het afscheiden van de bars een ziekteverschijnsel van den boom is, en dat de boom ook maar gedurende een zeer korten tijd van zijn leven damar produceert. Men beweert dat 5 a 6 pikol van den boom verkregen worden; van een Borneo'sche soort wordt vermeld, dat de boom door insnijdingen in den stam getapt wordt, en dat de bars in zeer kleine hoeveelheden, maar gedurende langen tijd blijft vloeien. Doordat het produkt van zooveel verschillende standplaatsen komt, heeft het geen uniform uiterlijk en samenstelling. De beste soorten zijn Katog-damar (damar matakotjing) en Glasdamar. Het is een min of meer doorschijnende stof, die tusschen 78° en 85° smelt. De grootste hoeveelheid komt van Borneo, Sumatra en de Molukken. De groote uitvoerhavens zijn Batavia met een jaarlijksche export van 2000 ton en Padang met 5—6000 ton. In 1912 werd voor een waarde van ruim 2 miljoen gulden uitgevoerd.

DAMAR DAGING (MAL.). Zie AGATHIS ALBA.

DAMAR POETIH (MAL.). Zie AGATHIS ALBA.

DAMASCEEREN. Zie PAMOR.

DAMPAR. Vorstelijke zetel, in den vorm van een groote vierkante tabouret met vierpooten, gewoonlijk van goud of verguld, terwijl de zitting van rood fluweel is. Ook wordt het woord gebezigd als benaming voor een tafel op zeer korte pooten, waaraan Javanen, op den grond gezeten, plegen te schrijven. Op inlandsche scholen en bij inlandsche ambtenaren op Java is zoodanige tafel veelvuldig in gebruik.

DAMPELA'SCH. Zie TOMINISCHE TALEN.

DAMPIER (GEMIEN STRAAT) tusschen Waigoewo met de Z.W. daarvan gelegen Jef Fam-groep op de N.W. kufit van Nieuw-Guinea met het voorgelegen Batanta, heeft, in het nauwe gedeelte, N.W. van dit eiland, een met eilandjes en vele gevaren bezeten,

betekkelijk ondiepen rug, doch is overigens schoon en diep. De gebruikelijke veilige vaarweg door het vuile gedeelte voort bez., langs het smalle, hooge, steil uit zee oprijzende eiland Mansoear en is bijna 3 K.M. breed; ook in het midden der nauwe, tusschen het lage Duivenland en het zandige Djicrief, beide met hoog geboomte begroeid, is een 4 K.M. breede passage, welke echter minder gemakkelijk is te bevaren. In het vaarwater langs den nagenoeg schoonen, fjordachtig ingespeden Noordkust van het houvelachtige Batanta, ligt aan den Oostkant een reeks van gevaren. Door de Straat trekken steeds getijstroomden twee maal in het etmaal heen en weder. Die, welke met den moesson medegaat, loopt soms tot 10 uur lang en bereikt een grootste snelheid van 9 K.M. in het uur. In het nauwe gedeelte trekt de stroom echter in beide moessons overwegend om de Oost; in den N.W. moesson gaat deze soms gedurende een paar uren niet af, doch vermindert alleen in kracht. De verticale waterbeweging is overwegend dubbeldeagsch; de rijzing loopt uiteen van 2 M. tot enkele d.M.

Nu straat Dam pier is opgenomen, is deze voor eenzeilschip verkieselijk boven straat-Sagewin, om dat zij breder is en meer er in het nauwe gedeelte ankergrond vindt. Zie ZemanRgids deel V.

DANAU. MAL. woord, beteekent meer. Op Borneo is de naam gebruikelijk zowel voor de groote, ondiepe plassen met wisselende uitgestrektheid, die men bijv. in het stroomgebied van Kapoas en Mahakam aantreft, als voor doore rivierbichten, die kleine meren vormen langs beide oevers van den een den loop der groote stroomden. Zie ook Borneo IV.

DANAU. District der onderaf. Manindjau (zicdaar), Sum. Westkust./

DANAU DI ATAS (= boven-meer). Meer bij Alahan Pandjang, ten z.o. van den vulkaan Tafang (Sum.Westk.). De waterspiegel ligt 1531 M. hoog. Het heeft een grootste lengte van 6430 M., een grootste breedte van 3040 M., een oppervlakte van 12.6 K. M.² en een gemiddelde diepte van 44 M. Aan drie zijden is het door kale ± 40 M. hogere Bergen omgeven, in het westen door het tot 2100 M. Btiggende Barisangebergte, dat naar het noorden plotseling daalt, waardoor een breede, lage pas ontstaat naar het dal van de Batang Bajang. Het is geen kratermeer zoodat de Danau di baroeh, dat iets noordelijker ligt, doch ontstaan door natuurlijke afdamming. De afwatering is de Goemanti, zijrivier van de Batang Hari (zie aldaar), welke rivier haar dal steeds dieper uitschuurt, waardoor de onivang van het meer in den loop der tijden afneemt. De oever is op vele plaatsen moerassig.

DANAU DI BAROEH (= beneden-meer). Kratermeer ten O.Z.O. van den vulkaan Talang (Suin. Westk.). De waterspiegel ligt 1464 M. boven den zee-spiegel, de lengte is 5600 M., de grootste breedte 3030 M., de oppervlakte 11.2 K.M.², de grootste diepte 309 M. Het is een ideaal type kratermeer, met zeer steile wanden, die in het oosten tot ruim 2000 M., in het westen tot bijna 1600 M. stijgen. De afwatering heeft plaats door de Batang Lembang, die in zijn n.w.lijke loop het water van een gedeelte der omliggende Bansa-helling opneemt en zich met de Soemanti vereenigt, die in het meer van Singkarak uitloopt. (Zie SOEMANI en DANAU DI ATAS.)

DANAU DI TALANG. Kratermeertje op de Z.O. helling van den vulkaan Talang (Sum. Westk.), waarvan de waterspiegel 1674 M. boven den zee-spiegel ligt. Het meer heeft een lengte van 1950 M.,

op een breedte van 1050 M.; de oppervlakte be- draagt slechts 1.2 K.M.².

DANAU KETEK. Kratermeertje van geringen omvang, bewesten de Danau di Talang (zie aldaar).

DANAU MOOAT. Meer in de Minabassa. Zie CELEBES a. de Noordarm.

DANAU RADJA. Zie DIAMANT.

DANDANG-AIER. Naam op Sumatra van een Slangenhalsvoege), *Plotus mdanogaster*) op Celebes heet hij Dondohoeloe.

DANGDEUR (SOEND.). Zie BOMBAX SIALABARICUM.

DANGILA. Zie KAPERACHTIGEN.

DANGLOE (JAV.). Zie ENGELHARDTIA.

DANI (TJI), ten rechte *Sedani* (Tji) (zie aldaar).

DANJOK. Zie HERTEN.

DANO (Danoc). Meer in het district Tjomas van de afd. Pandeglang, res. Bantam, een paar K.M.² groot, het diepste deel vormend van een kratcr- bodem, die verder grootendeels wordt ingenomen door een moeras, in 1910 ongeveer 50 K.M.² in oppervlakte. Beide waleren af door een kloof in 't we'ten van den kratcrwal, waar een 15 M. hooge waterval gevormd wordt, de Tjoeroeg Betoceng. Het riviertje heet daarboven Tji Dano, or beneden Tji Pasangteng. Vroeger schijnt de val nog een paar meters hooger geweest te zijn, maar in 1835 heeft men de kloof er bo ven wat uitgediept inet het doel de rawft, droog te leggen. Dit is slechts ge- lukt voor een strook in 't zuiden, waar thans sawahs en dorpen liggen.

In 1907—10 heeft men opnieuw den afvoer verruimd, ton cinde de tot sawalls aan- golcd(?) rook te verbreeden. Het Noorden is nog moeras ; men beschouwt dit moeras als een belang- rijk natuunonument om zijn eigenaardige flora. I. et. is grootendeels begroeid met hoog opgaand ge[^]boojnte. Van den kraterrand in 't oosten heeft jnen een prachtig uitzicht over de vlakte en tot in Si mat, Soenda. Hot mcrtjo is tot 10 M. diep; er borclen ga² : 8cn uit op, dio nu on dan modder uit- w-5repu.

DANOE-VULKAAN. Wordt door Verbeek (Java 858), een uit 3 vorschihondo deelen bestaande, in O.W.-richting 13 K.M. met end e ringwal genoemd, in zijn hoogHte punt slechts 350 M. broekonde, die in N.W.-Ban tain, ont ing door jongere kegels op- treedt. Do ingesloten vlakke bevat in hot N.O. een meer van 3 K.M. lciigte en $\frac{1}{2}$ K.M. breedte, in maximum Rlechts 12 a 13 M. diep. Do ringwal is volgoiiH V. ontstaan door instorting van een drielingvulkaan, waarvan wellichtde in N.- Bantam optredendopuim- steentuffen afkomstig zijn.

DANSEN. In hot algemcon gesproken, en behou- dens later to vcnncklen uitzondcringen, wordt in den IndiHchen archipel hot dansen uitsluitend door vrou- won beoefend en bestaat het hoofdzakelijk in het aannemen van zokore atanden, het vcrriichten van in den regel langzame lichaamsbewegingen on vor- draaiingen van londenon, armen en handen, terwijl do voeten weinig gebruikt worden. Die bewegingen, in de oogen van den Europcaan vaak weinig beval- lig, zijn dikwijls hoekig en steeds volgens van ouds- her ovorgelcverde gewoonten; in den regel gaan zij met zang gopaard.

Op Java wordt de dans voornamlijk door vrou- wen verricht, die daarvan Jaar beroep maken, of wcl in de Voratcrlanden .door a&nzionlijke mojsjes, aan den persoon van den vorst verbonden; in do Prean- gor wordt de taak van dansorea ook wcl vervuld door vrouwen uit de des% die daarvan geen beroep maken en een eerbaar loven loidon Dit laatste is niet het

geval met de danseressen van beroep, ronggeng of tal[^]ddk genoemd, die in den regel tevens prostitutes zijn; vrouwen, die van haren man wenschen te schei- den, kunnen dit bewerken door als ronggeng op te treden. Don slendang voor den mond met beide han- den uitbreidende, stooten of schreeuwen dezo danseressen hare hiederen, die meestal van zeer dubbel- zinnigen aard zijn, uit, soms niet of bijna niet ver- staanbaar door den doek, die haren mond bedekt; eenc gewoonte, welke in de Govv.-landen door do etiquette wordt voorgeschreven, dock in de Vorsten- landen uiet bestaat. Haar dansen, *JU* al, tandak, *Jav*, djoged, dat geheel aan het beschreven model beant- woordt, stelt sommige zaken zeer plastisch voor, zooals een kip, die eieren legt enz. Niet zelden nemen ook mannon, door de ronggeng daartoe uitgenoodigd aan den dans deel ; nu en dan treden ook mannen als publieck dancers op, die eveneens ronggeng of tale- ddk, ook wel bCksa worden genoemd. Bij de toepng babakan, een soort van straattooncel, (zie TOONEEL) dansen twee of meer gemaskerden onder begeleiding van trom en bekkens, en zingen daarbij liedjes. De ronggeng treedt ook vaak op bij wajang- voorstellingen om de pauzen daarbij aan te vullen.

Ook in de Vorstenlanden, met name in. Djokjakarta, worden dergelijke ronggengs aangetroffen, taledek geheuten, die aan den vorst verbonden zijn, in oenen afzonderlijken kampong onder een eigen hoofd of loerah wo non on eono vaste bezoldiging genieten. Deze kampongs zijn tevens borclcen; desnietteen- staande genieten deze ronggengs eenig aanzien en worden niet zoo geminacht als gewone publieke vrouwen. Dit is voor een deel wel het gevolg van hare hogore ontwikkeling, maar tovens zien sommi- gon daarin een gevolg van de verwantschap, die tus- schen dezo ronggengs en de vroegere Hindocsche tempeldienarcssen zou bestaan, voor welke laatste do kunst hoofdzak, de prostitutie bijzaak of zelfs privilege was.

Goehle andre personen zijn de serimpi's en bedd- j6's in do Vorstenlanden. Met die namen worden danseressen aangewezcn, uit de aanzienlijksto vrouwen van den kraton gekozen met uitzondering van de dochters van den vorst. Zie J. Groneman, In don Kedaton to Jogjakarta, Loiden 1888. Zij behooren als hot ware tot het corps de ballot van den vorst, dat te Djokjakarta uit 30 u 40 mcjsjes van hooge goboortc bestaat, dio zelden ouder dan 17 jaar zijn en in don rogel oerst op haar 13do of 14de jaar kunnen optreden. Knapen van hooge geboorte behooren ook daartoe. Do namen duigen oigenlijk be- paald dansen aan; do sempi-dans wordt slechts door 4, in een enkel goval door 5 vrouwen verricht, nooit door mannen; de bedojo-dansen kunnen echter ook door als vrouwen vcrklcedo mannen worden op- gevoerd, waarbij negen danseressen of dansers op- tredon, dio oven, zoovele nimfen van Ratoe Kidoel, de vorstin van het Zuiden, voorstollen. Do dans be- staat in bewegingen van alle lichaamsdcelen, zelfs van vingers en tceuen, naar vaste regels, dio hot ka- rakter der handeling, welke wordt voorgesteld, moe- ton uitdrukken; degencn, die aan den dans deelne- men, sproken niet, maar worden door de gamelan en con koor van zangors van zangoresson begelegd, tor- wijl de dalang, do vertoonor van do wajang, do inlei- ding tot hot op to voeren stuk voorleest. Do danseressen on dansers zijn prachtig uitgedost; hun tooi verandort naar mate van het verhaal, dat zy voor- stellen. Een viertal vrouwelijko becbanten begelegd do danseressen om onmiddellijk allo schade te her- stellen, dio gedurende den dans aan het toilet wordt

toegebracht. Zulke dansen worden nooit dan in het byzijn van den vorst opgevoerd, en zelden buiten den kraton; bij de officieele feesten (nieuwjaar en verjaardag der Koniigin) komen de danseressen mede in het gevolg van den vorst, om die feesten ten residentiehuizen met een dans te openen. Sommige regenten bezitten ook een corps danseressen en dausers, maar mogen niet meer dan zeven hunner laten optreden.

Op de Buitenbezittingen heeft men danseressen van boroep in Palcambang, waar zij pelandok (dwerghertje) genoemd worden; verder de padjogè's bij de Makassaren en Boegineezen, en de djogeds op Bali. In verschillende streken van den archipel zijn dansen in zwang, waarbij mamien en vrouwen gezamenlijk zich bewegen, met of zonder gezang, maar waarbij toch nooit, zooals bij ons, mannen, en vrouwen zich paarsgewijze omvatten, daar dit als onwettig beschouwd wordt. Elders, zooals bij de Beloneezen op Timor, dansen weder nitsluitend de vrouwen. Het menari op de Westkust van Sumatra wordt gewoonlijk door meisjes gedanst, maar aan eene soort van dien dans, den menari bedil of geweren-dans, nemen ook wel jonge mannen deel. Vaak vereenigen bij deze Maleiers, en ook bij de Lampongers, Redjangers en inboorlingen van de hlinahasa, en Boerge jongens en meisjes zich 's avonds om elkander toe te zingen of te dansen. Ook bij de Timoreezen dansen mannen en vrouwen vaak te zamen, elkander bij de kleederen vasthoudende, langzaam in een kring zich bewegend. Het maramba is eene rijdans in de Minahasa gebruikelijk, waaraan een groot aantal personen deelneemt, die in lange rijen achter elkander gaan staan, met de rechterhand op den rechterschouder van den voorman geleund, om vervolgens zingend op een zekere maat in een kring rond te loopen, steeds met den rechtervoet stampende. Iets dergelijks is de lego der inboorlingen van Boeroe, die alleen door mannen gedanst wordt, welke in een kring gaan staan en op de maat der muziek aanvankelijk langzaam en met kleine pasjes, later weder vooruit en achteruit gaan, steeds met den rechtervoet het cerst. Bij de Atjehers worden sedati's, dansjongens, aangehouden, die in alle lichaamsbewegingen onderricht worden, welke bij inlandsche dansen vereischt worden en tevens voor

tegennatuurlyke ontucht worden gebruikt. Krijgsdans worden bij verschillende volkeren door gewapende mannen van den archipel verricht, zooals het tjakale in de Molukken; bij plechtige

gelegenheden wordt aldaar en in de Minahasa de kabesaran opgevoerd, een krijgsdans, door verscheidene, fraai uitgekoste personen uitgevoerd, die zich in twee rijen & - Bliaren en dan een soort spiegelgevecht houden. ;

A
DANTE MARIO. Berg top op Celebes (zie aldaar onder b. Midden Celebes).

DAO. Eilandje in de Timor-zee, ten zuidwesten van het eiland Roti, ongeveer 34 K.M². groot. De grond is niet zeer vruchtbaar en levert behalve inais

weinig op. De bevolking is voor een deel woonachtig op het dicht in de nabijheid gelegen eilandje Dooeh en in zeden en gewoonten overeenkomende met de Rotineezen. De mannelijke bevolking staat bekend als bijzonder bedreven in het smeden van goud, dat het voornaamste middel van bestaan uitmaakt, daar velen xnet de door hen vervaardigde sieraden deomliggende eilanden afreizen en hunne waren voor voedingsmiddelen en lijnwezen veiTulen. Het behoort tot de onderafdeeling Boti, afdeeling Z. Timor en Eil^u resid. Timor en 0. en wordt bestuurd door een

DAOEN. Malcisch woord, dat blad beteekent, en vaak bij namen van plantcn gevoegd wordt.

DAOEN AREN (MAL.). wikkellblad voor inlandsche sigaretten, zie ARENGA.

DAOEN ASEM KETIJL (MAL.). Zie OXALIS.

DAOEN BIDHTAH (SOEND.). Zie CLAUSENA.

DAOEN BIROE (MAL.). Zie INDIGOFERA.

DAOEN BOEROENG (MAL.). Zie RHINACANTHUS.

DAOEN DJARONG (MAL.). Zie ACHYRANTHES.

DAOEN DOEDOEK (MAL.). Zie DESMEDIUM TRIQUETRUM.

DAOEN ENTJOK (MAL.). Zie PLUMBAGO ZEYLANICA.

DAOEN GATEL (MAL.). Zie LAPORTEA en FLEURYA INTERRUPTA.

DAOEN GENDONG ANAK (MAL.). Zie PHYLLANTHUS URINARIA.

DAOEN HATI-HATI (MAL.). Zie COLEUS AROMATICUS.

DAOEN KAKI KOEDA (MAX.). Zie HYDROCO-TYLE.

DAOEN KARTOE (MAL.). Zie SAUROPEUM ALBICANS.

DAOEN KATANG (MAL. MOL.). Zie IPOMOEA BILOBA.

DAOEN KESIMBOEKAN (MAL.). Zie PAEDERIA.

DAOEN KOEROPAN (MAL.). Zie CURANGA.

DAOEN KOENTOET (MAL.). Zie PAEDERIA.

DAOEN KOEPANG (MAL.). Zie CASSIA ALATA.

DAOEN KOERAP (MAL.). Zie CASSIA ALATA.

DAOEN KOETJING (MAL.). Zie MIMOSA PUDICA.

DAOEN LANDAK (MAL.). Zie BARLERIA PRONITIS.

DAOEN LOEDAH (MAL.). Zie SPILANTHES.

DAOEN MENIRAN. *Phyllanth^u Niruri* L. (incl.

P. Urinaria Willd.) Fam. Euphorbiaceae. In de tropische gewesten verspreid kruid. De bitterstofhoudende bladren, welke rijk zijn aan kaliunzoiitiën, worden als diuretisch en (met tmoelawak) als kortswerend gcnccsmiddel aangewend.

DAOEN OELAR (MAL.). Zie GLOCHIDION.

DAOEN OERAT (MAL.). Zie PLANTAGO.

DAOEN PAPEDA (MAL.). Zie PANAX.

DAOEN PENGGAGA (MAL.). Zie HYDROCO-TYLE. "

DAOEN PERAWAS (DAOEN TERAWAS). MAL. De gedroogde aromatische bladeren van veischillende Lauracae der geslachten *Cinnamomum lil.*, *Terranthera Jacq.* en *Lilsea Lam.*, die ak ini. drogerij bekend zijn. Be bladeren van *Lilseaodorijera Vat.* bevatten een aetherische olie, waaruit behalve een onverzadigd keton en een tweetal alkoholen, ook methylonyketon, het hoofbestanddeel van de aetherische olie van de wilde wijnruit, kon worden afgeschied.

DAOEN POETRI (MAL.). Zie MUSSAENDA.

DAOEN POKO (MAL.). Zie MENTHA.

DAOEN POKSOR (MAL.). Zie PLUMBAGO ZEYLANICA.

DAOEN PRANSMAN. Zie EUPATORIUM.

DAOEN PRASMAN. Zie EUPATORIUM.

DAOEN ROKO (MAL.). Zie NIPA.

DAOEN SABRANG. Zie CAPSICUM ANNUM.

DAOEN SAGA (MAL.). Zie ABRUS.

DAOEN SANGKETAN (MAL.). Zie ACHYRANTHES.

DAOEN SEKENTOET (MAL.). Zie PAEDERIA.

DAOEN SINOM. Zie TAMARINDUS.

DAOEN TIDOR-TIDOR (MAL.). Zie MIMOSA PUDICA.

DAOEN TOMBAK. Zie AGERAT UM.

DAOEN TRAWAS (MAL.). Zio LITSEA ODORIFERA.

DAOEP-DAOEP. Zie VAARTUIGEN.

DAON (SOEND., JAV.). Zie NIPA.

DARA LAOET. Maleischo naam voor zeezwaluw- (*Sterna*) soorten.

DARAM. Groep van eenige eilandjes, op de zee-kaarten als *V a l s c h e P i s a n g s* aangegeven en gelegen tusschen het eiland Misool en de westkust van Nieuw-Guinea.

DARANGDAN. District in de afd. Kra5Yang, res. Batavia, met 38 dca's en ruim 50.000 bewoners (ult. 1905), waaronder enkelc Europeanen enChinee-zen.

DARAT (ORANG). Zie ORANG DARAT.

DARENGDENG (SOEND.). Zie CYPERUS.

DARINGO. Zie ACORUS.

DARIS of DERIS. Naam op Java voor de Kork- xiil, *Sirix javanica*; de Malcische naam is *Ser 务 k*; eene andere soort, *Glaucidium castanopterum*, heet aldaar Blo-watoc. Op Sumatra worden de uilsoorten aange- duid met een collectiefnaam, Boeroeng-hantoc, Lang malam of Pon go bij de Maleiers; Toohook bij de inboorlingen.

DARSANA (JAV.). Zie EUGENIA MALACCENSIS.

DASAR. Onder deze benaming (het woord betee- kent "bodem") verstaat men een kale en dorro vlakte, ook Zand zee genaamd, in het Tenggerge- bergte ter hoogte van 2080 tot 2150 M. gelegen; 'die* de oepspronkelijko kraterbodem van dat gebergte was, on waarin zich een vijftal bergen verheffen, van welke de .Bromo nog werkende is. De sikkelvormige vlakte, die in haar zuidelijk decl Roedjak gonocmd worth, is gewoonlijk niet breeder dan 1500 h 1600 M., doch biedt door hnar grootte lengte een imponenten nablijk van con der pun ten van den zich 150—500 M. daarboven verheffenden rand. (Zio TENGGER.)

DASOON.]?esa in Rembang, gelegen aan den nioud van de rivier van Lasom. Vroeger zcor welva- rend, doordien er tai van inlandsche scheinstormor- werven gevestigte! waren, welke tak van nijverheid echt er door de beperkende bopalingen op hot kappen van djatihout in de latcro tijden veel van haar be- lang verloren heeft. Er is in 1908 cono scheinbouw- onderneijing gevestigd, die in 1913 een 800 arbei- ders aan .t work had, do N. I. S. E. K., Neder- landsch-Indische Schcopsbouw en Kustvaart Mij., die ook door motoren gedroven ijzoren vaartuigen bouwt. !:

DASSEN. Zio VVEZELS.

DATI. Het datistelol in de residentie Ainboina hangt ten nauwste samen met het grondbezit en weni hier reeds v66r den tijd dor O.-I. C. nangetrof- fen. Door deze were! aan do "dali's" (familien of ge- slachten, waarin do bevolking — de burgers hier niet onder begrepon — ve rd cold is) als een soort belas- ting do verplichtingopgelegd om cen declharergron- den voor do teolt van kruidnagclen af te zonderen on cen zeker aantal monschon voor do hongitochten to leveren, — Elko negorij heeft een bepaald aantal dati'8 onder een „kapala dati", welko titel van vador op zoon on bij ontstentenis van dezon op do oudsto dochter overgaat. Do ledon van do dati (anak dati of toeloeng dati) hebben van af hun 18o jaar hot voort-... durenđ gebruiksrecht van de aan do dati toegewezeii „doossoon dati", inaar vrouwen krijgen gewoonlijk dit recht niet gelijktijcig met de mannen.

Verder is *t ook nog als gewoonte aangenomen door den kapala dati en do toeloeng's dati, dat, als iemand wegens ziekte of hoogen leeftijd uit zijn be- trekking wordt ontslagen of vrijgesteld van hccren- diensten of van het betalen van belasting (bedrijfs- en andere inkomstenbelasting), onverschillig wie het ook zij, ook zijn recht ophoudt om mee van de dati te genieten.

In bijna alle dati-doeosens worden nieuwe aanplantingen gevonden, die bewerkstelligd zijn door den een of anderen kapala dati of toeloeng dati voor zich zelvcn. St erven de erfgenamen van zoo'n recht- hebbende in de dati uit of gaan ze uit het dativer- band, dan vervallen dio aanplantingen aan de dati.

Van „doossoon dati" bestaan registers, die op het residentie bureau te Amboina berusten. Sterft de dati uit dan worden liare doesoens weer eigendom van de negorij en zijn dan beschikbaar voor een andere dati, die geer genoegzame gronden heeft. — Dergelijke doossoon heeter „linjap".

DATJIN. CHINEESCH. Een unster of weegstok, het bij inlanders en vreemde oosterlingen mceest voor- komende weegwerktuig. Ook een pikool, een gewicht van 100 kati's.

DATOE (TANDJOENG). Kaap aan de N.W.-kuat var Borneo, op do grens tusschen het Nederlandsch gebied en Sarawak.

DATOE, DATOEK, DATOEQ. Is de benaming voor een hoofd in verseeidene streken, door Maleiers bewoend en tevens de benaming voor eene gemeente of kampong in het landschap Singkel (Sumatra).

DATOEQ NAN BERAMPE SOEKOE of DATOEQ AMPfi. Landschap aan de Batang Asei, ressort v. d controleur van Sarolangoen (res. Djinmbi); de welva- rende bevolking is van Minangkabausche afkomst en wel van de Sookoes: 30 Koto, Pasisir en Tan ah Datar; zij is ver mengd mot Rawassors on eigen lijko Djambiei-s. De won in gen op palen gebouwd, liggen verspreid in de doosoen zelden meet dan 6 bijeen. De landbouw heeft plaats op droge en natte volden ; rijst wordt uitgevoerd naar de benedonstroken ; er is een grooto veestapel, vooral van karbouwen.

DATOEQ NAN BfITIGO. Landschap aan de Batang Asei, Limoen en Tembci; ressort, bevolking, landbouw enz. als bij DATOEQ NAN BERAMPIS S O E K O E.

■JDATURA FASTUOSA L. fam. *Solanaceae*. Kat- joeboeng (JAV.), Lotjoeboeng (MAL.). Een 1 tot 2 M. hooge plant, die in Indie gekweekt en vorwilderd voorkomt. De plant heeft zeer grooto witte of pur- peren bloomon on gestckldo vruchten, dio wel wat op die van den Europeescheu doomappel gelij- ken. Als geneesmiddel worden do zaden, bloemen on bladoren aangowond, do bladoren als pijnstillend iniddel, door ze met olio to laton trekken. Do bloo- mon worden gedroegd on tegon asthma gerookt, terwyl do zaden inwendig als wormdrijvend middel gebruikt worden. Allo deelen van do plqijt zijn in

hooge mate vergiftig.] ■ ' ,

DAWAN. District van do ondorafdciiiig^A^loong- kpenq, afdeeling Zuid Bali, residontie Bali on Lombok. ~

DAWELOOR. Eiland jo bchoorondo tot do Babav- eilanden (zio aldaar), hot hoogsto punt ligt 260 M. boven zee. (4 7 G

DAWERA. Eilandjo behoorondo tot do Babar- eilanden

(zio aldaar); mot top van 328 M. hoogte. O

DAWIT of GOGO-STITE. Javaansche naam voor eene vogelsoort, *Timalia pileata*. Zio MANOEK KASO en BOEROENG POEDING.

DEBOES-spelen. Zie DABOES-SPELEN.

DECAPODEN. Onder dezen naam worden Soahaalieren samengevat, bij welke a lie segmenten van het borststuk met den kop vergroeid zijn. Zij bezitten aan het borststuk 3 paar kaakpooten en 5 paar on- vertakte looppooten. Men verdcelt ze in *Natanlia* (gamalen), vormen bij wie de achterlijfspooten tot zwemmen gebruikt worden, en *Bepantia*, bij welke de acht erlijfspoot en dikwijls gereduceerd zijn en door- gaans niet tot zwemmen gebruikt worden. Tot de *Reptantia* behooren vooral kruipende vormen: de Kreeften, Anomuren (Heremietkreeften, Klapper- krab, enz.) en Brachyuren (Krabben). Vroeger wer- den gamaleii en kreeften als Macrura (met lang ach- terlijf) samengevat, tenrijl bij de Anomura het acli- terlijf min of meer gereduceerd is, welke reductie bij de Brachyura nog verder gaat, waar het achterlijf te- gen de buikzijde van het kopborststuk teruggeslagen wordt. De fauna van den Indischen archipel telt zeer talrijke soorten van kreeften en krabben. Zie SCHAALDIEREN en OEDANG.

DECENTRALISATIE. Met betrekking tot Ned.- IndiS'irodrdt-deze' term gebezigd in drieerlei zin, al naargelang men denkt aan de inrichting van het gouvernementbestuur zelf, aan locale raden of aan zelfbesturende landschappen.

I. Vooreerst wordt er onder verstaan. *decentralisatie in den boezem van het gouvernementbestuur* (decentralisation administrative), en wel door afwnteling van bevoegdheden hetzij van den wet- gever of van de Kroon op de Indische regeering, hetzij (vooral) van den Gouv.-Gen. op departement- s- hoofden of hoofden van gew. bestuur of hoof den van nader in te stellen gouvernementen. (Zie BESTUUR aan het slot), hetzij eindelijk van het binnenlandsch bestuur op het inlandsch bestuur (zie terzelfder plaats). Afwnteling van den landvoogd op ande- ren, telkens reeds geschied onder G.G. Van der Wijck (1893—1899), is vooral voorgekomen onder G.G. Van Heutsz (1904—1909); desondanks is de Indi- sche regeering nog overladen met werk van lager orde. Voor pogingen of plannen om de inmenging der wetgevende macht en die van het opperbestuur in te krimpen, zie OPPERBESTUUR; reorganisa- tie van den RAAD VAN INDIE komt bij dat arti- kel ter sprake; terwijl onder DEJPARTEMENTEN VAN ALGEMEEN BESTUUR gesproken wordt over de meerdere zelfstandigheid, aan de hoofden dier departementen in latere jaren toegekend. Om- streeks het jaar 1900 is het in en buiten de Eamers een tijdlang gebruikelijk geweest, de afwnteling op hoofden van gew. bestuur gelijk te stellen met „fi- nantieele decentralisatie" en dan de oprichting van locale raden als „administratieve deccntr'lisatie" daartegenover te stellen; doch dit verwarrend spraakgebruik is gelukkig verdwenen.

II. In de tweede en voornaamste plaats kent men decentralisatie in den zin van *bestuur en reveling van e ijt en huisJiouden, benevens medebewind* (autonomie benevens selfgovernment), *door zelfstandige rechtsge- meenschappen* (geen inlandsche rijkjes zijnde), staand onder Ned.-Indie zelf. Tot 1905 was deze de- centralisatie weinig opvallend. Wel bestond zij in zeer gewichtige mate, doordat de inlandsche dorpsge- meenten (zie DESA, DORP, GEMEENTE) eigon- meestersclap hadden en aan de gouvernement- s- taak medewerkten, en wel werden feitelijk ook andere inlandsche gemeenschappen dan dorpen (zie GEMEENSCHAPPEN) ontzien; doch tusschen de hooge regeering zelf en deze ligo inlandsche , , 嚙吧叶 niete, dat met onze Nede)land-

sche provincie of gmcnte vergelijkbaar ware. Alios wat op gewestelijk en plaatselijk beheer betrekking had, was saamgetrokken in handen van het hoofd van gewestelijk bestuur, door lagere gouvernement- s- ambtenaren bijgestaan, terwijl de uitgaven voor be- vordering van gewestelijke en plaatselijke belangen, voor zooverre deze van bestuurswege plaats had, mit de landsinkomsten moesten bestreden worden. Zelfs te Batavia, waar ijt des- de Compagnie een plaatselijk bestuur bestond, de bank van schepencn, voor een groot deel uit burgers samengesteld en ge- zeteld in het stadhuis (nu residentiekantoor), was, sedert de opheffing in 1819 van de magistratuur, de resident geheel met de zorg voor de plaatselijke belangen belast. Wel was de toestand in Indie fei- telijk gunstiger dan de voorschriften deden denken, doordat men op tai van plaatsen locale fondses had, die buiten de koloniale geklmiddelen omgingen en voor plaatselijke behoeften konden worden aan- gesproken ; doch deze omstandigheid, in stelling strijd met comptabiliteitswet en regeeringsgele- ment, bracht gemis mede van elke controle op in- komsten en besteding.De afzonderlijke kassen te Bata via, Semarang, Soerabaja, Palembang en Makn'ser vroeger besta- nde, om daaruit uitgaven in het be- lang der openbare orde en reinheid te bestrijden, zijn dan ook als on wet- tig opgeheven in 1872; desinds 1890 gewestelijk beheerde exccdenten van het hoofdgeld op Java en Madoera (zie HEERENDIENSTEN en HOOFDGELD) werden in 1903 onder degewono landsmiddelen teruggc- bracht ; maar tot in de twintigste eeuw toe had men, met name op do buitenbe- zittingen, allerliand onderafdeelingsskassen, afde- lingskassen, airkassen, negorij kassen, Klooffonds (Sumatra's Westkust), voornalige land- schapskas (Djambi), enz. enz., altgedag onwettig, waarover men vergelij- ko Meded. Encycl. Bureau' afl. 4, 1914, en die sinds dien of zijn opgeheven of in wettige vormei) gebracit (mede- stul als gejnccn- schappelijke kas van ecnige ini. gemeen- ten dan wel van ecnige zelfbest. landschappen). Ter Sūmatra-H Oostskt had en heeft men sinds J 886 een merkwuaai- dige proevo (binnen zelfbestuursgebied) van zeven Europeesch gmcncntfondsen, gevcep door vri,jwil- lige bijdragcn van Europeanen, yreemde oostcr- lingen en zelfbostuurdors, on batuur elk door ecu comuissie, over welke proevc men naast Ind.(: ids 1894 II bl. 1693—1699 ook de gonoemde Meded. Enc. Biv. van 1914 en het straks te noemen work van Mr. Woesthoff raadplege.

De vraag nu, hoe Indie te helpen aan provincien en gmcntoi in modcrlandschen zin, is ruim dertig jaar aanliangig geweest, zoolas grootendeelH is uit- eengezet bij Mr. E. H. Jjergsma, Plaatsel. en gewest- raden in Necl.-Indie, Amst. 1895. Vooral in 1878 kwain zij aan de orde door de benoeming van een commissie in Indie, belast met het onderzoek van het denkbeeld van gow. en plaatsel. raden. Jjeze commissie bracht een zeer ongunstig rapport uit, dat echter wel onder invloed zal hebben bestaan van de ontstemming, toon in Indie heerschede over de in- voering van nieuwe belastingen, en van de meening, dat de geheele zaak er op aangelegd was afzonder- l'ke belastingen voor locale behoeften te verkrijgen om Indie in staat te stellen, batige saido's uit te ke- ren aan Neder- land. Onder minister Keuchnucius were! aan A. W. P. Verkerk Pistorius — aan wicn prof. Van der Lith word, toegevoegd — opgedragen, een fichets te ontwerpen voor de organisatie van gewestelijke en plaatselijke raden (zie zijn opstel in de Vragen des tijds 1893, II, bl. 173). Een twootal wots-

ontwerpen van minister Van Dedem (Nov. 1893), waaraan als bijlage was toegevoegd een in hoofdzaak uit de Nederlandsche bepalingen nageschreven ontwerp eener alg. verord., vervuld door de Kamerontbinding van 1894; volgens deze wetsvoordracht zou de instelling van raden facultatief zijn geweest, en zouden de leden door den Gouv.-Gen. voor ten hoogste een vierde buiten den gouvernementsdielest zijn benoemd. Minister Bergsma diende geen nieuwe ontwerpen in; minister Cremer stelde in 1900 een wijziging voor van het Reg. regl., die elasticiteit beoogde en drie opvolgende stadien van minder en meer omvattende decentralisatie zou mogelijk maken; maar door de ministers Van Asch van Wijck en Idenburg werd deze elasticiteit weder uit het ontwerp gelicht, hetwelk wet werd in 1903 (Stb. 1903 n° 329, gcv. 1915 n° 542). Om de tegenwoordige decentralisatiewetgeving te kennen moet men enerzijds deze wet van 1903 (drie nieuwe artikelen in het Reg. regl.) met het Decentralisatiebesluit en de Locale Raden-Ordonnantie (beide afgekondigd in 1905) raadplegen, welke aan alle locale ressorten (of locale zelfbesturen, zie Bijbl. 6457) geincen zijn, anderzijds de zgn. instellingsordonnanties, die voor elk lokaal ressort afzonderlijk eenige voorschriften stellen nopens samenstelling van den raad, bevoegdheden van het ressort, enz., Zie do amtelijk uitgaaf Decentralisatiewetgeving, 1915. Op het oogenblik (Sept. 1916) keert de Indische begroting aan de locale ressorten een gezamenlijk bedrag uit van / 10.140.000 jaars, doch in werkelijkheid is hun budget hooger, daar een aantal ressorten ook belastingen, retributies en andere inkomsten bevoegden. Een ambtelijk overzicht van ge- Heldheid en verrichtingen geeft sinds 1911/12 het jaarlijks verichijpende Decentralisatieverslag; ook geven sommige ressorten (b. v. de gemeente Batavia) zelf een Joorzaam verslag uit.

Op vier punten behoort, als men de bestaande wetgeving wil begrijpen, vooral de aandacht te vallen.

Voor eerst: er zijn locale ressorten van drieërlei rang, gedecentraliseerde gewesten (vgl. de Nederlandsche provincien), gedecentraliseerde middelslag-ressorten (van 1906 tot 1909 de afdeeling Doli, sinds 1909 het cultuurgebied ter Oostkust van Sumatra), en gedecentraliseerde gemeenten (vgl. de Nederlandische gemeenten); dezo drie zijn, voor zoover zo in een streck voorkomen, hiërarchisch gerangschikt (eerst Kinds het ontwerp-Van Asch van Wijck is dit laatste punt opgelicdord). Een hiërarchisch verband tuschen deze gemeenten en de inlandsche gemeenten ontbreekt edit er nog altijd; te Batavia, te Meester-Cornelis en te Medan ontbreken zulke inlandsche gemeenten (zie DESA en DORP). Do tekst der wet zou ook iiihtelling van waterschappen toelaten, doch do vordere decentralisatiewetgeving laab zich met die mogelijkheid nog iiet in. Op grond van de begrooting wordt bij ordonnanntie aangewezzen, waar do decentralisatie werken zal en waar niet; zoo is de stad - Soerabaja een lokaal ressort, destad Bandjer-niasin geen; het gewest Madioon wcl, hot gewest Temate niet.

Ten tweede: de wet kent geen lokaal ressort zonder lokalen raad. Decentralisatie in stroken, waar zulk een raad niet behoortlijk kan worden gevormd, is dus uitgesloten (het ontwerp-Chremer liet dat juist too, en Mr. Van Houten pleitte het in do Eerste Kamer o. a. m Decr. 1906); zie ovenwel beneden onder III.

Ten derde: nergens is de autonomie der locale res

sorten gewaarborgd; intengedeel kan de Indische regeering, na waarschuwing, elk lokaal belang aan zich trekken of bij ordonmantie daarin een voorziening troffen. Ontbinding van raden is, ook omdat hun leden alien of ten deele benoemd worden, onbekend.

Ten vierde: van selfgovernment, hoewel in de wet uitdrukkelijk voorzien, is niets gekomen. Alle mitvoering van de gouvernementstaak is en blijft bij 's lands eigen ambtenaren, behoudens dan de medewerking der inlandsche gemeenten (zie DESA en DORP).

De in de practijk bij velen ontstane indruk, dat de decentralisatie voor de regeering meer speelgoed was daai ernstig werk, wordt versterkt door de blijkbare permanentie van het zgn. decentralisatiebureau, een buiten de departementen gesteld kantoor van regeeringsbemoeking, zich inlattend met nagenoeg alle belangrijke zaken der locale raden.

Gemeen (gedecentraliseerde). Van de drie soorten is dit de oudste en de belangrijkste. Op Java zijn er 12, op de buitenbezittingen 4; na 1909 zijn er geen meer bij gekomen. De meeste hebben een gewestelijken of een middenslagraad boven zich; alleen Padang, Palembang en Makasser niet. Haar orgaan is de gemeenteraad (bestaande uit Europeanen, inlanders en vreemde oosterlingen; zie voor hun aanpak de instellingsordonnanties), waarvan de (sterk wisselende) Europeesche leden sinds 1908 gekozen worden door Europeesche kiezers, en de overige vryelijk benoemd worden door den landvoogd. Kennis van de Nederlandsche taal is voor het raadslidmaatschap niet vereischt; wel ziet men in later jaren het aantal der Europeanen tegenover dat der inlanders soms vergrooten (b. v. Ind. Stb. 1911 n° 582, 1914 n°-164). De voorzitter werd ondersteld een bestuursambtenaar te zijn; editor hebben de Ind. begrooting voor 1916 en een recente wijziging van de decentralisatiewetgeving (1916) i-uiteime gemaakt voor drie (later meer) burgemeesters. Een college van voorzitters on wethouders ontbreekt; wel vormt de voorzitter met twee raadsleden een commissie voor de financiën, mot beperkt bevoegdheden. Ook raadscommissies zijn toegestaan. Een gemeentesecretaris (meestal een apart ambtenaar) moet er zijn, ovenals een gemeentekashouder (meestal de ontvanger van 's lands kas); facultatief zijn een directeur van gemeentewerken, een gemeentevcearts, en allo overige gemeente-ambtenaren (alien zonder pensioen). De decentralisatiewetgeving geeft een aantal waarborgen voor openbaarheid in gemeentezaken. De omvang der bestuurende bevoegdheid van den raad is deels positief deels negatief omschreven (in de instellingsordonnanties), waartegenover den voorzitter dan nog een niet nader omschreven „dagelijksch bestuur" is opgedragen (in de L. R. Ord.); de omvang der wotgovondn bovoogtheid is min omschreven, doch ligit onzekerheid wegens de tweecrli uitlegging van do wotg. bevoegdheid der hoofden v. gov. bestuur (art. 72 Reg. regl., zie onder BESTUUR). Plicht tot adviseeren is den raden niet opgelcdd. De geineentradon dor groote steden op Java doon zich tegenwoordig in tai van aangolconhedon (wegon, grondbedryf, gezotidheidszorg, enz.) krachtig gelden; zorg voor haventoonstandon is gebelven bij het government.

Andere plaatselijke ressorten (middelslag-). De raad van zulk een ressort wordt goheel benoemd, en wel mot een verplichto kleino meerderheid van gouvernementambtenaren (landsdienaren); do voorzitter moet bestuursambtenaar zijn, als raadssorst

enbestuursressort sam en vallen, doch is het tot dus ver (Cultuurraad Sum. Oostkust) ook in een ander geval. Voor commissies, ambtenaren, bevoegdheden en plichten geldt hetzelfde als voor de lokale gemeenten. De Cultuurraad heeft geen gewestelijke raad bo ven zich, wel een gemeente (Medan) onder zich; het is tot dusver (Sept. 1916), de eenige localeraad binnen zelfbestuursgebied, in verband waarmee ook de vorsten ter plaatse in den raad zitting hebben gekregen en er tusschen dit ressort en de zelfbesturende landschappen tai van betrekkingen bestaan. Daar de Cultuurraad een zeer actieve raad is, heeft hij onderscheiden eigen ambtenaren.

Gewesten (gedecentraliseerde). Deze zijn er alleen op Java en Madoera, ten getale van 15. Ook de raden van deze worden geheel benoemd, met een verplichte kleine meerderheid van landsdienaren; het hoofd v. gew. bestuur is ambtshalve voorzitter van den raad. De groote meerderheid heeft een eigen adjunct-secretaris. Voor commissies, ambtenaren, bevoegdheden en plichten geldt overigens weer hetzelfde als voor de bleide andere soorten van locale resorten; het bestaan van een gewestelijke raad doet de keurbevoegdheid van den resident geheel te niet. De meeste gewestelijke raden hebben een of inder gemeenteraden onder zich.

De werking dezer jonge decentralisatie-instellingen is natuurlijk nog niet volmaakt. Teneinde daarin te voorzien wilde men enerzijds (zie BESTUUR aan het slot) de decentralisatiewetgeving van 1903 en 1905 voor gewesten afbreken en daarvoor een nieuw soort decentralisatie, die de groote gouvernementen, in de plaats steilen. Anderzijds is er door bevoegden in en buiten de Staten-Generaal op aangedrongen, het reeds bestaande toch vooral te handhaven, doch het te verbeteren, met name door het toestaan van groofter zelfstandigheid en door het geven van beschikking over ruimer geldmiddelen. In deze laatste richting werken ook samenkomsten van belanghebbenden in Indie: eerst een paar spontane, daarna (sinds gapdopng U^A) 1) de decentralisatiecongressen, welke laaSfo geleid hebben tot een "Vereniging voor locale belangen", met een eigen tijdschrift.

De literatuur over de decentralisatie van 1903 is nog zeer beperkt. Tot voor kort bezat men (naast enkele tijdschriftartikelen, en voordrachten, o. a.

— Mr. C. Th. van Deventer in Ind. Genootsch. Nov. 1914, erf de reeds genoemde jaarl. verslagen) alleen:

Mr. P. F. Woesthoff, De locale verordeningen in het N.-I. staatsrecht, diss. Leiden, 1904; Mr.

} L. A. de Waal, De financieele zelfstandigheid van

"de locale zelfbesturen in N.-Indie, diss. Leiden,

1911; H. v. Koi, N.-I. in de St.-Gen., 1911, bl.

95—98; Mr. Ph. Kleintjes, Het staatsrecht van N.-

ie, 1912711, bE 1—15, 54.—82, en elders; en-Nr.

^TTottier, JHandboek-enz... 1914, bl. 224—225,

1263 卅 ind 1915 echter is daai-1'g' gelcomen een

standig-en aan de practijk getoetst werk van

Mr. P. F. Woesthoff, De Indische decentralisatiewetgeving, 1915, waarin evenwel het financieele gedeelte der decentralisatiewetgeving nog geen volledige behandeling vindt.

III. Hoewel men onder "decentralisatie" zonder meer deinstelling van localeressorten verstaat als bedoeld onder II, is toch de belangrijkste Indische decentralisatie nog een andere. Zij raakt het jonge instituut der *opuoeding van zelfbesturende landschappen* en der *landschapskassen*. Hierdoor toch is het mogelijk geworden, niet alleen om de openbare inkomsten in die landschappen ten nutte te doen komen; van land en volk zelf (in plaats van voor de

sonen der zelf bestuurs), doch ook om kracht 仍 ge organisaties te scheppen met eigen middelen en eigen (onder onzen invloed) bniikbaar bestuur, die in tai van behoeften voorzien buiten de Indische regering en de Indische begrooting om en zelfs aan die begrooting een deel restitueeren van wat zulc een landschap aan den lande kost. De beteekenis dezer derde decentralisatie spreekt het best uit het feit, dat de gezamenlijke budgetten der landschapskassen in 1912 reeds ongeveer / 13.000.000 hebben bedragen en de gezamenlyke restituties aan de Indische begrooting voor 1916 op ongeveer / 2.000.000 zyn geraamd, terwijl de onder ons toezicht wer-kende besturen dezer landschappen aan de centrale regering talrijke zorgen en beslekingen uit de liand nemen. Het welslagen van dezen decentralisatievorm heeft er toe geleid, dat men, om het nuttig effect van zeggenschap ter plaatse te erlangen ook dan wanneer de wetgeving van 1903 (zie onder II) niet kon worden toegepast (met name wegens het vereischte aanwezen van een localen raad), herhaald-delijk zelfbesturende landschappen phantaseert, waar ze eigenlijk niet bestaan, b.v. in Midden-Cc-lobes, of op geheel andere wijze dan waarop ze bo- stonden, b.v. in Gajo- en Karolanden (Sumatra). Zie daarvoor ZELFBESTUREN.

DECHOE. Javaansche naam voor eene Tapuit-soort, *Pratincola caprata*.

DECLINATIE IN N.-L. Zie AARDMAGNETISME.

DECENTRATIE. Als deconcentration betitelen de Fransen dikwyls het instellen of hand lia ven binnen, een kolonie van groote onderkolonies, bc- sturd door onderlandvoogden (licutenant gouverneur- of—bij zelf bestuursgebied — resident general), zooda men dat in hun kolonies Fransch-West-Af'jika, Fransch-Middel-Afrika en Indo-China heeft. Op 66n 卅 n hiernedee staan de provincies, waann Britsch- Indie (d.i. Engelsch-Indie, India, zonder het zelfbo- staatsgebied) verdeeld is; op 66n lijn hiernedee stonden ook de vier delten, waaruit N.-Indie bestond tijdens het Britsche tusschenbestuur: Java en. On- derhoorigheden (1811—1816), Fort Marlborough en onderh. Benkoelen 1795 — 1825), Poeloe Pinang en onderh. (1795—1816) en de Molukken (1810— 1816), welke echter eigen begrootingen enz. misten. Een soortgelijke deconcentratio nu, het scheppen van groote gou v ernementen, is indertijd door J hr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijck voor Indid bepleit in de Eerste Kamer, later door H. van Koi in de Tweede Kamer (25 Nov. 1902), en heeft vorm gekregen in de ontworpen postuursreorganisatie van S. do Graaff (zie BESTUUR aan het slot), in welk schema echter de gouvernementen meer op vergrootte ge- westen ge'ijken dan op onderkolonies. Het dus ver is hiervan voor Indie niets gekomen; over het uit wordt zeer verschillend gedacht.

DECORATION. Zie ONDERSCHIEWING EN.

DEDEM (Mr. WILLEM KAREL BARON VAN).

Geb. 6 Juli 1839 op den huize Vcsberg bij Heerde, uithethuwelijk van W. K. J. Bn. v. Dedem, luit.-gen. on A. P. C. bar^{ESSC} Sloet tot Hagensdorp. Hij word als student in de rechten te Leiden in Sept. 185G in- geschreven en promoveerde al(laart)9 Jan. 1861 op een proefschrift: iets over de intrekking der accepta- sen uitgeg. krachtens de public. v. d. G.-G. van 4 Febr. 1846 Ind. Stb. no 3. Sedert 1859 studeerde hij to Delft voor 0.1, ambt., deed in 1861 daar zijn eind- exa^{TT}ten eh werd 16 Aug. 1861. benoemd tot ambt. le kl. voor den burg, dienst in Ncd.-Indie. Bij best van 6 Mei 1862 ter beschikking van den algemeenen secretaris gesteld, vroeg hij nog in hetzelfde jaar zijn

如, . 很

ontslag uit 's lands dienst, dat hij 22 Nov. vcrkrege tegelijk met zijne benoeming tot advocaat en. procu- reur bij den Raad van Just, te Senia rang, welke function hij tot 1873 bekleedde, met eene tusschen- poos van enkele maanden, in 1869 in Europa door- gebracht. In 1873 in Nederland teruggekeerd, ves- tigde hij zich aanvankelijk in 's-Gravenhage? tot hij in 1875 tot burgemeester van 'Hoom word be- noemd: met die betrekking vereenigde hij het lid- maatschap van den Raad en der Prov. Staten (17 Febr. 1880). In Juli 1880 word hij voor het kies- district Hoom tot lid der Tweede Kamer gekozen, waar hij zich vooral op koloniaal gebied zeer onder- scheidde. o. a. ook door de indiening van een wetsontwerp tot- regeling van de fin. verhouding van Nederland en Ned.- Indie, dat echter verworpen word, (zie BIJDRAGE 1 terwyl hij met de HH. Van Gennepe en Mees het initiaalief nam tot de indicning van een wetsontwerp, om de suikerondernemingen van drukkende J as ten te ontfen. Bij het optreden van het Minister' v. Tienhoven—Tak v. Poortvliet t word aan Van Bedem de portefeuille van Ko- lonien toevertrouwd (20 Aug. 1891), die hij 4 Mei 1894 ncleerlegde, na de verperring van het wets) voorstel ter regeling van het- kiesrecht. Belangrijke wetsontwerpen wrclen tijdens zijn Ministerie inge- diend en aangenomen, zooals tot aanleg van spoor- wegen, tot goedkeuring van overeenkomsten met de Ned. nialvaart-ondernemingen en met de Ned.Han- debnij, tot bevloeiing van de Solo-vallei, tot in- vove- ring der opium-regie op Macloera enz. Vermelding verdient ook het wetsontwerp tot goedkeuring cencr overeenkomst met de Billiton-Mij, nadat een soort- gelijk ontwerp, van hot vorige kabinet afkomstig, ook op zijn advi(s als Minister verworpen was. Nog meerdere zes« belangrijke wetsontwerpen werden door hem voorbereid en ingediend, zooals die tot regi- ling van mijnontginningen in Ned.-Indie, ter afschaffing van het uitvoerrecht op de suiker in Ned.- Indiv en tot wijziging van het Beg.-Regl. van Ned.-Indic en van de ComptabiliteitHwet, met het clod een aan vang te maken)ct de decentralisatie van het Indisch he bestuur. Zij werden echter niet door zijn opvolger overgenomen; wel was dit het ge- val met e(n wetsontwerp tot wijziging der comptabi- nteitHwet, dat in 1895 word aangenomen, echter met weglating der lje)liling. betrekking licbceid op do regeling van de fin. verhouding tusscher Ned. on Ned.-Indie. Nadat v. Dedem als Minister was afge- t rclL'ii, vatte hij het voonienicij op, ccn rcis door Britsch-Indie, Siam en Ned.-Indie te maken; hij mochi(iil echter niet ten uitvoor leggen, daai hij, douj- hevige koortsen overvallen, te Calcutta den 2den April 1895 over Iced.

Van bedem heeft nienigmaal belangrijke koloniale vraag.Btukken toegeIicht, o. a. in de Gids J 875 en in het Indisch Genootschap], waarvan hij geruimen tijd voorzitter was. en in het Koi. Congres in 1883 te Am- stxdam gehouden. De toen door hem uitgesproken rede over belastingen voor inlanders, is tt vinden in het Rapport sur les Congres par D. J. Jitta 2e part. Questions coloniales, Amst. 1884. Als burgemeester van Hoom had hij een groot aandeel in de oprich- ting en later bij (h onthulling van het standbeckel van J. P. Coen

Zi? over hem J. T. Cremer in Eigen Haard, 1895, hl. 229, en Bricvcn tit Ned.-Indie van Mr. W. K. Bar. v. Dedem uitgeg. door Mr. N. G. Pjerson, Gids, Sept, en Oct. 1895.

DEDENOEM. Naam op de Aroe-eilanden aan con vliingvanger, *Microcetu flavovireacens*, gegeven; bo-

vendien aldaar een collectiefnaam voor allcrlei kleine vogelsoorten.

DifELAT. Atj. uitspraak van het Arab. „daulat« d. i. geluk. Het was een prerogatief van de Atj. soel- tans om met „d&ai&t" te worden aangesproken.

DEELBOUW (op Java maro enz., in Atjhd ma- waih, in de Minahasa tojo, op Zuid-Cele-Gestesang, op Bali nandoc, ciders weer anders) Keefcriyis die bij inlanders in geheel Indonesie zeer gebruikelij- ke transactie over gi'ond, waarbij de grondbezitter of de pandnemer van grond zijn akker ter bewerking afstaat aan een ander inlander, tegen den plicht tot uitkeering van een evenredig deel van den oogst. Het veelvuldig voorkomen van deze overeenkomst maakt de gewone huur (sewa enz.) van grond tus- schen inlanders (voidhuur; zie GRONDVERHUUR) zeldzaam. Deelbouw is onder meer gebruikelijk bij inlandsche domein- gronden, ornamentalsvolden, vel- den die aan hoofden toebehooren, en velden, die wakap gemaakt zijn voor een moskee.

Literatuur: de Adaterehbundels; Mr. C. van Vollenhoven, Het "Kdatfech" van "N.-lf.-twee3Vftf- deejingj Air. K. L. J. Enthoven; Het adatrecht in 'de jurisprudentic, 1912, bl. 14(y)i

DEERINGIA INDICA Retz. 看 m. *Amarantaceae*. Ba jam besar (MAL.). Kleine heester. De bladeren worden als groento gegeten en dienen ook wel als een inlandsch gncesmiddel. 万

DEGEMI. Zie ZUIGVISSCHEN. . . : < - A

DEKSO. Ondordistrict met gelijknamige hoofd- plaats van het district Kalibawang, behorende tot het sultansregentschap Bengasih, ook wel genaamd Koelon Progo, afdeling Koelon Progo, residentie Djokjakarta. De hoofdplaats ligt dicht bij de Progo en is bekend geworden in den Java-oorlog. 万

DELAKI-ILJASI AWIENG, een sedert/lang on- werkzamo dubbel-vulkaan aan de zuidkant van het eiland Pan tar, res. Timor en O. (Jaar. Mijnw. 1908, 368); de loogste punten zijn resp. 976 en ± 600 M. .

DELANGGOE. Het noordoostlijkste Soesoehoe- nansche district van de afdeling Klatsn, residentie Soerakarta. Dit district, met gelijknamige hoofdplaats, heeft 4 ondrdistricten met name Delanggoe, (V6n6sar, NgredGn en KChongMe en had cinde 1905 cenc bevolking van 44400 inwoners, onder welke 60 Europeanen en cvenveel Chincezn. Do hoofdplaats ligt aan den grooten rijweg Solo' - : Djokja en nabij do halte van dien naam van den spoorweg Bataviar.-Djokja—olo. Te dezer plaatse zijn de suikerfabrick Delanggoe en een belangrijko pasar gelegen.

DELLEN (AMBROSIUS JOHANNES WILLE- BRORDUS VAN). Geb. te GoorjOvcrrijssel 19 Nov. 1819. Oveilcden to Kobo (Japan) 8 Sept. 1887. In Januari 1838 in Indie gekomen, bracht hij ruim 16 jaren in 's landsdienst door, laatstelijk in den rang van adjunct- accretaris van het Gouv. Als zodanig nam hij 2 Mei 1855 zijn ontslag, om over te gaan bij de firma Reynst & Vinju te Batavia, waarvan hij tot aan zijn overlijden chef bleef. Was voor do Indische Maatschappij <kn- zestig, zeventig en taebtiger jaren der 19e eeuw con zeer verdienstelijk burger. Aan zijne bemocijngcn was de veel te lang verzuinde instelling van Kamers van Koophandel en Nyver- heid in N.-I. grootcdeels te dan ken en als de eerste Voorzitter van do Bataviasche Kamer (10 Jan. 1864—27 Jan. 1874) lcvdehij voortcrllolijk work, zoo- als de eci-ste jaarsverslagen dier Kainer getuigen kunnen. In 1875 verscheen van zijn hand do brochvi- rc., Blik op het Indisch Staatsbestuur, waaiin hy

de destijds actuele vraagstukken van Indisch regeeringsbeleid bespreekt en zijne meening daarover kenbaar maakt. Zie levensbericht in T. v. N. L. in N.-L. 1887 XXXV (Oct.), biz. 464.

DELSTOFFEN. Zie MIJNWEZEN.

DELI. Landbeschrijving. Onder dezen naam wordt gewoonlijk verstaan het geheele cultuurgebied van Sumatra's Oostkust van Atjeh tot> Adahan, en het omvat dan heel wat meer dan het "stnk genomen ten rechte dezen naam draagt. Het woord toch is afkomstig (en con Hollandsche verbast ering) van den naam van een landschap, dat slechts een klein deel van het cultuur gebied omvat. Dit landschapje of inlandsch rijkje heet bij de inheemsche bewoners D61i (Doli bij de Bataks van Toba en Msndailing). Het is echter zeer verklaarbaar, dat de naam Deli voor liet geheele cultuurgebied in zwang kwam, omdat dit gebied zijn opkomst te dan ken heeft aan de tabakscultuur, die allereerst in het landschap D61i be gon.

In overeenstemming met dit spraakgebruik bestond er vroeger ook een afdeling Deli van het ge-west Oostkust van Sumatra, welke afdeling behalve eigenlijk D61i, ook Langkat, SRRang, Pahang, en Bgdagei, ja zelfs Tamiang (thans tot het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden behoorende) omvatte. Bij de nieuwste bestuursindeling komt Deli nog maar alleen voor als bestanddeel van den naam der afdeling Deli en Serdang, onderdeel van het zoogen. "Cultuurgebied der Oostkust van Sumatra" en van de namen der onderafdeelingen Bencden-DeH en Boyen-Deli (zie daarom voor aardrijkskundige bijzonderheden het artikel OOSTKUST VAN SUMATRA, en voor zooveel de cultures betreft de artikelen DELLMAATSCHAPPIJ, TA-BAK enz. enz.).

Wij bepalen ons hier verder tot het eigenlijk rijkje Deli, het sultanaat of zooals de tegenwoordige term luidt: het zelfbesturend landschap.

De grenzen van dit landschap zijn menigmaal gewijzigd en stonden nooit zeer vast wegens het ontbreken van betrouwbare topographische opmetingen. Thans zijn ze, nadat de topographische dienst er werkzaam is geweest, definitief vastgesteld bij Gov. besl. van 13 April 1911 no. 17.

Het landschap Deli is feitelijk een betrekkelijk smalle landstrook, ten noorden grenzende aan de straat van Ialaka, ten zuiden aan de onderafdeeling de Karolanden. De grens is hier in hoofdzaak de kam van liet geEergte. Oostelijk van DQli ligt Sgrdang, westelijk Langkat. Tot D i worden nog gerekend te behooren de landschappen Padang en Bedagei, die Oostelijk van SCRdang liggen. Deze worden echter door hun eigen lioofden, datoeks, zelfstandig bestuurd.

Het landschap Deli bestaat grotendeels uit eene 20 tot 25 K-M. breede, alluviale laagvlakte (roodo of witte klei veruengd met zand) eerst Jangzaan tot ± 700 M. en dan vrij steil naar het Z.W. oplopende en begrensd door een vulkanisch gebergte, waarin de vulkanen Si Bajak en Sinaboeng verrijzen, dat in de ongeveer 1250 517hoogte Jergplateau's van het noordelijk Tobaken Karo-gebied overgaat. Tai van rivieren doorkruisen die vlakte, deels van vrij aanzienlijke omvang (Zie SUMATRA Rivieren), die groote massa slijk en zand medevoeren, waar door zij vaak aan de monding banken vormen, en ook door het geringe verval in de vlakte, waardoor veel kronkelingen en ondiepten ontstaan, voor groeve vaai-tuigen onbevaarbaar zijn. Ten cinde het vervoer der groote hoeveelheid tabak, hier verbouwd,

is sedert 1883 een spoorweg van den mond der Deli-rivier (Belawan) over Laboan Deli en Medan naar Deli Toe5va aangelegd; van Medan gaat voider een lijn door het gebied van Langkat en een door SCRdang naar Tebing Tinggi (Pa-dang en Bedagei) en Asahan, terwijl ook nog enkele stoomtram-zijlijnen zijn aangelegd. De vruchtbaro slijb, uit de binnenlanden aangevoerd en de groote rijkdom aan water deden daar, waar de grond zich achter den lagen, vaak overstromenden kustzoom verheft, groote wouden ontstaan, die en lossen, humusrijken en uiterst vruchtbaren bodem vormen, welke voor do tabakscultuur bij uitnemendheid geschikt bleek, die hier dan ook verreweg de beste resultaten oplevert. Volgens de mededeelingen van Dr. B. Hagen (T. v. h. Aardr. Gen. 2e Ser. VII. bl. 9) begint de regentijd in Deli in Augustus en eindigt in Januari, terwijl ook in den zoogenaamd drogen tijd nog een aanzienlijk hoeveelheden regen valt; de uitkomsten der regenwaarnemingen geven als droogste maand aan Februari met ±110 m.M., als natste maanden Oct., Nov. en Dec. met ongeveer 250 m.M. (zie Dr. K. Diem. Regen waarnemingen, Deli proefstation, jg. 8). De winden zijn er uitsluitend land- en zee-winden, zonder dat er van moesson sprake is. Heftige stormen en wervelwinden zijn niet zeldzaam; vooral de bohorok kan soms plotseling de tabakspianten vernielen (zie BOHOROK); de gemiddelde temperatuur wordt op 26° 7' C. gesteld. Men vindt een uitvoerige beschrijving der planten- en dierenwereld van Deli bij genoemden schrijver Hagen, bl. 18 vlg. Voor verdere bijzonderheden omtrent de afdeling Deli en SCRdang, ook voor zoo ver landbouw en nijverheid betreft, zie OOSTKUST VAN SUMATRA.

In hooge mate is door de ontwikkeling der tabakscultuur de welvaart van Deli verhoogd. Hoewel het grootste gedeelte der beschikbare gronden tegen betaling van een jaarlijksche pachtschat met een Janbouwecontract voor hoogstens 75 jaar in gebruik is afgestaan aan vreemdlingen, zijn de nadeelen daarvan voor de inheemsche bevolking niet zoo veelal als verwacht zou kunnen worden. Eerstens niet, omdat de bevolking niet dicht is en ten tweede niet, omdat bij het meerendeel der contracten aan de bevolking telken jar het gebruik van miidens do halve oppervlakte der geogosto tabaksvelden voor 66n rijstgoest is gewaarborgd. Deskundigen beweren dat Deli zijn room van tabaksland bij uitnemendheid, wel zal blijven behouden, doch dat een aanzienlijk uitbreiding van de cultuur niet nicher verwacht kun worden, zoodat een export van ongeveer 20.000 ton uitstekend dekblad per jaar gehandhaafd zal blijven.

De voornaamste plaatsen in Deli zijn: Belawan (zie aldaar); Laboan Deli, do oudo hoofdstad van het rijk Deli, thans echter zeer achteruitgegaan; do gewestelijke hoofdplaats Medan (zie aldaar); Delitoea en Amherna (zie aldaar) twee eindpunten van de Delispdur; Tebing Tinggi in de onderafdel. Padang en Bedagei (zie aldaar).

GeBchicdenia. Deli wordt reeds in 1613 ala onderhoorigheid van Atjeh vermeld; herhaald de malen trachtte het echter zich daarvan los to maken, hotgeen in 1669 glukt. In 1780 word het echter door Siak onderworpen; de radja van Deli, te voren Panglima, kreeg in 1814 van zijn landheer den titel van Sultan. Maar in 1854 gelukte het Atjeh zijne oude aanspraken op Deli weder te doen gelden en het tot leuurlijk te maken; ten gevolge van het tractaat, in 1858 tusschen Nederland en Sink gesloten, werden de staatjes aan do oostkust ah onderhoorigheden

van laatstgenoemd rijk erkend en in 1862 bezocht do resident van Riouw ook Deli, om dit tot de erkenning van de heerschappij van Siak over te halon. Do radja, Sultan Mahmood Perkasa Alam, onderwierp zich aan do suzerciniteit van Nederland, maar weigerde Siak als zijn lechner te erkennen; den 22sten Aug. werd hem toon eene acte uitgereikt, waarbij hij verklaarde, eenigermate op den voet van gelijkheid met Siak verbonden te zijn, waarmede Siak zich tevreden stelde. De radja van Deli betoonde zich een by uitnemendheid getrouw vasal van Nederland; toen de Sultan van Serdang in 1865 door eene expeditie getuchtigd was, werd Deli beloofd door het hers tel in zijne oude rechten en de verwerving van Pertjoet, Denai, Bedagei en Padang. Weldra had nu, nog onder het bestuur van denzelfden sultan, de vestiging van Europeesche ondernemers en de ontwikkeling der tabakscultuur plaats, waarvoor de sultan op groote schaal gronden afstand, aanvankelijk kosteloos, later tegen betaling van grondhuur. Deze vestiging wierp voor Deli, dat eene groote ontwikkeling te gemoet ging, belangrijke voordeelen af; toch verzette zich daartegen eene partij in Soenggal onder eenige Maleische hoofden, die waarschijnlijk navers waren op de groote voordeelen, welke de Sultan van de ondernemers trok, en naar onafhankelijkheid streefden om daarin te kunnen deelen. Eene expeditie in Alei 1872 onder kap. Koops behaalde aanvankelijk eenige voordeelen, maar moest, toen de ontvredeinden zich versterkt hadden, onvruchtbaar zakk terugtrekken, zoodat eene tweede expeditie onder luit.-kol. Von Hombracht derwaarts moest vertrekken, die evenmin afdoende resultaten verkreeg. Eene versterking onder maj. Van Stuwe, die den vorigen aanvoerder, welke gewond was, verving (Sept.), was gelukkiger; reeds 23 Oct. was alle verzet ten einde, en werden de weerspannige hoofden vcrwijderd. Na dien tijd bleef, behoudens enkele ongerocldheden in Sencmbah, — het gevolg van den najver van den sultan van Serdang, — do rust ongesoord, ook na het overlijden van Sultan Mahmood Perkasa Alam (25 Oct. 1873), die zich steeds een verlicht bestuurder en vriend van Nederland en der particuliere industrie betoonde, en in zijn zoon, den thans met den raad van landsgrooten besturen den Sultan Ma'amocm al Rasjid Perkasa Alam Sjah kon waanlijk opvoeder gevonden heeft (7 Dec. 1876). Het landschap Deli is in het genot gelaten van zelfbestuur, en eigen rechtspleging, terwijl zijn verhouding tot het Gouvernment wordt beheerscht door het in 1907 vernieuwd politick contract.

Bestuur. Het politick contract, hetwelk do verhouding van het zelfbestuur van Deli met het Gouvernment bepaalt, dagteekent van 1853, doch werd gewijzigd in 1907.

Eigenlijk Deli (met uitzondering el us van Padang en Jedag(u) bestaat uit do volgende ladjeschappen:

1. lic direct. Sultansgebied, bestaando uit 2 slukkeu, a. een klein gebied in den uitersten Noordwestelijken hock b. een landstrook langs do Deli-rivier van het mondingsgebied (rondom do kocala Behi wan) tot BClitoca on go veer.

2. het gebied van den Datoek van Hampijran. I'crak gewoonlijk XII koeta gheeten, ook bestaande uit 2 dclen, a. een Maleisch stuk (eigenlijk Hampipran Perak) en b. een Batakeshstuk (eigenlijk XII koeta).

3. - het gebied van den Patoek van Soenggal, het landschap SGrbanjaman..

4. het gebied van den Datoek van Kampoeng Baroe, hetjandschap Soekapiriing.-

5. het gebied van den K6djocroea» van SinGmbah* het landschap Dclisch SinSmbah.

6. het landschap van den Keltjoeroean van Pertjoet.

7. het landschap Soengai Tocan.

De landschappen onder 1, 2a, 6, en 7 zyn Maleisch, de overige 2b, 3, 4 en 5 zuiver Bataksch.

Deze laatste vier Bataksche landschappen vormen samen de gmpat-Oeroeng (Oeroeng=confederatie). Hoewel de Datoeks (resp. KGdjoeroean) Maleiers zijn (zij het van gemengd-Bataksche afkomst), worden deze Bataksche streken vrijwel naar Bataksche adat bestuurd, door de insgelijks Bataks zijnde dorpschoufden.

Voor het landschap Deli en onderhoorigheden is door het zelfbestuur in overleg met den toenmaligen resident in 1906 een regeling vastgesteld in zakk rechtspleging in burgerlijke zaken, geldig voor de Maleische streken. Voor de Bataks der Doesoen (Doesoen = kolonie, volkplanting; zoo wordt het gebied genoemd, dat door de van de Karo-hoogvlakte oorspronkelijk afkomstige Bataks, in het landschap Deli wordt bebouwd) werd in 1909 op dezelfde wijze een regeling der rechtspraak in het levende geroepen, waarbij met de Bataksche adat tamelijk rekening werd gehouden. Hierbij is de rechtsmacht over niet minder dan 5 rechters (resp. rechtbanken) verdeeld: nl. 1° het gewone dorps-hoofd (pangoeloe kgitik) met zijn twee adat-borgen (anak-bi^ooe, senina), 2° het hoofd van een moeder-dorp of perbapan (pangoeloe^oibSlin) ook weer bij-gestaan door zijn anak-boro en senina; 3° de kSrapaten kitik (Ideine rechtbank) of bale, twee in dko Oeroeng, en bestaande uit de gezamenlijke hoofden tier perbapan^o van elk deel; 4° de kgrapa-t&i oeroeng, waarin al de pOngeloe mbilin van het landschap zitting hebben onder voorzitterschap van het oeroenghoofd, den datcek, en 5° de kerapa-t&i doesoen, onder voorzitterschap van den Sultan, terwijl daarin zitting hebben do vier oeroenghoofden en de voornaamste hoofden der perbapan's.

De controleur voor de Bataksche aangelegenheden wordt steeds xitgenooigd de zittingen van de onder 4° en 5° genoemde rechtscollege's bij te wonen.

De inkomsten der verschillende hoofden, zoowel als van den Sultan worden naar een vaststaando verhouding betaald uit de landschapkas (sedert 1907 ingeld). Deze kas heeft te beschikken over een door het Gouvernment betaaid wondende scbedeloosstelling wegens overgenomen belastingen en rechten, alsmede over de enjns (hašil tanah) voor uitgegeven landbouw- concessies (zie voorts het artikel OOSTKUST VAN SU3IATRA).

Zio over Deli: John Anderson, Blission to the East-Coast of Sumatra, 1823; P. J. Veth, het land-sebap Deli (Tijds. K. N. A. G. II, 1877); J. T. Cremer, Ons land van onbeperto mogelijkhedcr) (Bijv. N. v. cl. D. 1 Juli 1914) en „dctookomst van Geli"; Batakspicleg; Adatrgclitb.uadcl.v., biz. 306 e.v.; A. W. Naudin ten Cate, Deli in Woord en Beeld.

DELI (POELOE-) of KLAPPER-EILAND. Eiland in den Indischen oceaan op 7° Z.B. en 105° 32' O.L. bezuiden en niet ver van do kust van Bantam, tot welk gewest het administratief behoort. Het is een ovaalvonnig ato), een uur gaans lang, met een dicht-gegrooido lagune, die een moeras vormt. Het is onbebouwd, nuiar de bevolking van een paar strand-dca's van den Bantamschen overwal, dio niet be-twistte rechten op de productie van hot eiland uit-oefenen, begeven zich er een paar maal's jaars heen, om do klappers te plukken van do kokosboom,

waarinde het strand overdekt is. Grootte 9,68K.M².

DELI-MAATSCHAPPIJ. De aanleiding tot de oprichting van deze, de oudste der Indische cultuurmaatschappij en, gaf een onderzoek door een tabakspanterop Java, den heer J. Nienhuys, ingesteld naar de geschiktheid der Delische gronden voor de tabakscultuur. Door een Arabier waren aan een Bata viasche handelsfirma groote voorrepingelingen gedaan van de voordeelen, die een vestiging in Deli zou kunnen opleveren; ofschoon deze ijdel bleken, werd door een onderzoek de zekerheid verkregen, dat de sultan ondernemers welwillend zou ontvangen en bijstaan en werd door een vestiging van den Heer Nienhuys vaste voet in Deli gezet. Toen de eerste resultaten zijner onderneming gunstig bleken, werd Nienhuys vooral door den Heer P. W. Jansen krachtig gesteund, aan wiens initiatief de oprichting der Deli-maatschappij — waarbij hij van den aanvang af tot 1898 als Directeur optrad — voornamelijk te danken is. Tengevolge van den bijstand der Handel Mij. konden reeds in 1869 uitgestrekte gronden in Deli verkregen worden en werd 28 Oct. met die Mij. de overeenkomst gesloten tot oprichting der Deli Mij., ingaande op 1 Nov. 1869, waarvan de statuten werden goedgekeurd bij acte van 12 Jan. 1870. Zeer spoedig breidde de Mij. haren werkkring uit; het kapitaal, aanvankelijk op / 300.000 vastgesteld, waarvoor de helft door de Handel Mij. was gefourneerd, werd in 1873 op 500.000, in 1876 op 800.000, in 1878 op 2 miljoen, in 1889 op 4 miljoen, in 1897 op 8 miljoen en in 1907 op 9 miljoen gebracht, terwijl het reserve kapitaal 4 miljoen bedraagt. De oppervlakte der gezamenlijke landbouwconcessies bedraagt ongeveer 120.000 hectaren, verdeeld over Deli en Langkat. In exploitatie zijn 21 ondernemingen, die elk haar administrateur en 4 tot 6 assistenten hebben. Aan het hoofd van het personeel in Deli staat een hoofdadministrateur tot Medan, bijgestaan door 2 inspecteurs en een secretaris. Het Europeesch personeel aan de Maatschappij verbonden bestaat uit 180 personen, waaronder 4 genceschieren. Een aantal van ruim 20.000 koelies, Chinezen en Javanen, zijn op de ondernemingen werkzaam, behalve Bataks en Maleiers, die meest tijdelijke diensten verrichten. Over de moeilijkheden ondervonden om goede werkkrachten te krijgen en onder tucht te houden, zie KOELLI.

De grootsche resultaten door de Deli Mij. verkregen zijn uitsluitend aan de tabakscultuur te danken; de aanvankelijk gedreven muskaatnoten- en klappercultuur gaf goede voordeelen en moest spoedig worden opgegeven, terwijl ook proef en met andere cultuurs evenmin slaagden. Op de onderneming Tandjong Slamet word in 1907 een begin gemaakt met aanplant van Hevea Rubber.

Een denkbeeld van de ontwikkeling der tabakscultuur geeft het hier volgende staatje. De in dit staatje genoemde hoeveelheid tabak werd geheel op de Amsterdamsche markt geleverd, en kwam dus den Ned. handel ten goede; bovendien belaste de Mij. zich van den aanvang af met den verkoop op die markt van het product van andere ondernemingen, zoodat door hare tussenkomst bovendien een groote hoeveelheid tabak te Amsterdam werd aangebracht. De Deli-spoorweg is aan 'Kaar initiatief te danken, daar zij de concessie, voor den aanleg en exploitatie in 1881 verkregen, kosteloos aan de Deli Spoorweg Mij. heeft afgestaan.

Het geheele verleden der Mij is hier sprekend bewijs van de groote ontwikkeling, waarvoor sommige deelen van den Indischen Archipel door invoering

der particuliere Industrie, onder gunstige omstandigheden werkende, vatbaar zijn.

Oogst-jaar.	Aantal Ondernemingen.	Pakken Tabak.	Prijs p. % Kilo, in centen.	Uitgekeerd Dividend.
1870 ..	1	1.315	130	20 %
1871 ..	1	1.758	125	33 ..
1872 ..	3	3.015	145	130 GO ..
1873 ..	5	3.575	182	1 70 ..
1874 ..	7	4.499	152	80 ..
1875 ..	7	5.191	175	91 ..
1876 ..	8	7.950	159	113 ..
1877 ..	9	9.519	132	22i ..
1878 ..	10	11.971	136	37 ⁰ ..
1879 ..	11	13.749	126	332. ..
1880 ..	11	6.339	121	373. ..
1881 ..	11	21.187	135	65 ..
1882 ..	10	23.373	156	101 ..
1883 ..	11	21.683	144	777 ..
1884 ..	11	26.281	157	1073 ..
1885 ..	12	24.798	162	1081 ..
1886 ..	12	24.013	173	109 ⁰ ..
1887 ..	12	20.509	133	妍, ..
1888 ..	15	27.583	136	352. ..
1889 ..	16	31.427	189	79 禎, ..
1890 ..	21	49.952	83	i) ..
1891 ..	21	49.314	105	28 ⁰ ..
1892 ..	22	43.701	131	51 ..
1893 ..	21	52.759	156	106 ⁰ ..
1894 ..	21	56.655	124	92 ⁰ ..
1895 ..	21	52.138	100	42. ..
1896 ..	21	45.811	124	29 i ..
1897 ..	21	50.617	141	488 ⁰ ..
1898 ..	21	58.892	99	27 ..
1899 ..	21	64.314	92	213 ⁰ ..
1900 ..	21	48.349	142	343 ..
1901 ..	21	53.449	JIG	26 ..
1902 ..	21	53.935	113	30 ..
1903 ..	22	57.528	HI	27 ..
1904 ..	22	53.539	107	11 ¹⁰ ..
1905 ..	20	53.929	165	..
1906 ..	20	59.203	150	53J ..
1907 ..	21	67.808	95	9 ⁰ ..
1908 ..	27	60.662	127	20 ..
1909 ..	21	58.338	87	..
1910 ..	21	48.858	152	3 3 ³⁰ ..
1911 ..	21	66.608	177	86 ⁰ ..
1912 ..	21	73.593	IG4	80 ¹⁰ ..
1913 ..	21	67.096	146	2 0) ..
1914 ..	21	60.725	99	: 奶, ..

DELI-RIVIER of SOENGEI LABOEAN. Ontspring in de Bataklanden, aan den noordclijken voet van het gebergte joncl het Toba-mccr en outlast zich op de kust van Deli in de Straat van Malaka na vereeniging met de Bela wan-rivier en vormend het cilandje Jjelawan, Medan en Labocan Dedi liggen aan deze rivier; in den benedenloop is zij voor prauwen bevaarbaar en ook weinig diepgaande stroombootjes kunnen haar een mijl of zes opvarren; men beweert dat vaartuigen van denzelfden inloofd nog bij menschenheugnicg de Deli-rivier tot de vijf mijl verder gelegen kampong Mej toeboeng konden opvaren, maar dat de massa's aarde en zand, die Bed er t Deli geheel in cultuur gebracht is, in de

*) In dat jaar werd geen winst behaald, maar / 359.000 verloren.

2) In dat jaar werd geen winst behaald, maar / 126.000 verloren.

ding bezonken, dit thans onmogelijk maken. Grootte niaalschepen moeten op de reedo van Deli cen g& zicht ver uit den wal blijven; door de bank voor do monding was het binnenkomen in de rivier tot voor korten tijd zelfs voor kleinere booten bezwaarlijk' en niocst op vloedtij gewacht worden. Scdrct Mei 1912 is men begonnen de vaargeul met een door stooin gedreven slibzuiger uit te diepen, bij welko werkzaamheden is gebleken, dat de uitgebaggerde specie van de bank veel vaster is dan gedacht werd; de mogelijkheid om Belawan Deli tot Oceaanhaven to maken is daardoor grooter geworden. Thans be- hoeft voor de kustvaart reeds niet meer met het getij reken in g te worden gehouden. (Zie BELAWAN).

DELI-SPOORWEGMAATSCHAPPIJ. Zie SPOOR- EN TRAMWEGEN.

DELIMA (JAV., MAL.). Zie PUNICA.

DELIMA SRIKAJA (MAL.). Zie ANONA SQUA- MOSA.

DELIMO EKAN. Javaansche naam voor eene Duif- soort, *Chalcophaps indica*; o)l)Sumatra Poenej tan ah.

DELOENDOENG. Zie LINSANG.

DELOEWANG (wi"). Zie BROUSSONETIA.

DEMAK. Land b e s c h r i j v i n g. Afdeling en regentschap van de residentie Semarang met eene oppervlakte van 1443 K.M.², bevattende 2 cont rofe- afdelingen, ieder met 3 districten, n.l. de cent rd Ic afdeling Deniak met de districten Dc- mak, AVdoeng en Grogol en de contide afclclng Goeboeg met de districten Ilanggar, Sambong en Singen-Kidoel. Einde 1(°)5 had de afdeling ongeveer 370.600 bewoners, waaronder 200 Europeanen en 2200 Chineezen. Binnen de grenzen van Dcniak lig- gen een tiental dorpen met- het nabij de gelijknamige li(-ofrlj)laats glegen hoofddorp Kadilangoc (of Adi- lan[oe] [zic ahlaar], welke tot 1883 onder het gezag hclblic.n gestaan van opvolgende „geestelijke pangc- lan's", alien afstanunende van een dcr apostelen van <!(; n Islam, den Soenan Kalidjogo, wiens graf men in Kadilaitog bezoekt. In 1883 werd aan het afzonder- Jijk bentuur en de afzonderlijke politiemacht dozer pangeran's een einde gemaakt en behielden zij al- le<°n <le inkomsten dcr van oudsher aan hun geslacht afgestane desa H. In tlze afdeling liggen 4 particu- Here hmdcrjcu) Hamen ruim 100 K.M.². beslaande, waarvan de grootstc zijn 1° Sajoeng en Batoe (Ge- moelak) en 2° Kali Kondang, tevens de grootste van Java beoosten de Tjimanock. Zij zijn 11257 en 2271 bouws groot en hadden reep. 1 Jan. 1907 en 1 Jan. J 905 ongeveer 23000 en 5000 bovvoners. Op die landen worden uitsluitend rijst en tweede gewansen geplaiit.

G o s c h i c d o n i 8. In hel begin dor 16e eeuw, oinstrecks hel jaar 1520, vernietigden de Mohanne- daanHhc Soenuns, langs de noordkust van Java gvesel igt, het Hindoo-Javaanscho rijk van Mad- japnit, in de residentie Socrabuja glegen. Hun aan- voerder in dien strijd was een Javaansch hoofd van Beinak, de bekende Raden Pat ah en, volgens de ovrlevering, een zoon of kleinzoon van den laatsten vorst van Madjajait. Waarschijnlijk erkenden na dien de kleine Mohammedaansche staatjes langs de kiHt tot Socrabaja ingesloten den vorst van De- mak als hun wereldlijk hoofd. Omstreeks 1546 trachtten de Mohanimdaansche vorsten langs de noordkust, onder aanvoering van dien van Demak, het Hindoe-Javaansche Pasoeroacan voor den Islam te veroveren. Zij slaagden dharin niet. Do pangfran van Dcniak, de 2c of 3e na Baden Patah, kwam om hel Jcvcn en men mag aannemon, dat onder de be- roeringen, toenmaals ontstaan, het oppergezag van Dcniak feitelijk verloren ging. In 1602 trof de Ncdcr-

landsche adiniraah Jacob van Heemskerck den pangeran van Demak aan, in een oorlog gewikkeld mot het zich mocr en meer uitbreidende Mataram. De hoofdplaats werd een paai; jaren daartia, 1604, veroverd en hot landschap maakte sedert dien een deel uit van hot uitgestrekte Javaansche rijk van het midden. In 174G werd hot direct gebied der O. I. Compagnie, na 1800 van het N.-I. gouvcrcd. — Gedurende 1848/49 heerschten in een groot gedcelte van Midden-Java, met de regentschappen Dcmak en Grobogan tot centrum, tengevolgc van misgewas rijstgebrek en hongersnood, die aan de namen dozer beide regentschappen eene treurige vermaardheid hebben verleend. De bevolking van Demak verminderde van 336.000 in 1848 tot 120.000 in 1850, die van Grobogan van 98.500 tot 9000. Een buitengewone ongunstige weersgesteldheid en besmettelijke ziekten onder menschen en vee in de jaren 1900—1902 waren de onmiddellijke oorzaak van wederoni een hongersnood in laatstgenoemd jaar in nagenoeg dezelfde streek (afclclmgcn Demak en Grobogan en de aangrenzende zuidelijke deelen van de afclclngcn Pali en Kpe(loes)°-Het is dez& laatste hongersnood, welke den stoot gaf aan het bekende onderzock naar de mindere welvaart der inlandsche bevolldng op Java. (Zie WELVAART- ONDERZOEK).

DEMAK. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeling, het regentschap en de afdeling van denzelfden naam. Het heeft eene oppervlakte van 208 K.M.², heeft 3 onderdistricten en verder 140 gouvcments- en 48 particuliere desa's. Einde 1905 had het een bevolking van 79.000 zielen, waaronder een 50- tal Europeanen en ruim 900 Chin cozen. ,

DEMAK. Hoofdplaats dcr afdeling Demak van de rcsicTentie Semarang, op 10 M. hoogte boven do zee glegen nan de Toentang, welke rivier in haar bendcnloop daarom wel rivier van Demak wordt genoemd. Demak is een der liistorisch meest merk- waardige plaatsen van Java, daar zij vroeger de zetel was van vorsten, die in de lode en 16de eeuw grooten invloed hadden op het lot van Hidden- en zelfs van Oost-Java. Zie DEMAK, *afclclng en regentschap*. De stad had op het einde van 1905 ruim 5200 inwonei's, waaronder een 50- tal Euro- peanen en 500 Chinccezen en ligt aan den traniweg, die Semarang met Rembang verbindt. Van Demak loopt een tak van (Tien tramweg in Z.O.- richting over Poerwodadi naar Blora en naar Goendih (m aansluiting met den spoorweg Semarang—Vor- stctilanden). Van den ouden luistor van Demak, die chtcr door do vroegere geschiedschrijvers in navol- ging van do Javaansche overlevcringen overdrcven is voorgestclcl, is weinig meer over. De beroemde moskee, het work, naar men zegt, van Raden Patah, omstreeks 1468 voltooid, is in 1845 verbouwd en heeft van den ouden bouw slechts eenige (acht) met snijwerk versierde pilaren behouden, a ls eene na- gedachtenis aan de acht zendelingen, die met Raden Patah don Islam in Demak hebben ingevoerd n.l. Soenan Bonang, Soenan Kalidjogo, Soenan Giri, Soenan Dradjat, Soenan Moeria, Soenan Goenoeng- djati, Soenan Ngrandoeng en Soenan Koedoes. — Van het oudc voic'stencvrblyt, waarvan men alleoa de plants wcc't aan to wiczen, is geen spoor meet te vinden. Alleen de graven van de drie bekende vorsten van Demak, Panembahan Dj ini boon, Pangeran Sabranglor en Pangeran Tronggono worden nog in de nabijheid dcr moskee aangewezen. De moskee wordt nog steeds zeer vereerd. Zcvenmaal haar

bezocht te hebben op den Garebcgbesar (zic GARE-BEG) is voor den geloovigen Javan van even-veel waarde a Is een tocht naar Mekka. Duizenden komen dan van heinde en ver ter bedevaart, zooveel mogelijk te voet en keerden vroeger terug met een kruikje water uit de moskeeput. De alcon alcon is dan vol biddenden en verder vol kramen, want ook ,bier wordt tegelijk met het kerkelijk feest een kermis gehouden. Sedert 1910 wordt in het belang der hygiene voor het doen der voorgeschreven wasschingen hot water, door middel een er buis- leiding, gebezigt uit den artesisclien put op den alcon alcon van Deinak v66r de moskee geboord. De moskeeput kwam langzamcrhand te vervallen.

DEMAKSCHÉ WATERWERKEN. De streck, door deze werken bevoleid, is ten N.W. begrensd door de Java Zee, in het Oosten en N.-Oosten door de Sevang-rivier, in het Westen gedeeltelijk door de Toentang, welke de afwatering bezorgt van de Rawah Pening ; het moerassig gedeelte der vlakte van Ambarawa. De Zuidgrens wordt gevormd door een dne^aT-15cvldeingskanalen, waarvan twee by Glapan bun water ontleenen aan de Toentang (het Ooster- en Westerkanaal), terwijl het derde bij Sedadi uit de Sevang wordt. af get apt. Administra- tief behoort zij grootendeds tot de afdeling Demak der residentie Semarang; een kleinr deel links van de Kali Toentang gelegen en door het bovengenoem- de Westerkanaal geëitijgerd, ressorteert onder het district Singenkido^L^er afdeling Semarang. Nog in den tijd van Daendels was een deel dozer vlakte een uitgebreid moeras of binnenzee, waar men met den aanleg van dier grooten postweg de grootste bezwaren ondervond. Om den voor dien aanleg noodigen grond te bekonielij, en tevens met de be- doeling om een voor vaartuigen geschikt verbin- dingsweg te verkrijgen, werd tusschen de Serang en Toentang toen het z.g. „Prauwwaartkanaal“ gegraven, dat tusschen Demak en Tanggoelangni ten N. van den postweg liep. Daardoor, en door het graven van meerdere afvoerkanaalen, gelukte het den Regent van Demak (naar Daendels vermeldt) 30.000 morgen (di. ± 36.000 bouws) moeras voldoende droog te leggen om het land voor den rijstbouw ge- schikt te maken. De afwatering en watervoorziening was echter nog alles behalve volmaakt, zoodat mis- oogsten voortdurend voorkwamen, en door den Inge- nieur van Thiel — denzelfde die in 1832 den dam in de Tampean-rivier bouwde — ecu ontwerp werd gemaakt om de oude afwateringskanalen te ver- ruimen, nieuwe afvoerwegen te graven, en een dam in de Toentang te bouwen ten behoevr der bevoeli- ing. Gebrek aan fondsen, maar meer nog aan het onmisbare technische personeel, belctte echter de uitvoering. In 1847 werd het plan wed er opgevat, maar eerst na een oogstmisluking in 1848/49 ge- volgd door een hevigen hongersnood, waardoor nicer dan 200.000 inlanders van ellende omkwamen, werd in 1850 en 1851 de verruiming der af waterings-kana- len I er hand genomen, en ene nieuwe opening aangevangen, die cindelijk tot gevolg had, dat in 1852 besloten v^erdt tot den bouw van een door den Ingenieu- S. Dik ontwoi-pen dam in de Toentang bij Glapan. Bovendams b^vindt zich zoowel op den rechter- als op den linkeruicvoerer ene inlaatsluis., waardoor twee irrigatiekanalen worden gevoed, het Wester- en het Oosterkanaal. In 1859 werd de dam voltooid, die na eenige verbeteringen nog thans volkomeii aan het doel beantwoordt. Doch daarmede yas men er nog niet. Het terrein der Wester-bevoeli- ing was betrekkelijk klein ; voorts vie! het beschik-

bare debcit tegen, zoodal het Oosterkanaal feitelijk slechts voor 60 % der oorspronkelijk bedoelde oppervlakte water aanvoerde. De afwatering licr even- eens nog veel te wenschen over; de bedijkningen der rivieren on afvoerwegen waren weinig oordeelkundig aangelegd en braken herhaaldelijk door, zoodat in 1872 wedoro een hongersnood dreigde. Echter duurde het tot 1882, voordat mot nieuwe werken werd aangevangen. Deze hadden ten doel: de afwatering te bevorderen door het graven van afvoer- leidingen ; verschiBende bestaande kanalen en d ijken te verbeteren ; en den watertoevoer te vermeerderen door het bouwen eener stuw met inlaatsluis in de Serang bij Sedadi, van waar af cen nieuw hoofdka- naal en een net van vci'deelheid hi gen was geprojec- teerd. De leidingen, aftappende uit Sei-ang on Toentang, zouden voorts ter hoogte van Godong zoodanig met elkand^r worden verbonden, dat het mogelijk zoude zijn om bij eventueel watergebrek in het Serang gebied, daarin te voorzien door sup- pletie uit liet Toentang net. De afvoer van de Serang is n.l. veel onregelmatiger dan die van de uit een nierassighe vlakte ontspringende Toentang.

In 1889 was het werk in hoofdzaak gereed. Do lotale kosten werden geschat op rond /9.000.000.

De werken dienens thans voor de bevoeling van rond 61.900 bouws, waarvan 7600 bouws vroeger geheel van bevoeling waren verstoken. Daarvan woi'dt gein-igerd door het kanaal, dat op den rech- t eroe ver van de Toentang bo ven de stuw van Glapan aftapt, ± 15.550 bouws; door het linker- of Westerkanaal ± 6200 bouws in het district Singen- kidoel der Afd. Seniarang ; rechtstreeks uit het Srangkanaal, boven de stuw te Sedadi aftappend, ± 4700 bouws. Voorts verkrijgt een gebied van 14550 bouws zoowel Serang- als Toentang water. Dit gedeelte is gelegen bened enstrooms van het i ced s genoemde verbindingskanaal tusschen de bcide ; bevoeiingsgebieden. Ten Noorden van den groc>t< ri postweg liggen 9700 bouws, die uit het langs i weg loopende, en in het begin van dit artikel roech genoemde, Prauwwaartkanaal woi'den bevoleid, d ; i i zelf wed er gevoed wordt door de afvoerclidingen uit het Zuidelijk gebied. Dezc gronden krijgn d.i Sevang-, Toentang-, 'en terrein water. Ten sl< ; i < < vindt men ten Noorden van den postweg nog h<t z.g. „Wedoenggebied“, ter oppervJakte van ron*19200 bouws, een ten deele zeer laag terrein, alwaar in 1893 werken in uitvoening kwaincri, terwijl thans nog verdere werken tot verbetering van den water- afvoer en -aanvoer onderhanden zijn. (Verdeelwerk te Wilaloeng). Do irrigatie alhier geschiedt door ecu stelsel van leidingen, die direct uit de Serang water verkrijgen door kunstwerken bij Kara ng Anjar en Boengo. Bencden do stuw van Sedadi, wordt de Serang nJ. nog gevoed door een twcetal zijrivier, de Loesi en deGelis en het is voornamelijk dit water, dat akhis nog wordt benut.

De landen ton N. van den postweg (het Jaagst gelegen tongoingcdeelte uii makend) hebben in <len AVestinoesson nog veel van watci bezwaar te lijden. (Hie), in het gebied van het Prauwwaartkanaal en het Wedcng-gebied, wordt in den drogen tijd een uitgebreide katocnteelt gedreven, die de bevolking zeer belangrijke voordeelen oplevert, en voor een groot deel schadeloos stiel voor de min gunstige toestan- den, welke voor do rijstcultuur in den Westmoesson bestaan.

Literatuur: Rapport der Commissie betreffende de Waterverdeling in de Afd. Demak, Batavia, Landsdrukkerij 1913. — Voorts de verhandeling van

den Hoofdingenieur Slinkers, met. aantekeningen van de Meyier, over de Demakische irrigatiewerken in het Tijdschrift v. h. Kon. Inst. v. Ing. Afd. Ned. Indie, van 1891—1892.

DEMANG. Zoowel een ambtelijke titel als een ambtelijk practicaat. Als ambtelijke titel wordt demang gebezigd voor districtshoofd in de residenties Lampongschlo districten en Banka, vroeger ook in de residenties Bantam en Batavia, doch sinds eenige jaren is die titel in de twee laatst genoemde residenties vervangen door dien van „wedana”. Als ambtelijk practicaat wordt do titel van demang door het Gouvernement toegekend aan hoofd den beneden den rang van regent. In Soerakarta geeft demang als praedicaat voor inlandsche ambtenaren beneden den rang van mantri en voor dorpschouffden, in een gedeelte van Djokjakarta, (in Koelon Progo en Goenoeng Kidoel) als praedicaat voor onderdistrictshoofden. In Banjoemas voeren de hoofden der groote perdikandesas den titel van demang.

DEMI. Zie ZUIGVISSCHEN.

DEMMEI (HENRY). Geb. 5 Sept. 1830 te Miilihansen, trad hij 8 Sept. 1848 bij het Kolon. werfpot te Harderwijk in dienst, kwam in Indie in April 1849, nam deel aan de krijgsbedrijven in 1851 en 1852 in het Palembangsche en werd 18 Febr. 1856 tot 2en luit. benoemd. Bevorderd tot len luit. op 19 Oct. 1859, werd hij 12 April 1866 kapitein, 16 Sept. 1874 majoor, 17 Febr. 1877 luit.-kol., 10 Mei 1883 kolonel en 10 Mei 1886 generaal-majoor. Als officier woonde hij de krijgsbedrijven in Deli van 1874 tot 1877 bij, en was de eerste maanden van 1879 plaatselijk kommandant te Semarang, daarna (1879—1883) mij-koninmand. te Amboina en Ternate. Vooral onderscheidde Demmeri zich in Atjeh, waar hij in 1877 en 1878, en later tot zijn dood werkzaam was, sedert 1883 als militaire kommandant, sedert Aug. 1884 als civiel- en militair-gouverneur, in welke betrekking hij de bekende concentratie onzer stelling (zie ATJEH, geschiedenis), voorbereide, leidde en ten uitvoer bracht. Demmeri overleed 13 Dec. 1886; eene beschrijving van zijne persoonlijkheid, wordt gegeven T. v. Ned.-Indie 1887.1, b). 71.

DEIVIPO. Nog werkzaam vulkaan op de grens van Palembang en Benkoelen. Het hoogste punt, de G. Merapi is 3173 M.; op den Pick van Koentji na is het dus de hoogste berg van Sumatra. In den tegenwoordigen krater, die damp en rook uitstoot, ligt een bijna volkomen cirkelronde meer, waarvan de oppervlakte op 2804 M. ligt; de middellijn van dit meer is 400 M. In de oude, naar het N.N.W. open caldera Htroonil de Bajau-rivier, behoorende tot het Htroongebied van do Moesi. Voor zoover bekend werd do berg het eerst in 1780 door Europeanen beklommen: de bestijging heeft het gemakkelijkst van nit het Zuiden, van de doesoen Goenoengagocng (1037 M.) plaats. De top van den berg wordt door do onwonnicke heidensche bevolking beschouwd als de verblijfplaats van do zielen der dooden en van den beschermegeest (Pojang) der Pasmah. Voor teekeningen van caldera, top en krater zie Jaarverhalagen 1907 en 1910 van den Topografischen Dienst.

DEMPOEL (JAV.). Zie GLOCHIDION.

DENAL. Landschap, ook wel Danei genoemd, golgen aan do oostkust van Sumatra, midden in Sordang, beloofde vroeger tot dat rijk, word daarvan in 1865 afgenomen en aan den Sultan van Dell gegeven. Voortdurnd bleef het een bron van twisten tusschen Deli en Serdang, totdat in 1882 het vroegere landschap Senembah tusschen beide landschappen verdeeld werd, waarbij de Sultan van Deli, tegen

eenige door hem behaald voordeelen, er in toestemde zijn rechten op Denai af te staan, dat toen bij Serdang werd ingelijfd. Het bleef evenwel onder het bestuur zijner vroegere hoofden, die onder een Da-toek gesteld zijn.

DENDANG. Een van de vijf districten, waarin de assistent-resident in Billiton is verdeeld met de gelijknamige hoofdplaats, zotel van een districtshoofd.

DENDENG. Gddroogd en gewoonlijk met kruideri toebreid, in dunne plakken gesneden vleesch.

DENDENG-HARI. Gebergte van eruptief gestente op de grens van Buitenzorg, de Preanger en Krawang, kenbaar door een aantal spitse pieken. Het bereikt zijne grootste hoogte in den Goenoeng Sang-gaboewana (1300 M.), op de Z. grens van de Tegal-wareolandcn. Op dezen top springt de Tjomas, zijrivier der Tjibeet. Het bergland is weinig bebouwd.

DENDROBIUM CRUMENATUM Sw. fam. *Orchidaceae*. Duif jcs-orchidee, Anggrek merapati (MAL.). Een zeer algemeen voorkomende kleine epiphytische Orchidee, die de eigenaardigheid heeft in een bepaalde streek op ongeregelde tijden gedurende 1 of 2 dagen algemeen te bloeien. Door de groote massa witte welriekende bloempjes valt de plant in die dagen zeer op. De oorzaak van den algemeen geleijkijdigen bloei in een streek is nog niet voldoende verklaard.

DENDROBIUM UTILE J. J. S. fam. *Orchidaceae*. Alemi, An emi (BOE.). Epiphytische Orchidee met geelgroene stengels, die vooral in Boni als vlechtmateriaal gebruikt worden. De stengels worden daartoe gespleten en nat op een stokje gelegd, zoodat men een glad lint verkrijgt. Daar de plant vrij zeldzaam is, worden de stengels alleen voor kostbaar vlechtwerk gebezigd.

DENEN IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL (DE). Onder de Europeesche concuittenten, welke do Nederlandsche Oost-Indische Compagnie onlustige oogenblikken hebben bezorgd, behooren ook de Denen, die, nadat een in 1616 geootroyeerde Deensche O.I. Compagnie, waarin vele Hollanders deelnamen, in 1618de vaart op Azie was begonnen onder leiding o.a. van Ovc Gjeclde en Roland Crape (naar men wil, een Nederlander van geboorte), zich vooral op de kust van Koïomandcl, waar zy in 1620 het fort Dansborg bij Trankbar bouwden, hadden genesteld, maar al spoedig hun oog ook op andere streken van Azie, daaronder op het Maleische eilandcnrijk, richtten. Wel hebben hunno verrichtingen daar geen spoor achtergelaten en bepaalden deze zich alleen tot handelsopcratien; wel waren ook deze niet van groot gewicht, maar in een oncyclopaedie, aan den Archipel gewyd, mag van de faits e t g c t e s dezer Europeanen niet geheel worden gezwezen.

In de eerste helft van 1625 kwam hun schip „do Waterhond” te Makasser, op aansporing van een Nederlander on gelokt door „de sterke lucht van de giroffelnagelen”, die daar vooral van de Ambonsche kwartieren werden aangebracht. Dit vaartuig was voor een goed deel bemand met Nederlanders, zoodat er — zoodals Gouverneur-Gen. en Raden zich uitdrukten — even goed Nclerlandisch werd gesproken als in Nederland zelf. Trouwens, steeds hebben een groot aantal onzer landgenooten do Deensche Compagnie gediend, soms in aanzienlijke betrekkingen. De sultan van Makasser, wion deze nieuwe handelen zeer welkom waken, daar hij de vruchten plukte van het opstellen van zyn haven voor de vreemde kooplieden, ontving de Denen zeer goed. Zij lieten eenigen der hunnen in Makasser achter en verkregen nog datzelfde jaar vergunning, een „loge” voor zich

in te richten. Van dien tijd af werd geregeld deze st ad door Deensche schepen bezocht en deze vaart leverde zulke winsten, door den hoogen prijs voor de nagelen door hen genaakt op Indie's vaste kust, dat een tijdlang roods daarmede allen de onkosten hunger bezetting en vvidercn omslag op Tranckbar konden worden bestreden. Vandaar de pogingen der Nederlandsche Compagnie om door het zg. „kladden“ met de nagelen (wilckcurigc prijsverla- ging), deze concurrenten van de bank te schuiven.

Maar bij Makasser bleef het niet. In 1626 trachten de Denen handelsbetrekkingen aan te knooien met Bandjermasin, met Mat an en met Soekadana, op welke laatstgenoemde plaats zij eenigen der hunnen achterlieten, om daaren factorij testichten; in 1638 trachten zij met Solor en Timor handelsbetrekkingen aan te knooien, maar deze pogingen, welke weinig resultaten opleverden, waren niet van zoo ernstigen aard, als die om vaster) voet te Bantam te krijgen. Deze stad, een tusschenstation op de vaart tusschen Tranckbar en Makassar, zag minstens reeds in 1638 een Deensche factorij binnen hare grenzen vrrrijzen. Ook op Japara en Rem bang werd door deze Europeanen gehandeld.

Eveneens lokten Sumatra en het Maleische scliier-eiland hen aan. In 1833 verscheen een Deensch schip in Atjeh en stichtte er een factorij; later trachtten zij handelsbetrekkingen aan te knooien met Sumatra's Westkust, terwijl Kedah, op het Maleische pchier-eiland, de Deensche vlag sedert 1641 in zijn haven zag wapperen.

Al deze pogingen echter beoogden alleen, althans leidden slechts tot handelsbetrekkingen; politieken invloed hebben de Denen nooit bezeten. Toch waren zij in de oogen der bestuurders van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie zoo al geen gevaarlijke, dan toch lastige concurrenten en vooral in de eerste jaren, sedert hunne komst in den Archipel worden zij met leede oogen door doze inachtnebers aangezien. Op Jakasser kochten zij, in ruil voorde door hen aangevoerde manufacturen van Indie's vaste kust de nagelen op, welke in strijd met de monopolie-contracten door den slukhandel uit Ambon daar waren aangevoerd en de Nederlandsche autoriteiten zagen, zoowel hier als elders, in de ambtenaren der Deensche Compagnie de mannen, die met de Engelschen, met de Spanjaarden en Portugeezen, in land-sche vorstei), grooten en volken tegen hen ophitsten. Ofschoon uiterlijk de verhouding gewoonlijk good was, bleven botsingen niet uit. In 1638 werd op last van Van Diemen bij Malaka een Deensch schip door de daar gestationeerde Nederslaidische bezelting gevloot aangehouden en daaruit gelicht een brief, door den toenmaligen Deenschen president Barend Pessaert, vroeger in dienst onzer Oost-Indische Compagnie, geschreven aan den Spaanschen gouverneur in Manila, waarin hij zijne diensten aanbodt om Spaansch Termate via Makasser van levensmiddelen te voorzien. Protesten tegen die aanhouding boat ten niet. Steeds werden verder maatregelen genomen, om de vaart der Penen te beletten op dat gedeelte van Sumatra's Westkust, hetwelk onder Atjeh behoorde en waar de Nederlanders privilegies in den handel bezeten, waardoor o.a. andere Europeanen daarvan waren uitgesloten. Utdrukkelijk werd den Nederslaidschen scheepshoofden daar aangeschreven, dat zij desnoods met geweld den Denen daar den handel moesten trachten te beletten. Ook werd na de veroving van Malaka in 1641 de handel der Denen door de Mraat van dien naam bemoeijikt, doordat somstol van hunne schepen door de Nederlanders werd ge-

heven; een ander maal werden, wanneer uit patria. gewezen werd op moedijkheden die uit die tolheffing in Europa zouden kunnen voortvloeiën, toch hunne schepen aan een onderzoek naar contrabande of vijanden onderworpen.

Maar grootere vijanden clan in de Nederslaidsche Oost-Indische Compagnie hadden de Denen in hen zelvén. Gin gen in het oerbet der handelsoperatien naar wensch, in het moederland zelf werd, ten gevolge van allerlei omstandigheden, ook van die buiten de selluld der directeuren van de Compagnie, weinig energie getoond; de financieele toestand was niet schitterend; voor een voldoende aantal althans good uitgeruste schepen werd niet gezorgd. Dit alles liet niet na, zijn terugwerking te doen gevoelen ook op hen, die in Azie zelf de leiding der zaken hadden. Ontmoedigd vloorden geringen steun, hun van Denen inaken uit verleden, wisten zij niet het hoofd te bieden aan de vele bezwaren, die zij op hun weg ontmoetten. Ook op de ambtenaren van lagere rang en op het scheepsvolk oefende dit zijn weiking uit. Zij verloor het vertrouwen in hunne chefs, wej den inisinoedigen daardoor ongeschikt, om de uitvoerders te wezen van wat men hun opdroeg. Reeds in 1630, nog onder de leiding van den zeker niet onbekwamen Roland Crape, was de toestand zoo treurig „door de elcne inidelen en quaet beleijt wt Denckmarcken“, dat zij waren „tot de wterste ext remeijt gebracht om a lies te moeten verlaten“. Wel kwam het niet tot een uitvoering, maar ook de latere jaren onder de leiding van Barend Pessaert, die in 1636 Crape opvolgde, waren, niettegenstaande de handelswinsten, welke vooral Makasser schijnt te hebben opgeleverd, allesbehalve jaren van voorspoed. Pessaert zelf word in Masulipatinn voor schulken gegijzeld; Deensche schepen werden gebruikt „Moorsche“ kooplui om hunne waren naar Java te brengen en het geld ontbrak bijna tot betaling der toelagen in dat rijk. In 1644 wicil zelfs het plan opgevat, Bantam geheel te verlaten. In 1645 was o'k te Makasser de toestand der Denen zeer treurig. Mijecht nociden de onzen deze hunne concurrenten dan ook, dat onmachtigh volck. Men wicil werd vervangen „Willem Jxyel, een Deen, die lange jaren de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie had geleid, in 1639 naar Indie werd afgezonden, en pas in 1643 na allerlei avonturen Tranckbar heeijkte. Hij nam de leiding der Deensche aangelegenheden in het Oosten op zich en bezocht in het laatste jaar van 1645 en in het begin van 't volgende jaar Jantani en Makasser. Een tijdlangscheen onder hem de toestand te zullen verbetercn. In 't westen van Azie liird hij (ien naam der Denen op. Bantam en Makasser behielden de Deensche factorijen, maar in Kedah block hij op den duur niet best and tegen de bezwaren, welke de Nederlandsche handekpelijk hem daar in den weg legde. Al speed ij echter had ook hij wed er te worste. Icn met de veronachtzaming van 's Com)agnis langen van den kant van het moederland (lii met d) gevolgen, (lie nu wed er deze veronachtzaming kn L zich sleepte: in 1648 word liij op grond van aJcrlth heschuldigingcn door zijn eigen mannen gc van gen genoinen. Paul Hansscu, de chef der [Jeenscl] factory op Makasser verkreeg duarna de leiding, maar stierf nu een Blecht beheer, vermoedelijk in 1655. Hij werd in dat jaar ten minste o)gevolgd door Eskild Aaldefisen, die betci) voor zijn taak berekenel schijnt te zijn geweest en ook den handel op den Maleisclien aichipel aanhield, maar van onderstel-] ing van de zijde van het moederland blijkt weder

nicts tot het jaar 1668 of 1669, toen hulp uit Denemarken werd gezonden onder Siwert Adelaar, die in 1670 een verdrag van vriendschap met Bantam sloot. Maar de Nederlanders maakten steeds nimmer voortgang en dit betekende tevens terugdringen hunner Europeesche concurrenten. De bekende gebeurtenissen van 1667 tot 1669 in Makassar, van 1682 in Bantam gaven den gen ad eslag aan de com-merciele betrekkingen van Denemarken met het Maleisch eilandrijk. De Denen verlieten in 1682 onder Lambert Diricksen Bantam en vertrokken naar Trankebar. De commercieele betrekkingen, stierven weldra geheel uit, ook die welke voor in na nog met At jeh zijn onderhouden.

Literatuur (behalve de bekende Nederlandsche koloniaal-gechiedkundige werken): D. J., *Indes Orientalis, Compagnie des... en Danmark* (in de *Encyclopedic ou dictionnaire raisonne (sic!) des sciences, des arts et des metiera par une Societe de gens de lettres*, VIII, Neufchastel MDCCCLXV); J. H. Schlegel, *Sammlung zur Danischen Geschichte* (Kopenhagen, 1771—1776), passim; B. G. Niebuhr, *Einige Nachrichten über Wilhelm Leynel und der Danisch-Ost-indischen Handel unter scylen Verwaltung* (Nachgelassene Schriften nichtphilologischen Inhalts, Hamburg, Perthes, (1842), s. 387—399); H. van der Linden, *L'expansion Coloniale du Danemark* (Bruxelles, La inert in, 1911) en dedaar aangehaakt literatuur. j. E. H.

DENGDEK POIK (SOEND.). Zie CORCHORUS ACUTANGULUS.

DINKEMG. Linker-zijrivier van de Solo-rivier, die vroeger ten onrechte wegens de bovenloop van die rivier is aangemerkt. Zij ontspringt op de zijde hellende van den Merapi, wordt door ver-

hullende van de zoolijke hellingen van (lieden berg afstroomende rivieren (waarvan de Woro de belangrijkste is) gevoed, waardoor zij bijna al het water van de afdeling Klaten, het vruchtbaarste gedeelte van het vroeger landschap Padjang, afvoert, vormt voor een belangrijk deel de oostgrens der afdeling en stort zich bezuiden Socrakarta in de Solo-rivier. In bijna iederen westmoesson geeft de hooftwatersloop in de Solo-rivier een gevolg daarvan van de overstroming van het water in de Dcnkng aanleiding tot belangrijke overstromingen in het door deze rivier becultuurd gebied van het

(list riel Bedji.

DENPASAR. District van de onderafdeling Badoeng, afdeling Zuid Bali, residentie Bali en Jxtubok met gelijknamige hoofdplaats, tevens van de afdeling Zuid BaJa. Zie BADOENG.

DEPA. lincngteinaat op Java, vadom, eigenlijke lengte van de borst en de beide instrekte armen, ongeveer 1.7 M. gesteld. Onderdeelen zijn: do hanta, ecu vicric dopa ± 0.42 M. en de kila of halve hasta ongeveer 0.21 M.

DEPARTEMENTEN VAN ALGEMEEN BESTUUR. Evenals in Nederland onder de Ministerieën, is het administratief behoor in Nedcrland-Indie verdeeld onder verschillende Departementen. Van dozen staat het Jjepanonië uit oorlog onder de leiding van den Commandant van het leger en chef van het Dep. van oorlog (zie LEGER), het Departement der Marine onder die van den Ckmunandant der Zeemacht en chef van het Dep. der Marine (zie ZEEMACHT), terwijl de overige departementen, gezamenlijk die van het burgerlijk bestuur genoemd, geplaatst zijn onder hoofdamtbanen, die den titel voeren van Directeur en een tractement genieten van 24.000 g's jaars.

Tijdens de Compagnie was den Gouv.-Generaal voor het beheren toegevoegd de Directeur-generaal van den handel, — de eerste persoon na den landvoogd, — die een tweetal opperkooptiedien en den boekhouder-generaal onder zich had (zie COMPAGNIE, OOST-INDISCHE). Daermede stelde een Administrateur-generaal aan, die de eigenlijke beheerder der financiën was, en door wiens aanstelling het ambt van Directeur-generaal zoo goed als overbodig werd. Hem waren vier administrateurs toegevoegd, terwijl de door Daendels opgerichte Algemeene Rekenkamer met de controle belast was. Tijdens het Engelsche tusschenbestuur was administratie en toezicht in een hand verenigd; de Algemeene Rekenkamer werd opgeheven en een accountant-generaal aangesteld, die met de zorg voor de algemeene boeken belast was en wien twee sub-accountants waren toegevoegd. Een Revenue-Committee, waarvan de werking niet vast omschreven word, was met controle en administratie belast, terwijl de landelijke inkomsten direct onder den Luitenant-Gouverneur stonden.

Bij het herstel van het Ned. gezag werd de Algemeene Rekenkamer weder in het leven geroepen, terwijl de Comm.-Gen. tevens een Raad van financiën instelden, uit pres., vice-pres., zes leden en secretaris bestaande (Ind. Stb. 1816, n° 3), aan wie de administratie van de der financiën, met al wat daarop betrekking had, was opgedragen. Bij ontstentenis van een Raad van Indie word dikwijls het advies van dien Raad van financiën ingewonnen, welke tot de invoering van het Regl. van ISIS bleef functioneren. Toen werd het algemeene bestuur der domeinen, golden, godcren, inkomsten en uitgaven, onder het oppergezag van den Gouv.-Gen. opgedragen aan een hoofd-directeur van financiën, aan wien 4 Baden van financiën werden toegevoegd, ieder belast met een onbepaald gedeelte der werkzaamheden, benevens een secretaris. Eene aanwijzing der werkzaamheden was vervat in de instructie voor den hoofd-directeur en Radon (Ind. Stb. 1819, n° 5); de hoofd-directeur was belast met de uitvoering van de Lechuiten der vergaderingen, door hem met de Raden minstens twee maal's weeks gehouden, en met de verdeling der werkzaamheden, daaruit voor elk Raadslid voortvloeiende. Onder Du Bus werd op deze organisatie bevestigd (Ind. Stb. 1820, n° 63) en in stede van aan de Hoofddirectie, het algemeene beheren van de financiën onder het oppergezag van het Hoofd des Bestuurs opgedragen aan een Directeur-generaal van financiën, wien behalve een secretaris, twee ambtenaren werden toegevoegd: een directeur voor 's lands middelen en domeinen en een directeur voor 's lands provincie ten en cive magazijnen, die evenals de Dir.-gen. ieder hunne eigen attributen hadden. Bij hunne instructie (Ind. Stb. 1827, n° 19) word aan den Directeur-generaal een groot overzicht gegeven. Hij bekleedde de veranderingen van den Raad der directieuren, wanneer hij dijn in het belang van het Gouv. noodig oordeelde; daarin werd alles behandeld, wat niet op grond van bestaende bepalingen kon worden afgedaan, en wat strekken moest voor het vermeederen van 's lands inkomsten. Bij de invoering van het cultuurstelsel werd een directeur der cultures aangesteld (Ind. Stb. 1832, n° 15), die spoedig een grooten invloed verwierf. Bij het veld winnen van mildere inzichten omtrent de Regeeringstaak word een directeur aangesteld van water-staatsen lands openbare werken, niet onder militair beheer staande (Ind. Stb. 1854, n° 100).

Was bij de hierboven besproken organisatie aan

een der loofdambtncaren eenc zekere macht boven de anderen toegekend, zulks veranderde bij de invoering van het Reg.-Regl. van 1854, daar dit (art. 64) bepaalde, dat do verschildende takken van het alg- gemen bestuur, onder de bevelen en het oppertoe- zicht van den Gouv.-Gen., zouden belicerd worden door directeuren, wier gtaA, werkkring en bevoegd- heid door den Koning bepaald. zouden worden. De betrekking van Dircteur-generaal werd dus opge- heven en aan het hoofd van het dcp. van finantien een directeur gesteld. Een geheel iicuwo organisatie was het gevolg van do aanneming der Comptabili- teits-wet; deze bepaalde toch, dat elk hoofdstuk der begrooing van uitgaven zou verdeeld zijn in afdee- lingen door de wet vastgesteld, ieder niet meer dan 66n onderdeel van het algemcen bestuur omvattende, zoodat het getal en de werkkring der departe- menten voortaan bij de wet bekrachtigd moeten worden. De nieuwe organisatie kreeg haar beslag in 1866 (Ind. Stb. n° 127); toen werden ingesteld de departementen van binnenlandsch bestuur, van onderwijs, eeredienst en nijverheid, van burgerlijke openbare werken, en van finantien, een organisatie, welke uiting gaf aan de veranderde inzichten om- trent de taak, op de Regeering rustende. In 1870 (Ind. Stb. n° 42) werd een vijfde departement, dat van justitie, opgericht, 't welk door den Minister De Wa- al werd voorgesteld, als noodzakelijk in het belang der wetgeving en om de taak van den procureur-generaal, als raadsman der Regeering in rechtszaken, te verlichten.

Vervolgens werden ingesteld het Departement van Landbouw (Ind. Stb. 1904, n° 380) en dat van Gouvernemente bedrijven (Ind. Stb. 1907, n° 406), terwijl wijziging werd gebracht in den werkkring van deDepartementen van Landbouw en van Onder- wijs, Eeredienst en Nijverheid, in verband waar- mede de namen van die Departementen werden veranderd in die van Landbouw, Nijverheid en Handel en Onderwijs en Eeredienst (Ind. Stb. 1911, nos 467, 479).

Luidens art. 65 van het Regeeringsreglement, zoodals dat artikel] oorspronkelijk luidde, vereenig- den de Hoofden der departementen van algemeen burgerlijk bestuur zich tot een „Raad van Direc- teuren", telkens wanneer de Gouverneur Generaal hunne samenwerking beval (vgl. art. 7 van het Koninklijk besluit van 21 September 1866 n° G6 Ind. Stb. n° 127). Bij de wet tot instelling van een VOLKSRAAD [zie aldaar] is tevens gnoeind arti- kel van het Reg. Regl. gewijzigd, en dit in dien zin, dat in bedoeld geval de Dccteuren der departementen van algemeen burgerlijk bestuur zich vereenigen met de Hoofden der departementen van oorlog en marine tot een „Raad van Departements- hoofden."

Departement van justitie (Ind. Stb. 1870, n° 42, 1874, n° 302, in verband met art. 6. Ind. Stb. 1866 n° 127, 1903 n° 382, 1908 n° 399, 1911 n° 234, 1912 n° 545, 1913 n° 214.) Tot den w(fkkring van dit departement behooren: het personeel der rechter- lijko macht, met uitzondering van den President van het Hooggerichtshof; advocaten en procureura; dewaarders; notarissen; tolken en translateu's ; weeskamers; boedelkamers; toelating van Neder- landers, Westersche en Oostersche vreemdelingen in

L; verwijdering vanpersonen uit geheel Nederl.- l]整 植道 (een bepaald gedeelte daarvan en de aan- wijzing van bepaalde verb 町 lplaatsen; het onder- zoek der door de hoofden van gew. bestuur ontwor- pen reglementen en keuren van politie; het gevange-

wiswezen; de statistiek der rechtsbedt cling on der gevangenen; voorlichting van den Gouv.-Gen. in zaken van gratie, amnestie, abolitie en dispensatie, voor zooveel rechtszaken betreft, verzoeken, om naamsverandering, wettiging, handlichting en derg. ; verzoeken betreffende rechtspersoonlijkheid van naamli. vennootschappen; verzoeken om gelijkstel- ling met European en; verzoeken omtrent naturalisa- tie; burgerlijke, handels- en strafwetgeving en alle daarmede on in liet algemeen met het rechtswczen in verband staande verordeningen; buitenlandsche dagvaardingen en rogatoire commission; strandvon- derij; slavernij en pandelingschap ; legaHsatien; uit- levering van vreemdelingen; toezicht op de druk- pers en op het recht van vereeniging en vergadering ; het uitbrengen van rechtskundig advies in alle za- ken, waarover dit door den Gouv.-Gen. wordt ver- langd de arbeidsinspectie en koeliewerving; de daktyloscopie.

Departement van binnenlandsch bestuur. (Ind. Stb. 1869 n° 105, 1870 n° 42, 1871 n° 92, 1872 n° 19, 1878 n° 11, 1885 n° 7, 1904 n° 380, 19) On° 253, 1911 n° 467). Tot den werkkring van dit departement behoort in het algemeen de bemoeienis met de in- richting en de uitoefening van het binnenlandsch bestuur,/ overeenkomstig de daaronitrent gestelde algemeene regelen en de met inlandsche vorsten en volken gesloten overeenkomsten. Zie BESTUUR.

In het bijzonder omvat de werkkring van het departement v» Binnenlandsch bestuur de vol- gende onderwerpen:

Europesch bestuur, inlandsch bestuur, bestuur over vreemde oosterlingen, ambtenaren voor Chi- neesche zaken; inlandsche zelfbesturende land- schappen, algemeene politie; maatregelen tegen zee- roof, alsmede zorg voor uit handen van zeeroovers verlostc personcn; gewapende politie; aaniakingen der bevolking met den particulieren landbouw ; ver- pliehtc pccoonlijk diensten; landlijke inkomsten; volkscredietwczcn; statistiek ; kadaster; agrarische aangelcgheden; middelen van vervoer en ge- meenschap, voor zooveel niet ressorteerende onder het departement van Gouvernmentsbedrijven ; toezicht op landverhuizers; kolonisatie ; opricthing van fabrieken en neringen; uitvoering van bouw- werken van eenvoudige construct ie, voor zoo ver niet geschiedend door perHoneei der technische takken van dienst; bouw en onderhoud van triangula- tiepijlareien en andere merkleekens, dienende tot ver- zekering van driehoeks- of hoogtepunten.

Departement van onderwijs en eeredienst (Ind. Stb. 1869 n° 105, J 885 n° 7, 1904 n° 380, 1907 n° 406, 1911 n° 467). Tot den werkkring van dit departement behoort in de cersto plaats: houd on(l e r w i j s zoo voor European en als voor Inlanders bn met dezelngelijkgestelden (RR. 125—128), met uitzondering van het in de taak van het departement van landbouw, nijverheid en Jandcl begrepen vccartsonijkundig —en landbouw onderwijs.

Behalvc het onderwijs, beliooien tot den werk- kring van dit Departement do volgende onder- deelen: eeredienst; bevordering vaxj do taal, land - en volkenkunde van N. I. cn van de uitgaaf van nuttige boeken; kunsten en wetenschappen (aanraking met wetenschappelijke instx)llingen); gebouwen van oudheidkundige en historischc waalde; verzameling van voorwerpen van wetenschap en kunst; wetenschappelijke onderzoekingen en werkzaamheden; burgerlijke geneeskundige dienst (toelating van burgerlijke geneesheeren, Inlandsche artsen, vaccina- teurs en inlandsche vroedvrouwen, alsmede oplei-

ding van dat personeel, beamttelijko zickten, stadsverbanden, gezondheids-etablissemerten on ziekeninrichtingen, krankzinnigengestickten; instellingen van weldadigheid, openbaar nut enz.; loterijen.

Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. (Ind. Stb. 1904 n° 380, 1910 n° 253, 1911 nos 467, 479, 1912 n° 541, 1913 n° 214 en 1914 n° 194.) Tot den werkring van dit departement behooren: land- bouw; land bouwonderwijs; 's lands plantentuin; visscherij; veeteelt en paardenfokkerij; burgerlijke veeartsenijkundige dienst on veeartsenijkundig onderwijs; gouvememets koffiecultuur; boschwezen; nijverheid en hand el; ijkwezen; reproductie-ateliers; uitgaaf van geschriften in verband met den werkring van het Departement; vereenigen op het gebied van natuurwet-enschappen, veeartsenijkunde, land- en boschbouw.

Departement der burgerlijke, opeibare werken. (Ind. Stb. 1871 n°92, 1887 n°5, 1907 n°406, 1910n°253, 1915 n° 656). Tot den werkring van dit departement behooren: de waterstaat, de wegen en's lands burgerlijke openbare werken; het oprichten, herstel- len en onderhouden der onder het Dep. der Marine behoorende gebouwen uitgezonderd de kustlicht- etablissement en; de dienst van het stoomwezen en de beveiliging in fabrieken en werkplaatsen, de laboratoria voor materiaal-onderzoek; het beheer van 's Lands civiele pakhuizen.

Departement van Gouvernementsbedrijven (Ind. Stb. 1907 n° 406, 1909 n° 279, 1910 n° 18 en 253). Tot den werkring van dit departement behooren: de brieven- en paarden-posterij, telegrafie, telephonie en postpaarbank, het mijnwezen, het zout (aan maak, beheer, transport; verkoop, zorg voor den voorraad); het transportwezen; de landsdrukkerij; de Javaschecourant; de fabriekmatige verpakkijng on bercliding van opium; hot spoor- en tramwezen; <le vergunningen tot den aanleg en het gebruik van transportkabels.

Departement van financien (Ind. Stb. 1872 n° 19, 1878 n° 1), 1907 n° 406, 1910 n° 193). Tot den werkring van dit departement behooren: de belastingen en middelen, verpachte en niet verpachte, voor zooverre zij niet tot een ander dept, behooren; do vendukanton; het inuuntwezen; hot opmaken van die afdeelingen van hoofdstuk II der begrooting van uitgaven voor Nederlandsch-Indie, welke niet tot een bepaald Departement van algemeen bestuur behooren, het opmaken van de raming der middelen tot rickking der uitgaven; de administratie en de voorziening in de behoeften van's lands kassen; do borgstelling van comptable ambtenaren; de uit-voering der begrooting, voor zoo ver die niet behoort tot een bepaald departement; het opmaken der rekeningen van ontvangsten on uitgaven in Nederlandsch-Indie, voor zoover dezic niet behooren tot een bepaald departement, het samonstellen der algemoene rekening van ontvangsten on uitgaven in Nederlandsch-Indie; het algemeen toezicht over do ontvangston on uitgaven en de behoorlijke inuung der inkomston, alsmede over de ontvangsten on uitgaven voor rekening van derden; de inspectie van financien; de handel en scheepvaart; de samonstelling van hot verslag van den handel.

Tot den werkring van elk departement behooren voorts de aanschaffing van het benoedigde voor 's lands dienst, voor zooveel het departement betreft en do comptabiliteit en do kosten van het departement.

Inzonderheid in het laatste ticaltaren zijn meer en meer bevoegdheden van den Gouv. Gen.

overgedragen aan de chefs van departementen van algemeen bestuur, waardoor de zelfstandigheid diet dept, chefs allongs is vergroet.

Het personeel bij de Departementen van Algemeen Bestuur beneden den rang van secretaris, bestaat uit ~~administratieve- en referendarissen, com-missarissen, hoofdcommiezen, eerste-, twee- en derde commissarissen, benevens klerken en minder personeel.~~

De formatie van het personeel der Departementen wordt binnen de grenzen der begrooting en met behoud van de vastgestelde bezoldigen voor de trekkingen boven die van klerk, door de Indische Regeering geregeld krachtens de bevoegdheid be- dopt bij § IV van Bijblad no. 281" j - — Volgens art. 6, sub. 2° Regt. op de Rechtsvorde- ring, moeten dagvaardigen en alls andero exploiton, ten aanzien der Reg. van N.-I. alls vertegenwoordigende den lande, gedaan worden aan den persoon of ter woonplaats van het hoofd van het betrokken departement, terwijl een arrest van het Hoog Gerechts-hof (Regt in Indie LXV bl. 224) aanneemt dat de vraag, waar de Regeering gevestigd is, afhankelijk is van de vraag, waar de directeuren van algem. burg. beheer gevestigd zyn.

De verhouding tusschen directeuren, chefs van departementen van algemeen bestuur, en hoofden van gew. bestuur is eene cenigazins eigenaardige, die niet zonder moeilijkheden is. Ofschoon ambtelijk boven de hoofden v. gew. best. geplaatst, zijn de directeuren toch niet hunne superieuren, daar eerste- noemden niet direct onderhunne bevelengesteld zijn; toch hebben zij het recht hun aanschrijvingen of wenken te doen toekomen. In art. 15 der instructie

voor de hoofden v. gew. best, was voorgeschreven, dat deze ten aanzien der takken van algemeen bestuur, over welke het beheer is opgedragen aan de directeuren, zorgon moesten voor de richtige uitvoering der algemoene verordeningen en bevelen van den Gouv.-Gen., overoorkomstig de deswege bestaande bepalingen en do bevelen der directeuren, terwijl daarenboven was bepaald dat zij aan de aanschrijvingen der directeuren met nauwgezetheid en gepasten spoed moesten voldoon. Doch bij Ind. Stb. 1876 n° 57 word de laatste bepaling inetrokken, enis de eerstgenoemde verplichting in zooverre gewijzigd, dat die richtige uitvoering plaats heeft overoorkomstig de deswege bestaande bepalingen en de aanwijzingen der directeuren, behoudens de bevoegdheid der hoofden v. gow. best, om, zoo zich daartegen gewichtigo bedenkingen verzetten, de uitspraak van don Gouv.-Gen. in te roepen. Zij zijn echter nog steeds verplicht van alle belangrijke voorvallen, — behoudens staatkundige aangelegenheden, — ook aan de directeuren mededeeling te doen. Wat him concernentio bolreft rich ten zij, ingevolge Bijl. 3043/~ bierven en vooretellon over zaken, welke ter kennis der Regeering moeten komen of eno beschikking der Regeering verhoischen, aan den Gouv. Gen. doch moeten deze — behalve die betrefte staatkundige aangelegenheden — inzenden door tussschenkomst van do betrokken hoofden der departementen. En ingevolge Bijl. 3044: hebben de directeuren de brieven der hoofden van gew. best., aan den Gouv. Gen. gericht, niet onmiddellijk door te zenden, doch behooren zij hunne consideratien en adviesdaarbij te voegen/Dabierven en voorstellen der gew. bestuurshoofden der Buit en bezittingen, handelende over staatkundige aangelegenheden, worden intusschen

sedert de toevoeging aan het Dcp. v. B.B. van een afd. bestuurszaken der Buitbezittingen door den Gouv. Gen. over het algemeen voor ad vies in handen van den Dir. B.B. gesteld. Uit dit alles blijkt, dat de hoofden der departimenten, ofschoon geenszins chefs der hoofden van gcw. bestuur, toch als de vertrouwde tusschenpersonen tusschen hen en den Gouv.- Gen. moeten worden beschouwd. die voll-omen op de hoogte moeten worden gehouden van den gang der zaken, tot hun departement behorende, ja zelfs bevoegd zijn den hoofden v. gcw. bestuur voorschriften te geven, behoudens de bevoegdheid der laatstgenoemden, zich op den Landvoogd te beroepen.

DfiPOJK^Station van den spoorweg van Batavia naar-Buitenzprg.. Tevens is Depok de naam waar mede gewoonlijk wordt, aangeduid een complex van een drietal landen, Depok, Mampang en Karang-anjer alsmede een tweetal kleinere perceelen gelegen aan beide zijden van de Tjiliwoeng tusschen Batavia en Buitenzorg, welke het lid van den Raad van Indie C. Chastelcin (zie op dien naam) nadat hij ze voor 700 Rds. in eigendom had verkregen, bij testamentaire beschikking van 13 Maart 1714 vermaakte aan zijne bij diezelfde beschikking vrijgegeven christen-lifteigenen en hunne nakomelingen, onder bepaling dat doozen die landen ten eeuwigden dage in gemcen bezit en gebruik zullen hebben, „zonder dat zij, te sonder ofte iemand van „haar in 't bijzonder het gem. land of ruime land- „schap op eenigerhande wijze zullen mogen verkoopen, vervreemden, verpanden ofte haar recht dien- „aangaande aan een ander buiten haar cederen.“ Het testament bevatte ook de bepaling, dat geen Chinees zich op de landen mag vestigen en dat daar geen amfioen mag worden verkocht noch ge-dobbeld. De bedoelde vr gelaten slaven, afkomstig van Bali, Celebes, Timor, enz., omtrent 200 in getal, Inrgen'ook nog twee krajen met koeien, ongeveer 300 stuks, twee gamelanspellen, 50 speren met zilver beslag en andere roerende goederen. •

Ingevolge de vermelde testamentaire beschikking, welke in dit opzicht werd bekrachtigd bij resolutie des Casteels Batavia van 24 Juli 1714, zijn eigenaren van — deelgerechtigden in — de particuliere landen Depok c.a. de nakomelingen van de hiervoren bedelde geemancipeerde slaven, en die deelgerechtigden vormen samen nog steeds de bekende christengemeente Depok. De deelgerechtigtheid wordt verkregen door geboorte. Door het hieronder nader aan te duiden gemeentebestuur wordt een register aangehouden, waarn van de geboorte, het overlijden enz. van de deelgerechtigden behoorlijk aantekening wordt gehouden. Buiten echt verwekte kinderen worden niet als deelgerechtigden aangemerkt. Een vrouwelijke dedgerechtigde verliest door het aangaan van een huwelijk met een Europeaan of anderen vreemdeling haar deelgerechtigtheid niet, doch de man en de uit dat huwelijk voortgesproten kinderen zijn geen deelgerechtigden. Een mannelijke deelgerechtigde met een vreemde vrouw trouwende, behoudt zijn deelgerechtigtheid, terwijl de kinderen ook als deelgerechtigden worden aangemerkt, doch de vrouw verkrijgt die deelgerechtigtheid niet.

Het aantal deelgerechtigden bedroeg op 1 Juli 1915 748, van wie te Depok aanwezig:

195 van het mannelijk geslacht van 14 jaar af en daarboven;

179 van het vrouwelijk geslacht van 14 jaar af en daarboven ;

136 jongens beneden de 14 jaren;

140 meisjes beneden de 14 jaren,

terwijl buiten Depok govestigd waren 98 deelgerechtigden van verschillende leeftijden.

Naast die deelgerechtigden vindt men op de landen Depok c.a. nog Inlandsche opgezeten in den zin van het Reglement op de PARTICULIERE LANDE-rijen bewesten de Tjimanoeck (zie PARTICULIERE LANDE-rijen) en een zeker getal Europeanen en daarinde gelijkgesteld. Eind 1914 bedroeg de gehele bevolking van de landen Depok c.a. 5003 zielen, onder welke 250 Europeanen en met hen gelijkgesteld.

Van die landen Depok c.a., gewoonlijk genoemd het land Depok, wordt het beheer gevoerd door een bestuur van 5 leden, zijnde een president, een secretaris, een thesaurier en twee gemiddelden voor een bepaalden tijd, drie of twee jaren, gekozen uit en door de meerderjarige deelgerechtigden in het land met nieerderheid van stemmen. Dit bestuur wordt genoemd: gemeentebestuur van het land Ddpek.

Jaarlyks worden uit en door de meerderjarige deelgerechtigden met meerderheid van stemmen gekozen drie commissarissen in het bijzonder belast met het toezicht op de handelingen van het gemeentebestuur, terwijl het gemeentebestuur zelf telkens voor den tijd van 3 jaren uit de meerderjarige mannelijke deelgerechtigden een persoon kiest tot tjamat, die de werkzaamheden verricht, waar mede een tjamat ingevolge het Reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoeck wordt belast en die bovendien het oog heeft te houden op het onderhoud van wegen, bruggen en bosschen, zorg draagt voor de afwatering der slokkans en voor het behoorlijk opkomen der heerendicijhtplichtigen. Miiistens eenmaal 's jaars wordt een algemeene vergadering van meerderjarige deelgerechtigden gehouden, in welke vergadering door gemeentebestuur en commissarissen verslag wordt uitgebracht omtrent den algemeenen toestand van het land, rekening en verantwoording wordt afgelegd van het gedurende het afgelopen jaar door het gemeentebestuur gevoerd belee, de begrooing voor het volgende jaar wordt vastgesteld en voorzich wordt in vacatu-s van bestuursleden en commissarissen.

De deelgerechtigden zijn gehouden van *1(n < > / ■ t hunner padivelden, een zeker gedeelte aan de gemeente aftedragen. Koopen de deelgerechtigden de erfpacht van gronden bij opgezeten in gebruik, dan moeten zij, wanneer do gronden tuincn zijn, <le- zelfde tuinhuur blijven betalen als de vorige bezitters dier erfpachtsrechten o)brachten en, zoo die gronden sawah's zijn, zullen zij % van de opbrengst dier sawaifs moeten afdragen. De gebruikrechten, zieken en weezen alsmede de 75-jarigen onder de deelgerechtigden krijgen een jnaandlijkschen onderstand, de 60-jarigen een jaarlijkschen onderstand.

Een ander is geregeld in een Reglement, dat laatstelijk werd vastgesteld in een algemeene vergadering van deelgerechtigden in de landen c.a., gehouden den 14en Januari 1913.

De rechten en verplichtingen der opgezeten van de landen Depok c.a. zijn dezelfde als die van andere particuliere landerijen bewesten de Tjimanoeck en duS te vinden in het Reglement op die landerijen.

Te Dcjoik bevindt zich ook een in 1879 geopend seminarie voor de opleiding van Inlanders tot evungelisten.

Literatuur. N. Bat. Statu ten uitgegeven door Mr. J. A. van der Chys VIII pag. 645; Het Regt in N. I. deelll (1850) pag. 202 vlg.; — Tijdschrift v. h. Bat.

Gen. I.IT, 1855, biz. 76. — C. A. L. yayi Troostenburg ,
 《le Bruyn,0e Herv. Kerk ni'ed. d.-indie ; 1884, biz :
 2 房—Veth, Javir Ilj- 532,—Buddingh- Nedr'O.- Indie
 I biz. 51; M. Buys, Depok, I. G. 1890 I biz. 1239. — N.
 Graaf land, Depok, eeno cthnografische studie in de
 Meded. Ned. Zendinggenootschap 1891, biz. 1. — E.
 Nijland, Schetsen uit Insulinde, biz. 33. — J. Beukhof,
 Cornelis Chastelein en de stichting der Christengemeente
 van Depok N. Z. T. VII (1895) 193 (met kaart). — N. D.
 Schuurmans, Aanleiding tot en naar aanleiding van de
 bijdrage van den heer J. Beulthof over Depok, N. Z. T. IX
 (1897), 229. — C. de Graaf, Depok en Batjan N. Z. T. X
 (1898) 349. — Jonkvr. H. B. de la Basscour Caan, In en
 om Depok, Ned. Zendingjaarboekje 1907, 14. — Het
 Depok-jubileum-nummer van het
 -Weekblad de Banier van 26 Juni 1914.

DEPOKSCHE SCHOOL. Zie ONDERWIJS.

DEPOT VAN LEERMIDDELEN. Het depot van
 boeken en andere leermiddelen voor hetinlandsch on-
 derwijs is gevestigd te Batavia. Het beheer is opge-
 dragen aan een ambtenaar met den titel van Admini-
 strateur. De levering van schoolbenoedigheden ten
 beboeve van het Gouvernments Europeesch en In-
 landsch onderwijs is krachtens Gov. besl. van 8 Dec.
 1907 N°. 8, in cigen boeher genocmen. Alic arti-
 kelen voor schoolgebruik, welke door tusshenkomst van het
 Ministerie van Kolonien rechtstreeks aan het Indisch
 Gouvernment worden geleverd, blijven onder het beheer
 van dvn Administrateur van het depot berusten. De
 Directeur van 0. en E. heeft vrij-h('id tot het aanschaffen en
 doen drukken en her- drukken van boeken ten dienste
 van het openbaar en bijzonder Inlandsch onderwijs, tot
 het tocknennvan belooeningen aan schrijvers van
 zoodanige werken, alsniede tot den aankoop van den
 noodigen voorraad Inlandsche schoolboeken, bij
 particuliere uitgevers verschenen, ter bewaring in het
 depot en ter ver- strekking aan Ini. scholen. - 八 -
 .- 人 .'

DERINGO. Zie ACORUS ;

DERINGOE LAOET (MAL.), Zie ENALUS.

DERMARADJA. District van do afdeeling cn het
 regentschap Soeicndang van de residentie Pre- angr-
 regentschappen, met een oppervlakte van 385 De
 gelijkuainigc hoofdplaats ligt aan den post w(^g van
 Socmdang naar ^lalangbong op on- </evccr 300 31.
 boven(lei)zeespiegcl. Er waren, ult° 1912, 3300 bouws
 grond in erpacht uitgegeven vof>rianiclijk \oor de
 cultuur van thee cn kina. Alcn vond (■), vroeger ook
 Gov. koffic-aanplan- tin-crii, doch die zijn gaandeweg
 geheel verdw- n<1. He I district telt 3 onderdistricten cn
 27

DERO. District van de afdeeling, het regentschap en
 de controle-afdeeling Ngawi van de residentie Madioen,
 met 4 onderdistricten en 76 desa's; het had op't einde van
 1905 eenc bevolking van 68.000 zielen, oieder welke 2
 Europeanen en 14 Chincezen. Jje grondui van (lit district
 zijn over het algemeen schraal en van regeti afhankelijk,
 zoodal zij vooral in den Oostmoesson zeer hard zijn,
 waardoor zij dik- wijl <>cheuren en mocilijk te bewerken
 zijn. Het aan <l(: re-identie Hembang grenzende
 Noordelijk ge- ch'fli(• is niccerndeels met djatibosch
 bedekt en berga^hiig. -- Het is ecu district zonder ccnigc
 par- ticuHere nijverheid, .De inlandsche bevolking houdt
 zicij uitsluitend bezig met den Inndbouw. — Het dist-
 ricttoeff is gevestigd t Padas.

DERRIS, fam. *Leg it mi no sae- PapiI iona tae.* Toe
 ba. Liancn, waarvan de worlds voor het bedwehnen van
 vierch gebezigd worden. Bekend in dit opzicht

zijn voorol *Darris elliptica*^ Blji. cn *Derris uliginosa* Bth.
 Zie TOEBA. /f

DERSANA (JAV.). Zie EUGENIA MALACCEN-
 SIS.

DERTIEN KOTA'S (XIII Koto). Vruchtbarc land-
 streck bij Solok (Pad, bovenj.), die doorsneden wordt door
 den grooten weg, die van Padang via Loeboek, Salasih,
 door den Soebang pas, naar Solok loopt; de leigte van
 dien weg is 63 ICSF. (Zie nog KOTO)./

DESA, DESAHOOFD, DESABESTUUR. Encnals op
 Bali (zie, voor de buitenbezittingen, DORP), zoolis ook in
 verreweg het grootste gedeelte van Java en Madoera
 „desa" de benaming voor de inlandsche clorpsgemeente,
 bestaande uit de desa in engeren zin (het hoofddorp, ook
 kradjan) met haar gebuchten of buurtschappen (ampean,
 doe- |>oeh, tjantilan), haar bouwvelden en vischvijvers,
 en de tot haar gebied behoorende bosschen en verdere
 woeste gronden. De uitsgestrektheid van zulk een
 desagebied is zeer verschillend; daar het gouverner ment
 sinds lang heeft gewild (vooral met het oog op de politic),
 dat het gebied der verschillende desa's — oudtijds hun
 beschikkingskring—een voor Java aan- eesluitend
 geheel zou gaan vormen, zijn gronden, die vroeger tot den
 beschikldngskring van geen cn- kcle desa behoorden,
 thans bij naburige dorpen in- gedeeld, met het gevolg dat
 tegenwoordig gewoon- lijk de des&'s in de berg- en
 anderc weinig bevolkte streken het grootst, die in de
 vlakten, vooral in dicht-bevolkte streken, het kleinst in
 omvang zijn. Men treft slechts een gering aantal dema's
 aan zonder bouw- of andere gronden, en waarvan dus het
 gebied tot de bebouwd kon der gemeente, dc desa in
 ongeren zin, is beperkt. Op Java en Madoera zijn volgens
 den regeeringsalmanak voor J916 ongeveer 27.000 desa's
 (buitende particuliere landerijen en de Vors ten landen),
 welke desa's aldaar met den zonder- lingen naain
 govurcmentsdesca^ worden bestem- peld (zie deel I bl.
 115 e.v. en bijl. LL bl. 359°). Het getal der desa's wordt
 telkens gewijzigd doorsamen- voeging of splitsing om
 politieke of administratieve redencn, soins ook op verzoek
 van de betrokken be- volking. Regelen daaromtent voor
 Java en Madoera, met uitzondering dor Vorstonden,
 zijn gegeven in Bijbl. 5083, 5711, 6252, 7507, 7680 en
 7681; het Koi. Verslag (b. v. 1915 bijl. F onder II)
 vermeldt voor ieder jaar de toepassing. In dit artikel wordt
 uitsluitend geapoken over de desa's in het gov. gebied
 : voor de dorpen in Socrakarta en Djokjakarta, zie
 VORSTENLANDEN. Voor de dorpen in do Predangci zio
 men, naast dit artikel, ook PRE ANGER
 REGENTSCHAPPEN; en voor die op de particulicro
 landerijen, op dat artikel.

De desa in cngcron zin (het dorp) is op Java en
 Madoera meestal een agglomeratie van erven, op elk van
 welk een of meer woningen gevonden wor- den met
 bijbehoorendo stallingen, vckcralen, rijst- schuron en
 vordero bijgeboxiwijtes, elk erf door een meer of mnnder
 goed onderhouden lovondo heg of pugger van
 gevlochten bamboe of onder staketsol omringd. Dccc
 verzamling van erven wordt door een of meer wegea of
 paden doorsneden en geheel door een vaak met bloccmen
 cloorgroeiende buitenheg van Icvend go was, gevlochten
 bamboe of andev staketsel omgeven, in welko heg zich
 con of meer i^'et die)aden corresponderende openingen
 bevinden, die door con kunstloos gemaakt devun-
 kunnen ge- sloten worden en gewoonlijk des nachU
 worden be- waakt. Vole desa's (doch lang rijt alle)
 bevatten een laaggar of dorpsgodsdieisthuix, tevens
 dienendo tot koraitischool en ah nachtvcrblijf con
 doortrok-

kende jongezeellen; in dit gebouwtje heeft men waarschijnlijk een, voor den islam in beslag genomen, voormalig dorpsraadhuys (dorps huys) te zien. Op West-Java echter zijn hot dorpsgodsdiensthuys (tadjoeg) en het dorpsraadhuys (bale desa) veelal gescheiden gebleven : ze liggen er dikwijls beide aan een kleine aloon-aloon. Slechts enkele grootere desas hebben een ook voor den Vrijdagdienst dienende mesigit. De begraafplaats, op drooggeclen grond aangelegd, is in den regel te herkennen aan den met groote witte, sterkriekende bloemen prij-kenden kambojja, die in den bloeitijd bladlorloos is, en aan de houten paaltjes, die met een kleino ver-hevenheid van den grond de plaats aanwijzen, waar iemand begraven ligt. Een desa te midden hater akkers gelegen lijkt van buiten meer op een bosheje dan op een dorp.

De desa is het middelpunt van het Javiuinsche volksleven. Vooral waar het communaal bezit heerscht (zie GROND, RECHTEN OP DEN), doch ook bij ander landbezit, zijn de desagenooten nauw aan elkander verbonden; tai van werkzaamheden (b. v. aanleg en ondeihoud van desaleidingen) en tai van zaken (zooals kweckbedden, of veeki-alen) zijn hun dikwijls gemeen. Verplicht onderling hulp-betoon, los van vrijwillige afspraak, is nog in tai van dorpen overeenkomstig het adatrecht in zwang; het oude beslikkingsrecht van de desa over den grond (op Middel- en Oost-Java), met haar daar-uit voortvloeiende bevoegdheid om. b. v. in de vorming en verdeling van woonerven in te grijpen, is nog geenszins vergeten. Zelfs van een met dat zelfde beschikingsrecht samenhangende aansprakelijkheid van de desa voor op haar gebied gepleegde delicten, waarvan de dader onbekend of onvindbaar is, vindt men nog sporen. Een zekere mate van solidariteit bestaat zelfs tusschen de desa en haar montjopat of kawangangsal, d. w. z. de vier oost, west, zuid en noord daarbij gelegen desas's, en zelfs tusschen de desa en haar montjopatgangsal of -lima, d. w. z. de vier op de montjopat volgende desas's; deze toch waren of zijn gehouden, in geval van rustverstoring enz., wanneer zij door het slaan op de rijstblokken gewarschuwd worden, elkander bij te staan. In vele desas's is de atoeran sino-man (zie aldaar) eene uiting van dat gemeenschapsgevoel. Bij algemeene desa-feesten is deelneming voor de in de velden deelgerechtigden verplicht; wanneer dezen b. v. wegens gemoedsbezwaren, omdat zij Christenen zijn, weigeren daaraan deel te nemen, dan geeft dat grooten aanstoot en is het zelfs voorgekomen, dat het aandeel in de velden den weigerachtigen werd ontnomen. De desas's hebben eigen regelingen, waarin bepalingen omtrent gemeente-aangelegenheden voorkomen; verscheidene dezer hebben een eigen strafstempel — geheel afgescheiden van, en werkende naast, de bepalingen van het gou vernemingsstrafrecht —, waarbij boeten, vervullig van extra-desadiensten en zelfs eere-straffen een rol spelen en dat vaak meer dan onze wetten kwaad te keer gaat (vgl. Tijdschr. Bbneel. Bestuur I, 1888, bl. 226; Ind. Gids 1891 II bl. 1905 vlg.; Adatrechtbundel II bl. 271, IV bl. 576j. Mr. D. J. Jongen's W99t-RCclit in 1911; Mr. J.-C. Kielstra in Oen Zeuw, 1915, I).

Van den samenhang der desa en haar gehoorzaamheid aan het dorpsbestuur heeft het gouvernement gedurende een groot deel der negentiende eeuw ernstig misbruik gemaakt. Vooreerst ten bate van het cultuurstelsel: de dorps hoofden werden door het inlandsch bestuur gedrongen om op hun beurt

de dorpsgenooten te pressen. Doel ook voor de zgn. vrije Industrie; een onoprechte voorvang van Ind. Stb. 1819 no. 10 bij Stb. 1838 no. 50 lascht een bevoegdheid van „de oudsten en voornaamsten dor dos-sa's", d. i. het desabestuur, in om met particulieren te contracteren over het bebouwen van velden, het levoren van goed er on en het verrichten van dien-sten, door de desagenooten zelf (wier toestemming zoogenaamd moest blijken), en het was daarom, dat de zgn. vrije arbeid, door Van Hoevell en Duy-maer van Twist bepleit tegenover cultuurdwang, den desamen alleen van meester (dorps-en in-landsch bestuur) in plaats van inlandsch en binnen-landsch bestuur) zou doen verwisselen. Onder Frans van de Putte (1863) werd hieraan een eind gemaakt. De tegenwoordige wetgeving kent een contract met de desa over vrijwilligen afkoop van hee-rendiensten, zie Ind. Stb. 1905 no. 520 en Bijbl. 7848.

De werkring der desa is tweeledig en omvat zowel de zorg voor haar inwondege belangen (autonomie) als het vervullen van de verplichtingen, haar door den lande in zijn belang opgedragen (self-government). Tot dit laatste behoort zorg voor de politic, voor het innen van verschillende belastingen, voor het doen verrichten van cultuur-diensten waar die nog zijn, bijhouden van land renteregisters, hulp bij volkstelling. Bij deze gedwongen medewerking wordt veel aan het eigen beleid der desa overgelaten, b. v. bij land rente met dorpsaanslag de repartitie van de belasting onder de desabewoners of bij verplichte diensten de verdeling van werkzaamheden onder de dienstplichtige. Veel talrijker zijn uiteraard de belangen, die tot de eigen aangelegenheden der desa behooren; evenwel, de overmatige eischen, die het selfgovernment voor den lande dikwijls stelt, drukken niet zelden den lust voor het behartigcii van de autonomie dood. Voor een goed deel behooren de desa-inzettingen tot het privaatrecht, vooral die in zake grondbezit, bestemming, overdracht en zelfs vercrvng van individueel bezeten grond staan op Jiddel- en Oost-Java veelal onder invloed van desabestuur of desa-inzettingen, in tegenstelling met West-Java, waar het grond bezit nagenoeg vrij is van dorp, banden (zie GROND, RECHTEN OP BEN). Het keran-onderwijs, voor zooveve dat in de langgar gegeven wordt, is geheel deszaak en staal buiten de be-moeiing van den lande; het jeugdige desac-ondcr-wijs daarentegen, gekweekt door het gouvernement, staat onder krachtigen regccrings^tcun en krachtig regccringstoezicht. Het vorderen van desadiensten wordt aan de desa overgelaten (behoudens het ni^st-ovcschrijven van een van residcncswcgc vastgestek maximum voor het aantal uitkomende personen), en uit zich o. a. hierin, dat datcng, wat ojs het gecleid der desa ligt, zooals gemcncswcgen, door middel van liaar eigen bewoners tot stand konit en onderhouden wordt. Eindelijk behooren ook vandoets tot de zorgen der desa die voor de langgar, het ondeihoud van den dorpsgodsdienstbeantbte, viering van de gemeenschappelijke heilmaaltijden, enz. Rechtspraak is naar de gang bare wetsopvatting aan de desa onttrokken (door art. 74 Reg. regl. en het regl. R. O.), doch dat feitelijk desarcchts^mak nog bekend is, werd reeds vermeld. De zorg voor de eigenlijke desapolitie wordt aan de desa overgelaten en geschiedt tot voor kort (zie beneden) uitsluitend door desadiensten.

Tegenover al deze bemoeiingen der desa betrachtte de Regeering jarenlang een politiek van onthouding. Art. 71 Reg. regl. . . , bepalande, dat aan de iii-

Jandsche gemenen de regaling van haar huishoudelijke belangen gelaten wordt, gaf daartoe aanleiding. Wei moet, volgens hetzelfde art. 71, die dorpsauto-nomie de verordeningen in acht nemen, van den Gouv.-Gen. of het gewestelijk gezag uitgegaan, doch tot 1906 bleef dit ingripen nagenoeg beperkt tot enkele residents-regelingen (van 1891 en 1892, zie KolVers J. 1892 bijl. Q) betreffende het aantal leden van het dorpsbestuur en de te praestoreen huis- diensten en politiediensten. In 1906 daarentegen achtte het gouvernement den tijd gekomen om, nu door talrijke onderzoekingen de desa-inrichting voldoende bekeerd was, do hoofdzakelijk dier inrichting in een beknopte verordening te codificeren, met name om de rechtspersoonlijkheid der desa boven twijfel te stellen (waardoor b.v. het g. van van. schadeloosstelling aan de desa zelf mogelijk wordt, BijbE/6811) en om waarborgen te geven voor behoud van Ket dorpsgrondbezit. Een on ander is neergelegd in de Inlandsche gemeente-ordonnantie (Ind. Stb. 1906 no. 53, sedert gewijzigd), welke in den breede is zetogelicht bij By bl. 6576. Een aanvankelijke neiging van het binnenlandsch bestuur om, in aansluiting op deze verordening, al te veel te gaan regelen is onderdrukt door wijziging van haar art. 18; dat ook het inlandsch bestuur de bedoelingen der verordening, tot schado der desa-instellingen, misverstond, blijkt o. m. uit Adatrechbundel II bl. 272. De Inlandsche gemeente-ordonnantie heeft sedert tot model gestrekt voor een paar overeenkomstige verordeningen voor de buitenbezittingen (zie DORPEN). Dat de bedoeling der nieuwere bepalingen is on, evenals met de zelfbesturende lanchappen geschied, ook de desagemeenschappen te stevigen, blijkt bovendien uit mildo bepalingen op het tijdelijk afstaan van gouvemementsgrond en -gebouwen aan desa's (voor ambtsvelden, woidevelden enz. (Bijbl. 6535 en 6536, Ind. Stb. 1906 no. 180).

De bevolking ener desa, gemiddeld 800 a 900 zielen, bestaat uit verschillende bestanddeelen. Het voornaamste element vormen zij, die een huis met erf bezitten on recht hob ben op een bouwveld, hotzij zij aandeel hebben in do gemeentevelden, hotzij zij gronden in individueel bezit houden. Uit hen worsen ook <lc bestuurders van het dorp gekozen; daarentegen hebben zij ook de land route te betalen en de verplichte diensten te verrichten. Zij zijn onder verschillende namen bekend; do nicest ge-wonc zijn gogol of sikep. Daarnaast vindt men in (ic desa personen, die geen recht op een bouw- veld hebben, maar hotzij p lech Is een eigen erf of eigen won in g bezit ten (bijwoners), hotzij zelfs bij anderen inwonen (kostgangers); dezen zijn in den jegel van de verplichte diensten bevrijd of deelen daarin in mi nd ere mate, en worden scintijds onder do benaming „wong noempang" (ook „wong pondok" enz.) samongovat, al «taan die tweestanden der bij- woners en der kostgangei-s volstrekt niet gelijk. Over geheel Java vindt men voorts in grootere desa's conige personen, die con am bach t uitoefenen, maar, wanneer de tijd daarvoor is aangebroken, gwoonlijk ovengoeed ah de anderen aan den veld- arbeid deelenen.

Hol cigonmeesterschap der desa onderstolt ho-inogenticit der desagenooten. Zondor dat zij wrij- vingen talloos, en hot binnenlandsch bestuur vor mag tegon zulko dagelijkscho pluserijen biituen do desa vveinig of niots. Dat hierin (en in staats- of bijbladen) de moeilijtheid ligt voor die Christen- inlandors op Java, dio als gesmedo enkolingen wo- nen in een dorp van Mohammedanen, is overtuigend

betoogd door H. Colijn op een zondingsconferentie te Amsterdam ; Ock 1910; sinds jaren bevordert clan'oolFcTe^ zending, dat overal, waar nog woeste grond boschikbaar is ter ontginning, de Christen- inlandors uitzwermen door corst een Christonge- hucht van een Mohammedaansch dorp te vormen, en straks dat gebucht nh eigen desa orkend te krij- gen. In dorpon, waar Mohammedanen, en Christenen tegen elkaar opwogon, heeft men naast den straka to noemen Moh. dorpsgocldinstbeambte soms een Christ on uderling in het desabestuur voor de sym- metric (b. v. pinitbewo geheeten); als gevolg daar- van heeft men ook in zuver Christendesa's nog wel cens zulk een oudoyling in het desabestuur. Zie voorts CHRISTENINLANDERS,

Aan het hoofd der desa staat het dorpsbestuur, dat volgcns art. 71 Reg.-regl. door do gemeente verkozen wordt, waar zulks met do volksinstellingen op 1 Mei 1855 strookte, heeg met de medeleden van het dorpsbestuur (buiten het dorpschoofd) ner- gens het geval was of is. De voomaamste persoon in het dorpsbestuur, op West- J a va dik wij la de fei- telijk eenige, is het dorpsloofd, die in de onderschei- den deelen van Java en Madoera verschillende titels voert, zoals bekel, djarot^oewoe, loerah, patingi en in den regl door de hoofgeldplichtigen en enkele vrygeateldo personen verkozen wordt. In hoeverr dat recht van vryje keuze tijdens de Comp. algemeen. bestond en geerbedigd werd, moet worV- den daargelaten; C. J. Hasselman, Tijdschr. binnetil.- best. V, 1891, bl. 89, en Gids 1901 IV („Het Pala-^ dium, eeno koloniaal- historische dwaling"), voert daarteegen krachtige argumenten aan, en zulk een kicrecht (wel to ondercheiden van het verbreido erfrecht met electie) zou dan ook denkkelijk in Indo- nesie een unicum zijn geweest. Daendels spreekt van de dorpschoofden als klein- mantf's en schijnt ... het voornemen gehad te hebben hun aanstelling aan het bestuur te trelken. Raffles, dio tegen de reger- ten was, en wiens landrentestelsel voor een groot deel op de medeworking der dorpschoofden be- rustte, „ontdekte" het feit, dat of de voomaamste of de gezamenlijko leden ener desa het recht hadden jaarlijks of om de dro jaar een. hoofd te kiczen. Comm.-Gen. handhaafden dit stelsel (Ind. Stb. 1818, n° 14), maakten hen tot hoofden der politic in de desa (art. 2 RegL op de admin, der politie enz. onder de ini. Ind. Stb. 1819, n° 20), en stelden regels vast voor hun verkiezing (Ind. Stb. 1819, n° 13). Deze worden in 1878 (Stb. 47) en vervolgcns in 1907 (Stb. 212) — boide raalen bij ordonnantie met medewerlung der Kroon — door veel uitvoeriger be- paliingen vorvngen, dio nog golden. Voor een be- schry ving van een zoodanige verkiezing (die do goedkeuring van den resident behoeft) en van de intiges, daarbij vaak door do partijen in de desa aangewencl on hun candidaat to doen zegevieren en de voordeelen te trel ken van hot bestuur door een dorpschoofd tot hun party behoorende, zie P. A. van dor Lith, Volksalman. van do Maatsch. tot Nut van t AJgcm. 1876, A. P. Stoorvogel, Ind. Gids. 1889, I, bl. 889, C. Pocioson, Med. Ned. Zoncl. 37 ; < 1893, bl. 242. Do door do verordening van 1907 ge- doogdo goheime stemming wercl door voorge- schreven proccs- verbaal in Bybl. 6804, 誌 c onmo- gelijk gomaakt, welke fout *is bij Bij bl. 7527.....

"Het'closahofd heeft — tpn gevolgo van do auto- nomie en hot self government (medobewind) der dosa — een dubbelen werkring, waarvan hot gou- vement moor profert cert dan de desa; vandaar dat

het gouvernement een eigen, rechtstreeksch belang bij de geschiktheid der dorps hoofden heeft. Nóch tans is het dorps hoofd geen gemeentensambte- naar (deel van het inlandsch bestuur), maar gemeen- teorgan; en onrechte dus reikt hem de resident een „akte van aanstelling" uit (Bijbl. 6804.3*gl. Ind.Stb. 1907 n° 212 art. 16). Bckwaamheidscommissien voor het ambt bestaan niet. De voordeelen, aan do betrek- king verbonden, bestaan vanwege het dorps hoofda- kelijk in een ambtsvld (zie aldaar), waarop) hij in de meeste dorpen aanspraak heeft, met name daar waar communaal bezit bestaat, zelden dus op West-Java, en in recht op diensten dor bevolking ; vanwege het gouvernement in een collectie loon — nicest al 8 % —voor de belastingen, door hem geind, en, waar de gov. -koffiecultuur nog bestaat, in cultuurproce- ten. Soms heeft hij nog andeie inkomsten, zoals een aandeel in djakat en pitrah ; een vaste bezoldiging geniet het hoofd echter niet. Het spreekt vanzelf, dat die inkomsten in de verschillende desa's zeer ; verschillen; zie, voor raming en voor verbetering, /Hasselman, Eindverslag dessadiensten. 1905, bl. 92 vgg. en 176 vgg. Als tuchtmiddel tegen dorps hoofden bezigt men aanhouding in de paseban van den regent.

Ook in de verdere samensfelling van het desabestuur bestaat vaak plaatselijk verschil. Gewoon- lijk staan het hoofd ten minste vier mdeleden van het dorpsbestuur ter zijde: de kamitoewo of plaats x- endanger van het hoofd, niet zelden later zijn opvolger; de kebajan of dorpsbode, die de dienst- plichten tot den arbeid oproept en hun werkzaam- heden regelt, hen tot het betalen van de land rente aanmaant en de bevelen van het hoofd aan den kleinen man overbrengt; de tjaiik of djoeroetoelis, de dorpschrijver, die belast is met het aanhouden van verschillende registers, doch niet in alle desa's de schrijfkunst verataat; en eindelijk de dorpsgods- dienstbeambte (lebe, modin), ven vaak, naast uit- voering van de Moh. wet (zie GODSDIENSTAMB- TENAREN), ook geheel andere werkzaamheden, zoals het toezicht op de vaccinatie, zijn opgedra- gen. Deze inedeleden worden veelal door het desa- hoofd benoemd; soms zijn functies gecombineerd, soms is een functie toevertrouwd aat) nicer dan een persoon. In verscheiden desa's heeft men nog een (of meer) kepetengan (tamping) of dorpspocht, wien de zorg voor de politie is toevertrouwd, of ook een djo- gobobo, belast met het ojsporen van diefstallen; in desa's met of van Christenea ook wlen Christen- ouderling (zie bo ven). In het algemeen heeft men, in verband met den desadienstpllicht der inwoners, geen verdere dorpsbeambten noodig; maar voor dorpswaterverdeel- ing, dorpsonderwijs en dorpskre- diet heeft, men toch dikwijls bepaalde personen, op wie het dorps hoofd alleen toezicht oefent. Wanneer een desa gehuchten bevat, staan deze of ecu complex van deze onder eigen hoof den, aan het desa- hoofd ondergeschikt. Behalve deze bestuurders vond men vroeger in vele dorpen nog personen, aan wie geen bepaalde werkzaamheden waren op- gedragen, maar die door rijkdom, familiebetrekkin- gen of vroegere bedieningen in de desa een bijzondere positie innamen, vrijgesteld waren van verplichte dieiisten en ambtsvelden ontvingen; er waren dorpen, waar meer dan een vierde, soms de helft, der sawahbewerkers zoo beginstigd werden. Dedesabe- stuurders worden vaak in regeeringsstukkeji door do benaming „oudsten en hoofden" aangeduid; in sommige streken, met name op West-Java, is aan

na- itie va i 1996ho?.ft x3T*ts voor emxtal belvig- rijke beslissingen de medewerking (advies, dan wcl instemming) van alle desakiezers of van een nog iets ruimcrn kring van notabelen ingevoerd.

Zoals zelfbesturende landschappen eerst tot bloci kunnen komen na het inrichten van landschaps- kassen, zoo mag ook voor de desa veel worden ver- wacht van het nog jonge en nog zeldzame instituut eener desakas. Nóch desakassen noch desabegroo- tingen zijn ergens in de wetgeving verboden, doch ze zijn ook nergens voorgeschreven. Dorpsbouwvcl- den, niot gebezigt voor het private nut van deel- gereehctiden, inaar geexploiteerd ten openbaren nutte der desa zelf (deelbouw, vclldhuur), komen b. v. in Cheribon en Pasoeroean voor (sawah titi- sara cnzT) : Dorpsrijstschufen of boemboeng's desa, bestemd om zaadpadi uit te leenen en om rijst op te koopeu in den goedkoopcn tijd, zijn vooral sinds 1904 in grooten getale verzeen; veelal staan ze voor eenige dorpen te zamen onder controle van een mantri (zie o. a. Tijdschr. Biiin. Bestuur] 904-1906). Desakredietbankjes zijn daanevens in later jareu opgericht, onder hoede der afdeling sbanken. (Zie VOLKSCREDIETWEZEN). Desascholen zijn op gericht ingvolge het streven (sinds ongeveer 1905) om beneden de inlandsche tweede-klasse scholen een nog eenvoudiger onderwijs in te richten (zie ONDERWIJS); op het stuk van landbouwonder- wijs worden proeven genomen met schooltjes in, maar niet van, dedesa. Desabelastingen, hoewel voor- komend (b. v. ter vervanging vandiensten), zijn ook uitzondering, doch het verrijzen van desakassen werkt ze in de hand ; onder inesi of pamesi verstaat men de recognitie, voor gebruik van desagrond voor- lleen of nog heden betaaid door lieden uit andere dorpen (zie GROND, RECHTEN OP DEN). Over aard en omvang der desadiensten (die dikwijls heeten toe te nemen, naargelang de heeren- en cul- tuurdieisten afnamen) hand oit F. Pukkens, Eind- resume verplichte diensten, 1901-1902 ; cen door J. Hassel man in 1905 uitgebracht rapport (zie ho ven) heeft, naar het schijnt, slechts gcJcid tot eikie- le alleenstaandproeven met waclidiensten, vgl. 8193.

' Delierbesproken desa's wo'den dikwijls kampong genoemd, als ze op groote Jioofdplaatsen (stods) voorkomen, maar haar rechtsloestad van z (出 digheid verandert daardoor in geenec : . Zclif ; heeft de decentraliButiewetgeving van 1903 (zie DK- CENT R A LIS AT IE) verzuimd, deze kampongs 011- dergeHcllikt te maken aan de locale gemeente zell ; wat niet alleen voor de politie, maar ook voor tai vuti bestuurszorgen bezwaicnrl is. De ge- net ; ntn Batavia, en Mecster Cornel is nii- sen deze mocilijklicid (evenak Medan), daar zij wcl kajn>-oig's keimen, h nit-; , in den ziu van ini. geineente; ; de daar bij J nd. Sth. 1914 no. 724 en 1915 no. 88 inge- iteJde bezokligde wijkbe- sturen zijn dus gouvernementbeambten, im- ners van de 5200 desas, die volgens den regeej ings- almanak voor 1916 op particuliere landerijen (zie aldaar) — o. a. die in Batavia on Mees ter Cornelia — worden aangctroHen („particuliere desii's" noemde regceeringHainianuk zcl), mist de groote jneidciii-iii het karakter van inlandsche gemeenten. Ook de dorpen in de Vortotlandun (zie aldaar), in Socra- kart a tqn getale van ruim 12 000, niissen <lat karakter, tenzij ze het in later tijd hier en daar ge- kregen hebben onder in vloed onzerzijds. De vrijc des&'s daarentegen (zie DESA's, VRJJE) zijn ge- wone inlandsche gemeenten, die slechts op het stuk van lasXen en verkiezingen van de bverige vei schillen.

Literatuur. Een heldere samenvatting van vroeger gegeven over het desawozen op Java en Madoera byl. N. van het Koi. Verslag van 1877, ook te vinden in Eindsieme III bijl. P. Een later systematisch overzicht, met veel persoonlijke /Opvattingen, gaf Mr. L. W. C. van den Berg, Hot/ini. gemeentewezelfop JaA'aTerrM.r/Bijdr.-V* h. Kon.

I list. T. L. V., 52, 1901, bl... I.Kijk aan gegovens .zjn: Mr. C. Th. van Deventer, Overzicht v. d. con. /toest. eriz., 1904, en de verslagen der welvaailcom- missic over „Econoiuie van de desa", waarvoor men vergelijkje Hasselmaifs overzicht (1914, bl. 284) en Ad at recht bundels II en IV. Een samenvatting geeft TZZsfeiBezmer-/ De inl.dorpsgeni eenscliap op Java, 1916. Over „De toovcrformitule der desa-autono- mie" han dell C. J. Hasselman in Onze Eeuw, 1911 ; over de ink geincente-ordonnantie Mr. F. D. E. van Ossenburggen, De Regeling van het Desa- beheer en die van het Credietverband... (zon- der jaar), R. A. Kern in Ind. Gids 1906 II, en C. Barre in Koi. Tsch. 1914; over het beschikkings- recht der desa Mr. C. van Vollenloyen, Miskennin- gen van het ad at recht, 1909, e) Pandectue van het adatrecht, I, 1914. Uit de talrijke tijdschriftartike- len wordt hier genoend: K. XVij brands, Geen papier in de cl ossa, Ind. Gids 1900 I bl. 584, en A. H. Keys, De hoofden der Gonveniemontsdessa's op Java en Aladoera, KoL Tijdschr. 2, 1913. bl. 1380 en 1560.

DESA POETIHAN. Zie ISLAM III, c.
DESADIENSTEN. Zie HEERENDIENSTEN.

DESA'S (VRIJE). Onder dezen verzamclterm pleegt men voor Java die desa's samen te vatten, welke, aan het gewone inlandsch bestuur onttrokken zijnde en rechtstreeks onder den vorst (nu: het binnenlandsch bestuur) staande, weliswaar van alle of sommige las ten voor het centrale gezag (hecren- diensten, belastingen) zijn vrijgesteld, doch daaren- tegen inkomsten hebben op te brengen aan bun hoofd, wicens ambt (bchoudens clectic) erfelijk is. Men. onderscheidt ze in: 1°. pesantren-desa's, 2°. midjen-desa's, 3°. pekoentjdn- desa^, 4°. pekoetihan- desa's. 1°. De pesantren-dcsa's zijn dezulke, waarvan do gronden door vroegero Javaansche vorsten ge- schionken werden aan bepaald aangewezen personen met hun afstanningelen, onder de voorwaarde een godsdienstschool (pcBantren) te onderhouden. De be- volking word vrijgesteld van belastingen en heeren- dii- nsten aan den vorst, maar moest deze aan den bo- giftigde opbrengen en prostcorcn. Denaam perdikan- dcsaH, die men veehil speciaal aan deze pesantren- dorpen, sows eeliter aan ullo vrijc desa's geeft (desa pc : r(i)kuan, nierdiku, merdikan), heeft de beteekenis „vi jic, vrijheerlijke, dorpen/Mn Soerabaja en op Ala- docra heeft men jesantren-dofpen, die geen vrijo dcsii's, doch norm ale inlandsche gemeenten zijn. 2°. Bij de midjen-desa^ had geen schenking van grond jlaats, maar werden aan een bepaalde familio do vruchten en inkomsten der desa afgestaan. De begif- tigdefamilie mocht dan uit de desa volk trekken voor huisdiensten of gevolg on de belastingen voor zich behouden. De benaming wordt in verband gebracht met het Jav. pidji, uitwkiezen, privilegieeren; als bevoorrecht geklen natuurlijk vooral de begiftigde en di ns nazaten. 3°. Pekoentjdn-desa's zijn vrijge- atcln van belastingen en heerendiensten, onder ver- plichting zorg t(: d lagen voor het onderhoud on bo- wukon van graven van heiligen, vorsten of grooten, of voor het ondroehd van ccn noskcc. Soms werden gronden ten behoove dier graven en moskeein afge- zonder en personen aangewezen om die te bewerken en uit de opbrengst daarvan graf of moskee te onder-

houden, tegen vrijdom van heerendiensten en belas- tingen. Schcnking van grond, aao een bepaald. per- soon had niet plaats; het opleggen van dienst lag ten grondslag aan de schenking. Pekoentjdn is afgeleid van koentji, sleutel, dat echter ook voor djeroc- koentji, sleutelbewaarder of grafbewaker, wordt ge- bruikt; desa pekoentjen, of koentjen is dus: graf- bewakersdesa. 4°. Pekoetihan-desa's (ook: desa poetihan of moctihan) ontleen haar uitzonderings- toestand aan bepaalde wog poetihan (witte men- schen of vromen, in tegenste- ling tot wog abangan, roode menschen, ongodsdienstigen) en aldaar is b.v. wajang- en gamelanspel verboden, terwyl er trouw gesembahjang wordt in iEt Ind. Stb. om- schrijft deze vierderlei vrije dona's mcestal omslach- tig en onnaauwkeurig als „de perdikan-dessa*s, als- „mede die dcsa's, welke bepaaldelijk belast zijn met „de be waking der graven van de voorouders van „Vorsten, Regenten en ande ere Inlandsche grooten, „of van tempels en andere in de oogen der bevolking „gcwifde plaatsen" (b.v. Ind. Stb. 1901 n° 88 en 1907 n° 212, art. 16; vgl. Ind. Stb. 1853 n° 77); Ind. Stb. 1912 n° 605 daaren- tegen zegt kortweg „de zoogenaamde vrije desa's"

Het getal dier vrye desa's op Java en Madoera be- draagt, afgezien van de Vorstenlanden, 182.-Hun na- men cnz. zijn te vinden in Bijbl. 784Tjen 8289; L op West-Java geen, de mceste in de- residentieh Banjoemas, Kedoe (Bagelen) en Madigen (die met i'Uri"narxlen"Java-oorlog in 1830 bij het gov. gebied werden ingelijfd), en op Madoera. Terwjl 1 aan de vrije desa's in de overigo gov. landen reeds bij Ind. Stb. 1819 n° 5, art. 26, vrij- stelling van land- rento was gewaarborgd (behouden's nader onder- zoek), bleven ook ds in 1830 verkregen desa's haar voorrechten houden, waarvan gewoonlyk in een vergadrcing aan do betrokken desa mededeeling word gedaan, terwijl dan tevens verklaard werd, dat het de wensch van het gouvernement was, dat de gebuiken van het Javaansche hof zouden worden gevolgd. Bij rcsolutie van 24 Mei 1836 n° 12 werd dit nader vastgesteld, en bepaald dat bij overlijden van hoofden of bezitters de betrokken autoriteiten een voordracht moesten doen, in de eerste plaats uit de zoons of andere afstammclingen van den overledene en, bij ontstentenis van dezen, uit de naakte bloed- verwanten of de aanzienlijksto geestelyken. Ook bij de invoering van het direct bestuur in de verschillen- de cl colon van Madoera (1858, 1883, 1885) werden de rechten der vrije desa's erkend.

Hoowcl do vrije desa's mcestal niet de verkiezin- gen van art. 71, lid 1, Reg. regl. kenten (zie art. 71, lid 3), zijn zij wel inlandsche gemeenten (anders Bijbl. 6804, bl. 103 en 105) en geldt- wel voor haar de regel van art. 71, lid 2 (autoncmie), alsook de inlandsche gemeente- ordonnanti-o van 1906.

De belastingvrijdofn, bij Ind. Stb. 1853 n° 77 (in- getrokken bij Ind. Stb. 1912 n° 605) uitdrukkelijk aan deze desk's toegekend voor alle belastingen, werd nader vermeld voor de landrcnt (Ind. Stb. 1872 n° 66; 1909 n° 208), de in 1908 afgeschafte rijtuigbelasting (Ind. Stb. 1904 n° 128), de slacht- belasting (Ind. Stb. 1898 n° 349) en do bedrijfsbe- lasting (Ind. Stb. 1907 n° 182); niet voor het hoofdgeld. Thans echter geklt, buiten de heeren- dienstordonnancies zelf (b.v. Ind. Stb. 1914 n° 101 en 1915 n° 21), Ind. Stb. 1912 n° Gd5.

Aiuderzijds is de regel van 1836 nopens de be- stuurders dezer dorpen overgeno- men in het regle- ment op de verkiezing van desahoofden, en (tel eerst (Ind. Stb. 1878 n°. 47, art. 13) in dozen vorm,

dat- de hoofden dor vrye desa's zouden worden benoemd en ontslagen door den landvoogd, doch vervolgens (Ind. Stb. 1897 n° 272, t-hans Ind. Stb. 1907 n° 212, art. 16, gewijzigd bij Ind. Stb. 1913 n° 712) in dze veel verbeterde lezing, dat de resident hen met inachtneming van erfopvolging benoemt, tenzij verkiezing gebruikelijk is (vgl. Bijbl. 6804).

Dat de grond der vrye desa's buiten het Undsdo- mein zou vallen (Van Deventer, Overz. con. tocst., 1904, bl. 12), schynt niet wel houdbaar.

De- vódrrechten, a&n hoofden en bevolking der vrye desa's verleend, gaven aanleiding tot mis- bniiken, met name tot vrustellingen, wa- arvoor geen reden te vinden was. In 1873 werd daarom een onderzoek ingesteld naar den oorsprong der vrijstellingen en naarde uitgestrektheid gronds, oorspronkelijk vastgestrld; na afloop daarvan werd bij Bij bl. 4027 en 402S (voor de „bij ZODderheden“ nog steeds van belang) een register der vrye desa's vastgesteld, waarin geen nieuwe in- of afschrijvin- gen mochten plaats vinden zonder uitdrukkelijke machtiging der Regeering. Dit register, herzien in 1SS7 (Bijbl. 473S), werd laatstelijk vastgesteld in 1912 (Bybl? 7847, vgl. S289). Naar dit register wordt thans door Ind. Stb. 1912 n° 605 voor belastingvrijdom uitdrukkelijk verwezen. Over gronden, die deze dorpen ten voordeele kómen van bepaalde godsdienstige personen, zie APANAGE aan het slot.

Zie over de vrye desa's F. Fokkens in T. v. h. Bat. Gen. 31, 1886, bl. 477, alsook diens Eindresumd betr. verpl. diensten, 1901-2; voorts Hasselman in Tijdschr. Binn. Best. 1, 188S, bl. 72; ook L. W. C. van den Berg, T. v. h. Bat. Gen. 27, 1882, bl. 40, en Bydr. v. h. Kon. Inst. 52, 1901, bl. 135. In het voormalige gewest Bagelen schijnt thans (1916) de opheffing van vrye desa's te worden voorbereid.

Met de vrye desa's van Java vertoende gelykenis het bibeueh- of wakeueh-gebied in Atjeh, waarvan de eigenaardigheid was, dat, wegens de*aanwezigheid van een of meer algemeen vereerde oelama's (wet- geleerden) die bibeueh waren (zie hieronder), de he- lige wet er — gelyk in de kepoetihan-dorpen van Java — stronger nageleefd werd en verschillende in andere dorpen geldende adatinstellingen er ter zijde gesteld werden. Sontijds kreeg zulk gebied erken- nieg van oeleebalang of sultan, doch de toestand vestigde zich ook dikwTjls zonder erkenning; voor een centrum van Mohammedaansche studie als het dorp Tiro in *Pidie b.v.* werd het bibeueh-karakter algemeen toegegeven. Zie Scouck Hurgronje, De *Atjehs.*, L bl. 128—129, 185. Populair gebuikt men wakeueh en bibeueh vaak dooreen. Na ons ingnepen in Atjeh zijn deze sporen van het bibeueh- zijn van oelama' al spoedig verdwenen.

Naast perdikan-desa' kent het Ind. Stb. voor het gewest Pekalongan zgn. perdikp.n-lieden, die uit hoefde van bepaalde bemoeienufen vrijstelling ge- nieter: van belastingen en veq-lichte diensten. Ook voor *hen in* thans een uitdrukkelijke erkenning, en door den resident, gevorderd; zie Ind. Stb. 1912 n° 605 (AU Ind. Stb. 1914 n° 101) en Bijbl. 7847. In *Atjeh* en het *G&joland* had men voorheen aort- gelijke Bibeueh-of wakeneh-lieden, die wegens voor- n&amheid of wetgekerdheid een soort cfe'lijke im- tujiitfitu haddn crlangd van *den* oeleebalang; zie Storck Hwgrrr; * De Atjehcr?, I, bl. 129, 133, 11, 城笏, s Het Gaj 如毗, bLL61, IG4, 232, 235,250.

HolgermdA : Jnd. Stb. 1 分 2"" 005handelt 53 N/ia : perdikao- jifop Java, d. z. niet

tot vrye desa's behoorende gronden, welke nochtms vanouds om bijzondere redenen vry zijn van land- rente. Bijbl. 7760 noemt als zoodanig de zgie. moskeo- ambUvciainnliet bezit van moskeon in hot gewest Somarang

DESAYEREENIGING (sokaha cl&sa). Naam, dien men op Bali geeft aan de inlandschorechtsgemeen- schap, welke de kern en het rechtssubject vormt van de desa; onder desa alleen verstaat men dan meer het uiterlijk waameenbaro dorp, het woningoncom- jilox met wat daarbij behoort-. Niet alle dorpsbewo- jicrs zijn leden der desaverencing, en als zoodanig betrokken bij lusten (dorpsbestuur, dorpswetgeving, enz.) en lasten (dorpsdiensten, dorpsbelastingen); in ouderwetsche en nieuwerwetscho dorjien loopt dat uiteen. Zio Lieftrinck in Tijdschi-. v. h. Jlat. Gen. 33, 1890. Practisch komt men uit, indien men desavorenciging opvat als „de desa in haar hoedaug- heid van rechtspersoon”.

DESMODIUM. fain. *Leguminosae-Papilionatae*. Kruiden of halfheesters, waarvan sommigo soorten (*D. gyroid's* D. C. on *D. polycarpum* D. C.) in den laatsten tijd als grondbedekker in Hovea-tuinon gebruikt worden.* -

DESMODIUM TRIQUETRUM D. C. fam. *Leg um i- nosae-Papilionatae*. Ki genteng, Ki tjangtjoran (SOEND.). Een kruidachtig plant, 1—2 M. hoogmet paars-roode bloemen. De blaadjes hebben een ge- vlegelde bladsteel. Ze worden onder den naam van *Daoen Doedoek* in de inlandsche geneeskunde tegen haemorrhoiden gebruikt.

DETTITRAN. Zie LOEWAK.

DEVENTER (Mr. CONRAD THEODOR VAN). Geb. te Dordrecht 29 Sept. 1857, overledcn (< - : craven hage 27 Sept. 1915. Hij genoot zijne o] > < - i < ling aan de H. B. S. in zijne geboorteplaats, waarvan zijn vader directeur was, en werd in 1875 stii- < < - nt te Leiden, waar hij in 1879 jiromoveerde o] > r < N -lis, srtatie: „Zijn naar de Grondwet OJZ- e. J. . nfn deelen des rijks ?” In Juni 1880 deed hij ik < ainbtenaars examen en vertrok in Sept. < 1. a. v. naar Indie. Hier bleef hij tot 1 Mei 1885 ii : u < rech- terlijke macht, om daaria de ad vocalu U > ij te Sema rang te gaan uitoefenen. In 1 S] ? ! : , ride hij naar Nederland terug en vestigde de n.uuipht op zich door cen in „de Gids” van “ 1899 gepubliceerd artikel getiteld „Een cci-’ - i, hot economisel

dit artikel zette hij de nooden van : iii. < n : de dringende behoefte aan' jn(ter ojid < i) n aan allerlei maatregelen ter vercrneclnriiig i, hot economisel) weerstandsvennogen van(< : u J,naan, doch ontkende de jnogclijkheid van Hii-i-))jaal- regelen op grond van gebrek aan gr-kl. Tci voen zie- ning in cenige dezer nooden zou jneuv roegri-r hebben kunnen beschikken over velc miljoenen, maar het moederland had czke aan zich getrokken en er eigen spoorwegen voor aangelegd. Nederland was nu ver- plicht aan zijn eer en aan de toekomst zijnc r over- zecsche bezittingen, de akkus gemaakte Kchukl ten minste in Jfoofdzaak terug te Liclcaln.

Na dit Gidnarticl] Bchrefc rnr. v. Jvcv(: jiter kon tai van and ere arJ ikeJ over Indische fiiurK-icelc in koloniaJc Jk>llitiek in verschillende tijdsJirifn-n. Van de Gid< werd hij — in J 90J — lid der redictie. In het voorjaar van 1904 bewerkte luj in oijnxinh van den minister van kolonien, bygxtainu) door vijf and ere rnedewerkerH, het bekende „(vcrzicht van den oec<>nomiBchfn tx>estand der inlandHchc imjvoJking van Java en Madocraa?’. Van 1905 tot 1909 waji hij Jid *Jcr 2c K>imcr der Staten (> : iH-mal voor AmMterdtm IX. Ln 1909 werd zijn mandaat

niet vernieuwd; doch in 1911 word hy door do Prov. Staten van Friesland naar de le Kamcr afgevaardigd. In 1912 maakte hij een reis naar Indie om zich van de sinds zijn vertrek in de toestanden aldaar plaats gehabbebbende wijzigingen door eigen aanschouwing op de hoogte te stellen. In 1913 werd hij door het kiesdistrict Assen wed er tot lid der 2e Kamer gekozen.

In woord en geschrift is, sedert het hiervoren vermeld Gidsartikel, mr. v. Deventer de onverinoeide kampioen geweest van de z.g. chitsche koloniale politiek, d. w. z. van een koloniaal be- stuursbeleid met a ls Jouter richtsnoer het belang van land en volk der kolonie, in tegenstelling met de materialistische exploitatie-politiek, welke in vroegere tijdperken bij het beheer van kolonien voorzat. De kern van die chitsche politiek van v. Deventer was de opvoeding en ontvoogding der Indische maatschappij, in de eerste plaats door vernieniguldiging van ondeerwijsgelegenheden van allerlei aard, voorts door het tevertrouwen van alien daarvoor vat baren arbeid aan InJandsche landen op hoofden. Daarnaast het treffen van maatregelen strekkende on; den Inlander oecoonisch krachtiger te maken, a ls verbetering van de imigatic ten behoovo van den landbouw, re- geling van het credietwezen, uitbreiding van het wegnennet, bevordering der verpfaatsing van een deel van Java's al te talrijke bevolking naar het nienschenarme Sumatra, tegengang van het opium xhuiven, verschaffing aan de Inlanders van vast- heid van recht en van betrouwbare rechtsbdeeling.

Veel van datgene, waarvoor v. Deventer arb- beide on st reed, is reeds in vervulling gegaan en zeer zeker zal daarvan nog veel verwezenlijking inden in de toekomst. Zijne denkbeelden en be- ginselen omtrent de z.g. eerschuld niocht hij niet -loor den Nederlandschen wetgever zich overge- nojen. Intusschen leidde hetgeen hij erover schreef • n wrpak alt hans tot iets. Bij een wet van 18 Maart 11X)5 word goedgevondeid te tot een bed rag van -10 miljoen gulden opgelopen vlottende schulden laste van Indie vor rkening van het rijk te r.ejnen, ni(U dion vrstanclde dat sonimen tot een z- lf- l(? gezamenlijk bed rag van 40 miljoen op de Indische begrootingcij van volgende jaren zouden word- n gebracht tot het nemen van maatregelen in lic (xJang van de oecoonische ontwikkeling vñi> <k<- kolonie.

DEVENTER (MARINUS LODEWIJK VAN). Geboien JO Maart 1832 te Gravel hage werd hij 1848 uH 2(: klerk aan het Min. v. Buitcnl. Zaken geplaatst, doorliep de daarop volgende rangen en word 1872 tot hoofdcommieH aangesteld. In 1875 (18 Febr.) werd hij benocmt tot Cojissul-Genccral der Ncdcr- landen te Rio de Janeiro voor Brazilië en de La Pluataten, later fillcen voor Brazilië, uit welko bet rekking hij cchter reeds 12 J uni 1879 op zijn verzoek cervol ontslagen werd. Uit Brazilië te- ruggekeerd vestigelo hij zich ocrst te s Grav., later te J'insenhage bij Breda, en wijddo zich dnar vooral aan de studie van de gesohicdienH van Ne<l- l-Indie. Op dat gebied bewerkte hij de laatste deelen (VIII— X)van hot work Opkonisl van het Ned. gezag over Java van J. K. J. Do Jonge; — verdor cone Goschic- dcnIH dorNederlftuorsor Java, zdluu Hftftirlem 1886 — '87, en „Het Ned. gezag over Java en Onderhoo- righeden Kcdert 181 I' '8(; mv., waarvan slechtH het et-ññt(> deel iH veIHchenen (1891). Ook bezorgte hij do Eranscho vertaling van hot work vnn Van Delden . T.ñ(rne, Brnzilio en Java. Voifhg over de Kottie-

cultuur in Amerika, Aziii en Afrika.y Ongcvcer gu- / , ljkttjdjg met de uitgavc van „Het Nedcrcl. gezag over Java“1, vatte hij het plan op, eenc uitvoerige Encyclopaedic van Ned. Indie samer te stcllen; hij mocht dit plan echter niet uitvoeren, daar hij den 22cn Jan. 1892 overleed, nog voor dat de voorbe- rcidende maatregelen hun beslag hadden gekregen.

Zie : Levensbericht van M. L. Van Deventer door P. A. Van der Lith in de Le vens be richten van de Mij v. Letterk. 1895.

DEVENTER Jszn (SALOMON VAN). Geb. 24 Febr. 1816 te Zwolle. Aanvankelijk voor den zee- dienst aan de Kweekschool voor de Zeevaart in Amsterdam opgeleid, zag hij zich door zwakke ge- zondheid genoodzaakt, a ls sumumsrair adjunctcommies bij het provinciaal bestuur van Overijsel in dienst te treden. Bij de geringe vooruitzichten op bevordering in die betrekking vertrok hij in 1839 naar Indie, werd daar aanvankelijk a ls klerk bij de directie der middelen en domein aangesteld, klom adhter- een volgens tot 3e en 2e commies bij die directie op, en werd 31 April 1842 benoemd tot redacteur der Java- sche Courant (welke betrekking hij reeds vroeger tij- delijk had waargenomen), later, 1844, tot hoofdcom- mies bij het depart. der prod. en civ. magazijnen. In 1849 werd hij benoemd tot scrccrtaris der residentie Pasocrocan, welke betrekking hij in 1857 met die van ass.-res. van Buitenzorg verwisselde. Twee jaar later (9 Febr. 1859) werd Van Deventer bevorderd tot in- specteur van financiën, doch reeds IS Oct. van dat jaar belast met de waameming der function van res. van Banjoemas, op 14 Juli 1860, gevolgd door eene definitieve benoeming in die betrekking. Tot herstel van gezondheid verrok hij 1862 naar Nederland ; daar werd hem 13 Juli 1863 de taak opgedragen om de officieele bescheiden, tot de invoering van het landrente- en cultuurstelsel betrekking hebbende, te verzamelen en te ordenen ; de vrucht daarvan was het bekende work: *Bijdragen tot de kennis van hd landel ijk slelsel op .Tiva*, in 3 deelen te Zalt-Bommel verscheLn. Tengevolge van het aft reden van den Minister Franscn v. d. Putte werd de uitgave niet verder voortgezet. V. Deventer keerde naar Indie te- rug, werd 15 November 1866 resident van Pasoeroe- an, 20 April 1868 res. van Soerabaja en 19 Juli 1873 lid in den Raad van Ned.-Indie. In 1876 verkreeg hij met iigang van 6 April op verzoek cervol ontslag uits landsdielest, keerde voor korten tijd naar Ne< dcrland tcrug, hield van 1875 tot 1881 overblijf te Batavia, maar keerde in 1881 weder naar Nederland te- rug en vestigde zich te de Gravenhage., waar hij 3 Maart 1891 overleed. V. Deventer beoefende met voorlicfde de dichtkunst; in de lijst zijner geschriften gevoegd bij zijne Levensschets door Mr. T. H. der Kinderen (Levensberichteu der Mij van Letterkunde 1891, bl. 287), worden ook verscheidene novellen en andere opstellen vermeld, op Indie betrekking heb< bendo. Van bolang is zijn levensbericht van Mr. P. Myer in de Lcvensberichten der cenoemde Mij 1884.

DEWA. Sanskrit wooni, dat met zijn einaeflaingen in verscheidene talcn van den Indischen archijx^i is overgegaan, en eene bovonnat uurlijke macht, een godheid, gixidclijk wezuu betookt. De vrouwljke Ijcnaming Dewi woixit, bohalve voor goddelijko zens zojdiss Dewi Sri, de godin der rijst, op JAVAook gobruikt a ls betiteling v66r eigennamen van vor&tin- nen en vrouwen van hoogvu rang in de ooidheid. De vortn dowata wonh evdoens goddolyko in de Javaasche literatuur vgnbiuict: met den wr. bij^terden vorm dobatX of duidt de RaMk 4

ne goden, voornamelijk de bovengoden aan (Zie BATAKAS).

Dewa eindelijk is ook de titel, waardoor de Ksatrias op Bali onderscheiden worden (Zie BALIERS). De titel Dewa gaogeng kwam aan den vorst van Kloengkoeng op Bali toe.

¹BEWIKANG-EILANDEN. Eilanden groep, behoorende tot de onderafdeling Makassar... Omvat Dewakang Lompa, KuraRang Tjadi, Doangoangan Lompo, Doangoangan Tjadi, Bangko Bangkoang, Marasende, Bangkaoloeng, Kaloe Kalokoeng en de groep der Masalima eilanden.

DEWALL (ADOLF FRIEDRICH VON). Zoon van den onder den naam Wall (von de) behandelde taalkundige. Geb. 28 April 1534 te Cheribon, overleden te Batavia, 6 Juli 1909. Hij genoot te Soekadana eene nagenoeg inlandsch opvoeding onder Maleiers. Welk feit over zijn Kefhebbieren en studien voor zijn geheele leven beslissend werd. Als bijna geen ander kende en voelde bij de Sialeische taal. Zoowel gedurende zijnen dienstdienst (van klerk in 1852 tot secretaris van het Departement van B. O. W. in 1877) als daarna heeft hij zeer veel gewerkt op het gebied van vertalingen in het Maleisch, tekstuitgaven voor het onderwijs en kritieken. De vertalingen golden reglementen, reisverhalen, en schoolboeken over natuurkunde; de uitgaven waren voornamelijk verhalen en vertellingen, meestal in Arabisch karakter, voor het nierendeel naar handbrevetten van het Batav. Gen. v. K. en W., geen critische edities, maar in hunno soort voortreffelijke school-bewerkingen; de kritieken werden hoofdzakelijk gericht tegen de vakgenooten van der Tuuk, Klinkert en Gonggrijp. Behalve van het eigenlijke Maleisch, niet zoover van de Maleische letterkunde, was v. Dewall een grondig kenner van het Bataviaasch, en een goed spreker van het Soendaasch en het Javaasch.

Zie over hem: Weekblad van Indie, VI. (1909/10) Zj. jaargang, bl. 352.

DEWI (MAL.). Zie CAESALPINIA CORIARIA.

DEYKERHOFF (CHRISTOFFEL). Geb. 8 Juni 1840 te's Gravenhage, kreeg zijn opleiding aan de Koninklijke Slilitaire Academic te Breda. Overleden 10 Juni 1861 benoemd tot 2den luitenant bij het wapen '...'.
•二: der inf. in O.-L. en vertrok 15 Sept.

naar Batavia.

/ Reeds in Nov. 1862 maakte hij eene expeditie mede naar Mandar en in 1863 naar de Toradjalanden. In

1873—1874 nam hij als kapitein deel aan de 2de expeditie naar Atjeh. In 1881 tot majoor bevorderd, en in 1885 tot luitenant-kolonel, verkreeg hij in iaatstgenoemden rang zijne benoeming tot Milit. comm. van de W. afv. van Borneo. Als zoodaag verwierf hij de eeresabel, speciaal voor betoonde dapperheid ter zake van zijn gedrag bij de krijgsverrichtingen tegen de Tebidah-Dajaks. Inmiddels in 1891 tot kolonel bevorderd, werd hij in J 892 Mil. comm. in Atjeh en Onderh. en belast met de waarneming der betrekking van Gouverneur van dat gewest, met bepaling dat hij voorschreven function-zou uitoefenen onder den titel van Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderh. In die betrekking bleef hij gehandhaafd, toen hij 12 Jan. 1893 bevorderd werd tot generaal-majoor. Omtrent zijne verrichtingen als Gouverneur van Atjeh, zie men onder ATJEH.

I. 1896, nadat de leiding van zaken op Atjeh, na den afval van Toekoe Oemaj (Toekoe Djohan), aan den Regecringscommissaris, den luit.-generaal Vetter was opgedragen., vertrok Deykerhoff naar Nedcrland. Bij Kon. Besluit van 11 Mei 1897 n°. 49 werd

hem cervol ontslag uit den militairdienst verleend. Hij overleed 17 Juni 1911 te's Gravenhage.

DIALIUM INDUM L. fam. *Lejuminosae-Papilionatae*. Asem krandji, Krandji (SOEND.). Hoogo boom, met duurzaam en sterkhout. Het vruchtmoes van de rijpe vruchten heeft een aangenaam-zuren smaak en wordt veel geogoten. De weinig in hot wild voorkomende boom ^vordt daarom hier en daar aangeplant. Avf. //

DIAMANT Eigenschappen. De diamant behoort met den robijn tot de kostbaarste eedel-stenen, die tot nogtoe bekend zijn. Zijne groote waarde ontleent hij, behalve aan zijne betrekkelijke zeldzaamheid, aan eene reeks uitstekende physische eigenschappen. Zijne buitengewone hardheid -- hij is de hardste delfstof -- zijn sterk lichtbrekingsvermogen en zijn groote klouddispersie kenmerken hem bijzonder. De iaatst eigenschap is de oorzaak van dat eigenaardig kleuenspel, dat de geslepen stenen toonen. Hij is buitendien meestal doorschijnend en kleurloos, dikwerf echter ook gekleurd, vooral geel-achtig. Hot zeldzaam en kostbaarst zijn die van een blauwachtig kleur. Het specifiek gewicht wisselt van 3,5—3,53. Scheikundig beschouwd bestaat diamant uit koolstof.

Diamant kristalliseert in het reguliere s'ysteem en komt in Indie veelal als kristallen voor, die dikwijls nog al hun scherpe hoeken en kanten bewaard hebben. De eenvoudige octaeder is geen zeldzaamheid, vooral bij de kleinere individuen; de wat grootere vertoonen in den regel combinaties met octaeder als grondvorm; ook prachtige dodecaeders en hexakls-octaeders worden aangetroffen. Andere kristallen zijn min of meer afgerond; ook komen -- met name in Zuid-Borneo -- de z.g. zwarte- of amorfe diamanten (carbonado) voor, die niet geslepen worden.

Om glans, zuiverheid en sterke lichtbreking werden de Borneo-diamanten en vooral die uit Marla-poera zeer hoog geschat en het gevolg daarvan dat vele Kaapsche stenen van mindere waarde daarheen verzonden, en nageslepen te zijn als Abu ta-poera-diamanten uitgevoerd werden. De diamant-slijperijen te laatstgenoemde plaats verwerkten de; ook in hoofdzaak het zuidafrikaaische product <n het was voor hen een zware slag, toen door <n Transvaalschen oorlog de verzending ophield.

In Zuid-Borneo komen stenen voor met een rood-of blauwachtigen glans, die bijzonder go wild zijn; de meeste zijn echter, evenals die in Wcat-Borneo, of waterhelder of geelachtig, welke laatsto kieur veel minder gezocht is.

De inlanders geven voorschillende namen aan de diamanten. Alle ruwe heeten „podi“, de geslepen „intan“, zeldzame Heschgroene „intan kalja Jitum“, de diamantziel, een buitengewoon harde, niet to slijpen soort, „boentatintan, doctaeder, intaninendjadi“ do zcor gezoelito blauwachtige „intan ajcr-laut“ (zeewater), do uitorst zeldzame roode „radja in tan“ (koning), do bruin-gekleurde „intan minjak“.

G eolog is c/i voor komen. De diamanten komen in Indie uitsluitend voor in jongere rivier-afzettingen, waaruit ze door verwasschen op den doelgang (wasbak) verkregen worden. Over het moedergesteente van het mineraal zijn veel meodens gezezon, die eenigen grond van waar schijnlijkheid bezitten, doch het nog n'rgen gelukt een diamant in het onverplaatste gesteente te vinden.

Wat Zuidoost-Borneo betreft denkt Hooze (Jaarb. Mijnw. 1893, 317) zich den oorsprong in aders of gangen in de kiistallijne leien (glimmer-, epidoot-,

straalsteen-, glaucofaan-, kwartsietlei enz., m&t serpen
tijn, gabbro en diabaas), welko leien echter wcl-
incainorfe jura- of triasgesteenten zijn: voor West-
Borneo is Wing Easton van oordeel dat do triassische (of
iets jongere) olivynhoudende norieten en diorieten wel
bet moedergesteente van den dia- mant kunnen
voorstellen.

Overigens bestaat een zeer groote ovoreenkoms in de
wijze van voorkomen en de begeleidende minera- len
tusschen de beide genoemde diamantterroinen.

Geografisch v o r k o m e n . In Indie wordb, voor
zoover bekend, de diamant slechts op hetiland Borneo
aangetroffen en wel in enkele gedeelten dor Westcr-
afdeling (Landak-rivier, Sckajam rivier) en in het
uiterste Zuidoosten van het ciland (de afdeeling
Martapoera en een paar dor naar het Oosten aan- grei-
zondo landschappen der Tanah Boemboc-lan- den :
Kocsan, Batoc Litjin). Uit Britsch Noord - Borneo noch
uit Serawak schijnen diamanten bekend te zijn.

Als centrum dor Zuid-Borneo'sche diamantindus- tric
kan Martapoera worden beschouwd, waar sedert
gruimen tijd twee groote inlandse diamantslijpe- rijen
bestaan. De rijkste graverijen liggen rondom Tjempaka (9
KM. bezuiden Martapoera), tusschen de Banjoe Irang
rivier en de Riam Kanan. Langs laatstgenocmde rivier
komcn meer of minder uitge- strekte diamantgronden
voor tot aan de Tabatan- rivier (boven Tiwingin), die op
het Meratoes-ge- bergte ontspringt; ook in de looifdalvlei
der Riam Kiwa zijn ze tot ver bovenstrooms van Pengaron
aanwezige, *echter niet in de zijtakken*. Deze feiten, in
verband met het voorkomen van diamant juist aan do
teger overliggende zijde van genoemd gebergte in
Pcgatan-Koesan en Batoc Litjin, doch ook nergens ckiers,
maakt hit wel zeer waarschijnlijk dat in (lit gebergte do
gesteenten voorkomen, die door vergni- zing en
wegspooling het diamantgrint hebben ge- leverd.

Wat West-Born co aangaat, de heide eenigo rivic- ren
in welke hoofdvalleien diamanten zijn aangs trofTen, de
Landak rivier en de Sckajam rivier, loo- jnen in hun
bovcnloop op korten afstand van het 1400 M. hooge
Bentocang- of Merdai-massief, waarin b(Jjalvc gewone
sedimenten olivynhoudende norieten en diorieten in vrij
groote uitgestrektheid optre- dcn. De diamanten komen
van uit Landak hebben bedragen: van 1870—79.... 5591
uitsluitend voor in do ge- deelten der rivieren, welke
benedenstrooms van ge- nocind massief zijn gclegen,
1524 karaat, van 1893—99.... 2000 karaat, van 1900—
terwijl zij ook niet voor- komen in eenige zij rivier,
06.... 700 karaat, waaruit dus iijelk geval een geleidelijke,
behoudens in zulke, die op d(-n JEntoeang ontHpringcn.
doch vrij sterke afnanc volgt.

Ook hier dus is het wel duidelijk, waar do oorsprong van
het mineraal to zocken is. Langs do Landak rivier vindl
men do dia- Bianton tusschen Poelau en Ngabang; — uit
do So- kajem vallei zijn zij tot nog toe alleen bekend in
do buurt, van den Bentocang, doch werden zij vroeger in
goring aantal ook gevonden by Semarangkai, nan den
rechtroever der Knpoes rivier, beneden de uitmonding
der Sckajam. — De inlandsche 81ijperij- en bevinden
zich tot hoofdplaats Pontianak, doch zijn niet zoo
belangrijk als die van Martapoera.

De dia mant terreinon. Doze behooren tot do kwartaic
sedimenten (diluvium en alluvium)en komen in
goudafzettingen; alleen schijnen do diamanten
joofoedzakelijk in echte grintlagen to zijn bevat, die slechts
zelden een grootere dikte bereiken dan 2 a 2% M., doch
meestal veel dunner zijn.

Bchnlvu uit de terzijcle tier rivieren gelegen gron- den,
waar het mineraal door middel van gegraven , putjes en
verwassching van het daai-uit naar bo- (

ven gebraochte grint wordt gewonnen, worden zulke putjes
licht in den drogen tijd ook in de rivieren zelve ge- maakt (Riam
Kanan); soms, zooals in de Landak-ri- vier, wordt het
grint, dat zich achter de vole stroom- versnellingen heeft
verzameld, door duikers opge- scheept en uitgewasschen.
Een nauwkeurige beschrij- ving der diamanthoudende
terreinen en van het dia- mantwasschen is to vinden in
Jaarb. Mijnw. 1884.1. T. biz. 128; — 1893, biz. 326 en
1894. T. biz. 114.

Eigenaardig is het constant© voorkomen met den
diamant van korund-rolsteenen (Batoc tGtmanah) met
grijze, blauwe of bruine, meest gevulke kleu- ren. In
West-Borneo vindt men daarnevens ook een- groot aantal
hetzij eigenaardig gckleurde, hetzij eigenaardig gevormde
steentjes, die men daar „le- boer" nocmt en als kezieo
aanwijzingen op het voorkomen van diamant beschouwt.
Verder zijn als begeleidende mineralen, ofschoon zij
niet altijd en immer in zeer kleine hoeveelheden worden
aangetroffen, te noemen: brookiet (de „am- pōrantak"³
van Zuid-Borneo), cpidoot, toermalijn, distheen, granaat,
spinel, hyacint, topaas, rubijn, gedegen goud en eenige
andere. Speciaal in Zuid- Borneo komeu ook plat in a-
blaadj es vrij algemeen doch in gering quantum voor in
als zeldzaamheid kristalletjes van laurier (Ru. S. Os).
Verder blijft op den waschbak steeds achter een fijn,
mengsel van verschildende donkere mineralen:
magneetzyzer, chroomzyzer, titaanijzer c. d. (tai poeja of -
pojo).

Gesc hie denis en statistiek. Naar het schijnt zijn de
diamanten van Borneo reeds eeuwen- gclcdeu bekend
geweest en werden zij ook van daar uitgevoerd; — de
weinigste cijfers, die veel later veV- kregen werden, zijn
echter vcrinoedelijk zeer overdevren ; —o.a. wordt
beweerd dat in 1738 voor 8—12 miljoen gulden zou zijn
uitgevoerd. Het enige wat zeker is, is dat de opbrengst in
hetmiddender vorige eeuw in Zuid-Borneo stellig niet
boven / 100.000 per jaar was. Werkelijk betrouwbare
cijfers konden ook later, toen de Gouvts mijn-ingenieui's
zich in- of bij de diamantterreinen bevonden, niet worden
verkre- gen. Volgens de door van Schelle en Wing Easton
gepubliceerde en andere uite de Koloniale Vcrslagen
geputte gegevens zou de gemiddelde jaarlijkse uitvoor
karaat, van 1880—85.... 2836 karaat, van 1886—92....
1524 karaat, van 1893—99.... 2000 karaat, van 1900—
700 karaat, waaruit dus iijelk geval een geleidelijke,
doch vrij sterke afnanc volgt.

Voor Zuid-Borneo zijn zulke cijfers niet bekend; men
kan echter de producGiviteit der diamantterrei- nen
eoenigszins afineten naar de jaarlijkse opbrengst dor
licenties voor het graven door het be- stuur uitgegeven,
in welko opbrengst van / 25 it 30.000 in 18G3—07 opkloxx
tot een maximum van / 74.000 in 1873, om dan te dalen
tot / 47.000 in 1877. De verhooging der maandelijksche
licentie van / op / 3 in 1875 had ten gevolge dat de
graverijen verlielen, zoodat in 1880 de opbrengst slechts
/ 705 be- droeg. Een verderen slechten invloed op de
inland- sche ontginning had de verlcening, in 1881, van de
diamantconcessie Gocncong Lawak, die juist de rijk- ste
terreinen bij Tjempaka omvatto. Een vorlaging van do
licentie tot / 1 per niaand had weinig succes en eerst toon
in 1904 ingetrokken was, zondcr dat veel
werkzaamheden waren verricht, word de lust oni naar
diamanten to zocken weer aan- gewakkerd, zoodat in do
jaar bijna 7000 en in de volgende jaren ruim 10.000
licenties werden uitge- geven.

Zeer groote steenen schijnen in Borneo betrekke-lijk weinig gevonden te zijn. De Danau Rodja, in het bezit van den Sultan, van Matan, ter grootte van 367 karaat, kan na het deskundig onderzoek (Jaarb. Mynw. 1873.1.197) naar het ryk der fabelen worden verwezen; het bloek een gewone bergkristal te zijn. Gelooftwaardiger is een bericht van een diamant van 77 karaat, die omstreeks 1850 bij den. G. Lawak zou zijn gevonden; verder zijn enkel steenen van 10—25 karaat bekend geworden, de meeste zijn echter, ten minste in den laatsten tijd, van veel geringer gewicht.

Door Verbeek, Hooze en Wing Easton warden formules opgegeven voor de waardebepalng van den diamant, doch deze gelden slechts voor beperkte streken en tusschen betrekkelijk enge grenzen.

Literatuur. De voornaamste geschriften over de diamanten op Borneo zijn reeds boven aangegeven. Verder zijn nog te noemen: H. von Gaffron, Beschryving van den grooten diamant te Mattan op Borneo (Nat. Tydschr. VI. 1854, 165); J. J. Peeters, Eenige mededeelingen ontrnt- de diamantgraverijen en de diamantnij verheid in de landschappen Landak en Sanggau, Westerafd. v. Borneo (Tydschr. v. Nijv en Landb. VII. 1861,402); Th. Poschwitz, Das Diamantvorkommen in Borneo (Jahrb. d. kon. ung. geol. Anstalt, VII. 1885, 183); Gasuel, Les gisements diamantifères de la region sud-est de Borneo, (Ann. d. Mines, Memoires, XX. 1901, a.); J. C. J. Smits, Diamant-putten van Wauwaan, aan den rchtroever der Koesanrivier (Nat. Tijdschr. VIII. 1855, 340); L. B'omcr, Verslag van een geologisch onderzoek van het zuidoostelijk gedeelte van Borneo. (Verh. Bat. Gen. XVII. 1839, biz. 112—116).

April 1915. EG 7 N. W. E.

DIAMANTPUNT. Oostelijke punt van de N.-kust van Atjdh, gelegen op 5° 16, 32" N. B. en 97° 30' 49" O. L. Sinds 1905 staat er een, op schroefpalen gebouwd, 27 M. hoog kustlicht.

DIANELLA ENSIFOUA D. C. fam. *Liliaceae*. Tegari (MAL.). Djamaka (SOEND.). Krang goenoeng XI.AV.). Kruid met lange smalle bladeren en blauwe bloemen, in het gebergte voorkomend. De wortels worden om hun aromatische reuk in welriekende smeersels gebezigd. Als afkooksel zijn ze een inlandsch geneesmiddel, terwijl ze fijngemaakt met een weinig water als ratten gif dienst doen. Vermoedelijk worden ook andere soorten van Dianella op een dergelijke wijze gebruikt.

DIARD (Dr. MED. PIERRE). Geb. 19 Maart 1795 te Chateau la Brosse (Indie et Loire), overleden te Batavia 19 Febr. 1863. Dieide in ondrecheiden functie de Indische Regeering : als Inspecteur der Cultures (1825-1827), als Inspecteur der zijde cul- tuur (1833-1841), als ambtenaar ter beschikking val den Directeur der Cultures, in commissiere- zen naar Banka (1825), naar Borneo (1826), naar Mauritius en Bourbon (1858) en naar Ceylon (1858). Was geruimen tijd een der verdienstelijkste leden der Natuurkundige Commissie (zie aldaar). Deed veel voor het natuurwetenschappelijk onderzoek der kolonie, vooral als tjvrcig verzuuielaar van exemplaren der fauna van Ned. Indie. Door hem bijeengebrachte collecties van zoogdieren en vogels o.a. va> West-Borneo (1826), de Ba wean-eilanden (1841) en West Java (1862-1863) zijn in 's Rijks Museum van natuurlijke historie te Leiden aanwezig. Behalve een aantal rapporten over zeer verechil- lende zaken is er echter niet veel van Diard in druk verschenen.

Zie H. J. Veth. Overzicht van wat gedaan is voor de kennis der fauna van N. I. Z' u :

.....E f. ■

®

DICHRISTACHYS CINEREA W. & Am. fam. *Leguminosae-jilimosae*. Epoeng (JAV.) Poeng (JAV., so END.). Lage boom of heester van Tropisch Azië den Maleischen Archipel, op Java vooral in West- en Midden-Java, en daar plaatselijk zeer algemeen. Hot buitengewoon hard hout, dat echter alleen in Idcine afmetingen te krijgen is, is zeer getrockt voor pen- nen, kamraderon enz. Een waterig afzreksel van de sterk gekronkelde peulen is als een/landsch ge- neesmiddel tegen wormen in gebruik."

DIEMEN (ANTHONY VAN). Gebofen te Culein- borg 1593, uit het huwelijk van B. Van Diemen, bur- gemeester dier plaats, en E. Hoevenaar. In 1(116 was A. Van Diemen koopman te Amsterdam, zonder echter succes in zijne zaken te hebben, daar wij in een brief van HH. XVII van 10 April 1618 lezen, dat hij na gefailleerd te hebben, onder valschen naam als soldaat naar Indic vertrok. In 1619 trad hij daar in's Compagnie's dienst, eei'st als klerk ; in 1623 werd hij tot opperkoopman aangesteld, en was reeds in April 1626 Raad van Indie, terwijl hij waarschijnlijk in 1629 als Directeur-Generaal van den handel op- trad. In 1630 of 1631 vertrok hij als commandeur ooner retourvloot naar Nederland en keerde in 1633 naar Indiï terug. Daar werd hij weder in zijne vorige betrekking hersteld; in hetzelfde jaar was hij door HH : XVII als vervanger van den Gouv.-Gen. Brouwer aangewezen. In 1636 trad hij als landvoogd op, welke betrekking hij vervulde tot hij 19 April 1645 to Batavia overleed. Zijn naam is vooral verbonden aan de demping van den onstand in de Molukken, waartoe hij zlcil tweemaal derwaarts begaf, en aan de invoering van het bekende wetboek „de Batavia- sche Statuten". Tijdens zijn bestuur wud Malaka op do Portugeezen veroverd, met die natie krijg gevoei d op Ceylon, door een wapenstilstand in 1644 besloten, en do handel op Japan voor alle andere volken be- halvo Nederland gesloten, terwijl een groot deel van Australie (o. a. Van Diemensland) werd ontdekt. Een Latijnsche school werd door hem te Batavia opgericht en een tweetal kerken, waaronder de Hol- landsche of kruiskerk, te dier plaatse door he)n ge- sticht.

Zie over hem de geschriften, aangehaald bij Van Rhede Van der Kloot, De Gouv.-Gen., waarbij nog tr raadplegn J. A. Van der Chys, T. v. h. Bat. Gen. XXX (1885) bl. 59fi.

DIENG. Bchoorend tot het zoogen.]rahoe-nia --sief"(op--<le grens der residentiek Pngkongan, Semarang, Kfidoe en Banjoemas) ligt in Kfidoo een kleine, naar NNW-ZZO langgestrekte, cenigszins pcevormige vlakte, in haar grootste lengte 2500 M. bij een grootst breedte (in het N. by de pasang-grahan) van ruim 800 M. op 2060 M. boven zee, bekend door de daar aanwezige hindoctempls (zie hier- achter) en die naar de zich er op bevindende desa's (den naam Dieng-plateau heeft verkregen. De vJakte is thans in het midden en zuiden vrij sterk moerassig, be va ongeveer in het midden een nicertjc: Telage Balgambang, terwijl dicht bij den zuidrand nog twee meren gelegen zijn: Tel. TCroes en Tel. Loc- moet; weflich zijn didre restanten van een vroeger veel grooter inccr. dat door vulkanische uitwerpse- len voor een groot deel is opgevlud. Zij waterl <>n- voldocnde door de Kali Toelis naar de Scrajoc-ri- vier af; reeds in den Hindoetijd werd een draince- ringskanaal gegraven naar de ten N. stroomende Kali Dolok. Het plateau te is boomloos op alleen met gras bedekt; het is meermalen aangeprezen als geschikt herstellingsoord in den goeden moesson, als wanneer de thermometer er zelden hooger dan

65. F. stijgt en er een droge verstorkende koude heersch, terwijl het's avonds en 's morgens vroeg geen zeldzaamheid is dat de temperatuur tot 35° h 40. daalt ; na sommigo zeer koude nachten kan het zelfs vriezen. In hot natte jaargetijde is het cr ch- ter onaangenaam guur en mistig, met veel regen.

Men kan van twee zijden op den Dieng komen: 1° van BandjamCgara over Karangobar en Ba-toer (36 K.M.) en 2°, de meest gebruikelijke weg, van Wonosobo naar Garoeng (per as, 8% K.M.) en van daar te paard (14½ K.M.); dit laatste traject wordt thans tot Kcdjadjar (7 K.M.) voor auto's berijdbaar gemaakt.

Bekend is de Dieng-hond met zijn langharige wollen vacht en fraaien pluimstaart.

Het plateau (foto by Verbeek, Java, 383) trekt des zomers veel bezoekers door de interessante vulkanische verschijnselen in don omtrek. Geologisch wordt het beschouwd te zijn het overblijfsel van een oorspronkelijk veel grootere caldeira (krater-bodem), waarvan een deel der vroegere somma (om-walling) wellicht nog terug te vinden is in den bergnig, die in ZO-richting van den Prahoe-top (2565 M.) over de Patakbanteng (2578 Al.) loopt en waartoe misschien tevens de Gadjamoengkoer (2102 M.) of de Pengamoen amoen (2173 M.) in het NW. behoort heeft. De talrijke later gevormde eruptiepunten hebben echter den vroegeren toestand dermate gewijzigd, dat met zekerheid daarom-trent weinig meer te zeggen is. De certijds als deel en vandien rand beschouwde Bergen Nogosari (2154

M.) en Bismo (2365 M.) lijken volgens de nieuwste topogr. kaarten meer op afzonderlijke eruptiecentra met naar het O. open kraterranden, ofschoon dit slechts op het terrein zou zijn uit te maken.

In uitgebreider zin wordt onder Dieng-plateau verstaan de geheele streek, begrepen tusschen alle reeds genoemde bergen en den SSrodja in het zuiden en in die oude (vermoedelijke) caldeira en waar-Hchijnlijk ook op en vlak bij de somma ervan heeft een zeer sterke vulkanische werkzaamheid plaats gehad, die nog niet geheel tot rust is gekomen; in het NW. rekent men tot de bezienwaardigheden van den Bieng zelfs nog enkele punten, die zeer zeker reeds tot den Boctak behooren. De Sérarje-rivier, oijden Prahoe ontspringend, ontspofelt in een wijden jaar W. geopond en boog dit geheele terrein.

Jfet plateau in ongenren zin wordt aan de NO en O-zijden begreusd door eenige met den Praoc-top Hamenhangende ruggen, aan de ZO-zijde door den bijna gesloten lagen ringwal Igrir Binam (hoogste pui) 2134 M.), waarbinnen 2 meren zijn gclgcn: Tel. Wama en Tel. Pengilon; aan den N-oever van het cerate is »og een solfatara. Zuidelijk verheft zich een kran van bergen: G. Kendil (2326 M.) vj-oeegr met een solfataro, Igrir Djcroek (2188 M.), G. Sidede (2231 M.), waarachterde bekende dubbel-krater van den Pakoewodjo (2305 M., zie foto by Verbeek, Java, 388) ligt, die zuidwaarts door den Pranibanan (2331 M.) en den Koenir (2263 M.) met het uitCMtrekte massief van den Scrodja (2275 M.) is verbonden; aan den laatsten is nog een deel van den naar O. open rand te herkennen en ook van den vroegeren kraterboeclin; dicht bij den zuidelijken voet van den berg ligt op 1195 M. hoogte het fraaie kratenneer Mendjer (ong. 800 M. middellijn, doch eenigszinH vierkant van vorm), omgeven door een uitstekend bewaard gebleven rand, die in het N. het hoogst is (270 M.), naar het Z. aan beide zijden geleidelijk daalt en ten slotte slechts weinig bo ven den waterspiegel uitsteekt.

In een door do vier laatstgenoemde bergen in het westen omsloten terreinplooi ligt het 500 M. lange (OZO-WNW) en half zoo breede Tel. Tjibong, bij de om haar hoogc Jigging (2078 M.) en om do aldaar uit de zaden van do gondopoero gcfabriceerde haar-olio bekende desa Sgmbongan. Het meer zelf doet volgens do kaart niet denken aan een kraterncer, doch is vermoedelijk ontstaan door natuurlijke af-damming.

Zuidwest en west van de Dieng-vlakte vindt men de groote dubbelcaldeira van den Pan gon an (het hoogste punt ligt 2308 M. op het NO-uiteinde van den verbindingswal); beide somma's zijn goed bewaard gebleven. De noordwestelijke, 1000 M. in doorsnede, is bijna volkomen cirkelrond en omvat het langwerpige Tel. Merciodo (foto by Verbeek, Java, 386), dat naar het ZW in de Kali Toelis afloeit; de zuidwestelijke is wat onregelmatiger en kleiner (ong. 750 M.diam) en sluit een moerassige vlakte in, die Tegal Pangoan wordt genoemd. Tusschen deze caldeira en de zuidelijk stroomende Kali Toelis vindt men twee solfatarenvelden: in het ZO. de Ka-wah Si Kidang en in het ZW. de Kawah Si Banteng (het water, met modder vermengd, bezit bijna kookhitte). Ten NW. ligt de fraaie eUiptische (650 X 800 M.) ringwal van den Paggrkandag, waarvan het hoogste punt in het noorden (2241 M.) deel uitmaakt van de residentiegrens. In de met gras begroeide caldeira, waarin door Verbeek solfataren werden aangetroffen, die thans schijnen verdwenen te zijn, ligt de desa van denzelfden naam (foto by Verbeek, Java, 385); de vlakte wordt naar het westen af; aldaar bevindt zich een andere vlakte in hot Z. en ZO. omgeven door een onduidelijken ringwal, die een moerassig solfatarenveld omvat (warme modderbronnen) de Kawah Si L&ri; het water vloeit naar de Kali Dolok. Dit laatste is ook het geval met de Telaga SOWini, ten Z. van de L6ri gelegen en waarvan de positie niet op de kaart is uit te maken; hot is echter geen solfatarenveld.

Buiten den eiginlyken JDieng, aan den Boetak, vindt men, vlak bij de residentiegrens, een fraaien cirkelvormigen ringwal met 625 M.dia., waarbinnen een grootendeels moerassige vlakte met het meet Dringoe, evencens cirkelrond, doch slechts 175 M. in middellijn. Dicht ten ZO. van den wal, aan de Ajer Poetih, ligt een aantal solfataren, die als Kawah Tjondrodimoeka bekend zijn en iets zuidelij-ker een zeer kleiu steilwandig kratertje, de Soemoer (put) Djolotoendo, vlak west van de desa Ppkasi-ran. Obstelijk hiervan bevindt zich het Poendal al, ook wel Pakaraman of Goewa Djimat genoemd (zie aldaar).

Do eerste vt§ volledige beschrijving van den Dieng word gegeven door Junghuhn (Java, Nederl. uitg. Zo druk, 247 c.v.), later aangevuld en ver-b toerd door Verbeek (Java, 385). De kaart van Junghuhn was de eerste en gold langen tijd voor de bes-to, doch pas do in deze eeuw verschenen nieuwe top. kaarten 1:25000 maken het mogelijk een goed overzicht van het geheel te verkrijgen.

N. W. E.

Hot DiiiNG-PLATEAU en zijn naasto ongeving zijn in den Hindoe-tijd bijna geheel bezet geweest met tempols on andoro gebouwen ; de eerste van steen, de laatstgenoemde waarschijnlijk van hout op een steenen onderbouw. De geheele nederzetting, wellicht een soort tempelstad, in elk geval een verame* ling Civaltischo heilgdommen met woningen voor priesters on verder personeel, behoort tot do oudste vestigingen der Hindoe's op Java; van de inscrip

ties, welke zich thans in het *Museuui*. J.c.i. Batavia bevinden, is er een gedateerd in Oaka 731, welke tijd ook met het karakter der bouwwerken overeenkomt; het op een rots aangetroffen jaartal 1132 is ¹ niet uit den tijd der nederzetting. Blijkens de inscripties is de oude naam: Dikyang.

Slechts een achttal tempeltjes staat op het oogenblik nog overeind; daarvan liggen vijf bijeen in het midden van de vlakke, de (moderne) namcn dragend van Tjandi Ardojana met een bijtempeltje. Tjandi-Se^r, Tjandi 'Srikafidi, Tjaridj Pocatdewa en Tjandi SSmbadra, een aan den voet van den Prahoe, ■TjaiiHi Dwarawati, 66n aan de andere zijde van het plateau aan den voet van den Pangonan, Tjandi Gatokatja, en ten slotte 6en aan het Zuidelijk uiteinde van het plateau, Tjandi Bima of W&Wkodara. De tempeltjes hebben in bet-algemeeri een vierkant grondplan met uitsprong voor den ingang en somtijds ook vooi* de nissen aan achte' - en zijkantcn; het dak is in verdiepingen opgetrokken. Tjandi Srikandi valt op door op de buitcnzijde aangebrachte reliefs van Qiwa, Brahma en Wisjnoe, Tjandi Bima door het eigenaardige dak, met hoofden in de nissen.

Behalve deze tempels treft men een tunnel met luchtganen aan, klaarblijkelijk voor de afwatering bestemd, en aan de Oost-zijde van het plateau een bekleedingsmuur tegen een terras, verder fundamente van talrijke andere tempels en gebouwen, woonhuizen, kloosters en dergelijke. Zoowel van het Noorden (uit de residentie Pekalongan) als van het Zuiden (uit de richting Wonosobo) voerden steenen-trappen naar het plateau, waarvan hier en daar nog sporen gevonden worden : op rotsen bij het ncer ziet men een tweetal rots-inscripties, nl. het bovengenoemde jaartal en 46n in Werigi-schrift, welke laatste schriftsoort op de vroegste periode der Midden-Javaansch geschiedenis wijst, hoewel de inscriptie zelf niet meer leesbaar is.

Een groot aantal beelden en andere voorwerpen is op het Dieng-plateau aangetroffen, waarvan een deel bij de pasanggrahan staat opgesteld, een ander deel is overgebracht naar het Museum te Batavia.

De eerste opname van den Dieng had in 1814 door Cornelius (zie op dezen naam) plaats : in 1864 werden opgravingen aangevangen, die met tusschen-poozen tot 1878 werden voortgezet, in 1912 opnieuw door den oudheidkundigen Dienst werden opgevat en thans nog voortduren. Een volledige opgave van de literatuur omtrent het Dieng-plateau is te vinden in Rapp. Oudheidk. Dienst 1914 p. 336—344.

DIENT EN. Zie BLANDONGDIENSTEN, CULTUUR-DIENTEN, DESADIENSTEN, HEERENDIENTEN, PANTIENDIENTEN.

DIEPZEEFAUNA. Het gebied der zee wordt in 2 deelen verdeeld: een oppervlakkig gebied, dat zich uitstrekt tot een diepte van 400 M. en een abyssaal of diepzeegebied, bewoond door de diepzeefauna, dat op een diepte van 400 M. aanvangt en zich uitstrekt tot den bodem der zee en dus het grootste deel der oceanen, wier gemiddelde diepte 4000 M. bedraagt, omvat. Onze kennis der diepzeefauna in den N. I. Archipel is grotendeels de vrucht van de onderzoekingen der Siboga-expedite 1899/1900 (zie aldaar). Terwijl men in het Westelijk deel van den Archipel slechts ondiep water aan treft en Sumatra, Borneo, Java slechts door ondiep water van elkaar gescheiden worden, zijn in het Oostelijk deel ervan groote diepten waargenomen. Zoo zijn de Celebes-Zee en de Banda-Zee zeer diepe bekkens; in eerst-

genoemd is een diepte van 5024, in do laatste- noemde zijn diepten van 5267 en 6505 JI. waargenomen.

Het diepzeegebied is in de eerste plaats gekenmerkt door duïstemis, daar nog slechts sporen van zonlicht tot 400 M. diepte doordringen. De golf-beweging is tot de oppervlakkige lagou beperkt en zelfs de zee-stroomingen zijn op grotere diepte nauwelijks merkbaar. Belangrijk is, dat de temperatuur van het zee-water bij toeneemende diepte voortdurend afneemt, totdat van 2000 M. diepte af een constante temperatuur van 2°.5 a. 3° C. heerscht. Een uitzondering hierop maakt b.v. de Soeloc-Zee, Noordelijk van Borneo, waar onderzeesche rifven en den toevoer van koud bodemwater verliinderen en waar derhalve bij een oppervlakte-temperatuur van 28° C. in diepten van 730—660 M. een constante temperatuur van + 10°3 0. heerscht.

De bodem der diepzee is met verschillende bezinzeltsels bedekt, die van plantaardigen, dierlijken of minerale aard zijn.

Daar in de diepzee duïstemis heerscht, ontbroken assimilerende planten volkomen. In oppervlakkige lagen leven de planktonische organen is men (zie PLANKTON), sterven af en zinken langzaam in de diepte, daardoor eenzeels voedsel aan een aantal diepzeedieren verschaffen, terwijl anderzijds hun skeletten bezinzeltsels op den bodem der zee vormen. Andere diepzeedieren (b.v. visschen, inktvisschen) zijn roofdieren.

De tot de diepzeefauna behorende organismen worden in 2 categorieën verdeeld, al naar gelang zij aan den bodem gebonden zijn (vastzittende, kruipende en zwemmende bodemdieren) of niet. Eerstgenoemde vormen het abyssale benthos (zie BENTHOS), terwijl de diepzeevormen, die van den bodem onafhankelijk zijn, als bathypelagische vormen worden samengevat.

Bijna alle diergroepen tellen vertegenwoordigers in de diepzee. Het abyssale benthos bestaat vooral uit: Hexactinelliden (diepzeesponzen), Anthozoen (koralen), stekelhuidigen, krabben en visschen, terwijl als bathypelagische vormen vooral te noemen zijn: Radiolarien, Kwallen, Siphonophoren, ganiaalachtige vormen, talrijke inktvisschen en visschen.

De eigenaardigheden van het diepzeegebied doen op zeer verachtende manier hun invloed op de daar levende dierenwereld gelden. De hooge verterdruc in groote diepten heeft geen invloed, daar ook in het inwendige van diepzeedieren diezelfde hooge druk voorkomt, zich uitend, wanneer diepzeedieren snel aan de oppervlakte worden gebracht. De kalkarmoede van het diepe water heeft een zwakke ontwikkeling der kalkskeletten van diepzeevormen ten gevolge. Het ontbroken van licht heeft bij vele, vooral pelagische diepzeevormen, lichtgevende organen zich doen ontwikkelen, zooals bij inktvisschen, en visschen, welke organen eenzeels als lokmiddelen dienst doen, anderzijds mogelijkwijze individuen, die tot den soort behoren, elkaar doen herkennen. De oogen der diepzeevisschen zijn dikwijls sterk vercigroot, blijkbaar om het weinige licht, dat in de eigenlijke diepzee van licht gevende organen uitecht, op te vangen, wanneer ten minste de oogen dezer dieren niet voor andere stralen gevoelig zijn. Mogelijk heeft in «omraige gevallen de differentie leerling der oogen in het schemeringsgebied boven 400 M. plaats gehad. Het meest bekend zijn de eigenaardige telescoopogen van diepzeevisschen en inktvisschen, die naar boven of naar voren gericht zijn en een sterk verlengde ge-

zichtsas hebben; deze oogen bezitten con grooto lens met groote bran d pun tsaf st and en zijn dus bijzon- der lichtsterk. Anderzijds hooft de duisterais der diepzee bij sommige visschen, kreeften en krabben blindheid ten gevolge gehad. By blinde diepzee- visschen ligt het rudimentairc oog als een klein li- chaampje onder de huid. In and ere gevallen gaat de reductie niet zoo ver en ontbreekt b.v. allcen het , pigment (sommige diepzeekrabben).

De kluren der diepzcclieren zijn zeer uiteenlopend. Vele krabben en kreeften zijn rood, vele diepzeevisschen zwart, terwijl andere vormen bleek of kleurloos zijn.

Diepzeevormen hebben veelal een zeer wijde horizon talc verapreiding. Terwijl b.v. vele geslach- ten van littorale krabben op het indo-pacifisch ge- bied beperkt zijn, geldt dit niet voor diepzeekrabben, waarvan sommige soorten, hoewel in onder- soorten gesplitst, allo 3 oocanen bewonen. De kos- mopolitische verspreiding van vele diepzeevormen is begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat 小 t' gebied een samenhangend gelijkmatic geheel vormt.

Pelagische diepzeevormen kunnen dikwijls op zeer uiteenlopende diepten worden aangetroffen, daar de kuren in vertikale rich ting dikwijls groote af- standen kunnen afleggen.

Terwijl men vroeger verwachtte, dat de diepzeevormen tot de oudste vormen der fauna behoorden, is gebleken, dat vele hunner niet met palaeozoische, maar met mesozoische vormen overeenstemmen, terwijl anderzijds vele palaeozoische vormen nu nog in ondiepe water leven. Men neemt aan, dat een ge- deelte der tegenwoordige diepzee fauna (sommige kiezelsponsen, korallen, zee egels, zeelelies, kreeften en krabben) in het mesozoische tijdperk uit hot- littorale gebied in de diepte verhuisden daar veelal wijzigingen onderging, zich aanpaste aan de om- geving. Ook de battilpelagische vormen zijn wel voor het mecrendeel uit oppervlakkig pelagische vormen ontstaan.

DIERENGEVECHTEN. Onder de volksvermaak in den J ndischen archipel nemen de dierengevechten een eerste plaats in.

De t i j g e rgevechten komen speciaal op Java voor en behooren tot de cht-Javaansche feesten. In de Volsclanden en ook bij vele regenten in. de G o u v c m c m e n t si an den wordt de bevolking cr tijdens de garebds vrij gevegeld op onthaald. Op de aloen- aloen worden in cenc omheinde ruimte cen tiger en een buffel losgelaten con door allerlei middelen tegen elkandor opgelitst en tot cen strijd gedwon- gen, waarin de buffel gewoonlijk overwinnaar blijft; of wel cr wordt cen tygei' losgelaten in een door twee rijen mot lanscn gewapende Javanen gevormden kring, waaruit het dier niet kan ontkomen dan door een sprong over de lausen heen, hetgeen het in den regc) met den dood bekoopt (rmpok). Bij dergelijke gelegenheden hebben ook veelal gevechten plaats van w i l d c z w i j n e n met b o k k e n en r a m- m c n. Laatstgenoemde dicren krijgen dan ijzernc platen met scherpe punten voor den kop, terwijl cen Ufeltje op vier pooten in do omheinde ruimto wordt geplaatst om hun cen veilig toevluchtsoord aan to bieden.

S t i e r e n gevechten zijn op J>adoera zeer in zwang. Twee stieren worden tegon elkaar opgehitst, waarbij veelal gebruik gemaakt wordt van een koe, om hen in minnenijd en zoo tot vechtlust te doen ontvlammcn. Het gevecht wordt geleid door de eige- naron, die mot het losse touw in de hand achter de

dieren loopen, en beataat in het trachten om elkaar achteruit te dringen. Zoodra een stier weglloopt is het pleit beslist. Bloedig zijn deze gevechten niet, ten minste niet voor de dieren, wel soma voor de cigena- ren, dio uit nijd en afgunst elkandor vaak leelijk toe- takelon (J. L. van Gennepe, de Madoerezen, Ind. Gids, Febr. 1895). Ook bij de Atjehers komen stie- rengevechten voor.

Duiven-kw artels- en djangkrik'- gevechten behooren op Java on ook elders, zooals bij de Baliërs, de Bataks en de Atjehers, tot de ge- lieffteerde volksspelen; tot de onschuldige behooren zij evenwel niet, want zij dienen in den regel om wed- denschappen aan te gaan.

H a n e n gevechten vooral worden hiertoe gebe- zigd; men treft ze op Java, op Bali^Sumatra, Borneo, jCel.eb.es, J a. door den geheelen a^flucperaaahls Set volksvermaak bij uinemenheid. Voor den Ma- leier ter Sumatra 卅 Westkust is het laten vechten van hanen (menjaboeng) en het daarbij aangaan van zware weddenschappen de aangenaamste bezigheid. Hij heeft voor dat vermaak opzettelijk aangelegde vechtbanen (gelanggang), waar zich de liefhebbera uit den omtrek verzamelen. De Louder van de baan

verschaft den speler huisvesting en voedsel tegen genot van een deel in de sommen, die verspeeld worden. Aan de pooten, der hanen worden kunat- sporen (tadji) in den vorm van een lancet vastge- maakt, waardoor het gevecht spoediger beslist is.

Literatuur: Pleyte, Herinneringen uit Oost-Indie in Tijdschr. Aardr. Gen. 1901, p. 233—240; — Van Limburg Striun, Reisindrukken van Bali in Tijdschr. Aardr. Gen. 1887 p. 16—17; Van Eck, Schetsen van het eiland Bali in Tijdschr. Ned.-Indie, 1880, p. 12—13; — Nieuwenkamp, Bali en Lombok, p. 22—227, plaat;—Nieuwenhuis, Quer durch Borneo, I, p. 348^ ^ NieuweKEuis^In' CeititTaal' Bofneb, II, p. 311; — Snouck Hurgronje, De Atjohors, II, p. 215 vlg.; Jacobs, Hot Familie- en Kampongleven op Groot- Atjeh, II, p. 1G3 vlg; — Van Larjen, Atjeh's West- kust in Tijdschr. Aardr. Gen. 1888, p. 469; — Van Hasselt, Volksbeschrij ving van Midden-Sumatra.^-^ J- p. 131 vlg ; — ^nouch Hurgronje, Het Gajoland en .. W zijne bewoners, p. 379; —Van der Lith, Ned. Oost-^ Indie, I, p. 65, 71, II, p. 298—300, 327—329;— Veth, Java, IV, p. 382. — Grubaner, Umer Kopf- jagem in Central-Celebes, p. 22,323—326; _ Gomes, Seventeen years among the Sea Dyaks of Borneo, p. 223; Hlse and Me Dougfill, The pagan tribes of Borneo, II, p. 46.

DIERENRIEM. Zie STERRENBEELDEN en f , ZODIAKBEKERS. "

DIGOEL. Eene der grootste rivieren van Ned. Nieuw-Guinea, uitmondende aan de zuidkust van dat eiland. Eerst in 1903 were! de monding door de gouvernements-uarine ontdekt en de benedenloop derrivier voor cen klein deel verkend en in kaart ge- bracht. In 1905 is zij over ± 540 K.M. opgevaren en in teekening gebracht door de expeditie uitge- zonden door het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genoot- schap. In 1909 word door do militairo exploratie een aanvang gemaakt met een stolselmatig on- derzoek van de Digoel en van haar stroomgebied.

Do rivier ontspringt op ongeveer 5° Z.Br. en in 140° 25' O.L., in dat deel van het Central© ge- bergte van Nieuw-Guinea, waar zich de Juliana- top verheft. Na zich een weg gebaand te hebben door het bergterrein, stroomt zo, sterk-kronkelend, in recht zuidwaartscho richting tot een punt ge- legen op 6° 35' Z. Br., waar zij cen machtige linkor- zijnvier opncmt, de Oewimerah (ook Knoh go-

noemd), welke eveneens in het Cent rale gebergte haar oorsprong heeft, nabij de oostergrens van het Nederlands gebied. De bovenloop der Digoel wordt tot dit punt door de bo volkin g OEWIMBOE geheeten. De stroomrichting der rivier wordt, iets beneden de samenvloeiing met de Oewimerah, zuidwestelijk tot de kampong Babaika, van waar ze — hoewel met vele groote bochten — in alge-meen westelijk richting naar zee stroomt. In dien benedenloop ontvangt zij nog een groote rechterzij-rivier, de Ederah, die de afwatering vormt van een groot moerassig gebied. De Digoel splitst zich nog voor hare uit monding in zee, in twee takken, van welke de breedste, linkertak, de feitelijke Digoel, westelijk naar zee stroomt, de rechtertak in noord-westelijke richting gaande met vele morden in zee valt. De laatsbedoelde tak ontvangt ook het water der vereenigde Mapi- en Oba-rivieren.

Van oorsprong tot monding is de Digoel ruim 800 K.M. lang. Hare breedte, bij de uitmonding ruim 6 K.M., is in den benedenloop ± 2000 M., in den bovenloop, tot 90 K.M. stroomop van de sa-menvloeiing met de Oewimerah, nog gemiddeld 300 M. Tot dit punt is ook haro diepte zooda-nig, dat ze met kleine zeestoomers kan worden bevaren. De oevers van den benedenloop zijn schaars bevolkt en zwaar beboscht, die van den bovenloop hebben groot er bevolking en meer tui-nen.

DIHE. Zie BAVIAAN, ZWARTE.

DIJAT. In het Mohammedaansche recht: bloed-prijs. DIKIR is de benaming van eene Mohammedaansche godsdienstoefening (Arabisch: *dzikr*, d. w. z. „lofvermelding, speciaal van Allah en zynen Ge-zant), welke bestaat in het een zeker aantal malen (gemeenschappelijk of afzonderlijk) opdrunen van godsdienstige spreuken of formules (zooals de geloofsbelijdenis, een aantal namen Gods of lofpryzi-gen van Allah en den Profeet). Niet zelden worden daarmede zekere nader voorgeschrevene, aanhoo-dende lichaamsbewegingen verbonden met het doel om zich daardoor in geestverrukking te brengen. Deze godsdienstoefeningen zijn in de Mohamme-daansche wet niet nader geregeld, noch gebiedend voorgeschreven. Zij gelden echter bij verschillende gelegenheden als verdienstelijk en vormen tevens een hoofdbestanddeel van de bijzondere godsdienst-oefeningen, welke de stichters der Mohammedaansche broederschappen (zie TAREKAT) a an hunne adepten ter bereiking van verschillende graden van. mystieke zaligheid hebben voorgeschreven. Zie ook RATIB SAJIMAN en over den Dikir Moelod: GAREBEG.

DILAM en DOEAN HATI-HATI. MAL.; DILEM, JAV. MAL. SOEND.

Col&us atropurpureus Bnlh. Fam. *Labiatae*. Wel-riekend kruid, dat van Malaka tot de Philippijnen en op de eilanden in de Stille Zuidzee voorkomt. De geurige bladeren worden tot wering van insecten tusschen de kleederen gelegd.

Den naam daen-dilem dragen ook de bladeren van *Poffosiemon Palchovi Pell.* Fam. *Labiatae*. In Indie gekweekt kruid, afkomstig van de Philippijnen. De bladeren van deze soort en van *P. cunosus Miq.* dienen als geneesmiddel en leveren Patchouli-olie.

Zie PATCHOULI.

DILLENIA AUREA Sm. fam. *Dilleniaceae*. Sempoer (SOEND.), Djoenti (JAV.). Vrij liooge boom van Voor- en Achter-Ladje, op Java uitsluitend in het Westen, kenbaar aan de reusachtige gele bloemen en

de groote, op djati gelijkende bladeren. Het buiten-gewoon harde maar weinig duurzame hout wordt slechts zelden gebruikt. De asch van hout en schors van deze soort en van de verwante *D. p&ntagyna* wordt met klei vermengd tot de vervaardiging van vuurvast aardewerk/

• ■ - < < ' ■ . * *

"■-)

DINGEN. Zie OTTERS.

DIOPATRA. Naam van een *Eunice*-soort uit de Molukken-zee. Zie RIN GWORMEN.

DIOSCOREA. fam. *Dioscoreaceae*. Oebi (SLIL.), Oewi, Wi (JAV.), Hoewi (SOEND.). Klimplanten met lan-ge aren van groene bloemen en eigenaardige gemak-kelijk ken bare bladeren. Om de zetmeelrijke wortel-knollen worden verschillende soorten in tropische streken gekweekt onder den naam van *Yam*, (*Yams*-wortel). Op Java zijn vooral bekend *D. alata L.* en *Dioscorea hirsuta Bl.*, de eerste onder den naam van Oebi boetoeij (MAL.), of Oewi abang (JAV.), en vele and ere min of meer zekere inlandsche namen, de tweede vooral als Gadoeng. Vernooedelyk dienen ook de knollen van een aantal and ere soorten tot spijs, maar hun botanische naam staat nog niet voldoende vast. Van Gadoeng is bekend dat de knol vergiftig is en niet zonder een speciale bereiding te gebruiken is. Door langdurig uitswassen met water wordt het giftige alkaloid dioscorine verwijderd. De fijn-gewreven wortel wordt op verschillende wijze medisch gebruikt: uitwendig tegen eksterooogen en zweren, inwendig tegen suikerziekte.

DIO5PYROS, fam. *Ebenaceae*, Areng-areng, Ka-joe areng (MAL.). Boomen waarvan het kernhout buitengewoon hard is en een zwarte kleur heeft, en als Ebbenhout voor verschillende doeleinden zeer gezocht is. Niet alle soorten, die Ebbenhout leveren, zijn goed bekend. Genoemd worden *D. pseudo-ebe-num K.* et *V.*, op Java inheemsch, en *D. util* is K. ct *V.* die het Slinahasa-ebbenhout levert ;

DIOSPYROS KAKI L. fam. *Ebenaceae*. Japansche Pruini, Kaki-pruim of Kakiappel, Kesemek (SOEND.). Een uit Japan afkomstige boom, die op Java vooral in het bergland van het Westen tegenwoordig veel gekweekt wordt en waarvan de op een appel gelijkende vruchten op vele plaatsen door de inlanders te koop worden aangeboden. De naam Kesemek is de naam van een in do Preanger in het wild voor-komende Diospyros-soort.

DIPA NEGARA. Pangran Anta Wiria, later meer als pangeran Dipa Negara bekend, waarschijnlijk omstr. 1785 geboren, was de zoon van den Sultan van Djokjakarta, Amangkoe Bcewanu III, en ge-sproten uit het huwelijk van dozen vorst met eene vrouw van mindere afkomst en daardoor volgns de adat niet tot den troon geroepen. Hij stond zynen vader bij, toon deze zich tegen de aanslagen van diens vader, Sultan Sepoeh, onder de bescherming der Engelschen steld; bij die glegenheid schijnt hem het voorzicht te zijn geopend eenmaal op deii troon van Djokja te komen. Na den dood van Amangkoc B. III en diens zoon Djarot werd echter niet Dipa Negara, maar de minderjarige zoon van Sultan Djarot als Sultan erkend ; Dipa Negara schijnt daardoor zeer te zijn gegriefd, en voelde zich ten hoogste gekrenkt door zyne benoeming tot voogd van den vorst. In zijn jeugd had hij zich te Tegalred-ja, waar hij zicli gewoonlijk ophield, onder den in-vloed zijner overgrootmoeder aan godsdienstige be-schouwingen overgegeven; visioenen en zweiftoch-ten deden zijn godsdienstigen zin tot fanatisme over-slaan, maar hadden ook het gevolg, dat hij door vele inlanders als de door Allah geroepen leidsnian be-schouwd werd, waartoe hij ook door voorspellingen

schijnt te zijn opgewekt. Daarbij kwam de zedeloosheid in den kraton, de groote lasten waaronder de bevolking gebukt ging, de aan ma tingen van den Rijksbestierder, waardoor de vijandige zin van Dipa Negara tegen het Eur. bestuur werd aangewakkerd, terwijl de vertegenwoordigers van dat bestuur te Djokja groote zorgeloosheid aan den dag legden. De laatste stoot aan zijne vijandige voornemens werd gegeven door het doen aanleggen van een weg te Te-galrcja zonder zijne voorkennis; een groot getal zij-ner aanhangers verzamelde zich op het gerucht, dat de resident zich van Dipa Negara wilde meester maken, en ten Resident, na eerst getracht te hebben den pangeran vrijwillig naar Djokja te doen vertrekken, krachtig wilde optreden, trof een gewapende aanslag geen doel, daar Dipa Negara ontvluchtte. Hiermede was een begin gemaakt aan den oorlog, die Java van 1825—1830 teisterde, en door Dipa Negara, met behulp van Ali bassa Prawira Dirdja (Sentot) en Kjai Jiajia met afwisselend geluk werd gevoerd. (Zie JAVA, GESCHIEDENIS). Eindelijk door de meeste zijner volgelingen verlaten, knoopte Dipa Negara, die den titel van Sultan had aangenomen, onderhandelingen aan met koi. Clcerens, welke leidden tot zijn komst eerst te Minorch, daarna bij den Luit.-Generaal De Kock te Magelang (Maart 1830). Bij de aankomst van Dipa Negara te diere plaats was de vasten aangebroken, en konden geen verdere onderhandelingen worden gevoerd; ceno steeds aangroeiende menigte verzamelde zich oin den prins, en De Kock besloot door de gevangenneming van Dipa Negara een einde aan den strijd te inaken, daarbij, naar het voorkomt, misbruik makende van het vertrouwen door den pangdran id de Nedcrlanders gesteld. Bij de beoordeeling van dit feit moet echter in aanmerking worden genomen de omstandigheid, dat Dipa Negara door zijne overdreven cischen de onderhandelingen slechts scheen te willen rekken, dat hij zijn tegenstand toch niet met hoop op goeden uitslag had kunnen volhouden, toen hij onderhandelingen met Cleerens aanknoopte, en dat zich tijdens de onderhandelingene groote menigte volgelingen om hem had geschaard. (Vgl. E. B. Kielstra, Gids 1885, II. 407; J. j*. Schoemaker, Ind. Mil. Tijdschr. 1893, I. bl. 407, 474). Naar Batavia overgebracht, werd Dipa Negara eerst naar Manado, vervolgens naar Makasser verbannen, waar hij in 1855 overleed. Zie P. J. lx)uw, l); Jaya-oorlog, Bat. s Hage 1894, I. bl. 85 eh de daar aangeliaalde geschriften.

DIPTEROCARPUS. fam. *Dipteroairpaeae*. Groole boomen, vaak tot 50 M. hoogo woudrouzen, waarvaverschillende soorten over den maloeschen Archipel verspreid zijn. Ze zijn vooral aan de vruchten geinakkelijk kenbaar daar twee van de 5 kelkbladoren na den bloei tot lango bruino vlouglens uitgroeien, terwijl de andere 3 kelkbladoren niet in grootte toenemen. De meeste van de javaansche Dipterocarpus soorten worden in het lagro bergland voor. Het liout wordt of wogens do zeklzainheid, of wegens geringe duurzaamheid niet gebruikt. Uit hot hout van soinnigo van deze soorten wordt een balsam verkregen, die ceno overcenkomst met damar vertoont maar voornamelijk voor verlichting gebruikt wordt. Op Java heeten de Dipterocarpus-soorten nicest Palaklar (SOEND.), of Klalar (JAV.).

Ook op Sumatra en Borneo komen verschillende Dipterocarpus-soorten voor, waarvan er eenigo vrij groote hoeveelliden, balsam levoren, die als *Gotrjoenbalsem* (Eng. *Woodoil*) bekend is en voor verlichtingsdoelinden of voor het breekuen van prauwen gebruikt wordt. Enkele van deze soorten

levoren een good hout, dat wegens de groote afmetingen o.a. voor kelen van groote prauwen en voor scheepsplanken gezocht is. Zoowel de weten-schappelijke als do inlandcho namen van deze soorten zyn nog zeer onvoldoende bekend/

DIRK DE VRIES-BAAL Zie PENANDJOENG-BAAI. **DIRMA** (DIROEMAH). Landschap in het Zuiden do onderafdeeling Beloe van do afdeeling Noord en Midden Timor der residentie Timor en O.

DISPENSATIE. De bevoegdheid om in een bijzonder geval bepaald aangewezen personen te ontheffen van eene verplichting, door eene algemeen verbindende verordening opgelegd (verleenen van dispensatie), is voor Ned.-Indie geregeld bij art. 53 van het Reg. Regl. Dit geeft den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid, dispensatie te verleeren in de gevallen, bij de algemeene verordeningen (wetten, Kon. besluiten, ordonnantie) omschreven, waardoor men wel zal hebben te verstaan, dat de wetgever de bij-zondere artikelen of onderdelen van artikelen, waarvan dispensatie mag worden verleend, moet aanwijzen (Mr. J. T. Buys. De grondwet, Amhem 1883, I. bl. 286). Waar de wetgever (Wetgevende macht, Koning, Gouvern.-Gen. in overeenstemming met den Raad van Indie) aldus zelf het recht tot dispensatie verleent, is de Gouvern.-Gen. niet aan het advies van den Raad van Indie gebonden, wanscr hij dispensatie wil verleenen; hij is echter wel verplicht waar het rechtszaken geldt, het advies van het Hoog-Gerechthof in te winnen. Slechts in de bovengenoemde gevallen kan de Gouvern.-Gen. dispensatie geven van bepalingen van een wet of Kon. besluit. Bovendien is hij bevoegd, ook naar de uitdrukkelijke bepaling van art. 53 Reg.-Regl., om in overeenstemming met den Raad van Indie dispensatie te geven van de voorschriften ceer ordonnantie, in de gevallen daarbij niet vermeld. Deze bepaling is slechts een uitvlocisel van het beginsel, dat de macht, welke eene bepaling stelt, altijd bevoegd is zelve van dien regel dispensatie te verleenen. Het genoemde artikel verbindt daaraan echter de verplichting het advies van het Hoog-gerechthof in te wiimen.

Bovendien is, ook weder krachtens genoemd beginsel, de wetgevende macht bevoegd, dispensatie te verleenen van do bepalingen eener wet. Dock bovendien verleent art. 69 der Grondwet (welke sedert de herziening in 1887 eene betere redactie bevat dan die, in het Reg.-Regl. aangenomen, welke aan de in 1848 herzicne grondwet is ontleend) aan de Konin* gin het recht dispensatie te verleenen van wetsbepalingen, wanneer de wet daartoe machtigt, welke bij het verleenen dieer machtiging de bepalingen der wet moet noemen, waarover de bevoegdheid tot dispensatie zich uitstrekt, terwijl Haar het recht tot dispensatie van algemene maatregelen van inwendig bestuur slechts dan is toegekend, wanneer Zij zich de bevoegdheid daartoo bij den maatregel uitdrukkelijk heeft voorbehouden.

DISTRICTSBESTUUR, DISTRICTSHOOFD. Zie BESTUUR (onder C. 2°: inlandsch bestuur).

DISTRICTSGERECHT. Zie RECHTSWEZEN.

DIVI-DIVI. *Caesalpinia coriaria* Willd. fam. *Leguminosae*. West-Indische boom, wiens peulen het bekende looimiddel divi-divi geven. Op Java proefsgewijze aangeplant (o.a. in Bantam op Prangor).

DJABAKOTA. District van de afdeeling en hot rogenschap Soerabaja van *do gelijknamige residentie, met Wonokromo als zetel van het districtsbestuur. Het heeft 5 onderdistricten, 148 goo-

vernements- en 75 particuliere dcsa's en telde op het einde van 1905 : 96000 zielen, onder wke een 25 tai Europeanen en mini 100 Clineezen. To Wonokromo staat de fa brick der Dordtsche Petroleum Maatsch.; voorts heeft het district Icerlooiertjeu en twee suilcerfabrieken.

DJABARANGKAH. Zie VORSTENLANDEN.

DJABOENG. District van de afdeling en het regentschap Modiokerio, yan do residentie Soerabaja met de hoofphiats Poeggran (210 M. hoog). Vroeger was Djaboeng eene controle-afdeeling. Het district heeft 4 onderdistricten met 193 desk's en telde einde 1905 eene be volkin g van 56000 inwoners, waaronder een 60tal Europeanen en evenveel Chineseen. In dit district treft men o.a. aan de bekende pasanggrahan Trawas op de helling van den Wali-rang, op een hoogte van ± 100 M.

DJABOENG. Onderdistrict van het district Kraksaan van de afdeling Probolinggo der residentie Pasoeroean. Nabij de gelijknamige onderdistrictshoofdplaats—vindt men de Tjandi Djaboeng, een Hindoetempel van gebakken steen op hoogten voet, waarvan echterde steencn trap verdwenen is/ Deze Boeddhistische tempel, weDicht het oude h(n-ligdom Kalayoe, (Tijdschr. Aardr. Gen. 30,1913 p.653) is vooral merkwaardig als het eenige voorbeeld van een rondbouw op een vierkant voetstuk. Dit laatste is met medaillons en reliëfs versierd : de tempelkamer is ledig en vertoont slechts de sporen van een troon; het dak is ingestort. Een goede afbedding is foto 210 der coll. Van Kinsbergen : zie verder Rapp. Oudh. Comm. 1903 p. 41—5 en 1904 p. 107. Ongeveer 100 M. Zuidwest staat nog een in tjandivorm opgetrokken hoektoren van den muur, die het tempel terrein omgaf.

Vroeger was Djaboeng een Gouvernements kof-fiedistrict en eene controle-afdeeling met Djaboeng als standplaats van den controleur.

DJABOENG (SOEND.). Zie SIEGESBECKIA.

DJABOENGAN (JAV.). Zie SIEGESBECKIA.

DJABON (JAV., SOEND.). Zie SARCOCEPHALUS CORDATUS.

DJADAM. Zie ALOE VERA.

DJADAM ARAB. Zie ALOE VERA.

DJAE (JAV.). Zie ZINGIBER OFFINALE.

DJAGA-MONJET^ Wijk van de hoofdplaats Batavia7~al<ius"-(a jTeli w a c h t) genoemd naar de apenkolonie, die zich bier ophield, v66r den bouw van de schans, die door Dandels werd opgericht. Deze wijk, waarin zich het cavalerie-kampcen bevindt, wordt ten 0. door den weg van Rijswijk naar Tanah-abang, en ten W. door de rivier Krokot begrensd.

DJAGARAGA. Plaats in de afdeling Boeleleling niet ver van de kust, bekend als hoofdpunt van actie tijdens de expeditien in 1848 en 1849. Zie BALI. Is thans van geen betekenis.

DJAGO. Zecr goed bewaard gebleven tjandi in de nabijheid van Toempang (res. Pasoeroean), bij-zettingsplaats van den in Qaka 1190 overleden koning Wisbnoewarddhana van Singasari. Deze tempeluhne is op voortreffelijke wijze beschrcven en afgebeeld door wijlen Dr. J. L. A. Brandes in de uitgave: Beschrijving van de rulin bij de dcsaToempang, genaamd Tjandi Djago in de residentie Pasoeroean; samengesteld naar de gegevens verstrekt door H. L. Leydic Melville en J. Knobel; met 104 platen, 24 bouwkundige teekeningen, en 1 kaart.

*8 Gravenhage—Batavia, 1904. A1'chacologisch Onderzoek op Java en Madoera. I. Vgl. ook Oudh. versl. 1915 p. 145 en 155 vlg.

Zie OUDHEDEN.

DJAGOENG. JAV., MAD. CN MAL. : DJAGONG, SOEND.; BIRALE, MAK.; BARALE, BOEG.; MILOE* MAL, MEN.;

Zea Mays Linn. Fam. *Graminae*. De niaisplant, van Zuid-Amerika afkomstig, wordt in Indie algemcn gekweekt en naar gelang van plaatselijke gewoonten geeft men aan de witte, gclc, roode of paarse soorten de voorkruk. In vcllo streken dient niais als bijkonincnd voedsel en vindt men aanplantingen van niet te grooten omvang op de erven, rondom de won in gen, of als tweede gewas (po] o)vidjo) op een gedeelte der afgeogeste sawahs en op tegalgronden vaak als eerste gewas, het laatste op uitgebreider schaal in de Bataklanden. Op Madoera en in O.-Java alsmede in het ooslyk deel van den Ind. archipel wordt vrij algemeen ma'is verbouwd en o.a. in de Minahasa, op de droge rijstvelden, soms een paaniaSden voor het zaaien der padi uitgepoot, of wel, als deze twee blaadjcs heeft, er tusschen geplant, op min of meer groote tusschenruimten van gemid - deld <5en vadem lengte.

De groeitijd vcrsebilt voor de dj. dalSm of leur van 31/ tot 47, maand voor de dj. gendjab of hawara van 2% tot 3% maand. Om als voedsel te dienen, worden de korrels afgepeld en, fijn gemalcn of gestampt, gekookt of geroosterd gegeten ; hetgeen evenwel ook wel plaats heeft met de gehele vruchten. Waar padi verbouwd wordt, dient de ma is meer als versnapering om te voorzien in gebrek aan rijst en beschouwt de bevolking het gebruik als een bewijs van armoede: men voedert er dan hoofdzakelijk de kippen en paarden mcdc. Het loof wordt als veevoeder gebezigd.

Een aft rekseI van de ste] cn en onrijpc koi ven dient als diureticuni.

De uitvoer van gcpelde mais bedroeg in 1913 juim 40 en in 1914 ruim 57] . milJiccn KG.

DJAGOENG TJANTEL (JAV.). Zie SORGHUM

VULGARE.

DJAGOENG TJETEK (SOEND.). Zie SORGHUM

VULGARE.

DJAGOHAN, DJAGOWAN. Zie VAARTLIGEN.

DJAGONG, SOEND. Zie DJAGOENG.

DJAHA (JAV.). Zie TERMINALIA BELLERICA.

DJAILOLO. Ternataansch district op de \vc-t - kust van het noord el j k schiereiland van Haliuahra, tusschen Sahoc en Sidangoli. Het cntraalgebergte scheidt het van het district Kaoe. De grens met Sidangoli is het riviertje Taeroe*Ifji en met Sahoc de in ham Oboe-Oboe beneoerden het cilandje Damar.

Dit district is het overblijfEel van het voormalige rijk Djailolo, dal, volgens de overlevcn, in de J3o en 14e eeuw suprematie over geheel Halmahera uitoefende en in J540 aan Ternate Kechatplichtig werd.

Het is verdeeld in de onderdistricten Djailolo cn Moro. Het distric(hoofd voert den titc] ngofamanjira. De hoofdplaats Djailolo, ook wel Soah-Sio genoemd, op ongeveer een kwart uur van de kust verwijderd, bestaat uit de mohamjnedaansche wijken Soah-Konorah en Siawa, elk onder een kimalaha, en een gchucht in het diepste gedeelte van de baai. Bij de aanlegplaats staat het posthuis, tijdJk door een posthouder bewoond. Verder ziju er in het zuiden de IslamHche kampongs Toadah cn Tcdowongi. In het binnenland Jeven heidcnen van den Tobaroestam in de kampongs Porniki en Waioi en in taj van verspreid liggende gehuchten.

De kegelberg van Djailolo, Salo of Tala gehecten, is volgens v. Cam pen 1161 M. hoog. Vei beek (Mohik-kcnveislag, p. 163) beschouwt do toppen langs de Djailolo-baai als te behooren tot een grooten ouden

kraterand van 7 K.M. straal, door welks instorting genoemde baai gevormd is en waarbinnen zich een paar j on gore kegels verheffen (o.a. de Tala).

De bocht van Djailolo ligt geheel open voor de westenwinden en is een groot deel van het jaar ontoegankelijk voor vaartuigen. In dit district wordt veel rijst door do heidensche inboorlingen op droge velden verbouwd.

Volgens De Clercq zou het onderdistrict Moro bevolkt geweest zijn door lieden van Morotai, die tydens de langdurige oorlogen naar hier govluht waren. Dit is echter niet waarschijnlijk; wel het omgekeerde, n.l. dat hier oorspronkelijk het rijkje Moro gestaan heeft en een groot deel van het volk, wegens de oorlogen, zoowel naar het eiland Morotai (tai of dai = over zee) als naar de noordoostkust van het pchereiland gevluht is. Daardoor kan de verwarring in Valcny's berichten over Moro of Morotai verklaard worden. Ook is het dan begrijpelijk dat de onderkoning van Djailolo, Catabroeno, de bekende expeditie tegen zijne afgevallen en tot christen bekeerde onderdanen (de Moluksche Vesper) ondernam (zie MOROTAI en HALMAHERA).

DJAJANG-SEKAR. Onder dezen naam werden door Daendels detachementen cavalerie opgericht, waarvan de manschappen gewonnen werden uit de zoons van inlandsche hoofden. Dierde die oprichting dus cnerzijds om aan die jongelingen, die door hun geboorte niet tot den landbouwers-, ambachts- of werkmansstand behoorden, en voor wie in den ambtenaarsstand geene plaats was, en die dus of ten laste hunner familie konden welen, en voor wie de dus geene jaarlijk element in de inlandsche maatschappij worden zouden, aan een carrière te helpen, anderzijds warden daardoor een corps marchaussee gevormd, dat in onrustige tijden nuttige politieciisten kon bevoegen in het tekort aan beschikbare militairen te tegemoet komen. Dcz Djajang-sckars, als militaire mil voor gewestelijken dienst, warden onder de 1. n van de residenten geplaatst om tot handhaving van de orde behulpzaam te zijn. Veel hi. n-ten schijnen zij echter niet bewezen te hebben, met nergens vindt men daarvan melding gemaakt. In 1874 werden de nog bestaande detachementen (il en bij het Regiment 0. I. Cavalerieingelijfd en militair beheer gebracht.

DJAKAT. Alet dcz benaming (Arabisch: *zaldl*) won it (latcnc aangeduid wal de Mohammidanen ja n lijk' in <lc n v<cu m van liefdegaven*behooren uit- te- (iedcjl.)cz(! welriuligheid is door de Mohammedwctg(de/ r<lc n luinr aunclding van eenigo tcksieii uit den Koran en de Overloivering onder . .) * (• regelen gebracht. Nauwkeurig is vastgesteld: j). wflke vijf categorieen vati bezittingen cn geh-ovige *djakol* moet uitdeelen, 2°. hoeveel hij van i- dier Lezittingen moet geven (bijv. 10 %/ 5 %/ of 27 $\frac{1}{2}$ %), 3°. welke acht categorieen van behoeftige en andere jorsonen aanspraak op cenó uitkeering uit de *djakal* kunnen doen geklon en 4°. hoo men het aandeel van ieder dezer gorchtigdon ftzooulorlijk heeft te borokenon. Stipto naleving van de *djakat*- voorschrifton zou jaarlijks voor ieder eciingszins be- mkMeid geloovige ondei werping aan cone vrij drukkende godsdienstige belasting medebrengen. Ook do hcfcling di or belasting van overhoedswege, door anib-tonaren met den titel *dwil*, is in do Moslimscho wot tot in bijzonderheden geregeld. Zio over dezo voor- schriften en haar ontstaan: Th. W. Juynboll, Hand- liding tot do kennis van do Mohanun. wot, biz. 86—103 (Handb. des islamischen Gesetzo, S. 94—109) eii de aldaar geciteerde literatuur.

Evenals in andre Moh&mmedaansche landen wor* den ook in dert Archipel doze voorschriften slechts ten deele en voor zooverre de omatandigheden het toelaten in acht genomen. In het algemeen wordt alleen van het hoofdproduct van den inheemachen landbouw, hot rijstgewas, na den oogst vrij regel- matig cenó zekere hoeveelheid *djakat* (*djakat padi*) opgebracht. Volgens de wet zou men verplicht zijn, jaarlijks een tiende *foesoer*; Arabisch: *oesjr) van het geogoste tot *djakat* te bestemmen¹⁾, maar deze bepaling wordt zelden ten volle nageleefd. De ijver voor het opbrengen van de *djakat* loopt bovendien in verscliillende streken sterk uiteen. Op Midden-Java, byv. is mon hiernede zeer nalatig, op Oost-Ju- va is de godsdienstijver in dit opzicht grooter en in de Soendalanden*heeft de betaling zelfs vrij regelma- LigplSat-s. Het opbrengen van *djakat* van andre bezittingen, met name van goud en zilver (*djakat mas*, *djakat harta*) en van vee (*djakat bewan*) koirt overal slechts bij uitzondoring voor¹⁾. — In het algemeen bestemmen de Inlanders hun *djakat* slechts voor per- sonen, van zekr godsdienstig karakter. De *djakat* der groote massa komt vooral ten goede aan de min of meet officieele vertegenwoordigers van den gods- dienst, de zgn. „erkendo geeste 阿 kheid" (moskeebe- amben en dgl.); de meer ontwikkelde geven veelal de voorkeur aan door henzelven uitgekozen vromen, godsdienstleeraars, santris, enz.; anderen weder ple- gen hunne gaven. tusschen beide categorieen te ver- deelen. Naar men aanneemt, kunnen vooral deze per- sunen aanspraak maken op een aandeel in de *dja- lcat* — als behoorende tot „de behoeftigen" (voor wie, de *djakat* volgens de wot hoofdzakelijk bestemd is)— onidat zij zich immers geheel aan den godsdienst U hebben gewijd en daardoor niet in de gelegenheid zijn, zich op winstgevende beroepen toe te leggen. Dientengolge komt de *djakat* in Ned.-Indie byna geheel ten bate van personen, die men in het Euro- peesche spraakgebruik wel ah Mohammedaansche "priesters" aanduidt³⁾. Groot is die bate in het al- gemeen niet; alleen op West-Java is de *djakat-op-* brengst werkelijk van beteekenis.

Van eene regelmatige inning van overheids- wege is in het algemeen in den Archipel nooit sprake geweest; de geloovigen stellen dus vrijwillig, naar

1) Althans, indien do hoeveelheid van het geogoste ineer dan hot wettolijke minimum — nl. 5 *wasq* (d. w. z. kamcellasten) — bedroeg; volgeiis de berekening van Sajjid Oethman (zie aldaar) komt 5 *wasq*, in Indischo maten herleid, met 19 pikol en 30 kali ooreon. Wel behoeft in geval van „kunstmatig irrigatio" dor volden slechts 5 % van do opbrongst tot *djakat* bestemd te worden, maar daaronder verstaat men slechts besproeiing, welck *voordureitidoi* arbeid voreischt, niet het in den Archipel gebruikelijko afdammen van water.

2) Het minimum van goud, waarvoor volgens de wot *djakat* vorschuldigd is, bedraagt *mith- qdl* en van zilver 200 *dirham*, hetgeon volgens do berekening van Sajjid Oothman (zie vorige noot) in Ned.-Indischo munt ovoreenkoint met / 140 voor goud en / 58.50 voor zilver. Het daarvan te betalen procentago is 2 $\frac{1}{2}$ %.

3) Werkolijk behooftingen wonden zich ook wel tot de rijst-eigonaars zolvon, om humne aanspra- kon op ondoi-stuning uit de *djakat* in alle beschei- denheid bij hon to doen geldcn. Mon acht echter slechts zulko armon hiertoe gerechtigd, die hunne godsdienstpEchten eenigzina trouw in acht ne- men.

gelang der plaatselijke goubuiken, hunne *djakat* ter beschikking van de daarop rechthebbenden. Alleen in de Soendalanden, met name in den Preanger, waren de "geestelijken" er in geslaagd, zich als „des- kundigen" de in^{ning} en verdeling der *djakat* te verkeerden. Daar had dan ook jaarlijks eene goed georganiseerde heffing plaats. De „dorsgeestelijken" indert de *djakat* in hunne desas *) en moesten een vastgesteld. aandeel van het ontvangene aan het moskeerponeel ter districts- en afdeelingshoofd- plaats afdragen. Hier vormde de *djakat* werkelijk een aanzienlijk deel der inkomsten van deze „priesters" en ook thans nog laat de naverking van den ouden toestand zich in deze streken zeer merkbaar gevoelen.—Het gouvernement streeft eraar, elken vonn van dwang bij de *djakat-inning* tegen te gaan, overigens iederen geloovige in het vrijwillig vervullen van dezen godsdienstplicht geheel vrijlatende. In- menging der Inlandsche bestuursambtenaren in de dala[^]-inning is daarom uitdrukkelijk verboden; geen pressie, onder welk voorwendsel dan ook, noch ten aanzien van het te geven bedrag, noch ten aanzien der bestemming van de *djakat* voor bepaalde personen of doeleinden, is geoorloofd. Zie Bijblad . N. 1899 en vooral de uitvoerige Circulaire van den Gouvernementssecretaris van 28 Febr. 1905 in By- blad No. 6200, (ook opgenomen in Adatrechtbundel VII, 313—316); vgl. ook de Missive van 4 Aug. 1893 (Adatrechtbundel VII, 302). — In Atjeh, waar de *djakat* (aldaar *djakeul* genoemd) overigens in normale omstandigheden aan dezelfde categorieën van personen ten goede komt als elders, was de *djakat-iving* een tijdlang een krachtig middel voor eerozuchtige oelama's, om locale krijgskassen te vormen, waaruit zij de kosten van het gewapend verzet tegen de vestiging van het Nederlandsche gezag in Atjeh bestreden. Zie C. Snouck Hurgronje, De At- jehers, I, 183 vv. (Tia Achehnesse I, 176 vv.). Volgens de Moslimsche wet behdort inderdaad een ge- deelte van deZaX.a/-opbrengst voor de strijders in den Heiligen oorlog bestemd te worden, indien dezen ter plaats aanwezig zijn. Zie verder: PITTJRAH en vgl. SEDEKAH.

Literatuur. (X. Snouck Hurgronje, De Atjehers, I, 290—294 (The Achehnesse, I, 268—271). De Islam in N.-Indie (Groote Godsdiensten, Serie II, No. 9), biz. 17 v. — P. J. Veth. De *djakat* (Tijdschr. v. N. I. 1871, I, 451—77). — Het onderzoek naar de rechten van den Inlander op den grond in de resi- dentie Bantam (Tijdschr. v. N. I. 1872, II, 358—362 = Resume Bantam, biz. 237—242) — A. W. T. Juynboll, Kleine bijdragen over den Islam op Java (Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenk. v. N. I. 4e Volgr. VI (1882) 273 vv.) — C. Poensen, *Djakat* en *pitrah* (Meded. N. Zend. Genootsch. XVIII (1878) 1 w.). — H. C. van Meerten, Hervorming van het Preangerstelsel. Acad. Proefschr. Leiden, 1887.

PJAKATRA4.JAKATRA, DJAJAKARTA, XACAT AR A). Naain van een weinig beduidende handelsplaats, gelegen aan den rechter- en linkerover der Tjilwoeng, daar, waar de rivier in de Java-zee uitmondt, waarvan het geheel of een gedeelte op 30 Mei 1619 door de krijgsvanden der Nederlandersche O. -I. Compagnie onder aanvoering van den Gouverneur-Generaal Coen verwoest werd, om plaats te maken voor eene nederzetting der Nederlanders, te- vens zetel hunner regering in Indie: Batavia.

*) Uit deze bemoeienissen met de *djakat-in-ning* is de benaming *amil* te verklaren, waarmede men de "dorpriesters" in deze streken aanduidt.

Het plaatsje, waarschijnlijk een nederzetting van mohammedaansche Javanen van Djepara-Demak, moet wat vroeger ontstaan zijn dan die andere kolo- nie van Djepara-Demak, Bantam. Immers i-ceds in 1522 sloten de Portugeezen met het hoofd van Djakatra op de plaats zelve een contract. Op het tijdstip, dat onze Nederlandsche reizigers haar voor het eerst bezochten, was de plaats ondergeschikt aan Bantam. Het hoofd, dat te Djakatra gezag voerde en aan wien de Nederlanders den titel van koning ga- ven, stnd in de verhouding van Icenman tot. den (toenmaals minderjarigen) vorst van Bantam. Als bewijs kan dienen, dat bij gelegenheid van de besnij- denis van den jongen vorst van Bantam in 1605 het hoofd van Djakatra even als de overige vasallen ter hoofdplaats zijne opwachting maakte. Ook mochten, ten minste in de eerste tijden, na 1596, erte Djakatra geen goederen worden verlicht, gelost of ver- scheept, zijnde dit voorrecht, — een soort van sta- pelrecht — voor de stad Bantam gereserveerd. Maar gedurende de halve regceringloosheid, die in Bantam vooral na 1596 heerschte, werd Djakatra de plaats waar Nederlanders en later ook de Engelschen, hunne provision (voornamlijk arak) inkoeliten. Bantam, dat tot nog toe voor deze streken het monopo- lie van den invoer en den uitvoer van de peper had bezeten, moest al spoedig de daaraan verbonden winstendeelen met Djakatra. Wat later, 1610, w'rd cr, op grond, van den regent van Djakatra gkocht, eene Nederlandsche logo of factory gebouwd en kort daarop (1614) vestigden zich daar ook de dienaren der Engelsche Oost-Indische Compagnie. De vestiging der Engehchen bleef onbeduidend, die der Nederlanders kreeg meer en meet beteekenis. De rede van Djakatra was niet zoo geschikt als die van Bantam, maar de inlandsche autoriteiten waren meer welwillend en zoo werd geleidelijk Djakatra in toe- nemende mate door Nederlandsche scJhiesen bezocht. In 1618 was Djakatra feitelijk het rendez- vus van de schepen der Ned. O.-I. Comp., geheel volgens de aanwijzingen door Jacques Ffhermite de Jongc reeds in 1612 bij zijne „Corte Remonstrantie" gegeven.

Bekend is het hoe J. P. Coen, toen reeds be- noemd maar nog niet opgetreden Gouverneur neraal, dus eigenlijk nog als Directeur Generaal, in do, naar zijne mening, hachelijke tijdsjonst- digheden aanleiding vond om de gebouwen <1 (.T factory to versterken. Den 22sten October 1018 nam hij op zijn raad het voor de toekomst van Nederlanders gezag over Java gewichtig bc.Tuit ter plaatse een „volko] nen fort te voltrecken" en te Djakatra den zetel der N.-I. regering te vestigen. Deze daad lokte maatregelen van tegenweer uit van de zijde van den regent van Djakatra. Op 23 Dec. 1618 onbrandde de strijd. Het was tijdens dezen strijd en het daarin plaats hebbend bcJeg van het fort door de Engelschen onder Thomas Jale en de Ja- katranen, dat de Nederlandsche bevelhebber P. van den Broeck^onvoorzichtig genoeg was zich voor onderhandeligen buiten het fort te begeven en veraderlijk door den regent werd ge van genomen. Hoe hij, gebonden voor de muren gebracht, de be- zetting tot overgave heeft aangezet, instede van dezelve tot volharding aan te vuren, zooals in ge- schiedhoeken' wordt verhaald, leest men uitvoerig in de Jonge's opkomst van het Ned. gezag over Java, Eerste Deel 1860 XCIV—CXIII.

Nadat de Engelschen den regent van Djakatra, dien zij in den aanvang onderateunden, uit vrees voor moeilijkheden met Bantam, dat' fort voor zich o]l)- eische, hadden losgeaten, werd laatstgenoemd

voor een Bantamschen toemengoeng van de regeering ontzet (2 Febr. 1619) en metzynie bloedverwanten en volgelingen naar Tanarah gevoerd ; toen reeds verliet een groot gedeelte van de oorspronkelijk bewoners de plaats. Sedertdien werden de verlaten versterkingen, bezet door Bantamsche krijgslieden. Ook deze werden zonder reel mocite en met gering verlies aan menschenlevens op den reeds vroeger genoemden datum van 30 Mei 1619 verjaagd, bij welke gelegenheid de plaats werd vernield.

Eene gravure, welke een betrouwbare voorstelling geeft van h 夙 voorkomcn der " ~ ~ "

" plaats in het jaar 1607, is opgenomen in het verzamclwcrk „Begin van Voortgang v. d. Ver. Ned. Geocrr. O.-I. C.", 2e deel 1646, Schipvaert onder den admiraal C. Matclief " mien lief nog bij d' (onbeddendē) versterkingen, die de regent aan den noordkant van Djakarta inaaakte tot vlak in de nabijheid van het Nederlandsche fortje. Het aantal huizen was volgens ceno opgaaf van 1596: 3000; wat vrijwel overeenkomt met eene opgaaf van het aantal der weerbare mannen in het reisverhaal van Matclief voorkomende tot het cijfer van 4000. Beide opgaven komen echter voor nog te hoog te zijn.

Op tweeërlei wijs is de plaats, waar het voornaamste gedeelte van de kaining Djakarta lag, vrij nauwkeurig te bepalen. Op een schetskaartje, haast dadelijk na de gebeurtenissen van 1618/19 vervaardigd en in de verzamling van het Rijksarchief geregistreerd onder „Portfeuille V, uit de memorien en beschrijvingen van algemeen bestuur", is het punt aangewezen waar „de stad Jacatra" gelegen had. Bij vergelijking met ' latere kaarten der stad Batavia blijkt dit punt te liggen op ongeveer 500 meter ten N.W. van het (latere) stadhuus

Wat de tweede wijs betreft. Den 19den Maart 1620 besloot de Indische regering, voor het geval dat de dienaren der Engelsche Compagnie een versterking wilden bouwen op het kort gelcnden voroverde gebied, zulks hun niet toe te staan. AUCoen een pakhuus zouden zij mogen bouwen en daartoe zou hun dan worden aangeboden „een bequaine plaetse op de markt, daer voor desen de stad van den Koning gestaan had." Toon op 3 Junij 1620 de Engelschen, geheel als de indische regering dat verwacht had, verzochten de plaats te mogen in beslag nemen tegenover het oude Nedcdandscho fortje.', daar ' waar hun logo tot in het laatst van 1618 had gestaan, word ' lit verzoek hun geweigerd. Een tweede verzoek om te mogen bouwen op een plaats binnen een musketschot afstand van het geprojecteerde nieuwe kitsteel, werd hun eveneens becefcl ontzegd. Tegclijk werd hun een stuk grond aangeboden „oointrent een steenworp verder de rivier op gelegen". Waarschijnlijk hebben zij daar inderdaad hunno factory gebouwd. Op een schetskaart van het jaar 1623, afgedrukt tegenover blad, 362 van liet Tijdschr. v. h. Bat. Gen. deel 25, 1879, en waarvan de oorspronkelijke tekening op...do akademische bibliotheek te... Leiden berust, komt „het quartier der Engelse" voor juist op de plaats volgens do hierboven geschetso omslachtige wijs bepaald, en waar volgens do schetskaart van 1619 de kampong Djakarta lag.

】 Dit fortje 知 geleidelijk vervangen door een grooter fort, ongeveer negenmaal zoo groot: het bekende kasteel van Batavia. Dit Jaatste was in 1628 nog niet voltooid.

Volgens den Heer Brumund werd het Engelsche huis tijdens het beleg van 1608 gesloopt ; op de plaats kwam later de Binnen-Portugeesche kerk en op diezelfde ruimte bevonden zich in 1860 de kantoren van de firma's Van Ommeren Rueh, Cores De Vries en Rosclje. Genoemde kerk lag op ± 400 meter ten N. W. van het (nog bestaande) stadhuus.

DJAKATRA (JAKATRA). Was ook de naam van een in do 17e eeuw gebouwd fortje, dat met eenige anderc (Antjol, Noordwyk, Rijswyk, de Vijfhoek en Angkd) de buitenforten van dienden tot bescherming van den naasten omtrek van die hoofdplaats. Het lag op ongeveer 2000 Meter ten Z.O. van den zuidoosthoek der oude stad en werd vermoedelijk tijdens het bestuur van Daendels gesloopt ; het had toen voor de verdediging geen waarde meer. Een plattegrond-teekening is te vinden op biz. 112 van W. Heydt „Geogi-aphisch- en topographischer Schauplatz von Africa und Ost-Didien", 1744. Aan dit fortje ontleene de tegenwoordige kampong Djakarta en de Djakarta-weg, nabij Batavia, hunne namen.

Bronnen : J. G. F. Brumund, Een en ander van het oude Batavia-, Tijdschr. v. h. Bat. Gen. 25, 1879,

biz. 362 ; Mr. J. A. Van der Chijs, Het laatste overblijfsel van Djakarta, id. bl. 460; Mr. J. A. Van der Clijis, De Nederlandsche Djakarta, 1860; Begin en plaats van de cōnfolle'afdecling' Djoe 夙 na'egenfchap on afdeling Pati, residentie Semarang Het heeft cene uitgestrektheid van 334 K.M.% tel 5 onderdistricten en had op het einde van 1905 eene bevolldng van 85000 zielen, waaronder slechts 2 Europeanen, en een 20 tai Chineezen. Vroeger heette dit district Bogorame en behoorde tot de controle-afdeling Pati; het was toen echter Idamer in oppervlakte. T. DJAKEUET. Zie DJAKAT.'

DJAKSA. Inlandscho officier van justitie. Zie RECHTSWEZEN.

DJALA TOENDA. Ruine aan de westelijke helling van den Penangoengan, vermoedelijk een vestelilce bijzettings-badplaats, met basreliefs, een jaartal (899 ?aka) en eene inscriptie (udayana) ; onder den vloer is een steenen urn gevonden met asch, vorbrande beenderen en gouden plaatjes. Udayana is de naam van den vader van koning Erlanga. Zie: Domis, Oosterling, (1836) II, 94; Junghuhn in T.v. N.-L (1844) VI, 1. 377; Van Hoeveil, Reis, (1851) II, 197 en Brumund, Indiana (1854) II, 217. Over het opschrift vergelijklo men in het bijzonder: Friederich in Verb. Bat. Gen. XXVI (1854), p. 94, III; Cohen Stuart in Bijdr. Kon. Inst. 3e reeks VIII (1873), p. 22; Hoile, Alphabetten (1882), p. 48 h.; Brandes in Not. Bat. Gen. XIV (1886), p. 43 Groenovldt en Brandes, Catalogus (1887), p. 217 - 218, noot; Verbeek in Not. Bat. Gen. XXVI (1888), p. 14 en in Veih. Bat. Gen. XLVI (1891), p. 241—; ~ 242; Veth, I (1896), p. 197—198; Knebel in Rapp. X : 广 ~ ' Oudh. Comm. 1907 p. 92—102; Scheltema, Mo-numental Java (1912), p. 153.

DJALAK. Collectiefnaam op Java voor spreuuw-soorten, voornamelijk gobeizd voor Stur-nopastor jalla. Zie SPREEUW.

DJALI. Zie COIX.

DJALI BATOE. Zie COIX.

DJALI WATOE. Zie COIX.

DJALIROE (JAV.). Zie POLYSCIAS.

DJALITRI (SOEND.). Zie WRIGHTIA.

DJALOER. Zie VAARTUIGEN.

DJAMAKA (SOEND.). Zie DIANELLA.

D JAMBANG AN. Eeii der toppen van hot nog ove^{re}cbloven gedeelte van den lingwal van den ouden Ajeg Ajeg-vulkaan*(zie aldaar).
 DJAMBE (JAV., SOEND.). Zie ARECA CATECHU.
 DJAMBELAN (MAL.). Zie EUGENIA JAMBOLANA.

DJAMBI. Landbeschrijving. Residentie van Sumatra^egrens door Indr^giri, Sumatra's Westkust, Benkoelen en Palembang g ; Opper ^Iakt e dn-

geveer 50.000 K.M.² Het bochoort bijna gcheel tot het stroomgebied van de Batang Hari (zie SUMATRA rivieren) ; alleen het N.O. stuurtzijn water zelfstandig door de Soengei Toengkal (zie aldaar) naar zee. De weing ontwikkelde kust, die Jaag en tot diep in het land niocrassig is, biedt slechts langs deze rivieren toegangen van uit de Straat Berhala. Het westelijk deel der Residentie wordt ingenomen door de Boekit Bansan, die ook lier uit eenige nagenoeg evenwijdig aan dkander loopende gebergten bestaat. De eerste is het eigenlijke Barisan gebergte in engeren zin, dat ongeveer op de grens loopt met Benkoelen. Het vonnt de waterschiding tusschen Indischen Oceaen en Zuid Chinesche Zee, en is de hoogste der ketens, maar stijgt toch buiten de vulkanen niet boven 2500 M. Tengevolge van de jongvulkanischc uitwepsclden die het overdekten, is zinn geologische samenselling slechts weing bekend. Eigenaardig bevindt zich te midden van hooge Bergen in het landschap Koerintji, een 40 K.M. lange en 12 K.M. breede inzinking (slenk), waarvan hetdiepste gedeelte is opgevuld met alluvium en gedeeltelyk wordt ingenomen door het Meer van Koerintji (735 M. boven de zee). Langs de i-anden liggen warme bronnen. Het gebergte bezit ook 2 groepen vulkanen ; de noordelijke rij bestaat uit den PatahScmbilan (2581 M.) ; op de grens van 3 residenties, de nog werkzame Piek vanDrapoera of G.Koerintj j(3806M.), den hoogsten top van Sumatra, en den Goenoeng Tode joe (-2605M.). De kegels van de zuidelijke liggen niet zoo zuiver Oost-West; het zijn: de Goenoeng Raja (2550M.), de werkzame Soembing (2700 M.), de Mesoerai (2900 M.) en de Goenoeng Toengkat (2500 M.).

De tweede gebergte-keten, in volgorde van West naar Oost is de Tabir Rawas leisteen-strook, die buiten de vulkanen niet hooger dan tot 1500 M. stijgt. Daarvoor ligt de Sangir-Boeloe-Pajoer-strook, een heuvelland, dat de voortzetting vormt der steen- koollagen van Sawah Loento en eerst bij de Tem besi eindigt. Id bet Noord-Oosten grenst lieraau het PoeJa san Piepat -gran iet mafisief, dat over een lengte van 300 K.M. is te vervolgen en derhalve het uitge- strekste granietmassief van Sumatra vormt. Slechts het Zuidelijke deel daarvan ligt in Djambi. Hiermede houdt de Boekit Barisan op, en vangt een uitgestrekt plateau aan, grootendeels tot een vlakke geworden (schiei-vlakte) dat ontstaan is in den tertiairen tijd. In Palembang zet het zich zeer breed wordend voort. Alfi eilanden st eken het Tigapoeloe- en het kleinere Doeablas gebergte (zie aldaar) erin uit. Een diluviaal smul heuvelland, vormt den overgang naar de alluviale kustvlakte.

Aardbevingen komen, vooral in Koerintji, herhaal- de 11 k voor; die van 1909 kostte aan 250 menschen in Koerintji het leven.De geniiddelde roegcnval bedraagt ± 3000 m.M. Het versclicil in moessons is weing merkbaar; de droogste tijd valt van April tot Octo- ber. De temperatuur wisselt in Juni tot Sept, tus- ^{REAER} 26° en 34° C., de overige maanden tusschen 24 en 29° C. Het klimaat in de benedenlanden is warm, men heeft er koule nachten. De gezondheids- toestand is vrij goed ; echter eischeite een cholera-

epidemie in 1909 4000 slachtoffre, en heerschten in 1913 veel buikziekten mot «nel. doodelijk verloop ; niclaatscheid komt ook voor; het aantal Iprozen bedroeg in de 4 laatste jaren gemiddeld 63 maimen c 1G vrouwen; de invoering van do. vaccine, die tij. dens de vestiging van ons gezag in de binnen. (1902 cn volgende jaren) plaats had, ondervond weing moeilikheden.

Voor de communicatie hebben de rivieren in Djambi zeer groote beteekenis; de landwegen zijn voor een geregeld handelsverkeer in de benedenlan- den nog van weing belang, die in de boven landen ei- schen nog veel verbetering voor ze daartoe geschikt zijn. Als hoofdwegen worden aangelegd en verbeterd de wegen: Bangko—Pamenang—arologoen—Ra- was en Moera Boengo—Batang Haridistricten ; voor aanleg van den weg M^o Tebo—Ma Boengo werd /291.000 toegestaan ; de hooge kosten, aan het ma- ken van wegen in de lage terreinen der benedenlan- den verbonden, zijn een groot bezwaar (de aanleg van den weg Djambi—M^o Tomb&si word begroot cp /907.000, voor een lengte van 83 K.M.). Reeds is be- sloten tot den aanleg van een verbindingsweg (waarvan do kosten op cniige millioenen worden geschat) van Bangko aan de IMerangin, via Sanggaran Agoeng en Soengei Penoeh in Koerintji, en Tapan naar Indrapoera en Pasir Ganting aan de Westkust ; voor den aanleg van het daarin voorkomende gedeelte S¹ Sako—Tapan—pengei Penoeh werden reeds /1.595.000 + de nodige dagdiensten van hecncn- dienstplichtigen toegestaan).

De voornaamste middelen van be^taan zijn land- bo uw en inzanieling van boschproducteii, in soni- mige st reken ook veeteelt, op aan de kust visch- vangst; aan handel en het uitoefenen van aanbachten wordt weing gedaan ; de rijst bouw heeft in hoof- lzaak plaats op droge velden, hoewel ook in vcrschillende streken de aanleg van sawahs reeds inlet succes werd aangemoedigd, terwii in Koerintji, (zie aldaar) het rijstland bij uitenienheid, de hoogvakte, beuoer- den het nicer, 6en uitgestrekt sawahterrein ix, van waar jaarlijks 185 h 250 duizend K.G. rijst worden nitgevoerd naar Sumatra^ Westkust; echter inoet ter hoofdpl. Djambi van uit Singapore jaadijks 2 a 3 miljoen K.G. rijst worden ingevoerd. Voortn vei- l<i< : - nen vennding de cultuur van tahak en koffie, waarvan resp. ± 62000 cn 25000 per jaar uit Koerintji naar de VV.kust worden uitgeoeverd (van het laal- site gewas breed te cultuur zich vooral uit in M^o Boengo cn Bangko); kluppers, die bij duizcii- den in de Toengkalstreck cn in M^o T6ml)fei worden uitgeplamt ; rubber, waarvan oigeever 3.00U.000 boomen aanwezig zijn, en waarvan in 1913 reeds werd uitgeoeverd 4 J.000 K.G., en rut an, dat roods een volkscultuur geworden is. De (ul nu toe geno- jncn proeven met den aanplant van katoen)noch-tn nog niet op succes bogen ; aanplant van velc- lei andere gcwaKsen als : peuvruchten, gambir, sui- kerriet, kadjok, pin an g, aien, sesanuijn, pisang cn verKchi)lende vruchtboomen, voor binnen. ver- bruik, komt alleewege voor. Onder de ingezanielde boschproducten bckleden cen voorname j)laats : rot an, waarvan de uitvoer in de jaren J 9) 1 t /m '13 gemiddeld per jaar bedroeg 3/2 miljoen K.G., waarvan het grootste deel echter aangeplinte rotan is, en djelectoeng, waarvan ongeveer 3 inillioen K.G. wordt uitgeoeverd, Drakenbloed (djernang), dainar en was zijn van minder beteekniich ; de inzanieling van eetbare vogehiestjes, die verpacht is, brengt gc- middeld /750.— per jaar op. De pepercultuur is ge- heel te niet gegaa. Het land is voor verreweg het

grootste gedcelto bgcrocid met zwaar bosch, wnarin balhcv de bovengenoemde boschproducten, goecl houtsoort en voorkomen. Twee voilcnde concess-

(ot boutaankap (zie Ind. Gids 1914 I, bl. 476) uerden in 1916 aan de Regeering teruggegeven. Voor de boschscrveering ressortoort hot gowest- onder den in 1913 te Palcmbang geplaatst en hout-vestcr. Bovendien zijn twee concessies tot het winnen van getah djeloet oncng, die edit er nog niet op groot succes kumien wijzen en 8 erfpachts)orceelen aan- vaard, tot een oppervlacte van 28000 bouws, waar- van slechts 2 in exploitatic zijn.

De *veestapel* telde in 1913 36.500 stuks groot hoomvee, en bedreeg per 100 zielen 16 karbouwen en 2 runderen ; het aantal paarden is gering (in 1912 153 stuks). In do vischrijke rivieren wordt slechts voor eigen gebruik gevischt; alleen in de zoetwatermeren der afd. Djambi en in zee, aan de kust, wordt visch gevangen en gezouten of ge- droogd voor den verkoop ; de uitvoer van gezouten en gedroegde visch en gamalen beliep in 1910 t/m *12 gemiddekl 40.000 K.G. per jaar. Ter bevoerde- ring der zeevischvangst is in 1913 een zoutpakhuus met inzoutingsloods gebouwd te Sabak, waarin het zout tegen / 2.52 per picol verstrekt wordt.

In het gewest komt goud en vermoedelijk ook tin en koper voor; goudgraven en wassen vindt hier en daar plaats in den bo ven loop der ri- vieven, doch is van weinig belang. Op talrijke jlaatsee heeft men bruinkoollagen aangetroffen en langs de Merangin-rivier bevinden zich steenkool- lagen van een ouderdom als nergens op Sumatra nog gevonden is. Djambi is echt er op mijnbouw gebied liet nicest bekend geworden door de rijkdommen aan aardolie, die het bevat. Reeds in 1888 werden door particulieren daarvoor contracten gesloten met den i (-lunaligen Sultan, doch eerst 5 September 1902 Ijijamben door de Regeering voor den particu- licicn mijnbouw geopend. Den 2cn Januari 1903 kwamen bij haar 2.034 concessie-aanvragen binnen; door lol ing zoudicij enkelen daarvoor in aanmerking komei), doch de (: . (: . vond, naar verluidt, in lai van krK<cic<-i ijen aanleefling den 16cn Nov. 1904 Djambi te sluiten. Van ri'geeringswege were! daarop gedu- mnikc <lc■ jaiou 1901—12 c(l)gologisch onderzoek iigestekcl, voormam-lijk in de benedenlanden van dit gewest, onder leiding van Dr. A. Tobler. De resulta- f en van <lut ondezcrk, necrgelcgd in de „Korte be- b< In ij) ingder pct jolcuintei reinen gelcgen in het Z.O.

<lc i r< - Djainbi) (Lan(IH(lrukkeij, Bat. 1912), becrefen de landstreck bezuiden de Tembisi en Batang I lari jivieren. Jijij (lon v. besluit van 25 Nov. JOI I. no. 17, werd opnieuw opngestekcl het terrein bezuiden <le Batang Hari en de Koeala Berbti en ten O. van de Mcrangin, terwyl bij Gouv. best van 22 Jlei 11X)8 no. 35 bepaaki word, dat do afd. Kocrintji en do districten Scram pas en Soengci Tenang zouden gerHervecreci worden voor cxplora- tic van Gouv. wege. Het wetsontwerp) van minister Pleyte, waarbij aan de „Bitafsche“ 336.000 H.A. — en aan de Zuid-Perlak Mij 220.000 H.A. in con- cessione zou uitgevegen worden van de terreinen door Dr. A. Tobler en nader door Mr. Waterschoot v. d. (hacht onderzoclit, is in 101(door do Tweedo Ka- mer v(M*wor)en.

De hndel in het binnenland is nog zeer onbeduidend; in 1912 telde men nog slechts 19 in 1, niarkleii (pasars); ter hoofdplaats zijn, behalve con 3 ta) Europ. firm's, meereer Chineseche en Palein- gangsche handelarcn gevestigd, terwijl a Is industri- eel ondernemingen in het gewest te noenien zijn: 4

steen- en pannbakkerijen to Djambi, Me Tgmb&ci, Rangkiling en Ma Tebo (alien van Gliineezcn), 3 handzagerijen te Djambi en Ma Sabak, 1 stoomzage- rij te Djambi, 2 sagoebredingsplaatsen te M^e Sa- bak en Nipah pandjang en 1 stoomzagerij met ijsfa ; briclc te Djambi. D^e loonen van koclics (voomi. zijn dit Kocrint jiers) bedragen 50 a 75 cts. per dag, van timmerlicden en metsclaare / 1.— a / 2.50. Er be- staat groote behoefte aan arbeidskrachten, vooral voor clc inzameling van de rubber in de talrijke hevea aanplantingen. De handwerksn ij verheid is weinig ontwikkeld, nog minder do kunstnijverheid ; aan houtsnijkunst wordt wat gedaan in Ma Boengo, aan fijn vlechtwerk in Sarolangoen en Kccmrtji; cenvou- dig aardewerk maakt men in Koerintji; katocnspin- nen komt voor in Oeloc-Boengoe, weven in meedere clesocns, vooral in Koerint ji; doch do prexlucten zijn onbeduidend, buitenlandsche lijnwaden hebben het inlandsch weefsel verdrongen.

De *verbinding over zee* wordt onderhouden door een wekelijksche vaart van een boot der K. P. M. van uit Singapore en door een 14 daagschen dienst van een boot der K. SI/P7 van uit Batavia, via Pa- lembang. Als *haven* voor algemeene in- en uitvoer is de hoofdplaats Djambi aangewezen bij Ind. Stb. 1913 no. 458 en Ma Sabak bij Ind. Stb. 1913 no. 701 ; kantoren der I. U. en A. zijn gevestigd te Djambi en Ma Sabak met een hulpkantoor te Toengkal, van welck kantoren de gezamentlijke ontvangsten be- droegen in 1912 / 197.500.—; Djambi is voor den al- gemeenen handel geopend bij de Ind.-Stb. 1847 no. 19 en 1907 no. 334. Als voornaamste plaatsen dienen vermeld: de hoofdplaats Djambi (zie aldaar), Moea- ra Kocinpil (zie aldaar), Moeara Sabak (zie aldaar), Moeara Simpang of Berba en de Batang Hari ter plaats, waar deze zich splitst in Koeala Berba en Koeala Nioer en waar een douanepest, met inlandsch personnel, en een opiumverkoopplaats aanwezig zijn ; deze plaats werd bij hot polittick contract van 1882 door den Sultan van Djambi aan het Ned. Ind. Gouv. als Gouvs gebied afgestaan ; Moeara Toeng- kal, op den recht oer ver der Toengkal rivier, bij de moncling, waar sincls 1869 een recherchepost (onder een inlandsch opziener) is gevestigd, en waar (π) veel Chineezen, enkele V66r- Indiers en Arabieren wonen, alien handelarcn, in hoofdzaak voor opkoop van boschproducten ; Moeara Boengo, Moeara Tem- hesi, Moeara Tebo en Sarolangoen (zie afzonderlijk bij die namen). Do jongsto kaart is clc Schotskaart van do res/Djambi, schaal 1 : 300.000, in 2 bladen uitgegeven door de Topogr. Inr. to Batavia.

B c v o 1 king. Het gowest telde in 1915 een bevoJking van JOS Europeanen, 1343 Cluneezen, 606 Arabieren, 45 andere Vrcemde Oostcrlingen en 207.097 inlanders, totaal 209.399 zielen. Als do oor- spronkelijke bewoners van Djambi schijnt men te moeten beschouwen do *Koeboes*' (zie aldaar), die blijkbaar vroeger voor do iimmigranten uit do onlig- gende landen naar de afgelegcn wildemissen zijn ge- wcken. Als oudsto imruigranten beschouwt men de *Batins* (zie aldaar), men noemt zo ook do eigen- lijke inheemsche bevolking van Djambi. Na hen kwamen inimmigranten uit *Minangkabau*, die zich decis met de Batins vereenigden, cicels op zich zelf bleven, en zoo treft men op meedere plaatsen (met name in clc Boven- Tgmb&istreek) Batin- en Pang- hoeloo bevolking, schrcp afgeschicdon, naast olkaar in afzonderlijke kampongs wonende. Zoo burstte uitsluitend bij de Batins het ontginningsrecht van wocste gronden, met de daaraan verbonden be- vocgelheid tot afstand en tot retributieheffing. In de

Boven-TCmb&i had ook immigratie plaats van xiit Rawas (Palembang). In de benedenlanden kwamen de vreemdelingen van over zee naar Djambi—en lier valt ook dan de invloed van Malaka en de Riouw-eilanden en Javaïette misknncn; vermoedelijk waren de laatste vorsten van Djambi ook van Javaanschen oorsprong (hun namen en titels, ook die der Rijksgrootten, een 5 tai Pangerans met de blijkbaar aan hun ambt verbonden namen van: Wira Kocsoema, Tjitra Koesoema, Aria Djaja Koesoema, Poespa Joeda en Koesoema di Laga wijzen daarop). De Arabieren, die hier ook sinds eeuwen toegang hadden, hebben zich met de vorsten familie door huwelijken weten te verbinden. In de laatste jaren vestigen zich vele Bandjareezen in de kuststreken, vooral in beneden-Toengka].

De bevolking wordt beschreven als volgzzaam, goedhartig, zachtmoedig, lichtgevoelig, maar toch niet dom : de Panghoeloe-bevolking noemt men intusschen wel arrogant, in tegenstelling met de bescheiden Batins. Zwarte misdrijven komen weinig voor. De *add* heeft reeds zijn invloed verloren, en van dien stand niet veel meer behouden dan de titels Pangóran, Raddn en KSmás in uiterlijke kleding en levenswijze komt zij geheel met de overige bevolking overeen. Men onderscheidt den adel in a. Kratonadel (rechtstreeksche afstammelingen van de Sultans), b. perbau (teigen der zijlinie), c. soesoen ampat poeloe (kinderen der bijzitten van den Vorst), d. soesoen kadipan (nazaten van c). Bij de Panghoeloe- en Batin bevolking bestaat het matriarchaat, dock metvelo onderlinge afwijkingen : het solidariteitsstelsel is inde binnenlanden nog van kracht ; het tiban- en toekomstelsel, d. i. de verplichte levering van goederen aan den Sultan of dicns gemachtigden (Djfinangs), dan wel koop daarvan tot vooraf vastgestelde prijzen, is afgeschaft, hettariq- en ngambat stelsel¹) en het pandelingschap, dat bij de anaq radja's was ontarend in erfelijke dienstbaarheid, zijn mede onder onzen bestuursinvloed verdwenen.

De *doesoens (dorpen)*, die bij voorkeur langs de rivieren z 卐 u aangelegd, bestaan over t algemeen uit vrij solide, houten huizen, op manshoogte boven den grond, op óón rij en op behoorlijken afstand van elkaar gebouwd, omgeven door aanplantingen van klapper- en andere vruchtboomen. In den regel zien zij er welvarend uit. Zij zijn omheind om het binnendringen van loslopend vee te beletten; v66r de won in gen, in do rivier, vindt men gewoonlijk badraketten (lantings), die tevens als aanlegplaats dienen roor prauwen. Versieringen aan de woningen treft men weinig aan; het Boengogebied maakt ten deze een uitzondering, waar in enkele doesoens snijwerk aan de huizen is aangebracht. (Voor de bevolking, doesoens en

i) *Tariq* beteekende oorspronkelijk het in b&, slag nomen door den schuldeischer van de goedc/ren van den nalatigen of onwilligen schuldenaar, met voorkennis der hoofden, doch strekte zich later uit tot de inbcslagiame der goederen van de bloed- of aanverwanten van den schuldenaar, meestal zonder voorkennis dei' hoofden. „*Ngambac*” was het treffen van clwangaatregelen door dedocsoen(doi-ps)genooten van dcnf-chuldeischer, met voorkennis der hoofden, door aanhouding van handelsgoederen en product en, toe behoorende aan de doesoengenoeten van den onwilligen of nalatigen schuldenaar, tot deze aan zijn verpl ich tin gen voldaan. Zoowel tariq- en ngambatstelsel als tiban- en toekomstelsel kwamen ook in andere streken in N. I. voor.

huizen in Koerintji. zie het art. KOERINTJI).

De *godsdiensl* is de Mohammedaansch; de daglijksche gebeden worden trouw gedaan, wat niet overal met den Vrijdagsdienst het goval is; cr bestaat veel neiging tot de bedevaart; zoo bedroeg hot aantai Meklagangers in 1906, 1910, '11 , '12 en '13, resp. 161, 357, 270, 320 en 404 (+ 193 uit Koirintji); fanatismo komt weinig voor.

Do taal is dialectisch Maleisch, in de binnenlandon vennengd met vele midden-Maleische, Minangkabausche en Javaanscho woorden, en in do benedonstreken met zeer vele Javaansche woorden. *Hindoe-oudheden* worden aangetroffen bij Kam pong Solok, op den recht erove ver der Batang Hari (hoofdplaats Djambi) en bij Kampong PetjinaAn op den linkerover dier rivier (hoofdp. Djambi), alsmede bij Moeara Djambi (± 28 K.M. beneden de hoofdplaats Djambi).

G e s c h i e d e n i s. Volgens de oudste berichten was—Djambi- een' leCrijfij' Van Madjapahit, ontstaan uit Jav. volksplantingen, over Palembang daar gekomen. Later moet het de suprematie van bet rijk van Minangkabau hebben erkend.

Vooral met het doel om zich in den handel meer onafhankelijk te maken van Bantam, richtte de O. I. C. in 1616teDjambi een kantoor op, dat zij, met korte onderbreking in 1643, en van 20 September 1679 tot 30 Mei 1680, tot 1696 handhaafde, en dat . belangrijk was om den handel in peper en verschillende boschproducten. In 1643 werd het eerste contract met den Vorst gesloten : in 1687 kon do O.J. C. hem aan zich verplichten door op zijn verzoek om hulp een aanval van den Radja van Djohor en den Sultan van Palembang af te wenden.

Niet altijd echter was de verhouding zoo vriendschappelijk; dat blijkt o.a. uit den moord op het hoofd der factory in 1690. De toenmalige vorst Ingalaga (vermoedelijk was (lit een titel, of deel van een titel, gebruikt in navolging der Javaansche vorsten, die onder hun titels ook die van „S6napati Ingalaga** aanvoerder in den strijd, telden), do eerste, die den Sultanstitid voerde, werd go van gen omen en zijn zoon Kjai Ged6 op den 1 roon geplaatst. Onder Kjai Ged6*8 opvolger in 1696 word de verhouding met de O.-I. C. z66 gespannen, dat het kantoor werd opgebroken.

In 1707 gaf do Sultan blijk de relaties weer te willen aanknoopen door een gezantschap aan den G.-G. Het kantoor werd herd ord cn te Moeara Koen pih cen sterkte opgericht. Deze sterkte werd in 1724, vermoedelijk tengevolg van een opstand tegen do Nederland era, weer vrlaten. Voorzover bekend is, kwamen zij er niet v66r J 833 terug. Om trent hegen tusschen 1724 en 1833 gebouwd is in Djambi ontbreken stelligo berichten. De macht van de Sultans 卐 chijnt vooral verzwakt te zijn onder Mahmood Mahocdin, die ±1812 aan de regering kwam. Het gezag was feiteijk in handen van diens vrouvv, die door haar wreed en tiranniek bestuur de bevolking tot opstand dreef.

Do Suhan moest uit do hoofdplaats vluchten, en al-Icen met hulp van zijn broeder, die in de bovenlanden veel invloed had, kreeg hij het gezag weer in handen.

Zijn opvolger Mohammed Facharoeidin vroeg in 1833 den Nederlandci* hulp tegen zeeroovers, die zich van den mond der Djambi-rivier hadden niecster gemaakt. Die hulp werd verleend en do zeeroovera door onze marine verdreven. In *t zcJfdc jaar echter deed de Sultan met eenige uitgewekene Palembangangsche grooten cen inval in het Palcbang-sche district Rawas. De G.-G. Van den Bosch greep

dcze gelegenheid aan om ons gezag op Sumatra uit te breiden en zond een expeditie om de onruststokers te verjagen. Dat gelukte in 1833 en 1834 sloot Micliëls contracten met Facharoedin, waarbij dezec onze souvereiniteit erkonde, heffing van in- en uitvoerrechten en invoering van zoutmonopolie toestond, een en ander tegen vergoeding van een jaargeld van / 8000.— aan Sultan en kroonprins sa-men uit te keeren. Te Moeara Koempih werd weer een versterking gebouwd met een Europ. gezagshb-ber en te Sabak werd een inlandsch posthouder ge-vestigd.

Daar Engeland bezwaar maakte tegen de uitbreiding op Sumatra's Oostkust, werd in 1841 gelast de vestigingen bnoorden Palembang in te trekken De Indische Regeering gaf aan dien last voor Moeara Koempih geen gevolg, op verzoek van den toenmaligen Sultan Nazar Oedin. Deze toek zocht steun bij de Nederlanders tegen zijn neef Raden Tabong, die in de bovenlanden ge'toon invloed had.

Toon in 1855 Nazaroedin werd opgevolgd door Taha Safi Oedin (Taha), verlangde de Regeering vernieuwing van het contract. De nieuwe Sultan was daartoe niet gezind, en liet den resident van Palembang tot twee keer onverrichter zake terug-keeren. Er werd toen (1858) een expeditie gezonden onder Lange en Courier dit Dubekart. Na een hevige gevecht werd op 6 Sept, do kraton genomen, en de Sultan die een dag to voren van den troon vervallen was verklaard, vluchtte naar het binnenland. Zijn oom Ahmad Nazaroedin werd tot Sultan aangesteld, en met dezen en den kroonprins werd een nieuw contract gesloten op 2 November 1858, waar-lij nog eens uitdrukkelijk gestipuleerd word, dat Ujambi deel uitmaakt vaq Ned.-Indie en aan den Sulfai in leen gegeven word.

Ien nieuwe en belangrijke bepaling was, dat ter hoofdplaats Djambi een aibtenaar of officier (politick agent) zou geplaatst worden onder de bevelon', en de n resident van Palembang, om te waken voor de Dakoniing van het contract en „den Sultan als raadgever en leidsman terzijde te staan". Voor de i> te maal' werd met die functie beclast de kapitein- '(jinninulunt van de compagnie infanterie, dienu te Djanibi werd gelcgder.

Kf iigc juren lang vemam men j u niets van rustvorfloring in Djambi. In 1868 werd dan ook de be- z< ; ilib"- van Moeara Koempih ingetrokken en die van Dj.uTibi vorminderd. In 1875, naclat op 4 Augustus j 873 ccii suppletioir politick contract, was geslo- i(nl), werd de lctrekking van politick agent aan een cojtroJeur opgedragen. De oude Sultan Taha, nog steeds in het bezit der voornaamste rijkssieraden, had echter in de bovenlanden de inacht in handon, en belcmmerde den uit voor naar de ben eden land en. Het was vooral in 1877—78, toen de Sumatra-expe- ditie do onruBtgc clemonton wakker maakte, dat die invloed van Taha block. Do mocilijkheden, die do expeditie ondervond, en die z66 ernstig werden, dat Van Hassell en Voth het Djainbisch gebied (mocstei) pntvluchteit), gin gen uit van Taha en zijn aanluinge-i. In J87G word nogmaals con suppletioir contract aangegaan, en in Februari 1878 toomdo de resident van Palembang Jler Baritoe de Batang J lari op tot Simaliooe, trcwij in Juni 1878 de zcc- officier Comelissen per stoonbarkas met don con- (rolcur tot Teiok Bengkal opvoor. Het garnizoen van JJanibi werd in 1879 wecr versterkt.

Sultan Nazaroedin overleed in J 881 en werd opgevolgd door Mohammed ^lahioedin, terwijl een broer van Tali a kroonprins werd. De nieuwe Sultan

sloot in 1882 een nieuw contract, in hoofdzaak gelijk aan dat van 1858.

In April 1885 overleed Sultan Mahiloedin. Daar do kroonprins niet geneigd was om het Sultanaat te aanvaarden, werd het bestuur voorloopig aan een commissie opgedragen. Onder dit voorloopig- bestuur was het in Djambi alles behalve rustig. In Mei werden 3 Europeanen in de Societiet Djambi door 2 hadjjes overvallen. In Oct. van zelfde jaar deed een gewapende bende een aanval op onze versterking, die gelukkig werd afgeslagen. Een gewapende kruisboot te Moeara Sabak werd overrompeld, erniet dan na een hevige gevecht heroverd. Of en in hoeverre Taha dan wel de kroonprins in een en ander de hand had, bleef onopgehelderd. In Juli 1886 edit er kwam de laatste uit eigen beweging ter hoofdplaats, en een conferentie met den resident en de r ksgrootten had tengevolge, dat hij het Sultanaat aanvaarde als Sultan Ahmad Dzainoedin, terwijl een zevenjarige zoon van Taha kroonprins werd. In 1888 sloot hij een nieuw contract, gelijkkluidend met dat van 1882; het eepige rijkssieraad, dat den Sultan in het oog der bevonding tot wettiger vorst stempelt, tot dusver in het bezit van Taha, werd nu door dezen aan den benoemden Sultan afgestaan.

De koloniale verslagen van 1888 en volgende jaren spreken van een steeds goede verhouding tot den Sultan : van vermeederling van zijni invloed, en zelfs van blijken van goede gezindheid, door Taha bc- toond.

> Omstreeks 1895 trad echter een ommekeer in ; aan door ons bestuur gedane aanvragen om uitleve- ring van een Cliinees (Teng-At), van ontvluchte d wan garbeid ers en van person on van misdrijf ver- dncht werd Jiet alleen niet voidaan, doch het bleek zelfs dat die dwangai'beiders als ecewacht gebezigd en met titels begiftigd werden, terwijl de veel voor- komende aanmatigig van gozod door hoofden of Voratenafstammelingen, niet door Sultan Ahmad Dzaiioedin werd tegengegaan, en in de controle-af- dclcing Rawas veel last werd ondervonden van mole* station van Djambische zijde en van rooverijen ; ook aan de uitnoodigingen van den resident om te Djam- bi tekomen ter bespreclng van verschillende zaken, word noch door den Sultan noch door den Pangeran Ratooe voidaan ; een en ander leidde er toe dat do Sultan in Dec, 1899 op verzoek van zijn waardig- heid werd ontheven, onder toekening eener jaar lijksche toelago van /4000.— ; hij overleed ter hoofdplaats Djambi op 21 Moi 1903. Na verschil- lende mislukte onderhandelingen met de rijksgrootten over de aanstelling van con opvolger, werd op 27 Febi-uari 1901 het bestuur van het landschap door de Ned. Ind. regeering aan den resident- van Palembang opgedragen ; in Maart van dat jaar volg> do do legering eener militairu bezetting to M'. Temb&ii., ton einde goinak<elijker rechtstreeksche aanraking te verkrijgen mot do hoofden in do bin- nenlanden ; aanvankolijk werd do cominiandeerend officier belast mot hot civiel gezag. Inmidclels was Taha mot zijn broeder Dipa Negara naar de boven- Tabir getrokken. De hoofden, die aan de oproeping, om zich bij ons bestuur to mwlden, gehoorgaven, werden in hun apanages bevestigcl; ook de Pangeran Ratoe verscheen te Djambi voor den resident; — na- dat echter onze vaartuigen op de Boven-Tgmb&i waren beschoten en in Mei 1901 con bende uit Boven TembGsi en Batang Ascii con aanval had gedaan op de controlcui-standpl. Socroelangoen (Rawas), die mot con geringe poliitiomacht was afgeslagen, wer-

den troepen naar Rawas gezonden ter beveiliging dier streck, eu werd, nadat het 2e veldbatalion inf. met enige artillerie van uit Batavia naar Palembang was gezonden, van uit Ba w Djambi bin- nengerukt (Sept. 1901), om wldra Sarolangoen, aan de samenvloeiing der Bat an g Asei en TGmbSsi te bezetten, en dit in Oct, 1901 in te richten tot bivak als uitgangspunt voor patrouilles, terwijl een officier belast werd met het civiel-gezag in de Boven- TembSsi. Bij verschillende tochten in dit gebied werd meermalen ernstig verzet ondervonden ; in Dec. 1901 werd de controleur van Djambi, politick agent, vervangen door een asst.-rest, polit. agent. Waar eenmaal met de militaire actie was begonnen, werd deze tot de algeheele onderwerping van Djambi doorgezet, waarbij spoedig bleek dat het verzet met uitgang van de bevolking, doch gelieel alleen van Taha en zijne aanverwanten. Langzaan aan werd geheel Djambi door onafgebroken patrouille- tochten van de kwaadwillige elementen gezuiverd en onder geregeld bestuur gebracht. In Augustus

1902 werd een controleur aangewezen voor de Merangin- en Mesoemaistreck. In Dec. 1902 werd to M. Tomb&i een controleur geplaatst, en daarna een te Tebo.

In 1903 onderwierpen zich het geheele stroom- gebied van de boven- Tembfei, en dat der bo ven- Batang Asei aan ons gezag. De landschappen Soen- gei Tenang en Seram pas, die in 1902 aanvankelijk onder den controleur van Moko-Sloko (Benkoelen) waren gesteld, werden in 1903 voorloOpig gevoegd bij de onderafd. boven-T6inb&si, later kwamen zij bij de afd. Bangko. In Aug. 1903 (G. besl. van 11/8 '03 n°. 23 gewijzigd bij dat van 24/2 '04 n°. 3) werd door de Bgcering bepaald, dat het landschap Djambi een afdeling vormde van het gewest Palembang, en werd die afd., onder een ass.-res., met behoud van den indirecten bestuursvorm, verdeeld in 7 controle-afdeelingen, terwijl voorts de noodige beschikkingen werden getroffen met betrekking tot bestuurspersoneel, politic en rechtszwezen. In Dec.

1903 stelde Pangeran Ratoe, zich zijner onniacht tot hand ha ving van rust en orde bewusf, zijn apanage- gebied, dat zich uitstreckte van. Ma Telio tot nabij Ma. Tfimbfei, in handen van het Gouv* en vestigde zich ter hoofdplaats Djambi, waar hij medio Maart 1904 aan den res. van Palembang over- handigde de „Sindja merdjaja“, het aan het Pangeran Ratoesclap verbonden rijkssieraad, tegc- lijkertijd dat Pangeran Praboe Negara, zoon van den in 1885 overleden Sultan, en schoonzoon van Taha, het hem door dezen geschonken rijessieraad Si Gindjai verbonden aan het Sultansgezag aan dezen resident ter hand stelde. In't begin van 1904 onderwierpen zich de hoofden van het Sekainis- en Pemoesirangebied in de onderafd. Beneden-TijnbGsi, alsmede Pangeran Ali, zoon van Taha; en in de Koempitstreek, waar de komst van R. Mat Tahir uit de Boren Bantang-Hari in Mei in rust verwerkte, traden onze troepen met zooveel succs op, dat alle Pamoesirad(Sns konden woiklen gevangen geno- men ; de Rad 6ns Mat Tahir en Pa mock vluchtten naar de Boven-Pid joan, van waar zij, roof en moord plegende, door onze patrouilles werden verdreven naar de Boven-Toengkal; de Pangcrans Ario Djojo K&oemo, Wiro K&oemo en Hadji Kasim deden vrywillig afstand van hunne apanages en vestigden zich ter hoofdplaats. In Sept. J 904 werd door den Hongaarschen avonturier Karl Hirsch (die zich afe Turksch kolonel gekleed, voor een afgezant van den Sultan van Turkije uitaf) ter hoofdpl. Djambi

een samenzwering tegen ons gezag op touw gezet, zy ondervond aanvankelijk vcel aanhang onder de daar verblijvendc vorsttelscn (o.a. Pangeran Katoe en P. Ario Djojo K&soemo), doch were! door krachtig ingrijpen van het bestuur, in de ge- boorte gesmoord. Karl Hirsch werd gevangen genomen, en in 1905 door den Raad van Justitie te Batavia veroordeeld ; 19 Djambische grooten werden ter zake geïntemeerd te Madioen, doch P* Ratoe wist te ontkome naar *Se-U5vei-i-Batang-Hari, waar hij zich aansloot bij de bende van P* Singo. On's optreden in het Toengkalgebied wist den aan- vankelijk ondervonden lijdclijken tegenstand te overwinnen,Rad6n Soman sneuvelde er in April '04,

P. Poesop Djojoningrat (de apanagehouder) in Nov. '04; Radja Said, bcruch zeeroover uit Rctih, die eenigen tijd de Beneden-Toengkal reek onveilig maakte, zag zich tot uitwijken naar Irengganoe (Malaka) gedrongen ; in de Boven Batang Hari slaagde een onzer patrouilles er in (April '04) Taha in het doesoengebied Betong Bedadjah tcoverval- len Hij sneuvelde, terwijl P. Dipa Negara om- streeks dien tijd overleed nabij doesoen Boelian aan de S. Sokalo (zijrivier Soemai) en P. Socto Djojo (=Raden Anom) kort daarop den luisten adem uitblies in doesoen Poentikalo aan de Batang Hari. Na hun dood kwamen de meestc hun»er volgelingen tot onderwerping; P. Singo bleef rondzwerfen in het Alaigcbied (Boven Soemai), en in Febr. *05 met P. Ratoe uit te wijken via Indragiri en Loeboek Raino naar de Batang Hari districten. In Nov. '04 werd de zonder militair gelcidc reizende controleur R. H Kroesen op weg van doesoen Nalo naar Pangkalan Djamboc aangevallcn en verwond, en 3 dagen later in de doesoen Dalam, 1/1 uur van Nalo, door een geweerschot van het Jeven be roof d ; deze moord vond plaats op instigatie van de Pangerans Hadji Oemarcn S6man. In Juli 1905 werden de landschap- pen Kota Besar, Podau Pocieljoeng, J'adang La- was en Si Goentoer (de zoogenaamde Batang Hari districten) aan ons gezag onderworpen en ecu capitcin der infanterie met het civiel bestuur te Kota Baroc belast; in het laatst van Nov. '05 wcid dat bestuur overgedragen aan den ass.-res. van Tan ah Datar, waarmede deze landHchappen <lus. overgingen tot het gebied van het toenmalige (Jou v' van Sumatra's W.-kust. De besturende aint< naren konden zich gedurende 1905overal vrij, zonder niiti- tair geleidc bewegen, endoorde vestiging van ons go- zag in de Batang-Hari districten (Juli '05) en Kwan- tan(Oct. '05)wrcd aan deDjambische grooten de gele- genheid benoicnen zich daar te nestelen. In April 1906 kon men de hand leggen op R. Jjralini Koewaf, schoonzoon van P. Ra toe, en nadat P. Ratoe en P. Singo zich in Mei '06 m Padang Lawas bij <lc bende van wijlen P. Bcpati hodden aangesloten, om ver- volgeiH daannede naar Kwan tan en van daar naar Bo ven-Soemai te trekken, werden zoo talrijke pa- trouilles op hen afgezonden, dat P. Ratoe genoojt word zich den 22en Mei '05 te doesoen Pcnapalan (aan de Batang Hari) te onderwerpen. Hij wist echter den Je Juni d.a.v. te M. Tebo te ontvluchten ; in September '06 onderwerp hij zich nood gedwon- gen opnieuw, en zag zich toen vrcbauncn naar Parigi (Menado). R. Hamsah snouddo in de Boven-Tebo in October '06 en P. Singo aan de Oeloe-Gangsai (Indragirii) in Dec. '06. Bij Kon. BesJ. van 1 Februari 1906 werd besloten tot de in voering van recht- strecksch bestuur, als gevoJg waarvan bij Ind. Stb. 1906 n°. J.87 de lijdclijke afd. Djambi, met het land- schap Koerint ji verenigd, tot e6n afzonderlijk gewest

Bjanibi werd verheven onder een resident, onder wiens bevelen werden gesteld 1 ass. res. en 9 contro-leurs ; bij Ind. Stb. 1906 n°. 461 werd het Benedcn-Djoedjoehan gebied, te voren rcsortceerende onder het landschap Kota Besar, en vroeger deel uitmakend van het Djambische Sultanat op unaniem verzoek van hoofden en bevolking wed er bij het toen rechtstreeks bestuurde Djambi (afd. M° T6bo) ge-voegd (als rechtstreeksch gebied), nadat de Jang di Pertoewan van Kota Besar vrijwillig van zijn rechten op de Beneden-Djoedjoehan, tegen schadeloosstelling afstand had gedaan.

P. Hadji Oemar, de aanstoker van de beschieting van Sarolangoen (Juni '03), van den moord op den controleur Kroesen (Nov. '04), van den moord-aanslag op den ass. res. van den Bor door den be-ruchten roover Alamperoen te-P. Lebar (afd. Sarolangoen Juni '06) en van de beschieting van een prauw, waarin zaten de res. Helfrich en de contro-leur Krom (Juli '06), en die in 1906 ons veel moeite berokkend had in Koerintji, Serampas en Soengci Tenang, sneuvelde met zijn breeder P. Senian in April '07 nabij Pamoejan door de Oeloe-Tebo, en do eveneens beruchte P. Anom onderwierp zich in die zelfde maand in Benedcn-Tebo. En toon ten slotte de meest gevreesde en actieve onzer tegenstanders, R. Mat Tahir, in Sept. '07, na rustlooze ver volgen g, was gesneuvekl, was het verzet tegen ons gezag geëindigd, en sedert liet — tot in de Augustus 1916 — do politieke toestand niets to wenschen over, enkele plaatselijke instverstoringen daarge- Jaten, die door spoedig ingrijpen van het bestuur gemakkelijk werden l.cdwongen. Sinds medio 1910 was er nog a Been een inilitaire bezetting (van 150 man) aanwezig ter hoofdpl. van het gewest, die gere- g< ; kl patrouiltoetochten ondcmain naar die gedcel- l en, waar zulks noodig werd geacht. Aan de vor- 'cu-afsaaintnelingen (anaq radja's) werd tijdens de expeditie van 1901 het verder verblijf in de bo ven- landen ontzegd, en him de hoofdpl. Djambi tot woon- plaats aangewezen ; aanvankelijk werd hun slechts vergund te reizen, stroomopwaarts tot M°. Tfimb&i stroomafwaarts tot 33. Sabak, doch later werden inru hnuen opzichte milder opvattingen gehuldigd ; in J 913 we rd a)u)ncnkelcn defijnst invloedrijke bal- jingen vergund naar linn land terug te keeren. De oudste zoneu van rlen genociden R. Mat. Tahir, met name l(, Hamzah en R. Soelen, die op 24 Febr. 1904 bij e< n overval(len- liende van linn vader aan de Sia- lang ba wan g (stroomgebied Boeljan) in onze handen vit- len, wonken voor hun opvoeding naar Pa lmbang gezonden, oni aldaar de Europesche school te be- ZGeken. In het begin van 1915 werd wcl con(rolc ur van Gorkum in Koerintji verinoord, doch dit block een gchce) op zich zelf staand feite te zijn. Den 29en Augustus 1916 hadden ochter volgens officiele miledelingen te Aloeaia Teinbesi ongorgekllheden plnats, weldra gevolgd door elergelijke in Jloeara Tolxjen Sarolangoen, in welke laatste plaats con- trolcur Walter met zijn prsonce] were! ver me ord. Het verzet breidde zich snel uit, doch vanuit do luiofd plaats Djambi, van Padang Pandjang en Pa- lcnibang en vnuut Batavia werden fen Hpoedigsto l roc pen genonden onder leiding van kolonel Kroesen, die thans (Nov. 1916)doende is de rust te herstellen. Over de oorzaken van den opstand valt bij gebrek aan voldGende gegevens op (lit oogenblik nog niets te zcg(; ; n; vermoccl wordt, dat de anaq radja's do hand in het spel heb ben gehad.

B e s t u u r. Het gewest is administratief verdeeld (Ind. Stb. 1913 n°. 241) in 7 afdelingen, elk onder J ■ •

'刀

裁別

ccn controleur of civiel gezaghebber, en wel in : Djambi (met 38.300 bewoners), MoearaTgmb&i(met 16.400 bewoners), Moeara Tebo (met 20.100 bewo- ners), Bangko (met 31.200 bewoners), Moeara Bocu- go (met 23.500 bewoners), Sarolangoen (met 21.100 bewoners), allen met gelijknamige hoofdplaatsen, en Kccrintji (met 59.900 bewoners) met hoofdpl. Soe- ngei Penoeh. Do grenzen der hoofdplaatsen zijn vast- gesteld bij besl. van den Dir. v. B. B. d.d. 18 Aug. 1906 n°. 623. Aan het hoofd van het gewest staat een resident. Ingcvolgc Ind. Stb. 1912 n°. 233 wordt in dit ge- west geleidelijk een *districtsbestuur* ingevoerd ; in 1913 waren er reeds 10 van de 25 districtshoofden aange- steld; zij dragen den titel van demang (Ind. Stb. 1913 n° 709). Voorts wordt het bestuur uitgeoefend door inlandsche hoofden over landschappen den du titel voerende van Pasirah, Pangoeloe, Rio Depati, ... , Toemenggoeng, Tcewa Batin, Batin, Datoeq of De-

pati, met aan deze ondergeschikte hoofden ; over- docsoens, met den titel van Pembarab, Anaqdalam, ■ Doebalang, Mcnti, Mangkoe, Rio of Depat i, terwijl

de pasars staan onder hoofden met den titel van 了昇尸 Kapalapasar, bijgestaan door een zoogenaamden ; Twidi. De in lands che hoofden, van welke de waar- 产" digheid erfelijk is in het geslacht, worden in over- dent, de mindro hoofden door de afdelingsche : Zij zijn niet bezoldigd, hun inkomsten bestaan in : aandeel in boeten en gerechtskosten, collect eloon van ; geinde belastinggelden, aandeel in Sewah liocntan, ; Sewah bocmi, Sewah tambang enz. en de afkoopson voor verplichte diensten.

De *Chineesche wijken* te Djambi en Moeara Sabak (Ind. Stb. 1889n°. 20)staan resp. onder een luitenant en een wijknicster, terwijl de wijk voor Arabieren en andere Vr. O., geen Chinezen zijnde, te Djambi onder een luitenant staat.

De *militaire bezetting* bestaat uit 150 man infanterie met 3 officieren en 1 off. v. gezondheid, gele- geid ter hoofdpl. Djambi, en behoort tot het gami- zoensbataillon van Palembang en Djambi; voorts is er in het gewest een gewapende politie bestaan- de uit 240 man, terwijl ook bij de plaatselijke am- bentenaren en de districtshoofden agenten van de algem- ccne politic bescheiden zijn.

De *rechtspraak*, behoudens die over de inheem- scho bevolking buiten de hoofdpl. Djambi, is op- gedragon aan de inagist raten, den ter hoofdpl. ge- vestigden landraad en de residentiegerechten. Do inheemsche bevolking buiten do hoofdpl., is onder de leiding on hot toezicht van de Europ. ambtenaren in hot genot gelaten harer eigen rechtspieging (Ind. Stb. 1906/321, 1908/360); die rechtspraak berust thans bij de rapat docsoen,rapat district, kleine rapat en groote rapat, do beido laasto voorgezcttei door den afdelingschef. De controleurs en civ. gezag- hebbers treden op als Magistraat, de resident- als Voorzitter van landraad en residentiegerecht. De inlandsche bevolking is onderworpen aan de be drijfs- en and or inkomsten belasting (Ind. Stb. 1914 n°. 130); in 1913 bedreegdeaanlapder gelijknamige belasting (toen 2 % van het inkoeken bedragende, thans 40 cents van clck / 10.—, met een minimum van / 2.—, s jaars) / 203.000; overigens worden dezelfde bc las- t in gen gehoven als algemeen op de Buitenbevoen- gen gebiedelijk.

Volgens de Ocdngang-Djambi behoreen alle *ivoeste gronden* tot hot Staatsdomein en berust de beschi- king, behoudens hot ontginningsrecht der bevolking, uitsluitend bij het Gpuvt. Op de gronden, waarom

waai

geen individueele gebruiksrechten bestaan, wordt door hot district of de doosoen een communaal gebruiksrecht uitgeoefend op tuinen, erven, en sawahs worden individ. gebruiksrechten uitgeoefend, die verhuurd of verpand mogen worden, en, bij verhuizing buiten het district, ook verkocht; verlaten gronden vervallen aan de gemeenschap (district of doesoen); de inzameling van boschproducten en het jagen op wild op de onbebouwde gronden (liuven zijn uit-gezonderd de tanah larangan, d. z. bepaald aange- wezen gronden, waar geen hout of andere producten mogen worden ingezameld dan met special^o vergunning van het bestuur) zijn goorloofd aan de in won era der gemeenschap, aan vreemdelingen slechts tegen betaling van een retributie en na ver- kregen toestemming van het bestuur; op den onder- grond worden gebruikseOhten uitgeoefend door de gemeenschap, behoudens het onvoorwaardelijk beschikkingsrecht van het Gouv*. De gemeenschap heeft niede het beschiikkingsrecht over het water der bronnen op de onbebouwde gronden ovspringende, zoowel als op de oevers en het water der ineren en plassen (zie lud. Gids 1910 bl. 967). De *persoon- lijke dienslen*, waartoe de inlandsche be volkin g verplicht is, zijn geregeld bij Ind. Stb. 1908n^o. 24. De woningen der inlandsche bevolking, deels op vloten vroeger bestaan hebbende lastige en ongelijkmatig drukkende persoonlijke dienslen ten behoeve der oever gebouwd. De plaats bestaat uit 12 Kampongs inlandsche hoofden (gSrSbogdienst en) zijn ver van- geend door de heffing van / 2.— per heerendienst- plichtige; de bewoond wordt door leden en bloedverwanten der geinde bedragen worden volgens een vasten maatstaf Sultansfamilie, die daar geïnterneerd is. Zij bezit onder de betrokken volkshoofden verdeeld. De goede rijwegen, is als een soort villapark aangelegd en *landschapskas*, gevormd door boeten, tijdens ons innaakt een netten en vnedlijken indruk. Er wordt daadwerkelijk opt reden opgelegd als dwangmaatregel dagelijks markt gehouden, doch veel handel is er en door verschillende onder het Sultanaat gebruikelijke nog niet : men vindt er 3 Europ. handelskantoren adatheffingen, waarvan het kassaldo medio November en verschillende Chin, winkels. De afdeeling omvat, 1908 / 94000.— be- droeg, en die tevens meerdere behalve de hoofdpl., de landschappen Pemajoeiig roerende en onroe- rende goederen bezat, werd in 1910 oeloe en ilir, A win, M& tong, PCnjengat-reudah, opgeheven, en het saldo (± / 200.000) na overstorting Djambi-ketjil, Koeipih-oeloe, Pflingabocan, Maro in 's lands kas, in leen gegeven aan de Djambische Sebo, Koeraph-ilir, Dieboes, Berba en A er It a in Volksbank. Sinds worden de adatinkomsten van laoet, Saba en Lagan, Dendang, Mandahara en districten eiv' doesoens gestort in de doesoen- en Toengkal.

Literalmir: De inleiding (door P. J. Veth) van: De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter W.-kust van Sumatra door Ridder do Stuers ; Midden-Sumatra expeditie; E. de Waal, onze Ind. fin., dl. VII ; De opkomst v.h. Nederl. gezag in O.-I. (Tide) 2c en 3e dl. door Mr. J. E. Heer res; Kol. Vei-blagen 1902—'07; Djambi in Tijdschr. v. N.J. 1899 biz. 695; Onze Eeuw. 1901, 3e dl. biz. 1176, en 1907 8c afl. biz. 207; Ind. milit. T. 1906 I. 329; Politick Beleid en Bestuurszorg 1909; Ind. Milit. T. extrabijl. n. . . 26 —; Bijdr. T. L en V. dj. 53, with 6. IX (1901) bl. 1; Helfrich, Bijdr. totkennis van Boven Djambi, Tijdschr. Aardr. Gen. 1904 4° 973, 1905 pg. 331; Jaarb. mijnwezen in Ned. O. ?nd. 1910; Jaarversl. Topogr. dienst 1912 ; Adat- rechtbundels V, VI en VII ; Van Koi, Driemaal dwars 二电至 §9mat 珥 19 珥; Tijdschf. v. Ked. Iiid. Jaarg. III, '7 : f

dl. 1 bl. 372, VI, dL 4 bl. 107, VIII, dl. 4 bl. 33 ; Else- vice's Maandschr. 1903, dl. 25; Ind. Gids 1910 bl. 963 en bl. 967., 1912 bl. 1227; Eigen Haard 1902, nos. 32 en 3° / 由 / 飞 # .

DJAMBI. Zetel van den resident van het gelijk- naamige gewest en van den controlcur der gelijkna- mige afdeeling. De af. met een oppervlakte van 16.517 K.M². tcldein 1913 38.311 zielen (36.779 inlanders, 957 Clineezen, 468 Arabieren, 37 andere Vreemd Oosterlingen en 70 Europea non) : de hoof dpi. 7343 zielen (6255 inl., 727 Cline., 263 Arab., 35 andere Vr. O. en 63 Eur.). Gelegen op beide oevers der Djambi rivier, (die hier 300 M. breed is), op 155101. van do kust, is de gewestelijke hoofdplaats bij gemiddeldcn waterstand steeds voor schepen van 10 voet diepgang te bereiken, doch bij laag water wordt het opstoo- men dier schepen verhinderd door een zandbank bij Kampong Baroe, even beneden Djanibi's aan- Jeggplaats. Op den hoogen rechteroever, van waar men een schoon vergezicht over de rivier heeft, bevinden zich het kampement met bijbehoorende militaire gebouwen, de woniigen der Europeanen, verschiillende Gouv. gebouwen, en de wijken der Vreemd Oosterl., en op den linkeroever liggen de woningen der inlandsche bevolking, deels op vloten (vlothuizen) in de rivier, deels op hooge palen opdeu drukkende persoonlijke dienslen ten behoeve der oever gebouwd. De plaats bestaat uit 12 Kampongs inlandsche hoofden (gSrSbogdienst en) zijn ver van- geend door de heffing van / 2.— per heerendienst- plichtige; de bewoond wordt door leden en bloedverwanten der geinde bedragen worden volgens een vasten maatstaf Sultansfamilie, die daar geïnterneerd is. Zij bezit onder de betrokken volkshoofden verdeeld. De goede rijwegen, is als een soort villapark aangelegd en *landschapskas*, gevormd door boeten, tijdens ons innaakt een netten en vnedlijken indruk. Er wordt daadwerkelijk opt reden opgelegd als dwangmaatregel dagelijks markt gehouden, doch veel handel is er en door verschillende onder het Sultanaat gebruikelijke nog niet : men vindt er 3 Europ. handelskantoren adatheffingen, waarvan het kassaldo medio November en verschillende Chin, winkels. De afdeeling omvat, 1908 / 94000.— be- droeg, en die tevens meerdere behalve de hoofdpl., de landschappen Pemajoeiig roerende en onroe- rende goederen bezat, werd in 1910 oeloe en ilir, A win, M& tong, PCnjengat-reudah, opgeheven, en het saldo (± / 200.000) na overstorting Djambi-ketjil, Koeipih-oeloe, Pflingabocan, Maro in 's lands kas, in leen gegeven aan de Djambische Sebo, Koeraph-ilir, Dieboes, Berba en A er It a in Volksbank. Sinds worden de adatinkomsten van laoet, Saba en Lagan, Dendang, Mandahara en districten eiv' doesoens gestort in de doesoen- en Toengkal.

Literatuur: Tijdschr. v. Nijv. en Landb. dl. 8J, <1912, bl. 226—229; Tijdschr. B. B., 1912, bl. 240. DJAMBI (MAL., PAL.). Zie ARECA CATECHU. 3 DJAMBLRIVIER. Zie SUMATRA (Riviercn). DJAMBLANG. De Kali Djambang vomit <!(■ grens tusschen de districten J, alimanan op Ploern- bon, afdeeling en res. Cheribon. In *1 eerste district ligt aan den grooten weg van Chori bon naar Ban - doeng de plaats Djambang met. groote pasar en Chinesche kamp : in *1 laatste district: de halte Djambang van de stoomtrijn Cheribon-Kadipa- fan.

DJAMBLANG (MAL., SOEND.). Zie EUGENIA JAMBOLANA.

D JAMB. A J 由. Rivier. Zie

DJAMBOE. District van de afdeeling en het re- gentschap Poerwokerto van do residentie Banjoemas, met een oppervlakte van 238 K.M.². Hcl telt 57 desa's met 170 Chineezen en 75000 inlan- dera. De standplaats van liet districtshoofd is Djalilawang.

DJAMBOE. Plaats in het district lucuwiliang, afdeeling Buitenzorg, waar op den heuvel Pawir Koleangkak een platte rotsteden gevonden wordt, met de afdrucken van twee potcelzen en een twee- regelige Sanskrit-inscriptio van koning Pocmawar- man, in Wenggi-schnift, vermoedelijk uit ongeveer 400 n. Chr. (Kern, in Versl. en Med. Kon. Akad. 2 Rks VI, p. 257—263). Zie verdere literatuur zie Rapp. Oudh. Dienst 1914 p. 27.

DJAMBOE (MAL.). Verschillende soorten van het geslacht *Eugenia*, fam. *Myrtaceae*, worden met den naam Djainboe aangeduid. Het z'n grootere of kleinere boomen, met tegenoverstaande bladoren, die oliëkioren bevatton, en nicest opvallende grooto witte of een enkele maal roodo bloemen. De sappige vruchten van vele soorten worden op gegeten en do boomen worden voor dat doe! in verschillende dee- len van den Archipel gekweekt. Zie verdor onder EUGENIA.

DJAMBOE AJER (MAL.). Zie EUGENIA AQUEA.

DJAMBOE AJER MAWAR (JAV., MAL.). Zie EUGENIA JAIVIBOS.

DJAMBOE BIDJI (MAL.). Zie PSIDIIBIGUAJA- VE.

DJAMBOE BOL (JAV., MAL., SOEND.). Zie EUGENIA MALACCENSIS.

DJAMBOE DERSANA (JAV.). Zie EUGENIA MALACCENSIS.

DJAMBOE KLOETOEK (JAV., SOEND.). Zie PSIDIUM GUAJAVE.

DJAMBOE MAWAR (JAV., MAL.). Zie EUGENIA JAMBOS.

DJAMBOE METE (JAV.). Zie ANACARDIUM.

DJAMBOE MONJET (MAL.). Zie ANACARDIUM.

DJAMBOE OEWER (JAV.). Zie EUGENIA AQUEA.

DJAMBOE SEMARANG (MAL., JAV., SOEND.). Zie EUGENIA JAVANICA.

DJAMBOE TJAJ (SOEND.). Zie EUGENIA AQUEA.

DJAMBOE TJAJ MAWAR (SOEND.). Zie EUGENIA JAM BOS.

DJAMBOE WER (JAV.). Zie EUGENIA AQUEA.

DJAMBOE-GEBERGTE. Gebergte, uit een aan- tal eueviwijdige ruggen bestaende (WZV.—ONO, go ieht), dat den Oengaran met den Telemojo, den ri.w.lijken voorberg van den Merbaboe verbindt, on alzoo Kedoe van den dal-cetel van Arabarawa schei<lt. De groote postweg van Ambarawa naar MajeJang (met st oom tram) loo pt over dit gebergte, over den pas van Pingit (690 M.).

DJAMBON (IKAN) Zie ZEEBAARS.

DJAMOEDJOE (SOEND.). Zie PODOCARPUS CUPRESSINA.

DJAMOER (MAL.) of SOENG (JAV.), is een algemecii naam voor schinimels en paddestoelen. Sommige -rxjrtcn zijn echte parasieten op hoogore plan- ten, o.a. (K ; bekende Djainoor oepas (zie onder PLANTENZIEKTEN); andere zijn saphrophyten en leven alleen op rottende bestanddeelen en op humus, in of onder den grond. Als gencomsiddelen bokond zijn: 1°. Sari toinbong of Sari poethi, (*Pachy ma cocos*, Fr.), het onderaardscho scleritium van een schim- mel, die voora) in China voorkomt en vandaar in stukken gesneden uitgevoerd wordt, en bij do han- delaara in inlandsche gencomsiddelen op Java ver- kocht w<or<rt (t ; 2°. Djamoer bangkok (Oebi radja, Taai otUar sawa),afkonnistig van *Pachy ma tuber fe (iumYr*, groot bollcn, waarvan een poeder tegen keelpijn en koortnen wordt aangewend; 3°. Djamoer koepingof Keeping tikoes, hot gedroogdo vruchtlichaam van *Exidia purpurascetel* Jungh., die vooral door de Chincoczen alH gencomsiddcl on ook als voedingand- del gebruikt wordt; 4°. Djamoer bromo of Djamoer jncrah, afkonnistig van de oranje-roodo paddestoel *Polyponis sanguineus* L., die vooral by bloedin- gen gebruikt wordt; 5°. Djamoer impes of D. rimpes hot vruchtlichaam van een stuifzwan), *Lycoperdon giganteum* Batsch, die soms do grootte van een men- schenhoofd borcikt. Gedroogdo stukken worden op

de passers verkocht. Daar ze zeer veel voocht kunnen opslorpen worden zo ala bloedsteipend middel gebruikt.

DJAMPANG (JAV., SOEND.). Zie ELEUSINE.

DJAMPANG. Controlc afdeeling van de afdeeling Soekaboemi, residentie Preanger Regentschappen. Do standplaats van den controleur is Bodjong-Lo- / pang, in den Regeerings Almanak van 1916 Djam, pang gheeten. De "Djampangs" is een historische naam voor het Zuidwestelijk deel van de Preanger- Regentschappen, reeds in Compagniestijden, *fe* vooral vroeger woing bevokte streek die een deel van het zuidergebergte vomit, is in de 19e eeuw verdeeld in drie districten, nl. Djampang koelon, -tengab, en wetan, waarvan de twee eerste nog be- staan ; het district Djampang wetan, dat onder de afd. Tjiandjoer ressorteert, heet tegenwoordig Page- laran. Orang Djampang, of Djampanger, is in de Preanger een scheldwoord, tengevolge van den roep van achterlijkheid der bevolking van de Djam- pangs. Do ruim een twintigtai jaren geleden in de Djampangs begonnen teel van Liberia-koffie is wecr sterk achteruitgegaan ; thee en kina worden thans vooral aangeplant; verder is er op de erfpachtsperceelen kultuur van coca en ook vece- teelt, a lles vooral in Djampang tengah.

DJAMPANG KOELON. District van de afdeeling Soekaboemi, regentschap Tjiandjoer, van de resi- dentie Preanger-regentschappen, met een opper- vlakte van 1385.60 KvjF. De standplaats van het districthoofd heette vroeger Tjijooroeg, doch is thans Djampang-Koelon gheeten, waarschijnlijk om verwan- ing met het inder bekende Tjijooroeg te voorkomen. Het district telt 4 onderdistricten met 27 desa's.

DJAMPANG TENGAH. District met gelijkna- mige hoofdplaats van de afdeeling Soekaboemi, re- gentschap Tjiandjoer, van de residentie Preanger- regentschappen, met een oppervlakte van 1100KM.² Het district telt 3 onderdistricten met 23 desa's.

DJAMPANG TJANGGAH (JAV.). Zie PASPA- LUM CONJUGATUAL.

DJAMPANG WETAN. Vroegere naam van het tegenwoordige district Pagelaran afd. Tjiandjoer, zie aldaar.

DJAMPEA. Zie TAN AH DJAMPEA.

DJAMPOEK. Naam op West-Sumatra voor een groote ooruil, *Bubo orientalis*.

DJANDJI DALEM. De gebruikelijko, op het slui- ton der liuwelijksvooreenkomst volgende verstoo- tingder vrouw. Zie C. Snouck Hurgronje, *De Atje-* herti, I. 387 v. (The Achehncsb, I, 354 v.) | A. H. van Ophuyzen, *De liuwelijksorclonnantie en hare uitvoering*, Diss. Leiden 1907, p. 80; vergelijk ISLAM III c.

DJANDON (JAV.). Zie PASPALUM CONJU- GATUM.

DJANGKANG (JAV.). Zie STERCULIA FOE- TIDA.

DJANGKREK. Mal. = krekcl (zie aldaar). Adoo djangkrek botcckent krekclgevoeht, waarover zie DIERENGEVECHTEN.

DJANGKRIK. Zie KREKEL.

DJANGTONG. Zie MANOEK-MANJESEF.

DJANTIENGAN. Maleische naam voor Honing- vogels. Zie aldaar.

DJANTOENG. Inlandsche naam in do gadang-^ scho bovenlanden van een vogelsoort, *Aegithina viridis*, die ook op Borneo *voorkomt, on tot de fa- milie der *Ti-maliidae* behoort. Op Java komt *Aegi- thina scapularis* voor, die aldaar tjito geemdt

wordt. De soorten van het genus *Aegithna* zijn hoofdzakelijk groen gekleurd, met zwarte vleugels on staart; zij hebben de grootte van een distelwink.

DJAPAN. Vroeger naam van de stad en het landschap Modjokerto, ics. Soerabaja. De naam was in den Hindoeïjd de gebruikelijke voor de plaats, waar thans genoemd stad ligt; als naam van het regentschap Iefdo zij officieel tot 12 September 1838 en werd toen bij gov. besluit door Modjokerto veranderd.

DJAPARA. Zie JAPARA.

DJARAK. (MAL., SOEND. en JAV.); Knliki ook SOEND. (voor var. *ruber*); Doelang, BATT.; Tangang-Tangang Djara, ALAL.

Richius communis L. *Euphorbiaceae*. Eene soort met tahijke, vaak als soorten beschreven varieteten, sinds langen tijd overal, vooral in de oude wereld gekweekt; volgens sommigen in tropisch Azië, volgens anderen in sub-tropisch Afrika tevens be-zoend.

Uit de zaden wordt olie bereid, die in de berg-streken de kokosolie als lampolie venangt; ze worden daartoe ontbolsterd, fijn gestampt, met water geperst en gekookt, tot al het water verdampt is. Aan de productie der medicinale "castorolie", een belangrijk handelsartikel, neemt Java nog weinig deel. Te Kediri stans echtereenefabriek, die deze olie zoowel voor technisch gebruik (machine-olie) als voor medicijn (zg. cold draw n oil) levert. De zaden bevatten een vergiftige stof, een toxal-bumine, ricine genaamd, verder een vetsplitsend enzym-lipase en zijn i-ijk aan olie. De perskoenen worden toepassing als most. Zie ook RICINUS/

DJARAK IRI (JAV.). Zie JATROPHA CUR CAS. ; bjARAK KOESY/TMAL., Zie JATROPHA CURCAS. W4

DJARAK LAOET (MAL.). Zie LEEA.

DJARAK PAGAR (MAL.). Zie JATROPHA CUR CAS.

DJARAK TJINA (") Zie JATROPHA GUR- CASr

侃 L (k).

DJARAN. Zie PAARD.

DJARAN (JAV., SOEND.). Zie DOLICHANDRONE.

DJARANAN (JAV.). Zie POLYSCIAS.

DJARIAN. Een fraaie steile vulkaankegel aan den rand der Bandoengsche hoogvlakte, ten Z. van den Toenggoel; 1287 SI. hoog op en go veer GOO M. boven het plateau. (Verbeek, Java, 741).

DJARO. Naam in Baitam-gegeven aan het desa-hoofd.

DJARONG LELAKI (SOEND.). Zie STACHYTARPHETA.

DJASINGA. Het meest wijk district van de afaefing Buitenzorg, grenzende aan Bantam, tot welk rijk het behoorde, tot het in 1808 door Daen-dels bij het Gouvernementsgebied werd ingelijfd. De gelijknamige dist-ctshoofdplaats ligt aan de Tji Doerian. Het Sfinct bestaat geheel uit jarti-culiere landerijen, welke hoofdzakelijk dienen voor de cultuur van padi, koffie, thee en kina. Daendels was oorspronkelijk van plan zichzelf het uitge-strekte land Djasinga, vormende een gedeelte van dit district, ten geschenke aan te bieden als beloo-ning voor de annexatie van Bantam; maar toen die handelwijze in Holland door de Regeering werd afgekeurd, moest hij daarvan afzien en we rd het als zooveel andere landen in dien tijd publiek verkocht. Het telde in 1905 ruim 57000 bewoners, waaronder een 20tal Europeanen en bijna 800 Chineezzen.

DJATAKE (SOEND.). Zie BOUEA.

DJATEN. Zie VAARTUIGEN.

DJATI% Wijk van Batavia-,-gelegen op den heu-vel bezuiden Tanah : abang. Hier bevond zich vroeger het z.g. Djati-gesticht, een gesticht voor verla-ten kinderen, sedert naar Rijswijk verplaatst. (Zie LIEFDADIGHEID-INSTELLINGEN). /

DJATI. Vroeger een district van de afdeling en het regentschap Pasocoran van de gelijknamige residentie, behoorde tot de toonhulpe controle-afdeling Grati. De standplaats van het districts-hoofd was Ngeling.

DJATI. MAL. JAV. SOEND. MAK. en BOEO.

Tectonia grandis L. Fam. *Verbenaceae*. De boom, die het bekende Djati-hout oplevert, dat in den ban-del nicer algemeen bekend is onder de benaming van „Java-teak“; dezelfde boomsoort komt in Britsch-Indie voor, vanwaar het daarvan afkomstige hout onder den naam „teak“, in groote hoeveelheden naar Europeesch havens, vooral naar Engeland, wordt uitgevoerd. In Nedcrlandsch-Indie groeit de djati-boom hoofdzakelijk op Java en overigens slechts op Moena (Celebes), Bocton (Celebes), Madocra, de Kangean-c-landen, Bali on. Soembawa. in-mnf of mcer groote aancngesloten coniplcxen, terwijl n-kele verspreide djatibomen op Sumatra en nog on-kelc andere eilanden zijn angetroffen. Het is een boom, die tot 40 M. hoog kan worden, en die op de natuurlijke standplaatsen in den oostmoesson maanden lang geheel bladerloos is. Tegei) het begin van den i'egen moesson komen de zeer groote bladeren te voorschijn (gemiddeld 65 cm. lang en 50 cm. breed), terwijl in dien tijd de boom gaat bloeien met talrijke kleine witte bloemen in groote pluimen. In het midden van den oostmoesson zijn de vruchten rijp : deze zijn grof fluweelachtig be- haard en bevatten een 2—zadige stenkern. Ze zijn opgesloten in den sterk vergrooten en opge-bazen kelk. Het djatihout dat, vooral ook on menigvuldig voorkomen op Java, in Indie het werk- hout bij uiteenheid is, vindt cm zijne uitstekende eigenschappen een veelzijdige toepassing, zoowel voor scheepsbouw als voor waterstaats- en spoor- wegwerken, huisbouw en vclc andere doeleinden. Het is op Java ook het meest algemene inelcJ- hout. Het djati-hout wordt in vastheid, sterkte en duurzaamheid door weinig houtsoorten geevenaard on laat zich met daartoe geeligende gci'ee(Jschaj)peii gemakkelijk bewerken. Het heeft een betrekkelijk ge-ringspecifiek gewicht van ongcvcrc 0,680, waardoor het zich gemakkelijk te water, in v lot ten, langs de ri-vieren laat vervoeren en overtreft in draagvermogen alle Europeesche houtsoorten. Goed uitgedroogd djati-hout krimpt en scheurt bijna niet, om vvelke reden het zoo bijzonder geschikt is voor (k-kplanken on de schepen. Bctor nog clan eikenhout wederktaat het de afwisselende invloeden van elk klimaat. H (is tamelijk donkerbruin van kleur, op de diverse door- snede eenigszins kastanjebruin, op de lengtedoor- snede iets lichter, jaer kofliebruin. De inlanders op Java onderscheiden verschillende varieteten van djati-hout : D j. 8 o e n g o c (hoonachtige djati, de beste van allen), D j. in i n j a k (olieachtige djati), Dj. k apo er (kalk-dja(i) c a., onder- scheidingen die zich grondten op de dichtheid, zwaar- te, kleur enz. on hcl gevolg schijnen te zijn \ an plaatselijke verschillen in de gaardheid van den grond. Die kenmerken zijn echter zccl' oijsta-nd vas- tig en gaan veelal zoo onmerkbaar in elkander over, dat het dikwijls moeilijk valt de genoemde varieteten van elkander te onderscheiden. De djati-boonien bereiken geen bijzondere lengte. Deze wisselt voor

volwassen stammen, tot aan de uiterste spits, af tusschen 30 en ruim 40 meter. In verhouding tot de lengte bedrieken de boomen echter een vrij aanzienlijk dikte.

De bosschen, welke dit hout bevatten, bestaan bij- na uitsluitend uit djati-boomen; slechts weinige andere boomsoorten, — alhoewel met mindere waarde, — komen er in zeer geringe hoeveelheid in voor. De djati-bosschen vormen uitgestrekte wouden en verleen door hun eentonig uiterlijk aan vele landschappen een bijzonder karakter. Op Java zijn de djati-bosschen vooral verspreid over het midden en het oosten van het eiland. In de bergachtige vulkanische streken van West-Java beslaan zij slechts een zeer beperkt gebied. Het droge, heete, minder ongestadige klimaat van Oost-Java begunstigt inder hun groei dan de vochtige atmosfeer der bergstreken; speciaal schijnt de djati-boom behoefte te hebben aan eenige maanden aanhoudende droogte. In verticale richting heeft de djati-boom slechts een tamelijk beperkt gebied. Eene hoogte van 650 meter boven de oppervlakte tier zee kan op Java wel als de hoogste grens der djati-bosschen worden aangenomen. De djati-boom groeit in Midden- en Oost-Java vooral op de laag neptunische formaties, bij voorkeur op een enigszins heuvelachtig terrein, zoo- als het lage kalkgebergte, dat zich uitstrekt van den oostlijken voet van het Oengranggebergte tot in de residentie Soerabaja en grootendeels met djati-bosschen overdekt is. Voorheen was Java nog over een veel grooter gedeelte dan thans met djati-bosschen bezet. Overal is het zichtbaar hoe het voormalig verband der bosschen verbroken is, vooral langs de rivieren en in de nabijheid der noordkust. Volgens de laatste opmetingen bedraagt thans de djati-bosch-oppervlakte Java circa 600 000 H.A. Verreweg de grootste uitgestrektheid beslaan de djati-bosschen in de residentie Rembang, met circa 255 000 hectare n. j. n. afkadende reeks volgen daarop de residenties Matjoe, Semarang, Soerabaja en Kediri. De overige residenties bevatten slechts weinig, eenige in 't geheel geen oorspronkelijk djati-bosch.

De uitvoer van (Jati)hout uit Nederlandsch-Indië is betrekkelijk nog geïng. Hij bedroeg in het jaar 1912 circa vijftig duizend kubieke meter, in 1913 circa vrentig duizend en in 1914 circa vijf en dertig duizend. De uitvoerlijst is over algemeen een stygende, al was ook gedurende de jaren 1912, 1913 en 1914 geringe daling te constateeren, welke in 1915 wederom tot toeschrijven aan de grootere vraag op Java zelf naar djati-hout en in het laatste jaar gedeeltelijk ook aan den oorlog. Zie voorts over de Djati-bosschen BOSCHWEZEN.

Betreffende de literatuur over "Djati" staat bovenaan het uitvoerige werk van den toenmaligen Inspecteur van het Boschwezen in Nederlandsch-Indië J. W. H. Cordes De Djati-bosschen op Java, hun natuurlijk verspreidiig, geschiedenis en exploitatie, Jutavia 1881. In dit werk, waarvan thans een herdruk in bewerking is, vindt men ook opgave van wal over het Indische Boschwezen en het Djati-hout in verschillende tijdschriften verschenen is.

DJATI BLANDA (MAL.). Zie GUAZUMA.

DJATI NANGGOR. Uitgestrekt tholand in de afdeeling Soenieclang (Preanger regentschap) ter grootte van 1.367 ha. Het ligt aan den grooten weg van Bandoeng naar Soemclang op ongeveer 20 K.M. afstand van Uandbeng.

DJATI NEGARA. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Protjot, regentschap en afdeeling Tegal, residentie Pekalongan.

ngau. Het district heeft 2 onderdistricten en telt 32 desas met (in 1905), ruim 23000 zielen, waaronder een 40 tal Chin. Vroeger heette dit district Gantocngan.

DJATINOM. District (van den Socsochocnan) met gelijknamige hoofdplaats van de afdeeling Klanten, residentie Soerakarta. Het heeft 4 onderdistricten met name Djatinom, Toeloeng, Kragan en Kemalang en telde op 't eind van 1905: 39000 bewoners, waarvan 70 Europeanen en 190 Chinezen. De hoofdplaats, die gelegen is nabij de suikerfabriek Gedaren, omvat de perdikandesa Djatinom, waarin heilige graven gelegen zijn, die eens per jaar door vele duizenden pelgrims, ook uit omliggende residentien, bezocht worden.

DJATIPOERA. Het noordelijkste (Mangkoe Negaransche) district van de onderafdeeling Vungni—n, afdeeling en residentie Soerakarta. Het district met gelijknamige hoofdplaats, heeft 3 onderdistricten met name Djatipoero, Djoemoploer en Girimat, en had op 't eind van 1905 een bevolking van 42000 zielen, alien Inlanders. Het district is gelegen op de westerhellingen van den Lawoe.

DJATIROGO. Controle-afdeeling met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de afdeeling Toeban, residentie Rembang. Zy telt 3 districten, nL Djatirogo, Bantjar en Singahan.

DJATIROGO. Distinct van de afdeeling en het regentschap Toeban van de residentie Rembang met de districtshoofdplaats Wotsogo. Het district heeft een oppervlakte van ruim 300 K.M.²; het heeft 3 onderdistricten met 49 desas en telde op 't eind van 1905 een bevolking van 51500 zielen, w.o. 25 Europeanen en 150 Chinezen. Men vindt er uitgestrekte djati-bosschen. De vroeger daar geboeide hebbende Europeesche tabakskultuur is te niet gegaan, (och men vindt er een vrij belangrijke Inlandsche tabakskultuur. — ■

DJATIRONO. Het oostelijkste (Mangkoe Negaransche) district van de onderafdeeling Wonogiri, afdeeling en residentie Soerakarta. Het district met gelijknamige hoofdplaats, heeft 5 onderdistricten met name Djatirono, Sidohardjo, Boeloekerto, Pocrwomant dro en Slogohimo, en had op 't eind van 1905 bijna 85000 bewoners, onder welke 14 Chinezen en de rest Inlanders. Het district is gelegen op de Zuid wester hellingen van den Lawoe—

DJATIWANGI. District van de afdeeling en het regentschap Madjalengka van de residentie Cheribon, met de hoofdplaats Soetawangi en een oppervlakte van 226 K.M.², 43 desas en 73000 inwoners, waaronder 34 Europeanen, 640 Chinezen, 1 Arabier (einde 1905). In dit district liggen de suikerfabrieken Djatiwangi en Kadipaten.

DJAWA, zie JAVA en SUMATRA.

DJAWAWOET (JAV., SOEND.). Zie SET ARIA.

DJAWER BEUREUM (SOEND.). Zie COLEUS SCUTELLARIOIDES

DJAWER KOTOK (SOEND.). Zie CELOSIA.

DJEBENG. District van de controle-afdeeling, de afdeeling en het regentschap Ponorogo van de residentie Matjoe, met 3 onderdistricten en 69 desas; op 't eind van 1905 had het een bevolking van ruim 69000 zielen, onder welke 3 Europeanen. De standplaats van het district is vlak, het overige gedeelte bergachtig. Landbouw en veeteelt zijn de voornaamste bronnen van bestaan der inlandsche bevolking. Particuliere nijverheid vindt men in dit district niet.

DJEBOES. District der afdeeling Noord-Banka

van de residentie Banka, tevens de naam van een onderdistrict. Djeboes is ook een der 9 mijn-districten, waarin het eiland voor de tin winning is verdeeld.

DJEBOES. Standplaats van het districtshoofd van

het gelijknamige district der afdeling Noord-Bankadistricten. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Bantoele, afdeling Mataram, residentie Djokjakarta. Vroeger behoorde het tot het regentschap Kalaan. Het telt 3 onder-districten, t.w. Sewon, Gandok en DjStis.

DJEDOENG. Ruines aan den voet van den Penanggoengan, omstreeks 7,5 KM. Oost van Madjasari. Bewaard gebleven zijn twee poorten en een tempel, Tjandi Pasetran genaamd, met bijtjempeltje. Vgk. Domis, Oosterling II, (1836) 95; Brumund, Indiana (1854) II, 256; Junghuhn, T. v. N.-I. VI, 2. 378; Rapp. Oudh. Comm. 1907 p. 80—84; Oudh. Versl. 1915 p. 29—32. Afbeeldingen zijn te vinden op plaat 1—3 van Rapp. Oudh. Coïnm. 1912.

Over de inscripties van DjSoeng vergelijkte men: Friederich, in Verh. Bat. Gen. XXVI (1854) p. 75 en 86; Cohen Stuart in Bijdr. Kon. Inst. 3e reeks, VIII (1873), p. 21; Hoile, Alphabetten (1882), p. 48, 2e reeks; Brandes in Not. Bat. Gen. XXIV (1886), p. 42—3; Groeneveldt en Brandes, Arch. Cat. (1887), p. 359; Verbeek in Not. Bat. Gen. XXVI (1888), p. 12, 14, 46, 83; Brandes, I. c. (1888), p. 83—85 en bijl. II, p. XIX; Verbeek in Verh. Bat. Gen. XLVI (1891),

p. 243—245; Veth, (1896), I p. 200; Brandes, Verh. Bat. Gen. LX (1913), p. 36 en 49; Oudh. Versl. 1915

J----- t. a. p. 17 ... f

七. 七. 劣

DJELAL Rivier, uitwaterende aan de z. kust van Borneo, en de grens vormende tusschen de residentie Westerafdeling en Zuid- en Oosterafdeling van Borneo.

Het landschap Djelaj behoort, voor zoo ver het aan den linkerover van de rivier van dien naam gelegen is, tot het leenplichtig rijk Kota Warin in. Zie ook Borneo IV D.

DJELATANG (MAL.). Zie FLEURYA INTERRUPTA en LAPORTEA.

DJELER. Zie KAJRPERACHTIGEN.

DJEOETOENG. Onder dezen naam is in de laatste 15—20 jaren, vooral van Borneo, in reusachtige hoeveelheden een product uitgevoerd, waarvan eigenlijk niet te zeggen is of het tot de caoutchouc- of getah pertja soorten gerekend moet worden. In den handel is het ook een tijdlang bekend geweest onder den naam dead Borneo of Pontianak. Over de afkomst van dit product was men tot 1899 vrij wel in het onzekere, toen het in dat jaar aan Dr. v. Romburgh in de W. afdeling van Borneo gelukte den boom, die de djeloetoeng levert, te vinden en de bereidingswijze van het product te leeren kennen. In de Z. en O. afdeling van Borneo wordt de djeloetoeng-boom eveneens aangetroffen en draagt daar den naam pantoeng, terwijl hij in Palembang malaboeai of laboeai heet. Dr. Boerlage determineerde den van Borneo afkomstigen djeloetoeng-boom als *Dyera Lowii* Hook. i. Ook vindt men *Dyera costulata*, die in habitus er volkomen op gelijkt, als djeloetoeng vermeld. De djeloetoeng boomen bloeien tot do woudreuzen; v. Romburgh zag een exemplaar van meer dan 45 M. hoogte met een omtrek van 7,5 M., terwijl Te Wechel als middellijn 1—2 M. en als hoogte 30—50 M. op. geeft. De boomen, die door de inlanders geexploiteerd worden, groeien in moerassigen bodem en zijn aan den grijzen bast en hun uitgebreid oppervlakkig wortelstelsel gemakkelijk te herkennen. Vroeger was het wiimen van djeloetoeng vrij; thans moeten de

inlanders van het bestuur vergunning hebben om het product in te zamelen. De vergunninghouder vormt met een aantal makkers een „kongsi“, begint met het maken van een tijdelijk nederzetting en van primitieve paden, om de boomen in het moeilijke terrein tekunnen bereiken. Het winnen van het product geschiedt door het maken van 4—6 insnijdingen met een kapes op 1,5 M. van den grond. In de W. Afdeling van Borneo placht men ook wel reepen bast ter breedte van 8—10 M. af te snijden. Het eerst uitstromende melksap is dun vloeibaar en stroomt na korten tijd te voorschijn aan den boom vast. Na nog een aantal boomen op dezelfde wijze behandeld te hebben, schraapt de tapper de intusschen brijachtig geworden massa met een stukje hout van den boom en verzamelt het in een blikkei of houten vat. In zijn tijdelijke woonplaats gekomen brengt hij * in een ton of in een uitboomschors vervaardigde trog, waarin zich ben eden en met een prop gesloten opening bevindt. Het melksap vermenst men dan met een gelijk volume water of wel meer en roert er dan eene hoeveelheid petroleum door heen (± 300 c.M.³. op IS L. melksap). Soms voegt men een soort witte pijpae of gips toe — volgens zeggen op verzoek van de handelaa's. — Het product is den volgenden dag gestold; men laat het water wegloopen. Dan kneedt men het onder heen en weer rollen, overgiet het verkregen stuk met warm water en bestrijkt het met een flesch om de oppervlakte glad te maken. De Chineezen te Pontianak ontvingen en exporteerden de djeloetoeng in groote stukken, die een geel-witte kleur hebben en eenigszins op kazen gelijken. Een flinke pantoeng kan volgens Te Wechel 1/2 pikol mellisap leveren, terwijl de duur van het tappen een jaar is. Dan wordt het terrein verlaten en blijven de boomen ten doode opgeschreven achter. Men heeft getracht, door het geven van voorschriften voor het tappen, de uitroeiing van de djeloetoeng boomen te gaan. Natuurlijk was toezicht op de naleving der voorschriften onmogelijk. Daarom heeft de Regeering uitgebreide terrinen in concessie gegeven, tegen welken maatregel echter eene heftige oppositie ontstond. Door de United Malaysian Rubber Co. en een paar zustermaatschappijen wordt het gewonst product in fabriek — o.a. in Serawak en op Kari-moen — door extractie ontharst. De djeloetoeng toch bevat (op vuil- en watervrije slof berekend) ± 22% caoutchouc en 78% bars. De hoedanigheid van de verkregen caoutchouc valt niet bijster te roemen.

Nauwkeurige gegevens over den uitvoer bestaan niet, omdat djeloetoeng niet afzonderlijk in de uitvoerstaten wordt opgegeven. In 1911 zou de uitvoer ongeveer 35 miljoen K.G. bedragen hebben.

DJEOETOENG BADAQ (MAL.). Zie TABERNAEMONTANA CORYMBOSA.

DJEMADJA. Een der grootste cilanden, behooren- tot de Anambas groep. Zie POELAU TOE-DJOEH.

DJEMAKJAN (MAL.). Zie CROTON TIGLIUM.

DR. Afdeling van de res. Befoeki met gelijknamige hoofdplaats, ressorteert onder het regentschap Bondowoso; was vroeger een deel van de afdeling Bondowoso, waarvan ze in 1883 geschieden werd. Het inlandsch bestuur wordt er gevoerd door een pathi, die in naam onder den regent van Bondowoso staat. De afdeling, welke eene oppervlakte heeft van 3285 K.M.², werd in 1915 geschat te hebben ± 536000 zielen, o. w. 1500 Europeanen, 2000 Cluneezen en 77 Arabieren en bestaat uit

de digtricten Djember, Sookokerto, Majang, Rambipoejdji, Tanggoel on Poeger en uit twee confoleafdeelingen: Djember en Rambipoejdji. De particuliere industrie is er zeer ontwikkeld. Men vindt er 98 erfoprichtsondernemingen, gedreven op 86.000 bouws; bijna alle zijn koffie-, rubber- en tabaksondernemingen. De vlakte van Djember is thans het voornaamste tabaksland op Java.

Djember is vooral bekend geworden door den strijd tusschen oud- en nieuw-tabakkers, een strijd, die aanleiding gaf tot ongewone handelingen van de zijde der ondernemers, en die duidelijk de groote leemten in de toen bestaande bepalingen op de verhuur van gronden van inlanders aan niet-inlanders aan het licht deed komen. In de laatste jaren is de toestand aanmerkelijk in gunstigen zin veranderd, zoowel tengevolge van verbetering der wetgeving op den grondverhuur en het afkondigen door den Ge-westelijken Raad van Besoeki van de „Tabaksverordening“, als door het intreden van normale verhouding in den tusschen de ondernemers, die nu bedrijfszekerheid bestaat, een overeenkomst hebben gesloten o.a. om elkanders gronden niet meer in te huren, de prijzen niet op te dry ven enz. Zoogenaamde assurantiebranden van tabaksschuren komen zelden meer voor. — Vgl. R. Broersma, Besoeki, een gewest in opkomst (Amst. 1913). De Inlandsche bevolking, bestaande uit Madoreezen en Javanen, verbouwt voornamelijk padi, djagoeng en tabak.

DJEMBER. District met gelijknamige hoofdplaats van de afdeling van dien naam, regentschap Bondoweso, residentie Besoeki. Het heeft eene oppervlakte van 782.93 K.M.² en telt 34 desa's met in 1905 ruim 75.000 inwoners, w.o. ruim 300 Europeanen en 190 Chincezen. Veel tabak wordt in dit district geplant.

DJEMBER. Hoofdplaats der afdeling en van het district van dien naam, telde in 1905 800 inwoners, o.w. 250 Europeanen en 190 Chincezen. In 1915 was die bevolking met 56 % toegenomen. De grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887, no. 101.

DJEMBRANA (DJAMBRANA). Een der voormalige landschappen op Bali, evenals Boelodng in 1855 onder rechte gezag van het Indisch Gouvernement geplaatst en sedert 1882 eene afdeling der Kes. Bali en Lombok met een bevolking in 1914 van ruim 25000 zielen. Het ligt in den zuidwestelijken hoek van het eiland, grenzende ten noorden aan de rivier Boleleng en ten oosten aan Tabanan, waar de rivier de rivier Leh gescheiden is. Dicht bevolkt in allen de vlakte van Negara, gevormd door het eenige grootere stroomstelsel, dat door Djogading, die bij T. Pranjak in zee vloeit; tusschen de vlakte van Negara en de Poelakan zijn hier en daar nog neederzettingen; do rest is vrij wold onbewoond. Dank zij hot door ons ingevoerd bestuur, neemt de volkswaarde zichtbaar toe en bestaat er uitzicht dat de uitgestrekte bossen en wildmissen, die men hier vindt, langzamerhand zullen ontgonnen worden.

Administratief is de afdeling Djembrana, best uurd door een controlour, verdeeld in drie districten, Negara, Mendojo en Djoibrana, die elk een inlandsche ambtman met den titel van Poenggawa, aan het hoofd hebben.

Do voornaamste plaatsen in deze vlakte zijn: Negara (6650 zielen) do hoofdplaats en zetel van den controlour, op ongeveer 6 K.M. afstand van de kust, aan de rivier Djogading; Loloan, voornaamste handelsplaats, 1 j K.M. zuidelijker, aan dezelfde riviergelegen. Djembrana, oude hoofdplaats, oostwaarts van Negara. De havenplaats voor Negara

is Tjoepel, in het Westen der vlakte gelegen. Een zijweg loopt tusschen deze twee plaatsen verder van Oost naar West door een groot gedeelte der afdeling. Een paardenpad verbindt de afdelingen Djember—brana on Boeloleng. 久夕*: : # → ■

DJEMBRANA. District van de afdeling Djember-brana, residentie Bali en Lombok.

DJEMOEDJOE ZIE CARUM.

DJENEPONTO. Onderafdeeling der afd. Bonthain van het gouv. Celebes en Ond. Omvaideistricten of regentschappen Laikang, Bangkala, Binamoe en Aroengkeke.

DJENEPONTO. Hoofdplaats der gelijknamige onderafdeeling; is aan zee gelegen, dicht bij den mond der Sapanang, in een done, regenarme streek. Belangrijke werken zijn in voorbereiding voor de irrigatie van dit gebied. De plaats is met Bonthain en Boeloeoemba door den grooten postweg niet. Ma; _ Sasser verbonden.

-DJENGAL. Zie VALLEN.

DJENGALA. Volgens de legende vroeger een machtig rijk op Java, waarvan de zetel gezocht zou moeten worden in Sidoarjo, in welke afdeling men nu nog vier districten met den naam Djengalo aantreft. (Vgl. JAVA GESCHIEDENIS).

DJENGGOLAN. Zie VAARTUIGEN.

DJENGKOL (JAV., SOEND.). Zie PITHECOLOBIUM BIGEMINUM.

DJENGGOTAN (JAV.). Zie CORCHORUS ACUTANGULUS.

DJENILOE. Landschap op het eiland Timor, behorende tot de onderafdeeling Beloe, afdeling Noord en Midden Timor, dat in 1913 met het landschap Lidak tot een zelfbesturend landschap was vereenigd, doch in 1914, na toevoeging van het landschap Naitimo, in een nieuw landschap onder den naam Kakoelook Mosak is opgegaan.

DJENITRI (JAV.). Zie ELAEOCARPUS GANITRUS.

DJENOE. District van de afdeling en het regentschap Toeban van de residentie Rembang, met gelijknamige districtshoofdplaats, en een oppervlakte van 230 K.M.². Het heeft 3 onderdistricten met 54 desa's en telde op einde van 1905 bijna 60.000 bewoners, onder welke slechts een Europeaan en een 30 tai Chincezen.

DJENOE. SOEND. en JAV. Zie TOEBAN.

DJEPON. District van de afdeling en het regentschap Blora van de residentie Rembang, met gelijknamige districtshoofdplaats, en een oppervlakte van ruim 350 K.M.². Het heeft 3 onderdistricten en 56 desa's en had op einde van 1905 46.000 zielen, o.a. 37 Europeanen en 180 Chincezen. Men vindt er uitgestrekte djatibossen.

DJERELLANG. Zie EEKHOORNS.

DJERING (JAV., MAL.). Zie PITHECOLOBIUM LOBATUM.

DJERINGAN (JAV.). Zie PASPALUM SCROBICULATUM.

DJERNANG. Zie DRAKENBLOED en DAEMONOROPS DRACO.

DJEROEK ASEM. Zie CITRUS MEDICA.

DJEROEK BALI. Zie CITRUS AURANTIIUM.

DJEROEK BODONG. Zie CITRUS MEDICA.

DJEROEK D ALIMA. Zie CITRUS AURANTIIUM.

DJEROEK GEDE. Zie CITRUS AURANTIIUM.

DJEROEK HIDEUNG. Zie CITRUS NOBILIS.

DJEROEK KINGKIT Zie TRIPHASIA.

DJEROEK LEGI. Zie CITRUS AURANTIIUM.

DJEROEK MANA LAGI. Zie CITRUS AURANTIIUM.

- DJEROEK MANIS. Zie CITRUS AURANTIUM. DJOEHAR (JAV.). Zie CASSIA SIAMEA.
 DJEROEK NIPIS. Zie CITRUS HYSTRIX. DJOEOENG, DJOEOONG, Zie VAARTUIGEN.
 DJEROEK PANDAN. Zie CITRUS AURANTIUM. DJOEOET (SOEND.). Algemene naam voor
 DJEROEK PETJEL. Zie CITRUS HYSTRIX. grassen.
 DJEROEK POEROET. Zie CITRUS HYSTRIX. DJOEOET BORANG (SOEND.). Zie MIMOSA
 DJEROEK TANGAN. Zie CITRUS SARCOCODACEAE.
 TYLIS. DJOEOET MALELA (SOEND.). Zie POLYGALA
 DJEROEK TIPIS. Zie CITRUS HYSTRIX. GLOMERATA.
 DJEROEK TJOELOK. Zie CITRUS NOBILIS. DJOEOET MANDJAH (SOEND.). Zie THE-
 DJERONGA. Eiland bestaande uit bazalt in het MEDA.
 westelijk en uit koraalkalk in het oostel^ok deel. Wordt op DJOEOET PAHIT (SOEND.). Zie PASPALUM
 de zeekaarten Hassil en Hasselt genoemd (Solo eilanden, CONJUGATUM en P. PLATYCAULON.
 residentie Teniate). DJOEOET PALIJAS (SOEND.). Zie POGONA-
 DJEUNDJING (M 坤) 72 亩 XLBIZZIA STIPU-THERUM.
 LATA. DJOEOET PINGPING KASIR (SOEND.). Zie
 DJEUNDJING LAOET (SOEND.). Zie ALBIZZIA PASPALUM SCROBICULATUM.
 MOLUCCANA. DJOEOET TIARA (SOEND.). Zie SPINIFEX.
 DJEUNDJING SOENDA (SOEND.). Zie ALBIZZIA DJOELAENG. Ini. naam door de Dajaks van de
 STIPULATA. meren aan den Boven-Kapoëas aan den Maleischen
 DJEUREUN. Zie PAARD. Gaviaia *Tomistoma schlegelii* Miull. gegeven. (Zie onder
 DJIHAD. Zie PANISLAMISME. BOWAJA.)
 DJIKO. Ternataansch woord (en uit deze taal in het DJOELANG (JAV., SOEND.). Zie PAHUDIA.
 Maleisch der Molukken overgenomen) voor bocht of DJOELO^oRAJEU^o. Het oudste landschap van de
 inham, op Halmahera ook wel voor district gebezigt naar onderafdeeling Idi, afdeeling Oostkust van Atjeh, met ±
 de altyd in een bocht gelegen plaats, waar de 1200 volwassen niannen. Het strekt zich uit van N. naar
 hoofdkampongs vereenigd zijn. (Zie Tern. Holl. Z. in lang gerekten vorm, van Straat Malaka tot aan het
 woordenlijst van de Clercq). scheidingsgebergte van Serbo- djadi. De oeleebalang
 „DJKOE. Hjoeksch Maleisch woord, dat „hjoek“, of verblijft te Koeta Bindje of Minje, waar een keudd is en
 „punt“ beteekent. een halte van de Atjeh- tram, en waar van den grooten
 DJIMAT. Verbarstering van het Arab. 'azimat, dat eolonne-weg, die evenals de trambaan het landschap
 amulet, talisman beteekent. Oost—West kruist, den weg afslaat in N. richting naar de
 DJINAMIE. Zie ATJEHERS § 4a. kude Rant6 Panjang en de havenplaats Gloempang, en
 DJINDJING LATAH. Zie GLATIK BATOE. een andere weg in Z. richting naar Ba bah LoEng, waar
 DJINENGDALEM. District van de afdeeling Boe- water uit de Djoel6^o-rivier wordt afgetapt in een leiding
 lelung, residentie Bali en Lombok. voor de lager gelegen velden, en ve rd crop naar
 DJINTAN (MAL.). Zie CARUM. Seuneub6^o Keumoeng, waar vlakke en gebaan- de weg
 DJINTEN (JAV., SOEND.). Zie CARUM. eindigen en het beboscete bergland begint. Een halve
 DJINTEN BODAS (MAL., SOEND.). Zie CUMINUM. dagmarsch door het bosch brengt op een uitgestrekte
 DJINTEN POETIH (MAL., JAV.). Zie CU3INIUM. vlakte, waarin de Aloeë le Jirah vJoeil. Deze vlakte was
 DJINTEN IRENG (JAV.). Zie NIGELLA. vroeger tot goed lievloede sawaliH ontgonnen, en
 DJINTEN ITAM (MAL.). Zie NIGELLA. Djinibo Bal6 e.a. nederzettingen bergden een niyvre
 DJIPANG. Vroeger naam van een landschap, on- rijsl-, peper- en pinangrijlantende bevolking. Met het oog
 geveer overeenkomende met het tegenwoordige re- stroopende benden echter het verbi jf daar verboden.
 gentschap Bodjongeroe en het zuidelijk deel van Blora. Sindsdien minderde ook Djoel6^o's bevolking, zoodat de
 Bij de verdeling van het rijk van Demak werd de jongste Aloeë Ic Mirah streek thans een treurigen aanblik
 zoon van Pangeran Trenggono^o ge^o naamd Raden o]levert. Goed bevolkt en ontgonnen is nu dus enkel het
 Penangsang, hoofd van Djipang met den titel van Adipati. vlikke noord elijk deel van het landschap. Uitgevoerd
 Zijn gebied werd later door verovering bij het rijk van worsen :rijst, peper, pinang, copra, tabak, muskaatnoten en
 Padjang gevoegd. (Vgk. JAVA. GESCHIEDENIS). boschproducten. In de strandbosschen wordt brandhout
 DJIR. Zie BANCO. gekapt voor de Atjeh-trum, en ook do zee- vischvangst
 DJIRAK (JAV., SOEND.). Zie SYMLOCOS. met poekat^o8 wordt beoefend. De vee- stapel bestaat
 DJIRANGAN, DJIRANGAN GOENOENG. Zie voornamelijk uit runderen.
 SLANKAPEN. Djoel6^o zou vroeger hebben omvat Ijet gebied van
 DJIROK (JAV.). Zie BACCAUREA RACE- MOSA. nagenoeg de geheele onderafdeeling J di, van Mon
 DJITJING. Zie OPIUM. Panglimm in het N.W. tot aan Peudawa Poentong in het
 DJITJOEL. Zie OPIUM. Z.O. toe. Tijdens onze vestigtinge Idi bestuurde tot Djoel6^o
 DJITTOEN (SOEND.). Zie PHOENIX. R. : Bdentara Tjoet Seutia Mocda, wien do tocmaligo
 DJODJIE. Zie DUIF en KATE. oeleebalang van Idi, en de latere radja van Djoel6^o.
 DJODJOGAN. Waterval in het riviertjg Nglirip in het Tjoet, bestonden a.1s neven in den 4cn graad : panglima
 district Singgahan van de afdeeling Toe ban van de prang van zijn vader zoudt zijn geweest: Pangliha Prang
 residentie Rem bang. De val Jieeft een loodrechte hoogte Nja^o Sin, de ontginner van Boengng en Bagd^o en van Idi
 van 30 a 40 M. Tevens naam van de hoofd- plaats van het Rajeu^o. B6n(ara Tjoet Seutia Moeda stierf dd. 3 Sept. J
 district Singgahan. Men dndt in de nabijheid 883 en wejl opge- volgd door zijn zoon Nja^o Aboe of T.
 petroleumbronnen en prachtige druip- steen grotten. B6ntara Peukan, een geslepen diploinaat, die zijn
 DJOEDJOER. Maleische benaming voor den hoogheidsrechten op Djoet Tjoet, Boengng en Bago^o
 bmdschat, die aan den vader (later: aan de ouders) der cn Idi Tjoot weer deed gelden, en een aandeel in de
 vrouw betaaid wordt door den bruidegom of de zijnen. Zie inkonisten dieer landschappen wist te verwerven. Ook
 HUWELIJK. stond de an- nexatie van Boengng en Bago^o op zijn
 program, wcl

doel hij nastreefde door in dat landschap steeds on- rust (e atoken, in vcreening cerst met Teungko Joesof en later mot T. Oesen Ooldc Gadjah. Toen zijn heulen met laatzegzegd bend ehoof d en Nja. Mam at Peureula* was gebelken, werd hi) bij Gouv. besl. dd. 21 Nov. 1899 van het bestuur vorvalven verklaard en verbanen. Zijn halfbroer T. Radja Amat volgde hem op, en bepaald werd, dat Djoel6⁶ Tjoet, Boe- geng en Bago* en Idi Tjoet voortaan geheel onafhau- kelijk zouden zijn van Djoclo⁶. Rajeu. .

DJOELO^{6A} TJOET. Een landschap van do onder- afdeeling Idi, afdeeling Oostkust van Atjeh, met ± 550 volwassen inannen. Het moest van Oost naar West gekruist door de baan van de Atjehtram, wellte te Keude Djoel6⁶ Tjoet een halte heeft. Naast de tram ba an loopt de groote colonweg, vanwaar voetpaden voeren naar de verschillende dorpen en peperuinen. Doodiden de bedding van de Ki-oeng Djoeld⁶ Tjoet zich gelcidelijk had verdiept, kon de bevolcing van de rijstvelden in de laatste jaren niet nicer als vjocger vanuit die rivier geschiedten. Thans wordt van gouvementswege hulp verliend om de oude piise'deau te herstellcn. De Koninklijke Mij tot expl. v. petrol, br. heeft in 1904 geologische ondor- zoekingen ingesteld of dit beuvelachtig landschap ook petroleum bevatte, doch de resultaten waren niet gunstig.

Hoofdmiddel van bestaan is de rijstbouw, die bij geslaagdcn oogst in de behoeften van de bo- volking kan vooi-zien. De uitvoer van peper en ioteinuskakaat is niet belangrijk; aan de kust wordt een weuig visschrij uitgeoefend en wat bako-bako hout gekapt. Djoclo* Tjccet maakte vroeger deel uit van Djoel6⁶ Rajeu⁶. De in laatstgenoemd landschap alios te zeggen hebbende Panglima Prang Nja⁶ Hakim, neef en rechterhand van het landschapshoofd, plantc c.r peper en was er omstrecks 1870 als inco l'leccid. In J 876 hadden zijn pogingen om zich zelf- Fiandig als oelebalang te doen erkennen, cindelijk Succe.->. Door zijn dochter uit te huwen aan het hoofci \, ui f<li Jinjeu⁶ en van dozen geld te lccnon, waar- \ <>»» peper en notcinuskakaat were! en gephint, verhoog- <1(- iij zijn aanzien. Toch moest hij gedooen, dat de Ki a.it van »>n(lerlioorighcid van zijn landschap ten (*pzifhte van Djoclo* Rajcu⁶ opnieuw werd herstelcl eti ecu (lc<d van zijn inkoinsten aan het. hoofd aldaar word teogekend. Eerst bij de verbanning van den oe- leebalang T. Ben Lara Peukan werd bepaald, dat geen H< :)atting nicer door Djoelo⁶ Tjoet aan Djoclo⁶ Juijeu* zou worden uitgekeerd. Nja⁶ Hakim over- Jc <<d Dec. 1898 en werd opgevolgd door zijn zoon T. Ai ifin, (lic< overleed in Mei 1904, waarop zijn neef en bunta T. Ali met de bestuurswaarneming word be- last. E: (n t ijd lang was er k west its van om Djoclo@ Tjoet toch maar weer mot Djoclu* Rajeu⁶ te lier- cenigen, maar het in danr niet toe gekomen.

DJOELOENG-DJOELOENG. Zie VAARTUI-

DJOELOENG-DJOELOENG (IRAN). Zio ondor GEEP.

DJOEMADILAKIR, (I. i. de (c maand van hot Moimnincdaatuische jaar; zie MOHAMMEDAAN- SCH KZLENDER A.

DJOEMADILAWAL, d. i. do 5e maand van hot Mohainincdaatuische jaar ; zie MOHAMMEDAAN- SCH ! : ; KA LEND EK A.

DJOEMAHAT. Zie SEM BAH JANG.

DJOEMBA. Zie TANDVVALVISSCHEN.

DJOEMENENG. District met geJijknamigo hoofd- plaats van het regentschap Sleinan, afdeeling Mata- ram, residentie Djokjakarta. Hot district heeft twee

dcr-districten, t. w. Watoekarocng en Sejegan. DJOEMOEA. Zie SEMBAHIANG.

DJOENG. Zio VAARTUIGEN.

DJOENG. Vlaktemaat op Java, gelijk aan 4 ba- hoes of

2000 □ Rijnl.roeden. Onderdeelen zijn: de kikil, groot 2 bahoes; de bahoc; de oepit of halve bahoc ; de hiring of vierde; de hidoc of achtste; en de ketjrit of zestiende bahoe.

DJOENGKOELON. Schiereiland, waarmede Java zuidwestwaarts uitsteekt tusschen den Indischen Oceaan en Straat Soenda. In't Westen ervan verheft zich de Gg. Pajocng (zie aldaar), het oosten is een laag, zachl golvend plateau van gemiddeld 50 M. loogte, met een paar heuvelrijen. Langs de Meeu- wenbaai en de Welkomstbaai ligt een strook laag- land, voor een groot deel bestaande uit moerasbos- schen. De berg- en heuvelhellingen zijn bedekt met zware bosschen, die bijzonder rijk zijn aan karetboo- mcn. Vroeger lag aan de Meeuwenbaai, tegenover het Meeuwen-eiland de kampong Djoengkoelon, met twee bijdorpen, Poeloe Pentjang op Meeuwen-eiland en Tjiboenan aan het Zuider strand ; de bewoners zanielden veel caoutchouc in. In 1883 zijn de dorpsje geheel verwoest door den vloedgolf der Krakatau- uitbarsting, waardoor ook de landengte, die Djoeng- koelon aan Java verbindt, overstromend werd. Wei hebben inlanders later getracht zich weer op de kusten te vestigen, maar ze moesten weldra wijken voor het groot aantal tijgers, die, naar bekend is, in de jaren na de ramp door voedselgebrek veel nieer aanvaHen op menschen deden dan te voren. Echter wordt het schiereiland nog gregeld ter inzameling van caoutchouc bezocht door lieden uit het district Tjibaloeng, die daarbij hoog in do boomen overnachten. Behalve tijgers vindt men op D. rhinoce- rsson, bantengs en herten. (Vgl. Tijdschr. Binn. Bestuur, DI. 39 (1910), bl. 13G.)

DJOENGKOENG, DJONGKONG. Zie VAAR- TUIGEN.

DJOENTI (JAV.). Zie DILLENIA AUREA.

DJOERAGAN. Poor geheel Indie gebruikelijk titel voor gezagvoerders van grotere of kleinere in- landsche vaartuigen. In het Soendancesch heeft dit woord nog do b2teekenis van heer of gebiedcr.

DJOERE (SOEND.). Zio NERI UM ODORUM.

DJOEROE (ORANG). Zie ORANG DJOEROE.

DJOEROE KOENTJI. Sleutelbewaarder. Bewaker van een vorstelijco bagraafplaats of heilige plaats, van cm warmo bron, badplaats enz.

DJOEROETOELIS. Schrijver bij bestuursambte- naren, desabestuur, enz.

DJOEWANA. Vroeger cone afdeeling en een re- gentschap van'cle toehnalige residentie Japara, echter mot in gang van 1 Januari 1902 vei'leeffen in- gclijfd bij doafdeeling en het regentschapPati. Thans is Djoowana nog slechts cenc controlo afdeeling van . de afdeeling Pati met 3 districten, Djoowana, Dja- konan en Tajoo.

DJOEWANA. District van do controle-afdeeling van dien naam, regentschap en afdeeling Pati, resident io Sinarang. Hot district heeft ceno uitgestrekt- heici van 122 K.M.² telt 4 onderdistricten en hat! op *t einde van 1905 ceno bevolking van 61.000 ziolen, waaronder cno 100 tai Europeoanen, 1600 Ghineozen, en cneke vreemde Oosterlingen. In den Recgedrings Almanak van 1916 staat als hoofdplaats van het- district Doropajong opgegeven, doch dit is con der kampongs, waaruit do hoofdplaats Djoewana be- staat en waar hot districtshoofd woont; feitelijk is de hoofdplaats Djoowana,*j.

DJOEWANA (Joana, Djootha). Stad aan do

Noordkust-A : aan Java, residence Semarang, gelgeen aan de Djoewana rivier en aan den stoomtram Semarang—Rembang—La s6m. Vroeger eene vrij belangrijke Kandelsplaats, waar veel scheepstimmerwerven waren en o.a. veel suiker van de Japarasche fabriek over zee afgevoerd werd. Ook bloeide zij, doordat verscheidene Chinezen aldaar een winstgevenden smokkelhandel in opium dreven. Sinds is de plaats echter achteruitgegaan ; na de invoering der opium-regie wordt er niet meer gesmokkeld dan op, and ere plaatsen, en verder zijn vooral de slechte toestand van de reede (door de verzanding van de monding der Djoewana-rivier kunnen de laad- en losprauwen niet anders dan bij hoogwater in- en uit- varen) en de exploitatie sinds 1882 van den stoom- tramweg Semarang— oana oorzaken van dien ach- teruitgang. Men vindt er thans nog slechts 6'6n soepstimmens' erf; de suiker der fabrieken wordt tegenwoordig grootdeels per tram naar Semarang vervoerd¹.

DJOEWANGI; Het noordelijkste (Soesoehoenan- sche) district der afdeeling Bojolali, residentie Soerakarta. Het- district heeft een gelijknaainige hoofd- plaats, telt 4 onderdistricten met name Djoewangi, Prepaking, Wonosegoro en Kemoeso. Op t eiiide van 1905 telde het 29.000 bewoners, onder welko slechts 11 Europeanen en 5 Chineezen.

DJOEWAR (JAV.). Zie CASSIA SIAMEA.

DJOEWAWOET (JAV.). Zie SETAKI. DJOEWET (JAV.). Zie EUGENIA JAMBOLANA. DJOEZ* d. i. afdeeling. Aldus heeten de 30 afdelingen, waarin de Korantekst verdeeld is

DJOGOBOJO. Lid van het desabestuur op Java, speciaal politiebeamte, belast met het opsporen van diefstallen. Zie DESA.

DJOHOR (ORANG). Zie ORANG RAJAT.

DJOKA of LAAG EILAND een koraleiland, ten O. van Roma, in de Zuidwester eilanden, res. Timor en O/ Eg

DJOKJAKARTA (JOGJOKfiRTO). Dit gewest, in het midden van het eiland Java, aan de Zu id ku st gelegen, maakt met de residentie Soerakarta de zogenaamde Vorstenlanden nit. Het heeft eene oppervlakte van 3100 K.M.² en had in 1916 een bevolking van ruim 1.274.000 zielen, waarvan ruim 4000 Europeanen, ruim 6000 Chineezen en ruim 100 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen. Het grenst ten W. en ten N. aan Kedoeen Soerakarta, ten O. aan Soerakarta en ten Z. aan de Indische

zee. Djokjakarta bestaat uit drie landschappen: de Zuider Merapi-helling en voet in 't midden, het grensgebergte met Kedoe en zijn voorheuvcls in 't Westen, en in 't Oosten de westelijke vleugel van het Zuidergebergte (Goenoeng Kidoel; zie al- daar) ;^{1, 2}

HCT eerste landschap is ven-eweghet belangrijkste. Slechts de bovenste helling gen van den Merapi, ongeveer boven 3000 M., zijn onbewoond. Daar ben eden is de helling 66n bouwland en steeds neemt naar om- laag de dichtheid van bevolking toe. Boneden de hoofdplaat (115 M.) daalt het land in zeer flauwe glooiing naar zee. De menigte in dit gebied voorko- mende suiker- en tabak-ondemeningen en de uitge- breide r ij stcultuur zijn bewijzen voor den rijkdom des bodems, waarvan door aanleg van waterwerken op vele ondemeningen zoo goed mogelijk is partij getrokken. (Vgl. ook MATARAMAN.)

Het westelijk grensgebergte heeft toppen van ongeveer 900 M. hoogte, o.a. in het zuidelijk cl eel de Gg. Kelir, die gekroond is door een kalkbank met loodrechte, witte wanden (vandaar de naam, naar

het wajang-doeck). Tusschen de tuuloopers en voor- heuvcls van het gebergte — de laatste gaan tot over de Kali Progo (zie aid.) — liggen vruchtbare en wel- bevolkte dalen; maar als geheel is het gebied veel minder vruchtbaar dan het vorige (den sxiikcrfa- brick).

De in Djokjakarta gelgeon vleugel van het Zuider- gebergte verrijst steil uit den Merapi-voet en uit het dal der Kali Opak (zie aldaar). In't noorden Hgt de hoogvlakte van Wonosari,hetZ. behoort tot den Goe- noeng Sewoe (zie aldaar), het Duizendgebergte, ge- noemd naar zijn talloozo halfbolvormige kalktopjes. De hoogvlakte bestaat ook uit een kalkbodem en lijdt daardoor aan watergebrck; maar toch is zij be- trekkelijk dicht bevolkt. Men verbouwt naast rijst, veel mals en gierst; verder tabak. De veeteelt is aan- zienlijk. De Goenoeng Sewoe, in J inghuhn's tijd nog grootdeels een wildetnis, waarvan hi) het land- schapsoon meesterlijk heeft beschreven, is thans ook voor een groot deel in kultuur gebracht en deze breidt zich sterk uit; hier groeit vooral de cassava naast rijst en mals en in't westen veel tabak.

Ook aan delfstoffen ontbreekt het de residentie Djokjakarta niet. Bij Nangoelan en G. Kidoel zijn uitgestrekte steenkoollagen; het Zuidergebcigte kent kostbare marmersorten, terwyl bij Kai as an en Sorogdoeg reeds in oude tijden met succes goudgra- vingen werden verricht.

In een door de natuur zoo rijk gezegend land zou men een groote mate van welvaart bij de inlandsche bevolking kunnen verwachten ; men zou er die ook ongetwijfeld aantreffen, ware het niet cl at die wel- vaart te kampen heeft geljad met tai van invloeden, die haar tegengingen, storend op hare ontwikkeling werkten. De weinige controle op de handelingen van vorstelijke afstammelingen en hun nasccp, op die van onvoldoend bezoldigde inlandsche ambtenaren en hoofden, maakte dat een zekere voorspoed voor den kleinen man vaak meer lasten dan lusten aan- bracht. Verslaaftheid aan opium, een euvel, <la f. vrij algemeen bij groeten en kleinen, bij aanziclijkeji on geringen werd aangetroffen, zomede de worker, waarmedcnaogenoegalle vreemde Oosterlingen, in residentie woonachtig een ruim beslaan vondcu, maakten alien vooruitgang in gegodchckl tot eene onmogelijkheid. De drukkende hecrediensten, <li<v desaman o.a. verpliehten om bij gave begs andere feestelijke gelegenheden voor dagen naar de hoofdplaat? te trek ken, aldaar diensten voor den vorst of diens ambtenaren te presteeren, waarbij zij zelven in hun onderhoud moesten voorzien, d roegen niet minder het hunne er toe bij om welvaai-t tegen te houden en deinlandsche bevolking slechts con ar- moedig bestaan te doen Iciden. Dit a lias is echter in de laatste 20 jaren veel verbeterd. Het Europeesch bestuur toch is er steeds op uit, om die euvelen tot een minimum te beperken, zoo niet geehe) te doen verdwijnen.

De landbouw is het bedrijf, waarmedc de bevol- king zich bezighoudt. Alleen op de hoofdplaats en te Pasar Ged6 oefenen do inlanders nog verscheidende ambachten en beroepen uit, waarover hieronder na- dcr zal worden gesproken.

Het gewest bestaat uit het leenroerig eigen gebied van den Sultan, zooals dat na het einde van den laat - sten Javaschen oorlog (1825 — 1830) is afgebakend, het grondgebied van den zgn. onafhankclijken Prins Pakoe Alam en drie enclaves, behoorende tot Soerakarta : Kota- gedG, Imogiri en Ngawen.

Administi-atief wordt het Tin drie afdeelingen ver- deeld, n.I. le _Matar&em, hoofdplaats Djokjakarta,

bestaando uit de regentschappen Kota Djokjakarta, Pakoe Alaman, Slemam, Kalasan en Bantocol, waartoe tevens moeten worden gerekend do daarin gelegen landschappen van den Soesoehoenan van Soerakarta : Kota Gede (onder Kalasan) en Imogiri (onder Ban tool); 2e Koolon Progo, hoofdplaats Wates, bestaande uit de regentschappen Pongasih, uitmakende het sultansgebied en Adikarto, xiitmakende het gebied van het hoofd van het Pakoe-Alamsche huis : 3e Goenoeng Kidoel, hoofdplaats Wonosari, bestaande uit het regentschap Goenoeng Kidoel en het daarin geenclaveerde Mangkoc-Negorosche landschap Ngawen. Deze drie afdeelen gen vallen in grootte trekken samen met de drie natuurlijke gebieden bovengenoemd: Mataram in het midden (zie ook MATARAMAN), Koolon Progo het Westen, Goenoeng Kidoel het Oosten.

In de laatste jaren (van af ± 1911) is het Gouvernement bezig groote hervormingen in de Vorstlanden (Djokjakarta en Soerakarta) in te voeren. O.a. zijn alle apanage's door den Sultan teruggenomen en worden tegenwoordig alle ambtenaren in geld betaald. Een be ter financieel beheer is ingevoerd ; strenge scheiding van de rijksinkomsten en de particuliere inkomsten van den Vorst heeft plaats, ten slotte zal de Sultan zich een civiele lijst zien toegelegd. Ook op agrarisch gebied staan zeer belangrijke hervormingen voor de deur. Zie VORSTEN-LANDEN.

De verkeersmiddelen zijn : de Staatsspoorweg (smal spoor), die de hoofdplaats met West- en Oost-Java verbindt en de Ned. Ind. spoorweg (breed spoor), die zulks doet met Solo en Semarang ; verder stoomtrams van Djokjakarta noordwaarts naar Magelang en zuidwestwaarts over Bantocol naar Sranda-kari. Overigens heeft men er een wegennet, dat voornamelijk de communicatie onderhoudt tusschen de hoofdplaats Djokjakarta en de hoofdplaatsen tier verschillende regentschappen en die der aangrenzende gebieden. De hoofdwegen zijn, in vergelijking met vroeger jaren in goeden staat, dank zij den bestuursmaatregel om het onderhoud in vrijen arbeid te doen geschieden. Het gold daartoe wordt opgebracht zoo veel door de inlandsche bevolking als door de land- en bosbouw (crneniingen; een koelki betaalt / 0.25 maandH (z.g. wang ajfiran).

Itivieren worden niet als verkeersmiddelen gebruikt ; zij zijn alle onbevaarbaar, met uitzondering van Kali Opak aai> bare monding.

Voor de voornaamste plaatsen in het gewest wordt verwezen naar Djokjakarta, Kota GM6 en de namen van de hoofdplaatsen der verschillende regentschappen die aan deze gelijknamig zijn, met uitzondering van Bendoengan en Wonosari, de hoofdplaatsen der regentschappen Adikarto en Goenoeng Kidoel.

Verder zijn te noemen : T e i n p d l , grensdesa aan den grooten weg naar Magelang;

Imogiri, (zie aldaar) ongeveer 15 K.M. zuidw. van Jjokjakarta gelegen, de gemeenschappelijke begraafplaats van bijna alle vorsten van Soerakarta en Djokjakarta, door ambtenaren (mot den titel van Radon Toemenggoeng) van beide vorsten bewaakt. De oudste vorsten van het vroegere rijk Mataram liggen begraven in het tot het regentschap Kalasan behorende PasarGed6 of KotaGed6, do ploek waar ook de eerste regeringsoetel van dat rijk is geweest. Ook deze begraafplaats ressorteert gedeeltelijk onder Soerakarta en wordt bewaakt door ambtenaren van beide vorsten met den titel van „amat-dal6m-j

力, n

S c l a r o n g , cene desa niet ver van de regentschapshoofdplaats Bantocol, ongeveer 10 KM. zuidwestwaarts van Djokja gelegen, bekend door een daar voorkomende grot, „Goew6 SoDjang" genaamd, die volgens sommigen Dips, Negara tot verblifplaats heeft gediend, volgens anderen door hem bezogd werd als bidplaats, terwijl hij op een dikken platten zwarten steen, op eenigen afstand van de grot voorkomende, de ambarm6]6" geheeteu,placht te zitten mijmeren.

Aan de zuidkant zijn verschillende merkwaardige grotten, waaronder die van Njahi Loro Kidoel, te Mantjangan, genaamd Goewo Langse, recht zuidwaarts van Djokja gelegen, en dib van R o n g k o b , in den Z.O. hoek van het gewest, de voornaamste en bekendste zijn, de eerste als plaats waar de Mataramsche vorsten raad en omgang kwamen zoeken met de beschermgodin Lorokidoel, de laatste als plaats waar de eetbare vogelnestjes met

(Zie VOGEL-NESTJES.)

Overblijfselen van min of meer goed bewaarde Hindoe-tempels worden in menigte in de sidentid Djokjakarta aangetroffen, meest in den omtrek van Kalasan en van Prambanan, vevens op den zuidelijk van genoemde plaatsen gelegen uitloop van den Goenoeng Kidoel. Aangaande deze den, welke gedeeltelijk op het gebied van Soerakarta 49. liggen en voor het toezicht wa-rop een opzichter te Prambanan gevestigd is, wordt verwezen naar de artikelen : OUPHEDEN, PRAMBANAN-TEMPELS ' en SEWEO (TJANDI).

DJOKJAKARTA. Hoofdplaats van het gelijknamige gewest, ligt op 7°48'13" Z.B. en 110°21'46" O.L. aan den Z.Z.W. voet van den Merapi, 115 boven de oppervlakte der zee. Zij is de zetel van de Sultan, den Resident en den onafhankelijken w.z. niet onde]* den Sultan staand) Prins Pakoe Alam. De stad wordt van het N. naar het Z. doorsneden door de Kali Tjod6, terwijl aan de westzijde de K. Winongo loopt, beide rivieren van de Kali Opak; hare grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1901 No. 282. Zij bestaat uit een oud en een nieuw gedeelte; het oude wordt gevormd door eene aancenschakeling van kampoengs (waaronder de Chi-neesche wijk) in welke het ouderwetsche fort Rusten burg voorkomt met daaromheen breede fraaie beschaduwde wegen, waaraan het residentiehuus, het societetsgebouw w, de protestantsche kerk, en tai van Europeescho woningen gelegen zijn. Langs Janen en straten, die op den ringweg aan de achterzijde van het fort uitkomen, zet de Europeesche wyk zich voort. Aan de v66r zijde, waar bijzondere fraaie exemplaren van warin gins de aandacht trekken, voert een weg rechts binnen edn % twee minuten naar het torroin van den kraton, links door de Chi-

neesche wijk naar het nieuwe gedeelte van de stad, Togcoo genaamd. Daar vindtmen het nieuwo spoorwegstation (het andere, Lempoejangan genaamd, ligt in de oude stad) en enkele hotels, zoodoomeenige fraaie huizen met Europeescho woningen. Administratief wordt de hoofdplaats in twee gedeelten verdeeld ; een westelijk gedeelte vormt het sultansregentschap Kota Djokjakarta met de onddistricten Togcoo, Lempoejangan, Tjodee, Gading, Rosidanan, Kori en Kadipaton ; een oostelijk gedeelte vormt het regentschap Pakoe-Alaman met de onddistricten : Kota, Djagalan, Kapatihan en Goenoeng Kentoor.

Djokjakarta telt cene bevolking (1916) van ruim 98100 zielen, t.w. 3000 European, 5000 Chi-neezen, 109 Arabieren en andoro vreemde OosterKn.

Sj /

oudhe-xj~" /

朽

gen en bijna 90000 inlanders. De laatsten, voorzover zy des Sultans ouderdanen zijn, kunnen vrcdeld worden in twee klassen: a. den adel, de ambtenaren en de geestelijkheid; b. de burgerij. De eerste klassc wordt onderscheiden in vijf groot e - afdelingen of golongan, nl. 1°. de kadipaten, de echte priiisen en a f st a mmclingen van don bloedc, staande onder den Pangeran Adipati Anom of kroonprins; 2°. de ka- misepoehan, de onechte leden der voi'stelijke familie, staande onderden Pangeran Kamisepoeh, den oud- sten echtcn breeder van den vorst.; 3°. de kepatian, ambtenaren van veifschillenden rang, staande onder den Raden Adipati of ryksbestierder; 4°. de pra- djoeritan, de krijgslieden on hunne familie, staande onder bevel van het hoofd van de lijfwacht des Sultans; 5°. de panghoeloi of geestelijkheid, staande onder den panghocloe of opperpriester. Eene afzon- derlijke afdceiling, de kapoeten, gevestigd in den eigenlijken kraton omvat verder de vrouwen, bij- wijven, vi*ouwelijke bloed ver want en cn de kleine kinderen van den vorst, staande onder een vrouwe- lijkopperhoofd, dat den tit el voert van Sedah-mirah met den rang van Adipati.

De vreemde Oosterlingen, Chineezen, Arabieren O—C" en Bengalcczen wonen vereenigd in een wijk, nl. de *if y* Chineseesche wijk. Zij staan onder het onmid- dellijk toezicht van het Europeesche bestuur, dat zijne bevelen den Chineezen doet geworden door hunne hoofden, kapit ein, luitenan en wijkmeesters.

Het mcikwaardigst van Djokja is de k r a t o 少 — in Sultan van Djokjakarta, Aniangkoe Boewono I, door den regent Kjahi Toemenggoeng Mangocn di Poero, met hulp gen omen, eene uitgestrektheid van bijna een uur gaans in omtrek, a Is het ware cen st ad op zichzelfe met Boeiginees, Loerah Dawelingi. Mangocn di Poero had gebouwen, pleinen, wegen en kam- pongs, in welke midden het eigenlijk verblijf van den Sultan gelegen is, voor zijn bouwplannen op te doen. Bijna alle gebou- wen ook „kraton" doch nicer ge- bruikelyk "Kedaton" hebben daaraan een overwegend westersch ka- rakter te genoemd (vgl KRATON). De gansche kraton bevat danken cn zijn uit baksteen opgenicKcud.

Het geheel is nict veel inccr dan een ruine, waar- van nog maar enkele gedcclden, zooals met roode vloersteenene geplaveide vij vers, poort gebouwen, het gebouwd, tegelijktijd met het fort Rustenburg, dat met hoofdgebouw op het Knongo-eiland en < n daa- hcen zijn geschut de Javaan- eche vesting geheel bestrijkt. Hij licidene gangen met hare lichttoerns, tanlijkt goed beslaat een lang- werpig vierkant van ongeveer 1100 M. lengte en 750 M. breedte, dat ingesloten is door inuren van 33/2 M. hoogte en tot ruim 4 M. dikte : aan de vier hoeken zijn bastions met wachttorens. Rondom den geheelen muur, met- uitzondering van Sen hoofdingang, loopt een smalle gracht; van binnen is een aarden wal aangebraekt, waarop hier en daar een vernageld stuk geschut van oud mode] is geplaat. Binnen dezen ringmuur bevinden zich onderschei- dene pleinen cn min of meer vervallen gebouwen, door hooge muren en poorten van elckander geschei- den. In het midden is de Probojoso of Daleni, de eigenlijke woning van den Sultan, met een rijk met zwaar verguld en fijn snijwerk versierde pendop met marmere vloer, de Bangsu Kentjono gehce- ten, waar bij recepties en fees ten de gasten wor- den ontvangen : op zij van de pendopo is de eetzaal, een langc open gaandcrij, die een driehonderd- tal gasten bevatten kan. V66r de Probojoso, door eeni- ge ruimten, muren cn poorten gescheiden, welke laatbce bewaakt worden successievelijk door de vrou- welijke lijfwacht (binnenste poort Sri Mcnganti), die onder het afzondelijk bestuur staat van cene Njahi Toemenggoeng (een hooggeplaat vrouwe- Ujk beambe), door de Europeesche lijfwacht en door inlandsche scildwachten, is de Sitinggil, een overdekte verhevenheid met een x'ooru(spangend gedeelte, de Bangsal Witono, waarop de Sultan zich l

big grootc feestelijkheden aan den volke vertoont. V66r den Sitinggil strekt zich de Aloen-Alocn uit, het forum van den kraton, ecu grbotc kale zand- vlakke, aan de kanten beplant met waringin boomen, in den vorm van zonnescermen gesnoeid, ter- wijl in het midden twee groote cvenzoo gesnocido exemplaren dicr boomen staan, van steenen omhei- n in gen voorzien.

In het zuiclijck deel van den kraton konic do woningen voor van de pradjoerits, de vorstelijke lijfwacht een kleine duizend man sterk, die men bij feestelijck gelegenheden in de potsicrlijste unifor- men ziet defileern. Sonunigen zijn gewapend met vuurstengeweren, anderen met pieken, zwaarden en schilden, weer anderen eenvoudig met knssen. In het oostelijck deel wonen de wrcklieden, onderdanc van den Sultan, ambtenaren die zich allen te zijnen behoefc met verechillende ambachten cn bedrijven bezighouden. Men vindt liicr good- en ijzersmeden, vcrvaarclijge's van muzickinstrumenten, timmerlic- den, metsclaars, zwaardvegei', beeldhouwers, pa- joengmakers, vervaardigere van wajangpoppen, ba- tikkers, enz.; de inccsten toonen groote vaardig- heid in hun vak, sonimigcu cen waar talent.

Binnen den omtrek des kratons ligt het thans zeer vervallen waterkasteel (Tamansari), een voormalig voi- stelijck lustoord op een kunstmatig ge- vormd eilandje met onder water doorloopende ge- metselde teegangen. Het kasteel word in 1758 ge- , bouwd op last van den eersten onder water doorloopende ge- metselde teegangen. Het kasteel word in 1758 ge- , bouwd op last van den eersten onder water doorloopende ge- metselde teegangen. Het kasteel word in 1758 ge- , bouwd op last van den eersten onder water doorloopende ge- metselde teegangen.

Het geheel is nict veel inccr dan een ruine, waar- van nog maar enkele gedcclden, zooals met roode vloersteenene geplaveide vij vers, poort gebouwen, het gebouwd, tegelijktijd met het fort Rustenburg, dat met hoofdgebouw op het Knongo-eiland en < n daa- hcen zijn geschut de Javaan- eche vesting geheel bestrijkt. Hij licidene gangen met hare lichttoerns, tanlijkt goed beslaat een lang- werpig vierkant van ongeveer 1100 M. bewaard zijn gebleven.

DJOLANG (Tji). Zijrivier van de Tjitan < l o i, Vormit in haar bo ven loop de grens tusschen de l c : af- dceilingen Galoch en Cheribon, gewest Cheibo : < n verder de grens dezer residentin met Juunjoenias.

DJOLANG (SOKND.). Zie PAH UDI A.

DJdLOTOENDd (Soemoer —). Klein kratertje aan den ZO. voet van den Bat ok (Zie bij DIENG).

DJOMBANG. Afdccling van de res. Soerabaja met gdijsnamige hoofd j]laa8 (40 M. 1100g) ; was vroeger! een deel van de afdcclling Alodjokf-fto, waar- van zc het w.lijkste deel uitinaakte, in in 1881 word gescheiden. Het inlandsch bestuur were! vroeger ge- voerd door een patih, die in nuam onder den r : gent van Modjokerto stond ; in 1910 is deze afdcclling daarvan echter geheel afgescheiden cn thans vomit Djombang cen eigen regentschap. J]e afdcclling, die een oppervlak heeft van ruim 920 KM.², beslaat uit twee contr6e-afdeelingen, nl. Djonibaug (met do districten Djombang cn Plos) en Modjoagoeng (n' - t de districten Modjoagoeng cn Ngoro). De afdcclling telde op't euiide van J915: 471000 zielen, waaron- der 855 Eurojceanen en 4150 Chineezen. De grenzen dicr hoofdplaats zijn vastgesteld bij Ind. Stl>. 1887, No. J72. Zij tehle o) > 4 eind van J]J5: 1000() inw(>- nen>, waaronder 330 Eurojceanen en J 600 Chineezen. De w.lijke en n.lijke grens vvojd gevormd door de Brantas, die de afdeeling van Kediri cn van do af-

“了 吓了 x ʔ . : 如宁、

dceiling Lamongan scheidt. In hot vlakke n.lijk ge- deelte, dat door de spoorlijn van Soerabaja naar Soerakaila wordt doorsneden, is de suikemeitell- tuur de overhccischendc; men vindt or 11 suikerfa- brieken. In het z.lijk, bergachtig gdcdeelt worden op talrijke erfpatchesonclernemingen voornamelijk koff- tie en cacao geplant. *

DJOMBANG. DistTict met gelijknamig hoofd- plaats van het regentschap on de afdeeling Djom- bang, residentie Soerabaja. Het heeft 5 onderdistric- ten met 211 desa's. Op t einde van 1915 tolde het 171.500 zielen, o.a. 520 Europeanen en 2500 Chili eezen. f

DJOMB'0 (JAV.). Zie CARAPA OBOVATA.

DJOMPJONG (JAV.). Zie EUGENIA POLYCE- PHALA.

DJOMPO. Ouden van dagen of gebrekkigen, niet in staat om heerendiensten te verrichten. In de ge- westelijke hecrendienst- regelingen op Java zijn ze overal onder de vrijgestelden opgenomen.

DJONG RAAB. Zie BAECKEA.

DJONGGAT. Sasaksch district van de oncleraf- dceeling Midden Lombok, afdceelin* Lombok, resi- dentie Bali en Lombok. *

DJONGKANG of hangkang (in Singapore angso) is een zeer harsrijke get ah port j a, die in verschen toestand is, maar langzamchand zich aan de o]prcvlakte roodachtig kleurt. Zij wordt verkregen nit een in ZO. Borneo in groote hoeveelheden voor- komenden boom *Palaquium leioarpum* Boerl., die in het bosch gemakkelijk te herkennen is aan de donker koperroode kleur v- in de onderzijde der bladeren. Om het product te winnen veln met den boom en maakt met een hollen beitel ringvormige insnijdingen in den stam en vangt het uitvloeiende melksap in klappei- schalen op. Door verwarinen in een ondiepe ijzen n pan wordt het tot atolling gebracht. Om een pikol hangkang te verkrijgen ter waaxle van nog niet J20. —, mooten 50 a 100 boomcn geveld worden.

DJONGKONG. Malcsch landschap aan de beide G(- v) » rs der Bovcn-Kapocas. (Vosterafdeeling van J- (ncco afdeeling Sintang, onderafd. Smitau ter grootte van 371 K.M.². Het wordt bewoond door een zeer g(: ringe bevolking, op mini 400 zielen geschat, die!«><» * tftien ra- clja, den titel van pangeran voeren- <lc, bestuurd worlt. Eei- st in 1858 word met Djon- kong een contraei ge lotcn (iellrukte stukken 2e Kamcr J859/60 LV); in 1823 do res. Hartmann d- Kapocas opvoer oin met de in dat sloopgebied iijkrt <nil racten (< * sluiten, Wciel Djong- kong, : ils van to weinig belang, voorbijgegaan; even- eciis in j 855 door <len (louv.-Cominissaris ISir. Prins, <la : ir nx- n niet |vi", of het wel zelfstandig was. P'aat- stciijk ifkendo hot (lc K<jrte Vcrklnning, die bij G. B. 15 Jan. 19J2 no. 79 in goiclgckemd. De grenzen van Jijoungkong zijn in het contract van 23 Maart 1882 voorloopig omschroven. Later heeft de omschrijving plaats gehad bij 7636. ■

Zio J. J. K. ICnihovcii. Bijdrigte tot do Geografie van Borneo's West erafdeeling 1903 bl. 124 vgl.

DJOND (MODDERWELLEN VAN). Gelcgcn bij <le gdijkn. (ICHU in do vrocgcro enclave S61o van Soerakarta, doch Ihnns gouvernements gebied in de residentie Somarang. . Do inlanders beoiden daar- uit zout. Het zouto water loopt samcn in 4—5 M. d'icp', gegraven putten; het worlt daaruit opge- scheidt en in langc gespleten bamboe's door do zon- newannte verdamp't. Hot zout bevat ruim 97% keukenzout. Bcpalingen omtrent dezen zoutaan- inaaik zijn opgenomen in Ind. Stb. 1910 no. 057 (zie KOEWOE.)

DJOONG PANDAN. Zio RHUS SEMIALATA/ r DJOTANG. (SOEND.). Zie SPILANTHES.

DO. Zie KOESKOESEN.

DO'A. Mohammedaansch gebed ; vgl. ook KAN- DOERI.

DOBBEL SPELEN. Zie BELASTINGEN en SPE- LEN.

DOBERA. Naam op do Aroc- cilanden voor een soort Paradijsvogel, *Phonygama keraudreni*. Een ander soort, *Mamcodia alra* heet Kan op de Aroe- eilanden; de huid van dezen vogel komt in den han- del voor onder den naam Boeroeng- mati- hitam, „zwarte doocle vogel", algemeenc naam voor zwar- te Paradijsvogels.

DOBO. Belangrijke handelsplaats, gelcgcn aan de noordoostelijke punt van het tot de Aroe- groep be- hoorende eiland Wamar. Reeds sedert eeuen ge- durende den westmoesson het vereenigingspunt van tai van inlandsche handelaren uit het oosten

van den archipel, vanwaar de voortbrengselen van Nieuw- Guinea en omliggende eilanden door Japanners, Cliineezen, Boegineezen en Makassers voor- namelijk naar Makasser worden uitgevoerd. In den loop der tijden vestigefen zich verscheidene han- delaren blijvend te Dobo, zoodat het nu een ± 1500 inwoners telt, onder welke echter geen enkel Aroe- eilander. Eene beschrijving van het vroeger Do bo in den drukken t ijd wordt aangetroffen in Wallace, Insulinde, vertaald door Prof. P. J. Veth, II, biz. 294 vlg. Een beschrijving van het hedendaagsche Bobo vindt men in het werk., Forechungsreise in den Siid- Ostlichen Molukken van Dr. Hugo Merton, biz. 18 e.v.

Dobo is de hoofdplaats van de afdeeling Aroe- ei- landen (residentie Amboina) tevens standplaats van den Controlcur v. h. B. B. Do bo dankt zijn tegen- woordige welvaart en bloei voornamelijk aan het be- drijf van de Australische parelvisschers, uitgeoef- fend door de Celebes Trading Company, die in den goeden t ijd met over de 100 loggers werken en goede zaken makon als gevolg van do voortreffelijke kwaliteit der parelschelpen. / i . r *

DOBO, ook Iliang genoemd, nog eenigszins werk- zame vulkaan ter NO. van Sikka, Oost- Flores, S10 M. hoog. (zie Wichmann in Tijdschr. Aardr. Gen. 1891, 201 en van Rheden in Jaarb. Mijnw. 1910 en 1911).

DODINGA. District, omvat t enae het smalsto gedeelte van de landengto van het noordelijk seabier- eiland van Halmahera. Wordt begrens'd ten noorden door de Ternataasche districten Sidangoli en Kaeo, en ten zuiden door Tidoreesch Halmahera. De west- kust aan de Dodingabaai is inoerassig, en in do mondng van het riviertje van Dodinga huizen vele krokodillen. De oostkust aan de Kaocbaai is rotsig. De landengto van 5.5 K.M. breedte is een ongeveer 15 M. hooge met alang- alang begroeido vlakke, dio aan de westzijde geloidelijk cn aan de oostzijdo steil afdaalt. Do bodem is schraal en daarom ook slecht bevolkt. Een 20- tal woningen aan de monding van do Dodinga rivier vormt de kampong Dodinga, verblijf- plaats van het inohanundaasche districtshoofd, dio den tit el van Kinelahala voert en het bestuur heeft over de kampongs: Kajasa, Toniko, Tew6, Balatoo en Domin. De christen- kampongs Tomani on Pasir Pochih staan niet onder zijn boeher. Do voornaaligo Gorapscho kampong Bo ban6 Igo is sedert eenige jaren naar het Milbascho verhuisd, voornamelijk om zich aan de vorplichte rooi- sidionsten to onttrekken. De uit mohanimedanen en hcielen bestaando bevol- king van het district zal ongeveer 800 zielen bedra- gen. Van kampong Dodinga loopt een vloed naar

Bo band (landingsplaats) in de Kaoebaaï. Bij kam-pong niet. De overcnstemmende leeuwvisje heeft eenige Dodinga staat nog de niino van een fortje, waar- van de oppervaldige gelijkenis tusschen *Sirenia* on wal- militaire bezetting in 1866 ingetrokken werd. Tijdens den visschen doen ontstaan en dientongvolghe heeft men opstand van Dano Baba Hasan (1876 —77) lagen daar vroeger beide, geheel ten onrecht, als vervan ten wederom 1 officier en 30 man. De zuidgrens van dit beschouwd. Inderdaad zijn de *Sirenia* hot naast verwant district is tevens de grens tusschen Ternataansch en mot de Hoefdieren. Ze hebben een spoelvor- mig lichaam, Tidoreesch Halmahera en zulks in- gevolge kleine oogen, geen oorschelpen en een horizontale overeenkomst 27 October 1814 tusschen de sultans van staartvin, die bij *Halicore* twelcvolbig is. De achterste Ternate en Tidore gesloten. Zij loopt van de monding der ledematen ontbreken, de voorste hebben den vorm van Kajasa langs den rechteroever dier rivier tot aan haren vinnen en zijn bij *Halicore* nagelloos, terwijl bij *Manalics* oorsprong en van daar langs een rechte liin U)t aan gewoonlijk nog rudi- mentaire nagels aangetroffen Tandjoeng Tofongo in de Kaoebaaï. E c ^/

DODINGA-BAAI. Een ongeveer 13 K.M. diepe en te beschouwen de sterke reductie van het haarleed, even breede baai aan de W.kust van Halmahera op waarvan behalve borstels op de lippen nog slechts enkele ongeveer 0° 50' N. Br., met groote diepten en vele riffen verspreid staando haren overgebleven zijn. De twee aan den N. en Z. kant. De gelijknamige land- engte, borststandige melkklieren hebben aan deze dieren zoowel tusschen deze en de Kaoebaaï, welke het N.- lijk den wetenschappelijken naam van *Sirenia* als den schiereiland van Halmahera bijna afsnoert, is slechts Maleischen naam, *perampoean laut* („zeewyf”), bezorgd, eenige kilometers breed. Zie Zeemansgids O.I. Arch. dl. Evenals bij de walvisschen is het gebit gere- duceerd. hoewel op andere wijze. De *doejoeng* heeft in de V. c. 17

DODONAEA VISCOSA Jacq., fain. *Sapindaceae*. bovenkaak? d6n paar snijtanden, die bij het wijfje in de Ki tjongtjorang (SOEND.). Kresk (JAV.), Tengsek (JAV.), tandkassen verborgen blijven, bij het mannetje Boomheester of kleine boom, in bijna alle tropische dnarentegen tot slaglanden uitgroei. De kiezen zijn streken voorkomend, op Java meest in groepen groeiend weinig ontwikkeld en vallen spoedig uit. De kauw- op drogen bodem en dan vooral in de bergstreken of op functie wordt dan ook in hoofdzaak vernicht door ziltigen bodem aan het strand. Het tout is te klein voor hoomplaten, die het voorste gedeelte van gcheinelte en bouwhout, maar wordt wegens de groote liardheid wel onderkaak bedekken. Het voedsel bestaat, in tegenstelling voor wandelstokken gebruikt met de (carnivore) walvisschen, uit planten (wieren en

DOEABLAS-GEBER GTE. Een typisch ketenge- zeegrassen). De dieren leven meestal in kudde en zijn berge van niet meer dan 500 M. hoogte in de residentie langzaam in hun beweging- en.

Djambi, gelegen tusschen de Tabir en Mera- ngin, beide De doejoengs zijn tegenwoordig in den Indischen rechterzijteriden van de Batang Hari. Het is Archipel zeldzaam. *Ji dugong*, op de bovenzijde waarschijnlijk een voortzetting van het Li- song- blauwgrijs, onder wit van kleur, kan een lengte van 5 M. Kwantan-Lalo geberge op de grens van Wcst- Sumatra berciken. Het vleesch wordt gegeten en van do beenderen en Indragiri. De vorm is die van een ellips, waarvan de wordt snijwerk vervaardigd ; op Riouw maakt men er lengte niet nicer dan 25 K.M. bedraagt. Geheel geïsoleerd bijv. vischhaken van.

ligt het a Is een graniet-eiland uit het mesozolcum in een DOEK. ZIE ARENGA. tertiaire omgeving. Men heeft er meer in aangetroffen, DOEK of DOK. ZIE ROOFVOGEL. cehter niet in belang- rijke hoeveelheden. DOEKENHUIF en PAPIER-NAUTILUS. [*Argo-*

DOEA SOEDARA (Twee gebroeders). Een dubbel- *nauta tuberculata*). Namen van de schelp eener Inkt- vulkaan in het district Tonsea, res. Menado, met twee vischsoort (zie INK I VISSCHEN) de zoogenaamdo schen Oceaan en den In(Ji- schen heeft 8 armen jnet 2 rij- en van Koorders (Dienstreis in de Minahasa 1898, PL X). Een zuignapjes; de wijfjes zijn groot, bezittende zeer Jange eigenlijke kratcr schijnt te ontbroken en de Sarasin's arinen, waarvan de twee bovenste verbreed zijn en de (Entwurf p. II) vonden geon spoor van vulkanische dunne, zeer breekbare, platte, dwardgeribte, fielder wile sc werkzaamheid. De cerate bekende bestijging geschiedde help afscheiden. Deze schelclj) be vat geen kamers en is niet in 1840 door Forster. *Zie* over de waarschijnlijkste vergelijkbaar met die van *Nautilus* (zie akklar) en van werkzaamheid voor niet zeer langen tijd: Niermeyer in andero Inktvisschen. Bij het mannetje ontbreekt de schelp en het gheclde dier is slechts woinige centimeters groot.

Tijdschr. Aardr. Gen. 1907, 674. DOEDOEK (JAV.). ZIE LUMNITZERA. Bo vengen ocmo verbeddingen van de armen hebben DOEDOELAN (JAV.). ZIE SCAEVOLA. den vorm van een zeil; is het dier in rust, dan zijn ze tegen DOEDOET. ZIE KOEKOEK. de bui- tenzijdo der schelp geslagen; zweet het dier, dan worden ze niet, zoals men vroeger inende, als een zeil, DOEHOEHOE. ZIE BANGO. armen, als roeisparicu gebruikt,

DOEJOENG, perampoean laut (Mai.), rioe (Aroe- doch gelijk de andere armen, als roeisparicu gebruikt, eilanden), *Halicore dugong* ERXL, en een paar and ere, welko beweging de Argonauten steeds achter- waarts weinig verschillende soorten van hetzelfde geslacht zyn verrichten; de voortbeweging heeft jllaats, doordat water met het geslacht *Manatus* uit den Atlantischen Oceaan de uit de man tel ho! te door den zooge- naamden trechter eenige thans levende zoogdieren van de orde der naar buiten gespoten wrdrt (zie Inktvisschen). Bij het Zeekoeien of *Sirenia* (zie ZOOGDIEREN). De *Halicore*- mannetje is de derde arm der linkerzijde groeter dan zijne soorten bewonen den Indischen Oceaan, *H. dugong* o. a. overige armen en deze dient als paringsorgaan; bij de den geheelen Indischen Archipel, *H. australis* Owen, de paring, waarin deze dieren elkaar met de uitgespreide kusten van Australie, Nieuw- Guinea en de Molukken, vangarnom om vat- ten, brengt het mannetje den *DeSirenid* zijn aan hetleven in water aangepast, evenwel paringsarm in de njan- telholte van het wijfje ; do aim op veel onvolmaktere wijze dan de walvisschen. Ze scheurt af en wordt levend in de mantelholte gevonden. leven dan ook slechts in rivieren en aan zee-kusten ; ver Vroeger inende men, dat dit voorwerp een in ge wands worm was en werd het beschreven onder den naam van *Ileeloco*-

tlus. Do paringsam is langer en dikker dan de overige armen en loopt uit in een langan draad, bezit inwendig een groote blaas, waarin do uit de geslachtsoponing gkoken, tot pakketten (sperma- toporen) verenigde, mannelijke goslachtsellen opgenomen worden. Uit deze blaas loopt een kanaal door de geheele lengte van den arm tot in genoemden dunnen cinddraad, welke dan als roede dicnst doet.

DOEKOE (MAL., JAV.). Zie LANSIUM.

DOEKOEN. Inlandsche geneeskundige; bij de Tenggercczen ook benaming voor een priester. Zie GENEESKUNDIGEN (INLANDSCHE).

DOELAH. District van de kleiie Kei-groep, behoorende tot de afdeeling Kci-eilanden der residentie Amboina, gelegen op de westkust van het eiland Noehoetawoon, met gelijknamige hoofdplaats, door de inboorlingen gewoonlijk als Doc aangeduid. De bevolking was vroeger heidensch, maar is thans voor een gi-oet dee! tot den Islam overgegaan. Doel- lah is vooral bekend door den houthandel, welke er met voordeel wordt gedreven.

DOELANG. Inlandsche naam voor den houten schotel of waschbak (vorm van een kegel met zeer grooten tophoek), die in Indie overal gebruikt wordt bij het uitwassen (schoonwassen) vangoud, diamant, tinets on in het algemeen van zware meta- len, waardoor zij van de lichtere, waardelooze bij- mengselen gescheiden worden. De doelang, die bij het diamantwassen wordt gebezigd, is grooter, doch vlakker dan die der goudwasschers. De middel- lijn van den doelang is plaatselijk verschillend, doch schommelt tusschen 0.70 en 1.00 M.

DOELHIDJAH, <1. i. de 12e maand van het Mo- lianiedaansche jaar; zie MOHAMMEDAANSCH KALENDER A.

DOELKANGIDAH, d. i. de lie maand van het jaar; zie MOHA3IMEDAAN- SCHE KALENDER A.

DOELPAKAR (Arabisch: *Dzoe'l-fakdr*), is de naam van Ali's beroemde zwaard, hetwelk hij, volgens de overlevering, van zijnen schoonvader, den Profeet had ontvangen. Litter was het in het bezit van de Abbasi- den chalicfen. Bit zwaard was, naar eene overal in de Mohammedaansche wereld verbreide opvatting, voortieflijker dan alle andere. Vandaar de formule: „G een z w a r c l e n a D z o c l - f a k a r“, welk- (m)tu dikwijls als Arabische inscrip- tie op Ooslersche zwaarden gegraveerd vindt. Af- beddingen van Ali's zwaard (bijv. op vaandels, in <rii> strij medegevoerci) gelden als zegenrijk on oitichlerwend. WaarHchijulijk is Ali's zwaard, even- a)H andere Arabi- sche zwaarden, uit den ouden tijd, t w c o s n i j d o n <1> geweest, maar het woord in lateren tijd meestal afgebeeld als u i l l o o - p e u d c i n t w o o s p i t e, eenigszins zich van cl- kander afbuigende, Ju n e n; vgl. bijv. de afbel- ding in de Enzyklopidio des Islam bij het artikel *DH U'L-FAKAR* en zie verder: A. W. T. Juynboll, Een Atjucccho vlag met Arab. opschriften (Tijd- schr. voor Nederl. Indie, 1873, biz. 331 aanm. I en biz. 336); van Hocveld, Reis over Java, Madura, en Bali, \, 26; C. Snouck Hurgronje, De Atjdiers, II, 370 (The Achehneso, II, 176).

DOEMBOGA. Zio GA RANG AN.

DOEMOGA (BESAR EN KETJIL). Twee dorpen gelegen in de vlakke der Doemoga in de afdeeling Bolaang Mongondou der residentie Menado. Doe- nioga besar is een groot zindelijk en welvarend dorp, uit twee deelen (opper en beneden Doemogn.) be- staande, die ieder twee rijen van solied gebouwd huizen vormen. Doemoga Kotjil is veel kleiner on

onaanzienlijker *Lileralruurt* Sarasins, Reie en Olcbes I, 108 en 114.

DOENEJ of DJOENAI. Naam op West-Sumatra voor cenc Duif-soort, *Caloenas nicobarica*; op Java Delimockan, op Poeloc Lima Boeroeng djoenai; op de Kci- eilanden Boeroeng- mas gebeten. Zie DUIF.

DOENGAN, naam op Borneo gebruikt voor *Hemigale hardwickei* Gray [*H. derbyana* Gray, *Viverra boiei* (Mill.)], een klein roofdier uit de familie der CIVETKATTEN (zie aldaar), dat Malaka, Sumatra en Borneo bewoont en kenbaar is aan een aantal breede donkere dwarsbanden op den grijsgeel gekleurden rug. Deze banden ontbreken bij een andere soort, *H. hosei* Thom, van Mount-Dulit in Noord-Borneo.

DOENGOEN (MAL.). Zie HERITIERA.

DOEPA. Wierook, veelal gemaakt van welricken- de hars- of gomsorten (vooral menjan d. i. benzoe).

DOEREN (MAL.). Zie DURIO.

DOERGA. Eeno Indische godin en de gemalin van Qiwa, in wier wezen, oven als in dat van haar gemaal, de eigenschappen van verschillende mythologische figuren tot een niet geheel harmonisch geheel ver- eenigd zijn. Hare veelzijdigheid, spiegelt zich af in de menigte van hare namen. By hare vereerders heet zij Dewi, de Godin; als Oema of Parvati is zij de doch- ter van den Himalaya en de trouwe gade van Qiwa, van waar ook haar bijnaam Sati, d. i. de brave vrouw. Als de strijdbare godin, die den Buff el- demon, Maliisjaosera, eene verpersoonlijking van het nachte- lijk duister, overwint, is zij Doerga, de ongenaak- bare; als Kali, de zwarte, of Tja)j)da of Tj)j) Qi, de wrece- de, Bhairawi, de verschrikkelijck, Karala, de gruwe- lijck, is zij de vrouwelijke tegenhanger van Qiwa als Kala of Bhairawa, in zijne rol van vemielcr. Van haar overige namen zij nog verm old Gauri, de blanke, dat als synoniem mag beschouwd worden met Oema, lichtglans; verder Ambika, d. i. Moederlief, en Aditi, de wereldmoeder. Van het naturalistisch standpunt beschouwd, is zij zoowel het licht, dat bij zijn opkomst de were Id openbaart, als de wereld der verschijnsnicn, de zichtbare natuur zelve, die wederom met de aarde en wat deze voortbrengt vorenzclvigd wordt. Doch hetzelfde licht, dat bij zijn opkomst de wereld te voor- schijn toovert, hult ze bij zijn verdwijnen ook in, t nachtelijk donker en in de schaduwen des doods, en dezelfde natuur, die zoo vriendel'k kan wezen, is op haar tijd ook wreed. In het latere mystick-esoterische Tantrisme is Doerga do Qakti, d. i. het vrouwelijk principc van Qiwa. Het groote feest van do godin is, de Doerga-Poedja, dat in September en vooral in Bengalen met grooten luister gevierd wordt. Bij de oude Javanen wordt Doerga naast Qiwa hoogelijk ver- eerd, zoals o. a. blijkt uit do beelden, die men van, haar op verschillendo plaatsen van het eiland gevon- den heeft. De hedendaagsche Javanen bestempelen Doergabeelden met den naam van Lara Djongrang..

Cl Baliduurt hare vereering nog heden ten dage voort.

Literatuur: A. Weber, Indische Studien, II, bl. 186 vgg. ; J. Muir, Original Sanskrit texts, IV, bl. 420 vgg. ; A. Barth, The Religions of India, bl. 165; Devinahtftmya (in hetMarkandoya-Purana) ; Vans Kennedy, Hindu Mythology, bl. 329 vgg. ; \V. J. Wilkins, Hindu Mythology, bl. 238—266; H. H. Wilson, Works, I, bl. 245, 252 vgg. ; Pratapa Chandra Ghosha, Durga Puja; Veth, Java, I, 2e dn, bl. 85; Vorboek, Oudheden van Java, onder Nos. 154' 100, 198, 334, 353, 372, 389, 579, G06, G20; Groene- voldt, Catalogus der Archaeologische Verzameling van hot Bataviaasch Genootschap, *passim*

DOERI BELOETOENG (MAL.). Zie EUPHORBIA TRIGONA.

DOERIAN (MAL). Zie DURIO.
DOERIAN (TJI). Grensrivier tusschen de residentie Bantam en Batavia. De rivier ontspringt in Batavia op do NO. helling van het Sanggaboewana of Halimoen-gebergte, dat hier de grens met Bantam vormt; vonnt in haar bergdal een fraaie waterval, loopt verder in een breede welbewoonde dalvlakte langs Djasinga en wordt grensrivier waar zij het laagland betreedt. In den benedenloop heet zij ook Tji Kande of Tji Kandi. In haar mond komen tai van krokodillen voor.

DOERIAN (STR A AT) tusschen de cilanden voor de O.kust van Sumatra, en de W.lijke van den Riouw-Archipel is 7 met sTraatRiouw, wel de voornaamste zeeweg door dezen Archipel. Z66wel voor stoomals voor zeilschepen, uit straat Bantaka naar straat Malaka en voor zeilschepen, in den W. moesson bestemd naar Singapore, is dit de kortste weg 's nachts en overdag.

In de straat liggen de Passage-eilanden en in den zuidelijken inloop de Roekan-eilanden (Gebroeders); de vaarweg is ruim en schoon. De verkenning is gemakkelijk, vooral van om de Z. door de hooge eilanden.

De diepte is niet groot; aan de West zijde vindt men goeden ankergrond. Op den stroom valt geen staat te maken ; in den regel loopt deze heen en weder, doch het gebeurt meermalen dat hij 24 uur in een richting doorstaat. De vertikale waterbeweging is overwegend dubbelddagsch en bedraagt tot 13 voet. Zie Zeemansgids, 0. I. Arch, deel II.

DOERIE. Landbeschrijving. Defederatie Doerie, ook Talloe Batoe Papan geheeten, maakt deel uit van het oude bondgenootschap jMasenrempoeloe (zie aldaar). Het bestaat uit 3 geheel van elkaar onafhankelijke landschappen Maloewa, Allah en Boon toe Batoe, die alle ontstaan zijn uit het oude staatje Doerie en daaraan. door aanhuwelijking of verovering toegevoegde landstrecken, v.o. Baroko, een vazalstaatje van Allah. Maloewa is het voornaamste en vertegenwoordigt de fed erat ie altijd naar buiten. Voor onze meer daadwerkelijke inmening werd de suprematie van Sidenren erkend.

Gelegen op de W.hellingen van het Latimodjonggebergte, vormt Doerie hel stroomgebied van de voornaamste linkerzyri'eren dcr Saidang, de Matallo met hare zijriviertjes de S. Maloewa of S. Allah, S. Oeloewaaai en S. Rosso, en van de S. Tabang, die haar water stort in het meer van Tempe. De streek is zeer bergachtig, vooral Boentoe Batoe; de bodemhoogte varieert van 700 tot 3000 M. Door Doerie loopt de groote weg, die Enrekang via Kalossi verbindt met Rante Pao en ilakale.

Bevolking. De ± 36.000 zielen tellende bevolking, die van de Toradjalanden afkomstig is, beleeft grootendeels den Mob. godsdienst, doch in het maatschappelijk zoowel als in het geseslijik leven is van het oude heidendom zeer veel overgebleven, wat vooral blijkt- bij huwelijik en echtscheiding, de begrafenissen en het erfrecht. De geestelijikheid bestaat in elk dcr landschappen uit een kali met de noedige imams, katibs, bidals enz. Zelden wordt hun tusfscheidingen zonder tusfschenkomst van den geestelplaats kunnen vinden. Een huwelijik is reeds gesloten, ak de oudera der bruid de sagoewei', die 主; brui gom medebrengt, opdnnkn, of de bruid den brydegoeI eer : kkin geschen heeft gegeven. Bij verdeelen de gehuwden de goed-

插三 naar goedvinden ; de Idndren voegen zich bij 571 --此 1-e gewoonten van het volk komen

overigens hot meest overcen met dio der Boegineozon (zie aldaar). De landbouw staat op vr, hoogen trap ; verbouwd wordt rijst, mais, tabak en koffie, van welk laatste gowas de productic lang zoo groot niet meer is als vroeger,toon zoop ruim 60000K.G.per jaar werd geschat. De nijverheid beteekent niet veel en is vnl. huisvlijt ; alleen de bericding van arensuiker levert voor velen on bestaan op. Men heeft er veel karbouwen van bijzonder groote soort ; overigens is de veeteelt van geon belang. De handel is grootendeels in handen van Boegineezen ; er is een levendig passerverkeer. Men vindt in den bodem goud (Tobango, Boentoe Batoe, vooral Oeloewaaai).

Van de inzameling van boschproducten wordtnog weinig werk gemaakt. De vroeger zoo gloeibedebende slavenhandel is onder ons toezicht geheel verdwenen. Aan het hoofd van elk landschap staat een Aroe, bijgestaan door een hadat, de landschappen zijn verdeeld in districten, aan het hoofd der kampongs staan hoofden met den titel Matowa of Taoo towa. Vroeger was geheel Doerie door een contract aan het Gouvernement gebonden, thans hebben elk der zelfbesturen afzonderlijk de korte verklaring afgelegd. Voor de afz. landschappen zie bij hunne namen. Tijdschr. B. G. v. K. W. XXXVI (1893), bl. 164, LIV (J 912) bK 554⁵⁸⁷.

DOEROENG. Zie BOMPRANG.

DOESOEN. Naam der Barito over een gedeelte van haren bo ven loop.

DOESOEN. Hoog-Javaansch en Maleisic (b. v. I op Zuid-Sumatra) voor desa, dorp. In de Riouw-I Maleische Janden duidt het de blijvende tuinen buiten het cigenlijke dorp aan, dus een soortgehucht; ter Oostkustvan Sumatra is de Docsoen het hellingegbied (heuvelland), hetwelk den overgang vormt van het hooge Karoland (der heidensche of Christelijike Karo-Bataks) naar het Maleische laagland van Deli en de verdere Mohammedaansche rijkjes. Docsoen zal in beide gevallen beteekenen: de bewoonde pick of streek. Op Z.-Borneo, het stroomgebied der Iriarto, gebruikt men het woord Doesoem om de boersche binncnladeii aan te duiden ; het moot er oc woord zijn van de Maleicrs aan de kxist. Op de A JHbonsche cilanden (Ambojen de Delivers) beteekent doesoen. meestal boomgaard, b. v. vangsagonineii ; regentHoesoen is dus de boomgaard ten voor(le< ; k ; van don regent (zie AMBTSVCLDEN), <kif soen is de boomgaard in bezit van con funiiKotak of dati (zie DATI). In het Soendaneesch en het Atjehsch is doesoem (doeson) oc adjectief met de beteekenis: boersch, onbeschaafd.

DOESOENLANDEN. Afbedling van de r< < i< l. ; nie Z. - en O.afdcJing van Borneo, zich uitstreckende langs den bo ven loop der Bari to, en om vat ten de de onderafdcclingen Moeara Tewo (Midden Doen(n)en), Boon took (West- en Oost-DocHoen) en Pocrock Tjahoc (BOVCJ-Doesoem). De hoofdplaats van de gehele afdeling is Moeara Tewe, gelgecn ter plaatfic, waaI' de Tewe zich in de Barito stort. DOETAMATIWERKEN, resident Chcribon. Zie bij SINUOEPRADJA en BEVLOEIJINGEN. DOEWIWI. Colled icf-naam op Celebes voor Eendsoeten. Tadonui radjah heet op Andai, N. Guinea, Oemockiea. Zij maakt haar nest in onderaardsche holen, doch begeeft zich buiten den broed zij naar moerassige zeeovers, waar zij van kleine zeed< ; r(tui leeft. Anas qwrqiedula wordt op West-Sumatra Onden genoemd.

DOIF EILANDEN. De Jef Doif groep bestaat nil 4 eilanden, Klarbeek, Koimernst, Schatcroog en Vlamins. Jef beteekent ciland. Alleen Klarbeek is

hoog en heeft een ronden top van ± 100 M. Do drie andere zijn Iago begroeide kormaleilanden. Zij liggen Z.W.lijk van de Fam eilanden (residentie Ternate).

DOKKEN. Zie WERVEN en DOKKEN.

DOKTER DJAWA. Zie GENEESKUNDE..

DOKTER DJAWA SCHOOL. Zie ONDERWIJS.

DOKTERVISSCHEN. Zie CHIRURGYNVISCHEN.

DOLAK. Zie FREDERIK HENDRIK EILAND.

DOLFIJNEN. Zie TANDWALVISSCHEN.

DOLFIJNVISSCHEN. Zie SIAKREELACHTIGEN.

DOLICHANDRONE RHEEDI Seem. Fam. *Bigoniaceae*. Djaran (JAV., SOEND.). Lage boom met kromme stam en takken, die uitsluitend in de nabijheid van de zee groeit, soms vlak aan het strand of in de vloedbosschen. Het hout is zeer licht en wordt daarom als surrogaat voor kurk als drijvers van visclinetten gebruikt.

DOLICHOS LABLAB L., fam. *Leguminosae-Papilionatae*. Kara-Kara (MAL.), Kekara (MAL.) Slingerplant, in alle tropische streken voorkomend, in Nederlands-Indie wegens de eetbare peulen of zaden veel verbouwd. De plant is kenbaar aan de lang- gesteelde trossen van paarze of witte bloemen, en de grootte tot 20 c.M. lange peulen.

DOLO. Zelfbesturend landschap, rcsortecrende onder de res. Menado; het behoort tot de Kailische landschappen en wordt begrensd ten N. door Paloe, ten O. door Belomaroo en Sigi, ten Z. door Koelawi en ten W. door Mamocdoe. De zelfbesturende voert den titel Magaoe; de bevolking is sterk ±: 9300 zielen; landbouw is het hoofdmiddel van bestaan (rijst, mais, klappei-s); de voornaamste plaatsen zijn Dolo en Kalek. De verhouding tot het gov. is geregeld op den voet der Korte Verklaring. Zie KAL-LI (Med. Enc. Bur. II bl. 85—205, en Tijdschr. B. G. deel LIV(1912) afl. Icn2).

DOLOK. Toba-Bataksche Renaming voor berg. (In de Dahische dialecten als het Kaiosch en het Pakpakch: Deleng).

DOLOK of SIPIROK. Bcnaming van een lantschap, behoorende tot de onderneddeeling Angkola en Sijirok der afdeling Padang Sid im pc can (res. Tapai) <jelijne1 3 koc<ria's of districten: Sapirok, Baringin en Paraoesorat.

DOMBA, DOMBA GIBAS. Zie SCHAAP.

DOMEI-Ilet gebied van den pangheloc van Do- jnei, Jangs de Oostkuht van Sumatra ten N.W. van de monding der Siakrivier behoort tot het district Boekit Batoe van het zelfbesturende landschap Siak (Oostk. v. Sumatra). T. Bat. Gen. XXX (1885) bl. 299.

DOMEIN VAN DEN LANDE. Onder landsdomcin is in hot algemeen te verstaan allo eigendom van don Lande, uil wellcen hoofdo ook aan het Land toekomende. Voornamelijk intusschen wordt do torm gobezigd ter aanduiding van hot den Lande toobohoerend onroerend good.

In Indie is (lit onroerend landsdomcin slechts voor ecu gedeelte ingeschreven in do katalstrale en do cigicKlomsregisters, n.l. al Icon in zooverre daarop con titol is verkregen mot toepassing van de overschryvingsordonnantio (Ind. Stb. 1834 n° 27), hetwolk feitelijk dan allen voorkomt wanneer con perceel, corder ten name van een andor ingeschreven, door verkoop, ten govolve van ontgincjong of van tenigbrenging van particuliero landerijen tot hot staatsdomein, waarover beneden, aan don Lando is ovorgugaan, wat uil den aard der zaak slechts

ten aanzien van een klcui aantal perceelen het guval is. Het aldus ingeschreven domein vormt dus slechts een klein deci van het to tale landsdomein, dat zich. ingevolge do dadclijk te nocmen wettelijke voorschriften, uitsprekt over bijna wel het geeheelc, onder rechtstreeksch bestuur gebracht, gebied van Nederlands-Indie.

Het domeinrecht van den Lando berust, voor zoover hot niet ontclend wordt aan een bijzondere afgelciden titel, als waarover zooveen gesproken werd, belialve op de bijzondere bepalingen van artiklen 521 — 524 B.W. (openbare wegen en stroomen met hunne oevers, de stranden der zee, vestingwerken, etc., voor zoover niet bepaald aan anderen toekomend) allereerst op die van art. 520 B.W. houdend dat grondverren en andere onroerende zaken, die geen (anderen) cigenaar hebbon, behooren aan den Lando.

Aanvankelijk alleen in de voor Europeanen geldende wetgeving uitgedrukt, werd hetzelfde beginsel toch al spoedig, zij het nog niet openlijk, ook met betrekking tot niet-Europeanen aangegomen, bijv. in het G. B. van 22 Januari 1853 (Bijbl. n° 1 迎), terwijl het ook ten grondslag lag aan Ket G; B. van 7 Maart 1853 (Ind. Stb. 14a) houdend bepalingen omtrent de uitgifte van woeste gronden in de ommelanden der hoofdplaats Padang gelegen (hoofdzakelijk ingetrold- en bij Ind. 554)

en aan de ordonnantie van 12 Juni 1861 (Ind. Stb. n° 45) gclastende de terugneming van gouvernementsgrond op Java en Madoera, die zonder titel door ijarticulieren was geoccupeerd, welke ordonnantie, achtereenvolgens van toepassing verklaard op Benkoelen, Palcmbang, Amboina en deMinalhasa, bij ordonnantie van 14 Februari 1912 (Ind. Stb. n° 177) word ingetrokken om vervangen te worden door eene strafbepaling tegen niet-inlanders, die, tot welk doelcnnde ook, grond tot het domein van den Lande behoorende, gebruikten of te hunnen bevoehd doen gebniiken.

Openlijk werd het beginsel, nccrgelegd in art. 520 B. W., als grondslag voor de grondpolitiek der regering tegenover de geeheelc bevolking van Nederlands-Indie eerst uitgesproken in de agrarische wetgeving van 1870. Over het nut van de domeinverklaring in dit opzicht loopen de gevoelens uiteen.

Dit geschieddo n.l. eerst, voor Java en Madoera, in artikel 1 van het Agrarisch besluit van 20 Juli 1870 Ind. Stb. n° 118, in deze woorden, dat „het begiinsel wordt gehandhaafd dat alle grond, waarop niet door anderen recht van eigendom wordt bewezen, domein ia van den Staat“ (terrecht: van den Lande. Zie o.i., do ordonnantie opgenomen in Ind. Stb. 1914 n° 367, wanrover bonedon nader), welk artikel 1 bij de ordonnantie van 14 September 1875, Ind. Stb. 1994, van toepassing werd \erklard op do Gouvernementslundon in de Bezittingen buiten Java en Madoera. Dezo laatsto ordonnantie was intusschen reeds voorafgegaan door die van 26 Maart 1874, Ind. Stb. 1874 n° 94 f., waarin do domioinverklaring voor de gouvernementslanden van Sumatra word uitgesproken. Do bowoordingen van dezo ordonnantie, welke lator (art. 1 der ordonnanties van 8 Maart 1877 Ind. Stb. n° 55 en van 21 Maart 1888, Ind. Stb. n° 58), voor reep. do gouvernementslanden in *Jenado* en in de *Zuider en Oosterdeclin/j van Borneo*, werden nagevolgd, luidon intusschen anders dan evenbedoeld artikel 1 van het Agrarisch bosluit, in zoovono n., als do domeinverklaring uitdrukkelijk wordt gozegd to betreffendo *icoeste (jronden* en dan nog slechts

voor zoover daarop door ledon der inheemsche be-R. R. toegekend besliikkingsrecht on de afstand in volking geen, aan het ontginningsrecht ontleende, rechten agrarischen eigendom krachtens lid 7 van dat art. (4e worden "uitgeoefend". Eigenaardig is dat bij de bepaling der Agrarische wet).

Over laatstgemeld onderwerp zie AGRARISCHE evenbedoelde „crfpachtsordonnantie voor de Bui-

tenbezittingen" van 25 April 1914, Ind. Stb. n° 367 (zie WET. " AGRARISCHE WET), waarbij ove- rigens de drie. De afstand in gewonen eigendom wordt beheerscht door evengemelde ordonnanties worden ingetrokken, juist de evengemelde bepaling der beginselenwet; hij is 6nkel hier besproken eerste artikelen zijn gehandhaafd, waaimit mogelijk ten aanzien van kleine stukken grond, bestemd de conclusie mag worden getrokken, dat de Indische tot uitbreiding van steden en dorpen en tot het oprichten wetgever tusschen deze artikelen en art. 1 van Stb. 1875 van inrichtingen van nijverheid.

n° 199a geen strijd ziet. Fonnel geeft intusschen de Bepaalde oorspronkelijk het G. B. van 7 Augustus vergelijking van de gemelde, verschillend luidende, 1863 n° 24 (Ind. Stb. n° 90) dat de afstand enkel zou bepalingen aanlei- ding tot do vraag of al dan niet, in geschieden tegen taxatie, dus ondershands, dat besluit Sumatra, Menado en Borneo (Z. en O. afd.), do aan het word, sedert aangevuld bij besluiten van 27 Maart 1866 ontginnings- recht der bevolking ontleende inlandsche n° 27 (Ind. Stb. n° 25) en 25 Maart 1876 n° 24 (Ind. Stb. bezitsrecht- ten moeten worden beschouwd als „zakelijk n° 117) die thans, nu eerste- meld G. B. van 1863 bij G. rechten op domeingrond" — vergelijk o. a. artikel 385 B. van 16 September 1913 (Ind. Stb. n° 562) is buiten van het nieuwe, in Ind. Stb. 1915 no. 732 afgekondigde, werking gesteld, dat onderwerp alleen behoerschen.

maar tijdens het afdrucken van dit artikel nog niet in Volgeis deze bepalingen wordt, wanneer de aan- werking get reden, Wetboek van strafrecht voor vrager den grond niet reeds occupeerd, deze na op- meting Nederlandsch-Indie —, gelijk zeker de opvatting is voor en na constateering door een plaatselijk commissie, dat zoover aangaat Java en Madoera (vergelijk ook art. 1 der tegen den afstand geen bezwaar bestaat, in het openbaar ontginnings-ordonnantie voor Java en Madoera Ind. Stb. verkocht. De kosten der op- meting moeten door den 1896 n° 44). Overigens is in zoover het. verschil in aanvrager, c. q. den anderen kooper, worden voldaan. woordenkeus van minder belang, als toch ook, waar Alleen in bijzondere ge- vallen, door de regering te artikel 1 van het Agrarisch be- sluit geldt, zie art. 7, het bopalen, kan de afstand ondershands geschieden; in ontginningsrecht der bevolking wordt gehandhaafd, en hoofdzak doen zich die bijzondere gevallen voor, voorts overal in Nederlandsch-Indie gronden, waarop wanneer het niet te verwachten is dat bij open baren inlandsche bezits- rechten worden uitgeoefend, door de verkoop een hoo- ger prijs dan de taxatiewaardc kan regering noch verhuurd, noch op eenigerlei wijze worden verkregen.

Wanneer de aanvrager den grond reeds occupeer- de, kan worden beschikt dan door onteneiging ten geschiedt voorts de afstand in den regel onder- c- hands alge- meenen nutte (art. 62 R.R.). tegen taxatieprijs.

De domeinverklaring is door den wetgever, gelijk Als koopcr wordt ieder toegelaten onafhankelijk van overtuigend blijkt uit de woorden van artikel 1 Agr. Besl., de nationaliteit, waartoe hij behoort, zie bij l. 346 37 en nooit beschouwd als con nieuwigheid, doch steeds als handhaving van een steeds erkend begin- sel; de

bedoeling is dus ook nimmer geweest — zie vooral de Het gevolg van den verkoop is, dat onitreat den grond eene eigendomsakte wordt opgemaakt vol- gens de bepalingen van de overschrijvingsordonnantie. Het aanvangswoorden van dat art. 1 — be- staande rechten Land wordt daarbij verlegenvoordigd door het betrokken Hoofd van gewestelijk bestuur (> f ecu door dezen aan te wijzen ambtenaar, zio de gouv< : - nementsbcsluiten opgenomen in de Ind. Stb. 1905 n° 281 en 1909 n° 469.

Waar art. 62 R. R. voor de aldaar genoem- g vallen alleen aan de Indische regeeri [] g verleoit tot grondverkoop, moot de Kroon dual Loc niet bevoegd worden geacht, terwijl, zooals prof. mr. Ph. Kleintjes (Staalsrecht van Nedolandscli- ludie, 2o editie, II biz. 360) opmerkt, uit de wor- dingsgeschiedenis van het artikel blijkt.dut <le. Kroon evenmin boveog is tot verkoop van grootc : tuk- ken lundsdomicn.

De bijb. l. 3930 con 4088 het ref fen den afstand van grond voor de stichting van particulieie begraaf- plaatsen.

Te alien overvloodo wordt hier nog melding gc- maakt van de thans van zelf sprekende bepaling van het G. B. van 28 Januari 1854 n° 4 (Ind. Stb. n° 51), waarbij aan de hoofden van gewestelijk bestuur ver- boden werd conig dcl van het grondgebied af to staan of daarop eenig zakelijk recht te vestigen dan met machtiging van den Gouverneur-Generaal.

Stelt men zich op het stand punt door de regering consequent ingenomen, dat overal, ook in de bo- vengemelde streken der Buitenbezittingen, gronden, door inlanders ontgonnen en waarop dus inland- sche bezitrechtcn zijn gevestigd, nog blijven behoo- rep tot het domein van den Lande, dan zijn de eenige w'izen waarop gronden van het domein kunnen wor- den losgemaakt, de afutand daarvan in eigendom krachtens het aan de regering bij artikel 62 lid 2

Het Hpreek van zelf dat gronden, behoorend tot het landsdomein, waarop inlandsche bezitvrechtcn worden uitgeoefend [men spreekt dan, sinds een on twerp van mr. Levysohn Norman van 1875, (zie Rapport over de agrari- che aangelegenheden Batavia, 1875), van onvrij domein] niet voor ver-

koop in aanmerking kunnen komen. Wenschd dus iernand zoodanigen grond afgestaan te zion, dan zal hij hebben zorg te dragen • dat het do- mein vrij worde, door prijsgevmg, door de recht- hebbenden en ten behoeve van den Lande, van hunne bezitsrechten; het bovengemelde plaatselijk ondrzoek, dat aan den afstand moot voorafgaan, dient voornamelijk ook om na to gaan of, al dan niet, zoodanigo bezitsrechten bestaan. Voor zoover de inlandsche gemeenten op Java zulke bezitsrechten uitoefenden, schrijft art. 18 j^o 12, la *der Inlandsche gemeentordonnantie* (Ind. Stb. 1906 n° 83) voor, dat het hoofd van gewestelijk bestuur de wijze regelt, waarop van de instemming der dca- ingezetenen ten deze moet blijken. Voor Amboina bevat art. 9 der J nl. gemeentordonnantie voor dat gewest (Ind. Stb. 1914 n° 629) een dergelijk voorschrift.

Het beheer van domeingronden behoort, voor zoover Yit niet tijdi-ukkeliik aan andere departementen van algemeen bestuur, dan wel aan gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen is opgedragen, onder het Departement van Binnclandsch bestuur. Bij de in- stellingsordonnantie van ressorten met eigen geld- middelen wordt niet zelden het beheer, geheel of ge- deeltelijk, van binnen het gebiedsdeel gelegen domeingronden aan den localen raad opgedragen.

Uit het beheer vloeien eenige bevoegdheden (tot gebruikgeving als andersans) voort die, v. z. W: noo- dig, beneden nog zullen worden vermeld.

Het domeinrecht van den Lande is eigendoms- recht en de rechtspersoon „het Land" als eigenaar heeft dus, voor zoover niet bijzondere bepalingen dit verbieden of belemmeren, de bevoegdheid zoo om domeingrond zakelijk rechten te vestigen als om dien in gebruik te geven, te verhuuren enz..

De nu te vermelden wetsvoorschriften bovatten omtieut <leze onderwerpen n ad ere voorschriften.

A. *Verhuur van domeingrond*, is, volgens lid 3 van art. 1-2 RR., onderworpen aan bij algemeene veror- dening to stellen regeh, welke rekening moeten hou- den met het verbod tot verhuur van gronden „door inlandci H ontgonnen, of als gemeene weide dan wel uit eenigen andrcn hoofde tot de dorpen of desa's behorende."

Aan de«n eisch, dat ecu algemecno verordening dit)ulit inoet regclen, is slechts gedeeltelijk voldaan, daar het, bij Ind. Stb. 1804 n° 16 nagevuld en bij Ind. St b. 1877 n° 70 en 1915 n° 299 gewijzigd, K. B. van 3 Juli 1856 (Ind. Stb. n° 64) slechts betreft de uilgicn in huur ten bohoevo van den landbouw.

De voornaamste bepoking daarby gesteld is dat do verhuur slechts mag geschieden aan Nederland- Beche onderdancn, ingezetenen van Nederland of van Nederlandsch-Indie, dan wel vennootschappen van Koophandcl in Nederland of Nederlandsch-In- Indie geverftigd. Mocliten krachtons erfopvolging do huurrechten toevallen aan cen volgenH deze voor- Bchriiten onbevoegde, dan zal in het beheer moeten worden voorzien met iiiiHemming der regeoring. Verhuur kan Hlechts plaatu hebben voor ten hoogsto twin tig achtercen volgende jaren, behalve wannecr (Ind. Stb. 1857 n° 13) de gronden bestemd zijn voor den aan))lant van kla))perboom on do bereiding van olien : in welk geval voor 40 jaar mag worden verhuurd.

Verdere medcdeeling der bopalingen is onnoodig daur, sedert bij de agrarische wotgeving do mogolyk- heid geopend om domoingronden in orfpacht uit to geven, verhuur feitelijk niet moor voorkomt. Art. 17

van het Agrarisch besluit (gew. Ind. Stb. 1872 n° 116), bij Ind. Stb. 1876 n° 35b van toepassing ver- klaard op Celebes en onderhoorigheden en bij Ind. Stb. 1890 n° 211 op do meeste andere gewaaten van Buitenbozittingen, gaf gelgenheid loopende huur- overcrkomsten te ver van gen door afstand in orfpacht, van welko gelegenheid, door alle huurders word gebruik gemaakt. Op ultimo 1913 besloegen de voor- malige huurgronden, thans in erfpacht bezeten, nog 80 perceelen, en 34 809 bouw. In het Gouvernment Celebes en onderhoorigheden bevindt zich nog een voor den teelt van inlandsche gewassen, gebezigd huurland Lajang Totaka (49 bouw), in het Gouver- nement Atjeh en onderhoorigheden zijn eenige ei- landjes, in Billiron de klappertuinen op het eiland Kelomoa, en op het eiland Bali (Boeleleng en Djem- brana) eenige tot het domein behorende tuinen en sawahs aan de bevolking verhuurd. De inkomsten uit deze verhueringen bedroegen in 1913 resp. /713, /2120, /87 en /6631.62.

Bij ordonnantie van 10 October 1906 (Ind. Stb. n° 431) werd het Hoofd van gewestelijk bestuur in de residentie Bali en Lombok bevoegd verklaard, domeingronden niet uit eenige hoofde aan de dorpen behoorende, gelegen in de afdceeling *Lombok*, voor een bepaald tijdsverloop of tot wedcropzeggens toe aan de inheemsche waterschappen of andere instellingen van openbaren of godsdiensten aard of aan, tot de inlandsche bevolking — niet ook de vreemde ooster- sche — behorende, personen in *bruikleen* af te staan of te verhuuren onder door hem te stellen voorwaarden. Het Koi. Verslag bevat geen opgaaf omtrent de uitgestrektheid der gronden, ten aan- zien waarvan van deze bevoegdheid is gebruik ge- maakt.

Bij de Gouv. besluiten in Bij bl. nos. 6535 en 6536 zijn de Hoofden van gewestelijk bestuur bevoegd verklaard om tot het vrije Staatsdomein behorende stukken grond aan de Inlandsche gemeenten op Java on Madoera af to staan voor do vorming van ambtsvelden en van weidevelden. De eerstbedoelde afstand behoort te geschieden met inachtneming van den in Bijblad no. 5558 opgenomen „Leiddraad".

Bij de Gouv. besluiten van 14 April 1906 no. 21, 3 Juni 1912 no. 76 en 4 December 1912 no. 10—geen- algcmcne verordeningen — zijn bepalingen vastge- steld, volgens welke de in de baai van Sidajoe door aanslibbing onstaaiie gronden, bekend onder de na- men „tanah tint ah laot" en „tambak wader pari", zoomede de in de desk's Bedanten, Delik, Mengaraan Legawo, Indrawarih, Kisk en Goemeng van het regentschap Grisee dor residentio Soerabaja gelegen, ton bohoevo van de verlcgging dor monding van de Solorivier naar Oedjoengpangka ontiegendo gron- den, en voorts de langs de Solorivier in gemeld gewest gelegen, door aanslibbing ontstane, uiterwaar- den aan de bevolking ten gebruike in huur zullen worden afgestaan.

Bij Gouv. besl. van 28 April 1907 no. 6 zijn bopalingen vastgeateld, volgens welko de in de residen- tien Soerabaja on Rombang gelegen, ten bohoevo van do sedort gestaakte workon in de Solovallei ontiegendo gronden, nadat dozo van wege den algemeemon dienst van don Waterstaat on's Lands Burgerlijke Oponbaro Worken afgebakend en daarvan dosa's- gewijzo kaarten voraardaigd zullen zijn, aan do bevolking ton gebruike zullen worden afgestaan.

Voorts is — zio Bijbl. 7535 — de resident der Lampongsche dis trie ton gemachtigd over domein- gronden to beschikken ten bohoevo der Javaansche kolonisten on zijn reap, bij G. B. van 5 October 1912

no. lien IS Febr. 1913 nr. 66 respectievelijk de hoofden van gewestelijk bestuur van Billiton en Banka gemachtigd kleine stukjes domeingond tot wederopzeggens toe ter beschikking to stellen. van niet-Inlanders.

B. De op domeingonden te vestigen zakelijke rechten zijn de gewone, in het Europeesche privaatrecht omschreven. Bijzondere algemeene verordeningen vullen de bepalingen van het B. W. in sommige opzichten aan.

Zie omtrent de verleenings van ERFPACHT op domeingond onder AGRARISCHE WET.

Zie ook aldaar voor de regeling van het RECHT VAN VOORKANG, krachtens verleende vergunning tot landexploitatie.

Omtrent het RECHT VAN OPSTAL op domeingond, zie onder OPSTAL en wel onder A. Omtrent andere zakelijke rechten op domeingond bestaan geen afzonderlijke wetsvoorschriften. Soms wordt domeingond uitgegeven in RECHT VAN GEBRUIK, ZOO o.a. eene kosteloos met dit recht bezwaarde uitgestrekte grond in de Z.-O. afd. van Borneo.

Voor verschillende doeleinden wordt domeingond *ten gebruik afgestaan*, al dan niet tegen vergoeding. Tot zodanige ingebruikgeving zijn bij in opgenomen voorschriften — zie o. a. B. 6183, 6559 en 6882 — bevoegd verklaard de hoofden van gewestelijk bestuur. Het G. B. van 6 December 1906 n° 28 (Ind. Stb. n° 516, gewijzigd 1907 no. 383 en 1910 n° 310) verklaart de gewesten en gedeelten van gewesten met eigen geldmiddelen bevoegd, voor zoover die bevoegdheid niet reeds voortvloeit uit de aan hen gegeven opdracht van beheer, o. m. om tot wederopzeggens, dan wel, nu het verkrege machting van den G.-G., ook zonder dat beding, vergoeding te verleenen tot het gebruik van tot het vrij staatsdomein behorende grond, uitmakende of behorende tot van Landswege aan hen in beheer gegeven zaken, alsmede tot opzegging en verandering van eus gegeven vergunningen. Tevens vinden wij aldaar andere bevoegdheden geregeld, die uit de opdracht tot beheer worden geacht voort te vloeien.

De omstandigheid dat, gelijk werd aangetekend, de donatieverklaring niet ten doel had bestaande rechten te ontnemen, heeft ten gevolge dat het, in het adatrecht der inlandsche bevolking gegronde, *ontginningsrecht* der bevolking is gehandhaafd. Onder het begrip *onUjinnivj*, hetwelk in de dadelijk te noemen ontginningsordonnanties niet is omschreven, zulks met opzet ten einde eventueel den recliter in deze volkomen vrijheid te geven, moet in het algemeen worden gebracht elke daad, die ten doel heeft — of verricht wordt met het oog op — de voortdurende ingebruikneming van tevoren nog niet geoccupeerden grond. Wanneer zulk een daad aan- wezig is, moet in elk geval uit de omstandigheden worden opgemaakt.

In het algemeen is de bevoegdheid tot ontginning en zijn de daarbij in acht te nemen formaliteiten onderworpen aan de voorschriften van het inlandsch adatrecht (zie GROND (RECHTEN OP DEN)).

De wetgever heeft intusschen wettelijke regelen daaronder getroffen voor de domeingonden op Java en Madoera (ordonnantie van 29 Febr. 1896 Ind. Stb. n°. 44, gew. 1904 n° 146 — vergelijk ook het Boschreglement in Ind. Stb. 1913 n°. 495) voor het eiland Bengkalis (ordonnantie van 7 Maart

1889 Ind. Stb. n° 63), voor de gouvernementlanden in de residentie Menado (ordonnantie van 9 Juni 1896, Ind. Stb. n° 107) voor de afdeeling Lombok, (zie do ordonnantie nopens de rechten der inlandsche bevolking op den grond aldaar van 10 October 1906, Ind. Stb. n°. 431) en voor Sumatra's Westkust (zie het AGRARISCH REGLEMENT voor SUMATRA'S WESTKUST, ordonnantie van 15 Januari 1915, Ind. Stb. no. 98). Naar de blijkbare bedoeling van den wetgever doen deze verordeningen de mogelijk met den inhoud daarvan strijdige bepalingen van het adatrecht te niet. Verinoedelijk zal het agrarisch reglement voor Sumatra's Westkust worden gevolgd door dergelijke regelingen voor de andere gewesten van de Buitenbezittingen.

In de regelingen voor Java en Madoera zijn vaaf ontginning uitgesloten de „uit eenigen hoofde tot de dorpen behorende gronden", waaronder worden verstaan de door de inlanders voor eigen gebruik ontgonnen en niet kleinelijk verlaten, zoomede door hen of anderen met eenig persoonlijk of zakelijk recht bezeten gronden; de wegen, waterleidingen en waterreservoirs, die ten laste der dorpen zijn; gewijde gronden; begraafplaatsen; de erven der kerken, moskeeen en dorpsscholen, benevens alle binnen den kom der dorpen gelegen pleinen en andere openbare plaatsen. (aldus de ordonnantie voor Java en Madoera en voor Menado, welke omschrijving vermoedelijk ook elders als leidraad zal kunnen dienen).

In het Agrarisch reglement voor S. W. K. is dit punt finders omschreven, nl. wel in denzelfden zin, echter zoo dat de term *kennelijk verlaten*, waarover aaiistonds, is vermeden.

Ontginning is mogelijk alleen door leden der inlandsche bevolking en gebonden aan vergoeding van het bestuur, aan de verleenings waarvan voorwaarde worden verbonden, die deels wettelijk zijn omschreven, deels aan het oordeel der bestuursambtenaren zijn overgelaten.

Ontginning, met inachtneming der voorschriften van de ordonnantie c. d. van het adatrechtsgeschied, geeft inlandsch bezitsrecht, dat nu verder aandede betreffende voorschrijften van het adatrecht in onderworpen, zie GROND (RECHTEN OP DEN), in dat dus, volgens het inzicht van den wetgever, inoet worden opgevat als een zakelijk recht op domeingond.

Waar de domoienverklaring wettelijk beperkt is tot *toeste* gronden, rijst juist ten aanzien van de bevoegdheid tot ontginning de vraag, wat daaronder moet worden verstaan, terwijl tevens een belangrijke vraag is wat onder ontgonnen maar *kennelijk verlaten* gronden moet worden verstaan.

De uitdrukking *toeste* (grond ziet zeker niet op den uiterlijk waareembaren toestand van den grond; voengooed oerwouden als door aanslibbing of daling van den waterspiegel in rivieren of ineencren verkrege gronden kunnen daartoe behooren. Do term heeft een bloot recht-skundige betekenis en omvat alien giond, waarop nog geen recliter van private perKonen zijn gevestigd of gevestigd geweest (eenigszinh autlers, maar in glijkca zin: Polak, v.(1. Meulen en Freyrs „Agrarische regelingen" biz. 5.), welk werk voor de samenstelling van dit artikel doorgaand is geraadpleegd).

In glijken geest moet de uitdrukking „*kennelijk verlaten*" grond worden uitgelegd, die dus aanduidt den grond, waarop) reeds gevestigd geweest zijnde recliter sedert zijn prijsgegeven. In het Agrarisch reglement voor S. W. K. wordt in plaats van de po-

sitievo uitdrukking „kennelijk verlaten" grond, de omachrijving „niet meer onderhouden of gebruikt" gebezigd. Voor zulke niet meer onderhouden of gebruikt gronden kan dan geen vergunning tot ontginning worden verleend, „zoolang nog de oorspronkelijke bezitters of hun rechtverrijkt gend en hunne rechten op dien grond kunnen bewijzen." Aan den rechter, of ook — bij de beantwoording dor vraag of gronden volgens de ontginningsordonnantie voor vergunning tot ontginning vatbaar zijn — aan de administratieve autoriteit wordt het overgelaten voor elk geval te beoordeelen of de grond als woest, c. q. als kennelijk verlaten moet worden beschouwd. Ontgonnen domeingronden blijven tot het domein behooren, dat daardoor z.g. *onvrij* wordt. Vervallen de aan de ontginning ontleende rechten door ontegening, afstand, of kennelijke verlaten, dan wordt het domein weer vrij, geschikt om, indien daarvoor overigens de voorwaarden aanwezig zijn, in eigen-dom, crfpacht, met recht van opstal te worden uit-gegeven, dan wel weder ter ontginning te worden afgestaan.

Ingebruikneming van domeingrond voor de *gouvernementcultuur* heeft natuurlijk in den rechtstocstand van den grond nimmer wijziging gebracht. Het geschikt maken van den grond voor en de aanleg daarop van Gouvernemenskoffieaanplantingen bijv., wel vallend onder het wetenschappelijk begrip, ontginning, was niet begrepen onder het technisch-juridisch, met dat woord aangeduid, begrip, zooals het bovendien is uiteengezet. Door de werkzaamheden der inlandsche bevolking ten behoeve der cultuur werden dus geen recht en verborgen; de bewoerlingen der onder te noemen plukrechtordonnantie; ■hij(n) echter een ander opvatting te huldigen. Intusschen is bij de opheffing der gouvernementenkoffiecultuur aan de bevolking een bepaald recht verzekerd. Heteerstgeacheddit by delcroonordonnantie van 8 Augustus 1898 (Ind. Stb. n° 230) bij de opheffing der verplichting levering in de Minahasa. Hierbij werden de vruchten der op hoog gezag aangecogde koffiëtuinen ter beschikking geteld van de voormalige cultuurdienstplichtigen onder voorwaanlen, die bij B. van denzelfden datum (Ind. Stb. 231) nader zijn omschreven, en werd tevens aan hen, die overeenkomstig gestelde voorwaarden het recht van beschikking over die vruchten kregen, *individuele bezitsrecht* over den grond gegeven, indien zij *lit* verlangden, mits zij gedurende die achtereenvolgende jaren getoond zouden hebben de koffiëcultuur zoodanig te behartigen als voor hare instandhouding in het belang der bevolking noodig is. Op andere wijze is dit oidorworpgeregeld voor Java. Uj ordonnantie van 23 februari 1910, Ind. Stb. no. 153 word bepaald, dat bij eventuele ophoffing van de verplichte koffiëlevering, aan de voormalige cultuurdienstplichtigen, ook na die opheffing, verzekerd werd het onder den naam *plukrecht* bekend zakelijk recht op de door hen op hoog gezag met koffië beplante gronden, wolk plukrecht blijft bestaan totdat de koffiëaanplantingen door afsterving of op andere wijze zijn niet gegaan of waardeeloos geworden, of de houder van het recht die aanplanting koninklijk heeft verwaarloosd, of die houder in uitdrukkelijk bewoordingen van zijn recht afstand heeft gedaan, con en ander te constateren door een door het hoofd van gewestelijk bestuur tot bonoomcommissie,

Do *omvang der domeingronden kan uitbreiding* ondergaan.

a. door de *wet* van 7 November 1910 (Ind. Stb. 1911 no. 38) go *regeld e terugbrenging van particuliere landeryten tot het staatsdomein* en de ter uitvoering daarvan beateemde Kon. B. van 12 Augustus 1912, Ind. Stb. nos. 480 en 481, zie *PARTI-GULIERE LANDERIJEN*;

&. tongevolge van ontegening ten algemeenen nutto, voor zooveel deze betreft van landwege ondemomen werken van algemeen nut;

c. door aankoop van eigendomsgronden of particuliere landeryten, zonder toepassing van de onder a & genoemde maatregelen;

d. natuurlijk voornamelijk ook door uitbreiding van het gouvernementgrondegebied door inlijving van, te voren onder zelfbestuur staande, streken.

Voorzoover betreft den overgang van particuliere landeryten naar het staatsdomein is van belang de regeling getroffen omtrent de rechten tevoren door de opgezeten der landeryten op den grond uitgeoefend.

Bij K. B. van 3 April 1900, Ind. Stb. 1901 no. 214 werd ten aanzien van het voormalige particuliere land Bloeboer bepaald, dat inlanders die erfpachtsrechten in dat land uitoefenden, den grond verkrengen in erfelijk individueel gebruiksrecht en dat niet-inlanders, die grond aldaar in bezit hadden zonder titel van aankomst, en hunc niet-inlandsche rechtverkerigenden, om niet een eigendomsstiel van het gouvernement kondon verierigen.

Ton aanzien der voormalige particuliere landeryten Kandanghaur en Indramajoe West werd by K. B. van 18 November 1911, Ind. Stb. no. 636, wat betreft de inlandsche erfpachters, hetzelfde bepaald als voor Bloeboer met bijvoeging, dat gronden toebehoorende aan inlandsche gemeenten aan deze behooren in gemeentelijk bezit, maar werd ten aanzien van de niet-inlanders bepaald, dat dozen van rechtswege den grond bezitten in altijddurende erfpacht op den voet van den 8en titel van het B. W.

Op dezelfde wijze is dat onderwerp sedert algemeen geregeld, bij K. B. van 22 October 1913, Ind. Stb. no. 702 omtrent alle gronden die deel liebben uitgemaakt van op Java ten westen der Tjimanoeke golegen particuliere landeryten, die door ontegening of op andere wijze zijn overgegaan aan den lande.

Bij inlijving van indirect bestuurde gedeelten van Nedorlandsch-Indie bij de rechtstreeks bestuurde word on de boven vermelde bepalingen, regelendo het domeinrecht van den lande, van rechtswege van toepassing, voor zoover niet het tegendeel is bepaald. Het kan dan zijn, dat in hetzelfde gebied 4n nog instellingen bestaan door het voormalig zelfbestuur in het loven geroopen, dan daarnaast de gouvernementen regelingen werken.

Zoo valt omtrent het voormalig landschap Linggariouw on oulerhoorigheden te vermelden, dat aldaar aanzienlijk stikken grond door Chineezen worden bezoten tongevolge van door het voormalig inlandsch zelfbestuur uitgegoven *conclMies* voor landbouw, waarnaast echter ook erfpachters bestaan, krachtens door het Ned. Ind. gouvernement verleende erfpachtsrechten. Bij G. B. van 23 November 1912 no. 37 word de resident van Riouw on onderhoorigheden gemachtigd om, na de inlijving van het landschap Lingga-Riouw, aan de oerbedoelde houders van ganibirtuon vergunning te verleenen om met het ontginning van de voor de

gambirtuinen benoedigde wisselgronden op de gebruikelijke wijze voort te gaan.

Ten slotte moet nog melding worden gemaakt van verschillende gevallen van *exploitatie* van domein grond door den Lande zelf, welke geschiedt door de stichting en het drijven van de gouvernementsskinoaonderneming in de Preanger-regentschappen, van de gouvernementss getah-pertja-onderneming to Tjipetir in dezelfde residentie, van de getah-pertja-aanplantingen te Blaron, Kemoetoeh en Sawang- gasta (residentie Banjoemas), van de gouvernementss cautouchou- onderaandeming te Langsa (Atjeh en ondr- hoorigheden), (zie LANDBOUW) alsmede van de cautouchou-cultuur op Noesa-Kero bangan, waar voor dit doel dwangarbeiders worden te work ge- steld, zie STRAFSELSEL.

Literatuur. Bohalve de in den tekst gemelde werken, nog : I. A. Nederburgh. Het staatsdomein op Java, 1882 fl. W. r. cr vaal den Berg. Het rechtr ..**van den Staat enz., Tn Bijdr. v. ' K Kon. Inst. T.

L. V. 40, 1891, bl. 1 vgg. ; C. v. Vollenhoven, Miskenningen van het adatrecht, 1909, bl. 30 .vgg.; de^Loutery-Handboek enz. 1914, bl. 594

.vgg. ~

DOMIS (HENDRIK JACOB). Geboren te Alkmaar_ 10 Juli 1782 uit het huwelijk van J. W. Domis, burgermeester aldaar en G. C. Kloek. Nadat pogingen om te *s Gravenhage in eene betrekking geplaatst te worde h niet geslaagd waren, vertrok hij 25 Febr. 1806 als klerk naar Indie, werd 1808 onderkoopman en gewoon klerk op de Secretarie, 28 Mei 1808 waar-nemend secretai-is bij den inspecteur-gen. der koff-fietuinen, en later door den Gouv.-Gen. Janssens be- last met de waaneming van de zaken in de binnen- landen van Cheribon, en onder het Engelsche tus- schenbestuur super-intendant der koffcultuur, fis- caal over de houtbosschen en thesaurier te Sema- rang. Na het herstel van het Ned. gezag werd hij in allerlei be trekkin gen geplaatst: ontvanger der ink. en uitg. rechten te Semarang (1816), ass.-res. aldaar (1817), omgaand rechter teSemarang (1818) en wei- nige dagen daarna lid in den Raadyan Justitie aldaar. Na in 1819 de betrekking van inspecteur van financiën bekleed te hebben, word hij reeds het volgende jaar waanemend res. van Semarang en 9 Juli 1822 definitief in die waardigheid bevestigd, waarin hij tijdens den opstand van Dipa Negara groote dien- sten bewees. In 1827 werd hij op zijn verzoek, in dezelfde betrekking te Paseroean geplaatst en in 1831 tot res. van Soerabaja benoemd. In 1834 ging hij met verlof naar Nederland, doch keerde niet meer naar Indie terug, daar hij ontslag uit 's lands dienst vroeg en verkreeg en zich te Brummen vestigde, waar hij 7 Mei J 842 overleed. Van zijne hand ver- schenen twee, voor dien tijd belangrijke geschriften: „Reis over het eiland Java,” 1829 en „De residentie Paseroean,” 1829, beide, evenafl en Hollandsch en Javaansch woordenboek, gedrukt op een drukke- rijtje, dat hij in eigendom bezat. „De residentie Pa- soeroean” werd in 1836 te 's-Grav. herdrukt. Bo ven- dien verachenen opstellen van zijn hand in Verh. Bat. Gen. 1825, 1830, en de Oosterling I, II.

JOOMPO iPOMPOE). Landschap op Soembawa, grenzende ten-N7aan Sanggar en de Javazee, ten O. aan Bima, ten W. aan het rijk Soembawa en de baai van Saleh, ten Z. aan den Indischen oceaan; de ei- landjes Kawangko, Poeloe Poeloe, Poeloe Sora en Satonda worden er toe gerekend. Het staat onder .n bestuurder, die den titel voert van Sultan en wien een hadat of rijksraad tei\yde staat, best aan-

de uit een Radja bitjara of rijksbestierder en rijks- grooten: Sabandar, Djeneli'8 en Boomi's. De bevolking van Dampo heeft groote overeenkomst met die van het aangrenzende Bima (zie aldaar). Zij is alleen iets kleiner, maar krachtiger gebouwd en schijn vrijmoediger en energieker. De Domp'ers zijn hartstochtelijke jagei-s. Voor geogmpische bijzonderheden zie SOEMBAWA. In 1279 Caka (1257 A. D.) werd Dampo door het Javaansche Modjopait veroverd. Even als de and ere landschappen op het eiland werd Dampo in het begin der 17e eeuw door Gowa (Makassar) onderworpen; het Bongaaisch contract maakte aan die verhouding een einde, daar Dampo toen onder de bondgenootschappelijke landen werd opgen omen. In 1765, 1858, 1886 en 1905 werden contracten gesloten, die meer en meer van ka- rakter veranderden en de zelfstandigheid van den Sultan beperkten. Redenen tot ontevredenheid we- gens overt reding dier contracten heeft het rijk slechts zelden gegeven, misschien wel ten gevolge van de geringheid zijner be volkin g, die op 3000 a 6000 zielen geschat is. De particuliere landbouw- industrie begint zich voor Dampo te interesseeren. Concessies zijn uitgegeven rondom den berg Tam- bora. Dampo behoort administratief thans tot de onderafdeeling Bima, afdeeling Soembawa, res. Ti- mor en O.

Literatuur. Dr. J. Elbert, Die Sunda Expedition, deel II, biz. 102.

DOMPO-BAAI. Zie SANGGAR-BAAI.

DONAN (TJI). Kustrivier, die bij Tjilatjap, res. Banjoemas, uitmondt en daar een breede diepe haven vormt.

DONAX. Naam van ook in den Indischen archipel voorkomende, tweekleppige weekdiere, die driezij- dig zijn, waarvan het slot aan de eene schelp van 2 en aan de andere schelp van 1 tand is voorzien. In de Oost-Indische Conchylien-verzamelingen zijn zij be- kend onder den naam van Matten-schelpen. *Donax scrotum* is een fraai gekleurde groote soort.

DONDA (DONDO). Kaap aan de N.W.kust van Celebes, gevormd door den gelijknamigom berg, die op 2900 M. geschat is. Zie ook CELEBES (a. de Noordarm).

DONDEI. Zie VAARTUIGEN.

DONDO-BAAI. Een zeer ruime baai met grooto diepte aan de N.W.kust van Celebes, op ongeveer 120' 30" O. L. van Gr. Do kusten zijn steil, vooral in het Z.W. en W. gedeelte : in het Z. gedeelte liggen eenige riffen en ondiepten. Zie Zccmansgids O. I. Arch, deel III B.

DONGA d. i. Mohammedaansch gebed; vgl. ook KANDOERI.

DONGGALA. Onderafdeeling der afd. Middn- Celebes van de residentie Menado, omvat de zdfbesturende landschappen Banawa en Tawaeli.

DONGGALA. HoofdpJaaits van het landschap Banawa (zie aldaar), zetel van den zelfbestuurder, standplaats van den Assistent-Resident van Mid- den-Celebes en den Controleur van Donggala, de beste ankerplaats aan de Paloebaai, wordt geregdd bezocht door de stoomschepen der K. P. M. (Jit- voer van Copra. De bevolking bedraagt ± J 900 zielen, vnl. Boegineezen, men vindt er welvareude Chinesee en Ai-abische nederzettingen. De Jigging is minder gunstig, de pJaaits heeft geen ach- terland en op den witten kaKsteen vee\ last van hit- te. Veel gunstiger voor eene bestuursvestiging zijn volgens Abandonon (de on)standigheden bij Pantc- loocan aaijde ovei.zijde ten ZO. van Donggala. Het klimaat is zeer verschillend van dat te Paloe wal de

regenhocvcclheid betreft. To Donggala valt 1—1.6M. regen per jaar (van Sept.-Nov. het minst), te Paloo maar 5 ft, 7 dM. (Sept. is het droogst). Het scheepvaartverkeer bedroeg in 1914 voor aankomende en vertrokken schepen *te. zamen* 514 mot een netto inhoud van 1.021.202 M³.

DONGGO (DOOE). Zie onder BIMA.

DOODENDAL of -VALLEI. Aldus worden mofecten genoemd, vaak niet meer dan groote kuilen, waaruit koolzuur opstijgt; in don regel echter slechts in zoo geringe hoeveelheden, dat het alleen voor kleine dieren gevaarlijk is. In enkele verzamelt zich onder bepaalde omstandigheden meer koolzuur, zoodat het verblijf er voor grotere dieren, soms zelfs voor menschen gevaarlijk kan zijn. Bekende doodendalen zijn de Pad j aga lan of slachtplaats, in de buurt van Garoet (Preanger regentschap-pen), een smal plekje van bleekgrijze, geelachtige kleur, waar men in den regel thans slechts de lyken van insecten vindt, en vooral de Pa k a r a - m a i), zie aldaar en DIENG.

DOODKISTEN (DE). Aldus worden naar -hun vorm, op enigen afstand uit zee gezien gelijkende op drie doodkisten, door de zeevarenden genoemd drie platte ruim 100 M. hooge kalkheuvels bij de N. kust van de afdeeling Grisee in Soerabaja, die als verkenning kunnen dienen voor het invaren van den Trechter (noordelijke ingang van de straat van Madoera).

DOOM. Eilandje dicht bij de W.kust van Nieuw Guinea, niet ver van de uitmonding dor Ramoei- rivier. Is ruim 30 M. hoog en bestaat uit kalk-steen.

DOOPSGEZINDE VEREENIGING. Verencing tot bevordering der Evangelioverbreiding in de Ned. Ovczreesche bezittingen. Dezc Zending-Vereeniging is opgericht in 1847 te Amsterdam: zij heeft op Java 5 zendingsposten, nl. te M 邑 rgAxedj. , te Kedoeng Pendjaline, te Kajoe Apoe, te Pati en (het zieken-huis) te Kcltd. De op laatstgenoemden post arbeidende Dr. R. Bervoets is tevens Directeur der door den Nat. Bond t. Bestrijd. der melaatscheheid opgerichte leproserie DilaA-Radjd. (geschenk der Konin-gin), gesticht van de gelden, door Ned. Ind. als huleklijbij de geboorte van Prinses Juliana aan H. M. aan go bod on. Het terroin van alio deze werk-zaamheden is gelegen in de voornial. res. Japara. Aaniaal (Hr.) ± 2400. Op Sumatra arbeidt de Verencing iu Alandailing en Angkola: posten Pakanten, J^a-njaljoengan en Moeara Sijonji, aantai Chr. ± 300. *Bran/ien*: Jaarvcrsl. Zie ZENDING.

DOOPVONT, WIJWATER-SCHELP, VADER-NOACHS-SCHELP en B^NITIER. Namcn van do grootste soort al lor schelpen en ontleend aan hot gebruik dozer reuzenschelpen in kerken, als doopvonten en wijwaterbakken, sedert oudo lyden in zwang; men heeft voorwerpen gevonden in dc(i)Indischen oceaan cn deMolukschezee, die 250 kilo zwaar en P/; meter lang wareu. Op het zoogen. Indischo huis te Amsterdam was er een uit do Moluksche zee, meer dan 400 pond wegende, on algemeen bekend. Do rechter- en linkerschelp hebben denzelfden vorm en zijn buitengewoon dik, het slot is van zeer zwaro schuinsch staando tan don voprzien, welke zeer onge-lijk van grootte zijn. Het dior heeft in doschelp een abnoj male ligging, daar do voet naar bo ven gekocerd is. De g roots to soort is *Tridacna gigas*; een kloinooro is *Trid. squamosa*, geolachtig van klour mot verscheidene, gewoonlijk een zestal rycn rechtopstaando hooge ribbon. Een en ere, aan *Tridacna* verwante soort is *Hippopus maculatus*, met hooge roodgovlokte

ribbon. In aanzienlyke diepten worden deze schelpen gevischt. Zie ook SCHELPIEREN.

DORDTSCHE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ. Zie PETROLEUM.

DORFI. Het noordelijkste deel van de westkust der Geelvink-baai in Ned. Nieuw-Guinea, reeds in 1775 bezocht en vermeld door Thomas Forrest, die er voor de Engelscho O. I. Compagnie muskaatnoten en jonc muskaatboomen kwam verzamelen. In 1793 stichtten de Engelschen, er bij de kampong Kwawi eene kolonie, en bouwden daar een blok-huis, dat Fort Coronation werd gedoopt. Reeds het volgende jaar moest die vestiging echter worden op-geheven door ziekten onder de bezetting en her-haalde aanvallen der bevolking van Dore, welke steeds vijandig optrad tegen de handelaars en onder-zoekers, die dit gunstig gelegen gebied herhaaldelijk bezochten. In 1855 vestigde zich daar zendelingen van het Berlijnsche Zend in ggenootschap, wier arbeid in 1862 werd overgenomen door zendelingen van de Utrechtsche Zendingvereeniging. Het is ook thans nog een hoofdstat ion van die vereeniging, welker zendelingen zoo veel reeds hebben bijgedragen tot vermeerdering van kennis omtrent Noord west Nieuw-Guinea en zijne bevolking, en tot verbetering van den toestand dezer laatste. Te Kwawi zijn de won ingen der zendelingen, alsook een kerkgebouw en een hospitaal.

Nabij Kwawi, en daarmede door een goeden weg verbonden, ligt *Manokwari*, waar sedert 1896 de zetel van ons bestuur is gevestigd, vertegenwoordigd door een assistent-resident, hoofd der afdeeling Noord Nieuw-Guinea van de residentie Ternate en onderhoorigheden. Zijne woning staat thans op een 40 M. hoogen heuvel, met prachtig uitzicht op de Dor6-baai.

DORÉ (BAAI VAN). Een kleine baai aan de N.-kust van Nieuw-Guinea, on aan den N. W. hoek der Geelvinkbaai, op ongeveer 13.4° 5' O.L. van Gr. Goeden ankergrond vindt men voor do kampong Manokwari, do bestuurszetel van Noord Nieuw-Guinea; afscheepplaats is do meer naar buiten gelegen kampong Ambobride. Zie Zeemansgids O. I. Arch. dl. V.

DORIS. Naam van een geslacht van in de zee levendo naakto slakken (d. z. slakken zonder hoom, zie GASTROPODEN) met vrijstaande, intrekbare, bladvormige kieuwen, welke rondom de aarsopening op het midden van hot achterste gedeelte van den rug geplaatst zijn; voor op den rug en aan den mond bevindon zich 4 voelors. Zij houden zich vooral langs de kusten op on zijn betere kruipers dan zwemmers. Verscheidono Doriden bewonen den Indischen archipel; volen zijn ongemeen fraai gekleurd.

DORO. District met gelijknamige hoofdplaats van do controlre-afdeeling Kadjdin, regentschap, afdeeling en residentie Pckalongan. Het heeft eene oppervlakte van 201 K.M². en telt 4 ondrdistricten met 56 desks'; in 1905 had hot eene bevolking van 34000 zielen, waaronder 12 Europeanen en verder alien Inlanders.

DOROObI (BESAR EN KETJIL). Lago koraalkalk-eilandon behoorendo tot do Solo-eilandon, res. Ternate.

DO ROT. Zie GAJOLAND.

DOROWATI. In Madioen gelegen hoogste top (2556 M.) van con der vier tot hot vulkanische Wilis-massief behoorendo oudo krateranden. Bchvalde door Junghuhn (Java II. 528) is do top ook bezocht door den controlour F. Fokkens (T. v. Ind. Taal-, Land- on Volkenk. XXX 1885, 558).

DOROWATI-LOKSONGO. Een vulkaanruïne in Pasoeroean met grootⁿ ingestorten krater, 1590 M. (Verbeek, Java 144). 月

DORP, DORPSHOOFD, DORPSBESTUUR (OP DE 理 邸) 二 E 麗施正” 茹 Pava en M&- doera (zio DES A) wordentook op de buitenbezittingen tallooze dorpen aangetroffen, die niet alleen plekken van samenwoning zijn (gelijk in het Gajoland, ter Sumatra's Oostkust, in Indragiri en Riouw, veelal op Zuid-Celebes, op Brocroe en Ceram, enz.), maar in- landsche rechtsgemeenschappen met eigen bestuur en eigen vermogen. In het eerste geval is hetgouver- nement reep, een zelfbesturend landschap bevoged, over zulk een louter topographisch dorp een dorpsbe- stuurder als ambtbaar van het centraal gezag (man. door kampong, onz.) aan te stellen; in het tweede geval daarentegen heeft men te doen met „inlandsche gemeentenⁿ op den voet van art. 71 Reg. regl. en met „erkende” hoofden (art. 67 Reg. regl.), althans in rechtstreeksch gebied.

Deze inlandsche dorpsgemeenten dragen uiteen- loopende namen: gampong, koeta, nagari, doe- soen, tieoh, wanoea, soa, am anno, dcsa, enz. onz. Onzerzijds wordt meestal gesproken van kampongs of negorijen, hetgeen te lichter tot misverstand kan leiden, omdat „kampongⁿ in Indie dikwijls iets anders beteekent dan dorp (b. v. woonerf, of Mi- nangkabausch geslacht), terwijl „negrikas” tot op heden ook gebezigd wordt om de (al dan niet wet- tige) kas van een afdeeling of onderafdeeling aan te duiden.

De hierbedoelde dorpsgemeenten vertoonen, afge- zien van die op de hoofdplaatsen, haar oude adat- organisatie gewoonlijk zuiverder dan de desa's van Java en Madoera. Men heeft er, die (Toradja-gebied, Halmahera, Timorsche kring) nog stamgenootendor- pen zijn; elders (Karoland, Djambi, Lampongs) heeft men er, die uit verwantenwijken zijn opgebouwd. Vele dorpen hebben nog als vanouds hun dorpshuis (raadhuus, dikwijls ook jongemannenverblijf) — djamboer, sopo, balai, sesat, baloe, enz. —, dathier maar zelden tot dorpsgodsdiensthuis voor den islam is geworden (gelijk de meunasahin At jeh); bij de hei- densche Tora'ja's en de Hindoesche Baliërs vindt men een dorpstempel. Voorheen dikwijls versterkt of op heuveltoppen gebouwd, zijn tegenwoordig de dorpen meestal onversterkt en in de vlakke gelegen. Ook op de buitenbezittingen hebben de dorpen veelal geluchten of dochterdorpen.

Naast een meerderheid van dorpemcenten, die onder den dorpshef met een paar helpers en soms met oudsten staan, heeft men met name voor de Ba- taklanden, het Minangkabausche gebied en Bali een anderen bestuursvorm. Een Bataksch dorp staat in den regel onder een twee tai hoofden, 66n uit elk der voornaamste marga's (stammen, geslachten) der etreek. Een Minangkabausche nagari staat gewoon- lijk onder een raad van volkshoofden, gevondt hetzij door alle hoofden van de oudc families uit liet dorp, hetzij door 66n zoodanig hoofd voor elke in liet dorp aanwezige soekoe (unie van geslachten), in welk laatste geval men boven dezec soekoevertegenwoor- digers nog een primus inter pares (den panghoeloe poetjoek) kent. Het Baliësch dorp, of eigenlijk de dorpsvereniging (sekaha desa) die er de regeerker van is, staat veelal onder de gezamenlijke leden der vereniging, de krama dda, die onder meer een klian dda hebben als hun hoofdrepresentant. Merk- waardige personages zijn nog: in de Minahasa de dorpsgrondverdeelers (mew 倉 ting's) en de dorpsland- meter; op de Ambonsche eilanden de dorpshoutves-

ter (latoe kdwanoo). Over het Mohammedaansche en het Christolijke lid van dorpsbestui'en, zie ISLAM en CHRISTEN-INLANDERS.

De inheemscho nizzettingen kennen schier overal voor do voornaamste dorpsambten een erfrecht met uitverkiezing; hoe ons bestuur, in nabootsing van den toestaud op Java, een geheel vrye verkiezing van dorpshefden heeft ingevoerd in Palembang, op de Ambonsche eilanden — met weinig be- vredigend resultaat —, is o. a. te kennen uit gege- vens in Adatrechtbundel VII (1913), bl. 332— 388.

'' Ini- de meeste dorpen wordt het bestuur ge- voerd in gestadig overleg met de dorpsbevolking, wier leden trouwens in t&l van streken kraclitens de adat nog verplicht zijn tot ondel'ing hulpbetoon je- gens dorpsgenooten (sera jo op Mid del- cn Zuid- Sumatra, mapaloes in de Minahasa, enz.).

Voor zoover niet dorpshefden aUuer een wedde of toelage ont vangen uit de IndisJie begrooting (wat hen nog allerminst tot gouvernementenorganen maakt), zijn zij in rechtstreeksch gebied deels op hun Udalinkomsten aangewezen, deels afhankelijk van het collecteloon, dat zij genieten voor de inning van gouvernementbelastingen; van verplichte dien- sten zijn zij meestal vrijgesteld. Ambtsvelden van dorpshefden allier schijnen hooge uitzondering : huisdiensten komen wel voor, evenals verplichte akkerbewerking (aangeduid met den naam van het onderling hulpbetoon, dus b. v. sera jo). Van hun inkomsten in zelfbesturende landschappen is weinig bekend.

De taak der inlandsche gemeenten behelst ook in het rechtstreeksch gebied der buitenbezittingen deels autonomic, deels self ge- verment. Het laatste komt in hoofdzaak neer op politiearbeid voor het gou vern- ment (omschreven in de reglementen op het rechts- wezen), inning van belastingen voor het gouverne- ment en zorg voor het praesteren van verplichte gouvernementdiensten. Het eerste omvat altijd dorpsbestuur en dorpspolitie; somtijds dorjwrecht- spraak; een enkel maal ook bewuste dorpswetgeving (regeling). Naar de adat zijn tai van zaken van fa- milie- en vermogensrechtelijken aard dorpszaak, die het in westersche landen niet zijn : omgekeerd gaan eerst in den laatsten tijd de dorpen zich ook inlaten met aangelegenheden als onderwijs, kredietver- schaffing, enz. Naast dorpsgronden (onder beschik- kings- of onder bezitrecht), dorpstuinen en dorps- scholen heeft men b. v. in Palembang, op Boneo en op Zuid-Celebes reeds dorpsrijschuren; op Ambon, Bali enz. kent men dorpskassen. Dorpsbelas- tingen zijn zeldzamer dan verrijichte dorpsdien- sten; de laatste zijn nu en dan gewestelijk gecregeld (zie, voor Menado, Koi. Verslag 1903 bijlage J onder II). In 1913 heeft het gouvernement zelfs voor Timor een nieuw soort dorpsdiensten geschapen voor schoolbouw (Ind. Stb. 1913 n° 309 ten zesde § 7 en ton zevende § 7, vervallen 1915 n° 620). De oudc dorpsrehtspraak is herhaaldelijk in stand geblven als onderdeel van de inlieemsche rechtspraak (vgl. met name Adatrechtbundel, Y.); waar zij, als op Bali, afgeschafte Keet, zaT'zij toch veelal voorbe- staan als minnelijke afdoening. In streken met gouvernementrechtspraak heet zij overal afgeschafte, behalve alleen op de Ambonsche eilanden, waar het gemcentehoofd (de "regent") als regent- schapsgerecht een plaats heeft gekregen in onze rechterlijke inrichting. Van bewuste dorpswetgeving geven het sprekendst bewijs de desareglementen van Bali (zie BALI). Van al deze punten in zelfbe-

stuursgcbied valt hier alleen te zeggen, dat dorpsrechtspreek er dikwijls gebleven zal zijn en dat zelfgovernment er obhekend schijnt.

In meer dan 66n opzicht beijvert zich het gouvernement ook buiten Java, om in reclitstrecksch gebied of ook wel in zelfbestuursgebied do inlandscho gemcenten te sterken en op te voeden. Vooreerst worden, als inleiding, gepoogd, verspreid wonende bevolkingen te bewegen tot bijeenwonen in dorpen of grooter dorpon • (Poso. Zuid-Celebes, Halmahera, cnz.). Voorts wordt getracht, dorpon, die niets dan pick ken van samenwoning waren, in inlandsche gemenschappen te vervormen, gelijk zulks reeds van zelf geschied was in gedeelten van Borneo, Zuid-Celebes, Halmahera. Eindelijk zijn in 1914 bij een tweetal ordonnancies (Ind. Stb. 1914 n° 629 en 774) voor de gewesten Amboina (bchalve Zuid-Nieuw-Guinea) en Sumatra's Westkust eenige gronclslagen van gemeente-organisatie vastgelegd, gelijk in 1824 en. 1854 reeds cenigematig geschied was voor de Molukken en voor Banka (Ind. Stb. 1824 n° J 9a ; 1854 n° 59). Door die verordeningen, die blijkbaar bedoelen den adattoestand te eerbiedigen en die deels de inlandsche gemcente-ordonnantie van 1906 voor Java, deels (niet altijd gelukkig) de Nederlandsche gemeentewet nabootsen, wordt o. m. de rechtspersoonlijkheid der gemcente boven twijfel gesteld en het gemcentevermogen beschermd ; die voor Sumatra's Westkust onderstelt, dat wetgeving door het dorpsbestuur een aan inlanders gemeenzaam begrip is. Gunstig stoken deze ordonnancies af bij de van omtreeks 1860 dateerende pogingen om, althans ter Sumatra's Westkust, bestaende dorpen wilkeurig tot een nieuwe nagari bijeen te voegen en de bestaende dorpsinrichting door nieuwigheden van het gouvernement (cen panghoeloc kapala als dorps-hoofd, panghoeloe's soekoe als heerendiensthoofden, cnz.) te verdringen. Die pogingen zijn slechtgelukt, en schijnen thans opgegeven...

Tei-vrij gelijk reeds uit het laatstgezegde blijkt, met het samenvoegen van dorpen op de buitenbezittingen voorheen maar al te vaak onberaden word omgt ; sprongen (vgl. Damst6 in Ind. Gicls 1910 ID, is in I.) 13 bij Bijbl 7793 — dus niet bij verordening — bepaald, dat de regels voor samenvoeging en splitsing van desa's H op Java ook hier mochten worden toegepast. Op het voetspoor van art. 20 der zelfbestuursordonnantie (Ind. Stb. 1914 n° 24) maakt art. 13 d (: r inlandsche gemcente-ordonnantie voor Amboina het jngelijk, dat cenige niet samengevoegde gemcenten toch cen gemenschappelijke kas hebben.

Tot dusver bestaan geen dergelijke regels voor dorpsorganisatie en dorpsamenvoeging in zelfbesturende landschappen. Do nog niet itigevoorde zelfbestuursordonnantie (InJ- Stb. 1914 n° 24) zijwt van inlandscho gemcenten.

Voor inlandscho gemcenten op lioofdplaatsen (Palenibang, cnz.) geldt hetzelfde wat voor Java dicnaangaand gezegd word (zie DESA); daar b. v. Sumatra's Oostkust liaast geen inlandsche gemcenten (cn kent, heeft ook Medan) op geon.

M< : L de vrijo dcsa's van Java zijn vrgolijgbaai' du wakkueh-dorjion in Atjeh; zie onder DESA's (VRIJE).

Literatuur: Margadant, Het Reg. Rcgl. v. N. I.; De Loutcher, Staats-Admi. recht v. N.-I.; Kleintjes, Hcl Staat'recht v. N.-I.; do agrarlscho resumd' voor de buitenbezittingen sinds 1872 (Sumatra cnz.); Westenenk, De Minangkabausche ngari, in Meded. Encycl. Bureauaf. 8, 1915; Meded. Encycl. Bureau

afl. 4, 1914; Van Vollenhoven, Adatrecht, afdeling II; do versehenon Adatrechtbundcls (sindg 1910); en ; genoeimde ; ' 广二 r workon. Gelijk men uit deze opgavo ziot, zijn de ; >~ dorpsgemeenten buiten Java tot dusverinde literatuur verwoord.

DORPSGEESTELIJKE. Hun titel is op 7 淑一似中 Java gewoonlijk IM of amil, elders op Java vooral (modin of kaem ; maar ook khatib, bechamin, men voor, zzoals ketib, bilal, pejjihodoe, pakih, mer-c. yUS, bot, enz.; in Atjeh noemt men. hen teungkoe (en wel, ter onderscheiding van andere teungkoes: teungkoe 声... meumasah), op Midden-Sumatra malim. Over de betekenis dicr namie zie de daerbtreffende artikelen.

Hun is in het algemeen de zorg voor de godsdienstige aangelegenheden in het dorp (en in de kampongs der grootere steden) opgedragen. Daartoe bssK••• hoort de zorg voor het dorpsbedeuhia en het voortgaan by de sembahjangs daarin; aan hen wordt door / de geloovigen de verachuldigde djakat en pitrah (zie aldaar) gebracht, en zij zijn de bemiddelaars bij alle - aalnrdng der dorplingen met de moskeebexnb- 8G 土 * ten ter dis tris tsho of dplaats, bijv. bij gelegenheid van het sluiten en. ontbinden van huwelijken (in welke gevallen dedorpsgeestelijke tevens de noodige inlichtingen over de familiomstandigheden, der betrokken partijen geeft); in Atjeh wordt het huwelijk zelf gesloten. — Verder is hy de persoón, die de bij alle belangrijke gebeurtenissen gebruiikelijke godsdienstige maaltijden (zie KANDOER) wijdt door het uitspreken van Arabische formules en gebeden (donga's, do'cCs). Bij sterfgevallen verricht hij gewoonlijk den doo' (en-se7nbahjang en leidt de rituele reiniging en toraardebestelling van den overledene. Ook voor de rituele wijze van slachten wordt hij gewoonlijk als do deskundige in het dorp beschouwd en zelfs geeft hij wel onderricht in de elementaire begrippen van den godsdienst en in het opdreunen van den Moran.

Do keniis, welke hij voor al deze ambtsbezigheden noodig heeft, verkrygt hy door een kort verblijf aan een pcsantrien (zio aldaar) of door eenig onderrecht van anderon, die zulk eene onderwijnsrichting bezocht hebben. Er zijn wel dorpsgeestelijken, die min of meer tot de geleeterden gerekend mogen worden, maar zij vormen eene uitzondering. Do meosten onderscheidcn zich niet boven hunne dorpsgenooten dan door hot van buiten konnen van eenige Arabische formulieren op zekere praktischc vaardigheic in het vorrichten van eenvoudige ceremonien. Hot volksbijgeloof deelen zij meestal onvoorwaardelijk, en hunne bemiddeling wordt dan ook ingeroepen, bij v. waar booze invloeden gekeerd, ziekten genzen of gunstige tijdstippen berekend moeten worden.

Hun inkomen bestaat in de cmolumenten, hunno vcrschillonde bemoeienissen v 鹹 onden. Dd too behooren do zgn. salawat (bulooftegnn voq' uitspreken der vrcischo ypi dore dergoljko diensten), de p 沙 淑书 S 车争 1 in do opbrengst der djakat. 二* : 責 ; 任

Zij behooren tot het dorpsbC' Wir eii ■ Eebbe' ; ? als zoodanig op Java vccal inkomsten uit eenW^^ ambtsveld. In Atjeh is hunne functie, reeds van ouds, erfelijk gowordon; elders worden zij wel door het dorpsbestuur, hot dorpsheofd of door de „oud- sten' aangesteld 9. In de Minangkabausche landen

1) Als lid van hot dorpsbestuur verrichten zij

behoort de *malim* tot de zgn. adatgeestelijkheid der op de oudo volksordning gebaseerde *soekoe*- inrichting. — Men houde vooral in het oog, dat de rol en positie der dorpsgodsdienstbeambten neg- gere overeenkomt met die van predikanten of pas- toors in Europeesche dorpen. Een gewij, geestelijk karakter toch hebben dezo amils en huiss gelijken niet; geen zielverzorging is hun opgedragen, en sacramentele handelingen, waartoe uitsluitend „priesters” zouden bevoegd zijn, kent de Islam niet.

Literatuur. C. Snouck Hurgronje, De Ath&jers, I] 如 M 函 倾 斗 J De Islam- in- Ned erlandsch-Indie (Groot godsdiensden, Serie II, no. 9) biz. 30—33. — P. J. Veth Java IV (1907) 432 vv. — L. W. C. van den Berg, De Mohamm. geeste- lijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoe- ra (Tijdsclir. van het Bataviaasch Genootsch. van K. en W. XXVII (1882) IS vv.); 2e druk, biz. 19 w.

DOUANE-RECHTEN. Zie BELASTINGEN. *Intn U* *ivoerrechten.*

DOUWES DEKKER (EDUARD). Zoon van Eduard Douwes Dekker, koopvaardijkapitein en Sietske Eeltjes Klein, werd den 2den Maart 1820 te Amsterdam geboren. Hij werd aanvankelijk opgeleid voor den handel, totdat zijn vader hem in 1838 mede- nam naar Oost-Indie, om aldaar zijn geluk in den staatsdienst te beproeven. Den 6den Januari 1839 zette hij voet aan wal te Batavia, jiiine pogingen om op de Gouvernementsbureaux 'een plaatsje te krijgen, werden in Januari 1840 beloond met zijne benoeming tot tweeden commies bij de Algemeene R- kenkamer. Twee jaar later werd hij geplaatst ter Westkust van Sumatra als controleur der twee- de klasse; dit bleef hij tot Januari 1846, toen hij op wachtgeld kwam en ter beschikking werd ge- steld van den resident van I'awang, in afwach- ting van wederplaatsing. Den 10den April d. a. v. trouwde hij te Tjandjoer met Everdine Herberte, baronesse van Wijnbergen; in Mei van datzelfde jaar werd hij herplaatst als commies op het resi- dentiekantoor van Bagelen, waarna hy in October 1848 benoemd. werd tot secretaris van de residentie Menado. By Koninklijk Besluit van 17 December d. a. v. no. 41 werd de Gouverneur- Generaal gemach- tigd hem te beschouwen als bezittende het radi- kaal van Indisch ambtenaar. October 1851 zag hij zich benoemd tot assistent-resident en magistraat te Amboina, welke betrekking hij vervulde tot 2 Aug. 1852, toen hem een tweejarig verlof naar Europa werd verleend tot hers tel van gezondheid. Twee en een half jaar bleef hij met verlof, zonder dat hij in eenig opzicht de bijzondere opmerzaamheid trok.

Op Java teruggekomen, werd hij 4 Jan. 1856 benoemd tot assistent-resident van Ixjak. Nog maar eenige weken op zijn nieuwe standplaats, meende hij den regent te moeten aanklagen wegens het ge- bruiken van meer pantjens dan hem wettig waren toegekend (24 Febr.). Daar de resident niet dadelijk • in zijn voorstellen, o. a. om den regent naar Serang te dirigeren, ten einde te voorkomen dat die hoofd- ambtenaar op een ter zake in te stellen onderzoek zou kunnen influenceeren, wilde treden, en zijn voor- barig optreden afkeurde, wendde D. D. zich reeds den 29sten Febr. tot den Gouv.-Gen. Duymaer Van Twifit met het verzoek, om den resident van

Bantam te gelasten de handelingen in zak de aan- kl&cht tegen den regent van den assist.- resident van Lebak goed te keuren, of wel den laatste ter verant- woording te roepen. Als antwoord hierop ontving hij bij besluit van 23 Maait 1856 no. 34 zijne eervolle ontheffing van de verdere vervulling zijner betrekking en den last om aan den resident van Bantam alsnog al zoodanige openingen en mededeelingen te doen met betrekking tot do door hem beweerde on- rechtmatige handelingen van het inlandsch bestuur in Lebak, als waartoe hy in staat was. Tevens werd hij voorloopig belast met de waarneming der betrek- king van assist.-resident van Ngawi. In eenc kabi- nets- missive werd het besluit nader toegelicht, hem de ernstige ontevredenheid van den Gouv.-Gen. be- tuigd en medegedeeld dat, uit aanmerking van de gunstige rapporten vroeger omtrent hem ontvangen, de Gouv.- Gen. in het voorgaallene geen reden wilde vinden om hem het uitzicht op eene wederplaatsing bij het Binnenl. Bestuur te benemen. Daarom had de Gouv.-Gen. hem voorloopig belast met de waarnem- ming der betrekking van assistent-resident van Ngawi, en zou het van zijne verdere handelingen in die betrekking afhangen, of bij hij het Binnenl. Bestuur zou kunnen geplaatst blijven.

D. D. meende na zulk eene behandeling niet lan- ger in dienst te kunnen blijven en vroeg, niettegen- staande hij nog niet in de termen viel van pensioen, den 29sten Maart eervol ontslag uit's lands dienst, hetgeen hem bij besluit van den 4den April word verleend.

In het begin van 1857 vertrok hij naar Holland en nam daar zijn welversneden pen ter hand om zijne grieven bloot te leggen, Nederland te wijzen op den volgens hem rotten toestand in N.-I. en tevens in zijn levensonderhoud te voorzien. In 1860 debuteerde hij onder den betekenissen pseudoniem *Mu l l a t u l i met. Max Havelaar* of de koffi- eveelingen der Nederlandsch Handelsmaatschappij, 'en ontlopte zich daarmede als schrijver van den eersten rang. In hetzelfde jaar verschen van zijn hand „Indrukken van den dag”, hetwelc in 1861 gevolgd werd door „Mijnbrieven”, in 1862 door „Wijs mij de plaats, waar ik gezaaid heb” en „Over vrijen arbeid in Ned.-Indie”, en in 1863 door „De bruid daarboven”. In 1867 verscheen: „Een en ander naar aaj- leiding van J. Bosscha's Proussen en Nederland”, in 1871 „Duizend en eenige hoofdstukken over 8p (cia- liteiten”, in 1873 „MilHoerstudii”, en van 1870— 1877

Van al leze werken zagen vlc her- drukken het licht.

Douwes Dekker heeft zijn levnsdoel: een politick persoon te worden, om op die wijze niet alleen met de pen, maar ook met het woord en de daad voor Indie te kunnen strijden, nooit bereikt; dit berokke nde hem veel verdriet en vervulde hem met bitterheid en iseen der oorzaken geweest, dat hij zich in later jaren in het buitenland ging vestigen, eerst te Wiesbaden en vervolgens te Nieder-Ingelheim, waar hij 19 Fe- bruari J 887 overleed.

Over Douwes Dekker verscheen eene zeer om- vangrijke Kteratuur: de onckle lijst zelf] die ge- schriften zou te groot zijn om haar in de Encyclopaedic op te nemen. Van bijzonder belang zijn „Zijne Brieven”, uitgeg. door Mevrouw D. D., in 10 din. verechenen en „Tine. Brieven van Mevr. D. D.— Van Wijnbergen”, uitg. door Dr. J. Pec. Zie ook *Multatuliana*. Verspreide en onuitgegeven stukken medegedeeld door A. S. Kok met bibliografisch overzicht der geschriften van Multatuli door L. J. Petit. Van den Max Havelaar verscheeneome Fran-

ook nog andere werkzaamheden; zoo wordt soms over hunne diensten beschikt o.a. bij de vaccina- tie, het toezicht op waterleidingen, enz.

schc vertaling door Nieuwenhuys in 1876, eene Engelsche door Nahuis in 1868 en eene Duitsche door Glaser.

DOWAJA, ZIE BANGO.

DOWORA BESAR EN KETJIL. Twee cilanden ten W. van Zuid Halmahera, residentie Ternate. Zij hebben beide een ronden top zonder krater.

q DRAADVISSCHEN (*Polymenis*) behooren tot de *Perceoces*, (zie VISSCHEN). Zij zijn gekenmerkt doordat eenige stralen van de borstvinnen van de rest dier vin gescheiden zijn en lange vrijo draaden vormen. Maleische naam *Koeroe*.

DRAAK (DRACO). Zie AGAMIDAE.

DRAGONDEBS. (Lijfwachten). Zie LIJFWACHTEN-DRAGONDEBS.

DRAKENBLOED. (Djemang). Roode hars uitde vruchten van een palm: *Daemonorops Draco Bl.* Zie aldaar.

DRAMAGA (eig. D6RMAGA). Particulier land in de afdeeling Buitenzorg, bekend om zijne Liberia-koffieaanplantingen, die langen tijd tot de fraaiste en meest vruchtdragende van geheel Java behooren.

DRANKBESTRIJDING. Sedert de laatste tien jaar is dit vraagstuk, als voor geheel Indie van belang, meer op den voorgrond getreden. Wei werd de zaak oudtijds niet geheel uit het oog verloren, doch naast een reglement op de logementen, koffie-huizen, tapperijen enz. op Java en Madoera (Ind. Stb. 1853 no. 28) enter Sum. 3 W.K. (Ind. Stb. 1861 no. 52) alsmede politie- en strafbepalingen bopaald men zich tot verpachting van het recht tot den ver-koop in het klein enz., een middel waarvan de goede werking uit dit oopunt twijfelachtig moet worden genoemd. Reeds in 1873 werd dit middel op Java en Madoera door accijnsheffing vervangen, terwijl in de buitenbezittingen de (drankenpacht in 1890 op een nieuwen voet werd geregeld (Ind. Stb. no. 85), waarbij meer aandacht dan vroeger word geschonken aan de wenschelijkheid van drankbestrijding (Koi. Vei-sl. van J 890, biz. 167/9). Vooral in het Oostelijk deel van den Archipel bestond daaraan behoefte. Nadal in het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea in 1888 (Ind. Stb. no. 67) een verbod van invoer van sterke cl ran ken, behoudens voor geneeskundig gebruik, was uitgevaardigd, word dat verbod, met zekere uitzondering voor Europeanen en Vrcmede Oohtelingen, in J 890 xitgebreid tot de Sangi, Ta laud en Niinocsa-cilanden der res. Me- nado (Litl. Stb. no. 1(>7) en tot de afdeeling Aroe-, Kci-, Tai) ini bar en Zuidvester-cilanden der toenma- lige residentie Amboina (Ind. Stb. no. 189). Zio voor thans Ind. Stb. 1912 no. 187. In die richting werd, na de inlijving van hot Oobtelijk deel van den Archipel bij het tolgcbied, voortgegaan door afschaffing van de drankenpacht, heffing van invoerrecht van Java-Arak en beperkende bepalingen betreffende invoer, vervoer en verkoop van alcoholische dranker). Vol led ig werd zulks voor hot eerst geregeld voor de residentie Menado (Ind. Stb. 1908 nos. 218, 219 j° j<-12 no. 340). Inmiddels was in 1907 de wensche- lijkheid geblokken om van Kcgceringsswogo een onderzoek in te stellen naar den omvang van het drankgebruik in geheel Indie en c.q. nopens de mid- delen tot bestrijding daarvan. Hot resultaat daar- van was vrij bevredigend. (Zio do uilvoerigo mede- dceeling in Koi. 249 en 250 van hot Koi. Versl. van 1913). Voorshands word besloten de zaak binnen zekere grenzen aan de locale besturen ter regeling over to laten. (K. V. 1909 Koi. 144). Eene reeks van keu- ren, houdende regeling van den verkoop van storken

drank in het klein was daarvan het gevolg. In het Oostelijk deel van den Archipel werd de regeling voor Menado nagcvolgd voor andere gewesten. (Zie K. V. 1913 t. a. p.). Daarmede zouden enkele voor geheel Indie geldende maatregelen gepaard moeten gaan (biz. 24 dcr memorie van antwoord aan de Tweede Kamer nopens de begr. voor 1913), waarvan enkele, met name do voorgenomen aan- vulling der politiestraffreglementen, nog in voor- breiding zijn. Voortgezette overweging van deze zaak heeft wijders in 1915 nog geleid tot eene reeks van maatregelen, welck genoemd zijn op Koi. 98 en 99 K. V. 1915. In de eerste plaats valt te verneh- den de afschaffing van de drankenpacht ook in het Westelijk deel van den Archipel. (Ind. Stb. 1915 no. 222). Nu zulks met 1 April 1916 ook in hot tot het tolgcbied behoorend gedeelte der res. Riouw en O. heeft plaats gehad (Ind. Stb. 1916 nos. 184 t/m 188), zal die pacht nog slechts bestaan in het tolvrije gebied dier residentie, waar die afschaffing voorshands stuit op onoverkomelijke bezwa- ren. Voorts is in het geheele tolgcbied het in- vorecht van buitenlandsch en op Java en Madoera de accjns van inlandsch gedistilleerd ver- hoogd van f50 per H. L. tot f 75, terwijl de in het Oostelijk deel van den Archipel geldende heffing van recht van inlandsch gedistilleerd is- uitgebreid tot het geheele tolgcbied der buitenbezittingen. Met, een en and er ging nog gepaard een verbod van het bereiden van gedistilleerd in den Westelijken Archipel en het uitvaardigen van beperkende bepalingen op den invoer in sommige gewesten. (Ind. Stb. 1915 nos. 219 t/m 230; 232, 290 en 298). Vermelding verdient voorts nog het verbod van den invoer, de breiding enz. van absint. (Ind. Stb. 1914 no. 647). Dat de Rcgccring intusschen do genomen maatregelen, mot hot oog op den toestand op Java en Madoera nog niet geheel voldoende acht, blijkt uit het feit dat nog in 1914 aan een hoofdamtenaar een onderzoek werd opgedragen naar den omvang van het drankgebruik op die cilanden. Het resultaat daarvan is nog niet bekend.

Vileralmir: Dr. H. Bervoets. De drankkwestie in Tropisch Nederland, (Eerste Nederl. Congres tegen het Alcoholisme to Utrecht, 1907); Walbehm. Een drankverbod voor Ned. Indie. Lezing Ind. Gen. 16 (1 Januari 1912.; Dczelfdo. Zending en drank. Rede op het vierde Ooster Zendingfeest, Vorden 1911; Mede- deelingen vanwege het Nederl. Zendinggenoot- schap 59c DI. 2e st uk 1915 biz. 183; Compte Rendu Institut Colonial Intern. 1909 p. 334, 1911 I p. 175.—207; II p. 44—46; Vergadering van de Tweede Kamer dor St. Gen. van 28 November 1913 (Hand. bl. 441—145); Rui ten bach. Drankbestrijding in hot Indische leger I. G. 1901, II 817, 933; Fanoy. De <1 ran kk west io in het Ned. Ind. leger beschouwd over het tijdvak 1816—1900.; Tijdschr. tegen de drank- gewoonten 1901, afl. 4—5; Tijdschr. voor N.-I 1901 bl. 859; Kost or. Een stem over de drankkwe< tie m het Ned. Incl. leger T. N. I. 1902 bl. 21; 235; Fiebig. Uober den Einfluss des Alcohols auf don Europioir in don Tro pen. Archiv. f. Schiffis. u. Tro- pen hygiene V. (1901) 14, 59; Idem. Open brief aan do gencdscheeren in Ned. Indie. Gen. Tijdschr. voor N. I. XXXIV 631; Een artikel van Dr. Hulshoff Pol in do Incl. Gids van Nov. 1910. Verdor nog arti- kelon in de N. Ct., „Onze Kolomen“ 11 Mrt. 1915; Vaderland, Ind. bijbl. v. 29 April d.a.v.; de Neder- lander 12 Juni 1915 2e bl.; N. R. C. 18 Augs. 1915 Ocht. bl. A; Javabudo 26 Juni le Bl. on 9 Juli 1915 le Bl. Walbehm. De roeping van hot Christendom

tegen den drank in Indie, in Enkracia 1915 bl. 219; de ook Jg 1909, bl. 143. Congres Ned. Ver. tot afschaffing van Alcoholhoudende dranken, 1916: Vootixracht door Walbeehm over „De tegen woordige stand van het alcoholvraagstuk in Ned. Ind. 啤

DRIGOEL. Javaansche naam van het mannetje van een Snipkwartel, *Turnix pugnax*; hot wijfje heet GommSTDe Javanen latcn deze vogels met elkander vechten, terwijl ieder op zijn vogel wedt, wat vaak op onderlingen strijd uitloopt. Op Westen Oost-Sumatra heet deze vogel Poecoe, on wordt, eveirais — kwartelsoort, Poecoc padang, *Excaffaciortia J ineat a*, door de Maleiers aldaar tot rechten afgericht.

DRINGOE. District van de afdeeling en het regentschap Probolinggo van de resident ic Pasoe-roean. Het heeft drie onderdistricten ; de 頑病 H-plaets van het districtshoofd is Kedoeng badjoel.

DRINGOE. Een krater-meertje ten Z.W. van het Dieng-plateau gelegen en door Verbeek (Java I. 403) tot den G. Boetak gerekend. Beschreven bij Junghuhn, Java II. 273. De doorsnede is ongeveer 560 M. De naam is afkomstig van do kalmus (dringoe), die reel aan den oever gevonden wordt.

DRINKWATER. Evenals elders is ook in het tropisch klimaat van Indie de aard van het drinkwater een uiterst belangrijke zaak voor den algemeen gezondheidsstoestand, daar er velerlei ziekten zijn, zooals cholera, typhus, dysenteric, bij welke verspreiding het drinkwater, zoo niet uitsluitend, dan toch in vele gevallen, als transportmiddel dienst doet. Moest men zich vroeger bijna overal tevreden stellen met rivierwater, of met water afkomstig uit min of meer diep gegraven putten, in later tijd werd dit op sommige plaatsen vervangen door water, door middel van diepe grondboingen, zoogen. artesische putten, verkregen, waardoor een gunstige invloed op den algemeen gezondheidsstoestand is uitgeoefend, zooals duidelijk voor Batavia en Seinarang is gebleken. Soerabaja, waar geen artesishe putten zijn geboord konden worden, en waar in het algemeen het water uit de Kali Mas of putwater gedronken word, leverde bij ieder optreden der cholera een groot aantal slachtoffers. Sedert dezc stad echter hare voortreffelijke waterleiding uit de Kasribronnen bezit, is daarin een buitengewoon groote verbetering gekomen. In Semarang is in het begin van 1914 een uitmuntende waterleiding geopend, wier water afkomstig is uit de bronnen Lawang en Aloedal nabij Oengaran.

Bij den aanleg van beide-Eoogdiukwaterleidingen is van de nieuwste vorderingen op technisch gebied party getrokken. Ook voor Batavia wordt de aanleg eener waterleiding voorbereid. Op kleinere plaatsen, b. v. Koeta Radja, Cheribon e. a., bestaan waterleidingen van meer eenvoudigen aanleg dan de genoemde, doch die blijkens in den lateren tijd herhaalde plaatselijke, schikkundige en bacteriologische onderzoekingen, water leveren van goede kwaliteit.

Op tai van plaatsen, en bijna overal in do zoogenoemde binnenlanden, moot men zich echter nog tevreden stellen met regenwater, rivier-of juiwater, of, zooals in de bergstreken, met uit open bronnen opgevangen en in open leidingen verder gevoerd water. Tegen het gebmik van regen water, mits goed opgevangen en goed bewaard, bestaat uit een hygienisch oogpunt geen bezwaar, maar de andere genoemde waterreorten blijven tot alien tijd verdacht, daar zij ieder oogenblik verontreinigd kunnen worden.

Vroeger werd zulk water vooral gefiltreerd door zoogen. lekstenen, d. z. uit tufsteen (padas, wadas) gesneden konische vaten, die in een liouten graamte hangen. Zij werden met water gevuld, on het door den steen heendruipende water werd opgevangen in een daaronder geplaatsten aarden pot (tam-pajan). Een zoodanige filtratie kan echter slechts een mechanisch reiniging, door terughouden van grovere verontreinigingen uit het water, veroorzaken, maar is geenszins in staat het water van zoogen. ziektekiemen te bevrijden. Gelukkig heeft deze wijze van waterreining, bijna overal onder de Europeesche bevolking, en zelfs veelvuldig ook onder de Inlanders, plaats gemaakt voor koken, al dan niet door een mechanische reiniging door den leksteen voorafgegaan. De inlandsche bevolking stelt zich echter nog maar al te veel tevreden met het uit de rivier afkomstige water eenvoudig te laten bezinken in groote aarden potten (tampa-jans).

Waar dit slechts eenszins mogelijk is, wordt het drink water afgekoeld niet, dat fabriekmatig wordt bereid. Hoewel omtront het bedrijf der ijsfabrieken. door het Gouvernement strenge voorschriften zijn gegeven, en dientengevolge het ijs als zoodanig van betrouwbaar gehalte is, laat overal do verkoop in het klein door Inlanders of Chineezen met betrekking tot de reinheid nagenoeg alles te wenschen over, zoodat het aanbeveling verdient voor het afkoelen van drinkwater en anderszins in den koken. Het zoogenoemde *frappee* te verkiezen boven het gebruik van ijs in de dranken.

Waar men niet over ijs beschikt, wordt het drinkwater afgekoeld in zoogen. gendi's, d. z. onverglaaed aarden kruiken, in welke door verdamping aan de oppervlakte het water afkoelt.

Het Natuurk. Tijdschrift voor Ned. Ind. on het Geneesk. Tijdschr. voor Ned. Ind. bevatten de resultaten van vele scheikundige en bacteriologische onderzoekingen van drinkwater. Zie verder : De Vos, Indische bouwhygiene, en over het drinkwater te Batavia de monografie van Benclot MOCIIB, in het Geneesk. Tijdschr. voor Ned. Ind. 1872.

DRONGO. Dezenaam is gegeven aan vogelsoorten *Dicruridae*, die Java, Sumatra, Borneo en andere eilanden van den Indischen archipel bewonen en zich kenmerken door hare zonderling gevondne lengte staartpennen ; de staart, welke overigens niet langer is dan het geheele lichaam, is aan het uitzicht ingesneden, terwijl do buitenste staartpennen breed of liervormig verlend en buitenwaarts naar boven oingekruid is, of bij andere soorten de juncen dezer buitenste pennen in lange draad met een langwerpige vlag aan het einde uitloopen. Dezc vogels zijn ongeveer zoo groot als lijsters, zelden grijs, meestal gianzig groenzwart gekleurd. Zij vliegen gewoonlijk laag bij den grond, houden zich steeds in het kreupelhout op, voeden zich met insecten en kleine hagedissen. Des avonds, als deduisternis invalt, is, zicl men clezo vogels in gezelschap van de geilen-melkers of naciilzwaluwee jacht maken op de Tcr-mieten, welke zij met groot behendigheid in de vlucht van gen. Zij zijn vechtlustig van aard en verjagen de vogels, die in hunne nabijheid koien. Een ondiep, schotelvormig, zeer doorzichtig nest vermaaktgen zij op boomcn, laag bij den grond. Joorde inlarde in de Pad a ijs c l i c Bo f l ; i n c i j i w o (h c i n s o o r t (B h r i n ' a r e m i e r) K o c a j a n g . (; n D i s s e m u r i m p l a t u r i s e n D i c r u r u s c i n e r a c e u s a l d a a r S a w e h g o - n o e i n d ; o p J a v a h e e l d e z e g r i j z e s o o r t s a g o e n t i n g , t e r w i j l e e n g l a n z e n d z w a r t e s o o r t (D . l o n g u s) a l d a a r

sri goenting genoemd wordt. Verscheidene soorten bowonan den Indischen archipel.

DRUIF. Aan druiventeelt wordt in Indie weinig gedaan, niettegenstaande de druif er zelfs op strand-plaatsen groeit en draagt; vooral in het gebergte op cenehoogte van 2000 M. gedijt zij zeer goed. Do vruchten zijn in den regel klein van stuk en veelal zuur. Dit schijnt echter te moeten worden toegeschreven aan slechte cultuur en minder goede behandeling. Proeven met de in subtropische landen, zooals Per- zie, Arabic en Egypte voorkomende druiven soorten, zouden ongetwijfeld veel kans van slagen hebben.

DRUIPSTEENGROTTEN. Merkwaaardige druip-steen grotten worden gevonden op het eiland Nocsakemangan aan de zuidkust van Java, n.l. Patino en Widjojoesoemo en op het eiland Kangan, ten oosten van Madocra, do Goewa Koneng en de Goe- wa Peteng; bij Rantau boedjoer in de Zuide- en Ooster-afdeeling van Borneo; op Amboina in het gebergte Soja de Batoe Lobang; verder verscheidene in de kalkgebergten der Padangschc bovenlanden (Sum. Wcstk.), waai- van de meest bezienswaardige zijn die te Paoh, Kamang en Baso bij JFort do Kock, die in Koto IV bij Pajakoemboh en vooral die bij Boco (zie aldaar), en te Moeko Moeko, aan den linkerover der Kocantan, 2 uur stroomaf van Sidjoendjoeng.

DRUKKERIJ (LANDS). Zie LANDSDRUKKERIJ.

DRUKPERS. Een wettelijk voorschrift betreffende het toezicht op de drukpers in Ned. Indie wordt voor het eerst gegeven in art. 110 van het Regcer. Regl. van 1854. Te voren were! de behoefte daaraan zelfs door het meest autocratisch bestuur niet gevoeld, omdat bij de schaarste aan drukpersen in Julii; een scherp toezicht op alles wat uitgegeven werd, <ook zonder wettelijke voorschriften, gemakkelijk worden nitgecoefd. Toezicht op werken 'buiten Ned. Iiiclie ingevoerd was daa'bij over-!,>>(licr, cindat men zich buiten Indie, zelfs in het weinig met kolonialc aangelegenheden bezig hield en zoo oot- dan hoogst zelden iets in Ned. Indie werd binnengevoerd, dal in do oogen van het iur voor ordc en rust aldaar gevaarlijk kon wor- <len yacht. Na 1848 was het echter te voorzien, dat in <lit opzicht verandering in den toestand zou ko- jkii. Bij de ij'li<-ning van het F' oulwerp Reg. Regl. was fl- Mini- l <*), PaJnid van oordeel, dat de bijzondere tor- land van Indie op het gebied van drukpers- j i ■ (■ li; iinaat jeg<-len van preventieven aard ver- - j ■ ■ : ; > : 1/ier kwam men — ook ten gevolge van in (lc 2- kamcr voorgebrachte amendementen — or(oo het Keg. Regl. op dit punt aid us te doen luiden, dat <h- regding van iiet toezicht der Regcering op do (Inkpers aan een algemeene verordening zou worden overgclaten, in ovcrconstemming in hcl beginsel dat liet door do drukpers open baren van gedachten of gevoelens en het toelaten van elders dan in Nedor- Jaidi gedrukte stukken geene andere belemmering zou mogeii ondervinden dan ter verzekering van de open bare ordc gevoerd wordt, terwij! in Nedcr- Jaidi(gefirkto Htukken(ön beJcnunder zouden wor rd on toegelaten, behoudens ieders verantwoordelykheid, volctiH regels bij algemeene verordening te stellen. Zie over de geschiedenis der totBtandkonung van h't artikel prof. mr. Ph. Kjeintjcs, Het Staatsrecht vnn Xeelrlandch-Indic 2c uitg. 191L, I, biz. 183e. v. v. Het, hing dus van de nader uit te vaardigen alge- incne verordening af, en wclkon geest de gestelde beginHclcn zouden worden toegepast. Het reglement ja van 8 April 1856 Ind. Stb. no. 74, dat dezo

matric kwam regelen, kan niet gezegd worden een zeer liberale toepassing te hebben gegeven. Het voerde w! niet de censuur in, maar trachtte toch niet enkel door repressieve, maar ook door preven- tievo bepalingen de pers aan banden te leggen. Die aan banden leggende bepalingen waren meer in het bijzonder de volgende.

1. Vnn alles, wat in Ned. Indie gedrukt of uitgegeven zou worden, — behalve wanneer het werk in Nederland gedrukt was — moest de drukker of uitgever v66r de uitgifte op door hem onderteekend exemplaar inzenden aan het hoofd van het platatse- lijk bestuur, den officier van justitie en de Alge- meene Secretarie.

2. Elk drukwerk, dat niet zou voldoen aan het voorschrift, dat het voorzien moet zijn van naam en woonplaats van drukker en uitgever, zou in beslag worden genomen en verbeurd verklaard.

3. Bij he I verleenen van rechtsinsang wegens persdelict zou tevens de sluiting der winkels, berg- plaatsen of drukkerij kunnen worden gelast.

4. Tot zekerheid voor de betaling van eventueel op te leggen boete moest ieder, die het beroep van drukker, uitgever of handelaar in drukj'erken wenschte te gaan uitoefenen, een borgtocht stellen van / 200. — tot / 5000. —, waarvan het bedrag door het plaatselijk bestuur bepaald zou worden, terwijl de Gouv. Gen. dien borgtocht binnen de gestelde grens verminderen of vermeerderen kon.

Bovendien was — behalve de onder te vermelden en thans nog gehandhaafde bepaling van artikel 11 — een bijzondere regeling opgenomen omtrent de verantwoordelij kheid voor den inhoud van tijd- schriften met inbegrip van alle dag- en weekbla- den. Artikel 17 n.l. bepaalde dat „de drukker van tijdschriften verantwoordelijk (zou zijn) voor den ghecelen inhoud van het tijdschrift, zodra de aan- gewezen schrijver of niet kon worden vervolgd, of, ver'oordeeld, het vonnis niet tegen hem kon worden tenuitvoergegled.

Elk tijdschrift-artikel moest verder (art. 18), behalve wanneer het een bloote nieuwstijding of aankondiging bevattc, door den schrijver geteekend zijn, bij gebrekk waarvan het tijdschrift, waarin het ongeteekend artikel voorkwam, kan worden in beslag genomen en verbeurd verklaard. Van het in laatstgemeld artikel bepaalde kon echter de Gou- verneur Generaal dispensatie verleenen.

Deze strenge bepalingen gaven aanleiding tot seberpo kritiek o.a. in do Statou-Generaal. Thor- becko noemde het reglement zelfs con „gewrocht der duisternis". Een gevolg dier vrij algemeene afkeuring was de afkondiging van de ord. van 22 Juni 1858 Ind. Stb. no. 73, wellic een zoogen. authen- tieckc uitlegging inbielid van eenige in genoemd rc- glnciонт voorkomende bepalingen, met het doel op eenige punten verzachting aan te brengen vooreerst door, wat betreft do buiten Ned. Indie gedrukte werken, sommige bepalingen niet toepasselijk te verklaren en voorts door voor schuldigverklaring aan in enkelc artikelen van het Regl. vermelde miscl rij van het kwaad of boosaardig opzet te eischen. Intusschen vermocht natuurlijk do ord. het wet- gevend product van hoogerens rang niet essentieel te wijzigcn. AUcun aan de uitei-st zwakke toepassing van het Regl. in de praktijk, is het too te schrijven dat do pogingen, om verandering daarin te krijgen, zich in den loop dor jaren niet luider en dringonder eleden hooren.

Eerst bij het K.B. van 19 Maart 1906 Ind. Stb. no. 270 worden uit het drukpers regl. do bepalingen

vei'wyderd, welke daaraan ziju ka-rakter van pre|eu- tief toezicht verleenden, alsmede het boven geciteerde artikel 17, on verkreeg men drukpersvrijheid in Indie.

Zooals het. thans luidt, komt het drukpers regle- ment op het volgende neer:

Ieder is (art. 11) verantwoordelijk voor wat hij schrijft, drukt, geeft, verkooft of verspreidt. De verkooper, uitgever en verspreider zijn verantwoordelg, zoolang zij den drukker niet aanwijzen; de drukker is verantwoordelijk, zoolang hij den schrijver niet. aanwijst. Aanwijzing hetzij als schrijver, hetzij als drukker van een persoon, die niet in Nederlandisch-Indie justitiabel is, heft de verant- woordelijkheid van den aanwijzer niet-op.

Zie over de vraag, hoe dit artikel 11 moet worden uitgelegd, laatstelijk mr. J. H. Carpentier Alting in het Tijdschrift voor Strafrecht 1915 biz. 489 e.v.

ED< dnikwerk moet voorzien zijn van den naam en de woonplaats van den drukker en den uitgever; niet nakomijg van (lit voorschrift heeft edit er niet meer als vroeger inbeslag nemen g en verbeurdverklaringtgevolge, enkel best raffing van den verspreider met een boete van / 10. -----/ 100.—.

Vanalles, wat in Ned. Indie gedeukt of uitgegeven wordt — behalve wanneer het werk in Nederland gedrukt is — moet de drukker of uitgever eon door hem onderteekend exemplaar inzenden nan het hoofd van plaatselijk bestuur en wel uiterlijk binnen 24 uren na (niet meer als vroeger voer) de vei-schijning.

De onderteekende beantwoording van perssonlijke aanvallen, gispingen of beoordeelingen moet in het eerstvolgend nummer of de eerst volgende aflevering na het inkomen daarvan kosteloos in het tijdschrift, waarin deze verschenen, worden opgenomen; de draagt dat antwoord echter meer dan het dubbele van het oorspronkelijke artikel, dan kan voor het meerdere, voorafgaande betaling worden gevord.

Het regiemet t be vat voorts verscheidene bepalingen omtrent misdrijven en overtredingen door middel der drukpers begaan; o.a. wordt Lepaald, dat hij, die zich door middel van eenig te koop of tentoon- gesteld, verkocht of verspreid drukwerk schuldig maakt aan eenig misdrijf of overtreding, niet al-leen gestraft wordt met dezelfde straffen, die bij- het in Ned.-Indie geld end e strafrecht tegen zoo- danig misdrijf of overtreding zijn bedreigd, inaar dat de rechter bevoegd is om in dit geval het maximum der bedreigde straf met een derde te verhoogen. Opzetting tot het begaan van misdrijven of overtredingen door middel der drukpers wordt als niede- plichtigheid gestraft.

Van de bijzondere strafbepalingen in het regle- ment voorzien is bij Ind. Stb. 1914 no. 205 inge- trokken die van artikel 24 2e lid, strafbaar stellend het door middel van de drukpers opzetten tot ha at of minachting tegen de regeering van het moeder- land of van de kolonieu en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen. In plaats daarvan zijn in de wetboeken van strafrecht voor Europeanen en inlanders nieuwe artikelen, resp. 63a en b en 66a en b, opgenomen bij Ind. Stb. 1914 nos. 205 en 206, in het algemeen straf bedreigend tegen het opwekken of bevoerden van gevoelens van vijandschap, haat of minachting tegen de Regeering van Nederland of van Nederlandisch-Indie of tusschen de veifschillende groepen van Nederlandsche onderdanen of van ingezetenen van Nederlandisch-Indie, door woorden of door teekens of vertooningen.

Het strafrechtelijk (repressief) gedeelte van het Drukpers-reglement zal geheel komen te vervallen bij de inwerkingtreding van het nieuwe Wetboek van Strafrecht van Nederlandisch-Indie (K.B. van 15 October 1915 no. 33, Ind. Stb. 1915 no. 732), waarin de geheele materie is geregeld overeenkomstig de beginselen van het Nederlandsche Wetboek. In dit nieuwe wetboek, welks datum van inwerking- treding nog moet worden vastgesteld, is de inhoud der tegenwoordige, evenbedoolde, artikelen 63a en b Wetb. v. Strafr. v. Europeanen, opnieuw geregeld in de artikelen 154—157.

De sti-affen bij het regl. bedreigd zijn gevangenis, boete, benevens beslag en verbeurdverklaring van het betrokken drukwerk. Vervolgen op grond van dit Regl. worden onafhankelijk van landaard of stand van den beklagde, berecht door de Raden van justitie; zij kunnen worden aan gevan gen met de inbeslagening van het aangeklaagde drukwerk. Eindelijk zij nog vermeld, dat openlijke oproepingen en uitnodigingen om by te dragen tot de betaling van geldboeten of gerechtskosten, verbeurd wegens drukpersdelicten, verboden zijn.

Bij K.B. van 21 Sept. 1900 en ord. van 3 Dec. 1900 Ind. Stb. nos. 317 en 318 werden ter verzekering van de open bare orde bepalingen vastgesteld omtrent den invcei en de verspreiding binnen Ned. Indie van gevaarlijk buitnlandsche drukwerken. Deze bepalingen beoogden voornamelijk den in voer en de verspreiding van fanatieke Mohaimmedaansche bladen uit Turkije en Egypte te verhinderen. Zij behoeften echter nimmer te worden toegepast De bedreiging op zich zelf in de bepalingen vei vat schijnt voldoende te zyn geweest.

Eindelijk is bij ordonn. van 24 Jan. 1905 (Ind. Stb. no. 88 j° 379) de Gouv. Gen. bevoegd verklaard om het door middel van de drukpers verspreiden v; <n berichten omtrent bewegingen van troepen of -pen behorende tot de land- en zeemacht te voor- bieden.

Het eerste spoor eener drukkij in Nederland <l. < h- Indie vinden wij eerst in 1668. Moge Nicuhoff in zijne „Zcc- en Lantreise" ook ineklen, dat zckic K. Pijl in 1659 te Batavia een „Tijtboek" zou heb- ben uitgegeven, van "clezen" Al m an a k, of wat In-t anders moge gewest zyn, kennen wij niet (h <i) enkele bericht. Den 9den Juni 1668 «loten de comiteerden wegens de Compagnie", P. A. Ovei-i - water en M. Van den Brouck, een contract met den „boekbinder" H. Brandt betreffende de oprichting eener drukkerij, waartoe de Compagnie letters en andro beooidigdhedon zou leveren. Censor der drukkerij was Mr. Pieter Pauw. Met zekeren Bruining geassocieerd, drukt hij ordonnantien, p'acaten, eenige contracten met inlandsche vorsten, de Cafc- chismus van S. Danckaerts (volgens „Valentij), Ambonsche zaken") enz. enz. In 1671 were! er een nieuw contract gesloten met P. Walbergen, JI. VOB- kens en Aem. Camp. Later, in JG74 tot 1688, druk- ten te Batavia Johannes en A. Van der Eede. In 1692 were! Abr. van Riebeeck censor der drukkerij, die aan J. De Vries overging, totdat zij in 1699 in bet bezit kwam van den predikant L. Loderus. Zeer bloeiend was-die „Compagnies- en Stadsdrukkerij" niet en talloos waren de klachten over Loderus. Toch drukte men er in de eerste jaren der 18e eeuw de Maleische woordenboeken van Wiltsen en Danckaerts, Van Haccx, Houtman, Heurnius c.a. In het algemeen was de (Jompagnie der drukkerij niet zeer gezind. Toen in 1712 de eisch om een nieu-

wet drukkerij naar Patria gezonden was, antwoord-den de HH. XVII, dat zij van oordeel waren, dat het oprichten dier drukkerij „voor de Compagnie niet dienstig” zou zijn. In 1744, den 7den Aug., zien wij de eerste „Bataviasche Nouvelles” verschijnen, het eerste nieuwsblad in Ned.-Indië. Als drukkers, tijdens de 180 eeuw, van de veelal zeer onbetekende drukwerken, noemen wij nog H. Mulder, F. Tetsch, L. Dominicus, E. Heemen en P. Van Gee- men. Veelal vei-schenen de drukwerken zondemaal.

In het begin der 19e eeuw werd er zeer over Dominicanus geklaagd. De drukkerij ging dan ook over aan C. Nicmands Verdriet en later, in 1812, aan A. H. Hubbard, die onder het bestuur van T. S. Raffles „the Government press” beheerde. Van dien tijd af is er sprake van de L a n d s d r u k k e r i j, waarvan de inrichting volgens een Reglement wordt geregeld (zie onder „LANDSDRUKKERIJ”).

In 1835 verkreeg de directeur der Landsdrukkerij, Brest Van Kempen, vergunning om voor eigen rekening wetenschappelijke en letterkundige boeken verkrijgbaar te stellen, en stichtte alzoo den eersten (officieelen) boekhandel in Indië; waarna, in 1839, de heeren Cijffreer & Co, zich te Batavia vestigden, welke zaak onder verschillende firma's, laatstelijk Lange & Co., tot 1860 bestond, toen zij met de firma Bruining & Wijt samensmolte. Sedert dien tijd nam de drukkers grooter vlucht en kan menig Nederl.- Indisch druk werk zich met Europeesche drukvoort- brengseln meten.

Buiten Batavia volgden alsdruckplaatsen op Java, eerst in 1837 Sceniarang, in 1851 Soerabaja, zoo men de werks, die de heer Dominis reeds vroeger op die plaatsen op zijne particuliere drukkerij deed ver- aardigen, niet meddeelt. Voorder had Pasoeroean in J 836, Soerakarta in 1854 encc drukkerij. Buiten -iav : i (Hilstonden cr geregekk drukkerijen te Padang in 1859; te Jakkasser* in 1858; reel later te Uledan (Jeli) : terwijrl cr nog tijdelijk drukkerijen bestonden u : Bandjarmasin, Poelo-Petah (die van den gelcer- <k-n A. Jlarcland), Tomohon, Tondano, Anibon <*) Timor-Koep : ing(dic van G. Heymering, grooten-

in <i< : i'l van het Nederl. Zendelinggenoot- : i fn 911 waren op Java va 78 en in de Buitcn- bvzittingen 30, dns in gehed Ned.-Indië 108 druk- kvrijen in werking.

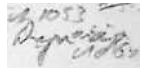
Wai <i< : niciiw.-bhidi) bet reft, zoo is het oudste dezcj de bovcngenoemde „Balaviasche Nouvelles”, die van 1744-1746 werden nitgegeven. Van 1776 (-u 1800) verseeffte het „Vndiniicuws”. Daendels liet in 1810 en 1811 een officieel nieuwsblad de „Bataviasche Courant” verschijnen, die in 1812 door de „Java Government Gazette” werd vervangen. Na het herstel van het Ned. gezag word in 1817 de „Bataviasche Courant”, wed er in het Jevcn geroepen. Sedert 1828 echter verschijnt het officieele nieuw- bhid onder den naam van „Javasche Courant”. Van de particuliere nieuwsbladen verschen in 1827 het „Batav. Ad ver ten (ieblad * \ in J 829 het „Ned.-Ind. Handelsblad” : b-?iden blovcn echter slechts koi-ten t ijd in het leven. De eerste dent hans nog bestaande nicuwsbladen was de „Soerabfija (Jourant” (1831). In Semarang verschen eerst sedert 1845 het „Sani. Ad vertentieblad”, sedert J 852 ak „Locomotief” uitgegeven; te Batavia kwam eerst in 1851 hot „Bat. Advertentieblad” uit, in 1852 door de „Java-bod e” * ver van gen, waarnevens weldra (1857) het „Bat. Handelsblad” vereehen (later opgeheven, doch wed er vanaf 1911 uitgegeven). Voorts vorschende de volgende veelgelzen dagbladen : Do Nicu we Vorstcnlanden (1872), het Batav. Nieuws

blad, Deli Courant (1885), Sumatra Bode (1894), Het Nicuws van den Dag voor Ned.-Indië (1896), De Prenger Bode (1896), De Sumatra Post (1899), De Pad an ger (1900), Nieuwsblad voor Atjeh en Ondcrh. (1901), Mataram (1904) en Soerabaiasch Nicuwsblad (1909). Blijkens den Reg. almanak voor 1916 verschiinen thans in Indië 54 periodieke geschriften die jaarlijks uitkomen, 32 maandelijks/19 twccnaal's maands, 25 weekbladen en 14 die ongezette tijden uitkomen, benevens 20 dagbladen, 14 couranten eens, 2cn 3 maal's weeks verschijnende en bovendien 57 couranten in de Jav. of Mai. taal.

Zic voor uitvoeriger geschiedkundige aanteekeningen : J. A. Van der Chijs, Proeve £ : ener Nederl.- Indische bibliographic (1659—1870) in Verhand. Bat. Gen. DI. XXXVII (1875), met Suppl. en Verbeter. (1879) en de artt. daarover in Bijdr. I. I. I. en vlc. 3e Rks X (1875) bl. 401 (Dr. T. C. L. Wijnmalen) en Bibliogr. adversaria, III bl. 43; H. Prange, in Catalogus der afd. Ned. Kolonien van de internat. tentoonst. te Amsterdam. Leiden 1888, III bl. 255, cz/ f

DRYOBALANOPS AROMATICA. Gartn. fam. Diptero-carpaceae. Kapoer baroa (Sum. W.K.), 八 / Hapoer barofe (Bat.), De Borneo-Kamferboom. >f ■ (Zie KAMFER en KAPOER BAROS). £ : f * 巳 DUBOIS (P. J. J.). Fransch aardrijkskundige. Was in dienst van den Koning van Polen, Keurvorst van Saksen August III en begeleidde inde hooftdanigheid % — van Secretaris en door dien voorst naar de Nederlanden gezonden gezantschap. Hij schreef o.m. een werk „Vies des Gouverneurs Gendreaux avec l'abregé de l'histoire des etablissements Hollands aux Indes Orientales” (uitgekomen in den Haag 1763). Hij putte de gegevens daarvoor uit de archivaliecn der Oost Ind. Compie.

DUIF. De familie der duiven, *Columbidae*, is buitengewoon rijk vertegenwoordigd in den Indischen archipel; zij verschillen in grootte van eengewone Ieuwervuk tot een fazaan of gans. De Kroonduiven of Goura's behooren tot de grootste soorten : deze vogels zwerven in kleine troepen door het bosch, Ievcn bij voorkeur op den grond, vceden zich met beziinen, zaden en granen, komen in levenswijze overeen met de gewone boschfazant (*Phasianus colchicus*) en zijn zeer gemakkelijk te bemachtigen; de inboorlingen eten haar vleesch met gaarthe. Deze duiven vervaardigen een zeer eenvoudig nest, samengesteld uit los op elkaar liggende takjes, evenals onzovlechte tortelduiven, in boomcn hiag boven den grond en gewoonlijk slechts een ei bevattende. De geheele bovenkop is vereerd met een hoog opstaand kuif, welke uit zeer zachte vedoren met losse allcnstaande draden bestaat. Zij hebben afgeronde vleugels, zeer krachtige hooge pooten en een zeer en forsche Jichaam. De Kroonduiven worden slechts op Nieuw-Gumca oncnklo oitliggende eilanden aangevonden. De gewonsoort, *Goura coronata*, was reeds in de 17de eeuw bekend : hoogstwaarschijnlijk is zij door den bekendon Damper in 1699 ontdekt; zij komt zeer algemeen voor op de vaste kust van N. westelijk Guinea, Misool, Salawati en Waigeo; zij is grijsblauw van kleur met purperbruine voorvleugels en een breeden tweeden band over de grootte vlcuglekkevecleren. Ecnv worden soort, ontdekt door De Stuers, naar men meendo in Djailoli, en het eerst beschreven door Fraser in 1844 is—crlb Victoria-Kroonduif (*Goura victoriae*); zij is iets kleiner dan *Goura coronata*, geheel grijsblauw met uitzondering van den krop en de bore, welke purperkleurig zijn ; do vedoron dor kuif hebben aan do punt wit te oog-

vomige vlekken, vcm1 ovoivcnkomst aanbicdondo met kant ;do band overdo vleugels is licht gryslblauw en roodbruin van Ideur. Mon meende, dat doze twee soorten de ma'nctioſ on do wijffjes waren van 6en on dezelfde soort. te nicer omdat in den Zoologischen tuin te Londen uit de paring van een mannelijk G. coronafa-cti een Snijffe G. victoriae cen jong wurd geboren. In lateren tijd xverden telkens gooote hoe- veelheden Kroonduivcn, zoowel lovend als in huiden voor den veerhandel naar Europa overgezonden en de juiste woonplaatsen bekend. G. victoriae is alleott waargenomen in de Grootc Geelvinkbaai, op de eilanden Kordo, Sock of SoweK en Jobi ten noor- den van N.-Guinea. Goxira scliccpmakeri is cen eigenaardige vorm a Is het ware tusschen G. coronata en victoriae insttaande; in grootte en in de fraaic purperkleur van de geheele onderzijde van het li- chaam is ze gelijk aan victoriae. doch de kuifvederen zijn als die van coronata; deze soort is afkomstig van Zuid-Oost-Nieuw-Guinea. Verv. aut aan G. sctieep- niakeri is G. alberti&i, van 匕 n ccsiebijk gedeelte van Nieuw-Guinea en vocraal ㄉ. g terwyl G. sdairs in v - i jija (io r-ibij de Fly- en 圭-三部做幕, 青山 boldt-ba&i — TXL O 亡*: 江-点祖 1?": ; 协 1, 抓会 G. beccarii sikonsTig. Skc idiiihi* ; , gekleurde soort wq ; 忌 onder den naa 玆z- G-awr; 隳、<?; 1c*rv-i; 宜 n op

Andai (ten zuiden van DTTW1' 寸「:色泛 de Kroonci uiv en door de inbcv-oriingea Zls-scre-ek en aan de zuidwestkusi van Nieuw-Guinea Titie genoemd. Te betreuen is hex dax deze pra-ctige vogels, de reuzen onder de dnuiven. ten behoeve van den veerenhandel in zulk een grooie hoeveelheid worden gevangen en uitgevoerd, dat langzamerhand uitroeing plaats heeit.

Aan de Kroonduiven sluiten zich de Fazant- duiven (Ofidiphaps) aan ; zij bereiken ongeveer de grootte van een fazant en hebben ook veel overeen- komst, zoowel in den vorm als in hare gewoonten, met deze vogels ; zij zijn met schitterende kleuren getooid, waarbij purpere en geelbruine tinten de hoofdrol spelen en sterk af st eken bij een geheel zwarten staart, een koraalrooden bek en wijnkleu- rige pooten ; zij zijn aangetroffen op vrschillende plaatsen in de nabijheid der zee, zooals Do reh, Andai, Bat anta, Misool, het Arfakgebergte enz. Zij zijn schuw, maken een geluid dat overeenkomt met dat der Ki-ouduiven en Loophoenders (Megapodius), loopen en verbergen zich met grootc snelheid, hou- den zich bij voorkeur in lage struiken op, voeden zich met zaden en worteltjes van planten en land - conchylieu, en wippen onder het Joopen met den staai-t. Men heeft 3 soorten onderscheiden : de ge- wone en oostbekende soort is Otidiphaps nobilis van het Noordwestelijke Nieuw-Guinea; later ont- dekte men een aan baar ver wan te soort in het zuid- oostelijk gedeelte van Nicu-Guinea op het gebergte „Ovven Stanley", die Otid, cervicalis wordt genoemd en op het eiland Fergusson, een van de d'Entrecas- teaux-eilandengroep, nabij de uiterste oostelijke grens van Nieuw-Guinea, werd op 2000 voet hoogte in het gebergte een clerde soort ontdekt (Otid, insu- laris) ; haar geroep klinkt als Kd-ooo luid in de hooge bergen.

De Nicobarduif (Golotinas nicobarica), de delimoe- kan der Javanen, waargenomen in den geheelen Archipel, kenmerkt zich door sinalle buitengewoon verlengde vedren op den hals, op het voorste gedeel- te van den rug of mantel en op de vleugels; zij is ge- heel metaalgroen met den prachtigsten gouden wcr-

schijn, do oude vogels hebben een witten staart, do jongen een groenachtig zwarten.

De zoogenaamde Muskaatduivcn (Carpophaga) zyii groot e duivensorten, die in bosschen leven hoog in de boomen, en zich met allerlei boomvruchten voeden. In den archipel komen ongeveer 40 soorten van Muskaatduiven voor. Een zeer algemeen op Java, Sumatra, Borneo, Soembawa en Flores voor- komende soort, op West-Java Pergum genocul. (Carpophaga aenea) is witachtig grijs, terwyl de nek purperachtig, de rug, vleugels en staart blauwachtig brongroen en do onderzijde van den staart rood- bruin geklourd zijn; op Java leeft zij bij voorkeur op de steile met bosschen begroeide toppen van het gebergte; zij voedt zich met boomvruchten en bij gebrek daarvan met boombladeren. In Midden-Sumatra wordt zo genoemd Pagam en Pergam en in groote menigte door de inboorlingen gegeten, die haar veel- vuldig in kooien houden onder het overstekende dak hunner won in gen. Verwant aan deze soort is Car- pophaga geelvinkiana van de Geelnkbaai. Eene an- dere soort Carp. badia s. capistrata van Midden- Sn- matra, heet aldaar Pagam (evenals de vorige soort), Lampaitoe en Pergam KaJaboe, wordt, evenals Carp. aenea door de Malciers in kooien gehouden en met smaak gegeten. Eene minder groote soort is een violetgrauwe duif van Java (Carp. lacemidata) met lichtblauwen kop eu bronskleurige vleugels, staart en rug. Op de zuidwestkust van Nieuw-Guinea, op Waigeoe, Rawak, Salawati en de Aroe-eilanden Je- ven zeer groote fraai gekleurde muskaatduiven, op Andai, Ocras en op Doreh, Maismon door de iiii- boorlingen genoemd. Door een der Nederlandsche reizigers werd een nest dezer soort gevonden, dat 111, een tak ongeveer 10 voeten boven het watcrvlak, Ei uit ruvve en los saingevogde takjes gemaakt was, met 2 gladchalige witte 6.2 cm. lan go cieren; bij deze duifsoort, Carpophaga pinon genoemd, i hoofdkleur van het lichaam purpergrauw, vk-u : " 1 - cn staart zijn blauw-grauw, de schouderveeren zw.:.:, de buik is rood-bruin, een band op den staart en ', zoom rondom den snavel zijn spierwit. Het cii : 「 i Jobi wordt bewoond door een aan Carp. pinon v-- wante soort (Carp. we'termanni). De zoogenum : , • Keizcrsduif (Carp. basilica) bewoont Hahnahc, heeft kop, hals en krop grijsachtig rose met licht grijsblauwen hals en roestkleurige borst en buik; !<■ vleugels en de rug zijn brongroen inel gouden we< i - schijn en de staart is blauwzwart met, een grijzzii dwarsband. Een groote fraai geklourde soort mcl langen staart (Carp. jorsteni) bewoont Celebes; zij is, van boven brongroen met gelcn en rood bruinen weerschiin, van onderen witachtig en do staart voor- zien van een witten d wars band. Een soort van Nieuw-Guinea, van de Kei-, de Aroe- en and orc naburige eilanden, is voorzien van een groote rose vh : k op den nek (Carp. concinna); op Celebes leeft Carp. paulina met een roodc vlek op den nek; bcidc zijn n a ver want met Carp. aenea. Op Timor, Flores, do Kei-cilajden, Hahnahera, Makasser leeft Carp. rosacea : een grijskleurige soort met zwarten kop en hals komt slechts voor op Hahnahera en Boctroe (Carp. perspicillata) en C. neglecta alleen op Ceram en Amboina. Een fraaic wijnkleurige soort bewoont Timor (Carp. cineracea). In de Gcclvinkbaai, op Nieuw-Guinea en de Aroe-eilandcn leeft Carpophaja zoeae, met purper-bruinroode vleugels. Eene*soort met een zwarten halsband en een donker purper- kieuurige borst en buik is Carp. mulleri van Nieuw- Guinea en de Aroc-eilandcn. De zeer fraai gekleurde Carp. rijugaster, van boven koperrood, van onderen

rood bruin met een blauwachtig of purporen staart, behoort tot de Papoea-eilanden, het westelijk Nieuw-Guinea en Jobi. Eene soort, die op Nicuw-Guinea, Banda en Amboina voorkomt (*Carp, myristicivora*) wordt op Doreh genoemd, Wainoir en Kaimisr. Op de Keilanden wordt door de in boor linger) *Carp, rosacea* Taroc genoemd. Eenige soorten met hoofd-zakelijk witgevederde en zwart e slagpennen worden in het geslacht *Myristicivora* gebracht; *M. bicolor* heeft een groote verspreiding en wordt op de Kci-cilanden Walor genoemd.

De Papegaaiduiven of Vruchtduiven (*Treron*), hebben een krachtigen bek, leven op boom en voeden zich hoofdzakelijk met vruchten; de hoofdkleur is bij alle soorten geelachtig groen, doch de onderzijde der vleugels is grijs; bij de volwassen mannetjes van vele soorten zijn de mantel en het bovenste gedeelte der vleugels grijsachtig purper-roodbruin; de vleugelpennen zijn zwart. Er zijn nimmer dan 50 soorten papegaaiduiven in den Indischen Archipel bekend. Eene geelgroene soort met grijsachtig purper-kleurigen rug en grijzen staart, niet grooter dan een gewone tortelduif, bewoont Java, Sumatra, Celebes, Soela en Sangi, is zeer algemeen over geheel Java verspreid en veeft zich hoofdzakelijk met wildc vijgen, zoodat ze tengevolge van haar groot aantal dik-wijls groote schade aanricht. Deze soort wordt genoemd *Treron griseicauda*; eene tweede soort, *Treron aromatica*, komt alleen op het eiland Boeroe voor en onderscheidt zich door een kaneelkleurige onderzijde van den staart. Lijkt de mannetjes en witachtige onderzijde met groene fijne zigzagbanden bij de wijfjes; alsvant aan deze duiven is *Treron nasica* van Sumatra, Borneo en Banka, die in Glidden-Sumatra „Poenei“ heet; men vindt haar in kooien bij de Maleiërs; onder het overstekende dak hunner woningen. Op Borneo en Sumatra leeft *Treron fulvicollis* met KCeichtig bruinige vlederen. Een andere groene van Java (*Treron vernax*, aldaar katik of walik genoemd), heeft een grijsachtigpurperen hals met een geel rood e keel, wordt in Midden-Sumatra evenals *T. vanica* „Poenei“, doch ook Kara bitjan en Jjodjie genoemd. Eene kleine f-oort (*Treron olax*) van Java, i. Sumatra <(P<ineo, heeft een licht blauwgrijsen kop met een jHirjicrniim-n rug en roodgele keel. *Treron psiU'ict<i* van Timor en Samoa is geelgroen met een witten staart. *Sphenurus oxyurus* van Java heel I ceij)ansen wigvoimig(n) Haaft, is geelachtig olijfgroen met geel onderzijde van <len staart. Eene groote f-oort (*Bulcrion capellei*) van Java, even groot; tls <lc gewone woudduif met een buitengewoonkrachtigen <Jikk bek, is groen met roodachtig geel keel en roodbruine onderzijde van den staart. Bij eeno andero aan de Papegaaiduiven verwante groep, go-naaid *Ptilinopus* is de hoofdkleur inin of nicker hcl- <ler groen, sonis donker blauwgrijs, zelken eften geel; bij vele soorten is die hoofdkleur door roode vlekken vermindert en dooerste vleugelpennen aan het uiteinde ineen of minder versmaald. Eene zeer kleine soort (*P. numts*), nauwelijkh de grootte hebbende van een gewone bpreuw, juct eenen zeer korten aan de onderzijde geelgekleurden staart bewoont Nieuw-Guinea. Op Amboina leeft *P. viridis*, voorzien van een groen (en purperkleurigen vlek op de keel. Zeer algemeen op Java is *P. melanoc<phahis*, de walik kembang, met licht grijzen kop en hals, z war ten nek, de onderzijde van den staart hooggeel en het uiteinde purper-rood. Timor wordt bewoond door eene soort (*P. cinctua*) met eenen witten kop, hals en keel, terwijl de gewone kenschetsende groene kleur dozer soorten slechts op den buik aanwezig is. Eene zeer snel vlie-

gende, fraai gekleurde duif is *P. porphirew* van Java, groen met purperrooden kop en hals en een breeden witten band over de keel; twee andere soorten met purperrooden boven kop zijn *P. flavicollis* van Timor en Florces en *P. coronulatus* van Nieuw-Guinea en de Aroccilanden; terwijl *P. diadematus* van Banda en van de Kci-eilanden, alwaar ze genoemd wordt Oe-dar, een grijsachtigen bovenkop heeft, en *P. mona-chus* een grijsachtigen blauwen bovenkop en groote borstvlek en een orangerooden buik; zij komt voor op Halmahera, Tcinate, Batjan enz. Eene zeer fraai gekleurde soort bewoont Nieuw-Guinea en de Aroc-eilanden (*F. pulchellus*); de kop is karmijnrood, het Jichaam van boven geheel groen, een breede purper-roode band loopt over de borst, de buik is geel, nabij en onder den staart zijn alle vlederen saffraangel. Op Sumatra en Borneo leeft *P. jamba*, van boven groen, van onderen wit, met een purperrood voorhoofd en keel; wordt in Midden-Sumatra genoemd Katoeck- anda en Poenei jamboc. De soorten met langen staart vormen het genus *Alegalaprepia*; *puella* van Nieuw-Guinea is bronsgroen en versierd met rozeleurig, druppelvormige vlekken op de vleugels.

De Tortelduiven zijn talrijk vertegenwoordigd in verschillende geslachten en soorten over den geheelen Indischen Archipel en kenmerken zich door sierlijke vormen en een zeer kleinen kop. Alie nestelen op boom en voeden zich bijna geheel met granen en zaden. Onder de tortelduiven spelen de zoogenaamde vechtduiven een groote rol, de gevlekte of Paretortel (*Turtur tigrinis*) en de gestreepte tortel, perkoetoe Jav., (*Geopelia striata* en *G. maugei*). Op Java heet eerstgenoemde soort Tikoekoer, in Jlid-dcn-Sumatra Balam, en *Geopelia striata* Keitiran, Katiran en Katitiran. Op de Keilanden heet *G. maugei* Sikloliat. Door de Maleiers worden deze duiven voortdurend van gen; bijna in elite woning hangen een of meer kooien. Deze van nature makko en zachte duifjes zijn zeer geschikt tot dressuur; de Maleiers zijn dikwijls uren achtereen bezig ze tot den strijd af te richten en allerlei kunstjes te leeren; een door hen geliefkoosde bezigheid is met de duif in de kooi hier of daar op den weg te gaan zitten en te wachten tot de duif, die uitgevlogen is, ten gevolge van het roepen van het wijfje, weder in de kooi teruggekeerd is. Per kooien voor de perkoetoets zijn vervaardigd van hout, bamboe, klapperbladnerven en van rotan, en gedekt met een roven op genaaide lap katoen; altyd zonder deurtje, maar in plaats daarvan vior beweegbaar middelstijltjes die op en neer geschoven kunnen worden. Aan de uitwespelen dezer duiven is bij de Maleiers het bygeelof verbonden, dat deze in goud kunnen veranderen, zoodat onder aan de kooien een stuk katoen is opgehangen, waariin zo met zorg verzameld worden. De Javanen herkennen de goede perkoetoets aan bijzondere ken-tekenen, en een vogel, welke deze bezit en de vereischte tonen voortbrengt, heeft groote waarde, soms wel / 1000, daar hij zijn bezitter allerlei zegeningen in gen aanbrengt; ja or zijn er die gelooven, dat dit diertje, 100 jaar oud geworden, dagelijks een gouden ei legt. De gestreepte tortel, die vooral in dichte bosschen zeer algemeen zijn, worden op Sumatra door de Bataks in strikken of met lijmsrokken gvangen, doch vooraf een reeds mak geworden vogel als lok-duif in een kooi opgehangen, en boomvruchten hier en daar nerglegd. Met duizendtallen worden dezoort soorten gvangen, vooral de Tikoekoers, naar de kustplaatsen ten verkoop gebracht en van daar naar Europa verzonden, of door de inboorlingen geteelt en door hen en de Europeanen in den geheelen In

dischen Arcliipel in kooien gehouden. De Tikokoersstroogeel voorhoofd en groote borstvlak; voorts een komen zoowel op Java, Sumatra en Borneo voor, als opafwijkende soort, die alleen op hot ci land Wetter ton Banka, Soembawa, Timor, Flores, Celebes, Hal- niaheranoordoosten van Timor leeft (*Phlegoenas hoedlii*) on en Amboina. Op Ternate zouden ze niet oorspronkelijk evenals bij vele soorten van *Ptilinopus*, de eerste slaggen gewoond hebben, doch in het wild in- gevoei-d zijn. Opaan beide vleugels versmald heeft, terwijl het mannetje Java vindt men ha ar overal in bos- schen, velden, wegen, van anderen witachtig, van boven rood bruin met in de onmiddellijke nabijheid der wonin gen; zij nestelen in etaalgans op de vleugels, liet wijfje daareitig met op lagc horizontaal lig- gende boomtakken, soms oproestkleurig en rood bruin gekleurd is. Aan deze vormen kokospalmen. Hoet veel deze soort op de verschillendesluiten aan de bronsgroene glans- duiven (*Chalcopjiaps*); eilanden, door haar bewoond, allerlei afwijkingen in kleurde zoogenaamdc Javaansche bronsgroene duif vertoont, is de hals altijd voorzien van een zwarten band (*Ghalcophaps indica*), algemeen in bijna den geheelen met een aantal witte of lichtkleurige vlekjes. De perkoe- Archipel, wordt op Java in groote hoeveelheden gevangen toets komen zeer algemeen voor op Java, zelfs in doi-penen naar Europa levend ver- zonden; zij heeft- het lichaani en st eden; zij zijn ook waargenomen op Borneo, Bankavan anderen purper- grau- w, van boven bronsgroen met on Lombok; deezc soort is niet grootcr dan een lijstcr, deeen wit voorhoofd, een blauwgrijzen hals en twee witte vederen zijn grijs in verschillende schakeringen endwars- banden op den rug en een witte schoudervlak; sierlijk geschulpt, de buik is wit en om den hals loopeneenc andere soort (*Chalcopha/ps stcphani*) is slechts op fijne zwarte kringen; zij lceft bij voorkeur op dengron Celebes, Nieuw-Guinea en de Papoea-eilanden waar- oru de zaden te zoeken, welke haar hoofdvoedscl genomen. *Ghalcophaps indica* wordt in de Padang- sche uitmaken. De tweebanclige tortel- duif (*Tiirlurbovenlanden P'ajnei tan ah* en op de Kei-eilan- den *bitorqxiatu-s*) bewoont Java, Timor, Flores en Scembawa; Menfat genoemdi 'u' 'u~ en onderscheidt zich door een — zwarten ou witten band—DUIFJES-ORCHIDEE. Zie DENDROBIUM op den nek; zij is grijsachtig wynrood. Ook deze soort CRUMENATUM.

wordt op Java in tammen staat gehouden. Algemeen DUITEN. Zie MUNTU'EZEN. wordt ze gevonden op de bouwlanden en nabij de wonin DUITSCHERS IN DEN MALEISCHEN ARCHI- gen, voedt zich gaarne met rijst en granen en wordt dan PEL (DE). In den loop der zeventiger jaren dor 19e ceuw ook in de rijstvel- den in groote hoeveelliden a-gingen voor het eerst, in Duitschland stemmen op, in angctreilon. hoofdzaak van kooplicden, handeldi'ijvend op de ten

De Kaneelduiven (*Macropyria*) zijn tortelduiven met Noorden van Nieuw-Guinea gelegen eilanden- groepen, lange, breede staarten. Een i oodbruine soort, waarvan die de regeering van het Rijk tot vestiging, de Duitsche rug, vleugels en staart met dicht op elkaar liggende landgenooten tot kolonisatie op het door Nederland golfvormige dwarse streepjes van een don- kerder kleurbeschikbaar gelaten gedeelte van Nieuw- Guinea zijn voorzie) (*Macropygia leptogrammi- ca*) bewoont de aanspoordeii. Langzamerhand werd er daar- na in hooge boschrijke bergen op Java, voedt zich met zaden en Duitschland meer en jneer op aangedrongen om tot steun vooi-al met onrijpe peper- koITels, in de peperuinen van den hand el volksplantingen in ai-> clere gedragen zich deze duiven dan ook als echte die ven. Het werelddeelcn, ook op Nieuw Guinea, te stichten. In 1883 vleesch dezer vogels, dat gaame gegeten wordt, heeft ten word door een consortium van geldnianscn, aan wier gevolge van het vele gebruik dezer peperkorrels een hoofd zich had gestclde Berljijsche ban- kier A. von aangcnamen smaak. Deze soort leeft niet in troepen, doch Hanscmann en dat later den naam zou aannemen van steeds een mannetje en wijfje bijeen. Op Java vindt men Nieuw Guinea-Coipagnic, een bjeed Duitsch nog een kleinere roestkleurige soort (*Macropygia ru- kolonisatie plan voor de eilanden der Stili: Zuidzee op ficeps*) met donkere kastanjebruine vleugels en staart; touw gezet en de zooloog-ontdekking.srei - ziger 0. eene soort geheel met zwarte breede strepen voorzien. Finsch aangezocht, om dat plan te vci-|v> - zenlyken. bewoont de eilanden Timor, Wetter en Lefti (*Macropygia Begin 1884 reisde Finsch naar Nieuw-Guinea's Noord- magna*); andere hebben nekvederen met een Oostkust, sloutdaar contract en ov<t den afstand van metaalglanzen wcerschijn, zoals *Macr. emi liana* van gronden met de inboorlingen en hceser el de Duitsche Java, die, volwassen zijnde,ge- heef schitterend rood vJag. En tocn daarop (JuHJ 884) de Engelsche Rcegeering bruin zijii, terwijl de jongen op de bovendeelen met verklarde de Zuid- kiist in bezit te wiUcn nemen cn in zwarte banden voorzien zijn. Aan de bovendelen zijn Sept. d. a. v. na- dcr aai)Duitschland mede(colde dat de eenige soorten verwant, ^vierstaart evenzeer lang en in woovers van het Oostelijkt gedeelte dringend om hare breed, doch wier lichaani wit en bruinrood gekleurd is, bc- schei-ming had den gevraagd, zoudat bed ocldc Zuid- terwyldaarentcgn de jonge vogels geheel bruin zijn. Bij ku8t zich zou xiiistrekken tot den 145cn graad aan de *Jleinviardloena Ileinwardlii* van Hahnahera, Ceram, Noordkust, waardoor alJeen de Noordkust tussehen den Boeroe, de Pa- poea-eilanden, Nieuw-Guinea en de 141en en 14Sen graad voor Duitschland zou vri-j Geelvikbaai, is de boofdckleur blauwachtig wit, de rug cn bijjyven, toen nain Duitschland in Oct. en Nov. 1884 door staart zijn bruinrood, do vleugels zwartachtig; bij twee daartoe afgezonden oorlogsscheppen metterdaad bezit van andere soorten, *Turacoena manader'is* van Celebes en de Noord-Oostkust, ten gevolge waar van de Kngelschen Soela en *T. mod'sLi* van Timor en Wetter is de zich verplicht zagen hun voorgenoo- men protectoraat te boofdckleur leikleurig met groencn inetaalgans en wit ten bepe)-ken tot de Zuidkust van de Nederlandsche grens tot aan de Oostkape. Tn- t usschen gingen daarna Engeland

De Grondduiven zijn vrij groote vogels, gedrongen van en Duitschland over tot onderhandclingen en in Maart vorm, voorzien van een langen krachtigen bek en een 1885 kwa- men zij over de begrenzing van beidcr gebied vlcugelspiegel met metaalglanzen wcer- schijn (ot een vergelijk. De grens zou zijn een gebroken lijn aan *Uenicoplaps Mijrons* met een zuiver wit voorhoofd van - gende op 5° en eindigende op 8° Z.B., nabij de Her- Nieuw-Guinea en de Papoea-eilan- den; *Phlegoenas kules-baai, terwijl laatstgenoemde breedtegraad ook do rufijgza, van boven purper-bi'uin- rood en van anderen scheiding zou aanvijzcn van de Oostwaarts gelc- gen wit en geel gekleurd, evenzeer van Nieuw-Guinea; en eilanden. Daarop word den 17en Mei 1885 door de *Phlegoenastrisligmata*, eene zeld- zure soort van Duitche regeering aan de Neu Guinea-Conipag- Celebes, van boven olijbruin met een*

nie, waarin zich intusschen ook nog een paar Duitschmen hoop had op rubber. In 't geheel waren niet meer dan handelslidaamen, die handl drogen op Noord- 10.000 bouws beplant. Do gheheel uitvoer bedroeg in 1908 N. Guinea, hadden opgelost, een Schutz brief (octrooinot meet dan 300.000, de invoer ruim 800.000 mark. Doze of charter) vrelcnd. Het onder Duitscho bescher- mingcijfers wijzea cr op, dat de kolonie in economischen zin gestelde teri-itor werd Kaiser-Wilhelmsland genoemd cnnog slechts zeer weinig beteekenis had. werd verklaard zich uit te strekken aan de N.O. kust van *Literatuur*: C. Hager, Kaiser-Wilhelmsland und der het ciland van den 141en graad Bismark Archipl 1886 ; H. Zoller, Deutsch N. Guinea O. L. tot aan het punt in de nabijheid van Mitra Rock,1881; E. Tappcnbeck, Deutsch N. Guinea 1901; Prof. dr. waar de 8e graad Z.B. de kust snijdt. Do Neu Guinea CieKurt Hassert, Deutschlands Kolo- nien 1909; Dr. E. B. strekte voorts haar beheer ook uit over de NoordwaartsKicltra, Nieuw Guinea in tijds. van N. Guinea gelcgen cilanden, waaronder alsy„Onze Ecuw^o voooniaamste groep de Bismarck- archipl. De-DUIVELSKLAUW/ (*Pteroceras chiragra*). Ze bestuurstaak bleek intusschen aldra zwaar voorGASTROPODEN : partieuere krachten en ook overigens kwam men DUIVELSROG. Zie ROG. spoedig tot de ervarijng dat de vereeni- ging van den DUIVENEILAND (POELOE TABOEAN of GI-souverein en den koopman geen aanbe- velling verdiende:LIBOAN). Eiland gelegen voor den N. ingang van Straat zeider belangen en verplichtingen zijn te dikwijls metJnJi—met een lichttoren. elkander in strijd. Eerst trachtte men aan de gebleken DUIZEND-EILANDEN. Eilandengroep in de Java zee, bezwaren tegemoet te komen door op kosten derten N.N.W. van do baai van *Batavia*. Ze zijn — ongerekend maatschappij de Rijks-regering voor het bestuur te doende zuidwaarts gelegen *Il* oom- cn Ag- nietcn-eilandcn (zie zorgen, maar de proef vol- deed niet en na heiliaaldeaalbaar) — ongeveer honderd in getal, alle laag, gelegen op andere pogingen om tot een bevredigende regeling teeen van N. naar Z. 40 K.M. lang koraalrif; sommige zyn zelf geraken, kwam men eindelijk, na verkregen medewerkingniet meet dan koraalrotsen cn zandbanken. Twee ervan, van den Rijks- dag, tot de schikking, die 1 April 1899 inPanggang en Klapa, hebben een vaste bevolking, van resp. werking trad, waarbij de maatschappij alle280 en 600 zielen, terwijl een aantal andere gedeelyk wor-souvereiniteits- rechten aan den Staat afstond cnden bezocht voor de vischvangst en den klapper-pluk. De terugkeerd tot de positie van gewoon handelslidaambevoldng is zeer gemengd. ; zij bestaat uit Boegineezen De Maatschap- pij on tvin g 50.000 H.A. plantage gebieden ^landarcezen van *Zuid-Celebes*, lie- den van de naburige cn geduren- de tien jaren een jaarlijksch bijdrage van *kusten van Borneo, Sumatra en Java* en verder van 400.000 mark, die uitsluitend zou zijn te bestemmen aanSoembawa. Op Klapa ziet men vooral het Boegineeche, op landbouw-ondcncningen in de kolonie. Het bestuurPanggang het jMaleische huizentypc. De voooniaamste werd overgenomen door het Deutsche Rijk. Onidat deuitvoerproducten zijn kokos-noten, copra, gedroogde en Bismarck- arch i pel wegens bet ere ligging, talrijkerveche visch, agar-agar, paarleinoor cn tripang. Tot 1905 kolonisten, gunstiger klimaat en an dore gewichtge werden alle voorbrongselen van land cn zee door het Gou- gronden een spoediger ontwikkeling be- loofd, v(: i dvernemiger verpacht. In dat jaar is de pacht opge- heven cn de best uui-szetel,tot disvor in Friedrich- Wilhelmshavende vergunning tot verblijf voor Clineezen ingetrokken. De gevestigd, overge bracht naar Her- bertshöhe, op hetwclvaart dor bevolling is sedert zeer toegenomen. De lieden schiereiland Gazelle van het ciland N'cuw-Pomjnien. In van Poeloc Klapa, nicest af- stammelingen van Boegineezen Kaiser Wilhelms land werden echter twee „regerings- en Mandarcezen, zijn bekend als stoute zeevaarders. Stations" gevestigd. In 1909 werd de centrale Enkelcn hunner zyn in 1 bezit van groote handelsprauwn, bestuuzetel van Herbertshöhe overgebracht naar het waarmede zij klappers gaan verkoopen op Telok Betong, nabijgelegen Jiabaul aan de groote en vcilige Simpsons om peper in te koopen voor Batavia. — Vgl. Tijdschr. Biun. Bestuur, DI. 30 (1906) biz. 414 vlg. ; DI. 36 (1910), biz. 343 vlg. " • :

Hoc was nu (le toestand van Duitsch N. G. bij het begin van den grootlm Europeeschcn oorlog ? Waar de Unie DUIZEND-GEBERGTEof GOENOENG SEWOE. ichors zich niet plaatslijk konden laten gelden, licei elite HeFluitgeslrcfrcT<an<geberglc van Java, gelegen in het nog v<ij?Jagen anarchic cn was vijandschap hen de Zuiden van het regentschap Gocoeng Kidoel, der res. v(li>>chill(lilic siannien, als do gelegen- heid 'iistigDjokjakarta on vormende het zuidlijkcn en zuid-ooTelijk' was ook t< : g?n de Europeanen, aan de orcle van den gdeelte van het Zuidcr-gebergte of Gocoeng Kidoel, dag. Ondanks all. xploratie was van het binnenland nog wuaaraan die afdeeling haar naam on tiend licofc. Het is ccn weinig bekend. Van ccn noe- menswaardigen handel met zeer merkwaardig complex van ontclbaro do bevolking was geen Kprak. Die bevolking was zeer halfkcgelvormige, wuichtigc topjes, waurtusschon men dun gezaaid cn had, op hizonder lagcn traj) van kilometers vov doovgaat en dio hot verzogcht van uit de bcschaving staando, haast geen behooft fen. jlct. land had vootpacln ghecl belemme- ren. Rivicon vindt men hier allcen toekomst voor laaidbouw-ondemoniingen (van niot, daar het regenwater spoedig in don porcuzen mijubouw was tot duHver geen sprake), mits de kalkgrond verdwijnt.— , Vgl. Danes in Tijdschr. Aardr. werkkrachten in voldoende hooveelheid on tegen niet te Gon. 1910, bl. 247.

hoogen prijs konden worden verkregen. Do Neu Guinea DUIZENDPOOTEN of MYRIAPODEN. Ouge- Comp, werkte krachtig in die richting, maar blijkbaar met vleugelde goledc dieron, dio in vorschillende vormen in don grootc verliezen, ook cioordien het minder gunstige indischon archiipel voorkouen on in volwas- son staat klimaat vclc slachtofTers maakte, onder Europeanen steeds voorziin zyn van ccn nicer of minder groot aantal, zoowel als onder Oosterlinguc. Zij beproefdo op groo- te soms vijftig, paren pooten, terwijl de jongo diol-en (althans bij de onderafdeeling dor mil- lienpoeten (Clilognatha) schaal de tabakcultuur : de tabak was van zeer goede slechts drio paren bezit- ten. Hot borisistuk bestaat uit ccn hoedanigheid en beliaalek goe p^ozen, maar de kosten gelijkmate rije van ringen, welko evenwol by do jongo waren hooger, —er werden miljoenen aan verloren slechts drien in veel minder aantal aanwezig zijn. Naarmate de Dergelijck ondervinding deed zij op met andere dieren in veel minder aantal aanwezig zijn. Naarmate de aanplantingen, zooals die van katoen en kof- fje, dieren Eigenlijk was er ten slotto maar een toelt, die winst dieren beioofde, nl. die van klapporboomen; terwijl

ouder worden, vermeerderd het getal pooten en riii- gen. Bij voorkeur komen zij des nachts te voorschijn; over dag vindt men ze onder mos, steenen, boom- schors of allerlei planten. De meeste soorten bewegen zich zeer snel en loopen voor- en achterwaarts. Op Java zijn de duizendpooten algemeen bekend onder den naani van Klabang en vele soorten zijn zeer ge- vreesd, wegens het vergiftige vocht dat ze in de won- don brengen; het tweede paar pooten heeft een hollo of doorboorde nagel, waarin een giftig dier uitkomt; al knijpende s tor ten ze dan dat vocht in de gemaakte- wonden, welke pijnlijk zijn en dik 兩 Is gevaarlijk worden, vooral in tropische gewesten. Bij het vangen van voedsel, bestaand uit insecten en andere kleiio dieren, en uit zelfverdediging tegen menschen of dieren, gebruiken zij deze knijpers als geduchte wa- pens. De gewone soort van Java heet *Scolopendra ja- vanica*; eene zeer groote soort *Scolopendra de Haanii*. Zeer verschillende groote giftige soorten worden met den naam van *Scolopendra mor silane* aangeduid. De zoogenaamde luilioenpooten (*Chilognatha* of *Ji(li- dae)*) hebben de eigenschap zich met den kop naar binnen, zoowel als ze in rust zijn of als er gevaar dreigt, geheel en al op te rollen, en in elken ring een blaasje te bejtdten, waarin een kleverig en scherp zuur-stinkend vocht afgescheiden wordt, dat op de huid een allergenaamste uitwerking heeft. Bij voorkeur voeden ze zich met plantenstoffen, of allerlei diertjes zoals wormen, kleine weekdieren enz. Ook groote soorten leven op Java, zoals *J ulus s. Spirostreptus javanicus*. Op Nieuw-Guinea komt een soort voor, die een aanzienlijke lengte bereikt, het lichaam voorzien heeft van verscheidene rijen van stekels, alle in de lengte geplaatst, en genaamd is *Julius s. Spirobolus spinosus*. Andere soorten, die eigenlijke oprollers, hebben een eironde lichaam, dat van boven gewelfd en van onderen plat en uit ringen samengesteld is; deze kunnen zich geheel en al op- rollen evenals pisbedden en worden dan ook dik- wijls met elkaar verward; ze zien er dan als kleine kogeltjes uit en worden in dien toestand dikwijls onder steenen gevonden. Eene Javaansche soort (*Glomeris s. Sphaeropaues in-signis*) draagt een eironde verhevenheid van ± 50 oogten ter weerszijden van den kop.

DUIZEND-TEMPELS of TJANDI SEWOE. Zie SEWOE (TJANDI).

DULAUERIE (JEAN PAUL LOUIS FRANÇOIS EDOUARD) Fransch orientalist, eu grond vester, samen met De Hollander en Van der Tuuk, der wetenschappelijke studie van het Malcisch op moderne basis, geb. 27 Januari 1807 te Toulouse, die zich aanvankelijk op het Koptisch en oud-Egyptisch toelegde, maar zich later vooral naam verwerfde door de studie van het Maleisch. Tot de beoefening der taal en van het Javaansch werd hij opgewekt door een tweetal reizen naar Londen, op last zijner Legee- ring ondommen (1838 en 1840), waarbij hij kennis maakte met de belangrijke verzamelingen Jav. en Slal. handschriften, doer Marsden, Mackenzie, Leyden en vooral door Raffles welker bijeengebracht. In 1841 werd hem vergunning gegeven, een leergang in het Mai. en Jav. te openen aan de Ecole des langues orientales vivantes te Parys; bij ordon- nantie van 2 Sept. 1844 werd die leerstoerivoor! good aan die school verbonden. In Februari 1862 verwis- telde hij het onderwijs in het Jav. en Mai. met dat in het Armenisch. Voor de beide eerstgenoemde talen werd hij opgevolgd door den abt FAVRE (zie dezen naam), waarna hij in 1864 lid word der Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Dulau-

rier overleed te Meudon (bij Parijs) 21 Dec. 1881.

Van do hand van Dulaucirzagen, met betrekking tot de beide genoemde talen het licht; Mcmoirc, let- tres et rapports rel. au cours de langues nialay et javanaise, Paris 1843. — Institutions maritimes de rarchipel d'Asio, texte et trad. (in Pardessus, Co), lect. des lois maritimes, VI (1845), p. 361— 80), en afzonderlijk Paris 1845. — Lxittres ot pieces diplo- maticques certies en malay, 1st fasc., Par. 1845.— Collection des principales chroniques malayes, I— II (onvoltooid), Paris 1849—56.

Voorts in tijdschriften: Chronique du royaume d'Atchch. Journ. As. 1839, II. — Catalogue des ma- nuscr. mal. appart. a Ja Societe Asiat. de Lend res, ibid. 1840, II. — Liste des pays qui relevaient do l'empirc de Madjapaliit, ibid. 1846, I. — Description de Parch. d'Asie par I bn Batouta, trad. de Farabe, ibid. 1847, I. — Rccherchcs sur la legislation ma- laye, in Nouvelles annales des voyages, 1849, I. II. IV. — Voyage d'Abd Allah ben Abd eJ kader de Singapore a Kalantai, trad uit du ma lay, ibid., 1849, I. — Musique javanaise. Notice sur un gain elan etc., Revue de rOrient, XVII, 1859. — His- toire de la princesse Djeuhar Manikam. t. I ad

Zie zijn biografie door E. Beauvois in de serie Nouvelle Biographic Generale, XV (J 858); en zijn nicrologie in Revue d'Ethnographic I, 1882.

DURIO ZIBETHINUS Linn., fam. *BombacacMe-* Doeren (JAV., MAL.), Doerian (MAL.). Hooge boom, over een belangrijk deel van den Sialeischen Archipel verspreid, in het wild, en gekweekt om de groote gestekelde vruchten, waarvan de wand onctbaar, maar het vleesch, dat om de zaden ligt, voor inlanders en voor vele Europeanen een groot lekkernij is. Dit vruchtvleesch, eigenlijk de zaadrok, is z; iflit en roomkleurig en verspreid een zeer sterke ka); tk- teristische lucht, die eenigszins aan die van kn<<(lc; >?); doet denken. De smaak wordt vergeleken met die van een boterachtige vlade, sterk met amaiic! en gekruid, en met verschillende bijsmaken. Tei wijl sommige Europeanen het vruchtvleesch onect); i: : en zelfs walgeijk vinden, zegt Wallace in zijn !: • kende reisbeschrijving, „dal het oten van Doeri in een nieuwe sensatio is, op zich zelf al een rcis naar<lc: Oost waard." Er komen verschillende varieteten van de ebare Doerian voor. b.v. Doeren nekatan met wit vruchtvleesch on kleine pitten, en Doerian sito roeboek met geel vruchtvleesch en grooto piltten. Vooral in de Bataklanden komen veel varieteten voor, onidat de boom er algemeen gekweekt wordt, niet alleen als lekkernij, maar als volksvoedsel. Ook de zaden worden gebruikt; ; ze worden gekookt, v.m. de zaadhuid ontdaan, gedroogd, gebakken en bij de rijst gegeten. Het hout wordt, als het beschikbaar komt, vooral in West-Java voor goedkoopc jncubc- Ien gebruikt.

Ook andere soorten van Durio komen in Neder- landsch Indie voor, vooral op Borneo en Sumatra. Ze worden daar in den regel ook Doeren genoemd, mot een bijvoegsel achter dien naam. Sommige cr- van leveren good hout.

DURVEN (MR. DIEDERIK). Gedeopt te Delft 13 Sept. 1676, zoon van Mr. J. Durven c> Y, van den Mierop. Hij studeerde te LxHden en promoveerde 19 Juli 1702, werd J 704 advocaat bij do Kamer Delft der O.-I. Comp., in 1705 benoemd tot lid in den Kajul van J us tie to Batavia, waar hij 1706 aankwam. In 1720 tot Raad extraord inair van N.-Indie benoimid, werd hij in die kwajiteit in 1722 en 1723 met soldaten on bergwerkers naar de goud- en zilvermijn on in het

Parang-gobergto (res. Karawang) gedirgicred om aldaar het work „onder zijne oogen on directic to docn geschieden“ (zie Fokkns, Goud- en Zilvermynen op Java). In laastgenomd jaar werd hij pres, van hot Coll, van heemraden, en in 1724 president van den Raad van Justitie. Reeds in Sept, van hetzelfde jaar dor HH. XVII uit die betrekking ontslagen, werd hij tot Raad-ordinaai* van Ned.-Indie benomcd en 1 Juni 1729 verkozen tot provisioneel Gouv.-Generaal en trad als zoodanig 1 J uni 1729 op. Zyn bestuur duurde slechts korten tijd; de HH. XVII, ontovre- den over den gang van zaken in Indie, ontsloogen hem 9 Oct. 1731, stelden hem buiten dienst en gage en riepen hem met nog drie leden der Hooge Regce- ring terug Diensvolgens trad Durven 28 Mei 1732 als landvoogd af en keerde naar het vaderland terug, waar hij 2G Febr. 1740 overleed.

DUYMAER VAN TWIST (MR. ALBERTUS JACOBUS). Geb. 20 Februari 1809 te Deventer, uit het huwlijk van Mr. A. J. Duymaer van Twist en J. v. Loghem. Na eerst te Deventer, daarna to Lxjden in de rechten gestudeerd te hebben, promoveerde hij 20 Oct. 1832 en zette zich als advocaat te Deventer neder, waar hij 9 Maart 1835 tot procurcur bij de recht bank benomerd word. Den 6en Juli 1843 tot lid dor Tweede Kamer gekozen, nam hij die betrekking onafgebroken waar, tot hij 21 Jan. 1851 tot Gouver- fleur- (; cn(: raal van Ned.-Indie word aangesteld, >-a- dat hij kort te voren (12 Oct. 1850) tot voorzitter der Kamer benomcd was. Zijn bestuur was in veel op- zichten weldadig voor Indie ; vooral door de ophef- fing dvr zoogen. passerpacht werden de lasten dor inlandsche bevolking op Java in loogce mate ver- licht, terwijl ook tijdens zijn bestuur door de open- Htelling van havens in de Molukken een einde word gi- maakt aan het st el van afsluiting, sedert het be- stuur der Compagnie op die eilandeii toegepast. On- lustmi op Coram, Banka, Palembang en de Lam- pongz w(r<-len tijdens zijn bestuur bedwongen, en met (1<? Chiin-czen op Borneo's westkust een strijd aenge- vangen, die corst onder zijn opvolger geheel beein- digd werd Vrschillende belangrijke maatregelen werden door hem genomen of voorbereid, van Wilke wij ; l(!chts vermeldten de hervorming in do opium- pacht, in 1854 aangebracht. Herhaalde malen ovor- luigdc. hij zich door reizen van den toestand op Java en sominige Buitenbczittingen; vooral was in dit op- zicl van belang de re is door hem in de Molukken en <lc Aljnahaha gedaan (1855). De vertraagde vaststel- ling van h<t lang vcrwachte l<geering8-rcglement, dal corst <>}}1 Mei 1855 in working trad, en de weini- ge overcojiBtcmning, welkc tusssen hem on don Min. v. Kolonien Pahud bostond, belctten dat Indie alle vruchten trok, dio van het bestuur von den be- kwamen dan worden vcrwacht. De toestand zijccr gezondheid kwong hem zijn ontslag te vragen, dat hem 21 Nov. 1855 word vcrleed, waarop hij 22 Mei d. a. v. hot bestuur nederlegde en naar het inoo- derland vortrok. Daar word hij in Amsterdam tot lid der Tweede. Kroner gekozen (1858); slechts tot J8G2 nain hij daarin zitting, daar hij toen voor eeno herkiezing bedandte. Doch reeds in J 865 ^verd hij door de Staten van Zuid-Holland tot lid der Ecrato Kamer gekozen, waar hij, ovenals te voren in don anderen tak der volksverteenwoordiging, een hoogst invloedrijko stelling innam, tot hij Oct. 1881 zijn ontslag indiende, daar Jict k lira mon der jaron hem belctte die taak verder z6o waarenomen, als hij meondo dat zijn plicht was. De laatste jaren van zijn leven bracht hij in stitUc werkzaamheid op zijno buitengoeod Nieuw-Randc bij Deventer door; daar

overiced op 1 Dec. 1887 de man, die om zijne groote bekwaamheden, niet minder dan wegens zijn edel gemoed, door allo partijen ten hoogste werd gewaardeerd. Aan v. , lo inrichtingen in het belang van Ind 施 en Nederland, gaf hij krachtigen steun; zijnc advie- zon in do Statcn-Generaal kunnen vaak als modellen van logischen en kalmcn Ijctootgrant diencn. Van vrschillende, door hem geschreven artikelen molten hier, als voor Indie van belang worden vermeld: Art. 56 v. h. Reg], op het beleid der Reg. in N.-I. in Bij- dr. t. d. kernis van staats- prov. - cn gemcentee- stuur IX, bl. 1 en Aant. op de artt. 53, 73 en 89 der Grondwet in hetzelfde Tijdschr. XV, bl. 266.

Zie over hero Mr. P. A. van dor Lith, Levensschets van A. J. Duymaer van Twist in de Levensbcr. der Mij. der Ned. Letterk. 1891, bl. 1.

DWAAL-BAAI. Zie KALISOESOEH-BAAI.
DWANGARBEID. DWANGARBEIDERS. Zie STRAFSTELSEL.

DWARS IN DEN WEG OF POELOE SANGIANG (GEESTENEILAND). Eiland, administratief behoorende tot de res. Bantam, en gelcgcn midden in het nauwste gedeelte van Straat Socnda ; de grootste lengte is een uur gaans. Het bestaat uit de N.O. helft van een ingestorten kraterval, tot 140 M. hoog, waarvan de steile binnenwanden uit zee oprizjen. Buiten dien wal ligt oostwaarts een vlakke. Het ei- land is geheel begroeid en onbewoond. Groot to 7.34 K.M².

DWERGEEKHOORNTJES, op Borneo pitak (Dajaksch) en kekek, (Mat. Bandjermasin) genoemd, vormen een onderfamilie van de EEKHOOKNS (zie al- daar) en onderscheiden zich niet alleen in den regel door geringere grootte, maar ook door bijzonderhe- den van scheid en gebit van andere eekhoornen. Zij bewonen, op een soort van West-Afrika en een van Guyana na, uitsluitend het Maleische gebied: Ma- laka, Sumatra, Java, Borneo en de Philippijnen. De Aziatische soorten vormen het geslacht *Nannosciurus*. N. *exilis* Miill. komt voor op Sumatra en Borneo, de zwartoorige 37. *melanoticus* Mull. et Schleg. ook op Java on' onkele kleinere eilanden. Het lichaam dezer diertjes bereikt nog niet de lengte van 1 dm.

DWERGHERT (*Tragihis*), pGlandoeck en napoe (Mai.), kant jil (Mai., Jav.), peutingj (Soend. ;), bloeack (Bataksch), een tot hot liidische gebied beperkt go- slacht, met een Afrikaansch geslacht de eenige verteenwoordigers van do familie *Tragulidae* der HERKAUWERS (zie aldaar). Hot zijn kleine, slanke diertjes, die zich van de meeste andere Hetkauwers on- derscheiden door het ontbreken van hoornen ; verder door do groote, buiten den liprand uitstekende hoektandon van hot mannetje en daardoor dat do maag, ton golvogte van do zwakke ontwikkeling der boekinaag, schynbaar uit slechts drie afdeelingcn bestaat. Zo leven in heuvcl- en bergstrekken, eenzaam of in paren, niet, zooals andere Herkauwendedieren, in kuddon. In de Indonesische fabelleer speelt het Pwerghort do rol van Rointje de Vos in de Euro- peesche. Zie Dr. J. Brandes in T. B. G. XXVII.

In don laasten tyd zijn van het geslacht *Tragulz* een zeer groot aantal soorten onderscheiden, waarvan echter de mcesto hoogstens als lokale rassen van enkele weinige soorten te beschouwen zijn. Duidclijk te onderscheiden zijn do volgende soorten *T. kanchil* Rafll. (*javanicus* Gm.), van Sumatra, Riouw, Borneo en Java en ook op hot vasteland van Azie voorkomend, heeft een lengte van ± 50 cm. en is rood- tot donkrobruin, mot drie witte banden op don hals. *T. javanicus* Osbeck (*napu* Cuv.), die hotzelfde verspreidingsgebied heeft en ook op de Philip-

pijnen voorkomt, is iets grooter dan de vorige (70 cm. lang) en heeft vijf witte strepen op den hals; de klour is verder geel- of roodachtig bruin. *T. slatUeyanus* Gray, van Malaka en Java, heeft eveneens vijf witte halstrepn, maar is lichter geklourd dan de vorige.

DWERGSTAMMEN of PYGMEEEN. Zijn door ver-schillende onderzoekel'S aangetroffen in het Ncdcr-landsch gebied van Nieuw-Guinea.

De Engelsche ilimika-expeditie van 1910, onder W. Goodfellow, ontdekte iii het Tapiro-gebergte, waar de Mimika-rivier haar oorsprong heeft, een dwergstam, wonende in de Kampong Waniberimi op 1800 voet (\pm 550 M.) hoogte. De gemiddelde lengt e van 40 voJwassen mannen bleek bij meting te zijn 144.9 c.M., do kleinste man was slechts lang 132.6 c.M. De gemiddelde lengte is dus ver beneden de maat, welke gewoonlijk als grens voor Pygmeeen wordt aangenomen, n.l. 150 c.M. Vrouwen van deze Tapiro-Papoea's konden niet worden gemoten, om-dat ze voor de onderzoekers werden schuilgehouden. Overigens onderscheidden deze Tapiro's zich van do overige Papoea -bevolliing door een lichter huid- kleur, door nicer begripsvermogen en door vriende- lijker optreden.

In 1911, tijdens de militaire exploratie van Zuid-Nieuw Guinea, ontmoette de daarbij ingedeelde dr. A. O. de Kock, een dwergstam, die eene kampong be-woonde, gelogen op \pm 1400 M. hoogte, op de wester-helling van den Goliath-berg, een der toppen van het Cent rale bergland, waarbij de Eilanden-rivier baar oorsprong heeft. De gemiddelde lengte der door hem gemeten volwassen mannen bleek te zijn 148.9, bij eene schouderbreedte van 32.7 c.M. Ook door hem konden geene vrouwen gemeten worden, omdat die bij zijne herhaalde bezoeken aan hun kampong, steeds verborgen werden gehouden. De mannen roemt hij als zeer hulpvaardig en vriendschapp- lijk.

Het verdient vermelding, dat ook in het niet aan Nederland behorende deel van Nieuw-Guinea dwergstammen voorkomen. Zootrof R. W. Williamson in 1910 aan den bovenloop van de Angabunga- rivier, in het Mekeo-district, eene bergbevolliing, de Jlafoeloe, waarvan de mannen eene lengte hadden van 147 tot 163 c.M. Nadat vroeger reeds door rei- zigers melding was gemaakt van het voorkomen van talrijke dwergen onder de bergbevolliing in het N.O. van het eiland, was dr. R. Neuhauss in datzelfde jaar in de gelegenheid onjin het bergterrein nabij Finschhafen, aan de N.O. kust van Nieuw-Guinea benoerden de Hiion-golf, eene bevolkiing waar te ne-

men, die in gestalte en mcnig kenteeken do Pygmeeen nadert. Van 273 gemeten mannen was de gemiddelde lengte 153.9 c.M., twee waren korter dan 140 en 73 onder de 150 c.M. De gemiddelde lengte van 314 ge-meten vrouwen was 144.4 c.M. en 60 bleken onder de 140 lang te zijn. Hij vermoedt dat deze dwergen een overblijfsel zijn van eene, vroeger zeer uitgebreide pygmeeen-bevolliing, wellicht Negrito's van de na-burige Philippijnen afkomstig, welko later deels met andere rassen werden vermengd, deels door deze naar de bergterreinen werden verdreven.

Literatuur: A. F. R. Wollaston, Pygmies en Pa-puans. The stone age to-day in Dutch New Guinea, 1912. — A. J. P. van den Broek, Dwergstammen in Zu id Nieuw-Guinea, Tijds. Kon. Ned. Aardr. Gen., j a argan g 1911, biz. 821. — A. C. de Kock, Eenige ethnografische en antropologische gegevens oin-trent een dwergstam in het bergland van Z. Nieuw-Guinea. Als voren, jaarg. 1912, biz. 154. — R. Neuhauss, Deutsch Neu-Guinea, Band I, 1912, p. 91.

DYERA COSTULATA Hook, f., fam. *Apocyna-ceae*. Djeloetoeng (MAL.), Laboewai (Sum. W. K.). Boom van Sumatra ; de schors bevat een melksap, waaruit een soort caoutchouc van minder goede hoed-anigheid gewonnen wordt, dat in den laatsten tijd in groote hoeveelbden in den handel komt. Andere soort en van Dy er a, o.a. *Dyera Lowii Hook l.* (Pan- toeng), komen op Borneo voor en levereti eveneens Djeloetoeng (zie aldaar). *

DYSOXYLON ACUTANGULUM iliq., fam. *Melia-ceae*. Ambelan (MAL., MIN.). Grootc boom met breede plankwortels of wortelstelen. Het hout van de wor-tellijsten is vooral op Bangka zeer gezocht door de Arabieren en Chineezcn ; de laatsten inaken er dood-kisten van.

DYSOXYLON DENSIFLORUM Miq., fam. *Melia-ceae*. Pingko (SOEND.), Tapaga (JAV.), Tjempaga (JAV.). Hooge boom, met vrij kleine, ijle, hoog aan-gezette kroon, op Malaka en Sumatra voorkomeid en op Java van 0—1000 M. hoogte vrij algemeen. Het hout is zeer gezocht om het fraaie uiterlijk en do groote duurzaamheid voor meubelen, buis- en bruggebouw, ook voor widen van voortuigen.

Er komen in den Archipel nog een groot aantal andere soorten van Dysoxylum voor, die ten deele met de hierboven genoemde soort verward worden. Alleen van Java zijn al 18 soorten bekend, Hout en bladeren onderscheiden zich vaak door een uiach- tigen Rinaak en reuk.

DZOEL KARNAIN. Zie ALEXANDER DE GROOTE.

E.

EB EN VLOED. Zie OBSERVATORIUM.

EBBENHOUT. Handelsnaam voor verschillende vaste donkere houtsoorten, bepaaldelijk het zwarte kernhout van DIOSPYROS. Zie aldaar.

ECK (RUTGER VAN). Geb. 15 April 1842 te DricL, bij Zalt-BommeJ. overleden te Bre^a25 Maart 1901. In 1864 vertrok hij, afe zendelingnejaar der Utrech- sche zendingsvereeniging naar Indie, vertoefde tot 1866 op Java om zich, met het oog op de studie van het Balineesch, in het Javaansch te bekwamen, en vestigde zich in dat jaar ale zendeling op Bali. Reeds

het volgende jaar moest hij wegens ongesteldheid naar Nederland vertrekken; in 1868 vertrok hij op-nieuw naar Bali, maar was in J 875 wegens zwakke gezondheid weder genoodzaakt naar Nederland terugtekeren. In datzelfde jaar werd hij te Utrecht aangesteld tot docent aan de Kweelcschool voor zendingeligen; in 1877 word hij benoeznd tot leeraar in de Maleische taal en de land- en volkenkunde aan d. Kon. mil. akademie te Breda, terwijl hij in 1886 met den titel van lector tot Hoofd van onderwijs in de letterkundige vakken aan die Inrichting word

aangesteld. Hij schreef: Eerate proeve van een Holl.-Balineesch woordenboek. Utr. 1876; Hand-leiding bij de beoefening van de Balineesche taal, Utr. 1874; Losse opmerkingen over hot Balin.cpsch. y-Cotigrsnum'mer der Bijdr.: v. h. Inst. 1883; Tck8t 'on vertaling van de Slegantaka, Verhand. v/h^Bat. /Gen. v. K. en W. XXXVIII (1875); Bagoes Hoembari, Balineesch gedicht, Tekst en Ned. vert. al. met aant. Bijdr. t.t.l. en vlk. 3e volgr.XI (1876); Beknopt Icerboek der geschiedenis, staats-ini-ichtingen land- en volkenk. van N. O.-Indie, Breda 1885; Beknopte spraakkunst van het Maleisch ben evens opstellen, samenspraken on woordenboekje, 2e druk, Breda 1886. Voorts bewerkte hij den zesden druk van De Hollander's Handleiding bij de beoefen. der Mai. taal- en letterkunde Breda 1893; en den vijfden druk van De Hollander's Handleiding bij de beoefening van do Land- en volkenkunde van Ned. Oost-Indie, le dL Breda 1895. Verscheidene opstellen van zijne hand over het eiland Bali, de gesch. der vestiging van het Ned. gezag in Indie, de bevolking van Indie, het M in an gkabausch -Maleisch enz., verschenen in T. v. N.-Indie, T. v. h. Bat. Gen., de Ind. Gids enz.

EDAM (DAMAR BESAR). Het noordelijkste eiland in de baai van Batavia. Vroeger was hier een lijnbaan, waar vcrordeelden te werk werden ge- steld; de Gouvs.-Gen. Camphuis en Van Hoorn had- den er een Japansche luthof met tuin. Er werd in 1881 een vuurtoren opgericht, waaraan het eiland vermoddlijk zijn inlandschen naam, Damar besar, groot licht, dan kt.

EED. Aan het afleggen van een verklaring onder aanroeping van de godheid wordt ook in de Ned.-Indische wetgeving groote waarde gehecht. Zelfs heeft men er een tijdlang den eed van getrouwleijd aan het landszczag gekend. In 1811 toch, na de Britsche verovering, word cen oath of allegiance gecicnt van de Nedrlanders, die op Java wensch- ten te blijven; in 1816 eischte, omgekeerd, het her- bt ckl c Nedrlandsche bestuur zulk cen eed van de op Java blijvende Engelschen; en bij Ind. Stb. 1818 n° (i) art. 1 (j) werd aan alien, die zich op Java wilden ves- tigen, eed van trouw voo gresch re ven aan den Koning en den Gouv.-Gen., on van gehoorzaamheid aan de wetten en regleincent, welle verpllichting l-ij Ind. Stb. 1B34 n° 3 gehandhaafd bleef; zie ook de 1 扑 g.mi

95), 1827 (art. 95), 1830 (art. 93) en 1836 (art. 80). Een soorgelijk voorschriftwerd voor v(<ni<k'li>gen behouden in het eerste wet son t-wci) tot van het Reg. regl. van 1854 (ai i. 95), docli wegens bezwaren der Kamer in Fict onlwerp van Dec. 1853 niet overgenomen, hoowel de verpllichting zelf eerst verween door Ind. Stb. 1861 n° 40. Fn geval van oorlog of opstand, zou in- tusschen do Gouv.-Gen. van alle vrcindelingen, <lic in Ned.-Indie gevestigd zijn, cen zoodanigen ced kunnen vergen (Keuchenius I bl. 15, II biz. 21, 119—150 en 291, alsmede 45 en 190), doch groot schijnt de kans op zulk ecu jnaatregel niet

incer.

Een groot deel van hen, die in *s lands dienst gepiaast worden, zijn tot het afleggen van een eed v<lpl<lit. Van allo Europosche ambtenaren van zckor(Hi rang word tvfgenoinen een eed van trouw on ecu eed van gohoimhouding, die ook kan worden afgenomen van niinder geeniploycedren, indien de chefs der administratie, bij welke zij werkzaam zijn, dit noodig oordeelen. Voorts wordt van allo ambtenaren van zckeren rang een eed van zuive- ring afgenomen. Ambtenaren, voor wio een intruc- tic bestaat, die zij bij de aanvaaiing van hun be-

trekking beeedigen, zijn desonverminderd verplicht ook de eeden van trouw on geheimhouding af te leggen. Formulieren van ambtseeccien vindt men in verscliillende verordeningen, zooals voor Gouv.-Gen., vice-pres, en ledon van den Raad van Indie in het Reg. regl. art. 5 en 11 — voor Eur. rechterl. ambtenaren art. 13 Regl. Recht. Org.; voor residenten. Ind. Stb. 1867 n° 114 art. 5; enz. Wat ini. ambt. betreft, zoo leggen regenten en pathis ten overstaan van don res. in het openbaar en op plechtige wijze den ambtseef af: de zelfstandige pathis in het gewest Batavia ten overstaan v. d. ass.-res. Voor districtschoufden, onderdistrictschoufden, inL rechtskundigcn, ini. leden van ini. rechth., panghoeloe's, djaksa's, ini. comptablen enz. heeft men een reeks bijzondero verschriften; art. 26 van het Bali-reglement v. 1882 alleen houdt voor de priesters der Hindoo-Baliers, welk volk den eed heilig houdt (G. L. de Bruyn Kops, Ind. Gids 1910° I, bl. 470), met den afkeer van onze talrijke ambtseeden tokening door den padanda-adviseur daarvan vrij te stellen. Voor houfden, van vr. outerl. is de ambtseef overnueiu vastgesteld in 1912. Van een. streven om het aantal ambtseeden te beperken, dosnoods voor inlanders alleen, is niets te bespeuren; integendeel ziet men nog telkens, bij in vo ering of wijziging van betrekkingen, nieuwe eeden aan de reeds bestaande toegevoegd; vgl. Ind. Stb. 1912 n° 31 art. 12, of 1915 n°448. Ook by de totstandbrenging van politieke contracten (zie CONTRACTEN) eischen wij meestal bezwering door het ZELFSTUUR; zie daarnaast art. 7 der zelfbest uursordonnantie (Ind. Stb. 1914 n°

W&2 rechtszaken betreft, zoo bepaalt art. 14 der Alg. Bep. van Wctgov., dat de eedsaflegging, waar die, hotzij in, hetzij buiten rechte, goverderd wordt, geschiedt overeenkomstig de godsdienstige wetten en gebruiken van oiks bijzonderon landaard of gezindto; wanneer deze meer dan 66n wijzo van eedsaflegging als verbindend erkennen, staat het, voor zooveel den gerechtelijken eed (d. i. elken eed in rechte) betreft, ter beslissing van den rechter, op welke der wijzen de eed zal worden afgelegd. Vgl. art. 415 RgL Strafv., art. 420 Ini. regl., on de regl. buiten bez. Daamevons schrijven de artikelen op civiel en strafproces in N.-I. meestal voor, dat elko getuigenis met cede gesterkt on afgelegd moet worden overeenkomstig de vormon, bij dio wetboeken voorgeseliroven. De uitlegguig van deze bepalingen gooft aanleiding tot moeilijkheden, waar over men zie Mr. H. Marcjla, Alg. bep. v. wetg/voor N.-I., disSLESHI 而订 1913, bl. 123. Bovendien is herhaalddelijk do vraag grezen, of een voorafgaando beccdiging van alle getuigen wol met inheemsche begrippen strookt (met do Mohammodaansche wet is zij stellig onverenigbaar), of zij in het adatproces wel orgois bekend was en is, of zij op de betrouwbaarckl van ini. gotnigenissen ook inaar eenigen invloed ten goede heeft, en of dus mot wijziging van do bestaando voorschriften een goede justitie niet zou gijnabout. Toch is in 1914 bij het reglement voor do landgorechten op Java en Madoera do tijdroovende getuigenced, dien de politicrol aldaar niet kont, naar hot voorbeeld dor magist raatsgorechton op do buitenboz, juist in- gevoerd. Bekond is het, dat menig inlander zich tegen de gevolgen van een moinecd meent to kunnen vrijwaren door in zijn hoofddook of hoofdhaar een amulet te verborgen voordat hij zweet. De inheemsche inzettingen kennen vanouds den

eed bij bondgenootschappen en in rechtsgedingen. Over den eersten, zie *Wilken*, *Vorspr. Gesch.* 1912, IV, bl. 192 — 194 (vgl. I bl. 536). Over de regels en W^ormen van den eed in het geding, welke, behalve misschien in enkele deelen van B^omo en van het gewest Timor, overal bekend is, en welke 1°. aan den gedaagde of beklagde wordt opgelegd als zuiveringsseed of als stavingseed, dan wel 2°. door den eischer zelf als stavingseed (bij de Karo-Bataks ook als zuiveringsseed) wordt uitgezworen, en ook wel 3°. ter nadere bevestiging dient van een reeds afgelegd getuigenis (bij Karo-Bataks en Baliërs eerst na het vonnis, en wel alleen door de getuigen van den proceswiiuier), zie men R. van Eck (*Ind. Gids* 1808 I bl. 323), *WiJen*, *Verspr.-Gesch.* II bl. 494 (uit 1883), *Mi**. TB. ter Haar, *Het adatprocès der inlandere T^oiss*. Leiden, 1915, bl. 67 en 78, en deliteratuur bij Marcella t. a. p. bl. 129—130. De inheemsche eedsaflegging bestaat—lieriin, cl at de persoon, die den eed aflegt, een verwenseling over zich zelf uitsprekt, wanneer hij valscheijik getuigt of verklaart, en hetzij daarbij een voorwerp bezigt, dat met toovermacht behept is en hem dan ook direct zal schaden in geval van meined (de aarde zelf die men aanraakt, een heilig graf, een tijgertand, enz.), hetzij de straf der goden door de een of andere handeling zinnebeeldig voorstelt, zooals door het afsnijden van den kop van een kikvorsch of van een kip, door het uitgieten van een weinig water als symbool van zijn bloed, door het doden en gezamenlijk opeten van een buffel of rund bij verbondssluiting, enz. Dien eed kan men dan als een uitgesteld godsoordeel beschouwen. Zie GODSGERICHTEN. Vcelal wordt bij de eedsaflegging in het oosten van den archipel water gedronken, waarin voorwerpen gelegd of gestoken zijn, die een zinnebeeldige voorstelling geven van de rampen, die den mcineedige zullen treffen; alsdan wordt van „eed drinken” gesproken. Bij de Ilnaugkabausche Maleiers en sommige andere Sumatranen is ook de eed in het bijzijnder familie bekend, waarbij deze 6f door mede te zwezen zich voor alle gevolgen van den eed aansprakelij stelt, 6f door haar aanwezen maakt, dat de hemelsche straffen in geval van meined ook haar zullen treffen. Bij de Baliërs eindijkt moct diegene der party en, die een zuiveringsseed aflegt, een naar mate van de belangrijkheid der zaak grooter of kleiner getal eed helpers medebrengen, die onder eede verklaren, dat zij het woord van den betrokene als geloofwaardig kennen; zulke eedhelpers heeft men ook bij de Karo-Bataks. Een stelselmatig overzicht van oud-Indonesische eeden is te viiidcn bij Dr. R. Lasch, *Der Eid*, 1908. Een moderne inlandsche eed is die, welke de Sardkat Islam van haar toeverdreseicht; zie P. H. Fromberg, *De Gids*, 1914, IV.

Ten aanzien van de Chineezen hebben bevoegde beoordeelaars beweerd, dat de voorheen gebruikelijke wijze van eedsaflegging geen waarborgen voor de waarheid van het veiklaarde aanbod. De toemaals gewone wijze van eedsaflegging bij geringe zaken, in het afslaan van den kop van een kip bestaande, heette volkomen nuttelos te zijn; de groote eed in den tempel ten overstaai van een godheid anderzijds heette daarom vaak van weinig betekenis, omdat hij alleen dan voor de inderheid der Chineezen geldend is, wanneer de aanwezig afgodbeelden (afbeelds der voorouders) ziejnaterie bevatten, en dit niet gemakkelij is na te gaan (zie prof. J. J. M. De Groot, *Enigee aantekeningen* enz., 1883). Tegenwoordig is dan ook de Chineesche

eedsaflegging voor den rechter door het afslaan van den kop van een kip in de practijik vervangen door het branden van eeiijge offerstokjes op een daartoe ingericht altaarje onder opzegging van een eedsformulicr en het aanroepen van de zielcn der afgestorven voorouders Over den eed der Japanners *Andelt Bijbl.* 6959 — .

De vrtfrag rest, „welken invloed het belijden van een der wrcldgodsdiensten heeft op den vorm der inlandscho eedsaflegging (zie Marcella t. a. p.). Volgens de Mohammedaansche wet is de eed aan geen anderen vorm gebonden dan aan dien der aanroeping van Allah als getuige, doch dezo aanroeping kan vrijwillig worden versterkt, onder meer door haar te doen op een heilig boek (den koran zelf, dan wel — zoo b. v. in N.-W.-Afrika — een gecrcrd traditiewerk). De gewone wijze van eedsaflegging door moslimscho inlanders bij de gouvernementrechtspraak is dan ook deze, dat een godsdienstambtenaar, en wel de Mohammedaansche adviseur bij de ini. rechtbank (to Padang zijn blijkaar twee aparte eedsafnemers), achter den op den grond zittenden eedsaflegger staande, den koran boven diens hoofd houdt en hem langzaam in zijn inlandsche taal een eedsformule voorzegt. Bij de inheemsche rechtspraak in Djokjakarta treedt als eedsafnemer een der justitieele ambtenaren, niet een godsdienstambtenaar, op. Hoewel de Moh. wet geen getuigeneed kent, slijnt hij toch in gebndk gekoont bij de priesteraden in de Vorstenlanden. Voor Christeninlanders is de eedsvorm, zoo bij ambteeden enz. als in rechtszaken, meestal onzeker. Somtijds heeft, onder invloed der zending, de Cl iristenbevolving zelf in. een bepaaldc streek voor eigen gebmik een eedsvorm vastgesteld; ook laat men hen van gouvernementwege wel zwezen, dat wat zij getuigen doo waarheid is (zie Mr. F. C. Hekmeijer in *Ind. Gids* 1898 II bl. 1050—1053, of]>ast op hen den eedsvorm der Europeanen toe. Regcling \-an dit punt voor Chris teninlanders en voor Chris I en-Chineezen zal- noodig zijn.”

EEDEN (FREDERIK WILLEM VAN). Gob. te Haarlem 26 October 1829, overleden aldaar 4 3[<-i 1901. In 1859 opgetreden als algemeen secret a i is der Ncdcrlandsche Maatschappij ter bevordcriij van Nijverheid, welk ambt hij tot zijn dood vervulde. Van Eeden heeft zich door concn breede opvatting van dezen werkring zeer verdienstelij gcmaakt, en zich vooral ook aan koloniale vraagstukken gewijd. *Zijne* bemoeijingen in die rich ting golden in het bijzonder het op het Paviljoen te Haarlem gevestigte Kolo>iaaj Museum, dat hij van den beginne af (1871) als directeur heeft beheerd, en aliengs tot bloei wist te brengen. De jaarverHlagen en bulletins dezer instelling be vat ten velc bijdigen van zijne hand, ook bewerkte hij twee deelen van den beschrijvenden catalogus, nJ. 1. „Houtsoort.cn van Neder]. Oost-Iiidie, tevens beschrijving der meest bekende boomen van den Ned.-Ind. Archipel en hunne waarde voor de huishouding”, en 2. „Plant-aardige Vezelstoffen, tevens overzicht van de mcest bekende gewassen in de Nederl. kolonien en andere gewesten, waarvan vezelstoffen kunnen verkregen worden”. Onderwerpen, doo]- Van Eeden met voorlicfde behandeld, zijn o.a. het zoeken cn aanwijzen van nieuwe cultuurs en d6bouch6 voor Indische product en, de oprichting van een plan ten- en cultuur-tuin in Suriname en de vestiging cencr natuurkundige commissie aldaar enz. In cnc vlugschrift, getiteld: „De roeping van den Nederlanschen botanicus”, wraakte hij de schromelijkc verwaarloozing

van het floristisch onderzoek onzer kolonien. In Nederland verdedigde hij de invoering van het slojd- onderwijs op de scholen, en trachtte hij de oudc volkshuislijt weder te verlevendigen. Van Ecden heeft zich voortc doen kennen als een ijvorig en smaakvol beoefenaar der Nederlansche flora ; zeer verspreid is o. a. zijn geschrift „Onkruid, Botanische wandelingen“. Hij was sedert 1868 redacteur van het beids in den jare 1800 aangevangen en onafgebroken voortgezette standaardwerk, „Flora Batava“. Aan zijn naani is verbonden het in 1900 gestichte Van Ecden-fonds, dat beoogt, de botanische kennis van Suriname te bevorderen.

EEKHOORNS (*Scitridae*), een soortenrijke familie der KNAAGDIEREN (zie aldaar), die bijna over de gehele aarde voorkomt. Bij voorkeur houden ze zich in bosschen op en het rijkst aan soorten is dan ook het boschrijke Oriantaalse gebied en voornamelijk Sumatra en Borneo. In Nieuw-Guinea ontbreken ze, evenals in geheel Australie.

De eeklooms in engeren zin (badjing, Soend. en Jav. : toepai, Mal.; kalabientien, Boegineesch, op Celebes ook lendelango), behoorende tot het geslacht *Sciurus*-s en verwanten (*Batufa*, *Reithroscuris*, *Rhino-*

♂) zijn over den Indischen Archipel, van Sumatra tot Celebes, in een groot aantal soorten verspreid. Ze behoortidustotdie Indische zoogdieren, welke de „lijn van Wallac“ (zie ZOOGDIEREN) overschrijden. De op Celebes voorkomende soorten bewonen voor beineerndeel uitsluitend dat eiland en zijn daar met muizen en het misschien geïmporteerde stecklvarken de enige Knaagdieren. De meest bekende of opvallende soorten van deze groep zijn de volgende. Een groote, zwart en bruin tot geel gekleurde soort is *liatufa bicolor* Sparrn. (djercllang J., oepai djandjang MAL, op Sumatra). *Sciurus prevo-i* Desrn. (mandiwoi Dajaksch) is op de bovendeelen zwart, beneden rood bruin gekleurd, beide kleuren met een witte zystreep gescheiden, maar komt in verschillende kleurvarieteiten voor. *Sciurus nola* m. < Bodd. (de eigenlijke badjing, toepai kelapa Mai.), ci : i kleieekhoornje van min of nieriengrauwkleur, nliet met donkere zijstreepen met cendonker geestart, is de zgn. „klapperrat“ die ook in dichibewoonde streken doordringt en dientongevolgt (meest algemeen bekende soort is : hot kom van de vlakte tot hoog in het gebergte voor en in ! < (v, < : (clijk geclede van den Archipel tot Celebes zc < : r menigvuldig. Zijn voedsel bestaat uit vruchten, kokosnoten, en het dier wordt daarvoor in hooge mate schadelijk en kan zelfs plaatselijk do klapperleclt orunogclijk jnaken. Ook van dozo soort zijn een aunt alkle u rsch akeeringen bekend en soms als zelfstandige soorten (*Sc. vittates* Anders., *nigro-villahbs* Hoisf., *plantani* Ljung., enz.) oncliecheiden. *Jicithroscuris* is gekenmerkt door overlanschgrogen in do voorvakte der snijtandon. De enige soort (*Uh. macrotis* Gray, papaan dor Dajaks), mot go-)Juunijde ooren, komt op Borneo voor. Do soorten van het geslacht *Rhinoscuris* onderscheiden zich door langeren snoot van andere eekhoorns en doen daarvoor den ken aan de boojspitsmuizen van hot geslacht *Tupaja*, tmeccr om dazc zich bij voorkoor op of nabij den grond oplouclen. *lih. insignis* Cuv. (bokol Jav., bncoet Soend.) is gekenmerkt door drie zwarte langsstrepen over den rug.

Als onderfamilies worden onderscheiden de D WERGEEKHOORNTJES (zie aklaar) en de VLEGENDE EEKIROOKNS (zie aldaar).

EEKHOORNS(VLEGENDE), een onderfamilie der EBKHOORNS (zie aldaar), gekenmerkt door hot boziet

van een door do huid gevormd valscheren, dat aan weerszijden van het lichaam tusschen voor- en achterpooten en tusschen voorpooten en hals uitgespannen is, bij de soorten van het geslacht *Pteromys* (*P. laurista*) ook tusschen achterpooten en staartworteL Hot zijn nachtdieren, die zich overdag in holte boomstammen en op andere verborgen plaatsen ophouden. Zij bewonen het westelijk deel van den Indischen Archipel. *Pteromys nitidus* GeO.Sr., van 40 cm. lichaamslechte, onde iets kleinere Pt. eZegans Temm., komen voor op Java, de eerste ook op Sumatra en Borneo en in Achter-Indie; de exemplaren van de Natoena-eilanden zijn als *Pt. nitidula* Thom, afgescheiden. De inlanders geven aan de *Pteromys*-soorten meestal dezelfde namen als aan andere zgn. „vliegende“, zoogdier, de Vliegende Maki: walang kJpA, (JAV.), boloeck, biloeck of tando (SOEND.), koe-boeng, kroebong of koebing (MAL.); *Pt. nitidus* wordt op Sumatra ook goKroepoeng genoemd. De talrijke, meestal kleinere soorten van het geslacht *Sciuropteris* onderscheiden zich door een verbreed, afgeplattent staart. *Sc. sagitta* L. (ketjoebocck Jav., enjang entjang Soend.) en zijn varieteiten komen op de Grootc Soenda-eilanden en Banka en in Achter-Indie voort, het dier brengt den dag door in half rijpe kokosnoten, waarin het zich door het knaegen van een kleine, ronde opening toegang ver-schaft.

EEND. Do familie der eenden, *Anatidae*, is in Ned-Indie vertegenwoordigd door slechts weinig soorten, ongeveer 16, waarvan er slechts 10 broedend voorkomen. Nauw verwant met onze wilde eend is *Anas superciliosa*, die in beide seksen gelijkt op een zeer donker wijfje van onze soort; zij komt voor van Sumatra tot Nieuw-Guinea.

De zomertaling (*Anas gitegtedula*) is ook op Java en Celebes waargenomen; vroeger beschreven als een van de Europeesche zomertaling verschillende soort, en genoemd *Querquedula himeralis*, wegens de roodgekleurde onderzijde, van het lichaam ten gevolge van het voortdurend verblijf in ijzerhoudend water. Aan deze soort sluit zich aan *Anas gibberifrons*, die voorkomt op Celebes, Timor, Flores en Nieuw-Guinea, en wier kop en hals met een groot aantal zwarte spikkels voorzien zijn. Op Java komt nog voor een groote, chocoladekleurige eend met witte vlekjes op den rug en aan de onderzijde van het lichaam (*Anas sculdata*).

Zomertalingen en wilde eenden (*Anas superciliosa*) op Java en Timor waargenomen, worden door de inboorlingen en Europeanen als sicrvogels gehouden, evenals tain me cenden, die door de Maleiers Aiek genoemd worden, doch veel minder dan hoenders en in tegenstelling van dezen worden ze slechts zelden gegoten. De zoogenaamde Maleische tamme eenden hebben in den regel een veel langeren hals en nieren achteren staande pooten. De Turksche, Kaapsche of Muskuscend (*Calrina moschala*), die afkomstig is van tropisch Amerika en reeds door Columbus aldaar in tampon staat word aangeetroffen, is over een groot gedeelte van den aardbol verspreid en konit ook zeer menigvuldig in don Indischen archipel voort; de huid rondom de oogogen en den bek is geheel naakt en rood van Ldeur; in allerlei kleuren en in verschillende grootte komen zij voort, tot aan do grootte van een kleine gans; bij de tamine individuen speelt de witte kleur do hoofdrol, bij de wildo is nooit wit aanwezig. Twee kleine soorten (*Nettapus*) kenmerken zich door een zeer klein bek en zeer korte pooten; de eend (*N. coromandeliana*) van Java, Sumatra,

Celebes en Borneo, heeft de bovendeclen en vleugels met purperminen en groenc metallieken glans; daaraan verwant is *N. pulchellus* van Amboina en Nieuw-Guinea; bij de wijfjes van beide soorten ontbroken de schitterende kleuren; hare levenswijze is als die der duikenden.

De Boomeenden (*Dendrocygna*) hebben tamelijk lange pooten en de teenen, vooral de middelteen, zijn zeer lang, waardoor zij zich genakkelijk op takken kunnen neerzetten; zij zijn ongeveer zoo groot als de gewone wilde cend en leggen eieren gelijk aan die der ganzen. *Dendrocygna arevata* en *goldii* leeft op Celebes, de Molukken en Nieuw-Guinea; op Java koint zij zelden voor; zij is van boven bruinzwart, van onderen roodachtig ros. *D. javanica* is verwant aan de vorige soort, doch leeft slechts op Java, Sumatra en Borneo; zij is geelbruin en donkerbruin, de rug met zwarte vlekken, de voorvleugels roodbruin. Zij broedt in moerassen; in Midden-Suinatra wordt zij genocind Meliwis. *D. guttata* heeft ter zijde van den kop en hals een groote menigte wtachtige vlekken op een grijzen grond, en op de zijden van het lichaam groote witte ronde vlekken bij oude vogels, en lansvormige vlekken bij de jongen; komt op Celebes, de Molukken en Nieuw-Guinea voor.

In de Molukken en op Nieuw-Guinea wordt de Radjah-eend (*Tadorna radjah*) aangetroffen; zij is wit met een bruinen band over de borsG en heeft lange pooten; leeft evenals de gewone bergeend in onderaardsche holen, voedt zich met de wortels van biezen; gaat de moerassige zeeoovers bewonen, zoodra de broedt ijd voorbij is en voedt zich daar met kleiïe zeedieren. Een zeldzame op Waigeo ontdekte soort, die ook op Nieuw-Guinea voorkomt is *Salvadorina waiguenis*; dezels van boven bruinzwart met witte dwarsbandjes, van onderen lichtbruin met donkerbruine vlekken en heeft een donker bruine hals en kop.

Gezouten eendeneieren worden in Indie veel geteuten als toespijs bij de rijst. Het zouten geschiedt door de eieren eenige dagen in zout water (water met keukenzout) te laten liggen. Te Grati in de res. Pasoeroean leggen de inlanders de eieren der wilde cenden, die in grooten getale aan het meer van dien naam voorkomen, in het ziltige slijk der vischvijvers.

De Malefiche naam, waarmede eenden in het algemeen maar speciaal boomeenden aangeduid worden, is meliwis of belibis; *Anas gibberijrons* heet volgens Vorderman meliwis oetan, volgens Jacobson ook bebedjoet.

EENDENMOSSSEL. Tot de orde der Cirripedia behoorende 'Kxcof-teehtl^c*dieren. Zij hechten zich vast, dikwijls vele bij elk; ar, aan alledei doode en levende voorwerpen, zooals schepen, roteen, klippen, steenen, palen, flesschen, wier, drijfhout, of aaji dieren, by v. scilild padden, haaien, k reef t en, schej pei i van weekdieren, groote *Crustaceeen*, zeeslangen, walvis-schen; ze worden op die wijze in alle richtingen heen gevoerd, komen dan ook in alle zeeën voor en worden veelvuldig op het strand geworpen; een meal zich vast - geheel hebbende kunnen zij vTijwillig niet weder loskomen. Het lichaam dezer dieren is door een den kop uitgaanden, lederachtigen zak of mantel omsloten, gesteund door een kalkachtige schaal, welke op de gewone mosselschelp gelijkt; uit dien mantel komen de gekrulde pooten te voorschijn, welke altijd in beweging zijn ten behoeve der adinhaling en het van gen van allerlci zeedietjes, die dan aan de baren dezer pooten als aan een zeef blijven han gen; het voorste deel van den kop is tot een

lange steel uitgegroeid. De mftnnelijke en vrouwe-lijke voortplanting gorgancn zijn ophetzelfde dier ver-ecnigd. De gewone soort van den Indischen archipel is *Lejjas an'erifera*, bij wie do steel zoo dik is als een menschenvinger; een andere soort is *Pollicipes mitella*, bij wie de steek^met kalkplaatjes be- dekt is.

EEREDIENST. I. Rommsch-Katholieke eere- dienst. De kerstening deed haar intrede in Indie tegelijk met de komst der eerste Euro-peanen: de Portugeezen. Met den ontdekker van Indie, Vasco de Gama, bet rad in 1498 de eerste inissionaris dat land (Kalikoet), en nadat d'Albuquerque in 1511 Malaka veroverd had, deed het christendom zijn intrede ook in die stad, waarna het de Portugeezen volgde op hunne tochten door den Archipel. „Ofschoon door de faam der Jezuiten verduisterd", schrijft H. C. Millies (zie hieronder literatuur) terecht, „is de arbeid der andere (reli-gieuze) orden niet gering te achten". Bchalve wc- reld priesters brachten Trinitarieren, Theatijncn, Augustijnen, Franciscanen, Capucijnen, Carmelieten en vooral Dominicanen en Jezuiten de „blijdo Boodschap", van welke laatsten Francisus Xave-rius, die in 1545 op Ain bon kwam, zich de groot st c beroemdheid heeft verworven. Reeds in de eerste jaren droeg de apostolische arbeid rijke vrucht. Bij duizentalen mocht men de bekoerd heklencn tellen. Francisus Xaverius alleen doopte er nicer dan honderd duizend. Op bijna alle eilanden, zelfs ten noorden van Celebes, op Sangir en Talaud ont- stonden bloeiende gemeenten. De Temataair-cie en Ambonsche arclipels en later de Solorcsche archipel, ook de archipel der klinc Soendacil; : nden genauid, vormden de glanhouten. Toch waren zware hinderpaalen uit den weg te ruimen. Niet alleen zooals overal, baarden het bidensch bijgeloof en het slechte voorbeeld van vole westerlingen groote bezwaren, maar de felle christenbaat van den, ofschoon pas sedert kort binnenge'drongen, Islam brokk* r de ontzettend veel n ad del. De vorsten van Hahmahra, Temate, Tidore en Batjan poo^den door uitmoording liet christendom te (locn > - i - dwijnen. Sultan Baab van Temate deed abl.inr <n op de Anibonsche eilanden alleen reeds / . r t ig duizend christenen oinbrengcii. Vele nieuw keerden vielen af, maar dnizenden ondergriiig<-n inocdig den mart eld ood evcnaH twee en twintig inissionarifHCJ. Ook slaagden de Mohanedijnen er niet in, het Christendom uit te reeicn. Bij de komst der Nderlanders in het begin der zeventiende eeuw bloeiden nog vele plaacHen talrijke geniecmcn, zoodat voornoemde Millies kou zeggen, dat de gc- schiedenis der Portugee.sche religieuze orden „nii- schien wel de schoonste bladzijde (uilmaakt) in de gedcnkrollen der nieuwe Roomsche Kerk".

Door de komst der Nederlandens najnen de zaken voor de Katholieke missie in den IndiHchcn Aclli)sel een ajdcrn keer. In hoofdzak bleven slechts do eilanden Timor en Flores onder Portugeesehen on dientengevolge Roomsche KathoUeken invloed. Na de veroving van Sojor door de Nederlanders in 1613 werd, in het bijzonder door den ijver van den paler Dominikaan Aug. de Magdalena, vooral FJores — met name te Larantoeke on te Endch --- het bolwerk der Kat lidieEe misfise. In het overig deel van den Archipel nam die Katholieke missie voor- looping een einde. Op enkele plaatsen — zooals op Ajnboina na 13 jaren — vond het protcKtantisjne ingang; elders gen de bevolking langzamerhand of tot den Islam, of weder tot ljet vrogerc heiden-

doni over. De 0.1. Compagnie namelijk erkende — in overeenstemming met het toonaangevende deel der bevolking in Nederland — geen anderen gods-dienst dan don gereformeerde. Alic open bare uit-oefening van den R. K. eeredienst word strong ver-boden. Niet slechts in de eerste jaren van de vesti-ging der Compagnie in Indie, maar ook ineenmalen in de latere niocht geen priester, hetzij Nederlander of vreedincling, in haar gebied vcrwilyen. Intusschen, nadat de Cic. in 1641 het Roomscho Malaka veroverd had, gold bij afwyseling, naar gelang van de per- soonlijke gezindheid der bewindvoerders, nu eens: „dat de Roomschen te Batavia te veel vrijheid en eer ont van gen⁸⁵ (C. A. L. v. Troostenburg de Bruyn, /De hervormde Kerk in N. O. 1, biz. 565 e.v.; Realia, III biz. 14J c.v.), dan weer: „Vrylicyt van conscientie en ooghtlykent gedoogh der mis“. Eerst in 1808 edit er met de komst van Maarechalk Daendels, werd aan de R. Katholieken voile vrijheid van godsdienst gegeven, in overeenstemming met de beginselen der Staatsrcgeling van 1798. Eerst teen kon er weder van eene R. K. misse sprake zijn. Aan de priesters J. Nelissen en L. Prinsen word vergunning gegeven hun dienstwerk in Indie te verrichten, en Paus Pius VII benoemde den eersten tot Apostolisch Prefect, onder wonden titel hij weldra als kerkvoogd over geheel Indic werd erkend. Intusschen zou liet nog eenigen tijd cl m en er van alcer de positie der Roomsche Katholieke Kerk in de kolonic naar ge- noegen zou de overheid als van die kerk zelf zou zijn geregeld. Van den beginne af had men, gewis met de beste bedoeling, do r. k. geestelijken fin an tied met de predikanten gelijk gesteld, en zoo- als van zelf sprak, eerst praktisch, en na Art. 12 en 13 van K.B. 11 Dec. 1835 wettelijk, die gelijkstelling ook in ander opzicht doorgevoerd. Zij werden be- nfermd en dus ook ontslagen door den Gouv. Gen. Aan den kerkvoogd was daarmede echter de vrijheid van liefsuur ontnomen.

(n)(k-r usschen nam de Prefeccluur zoozeer in Ix langi kichfid loo, dat Paus Gregorius XVI onder jzo(*dk<luring van koning Willem II haar (20 Sept. 1842) tot Apostolisch Vicariant verthief en den Prefect van Sm inanin, J. Grooff tot. Bisschop van Canea i.p.i. en A post olish Vicarius van Batavia lieiKiejn¹. Btmi 21sten April 1845 te Batavia aan- f/ekooinc. zag de Heer Grooff zich weldra verplicht ami een vierial, zich (egen zijnc voorschriften ten aanzit-n INHINT kleeding en hun opt red en in het open l) : i r V<TZCI tende priesters de geest cl ijke juri-< t< : out ncjnen, vvaaropst van zelf hun ontslag <lc>or(<-n Gouv. Gen. nicodst volgen. Doch deze, J. J. J(o< : hussen, nicende het) te moeten hand haven, en eifichte van den kerkvoogd meddcocling van de reel cnci) <lersiispcns'c. Opdicnn woigerug werden Mgr. Grooff en de priesters, die met hem waren mode ge- konien, bij Jjesl. van 19 Jan. 1846 lett. A voor altijd uit Indie verwijderd. „Wij scheidden met oprechtcn hnttdruk.... zonder eenigen haat of nijd“, vcrhaalt de fmeer Rochussen. Beiden, Landvoogd en Kerkvoogd, hodden gehandcl in voUo oprechtheid. Baar hun gewefen. Intusschen bleof aid us alleen de jaH(oor van Pa dang als wettig priester in Indie over.

In Nederland wiklo men het gebourde zooveel mogelijk goedmaken, en gaf daarom geljoor aan het vcrclangen van Pans Pius IX (1 Dec. 1846), dat Mgr. (Jrooff wcl niet nicer naar Indie temgkeeron, maar toch als Visitator Apostolicus naar Suriname zou gaan, met behoud van zijn titel en inkomcn van Apostolisch Vicaris en pastoor van Batavia.

terwijl hem voor het bestuur van het Vicariaat een Coadjutor met recht van opvolging zou worden toegevoegd. Tevens word (K.B. van 2Jan. 1847 litt. B) de verhouding van den Kerkvoogd tot de Overheid in scherpo omlijning vastgesteld „in een vorm, die de volkoinen vrijheid van het kerkgemeenschap met geheel voldoende waarborgen voor rust en orde en voor het gezag der Regecring vcreenigde“. Hierover zoo dadelijk meer.

. De tot Coadjutor van den Apost. Vicaris benoemde, en tot Bisschop van Colophon i.p.i. geconsa- creerde Mgr. P. M. Vrancken landde met twee priesteren op 13 Febr. 1848 te Batavia, alwaar reeds drie anderen hem waren voorafgegaan. Nu volgde voor de Roomsche Katholieke Kerk in Indië* een tijdperk van voortdurenden bloei. In 1848 hadden slechts de drie hoofdplaatsen van Java een kerkgebouw en Pa- dang een bedehuisje. Sinds dien zijn deze vier kerken door nieuwe vervangen en verzeen ten behoeve der Europeesche bevolking 28 andere, en ten bate der Inlandsche van de buitenbezittingen 20 kerken. Het a an tai Katholieken, in 1848 slechts 5070, was in 1913 alleen reeds in het Vicariaat van Batavia en de kl. Soenda-eilanden gestegen tot 6275, het get al priesters van nul tot 58. De elkander opvolgende Apostolische Vicarissen waren de Bisschoppen P. M. Vrancken, A. C. Claessens, W. Staal. E. S. Luijpen.

De betrekking van de R. K. Kerk tot het Indisch bestuur is, in het kort, de volgende: Nadat de geestelijken van den Koning het radikaal hebben ontvan- gen om voor den kerkelijken dienst in Indie in aan- merking te koinen, worden zy door den Bisschop, na voorafgaande vert rouwlyke mededeeling aan den Gouv. Gen.— die dan by kabinetschrijven antwoordt dat zijnczijds gene bezwaren bestaan — bij offi- cieel schrijven aan de Regeering benoemd. Deze schrift dan het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur aanden benoemde in zijn rang te erkennen en in het genot te stollen van de burgerlijke voor- deelen aan die geestelijke bediening verbonden, als de benoemde behoort tot het uit's lands kas bezol- digd pei-soneel. Dit bestaat (zie Regeerings Almanak voor Ned. Indie, I, Eercedienst § 2) uit den kerkvoogd (le rang) en 22 geestelijken (2e rang). Bovendien zijn er niet bezoldigde geestelijken, hulp- priesters genaamd, die mede voorzien van hetzelfde radikaal, zijn uitgekomen, en op dezelfde wijze als de bezoldig- de worden geplaatst. Bij overgang in eene bezoldig- de betrekking krijgen zij de gratificatie ter tegemoet- koming in do kosten van vestiging, die aan de an- cicren v66r hun vertrok naar Indie word uit betaaid. De tractenionten zijn voor den geestelijke van den eersten rang / 500, voor die van den tweedcii rang / 350 maands, inet drio vijfjaarlijksche verhoog- gingen van / 150 voor den geestelyke van den eersten rang, en vier vijfjaarlijksche verhoogingen van f 100 voor de geestelijken van den tweeden rang. Ook ont- vangen zij huishuurindemiteit. Al deze bezoldigde geestelijken hebben na tien jaren dienst aanspraak op pensioen; ook zijn de bepalingen omtrent reis- en verblijfkosten en op do vorloven op hen toepasselijk.

Bij K.B. van 6 Febr. 1892 (Stb. no. 100) zijn erkend katholioke geestelijken van den derden rang, gekozen uit de in Ned. Indio buiten bezwaar van den land . vcrblijvende hulppriester, die belast worden met de godsdienstige zorg voor garnizoenen op kleine plaatscn en voor geincncten gcheel of hoofd- zakelijk bestaande uit inlanders of daarmede gelyk- gestelden. Zij genieten eene bezoldiging van / 150 *s maand en huishuurindemiteit; ook zijn op hen de bepalingen omtrent reis- en verblijfkosten en

binnenlandsche verlopen toepasselijk, maar zij hebben aanspraak op pensioen, noch op buitenlandsch verlof. Deze geestelijken kunnen overgaan in den tweeden rang omgekeerd.

Wegens den belangrijken vooruitgang van het catholicisme drong Mgr. E. S. Luypen bij den H. Steel op verdeling van het Vicariaat aan. Dientengevolge richtte Paus Leo XIII (22 Dec. 1902) de „Apostolische Prefectuur van Ned.-N.-Guinea" op, omvattende de Kc., Ai-oe- en Tanimbareilanden, de Amboina- en Halmahera groepen en Ncd.-N.- Guinea en stelde ze onder bestuurder "Paters Missi-onarissen van het H. Hart" wier moederhuis te Tilbu 班 Js. Bijzonderheden en statistiek vindt men in den „Pius-Ahnanak" alsook in den „Almanak van het Mi'ssiehuis van hot H. Hart te Tilburg". De Paus benoemde (13 Febr. 1903) Dr. J. Ncjcijis tot haar eersten Apost. Prefect. Tot verdere venleeling werd den daarna door den H. Stool (11 Febr. 1905) de „pošf. Prefectuur van Borneo" opgericht, en (30 Jun. 1911) de „Apost. Prefectuur van Sumatra" met Billiton, Banka en de andere oraliggende eilanden. Beide Prefecturen werden aan de Paters Capucijnen, toevertrouwd en over die van Borneo Pater Pacificus (J. Bos), over die van Sumatra Pater Libricatus (J. Cluts) tot eerste Apostolische Prefect en benoemd. Hun adres is : Capucijnenklooster te Handel of te Helmond. Aldaar ook verschijnt de „Borneo-Ahnanak", waarin bijzonderheden en statistiek. Eindelijk heeft de H. Stool (16 Sept. 1913 en 20 Juli 1914) den Solor-archipel afgescheiden als „Apostolische Prefectuur van de Ideine-Soenda-eilandje" en in handen gegeven van „Het Gezelschap van het goddelijk Woord" van Steyl en Pater Noyen tot eersten Apostolischen Prefect aangesteld. De Javasche Courant van 10 Aug. 1913 no. 65 bevat de goedkeuring der Koningin voor de instelling dezer en ook aller even - tuel verder af te scheidn Prefecturen, met de omschrijving van hare verhouding tot de Regeering.

De kleinere katholieke gemeenten en ook de fabrieken en landelijke ondernemingen in de verschillende kerkelijke statien gelegen, worden jaarlijks een aantal malen, zooals door de Regeering in overleg met de kerk, is vastgesteld, door de geestelijken bezocht, zoodat bijna geen katholieke iiigezetenen geheel en al van geestelijke hulp zijn verstoken. Ook het bezoek der hospitalen en, voorzoo veel noodig of nuttig, dat der gevangenen wordt geregeld door de geestelijken gedaan. Ook bij begrafenissen van ge-foefgenooten, en eventueel als aafmoezeniers bij militaire expeditien, laten zij zich niet onbetuigd*. Voerde kleinere gemeenten, tot de verschille(de)de statien behoorende, kan de kerkvoogd, mits een vast-gesteld minimum aantal leerlingen aanwezig zij, personen aanwijken, om christelijk onderricht te geven, waarvoor hun dan door de Regeering eene maan-delijksche toelage wordt gegeven.

In byna alle statien van r. k. geestelijken bestaan aanbesteden, die, door de Regeering erkend, met de overheg instellingen van liefdadigheid den nood der behoeftigen trachten te verlichten.

Literatuur: Am. J. H. van der Velden. De r. k. missie in Ned. O.-I. 1808—1908. — Ncdrlandsch Indie enz. van H. Colijn, DI. II bl 2(7) vlg. — Het Kathoijk Nederland 1813—1913, uitgegeven onder leiding van mr. J. A. Locff enz. d. I. biz. 165,172 — H.C. Bllillir.3 Bemerking) over de bron - n-n voor de beoefening der. kerkgeschiedenis van N.-O.-L. (Verslagen en mededeelingen der Kon. Acad. van wetenschappen. Aid. Letterkunde 1). I. VII). — P. Albert S. J. Geschiedenis van het heijfel der

Hierarchie in de Ncdrlanden DI. I. bl. 429 ; 125. — De Kathoiek DI. IX, 242 vlg. 310 vlg. — J. G. Lo Sage ten Brock en J. Witz. De Godsdienst vriend DI. 56 bl. 200 vlg. — De kathoiek, DI. XXII, bl.]—22. — Eerste bundc) der stukken bet rekkelijk do zaak der uitbanning enz. uit de Noord-Brabander, no. 41, 43, 48, 's Hertogenbosch 1846. — De Tijd, 2 April 1846, no. 40. — Mgr. Grooff's laatste dagen in het vaderland en eerste dag op zee. Amsterdam 1845. — Het verrijp van het Indisch bestuur enz. Amsterdam 1846. — J. J. Rochussen. Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indie in antwoord onz. 's Gravenhage 1853. — A. Asselbergs S. J. De O.-I. missie in vroegere cuucwn (Berichten uit N.-O.-I. voor de leden van den Sint-Clavrbond: 1900, V. 67; 1901, I, 70 ; II, 70; III, 51). — A. Asselbergs S. J. De martelarcn uit onzen O.-I. Archipel. (Berichten enz. 1903, III, 55; IV, 60 ; 1904, I, 64; II, 64; IV, 42). — W. van Nieuwenhoff S. J. (Berichten enz. J 901,1, 3). — De Guilheny. Menologie de la Compagnie de Jesus, Assistance de Portugal II. 386 en Cordara. Historia Societatis Jesu VI C. I. p. 385.

Protestantsche Eeredienst. De maatregelen, die genomen werden om te voorzien in de geest el ijke behoeften van de eerste Oost-Indievaarders, cn van diegenen hunner, die zich in de „landen van Overzeo" vestigden, gin geen uit van hen, die de eerste expedities hadden uitgerust, cn welden door hen bekostigd. Deze gang van zaken kan, wanneer men in aanmerking neemt dat de tijds het ><•• hartigen van de zaken van den Eeredienst gerekend werd te behooren tot de taak der Overheid, niet an - ders dan normaal worden genoemd. Aan een zich zelf onderhoudende Kcrk dacht toen nog niemand.

Eerst het tweede octrooi der V. O. I. C. van 22 Dec. 1G22 noexnt do „conservatie van het publycuc geloof" als een der redenen voor het aan de Compagnie verlcende inoiioopolie. Maar op de voor en na haar oprichting (1602) uitgezonden vloten nio*, steeds iemand aanwezig zijn „geconuniceert (>) i gebeden te spjcecken oft Godes woort te ><•• n* : waartoe echter naar het schijnt mcgnuaual in 1 werd gebruikt, aan wien ook andere functi<n v --n opgedragen. In de j)ogingen om daarvoor ■ n : ;>•• personen te vinde), aan wic geu andre < i d l : u> de behartiging der geest el ijke belangen , 十次<•• dragen, herkennen wij den invloed van l)•. P i a n c i u s, (zie aldaar). Maar ook de CmJip. II wjde allerminst de godsdienntig belangen v< i . .

■>iloo- zen. De vergadering van XVII bcHloot 27sten Febr. 1603 om te zich naar geschikt- >crsr) non, bekwaam „ojnne) Gods woort voor <:lragen code't volck jegens alle superstitic chlc M-i h ; , 'Huge Her Mooren endc Athebiten uyt de H. Schnlie te vermancn". De instructie van den cchll<n (: ouv. Gen. Pieter Both en de Radon van Indie (14 Nov. 160G) bejiaalt (artikei 10): „ten einde Gij uyt a'J zelve xnoogt weten Wat noodig gedaan dient om den Oost-Indische Handel tot verbridding van den nam van Christus, zaligheid der onehrstfincn, cere)reputatio van onze natie, ten jirofite van de Compagnie niet aJlcen te continuereii, maar bij alle mogelijck middelen en w egen fe vergrooten"; terwijl I art. J3 den Gouv. Gen. opdiaagt „(le predi- kanten cn schoolmeesters op de vloot, om in Indi. te bBjvee medegegaan zijnde, te Htellen (ci) plaatse daar Gij na bevinden, dat zij den besten en meesten dienst zullen kunnen doen, goede zorg dragende, dat dezelve zich g<•<•m) wjelijck en vredeJijk in hunnen dienst, tot venning van do

personen der Compagnie aan land zijnde, en bevorderd der bekering van de onkristenen on leering van derzelvo jonge jeugd, mogen kwijten ten einde de naam van Christus verbreid en der Compagnie's dienst mag bevorderd naar behooren".

Waar Ds. P. L. A. N. C. I. U. S. invloede oefende op den gang van zaken sprak het vanzelf, dat hij medewerking zocht bij de Kerkelijke autoriteiten. En ook dat deze bereid waren die te verlenen. Daaruit volgde geenszins, dat voortaan de Compagnie geen andere personen on uitzond, dan die haar vanwege de Kerk waren aanbevolen; aangezien de Kerkelijke colleges niet al-tijd er in slaagden geschikte personen te vinden gingen de Bewindhebbers weleens hun eigen weg. Maar regel was toch, dat de Kamers te Amsterdam, Delft, Middclburg, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen zich wendden tot de classis, waarontrent zijlessortcerden en deze (of, zooals te Amsterdam, de Kerkeraad on opdracht van de classis) de personen aanwezen (voor zoover zij predikanten waren, solcmeel, meestal in een open bare gedsdienstoefening) afvaardigden. Er was in dien tijd belangstelling in den kring tier vaderlandsche Kerk voor de geestelijke behoeften van Indie. Vandaar dat pogingen in het werk werden gesteld. Gin den arbeid niet te beperken tot bovengenoemde colleges (waarbij men nog de provinciale synodes van Noord- en Zuid-Holland en van Zeeland kan voegen), maar alle vaderlandsche Kerken te doen deelen in den zegen, die van den arbeid voor Indie de vrucht moest zijn. Deze pogingen hebben echter niet tot het gewenschte resultaat geleid. De stappen, daartoe bij de Heeren XVII gedaan, leidden er toe dat voortaan de conepondentic met de Indische Kerken en haar Dienaren gevoerd moest worden via de Bewindhebbers onder cachet volant; de Kerk word dus nog meer aan ban-
<h'n> gelcigd; on van gemenschap)clijk optreden der-genen, die hier te lande de Indische belangen behartigen, zooals beoogd werd, kwamniet terecht, want de Bewindhebbers behielden zich het recht voor, de >rieven alleen te zenden aan degenen, die naar hun nicening van den inhoud moesten kennis nemen. En de pogingen der andere provinciale synoden, v<oral> door die van Utrecht geleid, on betioken (wonen in de aangelegenheden der Indische Kerken, sluiten af on den onwil van Noord-Holland; glijk zooveel; malen in de geschiedenis onzer republiek; ze< : vi(^le ook lier hot provincialismo tot grooff, dincle zoowel van eigen geestelcjk leven als : in Jixic. fii de 17<l< <cuw was Nederland het eemig< : Pnite lanthele land, waar belangstelling bestond voor het geestclijk heil zoowel der volksgenooten als van de inboorlingen in de Kolouicjn; maar zij kon zich niet on do rechte wijze ontplooiën ten gevolge van de houding der Ovrheid en van verdeddheid in eigen kring.

De personen, die door de kerkelijke colleges ter beschikking der Bewindhebbers werden gesteld, waren aanvankelijk z.g. ziekentroosters, die nu nfged (ixamen boveogd werden verklaard den (loop te bedienden. Maar van den aanvang af stolden noch Bewindhebbers noch de Kerkelijke colleges zich met dezulken tevreden: het was te doen on predikanten. Doelust His V. Valcheren was do cerate, die or in slaagde 2 predikanten te doen uitzenden, nl. Al a 11 h i a 8 v a n c l c n Brock (Paludanus) on Zacharias H c y n i n g i u s (laatst gec-noedcKc kwam naar hot schijnt nooit in Indie; in<«> Hchion overleed hij onderweg), die in Dec, 1609 werden afgcvauddigd, terwijn ongcvcer een jaar later Caspar Wilton s, en in 1011 Jan Mao r-

ten s door de classis Amsterdam werden afgevaardigd. Het block echter niet gemakkelijk geschikte personen te vinden, zelfs niet toen de Compagnie zich bereid verklaarde de studiekosten te dragen. Deze ervaring leidde tot de stichting van het Collegium Indicum te Leiden bekend als het Seminarie van Waleaüs, dat in de 10 jaren van zijn bestaan een reeks van voortrcslcjkke mannen voor het predikambt in Indie heeft opgeleverd. In 1632 besloten de Heeren XVII echter tot opheffing van dit voortrefclijk instituut, naar het heette omdat de kosten te hoog waren, maar vermoedelyk ook omdat zijn uitenemende leering met hun protesten tegen het ongebonden leven der hoge heeren in Indie het de-zen te lastig maakten.

De omvang der bemoeienissen met Indie was niet in alle classes dezelfde. Bovenaan stond natuurlijk Amsterdam, waar de Kerkeraad meermalen uit naam der classis en door haar gemachtigd ontrad. Gevolg daarvan was de geprivilegieerde positie der Synode van Noord-Holland, waarvan (zooals wij boven zagen) een verve van veifstandig gebruik word gemaakt. En andere classes, waar de zaken minder omvangrijk waren, deden menigmaal meet door hun van doorzicht en warme belangstelling getuigende maatregelen. Dit laatste mag vooral gezegd worden van Walcheren en Delfland.

De kerkelijke colleges, die met Indie corresponderden, droegen meestal die taak on aan hunne "Deputati ad res Indicas". Over den aard der behandelde zaken kan men het noodge vinden by Dr. C. A. L. E. N. B. C. H. S. Justus Heurnius, pag. 29.

De toestanden in Indie waren zooals men zich die on grond van het bovenstaande denken kan. De Europeesche bevolking was van alle kanten samen-geraapt. Aan goede elementen ontrak het niet, maar on minder goede waren zeker in de meerderheid; ongebondenheid en zedeloosheid waren aan de orde van den dag. De geestelijke leidslieden waren een aantal ziekentroosters, al of niet tot predikant bevorderd, wier ontwikkeling, vaak ook gedrag te wenschen overlieten. Met de eerste naar Indie uitgezonden predikanten was de Compagnie niet gelukkig. Wi 11 en s was ongetwijfeld de beste, maar zijn jeugd schijnt hem belet te hebben het hem opgedragen werk met genoegzamen ernst te veifich-ten. En toen later meer geschikte mannen werden uitgezonden, bleven toch de toestanden nog geruimen tijd ongeordend. Langzamerhand werden althans pogingen in het werk gesteld on daarin verbetering te brengen; er werden kerkeraden ingesteld, en men trachtte te komen tot een Kerkerode. Een on twerf daarvoor weilt, ingevolge opdracht der Synodes van Noord- en Zuid-Holland en in overleg met hare Deputaten opgesteld door Sebastian N. A. N. C. R. T. S., die in 1616 naar Indie vertrok, ken, in 1622/3 in het vaderland vertoevende de kennis van, en belangstelling voor de toestanden on kerkclijk gebied in Indie zeer deed toenemen. Dit on twerf shut zich zooveel mogelyk aan bij de Dortscho Kerkerode, maar wijkt toch met het oog on de Indische toestanden daarvan natuurlijk aanmerkelcjk af. In do plaats van de classis treedt een vergadering, die zooveel mogelyk jaarlijks te Batavia moct samenkomen, en waartoe elke kerkerade een predikant on een onderling moet afvaardigen, of bij wie hij, indien deze afvaardiging onmogelyk is, zijn gravamina kan indienen. Aan deze vergadering is opgedragen, wat in Nederland do classis of de provinciale Synode deed. Hoogst merkwaardig is, dat terwyl do Dortsche Kerkerode aan do Connissaris-

sen Politick toegang geeft tot de kerkelijke vergaderingen, daarvan in dit ontwerp geen sprake is. Het werd zonder nog door de provinciale synodes van Noord- en Zuid-Holland of eeiigie andere te zijn goedgekeurd, aan Danckaerts medegegeven toen hij in 1623 naar Indie terugkeerde, en bespro- ken in een vergadering te Batavia die van 6 Aug. tot 27 Oct. 1624 daar gehouden werd, waarna ze provisioneel door den Gouv. Gen. Pieter d e Carpentier werd vastgesteld „tot nader ordo en behoorlijke ratificatie van Nederland“.

De zaak had in orde kunnen komen, waian eer de j<-rkerken in Nederland meer eendrachtig waren geweest. Maar daaraan ontbrak helaas maar al tot veel. En zoo is het geschied dat deze Kerkorde, die, hoe- veel gebrekkigs haar ook mocht aankleven, toch in elk geval de zelfst-andigheid der Kerk waarborgde, nooit definitief is vastgesteld, en dat daarentegen in den jare 1643 een andere van hooger hand aan de Kerk werd opgelegd, die haar geheel aan banden legde. Reeds in 1631 waren de Commissarissen der Regeering in den Kerkeraad te Batavia verschenen, en voortaan waren a lie besluiten der kerkelijke ver- gaderingen aan de goedkeuring der Overheid onder- worpen. De Gouv. Gen. wees den predikanten bij aankomst in Indie hun plaats aan, en verplaatste hen naar welgevallen. Van een kerkelijke vergade- ring als door Danckaerts ontworpen was geen sprake. Alleen werd meermalen het advies van den Kerkeraad te Batavia ingeroepen, welke daardoor zekere autoriteit verkreeg, die natuurlijk volmaakt on wet tig was, en dan ook meermalen werd aange- vochten, vooral wanneer de kerkeraad zieken- troosters of vermaners tot predikanten bevorderde. . De wrange vruchten van dezen toestand bleven niet uit. De predikanten waren Staatsam bten aren, en hun vaak maar al te gegronde bezwaren tegen het gedrag der overheidsperoneen werden niet ont- vankelijk verklaard, en hadden menigmaal vei'plaat- sing of terugzending naar Europa tengevolge. Dien- tengevolge lieten werkelijk hoogstaande mannen zich voor dit ambt natuurlijk moei'lijk vinden, het- geen wederom op het kerkelijk leven in Indie naade- Kgen invloed oefende. Zeker is, dat de schuld van een en andei; niet uitsluitend komt ten laste van de Comp, of haar Bewindhebbers; Heumius bv. die bekend is om zijn kloekmoedig optreden tegenover den Gouv. Gen. Jacques Speex, verscheen na zijn terugkeer in 1639 in de vergadering der Heeren XVII, diende op hun verzoek bij hen een schriftelyk rapport in omtrent zijn arbeid, en werd om zijn „extraordinaris goede diensten in India gedaan“ met / 1200.— vereerd, terwijl men pogingen deed hem op gunstiger conditien en traktement dan voor- heen wederom naar Indie te laten gaan. Da&rtgen- over klaachten worden op een geheele reeks zeer gegronde klachten, door de kerkelijke Heeren zonder enig resultaat onder de aandacht der Bewindheb- bers gebracht. Maar wij zagen het reeds, ook de Kerk had schuld; de aangelegenheden in eigen kring schenen haar gewichtiger dan de groote belangen in Indie. De plaatsen, waar gedurende korter of langer tijd een predikant of een krankbezoeker heeft ge- loond en gewerkt, zijn Batavia, Onrust, Qheribpn, Semarang, Boe'&haja, Ainljbn, Haroekoe, Saproeca, Noesalaoet/Stanipa, Ternate, Batjan, Makian, Mena- do, Makasser, Banda, Kei- eilanden, Aroe-cilanden, Timor-Koepang, Solor, en Padtjng.-

Aanvankelijk werd alleen de verkondiging der Gereformeerde religie toegelaten. De Gouv. Gen. Baron van Imhofe echter stond in 1749 aan de

Lutherschen de uitoefeniig van hun eeredienst te Batavia toe. De Synoden van Nooxd- en Zuid-Hol- land protesteerden heftig, maar verkregen slechts dat pogingen om de Gereformeerde tot de Luther- sche Kerk over te halen met strenge straffen be- dreigd werden.

De periode van bloei der Indische Kerk was van korten duur. Wanneer reeds in 1632 (bij de ophef- fing van het seminarie van Walaeus, toen het be- drijf der Compagnie nog rijke winsten afwiep) het zuinigheidsargument tegenover de Kerk werd ge- bruikt, dan spreekt het vanzelf dat, toen de zaken verkeerd begonnen te gaan, de behartiging tier gees- telijke belangen allereerst schade leed. Vcrreweg de meeste gemeenten werden langzamerhand herder- loos, en de toenomende coi'uptic onder de Comp/s Dienaren werkte het verval der Kerk in de hand. Toen, nadat zij opgehouden had te bestaan, de Staat der Nederlanden haar verplichtingen ook tegenover de Kerk overnam, waren de toestanden er niet naar om een spoedige verbetering te ver- wachten.

Voor die verbetering werden dan ook eerst de grondslagen gelegd, toen in 1815 voorloopig, en 5 jaren later definitief door den Koning de „Commis- sie tot de zaken der Protestantsche Kerken in Ned. Oost- en West- Indie“ werd ingesteld, gewoonlijk Ind. of Haagsche Commissie genoemd. (Kon. Be- sluit van 7 Dec. 1820 No. 113). Volgens art. 13 van dit Staatsstuk „bestaat de Comm. uit 7 leden in of bij's Graven ha ge woonachtig, waarvan 5 werkelijk dienstdoen3e'predikanten zullen moeten zijn, daar- onder bijzonder begrepen de Secretarissen van d© Algemeene Hervormde Synode, van de Evangeli- scheSynode en van het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland“. Art. f4 luidt: „De leden der Comm. alsmede derzelver President, Vice-President en Se- cretaris, worden door Ons benoemd, op voordracht der Departementen voor het Publieck Onderwijs, de Nation ale Nijverheid en de Kolonien en voor de zaken der Hervormde Kerk enz“.

Uit hetgeen hierboven is gezegd omtrent de ver- houding der Gereformeerde Kerken in Nederland en in Indie tot de Overheid, d.w.z. tot de Comp, blijkt, dat deze laatste nooit cenig patroonaat of uitsluitend recht van Ger. kerken in Nec-< r. Ind over die in India heeft erkend. Daartegenov< r I iat dat Bewindhebbers tot aan de stichting der Lulher- sche Kerk te Batavia nooit eenigie andero flan do Ger. Kerken te hulp hebbei' geroepen ; de vcrliou- ding tusscher Kerk en Staat in het vaderland maak- te zelfs een andere gedragsljijn vrijwjl' ondenkbaar. Koning Willem I wijdde alle Protestanten ii : een kerkverband vereenigen naar het model der l, hitto Kirche in Duitschland. In Nederland misJukle dit, maar in de Kolonien kon hij zijn v'wil doorzetten. Da&roni bepaalt Art. I van bo ven genoemd JCon. Besluit : „Alle Protestantsche Kerken in Ned. Oost- en West-Jidie zullen voortaan onder een en het- zelfde Bestuur worden vereenigd“. Terwille van dit beginsel moest nu de verhouding tot de Ned. Her- vonnde en de Luthersche kerken in Ned. (alleen aan deze twee werd gedacht op grond van het ver- leden) geregeld worden. Het verbreken van een band lag kennel H k geenszins in de bedoeling. Het in 1816 afgekondigde algemeenc reglemcnt voor de Ned. Herv. Kerk bepaalde in art. 4: „De Belangen der Oost- en West-Indische Kerken zijn het voor- werp van de aanhoudende zorg vaji de synod. van de Ned. Herv. Kerk. De betrekking dier Kerken tot

de Synode blijft op den tegenwoordigen voet, totdat zij later kerkelijk kan worden geregeld. Intusschen wordt zij onderhouden door tusschenkomst van den Secr. der Syii. als lid der Comm. tot de Zaken der Prot. Kerken in Ned. Indi*. Een afgevaardigde dezer Comm. woondo do vergaderingen der Synodo bij met concluderende stem.) De vrdere ontwik- keling heeft er echter toe geleid dat de Ned. Herv. Kerk in het vaderland en de Ind. Kerk hoe langer zoo meer haar eigen weg zijn gegaan; en al bestaat er verschil van gevoelen over de vraag of de laatste geheel zelfstandig kunnen worden gemaakt, toch schijnt niemand er aan te denken voor de Ned. Herv. Kerk een speciaal recht op te eischen.

Aan de Comm. is allererst opgedragen de behar- tiging der belangen van alle Protstantsche Kerken in Ned. Oost- (en West-) Indie (Art. 2); zij rappor- teert op alle zaken waarover zij door de Reg. wordt gehoord, en is bevoegd tot het doen van voorstellen, welke zij tot de bevordering der Incl. Kerken noodig mocht oordeelen (art. 3); zij houdt geregelde corres- pondentie met de Kerken in Indie volgens door de Reg. vast te stellen ver- ord en in gen, die h.z. de Comm. onderriicht van alle belangrijke bijzondereheden den godsdienst in Indie betreffende (art. 4); de Comm. onderhoudt goede correspondentie met Bijbel- en Zend, genootschappen, en met de Besturen der ver- schillende Prot. Kerkgen. hier te lande (art. 5); zij is belast met de inzegening der voor de Ind. Kerken aangestelde predikanten en met het examinceren en de inzegening van a.s. zcndelingen. (art. 6).

De Reg. is cl us niet vrplicht omtrent de uit te zenden predikanten het ad vies der Ind. Comm. in te winnen ; nog veel minder zich daaraan te houden. Toch is het regcl, dat het eerste en bijna regcl, dat het laatste geschiedt.

Waren alzoo de zaken in Nederland al hans voor- loopig geregeld, het duurde tot 1840 alvorens een „I-egJejnent op het Bestuur der Prot. Kerk in Ned.- ontworpen werd, en nog 4 jaar langer totdat het door de Reg. were! afgekondigd. Dit Staatsstuk (later herhaaklelijk gewijzigd en aangevuld) erkent slechts een Pjot. Keik in Indie, „waartoe alien be- hooren, die alclair door belijdenis des geloofs tot le- clnaiten zijn aaiigenoiiien, die in de Prot. Kerken gedoopt zijn, en diegcnen welke in andeic landen, als aan de Prot. Kerk behoorende erkend, zich hier (in Ned.-Indie) ter neder zetten, niets door behoor- lijck l): (vijzen of attestatien vair hun (loop of lid- maal. clinp buiten 's lands hebbende doen blijken. Jjczc alJcn blijven tot het Prot. Kerkgen. behooren, zoolang zij niet vrijwillig en duidelij verklaard heb- hen zich daarvan af te scheidcn of om wettige redc- nen daarvan afgescheitlen zijn" (art. 1 on 2). „Het Bestuur der Prot. Kerk wordt, in ver band met do Conun. tot de Zaken dor Prot. Kerken in Ned. Oosten West-Indie to 'H Gravenhage, onder toezicht van den Gouv. Gen. van Ned.-Indie, uitgeoefend door het Kerkbestuur, gvestigd te Batavia en door do kerkerachui dor plaatselijke gemeenc(en" (art 3). Dit Bestuur bestaat uit 8 leden, en wordt door den Uouv. Gen. bnoenuil, die in geval van vacatures gebonden is aan een voordracht van dric personen, door het Kerkbestuur op te maken. Voorzitter is een lid van den Raad van Indiii of een ander in-

vloedrijk lid der Prot. Kerk te Batavia. Tot de le- den behooren do vijf daar gevestigde predikanten, en drio notabelc leden van de Prot. Kerk in de hoofd- stad. Met do Ind. Comm. correspondeert het Kerk- bestuur slechts via den Gouv. Gen., onder cachet volant.

Het beheer over „allo zaken, die onmiddellijk tot de inwendige orde en tucht der plaatselijke gemeen- ten betrekking hebben" is aan den kerkeraad opgedragen (art. 21), die bestaat uit den predikant bene- vens ouderlingen en diakenen ; de laatste worden zonder tusschenkomst van het Kerkbestuur be- noemd volgens plaatselijke usance, maar zij staan evenals de predikanten onder toezicht van het Kerk- bestuur. De kerkraden correspondeeren met dit laatste; alleen het Kerkbestuur met de Regeering. De kerkeraden kunnen echter van beslissingen van het Kerkbestuur via dit laatste in hooger beroep gaan bij het Gouvernement.

Tot de voornaamste werkzaamheden van het Kerkbestuur behoort het doen van „de noodige voordrachten aan den Gouv. Gen. voor de spoedige plaatsing, de verplaatsing, bevordering en alle ver- dere belangen der predikanten, waarbij het niet alleen hun ancienniteit in het oog houdt, maar ook al let op hunne bekwaamheden alsmede hun „meer- derc of mindere gschiktheid voor enige bijzondere gemeente en op den wensch der betrokkene ge- meente, wanneer die wensch door den kerkeraad of door een voldoende aantal harer lidmatea wordt ken- baar gemaakt" (art. 23). Het aantal predikants- plaatsen telt thans in Indie 41, waarvan 28 op Java. De Gouv. Gen. zendt bericht van een ontstane vacature, waarna de Minister van Kolonien zich tot de Ind. Comm. wendt, die door middel van de dagbladen sollicitanten oproept. Na zorgvuldig overleg zendt zij aan den Minister een voordracht, waarna de Koningin benoemt. De aid us benoemd© wordt dan naar Indie gezonden en ter beschikking van den Gouv. Gen. gesteld, die hem na overleg met het Kerkbestuur zijn standplaats aanwijst. Hij begeeft zich derwaarts, en meldt zich aan bij de au- toriteiten en bij den kerkeraad (althans wanneer zulk een lichaam bestaat, hetgeen thans meestal het geval is) en vangt zijn dienstwerk aan, zonder be- vestiging of andere plichtigheid. De predikanta- plaatsen moeten meet beschouwd worden als ressor- ten. Zoo behooren tot Batavia: Weltevreden, de Be- nendenstad on do naaste omtrek, zooinede de Resident ien Bantam en Lampongscho Districten.

De vereeniging met de Luthersche gemeente to Batavia kwain eerst in 1854 bij Kon. Bcsluit van 19 Aug. van dat jaar, no. 74 (Ind. Stb. no. 85) tot stand. Daarbij were! bepaakt, dat „de godsdienstleer der tot ceno Evangelische of Protestantsche Kerk vereenig- clo gemeente is dio van het Evangelie, overeen- komstig met het grondbeginsel van het Protestan- tisme". Al is dezo formulc alleen voor do Vrcenigde Gemeente to Batavia vastgesteld, toch mag wo'den aan gen omen, dat geheel de Prot. Kerk in Indie claainicdo instem, men kan haar dus als do geloofs- bclijdcnis dezer Kerk beschouwe/

Het kerkelijc leven onder de Edropcanon in Indie, is weinig ontwikckcl. Tot de facloren, die ongunstig daarop inwerken, behooren zeer zeker de herhaaldo mutaties, en het verspreid wonon der genieetele- don. Sommigenonderstellen, dat nicer bdangstelling zou worden gewekt, wanneer aan de gemccnteleden nicer invloed word gegund op den gang van zaku. Wellicht moet ook rekening gehouden worden mot bezwaren tegen den Protestantschen credienst, dio

1) Dit duurde tot 1873, lcrwijl in 1874 de twee- de zinsncde van het in den tekst opgenomen ci- taat gewijzigd word en nu luidt: „De betrekking dozer kerken tot de Synode wordt mid er gerc- gcltd".

speciaal in Indie den lust tot kerkgang verminderen. Dat overigens de onkerkelijke stroomingen in Nederland ook in Indio hun invloed doen gevoelen spreekt vanzelf.

Na het herstel van het Nederlandsch gezag in Indie duurde het geruimen tijd alvorens academisch opgeleide en geordende predikanten derwaarts kon- den worden uitgezonden. Intusschen was in 1797 het Ned. Zend. Gen. gesticht, en zit dood zijn Evangelie- boden naar Indie, die daar herhaaldelijk, ook al had- den zij geen academische opleiding genoten, tot pre- dikant werden aaugesteld. Velcn hunner, onder wie vooral J. Kam genoemd mag worden, hebben zeer verdienstelijk gearbeid. Langzamchrand echter meldden zich meer predikanten voor den dienst aan, on thans ondervindt men geen moeilijkheden, wan- neer in een vacature moet worden voorzien.

In gemeenten, waar geen predikant gevestigd is, kan, indien 10 leerlingen zich daarvoor aanmelden, het geven van geregeld godsdienstonderris worden opgedragen a an een daartoe geschikt niannelijk of (TOuwelijk persoon, die daarvoor een toelage uit 's Lands kas ont vangt.

Een eigenaardige plaats wordt ingenomen door de godsdienstleeraars benoemd volgens K. B. van 23 April 1901 no. G8 (Ind. Stb. no. 255 laatstelijk her- zien en gewijzigd bij Ind. Stb. 1909 no. 38). In 1889 wilde de toenmalige Minister van Kolonien Mr. L. W. C.

Keuchenius, maatregelen nimen ter voorzie- ning in de geestelijke behoeften van de militairen en minder gegoede Europeanen in Indie. Hij meende daartoe party te kunnen trekken van de hulp van zendelingen, en lokte een K. B. uit (28 Mei 1889, no. 73, Ind. Stb. no. 170), waarbij bepaald werd, dat voor „personen, die door Genootschappen, Ver- eenigingen of Maatschappijen, welke zich de bevor- dering van de belangen van het Christendom in Ned. Indie ten doel stellen, ter beschikking van de Regee- ring worden gesteld" een som van /50.-- *s maands kan woi- den uitbetaald, wanneer zij door den Gouv. Gen. belast worden met de bchartering der geestee- lijke belangen der bovengenoemde militairen en minder gegoede Europeanen. De onderstelling was, dat dit werk als nevenambt naast het eigenlijke ambt door bedoelde personen zou worden verricht; en met het oog daarop werd van verlof, pensioen enz. niet gesproken : zij werden dus niet als ambe- naren beschouwd. Het bleek weldra, dat in dezen vorm de zaak onuitvoerbaar was. Er werd we! van de aangeboden gelegenheid gebruik gemaakt, maar door personen, voor wie de verstrekte toelage de eenige inkomste was. Daardoor werd hun toestand, vooral daar zij op Java leven moesten, onhoudbaar. In J901 werden toen de bpaluigen gewijzigd, en de Gouv. Gen. is thans bevoegd om de bedoelde personen, nadat zy door hun werkzaamheid getoond hebben daartoe geschikt te zijn, van een ambtelijke aanstelling te voorzien. Natuurlijk kan ook de Ind Kerk van de hier geboden gelegenheid gebruik makeu, maar eigenaardig is, dat terwijl door MiniBier Keuchenius allerminst na haar gedacht werd, zij thans de eenige is, die van zijn initiatief pro- fiteert. Zes godsdienstleeraars arbeiden op dezo voorwaarden in Indie.

Voor het eigenlijke Zendingswei k in de dagen der Oost-Indische Comp, vergelijkte men het art. ZEN-DING. De verplichting voor de daardoor gestichte inlandsche Christengemeenten te zorgen naar de Regeering over. Zij verkeerden in een zeer verval- len toestand : de vroegere predikantsplaatsen wa- ren vacant, en de and ere

tallen van jaren niet bezocht, en geheel overgelaten aan do leiding van ongesclitkt inlandsch prsonnel. Het Ned. Zend. Genootschap sloeg de hand aan den ploeg en al werden velen van de door hetzelfde uitgezonden Evangeliebodcn geroepen tot den dienst in de Europeesche gemeenten, er bleven toch een aantal verdienstelijke mannen over, die den grondslag hebben gelegd voor het weder opleven der Inlandsche gemeenten. Grootc organisatorische talenten ootplooidc J. Kam, die van J 815 tot 1833 als predikant te Ambon gevestigd was, maar rus- teloos hcen en w 藏[希& overal regelend optrad. Zijn invloed deed zich gevoelen op de Oelassers, Timor, de Zuidwester en Zuidooster cilanden Ter- nate, de Minahasa eii de Sangar en Talauclicilanden. Dedoor het Gen. uitgezonden zendelingen on twin- gen een klein salaris van de Regeeing. Het duurde echter nog tot het jaar 1867 voordat de positie der Eur. godsdienstleeraars (Hulppredikers) bij de ini. Christengemeenten behorende tot de Prbt. Kerk werd geregeld. Dit geschiedde bij K. B. van 22 Dec. van dat jaar no. 4 (Ind. Stb. 1870 no. 71), later herhaaldelijk herzien en gewijzigd, laatstelijk bij Ind. Stb. 1909, no. 411. Een „Regiement op het Hulppredikerschap en ini. leeraarsambt bij de ini. Christengemeenten in Ned. Indie werd vastge- steld bij of- donn. van 10 Sept. 1870, (Ind. Stb. no. 125, laatstelijk herzien en gewijzigd in 1911, no. 583).

Het aantal Hulppredikersplaatsen bedraagt thans 25. Daarvan is 1 gevestigd op Java, n.l. Depok (zie aldaar); verder in de ilinahasa 10, in hef Gouv. Cc- lebes'en onderh., 2, in de res. Aniboina 6, in de res. Timor 4, en te Ternate 1. In geval van vacature zendt het Kerkbestuur daarvan bericht aan den Gouv. Gen., dezt aan den Minister, die zich tot de Ind. Comm. wendt met het verzoek een voordracht te doen. De Comm. verzoekt de Besluiten van Zendingcorporaties een hunner kweekelingen en hunner soJlicitanten door middel van de dagbladen op. Nadat zij door de Comm. zijn voorge dragen, en nadat zij door de Comm. in hun ambt zijn bevestigd naar Indie gezoi- thn. Het Kerkbestuur adviseert omtrent hun plaatsing, waaromtrent de Gouv. Gen. beslist. De hulj-pre- cli- kers zijn mede belast met het toezicht ovit ilc- inlandsche lecreaars in hun ressort. Met hun oph' ding belaa't het reglcnicnt de Hulppredikers, die daartoe een toelage ontvangen : feitelijk echter is daarmede in de Minahasa bduHt de Hulpprediker van Torxiokoo^., in de res. Amboina een- cler twee Hulppredikers van Ambon, en in de rc<-. Timor die van Bail. Na volB'acht eindexamen voor do Comm. van Hulppredikera wijst hun het kerkbestuur hun werkkring aan. Slechts enkelen hunner zijn lie- voegd Doop en Avondmaal te bedienen; alien hcJ>- ben zij het recht hewilijken te sluiten, natuurlijk mits aan de daarvoor door de Reg. gestelde bepalingen voldaan zij. De Hulppredikers staan onder het opprtoezicht van het Kerkbestuur, meer bijzonder echter van de predikanten in him gewest. Zij con'cs- jondereeij allen door bemiddeling van dezen met het Kerkbestuur.

De rapporten onitrent het kerkelijk Joven in do Ini. Christengemeenten luiden over licit algniee> gunstig. De storende invloeden in de Eur. gnic : (lijten werke) hier niet of Blechts ten deele. Door velen eliter wordt als een bezwaar van de tegenwoordigo organ isatie gevoeld dat de Reg. de jaarlijkHche kosten van den Eeredienst geheel draagt; alleen do zorg voor kejkgebouwen komt voor rekening der geinceen-

ten. Dnarmede hangt samen, dat de Ini. Christenen op het bestuur en beheer tier Kerk en ha ar good even nog geen of bijna geen invloed oefenen.

Herhaaldelijk zijn pogingen in het werk gesteld om te komen tot een nieuwe organisatie der Prot. Kerk in Indie, vooral om den band met den Staat (behalve in zoover die van financieelen aard is) te verbreken, en aan de Kerk vrijheid te geven zichzelf te besturen. Een uitvoei-ig en nauwkeurig overzicht daarvan is op last van het Dep. van Koi. samenge- steld ten behoeve der Staatscomm. ingesteld bij K. B. van 13 Oct. 1910. no. 21, en die de opdracht ont- ving om de Koningin te dienen van advies „omtrent de vraag, welke naaatregeleu zullen zijn te nemen om te komen tot herziening van de bestaande verhou- ding tusschen het Gouv. en de Prot. Kerk in Ned. Ind., met het doel aan die Kerk door meerdere zelf- standigheid het ere gelegenheid te geven zich naar den eizer van haar eigen lven in te richten". Het rapport dezer Comm. werd vastgesteld op 11 April 1913; zij had bij haar arbeid bovendien gebruik kun- nen ma ken van een advies van het Ind. Kerkbe- stuur dd. 30 Maart 1911. De Staatscomm. is van oordeel, dat de veranderde omstandigheden, vooral de bet ere communicatie- middelen, mogelijk in a ken aan de Kerk zelfbestuur te verleenen, met door de gemeenteleden verkozen kerkeraden, die hun afgevaardigden zouden zenden naar classicale vergaderingen (er zouden 4 Eur. en 3 Tnl. classes worden gevormd), die op hun beurt weer een Synode kiezen. De belangen der Ind. Kerk zouden in Nederland wordcii bcharigt door een Comm. van Bijstand, samengesteld uit 11 leden, waarvan 4 te benoemen door de Synode der Ned. Herv. Kerk (van wie den 1 in het bijzonder de Zend in g zou moe- ten verte egen woord igen), 2 door de Synode van do Ger. Kerkcn, 1 door de Synode van de Evang. Luth. Kerk, 1 door de Algem. Kerkel. Vergad. van de Herat. Ev. Luth. Kerk en 1 door de Comm, tot de zaken van de RemonHtrantsche Broederschap, ter- wijl de 2 o verbiijvendo leden door de Synode der Ind. Kerk zelve zouden zijn te benoemen, die eveneens do openvallende plaatsen invult, wanneer een of meer der bovengenoemde colleges geen gebruik wenschen te niaken van het hun (oegekenderecht.DczzComm. zou den schackel nioten vormien tusschen de alge- meene Prot. Kerk in Indie en de vaderlandsche Kerkgenootschappen en andere verccningen, die op ccnicrlei wijze de godsdienstige belangen van Ned. hidic trachten te dienen. In het bijzonder zou haar zijn opgedragen het aanlcgcu van lijsten van predikanten, predikers (de Conini. wil den tit el *hulp*- prediker laten vervallen) en god-sdiensteleeraars, dio door do Comm., al dan niet na eigen aanmelding, voor uitzending naar Indie geschikt worden geacht. Uit deze lijst zouden de kerkeraden predikanten be- roepen, hocwcl zij daaraan niet gohcel gebonden zouden zijn. Voordo inlandschclasses worden maat- regclen voorgesteld, die bedoeld zijn om hun ont- wikkeling tot zelfstandige volkskerken binnen het kader der Alg. Prot. Kerk mogelijk te maken. Dit algemene Prot. karakter meont de Staatscomm. te moo(en hand haven, en zij is van oordeel dat, indien het Inter door de inmiddels zelfstandig geworden Kerk wordt verioochond, de Reg. hot recht heeft, haar den thans genoten financieelen stoun te ont- liouden. In verband daarmedo stclt de Comm, voor Art. 1 van het Alg. Regl. voor de Ind. Kerk te luten luiden: „De godsdienstleer der Algenicome Prot. Kerk is die van het Evangelie, overeenkomstig het

grondbeginsel van licl Protestantisme". Aan de Kerk zelf moet vrijheid glaten worden dezen grond- slag nader uit te werken, mils met handhaving van het Algcin. Prot. karakter. Als bijlagen heeft do Comm, aan haar rapport toegevoegd een vohEdig st el reglemcnten ten deele ten einde zichzelf duidelijk te maken in hoever haar denkbeelden voor verwezenlyking vatbaar zijn, ten deele omdat deze con- cepten den arbeid der toekomstige Synode, die zo zou moeten vaststellen, zullen vereenvoudigen.

Art. 122 R.R. bepaalt dat : „In de bestaende in- richting en het bestuur der Cliristelijke kerkgenoot- schappen geen verandering wordt gebracht, dan met wederzijdsch goedvinden van den Koning en het bestuur van het betrokken Kerkgenootschap". Op grond hiervan is het rapport der Staatscomm. aan de Kerk voorgelcgd, eu haar mceuing gevraagd. Deze luidt over het algemeen ongunstig. Men acht de planncc der Staatscomm. onuitvoerbaar en onge- wenscht, en is van oordeel dat de veranderde tijds- omstancligheden, waarop de Comm, zich heeft be- roepen, nog geenszins een op deze wijze geregeld zelfbestuur voor de Kerk mogelijk maken. Tegelijker- tijd (en naar het schijnt eenigzins in strijd daarmee- de) acht men een Comm, van Bijstand bencemd door de vaderlandsche Kerkgenootschappen overbedig, en wil men haar leden door de Indische Kerk zelf la- ten benoemen.-De vraag hoe men komen zal tot een wettige vertegenwoordiging dezer Kerk blijft echter nog onopgelost. Dat het Kerkbestuur in zijn tegen- woordige samenstelling moeilijk als zoedanic kan worden erkend, wordt door vclen met nadruk be- toegd, en deze bewering schijnt op Prot. kerkrech- telijk standpunt moeilijk weerlegbaar, ook al erkent men dat dit college met ernst er naar st reef t om aan do verschillende stroomingen in de Kerk recht te la- ten wedervaren. Welk het lot zal zijn van de voor- stellen van de Staatscomm. en van de Ind. Kerk in het algemeen, blijft voorhands volnaakt onzeker.

Boven is reeds gezegd, dat de Staat in Indie slechts een Prot. Kerk erkent. Dit is zeer zeker een lecmte, waarin zoo spoedig mogelijk moet worden voorzien. Zc heeft ten gevolgc,dalce„BritschProt. Gemeente" de „Christelijk Gereformeerde Kerk" en de „Arme- nische Gemeente", alle te Batavia, benevens de „Ge- reformeerde Kerk" te Soerabaja, niet als Kerkgenootschappen, maar als Kerkelijke „Vereenigingen met rechtspersoonl'kheid" erkend zijn. Dit neeuit niet weg dat do Christelijk Ger. Kerk te Batavia zich geinstituceerd heeft, en door twee predikanten bediend wordt; ditzelfde kan nog niet van do Gei'. Kerk te Soerabaja gozegd worden ; de aldaar arbei- : denlo predikant is nan deze Kerk door een der Qer. Kerkcn in Nederland geleend. t 196L

In 1829 zijn opgericht teBatavia,Semarang enSoe- rabaja commission tot ondcisteurings- van behoef-

ige Christencn, samengesteld uit twee leden van do Prot.-, twee leden van de Roomsche kath.- en een lid van de Luthersche geloofsbelijdenis, met de respect io vc residenten als voorzitters, bijgestaan dooi* ccn Kccrctaris. Bij Sib. 1864, no. 46 is de werkkring dier commissien aldus goregcl: die te Batavia strekt zich uit over do res. Bantain, Batavia (mot Kra- wang), de Preanger Reg. on Cheribon ; dio te Scma- rang over de res. vail Midden - Java en die to Soerabaja over de res. Kediri, Soerabaja, Pasoeroean, Be- soeki en Madoera. To haren behoeve wordt ghoven 6en per niille van alle openbare verkoopingcn, ver- pachtingen en van de lotcryen. Op do Buitonbcz. wordt hot d6n per millo op dezelfde wijze besteed;

in de gewesten, waar geen diaconie-armen gevonden worden, gaan die gelden naar plaatsen, waar de behoefte het grootst is (Bijblad no. 598).

Tot de middelen der voorname commiSsien behooren ook de giften, die door ambtenaren van den burger 1, stand worden geëcolleeteerd bij aangifte of voltrekking van huwelijken; wijders kunnen zij een beroep doen op de particuliere liefdadigheid (Bijblad no. 352).

- Literatim*: P. Hofstede, 0.1, kerkszaken 1779. — J. F. G. Brumund, Bijdragen tot de gesliedenis der kerk te Batavia, in het Tijdschr. Bat. Gen., Deel XIII (18G4) bl. 1 on 74. — C. A. L. van Troosterburg, iurg0g Bruy7h, De Herv. kerk in Ned. Indie, ISS4, — ia. "Biograf. Wool-denboek v. O.-L. predd., Nijmegen, j 仁 既 于 IS93. — G. W. Uh Jen beek, Bijdrage tot de geschiedenis der verhouding tusschen den Staat en de Clirist. kerkgenootschappen in Ned. O. Indie, 1887. > 亥一分: "升 — S. A. Buddingh, Proeve cencr chron.-lijst. schets 五 s. r > ^-van de Jotgevallen der Prot. kerk in N. O.-I. van 1615—1851, Amhem 1851; en voorts de Ko J. Versl., de Meded. omt rent den toestand der Prot. kerken in Ned. O.- en W.-Indie van de commissie te's Hague, het voormild Alg. verslag van 1893, (Batavia 1895 en de Hand, van de Alg. Synode der Herv. kerk, Bijl. D. 1872, bl. IT; 1873, bl. 1—4; 1875, bl. I, 2, 8, 9; 1876, bl. 3; 1889, bl. 264 en bl. 349. — Dr. J. R. Callenbach, Justus Heumius, 1897. — Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelra van Dubbeldam, De Ger. Kerken in Ned. en de Zend in g in O.-Indie in de dagen der O.-I. Comp., 1906. — Scheid in g van Kerk en Staat in Ned.-Ind., Historische not a met bijlage opgesteld op last van het Dep. van Ko J., 's Gravenhage 1910.

EERENS (DOMINIQUE JACQUES DE). Gcb. te Alkmaar 17 Maart 1781, trad hij 15 April 1798 als soldaat in dienst, woonde in 1799 den veldtocht in Noord-Holland bij, nam in 1800 en 1801 als cadet deel aan de krijgsbedrijven in Duitschland en werd, wegens zijn moedigheid gedrag 6 Febr. 1801 tot 2e luit. benoemd. Spoedig idom hij in verschillende graden bij het Bataafsche en Hollandsche leger op (le luit. 23 Sept. 1806, kap. 20 Mei 1807, luit.-kol. 25 Aug. 1809), was na de inlijving lid der commissie om Hollands belangen te Parijs te behartigen, en werd 3 Oct. 1810 chef de bataiUon bij de Fransche garde. Den 18den Mei 1812 tot ridder van het Fransche keizerlijk benoemd, werd hij 12 Nov. 1812 te Smolensk adjud.-commandant (kolonel) bij den generalen staf en 16 Jan. 1813 chef van den gen. staf der cavalerie van het 10c corps. Den 2den Jan. 1814 verliet De Eerens, die bij het beleg van Dantzig krijgsgevangen gemaakt was, den Franschen dienst om den 29sten d. a. v. a J s luit.-kol. in Ncdclr. dienst over te gaan; 30 April 1814 werd hij in den rang van koi. hersteld en 21 April 1815 tot gen.-majoor benoemd. Van 1803—1815 woonde De Eerens tien veldtochten bij, waaronder in Pruisen, Spanje, Portugal, Rusland Frankrijk. Als generaal-officier werd hij met verschillende militaire commissien belast; den 20sten Dec. 1826 werd hij luit.-gen., tevens iinspecteur-gen. der cavalerie, 7 Juli 1829 comm. der 3e divisie infanterie en 25 Dec. d. a. v. directeur-generaal van oorlog. In die betrekking was hij werkzaam gedurende den strijd met België, tot hij 5 Sept 1834 de benoeming ontving tot Luit.-Gouv.-Gen. over Ned.-Indie. Den 22sten Febr. 1835 te Batavia aangekomen, nam De Eerens 5 Maart 1835 als zoodanig zitting in den Raad van Indie en aanvaardde, na het aftreden van Baud, den 29sten Febr. 1836 het ambt van Gouv.-Generaal, welke betrekking hij

vervulde, tot hij 30 Mei 1840 te Biiitenzorg overleed.

Het bestuur van De Eorens, die weinig zelfstandigheid aan den dag kon leggen en hoofdzakelijk belast was de inzichten van Van den Bosch ten uitvoer te brengen, word vooral gekenmerkt door de zoi-g, voor de iitbreiding der Gouv. cultures gedragen. Door de vermeerstring van Bjonddol werden de Pa-dri-oorlogcn beëindigd, en daarna het Ned. gezag op de Westkust van Sumatra tot Singkel uitgebreid. Onder de belangrijke gebeurtenissen tijdens zijn bestuur mogen voorts worden vermeld: de overeenkomst met den Sultan van Liiugga gesloten tot we-ring van zeeroof, de toetreding van Boni tot het vernieuwd Bongaaisch contract, de oprichting van het Tijdschrift voor Ned. Indie en de afcondiging van een nieuw Reg.-Reglment op 26 Sept. 1836.

Zie over De Eereus: T. v. Ned. Indie 1840 bl. 73.

EERSTE PUNT (JAWA'S). Zie JAVA'S lo PUNT.

EF. Plaatselijke uitspraak van het door de bewoners van het Gebied der vier Radja's in Nieuw-Guinea gebruikelijke j e f, dat e i l a n d beteekent. Beide woorden worden dikwerf wggelaten, maar zijn somwijlen onafscheidelijk met het hoofdword verbonden.

EGELS (*Erinaceidae*). Van deze familie der INSEKTENETERS (zie aldaar) komen in Nederlandsch-Indie slechts de twee meest primitieve, nauw met elkaar verwante geslachten *Gymnura* en *Hylomys* voor, terwijl het verder in de Oude Wereld wijd verspreide geslacht der typische egels (*Erinaceus*) er ontbreekt. De beide genoemde geslachten onderscheiden zich van *Erinaceus* door een vollediger, uit 44 tanden bestaand gebit en door het ontbreken van de stekels. Dit laatste doet hen in uiterlijk voorkomen meer op spitsmuizen dan op egels gelijken, maar eigenschappen van skelet en gebit bewijzen hun verwantschap met deze laatste. *Hylomys suilla* Müll. et Schleg. bewoont Achter-Indie, Sumatra, Borneo en Java, waar hij in boschstreken leeft en zich met inskten voedt. Het is een klein, nog geen 1/2 dm. lang, bruinharig diertje, met een kort, bijna onbehaard Btaartstompje en spitsen spoot. Van hot geslacht *Gymnura* leeft 6en soort, *G. (Gymnura) RaHl. (Gymnura) ZwuHorsf. et Vig.*, in Palcbang *rindil of tampine* genoemd, op Sumatra en in Achter-Indie, een ai)-dree. *G. alba* Giebel (*likoM boelan* Mai.) op J3orneo-c. De *rindil* is in hoofdzak zwart gokleurd, met gedeeltelijk witten kop en schouders en wilten staart-top; *G. alba* is bijna geheel wit en daarom voor een albino van de derstgenoemde soort gehouden, waar-mee edit er niet in d vorencstem ming is, dat de iris zwart en nict, als bij echte albino's, rood is; boven-dien verschilt hij door iets meedero grootte, en mis-schien door kortore klaauwen aan de achterteenen on in skeletkenmerken van *G. (Gymnura) Jentink*, Notes Leyden Mus., vol. XVII, 1895/96). Schneider (*Zool. Jahrbücher*, Abt. Syst., XXIII, 1905) vermeldt *G. alba* van Sumatra, maar dit dier was kleiner dan de exemplaren van Borneo en misschien een werkdijke albino van *G. gymnura* (Lyon, Proc. U. S. Nat. Mus., XXXVI, 1909). De *Gymnura*-aooten zijn grooter dan *Hylomys suilla* en hebben een vrij langen, naak-ten staart (*O. gymnura* heeft een lichaamslengte van 30—35, een staartlengte van 21—25 cm.). Zij ver-spreiden een sterken inuskuur. Ze leven in holen en hun voedsel bestaat, behalve uit inskten, ook uit grootere dieren, zelfs kleine zoogdieren.

EGELVISCH. Zie KOGELVISSCHEN.

EGERON (STRAAT). Tusschen Selaroe en «Jain

dena, de twee grootstc dor Tanimbar- of Timor- Laotc- cillanden. Is schoon cn diop. Tusschen do in do straat. gelegen eilanden vindt men meerdere vaarwa- ters, waarvan het beste, ruim 1 zcmmijl breed, dat is beZ. langs het vrij hooge Anger Masa in het W. ge- deeltc en het lagc Matkocsa in hot O. gedcelte. Van den stroom en de vertikale waterbeweging is al- leen bekend dat de laatste overwegend dubbel- daagsch en niet belangrijk is. In de straat ligt, op de N.O. punt van Selaroc, de kampong Adaut en, op de Z. O. punt van Jandena, de kampong Saumlakki. Zie Zeemansgids O. I., deci V.

EGON, nog werkzame vulkaan, 1703 M. hoog, ten N.O. van Sikka in Oost-Flores. Zie AVichmami in Tijdschr. Aardr. Gen. 1891, 201 en v. Rheden in Jaarb. Mijnw. 1910 en 1911. De berg Kokker, door Wichmann genoemd en afgeteekend, is wellicht te beschouwen als de somma van den Egon.

EHING (JAV.). Zie CASSIA TIMORIENSIS.

EICHHORNIA CRASSIPES Solms., fam. *Pontederiaceae*. Kruidachtige waterplant, uit Zuid-Ame- rika afkomstig, in 1894 uit den Amsterdamschen Hortus in 's Lands Plantentuin te Buitenzorg. ingo- voerd en sedert zeer snel over Java verbreid ; ook reeds op and ere eilanden van den Archipel waarge- nomen. Wegens de blauwe bloemcn wordt de plant door Europeanen veclal *waterhyacinth* genoemd. Ze maakt in Ned. Indie geen zaad, maar plant zich langs ongeslachtelijk weg voort. Ze is daar ook niet tot een dergelijke plaag geworden als in Austra- lie, Achter-Indie en Anierika, waar ze hot verkeer te water emstig belemmert. De Chineezen mengen in de Straits met goed gevolg bladren en bladstee- len onder het varkensvoer. Ook beweert men dat de vezel bruikbaar is.

EIERDOOIER (*Natica*). Een hoorn, die in allo zecen van den Indischen archipel voorkomt en ei- rond van vorm is. De dieren leggen hunne eieren bij hoopen bijeen; zulk een klomp cioren is doorslijm omgeven, welke langzainerhaaid verhardt en dan gelijkij op een hooniachtigen polypstok of korstko- raal, die vroeger als een *Fhistra-soort* beschouwd wor.

EIGENDOM. De Indische wetgeving kent als zoodan ig : Io. den eigendom volgens het Ind. Buigorlijk Wet bock, 2o. den eigendom op de particuliere landerijci) (zie aldaar), d.i. een cigeidom, gepaard gaan- cle aan ecnige ovrchidsrechten (alleen op Java), en 3o. den zgn. agrarischen eigendom, welken cen inlander, wicn cen sink gronds in erfelijk individueel b(tzit toebehoort, door bemiddcling van den lanlira ad ka» verkrijgeel op dat stuk grond en waar- dooij' hij niet de rechten van hot Burg. VVetb. erlatigt, maar wel cen bewijsstuk, aluncide bovoegd- heid om op zijn grond voo'taan hypotheek te vesti- gcn (alleen o)Java en Aladoera), zie AGRARISCHE WET. Aangezien het recht van cen inlander of van cen inlandsche genieen-schap op cen stuk grond, dat aa» hem of haar toebehoort, in veel gvallen be- perkter in dan het eigendomsrcht van het Burg. Wet b., noeit men dit oostersche eigendomsreelit liever met and ere namcn, b.v. erfelijk individueel bezif raal communaal bezit, inlandsch bezitrecht, enz. (zie GROND, RECHTEN OP DEN), te mccc oindat van zulke gronden in het grootstc deel van Ned.-Indie het government zich zelf den (zij het nominalen) eigendoms toekent (zie DOMEIN VAN DEN LANDE). En indien men cenmaal hot toebe- booren van *grond* aan inlandsche geen eigendom noemt, kan men moelijk het gelijksoortige toe be- hooren van *roerende goederen* aan inlanders wel

eigendom noemcn; ook daarvoor spreekt men dus liever van inlandsch bezitrecht.

EIGENDOMSREGISTERS. De bepalingen van het privaatrecht voor de Europeanen, die do levering van den eigendom van onroerend goed en de vesti- ging van zakelijke rechten op onroerende goederen betreffen (artt. 616—620, 696, 713, 720, 737, 760 en 1171 B. W.), alsmede die betreffende de levering van den eigendom van schepen en vaartuigen, de grootte hebbende van lien of mccc lasten, en de vestiging daarop van pand- of verbandbrievcn (artt. 309 en 315 W. v. K.), zijn bij de artikelen 24 e. v. en 48 van de Bepalingen omtrent de invoering van en den overgang tot de nieuwo wetgeving (Ind. Stb. 1848, no. 10), krachtens de bevoegdheid, daartoe ver- leend bij art. 3 b. van het K. B. van 16 Mei 1846 (Ind. Stb. no. 23), voorloopig buiten werking gesteld en sedert nimmer in werking gebracht.

Bij het genoemde artikel 24 Inv. zijn de toen be- staande voorachriften omtrent de in- en overschrij- ving van den eigendom van vaste goederen en de in- schrij- ving en doorhaling van hypotheken daarop, in stand gehouden totdat daaromtrent anders zou wor- den bepaald ; hotzelfde is by art. 48 Idv. geschied ten aanzien van de in- en overschrijving van schepen en vaartuigen van de grootte van vier koyang en daar- boven, cn het vestigen van hypotheken daarop en de doorhaling daarvan.

Tot nog toe hebben autoriteiten en pubEek in Indie, ook ondanks aandrang van uit Nederland, geen verlangen getoond om van de thans gelden- de regelen afstand te doen en mag aangenomen worden dat de bestaande wetgeving de sympathie van belanghebbenden bezit, waartoe niet weinig bij- draagt liet bestaan van ambtelijk onderzoek alvo- rens tot ceno overachrijving van eigendom of verlee- ning ener akte betreffende zakelijke rechten wordt overgegeen, alsmede de omstandigheid dat, volgens de geldende wetgeving, de verleenng van recht (het zakelijk contract) en de vestiging van het recht (de levering) samenvallen en tegelijk tot stand komen dor en bij de passering van de akte voor den overschrij- vingsambtenaar.

De hier bed oelde voorschriften zijn vervat in de z.g. Overschrijvingsordonnantie (Ind. Stb. 1834 no. 27), sedert herhaaldlijc aangevuld en gewijzigd, welke bij Ind. Stb. 1885 no. 103 van toepassing is verklaard op het recht van opstal, eene toepasselijk- verklaring intusschen die, daar ze voor zover be- treft do vestiging van hot recht van opstal, reeds voortvloeiido uit do dadelijk te melden bepalingen, allecn liscalfit blaig heoff en dan ook alleen ten doel had de bepalingen omtrent do verschuldigheid van overschrij- vingsrecht op akten van opstal van toepassing te maken. Immers bepaalt reeds artikel 26 Inv. (van 1848), dat do openbaarmaking dertitels van aankomst van ndero zakelijke rechten (opstal, crpacht enz.) ver van gen wordt dor de opmaking van ceno gerechtelijke akte in den vorm als bepaald bij de ovengemelde overschrijvingsordonnantie.

Do artt. 27 c.v. Inv. regelen in overeenstemming liermede do wijzo, waarop van and ere rechtsharde- lingen betrefTendo onroerende goederen en schepen aanteekening moot worden gehouden door, resp. aangifte moot worden gedaan bij, de met de overschrij- ving belasto ambtenaren.

Krachtens de bepalingen dor genoemde ordonn antic worden de bewijzen van eigendom van onroerende goederen on van schepen van vier koyang on daarboven on de bewijzen van de vestiging (en overcl racht) daarop van zakelyko rechten, verleden, in de

gewesten waar een raad van justitice is gevestigd, door een of twee commissarissen uit dien raad, bij-gestafin door den griffie*, on in de and ere gewestee door het hoofd van gewestelijk bestuui* bijgestaan door den secretaris, of, waar die ontbreekt, een commissie ten gewestelijken kantore. Ook kunnen akten van borgtocht voor reeds bestaande hypotheeken voor hen worden verleden.

Afzonderlijke bepalingen dragen voor verschildende plaatsen of streken in Indie, geheel of gedeeltelijk de gemelde werkzaamheden op aan andere ambtenaren.

De verdere bepalingen regelen den vorm van de akten, de aan te houden registers, de voorwaarden waaraan moet worden voldaan alvorens tot op-making der akten kan worden overgegaan, het overschrijvingsrecht (zie aldaar), de afgifte van meetbrieven en van landmeterskennissen. De akte wordt niet opgemaakt dan nadat de ambtenaar „de bewijzen van gerichtigheid” heeft nagezien en in orde be van den.

De minuten der akten worden in den hofraad ter griffie dan wel ten residentiekantore. Ze zijn in zoover openbaar dat de griffiers en de andere ambtenaren met de bewaring der protocollen belast, gehouden zijn om, ten verzoeken van elk en een iegelijk, na te zien wie als eigenaar van eenig goed bekend staat, en of het reeds met eenig zakkelijk recht is belast, als mede om desgevorderd, daarvan een schriftelijke verklaring af te geven.

De minuten worden saamgebonden tot bundels waarbij al de overgelegde stukken, ook o. m. de overgelegde grossier van vroegere akten betreffende eenzelfde goed, aan de minuut van de nieuwe aide worden gehecht.

Bovendien worden nog afzonderlijke registers van koopbrieven (d. i. van eigendomsakten) en van hypotheekbrieven (die, als ze voor een rechtercommissaris worden verleden, veelal den naam raad-schuldkenis dragen) aangehouden, welke de botekenis hebben van klappers op de aktenbundels. Op de ter griffie of ten residentiekantore berustende minuten der akten wordt aantekening gehouden van alle andere, hetzelfde goed betreffende, akten.

De akten zijn onderworpen aan leges en aan zegelrecht ten behoeve van den Lande.

Bij Ind. Stb. 1895 no. 61 is de overbrenging naar 's Lands archief gelast van alle akten van eigendom vóór 1800 in de residentie Batavia gepasseerd, ter-wij alle akten nadat jaaraalder verleden, ter griffie, zijn overgebracht.

De Indische wetgeving huldigt ten aanzien van de bewijskracht van akten van in- en overschrijving het *negatieve stelsel*, d. w. z. dat de inschrijving nls eigenaar of zakelijk gerichtigde niet oplevert het wet-telijk vermoeden dat men inderdaad eigenaar of ge-rechtigde is; het bewijs door de akte geleverd, kan dus altijd worden tenietgedaan door het bewijs van beter recht van een ander, of, ook door de bewezen niet-tigheid van den titel van rechtsovergang. Intusschen geeft het ambtelijk onderzoek, aan elke verlijding eener akte voorafgaand, een hooge mate van zekerheid, terwyl vooris de Indische wetgeving door het instituut van eigendomsuitwijzing (zie aldaar) een middel aan de hand doet om een positief bewijs van eigendom te doen erlangen.

De eigendomsregisters zijn voorts niet vanzelfsprekend volledig, in zooverre dat van enige wijzen, waarop eigendom wordt verkregen, niet uit de akten blijken kan. Dit is het geval ten aanzien van het domeinrecht van den Lande (zie DOMEIN VAN

DEN LANDE), van de verjaring, van de boedcl-menging bij huwelijk, waarvoor nergens inschrijving is voorgeschreven of als voorwaarde gestekt.

Wei is daarentegen het passeren eener akte van overschrijving voorgeschreven bij de verkrijging van recht-en op onroerende goederen of op schepen door erfrecht, intusschen niet om van de overschrijving het verkrijgen van het recht afhankelijk te maken, maar alleen om fiscale redenen, daar nl. de ovel-schrijving de gelggenheid geeft betaling van het overschrijvingsrecht in te voldren. De hoogte bete op verzuim van overschrijving gestekt, welke, even als de belasting zelf, ook langs den gewonen weg van rechten kan worden ingevorderd, heeft ten gevolge, dat in den regel ook bij overgang door erfrecht overschrijving plaats vindt.

EIGENDOMSUITWIJZING is het rechtsmiddel, waardoor de bezitter van een onroerend goed door den rechter (den raad van justitie binnen wiens ressort het goed is gelegen) kan doen vast stellen, dat hij daarvan eigenaar is (art t. 621—623 B. W.). De wij-ze, waarop in deze moet worden geprocedeerd, vnl. ook regelende de open bare aankondiging ten einde belanghebbende in de gelegenheid te stellen verzet te doen, is geregeld in de artt. 800 e. v. B. Rv..

Het vonnis houdende eigendomsuitwijzing wordt op verzoek van den belanghebbende ingeschreven in de eigendomsregisters (art. 622 B. W. jo. 27 Inv.); is dit geschied, dan wordt de bezitter, in alle met derden (koopcr, hypotheeknemer enz.) over zoodanige goederen plaats gehad hebbende rechtshandelingen a] s eigenaar beschouwd, in der voege dat te-gendien derdc geene voorde-ling tot revindicatie meer kan worden ingesteld door een ander, die mocht be- vieren eigenaar te zijn.

Hocwel oorspronkelijk ingevoerd ter meercire verzekering van het grondrecht vnl. om hypotheeknemers do zekerheid te geven dat zij, bij eventueele gebruikmaking van him recht tot verkoop, aan den koper een ouaantast baar eigendomsrecht zou-den kunnen overtrogen, wordt toch zelden om zulk een reden van het middel gebruik gemaakt, zoo (lit al ooit is geschied. Integendeel geschiedde dit in alle of nagenoeg alle gevallen om den bezitter, die geen of slechts een onvoldend bewijs van eigendom van zijn goed had (bijv. indien hij het door verjaring verkreeg, een overschrijving was verzuimd, afinc-tingen en bloeioungen, niet juist waren v< : mme<l, etc.) aan een legaal bewijs van eigendom te helpen.

Het middel is in Nederland onbekend.

Literatuur: Carpentier Alting „Eigendomsuitwijzing” in het Tijdschrift *Hofrecht in Nederlandsch-Indic* LXIX (1897) bladz. 36] e. v. en de daar atinge-haalde geschriften.

EIHOORN. Nauw verwant nan de porcelcinooms (*Cypraca*). In den Indischen archipel komt onder anti eren voor de witte porcelcinoom (*Ovida oviformis*), geheel wit en gelijkende op een groot kippeno.

EILANDEN-RIVIER. Naam, welke bij do initiaal-re exploratie van Zu id Nieuw-Guinea is gegeven aan de belangrijke rivier, die bezuiden do Flamingo-baai (Oost-baai) met twee bled armen in zee stroomt en in haar benedenlooptal van eilanden vormt. De mon-dingen van deze armen waren reeds lang bekend, de rivier zelve were! echter het eerst in November 1909 opgevaren en voor een deel verkend door don gouvernements-stoomer „Valk”. De verkenning werd in den aanvang van 191] voortgezet, ook mol het doel om langs die rivier het Centrale gebergte te bereiken. Het block dat zij evenals de talrijke zijrivieren in haai, bo ven loop, haar oorsprong heeft in

dat gedeelte van dit gebergte, waarin zich de top (2290 M.) verheft, ten westen van den Juliana-sneeuwtop. De in haar benedenloop zeer breede ri- vier kan met kleine zeeoemers, als de „Valk“, worsen opgevaren tot 139° 22' 3" O. L. on 5° 20' 40" Z. Br. Benedicndit punt ontvangt zij hot water van twee belangrijke zijrivieren: de z.g. Wildcmanrivier, een linkerzijrivier die stroomt uit het noerasterrein ten westen van de Mapi-rivier, en de z.g. Vriendschaps-rivier, een rechter zijrivier die eveneens, doch meer westelijk, zijn oorsprong neemt in het Centrale-ge-bergte. De noordelijke arm van de Eilanden-rivier staat door een waterloop in verbinding met de Oe-toemboewa, die in de Oost-baai uitmondt. Langs de oevers van de rivier wordt een vrij talrijke bevolking aangetroffen.

EINDRESUME. Zie GROND (RECHTEN OP DEN) on HEERENDIENSTEN.

EKOR KOENING (IRAN). Zie ZEEBAARS. EKOR KOETJING. Zie ACALYPHA HISPIDA. EKSTER. Zie KRAAL.

ELAEIS GUINEENSIS Jacq., fam. *Palmae*. Salak minjak (SOEND.), Klapa sewoe (JAV.). De *Oliepalm*, in Afri-ka inheemsch, reeds in 1848 op Java ingevoerd, on sedr door's Lands Plantentuin over India ver-spreid. De cultuur is echter niet tot ontwikkeling gekomen en de palm wordt thana op Java voorna-melij als sierplant gekweekt. De plant is tcherken-nen aan de geveerde bladeren en den stam, die over de geheele lengte met de rsten van bladstelen be-dekt is. In Afrika wordt de olie uit het vrucht vleesch machinaal en in het groot gewonnen; daarisElaeisen uiterst belangrijke cultuurplant. Wegens de grooto vraag naar olie zal de oliepalm in de toekomst ver-moedelijk in het groot in den Archipel aangeplant worden.

ELAEOCARPUS EDULIS T. et B., fam. *Elaeocarpaceae*. Kareala, Tagoecla, Tjarimcla (MAL. AMB.). Kleine boom, inheemsch in Ambon, op Java hier en daar gekweekt om do zure eetbare 3—5-kantige helderroode vruchten.

ELAEOCARPUS GANITRUS Roxb. (*Elaeocarpus spJuierica* Schuni), fam. *Elaeocarpaceae*. Gandateri (MAL.), Ganitri (SOEND.), Madjakeling (MAL.). Vrij groot boom, ovcral op Java verspreid beneden de 1200 M. zchoogte, in cen groot deel van Zuid-Azie voorkoinen], evenals eenigc andere soorten Djenitri (JAV.) gcheecten. Het hout is bruikbaar; de vruchten ter groot te van cen kers worden gegoten. Van do pit ten maakt men zeer vaak bidkransen en hals-Hnoeren. Ze worden daarvoor wel uit Java uitge-voerd.

ELAT. Belangi ijkc kumpong op het eiland Groot Kei (afdeeltijg Kei-cia)idon, resident lo Amboina), gelegen ongeveer in het midden aan de westkust van het ciland Noehoc-Joot. Zoowel hier als in de op hetzelfde ci land gelegen negorijen EH on Fehr heb-bejs zich do in 162j uit Banda vorjaagde bewoners gevestigd, die bijna alien tot den Islam zijn o verge-gaan. Zie KEI-EILANDEN.

ELATERIOSPERMUM TAPOS Bl., fam. *Euphorbiaceae*. Tupoos (MAL.), Tapos (SOEND.), Parch (MAL.), Jkok pernh (MAL.). Boom van West-Java, Sumatra en Borneo. Vooral op Sumatra in do residentie Tapar-nocli. komt de boom veel voor in verspreid liggendo groepen in de bosschen. De groote zaad, waarvan er drie in de vrucht voorkomen, worden door de bevolking op bepaalde tijdon van het jaar verzameld. In rauwen toestand gaan zo voor verfgtig door. Door ze met water te stain pen en de brei eenige dagen te laten liggen gaat de vergiftige oigenschap verloren.

Het aid us verkregen product ^pekasairC' is een zeer gczochto Sambal.

ELBERT (DR. JOHANNES). Geoloog en geograaf. Geb. 15 Jan. 1878 te Koppenbriggc bij Hameln. Promoveerde te Greifswald 1904. In opdracht van het „Verein fur Geographic und Statistik zu Frankfurt am jMain“, volbracht hij in 1909-1910 een on-derzoclings tocht naar Lombok, Zuid-Oost-Celebes en de eilanden Boot on, Moena, Kabaena, Soembawa, Flores en Wet ar, met de bedoeling de stryd vraag tot oplossing te brengen of werklyk tusschen Azie en Australie een scherp grenslijn, de zoogenaamdo Wallace grenslijn, zou bestaan ten opzichte van dieren- en plantenrijk, engrenslijn loopendo door de Lombok- en Makasser-straten en verder tusschen

Noord-Oost-Celebes en Mindanao. De rsultaten, waartoe de onderzoeker kwam, zijn neergelegd in het werk „Die Sunda-expedition des Ver. f. Geogr. u. Statist. Festschrift, 2 deelen, Frankfurt a. M. J911-1912. Daarin komt hij tot do slotsom, dat een scherpe den Indischen Archipel doorsnijdende gienlijn, noordwestelijk waarvan alle landen tot Azie, zuid oostelijk waarvan alle eilanden tot Australie te rekenen zouden zijn, niet bestaat, doch dat veeleer Australie in een vroegere periode met Azie verbonden moet zijn geweest en daarvan een schierciland hebben nit gemaakt. Dr. Elbert overleed 13 Oct. 1915 te Grenada in Spanje, op zijn terugreis van cen hem door het Rcichskolonialamt opgedragen onderzoekingsstocht naar Kameroen, '1/1 aan de gevolgen van slaapziekte.

ELECTRISCH ORGAAN (bij visschen). Zie ROG. *

ELEMI. Naam voor verscillende geurige bal-4

皆、sems uit de familie der *Burseraceae*, die in de genees- '»-? V kxinst gebruikt worden. De Oost-Indische of Manila-elemi is get ah kenari. Zie KENARI.

ELEPHANTIASIS. Deze naam wordt geheel ten onrechte gebruikt voor tweelei ziekten, die niets met elkander to maken hebben, n.l. do LEpra of ELEPHANTIASIS GRAECORUM en de eigenlijke ELEPHANTIASIS of EL. ARABUM. In den lateren tijd wordt echter de naam Eleph. Graecorum zoo good ala niet meer gebnikt, cn spreekt men eenvoudig van Lepra, zoodat de groote verwarring, die vroeger heerschte in de benaming dezer beide ziekten, nu wel voorbij is.

De eigenlijke Elephantiasis, door de Nederlandera ook wel *olifantshtid* of *olijantsbeen* (ros- of roosbeen van Suriname) genoemd, en door de inlanders met de namen *boedoeg*, *oentoet* of *kaki gadjah* bestempeld, bestaat in hoofdzaak uit een belangrijke verdikking van de huid en van het onderhuidscbe celweefsel, waardoor do aangetaste lichaamsdeelen een grootere, somtijds monst erachtigen omvang verkrijgen. De aandoening komt ineenstal voor aan de onderste ledematen en de geslachtsorganen: bij mannen aan het scrotum en den penis, bij vrouwen aan de schaain lippen en do clitoris. Zelden worden de borsten cn de boveistc ledematen aangetast (bewoners der Zuidzeo-eilanden). Het meest mcnigvuldig komt de ziekto slechts voor aan ebn been, waarvan do root en het onderbeen dan de sterksto veranderingen vertoonen.

Bo ziekto ontwikkelt zich gewoonlijk met op onregelmatige tijdstippen terugkeerende, lymphan-gitische of roosachtig verschijnselen, die telkens gopaard gaan met koude xillingen, koorst, dorst, hoofdpijn en braken, en dikwyla als verschijnselen eencr malaria-besmetting worden opgevat. Somtijds verlopen tusschen twee zoodanige aanvallen

in oppervlakkig golegen lymphvaten, dan is die te herkennen aan de roode, pijnlijke, harde strepen op de huid, en de pijnlijke zwelling der daarbij behooren- de lymphklieren. Dikwijls is echter de ontsteking beperkt tot dieper gelegen lymphvaten en wordt dan niet herkend. Na iedereen aanval van lymphangitis gaat in den aanvang wel de zwelling der huid terug, maar er blijft toch een oedeem achter, dat langzamerhand toeneemt, waardoor de huid dikker wordt en deze met de daaronder gelegen weefsels verandert. In een dichte, vaste, spekkachtige bloed- arme weefselmassa, waaruit bij insnijding een lymph- achtige vloeistof te voorschijn konit. In een ontwik- keld geval is het aangedane deel sterk gezwollen, de oppervlakte is meestal ruw, bedekt met knobbels en wratten, minder dikwijls glad, do haren zijn spaarzaam aanwezig en grof, do nagels ruw en mis- vormd, de opperhuid is sterk verdikt en veelal gepigmenteerd; rondom de gewrichten bevinden zich diepe plooiën, die de beweging in het gewricht nog langen tijd mogelijk maken. Betreft het lijden een der onderste ledematen, dan kan het onderbeen 2—3 maal den vroegeren omvang verkrijgen, het heeft dan den vorm van een cylinder, die onmiddellijk in den verdikten voctrug overgaat, waardoor gelijke- nis met een olifantspoot optreedt . Het scrotum kan enorme afmetingen aannemen (224 pond), evenzoo de penis (20—30 pond). De vrouwelijke schaamlip- pen kunnen veranderen in groote gezwellen, die tot onder de knie reiken. Gewoonlijk ondervinden de lijdens alleen last door de zwaarte van het gezwel en door de bemoeielijkiig der beweging. De ziekte kan vele jaren bestaan en verooi-zaakt soms den dood door uitputting. Regelmatige en methodische druk- verbanden kunnen in het begin der ziekte eenig nut doen. Voor de ontwikkelde gevallen blijft slechts operatief mgrijpen over, dat dikwerf met uitstekend gevolg geschiedt.

Elephantiasis komt hoofdzakelijk voor bij de gekleurde rassen en wel voornamelijk onder het onbemiddelde en in slechte hygienische omstandigheden levende deel der bevolking. Mannen worden meer aangetast dan vrouwen, kinderen zelden.

De oorzaak van deze ziekte moet gezocht worden in de besmetting met een nematode, nl. de *Filaria Bancrofti*, wier larven den naam dragen van *Filaria nodurna*, zoogenaamd omdat men deze filaria-embryonen alleen des nachts in het bloed vindt. Des avonds tegen 6 uur beginnen zij daarin te komen, en tot middernacht neemt hun aantal dermate toe, dat er soms wel 600 in 66n bloednippel geteld kunnen worden ; daarna neemt hun aantal weer af, en des morgens tegen acht of negen uur zijn zij weer uit het bloed verdwenen. Verandert iemand met fi- laria-embryonen behept zijn levenswijze, en maakt hij den nacht tot dag, dan verandert ook de periode der embryonen. Wanneer zij niet in de peripherie circulatie zijn, bevinden de embryonen zich in de groote slagaderen en in de longen.

De filaria nocturna ontwikkelt zich bij den meisch niet verder. Laat men echter een muskiet van het geslacht *Cid ex* bloed zuigen by een lijder aan filarias en onderzoekt dit dier daarna, dan ziet men dat in de muskietenmaag deze embryonen weldra hun fischeede verlaten en zich vrij gaan bewegen. Zij driii- gen dan door den maagwand lieen, en begeven zich naar de spieren van den thorax, waarin zij 16—20 dagen Jiggen blijven. In dien tijd worden zij veel langer (tot 1.5 m.M.) en vormen duidelijke mond- deelen, een darmkanaal en een staart. Na den ge- noemden tennij verlaten zij den thorax, en belandt

de groote meerderheid in den kop vari den muskiet. Zij dringen door in den zuignuut en worden door den steek van den muskiet woor op een meisch over- gebracht. De jonge filaria-larven kunnen ook in water leven. Daardoor is hot denkbaar dat zij, bij het eicirleggen op het water en het afsterven van don muskiet, daarin geraakt zijnde, den mensch bij het drinken van dat water op besmetten. Zijn zij het lichaam van den mensch binnengedrongen, dan ko- men zij terecht in de lymphvaten, en blijven in een of ander groot lymphat liggen, groeien daar uit tot langc, zeer dunne wormpjes, worden geslachts- rijp, en brengen de jonge filaria-embryonen voort, die door het borstlymphvat in den bloedbaan gera- ken, en hun leven van filaria nocturna beginnen. De volwassen wijfjes zijn 8.5—9.5 c.M. lang en haarlijn, de maimetjes zijn 4.5 c.M. lang en nog dunner.

In vele gevallen veroorzaakt deze filaria geen ziekteverschijnselen, maar zij kunnen aanleiding geven tot verstopping der lymphvaten, lymphi- stuwing en ontsteking, die dan ten slotte de elephantiasis tengevolge hebben.

Literaliur. Dr. B. Scheube. Die Krankheiten der warmen Lander. — Dr. G. W. Kiewitz de Jongc. Tropische ziekten van den Indischen Archipel.

ELEPHANTOPUS SCABER L., fam. *Compositac.* Tapak liman (JAV.), of Tampak liman (JAV.). Kruid- achtige plant, in tropische streken zeer verbreid. Ze wordt als geneesmiddel gebruikt, tenzij de jonge bladeren wel als veevoeder dienen.

ELETTARIA CARDAMOMUM Wliite. Zie KAPOL-SABRANG.

ELEUSINE INDICA Gartn., fam. *Gramineae* Djampang (JAV., SOEND.). Een grassoort, die in alle warme gewesten wordt aangetroffen, meestal in ge- k weekten toestand; in Nederl.Indie ook wild. Dit gras is een zeer geschikt voeder voor paarden en buffels.

ELEUTHEROGAMIE. Zie HUWELJK.

ELFT. Zie HARING.

ELLO. Zie ELO. iz—

ELO. Linker en voornaamste zijrivier van de Pro- go (Java), ontspringt ten zuiden van den Oengaran, doorloopt het dal van Kedoein Z.V. richting, tot zij zich bij Mendoet met de Progo vereen igt.

ELOHA. Zie VAARTUIGEN.

ELOUT (MR. CORNELIS THEODORUS). Zoon van C. P. Elout, schepen, thesaurier en hoofd-onici- r van Haarlem en van S. S. Van Orsoy, geb. te Haarlem, 22 Maart 1767. Den 1sten Sept. 1783 als student te Leiden ingeschreven, promoveerde hij 21 J uni 1783, zotte zich als advocaat te Amsterdam nc- derd, word achtrecn volgens Schout-crimineel van Texci (1795), J<a.ad in den Hove van Holland en Zee- land (1796), lid in de Commissie tot samenstelKng van een civiel en crimeneel wetboek (1799), lid van het departementaal gerechtshof van de Tcxel (1799) en procureur-generaal bij het nationaal gerechtshof (1802). Na corst door den Aziatischen Raal te zijn voorgedragen voor de betrekking van Gov.-Jen., word hij door den raad pension naris Schimmelpen- ninck benoemd tot lid der Hooge Commissie, be- Btemd om naar Indie te vertrekken voor de invoering aJaar van eenc nieuwe wijze van bestiar der regeer- ring, justitie en handel, maar mocht zijno bestem- ming niet bereiken, daar hij op reis in Amcrika met zijn ambtgenoot Van Grasdeld door koning Lodcwijk Napoleon werd teruggcroepcn. In het vaderland te- ruggekeerd werd hij J 807 lid van de commissie voor de sam ens telling van een crinieneel wetboek en 18'8 lid van den Staatsraad. In 1810 inakte hij deel uit van de commissie belast om te Parijs Holland's be-

langen te behartigen; na, de inlijving zetto hij zich als advocaat te Den Haag neder, on bleef ambteloo tot hot liorstel oizier onafhankelijkheid. Toon word hij in Dec. 1813 bonoemd tot lid der Commissie voor het ontwerpen der staatsregeling on (6 April 1814) lid van den Raad van State, welko betrekking hij reeds in Sept. d. a. v. verwisselde voor die van Staats- raad i. b. d. en Commissaris-generaal over Ned.-Indie, ten einde met Van der Capellen on BuyskesNed.- Indie uit handen der Engelsen over te nemen. In Indie nam hij ijvorig deel aan de reorganisatie van het bestuur. Terwijl in het algemeen over de voor- naamste punten van beheer eenstemmigheid tus- schen Comm.-gen. bestond, verschilde hij met Van der Capellen in zienswijze omtrent het gewichtige punt: de uitgifte van woeste gronden aan particu- lieren, waarvan hij groot voorstander was. Na de ontbinding der Hooge Commissie keerde Elout 16 Febr. 1819 naar Nederland terug, leed onder weg schipbreuk en vond bij zijne tenigkomst (29 Nov. 1819) zijne benoeming tot lid van de Twecde Kamer der Staten-Generaal, die hy echter niet aannam. In 1820 bonoemd tot gevolmachtigde des Konings om te Londen te onderhandelen over geschillen, tus- schen Engeland en Nederland ontstaan bij de overneming der Ned.-bozittingen in 1816, had hij een groot aandeel in de voorbereiding van het tractaat van 17 Maart 1824; hij woonde echter de laatste onderhandelingen niet bij, daar hij 1 Mei 1821 tot Minister van financier' benoemd word, en 30 Maart 1824 a. l. s. Minister voor de nation, nijverheid en de kolonien optrad, sedert 5 April 1825 als Minister voor de marine en de kolonien. In deze laatste betrekking betoonde hij zich een ijverig voorstander van de voorstellen van Du Bus tot het uitgeven van woeste gronden op Java aan Europeesche ondernemers; het verschil van ineming, dat daaromtrent tusschen hem en den tot Gouv.-Gen. benoemden staatsman Van den Bosch block te bestaan (zie CULTUUK- STELSEL), leidde tot de indiening van zijn ver- zoek om onslag dat hem, met ingang van 1 Oct. op 6 Sept. 1829 ward vrcleend, met behoud van den rang en den titel van Minister van Staat. Daarna leefde Elout nog eenige jaren te 's Gravenhage, waar hij 3 Mei 1841 overleed. Uit de nagelaten papieren van Elout zijn zeer gewichtige bijdragen tot de geschied. Dis van Ned.-Indie gepubliceerd. Zij zijn: Bijdragen t. d. kennis v. h. kolon. beheer, '8 (irav. 1851); Bijdragen t. d. geschied. v. h. kolon. belicer, 's (Irav. 1861); Bijdr. t. d. gesch. der onderhand. met Engeland beticffende de overzecsche bezittingen 1820—1824, 's Grav. 1863; Bijdr. bo trekkel. kolon. e. a. aangelogenheden i. cl. Raad v. State behandeld, '8 Grav. 1874.

ELOUT (CORNELIS PIETER JACOB). Zoon van <bn> bovcngnoende en H. J. van Eijbergen, geb. to Haarlem 2(5 Nov. 1795. Aanvankelijk bestemd voor de studie in de rechten, begaf Elout zich in 1812 naar Leiden, doch liet die studie varen, daar besloten word, dat hij zijn vader,nadiens benoeming tot Com- miss.-gen., naar Indie zou vergezellen. Toon de te- rugkomst van Napoleon het vertrek tier Hooge Com- niissie aanvankelijk verhinclerde, trad hij als vrijwill- Jiger in dienst, en woonde als eerste luit.-adjud. den veldtocht van 1815 bij; als kapitein vergzeldc hij in 1816 zijn vader bij diens vertrek naar Indie. Daar nam hij deel aan do krijgsoedrijven in Clicribon tot demping van een opstaan, aldaar uitgebroken (1818), en aan de beide expeditien tegen Palembang in 1819 en 1821 uitgezonden. In den tijd tusschen de beido xpeditien verlopen, werd Elout (Oct. 1820) als

Gouv. secretaris aan het hoofd gesteld van het pas aan de Algemcnc secretarie ingestelde Depart, voor do inlandsche zaken, dat ten doel had het beoefenen der initalen door opzettelijk benoemde 616ves, het brengen op een geregelden voet der briefwisseling met de ini. vorsten, hot onderhandlen met de afge- zanten, het verrichten van zendingen bij de vorsten, het vertalen van publication en reglementen en het samenstellen en uitgeven van taalkundigo werken. In die betrekking belastte hij zich met de omworking en vrtaling in het Fransch en Nederlandsch van de Mai. spraakkunst en het Mai. woordenboek van Marsden, en maakte den tijd van zijn verlof naar Nederland ten nutte om de uitgave dicr weiken te Haarlem bij den uitgever Enschede te bezorgen. In dien tusschentijd word hy ook toegevoegd aan den latrcn Ned. gezant te Londen Mr. R. R. Falck,; bij het voeren der onderhandelingen, die geleid hebben tot het sluiten van het tractaat van 17 Maart 1824. In 1825 in Indie teruggekeerd, nam Elout als majoor deel aan de krijgsoedrijven op Java tegen Dipa Negara, tot hij in Januari 1827 tpt resident van Riouw werd aangesteld, in welke betrekking hij het Ned. gezag op de Karimoon- cilanden herstelde en een contract sloot met den Sultan van Riouw-Lingga, ter regeling van diens ver- houding tot het Ned. Gouv., ten gevolgc van het bovengenoemd tractaat. Na in Juni tot luit.-kol. bevorderd te zijn, word Elout in 1830 aangesteld tot resident en militair kommandant ter Westkust van Sumatra; daar volgde hij een veelkrachtiger politiek dan door zijn voorgangers De Stuers en Mac Gillavry was geschuldigd (zie PADRI'S), waardoor de strijd opnieuw ontbrandde, die tot de onderwerping der Padri's in 1832 icigde, welke echter spoedig door een nieuwen opstand gevolgd werd, dien Elout niet ge- heel heeft kunnen bedwingen. Bij bijzondere promotie tot kolonel bevorderd, word hij toen naar Java overgelooplast, waar hem het bevel werd toevertrouwd over eene expeditie naar de Lampongs, die met succes bekreond werd. In 1837 vertrok hij opnieuw met verlof naar Nederland; bij zijn tenigkomst op Java (1839) vorkreeg hy met den honor, naar van generaal-majoor zitting in don Raad van Indie. Ten gevolgc zijner geschokte gezondheid zag hij zich reeds in 1842 verpllicht naar Nederland ten^ te kee- ren; hij overleed spoedig daarna in September 1843.

ELOUT VAN SOETERWOUDE (Jhr. Mr. WILLEM CORNELIS ALEXANDER). Geb. te 's Graven- hage 30 Dec. 1848, kleinzoon van den Comm.-gen. en zoon van Jhr. Mr P. J. Elout Van Soeterwoude en Jonkv. W. L. Van Loon, promoveerde hij te Leiden in de rechten (1874) en werd terstond na zijn promotie aangesteld tot adj.- commies bij het Min. v. Koi. Nadat hij in 1882 uit die betrekking op zijn verzoek was ontslagen, ondernam hij in 1882—1883 een reis naar West-Indie, naar aanleiding waarvan hij se h reef de brochure „Onzo West" en een Gidsartikel „De Surinaamsche goudveldch". In 1886— 1888 deed hij een reis naar Ned.- en Britsch-Indij. Diep door- drongen van hot onberekenbare naddel, dat het gebruik van opium den inlander berokkende, schreef hij „De opiumvloek" nrichtte den Anti-opiumbond op, waarvan hij secret.-penningmeester werd, terwijl hij toevis optrad als redacteur van hst tijd- schrift van dien bond. Bovendien schreef hij enkele artikelen over Indische onderwerpen. Hij overleed den 12 Mei 1903 to Roosendaal (Golderland).

ELPAPOTH-BAAI. Een groote, vor het laaid. indringende open baai aan do Zkust van Ceram, op ongeveer 128° 45' O.L. van Gr., met Iago, steile kus-

ten en zeer groote diepten. De cenige veilige ankerplaats wordt gevonden in de kleine binnenbocht van Amahai, aan den Z.O.hoek der baai, waar veel uit- . voor plaats heeft. Zie Zeemansgids 0. I. Arch. dl. V.

夕公), EMBE. Zie GEIT.

EMBELIA RIBES Bunn., fam. *Myrsinaceae*. Katjembang (JAV., SOEND.), Tjembang (JAV.), Klimmendeheester van Eng.- en Ned.-Iiide. De vruchtjes en con uit deze bereide werkzame stof (embeliazuur) zijn in den laatsten tijd in Europa als voortreffelijk lintworm-middel in gebruik genomen.

EMES. Zie BOOMSPITSMUIZEN.

EMES (SOEND.). Zie LUFFA.

EMIGRATIE. Met dit woord worden aangeduid.

1. do uitzwenning van inlandsche gezinnen uit 6en deel van Indie—speciaal uit Java—naar een an der dee! — speciaal Zuid-Sumatra, ter kolonisering. Zie hierover KOLONISATIE;

2. de werving van inlandsche arbeidskrachten voor ondernemingen in de kolonie Suriname;

3. de werving van inlandsche arbeidskrachten vogr ondernemingen in het buitenland met uitzon- dering van Suriname.

Over de emigratie bdoeld onder 2, handelt de or- donnantie van 16 April 1896, Ind. Stb. no. 72, gew. bij Ind. Stb. 1907 no. 123, 1910 no. 219 en 1913 no. 517; voorschriften tot uitvoering zijn vastgesteld bij Gou vein emen t sbesluit opgenomen in Ind. Stb. 1896 no. 73, gewijzigd bij Ind. Stb. 1912 no. 527 en 1914 no. 467. Van belang is ook voor dit onderwerp de inhoud der Wervingsordonnantie (Ind. Stb. 1909 no. 123), waarover onder KOELI.

Deze bepalingen jegelen de werving en de toela- ting van werfagenten] de inrichting der ddpots ter plaats van inscheping — alleen Batavia, Sema- rangen Soerabaja— hetgeneeskundig onderzoek, het werkcontract (modol- nervercontracten zijn opgenomen in Bijbl. 1906]5fen 7148 — gouvernementsbeslui- ten), de uitrusting voor de reis, inrichting en uitrus- ting van schepen voor vervoer van emigranten, de behandeling aan boord enz.

Het algemeen toezicht op deze emigratie is opge- dragen aan het person eel der arbeidsinspectie, terwijl in elk der drie emigratiehavens een commissaris voor de emigratie werkzaam is, bijgestaan door een „Ge- neeskundige inspectie voor de emigratie”.

Het aantal emigranten is niet zeer groot, bedi'oeg 0 in 1910, 935; 1911, 500; 1913, 383; 1914, J3Q&We. 'gens moeilijkheden ondervonden met de werving door particuliere werfagenten werd voor het jaar 1914 de werving van arbeidskrachten voor Suriname opgedragen aan de residenten van Semarang en Ke- doe. Deze gouvernementswerving heeft echter slechte resultaten gegeven. Terwijl uit Suriname 900 personen waren aangevraagd, konden slechts 173 worden geleverd, waarom ook de aan de emigratie verbonden kosten te hoog werden. Van uit Suriname is daarom verzocht weder tot het oude stelsel van particuliere werving over te gaan, waartoc bly- kens de memorie van toelichting op de Indische begrooting, van 1916 door de regering besloten is.

In Suriname wordt het toezicht op deze en andere emigranten uitgeoefend door den Agent-generaal] met verder aan hem toegevoegd person eel.

Over de emigratie bedoeld onder 3 handelt de or- donnantie opgenomen in Ind. Stb. 1887 no. 8. Deze verbiedt het werven van Inlanders tot het verrich- ten van arbeid buiten Nederlandsch-Indie, met be- voegdheid evenwel van den Gouverneur-Generaal sm van dit verbod dispensatie teverlenen onder bij- zondere, bij elk besluite omschrijven voorwaarden.

In het Koi. Verslag vermeldt staat E no. XII elk jaar de gevallen, waarin dispensatie wordt verleend. Meeslal gesclitd dit voor arbeid in Britsch Noord- Bomco. de Straits-Settlements en de Confederated States op Malaka, bij uitzondering ook voor Nicuw- Caldonie. Het aantal emigranten van deze soort bedroeg in 1912/13 4705.

Over de werving van Javaansche koeli s voor de Buitenbezittingen zie medo onder KOELI.

EMMAHAVEN.. Kunstwerk in de Koninginne- baaf^vroeger BrandeWijn baai genoemd), van 1887- 1892 tot stand gebracht in het belang der exploi- a- tie van de Ombilin-kolenmijnen bij Sawah Loento. Een spoorlijn verbindt laatstgenoem8c plaats, — via Solok, Padang Pandjang en Padang — met de Emmahaven, en voert de steenkool af, welke daar vooral wordt in gen omen door de schepen van de Rotterdamse Lloyd of naar Sabang wordt ver- voerd. Het is de 5e haven van Ned. Indie, In de laatste jaren werden aan de Emmahaven ver- schillende verbeteringswerken uitgevoerd, ter ver- grooting der lengte van aanlegsteigers en der opJag- ruimte voor goederen. De plannen, welke nog steeds bestaan om een afvoer van de Ombilin kolen naar de drukke Straat van Malaka te maken, blijven echter een dreigend gevaar voor de Emmahaven.

EMPATONG of HAMPATONG. Benaming van houten beelden, die de Badoe — en andere Dajak- stammen der Zuider- en Oostcradec]ing van Borneo gebruiken tot afweng van schadelijke invloeden bene- de won in gen, vooral van zickten. Vandaar dat deze beelden vaak een ithyphalisch karakter dragen. Men treft dergelijke beelden dikwijls aan in de Dajaksche nederzettingen langs de Kahajan en de Barito. Ook de groote, ijzerhouten palen, van boven in een menschnuuruitlopende, waaraan bij dooden- feesten de karbouwen of andere oHrdieren (vroeger de pandcliijen con slaven, die geslacht moesten worden) werden vastgebonden, heeten *empatonr/ of hampatong*; eveneens, bijv. in de Doesoelanen, de beelddes, die als *ganti-diri*, d.i. als plaatHervangcr van den zieke, >.aan de gecsten worden aangeboden, opdat de zieke geneze; vooraf wordt het beelcl met het bloed van een ollerdiër bestreken, om or ziclc- stof aan mee te deelen. In algemeen worden in do Z. en O. AEdcing allerlei figuren, ook van andr materiaal dan hout gemaakt, *empatowj* genoemd. (Vgl. Maleisch patoeng = beeld).

Literatmir: Hardeland, Dajaksch Wortcrbuch, s.-v.; A. R. Hein, Die bildenden Kinstc, p. 30 vlg. en 198 vg). met p. 3J, fig. 3 en 4; Bock, Reis in 0. en Z. Borneo p- 82; Grabowsky in Thl. Arch. f. Ethn. II, p. 190-191 en pl. VIII, fig. Ua-b, X en X I, fig. 2G en 2Ga; Kuhr in Bijdr. T. L. V, 1897, p. 62 en 64-65; Perelaer, Ethn. beschrijving der Pajaks p. 230; Schwancr, Borneo I, p. J84 en IJ, p. 7, J 61; Veth, Borneo's Westcradec]ing, II, p. 308-309; JunboB, Catalogus van Borneo, II, p. 347, 350-352, en 373 met plaat XVII, fig. 6 en j)laat XX, fig. 2; Wilken, Verspreidc geschriften, II, 491, HI, 110, iV, 135; Kruyt, Animisme, j), 95, 98, 292; P. To Weclcl,'Enn'hei ungen axis' den Ost- u. West-Dusun- Jyandem p. 43, 49 en 97 in Int. Archiv. f. Ethn. Band. XXII.

EMPELAM (MAL.). Zie MANGIFERA INDICA.

EMPOENG, ook Tompatocan genoemd, en 1340 M. hooge vulkaan, behoorende tot de Lokon-groep in de Alinaliasa. Een beschrijving werd gegeven door Koorders (versing enerer botanische dienstreis in de Minahasa, Batavia, ^Gravenhage 1898), overgeno- men door Sarasin, Entwurf p. 35. Werd echter reeds

in 1819 door Lenting en in 1821 door Reinwardt bestegen. Aan het zadcl tusschen E. en Lokon vormden zich in lateren tijd een paar solfataron. (1893).

EMPRAK (IAY.). Zio CHYDENANTHUS.

ENALUS (*Enhalis*) ACOROIDES Steud., fam. *Hydroclirritaceae*, Deringoe laoct Lamoen (SOEND.), Bama (MAK.) Zeeplant, in het water groei-cnd in de nabijheid van do kust op plaatsen, waar het strand vlak is. Bij eb ligt ze droog of is zo met weinig water bedekt. De smallo bladeren, die tot een meter lang zijn, hebben vezels, waaruit netten gemaakt worden. De vrucht bevat een negental zaden, dicrauw of vaker gepoft of gekookt geteget worden Ze zijn rijk aan zetmeel en worden o.a. door de bewoners van Straat Soenda ingezameld om als voedsel te dienen. De bladeren zijn. het hoofdvoedsel van den Doejoeng (zie aldaar).

ENDEH. Landschap op het eiland Flores, gelegen aan de gelijknamige baai, zich uitstrokkende tot aan denoordkust en als belangrijke handelsstreek opdit groot ciland als een tier voornaamste dor tot de onderafdeeling van dien naam behorende land-schappen aangemerkt. Het bevat aan den vasten wal een twintigtal strandkampongs, die zich langs de westkust van een door de bergen Poi en Ija gevormd schiereiland uitstrekken, bene vens een groot aantal bergkampongs. Aan het hoofd staat een radja gevestigd ter hoofdplaats Endeh. Op het in de baai liggende eilandje Noesa Endeh in de kaimpong Reko-Reko zou de oorspronkelijke be- volking zich aanvankelijk opgehouden hebben, om zich later naar den overval te verplaatsen.

Literatuur: S. Roos, lets over Endeh, Tijdschr. Bat. Gen., DI. XXIV (1877) en A. Wichmann, Tijd- sc h r. Aard. Gen., 2e serie, DI. VIII, (1891) biz. 218 vlg.

ENDEH. Onderafdeeling der afdeeling Flores van de residentie Timor en onderhoorigheden met hoofd-)laats Endeh eti nagenoeg het inidclisto gedeelte van het eiland Flores omvattend. Zij wordt ten 0. en W. respect, begrensd door de onderafdeelingen Maeinere en Ngada ; en staat orgenick onder best uur van een controlour B.B. De onderafdeeling bftstaat uit die vier landschappen: Tanah Rea, Bi id ch, Ndonga <-n Tanah Koenoo V/

ENDEH. Hoofdplaats van de onderafdeeling Etirh-h, tevens van de afdeeling Flores, van de resi- dftiis i<- Timor en Ond. en standpinats van den afdee-)i(i/ < li(-f (assistent-resident), van een controlour tot !>>■ clikking en van den onderafdeeling Hchcf. Voorts ligt << r militair bezetting onder een Kapitein der iifantcrie. — Na in 1907 door do bergbevolking te zijn afgeloopen en verwoct, lieft do plaats, ten- gf.-volg van een voor den opbouw gevolgd ruimor)roje(t, een net aanzien gekngsen. Zij neemt als han- dclsvestiging steeds in langi toe, Do hoofdplaats bestaait uit een groot aantal kampongs, dio allo afzond(*rljiko namen hebben. — De plaats wordt geregeld aangodaan door de boe ton der Kon. Paket vuart mi.j.

ENDEH (BAAI VAN). Een breede, geheel open baai aan do Z.kust van Flores, op ongeveer 121° 30' ().L. van Gr. met groote diepten on scילו kusten, waaraan do goljikkamige afdeelingshoofdplaats on, aan don Z.O.hook, de kenbaro vulkaan Ija wordt gevonden. In de baai ligt het zeer scילו Noesa Endeh, even sterk bevolkt als do vaste wal. De weinge ankorplaatsen in do baai zijn onboschut. Zio Zcemangids 0. I. Arch. dl. IV.

†† ENDEHNEESCH. Het Endehneesoh behoort tot de

Bima-Soemba-groep, doch heeft in grammaticaal opzigt wcl het mcoste van alle daartoe behorende talon vcllorcn, zonder dat daar een eenigszins aan- merkclijk gctal nieuw-vonningen tegenover ataan. Wat het klankstelsel betreft, is het aantal in de taal voorkomende klanken niet gering — behalve de klinkers *a, i, e, o, u*, (de *peplil* ontbreekt), in verachillen- de varietoiten en verbindingen, worden als mede- klinkers gevonden : *k, g, ngg*, [ᵛ] : *t, d* (dental), *d, iid, n*; *p, b, b*, (uitgesproken als de Sawoeneesche *ᵛ* bijv. in *baha*, wasschen), *mb, /, m; dj*, (gelijk de Mai. *dj:tj* en *nj* ontbreken); *r*, (gelijk bijv. de Mak. *r*), *r*, (waarvan de uitspraak tusschen *r* en *l* in ligt), *rg*, (do gutturale *r*; *ccno l* ontbreekt in het eigenlijk Endehneesoh); *s*; *w, h*, (zachter van uitspraak dan de *h* in overgenomen woorden, welke door een ander teeken word aangeduid). Daartegenov'r staat, dat alle sluitende mede-klinkers spoorloos verdwenen zijn; ook de neusklanken in het woord, (behalve in de verbindingen *ngg, nd, mb*). De algemeen voorko- mende Mai. Pol. suffixen zijn geheel verdwenen ; dat- zelfdo geldt van do prefixen en infixen, met eene uitzondering : het prefix *pa*, dat hier evenwel allcen dient om reciproquo werkwoorden te vormen, (ah in het Batakseh). Eenige verm-verandering komt overi- gens bij het werkwoord niet voor; een werkwoord als *kuni*, zenden, luidt in zinsverband. bijv. *djad* (ik) *kuni sando*, ik zend (zond) een gezant (of: den gezant, de gezanten) De volledige pers. voomw. vervullen ook de functie van onze bezittelijke voomw., bijv. *aita djad*, mijn kind. Aangezien er van in onbruik geraakte prefixen ook zeer weinig is overgebleven, zijn de woorden bijna zonder uitzondering, (eeneige 6en-lettergropig? partikels daargelaten), twee-lettergropig, hetgeen aan de taal een eigenaardig voorkomen geeft, Daaruit is wel te verklaren, dat het eenig overgebleven oude prefix *pa* meestal verduubeld voorkomt, bijv. van *tei* (zien) : *papatci* naast *patei*, (elkander zien), daar de eerste vorm be- schouwd kan worden uit twee twee-lettergropige deelen te bestaan. Bij eene genitief-bepaling staat het bepalende woord volgens den algemeen Mai. Pol. regel achteraan; gewoonlijk editor staat tusschen beide subst antic van een partikel *k6d*, bijv. *sao* (huis) *k6d radja*, de woning van den vorst ; ook wanneer de woorden eigenlijk eene samenstelling vormen, kan dit *k6o* gebruikt worden, bijv. *mata* (= Mai. Pol.) *Wo ae* (water) = *mata-ae*, bron. Eene nieuwvorming is een element *ofa*, dat voor verbale woorden wordt ge- voegd om daarvan substantioven te vormen, bijv. van *tiva*, ankren: *ofa-liva*, anker-plaats; van *ivua*, laden: *oro-ivua*, lading ; van *kama*, maken: *oro-kdma*, werktuig; van *kuni*, (iomand) zenden: *oro-kuni*, go-zant; van het ontlcende *susa*: *oro-susa* = *Mai. kasu-saitun*; onz. De oorspronkelijke botcekenis van dit *oro* is nog niet zeker bekend. Door invloed van an- dere talen uit do omgeving zijn enkele samenstellin- gen, waarvan het bepalende woord met genitief- waarde voorafgaat, in gebruik gekomen; ook in an- dero opzichten blijken do talen van Oost-Flores in- vloed gchad te hebben, doordien bijv. evenals in het Sikk'sch, de taal in plaats van aauwizendevoomw., gebruik maakt van plaats-aanwijzingen, als: *fau*, (vormelijk Mai. *laut*), wat boneden ligt; onz. Van hot eigenlijk Endohncesoh is hot zoogenaamde Berg-En- dohncesoh, ook wcl Lionecesoh genoemd, eenigszins on - derachoidon, alth&ns wat betreft het klank-stelsel. Do Endhnceszen zijn het conigc volk in de residentio Timor, dat een eigen letter-schrift bezit. Wel is waar is het alfabet oorspronkelijk ontleend aan hot Mak., maar voor allo mede-klinkers, welko aan laatst-go-

noemde taal ontbreken, als de . . . /, enz., alsmede voor de ngg, nd, mb, hebben zij eigen teekens be- d&cht. Deze teekens worden gegrift op lont-ar-blad. Het schrift wordt voornamelijk aangewend voor pr&ctische doeleinden, maar toch worden er ook kleinere gedichten mede opgeschreven.

Literatuur. Tot dusverre zijn alleen in drukverschenen: Wdl. en Samenspr in het Holl. en Endeheesch, door S. Roos; Wdl. van het dialect van Lio, (West- Flores), door L. F. Calon, Tijdschr. van Ind. T.-L.- en Volkenk., DI. XXXV (1893), afl. 2. J. C. G. J.

ENDOET. I. Een zeer oude (miocene) vulkaan in ZO. Bantam, in de parallel van den Salak; zij vormt een zeer breedten stomp keg. 1296 M. (Verbeek, Java, 829).

II. Een vulkaan in de Preanger in de buurt van den Salak, 1475 M. hoog, doch slechts 700-900 M. boven de hoogvlakte, waarin de voet uitloopt (Verbeek, Java, 751).

ENDOGAMIE. *Zie* HUWELIJK.
+ ENGANO (ENGGANO).

La n d besch ij vin g. Eilanden-groep, gelegen in den Ind. Oceaan, bij de W.kust van Sumatra, eene oppervlakte van 444 K.M². bcslaande, en administrafief behoorende tot de afd. Benkoelen der ge- lijknamige residentie. De groep bestaat uithoofd- eiland, Kefoe Kaikoekka of Eloppe, en zes kleinere, onbewoonde eilandjes: Kefoe Kaik, K. Karakoewa, K. Adoewe, K. Kaeperoe, K. Kaperoe en K. Kok- kie. Er werden in 1888 13 landschappen (karorie), gevonden, die door duidelijke grenzen van elkaar ge- scheiden zijn en gezamenlijk 50 kampongs (kaoadara) bevatten. De groep is bijna geheel door riffen omge- ven, waarin zich enkele open ingen bevinden, waar- door men de eilanden kan naderen. Terwijl de kleine eilanden vlak zijn, vindt men op het hoofd- eiland een bergketen, N.W.naar Z.O.,doorgaans niet hooger dan ± 180 M., doch op enkele plaatsen tot 300 a 360 M. zich verheffende. Tai van Idei- ne riviertjes en beken mi doorstromen het hoofde- land, die bijna allen op het gebergte ont springer; slechts enkele komen voort uit de moerassen, die vooral langs de zuid-kust gevonden worden. De eilanden zijn dicht begroeid met zwaar geboomte, waaronder tai van boomen, die uitmuntend timmer- hout opleveren. Het verkeer over land tusschen de kampongs geschiedt langs het strand of langs zeer smalle, primitieve wegen door de wildernis, dan wel met een sampan over de riffen, wat alleen bij hoog water geschieden kan. Ondcr de cultuurgewassen zijn vooral de kokospalmen van belang; van 1865 tot 1870 werd door den Heer Francis een aanplan- ting op Adoewe aangelegd, om kokosolie te bereiden, welke onderneming echter is opgeheven. De plan- ten- en dierenwereld der groep heeft groote overeen- komst met die van Sumatra; het wilde zwijn is echter, behalve de vogels, het eenige wild dat Engano oplevert.

B e v o l k i n g. De inlandsche bevolking, die na aftrek van de vreemdelingen (Chineezcn, Ban- tammers, Batavianen en Maleicrs) in 1885, 870 en einde 1914 slechts 329 zielen bedroeg, werd in 1862 nog op 3000 gesteld; hare vermindering wordt toegeschreven aan geheerscht hebbende epidemien, weinige geboorten zoowel door natuurlijke als door gewilde ateriliteit, verschillende ziekten als malaria, dyaenterie, tuberculose, beri beri, terwijl ook een deel der vermindering op „inzucht" schijnt te moe- ten worden gesteld en aan de onmogelijkheid om zich aan te passen aan de in laatste halve eeuw ont- stane nieuwe toestanden. Een. proef in 1908 genomen

om door immigratie van Christen-Bataks het bevol- kingscijfer te doen toenemen is mislukt, als ge- volg van de ziekten waa-rvan deze lieden te lijden hadden.

Volgens eene overlevering van Chincezcn afstam- mend, zijn de thans nog levende Enganezcn, wat de mannen betreft, van krachtigen lichaamsbouw, flink gespierd en van lange gestalte; de meesten hebben een rond hoofd, hoog voorhoofd, en opvallend sterk ontwikkelde onderkaak. De neus is of recht of iet- wat gebogen (arendsneus), de mond is klein, de lippen zijn meestal dun, terwijl het gebit regclmatig is, de oogen staan eenigszins schuin in het hoofd. Do huidskleur is zeer verschillend, eene lichtgelc tint is echter overwegend. Het hoofdhaar is sluk of licht- golvend. en wordt tegenwoordig meestal kortgeknipt gedragen; op aangezicht en lichaam zijn de mannen weinig behaard. Over de vrouwen luidt het oordeel ongunstig; zij zijn op enkele uitzonderingen na ver- zigt, hebben een zware krassende stem, zijn alles behalve bevallig in hare bewegingen en rooken als mannen (sirihkauwen is onbekend).

De kleeding verschilt niet van de algemcen ge- bruikelijke maleische, de mannen gaan echter bloots- hoofds of met hooffdoek dan wel met een mutsje of stroohoed.; de vroegere gewoonte van naaktloopen schijnt bij uitzondering nog te willen opduiken. Van de vroeger gebruikelijke sieraden, waaronder vooral een gordel van kralen en een zeer bijzonder voor- wenhooffdoeksel merkwaardig waren, zijn thans nog maar enkele in gebruik o. a. een Halsband van glas- kralen, waaraan een schelp bevestigd is en bij de hei- densche Enganeesche mannen een hoed van] : an- danbladeren in den vorm van cenc phrygische mu Is als teeken van rouw. Het karakter wordt beschre ven als ongekunsteld, rustig, eerlijk en van spaarzaam; de Enganezcn doen niet aan dobbelen, maken geen gebruik van bedwelmede dranken, rooken wel veel tabak, maar schuiven geen opium; daar zij gemak- kelijk in eigen levensbehoeften kunnen voorzien mi ■- sen zij geestkracht en ondernemingsgeest, maar hon- den zich geregeld bezig. Vroeger werd cen grw'i (b <I van den tijd in. beslag genomen door het oorlogvo(■ ren, waarbij ook bloedwraak een groote rol :j" ■ li 1— thans houden de Enganezcn zich bezig)) <■ (lci ji) zamelen van copra en rotan, vischvangbt, ju_t uan- leggen en beplanten van ladangs en erven (met klu- die, bira en pisang), het Bmeden van wa)ens v<; or!(< : varkensjacht en het knopen van vischmetten. Kuil- handel wordt voorniamlijk gedreven op Po<; Joc Dou- wa, waartoe bij aankoms van de pakketvaart een groot deel van de bevolking daar gedun-jKlt' (ctii- gen tijd te zamen komt. De vrouwen (1- : ■ : (> licht work, zorgen voorde huishouding, vlcIn*-n H van rotan en touw voor do vischnetten. Een in 1909 genomen proef om door het inzouten van visclt een nieuwen tak van bedrijf te openen is mislukt. Vroeger bewoonden de Enganezcn bijenkorf vormige, op hooge palcn gebouwd woningen, waarnaast een evenzoo op palen gebouwd vierkant huis, dat nicer voor dagverblijf en ontvangHt van gas ten diend; deze merkwaardig : wonirtgen zijn sinds een ticntal jaren alle verdwenen en hebben jlaatw gejaakt voor de gewone malcisehe huizen, die hetzij op den grond, hetzij op palcn worden gebouwd. De gewone wa- pens zijn de werplans, die op het eiland zelf wordt vervaardigd, en sabels en kappessen, die van vreemdelingen worden ingeruild; in d< : vroegere oor- loegen waren ook schilden en knodsen (voor vrouwen) in gebruik.

Omtrent de jnaatschappelijke verhoud ingen loo-

pen de berichten uiteen; volgens sommigen is de bevolking verdeeld in zes sockoes, die in de landschappen doorden wonen en ieder haar eigene hoofd hebben; volgens anderen vomit ieder dorp 66nc groote familie, terwijl hoof den bekend zouden zijn; daarnaast wordt het bestaan van vijf moederstammen vermeld. De huwlijkskeuze wordt alleen beperkt door uitsluiting van de naaste bloedverwanten van de zijde der moeder. De huwelijken werden, althans vroeger, op vrij laten leeftijd gesloten. De vader van de bruid ontvangt een bruidsprijs, in lansen, kapmessen en kralen bestaande, het meisje krijgt zoo veel als uitzet, als het bezit van den bruidegom be draagt. Het is vergund meer dan eene vrouw te hebben, doch dit geldt niet als een teeken van aanzien. Gewoonlijk trouwt een weduwnaar de zuster zijner overleden vrouw, eene weduwe wordt in den regel aan een broeder van den overleden echtgenoot uitgehuwelijkt. De bevalting der vrpuwen geschiedde vroeger in het bosch, thans binnen's huis; afdrij ving der vrucht kwam veelvuldig voor; sterft eene vrouw in het kraambad, wat door de ruwe behandeling der doekoens vroeger vaak gebeurde, dan wordt het geheele dorp verlaten. Bij sterfgevallen door andere oorzaken wordt het huis afgebroken, de afbraak onder de nabestaanden verdeeld of wel het huis wordt elders weder opgebouwd. Lijken worden tegenwoordig algemeen begraven, vroeger kwam ook het wegwerpen van hen, die aan eene besmettelijke ziekte gestorven waren, voor. Bij het zeer samen gestelde erfrecht worden zowol de kinderen als de weduwnaar of weduwe en hunne verwanten bedacht; sterft een man kinderloos, dan wordt zijn bezit verdeeld tusschen de weduwe en de verwanten van den man; sterft eene vrouw kinderloos, dan t reden haar weduwnaar en hare verwanten als erfgenameji op. Bij echtscheiding, die veelvuldig voorkomt, wordt alle bezit gelijk verdeeld en volgen de kinderen de moeder. Het grondbezit is communaal, hoewel persoonlijk eigendom in deze niet onbekend is. De eenige straffen bestaan in boeten in den vonn van lansen, kapmessen en kralen, die aan de beledigde partij worden voldaan.

De godsdienstige begripen bestaan in het geloof / aan goede en booze geesten, die door offerinalen worden vereerd; bij het te water laten van vaartuigen < n Mr v(^rcering der dooden worden feesten gevierd, waarbij ook een eentonige dans wordt uitgevoerd.

eenige jaren heeft de Rynsche zending op het < iland < one niissiepost en neemt het aantal Chiristen geregeld toe.

(; : h c h i e d e n i s Engano (Mai. Pocloe telandjang, (rilaaiel der naakten), dat naar een Portugeesch wKjrci, dal bedrog, miHcliding, teleui-Btelling betee kent, a Id uH zou gncnucl zijn, was het eerste eiland dat do NcdcrL zeevaardci-s in den archipel ontdekten (5 Juni 1596). Te voren moot het reeds aan de Portugeezen bekend gcwceet zijn; het staat aangeduid op een kaart van Aziï van 1593. Van tijd tot tijd werd het door Nederlanders, Engelschen enz bezocht, doch tot eene vestiging op het ci land is het, H(-hou(leiis de boven venneld nederzetting van den Hr. Francis, niet gekomen. Ten gevolge van hot sira mhui van een Engelschschip were! Engano in 1853 door Z. M. Hchoer Sylvh aangedaan (T. v. h. Bat. (Jen. III; 1855). Scdert dien tijd is het eiland herhaaldciijk door onze ambtenaren bezocht, zoals in 1868 door den Heer Pruy s. d. Hoe ven, ten cindo plunderingen te straffen, of geschillon bij te leggen. In de laatst e jaren doen de stoomschepen der Kon. Pak. Mij. het eiland vrij gecrgeld cons in do 3 maan-

den aan. Thans is op Engano een Christen.B&tak als hulpgenceskundige gevestigd, aan wien tevens de functien van iii. opziener zijn opgedragen (Ind. Stb. 1911 341).

Literatuur. Von Rosenberg, Beschrijving van Engano en van deszelfs bewoners (Tijdschr. Bat. Gen. 1853. biz. 399). — Com. Claeens, Bevinding van t eylant Engano (Bijdr. Kon. Inst. 1855 biz. 136). — Walland, Het cilaij^Engano- (Tydschr. / • Bat. Gen. XIV, 1864^ biz. 93).—Oudemans, Engano (Tijdschr. Aardr. Gen. Serie 2, VI, 1889, 109). — ■ Modigliani, Filsola della Donne. Milaan 1894.—'E* 'f Engano (Deutsche Rundschau fir Geogr. und Stat. XVI biz. 414). — Meerwaldt, Ervaringen op Engano

Rijnsche Zending 1904 biz. 61). — Dannert, Erlebnisse auf Engano (Barmer Missionsblatt 1904 biz. 34). — Dr. J. Winkler, Bericht über die Untersuchungsreise nach der Insel Engano (Tijdschr. Bat. Gen. XLVI, 1903, biz. 558). — Id., Engano, das jüingste rheinische Missionsfeld (Barmer Missionsblatt 1904, biz. 2). — Id., Bericht über die zweite Untersuchungsreise (Tijdschr. Bat. Gen. L 1908, biz. 147) / — Lett, Eene reis naar Engano (Berichten uif de Zendingwereld 7^ jg. n^ 3). — Id., Eine Missionsreise zu cinem aussterbenden Volk (Evang. Missionen IX, biz. 63). — Dr. F. W. van. Hacfen, Verslag betreffende het onderzoek naar de volksgezondheid enz. (T. Bat. Gen. LII, 1910, biz. 1). — Dannert, Berichten uit de zendingwereld 1915, n^ 4. — Helfrich, Aanteekeningen betreffende voorwerpen van de eilandengroep. Engano afkomstig (Not. Bat. Gen. XXVII, 1882, biz. 1). — Id., De Eilandengroep Engano (Tijdschr. Aardr. Gen. scrio 2, dl. V, 1888, biz. 272). — Id., Nadere bijdragc tot de kennis van het Enganensch-^^ (Bijdr. Kon. Inst. 71 [1916], 472. — Catalogus Rijks ethnographisch Museum Dl. IV biz. 98.— Woordenlijst der Enganische taal door J. A. C. Oudemans, T. Bat. Gen. XXV (1879) biz. 484 en O. L. Helfrich en J. A. J. C. Pieters, T. Bat. Gen. XXXIV (1891) biz. 539, XXXV (1893) biz /f □ 228. 或子 • •

ENGELHARD (NICOLAAS). Was in het laatst der / : /■ ■ vorige eeuw eerst Raad en toen Directeur-Generaal, van Ned. - ■ Indie en later Gouverneur en Directeur van Java's N.O.kust. In beide betrekkingen maakte hij zich zeer verdienstelijk. Toen de Engelschen in 1800

aanval op Java beproefden en reeds vele inlanders van Mareide of Tandjong Priok zich onder hunne beschening hadden gesteld, trok Engelhard met een afdeeling troepen dorwaarts en wist de afvalligen wedcr tot ghoorzaaïtheid aan het Nederlanclsch bestuur te doen terugkeeren.

Daerndels ontbond spoedig na zijn konist in Indie het Gouvernment van Java's N.O.kust op verdeel-

de het in residenties, toen prefecturen genoemd. Dit heeft Engelhard hem nooit kunnen y ergo ven. In een. werk van zijn hand, getiteld: „ Bericht van den staat der Ned.-O.-I. Bezittingen, onder het bestuur van den Gouv.-Gen. Herman Willem Daendels, ter betere kennis en waardeering van mans willekeurig en goweldndig bewind" (s Hagc en Amst. 1816), hetwelk eene wederlegging was van de bekoncle Memo-jie, die Daendels tot verdediging van zijn bestuur had uitgegeven, heeft hij zich weten te wreken. *Literatuur* : Biogr. Woordenb. der Nederl. van A. J. Van der Aa; Van Kampen, Gcsch. der N. O. I. bezitt. decl III bl. 388; Feenstra, Beschrijving van de Ned. Overz. bezitt. bl. 280.

ENGELHARDTIA SPICATA Bl., fam. Juglunda-ce (te. Ki koper (SOEND.), Kihoecljan (SOEND.), Sawa^

Mesawa (JAV.), Dangloe (JAV.). Hooge boom met lange hangende aren van groene bloemen, on vrucht- ten in zeer lange hangende trossen met een vleugel aan den voet van iedere vrucht. De boom is over een groot deel van tropisch Azië verspreid. Op Java komen een drietal variëteiten voor. Het hout schijnt in het algemeen niet duurzaam te zijn, maar er is eenig verschil tusschen de bruikbaarheid van het hout der verschillende variëteiten. Het wordt wel ge- bruikt voor prauwen op karrewielen, ook nu en dan voor huisbouw onder dak.

(ENGELSCHEN.JN. PEN MALEISCHEN ARCHIPEL (DE). —Engelschen hobben v66r de Neder- landers den Indischen Archipel bezocht (Drake,

Cavendish, Lancaster, 1577, 1586, 1591), zooals zij ook voor hen een geregelde vaart onderhielden op Rusland (Witte zee), de kust van Guinea, een ge- deelte van Amerika. Maar daartoe bepaalt, op dit gebied, zich hunne prioriteit. De Noord- Ned erlan - ders, verrijkt met de kennis en het kapitaal dor uit- geweken Vlamingen (1585), stonden maatschappe- lijk booger; de strijd met Spanje maakte het verci ringen van Spanjaai- den on Portugeezen tot een nationale zaak; het buit maken van Portugesche rijk geladen vaartuigen gaf een flinke bate, die de Engelschen moesten mi&sen ; in soinnige gedeelten van Azie (Ternate, Japan, enz.) konden de Neder- landers zich voorstellen als de ervyanden van het Catholicisme, zooals zich dat toenmaals uitte. Bovenal dat, in st en ts tot 1702, het mono- polie voor de vaart op waren de Nederlandsche regeerders van dien tijd bijna Indie niet dan zeer gebrekkig beschermd werd. Koning zonder uitzondering kooplieden, bekend met hetgeen de Jacobus verleende reeds zoo vroeg als in 1604 licentie aan hand el behoeftde, later voor 't grootste gedeelte Edward Michcl- bome om handel te crijven op alle belanghebbenden bij de uitde- lingeo, die het door hen plaatscn, waar „the Governor etc.", nog geen rclation gestichte bevoorrecht handelslichaam ieder jaar moest bezaten. Deze eerste interloper plunderde o.a. Chineesche jonken. In 1618 gaf Zijne Majesteit letters patent aan Sir James Cunningham voor den handel van Schotland op Nederlandsche handelscompagnien. Zoo vareu dan ook de Indie en den Levant: de vergunning zou worden Nederlanders het eerst op Oost-Indie, ter- wijl de kapitalen ingetrokken, als Cunningham schadeloosstelling ontviing, van verscheidene hunner in Compagnie z i j n verenigd gelijk geschiedde. Koning Karel verleende (1635) aan Sir (1595, Com- pagnie van verre met negen aandeelhouders) William Cour teen charter voor 5 jaar, welk chartei' en de risico en het avontuur dus wordt verdeeld ; de En- verlengd werd tot deze vereniging in 1649 den naam a gelschen volgen dat voorbeeld eerst in 1600. Maar de n u a m van „AHSaela Mer- chant8,^ — Assada is de naam van een eiland bij Madagaskar, waar de compagnie van vereeniging, die toen ontstond, „the Governor and Company of Merchants of Londop, trading to the East- Courtcen zeide een vestiging te willen maker), —■ on het Indies⁵⁵, was niet, zooals-ai kw'ijl8 gemeend wordt, een Parlement eindigde met de inschrijving te bevelen voor lichaam, dat alle krachten der Engelschen vereenigde, als ene maatschappij, die 63 les zou omvatten, wat op dat de in 1602 opgerichtc Ver- eenigde Geocytvereerde gebied in England bestond : „the United Joint Stock". Nederlandsche Oost-Indi- sche Compagnie dat deed, met Haast dadelijk daarop vorklaarde de Protector den eene inrichting, die, wat het gezag birnen de landpalen der geheelen handci vrij gedurende ecu tijdvak van drie jaar; Republiek betrof, haar voortlsstaan voor een reeks van iedcren deed nu mee en de Indische waren werden zoo jaren (zooals later bleek, ruim 1 ³/₄ eeuw) w r borge goedkoop, dat de Engelschen zc met Succes zelf« te Het Nederlandse kapitaal, in een massa of generale bears Amsterdam ver- kochten. Ook deze „merchant ad vent gebracht, bleef tot het einde toe ongewijzigd, zoodanig urcj⁸ werden in 1657 in de bestaande maatschappij dat, de onkosten in Nederland en uitde- lingen van het o)jcnon)cn. Eerst in 1661 kwam de handel op Indie in een bed rag der verkoopingcn afgetrokken, dat geld by cenigs- zins regclmatigen toestand met de belofte, dal de het*restant van het werkkapitaal ge- voegd, weer voor Kroon voor 'G vervolg het charter der Compagnie niet volgende uitrustingen werd be- steed en in den tijd zoude intrekken, als zij niet drie jaar te voren was werkenden „neulen van nego- tie" were! gestopt. De gewaarschuwde. Maar toch stierf het ras der interlopers niet Engelsche kooplieden daaren- tegen verbonden zich voor uit; bchalve Skinner c. a, uit een vroegeren tijd (1660), reis, niet meer. Voor iedere nu volgende uitrusting werd vertoonden zich cr velen, meestal in Indie uitgerust (1686), weer geld bij elkaar gebracht, met het gevo)g dat juist in Pas was, na ge- schil-met het Engelsche Parlement, aan de Indie, waar eenheid toenmaals zoo noodi^ was, maat- schappij een nieuw charter verleend en waren aan Engelschen tegen Engelschen, hetzelfde lichaam in naam) haar nieuwo voorschriften gegeven, of het Schot- scho die- nende, concurreerden. Eerst in 1612 werd besloten van Parlement machtige den Souverein in zijne hoedanigheid niet meer op het einde van iedere reis af te rekenen, maar van Koning van Schotland ccn Schot- sche maatschappij toch geschiedde de vereeniging voor een niet' lan gesamen te stellen, wier charter eerst eenige jaren later op tijdpck dan een van vier jaar, — waarop dan een nieuwe vertoogon der Engelsche Compagnie en die van de inschrijving volgde.... tot een andere regeerbigen van andere Sta

Compagnie, onder een of ander voorwendsel opgericht, het raonopolie der bestaande maatschappij zoodanig bedreigde, dat hot beter word geaohd de „jongero zuster" in de lusten en jasten van het huis- houden te doen deelen. Want dit is, in den geest der tijden, een ander natuurlijk gevolg van een regering- als de Engelschen toenmaals hadden: de begunstig- de Engelsche maatschappij bleef nooit onaange- vochten en veel steunde de regering haar niet. Er worden klachten tegen haar ingebracht; waarover, en terecht, een Nederlandsdi koopman van dien tijd deschouder zoudo ophalcn: dnt het handelslichaam edele metalen uitvoerde (1623); soms werd, als de Engelsche zijd owe vers klaagdcn, het dragen van calicots en stukwerken uit Indie aan de Engelsche ingezetenen ver bod en (1681, 1697, 1698, 1721), enz. De regering der crste Stuarts (1603—1650) trok venie⁸ niet altijd zoo beslist en rnet talent voor de Eii.g.O.I. Comp, partij als de Nederlandsche dat voor de V. N. O. I C. deed. Bovenal had de Engelsche Compagnie te lijden van de mededinging van „inter- lopers", waaronder er waren, die weinig of niets ont- zagcn, soms zeeroof plecgden en den naam derEngelschen in discrediet brachten.

Interlopers. De korte opsomming dezer mededin- gers geeft een vrij voldoende kennis van de geschic- denis der handelsmaatschappijen in England zelf en doet ook zien dat, in st en ts tot 1702, het mono- polie voor de vaart op Indie niet dan zeer gebrekkig beschermd werd. Koning Jacobus verleende reeds zoo vroeg als in 1604 licentie aan Edward Michcl- bome om handel te crijven op alle plaatscn, waar „the Governor etc.", nog geen rclation bezaten. Deze eerste interloper plunderde o.a. Chineesche jonken. In 1618 gaf Zijne Majesteit letters patent aan Sir James Cunningham voor den handel van Schotland op Nederlandsche handelscompagnien. Zoo vareu dan ook de Indie en den Levant: de vergunning zou worden ingetrokken, als Cunningham schadeloosstelling ontviing, als Cunningham schadeloosstelling ontviing, van verscheidene hunner in Compagnie z i j n verenigd gelijk geschiedde. Koning Karel verleende (1635) aan Sir William Cour teen charter voor 5 jaar, welk chartei' en de risico en het avontuur dus wordt verdeeld ; de En- verlengd werd tot deze vereniging in 1649 den naam a gelschen volgen dat voorbeeld eerst in 1600. Maar de n u a m van „AHSaela Mer- chant8,^ — Assada is de naam van een eiland bij Madagaskar, waar de compagnie van vereeniging, die toen ontstond, „the Governor and Company of Merchants of Londop, trading to the East- Courtcen zeide een vestiging te willen maker), —■ on het Indies⁵⁵, was niet, zooals-ai kw'ijl8 gemeend wordt, een Parlement eindigde met de inschrijving te bevelen voor lichaam, dat alle krachten der Engelschen vereenigde, als ene maatschappij, die 63 les zou omvatten, wat op dat de in 1602 opgerichtc Ver- eenigde Geocytvereerde gebied in England bestond : „the United Joint Stock". Nederlandsche Oost-Indi- sche Compagnie dat deed, met Haast dadelijk daarop vorklaarde de Protector den eene inrichting, die, wat het gezag birnen de landpalen der geheelen handci vrij gedurende ecu tijdvak van drie jaar; Republiek betrof, haar voortlsstaan voor een reeks van iedcren deed nu mee en de Indische waren werden zoo jaren (zooals later bleek, ruim 1 ³/₄ eeuw) w r borge goedkoop, dat de Engelschen zc met Succes zelf« te Het Nederlandse kapitaal, in een massa of generale bears Amsterdam ver- kochten. Ook deze „merchant ad vent gebracht, bleef tot het einde toe ongewijzigd, zoodanig urcj⁸ werden in 1657 in de bestaande maatschappij dat, de onkosten in Nederland en uitde- lingen van het o)jcnon)cn. Eerst in 1661 kwam de handel op Indie in een bed rag der verkoopingcn afgetrokken, dat geld by cenigs- zins regclmatigen toestand met de belofte, dal de het*restant van het werkkapitaal ge- voegd, weer voor Kroon voor 'G vervolg het charter der Compagnie niet volgende uitrustingen werd be- steed en in den tijd zoude intrekken, als zij niet drie jaar te voren was werkenden „neulen van nego- tie" were! gestopt. De gewaarschuwde. Maar toch stierf het ras der interlopers niet Engelsche kooplieden daaren- tegen verbonden zich voor uit; bchalve Skinner c. a, uit een vroegeren tijd (1660), reis, niet meer. Voor iedere nu volgende uitrusting werd vertoonden zich cr velen, meestal in Indie uitgerust (1686), weer geld bij elkaar gebracht, met het gevo)g dat juist in Pas was, na ge- schil-met het Engelsche Parlement, aan de Indie, waar eenheid toenmaals zoo noodi^ was, maat- schappij een nieuw charter verleend en waren aan Engelschen tegen Engelschen, hetzelfde lichaam in naam) haar nieuwo voorschriften gegeven, of het Schot- scho die- nende, concurreerden. Eerst in 1612 werd besloten van Parlement machtige den Souverein in zijne hoedanigheid niet meer op het einde van iedere reis af te rekenen, maar van Koning van Schotland ccn Schot- sche maatschappij toch geschiedde de vereeniging voor een niet' lan gesamen te stellen, wier charter eerst eenige jaren later op tijdpck dan een van vier jaar, — waarop dan een nieuwe vertoogon der Engelsche Compagnie en die van de inschrijving volgde.... tot een andere regeerbigen van andere Sta

ten word ingetrokken. En toen in 1698 Engelsche kooplieden aan het Lagerhuis geld ter leen boden, onder voorwaarde om uitsluitend hand el te ver- knigen, werd dat aangenomen ; kreeg de Oude Com- pagnie de bevoegdheid nog hand el te drijven tot medio 1701 en werd de nieuwe erkend onder den naam van „the English Company trading to the East Indies”. Op vedangen van den Koning vereenigde zich deze met de reeds bestaande (ter onderschi- ding „the London” genaamd) tot „the United Com- pany of Merchants trading to the East- Indies” (1702—8). Het is deze maatschappij, wier charter nadien herhaaldelijk verlengd werd om tot 1857 heeft bestaan, welke sedert geen nieuwe, oorspronkelijk vijandige, elementen heeft opgenoien. „The United” van 1702 was eerst in dat jaar op dat punt even sterk als de Geunieerde van 1602.

Verrichtingen der Engelschen in den archipel. De geschiedenis der Engelsche Cie, die telkens een vierier gstuk kreeg, maar van wier voortbestaan (tot 1702) hare dienaren en het publiek nooit zoo zeker wals als dat in Nederland't geval was, is, wal den archipel aangaat, minstens tot 1734, er ene van voortdurend worstelen tegen do Nedcrlanders, van machteloos toezien en van kleingeestig kwaad sto- ken en lastcren, waarbij, als er dan conflict ontstond, de inlander het gelag moest betalen. Want van den aanvang af varen Nedcrlanders en Engelschen met hetzelfde doel: het koopen, zoo billijk mogelijk, van peper, kruidnagelen en muskaatnoten. Maar de Nedcrlanders vermcstcixlen spoedig forten op de Portugcezen of op 'L gebied der inlandsche republieken of rijken (1605 Victoria, 1606 Tidore, 1609 Nassau, 1618 Batavia enz.), de inlanders, van deze maritieme stations uit, dringende tot het nakomen der met de N. O.-I. Cic. gesloten overeenkomsten. Ije Engelsche schepen voeren trczelfder tijd in den archipel van Banda, van Ambon, de noordlijke IMolukken rond. Hunne gezagvoerders sloten een enkele overeenkomst met de weinige dorpeu, die nog Diet aan de Nedcrlanders vcibonclen waren, en Lrachtch vcler der andere in de vcrclidinge de voor de inlanders zoo vcrdrclfelijke Nedcrlandsche con- tracten t e vbreken. Dan werden de schepen der Kugelschen ^cnomeii ; cindlijk verklaarde de diiec- teur-gciieiaal (Jocn de Molukken voor de schepen der Ijgelschen gesloten (II Jan. 1616) en, terwijl te Bantam en te Djakatra reeds hoogloopende on- c(; nighc(len waren onlHtaan, word door cen sterke vloot der Engelsclie Ci< onder Pring, Dale en Parker in 't laatst van)518 de archipel binnen gezeikl on wraak genomen over <latgenc wat oj> Banda den Kngelschen was wed(; jvaren. Voor hot eerst moesten de Xe<lei Jahdsche schepen, toeiimaals voor Djakatra en bij Onrust Jiggende, de wijk nemcii voor een En- gelsche vloot. Vreemd geiooç heeft deze Engelsche uitrusting zeer weinig verrieh. Hare schepen werden tot kleiue afdeelingen saingevoegd. De Gou- verncur-Oeneraal Coen, met ovennacht van schepen in het westen van den aichipel terugkonicnde, vond gelcegeenheid op de plaats van het oude Djakatra den zctel van het Nedcrlandsch bestuur te vestigen, om ecu Hedecle der Engelsche schepen te Pat an i on te Tikoe te doen vermcstcren, toen, gansch onver- wacht, 25 Maart 1020, in Indie do tijd in g ontvangen vcid, dat do beide elkaar zoo vijandige handels- gzelHclappen, op 't vrlangen der wederzijdscho icgeeringen in Europa, tot cen verconigdc actio in fi. die besloten hadden.

De vereenighj der Nedcrlandsche en Engelsche Com.p(ngiini van 1619. Do voreeniging, waarover

van 1613 af in Europa beraadslaagd was geworden en die nuttig had kunnen werken, indien niet van den aanvang af den Engelschen groote voordeelen waren toegekend, waartegen zij maar een gering gedeelte der lasten konden dragen, heeft niet langer dan tot 1623/4 geduurd. Het doel was de macht der Compagnien in (gewapende) schepen te vereenigen, voornamelijk ten einde China te clwingen zijne havens te opcnen, wat voor een winstgevenden hand el op Japan dringend noodig was, andere vorsten, voornamelijk in den archipel, er toe te brengen de tollcn te verlagen, — terwijl de concunentie, die tot vijandelijkheden had gevoerd, nu geen reden van bestaan meer zou hebben. In vaste verhouding werd de oogst der peper in 't westen van den archipel en die der specerijen in 't oosten verdeeld. Maar de Engelschen bezaten nergens eigen gebied ; zij moesten te Batavia en te Victoria onder Neder- landsche jurisdictie zich vestigen, waar tegenover maar een voordeel stond, dat zij de gelegenheid kre- gen factors te plaatsen daar, waar zij vroeger niet hadden mogen komen of verjaagd waren geworden, te Hitoe, Larike, Lochoe en Kambelo. En aan het bovchtien der Portugeezen en Spanjaarden en het nemen der Chineseche jonken, waarvoor beiden een gelijk aandeel in schepen hadden te leveren, deden de Engelschen maar weinige mede. Daarentegen wils Coen het gezag, dat de Engelschen voor 1620 in den archipel van Banda, op Lontor en Roon hadden weten te verkrijgen, voor ben waardeloos te maken doort' veroveren van Lontor en het verwoesten van Roon, zoedat een schamele versterking, die zij nog van vroeger bezaten, — hun koninklijk fort, zoals Coen het schamper noemde, — op Nailaka ten N. van Roon door do Engelschen moest worden ver- laten (1022). Bantam, waarmede de Engelschen den lijn hadden kunnen trekken, bleef doorde Nederlan- ders geblokkeerd ; handelsvoordeelen werden haast niet behaald. Uit Japan en de noordelijke Molukken hadden, onder meer, de Engelschen zich reeds terug- getrokken ; zelfs deekle hun president in begin van 1623 he l voornemen aan de Inclischo regering mede om ook de Engelsche factors uit den archipel van Amboin a terug te roepen, toen juist daar, in Amboi- na, een samenzeving werd ontdekt, die door de dienaren der Engelsche Compagnie was gesmeed om zich niest er te inaken van het kasteel Victoria. Bij het vonnis van den Nedcrlandschen raad van 't kasteel werden alle Engelschen, op twee na, en enige Japansche soldaten, in 't geval betrokken, ter dood vrcroordceld, welk vonnis kort daarna op do plaats zelf werd voltrokken. Er is liicr sprake van een samenzeving en niet van een poging der Ne- dedunders oin zich door cen gerechtlijken moord van hunno „geveinsdo vrienden” te ondoen, voor- gevendo dat zij tegen het heil van den Nedcrland- schen staat in Indie hadden geconspireerd. Hot be- wijs noch van het en noch van het ander is echter tot nog toe te leveren, hoofzaklijk omdat de ver- klaringen dor bcklaagden door toepassing der pyn- bank zijn verkrepen. Maar hot verbond met de Engelschen was daanedec feitelijk te niet gedaan.

Oeschillen tusschen de Engelsche en Nedcrlandsche regeerhig. In Europa gaf, wat do Engelschen toen en nu nog noomen, de Ambonsche moord aanleiding tot do heftigste vertoogen van do zijdo der Engel- scho regeering bij die (let Republiek. Do laatste wist met gi-oot talent do beslissing op do lange baan te sebuven en de tocnmendo moeiljkhedcn der regce- ring in England, eindigende met burgcroorlog en do onthoofdiog van Karel I (1649), hielpon haar daa-

by. Echter de zaak was daarmee niet van de baan. Toen de burgerij stem kreeg in hot bestuur, eischte de Engelsche Compagnie schadevergoeding ten behoeve der erfgenamen van de Ambonische slachtoffers voor het leed in Ambon ondervonden, en ten behoeve der Engelsche Compagnie voor het nadeel daar en elders, waar hare schepen waren genomen, haar toegbracht; zij eischte Roon terug en bij het einde van den eersten Engelschen zee-oorlog (vrede van Westminster 1654), werd het grootste gedeelte dezer eischende Engelschen toegewezen. Van het eiland Roon, dat inderdaad reeds lang waardeloos was, namen de Engelschen eerst in 1665 bezit. Toen de Ned. gouverneur van Banda intusschen vernam, dat er wederom oorlog was ontstaan (2o Eng. zee-oorlog 1665/7), maakte hij zich dadelijk van Roon meester en bij den vrede van Breda (1667) werd de V. N. O.-I. Cie in het feitelijke bezit bevestigd. — Men zoude onbillijk zijn wanneer men de beide Engelsche oorlogen en die, welke de Engelschen van 1672/74 voerden, uitsluitend aan de gevolgen toeschreef van hetgeen in 1621 op Lontor en in 1623 op Ambon was voorgevallen, maar het is zeker dat die oorlogen, uit handssnijd ontstaan, niet zoo hardnekkig zouden zijn gevoerd, ware de haat van het Engelsche volk niet kunstmatig aangewakkerd en had de Nederlandsche regeering van dien tijd de gevoeligheid der Engelsche burgerij beter weten te ontzien.

De Engelschen na 1623. Wat Indie betreft: de Engelschen brachten, na het in Europa uitgesproken voornemen tot ontbinding (2 Nov. 1624), den hoofdzetel van hun bestuur van Batavia over naar het eiland Lagoendi (Poelau Goendi) in Straat Soenda (1 Dec. 1624), waar zij meenden een Anti-Batata te kunnen stichten. Groote sterfte onder het volk verzwakte haast dadelijk de veerkracht der nederzetting. Al in Mei 1625 moesten hunne hoofden aan de Indische regeering de vergunning afbidden om weer te Batavia te mogen komen wonen. Eindelijk brachten zij den hoofdzetel over naar Bantam (1628), waar zij gebleven zijn tot 1682.

De Engelschen uit Makasser verdreven. In de nu volgende jaren verzekerden de Nederlanders zich van het monopolie der kruidnagelen in den archipel van Amboina. Gedurende de „Ambonische oorlogen“ (1625 tot 1656), met groote wreedheid daar en in de noordelijke Molukken, enz. gevoerd, ontwikkelde zich de inlandsche handelsstad Makasser, waar zich Engelsche en Deensche factoren vestigden, en ook enkele Portugeezen en Spanjaarden. Tot omstreeks 1643 kochten zij daar tegen stijgende prijzen kruidnagelen, die door inlandsche jonken van Minang-kabau (men heeft — anders dan in den Portugees-BSinnT-tijd — bij den naam Maningcabers niet te denken aan bewoners van Maleische schiereiland), door Maleiers, of wel door Makassaren werden aangebracht. Toen raakte het langzamerhand gedaan. Steeds was op de jonken, uit Makasser gezonden, door de Ned. sleepen gekruist. Tegelijk werden de vestiging der Makassaren in Hoamohel en Hitoe en die van de eigen bewoners van het land verwoest. Al in 1641 Jiadden de Denen, desperaat, Makasser verlaten, maar zij kwamen terug. Geen Makassaar wilde ten slotte meer naar Ambon varen (1645); zij „Bchrikten ala zij den naam maar hoorden noemen“. Daarop scheen het een oogenblik dat Tidore een tweede Ambon zou worden (1644); ook daar Avei-den kruisere heengezonden, die de Makassaar-Eche vaartuigen namen. Eindelijk, na 1650, het moordjaar, begon de stelselmatige verwoesting van

Hoamohel, enz., waardoor, zelfs als de Ambonees den moed had gehad te „smokkelon“, de Nederlanders bij hem die neiging geheel konden onderdrukken. In een deel der Molukken was de kruidnagelboom uitgeroeid; een ander deel was ontvolkt; in een klein reesteend gedeelte onder het bereik van het Nederlandsche geslacht werd aan de dienaren der Comp, de kruidnagel geleverd tegen vaste, zeer lage prijzen. Toch was nog de vaart der Makassaren op Goram, Ceramlaot en Ceram (Serang), zooals o.a. de Namingdaagde, niet eens gesloten en, toen omstreeks 1660 er uitzicht was op vrede met Portugal, moest „een beslissing worden verkregen“ en begon de strijd met Makasser, die in 1669 beëindigd werd. Gedurende dezen oorlog, met hulp van Boni gevoerd, werd bij het Bongaaisch contract de vaart der Makassaren beperkt, en aan Portugeezen en Engelschen het verblijf te Makasser ontzegd (1667). Als sedert dien de Nederlanders met opoffering van groote kosten op het voor hen zoo on dankbare schiereiland van Zuid-Celebes bleven, was dat alleen om te verhoeden dat daar, onder aansporing van het kapitaal der buitenlanders, de inlandsche handel op Amboina zou herleven.

Ook uit Atjeh. Atjeh had een oogenblik kunnen meenen dat het Voor-Jluidie (voornamelijk Soerat) met den archipel zou kunnen verbinden en den inlandschen handel, zooals die gedreven werd voor 1500, zou kunnen doen herleven. Het bezat de peper van de Westkust van Sumatra en de tin o.a. van Perak. Engelschen, zoowel van de E. O.-I. Comp, als die van de Comp van Courteen waren er gevestigd. Doch de Nederlanders kregen van de Atjehsche regeering de bevoegdheid op die Westkust, te Tikoe, Priaman, Salida en op het Maleische Schiereiland, te P6rak, vreemdelingen (Engelschen, bewoners van Soerat, zg. Mooren enz.) den handel te beletten. Na den moord op de Nederlanders te Perak werd (1656/1657) de reede van Atjeh geblokkeerd. Het vredes-tractaat van 1659 verbood aan anderen dan de dienaren der N. O.-I. Comp, den handel op Atjeh en zijne vazalstaten. Ten overvloede werden, toen wed er de oorlog uitbrak, de Atjehers uit Jikoo verdreven en vestigden de Nederlanders hunne kantoren op Padang, hoofdkantoor nedert op Tjinko, te Tikoe en te Pjiaman op de Baroes.

Ev&neens uit Bantam. Toen werd Bantam het centrum van den weinig betrekkenenden inlandschen handel, die naast het monopolie der Nederlanders in den archipel nog bestaanbaar was. Er verzamelden zich daar naast de Engelschen, die er sedert 1628 verbleven, ook af en toe Denen, Flingchen, Portugeezen. De Bantammers dreven handel op Perzie, Soerat, Mocha, de kust van Koromandel, Bcugalen, enz. Bantam werd groot en veeleerder in Batavia droogde uit. In den twist, die tusschen Sultan Agoeng en zijn zoon Kahar of Hadji ontstond, trokken de Nederlanders partij voordien laatsten, terwijl de vreemdelingen, ook de weinig Engelschen ter hoofdplaats aanwezig, dal voor Agoeng (Jed on. Hadji won, krachtig geholpen door de troepen en schepen der N. O. I. Qjmp, het pleit en de Nederlanders werden beloofd met ecu contract van uitsluitende levering der Bantamsche peper tegen een vasten prijs. Bij het contract van 1680—1682, eerst geteekend in J 684, werd aan de Engelschen voor goed het verblijf binnen Bantam ontzegd. Eene vestiging op Djambi, aan Bantam oergeschied, gaven zij omstreeks dien tijd eveneens op.]

i) Het jaar, waarin dat geschiedde, is niet juist

De Engelschea buiten overig Java gesloten. In denzelfden geest als in 1684 het contract met Bantam was gesloten, wist de Nederl. Indische Regering bij con, als amptlic op een overcomst van 1705, met den Socsoehon Pakoc boe won o I van jvJlata-ram in 1707 het contract zich te bedin gen de uitsluiting buiten Java van alle Westerscho vreem-delingen, waarbij zij in de eerste plaats her, oog had op de Engelschen. Genoemde Soesoehonan be- loofde, zoo voor zich als voor zijn kinderen, kinds- kinderen en inaantrijs „dat wij aan geene nation of „volkeren, die or reeds zijn of van bovenwinds of uit „Europa verschijnjn, wie dezelve ook zouden mogen „wezen, geen de ininste handel en ook vooral geen „plaatsen om logien en vastigheden, hutten of dier- „gelijko residentien in ons rijk van Java zullen toe- „staan ofte vergunnen, enz.“

Vestiging der Engelschen op Benkoelen. In 1685 verzochten hoofden van Piaman, die in At jeh Engelschen ontmoeten, eene nederzetting der E. Comp, in hun land. Die vestiging kwam tot stand, doch heeft nooit veel betekend. ?Iaar terwijl deze hoofden, naar Madras medegenomen voor het tee- ken en van het contract daar verbleven, kwam er ook het aanzoek van hoofden uit Benkoelen, san den Bantamschen Sultan onderworpen. Ondcr voor- wensdel dat Sultan Aogoeng het recht daai- toe had verleend, vestigde de Engelsche Compagnie zich nu nog da4r, te Selebar (Pasarsilbar), York Fort stich- tend, en te Mandjoeta (Indrapoera, 1684). DoNeder- landers, Sultan Hadji ter v'ille, bestreden hen niet direct, maar zonden (1.686) vloten onder Klaerbout en de Ronde (de Rande?) naar den Jang di Pertoean (Raden Sakti), zich noemde e hoofd van de Min ang- kabauers (Maningcabers), die aan Bantam de ge- hoorzaamheid had opgezegd, de N. O. I. Comp, best reed en paitij voor de Engelschen van Benkoelen had getrokken i). In 1714—20 word de hoofdzetel vriegd naar cen junt 3 mij) vcrwijderd van York Fort, alwaar zij het fort Marlborough bouwden, dat tot 1825 de zetel is gebleven der Eng. op dezc kust. Bo plautsen, waar de injangscho hoofden zich door overeenkomsten gebonden achtten de peper aan de E. O. I. Comp, tot Jcvcren en waar ook in den regel Engclsche conij)agnies-dicnaren gevestigd waren, zijn, behalve de bovengenoemde: Mokomoko (fort Anna) 1717, Bantal 1700, Ipoce (Aypoor), Seblat 1697, Ketaoen 1697, Lais, alien ten N. van het fort Marlborough. In 1733 — 1734 vestigde de E. O. I. Comj), zich te Salocma, Taloc, Pring, Alas, Pino, Mana ; in 7 J745 to Poelau Pisang (Kroe), van waar- uil betrekkingen werden aangeknoopt met de hoofden in de Lam pongs, over den Vlakken hock (Sile- boe) naar Borno (Broenai ?) on Seniangka. Bovon- dien werdei), op grooten afstand van het oigenlijko Bcnkoelen, ten N. van do voorspide posten der Nederlandors, te zamen do Westkust van Sumatra uitmakende, nog door de E. O. I. Comp, bezet de posten TapanoeH (1752), op cen klein eiland in hot jinnensto gdcclite der baai on Pontjan-keijij ge-

aan te gevoi). Onbcduidende kantoren hebben in do 170 ccuw de Eng. nog gehad te Soekadana, 1613—22 cn nog eens omstreeks 1699, vorder te jjiijrtjara on to Bandjermasin.

i) Zijno mocht werd gebroken bij een ontmoe- ting in laatst van 1686 of't begin van 1687 bij het dorp Bakom aan do rivier van Toeloengba- wang. Zie over hot verder lot van dozen avontu- , ricr: Marsden, History of Sumatra, 2*> ed. 1784., / b] z. 274.

noemd, cn het onbcduidende Natal (1752). De Engelsche ndcrzcttingen op do kust van Sumatra blcvcn tot 1763 onderhoorig aan Madras, werden toen onafhankelyk presidentschap, maar, bij de toenemende verliezen, besloot het Hof van Direc- teuren in 1801 bezuinigingen in te voeren en op ver- scheidemo plaatscn do ondergesluikte factors (re- sidenten) te supprinceren. De titularisscn kwa- men in hot presidentschap van Madras te dienen, terwijl het gewest administratief onder Bcngaien werd geplaatst. — De regelin gen der E. O. : I. Comp, waren in Benkoelen nagenoeg dezelfde als die der N. O. I. Comp.: iets v'ijgeveiger in zooverre dat zoowel hare dienaren als anderen bevoegd waren hand el te drijven en dat de uitvoer van slechts een artikel (de peper) aan ieder behalve aan de E. O. I. Comp, verboden was. Maar in hare uitwerking waren zij dezelfde als de Hollandsche; na eenigen tijd vermind erde de productie, zoodat liet artikel overal en in overvloed en tegen lage prijzen kon worden ge- kocht, waar geen Engelsche compagnies-dicnaren gevestigd waren, bij voorbeeld door Amerikanen- in het gebied van Atjeh. Wat aan Benkoelen zijn betekenis gaf was, dat van daar uit door Engelsche particulieren in Straat Soenda en langs de noord- kust van Java en Madoera en de zuidkust van Borneo en mischien ook die van Java stukgoederen, oorlogstuig en vooral opium konden worden te koop geboden, van wlk laatste artikel, vooral na 1757 de prijs belangrijk lager kon worden gesteld dan wanneer bet uit Nederlandische han den kwam.

Andere vestigingen in den archipel vofr 1811. Behalve op de hierboven genoemde punten hebben Engelschen zich nog nederzegt: op last der Engelsche Comp, (de concurrente der Londensche, zie bl. 673) in 1700 te Bandjermasin en in 1704 te Poelau Kondor (Kandara). Wat Bandjermasin betreft, de- Engelschen bielpen daar, zooals Coen zou gezegd hebben, er zichzelveu spoedig weder uit : zij werden in het janr 1707, kort nadat zij vergunning hadden bekomen (1704) er con versterking te bouwen, door de inlanders aangevallcn. Hiinne verliezen waren. zo groot dat, met accliterlatiig van vele waarden, de overlevenden niet dan met moeite zich op hunne schcpen konden bergen. — Het eiland Kondor ligt op de uiterste grenzen van den Maleischen archipel: het wordt hier vooriamelijc genoemd, omdat het, als vroeger Patani in handen der Nederlanders,— en lang v66r dien Kandara,— door de natuur was aangewezen als maritiem station op den weg tus- schen China en Indie, on dat vooral, wanneer gebruik werd gemaakt van den landweg over het Ma- leische Schiereiland uit Ligor, Sanggora of Patani.. Do Engelsche Comp, vestigde zich daar in 1701; cen gift in 1704 van den koniig van Anam verleende aan do vestiging een zokere waarde, maar een oproer onder do Makassarsche soldaten, in dienst van hot handelslichaani, dwong do Engelschen weder de- plaats te vclaten, die overigens, volgens de schets., door Milburn, Oriental Commerce, II, 445 daarvan gegeven, bijzonder weinig aantrekcolijkes had.— Een vestiging te Pasir, op do oostkust van Borneo., tocmaals cen belangrijko iilandscho handelsplaats, word in 1772 beproefd, maar ook wcor dadelijk op- gegeven. — Toon word het gewaagd op hot eiland Balam bangau (1773), in't N. van Borneo, op't gebied van den Sultan van Socloeo, die daar een groote st rok land afstond. Haast dadelijk daarop werden do Engelsche troepen, voornamelijc Boegineezeeu en do weinige kolonisten in 1775 door bewonera van Soeloo (zeeroovers ?) verjaagd. In 1803 nogmaals

beproofd, bleek de vestiging op Balambangan waardeels (men denke aan den oorlogstoestand in Europa) en werd zij andermaal verlaten.

Prioriteit der Engelschen van 1734. Voor de geschiedenis der Engelschen in den Archipel zijn de jaren 1624 tot 1684 die van voortdurende eb, van 1684 tot 1734 die van dood tij, van 1734 tot 1814 die van aan- houdenden vloed. Dan komt er weer kntering. In laatstgenoemd jaar geeft de Engelsche kroon aan den Souvereinen Vorst. der Nederlanden de bezittingen temg in de laatste jaren na 1795 en 1803 op de Nederland ers veroverd.

Wat de Engelschen, met hunne gebrekkige organisatie in Europa, al Eij spoedig stork maakte tegen de toen nog zoo machtige N. O.-I. Comp, was het feit dat zeer vroeg—in 1660—aan landgenooten en anderen, bewoners van de vestigingen der E. O.-I. Comp, in Indie, de bevoegdheid werd gegeven om, binnen zekere, niet nauwe, grenzen, hand el voor eigen rekening te drijven, mits geen artikelen zedende uit Indie naar Engdand en omgekeerd. De handel in Indie was vrij, De Nederlandsche Compagnie, in het gebied dertoeftiaals nog rijke en machtige potentaten in Voor-Indie gevestigd, naast zich hebbende de haast even talrijke vestigingen der Engelsche Comp., had van dien tijd af te strijden tegen particulieren, Engelschen, Hindoes, Amerikanen, enz. die het log-ge Kchaam, dat volgens vaste regels moest werken, wilde het niet dadelijk ten onder gaan, te vlug af waren. De gebeurtenissen, kort na 1750 voorgevallen, brachten in hande der Engelschen het opium. En de lijnwaden (piece goods) kon sedert geruimen tijd iedereen bij de inlandsche handelaars goedkoop in slaan, zonder dat, als vroeger, er factorijen noodig waren om den inlandschen wever en verver enz. te beschermen, hem geld voor te schieten en door machtsvertoon hem tot nakoming zijner verplichtingen dedingen. De factorijen in Voor-Indie hadden, tenvijl ook de welvaart op het vasteland van Azië in den Maleischen archipel veimindeixie, hare belangrijkheid verloren.

met de Nederlandsche republiek van 1781. 1784. Het betekende dus niet zoo ved, toen in den oorlog, die tusschen Engeland en Nederland ontstond, als gevolg van den Amerikaanschen vrijheids-oorlog, de factorijen van Bengalēn de Icantor en vestingen op de kust van Koromandel verloren gingen. Iets meer indruk zal het wellicht hebben gemaakt, dat ook de Nederlandsche posten op de Westkust van Sumatra aan eenige Engelsche Compagnieschepen werden overgegeven. Bij den vrede van 1784 gaven de Engelschen de veroverde posten terug, met uitzondering van het kasteel Nagapatnam. Ook werd overeengekomen, dat de Nederlanders geen hinder louden toebrengen aan de vaart der Engelschen „in de Oostreche zeeën”, — waarmede eenvoudig de toen reeds geldende regelen werden bevestigd. Wat erger was — voor de N. O.-I. Comp. — de desolate toestand van hare verdedigingsmiddelen was aan iedereen duidelijk geworden. Tegelijk was met het jaar 1781 de periode der grenzeloosc verarring aangevangen, waarin de N. O.-I. Comp. grootscheppes afles aanhield, niet bezuinigde, haast geen inkomsten had, de kosten dekte met nieuwe Icingen. In dien lijn etreed de Engelsche O.-I. Comp, met succes op dien yasten wal van Voor-Indie, vermengden hare verrichtingen en belangen zich meer en meer met die van het Engelsche gouvenienent en werd het strijden, ook in Indie, tegen de Franschen en a t i o n a l e h a a k, die aan het anders niet zoo gewilde handels-hchaam den stun verzekerde van het Engelsche volk.

Oorlog van Engeland met de Bataafsche Republiek, enz., 1795—1811. In den oorlog tusschen Engeland en de Bataafsche Republiek, in 1795 aangevangen, had de N. O.-I. Comp., die maar luttelē hulp kreeg van den Staat der Nederlanden (lands-eskuders of smaldeelen, Lucas, Dekker, Hartsinck) te strijden tegen de Engelsche marine, de schepen der Engelsche Comp, en word haar bovendien afbrak gedaan door Engelsche of Engelsch-Indische kustvaarders (country service). Aan de tusschenkomst van een der laatsten, kapitein Light, had de Engelsche Comp, al van vroeger reeds haar ^tablissement op Poelau-pinang (Prince of Wales island) te danken (1786), welke vestiging spoedig haar nut voor den handel op den archipel en als station en als werf zoodanig be-wees, dat in 1805 het aantal dienaren belangrijk werd vermeerderd en het onder het bestuur van een gouverneur met een grooten staf ambtenaren werd geplaatst. Nu in 1795, 96, 97 en 1801 gingen verloren, behalve de Nederlandsche forten en kantoren in Voor-Indie en Ceylon, ook de eenige kolonie van beteekenis, die de Nederlanders ooit in het oostelijk halfrond hebben gehad: die der Kaap de Goede Hoop en in den archipel: Malaka, de posten ter Sumatra's Westkust, de Moludten, Timor. Bij den vrede van Amiens (1802) kreeg het Ned. Gouvernement, dat in de plaats der oude Nederlandsche Comp, was getreden, de veroverde plaatsen en landstrcken terug, uitgezonderd Ceylon. Toen er haast dadelijk daarop wed er oorlog uitbrak tusschen Engeland en Frankrijk en zijne bondgenooten, gin gen de neder-zettingen verloren, waarvan de Nederlanders, ingevolge de bepalingen van het tractaat van Amiens, in 1803 hadden bezit genomen, namelijk de Kaap de Goede Hoop (1806), de Molukken (1810), — eindelijk in 1811 Java en Onderhoorigheden. Over verovering van Java zie KRIJGSVERRICHTINGEN. De 4 Engelsche gewesten, alien onderhoorig aan den Gouv.-Gen. en Raad van Calcutta, v/aarin nade verovering van Java de Maleische archipel admini-tra-tief verdeckel was, zijn: a, 1795: het fort Marlborough en ond., d.i. de geheele Welkust van Sumatra; b, 1795: Malaka en ond., d.i. het Engelsche J?i-ning en ond. en het vroegere Nederlandsche Alidaka en ond.; c, 1810: de Molukken en d, 1811: Java en ond. Onder deze w het gouvernement van Java (?.) ond.verreweg het belangrijkhte. Van de andere wordt hier gezwegen; onvencld blijft ook het bcHuur, wat later, van Raffles in Benkoelen zelf, 181, 8/25. Daarde posten ter Westkust van Borneo en Bandjermasin reeds vroeger (1791 en 1809) door de Nederlanders waren verlate-> geworden, zo bestond het Java en ond. van dien tijd aanvankelijk uit Palembang, Makassar en Timor. In den Engelschen tijd werden nog Pontianak bezet en Bandjennasin. Militaire expectatien werden gezonden naar Palembang, Djokjakarta, Boeldlong en Boni. De laatste brachten der Eng. Comp, geen blijvend nut, maar, als gevolg van de overwinning op Palembang behaakt (1812), werden Banka en Billiton afgestaan; van die, op Djokjakarta (cijmiddellijk ook Solo), bchaald, werd het direct grondgebied der Engelsche Comp, vermeerderd met Kedoe, Grobogan, Zuid-Rembang, Zuid-Soerabaja en Paljitan. Verder word een einde gemaakt aan het (reeds zeer onbetekenend) gezag van een schijn-Sultan in Zuid-Ban tam en van do twee Sultans in Noord-Cheribon en werden gedeelten van Besocki en Probolinggo, kort te voren aan Chinezenc ver-kochf, in den bezet van het domein teruggebracht (resumptie). Het bestuur over Java en ond. van don Luitenant-gouverneur Thomas Stamford Raffles,

1811—begin 1816, was, behalve door de voornamelijkste deeling van den Europeeschen invloed in de inlandische rijken, de uitbreiding van het direct gebied, de vermeerdering der handelsposten, voor de bewoners, vooral van Java, van de grootste beteekenis. Slechts een tweetal maatregelen worden hier genoemd. 1o. In plaats van de contingent en en verplichte leverantien, wier afschaffing voor den Inlander meebracht vrijen arbeid en vrije beschikking overigens over de vruchten van zijn arbeid, werd ingevoerd naar Britsch Indisch model de landrente, nog steeds de hoelstee van de belastingen door de inlanders op te brengen; 2o. het muntwezen, dat sedert vele tientallen van jaren in verwarring was geweest, overvoerd door nagenoeg waardeloos papier en minwaardig kopergeld, kwam in den Engelschen tijd in orde.

De Tlaxtavalie. Na het heist el van Nederland's onafhankelijkheid en geheel in den gedachtengang, die bij de Restauratie vóór zat, werden bij de Conventie van Londen van 13 Aug. 1814 door Zijne Britsche Majestieit aan den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden de bezittingen enz. teruggegeven, die Nederland bezat op 1 Januari 1803. Hiervan werden uitgezonderd de Kaapkolonie, een gedeelte van Guiana in Z.-Amerika, terwijl omtrent Banka, in 1812 door Palembang aan de E. O.-I. Comp. afgestaan, werd bepaald dat Nederland het zoudt ontvangen in ruil voor het fort Kochin op onderhoorige heden (kust van Malabar). Het heeft langgeduurd eer de verschillende Engische autoriteiten het onsaamenhngend complex van handelfactories en bezittingen aan de Nederlandsche gemachtigden overgaven. Om te beginnen, doordien Napoleon, van Elba ontsnapt, weer den krijg tegen de verbonden mogendheden begon, welke in de vlakke van Waterloo (18 Juni 1815) ten nadele van het Fransche keizerrijk werd beslist. De zending van Nederlandsche troepen naar Java vond, onder meer daardoor, vertraging, zoodat eerst op 19 Augustus 1816 op de hoofdpiaats van N.-I., to Batavia, de Nederlandsche vlag de Engelsche verving. Ook, doordien de nieuwe Nederlandsche regering over niet veel middelen kon beschikken — Nederland was immers had niet voor niet Fransche vrienden te logeren gehad — en de wijl de dicinaren der Engelsche Comp., de een meer de ander jinder, niet dan ongaarne beslissing der Kroon vofgden, welke, naar zij meenden, te veel had weggeschonken. Deze meeningen, bij onklen maar half uitgeproken, vonden een ervaren tolk in den meest bekwamen politicus, in die streeken gevestigd, die de Nederlanders haatto als weinig Engelschen voor en na hem, Raffles. In 1818, na zijne terugroeping uit het Luitenant-gouverneurschap van Java (1816) op na een kort verblijf in Europa, to Marlborough geplaatst als Luitenant-gouverneur (persoonlijk Jijko titel) van Benkoelen, ving Raffles zijne actie tegen de N.-I. regering aan. Gouv.-Gen. en Raad van Bengalen, aanvankelijk weinig vertrouwen stellende in Jiaffles, Heten ten slotte door hem zich overtuigen, dat de Ned. ko. regering en do Ned. Gouv.-Gen. Van der Capellen bij de uitlegging der conventie van 1814 niet redelijk handelden. Het oude koloniale systeem, dat de belangen der bezittingen en kolonien geheel ondoorgeschikt maakte aan die van het moederland, dat voor elken archipel zijn voornaamste uiting had gevonden in het sluiten van de havens der inlanders ten voordele van dior Nederlanders, het weren van westersche vreemdeelingen en het bederven van den eigen handel en scheepvaart diel in landers, was in 1818 niet ineen, toe te pas -

sen. Wat de zeevaart der Engelschen in den archipel betreft, was het stelsel begraven bij den vrede van Parijs van 1784, en de macht, zou overigens aan de Nederlanders hebben ontbroken om het ten opzichte der westersche natien toe te passen. Maar het behoorde nog tot de koloniale politiek van alle Europeesche natien, Nederlanders, Engelschen, enz. om de industrie, den handel, de scheepvaart van het zogenaamde moederland te bevoordeelen ten koste van de bewoners der (kolonien of) bezittingen. Het geschiedde door de voortbrengselen der vreemde westersche natien bij invoer in het koloniaal gebied hogere invoereliten te doen betalen dan die van ingezetenen in het moederland, welke rechten dan nog op hooger cijfers werden bepaald, wanneer het schip, dat de goederen aanvoerde, onder vreemde vlag voer etc. De N.-I. regering van dien tijd was in den aanvang niet protectionistisch gezind; hare tarieven waren matig; in geen der in den laatsten tijd raet inlandische vorsten gesloten trakaten had zij uitsluiting van den handel der westersche vreemdeelingen belongen. Maar na eenigen tijd kwam diezelfde N.-I. regering wel in die verkeerde richting en het is nog de vraag of dat niet half onbewust is geschied als reactie op de later te noemen vijandige daden van Raffles. Hij gaf voor, — en't was een vreemd mengsel van waarheid en dichtung, van billijkheidsgevoel en van vroom bedrog, — dat de Nederlanders het oude staatkundig overwicht in den archipel weer wilden herkrigen, dat zij reeds meester waren van den toegang tot den archipel en van den weg naar China en Japan door't bezit van de kusten van Straat Soenda en dat zij over dien anderen handelsweg ook zouden kunnen beschikken, als zij Malaka uitvanden der Engelsche autoriteiten zouden hebben ontvangen. Gansch ten onrechte had, zoo betoogde hij, op sebrift, naar rechts en links, do Kroon zooveel aan de Nederlanders geschonken en het zoude dwaasheid zijn de Conventie van 1814 tegen de kleingeestige opvatting der N. I. autoriteiten in vrggeven zij uit te leggen.

Raffles. Raffles eischte voor de E. O. I. Comp. een gedeelte der tegenwoordige Lampongsche raritiem station verlangende in de Katoembajan-baai (Catoembyan harbour), ver buiten de oude grenzen, aan de Z. O. punt der Semangka-baai, meenende daar een "winkeltje" te kunnen openen, dat met succes tegen de Nederlanders zou concurreeren. Het oude idee van het stichten van een Anti-Batavia, als in 1624/1625. Hij vertraagde de overgaaf van Padang (Juni 1818) en, toen de Ned. commissaris onverrichterzake was teruggekeerd, haastte Raffles zich om de Padangsche Bovenlanden te bereizen (Juli 1818) en om met de hoofden des lands overeenkomsten te sluiten, die, waren zij bekrachtigd geworden, een latero overgaaf van Padang (zij is 22 Mei 1819 geschied) waardeloos voor de Nederlanders zou hebben gemaakt. Hij greep in de zaken van Palembang (Juni 1818), de Nederlanders beschuldigende van het beinocilijken van den Engelschgezinden Sultan Namajoedin, on was de oorzaak van een reeks verwikkelingen, die het toenaams nog teore Ned. gezag in de waagschaal stelden en eerst met de militaire expedie van 1821 op de latere afschaffing van het sultansbestuur (1825) eindigden. Hij protesteerde tegen het bezetten door de Ned. autoriteiten van het eiland Billiton, met het sustenu dat in 1812 wel bezit der Engelsche Compagnie waren geworden Banka en Billiton, maar dat by de Conventie van Aug. 1814 niet meer dan Banka was geruuld tegen de vroegere Ned. vestigingen op de kwst van Malabar. Zyno

vercrlictingen, uitgezonderd het protest in zake Billiton, door de hoogere autoriteiten, den Gouv.-Gen. en Raad van Bengalen, afgekeurd zijnde, voelde Raffles zich verplicht in persoon naar Calcutta te reizen (Sept. 1815). Hij was daar zoo gelukkig den Gouv.-Gen. Hastings, aanvankelijk zeer tegen hem ingenomen, de overtuiging te geven, dat de diernste belangen door Engelsche natie zouden worden gschraeld, wanneer de dienaren der Engelsche Comp. weerkloos bleven. Daarvoor behcfcde echter niet gevreesd, want, afgescheiden van hetgeen in de korte spanne tijds door Raffles was verricht, had de gouverneur van Poelau Pinang, de kolonel Bannerman, reeds den resident van Malaka Farquehar in commissie gezonden om de Maleische vorsten in de buurt door contracten aan de E. O. I. Comp. te verbinden. Deze was niet geslaagd in Pontianak, wel echter te Riouw en te Siak. Raffles ontving nu ten overvloedig zijne benoeming tot agent van den Gouv.-Gen. en Raad van Bengalen, gedeeltelijk op zijde schuivende de autoriteit van den gouverneur van Poelau Pinang en ongeacht het geen deze en de Jclonel Farquehar reeds hadden verricht. Het denkbeeld van het verkrijgen of uitbreiden van soevereiniteitsrechten op Sumatra werd losgelaten; straat Soenda mochten de Nederlanders behouden, maar, wat straat Malaka bet reft, moesten de Engelschen zich de beideuitgangen zooveel mogelijk verzekeren. In Atjeh sloten Raffles en zijn ambtgenoot CJoombs, een ganseli andere taktiek volgende dan die, welke de autoriteiten van Poelau Pinang tot nog toe had bezegghouden, een contract, 24 April 1819, met den Sultan Alaedin Djohor Alam Sjah, voor wien party werd gekozen tegen een „overweldigder”. Onder be- lofte van bescherming, kreeg de E. O. I. Comp. het recht van handel te drijven op de havens van Atjeh, en een vert egen woordiger ter loofdplaats te doen wonen, terwijl het den onderdanen van eenige Euro- peesche maecht en zoo ook alien Amerikanen ver- boden zou zijn op liet gebied van Atjeh te verblij- ven. Ook zouden door Atjeh met andere mogend- heden geen overeenkomsten worden gesloten, buiten de toestem min g van de Engelsche Regeering.

Singapore: Voor de vestiging in het Z.O. was aanvankelijk aan Riouw gedacht, maar daar was „de hot verkald”, toen de Maleische Sultan, ongeacht het kort te voren met Farquhar (Aug. 1818) gesk- ien contract, in November van hetzelfde jaar met den Ned. vice- admiraal WoHerbeek een tractaat sloot, dat de oude betrekkingen van 1784 wed er aan- knoopte en waarbij de Sultan zich onder de besebe j- ming van den Nederlandschen S- aat plaatste. Ge- bruik makende van de ondervinding door Farquehar opgedaan, sloeg toen de Engelsche Compagnie zich neder op het eiland Singapore (het latere Singapore) (Feb. 1819), waar een der rijks- grooten van het Maleische rijk van Biouw Luigga- Djohor- Pahang, de toemengoeng namelijk van Djohor, eene kieine strook landes afstond, terwijl, op zijn aanraden, ook een der zonen van den in 1812 overleden Sulf an Mahmeed, Toengkoe Hoesin genaamd, die als ambteloois burger te Riouw Jeef- de, n’ar Singapore werd gelokt, door de Engelschen tot Sultan werd uitgeroepen en tot een dergelijke caeacie, als de toinengoeng van Djohor had gedaan, werd overgehaald. Niemand zal thans nog dozen roof, ten nadeele van den leenman van Nederland ge- plccgd, willen verdedigen. Hij is het best te kenme- kyn met de eigen woorden van den Engelschen ini- nister Canning, die vrij uit durfde spreken, toen En- geland zeker was Singapore te zullen behouden, en

hij, nadat er zooveel was voorgevallen, nog do schyn- vertooning ten besio gaf van tegen het Engelsche parlement den afstand dooi* Nederland te verdedi- gen. „Men verwacht mischien van mij dat ik den aard van onze aanspraken op deze bezitting zal dui- delijk maken. Daar feiten endocumenten noodig zijn om aanspraken te bewijzen, zoo was ik voor mij ten stelligste de meening toegegaan, dat wij onzen ei- gendoms- titel niet met deugdelijke bewijzen kunnen staven. Maar daar alle (dergelijke) titels in do Oost niet zoo scherp begrensd en nauwkeurig zijn, meenlo ik (toch ook), dat wij zor verkeerd zouden handelen, door op dit bijzonder geval de algeraeene beginselen van Europeesche politick toe te passen, of cenig hogdichterlijk gevoelen van moraliteit”. Nu,— daarvoor behoefde Canning niet bang te zijn: dat verlangde het Engelsche parlment niet van den En- gelschen minister. In de nieuwe staat, de eerste welke in de 19e eeuw in het „oude Oosten” werd! gesticht, het ware Anji- Batavia, dat de Engelschen precies twee eeuwen na Batavia vestigdon, stroomden in- landsche handelaa- s- niger nog Chineezen, toe. Rch- ten werden er niet geheven; naar herkomst, tonnen- inhoud, nationaliteit, enz. ten belioeve der st atistick werd niet gevraagd. Op het zeer geringe voorbehoud, dat de E. O. I. Comp. voor de nederzetting van Engelschen in vrcmdelingen gewooi was te maken, werd met voordacht niet gelet. Raffles was, haast tot in ‘dol] c, vrijgevig, zoodat, als vroeger Benkoelen, doch met beter resultaat, Singapore lianden vol geld kostte aan de aandeelhouders der Comp., maar da- del ijckbleek alles waard te zijn voor den Engelschen handel, verbindendeEngeland, of wel Voor-Indie met den In- dischen archipel. Achtc- Indic en China en omgekeerd. Van die groote beduidenis is Singapore gebleven, ook toen later, zij het altijd nog mati- ge, belastingen van de bewoners zijn gevorded. le- dere andere plaats, die kanten uit, in Engelsche ljan- den zou echter even eens zijn gaan bloeien: de Engl- sche Industrie, voor zijne stukwerken, wapens, ijzcr- waren enz. en de administratie van Bengalen voor het opium hadden behoefte aan een handelsplaatH, waar behalve Chineezen ook bewoners van in land- sehe staten die artikelen en ook andere goedkoop konden inslaan en daardoor ookedeartikelen van hun land, benzoin, pinangnoten, peper, spceerijen, ncta- len, rotan, boschproducten tegen (oneijde) prijzen van do hand konden zetten. De bewoners van de in- landsche staten in den o in trek hebben bij de stich- ting van Singapore iuderdaad veel voordeel gehad. Ten slotte lieeft de Nederlandsche regeering hot begin sei van besoherming bij bet. uilschrijven van ink. en uitg. rechf en in Nederland, later ook (1872) in In- die vollec lig lat on varci),aid us „in vervulling brengen- de” de profetie reeds op 14 April 1818Jedergeschre- ven, toen Kaffles nog over een vrijliaven, jrgen8 in de buurt van Bintang” dacht: „wij zouden daai- met „sucees kunnen rivalisceren tegen de Hollandei s. Zij “zouden of verplicht worden een meer vrijgevig han- ,delssy8teem (o gaan volgen, of wel het moelen au- „zen dat de hundel zich onder de Bii8che vJag ver- „zanlecle. In beide gevallen zou ons doel bereikt zijn”. Inderdaad een juiste redeneering: echter, aln in het geval van Gibraltar, Hongkong, enz. die van een vriend, welke aan een ander zijn feiten toont en tegelijk bij die braahoid nog geduebt voordeel heeft.

Tractaat lu’schen Ew/eland en Nederland van 1824. Thane voige de verm elding van het tractaat, door England met Nederland gesloten, dat aan de han- gende kwestien, voor een gcedelte hier opgenoemd en door de gebrekkige uitvoering der slccht gestekle

conventie van 1814 ontstaan, ecu eind heeft ge- maakt, en met * behoud van Singapore onder do Engelsche vlag, — want dat bleef voor do Engel- schen hoofdzaak, — au de Engelsche bezittingen in den archipel den vorm en de betekenis heeft gege- ven, die zij thans hebben. Bij deze overeenkomst ziet Nederland af van hot doen van vertoogen tegon het bezetten door Engelsche onderdanen van Singapore en staat het af zijne factoryen in Voor- Indie, die a an de gulf van Kam ba j a (Soerat), op do kust van Koromandel en in Bengalen ; bovendien Malaka en onderhoorigheden. Engeland ziet af van vertoogen tegen het bezetten door Nederlandsche agenten van Billiton ; hot staat af het fort Marlborough en ond, (d, i, Benkoelen, Natal en Tapanogli) en vermind ert zijne geldelijke vorderingerij onstaan by het ovemeren der verschillende posten sedert 1816, van ongeveer 350.000 p. st. tot 100.000 p. st. Terwijl handelingeren van "ondergeschikte agenten" (Raffles), als tot nog toe hebben plaats gevonden, door Engeland worden afgekeurd, belooft Nederland geen facto ryen te stichten of tract at en te sluiten met in land- ache vorsten enz. op't Maleische schiereiland ; Engeland belooft nagenoeg hetzelfde ten opzichte van het eiland Sumatra en de (met name daar genoemde) eilanden van den Riouw-Lingga-archipel, ten Z. van het eiland Singapore gelegen. De contracteerende partijen laten in Voor-Indie, Ceylon en den Indischen archipel elkaars onderdanen toe op den voet der meest begunstigde natie, zullen geen hooge differen- tiele rechten heffen, die dcz belofte zouden kunnen krachteloos maker) en de grenzeri van ieders differen- tieel tarief worden aangewczerr Engeland stemt er in toe, dat de archipel der Molukken gesloten blijft voor de zeevaart en han del zijner onderdanen (aldus gedeeltelijk terugkomende op het recht in 1784 bedongen) en daar do E. O. I. Comp. in 1819 een trak- taat had gesloten met Atjeh, dat met het begrip van "clkaar- inden-archipel-niet-uitsluiten" in een der artikelen nedergelegd st reed, zoo belooft Engeland dat traktaat zoo spoedig mogelijk te doen wijzigen in een cen vouchlige overeenkomst voor de gastvrije ont- vangst van Engelsche schepen en onderdanen in de haven van Atjeh. Tegelijkertijd Eeloven echter de Nederlandsche gevolmachtigden, in een nota bij het traktaat gevoegd, dat de Nederlandsche regering zorgen zal hnrre betrekkingen met Atjeh in dier voege te regelen dat die staat, *zonder iels van zijn onafhan- kelijheid te VRriezen*, den zeovaarder en handelaar die bestendige veiligheid aanbiedt, welke er slechts Bchijnl ic kunnen bestaan door de gematigd uitoe- feniig van cen EuropeeBchen invloed.

De Engelschen in den Indischen archipel na 1824. De geschiedenis der Engelschen in don archipel split »t zich na 1824, in a, die van de verwicklingen met Ncedand na 1824, geloid hobbende tot cen wij- ziging van het tractaat en cindelijk tot den Atjoh- ooflog, b, die van de wording der Straits settlements, en c, (lie van do VCHting van het Engelsche gezag in te voren niet of zelden bezochte streken, bij welke gelogenhcden, zij het onbewust, het Nederlandsch gebied in den archipel nicer en incur wordt ingesloten on niot inecr zoo als vroeger zich haast in do niumto verliest. Laatsgciicmede geschiedenis -lieef t bo trekking op de Kokos-eilanden, op Noord-Borneo en op Zuidoost Nieuw-Guinoa.

Iel Sumatra-traktaat. De vreemdo positie, waarin Nederland ten opzichte van Atjeh kwam to verke- ren ten golvogc van de door zijne gevolmachtigden bij gelegenheid der sluiting van het traktaat van 1824 afgelegde belofte om de onafhankclijheid van

Atjoh ongeroep te zullen laten en toch ervoor te zul- len zorgen dat Atjeh zeovaarder en handelaar veilig- heid zou bieden, gaf aanleiding in de jaren, welke op 1824 volgdcn, tot tai van moeilikheden, welke ten slotte voerden tot het sluiten in 1871, van het zg. Sumatra-traktaat. Toen Engeland eindelijk bereid block af te zion van de reserve, bij het traktaat van 1824 gemaakt ten opzichte van het Atjehsche rijk, was er veel in die streken veranderd. De haven van Atjeh was meer in het groote hand els verkeer gde- komen, lag meerdan vroeger, aan den Ocean-highway : het Suez-kanaal was geopend geworden, en Atjeh, dat tot nog toe langs de Kaap op zeer grooten af- stand lag van deEuropeesche havens, was op een m a a 1 in den stroom der westersche politiek geko- men. Als Atjeh, steun zoekende bij of in conflict ra- kende met bijv. Frankrijk of Rusland of Amerika, de gelegen heid gegeven had op dien hand els weg den Engelschen vijandige macht te doen vestigen, zou voor Engeland een bedenkelijke toestand kunnen geboren zijn. Nederland, reeds lang op den weg van het vrijhandelsstelsel, moesten de Engelsche hande- laars in de Straits, in Manchester, enz., zoowel als het kabinet van St. James veel liever als aanstaande heerscher in Atjeh zien, dan eenige der andere mo- gendheden, waarvan nog maar weinigen de protectie van eigen Industrie, eigen scheepvaart en eigen, han- del hadden laten varen, welke weinigen nog boven- dien de neiging vertoonden, datzelfde vrijhandels- systeem geleidelijk prijs te geven, zooals ook inder- daad later geschied is. Engeland was dus niet on- baatzuchtig, toen het Atjeh aan Nederland overliet om daarmede te handelen naar welgevallen — als Atjeh dat ook wilde — en Nederland gaf schijnbaar niet veel weg, toen het (ten overvloede, want in 1872 werd voor geheel N.-I. het differentieel, tarief afge- schaft) beloofde, dat het in Siak, en ond. (in 1859 leenrijk van Ned. geworden) en in alle veroverin- gen, die het op Sumatra nog zou maken, den Brit- schen handel geheel op donzelfden voet zoude be- handelen als dien der eigen onderdanen.

Noord-Borneo. Het ten Noorden van het onder Nederlandsch gezag staande deel van Borneo gele- grondgebied behoorde, althans in naam— want heerechappij deed zich slechts, en dan zelfa nog niet overal, langs de kusten gelden — van oudsher aan den Sultan van Broenei. Feitelyk was, zelfs tot het midden der 19c eeuw, een groot deel dier kusten de woon- of schuilplaats van zecroovers. Reeds in de 18e eeuw was intusschen Noord-Oost-Borneo ver- overd door den Sultan van de bruchte Sceloe-ei- landen, zoodat de Engelschen met hem de overeen- komston konden sluiten, welke van 1773 tot 1803 tot de bezetting van Balam bangan, een eiland op korten afstand benoorden do N.punt van Borneo, Icidden. Ten golvogc van den krachtigen strijd, door do Spaansche zcemacht tegen de Soeloescho zeefoo- vere gevoerd, werden humic eilanden in 1851 door de eerste veroverd en zag de Sultan der Soeloe-cilar- den zich verplicht do soevereiniteit van Spanje te erkennen; hy wercl nu een leenman van de Spaarscho kroon ook ten aanzien van zijn g'ondgebied op Bor- neo's vasten wal.

In 1839 verkeerde het zuidelijkste, aan onzo West- t rafdecling grenzende, deel van Broenei, het land- schap Serawak, in opstand tegen zijn Sultan, Moeda Hasjim. De Sultan kon dien opstand niet meester worden . Een Engelsch avonturier, James Brooke, kwam toen met een door hem zelf uitgerust klein oorlogsvaartuig don sultan te hulp en werd ten slotte voor dier hulp beloond mot den afstand van genooid

Jandschap Serawak tegen betaling van een jaarlijk- schen aan zekeren baron G. von Overbeck, Oost-Indisch schatting van 2000 dollars, een cijns die echter reeds Consul generaal te Hongkong, en AlfredDont, hoofd van een Engelsch handelshuis aldaar. Deze slaagden erin des Serawak. Op zijn aandrang traden de Engelschen op de overdracht: voor tegen den zeeroof, welke aan de West-kust van Broenei, S 15000's jaars — later tot S 7500 teruggebracht — werd met, medewerking trouwens van den Sultan zelven, aan de combinatio Overbeck-Dent de volle soevereiniteit werd uitgeoefend. De dientenge- volge op diens overgedragen over geheel Noord-Borneo, van Kimanis grondgebied gevoerde krijgsverrich- tingen leidden er op de West-kust tot de Sboekoe i, jivier aan de Oostkust. toe, dat het eiland Laboean met de daarbij liggende kleine Onder de afgestane landen behoorden er ook, waarop de eilanden in 1846 aan Engeland werd afgestaan en dat in Sultan van Soeloo rechten deed gelden. Van Overbeck 1847 dit rijk mel Broe- nie een traktaat sloot, waarbij den kocht dezen alle aanspraken af voor £ 5000's jaars, maar Engelschen vrje toegang werd verzekerd en de sultan nu trad Spanje, de leenheer van Soeloc, op; de Sultan had zich verbond geen gebied aan een andere mogendheid af zich verbonden zijn grondgebied ongeschonden te to staan buiten de toestemming van Hare Britsche Majes- bewaren. De aldus onstanc moei- lijkhedei werden teit. De Nederlandsche regeering had tegen dit verdrag opgelost door de overenkomst van 7 Maart 1885, geen bezwaar. Zij beschouwde alle eilanden van den waarbij de Spaansche regeering — doch allcen tegenover Indischen Archipel behalve Java, Sumatra en Banka a Is Engeland — van a De rechten op Borneo afzag.

hstposten, waaraan men zich zoo weinig mogelijk diende Toen de afstand van grondgebied en soevereine rechten met de inlandsche vorsten geregekl was, ging de gelegenheid geweest om met Broenei in n ad ere Iciding der zaken over in de banden van Alfred Dent en de Iciding van Overbeck gaandeweg van het tooneel. En ook later, in 1859, toen Brooke voorst ellen deed om Dent richtte in 1881 met een vijftal in- vloedrijke Serawak aan het Nederlandsch gezag over te dragen, zag personen een syndicaat op, de "British North Borneo provisional association", dat zich ten doe! stelde Nederland daarin geen heil. uitvoering aan de plannen betreffende Noord-Borneo te

Na de inbezitting van Laboean werd Brooke, de geven en in afwachting dat met medewerking van de radja van Serawak benoemd tot Britsch Commis- saris en Engelsche Regeering een maatschappij zou gevormd Consul generaal voor Borneo op een jaar- wedde van £ 500. Een jaar later v'erd hem daaren- boven de betrekking worden, al dadclijk amb- tenaren aanstelde, de

van gouverneur en opperbevel- hebbervan Laboean en eerste nooddige gebouwen op- richte en belastingen ging onderhoogheden opgedragen op een jaarwedde van £ 2000. Om hem de vervulling van dezc betrekking heffen. Bij een Koninklijk Charter dd. 1 Nov. 1881, verklaarde de Engelsche Regeering de oprichting van de mogelijk te maken, word nog voor Laboean een luitenant British North-Borneo Company goed te keuren, die de gouverneur aangesteld. Hieruit is wel af te leiden, dat men zaken van het Syndicaat zou overnemcn. Die in England van de vestiging op Laboean, met zijn maaischappij zou moeten zijn een werkelijk Britsche omdememing met Engelsche bestuurders; de gouverneur van Noord-Borneo zou slechts kunnen benoenu! worden Maar die ver- wachting werd niet vervuld. De hand el bleef onbe- duidend en eene maatschappij voor de onder den Engelschen minister: de kolonconginning opgericht ging te niet. Het inlandsch desverlangd de bevoegd- heid tot regeling van bet rechtwezcii hebben ; bij ge- schillen bestuur van Broenei beteekende hoe langer hoe minder; tusschen de inlandsche vorsten erj de maat- schappij zou het kon zich feitelijk slechts doen gelden in den onmid- de regeering beslissen; in de verhou- ding tot vreemde delijken omtrek der hoofd plants. Laboean was een mogendheden zou de maatschap- pij de aanwijzingen der lastpost. Was Engeland destijds al evenmin als Nederland regeering hobben op Ic volgen. In Mei 1882 kwam nu op uitbreiding van gi- ongebied gcsteld — de hierhaalde onder de Ixjalingen van dit Charter, de Maatschappij tot afwijzing van den door Brooke ge- wenschten afstand van stand en werden haar tegen betaling van £ 300,000, Serawak bewijst dat —, zeker zal de met Laboean waarvnn £ 90,000 in aandelen, alle rechten en opgedane teleurstelling tot een onverschillige houding bezittingen van het syndicaat overgedragen.

In 1884/85 kon de Maatschappij door overnemeng van des SultaiH rechten, haar grondgebied aan do Westkust uitbreiden, zuidwaarts van Kimanis tot het midden van do Vereenigde Staten van Ainerika een verdrag met Broenei baai van Broenei.

De Maatschappij drijft zelf geen handel,) naar best uit sloten er een consul den Heer J. W. Torrey paaatsten De Maatschappij alleen het Jand. Haar inkomsten trekt zij uit belastingen^^ (1864). Deze Torrey stichtte de „ American Trading Op 12 Mei 1888 vvel een overeenkomst tusschen de Society of Bohico", waarin Aine- rikanen en Chineezcn de Engelsche regeering ch de MaatKchapjHj gebhAen, deelnamen, cn wist voor dezo Afaatschappij, tegen waarbij de „onafhankelijke staat. Noord 1 油火 <>" < en de rijks grooten den afstand met inbegnp van alle , [> zijn verzoek gesteld werd onder da Ixischcnning en de rijks grooten den afstand met inbegnp van alle der Kroon, op voorwaarde dat de Iciding der betrekkiti- grondgebied van Noord- Born oe, met uitzondering gen tot vreemde mogndlieden—ook tot Serawak en slechts van — globaal uil- gedrukt — de zuidelijke helft Broenei — zou berusten in de handen der Engl- sche van de westelijke kust. De maatschappij begon op de kust regeering, die overal consuls kon aauisten; erj dat aan handel te drijven en met behulp van Chineseche Britsche onderdanen, handelaren en schc- pen alle werklieden., eene nederzetting te vestigen te Kimanis op rechten en voorrechten werden toegekend, die en aan de West- kust. Maar zij had gebrek aan kapitaal en zij zou meest begunstigde vreemdeligtjen en aan de onderdanen van den beschermden staat toekomen, In hetzelfde jaar zaken der Maatschappij niet had kunnen overdra- werden soortgelijko

ovcreenkomsten met Semwak en Brocnei gesloten. De drie staten kregen aldus het belangrijk voordeel, dat hunne grenzen veilig zijn; daartegenover verze-kerde Engeland zich voor goed van de suprematie over geheel niet-Nederlandsch Borneo. In volken-rechtelijken zin is dit thans Britsch gebied, hoe groot de zelfstandigheid ten aanzien van het inwendig be-heer ook moge zijn.

Op 20 Juni 1891 word, naar aanleiding van geschillen tusschen de Br. N. Borneo Cy en het Ned. Ind. Gouvt. over de grens tusschen haar territorij en dat van den Sultan van Boeloengan, leenman van Nederland, tusschen Engeland en Nederland gesloten een overeenkomst betreffende een regeling dier grens. De grens werd gesteld op 4° 10' en verdri, westelijk op naar een punt op 4° 20' N.B. en 117° O.L. om daarna de oudc niet nauwkeurig omschreven grens, zijnde de waterscheiding tot aan Kaap Datoe in het noordwesten te volgen.

Verder worde hier nog vermeld, dat de Engelsche regeering in 1889 het beheer van het ciland Laboacan aan de Br. N. Borneo Cy opdroeg; met den aanvang van 1906 is Laboacan echter weder onder een afzonderlijk bestuur geplaatst, ressorterende onder do Regeering der Straits Settlements.

Ten slotte worde hier nog aangetekend dat bij een verdrag tusschen Engeland en den Sultan van Broenci van 1906 deze laatste de algemeenc administratie over het hem overgebleven land overgaf aan een Britschen resident, waartegenover de Sultan eene toelage van \$ 2000's verkreeg.

Over het algemeen geen omen waren de resultaten van de werkzaamheid der Engelschen in Serawak, Broenei en Noord-Borneo niet buitengewoon. De particuliere ondernemingen leverden zeer veel teleurstelling en de rente, die de aandeelhouders in de British North Borneo Cy zelf maakten, was slechts matig. Be Engelschen hebben echter in de drie staates op Noord-Borneo althans (lit bereikt, dat zij rust en orde v. Tzcker) ten, waar vroeger roef en anarchie heersten. Heel wat Europeesch kapitaal kwam in het land en in verband daarmede verduubelde zoowel de inlanckche als de chineesche bevolking in de laatste 10 jaren.

Zie verder nog het artikel Bonioe, onderdeel IX.

Nieuw-Guinea. In 1784 met den vrede van Parijs hadden de Engelschen de vrijc vaart in de Oosterschou zeeën verkregen. Spoedig daarop vertoonden zij zich ook nabij Nieuw-Guinea. Tot tweemalen toe werd dentijl reeds hot ci lai id, in naam van Engeland Konink, in bezit genomen en zelfs kwam er—in 1793 te Doord— een Britsche vestiging tot stand. In 1795 was die vestiging echter reeds weder verlaten en de twee verklaringen van inbezittinging hadden ook geen verder gevolg. Ook een in bezittinging veel later in 1836 — door zekeren luitenant Yule van de Britsche zeenicht — van de Zuidkust van het eiland op een phuits door hem kaap Possession ge-nocht, bleef zonder gevolgen.

In 1828 door een expresselijk uitgezonden Nederlandsche maritieme expeditie West Nieuw-Guinea in bezit genomen van den 141 O.L. op de Zuidkust en van daar West-Noord-Westen Noord waarts op tot Kaap de Goede Hoop op do Noordkust, eene in bezittinging welko bij een regeringsbesluit van 30 Juli 1848 werd bevestigd.

In het begin der 70er jaren zond het Londensch Zendinggenootschap zijne zendingen naar Oost Nieuw-Guinea waar dezen Port Moresby stichtten. Die zendingen drongen aan op annexatio door Australië van dit land met „zijn steenkolen, zijn goud-

erts en zijncparcibanken". Ook in Australië zelf, meet in hot bizondcrin Queensland, beschouwde men het gedceltic van Nieuw-Guinea, dat niet viel binnen den Nederlandschen sferc van invloed, als een natuurlijkaanhangsel der kolonie. Ook daar werd telkens op annexatio aangedrongen; en toen nu in November 1882 in een Duitsche Courant, de Augsburger Allg. Zeitung, met warmte de inbezittinging van Oost Nieuw-Guinea, werd bepleit, werden de gemocdcrcn van do bestuurders van Queensland zoo opgewonden, dat dezen den 4en April 1883 zonder machtiging van het oppcbestuur beoeld gebied bij proclamatie in bezit namen voor de Britsche kroon. Do Engelsche regeering begon niet die eigenmachtige handeling af te keuren. Doch toen in 1884 de Duitschers, na oprichting van de Nieu Guinea Compagnie, pogingen in het werk gingen stellen vasten voet op het eiland te verkrijgen, meende de Engelsche regeering niet werkloos te kunnen blijven. Op 7 Juli 1884 verklaarde zij de Zuidkust in bezit te willen nemen en 19 Sept. dav. deelde zij aan Duitschland nader mede, dat de inwoners van het Oostelijk gedeelte dier d om hare bescherming hadden gevraagd, zoedat bedoelde Zuidkust zich zou uitstrekken tot den 145en graad aan de Noordkust. Alleen de Noordkust tusschen den 141en en 145en graad bleef dus voor Duitschland vrij. Het gevolg was dat Duitschland, niet voor een voldongen feit wenshende geplaatst te worden, in Oct. en Nov.

1884 feitelijk bezit nam van de Noord Oostkust, zoodat de Engelschen zich verplicht zagen hun voorgenomen protectoraat te beperken tot de Zuidkust van de Nederlandsche grens tot aan de Oostkaap. Daarop volgden cliplomatieke onderhandelingen, die in

1885 daarmede eindigden, dat als begrenzing van het Engelsche en het Deutsche gebied op Nieuw-Guinea werd aangenomen: een gebroken lijn aanvangende op 5° en eindigende op 8° ZB. nabij de Herculesbaai. De laatstgenoemde breedtegraad zoo ook de scheiding aanwijzen van de Oostwaarts gelegen eilanden. Reeds in November 1884 was het Britsch protectoraat te Port Moresby afgekondigd en daarna op eenige andere kustplaatsen van Zuid Nieuw-Guinea. Dit protectoraat was de voorlooper van de inlijving. Den 4en Sept. 1888 volgde de verklaring, dat de hier bedoelde landstreek onder de soevereiniteit van Koningin Victoria werd gesteld; met andere woorden zij werd een kroonkolonie. De gouverneur van Queensland werd met het toezicht belast. Later, nadat met ingang van het jaar 1901 de Australische Staten bond met nagenoeg volkomen zelfbestuur in hot loven was getreden, werd in 1903 het „Papoea territories" toegevoegd aan den nieuwen Bondstaat. Bij een door het Australische parlement vastgestelde en met 1 Sept. 1906 in werking getreden Papocact word het bestuur over hot Papoea gebied geregeld; dat bestuur is onder den Gouverneur Generaal van Australia toevertrouwd aan een luitenaar-gouverneur bijgestaan door een uitvoerende en een wetgevenden raad. Papoea heeft dus, voor zooveel do omstandigheden het toelaten, zelfbestuur. Het ontvangt van den Staten bond een jaarlijksch subsidio van £ 25000.

Do materiele voordeelen, welke het bezit van van Zuid Oost Nieuw-Guinea den Engelschen opleverde, schijnen vooraalsnog zeer luttel te zijn.

Bij een traktaat den 16en Mei 1895 tusschen Nederland en Engeland gesloten is de grensscheiding tusschen beider gebied vastgesteld te beginnen bij een punt in het midden van do mond ding der Bensbach rivier op ongeveer 141° 1' 47" O.L. van Gr.

recht noordelijk tot aan hot punt van snijding met de Fly-rivier, om de bedding van dezo rivier to volgen tot aan den 141° O.L. De meidiaan van 141° O.L. blijft daar verder de grens tot hot punt, waar het Nederlandsch, hot Engelsch en het Duitsch gebied elkaar ontmoeten.

Over de vestiging van de Engelschen op do Cocos- of Keelingeilanden wordt verwezen naar het afzonderlijk artikel over die eilanden.

Literatuur: De Jonge en Van Deventer, Opkomst Ned. gezag Java, dl. 2, 3, 4, 8, 9, 10, 12; Van Deventer, Ned. gezag over Java o. o. sedert 1811, de dl.; Tide en Heeres, Opkomst Ned. gezag over de Buiten bez. dl. 1, 2, 3; W. Milburn, Oriental Commerce, 2 din., 1813; E. de Waal, Onze indische Knancien, dl. 1, 6 en 7, 1876—84; H. D. Levyssohn Norman, De britsche heerschappij over Java e. o., 1857; Memoir of Raffles by his widow, 1830; I. H. J. Hock, Het herstel van het Ned. gezag over Java e. o., 1862, 2 din. ; C. M. Smulders, Gesch. en verklaring van het traktaat van 17Maart 1824, 1856??. Netscher, De Nederlanders in Djohor en Siak, 18/0; J. J. Rochussen, / VefBeceiging van de rechten van Nederland met betrekking tot het traktaat van 1824, 1836; P. J. Elout van Soeterwoude, Bijdr. tot de gesch. der onderhandelingen met England betr. de Overzeesche bez. in 1820—, 1863; J. E. de Sturler, Het gi-ongebied van N. I. in verband met de tracta met Spanje, Engeland en Portugal, 1881; L. J. P. J. Jeekel, Het Sumatra-tractaat, 1881; Steyn Parvd, De nederzetting der Engelschen in Straat Malaka, T. v. N. I. 1867; J. Cameron, Our tropical possessions in Malayan India, 1865; P. Benson Maxwell, Our Malay Conquests, 1878; De Kokos-eilanden, T. v. N. I. 1857, 157,264,314; Verh. Bat. Gen. 13e deel (1832); Verb. en Berichten betreffelijk het Zeezeven van Tindal en Swart, IVe dl., le st.; P. A. van der e^Lath, Het Noord-Borneo tractaat, Gids Dec. 1891; J. R. Seeley, The Expansion of England, 1886; Dr. B. Ipelstra, Nieuw-Guinea, in Onze Eeuw 1914;

/j Dezelfde, Noord-Borneo, il 象
/ ENGKAK. Javaansche rijtain voor eene kraaisoort, *Corvus enca*; op Sumatra Ga-ga of Gagak. Zie KRAAL

ENGKOET. Zie BAARDVOGEL.

ENGYSTOMATIDAE (engmuilge kikvorschen).

Familie van veelal bodembewonende of gravende, staartlooze Amphibien. Voor algemeene kenmerken en verspreiding zie onder KIKVORSCHEN. De gravende vonnen zijn in het bezit van een spadevormigen hoomkain aan middelhand e» jnidelvoet, terwijl de ledematen zelf zwaar gebouwd en sterk gespierd zijn, wat ook in andere diergroep bij gravers meestal het geval is. De meesten zijn uachtderigen, welke zich in hoofdzaak voeden met de onderaardsche, geslachtlooze vonnen (rajap) of met de s ■ avonds uitvliegende mannetjes der termieten (larong).

Het meest verspieide geslacht is *Calluta*, dat van V. Indie tot N. China vookomt en in den geheelen archipel tegenwoordigers bezit. Slechts hien soort *O. pulchra* Gray, een waterbewoner, worde hier vermeld, die van V. Indie en Ceylon tot Z. China en Celebes voorkomt. Deze vorm is gekeu- merkt door de verborgen Jigging van 1)et trommel- vries, door de aan de achterzijde vrije uitstekbare tong en doordat aan het verhenielte eenige dwars- richels van hoom aanwezig zijn, die blijkbaar in ver- band staan met het inBekneten. Viigers en teenen dragen zugschijfjes en zijn door korte spanvliesen verbonden. Deze soort is een vrij groot e vertegen-

woordigerder familie (7—8 cM. lang) en bozit een op- gezwollen lichaam, waarvan de omvang in het midden ± tweemaal do lengte bedraagt. Vandaar do naam van Indische oskikvorsch, die vooral door do Engelsche kolonisten uit de Straits aan deze vormgegeven wordt (Eng., Indian Bull frog, Duitsch : Indischer Ochsenfrosch). De bovenzijde is donker- bruin geldoud, do onderzijde is geel on bruin ge- vлект, terwijl langs de zijden een hel gele band loopt en ook de kop van bovon geel gekleurd is met een donkero dwaraband tusschen de oogen. De manne- tjes zijn in het bezit van een keelzak en brengen in JMaart en April *s a von ds na regendagen een diep keelgehid voort, dat door Flower, Proceed. Zool. Soc. London, met wau-auhkk wordt weergegeven. OndankKs^en plompen lichaamsbouw kunnen zij goed springen en zwemmen.

De overige geslachten van deze familie zijn of Indo- Maleisch of Australisch en Austro-Maleisch, waarbij allecu moet worden vermeld, dat 6en soort van hot geslacht *Chiaperina*, dat overigens alleen in N. Guinea voorkomt, van Borneo bekend is, terwijl 6en soort van het overigens Australische en Austro-Maleische geslacht *Sphenopitryne* westelijk to Lombok is doorgedrongen. Men kan dus G van 22 geslacht en Orientaal of Indo- Maleisch en 9 Aus- tralisch, e6n Austromaleisch en 3 Australisch en Austro-Maleisch noemen, terwijl slechts 3 geslachten als verbindende leden in de drie zoogeographi- sche gebieden van den archipel voorkoinen. Verder heeft een sterke geographische differentiatie plaats gehad, aangezien niet minder dan 52 van 59 soor- ten aan 6en eiland of eilandengroep eigen zijn, ter- wijl slechts 7 aan meerdere eilanden of eilandengroc- pen gemeen zijn. Daarbij is N. Guinea met 35 soor- ten (waaran 33 eigen) verreweg het rijkste aan Engystomatiden, waartegenover Borneo, Sumatra en Java met 9, 9, resp. 4 soorten (5, 4, resp 2 eigen) verreweg in de inderheid zijn, evenals het Indo- Maleisch gebied als 6en geheel beschouwd (18 soor- ten, waarvan 15 eigen) of het Austro-Maleisch gebied (10 soorten, waarvan 7 eigen).

Volgens V. Kampen (Nova-Guinea, Vol V. Zool. 1906.) moeten de Engystomatiden beschouwd wordeij als een sterk gespecialiseerde, oorspronkelijk uit het vasteland van Azie afkomstige kikvorschen-familie, die alleen door bijzondere omstandigheden in Pupoc- asie tot sterken bloei gekomen is. Hij stelt zich voor dat, in con vroeger tijdperk der aardgeschiedoniH s ma lie zoctwaterarme landverbindingen tusschen N. Guinea con het vaHtcland van Aziii aanwezig gcwc(»t zuJlen zijn, verbindingen, die alleen aan kleine bo- de)nvor)ncn, waarvan zich de ontwikkeling buiten het water afspeet, geleceijchijd tot veifprijcende zul- len hebben geboden. Vele engmuilge kikvorschen uit N.-Gtiinea (zie verdcrojij in dit artikel) voldoen aan deze eischen con v. K. wij" er in dit. ver band op, dat onder de enkele cchte kikvorschen, die tot JVilv nesie zijn cloorgedrongen, twee voorkome ij). *Rana opisthodon* Bouigr. en *li. aolomonis* loutlgr., die cen dergelijk afwijkende ontwikkelingswijze (zondcr vrije waterlarve) vertooncn. De oinstandighcid, dat zij in het Amphibien-arme, maar water- en boom-rijke N.-Guinea zijn tredit gekomen, is aanleiding geweest tot de sterke vrcmiedreimg van het aaii- tal der individuen, soorten en geslachten. Dat een dergelijk verschijnfel bij de cchte kikkers, *Ranidae*, niet of in zeer gringc mate is waar te nemen, zou te verkJareJi zijn uit het feit, dat een groot aantal goslachten en soorten dezer familie arboricool zijij) en dat er in het nieuwe gebied reeds concurrenten aan-

wezig waren in den vorm van echte boomkikkers van Australische afkomst (*Hyliidae*), terwijl echte bodenkikvorschen ontbraken. Von Mehely (Tor-mesz. Fiisetek XXIV 1901.) die veel heeft bijge- dragen tot onze kennis der Engystomatiden-fauna van Papoosie, is van een tegengestelde meening. Volgens hem zijn de Engystomatiden uit N.-Guinea autochtoon en is ook de directe ontwikkeling bin- nen het eihuisel als primitiever te beschouwen, dan die door middel van een vry levende larve.

Van de 7 orientale geslachten worden hi er alleen genoemd: *PhryneUa* (met één soort uit Sumatra), een vorm, welke zich overdag verbergt in boomholten, die regen water bevatten en zich zoo op kan blazen, dat zij zwemmend een luchtbel gelijk, die op het water drijft, en *Microhyala* (met 7 soorten uit het ge- heele Indo-Maleische gebied), zeer kleine bodenvor- men (2—3 cm lang), die tusschen dorre bladeren en in droge gaten in den grond of in boomstammen le- ven en niekwaard'g zijn wegens de glasheldere, volkomen kleurloze larven.

Van de levensgewoonte tier N.-Guineesche vor- inen weten wij nog niet veel af. Daarom worden slechts twee cjaarvan vermeld. *Phrynixalus biroi* Meh. (v. Mehely, 1. c.), waarvan de weinig talrijke, groote dooierrijke eieren (7mm.) in de gelei-hulsels een directe ontwikkeling zonder gedaanteverwis- seling doormaken, zoodat uit het eihuisel geen ge- st a re larve, maar een ongestaarte kikvorsch tevoor- schijn komt, en *Mantophryne. robusta* Boulgr., waarvan het mannetje een broedzorg uitoefent, die veel op die van den vroege incestpad gelijkt. De even- eens weinig talrijke en groote eieren. (6—7 mm.) worden nl. om de voorpooten van het mannetje bevestigd, die de cinsnoeren met zijn lichaam bedekt houdt. Ic embryonen in de cihulsels ontwikkelen spoedig Icclcmaten, terwijl uitwendige kieuwen ontbreken en functioneel ver van geen worden door den zeer bloedrijken staart. Ook hier komt uit het eihuisel direct con jonge kikvorsch en geen larve te voor- sschijn. In (egenstelling met *Phrynixalus* heeft de ont- wickeling geheel buiten het water plaats, evenals dit bij de bekende West-Indische boomkikvorsch, *Hylodes martinicensis* Tschudi, het geval >s.

ENIBOENG (MAL.). Zie ONCOSPERMA.

ENIM. Kechterzrijvric van de LCmatang, zijtak der (Zie SUMATRA, rivieren.) De oe- veis zij: Zfcr dicht be vol kt, waarischijnlijk 278 bc- woners per K.M. rivierlengte.

ENKHUIZEN <f POELOE NJAMOEK KETJIL. J'Jen(« i cilandje. in de baai van Batavia.

ENREKAHG. Onderafdeeling van de afdeeling Purc- paia van het gouvt. Celebes en ondcih. met gelijkijamige standplaat voor den besturenden anitwjaar. /), ., .

ENTADA SCANDENS Bth., fam. *Ledumioaac-Mi- mose<ie.*. Aka pelooron (MAL.), Tjaric (SOESD.), (iandoh (JAV.). Recusachtige liaan, zeer verspreid in de trojen der oude wereld, in Ned. Indie vnaak in do na- bijheid van do zoo voorkomend. Er zijn exemplaren bekendjdic een stongj van nicer dan 150 M. longto hadden. Jo) pculen, die onistreeks cen meter lang kunnen worden, bevatten groote, platronde, glim- niend kaHtanjobruino zaden, die als tjarioe of gandoh op <le passei-sonder do te koop aangeboden genees- middelen te vinden zijn. De geschilde zaden worden in kleine doses gegeven als middel tegen maagpijn. Zc zijn giftig, (maar niet in hoogo mate), wegens hun gehalte aan cen saponine- achtigo stof. Gekookt of ge- roosterd gaan de giftige oigenschappen verloren en wordthet zaad wcl als voedsel gebruikt. Een aftekse!

in water van den stain van den liaan wordt op som- mige plaatsen gebruikt als middel tegen hindzickten. z

ENTAL (JAV.). Zie BORASSUS.

ENTJANG ENTJANG. Zie EEKHOORNS (VLtE-^ GENDE).

ENTIENG ENTIENG (JAV.). Zie CROTALARIA SALTIANA en GYNANDROPSIS.

ENTOET LENTJANG. Zie KWIKSTAART.

ENTONG (JAV.). Zie OPUNTIA.

EPIDEMIEEN of VOLKSZIEKTEN. Wanneer in officieel berichten, b.v. in de Javasche Courant, sprake is van een "volksziekte" moet daaronder worden verstaan, dat hier of daar de eene of andere ziekte *epidemisch* heerscht, d.i. zich bij een zeer groot aantal personen glyktydig voordoot. Ziekten, die altijd in meerdere of mindere mate in een land- streek voorkomen, worden voor die streek *ende- mische* ziekten genoemd. Zoo kunnen b.v. malaria, cholera, beri-beri, dysenteric voor Ned. Indie ende- misebe ziekten genoemd worden. Het spreekt na- tuurlijk van zelf, dat deze endemische ziekten ook in epidemische uitbreiding kunnen optreden. Ofschoon het gewoonlijk do besmettelijke ziekten zijn, die tot epidemieen aanleiding geven, kunnen evengoed niet besmettelijke ziekten epidemisch heerschen. Zoo treedt b.v. Malaria, een ziekte, die niet van per- soon op persoon overgaat, af en -toe in een ware epidemic op. Er kunnen dus epidemieen zijn van be- smottelijke, maar ook van niet- besmettelijke ziekten.

De maatregelen, die door den Staat tegen het heerschen eener ziekte in het algemeen kunnen genomen worden, zijn van tweeerlei aard: 1° de zooda- nige bestemd om het uitbreken eener epidemic zoo- mogelijk te voorkomen, en 2° die, welke de uitbreiding eener bestaande epidemic ruoeten tegengaan. Over beide wordt met eenige woorden gesproken in het artikel GEZONDHEIDSLEER, hier zijn de wettelijke voorschriften daamtrent aan de orde, wettelijke voorschriften welke intusschen slechts do z.g. besmettelijke ziekten betreffen. Een der mid- delen om het ontstaan eener epidemie te voorko- men is do quarantaino, d. w. z. het zooveel mogelijk beleten van den invoer eener ziekte van buiten af, bijv. door schepen, of door vervoer van personen en goederen over land. Nadal in Indie voortdu- rend van het maken van bepalingen ontrent qua- rantaine was afgezien, omdat er in de groote groep eilanden toch niet de hand aan zou kunnen gehou- den worden, kwam in 1868 efn besluit met eenige voorschriften ontrent schepen, die van Mauritius kwaincn, omdat daar toon do gelo koorts heerschte. Die voorschriften werden slecht of niet opgevolgd, hetgeen ten gvolgc had, dat 4 Aug. 1871 (Ind. Stb. no. 109) do eefsto quarantainc-ordonnantio word uit- gevaardigcl. Toen in 1873 op verschillende plaatsen in Indiï cholera uit brak, bleek de toepassing dezer ordonnantie niet uitvoerbaar, en toen in 1874 do pest te Mekka hoerschte, waa hot gevolg der ingc- wonnen adviezon, dat besloten word allo quaran- tainc-riaatregelen af te schaffen. Het Oppelbestuur kurdte dat besluit ovenwel af, en zoo ontstond con tweedo quarantaine-oixlonnantie van 21 Fobr. 1879 (Ind. Stb. no. 99 en 100, aangevuld on gewijzigd Ind. Stb. 1882 no. 157 en Ind. Stb. 1887 no. 53), die oven- vel ook nog vclto bezwaren oploverdo. Eindlijk wercl in 1891 cen elerde quarantainc- ordonnantie gemaakt, gebascerd op de Nededandscho wetgeving, maar hier en daar met het oog op Indische toestanden gowij- zigd, en deze word 11 Febr. 1892 Ind. Stb. no. 44 inge- voord ; tovncs were! 11 Febr. 1892 Ind. Stb. no. 46 cen Instructie voor den quarantainc-dokter vastgesteld,

die ook met de Nederlandsche wet overeenstemt, m&ar voor de Indische toestanden is gewijzigd. Zij was toepasselijk op pest, gele koorts, Aziatische cholera en pokken. Behalve deze ordonnantie werd, nog vastgesteld een ordonnantie van dezelfde dag- teekening, opgenomen in Ind. Stb. 1892 n° 45, houdende bepalingen ter voorkoming en beteugeling van epidemien. Deze ordonnantie was van toepassing op Aziatische cholera, pokken en diphtheritis. Later trad do wnschelij kheid a an den dag om naast de genoemde quarantaine- en epidemie-ordonnancien een verordening vast te stellen, wa-arin de geheele pestwetgeving voor N.-I. werd samengevat. Deze regeling kwam tot stand by ord> van 23 Febr. 1902 Ind. Stb. n° 112, de z.g. Pest-ordonnantie. Als gevolg van de toetreding door Nederland ook voor Ned.-Indie tot de Internationale Sanitaire overeen- komst, gesloten te Parijs op 3 Dec. 1903, goedge- keurd bij de wet van 31 Dec. 1906, en afgekondigd in Ind. Stb. 1907 no. 489, werd zoowel de quaran- taine-ordonnan- tie van 1892 als § 2 der pest-or- donnantie van 1902 bij Ind. Stb. 1911 n° 277 buiten werking gesteld en ver van gen door een nieuwe Qua- rantaine-ordonnantie, (sedert gewijzigd en aangevuld laatstelijk bij Ind. Stb. 1913 no. 322), welke alleen geldende is voor pest, cholera en gele koorts, doch zoo noodig door den Gouverneur-Generaal, order nadere Konin idijke goedkeuring bij algemeene ver- ordeoing ook op andere besmettelijke ziekten toepasselijk verklaard kan worden, terwijl bij Ind. Stb. 1910 no. 372 (gewijzigd en aangevuld laatstelijk bij Ind. Stb. 1911 no. 300) werden vastgesteld : „Bij- zondere bepalingen tot beveling van de residen- tie Oostkust van Sumatra tegen invoer van pest en cholera, inzonSerleid door immigrerende koelies^^.

Aangezien de con ventie van 1903 in haar opzet een speciaal voor Europeesche Staten gemaakte overeenkomst is, welke geen Tokening houdt met de bijzondere van de Europeesche afwijkende kolonialo toestanden, waardoor sommige voorschriften hoogst bezwaarlijk en zelfs onuitvoerbaar zijn, is in 1912 die conventie voor de kolonien opegezegd. Ook tot de op 17 Jan. 1912 te Parijs gesloten nieuwe sanitaire conventie, goedgekeurd by de wet van 26 Febr. 1914 (Ned. Stb. n° 57) is Nederland dan ook niet voor zijne kolonien toetgetreden. Eerlang is deshalve een nieuwe quarantaine-regeling te verwachten. Zie voorts QUARANTAINÉ.

De epidemic-ord onnan tie van 1892, en het nog niet buiten werking gestelde gedeelte van de Pest-ordonnantie van 1902, werden in 1911 (Ind. Stb. 299) ingetrokken, en door eene andere Epidemie-ordonnantie ver van gen, die sedert aangevuld en gewijzigd werd, laatstelijk bij Ind. Stb. 1916, n° 395. Deze ordonnantie is van toepassing op pest, cholera, pokken (variola en variolosis), diphtheritis en buikty- phus (typbws abdominalis). Het Hoofd van pL beet, is bevoegd, wanneer zich een zeker aantal ziektege- vallen heeft voorgedaan, na ingewonnen genees- kundig advies, een plaats of landstreek besmet te verklaren, waarvan kennis gegeven wordt aan ver- schillende autoriteiten w.o. den Hoofdspecteur, chef van den B. G.D., die de besmetverklaring in de J&v. Crt. bekend maakt. Van het voorkomen der ge- noemde ziekten moet binnen 24 uren mededeeling geschieden aan het hoofd v. pl. best., die de lijdens kan doen afzonderen eu voor de ontmetting moet zorg dragen. Zoo noodig kan tot vermietiging van besmette goederen worden overgegaan.

B 卩 beeluit van den w Hoofdspecteur, Chef van den Burgelijken Geneesk. Dienst van 27 April

1911, no. 1631, werd een nieuw *OnUmettings-reglement voor Ned. Indie* vastgesteld, mot intrekking van dat van 19 Febr. 1892.

Onder do ziekten, die meermalcn epidemisch in N.-I. opt reden, moet in de eerate plaats genoemd worden malaria, die wel overal voortdurend voor- komt, maar zich nu en clan met groote uitgebreid- heid voortdoet, en dan als koorts-epidemie wordt best cmpolc. Bij zulk een koorts-epidemie komen dan allo vormen van malaria-aandoeningen voor, doch treden altijd de tusschenpoozende koortsen op den voorgrond. Tijdens een zoodanig uitgebreid opt reden is de invloed van malaria op alle andere ziekten en zelfs op chirurgische aandoen in gen (verwor din- gen, beenbreuken enz.) merkbaar. Zoowel de lokale uitbreiding als de hevigheid der ziektegevallen ver- schilt in de verschillende epidemieën zeer; dit is ok het geval met de sterfte. Soms verlopen de ziektegevallen een voudig als min of meer hevige koorts- epidemien, terwijl bij andere belangrijke complica- tien worden waargenomen, die dan bij vele lijdens tegelijk voorkomen.

Cholera, die in vele gedelcten van den Indischen archipel als endemisch (inheemsch) kan worden beschouwd, ncmnt nu en dan een epidemische uitbrei- ding aan. Het is meestal zeer moeilijk de oorzaken van het eerste opt reden te vinden, en even moeilijk om te bepalen, waarom een epidemic indigt. In een cholera-epidemie zijn altijd zeer veel menschen ziek door de lichtere vormen dier ziekte, en maakt de cholera-vrees, dat velen zich ziek voelen zonele; het bepaald te zijn. De eei-ste goed bekende cholera-epide- mie trad in N.-I. in 1818 op, en was toen uit Britsch- Indie overgebracht. Voor J817 is omtrent cholera asiatica niets met zekerheid bekend, al vinden wij den naam reeds door Bontius gebruikt (zie J. Sem- melink: Geschiedenis der cholera in O.-I. voor 1817).

Dysenteric kwam vroeger veel meer algemeen voor dan in de laatste vijfzig jaren. Zij kwam toen voor in vrij uitgebreide epidemien met hoog sterfte- cijfer. Veruoedelijk was dit de bacillaire vorm der dysenteric, die in de Jaatste jaren,na blijkkbaar langen tijd geslumerd te hebben, weer op nieuw het hoofd heeft opgestoken. Maar ook de zoogen. amoeben- dysenteric treedt soms in zoodanige ophooj>ijig op, dat men werkelijk van een epidemic kan spreken.

Pokken en mazelen komen somtijds epidemisch voor; de cerate, na de geregelc invoering der vaccinatie, veel minder dan vroeger; matelcn-epidemien hebben weinig beteekeniB, en verlopen veel milder dan in Europa, wal ook met kinkchoest het geval is. Rood van k komt in N.-I. zoo goed als niet voor. Knokkelkoorts (zicakluar) heeft con paar inalen hc- vig in Indie geheerscht; van typhiH-epidemien is maar zelden melding gemaakt, ofschoon deze ziekte veelvuldig voorkomt. Biptherie treedt eenigsziïH epidemisch op, m&ar komt veel meer sporadisc) voor. Griep (influenza) heeft, bij haar Jaatste optre- den over byna de gehele aard, ook den Indischen Archipel niet gespaard. Sedert 19J J lieerscht zoowel in Oost- als in Midden Java ccn pest-epidemic.

Ben-beri is hcrhaalde malen epidemisch waarge- nomen, vooral in het Icggi-. Reeds kort na onze ves- tiging in Indie werd zij opgemerkt, want 18 Juli 1611 cheefc de Govv.-Gen. P. Both, uit het kasteel Nassau te Banda, dat beri-beri onder de onzen „regeer- dc". Van werkdijg epidemisch opt reden is reerwt sprake in de laatste helft dezer eeuw, want in J 845 wordt beri-beri nog eene „meer zeldzame ziekte" ge- noemd (Nat. en Gen. Arch. v. N.-I. Ill 430). Voorai in Atjeh is het leger buitengewoon door beri-beri ge-

tceïsteld, waarby het aantal zieken in 1885 en 1886 tot meer dan 36 en 34% der legersterkte bedroeg (zie Van tier Burg, Ned. Tijdschr. v. Gen. 1896, I, bl. 83). Als eigen lijke volksziekte treedt beri-beri zcl- den op; bijna altijd zijn soldaten, bewoners van weeshuizen, gevangenen, dwangarboiders, kocolies op plant ages enz. de meest aangetasten. Zie overigens BEKI-BERI.

Enkele malen zijn plaatselijke epidemien van oog-ziekten (vooral conjunctivitis) waargenomen, o.a. onder de pupillen te Gombong en te Ngawi.

Epidemien van stijfkramp bij pasgeborenen werden enkele malen gezien o.a. te Makassar.

Van verschillende epidemien kan men beschrijvingen vinden in het Gen. Tijdschr. v. ?.

EPOENG (JAV.). Zie DICHROSTACHYS.

EQUISETUM, fam. *Equisetaceae*. Paardestaart (NED.), Greges ottot (JAV.). De stengels van deze over de geheele wereld verspreide plant ten zijn in Indie een geneesmiddel tegen pijnlijkheid in de gewrichten.

ERBERFELT (PIETER). Zoon van een Batavi- aasch burger (Duitscher van afkomst) bij een in- landsche vrouw; die, als vermogend man, door het uitdeelen van koperen plaatjes als talismans zich een aanhang wist te verwerven, waarbij een Javaan, Ra- den Kartadrija, zijn voornaamste stou was. Hij smeedde een komplot om alle Europeanen uit den weg te ruimen, zich met den titel van Toewan-Goesti aan het hoofd der stad Batavia te plaatsen, terwijl Kartadrija met den titel van Rad'n de Ommelanden zou beheren. Vele inlanders waren in hot komplot gewikkeld (naar het heette: ongeveer 17.000) en men vermoedde uitgebreide vertakkingen in het binnenland, zelfs in Oost-Java door vereeniging met de partij der zonen van Soerapati. Op Nieuwjaars- dag 1722 zou het reeds lang beraamde plan worden uitgevoerd, toen kort voor dien tijd Gouv.-Gen. Zwaarcroon daarvan onderricht werd; de voor- naajste aanleggers werden gevangen genomen en in het geheel J 9 personen op 22 April ter dood ge- bracht. Het huis van Erberfelt werd gesloopt, met verbod om do pick, die van een opschrift in het Kollandsch en Javaansch werel voorzien, weer te bebouwen, terwijl Zondag 26 April van dat jaar een dankdag voor de bewaring der stad werd ge- houden. Thans nog vindt men aan do oostzijde van den weg van Jakatra in een hoogen witten tuiniimui' con groute ingemetselde staande zerk, boven welk tot schandmerk een doodshoofd, waardoor een ijzeren pen steekt, geplaatst is. Ondor dien schedel ci)op gezegde zerk leest men bovenaan: „Uit ecu verfoeylyke Gedagtonisse teegen den ge- straften Landverraeder Pieter Erborvelt sal niomant v'tmoogen te deeper Plaatsc (e Bouwen, Timmier, Metsejen, oftc Plan ten nu often ten Ecnigen Daage. Batavia den 14 April A°.] 722".

Daaronder staat het <Favaansch. Zie don afdruk der inscriptie, met een facsimile van't Javaansch en opheldering door A. B. Cfohen] S[tuart, in Tijds. B. G. XIX (1870), 2: 0.

Over do tegon Erberfelt indertijd ingebracht boschuldgingen, <lie to de terechtstelling van hem, Kartadrija, en nog 17 inlanders waaronder 3 vrouwen leidden, zie Dr. L. W. G. do Roo's op- ste), „Do conspiratie van J721" (Tijdschr. Bat. Gen. XV, 1866 p. 362-397), gegrond op officiclo bescheiden uit 's Lands >Archief, die thans niet meer door te vinden zijn. Over '8 mans familie, en vooral over de waarde (6f onwaarde) der oud- be- schuldgingen, zie nader*Dr. F. do Haan, Prian- gan, I (1910; 2, p. 210-211), en III (1912; p. 472—

476).- De rol, die Gouv.-Gen. Zwaarcroon hierin cifeft gespeeld, is waarschijnlijk weinig fraai ge- wost* G P

ERFELIJK INDIVIDUEEL BEZIT, Zio GROND (RECHTEN OP DEN), AGRARISCHE WET en CONVERSE.

ERFGOEDERENRECHT.ERFGRONDENRECHT.

Mot deze namen duidt men somtijds het verschijn- sel van Indonesisch adatrecht aan, volgens het- welk hotzij alle goederen van een overledene (Mi- nangkabau, Toradja-gebied), hetzij alleen zijn onroerende goederen (Minahasa, Halmahera) bij zijn overlijden niet overgaan op zijn nabestaan- den, doch op een inlandsche rechtsgemeenschap, nl. die famiUo, waarvan de overledene lid was. Waar deze inzettingen bestaan, is een erfrecht in den gewonen zin van het woord geheel of ten deelo onbekend, en kan men dus ook bezwaar- lijk het gewone inlandsch bezitrecht van een inlander op zijn grond als "erfelijk" individueel bezit aanduiden.

ERFPACHT, ERFPACHTSRECHT. Zie AGRARI- SCHE WET en GROND (RECHTEN OP DEN).

ERIOBOTRYA JAPONICA Lnd., fam. *Rosaceae*. Japansche Mispel, Loquat. Kleine boom, afkomstig uit Japan, in gematigde streken (liiddellandsche Zee-Gebied) en ook in de bergstreken van Java als vruchtboom gekweekt, wegens de zeer smakelijke op eierruilen gelijkende vruchten.

ERIODENDRON ANFRACUOSUM D. C., fam. *Bombacaceae*. Zie KAPOK en CEIBA.

ERIOGLOSSUM EDULE BL, fam. *Sapindaceae*. Ki lalajoc, Ki lajoe (SOEND.), KJajoe, Kelajoe (JAV.). Boomheester of lage boom, overgeheel Oost-Azië den Maleischen Archipel en Australie verspreid, op Java vooral in de droge stroken en vaak in djabosschen voorkomend, in vele varieteten. De rijpe vruchten zijn fraai rood, en smaken zoetachtig. Ze worden door de inlanders vaak gegeten. De bladeren zijn op sommige plaatsen een best'nddeel van de inlandsche geneesmiddelen."

ERRONG-ERRONG. Zie ZEEBAARS.

ERYTHRINA CRASSIFOLIA Kds., fam. *Leguminosae-Papilionatae*. Dadap ajam, Dadap solo (JAV.). Boom van onbekonden oorsprong, vaak als schaduwboom aangeplant, in tegenstelling met de andere Dadap-soorten bloeiend aan de geheel bebladerde takken. Doze soort draagt geen stekels: do bloemen zijn rood.

ERYTHRINA INDICA L., Blondoeng (SOEND.), Dadap blendoeng (SOEND.), Dadap ajam (SOEND.), Dadap laet (JAV.), Indian coral tree (ENG.). Hooge boom, in Zu id- on Zuidoost-Azie aan zandig strand voorkomend in de z.g. Barringtonia-formatie. Vooral in den bloedlijd opvallend door do groote hoeveelheid vlimmend roode bloemen aan den onbebladerden boom. Daarom ook aangeplant. In tuinen viiidt men ook do varietoit *picta* (Dadap sabrang) die zich, on- derschield door gecl gevlekte blaadjes. De jonge bla- dcron worden so ms als groente gegeten. Wegens hot periodiok vrolijczn der bladeren niet als scha- duwboom geschikt.

ERYTHRINA LITHOSPERMA Miq. Dadap aberi, (MAL.), Dadap ri (JAV.), Dadap serep (JAV.), en vcllo andere zeor onzokoro namen naast den algemeenen naam *Dadap*. Ten deole is die onzokerheid te danken aan hot uiterlijk van do soort, die nu eens optreedt in zeor stork gostokeldo, dan weer in ert na geheel on- gestekelde oxemplaren. Onder don naam van *Dadap* is dezo soort op go heel Java vooral in koffituinon algomeon als schaduwboom aangeplant, wegens do

niet te dicht en toch nooit geheel bladerlooze kroon en het weinig vertakte wortelstelsel. In het wild komt de boom alleen in Oost-Java tusschen 1100 en 1500 M. boven zee voor. De boom dient ook vaak tot stut voor Siri- of Peperplanten. De bladeren werken verkoelend, en worden uitwendig tegen hoofdpijn, en fingewreven als verkoelende pappen gebruikt. De zaden bevat ten een weuig giftig all-ca- loide.

ERYTHRINA MICROCARPA K. et V. Dadap bong (JAV.). Vrij lage boom met gestekelde takken en scharlakenroode bloemen. Bij dens den bloei nagenoeg bladerloos. Alleen van Oost-Java bekend langs het strand en a an den binnenzoom van de vloedbos- schen. Ook in paggers aangeplant.

ERYTHRINA OVALIFOLIA Roxb. Dadap tjangkring (JAV., MAL., SOEND.), Tjangkiing (JAV., MAL., SOEND.). Boom met donkerroode bloemen en gestekelde takken, vooral op Java zeer algemeen op vochtige plaatsen. Do bloemen worden gegeten.

ERYTHROXYLON. Zie COCA.

ESAU. Timoreesche naam voor de addersoort, *Lachesis gramineu-s* Shaw (zie onder OELAR en onder SLANGEN).

ESCOMPTO-MAATSCHAPPIJ (NEDERLANDSCH INDISCHE). De Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij, de eerste en tot dusver de eenige in Indie opereerende particuliere creditinstelling, die ook aldaar haar hoofdzijl heeft, word opgericht bij acte van 22 Augustus 1857, terwijl bij besluit van den Gouverneur-Generaal 1 van 5 November van dat jaar n° 22 de bewilligiig der Regeering tot liare in werkkiiig brenging verleend wci-d. Zij had, volgens art. 2 harer statuten, ten doel: lo. om aan handel en nijverheid kapitaal in leen te veretrekken, en 2o. om daartoe, behalve haar eigen kapitaal, in leen te ne- men en aan te wenden z66danige fondsen als welke in Nederlandsch-Indie, uit gebrek aan gelegenheid tot uitzetting op hypotheek of op andere zekere wij- ze, rentdocs liggen, en die aan haar, onder waarborg van haar volgefou- ncerd kapitaal, tot matige rente in leen zullen worden gegeven ; — en volgens art. 12 zou de werkking der Maafschappij bestaan, lo. in het escompteeren van solied handelspapier, vendu- acceptalieu en Guvemements geordonnancerde wissels 2o. het beleenen van effecten, goud en zilver, edelgesteenten, koopmaatschappen en schuld- brieven ; 3o. het voorschot geven op specie en handel in goud en zilver, gemunt of ongemunt; en 4o. den wisselhandel en uitvoer van specie; terwijl 1 vooi ts zou kunnen worden overgegaan tot het doen van kassierszaken, en tot al datgene wal, binnen den werkring der Maai schappij, zal kunnen strekken tot bevordering van haar belang en dat van den handel en de nijverheid. Uitgesloten werden bij het- zelfde art. 12, lo. het koopen of beleenen van eigen actien; 2o. den handel in product on of goederen, en 3o. het uitzetten van gelden op hypotheek van vaste goederen, dan alleen voor hot te vormen reserve- fonds. Ook hield art. 12 nog de bepaling in, dat tot het doen harer operatien de Maatehappij zou aan- wenden, eerstens haar eigen kapitaal en voorts de fondsen, die zij tegen hare opzegbare obligatien <n rekening-courant, en verder tegen vaste rente en voor een bepaalden tijd, te harer beschikdij zal erlangen; terwijl art. 13 eenige vooraeningen bevatte voor het geval de Regeering de door de Escompto- Maatschappij uutte geven obligatien mocht toelaten als borgstelling van ambtenaren, officieren en ande- ren, en als tijdelijke geldbellegging voor Regeerings- fondsen en collegien, in welken geest bij Gouv. be

sluit van 29 September 1857 ceno gunstigo beschik- king was genomen, dio bij Gouv. besluit van 11 April 1859 nog verdcrc uitbreiding erlangde.

Behoudens eenige wijzigin gen van ondergeschikten aard bleven de statuten onveranderd tot 1878, toen bij Gouv. besluit, van 12 October no. 5 bewilliging word verleend om aan de in art. 12 sub 1 tot 4 om- schreven operatien toe te voegen de bevoegdheid tot het beleggen van gelden in hypotheek op vaste goe- deren en solide staatspapieren, voorzooyer naar het oordeel der directie voor de overige operatien in dat artikel vermeld geene voldoende gelegenheid mochi bestaan. Sedert werden in 1887 nog enkele wijzigin gen in de sth- tuten aangebracht, in hoofdzak de samenstelling van het bestuur rakende, terwijl tevens de bepaling er in word opgenomen, dat het reservefonds niet voor aanvulling van dividend zou mogen worden aangesproken, wanneer het d ion ten- gevolge beneden / 150.000 zou dalen.

Nadat in de jaren 1891, 1892 en 1897 in eenige art ikelen veranderingen waren aangebracht, werdci de statuten in 1902 opnieuv gewijzigd en wel in hoofdzak wat de artikelen omtrent het Bestuur betreft, zulks in verband met het als Direct lice der Maatschappij aftreden van de sedert de oprichting in 1857 als zoodanig fungeerende firma Tiedeman & van Krcrchem, welke in December 1901 had ver- zocht van haar niandaat te worden on the ven.

In 1912 zijn de statuten gi-ondig herzien en werden verschillende artikelen, welker strekking tot t wee- led ige opvatting aanleiding kon geven en die sebijn- baar met elkaar in strijd waxen, in den justien vorm gegoten. Die herziene statuten verwierven de goed- keuing der Algemeene Vergadering van Aandeel- houtiers, op 19 Juni van dat jaar te Batavia ge- houden, en vormen de thans vigeerende Statuten, bij akte den 19 Juni 1912 verleden, waarbij bewi- digin g were! verleend bij Guvemeinentsbesluit van 29 Juni 1912, gepubliceerd in de Javasche Courant van 26 Juli d.a.v.

Het maatschappelijk kapitaal werd in 1859 bij art. 3 der erete statuten vastgesteld oij/ 1.000.000, waarvan echter, bij de in werking treding, slechts de helft of / 500.000 werd uitgegeven, verdecl in 500 actien van / 1000 iudcr, die ten voilg geplaatst werden. Door uitgifte van nieuwo aandeelen in do jaren 1862/65 werd het gestorte maatschappelijk kapitaal opgevoerd tot het in de oorspronkelijke statuten genoemde bed rag van / 1.000.000, on met dit kapitaal bleef de inaal schappij voortwerken tot J 893, toen in de algemeene vergadering van 23 September besloten were! om het kapitaal door uitgifte van nieuwe aandeelen op te voeren tot / 2.000.000, ter- wijl tweed jaren later, krachtens besluit der algemeene vergadering van 3 Augustus 1895, tot ceno verdcrc uitbreiding van het kapitaal met / 1.000.000 werd overgegaan.

Bij de Statute J w] wijziging van 1902 were! hcl maatschappelijk kapitaal van / 3.000.000.— op / 6.000.000 verhoogd, waarvan bij publieke inschrijviig werden uitgegeven:

/ J .000.000.— in October 1904 ad 110 % - 1.000.000.— in Juni 1905 ad J 20 % -1.000.000. — in Januari 1906 ad 120 %

In 1908 werd bij de in dat jaar verkregen St at u ten- wijzigigiig het maatschappelijk kapitaal andennaal verhoogd en wel van / 6.000.000.— op / J 2.000.000.— waarvan bij publieke inschrijviig werden uitgege- ven:

/ 1.500.000.— in November 1908 ad 115 %
 -1.500.000.— in Juli 1912 ad 130 %
 -1.500.000.— in Juni 1913 ad 130 %
 -1.500.000.— in October 1916 ad 122 2/3 %
 zoodat het volgcstorte kapitaal thans / 12.000.000.—
 heeft bereikt, terwijl het Resorvofonds geleidclijk is
 opgevoerd tot circa / 2.300.000.—.

Ten bewijze dat de bij do Achtereenvolgende
 statucnwijzigiiigen aan do Directie vrlcend be-
 voegdheid tot uitbreiding van hot arbeidaveld der
 Maatschappij hare ojeration snel deed uitbreiden,
 en dat de gelcidelijck verhooging van het kapitaal
 op den voet were! gevolgd door cenc gestadige ver-
 meerdrcing der aan de Maatschappij toevertrouwde
 deposit os en der bij ha ar in kassiersrekening ge-
 storte gellden, dienen de verkorte balanscijfers in
 staat A hieronder, welke cen duidelijck beeld geven van
 de groote ontwikkeling der Maatschappij in de jaren
 1903 t/m 1912.

Van de uitkomsten der Maatschappij sedert hare
 oprichting tot ultimo December 1915 geeft de staat
 B licheracht een zoo volledig mogelijck overzicht.
 Daaruit blijkt dat ook de Escompto Mij. hare
 moeilijck jaren doormaakte, maar dat zij over het
 algemeen zeer gunstig werkte, want over de 58
 jaren van haar bestaan kon zij aan hare aandeel-
 houders een dividend van gemiddeld 1 1/2 % uit-
 keeren, onder vooi,tdurendc versterking van haar
 Reserrefonds.

Zie verder CREDIETINSTELLINGEN.

ESKIR. Zio SCHUBDIER.
 ESSER (JULIUS PETRUS), geboren 25 Maart 1852 tc
 Batavia, zoon van Isaac Esser cn Carolina Louise Catharina
 Nicu wen huys, studeerdo te U- trecht iD.^de theologic, en
 promovccrde aklaar; ver-^ ' vblgens studeerde hij in de
 mediejnpen te Edinburg. Hij was do cerste acadcmisch
 opgeleide theoloog, die zich tor besclijkung van con der
 Ned. Zend. Corporaties steldc om als zendclng te worden
 iit- gezonden. Als zoodanig trad hij in dienst van het Java-
 Comite (zie aldaar), en na in Xxjiden^c Ma- leische cn
 Madoereesche talen bestudeerTte hebben, werd hij den 3den
 Sept. 1879 voor den arbeid onder de Madoereezcn
 afgevaardigd. Een jaar later ves- tigde hij zich eerst tc
 Bondowosp_inaar woldra te Soemberpakem. Na
 ecn*verbTtyf van 3 maanden op het ciland Madoera in 1885
 vertaalde hij de Bijbel- sche gcschieclenissen zijns vaders in
 het Maleisch en in het Madoereesch, cn vortrok in '87 in
 verband met de vertaling van de Evangelien en de Hande-
 lingen der Apost. naar Europa. Aan de verwach- tingen, die
 ointrent zijn verdore werkzaamheid werden gekoesterd,
 werd door zijn vroegtijdig over- i liden op 28 April 1889 de bodem ingeslagen.
 ! ETHNOGRAPHISCHE MUSE A. Wy vermelden | hier
 slechts de zoodanige, die met het oog op de ! studie der
 volkenkunde van Nederl.-Indie van be- | lang zyn.
 i In de eerste plaats verdient genoemd te worden I het
 Museum van hot Bataviaasch Ge-

STAAT A.

NEDERLANDSCH-INDISCHE ESCOMPITO MAATSCHAPPIJ

A diva (in duizentallen guldens) sub. 31 December:

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Kassa, Prolongaties en Effecten	2.723	4.584	6.327	5.139	3.597	5.193	7.515	10.733	13.358	110.586
Winsels op Nederl. Indie	4.165	4.865	5.513	10.358	6.624	6.835	5.504	5.732	6.711	6.705
Wi.ssels op het Buitcnland	5.665	5.435	6.785	3.509	7.047	6.689	10.357	7.700	8.711	12.868
Hyj)otheken en Belceningcn	4.147	5.489	6.486	7.644	8.005	8.332	9.359	11.478	10.878	16.313
Andre Debituren	940	900	858	1.076	1.267	1.758	961	1.131	1.385	1.632
	17.640	21.273	25.969	27.703	28.540	28.807	33.69	36.774		
		11				1			n.o4,	iw

Passiva (in duizentallen guldens) sub. 31 December:

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Kapitaal en Reserve	3.282	4.402	5.537	6.687	6.705	6.778	8.550	8.600	8.650	10.577
Depositor met J jaar opzegging	3.522	3.720	4.269	4.815	5.426	6.374	8.011	9.899	12.016	15.122
Deposito's op korteren termijn...	1.159	1.705	2.030	1.631	1.267	1.387	2.424	2.122	1.807	1.790
Kossiersrekeningen	3.227	7.337	7.422	6.392	6.200	8.287	9.432	8.703	10.669	11.856
Wisficte en andere Chcditeuren ...	3.450	4.109	6.711	8.178	8.942	5.981	5.279	7.450	7.901	8.759
	17.640	21.273	25.996	27.703	28.540	28.807	33.696	36.774	41.043	48.104
				1						

ST AAT B.
DIVIDENDEN EN RESERVEFONDS.

Boekjaren.	Dividend.	Bed rag van het reservefonds onder 31 December.
1858	4 2/2%	/ 1,973.68
1859	8 1/4%	.. 4,967.61
1860	8 %	.. 7,047.35
1861	8 7/4%	.. 9,261.06
1862	8 7/4 %	.. 12,060.78
1863	7 3/4%	.. 20,000.—
1864	SV ₂ %	.. 27,500.—
1865	10 %	.. 50,000.—
1866	s> 1/2%	.. 72,000.—
1867	9 %	.. 85,000.—
1868	4 %	.. 11,629.—
JS69	4 %	.. 13,774.—
1870	7 3/4%	.. 24,774.—
1871	9 %	.. 30,000.—
1872	10 %	.. 55,000.—
1873	9 %	.. 61,000.—
1874	10 9/10%	.. 67,800.—
1875	13 %	.. 80,000.—
1876	14 %	.. 110,000.—
1877	nihil	.. 2f.134.18
1878	4 %	.. 33,134. J 8
1879	7 %	.. 43,134.18
1880	7 9/10%	.. 48,134.18
1881	8 %	.. 63,134.18
1882	& %	.. 85,000.—
1883	W2%	.. 96,000.—
1884	7 9/10%	.. J 08,000.—
1885	W2%	.. 127,000.—
1886	7 9/10%	.. 98,679.22
1887	4 %	.. 102,000.—
1888	4 %	.. 112,423.10
1889	6 %	.. 115,651.33
1890	7 %	.. 120,804.01
1891	8 %	.. 152,690.01
1892	14 / %	.. 300,000.—
1893	7 %	.. 500,000.—
1894	8 %	.. 550,000.—
1895	7 9/10%	.. 153,000.—*)
1896	4 9/10%	.. 167,000.—
1897	nihil	.. 172,523.39
1898	5 %	.. 177,945.72
1899	5 %	.. 177,717.03
1900	7 9/10%	.. 200,000.—
1901	7 9/10%	.. 240,000.—
1902	8 %	.. 265,000.—
1903	8 %	.. 282,000.—
1904	8 %	.. 402,000.—
1905	8 %	.. 537,500.—
1906	8 %	.. 687,500.—
1907	8 %	.. 705,000.—
1908	8 %	.. 778,500.—
1909	8 %	.. 1,050,000.—
1910	8 %	.. 1,100,000.—
1911	8 %	.. 1,150,000.—
1912	8 % 872%	.. 1,577,486.75
1913	"%	.. 1,975,018.82
1914	6 %	.. 2,025,417.42
1915	8 9/10%	.. 2,037,944.33

Makende over 58 boekjaren gemiddeld 7.5 % dividend.

*) Na uitkeering van / 500,000.— aan aandeelhouders.

nootschap van Kunston c n W e t e n s C h a p p e n t e Batavia, het-welk reeds in 1868, toen do eerste catalogus der ethnologic verza- meling word gepubliceerd, rijk schatten bevatte. Sedert is die verzameling belangrijk uitgebreid, ge- deeltlijk tengevolge van schenkingen der ambtena- ren bij het Binnenlandsch Bestuur, gedeeltlijk tenge- volge daarvan dat door het Nedcrd. Indisch Gouver- nement aan doze instelling do eerste kcuze wordt ge- gund van voorwerpen, die 6f buit zijn gemaakt, 6f voorbeud vrklaard zijn en, voorzover nog niet aan- wezig, ter bewaring worden afgestaan. Tengevolge daarvan bevat dit Museum, zooals van zelf spreekt, tai van voorwerpen, die in geen Europeesch museum aanwezig zijn, zoo b. v. de rijkssicraden van de vroe- gore onafhaukelijke en gaandeweg onder recht- streeksch bestuur gekomen rijkjes, enz. — Van de aanwinsten wordt geregeld in de Notulen van het Bataviasch Genootschap ecne korte opsomming gegeven, waaraan soms cone, door de sehengers ver- vaardigde min of meer uitvoerige beschrijving is toe- gevoegd. Van den catalogus, die tai van belangrijke gegevens omtrent het gebruik, het doel en de her- komst der voorwerpen, zoomede beschrijvingen der verschillende takken van inlandsche nijverheid o) Java enz. enz. bevat, is de laatste, vierde druk in 1885 uitgegeven. In 1894 vrschen hicrop een supplement, hetwelk bijna even omvangrijk a Is de catalogus zelf is, en waaruit blijkt dat het get al van ge- catalogueerde nummers in dat jaar tot meer dan 7000 was geklommen. Een tweede supplement ver- schen in 1901. Sedert worden de nieuwe aanwinsten steeds in de Notulen van het Batav. Genootschap vermeld. Uit de laatst vrschene Notulen blijkt, dat het hantal voorwerpen thans reeds 17571 be- draagt. — Met de ethnologic der hcdendaagsclie be- woners van Indonesia staat de archaeologic in nauw verband on daarom moot te dezer plaatse ook vermeld worden de Arc h J a e o l o g i s c J i c v c : - z a in e l i n g van genocmd Genootschap. Ze b : -- vatte volgens den uitstekend bewerkten, becrdc- neerden catalogus van Groencvldt en Brandes, die in het jaar 1887 verscheen, toen reeds meer dan 1850 nummers van voorwerpen nil mctaal en steen. Ook op dezen Catalogus verschijnt jaarlijks in de Notulen van het Batav. Genootschap on supplement.

Van de Europeeschc musca noeinen wij het eerst die in Nederland.

Het R i j k s - E t h n o g r a f i s c h M u s e u n i t e Leiden is uit het in 1837 geslichte „Rijks Japanscl Museum Von Sicbo] d" voortgesproten 6n heeft, vooral sedert licit jaar J 880, met het oog op de Ethnographic van Nedcrd.-Indie cone grool uitbreiding ondergaan, zoodat het to (lien aanzien in de reeks der z us ten nslcl li ngen van Europa, over *t geheel, de eerste plaats inneemt. liijzonder good zijn Java, enkele der kleinrc Soenda- EilaitKlen, Sumatra, Borneo, Celebes en Nieuw-Guinea ver- tegenwoordigd; later word hicraan eene verzame- ling van de Philippijnen toegevoegd. Van voor de volkenkunde belangrijke vejzamelingen vinden wij hier die van Salomon Muller, Dr. Korthfils, Dr. B. F. Matthes en F. 8. A. de Clercq, alsincde die der expeditie van de Etna in 1858, die der expe- ditie door Midden-Sumatra, uitgezonden door het Aardrijksk. Genootschap en de verzamelingen door Prof. M. Weber, Dr. H. ten Kate, Dr. A. W. Nieuwenhuis en Dr. G. A. J. Van der Sande op hunno reizen bijeengebracht. Over dezc verzamelingen vindt men do volgende publicities: Verliandelingen

over de natuurl. Geschiedenis der Nederl. overzeesche bezittingen: Land- en Volkenkunde door Salomon Müller. Leiden 1839—1849. — Dr. B. F. Matthes: Ethn. Atlas der Makassaren. Amsterdam 1874. — Dr. B. F. Matthes: Over de Bissos. Amsterdam 1872. — F. S. A. de Clercq en J. D. E. Schmelz, Ethnogr. Beschrijving van de West- en Noordkust van Nederl. Nieuw-Guinea. — Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858. Amsterdam 1862. — A. L. Van Hasselt, Ethn. Atlas van Midden-Sumatra. Leiden 1880. —

■ A. W. Nieuwenhuis, Quer durch Borneo, 1904—1908. — G. A. J. van der Sande, Nova Guinea, 1907. 1907—naast moge nog op de volgende, over andere gedeelten van den Muscum-inhoud handelnde geschriften gewezen worden: Dr. L. Serrurier, Versuch einer Systematik der Neu Guinea Pfeile. Int. Arch. f. Ethn. I, p. J. — S. W. Tromp, Mededeelingen omtrent de Mandaus, Ibid. I, p. 22. — O. L. Helfrich, W. B. Winter en D. M. J. Schiff: Het Hasan-Hoesein of Taboetfest te Met het oog hierop is ook de verzameling gekleede Benkoelen. Ibid. I, p. 191. — S. W. Tromp, De kleeding poppen, Indische kleeder-drachten voorstelling, in 1893 eener Dajak-sche vrouw, Ibid. III, p. 1. — G. W. W. C. te Batavia tentoon-gesteld en door dames in Nederl. Baron van Hoevell. Bijdragen tot de ethnographic van den Indische Archipel. Ibid. III, pag. 184. — J. D. E. tengevolge van EL M. B. de •Koningin aangeboden, die Indonesische Prunkwaffen. Ibid. III, p., 85. — gedeponeed, van bijzonder waarde. — Sedert 1880 is Dr. Jul. Jacobs, DeBacloesj. I. bid. IV, p. 15. L. — J. D. aan het Museum eene anthropologische afdeling E. Schmelz, Beitrage zur Ethnographic vdn Borneo, I. toegevoegd, bsvattende scheideis, skeletten, monsters van Ibid. III, p. 238. II. Ibid. V, p. 232. — Dr. H. ten Kate, baren, afgietsels en photographien. van inboorlingen. Beitrage zur Ethnographic der Timor Gruppe. I. Ibid. VII, p. 242 en II. Ibid. VIII, p. 1. — J. I. E. Schmelz, Beitrage zur Ethnographic von Neu-Guinea I—III, Ibid. VIII, p. 1. te Amsterdam is sedert eene reeks van jaren vereenigd met 153 en IV—V. Ibid.—VIII, p. 238. Ibid. IX, p. 113, XVII, de collecties, die aan de Nederl. Koloniale Vereeniging p. 194 en 219. — M. C. Schadee, Bijdrage tot de kennis der Kolon. Tentoonst. Amsterdam 1883, 2de Groep, neerlandaische, Ibid. XVII, p. 325), alsmede een aantal door Van der Tuuk aan dat 189. — H. W. Fischer, Mitteilungen iiber die Nias-Sam Genootschap ten geschen- ke gegeven wicelboeken op mlng im ethnogr. Kichismuscuni zu Leiden, en (—ts over boombast, enz. (zie Nederlandsch Koloniaal Centraalblad de wapens uit —ic Mentawai-verzameling van Rijks 1895, p. 85)/ — Ongeveer 20 jaren geleden werden aan Ethnographisch Museum te Leiden (Ibid. XVIII, p. 85, dit Museum nog toegevoegd do verzuicingen 132), Planggi-Triicher aus Atjeh (Ibid. XX, I), Woberei auf bijeengebracht door de, vanwege het Koninkl. Nederl. Nias (Ibid. XX, 250), Beilriige zur Ethnogra>hie von Aardrijksk. Genootschap uitgezonden, expeditie naar de Neu-Guinea (Ibid. XXI, 230). — II. H. Juynboll, Kei-Ei-landcn. (C. M. Plecty Wzn.). Ethnogr. Atlas van Balinaoise Far- beizichnungen (Ibid. XXIII, 8) — de. Zuidwester en Zuidooater-Eilandcn. Leiden 1893)/ Serrurier, De Wajang Poej'wa. — Rouffac en Juynboll, Te Delft bestaat eene ethnographische vei-zame-ling die, verbonden aan de toenmalige Indische In s t c 11 i n De rangschikking der voorwerpen geschiedt vol-gens g aldaar, destijds in de collegezalen, doch Chans in het een, door den eersten directeur Mr. L. Serrurier opgesleld stedelijk Aluseum is tentoon- gesteld. Ook dezo system van twaalf groepen, met de voe-ding beginnende verzameling word vooral sedert 1883 gestadig en en met den godsdienst en de weten- HCHLJ) eindigciide, belangrijk uitgebreid, gedeeltelijk door de aanwinsten van waardoor een zeer gemakkelijk overzicht wordt de Koloniaal Tentoonstelling te Amsterdam, gedeeltelijk verkregen. Voorden kaart-catalogus is het systeem tengevolge der belang- stelling, betoond door vroegere gevolgd, hetwelk ook in het Britsch Museum iccch sedert studenten aaii ge- noemde instelling. Vooral bovat deze lang is toegepast; voor ieder voorwerp) is, overeenkomstig verzameling velc merkwaardige voorwerpen van do hetzelfde genominrd briefje, voorhanden eene korte Bataks, van Celebes en van Nederlandsch Nieuw-Guinea. omschrijving van het voorwerp] benevens eene teekening In 1885 versleien een catalogus dezer verzameling, die en, voorzoo- ver inoegelijk, verwijzingen naar de bestaande ech- ter slechts eene dorre opsomming der tot op dat tyd- litten- ratur bevattende. Naast den kaart-catalogus heeft stip aanwezig voorwerpen met de opgaven omtrent de men den grooten beredeneerden Catalogus waar- val thans herkomst bevat.

elf deelen in druk vrschenon zijn :

Het Koloniaal Museum te Haarlem

(zie aldaar) bevat eveneens eene ethnographische verzameling, die niet omvangrijk is, maar toch talrijke voorwerpen bevat, die bij het bestudeeren der ethnographie van Nederl.-Indië niet mogen worden voorbijgegaan. Do onder redactie van wijzen Dr. M. Greshoff door dit Museum als Extra-Bulletin uitgegeven publicatie "Nuttige Indische Planten" (Int. Arch. für Ethnogr., VIII, p. 44), waarvan vijf afleveringen zijn verschenen, bevat talrijke gegevens met het oog op de rol, die de plauten in het leven van den inboorling van Nederl. Indië spelen. Zeer belangrijk zijn de Bulletin's van het Koloniaal Museum, waarvan het eerste hi 1892 en het laatste in 1915 verscheen. Deze bulletin's bovatten zeer belangrijke verhandelingen, o. m. van Rouffac en Loeb over Ned.-Ind. Kunstnijverheid (batikken, weven enz.). Een Gids voor de bezoekers van dit Museum verscheen in 1908. Sedert 1913 is het beheer van dit Museum overgegaan aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam (zie INSTITUUT).

Te Rotterdam werd een aantal jaren geleden door het Stedelijk Bestuur in het Jachtclub-Gebouw een Museum voor Land- en Vloeken-

kundig opgericht. Dit is vooral daarom merkwaardig, dewyl hier de verzamelingen, toebehoorende aan het Nederlandsch Zendinggenootschap zijn tentoongesteld, waarvan te zijner tijd een, zeer goed, bewerkte Catalogus werd gepubliceerd. (Catalogus van voorwerpen en modellen van Oostelijk Java, de Minahasa, enz. Rotterdam 1874) en die een noemenswaardig aantal voorwerpen bevat, en getuigend van lang vervlogen toestanden in Nederlandsch-Indië, vooral in de Minahasa.

Verder zijn de Koninklijk Militaire Akademie te Breda en de Hoofdcursus te Kampen in het bezit van vrij aanzienlijke ethnographische verzamelingen. En indelukkig is in Bergum (Friesland) eene Indische Verzameling bijeengebracht, waarvan de heer A. Tj. van der Meulen in 1906 een Gids uitgaaf. —

Europese musea in Nederland. — Het Barmen bezit eene verzameling van voorwerpen, die door de op verschillende plaatsen werkzaam zijnde zendelingen van dat genootschap bijeengebracht en in eenige lokalen van Jiet Zendingenstichting tentoongesteld zijn. Uit Ned.-I. Indië vindt men er, benevens een aantal voorwerpen van Nias, de Mentawai-eilanden en Engano, vooral belangrijke verzamelingen uit Zuid-Oost-Borneo en uit de Bataklanden, waarvan in 1888 een beredeneerde catalogus is verschenen.

Te Barmen bestaan twee ethnographische verzamelingen. De eene in het Zendingshuis, de andere aan de Univei-siteit toebehoorende, is het Universiteitsgebouw. De eerste is zeer goed gerangschikt en vooral belangrijk met het oog op de studie der religieuze beschouwingen der natuurvolkeren. Uit Nederl. Indië bevat deze verzameling, waarvan eveneens in 1888 een beschrijvende catalogus is verschenen, voorwerpen van de Dajaks op Borneo. — De andere aan de Univei-siteit toebehoorende verzameling bevatte vroeger bijna niets wat voor de studie der ethnographie

van Nedorl. Indië van belang is. Sedert echter bij dezo verzamling de voorwerpen, door de gebroeders Sarasin op hunne reizen in Indië en meer speciaal op Celebes bijeengebracht, ingelijfd werden, is dit geheel veranderd. Zie hierover Schmeltz, Ethn. Museum in Midden-Europa, p. 40—42 en Dr. Juyihlo's Reisesverlag in Verslag van den Directeur van zijn rijk Ethn. Museum 1907—1908, p. 47—8.

Het Koninklijk Museum voor Volkenkunde te Eindhoven, het eerste in Europa hetwelk in con opzettelijk daarvoor geschikt gebouw is gehuisvest, telt onder zijne lijke schatten, het spreekt van zelf, ook omvangrijke verzamelingen uit Nederl.-Indië. De voorwerpen, speciaal die der Indische afdeling (zie: Int. Arch. f. Ethnograph. II biz. 59 en vooral Dr. H. H. Juynboll's Verslag enf. Studiereis door Duitschland en Oostenrijk in Verslag van den Directeur van, s Rijks Ethn. Museum 1903—1904, p. 71—77), zijn zeer doclmatig gerangschikt en angezien in de ruime, goed verlichte zalen geen overbodige versiering door schilderwerk of beeldhouw- en tekenwerk de aandacht van den bezoeker trekt, blijft deze uitsluitend op de voorwerpen gevestigd. Van het tentoonstellen van modellen van huizen enz. van buitengewoon grooten omvang, of wel in natuurlyke grootte, heeft men zich hier op weinige uitzonderingen na onthouden, en n. h. v. terecht, omdat de behoefte aan ruimte, dagelijks bij een ethnographisch museum grooter wordende, tot een voorzichtig gebruik dier ruimte dringt en omdat men van een klein goed bewerkte model hetzelfde kan leeren, als wat van een voorwerp in natuurlyke grootte of van een model van buitengewone grootte te leeren valt. Een uitstekend bewerkte gids, waarvan in 1911 de 15e drukverscheen, vergemakkelijkt, in verband met eene voorbeeldige etikettering der voorwerpen, vooral in de Indische afdeling, met over de afdeling verdelde geleekede bedden en met, ter orienteering dienende, aan de kasten bevestigde schetskaarten, het bestudeeren der voorwerpen ook voor den minder ingewijde. Bovendien worden door de aan het Museum verbonden wetenschappelijk beambtenaren gecrd colleges over bijzondere onderwerpen, ook over antropolgie, als ook van tijd tot tijd opebare voorlezingen gehouden. — Vooral zijn Sumatra, Borneo en, tengevolge der reis van Adriaan Jacobsen, op last van het "Ethnologische Hulfscmittee", enkele der klein Soenda-Eilanden, en de kleinere Moluksche eilanden uitstekend vertegenwoordigd. Van de Philippijnen bezit het Museum omvangrijke verzamelingen, dank zij de goede zorgen van den overleden Dr. Schadenberg, en wat de volkeren van het schierciland Malakka aangaat, die aan de inboorlingen van Indonesia stam verwant zijn, vindt men in dit Museum van Lhans van de beste verzameling, die in Europa bestaat, tengevolge der cncvens op last van het "Ethnologische Hulfscmittee" ondernomen reizen van Hrolph Vaughan Stevens. Van publicaties der ambtenaren van het Museum, op ons onderwerp betrekking hebbende, nemen wij o. n. de volgende: Dr. F. W. K. Muller, Beschreibung einer von G. Meissner zusammen-gestellten Batak-sammlung (Veroff. Kgl. M. f. Vlk. III). — Materialien zur Kenntniss der wiken Stamme auf der Halbinsel Malaka von H. V. Stevens, veroffentlicht von A. Grünwedel (Veroff. K. M. f. V., II, p. 81 ff. en III, p. 95 ff.). — A. Grünwedel, Ueber die Zaubermuster der Orang Seinang. Ztschrft. für Ethnol. 1893, p. 71 ff. — Talrijke kortere nedeelingen met betrekking tot de volkenkunde van Ned.-Indië zijn in de „Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft" opgenomen.

Het Historisch Museum in Born, bc- zit eene verzameling wapens uit Sumatra, Java, Borneo en Celebes, goud- en zil ver work uit Sumatra, Malaka en Java, weefsels van de Dajaks en eene goede batikcollectie (Verslag v. d. Directeur van

Rijks Ethn. Museum, 1908—1909, p. 85).

Het Stedelijk Museum to Bremen, waarvoor in het jaar 1895 een nieuw gebouw in gaan- derij- stijl, met een groot overdekte ruimte in het midden, is opgericht, bezit in zijne, eerst sedert be- trekkelijk korten tijd bestaande, ethnographische afdeling slechts weinig voorwerpen uit Nederl.-Indie. Onder de in do overdekte middenruimte- toongestelde beeldengroepen is een Bataksch huis met bijbehorende gobouwen, beelden enz. van be- lang. Eveneens zijn do Bataks in. de verzameling zelf het best vertegenwoordigd. Thans is dit Museum weder veel vergroot. Zie Schmelz, Ethnogr. Musea in Midden-Europa, p. 91—92; Juynboll, Verslag eener Studiereis, p. 69—90; Fischer's Reisverslag in het Jaarverslag van den Directeur van 's Rijks Ethn. Museum, 1911—1912, p. 45.

Het Stedelijk Museum van Bruns- w i j k bevat uit Ned.-Indie eene van Hugo Raap af- komstige verzameling van Nias, die menig merk- waardig stuk bevat, zelfs enkele, die in do groote Leidsche verzameling ontbreken (Fischer's Reis- verplag in het Verslag v. d. Directeur van 's Rijks Ethn. Museum, 1909—1910, p. 42). Een gids van dit Museum verscheen in 1907.

De Ethnographische afdeling van het N a t i o - n a l Museum to B n d a - P c s 111 is bijzonder rijk aan voorwerpen uit de Molukken, de Soenda- eilanden en van een aantal stammen op Borneo; incest alle vrczameld door den vroegeren directeur Johan van Xantus, op diens reizen in Indie. Later verwierf dit Museum ook groot verzamelingen uit Duitsch Nieuw-Guinea, door den bekenden reiziger L. Biro bijgebracht, waarvan een voortreffelijk beschrij vende en geillustreerd Catalogus in het Hon- gaai- sch en Duitsch verscheen, (Budapest, 1899 en 1901. Zie ook Dr. Juynboll's Reisverslag, p. 89—90).

Het Grossherzogliche Hessische L a n d e s m u s e u m te D a r m s t a d t, dat in 1906 voltooid werd, bevat eene aardige collectie van Nias, con merkwaardig baadje van boomschors uit J*nggano en overigens onbeduidende collecties van Java, Sumatra, Borneo en Timor; alleen die van do Bataklanden is iets grooter. (Zie Fischer's Reisver- : 4ag in het Verslag van den Directeur van 's Rijks Ethn. Museum 1908—1909, p. 78—79.) Een gids van dit Museum verscheen in 1908.

Aan het K o n i n k l i j k Zoologisch M u - s e u m te Dresden word door den vroegeren directeur, Dr. A. B. Meyer, reeds spoedig na diens benoeming, eene ethnographische afdeling toege- voegd, waaraan alle ethnographische voorwerpen, tot dal lijdstop in ander koninkl. verzamelingen in Saksen aanwezig, werden afgestaan. Voor het bestudeeren der volkenkinder van den Indischen ar- cliipel is dit Museum in den loop der jaren van bij- zonder groot belang geworden, aangezien er, teng- volge van Hchenkingen, o. m. van wylen den Gene- raal van het N. I. legr, Von Schierbrand, van den vroegeren resident Dr. J. G. F. Riedel con andron, uitgebride verzamelingen van Java, Celebes en do naburige kleinere eilanden, de Molukken, Soenda- cilanclen en de kleine eilanden der residentie Ani- boina, alsmede van Nieuw-Guinea worden gevonden. Zie over de voorwerpen uit Ned.-Indie, die dit Mu- seum bezit, de reisverslagen van Dr. Schmelz, p.

69—71, Dr. Juynboll, p. 80—84 en H. W. Fischer, p. 84—65. De voorwerpen zijn zeer aanschouwelijk, in geographische volgorde, in vitrines of kasten, meest- al geheel uit ijzer con glas bestaande, gerangschikt in de good verlichte zalen van een gedeelte van den „Zwingerl." Een maatregel, die zeer toe te juichen is, word hier genomen; namelijk de tentoonstelling van vergelijkende verzamelingen, zoo b. v. eene van sicraden uit schelpen vervaardigd, eene andere van staatswapens enz. Aan de ethnographische verza- melling sluit zich aan de anthropologische, bijzonder rijk aan schedels van Nieuw-Guinea, afkomstig van do reis van den Directeur naar dat eiland, doch die ook een belangrijk aantschedels, haarmonstera enz. van andere eilanden, tot den Maleischen archipel be- hoorende, bevat. De Gids vormt een gedeelte van den „Führer durch die Konigl. Kunstsammlungen", en vestigt steeds de aandacht van den bezoeker op het meest merkwaardige. Herhaaldelijk hebben voorwerpen uit dit Museum tot wetenschappelijke publicaties gediend, die zijn verschenen: of in de „Abhandlungen und Berichte aus dem Konigl. Zoologischen en Anthropologischen Museum" (Dr. A. B. Jleycr, Ueber künstlich deformirte Schadel von Borneo und Mindanao; — Ueber hundertfunfkind- dreissig Papua Schadel. — Dr. M. Uhle, Ueber die ethnologische Bedeutung der Malayischen Zahnfei- lung, etc.) of in de „Publicationen aus dem Konigl. Ethnographischen Aluseum" (A. B. Meyer, Bilder- schriften des Ostind. Archipels und der Sudsee; — Al terthümer aus dem Ostind. Archipel; — Dr. M. Uhle, Holz- und Bambuserfthc von Nord-VVest Neu-Guinea; A. B. Meyer, Masken von Neu-Guinea und dem Bismarck Archipel; W. Foy, Schwertcr von der Celebes See; A. B. Meyer en O. Richter, Celebes, I; Ergebniss der Neu-Guineareise Dr. O. Schlaginhauf en s).

Het Ethnographisch-Anthropolo- g i s c h Museum der Universiteit te P l o - r e n c e, onder directie van Prof. P. Mantegazza* staande, bezat tot voor korten tijd slechts weinig voorwerpen uit Nederl.-Indie (Java, Borneo, Ambon) afkomstig. Het is echter eenige jaren geleden in 't bezit gekomen van de door Dr. E. Modigliani bijgebracht en door hem in zijn werk (Un viaggio a Nias) beschreven verzameling van voorwerpen van Nias, die, alhoewel ciikele te Leiden niet aanwezig stukken bevattende, toch, wat lichtaantalbetreff- door de Leidsche verzameling wordt overtroffen. Aan dit Museum zullen ook waarschijnlijk worden toege- voegd de, door denzelfden Modigliani op eene latere reis onder de Bataks en op het oiland Engano bijeen- gebracht verzamelingen. Van Nieuw Guinea bezit hot Museum ecu groot gedeelte der door den reiziger Beccari bijgebracht voorwerpen, waaronder ook interessante stukken uit de Humboldt baai (P. Mantegazza, Studii sulla Nuova Guinea. Firenze, 1877).

Het V 6 l k e r i n s e u m te Fran k f u r t - a/M. bevat vooral uit Sumatra zeer veel, o. a. con door den Directeur bijgebracht Koeboe-verza- melling, verder voorwerpen van Java, Celebes, Borneo, de Kei- con Aroo- cilanden. (Verlag van H. W. Fischer, p. 80—81). Bolangrijko publicaties versoehe- nen in 1908 en 1912, van do hand van Hagen en Lehmann.

Hot Museum f u r V 6 l k e r u n d e to H a m - b u r g, bezit con aantal voorwerpen van vrschil- lende oilandon van den Maleischen archipel en hieronder een gedolcto der verzameUngen, die door den reiziger Grabowsky in hot Zuid-Oosten van Borneo werden bijgebracht, alsmede eene reeks

van antiek Indisch wapens. Sedert 1914 is dit Museum in een nieuw gebouw gehuisvest. Over dit Museum vergelijkte men de reisverslagen van dr. •Schmeltz (1896), p. 87—89. dr. Juynboll (1903), p. 70—71 en H. W. Fischer (1910), p. 48—51).

Het Provinciaal Museum te Hann o - v c r bevat eenegroote collectie uit de Bataklanden, afkomstig van den heer A. Stalmann, eenige voorwerpen van Nias, de Mentawai-cilanden, AtjehSoroce en Java (Verslag van Fischer in het Verslag v. d. Directeur van 's Rijks Ethn. Museum 1908—1909, p. 46).

In de V c r e i n i g t e Gross herzogliche Sammlungen te Karlsruhe is eene aardige verzameling van Borneo, geschonken door Chi-istan (Verslag van Fischer in het Verslag v. d. Directeur van 's Rijks Ethn. Mus. 1908—1909, 1). 75).

In het Rautenstrauch-Joest Museum te K e u l e n is Ned.-Indie betrekkelijk weinig vertegenwoordigd (Verslag van H. W. Fischer, p. 53). Het heeft behalve een Gids o. a. „Ethnologia, uitgegeven (Leipzig, 1909 en 1913).

Het Koninklijk ethnographisch Museum te K o p e n h a g e n, met het Museum te Leiden de oudste instelling van dien aard, bezit, naar den in 1881 verschenen gids te oordelen, eene zeer goede verzameling voorwerpen van de meeste eilanden van den Indischen archipel en van de Philippijnen. (Verslag van den Directeur van 's Rijks Ethn. Mus. 1911—12, p. 44).

Ook het Museum voor Volkenkunde te L e i p z i g bezit belangrijke verzamelingen uit Nederr-Indie, meest alle a l s geschenk aan deze instelling gegeven. Over hetgeen dit Museum aan voorwerpen uit Ned. Indie bezit verwijzen wij naar de Reisverslagen van Dr. Juynboll, p. 78—80 en H. W. Fischer, p. 60—61. In 1905 gaf dit Museum eene publicatie uit van H. Ephraim, Ueber die Entwicklung der Webtechnik und Hire Verbreitung ausserhalb Europas. Een gids verscheen in 1913.

T e L o komt het eerst het B r i t s c h Museum in aanmerking. De voorwerper TuitrNe^a Indiëleinen ergeen voornamc plaats in, doch men vindt er veel merkwaardigs van Borneo, Celebes, Nieuw-Guinea en, last not least, al de typische exemplaren die voor het werk van Raffles hebben gediend. Over enkele groepen der voorwerpen, vooral van Borneo, zijn mededeelingen te vinden in het „Journal of the Anthropological Institute". In. 1910 verscheen een zeer goed Handbook to the Ethnographical Collections of the British Museum. Vgl. De reisverslagen van Dr. Schmeltz (p. 2—3) en van Dr. Juynboll (Verslag van den Directeur van 's Rijks Ethn. Museum 1909—10, p. 46T7). Voor ieder voorwerp bestaat een afzonderlijk briefje in den „kaartecatalogus", waarop alle beschikbare gegevens aangaande, eene tekening van het betreffende voorwerp te vinden zijn, en die Catalogus wordt aan dengene, die er ten behoeve van studien komt, ter inzage verstrekt, waardoor het bestudeeren der voorwerpen zeer gemakkelijk valt. De uitsalting is in geographische volgorde geschied; vilrines en kasten zijn van hout en glas vervaardigd. De zalen zijn goed en, gedeeltel i k van boven, verlicht.

In het South Kensington Museum te L o n d e n (ir^cle bezoeker in de Aziatische afdeeling enkele wapens, fieraden en wajang-poppen van Java, terwij l in het Museum o f Economic Botany in Ke w - G a r d e n s de rol, welke de planten in het leven der inboorlingen van

Nederl. Indie vervullen, door een groot aantal voorbeelden op uitmuntende wijze wordt toegelicht. De etikettering is hier boven allen lof verheven; door teekeningen, photographische 拮, enz. worden vele der voorbeelden nader toegelicht en een zeer goed geschreven gids kan den bezoeker als uitmendc leidraad bij zijne studie dienen.

Het Museum te L i b e c k bezit van Java een steenen Boeddhakop van de Boro-Boedoor, batiks en huiskraal, verder enkele stukken uit Celebes en Nias, een bootmodel uit Borneo, een kettingpantser van de Sulu-eilanden en wapens (Verslag van Fischer in het Verslag v. d. Directeur van 's Rijks Ethn. Museum 1908—1909, p. 52).

Het K o n i n k l. Ethnographisch Museum te M i n c h e n bezit belangrijke verzamelingen van "SebatalcsTvan Z. O.-Borneo gesnelde schedels, van Celebes een aantal prachtige krissen, van Java o. a. wajangfiguren en voorn van het eiland Bali eene reeks prachtig bewerkte houten goden- en Singhabeelden.

Het Groot-Hertogelijk Museum te Oldenburg bevat uit den Indischen Archipel slechts eene betrekkelijk kleine verzameling. Van Borneo en Java zijn enkele interessanten vormen van zwaarden voorhanden (Verslag v. d. Directeur van 's Rijks Ethn. Museum 1904—1905, p. 55.)

Het Pitt-Rivers-Museum te O x f o r d mag hier niet voorbijgegaan worden, alhoewel wel men hier slechts betrekkelijk weinig uit Ned.-Indie vindt. De voorwerpen zijn hier echter soortgewijs gerangschikt, zoodat men in de gclgcnheid is gesteld in vele gevallen de ontwikkeling van een ornament of van een voorwerp, van den eenvoudigen tot den meest ontwikkelden vorm na te gaan. In dit opzicht is dit Museum enig.

T e P a r i s bevindt zich in het Musée de la Marine Fii e in het Louvre o o k eene belangrijke ethnographische verzameling, die eene reeks van voorwerpen uit Nederl. Indie bevat, waaronder n e n i g van lang vervolgten toestanden getuigend exemplaar. De voorwerpen zijn gedeeltelijk in kasten, gedeeltelijk in trophceen in het vrije gearrangeerd, zonder enig leidend systeem. Een gids voor dit Museum bestaat niet; de herkomst der voorwerpen L : op de etiketten vnncl. — In het eigenlijke Ethnographische Museum in het Trocadero-Paleis n e m t de afdeling Nederl. Indie slechts eene ondergeschikte plaats in. Het b i z i j n Java (o. a. door een aantal antieke steenen beelden), Z. O.-Borneo en een aantal der kleinere, tot de residentie Ambon behoorende eilanden vertegenwoordigd. Van de Philippinen bezit het Museum eveneens eene reeks van voorwerpen, waarvan vooial d e : vondsten uit begraafplaatsen afkomstig merkwaa-dig zijn. Een gills bestaat ook voor dit Museum niet. Zie Reisverslag van dr. Schmeltz, p. 28. In de afdecling voor vergelijkende sculptuur vindt men o. a. ook afgietsels van Oud-Javaansche beelden (Verslag v. d. Directeur van 's Rijks Ethn. Museum, 1906—1907, p. 53). — Het nabijgelegen Music Guimet o o k k r o n k e l i j k slechts aan de studie der godsdieisten, thans echter aan de geheele ethnographic van Oost-Azie gewijd, moot hier insgelijks genocind worden, vooral o m de prachtige verzameling, door Prof. De Groot op zijne reis in China voor rekening van den heer Guimet worden aangekocht en die, zoodals geen tweede, ons een helder en duidelc denkbeeld geeft van de godsdienstige begrippen in het maatschappelijk leven der Chineezen. Eene kennisneming daarvan is voor den beoefenaar der ethnologie-

graphic van Nederl. Indie, met het oog op deszelfs stratics is versierd. Uit Nederl.-Indie noemen wij Cliineesche bevolking, aan te bevelen. Tentoon-stelling, voorwerpen van Java (o.a. de in 1883 in Amsterdam ctticketteering en gids van dit Museum zijn voorbeeldig te tentoongestelde verzameling antick wapens van den heer J. noemen. Uit Ned. Indie bevat dit Museum o. a. A. Dicdukmsun, aan het Museum ten geschenke gegeven); Javaansche wajanpoppen, sieraden en steenen beelden van Bali, Sumatra (vooral voorwerpen van de Bataks), van en Balinccsch houten goden-beelden (Zie verslag v. d. Borneo (o. a. een sche- dcltrophee), Celebes, de kleine Directeur van '8 Rijk's Ethn. Museum, 1906—1907, p. Socnda-eilanden, Mo-lukken en Nieuw-Guinea. Vgl. over 53). — In het *Musee d'Artillerie* in het Invaliden-liegtcen dit Museum aan voorwerpen uit Ned.-Indie bezit de Pa-ties vindt men een aantal krissen, lanssen ehz., Reisuerslagen van Dr. Schmetz, p. 56, Dr. Juynboll, p. 85—meestal z. g. pronkwapens uit ouderen tijd van ver-89 en H. W. Fischer, p. G9—70. A Is eene vrucht, die deze schillende eilanden van den Indischen archipel. Ook voor verzameling reeds voor de weten- schap heeft gedragen, dit Museum is een uitstekende bredeneerde gids vermelden wij het uitmun-tende werk van Prof. A. R. Hein vrschonen, waarheen op de voorwerpen ge-plakt: Die bildenden. Kiinst der Dajaks auf Borneo; alsmede nummers verwijzen. de studien/

Omtrent den inhoud van het *Ethnographisch Museum* van Dr. W. Hein, over de Omamctiek der Dajaks C Z — Museum dor Keizerlijke Academic van Wetenschappen ETJENG (SOEND.). Zie MONOCHORIA en LIM-te S t. Petersburg, het-welk naar ons medegeedeeld werd, NOCHARIS.

eveneens voorwerpen uit Nederl. Indie bevat, staan ons ETNA-BAAI. Een 33 K.M. lange, smalle baai met 'geen nadere gegevens ter beschikking. geringe diepten op de Z.W.kust van Nieuw-Guinea., op

In Praag vindt men in Naprstck's Kbh-niscongeveer 3° 50' Z.Br., waaraan geen nederzettin-gen h e s G e w r b e Museum eene groote vczamcling van worden aangetroffen. De overa zijn afwisselend. hoog en Nias, bijzcgcnlcn acht door Dr. Dur-dik, talryke en zeer laag, moerassig en steenachtig. De toegang tot de baai wordt fraaic Wajang poerwa-poppen van Java, verder gevormd door de 20 K.M. lange bocht van Lakahia voorwerpen uit Sumatra, Borneo, Ternate en Nieuw-(Waiboda), aan den mond IM K.M. breed met flinke Guinea (Zie Reisuerslag van Dr. Juynboll, p. 84 en van diepten, welke versmallend en verondiepend het land H. W. Fischer, p. 68).

Het Ethnographisch Museum to Rome bezit eene ETOM (JAV.). Zie INDIGOFERA. ... "U. . . prachtige verzameling van Nieuw-Guinea, de uitkomsten EUCALYPTUS GLOBULUS LabiU., fam. 返項也 / van de reizen van d'Albertis en Loria bevattende, caea. Koortsboom. Boom uit Australie, die aldaar zeer waarover in het be-kende werk van den eerste en in Prof. groote afmetingen kan bereiken, in vele tro-pische st reken Colini's ver-slag over de verzamling van den laatste en ook in gematigde st reken aange-plant om de malaria te nadere bij-zonderheden zijn te vinden. Van andere verdry ven. De gunstige wer-king bestaat waarschijnlijk eilanden, tot Indonesie behoorende, is in het Museum alleen in het tegengaan- van de ontwikkeling der slechts eene kleine verzameling van wapens, meestal van malariamuskieten. Op Java is do boom met ongunstig .Java afkomstig, aanwezig. resultaat voor herbos-sching aangeplant. Bekond zijn de

Het Ethnographisch Museum te Stock-ho l m vormt twee bladvormen, nl. tegenoverstaande zittende bladeren eene afdeeling van het Museum der Academic vanaan de tak-ken van jonge booinen, en verspreide [Vetenschal]pen. Het is vooral tencge- volge der reis van sikkelvormige bladeren aan do oudoro booinen. De bladeren hot fregat Van a d i s met voorwerpen uit den 'alacischen van dezen vorin zijn als *Folia Eucalypti* in de apotheek. in Archipel, nicer speciaal van Java en Bali en van de gebruik.

Philippijnen verrijkt. E< ; n kort overzicht van den Nog een vrij groot aantal andere soorten van Eucalyptus inhoud is door Dr. Hjal-mar Stolpe g (; publicccrd (Ymcr zijn vroeger op Java ingevoerd voor- herbosching. In 1895, biz. 132envlg.) Nederlandsch-Indie komt o.m. in het wild voor *Eucalyptus*

Het Museum f i i r L i i n d e r - u n d V b l k e r - k u n d e *alba* Reinw. inheemsch op Timor, op Java hier en daar te Stuttgart bevat o. a. batiks, wa-jens en bronzen van aangeplant,....

Fava, eene aardige collectie van de Jiatak, geschenken EUCHEUMA. Zie AGAR AGAR. / , f
door G. Meissner en Dr. B. Magen, sieraden uit de Lam EUCHLAENA LUXURIANS Dur., fam. *Gmmi-neac*.
pongs en voorwerpen uit Bali (Zie Reisuerslag van 11. Tcosinte. Een uitstekend voedergras, op Java nog woinig (V. Fischer, p. 76). aangeplant, afkomstig van Zuid-Amerika.

Het Keizer I. K o i i n k l. Naturhisto-risch e EUCHRESTA HORSFIELDII Benn., fam. *Legu-11 of in useum t W e n e n*, hetwelk in een, in 1881 *minosac-Papdionate*. Pronodjiwo (JAV.). Tjatjabeen vultoid, grootsch gebouwigevestigd, bevat ook eene a (SOEND.), Koetjila (JAV.). Heester met witte bloemen, in de n t l i r o p o l. - c t h n o g r a f i - h e c h e f d e l c i n g. De hoogero bergstreken van Nederl. Indie, ook in. Oost-Azie en ruinie, good verlichte zalen zijn met schilder- en in Voor-Indie aangetroffen. Do pulen bovaton een, of een beeldhouwwerk tot over-maat versierd, zoodal het oog enkele twee zaden, die een bekend genesmiddel zijn: de van den bezoeker daardoor soins meer dan door de z.g. cchte of bittere Pronodjiwa (in tegenstelling met do voorwerpen wordt aangetrokken. De verzamlingen zijn *zoete pronodjiwa* die uit de zaden van *Stere id ia javanica* in zeer doel-jnutige kasten gealceerd en hel bestnur is afkomstig is). Het genesmiddel wordt vooral gebruikt hier reeds met eene schiding tussclien die voorwerpen, tegen borstkwalen en in het byzoncler tegen bloedsuipwing, die ter tentoonstclling voor het publick, voor de „Schau-Men noemt de zaden vaak *Pokokjo*— Het werkzame Hajmjlung" diene] en die, welke alleen voor den jnan bestanddeel is een alkaloide, *Civi>isine*, dat ook in velo van het vak van belang zyn, begonnen. De andere plan ten voorkomto.a. in do in Nederland tentoongestelde voorwerpen zijn in geogra)ki-sche welbekende Goudon Regen.

volgorde gerangchikt; de overige in laden enz. EUGEISSONA TRISTE Griff., fam. *Pabnac*. Bert am geborgen. De gids vormt een gedcelto van den (MAL.). Boeloeng nanga (Daj.) Palm zon-dor stain, die zich „Allgemeiner Fiihrer (lurch das K. K. Natur-historische door uitloopers uitbreidt. De wort els levren uitstekende Hofnuseum" die hier en daar met illu-stokkon. In het Kajan-

gebied in Borneo wordt uit deze plant in tijden van schaarschte een sago-soort bereid. Do bladsteelen, 藤 w-Ldienen gespleten voor vlechtwerk vooral voor wan- 'den aan huizen.

兵前* ■ EUGENIA AQUEA Burm. Djambco ajer (MAL., SOEND.), Djambco oewer, Djambco wcr (JAV.), Djambcoetjag (SOEND.). Kleine kroonine boom, waar-schijnlijk uit Ambon afkomstig, op Java alleen ge-kweekt wegens 3e-76Tvormige, meest roode, soms witte vruchten, die algemeen gegeten worden.

EUGENIA AROMATICA O.K. (= *E. caryophyll-lala* Thnb.) Tjengkeh (MAL., JAV., SOKND.), Do Kruidnagelcnboom, inheemsch in de Mohikken, in den Archipel hier en daar gekweekt. De aromatische bloemknoppen (kruidnagelen) zijn bcbalve de bc-kende sixxerij ook een bestanddeel van vele genees-krachtige mengscls. (Zie TJENGKEH).

EUGENIA DENSIFLORA Duthie. Petag(soEND.)» Kopo (SOEND.). Heester of boom, van Malaka, Suniatra'n Java, op Java vrij algemeen beneden 1500 M. boven zee. Het hout is zeer sterk en schijnt een bruikbaar bouwhout te zijn.

EUGENIA JAMBOLANA Lam., Djambelan (MAL.), Djamblang (MAL., SOEND.), Djoewct (JAV.). Dikke boom met korte stam, op vele plaatsen als vruchtboom aangepant, ook in het wild voorkomend, vooral in de Djatiboschen. De donkerpaarse langwerpige, vaak gekromde vruchten ter grootte van een olijf, smaken zoet en worden gegeten. Bast en zaden van deze boom hebben een groote reputa-tie als mid del tegen suikerziekte, zoodat ze zelfs als *Cortex Syzygii* en *Semen. Syzygii* in de Nederland-sche Pharmacopee zijn opgenomen. Ook een afkook-sel van de vruchten en van de witte bloempluimen wordt tegen suikerziekte aangewend.

EUGENIA JAMBOS L. Djamboc ajer ma war (JAV., MAL.) Djamboc mawar (JAV., MAL.). Djamboc tjaj mawar (SOEND.). Oude kultuurplant van Indie, waarvan het vaderland onbekend is; nergens in het wild gevonden. De groote bloemen zijn groen-achtig wit en weinig welriekend. Do bolvormige vrucht is bij rijpheid geelachtig groen en heeft een zwakke maar duidelijk aan rozenolie heimnerendo reuk en smaak on is daarom also oft door de inlanders zeer gezocht. Als Europeesche naam wordt voor de vrucht *Hozenappd* (in Suriname *Pommeroo* = Pom me de Rose) gebruikt.

EUGENIA JAVANICA Lain. Djamboc semarang (MAL., JAV., SOEND.). Boom van Zuid-Azie, op Java alleen gekweekt wegens de peervormige, meestal groenwitte, soms roode vruchten, die algemeen gegeten worden.

EUGENIA MALACCENSIS Linn. (*Jambosa domes. iica* L.). Dersana (JAV.), Darsana (JAV.), Djamboc dersana (JAV.), Djamboc bol (JAV., MAL., SOEND.). Boom met donkerroode bloemen, die in de oksels van de afgevalleii bladeren zitten; op Java beneden 1200 M. zeehoogte algemeen gekweekt wegens de langwerpige, roode, sappige vruchten. De boom is vooral kenbaar aan de bladeren, die van anderen bleekgroen, van boven donkergroen zijn.

EUGENIA MICHELI Lam. (= *E. uniflora* L.) Surinaamsche Kers, Gelam tikoes(MAL.), Kelat nasik naSik (MAL.). Kleine boom of heester uitZuid-Aineri-ka afkomstig, kenbaar aan de langgesteelde bloemen, die slechts in enkele exemplaren aan den voet van do jonge takken zitten. De vruchten ter grootte van een kers hebben een 8-tal stompe ribben en zijn eetbaar. De boom wordt soms in tuinen gekweekt.

EUGENIA POLYANTHA Wight. Salam (MAL., JAV., SOEND.), Manting(JAV.),KeJatdjantjan (MAL.). Groote

boom, vooral tijdens den bloei opvallend door de groote hoeveelheid witte welriekende bloemen, op geheel Java in het wild of gekweekt te vinden. De bladeren en ook wel de vruchten worden als specerij gebruikt, zooals laurierbladeren. Een aftreksel van den bast gebruikt men om vischnetten boter be-stand tegen zee water to maken.

EUGENIA POLYCEPHALA Miq., Djonipjong (JAV.), Gowok (JAV.), Kocpa (SOEND.). Boom van het lagere bergland, ook veel gekweekt, met witte bloemen in pluimen aan do oudere takken. De bijna zwaite glimmendo vruchten smaken zuur en worden rauw en geconfit veel gegeten. Het hout is bruikbaar.

EUNDJONG. Zie NDJONG.

EUPATORIUM TRIPLINERVE Vahl., fam. *Compositae*. Daoen Prasman, Daoen Prasman (MAL.). Kruidachtige plant, afkomstig uit tropisch Zuid-Amerika, met paarze bloemhoofdjes. De bladeren hebben een aromatische geur, die aan cumarine doet denken. Ze wordt gekweekt om de bladerep, die als zweedrijvend middel in gebruik zun.

EUPETES. Naam van op kwikstaarten gelijkende vogels, die evenwel grooter zijn, afgeronde vleugels en een breeden afgeronden staart hebben, met een zonderling gevormd plat, ovaal en naar voren zeer verlengd voorhoofd en hooge pooten. Op Sumatra leeft *Eupeles macrocercus* zoo groot als een zwarte lijster, vuu'oodachtig gelbruin, keel en achterkop bruinrood. Op Nieuw-Gninea Jeven twee soorten, *E. ajax*, van boven bruin, van onderen ros en *E. coerulescens*, grijsblauw met een witte keel.

EUPHORBIA PILULIFERA L., fam. *Euphorbiaceae*. Patikan (JAV.), Patean (JAV.), Gelangsoesoc (MAL.), Nanangkaan (SOEND.). Een overal op open plaatsen b.v. tusschen het gras voorkomendo kruidachtige plant, die over een zeer groot deel van de wereld verspreid is. Het is een bekend en veel gebruikt inlandsch geneesmiddel tegen buikziekten; de bladeren worden b.v. bij buikpijn fijngewroven op de buik gelegd. Het heet ook een werkzaaijn middel te zijn tegen slangenbeten on tegen awthma.

EUPHORBIA PULCHERRIMA Wilkl. Pohon merah (MAL.), Ki gculis, Kidcnok (SOEND.). Heester uit Zuid-Amerika, algemeen gekweekt als Bierplant wegens de schilterend roode schutbladeren aan den top van den Rtcngel. Het overvloedige melk-sap is niet vergiftig. Do bladeren worden soms door de inlanders als groento gegeten.

EUPHORBIA THYMIFOLIA L., Krokot tjina (JAV.), Patikan (JAV.). Kleine kruidachtigo plant, veel gelijkend op *E. pilulifera* en blijkens de inlandHeche naam or ook wel incc verward. Het is een inlandsch middel tegen diuTlicoo en dysente'ie, en word t aan kinderen ingegeven om ingewandHWormen te ver-drijven. Het melksap word t tegen oogziekten aan-gewond.

EUPHORBIA TIRUCALLI L., Kajoe oerip(JAV.), Patah toelang (MAL.), Tikel baloeng (JAV.). Booinheester uit Afrika afkomstig, in tropisch Azic veel gekweekt. De plant valtzeer op door wijd uitstaande, grillig vertakte twijgen, die rolroncl en vleezig zijn. De weimigo nietige blaadjes zitten aan de topjen van de takken. Het overvloedige melksap is zeer gif tig; het schijnt ook een vluchtig vergif te bevatten, zoodat ontsteking van de slijmvliesen kan ontstaan zonder directe aanraking met lic sap. Het word t vaak als een uitwendig gcjieesmiddel gebruikt door de inlanders en ook als vischvergif gebezigd.

EUPHORBIA TRIGONA Roxb., Doeri bdoctong (MAL.), Soeroe, Sceroe godo (JAV.). Boomheester van

Britsch-Indie en Oost-Java, bij Batavia in heggen gekweekt. Kenbaar aan de cactiisachtige habitus wegens de dikke gevleugelde 4—5-kantige hoofdtrakken en 3-kantige zijtakken. De kleine blaadjes vallen spoedig af maar de doornvormige steunbladeren blijven aan de plant zitten. Het scherpe melkspat van deze en van de veel erop gelijkende *E. antiquorum* wordt als geneesmiddel gebruikt.

EUROPEANEN. Dit woord heeft in Nederlandsch Oost-Indie bijzondere betekenis, omdat dewetgeving een scherp onderscheid maakt tusschen Europeanen en met dozen gelijkgestelden (zie art. 109. Reg. Regl.). Welke personen staatsrechterlijk en privaatrechterlijk tot de Europeanen en met hen gelijkgestelden behooren, wordt uiteengezet in het art. VERDEELING DEB BEWONERS VAN N.-I.

Het spreekt van zelf, dat Indo's (kinderen van een Europeesch vader en een Inlandsche moeder, die echter door den vader erkend zijn) tot de Europeanen behooren. Zij zelven gebruiken het woord „Europeanen“ echter meestal in den engeren zin van „in Europa geboren“ of van „volbloed Europeanen.“

Het aantal Europeanen en met hen gelijkgestelden in Ned.-Indie, met uitzondering van het personeel van leger en vloot, bedroeg in 1905: 80910 (in 1893: 60260), waaronder 64917 (48649) woonachtig op Java en Madoera en 15993 (11.611) op de Buiten-bezittingen. Zij komen verspreid voor over de verschillende deelen van den archipel en in samenwoning van meer dan 1000 slechts op de hoofdplaatsen Batavia (8777), Mr. Comells (1100), Buitenzorg (2199), Seniarang (5126), Soerabaja (8063), Malang (1353), Djokjakarta (1477), Soerakarta (1572), Padang (1789) en Makassar (1059). Van de 80910 Europeanen zijn er ongeveer 6600 in N.-I. geboren en ongeveer 14310 daarbuiten, tot do laatste behooren 9500 Nederlanders. 312 Engelschen, 1400 Duitschers, 315 Belgen, 184 Franschen, 131 Oostenrijkers, 56 in Afrika geboren, 22 Armenianen, 105 Amerikanen en 33 Australiërs.

De Europeanen zijn voor het meermalste personen in 't lands burgerlijken dienst (8411, waaronder ook gewonen landsdienaren), landbouw-industrielen (5282, waaronder ook administrateurs en gemeentelieden van landbouwondernemingen) en nijverheids-ondernemers, zoodat zij, die een ambacht voor eigen rekening uitoefenen (3054, waaronder gemeentelieden en werklieden). De eerste categorie treft men overal aan, zoolw op de hoofdplaatsen als in de binuulanden, de tweede speciaal in de binuulanden, de derde en vierde ook op de hoofdplaatsen. Landbouw-industrielen zijn hoofdzakelijk cigarron of huurders van particuliere landrijen (voornamelijk West-Java en Zuid-Celebes), suiker-cacao-, kina-, indigo-, rubber- en theeplanters (Java), kofficplanters (Java, Sum. W.K., Palembang, Minaliasu), tabaks planters (O. Java, O. Kust van Sum., Palembang) en perkoniers (Banda, Aniboia). Nijverheids-ondernemers, omgerekend de ambachtslieden, komen slechts in bescheiden getal voor. Ook ambachten, uitgezonderd die vaji kleermaker en kapper, werden tot voor korten tijd niet veel door Europeanen uitgeoefend. In de laatste tien jaren is hierin huigzaamheid verandering gekomen, doordat op de hoofdplaatsen ambachtsscholen opgericht zijn en de Indo's hoc langer hoc nicker gaan inzien, dat hundenarbeid geen schande is. Zoo ziet men al hier Europeesche machinisten en smeden dan vroeger, vooral in de constructiewinkels der spoor- en trainwegen en in machinofabrieken. Toch houdt de

Indo, die over 't algemeen, veel tenderder gebouwd is dan do handwerkman in Europa, niet van zware lichaamsinspanning en blijft hij de voorkeur geven aan den ambtenaarsstand. Voor hem is een karig bezoldigd baantje van klerk op een departements- of residentiebureau begerlijker dan een beroep van timmerman, smid of metselaar.

De Ievenswijze der Europeanen in Indie verschilt met die der Europeanen in het moederland. Men woont over 't algemeen in opene, luchtige huizen, gewoonlijk veel van elkaar gebouwd en voorzien van voor- en achtererf, op de wijze als de villa's in de Nederlandersche dorpen. Zonder verdieping bestaan ze uitvoor-, binnen- en achtergaanderij met slaap- en zitkamers aan weerszijden en achter twee rijen bijgebouwen door een overdekte gang met het hoofde- bouw verbonden, bevattende bediendenkamers, pro- visiekamers, badkamer en latrine, koetshuis en paar- denstal. Grote huizen hebben dubbele binnen- en achtergaleries. Het hier beschrevene is het thans algemeen voorkomende type van huizen in Indie. De vroegere huizen hadden veelal omloopende galeries (om het geheele huis heen), doch dit had het nadeel, dat de kamers dan donkerder waren en de zon er nooit in kon schijnen, zoodat die huizen niet gezond, waren. Dit type wordt daarom hoc langer hoc meer verlaten. Daarentegen komt op de hoofdplaatsen van Java (Batavia, Semarang, Soerabaja) en JBan : doeng), waax de bouwgrond-hoe-lairger Koe duurder wordt, in zwang het bouwen van huizen, met een verdieping en bijna zonder erf. Men huist dan overdag beneden, terwijl op de bovenverdieping de slaapkamers zijn. Dit laatste heeft het voordeel, dat men minder last van muskieten heeft en met open ramen kan slapen (zonder vrees voor die vee), echter het nadeel, dat de bovenvertrekken warmer zijn. Dat er weinig erf is, blijft, vooral in een warm klimaat, een groot nadeel.

De muren der huizen zijn van buiten en van binnen wit bepleisterd, aan den binnenkant van onderen veelal voorzien van een zwarten rand van koolteer. Voor zoover de huizen niet op palen zijn gebouwd, zijn de vloeren van marmor, van blauwe of roode steenen of van gijs of gekleurde portland cement en worden veelal belegd met losse rotan maten. Met jalouzen, zeilen en krees weet men de zon het binnendringen der huizen te beletten. Het voor- erf, de trappen en ook dikwijls de voorgalerij worden versierd met groote staande wit of rose bekakte bloempotten.

Do gewone dagelijksche kleding der mannen bestaat uit witte pantalon en wit kort jasje, meestal attilamodel, benevens een witte helm hoed; van de vrouwen uit sarong en kabaai. Bij de dames op de hoofdplaatsen en op koelere plaatsen in de binuulanden (vooral bij het jongere geslacht) bestaat echter meer on nicker do neiging, om zich in luchtige Europeesche toiletten (peignoirs of morning-dresses) te kleeden. Hot avondtoilet der heeren verschildt vroeger niet veel van dat in Europa, doch hoc langer hoc meer krijgt het witte toilet (pantalon met attila) ook voor do avond burgerrecht, zelfs bij bezoeken. Als hoofddoek draagt men des avonds een fantasiehoed dan we I strooheud. De Europeesche hoed wordt in Indie alleen gedragen door hoog-waardigheidskleeders; door anderen wordt zelden zoo'n hoofddoeksel gebruikt. Do dames dragen,

avonds luchtige flurige Europeesche toiletten; als zij uitgaan dragen ze ook veelal een hoed, het-geen vroeger een uitzondering was.

Over 't algemeen leven do Europeanen, integ-

steUing met vroeger (een twintigtal jaren gelden) tegenwoordig sober en matig. Gewerkt wordt er in Indie zeer veel, ixiecr wellicht dan in het moederland. De bureauambtonaren zijn des morgens te 8 ure reeds op het bureau present en blijven er tot 3 uur des namiddags; die door vlijt en ijver vooruit willen komen, gaan niet v66r 5 a 6 uur naar huis en werken daar dan nog gedurende een groot deel van den avond. De peisonen van den handel gaan des ochtends om 9 uur naar de stad en komen er niet v66r 5 a 6 uur vandaan. Op suikerfabrieken en op landelijke ondernemingen gunt men zich in den drukken tijd nauwelijks rust en is het dikwijls werken dag en nacht. Van het traditioneelc middag- slaapje wordt dan' EXCOECARIA AGALLOCHA L., fam. *Euphor-* ook Jang niet zoo algemcn ge- bruik gemaakt als men *biaceae*. Beet ah beet ah (MAL.), Mata bocta (MAL.), in Europa wel denkt. Ook het- overmalig bitteren en Menengan (JAV.). Lage boom, algemeen in de kust- I kaartspelen, waardoor Indie vroeger als het ware brucht streken van tropisch Azie en Australie. De plant is I zeer was, komt thans veel minder voor. Men leeft vñj kalm berucht wegens het scherpe en vergiftige me] k- I sap, dat en zuinig, staat vroeg op (6 uur) en gaat vroeg naar bed blindheid heet te kunnen veroorzaken, wan- j neer het in (10 a 11 uur). Alleen, door part yen of festiviteiten wordt de oogen komt. Ofsclooon deze reputatie I niet geheel deze regel onderbroken. Reinheid en voeding worden verdiend is, heeft het melksap toch een I zeer schadelijke beter verzorgd dan, in Europa; de Europeaan baadt zich werkiig op de slijmvliezen. Ook is het een werkzaam dagelijks, in de warme kuststreken zelfs twee malen vischvergif, dat al in zeer sterke verduming visschen daags, gebruikt des morgens bij het op- staan een kop bedwelmt. Het hout is bekend door de verhasing, die soms koffie; daarna een stevig ontbijt met vleesch en eieren, groote stukken ervan kunnen ondergaan, welke dan bij verbranding een | welriekende rook geven. Het doct in dit opzicht ; sterk denken aan Kajoce garoe.

uit rijst met kerry, verschillende min of meer sterk geperde eier- en vleeschspijzen, biefstuk, aardappelen, groenten en vruchten, om vijf uur thee en om acht a negen uur een volledige Europeesche middag-tafel. In de laatste jaren bestaat bij vele Europeesche families neiging, de rijstafel af te schaffen. Men gebruikt dan tweemalen daags Europeesche tafel, dan wel eenmaal en wel 's middags, terwijl xoen dan 's avonds brood gebruikt.

EURYCOMA LONGIFOLIA Jack., fam. *Simar-* " *baceae*. Bidara laet, Bidara poeth (MAL.). Kajoce oelar (MAL.). Kleine boom, op verschillende eilanden van den Archipel en ook in Achter-Indie en de Philippijnen in het wild bekend, echter niet op Java voorkomend. Het hout wordt als *slangenhoxif* op de passers verkocht in stukken, van den schors ont- daan, en heeft een oude vermaardheid als koorts- werend middel. Het wordt ook gebruikt bij inge- wandsziekten o.a. bij indische spruw.

EUSIDEROXYLON ZWAGERI T. et B., fam. *Lauraceae*. Belian (MAL.), Boclin (w. BORN.), Oelin (z. o. BORN.). Hooge op Borneo voorkomende boom.

Deze boom levert het nicest deugdelijkc ijzcrhout, dat o.a. veel weerstand biedt aan den invloed van I den paalwonn, en daarom gebruikt wordt voor palen van zehoofdeii en beschoeiingsplaatsen van I bruggen.

; EVANGELISATIE. Zie EEREDIENST (PRO-¹ TESTANTSCHIE).

EWAB-EILANDEN. Zie KEI-EILANUEN. EXCEDENT (van het hoofdgekl), zie HEEREN- I DIENSTEN. HOOPDGED, en DECENTRAL- I SATIE onder II.

EXCOECARIA AGALLOCHA L., fam. *Euphor-* ook Jang niet zoo algemcn ge- bruik gemaakt als men *biaceae*. Beet ah beet ah (MAL.), Mata bocta (MAL.), in Europa wel denkt. Ook het- overmalig bitteren en Menengan (JAV.). Lage boom, algemeen in de kust- I kaartspelen, waardoor Indie vroeger als het ware brucht streken van tropisch Azie en Australie. De plant is I zeer was, komt thans veel minder voor. Men leeft vñj kalm berucht wegens het scherpe en vergiftige me] k- I sap, dat en zuinig, staat vroeg op (6 uur) en gaat vroeg naar bed blindheid heet te kunnen veroorzaken, wan- j neer het in (10 a 11 uur). Alleen, door part yen of festiviteiten wordt de oogen komt. Ofsclooon deze reputatie I niet geheel deze regel onderbroken. Reinheid en voeding worden verdiend is, heeft het melksap toch een I zeer schadelijke beter verzorgd dan, in Europa; de Europeaan baadt zich werkiig op de slijmvliezen. Ook is het een werkzaam dagelijks, in de warme kuststreken zelfs twee malen vischvergif, dat al in zeer sterke verduming visschen daags, gebruikt des morgens bij het op- staan een kop bedwelmt. Het hout is bekend door de verhasing, die soms koffie; daarna een stevig ontbijt met vleesch en eieren, groote stukken ervan kunnen ondergaan, welke dan bij verbranding een | welriekende rook geven. Het doct in dit opzicht ; sterk denken aan Kajoce garoe.

; EXCOECARIA BICOLOR Hassk., fam. *Euphorbia-* *ceae*. Sam bang darah, Remek daging (MAL.). Fraaie heester, dikwijls als sierplant gekweekt, wegens do van onderen roode, van boven glimmend -groene bladeren. Een aftrekei van de bladeren is een bekend middel tegen abnormale bloedvloeingcn. De giftige eigenschappen van het melksap zijn vrijwel | gelyk aan die van de vorige soort, maar de plant is veel minder berucht..

EXOGAMIE, Zie HUWELJk.

EZEL (*Equus asinus* L.), Kalde (Socnd.). De ; tam me ezels stammen af van een of twee wildc soor- ten uit Afrika en W.-Azie (*E. taeniopus*, *E. onager*). ! In den Indischen Archipel worden ze zeldcn gehou- | den. ,

F.

FABRIEK DER OPIUMREGIE. Zie OPIUM.

FABRIEKEN. De resolutie van den Gouverneur- Generaal in Bade van 3 Februari 1836 no. J J, Ind. Stb. no. 10, gewijzigd en aangevuld bij ordonnan- ties, opgenomen in Ind. Stb. 1860 no. 27, 1906 no. 469, 1909 no. 242 en 1911 no. 481, bepaalt dat voor de oprichting van fabrieken en neringen, welke met fornuizen werken, aan braidschade onderhevig, voor de gezondJieid schadeJijk of voor de in de nabijheid won end en hinderlijk, dan wel aan accijn- zen of consumptieve belastingen onderhevig zijn, voor zoo ver die worden opgericht op de hoofdplaatsen van gewesten of afd eelin gen en voorts op zoodanige plaatcen of in gedeelten a] s daarvoor worden aan- gewezen door de locale raden of, waar deze niet z'n, het hoofd van gewestelijk bestuur, vereischt

is ccnc schriftelijke vergunning van het hooM van plaatselijk best uur.

Artikel 2 geeft eene opsomming van fabrieken of ucingen, die onder dit voor- schrift vnlcn, welke opsonuning cccliter niet limitatief is op te vat ten. Althans blijkt uit eene reegeringsaanschrjving, opgenomen in bijbJul 7J 56, dat de reegering de voor- schriften ook van toepasBing acht op daarin niet gecccncle[^] wagenverhuurderijen, in chMrjzen en jneJkerjjea[^]->

Bij Ind. Stb. 1899 »o. 263 (waarover nader onder FABRIEKENORDONNANTIE), zijn de voor- schriften van Ind. Stb. 1836 no. JO buiten working gesteld voor de daarin bedoelde landbouw-oncler- n emin gen op Java en Madoera.

De vergunning wordt geweigerd als het oprich ten

der fabrieken in strijd zou zijn met hygienische, fiscal of and ere algemeene belangen. Aan do ver- gunning kunnen voorwaarden worden verbonden, bij niet nakoming waarvan ze kan worden ingetrok- ken. Overigens is het hoofd van plaatselijk bestuur bevoegd tot sluiting der fabrieken, verzegeling en buitenwerkingstelling der werktuigen, in geval eene fabriek wordt opgericht zonder vergunning of in strijd met de gestelde voorwaarden gehandeld wordt. Tegen overtreders wordt straf bedreigd.

Bij Ind. Stb. 1884 no. 8 werden de gecinde voorschriften ingetrokken met gelijktijdige in veering van nieuwe bepalingen omtrent alle inrichtingen die gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken, echter werden reeds liet volgend jaar, bij Ind Stb. 1885 no. 94, de laatstgemelde bepalingen opnieuw ingetrokken en die van 1836 weder in werking gesteld ; bij de toepassing van de nieuwe bepalingen was men namehijk op „onoverkomelijke bezwaren gestuit."

FABRIEKENORDONNANTIE. Onder dezen titel kan, volgens Ind. Stb. 1911 no. 85, de daarbij, en by Ind. Stb. 1905 no. 148, en 1912 no. 11 ge- wijzigde en aangevulde verordening worden aan- gehaald, opgenomen in Ind. Stb. 1899 no. 263. Ze is uitgevaardigd ter economische bescherming van de inlandsche bevolking op Java en Madoera, waar die belangen benaddeeld kunnen worden door het uit breiden van bestaande of het inwerking brengen en crijven van nieuwe ondernemingen van suiker of indigo, welke geheel of gedeeltelijk berusten op den grondslag van overeenkomsten met de inland- sche bevolking tot inhuur* van gronden of tot op- koop van gewas.

Deze ordonmantie word voorafgegaan door eenc voorloopige regeling van 1894 (Ind. Stb. 1894 no. 87), alleen voor suikerondernemingen op Java en Madoera geldende. Daarbij werd bepaald dat voor het inwerking brengen dier ondernemingen vergunning noodig was van den Gouverneur-Generaal, welke vergunning gebonden kon worden aan beperkende voorwaarden en bepalingen, zonder dat in <!(■ ordonmantie zelve omtrent den aard dier voor- waarden of het aan de vergunning vooraf te doen gaun onflcrzoek iels naders was bepaald. Daarom- echter kwamen inlichtingen voor in eenc re- geeringsaanschrijving opgenomen in Bijblad 4917, die tevens inzicht geeft tidden aard der belangen, welke bescherming beoogd werd ; Hct. doel was zorg te dragen vooreerst: dat door het drijven van t- uikcrfabrieken geen gebrek aan water voor den eigen land bou w der bevolking zou kunnen ontstaan, waardoor bijv. doze genoodzaakt zou kunnen worden baren aanplant van tweede gewassee in (o k rim pen of doze te zien kwijnen door gebrek aan vocht; voortK : dat- door de ondernemingen niet zoo reel grond zou worden ingehuurd, dat er voor de bevolking te weinig zou overblijven voor de teelt van voedingsgewassen. Verder zou de bevoegdheid om de vergunning aan voorwaarden te binden ge- legunheid geven voorschriften te geevii omtrent het oïd-ouhou(l der clefhawegen, <lic door het transport voor de fabrieken beschadigd werden (omtrent Bit punt ziji) Sedert afzonderlijke bepalingen in hot levcn geroepen, thans te vinden in Ind. Stb. 1915 no. 464, vgl. ook Bybl. 5587 en 6272) en aanvragen te weigeren, die niet ernstig waren gemend, maar enkde bed odd en concurrenten te werciv/j

Nad at in de praktijk ervaring was opgedaan om- (rent de werking der voorloopige regeling, werd, na raadpleging ook van belanghebbenden bij do

industrie, overgegaan tot de vaststelling van de nieuwe bovcngemekle regelen van 1899. Deze om- vatte ook al dadclijk de indigo-ondcnomingen, ter- wijl bovendien den Gouverneur-Generaal de be- voegdheid werd! gegeven haar van toep- 眼 sing te verklaren op and ere land bouwondernemingen. Van deze bevoegdheid is gebruik gemaakt bij Ind. Stb. 1915 no. 666 ten aanzien van ondernemingen voor de bereiding van cassavamel en anderc cassavc- producten in de gewesten Keeliri en Paseroean.

Voori-schriften tx* uitvoering^zijn opgenomen in de Bijbladen 7238^7560, en 7826, terwijl in het begin van 1900 een officieele toelichting te Batavia is uitgegeven, welke onder de Europeesche bestuure- ambtenaren is versprek^ten voor particulieren ver- krijgbaar is gestekj^/

Voor de ondernemingen aan deze fabrieken- ordonnantie onderworpen gelden de voorschriften van Ind. Stb. 1836 no. 10 (zie onder FABBIE- KEN) niet.

De voornaamste bepalingen der ordonnantie, die niet toepasselijk is op zeer kleine ondernemingen, en ter beoordeeling van het hoofd van gewestelijk bestuur, en niet werlt ten aanzien der residenties Soerakarta en Djokjakarta^slmede eindelijk niet voor^ ondernemingenir^6p gronden in eigendom of ei-fpacht afgeestaan, zijn de volgende:

Voreei-st kunnen door den Gouverneur-Generaal bepaalde st reken of terreinen in het belang der irrigatie ten behoeve van den landbouw der in- landsche bevolking geheel of tijdelijk gesloten worden zoo voor de suiker- of indigo- industrie als ook voor eenigen anderen tak van landbouwrijverheid.) Zie voorbeelden in Bijbl. 6257 屈 748079\$匹访奖。 / mU7709 enj3. B. 29 Dec. 1913 no. 55 Tjav- 6 Jan : 1914 no. 2.)^

Voori- het inweryng brengen of, na staking, weder in werking brengen en drijven van ondernemingen, welke geheel of gedeeltelijk berusten op den grond- slag van overeenkomsten met de inlandsche bevolking tot inhuur van gronden of tot opkoop van gewas, is vergunning noodig van den Directeur van Binnenlandsch bestuur, tegen wiens beslissing voor- ziening bij den Gouverneur-Generaal openstaat. Bij het verleenen der vergunning wordt de termijn bepaald, binnen welken de onderneming moet zijn in exploitatie gebracht en tovens, wanneer niet nitsluitend opkoop van gewas wordt beoogd, het maximum bepaald van de uitgestrektheid van den jaarlijkschen bruto-aanplant van net of gewas, ter- wijl voorts do vergunning aan door den Directeur noodig geoordeelde beperkende voorwaarden kan worden gebonden.

Voor uitbreiding van den aanplant bo ven het vastgesteld niaximim wordt weder vergunning vereischt, terwijl aan verzoeken tot verlenging van zoodnigge voorgunning voorrang kan worden ver- leend boven gclijktijdig ontvangen, geheel of ten deele op het zelfde arbeidsvckl of het ze If de inigatic- gebied bet I ekking hebbende andere verzoeken van dezelfde strckking, dan wcl boven verzoeken om vergunning tot het in werking brengen van nieuwe ondernemingen.

De vergunning kan worden ingetrokken als niet binnen een jaar na de dagteekening der vergunning eeu ernstig begin niet de uitvoering is gemaakt, do voorwaarden niet worden nagcleefd of de exploit at io is gestaakt. Op niet-naloving der voorwaarden of veizuum van het wagon van vergunning staat geldboete.

Ten slotto wordo nog vormeld dat sluiting van

bepaalde streken voor verleenning van vergunning, op den voet der fabriekenordonnantie, door de Regeering ook nog kan worden gelast wanneer, tengevolge van den aanleg of de verbetering van groot irrigatiewerks, belangrijke wijzigingen zijn te verwachten in den staet van het bevoelingswezen, zie Ind. Stb. 1904 no. 274, gew. 1905 no. 330.

FABRIEKSMERKEN. Zie INDUSTRIEEL EL GENDOM.

< FABRIEKSNUIJVERHEID. Zie NUIJVERHEID.

FACTORY. Zie HANDELLIAATSCHAPPIJ.

FAFI. Zie ZWIJNEN.

FAFI MEPAT. Zie ZWIJNEN.

FAFI NASSI. Zie ZWIJNEN.

FAGRAEA FRAGANS Roxb., fam. *Loganiaceae*,

Tembesoe (MAL.), Tamboesce (STTM. W. K.). Boom van Voor-Indië, Malaka en den Maleischen Archipel op Java niet in het wild bekend. Het hout is in Sumatra zeer hooggeschat voor meubels en huisbouw wegens de bijzonder fijne structuur en de groote duurzaamheid. Vooral in de Bataklanden schijnt de boom veel voor te komen.

FAK FAK, door de itibooringen *Pak Pak* genoemd, is gelegen in Nieuw-Guinea op 2° 55' Z.B. en 132° 16' O.L., aan de Zuidkust van een groot echiereiland bezuiden de Mac Clurgolf.

Toen in het jaar 1898 door de Regeering beschoten werd, om op Nieuw-Guinea de Nederlandsche soevereiniteitsrechten krachtiger te doen gelden en tevens de toestanden aldaar te verbeteren, werd het Nederlands gebied verdeeld in twee afdelingen, elk te besturen door een daar gevestigd controleur. De ene afdeling, Noord-Nieuw-Guinea genoemd, strekte zich uit langs de Noordkust van het eiland van de Humboldt-baai tot Kaap de Goede Hoop (T. Jamborsba); de andere, West- en Zuid-Nieuw-Guinea, omvatte het overige deel langs de kustlijn gerekend. De bestuurszettel van de eerste afdeling werd gevestigd te Manokoari (aan de Dore-baai), die voor de laatste te Fak Fak, waar reeds in 1855 eene goede ankerplaats was verkend. In 1910 werd deze laatste afdeling in tweeën gesplitst, West-Nieuw-Guinea, onder een controleur ter standplaats Fak Fak, en Zuid-Nieuw-Guinea onder een zelfstandigen assistent-resident met standplaats te Merauke.

De eerste bestuursambtenaar te Fak Fak was

de controleur J. A. Kroesen, die in 1901 — als assistent-resident — naar Merauke overging om daar als zelfstandig bestuursvoofd op te treden. Thans is ook te Fak Fak een assistent-resident gevestigd, wiens afdeling sedert 1911 ressorteert onder de residentie Amboina.

2. De plaats heeft een uitmuntende haven, een kleine baai beschermd door het voorgelegen eiland P. Pandjang, met een ingang van ± 150 en eene diepte van 4-400 M. Ze is gebouwd tegen een 80 M. hoog heuvel, op een kalksteenbodem, waarop zich slechts een dunne humuslaag bevindt, waardoor het aanleggen van tuinen daar zeer bezwaarlijk is. Achter Fak Fak verheft zich een uitgestrekt kareibergland. Poor de formatie van den bodem komt in den drogen moesson soms gebrek aan zoetwater ondervonden. De plaats wordt echter als zeer gezond genoemd. Vele Chinese, Maleische en Arabische handelaren hebben er zich gevestigd, zoodat er een levendig verkeer heerscht, dat begunstigd wordt doordat de pakketvaart — boot ongeregeld de ... haven bezoeken.

FAKIH, d. i. Moliammedaansch wetgeleerde; /vgl. ISLAM n, c.

FAKIR. Zie PAKIR.

FALCK (Mr. ANTON REINHARD). Gob. te Utrecht 19 Maart 1777 uit het huwelijk van O. W. Falck, van de Kaap de Goede Hoop, sedert 1786 bc-windhebbend 0.1. Comp., met E. A. Bergh. Na in 1793 aan liet Athonaom te Amsterdam, waar zijne ouders toen gevestigd waren, als student in de rechten te zijn ingeschreven, promoveerde hij te Leiden 26 Juni 1799 en werd bij het Hof van Holland als advocaat beëdigd; in 1801 werd hij lid der municipaliteit te Amsterdam en in 1802 secretaris van legatie aan het Spaansche Hof. In 1806 werd hij aangesteld tot chef de division bij hetdep. van buitenl. zaken, in 1808 tot Commissaris voor de kolonien, later tot Secretaris-Generaal bij het ministerie voor marine en kolonien. Na de inlijving van het Kon. Holland bij Frankrijk vestigde Falck zich als advocaat te Amsterdam, en nam in 1813 in groote mate deel aan de gebeurtenissen, die geleid hebben tot het herrijzen onzer onafhankelijkheid. Bij liet aanvaren der Souvereiniteit door Willem I tot Secretaris van Staat benoemd, werd Falck den 19den Maart 1818 aangesteld tot Minister voor onderwijs, nationaal verkeer en de kolonien. Terwijl hij deze functien waarnam, vervulde hij in de jaren 1819 en 1820 een buitengewone diplomatieke missie te Wenen en werd hij in Oct. 1823 naar Londen afgevaardigd, om den Ned. gezant aldaar, Baron Fagel, bij te staan in de onderhandelingen, die geleid hebben tot het sluiten van het tractaat van 17 Maart 1824. Daarna werd hij benoemd tot Ambassadeur te Londen; in 1832 keerde hij naar Nederland terug, en werd in 1839 benoemd tot gezant te Brussel, waar hij 16 Maart 1843 overleed. Zijne "Brieven" (1795 —1843) zijn in 1857 uitgegeven.

FAM-EILANDEN. Groep van eilandjes ten Zuidwesten van het Papoesche eiland Waigeo, op vele kaarten abusievelijk als Tamin-cilanden aangegeven.

FANEL. Zie KANGEROE.

FAOE. Zie GEBE.

FASCH (pasah) is in het Mohammedaansche recht eene ontbinding van het huwelijk, waarbij dit op grond van een der nader in de wet omschreven redenen wordt nietig verklaard. Overnemen van den echtgenoot bij kan tot zulk eene nietigverklaring leiden. De vrouw heeft dan te bewijzen, dat haar man niet in staat is, haar het wettelijke versohuldigde levensonderhoud te verschaffen.

Sommige priesteraden verstaan onder *fasch* (pasah) ook de ontbinding van het huwelijk, die het gevolg is van *rapd*, d. i. do „aangifte" der vrouw, dat zij op grond van voorwaardelijke verdooting haar huwelijk als ontbonden wensch beschouwd te zien. Zij heeft dan slechts aan te loonen, dat de voorwaarde, onder welke de vers tooting is uitge-sproken, inderdaad vervuld is. In verband hiermede worden in sommige streken van Djokjakarta ook de districtspan goeloo ze f *wal pasdh* genoemd.

Zie C/fSnouck Hurgronje, De Aljehers, L 386, noot 2 (The Achnoise, I, 353, noot 2); -y Th. W. Juyndoll, Handclidring t. d. kennis der Mohan) m. wet, p. 215 v.; vgl. ISLAM III, c.

FASIK. Zie PASEK.

FATIHAH (d. i. "openead"). Naam der eerste Koransoerah, uit 7 korte verzen bestaende, niet ten onrecht het „Onze Vader" der Mohammedanen genoemd.

FATOE AROEIN. Landschap in de onderafdeeling Beloe der afdeeling Noord- en Midden Timor, residentie Timor en O.

FATOE LEO. Landschap in do ondorafd. West-Midden Timor der afdeeling Noord- en Midden Timor, residentie Timor en Ond., saamgevoegd uit de vroegere landschappen Manoebait, Benoo, Kaoniki, Tefnai en Takaip. Het ressorteert onder den civiel gezaghebber der onderafdeeling en maakte certijds deel uit van het rijk van Groot Sonnebait. Men vindt er Savoeneesche nederzettingen.

FATWA. Zie MOEFIET.

FAUNA. OOST IND. AKCHIPEL. De fauna van den Oost Ind. Arch. is zeer rijk en voiedig; zij bevat vertegenwoordigers van alle dierstammen, klassen en orden. Zij geeft ook voorbeelden der meeste soorten van faunale: van de dierenwereld van landen, zeeën en zoetwateren, aangezien zij samengesteld is uit de bevolking van diepe en ondiepe zeebekkens, van riffen, steile en vlakke kusten, moerasen, laagvlakten, heuvelrijen, hoogvlakten, vulkanische en neptunische bergen, tot het met eeuwige sneeuw bedekte hooggebergte toe. Men vindt er de dierenwereld der oerbosschen zoowel als die der akkers en andere kultuurlanden, die der graslanden en savanna-landschappen, die der kraters en der grotten. Daarentegen ontbreekt do woestijnfauna, evenals die der landen en zeeën met arctisch klimaat, die der steppen en der centra van groot continenten, die der zoutmeren en der continentale rivieren.

Het karakter der fauna wordt in de eerste plaats beheerscht door het tropische klimaat, dat zoowel op de mariene als op de terrestrische dierbevolking zijn stempel drukt. Nergens daalt de temperatuur van het zeewater aan de oppervlakte beneden 20° C. Geen koude golfstromen veroorzaken daar gebieden van afwijkend faunistisch karakter. In het mecrdend der landstreken heerscht een vrij gelijkmatige hitte, gepaard met groot vochtigheidsgehalte, en de tegenstellingen tusschen droog en vochtig jaargetijd zijn zelfs in het Oostelijk deel van den Archipel niet groot genoeg om aan een aanzienlijk aantal diersoorten het leven onmogelijk te maken. Ofschoon Sa J. Muller in 1846 de bestaande merkwuurdigc tegenstelling tusschen de tenestre dierenwereld der Westelijke en Oostelijke helft van den Archipel aan de verschillen in grootte, bodemgesteldheid en klimaat dier helften toeschreef, zal zij toch wel voornamelijk door andere oorzaken tewegegebracht zijn. Als zoodaaijg komen vooral in aanmerking: do vroegtijdige afheiding der Oostelijke eilanden van groot eontinentale landmassa's, waarmede in vorige geologische tijdperken samenhang kan bestaan hebben, grooter verbrokkeling in eilanden van mecrdeels gringer omvang, sterker verniedgende invloed der vulkanische uitbaratingen, en inmisschen vroediger tijdperk ondieplompeling onder zee. Voor een deel kend dus de diervormen der westelijke helft de othtelijk niet bereikcn, voor con ander deel kunuci) zij er uitgcBtorven zijn. Slechts door ontdekking van fossiele overblijfselen zou bij hen adoring gegist kunnen worden, hoc groot do invloed van elk dezer oorzaken) van het bestaande onderscheid geweest is.

De bedockte tegenstelling is zoo groot, dat men den Archipel faunistisch in een Westelijk en een Oostelijk Iclft verdeld heeft, waarvan de eerste gerekend wordt tot de z.g. Oriëntale (bater Indische) nt reek (regio zoologica orientalis), de laatste tot do Australischestreek (regio australiana of Notogaea). De grens tusschen beide is verschillend getrokken: door Salomon Muller (1846) tusschen Mindanao en de overige Philippijnen, dan tusschen Borneo en

Celebes, vervolgens tusschen Socbawa en Flores; door Wallaco (1869) langs de naar hem genoemde lijn tusschen do Philippijnen en Sangi-Taloud in Noord- en tusschen Borneo en Celebes in t midden, Bali en Lombok in t Zuiden; door Max Weber (1899) mecr-Oostelijk tusschen Celebes en Halmahera, waarbij echter het gebied der Molukken eh der Kleine Soenda eilanden als een overgangszone wordt opgevat; door de heeren Sarasin (1900) tusschen Philippijnen en Borneo in t Westen, Celebes en de Molukken in t Oosten, wegens t verzeil tusschen Borneo en Celebes, terwijl de Kleine Soendaeilanden als een natuurlijke voortzetting der Sumatra-Java-boog niet door een grenslijn worden afgescheiden. Deze verdeeling geldt gelijkelijc voor do meeste diergroepen, maar niet voor alle.

De westelijke helft wordt gewoonlijk de Indo-Maleische genoemd, en vormt n der vijf onderafdeelingen (subregioes) der Indische streek, waarvan de 4 andere zijn: de Voor-Indische, de Achter-Indische, do Ceyloneesche en de Philippinsche.

Deze Indomaleische subregioen draagt in plaats van een insulair een overwegend continentaal karakter, en het verschil in fauna tusschen de Grootc Soenda-eilanden onderling is even gering, als hun overeenkomst met het vasteland van Achter- en zelfs van Voor-Indie groot is.

Bijzonder duidelijke bewijzen voor de boven uitgesproken algemeene beweringen levert de Zoogdierfauna. Zoo blijkt de tegenstelling tusschen het Indo-Maleische en het Australische deel van den O. I. A. het best uit de aanwezigheid van vertegenwoordigers van alle Zoogdierorden met uitzondering van die der Buidelen Vogelbekkieren in t eerstgenoemde, terwijl in laatstgenoemde afdeeling die beide diergroepen juist do meest karakteristieke vertegenwoordigers der Zoogdieren uitmaken, waarnaast slechts eenige Knaagdieren en Vlcermuizen, maar na-geen representanten van ai de andere orden worden aangetroffen. Evenzeer laat zich het continentaal karakter der Grootc Soenda-eilanden en hunne overeenkomst zoowel met elkaar als met Malaka en het vasteland van Indie niet beter illustreer dan door te wijzen op het voorkomen van tai van grootere Zoogdieren, die op echte oceanische eilanden altijd ontbreken, zooals orang-oetan, langarm- apen, slankapen, meerkatten, lemurs, koningstijger, pantar, olifant, vorkens, herten, boscheit, banteng (wild ruid), tapir, rhinocerosen. De meeste dozer worden zoowel op hot vasteland van Azic als op de Soenda-eilanden aangetroffen. Slechts enkele zijn tot con of meet dezer laatste beporct. Daarbij doen zich merkwuurdigc verschillen voor: het nicest geisoleerd is de tapir, die weliswaar behalve op Sumatra en Borneo ook op het schiereiland Jilalaku voorkomt, maar overigens op het vasteland der oude we void geen enkele verwant bezit, zoodat men heel tot Zuid-Amerika moet gaan, om een ander lid van het Tapirgeslacht te vinden. Dergelyke feitcn moen echter nimmer op zichzelf beoordeeld worden, nuu* altijd in het Ucht der palaeontologische voorgeschiedenis. Deze leert ons, dat gedurende het iococen on derpleioecno tijdperk in Europa tapirs leefden, en dat zij gedurende pleistocene in China voorkwamen. Vroedcr ontdekte Eug. Dubois een tapir onder do fossiele fauna van Trinin in Oost Java, die tot hot jong-pleioecen of pleistoccen behoort. In diezelfde fauna vond hij ook overblijfselen van olifanten, welke te voren reeds op andere plaatson van Java waren aangctroffen, waardoor het zeker is dat voor betrouwbare korten tijd op dat oiland oven goed

als op Sumatra olifanten voorkwamen, zoodat blijkt hoe het hedendaagsche verschil met dat eiland niet van fundamenteelen aard is, maar slechts op uitsterfing berust.

Neemt men aid us de fossiele vondsten in aanmerking, dan vermindert de tegenstelling met de fauna van andere wereldstreken, bepaaldelijk die van tropische landeij, en daaronder weer in 't bijzonder die van West- en Centraal Afrika, (een subregioen der Ethiopische regioen), waarmede de Oriëntaalsche zoogdierfauna ook thans nog de meeste overeenkomst vertoont. Wat de zoogdieren betreft, is de Afrikaansche rijker, omdat zij, naast vertegenwoordigers van de meeste der boven opgesomde geslachten, bovendien nog vele vormen bezit, die heden ten dage in de Oriëntaalsche streek ontbreken, zooals giraffen, nijlpaarden, knobbelzwinen, klipdassen, tallooze antilopen, meerdere haïapen, alle bavianen op den naam, hyaena's, aardvarkens, springspitsmuizen. Maar Dubois ontdekte in zijn Pithecanthropus-lagen de overblijfselen van een nijlpaard en een hyaena, zoodat het zeker is, dat deze vroeger wel op Java geleefd hebben. In dit licht beschouwd, mag men het voorkomen van enkele halfapen (het spookdier *Tarsius*, en de Indische luiaard *Nycticebus*), van een paar antilope-achtige dieren, als de Sumatraansche boscheit *Neinorhaedus*, van de kantjils (*Tragulw*) die met de West-Afrikaansche waterchevrotain (*Hyaemoschus* of *Dorcasterium*) verwant zijn, van het schubdier (*Manis*), welks geslachtsgeenooten in Afrika worden aangetroffen, als evenzoo vele bewijzen op dat ten van een oorspronkelijk veel grooter overeenkomst tusschen de Ethiopische en de Oriëntaalsche zoogdierfauna. Die overeenkomst vindt buiten kijf haar ooraak in oorspronkelijken samenhang der twee fauna's, beide zijn overblijfselen van een veel rijkere, die over't geheele gebied der Oude Wereld is verspreid geweest. Enkele bewijzen (die echter zich niet kunnen bepalen tot den O. I. A., maar betrekking hebben op de Indische streek in haar geheel), mogen dit staven. Van menschen bezit die streek thans slechts den orang oetan, beperkt tot Sumatra en Borneo, Ethiopie daarentegen chimpansee en gorilla, maar gedurende het Pliocen leefden orang en chimpanzee naast elkaar in Bengalen. Karakteristiek voor Indie zijn hedentendage gibbons (langarmapen, *Hylobatiden*), hunne overblijfselen zijn in 't Boven-Pliocen van Centraal Europa gevonden. De slankapen (*Sennopitheken*, waai-toe loetong en soerlii behooren) thans zoo goed als beperkt tot Indie, bewoonden in 't Pliocen Europa. De tot hen behoorende neusaap van Borneo heeft zijn merkwaardige physionomie waarschijnlijk reeds verkregen ten tijde toen, dit eiland nog samenhang met het vast eiland van Azie. Ofschoon Afrika en Azie tezamen de woonplaats vormen van de apen der Oude Wereld, zijn toch alle Oriëntaalsche apen generiek verschillend van de Ethiopische, wat tot aanduiding kan strekken van den ouderdom der scheiding der beide streken.

Uit de orde der Insectivoren ontbreken de echte Spitsmuizen van Eurasie in Indie evengoed als in Ethiopie, daarentegen zijn de Toepai's of Boomspitsmuizen kenmerkend voor den Oriëntaalsche, en onder hen is zelfs een bijzondere vorm met eigenaardigen, Klechts aan de zijkanen behaarden staart (*Pliocer-glowii*) beperkt tot Borneo en Sumatra. Maar in 't Mioceen van Europa vindt men voorouderlijke vormen van Insecteneters, waarvan blijkbaar zoowel de Oriëntaalsche als de Ethiopische de gewijzigde nakomelingen zijn.

In hoeverro het dus waai-schijnlijk is, dat vormen als de Gymnridac (kaalstaartspitsratten) of de Galeopithecidae (vliegende kat- of maki), die eveneens nergens anders dan in den O. I. A. worden gevonden, ter plaatse zelf ontstaan zijn, kan slechts uitgemaakt worden, wanneer fossiele voorouders dier gespecialiseerde vormen worden ontdekt.

De tijger, een der karakteristieke Oriëntaalsche dicron, komt thans nog niet alleen in een zeer groot deel van Zuid- en Oost-Azië voor, maar ook zelfs in Sibcrie, ontbreekt daarentegen op Borneo en Ceylon, ofschoon hij Sumatra en Java, ja zelfs Bali bewoont. Hij mag dus daar wellicht als een betrekkelijk recente immigrant uit het Noord-Oosten van 't Aziatisch vasteland beschouwd worden. Wel vond Dubois in 't Pleistoceen van Trinil een groot e tijger-soort, maar deze verschilde specifiek van den koningstijger.

Aan civetkatten is Indie even i-ijk als Ethiopie, en bezit zij vele eigen vormen, waarvan de Archipel den linsang, de loewaks of palmroharthers (Paradoxurus) en de bintoereng (Arctitis) e. a. lierbert, terwij echter omgekeerd de echte Ichneumon ontbreekt. In 't Oligoceen van Europa vindt men hunne overblijfselen.

De Maleische Archipel bezit geen wolven, vossen of jakhalzen, maar wel een wilden hond (*Canis ruti-lans*), die wegens 't ontbreken van de achterste onderste kies tot het ondergeslacht *Cuon* wordt gebracht, en in 't Pleistoceen van Europa is gevonden.

De stinkdas of teledie (*Mydas meJiceps*) is beperkt tot de bergen van Java, Sumatra en Borneo, maar andere soorten van dassen leven in Voor- en Achter-Indie, Europa en Ethiopie. Wellicht heeft stijging van temperatuur de Indische dassen uit de vlakten verjaagd. De betekenis van zulk een kji-ni a t s verand erin g kan natuurlijk niet tot de Dassens beperkt zijn: alle dioren en planten moeten meer of minder den invloed ondervonden hebben van het intreden en wed er afnemen van den IJstijd. Hoe groot deze invloed geweest is, en welke vei-schijnselen in het bijzonder aan die koude periodo toe te schrijven zijn, is twijfelachtig. In „Island life" (2de ed. 1892) tracht A. R. Wallace het door hem in bijzonderheden toegelicht onderscheid in fauna tusschen Java en de overige groote Soeida-eilanden en de daartegenover door hem opgemerkte overcnokinst van eerstgenoemd eiland met Indo-China, door den invloed van den IJstijd te verklaren.

Dit verschil tusschen Java enerzijds, Sumatra-Borneo-Majaka aan de andere, vomit duw binnen de perken der westelijke ijfelf en diorgelijk vraag-stuk, als de tegenstelling tusschen Celebes en Nicuw Guinea binnen die der oostelijke, of het verschil tusschen West- en Oosthelft voor den geheelen O. I. A. Maar de oorzaken, waaroni op Java zoogdieren als de orang-oetan, de siamung, de civetkat, de otter, de Maleische beer, de tnpin en de olifant ontbreken, zijn aan invloeden van veel jongeren datum toe te schrijven, dan die welke de twee laatstgenoemde verchil-ICH hebben teweg gebracht.

Geheel anders doet zich het beeld der zoogdierfauna van 't Oostelijk deel van den O. I. A. voor. De overgang is zoo groot, dat men zich voor <lc zoogdieren nog altijd tot zeker hoogte gerechtigd kou kunnen achten de lijn van WaJacc door de Makasser- en Lombok-straten als grens tusschen Westelijke en Oostelijke helft te hand haven. Maar bovendien vormt Celebes, bepaaldelijk wat zijn zoogdierfauna aangaat, een tegenstelling zoowel met de drie groote Bangea-eilanden als met de Molukken en de Papoe. Het bezit n. l. naast Buidel-

dicien (kceskoes), die Let met de laatstgcnoomde st reken gemeen heeft, (maar dio door two eigen soort den worden gekenmerkt) drie groote zoogdieren, <1° kuifbaviaan (Cynopithecus nigrescens), het hort-zwijn of de babioessa (Babirussa albus) on de anoa of dwergbuffel (Anoa depressicornis). Geen dezer drie komt op and ere cilanden voor, met nitzeEdering van Boeroe en Soeloe voor den babioessa en Batjan voor den kuifbaviaan. Zij vor- toonen een zelcrc inffite van verwantschap met Afri- kaansche vormcn (baviaan, knobbelzwijnen, antilo- pen). Wellicht zijn zij overblijfselen (relikten) uit een t ijdperk, toen de fauna's zoowel van de Oriëntaal- »che als van de Ethiopische streek nog sterk ver- schilden van de hedendaagsche, maar toch reeda evenalm thans onderling vole punten van overcon- komst vertoonden. (zie A. Wallace, Geographical Distribution of Animals, en Island Life). Hiervoor pleit ook dat een fossiele anoa in de Siwaliklicuvels van Voor-Indio is gevonden, en evenzeer doorDubois in de Trinilfauna van Java is aangetroffen. Of de tainarao der Philippijnen een eigen soort van anoa is, dan wel een kruising van de Celebaansche anoa met den buffel, is niet uitgemaakt. Verder verschilt Celebes van de westelijke groote eilanden door be- trekkelijke armoede aan zoogdieren, al is ook in de laatste dertig jaren gebleken, dat er vrij wat meer soorten voorkonien dan de zestien, waarvan Wallace kennis droeg. Deze somt op: vijf cigen soorten van eckhoorns, die de oostlijkste ver t egen wo rd igers <lczer k n a a g d i c i- en vormi uitmaken, een cigen soort varken, een hert dat zeer na verwant is met Cervus hippelaphus, de gewone Indische civetkat (Viverra zangalung), het spookdier (Tarsius spectrum), en verder twee boschratten van Australisch type. Daarbij konien dan enckle vlecrmuizen. Reeds in 1888 kon Dr. Jentink 45 landzoogdieren van Celebes vermelden, waarender 19 vlecrmuizen en 9 ratten, a lie eigen soorten. Zccr nierkwaardig is verder een njechts op Celebes voorkomende palmrolmarter (Pa- rad oxurus inusschen broeck). Prof. Max We ber toonde aan dat ook het Celebaansche spookdierje een < igrn sooil is (Tarsius fuscocinnus), die verder oop; op Saleycr en Soeinbawa voorkomt, en dat in't Zuidelijk »(: cl van 't eiland een niccrkatachtige aap, (Jercopithecus H of Macacus jnaurus, wordt gevonden, <lic door zijn zwartc kleur, de korthoid van zijn Stuart en de roodachtige kleur van zijn stuit, bij op- pervhikkige beschouwing sterk op den kuifbaviaan lijkt, maar daarvan in werkeJijckd zeer vcel vor- -rhi)t. Ln't Noorden zou (leze aap oijt) breken, terwilt <la : irentegen de kuifbaviaan niet in t Zuidcn zou voorkoincu Jlc Sa rosin schatten het aan tai zoog- <li((rsorten op ongeveer 80), maar daaroncer bestaat de lieft uit vlecrmuizen.

Terwilt dus de armoede aan zoogdieren door Wallace overdevoii is voorg(»stcjd, Hchijnt de eigonaar- digheid der Celobes-fauna iloor idercr nieuwe ont- dekking Bterker ui(»cspioket)te worden. Het feit bijft bestaan dal op Celeb(»s do orden der Lnscton- cters en Tundeloozen (Manidae) in't geheel niet ver- tegenwoordigd zijn, terwilt de anchir slechts enkolo represen tan ten tllen, die dan nog meestal cigennar- dig zijn en nergens anders, of slechts vlak in de buurt voorkonien. Al gaat het dus niet mcer aan, om gelijk Wallace deed, al de Ccdchaansche zoogdieren, met uitzondering van kuifbaviaan, babioessa en anoa, voor recente inmigrenten door toedoen van den mensc h van den drijhout te verklaren, toch is het zeker dat de zoogdierfauna van Celebes moet bestaan ni two groepri, de ccne zcor oud en van onbekondo

herkomst, de andrcr betrekkelijk jong en lings ver- schillende wegen van de omliggende cilanden er heen gkomcn. Voor het hert nemen ook de H.H. Sarasin de invoering door den mensc h aan, en vermelden als bewijsgrond, dat onder de zoogdieroverblijfselen in de aschlaag der Tjakondo-grot bij Lamontjong in het land der Toala's, die van het hert ontbreken.

Naast hare cigenaarigheid vertoont de fauna van Celebes in 't algemeen meer overeenkomst met het Aziatisch dan met het Australisch deel van den O. I. A., zooals voor een aantal afzonderlijke diergroepen were! aangetoond, b.v. Mollusken, (Sara- sin's), Ainhblien (van Kampen), Vogels (Meyer and Wiglesworth).

Om het karakter der fauna van Celebes te ver-

klaren, hebben de H.H. Sarasin de hypothese opge- steld, dat dit eiland, nadat het in *t Miocene tijdperk uit de watrcn was verzeen, achtereenvolgens of gelijktijdig door landbruggen is vereneigd geweest met de Philippijnen, de Molukken, Flores en Java, maar nimmer rechtstreeks met Borneo. Zij meenen dit te mogen afleiden uit het resultaat hunner onderzoe- kingen over de verspreiding van verschillende groe- pen van landdieren, in de eerste plaats van de land- en zoetwaterslakken, welk resultaat in hoofdzaak luidt, dat Borneo en Celebes geen diervormen ge- meen hebben, die niet ook op een of meer der andere eilanden van den O.I. A. of de Philippijnen worden aangetroffen. Hun onderaock is in de eerste plaats van statistischen aard, en in tegenstelling met oude- re onderzoekers, zooals Wallace, hebben zij hun aan- dacht in't bijzonder op de verspreiding der soorten gericht, en mcer gelet op degene die wel voorkomen dan op de ontbrekende. Volgens diezelfde methode zijn zij tot het besluit gekomen, dat Java en Borneo veel vroeger door de Java-zee van elkaar gescheiden zijn geraakt, dan elk hunner van Sumatra.

Hoe verder oostelijk men komt, hoe armer de eilanden worden aan Indo-Maleische zoogdier-typen, en hoe duidelyker hun fauna een Australisch type gaat clragen. Daarbij bereiken verschillende zoog- diersoorten een meer oostelijk gelegen eindpunt dan andere. Op het eiland Timor b.v. wordt naast een enkelcn vertegenwoordiger der Buideldieren, die hier hun beginpunt in den zuidelijken eilandboog hebben, ook een steckelvarken aangetroffen, dat tot de karakteristieke vonnen der Westelijke Indo-Maleische hclft behoort, benevens de Javaan-aap (Cercopithecus Cynomolgus) en een kat (Felis megaiotus).

Zulke feiten wijzen er op, dat de oudo opvatting der school van Wallace: — scherpcngroote tegen- stelling tusschen Oost- en Westhelft — niet meer ijhaar oorspronkelijke botcekenis kan gehandaafd worden.

Nieuw Guinea met de omliggende eilanden (Wai- geoc, Misocl, Aroc, Jobi, tezamen „de Papoe") ver- toont in zijn fauna, bepaaldlijk die der zoogdieren, zulk een overeenkomst met Australië (vooral met Queensland,) dat het daaruide in eene regioen (de Australische of Notogaea) woi-dt geransschikt. Die zoogdierfauna is gekarakteriseerd door Buideldieren en Vogelbeckdieren. Van do eerste bezit N. Guinea weliswaar minder families en geslachten dan Awstra- lio, in *t bijzonder zijn de springende vormcn min- der, (loop booinen lcvendo daarentegen beter ver- tegenwoordigd, maar op ziclizelf is hot bezit van kangocroe's voor ecu land als Nieuw-Guinea, dat zo overwogend een woud-gobied is, reeds in hooge mate merkwaaxilig.

De Fauna van N. Guinea in de laatsto 25 jaar veel botor bekend geworden. Wallace somdo van

buideldieren op: eën kangoeroe, een boomkangocroe, een koekoek, een gestrepte phalanger, een vliegende phalanger, een buidelspitsmuis, den Antelclinius, een Myoictis (van Aroe) en 6 eën n bandikocot.

Ofschoon sedert Wallace's publicaties het aantal van N. Guinea bekend geworden zoogdieren zoogdieren is gestegen, dat Jent ink in 1908 139 soorten kon opgaven, zijn daardoor geen nieuwe orden toegevoegd aan de reeds bekende der vleermuisen (39 soorten), knaagdieren (42 soorten), gepaardhoevigen (2 soorten), buideldieren (50 soorten) en vogelbek-dieren (4 soorten), en zijn do knaagdieren nog altijd beperkt gebleven tot do muisslichtigen, do hocfdieren tot het varken, de vogelbekdieren tot do inieren-egels, en de buideldieren tot de bovengenoemde families.

De muizen van N. Guinea zijn echter zeer merkwaardig, daar zij meerendeels tot geslachten behooren, die nergens anders dan in de Notogaea voorkomen, of wel behalve in die strek ook op de Philippinen. Onder de laatste is de Australische waterrat (Hydromys) wel de merkwaardigste, daar zij van a 11c andere muissachtigen verschilt door de reductie harer maaltanden tot 2 paar, en haar eenige verwantheit op de bergen van Luzon wordt gevonden. Wellicht wist dit laatste feit er op, dat de Australische fauna afkomstig is uit Z.O. Azië. Tot N. Guinea beperkt is de grijpstaartrant (Chiroxyns), die uitsluitend in de bergen van het Z.O. wordt aangetroffen, en een der zeer weinige placentale zoogdieren van bet O. Halfrond is, welke een rolstaart (Uronycteris) eigen aan Notogaea en Z.-Amerika.

De verspreiding der overige diergroepen over den Indischen Archipel levert in sommige gevallen overeenkomstige eindbesluiten op als die der Zoogdieren. Bijzonder belangrijk zijn uit een zoogeographisch oogpunt de landslakken en de zoetwatervisschen, die daarom in afzonderlijke artikelen besproken worden. Zie verder voor de Avifauna de artikelen over vogels, voor de Herpetofauna: die over K.KUI-PEÑDE DIEREN en AMPHIBIAN; voor de Ichthyofauna: die over VISSCHEN; voor de Entomofauna: die over insecten en andere arthropoden, voor de Fauna der kusten: KORAALRIFFEN; voor die der Oppervlakte van de zee: PLANKTON; voor de Abyssofauna: DIEPZEEFAUNA.

FAVRE (PIERRE ETIENNE LAZARE). Fransch abt en beoefenaar van het ilaleiHch. Geb. 12 Febr. 1812 te Janville (Eure & Loir). Tot priester gewijd 22 Dec. 1838. In 1845 als missionaris vertrokken naar het Schiereiland Malaka, waar hij 13 jaar verbleef, behoudens reizen o.a. in 1850 naar Brazilië en Peru. Richtto op het Malakasche Schiereilandj onderecheidene kerkegebouwen op. In 1858 dwong zijn verzwakke gezondheid hem de Maleische landen en het zendingswerk vaarwel te zeggen. — In 1860 kreeg hij verlov een vrijen leergang in de Maleische taal te openen aan de „Ecole des langues orientales vivantes” te Parijs. In 1862 benpnd tot Chargé de cours en in 1864 tot professor titulair, wijdt hij zich verder aan de studie en het onderwijs van het Maleisch en Javaansch. Gest. te Parijs 17 Maart 1887. Was de eerste, die in Frankrijk praktisch de studie der Maleische Polynesische talen invoerde. Hoezeer zijn betrekkingen be- noemd o. a. tot lid in den Raad van Indie wetenschappelijke propaedeusis den Abt Favre in zijne lexiconologische werken dikwijls een meer nauwkeurige en technische kennis van den zin der woorden zou hebben verzekerd en hem behoed voor vaak verwarde en onduidelijke omschrijvingen, zoo

blijven toch zijn Maleisch woordenboek en Maleische spraakboek twee voor studenten en taalkundigen zeer nuttige werken. Op het gebied van hot Javaansch was de practatie van Abt Favre minder belangrijk. Zijn voornaamste geschriften zijn: An account of the wild tribes inhabiting the Malayan Peninsula, Sumatra, etc. with a journey in Johore and a journey in the Menangkabaw States of the Malayan peninsula, Paris 1865; Grammaire javanaise Paris 1865; Dictionnaire javanais-français Paris 1870; Dictionnaire français-javanais Paris 1870; Grammaire de la langue malaise. Paris 1876; Dictionnaire français-malais. Paris 1880; L'incendie de Singapour en 1828, poëme nialais Paris 1883; Pengajaran Mesjid (catechismus) Paris 1881; Entretien de Moïse avec Dieu sur le mont Sinai (texte malais et trad. franq.). Paris 1886.

FAZANTHOENDERS. Eigenlijke fazanten zijn niet vertegenwoordigd in den Indischen archipel; deze leven op het vasteland van Indie, in China en Japan; in onze kolonien komen de zogenaamde Fazanthoenders voor, welke alleen waargenomen zijn op Sumatra en Borneo; zij komen in-vorm overeen met de hoenders, doch missen de vleezige aanhangsels aan den kop en de keel, daarentegen is de huid aan de zijden van den kop geheel naakt. Op Sumatra en Borneo leven de vuumig-fazant hoendci's: de voorwerpen van Sumatra, beschreven onder de namen van *Lophura ignita*, *vieilloti* en *smalrana*, zijn purperblauw, het middengedeelte van den rug is glanzig vuurood, de borst bruinrood, de twee middelste staartpennen zijn rosachtig; de zijden van Jiet lichaam licht kastanjebruin geschakcrd met purperzwart; bij de voorwerpen van Borneo (*Lophura nobilis*) is de onderzijde van het lichaam kastanjebruin en zijn de twee middelste staartpennen rekleurig. De mannetjes hebben een hooge kuif op den kop; bij de wijfjes ontbreekt deze geheel en haar lichaam is van boven bruin, van onderen wit met brune vlekken. In Scrawak wordt *Lophura nobilis* door de inboojlingen geïGenKi Sempidan. Op Sumatra en Borneo leven ook de rosstaart-fazanthoendei's; de voorwerpen van Su-Batra (*Acomus erythrophthalmus*) zijn zwart blaauw, voorrug en vleugels zwart met witte dwaislijncii, de achtere rugbruin rood, de staart ros; bij de voorwerpen van Borneo (*Acomus pyronotus*) is de onderzijde van Jiet lichaam met witte pijlvormige strepen voorzien, door de inboorlijigen van Scrawak genoemd Singgier. Zoowel de vuurrug-ah de rosstaart fazanthoenders bewonen de hooge bergen. Op Borneo leeft een fraaic soort, *Lobiophasis bulveri*; deze is zwart met bruinen kop on zuiver wit ten staart; het wijfje is rood bruin en zwart gedeurd met een bruinen staart.

FENDALL (JOHN). Gob. te London 9 Oct. 1762 trad hij in 1779 in dienst der Britsche Oost-Indische Compagnie, vervulde verschillende betrekkingen in haren dienst in Indie en word, na van een verlof uit Europa teruggekeerd to zijn, in 1836 als oijvoiger van Raffles tot Luit.-Gouv.-Gen. van Java en Ond. benoemd. Deze betrekking werd slechts korten tijd, van 11 Maart tot 19 Aug. 1836, door hem waargetuo- men; zijne voornaamste werkzaamheid bepaaldc zich dan ook tot het regelen van de overneming v&n het bestuur door de Nederl. Commissarissen-Generaal. Naar Britcli-Indie teruggekeerd werd hij daar nog tot verschillende looige betrekkingen be- noemd o. a. tot lid in den Raad van Indie (1820) en president van den Board of trade (1824). Hij overleed 10 Nov. 1825 te Calcutta.

FENKEL. Zie ADAS.

FENN EMA (REINDER). Geboren to. Snce)den 21 zict men, dat zo doorgaans bestaan uit stentjes, October 1849; in 1874 ingenieur 3c Twssc dor mijnen, eigenaardig gcgroedic takjes cn wor- toljets, tandon van 1877 tot ingenieur dor 2c kl., 1885 tot id. dor de kl., 1893 dicren cn menschen, alle zooda- nige voorwerpen, welke tot hoofdingeriour bevordord. Verdronk 27 November door hun hardheid of eigen- aardigheid in verband met 1897 in het Poso-incer (Celebes). Fennema is bijzondere omstandighe- den het vermoeden wettingen; dat voornamelijk bekend geworden als do veeljarige daarin bijzondere kracht schuilt. Vooral amuletten om in medewerker van Dr. R. D. M. Verbeek, zoowel op den oorlog sterk cn onkwetsbaar te zijn, spelen een groote Sumatra als op Java bij de biologische op- neming aldaar rolin het leven van doze menschen.

en als de man, die voor den toenmaligen Een and ere groep van amuletten zijn die, welke in concessionaris A. J. Zij lker de ontgin baarheid van het vruchtboomen worden gchangen om deze te bevei- ligen petroleumterricn Tclaga Said (Langkat, Oostk. v. tegen diefstal. De opgehangen middelen zullen overt Sumatra) aan het licht bracht cn aldus de aanlei- ding enkomstig hun aard, den dief schade berokke- nen ; word tot het ontstaan der Koninklijke Maat- schappij tot brandnetels cn jeukverwekkende dingen zullen den dief het opsporen van petroleumbronnen in Ned.-Indie. — dienovereenkomstig feukende wonden be- zorgen. AVat Necrologie door Dr. R. D. M. Verbeek in Jaarboek dezo middelen tot zets stempelt is, dat ze als personen liandelen, den dief benadeelen, maar den eigenaar dcr aldus besebermede vruchtboomen geen leed brokknccn.

FENOE. Ini. naam op Ceram cn in het distrikt Woni ter Westkust van N. Guinea, aan de echte Carctschildpad het Oosten van den Archi- pel zijn deze middelen bekend (*Chelonia imbricata* L.)geeven. (zie onder PEN JOE en onder den naam van matakaoe, dat „rood oog” beteeket, onder SCHILD PADDEN fam. *Cheloniidae* II, B, 3). en in zin geheel overeenkomt met ons „t booze oog”.

FERONIA ELEPHANTUM Corr., fam. *RuUiceae*. Meerma- len zijn deze fetisen dierenfiguren. Bij het gemis Kawis (JAV.), Kawista (JAV., SOENDJ.). Lago boom uit aan politietozicht ondr natuurvolken is de matakaoe cn Voor-Indie, op Java alleen gekweekt met sterk ge- middel, dat doorgaans dat politietozicht zeer bevredigend sommige takken en naar anjns riekende bladeren, in ver van gt.

FETISMEN. Fetisen worden ook gemaakt. De meest bekende van dit geelachtige hout wordt op Java weinig gebruikt. De soort zijn de tooverstaven en de pangoeloe- balang der vruchten, die veel op die van *Aegle Marmos* ge- lijken, Bataks. Deze laatste zijn beelden ; om ze te bezien heeft worden op Java rauw door de inlanders ge- geten. Uit de schors vloeit een soort van gom.

FERULA. Zie INGGOE.

FETISME. De Indoncsier kent tai van voorwer- pen, Zulk een pangoeloe- balang waarschuwd de dorpelinge waarvan hij ondrstcht, dat de ziel of de ziele- stof, die zij bij oorlogsgc- vaar. Soms brengt men ook wcl offers aan bevatten, zeer krachtig is, zoodat die voorwerpen den deze fetisen, wanneer bijv. do te veld staande oogst veel mensch kunnen diencn, zoowel ala gelukaanbrengend van de muizen te lijden heeft, of de kokosnoten door ke- voorwerpen, als om zijn cigen lovenskracht to vers worden opgeeten. — Da tooverstaven zijn met vermeerderen. Zulke voorwerpen dragen den naam van beeldwrck voorzicne stokken ; zij worden op dezelfde fetis ; het gobruiken cn verce- ren van deze voorwerpen wijze bezield als de pangoeleobalang; zij worden bij noemt men “fetisme”. Een echte fetis wordt mecr allerlei godsdienstige plechtigheden gebruikt, doch vooral ,gvoed, om te zorgen dat de daarin huizende kracht niet bij het uitbannen cn verdrijven van nijldige geesten.

vermindert, dan „&angcbden”. Alic voorwerpen Ook erfstukken worden meermalen fetisen. Zij kunnen tot fetiswor- clen genaakt. Bit hangt soms af van ontlenen hun kracht aan de omstandigheid, dat zy door de bijzondere omstandigheden, waaronder men zulk een de voorouders zijn gebruikt, wier zielkracht met die voor- werp viixlt; vaak ook maakt de bijzondere vorin van voorwerpen verbonden is gebleven. Onder deze ecu boojnworUd of steen dezo tot fetisen.

Bezoarritenen, die nu cn dan in het lichaam van tempajan) der Dajaks bekend geworden. Bit zijn aarden dicren cn planten worden gevonden, gelden voor z(: < r pot ten van vreemden oorsprong, die door het krachtige fetisen, die de levnskracht van hem, die ze bij tegenwoordige geslacht van de voor- oaders zijn zich draagt, aanmerkelijk versterken. Ge- woonlijk wordt overgeleid. Men betaalt voor deze pot- ten tot /4000 en water, waarin een bezaarsteen is ge- lcgd, als medeijn hoogcr. Zulk een pot verzekert zinnon bezitter wclsagen gebruikt. Naast dezo stoncn worden de zoogenaamd in den handel, een ryken oogst, voorspoed op de jacht on donderkeilen, gewoonlijk bij- (n afkomMtg uit de steen de vischvangst, wendt ziekten en rampen van hem af, on periode, als fetis aangc- wccid. Ook gewoic steenen verdrijft alle booze geesten uit zijne nabijheid. Om de pot- kunnen fetison worden. Zulk een steen wordt den mcnsch ten hun wonderbare kracht te doen behouden, worden zij nu eens in den droom aangewczci), dan weer is het een jaarlijks met varkens- en hoenderbloed ingesmeerd.

steen, dio tocvanigerwijze gevonden wordt op de plek, Zijn particuliere erfstukken voor de enkele familie waar den mensch een groot geluk overkomt. Ook worden reeds van zulk groot bolang om ha ar heil te bevor- deren, stenen opgericht bij dorpen als vertegenwoordigers van hooveci te meer dan de erfstukken, welke aan het gehele de beschermgeesten van het dorp. Deze gewoon- te vindt landschap behooren. Dezo fetisen staan bekend onder den men o. m. op Timor, in do Minahasa, op Nias, onder de naam van rijksoniamenten of rijkssieracleii <zie iddaar). Dajaks; het duurt dan niet lang of deze Htcncn zelve Gcwoonlijk zijn dit wape- nen dor vrogcro beroemde worden als fetis beschouwd en vereerd.

Een ghecle reeks van fetison wordt gebruikt als landen ontvangen. Het hoofd van het landschap is de amulet ten. Overal in den Ai chipel dragon de men- schen bowaarder van dezo heilige voorwerpen. Van do zulke amuletten bij zich, als collier om den hals, of als aanwezigheid dezer gordel om don buik, of wcl over de borst, over 66n schouder. Dikwijls ook dragon ze bij

fetisen hangt het wel en wee van het land af. Ook peisonen kunnen nog gedurende hun leven fetisen worden; dit wil zeggen, dat aan bepaalde personen bovennatuurlijke macht wordt toegeschreven, waardoor hun persoon een voorwerp van vereering wordt. Hiervan vinden wij tal van voorbeelden bij de inlandse vorsten, die meestal door hunne onderdanen met bijgeloovigen eerbied worden beschouwd, en aan wie men eene hoogere afkomst toeschrijft. Het nicest bekende voorbeeld van deze mensch-fetisen is de Bataksche priester-koning *Singa Alangardja* (zie BATAKS). Een enkel woord van hem kon een mensch verderven en eene landstreek verwoesten. Door de groote vrees, die alle Bataks voor dezen gheeiinzinnigen vorst hadden, heeft het aan het gouvernement groote moeite gekost hem in handen te krijgen, bij we Icke pogingen de *Singa Mangaradja* gevallen is.

Van de dieren, die a Is fetis woi-den beschouwd, worde hier alleen de perkoctoet (Turtur Malaccensis) genoemd. Deze tortelduif, grijs, met witten buik en hals, wordt door de Javanen in groote eere gehouden. Een goede perkoctoet brengt zijn bezitter allerlei zegen aan. Men gelooft zelfs, dat wanneer hij eenmaal den oudjordom van honderd jaar bereiken mocht, hij dagelijks een gouden ei zou leggen. Deze tortelduiven zouden ook de huizen, waarbij zij behooren, voor brandgevaar behoeden. — Op dezelfde wijze vereeren de Sialeiers van de Padangschp. bovenlanden de wilde tortelduif, *katitiran* (*Geopelia striata*).

Voor de *literatuur* over dit onderwerp zie men de werken by "Heidendom" opgenoemd. Verder : J. Knobel. *Amulettes Javanaises*. Tyd. Bat. Gen. dl. 40^a : — C. 31. *Plycty Wzn. Singa mangaradja, de heijfgc-konihg der Bataks*. Bijdragen 7. I., 2^e Dr. J. G. F. Riedel. De watu rerumeran en Empung of de stecnen zetel der Empung in de Jlnahassa. Tijds. Bat. Gen. dl. 40, 1898. A. C. K.

FIALARANG (Filarang). Landschap op het eiland Timor, behoorende tot de onderafdeeling Beloe der afdeeling Noord. en 'lidden-Timor van de residentie Timor en O. gelgeen aan de zoogenaamde groote grens (met Portugal). Er zou kopererts gevonden worden. Te Lahocrocs is een zedingspost der R. K. v missie.

¹ FICUS.Fam. *Moracfae*. Ara (XAL.), Ki ara (SOEND.), Kajoe ara (MAL.). Namen voor een plantengeslacht, dat door een zeer groot aantal soorten in den Jlaeischen Archipel vertegen woord igt is. Voor Java alleen noemt Valeton in Bijdrage n° XI in n° 2 der Mededelingen v/h Dcp* v. Landbouw (1906) 83 soorten. / op. Het zijn planten met afwisselende bladeren, in het bezit van melksap, dat bij verwonding vaak in groote hoeveelheden uit stam en takken loopt. De bloemen, die zeer eenvoudig van bouw zijn, bekleeder die binnenwand van een bol- of peervormig lichaam, waarvan de inwendige holte (receptakel) alleen aan den top door een kleine opening met den buitenwereld in verbinding staat. Er zijn mannelijke *bloemen*, vrouwelijke bloemen en galbloemen te onderscheiden. De laatste zijn eigenlijk vr. bloemen, maar ze leveren geen rijp zaad, maar bevatten den pop van een galwesj (*Blastopjijfja*). De drie *soorten* van bloemen zijn bij de verschiJlende soorten op verechiJlende wijze over de receptakels verdeeld. Dit f-taat in verband met de overJrenging van het fituifmeel, wat in bepaalde gevallen door bemiddeling van de galwesp geschiedt. De *soorten* van Ficus zijn boomcn, heestera, klimplanten die met de wortels klimmen, of boomwurgende lianen, Onder

de boomachtige vormen zijn er, die een gewonen stam hebben en zich in niets van andere boomcn onderscheiden. (*F. Benjamina*). Andere vorinnen een grooto massa dunno lichtwortels uit stam en takken, die don stam geheel omvullen (*F. Kirtzii*). Weer andere (*F. rehusa*) zenden uit stam en hoofdtakken lichtwortels naar beneden, die zich gaan verdikken zoodra ze den grond bereiken en den indruk van stamincn maken, zoodat tenslotte de hoofdstam niet meer van de lichtwortels te onderscheiden is en do kroon een steeds grootere uitgebreidheid kan krijgen/*^ -

Onder de soorten met een ciikelen stam zijn er, waarvan het zaad op de takken van een anderen boomsoort ontkiemt, nadat het er door een vogel gebracht is. De kiemplant maakt op een bepaalde leeftijd lichtwortels, die den stam van den steunboon geheel of gedeeltelijk insluiten en cindlijk den grond bereikcn. -Do steunboom wordt tenslotte geheel doodgedrukt en is in vele gevallen niet meer terug te vinden. Dergelijke Ficussoorten noemt men boomwurgers. Ook cchte *epiphytan* komen onder het geslacht Ficus voor. De z.g. vruchten van Ficus (eigenlijk de met vruchtjes gevulde receptakels) zijn bij de meeste soorten zeer talrijk. Vele ervan zijn een gelickoosd voedsel van vogels en kalongs, die tevens voor de verspreiding van de zaden zorg dragen.

FICUS AMPELAS Burm., Rcnipela . . . Pelas (JAV.).

Hampelas (SOEND.). Kleine boom, waarvan het zaad nicestal op andere boe men ontkieint, kenbaar aan de zeer ruwe bladeren die overal als schuurpapier dicn doen. De soort is op Java zeer verspreid maar komt ook op andere eilanden van den Arc hi pel voor.

FICUS BENGALENSIS Linn. Groote wijdvertakte boon, vooral in Voor-Indie veel voorkomend en daar *Banyan-lree* genoemd, op Java hier en daar gekweekt. Het is de heilige boom van de Hindoes, omdat volgens de overlevering Boedha in een Banyan veranderd is. Daaroni is het den findochH verboden een Banyan boom om te hakken.

FICUS BENJAMINA Linn. Kiara tjering-in (SOEND.), Tjeringin (SOENO.), Warugin (j.w., MAL.), Brin gin (MAL.), Waringiu daocn ketjii (MAJ.). (Jrootc, zeer karakteristieke, sierlijke boe in, op het vastland van Aziï en in den gchelen Archipel voorkomend, zoodwel in het wild als gekweekt. Do stam heeft geen lichtwortels, evenmil) als de takken; de kleine glimindende bladeren worden o). Java veel gebruikt om zalen groen te maken. De boom is vooral bekend, omdat hij op pleinen in de dorpen en plaatsen in groepen aangeplant is wcgus het geJooF aan de heiligheid van deze soort. In Midden- en Oost-Java viiidt men vaak iuplaath van deze soort de v< : r-wante *Fiet-3 Kurzii* King onder dezelfde naam <n met hetzelfde doe) aangeplant. Deze laatste is (: <-htcr van F. Benjamina direct te onderscheiden door die groote hoeveelheid dunne «Jap neerhangende lichtwortels, die den stam als het ware o/hullen c) die ook uit de takken ontspringen.

FICUS ELASTICA Boxb. Karct (JAV., SO END.). Zeer groote boom, over het vuste land van Aziï en den Archipel ver<)reid, vooral op Java aai)gcj>lant om het meJksap, dat bij verwonding uit den stam vJocit en waaruit men rubber bereid.

FICUS LEUCANTATOMA Poij.Awaj-awar (JAV.). Ki tjat (SOEND.), Tjitjia-p (SOEND.). Lage boom of boomheester, zeer algemeelj voorkomend. Op xnlge plaaUen van Java worden de bladeren van deze plant met den opium gecrookt. In het Oosten van de J]

tegen de wondon door vergiftig vischen veroor- zaakt. TEMENTEN VAK.ALGEMEEN BESTUUR en FICUS RELIGIOSA Linn. Ecn groote, onbehaarde, KASBEHEER.

meestal opphytisch op and ere boomen levende plant, FLACOURTIA INERMIS Roxb. fam. *Flatourtia*- overal in Voor-Indie voorkomend, ook op Java op enkle *ceae*. Lobi lobi (MAL., SOEND.), Tomi tomi (MOL.). Boom plaatsen gevonden. Het is een van de heilige boomen van van do Molukken, veel op de beide volgende soorten de Hindoos, de *Peepid-tree*, on wordt gehouden voor het gelijkend maar geheel zonder doomen. Vooral in West-vrouwelijkjo van don Banyan. Het melksap levert een Java aangepant wgens de eetbare vruchten, die bij een minderwaardig soort rubber, dat wel als vogellijm variciteit zoet zijn en rauw getegen kunnen worden, bij een andere variteit z66 zuur zijn, dat ze alleen als gelei

FICUS RETUSA Linn. Ecn vaste inlandsche na- men of geconftjt gebruikt worden. bekend. Groote boom die vooral op het vaste land van FLACOURTIA RAMONTCHI l'Herit., Roekem Indie veel voorkomt, en ook in den Archi- pel hier en daar asani (MAL.), Baga (JAV.), Saradan (JAV., SOEND.). Heester gevonden is. Opvallend wgens de sterke vertakking on of lage boom, in den Archipel vrij al- gemeen de uitgebreidheid van den kroon door het groote aantal voorkomend, op Java in den oostmoesson in de luchtwortels, terwijl de oorspronkelijke hoofdstam djabatbosschen opvallend door de frische groene kleur van afsterft en. spoedig niet meer te vinden is, soms War in het loof en de lange doomen aan stam en takken. De gin geheeten en ver- ward inet de veel meer voorkoinende kloine violetroode vruchten worden rauw getegen.

Ficus Benjamin a (zie aldaar). De bekende Waringinlaan, FLACOURTIA RUKAM Z. et M.,Roekem (SOEND., die van den Grooten Weg te Buitenzorg naar het Paleis JAV.), Rockan man is (MAL.), Koepa landak (SOEND.). Een loopt, bestaat uit Ficus retnsa.

FICUS RIBES Reinw. Walen (SOEND.). Kleine boom, gekweekte boom, die in den jeugd lange dorens op de verspreid over cen zeer grootdeel van tropisch Azic, taldeen heeft, welke echter bij het ouder worden der gemakkelijk te Jjrkennen aan de bladcrlooze, takken verloren gaan. De stam behoudt ook op lateren vrucht dragende takken, die als touwen uit den naak- ten leetijd de dorens. De boom komt in de meer vochtgic stam te voorschijn komen cn slap neerhangen of over den deelen van Java vqor. Het hout, dat allen in kleine grond kruipen. De schors geniet een groote reputatie als affineting te krijgen is, wordt om zijn hardheid wel voor mid del tegen malaria en wordt op som- mige plaatsen in rjststampers gebruikt. Terwijl de vruchten van de wilde het groot verzameld en als *Gambir oetan* in den handelboomen wrang en bitter zijn, kunnen die van de gebracht. Schikkundig onder- zoek heeft echter geen gekweekte exemplaren rauw ge- , geten worden. Ze doen ander werkzaam bestanddeel , kunnen aantoonen dan in smaak aan kruisbessen .denken. De naam Koepa landak looistoffen :

FICUS TOXICARIA Linn. Hamcrang (SOEND.), Ke gebruikt te worden. beg (JAV.). Lage boom van Sumatra en Java. De 'schors is FLAGELLARIA INDICA L., fam. *Flagellariaceae*. taai en client voor het samenbinden van de rjst te velde. Owar (SOEND.), Wowa (JAV.), Wala (JAV.), Rotan da- pit De inlanders maken van het melk- sa)ecu boomwas, die (MAL.), Rotan lang (MAL.). Een in Indie veel voor het batikken van sarongs client. Ook zijn de bladeren voorkomende klimplant, opvallend door de spiraal- vormig-gewonden bladtoppen, waarmede de plant Idimt.

FICUS VARIEGATA Bl. Gondang. Kondang (JAV., Het onderste rcchte deel van den stengel is wat MAR.). Zeer groote boom, in tropisch Azic ze (*r verspreid, houtachtig, zoodat daarvan wel wandelstokken gemaakt oJ> Java bijna overal beneden 1500 M. voorkomend. Het worden. De gespleten stengel dient voor bind work.

hout wordt aHeen als brandhout gebruikt. Op Celebes FLAGELLATA of Mastigophora. Klasse van Pro- maakt men van den schors door knlppen en uitwassen tozoa (zie aldaar), die gekenmerkt is door het bezit van een weefsel, dat vooi, klee- dingstukken gebruikt wordt. 1—8 lange contractiele zweepen of flagellen die als voort De "vruchten" zijn een inlandsch genesmiddel tegen bewegingsorganellen dicnst doen en bij de beweging naar dysenteric. De Gon- <lang-wa : ' wordt verkregen door voren gericht zijn. De zweepen hebben het gehele leeren indampen van het nudksap van de variciteit bestaan in tegenstel- ling met vele andere Protozoen, die „chlorocarpa" Dczc was word I |>j hcl bat ikken

gebruikt. Wegens het voorkomen van zullic zweepdragende stadien in andere Prot ozoen-greepen, worden de Flagel- laten als merkwaardig, daar onder hen eenzijdigs vormen voorkomcn, die door middel van cen cytosoma ge- vonnd voedsel opnciuen, anderz' ds voeden sonimi- ge, die in het bezit zijn van bladgroenkorrels of andere kleu- stoflichamen, zich op de wijze der groene planten, zoodat zij met behulp van het zonlicht koolzuur kunnen ontvlwen

Uit een biologisch oogpunt zijn de Flagella ten de koolstof ervan ge- bruiken voor de vonhing van koelhydraten. Een derde categorie leeft saprozoisch en voedt zich dus mot van rotting afkomstige opgeloste organise he stollen langs osmotischen weg, terwijl cen vierde categorie tot de zich cvenzeer osmotisch voedende

FIERASFER. Kleine, zeer slanke zcvisschen, tot (U cent rale groep beschouwd, waaruit zich de andoro klassen ontwikkeld hebben. De voort- planting geschiedt door lengte-deeliigi. Daarnaast vindt men dikwijls vorming van agameten en gameten.

FIKH (pekik), zin ISLAM i l c.

FILARANG. Zie KI A LA RANG.

FIMBRISTYLIS DIPHYLLA Vahl., fain. *Cypera- ceae*. Mciu long (JAV.), Ecn cypergras, dat wel op sa- wah^H gekweekt wordt, oindat er mat ten cn zakken van gecvlochten kunnen worden; de matten zijn editor grof cn dienen voor onclorlaag van fijnero paaidaninutten. Gecklurd worden zo gebruikt voor (lc .vcrvaai'dijging van

jjiguren op Pandan- n)atten< FIN/INCEN. Zie BE ; ROOTING VOOR 1.NDIE, BIJDRAGE, COMPTABELEN, DEPAR-

parasieten behoort. Hieruit blijkt-, dat de Flagellaten overal voorkomen; de vrij levende vormen vindt men zoowel in zoet- als in zee-water.

Van de zeer talrijke Flagellaten noemen wij slechts de volgende: Het geslacht *Trypanosoma* is gekenmerkt door het bezit van een zweep, waarvan het achterste gedeelte langs het lichaam loopt en daarmee door een smal contractiel vliesje is verbonden. Hiertoe behoren parasieten, die in het bloed- vocht van den mensch en allerlei dieren leven en er ernstige ziekten veroorzaken. *T. gambiense* veroorzaakt in tropisch Afrika bij den mensch de slaap- ziekte. *T. evansi* komt ook in den Indischen Archipel voor en veroorzaakt de Surra der paarden en een minder zware ziekte bij runderen. De parasiet is slechts 0,02—0,035 m.M. lang en wordt overgebracht doordat een steekvlieg (*Stomoxys*) bloed van een geïnfecteerd dier zuigt en later den parasiet op een volgenden gastheer overbrengt. Een andere soort, *T. equiperdus* veroorzaakt de dourine bij de paarden en komt misschien ook op Java voor. De ziekte wordt niet door een bloedzuigend insect, maar bij het dekken der paarden overgebracht.

Vele vrij levende vormen behoren tot het plankton van zoet- en zoutwater, zoals de met een cellulose schaal voorziene kleurstoflichamen bezittende Peridieën. In zoetwater leeft het geslacht *Volvox*, wier met bladgroen voorziene individuen aan de oppervlakte van een holle bolvormige kolonie gerangschikt zijn.

Tot de Flagellaten behoort ook de kosmopolitische *Nodilca* of zee-vonk: het is een perzikvormig blaasje (0,5—1 m.M.), met zweepvormig aanhangsel kan worden mond en bekend om zijn lichtend vermogen (zie LICHTGEVENDE ORGANISMEN).

FLAMBOYANT. Zie POINCIANA.

FLEMINGIA STROBILIFERA R. Br., fam. *Leguminosae-Papilionatae*. Ha hapaan (SOEN D.). Opperlichte heester, vooral op droge plaatsen voorkomend, kenbaar aan de groote dubbelgevouwen schutbladen, die ieder een groepje van bloemen insluiten en te zamen een langen tros vormen. De gedroogde bloeiwijzen dienen wel voor Makart-bouquetten.

FLEURYA AESTUANS Gaud., fam. *Urticaceae*. Kemadoeh (JAV.). Kruidachtige plant, in de tropen zeer verbreiden soort van brandnetel, met ongeveer dezelfde werking op de huid als de europeesche brandnetel.

FLEURYA INTERRUPTA Gaud., Daoen gatel (MAL.), Djelatang (MAL.), Latng (JAV.). Kruidachtige plant met brandharen, veel gelijkende op de vorige. De bladeren worden gekookt en als groentje gegeten. De inlandsche namen gelden ten deele ook voor de veel heviger brandende LAPORTEA (zie aldaar).

FLINDERSIA AMBOINENSIS Poir., fam. *Rutaceae*. Kajoe parodan (M. AMB.). Hooge boom, waarvan het hout als timmerhout zeer gezocht is. Voorkomend op 蜘蛛八

FLORA. Zie PLANTENGROEL.

ELQBJESA, Landbeschrijving a. Groolte, inderj. bevolkingscijfer. Het eiland Flores gelegen tusschen 119° 48' (Tg. Rase) en 123° 30' O.L. (kust Zuidelijk van Tg. Matandci) en tusschen 8° 4' Z.Br. (Toro Kopondat of Floreshoofd) en 8° 58' Z.Br. (Ngaloe Nageh: Z.kust Ngada) wordt op ongeveer 14273 K.M². geschat. Administratief (Ind. Stb. 1914 no. 743 in werking getreden 1 April 1915) wordt de afdeling Flores, omvattende het eiland van dien naam met de omliggende kleinere eilanden, waaronder de beoosten St mat Sajo gelegen eilanden zoo-

mede de Soloreilanden, onder een Assistent-Resident metstanzplaats. Endch onderverdeeld in 7 onderafdelingen t.w. Endeh, Obst-Flores en Solor, Adonara en Lomblem, Mopmei-e, Ngada, Noord- en West-Jlanggarai, Midden- en Zuid-Slanggarai. De boocsten Straat gelegen Cilanden en Manggarai, het West-telijk deel van Flores, behooren tot het Sultanaat Bima.

Het bevolkingscijfer is niet met zekerheid te geven, de registratie van vrouwen en kindertin in het binnenland ging nog met te veel moetiijkheden gepaard. De sterkte werd in 1916 geschat op ± 500.000 zielen, dit cijfer is afgeleid uit het aantal geregistreerde volwassen mannen.

In het hierachtervolgend aadrijkskundig overzicht wordt het eiland Flores beschreven; voor de tot de afdeling van dien naam behoorende cilanden zie men de afzonderlijke artikelen: AIJONARA, KOMODO, LOMBLEM, RINDJA, SOLOR.

b. Naam en ontdekkingsgeschiedenis. Om de oudste Portugeesche kaarten werd reeds de Nooidoostelijke punt van het eiland Tandjocng Boenga (bloemen kaap) met den Portugeeschen naam Cabo de Flores aangeduid; deze benaming werd, hetzij het eerst door de Portugeezen, hetzij door een Nedrlander, Hendrik Brouwer (1636), van deze kaap op het geheele eiland overgedragen.

Tijdensdeheerschappij der Portugeezen en die der Compagnie bepaalden zich de aanrakingen met het eiland tot het aandoen van enkele punten, de vestiging van enkele missies of het stichten van eenige forten. Zij hadden meestal op de Zuid- of Oostkust (Sikka, Endeh, Baraai, Larantoeke) en wel in de 16de en 17de eeuw, plaats. Nog langen tijd daarna bleef de kennis van Flores hoogst gebrekkig, en eerst sedert het begin der 19de eeuw werd zij niet onaanzienlijk vermeerderd door de onderzoekingen en opnemingen van Van Lijnden [Zie onder „Lite-ratuur” op biz. 718 onder* (1)], Junghuhn (2), Zollinger (3), Freiss (4), Bruniund (5), Francis (>), Van de Velde (7), Buddingh (8), Vosmacr (9), KI up-pel (10), Heynen (11), Mulder, Visser (12), c.a. en door de expeditie naar de golf van Kieng (13). Sedert 1876 vooral werden op allerlei gebied van verschillende deelen van het eiland nauwkeuriger inlichtingen verkregen, o.a. door de publicaties van Veth (14), Koos (15), Riedel (16), Kleian (17), Coifs (18), Jacobsen (19), Van Schelle (20), en door de N. Flores expeditie (21), Hocdt (24) en Meerburg (25); bijzondere vermelding verdient de door het Kon. Ned. Aardv. Gen. uitgeg. wetenschappelijke expeditie der hoogleeraren Wichmann en Weber, (1888/1889), waarbij o.a. verschillende bij de kust gelegen bergtoppen bekloinjnen, en het eiland do twee smalste gedeelten (tusschen Maoemere en Sik-ka, tusschen de baai van Hading en Okka) doorgetrokken werd; aan deze expeditie hebben wij uit de rige geologisch details, mcdedcelingcn zoologiisch op ethno)ra)hisch gebied en een uitstekende kaart (van Wichmann) te danken (22,23). Met dit al bleven van de binnenlanden nog steeds groote gedeelten geheel onbekend; sedert de meer actieve en intensieve bestuurspolitiek, in de laatste 10 a 12 jaren op de Buiten bezittingen toegepast, zich ook op Flores deed gelden, verkreeg men een beter inzicht in de binnenlandse toestanden; van de verkregen kennis werd echter nog weinig gepubliceerd. Over een tocht op 0. Flores schreef Controleur A. J. Couyreur (26), terwijl de Kapitein der Inf. J. A. Be-cfejiig (27) in een artikel de cikuiden Adonara en Lomblem behandelde. Over W. en M. Flores werden

geologische gegevens verstrekt door Dr. J. J. Pannecoeck van Rheden (28), terwijl enkele feestgebruiken in Ngada (M. Flores) een beschrijver vonden in den detachementscommandant door gewapende politic G. Beker (29). Een zeer verdienstelijk aanvulling van de artikelen van J. W. Meerburg verstrekte de officier H. B. Stapel (30) (W. Flores); de Ic Luit. tijdelijk civiel-gesaghebber tot Badjawa J. A. van Stavercn gaf con uitstekende monografie over do' Rokka's (Ngadanczcn) van M. Flores (31). In deze periode valt tevens de inkaartbrenging door do Marine van de straten tusschen Soembawa en Flores (1904—1906) de N.kust van Flores (1906 cn 1908) cn de Z.kust van Flores (1907—1908).

ft. Kustbeschrijving. De Westkust, die steil of terras vormig oploopt, heeft in het N.W. deel de Baxto-baai, in het Z.W. onder meer de Perapat-baai Tmet het daarvoor gelegen eilandje Sendai. Onger veer te- genover de geheele zuidelijke helft der Westkust ligt het eiland Rindja van Flores door Straat Molo ge- scheiden. De Noordkust is grilliggevoemd, erf looppin het algemeen snel op toe een hoog en uit vcracheide- ne ruggen bestaand bergland ; slechts weinig vlakten vindt men er, waarondr de grootste zijn die rond de baai van Maoemere of Geliting en die van Lapeh, waar men over het aldaar lage en ver lanclwaarts in gelegen centrale gebergte van Flores bijna ten voe- ten uit de beide machtige vulkanen der Zuidkust, den Amboe Rombo en den Inerie of Rokka ziet. Behalve de reeds genoemde baai van Maoemere zijn de grootste inh am men aan deze kust die van Todo met. het daarvoor gelegen eiland Tjindeh, en de diep-ingesneden Hading of Celcbes-baai; in de Ma- oemere-baai is het voornaamste eiland Groot-Bas- taard of Poeloe Bcsar, uit vast gesteente bestaande. Van de eilanden tegenovci'de N.kust zij nog vermeld]>.Palowch of Roesa Radja, gevormd door een en- kelen berg van ruim 875 M. hoogte. De Oostkust vertoont t wee scherpe insnijnelingen: de baai van Ok- ka en die van Konga, de eerste ingeslote!) door hoo- ge bergen, de laatste met con vlakke aan de kust, door vcl kleine rivieren cloorsroomd. De Zuidkust is van haar Oostpunt tot aan het vooruitstekend schiereiland, dat de Golf van Endeh in het O. be- grcnht, steil en weinig ingesneden; verschillende

rgtoppen nadrcr) ook hier de kust

H< i Westelijk deel der Z. kust van de Aimre- baai af ~, vJakk(T, <h : hellingthi zijn gelcidelijker, de kust rand is vccal afgestort con doet zich clan als een ongevccr 20 M. iiooge rand met voorliggend wit zandst rand voor : waar licl Mocnti-gebergte en do Pot j<> Ndcli de zee naiteron, treft men stillere kust- g< : «lelten aan. Ue nchoonste, on ook in and ere op- ziclit('n belangrijkslc baai ann de Z. kust is dio van End(th : in vonn on kustgestekilleid doet zij denken aan die van Maoemere of Geliting en Hading. Do be- tefkciuB der baai wont verhoogd door het in het ni(l(l<n gelegen ciland Endeh, waarzij zich het vor- keer uifl niituler gericht lieft dan op de baai zelvc, ei)d : d de prauwen, die de in het O. der baai gelegen kan))ongH Jiaraai cn Endeh bezoeken, bij Weston- wind bcHcliermt.

d. Het bodemrelief van het eiland is voor hot biHKHiland nog niet met voldoende zekerheid te beschrijven; wel (Irongen verschihondo van do bovengenoen(le rcizigerH en cxj)leclities op enkele punten tot het binnenland door, of trokken op de smalste gedeelten van N. naar Z. door het ci land, doch vol- doende gegevens voor het geheele eiland leverden deze reizende niet op, terwijl omtrent do na 1890 veol- vuldig plants gchad hebbende jeizen in de biimen-

landen nog weinig is gepubliceerd. De hiervolgende gegevens zijn ontleend aan het geographisch en geologisch overzicht van Dr. Pannekoek van Rheden.

Het Westen, Manggarai cn Ngada met hun com- pacten omtrek, wordt nagenoeg geheel ingenomen door hoogland. Do gebergten vormen een samen- hangend complex con bereiken alhier de grootste hoogten : in Manggarai de Pot jo Lika (2382 M.), in Ngada de Inerie of Rokka (2245 M.) en, even bui- ten het Ngada-gebied, de Ambocrombo (2149 M.). Op de landenge, Noordelijk van de Endeh-baai, neenit het gebergte zeer in hoogte af, om cchter tusschen Endeh en Maoemere weer in hoogte en samen- hang toe te nemcn (Gili Aomasi 1612 M. en Gili Bara 1731 M.). In het grillig gevormde Oostelijke deel van het eiland (O. van de Iijn Sikka-Maoemere) treft men slechts meer of minder geïsoleerd staande bergmassa's aan. De hoogste toppen zijn hier de G. Egon 1703 G. Lobetobi 1704 M. en de Ilimandi- ri 1502 M.

Ten aanzien der *gedlogische jormatie* van het eiland kan vermeld worden, dat Pannekoek v. Rheden in de N. helft van de onderafd. Manggarai en Endeh een sterk gestoord complex vond uit kalksteen en eruptiva samengesteld ; het schijnt dat naast kalksteen ouderc en betrekkelijk jongere eruptiefgesteen- ten niet ontbreken, terwijl ook de jongste vulkani- sche formaties en werkzame vulkanen aanwezig zijn, zooals blijkt uit Veth's kaart, en de mededee- lingen van Freiss, Pastoor Heynen, en Wichmann. De voornaamste vulkanen zijn: deRokka (Inerie), de Amboe Rom bo (G. Keo), de G. Api of Ija, de Lobetobi, de G. Poei, de Inie Lika en de Gili Moetoe^ (waarop in 1915 drie prachtige kratermerer) witdekt werden). Voor een deel rooken ze nog steeds, terwijl van sommige nog in den laatsten tijd uitbarstingen bekend zijn van den G. Api alleen in de laatste eeuw vijf: 1844, 1867, 1868, 1871 en 1882; van den Lobetobi (cen der meest bekende vulkanen, van we l ken reeds vroegerc schrijvers tai van bijzonder- heden hadden mcdgcdeeld), die in 1869 welke tot drimalten toe naburige akkera en tuinen met zijn steenen en asch bedekte; van den Inie Lika, in 1905, een uitbarsting die circa 5 uren duurde. (Zie verder op de namen dor afzonderlikjo vulkanen en ook ⁵t artikel GEOLOGIE).

c. *De rivieren.* Tengevolgc van de geringe breed- te van het eiland komen op Flores slechts kleine ri- viereji voor. Het karakter van wilde bergstromen, dat dezo in het binnenland vertoonen, behouden zij tot nagenoeg aan de monding. De rivier van Reo is de eenige, welke bij vloed tot ongeveer 2-3.3irvan de zee voor prauwen bevaarbaar is. In Noord Manggarai, waar groote streken door kalksteenen inge- noinen worden, volgen de rivieren soutijds een on- deraardschen loop, byv. do Wai Kocli in het land- Bchap Toe cn eenigo beken in het landschap Roe \ lcng.

f. *Verkeersmiddelen.* Waar de rivieren van zoo wei- nig btctekenis zijn a Is op Flores, spreekt het vanzelf, ilat het verkeer gescliedenis moet langs landwegen. Wat mon er goeod wegen noemt, zijn vccal voor Europeanen nagenoeg onbegaanbaro voetpadon, bij voorkeur in do hoogte over de bergruggen. Er zijn slechts enkele hoofdwegen, verbindingen tus< schen de voornaamste plaatson; doch daarnaast heeft men cen ton van voetpaden, dat tengevolgc van don ladangauncg telkna vciplaatst wordt, zoo- dat men steeds een goeden gids behoef om niet te vcrdwalen. Het intuïtief voor den aanleg gaat vaak uit, van de militaho patrouilles, en zulk een "com-

pagnicweg** is dikwijls het begin van een behoorlijk wegnnet. Met den aanleg van een behoorlijk wegnnet is thans door het bestuur een aanvang gemaakt. De rivieren zyn in den Oostmoesson na-gnoeg alien doorwaadbaar; soms zijn zij heel-maal droog; slechts twee rivieren maken een uilzon-dering hierop, de Wae Mohocn en de Wae Rco, waar-van in den Westmoesson de overgang mcermalen voor dagen onmogelijk is. Op O. Flores en de Solor-eilanden en op het Zuid-Westen van Midden-Flores geschiedt het-transport per draagkoeli, die 15-18K.G. vervoert op het hoofd. In Ngada dragen ook vrou-wen - hun di-acilit is soms 30 K.G. op klimmende we-gen. Elders geschiedt het vervoer te paard. De ruiter zit daarbij op een kleine matras inplaats van zadel en stijgbeugels, met gebogen knieën, de voeten op den nek van het paard. Draagzadels ontbreken eveneens; het goed wordt aan twee door mid del van touw onderling verbonden kleine herbsthoomen juk-ken over den rug van het paard gelegd ; open rug-wonden zijn niet zeldzaam. In O. Ngada zit ook de geleider te paard.

g. *Klimaat.* Het klimaat op Midden-Flores (Nga-da) is droog en kenmerkt zich door st-erke temperatuursverschillen ; de Oostmoesson is lang, soms valt in de kuststrekken in acilit maanden geen druppel regen (op de Ngada-hoogvlakte komen ook dan wel enkele buien voor); de regentijd is kort, maar geeft hevige regens. Het klimaat in het gebergte ken-merkt zich door gure winden, en zeer koele nachten, vooral in den O.moesson ; op ruim 1000 M. hoogte, te Badja¹ worden soms temperaturen van 5 a 7° C. W 猫荻 nomen. Daar het binnenland van Flores bij-na overal bergachtig is, zal het lier medegedeelde van M. Flores m. ook voor andere streken kun-nen worden aangenomen; van W. Flores (Manggarai) althans wordt vermeld, dat de tot den vloer door-loopende dakbedekking der huizen daaraan istoete schrijven: „dat het's nachts met de winden en de hoogte boven den zeespiegel in de kampong geducht koud kan zyn** (Stapel, pag. 158). Zie overigens het artikel KLIAAT, nicer in *t bijzonder Kleine Soenda-eilanden.

h. *Producten.* In de dagen der Compagnie vormden behalve slaven slechts wilde kaneel en sapan-hout uitvoercartikelen; thans mogen sapanhout, copra, klapperolie, koffie, schelpen en gemoetouw worden vermeld. In 1913 bedroeg de totale uitvoer-waarde /1.210.538 tegen / 1.090.874 in 1915 (in ver-ijand oorlogstcestand). Aan copra we rd in 1913 uit-gevoerd voor eene waarde van /851.855 tegen J 762.221 in 1915. In 1915 werden uitgevoerd 49.000 K.G. koffie (Manggarai en Ngada) ter waarde van /29.615, waarbij wordt aangeteekend, dat de koffie-aanplantingen in Manggarai steeds worden uitge-breed. Tot haar eigen onderhoud verbouwt daJvevol-king een weinig rijst, doch vooral djagoeng, gecist en aardvruchten en plant zij cocos-, Ion tar- en pisan g-boomen. De veestapel bedroeg ulto 1915, 19969 paarden), 21724 karbouwen, 520 nindren, 92506 varkens, 69024 geiten en 4.076 schapen. Als ver-ere producten van het dierenrijk dienen voor de kust nog vermeld: vogelnestjes, kareet, tripang, Jiaaivinnen en eenig ambergrijs. Of het delfstofEen-rijk naast rijst, zwavel, tijnsteen en salpeter, ook tin levert, bleef langen tijd de vraag. Volgens Wich-mann (32) moet de verwachting op Flores tin aan te treffen als ijdel wordej) beschouwd.

i. *Plaatsbeschrijving.* Terwijl zich op de steile, lastigc W. kust slechts enkele kampongs vertoo-b.v. Lintel^aan Braat Molo, en Labocan Badjo

aan de golf van dien naam, bezit de N. kust dioper ingesnedden baaien en veiliger riviennonden, terwijl de gunstige Jigging tegenover Z. Celebes tot de vest-ting van nicer kampongs, dikwijls door vreeinde-lingen bewoond, aanleiding heeft gegeven. Zoo ves-tigden zich aan de veilige baai van Bari in 1847 door toedoen der Ind. Regeering een 200-tal Bima-neezen, hoofdzakelijk om de van dien schuilhoek uit gedreven zeeerooverj tegen te gaan ; tot grooten bloe-schijnt die vestiging niet geraakt te zijn ; volgens Wichmann lagen op het strand twee vrvallen hutten en bestond het dorp uitwaalf hutten, die in erbarmelijken toestand verkeerden. Bari is echter thans weer in opkomst. Van heor betekenis is j^tandplaats van den civiel-gezaghebber vfn Xlanggarai, ongeveer een half uur roeien boven den mond aan den linkerover van de gchjknamige rivier gelegen ; men telt er 200 huizen ; in den omtrek vindt men rijstvelden en tuinen ; volgens Meerburg telde het ± 600 zielen, oorspronkelijk Bimanezcn. Poito,waar insijlkes een kolonic van Bimanezcn -g^vestigd is, telde volgens Hocdt ± 1.50 huizen, alle zeer bouwvallig; ten O. en ten Z. van de plaats uit-gestreckte rijstvelden. De kampong Rioevg, aan de gelijkj, baai, een edit zeeoovernest, werd in 1858 verbrand, doch is sedert weer opgebouwd. Verder Oostelijk zijn aan de N. kust alleen van belang Maoe- mere en Geliing, aan de gelijkj, baai Maocmer, ook wel Klein-Sikka genoemd, waar reeds v66r een 300 j. deDominikanen werkzaam waren, en thans een Controleur B. B. en een station der Katholieke missiegevestigd zijn, bestaat uit een veren i gin g van vier-kampongs; toen KJcian de plaats bezocht had zij 90 huizen met ± 400 inw. In de buurt worden veel tamarineboomen get cold, wier vrucht aan Makassaarsche handelaren wordt verkocht; deze had el verplaatst zich naar GcKting, een Boeijneische volkspanting met ± 200 zielen, die van handel in vischv^ngs! best aan. De pasar aldaar wordt, behalve door de l-c- woners der naburige kustplaatsen en cilandici-, ook bezocht door de bergbewoneif, die er tabak, ananas, tamandc en kapas ter marki brengen ; tot aanroc-diging en uitbreiding van de kap 也 sculluur zijn v ; iu Gouvernementswege prooftuinc aangelegd, die (:<-n niet onaardig besocht gaven. Ponlo, oorspronkelijk door de Portugeezen aangelegd, behcerschte <!<■ 2 K. M. breede Floiesstraat. Bij het verdrag van Lis^abon (20 April 1859) giiigen de Portugeesche bezittingen op Flores (Sikka, Paga, luarantoeika) aan Nederland over en word te Posto een fort gesticht, welks bezel-ting echter in 1868 word opgeheven ; het fort is thans geslecht, terwijl do plaats nu Larailboe^ca hcct; de Katholieke ininisch ontwikkelt hier een groote work-zaamheid, zich ter pkatse open baren de door ker-ken en inrichtingen van onderwijsc voor 150 jonge Inlanders. Laranoeika neemt ook een bijzondere plaats in door het in J 879 gestichte klooster van Franciskauer nonnen, die Inlandsche vrouwen opleiden. Koivja, een kampong van ± 40 huizen (Kleian), heeft een R. K. kerk en een paar kapel- len ; de Katholieke bevolging leeft uitsluitend van den aanmaak van zout, het bakken van aardcu pot ten on de vischvangst; de opbrengst wordt tegen rijst, djagoeng, tabak en was met de berg-bwonei^ geruidd. Op de Z. kust zijn de vooji) ; tai-8te plaatsen Sikka, dat reeds in de J 6c eeuw als een station de missie der Dominikanen ver-meldt wordt en thans nog eene Katholieke kerk bezit, een plaats van 70 grote huizen met ± 800 zielen (Kleian) ; en, van veel nicer belang, iCndeh, vroeger bestaande uit een vereeniging van 20 kam-

pongs. In 1907, tijdens een conflict tusschen strand- en bergbewoners, waarin het Gouv. zich later mengde, werd Endch nagenoeg platgebrand; later werd de plaats op ruimer schaal opgebouwd en is thans de standplaats van een Assistent-resident, een controleur ter beschikking en een civiel-geszaghebber. De uitvermenging van Inlanders met Makassaren en Boegineezen ontstane bevolking laat den bodem voor de malscultuur door haar vroeger slavenbedrijven, en door vroegere slavinnen katoen weven, doch houdt zelve zich met den aanplant van kokospalmen, vischvangst en handel bezig; de handel, welk met Singapore, Bali en vooral met Soemba gebiedt, wordt, sedert de invoering van intensieve bestuurstoezicht enorm toegenomen. Nadere bijzonderheden onder dit gedeelte van Flores vindt men bij Roos en bij Riedel. Bij de bergbewoners van West-Flores (Manggarai) schijnen geen groote kampongs te worden aangelegd; ze worden steeds op een bergtop of op een bergrug gebouwd; als getal huizen geeft Stapel (p. 157) op: een tot twintig, terwijl de kampong Tjercmba wordt vermeld als uit slechts een huis bestaande, met 60 kamertjes in het geheel bewoond door bijna 200 zielen. De ordelijk gebouwde kampongs der Ngadaneezen (Midden-Flores) bevatten, volgens v. Stavren (p. 154) 20 tot 40 huizen; zij liggen bijna alle op of nabij den breedten hoogterug, die in een kromme lijn door Ngada loopt van de Wai Inelicka via den W. Inelie naar den Ambec Rombo (v. Stavren, p. 168-169).

Over het algemeen kan men zeggen, dat sedert in 1007 de daadwerkelijke pacificatie van het eiland Flores werd begonnen, het eiland op merkwaardige wijze is vooruitgegaan en zich leeft gevormd tot een der meest bevolvende afdelingen van het gesl. Timor en Ond. Joor de Inlandsche zelfbestuur; n. behalve de onderafdeelingen? Manggarai, welke een zelfstandige kas heeft — werd de ontwerping van groening van ontvangsten voor 1915 op een totaal van /436.667 en die van uitgaven op een totaal van /436.630 geraamd.

J. v. L. k. i. n. g. *Samensetting en niterlijk voorloinc.* Het eiland Flores ligt in de zone, waarin men aanneemt dat zich de grens mot bevinden tusschen de twee groote rassengroepen der Malciers en der Papoea's. Die grens is niet met een scherpe lijn aan te geven. Tusschen beide rassen behtaat een gebied, waar zij zich onderling vermengd luibende een bevolking van overgangstypen hebben gevormd. Zoodanig gebied is Flores. Als men de bevolkingstypen van Flores van West naar Oost beschouwt, dan bevindt men dat, over het geheel beschouwd (binnen de stammen zelf worden groote individuele verschillen waargevonden) de bewoners van West-Flores, met name de Manggaraiers, veel nader zijn Maleiërs (kleine tengoregebouwde gestalte, lichtbruine huidskleur, sluijk, hoewel soms golvend haar, geringe lichaamsbehandling) de bewoners van Midden- en Oost-Flores en de Soloreilanden veel nader zijn Papoea's (donkerder huidskleur, kroesig haar, krachtiger lichaamsbouw, Heterker lichaamsbehandling), zoodat niet slechts de eerste en de laatste Indonchische type, de laatste de zuivere Papoea kenmerken vertoonen. Naarmate men op het eiland van West naar Oost voortschrijdt, nemen de Papoea-kenmerken toe.

De verschillende stammen worden in hoofdzaak genoemd naar hunne woonplaatsen. Zoo heeft men Redjoreezen, Lisereezen, Ngadaneezen, Kcoreezen, Endchneezen enz. De Ngadaneezen werden vroeger steeds Rokka's genoemd, naar den vulkaan Rokka,

waar omheen zich die volksstam gevestigd had. De bevolking zelve kent deponz berg echter slechts onder den naam Inorie; het woord Rokka is haar geheel vreemd. Voor een groot deel zijn de oorspronkelijke, en hcidenschen godsdienst belijdende bewoners, thans naar de binnenlanden teruggedrongen. Behalve heten vindt men op Flores Bimaneezen, Makassaren, Boegineezen, Soloreezen, Soembawareezen en Soembaneezen en hunne afstammelingen. In Todo (Manggarai) vindt men kolonisten, die, naar beveerd wordt, van Minangkabauschen oorsprong zouden zijn. De bewoners van de kuststreek bij Endch leiden hun afkomst af van op de kustgebieden schipbrekelingen uit Modjopait (Java) en van Chineeschen oorsprong. De bewoners der Soloreilanden, die zich op Oost- en Zuid-Flores hebben gevestigd, zijn sterk vermengd met lieden uit Portugeesch Timor afkomstig.

De *bleeding* der mannen in het Westen is scherp onderscheiden van de mannenkleding in het Oosten: hoe verder Oostelijk men komt, hoe minder kleeren er worden gedragen. Terwijl in Manggarai en Zuid-Flores (Endch) broek (dikwijls met een laag kruis) en hoofddek, vaak ook de sarong en bij de gegoeden een chitsen, baadje voor de dagelijkse kleding regel zijn, bepaalt men zich van Sikka (Ma-oemere) uit Oostwaarts tot een lendecode en is een broek uitzondering. Bij den Ngadaneezen bestaat de kleding van den man uit een om de lenden geslagen doek, tot de knieën afhanginge, inest vastgehouden door een smalle gordelband; een slendang met franje, los over den schouder geslagen of tot beschutting dienend bij guur weer, voorts een hoofddek in een hoogvenorm om het htar gevouwen. De sarong dient in het Oosten meet tot beschutting tegen de koude en hangt door een band opgebonden, niet lager dan de knieën. Hoofddeksels bezigt men hier niet, alles loopt ongedekt in de brandende zon. Echter wordt juist hier van het kapsel het meeste werk gemaakt. Golvend haar wordt op Adonara (Soloreilanden) op het achterhoofd bijeengebonden, waar liet dan wijd uitstaat; sluijk haar in een wrong op het achterhoofd gedragen. In Sikka daarentegen wordt het meestal kroezende hoofdhaar tot een bos boven het linkeroot opgebonden, hetgeen een minder gunstig aanzien geeft. In het Westen dragen de mannen kort haar. In Manggarai beschut men bij de veldbewerking het hoofd tegen de zonnestralen door middel van een drooge kalabas of een gevouwen pinangblad, welk voorwerp tevons dienst doet als etensbak en watscheppcr. Daar gaat een Todores niet op reis dan met een hoofddeksel op in den vorm van een mandje dat niet een touw onder de kin bevestigd wordt. — Intusschen, men moge meer of minder ge-Idced zijn, onmisbaar is do tasch mot sirih e. a. bc-noodigheden, die men in hetdagelijksch leven graag bij zich heeft. Dezc tasch, vaak van fijne lenige bezen of van lontarbladcren gevlochten, wordt door middel van een touwtuif of reep boomschors en bandouldro over den schouder' gedragen. Toch vertrouwt men aan dien tasch in den regel niet zijn geld toe; niend on ooren zijn meestal de portemonnaie. — De vrouwen dragen een groote cigengweven sarong, die mot een tip over den arm gedragen dan wel boven do borsten of op een der schouders wordt vastgeknoopt. In het binnenland — speciaal Ngada naaien de vrouwen do sarong aan het boven-eind gedeeltelijk dicht mot openingen voorhoofd en armen; zij zitten daardoor als in een zak, die langs do schouders tot de knie valt. — Het haar dragen mannen en vrouwen in het Oostelijk gedeelte op

dezdfe wijze, in het Westelijk deel (vanaf Endeh) dragen de vrouwen het haar in een wrong op het achterhoofd, — Is de dagelijkse kleedij nogal eenvoudige, de feestkleeding is soms zeer kostbaar. Zoo wordt verhaald van het hoofd van den Nagehstam, dat hij by het oogstfeest een halsketting van 90 sovereigns draagt, die bijna tot den grond reikt en een sarong, waarin 50 zulke goudstukken verwerkt zijn. Primitive vingerringen, grove armbanden, van goud, zilver, koper, tin, naar het Oosten meer van ivoor, been of geslepen schelp en in de oorellen bij de vrouwen knoppen van hetzelfde materiaal, dan wel van koraal of versierde bamboe-staafjes behooren verder tot het toilet. In Ngada dragen de jongere vrouwen in elk oor 30. a 40 koperen ringetjes, en wel tellcens 10 a 12 in den bovenrand van de oorschelp, in den zijrand en in de lei. Ook gouden voorwerpen worden als sieraad gedragen, n.l. gouden staafjes, gouden oorschiers voor vrouwen, en gouden halskettingen voor mannen; als grondstof gebruikt men de bier nog veel in omloop zijnde gouden ponden of sovereigns; het goud wordt meest met zilver vermengd, soms in zulke mate dat de zilverkleur bijna overheerscht. Mannen en vrouwen, jong en oud dragen vooral in Oost-Flores halskettingen, liefst van oude kralen (zie MOETISALAH). — De voorvechters hebben een kostuum van karbouwenhuid met schelpen versierd, om het bovenlijf; op het hoofd een roode band rondom met schelpen en van boven met golvende witte veeren, terwijl hij, die een of meet koppen snelde, een strookje bokkenhuid onder de knie mag dragen. In het meer geciviliseerde Endeh tuidt de man zich op met een zwart lakensch buisje met goud of zilver gestikt in een kris, terwijl de vrouw een kort baadje zonder mouwen aandoet, dat bij de voomameren van fijn doorzichtige weefsel is. — Het spreekt van zelf dat de meerdere aanraking met vreemden er toe leidt, dat de bevolking zich meer en meer het lichaam gaat bedekken. Ook zou daartoe de R.K. zending hebben medegewerkt, die, waar kleereengebreek vaak werd aangewend als voorwensel om van de mis weg te blijven, als een soort belooning kleeding van Indo-Europeesch snit uitdeelt.

Voedsel. Over het geheel is men, behalve bij feesten, in zijn eten matig. Gekookte, gepofte of geosterde djagoeng is het hoofdvoedsel te noemen, gemengd met, eventueel ver van gen door rijst, waar de cultuur hiervan slagen wil, hetgeen vooral in het Westen meer het geval is; rijst wordt in Ngada, behalve door de rijken, slechts bij feesten gegeten; men eet daar ook verschillende soorten van peul- en aardvruchten, ook de laboe, een soort meloen. Bij gebrek aan die hoofdvoedingsmiddelen stelt men zich tevreden met cassave, de kern van den arend- of van den sagopalm, in Endeh met halfoude klappers en dg. Vleesch wordt weinig genuttigd en meestal alleen bij feesten. Dan slacht men karbouwen, als men die heeft; voorts varkeis, geiten en kippen; in heidensche streken ook wel speciaal daar voor gefokte honden. Men is daar overigens verre van kieskeurig, want katten, ratten en muizen doen er opgeld; de Mangaraiers zijn groote liefhebbers van sprinkhanen en van een soort aardwormen, die men uit den grond doet komen door holle bamboe in den grond te steken en daategen te trommelen. Een verachter van de heiden vies, hij moet er een hebben met een kuiken er in. In de kuststreken eet men graag een vrechgebakken of gedroogd vischje bij de djagoeng of rijst; de kinderen van het visschersdorp Lajnalfi (Xpoloreilanden) eten zelfs de rauwe vischlijt hun

vuistje. Het maal wordt besproeicel met water, waartoe men in waterarme streken het regenwater opvangt. In die streken heeft men intusschen een surrogat gezocht op gevonden in Idapperwater en geestarensap. Zoo kwam men allengs tot distillatie van het arensap en doo die wijze verkregen sopi. Solor heeft in het Oosten eenige vermaardheid. In den regel eet ieder afzonderlijk, doch bij feesten zit men bijeen, waarbij de mannen het eerst bediend worden.

Voor de middelen van bestaan zie onder Landbevestiging.

De Jigging en inrichting der kampongs houdt zowel verband met de meerdere of mindere veiligheid van de streek als in het algemeen met de terreinsteldheid. De meeste binnenlandsche kampongs vindt men op de bergtoppen en op de hoogste punten der berggruggen. Zij zijn van verre zichtbaar, doch inoecilijk bereikbaar; den toegang verleent een smal voetpad met een zijpad dat onder, buiten langs de kampong leidt. Op het tot de Soloreilanden behoorende eiland On ar a vindt men aan de N.O. kust een geheel in zee gebouwd paaldorp genaamd Meko, terwijl verder op de Soloreilanden vele kustkampongs huizenhoef boven het water liggen en slechts loodrecht omhoog staande bamboeladders toegang verleenen. Typisch van bouw is het visschersdorp LamalGrap op Lomblem, met een smal strand met prauwenloopsden en bergopwaarts, op elk beschikbaar plaatsje een woonhuis of stelling voor het drogen van visch, zodat men zich slechts in schuinsche richting door de steegjes kan bewegen, wil men niet ergens blijven haken. — Waar Europeesche invloed zich langduriger deed gevoelen, treft men de kampongs ook aan in de vlakte en aan den voet van een heuvel. Zoo in Oost-Flores, waar de kampong tengevolge van hare lage ligging dan niet van zo verre zichtbaar is. — De huizen nemen in aantal toe, doch in grootte af, naarmate men in de vlakte komt. Zelden bestaat een bergkampong uit meer dan 20 huizen, veelal slechts uit 66n woonhuis. Men woont op de bergen dan ook zeer verspreid. De verschillende gebouwen zijn ordeloos gelegen om een ellipsvormig, ook wel een langwerpige rechthoekige dorpsplein, in het midden waarvan een waringin, tamarinde of andere groote boom. In Mangarai vindt men hier en op meerdere plaatsen op het pleintje hoope in groote en platte Kieener, vermoedelijk tot het opwerpen van borstweringen. Is het dorp een standdorp, dan vindt men hier in het midden een laag, cirkelvormig platform met hoviten offerpaal, het graf van den stamvader, waarbij de feesten gevegen worden. — Natuurlijk vindt men het drink- of waschwater niet in of in de directe nabijheid van dergelijke moeilijk bereikbare kampongs; doch een overwegend bezwaar is dit niet, omdat uit gewoonte of van wege het gure bergklimaat de bevolking zich niet of bijna niet badt of wascht. Niet alleen daar is men echter onzindelijk op het lichaam, ook in de gunstiger gelegen kampongs met putten. Trouwens, waar het Europeesch bestuur niet voortdurend toezicht kan uitoefenen, maken bijna alle kampongs armelijken, vervallen en zeer onzindelijk in druk. Het veel loopter vrij rond en wroot er in den afval, die zich op het dorpsplein en onder de huizen op hoop, en die nooit verwijderd wordt. — De kampongs der Ngadanezen zijn gebouwd om een zuiver rechthoekig binnenplein, in geaccenteerd terrein uit verschillende tassen bestaande, met een breedte van 20 a 40 M., een lengte van 30 a 150 M. De huizen, 20 tot 80 in getal, staan vlak naast elkaar langs

de vier zijden van het dorpsplein, meest tamelijk juist in de rooilijn, en daar bovendien het binnenplein zorgvuldig wordt schoongehouden, maakt een Ngadanese kampong een indruk van orde en netheid. Een doorlopende bamboefluislijn onder langs den voorkant tier huizen belet de varkens in de kampong te komen. Een hogere omheining loopt achter de huizen, zoodat de kampong slechts door bepaalde toegangswegen, soms van een poort voorzien, is binnen te komen. De geheele kampong is door bamboebossen omgeven en dus voort'og bedekt; daarbuiten staan de op palen rustende mais- en rijstschuurtjes. — De woonhuizen zijn in Manggarai kegelvormig om een hoofdstijl gebouwd, en erg groot. Meerburg geeft als afmetingen 9 M. hoog, 12 tot 20 M. lang en 10 tot 12 M. breed. Van den nok van het hooge dak, die voorzien is van een versiering in den vorm van een bezem of karbouwengewei, loopt het atap- of bamboedak, wellicht met het oog op de koude, door tot op den bamboe- of planken vloer, welke rust op liggers die op een halven of een meter hoogte tegen de dakstijlen zijn aangebracht. Een deur ontbreekt; langs een trap van op elkaar gestapelde steenen klimt men op tot den toegang tot de binnenruimte, zijnde een opgelicht gedeelte van het dak aan de zijde afgekeerd van de heerschende windrichting. De binnenruimte is verdeeld in een gang met daarop uitlopende kamertjes ieder voor een gezin, terwijl de ongeschuilde mannen en de vreemdelingen in de uiteinden van den gang huizen. Het brandpunt van gezelligheid, vooral bij guur weer is de vuurjiaat bij den middenstijl van het huis. Onder het huis stalt men het vee. In het huis is het be-nauwd en rookerig en riekt het onaangenaam. — Dit huizen type vindt men, behoudens ondergeschik- te wijzigingen, vrij algemeen in geheel Manggarai. Naar het Oosten toe worden de huizen kleiner, hebben een onverdeeld binnenruimte en worden eindelijk slechts een of weinig gezinnen bewoond. Daar woont men trouwens permanent op de ladang om konit slechts ter gelegenheid van feesten en dgl. in de kanijong. Op Adonara (Soloreilanden) hebben de Niizien der gegoclen een binnen- en buitenwand, tusschen welke wan den voorraden en huusraad worden opgeschuurd om te verhinderen, dat de inwonenden van buiten door een fiijschot of lanssteek kunnen wonli-n getroffen. Terwijl de woning zelf op den br-ancij g'onrl staat, is het slaapvertrick enigszins verhoogd gelcgen. In Endch zijn de huizen vierkant van v<ir>n en vaak zelfs ruïn, goed en gezond ge- bouwd, met (lc Htijen o)groot plat te steenen. In Ngada Htaan <lc won ingen op palen of bamboe's ± 2 M. bo van den grond, en hebben op Htaande wanden van wlechtsi ± 1.5 M. Dnaboven verheft zich een zeer ho<tg> dak, bestaand uit een netwerk van bam- bo(datten, met alang-alang gedekt; behalve langs den voorkant van het huis loopen de overhangende zijden van het dak tot ter hoogte van den vloer naar beneden door. Het eigenlijke binnenhuis is klein en zeer donker, want er zijn geen vensters in; rechts van de deur vindt men den vuurhaard, langs de wanden soms v< > rhoogde slaappleatsen. Aan den voorkant, dus aan de naar het dorpsplein gekeerde zijde, is tegen het woonhuis de binnengalerij aangebouwd, welke vloer wat lager ligt dan die van woonhuis, zoodat men ze met een trap ju bereiken moot; van voren is deze binnengalerij gedeeltelijk afgesloten door een houten of bamboe-balustrade. Voor deze galcrij en weer wat lager heeft men de buitengalerij, van voren open en vaak ook niet van zijwanden voorzien, zoodat een aantal luizen een doorlopendo buitengalerij

hebben. De Ngadanee maakt veel werk van zijn woning en veraiert die vaak op verschillende plaatsen met houtsnijwerk; behalve de kleine en de bamboehuizen wordt ieder huis genoemd naar een der voorouders. In de huizen won op slechts een of twee gezinnen; men slaapt in het binnenhuis, waar in den kouden tijd altijd een vuur brandt en vertoeft daags in de voorgalerij. Behalve woonhuizen vindt men in een kampong, als tenminste daarbinnen de oogst bewaard wordt, padi- of *djagoenschuren* naar het zelfde model als de woningen, dochdan meestalalijd op palen, welke palen tegen de ratten voorzien zijn van groote houten schyven. Bij c] k huis behoort een schuur. In Midden-Flores heeft men echter de gewoonte, den oogst buiten de kampong in uitsluitend voor dat doel bestemde bergplaatsen dan wel opgestapelde in bamboestellages in hooge boomen te bewaren, terwijl op de Soloreilanden de oogst ook in de huizen wordt bewaard. — Voorts vindt men in Oost-Flores het pamalihuis, een groote open loods met kegelvormig dak en hoog boven den grond verheven bamboevloer, welke loods uitmaakt de vierde zijde van een door een wal van opgestapelde platte steenen afgezet vierkant pleintje. V66r onder het dak van de loods staan de besneden offerpalen. Dit gebouw herstelt men nooit, doch laat het in verval raken en vernieuwt het dan slechts op een gunstig tijdstip, meestal op het oogenblik van een te voeren oorlog. In Lamalera vindt men op specialc, niet omheinde *stellingen de hoojden der afgestorvenen*, die vroeger eeuwen tijd na het overlijden werden opge- vraden. Al cleze huizen zijn zonder een enkelen spijk-ker opgetrokken. Is een huis verbrand, dan zal men op dezelfde pick niet spoedig een nieuw huis ter ver- ganging oprichten.

Rechten op den grond. In nagenoeg de geheele afdeeling Flores oefent de gemeenschap, opgevat in den zin van stam of familie-verband en verpersoon-lijkt door den toean tanah een hoogheidsrecht uit op alien grond, hetzij die,; ontgonnen hetzij die nog ontgonnen (woest) is. \

De toean tanah (in Maeomere: Tanoh Poegang) is veelal de afstamreeling van den eersten hoofdont- ginner. Hij stelt als hoofdofferaar den verbin- g-schakel daar, van de levenden met den geest der aarde, die bezield wordt geacht, met de kwade geesten, die rampen en onheilen kunnen teweegbrengen en middels offers verzoend moeten worden, zoodmed met de zielen der gestorven voorvaderen. Uit een en ander volgt, dat, waar *het toean-tanahschap nog in vollen omvang bestaat*, de vorat of hot hoofd als zoodanig, *hid it n niet tevens toean tanah*, in de oogen der bevolking geene overhooidsrechten op den grond kan doen gelden. Do toean tanah oefent zijn recht uit namens het betrokken stam- of familieverband. In de praktijk begint echter in vele streken (Endeh en Manggarai) het oudo rechtsbegrip te verflauwen, kennen vcl toean-tanah's hunno recht niet meer en oefenen ze ook niet meer uit; alleen de naaxn van toean tanah hebben ze nog. Men kan zulks beschou- wen als een overgang naar een verder ontwikkelde- lings stadium. In de plnats van do stamgemeenschap komt de kampong of hot complex dan wel zelfs een groeter territoriale eenheid, het landschap, naar voren, welko het grondbeschikingsrecht gaat uitoefenen.

De ontgonnen grond behoort in erfelijk indi- vidual bezit aan den eersten ontginner en zijne recht- verkrijgenden.

Slechts leden van de gemeenschap hebben recht op woesto gronden, woiden, wouden en boschpro-

ducien. Een vreemdeling staande buiten de gemeenschap heeft, na uit naam der gemeenschap bekomen vergunning en tegen voldoening van cijns, het woest-grond -ontginnings- en wederrecht; ve'krijgt daardoor echter geen bezitsrecht.

In Manggarai heet'sch cn bijzondere toestand. Daar wijst de tocan tanah stroek gronds a an, die dan van uit e6n centrum gezamenlijk door alle kampongbewoners wordt schoongemaakt en, spiemewebachtig in vakken verdeeld, ter bewerking gegeven. Volgefis Meerburg blijft een behoorlijk afgepaald perceel drie jaar ter beschikking van den rechthebende, ook al wordt het niet bewerkt, tenzij niemand verdreven mag worden van het land, dat hij voortdurend benut; dit land is meestal om en bij de huizen gelegen. Binnen liet district hebben de kampongbewoners recht van keuze op den grond, waar-bij misbruiken worden voorkomen door den groot-teen gemeenschapszin en de hechte familiebanden.

In de Ngadstrekken der onderafdeling Ngada kent men alleen erfelijk individueel bezitrecht van het individu, daarboven echter geen hoogheidsrecht van de gemeenschap en evenmin een recht van de gemeenschap op cnoutgonnen grond. Hier kan ieder vreemdeling door ontginning van woesten giend, waartoe hij naar eigen verkiezing vrijelijk en kosteloos kan overgaan, erfelijk individueel bezitsrecht verkrijgen. Ontginning van den bout- en boschproductenvoorraad op woesten grond staat in de Ngada&trekken een ieder vrij en het weideiecht op woesten grond is tevens vrij onbeperkt.

/ net. Het huwelijk, dat voor zoo ver bekend op patriar-
(t- f) chalen grondslag gevestigd is, is duur en vereischt
/ tai van plichtplegingen. Het meisje is niet vrij in
haar keus; wij het meisje niet, de vader wel, dan
moet het huwelijk doorgaan. Weduwen echter zijn
vrij in haar keus. In Endeh is endogamie bloedschan-
dejaardbij neemt men echter and ere verwantschaps-
graden aan dan bij ons. (Vgl. v. Ossenbruggen Ethnol.
jurid. besehouwingen over Chineesch erfrecht. Ind.
Gids 1904, p. 489) : Het huwelijk van neef (cousin) en
nicht (cousine) is er verplichtend, als de eerste het
kind van een zuster van den vader der bruid is, niet
als het paar afstamt van t wee broers of twee zus-

Het huwelijk is niet in de eerste plaats eene zaak van de aanstaande gehuwden, maar van de familie en vooral van de vrouwen in de familie; en voorts van het heele dorp. Om over de keus vrijelijk te kunnen beschikken, wordt dan ook in Endeh de vrouw z. v. m. achteraf gehouden. Op Lomblem zijn part yen vrijer en geschiedt het engagement met wederzijd- sche toestemming.

Na een inleidend geschenk als bewijs van oprecht- heid het aanzoek, wordt het meisje gevraagd en • heeft men verlovling. Daarna brengt de familie van den brui gom de idschat bijeen, een essentieel vereischte voor het velijk. Die bruidschat bestaat, vooral in Oost-Elores uit anstanden en t jind6's, voorts uit de katipa, een lang stuk , doorschij- nend goed, dat door de gehuwde vrouw nig wordt bewaard, dan buffeb?, wapens, sieraden en l. Zij wordt in optocht aangedragen, getoond, aangepre- ' en geschat en na lang loven en bieden der weder- liche families komt men tot een besluit omtrent •, 珣 egro%heid daarvan. Trouwens wat ter zake van : i A% p; j, v66r de sluiting ia cade 浙 gedaan, moet "急胃? 珣 worden getoond. pp Solor gaat nu 盟忠¹ 绑笋 ige dagg t de bHD 就 enieven.

^{at} &. dan volgt de betaling van de bruidschat.

Hiermee wordt het huwelijk voltrokken, hetgeen gepaard gaat met groote feesten, althans als men er geld genoeg voor heeft en geen sterfgeval het ver- bindert. Do geele kampong draagt bij in de kosten van het feest met recht van reciprociteit. Ook helpt zij bij het optuigen van het bruidspaar, en de meeste sieraden, die dit paar draagt, zijn vaak gelcend van kamponggenooten. De bruidschat wordt voldaan aan de ouders van het meisje of, zijn die overleden, aan haar broer; daarna wordt zij onder de verwan- ten van de bruid verdeeld. Na de feesten wordt de vrouw naar het huis van haar man gebracht. In Manggarai echter verblijft de man eerst eenigen tijd fen Kuize zijner vrouw om haar eerst later naar het zijne te vocren, waar intusschen een kam er voor het nieuwe gezin is ingeruimd of bijgebouwd, terwijl in Endeh de gehuwden eerst 4 etmalen na de voltrek- king* Tot elkaar worden toegelaten. — V66r het hu- welijk frank en vrij, is de man daarna aan handen en voeten gehouden. Vooral in Oost-Flores is de schoon- zoon morcel verplicht allcsShet zijn schoonuclers te deelen, voor hen te zorgen, Boms zelfs ook voor de verwanten zijner vrouw. En niet alleen hij; ook zijn vader moet ten alien tijde met geld en goed klaar staan ten gerieve van den schoonvader. Daarom is daar het bezit van veel dochters synoniem met 'j'ijk- dom. — Intusschen wordt niet altijd de bruidschat geheel voldaan; tot zo lang blijft de man bij de oud- dere zijner vrouw inwonen en hoopt nu maar op veel dochters uit zijne verbintenis, daar zijn schoonvader dan de bruidschat (hier dochters tot afbetaling van do schuld van hun vader ontvangt. Hier en daar, o. a. in het Sikka'scho, weigeren deschoonouders ;oins de laatste rjKsdaalders van den bruidschat te out- van gen, alleen om hun schoonzooii in dicnstaar- heid te kunnen houden. — Ook in Ngada komt het patriarchale karakter van het gezin eigen- lijk eerst tot uiting als de bruidschat afbetaald is, daar tot zo lang de jonge man meest bij zijzi : schoon- ouders inwoont en voor hen moet werken : evenwel wordt vaak reeds vergunning gegeven om de vrouw mee naar zijn eigen huis te nemen, zodra de groft- ste helft van den bruidschat is afbetaald. Een inzet- sel van matjarchalen aard wordt van deze strekken vermeld, n.l. dat men, als er in een gezin alleen dooh- ters zijn, men er vaak een best cm t om na haar huwelijk in haar ouderlijk huis te blijven, terwijl do man dan bij haar intrekt cn tot haar woi (familie of geslacht) overgaat : de bruidschat is in zulk een geval veel kleiner, soms zelfs wordt geen bruidschat gevraagd .Het doel van dezon huwelijksvorm is, om het huis en de gronden in de familie to houden. — Ook kinderhuwelijk, beter: kinderverlovling komt voor en verbrekiiig der trouwbelofte leidt dan vaak tot vij- andschap.— Polygamie zeldzaam; een enkde ma al komt zij op Solor voor; de eerste vrouw i, dan altijd de hoofdvrouw. — De huwelijksrouw is groot, doch hoc gecinger de bruidschat, hoe lossere de hu- welijksbund, en bij den kleiniei man volgt de ge- ringste aanleiding eene scheiding. MeestaJ wordt den man de schuld gegeven, want dan behoefte de bruid- scliact niet te worden teruggegeven. In Ngada komt intusschen echtscheiding weinig voor cn zelfs over- spel isdaar geen reden om het huwelijk te verbreken, doch alleen aanleiding tot een boete aan den bedro- gen eciitgenoot. De band tusschen ouders en kinde- ren is los. Een kind kan zich spoedig zelf Jielpcn en bij de geringe behoeften, die men daar heeft, voelt het zich spoedig onafhankelijk. — Eene geboorte is eene gebeurtenis, waarvan de geheele omgeving ge- tuige moet zijn. Na de bevalling wordt de kraam-

vrouw geroosterd en moet zij, althans op Solor 40 dagen thuisblijven. De nageboorte wordt begraven en op het grafje wordt geofferd. Een paar dagen na de geboorte is het feest. — Grote gezinnen treft men weinig aan, alleen te Endeh. — De omslag bij een *begrafenis* is afhankelijk van ouderdom en aanzien van den overledene. Is iemand overleden dan wordt er weinig getrouwd; er volgt eenig Fouwmisbaar, men huilt eenigen tijd, omdat het er by hoort, doch overigens gaat het bij een e begrafenissen betrekkelijk opgewekt toe. De begrafenissen geschilderd spoedig bij den kleinen man; bij aanzienlijken wacht men tot alien, die bij de plchtigheid aanwezig moeten zijn met hunne bijdragen in de kosten, zijn aangekomen. Vroeger wachtte men op Solor ook tot de bruidschat voor den overledene was betaaid, dan wel bij, die den overledene begroef, zich voor diens schulden aansprakelijk stelde. Wegens het lange tijdsverloop tusschen overlijden en begrafenissen, worden de lijken van aanzienlijken in een uitgehokte boomstam gekist, de naden goed met klei dichtgestreken, en bamboes in den bodem der kist aangebracht, waardoor het lijkenvocht in den grond kan uitloopen. — Meestal worden de lijken ongekist, gewikkeld in linnen (soms wat voddeii) of in een mat begraven; in Manggarai (met uitzondering van Todo) en Ngada in zittende houding met opgetrokken knieën; in eerstgenoemde streek echter in een uitgehouden boomstam als kist. In Ngada worden alleen zij, die een natuurlijke dood zijn gestorven, binnen de kampong begraven en wel in een \pm 2 M. diepen cirkelvormigen put van ongeveer 1 81. m. diepte. Zij, die een geweldadigen dood gestorven zijn, worden buiten de kampong, maar dicht in de nabijheid, begraven; echter niet in hurkende houding, maar gestrekt, met de linkerhand boven het hoofd. Meest vindt men voor op deze wijze gestorven personen gemeenschappelijke graven, waar a an het hoofdeinde een aantal opstaande kleine steen eji het get al der begravenen aangeeft. In Larantoea worden de lijken aan den voet van hobge booinen of in huis begraven. Op Midden-Flores worden de Jijken niet begraven, cloch op een stel kige gcabandnccrd. Op Solor plaatst men op het graf de kom, waaruit de overledene gewoon was te eten. na haar te hebben gebroken. De graven worden niet onderhouden. Te Lam al erap (Lomblem) v. cr<1 vjoeger na anderhalf jaar liet hoofd opgegraven, gcrriiig cn op ccn scilling bewaard. — De erf-Btukcu gaan meestal over op den oudsten zoon. Vol-geiiH do iiii8tci)jingen van hot patriarchaat erven in Ngada alleen de verwanten in de mannelijke lijn, dus in de eerste plaats zoons, bij on ts ten ten is van deze broers enz. JJochtsr zijn van de erf on is uitgesloten, behalve in het geval dat een dochter con matriar- chaal huwelijk shiit (zie boven). Voor minderjarige zoons treedt de moeder als t-ijdclijk beheerster en vruchtgebruikstrop. JJaar ook het leviraatshuwelijk in velcstreken bestaui, wordt in diest reken <le vrouw als een clcel van <lc nalat enschap beschouwcl.

Do voornaamste *feesten* van ulgemeenen aard zijn de plant- en oogstfeesten, die worden ingoleid door een bezoek aan en . 任 ers op de vclden, waarnain do kainpong het feest met spel, drank- en eet- genot wordt voortgezet. Voorts viert men offer- feesten om bij groote droogte regen af te smeeken, bij gelegenheid van een huwelijk, geboorte enz. In Christelijke streken met hnn velo heiligondagen viert men meer feest dan in heklensch Floros. Een feest wordt meestal besloten door een ectparty, waartoe een ieder wat bydraagt. In Larantoea vindt men het zoogenaamde toreneten; dit feest-

voedsel bij uitnemendheid is een in pyramidevorm opgestapeld bord rijat roet saus, vleesch of eieren. — Als het eenigszins mogelijk is, wordt het feest opge- luisterd door een hanengevecht; de vechthaan wag vreeger de onafscheidelijke gezel der hoof den. Op fluit, trom en gong maakt men de begeleidende mu- ziek en de plechtigste momenten worden door mid- del van geweerschoten opgeluisterd. Voor den Nga- danees bestaat slechts algemeen jaarlijksch feest, dat telkens op een vastgestelden datum ge- vierd wordt, n.l. het landbouwfeest, dat omstreeks Februari valt, en dus geen plant- of oogstfeest ge- noemd kan worden. Zijn grootste feest is echter dat, gevierd bij de inwydijg van een nieuw huis ; daar bij deze gelegenheid een groot aantal karbouwen en var- kens geslacht worden, en het feest dagen achtereen duurt, heeft het soms jaren na het betrekken van de nieuwe won in g plaats, t en einde een grooten voor- raad slachtvee gereed te hebben. Een ander feest — eigenlijk een soort godsdoordeel — is het bamboewerpen, een wedstrijd, waarmee partijen een geschil trachten tot oplossing te brengen. Ook bij het doodenfeest worden vooral bij rijkere, een groot aantal dieren geslacht; bij dit feest- alleen, behalve varkens en karbouwen, ook paarden. De bedoeling is dat de zielen dezer dieren den dood.e naar't zielenland volgen, zoodat de overledenen het vleesch kunnen nutti- gen. — Algemeen wordt door vrouwen en mannen^een *da-ns* beoefend, bestaande uit schuivende passen en wendingen, welke dans te fanatickr wordt als er bij wordt gezongen. Akcian is er een voorzanger die, al naar de gelegenheid, nu eens de daden der hoofden ophemelt, de glorie van het land verkondigt, dan weer, en dit meestal, minneliedjes voordraagt. Na ieder couplet valt het koor in. Deze dans voert men het liefst uit in maanmachten. In Manggarai inogen de vrouwen dergelijke dansen alleen binnenshuis uitvoeren. De Mohammedaansche kustbewoners van Flores laten haar over aan de bergbewoners en vroe- gere slaven. Op de Soloreilanden beoefent men een krijgsdans in krijgsdosch met rug- en borstbeklee- ding versierd met schelpen en voorzien van een staart en met een inuts met geitenhaar op. Bij dien dans neemt men do vrouwen in het midden, doch jonggehuwde vrouwen zonder kinderen mogen niet meedoen. In Manggarai zijn de mannen nog verzet op een soort schermen (tjatik), waarbij partijen in speciaal costume, do een met een zweep gewa- pend, de ander door een schild zich beschennend, op elkaar toetreden.—

De *zaitig* wordt in Manggarai alleen door de mannen, in Endeh juist door de vrouwen beoefend; de laatsten hebben in het maken van pantoens eene groote virtuositeit,—

God'dienst. Het meerendeel der bewonei's van het binnenland van Flores is heiden, terwijl de kustbewonei's meestal Mohammedaan of Christen zijn. Het aantal Christencn bedroeg in 1916 \pm 30 000, het aantal Mohammedancn \pm 33000. Mohammedancn vindt men vooral in Manggarai, Endeh en in mindere mate op de Soloreilanden. De bekeering tot den Islam der Endehneezen moet geschied zijn door een Endohnees, die dien godsdienst op Solor omhelsd had. Er waren toentertyd reeds Christonei in Endeh, door de Portugeezen bekeerde heidenen, en nog lang na het vertrek (in ongeveer 1650) van de Portugeezen, n.l. tot in de zeventig jaar der vorige eeuw, werden al- daar door enckle bewoners een aantal Roomsche plechtighedcn geregeld gevierd. Dit werd bevordord door de gewoonteder Portugeesche geestelijken om uit de aanzionlykste kampongbewoners broeder-

schappen (confrieren) te stichten tot het in stand houden der godsdienstige plechtigheden. Niettemin is tot nu toe na ceuwenlango werkzaamheid het resultaat der Christelijke zending op Flores niet geheel bevredigend geweest. Deze belooft echter betere resultaten voor de toekomst, bij toenemen- de rust en orde in de binnenlanden. — Van den godsdienst der heidsche bowoners bemerkt men in het dagelijksch leven weinig: tempels of beroeps- priesters ontbreken, doch er zijn voorgangers, bij plechtige gelegenheden, waarover nader onder hoof- den hieronder. Algemeen wordt aangenomen een mannelijke geest (in den hemel en eene vrouwe- lijke (in) de aarde, die over leven en dood beschik- ken, maar als te hoog verlienen minder worden vereerd dan de andere geesten. Den hemelgeest offert men alleen bij zons- of maansverduistering of om regen af tesmeeken, in welk laatste geval men o.a. een kikvorsch en een mu is in het nabije bergstroompje doodgoot. Maar vooral worden de geesten der voorouders vereerd, die naar de algemeene voorstelKng in den vorm van slangen e. a. schuwe dieren (daarom wil men de Soloreilandei geen krokodilleeieren verzamelen) in groote boomen, bergen, rotsen en rivieren wonen of rondzweven nabij de plaatsen, waar die voorouders werden begraven. Om hunne bescher- ming deelachtig te blijven, begraaft men de overle- denen in Manggarai gewoonlijk binnen de kampong. Door zich blijvend te ver van deze heilige plaatsen te verwijderen, verliest men die bescherming. Vandaar de tegenzin der bewoners van het binnenland om zich in de vlakke te vestigen. Het kan voorkomen dat men midden in de wildemis een offerpaal aantreft; dit is dan meestal het bewijs dat- daar oorspronkelijk het stamdp lag : eene verplaatsing van het geheele dorp is dus niet uitgesloten. I' eike groote kampong heeft men zulk een offerpaal, of offertafel. In het Oos- telijk gedeelte staat deze in een huisje; dat huisje is het grootste in de kampong waar de toewan tanah woont, over wien nader hieronder. Ook vindt men er een in elke ladang en daarbij worden in de verschil- lende cultuurstadia, met medewerking van den la- dangbezitter en een naaste vrouwelijke bloedver- want, de noodige godsdienstige plechtigheden ver- richt : zo wordt de zoogenaamde rijstmoeder bij den paal geplant. — De Ngadanees onderscheidt goede geesten, *deica* en kwade geesten, *nt toe* : aan deze laatste, die in den grond huizen, wordt zelden geof- ferd, wel daarentegen aan de dewa's, die in de Jucht leven. Op de plaatsen, waar hijzede vereert, worden lange, overeindstaande steenen geplaatst, *watoe lewa* = lange steen, die echter niet als fetissen of afgods- beelden zijn te beschouwen, maar als altaars, om do offers naar te leggen. Een bijzondere vereering onder- vindt Sili Ane Woenga, de geest van den regen en den landbouw. Bij de vooroudervereering maakt men in Ngada onderscheid tusschen de geesten van pas overledenen, en die van peisonen, welke tot de stamvaders of voorouders gerekend worden; aan de eersten worden op een pick nabij den vuurhaard of- fers gebracht; de vereering der laatsten is van meer omvattenden aard, en hangt samen met de maat- schapMijlike inderling der Ngadaneezen, die geheel 'P genealogischen grondslag berust. De kleinste ge- meenschap is de *woi*, het geslacht; een aantal *uioi* '8 vormen de *isi* of 8tam, terwijl tot een bepaald *woi* ^{en} n aantal families of ehoe's behoreen. In het geheel v'ndt men in het Ngada-gebied 12 isd's, bestaande uit, 141 woi, en verdeeld over 168 kampongs. De ver- eer'ig nu van de geesten der voorouders geschiedt wo 1 6-gewijze en daar de woi,8 in den regel in de kam

pongs door elkaar wonen, dus meest in elko kampong woi's gewijze. Als zinnebeeld van den mannelijken voorouder richt men een *nadoe* op, een zwaar, dikwyls fraai bewerkte paal, met een kegelvormig, beneden wijd uitlooppend dak, soms van boven met een na- bootsing van een gewapenden man in stroo voorzien. — dood den voet liggen vele platte steenen. Als sym-bool van een der vrouwelijke voorouders wordt do *baka* gebouwd, een huisje van het gewone model, maar meest zonder galerijen, en vaak van fraai be- sneden planken vervaardigd. De offers voor de zielen der voorouders worden in een uitholling boven in de *nadoe* gelegd, behalve die welke uit varkens- of kippenvleesch bestaan, welke in de *baka* gebracht worden. De *nadoe* dient tevens als offerpaal der karbouwen, met welker bloed hij telkens besmeerd wordt, terwijl in de *baka* bij feesten de voornaamste leden der woi plaats nemen. Als regel vertoeven de geesten der voorouders niet in *baka* en *nadoe*, maar in een klein hokje van bamboe en alang- alang, dat boven op het dak van den oprichter der *nadoe* wordt gezet. In de Nagahstreek deronderafd. Ngada heeft men ook oiferpalei), aldaar *Peo* gheeten.

Ziekte - of sterfgevallen worden algemeen toege- schreven aan wraakneiging van bepaalde personen, aan wie het volksgeloof bovennatuurlijke krachten toeschrijft, de zoogenaamde soewangi, p. Vaak wordt die zwarte kunst toegedicht aan hen, die den lijd der overledene tijdens zijne ziekte bezochten, hem tot betaling van een schuldmaanden of een getlaan ver- zoek zagen afgewezen. Deze soewangi's worden vo- gelrijg verklaard en vaak door de kamponggenooten, soms op lastjaar hoofden, al of niet met hun gezin vermoord. G (7 /: /:

Van lijdrekenkinde nceft men weinig begrip : men rekent niet met weken, maanden en jaren»). BeJang-rijke voorvallen, als vulkanische uitbarstingen, epi- demieën, indertijd beschietingen van de kampong door de marine, op- en aftreden van radja's, vormen aanknopingspunten als men wil trachten achter een of anderen datum te komen. De leeftijd wordt bere- kend, naar de tijdperken, waarin men tot het cen- of ander werk geschikt was, als het meegeaan naar zee, het meeroeien op zee, enz. Waarin ark t glioudcii wordt, worden de dagen daarnaar berekend. (c/vijl de laginideeling geschiedt naar den zonustand, < !*• verschillende werkzaamheden en de verrichtingen der dieren.

De verschillende stammen worden bestuurd door oudsten of familie/ooftleji. Op de Soloreilanden had men vroeger 7 stammen (soekoe), ieder onder een eigen hoofd; dit waren in elk dorp de laagste lioofteden en zij cl roegen den litel temoekoeng. — En hci, alge- meen vindt men in Oost-Floj-CH en Jier en daar op de Soloreil. in elk gehucht, hoe klein ook, 4 oudsten, voorgangers bij alle godsdienstige en maat- schappelijke plechtigheden: Je. den toewan tanah, bij weij jioeijlijkheden over den grond worden voorgc- bracht; 2e. den uitvoerder der genomen beslwingen of boodschaplooper; 3e. den adviseur in rechtszaken en 4e. den rechter van wiens woord de eindbeJissing afhankelijk is. Het Europeesch bestuur heeft veelal den toewan tanah op den voorgrond geschoven en hem als het eenig hoofd, de andere aanzienlijken als bijloepers beschouwd ; hetgeen niet wegneemt, dat met de meening derlaa'ten wel gedigh in de prak- tijk rekening wordt gehouden endientengevolgdede autoriteit van den toewan tanah niet weinig wordt ve) zwakt. Ook moet deze goed rekening houden met de ad at en denkbcldei) zijner ondoorhoorigen. Vandaar bij die hoofden eeneryds weinig overwicht,

ken overzicht vooral borustend op een flink voorkomen, brutaliteit en redenaarstalent, of als dit niet helpt, tai van mooie beloften en langdurige conferenties, anderzijds binnen de vrij vage grenzen van de adat, en in onzoo oogen verregaand machtsmisbruik.

Aaneensluiting van gehuchten leidde tot de vorming van districten of landschappen. Do kampong- hoofden staan dan rechtstreeks onder het landschapshoofd of indirect als zich federales van kampongs — districten of kapitansschappen genoemd — hebben gevormd. Hoc dan ook, dokamponghoofden blijven de eigenlijke machthebbers. De landschaps- hoofden dragen den titel van radja. De districts- hoofden in het landschap Larantoea (vaste wal Flores en Soloreil.) dragen den titel van „Kakang". Elders heeten de districtshoofden „kapitan" en in Manggarai „daloc". In Endch volgt do oudste zoon zijn vader op; op do Soloreilanden vol gen breeders elkaar op en bij gebreke hiervan de oudste zoon van den oudsten broeder enz.

In het maatschappelijk meer ontwikkelde Endeh onderscheidt men de bevolking in drie standen: adel, middenstand, en kleinen man. De adellijken dragen een kris en zullen zich nergens vertoonen zonder volgeling, welke volgeling bovendien gewapend is, wanneer zij zich eenigszins veraf begeven; een ambacht uitoefenen is hun te min.

Bij de Ngadanezen onderscheidt men slechts twee standen: de *ata kfi* = oudere menschen, rechtstreeksche afstammelingen van het oorspronkelijk stamhoofd of zijn medestichters, en de *ata kisa* = midden-nienschden, de gewone vrije lieden; vroeger had men nog de *ata lux* = slaven. Een E-vrouw mag nooit met een *kisa-ma-n* huwen; daarop alleen stelde het adatrecht de zwaarste straf — dood door ophanging, doch alleen van den man. Van een eigenlijk bestuur was bij de komst van het Gouvernement in Ngada niet veel te bespeuren; de afstammelingen van do stichters der wo's (zie bo ven), fungeerden als familihoofd, en hadden eenige macht in grond- en adat- kwc. ii., maar alleen van krachtige persoonlijkheid had al < woi- hoofd wat in te brengen.

Dt: *ri chlspraalc* word vroeger uitgeoefend door do looMen, vaak met gebruikmaking van godsoordeelen, niet zeklen met den dood van beidepartijen (irKligden. Wicstei k was were! ontzien, ook in straffen. De >roceR8en eindigden met boete-op- <king, loch li< h:un< jijk Jctsel leickleavaak tot we- <lei

terwijl de wccrvolfnienschden (soewangi') wi-rden vennoori. Ontbatakle schulden leidden op (le Soloreilanden wel tot eigenrichting in (l: n vorni van diefstal van kinderen, liefst mewjes, om in do bruidschat schadeloosstelling toezoecken. Do zelfbestuurHechtHprank wordt thans overal volgens vaste regelt n onder leiding van de be'tuurKambo- naren uitgeoefend.

Oorto(ivoeri)vi. Openlijke aauvallen zijn zeldzaam; men goeft de voorkeur aan het leggen van hinderlagen, die vwegens de aalingeboren zu'geeloesheid van den inlaikler, ulle kinuH op Rucces hebben. De enkele maal dat het tot een open gevecht komt, taklen de strij- derw zichzelf buitengewoon toe en trachten elkaar door veel rumoer te intimideeren. Op Solor had men voor deze ontmoetingen speciale terreinen. Is daar- bij een vijand gevallen, dan is de wrak bokoeck, aan de eer voldann. Men wacht af of do tegenpartij woor- wraak neemt en sluit anders vredo. Op Solor mocht in hot laatste geval *s vijands grond con jaar lang niet beoetren worden. De vijandlijkheden moesten in Oost-Flores worden gestaakt, als een aanzienluk

vreemdeling het offerhuisje van een dor partijen betrad, doch do vreemdeling droeg de verantwoorde- lijkheid voor de gevolgen dier staking. De kust-En- deheezcon namcn do krijgshafuiger bergbevolking in dienst om voor hen te vechten.

Karakter, intellect. De voor het meerendeel Christenbewoners van Larantoea worden beschreven als goedaardig en gewillig, terwijl zij best raffing vreezen; de bewoners van het binnenland heeten schuchter, gencigt tot wegloopen en bevreesd te spreken. Men noemt ze verder lui en onzindelijk en de Christenen hoovaardig. Een groot tegenstelling vormen de Soloreezen en de bewoners van Midden-Flores. Zij heeten onbeschoft, oorlogszuchtig, wraakzuchtig, liefhebbers van spel en drank, al zijn zij hieraan niet verslaafd, terwijl de Endehnees nog wantrouwend, sluw en nieuwsgierig, voor de smart of het ongeluk van anderen onverschillig wordt genoemd, maar niet lui. Dit is tncgevolg van economische omstandigheden ook niet het geval met het visschersvolk van LamalSrap (Lomblem). Die ijver kenmerkt mannen zoowel als vrouwen. Over het karakter der Ngadaneezen wordt niet ongunstig geoordeeld; zij zijn oprecht en vrijmoedig in den omgang, niet wraakzuchtig of haatdragend, trouw, en dapper; moord en doodslagen komen zeer zelden voor, evenzoo dronkenschap; ook in sexueel opzicht staan ze zedelijk hoog; ze zijn echter zeer vuil op lichaam en kleeding. Schakclt mon de Christenen uit, dan zijn de Endeh- neezen en bewoners van Manggarai het meest ontwikkeld. De Endehnees heeft een eigen, op het Ma- kassaarsch gelijkend letterschrift, waarin vooral de vrouwen bedreven zijn, evenals in het volksdicht (pantoen).

Geschiedenis. Uit oude beschrijvingen blijkt dat Flores vroeger cijnjsbaar was aan vorsten op het eiland Celebes, terwijl het eiland Solor en verder oostwaarts *¹⁸⁸gelegen eilanden schatplichtig waren aan den sultan van Ternate. (Zie o.a. Valen- tijen deel III pg. 133.)

7 Sopteinber 1618 werd met HelliJ Chilly Parta- nij en de edelen van Solor een verdrag gesloten; waarbij het Nederlandache oppergezag word, erkend. Dit verdrag werd den 22sten Januari 1646 her-nieuwd.

In 1660 werd tusschen de O.-I. Compagnie en den vorst van Makassee, onder wien ook Endeh kon geacht worden te ressorteeren, een contract gesloten, hetwelk echter door vijandelijkheden van de zijde der Makassaren werd verbroken, doch 18 No vein ber 1667 door Speelman word vernieuwd. Het gezag der Compagnie werd toen erkend con alle overige Europecsche mogondheden van het handeldrij- ven in dio stroken uitgesloten. De Compagnie schijnt daarna een posthoucler gevestigd te hebben to Baraa (baai van Endeh).

7 Juli 1683 werd met den Sultan van Ternate een verdrag gesloten, waarbij deze afzag van alle oude aanspraken op Solor.

In die tijden waren eeno aanrakenen met die streken van weinig betekenis en voor hot meerendeel van onaangenamen aard wegena de veelvuldig voor- komende zooroverijen, waaraan de kustbevolking zich schuldig maakte. Larantoea werd dan ook als gevaarlijk voor do rust in die stroken aangemerkt o.a. door den regereingscommissaris Paravicini, die in 1756 don Tinor- archipel bezocht. Doch ook de Por- tugeezen inaakten aanspraken op Larantoea en do Soloreilanden (niet op Endeh en de andero bewesten Larantoea op don vaste wal van Flores gelegen landstrekken). Zij betoonden zich intusschen nimmer

bij machte om het plegen van zeerooverijen tegen te gaan en lieten zulks gaame a an de Nederlandsche gezaghebbers over — altijd voor zoover *die* wel in staat waren de roovers te tuchtigen.

In 1757 schrijft de Indische regering aan het Nederlandsche opperhoofd van Timor, dat Larantoe-ka in het bezit, is van eeno „swarte Portugeesche Donna?“, dat deze plaats wellicht door Frankrijk zal worden uitgezocht, om daar met goedvinden van Portugal een etablissement op te richten, waarom het opperhoofd gelast werd op het nabijgelegen So- lor een bekwamen posthouder te plaatsen en a&n de- zen in te scherpen, dat gee” middel onbeproefd moest blijven om zicli door het huwelijk met de „ Donna” te verbinden „ten einde daardoor dat Land van *Solor* in do Compagnie te brengen”. Of, zulks bereikt werd, is niet bekend,

In 1818 ontstonden mede Portugeesche regering geschillen over gebiedsdeelen van het eiland Timor en werd bij die gelegenheid door den regeringscom- missaris Taets van Amerongen eene in overleg met de Portugeesche koloniale overheid opgemaakte lijst overgelegd, waarop o.a. Larantoea voorkwam a Is eene Portugeesche bezitting.

Omstreeks 1818 opende Resident Hazaart ook onderhandelingen, ten einde Endeh weder onder Nederlandsche heerschappij te brengen, om daardoor paal en perk te kunnen stellen aan de schadelijke zecioo- verijen. Doordat Hazaart wegens andere kwesties ter verantwoording naar Java werd opgeroepen, schij- nen die onderhandelingen toen niet tot een goed einde te zijn gebracht. Op 14 Mei 1838 vindt, naar aanleiding van geplcegde zeerooverijen een tucht- ging van Endeh plaats door een tweetal onzer oor- logsvaartuigen. Als gevolg van die tuchtiging ver- schijnen in Mei 1839 een zovental rijksgrooten van Endeh te Koepang, om aan den Resident Gronovius hunne onderwerping aan te bieden. Een contract word l aangegaan, ketwlcw, na ook door de te Endeh achtergebleven hoofden te zijn geteekend. door den Gouv. Generaal bij besluit van 5 Sept. 1839 wordt goedgekeurd en bekrachtigd. In hetzelfde jaar — doch vroeger — tuchtigden wij ook Larantoea, maakten de woonplaats van den radja met den grond gelijk en schiepen zoodoende een bron van politieke verwikkelingen met Portugal.

In 1848 werd door den Regeerings Comm. D. Steyn Parv&, onder nadere goedkeuring der regce- ring, to l'yajong (*Solor*) een Nederlandsch posthouder gevestigd, voornamelijk van wege het betrek- ken van dit eiJand en van Savoe van werkkrachten. Doch de Portugeezen bleven op Solor rechten pre ten - deeren. Hieraan aan de verdere pretentics van Portugal op Flores werd een eind gemaakt door een verdrag met genoemd land, waarbij dit zijne rechten op de landschappen Larantoea, Rijeka en P.aga, Adonaig (Woere) en Solor (Pamangkajoc) aan Nederland afstond. Alhoewel dit verdrag eerst in 1859 (Ind. Stb. 1860 no. 101) werdgraficeerd, wurende bezittingen reeds sedert 1851 in onze handen. De Nederl&nders betrokken in dat jaar het fort te La. wajong op Solor en later het Portugeesche fort te Larantoea; de militaire commandant werd belast met het civiel gezag over de nieuw gevormde afdee- ling Soloreilanden. Naar aanleiding van verkeerde handelingen van een dezer militaire gezaghebbers ontstonden er verwikkelingen met de inlandsche vorstjes, die eerst met zijno vervanging ophiclden. Men weet deze moeilijkheden aan het feit, dat de bestuurautoefening geschicde door een militair. Daarom droeg men het gezag op aan een civiel amb-

tenaar, eu, omdat de algemene politiek de uiter- ste zuinigheid eischte, welke niet te bereiken was ingeval van activiteit van het bestuur, dwong men hem tot eene passievc houding door opheffing bij Ind. Stb. 1869 no. 28 van do militaire bezetting. Hierdoor boete Larantoea veel van zijne beteck- nis in. In 1871 werd zelfs besloten dat het zou worden verlaten en de civiel gezaghebber zou ver- huizen naar het vruchtbaarder Adonara, dcch men kw&m Lier veer op dit besluit terug. In 1872 werd de politiek van onthouding van inmenging in do inlandsche aangegenheden voor het gewest Timor uiddrukkelijk aanvaard. Doch zij was in de practijk niet vol te houden.

De geheele periode vanaf de overname der bezittingen tot het begin van de 20e eeuw werd op Flores gekenmerkt door tal van inlandsche oorlogjes, door slavenhandel en zee- strandroof. Nu waren die onderlinge oneenigheden weliswaar van weinig gewicht en tot een klein gebied beperkt ; ook leidden zij niet tot bloedige botsingen; maar, aangezien daaraan geen einde kwam, ongestoorde rust en zeldzaam verschijnsel was, ieder lid der oorlogvoe- rende partijen steeds gevaar liep voor zijn leven, vza- ren zij zeer nadeelig voor de welvaart. Nu eens von- den de twisten hun oorzaak in knvcclarj van het bergvolk door de kustbewoners ; dan in opzegging door een energiek stamhoofd in de bergen van de gehoorzaamheid aan een of ander kustomtentatie, dat even a Is elders uit de Jigging van zijn Jar.d zeker overwicht putte over da bewoners in het bini ; en- land; ook wel in de eerzuchtig pogingen van een landschapshoofd tot annexatie van een of ander gebied onder voorgeven daarop rechten te hebben. Zel- den mengden wij cr ons in; de cnkele welgemccnde poging, die wij aanwendden oru oude teschep)cu, was verre van gelukkig. Bij Indisch Besluit van 9 Ma art 1865 werd bijv. de grens van Larantoea tencgvolgde van onze onbekendheid medefeeitijk toe- iar*te)j zoodam vastgesteld, dat het landschap Sikka ondt r Larantoea kwam te ressorteeren, hetgeen totinec- looze verwarring aanleiding gaf Mcctal bepaalch n, wy ons tot het ontvangen van de door de inlandsche hoofdenafgelcgde, maar natuurlijk nietgciouden be- loften tot staking van het oorlogvoeicnkn.koppen- snellen, en waren wij zee- tevreden als een of unclerr euveldader daaraan de bloeftc van kdfficplanten toevoegde, waarop wij toch in de tachtiger jaren zeer gscld waren. Den radja% werd aanbevoleiit c streven naar het verwerven van de toegenegenheid hunner onderhoorigen; hun word te wenschlijkheid voorgehouden tot uitvaardiging van een verbod van in- en uitvoer van oorlogsbhoefcn, ook wc] word het betrokken jaiidscha]s]loofd bedreigd met het ongenoegen der rgcegring als hij het al te bar maak- te. Met dergclijke frases, met bedreigingen die men niet waar maakte, nicendc men te kunnen bestem, met opzettelijke totale miskenning van het inland- 8che karakter en de inlandsche verhoudingen. Een enkele maal, als men cr niet buiten kon, kwam een oorlogschip een recalcitrant staate tucht- tigen. Soms werd daarbij cone landingsdivisie aan wal gezet, en deze onderdond wel eemj hardmekkigen tegenstand van eene bevolking, wier schuilplaatsen allccn voor eene inlandsche macht toeganklijk heetten, en moest dan terugtrekken, doch meest- al trof zij slechts lege kaimpongs aan, die tot een goedkoop vuurwerk aanleiding gaven. Met nicest maakte indruk het vdrdragcnd marinegeschut; om dien indruk le ven dig te houden had periodiek vlagvertoon plaats. Doch beter dan dat a lies was de

plaatst van een ambtenaar, mits men dozen niet vorderde tot de functie van levend wapenbord, want mocht al bleken tot beperkte middelen, het bestuur gelaten, dit om waar het pas gaf, met de noodige kracht op te treden.

In 1864 werd te Ende en posthouder gevestigd om toezicht te houden op den slavenhandel, die van (lit gebied uit op Soemba op groote schaal ge- d revent werd. Ter verscherping van dit toezicht werd in 1871 (Ind. Stb. n° 55) het landschap Ende onder de administratie van het bestuur op het eiland Soemba gebracht. Den posthouder stond een kruisboot ter beschikking en men maakte zich wijs, dat dit middel den slavenhandel deed afnemen, al erkende men de onmogelijkheid die menschont- ecrnde practijk actief tegen te gaan door middel van een zeilvaartuig, dat ongeschikt was tot een veel- vuldig herhaald en onverwacht bezoek. Toch kon een actief posthouder veel tot tegengang der slavemij vernichten. Dat hij zich daarmede den haat der slavenhalers op den hals haalde, behoeft geen betoog. Dit bleek uit een aanslag in 1879 op den posthouder van Ende door een dier lieden ge- pleegd. Intusschen, de toenemende scheepvaart zal wel de hoofdoorzaak geweest zijn van het weg- kwijnen van den slavenhandel: sedert 1876 wixl Larantoea geregeld door stoomschepen aange- daan. In 1887 waren er geen slavenhalers op hederdaad betrap en in 1888 beboete de radja van Ende zelfs een gozeten slavenhandelaar en droeg den posthouder de opgedroegde boete af. Sedert hoort men niet meer van slavenhandel. Doch daarna komen in dit gebied de herhaalde oneenigheden met de berg-Endehneezers op den voorgrond.

Voor al echter waren Oot-Flores en de Soloreilanden het gebied der nooit eindigende inland- sche oorlogjes. Larantoea op Flores en Adonara 11'cdf-n daarbij vooral op den voorgrond. In het jaar 1879 was de afdeling Larantoea en ondrchoo- righeden gecreëerd, waaronder rcsorteerden, bell al ve Oost- en Noord-Flores, de Solore- en de Alor- eiland (Mbi; m< : L een civiel gezaghebber-afdeeling schef t! Larantoea en posthoudora to Maocmere en Tro ng-

im van certificeerde posthouder had al ten gevolge, dat men zich in Sikka beter be- rind 'iditte teg<n de aanmatiging van den radja van dicij wij door de vroegere besproken

gren n-g<-ling ten onrechte haddi-n gesteund in zijn (ia'prak<-n op eerste grondig landschap. Hoe aanina- tig<-i)(dcZ'- radja overig' : ns was, en hoe weinig hij zijn aaujnatie!(nde aansprak<*"n lier varen, bleek uit een door hem nog in 1902 naar Kewa op Noord- Flores ondernomen hongtocht. In een tijd- lang divn kant uit de pas afgesneden, dan beproefde hij h<-L op de Soloreilanden tegen zijn antagonist den radja van Adonara. Dat er wrijving kwam tusschen de beide rijkjes was trouwens geen wonder, want r gebied Htrekte zich enerzijds over Oost-Flo- res, anderzijds over Adonara en Lomblin uit. Over de verhouding van den radja tot het bestuur viel niet te klagen, mits dit maar veel door de vingers zag cii deed(!< civiel-gezaghebber dit niet, dan mede de radja jarenlang alle aanraking. Dit landschapshoofd was overigens een Christen en zijn Chri 'teljiko beginsel on brachten hem wel eens in botsing ook met zijn hoidenscho ondordanon. Zoo ontatond een ops Land tegen hem der borbewoners van Larantoc- k \ in de 80er jaren, welke opstond zijn aaileiding vond in de v<^raking door den Radja van verschil- lende hrczische plechtigheden, een opstand waar- bij ook de missie in het gedrang kwam. Ter bc-

scherming van de missie werd toen te Larantoea een kruisboot gestationeerd en kreeg de civiel-ge- zaghebber een aantal gewapende politiedienaren en wat geweren toegezonden. Edoch men vreesde wel- licht dat de posthouder hierin eens aanleiding mocht vinden zijn neutrale positie prijs te geven; althans toen het govaar geweken was, moesten de geweren en de politie weder naar Kocpang terug. A.Ueen de kruisboot mocht blijven, als zijnde wel gemakkelijk voor de reizen van den besturende ambtenaar, terwijl de bemanning van de kruisboot ook voor de politie zou zijn te gebruiken I Was het wonder dat nog in 1890 werd geconstateerd, dat het bestuur met de veelvuldig voorkomende kleine onderlinge oneenigheden weinig bemoeienis had?

Ook op de Soloreilanden was, niettegenstaande onze langdurige vestiging de toestand zeer onbevredigend en zij bleef dit gevolg van onze politiek van onthouding. De post te Lawajong was opgehe- ven en de posthouder verplaatst naar Trong; doch in 1889 moest de toenmalige functionaris zijlms naar Larantoea vluchten, in het gedrang geraakt bij den strijd tusschen eenige landschapjes, die het over- gens volstrekt niet op hem gemunt hadden. In 1891 werd het voor dien beampte niet raadzaam geacht, anders dan raadgevend tusschen beide te komen, terwijl hem in 1898 werd gelast naar Larantoea, later naar Ende te gaan.

Wenden wij thans nog even den blik naar Midden-Flores. Sedert in 1874 het voornaamste stamhoofd in Ngada, het hoofd der Rokka's, met het N. I. gouvernement vriendschapsbetrekkingen had aangeknoopt, had dit steeds het voornemen gehad deze legendarische tinstreek spoedig te bezoeken. Eerst in 1887 werden echter pogingen aangewend om die streek te bereizen en wel van uit drie ver- schillende punten van de Noerdkust. De Noord- kust heette volgens de traditie aau den radja van Gewa op Celebes onderhoorig te zijn; in het voornaamste rijkje Riong hadden de Alakassaren en Boegineezen groeten invloed. Vermoedelijk onder dien invloed word den reizigers de toegang tot het binnenland ontzegd. Daarop werd den besturende ambtenaar gelast zich vooralan te bepalen tot een regelmatig bezoek aan die kustplaatsen omer de noodige gegevens te verzamelen. Na een vluchtig bezoek van professor Wichmann in 1888 en van den mijn- ingenieur Van den Broek in 1889, landde aan de Zuid- kust in de Aimerebaai in December 1889 een mijn- bonwkundige expeditie onder den ingenieur Vtm Scliello. Doze expeditie had weinig resultaat, tenge- volge van de vijandige houding der bevolking, die haar noopte tot den terugkeer. Het onderzoek werd in Maart 1890 hervat, thans onder militaire dekking, welk dekking tevens de opdracht had de aanvallers der eerste expeditie te bestraffen. Doch noch het doel, dat do mijnbouwkundigen zich hadden gesteld, noch het nevendoeel der militaire Icdon word bereikt. De vijandige houding der bevolking dwong tot een gelidelijke verstr- king der dekkingstroepen, tot in November 1890 cenc macht vereenigd was van 17 officieren en 495 huuderen, waarbij genie en 2 mortieren. Toen gaf men do hoop op, do tinstreek van uit het Zuiden te bereiken. Een tweede poging kort tot voren van uit het Noorden met eene colonne van 21 officieren en 530 minderen aangewend, mislukte eveneens, want men ichtte de gezondheid noch te goring om het doel te bereiken. Met het oog op het ongun- stige jaargetoel werden do troepen ingescheept en eindigde dezo grootaacheepsoh onderuening met een

terugtocht. Dit moest natuurlijk een zeer verkcerden in druk op den inlander maken.

In 1902 echter kwam er kentering in onze politiek met het optreden van resident Heckler. Deze manifesteerde zich het eerst in Larantoea. In 1902 had de radja, wellicht ter bezwering van de bij zijn leenheer gewekte ontstcmning, eindelijk de verklaringsring afgelegd, waaroer men reeds sedert 1898 met hem onderhandelde, nl. dat het gouvernement tegen schadeloosstelling de in zijn gebied bestaande hef-fingen mocht overaemen en hij geeii nieuwe belastingen kon opleggen. Het ojjzettelijk gedesorganiseerde bestuur, waaruit alfc adathoofden, die 5 radjas willekeur hadden kunnen beidlelen, successievelijk door hem waren verwijderd, moest op den ouden voet worden hersteld, en voortaan mochtengcen bin-nenlandsche aangelegenheden en rechtszaken van betekenis worden afgedaan, dan in overleg met de hoofden en den civiel-gezaghebber van Larantoea, met wien de vorst sedert jaren zoo goed als geen aan-raking had gehad. Doch, al vleide men zich met de hoop, dat het prestige naar buiten van den mach-tigsten, sluwsten en meest-aanmatigenden zelfbe-stuurder nu gebroken zou zijn, weldra bleek het, dat de man zich nog verre van onderworpen voelde. De maat, was vcl, toen hij een tegen den radja van Ado-nara in opstand gekomen hoofd niet alleen daadwer-kelijk steunde, dock zelfs huisvestte als dit zich te Larantoea vertoonde. In 1905 werd de radja ge-vangen genomen, van zijn radjaschap vervallen ver-klard en verbannen, terwijl een lid van zijn geslacht waamemend bestuurder werd. In 1912 is een zoon van den balling dezen opgevolgd.

Op de Solor-eilanden niet, zoals hiervoren ge-meld, de toestand sedert geruimen tijd reals te wenschen over. Om hierin verbet ering t e brengen was veelvuldig gewapend optreden van militair en politic needig. In 1909 (Ind. Stb. no. 542) werd het bestuur over de tijdelijke onder-afdeeling Solor, bestaande uit de eilanden Adonara, Solor en Lomblem, opgedragen aan den civiel ge-zaghebber van de tijdelijke onderafdeeling Oost-Flores. Bij Ind. Stb. 1914 no. 743 werden de eilanden Adonara en Lomblem als eene zelfstandige onderafdeeling van dien naam onder een gezagheb-ber te Wae Werang met bestuursassistent te Wae Komoe gesfeld7^terwijl I het eiland Solor bij de onderafdeeling Oost-Flores en Solor onder den civiel-ge-zaghebber te Larantoea werd geveegd. De toe-standen op de genoemde drie eilanden van de Solor-groep mogen thans als geconsolideerd worden be-schouwd.

De in 1895 nieuw opgetreden radja van Endeh was niet van zulk een krachtige persoonlijkheid als zijn in Mekka I, II, p. 317, 329. 2) Junguhn, Java, 11 f, J). 1265. — 3) overleden voorganger. In J 904 zag de Resident zich zelfs Zollinger, Verslag eunjer reis naar Bima en »aar ecnigo genoodzaakt een zijner onderhoofden te straiten. Hem werdopgedragen voortdurendoverleg te plegen met den te Endeh geplaatsten bestuurder. Vanaf 1905 begon men van uit Endeh als basis ook de binnenlanden te bezoeken. J40, — 6) Francis, Herinncringen uit den Jevensloop van een ambtenaar, Bat. 1856, II, p. 135, J42, J 36, J 83 <n bergbevolking, met name het complex-Ndocri, Buddingh, Reizen III, p. 332 en 279. 9) met die actie niet ingenomen. In Juli 1907 liep het bergvolk de plaats Endeh af en ver-brandde deze : in October d. a. v. werd een nieuwe aanval gedaan. Daar de troepenmacht, in het gewest aanwezig, onvoldoende werd geacht, om deze euveldaad te bestraffen, kwam eene

compagnie marechaussce onder kapitein Clinstoffel naar Florcs over. Als een wervehvind vloog Christ of-fel tusschen 9 Augustus 1907 en 1 M&art 1908 het. zoo weinig bekende birueiland door, van Oost naar West, van Noord naar Zuid, alles nederwerpend wat zich verzette, ook in de streek waar de tin-expeditie eeke geleeden had, daarmede het sprookje van de ontocankelijkheid der inlandsche schuilplaatsen aantoonend. Toen de schik of goed in zat, kwam de beurt weer aan het bestuur, hetwdk in den aanvang een in hoofdzaak militair karakter droeg. Met het civiel gezag over Oost-Flores en Endeh werd do opvolgor van Christoffel, de Ka-pitein Spruijt belast, terwijl West-Flores vanaf de Nanga Pandan tot Manggarai onder den in 1906 naar Flores gezonden Controleur werd gebracht. Endeh werd herbouwd en de registratie en ontwa-pening werden aangevangen met z. v. m. gelijk-tijdige belast high effing en aanleg en verbetering van wegen. Ingevolge Ind. Stb. 1907 n° 208 trad die Controleur nu als chef van de geheele Af-fdeling Florcs w. o. de Solorcilanden (Adonara, Solor en Lomblem) op, alhoewel zoals boven gezegd t ijdelijk zijne bevoegdheid over een deel van het gebied aan een militair was geedeleerd. In 1910 werd Zuid-Flores als een afzonderlijk onderafdeeling onder een civiel-gezaghebber gesteld.

Om een beter bestuurstoezicht op het eiland Soembawa mogelijk te maken, werd dit met het onder het sultanaat Bima ressorterende en op Flores gelegen Manggarai, bij Ind. Stb. 1909 no. 129 bij het gewest Timor gevoegd. Van dit gebied wordt weinig vernomen; over het geheel is het er rustig, belioudens eenig verzet in Augustus 1909 tengevolge van de verplaatsing der hoofdplaats van een der daloeschappen (driestuden), welk verzet spoedig gebroken was. Sedert 1912 is ook in dit gebied te Reg^en civiel bestuurder, die in overleg met een gevolmachtigde van den sultan van Bima agert, terwijl bij Ind. Stb. 1914 n° 743 Manggarai in 191 > in twee onderafdeelingen gesplitst werd met civiel gezaghebbers te Reo en te Rocteng. Alleen in <!- onderafdeeling Adcnara en Ldmblem is het militair en civiel gezag nu nog in e<5n hand vrcrcuigd. Op Flores komen belasting- en hecrendienstpostooji s van localen aard nu endan nog voor : de tot IUSV<t aan tucht niet gewende bevolking past zich HlechtH noode aan de nieuwe orde van zaken aan. Verbetci ii>g is echter allcrwege te bespeuren en de nolitieke toc-stand mag thans over het algemeen gunstig worden genoemd.

Lileraluur: J). Van Lijnden, Bijdragc tot de ken-nis van Solor en omJiggende eilanden, Nat. Tijdschr. v. N.-N. 1860, p. 443—531. - - 5) Brumund, Indiana I. p. J21—J40, — 6) Francis, Herinncringen uit den Jevensloop van een ambtenaar, Bat. 1856, II, p. 135, J42, J 36, J 83 <n Buddingh, Reizen III, p. 332 en 279. 9) Vosmaer, Bericht omtrent de kompong Gclting, Tijdfchr. Bat. Gei). DJ. XI (J 862).v— 10) Kluppel, De Solor-eilande)), waarin over Larantoea, ib. XX (1873). — 11) Heynen, Het christendom op het eiland Jlores. Studien op godsd., wetensch. en letterk. gebied, VIII, 1870, Hcrt. — 12) J. V. Visser, Baai van Rioem trigonometrisch opgeno

men (Manuscript) 1861. — 13) Schets van do expeditie in de baai van Rioein, Verh. en Ber. aang. h. zeewezet), Amst. 18G1, Pl. IV. — 14) Veth, Geogr. aantekeningen enz. Tijdschr. Aadr. Gen. I (1876), p. J 80—87, zie ook „Het eiland Flores” Tijdschr. v. N.-I. 1855, II p. 153. — 15) JRoos, lets- over /Endeh, Tijdschr. Bat. Gen. XXIV (1877) p. 481—532. — 16) Riedel, The island of Flores, Rev. col. intern. 188G, I, p. 243. — 17) Kleian, Voetreis over het o. deel van Flores, Tijdschr. Bat. Gen. XXXIV, 1891, p. 485. — 18) Vorderman, Het journaal van Albert Coifs, Bat. 1888. — 19) Jacobsen, Rciscu im O.I. Archipel, Pct's Mitt. 1890, p. 103. — 20) Van Schelle, Verslag van het onderzoek naar het voorkomen van tinerts houdende gronden op Flores, Bat. 1890. — 21) Midden-Flores, Tenein van actie der N. Flores-expeditie i: 500.000, Bijv. v. d. Loco- motief No. 225 Samarang 27 Sept 1890 en Ind. Mil. Tijdschrift 1893, II. — 22) Wichmann, Bencht iiber eine 1888—89 ausgefihrt Reisc etc. Tijdschr. Aadr. Gen. N. S. 1)1. VIII (1891), p. 188—294, en Id. ell. IX, p. 273. — 23) Weber, Ethnogr. Noti- zen iiber Flores und Celebes. Int. Arch. f. Ethn. (suppl.) 1890. — 24) Hoedt, Verslag der reis naar de noordkust van W.-Flores, Tijdschr. Bat. Gen. XXXVI (1893) p. 281. — 25) Mcerburg, Pioeje . eener beschrijving van land en volk van ilidden-Mangarai, Tijdschr. Bat. Gen. XXXIV (1891) p. 434, en Dagboek der reis, item XXXV (1892), p. 113. — 26) Couvreur, Een dienstreis benoorden Lantoekea, Tiklschr. Aadr. Gen. 1908, p. 551. — 27) Beckering, Beschrijving der eiJanden Ad on are en Lombcm behoorende tot de Solorgroep., Tijdschr. Aadr. Gen. 1911, p. 2. — 28) Pannekoek v. Rheden, Jaarb. Mijnweten, 1911. — 29) Beker, Het oogst- en oliefeest bij den Nachstain te Boa-wai, Bijdr. T. L. V. di 67 (1913) —4. — 30) H. B. Stapel, Het Mang- garaisie volk T. Bat. Gen. dl 56 (1914) p. 419. — 31) J. A. v. Stavrcn, De Rokka's van Midden Flores, I. Ind. T. L. V., Deel LVII afl 2, biz. 117 (1915). — 32) Wichmann, Over het tin van het ■ iland l'lores. Verslag gewone vergadering der Wis- <-i Nat uink. Afd. der Kon. Academie van Wet- 'chappen te An>st<rcclam 27 Juni 1914. Deel XXIII, biz. 215—231. — 33) Dric kralcmren op den \ulkaan Gili Modoc, T. A. G. 2c serie Deel XXXII (HH5),). 67<k — Koloniale vcrslagen. — Zeemans- gidH Dc(d JV, 1912.

Voor de kaarten wordt verwezen naar den Cata- logiH van kaarten en JJoekweiken. Afd. Hydro- grafie en naar de Sclitskaarl van Flores 1: 250.000

l' . i i i (T)zr.)

FLORES-STRAAT, tusschen de Okust van Flo-),<, : - : en de cilanden Solor ci) Adonura zeer ver- scliillend van diepte en breedte. De Noord- en Zuid- ingang der straat zijn zeer nauw en vormen (ireni- prijs- cerste, lu-t Nauw van Lantapcka, l'popt irechtcrvonnig toe en is op soinnigc plant sen Hlechts 0,() K.A.I. breed, de diepte neemt hier af tot 23 M., maar dit nauw i« volkomen schoon. Het jii-i-klei-i-gc(ceite der straal, waarin Straat Solor nil inondt, is een wijde, zeer diep kom en het Zviid- gmlccte, „si mat Lcwotobi is wed or snial en betrek- kelijk onthcp, de breedte is evenwel nergens minder dun 3 K.M., do minste diepte 20 M. V66r en in flzco hiaatse straat liggen een viertal kleinc, mile ro(8)ilanden, waarvan Kam bing, hot grootst on zuidelijkste, 36 M. hoog, com uitstekend zeemerk o pie vert. Op grooten afstand verkennt men dezon ingang nan de vulkanen Lobetobi op de ZO. punt van Flores, de Laki-Laki spits, kcgelvormig en bijna

ftlrijd rookende, en den Percampocan zwaar, massief als een N.W.—ZO. strekkenden rug. Voor verkenning van om de Noord heeft men de vulkanen llli Mandiri met twee bijna even hooge toppen en den rgelmatig kcgelvormigen Boling. Aan den voet van den eersten ligt op den Florcswal, bij den Z. uitloop van het Noordcmauw, Larantocka, de hoofdzel van de Roomsche katholieke missie in deze streken, met een veilige reede, waar men buiten het zware tij ligt.

De vcrtikale waterbeweging is gemengd met overheerschend d ubbeldaagseh karakter. De stroom loopt ongeveer om de 6 uur heen en weder en is in straat Larantocka buitengewoon sterk, uitcenloo- pendc van 6 tot 16 K.M. per uur. Deze sterke stroomen gaan gepaard met warrelingen, zoodat de doorvaart voor zwakke stoomers ondoenlijk kan zijn en voor groote schepen groote opletlend- heid eischt. In straat Lewotobi bereikt de stroom op verre na niet zulke snelheden en blijft steeds beneden 5 K.M. in het uur; de meeste stroom loopt hier onder den Florcswal en wel sterk overheerschend om de N.O. In de diepe, wijde kom midden in de straat loopen slechts zwakke getystroomen. Zie Zeemansgids O. I. Arch. IV.

FLORES-ZEE beN. Soembawa en Flores en afgesloten dobr de Patemoster- en de Postiljon-eilan- den door de eilanden Z.O. van Saleier, is een meet dan 5000 M. diep bekken, dat door de betrek- kelijk weinig diepe straten Sapeh, Linta en Molo, tusschen Soembawa en Flores, in verbinding staat met den Indischen Oceaan.

De niessoens zijn in de Flores-zee zwakker dan in de daar boW. geleger Bali- zee. De April-kente- ring duurt korter en heeft minder rondlopende winden, de O.Z.O. moesson zet niet zoo krachtig in en verflauwt eerder, de November kentering is ge- prononceerder, de West- moesson waait N.lijker en de krachtig, rgelmatig doorstaande wind in Januari is flauwer en waait minder constant. Reeds in het begin van April is de O.Z.O. wind overheerschend, maar in deze maand en in Mei worden rondlopende en veranderlijke winden nog dik- wijls waargenomcn. Alleen in Juni, Juli en Augustus staat de Z.O. moesson geregeld en vrij krachtigdoor, gedurende September en October gaat deze af, op deze ife wijze als hij in April en Mei opkwam. November is de kenteringmaand met rondlopende winden en in December begint de VVestmoesson, waarop inen dan evenwel nog geen staat kan ma- ken, vooral overad niet. Alleen gedurende Januari staat de Westmoesson geregeld door, in Februari is do wind flauw. In Maart konien reeds N.ljiko en O.ljike winden voor en is stilte niet zeldzaam.

Land- on zeewind zijn in zooverre merkbaar, dat de boido moessons '8 nachts geregldor doorstaan dan overdag; nachts is do wind Z.lijker, overdag N.lijker. Harde wind is zeldzaam, buien komen het gehele jaar door voor. In de bocht van Maocme- ro en daarvoor lieft men in Juni, Juli en Augustus dikwijls clagen lang stevig doorstaande Z.ljiko winden, welke over de laagte tusschon de bergen der Zuidkust komon.

Het weer in de Florcs-zcc is mooi en vast. In den Westmoesson on daaropvolgende kentering is hot veelal bewolkt en heeft men zeer holder zicht, bchal- ve winneer de wind naar hot Z. draait. In het begin van den O.Z.O. moesson klaart de kernel op, maar wordt het zicht, door de toenemende heiligheid voortelulend slechter tot dit in het laatst van Oc- ber, weer begint te beteren.

De warmte is in beide moessons niet hinderlijk; in den O.Z.O. moesson kan het *s nachts bepaald koud zijn, overdag maakt- de frissche bries de temperatuur dragelijk. In den West moesson is het over het algemeen ook niet te warm, hoewel de nachten lang zoo koel niet zijn; slechts de kenteringen zijn warm en drukkend.

De regenval is niet belangrijk, natte en droge seizoenen zijn scherp afgescheiden; de niceste regen valt van December tot April, vooral in de laatste maand zyn de regenbuien zwaar; Juli, Augustus en September zyn nagenoeg volkomen droog.

In de straten tusschen de eilanden st aat, gedurende de beide moessons, de wind sonis stijf door in de richting van den trechter, hoe nauwer de straat, hoe krachtiger de wind. In den *O.Z.O. moesson loopt een stroom om de Z.W., in den Westmoesson een om de Z.O.

De toestand der zee is over het algemeen gunstig; soms komt echter, zonder direct waarcmbare oorzaak, een vrij hooge deiniing voor. In den West- moesson is de zee kalm, aangenzin wind en zee dan met elkaar mode loopen; in den O.Z.O. moesson, is dit niet het geval en komt zee en hooge zee dikwijls voor.

De vertikale waterbeweging is gemengd met dubbel- beldagsch karakter. Het getij is het zwakst in het N.gedeelte der Flores-zee, de rijzing te Bonerate loopt uiteen van ruim 1 M. tot een enkelen d.M.; om de Z, en om de O. neemt het getij in bc- langrijkheid toe, te Bima bedraagt de rijzing ruini 1.5 tot 0.5 te Maomere bijna 3 M. tot enkele dM. Zie Zeemansgids 0.1. Arch. IV en voor natuur- kundige gesteldheid het art ike) ZEE.

FLUITBEKVISCH [*Fistularia*]. Naam van vischsoorten uit de zeeën der hete streken met een zeer verlengden snuit, welke aan het uiteinde door de mondenopening doorboord is, overeenkomende in vorm met den bek der naaldvisschen, waarmede zij verwant zijn (zie VISSCHEN). Maleisch: *Tolop*; in de Molukken *Trompelta* genaamd.

FLYRIVIER. Vormt voor een klein gedeelte do grens van de Nederlandsche met de Britsche bezit- (tingei) op Nieuw-Guinea. (Ind. Stb. 1895) o. 220). Zij vindt haar oorsprong dicht bij de grens tusschen Britsch en Duitsch Nieuw-Guinea en mondt met een groote delta uit in de Papoea golf. Zij were! in 1843 ontdekt; in 1875 door L. M. d'Albertis en Me Far- lane 50 KM., in 1876 door d'Albertis 800 K.M. en in 1890 door Me Gregor 970 K5L opgevaren.

FOEHR. Naam op de Kei-eilanden van een Honigzuiger, *Philemon plumigenis*; op de Aroe-eianden beet *Philemon novae-guineae* Wakoe; do Maleische zeelui noemen hem Boeroeng-siang (Moj- gen- vogel), cerf naam dien hij ook op Nieuw-Guinea *raagt. • 0. FOEJA. Zie KLEEDING.

FOEUE. Zie NOTEMUSKAAT.

FOENAL. Landschap behoorende tot de onderafdeeling Koepang der afdeeling Zuid-Timor en Eilanden van de residentie Timor en Ond. De Radja woont in het zuidoosten van het rondoin de hoofd- plaats gelegen Gouveroementsgrondgebied.

FOENICULUM VULGARE L. ZIE ADAS.

FOFAK-BAAI. Een ruime baai met nauwen in- g&ng aan de N.kust van het eiland Waigeo op ongeveer 130° 45' O.L. van Gr. De kusten zijn meest steil; de 0,6 K.M. breede ingang en de volkomen beschut- orte, ruim 7 K.M. lange baai zelve zijn schoon en van niet te groote diepte. Zie Zeemansgids O. 1. Arch.

FORT DE KOCK. Hoofdplaats der vroegere Residentie "Padangschie Bovenlanden op Sumatra, gelegen op het- plateau van Again, aan den ooste- lijken rand van het bekende Karbouwengat .(zie daarvoor OUD AGAM), in de ohinddelijck nabij- heid van Merapi en Singalang. De plaats ligt juist op de waterscheiding tusschen de Agairivier en de Masang, dus tusschen die van de Straat van Ma- laka en den Indischen Oceaan. Door de hooge Jigging van 900 M. boven den zeespiegel heeft Fort de Kock het klimaat van een Zuid-Europeeschen zomcr, met heerlijk koule nachten. De gemiddelde temperatuur is er 21° C. Door weersinvloeden kan in enkele uren de temperatuur aanmerkelijk af- nemen, waardoor het er wel pens gis als op een Hollandschen herfstsdag. De geinidd. jaarlijksche jegenval is er 233G ni.M.; het regent ci' juist voldoende- de voor de teelt van allerlei Europeesche bloemen in den vollen grond. Fort de Kock staat dan ook ver- kend als een dorado voor rozen, die alleen te lijden hebben van te froschie regenbuien in den regentijd (October— an uari).

Het fort De Kock, eerst Sterrenschans geheten, werd in November 1825 op dri Boekit Tinggi, een heuvel aan den O.lijken rand van het Karbouwen- gat, opgeworpen door den kapitein Bauer, nadat hij bij Songai Lan dir (ten W. van het Karbouwen- gat) een afd. Padri's had verslagen. Dit fort werd de hoofdpl. der residentie Pad. Bovenlanden en de zetel van den Resident; bij de gew. reorganisatie van 1913 is de residentie opgeheven. De hoofdpl. is bij de Inlanders Boekit Tinggi blijven hecten. Fort de Kock is bekend door de Woensdag- en Zaterdag- niarkten, welke op de fraaie passer worden gehouden ; sedert 1906 zijn hier ruime mai-kt-, visch- en vleesch- hallen gebouwd, alle het eigendom der be volkin g van de nagri's in Oud Agam. Op mooic dagen wordt de Zaterdag- markt (die het drukst is) wel door 40.000 menschen bezocht, die van wijcd en zijd >< r (rein, per bendy of te voet aankojnen. Het feit dat hier zoo vele wegen sameiikonien, maakt F. de K. tot de belangrijkste inarkplaats. Fort de Kock ligt aan den „grooten postweg", den eersten <(ro)(tci) transport-weg, van Padang naar Pa jo Koc^mboei), dien het Nederlandch bestuur Hot aanglegtin. De afstand naar Padang is K.M., die naar Pa jo Kocmboch 33/ K.M. De weg naar Pa jo Kocimboch, waarlangs de spoorlijn in aangleegd, over het ruini 11 K.M. O.lijk gelegen Baso : HJaat in Z.O.lijke richting een rijweg af naar J'aba : Patah (en Fort van der Capollen), in 1906 aangleelgd (ah ver bet mi) g' van den zoogeuaaniden „weg der zvcvci oorlannen", op paardenpud, dat dien maain kreeg door het aantal oorlammcn, dat vroeger aan de soldaten werd uitgedeelcd bij e'n marsch in dil zware terrein. Naar het Z. is Fort de Kock verbonden met Padang Paneljang (ruim 18 K.M.) door weg en spoor, welke over het zadcl tusschen 3Ierapi en Singalang loopen. Naar het N. is Fort de Kock met Locbock Sikajing verbonden (79/ K.M.); in het Tjclang van hot verkeer langs dozen weg, en om de noordelijke luiidstrekn, cvenals de onderal d. Fort van der CapeJen meer aan te sluitcu aaji de spoorlijn, is op 1 Mei 1915 een Gouv. automobiel- dienst geopend; het direct beheer is in handen van een administrateur te Fort de Kock, den zchcl van den dienst; een werktuikkundige staat hem terzijde. Talrijke goede wegen verbinden de voornaamste na- gri's in Oud Again met elkaar en met de hoofd plaats.

De alhier gehouden jaarmarkten (Pa kan Ma la in) droegen reel bij tot meerdere bekendheid van de

producten van het land en tot bevoorclering van Industrie en huisvljt. Een Icding voorziet de st ad van holder broil water van Soengai Tanang aan den voet van den Shiggalang, waar in 1906 een groot zwem- bad were! aangelegd. Er zijn te Fort de Kock een Europeesche school, en Kweeschool voor Ini. onderwijzers, een Holl. Maleischo school, en cniagne GOTTY. lagere scholen voor Inlanders. De plaats telde in 1915: 315 Europeanen, 650 Vreemde Ooater- lingen en ; ± 1550 Inlanders. (Zic verder OUD AGAM)Zr 7、二

FORT DU BUS. Naam van de vereterking, waarin de eerste Nederlandsche nederzetting op Nieuw-Gui- nca was gelegerd. Ze werd opricht in 1828 en was gelegcn bij Lobo aan de Triton-baai in de Zuidwest- kust van het eiland op 3° 43' 30 " Z.B. en 134° 15' 4 " O.L. Die nederzetting geschiedde om tegenover de andere Europeesche mogendheden feitelijk het bezitsrecht te toonen op het westelijk deel van Guinea. Toen dan ook op den 24 Augustus van dat jaai- de vlag op de, nog on vol tool de, vers terking werd gcehesen, verklaarde de com missaris der In- dische regering, in naam en van wege den Koning der Nederlanden bezit te nemen van de gdeelte, dat begrensd were! door de kustlijn gelegen tusschen de 41° O.L. op de zuidkust, noord west en noord- waarts verder loopende tot aan kaap Goede Hoop (T. Jamoersba) op de noordkust.

De ver-terking bestond uit een dubbelgepalissadeerde, vierkante recloute, aanvankelijk slechts met een binnenruimte lang en breed 25 Ned. ellen en met een bevel van de luitenant der infan- terie. Later werd de redoute vergrout en hare bezet- ting versterkt. Ongunstig gelegen, nabij een moeras- sig teirein en een zwaar bosch, had de bezetting jecds van den aanvang af buitengewoon te lyden van ziekte en van aanvallen van Ceramers en in- boorlingen. Hoewel later de bevolking minder vij- aiKischap loonde, waren de verliezen, welke de kleine lczetting door ziekte leed, zoo groot, dat in het jaar 1836 moest worden besloten de jcdoute af te hreken en <lc nederzetting op te heffen.

1) (ticurigt lotgevallen van de bezetting van het du Jjus zijn uitvoerig bescreven in : A. Haga, Nederlandse Nieuw- (Guinea, 1884. Decl II, b) z. 24

(; 7.

FORT VAN DER CAPELLEN. Ondcrnaf. der a!<1.Tanah Datar, Residentie Sum. Westk., met gehjiaainig*- hoof<1 pl. (Inl. naam Batoe Sangkar). Ktandpl. van een Controlcur b/h B.B. Zij oiuvt het <ugculijk (e l'annah Datar, „(le bakemat der Minangkaf'aurU, de landstreck ten Z.O. van den Merapi, l) (: t stroomgebied tier Ombilin-rivier, speciaal van haar linko-zijtakken de Baugkawas en do Solo; de Jiaigkawas, die op de Z.helling van den Merapi ontspringt, stroomt langs Pariangan (ziealdaar)endoor de Larch nai Paneljang; — de Sdlo, die ontspringt op de O.lijke helling van den Merapi, stroomt tusschen dwell en den Sago, van welke vulkanen zij het water on (vangt door verachillende beken, o.w. genoemd worden de Kapoeoean (zie Andalas) en de Batang Sigaiengcong, waaiiaan Fort van der Capellen ligt. Scio stroomt verder langs den W.lijken v<ict vai- den Goenoeng Bongsoe (Minangk. Bon- soo), die even ten O. van Fort van tier Capellen ligt. Aan(!en voet van dien berg, leefden bij Batoc Patah de vorsten van Pagar Roetojting, de nazaten van do Hindoesche vorsten, die daar regeerden en van wier aanwezigheid op die plaats en in den omtrek tai van bewijzen zijn overgebleven in den vorm van

vci- sierde en bescreven steenen. Men vindt die te Pagar Kocjoeng, Tandjoeng, Pariangan, Limo Kaocm, Boekit Gocmbak, Ponggongan, Batoc Bapa- hat en Socroaso (zie bij die namen, en vgl. Oudh-- Versl. 2dc kw. 1912, bl. 41, Nos. 17—2).

De Merapi beheerscht geheel deze landstreck, die door haar zeer geaccidendeerd terrein slechts tegen overmatig hooge kosten door een spoorlijn aan het not van Sum. Westk. verbonden kan worden. Met 1 Mei 1915 werd echter een Gouvernements autobus- dienst in de Padangsche bovenlanden ingesteld, welke ook de onderafdeeling Fort van der Capellen aansluiting aan bedoeld spoorwegnet verschafte. Het eigen lijke Tan ah Datar is slechts vruchtbaar, waar het terrein uit verwerde vulkanische produc- ten bestaat; de irrigatie laat nog te wenschen over, doch getracht wordt hierin te voorzien door de Selo op te stuwen en het water af te leiden, zooals in het klein reeds door de Hindoo's werd gedaan bij Batoc Bapaha-t (zie aldaar).

Fort van der Capellen, dat op een hoogte van 461 M. ligt, heeft een aangenaam klimaat, de nach- ten zijn koel, de gemidd. jaarlyksche regenval be- draagt 1639 m.M.; in het midden van het jaar heerschen krachtige valwinden, waarschijnlijk als gevolg van de ligging ten opzichte van den Merapi—in het algemeen doet de wind hier een groot verschil ontstaan met het klimaat van het onge- veer even hooge, doch windwakke Pajo Koem- boeh.

De onderafd. is dooi-sneden van goede wegen ; Fort van der Capellen is in N. richting via Tabat Patah (16 K.M.), en Baso verbonden met Fort de Kock (36 K.M.) en ook met Pajo Koemboeh (via Tabat Patah en Piladang; afst. F. v. d. C. — P.K. 38 K.M.). In W. lijke richting is de hoof dp', via Simaboer en Pariangan verbonden met de spoor- halte Kocboe Karambil (21 K.M.), in Z.lijke richting met de halte Ombilin ^aij, het Singkarakmeer (18 K.M.), terwy l-nTZ?O. Iijke richting de minst geacci- dendeerde rijweg loopt, die bij Sitangkai (30 K.M.) N.lijk ombuigt naar het bijna 8 K.M. verwijderde aldaar) en welke weg bij Goegoek Tjino een zijtak naar Sawah Loento (via Talawi) heeft.

Een bekend goed uitvoer-product is de cassia; de beste dozer Sumatra-kaneel levert Andalas, tegen de helling van den Marapalam, op den weg naar Lintau. Bij de gew. rrcorg. van 1913 (Ind. Stb. 321) is de onderafd. veldjeeld in de districten Pariangan, Socroaso, Soengai Tarap en Lintau. Het fort „van dor Capellen" is in 1822 afgebakend in de on mid- (lelijke nabijheid van den lava-heuvel Batoe Sang- kar, door den kolonel Raaff, die bij de achtere volging der Puidri's na een gevecht bij Gorooren (1—4 Maart), tot hi or doordrong. Het is do eerste definitieve vesting der Nederlande, is in de Pad. bovenlanden; den 2(>sten Jlaart hadden cr do eerste besprekingen plaats met de volkshoofden van Tan ah Datar; de oude benteng is tot Gouv. school verbouwd. Don- dcrdags wordt op de fraaie pasar (ijzeren hallen) een zeer drukke markt- gehouden; een waterleiding is in aanleg. Na Fort van der Capellen zijn de voor- naamste jilaatsen in de districten Pariangan, Soe- roaso en Soengai Tarap: Simawang aan den O.lijken oover van het Singkarakmeer (tot 1913 een. laras der onderafd. Padang Pandjang), Pariangan (zie aldaar), Simaboer (belangrijke Maandag-maikt), Soengai Djamboe, (Baramban (markt), Tabat, Limo Kaocm (markt), Gorooren, Soengai Tarap (markt), Tandjoeng Alam, Salimpaeng (zie aldaar), Bau Rau (markt, blikslagerij, ook door vrouwen

beoefend), Koemango (markt; bakemat dor Minangk. marskrammers), Soemanik (markt), Soengajag en Tandjoeng (belangrijke pasars), Minang-kabau, Rambatan (markt), Soeroaso (markt, zie aldaar). Voor het district Lintau, zie LINTAU en, BOEO. . . *

3 * : " : FOSSO. Feesten ter ere van de geesten door de heidenen van de Minahasa en cidars gegeven. Voor »京, >+* 京bgzonderheden zie MINAHASA

FRAMBOESIA TROPICA is een, in de tropen endemisch voorkomende, slepend verloopende, algemeen besmettelijke ziekte, die overcut haar is van de eene persoon op de andere, zich kenmerkt door het / optreden van eigenaardige knobbels op de huid, en

veroorzaakt wordt door een specifiek mikro-organisme, de door Castellani in 1905 ontdekte *spirochaete* *pernans s. pallida*. Deze mikrobe heeft veel

oever-
I over-
eenkomst met de in datzelfde jaar door Schaudinn bij Syphilis gevonden *spirochaete pallida*. Zij onderscheidt zich echter volgens Von Prowazek van deze, doordat zij een weinig dikker is, haar windin gen niet zoo stijf en regelmatig zijn, haar uiteinde dikwijls haakvormig is omgebogen, het lichaam niet zoo elastisch en bestendig van vorm is, niet zoo regelmatig zweepdraadvormige eindaanhangsels vertoont, aan het uiteinde stomper is, een eindzweepdraad zelden kan worden aangetoond, cn duidelijke lengtdeelingen aanwezig zijn.

De overentbaarheid dezer ziekte van persoon op persoon werd reeds in 1848 aangetoond door Paulet, die 14 negers er mede besmette, en bij hen na verloop van 10—20 dagen een knobbel zag optreden, die bij 10 der geente personen ontstond op de plaats van inenting. In onze kolonien werd in 1881 door Charoluis dezelfde proef met denzelfden uitslag herhaald. De framboesia tropica werd reeds door Jacob Bon-tius beschreven in zijn werk *Historiae naturalis et medicæ orientalis libri sex* (1629) onder den naam van *Amboynsche pokker*. Naar het uitedijk van den tot voile ontwikkeling gekomen knobbel en dicns gelijkenis op een framboes werd aan deze ziekte in 1759 door Sauvages de naam van *framboesia tropica* gegeven. De Franschen noemen haar *Pian*, naar den naam, die er door de inboorlingen op de Anti lien aan gegeven wordt; de Engelschen *Yaws*, in navolging van de West-Afrikaan-sche negers. Op Java noemen de inlanders haar *patok* op de Oelassers' en de Ambonsche eilanden wordt zij *boba*, op Ternate *bobento*, op Benkoelen *nambi*, op 'eU'poerde genoemd, terwijl ook nog de Malcische narnen *doedoel* en *salempara* gebezigd worden.

Volgens Kayser komt in onze kolonien framboesia meer voor bij inlanders dan bij Cliineezen, en onder de inlandsche lijdens meer bij kinderen dan bij volwassen personen.

De framboesia begint met een primaire aandoening, die gewoonlyk 2 weken tot 2 maanden na de besmetting optreedt. Volgens sommige schrijvers gaan aan dit optreden algemeene verschijnselen vooraf, zooals koorts en pijn in de ledematen. De meeste schrijvers geven aan, dat deze primaire aandoening volkomen overeenkomt met de later optredende efflorescenties, en zij zou dus het uiterlijk moeten vertoonen van een typischen framboesia-knobbel. Kayser nam herhaaldelyk waar aan de on-dere ledematen een zweer, met een eigenaardig woekerenden bodem, waaraan de meden niet eerder werd overgegeven

doening. Gewoonlyk krijgt men echter deze laatste niettoezien, en komen de lijdens eerst onder behandeling als do huid met talrijke knobbels bedekt is. Do primaire aandoening zetelt gewoonlyk op de onderste lichaarscheft, bij kinderen dikwijls op de lippen (*mother yaw; iboe boba*). Nadat deze eenigen tijd heeft bestaan, ontwikkelen zich gewoonlyk vrij plotseling vlekken, papels on andere veranderingen op verschillende plaatsen der huid. Aan deze algemeene uitbraak gaan dikwijls, maar lang niet altijd, algemeene verschijnselen vooraf: gevoel van onwel zijn, lichte temperatuursverhoeding, pyn in de ledematen en in de gewrichten, lichte maag- en darmstoor-nissen, slechte slaap, delirien, maar vooral nachtelijk-ke loofdpijnen. Als een van de eerste verschijnselen zag Kaijser op den romp, hetgezicht en voornamlyk op de boven arm en in de becnen, grijswitte, onregelmatige vlekken optreden, waarop zich puntvormige verhevenheden bevinden. Deze vlekken, stuiver tot rijks-daalder groot, zijn meestal niet scherp begrensd, cn jeuken een weinig. Op de han den cn de voeten zag hij die vlekken nooit. Zij kunnen weer geheel verdwijnen, of men ziet uit hen zich de latere efflorescenties ontwikkelen. In de eerste plaats treden dan papels op, soms vrij spits, zoodat zij den vorm cn de grootte hebben van een halve rijstkorrel. Zij zijn grijswit van kleur, lichter gekleurd dan de omgeving, en hebben op den top een geelachtig epidermisshubje, dat of geheel droog is, of waaronder zich een spoor grijs-grauw vocht bevindt. Deze papels kunnen over het geheele lichaam voorkomen, doch niet op het behaarde hoofd. De papels verdwijnen, of uit hen ontwikkelen zich de karakteristieke framboesia-knobbels. Dit zijn vlakke verhevenheden, rond of ovaal, ter grootte van een stuiver tot ten kwartje, gewoonlyk slechts een paar m.M. hoog, bedekt met een geelachtig korst, en omgeven door een rooden, iet-wat geïnfilteerden zoom. Vervijert men de korst, dan vindt men daaronder een papillaire woekering, bedekt met een grijs grauw beslag, en waarin enkele capillaire bloedingen zichtbaar zijn. De korst kan ijdigen en de papel verdwijnen, onder achterlatting van een vlek, die later of donker gekleurd, of juist, L pigmentarm is. In andere gevallen groeien de papillaire woekeringen verder uit, de korst wordt dunner, verdwijnt, ende typische gezwellctjes, die op framboezen gelijken, komen bloot. Zij bereiken de grootte van een erwit tot die van een knikker. Zeer-likwylj niet men do dicht bijeenstaande incncvloeien en ecu groote, woekende massa vormen. Het nicest komt dit voor bij de lichaansopeningen, om den mond, den neus, op de oogleden, om den anus en de genit-alien. Zeer veelvuldig vormcn deze woekeringen (krii)gen, doordien het centrum genecht, terwijl zij zich peripher uibreiden (ringworm) yaws). Meestal is de rand zeer kringen onderbroken. cn vindt men half-cirkel- of hoefijzervormig gezwellen, die gedeeltlyk uit vrije, gedeeltlyk uit mot korsten bedekte woekeringen bestaan. Het aantal woekerende papels cn kringen kan het tot de honderden loopen. Zij kunnen op het geheele lichaam voorkomen, waarbij soms zelfs het behaarde hoofd niet gespaard bhft. Bij de genezing droegen zij in, en worden vlakker, of bijn slotte geheel te verdwijnen, met achterlatting van een of n meestal gepigmenteerden, soms pigmentvrije pick-

In de handpalmen en op de voetzolen vertoont do ziekte een eigenaardig becd. Er ontwikkelen zich onder de dikke opperhuid aldaar papillaire woekeringen, die zeer pijnlyk zijn, en crst zichtbaar worden als de ziekte komt op zij door een bloefschakelen komen

kloof, dan blijkt het, dat veelal de wodkeringen grooter zijn, dan men oppervlukkig zou meenen: Oklimoogroote knobbels zijn lang niet zeldzaam. Zij komen het meest voor bij volwassen mannen aan de voetzolen, en worden *hoeboel*, *kraboe*, *noerriboe*, ook wel *poenah* genoemd.

Kayser beschrijft een tweede aandoening in de handpalmen en op de voetzolen voorkomende als uiting ener framboesiabesmetting, bestaande in droge, schijnferende plekken, in wier midden de huid gedeeltelijk glad en vciduid is, terwijl hun rand iet- wat geïnfiltrceerd kan zijn. De omgevende epidermis is aan de binnczijde los en aan de buitcnzijde vast, zoodat do vclcken als het ware door een schilfer- kraag omgeven zijn. Om en onder het nagelbed ko- men ook framboesiaknobbels voor; somtijds is de ge- heele nagel omgeven door een verdikten wal van pa- pillomateuse woekeringen. Op het gehemelte en in do keel zijn nog nooit framboesiaknobbels waargeno- men. Of zij voorkomen in de inwendige organen is niet bekend, en bovendien moeilijk vast te stellen. Er bestaat bij lijderna aan framboesia gewoonlijk een algemene, niet pijnlijke vergrooting der lymph- klieren.

De ziekte kan jaren lang duren, gedurende welk t ijdsvrcloop tijdperken van schijnbare genezing worden afgewisseld door nieuwe uitbraken. In de symptoomloozc periode is de Jicder voor een nieuwe besmetting van buiten immuun. Het algemeene be- vinden blijft meestal good, soms echter vermageren de lijdern, en een enkele maal komt door uitputting ook wel eens een sterfgeval voor.

De inlanders behandelen patek met sulphas cupri (*troesi*), waarvan met bedak of sirilikalk een papje wordt gemaakt, dal op de knobbels wordt gelegd, en daarop blijft kleven. Soms wordt ook wel een ge- kuuwde sinhpruim gebruikt. De beste middelen ter behandeling zijn kwikpraeparaten, jodetuui kalicum en salvarsan.

Do ox- velen wordt de framboesia ghoucnen voor • PH ^< Avijzig- len vonn van syphilis. „Het vcrschil in <lc vcevhijnsden zou clan afhankelijk zijn van ras, Icvpsi/cwoonten, en misschien van ad ere, nog on- l)- k(-nrlr voorwaarden', (Kayser). Deze meening be- ru- ' < > p < l < : gicoot- ' < > v i ' rccnkomst in het klinisch ver- dor be ide zickt- Hi, de overconkomst van het bij zii'kten gev- iiii<l(-n inikro-organismc, de by bei- dc ziekten positiv<f nit vallende zoogen. Wassermann- f-hc react i, ei)do gcheel gelijkhiidende therapie. Ofschoon ■ l(ondanks deze opvatting onwaarschijn- li-lik i : : ie ietchtig, onidat bij dezelfde volkstammen z<ctowel framboesia als syphilis voorkomt, is bovendien door <lc experimentecllc onderzoekingen van Neisscy, Baermann en Iffalberstiidter op apen (ma- cncueB, gibbon, ocrang octan) hare onjuistheid go- bleken. JJ<l genoemde apensoorten konden met fram- bocsia worde) besmet, en waren dan nog gevoelig voor een besmetti'g mot syphilis. Omgekeerd konden met Hyphiliis besmettie apon nog met framboesia worden besmet. Dit zou niet het geval zijn als syphilis en framboesia nitingen waren van dezelfde ziekte.

Literalmur. J. D. Kayser. Voordrachten over tro- piHhc huidzickten. J kit avia 1911. — Neisscr, Baer- Jlalberstaedter. Experimentelle Versuche iiljcr Frainbocsia tropica an Affen. Miiinch. med. Wochenschr. 1906. — Halberstaedter. VVcitere Un- tersuchungen ubor Fruinbocnia tropica an Affen. Ar- beiten aus dein Kaiserl. GesundheitHame, Band 2G, j 907. — Charlouis. Vierteljahrschr. fiiir Dermatologic und Syphilis, 1881. - FRANCIS (EMANUEL), deb. 7 Maart 1798 uit

Engelsche ouders te Alap- * bij Cochln (kust van Malabar), trad hij vroegtijdig in Britschen zeedienst, dien hij echter tencgvolgc van de stranding van zijn schip in 1815 verlcet om in burgerlijken dienst bij het Engelsche bestuur te Bantam als kleik overtegaan. Bij de overneming der bezittingen in den archipel trad hij in Nederlanschen dienst, werd in 1818 assistent bij het revenue depart, en in 1819 commies bij de hoofd- inspectie van financier!. Weldra werd hij voor vcrschillende zendingen gebezigd en in 1821 aan den Commissaris voor Borneo, in 1823 aan dien voor Pileinbang en Billiton en in 1824 aan dien voor Makasser toegevoegd, en verwerf zich daardoor een< uitgebreide kennis der Buitenbezittingen Qp Java was hij van 1822—1823 werkzaam als opziener Iste klasse der landel. inkomsten te Pandcglang (Bantam) on, na in 1825 benoemd te zijn als ass.-res. te Padapg.-Y&n 1826—1828 assistent-res. to Bantam. Daarna werd hij weder in de Buitenbez. geplaatst : in 1826 als assist.-res. te Bcnkoelen, in 1831 als Commissaris voor Timor en in 1832 voor Borneo's West- kust, in 1833 als adjunct-commissaris voor de Buitenbez. Als resident van Sumatra's westkust (1834—1837) was hij getuige van do laatste worsteling der Padri's : daarbij kwam hij herhaalde malen in bot- sing met het militair gezag, tencgevolge van zijne meening dat de burgerlijke bestuurders zelfs in oor- logszakon de leiding niet gehcel aan die macht be- loorden over to laten. Naar Java overgeplaatst, werd hij in 1838 res. van Rcmbang, in 1839 res. van Madiocn, uit-welke betrekking hij tencgevolge van een verlof naar Nederland eervol ontslagen werd. Na zijne terugkomst wt rd Francis in 1846 Commissaris voor Men ado, in 1848 inspecteur van financien en verliel in 1851 's lands dienst om als president der Javasche bank op te treden. De function, aan dien post verbonden, warden 12 jaar door hem vervuld; daarna keerde hij naar Nederland terug, waar hij 3 Sept. 1880 te Delft over Iced. Het Djati- gesticht te Batavia dankt zijn ontstaan aan het initiatief van Francis.

Van zijn hand zagen het licht o. a. de belangrijke „Hcrinneringen uit den levensloop van men Indisch ambtonaar", 3 din., Bat. 1856 en „De Regeerings- bcginsolen van Ned.-Indie, gctoest aan de bchoefte van Mocdcrland en Koi." Leiden 1864.

FRANJEPOOT. Behoort tot do strandloopercs, doch de voorteenen zijn aan beide zijden voorzien van een lobvormig vlies; merkwaardig is zijne ge- woontc om al zwemmende het voedsel te zoeken, dikwijla zeer vor in zee to zwemmen en de parsing in het water te verrichten. In den Ind. arc hi pel zijn twee soorten waargenoinen (*Phalaropus hyperbareus* en *Crymophilus Julicari2cs*). Eerstgenoemd soort met con bijzonder fijnen bok komt op den doortrek algemeen in de Molukken voor.

FRANSCHEN IN DEN MALEISCHEN ARCHI- PEL (DE). In de eoi-stc helft der 16de eeuw leefdo in Dieppe de bekende reed or Jean Anco, die zijnen on- dcrnieningsgeest toonde o.a. door het aanknopen van haudclsbctrekkingen met het Oostcn. Misschien is hij door andere landgenooten in dozoij) voorafge- gaan; er wordt althans gowaagd van vroegere pogin- gen. Maar dat hij mot andren tot dat doel schepen uitrustte, staat vast. Koning Frans I nam deel in de kosten, aan de exp die to verbonden, en toonde daardoor mot de daad zijn minachting voor do pausorlijk bul, die in de nieuwe werelden de grenslijn trok tus- schen Spanjo's gobied en dat van Portugal, zoodaals hij het eens in woorden deed, toen hy naar de clau- sulc in Adams testament vroeg, waaraan zijne broe-

dors van het Iberischo schief-eiland het recht ontleden, de nieuwe wereld onder elkander te verdeelen. Dne schepon vertrokken in 1527 uit Dieppe naar Azie, gedeeltelijk onder Icding van Portugeezen. Twee dier vaartuigen zagen den Maleischer archipel niet. Het derde schijnt Sumatra te hebben bereikt, waar het zou zijn gestrand en het scheepsvolk ver- moord. De berichten zijn echter verward en tegen- strijdig. Meer zekerheid hebben wij omtrent een an- deren tocht, eveneens van Dieppe uit ondernomen, en ook mot medewerking van An go. Twee schepen, onder Icding der gebroeders Jean en Raoul Parmen- tier, maar onder voorlichting van con Portugees, vertrokken van daar in Maart of April 1529. In October bereikte men Sumatra^ Westkust- Tikoe werd bezocht, Indrapoera aangedaan. Zickten met veel- vuldigen doodelijken afloop onder't scheepsvolk (de beide Parmentiers stierven), en weinig resultaten van de pogingen om handelsbetrekkingen aan te knoo- pen, leidden tot het besluit terug te keeren en den 22sten Januari 1530 werden de Stevens weder naar het vaderland gewend, dat behouden werd be- reikt.

Lang zou het duren, voordat een Fransche vlag opnieuw in den Maleischen archipel werd ontplooid. Wel werden in den tusschentijd Fransche schepen uitergest naar and ere landen buiten Europa, mis- schien ook naar Oost-Indie, maar pas in Mei 1601 verlieten opnieuw twee schepen voor rekening van eenige reed era van Saint-Malo, de Laval en de Vitre, een Fransche haven, ditmaal Saint-Malo, met be- stemning naar de eilandzee, en wel naar Atjeh.^ Beide bodems hadden mannen aan boord, die be- schrijvingen van dezen tocht hebben gegeven, nl. François Martin de Vitre en François Pyrad de Laval. Hollandsche en Engelsche zedieden bevonden zich aan boord der schepen, welke stonden onder de leiding van Michel Frotete de la Bardeliere et Francois Grou du Clos-neuf, die beide onderwegstierven. Een der bodems, de Corbin, verongelukt in Juli 1602 bij de Maladiven en Pyrad, die de reis met dit schip medemaakte, beschreef zijne lotgevallen op die eilan- dengroep en elders in Azie. De Croissant, het and ere schip, bereikte in Juli 1502 Atjeh: de bemanning werd beleeft op t van gen, handelsbet rekkingen wer- den aangeknoopt. In November werd de terugreis aanvaard, de Croissant verongelukt bij de Spaan- sche kuet, de bemanning werd gered door Neder- Jandscheschepen.

Niet lang na deze niet sdiitterend geslaagde expe- ditie werd den 1sten Juni J 604 een Fransche Oost- Indische Compagnie opgeicht, waaraan door Neder- landers in ruime mate werd deelgenomen. Het duur- de echter jaren (tegenwerking onzer O. I. C. was een der oorzaken) en niet, dan nadat in 1615 eene reorganisatie dier Compagnie had plaats gevon- den, door daaraan nieuwe krachten toe te voegen, dat een scheepstocht naar Indie werd ondernomen. Alt hans twee van de vier Fransche schepen, welke in 1617 de Nedcrlanders in „Bantam_ kwamen van het g<-> kochte aai'de Nedej'landers en Engelschen veront- rusten, zijn door deze combifYatie uitgezonden. Zij waren in 1616 uit de haven van Dieppe zeil gegaan onder bevel van Charles de Nets en Augustin de Beaulieu. In Februar 1617 kwamen zij voor Bantam, waar de Nederlandsche autoriteiten onmid- dellijk en met goed succes hunne landgenooten, wel- ke op die schepen dienst deden, trachtten in handen t? k 瑣 gen, op grond van de bepalingen der Staten- Generaal, welke het in dienst treden onzer landge- noaten ten behoeve van de vaart op Oost-Indie bij vreemden verbod. Deze maatregel was uitdrukke-

lijk door de Bewindhebbers, welke op de hoogte waren van deze onderneming, aan hunne vertegenwoor- digei- s in, t Oosten gelast. Den Franschen word door den Pangcran een logo te Bantam ingecruimd, maar hunne handelsooperatien gelukten niet zeer goed, on- eenig als zij onder elkander waren en onbekend met do commerciele toestanden daar. Toch dekte de lading van het eone schip, dat in Frankrijk terug kwam (het andere werd verkocht) de kosten van den tocht. Nieinand van deze expeditie bleef te Bantam achter. *

Dit schip had nog niet den Maleischen archipel verlaten, toen de beide andere bodems, waarvan hierboven sprake was, Java bereikten. Deze waren voor rekening ener combinatie te Saint-Malo uitergest, hadden via Koromandel het Maleische cilan- denrijk bereikt, in Atjeh peper opgekocht en Malaka aangedaan. Aan hun hoofd stond, daar de Fransche bevelhebbers waren overleden, een Nederlander, Hans de Decker, een der vele landgnooten, die ook weder aan deze expeditie deel hadden genomen. Ook nu werden deze door de Nedcrlandsche autoriteiten te Bantam van de schepen gelicht. Deze laatste gin- gen echter nu veel verder: een der schepen werd aan - gehouden en later verbeurd verklaard. Dit geschied - de op grond, dat het schip eld era in Azie zeeroof had gepleegd onder Nederlandsche vlag. Maar de bedoe- ling was, daardoor den Franschen te bletten, met Bantam hand el te drijven. In Europa is hierover heel wat te doen geweest en onze O. I. Compagnie moest een aanmerkelijke som als schadevergoeding betaalen. Het tweede schip was gelukkiger en keerde met een lading naar zijn land terug. Een factorij werd te Bantam gesticht.

In Frankrijk liet men zich door al doze bezwanni niei van de vaart op den archipel afschrikken. Reeds in October 1619 verlieten drie schej)en, te Dieppe uitergest, de haven van Hon Hour onder bevel van Augustin de Beaulieu, die een beschrijving van <len tocht heeft gegeven, en Robert Grave. Ook deze expeditie had met veel bezwaren te kampen. Na geza- menlijk de Kaap de Goede Hoop te zijn omge- varen, scheidden de schej)en van elkander; zette met 秘 n schip koers naar Bantam, De met de twee andere naar Koroni andel, waar l)ij lading voor Atjeh wilde innenen, Tu Juli H)20 kwam Grav6 bij Sumatra in de nabijheid van TikoO. Uet volk was echter zoo door zickten verzwakt, dat het schip niet meer kon wordci) bcHtuul en Tikoe nk; t bereikt. SlechtK cen vierde van de bemanning waw in leven, toen deze bodem, door een Nedcrlandsch vaar- tuig opgebracht, le Bantam aar kwam, jiini)dd(: l)ijk werd het weder vrijgelaten door den Jaad van De- fensie der vercenigde Engels(小 en en Nedcrlanders, die toen met de vloot van defciiNie Bantam blok- keerden. Ja, Grav6 kreeg verlof, naar Bantam !<, gaan en daar do peper tot eet) voojuf vastgesteldn j)rijs op te kooj)en, inits hij twee denlen welke in 1617 de Nedcrlanders in „Bantam_ kwamen van het g<-> kochte aai'de Nedej'landers en Engelschen veront- rusten, zijn door deze combifYatie uitgezonden. afwloinl. Verstcikt door een der andere Frurif)hc Schepen, door De Beaulieu hem toegezonden, giug (have onder bevel van Charles de Nets en Augustin de Beaulieu. In Februar 1617 kwamen zij voor Bantam, ran een huis bouwde. Hij hield zich echter nira aan de overeenkomst met zijne Euroj)escho concurren- ten gesJoten, en to(2n hij, na pepej te hebben opg<-> kocht, met zijn <56n schip (het andere moest hij we- gens geldgebrek verkoopen) wilde vertrekken, werd dit op last van den Raad van Dcfensie in beslug gc- nomcn. Het geraakte later in brand. Ook deze han- dcling j)ict niet na, hare terugwerkiug in Europa to doen gcvoelen. Grav6 verti ok met de overgeblivenen

/, /? ■ ' ' ' , , , ' . ■

dcr zijnen naar Atjeh, waar hij De Beaulieu ontmoette.

Deze had Tikoe, dat toen onder Atjeh stond, in December 1620 bereikt. Hier werd hem geen handcl toegestaan. Hij zond een der schepen nu naar Bantam om vertrok zelf naar Atjeh, waar hij in 1621 aankwam. De Sultan wikle dozen hunnen concurrent als troef uitspielen tegen do Nederlanders en Engelschen, maar de peper stond hij hem daaront; niet goedkoopcr of dan aan dozen en de handel in ' , Tikoe werd hem niet ingeruimd. De Beaulieu zag dan ook geen voordeel in zijn verblijf op Atjeh, waar zijn volk door uitspattingen zeer verzwakte, en bc- proefde zijn geluk op t Maleische schiereiland. Te vergeefs. In Atjeh teruggekeerd, vond hij daar Grave op een Engelsch schip, gcreed naar Europa te ver trekken. Thans verkreeg hij van der Sultan van Atjeh verlof, te Tikoe handel te drijven. In Januari 1622 had hij daar zijne lading vol en spoedig keerde / hij naar Frankrijk terug. Maar de Compagnie was ontnoedigd?

De factorij daarentegen van Saint-Malo te Bantam breidde hare betrekkingen uit. Zij knoopte die aan met Atjeh, met Djambi, met Djapara, Makasser, enz. Ook andere pogingen om met den archipel in handelsbetrekkingen te blijven, schijnen van Frankrijk nil te zijn ondernomen. Er is weinig zekers van bekend. Alleen schijnt als vaststaand te mogen worden aangenomen, dat met al deze en de vroegerc pogingen slechts werd beoogd het bevordcrn van commercieelc relation, on dat niet aan het vestigen van staatkundigen invloed schijnt te zijn gedacht. Van 1622 tot minstens 1631 vindt men Franschen handclende op Makasser, later treft men hen nog aan in Atjeh, in 1682 worden ook zij tengevolge der bekende gebeurtenissen uit Bantam verdreven, waar zij nog een factorij hadden. De koloniale geschiedenis van Fmnrkijk echter heeft zich weinig bezig te hou- < < n met het Maleische eilandrijk: hare belangrijst(: bladzijden zijn geschreven v 66r-Indie en op de eilanden heosteen Afrika. Wei heeft Ledcwijk XIV, voorgelicht door Nedci landers, grootc plannen geha- < > p Banda, maar het is hij *lannen gebleven en in den ar- < hi) cl heeft < le ?s(!rlclaiKische Oost-Indische Compagnie, na de < lcrste mislukte pogingen, bo ven be- Hproken, weinig I(lij < len ghad van de concurrentie < lcr l'rausclietij. Alhen de betrekkingen, welke Fran- 90 i - Cui on, eons (I i rectu r-generaal van do Neder- lan(H(h : O. I. later gedurende encklc jaren de Ici- < ler (LT l'ransche aangelegenheden in het Oosten, on- 舟 ■ v 1670 met Atjeh, Bantam, Makasscr, enz. trachtte te onderhouden, dienen hier aangestipt. Wat in de eerste helfter 18de eeuw word beraaid, handelHhetrekkingen met Atjeh en een vestiging op Nieuw-Guinea, was van weinig gewiclit of liep op niets uit. Het geluk(e echter den Franschen, die kruidnagelen en de muskaattoot over te planten naar Mauritius, met we lk dood in J 754, 1769 en J771 dat eiland mt naar hot Oosten van den Malei- Hcheu archipel schepen werden gezonden. Maar de belangrijkste tochten, waarop FranHche schepen den Malci<chen archipel aandeden, zijn ' de bekende ont- dekkingsreizen, in do laatste helft der 18de eeuw, waai'aan iiaincu zijn verbonden als die van Bougain- ville, Ent recastcaux, enz. enz. Hel bezoek in 1783 dcr vloot van den admiraal De Suilren als bondge- noor der O. I. C. was een gebeurtenis, die gecncrlei inbreuk inaakte op onze belangcn en had niet tot doel betrekkingen van welken aard ook inct de be- won ers van den ar' : chipel aan te knooien. Bit te

schrijven behoort niet tot het beatek van dit artikel, zoomin als het verhaal van wat in de Napolcoticche periode en wat daaraan vooraf is gegaan, de Fran- schen op hebben verricht en vcmiimd te ver, s. / 广 婿 richten. / . - 亡, . *

Literat' ar. — Behalve de bekende NeUcrlandsche koloniaal-geschiedkundige werken en de daar aange- / haalde literatuur P. Bonnassieux. Les grandes com- pagnies de commerce (Paris, Pion, Noui-rit, 1892), p. ' « 253 ss.; D. Macpherson, History of the European / commerce with India (London, Longman, enz. 1812) p. 254 ss.; P. Gaffarel. Les colonies franqaises (Paris, < Gerner BaiJiere, 1880); F. Magon de Saint-Elier, < Tableaux historiques, politiques et pittoreuses de : ", File de France I (Port-Louis, 1839) p. 120, s. 167— 172; H. Costomct des Fosses. L'Inde fran'aise T avant Duplex (Paris, Angers, 1887); O. I. A. Collet, file de Java, sous la domination fran'aise (Bruxel- les, Falk, 1910) en de daar aangehaalde literatuur..

FRANSEN VAN DE PUTTE. Zie PUTTE (FRAN- SEN VAN DE).

FRAXINUS GRIFFITHII Clarke, fam. *Oleaceae*. Kedhang (JAV.), Kadjoe kedhang * , y 七加Boelen (JAV.), Selaton (JAV.), de J a vaansch^ Esc 6, grootc boom, die behalve in Oost-Java, ook in Voor-Indie en op de Philippijnen, gevonden is. De bladeren wor- den gedroogd en met tabak gerookt als een onschad- delijk opiumsurrogaat.

FREDERIK HENDRIK-EILAND. Zuidwest-hoek van Nieuw-Guinea, door een breeden zeearm — Moeli of Prinses Mariannc-straat geheeten — van het overige eiland gescheiden en door de Benschach- kreek van het eiland Komoran of Silam. Het ont- ving zijn naani van de Marine in 1835 bij de cersto doorvaart van do Prinses Marianne-straat, waarbij het dus blook dat dit gedeelte een groot eiland vorm- de. Door de bevolking wordt het Dolak genaamd.

Reeds in 1623 zette de ontdekkingsreiziger J. Caretensz, op zijn reis langs de zuidkust van Nieuw- Guinea, nabij Kaap Valsch, de u iterate west punt van het eiland, voct aan wal, doch werd door het vijandig optreden der strandbevolking tot terugkeer naar boord gcnoodzaakt.

Aan de zccczijde is het eiland onvruchtbaar eii schaars bevolkt; nabij de Modi wordoik vele kam- pongs en nederzettingen aangetroffen. / f' / ■ f

FREGATVOGEL. De Fregatvogel behoort terf do ordc der Roeipotigen (*Seganopodes*). Hij heeft buit- tengewoon lange vlcugelen en een zeer langh diep gevorkten staart, zeer kleine pooten, bewoont rots- achtige kuststreken en wordt dikwyls zeer ver in zee aangetroilen, vliegt verbandend hoog en lang, doch zweint nooit, zoo zelfs zich nooit in het water bege- ven, doch valt dikwyls vcmioeid op schepen necr, vooral bij hevige stormen. Do klcino Fregatvogel (*Fregala ariel*) bewoont do Mokuksche zee, is groen- zwart met een gelen keelzak. De grootc soort (*Fre- gat' aquila*) wordt in den gchelen Indischen archipel nu on da' aangetroflen. Deze vogels voelcn zich met allerlei zeedicren en soms met den buit van andere vogels, dien zij zoo lang vervolgen, dat dezo hun voedsel uitspuven, hetgeen do Fregutvogels onder het vallen wed er opvangen.

FREYCINETIA, fam. *Pandanaceae*. Klimplanten van dozelfdo familie als de Panclancn, overal in Ne- doilancsch-Indie in do boomcn klimmend te vin- den* /

FRIEDERICH (RUDOLPH HERMANN THEO- DOR), werd geboren 7 Januari 1817 to CoblejU? als zoon van August. Friedrich (de zoon teckende Erie-

derich) en Augusta van Pannewitz z. Hij had zich a an de hoogeschoolen te Berlijn en Bonn in de Semitische talen, als apotheker in zijn geboorteplaats door. Daarna toog hij doch ook in Ket Sanskriet geoeffend. Zijn vuri- ge wensch naar Utrecht en deed zich inschrijven als student in de was zijne studien in Indie zelf en vooral in den Indischen wis- en natuurkunde. Na zijn candidaats-examen gedaan arclipel voort te zetten. Eigon midde- len ontbraken hem echter, waarom hij zich wendde tot den hoogleeraar Taco Johnston, agricultuur-chemicus naar Edinburg, en keerde Roorda te Delft (1844) en diens bemiddeling inriep om in na drie jaren naar Utrecht terug, alwaar hij in 1847 den eene wetenschappe- Hjko betrekking door het grand van doctor in de Wis- en Natuurkunde verwierf. Als Gouvernemet naar I-die te worden gezoriden. Toen hij agricultuur-chemicus tier Indische regering naar Java daarop ten antwoord kreeg dat hiertoe weinig gezondon, richte hij te Buitch- zorg een landbouw-vooruitzicht bestond, be- sloot hij dienst te ncmen en schcikkundig laboratorium in en deeci'in den hem koloniaal te worden. Hij kwam 7 Febr. 1844 te aangewezen werkkring tal van on- deraoekingen, waarvail Hardenvyk aan, werd reeds 1 Oct. 1844 sergeant en hij de resultaten in druk deed verschijnon. Zoo schreef hij verrok met het schip Olivier van Noord 30 Nov. d. a. v. o.a. over den in- vloed der houtbosschen op het klimaat, van Hellevoetsluis naar Indie, alwaai* hi) door over de cul- tuur van suilterriet, over proeven met bemoeuing van het Batavi- aasch Genootschap bij het suikerrietsap in verband met de fabricatie, over cassave, leger voor memorie werd gevoerd en als adjunct- koffie, soerenbast- en in het Tijdschrift voor N.-I. 1850 bibliothecharis bij het Ge- nootschap aangesteld werd. Hij 2e deei, „Over het nut der bomesting van rijstvelden en verliet het leger 20 Januari 1851 te Batavia. Hol Genootschap belastte heui met verschillende zendingen over Java en naar Bali; vooral de laatste zending leverde gewichtige result at en op. Nadat hij in 1863 van verlof FRYKENIUS (SIMON HENDRIK). Geboren uit het gewichtige result at en op. Nadat hij in 1863 van verlof huwelijk van L. B. Frykenius, raad, scliepen en Regering ene bijzondere commissie opgedragen tot het burgemeester te Wijk bij Duurstede met A. C. Rade- opsporen, afteekenen en bekend maken van opschriften maker, gedoopt te Utrecht 28 Maart 1747. In 1776 was hij en an- dcre historische monuments.. Daartoe reisdo hij luit. bij het College ter admiraliteit te Amsterdam, en 17 over Java en een deel van Sumatra : hoogst gewichti- ge Nov. 1777 kapitein ter zee bij de admiraliteit van West- ontdekkingen, vooral van epigrafischen aard, ,waren Friesland en het Noorderkwar- tier, en later luit-koL en daarvan het gevolg, zoodat hij reeds in Sept. 1870 in het kap. t. zee ten dienste dor Kepubliek. Den 23sten Mei bezit was van afdrukken in papier maché van meer dan 1791 werd hij met Mr. Nederburgh, Altling en Van 70 beschreven steeuen. De slechte toestand zijner Stockum benoemt tot Commissaris-generaal over alle Compagnie's bezit- tingen in Indie en van de Kaap de gezondheid maakte hem echter onge- schikt voor Goede Hoop, en tot commandant en chef van's Lands en meerdere werkzaamheden; hij bleef ach- terlijk in het Compag- nio's navale macht in Indie. In Nov. 1793 to indienen der verslagen van zijne werk- zaamheden en in Batavia aangekonicn, aanvaardo de commissio spoedig werd in Febr. 1869 eervol uit 's lands hare taak; weldra kwam Nederburgh echter geheel onder den invloed dor'teen te Batavia overheerschende familieregeering van Altling en Siberg, en Frykcnius was niet krachtig genoeg om zich daartegen mot goed gevolg te verzetten. Reedin in Dec. 1795 vrczocht hij zijn ontslag; voordat hij dit echter verkreeg, overleed hij 6 Juni 1797 te Batavia.

dienst ontslagen. Bij Gouv. Besluit 25 Juni 1869 no. 10 werd hem als ambtenaar belasi met wetenschap- >elijke nasporingen in N.-I. pensioen verlcend. Hij overleed 28 Juli 1875. Het door hem byeengebrachte materiaal, in het Museum van het Bat. Gen. v. K. en W. bewaard, heeft reeds tot zeer belangrijkl studien aanleiding gegeven. Van hem verschenen Verklar- ing van inscriptien op gouden j-ingen van Java*en van eenige symbolen op de ringen, Tijdschr. Bat. Gen. II 1856, 471; Hindoe-oudheden aan de grens van Bantam en het district Sadjna, afd. Lebak, Tijd- schr. Bat. Gen. III 1855, 32; Beschrijving van een inetalen 德 wabeeld, in 1855 gevonden in de desa Te- karran in de res. Scerakarta, Tijdschr. Bat. Gen. VIII, 3e S. II, 1859, 72; Verklaring van 7 platen, voorstellende de vereerde goden en godin nen van Bali, T. v. N.-I. 1849; Aanteekeningen over de hoofdtimpels van Kadoe en Djokjakarta, Tijchichr. Bat. Gen. XIX (1870), bl. 44J, XXIII (1876), bl. 36J; Over de omgeving van het Oengarangeb, Tijd- schr, Bat. Gen. XIX, bl. 50J; Rapport overoudheid- kundige reizen gedaan op Java, Tijdschr. Bat. Gen. XXIII, bl. 42; Verslag aangaande oudheden op den G. Segara in Tegal, Not. B. G. XIX (1881), bl. J 9— J21. ZioVerh. Bat. Gen. XXI, J846—J847 Jcgcd. 10J.

FROMBERG. (PIETER FREDERIK HENDRIK) Den 19der« Feljr^ 1811 te Amsterdam geboren. Hij |

werd opgelcid voor de pharmacie en bracht eenige jaren hoogeschoolen te Berlijn en Bonn in de Semitische talen, als apotheker in zijn geboorteplaats door. Daarna toog hij naar Utrecht en deed zich inschrij- ven als student in de wis- en natuurkunde. Na zijn candidaats-examen gedaan te hebben, vertrok hij als assistent van den Hoogleeraar Johnston, agricultuur-chemicus naar Edinburg, en keerde Roorda te Delft (1844) en diens bemiddeling inriep om in na drie jaren naar Utrecht terug, alwaar hij in 1847 den eene wetenschappe- Hjko betrekking door het grand van doctor in de Wis- en Natuurkunde verwierf. Als Gouvernemet naar I-die te worden gezoriden. Toen hij agricultuur-chemicus tier Indische regering naar Java daarop ten antwoord kreeg dat hiertoe weinig gezondon, richte hij te Buitch- zorg een landbouw-vooruitzicht bestond, be- sloot hij dienst te ncmen en schcikkundig laboratorium in en deeci'in den hem koloniaal te worden. Hij kwam 7 Febr. 1844 te aangewezen werkkring tal van on- deraoekingen, waarvail Hardenvyk aan, werd reeds 1 Oct. 1844 sergeant en hij de resultaten in druk deed verschijnon. Zoo schreef hij verrok met het schip Olivier van Noord 30 Nov. d. a. v. o.a. over den in- vloed der houtbosschen op het klimaat, van Hellevoetsluis naar Indie, alwaai* hi) door over de cul- tuur van suilterriet, over proeven met bemoeuing van het Batavi- aasch Genootschap bij het suikerrietsap in verband met de fabricatie, over cassave, leger voor memorie werd gevoerd en als adjunct- koffie, soerenbast- en in het Tijdschrift voor N.-I. 1850 bibliothecharis bij het Ge- nootschap aangesteld werd. Hij 2e deei, „Over het nut der bomesting van rijstvelden en verliet het leger 20 Januari 1851 te Batavia. Hol Genootschap belastte heui met verschillende zendingen over Java en naar Bali; vooral de laatste zending leverde gewichtige result at en op. Nadat hij in 1863 van verlof FRYKENIUS (SIMON HENDRIK). Geboren uit het huwelijk van L. B. Frykenius, raad, scliepen en Regering ene bijzondere commissie opgedragen tot het burgemeester te Wijk bij Duurstede met A. C. Rade- maker, gedoopt te Utrecht 28 Maart 1747. In 1776 was hij luit. bij het College ter admiraliteit te Amsterdam, en 17 Nov. 1777 kapitein ter zee bij de admiraliteit van West- Friesland en het Noorderkwar- tier, en later luit-koL en kap. t. zee ten dienste dor Kepubliek. Den 23sten Mei 1791 werd hij met Mr. Nederburgh, Altling en Van Stockum benoemt tot Commissaris-generaal over alle Compagnie's bezit- tingen in Indie en van de Kaap de Goede Hoop, en tot commandant en chef van's Lands en Compag- nio's navale macht in Indie. In Nov. 1793 to Batavia aangekonicn, aanvaardo de commissio spoedig hare taak; weldra kwam Nederburgh echter geheel onder den invloed dor'teen te Batavia overheerschende familieregeering van Altling en Siberg, en Frykcnius was niet krachtig genoeg om zich daartegen mot goed gevolg te verzetten. Reedin in Dec. 1795 vrczocht hij zijn ontslag; voordat hij dit echter verkreeg, overleed hij 6 Juni 1797 te Batavia.

FRYKENIUS (SIMON HENDRIK). Geboren uit het huwelijk van L. B. Frykenius, raad, scliepen en Regering ene bijzondere commissie opgedragen tot het burgemeester te Wijk bij Duurstede met A. C. Rade- maker, gedoopt te Utrecht 28 Maart 1747. In 1776 was hij luit. bij het College ter admiraliteit te Amsterdam, en 17 Nov. 1777 kapitein ter zee bij de admiraliteit van West- Friesland en het Noorderkwar- tier, en later luit-koL en kap. t. zee ten dienste dor Kepubliek. Den 23sten Mei 1791 werd hij met Mr. Nederburgh, Altling en Van Stockum benoemt tot Commissaris-generaal over alle Compagnie's bezit- tingen in Indie en van de Kaap de Goede Hoop, en tot commandant en chef van's Lands en Compag- nio's navale macht in Indie. In Nov. 1793 to Batavia aangekonicn, aanvaardo de commissio spoedig hare taak; weldra kwam Nederburgh echter geheel onder den invloed dor'teen te Batavia overheerschende familieregeering van Altling en Siberg, en Frykcnius was niet krachtig genoeg om zich daartegen mot goed gevolg te verzetten. Reedin in Dec. 1795 vrczocht hij zijn ontslag; voordat hij dit echter verkreeg, overleed hij 6 Juni 1797 te Batavia.

FURCROEA [*Fourcroya*] GIGANTEA Vent., fu>n. *Amaryllidaceae*. Plant met een roset van vlczocig bladeren, afkomstig uit tropisch Anierika. Uloeiwij ze ved op die van de Agave's of honderdjarige Aloii'b gelijkend. Vooral op Mauritius komt doze plant vec! gekweckl en vrcwilderd voor, waardoor zo den naam van *Mauritiusshenep* draagt. De bladrcn leveren eon uitstekende vezcl. Op Java heeft do cultuur het nog niet verder dan tot proefnemening gebracht.

FUUT. Van de futen komei in den Oost-Indischen Ai'chipe] slechts een twcetaJ, underling inocijlijk zu onderscheiden, met de Europeesche kJeinc fuut, ha- gelzakje of doodaars, nauw ver wan te vormien voor: *Podiceps tricolor* en *novae-hollandiae*; zij ieven op moerassige plaatsen en ko/nen in levcnswijze)ncf. de Europeesche woort overcnc. Volgens Hojslicld is < : Javaansche naam titihan; op Celebes heeten doze vogel tangocleJe.

G.

- GAAI. Zie KRAAI.
- GAANE. Temataansch district, beslaande het zuidelijk schiereiland van Halmahra bezuiden de rechte lijn getrokken van kaap Dehe Podo, op de westkust, naar Foja, op de oostkust. Deze lijn is de grens tusschen Temataansch en Tidoreesch gebied en werd! 27 October 1814 bij contract tusschen de sultans vastgesteld.
- De bergketen, die dit schiereiland vormt en van de uitloopers de kust zeer dicht naderen, is tot ongeveer 850 M. hoog.
- Men vindt er twee kanipongs, een naar Gaane di clalam en een aan de oostkust. Gaanc di loewar, door een bergpad met elkander verbonden. De hevolking is mohanimedaansch en staat onder een districtshoofd, dat tevens Oetoesan is. Het is in de tot dit district behorende wouden, dat nog vele houtsoorten aan de kust worden geleverd en levering van materialen door den sultan aan Gouypnemen worden gekapt en naar de bevolking drijft eenigen handel met Batjan.
- GABA. Zie RUST.
- GABA-GABA. Hoofdnerfen der bladeren van den Sago-palm, die door stevigheid uitmunten en worden voor het vervaardigen van wanden, zolders, soms ook van vloeren.
- GABELENTZ (HANS GEORG CONON VON DER). Geb. 16 Maart 1840 te Poschwitz bij Altenburg, studeerde hij te Leipzig en Jena in de rechten en bekleedde verschillende rechterlijke betrekkingen, doch legde zich vooral toe op de studie van het Chineesch; sch. Nieuw-Zeelandisch enz. en werd in 1878 buitengewoon Hoogleraar in de Oost-Aziatische talen te Leipzig, in 1889 in de Oost-Aziatische talen en algemeene taalwetenschap te Berlijn. Hij overleed aldaar 12 Dec. 1893.
- Behalve verschillende geschriften over het Chineesch, die van zijne hand verschenen, gaf hij met Dr. A. B. Meyer uit: *Beitrag zur Kenntnis der Mandschischen Sprachen*, Abhandl. Sachs. Ges. Wiss. 1882 en schreef hij *Handbuch der Aufnalime frenuler Sprache*, 1892.
- 11 ij vva< <le zoon van H. C. VON DER GABE- JJsN'Z, geb. 13 Oct. 1807 to Altenburg, eveneens grootkeiner van het Chineesch, den Klerijver van i "iitijsuchungen ueber die Mandschischen Sprachen (J 86(—JH63), een beroemd taalkundige, die naar men zegt 80 talen kendo, en tevens als lid der parlo- monten to Frankfurt en Erfurt en als Minister-president in Altenburg in 1848 en volgend jaren cono- liticke ro] speelde. In zijne „licitriage zur Sprachen- kuitide" 1852 vindt men een spraakkunst van hot Dajaksch. Hij overleed 3 Sept. 1874 op zijn land good Lcminitz bij Triplin.
- GABOES. Onderdistrict van het district Krade- nan van do afdeeling Grobogftn van do residentie Scinarang. In do nabijheid van de standplaats van het onderdistrictshoofd Gaboes heeft men potro- leunibronnen.
- GABOES (MAL.). Zie ALSTONIA.
- GABOES (IRAN). Zie SIANGENKOPVIS-SCHEN. CHINA.
- GABOES LAOET (IRAN). Zie GRONDELS.
- GABOESAN (MAL.). Zie SCAEVOLA.
- GADAH. Zie HARDER.
- GADELE (JAV.). Zie GLYCINE.
- GADING. Controle-afdeeling met gelijknamige hoofdplaats van de afdeeling Un* Kraksaam, regentschap Probolinggo, residentie Pasoeroean; Zij heeft slechts 6en district en wel van denzelfden naam.
- GADING. District van de afdeeling Kraksaan en het regentschap Probolinggo, residentie Pasoeroean. Het heeft 4 onderdistricten met 46 desa's en had op 't einde van 1905 54000 in woovers, o.w. 20 Europeanen en 1 Chinees. De standplaats van het districts- hoofd is Wangkal. Vroeger was dit district een belangrijk Gouvernemens koffiedistrict.
- GADING-STREEK of de streek der Kabonongah- desa's (zie bij KABONONGAN), in Djokjakarta, al- dus genocmd naar de Klapa gading, een geel soort klapper waarvan de bast op ivoor (gading) gelijkjt. In deze streek gelegen in het Zuiden van Djokjakarta, alwaar de grond eenigszins ziltig is, groeien de klapperboomen buitengewoon voordeelig.
- GADIS. Zie BATANG GADIS.
- GADJAH (Olifantsberg). Hoogste top van den G Salak op de grens van Buiten zorg en de Preanger- resentschappen, 2250 M. hoog.
- GADJAH, GADJAH BOTOENG, G. GAMBOET, G. HOTANG. Zie OLIFANT.
- GADJAH MATI. Onder deze benaming (doode olifanten) wordt verstaan een van de overige Ja- vaner onderscheiden klasse van menschen in de Vorstlanden, die als stalknechten aan de hoven dienst doen en waarvan de vrouwen rijzweepen en stalgercedschap voor de statiepaarden van den vorst vervaardigen. Do voorvaderendezer menschen worden gezegd gekomen te zijn van het omstreeks 1500 gcsticht Boven-Pasoeroeansch rijkje Scnggoe-roeh of Gadjah Mada, welken laatste naam het rijkje waarschijnlijk ontleende aan den beroemden Patih van den Madjapahijfschen vorst Ha jam Woerock. Gadjah Mad a. Na de veroveriing van Balam- bangan door Sultan Agoeng in 1639 moet het genoemde rijkje door Mat ar am zijn ten. onder ge- bracht en een deel dor bewoners van de Kawi- Smcroe- en Bromo hellingen als slavon naar Mata- ram mdegevoerd. Waar nu de woorden Gadjah ma- da in hot Javaansch de beteekenis hebben van woest-sterke clifanten, werden wellicht deze als nlavcn niedgenomen. Jciden bij wijzo van woord- spoling door de Javanen Gadjah in&ti, de doode olifanten, genoemd.
- In hot Javaanscho Wetboek NawA.13, Prad5.t3, van 4 October 1818 (art. XXIV) worden de Gadjamti'n te zamen genoemd met do Kalang's en Pinggir's [zjo op deze nainon] en voor hen, even- als voor do Pinggir's, bepaald dat in hun zaken tusschen man en vrouw, de vrouw dor voorrang zal hobbon. Blykbaar is (dit een overblijfsel uit vroegero matriarchulo maatschappijlijk instellingen. bij bedoelde klassen van menschen.
- Zi(Jav. Ned. Woordenboek y. Gericko & Roorda verbeterd door Dr. A. C. Vreode deel II biz. 612: .(Veth Java 2c druk (1907) IV biz. 104.. , A
- GADJI (IRAN). Zie ZEEBAARS.
- GADJIHAN (JAV.). Zio STACHYTARPHETA.
- GADJOES (MAL.). Zie ANACARDIUM.
- GADOENG. Zie DIOSCOREA.
- i GADOENG SABRANG (JAV., MAL.). Zie SMILAX >

GADOENG TJINA (JAV., MAL.). Zie SMILAX CHINA.

GADOK (SOEND.). Zie BISCHOFIA.

GADOK. Dcze plaats ligt op ruim 300 M. hoogte aan den grooten postweg van Buitenzorg over den Pentjak naar de Preanger-Regentschappen en heeft eenige bekendheid gekregen door het herstellings-oord, dat er eenige jaren (1870—1885) bestaand heeft. Men vindt er een warm bron met koolzuur-houdend water.

GADONGAN (JAV.). Zie TACCA PALMATA.

GAFFRON (HEINRICH VON). Geb. te Grebel (Pruisen), 28 April 1813. Oveleden te Sindanglaja 2 Nov. 1880. Vcrtrok in J 839 als fuselier naar IncfidTlii 1840 toegevoegd als tekenaar eerst aan het lid der natuurkundige commissie Dr. E. A. Forsten, daania aan het lid dier commissie Dr. C. A. L. M. Schwane. Maakte zich verdienstelijk door de aanwijzing van steenkolenlagen in het stroonigebied van de rivier Riam Kiwa (Z.O. Borneo). In 1849 benoemd tot Administrateur van de steenkolenmijn Oranje Nassau te Pengaron (Z.O. Borneo). In 1851 word de G.-G. gemachtigd hem te beschouwen als bezittend het radicaal van ambtenaar 3e kl., en maakte hij verdcr carriere bij het Binn. Bestuur. Van 1860 tot 1868 was hij Assistent resident van Billitok.

Zijn geschriften, gepubliceerd in het Natuuk. T. v. N.-I. II (1851) p. 30—40, V (1853) p. 225—232, VI (1854) p. 145—150 en 165—167, XX (1859/1860) p. 130—134, betreffen vooral het voorkomen van ertsen in Borneo.

Verder vindt men nog beschrijvingen en kaarten van Von Gaffron in de voIgende geschriften: Pijnappel Gz., J., Beschrijving van het westelijk ge-deelte van de Zuid-en Oosterafd. van Borneo (de afdeling Sampit en de Zuidkust.) met kaart (1846—1848), naar vier rapporten van 1853 van H. von Gaffron. Bijdr. Taal., Land- en Volk, van N.-I., 2de reeks, III, 1860, p. 243—246. Martin K., Neue Fundpunkte von Tert iaigrcscinen im Indischen Archipel. An bang: Von Gaffron 's geologische Karte von Sud-Borneo. Sammlungen des geol. Reichs- museums in Leiden, de Serie, Band I (1882), p. 179—193, mit geologischer Kart e des siid lichen Borneo, gezeichnet van H. von Gaffron (1843—1848).

GAG. Zie

GAGA. Zie RUST.

GAGAK. Naam bij de Maleiers voor een kraai. *Corvus enca*. Zie ENKAK.

GAGANG-BAJEM. Javaansche naam voor eenc Stelkluit-soort, *Himantopus candid-us*; op Celebes heet *Himantopus leucocephalus*, Lillino.

GAGAP. Zie VAARTUIGEN.

GAJAHAN. Javaansche naam voorde Regen wulp, *Numenius jhaeopus*; op de Aroe-eilanden heet-hij Gogal, op Gora in Koelikea. Op Sumatra heet *Numenius louijirostris*: Terok.

GAJAM. Hoofdplaats van het district Sapoei, contr. afd. Kangean, afd. en regentschap Soemenep, res. Madoera. De desa Gajam Jigt op het eiland Sa-poedi en heeft een tamelijk goede haven. De Gouvernemenfistoomer, welck de geregelde cojnunicatie tusschen Soemenep en den Kangean-archipel onderhoudt, doet Gajam eenige keeren pemiaand aan. Er zyn eenige Chineezen en Arabieren gevestigd. Be handel n'et Panaroe kan en Soemenep is niet onbe- langrijk// • :

GAJAM. Zie KLIPVISSCHEN.

GAJAM (JAV., MAL., SOEND.). Zie INOCARPUS EDULIS.

GAJANG (MAL., MOL.). Zie INOCARPUS,

GAJO LAND, L a n d b e s c h r i j v i n g. Het Gajoland omvat het centrale bergland van den N. Barisan. Naar allo zijden wordt het afgesloten door een breeden gordel van door oerwoud bedekt hoog-gebergte, waarachter zich naar het W., N en O. de Atjehschc berg- en laaglanden uitstrekken tot aan den Oceaan. Drie geweldige bergketenen strekken zich O.—W. over het laiidschap uit en onnuden dit niet slechts naar buiten, doch zonderen ook daarbinnen vier scherp van elkaar geschiedn gebiedsdcclen af, t. w.: 1. Laut, d. i. het meerge- bied rond de Laut Ta war, omvattend de N. keten.

2. Dorot (met Samar Kilang), besloten tusschen de N. en de Cent rale keten, en uitmakend het dal van de Woih ri DjCmer of Djanibo Aje. 3. Gajo Loeos of Tanjo, een breede 900—1000 M. hooge inzinking tusschen de middelste en de Z. keten, omvattend het boven-stroomgebied van de Tri-parivier. 4. SGRbodjadi, dat in het N. O. ligt aange- vlijd tegen het hooggebergte, en een deel omvat het boven-stroomgebied van de Peurcula^a rivier.

J., Edu. De Laut Ta war, gclegen op een hoogte van 1205 M., 16 K.M. lang, 4 a 5 K.M. breed, 56 K.M.² giwt, en maximaal 75 M. diep, is geen kra- termecr, al zou de naburige, nog werkzame vulkaan- kegel Boer-ni-Telong op de Z. helling van den Boer Kol ook and ere doen vermoeden. De met lichte wouden bed ekt e bergten, welke het meer omgeven treden aan de W. zijde terug en maken daar plaats voor uitgestrekte sawahvlakten en dicht bevolkte kani pongs als Kebajakán, Bobasan en Ta ken gon. Ook aan de Oostzijde is dat, zij het in mindere inate het gcval. Bij Taken gon wordt dit rand gc- bergte doorbroken door de Peusanrivier, die het uit het meer overvloeiende water afveert en in wier bovenstroomgebied liggen de kampong- complexen Ketol en Kong of PCGaseng. Il-(t Laiit- gebied komt on ge veer overeen met de tot de orider- afdeling Takóng6n, afdeling Noordkust van Atjeb, gerekende ressorten van Rod jo Tje((Beibusan, Rod jo Boekdt en Rod jo Siah Octaina. Takdngdn is de standpJaatH van den Civiclcgzag<1>|<-i-, chef van de gelijknamige onderafdeeling.

2. Dorot. Naar het N. wordt dit begicmd <h, "r Klioton (2600 M.) en Boer ni K6ra (2000 M.), die als een muur 1000—1500 M. steil uit het voorliggend terrein omhGogrijzen : ook in het W. is het afg< sloten door met oerwoud bedekt hotiggcbrcto; in het Z. st rekt het zich uit tot aan het Gaposcho Centraalgebergte, terwijl het in het O. hegnmhd wordt door de Van Daulenketen. Hot Dorotgebicd daalt van 1200 u J400 in het (V. op 300 M. in het N.O., welke daling wordt geillustreerd door den loop van de DjanAjce. De lalrijke broiiaednMi van deze rivier vereenigen zich in het breed c da J van hot knimpngcoijn)lcx Isaq. Het besteBtuk van het in h<4 algemeen onvruchtbare en schraal bevolkte iandschap. De rivier vloeit jecht O., buigt zich on >|< Joocr ni Pradjhan naar het Z., in Jaar bocht. |) : isisceien(fi de dorpen Ondng, Nalon, Doerton, PCJGJawan enz. Na vereeniging met de J-djang, die jarralrel loopt met de Boven Djanibo Aj6, wendt zij zich weer O. waarts, maar dra volgt een doorbraak naar het N.O. Links wordt opgen omen de Pfinaron, rechtw de Ixjnot, waaraan gelijknamige nederzett ingen liggen. V66r GCrepa buigt zy nog eenmaal O.Z.O. af, on echter weldra, zij het met tai van bochten, de hoofdrichting N.O. te heniemen, en van rechts op te nemen de Aroel Phi en g, waaraan rontop- opwaarts Lingo is gelegen, en de Doston, waaraan ligt het kanipongcomplex van dien naam; vervol

gens te stroomen langs de kumpoengroep Samar Kilang, en ten slotte door een steile kloof in het randgebergte het Gajoland te verlaten. Dorot maakte ongeveer uit het onder Takengon ressorterend gebied van Rodjo Linggo. Die k&ljocon gold steeds als de senior onder zijn coeuga's, een onderscheiding welke uit de relatieve belangrijkheid van Dorot althans in later tijden niet is te verklaren. De bevolking is nergens zoo dun! Buf-fels on de tabak van Isaq en Ldjang zijn de voor-naamste producten. Te Land6 heeft eenige niet zeer loonende zoutwinning plaats door uitkoking van het uit een paar gegraven put ten opborrelende water.

-3. *Gajd Loads*. Een ± GO K31. langc en 12 a 15 K.M. breedc inzinking, omvattende het bovenstroomge-7 bi cd van de Triparivier. Ten N., O. en Z. bereikt het randgebergte hoogten van 2000 tot 3000 M., terwijl daarbinnen het kampongcomplex Pendsan 1000, het complex Bocket 885 en Reket Goip 800 M. hoog zijn. Het O. stuk, 25 K.M. Jang en half zoo breed, kevat de kern van het landschap, de oudste neder-zetting a an den hoogsten boven loop der Tri pa. Het is van Panggalangan tot P6par6 den rijke sawahvlakte met tai van goed bevolkte kampongs. Hier *seen* kleine bewoonde valleien, die door berg en bosch voor elkaar liggen verborgen, als in Laut en J6rdt, maar een groot open landschap. Vandaar de naam Gajo *Locos*, het *wijde* Gajoland, die bij uitbrekking ook wordt bezigt voor het gansche Gajosche Tri page bidd, met inbegrip van het W. deel en het dal van de Rampong. Dat W. deel, 25 K.M. lang en jond 10 K.M. breed, doct met zijn diepe dalvonniug denken aan de hoogere gedeelten van Dorot, en is ook maar dun bevolkt. De kedjoeron van Gajo Locos voert den (titel „pUliambang”). Zijn ressort valt sanicu met de on- (lurafde-eling (: ajo Leeds, afdeling Oostkust van Atjeh, hchoudenH dat het kanipungcomplex Tam-jf6r j- ingedeeld bij de onderafdeeling SSRbodjadi, waartoe het topografisch behoort. De Civicge- z : ighcl-l;rc van («ajf f/jeos zetelt te Blang Kedjeren.

■f. *Serbodjadi*. Dit is eige 1 ijk het bovenstroomgebied van de Djeineli, diervisHchen Ocdjong Karang en Jjianbcer Jialoe een onderaardschen loop heeft on- <1 <1 (M (loenoiig Kcneujan door en waarvan het water via <1 <1 'lajniang-rivici naar zee stroomt. Buitenaf verstaat men er ctok onder de stroom- genieden van Jonen on Seinbocang, die saince de Bovcnl (liiieula^u vormien. De oppervlakte bc- (Iraagt ruim 2000 K.M². Het wordt van Dorotgc- Hchiden door het met crrowd begroeide Van Daalen gebergte, dat in den Oentoeng tot 2200 M. Ktjigt, terwijl het 3200 M. hoogc Oet jap Mooloe maHsief in het zuiden ket afJuit, van Gajo Ix'coa. M(!lra8wou(len vormien in l)et O. de grens met Peureulu^c en Ijnigsu. De bevolking Htam grooten- dcelt; uil J-dr6t. Kampong Toealang, de oudste nederadting, zou ruim 100 jaren ou- <1 zijn. De K6- <1 jocrooi Linggo Htckie zekere MCrah AbOq aai) het hoofd. DienH opvolgeiH hctten than- <1 KGdjoern Abo(, jnaar zij zijn niet geheel gelijkwaardig aan de vier kCdjoeronH, die hun rang onvliengen uit Atjdh. (c) hoofdzetel van de kedjeronfamilie is thans Lok op, wat ook do standplaats is van den Civicl Gezughcberder onderafdeeling SCRbodjadi, afdeling Oostkust van Atjeh. Die onderafdeeling om- vat de ressorten van ICCdjoeron AbdQ en de hem on- derhoerige P'engoeloe Penard, Kedjoeron Tandcl on P'fingoeloe Dj6m6h, en het onder den Kedjoeron P6- tianibang (Gajo Loe6's) rccsorteerende kampong-

complex Tamper. De bevolking leeft van rijstbouw, welke als overal in de Gajolanden enkel op geirrigeerde velden geschiedt, gambircultuur, getahwinning en teelt van buffels en klein vee. Een 2 M. breed paardenpad Lokop — G. Besaf — Ranto Panjang — Plawi — Birim Rajeu^u verbindt Serbodjadi met de afdelcingshoofdplaats Langsa.

Bevolking De bevolking van bovengencm- dc vier landschappen bedraagt 50.000 a 60.000 zielen, waarvan ± de helft Gajo Locos toekomt. Daarop volgt Laut, dan Dorot, terwijl S6rb6djadi met 2457 zielen, w.o. 746 volwassen mannen, het minst bevolkt is. Zie verder het art. GAJO'S

Geschiedenis. Na het uitbreken van den Atjehoerog werd in het Gajoland regelmatig een deel der zakat als sabilbijdrage afgezondert, en bok bijzonderc geldinzamelingen vonden plaats. Ook werd persoonlijk meegevochten. Teungkoepa, die in 1898 ter Oostkust de zaken op stelten zette, was een Gajo uit Telding, en hij bleef met Gajosche en Atjehsche volgelingen on rust verwekken, tot aan zijn sneuvelen in 1900. De aanval op ons bivak te Blang Pidie in April 1901 geschiedde door Gajo's uit Gajo Loeos. Atjeh's soeltan Toean- koe Moehamat Da wot, die vroeger reeds te Keu- mala bezoek kreeg van vele Gajohoofden, zag in 1900 in Samalanga weer de hoofden uit het Meer- gebied voor zich verschijnen, en vandaar en uit Pcadada en Peusangan verjaagd, vlood hij naar het Gajoland, waar hem een bende hulp en steun werden verleend.

Te zijner achtervolging maakte de toenmalige majoor G. C. E. Van Daalen zijn eerste Gajo- tocht door het Neergcbied en in Dorot, op eind Sept, op eind Nov. 1901. De bevolking bleek vij- andig. Zij week uit naar de bergen, en bijna dage- lijks werd de eolonne (12 brigades marcheaussee) licht beschoten en soms ook bestookt met rots- blokken, die men van de bergen naar beneden wdcpr. Alleen Rodjo Tjeq van Bobasan, hoewel aan- vankclijk ook gevluht, meldde zich later met eenige lieden. Later meldden zich eenige Gajo's te Kceta Radja, voor de betaling van tijdens den tocht ten behoeve van den troep gerequireerde vivres. In 1902 werden Laut en Dorot verder afgezocht door eolonnes onder de kapiteins Van der Maaten, Colijn en Schcepens, waardoor de soeltan genoopt werd het Gajoland te verlaten. Bij de eolonne Colijn kwam zich melden de kedjoeron Siah Oetama. Dat jaar machtigde de Rcgeering den gouverneur, om ook door de Gajo- en Alashoofden do zooge- naanide „korte vcrklaring" te eloen tcekenen. Het eerst tcekened Rodjo Tjeq Bobasan v^o. In 1903 volgden KGdjoeron Aboq van SSRbodjadi en K6- djoeron Bcden, do pCtiambang van Gajo Loe6^c, wicns gebied cvenwel nog niet was bezocht. Bij Gts Bl. 19 Sept. 1903 word de ovei-sto Van Daalen belast met de politieke aanrakingen met de Gajo- en Alaslauden en hot voorbereiden eener permanent c vestiging aldaar. Begonnen wicxid de aanleg van con weg van Bireuen in Peusangan naar Tak6ngon aan de Laut. Tawar, een 105 K.M. lan go, 6 M. breedc vcrbincling, waaraan in de volgende jaren heel wat herendiensten en golden uit het z.g. wegenfonds zouden worlen besteed! Tusschen 1908 en 1913 werd er d&arenboven-± P/o miljoen gulden Gouvts. geld aan verwerkt, waania de weg voor gewoon verkeer kon worden geopend.

In 1904 geschiedde de groote Gajotocht. Begin Febr. trok overste Van Daalen met 10 brigades marcheaussee via Bireuen naar het Meorgebied.

Daar on in Dorot werd gepatrouilleerd, waardoor vele stamhoofden zich meldden. Den 29en ging het, via Djangdn en Kia naar Gajo LOGOS. Door den tegenstand in 1902 geboden aan de colonne Colijn, toen deze daar poogde door te dringen, was men wel voorbereid op ernstig verzet, maar de ver-wachting werd nog overtroffen! Iedere stange-meenschap, die zich voldoende sterk waande, had haar woonplaats in een vesting herschepen, wa&r- binnen bij de sterken helaas ook de zwakken zich ophielden; en stuk voor stuk moesten die kam-pongs worden gen omen in zware, bloedige gevechten.

Den 4en Juni verliet de colonne het Gajoland voor het aangrenzende Alasgebie. Voor verdere aanrakingen, registratie enz., kreeg de civielge-zaghebber van Koala Simpangjien niobiele colonne. Een daartoe behooiv3e"patrouille werd eind Dec. in het 0. der Gajo Loeos beschoten. Men gaf zich nog niet gewonnen! Kap. Colijn, die van Jan. op Febr. J 905 de Gajo Loeos dootrok, liet dan ook te Boeket een bezetting achter. Ook het Meergebied, waar in Aug. 1904 tegen een niarechaussee af-deeling uit Meujaboh nog 22 Gaj6's waren gesneuveld, kreeg 3 April 1905 4 brigades niarechaussee. Hun commandant trad op als civielgezaghebber over Meergebied en Dorotstreek met standplaats Tak&igon. terwijl Gajo Loeos en S'rbodjadi werden gesteld onder een officier-civielgezaghebber te Re- ket DSKat. Beide gezaghebbers stonden onder den assistent resident der Gajo en Alaslanden met standplaats te Kocta Radja.

De toestand bleef echter nog geruimen tijd zeer onbevredigend. Verzet tegen ons gezag, inoorden op hoofden en andere lieden, die ons diensten beweezij of eenigerlei relaties met ons onderhielden, bleven aan de orde van den dag, tot dat eindelijk de dood der groote verzetleiders werkelijke verbetering bracht: Teungko Moeda Pend eng kwam om in Dec. 1910, toen zijn schuilplaats door een rotsblok werd getroffen, en Teungko di Barat sneuvelde d.d. 22 Febr. 1911. Daarmee was '8 vijands leiding gebroken. In Oct. '11 onderwierp zich de lang ge-zochte KSdjoeron Linggo van Dorot en gaf de T'longbende zich over, en in Juni '12 volgde de Pendengbende. Pang Manap deed in Gajo Loeos nog van zich spreken, maar in Oct. '13 werd hij gedood, waarna de resteerende bendeleden zich grootdedeJs meldden. In Dec. d.a.v. waagde men nog 6enmaal een aanslag op een bivakkeerende brigade te Pendeng, maar dat was een laatste stuiptrek-king. De dadere, die het overleefden, werden door de bevolkiing opgevat en door de jneusapat gevonnist. Het verzet in het Gajoland was geëindigd.

De bestuursregeling, zooda die in 1905 werd vastgesteld, werd sedert herhaaldelijk gewijzigd: In 1908 werd de afdeling Gajo- en Alaslanden opgeheven en de onderafdeeling Meergebied en Dorotstreek gevoegd bij de afdeling* Noordkust van Atjeh, terwijl Gajo Loeos en SCRbodjadi werden gescheiden en onderafdeelingen werden rcs. ener nieuwe afdeling Bambe], en van de afdeling Oostkust van At job. In 1909 werd de standplaats van den civielgezaghebber der Gajo Loeos verlegd naar Blang KMJC'n. Met ingang van 1 Jan. 1911 hield de afdeling Bambe] op te bestaan en were! Gajo loeos een zelfstandige afdeling. Thans re-gelt Ind. Sib. J914 n° 87 de administratieve indeeling. Er bestaat thans een tot de afdeling Noordkust van Atjeh behorende onderafdeeling Takdngon, omvattend do in hoofd geschetste landschappen Lauten Dorot, en twee tot de afdeling Oostkust

van Atjeh gerekende onderafdeelingen: Serbodjadi en Gajo Loeos. Voor nadere bijzonderheden zie men het art. ATJEH loE. 71.

GAJO LOEOS. Een tot de afdeling Oostkust van Atjeh behoorende onderafdeeling, omvattend hot gebied van KSdjoeron Pfitambang met uitzondering van het bij de onderafdeeling SSRbodjadi ingedeeld kampongcomplex Tampor. Het ressort staat onder een civiel gezaghebber met standplaats Blang K6djd6in. Zie voorts GAJ6LAND.

GAJO'S. I. BEVOLKING; HERKOMST; STANDEN. De Gaj6's zijn een armoedig en niet talrijk, door een bijna ontoegankelijken woudgordel van de buitenwereld afgesloten volk van landbouwers en veehoeders. Omtrent hunne herkomst hebben zij geen betrouwbaar overleveringen. Zij vormen e6n ethnographisch geheel; hebbende een taal en in het algemeen eenheid in zeden en gebruiken met slechts geringe locale verscheidenheid. Hun uiterlijk, de aanleg hunner nederzettingen, de bouwwijze humier huizen, hun kleeding en hun wapeis, hun overleveringen en hun faalstempelen hen in hun oorsprong als na verwant aan de Bataks. Ook andere elementen, met name Atjehsche, hebben echter grote betekenis voor de wording der Gajo's gehad. Atjehers werden in het Gajoland dikwijls als schoonzons in de familie ingelijfd; evenzo ook wel Malciere en Koerintjers, vooral in SSRbodjadi om Gajo Loeos. Dat de Juren der Gajo's dezen hiden voor oorspronkelijk afkomstig van de kust, blijkt uit de Hikajat radja Pasd, welke na verhaald te hebben hoe Pase tot den Islam werd bekeerd daarop laat volgen: „Er was in dat land den volksstam, die den Islam niet wilde aannemen. Dus vluchten zij naar den bovenloop der Peusangan rivier. Daarin worden de niensch en in dat land tot op den huidige dag Gajo genoemd." — Eene scherpe afscheiding tusschen verschillende standen of kaaten bestaat onder de Gajo's: niet. Zelfs de hoofden onderscheiden zich in uiterlijk aanzien niet veel van hunne stamgenooten; zij bovendien zich steeds zonder gevoel en zijn ook niet anders gekleed dan. anderen. De hoofdonderscheiding was vroeger wel die tusschen vrijen en slaven.

2. INHEEMSCHE BESTUURSIINSTELLINGEN. (a) De rodjo's. Ue Gajosche volksindeeling bestaat nog geheel op genealogischen grondslag: do bevolking is in stammen of geslachten verdeeld, welko ook daar, waar zij in dezelfde nederzettingen dooreen wonen, ieder onder gezag van hun eigen familiehoofd staan. Gaj6-scho volkshoofden zijn zoo do familiehoofden. Deze voeren den titel rodjo (= radja). Hunne onderhoorigen (aangduidelijk als *saru rodja*, d.w.z. die onder 66n rodjo Htaan) zijn elkander hjoeders (*saudoro of sar' ind*). Wordt op den duur splitsing van een geslacht noodig, Jiotzij doordien de leden te talrijk worden, lietzij wegens oneenigheden of om andere redenen, dan scheidt een groep der verwanten zich van de anderen af onder eenen door hem zc] f gekozen rodjo. Binnende grenzen der familiegroepen wordt alle gezag door den rodjo uitgeoefend, maar op republikein-sche wijze en steeds in samenwerking met de *sau-dord'a*. Door hunnen wil is de rodjo dan ook, bij den dood zijns voorgangers, uit (lijons erfgenamen, lot opvolger aangewezen. Wilde hij in strijd met de opvattingen der meerderheid handelen, dan zou clit in geval van ernstige zaken tot scheuring en keuze van een nieuwen rodjo leiden. Als stemhebbend gelden echter slechte de getrouwde man non, die met het oog lieper de *djema wad'p* (d. i. de lieden, op wie het werkelijk aankomt) genoemd worden, in tegenstelling met de ongetrouwde, de *djema wads*, d. i.

zij die niet medetellen (van hot Maleische *haroes*, d.w.z. uit godsdienstig oogpunt onverschillig). Twee autoriteiten staan den *rodjo* bij zijn beaatur ter zijde, nl. de *toed* (of *peloed*), die zaken van geringo beteekenis zelf regelt en de afdoening der overige door den *rodjo* voorbereid en do *imom*, die belast is met do zaken van den godsdienst, de feesten, den eeredienst, het sluiten van huwelijken, de plechtigheden van de teraardebestelling van overledenen, enz.

(b) De *kedjoerdn's* en hunns gelijken. Reeds sinds eeuwen waren de Gajo's in politieken zin afhankelyk van Atjeh. De hoofden bewezen den Atjehschen sultans hulde en werden, in rail voor de door hen medegebrachte huldegaven in hunne waardigheid erkend en bevestigd. Bovendien is er een viertal *rodjo's* door de Atjehsche sultans tot de waardigheid van *ke-djoeron* (Atjehsch: *kezdjrooen*) verheven. Deze bleven wel is waar voor alles *rodjo* in eigen gebied en lieten het aloude gezag der overige *rodjo's* onaangetast, maar kwamen nu bovendien aan het hoofd der miniatuurstaates in hunne omgeving, die zij bij den Atjehschen opperheer vortegenwoordigden; zij waren de bevoegde personen, die, zoo noodig, geschillen tusschen de *rodjo's* onderling en de onderhoorigen van vrschillende *rodjo's* bijlegden en de gemeenschap-pelijke belangen dezer overigens zelfstandige groepen behartigden. Het waren twee hoofden in het mercegebied: een hunner kreeg den titel *Rodjo Boe- ket*, de andere dien van *Siah Octama*; en verder een hoofd in de Dorot, het stroomgebied der Djemer, die *Kedjoardn Lingg6*, en een in Gajo Loeds, het stroom- gebied der Tripo, die *Peliamljang* genoemd werd. In den loop der tijden is vooral het gebied van Siah Oetama voortdurend geslonken, z66 zelfs, dat hij ton stotte slechts 66n kampong ten Zuiden van het meer behield. Daarentegen kwamen later twee andere belangrijke volkshoofden in die mate op den voorgrond, dat hun rang en beteekenis thans met die der *ke-djoerdiC's* nagenoeg overeenkomt. Dit waren: P'Sngoc-loe of Jiddjo Tjeq in het gebied ten Westen van het nicer, die met de zijnen oorspronkelijk van Bataksho Jierkomst moet zijji geweest, en het voornaamste Jioofd in het eerst in latere tijden bevolkte SCRbodjodi, in de wandeling *Kedjoc.rdn Abog* genoemd (zonderdat men daarmede bdoelde, hem met de aloude *kedjoerdn's* gelijk te Htellen). In verband met dezen toc- stund heeft het NederlandHche gouvernement het (Jajoland a Is een zesledig zelf best urend rijkjo erkend.

3. (<)>si)IENST. JJC Gajo'sziji reedsederteeuwen onder in vloeden, die van uit de kustlanden werkten, tot den [xlain bekeord. Waar de overclvoring (iaaromlront geeii bopaaldo leiten memoreort, moot die <>ve : gatig tot don [>lan]geleide'jk zijn goschiod.

wol tu echen 1300 in I GOO, want in do blocpc-riode van het Atjehsche rijk, toon men zich mot de J)litieke indceling van het Gajo-land ging bomoci- en, schijnon do Gaj'Ou reeds Mohaninodanen to zijn geweels. Hunno oudo animistischo wereld- bCk<h>uwing bleef deHiiitocinin in vele opzich- ten in wezen, evonals dit bij andere Mohamme- dauissho volken het gov al in. Onvorzwakt blevon duB hun geloof aan de maclit van kwade en goede geesten on het vertrouwen op do working van allerlei leidensche praktijken en loovcrformulierei voort- leven. GdeedJeljik nam het oudc bijgeloof ook do gewone Mo.sJimscho vormen aan; zoo bloeit lier de verccring van lieiligen en heiligoo graven evenals ol- ilerH. De invloed van don Islam doot zich op velerlei gebied gevoelen. De gedenkdgan en feesten van den Jslain worden gevierd, vooral Mohainneds geboorte- feest met den daarbij gebruiukolyke *djker Moelot*

(vgl. GARcBcG), de vastenmaand (*pa^a*) en de daar-op volgende feestdag van den len der IOe maandje zgn. "grooto" feestdag van den IOen der 12e maand gaj teder echter vrijwel onopgemerkt voorbij. De bedevaart naar Mekka wordt wel door Gaj'O's onder- ~~nomon~~. De ijvor voor de ritueele plichten is overi- gens tot kleine kringen beperkt, hoofdzakelijk tot de peraanen, die men *-pakir meskin* noemt (d. i. eigenlijk „»rinen", n.l. degenen, die in het bijzonder werk ma- ken van den godsdienst). Als dorpsbedehuizen doen de zgn. *meresalCs* dienst, welke overigens (in het kam- pongterrein maar toch eenigszins van de wooiuhui- zen afgescheiden gelegen) ongetrouwde mannen en vreemdelingen tot nachtverblyf strekken. De be- langrykste *meresah* staat onder beheer van den dorpa- *imeum*. *JUesegifs*, bij eenige grootere dorpen, zijn voor den Vrijdagsdienst bestemd; het aaltdaar- van is echter gering, daar de nederzettingen zelden vollrijke zijn en de belangstelling voor dezen dienst slechts matig is; sommige mijsegifs staan ook wel ledig en vervallen dan na verloop van tijd. — Ook vele gebruiken in het familieleven der Gaj'O's worden door voorschriften van den Islam beheerscht; zoo worden met name de godsdienstige maaltijden door Mohammedaansche gebeden en soms door gemeen- schappelijke reciet (*medaroes*) van deskundigen, ge- wijd. De tijdrekening is die van het MosUmsche maanjaar. Stichtelijke literatuur in hun eigen taal (zooals de Atjehera hebben) bezitten de Gajo's niet. Zij, die iets meer van den godsdienst willen leeren dan in hun land bereikbaar is, bezoeken, wel de Atjeh- sche godsdienstscholen. Ondanks de vele tekort- komingen, vooral op ritueel gebied, is de algemeene gezindheid bij de GajG's onverdacht Mohamme- daaisch; andere vroomheid en heiligheid dan die van den Islam kennen zij niet. Aan den heiligen oor- log van Atjdh tegen het Nederlandsche gezag namen do GajG's, zoowel met hunne strijders als met gelde- lijke bijdragen (*sabil*), van den aanvang af met over- tuiging deel.

4. RECHT. (a) Familierecht. De vrouw wordt van hare familie losgemaakt, om kinderen te baren voor wien haar koopt. De kinderen behooren bij de Gajo's tot de familie des vaders en als verwanten gelden slechts zij, die in de mannelijke ⁷ n van den zelfden st am vader afstammen. Het familierecht be- rust dus nog op zuiver patriarchalen grondslag. Maar eone belangrijke uitzondering daarop is het ge- volg van com hier veel voorkomenden vorm van huwelijk (hot zgn. a^ap-huwelijk), daarin bestaa- de, dat de schoonzoon door zijn so boon vader als zoon wordt aangenomen en bij hem komt inwonen: hij betaalt dan wel is waar, om aan de eischen van don Islam to voldoen, een zeer geringen bruidschat, maar dezo wordt niet als kooptom dor vrouw be- schouwd. De kinderen uit zuK een huwelijk geldenals kloinkindercn van mans schoonzvader en behooren dus tot de familie dor moeder. Vooral onder de voor- namero liedon komt het voor, dat de vader zijnedoch- ters lieover op deze wijze bij zich iu huis houdt, dan haax' aan schoonzoon to verkoopen. Overigens heeft het huwelijk bij de GajG,s don vorm van koop- huwelijk melDo gewono gvolgen, daaraan verbon- den. Do bruidschat heet *ondjoq*. Na den dood van haren man huwt de weduwo, indien daartoo temron best aan, met een van diens naverwanten. Do tradi- tioneele, door de acL&t gevordordo achaaunte tusschen den ochtgonoot en zijne schoonzouders, welko alien gemeonzamon omgang tusschen hen uitsluit, heerscht in het algemeen ook by do GajG's, maar is in het gebied van Bobasan weinig bekend. Weigeren

de ouders van een meisje, hunne toestemming tot haar huwelijk te geven, dan kan zij dit volgens de adat zelve tot stand brengen door, in het duister, naar de woning van den *rdjdj* van den door haar be- geerden man te vluchten, mits zij daarbij bepaald, aan dien man toebehoorende voorwerpen (bijv. diens hoofddoek) als zichtbaar teeken (*bendo*) kan overleggen. Men mag niet in zijn stam of geslacht trouwen en houdt bovendien de voorschriften van den Islam betreffende verboden graden van ver- wantschap in acht. Echtscheiding komt bij de GajG's hoogst zelden voor.

(b) Goederen- en erfrecht. Bij de huwelijksvoltrekkingeefde vader zijnen zoon gewoonlijk een uitzet, bestaande in een stub rijstveld, eenige buffels. enz.; zijn alle zoons getrouwd, dan blijven de ouders met hetgeen zij aan bezittingen overgehouden hebben, edn gezin met den jongsten zoon (den *bengsoe*) vor- men. Deze laatste erf t alles wat na aftrek der begra- feniskosten overblijft. Is dit veel meer dan hetgeen zijne breeders on tvingen, dan geeft hij huu nog wel eens iets daarvan, maar volgens de adat hebben zij toch geen vast recht daarop. Vrouwen kunnen niet erven en bezitten ook niets, behalve in geval van *ang*- Xrap-huwelijk; want verlaat de man daarbij zijne vrouw, dan blijft hetgeen hem toebedeeld was in han den der verlatene. Waardigheden gaan over op den bnukbaarsten der zoons. — De bouwgronden gelden in zooverre nog als familiegoed, dat ver- vreemding daarvan hoogst zelden voorkomt en als laakbaar geldt. Moet iemand in dringenden geldnood voorzien, dan kan verpanding van een veld noodig worden, maar deze geschildt dan toch met behoud van het reclit tot inlossing (*teboes*). Bovendien hebben de familieleden (*saudoro's*) hierbij de voorkeur en geen vreemde zou zonder hunne toestemming een veld in pand nemen.

(c) Rechtspraak. Als rechters fungeerden vroeger in het algemeen de *rdjdj's*. De meeste geschillen tus- schen leden van hetzelfde familieverband werden

echter door de *sajodoro's* zelve als scheidslieden of door den *loed* afgedaan. Moest een gesdiiil tus- schen leden van verschillende geslachten worden be- slecht, dan kwamen de wederzijdsche *rodjo's* daarbij to pas. Men gaf gewoonlijk een gedingepand. (*sipot*), ten teeken dat men zich van weei-skanten bij de beslissing zou nederleggen. Bewijs kon volgens de algemeene opvatting slechts door middel van een zichtbaar teeken (*bendo*) worden geleverd (bijv. dooi- overlegging van den hoofddoek van een overspe- lige); getuigenverklaringen zonder *bbido* golden als waardeloos. Daarnaast vverd aan godsordeelen en eeden groote betekenis toegekend. — Ook de eigen- * richting gold in vele gevallen als rechtmatig. Bleef een schuldenaar trots herhaalde aanmaningen on- willig, dan achtte men den schuldeischer gerechtigd, om zich met behulp der zijnen meester te maken van een of meer buffels, runderen of paaiden van den schuldenaar of diens stamgenooten, welke dieren men behield, totdat de schuld gedelgd was. Dood- slag en verwonding gaven recht tot bloedwraak (*beta*); evenzoo tel rapping op heeterdaad van dieven en overepeling. Tusschen de *saudoro's* heerschte nog in groote mate solidariteit; voor de schulden en ge- dragingen van iedereen *saudoro* waren alien aanspra- kelijk, maar men kon zich daarvan ontslaan door eenen onwaardigen en al te lastigen broeder uit te stooten.

Bovcn de *rodjo'* & st eld e hot Gouv. later neg een rechtspraak in van de *kedjoeron's* en van een *moesa- 网* (Ind. 以医 1904 no. 473 j. b)Gouv. Atjeh en 0.

dd. 24 Maart 1905 no. 72/9) in den Grant van do in Atjeh ingevoorde rechtspraak. Rodjo's, Kedjoe- ron's en xnoosapat hebbon thans rocht tc spreken overcnkomstig het adatrecht, voor zovvat dat niet- in strijd is mot algemeen erkende beginselen van biUijldeid en rechtvaardigheid en met dion verstan- de dat het opleggen van multiteurendo straffen en het inroepen van gedsordeelen als bewijsmiddel is verboden en als straffen zooveel mogelijk zullen worden opgelegd die, welke in het Indische wetboek van strafrecht of het Alg. Pol. Strafregl.gescltdzjn.

5. MAATSCHAPPELIJK LEVEN. (a) De woning. De woningen rusten op vier evenwijdige rijen stijlen (z66, dat de vloer eenige meters boven den grond ligt) en hebben door het bijeenwonen van velc ge- zinnen meestal een vrij groote lengte. De huiseur bevindt zich aan den zijkant. Gaat men de huis- trap op, dan komt men, door de huiseur in eenne kleine voor galerij, welke links in de mannengalerij (*serainbi rawan*) en rechts in de vrouwengalerij (*se- nambi bonon, of banan*) uitkomt. Deze beide gale- rijen strekken zich over de geheele lengte der woning uit en daartusschen in bevinden zich op een eenigs- zins verhoogden vloer de zgn. *bileq's* (vierkante ver- trekken tusschen de huisstijlen), welke ieder aan een echtpaar met kinderen tot verblyf strekken. Do vrouwengalerij is tevens gemeenschappelijk woon- vertrek en de mannengalerij de feestzaal voor bij- eenkomsten bij gelegenheid van huwelijken, besnijdenis en and ere huishelijke plechtigheden. Rust de woning op drie rijen huisstijlen, dan ontbreclt de mannengalerij. Breidt de familie zich zoo uit, dat eenne nieuwe woning daarbij noodig wordt, dan ves- tigt men deze liefst zoo dicht mogelijk in de nab- ijheid, waardoor familiewijken ontstaan.

(b) Kleederdracht. Deze gelijkt in het (ajaland op die der Atjehers; de in Atjeh ook door alle vrouwen gedragen broek heeft echter bij de GajO's nog geen ingang gevonden; vgl. ATJEHERS 5, b).

(c) . Geboorte, jeugd, Zwangerschap en bevalling brengen ook bij de GajO's bigelooovig gebruikn en voorzorgsmaatregelen mede. Een godsdienstig maul wordt hierbij slechts vereischt op ongeveer don 7en dagna de bevalling. De pasgeborene wordt dan in den naastbij zijnden stroora gebaael en krijgt eenen naam. Do besnijdenis (*soendli*) geschiedt bij jongen« op omstreeks 6—10 jarigen leeftijd en gaat dik- wijls met fcstelijkheden gepaard. Daaraan vooraf gaat de tandenvijling.

(d) . Huwelijk. De GajO's trouwen in het algemeen niet jong en het huwelijk komt niet buiten den wil van bruid en bruidegont tot stand, al wordt dikwijls vooral op de bruid vrij wat pjessie door de ouders uitgeoefd. Door den bruidschat en vclde and ere, volgens de adat verplichte geschenken en bctalingen, aan autoriteiten en aanverwanen in liet huwelijk een kostbare gobeurtenis. In de mannenverblij ven treft men dan ook velc ongehuwden van eenigszins rijperen leeftijd aan. Ho ewe I do vrouwen op grond van den voor haar betaaiden bruidschat door haar huwelijk in een and ere familie en in de macht van haren man overgaan, is hare positie bij do Gaj6,s toch niet ongunstig. Polygamie, hoewel algemeen als volkoinen geoorloofd beschouwd, korat weing voor.

(e) . Volksspelen en vermaken. Ook in hot Gajoland, zijn hanengevchten en dobbelarijen geliefd; zij hebben vooral in daartoe door liefhebbers ingrichto loodsen (*djaniboer's*) plaats. Eigenaard ig-Gaj6sch is het *didongspel* (o.a. bij bruiloften en besnijdenis- feesten gebruikelijk), dat hoofdzakelijk in muziek-

jnaken, voordrachten en rhythmische lichaamsbewegingen bestaat, uitgevoerd onder leiding van een of nicer goeroe's. Ook het Atjehsche *SacZiciti*-spel (zie AT JINKERS 5 f) is bij de Gajo's in zwang gekomen, met name op den grooten feestdag na afloop der vastenmaand; evenzoo, in Gajo Loeos, het *saman*-spel. Hoewel deze beide spelen oorspronkelijk van godsdienstige herkomst zijn, worden zij in hunne tegenwoordige verbastering door women als een gruwel beschouwd.

6. MIDDELEN VAN BESTAAN. De landbouw, vooral denatje rijstbouw, is voorde Gajo's het hoofdmiddel van bestaan. Iedere Gajo is vóór alles rijst-planter, ook al oofent hij bovendien nog andere ambachten of function uit. De vruchtbaarheid van den bodem loopt zeer uiteen; de beste rijstlanden zijn in Gajo Loeos. Voor de irrigatie der sawaliden maakt men uitsluitend gebruik van het water van rivieren en moerassen. Alleen in afgelegene streken vindt men ook rijstbouw op ladangs. — Een ander belangrijk middel van bestaan vormt de veeökkerij, welke hier bijna overal door de uitgestrekte grasvelden geïnkkelijk wordt gemaakt. Het hoofbestanddeel van den veeïstapel maken de buffeis uit, die in grooto kudden aan de zorg van eenige hoeders in het berg-land worden toevertrouwd. Do buff eis worden ook uitgevoerd naar de Noord-oostkust en daar dik-wijls met grooto winsten verkocht; op de Westkust daarentegen is de prijs der buffeis meestal zoo laag, dat men ze vandaar naar het Gajoland invoert, vooral van neer vceziekten de kudden daar gedund hebben. Ook paarden worden in het Meergebied en in Gajo J'oeods gefokt en naar de kusten uitgevoerd. Onder de tweede gewassen en boschproducten bezit het land enkele gewilde handelsartikelen. De tabak op de ladangs en erven gekweekt, rubber, rotan, gambir en kainfer in de bosschen verzameld, en rbinocrosshoom en oifantstanden, worden overdo; in smal bergpaden naar de kust gevoerd en daar ingekocht tegen kleiflingstukken, Europeeschebiuis-terijen, zout, vvaaraan op de hogevlakte een drin-behoefte te bant en tegen... opium!

Literatuur. (1) Snouck Hurgronje, Het Gajoland en zijne l'voner: -, Batavia, 1903. — K. F. H., van in licl'ijdschr. v. h. Aardrijksk. Genootsch. V (1883), 31 — I. C. van Vollenhoven, Het adat-recht van Ned.-Indic, biz. 226 vv. — De Gajoweg, ind. (Jids 1914, 11, 1667—1674.

GAJO'SCH. Th-l (lijjo'sch wordt gesproken in I v.-i • licold -; l iak-iten: in cl at van L>it en in da t van 'jo- l) < trial staat het naast aan het complex < l r Batiksche tuhtn. Behalve de gewone klinkers, waar< > n < i r de *peprl*, komt ook een bijzondere klank voor, welke hier door o wordt weergegeven, en uit (, (■) < oorHpronkelijke a ontBtaan is. De k llijft onveran< l (*r l aan het begin van ecu word of van cone lct-lergk i-p, maar wordt aan het slot daarvan onvoJko- iix-ii' uitgesprokviij, of gaat over in de hamzah, al i)nar het dinlect. Woord-afleiding hecit plants op de gewone wijze door pn-lixen, iniixen eu suilixen. On- < lfi-(! < > preixen komen ook Huincngestelde voor, nam.

dial, *le*, (stellig uit het algemcn Mai. Pol. prefix *m*, *J)v*, (> n een even-vorm van *tar*, /er), dat, gewoon-lijk H-zanin met het Builix (>H gebezigd, causatieve werkwoorden vormt; en *bersi*, (uit *her* = Mai. *ber* en *si*) waarbij eveneens on- aan het stamwoord gchecht w (: rdl, waunnede reciproque werkwoorden ge- vonnd worden.

De iniixen zijn: *em* (= Mai. Pol. *um*) en *en* (= Mai. Pol. *in*).

Als bijzonderheid is op te merken, dat bij voorvoe-

ging van hot prefix *me* plus nasaal, (waarbij dan *me* meermalen afgeworpen wordt), de ncu'klank voor een klinker niet *tig*, maar *n* luidt, dus bijv. (*me*)*nikot*, binden, van *ikol*. In de functie van het Mai. *k* (in bezigt het Gajo'ach het suffix *on* of *an*, (als zelfstandige praepositie komt overigena *ken* voor). Een aantal werkwoorden, zoowel stam-woorden als afgeleide

woorden, kunnen vervoege worden* in den 2den 2^ persoon enkel- en meervoud, wordere geen pronomi- / nale voorvoegsels gebruik.maar bezigt menhetvoor- voegsel van den 3den pers. *i*, gevolgd door *kb* of *kam*, als: *i-bli-kl*, gij koopt (het), *i-bli-kam*, gij koopt (het). In den 3den pers. wordt nog het prono- minaal suffix *e* aangehecht: hij koopt het; in alle drie genoemde personcn kan i ook verzwegen worden.

Literatuur. Gajo'sch-Nederlandsch Wdb. door Dr. G. A. J. Haze< k. Een stukje Gajo'sch proza is bekend gemaakt doc< > J)r. C. Snouck jlurgron je in het „Kem Album : „Zie ook yHet Gajo-land en zijne bewoners, „door denzelfden/ - J. C. G. J. ?

GAJO'SCH CENTRAAL-GEBERGTE vormt do / waterscheidings tusschen Dorot met de Djambo Aje, die in de Straat van Malaka uitkomt, eenzijdigs, en anderzijds Meulaboh met de Seunagan- en Tripa . / rivieren, die naar den Indischen Occaan stroomen./* '2 5

GALAGAH (MAL.). Zie SACCHARUM SPONTA- NEUM.

GALAK KARANG. Zie CHIRURGIJNVJS

SCHEN.

GALANG. Eiland, rcssortcerende onder de afdee- ling Tandjoeng Pinang der Residentie Riouw en Onderh. Aldaar is cene groote rubberonderneming der Galang Maatschappij. Zie TANDJOENG PINANG.

GALAR. Zie NAAMGEVING.

GALELA. District op de N.O.kust van het noor- dclijk schiereiland van Halmahera, grenzende ten westen aan het district Loloda en ten zuidon aan hot district Tobelo en behoorende tot het sultanaat Ternate.

De hoofdkampong, *Soahsio*, gevoonlijk Galela genoemd, ligt aan het strand aan con baai met goedo ankerplaats en was jaicn lang de standplaats van den J)osthouder van Noord-Halmahera. Even be- noorden de kampong ligt achter de smalle duin- strook een moeras, waaraan het vcelvuldig voorko- men van malaria wordt toegeschreven. Langs de kust benoorden Soahsio worden nog een 16 tai kleinere kampongs of gehuchten gevonden, waarvan Soeppo aan de grens met Loloda het noordelijkste ligt. Al deze strandkampongs worden uitsluitend door Mo- hanimclanen bewoond. Op een drie kwartier loo-)ens westelijk van Galela ligt het nicer van Galela (Ake Lalaino), waaromheen een breed voetpad t waalf dorpen met elkander verbindt. Aan den noordelikeei never v&n het nicer ligt do kleine Christon- ka in pong Duma, woonplaats van den zendeling- Icceraar van de Utrechtsche zendingsvereeniging. Het nicer is ongeveer 10 K.M.² groot-, langworpig, doch zeer onregclmatig van gedaante (zie het kaartje bij Verbeck's Molukken verslag), ligt 17 M. bo ven de zee en heeft geen iitwatering. Zijn grootste diopte bc- draagt 47 M. Men vindt or veel waterhoendo's, een kleine soort visch en krokodillen, welke laatste door de heidsische inboorlingen als de voorvaders van do kampong Soah Konorrah beschouwd worden. Benoorden dit nicer liggen aan den voet van de Tala ma itji nog vijf kleinere nicertes, die eveneens van den regen afhankelijk zijn. Al dezo meertjes zijn ont- staan door inzuikingen in de tuffen. Tusschon do zee

en het meer van Galela ligt— een 300 M. hoog, fra 必 gevormd, afgeknot kegelvormig vulkaantje, de Tarakan, en ten noord westen daarvan een kleinr, 188 M. hoog, do Ijji.

Sedert 1907 is de Temataansch Octoesan afgeschaft en wordt het district door den heidenschen Kiinalaha van Igabocla bestuurd, die bewcert tot het Tidoreesch sultansgeslacht te behooren. Daar— om mag hij bij officieel gelegenheden den witten hoofdhoek dragen, het voorrecht van de prinsen. Het aantal weerbare mannen van het district, Moro— tai daaronder niet begrepen, bedraagt ongeveer 1000 heidenen en 200 Mohammedanen. De bevolking van dit district verbouwt veel tabak, die te Ternate als pruimtabak goeden afzet vindt. Even benoorden de grens met Tobelo, zijnde de bo ven loop der rivier Mede, ligt de zwak werkzame vulkaan Doekono (ook wel jDodoekoe of Duko genoemd), ten oosten waar— van de legendarische kampong Tolo zou gelegen hebben.c-z. . ?

GALELAREESCH. Het Galelareesch is eene der best bekende talen ener groep, welke gesproken wordt op het Noordelijk schiereiland en op een gedeelte van het Noord—Oostelijk schiereiland van Halmahera. Onder meer behooren hiertoe nog het eveneens nader bekend gemaakte Tobeloreesch, het Loda'sch, enz., en buiten Halmahera de talen van Ternate en Tidore^Δ. Onderling zijn deze talen zeer naauw verwant, maar vertoonen zulke ingrijpende vei—schillen met alle Mai. Pol. talen, dat zij daarmede niet als tot eene familie behorende, kunnen beschouwd worden. Deze verschillen zijn zoowel van lexicalen als van grammaticealen aard. Wat het eerste betreft, komen weliswaar in deze talen een aantal woorden voor, welke duidelijk Mai. Pol. zijn; maar van een groot deel is bewezen, dat zij leen—woorden zijn: van een ander gedeelte is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de ontleening reeds betrekkelijk lang geleden heeft plaats gehad, bijv. bij een woord als Isam, *unaf*, Tobelo *unalia*, dial. *unafa*, schub, Mai. Pol. *unap*. Uit den aard der zaak moeten de stammen, welke deze talen spreken, meermalen in verkeer geweest zijn met Mai. Pol. mesiers: mogelij is van sommige woorden de overeenkomst ook te vevallij, waarbij nog in het oog te houden is, dat met de onderlinge vergelijking der talen dezer groep nog nauwelijks een begin gemaakt is. Het grootste gedeelte van den woord—schat, endaaronderde meest kenmerkende woorden, vershe hilt echter geheel van de Mai. Pol.; vooral is op te merken, dat de tel—woorden, (daargelaten de overgenomen woorden voor „honderd“ en hooger), geenerlei overeenkomst vertoonen. In grammaticaal opzicht valt terstond op, dat in deze talen bij het pers. voomw. in den 3den pers. cnkelv. eene onderscheiding van drie geslachten gemaakt wordt. Verder dat een korte vorm van het pers. voomw., (welke men hier persoons—exponent plegt te noemen, en waarvan onderscheiden vormen voor het subject en object bestaan), zoo dit een object aanduidt, tusschen het subject en het verbum geplaatst wordt, bijv. Gal. wo (hij) *i* (mij) *ivjapo* (slaan), hij slaat inij, (daaruit volgt vanzelf, dat van eene eigenlijke vervoeging van een werk—woord geen sprake kan zijn, al zou men bij intransitieven aan iets dergelijks kunnen denken). Voorts valt op, dat een vorm—element *da* (*di*, *do*, enz.), wat vergeleken kan worden met het vooral in Westelijk—Indie voorkomende suffix *i*, en dus locatieve werk—woorden vormt, aan het verbale woord voorafgaat; dat wat overeenkomt met onze bezittelijke voomw. steeds aan het bepaalde woord voorafgaat, zonder

dat er ooit sprake is van een tegelijk daarmede of al—thais nog in enkele gevallen gebezigden gesuffigeerd—den vorm; enz. Al deze vrschijnselen zijn bepaald—lijk in strijd met het wezen van eene Mai. Pol. taal.

Het Galelareesch kan genomen worden als voor—beeld voor den spraakkunstigen bouw. De substantieven zijn of grond—woorden, of worden afgeleid van verbale woorden, hetzij door eene zekere verandering—rijig, welke de begii—klanken ondergaan, bijv. o (lidv.) *diiki*, hoest, (v. *liiki*, hoesten), hetzij door reduplicatie, waarmede gepaard kan gaan de genom—de verandering der begin—klanken, bijv. o *babari*, stoffer, van *pari*, afstoffen. Eene genitief—bepaling gaat vooraf: tusschen het bepalende en bepaalde woord staat een element, dat den dienst verricht van ons bezittelijk voomw.: *atci*, voor mann. personen, *ami*, voor vrouwelijke en *ma* voor wat gerkend wordt tot het onzijdig geslacht, (diereen op zaken); dus o *beba* (vader) *awi iahu*, het huis van (den) vader; o *kdso* (hond) *wia pego* (staart), de staart van den hond. Praedicatief wordt het adjectief als werk—woord geconstrueerd, bijv. *awi dohu* (voet) *i* (onderwerp—exponent voor zaken) *lamo*, (groot), zijn voet is groot; bij attributief—gebruik wordt met dezelfde constructie het adjectief gereduplicateerd: *awi doht h i lalamo*, (grootc voet), of worden beide woorden in

een genitief—betrekking gebracht. Ook bij het werkwoord komen grondwoorden en afgeleide vormen voor. Afleidingen geschieden bijv. door voorvoeging van *si*, (waardoor causatioc en instrumentale werk—woorden worden gevormd), door voorvoeging van *da*, *do*, *du*, enz., al naar gelang van den klinker van het stamwoord, (ter vorming van locatieve werk—woorden); *ri* en *ka*, *ko*, *ku*, enz., (tot vorming van re—ciprocuen); ook samengestelde prefixen, als *si' do*, kunnen voorkomen: soms onderscheidt zich *h* < *I* af—geleide woord alleen door verandering van den begin—klank, als *batio*, bestijgen, van *pami*, stijgen^Δ.

Suffixen tot eigenlijke woord—afleiding komen uiet voor; allereen rich ting aaudduicende woordjes kunnen bywijz van suffix toegevoegd worden, bijv. *nli*, (afvalcn): *mi uti—ku*, wij dalen naar beneden. Tijd—bepaling bij het werkwoord geschiedt door bijwoord—den; de imperatief is vermijlijk niet onderheh <h n van den indicatief; om cenc herhaling, voortdini ing of inten—iteit cener hand cling aan t (duiden, ko)nf. voorts reduplicatie en herhaling van hot geheejc woord voor: de reduplicatie dient ook, (evenals bij de adjectieven), tot vorming van deelwoorden

Het Galelareesch is eene vocalische taal en du kit, evenals het Temataansch, geen cind—medf—k)ink(ns, (in overgenomen woorden kan de cind—nicde—klinker door een vocalischen na—slag bewaard blijven, bijv. *icapali*, uit Mai. *kapal*, schip). De oorspronkelijke cind—consonanten zijn in cnkcle op heden nog minder bekende talen dozer groep, beter bewaard gebh—ven, bijv. in het Isam, ook in het Tobeloreesch als *r* < *g* < *l* door in id del van een vocalischen na—slag, bijv. Cal. *n'opa*, (kind), Isam *wjoak*, Tub. *ngohaka*; enz.

Zeer in zwang is nog bij hen, die deze talen spn—ken, het gebruik van wipHel—woorden tot v'nnijfling van zulke woorden, welke door den spr(keer ouu (!<■)ene of and ere re den niet mogen gebezigd wonh—n: in bet Cal. draagt dit den naani van *saali*.

Literatuur: Leidraad bij het bestudecien van t Galela^Δch dialect, door M. J. van Baarda, \$ (: m—venhage, Martinus Nijhoff, 1908 (omwerking van jo in 1891 verschenen, door denzelfden schrijver v*—r—waardige Beknorte Spraakkunst). Dr. H. Kern, Opmerkingen over *t Galelareesch naar aanleiding der Beknorte Spraakkunst van M. J. van Huard, in

Bijdr. 1.1.1. en vlk. Vc Ser. dl. G en-7, 1891 en 1892, en Woordenfysicussing in het Galcalaresch, aldaar, dl.

8, 1893. JiVoodienlijst, Gnlalaresch—Hollandsch, floor M 項! L Van Baarda. 's Gravenhage, M. Nijhoff T, -1895. Fabelcn, verhalen en overlevringen der G. »lc-lareezen. Bijeenverzameld door Ji. Van Dijk ^n- onvertaald door M. van Baarda, Bijdr. t. t. l. en- vlk. Vie Ser. dl. 1, 1&95. Het Lodach in vergelijking met / liet Galela'sch dialect, gvolgcTeloortBodasche. T.eef : ston en Vchalen, door Al. J. van Baarda, Vchalep / ^enVertx? Ilin gen in de Tobeloi'eesche taal met vert. door A. Hunting in de Bijdr. 1.1.1. en vlk., Vile Ser.,

7, 1908. Tobeloresch-Hollandsch Wdb., door denzelfden, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1908. Iets over de T<?mataansch-Ifalmahera'sch... Ta.al.-groej), door denzelfden^ Bijdr. t. t. l. en vlk., Vile /<8 頁, dl. 6, 1908, Dr. H. van der Veen, de Noord-Halmahera'so Taalgroep tegenover do Austronoesische talen, Leiden, 1915. (Zie ook TERNA-TAANSCH.) J. C. G. J. GALESONG. District, behorende tot de onderafdeeling Takalar (Takallare), afdeling Makasser, Gouvernment Celebes en Onderloori^beaeiL-Obk^ de naam van een districtshoofdplaats in dat regentschap aan ver-zenden. i' / : de kust westwaarts van Manadoeje gele-gen, met een goede haven. Vischvangst en zeevaart zijn er de hoofdbedrijven der bevolking.

GALEWO (STRAAT). Zie SELEE (STR A AT).

GALI GALI (MAL.). Zie LASIA.

GALING (MAL.). Zie VITIS TRIFOLIA.

GALINGGAN (MAL.). Zie CASSIA ALATA.

GALINGGEM (SOEND.). Zie BIXA.

GALIS. Hoofdplaats van het district Boender, contr-ouden kraterkotel lag een erup- tiepunt, dat vroeger een afd., regentschap en afd. Pamckasan, res. Ma-doera, opmeer, Siteo Growong, om- sloot, dat tegenwoordig korten afstand bezuiden den groefenpost- ~ weg vandrooggelopen is. Meer in het midden van den ketel, Pumckasan naar Soemenep gelegen.

GALO GADANG. Een kampong in de nabijheid vanjongere Warirang opge- bouwd (1193 M.), wiens i' o'oi van der Caj-ellen, Res. Sum. Westkust. i l ct isproducten hot daarachter gelegcn ketelgedeelte geheel bkeidi (n het bijzonder aardewerk, dat door VTouv.cnafsloten, zoodat aldaar een meer (Kawah Galoenggoeng) woidt veit vaardig. In 1913 hob bon dezo viouwen, rgevormd word, d&t 90 M. diep kan gewest zijn. De oude niedewerking van de bestuuisamb- i cnaion een codperatickraterwal is hoefijzervormig en gaat naar het Z.O. in de tot stand weteite brengen / nor gen'cnscha))elijckrichting van Tasikinelaja over in een breed dal, waarin een verkoop van dit aarcle- werk. Wel c(n- n bewijs voor groot aantal warme bronnen. In 1822 (door ver- hoogde werkzaamheid) schijnt een scheur in den af- sluitendc Warirang-wand to zijn ontstaan, tenge- volge waarvan hot inecr zich plotsclng in het dal -htnlasste en als modder- steen la wine groote ver- wostingst t owceg bracht: 114 dorpon en ruim 4000 nienschen werden vcrzwoigen. Eon tweede groote uitbarsting had plants in 1894 en werd uitvoerig door Fennema (zio bo ven) bescreven : do opper- vlakte, door den aschregen ingenomen, bedroeg 25,660 K.M.2, terwijl 22 miillioen M^« vasto stoffen werden uitgeworpen. Er gingen echter geen monschenlovens vcloren. Het inecr Galoenggoeng num in 1908 nog slcchts een klein opporvlakte in.

GALOEGA Zi<- BIXA.

GALOEGOE (JAV.). Zie BROUSSONETIA.

GALOEGOER. Landschap ter Sum. VVestk. (vgl. l' : Th. van belden, Bat. Gen. XXVII (1882), bl. 12s, JOB).

GALOEH. ZuidflikHte afdceeling van de residentio (hcribon, t< n o. guscheiden door de Tji JJjolang viin" de reM. Ji'aiiojnnaK, ten Z. cn VV. door <lo Tjitundoci van <(! res. Pjanger-r(!gntKchn))pei>, Jc afclceing, 1124 K.M.z. groot, bestaat uitde cntiole-afclceing Tjiaiiiiis met vier districten: Tjiamis, Rantja, Pendjaloc en Kawali. De boofdplaats der afdceeling is Tjiatng. Het nicer van Pendjaloe, gdegen op een verbindingsjuk van den G. Tjendana (1177 M.) en den G. Sawal (1761 M.) met een fraai begrocid ca la nd, is de fiaaiMte en nicest bezochte pick der afdceeling.

(aloeh maaktu in het begin der 17c ecu v een deel nit van de Piemanger-regentschapijen en behoorde onder h(!t rijk van Alatarani. Van de hoofdplaats Galoeh vindt men nu nog overblijfselcn in een klein oerboHch bij Batocnoenggal, waar de Tjiinoentoor in de Tjitandoei valt (± 20 K.M. ten o. van Tjiamis). In I(41 were! Galoeh in 4 regentschappei) gefjpllist: Imbanggara, Octama, BodjongJopang en Kawasen. Van de gelijknamigo hoofdplaatsen liggen de twee eersto in het regentschap Galoeh, de twee laatste in

het regentschap Tasikmalaj..(Preanger Regent- schappon).

De bevolking van het tegenwoordige regentschap Galoeh is geheel Soendaneesch; kleding, adat en desn- regelingen komen in alles met die van de Prean gei* overeen.

Reeds van af 1905 wordt door de Regecring over wogen, dezo afdceeling wecr by d&t gewest te voe- gen : tot heden is dit nog niet geschied, doch zonder twijfel zal hot daartoe eindelijk wel eens komen. De groote spoorlijn Batavia—Djokja—Soerabaja snijdt het zuidlickste gedeelte dezer afdceeling, zoodat zij op twee plaatscn met grooto spoorbruggen over de Tjitandoei gaat.

De afdceeling tclde einde 1905 250,000 iawoners, waaronder een vijftigtal Europeanen en 450 Chi- neezen.

GALOENG. Negri ter Sum. Westk. in de land- streek Soengai Poear bij Fort de Kock (zie OUD AG AM), waar zeer bekende ^btanuwverV6fyen zijn, of beter: waar de bevolking de klour van blauwe stoffen door looistof (tengar, Ceriops Candolleana Arn.), in samenwerking met het plaatselijke grondwater, bijzonder goed wet vast te loggen; stoffen te Ga- loeng gekleurd, tjolok Galoeng, genieten bijzondere voorkeur; een firma in Twenthe laat er haar blauw- goed fixeipren, om het daarna naar Java te ver- zenden. i' / :

GALOENGGOENG. Werkzamo vulkaan, 2174 M. hoog, ten oosten van Garoet (Preanger), waarvan door Junghuhn (Java Verbeek (Java 687)

cn Fennema (Jaarb. Mynwezen 1895, Wet. II, 58) uitvoerige bescrijvingen en teekeningen worden ge- geven, terwijl in het Jaarverslag Top. Dienst 1908, Pl. IX

p. 46, tevens de nieuwste d&italkaar van het opgedeelte word gepubliceerd. In het noordweste- lijkste deel van den

Warirang-wand to zijn ontstaan, tenge- volge waarvan hot inecr zich plotsclng in het dal -htnlasste en als modder- steen la wine groote ver- wostingst t owceg bracht: 114 dorpon en ruim 4000 nienschen werden vcrzwoigen. Eon tweede groote uitbarsting had plants in 1894 en werd uitvoerig door Fennema (zio bo ven) bescreven : do opper- vlakte, door den aschregen ingenomen, bedroeg 25,660 K.M.2, terwijl 22 miillioen M^« vasto stoffen werden uitgeworpen. Er gingen echter geen monschenlovens vcloren. Het inecr Galoenggoeng num in 1908 nog slcchts een klein opporvlakte in.

GALOER. District met do hoofdplaats Panda an, van het regentschap Adi-Kurto (van Prins Pakoo Alnm), ^CdeUng KoelonPidgo.residentio Djokjakarta. Het district heeft 2 onderdistricten, t. w. Pandjatan en Wonodadi; do Kali Galoer stroomt er door heen, terwijl de grooto suikerfabriek Sewoe- galoer in het district gelegen is. Op't einde van 1905 toldt het bijna 45,000 zielen, waaronder een 30 tai Europeanen en 15 Chineezcn.

GAM OF GAMAN. Eiland aan hot zuidwestelyk

decl van het Papoesche eiland Waigeo grenzendeen 1862 (Ind. Stb. no. 145) werd dit verbod echter ingedaarvan door straat Kaboei gescheiden. De bodem istrokken en uitdrukkelijk verklaard, dat die cultuur aan heuvelachtig en bestaat hoofdzakelijk uit kalk-steen enieder' vrijstond; zij heeft zich daar echter, ofschoon een t opgeheven koraal, die zich aan den zeekant in den vormijld lang in Buitenzorg en Krawang gedreven niet van uitgevetren rotsen vertoont. Aan de zuidkust wordt noemenswaardig ontvikkKl. Zie P. J. Veth, T. v. N. -Indie, een kanipong, Miabebjar, aange- troffen. Op velc 1867, I, 456, II, 98; 1868, II, 363.

kaarten wordt de naam van het eiland ten onrechte Toch schijnt bij goede keuze van grond en klij- maat Gamien geschreven de gambir-cultuur ook op Java zeer wel inoge- lijk, vooral

GAM LAMO. Betekent groot stad. Was de oude omdat dit eiland het groot verbruiks- land is van de hoofdplaats en zetel van het sultansbestuur van Teraatc. gambir, waarvan een hoog invocerrecht gegeven wordt, Het lag op den Zuidwesthoek van het eiland aan hetindien het product afkomstig is van buiten het gelebedij. strand en was reeds voor de komst der Por- tugeezen een De cultuur en bereiding der gambir door Chinezen vrij groote versterkte kampong. De Brito, Portugeesche heeft op de volgende wijze plaats. Nadat de boschgrond Gouverneur, bouwde er een Portugeesch stadje bij, o)jengehakt is, woixlen tci'stond de kweekbedden bestaande uit een lange straat, verdeeld in een aangelegd, waarin men op een laagje asch. van rijshout de Europeesche wijf met- de kerk van St. Paulus en een uiterst fijne zaden uitzaaft, die met alang-alang stroo klooster der Predikheeren bedekt worden. Dan worden na ongeveer 3 maanden de

en een wijk voor on go veer 100 Chineezen. Dit stadje, jonge plantjes in plant- kuilen op 5 a 6 voet afstand van Nost raSenhora del Rosario gedoopt, werd beschermdelkander geplaat en door bedekking net) tjakjes tegen de door een in 1522 begonnen en in 1540 door Georgio de felle hitte beschut. Na twee, soms reeds na anderhalf jaar,

Castro voltooid versterking, waarvan het 3 K.M. is de plant stork genoeg om van de jonge twyges be- roofd nooi*delijker gelegen steenen blokhuus, S. Pedro ente worden, die met blad en al worden afge- sneden en in Paulo, een onderdeel vormde. In 1575 verjoeg sultan een bak (tainpat menoeroet) gedaan, die van klei gemaakt Bab Oellah de Portugeezen en nam bezit van de vesting en ongev. 3 meter lang en breed is. Hij wordt aan den

In 1606 werd Gam Lamo door de Spanjaarden veroverd. bovenrand bedekt met dikke plan ken of balken, waarop de De inhndsche bevolking verhuisde in 1607 naar de afgesneden gambir gestapeld wordt; de bladeren, die van omgeving. van de door Matelief te Malevo gebouwdede twijgen worden afgestroopt, worden in den bak gedaan,

vesting en stichtte daar de tegenwoorHige hoofdplaatsen blijven daar, tot ze in de kookpan worden o verge- Ternate. Gam Lamo bleef tot 1663 door de Spanjaardenbracht. Een oven, uit klei vervaardigd, is vrorzien van bezet, waarna de geheele stad door de O.-I. Compagnietwee groote ijzeren pannen (kawah) : m de enc, die bo met den grond gelijk gemaakt werd. De pick, waarvan het vuur staat, wordt de gambir gekookt; de tweede pan eertijds de hoofdversterking stond, heet nu nog Kastela. dient als voorwarmer en n Is wasch- voor voorwerpen, die GAMBANG. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN-nog gambir be vat ten. In Europ. fabrieken gebruikt men STRUMENTEN. kopren kookkjan- nen, welke op een gemetselden vuurhaad(n) : t rooster en vuurdeur verhit worden. Terwijl

GAMBIR, MAL., JAV. en SOEND.

Uncaria Gambir Roxb. Fam. Rubiaceac. Slingerplanthe water kookt, worden de bladeren bestampt met < -- van Sumatra, elders in Ned.-Indie gekweekt. Doorpuntigen stamper (pengoendjang) : om <!* te keeren en uitkoken van de bladeren verkrijgt men een catediine- enze z66 gelijkelijk in het kokende wai cite brengen gebruikt lootzurhoudend extract, gambir ge- naamd, dat bij hetmen een niet drie krojinn- pun- ten voorziczen tjedok. Na siriñ-kauwen gebruikt wordt en een belangrijk Indische cei-stc koking n de bladeren door een zeefschey) handelsartikel uitmaakt. In Europa dient gambir a Is (tangok) in een lu l-ende goot (saloh) geworpen, waarvan loolistof, als mordant in de ververij, als klaarmiddel in dehet lager boven de kook pan ligt, zoodat van het afd bierbrouwerij en als samenatrekkend geneesmiddel, en isrup)Ml<n - de water niet verloren gaat. De reeds gekookte daar als (gele) catechu bekend. De naam catechu komtbin deren worden nogmaals gekookt en in do saloh ge- echter ook toe aan het voor soortgelijke doeleinden wassen tot er geon bruin vocht meer afvloei. Het door dienende extract uit het kenihout van A cacia Catechukoken verkreebint! vocht wordt naïndampingin Wil Id. (bruine of cutch-catechu). De Pinang leverthouten enuncK (tong) gedaan on)te stollen. Indien de geens- zins catechu, zoodals de naam Ar ecu Catechu L. gambir voor de consumptie in Indie be<temd is voegt men zou doen vermoeden. er een vveugij d6dek bij; ten eindc een gelijkmatige pap te

De gambir-cultuur wordt gedreven in st reken met eenvckrijgen wordt de vloestof, bij het begin van het stollen, ruimen, regelmatigen regenval, zoodals som- xnigenn : t <!* hand, waarin een rond stukje hout, dichtig gedeelten van Sum. West- en Oostkust, in zeer enkele door- geroeid. Daarna wordt het reeds dikke vocht bf- gedeelten van Benkoelen en Palembang, voorts in de waard, hetzij in de houten emmers, hetzij in < : (ni afdeling Samba (Westerafd. Borneo), waar hetlangwerpig vierkanten bak, waarvan de oinwandning kan product. hoofdzakelijk client voor gebruik binnen hetopengecslagen worden; gepede soofl is geel <of bruinegeel gewest, ofschoon ook uitvoer naar Singa^, pore.cn Javavan kleur, minder goede soorten zijn (lon- ker gekleurd. Is plaats heeft eu Banka, waar de cultuur zich zeerde gambir nu vast geoege gewonlen, dan wordt zij uitbreidt. Op Billiton wordt de cultuur van Gouv. wege gesieiden; de goede in kleine kuben van 2 a 3 cM. aangemoedigd. Do hoofdzedel der gambir-cultuur is iskantenlengte, de zwarte, ruw b) : werk- te in groote, echter deRiouw-Lingga-Archipel. De cultuur wordt onregelmatige brokken, cak-gambir, en zoo in den handel hetzij door de ini. bevolking, hetzij, en vooral ingebracht. De opbrengst aan gambir bedraagt ruim J6 % van genoemden archipel, door Chineezen uitgeoefend; op dehet gewiclit der geuzij, verde bladeren. Ofschoon de O.K. van Sumatra ook door Europeanen. Op Javagambir-plant gedurende 20 a 25 jaar gesneden kan heersche vroeger de meening, dat de gambir-cult uur worden, verlaten de Chineezen gewoonlijk reeds na 10 a 12 jaar de verboden was, waarschijnlijk omdat de Regeering bij 12 jaar de ingeno het uitgeven van enkele woeste gronden in huurde cultuur verbod, met het I doel haar onder de Javanen aan te moedigen in I

men gronden, waarschijnlijk omdat er dan gebrek aan brandhout in de buurt begint te komen. De r-ombinatie van gambir-met poper-cultuur heeft vele voordeelen. De waarde van den uitvoer van gambir uit geheel Ned. Indie bedroeg in 1913 ruim 3 miljoen gulden\$ 9 舟* ?

GAMBIR OETAN. Zie SICUS RIBES en JASMIN UM.

GAMBRENG. Javaansch woord voor een Tor, ook Kwangwong.

GAMELAN. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

GA MET (SOEND.). Zie CICER.

GAMIEN. Zie GAM.

GAMKONORAH. Teniataansch district, op de Westkust van het Noordelyk Schioreiland van Hal-mahera, gelegen bezuiden Tolofoco en beneorden Saligc^ Ten Oosten wordt het door den centraalberg-lccten, die hier den naani Boekit Sio draagt, van het district Kaoe gescheiden. De grens met Sahoe is een ravijn. Die met Tolofoco is kaap Ligoa. In dit district ligt de vulkaan Gamkonorah (± 1700M), waar- van slechts ecu uitbarsting, n.l. in 1673, bekend is. Dekraterniond ligt aan de Zuidzijde. Aan de Noord-zijde bevindt zich bij den top een zwaclmcer van on go veer 30 M. iniddellijn. Beneorden dezen vulkaan ligt de 560 M. hooge berg Iloc. De hoofdkamping ligt aan een kreek. Die slechts bij hoog water bevaar- baar is en bestaat uit twee wijken, Soahsio en Pas- roro, Lewoond door Mohammedancn, met een sen- gad ji al- districtshoofd. Van de heidensche inboorlingen wonen de Waioli, behoorende tot vijf kam- pongs, verspreid langs de kust. De To ba roc stan ljeowoent het binnenland en is gesplitst in Tobaroe to ma njekoe en Tobaroe to in a adoc, naar gelang zij in het Noorden of in het Zuiden wonen, te zamcn zoventien kampongs tellende, de meesten gelegen den ><->ven loop dor Iboe rivier. Van clezc Toba- n men ook in anderc districten, zoals in Kao(- en zelfs op 'Tidoreesch Hahnahera nederact- tingen. Bovendien inoeten de Madoles op de oost- kust aan hen verwant zijn. Beweerd wordt dat deze lobaricns niet behooren tot de oorspronkelijke be- -liking, maar van Celebes afkomstig zouden zijn >1. (!; i : 1 roni ook U'o liedcii, Bn roc nicuw zouden

in In-1 Xoordeii van het district liggen nog twee 'h .ii> iiiiin<<laans-lic kam | >ongs, (lam la mo en Gam it ji . : i.iii <l< I boe ritier, op <>ngevc(*r een half nur van <1*.

Beneorden (jam itji is een meertjo.

W-rdi r zijn aai) <!<■> bovfilloop dezer rivier nog twee i ji - : .I'elnga Njekoe <n l'elaga Baroe, die cchtcr reeds <ot lid gcl>i<-(-l van 'J'ol(f<jed behooreii. Op <lo vlakteti en berghelliigc'n van (lit district wordt op dr<)>g<- vj-ldfii padi verbouwd. De kwaliteit is cch- in(luic<-ur. l)<■> vroegure koffic en cacao aan planting(l), waai van de Clercq spreckt, bestaan niet mee. (Zic- If A LM AH ER X

GAMMOER. (*Monnolycce Phyllodes'*) Zie TOK- REN.

CAMPING. Jickende kalkrots in Djokjakarta, op :4 K.M. van (le hoofdplaatH, (evens inuiiiTvan een <listict (wuarin die rots ligt) metgelijknanugc hoofd- plaats van het regentschap Sleinau, afdclijug Mata ram, residentic Djokjakarta. Het district tolt drie onderdistricten, t.w. Katlipiro, Kasian en Pfidcs. De hoofdplaats ligt aan de rivier Bcdog, ean linker zijrivier van de Progo-rivier.

GAMPRET (IKAN). Zie KLIPVISSCHEM

GANDAPOERA (MAL.). Zie HIBISCUS ABEL- MOSCH. US.

GANDARIJA (MAL., SOEND.). Zie BOUEA. GANDAROESEA (MAL.). Zie JUSTICIA GENDARUSSA.

GANDASOELI (MAL.). Zie HEDYCHIMUM.

GANDASOLI. Naam van een landschap, vroeger een district in het Krawangache, thana het onder- district Darangdan vormend in het gelijknamig district. Over den vermcndcn rijkdom aan goud en zilver, zie PARANG- GEBERGTE. Tot 1885 bc- hoorde Gandasoli tot de Preanger Regentschappen.

GANDATERI (MAL.). Zie ELAEOCARPUS GANITRUS.

GANDJA. MAL.; G c n d j 6 of G i n c l j e, JAV. : G e n d j i h, MAD. *Carvabiss saliva L.*, Fam. Moraccae, onderfamilie *Cannabineae*. De Hennep, kruid van Centraal-Azie, in bijna alle tropische en gematigde gewesten gekweekt. De jonge bla- deren worden in Indie, met tabak gemengd, ge- rookt. De hennep, en bepaaldelijk de in tropische gewesten geteelde plant, heeft bedwelmende eigenschappen en wordt in Azie en Afrika door minstens tweehonderd miljoen menschen ge- bruikt, op verschillende wijzen toebereid tot gevaar- lijke genotmiddelen (in Eng. Indie bhang, ganja, churrus en vooral hasjij, zie BANG). Men zegt, dat het Fransche woord assassin afgeleid is van hasjijsin, hasjijj-etc. In de geneskunst wordt een extract van Indische hennep gebruikt als nar- coticum.

GANDJA HOETAN (MAL.). Zie CORCHORUS OLITORIUS.

GANDJA RAMI TJINA (MAL.). Zie CORCHORUS CAPSULARIS.

GANDOEM (MAL., JAV.). Zie TAR WE.

GANDOSARI. District met gelyknamige hoofd- plaats van de controle-afdeeling Win^afdeling en regentschap Blitar, residentie ivecTiri. Het heeft drie onderdistricten met 31 desa's en telde op t'cinde van 1905 een bevolking van ruim 42.000 zinnen, waaronder een 60- tal Europeanen, en een 50-tal Chinezen.

GANDOH (JAV.). Zie ENTADA.

GANDOLA BEUREUM (SOEND.). Zie BASELLA RUBRA.

GANDOLA MERAH (MAL.) Zie BASELLA RUBRA.

GANDOLA POETIH (MAL.). Zie BASELLA RUBRA.

GANDRI (JAV.). Zie BRIDELIA.

GANEfa of GANAPATJ, d. i. „beheerschr der scharcn" (in engcrn zin: der Gai'ii genoemd dicn- nachHchair van Qiwa), is de Indische godder wijsheid van het klook beleid, di 戏 in de mythologie de oud- ste zoon van Qiwa en Parwati heet. Hij is de god, die allo hindamissen bij een arbeid, hotzij van stoffelij- ken of van geestlijkon aard, uit den weg ruimt, en daaroni cischt hst vroom gebrui, dat men bij den aan vang van een werk, en voor den aanhef van een geschrift hem huldc brengt. Daarom wordt hij dan ook genoemd Winijaka, d. i. "uit- den-weg-ruinier" (van hindomissen) en „leidsman", Wighnadjit, „o- verwinnar van hindemissen", Wighneg „beheer- schor van hindomissen", en met andre synoniemo namen beHtempeld. Hij wordt afgebeeld met een oli- fansnuet met een tand (vandaar zijn bijnaam Eka- danta, centandig), dikbuikig en so ms vergezeld van een rat, het in alle sluiphoekix doordringende dier, of daarop rijdende. Gewoonlijk stelt men hem voor als

I viorarmig, doch ook wel als twee-, zes- of achtarmig. Meermalen vertoont zijn hoofdtooisel de halve maan | en een doodshoofd, en zijn voorhoofd een derde oog.

alle attributen van Qiwa, die trouwens ook zelf den bijnaam van G III ega draagt. Ofschoon Gageqa dus tot den kring der Qiwaitsche wezens behoort, en, volgens de meening der Indiers, meer inzonderh'd e&n god der Qofidra* is. wordt hij door alle Hindoesche secten en kasten vereerd. Van de vereering, welke hij ook op Java gedurende het Hindoeitj'dperk genoot, getuigen de talrijke beelden van hem allerwege op het eiland gevonden. Vgl. het artikel QIWAISME.

Literatmir: H. H. Wilson, Work I, pp. 2, 20, 148, 175; W. J. Wilkins, Hindu Mythology, pp. Chap. VIII; W. P. Groenevddt, Catalogus der Archeol. Verzam. van het Batav. Gen. biz. 54—63; Juyiboll, Catalogus Leiden, biz. 21-26. Vgl. R. D. M. Verbeek, Verhand. Bat. Gen. 46 (1891); Dr. N. J. Rapp. Oudh. Dienst 1914 passim.

GANGA. Eilandje aan de NbrdHpunt van de Minahasa_jesidentie Menado.

"GANGGARANGAN. Zie GARANGAN.

GANGSA. Rivier op Java, residentie JZekalongan. o)de grens der regentschappen Brebes en Tegal.

GANGSALAOËT. Zie PELIKAAN. ~

GANGSAL. Zie RET III.

GANITRI (SOEND.). Zie ELAEOCARPUS GANITRUS.

GANOPHYLLUM FALCATUM BL, fam. Sapindaceae. Ki angr (SOEND.), Mangir (JAV.). Grote boom, voorkomend in Nieuw-Guinea, Australie, de Philippijnen en op Java. Het sterke en duurzame hout wordt algemeen voor brug- en huisbouw gebruikt en is in zeer groote afmetingen te krijgen. De schors bevat saponine en wordt hier en daar door de inlanders gebruikt om het hoofd van ongedierte te reinigen. Soms ook wel wordt de schors als surrogaat voor zeep gebruikt.

GANTANG. Zoowel inhovdsmaat als gewicht. De maat telt 8.576G liter, het gewicht is gelijk aan 10 kati's in West- en Midden-Java en aan 5 kati's in Oost-Java. Zie echter Ind. Gids, 1906, biz. 633.

GANTARANG. District van de onderafdeeling Boeloekoemba, afdeeling Bonthain, gouv. Celebes en Onderh. ~

GANTARANG MATINGGI. Een der districten van de Onderafdeeling Maros, (zie aldaar) gouv. Celebes en Ond. Was vroeger eene enclave van Gowa tusschen de gouvemenslanden en Boni gel egen.

GANTI (JAV.). Zie LIGUSTICUM ACUTILOBUM.

GANTTSCH. Zie TORADJA'SCHE TALEN. GAOENG. Landschapje aan de kust van Indragiri te voren onderdeel van het voormalig Sultanaat Lingga-Riouw. Het maakt thans met Mandah een district of amiraat der afdeeling Indragiri, residentie Riouw en onderhoorigheid uit. De Anak Serka rivier in het zuiden vormt de grens met het Soetanaat Indragiri.

GAOK. Naam bij de Maleiers voor een kraainoort, *Corvus macrorhyncha*.

// GAPI. Oude naam van het eiland Ternate, ook nu bij deftige toespraken nog wel gebezigd.

GAEJANGAN (Jav.) : ganggaranjari (Soend.) (Her-/* " , < Jipesleg javanicus GeoSr.), een tot de fami lie der CIVETKATTEN (zie aldaar) behoorend, met den Egyptischen Ichneumon verwant, klein en slank roofdier, /典 t in Achter-Indie en op Java, Sumatra en Banka inheemsch is. Het bijna effen bruin gekleurde diertje leeft zoowel in de laagvlakte als in het gebergte en komt ook in bewoonde streken veel voor. Het is een dagdier, dat zich met allerlei kleine dieren voedt en in eigengemaakte holen leeft. Van hetzelfde geslacht

komen twee andere soorten, *H. brachyurtia* Gray (*doenbang* en *toeban* der Dajaks, *langga langga* of *rangga rangga* op Sumatra) en *semitorquahis* Gray, op Sumatra en Borneo voor (verg. Jentink, Notes Leyden Mus., XVI, 1895), een vierde, *H. hosei* Jent., op Noord-Bomco (Jentink, Notes Leyden Mus. XXIII, 190) 03).

GARANTANG KIKKE. Plaats, in Zuid-Celebes ongev. 3 uur van Bantjeng gelegen, en bekend door de groote feesten, jaarlijks ter eerc van Karaeng Lowe (zie BOEGINEEZEN) gegeven, werwaarta men dan van uit alle streken van Zuid-Celebes bij-eenkomt en zich met hanengevechten, dobbelen enz. verma-akt.

GARCINIA CEBEICA L., fam. *Guttijerae*. Baros (JAV.), Beroewas (MAL.). Boom, veel gelijking op den mangstian. Heeft een uitstekend taai hout, dat veel gebruikt wordt.

GARCINIA DULCIS Kurz., fam. *Ghittijerae*. Moendoe (JAV.), Moendoer (JAV.). Boom, over geheel Java en ook over andere eilanden van den Archipel verspreid. De bolvormige oranje gele vruchten worden gegeten, vooral van de gekweekte boom, die in de inlandse dorpen te vinden zijn. Vlechtmateriaal kookt men met de bast van deze plant om het een groene kleur te geven.

GARCINIA MANGOSTANA L., fam. *Guttijerae*. Manggis (JAV.), Manggistan (MAL.), Manggoe (SOEND.). In geheel Nederlandsch-Indie gekweekte boom, vermoedelijk in den Maleischen Archipel thuisbehorend, maar niet in het wild bekend, buiten den Archipel nog weinig gekweekt. Ondanks het feit, dat er alleen exemplaren met vrouwe-lijke bloemen gevonden worden, zet de boom rijkelijk vruchten. Deze laatste bevatten binnen een leenrechtige roode schil een twee-of d riot al goede en eerz mislukte zaxden, die omgeven zijn door een witte, sappige, zeer smaklijko zaadrok, die gegeten wordt. De schil bevat een gele kleurstof, en bovendien een hoeveelheid looistof, waarom hij onder don naam Koidit manggis als samentrekkend middel in dciuhdscho geneeskunde gebruikt wordt. Het hout is slerk en wordt voor verschillende doeleinden gebruikt.

GARCINIA MORELLA Desr., fam. *Guttijerae*. Een kleine boom in de bosschen van Voor- en Achter-Indie en het Maleische Schiereiland, lo vet ccn gee' goinhars, dat in dikke cilindrs onder <ien naam van Guttegom in den handel komt.

GARDENIA FLORIDA Linn., fam. *Ruljtar.eae*. Katjapiring (MAL.). Heester of boomheester met trompetvonnige witte zeer wclriekonc bloemen, afkomstig van China en Japan, op Java in tui- nen zeer algemeen als sierplant gekweekt, ook bekend onder den naam „KaapSche Jasmijn”.

GARfifBg (gCrebBg) is eono J avaansehe benaming voor de feestelikheden, welke jaarlijks op do drie voornaamste herdenkingdsagen van den Iwlam plaats vinden, nl. bij 1. Mohammeds geboortefeest, 2. het zgn. „kleine” feest na afloop der vasten-maand en 3. het „grote” feest op den loen der laatste maand des jaars. De Mohammeds-JaanHclio wet geeft slecht-s voorschriften voor het groote en kleine feest, maar evenals ciders leeft ook in den Archipel Moliammeds geboortefeest niet minder belang dan deze beide officieelo feesten. Hoewel niet op wetteJijke voorschriften gebaseerd, geldt doher- denking van Mohammeds geboorte praktisch als verplicht en heeft zelfs die van het „grote” feest in de schaduw gesteld. De godsdienstige feestdagen worden in het algemeen ook *Icari raja, arjaja, ba da*

of *bakda* *) en in de Soendalanden *lebaran* genoemd. ¹

1. Hot *moeloed-feet*. Do profoot is op Maandag den 12^{en} der 3^e maand gestorven. Willekeurigh heeft men nu in den Islam aangenomen, dat Mohammed ook juist op dien zelfden datum, 63 jaren tevoren, was geboren. Op den 12^{en} der 3^e maand wordt dus ook Moelammeds geboorte (Arab, *maelid*, in den Archipel *maodoed*, *moeloed* uitgesproken) herdacht en de geheele 3^e maand heet daarnaar de *moeloed*- maand. Een hoofdbestanddeel dezer herdenking bestaat daarin, dat bij vromen personen en ook wel in moskeeen zgn. *maeloeds* (lovensgeschiedenissen van den Profeet in verzen of berijmd proza, afge- wisseld met lofliederen) ten gehore worden ge- bracht. Men noemt deze plichtigheid, waaraan ve- lon der aanwezigen deelnemen door by de refreinen en lofprijzingen mede in te stemmen, in Ned.- Indi© gewoonlijk *dkir moeloed*. Voorts worden dan in de woningen der regenten vromen onthaald op een *moeloedan-m&aa*. Ook in de dorpen houdt men voor deze gelegenheid open bare godsdienstige maaltijden (vgl. KANDOERI). Deze maaltijden behoeven niet juist op den 12^{en} gegeven te worden, maar hebben ook wel eenigen tijd later plaats. Vandaar dat do 4^e maand op Java wel *silih moeloed* en in Atjeh „de jongere broeder” der maand Moeloed wordt genoemd. In Atjeh stelt men de viering zelfs tot in de 5^e maand (de zgn. eind-Moeloed) uit.

2. Het “kleine” feest op den 1^{en} der 10^e maand Sawal heeft plaats na beëindiging der vastenmaand en wordt daarom ook *lebaran* genoemd. In niet-Inlandsche kringen nlegt men dezen dag ook ten onrechte wel als het Inlandsche „nieuwjaar” aan te duiden wegens de overeenkomst der popu- lairo viering van dezen dag mot die der Europeesche en Chineseesche nieuwjaarsdagen, maar er zijn dan nog slechts 9 van de 12 maanden van hot Mohammed- daaiische jaar voorbij. Evcnals aan de gcheele vas- tenmaand hecht men ook aan dezen feestdag een bij uitnemendheid godsdienstig en

verzoenend karak- ter. ☞ Morgens vroeg heeft in de moskee een feest- godH(lienstoefening met preck plaats, welke, althans in hoofdzaken, met den Vrijdagdienst overenkomt, en hoewel de bijwoning daarvan voor de geloovigen ni< : t a is verpicht doch slechts als verdienstelijk gckll, nemen toch velen (waaronder ook de hoof den) in fcestgewaad hieaan dec), die overigens zelden of iKioit. in de moskee konwn. Daarna brengt men bezoeken aan zijne nwerdereii (n zijne oudcren in jaren, wenscht hun geluk met do beëindiging der vfstien en vraagt tevens vergeving voor alle tekort- komniigen, waaraan men zich gedurende den loop des jaars jegens hen mocht schulclig gemaakt heb-

*) Het Arabischio *ba'da* beteekent: na afloop van. Do reden, waaroni fcestclagen van ouds in <len Archipel juist medit woord *ba'da* werden aan- gednid, is blijkbaar daarin to zoeken, dat voi- schidcioio fcestue inderdaad „na afloop van” vastentijdou geviorod worden. Zoo volgt de *gare- befi poeivasa* op de vastenmaand en wordt liet groote feest voorafgegevan door een tweedaags vasten op den 8^{en} en 9^{en} der 12^e maand (dat volgens den Islam als verdienstelijk geldt, maar slechts door zeer weinigen in acht genomen wordt). Evenzoo besluit do feestdag van den 8^{en} dor 10^e maand (Sawal) een in de Moliaminedaaii- sche wet aanbevolen en door sonunige goloo vigen ook werkelijk in acht genomen vasten gedurende „de zes dagen” (nl. van don 2on tot don 7on) dor inaad Sawal.

ben. Op dezen dag worden ook do graven bezocht en siord en wie tot het opbrengen der *pitrah* (zie al- daar) behoeve der armon in staat is, verzuimt niet, deze re bij den dorpsgeestelijke te gaan in- loveren, voor verre hij het niet reeds gedurende de vastenmaand ve mocht hebben gedaan. Vandaar ook de benaming *aran pitrah* voor dezen dag.

3. De groote feestdag (*ba'da*, *besar*, *lebaran hadji*) den 10^{en} der 12^e maand heeft vooral beteekenis voor bedevaartgangers, die zich op dezen dag in het dal van ena bevinden (zie BEDEVAART 3), waar dan. het rote offerfeest plaats heeft. Maar ook voor hen, die niet i de bedevaart deelnemen, geldt het als ibcvclenswaardig om op den feestdag een offerdier to chten, een gebruik, dat althans door goeode vromen l in acht genomen wordt. Ook in de dorpen worden r deze gelegenheid soms offermaaltijden gehouden. lke ecliter geen groote beteekenis hebben. In het eenen. mist het zgn. „groote” feest de populariteit van i kleine, in den Archipel zoowel als elders, was zich eedelijk daaruit laat verklaren, dat een bepaalde leiding tot feestvieren (zoals na afloop der stenmaand) op dezen dag voor hen, die niet als grimts te Moena zijn, ontbreekt. Toch ontleent de tste maand des jaars aan dit feest den naam Besar of dji.

Met name in de Vorstenlanden worden deze fees- ten met veel luister en met vertoon van groot hef- ceremonieel in de kratons gevierd. Op deze garebggs komen de Inlandsche ambtenaren hunne opwachting ten hove maken en ook de Europeesche bestuurs- ambtenaren leggen daar op vastgesteld uur een offici- cieel bezoek af. Optochten, muziek op verschillende als poesaka's vereerde instrumenten, en andereceremonien luisteren de garSbCs op. Op de aloen-aloens en de binnenhoven der kratona wordt dan een tal- rijko mcnigt onthaald ¹). Bovendien heeft om de 8 jaren, in het jaar Dal, do viering van den *gar eb eg moeloed* met nog meer plichtigheid dan anders plaats. In den bloeitijd van Mataram toch. viel, gedurende den destijds (van 1633 tot 1749) heerschen- den Vrijdags- jaarcyclus, de 12^e der Moeloed- maand in het jaar Dal op Maandag (Mohammeds geboor- tedag; zie boven), aan welko omstandigheid eene bij- zonder gezegende beteekenis werd toegekend. Ook thans nog wordt daarom do *garebeg moeloed* in het jaar Dal naar oude traditie met bijzonder cereiuoni- eel govierd ²).

Literatuur. De bijzonderheden van het ceremonieel dor i ten to Djokjakarta zijn nauwkeurig beschre- ven en gelicht doorJ. Groneman, De *gar^bggs* ¹ to iyogyakartil, 's-Gravenh. 1895 (met afbeel- dingen.). verdor over deze feestdagcii: C. Snouck Hurgronje, Atjehers, 1,220 vv., 255 vv., 261 vv. (The Achchneso 17 vv., 237 vv., 242 vv.) en in yH. Coign's, Nederland's ie I, 263 (vgl. Mekka, II, '17 vv7, '92"vV.). — C. nseri, Brieven over deii.

¹) Do *garebeg moeloed* en *garebeg po&wasa* gelden in de Vorstenlanden bovondion als de tijden, waar- op do halfjaarlykscho termijnjon van den padjeg mocten botaald worden.

²) Bovendien liet mon sedert 1749 te Soerakarta door cene afwijking van do gewone kalenderbere- koning den 12^{en} der maand Moeloed in het jaar Dal nog steeds op Maandag vallen. Over de verwarring in den kalender ah golvog daarvan, zie T.IJDREKENING, III. To Djokjakarta beyaal- do mon zich ertoe, don “grooten” *har^g* -moeloed in hot jaar Dal to blyvon vioren op den Maandag v66r of na den 1.2on der maand Moeloed.

Islam, Leiden, 1886, biz. 154 vv. — B. F. Matthes, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes 1875, biz : 80 vv. — J. Th. Jaxa, (1875) 393 vv. — IV <1907> 448 v.v. — W. Jumbon, J. Handleiding Xbtdekennis der Mohaimin, wet, biz. 152 vv. (Handbuch, S. 126 S.) — S : KeyleFin de Bijdr. tot de Taal-, 1. en volkerlG yK. -1, 2c Volgr. III, (1860), 26 — 97; — Van Delden Laeme, De offic. feesten aan het Sultanshof te Djokjakarta (Ind. Gids, 1887, 1, 126 vv., 314 vv.); — G. P. Rouffa, Beknopte beschrijving van het UoTe^Soerakarta In 1824 door j. W. 晤啜至西逾如

taal-, land- en volken. v. N.-Indie, 6e Volgr. X (1902) : 61 vv.). ■ ■ ■

GAD ENG. *Leucospheobon* voor *Zing-Giendar Cicad'a-soorten*. In Samba, Borneo, heeten zij Pengas, elders Walang-sangai. Talinsangi. Op Java en Sumatra worden eenige Kape, ook Kapiding en Pinding genoemd.

GARNALEN. (Zie ook SCHAALDIEREN, DECAPODEN en OEDANG). Op Java komt algemeen cene soort voor (*Palaemon carcinus*), welke merkwaardig is door de buitengewone grootte van het 2de paar schaarpootten, dat geheel met doornen bezet en aanmerkelijk larger is dan het lichaam van het dier.

GAROE (MAL., JAV., SOEND.). Zie AQUILARIA en GONYSTYLUS.

GAROEDA, het rijdier van den god Wishnoe, dikwijls met dien god, doch vaker afzonderlijk voorgesteld, hetzij in dierfabes enz. op reliefs, hetzij als losstaand beeld. De Javaansche kunst geeft hem nooit weer als een vogel zonder nicer; in de oudere ilidden-Javaansche kunst (pic) (g. enz.) ziet men hem in menschengestalte, doch met vogelsleib en vleugels. In de latere Midden-Javaansche periode (Pram-krijgt hij al meer een vogelkarakter, met langeren snab, rakhasha-haartok en klauwen (v.g.l. Ray). Oudh. Conmi. 1911 p. 74 en plaat 180). In nog sterker mate is dat op Oost-Java het geval. De Garoeda houdt hier, als erfviand der naga's, dikwijls slangen in de klauwen gevat. Zeer belangrijke beschouwingen zijn aan de verschillende Garoedalyphen gewijd door Dr. J. Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. 47 (1904) p. 559—563 en plaat 8—11. Een afwijkend exemplaar is afgebedd in Kapp. Oudh. Conm. 1912 pl. 8.

GAROIEM, inlandsche naam, op de Karo-hoogvlakte gebruikt voor *Ar cionyx collaris* Cuv. (*Trichomanis Paveni* Hubr.) van de familie der Wezels (zie aldaar), die op Sumatra, Borneo en het vasteland van Z.-Azie voorkomt. Het is een klein roofdier, dat een iachtelyke levenswyze leidt en kenbaar is aan den onbehaarden, eenigszins aan een varkensnuit herinnerenden neus en den witten, met zwarte st repen geteekende kop).

GA-ROENG, DiBtrict met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de afdeling WpDfispJjQ., residentie Kedoe. Het heeft een oppervlakte van 184 K.M.², heeft 4 onderdistricten met 88 desa's en telde op 1 eind van J 905: 57.000 ziden, waaronder 20 Europeanen. Het Diengplateau is in dit district gelegen. Garopng, aan den weg, die van Wonosobo naar den Di eng voert. Het in dit district gelegen thee-etabliftenient Tam bi K'orint een der 3 onderdeelen, waaruit de theeonderneming Bagelen bestaat.

GAROET. Afdeling en regentschap van de Preanger regentschappen (met gelijknamige hoofd-)laats) met eene oppervlakte van 3065 K.M.² en een bevolking van ± 510.000 zielen w.o. 740 Eur. en 980 Vr. Oost. (1915) Aan de Zuidzijde grenst

de afdeling aan zee, zij vormt drio controle afdelingen, n.l. 1. Garoet met de districten Garoet en Bajongbong; 2. Tjibatoc met de districten Tjibatoc, J'elds. -Bloemberimbangan en Trogong;

3. Tjikadjang in et de districten Tjikadjang, Boengboelan en Pancingpeul' on 2 vormen het hoog-daal van G aroeV, 3°b6110ort et het Zuidergbergte en niaakte vroeger een onderdect uit van de afdeling Soekapoera. De afdeling bestaat dus uit twee ver schillende landschappen, waarvan het noordelijke, het hoogdal, het belangrijkste is. Het is vruchtbaar en rijk aan het eigenaardig natuurschoon der Prc- angr regentschappen. (Zicook TJI-MANOEK). Men vindt in de afdeling een vijftigtal erfpachtsperceden; en daarvan (Waspada) is bekend geworden door het ijverig en edel streven in het belang van den Socondanes van den eraten cigenaar K. F. Hoile (zie aldaar). Het voornaamste gewas is thee, doch er wordt ook kina en rubber geplant.

Het Gouxement is reeds verseide jaren doende een goeden Iran sport weg (wagenweg) aan te leggen van Tjikadjang zuidwaars naar Pameung-peuk aan de Zuidkust, welke weg toen gouds kost, doch zijn rente ruimschoots tot opbrengen, doordat hij de gehele zuidlijkste streek dezer afdeling met tienduizenden bouws vrucht baren grond exploiteabel za maken. Aan de Zuidkust is bij Pamungpeuk een kleine baai Tjilaoteureun. Indien aldaar een gelgenheid tot aanleggen voor stoomschepen ge-maakt wordt!, zal dit die streek zeker nog nicer ten goede komen.

GAROET. District met gelijknamige hoofdplaats van het gelijknamige regentschap, met cenc oppervlakte van 153 K.M.², 4 onderdistricten en 39 dc-sa's. Voor 1913 heette dit district: Soetji.

GAROET. Hoofdplaats der gelijknamige afdeling, residentie te Preangerregentschappen; 15.000 inw. Met is een der fraaite gelegene plaatsjes van Ja met een heerlijk klimaat (hoogte 710 M.) en prachtige omstreken (zie GAROET, afdeling), het gelicf-koosde horstellings- en ontspanning Booid van de Bataviaasche wereld, die er in <len Oostmoesson tal-ryk vertegenwoordigt is en zicli vermaakt nu-t h'c' (doen van uitstajjes naar den Tjikorai, den dajan, naar Telagabodas, het meer van Bagend it, enz. OolTelTior vreedelinge) wordt Garoet druk bezocht.

GAROET (JAV.). Zie MARANTA.

GASIP. Kleine zijtak van de Siakrivier, ofigev. 3 uur stoomenH bo ven de hoofd-)laats Siak in dir rivier vallende, zeer Hinal en vol boomstamimcn, zoodat zij slechts met kleine, platbomdc vaartuigen bevaaren kan worden. Zij wordt hier vermeld, om-dat aan hare *ocverH* het voornalige rijk (lasip) gelegen was, dat o) het cinri der 16e eeuw ge-sticht zou zijn, doch reeds spoedig, in het begin der 17e eeuw, ophiekl te best aan. Van Rijn v. A Ike-made, T. Aardr. Gen. 2c Ser. II (1885) bl. 21 & D(-overblijfselen van dal rijk, en van Kota Merangci, de verblijfsijlaats van den vorst, liggen nog aun den Jinkeroever. Het land UHsch(?n do Gasip en de Pandanan Htaat onder den J3atin Gasip; de bewoners hebben zich cehter gecler haat het binnenlan-cl terug- getrokken, zoodat die streek zoo goed als verlaten is. H. v. Anrooy, T. Bat. Gen. XXX (1885), 292.

GASPAR (STRATEN). Destrateu tussschen Janka en Billiton ontjeenen hun naam aan den Spaanschen vlootvoogd, die er in 1724 doorvoer. Het ciland Liau met de Kleinere, Z.O. daarvan gelegenc, vrdcedlen deze in drie straten welke, van het W. naar het O. gaande, den »aan dragen van *Maclesfield*-, *Clement* en *Stolzestraat*; van deze is de middelste de najwste.

Zij zijn de aangewezen route tusschen Straat Soonda met West-Java en het Z. gedeelte der Chineesche zee en, door de goede verlichting, ook des nachts te bevaaren; voor zeilschepen is dit evenwel niet onder alle omstandigheden aan te raden. Be.N. de straten liggen hot hoog eiland Gaspar, het kleine Boompjes eiland en een reeks van riffen, be.Z. do straten het lage Ondiepwateriland en een nog veel grooter aantal riffen dan daar be.N.; ook in de straten zelf Jiggen gevaren. Bij het aandoen daarvan verkennt men zich aan de heuvels op de W.kust van Billiton, aan het gebergte op den O.hock van Banka en aan de reeds genoemde eilanden; van de eilanden in de straten zelve zijn sommige heuvelachtig en bijna alien omgeven door een koraalrif.

De Z.O. en N.W. moesson, welke hier waaien, zijn bcide flauwer dan in het Z.lijk gedeelte van de Chineesche zee. De Aprilkentering begint vroeger, doorgaans met zeer helder licht, maar de Z.O. moesson komt eerst in Mei door en bereikt pas in Augustus zijn grootste regelmaat en kracht, hoewel stijve W. en Z.W. winden dan wel eens gedurende een vol etinaal waaien. In September gaat de moesson af, in October hebben nog Z.Z.O. winden, in November reeds Z.W. winden de overhand en in het eind dezer maand komt gewoonlijk de N.W. moesson met zware buien en regen door. Dezeduurt van December t/m. Maart, staat in December uit het N. en het hardst door en waait in Januari uit het N.W. en het meest regelmatig.

Veel staat is er op het weer in den N.W. moesson niet te maken. Gewoonlijk staat er een stijve kcelte en is het wolkdrijvend met goed weer, soms waait het gereefd, met buitig weer en regen; dik-wijs wordt dit gevolgd door flauwe koelte. Na half Februari is het weder, met den afnemenden moesson, gewoonlijk bet er en vaster en komen de buien dan minder voor en a Been 's nachts. Over het algemeen is in het Z.lijk gedeelte der straten de wind W.lijker dan in het N.lijk gedeelte. 's Nachts is het onder den wa) gewoonlijk stil, terwijl in de j uimlc de wind, hoewel iets minder krachtig dan overdag, flink (oorstaat.

Afjfschleiden droge et) natto tijden zijn er niet. fl<1 regent in (l<n 2.(). moesson wel minder hard <: ii kojter dan in den N.W. moesson, maar het aantal regendagen is toch nog groot. Zware buien met veel icgen komen ii<-hn regel aJ'cn voor in November en in l)-<jcemb>cr.

in vetlic-K koinen veelvuldig voor, meer dan ciders in Aicliij)cl en vooral in den Z.O. moesson.

Zo(kIra de inocsHon goed doorstaat is het heilig, vo>ral in den Z.O. jnoesson; het afnemen der lieiig-heid duidt, in den regel op minder krachtigen wind. D(Tongara pceit van Klraat Karinnita is hier niet bekend.

Gedurende den N.V. jnoesson staat, er vrij veel dcining, ii)den Z.O. moesBon neemt deze af en staat er dikwijls zee. Uij Langkoas, aan de N.VV. punt van Billiton, gaat de st room 6ens in het ctinaal te- gci)zon rond, en bereikt zijn grootste snelheid bij N.N.(.). en Z.Z.W. Van December tot Mei wordt door den moesson de Z.W. tot Z.O.lijke st room bolangrijk versterkt en de N.O. tot N.W.lijke ver- zwakt, hot meest in Februari en Maart. Van Juni tot November wordt de strooni om de N.W. versterkt en die om de Z.O. verzwakt, het inest in Augustus en September.

Lje vertikale waterbeweging i« in de N.lijke toc- gangen tot de straten zuiver ednadaags met een rijzing van 3 tot 24 d.M., in den Z.lijken ingang

doet zich een zwak dubbeldaagsch getij gevoelen en is do rijzing niet aan zulke groote schommelingen onderhevig.

Stoomschepen en zeilschepen met bezeilden wind kiezen bij voorkeur de Stolzestraat, waarin een 7 K.M. breed vaarwater vrij van riffen is, voorname- j ik omdat deze, van om de Zuid, veiliger is aan te doen dan do andre straten. Ook opwerkende sche- pen kiezen in den Z.O. moesson gewoonlijk deze straat; in den N.W. moesson nemcn zy bij voorkeur de Macclcsfieldstraat, waarvan het vrije vaarwater 6 K.M. breed is. In bcide straten zal de overwegend Z.lijke strooni soms dwingen tot tijstoppep. (Zie Zeemansgids 0. I. Archipel (1 cel III A.). Q 黑?<K

GASTROPODEN (slakken). Een klasse v 穢 Wekdieren (zie aldaar). De Gastropoden zijn Kedekt met eene lederachtige slijmerige huid; zij bewegen zich door den zoogenaamden voet, een dikke spierschijf aan de onderzijde van het dier, die (zoowe) bij het ki'ui'pen als bij het zwemmen dienst doet. Aan den kop bevinden zich 2 oogcn en 2 of 4 voelers; zij ade- men door kieuwen, die zich in de achter den kop- leden mantelholto bevinden en leven in het zoete water, in de zee of op het land. Bij vele landslakken. zijn de kieuwen verdwenen en de mantelholte is tot een long geworden, waarin de lucht binnentreedt. De meeste slakken zijn nachtdieren, voeden zich met allerlei diertjes, boron gaten in de hooms of in de schelpen van and ere soorten, en eten het daarin leverde dier; ook knagen ze aan de polypstokken om de polypen te bemachtigen; weder anderen voeden zich met planten. De slakken bezitten harde kaken en een radula, die op zeer verechillende ma- nier met tanden bewapend is. Bij vele slakken kan het voovstc gedeelte van den kop als een large snuit worden uitgestulpt, op wier top dan de mondopening ligt.

De rug der meeste slakken bezit een kegelvormige, spiraalsgewijze gewonden uitzakking (in ge wand- zak), die door de gewonden schelp of horen (slakken- huis) beklcd wordt. Aan zulke soorten is de Indi- sche Archipel zeer rijk. Vooral in de 18de en in de eerste helft der 19de eeuw, gaven deze horens aan- leiding tot het vcrzamen van en handel drijven in voorwerpen uit Oost-Indie afkomstig en naar gelang van de zeldzaamheid, de fraaie kleuren en de ver- wonderlyke vormen werden zij aan de bezitters van collictien tegen allerlei, soms verbaزند hooge, prij- zen verkocht.

Men verdeelt de klassc der Gastropoden in 3 or- den: *Prosobranchia*, *Opil'hobranchia* en *Pulmonata* of Longs lakken.

By de Prosobranchia ligt do mantelholte met de kieuwen kort achter den kop. Zij leven meestal in zee en zijn mot een schaal (horen) voorzien, die bijna altyd gewonden is. Op don rug dragen zij een deksel (operculum), waarmede de slakken de hooms kun- nen skuïten, nadat ze zich geheel teruggetrokken hebben; deze deksels of zoogenaamde schulplukjes (*opercula*) zijn hoornachtig, soms echter verkalkt; zij werden reeds in den ouden tijd in Indie in do reuk- werken gebruikt; bij sommige soorten uit den Ind. archipel zijn ze rond, zoals bij do maanhoors om de tollcn (*Turbo* en *Trochus*) eil onder do namen van Vonus- of Zecnavcl bekend.

Tot de primitiefste *Prosobranchia* behoort *Pleurotomaria Rumphii*, een der zeldzaamste conchylien. Do hoorn dezer soort is 19 cm. hoog. Een exemplaar, in de Moluksche gezezicht, word in 1859 voor het eerst naar Holland overgebracht; het bovindt zich in het Museum der_Rott-<y^lamsche Diergaarde, is in het

Tijdschrift der Nederl. Dierk. Vereen, door M. M. Schepman beschreven en afgebeeld (zie DL IV (1879) en DL VI (1882-5), bit voorwerp is een unicum, waarvoor 1200 gulden is geboden; in fossielen toestand zijn talryke soorten van dit geslacht bekend waarvan de oudste in het silurisch tijdperk leefden. Men meende, dat dit geslacht uitgestorven was; thans zijn echter 5 levende soorten in weinige exemplaren uit de Antillen, Japan en de Molukken bekend.

Pleur. Rumphii is witachtig geel, van boven met oranje-keurige tot bijna karmijnroode en lichtviolette vlammen, welke vooral op de laatste winding zeer fraai zijn.

Zeer eigenaardig gevormde groote hoorns zijn de Zeeooren (*Haliotis*); de hoorn is oor- of schotelvormig en de rand voorzien van een rij op gelijke afstanden geplaatste gaatjes. De schaal is nog maar zwak gewonden; de laatste winding is zeer groot. Tentakelachtige aanhangsels van de onder de rij van gaatjes ingesneden mantel treden door de gaten naar buiten. By de meeste *Haliotis*-soorten is het dier grooter dan de hoorn, die van binnen den meest schitterenden paarlmoerglans met alle ldeuren van den regenboog vertoont; vandaar dat ze gebruikt worden tot het vervaardigen van adlerlei met paarle- moer ingelegde sieraden. *H. asininus* is het Oost-Indische ezelsoor of Malabaarsche oor; leeft op rotsen.

In het geslacht *Fusurella* is de schaal in de jeugd nog iets gewonden; het volwassen dier heeft een vlakke kegelvormige schaal, die aan den top een opening bezit, die in de mantelholte voert.

Het geslacht der Tollen (*Trochus*) is ook rijk vertegenwoordigd in den Ind. archipel; de hoorn is schroefvormig gedraaid, min of meer kegelvormig en het deksel heeft vele windingen; de Moorsche tempel (*Trochus pagodalis*) is algemeen verspreid en *Tr. maximum* 8. *nilolicus* alleen in de Molukken voorkomende, draagt den zonderlingen naam van Bagijnendrol, is geheel wit van kleur, doch purperbruin gemarmerd.

Tot de Maanhorens (*Turbo*) behooren vooral die voorwerpen, welke bij voorachtig afslijpen der opperhuid geheel en al het voorkomende van paarlemoer verkrijgt, terwijl de hoorn aan de binnenzijde glinstert als zilver. Ze worden als natuurlijk gevormde prachthoorns tegen hooge prijzen in onze Oost-Indische kolonien verkocht.

De tot nu toe genoemde slakken behooren tot de primitieve vormen (*Rhipidoglossa*). Met hen verwant zijn de Schotelslakken (*Patella*) en hun verwanten, bij wie de eigenlijke kieuewen verdwenen en door secundair ontwikkelde vervangen zijn, die, in de mantelgroeve gelegen, een kran om het dier vormen. De *Patella*'s hebben een konisch schotelvormig hoorn, welke het geheele dier bedekt; met harei voer zuigen ze zich zoo vast aan de rotsen, dat ze slechts met geweld er af te scheuren zijn. In de Moluksche zee leeft een witte met zwart gemarmerde Boort (*Patella saccharina*).

De thans volgende slakken worden als *Pectinibranchia* samengevat. Het hart bezit slechts 64n lin-ker voorhof, terwijl de *Rhipidoglossa* een rechter en linker voorhof bezitten.

Indbewoners zijn de soorten van *Cydotostoma*, bij wie de mantelholte in een longholte is veranderd.

Java treft men *Cydotostoma variegatum* aan, uin gekleurd met witte dwarse zig-zag-strepen. Van de Moeraehoorns, die levendbarende zijn, en waarvan de hoorn tolvormig of konisch eivormig is,

vindt men op Celebes op Borneo een soort, die op de laatste winding drie dwarsribben heeft en *Paludina tricarinata* s. *costata* heet; andere moeraehoorns (*Melania*) hebben een dikken, langwerpigen, puntigen hoorn met een eironde opening, meestal zwart van kleur; op de Soenda-eilanden zijn ze buitengewoon menigvuldig verspreid in de loei (yierei), zooals *Mel. amarula* en *Mel. tetricaria*.

Het genus *Ampullaria* bef?tsorten, die de mantelholte als longholte gebruiken kunnen, maar nog een kieuxiv bezitten; *Ampull. ampullacea* van Sumatra heet aldaar Kalamboewai. De Torenhoorns (*Cerithium*), aldus genoemd naar den vorm der hoorns, le-ven zoowel in zee als in het brakke water en aan de mondingen der rivieren en zijn ware plantenteters; in de Molukken komt de Zee ton (*Gerithium* s. *Potamides palustre*) voor. Bij Vermeets of de Buishoorns vormt de hoorn een lang van onderen puntig uitlopende buis, meestal gedraaid in den vorm van een kurkentrekker; bij de eigenlijke Buishoorns is de hoorn van binnen rond, door tusschenschotten in afdeelingen van verschillende grootte gesplitst; in de laatste dezer kamers leeft het dier, dat zijne woning niet verlaten kan. In onnoemelijke hoeveelheden le-ven deze dieren bijeen, vastgehecht aan rotsen, steenkorallen, sponzen; deze buizen, die door elkaar liggen, vormen te zamen een soort van troitror rondom de in zee gelegen kalkrotsen, dat bijna geheel wa-terpas ligt met de oppervlakte der zee, overal bijna even breed is en als het ware al de bochten en kronkelingen van den oever volgt, ondiepten aanvult en op deze wijze een glad en goed begaan baar pad vormt en er uitziet als witachtig cement. Onder den naan van Trommelschroeven (*Turritella*) worden soorten in de Moluksche zee aange troffen, die een groot aantal windingen bezitten en ten gevolge van vele ribben nog veel grooter in aantal slijnen te zijn; een Hechtbruine soort is *Turr. lerebra*.

Vele vleugelhoorns (*Strombidae*), bereiken een aanmerkelijke grootte en zwaarte; deze kinuHti tengevolge van den zonderlingen vorm van hun voet niet kruipen en Lewegen zich met kleine sprongen voort; de buitenrand der hoornopening is ver- breed tot een vleugel. De Duivelsklauw (*Pterocera chiragra*) uit de Moluksche zee, is wit met bruin en de buitenrand is voorzien van een aantal lango vin- gervormige uitsteeksels. Een in den Indischen archipel algemeen voorkomende soort is *Strombus lentiginosus*, wit van kleur, ros en zwart gemarmerd. De *Malica-soovien* (eieidoor) hebben een gravende levenswijze. Bij de Porcelainhoorns, ook Kliphoornen of de kleinste soorten, Katjes genoemd, is de mantel zeer breed en kan door liet dier over den hoorn heen geslagen worden; de hoorn is ingerold, met bijna onzichtbare windingen en nauwen mond; hij is bij- zonder glad en glanzend, vandaar dat allerlei voorwerpen en sieraden daarvan vervaardigd worden. De getijgerde Kliphoorn (*Gypraea* is zeer algemeen

in de Moluksche zee en gekleurd met een groot aantal bruino panter-vlekken. De gebandeerde of gele Mol (*Cypr. lapa*) wordt door de inboorlingen van den Indischen archipel gebruikt tot het polijsten der pisangbladeren. Een kleine soort uit de Moluksche zee (*Cypr. moneta*) is de Kauri, Cowri of Condaga, in Indie en ook in Afrika als munt gebruikt.

Aan *Cypraea* sluit zich het Hoenderei (*Oinda oviformis*) aan; is zeer algemeen op Amboina en het Ceramsche strand (zie EILANDEN) Van de Tritonophoren (*Triton* s. *Tritonium*) komen verscheidene soorten in den Ind. archipel voor, zooals *Tr. pilearis*, *Tr. tritonis* enz.; sommige bereiken een aanzien-

lijko- grootto. Do* Kaskothonia (*Cassis*) zijn groote zeehoorns, die nabij het strand leven en zich zeer behendig in het zand in graven; een vuil witte soort met een oranjebruine mond (*Cassis madagascariensis*) leeft in de Molukken. Verschillende soorten van Vathooms (*Dolium*) bewonen den Ind. archipel; *D. perdix* is vaalbruin met witte zig-zag lijnen. De Pers- pctief- of Wervelhoora [*Solarium perspectivum*] is plat, bruinachtig wit met bruine en witte dwars- banden en heeft een zeer eigenaardigen vorm, is zeer gezocht in de verzamelingen, en komt evenals twee zeer fraai gekleurde soorten (*Sol. jnaximum* en *Sol. trochleare*) in de Moluksche zee voor. Do Ambonsche of echte Wenteltrap (*Scalaria preliosa*) is wit van kleur, behoort tot de zeldzaamste soorten, heeft nog een waarde van 150 a 200 gulden; geheel ongeschon- den groote exemplaren, die bijzonder helder van kleur waren, werden vroeger verkocht voor 1000 gulden; zij blijft zeldzaam, omdat inboorlingen der Molukken deze hoorns onder hunne heilige sacraden opnemen en wij ze waarschijnlijk slechts in de diepe zee voorkomen; eene zeer fraaie soort is *Seal. Pal- lasii*. De Spilliooms (*Fusus*) zijn zeer lang van vorm met velc puntige windingen: *F. proboscidiiformis* is een groote, dikke, bruine hoorn uit de Moluksche zee, die door de inboorlingen, evenals de eigenlijke Trompchooms of Triton's op de schepen als trom- petten worden gebruikt; ook bij de exemplaren van deze soort is het af sly pen der opperhuid van den hoorn gebruikelijk. Waarna ze fraai oranjeacht- tig wit wordt en nicker waarde heeft dan in den normalen vorm.

De Myterhoorns hebben hunnen naam ontleend aan eene incer of mindere overeenkomst in vorm met een bisschopsmuts. De eigenlijke bisschopsmijter iti glanzend wit met lichtroode dwarsbanden (*Mitra episcopalis*) uit de Moluksche zee, ovensals *Mitra pontijcalis*; de Pausekroon (*Mitra papalis*) is wit met roode en purperkleurige vlekken, gelijk het ge- waad der hooge gestelijkheid; het bovengedeelte of do top van den hoorn komt overeen met de pauseuske kroon. Inlanders cten deze dieren gaarne; deze moc- ten echter op gloeiende kolen gebraden worden om cxtbaar te zijn; bij hun leven zijn zij berucht wegens !jet kuinen toebrengen van gevaarlijke venijnigo «teken met him langcn slurf. Groote fraai gekleurde exemplaren golden voorheen tot 200 gulden en wor- den mi nog duur betaakt; con in de Moluksche zee overal taitijk voorkomende soort is do Band pen (*Mitra vilpevcla*), bij wie de grondklor lichtrood is met k.-kleurige dwarsbanden, doch velc afwijkingen in kleur vertoont. Tot de Kinkhoorns (*I3uccinum*) behoort het zoogenoemde Moedorvlekkc, bruinachtig wit met fijno bruine dwarBljntjes (*Bucc. glans*). Do Purperhoorns zijn aldus genoemd, omdat men vroeger ten onrechte meende, dat de zoo bo- roemde purperkleur uit deze dieren werd vervaar- digd, terwijl oudlijds die purporklor uit do dieren der zoogeaamde steckhoorns con wel uit twee soor- ton (*M urex braidaris* en *M. trunculus*) uit do Middell- landsche zee) word boreid; deze hoorns zijn cironid; oene soort (*Purpura persica*) uit do Moluksche zee is clonker grijsbruin. De Steckhoorns (*JUurex*) ikcbben con Kcnoefvormig gedraaide hoorn met steck- o's ojj3 doorgaande lengte-rijon geplaatst; twee soorten uit do Moluksche zee zijn *Mur ex ramosus* s. *inflatum* en *M. cornulus*, eerstgenoemde heeft go- takte steckels, de and ere gelijkt op en met groote steckels voorziene knoda. Eon zeer zondorlinge soort uit do Molukken is *Magilus antiqmis*, waarvan do hoorn, hoewel zeer dik zyndo, glasachtig con door-

schijnend is, wit van kleur, eivonnig, voorzien van verschoidene windingen en gebogen aan den top. De Harphooms zijn eivormig, met evenwijdig loopende ribben; *Harpa nobilis* uit de Moluksche zee is grijsachtig rose met roodachtige en bruine strepen en vlokken. De bel- of olie- hooms (*Harpa*) worden door de Amboneezen gebruikt tot het af- scheppen der olie bij het koken der klapper- of ko- kosnoten, een zeer oud gebruik. De gekroonde Te- pelbak (*Voluta aethiopica*) is geheel glad, lichtcho- coladekleurig, bewoont evenals de Varkensnuit of Vledermuis (*V. vesperilio*) de Moluksche zee, en is bruinachtig wit met bruine zigzagstrepen en voorzien van vole puntige knobels.

Ver want aan de *Valuta's* zijn de dadelhooms (zie aldaar, *Oliva*). Van de Toothooms of Tooten zijn meer dan 300 soorten bekend, waarvan een zeer groot aantal in den Indischen archipel voorko- men en waaronder zeer zeldzame soorten, die vooral in vroegeren tijd voor zeer hooge prijzen werden verkocht; de booms hebben een eigenaardigen vorm, als het ware opgerold, terwijl de windingen een om- gekeerden kegel vormen; deze dieren bewegen zich zelden en leven diep in de zee. Zeer zeldzame soorten uit de Molukken zijn: *Conus gloria maris*, zeer puntig van vorm on geheel bedekt met een fraai wit en lichtbruin mozaiek; *C. cedo nulli* (ik zwicht voor geene) is geelbruin, wit gemarmerd met rijen van witte strepen; in de vorige eeuw was er slechts een voorwerp bekend, aanwezig in de verzameling van den Heer Lyonnct te 's-Gravenhage en het werd zoo hoog geschat, dat menin Ketwrck van Seba de lot- gevallen ervan beschreven vindt. Verbazende som- men werden voor dit voorwerp geboden, allerlei po- singen aangewend om uit de groote diepte derMoluk- sche zee meerdere te verlijrigen; deze soort droeg ver- schillonde namen, zooals de Opperste der admiralen, de Koning van hot Zuidland, omdat men eerst meende, dat ze in de Zuidzee voorkwam. Zeer merk- waardige *Prosobranchia* zijn de *Heteropoda* of vin- voetslakken, gekenmerkt door een zrdelings afge- platten verticalen voet. Zij zwemmen in voile zee met den rug naar beneden en den voet naar bo ven gekeerd; evenals vele andere planktonische dieren zijn zij bijna geheel doorschijnend. Een meestal niet meer gevonden schaal kan nog aanwezig zijn, of ook geheel ontbreken (*Pterotrachea*). Van een *Cariitia*- na-soort, bekend onder den naam van Glas-nauti- lus, waren in hot begin dor vorige eeuw (1802) in de Europeescho verzamelingen slechts 3 of 4 voor- werpen aanwezig. De waarde was zoo hoog gostold, dat con voorwerp werd verkocht voor 3000 francs; do Glas-nautilus is nog altijd zeldzaam, buitonge- woon breckbaar, doorschijnend als glas, melkach- tig on parlomoerachtig van kleur, overeenkomen- do in vorm met con phrygische muts, waarvan de top omgebogen is. Men vindt de Heteropoda vooral in warmero zeeën. De Siboga-Expeditie verraamel- do 24 soorten van *Heteropoda* in onzen archipel, terwijl van do ovrige *Prosobranchia* ongeveer 1150 soorten verzamold werden, een bewijs hoc talryk het aantal soorten dezer groep in tropische zeeën is.

De mindor talryke soorten van *Opisthobranchia* leven uitsluitend in zee; de schaal kan geheel ver- dwijneix on de mantelholto ligt aan do rechtzortig van hot dior; eon doksel ontbreekt. Een aantal de- zer vormen bezitton nog een goed ontwikkeldo gevonden schaal, zooals hot algemeen in don Archipel voorkomonde bringemarmarde kievitsee (*Bulla am- pzilla*). Bij anderen is de schaal gereduceerd tot een vlakke plaat, die goheel of gedeeltelijk door do man*

die haar naam te danken hebben aan den vorm van de twee voders, min of meer op hazenooren gelijkende, terwijl de huid aan weerszijden van het lichaam een grooten vleugelvormigen lap vormt; het voedsel dezer dieren bestaat uit zeewier. Bij een groot aantal *Opisthobranchia* (*Nitidobranchia*) zijn mantel, schaal en de kieuwen der mantelholte verdwenen, laatstgenoemden zijn soms door kieuwen op den rug vervangen. Deze naakte en dikwijls groote zeeslakken munten dikwijls uit door levende dige kleuren en zijn in talrijke soorten in den Archipel vertegenwoordigd. Bij *Doris* (zie daardaar) en verwant en zijn de kieuwen rondom de aanspening geplaatst. Bij *Aeolis* en verwanten is de gehele rug met lange, voor de ademhaling dienende aanhangsels bedekt, waarin de levertakkingen indringen om aan hun top uit te monden. Deze levertakkingen bezitten netelkapsels, afkomstig van Netel-dieren (zie daardaar), die door de slak zijn opgegeten en als verdedigingsmiddel door de slak gebruikt worden. Sommige naakte slakken zijn zwemmers, zooals *Glaucis atlanticus*, purper of blauwachtig gekleurd, zich voedende met kwalen (*Porpita*).

Bij de Pulmonata of Longslakken zijn de kieuwen verdwenen en de mantelholte is tot een longholte geworden, geschikt om de zuurstof uit de lucht op te nemen. Zy leven op het land of in zoetwater, in het laatste geval stijgen zij naar de oppervlakte van het water om adem te halen. De vormen met een paar tentakels leven in het zoete water met uitzondering der *Auriculidae*. Het geslacht *Auricula* bestaat grotendeels uit groote soorten, op vochtige plaatsen levende; op Java, Nieuw-Guinea en Timor komt het *Mydasoor* (*Auricula mydas*) voor, een der grootste soorten, bruin van kleur; aan deze soort is verwant het Judasoor (*Auricula judae*), doch zij is kleiner, de hoorn gladder, kastanjebruin en rose van kleur. De Modderhoorns (*Limnaeus*) leven in stilstand brak- of zoetwater; de hoorn is zeer dun en doorschijnend; deze dieren leggen geleelichte eieren in groote hoeveelheden bijeen, welke een langwerpige geheel vormen en door hen aan waterplanten worden vastgehecht; *Limn. javanicus* komt menigvuldig in de sawahs ook van Sumatra voor.

De vormen met 2 paar tentakels zijn landdieren, die op boomen en planten leven. Het grootste tentakelpaar draagt de ooggen aan het uiteinde. Hiertoehoorst het soortenrijke geslacht der Boomhorncs (*Helix*), die daarom merkwaardig zijn, omdat zij in de droge, heete, eevens in de koude gewesten een winterslaap houden; gedurende dien tijd sluiten ze haar hoorn met eemundvliesje of met een kalkachtig zeer brekbaar deksel, dat bij het eindigen van den winterslaap wegvalt. Onder de Pulmonaten vindt men eevens onder de *Opisthobranchia* een aantal naakte slakken, bij wie de rudimentaire schaal door den mantel bedekt wordt of geheel ontbreekt, zoodat ook de spiraalvormige gewonden uittuiling van den rug, die den deelen der ingewanden herbergt en bij de meeste slakken voorkomt, hier ontbreekt. Het geslacht *Vaginula* komt in den Archipel voor; de aanspening ligt achteraan, bij de meeste slakken echter voraan en reclits. Bij *Vaginula* ontbreekt de long, zoodat de ademhaling door de huid geschieden moet. Zeer merkwaardige daaraan verwante soorten, de Strandslakken (*Oncidium*) ademen door de long en uitwendige kieuwen, leven aan hetzeestrand afwisselend in en buiten het zee- of brakwater en in rivieren of op het land, klimmen dan tegen het net of andere waterplanten

op; *One. Peronii* en *One. punctatus* bewonen Java.

Literatuur: M. M. Schepman. The Prosobranchia, Pulmonata and Opisthobranchia of the Siboga-Expedition. — R. Bergh. Die Opisthobranchia der Siboga-Expedition. — J. J. Tesch. Die Heteropoda der Siboga-Expedition. J. J. Tesch. The Tocosomata and Gymnosomata of the Siboga-Expedition.

GATEP PAIT (MAL., SOEND.). Zie SAMADERA. GATEP (SOEND.). Zie INOCARPA.

GAULTHERIA LEUCOCARPA BI. fam. *Ericaceae*. Kering (SOEND.), Tjatingi (SOEND.), Kapirosoek (JAV.), dondopoero (JAV.), Temigi (JAV.). Heester of boomheester met witte bloemen, op open plaatsen in de hoogere bergstreken tot op de toppen voorkomend, bekend van Sumatra en Perak, op Java vooral zeer algemeen. Uit de bladen van deze soort of van de veel crop gelijkende *G. fragrantissima* Wall, stookt men in Midden-Java de Gondopoero-olie (zie GONDOPOERO).

GAUTTIER-GEBERGTE. Naam van een bergketen nabij de Noordkust van Nieuw-Guinea, door den Franschen zee-officier Dumont d'Urville in 1828 op zijn ontdekkingsreis langs de kust het eerst van genonien en vermeld; door hem aldus genoemd naar een landgenoot-zeeofficier. In het laatst van 1911 werd het gebergte verkeurd en opgenomen bij de niilitaire exploratie van dat eiland. Het bleek een kalkgebergte te zijn, bestaande uit een aantal even wijdte ruggen. De hoogste top werd aangevonden in het oostelijk gedeelte, dat door de inboorlingen Foja-gebergte wordt genoemd; de hoogte van 1000 m werd bepaald op 2053 M. Op het Gauttier-gebergte ontspringen de Tor (of Mafin) en de Biri-rivier, die tusschen Kaap d'Orville en de Walke-naarbaai in zee stroomden.

GAZZA. Zie KAPAS-KAPAS. G6BANG (SOEND. JAV.). Zie CORYPHA.

G6BANGAN. In de nabijheid dezer (ICHN) in de residentie Semarang, bij Pilantodegan ligt (1000 m) de bron (25° C.) met jedomhoudend water. Analyse bij Junghuhn (Java II. 255) door Maier (Nat. Tijdschr. v. N.-I. I. 1850, p. J 22).

GEBANG. Eiland in het verlengde van het zuidoostelijke schiereiland van het eiland Halmahera, <onder den cvenaar tusschen 129° 18' en 129° 40' O.L. gelegen, behoorende tot het sultanaat Tidore; het heeft zijn grootste ligging in een richting van noordwest naar zuidoost. Daar de ankerplaats tusschen de zuidwestkust op het (jilandje) Faoc volkomen veilig is, nemen schepen, die door de Djalolo-assa-gevaar naar China, oversteeken, hier wel drinkwater in. De bevolking is geheel nohamincaaiich en verschilt in uiterlijk niet van die van

wanneer zij veel aanraking heeft. Aan de Doordooftkunt zijn enige kanipongs, waaronder Katjeji de voornaamste is, omdat daar de Sangadji woont. De inboorlingen leven van de vischvangst en leggen kleine tuinen aan; vooral pinang komt er veel voor en wordt naar Westelijk Nicuw-Guinea uitgevoerd. Jaoe en het zuidoostelijk gelegen Gag zijn beide onbewoond; op het laatste komen veel sagoepalmen voor, door zeevaardigen uit de onisrekeii nabij een riviertje aan de noord oostkust bij gebrek aan veld geklopt. Het eiland is heuvelachtig; in het midden gaan deze heuvels niet boven 150 M.; volgens de Siboga-expeditie Jiggen in het zuiden echter toppen van 320—340 M.; op het noorden een top van 260 M. hogt e. Geologisch komt het met Hah mahera overeen, daar Verbeek Blecht gabbro ep peridotiet vond (Molukkenverslag p. 183).g

GEOORTEN (GEBRUIKEN BIJ). Terwijl bij de behandeling der verschillende volkssammen voor zooveel noodig de gebruiken bij zwangerschap en bevalling nader in bijzonderheden worden besproken bevat dit artikel slechts een aanwijzing van enkele meest algemeen verspreide gebruiken, zonder in bijzonderheden af te dalen, waarvoor wordt verwezen naar een opsitel van C. M. J. P. I. J. (zie Bijdr. t. t. J., c. v. l. v. VII. (JSWbL 573. Z. ^Reeds tijdens de zwangerschap moeten bij vele volkssammen van den Indischen archipel offers worden gebracht, bijzondere plechtigheden worden verricht en door de adat omschreven bepalingen worden nagekomen, ten einde de goden of geesten gunstig te stemmen en onheilen van de zwangere vrouw en de vrucht af te weren. Deze laatste dreigen vooral van den kant van zekere geesten, zoals de algemeen bekende pontianak's, (zie aldaar), ook onder andere namen, b. v. te Atjeh als boereng, bekend, vrouwen in het kraambed gestorven en die op uit zijn bevallingen te doen mislukken en de kraamvrouwen te doodden. Daartegen beveiligd de zwangere zich door allerlei middelen, wortelen, messen, ijzer, talismannen enz., of door hetzij's avonds het huis niet te verlaten, hetzij in het geheel niet uit te gaan. Bij de Dajaks der Zuider- en Oosterafd. van Borneo vervaardigt men, om alle onheil van zwangere vrouwen af te weren, wanneer eene vrouw twee of drie maanden zwanger is, een houten huisje (*balai panti*), dat men op eene eenzame plaats in het bosch opstelt, opdat het daarin geplaatste popje, dat de zwangere vrouw voorstelt, alle onheilen tot zich trekke, die misschien de toekomstige moeder dreigen. Om zwangere vrouwen voor onheil te water te behoeden, maakt men een dergelijk huisje (*balai amboeroep*) dat ter eere van den watergod *Djatji* in een boom dicht bij de oever wordt geplaatst. Ook vervaardigt men met hetzelfde doel veel schepjes (zie Juynboll, Catal. van Borneo, II, p. 371—372 en de daar aangehaalde literatuur). (Yk zijbij bijna alle volkeren van den archipel en de jnd hen verwante stammen een menigte van v^otdodsbehalig bekud, die nagekoinen inoeten wrdeii), wil h^et kind of de moeder niet aan allerlei gevuiren Moot st aan, waaronder ook het verbod valt "in bepaahh- spijzen te nuttigen. Daartegenover Htaat weder (It- vrijln-id, bij vele stam men aan do v^og^ug^e <g<g<^ve>, om allerlei, zelfs de vreemdste spijzen te ii, wanneer zij daarin den "trek" (pica) in-bben, die vek; zwangere vrouwen eigen is. De vroeger besproken "couvade" (zie aldaar) kent dergelijke verbodsbepalingen ook voor den aanstandenden vader.

Offers worden bij verschillende volkssammen van den archipel gedurende de zwangere (Hchaj), nicest in bepaalde maanden gebracht. Bij de Javanen ge- kchicht <i>it in de verschillende maanden van de 3de maand af; het nicest gewichtige offer echter vult in de 7de maand, omdat de zwangere dan het nicest aan den invloed der booze geesten is blootgesteld. In Atjeh heeft in de 4de en (ide maand een plechtig bezoek van de moeder des chgt (Snoot8 plaats. Bij Joegineezen en Makas- Haren heeft in de 7de of 8ste maand het in artikel BOEGJNEEZEN besproken feest plaats, waarbij de buikband geschud wordt; bij de Menang- kabaoshe Malciars wordt in de 5de of 6de maand een feestmaal gegeven, waarbij een aan de moskeo verbonden p^osoon een doa uitsprekt. In Kauer (Bonkoclen) wordt op den 13den, 14den en 15den

van de 6de maand do vrouw bewierookt, terwijl bij de Noord-Niassers in de 4de maand een offer aan den geest van de trap of den toegang van het huis gebracht wordt. Alleen van de bewoners der kleine Socnda-cilaillen vinden wij geen melding van cerciwonien tijdens de zwangerschap, met uitzondering van Roti, waar zy, vooral bij eerste zwangerschap, zeer menigvuldig zyn. De behandeling der zwangere vrouwen voor de bevalling is zeer verschillend; massacren komt echter vrij algemeen voor, baden en inwrijven der zwangeren is op verschillende eilanden in gebruik, terwijl het dragen van een buikband by beschaafde volkssammen meer algemeen is, doch ook by de Orang benoewa van Malaka en de Badoeys gebruikelijk is.

Wat de bevalling betreft, zoo zijn de gebruiken daarbij zoo afwijkend, dat daarvoor naar de beschrijving der verschillende volkssammen moet verwezen worden. Toch zij hier nog vermeld dat, terwijl in het algemeen de bevalling in de echtelijke woning plaats heeft, bij verscheidene stammen (Enganeezen, inboorlingen van West-Ceram, bewoners van Boeroe, de Kei-, Tenimber- en Timorlaoteilanden, U>abai> "archipel, Kissar, Wetter, Roma, Dammer, Toeon, Nila, Seroea) de vrouw daartoe naar het strand of het bosch moet gaan; in enkele der genoemde eilanden wordt de bevalling op een prauw in zee afgevoerd. Sommige stammen op Ceram en Nieuw-Guinea en de Savoeneezen richten een hutje op, waar de bevalling moet geschieden. In Goenoeng Taboe (Oost-Borneo) moeten kraamvrouwen en kind gedurende de eerste zeven dagen na de geboorte in een houten staketsel blijven (Juynboll, Catal. van Borneo, II, p. 372). Op Bali gebruikt men bij eenige geboorte strengen katoen, om booze invloeden af te weren. Boven de wieg van pasgeborenen hangt men een bal met offers aan *Kumara*, den god der kleine kinderen (Juynboll, Catal. van Bali en Lombok, p. 104). De behandeling der kraamvrouwen is over het algemeen zeer primitief, waarvan inenige vrouw het slachtoffer wordt en waartegen sommige gebruiken weinig vermogen, zoals de gewoonte in Atjeh dat de man 7 malen over den bulk der barende heenstapt, of de tegenwoordigheid van den man, die op ihiva vereischt wordt of na diens dood zijne verving door een rijststamper, welks eene einde met een hoofddoek omwonden is. Vermelding verdient nog de gewoonte bij verschillende stammen in den Ind. archipel, evenals in Achter-Indie bestaande, om de vrouw na de bevalling eenige dagen boven een vuur als het ware te roosten; misschien oorspronkelijk met de bedoeling, de booze geesten af te weren.

Literatuur over gebruiken bij geboorten: Niass: Kleiweg de Zwaan, Die Insel Nias. Die Heilluinde der Niassor (1913), p. 156—257. — Borneo: von Heine, Quercus Borneo, I (1904), p. 69—70. — Bock, Reis in dost en Zuid-Borneo (1887) p. 96—98. — Ling Roth, The n alivir Of Sflriaxvalc and British North Borneo I (1896), 97—107. — Veth, Borneo's Westerafdecling, II (1854), p. 267—268. — Gomes, Seventeen years among the Sea-Dyaks of Borneo (1911), p. 96—104. — Hose und Me. Douglal. The pagan tribes of Borneo, II (1854), p. 153—176. — Java: Mayer, De Javanen als mensch en als lid xywi het Javaansche gezin (1894), 112—161. — player, Een blik in het Jav. volksleven (1897), p. 263—303. — Veth, Java, IV (1912), p. 397—404. — Raffles, History of Java I (1817), p. 316. — Sumatra (Snouck Hurgronje, Do At- iehors, I (1893), 94), p. 408—441. — Adem, Het

Gajoland (1903), p. 304—308.—A. Maass, *Durch Zentral-Sumatra* (1904), II, p. 178, 200, 426.—Van Hasselt, *Midden Sumatra*, *Volksbescrijving* (1881), p. 266—267.—*Celebes*: ^driani en Kruyt, *De Barea sprekende Toradja's van Midden-Celebes*, II (1894), p. 37—54.—Matthes, *Bijdragen tot de etknologie van Zuid-Celebes* (1875), p. 48—66.—\graaflahd, *De Minahassa*, I (1898), 4. 冬 5.—45 冬.—Elbert, *Die Sunda-Expedition I*, 205, 274, II, 19.—*Kleine Soenda-eilanden*: Id. o. c. i, 37, 98, 99, 106—110 (*Lombok*), 12, 73 (*Bima*), 100 (*Dompoc*), 124, 130, 131 (*Soenibawa*), 197 (^Teres), -24 (i (IFdar)).—*Jifolukken*: Martin, *Reisen in den Molukken* (1894), 153, 176.—Algemeene literatuur: VWilkon, *Verspreide geschriften* (1912) I, 575, III, 382=383 noot 170, 496—499, 67, 69 n. 86.

■GEBROEDERS TDE TWEE YR SEINDGR 獎
GEBRUIKSRECHT, zie GROND (RECHTEN OP DEK).

GEDANG (JAV.). ZIE PISANG.
GEDANGAN (JAV.). ZIE CORCHORUS ACUT-ANGELIUS.

GEDANGAN. District met gelyknamige hoofdplaats van de afdeling en het regentschap Sidoardjg. van de residentie Soerabaja. Het heeft 4 onderdistricten met 128 desa's; op 1 einde van 1915 telde het bijna 73.500 inwoners, waaronder ru*100 European en ± 120 Chineezen. De bevolking van dit district, staat bekend als fanatiek en gaf einde Mei 1904 aanleiding tot ernstige rust verst oring.
.GEDE (GOENOENG) of GEDEH (II). Hoogste top (595 M.) van het vulkaantje, dat de N.W. hoek van Java vormt. Een andere top daarvan (560 M.) beet Salak. Beide namen zijn blijkbaar gekozen omdat de toppen in silhouet eenigszins overeenkomen met de groote vulkanen Salak en Gedeh (op de zuidgrens der res. Batavia). Beschrijving bij Verbeek Java II 869. -----
GEDEBOES. ZIE DABOES-SPELEN.

GfIDEH-PANGfIRANGO. Tweelingvulkaan op de grens van Batavia en de Preanger. De Pangerango is de oudste en bezit een jongeren eruptiekegel, die door Junghuhn Mandalawangi genoemd is (zie aldaar), welke naam sedert behouden is gebleven; op de Z.Z.W. helling van den berg ligt een zelfstandig eruptiepunt, in welks krater thans het meer Siteo Goenoeng zich bevindt, bijna cirkelvormig met 400 M. dia, omgeven (bchalve aan de N.zijde) door een ringwal die tot 100 M. hoog wordt. De oude krater Tand van den berg heet in het noorden Pangerango (2640 M.), in het zuiden G. Sela (2560 M.); de JMandalawangi is 3019 M. De Gedeh bezit eveneens een ouderen ringwal, die in het Z.O. als G. Gemoeroeh (2885 M.) en G. Sedaratoe (2836 M.) goed bewaard is gebleven en waarinde jongere kegel Gedeh (2958 M.) is opgebouwd; de ruïne tusschen diens zuidvoet en den ouden wal ligt op 2780 M. en wordt Aloen Aloen genoemd. Solfataren getuigen van voortdurende werkzaamheid.

De jongere Gedeh (Ged6) heeft den eenigen werkenden krater van het geheel, die herhaaldelijk uitbarstingen heeft gehad en daardoor telkens van vorm verandert. Tengevolge dier er up ties is de top nagenoeg kaal en ook daaronder is het bergwoud eerat nog jong en laag, terwijl de Mandalawangi-top het dichtsteen waarschijnlijk oudste der hooge bergwouden van West-Java bezit, waar dikke moslagen de stammen en takken en den bodem bedekken.

招呼 Junghuhn gaf (Java II. 16) een uitvoerige beschrijving van den Gedeh met kaarten en profielen; geologisch werd hij door Verbeek (Java 494, 714)

behandeld, terwijlde nieuwste topogr. opneming van den Gedeh verscheen in Jaarversl. Top. Dienst 1906, Pl. VI. Bij Junghuhn worden ook de bekende erup-ties opgegeven en beschreven, waaronder vooral die van 1747/8 en van 1840 genoemd moeten worden; ook in Juni 1886 had nog een vrij hevige uitbarsting plaats (Verbeek 745).

GEDONG. Steencn gebouw. Gewoonlijk de benaming van het residentie- of assistent-residentiehuisk Oog godenhuisje. (Zie KUNST, BEELDENDE).

GEELVINK-BAAI. Een grooto diepe inham aan do N. kust van Nieuw-Guinea, tusschen 134° en 138° O. L. van Gr. V 66r de baai liggen de Schouteneiland- den en daarbinnen Japen met eenige kleiitere; in do ; baai zelve treft men zeer vele, vooral langs de kust : ff verspreide eilanden en ri ff en aan. Aan de steilo W.- kust ligt de vrij belangrijke Wandammenbaai, de O.- kust is laag. De baai is genoemd naar het fregat Geelvink, dat dien naam droeg naar Joan Geel-, vink, die van 1688—1707 bewindhebber was dor O. I. C., welk schndpe baai in 1705 bevoer. Zie Zee-mansgids O. I. Arch. dl. V.

GEEN (JOSEPH JACOBUS BARON VAN). Geb. te 也 1 Sept. 1773, uit het huwelijk van A. Van Geen en J. Lictz. In 1789 werd hij kadet bij de jagers van Dumonceau, in dienst van de Staten van Brabant, die tegen het Oostenryksche Gouv. in verzet waren. Na het mislukken van den opstand trad hij in 1791 als vrijwilliger in Franschen dienst, werd 1792 bevoor- derd tot 2en luit., in 1793 tot 1en luit., woonde de veldtochten in Vlaanderen bij en trad in 1795 in dienst der Bataafsche republiek. In 1797 werd hij tot kapitein bevorderd, nam in 1799 aan de verde- diging van Noord-HoJland tegen den inval der En- gelschen en Russen deel, woonde de veldtochten van 1805 en 1806 bij als kommandant van ecu batal- jon jagers, werd in 1807 tot luit.-kol. bevorderd 'n overgeplaatst bij de garde en had als koloncl (1808) aandeel in den veldtocht in Zeeland van 1809. Na de inlijving van Holland onderscheidde hij zich als kommandant van een Fransch regiment in Spanje; na het herstel onzer onafhankelijkheid trad hij; il> kolonel, — spoedig (1815) als generaal-majoor, in Ned. dienst, en word in dat zelfde jaar benoemd tot kommandant van Namen.

In Juli 1820 vertrok hij naar Indie, waar jiiij 7 Aug. werd aangesteld tot kommand. der infanterie: en cavalerie, en in 1824 als eerste commissaris en bevelhebber de expeditie tegen Boni, Socpa en Ta- netle aanvoerde. Terstond na iit einde van die expeditie vertrok hij naar Java, waar de opstand van Dipa Negara was uitgebroken, en onderBchiddc zich ook daar in hooge mate. Na reeds op Java tot Luit.-Gen. te zijn bevorderd, word hij, bij zijne te- rugkomst in Neddand in 1828, benoc/nd tot koin- jnandant van het 6e groot mil. kommando. Bij het uitbrekei van den Belgwchen opstand stelde hij Namen in staat van beleg, werd opperbevelheijer van het mobile leger, in 1831 bevelliebber der crste divisie en in Muart van dat jaar met den titeJ Baron in den adelstand verheven. Daarna nam hij deel aan den tiendaagschen veldtocht, werd ij 1840 adjud. in buitengew. dienst des konings en trok zich in 1841 uit den actieven dienst terug. In 1845 werd hem de rang van generaal der infanterie verleend. Van Geen overleed 10 Nov. 1846 op Vclld- zigt bij Rijsjyijk.

Zijn zoon M. Baron van Geen, die zijnen vader naar Indie vergezclde en de krijgsbchten in Paleni- bang„Sum.-Wijstsk., Boni en Java (1820 — 1827) bij- woonde. Het een journal na, waarvan gedeelten, op

Indie betrekkelijk, door G. C. Klerck de Reus in Tijdspiegel 1885 zijn gepubliceerd. Zie De Gene- raal van Geen 1773—1846 door Jhr. F. M. L. van Geen, 1910.

GEEP. De geepen (*Scombresocidae*), behooren tot de *Percosoces* (zie VISSCHEN) maleisch *Djoeloeng-djoeloeng*, javaansch *Lontjong*. Zij zijn slank, de korte rugvin jigt boven de aarsvin. Do kaken zijn tot een langen snavel uitgetrokken. Beide kaken zijn vrlengd bij de eigenlijke geepen (*Belone*), waarvan verschillende soorten in den Indischen Archipel /> worden aangetroffen, terwijl bij de Bastaard-geepen *C. (Hemiramphus)*, slechts de onderkaak verlengd is. Zij bewonen zoowel de zee als brakwater, terwijl eenige soorten ook in zoetwater worden aangetrof- fen; onder deze laatsten komen levendbarende soorten voor. Ook de vliegende visschen (zie aldaar *Exocoetus*, behooren tot de *Scombresocidae*.

GEESTELIJKE BROEDERSCHAPPEN. Zie TA- REK AT.

GEESTELIJKEN. Alleen over de zgn. geestelijken van den Islam zijn hier eenige opmerkingen en ver- wijzingen samen te vatten (vgl. nog over Mohamm.- geestelijken add: SAJJID). Voor an de re geestelijken zij hier venvezen naar EEREDIENST en HEI- DENDOM, voordetails bovendien, zoo noodig, naar de artiklen over verschillende volken.

Eene afzonderlijke klasse van „geestel'ken", of „priesters" keut de Islam niet. In het Europeesche spraakgebruik in Ned.-Indie worden echter som- mige personen, wier werkkring met den Islam in verband staat, Alohaimedaansche geestelijken of jiricsters genoemd. Daartoe behooren met name do zgn. „crkende geestelijkheid", d. w. z. het aan de moskeeën verbonden personeel (zie MOSKEE- IERSONEEL) en de hoofden daarvan (zie PANG- HOELOE), verder de zgn. dorpsgeestelijken (zie akluar). (; ehcel ten onrechte werden vroeger onder deze verkeerde benaming ook wel begrepen: gods- <lienslecrars en hunne leerlingen (zie PESAN- J'KEN en TAREKAT) en lieden, die de bedevaart naar Mekka hacklen gedaan (hadji's, zie: MEKKA- < !AN)EI-S). — Zie verder: C. Snouck Hurgronje in Ind. Gids 1884, I, 415; Adrechtbundel I, 20 < v.;

P. J. Veth, Java IV (1907) 427 vv. en do/Bijbla- ■<ien op het Ind. Stb., nrs. 904 en 957.

GEGAR SOREH (SOEND). Zie CROTALARIA SALTIANA.

GEGENDJOEERAN (M.E.). Zie PASPALUM QCRO- BICU. ATUM.

GEGERBINTANG. Bergketen op de grens van Buitenzorg (ui [, rca]) g« regentschappen, zich uit- Htrck (Hide tu HBchen den Pangerango en don Mega- mfindoeng. Met laatstgenoemde toppen omsluit do keten voor een deci het ± 800 M. hoog welbc- bouwde en bevolkte plateau van Tjisarowa.-

GEGERING (MAL.). Zie CROTALARIA KETUSA. GEGESIK-LOR. District van do contjde-afdcce- Jiug Plocmbon, regentschap, afdeeling en residentie Cheribon, met de h«of (P)laa (H Ardjowanangoen Koe- lon en 73000 inwoners, waaronder 15 Europeanen, en 300 Chiuieczn (cinde 1905). In (lit district heeft mon de Buikcrfabriek Ard jo win an goen.

GEIT (Zvwtm'y. Mul. 'embe, Soend.; *ivedoes* of *menda*, Jav.). Geiten, komen in den Indischen Archipel niet in hot wild voor. Wel word on er tamme gei- ten gehouden, waarvan do afkomst niet zeker is. Keller (Dio Abstammung der ilstesten Haustiero, Zurich 1902) beschouwt een wildo geit van do Himalaya, den Tahr, (*Capra jemlaica*) als een der stam- vormen der tamme geiten, zoowel van het vaste

land van Indie als van den Archipel. Een varieteit van Soembawa (*Capra mangarensis*) onderscheidt zich door bijzonder lang© beharing, zoals die ook bij de Angora-geiten voorkomt (Zollinger). P. on F. Sarasin (Reisen in Celebes, Wiesbaden 1905) von- den ook in Centraal-Celebes een langharige, zwart gevlekte geft'-alfr huiskier.' Op' Java worden veel door Arabieren geïmporteerde Bengaalsche geiten gehouden, die door grootere melkproductie meet waard hebben dan de inheemsche. Geitehuiden vormen een belangrijk uitvoerartikel.

GEITENMELKER. Onder dezen naam vermelden wij hier eenige vert geen woordigers van twee vogel- families, *Caprimulgidae* en *Podargidae*, die door hun nachtelijke levenswijze en volstrekt onhoor- bare vlucht en hunne sombere kleuren aan de uilen doen denken. Sommige soorten hebben vooral in den paartjd dezelfde eigenaardige gewoonten, om als de uilen te blazen bij angst of boosheid, of in kalmen toestand een snorrend geluid voort te brengen; van- daar hunne benamingen, zoals nachtzwaluwen, dagslapers, nachtrats. Hun snavel is klein, doch de mondopening is zeer verwijd en tot voorbij de oogen gespleten; aan den wortel van den bek bevinden zich groote baardvederen; de kop is hartvormig van boven en zeer plat van voren; de vleugels zijn lang en de pooten zeer kort. Bij de *Caprimulgidae* is de nagel van den midden teen gekamd. Zij voeden zich met allerlei insecten, doch van gen hoofdzake- lyk groote nachtvlinders, steeds laag langs den grond vliegende; bowonen om die reden bij voorkeur open gedeelten van bosschen. Over dag liggen zij op hori- zontale boomtakken of plat op den grond .en dik- wijs in de brandende zon. Vele soorten kunnen een langemeen stork geluid voortbrengen; des nachts is dan hun helderklinkende stem op grooten afstand hoorbaar. Eigenaardig is ook het feit dat zij bij lage of zeer hooge temperatuur zoo vast slapen, dat men ze soms met de hand van een tak kan afnemen, waarna ze dan langzamerhand wakker worden. Merkwaardig is ook hun onvolkomen nestbouw: het nest bestaat slechts uit eenige losse takjes op een boomtak, of de eieren worden zonder enig nest in rotskieren of boomholcn, zelfs losweg op den grond, bij elkaar neergelegd. terwijl de vogels, zodra de j on gen zijn uitgekomen, kalm op een tak in de nabij- heid gaan zitten. De eieren dezer vogels zijn langwer- pig elliptisch, by eerstgenoemde familie gevlekt, bij laatstgenoemde zuiver wit. Onder de genera *Podar- gus* en *Batrachosloimis* worden de grootste soorten aangetroffen, bij dezen is de mondopening ongemeen wijd. Bij do soort van Nieuw-Guinea (*Podargus pa- prieti'i*^s) zyn de vederen bedekt met een aantal groo- to wit to en lichtgrijze vlekken. *Batrachostomus^ javan- nus*^s, niet grooter dan een lijster, leeft op Java in de donkro holcn der lavabedden aan den voet der vulkanen, bij voorkeur als deze nog door boomen bolomierd zijn; haar schel helder geluid klinkt als tjafan; zij kom ook voor o^ Sumatra on Borneo. *B. aurii*^n van do grootte een er torlekluft bewoont Su- ma tra on Borneo, *Agelohes crinijron*^s, die op Hal- inahira en Batjan,^ gevonden wordt, kennierlt zich door zeer verlengde losso opstaende haren bo- von den bek. *A. wallacei* van de Orao-eilanden en Nieuw-Guinea behoort tot de kleinoro soorten met ronden uilachtigen kop. Genoemde soorten behooren tot de *Podargidae*. Van dechte geitenmolkers of *Ca- primulgidae* noomon wij de volgende. Op de groote en kleine Soenda-cilanden vindt men de tjoeh'thoor of tjabak (bonaming ontleend aan het sterko geluid dat hij vooral bij maneschijn laat hooren), *Capri-*

mulgus affinis; hij maakt des avonds en des nachts op lichtgevende insecten en op termieten jacht, is zeer algemeen, en komt al jagende tot in de steden. In bijna den geheelen archipel komt *C. macrinus*. op Java tjabak maling genoemd, voor en op Borneo en Billiton *C. conchelus*, zeer donker van kleur met een geelwitte keelvlek. Eenige soorten hebben de zyvederen van het achterhoofd verlengd, waar- door zij min of meer gelijknis ver to en in met de ooruien; daartoe behooren *Lyncornis temminckii* van Sumatra en Borneo, die zeer donker van kleur is met een witten band rondoin den nek, en eene groote soort van Celebes (*L. macropterus*).

GEKKO'S. (*Oeckonfda*). Familie van boom- of muurhagedissen (zie HAGEDISSEN I A), geken- merkt door een dorsoventraal (van rug- naar buik- zijde) afgeplattten romp, evenals de kop, met kor- reJvonnige schubben of wratten bedekt. Tong aan de voorzijde ingesneden, groote oogen met verti- k&le pupil en onbewegelijke oogleden, trommel- vlies oppervlakkig. Deze nachtdieren hebben goed ontwikkelde ledematen en een langen, breekbaren staart, en zijn goedeklimmers. Aan de onderzijde der meestal verbreede vingers en teenen bevinden zich een aantal bewegelijke plaatjes, door middel waar- van zij zich aan glatte oppervlakken kunnen vast- zuigen en zonder bezwaren tegen vertikale wanden of aan de onderzijde van plafonds kunnen voortbewe- gen. Dij- en liesporien meestal bij het mannetje aan- wezig. Eieren rond of ovaal met vrij harde kalk- schaal. De naam gekko (maleisch tokd) aan grotere, en die van tjtjak aan kleinere teg en voo- digers dezer familie gegeven, heeft een klankna bootsende beteekenis, want deze dieren zijn de eenige Reptie- len met goed ontwikkeld stermorgaan.

Hun spookachtig uiterlijk, hunne vlugge bewegin- gen, het zich dikwerf plotseling laten vallen en het zich dan krampachtig vastklemmen, doen deze oni het vangen van insecten zeer nuttige, geheel onscha- delijke diertjes bij vele Europeanen en inlanders in een slechten reuk staan. Hunne groote, glanzende en vooruitstekende oogen, groote kop, breede bek, die ze bij gevaar of angst wijd opensperren, en vooral het doordringende geluid, dat zij met tusssenpoozen van eenige minuten, tien- a twintigmaal achtereen doen hooren, steeds langzamer en slepender, totdat het in een dof gesnoek wegsterft, dragen er niet minder toe bij om afkeer en afschuw op te wekken. Gewoon- lijk vangt men ze door hun wat (abak op een stok bevestigd onder den neus te houden, ze raken daar- door bedwelmd en laten zich op den grond vallen. Veel komt het bijgeloof voor, dat de toke's giftig zou- den zijn; dit bijgeloof vindt men reeds in zeer oude boeken medegedeeld; o.a. verhaalt Bontius dat in 'thospitaalte Batavia over de boret van een matroos een toke gekropen was en overal een brand vlek achterliet, welke hevige ettering veroorzaakte en eindig- de met geheele afsterving dezer plekken; dat ver- gif zou zich in de kleeftof der teenen bevinden. Ook het speksel wordt a Is zeer vergiftig beschouwd; men in eent dat het speksel, gemengd in een of an- deren drank, luiduitslag teweegbrengt en hiervan zouden Indische gifmengers gebruik maken om de schoonheid van jonge vrouwen te ver- nietigen. Bc- halve de huizen bewonen de gekko's boomen, rot- sen of vertoeven immer op den grond, en komen vooral als de duisternis invalt te voorschijn. Som- mige koesteren zich evenwel gaarne in de zon, doch zijn bij regen achtig wed er zelden zicht baar. Vele soorten hebben beschermende kleuren; zoo vindt men grijsgraue soorten tegen de balken der wonin

gen, groene soorten tusssen het gras, tegen de boo- men of tegen de paggers van levend hout, waardoor /, zij zeer moeilijk te onderscheiden zijnyZij loopen zoo r?6 verbazend snel, dat het schijnt alsof «e aan een touw- tje vastgemaakt zijn en dan in eens niet cen rug naar een opening worden voortgetrokken en plotseling verdwenen zijn. Evenals de Kamelcons kunnen

de kleur hunner huid verandren, hoewel niet zoo snel. De Javanen tellen het aantal keeren dat een Gekko achter elkaar hetzelfde geluid doet hooren en meenen, dat bcpaalde voorspeUingen hiernede aan- geduid worden. Een ander bijgeloof der inboorlin- gen is dat, ingeval cen tokd zich aan iemands huid vast hecht juist op het ogen Blijk dat een donderslag valt, het der nooit nuster Joslaat. Onderling vechten zij hevig als nijdige dieren; de brozc staart breekt gemakkelijk af, doch het heretellingsvermogen is bij hen groot.

Van de verapreiding der Geckoniden geldt hetzelfde, wat reeds van die der Agamiden en Engysto- matiden gezegd is. Blijkbaar uit het Aziatisch vasteland afkomstig, heeft deze familie in N.-Guinea een nieuw radiatie-centrum gevormd. Indo-Maleia telt 29 soorten (waarvan 18 eigen), N.-Guinea 22 (waarvan 14 eigen), terwijl in het tusssenliggende Austro- Maleische gebied slechts 16 soorten (waar- onder 4 eigen aangetroffen worden).

Laatstgenoemd gebied heeft met het Indo-Ma- leische 5 en met N.-Guinea 2 soorten gemeen en draagt dus cen overwegend orientaal karakter. In de westhelft vertoont Borneo met 25 soort en (waar- onder 11 eigen) cen veel grotere soortenrijkdom dan Sumatra met 14 soorten (waaronder 2 eigen) en Java met 13 soorten (waaronder geen enkel eigen soorf), terwijl ook op het verschijnsel gewezen wioo: t worden, dat tamelijk veel voime) door den geheelen archipel voorkomen en wel 6 (+ 12%), ietw wat waarschijnlijk samenhangt met de verspreiding door middel van vaartuigen. De meeste gekko's toch zijn niet op het levenjn boomer) aangewezen maar huizen bij voorkur in of in de nabijheid van mciikelic- lijke won in gen. De 5 soortenrijkslc gesludilen !)-<■- zitten dan ook een of meer ulgemeen in den archipel verbreide soorten (*Gymnodactylus*, *fhu- i-dactylus*, *Gehyra* en *Lepidodactylus*) of vertoonen nls geslacht dat verbreiding gebied (*Gekko*). Alleen cn- kele zeldzame en soortarme geslachten zijn tot h-c- t Indo-Maleisch gebied beperkt. Van de 10 in onzen Oost voorkoinide geslachten worden hier filleeli vermeld:

1°. *Gymnoda-ctylus*, een boomgekko, waarvan de lueeste soorten in de oosteJijke hcJft van den archipel voorkomen (JO van de 13 woorten, waarvan V alleen daar; zuiver Indo- Maleisch zijn slecht 3 soor- ten). Bij dit geslacht zijn de teenen niet verbeed, maar zijdeluigssajngedrukt. Bijnacircunitropisch, alleen in het Aethiopisch gebied ontbrekend. De nicest gewone soort *G. marmoratun* Kuhl komt door den geheelen archipel voor (van Malaka tot het Kersteiland). Het is een vrij kleine vorm (15 cm., waarvan de helft staart) met relatief grooten kop, cen onduidelijke plooi tusssen oksel en lies, romp aan de rugzijde met wratten bedekt. Bovenzijde licht- bi- jin met donkere vlekken, een donkere Blaajt- Ktrcep, de staart afwisselend met lichte en donkere ringen, buikzijde geelachtig gekleurd.

2°. *Heimidactylus*, kleine huisgekko (nialeiwli tjtjak). Deze bekende, kleine, sterk van rug- naar buikzijde afgeplatte diertjes ontbroken in geen enkel Indisch huis en de inlandsche naam stelt een niet geheel geluk- nabootsing voor van het

hooge, snerpande geluid, dat dezo dicien, vooral vechtcnde inaken. De teenen zijn stork verbreed en van 2 rijen zuigplaatjes voorzien. Het laatste, geklauwde teenkootje ontspringt op eenigen afstand binnen den rand van het zuigschijfje. Ook dit geslacht is circumtropisch, maar in dit geval herbergt de westelijke helft van den archipel nieren soorten dan de oostelijke (nl. 6 waarvan 3 eigen soorten, resp. 3 waaronder geen enkele eigen soort). De twee algemeen verbreide soort en zijn: *H. frenatus* Dum. en Bibr. en *H. platyurus* Schn. Eerstgenoemde soort, die in het geheele orientale gebied en in Polynesia voorkomt, is blijkbaar door het schepvaartverkeer naar Mauritius, Madagascar, Afrika en St. Helena verplaatst. Deze vrij klei- ne soort (13 V₂ cM.) bezit geen spanvliezen tusschen de teenen, de grijs tot rossig bruine rugzijde is bedekt met korrels, waartusschen zich grotere, kegelvormige wratten bevinden. Soms komen donkere vlekken en een donkere zijstreep voor. De staart vertoont 6 overlangsche rijen van grotere wratten in dwarsbanden gerangschikt. De tweede iets kleinere soort (12cM.) bezit spanvliezen tusschen de teenen en een zijdelingsche huidplooi (valschennt). De bovenzijde is gelijkmatig gegranuleerd, de staart bezit scherpe getande zijkanalen.

3°. *Oehyra*, hoofdzakelijk in het Oosten van den archipel thuisbehoorende boomgekko's met sterk verbreede teenen van een rij zuigplaatjes voorzien. Een vrij groote soort *G. mutilla* Wiegm. (bijna 20 cM., waarvan de helft staart) komt door den geheelen archipel voor (van Madagascar en Achter-Indie tot Mexico en Cuba). Zij is gekenmerkt door kleine spanvliezen tusschen de teenen, door een huidplooi langs de achterpooten en door een media- ne groeve aan de onderzijde der teenen. De wisse-kluur en de bovenzijde is grijs tot rood bruin met donkere vlekken.

4°. *Gracil*: o. (egrootehuisgekkoefokte. Deze groote vormen, waarvan het diepe basgeluid zeer goed door de inlandschen naaim wordt nagebootst, zijn niet zoo alkeinsche!) als de tijtjns, maar komen toch in oule Inzië (Jora) op afgelegen eilanden (Indië) in de buurt van de kust voor. De 1 cncn zijn sterk verkleind en de rug is grijs tot rood bruin met donkere vlekken.

5°. *Gracil*: o. (egrootehuisgekkoefokte. Deze groote vormen, waarvan het diepe basgeluid zeer goed door de inlandschen naaim wordt nagebootst, zijn niet zoo alkeinsche!) als de tijtjns, maar komen toch in oule Inzië (Jora) op afgelegen eilanden (Indië) in de buurt van de kust voor. De 1 cncn zijn sterk verkleind en de rug is grijs tot rood bruin met donkere vlekken.

de staart vertoont donkere en lichte dwarsbanden 5°. *Ptychozoon*, een zeer merkwaardig nacht-dier van apookachtig uiterlijk door de groote huid-plooi aan de zijden van kop, romp en staart, welke laatste toch reeds sterk verbreed en afgeplat is. Tusschen de sterke verbreede teenen, van 6cM rij zuigplaatjes voorzien, komen flinke spanvliezen voor. Al deze uitgroeiingen van de huid doen natuurlijk dienst als valschennt. De meest bekende soort *Ptychozoon homaloccephalum* Creveldt (19 cM. lang, waarvan de helft staart) komt alleen in het Indo-Maleisch gebied voor. Zij is aan de bovenzijde grijs tot rood bruin gekleurd met golvende, donkere dwarsbanden en een donkere zijstreep langs slaap en nek. Deze boomvormen leggen de ronde eieren met witte kalkschaal altijd 2 aan 2 op de schors van boomcn.

GELAM. (MAL., JAV., SOEND.). Zie MELALEUCA. GELAM BOEKIT (MAL.). Zie LEPTOSPERMIUM. GELAM TIKOES (MAL.). Zie EUGENIA MI-CHELII.

GELANG (SOEND., MAL.). Zie SESUVIUM en PORTULACA.

GELANG SOESOE (MAL.) Zie EUPHORBIA PILULIFERA.

GELATIK. Zie GLATIK.

GELD. Zie MUNTWEZEN.

GELDER (JAN ARNOLD DE). Geboren te Assen 31 Mei 1841, in 1858 benoemd tot Adelborstle klasse, in 1861 tot Luitenant ter Zee. In deze betrekking wist hij zich (in 1862) bijzonder te onderscheiden in een gevecht met zeerovers bij de Talaut-eilanden. Het volgende jaar evenwel verliet hij den zeedienst, na met goed gevolg het — toen nog in Indie afgenoemen — examen voor Aspirant-Ingénieur bij den Waterstaat op's Lands B.O. Werken in Ned. Indie te hebben afgeleerd. Als Ingenieur van den Waterstaat was hij o.a. geplaatst in de Residentie Banjoewang, waar hij belangrijke werken tot stand bracht. In 1873 met verlof wegens ziekte in Nederland vertoevende kwam hij in aanraking met den heer Waldorp, wiens advies was ingewonnen nopens diverse plannen voor een zeehaven ten behoeve van Batavia. Op aanwijzing van den Minister van Koloniën, verzocht de Gelder in 1876 Wal-dorp naar Indie, en was hem behulpzaam bij het op-niaken van een definitief ontwerp voor de naby Tandjoeng Priok te stichten haven, dat de goedkeuring der Regencing kon verwerven. Het was oorspronkelijk de beoefening, dit werk in aanmerking te doen uit voeren, doch toen een uitgeschreven aanbesteding niet lukte, daar de eenige in aanmerking komende inschrijver met zijn bod vele miljoenen kon ven de begroting ging, werd besloten tot uitvoering in eigen beheer, en De Gelder — die inmiddels tot Ingenieur 1^e klasse was opgeklimmen — tot chef der werken aangewezen (1877). Aan zijne energieke leiding het bij de uitvoering botaende beleid — niet het minst in administratief opzicht —, en zijn organisaatorisch talent is het voornaamlijk te danken dat in 1883, toen De Gelder met verlof naar Nederland terugkeerde, de eigenlijke havenaanleg grooten deels was voltooid voor een beneden de begrotings-som blijvend bedrag. Intusschen was hij in Augustus 1878 bij kuzo benoemd tot Hoofdingenieur 2^e klasse titulair; in 1879 tot Hoofdingenieur 2^e klasse, en in 1882 1^e klasse. (Zie vorder het artikel HAVEN WERKEN).

Dat De Gelder zich ook overigens een grooten naam had verworven blijkt wel hieruit, dat met hem besprekingen worden gehouden over het aanvaixlen van de Ministers portefeuille voor Koloniën, die ech-

ter niet door hem werd gewenscht. Wei echter was hij — I “Droogdok Mij. Tandjong-Priok”, van de Koninklijke in 1884 — bereid, als L : d in den Raad van Indie weder Paketvaart Mi)., van do „Mij. tot Exploitic naar Batavia terug te keeren. In deze betrekking had hij van Petroleumbronnen in Ned.-Indie”, waarvan hij de een overwegend aandeel in de invoering van een nieuw cerate Directeur, en van de Mij. Suriname. ' , , Waterstaats-reglement (zie het artikel: WATER ST A i waarvan hij President-Commissaris was. AT), terwijl zijn ad- viesen op technisch gebied veelal Hij overleed te s Gmvenhage 28 Maart 1912. de rich ting be- paalden, waarin de oplossing van diverse ! GELDELEENINGEN. Zie LEENINGEN. vraagpun- ten werd gezocht. Dit was b.v. het geval met ! GELDMIDDELEN VAN NEDERLANDSCH-IN- DIE. De uitgaven worden onderscheiden in gewone en buitengewone. Voorts werden in de jaren 1867 t/m 1877 door verevening ten laste van do Indische be- grootingen bijdragen aan do Rijksmiddelen uitge- keerd Aanbiedingen om op te treden als Minister van Waterstaat en van Marine werden door hem afge- wezen tot een gezamenlijk bed rag van / 134.459.000. (Zie na deaflsluiting van zijn ambtelijke loopbaan wijdde hij BIJDRAGE). en hadden in de jaren 1872 t/m 1878 en 1888 t/m 1899 aan de middelen uitkecrin- gen zich voornamelijk aan belangen van han- del en Industrie. Op dit gebied nam hij ook een toon- plaats uit de overschotten van vorige dicnstja- ren (1867 aangevende plaats in. Men vindt hem — behalve als com en daarop gevolgde) tot een totaal van / 70.709.000. Na missaris van verschillende kleienero maat- schappijen, — aftek van deze laatste uitkecrin- gen wordt het volgende genoemd als medeoprichter van de overzicht — tabel A — ver- kregen (in duizendtallen van gulden) :

Tabel A. ONTVANGSTEN EN UITGAVEN, MET SPLITSING IN GEWOON EN BUITENGEWOON.

JAAR.	ONTVANGSTEN.	UITGAVEN.			VERSCHIL ontvangsten en gewone uitgaven		VERSCHIL geheele dienst	
		Buiten- gewone.	Gewone.	Te zamen.	voordeelig.	nadeelig.	voordeelig.	nadeelig.
			2	110.411 ^{1) 3)}	41.9833		27.127 ⁴⁾	
1867	137.538 ¹⁾			159.081 ¹⁾	8.728			5) 4.239
1877	154.842	10.667	146.114	117.896	30.019		25.455	
1887	143.351	4.564	113.332	148.626		8.682		18.641
1897	129.985	9.959	138.667	4806.237 ⁶⁾	314.711 ⁷⁾			66.506
1867 t/m 1901	4739.731	246.758	4425.020	173.567	17.348		12.228	
1907	185.804	5.120	168.456	191.321	5.537			L271
1908	190.050	6.808	184.514	200.863	6.186			3.375
1909	197.488	9.561	191.302	231.427	7.846			9.9J 1
1910	221.516	17.757	213.670	249.790	15.236			1.271
1911	248.519	16.506	233.284	269.025	22.754		J.525	
1912	270.550	21.230	247.795	327.071	23.519			15.717
1913	311.354	39.236	287.836	343.625		15.733		64.075
1914	279.549	48.342	295.282	336.908	7.203			31.876
1915	305.032	39.079	297.829					

1) Op grond van het 2de lid van art. 98 der Ind. C. W. is hieronder begrepen het bed rag dal <>> I Januari 1868 in's Lands kassen voorhanden was aan overschotten van aan 1867 voorafgegang dicnHi- jaren, zijnde / 14.926.000.

2) Niet afzonderlijk op te geven.

3) Met inbegrip van eene bydrage aan de rijksmiddelen van / 14.856.000.

*) Na aftek van de vorengehoerde bydrage. Van het voordeelg verschil ad / 27.127.000 is nog / 16.375.000 rechtstreeks aan de Ryksniiddelen toegevoegd.

5) Hieronder begrepen eene "bydrage" van / 2.300.000.

6) Met inbegrip van het in den aan vang genoemde bed rag van / 134.489.000.

7) Zijnde het overschot van een voordeelg verschil van / 354.008.000 en een nadeelig van / 39.297.000.

De bestemming van de buitengewone uitgaven blijkt uit de volgende tabel B (in duizendtallen van gulden).

Tabel B. BUITENGEWONE UITGAVEN.

	1877.	1887.	1897.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.	1912.	1913.	1914.	1915.
<i>Monopolies.</i>												
1. Gouvernements pand- huizen.....	—	—	—	1332	2460	3125	2504	3112	4283	2444	6510	1630
2. Zoutfabrieken.....	—	—	109	—	18	300	100	325	319	449	820	306

Zie voor het vervolg de volgende bladzijde.

BUITENGEWONE UITGAVEN (Vervolg).

	1877.1	1887.	1897.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.	1912.	1913.	1914.	1915.
Vervolg van de vorige bladzijde.	1											
3. Opiumfabriek	—	—	35	75	218		50					
<i>Product en.</i>												
4. Caout chouc-onderneming				35					12	10	527	690
5. Ombilinstcenkolenontgining	—	—	89	—	—	150	50	141	330	444	575	556
6. Poeloe Laoet-stecnkolenontgining	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3131	230	188
7. Tinwinning	—	—	—	—	372	100	- 400	300	360	865	699	483
8. Ontgining van goudvel-												
<i>Bedrijven.</i>												
9. Aankoop en aanleg van spoor- en tramwegen ..	3787	2926	6279	2357	2766	3300	6000	8965	9150	17519	21251	18448
10. Aankoop en aanleg van telefoonn en ten				287		420	260	800	1250	1182		
11. Aanleg van het telegraafnet				61		90	145	690	596	2705	11947	1045
<i>Best vAirsulgaven.</i>	23	108	272									
12. Kapitaalverstrckking aan de centrale kas en aan bijzondere banken										448	785	235
13. Terugkoop van het particuliere land Kandang-							3500					
14. Terugkoop van het particuliere land Indramajoe W cst.							3500					
15. Voorschotten voor woningverbeicring in het belang dor pestbestrijding											80	2661
16. Aanleg van drinkwater- Jeidinen											3	333
17. Bevolciings-) en andcro waterwerken)	1167	1139	3000	279	484	160	20	263	31	29	170	161
18. Havtiinrichtingen te Ma-				6	164	11	13					
19. Verbetering haventoe- Htanden te Makassar ..				2				6	429	98f	189	2087
20. Verbetering haventoe- Htanden te Socrabaja ..				5	1	320	515	548	342	139	307	152
21. Havenbouw te Socrabaja ..								2	739	2667	4512	4047
22. Verbetei- ing haventoe- standen te Somarang ..							64	256	917	717	142C	435
23. Aanleg van imvenwerken te Batavia (Tundjoeng- Priok)	5690	—										
24. Uitdicping van de haven te Tandjoeng-Priok ...	1							427				

Zie voor hot vervolg do volgende bladzude.

1) Met inbegrip dor Soloworken.

2) Waarijdr werkon tot boveiliging van Batavia on Semarang tegon overstroming (1873 — 1881); stuwdam in do Sampenrivicr (1873—1876); waterwerken nTDsmSt(1875—1891); werken tot verbete- ring van het vuarwater in hot Weslgat van Socrabaja (1882—1897); workon ten behoevo van het behoud van het vuarwater ten

Vervolg van d (vorige bladzijde.	1877.	1887.	1897.	1907.	1908.	1909	1910.	1911.	1912.	1913.	1914.	1915.
25. Verbetering en uitbreiding van de haven te Tandjoeng-Priok				1								
26. Haveninrichtingen in de Pantai Timorbaai (eiland BaU).....	11							123	1316	1342	2665	1561
27. Verbetering en uitbreiding van de havenwerken te Tjilatjap (Banjoemas)		391						7	34	110	23	75
28. Verbetering haventoe-standen te Belawan (Oost-kust van Sumatra)....										26	13	208
29. Aanleg van havenwerken aan de Kohingihnebaai (Emmahaven).....										959	912	987
30. Verbetering haventoe-standen te Emmahaven (Sumatra's Westkust).											108	9
31. Bijzondere vergoedingen aan aannemers van haven werken in verband met het tegenvallen der kosten van de uitvoering der werken.....	1											1267
32. Bouw van een nieuwe haven- en douane- inrichting te Telok-Niboeng (Oost-kust van Sumatra)....												17156
33. Aanschaffing van groot baggermaterieel voor Emmahaven, Tandjoeng-Priok en havens in Oost-	1											354
34. Aanschaffing van eene drijvende aOtons kraan voor Belawan-Deli			1								51.	
35. Vervoerdiensten										7J	74	133
36. Aanleg en doortrekking Atjehtram	1		175	618		204	213	53«	88G.	881		597
37. Zeehaven en kolenstation Sabang (Atjeh)	1				1283			-1	«62531	347;		10!
38. Aanschaffing van dokken							455	445	695!	—1		8
39. Electr. kracht- en licht-inrichting marine-etablissemte te Sociabaja										123195	107	
Totaal.....	10667	4564	9959	5121		9502	17758; J	6507 2 J		39239	48342	39079
					6808			230	!!			

Zie verder de bijlagen A, B en C van de memorie van Toelichting der begroting voor J916. Voor eene splitting der uitgaven over de departementen van algemeen bestuur, zie BEGROTING VAN NED.-INDIE. Meer in het bijzonder voor de buitenbezittingen wordt verwezen naar: *Be buitenbezittingen 1904 tot 1914*. Mededeelingen van Trel'bu reSu voor tie ^TuurazE^dgrBuit^J'SfftingenjbSWfkcIbbr het^Ericyldpae3isc7iBureau te Batavia.

Voor een inzicht in de beteeknis van de ontvangsten en de gewone uitgaven, is eene groepeerings- en andr noodig ter zake van de jnonopolics, <1<1> producten, de bedrijven, de belastingen en de gew. - ne Landsuitgaven. In duizendtaljen van guldens, (men houde in het oog dal de afronding tot kleinc verschillen met de werkelijk cijfer< aanleiding g<,- ven), zijn de uitkomsten a Is aangegeven in de hierna volgende tabellen C t/ni H.

Tabel C. ONTVANGSTEN EN GEWONE UITGAVEN TERZAKE VAN DE MONOPOLIES.

	1867	1877	1887	1897	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915
Ontvangsten.													
1. Opium	10511	16415	18722	18772	21668	23017	23178	27948	30537	38452	41542	40487	37050
2. Pandhuizen	373	—	1075	1232	4576	5709	7694	10578	11774	5669	7518	9496	10822
3. Zout	5860	G703	7782	8761	11571	11966	12368	12866	12585	12387	12700	12784	14056
	16744	23118	27579	28765	37815	40692	43240	51392	54897	56508	61760	62767	61928
Uitgaven.													
1. Opium	786	3096	1855	1726	4371	4783	4128	9998	12574	14383	116739	11699	10871
2. Pandhuizen	—	—	—	—	2555	3796	5545	8288	9658	3222	3670	4319	4620
3. Zout	1769	2789	2577	2448	3512	3433	2837	3271	4035	5031	5811	5748	5757
	2555	5885	4432	4174	10438	12012	12510	21557	26267	22636	26220	21766	21248
Saldo.													
1. Opium	9725	13319	16867	17046	17297	38235	19050	17950	17963	24060	24801	28788	26179
2. Pandhuizen	373	—	1075	1232	2021	1914	2149	2290	2116	2447	3847	5178	6202
3. Zout	4091	3914	5205	6313	8059	8533	9531	9595	8550	7356	6889	7036	8299
	14189	17233	23147	24591	27377	28682	30730	29835	28630	33872	35540	41002	40680

Tabd D. ONTVANGSTEN EN UITGAVEN TER ZAKE VAN DE PRODUCTEN.

	Uitkomsten.														
	1867	1877	1887	1897	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915		
	uitk.)														
Ontvangsten.															
1. Kaffie	51112	17200	46333	16042	5887	46771	2687	1471	—	1561	2203	3384	2246	3610	
2. Kina	—	187	1286	—	2241	749	600	508	466	428	362	393	564	435	
3. Tin	5463	14271	16446	18062	28652	21866	21925	27729	—	38500	43915	41202	21240	31736	
4. Steenkolen ...	81	33	—	1609	303	2799	3032	3482	—	3633	3722	4036	5079	5440	
5. Bobschwezen ...	302	895	831	1921	4427	4959	5346	6227	—	6967	7610	8079	7563	7442	
6. Getah pertja .	—	—	—	—	—	—	—	—	3	42	173	70	220	197	
7. Caoutchouc...	—	—	—	—	—	—	—	—	3	8	157	519	483	367	893
8. Coc&	—	—	—	—	—	—	—	—	9	44	68	63	34	19	5
	75801	898	GI 1,57260	27858	42749	34907	33512	39470	51487	58565	57831	37275	49601		
Uitgaven.															
1. Kaffie	13370	24404	9258	10222	1732	1982	953	892	—	674	1580	1357	1327	1403	
2. Kina	34	75	171	—	122	451	158	414	348	321	303	326	339	325	
3. Tin	2190	2400	2360	4838	10370	10384	11612	10596	—	10759	12607	12011	11444	10767	
4. Steenkolen ...	151	91	1	1083	3140	3108	2701	3120	—	3061	2968	3399	4836	4929	
5. Bobschwezen ...	358	G58	746	895	2349	3048	3535	4172	—	4838	5435	5952	5879	5608	
6. Getah pertja .	—	—	—	—	—	6G	90	80	129	—	188	195	258	250	293
7. Caoutchouc...	—	—	—	—	—	3	90	84	83	—	98	230	701	631	500
8. Coca	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	5	7	3	2	4
	37248	34863	14883	17170	18061	19160	19380	119344	199431	23324	24007	24708	22820		

i) Ondcr de totaal-cyfers van de jaren 1867, 1877 on 1887 zijn ook begrepen de uitkomsten betreffende het toonmmlgc gouvcmeincnlsproduct "suiker", n.l. in duizendtallen.

	1867	1877	1887
Ontvangsten	18.000	11.000	3.000
Uitgaven	10.000	7.000	2.000
Saldo			

Voorfs in 1867 : wegons and ere producten (zoaals indigo, pepcr enz.) aan ontvangsten 1.000 en onder de uitgaven nog en bed rag van 11.000 wegens uitgaven in Nederland, welke niet productsgewnze konden worden verdceld, met welk bedrag het saldo va 1867 derhalve is verminderd.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN TER ZAKE VAN DE PRODUCTEN (Vervolg).

Uitkomsten.

	1867	1877	1887	1897	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915 (voortl. uitk.)
Saldo.													
1. Koffie.....	37736	48715	37075	5810	4155	2695	1733	579	887	724	2027	919	2216
2. Kina.....	—34	112	115	102	298	148	94	118	107	59	68	225	109
Tin.....	3273	1862	4086	3224	18332	11481	10312	17133	27741	31308	29191	9795	20969
Steenkolen ...	—70	—58	—	526	—109	—309	331	362	572	754	637	243	531
Boschwezen ..	4	237	65	1026	2078	1910	1812	2055	2128	2175	2127	1684	1834
6. Getah pertja .	—	—	—	—63	—90	—77	—86	—14	—125	—38	—52	—261	—261
7. Caoutchouc...	—	—	—	—3	—90	—81	—76	59	289	—219	—263	392	392
Coca.....	—	—	—	—	—	—	9	41	63	56	30	16	1
	38553 ¹⁾	54998	42377 ¹⁾	10688	24688	15745	14134	20126	31544	35241	33823	12567	25773

i) Zie noot op biz. 753.

Tabel E. ONTVANGSTEN EN UITGAVEN TERZAKE VAN DE BEDRIJVEN.

	1867	1877	1887	1897	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915
Ontvangsten.													
1. Landsdrukkerij ...	31	110	121	227	385	351	477	373	523	493	475	591	678
2. Post-, telegraaf- en telefoon dienst ...	667	1265	1348	2145	3609	3795	4296	5211	5295	6268	6855	7872	8524
3. Spoorwegen.....	—	—	4398	10239	19097	19969	21075	2363	26539	29599	32620	35118	35827
	698	1375	5867	12611	23091	24115	25848	29218	32357	36360 39949	43581	45029	45029
Uitgaven.													
1. Landsdrukkerij ...	100	227	173	186	309	339	333	359	402			495	537
2. Post-, telegraaf- en telefoon dienst...	1421	2182	2028	1989	3741	4384	4295	5548	5889	6536	8971	9734	10192
3. Spoorwegen.....	—	—	2400	6717	11495	11030	12612	14602	13915	18291	1939	18609	18609
Saldo. landsdrukkerij	1521	2409	4601	8892	15545	15753	17241	20509	20205	25312	28881	30811	29339
1. ...	—69	—117	—52	41	76	11	144	14	122	8	—44	96	141
2. Post-, telegraaf- en telefoon dienst...	—754	—917	—680	156	—132	—589	7	—337	—593	—267	—2111	—1862	—1668
3. Spoorwegen.....	—	—	1998	3522	7602	8939	8462	9032	12624	1308	13228	14536	17217
	—823	—1034	1266	3719	7546	8361	8607	8709	12153	13048	11068	11277	15<9
											0	0	0

	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915
11. Ontvangsten rechtstreeks tegenover de gewone Landsuitgaven staande. (Vervolg).								
5. Plaatselijk en gewestelijk zelfbe- StUUI'	485				2			710
G. Rechtswezen	1306	2		2	638			3062
7. GevangenKwezen		520	2	601	2540	2		
8. Politic	293	1589	593	2457		683	2 : 707	
9. Andore uitgaven voor justitie, politic enz	30		1938			303G	3394	356
		341		481	472			113.
		28	451	J	41	464	391	
10. Rente en aflossing			26			23	110	
11. Belastinginning	451				590			748
12. Pen»ioencn, wachtgeldcn, verlofs- bezoldigingen en onderstanden (burgei'lijke ambtenaren).....	932	• 473		542	590			1948
13. Voorschotten (burgerlijke ambtenaren)	9	1047	520	1142	1269	619	G86	3528
			1130	114	SO	1504	1744	63.
14. Muntwezen		101				15300	5077	
15. Kredietwezen	751		47			38	41	
16. Vervoerkosten van-, naar- en in Ned.-Indie (burgerlijke ambtena- ren)	83	844		1099	1201			1577
	95					1322	1419	
17. Onderwijs	448		954	135				159
18. Eerddienst	5)	99		176	62	186	89	175
19. Burgerlijke geneskundige dienst		11)		475	68	64C	89	492
20. Landbouw, veeteelt en visseherij			97					
21. Burgerlijke open bare werken (*)..	160		1 z ²		62	12 : »)	16-	201
22. Havenwezen (sedert 1914)	8	1764	2059	2037	2242	238C	252	2451
23. Mijnwezen (*)	2057	3648	3423	6707	737S	7882	907	8983
24. Vervoerdiensten	812	1051	j 1267	1427	175G	209C	4 i 74C	312
25. Oorlog								
26. Marine								
27. Allerlei	9S08	1262	! 13G78	18153	2007C	4211	:28821	12831G

Voor notcn *) , 2), 3) en *) zie biz. 756.

(*) De „ontvangHten voortvloeiende uit het bedrijf dev huveninrichtingen" zijn niet in dezen. staat doch in den volgende onder „verschillende middelen" opgenomen, omdat zy niet geacht kunnen worden nitsluiticul tegenove) g(: tonic uitgaven te staan. (Zie onder HAVEN- EN ANKERAGEGELDEN.) Debaven- en ankrugelden behooren sedert 1910 ondr de inkomsten van het departement der Marine in N. I.

III. Netto gev/one Landsuitgaven. (1 minus 11).	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915 Voorl. uitk).
1. Algcmeen bostuur (Jiegccring, loogce CollegGH en departicnenton van bu rgcrJijk algomeon bestuur).	2396	2G23	2727	3111	3416	3786	4117	4103
2. Binionlanclsch bestuur	12025	12336	12590	10711	11473	10752	13052	11890
3. Vorsten, grooten, afgezanteu enz.	4040	3427	3459	3438	3591	3605	3306	3230
4. Andrcr bestuursuitgaven	2039	2056	2211	2133	2634	2739	2936	2977
5. Plaatselijk on gewestelijk zelfbe- stuu'	4219	4548	4432	4560	5208	5255	5905	7112
<> K(: chtswczcti	2506	2583	2641	2770	2777	2782	2909	3241
7. Gcvaneniawczon	1943	1892	2282	2516	3127	2366	2472	3195
8. Politic	2355	2539	2335	4881	6532	7689	9311	9581
9. A rid ere uitgavon voor justitie, po-		508	484	411	409	468	568	741
								8)4
10. Rente en aflossing	3877	3847	3949	4168	4169	4408	6232	7776
11. Belastinginning	4662	4894	5130	5402	5751	6012	6310	6989
12. Pensioenon, wachtgeldon, verlofs- bezoldigingen en onderstanden (burcerlijke ambtenaren).....	5758	5963	G089	G5U	6882	7293	7664	7463
13. Voorschotten (burgerlijko ambe- naren)	147	122	33	193	300	519	500	386
14. Muntwezen					3)112		—13745)6)	1402

III. Netto gewone Landsuitgaven. (Vervolff).	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915 Voorl. uitk.)
15. Kredietwezen.....	730	405	722	393	521	477	531	487
16. Vervoerkosten van-, naar- en in Ned.- Indie (burgerlijke ambtenaren).....	1572	1699	1739	2107	2396	2706	2903	2517
17. Onderwijs.....	6628	8306	9108	10243	10619	12021	13219	14899
18. Eeredienst.....	758	793	818	827	848	840	923	916
19. Burgerlijke geneeskundige dienst.	3430	3501	3936	7814	6320	6146	7541	9952
20. Landbouw, veeteelt en visscherij.	944	1187	1215	1362	1618	2114	2569	2242
21. Burgerlijke openbare werken (I) ..	10709	13778	16028	17700	19950	24803	25544	21819
22. Havenwezen (sedert 1914).....							2140	1893
23. Mijnwezen (2).....	871	943	803	1068	1078	1193	1225	1093
24. Vervoerdiensten.....						495	18	8
25. Oorlog.....	42752	41894	45435	44334	44363	47430	52302	53382
26. Marine.....	6970	7804	8369	9348	9942	9248	10925	110578
27. Allerlei.....	5942	1919	2122	2719	2405	1803	5210	5023
	127781	129545	138583	148716	156447	166616	189177	195103

Voor noten 1), 2), 3) en 4) zie biz. 756.

(5) Overschot aan ontvangsten.

(6) Het groote verschil tusschen de uitkomsten van 1914 en die van 1915 laat zich hoofdzakelijk verklaren uit de omstandigheid dat met elkaar verband houdende uitgaven en inkomsten niet ten laste en ten bate van hetzelfde jaar konden worden geboekt.

Tabel H. OVERZICHT VAN ONTVANGSTEN EN ZUIVERE GEWONE UITGAVEN.

	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915 (voorl. uitk.)
Ontvangsten.								
Belastingen	71.350	77.666	83.485	87.054	92.734	102.893	100.507	112.218
Saldo monopolies.....	28.682	30.731	29.836	28.630	33.872	35.540	41.002	40.680
Saldo producten	15.746	14.134	20.126	31.544	35.240	33.823	12.567	25.773
Saldo bedrijven	8.361	8.607	8.709	12.153	11.048	10.558	12.770	15.090
Vershillende middelen	9.177	4.593	4.272	4.572	6.307	6.810	6.597	7.865
Totaal	133.317	135.731	146.429	163.952	179.201	190.134	173.444	202.305
Uitgaven.								
Gewone uitgaven, uitgezonderd die voor monopolies, producten en bedrijven en na aftrek van het bedrag der rechtstreeks tegenover uitgaven staande ontvangsten ..	127.781	129.545	138.583	148.716	156.447	166.016	189.177	195.103
Saldo voordeelig ...	5.536	6.186	7.846	15.236	22.754	23.518		7.202
Saldo nadeelig ...							15.732	

De jongste gegevens, welke bij de bowerking ter beschikking stonden, zijn die vermeld in de M. v. T. Ind. Ontw. Begroting, voor 1917; in 't a. / A.J. geraeën zijn zij voor de laatste jaren daaraan ont- 1 2 nd met een kleine afwijking in de groepering der cijfers. Met de uitkomsten der commercieele boek- houding is geene rekening gehouden. Het ligt in de bedoeling voor Indie eene bedrijven wet in te voeren overeenkomstig de voor Nederland geldende wet

16 Februari 1912 (Ned. Stb. no. 85). Is zoodanige regeling tot stand gekomen, en heeft zij toepassing gevonden ten aanzien van hetgeen dan als

“Landsbedrijf” wordt beschouwd, dan zal het overzichtsysteem aard der zaak in sonig opzichten geheel anders moeten luiden en tot andere resultaten voeren.

Zie voorts *Kjelsra*, de Financien van Ned. Indie 1904; rapport van de Staatscommissie voor de — verdediging van Ned. Indie 1913 [Bijlagen 17 en 18]; / overzicht der geldmiddelen van Ned. Indie van - /

1867 af (Mart. Nijhoff 1916) / .. ' /

GELIDIUM. Zie AGAR AGAR. ' /

GELPKE (Dr. JOHAN HERMAN FREDERIK SOLLEWYN), Geb. te Batavia, 22 April 1840. Stu-

deerde Delft vopj- O.-I. bcstuursambtenaar. Legde als controleur op Java zich inzonderheid toe op alles wat met de rijstcultuur in verband staat. In 1872 met verlof naar Europa vertrokken, werd hij door de Regeering in de gelegenheid gesteld een reis naar Italic tdoen ter instelling van een onderzoek naar de rijstcultuur in dat land, waarna hij daar- omtrent en nopens de vruchten van zyn arbeid op Java een rapport uitbracht in een tweestel stukken, welke onder den titel „de rijstcultuur in Italic” en „de rijstcultuur op Java” het licht zagen in de Bijdr. Inst. T. L. V. 3c volgrees IX (1874). Zie ook Economist 1874 II biz. 1149. Deze publicaties leidden er toe, dat hem bij gelegenheid van het 3e eeuwfeest der Leidsche Hoogeschool (1875) werd toegekend het eeredoctoraat in de wis- en natuurkunde. In Indie teruggekeerd, werd hij 19 Sept. 1874 Ass. Res. van Ngrowo (Kediri) VJ het ingang van 6 April 1881 werd hij aangesteld tot Hoofdspecteur van de suiker- en rijstcultuur, het landelijk stelsel en wat daarmede in verband staat. Als zoodanig zette hij het onderzoek voort reeds door den Hoofdsinp. L. Wessels in 1879 aangevangen, tot het verzamelen van gegevens, welke zouden dienen om een ordon- nantie te ontwerpen, definitief de grondslagen vast- stellende voor den aanslag in de landrente en om in afwachting dier ordie alvast in bestaande aanslagen de noodig geachte wijzigingen te brengen (z.g. pcracuatie). De wijze, waarop dat landrente-onder- zoek door Hoofdsinp. Gelpke werd geleid, stond bloot aan felle kritiek en gaf aanleiding tot een polemic in dagbladen en tijdschriften, welke niet steeds op de inest waardige en zakelijke wijze gevoerd werd. In Juli 1885 werd de z.g. pcracuatie op last der Rgeering gestaakt. Gelpke trad af als Hoofdspecteur en ging 7 April 1886 met verlof naar Nederland. De door hem ingediende voorstellen met ont- welpor(k)mic en toelichtende bescheiden („Gcgevens voor cene nieuwe land rente- regeling, eindresumé Bat. 1885”) konden niet tot de verlangde definitieve algencieie landrente-verordning liden. In 1887 in IikHC teruggekeerd werd Gelpke benoemd tot Resident van Chori bon, als hoedanig hij 9 Oct. J 890 te Baixoeng overleed. Bchalve de reeds hier- voreij verniclfh- geschriften, schreef hij nog een stu- <lf de Hemilea vastatrix koffiebladzichte (J8H0) en over de padiculur der afd. Ngrowo J875 1877. T. N. en L. N.-I. XXII biz. 241 en ver- sclx- fTeik- < >pstlden in d(Ind. Gids.

GEMBER. Zie ZINGIBER OFFICINALE. GEMBILI (J AV.). Zie COLEUS TUBE ROS US. GEMBLOK (JAV.). Zie TREWIA.

GEMBOER BATOE (MAU). Zie STROBILAN- TIL US.

GEMBOR (SOENJ., JAV.). Zie LANDOLPHIA.

GEMEENSCHAPPEN (INLANDSCHE). Wanneer art. (>7 Reg. regl. tegenover do van gouvernemonts- wege “aangestelde” hoofden — d. i. hot inlimdsch bcHtuur, zie BESTUL'R — de van gouvernemonts- wege “crkciido” hoofden stelt, dan is deze laatste categoric volstrekt niet uitgeput met de hoofden van <lc desa's op Java en Madocra en van de daar- UMx1 (5 overeenkoincide dorpen in het rechtstreeks gebied dor buitenbczittingen (zie DESA en DORP), hnicrs naast doze inlandsche dorpsgemeenten kcmien de volksinstellingen in onderscheiden Btreken nog andere inlandcho gemcnschappon met eigen bestuur en eigen vennogensrechten, en wel deels genealogische (stam, geslacht, faimlic), deels torri- toriale; en ook met de inflicneische organisaties van deze soorten heeft ons gezag rekening te houden. Ge-

heel hotzelfde (doch nu buiten verband met art. 67 Reg. regl.) doot zich voor in indirect gebied: on- der het gezag van zelfbesturende landschappen, die zelf inlandsche rechtsgemeenschappen zijn, ont- moet men weliswaar inlandsche dorpsgemeenten (b.v. de gampongs in de Atjehsche oeleebalang- schappen buiten Groot-Atjeh, de desa's in de vroe- gere rijkjes op Bali), doch bovendien nog andere rechtsgemeenschappen, deels genealogische deels territoriale. Doordat van al deze inlandsche gemeenschappen alleen de inlandsche dorpsgemeenten op en buiten Java aandacht gevonden hadden bij de totstandbrenging van het Reg.-regl., heeft het lang geduurd, voordat ook de overige werden op- gemerkt en erkend; doch sinds het expansietijdperk der twintigste eeuw zijn zij in het voile licht gekomen.

Erkende genealogische rechtsgemeenschappen (van hooger naar lager aldus geheeten: stam, ge- slacht, verwantenwijk, familie, familietak) zijn (dan o.m.: de geslachten in het Gajoland, de verwan- tenwijken in het Karoland, de families bij de Minang- kabauers, de “verwai)tenwijken in Djambi en de Lam pongs, de stammen en geslachten op Borneo, de families in de Miiiahasa, de stammen op Boeroe en Ceram, de dati⁷ of familietakken op de Am- bomsche eiland. de stammen op Timor, enz.

Erkende territoriale rechtsgemeenschappen, andere dan inlandsche dorpsgemeenten, zijn o.m.: de dorpsbonden of districten (oeroeng, parthian, koeria, enz.) in de Batakland, de dorpsbonden bij de Minangkabauers, de niaga⁸s⁹Sf districten op Zuid-Sumatra, de soekoe's op Sumatra's Oostkust, de pekasaais of districten in cie' MmaKasar d' nanienscappen op Zuid-Celobes, de soebaks of waterschappen op Bali on Lombok⁶, <²nz.

Een aparte plaats bezetten de soekoe's bij de Minangkabauers, die tusschen het dorp (nagari) en het geslacht (kanipoeng, een groep van verwante families) in staan; want die soekoc's zijn geon zuiver genealogische gemeenschappen, doch geslachtenunies, zoals wanneer te onzent de geslachten Brederode, Wassenaar, Egmond en Arkel zich tot een geslacht- tenunio zouden hebben vereenigd (zie SOEKOE).

Aanvankelijk wilde het gouvernement van de hierbedoelde gemeenschappen niets weten, en de marga (mega) in de Lampongsche districten is daaraan ten offer gevallen, hoewel nog heden ten dage die mega's met haar bandars of megahoofden, zij het niet erkend, voortbestaan in een deel van het gewo^t (Ind. T. v. h. Recht 104 bl. 235). Tegenwoor- dig echter uit zich de erkenning door het gouverne- ment op velerlei wyzen: niariakassen, soebakkassen enz. worden beschouwd als wet tig bestaande fond- sen; districtskassen in de Minahasa worden aange- wezon als bekostigsters van volksonderwijs (Ind. Stb. 1912 n° 579) en die districten betiteld als „rechts- gemeenschap” (Ind. Stb. 1912 no. 582 bl. 6, vgl. 1912 no. 52 (bl. 3); Bijbl. 7793. (van 1913) stolt voor de samenvoeging van de hierbedoelde „inlandcho rechtsgemeenschappen” gelijk regels als voor de samonvoeging van dorpsgemeouten (over het geivarr van ondoordachte samonvoeging, zie H. T. Damste, Ind. Gids 1910 II); ook verplichte marga- en soe- bakkidionten worden erkend (Ind. Stb. 1914 no. 717 § 10, 1913 no. 682 art. 1 § 10 en art. 2).

Do tegenwoordige wijze van inlansching in do Ned.- Indischo bestuui⁹organisatio is deze, dat of — in rechtstreeks gebied — een door hot gou- vernement gcschapn organisatio van demangs (districtshoofd) daaroverheen wordt gezet (zoo op Sumatra, zie BESTUUR), of — gelijk in hot Ga-

jdland, op Slidden-Celebes en elders — daaroverheen wordt gebouwd een eenvoudige organisatie, die dan als een zelfbesturend landschap) of ah een groepje zelfbesturende landschappen met een gemeenschappelijke kas wordt opgevat.

Het verband van deze gemeenschappen met het Reg.-regl. is nog onzeker. Terwijl sommigen (Mr. C. van Vollenhoven, Misknningen van het adreterfTIOO, list. I) meenen, al doze territoriale gemeenschappen als „inlandsche gemeenten“ (art. 71 Reg. regl.) te mogen beschouwen — zulks ten deele in aansluiting op do practijk — komcn anderen daar-Xegen

Ph. Kjcintje?, Het staatsrecht van N.-L. I, bl. 90, en JI bl. 413);-van wcer andere zijde wordt gewaar-schuid tegen het verwarrend gebruik van den naam district voor zulke gemcnschappen (Mr. J. C. Kielstra, Ouzo Eeuw, 1915, I bl. 379). De erkenning van de agrarische rechten dezer gemeenschappen en van haar betekenis voor de inheemsche rechts)praak laat nog te wenschen.

Zie, behalve de reeds aangebaalde geschriften: Mededeelingen v. h. Ercycl. bureau, afl. 4, 1914X^dat-j-ech^uindej VI bl. 366 en 385 en VII bl. 374^Mr. (r^a^Vol)lij.hovcii^liet-adatfeCliffvan N7-T., t weede afdeling; en Mr. S. F. Duurvoort, Rechtspersonen in de Ned. kolonien, diss. Leiden, 1916.

GEMEENTEN. „Inlandsche gemeente“ luidt de benaming, die in art. 71 en art. 109 lid 4 Reg. regl. gebezigd wordt voor de desas van J ava en iladoera en voor de overeenkomstige gemeenschappen op de buitenbezittingen (zie voor de vraag, welke dit zijn: DORP en GEMEENSCHAPPEN). De term is vandaar overgenomen o. a. in de agrarische wetgeving (Eindres, III, 188, (1).

Het woord „gemeente“ wordt voor inlanders wijders gebruikt in den zin van inlandsche Christengemeente, hetzij zendings- dan wel kerkgemeente (zie CHRISTENGEMEENTEN). Vooral bij san)en-stellingen, als b. v. gemeentetuin of gemeenteschool, is het dikwijls onzeker, welke soort van gemeente bedoeld wordt.

In de decentralisatiewetgeving ziet „gemeente“ op het locale ressort, dat niet meer omvat dan het gebied van een stad (Ind.Stb. 1905 n° 181, art. 4),- b.v. de genieite Batavia, de gemeente Makasser.

De tegen de decentralisatiewetgeving^van 19(55 bij herhaling geuite grief, dat zij verauimd heeft een hiërarchisch verband te leggen tusschen doze locale gemeenten eenerzijds en de inlandsche geincenten anderzijds, doet zich levendig gevoelen ten aanzien van de dorpen (kampongs) van grootere hoofd-plaatsen als b.v. Bandoeng, Semarang, Palein bang. Op Batavia, MccsIcr-Corhelis en Medan onlbreekt deze moeilijkheid : ^ BECENTRA LISATIE.

GEMENGDE HUWELIJKEN. Jliel'ander kunnen in de eerste plaats worden verstaan huwelyken tusschen personen van veischidenDen godsdienst (bijv.)an een protestant met een katholiek)De wetge- >ver heeft slechts voor 6en geval zich get deze hu-, we 7] ken behoeven bezig te houden, nI. voor zoe ver aangaat de huwelyken van christen-inlanders in het voornalig Gouvernement der Moluksche cilandcu en in Timor, welke h u welyken volgens het desbetreffend, nog vigeerend, Ind. Stb. 1861 n°. 38, wofd'n voltrokken door „den leeraar of schoolmeester“. P'aar aanleiding van in de practijk gerezen jnoei-Ujheden in geval de aanstaande echtgenootu behoordten tot verschillende kerkgenootschappen, is bij'nd. Stb. 1900 n°. 208, met aanvuUing van gecmeld reglement, bepaald dat in zoodanig geval de Juiwelyksafkondiging geschiedt in de beide kerken,

terwijl do voltrekking plaats heeft in die kerk, welko door de aanstaande echtgenooten claftruo zal worden aangewezen, en verzet tegen het huwelyk weder bij den „Jceraar of schoolinccster^ van beide kerken kan worden aanhangig gemaakt.

Overigons worden met den naani gemengde hiru-widijken nicer bijzonder aangeduid die, welke gesloten worden t usschen personen, di. in Indie „aan een verschillend recht zijn onderworpen“. Eene wottelijke regeling hieromtrent kwam tot stand bij K. B. van 29 December 1896 (Ind. Stb. 1898 no. 158), sedert een paar maal, voornl. bij Ind. Stb. 1901 no. 348, gcwiziged. De staatscommissie in Nederland, die deze verordening ontwierp, achttc verschiil in recht alleen aanwezig, waimeer de aanstaande echtgenooten behooren tot een der volgende bevolkingsonderdeelen: Europeanen en met hen gelijkgestelde), Inlanders, Chineseen, Arabieren, andere vreemde oosterlingen (zie mr. I. A. Neder-i iMU'gh ...Wetgeving voor Nedcrlandsch Indie^/ in welk werk de volledige voorgeschiedenis dezer verordening is inedegeedeel, I, 1899, biz. 1(5). Laatstgeineldc auteur achtte echter al dadelijk (biz. III) twijfel niet uitgesloten, of onder den term ook niet vielen huwelyken van personen beide tot een clier rubrieken behoorend maar niettemin aan verschiI-Icnd recht onderworpen (bijv. het iuwelyk van ecu Javaan met een Bogincdes), zie ook zijn opstel „Hot privaatrecht der Inlandsche Christenen“ in Wet en /WafI biz. J. H. Carpenter Alting („Gron(lslagen der.ree) ftsIK:theJing in Nedcrlandsch-Indi“ (J913) biz. 35 noot I, zie ook n'pot 2)“jnc : nf, dat or-dcFtle regeling mceen vanJcen alC huw : lijken t , <- sehen personen, die aan een verschillend huwelyk-srecht zijn onderworpen. De wetgever heeft <lez<-twistvraag nog niet opgleest. JJe regceerinp, die elk jaar in het Koi. Verslag een staat van gesh-tcn mengde huwelyken openeent. (Jijhigc e) gc-<fi daarin slechts cijfers over huwelyken tusschen Em-peanen of met dezen gelijkgestelfcn in li' : >n(< rs, > i met dezen gelijkgestelden.

Het aangehaalde K. B. regelf, bchalve <le wijz^ van voltrekking en de forme le eischen, waaraan i <-u deze moet worden vol'daan, voorts ook nsluü - gevolgen van zu] k een huwelyk ten aanzien v., , , de echtgenooten. Art ike] 2 bepaalf,dat de vrouw.<li< een gemengd huwelyk aangaal, staande huwclijl. publick-en privaatrechtelijk den Klaat volgt van haen man; zij behoudt (lien staat, ook na tie ont-binding van het huwelyk, tenzij hertrouw (In(l ni<-t een man, die aan ecu onder recht JH onderworpen dan dat van vorigen echtgenoot, of tmizij zij binnen het jaar van die ontbinding eene verklaring aflegt, dat zij tot haar oorspronklijken wtaat v.f)isc : lj t f<-■ mg te keeren. Kirideren, uit geniengde huwelyken g]fborciijZullen aid UH vanzclf den staat van Jien volgen : noodig was alleen een be paling (thavis i <■ vinden in artikel 11), dat ook kindcien, geboren uit gemengde huwelyken, vol I rokken onder lid vr<<■ - gere recht, publick- en privaatrechtelijk den htaal van vader volgen.

Bij do inwerkingtreling van het genicidc K. 15. verviel gcrachtens uitdukkelijkc nitrekkinj?, hr-l i■. voreii gcgolden hebbende art. 15 der Bepalingen omtrent de invoering van en den overgang t't do nieuwe wetgeving (Ind. Stb. 1848 n° 16) houdende dat personen, behoorende tot de Inlandsche of <laui - medo gelijkgestelde bevolking (met Eunj))canen (> daarmede gelijkgestelde personen in het huwelyk mochten treden, jnits zij zich vooiaf liadden onderworpen aan de geheele Europeesche wetgeving

aangaandhet burgerlijk en het handelsrecht, evenals ook vervielen de artikelen 12 en 13 van het boven gemeldind. Stb. 1861 n°. 38, krachtens het welk huwelijken tusschen Inlandsche christonen en Europeanen of hunne afstammelingen gesloten zouden worden overeenkomstig de wettelijke voorschriften bestemd voor den landaard van den man, voor zoover n.l. de laatst e, inlander zijnde, zich niet aan het Europeesche recht had onderworpen.

Beperkngen omtrent het houden van registers voor gemengde huwelijken zijn opgenomen in Ind. Stb. 1904 n° 279.

De bepalingen der regeling omtrent de gemengde huwelijken hebben aan skerpe kritick bloot gestaan: zie o.a. mr. W. A. P. F. L. Winckel, in „Het Recht in Nederlandsch-Indië" XC biz. 369 v., Vergehk'rof. mr. Ph. Klcintjes „Het Staatsrecht in -blz : --?32FOG 矿力还 V 应 3dr mr. I. A. Nedcrburgh, Wetgeving IT (1902) biz. 77 e. v.

GEMOETI. Zie GEMOETOE.

GEMOETOE ook wel GOMOETI. Zie ARENGA SACHARIFERA.

GEMOETOE. Op de zeekaart Ysselmuiden geheeten, behoort tot de Salo eilanden, residentie Ternate, is hoog ± 25 m. en bestaat uit basalt.

GEMOETOE. Zie JUFFERVISSCHEN.

GEMOLONG. Noordwestelijkste district (van de Soesoeheneanlanden) der afdeeling Sra en n, residentie Soerakarta. Het district, met gelijknamige hoofdplaats, telt 6 onderdistricten met name Gcino - Jong, Lawanp, Tanon, Kalidjambé en Plocpoeh en had <▷p 't eind van 1905 een bevolking van (*5.000 zielen, o.\v. 29 Europeanen.

GEMPENG. Vroeger een district van de afdeling en het regentschap Bangil^o residentie Pasocroean, 1 harris ressorteerende endt^o het district Bangil GEMPOER (JAV.). Zie LITSEA POLYANTHA.

GEMPOL. District van de controle-afdeeling, en rogeitschap Bangil, residentie Pasocroean, met 3 onderdistricten in 165 desa's. Het had <▷p 't einde van 1905 een bevolking van <▷J .5(10 zielen, o.w. 20 Europeanen en 640 Chineecri. i) < : stan<lpants van het districtshoofd is (JfiinplHocral.

GEMPOL (JAV. MAL.). Zie SARCOCEPHALUS CORBATUS.

GENDER. Zie ML ZIEK EN MUZIEKINSTRUM EVT'IsN.

GfINDING.LJ)istrict met gelijknamige hoofdplaats

v: Ht <le nfdcciiiig Kraksaan, regentschap Proboliiiggo, rc.u.<u)ti<. Pasocroean. (Het heeft vier onder-

dindistricten «ii b9 desa's" en had op't einde van 1905)erie bevolking van 78.000 zielen, o.w. ± 100 Euro[teanen en evenveel Chiuczen. Vroeger was Goning ook de jaa]n van cene contrdic-afdeeling, met Htandplaats (ending.

11. Naam van een zeer uitroeged)den wind, die gedniene(le den OoHt-nioewion in het regentschap Probiflinggo hocrKcht.

GENDINGAN. District van de afdeling, de conen het regentschap Ngawi, van de rchidentio Madioen, met 4 onndordistricten en 57. dew's; op *t eind van 1905 had het cone bevolking van 52.00. zielen, o.w. 114 Europeanen en 17 Chineezen. Het distjctHooft heeft zijn stand plants te Wali Kockoon, gehucht van de desa Widodardn en gelegen aan de Staatsspoortlijn van Soerabaja naar VVehvreden. — Het district telt 9 erf)achtspercelen speciaal voor de cultuur van padi (op een enkeh; wordt ook koffio en kapok geteek) n 1 hout-aankapodememing, t.w. een leegkapperceel, waar-

van hot contract met het Goi 好 mcment cindigt op 10 Januari 1920. —必: : :丁

GENDJER (SOEND.). Zie LIMNOCHARIS. GENDJOERAN (JAV.). ZiePASPALUM SCROBICULATUM.

GENEESKUNDE. Tot het uitoefncn der geneseskunst in haren vollen o in van g of van de tandheelkunst, of van de artsnijbereidkunst als apotheker of apothekersbediende, of van de verloskunst als vroedvrouw in Nederl. Indië zijn bevoegd zij, die tot de uitoefncng dier kunst in Nederland bevoegd zijn volgens de daar bestaande bepalingen (art. 15 van het Reglemcnt op den burgerlijken geneseskundigen dienst Ind. Stb. 1882 no. 97). Evenbedoelde bevoegdheden kunnen ook in Nederl.-Indië worden verkregen door het afleggen van praktische examens (vgJ. artt. 17—40 van genoemd Reglemcnt).

Ongeacht het vorenstaande zijn in geheel Nederl. Indië de officieren van gezondheid in actieven dienst en welke op eervolle wijze dien dienst hebben verlaten, bevoegd tot de uitoefncng van de geneeskunst in haren vollen omvang en de militaire apothekers in actieven dienst en die, welke op eervolle wijze dien dienst hebben verlaten, tot de uitoefncng van de artsen ij bereid kun st (art. 1G van meergeneemd Reglement).

Zic voor de uitoefncng van de geneseskunst aan boord van op een Ncd.-Indischen zeebrief of jaarpas varende schepen Ind. Stb. 1914 no. 610 en voor de uitoefncng van de geneseskunst door buitenlandsche niedici in dienst van de zencling Ind. Stb. 1911 no. 435.

Tot het afleggen van liet pnkttisoh artsexamen zijn alleen bevoegd zij, die bedoeld zijn in art. 143 van de wet tot regclung van het hooger onderwijs of volgens de bepalingen dier wet met de zoodanigen gelijkstaan : zoome de zij, die na afgelegd examen het recht tot uitoefncng van de geneseskunst in haren geheelen omvang in een ander Rijk overeenkomstig de aldaar geldende bepalingen hebben verkregen. Krachtens Ind. Stb. 1905 no. 257 is de gelegenheid tot het afleggen in Ned.-Indië van de beide natuurkundige examens en van het theoretisch geneseskundig exameh, voorafgaande aan hefc praktische artsexamen, opgeheveu.

De voorschriften voor de examens ter verkrijging van de bevoegdheid tot uitoefncng der geneseskunst, der tandheelkunst, der artsnijbereidkunst en der verloskunst zijn vastgestekt bij beschuit van den HoofdirSpecteur van den Burgerlijken geneskundigen dienst van 18 April 1914 no. 3582

. • (m exainen te kunnen afleggen voor Euro^oeesceKc vroedvrouw meet men eerst zijn ingeschreven als leerling-vroedvrouw. Voor de voorwaerden om als leerling-vroed vrouw te worden ingeschreven en voor het programma van het exfmen voor Europ. vroedvrouw zie Bijl. bl. 530.9r ---- "

De inlandsche artsen — ook wel dokter's djawa genoenk1 —, dat zijn zij, die aan de Inlandsche artsen school te Batavia (zic biz. 764) het eindexamen met gunstigen uTtslag hebben afgelegd, zijn bevoegd in Nederl.-Indië de genescs- en heelkundige uit oefncn, voorts de verleskunde, bijaldien zij ter verkrijging van hun diploma ook in dat vak examenen hebben afgelegd, zoome de artsnijbereidkunde, tenzij hierin te hunner standplaats op andere wijze is voorzien. Zic voor de bevoegdheid en de verplichtingen van inlandsche " geneseskundigen Iijtbl. 5663^ader gcwijzigd bij Bijbl. Jijbl. 6654, GU 719f voor db bevegdheid en de vorplichtin^oen

— van inlandsche vroedvrouwen. Dk. 80570)

De rang, de staatsie, het costuum enz. der Inlandsche artsen is vastgesteld bij Ind. Stb. 1903 no. 369.

Behoudens het bepaalde bij Ind. Stb. 1904 no. 329 ten opzichte der officieren van gezondheid in actieven dienst, en der officieren van gezondheid, die op eervolle wijze den dienst hebben verlaten, mag niemand genees-, heel-, verlos- of tandheelkundige praktijk uitoefenen, zonder daartoe een acte van toelating van den Hoofdinspecteur, Chef van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst, ontvangen te hebben. Bij de aanvraag tot toelating moeten worden overgelegd de bewijzen, dat de bevoegdheid is toegekend, of krachtens welke de bevoegdheid bestaat. Na het ontvangen van een acte van toelating moeten geneeskundigen, tandheelkundigen, en vroedvrouwen hunne bewijzen van bevoegdheid doen viseeren door het Hoofd van gewestelijk bestuur in het gewest, waar zij zich vestigen. Zie ook Bijbl. no. 6578.

Tot uitoefening der artseneijbereidkundij zijn alleen bevoegd apothekers en apothekcrbedienden, de laatste onder deskundig toezicht, mitsgaders geneeskundigen op plaatsen, waar geen apothek is gevestigd. Voor de toelating geldt hetzelfde als hiervoren ten aanzien van genees-, heel-, verlos- en tandheelkundigen is omschreven.

Het verleen van geneeskundigen bijstand, door veretrekking van. Inlandsche geneesmiddelen tegen zoogenaamde ziekten van het land, is uitoefening der geneeskunst.

GENEESKUNDIG GEBRUIK VAN OPIUM EN SURROGATEN. Zie OPIUM.

GENEESKUNDIGE DIENST.

A. Burgerlijke Geneeskundige Dienst. De burgerlijke geneeskundige dienst was vroeger niet gescheiden van den militairen geneeskundigen dienst. Deze toestand bleek op den duur ongewenscht. Met ingang van 16 Jan. 1911 werd de Burgerlijke Geneeskundige dienst als een afzonderlijke dienstak ingesteld, ressorteerende onder het departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid (sedert alleen van Onderwijs en Eeredienst). Zie Ind. Stb. nos. 648, 649 en 650 van 1910. Het *verleent* op den Burgerlijken Geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indie is opgenomen in Ind. Stb. 1882 no. 97, gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1894 nos. 190 en 273, 1897 nos. 112 en 230, 1899 no. 73, 190 J nos. 1 en 368, 1902 no. 127, 1903 no. 375, 1904 nos. 108 en 332, 1905 nos. 257, 409 en 567, 1906 no. 453 (juncto no. 454), 1907 nos. 194, 228, 236, 240, J 910 no. 649, 1914 nos. 610, 690 en 787, 1916 nos. 455 en 529.

De Burgerlijke geneeskundige dienst is bevestigd in Nederlandsch-Indie, hetwelk volgens het genoemde Reglement omvat het onderzoek naar den staat der volksgezondheid, zoodaende, waar noodig, de aanwijzing van middelen tot verbetering van deze en ter bevordering van de toepassing dier middelen; voorts de handhaving der wet ten en verord en in gen, in het belang der volksgezondheid vastgesteld. De leiding van dit toezicht wordt uitgeoefend door den *Hoofdinspecteur, Chef van den Burgerlijken Geneeskundigen dienst*, die tevens chef is van de afdeling "Burgerlijke Geneeskundige dienst" van het Departement van Onderwijs en Eeredienst, en als zoodanig in zaken den Burgerlijken Geneeskundigen dienst betreffende, de adviseur van den Chef van dat departement, door wiens tuschenkomst hij zijne t de Regering gerichte brieven indient. De Hoofdinspecteur heeft Batavia tot standplaats, en houdt zich op de hoogte van den staat der volksgezond-

heid; hij overweegt alle klachten ter zake van benadeeling der volksgezondheid tot hem gekomen, en vestigt — voor — zoover hij niet zelf bevoegd is tot het treffen der noodige voorzieningen — de aandacht van de Regering of van lagere autoriteiten, dan wel van locale raden, op maatregelen, die naar zijn oordeel van overheidswege zijn te nemen in het belang der volksgezondheid. Zie verder de Instructie voor dien hofdamtenaar in Bijbl. nos. 7376, 788ⁿ 8202ⁿ.

3e uitoefening van het geneeskundig staats-toezicht is onder leiding van den Hoofdinspecteur opgedragen aan (Ind. Stb. 1914 no. 787 j. 1916 no. 455):

A. Inspecteurs, ieder in het hem door den Gouv. Gen. aan te wijzen ressort, voorts, in-enkele gedeelten van de Buitenbezittingen, de gewestelijk eerst-aanwezende Officieren van gezondheid en de ter beschikking van die Inspecteurs en Officieren van gezondheid gestelde gouvernemantsartsen;

B. de Hofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, voor zooveel hun ressort betreft.

Bovendien kan de uitoefening van liet geneeskundig staats-toezicht nog door den Gouv. Gen. worden opgedragen aan andere bizonder daartoe door hem aan te wijzen personen.

Met betrekking tot het geneeskundig staats-toezicht worden Java, Madoera, Bali en Ixnnbok <T> deeld in 3 geneeskundige afdelingen: I. West Java, bestaande uit de residenties Bantam, Batavia, Preanger-regentschappen en Cheribon, onder con inspecteur (den inspecteur van West-Java) met Batavia tot stand plaats; II. Midden Java, staande uit de residenties Pekalongan, Sema rar<T> Banjoemas, Kedoe, Djokjakarta, Seerakart<u> Madioen, onder den inspecteur van Middel-Java; met Seniorang tot stand plaats; III. Oost-Java, bestaande uit de residenties Soerabaja, Jvcmbari, Kcdiri, Pasoeroean, Besueki, Madoera en J>ali <n> Lombok, onder den inspecteur van Oost-Java; Soerabaja tot stand plaats.

In de Buitenbezittingen geldt voor de uitr-fenii/ van het geneeskundig staats-toezicht hoofdzakelijk dezelfde indeling in gewestjken als voor den jultitren geneeskundigen dienst is bepaakt. J>ali en IZHH-bok ressorteeren echter (zoodals reeds v(n-meld) onder den inspecteur van Oost-Java, en Lampongsche districten, Banka en Onderhooriglic-den, en Billiton zijn samengevoegd tot 6en ressort onder den inspecteur van de Buitinbezittingen, die aan het Hoofdbureau van den Burgerlijken Geneeskundigen dienst is verbonden. In de overige gewest-ten, behalve de Oostkust van Sumatra, treedt als fungerend inspecteur van den dienst op de gewest-lijke certificaanwezende officier van gezondheid. AJK fungerend insijector van den Burgerlijken Geneeskundigen dienst van de Oostkust van Sumatra treedt op de plaatselijk eersteaanwezende officier van gezondheid te Medan. (Zie de instructies voor al deze inspecteurs in Bijblad nos. 7376, 7887, 8154 en 8202).//

De Hoofden van gewestelijk en van plaatselijk bestuur oefenen onmiddellijk toezicht uit over den geneeskundigen dienst en de ziekeninrichtingen (wien Jien hun gewest. Zij wijden hunne bijzojclerc aan-dacht aan den gezondheids-toestand (leringezetenen en nemen, in overleg met den betrokken inspecteur, of den (gewestelijken) eersteaanwezenden officier van gezondheid, en met de plaatselijke geneesheeren, de maatregelen die tot bevordering van den algemeen gezondheids-toestand noodig zijn.

De taak van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst kan als volgt nader worden omschreven *) :

- I. De bestrijding van volksziekten;
- II. De bevordering van een op Europeesche leest geschoeide individueele ziekenbehandeling ;
- III. De controle op de deugdelijkheid van geneesmiddelen en het algemeen toezicht op de deugdelijkheid der voedingsmiddelen en de schadeloosheid van andere consumptieartikelen ;
- IV. De zorg voor krankzinnigen ;
- V. De zorg voor de werklieden bij de Staatsbedrijven ;
- VI. De verstreking van kosteloze geneesheelerkundige hulp aan de daarvoor in aanmerking komende categorieën van personen.

I. *Bestrijding van volksziekten.* De insleping van besmettelijke ziekten naar het binnenland heeft in hoofdzaak plaats langs de groote inderhavens. Op doebnatige wijze zijn nu langs de groote reisroutes binnen den Archipel havens gekozen, waar een medische quarantainediensdienst het vrijelijk binnengaan van lijdenden aan besmettelijke ziekte tracht te voorkomen. Gouvernementsartsen doen in die havens onder den aangewezen Inspecteur dienst als havenartsen. Die havens zijn in verschillende klassen ingedeeld, naar gelang zij voorzien zijn van een meer of minder volledig quarantainestation met ontruimings- en ontsmettingsstoelen. Elk der havenartsen heeft controle uit te oefenen op den sanitair toestand der schepen, welke de havens bezoeken en volgens de gestelde regelen verplicht zijn het quarantainescin te vieren. Dit is de bestrijding der epidemien in eerste instantie (zie EPIDEMIEËN en QUARANTAINES).

De ervaring leerde dat het binnenkomen van enkele aan de aandacht van den quarantaine-dienst ontsnapte lijdenden aan besmettelijke ziekten vaak voldoende was om in de groote havens lokale epidemien te weeg te brengen, welkaldarגעלגענהע vohu. n grooteren onivang te verkrijgen om dan van daar uit zich naar het binnenland uit te breiden. Om (!<• insleping van epidemien aid us eerst in de haven- ste< l<?n daarna verder in het binnenland tegen te gaan, heeft n】< n in die st(?den afzonderlijke lokale gezondheidsdienst^Ti ingesteld. Deze gezondheids- (diensten hebben i zich nauwkeurig op de hoogte te IKHKCD \ an de ziektecijfers der inwoners ter plaatse, ten (-iixh- in de gelceghheid te zijn dreigende ppidcinii'i in <len allereersten aanvang te onder- driicken ; 2 \ z,rg tetragon,dat(ie sanitairc toestan- (l<-i> in <lj<- iteden zoodanig verbcteren, (door verbe- teriing van den afvoer van faecalien, verbetering der (vonig)(ln, verbetering van de drukwatervooi>zing, diepiperi van nioerassen en poelen enz. enz.), <lat het bijHienkonxMi van onkde lijdenden aan be- sniettelijki ; ziekten geen aanleiding behoeft te go ven tot cpich'Biien. Dit is de bestrijding der epidemien) in tweede instantie.

In derde instantie heeft men dan nog de bestrijding der besmettelijke en volksziekten, waancr zij eenmaal in het binnenland zijn ingevoerd. De InspecteurH hebben elk aim hun bureau een afdelcing voor sterfte-statistiek. Daar word on, voor zoover Java de doodscijfers verzaincid van de bevoiking uit gebiedsdeelen, onderdistricten gnoenid, welke als (jnheid zijn aangenomen en wanvan dit oiland

er 1500 heeft. Zoodra er onderdistricten zijn, welke een verhoogd sterftecijfer vertoonen, worden door den Inspecteur daarheen gezonden Gouvernements- artsen of Inlandsche artsen. Deze hebben na te gaan welke dorpen tot dit verhoogd sterftecijfer aanlei- ding gaven, de oorzaken daarvan op te sporen en verder maatregelen te doen tref fen en voor te stellen, ten cinde de oorzaken van het verhoogd sterftecijfer uit den weg te ruimen. De door hen tijdens het onder- zoek verzamelde gegevens worden uitgewerkt in de kleine laboratoria der gezondheidsdiensten in de groote havensteden dan wel in het groote centrale geneeskundig laboratorium te Weltevreden, waar- over hieronder. Zie overigens EPIDEMIEËN en ook GEZONDHEIDSLEER.

Van een besmettelijke ziekte, de pestziekte, wercl de bestrijding in eenige gewesten op Java (Soera- baja, Kediri, Pasoeroean, Madioen, Madoera en Soe- rakarta) en in eenige gedeelten van andere aangren- zende gewesten, zoomede op de hoofdplaatsen Djokjakarta en Semarang tijdQlijk afgescheiden van deri Burg. Geneesk. dienst (Ind. Stb. 1915 no. 137 en 263 en 1916 nos. 259 en 449). Bij de ordie. in Ind.Stb.1910 no. 136 is opgericht de dienst der Pestbestrijding, aan het hoofd waarvan staat een chef, wiens amb- telijke positie ongeveer dezelfde is als die van den Chef van. den Burg. Gen. Dienst. Ook de dienst der Pestbestrijding ressorteert onder het dep. van Onder- wijs en Eercedienst. De chef heeft tot standplaats Malang. Zie verder onder art. PEST en PESTBE- STRIJDING.

Als groote hulpmiddelen bij de bestrijding der besmettelijke ziekten beschikt de Burg. Gen. Dienst over

A. Het *Geneeskundig Laboratorium* te Weltevreden. Tot den werking van deze instelling behoort o.a. het bestudeeren van de in de tropen voorkomende ziekten, hare oorzaken, verspreiding en bestrijding, het geven van cursussen in zgn. tropische ziekten, het verstreken van adviezen op geneeskundig en hygienisch gebied ten behoeve van's Lands dienst, zoomede het verrichten van microscopische en biolo- gische onderzoekingen in het belang der justitie. In 1916 is aan het Gen. Laboratorium verbonden een chemisch-pharmaceutische afdelcing, bestemd voor het verrichten van schikkundige en artsensjbreid- kundige onderzoekingen en het onderzoek naar den aard der voedingsmiddelen (Zie Ind. Stb. 1916 no. 289). Aan het hoofd van het Laboratorium staat een Directeur, die door Gou vernemen tsartsen als la bora n ten wordt gassisterd. (Ind. Stb. 1888 no. 17, 1901 no. 89, 1911 no. 32 en 1914 no. 786).

B. De *Landskoepokinrichting en. het n^tituut Pasteur* te Weltevreden. Dit instituut, waar tevens de antirabies-behandelcing volgens Pasteur geschiedt, levert diverse vaccine en sera. Aan het hoofd van doze inrichting staat een Directeur, terwijl vercler Gouvernementsartsen aan de inrichting verbonden zijn, (Ind. Stb. 1914 no. 786) Zie verder VACCINE.

II. *De individueele ziekenbehandeling.* De Burg. Gen. Dienst legt zich toe op de bevordering van een deugdelijke, op Europeesche leest geschoeide zieken- behandeling onder de bevoiking, welke bhandeling door dien dienst wordt verschaft of gecontroleerd. Zijn strouen is in dio richting het lokaal en particu- lier initiatief in het leven te roepen on te stounon. Hij kwijt zich van dat gedeelte van zijn taak door:

1° opleiding van medisch person cel naar Wes- tersche begrippen, 2° instandhouding en opricthing van zickcninrichtingen en het houden van polikli-

*) Zie Jaarboek van N. I. uitgave 1916, samon- gestekel op last van de Ned. Ind. regering door de afd. Nijverheid en Handel van hot Dept. van L. N. en H.

nicken, 3° aanmoediging van lokaal en particulier iniatief tot individueel zicknbehandeling.

Ad 1me. *Opleiding van medisch personeel.*

a) Opleiding van Inlandsch (Indische) artsen. Te Batavia en te Soerabaja bestaan scholen, tot opleiding van Inlandsche en Indische artsen. De ene, die te Batavia (Weltevreden), gheheet School tot opleiding van inlandsche artsen of kortweg 8. t. o. v. i. a. bestaat reeds geruimen tijd; zij was tot nu toe alleen toegankelijk voor inlanders. De andere, die te Soerabaja, den naam dragend van Nederlandsch Indische Artsenschool, of kortweg N. i. a. s. werd in 1913 opgericht en heeft dus nog geen geneeskundigen kunnen afleveren. Beide scholen zullen binnenkort geheel aan elkaar gelijk worden genaakt en een Regiment krijgeli. Dan zullen beide artsen scholen toegankelijk zijn voor mannelijke en vrouwelijke leerlingen zoowel van Europeeschen als van Inlandschen landaard. Allen, die hun opleiding hetzij aan de Soerabajasche school hetzij aan de gereorganiseerde Bataviasche school zullen hebben genoten, zullen dan den titel vceren van Indisch arts. Zij, die een dien st verband wenschen aan te gaan, waarbij zij zich verbinden na voltooiing hunner studien den lande een aantal jaren te zullen dienen, om t van gen kosteloos ondervijns en eene toelage ter bestrijding van hun voeding en kleeding, ben evens huisvesting. De artsenschool te Weltevreden bestaat uit cere voorbereidende afdeling van 3 jaren en een geneeskundige van G jaren. De in 1913 opgerichte artsen school te Soerabaja had tot voor kort nog slechts een voorbereidende afdeling; in 1916 werd de eerste klasse der geneeskundige afdeling geopend. Aan liet hoofd van elke school staat een directeur (arts), die worlt ter zyde gestaan door medische en niet-medische leeraren, onderwijzers en administratief personeel. (Ind. Stb. 1915 no. 216 en 1913 no. 365 jo. 1916 no. 556).

b) Opleiding van Inlandsche vreedvrouwen. Deze geschiedthansnogdoor gen eesheeren, die d a r t e g e schikt geoordeeld worden en die een premie ontvangen voor elke opgeleide vroelcrouw; Ind. Stb. 1902 no. 201; de voorschriften betwende het examen vmdt men in Bijbl. no. 805*.)

c) Opleiding van Inlandsche verpleggerspersoneel. Deze geschiedt door geneeskundigen aan het hoofd staande van openbare of particuliere burgerlijke ziekeninrichtingen, die laatste voer zoover zij zich daartoe bereid verklaren en door den Hoofd it i specur, chef van den B. G. D., daarvoor geschikt worden geacht. Voer iedere(n) opgeleide(n) iniativverpleger(eegster) ontvangt de opleider een premie.

Het ligt in de bedoeling de sub b en c venneld opleiding in de toekomst meer te centraliseern an haar in hoofdzaak te doen geschieden in de centrale burgerlijke ziekeninrichting te Semarang, benevens aan enkele andere uit te kiezen locale of particuliere hospitalen.

Ad 2me. *Handhaving en oprichting van burgerlijke ziekeninrichtingen.* Te Batavia, Semarang en Soerabaja bestaan Gouvernements centrale burgerlijke ziekeninrichtingen, aan wiechrooff een directeur (geneeskundige) staat, onder wiens leiding naar gelang van de behoefte, Europeesche en Inlandsche artsen ben evens Europeesch en Inlandsch verpleggerspersoneel werkzaam zijn. Deze in richtingen, de vroegere stadsverbanden, zijn bestemd voor de opname van hehoeftege zieken, zieke gevangenen c. d. ljehoorende tot de Inlandsche inaatschappij. Zij zullen eerlang alle drie worden ondergebracht in groote naar de eischen des tijd8 ingerichte gebou-

wen. Voor dezelfde categorieën van zieken zijn er, eveneens in alle andere hoofdplaatsen van gewesten en ook in grootere afdelingshoofdplaatsen Gouvernements-ziekeninrichtingen. Deze staan geheelteelk onder leiding van de hierna te noemen zg. civiele geneesheeren, gedgeheerlijker leiding van Inlandsche artsen, die met den burgerlijken geneeskundigen dienst ter plaats zijn belast.

Meer in het bijzonder voor ooglijders bestaat een groote inrichting te Bandoeng, n.l. het *Koningin Wilhelmina Gasthuis voor ooglydeys*, dat indertijd met alios wat er by behoorde door het Gouvernement werd overgenomen van het Bestuur der Vereniging tot verbetering van het lot der blinden in N.-I. De inrichting dient tevens voor opleiding van Inlandsche artsen, die zich op liet gebied van oog-ziekten, welke in den archipel veelvuldig heeschen, willen specialiseeren. Aan het hoofd staat een Directeur, geassisteerd door een Inlandsch arts en verpleggerspersoneel.

Te Buitenzorg vindt men een gesticht tot verpleging van beriberi lijders, aan het hoofd van welc gesticht een directeur is geplaatst. Het is in de eerste plaats bestemd voor de aan beri berijdende dwang-arbeiders, maar ook Inlanders-niet dwangarbeiders kunnen daarin verpleging vinden.

Te Pelantoengan (Semarang) bestaat een Gouvernements *leproserie*, waarvan het plaatselijk bell eer is opgedragen aan het Legar des Heils. (oc k vindt men een leprozegesticht (Semarang) te Soerabaja en in 1912 worden fondsen beschikbaar gesteld ten behoeve van de van bestuurswep: < > liet elland po Ainat (Atjeli en (Ind.) Jepronkolonic. De bevoegdheid tot verpleging van den Lande van leprolijders n: ; i r Pelan toengan en naar andere voor de verpleging van die lijders l)stentul< iiri< l)nticii is aan den Hoofdinspecteur Chef v. (I. B. (■. I.) overgedragen. (Bijbl. no. 6004 on Gou. I.) (sl. 25 Nov. 1910 no. 24 in verband met Ind. Stb.) 1910 no. 650).

Op een aantal plaatsen worden aan (l< b< voorts gelegenheid gegeven tot erlang van p< li- kknische geneeskundige hulp. De < r< inces' cm I. last met den Jurg. Gen. Dienst zijn < rplidit p(J' - klinieken te houden op hu))ne stau< lplaats en < la ; i buitxi), waar hun dit door den Hoofdii : s))< < < ur wordt opgedragen.

Ad 3me. *Aanmoediging van het lowl en Mirtic- lier iniatuliej tot individuele zie< canbe/Mnddin//, zi< l> uitendc in :*

a) het geven van) aanvrijzingeji < : n inlicitidgen aangaande den bouw van hospitalen, asylen en leprozerien;

b) het stucen van aanvragen voor terrei.< : i bestemd voor deze inrichtingen ;

c) het verleenij van eene subsidie in eens bij(ii- u bouw, t. w. tot 3/4 van de bouwkosten, en voor uitrustingskosten naar gelang van het aantal lijders, waarop de inrichting berckend is, en tx;ve)s van jaarlijksche subsidien of logonoctomingen in < i< verplvgingsksten, voor medisch en verpleggerspersoneel, voor onderhoud van het gebouw en van de uitrusting en ten slotte voor jediejnen, verbandartikelen en instrumentarium, alles naar verhoijding van hefaantal bedden. Voer het bekomc (< T eubsidien moeten die inrichtingen natuurlijk aan zekere vereischten voldoen. Zie subsidie-regelen in Ind. Stb. 190(5, no. 276, 19] 1, nos. 472 en 654. Id grooten getalc zijn dientengcvolge zoo op Java als in de Buitenbezittingen particuliere inlandsche zie-

kenhuizen en hulpzickenhuizen opgericht, zoo door de VI. Kox tel oooze r/aneed-, heel- en verloskundige hulp. zending als door particuliere ondernemingen. Op het Van gouvernementen tsege worden vrije geneeskundige oogenblik (Nov. 1916) bedraagt hun aantal ongeveer 100. Het Gouvernement van Batavia en de Nederlandsche Indië hebben op 15 October 1916 een besluit genomen, waarbij de Geneeskundige Dienst van Nederlandsch-Indië is gereorganiseerd. Het Gouvernement van Batavia en de Nederlandsche Indië hebben op 15 October 1916 een besluit genomen, waarbij de Geneeskundige Dienst van Nederlandsch-Indië is gereorganiseerd. Het Gouvernement van Batavia en de Nederlandsche Indië hebben op 15 October 1916 een besluit genomen, waarbij de Geneeskundige Dienst van Nederlandsch-Indië is gereorganiseerd.

Geldt het bovenstaande de verpleging van zickafzonderlijke Gouvs beschikkingen geneemd. Zie Ind. bocheftige Inlanders, voor de verpleging van zicke Stb. 1906 nos. 213 en 214. Voor deze behandeling zijn als Lechoftige Europeanen in in Ned.-Indië de geleg. keidregel aan- gewezen particuliere geneesheeren (z.g./civiele sohaarsch. Zij worden hier en daar verplegd in dege- neschceen) onder genot van eene toelage. Die militaire hospitalen (zie onder Militaire ZiekAnverpleging) particuliere geneesheeren zijn tevens verplicht genees- biz. 766), voorts — op besche- den schaal — in hetkundige hulp te verlenen aan gevangenen en heb- ben. Diakonessenhuis Tjikini te Batavia en in de evenzeer waar noodig, de Justitie voor te lichten door het doen van hiervoren vermelde Cen trale burgerlijke gerechtelijke secties en het opmaken van visa et reperta. Zij ziekenrichtingen te Sema- rang en te Soerabaja, zij hetzijn onderworpen aan de voorschriften betreffende den ook dat deze in- richtingen daartoe oorspronkelijk niet Burg. Geneesk. dienst. Verder zijn ook officieren van bestemd waren, en ook wel in enkele klinieken van gezondheid met deze diensten bclast. Op enkele plaatsen particu- liere geneesheeren. zijn Gouver- nementsartsen voor die geneeskundige hulp

III. Controle op de deugdelijkheid van genesmid- den, algemeen toezicht op de deugdelijkheid der andere het stelsel van vrije artskeuze bestaat.

voedingsmiddelen en de schadeloosheid van andere Hier en daar zijn Europeesche vroedvrouwen door het consumptieartikelen. Dit onderdeel van de taak van den Gouvernment werkzaam gesteld, ten einde kosteloze Burg. Gen. Dienst wordt bachtigd door den verloskundig hulp te verlenen aan de behoeftige vrouwen (lianaaceutischen dienst, staande onder den Inspecteur uit de Europeesche en Inlandsche bevolking. Elders phannuceut, die het toezicht heeft op de in den Arc hi verlenen Inlandsche vroedvrouwen, tegen genot van een aanwezige particuliere Gouver- nements-apotheek en toelage uit's lands kas, die hulp (Bijbl. 1209) lders weer worden door den Hoofdinspecteur vaf den B. G. D. do deugdelijkheid der al- daar afgeleverde medicijnen jaarlijks Europeesche en Inlandsche vroedvrouwen onderzoekt. Verder : ' < minisctrect hi < le distributie der jaarlijks Europeesche en Inlandsche vroedvrouwen geneesmiddelen en utensilien aan de verschillende aangewezen, tot wie vrouwen, die recht hebben op Gouvernements- (le) in Staatswege gesubsidicerde kosteloze verloskundige Gouvernemenshulp als- mede hospitalen, ter- wijl ook het toezicht op de in- veningende en behoeftige Inlandsche vrouwen zich ter voedin^smiddelen tot <lez<: i dienst is gebracht. Voor de verkrijging van die hulp kunnen wenden. Ind. Stb. 1913 no. 664 en 1915 nos. 532 en 602.

I \. Zor/ voor kraijkzini(en). Twee groot centrale k B. Militaire Geneeskundige dienst. Deze worclt r. 11. kzi i, ijigongsticiteit, en waarvau ceu gelegeu te J) : mtgeoeffend door Officieren van gezondheid, mi- litaire iiti-ijz rif in West Java en het andere te La) vaug., in < >. st. Apothekers, Apothekers-assistenten, en militaire . fava jru t (< + 11 gezinziekelijke riimte voor ver- l. h (<) a Paardenartsen, behorende tot het Nederland sch-Indische : i l GOO-patienten, nomen de krankzinnigen < p. u (<) a leger c. q. tijdelijk gedeta- cheerd van het leger in linn van nit den geheelen Arc hi pci worden I (< < z < > . : Nederland. Soms tijds wordt bij incompleet dio dienst < ie . : . Aan dezcr kr. inkzittingengestictjcti z l I H w < i' : l l opgedragen aan geneesheeren belast met den burgerlijken t ; ilsr I eii landbouwkolonics verbondou. Hi t p < Ts > n e (< genees- kundigen dienst, aan particuliere geneesheeren, aan l I -staat voor ieder gesticht uit een (H-neeslicdr- Inlandsche artsen (dokters djawa), en c. q. aan vecartsen al Directeur, die in de behandeling dor kraikziniigeti won l of niet in burgerlijken dienst.

bijg (< 8) staan doer psychiaters jicel lwt iHMXli/c \ < i Do Officieren van Gezondheid, die thans in het leger | < < gii)gs | crsuncc). Zie [nd. Stb. I *) I I i n. 7s (i, a lsvud (< clionst docn, zijn'allo eerat gevormd tot arts, en daarna IS81 ncs. 74 cu 218, 1897 no. 17ii. 1 Bits ii'. 1.50, 1901 benoeind tot Officier van Gezondheid (met eene toelage nos. (15 en 158, 1905 ncs. 110 < h 3 t 0 : voorts ! ! H > 2 gedurondo hun stuctijetio, of cenc grulificatie bij hunno > H > . IX (), 1906 nos. 27 en 414, I) l) I i i < . r > 32 CH ! l t l 2 tijdelijke of definitieve benoeming). Hieronder zijn ook i) (J, 251. Een reglement voor (< - (pueiising en de begrepon genees- heeron, opgeleid aan de Gonceskundigo verpleging van Jijders in de € < ou - School te Paramaribe (West-Indië), en Inlandsche artsen, v < TIH j n < s > tskrankz l n n i g < u g < sticlit < l n viirdt men in lufkomstig van do School tot opleiding van In land- scho Ind. St. : . 1885 n (> . 13), auigcvuhl en gewijzigd bij Ind. Artsen (S. t. o. v. i. a) to Woltevrden, die aan cone Sth. 1888 no. 194, 1892 no. 145, 1895 no. 58, 1903 no. 44 Nedorlandsche universiteit hot practische arts- examen hebben afgelegd : bonevons vromdelingon, buiten Nederland tot geneeskundigen gevormd (aan een der buitenlandse universiteiten in Denemar- ken, Duitschland, Oostenrijk, ooz.), dio aanvanke- lijk voor 3 of 5 jaren zich verbinden voor het Ne- derlandsch-Indische leger, om desgewenscht later in vasten dienst over to gaan.

De militaire apothekers, die thans in het leger dienst doen, hebben voor een deel als pharmaceu- tisch kwokeling hunno opioiding to Ujrecht ontvan-

V. Zor (i voor d < - werklied bij Slaanbedrijven. Bczc zorg omvat de bedrijfshygienc en de indivi- duele behandeling der werklieden by het staats- mijnledrijf en bij spoorwegeu in aanleg en in exploi- tatie. Zij is tvevertrouwd aan door don Burg. Ge- n (> esk. Dienst aangewezen bedrijfsartsen, bijgestaan door Inlandsche artsen.

gen, onder toezicht van een der hoogleraren aan de Universiteit aldaar; anderen zijn eerst opgelcid tot apotheker, en daarna benoemd tot militair-apotheker (met eene toelage gedurende hun studietijd, of eene gratificatie by hunne tydelijke of definitieve benoeming). Ook vreemdeelingen, aan een buitenlandse Universiteit opgelcid, kunnen zich tijdelijk verbinden tot militair-apotheker bij het Nedcrlandsch-Indische leger, om desgewenscht later in vasten dienst over te gaan.

De apothekers -assist ent en, zoowel militaire als burgerlijke, — de laatsten worden allccn in Indie naar gelang van de behoefte tijdelijk te werk gesteld bij den militairen geneeskundigen dienst — moeten hebben voldaan aan het examen, bedoeld bij Art. 17 der Wet van 25 December 1878 (Ned. Stb. no. 222), en Artikel 32 van het Reglement op den Burgerlij- ken Geneeskundigen Dienst in Nederlansch-Indie (Ind. Stb. 1882 no. 97), en worden in Nederland door den Minister van Kolonien, in Nederlansch-Indie door den Commandant van het Leger, benoemd. Voor hunne opleiding zijn zij uitsluitend op particulier initiatief aangewezen.

De militair-e paardenartsen zouden ingevolge Kon. besluit van 5 September 1871 (Indisch Staats- blad no. 9) kunnen worden opgelcid aan de Rijksveeartsenijschool te Utrecht, waren niet de in dat besluit vervatte bepalingen onvereinbaar met de Wet op het veeartsenijkundig onderwijs, Ned. Stb. 1874, no. 99: zoals dit later is gewijzigd, en het reglement voor de Rijksveeartsenijschool, zoals dit is vastgesteld by Kon. besluit in Ned. Stb. 1894 no. 65, laatstelijk gewijzigd bij Kon. besluit in Ned. Stb. 1906 no. 228. Het korps wordt dan ook tegenwoordig aangevuld door opropcing van veeartsen in Nederland vanwege het Departement van Kolonien, op de voorwaarden, die in 't algemeen voor de ambtenaren van andere takken van dienst, waarvoor geen Speciale regeling gen zijn getroffen, zijn bepaald.

Alle officieren van den Mil. Gen. Dienst krijgen bij hunne benoemingen rang van den Luitenant in het Leger, met den tit el van Off. v. Gez. 2e kl., milit. Apotheker 2e kl., milit. paardenarts 2e kl. De rangen, van onder af opklimnende, zijn: off. v. Gez., milit. Apotheker, of milit. paardenarts 2e klasse (le Luit.) en 1e klasse (Kapitein); Dirig. off. v. Gez.; dirig. mil. Apotheker, of dirig. milit. paardenarts 2e kl. (Majoor), en 1e klasse (Overste), benevens Kolonel van den Militairen Geneeskundigen of Pharmaceutischen Dienst, en de Chef (Generaal- Majoor), welke laatste altijd Off. v. Gez. is.

De apothekers -assist enten der 3e, 2e en 1e kl., hebben den rang van adjudant -onderofficier. De laatsten kunnen bij gebleken geschiktheid en vol -doening aan bepaalde exameneischen den rang van onderluitenant bereiken.

De Officieren van den Milit. Gen. Dienst hebben tot den rang van dirig. Off. het recht tot uitoefening van burgerpraktijk. Aan de hoofdofficieren is slechts toegestaan het houden van consulten, en het verrichten der daaruit voortvloeiende instrument eele en manueele kunst bewerkingen. Op vele plaatsen wordt de burgerlijke geneesk. dienst uitgeoefend door off. v. gez. onder toezicht van den Inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst, waartoe op Java en enkele der buiten bezit tin gen speciale ambtenaren zijn benoemd, terwijl op de overige buitenbezittingen de gewestelijk Eeistaan -wezende Officieren van Gezondheid (evens als fun -geerend inspecteur van den burgerlijken genes

kundigen dienst optreden, onder leiding van den Hoofdinspecteur van dien dienst. In alle militair hospitalen is de behandeling der daar aanwezig burgerpatienten ook aan de Officieren van Gezondheid opgedragen.

De pharmaceutische dienst bij den burgerl. geneeskundigen dienst is, met uitzondering van een inspecteerd ambtenaar bij het hoofd bureau, aan den militairen geneeskundigen dienst opgedragen. Tengevolge van een ander hebben alle militaire geneeskundigen — met uitzondering van den Chef — en apothekci's daarvoor een vaste maandelijksche toelage, onverschillig of zy meer of in andere benoemenis met dien dienst hebben. De Kolonels en de dirig. Off. v. Gez. ontvangen daarvoor, / 100, de dirig. milit. Apoth. / 60, de subalterne Off. v. Gez. en mil. Apoth. resp. / 50 en / 40's maands.

Aan alle Hoofd-Officieren v. d. Gen. Dienst en aan de subalterne Off., voorzover deze zijn of worden te werk gesteld bij de Verdeeling van het Departement van Oorlog (Hoofdbureau v/d Mil. Geneesk. dienst), wordt door den Legecommandant hunne standplaats aangewezen, op voordracht van den Chef; de overige officieren, onderluitenanten en adjudant -onderofficieren worden door den Chef ingedeeld. Hunne werkzaamheden zijn bij afzonderlijke voorschriften bepaald.

Militaire Ziekenverpleging. Op de meeste plaatsen, waar garzooen lag, bestonden steeds militaire hospitalen of ziekenzalen, wier grootte (rang -schikking in klassen) afhankelijk werd gemaakt van het aantal militairen in het garzooen en in de omgeving, den algemeenen gezondheidsstoestand in plaats en streek, de gelegenheid tot opzending der zieken enz.

De militaire hospitalen bieden alle gelegenheid ook vrouwelijke patienten opnemcn, en zijn, voorzover de verpleegruimte zulks toelaat, ook beschikbaar voor burgerambtenaren en niet-ambtelijke personen: wat de laatsten aangaat, echter alleen dan, wanneer geen burger ziekeninrichting te laagte aanwezig is, dan wel in eene dergelijke inrichting oogenblikkelijk geen gelegenheid tot opname bestaat.

In de ziekenzalen, waar behoudens wal gemakkelijk te bereiken ziekenkost, niet in de gewone voeding wordt voorzien, kunnen Klechts inlichtingen beneden den rang van onderluitenant en hunne vrouwen en kinderen worden opgenomen: de gewone voeding voor hen wordt in de keuken van de kazernie met die der overige militairen bereid.

Onder de oudere hospitalen, in den loop der jaren aanmerkelijk verbeterd, zijn er, die, hoewel zij niet in alle opzichten naar de eischen van den tijd zijn ingericht, goed genoemd kunnen worden, b.v. het militair Jospitaal te Vcltevreden, dat in 1914/JU 16 grootdeels verbouwd is. Onder de nieuwere zijn er, die mede do goed in Europa kunnen worden vergeleken, zoals b.v. dat de Djokjakarta, Socrakarta, Tjiniuhi, Magelang, Koeta-liadja, enz.

De militair ziekeninrichtingen, v. o. van 2e tijdelijk aar(t) zijn, met het oog op het behoorl. verdeckl in hospitalen, waarvan zes klassen bestaan, en ziekenzalen, die in vier klassen zijn verdeeld.

Lijders, die in de kleinere ziekeninrichtingen niet de noodige behandeling kunnen ondergaan, worden gevacueerd naar de grotere in hetzelfde gewest, dan wel, voor speciale behaaidelingen Kijmaatkuren, van de eene ziekeninrichting naar de andere op Java, van de ziekeninrichting te Koeta-Radja naar Pact an g en Batavia, waar o.a. een instituut -Pastuur

Cn een Zanderinrichting is, of van die dor gewestelijke hoofdplaatsen van do overige buitenbezittingen naar die te Batavia en Soerabaja.

De dienst in de militaire hospitalen is geregeld in het Reglement voor militaire ziekeninrichtingen, uitgegeven in 1909.

De verpleging geschiedt door het hospitaal-personeel, en wel in de ziekenzalen bijna uitsluitend door militaire-, in de hospitalen door militaire- en burgerverplegers. Uit den aard der zaak worden vrouwelijke patienten door vrouwelijk burgerpersoneel verpleegd. Bovendien is voor ernstige patienten in de grootste hospitalen de verpleging door in Nederland gediplomeerde verpleegsters ingevoerd.

C. Geneeskundige commissie. Er zijn meerdere soorten van commissies, die met deze benaming worden aangeduid, ten in Nederland, de overige in Indie.

I. *De Geneeskundige Commissie van het Departement van Koloniën*, bedoeld bij Kon. besluit van 29 Augustus 1914, Ned. Stb. no. 436, Ind. Stb. n° 722, en gevestigd te 's-Gravenhage. Alle ambtenaren en officieren (uitgezonderd de officieren opgediend te Breda en te Kampen), die voor de eerste maal naar de kolonien zullen gezonden worden, moeten eerst door deze Commissie worden goedgekeurd. Verder moeten voor haar verschijnen alle met verlof in Europa vertoevende landsdienaren, die voor een verloopverlenging wegens ziekte in aanmerking komen of na expiratie van een ziekteverlof (verloopverlenging wegens ziekte) naar de Kolonien wenschen terug te keeren.

Hetzelfde geldt voor de ambtenaren, die in dienst komen of zijn van de gewestelijke of plaatselijke raden in N.-I.

Ten aanzien van de keuringen van den vrijwilligen kolonialen militairen dienst heeft deze commissie het suijcrarbitrium, terwijl ook de definitieve afkeuring (lijddelijk of voortdurend pensioen) van do uit de kolonien teruggekeerde militairen door haar geschiedt.

De commissie bestaat uit een voorzitter en vijf leden, bij voorkeur gekozen uit gewezen geneeskundigen (van den militairen of burgerlijken geneeskundigen in X.-f. Vorlofgangers of andere gennissen) uit Indie kunnen ook benoemd worden. De commissie is verdeeld in twee, in samenvatting wisselende, subcommissies, die zelfstandig lijden. I. Minister van Kolonien kan een keuring opdragin aan een keuringcommissie, welke bestaat uit de gehele commissie, of uit een of twee leden; iatsv (Vangende leden).

II. *De Geneeskundige Commissie in Indie*. In de eerste plaats heeft men in Indie Geneesk. Commissie onderzoek en afkeuring van militairen, en van b. t. het Jxger behoorend burgerpersoneel, gevestigd in de verschillende grote garnizoensplaatsen. De commissie is verdeeld in twee, in samenvatting wisselende, subcommissies, die zelfstandig lijden. I. Minister van Kolonien kan een keuring opdragin aan een keuringcommissie, welke bestaat uit de gehele commissie, of uit een of twee leden; iatsv (Vangende leden).

uit 5 leden, telkens aan te wijzen door den Chef v. den militairen Geneeskundigen dienst uit de te Batavia aanwezige militaire geneesheeren, zooveel mogelijk Opper- en Hoofdofficieren. Alle tot het legcr behoorende personen, zoowel militairen als burgers, ton behooven van wie door eene geneeskundige commissie tot onderzoek en afkeuring van militairen als bovenvermeld, een geneeskundig certificaat, van welke strekking ook, werd afgegeven, kunnen op last van den Commandant van het Leger en Chef van het Departement van Oorlog in Nederlandsch-Indie opgeroepen worden om voor genoemde Hoofdcommissie te verschijnen, welke uitspraak beslist. Zie art. 11 Regl. op den militair geneesk. dienst Ind. Stb. 1909 no. 225.

In de tweede plaats heeft men in Indie de geneeskundige commissie voor burgerlijke ambtenaren, die in aanmerking komen vooreen buitenlandseh verlof wegens ziekte. Zij zijn ingesteld bij Ind. Stb. 1913 no. 695 en gevestigd alweder op een aantal plaatsen. Zij bestaan uit drie geneesheeren, van wie als voorzitter te Batavia, Magelang, Soerabaja en Padang opgediend de gewestelijke eerstaanwezende officier van gezondheid of diens tijdelijke ver van ger en op de overige plaatsen de oudste officier van gezondheid in rang, terwijl die voorzitter zich voor ieder onderzoek twee leden toevoegt, volgens een rooster, waarop alle ter plaats gevestigde officieren van gezondheid en alsof adsgouvernements- en civiele geneesheeren, en zoo noodig particuliere geneesheeren, voorkomen. Bestaat op de standplaats van den ambtenaar of op de plaats van zijn werkelijk verblijf geen zoodanige commissie en is zoodanige commissie in een dag reizens overland voor hem ook niet te bereiken, dan wordt met de verklaring van eene geneesheer genoegen genomen. De Gouv. Gen. kan alsdan echter een nieuw geneeskundig onderzoek gelasten voor eene Hoofdcommissie te Batavia, bestaande uit drie leden voor elk speciaal geval door den Hoofdin spec. teur, Chef van den Burg. Geneeskund. Dienst aan te wijzen.

Voor verloven wegens ziekte, in Indie zelf door te brengen, is het verschijnen voor een Gen. Comm. niet noodig. Wel verschijnen echter voor de laatste bedoelde geneesk. commissie de ambtenaren, die zich als lierdst aanmelden na ommekomst van den tennijn, waarvoor hun bij ontfang uit de betrekking wegens ziekte wachtgeld werd toegekend.

Ten slotte kunnen nog worden vermeld de commissie tot keuring van aspirant burgerlijke landsdienaren, welke tot tank hebben het geneeskundig onderzoek van Europancn, on waar het betreft sommige categorieën van beroepen, ook van Inlanders, die zich duurzaam aan 's Lands dienst willen verbinden. Ook bij tijdelijke diendestellingen is in het belang van de openbare veiligheid soms keuring voorgeschreven. Zie Keuringsreglement in Ind. Stb. 1904 nos. 206 en 468, 1905 no. 166, 1906 no. 119, 1909 nos. 285 en 527, 1910 nos. 154 en 618. /' ? J

GENEESKUNDIGEN (EUROPEESCHE). Zie GENEESKUNDE.

GENEESKUNDIGEN (INLANDSCHE). Oulder den naam worden alle inlandsche inlanders, die de zoogenaamde inlandsche geneeskunde uitteofenen, en op Java gewoonlijk *doekoen* genoemd worden. Do inlanders, die een opleiding tot geneeskundige in Europeesch zin hebben genoten, dragen den titel van *inlandsche arts*, (zij worden ook wel dokter djawa genoemd). Zie GENEESKUNDE.

De dookoen, a (zie ook HEIDENDOM) op

Java zijn meestal vrouwen, ofschoon scnitjds ook legcl. Onder de geneesmiddelen, die vccJ worden gemancii als zoodanig opt reden. Zij worden gewoon- lijkbruikt, ook ter voorkoming van ziekten, bckleecien de d j a destemei* vertrouwd, naar mate zij ouder zijn. Hun huJpm o e ³ s een grootc plaats. Dit zijn zeer samengestelde wordt zoowel bij ziekten als bij bevaDingen ingeroepen, mengsels, die, op verachillonde wijzen bcrdcl, worden en bovendien houden zij zich bezig niet enkeleingenomen, waarbij niet zelden water wordt gebezigd, dat bijgelooovige handclingon, zooals het bezorgen van d j i min een redk van heiligheid staat. Zulke d j a m o c ' s worden a t ' s, het uit leggen van droomen, hot aanwijzen van toegediend aan kraamvrouwe», aan zieken, maar ook aan schuldigen bij dicfstal, het uitzoeken van p a d i pen gantgezonden, om een goede klcur te houden, stork te worden, en bij den rijstooft enz. Vele doekoens ontlenen hunma- ger te worden onz.

aanzien aan het bezit van krachtige rapaf's of toovei- Op grond der reeds genoemde vrdclcing der ziekten spreuken en spook- en ziekteverdrivende poesaka's, in koude en heete, worden ook de geneesmidde- len in die waarmede zij ten gerieve van het volk werken ; vaaktwee rubrieken verdeeld, maar het komt niet zelden voor, tredeu zij op als voorgangers bij offerfeesten. Niet zeldendat de eene d o e k o c n een mid- dcl warm noemt, dat door worden zij geraadpleegd over de middelen om reeleen anderen onder de koude wordt gerangschikt.

knideren te krijgen, of om het krijgen van kinderen te Behalve de geneesmiddelen, die de d o e k o e n * s in voorkomen, terwijl soms het afvrijlen der tanden door cen voorraad hebben, koopen z', die ook bij de toc- kang's r e d o e - k o e n plaats heeft. Ook pidit en oeroet behooren m p a - r e m p a, die men drogisten zou kunnen noemen. tot hun werkring. Alle ziekten worden door hen in koude Deze zijn niet zelden Chineezen (te Batavia alleen en heete verdeeld, en de genees- middelen daarnaarChineezen), die hun voorraad by inlanders opkoopen, of gekozen. De kennis dier genees- middelen hebbendien krijgen uit Arabic, Britscl-Indie, China, en ook wel dedoekoens' zichzelveu toegekend, of zij hebben die van Europeesche handelaren.

verkregen door overleverin g. In het algemeen kan men De kruiden, die door inlanders (t o e k a n g a k a r - a zeggen, dat zij van hcelkunde (chirurgie) geen begripk a r) worden gezocht, worden aan die drogisten geleverd, hebben. De verschillende aandoeningen, die daartoc of op de passers verkocht.

worden geëkend (zooals beenbreuken, ontwricht in gen, Verder zijn er nog vrouwen, die klaargemaakte ingewandsbreuken enz.), worden met uit- en inwendigegeneesmiddelen verkoopen, en daarmede langs de huizen middelen be- haudeld, maar byna nooit door operation, gaan ; zij hebben vooral verschillende d j a - m o c ' s t c verban- den en dergelijke. Eigenlijke operaties doenkoop.

dedoe- ko e n's niet. Men kan, met eenigen goeden wil, Nu moet worden opgemerkt, dat het gebruik van de besnijdenis onder de operatien rekenen, maar die wordtgeneesmiddelen niet steeds op dezelfde wijze plaats vindt, in den regel door geestelijken verricht. Een enkele maalhoewel de verschillende manieren als inland- sche gebeurt het, dat een zieke een vinger, hand of voet, diegeneeskunde worden beschouwd. De inlanders gebruiken, lang ziek was en hem hindert, een- voudig afhakt, het geenzonder steeds den raad der d o e k o e n's in te roepen, vele desnoods ook als eene opera- tie kan worden aangezien, versche plan tend eelen als genees- midde], die men Wonden of zweren worden met plantaardige pappeninlandsche huismiddeltjes zou kunnen noemen ; de d o c (tapek), of met een doekje bed, terwijl in sommige stk o e n's gebruiken zeer «a- inengestelde recepten, waai- in reken wel troesi (zwavelzuur koper) uitwendig wordtvelc ged -oogde krui- den voorkomen ; de Indo- gebezigd.

Europeesche vrouwen, die zich met het behandelen van Als oorzaken tot het ontstaan van ziekten vindt menziekeii bezighou- J < i, bezigen de beide genoemde bij de verschillende volkeren in den Ind.-archi- pelmanicren, maar bov(tui - lien Europeesche huismiddeltjes verscheidene denkbeelden, die zich laten terug- brengen en geneesni- < i (- j en.

tot de drie volgende hoofdgroepen: le de invloed van De bepalingder hoeveelheid van de tegebruiken n geesten (zie o.a. Gen. Tijdschr. v. N. I. X. 215, en XXIIleesmidd eien geschiedt, op ongeveer dezelfde wijze als bij 243); 2e. winden, die zich in het lichaam hebben gevonn, de volksgeneeskunst eu deoudcphannacic in Ku- en zich daar verplaatsen ; 3e. wormen. (Zie o.a. Gen.ropa, zooals: cen handgreej), een vingergreej), tej- ieng- te Tijdschr. v. N. IX. 1).

De geneesmiddeJen worden in verechen en in ge- in Jandnchc vrouw wo) < 11 b(: do(: l), het gewicht van droogden toestand gebruikt, hoewel door de zieken zelJcen oude duit, van een rcaal, vat- een of nicer b i c l j i saga gewoonlijk aan de vc J) sche de voorkeur wordt gegeven. (de roode zaad jc., waar- vaj) men rekent, dat er J3 even De d o e k o e n's *Lebben* daarvan een voorraadzwaar zijn als < < n duit), tergrootte van een k m i r i of voorhande), terwijl niet zelden bij gegoede Javanen eenen lore k, van een kippekop; somtijds wordt het aatal - soort van huisapotheek wordt gevon- den, die den naamchijf- jes genoemd enz. (Bijzonderheden daajointren in het botekkan draagt. De vor- men, waaronder deboek van Njonja van Blokland).

geneesmiddelen worden toege- diend, zijn de volgende: De d o e k o o (t n^o s zijn gehee) vrij in de uitocfc- ning als verschie kruiden, alleen of onder elkaar gemengd, hunner kunst. De wet voojzicr daaj-in, want in het Regl. op somtijds met water zijn gceveven, zoodat er en papden Burg. geneesk. Dienst in N. !. (Ind. Stb. 1882no. 97) is onstaat, die uit- of in- wendig wordt gebruikt. Datin art. 41 bej: aald : "het ver- leenen van geneeskund gen 頃 fijnwrijven geschiedt tusschen steenen, waarvan de eenestand, door verstrekc- king van iilandsche geneesmiddelen cen langwerpig vierkantendeandereeen ineealt tegen zoogc- „naamde ziekten van I et land is gcnc cylindrischen vorm heeft (b a t o e pipisan). Somtijdsuitoefening „derge]eeskunst". Daarmede wetniet aangeeft woitit *zulk* ecu pap uitgeperst, en het vocht gebezigd. Velcwal inhndso geneesmiddelen zijn,)oc\ wat verstaan krui- den worden met koud of warm water afgetrokken ; moet worden onder zoogenaamde ziekten van het land, andere worden gekookt, en dan het afgcgotenvochn)ag iedcreen, en mogen dus ook de d o c - k o c n's, gebezigd, waarbij hoogst zelden wordt gefiltreerd, ^oargeneeskundige pnxtkij uitoefenen. Ook mogen zij meestal wordt aangeraden het vocht een nacht in den dauw geneesmiddelen leveren, want volgciiis

te laten staan. Velo bladeren of bloe- men worden eenvoudig tusschen de vingers gekneeld, zoodat zij zacht worsen, en dan op wonden enz. ge-

art. 83 van datzelfde reglement wordt „de verkoop van Chineseche en zoogenaamde inlandsche geneesmiddelen" niet als uitoefening der artsensijbercid-kunst aangecijuerkt.

Literatuur: o.a)¹⁸eth, Java I, 326, 485, 524; Craay-furd, Hist. of the Ind. Archipelago I, 328; Olivier, Land- en zeetochten I, 140; Tydschr. v. N. I. 1869 II, 375; 1870 I, 278—332; M. Greshoff, Eerste verslag v. h. ondrzoek naar de plantens. in N. I. 2; Vorderman, Kritische beschouwingen enz. 1886; V. d. Burg, De genesch. in Ned. Ind. I en III; njo- nja Van Blokland, Doel'oen djawa, oetawa kitab dari roepa-roepa obaf" enz. 1886; Gen. Tijdschr. v. N. I. X, 215, XXII, 243, XXXIV. 269.

A GENEESMIDDELEN. Over de bereiding en toedie- „ t n g van inlandschc genesciniddelen wordt reeds een r on and er medegecedel in het artikel over GENEES KUNDIGEN (INL.). Voorts zyn in deze Encyclopaedic alle jneer belangrijke medicijnen kortelijc bcschreven, elk on c l er den cigen naam, of onder dien van de plant of het dier, waaraan zij ontleend zyn. Biographische aantekeninge, en lijsten der ge- schriften van de voornaamste onderzoekei's op dit gebied, zyn jnede in dit werk opgenomen. Hier vinden dus nog slcchts cenige algejnece beschouwingen over Indische genesmiddelen cene plaats.

De voorziening met u r o p e e s c h c j n e d i c y e n n geschiedt in Indi. van goevimements- wege uil P Kijks Magazijn van Genee- middelen te Bandoeng, dat niet alleen al de militaire apotheken voelct, doch ook voorziet in de belioefen van den burgerlijken genesck- dienst; on van particuliere zijde door de ci vide ajotheken, of door directc on- bieding uit Europa. In sommige Indische toko's vindt men voorts eene rijke keuzc kwakzalversmid- delen en zg. specialit6. Over het algemeen is tegen- woordig de h o c d a n i g h e i d der genesinidde- b-n in de apotheken van Indic good; vroeger echter warei)klachten algejneer en Vvaizt bewcert, dat in zyn t i j k (1830) de helft der niedieijnen ontrak of b<xi><rv>en wax. Evenwel laat ook thans nog de tij- v(■), s t r c k k i n g van medicijnen, vooral in afgeh- ^cn plaathdi, wel eens te wenschen over. Van < l < Etiopfe'sche genesmiddelen zyn be halve kinine (> b a t < l c j n a m) nog eenige andero medi- cijihMI bij < l < (inlai)(l<rs gezocht, zoo ricinusolie (n i i j a k h a s t r o I i), santoninekoekjes (o b a t j a t j i n g), (o b a t k o e n i n g), lauda- jium, Blecker's drunk enz. ; ook geklcn ledige , n c < h < r j n l : i lleiwegen a l s zeer begeerlijko aanwinst < H > van de Europeesche beschaving.

(*) It lid aigeinceii ev(jnwel legt de inlander jneer tcrughouding aan den dag bij zijtie ftj>pr6ciatic dor Europeesche medicijnei), dan de Eijopeaa" in Indic pleegt te doen bij de beoorcdeling der in land- sche o b a t . De inest fantastische verhalen van wonderbaarlijkc genozing Cij door dooze, worden grif geklcc, en is daarbij steeds direct be void, nllo kritiek te luttci vuron. Veelal geldt eclier van de toedieijing der inlandsche medicijnen nu nog, wat c f i r t i j < l s j i e t cenig recht ook van onze artsensijleer word beweeni, ill. dat zij was de kunst, oni kwalen, die jnon niet kendo, t : genescn door „stoffen, waar- van men weinig wist, te brengen in cen lichaam, waarvan men nog minder wist". Immers is de ken- nis van den bouw on de verricht ingen van hot nien- schelijc lichaam zelfs bij den bosten Javaanschon dockoen minimaal; zjn genesmiddelsysteemi berust nog op de oude leer van het „koud,, on „warm"(p anas en < l i n g i n), en bij de toepassing zijner medicijnen hecht hij meer aan hot wilwon-

dig gebruik van smcersels en pappen, dan aan cnc good gedoscerdc inwendige toediening — of, schoon, opvallend genoeg, de diaetetiek zeer in ecie is, cn de verbodsbcpalingen, om in deze of gene ziekte dit of dat to cton, legio zjn.

Bij de inlandschc medicijnen specl voorts het b i j g c l o o f cncn groote rol. In het bijzonder uit zich dit als de zgn. signaturen- en transmigratie- leer; die beide ook in de geneskunst van andere volken aan t c wijzen zyn, en eertijda mede de bere- ginscln waren van de pharmacologische weten- schap in Europa.

De signaturen/er neemt aan, dat aan den bij- zonderen vorm, de kleur enz. van een natuurvoort- brengsel t c zien is, tegen welke ziekte het dienstig is; dus dat de medicijnen, zooals de natuur ons die aanbiedt, door de wijzc beslukkijng van den Schep- per voorzicn zyn van cen duidelijc leesbaar signa- tuur. De hier volgende voorbcelden van dit bijge- loof zyn ontleend aan een opstel van den als onder- zoeker der Indische artseneij welbekenden voor- maligen Inspccteur v/d burg, genesck- dienst, A. G. Vordennan. Zoo heet de bloedroede zwamsort d j a i n o e r m e r a h aangewezen als middel tegen bloedstortingcn ; de gclc wortelstok t e m o e l a w a k als middel tegen geelzucht, het roode kom- hout s c t j a n g tegen bloeddiarrhoea ; het aan de windzijde der woudbooinen - welig groeiend baard- mos r a s o e k a n g i n tegen flatulente enz.

De transmigratieleer neemt aan, dat sommige genes- of toovermiddelen het vermogen bezitten om werlizaam t c zjn door overgang liunncr zicht- bare eigenschappen in het lichaam van den gebrui- ker, met het gevolg dat diezelfde eigenschap zich ook daar gmat open baron. Zoo wordt de zwakke stork, en tot hot clragen van zware las ten in staat, als hij eot van de stovige vezelachtigc stengels van het plantje s i d a g o r i l e l a k i ; de uitwerpse- len van dysenteric 可 ders zullen normaal worden, als patient de naar faeces riekende d a o e n k e s e n i b o c k a n (k c n t o e t) eet; kinderen zullen rustig slapen als cen takje van d a o e n t i d e r a n onder het hoofdkussen ligt, enz. Ook aan het dicrenrijc worden dergelijkc transmigra- tie- middelen ontleend: ronggengs, die zich schor geschreeuwd hebben, cten s o n d a r i - wormen, omdat deze een hoeg geluid plcgcn te maken : de t j i t j a k geldt als middel tegen lepra, om zjn regeneratie- vermogen van huid on staart. Velc inlandschc schoonheidsmiddelen, aphrodisiaca, en toovermiddelen (g o c n a g o c n a) staan in dit- ziclfde geloof aan signatuur en transmigratie in ver-

Grdote genescoskracht wordt voorts toegekend aan het op rituelc wijze bespuwen, belezon en be- zweren der zicke deelcn, ten einde den zicktdae- mon aid us uit te drijven. Ook heeft men te den ken aim de psychische invloeden bij de toediening der medicijnen, aan do rol der suggestie — on er is reden om aan te nemen, dat die rol bij oosterache volken bijzonder groot is. Juist het feit, dat volgens den inlander vole medicijnen eerst door bovennatuur- lijken invloed hunne waarde krijgen, verklaart, waarom zoo vele stoffen uit hot dagolijkscho leven als genesmiddel worden gebruikt, bij v. rijst, pi- sang, peper, tabak, gembor, sirih on simkalk, klapprolio enz. Voorts golden do planten als be- zieldc wczns, met voranderlyke wilsuitingen ten opzichte der menschon. Hot zal dus duidolijc zjn, dat de Indische medicijnen niet zoo maar dadelijc goschikt zjn om door den Europeeschen medicijls

aan het ziekbed, toegepast te worden; wio zulks verlangd, verslag enz. Aan het door Dr. Greshoff verichte chemisch gaat de geneeskunst als proefondervindelijk onderzoek der indische plantenstoffen werd wetenschap prijsgeven voor blinde empirie. Er moet dus debotanschverwantschapdregewassen, waar- uit deze eene zorgvuldige t'iage voorafgaan, zoo mogelijk eenc, stoffen verkregen werden, ten grondslag gelegd. De die op intienie kennis van taal, land en volk berust, maar indische i?plantenfamilien zijn systema- tisch in ieder geval is noodig: een onderzoek langs den weg der analyse, en de planten zooveel mogelijk in haar analyse op der physiologische preefneming. Dat de natuurlijk verband ter hand genomen.

indische inedicynen zulks verdien, is buiten twyfel. Bij het vertrek van Dr. Greshoff naar Nederland werd

Necmet men de dikke schil van bijgelooft weg, dan blijft de voortzetting van dit onderzoek opgedragen aan Dr. W. nog over een niet te verwerpen kern van goede waar- G. Boorsma. De resultaten van diens onderzoekingen zijn neming en aloude ervaring. Ook vergetc men niet, dat de verzaineld in een reeks niono- grafieen, onder den tit el Indische geneesmiddelen in hoofdzaak ont- jeend zyn van Indische Planten- stoffen I, II, III en IV, verschenen aan diezelfde tropische flora, die ons reeds tai van in de Medede- J in gen uit 's Lands Plantentuin 1894, kostelijke artsenijen heeft verachtaft, eu die in haren Deel XIII : 1897, Deel XVIII: 1899, Deel XXXI en 1902, onuitputtelijken rijkdom nog een overvloed van Deel LII In N°. 3 dezer verhandelingen is tevens verslag werkzame plajitenstoffen bezit. Aan de meeste Indische gedaan van den arbeid in het bovengenoemd geneesmiddelen uit het dicren- rijk daarentegen, wordt in laboratorium van den Groningschen Hoogleeraar P. C. dezen tijd weinig waarde gehecht, sedert men de Plugge, die helaas na een kortstondigen arbeid in de overeenkomstige producten uit de Europeesche tropen, alwaar hij eerst den 3en Mei 1897 was apotheken reeds lang als waar- deloos heeft leeren aangekeken, op den 29en Juni van datzelfde jaar verwerpen. De belangstelling, die thans wed er aan het plotseling te Buitenzorg ovrleed. Het inoge hier nog onderzoek der Indische plantaardige artsenijen wordt wordcii venneld, dat het oude Chemisch- geschonken, is alles- zins te verdedigen; allen is dit nu Pharmacologische Laboratorium in 1898 werd vervangen geworden een phytochemisch onderzoek, eene analyse door een nieuwe, geheel naar de cischen van den tijd der Indische planten elk afzonderlijk, nicer dan eene uitgeruste inrichting.

studio der Indische artsenijngensels. Men wil leeren, wat Aan dit rdsme moge een overzicht toegevoegd de natuur ons aanbiedt, niet wat de poeps der doekoens worden der literaireic hulpmiddelen bij de studio der is. Trouwens, de gewone inlander pleegt de planten uit indische mediejien. Als uitgangspunt dozer studie zijne omgeving op zeer eenvoudige wijze toe te passen, wordt natuulijk geueisch eenige kennis van den stand der en alleen de lieden van profes- sie maker) gebruik van volksgeneeskunst in Ned-Indie. Een afzonderlijk werk gecompliceerde recepten, gelijk zulks ook de vele Indo- over dit onderwerp bezit- uen wij helaas nog Diet. Men moet europesche dames doen, die in geneeskunstde gegevens ver- uen- len uit een zeer groot aantal liefhebberen. tijdschriften en boek- werken. Inderdaad is daarin echter

Behalve het gebruik van v e r s c h e planten- deelen reeds zeer veel en zeer kostbaar materiaal opgehoopt, dat door de kampongleden, is er in Indie ook een bloeiende slchts op den medicus-ethnoloog wacht, die het tot een en belangrijke handel in drogerijen. Op de hoofdplaatsen geheel verwerkei wil. Ter algemeene oriënteering kan is deze meest in handen van Chineseche drogisten (to e intusschen reeds het in 1893 verschenen werk dienen van k a n g r e d i p a r e m p a), die hun simplicia gedeeltelijk Dr. M. Bartels „Die Medicin der Nat ur- volker, van elders uit den arclipel ont van gen, of wel aan de deur Ethnologische Beitrage zur Urgeschicht(: der Medicin“, opkoo- pen van kruidenzoekera. Arabieren en Mooren, in welk boek ook eenige hoofdstm! : - ken aan de art sen ij die op hunne handelstochten geregeld Britsch-Indic leer zijn gewijd. Onder de i(Mziy< : is in Ned-Indie, die bezo^ken, leveren saffraan, mastik, aloe, galnoten enz., met voorlicfdie in hunne werken aanteekeningen over de uit China komen steranijs, chinawort cl, cos- tuswortel volkHgeneeskunst veiz- t- melden, noemen wij o. a. E. enz., terwijl Europeesche import firma's hen voorzien van W. A. Lüdeking (ABI- boma); A. L. van Hasselt (Midden- minerale stoffen als zwavel, aluin, loodchromaat enz. De Sumatra), J. Jacobs (Bali, Atjeh), C. Snouck Hurgronje inven tans van een derge- lijken drogerij-winkel te (At jeh), E. Modigliani (Nias, Enguno), J. G. E. llicdel Batavia, is beschreven door A. G. Vordennan (M<, lukken), Dr. Kleiweg de Zwaan (Nias).

(Javaansche) geneesmiddelen I en II, Gen. Tijdschr. v/rN.- Tai van o)merkingen over inlandse genee<- Ind. 1894, Deel XXXIV en 1900, Deel XL)^LJe voor middelen uit de praktijk der Europeesche art sen, asmcde Europa het meest belovende medicy nen Aeeft men chemische analyses door militaire- en bur- gerapothekera echter niet daar te zoeken, maar ondA de l allooze (meest uit de school van wijlen G. J. Mulder, en van H. Indische gewassen, die bijna allo ook eenigerlei Wcfers Belt ink), vindt men voorts in het genccskundig toepassing als mediejien vinden. Voor het onderzoek Tijdf-chrift voor Nederl. Indie, in Haaxman's Tijdschrift dezer Indische gewassen werd in 1888 te*Buitenzorg op-voor pharmacie, en in het Tijdschrift voor chemie, gericht het Chemisch-Pharmacologisch Laborato- rium, pharmacie en toxicologic. Uit den Jaatsten tijd worden als onderdeel van Lands Plantcyituih. Bij Gouv. Besl. van hier allecrj verm eld de onderzoekingen van Dr. G. Grijs 18 Aug. J888 N°. 31 were! Dr. M. Greshoff toegevoegd over den invloed van Katjang hid joe bij polyeuriis aan den Directeur van ge- noemden Plantentuin tot het gallinarium (Geneesk. Tijdschr. voor Nederl. Indie 1901, instellen van een chemisch-pharmacologisch onderzoek Deel XLI : 1909, Deel XLIX, 1910, L; en 191JDeel LI), naar de jlan- tenstoffen in Nederl.-Indie, in het bijzonder van Dr. D. J. Hulshoff Po] : Over Beri-Beri en Katjang hid met het oog op hare betekenis voor de geneeskunde. P° joe (Ibidem 1906, Deel XLVI), en over Xzuur, het tegen uitslag van die onderzoekingen is neergelegd in de Beri-Beri werkzame bestaandee uit de Katjang hidjoe Meded elin gen uit 's Lands Plantentuin I 1890, Deel VII (Ibidem 1907, Deel XLVII), van Dr. G. W. Kiewiet de en 1898, Deel XXV, onder den tite] : Eerste veralag Jonge : Onderzoekingen over beri-beri en Katjang hidjoe van het onderzoek naar de plidtenstoffen van (Ibidem 1909, Deel XLIX), van den zelfden schrijver over Nederlandsch-Indie, en Tweede Gambir hoetan tegen Alala-

ria (Ibidem 1903, Deel XLIII), van Dr. J. B. C. Persenaire over indische abortiva (Ibidem 1911, Peel LI), van Dr. W. G. Boorsma: Eenige waarnemingen betreffende de werking van bidara oepas bij glycosuric (Ibidem 1908, Deel XLVIII). Het in Nederland versijnd tijdschrift „Janus, Archives internationales pour l'histoire de la medecine et de la geographie medicale", behandelt ook de Indische volksgeenkskunst en volksmedicijn leer.

Eenc volledige verzameling van Bataviaasche drogcrijcn, deels door Vorderman, deels door Booisma c. a. bijeengebracht, is aanwezig in het Koloniaal Museum te Haarlem en in de Pharmaceutisch laboratoria der Univerciteiten te Leiden en te Utrecht. In de geschriften, door het Koloniaal Museum te Haarlem uitgegeven (beschrijvende catalogue, bulletin en extrabulletin, jaarverslag), vindt men verschillende bijdragen tot de kennis der Indische genesmiddelen. Een aantal voorwerpen, mid-dellijk of onmiddellijk met de indische geneskunst verband houdend, zijn geborgen in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.

De beschrijving der Indische geneskrachtige planten en hare gebruikelijke deelen moet men grondzamenlezen uit de BOTANISCHE LITE-RATUUR van vroeger en later tijd: er zij hier dus verwezen naar het uit voerig opstel dienaangaande in deze Encyclopaedic voorkomend. Het aloude standaardwerk op pharmacognostisch gebied is het „Mboinsch Kruidboek" van Rumphius, een boek, dat ons den oogst heeft gegeven van een lang en ongestoord leven, go heel gewijd aan de eenvoudige en zuivere waarneming der Indische natuur. Toen Jeleinwardt, de stichter van den Buitenzorgschen plantentuin, in 1815 naar Java toog, gaf de beroemde natuurphilosoof L. Oken hem een programma van natuurkundige werkzaamheden in Indische mode, en ving dit aid us aan: „Vor Allem ist Rumpf an Ort und St die und Stuck für St lück nachzusaniinellii und nachzubeobachten!" Nog heden jagen jnen, ook voor de beschrijvende genesmiddel-jeer, <leze tank den Indischen naluurvorscher voor >og(?)houdtu), want, vele hedendaagsche ge-clirilt<n over dit oulerwerp staan vefre achter bij die van Ruinphius, wiens uitbrekk en vclzijdigde kentii zchluii is overtroffen, en wiens folianten maar al l <• vaak cerst nil de tweede of derde hand werden geraadpleegd. Natuurlijk zijn Riiiphius' o|><z, 'iv< > vaak vcioudejd, maar in hoofdzaak geven zij toeli n(jg devan nuttige kennis wed er, waarovci- de inlander beschikt ten opzichte de planten en haar gebruik.

EeiHt in licit begin der 19e eeuw, bij de herleving van het natuuronderzoek in Indie, is men wed er begonnen nieuwe kennis van ini. genesmiddelen te verwerven. In de vele geschriften van C. L. Blitnie (en later in die van J. K. Hasskarl, J. E. Teysiann en G. J. Filet) vindt men dienaangaande tai van aantekeningen.

der eerHc jnongit'aphien over Ind. medicijnen vci-schen in 181(), nl. een opstel van Th. llwHfickl, „Short account of the medicinal plants of Java," (Verh. Bat. Gon. DI. VIII). Hoi-siend nccnt een aantal jniddelen die ook nu nog in eere zijn: w i(l a r a p a i t, p o c l 6 p a n d a k, p i' a n a d j i w a, l e r a k, k o n d a l, k e l o r, t j i n t c k a (Phumbago), k a j o e s a n a, p a t j e, j c i) g g a g a, d a o e n m o n i r a n, k u l i t j i, k a r a n g a n, g a n c l a p o c r a, k r a s t o e l a n g, k o e w a l o t (Brucea), g a j a m, l (j o-

l a w c, d j a n k a n g, c. a. Deels ontleende Horsfield zijnc gegevens aan Rumphius, deels aan bc-richten der inlanders.

Van meer ervaringswaarde nog was een werkje van den Smarangschen genesheer F. A. C. Waitz, in 1829 te Amsterdam uitgegeven: „Praktijk van waarnemingen over eehige Javaansche genesmiddelen, welck niet al Icon veyo) uitheemsche medicamenten, die thans nog van Europa naar Java moe-ten worden overgezonden, kunnen ver van gen, maar dezelve ook tegen eenige ziekten, op het eiland Java hccrechende, in werkzaamheid overtrefren". Dr. Waitz behandelt uitvoerig eenige indische mid-delen, welck hij in zijne praktijk a ls deugdelijk had leeren kennen: d a o e n b i n t a r o a l s purgans, onrijp ananas en d a o e n l a g o e n d i a s diuretica, d j c p a n a, s e m b o e n g e n d a o e n s e l a s i h a l s diaphoretica, b l o e n t a s, p o e l a s a r i, s i n t o k e n m a s o i a l s aromatica, k a j o c t a i a l s nervinum, ketjoeboeng en s i r i h a l s narcotica, antawali c n k o e l i t p o c l e a l s amara, s o e r e n (een goddelijke bast, waarmede ik het geluk gehad heb enige myncr natuurgenoeten het leven te reddcn"), k a j o e t i m o r, k o e l i t b o e a h m a n g g i s, a k a r d j a m b o e b i d j i, b o n g o l b a s, e n d a o e n s o c k o e d j a r a m a l s adstringentia, d a o e n w a r o e („in plaats van onze mcestal beschimmelde en van wormen doorknaagde borskruiden"), b i d - j i s c l a s i h e n k e n a r i a l s emollicentia, a n - d o l - a n d o l (de Indische Spaansche vlieg *Myla-bris Cichorii*) als vesicatorium, d a o c n k e m a - d o e h a l s irritans. Voorts noemt Waitz een 90-tal Europeesche simplicia, die op Java algemeen verier iijgbaar zijn, bijv. uit het delfstoffenrijk rootle en gele zwavelarsenik (w a r a n g a n m e r a h e n k o c n i n g), sal p c t e r (s e n d a w a), krijt (k a - p o e r b l a n d a), kopersulfaat (t r o e s i), ferro-sulfaat (t o e n j o e n), zwavel (w a l i r a g), aluin (t a w a s e n z).

In de vclgende decennien der vorige eeuw zijn voortdurend nieuwe gegevens over ini. genesmid-delen bijeengebracht, die, als gezegd, deels nog ver-spreid zijn in botanische werken en reisverhalen. Uit den lat eren tijcl noemen wij het bekende werk van Dr. C. L. van der Burg, „De genesheer in Ncd.-Indiïi", waarvan het derde en minst geslaagde deel de „Materia medica" behandelt, maar vooral ook de kleinere, doch zeer waardvolle, geschriften van A. G. Vorderman, bepaaldlijk diens „Kritische beschouwingen" (1886), do reeds geciteerde „Javaansche genesmiddelen" (1894) en vele op-stellen in Indische Tijdschriften, o. a. in „Teysmanniti". In de 4de uitgave der Nederlandsche Pharmacopoc zijn een aantal grondstoffen voor de bereiding van indische genesmiddelen beschre-ven. Van een 10-tal dezer grondstoffen behandeld Dr. H. W. do Boer de microscopische structuur- in eenc door den Leidschen Senaat bekroonde verhandeling. Eindelijk zij gewczn op de in 1913 vcrschc-nen „Aantekeningen over Oosterscho genesmid<delcn," van Dr. W. G. Booisnia, en op het „Be-overzicht der in Nederlandsch-Indie ge-bruikte genesmiddelen" door J. van Dongen, in hetzelfde jaar vcrschcnen. Ook uit leeknhanden zijn boeken vcrschcnen over indische genesmid-delen, zoo van Njonja van Blokland: Dockoen djawa atiwya kitab dari roopa-roepa obat jang t epakej di tana djawa; van Njonja van Gent-Declle: Boe- koo obat voor orang toewa dan anak-anak, Djokjakarta, 1883; en van Mccvrouw van Klopponburg.

Van belang voor de kennis der Indische genees-voorsl. F. Porter Smith, „Contributiois towards the middelen is ook, hetgeen in naburige gewesten op dit materia medica jind natural history of China" (1871), gebied wordt aangct-offcn. Van het vast eland is oudtijds alsmede E. Bretschneider, „Botanicon Sini-cum" (I, naar de Indische eilanden een goed deel der artseneijkennis 1881; II, 1893).

gekomen, en nog heden voorzigt het den arclipel van tai Voixlennan publiccerde in 1889 een opstel over de van drogerijen. De zeer uitgebreide literatuur over dit ook op wel toegepaste Chinesche be han-delingwijzo onderwerp in Britsch- Indie is op voortreffelijke wijze van keeldiphtheritis. Geneesk. Tijdschr. voor Ned.-Indic on Hooper: „Pharmacographia Indica, a liistory of the 1889, Deel XXIX), en deelde bij die gelegenheid eenige principal drugs of vegetable origin met with in British bijzonderheden mede over de Chinesche India, 1890—93". Dit boek, dat bewerkt is op de wijze geneesmiddelen en apothe-ken in Ned.-Indie. Eene n ad van een bekend standaaiwerk voor genees- middelen in ere studio van deze blijft echter nog te doen.

het algemeen, nl. Flickingcr en Han-bury's Zie voorts over geneesmiddelen, behalve de reeds "Pharmacographia", geeft volledige botani-sche, geciteerde opstellen uit deze Encyclopaedic, nog de chemische, medische, Jiistorische en commier-cieele artikelen PHARMACIE, PLANTENNAMEN, informatie over een groot aantal medicijnen, en maakt de VERGIFTEN.

raadpleging van oudere werken veelal overbodig, vooral GENNEP (Mr. JAN VAN). Geboren te Rotterdam 14 indien men er naast ra-dpleegt: Watt, „A dictionary of Fcbr. 1830, promoveerde hij te Leiden 25 Juni 1853 tot de economic products of India", die mede in 1893 gereed doctor in de beide rechten en verkreeg 28 Juni 1854 het gekomen is. Nog verscheen in 1896 te Calcutta een werk radicaal voor ambt. te klasse voor N.-Indie te Delft. In van Kanny LaU Dey: „The indigenous drugs of India", 1855 kwam hij in Indie aan, bekleedde korten tijd de terwijl door eene Britsch-Indische staatscommissie gege-betrekking van lid in deri landraad der stad en voorsteden vens over inlandsche medicijnen verzameld worden en van Batavia, maar kreeg meer lust in de advocatuur, vroeg eene nieuwe uitgave der „Pharmacopoeia of India", in en ontving ontslag uit zijne betrekking, we rd eerst (23 1868 uitgegeven, wordt bewerkt. Voor Cocliinclina vindt Sept. 1856) tot advocaat en procureur te Soc- rabaja, men eenige gegevens over ge-neesmiddelen in de werken daarna (27 Jan. 1857) te Batavia be- noemd. Ofschoon van Loureiro en van Pierre.

Het nauwt echter sluit zich bij onzen Ned.- Indischen groote belangstelling in de openbare zaak; daarvan plantaaxilagen artseneijselhat aan die van het schiereiland getuigen o a de oprich-ting met den notaris te Batavia Malaka, welke, te oordeelen naar de opsomming van 138 J. H. Kleyn van het Ind. Weekbl. v.h. recht (Juli 1863), en stuks, door den Engelschen Pharmacognost E. M. Holmes het rapport door hem als secretaris eener commissie uit gegeveu, uit middelen Ixjstaat, welke bijna alle ook op de Han- delsevcreening te Jatavia uitgebracht over het Java bekend zijn, zij het ook deels onder andere namen. wetsontwerp op den in-, uit- en doorvoer in N.-Indie. In Zoo bijv. licet, b o e n g a l a w a n g te Batavia de vrucht verscheidene betrekkingen was hij te Batavia in het van Cinnamomum Parllioxylon Meissn, te Singapore algemeen belag n werkzaam, o. a. als secretaris van de die van Illicium ma jus Hook. Andere alwij kendo Kamer van Koophandel en curator van h<-t gymn. artseneijnamen uit dit gebied zijn bijv. nog b o c h a ■ o e Willem III, waar hij van Sept. 1865 tot Juli 1866 de k e m (Sp. /aerocarya), t a h i a j a in (Calendula), gad o betrekking van leeraar in de stat., de staat - en g o e t a n (Muldera), nasi-nasi (Eugenia), s e m b o e n huishoudkunde en het Ned. staatsrecht tijdelijk g (Elephantopiis), die alle in Ned.-Indie aan gcheel waargenomen had. Van Juli 1866 tot Juli 1868 trad hij op andere gewassen gegeven worden.

Over de nuttige aan wending van plan ten der vertrokken, vertoefde hij daar tot 1871, maar zag zich in Filippijnsche eilanden vindt men vele gegevens in de gi- 1873 wegens gezondheidsredei<- 11 genoodzaakt, voor oote uitgave van Blanco Flora de Filipinas", bepaaldelijk goed naar lid vaderland terug- te keeren, waar hij zich in het geschrift „Libro de medicinas y declarac. de las eerst te Dordrecht, ci) in 1875 te Rotterdam vestigde. virtudes", door Mercado, dat in Deel IV van genoemd Sinds bekiedade hij vor- schillende openbare werk voorkomt. In 1892 ver- scheen nog te Madrid het betrekkingen, waarvan wij hier slechts vermelden die van werk „Plantas medicinales de Filipinas", door T. H. Pardo lid van den gemeenteraad en wetioudelj' van financien te de Tavera, dat een goed overzicht van den Rotterdam, lid van de Tweedo Kamer dor Staten-Filippijnscheijartsen ij- schal geeft. Beoelde berichten Generaal (1878—1888 en 1894—1897) on van de Eerate verdienden uit het Spaansch in onze taal overgebracht, te Kamer der St. Gen. (1888—1894), en lid on voorzitter worden, als vormende eene zeer bruikbare aanvulling op cener Staatscommissie, belast met het doen van voorstelde gegevens uit den Ind. archipe]. . Want ook de contrdle len met betrekking tot de wotgeving van N.-f. op der inlandsche namen en aanwendingen, in Malaka aan de privaarccttelijk gebied, terwijl hij boven- dien als eene zijde, en in de Filippijnen aan de andere zijde, is een Commissaris van verscliillende jiiyvr- heids- of niet te verwerpen hulpjind bij het aanwijzen der handelsondernemingen optrad. Hij were! in 1897 Indische medicinale planten.

Nog is voor de kennis der inlandsche medicijnen van hij tot zijn dood too veruul(l< Hij overleed 8 Juni 191 J. waarde die der C h i n e e s c h e genees- m i d d e l e n, te ^-Gravenhage.

door de aloude en nog steeds onver- minder Veel word door hem gepubliccrrd in tijdschriften on voortdurende innige relat ies tusschen China en den dagbladen; voordrachten werden door hem ge- houden in Indischen archipel. De jneest bekende Europeesche het Ind. Genootschap over het onderwijs in N.-Indie en gescliften over Chineseele genees- middelen zijn D. over de financ. verhouding tusschen Indie en het Hanbury's "Notes on Cliineso Materia Medica" (in zijne moederland (22 Fcbr. 1876). Van zijne hand verscheen nog: Nederland en Incliii, eene finan- cieele beschouwing, Kott. 1883, hoofdzakelijk ten doel hebbende om tegenover dreigende tekorten op

de Staats- en Ind. begrotingen op de lichtzijden van den toestand te wijzen en te waarschuwen om niet in reactionnaire maatregelen, maar in doelmatig hervormingen in Indie, waaronder financiële decentralisatie, lieft te zoeken. Als Indisch journalist en specialiteit in de Stat.-Gen. heeft hij steeds voor Indische liberale staatkunde voorgestaan, met meer gevanceerde denkbeelden dan, bij zijne eerste benoeming tot lid der Tweede Kamer, door sommigen aan zijne coöstituenten ton aanzien van Indie werden toegeschreven. Een Open Brief van Mr. N. P. van den Berg aan zijn adres Bat. 1878, daarop doolende, heeft indertijd tot eenige polemiek in de pers aanleiding gegeven.

GENOOTSCHAPPEN. Hieronder volgen de als *genootschap* opgerichte instellingen, welke bevordering der wetenschap met betrekking tot Ned.-Indie ten doel hebben. Zie ook COMITIE, INSTITUTEN, MAATSCHAPPTJEN, SYNDICATEN, VEREENIGINGEN.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Dit genootschap, het eerste van dien aard dat door eene Euro-peesche natie in hare kolonien of overzeesche bezittingen werd gevestigd, werd opgeleijd 24 April 1778. Blijkens het voorbericht voor het eerste deel der werken van het Genootschap, dat van zijn oorsprong verslag geeft, is het Bataviaasch Genootschap eene dochter van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Bij gelegenheid van het 25jarig bestaan dier Maatschappij, 21 Mei 1777, werd het plan gevormd tot oprichting van een economischen tak van die Maatschappij, ook in de overzeesche gewesten. Maar dit denkbeeld heeft men reeds teratond laten varen. „De verre afstand van Europa — dus leest men in beoield voorbericht — en de uitgebreidheid der bezittingen, kantoren en residentien der Oost-Indische Compagnie, op de vaste kusten van Azie en de eilanden, vorderden, dat men die instelling van den economischen in ik in ecu afzondeel lijk (lenootschap veranderde, om er in de oecoonische van ons Nederlandsch-Indie de in-stelling naaistevrucht van te plukken en te verspreiden, als ware, geheet Ne(ler)andsch-Indisch tot de behuigen der Handelsschipsmaatschappij» in de gepubliceerde werken te halen”.

Afzondelingsbestuur. Het bestuur der Handelsschipsmaatschappij werd opgericht door J. C. M. Badmucker, raad extra-ordinaar van N.-I.: dirigecende leden: Mr. Jacob de Meyer, JoBia van Ipreen, J. Hooyman, S Burtlo, M. van Hooindorp, H. N. Laclé, Jacobus van der Stegge, Mr. Egbert Blonihert, Mr. V. Gevers en Secretaris F. baron von Wurmb.

De oprichters stelden zich voor in de eerste plaats binnen den kring van des Genootschaps onderzoekingen te bevatten alle onderwerpen, (die zouden kunnen) Hitrokken ton nulte van landbouw, koophandel en de bijzondere welvaart van Nederlandsch-Indie, verder de bevordering van alle kunsten en wetenschappen, en zij zouden gretig alles ontvangen „wat betrekking heeft op de natuurlijke historie, de oudheden, zeden en gewoonten der Indische volken”. Uitdrukkelijk werd in het vastgestelde programma verklarerd dat het Genootschap geheel en al buiten den kring zijner onderzoekingen shiet „alle berichten, die de Oost-Indische Compagnie eenigszins zouden mogen aangaan”.

In 1878 heeft het Genootschap zijn honderdjarig

bestaan gevierd, bij welke golgenheid is uitgeveven een door den toenmaligen voorzitter, Mr. T. H. der Kindercn, bewerkt Gedenkboek, waarin de lotgevallen van het Genootschap uitvoerig zijn vermeld.

Evenals alle dergelijke instellingen heeft ook dit Genootschap met afwisselend geluk gearbeid. Het heeft tijden van groote werkzaamheid, maar ook tijden van indommeling gekend. O.a. het tydvak dat aan het Engelsche tusschenbestuur voorafging, kenmerkte zich voor het Genootschap door een staat van kwijning en verval, waanuit het werd opgeheven door Raffles, een warm vriend van letteren en wetenschappen, die doordrongen was van de noodzakelijkheid om de kennis van de Oostersche volken uit te breiden. Door de samenwerking van Raffles met zijne letterkundige vrienden Horsfield, Mackenzie, Leyden, Crawford en anderen was echter de Nederlandsche wetenschap genoezzaam geheel uit het Genootschap verdronen, zoodat de beide onder het Engelscho tusschen bestuur uitgegeven deelen der Verhandelingen geen noemenswaardige bijdragen van Nederlanderschen oorsprong bevatten. Door den schok, welke het vertrek der Engelsche leden veroorzaakte, zakte het Genootschap schier geheel ineen, maar door de belangstelling van den Gouverneur-Generaal Van der Capellen werd het tot een nieuw leven gewekt. Het bestuur van den Commissaris-Generaal Du Bus konmerkte zich door be-zuiniging bij uitnemendheid en vandaar ook een stilstand in de werkzaamheden des Genootschaps van 1826—1830. Onder het protectoraat van den nieuwen Gouverneur-Generaal J. Van den Bosch, zict men de belangstelling in den arbeid van het hM Genootschap weer ontvaken. Bijzonder gunstig ocliter was het tydvak na 1843 te noomen, omdat hetgeen het Genootschap sedert dat jaar in het licht heeft gegeven, ver overtreft hetgeen de vroegere jaren hadden opgeleverd. Hot nieuwe leven, waarmede het Genootschap werd beziel, was voor een groot deel te danken aan Dr. W. R. Baron van Hbevell.

Het programma van actie, dat in den loop der jaren menige wijziging onderging, omvat thans bevordering van de kennis der oudheid, geschiedenis, taal, land- en volkenkunde van den Indischen Archipel. De archeologische en ethnographische verzameling, de numismatische afdeling, het kabinet van preciosa en de bibliotheek zijn ondergebracht in hot in Grieksch-Dorischon styl in breed front opgetrokken *Museum* tot AVELtevreton, gelegen Ko-ningsplein. VVest zijde.

Het Genootschulp leeft daelelijk na zijn ontstaan do uitgtfte ondermonion van Verhandelingen. Daarvan zijn tot en met 1915 verschenen 61 deelen. Van het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, waaraan de uitgaaf in 1853 aanving, zijn vorachonen 57 deelen en van do Notulon, in 1857 aangevangon, 53 deelen. Tevens zijn uitgegeven: Catalogus dor bibliotheek met vervolgen; Catalogus dor ethnologische verzameling; Catalogus tier numismatische al'deeling; Catalogus der archaeologische verzameling (alle dezo catalogi thans zeer verouderd); Verslag van eeno verzameling Maloisch, Arabische, Javaansche en andere handschriften; Codicum arabicorum; Lyst van land-, zee-, rivier-, wind-, storm- en andere kaarten; ahmede jaarrapporten en kwart aalverslagen van den oud-lidkundigen dienst.

Blijkens de Indische begrooting ontvangt het Bataviaasch Genootschap jaarlijks eene subsidie van

GENOOTSCHAPPEN

het Gouvernement. Tot gewone leden worden al-
[方々] leen benoemd personen in N.-I. woonachtig, zij
■ betalen eene contributie van 40,— 'sjaars, be-
halve de ass. residenten en gewestelijke secretaris-
<genen, die / 30 en de controleurs B.B., die / 20 's jaars
) betalen.

In d i s c h G e n o o t s c h a p. Dit Genoot-
schap werd 26 Mei 1854 te 's-Gravenhage opgericht.
/ J' : „In afwijking met het eenige jaren te voren tot stand
V'' ■ gekomen Kon. Instituut voor de taal-, land- en vol-
f 如、 / kenkunde van Ned. Indie, dat een zuiver weten-

schappelijk karakter droeg, was het doel van het ge-
-nootschap gelegenheid te geven tot. beoefening en
bespreking van economisch-politische onderwerpen.

Volgens het laatst in de algemeene vergadering van
30 Mei 1914 vastgestelde reglement tracht het ge-
-nootschap de gemeenschappelijke belangen van de
Nederlandsche Kolonien en het moederland te be-
vorderen, in het bijzonder door a. het verspreiden van
kennis op koloniaal gebied, b. het veramenen
van hetgeen over koloniale staatkunde en staathuis-
houdkunde in druk verschijnt, c. het onderhouden
van betrekkingen met instellingen en personen in
binnen- en buitenland, wier arbeid geheel of in
deele ligt op koloniaal gebied. Van de Handelingen
van het Genootschap verschenen van 1854-1861
zeven octavo deeltjes, die, behalve verlagen van
gehouden vergaderingen, ook tai van biographien van
bevatten v on personen, die met Indie in betrek-
king hadden gestaan. Deze uitgaaf werd in 1861
veranderd in eene geregelde openbaar-making van de
stenographisch opgeteekende verslagen der avond-
vergaderingen, die vrij geregeld in de wintermaan-
den plaats hebben.

De bibliotheek van het genootschap vormt met die
van het Kon. Instituut hiervoor genoemd een geheel
onder de benaming „Koloniale Bibliotheek". De
contributie der J' eden bedraagt / 8 \$ jaars, de Ic
<len-donateurs, betalen / 500 in eons of tenminste
25 per jaar. Het genootschap stond 1 Mei 1915
met 40 instellingen door ruiling van werken in ver-
<-r binding.

Kon in klijk Ned er J a n d s c h A a r d -
rykskundig Genootschap, gevestigd
te Amsterdam, were! in 1873 opgericht onder den
naam Aardrijkskundig Genootschap, die in 1884 ge-
wijzigd word in Nederlandsch Aardrijkskundig Ge-
nootschap, waarop in 1888 vergunning werd verkre-
gen het predicaat „Koninklijk" aan te nemen,
hetgeen by de Statutenwijziging van J 890 is ge-
schied.

Het genootschap trachtte van den beginnic, naast
andere zuster erveren i gin gen, een belangrijk deel: zij-
ner werkzaamheid aan het onderzoek van Ned. Indie te
wijden. Dit bleek, aanvankelijk uit de keu- ze van den
Vorzitter Prof. P. J. Veth, later uit de meermalen
gewijzigde red act ie der Statu ten.

Langs verachillende wegen is het genootschap in die
richting werkzaam geweest.

Reeds op de eerste bijeenkomst were! besloten den
Minister van Kolonien te vei-zoeken aan de expedi. tie
naar Aj-jeh wetenschappelijke onderzoekers toe te
voegeijkort daarna begonnen de langdurige bc-
noeijingei) des genootschaps om de kennis van Nieuw-
Guinea te vermeederen en word de onder-
sraekingstocht naar Midden-Sumatra voorbereid, die in
1877 tot uitvoering kwam. Later werden de
onderzoekingen op de Keygroep door den Heer H. O. W.
Planten, op Celebes, Floreseldc) s van Prof. Wichmann
en de reizen van Dr. H. Ten Kate door het genootschap
bekostigd, gesteund of door aan-

vragen om subsidie bij de Rcgging in de hand gewerkt.
Op de periode door de bovengenoemde reizen
ingenomen, is een tijdvak gevolgd waarin het
genootschap zijn krachten meer op het onderzoek van
West-Indie concentreerde; het verloor echter Oost-Indie
niet uit het oog, getuigen de Zuidwest-Nieuw-Guinea-
expeditie door R. Posthumus Meyjes en E. J. de
Rochmont (1904 '05) en het onderzoek van Midden-
Celebes door den mijn- ingenieur E. C. Abend an on
(1910/11). Tot een in samenwerking met de
„Maatschappij ter Bevorde- ring van het Natuurkundig
Onderzoek der Neder- landsche Kolonien" te
oudememen onderzoek van de eilanden tusschen Celebes
en Nieuw-Guinea (met inbegr. van den zoogenaamden
Vogelkop) is in bc- ginsel besloten; het zou reeds
ondernomen zijn, zoo de Europeesche oorlog niet tai van
zwarigheden had in den weg gelegd. Dit onderzoek zal
nog jaren lang op de agenda blijven, daar het niet
uitsluitend aard-rij) <skundig zal worden opgevat. Mede
is in voorbe- reiding een geoniorphologisch onderzoek
van At jeh en Onderhoorigheden, waartoe ook de
bovenge- noemde Maatschappij zal medewerken en
waarme- de, behalve de rechtstreeksche uitkomsten, ge-
streefd word naar het verkrijgen van eene land-
schapsbeschrijving, die als model voor andere gewes-
ten zal kunnen gelden.

Voorts richtte het genootschap, reeds kort na de
stichting, aan ambtenaren in de Kolonien een aan- tal
vragen tot leiding van het onderzoek der door hen
bestuurde gewesten en noodigde hen uit de rc- sultaten
van dat onderzoek in het tijdschrift des ge- nootschaps te
publiceeren. De Indische hydrogra- fie, cartografic en de
geografische diensten wer- den in het tijdschrift en in de
vergaderingen mecr- nialen ter sprake gebracht; eene
beschrijving van den Archipel uit oceanografisch
oogpunt be- schouwd, waaraan verschillende
deskundigen hunne medewerking hebben toegezegd, is in
be working. Ue belang van het ethnografisch Museum te
Lx ; i- den werden, door de verschi) J' ende expedities,
naar vermogen behartigd. Ook de ethnologic were!
binnen den kring der genootschapsbcnoeiijingen
getrokken, laatstelijk (191G) door de uitzending van den
Heer J. E. Kreiner tot een n ad ere studio der bevolking
van At jeh en Onderhoorigheden. Ook dit onderzoek
geschiedt inet medewerking van de bovengenoemde
Maatschappij, doch geheel onder leiding van het Atjeh-
instituut. Over de triangulatie van Sumatra werden
adressen tot de regeening gericht ; reizigers . en
geleerden, die Indie voor hunne studien bezoch- ten
werden bij de Regeering en ambtenaren aanbo- volen;
vraagpunten op koloniisatie en emigratie be- trekking
hebbende werden door deskundigen ingc- leid en
besproken. Dat het tijdschrift dezer Veree- niging dus
velc oorspronkelijke bijdragen en kaarlen over Ned.-
Indie kon publiceeren, volgt uit aj het bovenstaande
vanzelf. Zoo weiden in de all(; rlaat- ste jaren de
uitkomsten van de Militaire explorat ic van Nieuw-
Guinea, met den meesten goe'd, in het tijdschrift
gepubliceerd; voorloopig blijft dat daar- voor de besto
en feitlijk eenige bron. Nevens het tijdschrift zagen
verehillende afzonderlijke werken over gedeelten van
Ned.-Indie het licht. Onder handen is lhaj)8 het werk:
„Geologische en geogra- phische doorkruis) tigen van
Midden-Celebes" door E. C. Abendanon, waarvan het I
weed e deel op het laatst van 1915 verschenen is/leAtlas
kwam in 1916 gereed.

Een Atlas van de Nederlandsche Kolonien (Oost en
West) is thans in bewerking en zal binnen enkele

iaeren wel in don hunclod gebracht kunnen worden.

Behalve over de gewone inkomsten, bcschikt het genootschap over die van twee door belangstellenden bijgebrachte fondsen: het Vcth-Fonds en het Junguhun-Fonds. Do bestemming dier fondsen is dat zij aan do ontwikkeling der kennis van de koto-nien ten goede moeten komen.

De latere Voorzitters van het Genootschap, de HH. Vratcgc, Kan, Groeneveldt en IJzerman, hidden het onderzoek van Ned.-Indic steeds hoog op de agenda der werkzaamheden en volgden de vanouds getrokken lijnen door het steunen van reizigers, het aanknoopen van verbandingen met Indie, het doen houden van voordrachten, het voorzien in de rege-ling der schrijfwijze van plaatsnamen, het doen be-spreken der literatuur over Ned.-Indie enz. De jongste krachtige poging tot het verspreiden van kennis en het opwekken van belangstelEng was de in 1913 te Amsterdam gehouden „Koloniaal Aardrijks- kundige Tcntoonstelling", waarvan de catalogue eenige blijvende waarde heeft.

Het tijdschrift verscheen aanvankelijk in kwarto-formaat, later in octavo. De eerste serie (1876- 1883) bevat zeven deelen en drie deelen Bybladen. De tweede serie, die tot op heden voortloopt, brak met hetstelsel van bijbladen en verscheen in octavo- formaat. De eerste zes deelen dezer serie (1884— 1899) waren verdeeld in „Verslagen en Aardrijks- kundige mededeelingen" en „Meer uitgebreide ar- tikelen": de splitsing is later niet meer gevolgd. De meeste jaargangen verschenen in twee deelen ; die van den allerlaatsten tijd kunnen, door gebruik van k loin ere letter en dunner papier weder tot een deel gebonden worden.

Het genootschap heeft eene bibliotheek van circa 5000 nummers, welke in beheer en bruikleen is bij die der Universiteit van Amsterdam. Behalve <lc boeken zijn talrijke scriven van de sedert jaren, door ruilverkeer, on l van gen buitenlandse tijdschri- lei aanwezig ; aan die seriein ontcent de Bibio- theek eigciilijk hare waarde. Ook bezit het genoot- schap eene kaartenverzameling van enige tiendu- zcrlc iummers, die terzelfder plaats bewaard wor<lc, maar noy niei gcheel geinventariscerdis. Doze lautste 7, wv belangrijke verzameling is, sedert de op- rieling van h<c « genootschap, juist op Nederlandsch koloninal gebird, nogai volledig bijgehouden.

(J e o l o g i e h m i j t i l o u w k u n d i g G c - n < > t s < ■ l) a p v o o r X e (l * r l a n < l n K o - l l > i) i < > i i .

1) < > z - Veielining onstond uit de sainsmelting < l c t r e c : < l s respectivelijk Kinds 9 < Juli l) 04 en 11 Nov. 1911 bestaande Ned. Mijnbouwkundige Vg en NoderL Geol. Vg, welke daarbij werden omgezet in de Mijnbouw. < > n Gtiologische sect ion van het Geol. Mijniioiijk. GenootKchap voor Nederland en Kolo- ni(- n. De oprichting had l) Alaaft 1912 te Delft plants voor den t ijd van 29 jaar. do zetel der Vereeniging is te 's- iJravenhagc gevestigd. Het doel van hot genootschap is blijkeDs do statuten onder meer het be- vorderen der mijnbouw. en geol. wetenschappen in(: n ineeHtuigbreiden zin, vooral met betrekking tot Nederland en Kolonien, het opwekken in ruimen kring iij)Nederland en Kolonien van belangstelling voor mijnbouw on geologic.

De contribute : bedraagt / 5 voor eene sectie, / 8 voor tweescctien.Het genootschap geeft uit een jaar- boek en wetensch. verhandelingciii vtn mijnbouwk. of geol. aard, die op ongeregelde tijden verschijnen. Einde 1914 had hot aantal leden (cere, gewonc en buitengewone) het 1000-tal overschrelen.

GENOTRECHT, zie GROND (RECHTEN OP DEN).

GENTENG. District met gelijknamig hoofdplaats van de contrdle-afdeling van dien naam, afdeling on regentschap Banjocwangi* residentie Besoekei. Het heeft eene oppervlaEte van bijna 2000 K.M.² en telt 30 dcsa's. Aangezien het district in 1905 (waarin de laatste volkstelling gehouden is) nog niet bestond, kan hot aantal inwonera, dat tenge- volge van transmigratie uit Midden- en Oost-Java jaarlijks aanzienlijk blijft toenemen, niet opgegeven worden. In dit district komen vele crfpachtsperce- len voor, waarop voornamelijk koffie, rubber en klappers verbouwd worden. De bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Javaanse emigranten en hunne afstammelingen, die de wocste gronden ontginnen. Op de erfpahtsperceelen werken uitsluitend Madoe- reezen.

Door de spoorlijn Ban joe wan gi - Dj ember is de geiseleerde ligging van 'Seze strek opgeheven, ter- wijl door weganaanleg, verbetering van irrigatie en het aanleggen van een smalspoorlijn (Rogodjampi- Tjloering-Genteng-Kalisetail) de Regeering veel doet om deze uiterst vruchtbare strek in ontwikkeling te brengen. Vooral het onderdistrict Kalibaroe heeft veel handel en vertier gekregen.

GENTENG (OEDJOENG), zuidwestelijk kaap van de bergachtige zuidkust der Pranger Regentschappen. Dicht hierbij wordt de geheel onbeworUe kust Yfit en dan bezocht voor de inzameling van de eieren van zeeschildpadden (vgl. J. F. van Benne- len, uit Indie, biz. 179 vlg.)

GENTrSCH. Zie TORADJA'SCHE TALEN.

GENTOENGAN (JAV.). Zie BISCHOFIA.

GENUEEZEN IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL (DE). Ook Genua heeft getracht, in de Malei- schen Archipel als concurrent dor Nederlandscho Oost-Indische Compagnie op te treden. In 1647 was daar kapitaal bycngbracht, grootendeels door Ne- derlandsche kooplieden, te Amsterdam en te Genua veil- blijhoudende, waarvoor te Zanudam twee sche- pen werden gebouwd, die in October van dat jaar bij Texel zeilree lagen. De Bewindhcbbers onzer O.-I.C. waa- schuwden Gouverneur-Generaal en Raden, wat hun te wachten stond, en gelasten hun, indien Ne- derlanders aan boor d van die schepen in Indie moch- ten worden aangetroffen, deze daaruit te lichten, krachtens de bepalingen door de Staten-Gencraal op dit punt gemaakt; terwijl hun tevens werd aangeschrcven, die schepen niet too te laten in de st reken in ons bezit of in handelsplaatsen, waar- inde wij monopolie-contracten had den gesloten.

In Maart 1649 kwamen de schepen na con moeite- volle reis aan de Westkust van Sumatra. Zij detten Tikoe, Priaman en Salida aan, heschen do Neder- landsche vlag en de inlanders, op die schepen zoo- vcllo Nederlanders ziende en daaronder personen, welke reeds vroeger daar met de schepen der O.-I.C. waren geweest, zagen die bodems voor Nedcrland- sche aan. Do scheepsoffden trachten hierhandl op te drijven, ginds roofden en plunderden zij inlandsche vaartigen. Dit baarde groot on rust onder de bc- volking Djct alleen, maar ook bij cle Atjohsche regee- ring, waaronder cle door do schopen bezochto gedcel- ten van Sumatra's Westkust behoorden. Op die kust werden op verschilleide plaatsen vorsterkingen tegon de vormcndo Nederlandscho schepen opge- worpen en in Atjoh werd on deze con andere rcdce- nen do Nederlandscho resident con zij n o ondergeschik- ten zoo zorgvuldig bewaakt, dat hot aan golangen* achap deed donkon. Niet zondor mocito word later con op de Westkust dn in Atjoh hot wantrouwen te-

gen de Nederlanders, door deze hun niet te wijten handelingen opgewekt, weggenomen.

Inraiddels waren do beide schepen 15 April in Straat Soenda aangekomen. Hier werden zij opge- wacht door Nederlandsche jachten en naar Batavia opgebracht. Het bleek, dat twee-derden der bemanning Nederlanders waren, daaronder de „commandeur” en meest al de scheepsofficieren en handels- cominiezen. Zij werden van de schepen gelicht en de meerderheid ging in dienst onzer O.-I.C. over. De niet - Ned er land ers werden daarop, evcvals de sche- pen, in vrijheid gesteld, maar het verzoek der op die bodems aanwezige Geneuesche edellieden, welke- hulp verzochten, nu zij te zwak van volk waren ge- worden, om den terugtocht te aanvaarden, werd af- geslagen. Ten slotte moesten zij de schepen verko- pen en gin gen hoofden en bemanning a Is passagiers op de bodems der Compagnie terug naar Europa. De onderneming was geheelte niet gelooopen, en de vrees van de bestuurders der O.-I.C. dat de Geneuezen vasten voet zouden krijgen, ook op Macao en in Japan, was weggenomen. Toch werd de houding van Gouverneur-Generaal en Raden tegenoverde Neder- landsche schepelingen door de Bewindhebbers af- gekeurd ; zij hadden „verkeerde barmherticheit gebuikt, ende al te slap gecproedce”. Op die wijze zoude het den „ondercruijpers van Cjompagnies han- del niet aan volck breecken”. Het blijkt echter niet, dat de Geneuezen ooit weder daartoe pogin- gen hebben in t werk gesteld.

Literaluury^A. P. vau dcii Berg, De Oost-Indische f Compagnie de^A Edelen van Genua (1648—1649) in fief-T : v. h. Bat. Gen., XXIV (1877), bl. 442 — 474 ; J. E. Heeres, Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel, III, bl. LB-, 459,463 vv., 490, 494, 499. J. E. H.

GEOLOGIE. De kennis omtrent do geologische he- gesteldheid van de Nederlandsche bezittingen in den Oost- Indischen Arc hipel is nog min of meet frag- mentarisch en het onderzoek verkeert nagenoeg nog geheel in het eerste stadium, dat van algemeene verkenning. Wanneer men de groote uitgestrektheid van het gebied, de vcrsnijpering in tallooze grotere en kleinere eilanden en de dikwijls jnoeilijke toegan- kelijheid daarvan in aanmerking neemt, bestaat er geen reden zich hierover te verbazer ; men bedenke slechts, hoeveel vragen betreffende dicht bevolkte en intensief ontgonnen cultuurianden nog onbeant- woord zyn gebleven. A Is de pioniers van het gcolo- gisch onderzoek in Nederlandsch- Indie uit de eerste helft der vorige ceuw moeten Reinwardt, Horner, Skwamer, Macklot, Hasskarl, Korhals en bovenal F. W. Jvvh/huhn (f 1864) genoemd worden; na 1850 be- ginnen langzamerhand de exj)loraties naar het voor- komen van nuttigo delfstoffen door de ambtenaren van het Indische Mijnezen in bijna alle deelen van den Archipel. Vooral in de laatste drie decennien is onze kennis in dit opzicht zeer sterk vermeerderd dooi talrijke onderzoekingsochten, waai aan de na- men der ingenieurs C. J. van Schelle (f 1909), R. Fen- nema (f 1897), N. Wing Easton, R. D.M. Verbeek, H. A. Brouwer en van zoovele anderei roemvol ver- bonden zijn. Behalve door deze direct vanwege liet Gou- vemeint ingestelde onderzoekingen is de uitbrei- ding van onze kennis ook krachtig bevorderd door den arbeid van een groot aantal andere natuuronder- zoekers, van wie als enkelen der meest op den voor- grond tredenden genoemd moeten worden: F. von Hoch^AstelUr (f 1884), K. Martin^A, A. Wichmann, G. Boehm (t 1913) G. A ^AFNolengraaff, J. Wanner, K. Denver, P. en F. Sarasin, J. Elbert, A. Toi

ler, W. Volz, E. C. Abendanon, L. RutUjn enz. Uit het bovenstaande is op te maken, clat cr reeds een zeer omvangrijke literatu^r over de geologie van Nederlansch-Indie bestaat, waarvoor hier tot plaatse verwezen kan worden naar de vol- led ige bibliographic aangaande dit onderwerp, die wij van de hand van R. D. M. Verbeek bezitten: „Op-gave van geschriften over geologic en mijnbouw van Nederlands Oost-Indic” door Dr. R. D. M. Verbeek m. i., Verhandelingen van het Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap voor Ned. en Koi., Geol. Serie, Deel I, Tweede stuk, 's-Gravenhage, Dec. 1912 (2665 nummers). Een eerste vervolg op doze literatuurlijst verscheen eveneens in de bo- vcngnoeiende „Verhandelingen” ala Deel I, Vijfde stuk, Maart 1914 (101 nummers), en tweede vervolg als Deel I, Zovende stuk, Februari 1915 (88 nummers), een derde vervolg als Deel II, Derde stuk, Maart 1916 (110 nummers).

Een eerste geologische overzichtskaart van Ned- Indie, tevens diepzeekaart, werd in 1914 samen- gesteld dooi* E. C. Abendanon ni. i. en als Wandkaart op schaal 1 : 2.500.000 uitgegeven door het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap. In do volgende bladzijden is getracht, zoo beknopt mogelijk, een algemeen overzicht te geven van den huidige stand onzer kennis.

Alvorens echter de verscillende vormen, waaruit de bodem van den O. I. Archipel is opge- bouwd, in hunne natuurlijke volgorde te bespreken, willen wij eenige hoofdtrekken aangeven betreffende de geleidelijke ontwikkeling van dit deel der aard- korst, vanaf het zeer verre voideden tot op het tegen- woordig oogenblik. Hiervoor is het echter hoedig vooraf even de nieuwere opvattingen betreffende de ontwikkeling van de aardoppervlakte en de verdee- ling van land en zee in vroegere geologische perixlen te vermelden; de beknopte uiteenzetting daarvan is groolendeels ontleend aan Verbeek's „M6lukken- verslag” (Jaarb. v. h. Mijnv. in Nederl. Oost-Indie 1908, wetenschappelijk gedeelte).

Door E. Suetis werden de streken ojaarde, waar-ke boven-carbonische „GlossotcmHorc” aangetroien is, tot 66n reusachtig continen verccngd, dat zich in jong- palaeozoischen tijd van Zuid-Amerika, over Afrika en Zuid-Azii*, tot Australia zou uitgestrekt hebben. Tegen het einde der triasperiode werd dit g; - weldige land in een oostelijke en een westelijke hcllt verdeeld; het oostelijk deel, van Madagascar tot Au- stralic, word door hem Gondwana-land genocind. Dit hypothetische vasteland is thans bij na geheel bene- den de zeespiegel weggezonden; slechts Madagascar, Voor-Indie en Australic vormen er de over- blijfselen van. Ten Noorden daarvan bevond zich een la»ge zcegordel over Midden- Amrika, het Mid- dehandsche Zeegebied en den Himalaya naar Neder- landsch-Indii*, waarvoor Suess in 1893 den naam van “Tethys” invoerde. Totdize voorsteHing wordt men geloid door de verwantschap, welke bestaat tUHscheii de boven-palaeozoische en mesozoische inarieu c dierenwereld van Ned- rlandsch- Indie en die, be- waard in lagen van gelijkon ouderdom in BriUch- Indie en Zuid-Europa ; en zoo is men tot de onder- stelling gekomen van het bestaan van een ononder- broken zeeverbinding tusschen de genoemde streken gedurende het bo- ven - jalaeozoicum en niosozoicum. Volgens I faribestond in cocenen tijd die open verbinding niet nieer en was toen het gebied van den Archipel door tusschengelegene land van de Thetys ^A g- scheidcn, want de eocene vceekdier-fauna van Java toont reeds groote vei- schillen met die van Voor-Indie

en Europa. Noordelijk van de mesozoïsche „Middel-landsche zee” lag weer een complex van landmassa's en ondiepe biunnezeen. Uitgaande van het denk-beeld, dat doo hoogc plooiingsgebergten ontstaan op zwakke strooken van de aardkorst, die door de in- zinkende beweging der omringende vaste schollen — een gevolg van het algemeene inkrimpingsproces der aarde — samengeperst worden, kwam E. Havg in 1900 tot het aannemen van vijf grootc „continentalo blokken”, die in mesozoïschen tijd door breedc zee- armen gescheiden waren, waarin een sterke sedimentatie plaats greep. Door bewegingen dei aangrenzen- de „continenten” werd de dikke reeks van sedi/nen- ten in de voormalige zeearmen in tertiairen tijd samengeperst en tot hoogc gebergten opgeplooid en wij zien inderdaad, dat de jonge plooiingsgebergten (Nieuw-Guinea, Himalaya, Alpen, Andes enz.) zich juist ter plaatse dezer oude zeearmen of „geosyncli- nale strooken” bevinden. De mesozoïsche Tethys valt samen met een dezer geosynclinalen en de Oost- Indische Archipel ligt in het ontmoetingsgebied van deze „alpinc,^ geosynclinale strook met de „circumpacificke”. Passen we deze gedachten nu nader op het gebied van onzen Archipel toe, dan rijst dus de vraag, in hoeverre de Jigging en de aard der afzettingen gemet deze opvattingen zijn te rijmen. In de eer- ste plaats leert dan het karakter der sedimenten, dat hier ter plaatse sinds den boven-carbonischen tijd (de daaraan voorafgaande ontwikkelingsfasen buiten beschouwing gelaten) steeds een eilandene reld — een zee met verspreide grootere en kleinere landmassa's bestaan heeft, want we tref fen zeer veel mariene vormen aan, die in ondiepe tot matig diepe zeeën ontstaan zijn en van het land afkom- stigo bestanddelen bevatten. Intusschen zijn wer- klijke diepzee-sedimenten (afzettingen op den bodem van nider dan 4000 a 5000 M. diepe zeeën) eveneens vTegenwoordigd (o. a. in Centraal-Borneo), doch zij ti((l<n den achtergrond tegenover de grootc mc< j<h r!Hid van afzettingen in zeewater van veel giring< r<c diepe en in de nabijheid van kusten. In <l k p'val is de werkcJijke toestand, voor zoo ver daar- ov< i t hans !<• oordeelen valt, niet met de boven ver- mekle theorie in strijd. Maar het zijn vocral de4cto- ni' Hi' v< rr< iijfs)?l(?n van geologisch jongen datum, dm < rop \vijz<?n, dat Let gobied van den NedcrI. J nd ; Pli II Arclripl- l uerkciijk deel uitmaakt van een <l- r l ; > strooken van du aardkorst. Reeds de prae- cai li'>iiii.iche warn aan samenpersing en plooi- ing oiHi<-rwor< n gewest voor de uzfetting der bo- ven-carbonische en perniische lagen; de krachtigc bodfjnbevingen (vorming van hreuken en daar- langs plaats hebbende oijthcfingen en afschuivingen <h- r afzonderlijk? schollen), waaraan de Archipel in hoofclzaak zijn tegen woord igen vormt te dan ken lux'ft. zijn echt-r zeker post- eoeen en zelfs grooten- deels post-irioeoen Voomumelijk uit jong-tertiniren en kwartairen tijd dteent de geleidelijke opheffing der eilanden in het oostelijk dec] van den Archipel cii de vtu-zakking der tusschngEJegen schollen, waaromlo de diepe zeestraten en zeebekkens in de Molukkon oijtstaven zijn. Gwczcn zij hier sluchts op de gewckligo zeediepten oni Celebes en Timor on op do grootdiepte van de Banda-Zeo. Do zeer bolangrij- kc hooglevorHchillen, die men aldaar aantref, zijn to vrklarcn a ls een verschijnsel van breukvorming, van een vorming van naast elkaar gelegen horsten en slencken, hetgeen wecr een gevolg is van sanien- pci'Hingcn (plooiingen) der lagen op grootc diepte. De reeksen van opgeheven eilanden (horsten)correa- ponderen met de plooiingcn in de diepte, de grootc

zeediepten daartusschen met de plooidalen. Daaren- tegen vinden wij in hot westrijk deel van den Archipel, dat door zeer ondiepe zeeën met het vasteland van Azie samenhangt, die verschijnselen van zeer recente opheffing (opgeheven ytrandriffen) niet en het schijnt dus, alsof de bodembewegingen zich in den allerjongsten tijd beperkt hebben tot het gebied insschen Borneo en Australie. terwijle opheffingen, waardoor de jong- tertiairc vormen van Java, Sumatra en Borneo boven den zeespiegel gebracht zijn, van iets ouderen datum zijn. Het ontbreken van rifkalkterrassen bijv. aan Java's zuidkust i* intusschen ook te verklaren door de nawerking van in de richting der kustlijn loopende breuken. Dat het hier besproken gebied inderdaad deel uitmaakt van e6n of meer der bewegelijke zones in de aardkorst, waarin de jongste geologische perioden tot op heden in de diepte geweldige samcnpeiffingen en plooiingen der aardlagen plaats vinden, blijkt evenwel voldoen- de uit de besproken verschijnselen, die ook met de vulkanische verschijnselen in nauw verband staan. De Oostelijk Archipel staal onder den zijde- lingschen druk van de Aziatische landmassa's eener- zijds, waaoce Sumatra, Java en Borneo behooren, en de A\jstralische lundmassa's anderzijds.

In een werk als de Encyclopaedie van Neder- landsch- Indio, dat niet in de cerate plaats voor vak- geleerden bestemd is, moet een artikel over de geologic zich tot de hoofdzaken beperken en mag de be- handeling zich niet verliezen in detailbeschrijvingen, die toch uitteraard onvoldgdig zijn en gedeeltelijk ook op onderstellingen beru^ten, waarvoor nog geen volstrekt zekerheid bestaat. Alleen bij inachtn- ming van gx-ooto beknoptheid kan het hier inedege- deelde ook voor den belangstellenden leek leesbaar blijven en op deze wijze eenig nut stichten.

Het oudste lagencomplex, dat we in Nederlandsch Indio kennen en dat vooreerst nog niet verder onder- verdcld kan worden, wordt als den geheel sa- mengevat onder den naam van „oude schaliege- steencl7i” of „ov.de schiefe r!ormatie” (de „Maleische formatie” van W. Volz). Fossielen zijn er tot dus- verre niet in gevonden en wij kunnen met zekerheid alleen zeggen, dat deze sedimenten voor het boven-carboon zijn ontstaan: vermoedelijk zijn on- onder dezen naaw dus zoowel archaïsche als oud- en midden-paiaoczoïsche gesteenten vereenigd. A b en- danon is van nieening, dat do kristallijne schisten en de echte „oudc schiefers” van archaïschen en prae- cambrischen oudordom moeten zijn en in oud- en middcn-palaeozoïschen tijd een continen gevormd hebben, dat in hot gobied van den Archipel eerst in boven-carbonischen (respect, onder- peitnischen) tijd wccler onder zooniveau gedaald was ; de afwezigheid van fossiolen ware hiormede afloende verklaard. Hij noemdoditcontinent, hotwelk oockgcedelten van Z.O. Azid en Australis omvatte, Aequinoctia. Deze lag(?nrccks bestaat uit gneizen, glimmer- cn arafi- hoolschisten, phyllietcn en klcischalies, gi,auwacken, zandsteenen, kwart^ieten en kiczlschalies enz.; ook komen hier en daar tusscliengeschakolde kristal- lijnc kalksteenbanicn voor. Voor hetgootstegedeelte hebben wij in deze gestcenten dus met (meer of minder gemctamoiïoseerde) echte sedimenten to doen, enkele andere kunnen als metamorfe stollingsge- steenten beschouwd worden. In het algemeen is hun- ne Jigging sterk gestoord (opgooticht, geplooid, vorbro- ken). De „cucle schieferformatiic”, is reeds bekend van een groot aantal eilanden der Molukkenroep, van Celebes, Borneo, Banka, Billiton, Sumatra enz., dus over een uitgestrekt gebied van pen Archipel. In

verbinding hiernede koxne zure en basische stollingsgesteenten voor: granieten, diabazen, gabbro's, peridotieten, serpentijnen enz., die voor een deel klaarblijkelijk van iets jongeren datum zijn, omdat ze door de oude sedimenten heen zich een weg gebaan hebben, voor een ander deel echter stellig van gelijken ouderdom zijn als de oude schalies zelf, waarvan ze dan een integreerend bestanddeel uitmaken. De granieten, die in de Molukken hier en daar ook gangvormig in basische gesteenten voorkomen, zijn iets minder algemeen verspreid dan de laatstgenoemde stollingsgesteenten, maar zijn niettemin reeds op een groot aantal eilanden (Nicuw-Guinea, verschijpende eilanden der Molukken, Celebes, Borneo, Banka en Billiton, Sumatra) aangetroffen; op Java komt graniet daarentegen voor zoo ver bekend slechts zeer sporadisch aan de oppervlakte. Op Banka en Billiton zijn de granieten en de daauit langs pneumatolytischen weg gevormde greisgesteenten van groot praktisch belang als moedergesteenten van het tinerts, dat aldaar gewonnen wordt. Verschillen de granietvoorkomens zijn in den laatsten tijd echter als veel jonger opgevat; zoo is b.v. een gedeelte der granieten van Sumatra stellig jonger dan de boven genoemde, daar zij mesozoische sedimenten contact-metamorfe veranderd hebben, en in Midden-Celebes zelfs lag van zeer waarschijnlijk jong-cretaceischen en zelfs oud-eoceenen ouderdom.

De oudste lagengroep, waarvan de ouderdom door de aanwezigheid van fossielen met eenig nauwkeurigheid kon bepaald worden en die de „oudschalies" discordant bedekt, behoort tot het *boven-carboon* of het *onder-permi* fusulinenkalksteenen van Aliden-Sumatra (Padangse Bovenlanden, Djambi), kalkgesteenten met trilobieten, crinoiden en korallen van Noord-Sumatra, waarvan de fauna een opmerkelijke verwantschap vertoont met de boven-carbonische mariene fauna van Europa en Voor-Indië. Buiten Sumatra zijn deze lagen nog niet met zekerheid in den Archipel teruggevonden; daarentegen zijn van Timor, Letti, Roti, Savoe en waar-schijnlijk ook van andere Molukken, *permische* lagen (kalksteenen, mergels en zandsteenen) bekend, die op Sumatra schijnen te ontbreken. Het is intusschen volstrekt niet uitgesloten, dat men ten onrechte een ouderdomsverschil van eenige beteekenis heeft aangenomen tusschen het jong palaeozoicum van Timor en dat van Sumatra en dat in de toekomst een gedeelte van deze gesteenten op laatstgenoemd eiland eveneens als permisch zal opgevat worden. Blijkbaar zijn deze sedimenten reeds spoedig na hun ontstaan eveneens geplooid en gingen deze tectonische vrechijnselen weder gejaard met uitbarstingen van diabazei) en andere basische eruptiefgesteenten.

Vormingen uit de nu volgende *triasperiode* Remmen wij thans reeds op een groot aantal, veruitgelegen vindplaatsen (Beroer, Ceram, Timor, Rotti, Savoe, West-Borneo, Oost-Sumatra enz.) die grootendeels tot de *boven-triastische* gerekend worden blijkens de daarin voorkomende fossielen, die nog steeds, evenals in den boven-carbonischen en permischen tijd, overeenstemming vertoonen met de aquivalente fauna van Voor-Indië en Europa. Van Timor zijn echter thans ook fauna's van *midden- en onder-triastischen* ouderdom bekend geworden. De door deze boventriastische lagengressie afgezette gesteenten, die op de reeds geplooidere oudere lagen werden gevormd, zijn kalksteenen, mergelige kleischalies, zandsteenen en kiezelgesteenten met radiolarien (volgens Verbeek gedeeltelijk als verkieselde

kalksteenen op te vatten) te omschrijven. Lagen van *triatischen* ouderdom zijn in den Indischen Archipel nog niet bekend; sommige lagen van Sumatra (Padangse Bovenlanden), die tot de haetische formatie gerekend werden, behooren volgens de jongste onderzoekingen van Wamer en Krumbek tot de *operc-trias*. Gedurende de *Juraperiode* ontontden eveneens over belangrijke uitgestrekte kalksteenen, mergels en kleischalies, welke aanwezigheids reeds vastgesteld is op Sumatra, Borneo, O. Celebes, Taliabo, Mangoli, Misool, Nicuw-Guinea, Boroer, Timor enz. De dichte kiezelgesteenten met radiolarien, die *Molengruauj* onder den naam van „Danaufarmatic" uit Centraal-Borneo beschreef, zijn vermoedelijk diepzeesedimenten uit den Juvatiid. Op Java zijn jurassische lagen nog niet bekend. De *Krijtjormidie*, is o. a. vertegenwoordigd door de vondsten op Taliabo, Mangoli en de Noordkust van Nicuw-Guinea (kalk-, mergel- en kleigesteenten), die tot het oude krijt behooren en door een dikke reeks van paarsroode kleischalies in Midden-Celebes, die volgens *Abendation* van jong-cretaceischen ouderdom moeten zijn (bij v. westelijk zijn op Latiardjong-gebergte). Verder westelijk zijn op Borneo verschillende etages der krijtformatie goed ontwikkeld, hoofdzakelijk in den vorm van zandsteenen, waarvan de jongste een brak- en zoetwaterforming is: op Sumatra (Djambi) is het voorkomen van neocom aangetoond, op Java dat van cenomaan. Gelijktijdig met de vorming der genoemde sedimenten uit het mesozoische tijdvak hadden doorbraken en injecties van allerlei eruptiefgesteenten plaats, die door *Verbeek* in twee groepen, die der oud-mesovulkanische en die der jong-mesovulkanische, verdeeld worden. Tot de eerste groep worden door hem gerekend melafieren, diabazen en porfierieten van Ambon, Timor, Halmahera, Borneo, Sumatra en Java, benevens sommige granieten van Sumatra, tot de tweede groep anderszins en dacieten van Ambon en de Oeliasers en diverse basische eruptiva van Borneo en Java.

Wij zijn thans genaderd tot de kaenozoische vormingen, die voor een groot gedeelte de oppervlakte van den Indischen bodem uitmaken. Scrimmen uit den *oud-tertiairen* tijd (eocen en oligoceen) zijn in onzen archipel den belangrijkste rol en zijn als allerlei kalkgesteenten met nummulieten, ortho-phragminen (orboiden in trechthoekige mediaankamers) en alveolinen (bij v. van Boroer, Co rain, Halmahera, Nicuw-Guinea, Celebes, Misool, Timor, Borneo en Java bekend: de fossielrijke mergels van Nangoelan (Residentie J)okjakarta, Java) worden door *Marlin* als boven-eocen beschouwd. In het westelijk deel van den Archipel (Sumatra, Java, Borneo, West-Celebes) nee mt dit lagencomplex aan de basis een littorale en marine facies aan en is als zandsteenen met kleischalies en kooHagen ontwikkeld, die in het oostelijk deel geheel schijnen te ontbreken, terwijl omgekeerd op Sumatra de nummulietengesteenten nog niet zijn aangetroffen. Het eocen van Nederlandsch-Indië maakt deel uit van de langgestrekte zone van oud-tertiaire zeevormingen, die zich van Nieuw-Caledonië in het Oosten over den Indischen Archipel en Voor-Indië naar Zuid-Europa en Noord-Afrika uitstrekt. Na de vorming der oud-tertiaire lagen hadden weder ingrijpende wijzigingen in de verdeling van land en water plaats, als gevolg van bodembewegingen, die gepaard gingen met erupties van stollingsgesteenten; landverbindingen verdwenen door verzakking onder den zeespiegel en elders werd de zeebodem door oprijzing drooggelegd,

zoodit kleinere cilanden tot een geheel vereenigd ! werden. Het raerendde der tegenwoordige cilanden bevond zich toen echter nog grootendeels beneden het zee-niveau, zoodat vormen uit den *mioceneen* tijd bijna overal in den Archipel een groot aandeel in de vorming van den bodem hebben. Nu eens bestaan de miocene lagen geheel uit tot afzettinggeko-mcn. groever of fijner gruis van oudere gesteenten (breccien, conglomeraten, zandsteenen), dan weder is het fijne gruis met een kalkbindmiddel verbonden en ontstaan fossielrijke mergels en kalksteenen met foraminiferen (Cypidocyclinen (orbitoiden met ronde of spatelvormige mediaankamera), miogypsin's en talrijke andere). Ten gevolge van krachtige bodem-bewegingen werden deze lagen daarna gepluoid en verschoven, en verzeen op de eene plaats door op-heffing boven de zee, zoodat men ze tegenwoordig soms op aanzienlijke hoogte aantreft, terwijl zij op andere plaatsen op dalende aardschollen tot groote diepte wegzakten. In den *plioceenen* en *plioceenen* tijd bleven deze bewegingen in de aardkorst voort-duren: nabij de kusten der langzaam uit de zee oprijzende eilanden in den oostelijken Archipel vormden zich lagen, hetzij van grint, zand, klei en mergel, of van koraalriffen, die tenslotte boven het zee-niveau werden opgeheven; daarna herhaalde zich het zelfde sedimentatieproces, tot de nieuw gevormde lagen op hunne plaats buiten bereik van het zee water kwamen te liggen, enz. Op deze wijze is te verklaren, hoe op de meeste eilanden in het oostelijk deel van den Archipel een geheel reeks van terrasvormig boven elkaar gelegen, en go veer horizontale rijkalken (verbonden met mergels, oesterbanken en andere kustvormingen) ontstaan is, waarvan de ouderdom stijgt met den afstand tot den zeespiegel en die de oudere gesteenten als in een pantser insluiten en om-korsten. *Verbeek* vat deze lagen onder den naam van „koraalkalkformatie" samen ; de laagere gesteenten behoren stellig reeds geheel tot het plioceen, de hoogere rijkalken zijn of geheel of grootendeels plioceen. Voor deze rijkalkstrassen wordt ook wel den naam „karang" gebruikt. Dat zich in de hedendaagse Oceanië aan de kusten eveneens nog afzettingen van coïgloineraten, zanden, mergels, schelpgruis- en organogem* kalksteenen vormen, behoeft nauwelijks vermindering ; ook de recente afzettingen van grondwateren worden slechts

op Borneo, Java en Sumatraspelen en kwailaire vormen, dikwijls in aanzienlijke dikten, eveneens een belangrijk element, nuriir vei toom-n niet-den terrassenbouw der eilanden. (Lijkt- t ilajkl(i), li(t)-geen in verband staat met de ringe diepte der zee, die deze cilanden van het vasteland van Azië scheiden. In jong-plioceenen en kwartairen tijd was het westelijk deel van den Archipel zelfs met Azië verbonden, blijkens daar gevonden fossiele verbraten.

De trilitaire formatie beval zeer belangrijke delven tot Don, (in wei het oud-tertiair of coccen de goede Indië) ; steenkolen, de miocene formatie de petro-Indië.

De krachtige bewegingen in de aardkorst, die in het gebied van den Oost-Indischen Archipel sinds het oud-tertiair met afwisselende tijdsleil plaats hadden, gincii — en gaan ook nog lieden — gepaard met vulkanische (ruptief- en het te voorschijn treden van allerlei eruptiefgesteenten met de daarbij behoort-losse uitworpelen (tuffen). *Verbeek* beschouwt de leucit- en nefeliengesteenten van de westkust van Celebes als oud-miocene, de andesieten en basalten van diverse Molukken, Celebes, Borneo, Java en

Sumatra met de daarmee verbonden breccien en tuffen, voor zooverre ze tenminste niet kwartairen recent zijn, als miocene. De jonge gelaagde vulkaan-bergen zijn grootendeels opgebouwd in den plioceenen tijd en groeien gedeeltelijk ook nog in den tegenwoordigen tijd aan (werkende vulkanen); de uitvloeiende lava's bestaan uit pyroxeen-andesiet en basalt en worden vergezeld door fijnverdeelde tot tot afzetting gekomen vulkanische producten (breccien, puimsteen, tuffen, asch) en daarmee overeenstemmende sanienstelling. Zeer bekend zijn de groote vulkanische kegelbergen van Java en Sumatra : in het oostelijk deel van den Archipel zijn ze in 4 groepen te verdeelen: de vulkanen der kleine Soenda-cilanden, de kringvormig gerangschikte vulkanen in de Banda-Z?c, de Mado-groep en de Hflaiahe-ra-groep.

Ter wille van de overzichtelijkheid mogen thans nog de belangrijkste onderdelen van het gebied van den O. I. Archipel uitzonderlijk besproken worden, waarbij men dus de op elk eiland betrekking hebben-de feiten, die in het bovenstaande algemeen overzigt vermeld zijn, samengevat en aangevuld vindt.

Java. Afgezien van de Karimom-Djawa eilanden, die administratief tot de residentie Semarang behooren, ren, zijn de „oude schaliegestenten" op Java nog niet met zekerheid aangetoond en komen de met hen verbonden granietgesteenten hier slechts uiterst sporadisch aan de oppervlakte. (De genoemde eilanden vormen het Z.oostelijk uiteinde van de reeks van oude gesteenten op Malakka, den Riouw-Lingga archipel, Singkep, Banka en Billiton, die ongeveer evenwijdig aan de lengterichting van Sumatra gerangschikt liggen op geologisch ook nauw bijeen behoeven). Ook Trias en Juraschijnen nergens op Java de oppervlakte te bereiken. Van cretaceische sedimenten (conomaan) kent men enkele ligplaatsen, bijv. in de Preanger en op de grens der residenties Banjoemas op Kedoe. Oud-tertiaire lagen zijn reeds van meer betekenis voor Java's oppervlakte. Het zijn vooral allerlei kalk- en mergel-gesteenten met nummulieten; voor de aan gastropoden rijke mergels en kleilagen van Nangoelan (residentie Djokjakarta) kon *Martin* een boven-eoceenen ouderdom vaststellen. Aan de basis van het oud-tertiair komt een lagencomplex van zandsteenen en kleischalies met ingesloten koollagen voor. Een zeer groot gedeelte van de oppervlakte van Java's bodem — men sprak wel eens van bijna 99% — is jongere dan pulacogeen. Jong-tertiaire mariene sedimenten (mibceen en plioceen) bereiken in den ondergrond van het laagland en heuvellandschap in het Noorden van het eiland geweldige dikten en nemen eveneens in aanzienlijke mate aan de samenstelling van het bergland deel, waar ze tot groote hoogten boven zee-niveau zijn opgeheven en in verbinding met o verbiijfsolen van miocene vulkanen worden aange-troffen. Hot mariene miocene rust hier vaak op oud-vulkanisch gesteente (andosiet) en is ook grooten-deels uit grover en (fijner gruis dezer gesteenten opgebouwd, dat in een ondiepe zee werd afgezet en, door toetreding van een kalkcement, mergels en kalksteenen vormde, terwijl deze lagen met marione fossielen, ook in nauw verband met oud-vulkanische sedimenten zonder dierlijke resten (breccien, tuffen, asch- en puimsteenlagen) voorkomen. De eveneens zeer verbreide plioceene zeevormingen (mergels, zandmergels en kleilagen) vertoonen in't algemeen dezelfde ondiep-water facies als de miocene gesteenten. Volgens *Rutten* vertoonen deze cocnogen lagen overal op Java als regel zeer intensieve plooiing in scherp

synclynalen en antidualen en is zwakkepluiging uitzondering; blijkbaar zijn ze na hun voiming nog aan krachtige drukwerkingen blootgesteld geweest. Daarna begint de vorming der jonge vulkanbergen, die het tegenwoordig reliëf van het eiland grootendeels beheerschen, want de oudere (miocene) vulkanische gesteenten komen niet hooger dan tot circa 2000 M. en de miocene gelaagde vormen niet hooger dan tot circa 1400 M. voor. Do groote hoeveelheid van het door de jonge vulkanen uitgeworpen materiaal, door het stroomende water verder over den bodom uitgebreid, loogde den bodom op, vulde de openingen tusssen de afzonderlijke vulkaan-eilanden, en deed aldus het langgestrekte Java ontstaan. In de ondiepe Java-zee heeft ook nog voortdurend aanslibbing nan de Noordkust van het eiland plaats, zoodat een duivale vlakte ontstaan is, die zich hier en daar in de rivierdalen ook verder het land in voortzet.

Sumatra. De kern van den Sumatraanschen bodom wordt gevormd door de „oude schaliegesteenten“ van praecarbonischen, doch overigens niet na der te preciseren ouderdom. Terwijl deze lagen in het oostelijk verlengde van Sumatra, het eiland Java, nergens meer de oppervlakte bereiken, is dit op Sumatra op talrijke plaatsen het geval; zij zijn vergezeld van graniet en kwartsporfieren en van talrijke basische stollingsgesteenten, namelijk olivijn-gesteenten, gabbro's en serpentijnen, die misschien voor een deel reeds jonger (mesozoisch) zijn. In Noord- en Midden-Sumatra volgt hierop discordant een complex van boven-carbonische kalksteelagen met fusulinen en crinoiden; lagen van permischen ouderdom zijn tot dusverre op Sumatra nog niet aangetoond, tenzij men het genoemde boveucarbon inderdaad als is onderpermisch wil beschouwen, waarvoor palaeontologisch wel iets te zeggen valt. Daarentegen zijn zandsteenen en kleischalies, die blijkens de daarin voorkomende fossielen tot de boven-trias behooren, in de residentie Sumatra's Oostkust en in de Padangsche Bovenlanden gevonden, en vermoedelijk in de toekomst blijkend, dat sedimenten van het oudere mesozoicum algemeener voorkomen dan thans bekend is. Hetzelfde geldt voor de afzettingen van de Jura-periode, die op Sumatra reeds op verschillende punten zijn aangetoond; *Tobler* heeft geconstateerd, dat een gedeelte van betgeen vroeger tot de „oude schiefers“ werd gerekend inderdaad als is metamorfe Jura is op te vatten. Ook afzettingen uit het cretaceische tijdvak zijn aangetroffen, waarvan de eerste vertegenwoordigers in Djambi zijn gevonden (neocom volgens *Tobler*). Het oud-tertiair neemt een belangrijk aandeel aan de samenstelling van den bovengrond en zal zich waarschijnlijk onder de bedekking van jongere lagen nog veel verder uitstreken. De hie-toe behoorende nummulietenkalksteenen zijn opnielkerwijze op Sumatra nog onbekend en schijnen geheel vervangen te zijn door de paralische (in lage moerassige vlakten gevormde) Jagengroep van zandsteenen, kleischalies en ingesloten koollagen, die we ook op Java onder de eocene kalkgesteenten aantreffen. De kool van het bekende, van Gouvernementswege ontgonnen Ombilien-kolenveld behoort tot deze formatie; aan de basis daarvan volgt een oudere étage van mergelige leien met adrukken van visschen en planten, die wellicht niet meer eocene, maar reeds jong-cretaceisch is. De jong-tertiaire lagen (kleilagen, mergels, kalksteenen met orbitoiden) zijn zeer algemeen verspreid en reiken bijv. in de Padangsche Bovenlanden tot 1100 M. boven zee; tij-

dens en na hunne vorming hadden uitbaringen en injecties van eruptiefgesteenten (amfibool- en pyroxeenandesieten, basaltic) plaats, die, met de begreide tuffen en breccien, eén geheel met de jong-tertiaire formatio vormen. Deze gesteenten koinen in den regel als afzonderlijke ruggen en zelfstandige koepelvormige vulkanbergjes in het landschap voor. Door *H. Hirschi* worden ons langzamerhand de gunstige invloed van deze doofbraken van andesieten enz. in Zuid-Sumatra op de kwaliteit der omringende, jong-tertiaire bruinkolen; door de contact-werking is in breedte zones om de stollingsgesteenten een kool ontstaan van belangrijk hooger verbrandingswaarde dan de onveranderde bruinkool.

Evenals op Java dateeren de hooge kegelvormige jonge vulkanen uit kwartairen tijd en hunne productie bedekken dus allerwege het jong-tertiair; in uitgewerkte en verstopte kraters ontstonden laterdekkende kratermeren. Het overvloedige vulkanische materiaal werd door de rivieren verder getransporteerd en over de lagor liggende vlakten uitgespreid, zoodat de uitgestrekte plistoocene en recente afzettingen langs de Noordkust ontstonden, die zich nog voortdurend zeewaarts uitbreiden. De ophoofing van den bodom in de goote, moerassige laag-vlakte tot buiten bereik van het zeewater is dus van geologisch zeer jongen datum.

Borneo. In Westelijk en Centraal-Borneo is de aanwezigheid van schaliegesteenten over groote uitgestrektheden aangetoond, terwijl hun voorkomen in Zuidoost-Borneo nog denigszins onzeker is. Daar boven-carbonische en permische lagen tot dusverre nog niet zijn gevonden, kunnen we aangaande hun ouderdom slechts zeggen, dat ze zeker ouder zijn dan triassisch. Het zijn hier vlakspijltende phyliten met talrijke kwartssnoeren in sterk gestoorde ligging, en in contact met deze gesteenten treden groote granietmassieven aan de oppervlakte Daarop volgen kleischalies en zandsteenen van de boven-trias, vergezeld van talrijke stollingsgesteenten, die nu eens als plaatvormige intmsieve massa's en dan weder gangvormig of zelfstandig reliëfvormend voorkomen. In West-Borneo wordt deze lagengroep concordant bedekt door een reeks van zandfiteenen, kleien en mergelschalieën, waarluschen ook kiezelgesteenten met radiolieren liggen; volgens *Whuj Easton* vertegenwoordigt dit complex de onder-Lias en is mogelijk adjuvalent met den decl der Danau-formatic van Centraal-Borneo, die analoog sanien-gesteel is. Op de oudere Lias rust u in West-Borneo in ouderlinge concordantie verschiellen jongen; Jura-horizonten (boven-Lias, Dogger, misschien ook Malm), bestaand uit zandsteenen, kleien en mergelschalies, met enkele ingesloten kalksteenbanken, waarin verschillende fosielhoudende niveaus waargenomen zijn. De cretaceische sedimenten bezitten een dergelijk petrografisch karakter, doch de zand-steen zijn sterk overheerschend. Het voorkomen van tot het onder-krijt behoorende lagen is twijfelachtig; daarentegen is dat van boven-krijt met kerheid vastgesteld (nemenam in West-Borneo, Centraal-Borneo, en in Oost-Borneo) en tot het jongste krijt schijnt ten in Centraal-Borneo voorkomende zoetwatervorming te behooren. Tusssen de krijtlagei komen ook ken en platoji van eruptiefgesteenten voor. Het oud-tertiair treffen we in Zuid-Oost-Borneo weer aan als de ook van Java en Sumatra bekende zandsteen-lage met koollagei) (o a. op het eiland Poeloe Laet); op het voorkomen der iets jongere kalk- en mergelgesteenten met nummulieten is op Borneo geconstateerd. In West-Borneo schijnt

het oud-tertiair te ontbreken ten Westen van den meridiaan van Taj an, maar het verkrijgt verdor oostlyk een groote ontwikkeling in don vurm van een brakwatcrzfotzing (zandstouen on klei- lagen met Cyrenen en Melanien), waarin. ook hier en daar weder koollagen voorkomen, zoals bij Sanggau en Sintang. Het jong-tertiair in do nabij- heid van de oostelijke en zuicloostelijke kusten be- staat wederom uit zandsteen, klei en mergcllagen; in Centraal- en West-Borneo treedt een mioceene zandstouen op, die wegens zijn discordante Jigging op de oudere lagen als „transgredeerende zandsteen" of ook wel als „plateauzandsteen" wordt onderscheiden. Iets jonger zijn doorbraken van ba- zalten en andesieten, die men aan de oppervlakte als stroomen cn koeplbergen aan 1/1 eft en die vergezeld gaan van de bijbehorende tuffen en breccien. Met het te voorschijn treden dezer eruptiefgesteenten werd de vulkanische werkzaamheid op het eiland Borneo afgesloten ; want de kwartaire vulkaanke- gels, die in het bijzonder op Java zulk een groote rol spelen, komen hier niet voor. Rivieren en zeeafzettingen uit plistoceenen en recenten tijd bedekken de uitgestrekte laagvlakten aan. den bencclenloop der rivieren en langs de kusten.

Oostelijk <ZeeZ van den Archipel tot de Nieuw Guinea-groep. In den oostelijken Archipel hebben de prae-permische „oude schaliegesteenten", blijkbaar een zeer wijde verspreiding, want hunc aanwezig- leid is reeds op een groot aantal der hietoe beh(=o- rende eilanden vastgesteld; het zijn hier voornam- lijk phyllieten, kwartsieten, glimmerschisten en schilferige amfiboolgesteenten, welke laatste volgens Verbeek als dynamo-metainorfe gabbro's zijn te be- schouwen. Gneis is eveneens in dit lagencomplex hier en daar aangetroffen. Gedeeftelijk wellicht van don- zelfden ouderdom ah de „oude schiefers", gedeel- t lijk vermoedelijk belangrijk jonger, zijn talrijke (hetzij als in j(=ctie tusschen of als uitbarsting door l i'cn) waargenomen peridotieten, serpentijnen, giibbro's en diabazen, die o. a. van Nicuw-Guinea, B.i bar, Timor, Rotti, Soemba, Ambon, Ceram, Bo- iop, Obi, Batjaj, Ialmahera en Celebes bekend z : n. Op la istgenoemd eiland bestaat bijv. de kern \ , J , , lid Latimodjong- gebergte uit metainorfe ge-ic<'-'-n (verm. <liabaastuffen, die in cpidotaltbiet- :H*: zijn verandcn), terwijl Jict Verbeek-gebeig'te i ir ' h<-n Midden- en Zuidoost- Celebes volgens *Abc.ulanon* door een enkele peridotietplaat van 4"ewel lige dikte (een batholiet) wordt gevormd, waai van do ouicnion niet nader te bepalen is dan prac-juraHsische, (loch vermoedelijk boneden- tri.i ' : irteh. Kondoin het peridotiet)»assief komen hier oinhullende Hchalen voor, eerst van gabbro- gesteenten, daarna van diabazen en eindelijk van diabna- tiiffen en -breccien. Op Ambon, Dai, Wetter <=11 I jrang is het voorkom(: n van gangen van grani- tisch gcste<=nte in doze busische gesteenten waarge- noincu, terwijl op and ere eilanden graniet ook zelfstandig optreedt, zoals in oostelijk Celebes, up de Soelft- eilfndfen, Nieuw-Guinea, enz Het g(: bi(1 (l(l'r ccht kristallijne schiston Hehijnt even- wol norgens in den Archipel zoo'n groote opper- vlukto in te neincn als in Centraal-Celebes van do golf van Boni tot die van Tomini, ton O. cn ton W. van het Poso-jneor (hel Fonnema-gebergto van *Abendavoit*). Hun geziunonlijko dikto is hier zeker oijvelo duizenden meters to schatton; van bonodon naar bo ven zijn in dit Jagencomplex te ondercheiden: een reeks van glimmerschiston mot gneizen nabij do basis, een reeks van kwartsiet-

schiston en con rooks van phylliotten m.ct inschake- ling van glaukofaan- cn talkschisten en glimmer- kalksteen. Do oudstc fossielhoudende sedimenten, die we uit dit gedeelte van Ned.-Indie kennen, be- hooren tot de permo- formatic en zijn op Loeang, Leti, Timor, Rotti en Sawoe gevonden; boven- triassische lagen zijn, behalve op Timor, Rotti en Savoe, ook op Ceram, Bocroe cn in oostelijk Celebes aangetroffen, terwijl van Timor thans ook de aanwezigheid van midden- en onder- trias met stelligheid is aangetoond. Van de Jura- formatie zyn thans reeds verschillende 6tages uit lias, dogger en malm vertegenwoordigd door fossiel- vondsten op de Soela- eilanden, den oostarm van Celebes, Bocroe, Misool, Nieuw-Guinea, Rotti, Timor, Babar enz.; de krijtformatie ontbreekt in de ccste- lyke helft van den Archipel al even min, zoals op de Soela-eilanden, Centraal-Celebes en Nieuw-Guinea gebleken is. Deze opsomming van de verspreiding der thans bekende vindplaatsen van afzettingen uit het mesozoische tijdvak doet vermoeden, dat het toe- komstige onderzoek het voorkomen van vormen van dezen. ouderdom ook op andere eilanden aan het licht zal brengen en dat wij hier, evenals op Sumatra en Borneo, ten slotte een belangrijk deel van de oppervlakte tot het mesozoicum zullen moeten brengen. Dat daarbij ook aan de stollingsgesteenten een rol van eenige beteekenis z?l moeten worden toege- kendjaat zich thans eveneens met groote waarschijn- lijkheid. voorspellen. Het oud-tertiair is in don oostelijken. Archipel hoofdzakelijk in den vorm van kalk- en mergelgesteenten met nummulieten, orthophrag- minen (orbitoiden met rechthoekige mediaankamers) on alveolinen ontwikkeld; do zandsteneetage met steenkoollagen komt nog aan den Westkant van Celebes en in Z. Celebes voor, doch schijnt verder oostelijk te verdwijnen, waarschijnlijk door den overgang in de marieno facies. Van het Z.westelijk deel van Midden- Celebes zij nog cene geploude formatie (het Quarles- gebergte van *Abendfinon* opbouwond) ver- mckl van marienc tuSen, welke tot cene dikte van ruim 2000 M. zijn opgestapeld. en tot het Beneden- Eoceen moeten worden gerekend. Leucithoudende tuffen spelen in deze formatie een zeer groote rol en wel in de middenste niveaux daarvan. Na het ont- staan der eoecene (en oligoecene) lagen constateoron wij do vonning van talloozc barsten cn schouren, on het optreden van krachtige schollen-bewegingen en samenpeij-singen, met als gevolg een steeds voortgaan- do vorschcrping der hoogtovei-schillen door ophoffim- gon on inzinkingen ; deze tektonische verrechijnselen zien wy gepaarcl gaan mot het te voorschijn komen van glaciönd vloeibaar materiaal, dat wij thans als eruptiefgesteente in den vorm van langgestrekte ruggen of afzonderlijke vulkaanbregjes terugvinden. Zoo brengt *Verbeek* de eruptio dor leuciet- en nefeliengesteenten aan de Westkust van Celebes in verband met het eerstc ontstaan van de diepe zeestraat tusschen Celebes en Borneo, die een geleidelijk dieper wegzak- kendo bodemstrook vormt. Andesioten on basal- ten, met de bgcleidende tuffen en breccien, zEn vooral op de kleinerc der tegenwoordige eilanden algemeen verspreid cn komen ook in verband met mioceene vormen van het strand en de ondiepe kustzone voor. Volgens *Molengraaff* en *Brouwer* zijn do oilandon van den Timor-Cramboog gekenmerkt doorgrootscho overschuingen, die in m iocoon con tijd ontstonden door tectonisoho krachten, die vanuit het diope bekkon van do Banda-Zee on den omtrek daarvan werkten, terwijl aan de buitenzijde© van dezon boog do reeks Soela-oilandon- Obi-Misoo l

、3''^、.4... ■斜「斜」■斜「斜」■斜「斜」■斜「斜」
nunder gc0mpfhoceid is gebouwd en geen over-
r rt-chuivirng^t'ectonic vertcont, cen voi-sohil, dat

aan
"den bouw der sterk samengeperste en oversell. ven
f Alpenketens en him eenvoudiger geplooid voorland
"herinJierU^Maar ook na het mioceen zien wij, hoe
w、厂 de bodetabev^egingen in den oostelijken Archipel
doen toeneemen: een overtuigend bewijs van de ge-
leidelijke oprijzing der meeste eilanden in het jong-
ste geologisch verleden vinden wij in de terrasvor-
mig boven elkander liggende rifkalkoen, waarvan de
hoogste en oudste zeker tot in het plioceen (zoo niet
tot in het boven-xioceen) reiken en de laagste en
jongst 咳 aan de recente riffen langs de kusten an-
n-p ; sluitenf Deze omkorsting met jonge strandvormin-
6 b - gen ontbreekt in het algemeen slechts op de jong-vul-
kanische eilandjes en aan de kusten, die, langs breuk-
lijnen, min of meer rechtlijnig afgesneden zijn. De
(plioceen-plistocene) "koraalkalkformatie" reikt
volgens Verbeek op West-Ceram bijv. tot 350 M., op de
Babar-eilanden tot 800 M., op Midden-Timor zelfs tot
circa 1200 M. boven zee. Op andere plaatsen
blijkt de recente oprijzing van het land uit de hooge
Jigging der kwartaire rivierterrassen in de kust- strook
(bijv. bij Paloppo aan de golf van Boni). Gelijkijdig met
deze schollenbewegingen zien wij op tai van punten jonge
vulkanen ontstaan, wier ophouwt uit de door hen
uitgeworpen producten (pyroxeen-andesieten en basalten
met bijbehorende tuffen enz.) hoofdzakelijk uit
kwartairen tijd da- teert en die een meer of minder
duidelijk kegelvor- mige gedaante bezitten. In dit deel
van den Archipel zijn zij tot 4 groepen te vereenigen: a.
de vulkanen op de kleine Soenda-eilanden^ die de
oostelijke verlenging van de vulkaanreeks smatra,Java
vormen. b. de vulkaansche eilandjes in de Banda- zee,
wier rangschikking min of meer concentrisch is met- den
omtrek van dit diepe zeebekken, c. de vul- kancn van de
Minahasa, de Siau- en Sangi-eilanden, zich voortzettende
in de Phiilippijnen, d. de vulkaan reeks van Hahnahaie,
lopende van den groo- ten Tobelo-vulkaan over Ternate
en Tidore tot Makjan. Ook in Centraal-Celebes werden
in den laatsten tijd de sporen van vulkanische werkzaam-
heid in het kwartaire tydvak aangetoond, even- als in
Zuid-Celebes.

Nieuw-Guinea. Hoewel dit eiland in de laatste 10 3
15 jaren door talrijke militaire en andere explora-
tietochten langzan) erhand beter bekend is gewor- den,
is onze kennis van den geologischen bouw nog hoogst
onvolledig en gebrekkig, omdat het ver- zamelde
feitenmateriaal nog te weinig verwerkt en geordend is en
verreweg het grootste gedeelte van het eiland bovendien
nog volkomen ononderzocht is. De voornaamste
uitkomsten der achtereenvolgende expedities betreffen de
topografie van Nieuw- Guinea, den loop der rivieren en
den vorin der ge- bergten. In het volgende is getracht een
korte op- somming te geven van de belangrijkste
geologische gegevens., die van het Nederlandsch gedeelte
van Nieuw-Guinea bekend zijn.

Vormingen, die waarschijnlijk met het van elders
bekende, praecarbonische palaeozoicuni in ouder- dom
overeenstemmen, zijn hier en daar in meer of minder
diidelijke sporen aangetroffen. In het Cen- trale Bergland
kunnen liiertoe gerekend worden schaliegesteenten
zonder fossielen en van ouden habitus, en steil opgerichte
mrgels en zandsteenen met. brachiopoden, die op
devonischen ouderdom schijnen te wijzen. Als permisch
is misschien de

in het Hellwiggebergte aangetroffen kalksteen te be-
schouwen, terwijl van het optreden van triassische
lagen op Nieuw-Guinea nog niets vnneld wordt.
De jurafornatie is daarentegen met zekerheid ge-
signaleerd door A. Wichmann en G. Boehm aan
de westkust van de Geelvinkbaai in den vorm van
kleischalies met ammonieten; ze is zeer waarschijn-
lijk evencens vertegenwoordigd in het be'glan- ten
0. van de Etnabaai, in het stroo- ngebied van de
Mamberamo on van. andero aan de Noordkust uit-
mondende rivieren, blijkens daal- daar gevonden
rolsteenen van ammonieten. De mogelijk- heid be-
staat, dat op eenige vindplaatsen de aanger roffen
schaligesteenten met kwartsang- en, wier ouderdom
voorloopig niet nader te bepalen was, als nictamorfe
juralagen zijn te beschouwen, die dan een niet onbe-
langrijk aandeel zouden nemen. In den ophou van het
geheele centrale bergstelsel van Nieuw-Guinea.

Oud-tertiaire alveolinc- en nummilietenkalk-
steenen spelen stellig een rol van betekenis ; ze werden
o.a. gevonden inde noordelijke kustgebergten ten O. van
de Mamberamo, in de omgeving van de Triton- en Etna-
baaien aan de Zuidkust en met-
waardige wijze ook op de hoogste kanunen van het
centrale hooggebergte. Jong- tertiaire sedimen-
ten (zandsteenen, kleischalies en mrgels) zijn even- eens
bekend uit het ^lambrcamo- stroomgebied en van
verschillende punten van de Westkust (o.a. bij Fak Fak).
Recente aanslibbingen bedekken overi- gens op vele
plaatsen de kusten en rivier- dalen en verbergen den
ondergrond in de geweldig uitgestre- te, moerassige
laagvlakten. Hier en daar, zoals bij de Humboldtbaai aan
de Noordkust, in het Arfakge- bergte en op de westelijke
kusteilanden verraden opgerezen jonge rifkalkterrassen
een geleidelijke bodeniopheffing in het jongste
geologisch verleden.

Wat de op dit eiland voorkomende stollingf-ge-
steenten betreft, bekend is de aanwezigheid van graniet in
het gebied van de Angi-nieeren aan de Westzijde van de
Geelvinkbaai, verder van verschillende basisch
gesteenten in het bergland ten W. van de Hum boldtbaai,
van basalt in het Gaur- iergebergte oostelijk van de Mam
berano, van andesiet en clia- baas in het bergland ten O.
van de Etna-baai. In den vorm van rolsteenen, dus in het
afgerolde gestecu- tepuin, dat door de rivieren uit het bin
non Jam i werd aangevoerd, zijn bijv. op het westelijk
schierciland kwarts]Sorferien en andesieten gevonden, in
zuid- westelijk Nieuw-Guinea ook nefelicsynoniet en dia-
baas. Van hedendaagscho vulkanische werkzaamhekl is
op het eiland zelf niets bekend. E

GEOLOGISCH MIJNBOUWKUNDIG GENOOT-
SCHAP VOOR NEDERLAND EN KOLONIEN. Zie
GENOOTSCHAPPEN.

GERECHTEN. Zie RECHTSSVVEZEN.
GERECHTSHOF (HOOG EN HOOG MILITAIR).
Zie RECHTSSVVEZEN.

GEREFORMEERDE KERKEN (ZENDING DER).
Hun arbeidsvelden zijn: A. Java, de residentien
Banjpmas, Kcdoe, ei)-clc be de vorstenJandcn met 7
zendingsposten, en B. het eiland Soemba met 4
zendingsposten. Zie verder ZENDING (Protestanf
sche).

GEREFORMEERDE ZENDINGSBOND, geves- tigd
te Utrecht. Zijn arbeidsveld is de onderaMce- Jingen
PaJopo, liantepao en Makale van het Gpu- vernement
Celebes en ondeihoorigheden, waar de Bond t har)8 t wee
zendingspObTen heeft. Zie verder ZENDING
(Protestantsche).

GERICKE (Dr JOHAN FRIEDRICH CARL).
Duitsch taalKundige, die zich door zijnestudien over

het Javaansch zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Geboren omstreeks 1800 kwam hij in 1827 op Java, aldaar afgevaardigde van het Ned. Bijbelgenootschap, en werd in 1832 verbond en aan het Javaansch Instituut te Soerakarta, bestemd voor de opleiding van burgerlijke ambtenaren (zie OPLEIDING VAN ADM. AMBTENAREN), waaraan hij zich editor in 1837 onttrok. In 1839 was hij met verlof in Nederland, maakt daar kennis met zijn latere leerling en medewerker Van der Vlis, en vertrok met hem weder naar Java; in 1847 was hij echter weder, en ditmaal voor goed, in Europa teruggekeerd. Als erkentnis zijner verdiensten voor de studie der Javaansche taal, werd hij in 1843 honoris causa te Groningen tot Doctor in de Letteren bevorderd. Hij overleed 75 Jan. 1857 te Dusseldorp, waarheen hij wegens zijne ge-schokte gezondheid zich had teruggetrokken. Hij schreef: Eerstzij gronden der Javaansche taal benevens Java-leer- en leesboek, 1831 (het daarvoor hem door het Gov. uitgekeerde honorarium van 5000 stond hij af voor den bouw eener kerk te Soerakarta); Schoolboekje ten behoeve der Java-jeugd 1839; Java-tabelen; Leesboek voor de Javahen (stukken uit het O. en N. Testament) 1841; Java-Neder-woordenboek (uitgegeven door T. Kborda, latere uitgaven bezorgd door T. Roorda, A. C. Vreede en L. r. Gunning, 1847); voorts gaf hij uit Javaansche spraak-kuist van A. D. Cornets de Groot, die verschenen als XVe deel van de Verhand. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. Batavia 1833. Ook voor de vertaling van den Bijbel in het Javaansch bewees Gericke groote diensten, waarover zie BLJBELVERTALING, bl. 428.

GERIP POETHI (MAL.). Zie URCEOLA.

GESER of GISSER. Eiland van ± 3 K.M.² opeervlakte, waarop de gelijknamige hoofdplaats van de onderafdeeling Oost-Crain, Ceramlaet en Goram der assistent-residentie Ceram, gelegen aan den noordoostelijken hooft, tevens standplaats van den gezaghebber bij het Binnel. Bestuur. Geser is een belangrijk handelsplaats, alwaar zich vele Arabieren hebben gevestigd.

GESI. Noordoostelijkste district (van don Socoenenan) van de afdeeling Sragen, residentie Soerakarta. Het district met gelijknamige hoofdplaats, tel 15 ondedistricten, met name Gesi, Mondokan, Pektjok, Jekawal en Jjncan en had op einde van 1905 een bevolking van 23.500 zielen, onder welke 8 Europeanen.

GETAH ADJAK. Inlandsche drogcrj. Op stukjes rotai gestreken harsige stof, vermoedelijk van *Ar-dinia jut ifinosa* Bl., Fam. *Ahrsinaccacae*. Middel tegen huidzicken.

GETAH DJAMOE. Zie GUTTEGOM.

GETAH KANDAI. Zie ALTINGIA.

GETAH PERTJA (GUTTA-PERCHA). Deze stof, waarmede men in Europa in 1843 bekend gemaakt wordt door William Alontgomerie, komt in samenstelling en in sommige eigenschappen overeen met caoutchouc. Evenals dit wordt het verkregen uit een inelksp van verschillende boomsoorten, welke voornamelijk groeien op het eiland Singaper, en Malaka, op Sumatra, in Celebes en in de afdeeling van Borneo, op Banka en op eilanden kleine eilanden in den Indischen Archipel, voorts nog in Cochinchina en Cambodja. Toen men bekend werd met hare belangrijke (geen) gebruik weldraspedig toe, zoals uit de volgende opgaven blijkt: in 1844 word uit Singapore 100 Kg. uitgevoerd, in 1845 10.140, in 1846 321.840 en in 1848 reeds 720.000 Kg..

Afkomst. De plant, die in 1843 door guttapercha opleverde, bleef onbekend tot in 1848, toen

het den Engelschen reiziger Thos. Lobb gelukte haar op het eiland Singapore te vinden. Gedroogde bladen bloemdragende takken van dezen boom werden gezonden aan Sir William Hooker te Kew, die de plant beschreef en haar den naam van *Tsonandra gutta* gaf. Het bleek echter spoedig, dat er een groot verschil bestaat in de qualiteit der guttapercha-soorten, die in den handel voorkomen, zodat er twijfel ontstond of het handelsproduct wel steeds van denzelfden boom afkomstig zou zijn. Het is dan ook vooral door de onderzoekingen van Dr. Burck en later van Dr. P. Van Romburgh, werkelijk gebleken, dat er verscheidene boomsoorten zijn, die de guttapercha van den handel opleveren. Alle *Sapotaceae* leveren bij de insnijding in hare hante een melkachtig sap op, dat meer of min op dat van de eigenlijke guttapercha gelijkt, maar het zijn vooral de soorten van het geslacht *Palaquium*, zooals *Pal. oblongifolium* Boerl., *Pal. borneiese* Boerl., *Pal. leiocarpum* e.a., verder *Paysonia Leerii*, die door de inzamelaars worden geexploiteerd. De voornaamste soorten, die men in onze bezittingen aantreft, worden aldus genoemd: 1° Njatoe balam Tembaga (*Palaquium oblongifolium* Burck) in de Padangsche Boevenlanden; 2° Njatoe balam Brin gin, *Paysonia Leerii* en 3°. Hangkang, *Palaquium leiocarpum* Boerl., op Sumatra, Banka, Malaka; andere Njatoe balam-soorten leveren producten van mindere qualiteit op. Vele guttapercha-soorten zijn hoogst waarschijnlijk mengsels van gutta, van verschillende boomsoorten afkomstig.

Inzameling. Om de getah pertja te winnen worden de boomen omgchakt; de inlanders gaan gewoonlijk ten getale van drie of vier naar het bosch, vullen do boomen, welke dik genoeg zijn, met tie bij en maken dan met een kapmes ringen tot op het hout, op afstanden van drie tot vijf decimeter van elkaar. Het melksap verzamelt zich weldra in de ringen, hetwelk met een ijzernen werktuig wordt uitgeschraapt; men verkrijgt dan een product, dat met schors- en bastdeeltjes verontreinigd is. Er gaat door de ruwe wijze van inzameling zeer veel melksap verloren. In het sap bij de thuiskomst van den inlander nog vloeibaar, zooals dit met de getah balam bringen en met hangkang het geval is, dan wordt het boven een zacht verwarmd, zoodat het spoedig vast wordt. De andere soorten zijn dikker en stollen na korten tijd van zelf. Men verwijdt nu de grotere stukjes hout met de hand en kneedt de rest in warm water. In alerlei vorm wordt de getah pertja in den handel gebracht, vaak in stukken of brooden gelijkend. De hoeveelheid door een boom opgeleverd, verschilt zeer veel volgens de verschillende opgaven. Uit vrees dat de getah-pertja-boomen door de ruwe inlandsche wijze om de getah te winnen, zouden worden uitge-roeid, heeft Treub, nadere is van Dr. Burck, in 1883, de Regering bewogen de cultuur van deze boomen ter hand te nemen. In Tjipetir bij Tjibadak word in 1885 als onderdeel van 's Lands Planfentuin, een proefaanplant van verschillende soorten aangelegd onder leiding van Dr. Burck. Vroeger, reeds in 1856, had men in Banjoemas een kleine aanplant gemaakt, welke echter vrijwel uit het oog verloren was. De proefaanplanting te Tjipetir word in 1890 onder den d'ons van het Boschwezen gebracht, maar in 1900, toen men besloot er een groote uitbreiding aan te geven, kwam zij weder onder 's Lands Plantentuin. Thans vormt zij cono afdeeling van het Departement van Landbouw enz. Was do aanplant te Tjipetir aanvankelijk aangelegd met de bedoeling om de getah-portja-boomen tegen uitroeiing te be-

hooften en (evens om gegevens te verzamelen om- trent T o e p a s s i n g. Hcewel het vulcaniscrcru (zie do cultuur en den groei der boomen, alsmede omtrent de CAOUTCHOUC) ook op de gutta-percha toegepast kan opbrengst bij het tappen op stam, na 1901 heeft men ook worden, worden de meeste voorwerpen direct uit de veel aandacht geschonken aan de bladproductie. Eenige gezuiverde gutta-percha verkre- gen. Hoc groot dit aantal jaren te vorcn was needs aangetoond, dat door extractie is, blykt uit de verschillende voorwerpen, waarvoor rijkelijke hoeveelheden gutta percha uit de bladeren Goodyear indertijd patent heeft aange- vraagd, daar dit verkre- gen konden, worden Het zoo verkre- gen product aantal minstens 180 Hdraagt. Men maakt er o.m. werd echter vrij spoedig broos. In de laatste jaren van de trochters, flesschen en hevens van, ver- der gehoorbuizen vorige eeuw was Dr. Ledeboccr te Singapore er intusschen enz., platen voor drijfi- en schoen zolen, kunstmatige echter in geslaagd een methode uit te werken om langs gebitten, matrijzen in de galvano-plastiek, enz. De mechanischen weg een getah pertja van zeer goede voornaamste toepassing vindt zij bij het maken van hoedanigheid te bereiden. Zelfs was er toen op onderzeeschc tdegraaf- kabcls.

Boeygere^ds (Riouw en ond.) een kleine fabrick waar" Cultuur. De getah pertja-cultuur vereischt vrij veel dczemere^d c toegepast werd op bladeren, verkre- gen van zorg, vooral zoolang de aanplant jong is. Men kan den in 't wild groeiende boomcn. Ratio- neeler scheen het boom vermeerderen doer mid del van marcotten, maar echter de getah uit bladeren van een geregelden aanplant daar deze niet gemakkelijc s la gen, verdient te bereiden. Ook partieu- lieren zagen dit in, zoodat de vermenigvuldiging door zaden de voorkeur. Men zaait Ned. Gutta percha Maatschappij, die te Singapore een deze op overdekte kweekbedden en na de jonge plantjes fabrick heeft, waar de methode van Ledeboccr sinds 1901 geleidelijc aan't licht gewend te heb- ben kan men ze, wordt toegepast, in de nabijheid van Tjipetir even- eens zoodra ze voldoende groot zijn, in 't begin van den in 1905 getah pertja-boomen op een tweetal perceelen is regentijc uitplanten op het behoerlijc ontgonnen en van gaan aanplanten. Het Ind. Gouverne- ment bezit te plantgaten voorziene terrein. De te kiezen plantwijdc is, Tjipetir een proeffabrick, waar even- eens langs wanneer men vooral blad- productie op het oog heeft en mechanischen weg getah pertja uit bladeren bereid wordt de boomen laag houdt, natuurlijc aanzienlijc geringer dan , terwijl aan hangende plannen om aan die fabrick eene wanneer men Jioogc boomen wil cultiveeren. De jonge groote uitbreiding te geven in 1916 door een votum der plan ten heb- ben vaak zeer te Hgen van een soort 2e kamer derStatcn-Gene- raalde bedem is ingeslagen. b) adro]lers.

Bij de mechanische bereiding uit de bladeren worden GETANG (MAL.). Zie SPILANTHES ^ deze fijn gemalen, met warm water behan- deld, waardoor GETEK. Zie VAARTUIGEN. k zich de getah pertja afscheidt, die dan verder nog van GETIJDEN, GETIJDATFELS. Zie (JBSERVATO- RIUM en ZEE.

Samenstelling en eigenschappen. Volgens Payen GEUDONG. Een zich langs de Kroecng Pasd uit- bestaat zij uit drie verschillende stof- fen, waaraan bij de strekkend landschap, van de onderafdeeling Lhd^ namen gutta, albaan en fluavile gaf. De gutta- heeft Seumawe, afdceeling Noordrust van Atjeh. Iyc Kroecng volgens de onderzoekingen van Oudemans de Pase, die hier bij lagch waterstand op velc plaatsen samenstelling (C₂H₄)_n komtdus over- een met de doorwaadbaar is, verooorzaakte door haar groot verval koolwatei-stof van de caoutchouc, waar- van zij echter spoedig hevige bandjirs; de rivier is thans ingedijkt, aanzienlijc in eigenschappen afwijkt. Het albaan en Vroeger was ze van veel beteckenis voor den afvoer van fluavile van Payen zijn later gebleken mensgels te zijn, pin an g, die thans met de tram vervoerd wordt. Het dichtst waarin Van Romburgh, bij sommi- ge getah-soorten bevolkt is het door de Atjeh-tram van West naar Oost kancelzure esters van phytosterine- achtige verbindingen doorsneden Noor- delijc gedeelte. Van de zee is het (amyrinc, lupeol enz.) kon aantoonen. gescheiden door hot landschap Blang Me. Over Blang Me

Het gehalte aan bars is zeer uiteenlopend bij de cn Geu- dong o.m. strekte zich oudtijds het verschillende getah pertja-soorten. Bij de slechte kan het Mohammeda^sche rijk Samoe^ra-Pase uit, het wel tot 80 % stijgen, terwijl de beste niet meej- dan 12 % middelleeuwHcli handels centrum van Noord-Suinatra, van waaruit de Islam zich in den Indischen Archipel bevatten.

In de bladgutta komt slechts Ongeveer 8 % hars voor. verbroidelc. De graven der oude soeltanH worden aange- De gutta-percha van den handel doel zich voor als eene roffen bene- den Geudong op Bjang Me'sch gebied.

droge, roodachtige massa, die steeds veront- reinigd en in In 1878 zone! geneaaf Van der Heyden cno ex peel zuiveren toestand bijna wit is. Zij is een slechte geleider i tic naar Geudong, waarj) de oleebalang T. Tjhi^ van wantten van electriciteit; door wrijven wordt zij schijnbaar abdiccerde ten behoeve van zijn tweeden zoon sterk electricifich en in drogen toe- stand isoleert zij even T. Bdn taraPeukau, later meer bekend als T. Ra- dja Itam, goed als schellak, waarop een harer belangrijkste die veinsde zich te onderverrijen. Die co inc- die werd later toepassing gen berust, namelijk het omkleeden van t nog twee maul herhaald. De laatste maul in 1891, toen T. elegraaf rad on voor onderzee- fiche kabcls. Op de Tjhi^ Lotan, die zijn in middels overleden vader in het gewone temperatuur is zij hard en weinig veerkrachtig, bestuur was opgevolgd, zijn gezag zoogenaamd maar tusschen 50 en 60° wordt zij zoo plastisch, dat men overdroegaan zijn broer T. Kadja Itam, met geen andere liaar kan kneden en allerlei vormen geven. In water bedoelingdan om van licit be- stuur licenties los tekrijgen onoplosbaar, is zij daarente- gen gemakkelijc oplosbaar voor den invoer van opium enz. Dat T. Radja It am niet in benzol, chloroform en in zwavelkoolstof, vooral bij meer was dan cen strooman, werd in J 896, toen Geudong zachte verwarining g.

Het zuiveren. Daartoe wordt zij machinaal in stukken voor het eei- stc sinds 1878 door een bestuursman btenaar Het zuiveren. Daartoe wordt zij machinaal in stukken werd bezocht, toch eindelijk begrepen. In October J 898 gesneden, dan in warm water gedonjpcld en sterk gekneed riep Atjch'« gouverneur Van Heutzs T. Radja It am met om de onreinheden af te echeiden en vervolgens in een (liens onderhoorige hoofden op naar Lho^ Seumawd. Men kwam niet, waarop onze tj-oepen Geudong binnen- rukten, Bij het volgende gevedit sneuvelde aan 's vijands zijde ook.... T. Radja Itam; maar de operatien werden met het oog op den invallenden re-

genmoesson gostaakt. Op 21 Juni 1899 werd Geudong andemaal bezocht, en wecr word hovig vcrzet ondervonden, clat eerst eindigdo na vcrovering van de hardnekkig verdedigde moskee.

In September 1903 onderwierp zich T. Tjhi^f Lo-tai, of zooals zijn tit el luidde, T.-Soelotan Ineum Tjhi^f, on in December 1904 teekende hij de korte verklaring. In 1902 were! te Geudong een kleino troepen macht gelegerd ten behoefv van den tramaan-leg. In April 1905 werd dat bivak opgeheven. De tramhalte Geudong ligt 40 min. trainmens van Lh6^f Seumawe.

De bevolking beoefent den i-ijstbouw op sawahs en de pinangcultuur. De veestapel bestaat uit karbou-wen, runderen en geiten.

Onder den oleelbalang (T. Tjhi^f) voeren over de mockims en gampongs het bestuur: toeha peuet, toeha lapan, on toeha loengkie[^]

GEUMPANG. Een landschap van de ondracfdce-ling Sigli, afd eeling Noordkust van AtjAh, waaraan toegevoegd is het verlaten landschap Langjeue. De grootste lengte bedraagt ± 46 K.M., de gemiddelde breedte ± 23 K.M. Het grootste deel wordt in genomen door een woest, onbewoond bergland, bestaande de uit vele cvenwijdige, incest N.W.—Z.O. loopende bergketens, diecutoopers zijn van den Boekit Barisan. Van verre kijkend duidt de Atjehcr het vaag aan als „Goend Hitam”, maar de bewoners spreken meest van Goenong 44 lapeh (gebergte van 44 reeksen joni het groot aantal ketens aan te duiden. Gemiddelde kamhoogte 1800 M. De noordkam, waarin de Hadji Bon tot 2300 M. en den Puet Sagde tot 2800 M. reiken, vormt de grens met Pidie, tovens de waterscheiding tusschen N.O. on Z.W. kust van Atj' h. De hoofdadcr van het landschap is de Geumpang rivier, die ontspringt on den Puet Sagde, zich in het N.W. met de Tangse rivier vereenigt en als Teunont rivier zich in den Indischen Oceaan tuijtslort. Deze vallei, 460 M. boven den zeespiegel gelegen, niet nicer dan 8 K.M. lang en 2 a 3 K.M. breed, vormt de kern on het bewoonde gedcelto van het land. De bewoners waren oorspronkelijk Oajo's, die verdreven werden door goudzoekers uit Groot-Atjeh on Pidie. Bij het begin van den Atjeh-oorlog hiel(dezo immigratie op en waarschijn-lijk door choJera-epidemic werd het land geheel on v(Jk(. Later word het door zijn gunstige Jigging <m goede weiden de Htapelplaats van den hand cl in karbonwcn tusschen Noord- on Westkust, terwijl na de J' die- expeditie in 1898 veel volk hierheen vlucht- I c. waarvan cci) deel terugkeerde, toen in 1907 ook hier registratie en hecendionst werden ingevoerd. De bevolking tell thans 612 zielen, waarvan 204 niannen, 188 vrouwen en 220 kinderen. Do gods- dienst de Moïammcdcaanscho. Opium wordt door manner), vrouwen en kinderen gebruikt. In klecdiig, woning- inrichting enz. komen zij hot meeat ocreem met den Pedirces. Do bevolking leeft voornamely van rijstbouw op de sawahs van do vallei, die een product oplovert van uitmennende kwaliteit. De val- Ici hcthaal uit con dikke, vruchtbarc kleilaag, en wordt door talrijke rivieren en beekjes doorsneden. Irrigatie is daardoor gemakkeijk en de sawahs zijn zoo tah-ijk, cl slechts % voor rijstbouw gebruijct wordt, terwijl do rest dient als woideplaats voor zoo t amme als ver wildc erde karbouwen. Vclc tweede ge- wafson con vruchten worden getceid voor eigen gebruij, terwijl een weinig idjoek on arensuiker worden uitgevoerd. Na den oogst trekken de mannon, so ms meerdoro woken, door do wouden van het hu- nijsryke gebergte om rotan, got ah on damar in te

zamelen, on tevens door middel van valboomen jachfc te maken op olifanton en rhinocerosen voor het ivoor en op den neushoorn. In 1911 bedroeg de uit- voer van de beste soort rotan reeds 20.000 K.G. De veestapel bestaat uitsluitend uit karbouwen. De rivieren zijn rijk aan visch, vooral aan paling en keureuling, een karpersoot. Slechts twee wegen ver- binden het land met de buitenwerld. Die langs de Geumpang en Tangse naar Pidie is het belangrijkste on wordt ook gebruikt om het bivak der marechaus- soe's te Geumpang middela olifanton van vivres te ver6. In 1907 had de bezetting plaats. Den 29en Juli 1911 werd de Korte Verklaring door het Jand- schapshoofd geteekend on beeedigd.

Literatuur. Mededeelin gen v. h. Encyclopaedisch Bureau. Af. III.

GEUREUNG BODAS (SOEND.). Zie CISSAMPELOS.

GEVANGENIS. Zie STRAFSTELSEL.

GEWAPENDE POLITIE. Zie POLITIE.

GEWESTELIJK BESTUUR. Zie BESTUUR.

GEWESTELIJEVAARTUIGEN. Zie GOVERNEMENTS-MARINE EN GEWESTELIJE VAARTUIGEN.

GEWICHTEN. Zie MATEN EN GEWICHTEN.

GEWOONTERECHT. Zie ADATRECHT.

GEY VAN PITTUIS (ADRIAAN RUDOLPH WILLEM). Geboren 13 Aug. 1838 te 's-Gravenhage, legde hij 1857 het officiers-examen af voor het wapen der artillerie, en vertrok naar Indie, waar hij spoedig b^{ij} hot deelnemen aan de expeditie tegen Palembang uitblonk. In 1859 werd hy benoemd tot 1sten luit., in 1866 tot kapitein; in dien rang was hij langen tijd werkzaam aan het Dep. van oorlog, totdat hij in 1873 benoemd werd tot kapitein-adjutant van den kommandant van het leger. Later b^{ij} den ge-neralcn staf overgeplaatst werd Gey Van Pittuis in 1875 benoemd tot majoor en geplaatst bij hcthoofd- bureau van dien staf; in 1878 overgeplaatst als chef van den staf in Atjeh[^] am hij deel aan de krijgs- tochten tegen de XXII en XXVI Moekims (1878 — 1879) on werd in April 1880 bij keuzeluit. kcl. Gedurende een tweejarig verlof in Nederland tot kolonel (1884) on adjudant in buit. dienst des Knings benoemd, werd hij bij zijne terugkomst in Indie chef van den generalen staf, sedert 1887 als Generaal- majoor, terwijl hij 2 Febr. 1893 tot Luit.-gen. kommandant van het leger benoemd werd. In die betrekking bereide hij de expeditie tegen Lomhfk voor on had een belangrijk aandeel in de leiding dier expeditie te Batavia. N^uti zijn onslag uit den dienst, 2 Mei 1895, vestigde Goy Van Pittuis zich to *s-Gravenhage, waar hij reeds 16 Januari 1896 overleed.

GEZAGHEBBER. Kwam het ook in vroeger ja- ioii wel voor, dat ter aanvulling van de krachten van het binnenl. bestuur particulieren mot bestuursfunc- tien warden, belast in afgelegen streken, on alsdan, ci- civiel-gezaghebber werden genoemd (b.v. Ind. Stb. 1872 no. 73 ten dorde, 1885 no. 39 IV), eerst in de twin- tigate eeuw en mot name sinds 1907 heeft het insti- tuut der (ci- civiel -) gezaghebbors een zelfstandige botec- konis gekregon, naast dat der mot het civiel bestuur over een afdeling of een ondorafdeeling bol&ste officieren, die eveneens civiel-gezaghebber werden genoemd (zie BESTUUR en CIVIEL-GEZAGHEBBER). Placht mot de thans bedoelde gezaghebbors van do militairo civiel-gezaghebbors te onderschei- den door zo aan te duiden als „civielo gezaghebbors on de bij Ind. Stb. 1908 no. 72aangegeven inkomsten" of zelfs als „burgerlijk civiel gezaghebbor" (Ind. Stb. 1912 no. 305 bl. 1), sinds Ind. Stb. 1914 no. 503 hee-

ten ze „gezaghebber bij het binnenlands bestuur“.

Eenerzijds het tekort aan bestuursambtenaren, anderzijds de vermeende eenvoudigheid van bestuursfunctie in eenzame streken, deed besluiten, allerhand particulieren, die geschiktheid schenen te beloven (een oud-planter, een oud-milit-air, een oud-hulprediker, enz.), als gezaghebber ter beschikking te stellen van de hoofden v. gew. best.; in later tijd ook uit Holland daartoe uitgezonden per-sonen, of „pro memorie“ gevoerde officieren. Hun po- sition en kostuum werden geregeld in 1904 en 1908; aanwijzing van aspirant-civiel-gezaghebbers kwam voor sinds 1911. Bij de vernieuwde administratieve in- deeling van de gewesten der buitenbez. werden hetzij bepaalde ressor-ten aan gezaghebbers toege- wezen, hetzij controleposten in aanmerking ge- bracht voor tijdelijke bezetting door gezaghebbers; wie eens gezaghebber-fun-geerend controleur is^ge- weest, blijft persoonlijk dien titel voeren, ook als hij later op een standplaats komt, die geen con- troleurspost is. Tijdelijk gezaghebber heet hij, wiens ambt op een bij tijdelijken maatregel inge- voerde in- deeling steunt. Voor Java en Madoera heeft men gezaghebbers slechts op de Karimoen- Djawa-eilanden en Baw6an; op de buitenbez. soms voor een afdeeling, meestal voor een onderafdeeling, soms ook als een ambtenaar b. b. (of offici-er) toegevoegd helper.

In de plannen tot reorganisatie van het bestuurs- wezen (zie BESTUUR aan het slot) werd het insti- tuut der gezaghebbers losgemaakt van zijn eersten grond, het tekort aan bestuursambtenaren. (zie nog Ind. Stb. 1914 no. 480 en 595 enz.), en blijvend ge- maakt voor de uitvoering van gezag in eenzame stre- ken. Het besef, dat ook daar echter — beter: juist daar — kennis en beleid van het hoogste gewicht zijn, deed tevens besluiten, een eenvoudige opleiding voor hen in te voeren. Af gescheiden van de genoemde reorganisatieplannen is nu in 1914 voor de positie en de opleiding van gezaghebbers een voorziening ge- troffen (Ind. Stb. 1914 n° 502). Zoowel in Indie als in Nederland zullen candidaat-gezaghebbers worden aangewezen; aan de tevens voor hoogere vorming van inlandsche ambtenaren bestemde bestuurs- school te Weltevreden. (Oct. 1914) zullen deze can- didaat-gezaghebbers een leergang van twee jaar volgen, waarna zij eerst hulp-gezaghebber en ver- volgens (na een practischen leertijd van omstreeks twee jaar) gezaghebber kunnen worden. Hoe men hen, die een tyding bevreemdend als gezaghebber gediend hebben, dan verder kan open opkEmmen, is een nog onopgeloste moeilijkheid/|. (Qf. l' GEZANG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTKU- MENTEN.

GEZONDHEIDSETABLISSEMENTEN (SANA- TORIA). Wanneer men hieronder wensch- te ver- staan: gelegenheden voor verblijf van zieke of her- eteUende personen op plaatsen, wier geografische ligging en klimaat, op grond van uitgebreide clima- tologische waarnemingen, geschikt geoordeeld mo- gen worden om een heilzamen invloed te kunnen uit- oefenen op den toestand van lijders aan bepaaldelijk aangewezen ziekten, en waar die lijders voldoende geneeskundige hulp kunnen vinden, dan moet worden erkend, dat onze kolonien bijzonder arm zijn aan sanatoria. De climatologie toch is een wetenschap, die tot nog toe in onze kolonien weinig of geen beoe- fenaarB vond. Wei treft men in het Tijdschrift ter be- vordering der Geneeskundige Wetenschappen in NederL-Indie een aantal zoogenaamde geneeskundi- ge plaatsbeschrijvingen aan, doch deze zijn over het

algemeen onvoldoende om als leidraad voor het op- richten van sanatoria te kunnen dienen. Toch zijn er op Java, zoowel als op Sumatra, een aantal plaatsen, waarheen lijdera aan verschillende ziekten, hetzij op eigen gezag, hetzij op advies hunner geneesheeren, zich begeven om verbetering of herstel van hunne gezondheid te zoeken. Alleen omtrent de voornaam- ste volgen hieronder eenige bijzonderheden.

Preanger Regent'schappen.

333^mng. Soekaboemi. In Soekaboemi ligt het ge- zondheidsetablissement Selabatoe, 3300 m. boven de zee, op de helling van den berg Tjandioer, 1084 m. boven de zee, op de oostelijke helling van den Gedeh. De temp. schommelt er tusschen 50 en 75° F., de regenval bedraagt 4230 m.M. De regen- tijd, van December tot April, is tevens de warmste. Rijk- en hagelvorming komen er niet voor, de nach- ten zijn koud, de dauw vorming niet sterk. Het kli- maat is volgens Dr. van Beuningen geschikt voor lij- ders aan beri-beri, malaria, bloedarmoede over- prikkeling van het zenuwstelsel en longtuberculose, maar o. i. g. geschikt voor lijders aan buikziekten. In de afd. Bandoeng (Afd. 1) het militaire herstellings- oord Tjimahi) op het hooftplateau der Preanger- Regentschappen, 760 M. boven de zee, van alle zij- den door hooge bergtoppen omringd. De gemiddelde temperatuur is er 23.18° C., de gemiddelde tempera- tuurschommeling 7.66° C., de regenval 2713 m.M., de relatieve vochtigheid 81.5%. De ochtenden zijn er bijzonder koud, het geen aanleiding geeft tot sterke dauwvorming. Tjimahi wordt geschikt geacht als herstellingsoord voor lijders aan malaria, bloedar- moede en beri-beri, ongeschikt voor buiklijders, reumatieklijders en voor lijders aan ziekten der ad emhalingsorganen.

Op de hoofdplaats Bandoeng bevindt zich het ge- zondheidsetablissement Langansari. Bandoeng ligt 714 M. boven de zee, de gemiddelde temperatuur he- el roeg in 1891—92 22.64° C., de gemiddelde tempe- ratuurschommeling 11.78° C., de regen val 2440 m.M. Meestal is de laatste veel gringer, gemiddeld 1815 m.M. De relatieve vochtigheid was er in dat jaar 75.8%. Volgens Dr. Deijne is de ochtend temp. 20° C., de riddagtemp. 26° C., do avondtemp. 22° C., de relatieve vochtigheid 70—77%. De uiterste tem- peraturen waren in J 892 34.6° C. en 14.8° C., gewoon- lijk bedragen die 30° en 16.5° C. Evcnals te Tjimahi zijn de ochtenden er koud, bestaat er sterke dauw- vorming, en daalt er tusschen 5 en 8 uur, B morgens een zware mist van de bergen neer. De nachten zijn er vochtig. Bandoeng zou geschikt zijn voor lijdera aan hartziekten, bloedarmoede, en ook voor buik- ziekten, indien or doolmatig gehandeld wordt, of- schoon deze laatste meening door velen niet wordt gedeeld.

In de afd. Linbangan ligt, 730 M. boven de zee, <i> als gezondheidsBoord bekende hoofd plaats Geroel, in een dal, dat aan de Z.O. zijde, tusschen Tjikoioi en Galoenggoeng, open, en overcrgenB gcheel door vulka- nen ingesloten is. Volgens waarn emin gen in 1892 ge- daan, bedroeg de gemiddelde temp, er 21.95° C., do gemiddelde temp, schommeling 10.83° C. endre- genval 2477 m.M. Gemiddeld zou de regenval er ch- ter slechts 2048 m.M. bedragen. Gedurende den

Oostmoesson heerschen ersterker Z.O. winden. Garoot zou in droogte alle andere plaatsen in de Preanger overtreffen. Maart en October zijn er do warmste maanden, Juni de koudste maand. De ochtendon en nachten zijn cr in den droegen moesson soms zeer koud, met matige dauwvorming. Het klimaat van Garoot wordt aanbevolen voor lijders aan hartziekten, malaria, leveraandoeningen, bloedarmoede en chronische darmcatarrhen. Ook voor rheumatische, waarbij de warme baden van Tjipanas, onder Tro-gong, op 6 K.M. afstand van Garoot, de behandeling ondersteunen. Ongunstig werkt het klimaat van Garoot op lijders aan ziekten der ademhalingsorganen.

In de *residence Pasoeroean*, ligt, in de afdeeling van dien naam, Toerit met-z'n zeer bekend sanatorium, 1777 M. boven de zee. De gemiddelde temperatuur is 17° C., de gemiddelde temp., schommeling 8° C., de gemiddelde regenval 1872 m.M. Het merkwaardigste van Tosari is zijn buitengewoon droge aschgrond, en zijn gelijkmatige lage temperatuur. Volgens J. H. F. Kohlbrugge, genezen daar 98 % van de ernstigste malariaziekten, en is er geen enkele andere plaats, die op gelijke resultaten voor de geneezing van buiklijders kan wijzen. Ook lever- ziekten, en ziekten der ademhalingsorganen zouden er volgens dien oud-geneesheer van Tosari uitstekend genezen. Lijders aan hartziekten, en aan rheumatische aandoeningen moeten er niet heen gaan. Ook vele zenuwzaken verdragen het klimaat van Tosari niet.

Op Sumatra zijn als plaatsen, waaraan zich dikwijls ziekten begeven voor herstel hunner gezondheid, bekend: het in de Padangsche bovenlanden gelegen Pajokoemboeh, 497 M. boven de zee, met een regenval van 2850 m.M.; verder Padang Pandjang, 780 M. boven de zee, met een regenval van 4000 m.M., en Fort de Kock, 927 M. boven de zee, met een regenval van 2550 m.M. De gemiddelde temperatuur is to Fort de Kock 21° C., to Padang Paneljang 20—22° C. Betrouwbare gegevens omtrent de ziekten, die op genoemd plaatsen zekerder en spoediger genezen dan elders ontbreken.

Literatuur. J. L. van Gennep, De wenschelijkheid to exploit, van de hoogvl. van het Janggeb. in Oost-Java (Ind. Gids 189G, I. 611).—J. H. F. Kohlbrugge, Kapp. betr. een geneesk.-topogr. en voorbereid. (I. C. I. kliniatol. onderzoek van do hoogvlakte van het Janggeb. Bat. 1897.—Dcz., geogr. beschr. van hot Jai)g-gob. (Argopocro) op Java (T. Aard. Gen. 1897, 695).—J. L. van Gennep, Opmerkingou naar aan I. van het voorafgaande opstel (T. Aard. Gcd. 1899, 259).—J. II. F. Kohlbrugge, Sanatoria in Ned. Indie (Versl. Ind. Gen. 1899, 243).—I. Grononian, Nogmaals do Janghoogvlakte (T. Aard. Gen. 1900, 653).—J. j. Niemeyor, Over klimaat op planten-groci van den Jang, (T. Aard. Gen. 1900, 798).—I. Croncian, Do plantengrooi van den Jang (T. Aard. Gen. 1901, 409).—J. II. F. Kohlbrugge, Bronnen on bud pl. in N. I. die to herstel van gezondh. door Ini. on Eur. worden gebruikt (Ind. Gids 1901, 883).

GEZONDHEIDSLAER (HYGIENE). Er is wel eens bowerd, dat or geone afzonderlijko leer om do gezondheid in het bee to klimaat to bewaren bestnat, omdat de algemeenc regelen die leer ook daar van toepassing zijn. Ofschoon dezo meening niet geheel en al als onjuist kan worden aangemerkt, zijn editor do onstandighedd, waardoor de mensch in het heete klimaat leeft, zoo geheel verschillend van die in de gematigdo luchtstreek, dat er wel degelijk sprake kan zijn van een afzonderlijke gezondheidsleer voor de heete luchtstreek. En in die heete lucht-

streek neemt de Oost-Indische archipel eenc afzonderlijke en belangrijke plaats in.

Wat den gezondheidstoestand der bevolking van dien archipel betreft, en de maatregelen, noodig om de gezondheid te bewaren, moet onderscheid worden gemaakt tusschen Aziaten en Europeanen. De kleurlingen nemen bij deze beschouwingen een plaats tusschen deze beiden in, maar nader in het algemeen, omdat zij in boorlingen zijn, meer to de eersten.

Hoe wenschelijk hot ook zou zijn, dat door Aziaten (waaronder tevens de Chinesezen kunnen gerekend worden) persoonlijke voorzorgen to behoud hunner gezondheid werden genomen, zoo is daarvan evenwel weinig sprake, omdat bij geloof en onkunde onder hen dermate heerscht, dat het thans nog niet mogelijk is bun goede begrippen omtrent gezondheidsleer bij te brengen.

Do mogelijkheid on hygienische maatregelen en kennis der gezondheidsleer bij de inlanders in gang te doen vinden, is meermalen besproken. Zelfs werd reeds jaron geleden aan den Off. v. Gez. N. P. Van der Stok opgedragen een leerboek der gezondheidsleer voor inlanders samen te stellen, dat in het Javaansch, Maleisch en Soendaansch zoo vertaald worden. Het manuscript, in het Nederlandsch, berust nog in de Gouvernementsarchieven, en is nooit uitgegeven.

In do Mohammedaansche rechtsboeken zijn vele voorschriften gegeven, die zooals door Van der Stok in eene redevoering, gehouden on het Congres voor hygiene en demographie to *s-Gravenhage in 1884 (Gen. Tijdschr. v. N.-L. XXVII, 121-122) werd opgemerkt, als bouwstoffen zouden kunnen worden gebruikt voor een gezondheidsleer der inlanders. De spijzen, die volgens de Mohammedaansche wet als onrein moeten worden aangemerkt, zijn in den regel ook weinig gezondige spijzen. Het onderhouden der gezondheid wordt zeer bepaald aanbevolen. Baden en wasschen van het lichaam wordt, als godsdiensgehandeling, in bijzonderheden voorgeschreven, zoo bv., het wasschen van den anus, na de faecatie, met water, of, als dat ontbreekt, met zand, het spoelen van den mond, het gebruik van tandenstokers, waschingon tusschen de teenen, het baden naar bopaalde regelen, zoodat het minstens een kwartier duurt enz. En die reiniging is onder zoovele verschillende omstandigheden, als godsdiensgebruik, noodig, dat daardoor vanzelf goede gevolgen voor de gezondheid ontstaan. Zeer nuttig is o.a. ook do bepaling, dat water, dat door de zon warm is geworden, als onrein moet worden beschouwd, omdat in het heete klimaat het water zoo spoedig door ontwikkeling van lagere organismen bederft. In rivieren mag geen vuilnis worden geworpen; wijn en alkohol zijn verboden. Al deze en vele andere bepalingen en voorschriften uit don Mohammedaanschen godsdiensdienst, die, zooals reeds werd opgemerkt, zouden gebruikt kunnen worden als grondslagen voor een hygiene voor inlanders, worden echter evenmin stipt opgevolgd als nog vele andere wetten, door het Mohammedaanscho geloof voorgeschreven. Bovendien zijn vele inlanders geen Mohammedanen.

Zoodra meerdero ontwikkeling onder de inlanders haren in vloed zal hebben doen gevoelen, zullen ook hygienische voorschriften met grooter kans on naleving kunnen gogeven worden.

Do hygienische maatregelen, die in het belang der goheele bevolking moeten genomen worden, behoovt voornamelijk uit to gaan van de Regeering, zoowel van de algemeene als van de plaatselijke

(gezondheids-commissien), terwijl op groote ondernemingen, veel goeds kan verricht worden door eigenaren of beheerders, zooals dit b.v. hot geval is in Deli.

De zorg, die do oorhoor voor de gezondheid der inwoners draagt, bestaat in do eerste plaats in het afweren van epidemien, zoo door het tegengaan van het binneikomen van besmettelijke ziekten van buitenslands (zie QUARANTAINÉ) als door het tegengaan van besmettelijke ziekten reeds binnenslands ont-staan (zie EPIDEMIEN). In do tweede plaats in maatregelen dienendo om de al-gemeene hygienische condities, waaronder de be-volking leeft, te verbeteren en aldus ook de kansen voor het uitbreken of zich uitbreiden van epidomien te verminderen: de z.g. assainering van het land. Doze laatste maatregelen bestaan in het uitvoeren van bepaalde open bare werken, de zorg voor good drinkwater, de behoorlijke afvoer van faccaBen, de rioleering, het in acht nemen, bij het oprichten van gebouwen die tot huisvesting van vele personen te gelijkertijd moeten dienen, zooals ziekenhuizen, gevangnissen, kazernen enz., van de regelen door de algemeene gezondheidsleer aangegeven. Aan het Dept, der Burgerlijke Openbare Werken te Batavia is sinds 1915 een afd. "Assainering" opgericht, sociaal met het oog op de werkzaamheden der Regeering in laatsbedoelde richting: die werkzaamheden hebben niet plaats alvorens de Hoofd-inspecteur van den Burg. Geneesk. dienst advies heeft uitgebracht. Zie ook GENEESKUNDIGE DIENST, biz. 763.

De maatregelen, die genomen kunnen worden, om het heerschen van Malaria zooveel mogelijk tegen te gaan, hebben ten doel de voorwaarden voor de ontwikkeling der muskietenlarven zoo slecht mogelijk te maken. En daar de anopheles haar oieren alleen legt op stilstaand, of nagenoeg stilstaand, water, ligt het voor de hand, dat er gezorgd moot worden, dat er nergens zoodanig water aanwezig is. Men kan volgens Ronald Boss deze maatregelen verdeelen in zoogen. groote en kleine. Tot de groote maatregelen wordt gerekend de drainage van den bodem op groote schaal(het droogleggen van moe-rassen, het verleggen van rivierbeddingen, het af-graven van oevers van rivieren of kanalen enz.). Het beramen, en in plan brengen van zoodanige maat-r 華 elen, alsmede de zorg voor de uitvoering, is na-tuurlijk regeeringstaak. Door Malcolm Watson is er op gewezen, dat het in vele gevallen niet nood-zakelijk is om geheele landstreken te draineeren, maar dat men reeds zeer goede resultaten verkrijgt ten opzichte van de inalariabestrijding, als wordt 功 rg gedragen, dat rondom een bewoonde plaats hetz stad, dorp of ondemining, de bodem over een uit 渠 trektheid van een cirkel met een straal van 500 M-. goed gedraineerd is. Verder behoort al het struikgewas, dat het te draineeren land bedekt, te worden verwijderd, en mogen gras en onkruid filechts pen voet hoog worden. Bovendien moet men by den bouw van woningen zoover mogelijk, maar minstens 500 M., van grootere moerassen en den boschrand verwijderd blijven.

De groote maatregelen zijn echter niet alleen in staat het voorkomen van malaria tegen te gaan. Steeds zullen de zoogen. kleino maatregelen ook moeten worden toegepast. Vooral in den regentijd b.v. zal men niet kunnen beletten, dat, ondanks een goede drainage van den bodem, zich plaatselijk kleine plassen of poelen vormen, geschikt voor broed-plaatsen van Anopheles. Zulke plassen on poelen

moeten worden dichtgegooid, of overgoten mot olie, waartoe geschikt zijn petroleum, saprol, zwarc machine-olie, residu etc. Het laagje olio, dat do oppervlakte van het stilstaande water bedekt,maakt dat de daarin aanwezige larven door gebrek aan zuurstof afsterven. Daar olie in de tropen spoedig verdampt, zal zoodanige overgieting eenmaal per week moeten worden herhaald. Inplaats van olio wordt in Panama gebruik gemaakt van een zoogenaamd larvicide, dat goedkoop is, en goede resultaten geeft. Voor de bereiding van dit larvicide wordt ruw carbolzuur, met een gehalte van 15 % phenol, tot 100° C. verhit, waarna daaraan wordt toegevoegd fijn vprdeeld hats, en, als dit is opgelost, bijtende soda. Het beste resultaat werd verkregen als 300 gallons ruw carbolzuur, 200 pond hare en 300 pond bijtende soda werden gebruikgrootte plassen, die technisch niet gemakkelijk met olie te bedekken zijn, bewijst dit middel zeer goede dien-sten, daar het zich van zelf met het water mengt. In stilstaande hoeveelheden water, die niet met olio of andere larvendodende middelen verontreinigd mogen worden (b.v. mandibakken, eendenkommen), kan men kleine dieren brengen, die de Jarven opeten. Zeer geschikt voor dat doel zijn de notonecten of rugzwemmers. Ook larvenetende visschen, b.v. de Girardinus, die ook op Java voorkomt, kunnen goede diensten bewijzen. St reng moet. er ook op worden toegezien, dat- in de onmiddellijke nabijheid eener woning in bakken, potten, ledige flesschen en blikjes geen water staat (zie voider het art. MALARIA).

Bij het overvragen van maatregelen, die genomen moeten worden om het voorkomen van pest tegen te gaan, dient in de allereerste plaats rekening te worden gehouden met het goed vastgeselde feit, dat aan iedere pest-epidemie onder de menschen een epidemic aan pest onder de ratten voorafgaat, en deze ziekte in hoofdzaak van de rat op den mensch wordt overgebracht door de rattenvloot (zie bij het artikel PEST). Ratten moeten dus met de grootst mogelijke zorg behandeld worden geroerd. De bepalingen op de Quarantaine (zie aldaar) voorzien in het gevaaj, dat dreigt voor invoer der ziekte in onzo kolonien van buiten af, of, voor het geval er beaemete havcn-plaatsen in onzo kolonien zelf voorkomen, voor overbrenging der ziekte van de eene haven plaats naar de andro. Vooral in do havenplaatsen za.1 men zich steeds op do hoogte dionten te houden van den gezondheids toestand dor aanwezige ratten bo vol-long, om niet plotseling geplaatst te worden voor het feit, dat onder deze ecu pcit-opidemic is uitge-broken, maar ton alien tijd, bij het vaststellen eoner nicer dan gowone sterfto onder de ratton, zoodani-go maatregelen te kunnen nemen, dat een overgang der ziekte op de menschelijke be vol king kan worden voorkomen. Voor Htad en dorp, voor huis en erf geldt als hot beste middel ter bestrijding der rattcnplaag, on daarmedo als voorbehoedmiddel tegen het uitbreken der pest, de pijnlyksto zorg voor reinheid in don meest uitgebreiden zin, zoodat den ratten, die levon van den afval der huishouding, de middelen voor hun voortbestaan ontbreker. Bovendien moot worden zorg gedruen, dat de graan-pakhuizen en rijstgoedangs zoodanig zijn ingericht, dat de ratten er niet in kunnen komen, en de woningen in zoodanigen staat worden gehouden, dat geen rat er een schuilplaats vinden kan. Zeer te-recht wordt in verbetering dor woning van den inlander het zwaartepunt gelogd van den strijd, dio op hot oogenblik op Java tegen de aldaar heerschen-de pest wordt govoerd. Bij do onderzoe kingen van

den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst in- de door pest geteisterde streken, bleek toch maar al te dik- werf, dat aan pest gestorven ratten gevonden worden in do holle bamboos, voor den bouw dor wonin gen gebezigd, ja zelfs in de hollo bamboos, waaruit de voor slaapplaats dienende bale-bale was samen- gesteld. In de verlagen van genoemden dienst zijn talrijke hoogst belangrijke waarnemingen over dit onderwerp te vinden.

Om het uitbreken van beri-beri-epidemieën te voorkomen, zal moeten worden reken in g gehouden met het tegenwoordig door de hygienisten van nage- noeg alle koloniseerende mogendheden als juist er- kende standpunt met betrekking tot do aetiologie dezer ziekte, n.l. dat zij moet worden beschouwd als een ziekte der rijsteters, en veroorzaakt, of al- thans in de hand gewerkt wordt, door langdurig voortgezette, eenzijdige voeding met gelieel afge- werkte rijst (zie het artikel BÉRI-BÉRI).

Bij het opt reden van cholera, spelen in den strijd tegen de verspreiding dezer ziekte de preventieve inent ingen met het zoogen. cholera-vaccin, bestaa- dc uit gedooide cholera-bacillen, ook in onze ko- lonien een belangrijke rol.

De preventieve inentingen met typhus-vaccin als voorbehoedmiddel tegen typhus word on er evenzeer toegepast, terwijl tegen pokken op zeer ruine schaal do be volkin g wordt ingeënt met animalo pokstof. Genoemde vaccins worden, evenals de animalo pokstof, bercid in 's Lands Koepokinrichting te Weitevreden (zie het artikel VACCINE).

De Rcegeering behoort te zorgen, dat er behoor- lijke gelegenheden bestaan tot afzondering van hen, die lijden aan z.g. besmettelijke ziekten, waaronder ook Jcpra en framboosia gerekend moeten worden. De noodzakelijkheid van good drink water is door de Rcegeering reeds lang erkend, en op vole plaat- sen voorzien daarin Artesische putten. Waar dio niet bestaan, is het voor grootere plaatsennoodzak- lijk behoortlijke watrcleidingen aan te leggen, terwijl voor kleinere plaatsen of voor enkde huizen niaat- regelen moeten worden gen omen om in do behoefte aan drinkwater te voorzien, die rekening houden met de plaatsdijko onstandigheden (zie verder het artikel DRINKWATER).

het maken en onderhouden van goede wegcn en open ba re wci ken vecl kan bijdragen om den alg- meencnen gezondheidstoestand tot verbeteren of good te doen bijiven, behooft wecl geen nader betoeg.

Zickenhuizen, kazcmen, gevangenisson en der- gelijke inrichtingen, waarin vele person on bij elkaar verblijf houden, njoeten aan do eischen der algo- meenc gezondheidsleer voldoei); bovendien moet bij hun bouw rekening word on gehouden met de bijzon- dere eischen, die land on klimaat medebrongen. In het algemecn kan men zeggen, dat voor zulke ge- bouwen, evenals voor alle bowooudo huizen in Indie, de hoofdzaak is het dak. Het dak mod beschutten tegen regen ci) zonnecblijen. Van de verschillende materialen, die voor dakbedekking worden gebozigd, is het van belang die te kiczon, welko hcl geringsto vorncbil in temperatuur gedurende den dag en den nacht doen ontstaan. Daartoo komen, volgens do onderzoekingen van Kadersma (Gon. Tijdschr. v. N.-I. XXXIII, 596) hcl meest in aanmorking k a d- j a n g, a t a p, p a n n o n e n s i r a p p e n, waar- bij cen niet te groote helling van het dak aanbeveling verdient. Het aanbrengen van cen plafond is zeer good. Tusschen do stijlon (van steen, hout, ijzor, bamboe enz.) waarop het dak staat, worden in men aangebracht, waarvan het materiaal vcrschilt, naar-

mato van het doel, waartoo het gebouw zal worden gebezigd. In elk geval behoort in ieder lokaal goede luchtververaching te kunnen plaats vinden. Voor zieken huizen zou het zeker zeer aan te bevelen zijn de stijlon enz., om het zoo eens te noemen het goraante van het gebouw, te vervaardigen van ijzer, en de omwandingen van goedkoop en licht materiaal, dat gemakkelijk vernieuwd kan worden, wanneer het oude wordt verbrand. De eischen voor hospitaler! van permanenten aard zijn p.a. beschreven door Van der Elst en Walland (Gen. Tijdschr. v. N.-I. XIX, 157), door De Vos (Indische bouw-hygiene, 1892, biz. 148), en in verschillende opstellen in het Tijdschrift der Afd. Ned.-Indie van het Koninkl. In- stituut van Ingenieurs. Die eischen kunnen hier niet alle worden opgegeven, maar betreffen, behalve het reeds gezegde, vooral behoorlijken waterafvoer, reinheid en gemakkelijke desinfectie, ben evens ruimte en ventilatie. Bij het bespreken der woningen in het algemeen koncn vanzelf nog eenige onder- werpen in aanmerking, die ook op deze gebouwen van toepassing zijn.

De afvoer van faecalien, in ruimen zin, laat in het algemeen in geheel Ned.-Indie alles te wenschen over. Het behooft we' nauwelijks betoeg, dat de algemeen e gezond- heidstoestand belangrijk zou verbeteren, indien deze zaak goed geregeld werd, waardoor tevens een belangrijke factor in de ver- on treiniging van kanalen en rivieren zou worden weggenoinen.

Aan do chemisoh-phamiaccutische afdceeling van het geneeskundig laboratorium van den Burg. Ge- neesk. Dienst (zie biz. 763 hiorvoren) en aan het schickindig laboratorium van het Department van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg, bestaat gelegenheid tot het doen keuren vanlevens- middelen. Verder st elde de Regeering eene Com- missie in, wier taak o.a. omvat eischen te ontwerpen, waaraan ten verkoop aangeboden voedingsmiddelen behooren to voldoen. Eindelijk zijn in sommige ge- mcnten ook plaatselijke regelin gen van overheids- wege getroffen ten aanzien van den verkoop van voedingsmiddelen on wordt op dien verkoop van gemeentewege controle uitgeoefend.

Wenschlijk zou wellicht alsnog zijn, dat door de Regeeritig bepalingen werden gemaakt op den verkoop van vergiftige stoffen, dio thans al te ge- makkelijk op p p s s o r's enz. verkrijgbaar zijn.

De peroonlijko maatregelen om de gezondheid te bowaren vallen hoofdzakelijk slechts binnen het bereik van Europeoanen, die echter verstandig han- deelen, wanneer zij zooveel mogelijk do toepassing dezer maatregelen ook door inlanders in de hand werken. Zone'er in nadero bijzondcrheden te treden over den invloed, dien hot land en het kli- maat, zoo we 1 als de Indische maatschappij, op den gezondheidstoestand uitoefenen, worden tier de voornaamste maatregelen om de gezondheid te bewaren o p gesomd.

Als woonplaats zijn de hoog gelegen streken te verkiczon. In hot algomeen kan gezegd worden, dat de laag gelegen plaatsen, dus de kustplaatsen, on- gezondcr zijn dan die, welkc nicer in het binnenland en hooger gelegen zijn. Uit een statistiek over dertig jaron blijkt, dat porcentsgewizo in do kustplaatsen bijna tweemaal zooveel pei^sonen sterven als in de plaatsen binnen lands gelegen.

Als men do vrijo kcus heeft, is het wonschelijk, dat de won in g gelegen zijn in con hoog, zandachtig terroin, of op cen grind- of rotsbodem. Ook bouw- land (bhalvo rijstlftnden) is meestal gezond. De

nabyheid van stilstaand water, van s a w a h's, van kerkhoven, van dicht, ineengegroeid laag hout en van langzaam stroomende rivieren is nadeelig. Bosch- grond mag niet binnen een jaar, nadat de boomen gekapt zijn en het terrein is schoon gemaakt, be- bouwd worden.

Wat het hoofgebouw betreft, is het wenschelijk, dat de voor- en achterzijde van het huis zooveel mo- gelijk naar noord en zuid zijn gericht, omdat de zon dan in alto kamers kan schijnen, en de land- en zee- winden door het huis kunnen geleid worden. De in- werking der zonnestralen is noodig, maar mag niet zoo lang plaats vinden, dat de kamers te warm worden. In steenen liuizen mag de zon langer schijnen dan in die van hout of van bamboe, welko daarom een breed afdak of galerij moeten hebben. De slaapkamers kieze men aan de oostzijde van het huis. Glazen ramen zijn meestal niet noodig, jaloe- zien wel. In bergstreken, waar de nachten soms zeer kocl kunnen zijn en koude winden kunnen waaien, is echter het aanbrengen van glazen ramen noodig. De jaloezieën moeten van ongeveer 8 a 9 uur's morgens, tot 4 ½ 5 uur des namiddags gesloten blijven. Alle kamers, die licht en lucht uit de tweede hand ontvangen, zijn ongezonder, en mogen nooit als slaap- vertrekken gebezigd worden. Het beste wordt het huis gebouwd boog uit den grond, op houten of steenen pilaren van een ½ twee meter hoogte; stee- nen vloeren (vooral van marmor of Escauzijsche steenen) zijn de beste; ook is port landement daar- voor bruikbaar; houten vloeren moeten aan de on- derzijde geteerd, en aan de bovenzijde geverfd zijn. Vlakke, met weinig versierselen voorziene, en met kalk gewitte muren zijn de beste. Plafonds van goed droog hout zijn aan te bevelen; die van matwerk, met papier beplakt en dan gewit, zijn niet zoo goed, omdat zij te veel stof loslaten. Deuren en vensters moe- teu zoo groot mogelijk genomen worden, en tegen - muover elkaar zijn geplaatst. Het is een groot voordeel, wanneer om het gehele huis eene schuin aflopend e gecementeerde stoep is aangebracht, waarlangs het regen water kan wegloopen ; in alle geval moet de grond tegen het huis aan iets verhoogd en vast aan- gestampt zijn. De bedienkamers moeten ruim ■zqn, en het dak moet aan de achterzijde niet on- middeljik op den muur rusten. In de keukens be- hoort een wasemkap boven de stoekplaatsen te zijn aangebracht. In de badkamers zijn gemetselde, goed gecementeerde waterbakken te verkiezen boven houten kuipen. De stallen en privaten moeten ter- zijde van het hoofgebouw staan en niet daar tegen- over.

De huizen moeten met groote tusschenruimten van elkaar worden gebouwd, waarbij bejllanting met hooge boomen aan de oost- en westzijde moet worden vermeden. In streken, waar veel slangen voorkoinen, is het nuttig ganzen te houden, omdat de slangen dan verdwijnen.

Tapijten, zware overgordijnen, meubelen met fluweel, enz. verdienen afkeuring; rotaiwlechtwerk is voor stoelen, kanapee's enz. het best. Groote, yzeren ledikanten zijn betcr dan die van hout. Voor de vulling van matrassen en kussens is kapok het best.

Ten opzichte van de voeding zal men verst and ig doen met de gewoonten van het land rekening te houden. De gewone leefwijze n.l. ontbijt met eieren en vleesch tusschen 7en 8 uur, rijsttafel of cen maal- 衍 d met vleesch tusschen 12 en 2 uur, thee ten ongeveer 5 uur, en Europeesche tafel tusschen 8 en 9 uur, *voldoet* aande eischen. Door vele Europeesche fami-

lies wordt in do latere jaren van deze leefwijze in zoo- verro afgeweken, dat slechts eenmaal per dag, n.l. to ongeveer 2 uur. een warme tafel als hoofdmaaltijd wordt gebruikt, terwijl in den avond, omstreeks 9 uur, cenvoudig brood met toespijzen wordt genut- tigd. Ook dit voldoet in Indie zeer goed.

Do levensmiddelen bed er ven spoedig, vooral als zij zijn toe bereid voor gebruik, omdat er voortdu- rend cen zoo hooge warmtegraad heerscht, en de lucht altijd zeer vochtig is. IJskasten en ijskisten verdienen aanbeveling, terwijl beschutting tegen mieren en vliegen noodzakelijk is.

Do algemeene regel der voedingsleer gelden ook voor Indie. Zij behoeven hier niet herhaald te worden, maar enkele bijzonderheden komen voor bespreking in aanmerking. Onvoorwaardelijke af- keuring verdient de voeding uitsluitend met plant- aardigen kost, omdat daarvan te groote hoeveel- heden moeten gebruikt worden, en het spijsver- teringstoestel, dat in het hete klimaat tot de zwakke lichaamsdeelen behoort, daardoor te veel werk ver- richten moet. Daar de eclust niet zelden vermin- dert is, is het gewenscht, dat er eenige luxe in de voeding bestaan kan, waardoor gemakkelijk een voldoende hoeveelheid voedsel wordt gebruikt. Het vleesch moet aan de eischen voldoen, die uit de gezondheidsleer in het algemeen bekend worden ge- acht. Bussen (blikken) met vleesch mogen geene uitzettingen vertoonen, en moeten met den vinger nergens ingedrukt kunnen worden, van binnen mag het blik met verkleurd zijn, en het vleesch moet er frisch uitzien en niet onaangenaam rieken. Voort- durend gebruik van zulk geconserverd vleesch is af te raden. De e n d d n g is een goed, gemakkelijk verteerbaar voedsel. Petis d a g i n g, een stroo- prig extract van vleesch, is als voedsel bruikbaar, mits in niet groote hoeveelheden.

De vogels, vooral de kippen, leveren een goed verteerbaar vleesch. Eieren *zijn* in alle vorinen van bereiding, dus ook als gezouten eieren, aan te be- velen. De voedingswaarde van eetbaar vogelnest- jes is gering.

Er is veel en goede visch in Indiïi. Al staat de voedingswaarde van visch iets lager dan die van vleesch, zoo is die toch zeer voldoende. Onder de visschen komen er eenige voor, die bekend zijn als vergiftig, of waarvan dat wordt vermoed. Deze zijn ikan b o e n t a l i, i. pan gon lor, i. k r a p o c, i. k o d o k h, i. m 6 r a h batch, i. t a in bang (s i m a k o, s i n k a r e D), i. d o c r e i. De ikan b a n d a n g mag niet gegeten worden als er eenige stoomis in de «pijs» vertering of wat koorts bestaat. Gedroogde visch moet versch zijn, cn kan dan gerust worden gegeten, evenak visch in zuur. T r o e b o e k houdt vele voedings- stoffen. Bij hot ont van Makassaarsch rood c v i s c h - j e s veidient hot aanbeveling de aan deze toegevoeg- dc roode saus, niet te gebruiken, omdat de a n g k h a k, die bij de bereiding gebruikt wordt, «om- tijds arachik bevat. Kroepok ikan is voed- zaam en gemakkelijk verteerbaar. T r a 8 i, k c l a - t j a n e n t e m p a j a verdienen geen aanbeveling, omdat him bereiding op gedeeltelijke verrotting berust. Petis ikan is bruikbaar in kleine hoeveelheden. Oestere, garnalen, k e p i t i n g e n r e d j o e h a n, kroepok, p o t i 8 e n t r a s i o e d a n g zijn goede voedingsmiddelen.

Rijat a l l 6 6 n is niet voldoende voor voeding, maar met vleesch, visch cn groenten te zamen gebruikt, zeer nuttig. Sago is een tamelijk goed voedingsmid- del. P i s a n g bevat veel voedingsstof. Van do

vruchten zyn in het algemeen gemakkelijk verteerbaar: de d j e r o e k-soorten, d j a m b o e-soorten, p a p a j a, b o e w a h n o n a, s a r i k a j a, s a - w o, s a w o m a n i l a, d o e r i a n, m a n g g i s, m a n g g a, r a m b o o t a n, k a p o d a s a n, l a b o c a j a r e n s a m a n g k a. Moelijk ver-teerbaar zijn: s a l a k, k a n a r i, k a t a p a n g, a n a n a s, z u u r z a k, n a m n a m, g r a n a a t a p p e l s, b e l i m b i n g, s o e k o e n, n a n g k a, t j a m p e d a k, t e r e p, d o e k o e, l a n g s a p e n d j e n k o i. R o e d j a k i s a f t e k e u r e n a l s v o e - d i n g s m i d d e l. V o o r h e t g e b m i k v a n g r o e n t e n g e l d e n d e a l g e m e e n e r e g e l e n. H e t m a t i g e g e b r u i k v a n t j a b e i s a a n t e b e v e l e n, t e r w i j l v e l e d e r a n d e r e s p e c e r i j n v o o r v o l w a s s e n e n i n a a n m e r k i n g k o m e n. H e t i n l a n d s c h e (g o u v e r n e m e n t s -) z o u t i s b r u i k b a a r. V a n d e i n l a n d s c h e e n C h i n e e s c h e g e b a k j e s (k o e w e) z i j n d e r o o d - o f o r a n j e k l e u r i g n i e t a l t i j d t e v e r t r o u - w e n, o m d a t z i j a i - s n i k k u n n e n b e v a t t e n.

Good drinkwater is noodig (zie DRINKWATER). Koffie, thee en chocolade zijn, in niet te groote hoeveelheden gebruikt, als onschuldige dranken te beschouwen. Het gebruik van alkoholhoudende dranken is nadeelig voor gezonde menschen in het lieete klimaat. Men moest alleen alcoholica gebruiken op geneeskundig voorschrift. Ook de inlandsche alkoholhoudende dranken (t o e w a k k r a s, s o c r i, a r a k, b r e m c n z.) zijn af te keuren.

De samenstelling der maaltijden laat in vele gezinnen te wenschen over, omdat er te weinig eiwit en vet bij voorkomt. Vooral als men genoodzaakt is veel rijst te gebruiken, mocht er gezorgd worden, dat daarbij voldoende vleesch of visch verstrekt wordt.

Onder de keukengereedschappen verdienen de inlandsche zeven (k a l o f a j a k a n) de aandacht, omdat die gemaakt zijn van gespleten bam-boc, waarvan de vezels licht loslaten, en zich met het voedsel kunnen vernemen.

De kleding behoort te zijn licht, gemakkelijk te reinigen, en van geringe warmte absorbeerend vermogen. Als onderkleding is dun flanclaan te bevelen voor hen, die dit verdragen kunnen; zij die aan rood onthoud lijden, doen beter op de bloote huid zoogen. „net jes" te dragen. Het geheel achterwege laten van onderkleding is zeer af te keuren. Voor bovenkleding is de zoogen. witte kleding het inest aan te bevelen, daar deze gewoonlijk niet langer dan 66n dag, of hoogstens twee dagen gedragen wordt. Het inccr n meer in gebruik komen van Europeesche bovenkleding is uit een hygienisch oogpunt niet toe te juichen. Het sprekt natuurlijk van zelf, dat zij, die verblijven houden in bergklimaten, waar soms groote temperatuurschommelingen voor-komen, en de avonden en nachten zeer koel kunnen zijn, met huijkleding daarmede rekenen» dien te houden. Liederen met gevoelige ingewaden doen goed met het dragen van een buikgordel. Ook is, met het oog op de weinige resistentie van hot darra-kanaal, heidngen van brctels aan te bevelen, omdat drukking om het middel den bloedsomloop moei-lijker inaaft. Groote kurken hoeden, met wit katoen of witte zijde bekleed, zijn de beste, terwijl ook een t o e (o o n g o e d e d i e n s t e n b e w i j z e n k a n. E e n c o u v r e n u g o i n i n d e b u i t e n l u c h t g o e d, a n d e r s i s h e t g e b r u i k v a n e e n p a j o n g n o o d i g. A l s e r n o o d z a k e l i j k h e i d b e s t a a t ' s n a c h t s b u i t e n t o v o r b l i j v e n, m o e t e n w o l l e n k l e e d e r e n g e d r a g e n w o i d e n.

Het noodig elken dag minstens eenmaal te baden; slechts enkele menschen kunnen daar niet tegoen. Het gewone schepbad (s i r a n) is voldoende

de, waarbij ook het hoofd behoort nat gemaakt te worden. De beste tijd om te baden is 's morgens, eenigen tijd na het verlaten van het bed, en's mid-dags tegen 5 a 6 uren. Het baden in de rivieren is in het algemeen af te keuren, omdat het rivierwater te onzuiver is; ook s a w a h - w a t e r v e r d i e n t g e e n e a a n b e v e l i n g. Z a l k o n z u i v e r w a t e r m o e t e e r a t g o o d b e z i n k e n e n w o r d e n a f g e g o t e n, o f d o o r t a l i d o e g w o r d e n g e f i l t r e e d. H o t g e b r u i k v a n z e e b a d e n o p d e k o e l e u r e n v a n d e n d a g k a n g e e n k w a a d. T j d b o k (wasschen van den anus) is een uitstekende gewoonte, en k r a m a s (hoofdwasching), van t i d t o t t y d a a n g e w e n d, h e e l g o e d. H e t v o o r t d u r e n d e g e b r u i k v a n b e d a k i s n a d e e l i g v o o r d e h u i d, e n d u s v o o r d e g e z o n d h e i d, o m d a t d e o p e n i n g e n d e r z w e e t k l i e r e n d a a r d o o r v e r s t o p w o r d e n.

Regelmatige Uchaamsbeweging — vooral wandelen op de koele uren van den dag, dus 's morgens vóór 8 uur en's avonds na 5 uur, — is noodig tot behoud der gezondheid. Het wandelen kan worden ver van gen door paardrijden, wielrijden, gymnastische oefeningen, cricket, croquet, kegele, football en schoen, mis niet overdreven. Biljarten behoort onder de gezonde bewegingen, evenals dansen zonder te groote inspanning.

Onder de passieve bewegingen neemt het toeren in een rijtuig een voorname plaats in. Op reis komen bovendien in aanmerking het vervoer per t a n d o e (draagstDeI), per stoomboot en per spoorwien; deze laatste vervoermiddelen leveren dezelfde voor- en nadelen op als overal; voor cene krachtige lucht- verversching moet daarbij worden gezorgd. De t a n d o e i s n o o i t t e v e r k i e z e n, m a a r s o m s o n - v e n n i j d e l i j k.

Een slaap van 8 a 9 uren is noodig. Deze kan, zonder nadeel, verdeeld worden in een korten mid-dagslaap gedurende een of twee uren, en een lange- ren slaap in den nacht. Wie een middagslaap, gedurende de heetste uren van den dag, kan nemen, doet daaraan verstandig.

Het werken, vooral lichamelijk arbeiden, moet op de heete middaguren en gedurende den nacht worden nagelaten. Ook geestelijke arbeid mag niet al te lang des avonds worden voortgezet. Nu en dan goed moe worden kan geen kwaad, maar men ver- mijde cene elken dag terugkeerend vermoeidheid. Van 's morgens 9 tot 's middags 4 uur werke men niet in de open lucht, tenzij een enkele maal, als er goede voorzorgen genomen zijn voor beschaduwing. Het werken in den grond is, in het algemeen, voor Europeanen nadeelig.

Er is geen bezwaar tegen zich, na groote vermoeienissen, eens te laten p i d j i t (knijsmassage) of o e r o e t (wrijfmassage), mis daarvan geen ge- woonte gemaakt wordt.

Bij het heerschen van besmettelijke ziekten kunnen ook persoon lijk maatregelen genomen worden om de besmetting tegen te gaan. Behalve die, welke door de overheid ter ontsmetting van gebouwen, tot het onschadelijk maken van stoffen vandelijdersaf-komstig, of van die met hen in aanraking zijn geweest enz., wortTen voorgeschreven, is hot vernijden van besmette woningen een hooftzaak. Verder zal men, voorzichtig doen bij hot heerschen eener epidemie de raadgevingen op te volgen, die dan gewoonlijk door geneesheeren ter voorkoming van de heerschen do ziekte worden gegeven.

Literatuuri Dr. J. Bontius, De conservanda valitudine, 1658; Id., De Diaota Sanorum, 1642; Id., de Oost- en West-Indischo Waranda (uitge- geven door J. ten Hoor), 1694, — J. Mossel, Aan-

merkingen over Batavia*s gesteldheid, 1753; Kort bericht voor de zeevarende der kleine vaart, op wat wijze de gezondheid te bewaren enz, 1794. •— W. M. Keuchenius, Over de oorzaken der zedert 60 jaaren, toegenomen ongezonderheid van Batavia, en over de middelen van herstel, 812. — G. Heymering, Opmerkingen over acclimatisatie, 1846; Over de gezondheid en gelegenheid van Salatiga (Verh. Bat. Gen. v. K. en W. VI. 1792); Bedenkingen tegen en wering van kolonisatie op Java (Tijdschr. v. N.-I.

1842) ; Invloed der berglucht op Europeanen (id. 1843) ; Over den invloed van het klimaat van Indie op het gestel van den Europeaan door Dr. C. Swaving (id. 1844, 45, 46); lets over acclimatisatie door F. Junghuhn (Ind. Mag. 1844); Gezondheid of ongezonderheid van Batavia (id.); lets over de ongezonderheid van het eiland Onrust (id.); Een woord over acclimatisatie door S. L. Heijmann (id. 1846).

— Dr. C. Swaving, De invloed van Java's klimaat op den gezonden Europeaan enz. (Ind. Arch. 1849). —X., De invloed van het klimaat op menschenrassen (Mil. Tijdschr. 1876); De invloed van den matten rijstbouw op den plaatselyken gezondheidstoestand, door E. B. Kaelstra (Tijdschr. v. h. Kon. Instit. v. Ing. Afd. Ned.-Ind. 1874—1876). — In het Gen. Tijdschr. voor N.-I. komen o.a. voor opstellen over invloeden van het tropische klimaat (VI. 725, XV. 519); over meel (VI. 253); peulvruchten (IX. 850); melk (I. 76, XII. 535, XIII. 270, XVIII. 262); rijst (U. 429); drinkwater (VI. 607, XV. 275, XVIII. 376, XVI. 764); kolonisatie (XVI. 757); luchtberderf in open bare gebouwen (XIV. 607); acclimatisatie (XXI. 81, XXII. 238, XXVIII. 276); baden (XXIV. 97, 99); algemeene hygiene (XVI. 547, XVII. 338, XXV. 156); ijs (XXVI. 252, XXVIII. 143) en vele andere. — Dr. Verweij, De acclimatisatie van Nederl. in Indie, 1863— Dr. J. P. Dozy, Geneesk. Gids voor Ned.-Indie, le afd. 1892. — Dr. F. A. C. Waitz, De ziekten der kinderen in heete gewesten, le deel 1875. — Van den Heuvel, De leefregel der kinderen in heete gewesten. — Prof. B. J. Stokvis, De invloed der tropische gewesten op den mensch, 1894. — R. A. Van Sandick, Kolonisatie van Eur. in de tropen (Vragen des tijds, 1894).

— Dr. Swart Abrahams, Vaderland en Modderland (Tijdspiegel, 1894). — J. F. Nierneyer, De Germanen tusschen de tropen (Ind. Gids, 1894). — Corn, de Groot, Emigratie uit Nederl. naar N. O.-I. (Notul. Alg. Verg. Ind. Gen. 17 Dec. 1872, 11 Febr. 1873). — Dr. C. L. Van der Burg, Kolonisatie van Nederl. in Nederl. O.-I. (id. 13 Dec. 1887). — L. F. Praeger, Indische studien, 1863. — Dr. C. Swaving, De oorzaken en gevolgen der ongezonderheid van eenige gezondenissen op Java, 1865; Id., Batavia's sanitaire geschiedenis onder het bestuur van de O.-I. Maatschappij (Ned. Tijdschr. v. Gen. 1878). — Dr. C. L. Van der Burg, De geneesheer in Ned.-Indie, Deel I 2edr. 1883; Id., Gezondheidsmaatregelen in den cholera-tijd (Bat. Handelsbl. 6 Oct. 1881); Id., lets over den invloed der akklimatisatie op het ontstaai van ziekten (Feestbundel Donders-jubileum, Ned. Tijdschr. v. Gen. bl. 15, 1888); Id., De geschiktheid van tropische hooglanden tot vestiging van Europeanen (Ned. Mil. Gen. Arch. 1891, biz. 376); Id., To what extent are Tropical Altitudes adapted for Settlements by Europeans (Transct. 7th Int. Congr. of Hyg. and Demographic, Londen 1891, Vol. X, 170); 珂., Persoonlijke gezondheidsleer voor Europeanen, die naar Ned.-Indie gaan of daar wonen, 1895. — G. W. F. De Vos, Indische Bouw-hygiene, 1892. — P. C. Flu, Malaria en malariebestrijding 1914. _

, i: f: "7, w.

、多: I. (— — f

H. F. Tillcma, "Kromoblanda" Over het vraagstuk van „het woncn" in Kromo's groote land 1915— 1916. — W. J. van Gorkom, Ongezond Batavia, vreeger en nu (Geneesk. Tijdschr. v. Ned.-Indie, Deel LIU. 1913). „J J > ' f

GIAGIAGI, Zie SLANKAPEN.

GIAN J AR (GYANJER). Een der Gouvern. landschappen op Bali, thans een onderafdeeling der Afdeling Zuid-Bali onder een Controleur, die ter hoofdplaats Gian jar gevestigd is. De Inlandsche bestuurder, vroeger de Radja, werd in 1900 stedehouder van het Gouvernement en draagt thans den titel van "Regent".

Gianjar grenst ten N. aan Boeoleleng, ten O. aan Bangli en Kloenkoeiig., ten Z. aan de zee en ten W. aan Badocigi? Het bestaat uit de zuidwestclijke afdeelingen*van Tlen Gg. Batoer (zie aldaar) en de aangrenzende kustvlakte. De bodem is er zeer vruchtbaar en bedekt met groote sawahcomplexen en talrijke desk's, in het gebergte veel koffietuinen. De voornaamste plaatsen zijn Gianjar met Lehib als havenplaats, Blahbathe, Soekawati, Pliatan, Oeobod, Pajangan en Tam pak - Si fin gTXJo eide rijwegen loopen door het geheel van West naar Oost en ook landwaarts in. Zie verder BALI. • -

GIBBON (*Hylobates*), het enige geslacht van de familie der *Hylobatidae* (zie APEN), die, hoewel zij vooral wegens het ontbreken van de billen en door het lange, smalle bekken, waarin ze met lagere apen overeenkomen. Evenals de Menschappen echter missen ze de wangzakken en zo komen ook daarin met hen overeen, dat do haren van den benedenarm meestal schouderwaarts gericht zijn. Ze leven bij voorkeur in boomen, waarin ze zich met grooto behendigheid bewegen, met behulp van hun armen, die veel J an ger zijn dan de achterste ledematen. Op den grond loopen ze recht- op, waarbij ze zich van hun armen bedienen om het evenwicht te bewaren. Bij het loopen zetten ze, anders dan de Menschappen, de geheele voetzool op den grond.

De Gibbons levon in troepen, uitsluitend in do uitgestrekte bosschen van zuidoostelijk Azie, on voeden zich in hoofdzaak met bladeren en vruchten, maar versmaden ook dierlijk voedsel, insecten, vogels en hun eieren onz., nict. Met uitzondering van den *siamang*, die tot dichtbij de kust komt, lo- ven zij in berggetreken. Alic Gibbons hebben een zeer sterk stemgeluid., maar alleen bij de grootste, ge- heel zwart gekleurde soort, *II. syndactylus* Desm., den *siamantj of imbanp.*, wiens stem volgens Hagen meer dan 10 K.M. ver hoorbaar zou zijn, wordt het versterkt door een resonantorgaan: den grooten keelzak, die door twee openingen met het strotten- hoofd samenhangt on van hier uit met lucht gevuld en sterk opgeblazen kan worden. Behalvo hierdoor onderscheidt zich do *siamanj* van de overige Gibbons ook nog daarin, dat de tweede en derde teen met elkaar vergrocid zijn, en hij wordt daarom wel tot een eigen geslacht (*Siamanga of Symphalangus*) ge- bracht. De *siamang* leeft op Sumatra, een varietoot, *I. syndactylusfufi continentis* Thom., op het vasteland van Achter-Indie en een andere, *H. syndactylus klossi* Miller, die zich alleen door geringere grootte onderscheidt, op Zuid-Pageh (Mentawai-eil).

De overigo soorten van Gibbons verschillen

onderling bijna alleen in de kleur, en zijn daardoor dikwijls moeilijk met zekerheid te onderscheiden. Vandaar ook dat verschillende schrijvers een zeer verschillend aantal soorten aannemen. *H. agilis* F. Cuv., de *ongka* of *oengko* (Mai.) van Sumatra, is bruin of zwart in verschillende nuances, meestal met een witten band boven de oogen; donkere exemplaren worden soms als *H. rafflesii* Geoffr. (*onglaciata*, Mai.), onderscheiden. *H. entelloides* Geoffr. (*seroedoeng* der Batakkers) komt op Sumatra en Borneo en in Achter-Indië voor; hij heeft een krans van witte haren om het gezicht, en handen en voeten op de bovenzijde wit gekleurd. *H. leuciscus* GeoffEr. (*javanicus* Matschie), de „Wauwau" *oa oa* (Mai., Soend.), is lichter gekleurd dan *agilis*: grijsachtig, met donkerder gezicht, kruin, vingers en teenen, het gezicht door een ring van lichte haren omgeven; hij leeft op Java; misschien ook hij ook op Borneo en de Soeloe-eilanden voor, maar de exemplaren van deze eilanden worden ook wel als een zelfstandige soort, *H. concolor* S. Müll. (*mulleri* Martin), *klampiau* (Mai.), *krawet* of *kalawet* en *mbliaw* (Dajaksch), beschouwd.

GIERZWALUW. De Gierzwaluwen (*Macropterygidae*) zijn op gewone zwaluwen gelijkende vogels met buitengewoon lange zeisvonnige vleugels, waarin (in zich tier) groote slagpenen bevinden, bij vele soorten eindigen de staartpenen in scherpe punten. Ten gevolge van een kleinen bek, groote mondopening, groote diepliggende oogen, korte doch krachtige pooten, voorzien van kromme, scherpe nagels, hebben deze vogels een zeer in het oog val- lende uiterlijk. Zij vliegen uitstekend en bijzonder snel, bijna den geheelen dag achtcren hoog in de lucht, steeds insecten vangende, komen nooit uit eigen beweging op den vlakken grond, kunnen daar- (sp niet. loopen, slechts als het ware schuivende zich voort bewegen, en moeilijk daarvan opvliegen. In den Indischen Archipel komen vele soorten voorjoo meest gewone zijn <le Salanganen, *Collocalia*, die de bekende eetbare vogelcnstjes vervaardigen. Deze nest jew vindt men tegen de wanden der rot sen, of tegen hoog woningen, zeer dicht bijeen; zij bestaan uit plantucdeelen. voornamelijk naalden van Casuarina- Hoorten, vermengd met het speeksel der vogels, zooals flic, welke gebouwd worden door *G. linchii*, do brocroeng Hamjiic der Maleicj'S, waaidoor zij voor d (: c.onsuimptie ongeschikt zij). Bij eeu a nd ere soort, *C. luciyhata*, boeroeng walet op Java genaamd, worden de nest jes uitBhitend uit het speeksel der vogels vervaardigd, on deze leveren de door de Chi-lieezen zoo gezochte eetbare vogelcnstjes. Soms zijn de nest jch verontreinigd door tocvallig daartUHSchen gekomen klcino voorwerpen, zooals veert jes, wel- ke bij het telkens vliegen tegen den rotswand aai) het vcrsch aangebrachte speeksel blijvend kleven, terwijl soms tengevolge van het pereen van hot speckhc) uit de klicren een klcine wond ont- staat, waaruit enkele bloeddruppels te voorschijn komen, welkc dan de roode vlekjes aan de nestjes veroorzaken, ook vindt men overblijfsels van in sec-ten, klcine Htukjes zeewier enz. Deze nestjes worden do onechto of valsche genoemd, kenbaar aan do nicer bruinachtige, in't algemeen donkerder kleur. *C. linchii* is zeer klein, niet grooter dan een sijsje, van boven don kerbruin, van onderen donker- grijh. op den buik met witte schakeringen, *O. fuciphiaga* is ongeveer van de grootte onzer huis- zwaluw (*Iltixmdo urbana*), van boven donkerbruin, van onderen bruinrijs. Do eetbare vogelcnstjes, welke spoedig gedurende het vervaardigen drogen

en dan een soort van taaije glei of vischlijm vormen, zijn eigenlijk zonder smaak of geur, ze hebben den vorm van een in 't midden doorgesneden liaf vapvormig schotelkje. De vogels plaatsen deze nes- ton altijd in diepe holen, ten ein do het nat worden te voorkomcn, daar ze in dat geval opzwellen en dus onbruikbaar als broednesten zouden worden. Vele duizenden vogels broeden bijeen. De nestjes ver- schillen eenigszins in grootte. De wijfjes leggen 2 hoogstens 3 eieren in de kale nestjes, zonder eenige onderlaag van vederen etc. De wijze, waarop dienst- jes gemaakt worden, is als volgt: in den aanvang vliegt de vogel een tien- tot twaalfal keuren tegen het uitgekoken plekje aan den rotswand, zich niet meet verwijderende dan op eenige meters afstand en kleefdt dan telkens eenig speeksel daartegen aan in den vorm van een breed e halfcirkelvormige streep; is dit geheel droog en verhard, hetgeen spoedig plaats heeft, dan brengt hij er een aantal derge- lijke randen tegen aan, doch. zoodanig dat, terwijl elke nieuwe laag aan de binnenvlakte wordt aange- bracht, deze telkens over de vorige laag heensteekt, waardoor de rand steeds dun en scherp blijft, doch de eerst aangelegde gedeelten steeds dicker worden. De eigenaardige golfachtige dwarsstrepen in de nes- ten zichtbaar, ontstaan tengevolge van het zich vastklampen van den vogel aan het nestje naarmate het grooter wordt, die daania het speeksel aanbre- gende, zijn kop steeds been en weer beweegt langs den rand van het reeds hard geworden gedeelte. De groote hoeveelheid speeksel wordt afgescheiden door de ondertongklieren, welke gedurende den broed- tijd zich tot twee groot gezwellen uitzetten, doch als de nestbouw gerced is, reeds bij het eierleggen odrogen en niet grooter zijn dan dergelijke klieren bij and ere vogels; het speeksel verzamelt zich in het voorste gedeelte van den bek, in de nabijheid van de uitvoerbuis. van die ondertongklier, heeft de mees- te overeenkomst met arabische gom, en is even a ls deze zoo dik en taai, dat men het in langedraden uit den bek van den vogel kan trekken; brengt men het uiteind van zulk een slijmdraad op de punt van een houtje en draait dit langzaam in de rondte, zoo kan men op deze wijze de geheele massa van de op dat oogcnblik- voorhanden hoeveelheid, speeksel uit den bek on uit de uitvoerbuis van de klier trekken; aan de lucht gekomen droogt het snel op en is dan precies de zelfstandighcid, waaruit het nest gevormd is. *C. fuciphaga* bouwt haar nest in moeilijk bereik- baro rotsholen langs de zee kust en ook in het bergte meer in het binnenland, *C. linchii* nestelt op meer toegankelijke plaatsen, tegen en zelfs in won in gen. Eerstgenoemde soort komt in den ge- heelen Archipel verspreid voor, laatstgenoemdemeer in het westelijk gedeelte. Zio verder VOGELNES- TEN. Do levcnswijze der Salanganen is merkwaar- dig; zij vliegen langs do Javaansche kusten in het rondspattende schuim der branding heon en weer en zoeken daar haar voedsel, bestaando in insecten; haar vlucht is pijlsnel, zelfs bij volkomen duister- nis in en uit do nauwtc splcten : haro nesten zijn altijd regelmatig in de rotsholen gebouwd, welke zich aan den oever bodnden; do bodem dezer rotsholon is gewoonlijk mot zeowater bedekt, de iii- gang nauw, met de cb open, met den vloed door iedere aanrollende golf geheel gesloten; op de oogonblikken dat de golf nadert of teugrolt vliegt nu do zwaluw uit en in. Bij uitzondering worden do rotsholen, die vor verwijrdod zijn van de zee, ook door de Salanganen bewoond. Sommigo soorten van Gierzwaluwen zijn gekenmerkt door ki'ach-

tige staartpenen met doornachtige punten, waar- mede de vogels zich helpen vastklam- pen aan lood- rechte rots wand on; zij leven op Java, Sumatra, en Borneo. Twee dezer (*Cliaetra gigantea* en *lezi-copyidli-s*) zijn zwart, eerstgenoemde met don- kerbruinen rug en onderzijde en witte onderdek- veeren van de staart, laatstgenoemde, welke niet op Java voorkomt, met een grijsachtige stuit. Grootere soorten van Gierzwaluwen uit den Ind. archipel zijn vooraien van een diep gevorkten staart en fraaie kleuren, zooals *Macropteryx mystacea*, van Nieuw-Guinea, Celebes en Amboina, zoo groot als een spreeuw, met blauwzwarterboven kop, vleugels en staart. met witte vederen op de schouders en ron- dom den kop en met zeer lange knevels; de olijfbruine Gierzwaluw van Sumatra en Borneo (*M. comata*) en de Lajan-lajan, een groenachtige soort met roodbruine wangen en buitengewoon langen gevorkten staart van Java en Sumatra (*J. longi-vern*). De nesten dezer laatste soort komen in penn overeen met de eetbare vogelnesten, doch de bijzonder dunne wanden zijn gevormd uit de veeren van den vogel en kleine stukjes van een of andere soort van *Lichen* (boommos), alles tezamen- gekleefd door speeksel; het nest zelf is ook aan een boomtak vastgekleefd met speeksel, doch is zoo klein, dat de vogel eigenlijk op den horizontaal lig- genden boomtak zit en slechts met den buik het ei bedekt en uitbroedt; voor den handel hebben deze nesten geen waarde.

GIGANTOCHLOA. fam. *Gramineae*. Soorten van Bamboe, op het oog van de gewone Bamboe (*Bam- busa*) moeilijk te onderscheiden. De meeste soorten worden op dezelfde wijze gebruikt als bamboe. Voor de zeer ingewikkelde en onzekere inlandische no- menclatuur raadplege men het Plantkundig Woor- denboek van De Clercq.

GIGI DJARANG (IKAN). Zie OMBERVIS- SCHEN.

GIGIENG. III Moekim Gigieng: Paleuh, Boe- nien, Pante. Een landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeeling Noordkust van Atjeh. Grenzend aan zee, is het geheel vlak en ovei- leih niet sawahs en gampongs. Het landschap wordt doorsneden door de Atjehtrambean en door flinke colonnewegen. De bestaansmiddelen zijn vooral rijst-, pinang- en klap- perteel. Oorspronkelijk wei- den de III Moekims Gigieng bestuurd door imeums, die direct onderge- schikt waren aan den oeelebalang van Keumangan. Deze stelde later over hen aan zekeren T. Ahmat, iemand van Delische of Langkatsche afkomst, ge- huwd met een lid der Keumangansche oeelebalangs- familie. De kleinzoon van T. Ahmat maakte zich in 1885 geheel los van Keumangan en verwierf in 1889 ook een aanstellingsacte van Atjdhs'socltan als oeelebalang der III Moekims Gigieng “

GIGIENG (KOEALA). De uitmonding eener uitge- strekte lagune in de sagi der XXVI Moekims op Groot Atjdj, die vroeger vermoedelijk in verbinding is geweest met de Atjehrivier. Meer oostwaarts, in de onderafdeeling Sigli, is nog een Koela Gigieng.

GILALA. Zie VAARTUIGEN.

GILGIL (GfILGfILI). Opde hoofdplaats van Kloeng- koeng (Bab) aan de Jeh-haha of Vijgenrivier; vroeger het middelpunt van Bali. Hier werd in 1908 eene militaire patroonijie plotseling aangevallen en warden aldus door Kloengkceng de vijandelijkheden te- gen het Gouvernement begonnen. Dit voorval leidde kort daarop tot de verovering van het landschap Kloengkoeng, Zie BALI.

GILI GdNTENG, GILI JANG en GILIRADJA.

Drie cilandjes nabij het eiland Madoera, gelegen in onder de afdeeling en het regentschap Soemencp ressorteerende. Gili Jang bevindt zich vlak bij Tandjoeng Lapa, de uiterste oostpunt van Madoera en behoort tot het district Tiimordaja, contr. afd. Noord-Soemeneop. Het is door een zeer ondiepe zec- straat van Madoera gescheiden. De cilandjes Gili GSteng en Gili Radja behooren tot het district Tiimorlaet, contr. afd. Zuid-Soemeneop en liggen in straat Madoera, zuid-west van de afd. hoofdplaats Soemeneop. De bevolking van alle drie cilandjes leeft hoofdzakelijk van veeeltel en vischvangst. *Gili* be- teekent feitelyk een uit zee stekende bank of klip, doch wordt ook wel door „eiland„ vertaald.

GILIBOAN. Zie DUIVENEILAND. 4'

GILLESPIE (SIR ROBBERT ROLLO). Geboren te Comber (graafschap Down, Ierland) 21 Januari 1766, trad in 1783 als comet in krijgsdienst, welken hij bijna moest verlaten, wegens een duel, waarin hij zijn tegenstander doodelyk trof. Tengevolg van de gunstige uitspraak der jury bleef hij echter voor den dienst bewaard, en onderscheidde zich in den oorlog van 1794 tot den vrede van Amieis herhaaldelyk in de West-Indien, later in Britsch-Indie, waar hij o.a. een opstand der Sepoys te Vellore dempte en de ca- valerie en bereden artillerie in den oorlog tegen Run- jeet Singh aanvoerde. In 1811 commandeerde hij mel den rang van brigadier-generaal de voorhoede van het leger* onder Sir S. Auchmuty, dat uit Britsch- Indie gezonden werd om Java te vermcesteren en voerde den beslissenden aanval tegen de verdedi- gingswerken te Mr. Cornelis aan. Na de verovering van Java werd KipUerioemd tot opperbevelhebber der Engelsche troepen aldaar; in die betrekking stond hij aan het hoofd eener expeditie tegen Palembang, die eindigde in de afzetting van den Sultan al- daar (1812) en voerde, bijna onmiddellyk na zijne terugkomst van dien tocht, de Engelschen tegen Djok- jakarta aan, dat veroverd werd, terwijl de Sultan van 3at rijk eveneens werd afgezet. Met den Luit.- Gouv. Raffles geraakte hij in onniah, daar hij tegen dezen zware beschuldigingen bij de Dirctceuren der Eng. Cie inbracht. Spoedig daarna (1812) legde Gillespie, die den rang van majoor-generaal verktegen had, het bevel over de krijgsmacht o)Java neder en vertrok naar Britsch-Indie, waar hij met het commando te Meerut belast werd. Hij nam aU zoodanig deel aan den oorlog tegen Nepal en sncuvde 31. Oct. 1814 bij een aanval op het fort te Kalunga by Deyra Dhoon in de Himalaya*. Zie Memoir of Sir R. R. Gillespie, London 1816 en Thom. Conquest of Java, London 1816.

GINGDOL. Zie TAPIR.

GINGELLY. Handelsnaam van twee soorten o)Jee- zaad, nl. van *Sesatum indierm DC.* (tillenga-, ben- nezaad, zie WIDJEN) en *Guizotialeiferia DC.* (Nigerzaad).

GINSENG, een chineesch geneesmiddel, bestaande uit den wort el van *Paanax Ginseng* fam. *Araliaceae*. Het iseen van de meest beroemde geneesmiddelen door Cliineezen, en wordt op Java als aphrodisiacum gebruikt.

GINTOENG (SOENB.). Zie BISCHOFIA.

GIRANG (JAV.). Zie LEEA.

GIRI. Naan van een 125 M. hoogen heuvel, een half uur Ten Z.W. van het heilige graf van Radcif Paltoe of Soesochoonai (Soenan) Giri, een Ierling van Baden Kachmat, die evenals zijn Jeeeneester tot de verspreiding van den Islam op Java veel heeft bijgedragen. Hij was de grondlegger van het gezag der Pangeran's (Soenan's)

van Giri, de zgn. Priestervorsten, aan wien gces- telijke sooveieiniteit werd teekend en die ook Jaan gen tijd de vorsten van Mataram weerstonden, totdat de laatste hunner in 1680 met behulp van Compagnie's troepen door Soesoehoenan Amang- koo Rat Ie word, overwonnen en daarna met *bjiria* allo Iedeu van zijn geilacht werd omgebracl 幸 /

GIRING GIRING (MAL.). Zie GROT AL AMA.
GIRING LANDAK (JAV.). Zie CROTALARIA.
GISSER. Zie GESER.

GITTA. Kleine Tidoreescho kampong op de Westkust van Midden -Halmahera en de cenige kampong van het kroonlandschap Gitta.

GLADAG. In de Vorstenlanden op Java gebruike- lijke benaming van de plaats buiten de Noorderpoort van de aloen-aloen voor de kraton, waar de trans- portmiddelen (lastdragers, vrachtpaarden en karren) voor den dienst van den vorst geleverd moeten wor- den; ook in de Gouvts. landen verzamelaarsplaats voor de kocli's op plaatsen langs de grootte wegen. Gladag- paard betceckent eigen. een paard voor den dienst van den vorst; in de Gouvts. landen een paard voor het postwezen en Gouvts. diensten geleverd en aan de gladags gered staande, meer bepaaldelijk een bediendpaard, ook wel een knol, van waar de beken- de scheldnaam gladakker afkomstig schijnt te zijn, die ook aan den Javaanschen kamponghond gegeven wordt.

GLADIK. Naam op West-Sumatra voor den rijst- yogcl. Zie WEVERVOGEL.

GLAGA (JAV.). Zie SACCHARUM SPONTA- NELM.

GLAGA, GLAGA GIGI (IRAN). Zie ZEEBAARS.

GLANDANG. Naam van een lid van het desabe- stuur in West-Java, wien de zorg voor de politic is toevertrouwd.

GLAS-NAUTILUS, (*Carinaria vilrea*) Zio GAS- TJTJOPDEN.

GLATIK (GELATIK), Zie WEVERVOGEL. -.

GLATIK BATOE, GLATIK WATOE of GLATIK WIN GKO. Javaansche namen voor een ineessoort, *Par us cinereif*, op onze koohnees gelijkind, doch, bij welke soort het geel der onderzijde door grijs ver- vaugcij is. Jc soendaneeschc naam is, volgens Jacobson, (Ijindjing lath.

GLATIK IYIOENGOEK of GLATIK NGOENGOEK: A1U1 (!'hck; naan) voor een booiik lever, *Sitta fronta- Hs*, in h<4 Soendaneescii tjeladi loemoet of tjeladi gen jot gchectun. Deze is icts kleincrdan do Euro- pexcllH! boomklever, van boven azuurlaauw, van <>i'li! : en grijs, met witte keel u) zwart voorhooff. Hij wordt op Java en Borneo gevonden, en konit in JcveiiHwijze met den onze overcen.

GLEBAGAN-STELSEL. Zio VORSTENLANDEN.

GLEICHENIA LINEARIS C'a'ike. fam. *Gleiche- niacee*. dc. Resani, (Mab.), Pakoc rcsam (MAL.). Een in den geheelen Malcischen Archipci en ookdaar- buit(tui zeer verspreide varenssoort, die vooral op opon plaatsen in do vlakke cn in hot borgland veel voorkomt, in vaak ondoordringbare massa's. Do onderMto dikke gedcelten van den bladstcl worden voor pennon gebruikt, van de dunnero declen maakt men vlech twerk, vooral van het zwarte invengide deel, dat wel wat op balein gclijkt. In hot bijzonder worden er hoofdckels van gevlochten. Vormoc- delijk worden ook anderc soorten van *Gleichenia* mot den naam Resam aangeduid en voor hetzelfde <loel gebruikt.

GLIBBERTJES. Zie ARENAGA.

GLOBBA MARANTINA Willd. fam. *Zingibera- ceae*. Lempoejang oetan ketjil (MAL. MOL.). Kruid-

achtige plant van de Molukken, de z.g. *Ambonsche Karlamom*, waarvan de wortelstok eenigszins naar Lempoejang smaakt; de vruchten, die kleiner zijn dan de Rondo Kardamom, echter meer. Ze worden dan ook wegens de specerijachtige smaak gebruikt om de eelstus op te wekken.

GLOCHIDION, fam. *Euphorbiaceae*. Dempool (JAV.), Mareme (SOEND.). Kleine boomen of heesters met groene bloemen, waarvan een vrij groot aantal soorten in den archipel voorkomen. Van een aantal hunner wordt het hout, ofschoon niet algemeen, gebruikt. *Glochidion molle* Bl. (Ketoental) heeft een tijd lang een grooto reputatie gehad als middel tegen slangenbeten en hondsdolheid, en staat als Daoen oelar bokeud. Verschillende andere inland- sche namen worden voor de soorten van *Glochidion* opgegeven. Ze worden echter niet voldoende van elkaar onderscheiden.

GLODOG. Zie BIJ.

GLOEGOE (JAV.). Zie BROUSSONETIA.

GLOEMPANG DOEA. Landschap van de onderaf- deeling Bireuen, afdeling Noordkust van Atjeh. Een goed deel van de W.grens wordt gevormd door de Peusanganrivier en haar delta-arm, die als Koala Tjeuroupe in zee valt. De voormaam- ste rivior is de Kroeing Blang Me of Kxoeeng Ting- keuem, de meest 0. tevens de belangrijkste arm van de Peusangan-delta. Zij ontstond uit een ge- graven sawahlciding, die haar water uit de Peusanganrivier onlvng, zich later verbreedde en ver- diepte en hoofdrivier werd, nochtans geen voldoende- den afvoer had naar zee, met het gevolg, dat het gebied ten Z. van Samoeti en ten W. van Tjot Gloempang, waar vroeger rijkj gampongs en vrucht- bare sawahs lagen, thans bestaat uit met lang riet begroeide moerassen. By banlijir van de Kroeing Blang Me stroomt een deel van het overvloeiende water langs den voet van de heuvels O.waerts in de ..^AKi'oeng Leub6', een anders onbeduidend riviertje. Op de grens met het landschap Sawang stroomt do Kroeing Mane. Gloempang Doea wordt W.-O. ge- sneden door de baan van de Atjehtram met haltes Keude Kioeeng Pundjje, Leubo en Geureugh. De bevoiking Iceft van rijstbouw op van regen afhank- lijke sawahs, pinangcultuur en vischvangst. Over- stroomingen, oorlogen met Peusangan, hebben do welvaart zeer geschaad on veel volk doen verhuizen, evenals de registratio in 1901. Den 7en Aug. 1902 overiced de oeleebalang T. Bentara Istia Moeda, dio reeds bij onzo corato koiu't op Atjeh aan hot best uur was. Hij werd opgevolgd door zyn zoon T. Pourcudan, die den titel aanam zijns vaders.

GLOEMPANG PAJONG. Jde III Mockim Gl. P. (Gloempang Pajong, Lam Baro en Tcupin Raja), vormon con landschap van do onderafdeeliig Sigi, afcdclrig Noordkust van Atjeh. Hot landschap wordt in het Zuidon gosnedcn door de baan van de Atjeh-train, die cen halto heeft to Teupin Raja. Ook wordt hot landschap doorsneden door cen grooten eolonnoweg, welko bij Teupin Raja do trambaan ver- lutead, over Gloempang Pajong con Oncoe naar Sigi loopt. ±.

GLORIOSA SUPERBA L., fam. *Liliaceae*. Pan- tjing tawa, Patjing tawa, Soengsang (JAV.). Kruid- achtigo plant mot fraaio Idlieachtige bloom en blade- ren, die in den spkaalvormig gedraaide punt eindi- gen, (zoals bij Flagellaria), waarmede de plant kan klimmen. Zo staat als buitengewoon giftig bokend, vooral do wortel, maar sohynt in werkelijkheid niet bijzonder giftig to zijn, al heeft een onderaeroek van, : . den wortel ook enkelo giftstoffen aangetoond. 撰' ~ /

GLUTA REKHAS L.» fam. *Anacardiaceae*. Ingas sidentio Djokjakarta. Het district telt 2 onderdis- tricten, (JAV.), Ren co¹ (MAL.), Reungas (SOEND.), Poengong (MI- nl. Krapjirk en Poengong.

GLUTINUM. Bo» m in den geheelen Archipel, vooral a&n de monden der rivieren voorkomend. Het hout heeft eenige ovei eenkomst met mahonie-hout en biedt reel weerstand aan de witte mieren; het wordt op vele plaatsen door de inlanders echter ongaarno gekapt wegens het scherpe melksap, dat do stam bevat. Dit sap geeft op de huid eene cryspelas- achtige ontsteking. Het hout is fijn en hard, bruinrood van kleur, dikwerf gevlamd en vooral voor dienstige begrippen der volkeren van den Indischen meubelen gezocht, s.g. = 0,8. Ook soorten van de archipel, vindt men, behalve in de artikelen aan de geslachten *Semecarpus* en *B-uchanania* heeten r e - n g a voomaamst dier volkeren gewijcl, onder de ru- brien: s of i n g a s. In het Maleische schiereiland is Rengas ook EEREDIENST, HEIDENDOM, HIN DOEISME, ISLAM de naam van *Mdamorrhoea Curtisii Oliv.*, een boom van en ZENDING.

GLYCINE SOJA. Sieb. & Zucc. (= *Soja hispida* Monch.) fam. *Leguminosae-Papilionia iae*. Gadele (JAV.), Kadele (JAV.), Kedele (MAL.), Kruidachtige plant met opgerichte stengels en witte of lila bloe- men, in Oost-Azie zeer algemeen gekweekt. Uit de zaden wordt door gisting de bekende Soja of Ketjap gemaakt, eveneens de boonenkaas (*tao hoe*) De bataviaasche Soja maakt men vooral in Tangerang. De onrijpe peulen worden door de inlander-als groente gegeten. Do rijpe zaden zijn een zeer goed voedsel wegens hun hoog eiwit- en vetgehalte.

GMELENA VILLOSA Roxb. fam. *Verbenaceae*. Boelang, Boelangan (MAL.), Wareng (JAV., SOEND.). Gedoorde boomheester, met gele bloemen, in tro- pisch Azie veel voorkomend, vaak voor omheining gebruikt. De scjiilp'n van de vrucht worden geconijft gegeten." %

GNETUM GNEMON L. fam. *Gnetaceae*. Bagoe (JAV.), Bogor (JAV.), Mlindjo (JAV.), Malindjo (MAL.), Tangkil (SOEND.). Boom (in tegenstelling met de andere in Indie voorkomende Gnetumsoorten, die klimmende heesters zijn), voorkomend in mannelijks en vrouwelijke exemplaren, op Java algemeen gekweekt en misschien ook in het wild voorkomend. Het hout wordt niet gebruikt, daarentegen wel ver- schillende andere deelen van de plant en wel: lo. De schors, (Bage, JAV.), waaruit men touw maakt, 2o. Malindjo, (JAV.), de vruchten, die als groente gekookt worden gegeten, of (vooral in Banten) tot platte koekjes fijngemaakt worden, die dveral als Kroepoek malindjobij derijstafel gebruikt worden. 3o. De bloemknoppen en bloemen (Tjengkarang JAV.), die ook gekookt gegeten worden. 4o. de jonge bladeren (Soh. JAV.)> die ook als groente gegeten worden.

GOA. Zie GOWA.

GOA GOA. Tamelijk volkrijk cilandje, ressorte- rende onder het district Sapoe di, contr. afdeling Kangean, afd. en regentschap Soemenep, res. Ma- doera. Er is een Mantri politie gevestigd ; het onder- districtshoofd woont op het naburige cilandje Raas. De bevolking is in hoofdzaak van Madoerecschen landaard, doch sterk vermengd met Makassaarsche en Boegineesche elementen. Men treft er tai van stoute zeevaarders aan. De liandel is vrij belangrijk, vooa] in visch en in voor verbereiding geschikte hasten.

GOBANG. Zie VAARTUIGEN.

GOBGOB. Naam op de Aroe- en Papoe-eiJanden voor een Paradijsvogel, *Oicinnurus regius*, in den handel Boero en g-m a t i - k e p p en g; heet op Doreh, N.-Guinea, M a m b e r i k en op Andai 0 e n -

GOD'SAN. District met gelijknamige hoofdplaats van het regoetschap Sleman, afdeling Mataiam, re- *

GODONG. Zie BOEGEL.

GODONG LANDEP (JAV.). Zie BARLERIA PRIONITIS.

GODONG MINGGOE (JAV.). Zie RUTA.

GODONG SABRANG. Zie CAPSICUM FRUTES- GENS.

GODSDIENST. Bijzonderheden omtrent de gods- dienstige begrippen der volkeren van den Indischen archipel, vindt men, behalve in de artikelen aan de geslachten *Semecarpus* en *B-uchanania* heeten r e - n g a voomaamst dier volkeren gewijcl, onder de ru- brien: s of i n g a s. In het Maleische schiereiland is Rengas ook EEREDIENST, HEIDENDOM, HIN DOEISME, ISLAM de naam van *Mdamorrhoea Curtisii Oliv.*, een boom van en ZENDING.

GODSDIENSTIGE WETTEN, INSTELLINGEN EN GEBRUIKEN, zie ADATRECHT en RECHTS- WEZEN.

GODSDIENSTONDERWIJS. Zie PESANTREN.

GODSGERICHTEN, GODS OORDEELN. Waar de Inlandsche bevolking destijds onbclcmmerd hare eigene rechtspraak volgens eigen op vat ting kon uitoefcnen, gebruikte zij godsgerichten, om alle zaken die voor de menschen niet waren uit to maken, door de goden to laten beslissen. Of die beslissing recht of onrecht was, dit bleef voor reke- ning der goden. Hadden dezen de zaak uitgemaakt, dan mocht zij nimmer meer behandeld worden. En ook thans nog, waar die Inlandsche bevolking, door omstandigheden — door onvoldoend intensief bestuur onzerzijds — ongecontroleerd eigen rechtspraak uitoefent, komen godsgerichten voor. In- tussehen wordt, wanneer hetzij door den algemeenen wetgever, hetzij door gewestelijke bestuurs- hoofden, dan wel onder onzen invloed door land-«chaps- besturen regelin gen betreffende de inheemsche rechtspraak worden tot stand gebracht, steeds het in roepen van godsordeelen vey boderi gelijk dezic medc worden uitgesloten bij de politiek contract en ten aanzien van die landschappen, welker verhouding tot het gouverneincnt door zoodanig contract wordt behcscrscht. Bij -lezing van hetgeen hieronder omtrent godsordeelen bij ver- schillende stammen wordt medegcdeeld, neme men (1UH in aanmerking dat onder den invloed onzer b(*stuur- s- ambtenaren meer en nicer overal hetgeci) nog volli dezic oordeelen rest, wordt uit den weg gctruincd.

Blijkens oudo Cheroonsclio wetton (Regt van Indie, IIT, 155) was outtijds op Java de *Waterproof* (silfim) in zwang, waarbij in 't algemeen gesproken, bij de zaak verloor die, bitnen zekere tijdruimto, hot eerst boven water kwam. In de oudo wottou van Djohor word zoowel van de water- altf' van do vuurproof gewag gemaakt; bij do Maleiers van don Rhoew-Lingga-arcJijpel kwam do waterproof ondon den naam Soemijiah mfinjClajn voor. Zij word vroe- ger ook gevonden bij de heidenen der MinaliaHaen de Barc Toradja, bij de bewoners van de Ogan- on Kikimstroken, in do residentie Palembang, en bij <le Lampongorfi, waar zij ook silem of koekoeci Hi 16m heette, en komt vermoedelyk ook thans nog voor bij de Zuid- Niassers, bij Dajakstammen van do Z. 0. afd. van Borneo (onder den naam teser), bij die der W. afd., bij de bevolking van Hahnahera (toemboel) en in don Coramlaeot- en Goram-archipel en bij Papoesehe stammen op Nieuw-Guin6a. Bij do Niassers wordt aangenomen, dat de geest van het water don schuldige naar boven duwt. Plaatsvor- vanging wordt of word veelal toegelalen (bij do Dajaks der W. afd. zelfs door duikers van beroep) ; in do Kikim en Ogan was de regel, dat anderon do proef verrichten ovals in de Lampongs, waar twee

jongclingen to water gingen, die ieder een latjo droegen, waarop „ik ben niet schuldig" of „gij zijt schuldig" geschreven stond; naar gelang een van deze het eerst boven kwam, werd! do boklaagde vrijgeproven of veroordeeld. In den regel moeten beide partijen, (in strafzaken dus ook beschuldigend op beschuldigde) zich te water begeven; bij do Niassers komt hot och- tor voor, dat alleen de beklaaide onder water duikt en veroordeeld wordt, als liij binnen een zekron tijd boven komt. In Mandailing werden vroeger beide partijen naar de rivier^F ebracht on naast elkaar tot de buiken in het water geplaatst; hij die door het koude water het eerst kramp kreeg en dus niet langer kon staande blijven, had ongelijk. Bij enkele stammen in onzen Oost moos ten de ver- dachten zich in een rivior begeven, waarin veel krokodillen leven; wie door een krokodil gegropen werd, had schuld. Bij de Minangkabau-Maleiers liet de van schuld verdachte zich gebonden in de rivier werpen; bleef hij drijven, dan was zijn onschuld bewezen.

Bij de Barea-Toradja^A kende men in vroeger tijden bij civiele gedingen het godsoordeel met de latten. Men liet partijen een aantal latten in don grond steken; hij die het eerst iitgeput raakte, of bij wien een der latten brak, had ongelijk. In dien een dor kampioenen zijn latten in den grond had, werd de kamp gastaakt. Dan werd met fijn gekauwde curcuma een kringetje om iedero lat gemaakt, vlak boven den grond; vervolgens werden de latten uitgetrokken on de stukken, die in den grond hadden gezeten, gemeten met een Haan. Degeen, die bij elkaar genomen hot langsto eind in den grond had gewerkt, had het ploit gewonnen. Bij een. andor godsoordeel word het recht of onrecht bepaald door na to gaan, hoe de door boido partijen geworpen sporen kwamen to liggen ten opzichte van on nceorgeleed stuk hout en hoe diop *ze* in don grond zaton. Soms werden twee sporen van golijske zwaarlc aan con daartoo opgoricht hoog rek opge- zwaagen. De iouwtjes werden dan doorgesneden, zoo- dat de speren naar boneden vielen. Viel con der spe- reii om, <lan had de partij, aan wie *ze* tobohoorde het verloren; anders ging men weer na, welke speer het diepst iijden grond was geirongen. Bit gods- oorleel doorvan in de aarde gestoken speron of bitten wcnl geiioind: „de Aar Jo iaton bc31lison"; in tegenstelling met het godsjordce! door duiken, <lat heette „het Water iaten beslissen".

Vcrder is in vorrfchillence vormcn *de vnuurproef* bekend. Van den Atjohschon Sultan Iskander Tsani (gosl. 161()) wordt verhaakt, dat hij de mot don Islam Ktrijdige godsgerichten verbood, boitaando in Jiet donipolen van do hand in kokendo olio on het iikkon van glouendi ijsor. Het stokes uit do hand in kokend waler, om or conig voorwerp uit to lialon, komt als godsoordeel voor bij do Papoea's, on de Dajaks dor W. on dor Z. O. afd. van Borneo (Koong- kal); vroeger ook bij de heidenen dor Minahasa, on do Lampongors. Bij do Dajaks dor W.afd. v. Borneo^o noct do uanogklaagdo als onschuldij worden beschouwd, wanneer hij con stukjo lood, tor grootto oonor orwt uit oon diopon schotel met kokond water haalt, zonder zich to branden; of wol men scoekt ocn zekore hoeveelhoid hars on oon plank in brand, oa zoodra do vlum gobluscht is, strijkt do aangeklaagdo mob don wijsvingor door do glooionde hars; hij vor- liost het ploit, wanneer hij zich brandt. Hot stekon van don wysvinger in gosmolten hars is als goda- oordcol bokond bij de Dajaks dor Z. O. afd. v. Borneo(hasoedi); het druppelen van gesmolten

lood op do met een doek omwonden vlakke hand by de Papoea'a on do heidenen van Boorpe; hethou- den van een klein gloeiend aambeel in de hand bij do Dajaks dor W. afd., onz. Hij, die geen brandwon- den of blaren heeft, wordt voor onschuldij gehou- den. Op Wetter bestaat als vuurproef hot halen door den boachuldigde van een eit kokend water, of het houden van gloeiende kolen door beide partij en in do dochter hand. Als een godsoordeel der Minangkabau-Maleiers gold het steken dor hand door den beklaaide in vloeibaar lood (bakatjau timah); bleef de hand ongedeerd, dan was de on- schuld van den boklaagde bewezen. De vuurproef met een gloeiend stuk ijsor komt ook voor op Moa, Leti en Loikor. Bij de Toradja's van Midden-Ce- lobes werd (voor 1906) door een godsoordeel uit- gemaakt of iemand weorwolf was of niet. De beschuldigde stak den middelvinger (de rest der hand was in bladeren gepakt) con oogcnKk in boom- hars, die in een pot aan 't koken was gebracht. Was de hara gestold, dan werd zij van den vin- ger afgepeld; *ze* was de vinger verbrand, dan werd do bsklaagde voor schuldig verklaard en gedood. Was de vinger ongedeerd, dan verviel do aak- klager in eeno boete. Vooraf legde men een offer van srih- pinang neer en had de goden om de (on)schuld van den beklaaide aan te wijzen (mon- toclocro). In Nieuw-Gulnea moeten vrouwen, die men van toovorij verdenkt, den arm tot den. elleboog in zeer heet water stoken. Ontaan hierdoor geen blaren, dan worden zulke vrouwen voor onschuldij gehouden.

Verder kent men ook de *dierenproef*. Zoo wordt con geding boslist door bewegingen van een leven- do kip, bij do Niassers of bij do Dajaks door de fjuiptrekkingen van een kip, die geslacht word. XVgl. Wilken, Feestnummer v. h. Kon. Inst. v. T. L- on Vlk. biz. 141 vlg. Bij He To Napoe in Celebes nam do aanklager een kip en blies haar in den bek, terwijl do aangeklaagde het diet in de anus blies. Daarna werd de kip gedood en bij het vuur ge- roostord, vervolgens het ingewand in zijn geheel verwijclerd on onderzocht. Puidde de galblaas naar buiten, dan had do eersto golijsk; was *ze* niet te zien, dan had do beklaaide hot pleit gewonnen.

Tn Beloo (Midden-Timor) kennen de inlanders als godsgerichten do *waterproef*, de *zwaardproef* en de *dierenproef*. Bij do waterproef zorgt de watergeest orvoor, dat, iudien de verdachte persoon schuldig is, dozo of zijn vortogonwoordiger het eerst gonoodzaak word boven water to komen on lucht to scheppen. Soms neonit mon bij do waterproef personea uit ande- ro landschappen als duikers. Bij do zwaardproef wordt do hand van don vordachto over de kling be- wogon; blyftdo hand ongedeerd of schreeuwt de verdachte niet, dan is deze onschuldij. Bij dedieron- proef wordt oon kip de kop afgohakt on uitspraak ge- daan, naar golang van do plaats, waar hetdiordood necvalt. Een onder godsoordeel dor Bolooneezen be- stond daarin, dab do betroukouen een stuk bamboe namon on hunno met scherp goloaden geworen elk in een. der uiteindon van do bamboe staken, waarna zij dan zolf voor dat uitoindo gingon staan. Op een gegeven toekon trokken *ze* dan. af. Hij die ongelijk had, word dor don kogel van do tegenpartij, meeatcl doodlyk, gotroffon, hij die in zijn rocht was, bleef ongedeerd.

Ook *tweeg&vechten* kent men als godsgerichten b. v. by do Dajaks door het olkander toower- pea van gopunte bamboeatokken door partijon, die to do borst in kokers van niiboenglatton geplaatst

zgn (pagalengang); op Zuid-Nias met messen tus-schen een zwangor meisje of haren vertegenwoordiger en hem, dien zij als haren verleider aanwijst. Vroeger kende men ze bij de Bataks door hot Biechieten naar elkander door partijen, die ieder op een der uiteinden van een rotan gingen staan (marhotang-hotang). Ook de veelvuldige voorkomende oorlogen tusschen verschillende stammen of dorpen waren godsgerichten. Volgens de Oud-Bataksche opvatting was eike strijd een godsgericht. Vóór den slag riepen de voorvechters beider partijen de hulp der goden in. Wie't eerst een gewonde of doode had, was in 't ongelijk. Op de Timorlaet-eilanden is de omgang tusschen de jongelieden van beiderlei kunne geheel vr^o*, mits er geen zwangerschap op volge. Is dit het geval, dan moet de man, die als de bewerker daarvan wordt aangewezen, het meisje trouwen. Bij ontkenning zijner schuld behoort hij zich te zuiveren door een tweegevecht met het zwaard over een gespannen koord met een der bloedverwanten van de aanklaagster. De Dajaks laten, als de schuld van een dief niet bewezen kan worden, een hanengevecht plaats hebben, 't welk ten doel heeft den aanklager tegenover den beschuldigde recht of onrecht te geven. Ook bij de Barea-Torad-ja's werd wel eens gedueleerd bij wijze van godsgericht.

Nog op andere wijze wordt de schuld of onschuld op de proef gesteld. In Zuid-Nias laat men den beschuldigde met den mond zoeken naar een stuk gewicht, dat verborgen wordt in water, door aschroebel gemaakt; vindt hij het, dan blijkt zijn onschuld. Bij de Dajaks der Z. O. afd. worden soms twee muntstikjes, waarvan het eene blank geschuurd, het andere zwartgemaakt is, in door asch troebel geworden water geworpen; diegene der twee partijen, welke de blanke munt grijpt, heeft het geding gewonnen. Bij de Dajaks wordt ook wel de overwinning bij een wedloop in het gelijk gesteld. Wanneer vroeger bij de Makassaren verscheidene personen van hetzelfde misdrijf verdacht werden, werden deze wel genoodzaakt een grooten bal gekookte, koude en zeer droge rijst zonder drinken door te slikken; die dit niet of slechts met groote moeite doen kon, werd voor schuldig gehouden. Ook bij de Bataks kwam het slikken van rijst als godsoordeel voor. Op Wetter moeten, volgens Riedel, de partijen rijst kauwen en is hij de verliezende partij, wiens rijst niet met speeksel vermengd is. Op hetzelfde eiland moeten de partijen soms het schraapsel van een eooort hout, dat jeuk veroorzaakt, in den mond nemen, of ook wel Spaansche peper; die dit het langst kan volhouden is de overwinnaar. De Olo Ngadjoë van Borneo plichten vroeger den scheld van een overleden atom individu te bewaren; werd iemand van een of andere misdaad verdacht, dan vildte men iets van den schedel af; dit werd dan met kleefrijst vermengd den verdachte toegediend. Kon hij het niet hislikken, dan werd hij voor schuldig gehouden. Op Leti moeten, als een misdaad pleegd is, alle bewoners een rotan stok in de hand nemen; degene, in wiens hand de rotan begint te trillen, is de schuldige. Bij de Makassaren werd de schuld van den verdachte op de volgen de wijze bewezen men nam een korfje aan een moer op en noemde dan de namen der verdachten; beweog zich het korfje, dan had men den schuldige genoemd. Gelijkssoortige methoden komen vermoedelijk thans nog op Leti en in vele andere streken van onzen Oost voor. Ook be dient men zich wel van een wan, die men rollen

laat naar de verdachten toe; do persoon, vóór wien de wan omvalt, is de schuldige. Evceens neemt men wel een of ander voorwerp, dat mon op den wijsvinger in evenwicht legt; men noemt dan de namen van de personen, die men verdenkt; zodra het voorwerp zich beweegt, heeft men den naam van den schuldige genoemd. Soortgelijke methoden moeten bestaan in Jilidden-Timor. Wanneer in Zuid-Nias kokosnoten van een boom zijn gestolen, plukt men eenige vruchten van denzelfden boom en verbrandt die. Wordt spoedig daarop een der kampongbewoners ziek, dan is dezo schuldig aan den diefstal. Of wel men begraaft een hond onder het uitspreken van een bezwering; de schuldige zal dan ziek worden en sterven, daarbij blaffende als een hond.

Ook de eedaflegging onzer inlandere is vaak als een soort van godsgericht te beschouwen. Zie EED.

GOEAK. Zie REIGER.

GOEBOEG. Controle-afdeeling, ressorterende onder de afdeeling Deinak. res. Semarang, vroeger met Kedoeng-Djati, thans echter met Goebog tot hoofdplaats. De afdeeling bestaat uit de districten Manggar, Samboeng en Singen-Kidoel (zie onder die namen). De hoofdplaats ligt 10 M. hoog, aan den weg over de Toentang.

GOEGOEK (ter Sum. Westk.). I. Naam van verschillende negeri's, o. a. belangrijkenegri aan den weg van Pajo Koemboeh naar Soeliki, 12 K.M. van eerstgenoemde.

II. Belangrijke negri 18 K.M. ten Z. van Solok; district van de onderafd. Solok en Singkarak.

GOEGOEK MALINTANG. Heuvel of \varnothingarop de versterking der Hollanders lag (het latere Padang Pandjang), die in 1841 plotseling door opstandelingen (veel aangevallen en door drie gewonde militairen die niet konden vluchten, bij het binnentreden van den vijand werd opgeblazen (27 Februari). Er staat een herinneringsnaald.

GOEGOEK SIGDANG. Heuvel op de wijk helling van den Merapi, even ten W. van de spoorlijn, waar tijdens den Padri-oorlog een versterking der Hollanders lag, berucht geworden) door wreed optreden der commandanten.

GOEGOER GOENOENG. Benaming op Java voor het gezamenlijk uitkomen van alle werkbare mannen bij rampen van hooger hand.

GOELA DJAWA. Zie AREN-SUIKER.

GOELOEK GOELOEK (Oeloek oeloek). Hoofdplaats van het district Buratlaet, contr. afdeeling Zuid-Soemen ep. afd. en regen tschap Soemcuet, res Madoera, aan den rijweg van Soemenep naar Pegan-tenan gelegen en door een zeer geaccidenteerden zijweg met den grooten postweg Jung's de zuidkust van het eiland Madocra verbonden.

GOEMAI-GEBERGTE. Bergketen in de residentie Palembang, Sumatra, die in haar oostelijk gedeelte noordelijke afsluiting vormt van de Paremahoogvlakte (zie aldaar). Meer westwaarts nazierl do N.O. voet van den grooten vulkaan Dempo het gebergte. De keten bestaatgrootendeels uit oudeup-tief gesteenten, vooral diabazen en porfiencten, chunne tuffen en breccien. De hoogste top, de JJoc-kit Besar, is 1736 M. hoog. (A. To bier. Jaarb. Mijn-zeven Ned. O. Ind. 1912.)

GOEMANTI. Belangrijke zijtak der Batang Hari. (Zie SUMATRA. Rivieren.)

GOEMBANG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

GOEMBEM. Zie BUIDELMARTERS.

GOENDIH. Bekend station aan den spoorweg Se-

marang—olo, van waaruit tramlijnen loopen naar Poerwodadi en Demak en naar Wirosari en Blora. Het station is gelegen bij de onderdistrictshoofdplaats Gdjer van hot district Poerwodadi, afdeling Grogogan, residentie Semarang.

GOENG. Rivier op Java, residentie Pokalppgguai[^]—makkelijg in het zuidoosten van de residentie Djokjakarta. Het bestuur van deze afdeling is sedert 1911— worden ingevoerd dan in de andere deelingen van dat gewest, omdat er zich geen Europeescho land bouwonderemingen bevinden.

GOENI. MAL. Naam van de jute-plant (*Gorchorus*), zoowcl als van de grove weefsels, zakken en balen, die van de jute-vczel gemaakt worden. In laatstge- noemde betekenis wordt het woord het meest ge- bruikt. In het Engelsch heeten Calcutta gunnies die balen van jute (*Gorchorus*), en Bombay & Madras gunnies die van sunhennep (*Crotalaria*). Zie voorts JUTE.

GOENI (JAV.). Zie CORCHORUS CAPSULARIS.

GOENJO. Zie STEKELVARKENS.

GOENOENG (ORANG). Zie ORANG GOENOENG.

GOENOENG. 1°. Benaming voor berg in de talen van Java, Madocra en Bali en in de Maleische talen. De bergnamen, met Goengoeng samengesteld, eoeke men op het hoofdwoord, zooals Goengoeng A p i onder API.

2°. Titel van de regenten in Socrakarta, belast met het bestuur van de districten buiten de hoofdplaats. Zie SOERAKARTA.

GOENOENG API. Zie API.

GOENOENG BANDERA. Zie BANDERA.

GOENOENG DJATI. De heuvel Djati, welke een drie kilometer noordelijk van de plaats, waar de hoofdstad Cheribon staat, uit do strandvlakte ver- rijst. Op dien heuvel bouwde zich een woning do Speikh Nocroe'ddhih Ibrahim- ibn Maulana Israil, genoemd in het art. CHERIBON (*Oeschiedenis*), die in do Soendalanden den Islam invoerde en be- Kchonvd wordt, als de grondlegger van de dynastie van de sultans van Cheribon. Na zijn dood word oijden Goengoeng Djati ecu grafstede voor hem op- gericlit uit vijf t errassen bestaande, die door trappen met clkander verbonden zijn. De onderste drie bevatten de graven van vershilleudc personen, op het vierde staat ecu fraaie insoeke, en het graf van den heüijge bevindt zich op het vijfde. Ongeloovigen mogen i iet hooger dan tot het derde terras opklim- n>ci. Do beilijge wordt door het nageslacht onder tlen i num van Socnan Goengoeng Djati voereerd, Zio Vclli, Java, 2(1c druk, I, biz. 245. — ; : *?

GOENOENGGKANTJANA. Hoofdplaats van het (listriel Paicngkocdjang, in Lcbak, res. Bantam, Java, 280 M. hoog gdcgeu aan de N.W. holling van het Zuidergebergte.

GOENOENG KE : NDE : NG. Onder dozen naam konicijn de rchiclentio So era ba j a drie districten voor, nl. J. district van hot regentschap en do afdeling Socrabaja, met 5 ondeidistricten en 269 dcsa'a (w.o. 1 particuliere <lesa); op t ci nd van J 915 bedroeg de bovolkiug ± 127.000 zielen, waaronder 70 Euro- JICUDCD, on bijna evenveel Chineezcn; 2. district van l)<St regentschap en de afdeling Griseo met 3 onder- districten en 167 dcsn's; op t cinde van 1905 (later cijfer) tot beshikbaar) bedroeg do bovolkiug 57.000 zielen, o.w. 5 Europeanen ; 3. district van het regent- eohap en do afdeling Lamongan met 4 onderdi- Briclien en 130 dcsa's; op eind van 1915 bedroeg de bevdking ruini C0.000zielen, alien Inlanders.

GOENOENG K'NDENG. Gebergtenaain op Java. Zie KENDENG (GOENOENG).

G KIDOEL. Afdeling en regentschap in het zuidoosten van de residentie Djokjakarta.

Het bestuur van deze afdeling is sedert 1911— worden ingevoerd dan in de andere deelingen van dat gewest, omdat er zich geen Europeescho land bouwonderemingen bevinden.

De afdeling door een Assistent Resident bestuurd, die de hoofdplaats Wonosari tot standplaats heeft, omvat hetgelijknaniig regentschap, hetwelk verdeeld is in vier districten. Aan het hoofd van elkezderdis- tricten, t.w. Wonosari, Plajen, Semanoë en Preng- goek, staat een districtshoofd, met den titel van Panel ji. Elk district is in eenige onderdistricten verdeeld, aan het hoofd waarvan Assistent- Pand ji a staan. Er zijn desabesturen ingesteld en de dorpschouffenden dragen den titel van loerah, evenals in degouvernements- landen. Zij worden echter niet gekozen, doch be- noemd door den Rijksbestuurder op voordracht van den Regent, in overconstemming met den Assistent- Resident. Geenclavercd in dit regentschap ligt het Soerakarta'scho landschap Ngawan (zie aldaar), dat echter voor zijne politie ressorteert onder den regent van Goengoeng Kidbel. De afdeling had (1916) ± 250.000 inwoners, waaronder 7 Europeanen en 73 Chineezcn.

GOENOENG KIDOEL (Zuidergebergte). Zio KI- DOEL (Goengoeng).

GOENOENG KOEPANG. Mjnbouwconcessie voor de ontginning van steenkolenvelden, 1/2 K.M. be- oosten TjCmpaka (Z.O. afd. v. Borneo) gelegen. De geproduceerde kolen zijn van goede kwalicait en worden afgevoerd naar Martapoera en Bandjer- masin. - f/

GOENOENG MOETIS. Landschap in de ondercrafd. Aliddon-Timor, afdeling Noord- en Midden-Ti- mor, residentie Timor en O., vroeger deel uitma- kend van het rijk Grot Sonnebat, werd in 1915 aan het landschap Mollo in de onderafd. Midden-Timor toegevoegd.

GOENOENG SAHILAN. Naam van de hoofdplaats der onderafdeeling Kampar Kiri (afd. Bengkalia, Gt. O. v. Sumatra), gelegen aan de Kampar Kiri, waar de bestuursambtenaar (controleur) zijn stand- plaats heeft. Langs deze plaats leidt de in aanleg zijnde transportweg, die van Pakan Baroe (Siak- rivior) via Tarataq Boeloeh (Kampar Kanan), Moea- ra lemboe (Kampar Kiri) en Taloeq (Kwantan) zal aausluiten aan den Midden-Sumatrawaye, <^ < ;

GOENOENG SEWOE. Zio BUIZENDEBERG- TE.

GOENOENG SITOLI. Hoofdplaats van het eiland Nias, si and plaats van een Ass. Res., die met het bur- gerlijk bestuur van do afdeling Nias (residentie Tapanocli) belast is. Isgeoorpcd op den noordolijken oe- ver van de No^{te}oe, aan het strand van een vlakke bocht. De naam is t. r. Ono Sitoli, d. w. z. kinderen (afstanimclingeii) van Sitoli. De plaats is gelegen in hot oude landschap Laraga, waarvan de hoofdplaats Ono Sitoli zich bevond aan de (rivier) IdanOj.

GOENOENG TABOER. Lanchchap in de onder- afd. Beraoo van do afd. Saniariida der rclij afd. van Borneo, in 1878 geschat op 13.200 K.M.% bewoond door onov. 20.000 inwonors, door een Sul- tan en rijksgrootten bestuurd. De grenzen mot Sam- balioeng zyn: de rivier Beraoe van af do Pantoi, zijnde do Zuidelijkste monding, tot aan do samon- vlociing der rivieren Sogah en Kelai, en vervolgens do waterscheid'ig tusschen dezc twee rivieren; met Boeloengan de waterscheidung tusschen Kajan en

Boraë. ADO landschapsonderhoorigen betalen een hoofdelijke belasting (4 % van het inkomen).

Goenoeng Taboer vormde vroeger met Sambalioeng, vereenigd naar het schijnt met Boeloengan, het rijk van Beraoe; in 1787 werden die landen door Bandjennasin aan de O.-I. Cie afgestaan; 3 Jan. 1817, 13 Sept. 1823 en 4 Mei 1826 werd die afstand bevestigd. Nadat Boeloengan zich van Beraoe had afgescheiden volgde, onderden zevenden Sultan van Beraoe, door toedoen van Radja Alam, een kleinzoort den vorigen Sult-an, Sambalioeng dat voorbeeld! 'Toen Radja Alam in 1834 door eene Ned. expeditie[^] getuchtigd werd, werd ook de Sultan van Goenoeng Taboer bezocht, die de souvereiniteit van Nederland erkende en Beraoe in beheer ontving, terwijlen 1844 Sambalioeng (dat in 1837 nog beschouwd werd als vazal van den opperheer van Beraoe, den Sultan van Goenoeng Taboer), Goenoeng Taboer en Boeloengan als op zichzelf staanderijken erkend werden. In 1850 werden met de vorsten der drie landschappen gelijk- luidende con tract en gesloten, waarbij hun die landen in leen werden afgestaan. De in 1906 door het zelf- bestuur afgelegde Korte Verklaring werd bij Gouv. besl. 24 Nov. 1909 no. 5 goedgekeurd en bekrach- 逐土

Voor literatuur zie BERAÖE. :

GOENOENGSAARI. Naam van een particulier land, uit t mStaTfidc-een[^]elijknamige Europeesche buurt ter hoofdplaats Batavia, zoomede naam van een ka- -, — jaal aldaar, dat het water uit de Tjiljoeng afleidt. : ' GOENS (RYCKLOF VAN). Geboren te Re[^]JHer-togdom Kleef) den 24sten Juni 1619. Met zijne ouders (zijn vader, eerst cornet der Jcurassiers in dienst van de Staten-Gen., was later commandant over de soldaten der O.-I. Comp. te Batavia) vertrok hij in 1628 naar Indie, waar hij 10 Juli 1629 te Batavia aankwam. Reeds zeer jong (9 Mei 1631) werd hij in dienst van den Gouv. aldaar naar de kust van Coromandel gezonden; in 1634 werd hij assistent te Batavia, daarna (1639) onderkoopman en (1642) koop- man in dienst der Comp. op de hoofd plaats. In 1644 werd hij als opperhoofd naar Palembang gezonden om de Sultans van Djambi en van Djohor te begroe- ten; ook later werd hy herhaalde malen voor ge- zantschappen gebruikt, zoals in 1648, 1650, 1651, 1652 en 1654 naar den Soesoehoenan van Mataram (de eerste maal om met dien vorst vrede te sluiten), in 1647 naar Djambi, in 1649 als gezant naar den Koning van Siam. In 1645 was Van Goens opper- koopman, opperhoofd van het soldijkantoor te Batavia, in 1646 commissaris van huwelijks- en klcino zaken aid? ar. Als commandeur over vier schepen bracht hij in 1649 twee Genueesche schepen op, werd hetzelfde jaar lid in den Raad van jus title, in

1650 opperkoopman van het kasteel Batavia, in

1651 eerste opperkoopman aldaar, in 1653 geassu- meerd lid van den Raad van Indie en in hetzelfde jaar president van de Weeskamer te Batavia. Den 20sten Sept. 1653 werd. hij als commissaris en command eur over de vloot aan het hoofd eener expeditie naar Ce[^]ongesteld (sed t 1654 als raad extra-ordinair van Indie), veroverde een oantal Portugee- sche schepen en behaalde eene overwinning dicht bij Goa (Voor-Indie) op vijf Portugeesche galjoenen. In 1655 keerde hij naar het moederland terug, doch vertrok in het volgende jaar weder naar Indie, waar hij in 1657 aankwam en terstond tot commissaris, saper-intendent, admiraal en veld-overste over do kuaten van Indie, Coromandel, Ceylon enz. werd aangesteld- In 1658 veroverde hij op de Portugeezen Tutecoryn, Manaar en Jafnapatnam, werd in 1659

als commissaris en Raad van Indie naar Ceylon ge- zonden en in 1660 tot gouverneur van dat eiland be- noemd. Weldra (1661) tot opperbevelhebber der krijgsnacht tegen de Portugeezen benoemd, onderscheide hij zich roemrijk door de verovering van Coulang (1661) en Cranganoor (1662), de verovering van Cochin (1663), na een eerste vergeefsch beleg (1662), de vermeerstering van het rijke Porca en als superintendent, admiraal en veldoverste door zijne — zege over de Fransohe vloot onder de la Haye en de verovering van St. Thomé op de Franschen. Den 20sten Juli 1675 werd Van Goens benoemd tot eer- sten Raad en Directeur-Generaal 1 en volgde 4 Jan. 1678 Maetsuycker als Gouv.-Generaal op. Zijn. be- stuur werd gekenmerkt door de voortzetting en be- eindiging van den opstand van Troena Djaja op Java, de onderwerping van den Panembahan van Giri (Grisee), den oorlog in Bantam tusschen Sultan Tirtajasa en diens zoon Sultan Hadji, een contract met Cheribon en de verovering van Temate. Na her- haalddyk daarom verzocht te hebben, verkreeg Van Goens den 25sten Nov. 1680 zijn ontslag als Gouv.- Gen., trad 25 Nov. 1681 af, en stierf te Amsterdam den 14den Nov. 1682, nog geen drie maand&n na zijn terugkeer. Verschillende Memorien van de hand van Van Goens zijn afgedrukt in de Bijdr. t. I. I. en vlk. P rks. DI. IV. (1856).

De zoon van dezen Gouv.-Generaal en van J. Ro- segaard, RYCKLOF VAN GOENS Jr., geb. te Batavia 11 Juni 1642, werd, na reeds in 1656 als assistent in dienst der Comp. te zijn getreden, en ver- schillende betrekkingen bij die Maatschappij te heb- ben bekleed (onderkoopman te Batavia 1660, lid in den Raad v. just. te Colombo 1662, koopman en landdrost te Ceylon 1663TraSd'extra-ordinair 1670, gouverneur van Ceylon 1675) in Dec. 1678 door HH. XVII benoemd tot Commissaris-generaal over ge- heel Indie. De regering te Batavia was echter niet geneigd, hem die commissie te laten vervolgen; na de betrekking van superintendent, admiraal en veld- overste in de Molukken, die hem in stede daarvan werd aangeboden, van de hand te hebben gcwezen, werd hij op zijn verzoek ontslagen, vertrok naar Nederland, waar hij in 1684 tot raad oidinair benoemd werd. In 1685 naar Indie teruggekeerd, werd hij pres. van het college van shepcnncr te Batavia en overleed 15 Mei 1687 op de terugreis naar het inoe- dderland.

GOENTOER. Wcrkzaam vulkaan ten N.\V. van Garoet (Prangor) de scheiding uitmakende tusschen het plateau van Garoet en de vlakte van ladles. Jlc vulkaan bercikt in don top Masigit 2248 M. hoogte. Het topgedccite bevat een aantal kraters, waarvan een detailkaart verscheen op H. VII. van het Jaar- versl. Top. Dienst 1908. Verbceck (Java 714) geeft een uitvoorige beschrijving van ongeveer 20 oudc en joncc eruptiepunten. De meest bekende kraterH worden genoemd: Masigit, met gesloten cliptischen rand en solfataren, Geulis (met open rand en solfa- taren), Djapati (klein, gesloten, solfataren), 8a- ngiangBoerangan (oud eruptiepoint met zandvlakte), Poroehpoegan (lage kegel met solfataren) en de ei- genlijke Goentoer, een dubbelkrater, waarvan de zuidelijkste, mot fraaijen gesloten rand, do nog werk- zame is. Tusschen Goentoer en Poroehpoegan ligt nog een lage eruptiekegel, de Kaboejoetan.

De Goentoer is een der weinige vulkanen in Indiï, waarvan bekend is dat zij in historischen tijd lava- stroomen hebben geleverd. Hij was in de eerato helft der 19e eeuw voortdurend werkzaam en had eenige heftige erupties, zoodal hij zijn naam (don-

dcrberg) wel verdiende. Scdert is de werking sterk afgenomen. De empties zijn beschreven door Jung-• huhn (Java II, 91 e.v.); over zijn foutieve bere- keningen, zie Verbeek, Java 716 noot; vooral do uitbarstingen van 1818, 1825, 1840 en 1843 sebij- nen hevig te zijn geweest.

Op de westhelling van den Goentoeer ligt het solfataronvekl Kawali Kiamis (zie aldaar). De zuid- en oostzijde van den berg is van den dubbelkrater tot den voet een kale grauwe gruishelling, waaruit a I s grootedijken twee lavastroomen opsteken, waar- van de jongste en langste — meer dan 2.5 KM. — waarschijnlijk dagteekent uit 1840. (Teekening dooi- Volz in Neues Jahrbuch für Min. 1904, II, 114).

GOERAH (MAL.). Zie SAPIUM INDICUM.

GOERAK. Naam op Goram voor eene Papagaai- soort, *Tanygnathus alfinis*. Op Celebes heet *Tany- f/nathus mulleri*, K e k c.

GOERAMI. Zie LABYRINTHVISSCHEN.

GOERAPIN. Kroonlandschap van Tidore op de West- kust van Midden-Halmahera. . . / . .

GOEROE. Sanskriet woord dat Iceraar, leornecs- ter be tee ken t. In verschillende talen van den archi- pel is dit woord in die betekenis overgenomen, voornamelijk voor leeraar in den godsdienst, ook der Moslems wet, doch eveneens voor leeraar van toovcrmiddelen en tooverspreuken, oin langs bo- vcnnatuurlijken weg iets te verkrijgen.

GOEROE-DJAMAAT (djamaait = gemcente) is de voorganger in de Inlandsche Christengemeente m de resick-ntie Amboina. Feitelijk behoort in iedere Chilstengmeent (; ecn Inlandsche Christenlceraar beschicden te zijn. Tot dat ambt worden jongelie- den op cen daarvoor ingericht internaat te Amboina opgelcid. Aangezien er evenwel nog een groot tekort aan doze godsdienstlceraars bestaat, heeft men daarin voorzien door de aanstelling van goeroe's djamaat. Zij ontvingen cen zekere toelage? dee I s uit de door de Regeering daartoc aan de Predikanten te Amboina- cn iiaiuila verstrekte subsidie, deels uit speciaal daar- toc t<T boschikking gestelde fondsen — tians /800. • t maanf s — , deck ;iit het evanclionatiefonds of de zendingfondsen.

GOEROE-MIDRAS (midras = school) is een naam, die men in de residentie Amboina aan de onderwij- /•••s dor Gouvernmentsscholen geeft in tegeelstel- ling van den goeroe-djamaait of voorganger in de l nlaifhschc Christengemeente.

GOEROEAH. Eilandje bestaande uit koraalkalk, waarop in midden twee kale heuveltjca. ± 20 it' 35 M. hoog, liggen* tuSBchen de cilanden Batjan en Makjan aan de westkuMt van Hulmahera; reside Ternate.

GOEROEAH-PING. Eenige kampong op de Ka- joa- eilanden (resid. Ternate en ond.), gelcgen aan <le zuidwestkußt van het eiland Kajoa on bewoond <loor ± 200 zielen, onder een sangadij, wien cen Ternataansche oetoesan terzijde staat. Door ecu uit- gcfrctrt rif wordt de ankrj)laats tegen bet bij dei- ning of wind opduingende zeewater gcheel beschut.

GOEROEPOENG. Zie EEKHOORNS (VLIE- GENDK).

GOESTL. Op Bali thans nog de gewono tilcl van hen, die behooren tot do kaste dor Wesja's (Zio BALI EliS). In het Javaansch beschouwt men hot woord als ecu Krania inggilvonn van Bendoro (herc, gebiedcr). De Preanger regenten, enkele regenten uit mule l-eguntengschachten op Java, do cclito zoons van den Sultan van Djokjakarta en de raden's ar- djeuk o j> Aladocra voeren "gocsti" als ecretitel. „Kang(ljeng Goesti" heeten de titulaire Sultans van

Bantam en Chdribon en de echte zoons van den Soe- soehocnan van Socrakarta en alien, die de titels van Pancmbahan of Pan go ran Adipati voeren. De echte dochters van don Socsochoenan van Soerakarta en van den Sultan van Djokjakarta voeren na haar hu- wclijk den ecretitel omgekeerd, nl. Goesti Kang- djeng. Ook do Banjcrmasinschc vorsten voeren den titel van „Goesti". Mr. L. W. C. van den Berg, De Ini. ran gen en ticitis op Java en Madocra, biz. 4 en 84.

GOEWA of GOWA. Sanskriet woord, dat grot, hoi, spelonk beteekent, en vaak met andere wordep verbonden wordt, zooals G o e w a d j i m a t, welke benaming gegeven wordt aan de Pakaraman, eene mofette op Iien Diengl- (Zie aldaar). Z# —

GOEWO. Javaansche naam voor ecn Nachtreiger, *Nycticorax nycticorax*. . .

GOFASA (MAL. MOL.). Zie VITEX COFASSUS.

GOGÉ of BOBOSAN. Javaansche namen voor ecn Neushoorn vogel, *Rhytice.ros undulatus*; de Soen- daneezen op Java noemen hem Djolang, de Maleiers op Ofist^Sumatra N o r i s a ; op Sumatra ook Poesaran.

GOGO-STITTE. Zie BOEROENG-POEDING.

GOGOL. In cen gedeelte van Midden- en Oost- Java worden, de landbouwers, onverschillig of zij grond in communaal dan wel in individueel bezit hebben, gogol genoeind. Zij maken, de kern der desa- bevolking uit. Op hen rusten de meeste lasten, wat heerei- en gemeentediensten, belastingen en cul- tuurdiensten betreft, terwijl zij daarentegen ook het genot liebben van de meeste lusten, zooals een aandeel in de communaal sawahs, het recht om het hoofd en de bestuursleden der desa te verkiezen, die ook meestal uit hon worden gekozen. Zij worden onder- scheiden in gogol ing ngarep, gogol tengah en gogol ing bocri, al naar de plaats, die zy bij de volgorde, voor het uitkiezen der aandeelen in die communale velden tijdens de periodieke verlccling inncmen. Ook worden zij wel onderscheiden in gogol kentjeng en gogol setengah kentjeng, vol en niet vol heeren- dienstplichtigen. Zie DESA en HEERENDIEN- STEN.

GOLDBERG (JHR. JOHANNES). Geb. usschen 1760 en 1765, was voor de omwenteling van 1795 te Amsterdam assuradeur en speelde, tot volksrepre- sentant der provincie Holland benoemd, ecn belang- rijk rol op het staatsconcel. Onder de regeering van koning Lodcwijk was hij Staatsraad en werd hij tot belangrijke zendingen gebezigd. Na de hersteUing van onze onafhankelijkheid benoemde de Souvereine Vorst hem tot Departementchef van Koophandel en Kolonien in de plants van Van der Capellen. Na de in?ensmelting van genoemd departement met dat van Nijvcreheid en Marine in 1818, uerd Goldberg tot Staatsraad benocind en door den Koning in den adclstand verheven. Hij ovrleed in 1828.

GOLONGAN. JAV. Botceckent „tot ecn groep ver- eenigd". Voor hot verrichten van heerendiensten verenigen zich vaak de dienstplichtigen uit eno desa tot bepaakte groepen, die elk het verrichten van cen vast gedeelte van hot te doeno werk op zich ncnen. Zuik con groep heet Golongan. Ook worden zoo genoomd de vijf groote afdeelingen, waarin do Javaansche inaatschappij in de Vorstrijnlanden declid is (Zio DJOKJAKARTA).” =———

GOLTSTEIN (Mr. WILLEM Baron VAN). Geb. op 13 Mei 1831 te Hamburg, waar zijn vader Neder- lanclsch Minister-Resident was. In Mei 1847 werd hij na het staatsexamen toegelaten tot de Hoogcschool, en studeerde eerst twee jaren te Bonn, later te Utrecht

wa&r hij in December 1854 tot doctor in de rechten promoveerde. In Maart 1855 werd hij benoemd tot commissie bij het Departement van Buitenlandsche Zaken, waar hij eenige jaren later chef van het kabinet van den Minister werd. In Januari 1861 vroeg hij zijn ontslag. In 1864 tot lid der Tweede Kamer in het district Hoom gekozen. werd hij in 1871 niet hericozen, maar in Maart 1872 door de Provinciale Staten van Utrecht, ter vervanging van wijlen zijn onop Mr. J. K. Baron van Goltstein, in de Eerste Kamer ge-bracht. In den zomer van 1874 door het kiesdistrict Amersfortliu der tot lid der Tweede Kamer gekozen, werd hij echter, alvorens den eed te hebben af-geleegd, met de portefeuille van Kolonien in het tweede Ministerie Heemskerk belast. Deze taak, op 24 Aug. 1874 aanvaard, legde Baron van Goltstein op 1 September 1876 neder na de verwerping door de Tweede Kamer van het, wetsontwerp van zijn ambt- genoot van Oorlog, Jhr. Klerck, tot verhoogerding der weerbaarheid van het Nederlandsche volk, o. a. door vermeerdering van het cijfer der militie. In Augustus 1879 ten tweeden male tot Minister van Kolonien door den Koning, op voordracht van Graaf van Lynden van Sandenburg, benoemd, vroeg hij in 1882 zijn ontslag, na aanneming door de Tweede Kamer eener motie, welke zijn maatregelen ter zake van het verkrijgen van individueel eigendom door de inland-Beche bevolking veroordeeld. Aan het tot stand ko-men der Indische staatsspoorwegen en van de haven van Tandjoeng Prig is zijn naam als Minister ver-bondelTX^plrSCptember 1882 werd hij door Jhr. De Brauw ver vangen 7& edert dien tijd tot 1893 heeft Baron Van Golts tern uiteluited getracht het alge-meen belang als lid en dikwerf als voorzitter van bijzondere vereenigingen te bevorderen en zich niet op politiek terrein begeven. Hij werd meer dan eens tot voorzitter der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouwen Plankunde gekozen en nam een leven-dig aandeel aan het tot stand komen der Maatschappij tot bevordering van het Natuurkundig onderzoek in de Nederlandsche kolonien en bezittingen, waarvan hij de eerste jaren voorzitter was. Ook verschenen soms in de Gids en afzonderlijk ge-schriften van zijne hand, over de Indische compta-biliteitswet en andere onderwerpen.

Door den Koning tot lid van den Raad van Voog- dij over H.D. dochter benoemd, werd Baron Van Goltstein na het overlijden van Jhr. Van Reenen in 1893 tot voorzitter van dien Raad benoemd, welke betrekking hij bleef waacmen tot op het tijdstip van de meerderjarigheid der Koningin. In 1894 werd hij benoemd tot gezant te London,-waax hij tot het einde van 1899 de Nederlandsche belangen waar-nam. In 1&statgenoemd jaar nam hij wegens ver-zwakte gezondheid als gezant zijn ontslag en bracht nog twee jaren van rust beurtelings te ,8-Gravcnhage en op den huize Oldenaller te Putten door, waar hij, ten gevolge van een hem overEomen ongeval in 1901 overleed.

GOM-ELASTIEK. Zie CAOUTCHOUC.

GOMBONG. District met gelijknamige hooft-plaats van het regentschap Karanganyar, afdeling Keboemdn, residence Kedoe. Het heeft eene opper-vlakte van 110KM²., heeftdne onderdistricten met 86 desa's en telde op't einde van 1905: 66.000 in-woners, o.w. 240 Europeanen en ruim GOO Cliiineezen.

Op de hoofdplaats van genoemd distinct vzas vroeger eene militaire school, waar jongens van Euro-peesche afkomst, in N.-I. geboren of gevestigd, wer-den opgeleid voor den krijgdiens, de zg. pupillen- school, gevestigd in de onvoltooidte sterkte, fort

Generaal Cochins genaamd. (Zie COCHIUS (FORT ■GENERAAL). Die school is in 1913 opgeheven. Vroeger was Gombong ook de standplaats van een controleur. Ook woonden er verscheidene officieren en burger-onderwijzers, aan de pupillenschool ver-bonden. Door do ophetEing daarvan is de plaats zeer ach t eruit gegaan.

GOMBORA (K 砲BARA). Onbewoond, moeras- sig eilandje in de Moesi of rivier van Palembang, tor plaats waar deze de Peladjoe opneemt. Het is be- kend door de wapenfeiten, in 1819 en in 1821 door do Nederlanders aldaar gepleegd. Zie PALEMBANG.

GOMÖMÖE. Eilandje ten Z. van Obi besar, re-sidentie Ternate en Ond., is ± 259 X17Koog, ligt juist tusschen Mongoli en Misool. De zuidkust be- staat uit koraalkalk.

GOMPHERA GLOBOSA L., fam. *Amarantaceae*. Adas-adasan (JAV.), Kembang kantjing (JAV.), Rat-na pakatje (MAL.). Kruid uit tropisch Amerika, in Indie overal gekweekt en verwilderd. Als sierplant zeer gezocht; de bladeren worden als groente gegeten.

GOMSOORTEN. Gommen zijn stoffen, die in de plant door omzetting (vergomming) van de cel wan-den gevormd worden. Zij vloeien uitden bastdergom-leverende boomen of heesters naar buiten, indien deze ingesneden of anderszins ver won d wirt; veel-al schijnt de gomvorming bij de plant een ziektepro- ces te zijn, dat eerst door infectie met bepaalde oiga-nismen in gang wordt gebracht. In water zijn gommen of oplosbaar 6f sterk zwellende, hegeen in beidege- vallen tot het ontstaan van eene slijmige vloeistof (*m-ucilago*) aanleiding geeft; in alcohol is gom onop- Josbaar. In den handel noemt men ook eenige harsen zeer ten onrechte gom, en spreekt men bijv. van gom-copal, -elemi, -damar enz. Harsen zijn echter steeds onoplosbaar in water en oplosbaar in alcohol. Tusschen gommen en harsen staan de gomhar-sen, d. z. ingedroogde melkstoffen, als myrrha, dui-velsdrek enz., die beide stoffen (gom en hars) bevat-ten.

De belangrijkste echte gom is de A r a b i s c h o gom, die van eenige *Acacia-soorten* uit het Nijl- en uit het Senegal-gebied koxt, II mede de Tragacanth g o m, die door *Astragalus-soorten* uit Voor-Azie en Perzie gelevrd wordt. Eers(gel)ocino gom lost in water gheel op en bevat hoofdzakelijk arabine (arabinezure kalk), laatstgenoemd zwelt in water alleen en bestaat uit b a s s o r i e. In Ned.-Indie komen dezo gommen niet voor, maar er zijn daar eenige aidere gewassen, die gomachtigo producten geven, welke met de Arabische gom of de tragacanth-gom min of meer overeenkomen. In de laatste jaren is orv vaak gebrek aan eohreArabische gom geweest, en dit heeft bij den handel meer be-lungstelling voor gomsorten uit andere gewesten gewekt. Ook al staan deze bij do Arabische soort achter, toch weet de industrie, die enorme hovecvl- heden gom verbruikt in de vervingen, papierfabrie-ken enz., zenuitig aan te wenden. Zoo wordtdegom van *Acacia-soorten* uit Z.-Amerika (Paia gom), Z.-Afrika (Kaapsche gom) en Australie (Wattlo gom) aangebracht, en voert Engelsch-Indie, bepaal-delijk Bombay, icder jaar voor een aanzienlijk be- drag aan „Oc8t-Indische gom" uit. In onze over- zeesche gewesten is deze industrie nog vrijwel onbekend, hoewel vooral het Kolj., Mu sen nr te Haarlein er-bij herhaling de aandacht o)jgevestigd heeft. Hier volgt een overzicht van Indische gomleverende gewassen, gerangschikt in drie groepen, n]. I met in water holder oplosbare(arabine- achtigo), II in water gedeeltelijk, troebclj, oplosbaro

en III in water onoplosbare gommen (bassorinc-achtige).
I. *Acacia Farnesiana* e.a.; *Anogeissis latifolia*;
Feronia Elephanlum; *Melia Azadirachta*; *Pithecolobium dulce* e.a.; *Prosopis spicigera*.

II. *Anacardium occidentale*; *Bauhinia variegata* e.a.; *Calophyllum* sp. div.; *Odina Wodier*.

III. *Acacia leucophlaea* e.a.; *Albizia procera* e.a.; *Aleurites moluccana*; *Gochlospermum Gossypium*; *Spondias mangijera*; *Sterculia* sp. div.) *Terminalia belerica* e.a.

GONDANG. Een der oostelijkste districten (van den Soesoehoean), grenzende aan Madioen, van de afdeeling Sragen, residentie Soerakarta. Het district met gelijknamige hoofdplaats, heeft 3 onder-districten met name Gondang, Samboengmatjan en SambiiSdjo en had op't einde van 1905 eene bevolking van bijna 18000 zielen, o.w. 33 Europeanen. De hoofdplaats ligt op de grens van Madioen, aan den spoorweg van Soerakarta naar Madioen bij de halte Kedoeang Batang.

GONDANG (JAV., MAL., SOEND.). Zie FICUS VARIEGATA.

GONDANGLIFI. District van hot regentschap en de afdeeling Malang, residentie Pasoeroean, met vier onderdistricten en 5 desa's; het had op't einde van 1905 eene bevolking van 123.000 zielen, o.w. 135 Europeanen en 90 CMneezen. De standplaats van het districtshoofd is Boeloelawang, terwijl te Gondanlegi een onderdistrictshoofd gevestigd is. Het was vroeger een district met veel gouvenemments-koffie. Thans heeft men er nog veel koffie-on-demcmingen.

GONDAROESA (JAV.). Zie JUSTICIA GENDARUSSA.

GONDOPOSRO (JAV.) Zie GAULTHERIA LEUCOCARPA Bi. Uit de bladeren van dezen kleinen heester van het Javaansche hooggebergte en van do daarmede verwan te soort *gailtheria fragrantis-sima* Wall., wordt in Midden Java de ecbte gondo-olie gestookt welke als geneesmiddel en parfum bekend is. Doze olie (Javaansche „Win-tergrcci-oiF) best a at uit niethylsalicylaat en kan dicieij ter bercing van natuurlijk salicyl-zuur, <lat in de geneskunde sonis verkozen wordt boven kunstmatig salicylzuur (uit carbolzuur verkregen).

GONG. Zie MUZIK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

GONGGRIJ (JUSTUS RINIA PETRUS FRANCOIS). Gob. te Wisch (Gelderland) 7 Febr. 1827. Voor den dienst als predikant bestemd, ontving hij aanvankelijk zijne opleiding aan een kostschool van zijn oudoom Lahusen te Bremen, en bezocht de Lafijnsche school te Wagoningen. In 1841 het onderwijzen daar gevolgd te hcbjciï bood liij in 1845 zijne (licnten aan bij het Ned. Zendingel. gen. te I-ot-terdam en word, na geordend te zijn tot het leeraars anib, iijJuni 1849 uitgezonden met bestemming naar Timor. De zending daar word echter opgeheven. Nadat hij te Depok een jaar gewacht had op een nader bestemming, word hij tot regent van hot wefdiuus te Seniang benoemd, en maakte zich o.a. ook werkzaam door het nemen van het initiatief tot oprichting van de spaarbank aldaar, de eerste die in Ned-Indie gesticht word. In 1854 word hij benoemd tot leeraar der Christengeueenten te Depok in Toegoe; in 1864 in het vaderland teruggekeerd, ontving hij eene aanstelling als leeraar (sedert 1872 als Hoogleraar) in het Maleisch aan de toen opgericht Gemcent-inrichting voor do opioed in g

van O.-I. ambtenaren te Delft. Daar opendo hij een cursus in het Soondancsch in bevorderde daardoor de studio dier taal in hooge mate.

Bij do opheffing der Indische Inrichting in 1900 were! hij in hot gonot van wachtgeld gesteld; hij overleed in November 1909.

Hot eerste geschrift door G. uitgegeven van een Maleisch lecsboek voor het catechetisch onderwijs. Daarna volgden: Bage bage tjeritera (1859, Batavia, vertaald in het Mandallingsch), een leesboekje in de Maleische volkstaal, zoals die te Batavia het best verstaan word; de Hikajat dhoeloe kala, verhalen uit het Oudc testament, 1860; een rekenboek in het Maleisch, ingericht voor aanschouwelijk onderwijs; een vertaling van de Contes et fables de Bidpal et de Lokman, onder den titel Dalang in 1866 in 2 din. verschenen, en later, in steden een herdruk van dit werk, eene uitgave van de KaUla dan Damin a, 1876. Eindelijk noemen wij nog de Seraloes tjeritera (1869, 2e druk 1874), vertellingen in navolging der bekende Honderdtallen van Schmidt.

GONONE. Ook wel Klein Geulmeuden, bestaat uit koraalkalk, behoort tot de eilanden ten Z. van de zuidpunt van Malahera (Salo-eilanden), residentie Ternate. ■ 牙

GONYSTYLUS MIQUELIANUS T. & B. fam. *Gonystylaceae*, Garoe, Kajce garoe (JAV.). Groote boom van Borneo, Sumatra en vermoedelijk ook van andere eilanden van den Archipel. Het verharste kernhout (Garohout, Adelaarshout of Aloehout) is een bekend reukhout, en word vooral in Borneo gevonden. Ook *Aquilaria malaccensis* (zie aldaar) levert een reukhout, dat Garohout genoemd word.

GORAITJI (GOERAH ITJI). Groep van verschillende eilanden van de residentie Ternate en Onderhoorigheden, ten westen van het eiland Kajoa, en ten noorden van Tameti. De voornaamste zijn: Goemorga, Laigoma, Tomal-omafatoe, Sikau en Gafi; alle bestaan uit eruptiefgesteente (miocen?) doch alleen op Laigoma is dit door koraalkalk bedekt (Verbeek, Molukkenverslag, p. 139). Zij staan onder den san gad ji van Ngofakiaha op Makian, die van wege den Sultan van Ternate met hot toezicht is belast. Op enkele worden door lieden van Makjan tuinen aangelegd, op andere vindt men aanplantingen van kokos- en sagoepalmen en op Gafi vogelncstklippe, die eolter weinig product opleveren. >

GORAM-EILANDEN (d8k GORONG). EUandengroep ten zuidoosten van do Ceram Laeot-eilanden, gelegen tusschen 3° 56' en 4° 13' Z.B. en 131° 19' en 131° 35' O.L., behoorendo tot de onderaf. Oost-Coram), Ceramlaeot en Goram, afd. Ceram, residentie Amboina. De voornaamste zijn: Goram, Soe-rocaki of Pocloo Pancl ja ng en Manawoka, alien min of meer bergnchtig en bekend door vele deugd-zamo houtsoorten, welke er in voldoende hoeveelheid worden aangetroffen. De Lololi op Manawoka is 340 M. do hoogste top op Gorong 265 M. (volgens do Siboga-expeditie 310 M.) hoog; het eerste eiland schijnt uit oudere eruptiva (gabbro, serpen-tijn), hot laalsto uit oudczen zandsteen te bestaan; koraalkalk vormt het derde eiland en bedekt

ook gedeelten der andere (Verbeek, Molukkenverslag 537—540) De bevolking is ruim 6000 zielen stork, alien Mohammedanen, die staan onder hoofdon mot den titi van radja of orang-kaja en veel handcl drijven op de onliggende eilanden, terwijl do vrouwen door het wovon van kleedjes uitmunten. Do gezainonlijke grootte zal 300 KM², zijn. Uitvoerigo

bijzonderheden zijn te vinden bij Riedel, De sluik- en kroesharige rassen biz. 146 — 187. / 2/2

GORANGGAR&NG. District van de cont^{le}-af-deeling de afdeeling en het regentschap Magetar^{re}-sidentie Madioen, gelegen aan den linkerover aer Madioenrivier¹ met 3 onderdistricten en 76 desa's; het had op t. einde van 1905 eene bevolking van 81.000 z>elen, o.w. 32 Europeanen en 23 Chineezen. De standplaats van het districthoofd is de desa Kawedan. In dit district, dat grootendeels vlak en alleen in het Z.W. deel wat bergachtig is, vindt men de suikerfabriek Redjosarie van de Ned.-In- dische Landbouwmaatschappij in de onmiddellijke nabijheid van Kawedan. Door den aanleg van het Madioenrivier-kanal is haar aanplant van ongeveer 1200 bouw's uitgebreid tot 1500 bouws. Zeer bezienswaai-dig is de groote stuwdam in de Madioenrivier nabij de desa Djati (in 1912 voltooid), die aangelegd is voor de bevoeiing van 18750 bouws sawah uit het genoemde kanaal.* . . . ;

GORAP. Zie VAARTUIGEN. /

GORAP. Orang Gorap. Mohammedanen, die in kleine nederzettingen Doi, Salangade en andere eilandjes bewesten Loloda bewonen. Volgens de Clercq zouden zij afstammelingen zijn van sjavon uit den geheden Archipel, doch voorna- melijk van Flores en. Saleyer, door zeeoovers mede- gevoerd en later hetzelfde bedrijf uitoefenende en hier en daar met toestemming der inlandsche hoof- den achtergelaten. Andere schrijvers meenen dat zij geen buitenlanders zijn, doch oorspronkelyk Toba- roe's van Pumadada. Gorap zou dan eene verkor- ting wezen van Gorapoe (Gora = rooven, in het Boegineesch) en Gorapoe, in het Lolodaasch, beteekenen: de man die roof = roover. Zij zijn thans rffugtige visschers.

OR- 離 ORKQM (Dr. KAREL WESSEL VAN). Geb. 22 Augustus 1835 te Zutphen. In 1855 werd hij aan- gesteld tot mil. ajk)tlieker 3e klasse bij het Ned.- Ind. leger. Te Batavia gekomen (1856) werd hij aan het Groot Milij. tair 11 < 理北迎]geplaatst. In 1857 werd Van Gorkom op vcrzoek uit den mil. dienst ontsla- gen en benoemd tot 2den assistent bij het landbouw- schiekundig laboratorium te Buitenzorg; na de op- heffing dier inrichting (1860) werd hij als waarne- mend controleur in de contrdle-afdeeling Djatiraga (Rembang), geplaatst. Den 31sten Dec. 1863 werd hy benoemd tot secretaris bij de enquete naar de gouv. koffiecultuur en in^aMaart 1864 werd hem op- gedragen om wegens ziekte van Dr. Junghuhn het beheer der kinaacultuur over te nemen. In Aug. 1864 werd hij definitief tot leider dier cultuur benoemd, sedert 25 Dec. 1872 met den titel van Directeur. In 1875 volgde zijne benoeming tot Hoofdinspec- teur der rijst- en suikercultuur, het landelijc stelsel * en al wat daartoe behoort ; in 1878 vertrok hij naai* Nederland. Te Baari^agevestigd, bleef Van Gorkom nog werkzaam in Eet belang van Indie. In 1886 werc!

te Utr cht honoris causa tot Doctor pharmaciae bevorderd.

Van zijne talrijke geschriften noemen wij: De O.-L. cultures in betrekking tot Jandbouw en nijverheid 1881, 2e druk 1884, Supplement 1891; Gids voor de ' Controleurs op Java en Mad. Bat. 1878, 2e druk 1896. Verder veracbenen van zijn hand artikelen ■ ' V ' over allerlei onderwerpen in het N.-I. T. v. Ldb. en 'J'-Nijv. Behalve de hoofdartikelen over Ind. aangele- 1 genheden in het Nieuws van den Dag, die hij gedu- rende elf jaar wekelijks schreef, behandelde hij Indi- sche onderwerpen uitvoerig in de Gids, Vragen des Tijds, Indische Gids. Van Gorkom was vele jaren

medewerker aan de Indische Mrcuur, en leverde ook opsteDcn in Eigen Haard.

Hij overleed te Baam den 10cn j]Jaarl 1910.

GORONG. Zie GORAM · EILANDEN · GORONTALEESCH. Zie GORONTALEESCHE "

TALEN.

GORONTALEESCHE TALEN, Wanncer men het Mongondouch met het Ponosakansch beschouwt als de meest Zuidelijk gelegen grenstaal der groote Filipynsclic groep, dan grenst onmiddellijk in het Westen daaraan een complex van 4 talcn: het Boe- lauga'sch, het Kaidipansch, het Gorontaleesch en het Boeolsch. Deze talen kunnen Gorontaleesch worden genoemd naar de taal van Gorontalo, die grootendeels het gebied dezer taalgroep vult, dat inusschen voor meer dan de helft onbewoond is. Van deze 4 talen hangen wedcr het Boeolsch en het Gorontaleesch nauw samen, eveneens het Kaidi- pansch en het Boelanga'sch.

Het Gorontaleesch is, voor Celebes, eene groote taal, met een 75000 sprekers. Een groot deel daarvan woont in de havenplaat-s Gorontalo, waar veel vreemdelingen zijn en het schoolonderwijs in het Ma- leisch wordt gegeven. De taal is daar dus minder zuiver. *Boenda*^a aan den bovenloop der Bone-rivier, heeft een eigen dialect; te Limboto, aan liet meer van dion naam, spreken men ook anders dan op do hoofdplaats. Naar zijne ontkenning, heet het Go- rontaleesch *dila*.

Hetklankstelsel van hetGorontaleesch is vrij zwak. Van de klinkers ontbreekt e en *a* heeft neigimg om *o* te worden; *o* en *oe* wisselen telkens. Van de me- deklinters ontbreken de palatalen; de *k* is door- gaaiis weggevalleii, *r* wordt steeds *l*; *8* en *t* komen sarnel in eene intordentale, all hans coronale *t*; *n* wordt veelal *l* en de geprenasalerde tenous worden gemedialiseerd. Verder zijn alle consonantische sluiters afgevallen of met een vocalischen naslag doorklinkend gemaakt. Dit alles maakt het Goron- taleesch vaak van klank. Een oorsjronkelijko be- ginvocaal wordt week met bilabialcn inzet der stejn uitgesproken en vangt dun met *w* am. Voorbeelden van een en ander zijn: *wala'a* (kind), voor *aiiika*, uit *anak*; *woli* (opgedroogd) uit(*tri*; *maloeo* (kip), voor *manoekoe*, *uikmanoek*; *wadala* (paard), uit *ad-jaran*; *tioe*. (ellcboog), uit *sikoe*; *ila* (gekookte rijst) uit *kinan*; *-lio* (box. voorn. w. 3de persoon) nil *-nia*; *waUyo* (dak) uit *alep*. De klank dor R. G. H.- wet²) wordt *h*, b. v. *doehi* (doom), *toeloekoe*. (slapen); die der R. L. D.-wet²) wordt *l*, b. v. *pale* (rijst in do aar). Het lidwoord der eigennamen is *ti*, uit *si*, dat der woorden die in den genitief slaan, *lo* voor *no*, uit *atioe*. *Da* voorvoegsels zijn reeds minder talrijk dan in de Fili]pynsche talen : van de in- voeg'sels is *-il* ; uit *-in*-nog levend en *-oem*-ster- vende. Het infix *-il-* is nog niet beperkt tot de passieve vormen, het dient ook nog om het pra«- teritum aan te duiden, maar de vormen worden afgeknot, b. v. *lolali* (heeft gekocht), voor *milotali*, *mi-natali*, praeteritum van *motali*; *tילונוewolo* (is binnen gegaan), praeteritum van *loemoewoto*, *toewoto*. Onder de achtervoegsels is merkwaardig het uit het Oud-Javaansch, uit het Malegasi, uit het Bisaja en

*) Zie noot o)jbiz. 169.

2) De R. L. D. wet heeft dozen inhoud: de klank, welke in het Javaansch *r* luidt, is in het Maleisch *d* en wordt in het Tagaalsch door *I* vertegenwoordigd; bv. Jav. *iroenl* (mou), Mai. *hidoenrj*, Tag. *iloeny*; Jav. *pari* (rijst), MaJ. *padi*, Tag. *palaj*.

Bikol (twee Mai. Pol. talen der Filippijnen), uit het Enggano'sch, uit het Madoreesch en uit do Toradja'sche priestertaal bekende conjunctief-suffix *na*, b. v. *waepa maloo* (vang do kip).

Van de Gorontaleesch letterkunde is weinig bekend. Het door don druk toegankelijk gemaakte is beneden opgegeven.

Het Boeolsch heet naar do ontkenning *dia*. Het is eene kleine taal, met een 5000 sprekers, gelegen in den N. W. hoek van het taalgebied. Het klankstelsel is minder week dan het Gorontaleesch, de *k* is er nog en de bilabiale inzet der aanvangs-klinkers komt niet voor. Ook is de *n* geen *l* geworden, maar de *l* is soms in *j* overgegaan. De R. G. H.-klank is *g*, b. v. *oeglo* (pees), de R. L. D.-klank is *l*, b. v. *hiloengo* (neus); het achtervoegsel *-an* heeft den vorm *-ano*, in't Gorontaleesch *-a*. Het Boeolsch is dus een weinig ouderwetscher in klank dan het Gorontaleesch. De tijdvormen bij het werkwoord zijn dezelfde als do Gorontaleesche.

Het Kaidipansch heeft niet meer dan een 3000 sprekers; zijn gebied ligt ten N. O. van het Gorontaleesch. Van de Gorontaleesche talen staat het Kaidipansch het dichtst bij de Filippynsche taalgirop. De *a* gaat vaak over in *o*; *oe* voor eene Jettergeep die *i* heeft, wordt dikwijls *i*, zooals b. v. in den naam *Kaiffipa*, die voor *Kaoedipan* staat. De *e* ontbreekt; de medeklinker *h* zijn nimmer eindsluiters, maar worden geregeld gespaard door een volgend loozen klinker, behalve *n*, die afgeworpen wordt. Evenals het Boeolsch, behoudt het Kaidipansch de *k*. De R. G. H.-klank is *q*, de K. L. D.-klank is *r*, b. v. *oejoto* (pees), *pare*, (nrjst in den bolster). De *t* staat een enkel keer voor *-s*, maar in 't algemeen blijven *s* en *t* uit elkaar. De *g*pcrnasalcerd klan ken worden tot enkele nasalen vcrvcnoudigd, b. v. *dingo* (wand), *lanioengo* (baadjje), uit *dindiiir/ lainboeng*. De *m*-voorvoegsels hebben den pretcritalcn *w*-vorm nevens zich. Do *ii*voegsel *o(m)*- en *-hi-* zijn nog lovend. Het lid-voorcl der eigeinnamen is *ki*, cvenals in 't Mon-gondousch. Na nr zijne ontkenning hecct het Kaidi-|Hir*ch *dio*.

J-fct Jjoeiunga'sch, ook Atinggola'sch genoemd, wordt aan de N. en Z. kust, vlak ten W. van Mongon-chiisch gesproken. Ook (leze taal wci-ptdc *k*) *veg*, behalve daar waar zij geprnasalcerd is; de overige gepreii alcerd klan ken bijvlen oven-eeik onveranderd, zelfs de *ntt*. De palatale klan-ken ontbren in de gcheele groep. De *h* is deels uit *r*, clevis uit *ft* ontKtatin; (ic *r* in, behalvo *h*, ook *j* geworden. Zeor regclinatig vertoont zich de R. G. H.-klank als *g* en do R. L. D.-klank als *j*. Do *J* 3 postalvcolaar; hare uitMpraak zweent naardo *r*. Het Kaidijausch hcft ook ozen klank, maar (jaamevei) *H* de gewone *l*. De consonantische sluiters worden allo doorklinkend gemaakt door een nageslagen *o* of *i*. Ecu beginlinker wordt uitge-sproken met bilabiale *w*, b. v. *wina* (inoeder), *woebi* (aardvrucht). Het voorvoegsel *mo-* heeft den practicraalvorm *no-* nevens zich; de invocgsels *oem* en *in* beginnien af to sterven. De werktuignamen worden in de ghecle groep nog met duplicatie govormd. De afgorneene trekken der Goronta- lceBche talen tooncn dus aan, dal zij nog dicht bij de Filijpynscho talen staan.

Literatuur: C. B. H. Von Roenberg, lieistog-ten in do afdeeling GorantaJo (1865), hfdst. XII, 123—134. Do taal der Gorontalczen; Verhando-lingen van *t Bat. Gen., XXXIII, 2de stuk (1868).

bl. 25—28 (eenige lccsstukjes, verzameld door Dr. Riedel); on 42, 43; Tijdschr. Bat. Gen. XVII, 270. Do bekentenis van een Holontaloeschen Pong-goh, door Dr. Riedel (1869); Tydschr. voor Ned-Indie, II, 161—197. Bijdragc tot de kennis van de Holontaloesche Volksliederen, door Dr. Riedel (1871); Tijdschr. Bat. Gen. XXI, 209. De Pateda Hoclawa of de Gouden Armband, door Dr. Riedel (1875); Dr. Wilhelm Joest, Zur Holontalo-Spracho (1883), aangekondigd door Dr. Riedel, Ind. Gida, VI, 630 (1884); J. Breukink, Bijdragen tot eene Gorontaleesche Spraakkunst (1906), aangekondigd door N. Adriani, Bijdr. K. I. 7, VI, 150—165; E. E. W. G. Schroder, Gorontaloesche Woorden-lijst p908; Riedel, Tijdschr. Bat. Gen. XVIII, 202; fAdriani & Kruyt, Do Bare'e-sprekende Toradja's; !!!, 183—217, 348.

GORONTALO. Landbeschrijving. De afdeeling Gorontalo der residentie Menado wordt begrensd in het Noorden door de Celebes zee in het Oosten door het rijkje Bolaang Mongondou, in het Zuiden door de golf van Tomini en in het Westen door de afdeeling Midden Celebes. Zie voor de beschrijving van het landschap het artikel CELEBES (a. do Noordarm). > -;

Daar in de geberten dezer afdeeling afzetting / *j* van goud en andere metalen word aangetroffen, zijn sinds de laatste 20 jaren meerdere concessien tot mijnontginning aangevraagd en verleend, doch de resultaten hebben niet aan de verwachtingen voldaan, thans is er in deze afdeeling nog maar eene Mijnbouw Maatschappij (Paleleh) in exploitatie en werken de andere concessies ingctbrcken. De landbouw staat nog op een lagen trap; verbouwd worden rijst, diagoeng, klappers (in de laatste 15 jaren is de klapperaanplant belangrijk uitgebreid), tabak; sagoe komt veel voor in de moerasige streken en wordt bij gebrek aan mais gegeten. In de bosschen wordt uitstekend timmerhout gevonden, ben evens gom, copal, rotan, verfhout en was, waar- in druk handel wordt gedreven.

De vce stapel bepaalt zich tot karbouwen, runderen, geiten, schapen en paarden. Deze laatste zijn klein (loch goede telgangers en die van gekruist Parigi sch ras worden voor de beste gehouden).

Bevolking. De bevolking belijdt grootendeels den Mohanimedaanschen godsdienst; door toediening aan de bedevaart is het ge-tal hadji's zeer toegenomen. Als takken van nijverheid vordienon vermekling het wovcn van kleedjes, het vlechten van rotan-niatten, hoeden en doozen on het maken van buzzakken van kapok, die tegen laagc prijzen to bckonien zijn. Het grootste gedeelte der bevolking is opengcehoopt in de vlakte van Gorontalo. Het ziental bedraagt voor de afdeeling ongeveer 125.000. Voerde taal zie GORONTALEESCHE TALEN.

Geschiedenis. De 5 vroegero Gorontalo rijkjes (linialopahala of Segbroeders) waren: Gorontalo of Holontalo met 5 luarsaolcschappen (de districts hoofden vocrenduix titel van marsaali), Limbot- of Limocto met 4 mars., Bone met 3 mars., Baele- mo of Boaloelo in Atinggola of Andogile. In 1677 werden clezo Holontaloesche landen door den Sultan van Ternate aan de Cio afgestaan, en in 1681 dio streken Toor'clen Gov. dor Molukken, Padbrugge, gedwongen de souvereiniteit der Cio to erkennen. Zij werden in 1889 in ovrcleg met de hoofden en in ovrcconstemming met de wenschen der bevolking bij het directo Govts gebied ingelijfd; toen waren reeds sedert 30 jaren buiten den rijksbestieixler

(doegoeogoe) tjr hoofdplaats geen radja's of rijksgrooten meer in functie.

e s t u u r. | “ Bestuur. Als gevolg van rechtstreeksche bestuursinmenging werd eene hoofdelijke belasting ingevoerd, welke sedert 1914 vervangen is door eene algemeene belasting op de bedrijfs en andere inkomsten (Ind. Stb. 1914 no. 130) en werden de heeren ainsten geregeld, terwijl do bevolking in het genot

// V harer eigen rechtspiegeling werd gelaten. (Ind. Stb. 1914 no. 130)

286) bestaat de afdeling Gorontalo onder een Assistent-Resident uit 4 onderafdeelingen, nl.

a. Gorontalo met de districten Bone, Kabila, Kota, Tapa, Telaga, Tibawa en Batoedaa;

b. Boalemo met de districten Paoeojaman, Boalemo en Paoeoaat ;

c. Kwandang met de districten Kwandang en Attingola;

N. - r 1 d. Bwool gevormd door het landschap van dien

naam met de districten Paleh. Biao en Boenobogoe. Alleen deze laatste onderafdeeling staat nog /zer, onder rechtstreeksch bestuur.

◁. Ajjteratuur : L. G. F. Riedel, De lauschappen 75 olontalo, Limocto enz. in Tijdschr; Bat. JGerr.

Deel XVII (1869); Van* Hoe veil, De assistent-resident, v denie Gorontalo in Tijdschr. Aardr. Gen. Deel VII

■' 1 V 41890), 2e serie; De inlandsche kunstnijverheid in a. % Gorontalo T. N. L. N. -I. Deel XLVIII, 170.

* : *

/ - C ~ -

GORONTALO. Onderafdeeling van de

gelijknamige Assistent - Resident i e der Residentie Men ado, onder

het bestuur van een Controleur, die ter hoofd l

plaats Gorontalo gevestigd is. Zij bestaat uit de districten

:Kotta, Telaga, Tapa, Kabila, Bone, Tibawa en Batoedaa. De onderafdeeling had in 1915 een

peancn, 949 Chineezen, 324 Arabieren.

GORONTALO. Hoofdplaats van de tot de Resi-

; dentie Mcnado behoorende Assistent-Residentie van dien naam, gelegen aande zuidkust van het noordelijk

schiereiland van Celebes, aan de samenvloeiing der

rivieren Bone en Bolan go. Behal ve de tot het district

Kota gerekend wordende Gorontaleezen wonen er

178 Europeanen, 950 Chmeezen, ± 350 Arabieren, bijna 1700 Boeigincezon 'en ruim 1300 Christen-

inlanders. De plaats is ruim en. frisch gebouwd rond-

om een groote aloen-aloen. In het midden der

plaats lag vroeger het. fort Nassau, waarin een de-

tachement militairen gelegerd was, (loch het fort is

sedert geslooten op

亿*W naren.

De reede is niet van de beste ; desondanks is de handel in den loop der jaren aanzienlijk toegenomen. In

185G bedroeg de invoer /9862 eu de uitvoer eene

waarde van /25.004, welke cijfers over 1914 respec-

tievelijk tot / 2.673.112 en / 2.622.925 gestegen

waren; de artikelen van invoer zijn hoofdzakelijk

Jijnwaden en koperwerk, terwijl worden uitgevoerd

damar, rotan, verfhout, copra, kapok, huiden,

schildpad en schelpen. In 1914 bedroeg de netto in-

liouid van de aangekomen schepen bijna % miljoen

M^f. Gorontalo is met Kwandang telegraphisch aan-

gesloten en daardoor verbonden met het wereldnet.

Ije plaats heeft veel van bandjirs te liiden; de Boeig-

neesche en Chineseche wijkten, zoomede de kam-

pongs, door ini. Christenen bewoond, staan minstens

eene in het jaar dagen lang onder water. In den west-

nioesson heerschen er veel koortsen; gedurende den

oostmoesson, van Mei tot October, is het hier dege-

zondste tijd. De temperatuur is niet hoog en wordt

vooral getemperd door de zuid- en zuidoostenwin-, den.

De regenval is zeer ongelijk.

Literatuur. Van HoeveD. T. Aardr. G. VIII, 1891X> p.

43; Sarasins, Reisen in Celebes I, 138.

GOSSYPIUM. Zie KATOEN.

GOTANNAH. Zie CHIRURGJIN-VISSCHEN.

Goud. I. Goudmetaal. Eigenschappen. Het goud is

een kostbare delfstof en toch komt het zeer ver- breed op

aarde voor, hoewel meest in betrekkelijk geringe

hoeveelheden. Het wordt in de natuurdik- xvijls meest als

element aangetroffen, wel is waar nooit zuiver, maar altijd

met een zeker gehalte aan zilver of geringe hoeveelheden

van andere metalen. Er bestaan echter voorbeelden van na-

tuurlijk goud van 997 en zelfs van 999 fijn. Het goud

kristalliseert in vormen van het regulaire stelsel, gewoonlijk

met overheerschend octaëdische gedaanten, komt echter

niet alleen in regelmatige kristallen, maar eveneens en zelfs

meer, in tand-, ha ar- en mosachtige vormen voor. Zijn

hoogte waarde als edel metaal in het kunstambacht ontleent

het aan zijne groote l e n i g h e i d en uitzetbaarheid, aan

zijn schoon metaalglans, verbonden met de fraaie gele

kleur, aan zyn weerstandsvermogen tegen zuur, zijne vrij

gemakkelijke smelbaarheid [bij 1037°] en zijn hoog

specifiek gewicht van 15,6—19,2 al naar het zilvergehalte

groter of kleiner is.

Ook bestaan er goudertsen, d. w. z. mineralen, en wel

voornamelijk verbindingen van goud met het element

tellurium (b.v. nagyagict). In het gangge- stentic (gangert-)

van Redjang Lebong werd bij chemische analyse selenium

gevonden, dat hier ver- moedlijk de plaats van het

tellurium inneemt, of- schoen een mineraal selenium-goud

als zoodanig niet werd aangetroffen.

Natuurlyk voorkomen. Goud schijnt in alle geolo- gische

formaties voor te komen doch is — ten minste wat de

oorspronkelijke ligplaatsen betreft — in den regel

gebonderi aan de nabijheid van zure massieve- steenten

(granietgroep, trachiet-rhyolietg- ocpJ.Daar de tellurieden

in Indie nog niet zijn aangetroffen (met Gen uitzondering:

Boedoek in West-Borneo) hebben wij daar alleen te doen

met vrij goud (of, nauwkeuriger uitgedrukt, met een

natuurlijk alliage van goud en zilver, met zeer afwisselende

metaal- verhoudingen). Primair — dus inden na

de vorming van het metaal geen clinicische of andere

invloeden werkzaam zijn geweest — vcrschijnt het goud

bijna altijd gebonden aan en omhuld door eenige zeer al-

gemecn voorkomende zwavelmineralen t.w. ijzcrpv- riet

(zwavelkies), arsenikkies, cok wel antimoonglans en

koperkies, in spleetjes, snoertjes of gangen, die voor het

grootste gedeelte met kwarts zijn opge- vuld. Op te merken

is dat in de kwartsgangen, die in verband staan met de

oudcr granieten c.a. het goud veel zuiverder (minder

zilverhoudend) is dan in zul, ke, die met de jongere

trachieten en rhyolieten sa- me) hangen.

Het bovenste gedeelte van een ertsang, n.l. het gedeelte

dat boven het niveau van het gro nd water uitsteekt, is

onderworpen geweest aan den invloed van de in dat waler

opgeloste stollen; het gevolg daarvan is dat zich bovenaan

een coxydeerde afdeling (meestal rood- cn bruinizerera,

ijzeren hoed), daaroider een gecementeerde afdeling heeft

gevormd, die ongevcer tot aan het grondwaterniveau

doorloopt en waarin zich, bij goudgangen, het mc- taal in

vrijen toestand heeft afgezet en die dan ook hot rijkste deel

van den gang vormt. Daarbene- den treft men dan den

primairen inhoud van den gang aan, die altijd metaalrmer

is.

In die gecementeerde afdeling komt het goud dusde enkele, die wat verdr doorliepen, waren echter niet rijk; eigen lijk reeds op secundaire ligplaats voor, doch mendo vroeger bewerkte alluvia zijn meest af- komstig van verstaar onder *secundaire afzettingen* gewoonlijk zulke-netwerken van snoeren of wellicht van met goudhoudende die vrij wcl overeen komen met do koolit- enpyrietien geimpregnerte ge- steenten; 2e. de met de kollongtorreinen bij tinerts (zie aldaar) en die men hier alajongere ansiedien samen- hangende gangen zijn in den eluviale-, reaf, alluviale goud voorkomens (Goldsifcfn-regel echte verschui- vingsgangen en, hoewel natuurlijk Placers) aanduidt.

Geografisch en geologisch voorkomen. Oat het voor-gemakkelijker ont- ginbaar. Een uitzondering op den algmeencn regel maakt de bekend was, blijkt uit verschillende berichten. Prof. Kermijn Totok (Menado), waar het goud voorkomt in -een liceft (Bijdr. 1.1.1. en vlk. Hie reeks IV (18G9) .644)netwerk van kwartssnoeren in kalksteen, die se- cundair na gewichtige redenen aangeverdt om Sumatra^ voor hetoplossing van de kalk door circulatie van metaalhoudende goud-ciland Suwarna-dwapa van de KathS^ sarit sagaravloestoffen zijn ontstaan (metaso- matoae).

te houden; ook het nabigelegen. Nias gold, blijkens de II. INLANDSCHE GOUDWINNING. *Geschiedenis en Arabische reisverhalen voor goud- rijk (zie P. A. Van derstatstiek.* Inlandsche goudwinning heeft reeds be- staan Lith, Merveilles de l'Inde, bl. 246 en in Acta du 8elang voor de Nedcrlanders zich in Indie gengen vestigen; Congres int. des Orientalistics a Stockholm et Christiania, dat bewijzen de oude werken die, naarmate onze 1892—1893), terwijl de Portugeezen het „goudeiland” geologisch-mij n bouwkundigc kennis van Indie vaak gezocht hebben ongeveer ter plaatse van Nias envermeerdert, in verschillende streken worden aange- zelfs in 1520 eene expeditie zonden naar eenige goiidrijketroffen. En het zijn volstrekt niet alleen goud was- eilan- den, ten z.w. van Sumatra gelegerLZook de naamscherijen; op Sumatra en Celebes heeft men de dui- delijke van den vulkaan Ophir (ten rQelte Pasinan) op Sumatraovcrblijfselen gevonden van echten gang- mijnbouw. herinnert nog heden aan het fabel- achtige goudland derVooral Benkeelen schijnt de aandacht der oude bewoners ouden, hetgeen door de- zen hier in het verre Oosten werdgetrokken te hebben, o. a. Re- djangLebong, doch de gezocht. Java werd in het Hindoctidjvk eveneens voorherinnering aan dien mijn- bouw was dermatc uitgewischt, een gou37* eiland gehouden (zie Kcm, Bijdr. 1.1.1. endat de plaatsen eerst in het Jaatst der vorige en het begin vlk. IVe reeks X (1885), 126); in eene Sanskriet-inscriptieindezer eeuw op- nieuw ontdekt moesten worden. Dat de van 654 Qaka (732 n. C.) wordt Java rijk aan goud- mijnenoudtijds ont- gomen ganggedeelten enorm rijk zijn genoemd, terwijl in de Ramayana gelezen wordt:gewest (en gedegen goud in groote hoeveelheden moeten "Doorzoekt zorgvuldig Jawa dwipa dat met 7 koninkrijkenhebben be vat) is reeds op te maken uit den roep, die van prijkt, het goud- en zilvercland, rijk aan goudm H nen". Sumatra als goudland uitging (zie boven); van de prok- Aan de hand van de bovengcegeven verklaringen, die opductics ontbreekt echter elite opgaaf. Wei waar- schijnlijk de ondervinding over de gehele wereld ge- groi : 'i zijn is een decl van dit goud naar elders ge- bracht, en daardoor en in verband met de geologische sainc- stelling dierheeft misschien ook Java — of- schoon ten onrechtc — den streken, is zonder twijfel aan te nemen dat roch Java, nochnaam verkregen van goudrijk te zijn. Ook bij de latere de cilanden ten westen van - Sumatra goudrijk *Icunnett*ontginningen op Noord-Celebes stuitte men hier en daar op zijn geweest (zie hierna). Over het geografisch voorkomenoude inlandsche werken van niet geringe uitgestrektheid.

van goud in Indie vmdt men gegevens in: E. Carthaus, Ter beoordeeling van de waacrlc der gangen is het Ueber Gold- lagerstatten) in Niederl. Indin. Tijdschr.opmerkelijk, datde Chineezen in West-Borneo zich wel Aardr. Gen. 1902, 581; — Collet, L'or aux Indes Orient.gewaagd hebben aan mijnbouw op de dagzomen van Neerl. 1899; — J. Crawford, De Indische Archipl. 1824.eenige kwartsgangen, doch dat die werken slechts bij <IL IL 330; -- Keinierj). Vcrbeck, Over het voorkomenhoogc uitzondering een behoortijken om- vang hebben van goud in Ned. Indiii. Handel v. h. IXo Natuur cnaangenomen ; de arbeid was blijkbaar niet loonend Gencsk. Congres 1903, 390. genoeg.

Men kan ook in Indiii twee goudgangperiodes on- De kunst van goudwasschen schijnt bij vrij wel allo derHchcidcn, n.l. de met (oudcr) granieten en aan-bewoners der daarvoor in aanmerking komende streken verwantx : gesteenten in verband staande (West- enbekend te zijn geweest, doch lier werk ge- schieddc bijna Zuidwest Borneo, Midden- en een deci van Noordoveral op kleine schaal, dikwijla alleen door vrouwen en Celebes, een deel van Sumatra) en de aan (jongere) k wartsKinderen of in den tijd, dat men niets anders te doen had. trac h ie ten, rhyo lieton, ook wcl ansiedien, ge- bondenOp wat uitgebreidre wijze geschiedde bet in de afdeeling gangen (Benkeolen en andere gedeelten van de wesclykeMartapoera van Zuid- Borneo, doch van een stelselmatige helft van Sumatra, het oostelijk deel van Noord-Celebes).goudwassching op groote schaal kan cignlijk slechts in de

Het is voornamlijk de crsrte catagorie, die de al-z.g. Chi- ncesche Districten der *Westerldeeling van luviah** terreinen heeft opgeleverd, welck in Borneo*Borneo* worden gesproken. (Zie over deze inlandsche- cn (vooral West-JJornco) aanleiding hebben gegeven lot dechineesche goudwosscherijen de Jaarb. Mijnwezen 1878. uitgebreide chincceBe- en inlandsche goud-II, 135; 1881. I. 27 en 277; 1884. I. T. 132; wasscherijen en waanut wecr de rijkdoen van dat gc-1884. II. T. 24G. — Verder IJat. Tijdschr. v. N. I. 1854, decto van Indie aan goudgangen werd afgeleid. In-396; Tijdschr. v. N. I. 1842, 23 en 1847, 385; Tijdschr. Ind. tussclien is het juist niet deze, doch do andere cate- g- > ricT. L. V. 1864, 461). Hier was het me- taal vermoedelijk van gangen, waarop tot nog toe zoo goed ala uitfillitendreeds aan de eerste Hindoe-bevol- king bekend en gaven de winstgevende goudmijnen werken. De oorzaakdo Chineezen, die in do IVe eeuw met Borneo in aaraking daarvan schijnt tweeledig: le. het oor- spronkelijk in of bijkwamen, den eersten stoot tot cot goregclde ontginning. den graniet aanwozig goud had in voorkomen cot grooteVolgens do over- levring zijn deze zelf omstreeks het overeenkomst met het tin; het meeste was afgezet op zeermidden der 18e eeuw in Sambas gekomen en vestigden zij smalle en niet ver naar de diepte doorlopende snoertjeszich iete later ook in Mempawah en Pontianak; Semins, en adertjes;

pang, Loemar, Boedok, Sebalau, Bengkajang, Montrado, Singkawang en Mandor waren de hoofdcentra der chineesche goudwasscherijen. Van liever- lede maakten de goudgravers, die in verschillende machtige kongsi's vereenigd waren, zich vrij wel onafhankelijk van de malcische vorsten; ~~toen zij zich echter ook tegen~~ het Nederlandsche bestuur verzetten, werden, na een vierjarigen strijd — in 1854 — alle kongsi's op e6n na opgeheven. De opheffing van de kast overgeblevene, de Mandor'sche Lan Fong- kongsi, volgde eerst in 1884. (Voor de geschiedenis en inrichting dier kongsi's, zie Jaarb. Mijnw. 1881. I. 264).

Betrouwbare gegevens over de producties der vroegere periode bestaan niet. Raffles vermeldt dat in 1812 voor 18, miljoen spaansche matten is uitgevoerd; Veth noemt voor 1848 het cijfer / 1.288.000; vermoedelijk echter zijn deze getallen zeer overdreven en toen Everwijn in 1853/54 in West-Borneo vertoefde, was van dien vroegeren grooten bloei weinig meer te bespeuren, ofschoon toen nog vele goudmijnen bewerkt werden. Eerst van Schelle verzaamelde zo goed mogelijk de productieopgaven in de verschillende districten van af 1875; de uitvoer aan goud bedroeg van dit jaar af t/m 1880 iets meer dan 1/4 miljoen. Tusschen 1880 en 1886 werd volgens Wing Easton gemiddeld. 153 KG. p. jaar, ter waarde van ruim 2 ton geproduceerd. Hoewel toen nog, voor al in de omgeving van Bengkajang, enkele groote mijnen werkten, ging de productie duidelijk achteruit en bedroeg deze twintig jaar later, in 1906, nog slechts 33,4 KG., ter waarde van / 42.000, zoodat zij thans wel onbetekenend kan worden genoemd. (Over de goudproducties der verschillende terreinen zie de Jaarb. Mijnw. 1882 t/m 1889. Techn. Ged.).

Een detailbeschrijving van zulk een chineesche mijn gaf van Schelle in Jaarb. Mijnw. 1882. T. 27. Voor het graven van goud inbeten belasting worden betaaid; het recht tot heffing daarvan wordt verpacht. (Ind. Stb. 1862 No. 134).

Intusschen werd ook goud gewasschen, zij het dan ook niet op zoo groote schaal als in Sambas, in vele andere gedeelten der Westerafdeeling van Borneo; men kan eigenlijk zeggen dat in bijna alle landschappen dier residentie goudwasscherijen en voorkeuren kwamen; de meeste echter zijn in verval of worden slechts tijdelijk bewerkt. Ook het verwaschen van het rivierzand bij lagen waterstand zijt men op vele plaatsen geschieden; de groote uitgestrektheid, die de zure gesteenen, grauwte, kwarts- porfier en verwanten, in West-Borneo innemen, is een gereede verklaring voor deze enorme verbreiding van het edele metaal. (Voor het algemeene voorkeuren en van, zie de Jaarb. Mijnw. 1882. I. T. 45; 1884. II. T. 289; 1886. TA. 127.)

Als centrum der goudgraverijen in Zuid-Borneo kan Pleiari worden beschouwd; volgens Hooze is een Oost-Westlijn over den heuvel Kobbok, even beuziden de Seloeng rivier, de vrij scherpe grens tusschen de diamantgronden ten noorden en de goudgraverijen ten zuiden. Betrouwbare gegevens van de productie schijnen niet te verkrijgen geweest te zijn, althans Hooze geeft voor de laatste jaren slechts een schatting van J 501hails (ong. 8 KG.) voor de geheele Tanah Laut per jaar. Ook hier is het recht tot het uitgeven van licenties om goud te graven verpacht, waarbij van de opbrengst aan den pachter moet worden afstaan, tenzij een vast som per maand wordt bedongen. Vele opgaven over de goudwinning van deze streek en hun werkwijze vindt men in Jaarb. Mijnw. 1893, 371 e. v. alsmede in Jaarb.

1875. I. 105. Verder zijn te noemen: Th. Posewitz, Das Goldvorkommen in Borneo, Mitth. a. d. Jahrb. d. K. ung. geol. Anst. VI. 1882. 175; — J. H. Kloos, Vorkommen und Gewinnung des Goldes a. d. Insel Borneo. Tijdschr. v. Ned. Indie, 1866, 207; — W. F. Versteeg, De metalen in Ned. Indie. Tijdschr. d. Ned. Mij. v. Nijv. 1870, 40—52.

Van de inlandsche goudwasscherijen op de overige eilanden is weinig bekend; op Sumatra en Noord-Celebes zijt 11 of waren zij zeer verspreid en ook op Java schijnt hier en daar het metaal op die wijze gewonnen te zijn. Een en ander hierover is te vinden in: G. F. Duhr, Bericht aangaande de goudmijnen van Gorontalo op Celebes. Verh. Bat. Gen. III. 1781, 166; — Pieterm aat en de Vriese, Statistiek aan teekeningen over de resid. Menado. Tijdschr. v. N. I. 1840. 142; — Reinwardt, iets over de goudmijnen van de N.O. kust van Celebes. Ind. Mag. 2c 12-tal, no. 3—, 1845, 41—51; — A. J. Bik, Aant. over de goudmijnen van Gorontalo. Tijdschr. v. N. I. 1845. 90; — iets over de goudgraverijen in de res. Menado. Tijdschr. v. N. I. 1850. 262; — G. A. de Lange, Besch. v. d. goudmijnen van Kota Boeno'. Nat. Tijdschr. v. N. I. IV. 1853. 170; — J. v. Ai-rewijne, M^c morie over de goudmijnen van Celebes. Tijdschr. v. N. I. 1854. 246; — W. F. Versteeg, De metalen van Ned. Indie. Tijdschr. v. d. Ned. Mij. v. Nijv. 1870. 44; — R. Fennema' Mededeeling over de goudh. gronden v. Bwool. Nat. Tijdschr. v. N. I. 1897. 447; — De goudmijnen van Celebes; geschiedk. overzicht. Tijdschr. v. N. I. 1898. 253; — P. T. Couperus, Eenige aant. betr. de goudproductie in de Pa-dangsche Bovenlanden, Tydschr. v. Ind. T. L. q. V. 1856. 122; — J. P. Godon, iets omtrent de goudmijnen in de afd. Mandahling. Tijdschr. v. N. I. 1864. 49; — Goudmijnen van Benkoelen. Ind. Mag. 2c 12-tal, no. 5—6. 1845. 147; — P. Hovig., Aant. over de vroegere n. l. goudindustrie in du Lebongstreek. Ind. Gids. 191 J. II. 1598; — Th. J. Veljman, Goudexploit., in Atjeh. Tijdschr. Aardr. Gen. 1906. 934; — Jaarboek Mynewezn 1876. I. 30; — 1881. I. 91; — 1887. II. W. 241;

I. Fokkens, Goud- en zilvenmijnen op Java. Bata- via 1886; — J. Hageman, Hist. aant. over de goudgraverij in 1723 en 1744. Nat. Tijdschr. v. N. I. 1870. 196; — J. E. de Meijer, Goud- en zilvenmijnen op Java. Ind. Mrcuur. 1887. 59; — Over goudhoudend kustland bij Tjilatjap. Jhr. H. C. v. d. Wyck. Nat. Tijdschr. v. N. I. 1855. 187 en P. J. Maier. Ibid. 1859. 379. — En verder in de in den aanvang van dit artikel genoemde algemeene werken.

Hier kan nog worden vermeld de aanwezigheid van goud in enkele stroomafzettingen, zoowel van Singkep als van Banka. De hoefcelle is echter niet groot; op Singkep werd nog geen 12 KG. verzaameld; op Banka komt het vooral langs de kust van Mera van en Pangkal Pinang voor. Zie Jaarb. Mijnw. 1885. T. 2. 161; verder ook Jaarb. 1888. (V. 108; 1889. W. II. 173; 1897. 378; 1873. I. 20, 67; 1872. I. 71; 1874. I. 31; 1877. I. 98; 1878. I. 100;

1885. II. T. 161. Everwijn vond ook vrij grof goud aan de westkust van het eiland Bintang in den Riouw-archipel (Jaarb. Mijnw. j 872. II. 76). Van Billiton wordt geen goud gemeld.

III. EUROPEESCHE GOUD WINNING. Over de rekening der Oost-Indische Compagnie ondnomen pogingen tot het winnen van edel metaal op Sumatra en Celebes, zie bij ZILVER.

Van meer belang werd de europeesche goudwinning tegen het laet der vorige en het begin dezer eeuw. Niet afgeschrikt door de meendeel on-

gunstig resultaten door Van Schello verkregen (zie hierna), deed de oude roep van West-Borneo als goudrijk oord het oog der ondernemers het eerst op deze residentie vallen, waar in 1889 en 1890 do concessies Sambas Gold Mines, West Borneo Gold Field en Ban Pin San werden verleend. Het was engelsch kapitaal dat zich voor de beide eerste ondernemingen interesseerde; de derde werd met hollandsch kapitaal gedreven. Wat later volgde Noord-Celebes met de concessies Soemalata (1894), Totok en Paleh (1897). Sumatra (Benkoelen) kwam het laatst; de concessie Lebong Donok werd in 1899 verleend. Gedurende goruimen tijd genoot daarna de residentie Westerafdeling van Borneo weer de voorkeur: van 1899 — 1902 werden aldaar niet minder dan 39 goudconcessies uitgegeven, waarvan 3G de bedoeling hadden het goud uit de rivieren of alluviale afzettingen te winnen. De tweede Benkoelen-concessie, Lebong Soelit, volgde in 1902; de derde, Simau, eerst in 1906. Intusschen waren nog in Noord-Celebes verleend de concessies Polangko (1900), Boekal (1901), Doep en Goenoeng Lama (1903), welke echter geen van alle verder kwamen dan het exploratiestadium.

Terwijl in 1903/4 slechts 4 goudconcessies in de Padangsche Bovenlanden en Tapanuli-werden uitgegeven: Ajer Gowa ketjil, 昌 idingin, Sinabocan en Mandoeng, waarvan allen de eerste korten tijd in exploitatie was (hydraulische ontginning), nam liun aantal na 1900 meer toe: Abei en Malilir (1907), Siloengkang (1908), Goenoeng Marisi en Equator (1910), Bangket (1911), Aier Sipongi, Charlotte, Bockit Pioengoe, Pagadis, Socmpoc (1914), Irma (1915), Helene, Gloembock (1916); dederdeenvierde zijn reeds voor exploitatie afgekuurd, de vijfde is in Alaart 1914 in ontginning gebracht, doch bleek in hoofdzaak op te leveren zilver (zie aldaar), — op de andere vinden nog onderzoekingen plaats. Het oris van Gloemboek zal op Simau worden verwerkt. Drie pl iccr-concessies: Troassan, Si inpang Doekoe en Ba-tang Natal in Tapanuli (1910) kwamen evenmin in exploitatie; — verschillende aangevraagde concessies werden nog niet verleend. Ten slotte zijn nog in <1 Padangsch Bovenlanden de concessies Ba-tang Si Lajung (1906), Sarik en Salida (1909) te v< i niekten; de laatste is in exploitatie, doch meer een zilverconcessie (zie ZILVER).

In West-Borneo verminderde na 1902 de stroom van concessies wel enigszins, doch cr zijn er toch nog 17 te boeken, waarvan de meeste placei-ontginning beoogden; — geen enkele evenwel bracht het tot werkelijke exploitatie. In Noord-Celebes werd in 1905 de concessie J'agocat, in 1900 de concessie Kwandang Soemalata verleend; bij beide werd aan de exploratie een nammerkelijke som ten koste gelegd, doch succes werd niet verkregen.

In het geheel is in al die jaren, door allo concessies, tezamen, niet meer dan 43.000 K.G. goud geproduceerd, waarvan ongeveer de helft alleen van Lebong Donok afkomstig was. Eilandsgewijze heeft in rondo cijfers Sumatra 33.000, Celebch 10.000 en Borneo 1000 K.G. ongeveer. (Ter vergelijk diene dat Transvaal per jaar ongeveer 225.000 K.G. goud produceert).

Eenige bijzonderheden der goudontginningen mogen hier een plaats vinden.

Er is hierboven reeds met een enkel woord op gewezen dat een aantal concessies, vooral in *West-Borneo* (doch ook op Sumatra, minder op Celebes) de winning beoogde van het goud uit stroomafzettingen. Op de Tercja-rivier, een tak der Sambas-rivier (Tercja Gold Dredging Maatschappij) en op de Me-

la wi-rivier, een tak der Kapoea (eerst de Melawi Dredging Mij, later de Mijnb. Mij Melawi), beide in West-Borneo, heeft men beproefd met baggerom-lens hot goudhoudende rivierzand, resp. -grint, te verwerken; — op de concessie Alluvia (Mijnbouw Mij Alluvia) word een dergelijk werktuig in elkaar gezet en in gebruik gesteld voor de ontginning van dikke goudhoudende diluvial© zandafzettingen; in geen der gevallen werd succes verkregen. De vele andere pogingen, op kleiner of grooter schaal verricht in verschillende gedeelten dier residentie, doch voornaamlijk in de landschappen Sambas en Landak en die hoogstens leidden tot een concessie-aanvraag doch niet tot exploitatie, worden hier slechts terloops vermeld.

Evenmin slaagden (met een enkele uitzondering) de pogingen om de velc aanwezige kwartsgangen te ontginnen, die hetzij in graniet hetzij in de oude leien voorkomen. Bij Mentrado, bij Boedoek, bij Ban Pin San, bij Bengkajang, bij Sebalau en andere vroegere centra van chineesche goudwinning werden onderzoekingen ingesteld door verschillende maatschappijen, — overall bleek het gemiddelde goudgehalte te laag en het metaal te onzijdig verdeeld te zijn; dik-wij waren de gangen te smal voor economische ontginning of liepen oorspronkelijk breede gangen spoedig naar de diepte in smalle aderen uit. Alleen tusschen Bengkajang en Locmar, waar de mijn-bouwmaatschappij Loe mar een concessie bezat, kon de goudopbrengst ten minste ongeveer de kosten dekken en gelukte het zelfs om, na concentratie der werkzaamheden op een gedeelte van het vroegere concessie-terrein (Sintoeroe), over een paar jaar een dividend uit te keeren. Ook hier echter had men te kampen met de gewone Borneo-ziekte: het uiterst uiteenlopende goudgehalte, die elke voorspelling te schande niaakt. Gemiddeld zijn te Sintoeroe erts van 10,4 gram goud per ton verwerkt; het maximum was ongeveer 25, het minimum 4 gram als jaarge-middelde.

Twee der nog in bewerking zijnde goudmijnen in *Noord-Celebes*, Paleleh en Totok (toehorende aan de mijnbouwmaatschappijen die die namen), werden op zeer verschillende voorkomens. Terwijl de eerste bouwt op normale gangen in jong-andesietig gesteente (een hoornblendandesiet of propyliet), waarin de verdeling blijkbaar nogal onregelmatig heeft plaats gevonden, doch waar het ten minste gelukte om na 17 jaar werken dividend uit te keeren, bouwt de laatste op een metasomatisch voorkomen in kalksteen (zie biz. 807), dat gedeeltelijk hydraulisch wordt ontgonnen, doch waar men thans, na 20 jaar, nog altijd geen voordeel van betekenis heeft behaald. Het erts heeft hier gemiddeld niet meer dan 1/9 nan goud per ton opgebracht; te Paleleh in do laatste jaren ongeveer het dubbele, doch de kapitalisatie is hier te groot. Over Totok veis'cheen een uitvoerig opstel van F. T. Mesdag als 3e stuk van deel I der mijnbouwkundige serie van de Verhandelingen v/h Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Kolonien.

De concessie J'agocat, verleend aan de Mijnb. Mij van dien naam, werd reeds vanaf 1901 bewerkt, eerst op koper, laatstelijk op goud dat, naar gemeld wordt, in kwartsporfiet (waaronder vermoedelijk een jong zuur gesteente wordt verstaan) wordt aangetroffen. Een nieuwe maatschappij, de Mount Pani Mining Co., beproeft thans haar geluk op deze concessie ook met goudbaggers, doch van de resultaten is nog weinig bekend gemaakt.

Al even weinig gelukkig was men met de beide an-

dere goudconcessies: Soemalata en Kwandang-Soemalata, aan de Mijnb. Mijnen van die namen verleend en eveneens op kwartsgangen in andesietig gesteente werkend. De eerste kwam in 1900 in productie en leverde circa 1500 KG. goud in het geheel, zonder daarbij winst te maken; ten slotte werd het bezit aan de tweede overgedaan, die echter evenmin succes had en kort daarna liquideerde.

Er is thans nog een ontginning in het landschap Bolang Mongondou in gang van de Maatschappij van dien naam (twee concessies werden reeds eenige jaren geleden aangevraagd, dock nog niet verleend); de Maatschappij heeft haar hoofdkwartier te Goeropahi en het exploitatiestadium is reeds ingetreden. Uitgestrekte oude werken wijzen er op dat de gangen aan den dagzoom rijk moeten zijn geweest. Over 1915 werd reeds dividend uitgedeeld.

Van de werkzaamheden op de overige Celebesgoudconcessies: Polangko, Dooep, Goenoeng Lama, de eerste behorende aan de Mijnb. Mij. B.Slang, de beide andere oorspronkelijk aan de Mij Kotaboenan verleend, later overgedragen op de Miihihasa Mijnb. Mij, is weinig te vermelden. Er zijn wel exploratie- werkzaamheden verricht, doch aangenomen mag worden, dat de daarbij verkregen resultaten het overgaan tot exploitatie niet wettigen.

De goudmijnen van *Benkoelen* zijn wel de meest belangrijke; alie bouwen op kwartsgangen in andesietgesteenten en wel schijnt lier, wat in Celebes niet zoo duidelijk is, speciaal de zure andesiet op de goudvoering een gunstigen invloed te hebben gehad.

Lebong Donok, de oudste en voornaamste, geëxploiteerd door de Mijnb. Mij. Redjang Lebong, produceert sedert 1900 en was in de gecementeerde zone bijzonder rijk; daaronder is een aanzienlijke verarming waar te nemen. Gemiddeld werd tot 1913 24 gram goud per ton erts verkregen; er waren echter jaren dat het bijna 1% maal zooveel bedroeg.

Lebong Soeliet, een weinig ten westen van de vorige, eigendom van de Mijnb. Mij. Ketahoen, is minder fortuinlijk geweest. Het goud is hier niet zoo regelmatig verdeeld en het gehalte is geringer; de verarming trad hier ook op hooger niveau in. Toch schijnt het allerbovenste gedeelte van den gang, evenals op Lebong Donok, veel gedegen goud bevat te hebben, getuige de uitgestrekte oude werken. De mijn produceert sedert 1904; gemiddeld werd tot 1913 13 gram goud per ton verkregen.

De jongste derde Benkoelen-mijn nen, Simau, wat ten N.W. van de vorige en in ontginning gebracht door de Mijnb. Mij. Simau, is eerst sedert 1910 in productie en heeft vanaf dien tijd tot 1913 gemiddeld ruim 13 gram goud per ton opgeleverd. Het erts-lichaam is hier sterk verschoeven en bestaat uit ten minste 7 bekende stukken; het rijkste gedeelte schijnt in het westen te liggen; in het oosten bevat het erts vrij veel kopermineralen.

Nog meer naar het westen heeft de exploratie-maatschappij Lebong Kandis gedurende ruim 3 jaren onderzoekingen op goudhoudende kwartsgangen uitgevoerd, die echter niet met succes bekroond werden. Niet veel beter verging het der Mijnb. Mij. Gloemboek, die ten Z.O. van Simau exploreerde en thans in onderiandeling is met de Mij Simau om de beschikbare 120.000 ton laag-procentig erts voor haar te verwerken. Eigenaardig is het verschil in de hoeveelheden zilver met het goud voorkomt in de drie genoemde, ²⁰⁰ di'ht bij elkaar liggende en vrij wel in dezelfde geologische formatie optredende ertslichamen. Op *Lebong Donok* is de verhouding goud: zilver 1 : 5¹/₂,

op Simau 1 : 4¹/₂, en op Lebong Soeliet 1 : 1¹/₂; — op Celebes is minder zilver dan goud in hot erts.

De exploraties naar goud op *Sumatra*, buiten Benkoelen, die door de legio opengerichte maatschappijen werden uitgevoerd, kunnen voor verreweg het grootste gedeelte buiten bespreking blijven. Een uitzondering dient echter te worden gemaakt voor de volgende: De Mij Tambang Sibonak heeft op haar concessie-terrein Ajer Gowa ketjil (afd. Natal) eenigen tijd een alluviale goudzandafzetting door hydraulische werkwijze geëxploiteerd, daartoe verlost door een rapport, waarin schitterende gehalten waren opgegeven, die later met de werkelijkheid in het geheel niet bleken overeen te komen.

In den laatste tijd interesseert zich Duitsch kapi-taal in het bijzonder voor het voorkomen van edelmetaal ter Sumatra's Westkust. De Mijnb. Mij. Acuator exploiteert de concessie Equator (meest zilver, zie aldaar), niet ver van FortdeKock en doet nadere exploraties op enkele andere teneinen; — de Kinandam-Sumatra Mijnb. Mij. exploreert op de concessie Charlotte en heeft ook de exploitatie van den ertsgang van Salida (meest zilver, zie aldaar) van de Mij van dien naam overgenomen.

Over de particuliere goudmaatschappijen zijn meerdere details in de eerste plaats te verkrijgen uit de Jaarveislagen der maatschappijen; verder in van Oss' Efeetenboek (van de Mijnen, wier aandelen aan de Amsterdamsche Beurs zijn toegelaten); - in de jaargangen 1913 en 1914 van het Jaarboek v. h. Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Neder-

land en Kolonien (met statistieken en producties; — en in de Jaarverslagen van het Mijnwezen, opgenomen in de Koloniale Verslagen, Hoofdst. O. afd. II. — Zie ook: G. A. F. Molengraaff, Ueber die Geologie d. Umgegend von Sumalata und iiber die dort vorkommenden Erzgange. Zeitschr. f. prakt. Geologic. Gold in einena Kalkmassi / zu Totok. Ibd. XIX. 1911. 213.

IV. STAATSEXPLORATIES. Behalve door de genoemde maatschappijen zijn ook van gouvernementewege herhaaldelijk onderzoekingen ingesteld naar het voorkomen van goud. Ook hier had de Westerafdeeling van Borneo de premiere tusschen de jaren 1879 en 1885 waren de meeste; plaatsen, waarop later concessies werden aangevraagd, onder leiding van C. J. van Schelle nagegaan en in de Jaarboeken van het Mijnwezen beschreven. Bijna overal was zijn advies beslist ongunstig. (Zie Jaarb. Mijnw. 1883.1. T. 5, 23; 1884. II T. 219; 1885.1. T. 117; 1887. TA. I. 95).

In 1886/7 werd door denzelfden een aanvang gemaakt met mijnbouwkundige onderzoekingen op Noord-Celebes (o.a. Soemalata, Paten t. Banganit, Jaarb. Mijnwezen 1889. TA. 5, 39 en W. If. 120), doch kon hij die werkzaamheden niet beëindigen. Eerst; veel later word een aantal gegevens over de goudvoorkomens aldaar verstrekt door M. Kojicberg, die echter zelf geen exploraties verrichtte. (Jaarboeken v/h Mijnwezen 1900, 30—50; 1901, 115—121; 1902, 147—163; 1903, 171—178; 1905, 172—197; 1907, 165—184).

Van 1901—1905 vertoefde P. J. Jansen ter Westkust van Atjeh, o. a. met het doel om na te gaan of de goudvindplaatsen aldaar in aanmerking zouden kunnen komen voor geregelde ontginning Ook dit onderzoek gaf geen gunstige resultaten. (Jaarb. Mijnw. 1903, 179).

Na het succes der Redjang Lebong goudmijn werden in 1905 de residentie Benkoelen en een deel van

Palembang voor particulier onderzoek gesloten en werd sedert dien door gouvernementsingenieurs cn uitgebreid onderzoek naar het voorkomen van meer- dere goudhoudende gangen ingesteld, dat nog niet geheel is afgeolopen, terwijl ook nog nergens tot exploitatie is overgegaan. In de kwartaalverslagen van het Mijnwezen vindt men hierover summier mededeelingen, echter zonder toelichtende kaarten of schetsen; — uitvoeriger handelt over dit goud- voorkomen een opstel van P. Hovig; De goudertsen van de LebongsCreek (Benkoelen) in Jaarb. Mijnw. 1912 (deel Verhandelingen).

Begin Mei 1915 werd door de Regeering een wets- ontwerp ingediend tot wijziging der Indische be- grooting ten behoeve van de ontginning door den Lande van enige goudvelden in het gewest Benkoelen, en wel voorloopig van de velden Tam bang Savah, 9 K.M. ton Noorden van Lebong Donok en LebongSimpang, 25 K.M. ten Z.Z.O. van dieplaats. Op laatstgenoemd veld werden 7000 ton erts a c. 18 gram goud blootgelegd ; de onderzoekingen op het eerste veld hebben op uitgebreider schaal plaats gehad cn de aanwezigheid van 263,000 ton erts a c. 48 gram (ruim P/2 oz.) goudwaarde aangetoond, waarvan alleen de Gedang-Irlang over 575 M. lengte en 80 M. diepte 234,000 ton ter essaywaarde van ruim f. 19 miljoen zal opleveren. De memorie van toelichting zegt dan ook: „Als vaststaand mag worden aangenomen dat tot d us ver nog geen enkele van de mijnen in Indie, ook niet de bekende Red- jang Lebong mijn, ertsen van dusdanige hoevee- lheid on gehalte heeft opgeleverd”. (Dit wetsont- werp werd aangenomen).

Men kan zich, dit lezende, verklaren hoe de oude Hindoes, niettegenstaande hun primitieve werk- wijzen, tot ch groote hoeveelheden goud. uit do door de erosie te voorschijn gekomea uiteinden der gangen konden verkrijgen.

Mei 1915

N. W. E.

GOUDBERG of SEULAWAIH AGAM. Oude vul- kaan, dicht bij het noordelijk uiteinde van Sumatra, in do onderafdeling Seulleumeum, afd. Groot-Atjeh, J72(> M. hoog en door ecu lagen ruc verbonden, met den nlechts 860 M. hoogen Wees berg (Seulawaih Inocong). Werd in 1904 door Volz bestegen cn be- Kchreven in het 2c deel van zijn werk „Nord-Suma- Ira”. Aan de flauken hier cn daar krater<chtige vcnUepingcii met solfataren.

GOUDVISCH. Zie KARPERRICHTIGEN.

GOUVERNEMENTS-MARINE cn GEWESTELIJE VAARTUIGEN. In een eilandonrijc als Ned. -Indie zijn mi-ckelen van vervoer te water voor het be- stuur en de administratie oiuinisbaar. Ir)dezc behoof- te voorziet de Gouv. Marine cn de dienst der z.g. go- west elijke vaartuigcii. Orguniek ressortcorcondoncler het Departement der Marine en als dienstchef hob- bende den Hoofdinspecteur van Scheepvaart, staan zij in hunne juiteriecle dienstpractatio ter beschik- king van de gcwttweHjke bcstuii-shoofden.

Zie voor Personeel en Materieel den Regeerings- Alnrianc, le Deel, onder Zecniacht.

Literatuur. Ncdrlancls Indic van Colijn, II, biz. 342.

GOUVERNEMENTS-ONDERNEMINGEN VAN LANDBOUW. Zie LANDBOUW.

GOUVERNEMENTSPUPILLEN zijn *Europeesche* knapen cn jongelieden, die op 's Lands kosten in]articulicrro gestichtenworden verpleegd, opgevoed cn voor een passenden maatschappijken werkkring worden opgelckl. Het instituut der gouvemoinonts- pupillen were! in het leven geroepen bij Gouv. bo- sluit van 18 Moi 1912 no. 45 (Ind. Staatsblad no. 332)

en zulks na, gedeeltelijke buitenwerkingstelling, bij Kon. besluit van 25 Maart 1912 no. 20 (Ind. Staats- blad no. 331), van het Kon. besluit van 19 Maart 1897 no. 36 (Ind. Staatsblad no. 129), behelzende de reorganisatie van het *Korps Pupillen* te Gombong.

Dit, in 1847 opgerichte, aanvankelijk te Gedong- Kcbo, doch sedert 1854 te Gombong gevestigde korps, had de bestemming om zonen van Europea- nen, in Indie geboren of gevestigd, tot nuttige leden der maatschappij op te voeden en hen door een militaire vorming op te leiden voor den militairen stand. De leeftijd, waarop de pupillen werden aangenomen, was aanvankelijk 7—10 jaren ; behalve gewoon lager onderwijs werd ook onderricht gegeven in kleerma- ken, schoenmaken, timmeren ehz., alsmede in recht- lijn teekenen, administratie, muziek en militaire oefeningen. De pupillen werden geheel op's lands kosten verpleegd en genoten soldij. In den regel ble- ven zij tot hun 18e jaar bij het korps en gin gen dan bij het Leger over, alwaar zij geheel met andere Europeesche militairen waren gelijk gesteld ; zij, die bij- zonderen aanleg hadden voor werktuigkunde, konden als burger bij de Artillerie-Construactie-winkel of benig andor Gouvernements-etablissement worden geplaatst. In den loop der tijden onderging het des- betrefEcnde reglement menige verandering ten aan- zien van den leeftijd, waarop de pupillen werden aangenomen, het onderwijs, 金 a.; zoo werd in 1875 bepaald, d&t kosteloos alleen werden toegelaten zons van in dienst zijnde of in dienst overleden gepensioeneerde of gegageerde militairen van de land- en zeemacht; voor zoover overigens plaatsen beschikbaar waren, konden bok andero jongelieden toegelaten worden, doch alleen tegen een geldelijke bijdrago van hoogstens / 30 s maands.

Een ingrijpende verandering kwam tot stand bij het boven reeds genoemde Kon. besluit van 19 Maart 1897 no. 36. Ten oinde de gebreken van eene regeling als de tot toe bestaande, waarby knapen van zulke uiteenlopende leeftijden (8—19 jaren) te zamen waren gehuisvest, te ontgaan, werd het be- staande korps opgeheven en vervangen door een ge- lijksootig, waarbij det-prpillen in drie categorien werden onderscheidid < Dic der le categorie, jongens“^ir” tot hun 12o jaar, worden gehuisvest, verpleegd en opgevoed in bestaande lief dad ighelds gestichtcn; die der 2e categorie (12—16 jaren) werden voor Gouver- n emen tsreken in g gevoed, gekleed, verpleegd en op- geleid te Gombong; dio der 3e categorie (16—18 ja- ron) wrden bij hot Leger gcdetacheerd, uitgezon- derd zij dio werden opgeloid voor Icerling-teekenaar of Icerling-opnemer bij don Topographischen Dienst, die boschouwd bleven als te behooren tot de 2o cate- gorie. Pupillen, die den ouderdom van IS jaar be- reikt hadden, werden toegelaten tot- cen vrijwillige ver bint onis bij hot Legor, voor den tijd van minstens zes jaren. Do sterkte van het korps word bepaald op ten hoogste 400 pupillen, waarvan er ten hoogste 200 tot do 2c categorie konden behooren.

Reeds in 1905 werd er wedoroni een reorganisatie van het korps overwogon tot de bedoeling om, zonder do oploiding voor don krijgsdienst bepaald te la- ten vervallon, het instituut der militairo pupillen in hoofdzaak te bestemmen om knapen cn jongelieden op te loiden tot militairo ambachtshedon. Aan de vervezonlijking van die denkbeelden achtte men een belangrijko bezuiniging verbonden, niet alleen, maar vooral word do tot standkoming er van wenschelijk geacht, omdat hot inst itutdc¹ militaire pupillen dan, nieor dan tot d us ver het goval was goweest, dienst- baar gomaakt zou konnon worden aan do oplossing

van het belangrijc sociale vraagstuk, op welke wijze aan de afstammelingen van onbemiddelde Europee- sche ingezetenen eene redelijke toekomst en een nut- tige plaats in do maatschappij zouden kunnen wor- den verzekerd.

Dientengevolge werd bij hooger aangehaald Kon- besluit van 25 Maart 1912, no. 20. o.m. bepaald, dat liet, mede bovengenoemde Kon. besluit van 19 Maart 1897 no. 36, voorzoover betreft de pu pi lien der le en 2e categoric, buiten werkiug werd gesteld, met dien ver- st and e, dat van de pupillen van doze laatste categoric, die den leeft ijd van 14 jaar hadden bereikt, zij, die werden opgeleid voor den Topogra- phischen Dienst, desverkiezende konden overgaan naar den cursus voor opleiding van jongelieden tot leerling-opnemer en leerling-teekenaar bij genoemden dienst en de overigen naar de liefdadigheidsgestich- ten, om bij intrede van het 17e levensjaar over te gaan naar de 3e categoric, met bepaling, dat zij na de ophefuiug der inrichting te Gombong, tot eene vijf- willige verbin ten is bij het Leger zouden worden toe- gelaten. In verband met het voorenstaande word 1 Juli 1912 het korps Pupillen opgehieven en de cursus voor opleiding van Europeesche jongelieden, tot leerlin g-opn emer en leerlin g-teekenaar opgericht. (Zie onder ONDERWIJS, MILITAIR.)

Uit het Gouv. besluit van 18 Mei 1912 no. 45, [Alg. Order voor het Leger. 1912 No. 42] hou- dende bepalingen betreffende het instituut der Gou- vernementspupillen, zij hier het volgende medege- deeld: Voor aanwijzing als Gouvernementspupi l ko- men in aanmerking knapen en jongeligen, ten geta- le van ten hoogste 350, die den volen ouderdora van 6 jaar bereikt en dien van 18 jaar niet hebben over- schreden, en wel in de eerste plaats, kosteloos, zonen van in dienst zijnde Europeesche militairen ben eden den rang van officier en van in dienst overclnden, ge- pensionneerde of wel gegageerde Europeesche militairen, behorende of behoord hebbende tot de zee- of landmacht en zulks onverschillig tot welken land- aard demoeder behoort of behoerde; en, voor zooveel daarna nog plaatsen beschikbaar zijn, ook andere knapen en j on gel gin van Europeesche afkomst en dat wel mede kosteloos, indien hunne ouders of voogden een inkomen genieten van niet meer dan / 75 'slands en overigens tegen betaling aan den Lande van een bed rag, dat perhoofd de som van / 30 's maands niet te boven gaat. Gouvernementspupil- len worden opgen omen in het Para pattan Vveezenge- sticht te Batavia, het Protestantsche Weeshuis te Semarang, de Soerabajasche Jongens- AVeezeninrich- ting, het door "Batavia's Vincentius Vercniging" beheerde St. Jozef gesticht te Batavia, het gesticht der vereniging „Hulpfonds van den H. Vincentius a Paulo" te Buitezorg en het Roomsch- Katholieke / Weeshuis te Semarang.

—" Zie ook PUPILLEN, MILITAIRE.

GOUVERNEUR. Ambtstel der hoofden van ge- westelijk bestuur over Atjeh en ondeijii. Oostkust van Sumatra en Celebes en onderh. Zie BESTUUR.

GOUVERNEUR-GENERAAL. Aan het hoofd van het centraal-bestuur in Indie staat een Gouv- neur- Generaal, die in naam der Koningin de *Regee- ring* uitoefent ever de kolonien en bezittingen van het Rijk in Azië op den voet en onder de bepalingen van het Begeerings- reglement. Art. 1 R. R. De in- stelling diét hooge waardigheid dagteekent van 27 Nov. 1609, toen de eerste Gouverneur-Gneneraal, P. I'oth, door de Staten- Generaal benoemd werd, ten einde eenheid in het bestuur in Indie te verkrygen, in stede van de vtrdeeldheid, die het gevolg was van

de zelfstandigheid, aan de verschillende vlootvoog- den te voren toegekend. Sedert 51cn tijd stond steeds een Gouverneur- Generaal aan het hoofd der Regeer- ring, bchoudens korte tusschenpoozn, gedurende welke cen of meer Commissarissen-Generaal het bestuur voerden, of wel, tijdens het Engelsehe tus- schenbestuur, een Luitenant-Governor met het bewind belast was. Een lijst der alreikee land- voogden, aan het eind van dit eerste gplaatst, vermeldt den duur van hun bestuur.

De Gouverneur-Generaal wordt benoemd en ont- slagen door de Koningin, op voordracht van den Ministerr&ad. De enige cischen, door het Regeer- ringsreglement (art. 2) voor die benoeming gesteld, zijn dat de betrokkene persoon Nederlander zij en den leeftijd van 30 jaren vervuJd hebbe. Uit de benoe- mingen sedert een reeks van jaren bhjkt dat het Opperbestuur daarbij in aanmerking neemt ver- zoenel als die in Neder- landsch-Indie verworven. Pleit voor het laatste de groot- ste ondervinding, in koloniale dienst verworven en de kennis van het ambtelijk personeel in Indie, zoo kan het echter vaak verkiezelyk zijn iemand tot Gouv.-General te benoemen, die in wijderen kring ervaaring heeft opgeaan, een ruimer stand- punt kan innemen en los is van persoonlijke invloe- den, die in eene kolonie vaak zoo sterk zich doen gelden. Voorts mag geene bloedverwantschap be- staan tot den vierden graad ingesloten, tusschen den Gouv.-Gen. en den Luitenant- Gouv.-Gcn., den vice- pres. of de overige leden van den Raad van Indie, noch tusschen hem en de secretarissen van het Gou- vemement (art. 8 en 18 R.R.);— ditalles, ten einde eene familie-regeering te voorkomen, die onder de Chmpagnic maar te dikwijls were! aangetroffen, zoo- als tijdens het bestuur van Alting, en onder dat van Van Outhoorn. De dochter van laatstgenoemde was geluud metdenDirecteur-Gejneraal Van Hoorn ; toen Van Outhoorn genoodzaakt werd zijn ambt neder te leggen, daar HH. XVII deze nauwe betrek- king tusschen de beide hoogste peisonen in Indie af- keurden, werd hij door Van Hoorn opgevolgd, die in den beginne vaak met den nieuwen Dir.-Gen. Van Riebeeck overhoop lag, doch na het overlijden ziin-
vrouw de dochter van dezu huwdc, en dus in(1-
zelfde nauwe betrekking tot den Dir.-Gen. geraakt<, die in zijn voorganger zoozeer was afgekeurd. — Ge- raakt de Gouv.-Gen. na zijnp benoeming in den verboden graad van zwagersj-hap, dan kan hij zijnc bediening niet behouden zonder vergunning der Koningin. De zwagschap houdt echter op door het overlijden der vrouw, die haar veroorzaakte.

Ten einde strijd van belarigen te voorkomen, mag de Gouv.-Gen. rechtstreeks noch zijdelings deelheb- ber zijn in, noch borg vooJ cenge onderneming, ten grondslag hebbende eene jnet de Ind. Regeering om winst of voordeel aangegane ov/ reenkomst, b. v. contract van aanneming; geene schuld vordering ten laste van Ned.- Indic k o o p e n (wel deze bezitten); noch deel hebben, rechtstreeks of zijdelings, in on- dermtningen van hand cl en scheepvaart in Ned.-In- : die gevektigd, noch aldaar eigenaaf- of huurder van landerijen zijn. Art. 3 R. Ix. Alvorenp zijne betrekking te aanvaarden moot de Gouv.-Gen., hetzij in Ijnden der Koningin, hetzij op Hare mochtiging, in eene vergradering van den Raad van Indie, aangc- vuld met de hoogste ambtenaren te Batavia, cen ccd afleggen, waarvan het formulier te vinden is in art. 5 R.K.; — hij is de eehge unibenara iii Indie, die een eed van getrouwheid aan de Grondwet mod af leggen.

De Gouv.-Gen., die zonder de machtiging der Koningin zijne waardigheid niet mag nedrleggen, noch Ned.-Indie verlaten, houdt gewoonlijk zijn verblijf te Buitenzorg, waar in zijne huisvesting op 's lands kosten voorzien wordt, terwijl tevens het landhuis te Tjipanas te zijnen dienste staat, benevens het hotel te Rys-wdijk, wanneer hij te Batavia vertoeft. Voor cone reis naar de Buitenbezittingen behoeft de Gouverneur-Generaal de machtiging der Koningin; reizen op Java kan hij op eigen gezag ondernemen, ofschoon volgens een besluit van het Opperbestuur van Juni 1869 de rondreis over dat eiland, die vroeger gewoonlijk door den landvoogd en gedurende zijn bestuur plaats had, niet gedaan mag worden. De jaarwedde van den Gouv.-Gen. bedraagt / 132.000; voor reiskosten is bovendien / 20.000 '8 jaars uitgetrokken.

Het bestuur van den Gouv.-Gen. (waarover zie BESTUUR) wordt door hem uitgeoefend overeenkomstig de bepalingen van het R.R. en de bevelen en aanwijzingen hen door de Koningin of namens Haar door den Minister van Kolonien gegeven, waarover zie MINISTERIE VAN KOLONIEN. Het belangrijkste dier bevelen is de instructie, hem gegeven, welk echter geheim is, ofschoon van tijd tot tijd enkele bepalingen of wijzigingen daarvan publiek gemaakt zijn. Hij is met opzicht tot de uitoefening zijner waardigheid verantwoordelijk aan de Koningin, aan Wie hij, in den rege! wel door tussschenkomst van den Mini.gr van Kolonien, geeft of I r'-kenschaj a ; < : gt van zijne b Wuursdaccij, voor zoovc jre < < ze daarto? b' i angrijck geno?? zijn; voor sommig.* i andc lingen i dergelijke aan het Opperbestuur uitdrukkelijk in het R.R. voorgeschreven (Zie o. a. art. 35, 45, 46, 92) of wel verondersteld (zie o. a. art. 21—24, 44, 56, 57, 59, 129). Bit kan leiden tot uitdrukkelijke goedkeuring door ii.-t Opperbestuur, stilzwijgende berusting, afkeuring met of zonder last tot het, zoo mogelijk, onge-liau nakciij van den genomen maatregel, terugroeping van den Gouv.-Gen. en zelfs tot strafrechtelijke x < rvolging, die < > ok van de Tweede Kamr der Ta-ii (Ji-ieraal kan uitgaan. De p o l i t i e k c s t r a f - i - l i j k o e r a n t w o o r d e l i j k h e i d , — want daarvan j bier alleen sprake, dewijl de Gouv.-Gen. voor het p l c i i ' D van niet politieke misdrijven en overtredingen aan d' gitwoiie strafwet onderworpen is, — w(>rdt omschreven in (le art. 37 op 38 R.R. Hij is toch .srafbaar I', wanneer hij uitvoering geeft of < < . ' t i / even aan Kun. beshiiten of beschikkingen, ni l voorzien van de vercichte mede-onderteeke-niij) van (; en dcr looifond der iiMinisterieele depart-ntt-n.(n zelfs wanneer (lit wel het geval inocht zij), indien de uit voering hem niet door den Minister \ : i i Kolonien is daer cieze verantwoord-xlelij is voor het bek-id der Indische regcrring: 2°. waiHeer hij opzctUdijck nalaut of zelfs in a ar grovelijk vrzuunG, uitvoering te geveu of te doen geven aaii voorHchriften viin het. R.K., van andre voor Ned.-Indic verbindende algemeene verordeningen, en aan Kon. besluiten of beschikkingen en aan gesloten v<T<liagen, voor zoover die uitvoering door den Minister van Kolonien aan hem is opgedragen; 3°. wanneer hij beschikkingen nccint of bevelen geeft, waardoor hij wist of weten inoest, dat bepalingen van het R. K., van ander voor Ned.-Indic verbindende wetten of algemeene verordeningen of van gesloten verdragen worden geschonden. Voor de straffen verwijst art. 39 RR. naar de wet reglende do verantwoordelijkheid van do Ministers togon do daarbij omschreven misdrij ven bedreigd. De foiton

ochter, waarvoor hot RE, den (^uv.-G< ; ri, strafbaRr stelt, zijn niet gcheel dcvlwdc feiten, waar/oor 4\$ wet op de niniHUjrcicft veranzwoordclykheid de Ministers met siraf lx ; d ; ijt. men tevergeefs naar een Htraf voor de uitvoerjog van Koninklijke besluiten on lx ; Kchikkingen zonder opdracht van den Minister van Kolonien. Htrafvervolgin g hiervoor is diw uitgekloten. Afgescheiden daarvan is hot sedert 1886 een twistvraag of over hot geheel de Gouv.-Gen. gon we) ter zake van ambtsdelicten kan worden gestraft. Imcrrs art. 3d der wet van 15 April 1886, strekkende tot in veering van het Nederlandsch Wctboek v. Strafrecht verklaardc afgeschafte de strafbepalingen o. m. van de wet op de Ministerieelc verantwoordelijkheid van 1855. En nuzijn cr tegen de Ministers, wat hun politieke verantwoordelijkheid betreft, wel straffen bedreigd in het genoemdc strafwetboek; maar deze kunnen niet tegen den Gouv.-Gen. worden ingeroepen, daar zij niet bedreigd zijn bij de wet, regelende de verantwoordelijkheid der Ministers, en in het strafrecht geene uitbreidende uitleegging geoorloofd schijnt, maar het betrekkelijk we tsartike 1 letterlijk moot worden opgevat. Aldus Mr. P. A. Van der Lith, Weekbl. v. h. regt nos. 5254 en 5258, erMr. Pte Kleintjcs. Het staatsrecht van N.-I. I biz- 328 en 32^ Mr. de Louter (Handboek v. h. staats^~en

admin, reent van N77CbLz. 212) en Sir? MargaHarit < Het ICR. van N?!. ' blzr-254~*e.v.) zijn echter een andere meening toegedaan en achten de straffen vermeld in de wet van 1855 thans nog steeds toepasselijk op den Gouv.-Gen. en wel krachtens de uitdrukkelijke bepaling van art. 39 R.R. Vgl. ook Mr. A. A. de Vries, Weekbl. v. h. regt nos. 5255 en 5259 en Prof. J. Spanjaard, Themis 67 biz. 354 : deze achten de straffen, in de art. 355 en 356 Ned. Wetb. v. strafrecht voorgeschreven, toepasselijk op den Gouv.-Gen. Wordt aangenomen dat de Gouv. Gen. kan gestraft worden, dan geschiedt de vervolging volgens de Wet op de Min. verantwoordelijkheid (art.301 Ned. Wetb. v. Strafvorder.). In geval van vervolging legt de Gouv.-Gen. op ontvangen bevel vanwege de Koningin, het bestuur neder in handen van zijn opvolger.

De financieelc politieke verantwoordelijkheid van den Gouv.-Gen. is tot nog toe niet geregeld. Privaatrechtelijk is hij even ah ieder ander en op dezelfde wijze verantwoordelijk. In strafzaken staat de Gouv.-Gen. in Nederland terecht: wegens ambtsmisdrijven voor den Hoogen Raad, wegens andere misdrijven of overtredingen ter plaatse, waar de zetel der Reggering in Nederland is gevestigd (waarschijnlijk dus ^-Grayenhage,^ ofschoon geen wettelijke bepaling dit uitmaakt) voor den rechter die, naar de Nederl. wetgeving, bevoegd is over de zaak te oordeelen (art. 102 R. R.).

In gevnl van ziekte of afwezigheid van den Gouv.-Gen. k a n deze het dagelijksch beleid der zaken opdragen 1°- aan den Luit.-Gouv.-Gen., 2°. by ontstentenis van dozen aan den vice-pres. van den Raad van Indie en 3°. a Is deze niet aanwezig is, aan het oudste lid van den Raad van Indie. De waardigheid van landvoogd blijft echter bij den Gouv.-Gen. ber us ten, die voor het beleid der regering verantwoordelijk blijft on de wijze, waarop dat dagelyksch beleid zal worden waargenomen, zelf kan regelen (art. 13 R. R.). Is de waaxigheid van Gouv.-Gen. echter opengevallen, en do benoecuing van zijn opvolger niet geschied of a Is deze niet in Indie is of wel verhandeld wordt de bepaliding de delijk te oordeelen, behoudt

van art. 17 R. R. wegens krankzinnigheid van de uitoefening zijner waardigheid ontheven is, dan treden als waarnemend Gouv.-Gen., met al zijne rechten en verplichtingen op 1°. de Luit.-Gouv.-Gen., 2°, de door de Koningin benoemde vice-president van den Raad van Indie (dus niet het lid van den Raad van Indie, tijdelijk de betrekking van vice-pres. waarnemende), en 3°. bij afwezigheid of ontstentenis van dezen een lid van den Raad van Indie, daartoe aangewezen in eene vergadering, samengesteld uit de leden van den Raad beuevens de hoog-etc staatsdienaren te Batavia, zooals is aangegeven in art. 15 R. R.

Onderstaande lijst bevat de namen der Gouverneurs-Generaal, die het bestuur over Ned.-Indië hebben gevoerd. Zie voor de levensschets der overleden Gouv.-Gen. ophunne namen; voormedere bijzonder-
M. A. Van Rhede Van der Kloot, De Gouver-

1610—1888, Historisch genealogisch beschreven, ^{As-Grav} 1891.

Pi 頁 r Both	UTT	1610—1614
Gerrit R 司 nst.		1614—1615
Laurens Reaal		1615—1619
Jan Pietersz. Coen		1619—1623
Pieter Carpentier		1623—1627
Jan Pietersz Ceen		1627—1629
Jacques Specx		1629—1632
Hendrik Brouwer		1632—1636
Anthony Van Diemen		1636—1645
Comelis Van der Lijn		164—1650
Carel Reiniersz		1650—1653
Mr. Joan Maetsuyker		1653—1678
Bijcklof Van Goens		1678—1681
Comelia Janszoon Speelman		1681—1684
Johannes Camphuijs		1684—1691
Willem Van Outhoom		1691—1704
Joan Van Hoorn		170—1709
Abraham Van Riebeeck		1709—1713
Christoffel Van Swol		1713—1718
Hendrik Zwaardcroon		1718—1725
Mattheus De Haan		1725—1729
Mr. Diederik Durven		1729—1732
Dirk Van Cloon		1732—1735
Abraham Patras		1735—1737
Adriaan Valkenier		1737—1741
Johannes Thedens		1741—1743
Gustaaf Willem Baron Van Imhoff		1743—1750
Jacob Mossel		1750—1761
Petrus Albertus Van der Parra		1761—1775
Jeremias Van Riemsdijk		1775—1777
Reinier de Klerk		1777—1780
Mr. Willem Arnold Alting		1780—1796
Mr. Pieter Gerardus Van Overstraten		1796—1801
Johannes Siberg		1801—1804
Albertus Henricus Wiese		1804—1808
Charles Henri Van Gravelde (benoemd 1807, doch op reis naar Java teruggeroepen)		
Mr. Herman Willem Daendels		1808—1811
	Gilbert Elliot Earl of Minto	1811
夏 E 普參 rl	Thomas Stamford Baffles (Lui tenant-go u vemeur)	1811—1816
2	Joim Fendall (Luitnant-gouverneur)	1816
Godert Alexander Gerard Philip Baron Van der Capellen		1816—1826
Hendrik Merkus De Kock (Luit.-Gouv.-Gen.)		1826—1830
Johannes Graaf Van den Bosch		1830—1833

Jean Chretien Baud (waarnemend) .. 1833—1836
Dominique Jacques De Eerens 1836—1840 Carel Sirardus Willem Graaf van

Hogendorp (waarnemend)	1840—1841
Mr. Pieter Merkus (waarnemend) ..	1841—1843 Mr.
Pieter Merkus	1843—1844 J
hr. Joan Cbmelis Reijnt (waarnemend)	1844—1845 Jan
Jacob Rochussen	1845—1851
Mr. George Isaac Bruce (overleden voor zijn vertrek)	.. Mr. Albertus
Jacob Duijmaer Van	
Twist	1851—1856
Charles Ferdinand Pahud	1856—1861
Mr. Arij Prins (waarnemend)	1861
Mr. Ludolf Anne Jan Wilt Baron Sloet Van de Beele	1861—1866
Mr. Arij Prins (waarnemend)	1866
Mr. Pieter Mijer	1866—1872
Mr. James Loudon	1872—1875
Mr. Johan Willem Van Lansberge	1875—1881 Frederik s' Jacob
Ottx) Van Rees	1881—1884
Mr. Cornelis Pijnacker Hordijk	1884—1888
Mr. Herman Aart Van der Wijck	1888—1893 Jhr. Carel
Rooseboom	1893—1899 Willem
Joannes Benedictus van Heutz	1899—1904
Alexander Willem Frederik Idenburg	1904—1909
Johan Paul Graaf van Limburg	1909—1916 Mr.

Stirum 1916—/.

GOWA. Dit door Makassaren bewoond landschap, vroeger een der bondgenootschappelijke landen in het Gouv. Celebes ei) Onderh., is als gevolg van ons militair optreden in 1905 en volgende jaren bij het rechtstreeks bestuur gebied van dat gouv. ingelijfd (Ind. Stb. 1910.no.573). Het was een overblijfsel van het voormalig beroemde rijk van Makassar, dat in het begin der 17de eeuw suprematie uitoefende o ver een deel van Celebes en verscheidene streken daar-buiten. Vroeger was het rijk herhaaldelijk in onmin met ande ere staaties op Zuid-Olobes gewest; zoo vindt men vermeld dat op hot eind der 16e eeuw t us- sclien Boni, Wadjo en Spong een verbond tegen Gowa gesloten werd, genaamd „het in den grond plan ten van steen en te Timorang of het verbond der drie voornamc staten van Celebes". Een-veertig- tal jaren later brak een strijd uit tusschen Wadjo, vereen igt met Gowa en Loe woe, die ten gvolge had, dat Boni gehed onder de macht van Gowa geraakte (zie VJUI der Lith, Ned : QQst-Ijdie I 513). Onder Sultan Hasan oeddh (1653) kwam Gowa in botsing met do Compagnie, daar deze voj-st de bewoners der Molukken tegen haar bijstond, Boeton vermost crde en hare bezetting aldaar vreedref : en belrekkingen met den Soesochoenaï van MaJaram (Java) aan-kneopte, die ons gezag ernstig bedreigden. Onder Van Dam ei)Truitman word in 1660 een Portugee-sche vloot voor Makassei* ver ilt gen (de Portugeczen hadden zich reeds in de) Co eeuw op Gowa'sch grond- gebied govestigd, spoedig gowolgd door Engekchen, Dencn en Nedrlanders, 1607), de sterkte J'anakoe- kan i) vermosterd. Scmbaopoo (van Somba't Ma- leische Sembali en opoo = kniing) verniel en de vorst tot een vred c ged won gen. waarbij Panakockan aan de Compagnie were! afgestaan. De plundering

) Panakoe kan, „de uitkijk" van nakoe = uit-kijken. Restanten van hot uitgestrekte fort in den vorm van walle en steenhoeken vindt men nog ten N. der kampong Bajombong ± 9 K.M. ten Z. van Makassar.

van Nedorlandscho vaartuigen gaf aanleiding tot eene tweede expeditie onder Speelman, die met behulp van den Sopongschen prins Aroe Palaka hot leger der Makassaren op Boeton vorseoeg (16G7), de makasser verovorde en het verdrag sloot, dat onder den naam van Bongaaisch contract (zie aldaar) bekend is. Gowa gaf bovendien de heerschappij op over Boni en andere onderworpen landen, en stond, aan de Compagnie een gedeelte van zijn gebied af, terwijl in 1669 wegens het afloopen van Ned. schepen de sterkte Sempaopo aan den vorst ontnomen, on het contract verscherpt word, Gowa bleef daarna in ondergeschikte verhouding tot het Nederl. gezag, ook na de vernieuwing van het Bongaaisch contract in 1824: In de 18de eeuw was het rijkje meer en meet in verval geraakt; in 1739 verdreven de Boniers den vorst en belegerden ons for Lte Makasser, doch werden weldra verslagen en verjaagd, terwijl in 1776 d'z vorst door eene oproerige partij verdreven, doch met onze hulp weder in zijn gezag hersteld werd.

Onmiddellijk voor de inlijving was Gowa een landschap met een oppervlakte van 1965 K.M.² (d. i. bijna de oppervlakte der provincie Limburg) met een bevolking van ± 60.000 zielen."

Onder het bestuur van Gowa's laatsten vorst, I MakaJaoe Hoesain bin Idries kraeng Lcambangpa-rang, werd de verhouding tot het gov., die toch al te wenschden overliet, zeer gespannen. Gowa was van oudsher de wijkplaats van misdadigers op het gov. gebied, zonder dat het zelfbestuur de contractuele verplichting ze op te vatten nakwam — een, vooral met het oog op de Jigging van het landschap midden in het gov. gebied, onhoudbare toestand, van bijzonder nadeeligen invloed op de veiligheid in dat gebied. Ook liet de economische toestand der bevol-

king, die veel te lijden had onder de afpersingen der grooten en aanzienlijken, veel te wenschden over. Onze raadgevingen in het belang der bevolking werden onvoldoende opgevolgd. Verder mengde het zelfbestuur zich in de inwendige aangelegenheden van andere landschappen, in Januari 1905 zond het gevaponden naar Djampoeva (Sawito) om den Gowarcescher) prins Kraeng Alloe te helpen tegen den Sawitoeschen grootte; de uitgezonden troep werd onlerweg door ons opgevat en naar Alakasser gebracht, vaur ze nu be tali ng van booto word vrijgelaten, wat natuurlijk kwaad bloed zette. Op aansporing van Gowa's radja zonden in Mei de zelfbesturen van do 5 Htaal jes van den Adjatajparangbond de met het gov. gesloten contracten terug. Medeweiding tot bestraffing van in April 1905 door Gowarcczen in do afd. Takalar gepleegde rooverijen en van con in Juli door een bende uit de Bcrgowarccsch enclave Gentarang Mutiuggi in de Bcrgregentschappen gepleegden plundertocht werd niet veevend, de brieven van onze bestuursambtenaren werden niet nicer in ontvangst omen om ten twee onzer invloedrijkste regent(en, die van Bonthain en Binainoe, aangezocht Gowa's partij te kiczzen. Dientongvolge rukten onze troepen Gowa binnen, IS October 1905; het zelfbestuur, dat ceret genogdoening beloofde, vluchtte, waarop de vijandclijkheden werden geopend. Na voor de Gowa'ezoon nadeeligen govcchten bij Djongaja; n Pakatto was het verzet gebroken en mcldden zich do voornaamste rijksgroten bij het bestuur, onder in levering van rijkssieraden. Sedert zijn rust en ordq niet meer noemenswaai-cl verstoord. Op 1 Jan. 1911 volgde de inlijving bij hot Gov. gebied. De vijfchillende enclaves werden gevoegd bij de bestuursressorten, waarui ze gelegcn waren, nl. Gentarang, Matinggi en Socdiang bij de onderafd. Maros^

Boengmg en Aroengkeke bij Djencponto, Kindang bij Boeloekomba en Pao bij Sindjai. Verder vormt van cignonlijk Gowa het grootste westelijk deel de onderafdeling West-Go wa, terwgl het zuidelijk deel bij Takalar en het oostelijk bij Bonthain, is gevoegd. De radja, die naar de Adjattapparang en Masenrempeolo landen had weten te ontkomen, is in December 1906 bij onze pogingen tot zijne gevangennemin g gesneuveld. Ver melding verdient nog dat de Vorst vroeger in het bestuur over het landschap werd bestaand door een had at of rijkssraad, Bat6 s&lapanga (de 9 vaandels) genoemd, uit 9 kiesheren of rijksgrooten bestaande. Het aanzien van dezen hadat was echter in de vorige eeuw zeer gedaald; den meesten invloed hadden de talrijke familieleden van den vorst, de z.g. anak-kraeng.

Literatuur. A. F. Eerdmans, Het landschap Gowa en B. Erkeijens, Geschiedenis van het rylTGo^y^#; - ^va (Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. 50, 3e stuK, 1897). — V. J. van Marie, Beschrijving van het rijk ^ 授J, * " Gowa, T. K. N. A. G. 1901 en 1902 met kaart# / d GO WOK (JAK). Zie EUGENIA POLYCEPHALA. GRAAFLAND (NICOLAAS). Geb. te Rotter(lam ^y4 2^) werd hij in 1846 op 19 jarigen leeftijd, opgenomen onder de kweekelingen van het Ned. Zendingengen. aldaar, en in Aug. 1849 als zending uitgezonden naar de Minahasa, waar hij in 1850 zijn werk te Sonderbe-gon en er al zeer spoedig een kweekschool voor ini. onderwijzers oprichtte, die in 1854 naar Tanawangko, verplaatst werd. Tot 1883 bleef hij directeur dier school; toen ging hy in Gouvts. dienst over en werd adj.-inspecteur bij het ini. onderwijs, eerst te Ambon, later te Tond5. xui., In 1895 verzocht en verkreeg hij eervol ontslag, en vestigde zich te Depok^jjaar hij den lien October 1898 overleed. ***

Ten behoeve van het inlandsch onderwijs werden door hem een aantal Mai. lees- en leerboeken (sommige tot viermaal herdrukt) kaarton (o. a. een kaart der Minahasa) en andere hulpmiddelen geleverd; belangrijk is ook het door hem uitgegeven werk Ape MinahaBfia.--R.ott. 1867. 2. dln. Gedurende 13 jaar was hij redacteur van het in de Minahasa nog uitkomende blad de Tjahaja Syang.

GRABAG. District met gelijknamige hoofdjiilgts van hot regentschap en de afdeling Magelang^jggi-lent) te Kedoe. Het heeft eene oppervlakte van 150 K.M.2, heeft 3 onderdistricten met 70 desa's en telde op *t einde van 1905: 59.500 zielen, waaronder 23 Europeanen en 350 Chineseen. Vroeger heette dit district Ngasinar.

GRACILARIA. Zie AGAR AGAR.

GRADJAGAN-BAAI. Een 16 K.M. breede, niet di op inlopende, open baai aan de Z.kust van de Z.O. punt van Java op ongvore 114° 15' O.L. van Gr., waarin het riviertje Segara Aiiak uitloopt. De kusten zijn stoil, behalve bij den riviermonding, die diepen indoldmatig; alleen in den O. moesson ligt men er beschut. Zie Zeeinangsgids O. II. Arch. dl. III A.

GRAF. 1. Zoals by do bespreking der vorschillende volksstammen in Ned.-Indie, voor zooveel nodig, in bijzonderheden wordt aangegeven, (zie ook OVERLIJDEN), worden bij verscheidene diers tammon do lijkcn niet begraven, maar op een eenzame plek in de wildomis nedergelegd of verbrand, soms ook wel tot mummies uitgezdroegd, en deze dan hot zij bouwde, hetzij, zoals bij do Dajaks dor Boven-Kapoeas, in boomschors gewikkeld en onder een boom begraven. Bij do Olo Ot, Poonans qn Man-ketans van Borneo en bij sommige Timoreezen worden do lijkcn in een te voren uitgeholden boom gedaan; de opening wordt dan zorgvuldig gesloten

zoo, dat van buiten &f daarvan niets zichtba&r is; wanneer de boom blijft leven, wordt de geschonden plaats na eenigen tijd geheel met schors bedekt. Bij de heidensche bevolking der Minahasa werden de 昉 ken vroeger in hurkende houding bijgezet in pteenen pottcn (warogea) of in graven van steen (timboekar, tiwoekar) : de pot werd daarna ge- deeltelijk om in acht-er do woonhuizen, (later op bevel van het bestuur buiten de dorpen) in den grond begraven, en een steenen deksel er op geplaatst. Bij vele stammen van N.-Guinea (bovenloop Tamirivier, Torrivier, gebied tus- schen Aupawar en Mamberamorivier, eiland Koe- roedcc, Waropenkust, Vogelkop) worden de lyken op stellingen neergelegd of in zittende liouding met opgetrokken knieen gcplaatst, hetzij in de na- bijheid der woningen, hetzij in de woningen zelf, hetzij in het bosch, soms op boomen. Soms worden de 昉 ken op moeilijk te bereiken kalkspritsen ge- plaatst (ten 0. van Fakfak en ten N. der Etnabaai), soms in grotten in het kalksteengebergte (Tjireran-be- volking). Bij sommige N. -Guineeschestammen worden de lijken gerookt en bewaard met de mummies.

Waar de lijken begraven worden geschiedt dit vaak, zonder dat van een doorkist gebruik wordt gemaakt. Bij vele heidensche volkeren worden zij in hurkende houding in het graf geplaatst, zooals bij de bewoners der Zuid-Ooster en Zuid-Wester- eilanden en van Ceram, deManggaraiers(WQst-Flores)- en de Dooe Donggo of Orang Goenoeng van Bima, en bij de stammen aan de Doreh-baai (N. Guinea), waar de knieen der lijken tegen de borst gebonden worden, evenals bij de Ai-fakkers (N. Guinea). Bij dezen wordt oin het lijk nog een soort van trafie- huisje gemaakt, dat met bladeren bedekt en dan begraven wordt. Bij de Soembaneezen en de Orang lom (Banka) wordt het lijk in lijnwaad gewikkeld, in hurkende houding gebracht, zoodat de voetzolen der opgetrokken beenen den bodem raken, de knieen, waarop de ellebogen rusten, tegen de borst druk ken, terwijl de handen tegen kin en wangen zijn aan- gedrukt. In die houding wordt het in con rondcn kuil, in den voim van een waterput, neergelaten.

Bij de bevolking van Tomboekoe worden de lijken in hurkende houding in kisten gedaan, waarvan de naden goed dicht gemaakt zijn, en onder het huis van den naasten bloedverwant begiueven. Wanneer men rekent, dat het vleesch geheel vergaan zal zijn, wordt de kist geopend en het gebeente, waaraan groote tooverkracht wordt toegekend, onder de betrekkingen verdeeld. De Dajaks der Zuider- en 0. afdeling van Borneo, met name de Olo Ngadjoe, maken ook van een doorkist gebruik; na het doo- denfeest worden de lijken er uit genomen en in een ijzerhouten, fraai versierde kist (sandoeng) o verge- bracht, die den vorm van een huisje op palen heeft, in het bosch geplaatst is en verscheidene lijken kan bevatten. Iets dergelijks treft men aan bij de Ka- jans en andere stammen in Centraal Borneo, waar het aanzienlijke dooden betreft. Overigens begraven deze stammen hun dooden niet in de aarde, maar plaatsen ze liefst onder een grooten afhangelenden rotsmuur of in rotsloof.

Bij verschillende volkeren worden den doode al- lerlei voorwerpen, — eetwaren, kleederen, wapens pnz., — in het graf medegegeven.

Literatuur over graven bij heidensche volken: . *Borneo*: Bock, Reis in Oost- en Zuid-Borneo, 4). 99— /w-enhuis, Qtier clurch Borneo, I. p. 89—92, -140; ling Floth, The natives of Serawak and Brit. N. Borneo, I, p. 135—160; Perelaar, Ethno-

grafische beschryviig der Dajaks, p. 218—252 ; Schadce in Bijdr. T. L. V. 7c volgr. IX (1910), p. 463— 85; Veth, Borneo's Westerafdceling, II, p. 269—272 ; Juynboll, Catal. van Borneo, II, p. 345—50 en de daar aangehaalde literatuur ; *Lombok*: Elbert, Die Sunda- Expedition, I, p. 99, 100; *Bima*: Elbert, o. c. II, 71; *Flores*, Elbert, o. c. II, 188; *I letar*, Elbert o. c. II, 246; *Ce 昉 es*> 昉 Iriani en Kruyt, De Bare,c-sprekendc Toradja's van Weiden-Celebes, II, p. 81—100; Grubaur, Untcr Koj)figer in Cntral-Celcbes, p. 126. 133, 289, 440, 485, 514, 524. Algemeene literatuuA Wilken, Ver- spreide geschriften, III.)>. 6, 7, 117 noot 301, 120 noot 313, 334—335, 409 noot 29, 424. IV. 228, lioot 66; A. H. B. Agerpeck. Enkele gebruiken van de Dajaksche bevolking der Pinochlandcn Tijds. T. L. en V. DL LI pag. 446.

2. De Alohammedanen plegen, hunne dooden te begraven. Het begraven in eene kist is daarbij in het algemeen niet gebruikelijk en geldt volgens den Islam zelfs als afkeurenswaardig, tenzij de gcsheid van den bodem (bijv. wegens groote vochtigheid) bijzondere aanleiding daartoe inplcilt geven. Men acht het weischlijk, dat de doode op de aarde ruste, in letterlijken zin, en legt daarom zelfs aarde op den bodem der kist, indien men iemand daarin begraaft (zooals op Java, in de Vorstcnlanden, bij stcrfgeval- len van aanzienlijken en gecocccn; ciders ook, bijv., indien men dooden op verre afstand vervoert of de begrafenissen om de een of andere reden eenigen tijd moet uitstellen). In Atjeh (waar slechts de aims to lieden zonder kist worden begraven) maakt men den bodem der kist niet van hout, inaar van rotan of van met rotan saamgebonden bladsteelen van klappers, om de aanraking van den doode inct de aarde onge- lijk te maken.

Het graf behoort zoo ingericht te worden, dat de doode in eene vrije ruimte, een soort van spelonk of grafgewelf, ligt. Daartoe graaft men eerst ecu kuil (ter diepte van ongeveer een inanshoogte), wcl- ke als toegang tot de graf ruimte moet dienen. Jczr laatste wordt daarna uitgehold, liefst in ccn (bsr zijden van den toegangskuil aan hot bendcncinde. of — indien de grond te los mochi zijn om in ecn der zijwanden, zelfs met behulp van planken) zulk ecu' primitieve grafkamer te verkrijgen — in den bodem van den toegangskuil, in den vorm cncr lungwopi- ge gleuf, welke den doode tot laatste rustplaats mod strekken. Zij, die den doode bij d(5 begrafcniiH neor- leggen in de graf ruimte, — welke in de arabische wet- boeken in het eerste geval *lakd* (Maleisch *lakal*) en in het tweede geval *siqq* wordt genoemd — plaatsen zich daartoe in den toegangskuil. Deze laatste wordt na afloop der begrafenissen wed er dichtgcworjen). Daai bij kan men, zoo noodig, de graf ruimte zelve tegen het invallen van aarde beschermen, door hare opening (welke zich dus in het eerste geval aan den zijkant en in het tweede geval aan den bovenkant bevindt) door middel van plan ken of stenen af te teinden. — De doode behoort in het graf o)de rccch- tei-zijdo te worden nedergelegd met het geUat in de richting naar Mekka.

De oude Arabieren bedekten de graven soms met steenhoopen of plaatsen er groote rechtopstaande offersteenen omheen. De Hiflam verbood dit als een afgodisch gebruik. Naar do Moslimsclie wet mag men de plaats, waar het graf zich in den grond bevindt, aan de oppervlakte slecht H kenbaar maken door ee> geringe en Hefst platte ophoofing. Het hoofdeinde van het graf wordt aangeduid door een houten paaltje of opstaande grafsteen. Deze merk-

tceken staan in sommigo streken zoewel aan het voet- als aan het loofd-einde en hun vorm wijst soms aan, of het graf van een man, dan wel van eene vrouw is ¹⁾. Het oprichten van groote grafmonumen-ten is naar den Islam niet geoorloofd. Toch wordt dit verbod in de mceste Mohammedaansche landen dikwijls oveitreden. Zelfs wordt het bouwen van kapellen en koepelvormige gedenkteekenen op de graven van heiligen, ook door sommigo wetgeleerden, bij uitzondering, wel verdedigbaar geacht. Ook in den Archipel, waar de graven der Mohammedaneu overigens in het algemeen aan de eischen van den Islam bcantwoorden, worden voor aanzienlijken, vorsten en heilige personen wel groote grafombes opgeicht, soms onder een afzonderlijk afdak. Zie verder KRAAIAT.

Literatuur. f°C. Snouck Hurgronje, De Atjehers I, 4CG v., 471^v., 476 vv.; vgl. plaat VII (The Acheh-nese, I, 422, 426, 430 vv.). —y^vdezelfde: Mr. L. W. C. van den Berg's beoefening van het Moftiam: recht- I, GO (Ind. Gids 1884, I, 422); — L. W. C. van den Berg, Minhadj at-Talibin, I, 218—227. — dezelfde: Fath al-Qarib, p. 217—221. E. W. Lane, An ac count of the manners and customs of the Modern Egyptians Ch. 28 (met afbeeldingen). Th. W. Juynboll, Handbuch des islamischen Gesetzes, S. 168 en de aldaar geciteerde literatuur. ²LP. J. Veth Jn van I (IS75)l>iz. 6-13 vv.; IV (1907) 404 vv.

GRALAI. Zi<- \ A.KTI : I; EX.

GRAMIYATOPHYLLUM SPECIOSUM BL, fam. *Orchidaceae*. Angrek teboe (J.V.). Een ruscachtige epiphy ische Orcklee, een van do grootste die be-kend zijn, in ecu groot deel van den Archipel en ook op het vasteland voorkomend. Een exemplaar in den Buitenzorgschen tuin heeft gbloeid met meet dan 50 bloeiwijzen en ± 5000 bloemen.

GRANAATAPPEL. Zie PGNICA.

GRAPTOPHYLLUM HORTENSE Nees., fam. *Acanthac' ae*, Jjcding (MAL.), Pooling (MAL., JAV.), JlaiKleiluni (SOEND.), Poksor. Zcer algemeen gekweekte heesters zoewel voor omheningen als tot sierplait, < j>alleiul door de fraaie, verschillende gcvlctf bladeren. Deze laatste worden* voor reini-ging van iict hoofdhaar gebruikt en spelen ook in de inlandsche geueeskundc con groote rol bij ver-Kleilicndo kwalen.

GRAS (AUSTRALISCH). Zic PASPALUM DLATATUM.

GRASOLIEN. Soinniige grassen zijn welriekend. Jji : .i ciik^a-(: n¹ (i .1 Hkox(7ithwm con 11 ierocllloa) dankiMi <len goiir aan cuinaj iuu'. Andero, bepaaldelijk de liidsche sourlen vahi het geslacht *Cymbopot/on* (*Audiopoyoi*), bevatten in liunnc bladeren vluchtigo olien, waarvan sGinnige bolangrijke hundolsartike- Jcn zijn.

Cijnihopofjon [*Andropogon*] *Nardus* Rendle (Rocin-]oect scrch wangi). Uit de vrsche bladeren van dezo in pollen groeiende gramineo vcrkrijgt men door dis-tillatio mid. water ongeveer 0.75 % van cene zcer lichtgeJc, welriekende olie, -inden handel citronella-<>lic gelmeten. Dit gras, dat waarschijnlijk op Ceylon in heb wild voorkomt, ti crl on Java in vochtige stro-kc] i zcer welig en kan cenige mulcn's jaars geogost worden. De cultuur ervan heeft, niet het ininst door den stoot, welken Lands Plantentuin te Buiten- zorg op aan heeft gegeven, in de laatste jarou cen

hooge vlucht genomcn. Op Java vindt men verschei-dene zcer good ingerichte, door Europeanen gedre-ven fabrieken. De daar gewonnen olie behaalt op de niarkt de hoogste prijzen, daar do reuk fijner is dan die van de op Ceylon verkregen olie. De voornaam- ste bestanddeelen zijn citronellaal, geraniol en citronellol. De olie vindt o.a. toepassing voor het parfu-meeren van zcep. De uitvoer bedroeg in 1913 75.000 K.G.

Cymbopogon (*Andropogon*) *citrat*-us Stapf en *G. flexuosus* Stapf, (Rocmpoet sereh), leveren de lemongrass olie. Dit gras, dat slechts 0.2 % olie geeft, wordt op veel klciner schaal dp Java gecultiveerd dan rocmpoet sereh wangi. Het hoofbestanddeel van do olie is citraal.

Cymbopogon Martini Stapf, levert de Pahnarosa- olie, ook .wel Indische of Turksche geranium-olie ge-noemd, maar wordt evenmin als andere grassen, welke in de bladeren aetherische olie bevatten, in Ned. Indie verbouwd.

Cymbopogon (*Andropogon*) *Sclioenanthus* Spreng, kaineelgras, was oudtijds in de pharmacie als Herba Schoenanthi en *Juncus odoratus* bekend.

Uit de wortels van *Vetiveria zizanioides* (akar wangi, zie aldaar) wordt eveneens een welriekende olie vcrkregen.

GRASVELD (CHARLES HENRI VAN). Geb. te 's-Gravenhagc 19 Sept. 1766. Na te Leiden in de geneeskunde te hebben gestudeerd, veatigde hij zich in 1792 als medicinae doctor te N^o ^o megen, doch nam spoedig deel aan de politieke gebeurtenissen. daar hij in 1795 door Gelderland ter Staatsvergadering werd afgevaardigd. Hij vertegenwoordigde de Bataafsche republiek in Juni 1798 op het Congres te Rastadt, werd in dezelfde maand secretaris van het Internal- diar Bestuur diex, Republiek, ¹⁴ Dec. 1801 minister pleni^ootentiaris aan heb Hof van Portugal en 11 Nov. 1805 benoemd tot Com miss aria - Generaal, te- vens Gouv.-Gen. van Bataafscln Indien, tevens Lui-tenant-Generaal in diemst der Republiek. Met zijn medecoinmissaris Elout naar Indie vertrokken, werd hij echter voor hi) de kolonie bereikte, door Koning Lodewijk Napoleon teruggeroepen; in 1823 werd hij lid van het Amortisatie-syndicaat en lid, later .voorzitter, van do permanente commissie, belast met het dagelijksch bchcr van dat Syndicaat, en bleef dit tot de opheffing daarvan op 31 Dec. 1840. Hij overleed te's-Hertogonbosch op 26 Mei 1841.

GRATI. District van hot. i-egenschap Pasoeroean in hot gewest van dieu naam met vier onderdistic- ten con 67 Gouvcmoments- en 8 particuliero desa's. Het had op 't einde van 1905 cenc be volkin g van bijna 74.000 zielen, o.w. 20 Europeanen, 70 Chinee- zen en 10 Arabieren. Dit district bovot hot enigeno particuliero land van het gewest Pasoeroean, nml. Kcdawoeng.groot 850 bouws,voorheen toebehooren- do aan den heer G. Lebret. Hot land is thans in ecno Naainlooze Vennootschap ingbracht; de aan dzco toebehoerende suikerfabriek Kcdawoeng vindt liiar plantareaal in de boveibedoelde 8 particuliere, alsmedc in gouvericmDts-desa[^] van de aangron-zendo onderdistricten. Bij de districtshoofdplaats is heb m c v a n G r a t i gelegen, Ranoe Klin- doengan gcheeten, bekend oni de groote hoeveelhede condencieren die er gevonden worden, waarvan hot zouten cen bepaaldo industrie uitmaakt. Zio EEND.] < [E. fiff

GREGES OTTOT (JAV.). Zio EQUISETUM. Te .Solo .vorstaat mon onder dezon naam een genees- middel, afkomstig van do wolriokenden wortel van *Falouu pilosa*, fam. *Moraceae*.

*) Bij de Bogineezcn en Makassaren kan men die opmaken uit het aantal dor gi'afpaaltjes. Zio B- F. Matthes, Bijdrage tot do ethnologic van Zuid-Celebes, 1875, biz. 142 vv.

GRENSPLANTEN. Indien de grenzen van koffie- of cetera belangrijk legat & vermaakte, gaf de Commissio voor thee-tuinen niet worden gevormd door wgen, ravgnen, het Koloniaal Museum een vasten vorm aan het fonds enz. en ook, indien men een tuin in deelen van bekende door er statuten voor vast te stellen, waarna het den naam groote wil verdeelen, ploegd men van zg. „grensplanten“ van Greshoff's Rumphiusfonda ver- kreeg. Het fonds gebruik te maken, die door de kleur van bloemen of heeft ten doel de bovordering van de Mo-Jukken.* zoodanig reeds van verre zichtbaar moeten zijn. Als natuurwetenschappelijk onderzoek van de Mo-Jukken.* zoodanig dienen op Java o.a. Kembang sepatoo (*Hibiscus*), Ter berciking van dat doel kunnen o. a. subsidien *Graptophyl-lum* en *Gordylvia*.

GRESHOFF (MAURITS). Gcb. te ^-Gravenhage 11 wenschcn to bezoeken om aldaar natuurwe- October 1862, studeerde pharmacie te Utrecht entenschappelijke studien betreffende die cilanden-groep pronioveerde te Jena tot phil. doct., ter 同 TT^T hier tete ondernemen, terwijl aan prsonen), die zich in dit lande zyne pharmaceutische studien vol- bracht. In 1887 opzicht bijzonder verdienstlijk hebben gc- maakt, eene vertrok hij als milit. apo th. 2de kl. Ind. Leger naar Java. In Rumphiusmedaille kan worden ver- Jcend. het hospitaal te Batavia verrichtte hij eenige GRFISIK. Zie GRISEE.

onderzoekingeu. In 1888 werd hem op last van den Min. GREVE (WILLEM HENDRIK DE). Geb. te Fra- van Koi, opgedragen, een „onderzoek in te stellen naar dencker den 15den April 1840. Na zijne studien aan do plantenstoffen van „Ned-Indie, in het bijzonder met het Kon. Akademie te Delft te hebben voltooid werd hij Dec. oog op hare beteekenis voor de geneeskunst“. Voor dit 1861 benoemd tot aspirant-ingenieur bij het mijnwezen onder- zoek werd bij's lands plantentuin te Buitenzorg cen in Ned.-Indie; in 1863 volgde zijn benoe- ming tot chemisch-pharmacologisch laboratorium opgericht, dat bijingenieur der 3e en in 1866 tot idem, der 2e klasse. De de reorganisatie van den tuin in 1890 als de vierde Greve is bekend geworden als de ont- dekker van de afdeling werd aangeduid, (Zio PLANTENTUIN, 'S Ombilinkolen velden in de Padang- sche Bovenlanden. LANDS). Aan Greshoff komt de verdienste toe, den Hij ontwierp een plan van afvoer dier kolen naar de grondslag gelgd te hebben van het stel- selmatig Oostkust van Sumatra en ver- dronk tijdens cen onderzoek der Indische plantenstoffen. Hy ontdekte nietonderzoek naar de uitvoerbaar- heid daarvan (October alleen in Indische gewassen cen groot aantal alkaloiden en 1872) in de Kwanton of Indragiririvier. Necrologie door andere heroische bestandde- len, maar wist zijne P. H. van Diest in Jaarb. Mijnwezen 1872. II. <, onderzoekingen ook nuttig te m&ken voor de GREWIA, fam. *Tiliaceae*, Talok (SOEND., JAV.). Lage vergelijkende phytochemie en voor de planten-boomen van Java, meest met viltige of althans sterk physiologie, o. a. door zijne medewerking aan G. Karsten^ beliaarde bladeren en gelo bloemen. Een twee- tal studie der ademwortels van *Rhizophora n.* en M. Treub'ssoorten, n.l. *G. ctdidilolia* en *G. eriocarpa*, hebben een studie over het blauwzuur in *Pangium*. In 1892 was zeer taai hout, dat voor stelen van bijlen en karreboomen Greshoff genoodzaakt we- gens ziekte naar Europa te zeer gezocht is.

gaan, waar hij zijne studien voortzette. In 1895 verliet hij GREWIA SALUTARIS Span., fam. *Tiliaceae*. Kajoe *s lands dienst en werd toen aangesteld tot scheikundige timor (MAL.). De bast van dozen boom (niet het hout, aan het koloniaal museum te Haarlem. In 1896 werd hij zooals de naam zoudeoen vermoeden)is cen zeer gezocht tevens-onderdirecteur dezer ins telling en bed an kt e hi)Javaansch geneesmiddcl, dat overal op de markten voor het hem aangeboden hoogleeraarsambt in de verkocht wordt. Het bevat bars en cen hoog gehalte aan pharmacognosie te Amsterdam. In 1901 volgde hij Van looistof, heeft een sterk samen- trekken den smaak, en Eeden als directeur van het koi. museum op, welke wordt bij verschillende in- wendige kwalen in den vorm van cen afkookscl als adstringeerend middel gebruikt.

, 1909 vervulde. GREYHOUND (STR A AT). De Kmalc. diepe straat, welke loopt tusschen de eilanden, onmiddelijk bcW. Diss. 1887; Eerste verslag van het onderzoek naar de Taliaboe, het Wlijkste der Socla-eilanden, gelogen, plantenstoffen van Ned.-Indie, Bat. 1890; Phy- vormt een der verbindingsen tusfien het Z.lijk en het tochemische rapporten in de verslagen van '8 lands N.lijk gedeelte der Moluksche zee en is de aan- gowezen plantentuin 1888-92; Plan ten en plantenstoffen, Bat. route tusschen de Z.-O. kust van Booton c)j de N.O.kust 1891 (Gedanken uber Pflanzenkrafte und phy- van Celebes of <lc WkuHl van Hafna- hera. Bchalvc tochemische Verwantschaft, Berlin J 893); Beschrij- vingen ruim 13 K.M. breedten vaarweg beO. langs het eiland der giflige en bedwelmende plan ten bij do vischvangst in Tempau, is van de straat wei- nig bekend. De stroom gebruik, Bat. 1893 2^e Ged. 1900; Indische nuttige planten, loopt met kracht door do straat heen en wed er, de Amst. 1894; Ind. Vergifrap- porten, I 1899, II 1900; Nieuw- snelheid schijnt 5 tot 6 K.M. in het uur niet te Plantkundig Woor- denboek voor Ned.-Indie door de overschrijden.

Clercq, 1909; Voorts opstellen in Teysmannia, Ind. Voor weersgesteldheid, zie MOLUKSCHE ZEE. Zio Mercurio, Album der Natuur en in verschide vakt Zcemansgids O. I. Archipel deel IV. ijdsschijf- ten. In de biografie van Dr. Bosz en van Itemon GRISEEJGR6SIK, GARSIK = droog land), an- Chem. Week bl. VII (J 900) b] z. 23) vindt men een zeer siBtent-residentie, residentie Soerabaja, bestaando uit het regentschap van dicn naam en drie controle- uitvoerige opgaaft van Greshoff's geschriften. afdelingen, n.l. Griscm. met de districten Griwcy,

GRESHOFF S RUMPHIUSFONDS. Ter gelegen- heid van den 200-jarigen stci-fdag van den natuur- onderzoekcr Bengawand jero cen Goenoeng Kendeng; Sidajoc met de *Georg* Everhard Rumphius werd in het Kolonulal d)istricten Sidajoo en Karang binangoen en het eiland Ba Museum (zie aldaar) te Haarlem op 15 Juni 1902 op wean, bestaande uit het gelijknamige diH- trict. Op het initiatief van Dr. M. Greshoff, directeur van het museum, eind van 1915 hud deze afdeling eno bevolking van ter herdenking eene Rumphii- us medaille geslagen en de ojnstreeks 350.000 zielen, onder welko 1500 Europeanen, 2000 Chineezeeu en J000 Arabie- ren. De hoofdplaaits is gelijknamig (zie aldaar).

Na den dood van Dr. Greshoff, die aan het fonds

GRISEE. District met gelijknamigc hoofdplaaits in het regen tschap en de afdeling Grisee, resid ent io

Soerabaja met 4 onderdistricten en 133 desa's; op't eind van 1915 telde het omstrecks 74.500 zielen, o.w. 130 Europeanen, 1800 Chincezen en 1000 Arabieren.

GRISEE, GRISSEE (GR6SIK of TANDES). HoofdplaatB van de afdeeling Grisee door residents Soerabaja, gelegon aan Straat Madoera, telde ult. 1915 ± 26.000 inwoners, waaronder on geveer 130 Europeanen, 1800 Chincezen on 1000 Arabi even. Haro grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 172. Het is een vervallen stadje, dat veel handel en scheepvaart heeft gekend, doch thans op zijne vroe-ger druk bezochte reede, wat de grootere scheep- vaarl betreft, slechts cnkcle kustvaarders ziet.

Do Chincezen kwanicn cr reeds voor 1400 A. D. en noemden het Ts'c-ts'un ; over de a Aciding van dezen weinig verheffenden naam — de letterlijkjke beteeke- nis is kakhuisdorp — leze men de toelichting van Kouffaar in de Bijdragen Kon. Inst. T. L. V., 7e volgrekcs, V 1906, bjz. 178. Grisee was toen reeds een belangrijke handelsplaats, maar vooral in den cer-8ten Mohammedaanschen tijd, het centrum der geloofspropaganda. De Portugesche berichten getui- gen van de betekeniserid plants en de Nederland era stichticn cr de cerate hunner factorijen in Oost-Java. Eerst in de 19e eeuw is het geheel door Soerabaja overvleugeld.

oelkwaardig is Grisee door hare geschiedkundige ouheden. Men vindt een echat van materiaal voor historische studio in de MahpocrS, of Gapeor&wetan, waar uitgestrekte terreinen door begraafplaatsen (de oudste uit do 14e eeuw) worden in genomen. De poor- ten vcrtooncn den Hindoeschen bouwstijl. Het praalgraf van Maulana Malik Ibrahim, den oudsten der 8 of 9 heiligen, aan wic de Javanen de vestiging van den [slam in hun land tocschrijven, wordt cr nog zeer in cere gehouden. (Zic verder onder GIRL.)

Tc Grisee wordt veel werk gemaakt van het vervaardigen van voorwerpen uit koper on messing, alsmede het vervaardigen van houten kisten eri het vjchten van rotanmalten. Do songk6ts (goud- en zilvcrwccfels) van Grisee zijn bekend.

o'en de havenverbetering van Soerabaja in het begin dozer eeuw aan de orde was, zijn er stem- iik.n opgegaan oin Grisee wegens hare vciligo reedo cii gc-< liikte ligging voor steigraanleg, als voorha- ven van S<0-cral)aja in aanmerkiug to brengen, waar- van echti'r niets i.s gekomen.

Litralluur. Int. Archiv. f. Ethn. XV 1902, biz. 203. Ned. Zeeuwen, 1902, biz. 203. — Bijdr. Kon. Inst. T. L. V. rks 7, V (1906), biz. 178. — Eigen Haard 1910, biz. 635.

GROBOGAN. Hegontechap en afdeeling van de residentie Semarang, met eene oppervlukt van 1287 K.M². cn eone bevolking in 1905 van 244.000 waarvan 150 Euro)canen en 2300 Chincezen, bestaande uit 2 contrdle-afdcelingen, nl. P o o r - w o (l u < l i mot de districten P o e r w o d a d i c n G r o b o g a n, en (V i r o s a r i mot do districten W j r o s a r i en K r a < l c n a n (zic onder dio nanican). De afdeeling vormt hot benedendeel van de valkii der Kali Locsi met de noord- en zuidwaarts uii)grenz-<:Hlo licuVH. De laatste zijn grootendeels xnot djatiljosHchen bedekt, die zich vroeger ook tot in (I) : vlakto uitstrkten. Eerst sedert het midden der 19e eeuw is de la at s t o bewoond cn bebouwd gewor- den, maar de groote mcerdorhoid der velden is van den r(gefn afhankolijk. Voor 1905 worden opgegoven 46.000 bou ws van regen afhankelijke sawahs en 14.000 bouws droge velden, tegen 10.000 bouws alleen in den westinocMSon bovloeido sawahH on slechts 1000 permanent becvloeide, uit eon paar kloino Icdiitiicgn.

De veldcn langs do Locsi liebbcn telken jure van bandjirs tot lijdcn. Oogstmislukking door droogte in den watmoesson of door te veel regen in den oost- moesson — het cerate vooral van padi, het laatste meest van tweede gewassen — komt herhaaldelijk voor cn in sommige jaren over groote uitgestrekt- heid, waarvan zickten cn hongrenood de gevolgen zijn. Berucht is do hongronood 1848—49 (zie CULTUURSTELSEL). Ook tusschen 1880 cn '85 heerschte groote sterfte, waardoor de bevolking in dat lustrum van 276.000 op 177.000 verminderde! In 1902 mislukte de rijstooogst op niet minder dan 18.500 bouws sawah en in 1904 de oogst van tweede gewassen op 18.600 bouws. Daardoor en door ram- pen als cholera, koortsen en de pest nam de bevol- king van 257.000 zielen in 1900 af tot 241.000 in 1905 (onder het laatste cyfer waren 150 Europeanen en 2250 Chincezen). In 1915 telde de bevolking ± 280.000 o.w. 178 Europeanen en 2850 Chincezen.

Naast het voornaamste tweede gewas, djageeng, breidt de teelt van cassave zich uit, die in slechte jaren eer ware uitkomst is. De klappcranplant neemt toe evenals die van kapok. Ook wordt veel tabak geplant voor de inlandsche markt.

Landbouwendemeringen koinen in Grobogan niet voor, wel ondernemingen voor den houtaankap en drie gouvemements houtvesterijen. — Twee tramlijnen doorsnijden de afdeeling van West naar Oost en zijn bezuiden de hoofdplaats Poerwodadi en nabij K6ewoc door dwarslijnen verbonden. Bij Goendik hebben de trams aansluiting op de spoor- lijn Semarang—Soerakarta. — De contrdle-afdeeling Wirosoi artt vele merkwaardige natuu*vershijnse- len : in het lage kalkgebergte aan de noordelijke grens koninc zeer fraaio druipstengrotten voor met holder witte stalactoten; voorts in het district Kra- denan, de inodderwcllen van Ko e woe, (zie aL daar), waaruit zout gewonnen wordt. 'Plekken, waar ziltig water en slik op we lien, komen in de afdeeling Grobogan vcle voor, o.a. bij de desa Djono (zic aldaar).

GROBOGAN. District met gelijknamige hoofdplaats van de contrdle-afdeeling Poerwodadi, regentschap en afdeeling Grobogan, residentie Semarang Hot heeft eene uitgestrektheid van 200 K.M². on telt 3 onderdistricten met 82 desa's. Op 't einde van 1915 had het eene bevolking van 48.500 zielen, waar onder 3 Europeanen en een 60-tal Chincezen. Zijne hoofdplaats ligt 50 M. hoog.

GROENE GROZEN. Do Mardijkers to Batavia aldisis genoemd naar hun zeuen v&andel. Zie (In- landscho) BURGERS.

GROENEVELDT (WILLEM PIETER). Geboren to Gorcum 28 Mei 1841 : overleden t's-Graven-lage 18 Aug. 1915. Ontving zijne oplciding te Leiden als kweckling voor de Chinescho en Japansche taal eri wnc in 1861 ter beschikking gesteld van don Gouverneur-Generaal van Ne<L- Indie om zich verlerct te bekwanen voor to lk in genoemde talen. Eerst te Axnoy en daaina in het binnenland van Canton voltooido hij zijnostu- dien in de Chinescho taal, waarop hy in Augustus 1864 in *s Lands dienst werd opgenomen en zijne be- noeming ontving tot tolk voor do Chinesche taal te Pontianak; zes jaar later werd hij overgeplaatst naar Padang; in 1872 werd hij belast met de func- lien van secretaris-tolk bij den Nederlandschen Consul-Generaal to Peking. In 1874 keerde hij wed eri naar Indie terug cn word benoerhd tot toll; voor do Clinicoscho taal to Batavia. Brio jaar lator (Aug. 1877) word hij benoend tot referendaris by het Dep.

van 0. E. en N., in April 1881 tot scoretaris en in April 1887 tot directeur van dat departement. In Juli 1889 werd hij lid in den Raad van N. I., als hoedanië de Regeering hem eene zending opdroeg naar Fransch Indo-China ten einde een onderzoek in te stellen naar de inrichting en de working van het in Cochin-China bestaand stelsel van opium-regie, terwijl hij in Augustus 1892 hetsel werd met een onderzoek naar den economischen toestand der Vreemde Oostjrlingen op Java en Madoera. In Mei 1893 werd hij bevorderd tot vice-president van den Raad van N.-I., welk ambt hij bekleedde tot 5 Juli 1895, toen hij op zyn verzoek eervol uit „s Lands dienst word ontslagen.

Van zijne hand verschenen: (met R. J. de St. Aulaire) A manual of Chinese Running Handwriting, especially as it is used in Japan, 1861; Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources, Verh. Bat. Gen. XXXIX 1876, van Engelsche zijde opnieuw uitgegeven in 1887; „Nederlanders in • China. (1601—1624) le / (tevens laatste) deel. 1898, -Gezaïnenlijk met Dr." / Brandes'gaat hij uit: Catalogus der archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kun' ten en Weteïschappen (1887). Van zijn onderzoek in Cochin-China bracht hij een rapport uit: Het opium-monopolie in Fransch Indo-China, hebwek van Regeeringswege in druk verscheen.

GROENG. Sasaksch district van de onderafdeeling Avest-Lombok X afdeling Lombok, residentie Bali eif Lombok, X

GROGOL. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Demak, residentie Semarang. Het heeft eene uitgestrektheid van 197 KAL², en heeft 3 onderdistricten met 113 gouvernements en 72 particuliere desa's. Op 't einde van 1905 had het eene bevolkin g van 75,000 zielen, waaronder 10 Europeanen en 130 Chineezzen. De districtshoofdplaats is Karang ten gall.

GROGOL. District (van den Soesoehoenan), met gelijknaange hoofdplaats van de afdeling en de residentie Soerakarta. Het is gelegen onmiddellijk ten Z. van de hoofdplaats Soerakarta, aan den weg, die deze plaats met Wonogiri verbindt, heeft 5 onderdistricten met name Grogol, Paloor, Ngrang-gab, Baki en Mod jo en telde op't einde van 1905: bijna 40,000 zielen o.w. ± 40 Europeanen en veider Inlanders.

GROLL (JOHANNES). Geb. 14 Juli 1814 te 句么 coude_ overleden te Leiden 2J April 1885. Was aannelijk zee-officier. Ging in 1852 over in Ind. burgerlijken dienst als onderhavig- en equipage-meester te Batavia. Maakte Studie van de opkomende electrotechniek en werd, in 1856 tot Ingenieur van de Gouv. telegrafie benoemd, de aanlegger van de eor«te telegraaflijn (Batavia-Buitcnxorg) op Java en daarop van twee lijnen over de gebeeck Jecugte van het eiland en van den eersten onderzee-schen telegraafkabel tusschen Java en gingapore. Hij verliet Lands dienst in 1863. In 1867 vertroef- hij werd er naar Indie als lid van den Raad van beheer der Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij en wist door zijn organiseerend talent van deze destijds zwakke onderneming een zeer sterke en bloeiende ct maken.

f GROND (RECHTEN OP DEN), uitgeoefend door 承々刁 de inlandsche bevolking. De aard en de omvang dezer rechten zouden minder moeilijk zijn te ken- nen, indien de agrarische wetgeving van hot gou- vemement df zich bij de inlandsche inzettingen had aangesloten (gelijk geboden wordt door de arCt. 62 lid 5 en 75 lid 3 R«g, regl.), onder 如 evogeing van

al datgene wat onzerzijds om economischo of staatkundig redenen noodig wordt geaclit, of die inzettingen kortweg had op zij geschoven, een scherpe tegenstelling scheppende tusschen het adatrecht. van vroeger en hot gouvernementrecht van nu. Aangezien editor onze bepalingen een soort clooreeünioning van inlandsche op gouvernementsoptavingen hebben tot stand gebracht, vormt de Indische wetgeving op de agrarische bevolkingsrechten het ingewikkeldste deel van de staatsinstelling der kolonie, voor Europeanen (ook ambtenaren) moeilijk te verstaan, voor inlanders onbegrijpelijk. Gelukkig geldt dit bezwaar in hoofdzaak slechts inrichting en vorm der bepalingen; haar strekking (eerbiediging van inlandsche belangen, bescherming van den inlander tegen eigen onverstand en tegen van vreemden, economische vrij making van den grond) valt schier doorlopend te loven, en zou door aansluiting op inlandsche voorstellingen en inzettingen uitnemond bruikbaar kunnen. worden voor de praetijk.

Was zoowel bij de parlementaire behandeling van het Regeeringsreglement (1854) als bij die van het ontwerp-cultuurwet (1866) gcbleden, dat zelfs bij het bestuur de kennis van de bevolkingsrechten op den grond nog alles te wenschen liet, daari kwam verbetering, toen, juist ten gevolge dier discussiïin van 186G, eerst een summier onderzoek werd gehouden naar de aanspraken der inlandsche bevolking van Java en Madoera op onontgonnen gronden (rapporten van 1867, overgelegd door minister Hasselman, zie bijlagen St.-Gen. 1807—1868 tweede zitting bl. 468), en vervolgens bij gouv.-besl. van 10 Juni 1867 het grooto agrarisch onderzoek voor die twee eilanden naar bebouwde en onbehuuwd gronden werd gelast, waarvan de uitkomsten zijn neergelegd in het Resume van Bantam (ah proevt gepubliceerd in 1871) en in de drie deden van lic Eindrésûme (J.876, 1880, 189G), welker redactie in hoofdzaak het werk is van Mr. V. B. Bergsma; de toestand in „Do Residentie K. adoe" was onaf-hankelijk daaraan reeds in 1871, gepubliceerd naar

de uitkomsten der statistieke opneming. Toen voorts in die zelfde jaren de noodzakelijkheid bleek om orde te stellen op de verkrijging van woest gronden door Europeanen en Chineezzen op do buitenbezittingen, hetgeen men alleen door een domein-verklaring (zïo DOMEIN VAN DEN LANDE) mcondo te kunnen bereiken, werden Hoortgclijko onflcrzoc-kingen, doch op beperkte schaal en voor onbebouwde gronden, ingesteld voor een aantal westen buiten Java en Madoera. Zoo verschon er tusschen 1872 en 1877 negen agrarische re-sume's voor do buitenbez.: Sunialra (herdruk 1896), Banka, Amboina, Celebo?, W.-Borneo, Z.-O.-Borneo, Monado, Billiton en Timor ; waarop in J 889 als tiende Bali volgde. Hot rsumé voor Bali is het laatste, dat door de regeering zelf werd gepubliceerd; sinds dien ochtor verschenen nog in do Adat-rechtbunhed (zïo AD2/TRECHT) een agrarisch rdsuine voor Groot-Atje (Bundel I), een voor Boni en Pato-Pato op Zuid-Celebes (Bundel X) dieken voor een deel van Sudalraan Oost-Tara (Jund: 1 X). Alleen de gewosten Djambi, Riouw zijn tot d us ver (October 1916) geliecl van een rsumi-² verstoken. Het groote bezwaar, waaraan doze publi- caties (van ongelijke waarde) den lezor blootsol- lon, ligt in het geïnis van vaste rechtatomen, waar- door niet alleen de rechtsverscheidenheid in Indonc-² s veel grooter lijkt dan zij is, doch ook het vorkrij- gen van een scliorpgeteekend beeld onmogelijk

wordt; aan dit bezwaar trachten de door het Ko Ion. Inst. uitgegeven Pandecten van het adatrecht (1914, 1915; zie ADATRECHT) te gemeet te komen. Een ander bezwaar, dat zich niet moei'vcrhelpenlaait, is do ondeskundige opstelling van de voor do buitenbezittingen ter beantwoording voorgelegde. vragen-lijst; bij latere onderzoekingen zou men betcr doen, zich van de vragen van 1872 los te maken.

De ingesteld e nasporingen hebben doen zien, dat, bij veel verschil in plaatselijke bijzonderheden, de hoofdlijn voor geheel Indie dezelfde is, al ontmoet men natuurlijk de bevolkingsrechten op den grond in uiteen loopende stadien van ontwikkeling. Ook tusschen Java en de buitenbezittingen bestaat geen enkel kenmerkend verschil.

De agrarische bevolkingsrechten worden voor ons rechtstreeks gebied in geheel Indie uitdrukkelijk beschiermd door art. 62 lid 5, vgl. lid 3 en lid 4, Reg.-regl. :cn zulke in aansluiting op deproclamatie-Sloot in Ind. Stb. 1860 n° 80 voor Java. Mocht men — in afwijking van de inlandsche opvatting — weigeren zulke rechten als b.v. dat tot zaniolring van boschproducten als "rechten op den grond" aan te merken en voorbijzian, dat art. 62 lid 5 Reg.-regl. zich niet tot rechten „op" den grond beperkt, doch all rechten der inlandsche bevolking omvat, die met art. 62 verband houden, dan nog worden doze rechten voor de geheele sfeer der gouvernements-rechtspraak in of buiten rechtstreeks gebied besch door art. 75 lid 3 en 1 id 4 Reg. regl.

Aan de spits dozer agrarische rechten staat voor geheel Indie het *beschikkingsrecht* over grond en water, toekomend aan een inlandsche rechtsgemeenschap (hetzij stain, district of dorp), en bij de Mi-Jiangkabauers hak oelajat d. i. oelajatrecht gheeten (elders onbenoemd). Ecu oigdomsrecht is dit, bij westerUgen onbekende, voor vervreemding vat bare, beschikkingsrecht niet Het houdt in, dat de wtain cnz. een Lepaalde omgrense st reek gronds beschouwt als beschikbaar alleen voor hem zelf en zijn leden, zoodat dozen cr vrijelijk mogen zanic-1-: n. < > ntinginnen-: leden van een anderenstain daurentegen mogen dat, alleen docm met vergunning van den cerKten st am, en t cgon betaling van een recognitie : o< > k over cultuurgrond binnen den beschikkingsakring uit zich, hoewel in verzwakte mate, dat Ic : 1-1 ikkingsrecht (b.v. door een verplichte medowering van den st am bij transacties, of door verbod van overdracht aan niet-stamgenooten); en de be : : c 1 ikki)ig' gerc- < * 111 igdc gemcensluip acht zich

—ten ininslo op Middel- en Zuid-Sumatra, on Java - aansprakelijk voor ongedolgd zwaro dcliten, birmen dien kring geplcqd. Indien het ooster- < c jio recht van grondbezit(ltr individueclo inlanders miüder bevoegdheden geeft dan ons recht van privaten groitueigendom, ligt dat voornamelijk aan do omstandigheid, dat dit inluidsch bezitrecht bo- klcind ziL binnen het beschikkingsrecht; waar (lit laatste is weggesleten — gelijk in At-jch, op West-Java, on (ton unanzin dor sawalis) op Bali —, daar i« de inlandsche grondbezitter nagenoeg even vrij a Is een weslorsch grondeigenaar zou zijn. In een paar achterlijke streken, het Gajoland op Sumatra, het Tortulja-gobied op Celebes den GorontaloHchen kring, in het beschikkingsrecht nog niet aanwezig, in cnklo despotiekeo zelfbesturende rijken is of was het opgeslorpt in vorsten alniacht (Simeloengoen-Bataks, Lombok, Bangli, Vorstcnlanden). Po gonoemd recognitie, waarvoor op Sumatra, Borneo, Celebes, BceiwA

boemi, s6wa oetan, pantjoeng alas, tapak lawang, hak rantau, soessoeng romang, noi-filin, rahe- koton, en oopeti in zwang zijn, heet op Java mesi of pamesi. Tai van utingen van dit beschikkingsrecht zijn van regeeringswege voor en na, herhaaklijk erkend ; doch van het recht zelf (zie ook op BESCHIKKINGSRECHT) wil men' nog altijd niet weten, vooral omdat men zich diets maakt, daG deze, uit oude religieuze denkbeelden voortgekomen en nog vastgewortelde, inzetting on verenigbaar wezen zou met onze ■ heerschappij. Bij ontwikkeling van den inlandschen landbouw verbleekt en vervalt het beschikkingsrecht langs natuurlijke weg (zie boven: West-Java enz.), maar dan in gelijken tred met de verdere natuurlijke wijziging van de adatrechten op den grond.

Is het beschikkingsrecht een recht van inlandsche gemeenschappen (stam, district, dorp), uit zijn omschrijving bleek reeds, dat zijn toepassing leiden moet tot individueele rechten: i: immers het waarborgt juist een bevoegdheid van de individueele leden dier beschikkingsgerechtigde gemeenschap (in tegenstelling tot vreemden) om van den grond binnen den beschikkingskring te profiteren voor zich zelf. De eenvoudigste utingen van die bevoegdheid zijn: het zamelen van boschproducten aldaar (*zamelrecht*), het jagen en visschen aldaar' (*jachtrecht*, *vischrecht*), straks gevolgd door het ont- • ginnen, van een bepaald stuk (*ontginningsrecht*).

Aanvankelijk geschiedt de ontginning door het > -drijven van een voorbijgaaiiden en extensieve, y roofbouw op een stuk grond, dat men na eerste af oogsting of na een paar oogsten weer verlaat (*f/cnotrecht*). Bij dezen crsten primitieven vorm van grond bebouwing is do cultiuv nomadisch, want als de gronden in den omtrek cener bevolldngawoon- plaats geheel zijn ritgeput, is de bevolking genoopt niet alleen van bouwveld te verwisselen, maar haar woonplaats zelf to verleggen. Is bij hot sinds 1872 op de buiton bezitt ingen ingesteld onderzoek gebleken, dat zulk heen en weer trekken nog voorkwam in de Bal akland (buiten Mandailing), het noorden dor Lampongs, het weston [van Palembang, het binncnland van Borneo, de berg : streken van Zuid-Ce- § lebes, do geweston Ternato on Timor, men vond zelfsx^ op Java, nl. in Zuid-Bantam, dien toestand, in het midden der negentiende eeuw : en ook thans is, o. a. blijkkis de onderzoekingen der Welvaart-commissio (saamgevat door C. J. Hasselman, 1914, on ten deelo gecxcperpcrd ii' Adatrechtbundels II en IV), zulk on roofbouw op w fscslvalligd' Udiuw 21' vcklen (nu eens hocma, dan weer tipar of gaga gehcctcn) verro van onbekond op Java. Het uit dozen roofbouw onstaando genotrecht van doro velden : • iti zwak van inhoud en tijdclyk; de grond kan niet worden vorvcomd of ver panel, kan meestal niet vererven, en valt weer vrij zoodra de bebouwing " wordt gHtaakt. Het tijdeljko van dit genotrecht, is dikwijls aan de aandacht ontg&an, cloordat s ; , —, men lotto op do blijvcnde rechten, op meearjarige gewassen geoofcnd (b. v. opditiargeplanto vruchtboomen); doch naar inlandsche upvatting is hot recht q, op het gowas geheel los van het i-echt op don grond [zelf. Mcastal treft men dit genotrecht aan te zamen (den stoande onder) het beschikkingsrecht van den stain onz.; alloon waar het beschikkingsrecht nog niet aanwezig is (Gajoland, Gorontalo, Tora- V dja-gobied), is dit anders. Do individualisatio van den grond begint editor veelal reeds, cloordat het " —————, —, iittpkcozon stuk grond met convoudige inlandsche,

boenga tanaEwa * merkteekens wordt afgobakond; daardoor ontstaa U J

een tijdelijk *voorkeurrecht* op dien grond, van dezen natieven inhoud, dat, zoolang het voortbestaat, anderen dien grond niet in ontginning mogen nemen (in de Minahasa heet dit recht apar- of palau-recht, elders is het onbenoemd).

Bet ere cultuurwijzen op toenetende bevolking leiden vanzelf tot een meer blijvende individualisatie van den grond, waardoor een vaster recht ontstaat, het *inaiidsch bezitrecht* op den grond (in sommige streken met het Arabische woord voor eigendom, milik, aangeduid). Ook dit ontstaat door oitginiug; ook dit wordt dikwijls door afbakening en voorkeurrecht voorafgegaan. Maar in tegenstelling tot het genotrecht van wisselvallige bouwvelden duurt het bezitrecht van vaste bouwvelden — hetzij droge velden, hetzij natuurlijk of kunstmatig bevoeide s&waks — veel langer dan de bebouwing zelf, meestal zoolang als men zich do bebouwing van de pick herinnert; aldus bezeten grond is vatbaar voor ververing, meestal ook voor vervreemding en verpanding, en doet belastingheffing ter zake van den grond mogelijk zijn. Aangezien evenwel in vrewegede meeste streken ook dit bezitrecht op grond nog onder het hooger boschikkingsrecht van stam, district of dorp staat, is de inlandsche grondbezitter ten aanzien van vervreemding of verpanding aan vreemden (niet-leden zijner gemeenschap) hetzij aan een volstrekt verbod, hetzij aan medewerking en aanwezen van de hoofden zijner gemeenschap (dorpsbestuur enz.) gebonden; de stam enz. kan dikwijls over den bezeten grond ten algemeenen bate beschikken (wat zich in de Minahasa en op Java vooral uit in vorming van of ten aanzien van woervenen); en soms zelfs kan of kon de grondbezitter de bestemming van zijn grond niet ingrijpend wijzigen dan met goedvinden van zijn dorpsbestuur enz. Intusschen, hoe volmaakter de cultuur wordt, des te sterker doen zich — volgens het juiste woord van F. A. Liefcrinck — de rechten der individuen gelden; bij verbeterde bevolking verbleeken de uitingen van het boschikkingsrecht meer en meer, en bij sawalis op Bali is het tot taal verdwenen, terwijl toch op dat zelfde eiland het beschikkingsrecht ten aanzien van blijvend bezeten droge velden nog bestaat. Zoo ook is in Atjeh en op West-Java het inlandsch bezitrecht van alle bouwvelden bevrijd uit de kluiser van het Ijeschikkingsrecht. De tegenstelling tusschen het daardoor vrijgeworden inlandsch bezitrecht op West-Java en het nog belemmerde bezitrecht op Midde- en Oost-Java te beschrijven als een tegenstelling tusschen Mohammedaansch recht en Hindoe-recht, of als een tusschen een zakelyk recht en een persoonlyk recht op den grond, is pure phantasie. Het inlandsch bezitrecht op grond aan te duiden met den naam grondcigendom ware, hoe-wel in zich zelf niet onjuist, niet alleen in strijd met de bewoording der domeinverklaring (zie beneden), dock zou ook misverstand doen rijzen over de werkelijke rechten der inlandsche grondbezitters, zooals boven verklaard (zie EIGENDOM). De in de agrarische wetgeving gebruikelijke term „erfelijk individueel bezit“ snijdt noodeloos zoowel het grondbezit in streken zonder individueel erfrecht (zie ERFGOEDERENRECHT) af liet grondbezit in handen van gemeenschappen (dorp, familie, enz.) af. Eigenontgonnen grond van blijvende cultuur heet op Java jasa of joso (jasan), tegenover gekoeh-ten, gekregen of geïrriden grond van blijvende cultuur, die er pocsaka of asli heet.

Niet overal intusschen heeft zich het recht op

vaste bouwvelden zoo rustig en geleidelijk kunnen ontwikkelen als hierboven werd ondersteld. In sommige streken heeft een despotisch vorstengezag ter plaats of de vaste bouwvelden aan zooveel lasten op heffingen onderworpen, dat do bezitters zo nu en dan maar liever opgavon, dan langs andere wege zich een vergaand recht ten aanzien der vaste bouwvelden verzekerd. In dit geval — dat zich het sprekendst vertoont of vertoende in de Vorstenlanden op Java, in sommige der vroegero rijkjes op Bali (b. v. Bangli), in het rijk Lombok en bij de Simcloengoen-Bataks — heeft de grondbehouwer een niet veel groeter recht dan dat om den grond aan den zynen te blijven bebouwen of bewerken (of dien op anderen te doen overgaan), zoolang de vorst niet gelief in de grijpen b.v. door den grond aan zich zelf te trekken (dus tot opzeggens toe, during good behaviour); weshalve men hier wel van een *beoekit'srecht of bouwrecht* sprake, gelyk in die deelen van Middel-Java, die tot 1830 onder de Vorstenlanden hadden gressorteed, de inlander zelf nog tientallen jaren na 1830 zijn grond geen bezeten grond (gadahān), maar gadoehan- (in gebruik gelaten) grond noemde. De door Raffles voor zijn land rente gepropageerde leer, als zouden Indonesische vorsten eigenaren zijn van alien grond in hun rijk, heeft noch in inheemsche inzettingen (zie b. v. Liefcrinck, Tijdschr. Bat. Gen. 33, 1890), noch in het Hindoe-recht of het Mohammedaansche recht (zie Adatrechtbundel I bl. 197, VII bl. 296, X. 151. '55) eenigen steun gevonden. Met het hiergenoemde bewerkingsrecht kwam tot 1912 in aard geheel overeen het zgn. *erf-pachtrecht* der opgezeten van particuliere landen (zie *erf-pachtrecht* der opgezeten van particuliere landen besteven de Tjimanoeck (zie PARTICULIERE LANDERIJEN), hetwelk na 1912 meer tot een inlandsch bezitrecht genaderd is.

Zijn (naast zamel-, jacht-, ontginnings- en voorkeurrecht) in geotrecht, inlandsch bezitrecht en bewerkingsrecht de drie voornaamste Indonesische figuren van individueele rechten op grond gegeven, hot kan niet verbazen, dat die figuren een wisselwerking hebben gcoefcht op elkander. Bostaan of streken (b.v. het Karoland, of tai van desa's op Java in 1867 nog), waar ook van vaste bouwvelden vervreemding bepaakt verboden is, of andere, waar zij, hoe wel goorloofd, als ongewenscht en zelfs als sehandedijk geldt, dan hangt dat injesschen nog samen met de natuurlijke onvreevreeklbaarheid

van genotrechtgronden (of met do onvreevreeklbaarheid van den beschikkingskring zelf, zie buven). Indien op Zuid-Celbes en tot voor kort in het rechtstreeksch gebied van Java en Madoera de verplichtingen van den grondbezitter om die dien (Heti en landelijke inkomsten te practescen (kastk : - wijng heeten zulke verplichtingen op Zuid-Celbes) gold als een element van het inlandsch bezitrecht, des dat wanpraestatie verlies van het recht zelf ten gevolge gohad, dan doet dit sterk aan het labiele bewerkingsrecht denken. Het verbod van verkoop van familiegrond bij de Minangkabau's duarcuteigen is een natuurlijk gevolg van de organisatie van de familie aldaar.

Naast de tot dusver opgesomde rechten op grond heeft men eenzijdig en enkel aanvullingen en varianten, anderzijds enkele rechten, die voortkomen uit vrije wilsovereenstemming.

Tot de aanvullingen en varianten behooren: het recht om vee te weiden binnen zijn beschikkingskring (*weiderecht*) of om aldaar naar delfstof te delven; het voorkeurrecht van den voormaligen grondbewerker, die zijn inlandsch bezitrecht (of,

somtijds, zijn genotrecht) heeft verloren, doch dit prioriteitsrecht overhoudt; het voorkeurrecht van een grondbezitter ten aanzien van nog woestte buurgonden; het genotrecht van vreemden op gronden, binnin den beschikkingskring van een anderen stam enz. gelegen, waarop zij, zelfs bij blijvende cultuur, veelal geen inlandsch bezitrecht, doch allen dit genotrecht, kuiuen erlangen; cen *verdienrecht* in de Vorstenlanden, volgens hetwelk zij, die bewerkingsrecht hebben, de daarin opge- sloten bevoegdheid hebben om op dat deel van jnm grond, hetwelk ingevolge het apanagestelsel (en de daarop gepronde landvrucht) beteeld moet worden vol gens aanwijzing van bo ven, ook zelf te verdienen wat daarvoor wordt bijbetaald, indien die hoteling waardoor is dan de padicultuur; cen *Maslingsrecht* of voorkeurrecht van buren of ge- slachtgenooten in Atjeh en Gajoland. Ook het *redd op woonerven* (hetzij bezit- hetzij genotrecht) vertoont menige eenaardigheid.

Tot de op wilsover-eestemming gegi-onde rechte behoren met name het *pandr edit'* (zeer ver- breid in streken, waar de akkers bevoled en dus van waarde zijn), het *recht van deelbouw* (zeer ver- breid) en het *recht van veldmtr* (verhuur tusschen inlanders onderling; zeldzaam). Zie op PAND- RECHT, DEELBOUW en GRONDVERHUUR.

Uit het reeds gezegde zou men wellicht don in- diuk ontvangen, dat tegenover uitsluitend gemeenschapsrechten op woesten grond (nl. het beschikkingsrecht, dat, hoewel ook voor bouwvelden van g'j'ote beteekenis, zijn nadruk toch legt op onbe- bouwden grond), ten aanzien van de bouwvelden slechts individucele rechten staan. Toch ware die indruk in meer dan een opzicht onjuist.

Ook al laat men zamel-, jacht-, ontginnings- enweidrecht tor zijde, dan nog heeft men in het voorkeurrecht een sprekend bewijs van een gemdividualiseerd recht op een stuk nog woesten grond. In de Aliihasa, waar - - al dan niet volgens het oude adatrecht — dit voorkeurrecht op stukken afgebakenden grond (daar apar- of palau-recht genoemd) vererfd is op families, htul en heeft men nitgestrekte woeste gronden, waarop de rechtspersonen, die families heeten, haar particuliere aanspraak (vererfd voor- keurrecht) doen golden. Ook kent men cen mcor gelind ividualiseerd boschikkingsrecht in het Minang- kab:nix; ho gebied bij zgn. oclajathoidende fa- Bijlies: <!*■ st and s<Jijijn in dat geval doze, dat over gedcelten van den beschikkingskring hot agra- riHche zeggenscha), berust bij de kernfamilies uit het dorp elk afzonderlijk.

Andorzijda is ook inlandsch bezitrecht in handen ^an een district, dorp of familie — daar, waar dit jechtsgejneenschappen zijn ...-frequent. Ontstaat l)ezitrecht door ontginning, dan krijgt ook con dorp onz. bezitrecht door ontginning van dorpswege; is grondbezit verveerjndbaar, dan lian ook cen dorp ciiz. grond koopen van; (en individuel grondbezit- ter; en waar liet cfrrecht . de familie als erfenige aanwijst van haar leden (zie ERFGOEDEREN- KE(11IT), daar worden ook langs dozen weg go- nienschnppen, nJ. de families, grootgrondbezitsters. In die streken, waar zulk grondbezit voorkomt in handen van dezelfde gemeenschappen, die uit an- doren hoofdo beschikkingsrecht hob ben over an- <Joren gi'ond, dieni mon dus bij hot vemomon, dat zekere gronden UUD district of dorp behooren (ka- lakran, commuun, zijn, gelijk men in de Minahasa zegt), wdl te onde'scheiden, wat bed odd wordt. In schier al deze gevallen van gemeenschapsgronil

hebben hetzij de individucele leden hetzij groepjes van hen.(b.v. een familietak) op dien gmcncnacha- grond, die aan het dorp, de familie enz. toebehoort, een ondergeschikt *gebruiksrecht* van langer of korter duur.

Als niet zuiver individucele grond kan men ook beshouwen die gronden, welke als domein- of ambtsgrond verknocht zyn aan de waardigheid van een vorst of hoofd. Dit soort domeingronden vindt men in vorstengebied schier overal in Indie; bezeten ambtsgronden (zie AMBTSVELPEN) ontmoet men in de omamentsgronden van Zuid-Celebes. Het niet zuiver individucele spreekt zich dan dikwijls hierin uit, dat deze gronden, in tegenstelling tot de gewone particuliere gronden ter plaatse, onver- vreemdbaar en onverpandbaar zijn. De apanages (zie aldaar) echter behooren niet hier, daar zij geen rechten op den grond zelf geven.

De tijd is zeker nog niet gekomen om te beschry- ven, hoe voor de meer ontwikkelde en dus meer gecompliceerde streken van Indie (Bali en Lombok, Java, Sumatra enz.) het grondbezit historisch kan zijn geworden tot wat het nu is. De overbekende twistvraag, of communal© rechten zijn voorafge- gaan aan individucele, ja dan neen, maar beves- tigd beantwoord worden, als men niet aan oos- terschen *grond.eige'ndom* denkt, maar aan het bo- ven geschetste beschikkingsrecht, in zoover als dit ouder is dan het inlandsch bezitrecht der individuen; maar moet weer ontkennend worden beantwoord, als men tevens aan het tijdelijke genotrecht der individuen denkt, want ook bij volken met onvolgroeid beschikkingsrecht is dit genotrecht bekend (GajO's, Toradja's), en moot ook ontkennend beantwoord worden als men uitsluitend op inlandsch bezitrecht ziet, want daar is het individucele recht ten minste even oud als het bezitrecht van families enz. Om cen soort harmonie te maken tusschen het werkelijke grondenrecht en enkele inlandsche zegs- wijzen („de grond is van de goden", „mijn grond is niet van mij, maar van mijn stam"), propageert men dikwijls de voorstelling, als zouden genot- en bezitrecht niet op den grond, maar slechts op des- zelfs voortbrengselen zien; een voorstelling, die allen verarring kan stichten, te meer omdat de inlander het recht op het gewas als icts geheel anders beschouwt dan het recht op den dragenden grond (zie bo ven).

Werd in het vorenstaande het grondenrecht aangegeven, zooals liet in hoofdzak voor glicel Indonesie gldt, natuurlijk zijn er ook instituten van meer loalen aard. Reeds warden het erfgoederen- recht der Minangkabauers, het cfrgrondenrecht van Minahasa en Halmahra aangestipt. Zoo kennen de Ambonsche Molukken het merkwaardig instituut van een akladignitaris voor agrarische aangelegen- heden (grondvoogd, toeu tanah): de toepassing van het beschikkingsrecht en van hot daarop berus- tend recht om op zekere gronden een plukverbod (sasi onz.) te leggen is &r opgedragen aan den vertegenwoordiger der stichtersfamilio, die op Ambon en de Ooliasers zelfs den vorm hooft aange- nomen van een dorpshoutvester of latoe kdwanno. Ook de Timorscho kring kent onder tal van namen dezen grondvoogd uit do stichtersfamilie, wiens positie dikwijls voor clio der stamhoofden of volstjes nauwelijks ondordoot. Maar veel meet hoofd- brokens dan dozo drie geeft het communaal bezit, of desabazit, van bouwvelden op Middl- en Oost-Java. Terwijl op West-Java, Madoera en verscheiden Madoereesche streken van Oos f)

Java do vaste bouwvelden toehooren aan indi- viduen (op West-Java zelfs zonder de belemmning van een hooger beschikkingsrecht), zijn, naar gou- vernementsopvatting, op de rest van Java de bouwvelden geheel of ten deele bezit van de eenige inland- sche rechtsgemeenschap aldaar, de desa, wier leden een gebmiksrecht van dien grond hebben in dezer vooge, dat zij of tijdelijke aandelen bezitten van korten duur, of langdurige aandelen met zeldzame herverdeling, of aandelen tot den dood, of zelfs vererfbare aandelen. Waar het vaststaat, dat de zeer zware druk van cultuurstelsel en heerendien- sten en de wijze, waarop deze beide van gouver- nementswege geregeld waren, er de bevolking dik- wijls toe gebracht heeft haar individueel akkers tot een allenmsbezit met gelijke verdeeling van lasten te maken, daar heeft men zich sinds lang gepijnigd, met de vra-ag, of het oudo adat- recht van Java zelf dan wel ooit zulk een grondbe- zit van het dorp, dan wel (de oudere gouvernemens- opvatting) van de gezamenlijke dorplingen, heeft gekend. Vier mogelijkheden blijken in het aut- woord op deze vraag doorengestreegeld te liggen. Vooreerst waren, ook in geval van overheerechend individueel bezit, gronden in gewoon dorpsbezit (als gevolg van dorpsontginning of aankoop) op Middell- en Oost-Java evengoed mogelijk als ovcral elders : zelfs op West-Java komen een enkel maal zulke dorpsgronden voer, welker opbrengst dan ten goede komt aan het dorp zelf en niet aan deelgerchtigde dorplingen. In de tweede plaats bracht het be- schikkingsrecht, wa- rvan bewezen is, dat het op Middell- en Oost-Java evengoed bestond als elders in Indie, mede, dat heerloos geworden bouwvelden terugvielen aan de gemeenschap, die daarover dan behoort te beschikken ten bate van sommige ha- rer leden ; zoodoende kende men dus de figuur van bouwvelden, welke de bewerkers onder bepaalde in het dorpsbelang gestelde voorwaarden gekregen hadden van de desa, die op de naleving van de voorwaarden bleef toezien. In do derde plaats zal het ook hier, evenals in de door Liefcrnck beschre- ven oudere desa's op Bali, zijn voorgekomen, dat door gemeenschappelijke ont- panning dan wel door onverdeeld gelatcn sterfboecltels een aantal bouwvelden noeli aan individuen noch aan het dorp zelf, inaar toch, we] aan een groot aantal verwante dorplingen te zamen toekwamen, die er naar bun eigen rege]s bij beurten of deelen het voor- deel van trokken. Maar de hoofcl verklarin g — in de vierde p] aats — schijnt toch wel te zoeken in een actief gebleven en door ons bestuursop- treden weer aangewakkerd beschikkingsrecht van de desa, krachtens hetwelk een gestadige her- verdeelin g van grond en er even zeer gewettigd bleef en erkend, als zulks op besebiedener schaal buiten Java dikwijls het geval "is. Men zou dan dus niet te doen hebben jucl gronden in dorps- bezitrecht, waarop be]aalde dorpsgenoot]jn een ge- bruiksrecht hebben (gouvernemensopvatting), maar met gronden in individueel bezitrecht, die ge- durig herverdeeld worden krachtens een nog leven- dig beschikkingsrecht, welk beschikkingsrecht ech- ter voorbestemd is om, evenals op At]eh, Bali (sa- wahs) en West-Java, te verbleeken en te vergaan. Waar dat verbleeken gaandeweg vanzelf geschied is (als in het vroegere Bagelen), zou er, naar deze opvatting, reden zijn geweest tot verheuging ; het gouvenientie echter heeft daarin een ongpaste conversie, een onwettige onttrekking van grond aan het "dorpsbez", gezien, en getracht het in gang

ziindo iiatuurlijke proces te stuiten (vgl. 6576) — Rconstructie van den oudon toestamlis uHeraard ondoenlijk; cloch door, waar andrcrc her- kornst van het dorpsgrond bezit niet blijkt, do gron- den te behandelen a is individueel hezeten grond en onder een nog krachtig dorpsbschikkingsrecht, zouden de theoretisclic en practischc bezwaren van het heden grootdeels verdwijnen.

Voor de gouvernemensmaatregelen, genomen met het juiste doel roofbouw tegen te gaan en economi- scho toestanden te verbeteren dan wel zo voor ge- voar van buiten (Europeanen en Chineezen) te be- hoeden, zie AGRARISCHE WET en DOMEIN VAN DEN LANDE. Het ontwerp-cultuurwot van Fransen van de Putte van 1865 had door het adatgrondenrecht do pen willen halen, den inlanders op Java met cenig voorbehoud den westerschen eigendom onder de bepalingen van het burgerlijk wetboek willen geven, en den communalen grond (beschouwd als grond van de gezamenlijke gogols, niet van de desa) willen doen verdeelen, zoodra de meerderheid der geerfden dit verlangde. Juist op deze voornemens is het oitwerp gestrand. Als reac- tie tegenzede plannen verscheen in Ind. Stb. 18(56n° 80 do reeds vermeldc proclamatie-Sloot, die aan de bevolking van Java handhavi]ig en beve-tiging van haar rechten op den grond beloofde, en wier inhoud is overgeplann in de agrarische wet van 1870 (art. 62 Reg. regl.). De nadere agrarische wetgeving bevat, als in den aanhef van dit artikel gezegd, een ge- durige tegonspraak tusschen de nog steeds voortle- vende en door de inlanders begrepen werkelijkheid er onze, een andersysteem van volksrechten onderstel- lende, agrarisclic voorschriften. Een verordening van 1885 werkt conversie van communaal bezit op Java in de hand; de inlandsche gemcente-or(lo]nancie van 190G daarentegen wil dat communaal bezit wed er versterken. Het ontwerp] van J 904 tot vast- stelling van een nieuw art. 75 Reg. regl. (in stork veranclrcde gedaante wet geworden blijkers Ind. Stb. 1907 n° 204, cloch nog niet — October 1916 — in werking getreden) Leoogde J]et agrarisch recht der inlanders onaangepoent te J]atrr al zou het binnen het niet passende kader van Let burg, wetboek worden gebracht. De zg", j-gni-nclic reglementen voor Lombok (Ind. Stb. 1906 n° 431) en Sumalm's Westkust (Ind. Stb. J915 n° 98) zijn belangryke pogingen om de hevol- kingsrechten op den grond te prw]fceren en oim hien toepassing met de behoeften van hot heden in overcent]jnni]ig te brei]gen, doch shien zich in enkele opzichten nog te vecl aan bij de lijnen der oudere agrarische wetgeving. De gewone vorm, waarvan zich do regering be- dient, indien de door het Reg. regl. beschermde bevolkingsrechten op den grond in den weg treden van haar plannen, is in later jaren deze, dat zij ver- klaart niet met "rechten", doch slechts met on- gostaafde "gnspr]cken" en met "bel]ngen" te doen te hebben, waarvan do eerb]diging een „]ncra liberal itas" kan zijn, doch geen, verpllichting" is. Op de in 1908 ingesteldc inlandsche rechtsschool te Batavia is het volksrcht betreffende o. a. do intind]che rechten op den grond (op Java en Madoera) en der Iccrvakken. Naast al deze maatregelen in zakc het objectieve recht is ook getracht (over het geheel met weinig succes) nicer zekerheid te verschaffen aan subjectieve rechten: het daartoc strekkend art. 3 agrarisclic besluit (Ind. Stb. 1870 n° U8), voor Java en Madoera een be]Kij]stuk invoerend, werd reeds in 1872 ingetrokken, daar men zich vleido, dat

het nieuwo instituut van den agrarischen eigendom in dezobehoorendo visschen (zie VISSCHEN). Bij het gebohoeft zou voorzien ; in 1889 droeg de dir. v. binn.slacht *Gobius* en eenige daar&an verwante geslachten bestuur Mr. H. Kuneman de opmeting van allo individueelezijn de buikvinnen tot een trechtervormig geebeel bouwvelden aan de kadastramb- tenaren in tien gewestenvergrooid. Talrijk zijn de soorten van deze meest op, tencinde aldus het in- dividueel bezit „vast te loggen“ kleine visheggen, zoowel in zoet en brak water als (Koi. Versl. 1892, bl. 79); verscheiden residenten op Java in zee, waar zij voornamelijk langs de kuat, op riSen voerden grondregisters in; do landreitevoorschriften vanenz. worden aangetroffen. *Poentang, Boso, Bossok, 1896* op 1907 komen ook iwm kennis van het in- landsch*Bobosok, Blodok, Bilis, Lamoetjeng* zijn eenige ma- grondbezit ten goede; en ook voor ampts- velden (zieleische namen, waarmede Gobius-soorten (maar niet steeds dezelfde) worden aangeduid. De soorten daardaer op Java is opmeting bevolen.

De literatuur over de inlandsche rechten op don grondvan hot geslacht *Periophthalmus* (maleisch *gaboos* en. over de daarmede samenhangende deelen der*laeet*, javaansch *Blodok*) zijn bekend door hun ver- agrarische wetgeving is uitgebreid. Een proeve van eenmogen, langen tijd buiten het water te kunnen ver- samenwattend overzicht voor geheel Indie gaven — metblijven. Steunende op hun gesperide borstvinnen weinig baat echter voor helder- der inzichten — *J. G. F.* en op de staartvinn treft men te algemeen op het Riedel. Les idées specifi- ques du droit de proprietystrand aan, waar zij zich door groote sprongen voort- fonciere chez les Indonts- siens, T'oung Pao I, 1890, bl. bewegten. De uitpuilende oogen, die dicht bij elkaar 277, en H. Berkusky, Das Bodenrecht der primitivenstaan, zijn draaibaar. In het geslacht *Eleotris* (ma- leisch: *gaboos laeet*) zijn de buikvinnen niet ver- groeid. Hiertoe behooren grootere soorten, die voor- Ned.- Ind., II. aan het slot. Pogingen om de inlandsche namelijik in rivieren en riviermondingen worden denkwijzen te doen begrijpen vindt men o. a. b 诉 Dr. J. S. A. aangetroffen.

Wilken voor de Minahasa (1872 — 1874) 7 in Verspreide geschriften, 1912, II bl. 353, F. A. Lieftrinck, Het eiland Bali, Tijdschr. Bat. Gen. 33 (1890), Mr. G. D. Willinck, De grondrechten bij de volken van de O.-I. Archipel, 1891, Mr. F. D. E. van Osscnbruggen, Over het primilief begrip van grond-eigendom, Ind. Gids 1905 I, Mr. C. van Vollenhoven, Miskenningen van het adatrecht, 1909, en dezelfde Adatwetboekje, 1910, alsook P. J. Kooreman, Het recht van de ini. bev. der buiten b(z. om boschproducten te zamelen, Ind. Gids 1914 I. Als bronnen voor feitelijke gegeevens heeft, mon, naust het Eindresumc en do resumo's (boven besproken), o. m.: Nota's van do residenten van Djokjakarta en Soerakarta, Brest van Kempon en Ni iwenhuyzcn, betrekkelciijk de landverliuur enz., K. V. i860, bijl. Y on Z. S. van Deventer, Bij- dragen t(=) de kennis van het landelijik stelsel op Java. I, J8G5, b), 175 en 223, en II, 1866, bl. 236; de rapjorten van minister Hasselman uit 1867, Jvo bobvcu en T. X.-I. 1869 II bl. 11; de Adat- rechtbiiw<d.> (sinds 1909); naast de Pandecton van het hf. (sinds 1914). Voorts valt, naast de aan het slot van elk (lord dier Pandecton opgesomde go- schriftfn, <>, m. te tuulplegen: Mr. W. P. Scheuer, Het grondbezit in do (Jornaansche mark en do *Javaimsclie desa, 1885; J. C. 429), artt. 10 en 34 van het verdrag van Utrecht van J 714, Du Mont o.c. VIII I bl. 427), of dat van Eerde, Het grondbezit op lx>m)ok, Ind. Gonootsch. Dec. 1904; R. A. Kern, f Jet landelijik slolsel in hot Banlensche rijk, Ind. (Jids 190(i I; Batakspiegel, 1910, bl. 236; J. van der Marcl over commimaal bozit in Kedoo, Tijdschr. IJinii. JJest. II, 1911; Mr. M. do Muinck, Onteigering in de Neil, kolonici, 1911, bl. 1—14 on 57— (>3; j). Ch. Gooszen over Sum. VVostkust in fnd. (JidH 1912 L (zie ook het roforaat in Ind. Gids 1911 I bl. 802) j Mr. Ph. Klointjos, Hol staatsrcJit van Ned.-Indie : II² 1912, bl. 329; R. A. Kcm, Iforvorining van hot grondbozit op Java, Ind. Genoetschup Mauri 1913; L. C. WoHtenonk, De Mi- nangkaubausche nagari, 1913 (herdrukt Encycl. Burc : au afl. 8, 1915); Hondius van Herwerden ovei' roofoouw in Koi. Tschr. 5, 1916 ; en Lacoulle over communalen grond in dien zelfden jaai'gang. Zie voort- RIOUW (nibriek: agrarische aangelogenho- den) en Boortgolijko artikelen voor bepaaldo lIund- Breken van Indie.

GRONDELS (GOBIIIDAE). Tot do *Acanthopterygii*

■捉冷,

GRONDGEBIED VAN NEDERLANDSCH-INDIÏ. 乡? ;
Van een bijeenhoorend en aaneensluitend

grond-”矣—* ;
gebied van Ned.-Indie kan eerst sprake zijn na den 于\$
val der V. O. Compagnie. Voor dien tijd, heeft men >?■ ; ■> //c 付 *-(
do disken met bepalen als anolkssementat faturjery ; 算 ; 号
en forten der V. O. C., die niet beperkt zijn tot den^^, 广: ; ,
den in kleinere of grootere stukken van het binnen-
Heggen (Oost-Azie, Voor-Indic. Kaap de Goedo Hoop^*rifz J”
Java. De talrijke door de V. O. C. met inlandsche
rij ken gesloten verdragen (zie CONTRACTEN) zijn
dan ook voor het grootste deel veelveler akten, waarbij
de Compagnie zich invloed en handelsvoordeelen
doet toekennen, dan documenten, met behulp waar-
van zij aan haar “direct gebied” een „indirect ge-
bied” poogt toe te voegen. Ook om deze reden heb-
bon oude tractaatsbepalingen nopens ons gezag in
den archipel, zoals art. 5 van het verdrag van
Munster van 1648 (beves tigend ten feitelijken, toe-
stand, Du Mont Corps diplomatique etc. VI I bl.
473) komt cl i etablissementen-karakter van het
tucumaligo koloniaal bezit nog enigermate uit:
eerst de staatsregeJing van 1805 (artt. 10 en 3)
ondorstelt een „grondgebied” ook buiten Europa;
doch zcJfs de grondwet van 1848 sprak in haar
art. 1 nog niet uitdrukkelijik van zulk een koloniaal
grondgebied.

Nad at, na den val van Napoleon, tijdens het
tractaat van Parijs van 30 Mei 1814 in beginsel
was besloten, dat Nederland zijn kolonien zou
terugkrijgeii (Zweden stond Guadeloupe aan Frank-
rijk af, art. 9, en zou daarvoor schadeoosstelling
in Hollandscho kolonien krijgen, hotgeen later ge*
wijzigd word: De Martens, Nouv. Rec. G6n. de trai-
t6a II, bl. 55, Lagcmans Rec. des traitda et conven-
tions etc. DI. I, bl. 40), word die torngave zcJf ge-
rogclcl bij het verdrag van London^ van 13 Aug.
1814, tusschen Ned. en Groot-T5ritUmie, waarvan
de ratificaties zijn uitgewisseld op een niet genoem-
den dag (De Martens, Nouv/Kec. G6n. II, bl. 57;

Lagemans o. c. I, bl. 34; Descanips-Renault-Basdevant, Traités du XIXe Siècle I, bl. 339), bij welk tractaat als grondslag werd aan gen omen de staat van zaken op 1 Jan. 1803 (na den vrede van Amiens), behoudens den afstand van de Kaap de Goede Hoop en drie W.-I. kolonien en behoudens den rail van Cochin en onderh. (Voor-Indie) tegen Banka, dat aan Ned. werd toegekend. Dit tractaat leidde echter tot veel geschillen tusschen partijen, waaronder ook enkele van territoriaal aard, die niet konden worden opgelost, noch door het verdrag van Ryswijk (23 Juli 1816), noch door het op Java gesloten¹ aanvullingsverdrag van 24 Juni 1817 (zie art. 16 v. h. tractaat van 17 Maart 1824). Het ernstigste² geschil rees uit de inbezetting van Singapore in 1819 door Raflles.

Het tractaat van 17 Maart, 1824 van Londen, uitwiss. ratif. 8 Juni 1824 (in Ind. Stb. 1825 no. 19 evenals in Ned. Stb. 1824 no. 39 open omen zonder de bijbehorende note's; zie echter De Martens, Nouv. Rec. VI bl. 415, Nouv. Suppl. I bl. 628, Lagemans o. c. II bl. 120, Basdevant o. c. I bl. 931), had, ten doel deze op te lossen: daarbij stond Nederland al zijn etablissementen op het vaste land van Voor-Indie, benevens Malaka met ond' erhoorigheden, af, verbond het zich om nimmer op het Maleische schiereiland een kantoor te zullen oprichten of er verdragen met ini. rijken te zullen sluiten, en zag "let af van alle vertoogen tegen Jiet bezetten van Singapore door de Engelschen/ Daartegen stond Engeland de factory van Fort/Harborough (Benkoelen) en alle bezittingen op het eiland Sumatra af, beloofde dat op dat eiland geen Britsch kantoor worden gevestigd noch enig verdrag gesloten worden met enig inlandsch rijk, en zag het af van alle vertoogen tegen het bezetten van Billiton en onderh. door het Ned. Gouvt. Voorts nam Engeland de verplichting op zich om geen kantoor op te richten op de eilanden, liggende ten Z. van atraal Singapore, en beloofde het met rijkjes aldaar geen verdragen te sluiten (zie echter, wat betreft Kari-mon, RIOUW (geschiedenis). Het verdrag van 17 Maart 1824 had evenwel als voornaamste strekking, de koloniale vrijheid van handel voor beide parlijen in Oost-Indie buiten de Molukken, Voor-Indie en Ceylon te bed in gen artt. en 7), op welken weg lafer axl. 2 van het tractaat van 2 Nov. 1871 volgde.

De meening, dat het tractaat van 1824, welks vitcering gesteld werd op 1 Maart 1825, de wederzijdsche „sfeer van invloed" voldoende omschreef, bleek weldra een illusie; onder meer was het onzeker, of de by art. 12 gegeven belofte van Britsche onthouding ten Z. van straat Singapore alleen den Riouw-archipel gold, dan of de lijn oostwaarts moest worden doorgetrokken en dus ook b. v. Boi—neo in een als Nederlandsch erkend gebied en een bUTCen onze sfeer vallend gebied scheidde.

De eerste zwaarigheden echter raakten, sinds 1839, Sumatra zelf. Op dit eiland hadden wij ons gezag aan de oostkust eerst uitgebreid, later gedeeltelijk op grond van de vertoogen van Engeland in 1841 weder ingekrompen, maar sedert 1857 wed er aanmerkelijk vergroot (zie De Waal, Onze Ind. inancien I bl. 39, 63). Aan de vernieuwde vertoogen, daartegen van Britsche zijde iiggebracht, werd ten doite een einde gemaakt door het tractaat van Gravenhage van 2 Nov. 1871, uitwiss. ratif. 17 Febr. 1872 (Ind. Stb. 1872 no. 94), waarbij Engeland afzag van alle vertoogen tegen de uitbreiding van het Ned. gezag in eenig gedeelte van Sumatra, o. a. tegenover Atjeh. Engeland liet hiermede het

voorbehoud varen, voorkomende in de note's van het tractaat van 1824, waarin onzo gevollmachtigden de verzekering hadden gegeven, dat de betrekkingen tusschen Ned. en Atjeh z66 zouden worden geregeld dat dit rijk, *zonder iets van zijn onafhankelijkheid te verliezen*, den zeevaarder en handelaar die voortdurende zekerheid zoo bieden, welke er niet scheen te kunnen worden gehandhaafd zonder gematigde uitoefening van Europeeschen invloed.

De tusschen Sumatra en Borneo gelegen eilanden waren duidlijk in het tractaat van 1824 toegekend aan ons.

Met opzidt tot Borneo rees de twist het eerst na de vestiging van Brooke te Serawak (1839/40); later vooral, toen de British N. Borneo Cy, die in 1881 een charter van de Engelsche kroon verkreeg, uitgestrekte landstrecken op dat eiland had verworven, welke in Mei 1888 onder protectoraat van Engeland werden geplaatst, waarop in Juni en Sept. van dat zelfde jaar Serawak en Broenai (Broenci) dit voorbeeld volgden. De toen aangeknoopte onderhandelingen leidden tot het sluiten van het tractaat van Rondon — van 20 Juni 1891, uitwiss. ratif. 11 Mei 1892 (Ind. Stb. 1892 no. 211), >waarbij de grens tusschen het Britsche en het Nedcrlandsche gebied op Borneo zoo goed als het ging, d. w. z. zeer globaal, werd a an gegeven (zie prof. Van der L. Lith, Gids 1891 IV, bl. 444); de juiste grenslijn zou later in onderling overleg worden aangewezen. Nog in 1891 zyn grenspalen geplaatst nabij de kust; in 1905 rees geschil over art. 2 van het verdrag, in welk geschil Engeland zich echter geheel bij onzei, opvatting heeft neergelegd (oranjeboek 1915/16); in 1913 zyn grenspalen landinwaarts geplaatst. Zie voorts het protocol en de grenskaart betreffende het oostelijke deel der grens, in Ind. Stb. 1916 no. 145.

Een ineeningsverschil over den Socloe-archipel (tusschen Borneo en de Philippijnen) is sinds lang opgelost in dien zin, dat Spanje — nu Amerika — daar rechten heeft; vgl. De Martens, Nouv. Rec. Gen., 2c serie 10, bl. 642, en 25, bl. 330.

Voor het eiland Celebes^chijnt nooit zwaarigheid geopperd.

Een in 1906 gerezen en nog niet opgeloste grensonzekerheid met Amerika (de Philippijnen) betreft het eilandje Palma of Mian gas (zie aldaar), tusschen Mindanao en onze Talaut-eilanden gelegen, ctlinographisch bij Sangi en Tajaat behoorende dr. Adriaui in Ind. Gids 1916, bl. 22J), en dan ook in ons politiek contract van 1885 en jatrc beschreven als deel van het ojjSangi gelegen rijkje Taroena (zie bijlagen St.-Gen. 1889/90 no. 103 — 17). Amerika wees er echter in 1906 op, dat dit eiland ale een deel der Philippijnen is aangemerkt door de ruimc grensomschrijving in art. 3 van het verdrag van Parijs van 10 Dec. 1898, uitwiss. ratif. 11 April 1899—fDe Kfartcus Nouv. Hcc. G6n. 2e sdric 32, bl. 74), en dus van Spanje op Amerika is overgegaan. Nasporiug in de archieven van Madrid schijnt nog niet voltooid. Blijkens de oranjeboeken van 1911/12 — en 1915/16 is tot arbitrage besloten en een com prom is voorbeidung.

Voor den Texnact-archipel en voor de Ara bonische Molukken—8clijpt) nooit zwaarigheid gedpprd. Ten aanzien van de benoorden N.-Guinea gelegen Mapia eilanden (zie aldaar), in naain onder het rijk Tidore.—xessorteerende en sinds 1879 door ons besuurt eenigennate behartigd, rees in 1897 moclijkheids tusschen Spanje en ons, omdat die eilanden tot

de Spaansche Carolin on waren gerekend bij het gevolg pauselijk bemiddelingsvoorstel en gesloten protocol van 17 Dec. 1885 (Do Martens, Nouv. Rec. Gen. 2e série 12, bl. 292). Door het verdrag van 1899, waarbij Spanje de Carolinen aan Duitsch-land overdeed, zou deze pretensie dus zyn over-gegaan op Duitschland; sinds een mededeeling in het oranjeboek van 1899/1900 is van een geschil echter niet meer vernomen; ons bestuif laat zich geregeld met de eilanden in.

Dat de westhelft van N.-Guinea tot het gebied van Indie behoort, en wel als toenmalig deel van het ons onderhoorige rijk Tidore, was op 24 Aug. 1828 plechtig geproclameerd door den commissaris tot het in bezit nemen van N.-Guinea, Van Delden (zie Haga, Ned. Nieuw Guinea, 1884, II, bl. 28), en die verklaring was op 30 Juli 1848 herhaald, zy het met een eenigszins andere grenslijn dan in 1828 (Bydiv v. h. Kon. Inst. 1862, bl. 193). De noor-, delijk helft dier grens, welk ons gebied scheidt van het Duitsche, is in 1885 erkend in een Britsch-Duitsche schikking van 25/29 April (De Martens, Nouv. Rec. G6n. 2e serie II, bl. 469) en in den Schutz-brief van 7 Mei 1885, maar is nog niet vastgelegd in een Nederlandsch-Duitsch tractaat; van 1910 tot 1911 is een gemengde gronscommissie bezig geweest met het zoeken naar een geschikte natuur-lijk grens, b.v. de Kaiserin-Augusta-rivier (zie oranjeboeken 1910/11 en 1911/12). Voorde zuidelijke helft is de grens bepaald bij Ned er land sch- Bri t sch verdrag van 16 Mei 1895, uitwiss. ratif. 20 Juli 1895 (Ind. Stb. 1895 no. 221), waarbij als grenslijn in hoofdzaak die zelfde 141c graad O.L. is aan-gegeven, die Zuid-Australie van Nieuw-Z.-Wales en Victoria scheidt. Over de als afgodaan te beschouwen vraag, of Nieuw-Guinea, indien het al naar hedendaagsche geografische opvatting tot het werelddeel Australië behoort, daardoor ook buiten art. J Reg. reg I. (J.-kolonien en bezittingen van het Rijk in Azië) komt te vallen — des neen —, zie Mr. I lee res in Tijdschr. v. N.-I. 1902 bl. 835, en Mr. Kleitjcs, Staatsrecht I, 1911, bl. 56. Reeds in de Max llavelaar (noot 14) was de vraag gcop-perd, of men niet, ojhgcckerd, geheel Indii gcographisch liehoonk l. rekent tot Australië.

Over de Nederlandsch-Portuggeche grenzen in don rimor-archipi handelcn thans reeds vijf verdrag-actien, nl. (li) van 20 April 1859, JO Jun 1893, 8 Oct. /27 I) (?-*, IS97, 1 Oct. 1904 en 3 April 1913, alle (ix. halve de nota van 1897) gcalificcerd, en te vinden in Ir.-cl. Stb. 1860 no. 101 (goedgekeurings-wet), 1891 no. 185, 1898 no. 17G, 1909 no. 2J4 en 1913 H>- 685, Dcze Timoi -tractaten hadden de drie-voudige strekking om l>-. <lc reeds hmger dan een eeuw betwiste gnm luHscheti Nexlrlandsch-Timor (Timor-Koej)ang) en Port ugeBeh-Timor (Timor-Dilly) alsook die voor de naburige eilanden (ElFUK-Adonura, Solor (MIZ) te jircisceren — zie P. <1. Veth, Tiinw, Gi-kl 1855; 2o, zooveel mogelijk do bestaende enclaves (zijnde zelfbesturende landschapp)K^n) uit te wisseliii; 3o, audero ingenheden nit den j'inior-archipi te weren. Van dor Cajicllen had Port ugeesch-Ti mor willen aankoopon. Do grenHafbtkening op Timor zelf, eerst zonder Jocalo kennis geschied op papier en dus waardcloos, zou nu 1908 woiden o)gcdragen aan een gronscommissio ter plaatso; zie over de daarby gerczen gcschillen de oranjeboeken van 1909/10 tot en met 1913/14, waaronder in J911/12 een Timor-oranjeboek. Eon over do uitlegging zelf van het void rag van 1904 gc-j czci) vcrKchil is op 25 Jun 1914 door Lardy (Zwit-

scrsch gezant te Parijs) ten gunste van Nederland beslist (zie de uitspraak in Grotius, annuaire international, 1915, bl. 144). De overige eilanden van den Timor-Solor-archipel waren al in 1859 toegewezen aan Nederland, behalve alleen Poelau Kambing. De uitwisseling van enclaves doet de vraag rijzen, voor-eerst, of ook een aan zee gelegen landschap enclave kan zijn (vgl. ann. Grotius 1915, bl. 59), doch voorts, of zelfbestemde landschappen wel zonder hun voorafgaand toestemming door den suzerainen staat aan een anderen suzerain kunnen worden overgedaan; men denke ook aan de overdracht in 1909 van vier Maleische zelfbesturen door Siam aan Engeland. De regeling van de arbitrale afdoening van Nederlandsch-Portuggeesche geschillen is tot het einde toe een lijdensgeschiedenis geweest; in het Timor-tractaat van 1893 was aangenomen, dat een arbiter zou worden aangewezen door elk der partijen en de derde door partijen te zamen; in een protocol in 1894 over handelsbetrekkingen (Ned. Stb. 1896 no. 89) werd de aanwijzing van den derde verabgert, totdat bij de behandeling van het geschil de twee arbiter oneenig zouden zijn gebleken; bij een (gelukkig niet goedgekeurde) briefwisseling van 9 Febr. 1895 had men dit slech-tere stelsel ook op de Timor-tractaten willen toepassen; bij Ind. Stb. 1909 no. 214 werd bepaald, dat alle Timor- en andere geschillen moeten worden voorgelegd aan het Haagsche arbitragehof; doch bij het ter uitvoering daarvan (immers zonder parlementaire goedkeuring) gesloten compromis van 3 April 1913 werd weer niet het arbitragehof als rechter aangewezen, doch d6n diplomaat (lid van het arbitragehof), die zyn vonnis wees niet in den Haag, maar in Parijs. Over de oudre Timor-tractaten handelen Mr. A. Heyman, De Timor-tractaten, diss. Leiden, 1895, en Dr. Riedel in Ind. Gids 1895, II, bl. 901; zie voor-later o.a. Fokkens in Kolon. Tschr. 1914.

De bezuiden Roti (in den Timor-archipel) gelegen Ashmore-riffen zijn ons in 1878 afhandig gemaakt door Engeland. Terwij l de Ind. regeening aarzelde over haar antwoord op een van Amerikaansche zijde in 1877 verzochte guano-concessie aldaar, dezc concessie in Aug. 1878 verleende, doch in Oct. 1878 wecr introk, proclamerde de Britsche regeering haar hee'schappij over deze eilanden en verleende harerzijds de concessie aan een Australische maatschappij. De Ned. regeering liet haar begaan; zie M. v. A. Ind. begrooting voor 1881 en (vol ver-ontwaardig) Ind. Gids 1880 I bl. 99. De eilanden schijnen niet bij eenige Britsche kolonie te zijn in-lijfd.

Grensgeschillen en grenstractaten nopens Java en Madocra bestaan niet. De vraag, of tot Java ook behoorden do in den Indischen Oceaan gelegen Cocos- en Korst niiseilanden, hebben wij door Engeland laten beslissen in ontkennenden zin zonder ons te vercoeren. De Cocos- of Keeling-eilanden toch ten Z.V. van Java (in 1914 op de tong gekomen, doo rd at. do Duitsche kruiser Emden er zijn cinde votul), hoewel nog in 1829 als Indisch gebied erkend (zie COCOSEILANDEN), worden in 1857 door Engeland in bezit gon omen, in 1878 bij de kolonie Ceylon gevoegd in 1880 bij do kolonio cl er Straits Settlements govoegd, en in 1903 daarbij ingelijfd als deel van Singapore; over hot zonder vorzot loslaten van dezc eilanden klaagde Van Hoeveel in de Tweede Kamer op 28 Nov. 1857. Sinds 1908 zijn dezc eiland-den telegraphisch met Java verbonden. Het Kerst-eikind (zie CHRISTMAS-EILAND), ton Z. van

Bantam, lieten wij ons ontnemen in 1888; het rcs-
sctreert sinds 1889 onder de Straits, en is in 1900 daarbij
ingelijfd als deel van Singapore.

Door de hierboven opgesomde internationale
tractaten is dus slechts voor enkele gedeelten van Ned.-
Indie en slechts tegenover enkele mogend- heden een
vaste basis gegeven voor de erkenning van de wettigheid
onzer gezagsoefening: tegenover derde mogendheden
geven zulke verdragen slechts een rechtsvermouden te
onzen gunst. Moeilijkheden gelijk er laatstelijk rezen
voor de Jfapia-eilanden en Miangas zouden natuurlijk
afdoende alleen worden ondervangen door een tractaat,
waarin het gebied van Ned.-Indie werd omschreven en
door alle overige mogendheden erkend. In afwachting
echter van zulk een stuk ware het van praktische waarde,
indien, niet naar aanleiding van een conflict dock
preventief, onzerzijds bij de wet omschre- ven werd,
hoever zich het land- en watergebied van Ned.-Indie
uittrekt (gelijk inmiere ook, in afwach- ting van een
internationale regeling van het onder- daanschap, elk
laud zijn eigen onderdaanschap af- bakent bij nationale
wet). Deindeeling van Ned.-Indie in gewesten, de
grensomschrijving van zelfbe- sturende landschappen bij
politiek contract en de dienstreezen onzer besturende
anibtenaren dwo- gen en dwingen de regering toch
reeds, zich ge- durig over de vraag, of een bepaald eiland
al dan niet tot Indie behoort, uit te spreken. Baud is, met
een opdracht van 1843 aan den landvoogd, in dezen zin
van eenzijdige precisering al werkzaam geweest; en bij
herhaling heeft, althans voor het landgebied, G. A.
Nypels dit denkbeeld met kracht bepleit (o.a. Ind.
Genootschap Maart 1906).

Zulk een gebiedsomschrijving zou in loofdzak aldus
kunnen geschieden, dat alle land, gelegen tusschen 95°
en 141° oosterlengte en 7° 30' noord even 11° 15'
zuidbreedte, tot Ned.-Indisch gebied werd verklaard,
met uitzondering van de bij de wet opgesomde vreemde
gebieden en met gepreci- seerde verwijzing naar de
tractaten: na de gezags- bevestiging, die zich sinds 1898
op de buitenbezit- tingen heeft voltrokken, en bij onze
veel verbeterde aardrijkskundige kennis van Ned.-Indie
kunnen tegen zulk een omschrijving noch politieke noch
practische bedenkingen bestaan — zij zou veelker voor
die expansiepolitiek een mooi sluitstuk vor- men —, en
haar international. nut zou niet gering kunnen blijken.
Als grondgebied, dat N.-Indie in de negentiende eeuw
tegen haar zin ver-
schen heeft, mede door het gemis van
een goede gebiedsoms-
schrijving, vallen imines te
noemen (zie boven): 1o. Singapore, 1819; 2o. de
noordstrook van Borneo, omstreeks 1840; 3o. de Cocos-
of KeeHng-eilanden, 1857; 4o. de Ashmore-eilanden,
1878; en 5o. het Kersteiland, 1888.

Het boven besproken landgebied van Ned.-Indie heeft
zestig maal de grootte van het moederland. Het verdient
aanteekening, dat enerzijds in kolon- niale
grensverdragen de grenzen veel schetsmati- ger worden
aangegeven dan in Europeesche, en dat anderzijds van
een afbakening van grenzen door steenen palen enz. in
de kolonien slechts bij uitzondering sprake kan zijn ;
vgl. Mr. Van Eysinga, Ontwikkeling enz. der Ned.
tractaten OTC Bir 63.

In de Ind. wetgeving werd en wordt somtijds behalve van
Ned.-Indie van „Indischen archipel" gesproken (art. 4
Alg. Bep. v. Wetg., Ind. Stb. 1864 no. 149 art. 1, Ind. Stb.
1907 no. 230 art. 18, waar bo- vendien „Malei-
sche archipel" voorkomt); daar niet

big kt, of de termen elkaar dekken, schynt het beter den la-
at st en term voortaan te mijden (zie Ind. Stb. 1902 no.
110-onder Ten eerste l c) en altijd van „Nederl andsch-
Indie" te spreken.

Volkenrechtelijk behoort tot het gebied van Ned.-
Indie behalve het landgebied ook watergebied, en wel 1°.
de binnenwateren en baaien, die onder het woord
"territoir" vallen en aan dezelfde intencio- nale regels
als het landgebied zijn onderworpen, en 2°. de
temtoriale wateren (de bespoelende zee- strook, van nog
altijd onzekere breedte), waarvoor niet in alien deele
dezelfde intemat ionale regis gelden (men denke aan de
vrije „doorvaart" die aan schepen van oorlogvoerenlen
door de territoriale wateren mag en binnen het territoir
niet mag worden begestaan). Terwijl de grenzen van het
land- gebied, op alle kaarten worden aangegeven, ge-
schiedt afteekening van de buitengrens der teni- toriale
wateren zelden of nooit; toch ware het nut- tig te doen
uitkomen, dat het overgrote deel van java-zee,
Cilieesche zee, Banda-zee enz. geen Indisch gebied
is, maar gebied van nie- niand (vrije zee). Bij haar
zelfbestuui-politiek stelt de Ind. regering zich
tegenwoordig op het standpunt, dat zelfbesturende
landschappen, welke aan zee grenzen, geen temtoriale zee
hebben (zie o.a. het 24 art. 1), waarbij zij zich o.a. op den
Ind. Stb. 1914 no. 24 art. 1), waarbij zij zich o.a. op den
tekst der politieke contracten beroept (zie CONTRAC-
TEN); het niet te loochenen feit, dat tai van landschappen
daarentegen zich vanouds en dukke- lijk een
beschikkingsrecht over de zee strook toe- kennen (vgl.
Pandecten van het adatrecht I, 1914), wordt (lan in dozer
voege gesust, dat de regering zulke landschappen veelal
bij wijze van vijgogiv- heid (doch niet als erkning van
„recht") met de oude uitoefening van haai' bevoegdheden
Jaat voori- gaam (vgl. Mr. P. M. van Anbcek, Ondefzcek
naar den jurid. wceldbouw, dif-s. Leiden, 1906, bl. (1/82,
100). De breedte der temtoriale wateren kwam o.a. ter
sprake in het befaamde Costa-Rica-Packet - vonnis van
1897 (vgl. Ind. Stb. J 895 n° 228 en 1899 n° 97, en Mr.
H. A. van Kamebeck, De C. R. P. -Arbitrage, diss.
Utrecht, 1900).

De staatkundige verdeeling van liet Indisch
grondgebied in recht Brecksch of gouverneml.- gebied
en indirect of zelfbestuui-K gebied heeft groof <■
beteekenis naar binnen, inaur niet do minute Le-
teekenis naar buiten. Voor vreemde mogendheden zijn onze
zelfjcksturende liwidichipperi als niet he- slaande (zie
CONTRACTEN); het is daji ook ver- keerd, dat onze
internationale tractaten Komtijd^ de zelfbesturende
landschappen uittukkelijk ver melden anders dan als
gebicdsgedcelten b.v. Ned. Stb. 1872 n° 16 art. 23, Ind.
Stb. 1898 n° 49 in. 17), hetgeen tegenwoordig echter
pleegt vermedici> te worden.

Een ineding naar slrcken met meer en Htrcken met
minder intensief bestuur, in welke Jaatstc de working der
algcnj ceric verprd en in gen be perk t, doch
daartegenover do beHtuurs- c n poliliebcvoegd- heden
ruimcr en vryer zoudcn zijn, wordt o> papier niet erkend,
al kent de werkljkheid haar manr al te goed. De Indische
staatBinstellingen kennen zulk een incedling slechtH
in den vorm van streken met inheemsche rechtspraak en
streken met uitsluitend gouvernemltsrechtspraak, —
een tegenstooling, die echter met de eei'stgenoemde vo 1st
rekt niet samenvalt. Na Ind. Stb. 1904 no. 491 kent
Indie geen streken meer, waar een stuk rechtstreeksch
gebied gelaten wordt in zijn gceheelc inheemsche best el.

Over het geheel begrijpt de regeering haar verhouding tot het grondgebied te recht aid us, dat zij daarover een recht van gezagsoefening, van heerschappij of opperheerschappij, heeft, en dat hieruit haar bevoegdheden van bestuur, politic, recht-spraak en wetgeving voortvloeien. Een ander denk-beeld ligt evonwcl ten grondslag aan de domincverklaring (zie DOMEIN VAN DEN LANDE), welke een aantal gezagsvoorschriften doet stouwen op con gefingeerd recht van grondeigendom on gezags-maatregelen kleedt in de privaa trechtelijke vormen van huur en crfpaclit. Iets dergelijks ontmoet men bij de juridische constructie van verhoudingen aan de Sabangbaai on te Tandjong Priok (Ind. Stb. 1910 n° 56, 1915 n° 622).

Naast de staatkundige incheelingen van Indie staan de administratieve. Anders dan b.v. in En-gelsch-Indie deelt deze laatste zoowel het recht- >trecksche als het indirecte gebied, in bij de gewesten en hun deelen. Ook afgezien van een wettelijke omschrijving van het gehele grondgebied van Ned.-Indie is het, na de rusteloosheid der laatste jaren, tijd, dat een eenvoudige en duidelijke grondslag gegeven worde aan de administratieve incheeling van het Indische gebied. Art. 68 Reg. regl., voorschrijvende dat Indie door de kroon \ crdeelcl worde in gewesten, doct een Kon. besluit verwachten en wenscheu, hetwelk in een stuk de 36 gewesten opsomt, hun grenzen aan gee ft (thans ligt dit over honderd jaargangen van het staats-blad her en der verspreid), en bepaalt de nadere incheeling voor elk gewest telkens in een stuk geschieden moet nict bij ordonnantie, maar bij gouvemementsbesluit (vgl. Ind. Stb. 1900 no. 218 en 1913 no. 336). Te bjalien ware dan tovens, in hoeverre ook het watergebied bij de gewesten zal zijn ingedeeld. Soortgelijke donkbeelden zijn reeds bopclcl door Schcltema in Ind. Gids 1898 II bl. 1434.

Het verdient ten slottc vernielcling, dat de ver-eucigtig „Moederland con Koloniën” te 's-Graven-hage bij herhaliig het donkbeelc heeft voorgestaan, dat de op de Haagsche vredesconferenties vertegenwo-rdigde staten bclsluiten zouden alle grensgeschillen over koloniaal gebied cons voor al to onderwerpen (bij wege vail verplichte arbitrage dus) aan het Bfetagsch arbitragohof. Zie jaarg. 8, 1907/8, bl. 10 vgg., van verslag, a Is med e jaarg. 12, 1912, bl. 12 on 19, (n vergclijk het boven over koloniale grensgelcl) (5) i c> p 'Imor vcrmeldo.

Naast <l<i reeds aangeliaalde geschriften van Van der Li th. Nypels on anderen van vroo-gci-tijd te uoomcii: Sruuhlors, Gcsch. cnz. van hot tr. van 1824, diss. Utrecht, 1856; Do Waal, Onzo Ind. finaticion I, 1876; De Sturcler, Het grondgebied van N.-l., diss. Leiden, 1881; Van der Kemp o.a. in.

Kon. Insl. T. L. V. 56, 1901; ci.), voor do uitbreiding en bevestiging van oils gczag/Colijn, Neerland Indic II, 1912, bl. 1 on 34. Ook raad- >lcgc men don aanhef der jaar) kolon. verslagon. Een overzichtskaart van ons grondgebied met zijn incheeling gcoft o. a?. De Buitcnbezittingdn 1901—1914 [(nitgavo v. h. Encyclop. Bureau).

GRONDNOTEN. Zie ARAGHIS.

GRONDVERHUUR. Naam van do vorhuring van grond door inlanders aan niol-inlanders, waarvan do grond verhuur op Java aan do suikorindustrio do -x oormaahtc is (zie OVEREENKOMSTEN). Men onderscheidt hiervan eenorzijds de landverhuur, mot wolken naam de vorhuring van grond in de Vorstonden door do vorsten of humo apanagohoudors a&n niet-inlanders wordt aangeduid (zie LANDVER-

HUUR en VORSTENLANDEN), on anderzyda de (vrij zeldzamo) verhuuring van bouwvelden tusssen inlanders ondrcling, die mon wel eens van de vorige onderscheid door haar velduur te noemen (zie GROND, RECHTEN OP DEN) :

Eindelijk wordt de naam grond-huur of verhuur nog veelal gebezigd voor het contract, bij hetwelk de de oigenaar (particuliero of andere), zonder het zakelyk recht van opstal te verleenen, aan een ander voor een bepaalden tijd of tot wederopzeggens toe tegen betaling eener huursom het recht verleent op zijn grond con huis te bouwen en dit te occupceeren; zie onder OPSTAL.

Voor verhuur van domeingrond, zie DOMEIN VAN DEN LANDE.

GRONEMAN (ISAAC). Geboren 15 Aug. 1832 te Zutten, jintving hij eene opleiding tot genees- heelen verloskundige, als hoedanig hij zicfi. te Vorden, vestigde. In 1858 toog hij naar Java, was eerst civiel geneesheer te Bandonlater te Djokjakarta, waar hij spoedig lijfarts van den Sultan word. Hij overleed 2 December 1912 te Djokjakarta. Hij maakte zich zeer vordienstelijk door werken over Javaansche ethnographie, eenigermate ook door de bevordering van oudheidkundige onderzoekingen op Java en bg de oprichting der Archaeologische Vereeniging te Djokjakarta (waarover zie OUDHEDEN), schreef onder mcer: Bladen uit het dagboek van een Ind. geneesheer, Gron. 1874; Indischc schetsen, 2dl. Zutten 1875; Waar of onwaar? Nieuwe Ind. schetsen, 2 din. Dordr. 1879; Vorstcnlands toestanden, Dordr. 1882; Eene ketjoegesclicdenis, Dordr. 1887; Ge-daanteverandering van den G. Merapi, T. Aardr. Gen. II (1877), bl. 203; Javaansche tooneeldansen, T. Ind. Aardr. Gen. 1c aft. 3, bl. 22; De besnijdenis van den kroonprins van Jogjakarta, Bijdr. t. I. l. en vlk. 5e reeks til. V (1890), bl. 427; Een avond bij den Rijksbestuurder van Jogjakarta, Intern.

Arch. f. Ethnogr. III (1890) S. 175; De gamelan te Jogjakarta, Vh. K. Akad. v. W. (Lett.) DI. XIX, vgl. Versl. cn Medcd. K. Ak. v. W. (Lett.) 3e Rks. VI bl. 201; De Sekatan te Jogjakarta, Eigen Haard 1888, bl. 466; Do bouwvallen van Paramban an, Jogjakarta, 1897; The Tjandi BA 3c budur in Central-Java 1901; De Hindoe-bouwvallen in do Parambanan-vlakte, 1900-01 : Oudheidkundige aantcekeningen, 1904-1905; cen Karma-legende, Soerabaja, 1906; de Wajang Orang Pregiws., I Somarang, 1899; De Lakon Pregiws., Jogja 1899; Do vorderingen der Pamor sneedkunst, Soerabaja, 1900; Der Kris dor Javaner (Intern Archiv. fiir Ethnogr. XIX, p. 90, 123, 178) gargbSgs te NgajogyS-kartel uitg. door hot Kon. Inst. v. T. L. en Vk. v. N.-l. 1895.

GROOT ATJEH. Zie ATJEH.

GROOT EN KLEIN MANDAILING, OEOELO EN PAKANTAN. Een der drio onderafclclingen, waar- uit dtrafelclcling Padang Sidimpocan der residentie Tapanocli bestaat met hoofdplaats Tanah— Zie ook MANDAILING.

GROOT-KAIDIPAN. Landschap, gelogen aan de Noordkust van hot noordelijk schiereiland v. bechoerende tot de afd. Bolaiing-Mongondou, res. Monado, bestaando uit do vroegore landsclmpcnr Bolaiuing'ltang (zie aid.) on Kaidipan (zie aid.) wolke sedert 1912 voreoiiig zijn en wel onder den vroegoren radja van Bolaaing-Itang, die gehouden is aan do Korto Vorklaring. Zie Bijl. I. Hand. St. Gen. 1913-1914.

GROOT-KEI. Zie KEI-EILANDEN.

GROOT VAN EMBDEN (CORNELIS DE). Geb. 25

Maart 1817 te Delft, trad hij in 1833 als volontair in krygsdienst, om voor officier te worden opgeleid. In 1840 nam h, echter zijn ontslag, toen de gelegenheid tot opleiding voor officier bij het leger voor alien, die niet aan de Militaire Academie te Breda waren opgeleid, werd afgesloten, werd 1843 student aan de Kon. Acad. te Delft, deed in 1846 eindexamen, en werd tot ingenieur bij den Indischen dienst benoemd. In 1847 werd hij voorloopig, in 1848 definitief belast met de opleiding van de elites voor het mijnwezen in Indie; na een 2-jarig verblijf in Engeland vertrok hij in 1850 als mijningenieur 2e klasse naar Indie, waar hij als eerst-e Chef van het Mijnwezen optrad en met bijzonder onderscheiding diende; in 1853 werd hij tot ingen. 1e klasse en in 1861 tot hoofdingenieur benoemd. Het grootste gedeelte van den Ind. archipel werd, voor zoover mogelijk, door hem bereisd; verdienstelijk xnaakte hij zich ook bij het dempen van den opstand bij de mijn Oranje-Nassau (Ban-djermasin). Na 1 Jan. 1866 te zijn gepensionneerd, vertegenwoordigde hij tot April 1871 de Billiton-Mij. in Indie, welke hij, voornamelijk door zijn persoonlijk ingrijpen, tot grooten bloei bracht. In Nederland teruggekeerd was hij ijverig werkzaam in het belang van Indie, o. a. als voorzitter van het Ind. Genootschap, en maakte tweemaal een reis naar Amerika, eens naar Afrika, voor mijnbouw-kundige onderzoekingen. Hij overleed 8 Juni 1896. Hij was een der oprichters van de Natuur-kundige Vereeniging in Ned.-Indie.

Van zijn vele onderzoekingen in Indie zijn te noemen dat naar den mineralogischen rijkdom van Billiton (1851) en dat naar het voorkomen der bekend geworden steenkolenafzettingen in de Zuider- en Oos-terafdeeling van Bomeo (1852).

Zijn voornaamste geschriften zyn: Eiland Blitong, met kaarten en plaaten, (Natuurk. »Tijdschr. (11. 1852, 133); Tinslakken op Banka (N. T. III, 28; XIX, 313; XXIII, 370; Jaarb. Mijnw. 1878, II); Overzicht van de voornaamste proeven, omtrent mijnontginning in Ned.-Indie (N. T. XXVI, 72 en XXVIII, 1); Bijdrage tot de kennis van de Ned.-Ind. steenkolen (H. A. Kramers, Rotterdam, 1865); Over de Bomeostenekolen en hare geschiktheid als brandstof (N. T. XXX, 69); Herinneringen aan Blitong ('8-Gravenhage 1887). Een uitvoerige necrologie door P. van Dijk is opgenomen in Jaarb. Mijnwezen, 1898, I.

GUAVA. Zie PSIDIUM.

GUAZUMA ULMIFOLIA Lam. fam. *Tiliaceae*. Djatiblanda (MAL.). Tropisch-Amerikaansche boom, kenbaar aan de behaarde bladeren, die veel op die van den iep gelijken en de rood-met-gele blycmen. De boom is als snelgroeiende sehaduwoom veel langs wegen aangeplant. De zaden worden als koffie gebrand, fijngestampt en dienen in afkooksel als inlandsch geneesmiddel tegen buikaandoeningen. Ook een afkooksel van den biimenbast doet als geneesmiddel dienst.

GUIZOTIA OLEIFERA D. C., fam. *Compositae*. Nigerzaad. Eenjarig kruid uit Afrika, in verschillende tropische gewesten gekweekt. De uit do zaden geperste vette olie wordt ter vervanging van lijnolie gebruikt, en ook in plaats van sesamolie. In Eng.-Indie wordt deze olieplant als Ramtil gekweekt; wellicht ware ook in Ned.-Indie hier en daar uit den aanplant voordeel te trekken.

GUMMI ELASTICUM. Zie CAOUTCHOUC.

GUMMI PLASTICUM. Zie GETAH PEBTJA.

GUNNERA MACBOPHYLLA BL., fam. *Halorhagidaceae*. Tarate goenoeng (SOEND.), Soekma diloe-

wih (JAV.). Groote kruidachtige plant uit do bergstrecken, eenigszins gelijking op rhabarber, die be' kend staat bij de inlanders als middel tegen wormen. De bloemtrossen, ook kembang sish genaamd, treft men in djamoe's aan, terwijl de vruchten als een op-wolktkend middel gebruikt worden.

GURJUN-BALISEM. Balsem, die uit den stam van verechillende soorten van het geslacht *Dipterocarpus* vloeit, en voornamelijk uit Eng.-Indie wordt aangevoerd. Wordt gebruikt bij do bercciding van lakken en vernissen, als geneesmiddel tegen huidziekten (elephantiasis), en ter vervalsching van copaiva-bal-sem. *Dipterocarpiis*-balsems zijn in den handel ook als "Wood-oil" bekend.

GUTTEGOM. (*Gummi-resina (utti of cambogia)*). Het ingedroogde melksap van *Oarcinia Morelia*, Desr., een boom van het vasteland van Indie, op Java alleen als zeldzame vruchboom bekend (zie ASEM SELONG), doch vermoedelijk wel in andere deelen van den Ind. archipel in het wild groeiend, daar hij ook in de Philippinon voorkomt. De guttegoïn is als geel melksap in a lie deelen van dezen boom (gelijk ook in eenige andere *Garcinia*-soorten) aanwezig; zij wordt hoofdzakelijk gewonnen door, na insnijdingen in den bast, het sap op te vangen in bamboekokers en deze daarna bij het vuur te zetten, tot de inhoud is ingedroogd. Voor in rieur soorten schraapt men de ingedroogde gomhars van de boom en af, of kookt men de bladeren en vruchtschillen uit. De waar komt in den handel voor als rollen of koeken, rood-gel van kleur, groen bestoven, ondoorschijnend, op de breuk schepachtig. Zij lost grootendeels op in alcohol of aether en bestaat voor ongeveer 80 pct. uit bars en voor 20 pct. uit gom. Vroeger werd guttegom veel als drasticum in de geneeskunde gebruikt, maar daar het een al te scherp stof is, geschiedt dit nu bijna niet meer, soms nog in kwakzalversmiddelen en in de veterinaire praktijk. Belangrijker is guttegom als verfstof, ook als kicurmiddel voor vernissen enz.

Guttegom is het eerst naar Europa gebracht door admiraal Jacob van Neck. Clusius beschreef in 1603 het nieuwe product onder den Malchisch-Jav. naam Ghahijemou (Getah djamoc), het werd spoedig als artsenij populair. Aan vankelijk werd gutti aangevoerd van onze handelsfactory Patani in oostelijk Malaka, later direct van Cambodja. Nog heden is dit het productieland der handekwaar, die van Kampok naar Bangkok of naar Saigon-Singapore verscheept wordt. Uit den Ind. archipel is somwijlen een weinig guttegom aangevoerd van Borneo (Laboean) en van de Molukken, afkomst onbekend.

GYMNARTOCARPUS VENENOSA Boerl., fam. *Moraceae*. Boeloeongka (JAV.), Poeroet (SOEND.). In O. Java voorkomende boom, waarvan het melksap bij de bevolking voor zeer vergiftig doorgaat, doch inderdaad slechts een zwakke gifwerking vertoont. Op Java besmeert men er de punten van de lans en meo, waarmee men op do zwijnenacht gaat.

GYMNASIMUM WILLEM III. Zie ONDERWLJS.

(Koning Willem III-Hchool)

GYMNEMA. Indisch plantengeslacht uit de familie der *Asclepiadiaceae*. Een Jitrisch-Indische soort, in sommige warme landen gekweekt, *O. Sylvestre, Ji. Br.*, is in de laatste jaren beroemd geworden daar zij gymnezuur bevat, dat de mondholte een tijdlang ongevoelig maakt voor smaakindrukken; in de geneeskunde wordt deze stof gebruikt tegen

GYMNEMA—GYNOPOGON.

parageusien. Eene andere soort, *G. latifolium* Wall., is bevat amygdaline.

GYMNOPHIONES. (ook wel *Apoda* of *Ooecilia* genoemd) of Blindwoelers. Ordo van blinde Amphibien (zie aldaar), gekenmerkt door het ontbreken der pooten en ledematengordels, in verband met hun onduurzaam levenswijze. In tegenstelling met alle andere recente Amphibien komen in de huid kleine schubjes voor, waardoor zij eenigermate overeenkomen met de uitgestorvene, gepantserde Amphibien (*Stegocephali*), waarmede ook de schedelbouw punten van overeenkomst vertoont. Deze schubjes zijn gelegen in ringvormige huidplooiën, waardoor zij, wat het uiterlijk betrefte, eenigszins gelijken op regen wormen, gravende slangen en dito hagedissen, voor zoover de laatste ten minste de ledematen geheel verloren hebben. Tot deze orde behoort slechts 66n familie, *Caeciliidae*, welke bijna circum-tropisch voorkomen, maar in het grootste deel van het Indo-Australisch gebied, in Australië en in Polynesië ontbreekt. Van de twee uitsluitend orientale geslachten is er 66n, *Ichthyophis*, door 2 soorten in het Indo-Maleisch gebied vertegenwoordigd. De meest bekende, in geheel Z.O. Azië verbreide soort, *I. ghilli-nosa* L., komt op Sumatra, Nias en de Mentawai-eilanden voor. Van deze soort hebben de Sarasin's (Zur Entwicklung der ceylonischen Blindwühler, *Ichthyophis jlitinosa* L. Ergobn. naturw. Forsch. auf Ceylon 1887—90, Bd. II) op uitnemende wijze de ontwikkeling gheschied en is bestudeerd. De eieren dezer dieren worden niet in het water afgezet, maar onder den grond in vochtige holten gelegd,

terwijl het wijfje om het eikluwen heengerold ligt. I waarechijnlijk in hoofdzak ter bescherming tegen do vrucht van andere in den bodem levende dieren. Do groote, dooierrijke eieren zijn omhuld door een dikke laag eiwit, waarbinnen het jonge dier' een deel van zijn ontwikkeling doormaakt. Er ontwikkelen zich zeer lange, bloedroode, nitwendige kiouwen, die echter verschrompelen, vóórdat de larve vrijkomt. Dit laatste geschiedt, als het dooier-materiaal verbruikt is. De aalachtige larve leeft dan een tijdlang in het water. Zij bezit een staartvin, twee kieuwopeningen ter weerszijden van den kop, en goed ontwikkelde oogen. Gedeeltelijk schijnt echter reeds longademhaling plaats te hebben, aangezien do larve van tijd tot tijd boven water komt. Het larve-leven duurt vrij lang, eindelijk sluiten zich echter de kieuwopeningen, gaat de staartvin verloren, vormen zich tusschen de rudimentair geworden oogen en de neusopeningen ter weerszijden voelers, en verlaat de jonge blindwoeler het water om een onderaardsche levenswijze aan te nemen.

Een tweede, zeldzamer soort, *Ichthyophis monochrous* komt op Sumatra, Borneo en Java voor.

GYNANDROPSIS PENTAPHYLLA D. C., fam.

Capparidaceae. Bobo wan (JAV.), Entjeng entjeng (JAV.), Lengengan (JAV.), Mamang (MAL.), Langsana (MAL.), Sasawi leuweung (SOEND.). Eenjarig kruid, klooverig behaard en stinkend, dat een vluchtige olie bevat, gelijkend op mosterdolie. Verschillende delen van de plant zijn scherp en worden als inlandsch geneesmiddel gebruikt.

GYNOPOGON. Zie ALYXIA.

初/匕 f/e ce, '2/ 入石 /e

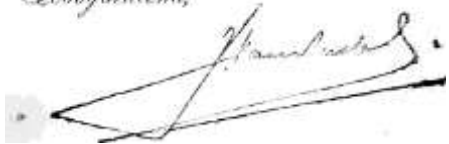
yy' / " " 况%": "?. " " " </e
w7°d/"c/e

为刀, £c/e/ 必 " ' / 9/fc// 5

砂</e

Commissie van Beheer,

Hoogachtend,

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'J. van der ...', written over a horizontal line.

Q 队以乙八 Q)g~^m

J.],) 4 I

<2

Q Q)Q~rc: -

g 仔 F

^lircc^ 萨, /%

冬 'Jk^e^温

话么成> 歹

力、& 拭

• cc^f» 2 & " " /

ε 匕 C^tK^f ^-^C^e-^e^r.

切

ffo

.乙 i^~f

凱, Si

久/« i^rf

, //

*) , 必

Amilcar, 华佩^如, " 力夕?

Jan Graaff
Rupprecht
H. J. de Koning
W. J. de Koning
E. P. van Kester

Den V/»en Heer W. P. COOLH A4S.

LeiJen.

VZel 3: ^.; pboren Heer,

In (<^)'cwQurd oc Uw scary ven d. d. 19 dezer ik ; e eer U te
deelen , 儀, " ik de boete •./a.^betMIIHC s<iL :Latqn verv-ulleny

U &、 : > Jcu.i Uv; ,;eheelee rek*5nirv: <Cbet

Hoo.^; uohterrl

Uw j.w .

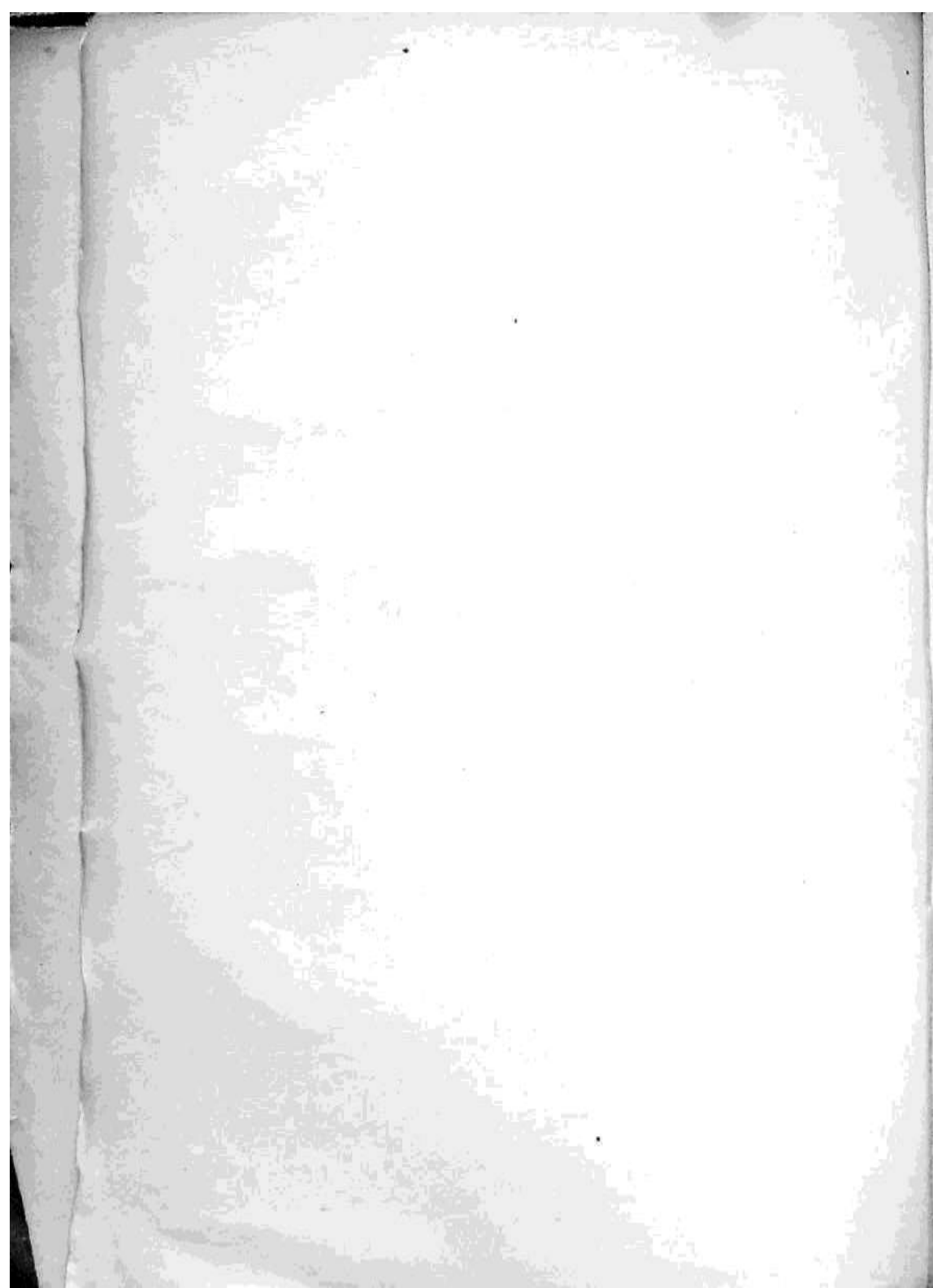
//■

/

—/Sue. Min.h. t. Qu ^estor.

die
sch
DE

ENCYCLOPZEDIE
VAN
NEDERLANDSCH-INDIE

TWEEDE DRUK

ONDER REDACTIE VAN

S. DE GRAAFF
OUD-DIRECTEUR
VAN BINNENLANDSCH BESTUUR IN NED.-INDIE

EN

D. G. STIBBE
BUITENGEWOON HOOGLEERAAR AAN DE NED.
HANDELS-HOOGESCHOOL
OUD-INSPECTEUR VAN DEN ARB EID IN NED.-INDIE

MKT MEDEWERKING VAN

W. C. B. WINTGENS
OUD-INSPECTEUR VAN SCHEEPVAART IN NED.-INDIE

TWEEDE DEEL

H M

'8-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

LEIDEN
N.V. v/h. E. J. BRILL

1918

京麟 VORBERICHT.

Door het vertrek naar het buitenland in Juni 1917 van MR. DR. J. PAULUS onder wiens leiding het eerste deel van deze uitgave is tot stand gekomen en die ook reeds een aanvang had gemaakt met de voorbereiding der samenstelling van het tweede deel, is wisseling van de Redactie noodzakelijk geweest.

Het streven van de nieuwe Redactie was in de eerste plaats er op gericht, de waarde der Encyclopaedie uit Indologisch oogpunt te verhoogen door een zoo streng mogelijk doorgevoerde controle op Inlandsche woorden en benamingen, zoowel wat de uitdrukking^enzelve als wat de spelling betreft, en dit inzonderheid met betrekking tot de namen van plant en dieren in Inlandsche talen. Wil eene Indische encyclopaedie aan hare bestemming beantwoorden, dan moet zij ook in dit opzicht als betrouwbare gids kunnen strekken. Intusschen is het dat streven geweest, waarbij de Redactie herhaaldelijk voor ernstige moeilijkheden werd gesteld. Van de technische medewerkers op plant- en dierkundig gebied mag redelijkerwijze niet verwacht worden, dat zij ook Indologisch-taalkundig als voorlichters kunnen optreden; de Inlandsche benamingen, voorkomende in de over botanie en zodlogie handelende artikelen, kunnen derhalve bezwaarlijk zonder nadere toetsing worden opgenomen. Voor plantkundige benamingen geven, naast de algemeene woorden- boeken, die uit den aard der zaak in dit opzicht veelal weinig volledig zijn, de bcstaande plantkundige woordenboeken van Ned. Indie — inzonderheid het hbogst verdienstelijke werk van DE CLERCQ en GRESHOFF — in vele gevallen, zij het ook iang niet altijd, de gewenschte voorlichting. Voor de benamingen echter op het gebied der fauna worden dergelijke werken vooralsnog gemist. Waar de algemeene woordenboeken of woordenlijsten in twijfelachtige gevallen geen licht verschaffen, moest dus zoowel voor deze als voor andere onderwerpen voornamelyk door raad- pldging van taalkundigen en in Nederland vertoevende Inlanders van Ned. Indie zooveel mogelijk op held ering worden gezocht.

Voorts achtte de Redactie het wenschelijk, de uitspraak van de Inlandsche woorden in meerdere mate dan in het eerste deel aan te geven door het aanbrengen van klankteekens. Dat dit niet altijd s tri kt behoefde te worden doorgevoerd of doorgevoerd kon worden, spreekt vanzolf. Er zijn woorden en namen van zoodanige algemeene bekendheid, dat klankteekens daarbij overbodig geacht mogen worden; er zijn er, in verschillende talen van den In dischen archipel, waarvan de uitspraak aan de Redactie niet bekend was en in ver band met de tijdsomatandigheden bezwaarlijk nog was na te sporen. Zou op zich zelf reeds het volmaakte ook daarbij niet te bereiken zijn, in de gegeven omstandigheden kon dit nog minder het geval wezen. In dit feit meende de Redactie nochtans geen re den te inogen zien om niet ook in dezen zin aan verhooging der practische waarde van het werk hare zorgen te wijden.

Met betrekking tot de spelling van Inlandsche woorden zij aangeteekend, dat de Javaansclie a-klank over het algemeen in dien vorm*is opgenomen. Van dezen regel is afgeweken ten aanzien van aardrijkskundige benamingen, in welke die klank door officieele vaststelling of onder vreemden invloed — men denke aan namen als Soerabaja, Djokjakarta, Wonosobo en zoovele andere — vooral in Europeesche kringen voor de Westersche klanken *a* of korte *o* heeft plaats gemaakt. Uiteraard ging echter het gebruik, daarnaast, van de juiste uitspraak in den regel niet verloren en bestaat tot het wedergeven daarvan dus evenzeer reden. Het feit, dat men een aardrijkskundigen naam op tweeerlei wijze gespeld vindt, zij derhalve geen aanleiding tot het verwijt van inconsequentie.

De Redactie is zich bewust van de wenschelijkheid om tusschen de verschijning van de opeenvolgende deelen der Encyclopaedie geen te groote tijdsruimte te laten verlopen en heeft zich dan ook beijverd dit tweede deel zoo spoedig als de omstandigheden het toelieten het licht te doen zien. Eene verandering in werkwijze heeft hiertoe beJahrijk bijgedragen, doch de tijdsomstandigheden — behoeft het nog gezegd — zijn ook in deze ten zeerste belemmerend. De tijdroovende, hoogst onregelmatige verbinding met Indie vooral leverde voor een geregeld voortzetting van de uitgave groote bezwaren op en is mede oorzaak, dat sommige artikelen niet tot den allerlaatsten tijd bijgewerkt konden worden.

In dit tweede deel is opgenomen een lijst van enkele hoogst noodzakelijke verbeteringen op het eerste deel; andere, van minder belang, volgen later in een algemeen supplement.

Aan dit toelichtend woord voegt de Redactie gaarne eene dankbetuiging toe aan alien, die door hunne medewerking hebben bijgedragen tot de totstandkoming van dit tweede deel.

Medewerkers aan het tweede deel der Encyclopaedic van Nederlandsch-Indie.

- ENTHOVEN. J. J. K. — Gep. Koi. Gen. Staf 0. I. leger.
- ABENDANON. Mr. J. H. — Oud-Directeur 0. E. N. in N. I. F.
- ADRIANL. Dr. N. — Afgevaardigde v/h Nederl. Bybelgenootschap op Midden-Celebes# FISCHER. H. W. — Conservator aan *sj^ijk3 Ethnogr. Museum te Leiden (overleden). ~
- ALPHEN DE VEER. M. J. VAN. — Inspecteur M. 0., oud-Inspecteur van Scheepvaart in N. I. FOKKENS. F. — Oud^UaideiikK G.
- B.
- BAKHUIS. L. A. — Refereendaris Departement van Kolonien. GASTMANN. Mr. A. L. E. — Oud-Pres. Hoog-gerechtshof N. I. (overleden).
- BAKKER. H. — Luit. Kolonel Gen. Staf N.-I. Leger. GERDES OOSTERBEEK. W. F. — Hoofd-Commies Dept. v. Kolonien.
- BEAUFORT. Dr. L. F. DE. — te Eerbeek. GOBIUS. A. A. — Oud-Secretaria Dept. van Landbouw, Nijvcreheid en Handel in N. I.
- BEMMELEN. Prof. Dr. J. F. VAN. — HogTog- loeraar to Groningen. GONGGRIJP. G. L. — Oud-Resident.
- BEMMELEN. Dr. W. VAN. — Directeur Kon. Magn. on Met. Observatorium te Batavia. GOOSZEN. A. J. — Reserve Koi., gep. Luit. Kolonel Infanterie 0. I. leger.
- BEZEMER. Prof. T. J. — HoogJeeraar a/d Landbouw Hoogeschool te Wageningen. GUNNING. Dr. J. W. — Zendingdirector. H.
- BODEMEYER. O. E. — Oud-Resident.
- BONDAM. A. C. — Hoofd-redaotric van do Leger des Heila-bladen. HAAN. Dr. J. DE. — Oud-Directeur v/h Geneeskundig Labor&torium te Batavia.
- BOREL. H. — Oud Ambtenaar v. Chin, zaken. HAMERSTER. A. J. — Gontrolcur B. B.
- BOSMAN. J. — Oud-Resident. HAAIERSTELJ_M_ — Controlcur B. B.
- BRAAK. Dr. 0. — Onder-Directeur Kon. | Magn. en Met. Observatorium te Batavia. HAEULIMANI. J. — Referendaris Dept. v. Koi. SAKLOFFT A [W_ Resident.
- BRETON VAN GROLL. L. E., — Gezag- | hebbcr B. B. in N. I. HASSELMAN. 0. J. — Lid v. d. Raad v. State. HEERES. Prof. Mr J.E. — Hoogleeraar te Leiden.
- BRUYN KOPS. G. F. DE. — Oud-Resident. HEMSING. Mr. Dr. H. L. — Admr. Dept. v. Kolonien.
- BIJLEVELT. B. L. VAN. — Resident. HERMENS. 0. E. V. — Oud-Resident.
- BIJLO. J. E. — Inspecteur van Financien in N. I. HEYTING. H. G. — Oud-Resident.
- C.
- OARPENTIER ALTING. Mr. J. H. — Pre- I aidf nt Hooggerechtshof in N. I. HOFLAND. J. — Oud-Resident.
- COCHIUS. F. D. — Directeur van Handels- instolliogon on andoro N. V⁰. HULSHOFF POL. Dr. D. J. — Geneesh. Dir. Krankzinnigengesticht te La wan g.—
- COHEN. L. — Lxjoraar H. B. 8. te Zaanda^m., CLERCQ G. S. DE. — Algemeen Secr^taris j Maatschappij van Nijvcreheid te Haarlem. HUNGER. Dr. F. W. • T.—
- D.
- DAAM VAN TUBERGEN. J. H. — Luit. Kolonol Infanterie 0. I. Leger. IHLE. Prof. Dr. J. E. W. — Hoogleeraar Veeartsenykundige Hoogeschool
- DAMSTE. H. T. — Assiatent-Resident. JLONKER. Prof. Mr. Dr. J. C. G. — Hoogleeraar to Leiden.
- DEKKER. Dr. J. — Directeur Afd. llandola- Musouin Koi. Instiluu. JOUSTRA. M. — Archivaris Bataksoh Instituut.
- DOM VAN ROMBEEK. L. E. — Oud-Inspecteur Gouv. Kofliccultuur in N. I. JUYNBOLL. Dr. H. H. — Dir. van 's Rijks Ethnogr. Museum to Leiden.
- DO UWES DEKKER. H. Ch. — Oud-Aa- 8i^stont- Resident. JUYNBOLL. Prof. Mr. Dr. TH. W. — Hoogleeraar te Utrecht
- DUNNEBIER. W. — Zondeling van hot Nod. Zond. Gonootschap. K.
- DIJK. L. J. VAN — Commies Dept. v. Ko- ionien.
- E.
- EERDE. Prof. J. 0. VAN. — Dir. Afd. Vol- konkundo Koi. Instituut. KALFF. E. — Oud-Assistent-Resident.
- ENGELENBERG. A. J. N. — Oud-Rosidont. ¹ KALSHOVEN. E. A. E. — Oud-Sooetaria Dept. 0. E. N. in N. I.
- KAMPEN. Prof. Dr. P. N. VAN. — Hoogleeraar to Loidon.
- KAPPEN. C. E. VAN. — Oud-Assistent-Resident.
- KERN. Prof. Dr. H. — Oud-Hoogleeraar (overleden).

- KIELSTRA. Mr. J. O. — Adj. Adv. Bestuursza- ken Buitenbez.
- KLEIWEG DE ZWAAN. Dr. J. P. — An- thropoloog a an de af d. Volkenkunde van het Kon. Instidituit.
- KLEROK...E^ S. DE. — Major Infanterie 0. I? leger.
- KOHLBRUGGE. Prof. Dr. J. H. F. — Hoog- leeraar 标 'Utrecht.
- KREISCHER. L. — Oud-Resident.
- <• KRIEHEX?..—U.—J_ 0.— Oontrolour B. B.
- . KROM. Dr. N. J. — Chef v. d. Oudheidkundigen DimieTin N. I. ^
- KRUYFF. E. DE. — Chef Afd. Nijverheid en Handel Dept. L. N. H. in N. I.
- KRUYT. Dr. ALB. C. — Zending leeraar v/h Nederl. Zendinggenootschap op Midden-Celebes. Kt)HR. E. L. — Oud-Assistent-Resident.
- L.**
- LANGE JR. Dr. D. DE. — Dir. v. h. Embryolo- gische Inst-ituit on priv. docent in do vergelij- kendo Embryologie a/d Universitait to Utrecht.
- LIEFRINCK. Th. — Dir. Arnhemsche Le- vensverzekering Mij.
- LINTUM. Dr. O. TE. — Leeraar H. B. S. Den Haag—
- LOEBER JR., Prof. J. A. — Leeraar aan de Kunstnijverheidsschool te Elberfeld.
- M.**
- MAIER. E. G. Th. — Oud-Resident.
- MARGADANT. S. W. F.—
- MEYERE. Dr. J. C. H. DE. — Buitengewoon Hoogleeraar in de Entomologie aan de G. U. te Amsterdam.
- ^MOEIR. Dr. E. C. J. — Chef Agrogeol. Laborato- rium Dept. v. Landbouw N. I.
- MULLER. Prof. J. J. A. — Hoogleoraar to Utrecht.
- MEIJER. J. J. — Oud-Aseistent-Resident.
- N •**
- NABER. S. P. L'HONORE. — Bibliothecaris Ned. Hist. Scheep vaa rt Muse u m te Amsterdam.
- NEDERBURGH Mr. O. B. — Oud-Alg. Seer, van het Gouvt. N. I.
- NEUMANN. J. B. — Oud-Resident.
- NIERMEYER. Prof. J. F. — Hoogleeraar to Utrecht.
- O.**
- OORT. Dr. E. D. VAN. — Dir. rijksmuseum y. natuurlijke historie te Leiden.
- OPHUYSEN, Prof. CH. A. VAN. — Hoogleeraar te Leiden, (overleden).
- ^QPEMANS, Oud-Resident.
- OVERDUYN. F. K. — Oud-Resident.
- P.**
- PAULUS. Mr. Dr. J. — Oud-O. I. Hoofd- ambtenaar.
- PHAIT. J. M. — Kapt. t/z tit., Chef Afd. Hy- drographie Min. v. Marine.
- PLATE. L. M. F. — Assistent-Resident.
- PRINSEN GEERLIGS. Dr. H. O. — Dir. v. d. Filiaal© Nederland v. h. Proefstation v. d. Javasuiker-Induetrie.
- PULLE. Prof. Dr. A. — Hoogleeraar te Utrecht.
- R.**
- BAEDT VAN OLDENBARNEVELT. H. J. A. — Oud-Resident.
- RAHDER. W. J. — Oud-Resident.
- R0MBURGH. Prof. Dr. P. VAN. — Hoogleeraar te Utrecht.
- *RONKEL. Prof. Dr. Ph. S.VAN. —Hoog- leeraar te Leidooi. '•'
- ROORDA. T. B. — CJonkservator a/h Ryke Ethliiwgr.- Musoum te Leidon.
- ROOS. K. H. F. — Oud-Resident.
- ROSENTHAL. H. — Koopman.
- ROUJFAER. G. P. — Referendaris Dept. Ko- « — R USMAN. A. H. — Referendaris Dept. Ko- « — Iaitien. '•••'
- S.**
- SALVERDA. A. TH. L. — Oud-Hoofdinsp. Boschwezen N.I.
- SCHOCH. Movr. de Wed. Dr. S., geb. v. Ho- GENDORP.—
- SCHUILING. R. — Leeraar H. B. S. Deventer.
- SERTON. P. — Assisten Handels- HoogscEooJ te Rotterdam. - -
- StUYS. A. G. H. VAN. — Assistent-Resident.
- SNELLEMAN. JOH. — Oud-Directeur Museum voor L. en V. en Marit. Museum Prins Hendrik te Rotterdam.
- SNETHLAGE. A. — Secretaris. N. I. S.
- SPAAN. A. H. — AbSistent-Resident.
- STEM PELS. G. J. D. O. — Hoofdcommies Dept. v. Kolonien. STUURMAN. J. R. — Oud-Resident.
- SIGAR. Ph. F. L. — Commies Residentie- kantoor Menado.
- T.**
- TESCH. Dr. P. — Directeur Geolog. Dionst te Haarlem.
- TIDEMAN. J. — Assistent-Resident.
- U.**
- UUEE. G. L. — Assistent-Resident.
- V.**
- VELDE C. VAN DE. — Oud-Resident.
- VISSERING. Mr. G. — President Ned. Bank.
- VOGEL. H. C. A. G. DE. — Oud-Resident.
- VOLLENHOVEN. Prof. Mr. C. VAN — Hoog- leeraar to Leiden.
- VOORDUIN. J. C. — Oud- Hoofd in gen ieu r B. O. W.
- W.**
- WELBERGEN. H. G. — Adj. Commies Dopt. v. Kolonien.
- WENTHOLT. L. R. — Resident.
- WESTENENK. L. O. — Resident.
- WESTERDIJK. Mcj. Prof. Dr. JOH. — Bui- tengewoon hoogleeraar te Utrecht.
- WESTERMANN HOLSTIJN. Mr. J. — Jav. Bank.
- WIEDER. Dr. F. C. — Bibliothecaris Land- bouw- Hoogeschool Wagcnngen.
- WIEMANS. G. F. — Oud-Ingenieur Chof Kagster N. I.
- I.**
- WING EASTON. N. — Oud-Hoofdingenieur Mijnwezen N. I.
- WINTGENS. W. C. B. — Oud-Inspecteur van Scheepvaart in N. I.
- WIJERS. P. — Oud-Resident.
- Z.**
- ZAALBERG. Mr. Dr. H. — Oud-Dir. Pout- Bpaarbank N. I.
- ZONDERVAN. H. — Hoofdredactour EnoycJ. Winkler Prim.

Noodzakelijke Verbeteringen op het le deel.

Biz. 36, le koi. regel 18 v. b. Maleische Handels Vennootschap moet zijn Moluksche Handels Vennootschap.

„173, 2e „, re gel 11 v. o. Boni moet zijn Par6-Pare.

„ 183, le „, de onderteekening van hot artikel Bataksch J. G. G. J. moet zijn : M. J.

„ 474, 2e „, regels 15 t/m 20 to lozen :

Het gewest wordt administratief verdeeld in do afdelingen Cheribon, Indramajoo en Madjal^ngka, waarvan Cheribon bestaat uit de regentschappen Oheribon en Koeningan, de beide and ere afdelingen uit de overeenkomstig. regentschappen. Do hoofdplaatsen der afdelingen zijn gelijknaainig.

„616, le „, bij het trefwoord DJARAK TJINA is de verwijzing niet JATHROPHA CURCAS, doch JATHROPHA MULTIFIDA.

De in Deel I aangegeven Zeemansgidsen zyn scdert vornummerci, zoodat

Deel III en IIIA moeten worden Deel III
„ IIIB moot „ „ IV
„IV „ „ „ V
„V „ „ „ VI

ERRATA EN VERBETERINGEN 2e DEEL.

Biz. 67, le koi. regel 7 v b. HATA enz. vervalt.

„151, 2e regel 12 v. o. achter Ind. Stb. 1912 n°. 545 te plaatsen: Ind. Stbl. 1917 n°. 637

„254, le „, regel 4 v. b. staat Kauoeniran moet zijn koekoeniran.

„337, 2c „, regel 39 v. b. staat: vail op — in Sumatra, te lozen: „valt op Sumatra in".

„439, 2e regel 11 v. o. staat 1760 moet zijn 1750.

„500, le „, regel 15 v. o. achter Barabai to lezen: afdeeling Ocloe Soengei, res. Z. en 0. Afd Borneo.

„503, le „, regel 7 v b. TSmpeLS te schrijvcn TSmpele.

„505, 2e „, regel 32 v. b. staat IKAN (MAL.) moet zijn (JAV., SOEND.)

„565, 1c „, regel 30 v. o. staat 63000 moet zijn: 72000.

29 v. o. staat 20 en 4GO moot ziin 200 on 700.

28 v. o. achter Oosterlingen to lezon (Ult° 1915).

2e regel 5 v .o. staat 300 moet zijn 200 en achter Oosterlingen te lozen: (Ui^o 1915).

H.

HA. Zie JAMOER.

HAAGSCH BESOIGNE of HAAGSCHE BESOGNES. Zie COMPAGNIE (OOST-INDTSCHE) deel I biz. 506.

HAAI. Maleisch *Tjoeljoel*. Haaien vonnen, met de roggen, de groep der *-Elasmobranchii* (zie VISSCHEN). Zij zijn in verscheidene genera en soorten vertegenwoordigd. in den Indischen archipel.

Zij zwemmen zeer snel, geheel onder water verborgen met uitzondering der rugvin, en vallen, op den rug zwellende, hun slachtoffer aan, steeds van beneden wegens den eigenaardigen vorm van hun bek, welke aan de ondervlakte van den kop ligt en eigenlijk een groote dwarse opening is, gewapend met een zeer groot aantal verschillende gevormde tanden. (Zie ook onder VISSCHEN). De haaien kiezen hierin, daar minder tot voedsel, doch zijn niet sniakelijk; het haaien vleesch wordt gedroogd en gecroakt door Chincezen gegeten, terwijl de in de zon gedroogde vinnen voor hen eene lekkernij zijn, die voornamelijk in soep wordt gebruikt. De uitwendige rafelke haaienvinnen, die in den handel voorkomen, heeten h i t c h i. Van de huid wordt het zoogenaamde sagrijnleder (chagrin of chagrain) bereid, dat door de ruwheden op liet vol klaartoe veel beter geschikt is, dan de kunstmatig tot dat doel verwerkte rughuiden van paarden en ezels; ver volgens wordt de huid gebruikt tot het polijsten van hout en het afwrijven en vijlen van allerlei voorwerpen. De groote soorten leveren een aanzienlijk hoeveelheid Iraan op, die gekookt in den handel komt en tegen goede prijzen verkocht wordt. De haaien zijn hoofdzakelijk in viswaten, doch zwemmen ook dikwijls de j i vieren op, zelfs diep land waarts in. h'raai gevlekt of gesl. Kept zijn de *H o n < 1 s h a a i c n (Sct/lloidei)*, waarvan een aantal soorten voorkomen in den Indischen Archipel, die door de inlanders met verscheidene namen omderscheidt worden, zooals: Tjoeljoet (4k(Mnbang, Tjoetjoet pisang, Tjoetjoet tekek, Tjoeljoel, inaljan ; , waar)nc<lc soorten uit de geslacht *Scylium, Chilo^cyllium* en *Sel^o^to*) na warden

Pot de 1 (o o f 1) a a i e n, n i z c n h a a i c ^ n of mencheivreters [*Carcharias*] behoort de gevaarlijkste soorten; zij zijn te herkennen aan een elwarso ink< * r \ ing o j) de rugzijde, aan den wortel der staartvin en aan het van een toogvlies.

Rugvin heeft geen steek en een spuitgat (iitbrekt).

I) < • 1 1 a i t i c r h a a i e n of J l a m c r v i s s c h c n (*Zij (ja (na of Sphyrna) MAL. Tjoetjoet mar?cl en*

joid roninging, (ni (lerscl) ei (lcii zich van *Carcharites* (ni plat (ei) kop, die twee zijdelingse lob- IH-FI , aan het einde waarvan de oogen zijn geplaatst. *Rhinodon typicus* is enkelc nialcn in den Indischen Archipel aangetroffen, J) cze soort, die (n lengte van 16 M. kan Eero ikon, behoort tot

Ji

de grootste der thans levende visschen. Het gebit bestaat uit kleine tandjes en de soort is dan ook voor den mensch on^evaarlijk. Hij voedt zich met kleine vischjes. #? /' . /

HAAN (MATTHEUS DE). Geb. te Dordrecht in 1663, zoon van A. de Haan en J. Van Wijngaarden, vertrok reeds den 26sten Oct. 1671 als assistent naar Indie, waar zijn vader tot onderkoopman benoemd was, doorliep de lagere rangen te Suratte (prov. assistent 1676, assistent 1681, boekhouder 1683, onderkoopman 1685, koopman 1695), werd 1696 tweede opperkoopman van liet kasteel te Batavia, 1698 eerste opperkoopman aldaar, 1700 secr. van de Hooge Reg., 1702 vice pres, van den Raad v. just. . 1704 Raad-extra-ordinair en 1705 pres, van het Coll. van Sclieponcn, 1710 Raad ordin., 1722 Directeur-Gen. en 16 Oct. 1724 Gouv.-Gen. Hij trad 8 Juli 1725 als zoodanig op ; na een onbelangrijke regeering overleed hij 1 J uni 1729.

HAAN (PIETER *DE). Geb. 18 Juli 1757 te Amsterdam, zoon van P. de Haan en E. Feitema. Na voor den handel opgeleid te zijn, liield hij in zijne geboorteplaats een bankierskantoor, doch werd in 1806 benoemd tot chef der divisie voor de algemeene handelszaken aan het Min. van Marine en Kolonien; na de ophelving dier betrekking vestigde hij zich in Maart 1809 te Leiden, waar hij tot 1823 eene lakenfabriek beherde en daarna in stilte leefde tot zijn overlijden op 5 Jan. 1833. Verscheidene belangrijke werken over Indie werden door hem deels geschreven, deels vertaald. Behalve stukken in de Hennes en Weegschaal gaf hij uit: Gedachten over den Chinabandcl en den theclhandel, en Ernstige beschouwing van de mogelijke gevolgen der Ned. Handelsmij., bcide 1824; Het handelsstelsel van Java, 1825; Crawford, De Indische archipel, 1823—1825, 3 din. (vertaling met belangrijke voorrede en aantekeningen); Railles, Over de invocring van een verbeterd stelsel van administratie enz. (vertal. 1828); Schotsen aangaande de landcl. administratie van Java 1829; Ko Ion. bezit en handel in verband gebragt met de afscheiding van België, 1831. De Haar bleef tot zijn dood toe een voorstander van het, oude koloniale handelsstelsel van uitsluiting der vreemde kooplieden; vandaar dat de meeste zijpqr geschriften verschenen in den tijd, dat het bokende verdrag van 1824 met Etigeland gesloten werd. Van hem is ook de bewcriug, door velen nageschreven, dat de slechte toestand van den Nederlandschen handel op Indic in de eerste jaren van koning Willem I in hoofdzaak, behalve dan aan de vreemde concurrentie, was toe te schrijven aan de inrichting van het Indische nuustelsel. Bij een en ander zal zijn verleden als bankier en als dienaar der Fransche politiek van invloed go wees t zijn.

HAARLEM-EILANDEN. Groep van eilandjes in het zuicloosten van de Gcelvinkbaai dicht onder de

kust van Noord Nieuw-Guinea. Zij bestaat uit doeilanden: Mamboer, Siham, Noemin, Heiro, Koe-noer - op enkele kleinere; het eerstgenoemde is het grootste. Zij zijn onbewoond en worden bezocht door Papoea's van Moor. Jaer en Makim voor de pchilpadvangst.

Ten westen er van, dock er niet too bohoorende, liggen de eilandjes : Vader Smit en Alkmaar.

HAARSTERREN. De haai'sterren (*Comatulidae*) behooren tot de zeelieden of *Crivoided* (zie STEKEL-HUIDIGEN) en hebben in volwassen toestand een gesteed stervonnig lichaam, bestaande uit een bekervormigen romp inct 10 lange, zijdelings ge- plaatste ar men, die aan weerszijden zijtakjes dragen. Jonge dieren hebboj een geleden, Jangen en buigza- men steel, waarmede zij aan *Polhpen-* of *Bryzoen-* stokken of aan wieren vastgchcht zijn; later schei- den zij zich van dozen steel af en leven geheel vrij.

HAAS. Zie HAZEN.

HABIB. Zie SAJJID.

HABINSARAN. [In het Toba-Bataksch „plaats van opkomst (der zon)“]. Naam van een hoogvlakte der Bataklanden in de residentie Tapanoeli. De ojuvrvallitt? is ± 2000 K.M¹ of ¹ ic van Nederland. De grenzen zijn echter nergens nauwkeurig bepaald ; men volstaat in de praktijk met de opgave der hoeta's (kampongs), welke tot Habinsaran be- hooren en die, welke daarbuiten zijn gelegen. De grenzen dezer hoeta's zijn plaatselijk voldoende be- kend, zoodat geen nauwkeurige grensregcling nood- zakelijk was, behalve met de aangrenzende zelfbe- sturende landschappen Asaharug Koaloe.

Habinsaran is de oosteTyKe voortzetting van de Toba- hoogMakte, waarvan het door een N.-Z. loopend gebergte wordt gescheiden, terwijl andere gebergten het in 3 afzonderlijke gemiddeld 1000 M. boven zee gelegen hoogvlakten verdeelen. Noord- en Midden-Habinsaran worden gescheiden door een keten, die in de Tamborbona (21¹⁵ M.) en Soeroengan (2155 M.) zijn grootst verheffingen heeft; *de keten*, die midden- en zuid Habinsaran scheidt, verheft zich in de Si Haboc-Haboe tot 2265 M. in den suikerbrood vonnigon Pinggol ni Bodil tot 2090 M. De naam „hoogvlakten“, verdienen deze deelen alleen, wanneer ze van de gebergten af wor- den gezien ; in werkelijkheid zijn ze bedekt met talrijke heuvels en lage ruggen en worden zij door- sneden door smalle, vaak zeer diepe ravijnen. De laatste ontstonden door uitschuring van de rivieren in den bodem, welke meest uit kalk- en zand steen bestaat. Voor het verkeer vormen de spleten, „rots- kokers“ genoemd, een groote hinderenis, doch zij geven een zekeren waarborg tegen bandjirs, want er zijn rotskokers, die bij een breedte van JO M. een diepte vertoonen van 40 M. Uit Habinsaran komen de Koea 鯉 en de Bi la, die naar de Btraat van Malaka strooiven evenals de Asahan aan de noordgrens, die eebter uit het Tobamcar gevoed wordt.

Door de hooge Jigging valt er zeer veel rgeei ; .. van eigenlijke moessons kan niet worden gesproken, maar toch valt de meeste regen van Augustus tot Februari; werkelijk droge maanden komen niet voor. De gemiddelde dagtemperatuur bedraagt 22° C.. Buitengewoon onaangenaam zijn de hevige Z.W. en Z.O. winden, waardoor de bevolking veel last heeft van keel- en longaandoeningen.

De geheele bevolking bedraagt niet meer dan 16.000 zielen, zoodat de dichtheid zeer gering is (± ¹ io van die in Dj-ente). Naar de taal worden ze gerekend tot de Toba-Bataks, maar de bewoners

van het zuiden onderscheiden zich uiterlijk van do overigen, waarschijnlijk een gevolg van den Ma- leischen invloed uit Padang l¹awas, welke zich ook openbaart in den godsdienst.

Het overgrote deel der bevolking is nog heid- ensch. Bctrekkelijk talrijk (± 1000) zijn hier do aanhangers der Permalims (zie aldaar). Sinds 1903

wordt door zendelingen van uit de post Loemban Pinassa het Christendom in Habinsaran verbroid. Waren cr in 1909 nog slechts 340 Christen on, in 1913 was hun aantal gestegen tot ruim 1300, ter- wijl de vole schooljes, die ook door heidenscho kinderen worden bezocht, doze getallen steeds doen stijgen. Ondanks bestuurs-ambtenaren en zendelingen, zijn ook do Bataks van Habinsaran zeer onzijdelijk, een gevolg van hun godsdienstige voorstellingen, zoowel a ls van het koude klimaat en het gebrek aan water ; de kleeding b.v. wordt zelden of nooit gewasschen, de woningen weme- len van ongedierten. Physiiek komen er vooral onder de bergbewonerstoch sterk ontwikkelde indivi- duen voor, met een buitengewoon uithoudings- verniogen in loo pen en klimmen; vrouwen met zware vrachten passeeren zone!er merkbar inspan- ning de diepsto ravijnen.

Het hoofdmiddel van bestaan der bevolking is de rijstbouw, welJce meest nog op ladangs geschiedt, inaar toch een roode rijstsoort oplevert van goede kwaliteit. Bij Garoga zijn meerdere sawabs aange- legd. De bevolking is in staat in haar eigen behooft- en te voorzien. Uitvoer kan plaats hebben van de veel aangeplante koffie en van benzoe, die ook aangeplant wordt, maar nog als boschproduct wo l'd t ingezameld, evenals de getah. Het schijnt dat Habinsaran niet ongeschikt is voor de Euro- peesche cultures; do aandacht van de planters is reeds op dit land gevallen. Vooral noodig zal dan zijn de aanleg van meerdere en betere wegen. Van Parsoboerah lcidt nog geen weg naar het dichtbij gelegen Asahan ter Oostkust; w(d is over Garoga de groote weg te brciken naar Si- bolga ter Westkust. Thans geschiedt het vervoer hoofdzakelijk nog door draagkoclies. J)c onslui- ting van Habinsaran zal zeker opk(le veetcclt ten goede komen, daar deze in staat is een groote hoc- veelhcid karbouwen van uitstekij)(lc kwaliteit uit te voeren.

Habinsaran word in 1908 ingelijfd. 'Voor een dcel behoort het thans tot do onderafd. To ba , voor een ander dcel tot de onderafd. Silindcng.

Literatuur : Aan teeken ingen betreffende II a bin- sاران (ontieend aan de militaire jivjnoric van kapi- toin L. Weber) in d(- Med ed eel in een van het Bureau voor de Bcsturszakcn der Biiif(Cnbczittingeu, be work t door het cyclo pad isch IJI; M. Jouslni, Batakspiegd.

HADANGAN. Zie KAKBOUW.

HADAT. Zie A)AT.

瑛 HADHRAMAUT. zie HADH RAMI ETEN.

HADHRAMIETEN. 1. JUN GEBoojcn : bAM). De Arabieren in Ned zijn bijna zonder uitozi- dering afkomstig uit Hadhramaut — de juite uit- spraak is Hadi)ran(dt¹) — het deel der zuidkust van Arabic tusschen Jemen en Oman jnet <le haven Jlaatsen MekalJa en Sjh. De gagevens betref- fende dit weinig toegankelijke land zijn niet over-

) Zoo toch wordt het land door de incer be- schaafden en vele andere inwoners genoemd ; daarnaast komt ook de uitspraak Hadhrainoot voor.

vloedig 1. De heerschende klasse vorinen er de zgn. </(4fcizr<cs(),otterlik : dctotedenen, stam<,<7^6EZ</?>, behoo- renden). Dze cdcen huizen in versterkte woningen in de nabijheid der steden, die vrijwel wacfloos aan hunne tyrannic zijn overgeleverd. Slaven staan hun als gewapende macht bij hunne onderlinge vcceten, rooverijen en afpersingen ten dienste. Daarnaast vormen de *sajjid*'s (afstammelingen van den Pro- fect), die hier zeer geeeid worden, en anderen, die den titel *sjech* vocren (zoowel wetgeleerden als af- stammelingen van sommige personen, die om gods- dienstige rccelen in hoog aanzien stonden) eene soort van godsdienstigen ad el. De grootte massa der bevolking, alle overigen dus, die noch tot de *cabilv*s noch tot den godsdienstigen ad el behooren, vormen de lagere klasse der zgn. *inasakin*; d. i. eigenlijk „armen“. Daartoe behooren echter niet slechts bedelaars en behoeftigen, niaai' ook de kooplieden en hand- werkslieden, de burgers der steden zoowel als do landbouwers en veldarbeiders; weinig betekenis hebben in Hadhramot de in de bergen levende Beda- wien, die hoofdzakelijk van veeteelt leven, met hunne kameden koopwaren van de kust naar het binnenland vervoeren, ook wel gronden in de val- leien bebouwen, voor zoover die van tijd tot tijd door regens toever van water krijgen en die (voor- al in tijd van hongersnood) youx- iunne naburen meestal niet ongevaarlijk zijh^—. Van een geregeld bestuur is in Hadhramot nog geen sprake. Eindeloo- ze bloedveeten der onderling steeds verdeeld (/<t- *bili*'s verstoren telkens de orde. Het gezag van den „Sultan“ — ook Doleh genocmd (niet het geslacht Bin Abdallah) — beperkt zich tot het gebied van cnigge onnuurde stedcu, zooals Sewoen, To rim en Teris, terwijl een ad er nachtig hoofd, el-Ge'eti, met zijne soldeniers van den st am Jafi', lieerschappij voert in cnigge and ere steden, waaronder Mckalla, Shi hr en Sjjbam. Deze hoofden misbruiken hun gezag ten oigen voordeele en houden met het algemeen belang geen rekening. De zeden verschillen in Hadh- lamot in vein opzichten niet van die der oudheden- schc Arabieren, hetgeen niet uitsluit, dat daarnaast (evens het bekrompenste ^lohainniedaansche fana- tikine heerscht.

2. JCS KOMST EX VESTING IN DEN AKCHTPEL. Hcc<Is van ouds waren vein inwoners van dit dorre, armoedige land genoodzaakt, hun Icvnsondrhoud

* De ouclere weiken van Niebuhr, Wellsted, l'rsnel en von Wredc zijn vermeld in Prof. L. V. C. van (Icu Berg's Lc Hadhramot et les colonies /XrabeH duns l'Archipel Iulicn, Batavia J886. Zie v<- rclcr: 81. J. de Jooje, Hatlramuut (Rev. Colon. Intern., 1886, I, 101 vv., 338); L. Hirsch, Roisen in Siularabien, Alahraland und Had ram fit, Leiden 1907; Th. Bent, and Mrs. Uent, Southern Arabia, London 1900 : C. Landberg, Arabica III, V; W. Hein. Ein Beit rag zur Statistik Sudarabieis (Mitt, (k-ogr. QeseilfiCh. Wien Bd. 46 biz. 216— 264). Xauwkeurige nicdcdeelingcn btreflende do zeden des lands bevatten Prof. C. Snouck Iln-ur- gijnc'H bijdragcn; (!!)nkele zegswijzen en een raail- sel d- f- f- Huli)raniiet(m (Ecestd. N. J. de Gocjo, 189LJPJ/I nterdit seculior (rifgeh) en Hadhramot (Rev. Afric., 1905, p. 92— 99); Zur Jlichtkunst der lia 'At wuh m Jlatlhamol (Fcstsch. Th. Noldcke, S. 97 - IOV j/Sa'd cs Suwcn, ein seltsamer Wali in Hi«lhun*/(ZeitSchr. f. Assyriol. XXVI (1912) 221— 239) yvgl. ook diens rede by do aanv. v. h. hoogl- amDt, Litz. 19 v. en Nederland en de Islam, biz. 21, 74 v./

buiten hun vaderland lc gaan zoeken, hetzij in do kustlanden in den omtrek, hetzij in do havens aan do J-coodc Zee of in Hindostan. Later, sedert de 17e eeuw, kwamen zij hun gehik ook in den Indischen Archipel in steeds toenemenden getale b eproeven, en juist daar vonden de meesten eeno bijzondere gunsti- gc gelcegnheid, om zonder special© kennis of be- kwaamheden spoedig fortuin te niakcn. Aanvankelijk richtten zij zich vooral naar die streken in de Buitcn- bezittingen, waar geen krachtige Inlandsche dy- nastien hun inoelikheden in den weg legden. Som- migen slaagden er in grooten invloed in hunne nieu- we omgeving te vcrkrijgen. Vooral de *sajjid*'s stonden bij de Inlandscho bevolking in hoog aanzien. Kenschetsend voor de grootc rol, die dezen in Indie soms konden spelen, is o. a. de loopbaan van den be- kenden Habib (= sajjid) Abdoerrahman (zie aldaar) in Atjeh, voor en omstreeks den aanvang van den Atjeh-oorlog (zie C. Snouck Hurgronje, De Atjeh'shers I, 1G2 vv.). Ecnige gclukzoekers van voornamc geboorte wisten zelfs de heerschappij geheel aan zich te trek- ken en eigen rijkjes te stichten. Aldus ontstonden bijv. de Arabische soeltanen Poentianak op Borneo en Siak op Soematra. Later, sinds ongcx eer anti erhalve eeuw, begonnen vele Hadhramieten zich ook als handelaars in Palembang en verschillende havens langs »lftxaXiooordust te vestigen. Op Java wonen zij in het algemeen, onder leiding van een eigen wijkhoofd, in afzonderlijke buurten, welke nog den ouden naam Pekodjan — d. w. z. wijk der Kod- ja's (eene klasse van Indische kooplui, zoo genoemd naar het Perzische *chodjah*, d. i.: koopman) — hebben behouden, hoewel deze naam thans niet meer past, nu de meeste bowoners uit Hadhramot en niet nicer, zooals vroeger, hoofdzakelijk uit Voor-Indic afkomstig zijn. Vrijheid van beweging wordt den Arabieren, in het belang der Inlandscho bevolking slechts in beperkte mate toegestaan ; het verblijf in de binnenlanden was hun, met het oog daarop, zelfs geheel ontzegd. Dit gaf evenals het verplichto samenwonen in afzonderlijke buurten veen Ara- bieren aanstoot; herhaaldelijk gaven zij aan hunne klachten claarvoor, zelfs in buitenlandsche Moham- mcd'aansche bladen, rechtbaarheid ; zie C. Snouck Hurgronje, Nederland en de Islam, biz. 74 v. Eerst in den laatsten tijd hebben nieuwe bevolkingen hun het rcizen en vertoeven buiten hiy»nc woonplaats — eenigszins gemakkclijker gemaakt/ — Het aantal, „q J. 以' der in Ned.-Indie gevestigde Arabieren, dat op ultimo December 1892 volgens het Kolon. Versl. van 1894 meer dan 23.000 bedroeg (nl. 15.590 op Java en 7.553 op de Buitenbezittingen), was, blijkens het Kolon. Versl. van 1907, in het jaar 1905 reeds gestegen tot ruim 29.500 (waarvan 19.148 op Java en 10.440 op de Buitenbezittingen, vooral op Sunia- tra en Borneo). De grootste nederzettingen waren in dat jaar die fe^joerabaja (2482 personen), te Palcm- bang (2420) en tc Batavia (2054); andere belangrijke Arabische kolonien, van omstreeks 1000 tot 1200 personen, bevondcn zich op Java en Madocra te Grin- see, Chcribon, l'ekalongan, Tegal, on Soenicncp., kleinere te Bangil (8-1-i), Semarang (698), Btjiidowo- so (679) en T'aijioewangi (5-3y. Op de Buitenbezit- tingen waren o.a. gevestigd: in het gewest Palembang 2953, in de Z.-O. Afcdcl. van Borneo 1799, in de W.-Afd. 1342, in Anibon 875, in Menado 819 en in Bali en Lombok 704.

3. HUN LEEFWIJZE MIDDELEX VAN BESTAAN. De leefwijze on taal in de Arabische gezinnen in Ned.- Indie komcn in het algemeen vrijwel overeen met die (for Inlandsche bevolking van gelijken stand en

positie. Vrouwen mogen in Hadhramot volgens de zeden des lands niet naar den vreemde verhuizen. Ara : bieren, die in den Archipel een gezin willen vestigen, zijn dus wel genoodzaakt, eene vrouw onder de Inlandsche bevolking, of althans onder de in Ned-Indie geboren en opgevoede dochters hunner landge-nooten te zoeken. Meergegocden plegen hunne zoons ter voltooiing der opvoeding, wel voor eenige jaren naar Hadhramot te zenden, hetgeen bijdraagt tot in-standhouding der kemiş van taal en zeden van dat land onder de reeds lang in den Archipel gevestigde families. Ook na Immne vestiging in Indie behouden de lueeste sajjid's hunnen adeltrots : hunne dochters willen, zij gewoonlijk slechts aan personen, die zel-ven ah sajjid's huns gelijken zijn, ten huwelyk ge-ven i). Onder de lagere klassen der bevolking genie-ten de Arabieren, als landgenooten van den Prefect, meestal zeker ontzag; men is geneigd, hen als mecr-deren te beschouwen en geeft hun den titel *seh* (=sjech : heer). De kleederdracht verschilt bij de vrouwen na-genoeg niet van die der Inlandsche be-volting; de mannen dragen als onderkleeding een *foetah* (rok) of *sir teal* (broek), waarover een *kamis* (lang hemd, dat tot de enkels rickt) en als boven- kleeding een *soedairijjah* (buis) of een *djoebbah* (lan-ge, niet toegenoopte jas), soms ineten *badan* (vest) er onder. Aan de voeten dragen zy sandalen (*na'al*) en op het steeds geschoren hoofd: de *'imdnah* (tul-band), bestaande uit een doek, gewikkeld om een rond, stijf mutsje (*de koejjijjah*). Thuis beperkt men zich tot de *joetah* met eene *soedairijjah* en tot een linen *koejjijjah* op het hoofd: ² *hmaniah* en *djoebbah* draagt men aldaar slechts bij plechtige gelegenheden. — Hoofdmiddel van bestaan der meeste Ara-bieren in Ned-Indie is handel, in verschillende vor-nien gedreven. Evenals hunne gehate concurren-ten, de Chineezen, vormen zij een schakel tusschen den Europeeschen groothandel en den Inlander. Verschillende waren trachten zij met groote winsten onder de bevolking te colportieren, waaraan echter gewoonlijk ook veel risico voor lien verbonden is. De goederen toch leveren zij grootendeels aan weinig so-lide koopers op afbaling met lange termijnen. Faillissementen zijn dan ook niet zeldzaam onder Arabieren : in zulke gevallen moet hun iisolvante boedel worden beredderd door de Wees- en Boedel-kamer. Vele Arabieren zijn rechtstreeks of onder gefiitigeerde vormen geldschietters; verkoop van goed met recht van wederkoop en afbetaHngscontrac-ten zijn daarbij het incesit in gebruik, zoo mogelijk nog versterkt door pand, borgtocht of hoofdelijk-heid van verschillende debiteuren. Als gevolg dezer transacties zien de Inlandsche geldnemers gewoonlijk hunne buizen, akkers of andere verbonden be-zittingen na verloop van eenigen tijd in handen der Arabische geldschietters of hunne handlangers o ver-gaan. Ook de kustvaart met zilschepen was vroe-ger voor een groot deel in handen van Arabieren; deze heeft echter thans hare betekenis voor lien verloren. Landbouw, ambachten en beroepen, waar-toe zekere opleiding onmisbaar i>>, worden slechts bij uitzondering door hen uitgeoefend. Onder de tot aanzien en welstand gekomen Arabieren zijn ook eenige groothanddaar.s en zgn. laiidheeren, welke laatisten uitgestrekte particuliere landerijen bezitten.

4. HUN INVLOED OP DEN ISLAM IN NEO-INDIE. Het in hun vaderland heerschende fanatisme weten de

Zi(*C. Siouck Hurgronje, SaJJid Oethuan s Gids voofile'priesterrailch besproken (Het recht' in Ned.-Indie LXIII (1895), 737 vv.).

Hadhramieten, eenmaal in den Arcliipel gevestigd, in het algemeen wel te matigen. Toch hebben som-migen — men denke o.a. aan den reeds genoemden Habib Abdoerrahman in Atjeh —van grooten her-vormingsijver in hunne omgeving getiitigd. Vooral hadden do wetgeleerden in de Arabische kolonien, zoowel door hun onderwijs op hunne Icerlingen, als door hunne in ruimen kring verspreid geschriftten, een gestadigen en niet te onderschatten invloed op den Islam der Inlanders. De richting, door deze wet-geleerden vooigestaan, is die der strong Mohamme-daansclie rechtzinnigheid, zooals deze ook in Hadh-ramot heerscht. Krachtig ij verden zij tegen ver-schillende Inlandsche gebruiken en opvattingen, gedeeltelijk van animistischen, gedeeltelijk ook van V66r-Indischen oorsprong, welke zij als strijdig met eene juiste opvatting van den Islam brandmerkten. In zaken betreffende de Mohammedaansche wet worden deze wetgeleerden door hunne Inlandsche vakgenooten dikwijls gearpeld en verscheidene fatwa's (deskundige adviezen) danken daaraan hun ontstaan. Onder de Hadhramitische wetgeleerden, die grooten naam in Ned-Indie verwierven, ver-dienen vermelding: Salim bin Abdallah bin Samir (gest. in 1854) te Batavia, de schrijf ver p.a. van het in Indie welbckende werkje Safinat al-nacljah (het schip der behoudenis); en vooral: SaJJid Oethman, (zie aldaar). Onder invloed der Hadhramitische les-raars kregen eenige in hun vaderland veel be-Studeer-de kitab's ook in Indie groote vermaardheid. Daar-toe behooren vooral de Moechtasar (handlciding) van Bafadhl *) met den commentaar, getiteld *al-Minhadjj (tl-lcaicim* van I bn Hadjar en de glossen daarop van Soelaiman al-Kcirdi (in Indie bekend als Kitab Sleman). Zieook : VREEMDE OOSTER-LINGEN.

HADININGRAT (PANGERAN ARIO) word ge-boren in 1849. Zijn vader was Pangeran Ario TjoiKronegoro, Regent van Demak op zijn grootvader was de bekende Baden Adipati Ario Tjondro Ngoro, Regent van Koedoes, die o.a. onder den schuilnaam Poerwo Lclon. eonc beschrijving uitgaaf van een door hem gomaakto rois over Java. Zoowel de vader als de grootvader van Hadiningrat onderschoidden zich door hunne verlichte denk-beelden en streedfen, zoo voor zich als voor hunne kincleren, naar een hoog pci- van ontwik-eliug. Zoo word Hadiningrat in zijn jeugd dan ook onder do hoede gesteld van een Noderlandschn Gouver-neur, do heer C. E. van Kcsteren (later rdacteur van de Indischo Gids), die gedurende twee jaar aan de vicr kinderen van den Deniakschon Pan go ran onderwijs gaf. Daarna bewaardc Hadiningrat zich voer zijno toekorustigo tuak bij))ct inlandscly postuur en werd, na ecruet als schrijver werkzaam geweest te zijn, in 1871 benoemd tot djaksa bij den Landraad te Lamongau en in 1872 tot hoofd-djaksa bij den Landraad te Pekalongan. Id deze functie trokken zijne bekwaamheden reeds zoodanig de aandacht, dat liij in 1875 werd toegevoegd aan het lid van den Baad van Ned. Indie Mr. T. H. Der Kinderen, toon deze belust werd "ict cone /ending tot regclug van het rechtswczen o)jSumatra. Na afloop van deze zending werd itadi- ningrat wederom geplaatst als hoofdjdaksa bij den Landraad te Pekalongan en bleef aldaar werk-zaam, totdat hij in J 881 zijn vader o)jvolgdo uM

*) Zie L. V. C. van den Berg, t. a. p., biz. 87 vgl. C. H. Becker, Materialien zur Keimtnis dc.s Islam in Deutchs-Ostafrrka (Der Islam II), S. 20.

Regent van Dcmak. In deze betrekking, die hij bekleed heeft tot aan zijn dood in 1915, heeft hij onafgebroken het voorbeeld gogovan van plichtsbetrachting en toewijding aan de belangen van zijn regentschap. Bij de rampen, die dozo in monig opzicht miscleelde streek meermalen troffen, gaf hij blijken van geestkracht volharding en practischen zin. In don omgang onderscheidde hij zich door zijne hoffelijkke vormen, zijne breede omvatting en het gemak, waarmede hij zich, vooral schriftelijk, in de Nederlandsche taal uitdrukte (Hij spaanle geenmooite om maatregelen te berampn om do noodlijdende bevolking te hulp te komen en nam het initiatief voor verschillende maatregelen ter verbetering van den economischen toestand. Zijn regentschap was een der eersten, waar op groote schaal word overgegaan tot de oprichting van deca-loemboengs. (Zie VOLKSCREDIETWEZEN). Op zijn voorstel werden van Regeeringswege voorschotten verstrekt voor den aankoop van buffels, voor het aanleggen van klappertuinen en cassave-aanplantingen, voor betere sawahbewerking enz., maatregelen die beech ouwd kunnen worden als voorlooper van een georganiseerd landbouwcrediet. Ook was hij onafgebroken werkzaam bij de bestrijding der cholera en koorts-epidemien, die zijn regentschap chronisch teisterden). Van zijne geschriften verdient voora] vormelding de „Nota over den achteruitgang van het prestige der inlandsche hoofden" opgenomen in Deel XVII (1899) van het Tijdschrift voor het Binnenl. Bestuur.

Literatuur: Ind. Mercur 1915 biz. 253 (ontleend aan de N. R. Ct) : Pangeran Ario Hadiningrat, een Javaansch pionier, door C. J. Hasselman: de Gids 1915, III, 249. — Ver. Amb. B.B. Berichten en Meded. 1915/16, bl. 392.

HADITH. Zie ISLAM II a.

HADI, HADDJ. Zie BFDEVAART NAAR

MEKKA.

HADJAT. Zie KAN DOE J : I.

HADJI. Zie MEKKAGANGERS.

HADJI (PAKOE). Soencl. naam (MAL. adj.) voor *Cycas circinalis*.

HAEMATOTOXYLON CAMPECHIANUM L., fam. Jxguminosae-Caesalpiniae. Heester of klcino boom, vnak gedoomd, uit trop. Ajnerika afkomstig en op Java liier en daar gekweekt. Bloeit met lange t I'OBsen van gele, wclrickende bloemen. Het geraspte hout (Cajn)»eche-hout) komt in den handel, bevat een prachtig<2 roode kleurstof en wo nit als verfstof gebruikt.

HAGA (ANTONIE). (; eb. 11 I-ebr. 1834 te Sneek, uit het huwelijk van JJauke Haga en Hillgonda Veen, ontving zijne opleiding aan do Kon. Mil. Academie en wen! in 1854 tot 2e. luit. (Icr art. bij het Ind. leger benoemd. Hij doorliep hierbij a He ran gen, uajn in i 859 decl aan do Jlonische expeditie, werd in 1885 als Kolonel tijdelijk benoemd tot civiel en militair bevelhebber in de Westerdud. van Borneo, onderscheidde zich toon dor de rust in Mfndor, welke door eon opstand dor Chincenzen was verstoord geworden, te herstellen en word in 1887 l/Uit.-CJeneraal en Iegerkommiandant, welke betrekking hij vervulde tot Juli 1889, toen hij op zijn verzoek <len dienst verliet. Hij overleed te s Gravenhago 14 Sept, J 902.

./ Van zijne hand verschenen: ^Mardijkers van Timjnor" slag bij Pencfocy en vend rig Lip", naschrift op de „Manlijkers van Timor", beide stukken opgenoijen in deel XXVII (1882) van het Tijdschr. Bat. (Jen.; „Art. 190 Crimieneel Wetboek voor

het krijgsvolk to landc. Wat hecft men to verstaan onder de woorden: andere goederen to do artillerio behorend by' Tijdschr. Rechtv. N. I., cleel XXXVII/ 2de ged.; 4^Jedclandsch Nicuw-Guinea en de Papeschc oilandcn; Historische bydragen van 1500 —1885, in twee deelen met een kaart, in 1884 uitgegevu door het Bat. Gen. v. K. on W.; „Het rapport van H. Zwaardecroon cn. C. Chastelcyn. betreffende cle reis naar Nicuw-Guinea, in 1705 ondernomen door Jabop Wcyland". Tydschr. Bat. Gen.—XXX (1885j)/„Naar aanleiding van De Clercq'so kanHeekeningen op Haga's Nederlandsch Nicuw- / Guinea en Papesche eilandZeil * * ; in d. 887. Onder het pseudoniem van „Tento"-schreef-Iij in 1869 twee brochures, bij J. Heuvelink te Amhem uitgegeven, getiteld: „Java, het land van geluk** en „Java, hoe het te verdedigen tegen een Europeeschen v^and", en een opstel in het Ind. Mil. Tijdschr. van 1870 „eene wederiegging". Anoniexn schreef hij in decl XLI Verh. Bat. Gen. (1881): „Alphab. register op de 41 eerste deelen der Verh. Bat. Gen. v. K. en W. 1779—1881".

HAGEDISSEN, in ruimecren zin, Lacertilia ook wel Autosauvi. Onderorde der *Squamata* of geschubdo Reptielen. Behalve door de eigenschappen der orde, zijn hagedissen gekenmerkt door de aanwezigheid van don bovensten jukboog (behalve bij de *Gerkonidae*, zie GEKKO's) en van den schoudergordel zelf, indien de voorste ledematen ontbreken. De tong is plat en meestal heeft in meerdere of mindere mate verbecning der lederhuidschubben plaata. Door deze eigenschappen onderschicden zij zich van de verwante onderorde der *Slangen* (zie aldaar), welke buitendien een veel lossere verbinding bezitten tusschen de beenderen van kaak en verhemel te, zoowel onderling als met die van den eigenlijken schedel. In het bijzonder zijn bij de hagedissen de beide ondorkaakheften door een geandend naad vrij vast met elkaar verbonden, terwijl dit bij de slangen door een elastischen band geschiedt.

Van de 20 rechte families komen 9 in onze Oost voor, die op de volgende wijze gerangschikt kunnen worden. :

I. Tong glad of mot lange papillen en bedekt. A. kop aan bovenzijde met kleine schubben of gecgranuleenl.

a. lichaam plat en eveneens met kleine, vrij sclubben of gegranuleerd, tong kort.

1°. fam. *Gee Icon id ae* zie GEKKO's, TOKF : en TJITJAK).

10 geslachten met 49 soorten circumtropisch.

b. lichaam rolroncl, ledematen ontbreken, met dakpansgewijze geslachte laatste schubben, tong duidelijk ingesnedou.

2o. fam. *Pygopodidae* (zie aldaar) ccn geslacht met 2 soorten, Australie, Tasmanii* en N. Guinea.

c. lichaam zijdelings samengedrukt, met dakpansgewijze geplaatste schubben, tong kort.

3o. fam. A (*amidue* (zie aldaar) 16 geslachten met 71 soorten, palaeotropisch.

d. lichaam bedekt met kleinere en grootere wratten, tong duidelyk gespleten en uitsteekbaar.

torug; by ros. van 13 Nov. 1G14 word hij tot lid van den Raad v. N.-I. benoemd.

HAHAPAAAN (SOEND.). Zio FLEMINGIA.

HAIJAM. Zie HOORNVISSCHEN.

HAJOEP. Grootre rubbernomenclie (Hajoep Rubber Estates Ltd.) bij do Kam pong Haroaj in het Noorlen van het district Tabalong, ondrafd. Tandjoeng, afd. Oeloe Soengei, r's. Z.O. Afd. van Borneo gelegen. De aanplant bestaat voornamelijk uit hevea-brnsiliensis; productie 20 h 3P000 E. pond droge rubber per maand. 球#

HAK.HAKK. Bij gebreke van een goede inlandsche rechtstaat heeft in Mohammedaansche streken het inlandsch spraakgebruik ettelijke rechtsbenamingen ontleend aan het Arabisch der Mohammedaansche wet. Een dier woorden is de term „hak”, d. i. „recht (hetgeen toekomt aan iemand)”, in den dubbeljen zin, eenerzijds van een subjectief recht, anderzijds van een heffing (vgl. ons: invoerrecht, successierecht, enz.). De eerste beteekenis heeft het o. a. in het Minangkabausche hak oelajit (beschikkingsrecht); de tweede in het Atjebische hak sabi, hak katib enz., het Minangkabausche hak boenga kajoe, het Borneosche jak oetan of hak rantau. Voor Benkoelen vindt men hak (se-) pentjarian opgegeven als naam voor het gemeene huwelijksgoed; het zou dan synoniem wezen met Jarta.

HAKA. Zie VAARTUIGEN.

HAKIKAH. Zie AKIKAH.

HAKIM, d. i. de overheidspersoon volgens het Mo ham in, recht belast met het uithuwelijken van vrouwen, die bij het sluiten van haar huwelijks- contract niet kunnen beschikken over den bijstand van een /oogd (wall) uit hare manlijke bloedver- wanten. Op Java wordt deze functie (do z.g.n. *koecicisa kakim*, d. i. de bevoegdheid van den hakim) uitgeoefend door den *pengoeloe*, die daar- toe bij het sluiten van het huwelijkscontract als *wali hakim* voor de vrouw optreedt. Vgl. ISLAM

HAKIM KROEENG. Eigenlijk: het gebied van T. Hakim Kroeeng. Een tot de onderafdeeling Lho^h Sockon, afdeling Noordrust van Atjeh, behoorend landschap aan den rechter oever der Pase-rivier. Het wordt ook wel aangeduid als „Kroeeng Paso rchter in tx^ggenstelling met het zich hoofd- zakelijk langs do and ere zijde der rivier uitstrekken- de Gei dong of „Kroeeng Pase linker oever”. Er wonen o.jn. 878 geregistreerde mannen. In het Noonleu woixt t het land schap gekruistdoor de Atjch- trani, die cen halto heeft te Teupin-Poenti. Pe titel van het landschapshoofd doet vermoeden, dat de vroegere dragers een rechterlijk ajnbt bekleedden in een zich langs de rivier uitstrekking district van het rijk Ease. Toon in J uni J 899 do overate J B. Van Heutz op zijn excursie naar de staates ter Noord- en Oostskte de Keude Geuclong had bezet en van daaruit diverse toeliten) werdeu gemaakt, kwain weklriti ook T. Hakim Kroei ng zich inelden. Zijn houding en medewerking vindt men in den loop dor volgende juren herhaaldolijk geroemd. 9 Aug. 1907 volgdc dun ook zijn vermoording door dei)vi)aixl. Gedurende de ninderjarigheid van den rechthebbenden opvolger T. Radja Mahmoed is T. lituni met de waarneming van het bestuur belast. Zijn korle verklaringdel. 25 Eebr. 1911 is be- krachtigd bij (: ouv. besl. v. 2)Juli d.a.v.

HALABAN. Landstreek aan de Oostehjke holling van den Sago (Sum. Westk.) 665 M. bo ven zee, aan den weg van Pajo Koemboeh naar Boeo, 15

K.M. van corstgenoemd. Door het dal van H. loopt de Si Namar zuidwaarta naar de Oembilin. Een belangrijke plaats in den Padri-oorlog, daar Toean- koe di Tjoehak to«Hajaban cen der ijverigste ver- breiders was van hot gezuiverde geloof. Even be- noorden Halaban word tijdens dien oorlog het fort Raaff gebouwd; er is niets van overgebleven.

HALAL, d. i. in het Mohamm. recht: geoor- loofd.

HALFAPEN (*Prozimiae*). Een orcle derZoogdieren (zie aldaar), die eenczijds pun ten van overeenkomst vertoont met de a pen, waarom ze soms met deze onder den naam van *Primates* vereenigd wordt, aan den anderen kant echter nog vele nicer primitieve kenmerken bewaard heeft. Ze verbinden dus de apen met lagei C Zoogdieren, meer in het bijzonder met de Insectneters, en zijn te beschouwen als Insekten- eters, die zich aan het leven op boomen aangepast hebben. Met de beide genoemde Zoogdi&sorden ko- nien zo daarin overein, dat de geheele voetzool bij het loopen den bodem raakt en dat ze in het bezit zijn van 5 vingers en 5 teenen. Een toenadering tot de apen vertoonen ze door het bezit van gi ijphanden on -voeten met oponeerbareu duim en grooten teen (een aanpassing aan het leven in boomen), alsook daardoor dat eer deel van vingers en teenen platte nagels dmagt. Evenwel zijn altijd aan een of meer paren der vingers en teenen de klauwen bewaard ge- bleven: bij *Tarsi us* (zie SPOOKDIERTJE) ciragen de tweede en derde teen klauwen, bij *Ny cl icebus* (zie KOEKANG), evenala bij de meeste der niet in den Indischen Archipel voorkomende soorten, alieen de tweede teen.

De Halfapen zijn boombewoners van kleine of middelmatige groot te, die meestal een nachtelijke levenswijze voeren. Ondanks het leven op boomen hebben ze nooit een grijpstaart, zooals vole andere zoogdieren] van overeenkomstige levenswijze. Hun voedsel bestaat in hoofdzaak uit bladeren en vruch- ten, daarnaast gewoonlijk ook uit insekten, kleine gewerkte dieren en vogeleieren. Behalve Madagascar, waar de meerderheid der Halfapen thuis hoort, bewonen zij het tropische goedeelte van het vasteland van Afrika en verder het Oriantaalsche gebied: Voor- en Achter-Indie en den Archipel. Fossiele verwanten zijn ook in Europa en Noord Anicrika gevonden. Van de drie families der Half- apen is die der *Tar-siidae* (zie SPOOKDIERTJE) uitsluitend Indisch, de *Nycticebidae* hebben Afri- kaansche en Aziatische vertegenwoordigers, waar- van een ook in Nedcrlandsch-Indio voorkomt (zie KOEKANG), de derde familie (*Lemuridae*) bewoont Madagascar. Verg.: Forbes, A Hand-Book to the Primates, 1894, Vol. I; Elliott, A Review of the Primates. Monographs of the Amer. Mils. of Nat. Hist., n° 1, v. L I. 1913.

HALIMOEN. Aldus wordt naar den hoogsten top (1744 M.) door Verbeek (Geol. beschrijving van Java en Mad. I biz. 752) een uitgestrekt uitge- spoold vulkanisch gebergte gonoemd, dat zich in het westoljko uitoindo van de Prangor verheft. Geen der pun ten is meer werkzaam.

HALIPAN of LIPAN. Maleischo nauii voor zeer grooto D u i z o n d p o o t e n, *Scolopendra*-soorten, op Java ook K I a b a n g gonoemd. Op Amboina nocmen de Malcioi's een M i i l i o e n - p o o t (*Juhs*) O e l a r - l i j n t j i n, op Ternate -, r I J..... K o l o m i.

HALMAHERA. Eiland in do Moluksche zee, gelegen tuschen 2° 14' N.B. en 0° 56' 20" Z.B. on 127° 2V 10" en 128° 53' 15 " O.L. bohoorende

tot de residentie Ternate. De oppervlakte bedraagt ongeveer 17.995 K.M.² Het eiland bestaat uit vier grote schiereilanden, door de diepe baaien van Kaoe Bitjoli en Weda van elkander gescheiden, waarvan het noordelijke schiereiland alsmede Gane, het Zuidelijk deel van het Zuidelijk schiereiland en dat het sultanaat Ternate en al het overige tot het sultan a at Tidgr gereltd worden : de grens van het Noordelijk Temataansdi gebied met het Tidoreesche loopt even bezuiden den weg over de landengte van Dodinga. Bovendien vormt de kust tai van kleiito bochten (djiiko), waarin meestal de hoofdplaatsen der districten gelegen zijn. De genoemde schiereilanden worden elk in de rich ting van zijn lengteas door een met dichte wouden be- groeide bergketen doorsneden, wier zijttakken op veld plaatsen tot aan het strand reiken. Deze vier bergketens komen in het midden van het eiland samen in de vlakte van Gobeç, die door de kalkrug van Oba naar Ekor met enkele geisoleerde hoogten van ongeveer 300 M. doorsneden wordt. Deze kalkrug vormt de waterscheiding tusschen de Kaoe- en de W6da baai. De 300—400 M. hoogo bergketen door het noordelijk schiereiland draagt een duidelijke vulkanisch karakter : de Gamkonorah op de westkust en de Doekoma tala op de oostkust zijn de meest bekende vulkanen. Het gebergte van het oostelijk schiereiland, dat een moeielijk over te trekken echeiding vormt tusschen de Kaoe-baai en de bocht van Bitjoli, bereikt ten Z.O. van Ekor eene hoogte van 700—800 M. De Z.O. bergketen eindigt in den tafelberg van Goheba. Het zuidelijk schiereiland is on geveer 840 M. hoog. Hoewel het eiland enkele nieer of minder groote vlakten bezit, zooals die van Sahocen Djailolo, van Kaoe. en Tobelo, van Maba 'eii de hoogvlakte van Lolo- batta, ontbreken groote rivieren. De eenige met een uitgestrekt strooigebied, de J\$ja.o&-rivier, is alleen voor kleine prauwen bevaarbaar. Meertjes worden alleen op het noordelijk schiereiland gevonden n.l. een 3 tai op de westkust, in Galela en in Kaoe.

De westkust van het noordelijk schiereiland heette oudtijds Batoe Tjina en de noordoostkust vermoedelijk Moro.

De bevolking van Hahnahera is naar den gods- dienst te verdeelen in: Heidenen, Mohamedanen en Christenen. De bevolking woont grotendeels aan de kust, op enkele plaatsen ook in het binnen- land, maar nergens ver van de zee. In het algemeen gesproken, is het binnenland onbewoond. Het Noordelijk schiereiland is het best bevo J kt; verdeeld naar de verschillende (nauw met elkaar samen- hangende) talen, die zij spreken, vindt men daar de stammen: Galela, Loda, Tobelo (met een onder- deel: Boeng), Iboe, Tobaroe, Wajoli, Toegoetij, Tololokoe, Modole, Isam of Pagoe.

Het aantal zenduigsposten is thans (1917) zeven (1 op het eiland Moro tai). Het aantal Christelijke gemeenten bedroeg op ult^o Dec. J914: 89, het aan- tai Christenen: 8704; het aantal ingeschreven schoolkinderen 12303.

In het Temataansch gebied zijn 11 districten met name: Dodinga, SidangoU, Djailolo, Sahoc, Gain- konorah, Tolofoco, Loloda, Galela, Tobelo, Kaoe, op het noordelijk, en Gane op het zuidelijk schier- qiang : het Tidoreesch gebied is verdeeld in de districten Maba, Patani en Weda, terwijl de West- kvBt ten Noorden van kaap Dehe Podo (de grons met het Temataansche district Gane), nagonoeg onbewoond is; de eenige nederzettingen zijn: Oba

(eene onderneming waar koffie, cacao en muskaat worden verbouwd), Gita, Pajoo en Maidi.

De bewoners van Noord Halmahera, do bij de kust gelegen cilandjes en de geheele kust der Kaoe-baai spreken talen, die (met het Temataansch en Tidoreesch) tot eene in zich zelf nauw gesloten groep behooren, maar in het algemeen in het midden der Indonesische talen, met welke zij in het geheel niet verwant zijn. De sprekers dezer talen moetii daarom ook afzonderlijk worden beschouwd. Zij zijn over het algemeen lang en krach- tig van bouw en gestel: de mannen zijn slanker dan. de vrouwen. Beide kunnen dragen het lange ge- krulde haar in een wrong : bij de mannen gewoonlijk in een hoofdoek. Vele mannen hebben baarden. De Tobaroe's hebben een lichtere huidkleur, een breede neus, zware wenkbrauwen en cenigzins schuine oogen. De bevolking, die de Zuid- Halma- hera- s'che talen spreekt, vertoont nietden forschen lichaamsboxiw; zij neigt meer tot het Papoea-type, is levendig in af aerd en grotendeels kroesharig.

Omtrent den aard tier inboorlingen van Hahnahera wordt verschillend geoordeeld. De een noemt hen brutaal, lichtgeraakt, geldzuchtig, onbetrouw- baar enz., een ander vindt hen vrijmoedig, goed aardig, eerlijk, gastvry enz. De waarheid ligt ook hier in het midden: dit ras is niet beter of slechter dan elk ander. Voor zoverre zij niet in tuinhuisjes verspreid leven, wonen zij in dorpen, gevormd door twee rijen tegenover elkan- cler liggende, achteokige, op den vlakken grond staande woningen. Op het plein daartusschen etaat het tuuschkomst van den samaan aan de afgestorvenen geofferd wordt.

— Ije grootste Saloe of dorpspempel is die van kani» pong Barona op de noordwestkust, zijnde een open loods met twee lange ban ken aan de lange zijden. In de houten stijlen is de figuur van een slang uit- gesneden en de uiteinden van den nokbalk hebben den vorm van een krokodillenkop. Wat de huwe- lijken betreft, de man koopt zijne vrouw. De bruid- schat bedraagt van 30 tot 80 realen plus eenige wapens, zooals lan sen, kle wangs, hakniessen, Hchil- den of wel gongs, blokken wit of rood goed. Echt- scheiding konit weuiq voor en gschiedt door het breken van den vuurtang in tegewoordigheid van getuigen.

De districtshoofden wrden uit het volk geko- zen en dragen den tile Sen gad ji (Tid. Songadji i De kaniponghoofden voeren verschillende tit< Is, Elk district heeft zijn ci gen dialect.

De voornaamste voortbrengsden zijn: sago, kokosnoten, rijst, labak, dainar en goed<5 h(=ut- sooj'tcn.)<, parclbankn zijn uitge)ut. Handel wordt gedreven jnet Ternate. IJct vrcvour geschiedt tegenwoordig door schcj)en van de J'akctvaart My. De vischvangst geschiedt)net de lijji, verscilleido sool'ten netten, hot aldammen van riviertjes en een bed wchniigswol't<• 1. De hand wrkhi) ijverheifl bepaalt zich tot vlecht- en eenvoudiq timncrwrk. Van de dicrenwerchl mocleu voornaanclijk gncocind worden: enck< en vclckJeurige kakatoes en par- kieten, herten, zwijnen, slaugen, buideldieren en loophoenders (Megapodins); a pen ontbreken.

IJe gobruiksrechten den onbouvouden grond, de boschprodukten en <lc visch in de baai behooren aan de inheensche bevolking. Dezc rechten zijn onder alle gemeenten verdeeld, zoodat ieder bewo- ner daarin zijn aandeel heeft. Grondrcchten worden verkregen door eerste ontginning. Zij zijn erfe- lijk, zoolang de grond bebouwd wordt. Zoo is het ook

met damarboonien. Con cession arissen hebbon zich dus steeds ten aanzien van het produkt met do eigenaren te verstaan, want de boomien zyn onvervreemdbaar. Tegen een vijfde van de opbrengt worden dainar-, sago- en klappcrboomcn aan anderen in gebruik gegeven. Voor het vischrecht betalen vreemdelingen een klein deel van hun van gat aan het betrokken hoofd.

De dorpschoufden sproken recht in adatzaken, waarop een maximum boete van 5 realen staat. De real is eon denkbeeldige munt ter waarde van f 1.60. Adatzaken met een maximum boeto van 30 realen worden berecht door den Hakim, same] — gesteld uit het districtschoofd, onderdistrictshoofd on het betrokken dorpschoofd (in de laatste jaren is, zoo roogelijk, de afdeolingschef hiervan voorzitter). Van de opgelogde boeten krijgt de beledigde partij de helft : de rest verdeelen de inlandsche rechters onder elkander. In civiele zaken krijgt do Hakim 10 procent van de boete.

Thans zyn over geheel Halmahera alle belastingen in natura en persoonlijk<e dinsten ten bate van sultan en hoofden vervangen door een belasting in geld van alle weerbare manier), zonder onderscheid van godsdienst, van hoogstens 5 gulden per jaar. De helft daarvan, na aftrek van collecteloon, ontvangt de sultan ; de andere helft wordt in do landschapskas gestort.

Literalmir : Giov. Batt. Ramusio, Prime volume. ...della Navigationc. Venetia 1563; Luis do Guzman, Historia de las Misiones.... Alcalá 1601 (Rijksarchief); B. L. de Argensola, Conquista do las islas Malucas ^ladrich 1609; J. P. C. Cam bier, Rapport over Tidoreesch Halmahera. Bijdragen T. L. en V. 3c recks 1872; T. J. Wilier, De Halfoeren van Noord-Halmahera. 1858; H. van Dijken, Tozt naar het Iboe-gberge. Ber. Utrechtsche Zendingver. 20. Utrecht 1879; Idem Kiisten-und Jjergfahrten in Halmahera. Mitt, der geogr. Gesellschaft. 1884; C. F. H. Campen, Halmahera. Gissingen omtrent herkomst der bevolung. Tijdsch. N.I. J 884; Idem, Beschrijving van het distrikt Kau. T. A. G. 2 serie, deel I.; Idem, Beschrijving van het landschap Toebaroo of Gam-mie. Tijds. T. L. en V. van N. I. 4 volgreeks, deel 10. 1885 ; Idem, De Alfoeren van Halmahera. T. N. I, 1883; Idem, De godsdienstbegrippen der Halmaherascho Alfoeren. T. B. G. deel 27. (1882); (*ii 30. (1885); Idem, Houtsoorten van Halmahera. I. Gids, 5 jaarg. 1883; Idem, De landbouw op Halmahera. T. v. N. en L. deel 28, 24; Idem Do visschrij op Halmahera. idem deel 28; Idem, Eenige mededeelingen over do Alfoeren van Halmahera. Tijdsch. T. L. en V. k. 4 volgreeks, deel 8. 1884; Idem Het eiland Halmahera. Tijdsch. T. L. en V. k. deel 28. 1883 ; Idem, Nalzingen op het opstel over de godsdienstbegrippen der Halmaherascho Alfoeren. Tijdscli. B. G. deel 28; Berichten Utroclitsche Zendingver. J885. Gevvoontci) tier Galelarecsche Alfoeren bij overijden en begrafenissen; J. G. F. Riedel, (Jalela und Tobeloreesen. Zeitsch. fiir Ethnologic. J7. Berlin 1885; F. S. A. <le Clercq, Zicluhuisjes ij) het distrikt Tobelo. Intern. Archiv f. Ethnogr. J 889; Idem Bijdragen tot de kennis der residentio Ternate. Leiden Brill 1907; M. J. van Baarda, lie de Halmahera. Bull. Soo. d'Anthropologic 4 Paris J 893; Idem, Galel-, larcesch-lloil. woordenlijst. 1895; Idem, Fabelen, /h 'vorhalen en ovrclveringen der Galelarecczen. Bijdr.

/Ind. Inst. Rjes 6; /V. Kiikcnthal, Forschungsreise / in den Mohikken und in Borneo 189G; J. Fortgens,

:A/ - ■ -

ij

■./ - ■,

\ W//

/ W

0'.,

... -- ■

[θ', : , t/U沙 7 it' j -

Van Sidangoli naar Iboe. Med. Ned. Zend. Gon. deel 48. (1904) ; A. Hueting, Het distrikt Tobelo op de oostkust van Halmahera. T. K. A. G. 1905; Idem, Tobeloreesch-Holl. woordenboek: Idem, Verhalen en vertelling in do Tobolorecacho taal; J. L. D. van dor Koest, Wordenlijst der Tobelo-Boingtaal. 1905; A. Wichmann, Dcr Ausbruch des Vulkans Tolo auf Halmahera. Deutsch geologische Zeit- schrift. 1897; E. C. Abend an on, Celebes en Hal- maliera. 1910; G. J. J. De Jongb, De oostkust van Noord-Halmahera. Tijdsch. A. Gen. [1909. Zie verder onder MOLUKKEN.

HALMAHERA-TALEN. Deze benaming heeft geen taalkundige, alleen aardrijkskundige beteek- nis, want de talen die op Halmahera en de kust- eilanden wolden gesproken vallen in twee streng af te scheiden groepen, die niet met elkaar samenhan- gen, de Noord- en de Zuid-Halmaherasche taalgroep.

Noord-Halmahraschc talen. Hetgebied dezer talen is het geheele Noordlijk scliieireiland en de daartegenover gelegen oever der Kaoc-baai, ron- dom de N.punt van het N.O.lijk schiereiland, tot hal- verwege de N.kust der Boeli-baai, op verder de W.-kust van het Zlijk scliieireiland, tot aan kaap Dehcpodo, de Z. grens van Ternataansch en Tidoreesch Halmahera, iets ten Z. van den evenaar. Van de kustzijlenden behooren tot (lit taalgebied: Ternate, Tidore, Mare, Moti, de Loda-eilanden, Raoc, Moro tai, en de kusteilanden van Tobelo. Binnen dig taalgebied worden gesproken: Ternataansch, op Ternate en de Tern ata an sche kolonien, vooral op de W. kust van Halmahera; Tidoreesch op Tidore en Mare ; Ternataansch en Tidoreesch beide op Moti en op de W.kust van Z.-Halmahera, tot kaapDehepodo. Op Halmahera: Tabarocsch, Sahoeoesch, waarvan Wajolisch een dialect is, Iboesch (uistervend), Loci a sch, ook op do Loda-eilanden, Galelasch, ook op Raoc en de Z.hdt van Moro tai, Tobelosch, ook op de eilandjes der O.kust en op do N.helft van Moro- tai, in het district Tobelo, op de O.kust van N. Halmahera, het hoofddiact Tobelo Gamsoenji), in het binnenland het Toegoetil, clat ook op de Z.- kust van het N.O.schiereiland (do N.kust dus dcr Boeli-baai) eenig gebied hieft in be slag genomen, en op de beide oevers der Kaoc-baai het Boengsch dialect (Tobelo Boeng), waarvan weder het dialect van Dodinga zich cenigszins onderscheidt. In het stroonigebied der Kaoc-rivier : het Pagoe of Isam, waarvan het Tololicoe weder cene varieteit is, en het Modole. Aan den benedenloop der Kaoc-rivier is van ouds dene Ternataansche vestiging ontstaa nit eeno kolonic van ballin gen, die met sprekers van Pagoe, Mod ole, en Tobelo vermengd, eene Tobeloseh geaanlc taal is gaan spreku, naar Ternataansch karakter vervormd. Het Pagoe is in woord- vorm het incest ouderwetsch, het Galelasch heeft het best de spraakunstige eigenaardigheden be- waard, het Tobelosch is de grootste der Noord-Halmahrascho talen. Je sanieuhng tusschen al deze talen is zeer naau : het TeriAitausch staat cenigszins afzonderlijk, omdat t wenzelijke kenmerken der groep heeft verloren en als algemene verkeerstaal in het gansche Ternataansche gebied wordt gebruiktjerwyl het op de hoofdplaatsTernate sterk is blootgesteld aan den invloed van het Mo- luisch Mneisch, Mett' Tidoreesch is dit in nundere mate het geval. Ijr. Van der Veen komt in zijn Proefschrift "De Noord - Ha l m ahera'sche taalgroep -tegenover de Austronesiese talen" (1915) tot de slotsom, dat de Noord-Hahnaherasche taalgroep moot worclen losgemaakt uit het Austronesisch

Maleisch-Polynesisch) taalverband. De voornaamwoorden en de telwoorden zijn in 't geheel niet Austronesisch; ook de woorderschat komt niet met dien der Austronesische talen overeen. Het pronominaal object wordt geïncorporerd tusschen het.

r**--3. Object 7 en het werkwoord /De groep bezit geen door

二: pre-, in- en suffixen van "de Austronesische talen. Zij heeft in de verschillende vormen der voornaamwoorden en van het lidwoord een middel om het grammatisch geslacht aan te duiden en de possessie- genitief staat v66r het woord dat hij bepaalt. Het is intusschen nog niet te zeggen in wclli taalverband de Noord-Halmaherische groep thuis be- hoort, al kan reeds met zekerheid worden uitge- maakt, dat zy in spraakkunstigen bouw overeen- komst vertoont met soinnige Papoea-talen.

Literatuur: Dr. H. Van der Veen: De Noord-Halmaherische Taalgroep tegenover de Austronesische talen, Leiden, 1915 en de daar op bl. 6—10 aange- haalde werken.

Z u i d-H al maherische talen. Van deze talen ligt het gebied op het Z.O.lijk schiereiland van Halnaahera, met de daaraan grenzende kust>, voorts het geheele Z.lijk schiereiland, behalve dat deel der W.kust dat ten N. van kaap Dehpodo ligt. In dit gebied worden gesproken: Boelisch, met Wajam- lisch, op de N.kust der Boeli-baai ; Mabasch, met

Bitjolisch of Inglish, op de Z.kust dier baai; Pata- nisch, op de Z.kust van het Z.O.lijk schiereiland ; Sawaisch, ten W. van 't Pata nisch en op Ekor, ten N. van 't Sawaisch taalgebied, aan de Z.kust der Kaoe-baai. Verder Wedasch, op de N.kust van het Z.lijk schiereiland en Ganesch, op de Z.punt daar- van. Al deze talen behoreen, te zamen met de taal die op Oost-Makian en de Kajoa-eilanden wordt gesproken, tot dezelfde groep als het Noefoorsch. Ze zijn dus Indonesische talen en staan daardoor tegenover de Noord-Halmaherische taalgroep, die eene enclave vormt in het Iidonesische taalgebied. De Zuid -Halmaherische talen staan in klankstelsel en woordvorm dicht bij de Indonesische talen van Nieuw-Guinea; algemeen komen de palatale klai- ken en de / voor ; de eigenaardige gesyncopeerde woord vormen zijn hier even a ls op Nieuw-Guinea voorhanden en ook de vorm van den genitief waarbij .het bepalande woord voorop gaat, is hier de gewone.

Namen van lichaamsdeelen, werktuigamen, en bij voeglijke naamwoorden worden met reduplicatie of herhaling gevonnnd. Bij soinnige werkwoord- soorten heeft versmelting van de korte vormen der persoonlijke voornaamwoorden met het begin van den werkwoordstam plaats, xoodat men van ver- voegtiig kan spreken. De voorvoegsels zijn de beken- de Indonesische; van de achtervoegsels is het nieer- voudvormende si belangrijk, oorspronkelijk het pers. voornaamwoord 3de pers. meervoud. Bij de aanhef)tingder bezittelijkevoornaamwoordeii wordt onderscheid gemaakt tusschen de namen der Ji- chaamsdeelen en der naaste bloedverwanten (dus het natuurlijk en on vervreemd baar bezit van den mensch), de gebruiksvoorwerpen, haren en nagels (het wisselvallig bezit) en de benamingen van spijs en drank (nu vervreemdbaar, straks onvervreemd- baar). Ook de telwoorden hebben vormen die voor de genoemde catjgoriën verschillen en dan nog eel) 4den vorm hebben voor het gebruik bij oibcnomecd grootheden. Op zee en op de jacht zijn afzundelijke woorden in gebruii.

Literatuur : 'Adriani & Kruyt, De Bare, c-spre- kende Toradja's van Midden-Celebes, III, 301— 346.

HALMAHERA (ZEE VAN). Zie CERAM (ZEE VAN) : * < ■ •••

HAMBROENG (SOEND). Zie VERNONIA. HAMERANG t. r. HAMBERANG. (SOEND). Zie FICUS TOXICARIA.

HAMERHAZI. Zie HAAI.

HAMERVISCH. Zie HAAI.

HAMPAL en KAMPALA. Zie KARPERACH- TIGEN.

HAMPATONG. Zie EMPATONG.

HAMPELAS (SOEND). Zie FICUS AMPELAS.

HANDAROESA (SOEND) Zie JUSTICIA GEN- DARUSSA.

HANDEL EN SCHEEPVAART. Binnen de grenzen van elite eilandengroep en binnen de grenzen van den Alaleischen arcipel inzonderheid hangen handel en scheepvaart zoo nauw met elkander samen, dat eon gezamenlijke behandeling dier beide takken van bedrijf en volksbestaan aangewezen schijnt.

Reeds in het verre veileden, vele eeuwen voor de/^\, verschijning van de eerste Europeanen, was do In- dische eilandwereld het toneel van een levendig en uitgebreid verkeer, waarvan Malaka het bedrijvig . st middenpunt vormde, — een verkeer, dat niet alleen^* : f de eilanden onderling onivatte, maar zich ook uit?^ 以 strekte tot de vaste kust van Voor-Indie en Arabie en die van Achter-Indie en China. Ook voor de Por- tugeezen, uadat d'Albuquerque zich in 1511 van de plaats had meester gemaakt, bleef Malaka het voor- name steunpunt van de handelsbctrekkingen, die zij met deMolukken en andere eilanden onderhielden ; zie PORTUGEEZEN IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL. Maar der Portugeezii' rijk in den archipel was niet van langen duur. Toon de havens van Spanje en Portugal op koninklijk bevel voor do Nederlandsche rebellen gesloten werden, werden hier te lande plaunen beraamd om met de Oosterache ge- westen inrechtstreeksche en oiiimideHjcke aai> raking te komen. De in 1595 ondernomen eerste „schip- vaert" naar het verre oosten, had niet ten doel „om een andr't sijne te ontweldigen maar om oprch- telijk met de uytheemscho fation te negociereen", zooda adniraal Jacob van Neck in het Journaal van de door hem geleide tweede "fischipvaert" zich uitdrukt. (Roisverhaa) van Jacob van Neck (1598— 1599), medegeleeld door Jhr. I. I. T. GJCU brand er in de Bijdragen en xxxeddelingen van het ITistorisch Genootschap, deel JNDI, bl.200).

Het valt buiten het bestek van eleze bijdrage ojn ons bezig te houden met het bedrijf der verschillende cojn)agnieen, die achtereenvolgens in Holland en Zeeland tot stand kwamH ; d „voor(le vaerte op Oost- Indiin", en met de eendelijke surmsnsmelting dier op zich zdvde staande conipagnien cu rccderijen in do l>ij octrooi der Staten (Jencraal van 20 Maart 1602 tot stand gekonien Generale NedcrlandBeho octroyerde Oost-Indische Coimpagnie. Zie COM- PAGNIE (OOST-ININSCILL). Ook h<-t bedrijf van de weldra „ppermachtig" Vereenigd Compagnie, die zich gaandweg uis een staar in de)Staar deed geJden, blijft hier onbesproken, voor zooverre het aithans gedurende haar bijna tweehonderdjarig boKlaan niet gericht was op de ongeschonden hand- having van hot haar verleende monopolie, op de zorg voor de „dierbare negotie", waarvan zij haar eigen wel en wee, en dat van het vaderland zelf te concn- male afhankelijk achtte. Geheele uitsluiting van vreelnden bleef dan ook de leidend gedachte bij al hare handelingen; maar het uiverniogon der Compag- nie reikte toch niet zoo ver, dat zij a lies zelve kon omvatten. Daargelaten, dat er uit den aard der zaak

zofs niet a an te denkon viel oni het autochtone handelsverkeer gheel te ondordrukken, of zelfs maar te veel to fruikon, begon althans het bestuur in Indie er reeds spoedig voordeel in to zion om den binnen- landschen handel aldaar, zooalsde vaartvan haven op haven genoemd werd, voor een deel aan particuliere personen, aan niet of niet nicher in dienst van do Com- pagnie ie staande zoogenaaido vr ij e lieden o ver telaten.

In het octrooi der Compagnie zelf was het punt van den binnenlandschen handel in Indie onaango- roerd gelaten, en dal de inzichten van hare bestuur- deren ten dozen opzichte niet dadelijk vaststonclen, blijkt uit do onder dagteekening van 14 November 1609 vastgestelde instructio van den eersten Gouv.- Gcn. Pieter Both, waarbij aan den Gouv.-Gen. werd ovorgelaten om met betrekking tot den handel in Indie van haven tot haven naar gelang van om- standigheden te werk te gaan. Zeker zal het ook niet zonder voorkennis en machtiging van Heeren be- windhebbern geweest zijn, dat Both op de reis naar Indie zich liet vergezlden van eenige buiten den dienst en het verband der Compagnie staando land- genooten met hunne gezinnen, die vergunning kre- gen om zich to vestigon to Amboina, den toenmalig- gen zetel van het bestuur der Compagnie in den Archipel, en zich aldaar onledig te houden met het drijven van handel op de omringende eilanden in eetwaren (boonen, sago, cnz.) en katoenen lijnwaden en kleedcrn. Zoo ontstond de eerste nederzetting van particuliere kooplieden, die onder de bescher- jnende vJeugelen van do Comp, hun hedrijf voor eigen rekening konden uitoefenen. Maar de proef- nening, want meer was het niet, viel ongelukkig uit. In cene „R emonstrantie van den tegen- woordigen s t a t e e n i g e r p l a a t s e l l i n I n d i e e n (l e w a t r e m e d i e n v o o r e e r s t d a a r t o c (l i e n c n g e b r u i k d o o r J a c o b F h c m n n t e o v e r g e l e v e r d i n d e v e r g a d e r i n g v a n d e Z e v e n t i e n e n v a n 20 Augustus 1612, hcet het, dat er onder de uitgezondenen oigenlijk niemand werd aangetroffen, daer men yets goets mode soude connen beginnen", maar alleen personeii in staat „om alles goets in confusie en verwarring te brengen".

Van nieuwe uitzendingen van zoogenaamde kolonisten werd dan ook voorloopig afgezien, maar het Indiëch bestuur werd in don loop van 1613 door be- windhebbern gemachtigd om aan gchuwde lieden, die himncii diensttijd bij de Compagnie behoorlijk zouden volbracht hebben, het drijven van handel voor eigen rekening in zekoro bepaalde koopwaren binnen de grenziii van den oostelijken archipel toe te staan. Do tocmalige bestuurderen der Compagnie waren niet afkeerig van hetdonkbeeld om, bij strenge uitsluiting van vreemde westerlingen, aan eigen landgci)oot(l)ii, niet onder haro bevelon staande, eon aandeel te gunnen in het binncnlansche handels- verkccr. In de nieuwe ordonnantie on instructio voor den Gou verneur- Geüeraal en de Radcnvan Indie, van 22 Augustus 1617 werd een uit niet minder dan 19 artikelen siuugesteld hoofdstuk, „van den vrijen handel toe to laten", getiteld, opgenomen ■). Intus-

) Ann hetgeeu het togonwoordige S|>raakgebruik onder particulieren handel verstaat hechte de Compagnie cenc geheel andere betekenis. Zijnoedic particulieren handel don verbodon on clandestinen handel van liarc cigene dianaron, don zoogenaaidon morshandel. Wat wij in onzo dagen particulieren handel noemon droeg in do administratieve taal van do Compagnie den naam van gopennitterden vrijen handel.

schen had die toclating van clen vrijen binnenlandschen handel slechts plaats onder zoodanige voor- waarden, dat van do gezond onthiiking on krach- tige ontwikkeling van het particulier handelsverkeer als van zelf geen sprako kon zijn. In geen geval mochten de vrijo lieden zich vestigen bulton het gebied van de Mohikkcn, don tocmaligen hoofd- zetel van het bestuur der Compagnie in Indie. Botere tijdon schonen intusschen voor hen aan te breken, toon na do vorovering van Jacatra, da Compagnie vasten voet on domineo op Java kreeg, en Coen zich deed kennen als eon beschermer, niet al- leen van de Cliineesche handolarcn, wier welwil- lendheid hij zich op velerloi wijze trachtte te ver- zekeren, daer hij voor de nieuwe vestiging — die, werden zijne wnschen vervuld, eorlang Malaka en Goa, de toenmalige liandelsemporia in het oosten, in belangrijkheid zoo moeten voorbistreven — hun optreden en hunne aanwezigheid eene levens- kwestic achtte : maar ook van de Nedcrlandschc vrijburgers, die van liandel en scheepvaart hun werk maakten. Waar hij er toe by machte was, bood hij hun de behulpzame hand : hij vclrcnde hun zelfs bij eeh verordening van 22 Juli 1620 vergunnig om op de kust van Coromandel en andere kwartie- ren met s Compagnies schepen te varen tot het handelen in en het overvoeren van slaven en eet- bare provision, „omme dese plaetse van Jacatra, „alsmedo do Moluccos, Amboina ende Banda met „verschedo nation te peupleren ende met alle „eetbare wharen te doen versien"¹ : en toen hij na bekoinen eervol ontslag in Februari 1623 Indie verlie, liet hij aan zijn opvolger Do Carpentier een uitgewerkte meinoric achter, waarin o.a. met na- druk betoogd word, „dat ten dienste ende wel- „stant van de Nedcrlandsche Comp, t scer goet en „nodich is, dat eon goet deel van d'inlantsen han- „del van de Comp, aan particulieren gedaen en toe- „gelaten wordt".

Coen's ter vergadering der Zeventien en van 22 September 1623 overgelegd Vortoogh van de Staat der Vcrenighde Ne(l e r l a n d e n i n d e kwartieren van D o s t l a n d i e n, bevatte een niet mindor krachtig pleidooi voor de wenschelijkheid om den binnenlandschen handel in Indie aan de zich daar ophoudende vrije burgers ovcr- te laten. Maar of het door hem aan- geprezen stelsel in praktijk werkclijk de vruchten zou hobbon kunne afwerpen, die hij er zich van voorspiegde, is min st gen onion twijfelachtig, want de kieneen van ontbinding on bederf waren ook in dat stolsel ruinischoots aanwezig. Inmcrs ten be- toogde, dat do belangei der Compagnie niet zouden. gcschaad worden door den vrijen binnenlandschen handel, voerde hij aan, „dat al hetgeen de vrijo „licden zullei) koopon, dienstig voor de Comp, al- „daar, of ook alles wat tot re tour vuor Nederland „dienstig is, aan do Conip. aldaar door de vrije lie- „den zal in octoon worden verkocht tot zekeren civie- „len prijs, minder als tegenwoordig, indien het de “Comp, van noode zal hebben.” En of dit nog niet genoeg ware, voegt hij dr ter zeldter plaatse nog aan toe, „dat d(5 Comp, niet zal nalaten ondertusschen „den inlandschcn handel mede waar te nemen, „zooveel haar noedig en ilicnstig is, zulks dat zij „daarvan de profijtjon zal genicnen nevens de andero „ particuliere handelaron/Dorchhalvo zouden in Coen's stelsel do vrije handolarcn steeds do Comp, als mede- dingster op hun weg blijven ontmoeten, terwijl zij bo vend ion verplicht zoudn zijn geweest om voor clen afzet van hunne waren alleen bij haar ter inarkt

te komen, voorzover het ten minste waren betrof, waarin ook door de Comp. gedaan werd, en nu is een blik in de lijst van de "cargasocnen," die van Indie naar Nederland gezonden werden, voldoende om te ervaren, dat er niet reël Indische producten of handelsartikelen waren, die de Comp. van hare negotie meende te moeten uitsluitten. Om onder dergelijke omstandigheden met kans op voordeel zaken te kunnen doen, zoude het voor de particuliere kooplieden schier onvermijdelijk zijn geworden, om zich de goede diensten te verzekeren van de dienaren der Comp. met wie men in a an raking moest komen. Zodoende zouden de gelegenheden voor 'sComp. banibnten, om uitbreiding te geven aan den verboden handel, zich uit den aard der zaak hebben vermenigvuldigd, en het is dan ook zeer de vraag of de plannen van Coen, tengevolge van hun halfslachtig karakter, wel verre van te strekken ter gezonde ontwikkeling van het particuliere handelsverkeer tusschen de verschillende Indische gewesten, er niet veeleer toe zouden geleid hebben om den clandestinen handel van de ambtenaren, waar- mede de Comp. van den aanvang af te worstelen had, in de hand te werken.

Maar tot eene verwezenlijking van Coen's plan - nen met betrekking tot het openstellen van den vrijen binnenlandschen handel kwam het niet, of- schoon zij aanvankelijk wel in den smaak van Heeren bewindhebbers schenen te vallen. Maar van hen alleen king de beslissing niet af. Een in den geest van Coen's voorstellen door hen ontworpen reglement behoefde, alvorens in werking te worden gebragt, de goedkeuring van de Staten-Generaal, en deze meenden van hun kanthethun aangeboden ontwerp in handen te moeten stellen van de hoofdparticipanten der Comp., met verzoek oin ter zake, te dienen van advies, een verzoek waaraan echter nooit gevolg schijnt te zijn gegeven. Intusschen kon de zaak niet altijd hangende blijven. Om er voorloopig althans een eind aan te maken, besloten de Zeven tien in hunne vergadering van 29 Maart J 626, dat „het punt van den vrijen handel in Indie voortaan tot beter gelegenheid uit den beschrijvingsbrief zal worden weggelaten," en slechts weinige maanden nadat Coen het vaderland had verlaten om voor de tweede maal de opperlandvoogdij over Indie te gaan aanvaarden, werd hem door bewindhebbers onder dagteekening van JO Augustus 1627 eene aanbeveling- sang nagezonden, waarin hem „op het serieust verboden werd eenige opening van den vrijen handel toe te staan op den voet van „de vroegere concepten of andere diergelijke in „eenigerhande manieren."

Het is hier de plaats niet om stil te staan bij de vraag, in hoeverre Coen's eigen inzichten omtrent het openstellen voor particulieren van den binnenlandschen handel in Indie zich gedurende zijn ruim driejarig verblijf in patria kunnen hebben gewijzigd, en of hij zelf ten slotte zich wel is blijven verzetten tegen de bedenkingen, die zijne denkbeelden bij sommige bewindhebbers ontmoetten, niet, zooals veelal beweerd wordt, uit bekrompen monopolie-zucht, maar o. a. ook omdat eene verwezenlijking dier denkbeelden, naar men meende, moest uitloopen op nadeel voor de belangen en de welvaart der inheemsche bevolking. Maar hoe dit zij, niet twijfelachtig is het, dat Coen, na zijn terugkeer in Indie, met eene hem vroeger ten eenemaale afgedeweheid zich schiktenaar de bevelen van zijne Jieeren meesters, en door het verdere van aller- Jeei beperkende en belemmerende bepalingen met

betrekking tot de vaart en den handel der vrijo lieden wed er omverwierp wat hij vroeger had helpen opbouwen.

Intusschen stelde Coeifs verklaring, bij brief v&P- 3 November 1628, daF'op hot stuk van den vrijen "handel geëii verdere ouvertures zouden gedaan "worden" bewindhebbers geenszins volkomen go- rust. Al scherper en sclierper werden de aanschrif- vingen aan het Indisch bestuur om „vooreerst „en alleen oemgrmek te hebben op den dienst en het „profijt van de Compagnie.," Geen „verkeerde barnhartigheid" mocht dit verlangen uit het oog doen verliczen, want mocht liot blijken, dat de burgerij zonder den handel, die haar vroeger vergund was, zich niet zou kunnen eand houden, „dan war© „hot beter dat zoodanig burgerij niet op Batavia "ware", immers „als een van beiden moet lijden, do „Comp. of de burgerij, dan is het verre beter, dat do „burgerij zich behelpt en lijdt* (Missive van Be- windhebbers van 23 November 1631).

Geheel denzelfden geest aemde ook de op 17 Maart 1632 vastgestelde instructie, waarvan Hendrik Brouwer voorzien werd, toen hij als nieuw be- noemde Govv.-Gen. de reis naar Indie aanvaardde. Brouwer had jaren achtereen als mede-bewindhebber de zaken der Compagnie helpen besturen, en zijno aintgenooten mochten er dus op rekenen, dat hij, zooals in zijn lastbrief geschreven stond, „punctueel, naar den letter, zonder eenige infractie" zou observeren en executeren de plakaten „naar Indie gezonden", waarbij „de gepermitteerde „vrij handel gelieel afgeschaff en op het rigourest „verboden" werd; maar in dit opzicht kwamen zij bedrogen uit. Nauwelijks had toch Brouwer het bewind in Indie aanvaard, of hij begon reeds s tot een geheel andere meening omtrent den vrijen handel over te Jiellen dan die, welke hij voor zijn vertrek uit Nederland ongetwijfeld toegedaan moet zijn geweest. In zijn brief van J December 1632 noemt hij het hard, dat men de Nedcrlandsche burgers in Indie „van slimmer conditio wil roaken als de In- „d iaensche in won era, die mon liber laat inkojnen „en uitvaren," en hij voegt er de merkwaardige opmerking bij, dat zijns inziens de Comp. zich i i liare trafiek behoorde te bepalen tot de verrichtingen van een „machtigen grossier"*, dat de burgerij als tusscheihand werkzaam moest zijn, terwijl do kleinhandelaan de C Jiinbezen als „slijters,(lichierloe, „ja zelfs als kooplieden de onzen verre in habilitat "excederoii" moest worden overgelaten.

En Brouwer liot het niet bij woorden alleen. T'cn gerieve van den particulieren handel stelde hij in den loop van 1633 gezworen jnack Jaars aan, wior bevoegdheid en verplichtingen ojnshreven werden in cone instructie, die voor con goe-1 deci overeenkomt met de in ak d a a j'soixl on thj n ti e van AJD- sterdani van JO12, en incii mag aamienicu, dat doze maatregel tegcnoct kwam aan eene werkclijko b(- staando belioefte, die zich zeker niet z(ni hebben doon govolcen, indien het toenmalige particuliero liandclsvkerke weinig of niets to betekenen had gehad. Zeker zal liit een and er aan bewindhebbers slechts zeer gedeeltelijk naar den zin zijn geweest; maar toch legden zij er zich bij neder, en gaven zij zelfs aan Brouwer te verstaan (missive der XVII van J9 September 1633), dat het hunne nieening niet geweest was „zoo preciese in de woor- „den der plakatten te inhcreeren, dat daarin geen „ampliatie en limitatie naar gelegenheid van za- „kon zou mogen worden gemaekt; mils slechts vastgehouden werd aan „de maxime on in ten te,

„dat ten principale do handel voor do Comp, moot „worden bohouden.“

Zoo bleef alios eijonklyk op don ouden voet; maar tot bloei en welvaart kwam do handdrijv vncdo burgergemeento niet. Integendeel : onmachtig om op den duur het hoofd to bieden aan de mededinging van do oosterscho vreemdelingon. Chincezon on Arabieron, Mooron on Klin gen, dio onder de beschermende vleugelon van de Comp, tusechen de verschillonde havens in Indie heen en weer voe- ren, nam de welstand onder de vrije lieden meer en meer af, want ook als geldschietera van do in- landscho on vreemde handelaren, oen zaak waarvan velen gaandoweg hun bedrijf waren gaan maken, werd hun het gras voor do voeten weggeinaaid door de mededinging, die zij op dit gebied van de eigen dienaren der Compagnio moesten ondervindon. Wei werd aan hunne klachten lieerover to gemoet gekomen door een van regeeringswege uitgevaardigd verbod tegen het uitzetten door Comp, die naron „van gelden op bodemery aan Chincezen of „icinand anders onder wat dekmantel het ook „zoo mogen zijn.“ — een verbod dat intusschen reeds spoedig weer word ingetrokken op verzoek van cenige Chineeische kooplieden to Batavia, die van hun kant zich beklaagden, dat zij geen geld op bodemery konden bekomen, „tenzij met groote „en ongerechte winsten, waardoor do vrije ne- „ go tie binnen dezer stede werkelijk werd verhin- „derd“; — maar over het algemeen bleef do toestand der vrijburgers verro van benijdenswaardig. Zelfs van rechtszekerheid tegen hunno nalatige debiteu- ren was geen sprake meer sedert de opvolger van Brouwer, Anthony van Diemen, goedgevonden had in de onder zijn bestuur afgekondigde Statuten van Batavia ook de bepaling to doen opnemen, dat de Comp, tegen over desolate en insolvent to boedels steeds preferent zou zijn boven alle andere credi- teuren, „niettegenstaande wat bezegelthod of „ouder verband doze ook zouden mogen hebben.“ Koe men zich ook weder of keerde, allerwege stuitte incn op belonningon, die doodend waren voor het handelsverkeer, en wanhopondo aan beter dagen keerden achtereenvolgens vele vrijo lieden, wier getalsterkte een tijd lang slechts wei- nig onderdeed voor dio van do to Batavia geves- tig(lo dienaren der Comp., naar hot niocderland terug, — cen ox(xlus die ccrang zulko verhoudin- gen aannani, dat het Opporbestuur in Nederland zich ernstig bezorg-^l begon to maken voor het alge- heele vcloupe van (le Indische kolonie, waardoor nog uilijl jnceiule, „dat 's (Compagnies staat „f <■ recht verzeckenl zondo kunnen worden.“ Het kwam aan bewiidhobbren dus van be lang voor om aan het ver trek der vrij burgers uit Indie nieu- wc beluneriigiion in den weg te loggen, en hot inceuc voor do hand liggende middul dat hietoe viel aan to wenden was cen aaninerkelijke verhoov- ging van (!(! vracht en de kostgeldon, die do repa- trieren-^{le} vrijlicd<4i aan do Comp, hadden to beta len. Bij missive van Heeren meesters van 7 Oc- tidjcr 1647 werden to dezer zake do nooiligo voor- sihriftci) aai) de Indische Regezring gegeven, en bij ceuc vorodening van 29 September 1648 kreeg de Indische gerneento kenniH van de nieuwo bepalingen, waurnicile voor dun vervolge rkening zou moctici worden gehouden.

Deze verodoning nu gnf naleiding to cono in de Bataviasche sainoncving noch ongekende en onghoorde beweging. [n een door een zcgtal vrijburgers onderreckend aan de ligcegring inge-

diond botoog werd niet nllcen gewozen op de on- billijkheid, dat men den amien burger „zoo onrecht- matigo travailjo“ heeft meonen to moeten andoen van ten zijnon laste to publicieren cen „zoo rigou- „rcus on hard drukkend plakkaat,“ waardoor een fmiilio bestaando uit man, vrouw en twee of drio kinderen aan kost en wachtgeld wel vijf h zes dui- zend gulden zal hebben to betoon : — maar zelfs de rechtmatighoid en do rechtsgeldighoid van de nieuwo regeling werd betwist, omdat „der Heeren „bowindhebberen autoriteit en macht niet zoo sou- „verein on absoluut was om een plakkaat als het „bedocido ter oxcctie te kunnen stollen zonder „daartoo machtiging te hebben erlangd van de „Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der vrije „Verenigde Nederlanden“.

Vreemd genoeg schijnt deze vrijmoedige taal van ingezetenen op wier belangen, volgens do van hooger hand gehuldigde opvatting, niet behoeft geleet to worden waar „s Compagnies belang op het spel etond, noch bij het beatuur in Indie, noch bij het opperbestuur in Nederland, aanvankelij althana, veel ergeris to hebben verwekt. Een hrd lang zelfs schcen het, dat men] n patria niet ongezend was om een open oor te leonen aan de grieven in het be- zwaarschrift van do Indische burgerij uiteengezet; maar gaandoweg begon de wind weder uit een minder vrijgevigon hoek to waaien, en het eind van de geschiedenis was, dat, met ongeschonden hand- having van de verodoring op do transportgeldon van repatrieerondo vnlijedon, door bowindhebberen bij hunne missive van 13 April 1652 ter kennis van het Indische bestuur werd gebracht dat „de burgerij, „zoo op Batavia als andoro residon tien van de Gene- „rale Compagnie zal moeten bly ven onder het ge- „zag en do notoriteit van den Gouverneur Generaal „en Radon van Indio zonder haar daaraan cenig- „zins to mogen onttrokken,.... en zoo enige onge- „riiste wrevelige menschen zich daartegen mochten “verzetten, en onder den naam van de burgerij „cenigo verandering mochten zoeken in te voeren, „zullen do Gouverneur Generaal en de Raden van „Indie zoodanige persoonen als perturbatcurs van „cle gcincnc ruste in Oost-Indic naar Nederland „laten keeren, zunder gohouden te zijn daarvan „andere redenen te geven, als dat zy zulks voor den „welstand on de nieerdere gerustheid van de In- „dische Regeering bevinden zullen to behooren.“

Wel is waar werd in dienzelfden brief door be- windhebberen to verstaan gegeven, dat het geen3- zins hanteering was „aan do vrije lieden te be- „nomen, 't gcono andere Indiaanscie natien toege- „staa'i werd, maar veeleor dozolve voor de zoodanige „to profocereren en daardoor do middelen aan te „wijzen om met eere te niogo bestaan“, maar dit gokl allen van hot ter hand nemon door de parti- culiere ingezetenen „van ter plaats honner vesti- „ging uit te oefonen ambachten en nermgen, en „geenszins van do opening van meorder vryheid „in do cominrcio voor do gemcono burgerij.“ „Wil- len wij colonies stabileren?“ dus werd enigo jaren later (5 September 1659) aan het Indische bestuur geschreven, „mocten wij de luidon hanteeringon „aanwijzei)daaruit zij fatsoonlijk kunnen bestaan,“ on als zoodanig nu werd door Heeren mcosten niet geroep, van hunno toelating tot don binnenland- schen handel on do scheepvaart, maar van do won- sclielijkheid oin hon to doon tor hand nemen hot „maken van hoeden, waartoo de Kinmanscho of „Perziascho wol goed en bakwaam gevonden is : „of hot „maken van papier“, als het ten minste „aan

„bekwame stoffe hietoe niet zoude komen te man-
 „keeren, hetwelk zoude diencn onderzocht te wor- „den“;
 of het maken van schoenen, oin de vader- landsche
 schoenen „dcs to mcerderd to excuseren“ (missive van 24
 Augustus 1660), of het glasblazen, indien de specie
 daartoe vereischt „uit Porzie of „elders te bekomen zoude
 zyn** (missive van 30 September 1661); al die bedrijven
 in cen woord waar- door in Indie zelf „gen)aaht cn
 toegesteld, ' zou kun- nen worden reed van hetgeon men
 gewoon was uit Nederland te ontbieden. Het drijven van
 han- del voor hunne eigene reken ing were! den vrijen lied
 on door het opperbestuur hoc lan ger hee meer misgund,
 niettegenstaande het Indisch bestuur bij herhaling er op
 wees, dat 's Comjiagnies belang in reel gevallen
 inedebracht oni niet to straf tegen hen op t-e treden. Maar
 aan drcgelijke gevaarlijke aanvechtungen mocht naar het
 oordeel van bewind- hebbereu geen voort worden gegeven,
 eii ton cinde de gezaghebbende te Batavia eens en vooral
 te doen weten, waaraan zij zich met betrekking tot den
 handel en de vaart der vrijburgers voor den vervolge
 zouden te houden hebben, werd ter verga- dering van de
 Zeventien van 16 October 1676 cen geheel nieuwe
 „Orde cn regiment op den, „inlandschen han de] in
 Indie, item tot wrcing van „den particulieren handel van 's
 Compagnies 311- „nisters" vastgesteld. waarbij aan de
 hooge Regeering in Indie „strikteijk en scherpeijk" gelast
 werd „om de vaart der vrijen lieden zoo tot Batavia, als tot
 and ere landen en plaatsen onder het gebied van „de
 Comp, staande, als zijnde door dezelve Comp. „ten
 hoogste naedeelig, alomme zoo veel mogelijk „in te binden
 en te besnoeien". Dienovereenkomstig werd de aanbreng
 en de invoer van kleeden en lijn- waden door anderen dan
 de Coijnpagnie finaal ver- boden, terwijl de invoer van
 mom, wijnen, bieren en alle andere Europeesche
 koopmanschappen al- leen met Comp, schepen zou inogen
 geschieden. De vaart en de handel tusschen Batavia en
 Bantam, waar de Engelschen nog steeds hunne vestiging
 hadden, zou in geen geval meer inogen worden ge- duld ;
 maar aan de vrijen lieden te Batavia verblijf houdende zou
 het daarentegen „tot wederopzeg- „gens kunnen vergund
 worden om met hunne eigene „vaartuigen te handelen op
 Malaka, Amboina, Ban- „da, Makasser, Timor en Solo]
 „, ' mits zich on thou- dende van elken handel in
 kleeden, lijnwaden, bieren, dranken, enz., en van het
 weghalen vandaar van eenige specerijen. Van de
 bevoegdheid tot weder- opzegging van laatstbedochte
 vergunning werd ech- ter reeds spoedig gebruik gemaakt.
 Bij missive van bewindhebbereu van 1 November 1078
 werd het Indisch bestuur gelast „de vaart van alle particu-
 „Jieren, zoo van onze burgers a] s inlanders naar en „om
 de oost, verder als na de oostkust van Java en te verbieden.

Al mocht intusseu de Compagnie hare eigene
 landgenooten als onderkruipers van hare dierbare negotie
 kunnen weren, hare macht schoot te kort om ook de
 vreemde handelaren, die meer en meer in haar gebied
 doordrongen, een „tot hietoe en niet verder" toe te roepen.
 „Het zoude wel te wenschen zijn," dus schreven
 bewindhebbereu onder dagtee- kening van 30 October
 1699 aan het Indisch bestuur, „dat de Engelschen met hare
 schepen bleven buiten „de steden, landen en plaatsen, die
 wij in Oost-Indiij „bezitten of one daar eigen zijn"; maar
 hen hietoe te dwingen was niet wel mogelijk, en men
 moest slechts zorgen, dat zij „uit dezelve hare schepen
 „niet aan land brengen veel min verkoopen enige

„dranken of lijfsbehoeften, en vooral mede geen
 „koopmanschappen.“ Reeds was bij plalddaat van 4
 September 1699 door Govv.-Gen. on Radon een verbod
 in dicn geest uitgevaardigd, datsoeter incer- jnalen
 „gorenoverd., werd ; doch zondor vco] succes, want de
 Engelsche in drijvers en onderkruipers wis- ten slechts al
 to goed, welko gedcnstigo handlangers voor hun
 clandestien bedrijf te vinden waren zclfs onder de hoogste
 autoriteiton te Batavia en elders. En het waron niet de
 Engelsche handelaren AlJcen, wier steeds stoumtoogter
 optreden aanleiding gaf tot de „overgrooto
 bekominering, 'd io de bewindheb- bereu bekroo] bij het
 ter hunner kennis komen van het feit, dat in den loop van
 het jaar 1704 niet minder dan 38 Engelsche schepen de
 reede van Batavia hadden aangedaan, naar het heette om
 te „ver- vrschen". Ook van de „sterke vaart en voortzet-
 „tende negotie van de Franschen, Portugeezen, „Mooi-
 en Armcniijrs" (patria'sche missive van 23 Juni 1706)
 ondervond de Compagnie den na- dceligen terugslag in
 haar eigen handd. De „ver- „niinderde en nfnemende sleet
 en vertier in Indie „zop der Indische als vaderlandsche
 koopman- schappen" (id. 22 Augustus 1705) werd een in
 do briefwissding tusschen het Opperbestuur en het
 Indisch bestuur steeds nicker en meer op den voor- grond
 tredend onderwerp ; maar tot andere „voor- zieningen"
 dan nog gestrenger optreden tegen den gepermitteerden
 vrijen handel en herhaalde reno- vatien van de verord enin
 gen tegen den clandestie- nen handel van 's Com p. eedn
 dienaren kwam het niet „En welkra werd die „permitteuse
 particuliero handel" niettegenstaande de daartegen
 „gestatu- eerde poenal- teiten, ordereu en inhibition"⁵,
 op zulk een „stoumtoogdigc en onbeschrmede wijze" ge- d re
 ven, dat, golyk uit cere verordening van 30 Mei 1730
 blijkt, de van Comp, wege gehoudeu open- bar veilin
 gen, die in het Kasteel van Batavia plaats vonden,
 somwijlen moesten gestaakt worden wegens "non-
 comparatie" van de koopers, die hob meer in hun voordeel
 schenen te achten om zich te voorziin op „de publieke
 vendutiin gehouden „voor de woonliuzen van deze en
 gene ingzctc"nen „in hare respectieve qualiteiten van
 geinatditigdcii „van die naren van de westerkantoren van
 Jurlijf, „speciaal" Bengalen, Coromandel, en Suralto". Jjer-
 gelijke „licentieuse rnorserjen"¹ en „vuijo hnnel"
 mochtou naar het oordeel der Begcering niet]ai> - ger
 gedoogd worden, en opnicuw werden belang- hebbendeu
 dan ook bij de aangchaaklo verordening herinnerd aan de
 zware straffen, waaraan zij zich blootstelden; maar van
 cenig afdoend res in den zoo diep bedorven staat van
 znken valt ge- durende do corsto veertig jaren van <lc
 a<htien(c eeuw niets te bespeuren. Scherpc en
 onvoorwaar- delijke handhaving van de] alh. cnJiandel
 <1<T Compagnie bleef het wachtoodren, waarnaar de
 !>■ a)nbtcj> der Comp. zich hadden te gedragen en te
 regelen; maar feitclijk vierden de clandestinc handel
 harer eigene dienaren en de smokkelhandel van de
 vrijburgers, vreemde kooplieden en inland- sche
 hanclclarofi op steeds rimer schaaf hoogtijH.

Zoодоendo were! togclijk met hetgeen de Coni-
 pagnie toonmuals met den naam van particulie'cn handel
 bestojncpde, ook de gepermitteerde vrijo handel
 inderdaad een pest „in 's Compagnie' „lichaam," on ook
 uit anderen hoefde nog kau het toenmalig handelsverkeer
 in Indie ons winde syn- pathiek zijn, want onder do niet
 verhodcn en zeer gewide koopmanschappen nam het in
 tikcl slaven eene niet onbelangrijke plaats in. Reeds ten
 tijde

van Coen word do handel in slaven cn zaak van ovorgroot gowicht voor den wolstanc dor (Compag- nie geacht. „Daar en is”, schreef Coen in hot ad- viod dat hij by zijn vertrek naar Ncdorland in 1623 aan zijn opvolger Pieter do Carpentier acb torliet, „daar on is niet, daar do Compagnio grooter d ion st „en profijt aan gedaan kan worden dan aan den „aankoop en verzameling van een zeor groote mo- „nigto slaven en slavinnen.” Zijns inziens was cr aan het bijeenbrengen van slaven meer gelegen „dan aan den opkoop van kleedon en andero profijt „gevende goederen.” en bohoorde cr dan ook voor alles naar gestreefd to worden „om in alle quartieren „door gansch Indie, daar de slaven ton minste koop „zijn, zooveel to doen koopen on in Batavia, Ain- „boina en Banda te laten brongen als to bekomen

Ook de vrijc lieden moesten ton don opkoop van slaven geanimeerd worden; maar wel zou men behooren te se zien, dat zy, die zich met dien opkoop ten behooove van de Compagnie mochten be- lasten, niet, zoals meermalen gebeurd was, „de „beste achter de hand houden.” tengevolge waarvan „het refusu aan do Compagnie duurdcr to staan „koint dan de beste slaven aan particulieren.”

Ruim twee eeuwen lang bleef de handel in slaven een bron van gewin voor velen, zoo Compag- nics dianaren als anderon, want mogen wij Dirk van Hogendorp's in 1801 uitgegeven P r o o v e over den slaven han del e n d e s l a v o r n i j n N e c i e r l a n d s c h - I n c l i e g e - Joo ven, dan waren het niet alleen Gouvernurs in de oostelijkc gcwesten van den archipel, maar zelfs predikanten, die zich ton dien tijd toe met dozen, zoals hij te recht zegt, „cerloozen handel” ophiel- den. Ongetwijfeld is de slavonhandel de oorsprong gewest van menig groot verinogen, ook onder do vrijburgers ; want hoe herhaaklelijk van dien kant ook klachten vruoinen werden over de benarde omstandigheden, waarin men verkeerde wegens de bclemnieringen en tegenwerking, die men van rc- geeringsweso in liet handelsbedrijf ondervond, toch waren cr andercn, wien het nicer naar den vleeschc ging, zoals dit o.a. het geval was met zekeren Jur- riaan Beck, „vrijburger en koopman buiten dienst van do Compagnie,” van wiens wecklricge levns- wijze de tot ons gekoonei bcslirijving der fecstelijk- hedon ter gelceghoid van zijn in J 689 voltrokken huweljk mot Comelia van Bcvcrcn eenig denkbeeld govoii kau. Maar *« mans gelukster ging weldm onder, want in 1702 word hij op uitdrukkelijken last van bewindhebbercn naar Nederland opgezonden, onxlat der Compagnie uit door haar onderschopte brie ven van zijn hand gebleken was, dat hij, in gemenschap met cenigo Compagnie's dianaron, achuldig storxl nan „den overgrooten particulieren „haiKlol, dowelko soo van Ind ion herwaarts als hier „dcrwaerts on als in openbaar en schroomteloos “word godveens, iti veragtinghe en vilipendio van „(te ord rest : n placca ten daertogen van tijd tot tijd „gecnianccrcr (Missive van Bewindhebbercn van 15 Maart 1701). V<1 meende J urriaan Beck metccnig van zijno lotgcnooten aan de Cfijnpagnie het rchct ton uitzetting uit Indie van burgers en vrijlieden „die in Indie haar eigen negotie drijven en buiten „dienst zijn van do Compagnie” te mogen betwisten, •— encnc I lowering dio zij ook hier to lande bij do I loogo iegctu'ing voorbraclitcii, en dio jaren nchter- cen con onderwerp van gestadigo bcraadslagingen ei) overleggingcn bleef uitmaken, zonder cchter ton slotte to eenig wezonlijk retires voor belang- hebbendon to leiden. Zie Mr. N. P. v. d. Berg. „Ecn

onderkruipcr van 's. Compagnie's negotie, in „Onze 'EciW.” drcdc jaargang, dcdcl III, bl. 32) [en in dcn2)] bunclt: „Uit tie dagen der Compagnie/ Haarlem, x 1904, bl. 38’).

Ecn nieuw tijdperk, zoo voor do Compagnie in hot algemecn als voor de vrijc gemeente in Indie, opcode zich, toen Van Imhoff in 1743 als opperland- voogd over Ned- Indie was opgetreden, want van hem, den Hersteller, zoals de faam hem doopte, verwachtc men cen afdoend redres van al de mis- bniiken cn ongerechtigheden, die den welstand der Compagnie meer cn meer ondermijnden en haar bestaan werkeljk bedreigden. Van het stolsel, om althans don binnenlandschen handel in Indie zoo veel mogelijk vrij to la ten, was hij een beslist voor- stander.

Van Imhoff's denkbeelden en plannen vonden bij de toenmaligo bewindhebbercn een welwillend onthaal. In hunne vergadering van 2 April 1742 maakten zij een onderwerp van ernstige gedachten- wisseling uit, als slotsom waarvan bepaald werd, dat behoudens enkele uitzonderingen, on den voet als door Van Imhoff zelf was aangegeven, de vrijc vaart van Batavia ypor cen iegeljk zou worden opgestelcd, „dus die stad tot het centrum van „alle Indische n ego tie inakende”. Van Imhoff draab de niet met het geven van uitvoering aan zijn plannen, zoodra do gelegenheid hem hiertoe open- stond. Nauwelijks had hij uit handen van zijn voorganger Thedcs het bestuur ovcrgenoinen, of al dadelijk werd bij plakaat van 14 J uni 1743 een maatregel verordend, die aan particulieren, en ook aan 's Comp, dianaron, de gelegenheid opende om, voor hunne cigene rekening thee naar Nederland af te laden in hiertoe door de Comp. op vracht aan to leggon schepen, echo bevoegdheid, die zelfs toegekend werd aan inlanders en Chineezon. Zoo was een begin van inbreuk gemaakt op den alleen- handel van de Comp, tusschen Indie en Nederland; maar van heel wat verder reikende strekking waren de inaatregelen, die reeds kort hicrop met betrek- king tot den binnenlandschei handel genomcn werden. Bij plakaat van 16 Augustus werd de vaart tusschen Batavia en do oostersche gouvernementen Makasscr, Ternate, Ambon, Banda en Timor open- gest^lcl, en bij plakaat van 20 September, ook do vrijc vaart op de buitenkantoren „om do west van Indie” toegestaan. Intusschen was die vrijc vaart slechts gedeeltelijk vrij. Zecr “expresselijk” bleef aan do particuliere kooplieden ontzegd „alle „handel in do artikelen van spccerijen op do van „ouds daartoe gestelde straffen ; in amfioen op do „daartoe gestelde doodstraffe, uuitsgaders peper, „tin, on Japansche staafkopcr op poeno van confis- „catio en andero daarop to vallon bocten en anien- „den.” Dnarontegon were! voor lion cen groote bolemmoring uit den weg goruimd door de reso- lutio van 27 September 1746, waarbij hun de handel, in allo andero soorten van lijnwaden dan blauwe roodo on ruwo witto docken, „als waarin de handel „vooralsnog aan do Comp, gereserveerd word toegestaan ; maar groot was de vlucht niet, die de gepermitteerlc vrijc handel tengevolge van cen cn ander nam. In den brief aan bewindhebbercn van 31 December 1746 moest Van Imhoff be- kennen, dat do vrijc vaart „nog maar woifig be- schiot,” c\ bij brief van 31 October 1748 schreven Gouy- Gon. en Raden naar Nederland, dat do binnenlandscho vaart on handel in Indie van plaats tot plaats nog vooreerst werd waargenomcn door.-

de Compagnie zelve met Comp/s schepen naast en gelijktijdig met den handel door particulieren, omdat dezo laatsten nog niet bij machto waren, zoo wegens gem is aan voldoende kapitaal als vooral door gebrek aan zeevarend volk, oin dien handel en die vaart alleen voldoende te drijven, en er dus vrees bestond dat, indien de Comp, zich goheel daar- aan outtrok, deze handel en vaart in handen vallen zouden van machtigh concurrenten, in de eerste plaats der Engelschen.

In hoeverre Van Imhoff zelf zich is blijven vleien met de hoop, dat, als do door hem verord en e inaa- regelen ten behoeve van de vrije vaart en handel slechts „recht bekend en geaccrediteerd zouden „zijn onder dogenen, die den inlandschen handel „frequentereen,¹⁵ Batavia werkelijk het middol- punt zou worden van het binnenlandsche handels- verkeer in Indie, is thans moeilijk meer na te gaan, maar aan pogingen oin dit in de hand te werken heeft het van zijn kant niet outbroken. Zoo werd ter vergadering der Indische regeering van 19 October 1745 goedgevonden en verstaan „om tot „meerder gerief voor de burgers en inwoners van „Batavia, en voornamelijk voor de aankomende „en vertrekkende negotianten weder aan te stel- „len twee a drie gezwores makelaars, gelijk dat in „niesta a lie koopsteden in Europa gepractiseerd „werd, en ook bevorens (onder het bestuur van „Brouwer) is geschied.“ In Augustus 1746 werd „tot verbetering en facilitering van de vrije vaart¹⁶ een Collegie van commercie ingesteld ter afdoening op mondeling geding „van de differenten, dewelke over den koophandel en vaart der burgers ont- „staan en spoed vereischen“ en die „zoo zij alien „voor de ordiinaris rechtbanken moesten worden „gebracht met observantie der ordinaris tenminnen „van recliten, trafikanten en navigantien merke- „lijk ophouden, en andere negotianten van buiten „detourneeren en afschrikken zouden om herwaarts „over te komen en zich alhier (te Batavia) te stabi- „leeren.“ In dit collegie zouden zitting hebben zevevi commissarissen, die tegelijktijdig zouden optreden als bestuurderen van de gelijktijdig met het Collegie van commercie in het leven geroupen Bank en Bank van leening, waarmede men de han- deldrijvende gemeente en andere ingezetenen dacht te gerieven, in zooverre de nieuwe insteHing „het beiioodigd geld en leven“ aan de negotie verschaf- fen zou.

Ten gerieve van die negotie werd aldus de rechtspraak in handelszaken en het credietwezen op min of meer doelmatige wijze geregeld; (loch de negotie bleef kwijnen niettegenstaande achter- een volgens nog verschillende belemmeringen, waar- mede zij vroeger rekening had te houden, door Van Imhoff werden uit den weg geruind. Zoo w ere! op verzoek „van den Koning van Palembang“ de vaart tusschen Palenibang en Java den 24 Augustus 1747 „vrij en open gesteld“, t'xjrwijl den volgenden dag nogmaals geregeld werd de vaart van Ja va naar plaaften buiten Java, eene regeling intusschen, die hcG ha lf slack tig karakter van Van Imhoff's stelsel duidelijk doet uitkomen. Men was vrij om van Java te varen naar alle plaatsen in den Archipel en naar andere landen of plaatsen van de vaste kust van Indie, ruits in dit laatste geval „na preala- bele aangiering“ op Malaka, waar men zich van passen voor de verdere reizc zou liebben te voorzien. Ook was men vrij om naar de Molukken te varen, maar in het wederkeeren van daar mocht alleen koera worden gezet naar Batavia, en bleef „alle

aangiering op Java¹⁵ verboden, en wildo men par- tij trekken van do in J uni 1749 opengesteldo vrye vaart op Sumatra's Westkust, die tot dusver steeds verboden was, dan had men zich te houden aan do ter zake afgekondigdo verordening, volgens welke ten strengste verboden bleef „niet alleen alle „debiet, rnrar alle aanbreng van lijnwaarden in het „algemeen,“ want, dien handel wenscho de Comp, alleen en uitsluitend vobr zich zelve te behouden. Zoo bleef op het handelsgebied een „mixtuni,“ gehandhaafd, en zonder algoheele loslating van den eigenlijken grondslag, waar de Comp, op matte, zonder volstrektro prysgeving van haar karakter als handelslichaani kon het ook inoelijk andere. Van Imhoff's stelsel, zooals het door bcm zelve met de best© bedoelingen in toepassing werd ge- bracht, was een stelsel van transactie, van geven en nemen, en het pleit mischien voor het gezond • verstand van zijn opvolger Jacob Mossel, dio in 1750 door den Raad van Indie onder nadoro goed- keuring van bewijidhebbere tot Gouv.-Gen. be- noemd werd, dat hij zich vrij hield van de illusien, die nopens de on- tduiking van den vrien handel iu Indie onder de beschermende vlugelen van de Compagtie Van Imhoff zich geschapen had. „Het is altoos mijne betrachting geweest,“ dus schreef Mossel in zijne onder dagteekening van 30 November 1753 aan bewindhebbere ingedie M e- n o r i e r a k e n d e n s t a a t e r G e- n e r a l Geocrojerde N e d e r l. Oost- Indische C o m p a g n i e, „om een systeem „te maken, dat alle handel aan de Maatschappij „doet komen; doch hier on daar met die mits, zob- „verre zij dien zelve beheeren kan,“ en dezo van alle d ubbelzinnigheid vrije opvatting maakt den grondslag uit van de zeer uitvoerigo voorschriften nopens particuliere vaart en handel, die bij plakaat van 29 Maart 1754 ter kennis van belanghebbenden werden gebracht. Door die voorschriften, waar- bij hier niet in bijzonderheden kan worden stil ge- staan (in het Plakaatboek van Mf. van der Chijs beslaan zij niet minder dan ecutional bladzijdon), werd hot door Van Imhoff opgetrokken gebouwd, dat wegens verborgen gebroken toch reeds te waggelen stond, zoo good als geheel omver gewor- pen. De banden, waarvan Van Imhoffi do vrije vaart van de particuliere handelaren bevrijd had, werden haard door Mossel weder aangelegd, en wol in voh komen overeenstemming met de toen bij Heeren Meesters weder geldondro opvatting, dat alleen in een zoo gestrong mogelijck hand having van het haar verleendo nionopolio het wozenlijck heil der Comp, gelegen was.

Doch do opvattingon van de bestuurderen der Comp, waren niet steeds bestendig van duur. Aan do klachten van de Jiatavias<rho ingezetenen, dat aan vreemde handelaren werd toegestaan wat aan '8 Conipugriae^ oigen lajidgenooten verboden was, meende niei) den den duur geen gclioor te mogen weigeren, en dienovereonkonistig werden onder het bestuur wuwan den Gouv.-Gcn. Van der J^'irra bij ordonnantien van 3 December 1771 en J3 Mei 1774 „ter bevordring van de welvaart en bloci „der Bataviasche kolonie,“ weder vrschillende con- cessies gedaan, waardoor de staat van zaken met betrekking tot den vrien gepermitterden handel in hoofdzaak op denzelfden voet werd tcrugge- biacht als onder Van Imhoff's bestuur. Op die concessies werd intusschen in cnkcle opzichten toruggekome) bij eene vorodening van 18 Sop- tomber 1778; maar ten slotte werden allo „restric-

tievo bepalingen en dwangmiddelen" weder ingetrokken bij de resolutie van 9 October 1781, op een tijdstip dus toon de worsteling reeds was aangevangen, die eerlang aan het bestaan der Comp. voor goed een oind zou maken, en voor Nederland het bezit der oncleur de macht der Comp. gekompon overzeesche gewesten tydelijk althans zou doon verloren gaan.

V>De in 1780 uitgebroken oorlog met Engeland leidde in zyn onmiddellijke en middellijke gevolgen tot een volslagen ommekeer in de bestaande toetanden. en verhoudingen op handelsgebied, niet alleen op het gebied van don zoogenaamdon binnenlandschon handel in Indie, maar in nog veel ingrijpender mate op dat van den handel tusschen Indie en het moederland. Had do Comp., met wering van alle mede edingers, zoo vreemdelingen als landgenooten, dit verkeer steeds uitsluitend aan zich weten te houden, toen de Indische Regeering veristxijken bleef van alle "secours" uit het moederland, en haar dientengevolge de kasmiddelen ontraken om de zaken behoorlijk gaande te houden, moest zij wel de hulp van die vroeger zoo geschuwde

I vreemdelingen inroepen, ten einde de tot retour j naar patria bestemde producten tegen contant geld van de hand te kunnen zetten. „Sedert den jare „1781 tot 1783 heeft de verkoop aan vreemde natien „bestaan in koffie, tin, peper, nagelen, nooten, suiker, enz. bedragende eene som van Rijksd. 1.084.945," dus schreef het Indisch bestuur aan bewindhebbers by brief van 15 November 1785; en nu mocht van den kant van het Opperbestuur tegen dien verkoop bij herhaling worden in verzet gekomen, de drang der omstandigheden was te sterk om aan de opvolging van de uit patria ontvange bevolen te kunnen den. Nood breekt wet: de door van het monopolie. waarachter do Comp. zich nagenoeg twee ecu wen had veilig geacht, was nu cenmaal opengeloopen, en de laatste jaren der achttiende eeuw zagen dat monopolie feitelijk geheel te gronde gaan, niet ten bate van eigen landgenooten, aan wie tgevolge van den in 1795 hernieuwden oorlogstoestand alle handelsverkeer met Indie was afgesneden, maar ten bate van vreemde handelaren, die allcrwegen binnen-drongen waar voor hen wat te verdienen viel.

Heb waren voornamelijk Amerikaansche kooplieden, die hierbij nicer en nicer op den voorgrond Grade". Sedert Engeland's kolonien zich hadden vrij gevochten, on als de Vereenigde Staten van Amerika hun plaats in do rijc dor zelfstandige mogendlicden waren gaan innomen, nam het handelsverkeer van do nieuwe republiek zulk on vlucht, dat zij op dit gebied het vroegero moederland eerlang naar de kroon begon te stoufen. Aniorikaansche schopen voerden op Java de godcron on koopman-Bchappen aan, die het vorbnrik aklaar behoefde, en kochten in ruil de producten in, waarvan het Gouverneincnt toenmaals de enige houder was en die hun gretig werden nfgestaan, want de verkoop van producten was nu cenmaa, gelijk do Rcegering in hare resolutie van 27 April 1798 verklaarde, „het voornaamste middel, waardoor do „zaken gaande on buiten con te tale ver warring ge- „houden worden," zoodat zonder den afzet dor producten „geen jniddelen ter redding zouden „overschieten."

Van den kant der Rcegering word dus ook alles in het werk gesteld om, gelijk het laid tin hare resolutie van 23 April 1799, „de Amerikaanscho kooplieden

„te animeeren om hunne schopon naar herwaarts „ten handel te zenden," en toon het een paar jaren later, in Mei 1801, bleek, dat wegens den in hun oog to hoogen prijs van de suiker do vreemdelingen zich verzetten tegen den eisch om bij een zekere hoeveelheid koffio ook suiker te moeten aannemen, werd de prijs van die „zoetigheid" onmiddellijk verlaagd, „ter voorkoming, dat de zich thans hier „bevindende Amerikanen bij hun retour in Ameri- „ka een misnoegen en afkeer van Batavia zullen „inspireeren" (resolutie van 5 Mei 1801).

Toch beantwoordde die maatregel niet aan het doel. Zelfs bij den verlaagden auikerprijs bleek de verplichting, dat een vierde der lading van elk schip uit suiker zou moeten bestaan, te bezwarend. „Zij schijnt," dus verklaarde de Regeering in hare resolutie van 13 October 1801, „op de Amerikanen „sedert zoo nadeelike impressie te hebben gemaakt. „dat sedert eenigen tijd minder schepen van die natie „hier ten handel zijn gekomen," — een voor de Regeering inderdaad bedenkelijk geval, want reeda begon zij de gevolgen er van to ondervinden „door „den geldeloozen staat, waarin de Comp. verkeert, „zoodat het te duchten is, dat zonder eene spoedige voorziening de dagelijkse uitgaven eerlang „niet meer zullen kunnen worden gaande gehouden."

Maar in dien benarden toestand kwam eerlang/ dank zij den in 1802 gesloten vrede van Amiens, eene verandering ten goede. Do door den oorlogstijstand, zoo lang verstoordo gemeenschap tusschen Java jn het moederland werd weder vrij en onbelemmerd, en bij do verordening van het Staatsbestuur van de Bataafsche republiek van 1 Maart 1803 kon dan ook „de vaart en handel uit de haven- der Republiek naar Batavia en de West van Indien voor alle Bataafsclio ingezetenen" worden opengesteld. Veel verwachting van hetgeen die ingezetenen nu zouden ondemenen om voor eigen Tokening handelsbetrekkingen met de voor een ieder opengestelde kolonien aan te knooien, schijnt het Staatsbestuur, dat in de plaats van de ten onder gegane Compagnio liet beleid over de Indische zaken aanvaard had, intusschen niet te hebben gekoekerd. Het meondo althans zelf handelend te moeten optreden om aan den Nederlandschon handel weder een aandeel in de vaart op Indie te verzekeren, en te dien einde had het reeds eenige maanden vroeger met eenige Amsterdamsche kooplieden een contract gesloten, dat de overvoer naar Nederland ten doel had van een zekere hoeveelheid koffie en suiker, die to Batavia tegen een vooruit overeengekomen prijs door de Rcegering aldaar zoude worden geleverd.

In verband hiermede word aan het Indische bestuur tevens „gintendiceord allo vordere verkoop van koffie*1 aan anderen, naar nanloid ing van welk bevel bij de Indische resolutie van 17 September 1802 word besloten den verkoop van koffie, het product waarom hot don vreonden handelareii bij voorkoor to doon was, „finaal to doon cesseern": maar spoedig waarschijnlijk dan mon zal vermoed hobben, moest dit besluit weder ongedaan gemaakt worden, want slechts weinige woken, nadat do verordening van het Opperbestuur van 1 Maart 1803 te Batavia was afgekondigd (in September daaraan volgende), zag de Rcegering zich andermaal geroepen tot het beramen van voorzorgsmaatregelen ter zake van den opnieuw uitgobrokon oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, waarin do Bataafsche Republiek noodwendig botrokken raakte, on don won go aldus gewyzigde omstandigheden haar het besluit af van 21 October 1803, waarbij do prijzon werden vast-

gesteld van de producten, die „voortaan aan de te Batavia ten handel komende neutralc handelaars zouden worden afgestaan" (t. w. koffic tegen 13 en 14 Sp. m., zwarte peper tegen 15 Sp. m. en suiker tegen 4 Sp. m. per pikol).

Alles word nu in het werk gesteld om die handelaars te gerieven ; doch blijkens resolutie van 17 Mei 1804 zou zeer bepaaldelijk „de preferentie" moeten worden toegekend aan die schepen „welke con tan- ten medebrachten". De geldnood, was ten top ge- stegen; doch ook in and ere opzichten werd de toestand, waaraan het Indisch bestuur het hoofd had te bieden, hoe lan ger hoe benarder, en zag het zich gedrongen tot het nemen van maatregelen, die slechts in den nood van het oogonblik hunne verde- diging vinden kunnen. Zoo werd, op grond van de overweging dat „uit hoof de van den plaats hebben- den oorlog de aanbreng van Europeesche benoo- digdheden zeer irregulier geschiedt", en het te vree- zen stond, „dat de concurrentie van particulieren „daarin met het Gouvernement tot prejuditie van „hetzelve zoude komen te strekken", bij resolutie van 7 Februari 1804 bepaald, dat de Regeering zich het recht voorbehiel „de artikelen voor de huis- houding benoodigd, bij preferentie uideaan te bren- gen lad in gen te nemen onder beta ling van een kapi- taal a vans op den zuiveren inkoopsprijs» — eene regeling, die slechts een paar weken later gewijzigd werd (resolutie van 9 Maart 1804) door het „avans,, te verhoogen tot „een en een half kapitaal", on zulks „ter aanmoediging van de te Batavia ten handel komende vreemdelingen".

Op den aldus ingeslagen weg ging het Indisch be- stuur eerlang nog een stap verder. Het achte in Augustus 1805 den tijd gekomen om „boven het benoedigde voor de huishouding (van het Gouver- nement) nog te lichten" uit de aangevoerde lad in- gen, en „ tegen een billijk (*sic*) a vans op de zuivere . „inkoopsprijzen over te nemen al zulke artikelen, „als bij de gemeente benoodigd zijn, en waarin het „algemeen belang vordert, dat door baatzuchtige „handelaren niet wordt gemonopoliseerd", met de zeer nadrukkelijk te kennen gegeven bedoeling om de overgenomen artikelen te distribueeren tegen dezelfde prijzen, waarvoor ze bij de Compagnie zouden worden angeslagen.

In ruil van de door hen aangevoerde koopman- schappen zouden de importeurs geriefd worden met producten voor zooverre de beschikbare voorraad het zou toelaten, en ten einde nu een te speedige uitputting van de voorraden te voorkomen, werd in October 1806 besloten, dat geen producten meer zouden worden geleverd in ruil van goederen, welke niet geacht konden worden tot de „eerste noodwen- digheden^^ te behooren. In verband hiermede moest natuurlijk ook worden uitgemaakt welke goederen als zoodanig al dan niet in de termen vielen, en te dien einde werden de aan te voeren goederen gerang- schikt in vier verse hi llende categorieën, t. w. : 1. goederen „welke volstrekt als onontbeerlijk moeten worden beschouwd", ten getale van 50; 2. goederen „welke moeten worden geconsidereerd als dienende tot gerief van de gemeente, en dus voor een gedeelte als benoodigd kunnen worden aangemerkt", ten getale van 45; 3. goederen „die tot den handel behooren", ten getale van 136 ; en eindelijk 4. goederen „die ofschoon ook tot denhandelbetrekking hebbende,al- leen dienen tot de luxe in het algemeen", ten getale van 30 (b. v. „spiegels,dames- secretaires,schilderijen, kcetsen en dier toebehooren, nieuwmodes-damesver- siersels, forto-piano's, dag- en nachtkijkers", enz.) /

3 riot „finaal interdicceeren" van de onder deze laatste rubriek gerangschikte goederen werd door

het bestuur in ernstige overweging gen omen, wyl do aanvoer ervan „altijd nadeelig blijft en sedert lange daarvoor geen producten meer gegeven z^n" : maar daargelater, „dat het altijd ten uiterste moeilijk blijft oui te bepalen, welke goederen volstrekt onontbeerlijk zijn en welke niet, alzoo dit eenig en alleen afhangt van den meer of minderen aanbreng;" meenden Gov.-Gen. en Raden toch van een derge- lijk verbod te moeten afzien met het oog op de ver- wachte komst uit Nederland van de Generale Com- missie voor Indie, „wier eerste werkzaamheden, volgens de ontvangen berichten, bestaan zouden in het invoeren van een nieuw systema van handel, wellicht aanloopende tegen kortstondige voorzienin- gen en inrichtingen, die men (voor het oogonblik) nuttig zoude kunnen oordeelen daar te stellen".

In stede echter van de door het Staatsbewind der Republiek tot leden dier Gen era Ic Commissie benoemde, doch door Koning Lodewijk tijdens hunne reis naar Indie teruggeroepen, heeren Grasveld en Elout, verscheen in Januari 1808 de door den Koning bij decreet van 28 Januari 1807 „tot Gouverneur- Generaal onzer Oost-Indisohe bezittingen" benoem- de „Colonel GeneraalF⁵ Daendels, wiens lastbrief o.a. de bevoegdheid inhield (art. 34) om „voor zoo verre het gedurende den oorlog onvermijdelik" zou zijn, te blijven voortgaan met den verkoop te Batavia „van zoodanige producten „welker aan breng en verkoop hier te lande anderszins voornamelijk de waar- de der Indische bezittingen voor het Koninkrijk uitmaakt." Met den afzet dier producten was het gaandeweg intusschen minder vlot gegaan, sedert het door den oorlog reeds zeer verstoorde handels- verkeer van Europa en Amerika met de Oostersche gewesten tengevolge van Napoleon's decreet van 21 November 1806, waarbij de Britsche eilanden wer- den-verklaard in staat van blokkade, en alle handel en correspondentie met het Vereenigd Koninkrijk werd verboden, geheel uit de voegen v/as geraakt. Zoo noodlottig waren de gevolgn van het ter fnui- king van Engeland's handel door Napoleon bcdach- te continentale stelse! ook voorde Vereenigde Staten dat zij ter beveiliging van hun handelsvJoot door het onder embargo leggen van liuunc cigenc havens de uitzicling van schepen een tijd Jang tracht- ten te verhinderen. Zelfs door sch" onder Ame- rikaansche vlag kon Batavia dus niet nicer bezocht worden, en h6e noodlottig (lit alh-s op h(- vertier aldaar terugwerkte, hoe de welvaart der ingezet- nen onder dien staat van zaken lijden)no< ; st, lier- over behoefniet verderin bijzondcTlieden te worden getreden.

Onder het bestuur van den Maarschalk Daendels kwam in dien toestand van kwijning en verachte- ring weinig of geen verandering ten goede. Integen- deel : in meer dan 6en opzidit liep het van kwaad tot erger, warl, tcwrijl de neutralc groote vaart ge- stremd bleef met het gevolg, zooals Daendels bij brief van 19 Maart 1809 aan het Opperbestuur in Nederland inelddc, „dat het debiet van de nicest rendeerende producten van deze koJonic gchel is komen te ccsseeren, en daarmede de invoer van con tan te specien te glijcker tijd is afgesneden,** mag het min st gen omen twijfelachtig genccmd worsen, of Daendels door zijne met betrekking tot den smallen handel verordende maatrcgelen bet verkeer tusschen Java en de omliggende eilanden en gewesten niet meer geschaad dan gebaat heeft. Wel werd de „ter opbeuring" van dien smallen handel bij or-

donnantie van 21 Maart 1809 ingevoerd heffing van het ankeragold weder spoedig tot niet gedaan, in zooverre bij besluit van 3 Juli daaraanvolgende „allo kleine vaartuigen niet nieor dan twee ko- „jangs ladondo“ geheel werden vrijgesteld van de be- taling „van eenig ankerage of lastgeld“, op grond van de overweging, dat „de smallo handel langs do kust van Java door do introductie van het nieuwo ankerageld bijna geheel to nief droigde te loopen : wel werd bij besluit vnn den 18den van Zoniermaand 1810 „tot gerief van den smallen handel langs „do Javasche kust“ aan de handelaars toegestaan om „met dispensatic van de anders gerequireerd wordendo formaJiteiten bij kleine gedeelten con- tanten to mogen uitvoern.“, terwijl bij besluit van den 25sten van Herfstmaand werd geedgevonden en verstaau „van den exclusieven handel in suiker voor het Gouverneiment geheel af te zien“ (wegens stil- stand van don handel zat de Regeering met groote voorraden suiker bezet) „en den vrijen handel daar- van aan de suikermolenaars geheel over te laten“. Dit alles nam echter niet weg, dat de ocrwalsche en arabische kooplieden Java meer en nieor ontweken en met hunne schepen bij voorkeur naar Bengalen ten handel voeren. *Le mois sur le commerce de l'Isle de Java*; bijlage XLVI van deel 13 van de Jonge's Opkomst enz.

Zodoende kreeg de gemeente te Batavia en elders op Java eerlang gebrek aan schier alles wat de maatschappelijc samenleving bezwaarlijk ont- bren kon. Het kwam zelfs zoover, dat Daendels bij eene verordening van 8 Augustus 1810 de gemeente moest uitnooigen om zich ter gelegenheid van den ophannden naamdag van „onzen beminden Koning Z. N. „Louis Napo) con“ te onthouden van het geven van „festijnen, uit hoof de van de voorbeeldelooze schaarslitate aan wijn en andere Europeesche provi- sien, welke daardoor, omgerekend de aanzienlijke depense, nog zouden niceten worden vermeerderd, hotgeen de geedkeuring van Z. M. den Koning on- getwijfeld niet zou kum en wegdragen“ // „ —

Wel is waar haddeu in de laatsto helft, Van het jaar J 809 wederor eon paar Amerikaansche schopen de reede van Batavia aangedaan, hetgeen aanleiding had gegeeven tot de vaststelling, bij besluit van 11 Augustus van dat jaar, van de prijzen, waartegen de spccrijen en cncigc andere uitveerartikelon be- schikbaar zouden worden gesteld, en deed in December 1810 „het vooruitzicht, dat er gedurende den loop van het aanstaande jaar wetler als be- vorens Aincrikaansche schepen ten handel zouden konien“, on dio schepen „waarschijnlijk mede de havens van Sanjarang en ^ocraabaia zouden aan- deen“, do Regeering besluiten tot het openstellen «ok van dio havons voor den in veer van gecddren door vreemd elin gen. Met dat al bleef het jnet het eigen lijk han dels verkeer treurig gesteld, ook ge- (turc)de het kortstondig bestuur van Daendels'op- volger, <: n door Keizer Napoleon tot opperland- voug over de in Frankrijks bezit overgeegane kolo- nic Lenocidien Generaal Janssens, die den 16 Mei 1811 hot bestuur aanvaardde, doch reeds op den 18 Sceptmher daaraanvolgende Java bij capitulatie aan de J'ingelschon inccst overgeven en Rallies a) s Luitoi)ant- Gouverneur-Generaal zijn plaats moest zien inn omen, in naam onder het oppergozag van den Gouverneur- Generaal van Britsch-Indie, lord Minto, doch in werkelijkheid met volkomen vrijheid van handelen.

Bo Engelschen, men weet het, kwamen niet als

vijandon, maar als vrienden „van de achtenaawardigo ropublick on do bravo natic van Holland“; hun oog- merk was „ecnlijgk to vormietigen de onrechtmatigo bezitnioning door de niacht der Franschen en Java over to monon onder de bescherming van Groot- Britanic“ (proclamatto van lord Minto aan de Eu- ropescho ingezetenen van Java van 4 Augustus 1811). Vrijheid van handel op alle landen oostwaarts van de Kaap, on bovendien op hot gchele Engelscho grondgebied in Europa zou, behoudens de rechten van de Enge) sche O- I. Compagnie, al dadelijk aan alle ingezetenen van Java, onverschillig tot welken landaard ook behoorende, worden verzekerd en gewaarborgd, en daar op dat tijdstip de Engelschen heer en in eester waren in do oostersche wateren, noocht het aanbreken van een tydperk van verlevendigd hand els verkeer tusschen Java en de om- liggende gewesten dus op goede gronden verwacht worden.

Slechts zeer gedeeltelijc echter werd deze ver- wachting verwzenlijkt. Wel geeft Raffles zelf hoog op van den toenemenden bloei, waarin scheepvaart en handel zich gedurende zijn vierjarigbestuur moch- ten verheugen, en werkelijk toonen de door hem ten beste gegeven cijfers omtrent het scheepvaarver- keer een niet oubelangrijken vooruitgang aan, maar juist die cijfers bewijzen niets, omdat in vergelijking met vreeger het aantal schepen, dat de reede van Batavia aanded met geen ander doel dan om water en ververschingen in to nemcn, aanzienlijk toenam sedert do uit Europa komende en naar China be- stemde schepen zonder vrees voor belemmering door Straat Soenda, in plaats van door Straat Malaka, hun keers konden nemen. Omtrent den eigenlijken handelsomzet, het werkelijke waardebedrag van den invcer van goederen gedurende het Engelsche tusschenbestuur ontbreekt het ten eenenmale aan gegevens, en nu niogc het Raffles gelukt zijn om het verkeer van Java met Clina en het vaste land van Britsch- Indie tot icwtat meerdere ontwikkeling te brengen, over het algemeen bleef de handel kwij- nende, ecn natuurlyc gevolg trouwens van de staat- kundige gebeurtenissen van dien tijd. Het continentale stelsel toch bleef aanvankelijc althans in zijn volle kracht gehandhaafd en maakte den geregelden afzet der koloniale producten op de markten van het vaste land volstrekt onmogelijk.

Met dat al begint tijdens het Britsche tuschenbe- stuur het eigenlijke handelsclemnt zich tot een meer zelfstandig bestaan te ontwikkelen. Voor dien tijd was de handel, zooals D. van Hogendorp het in zijn B e r i g van d e n tegenwoordi- g e n t o o s t a n d der Bataafscho b e- zittingen i n Oost-Indie (bl. 136) noemt, in do handen van enkele dionaren van de Compagnie en andere monopolisten “vastgesmeed“, en hce wei- nig do enkelo buiten do Regeering staande koop- Jiecden, die van den handel hun bedrijf maakten, in tel en in aanzien waren, blijkt uit den door Daendels vastgestelden omslag van do bij erdonnantie van 2 October 1808 verordende gedwongen leening, die te Batavia allccn 487.000 rijksd. moest opbrengen, van welk bed rag 45G.000 rijksd. voor rekening van ambtenaren of gewczzn ambtenaren, en slechts 31.000 rijksd. voor Tokening van een zestal burgers zou komen. In 181G daarentegen bestonden te Batavia reeds een tiental grotere en kleinere handels- huizen, zoo Nederlandscho als Engelscho (m. n. Ainslio Addison & Co., J. F. Arnold & Co., Deans Scott & Co., Jessen Trail & Co., Johannes van Reo- nen & Co., Rutter & Co., G. C. van Rijk, Skelton

& Go., van der Kaa en Haste, en J. Velthuisen), behalve nog een drietal Armenische handelshuizen (Gavork Manuk, Stephanus MackerGich, en Johannes Slathers), terwijl Semarang op Soerabaja elk drie Europeesche handelshuizen telden. Intusschen bleef het operatiegebied van deze handelshuizen binnen betrekkelijk enge grenzen beperkt. Zoo werd in een tijdsverloop van acht maanden (Juni 1815—anuari 1816) Batavia slechts bezocht door 4 schepen uit Nederland, 8 schepen uit Engeland en 2 schepen uit Amerika, en hoofdzak bleven dan ook voor de handeldrijvende gemeente de betrekkingen met Bengalen, van waar gedurende hetzelfde tijd a verloop 23 schepen ter reede van Batavia aankwamen. Meer tevondigheid dan de grootte vaart echter gaf de kustvaart tusschen de liavens van Java onderling en daarbuiten, waartoe op 1 Januari 1816 beschikbaar waren 58 op Java tehuis behoorende vaartuigen van groter en kleiner charter, namelijk 28 vaartuigen meet dan 100 tonnen metende, en 30 vaartuigen van geringer ladingsvermogen, volgens nominatieve opgaven in de te Batavia met goedkeuring van het Gouvernement uitgegeven Java Annual directory and almanac for 1816.

Een groote belemmering voor de ontwikkeling van het handelsverkeer bleef tijdens het Britsch-tusschenbestuur ook het gebrekkige munt- en creditwezen en ten opzichte van het assurantiewezen was de handel, na het te niet gaan van do in 1790 door Dirk van Hogendorp in het leven geroepen, dock „in hare geboorte gesmoorde" onderlinge Assurantiecompagnie (Verg. ook de Jonge's Opkomst enz. deel 13, bl. 93—94), alleen aangewezen op de agent-schappen van de Ganges Insurance Company, en de Canton Insurance Company, die beiden haren hoofd-zetel te Calcutta hadden.

Wat nu de door Raffles voorgestane en in toepassing gebrachte handelspolitiek aangaat, kwam niet-tegenstaande zijn smalen op de handelingen van de O.-I. Cie en zijn opvijzelen van eigen vrije vigheid, er weinig of geen verandering in den stand van zaken, zooals zij onder het bestuur der Compagnie tot ontwikkeling waren gekomen. Uitsluiting van vreemden was ook voor Raffles het begin van alle staatkundige wijsheid: vrijheid verlangde hij alleen voor eigen iandgenooten, voor de Engelsche vlag. In do trak-taten, die hij met do Sultans van Palembang en Johore sloot, werd hun de verplichting opgelegd „to exclude all other European nations", en „not to enter into any treaty with any other nation, European or American", en ook na de overgave van Java aan Nederland verloochende hij zijne opvatting over Engeland's reeping in het Oosten niet, want tijdens hij te Benckelen in naam van de Engelsche O.-I. Compagnie het bewind voerde, schreef hij bij brief van 12 April 1818 aan hare bewindhebbers: „Our object in the first instance is to extend the British commerce by exclusion of other European and American powers" (M. L. van Deventer Het Nederlandsche gezag over Java en onderhoorigheden s e d e r t 1811, bl. 39, en bl. 118 van de Inleiding).

Geen uitsluiting van vreemden daarentegen, maar alleen bescherming van do vaderlandsche scheepvaart en handel tegenover vreemden was de grondgedachte van het Reglement op het beleid van de Regeering, enz. in's lands Aziatische bezittingen van 3 Januari 1815 en van de gelijktijdig vastgestelde Instructie voor de Commissarissen-Generaal,

aan wie, na het herstel van het Nederlandsche gezag over Java en onderhoorigheden, de bestuurstaak door den Souvereinen Vorst werd toevertrouwd. Vrije handel dus, waarbij echter de welvaart van het moederland op den voorgrond moest staan (zie de Inleiding tot Eloufs Bijdragen enz. van 1851, bl. VII), en dienovereenkomstig werden de aan den lande geleverde specerijen aan den vrijen handel onttrokken om voor rekening van den Staat ten verkoop naar Nederland te worden gezonden; doch met betrekking tot al de overige landproducten zou verkoop in Indie regel blijven, tenzij daarvoor „geene bohoorlijke prijzen konden worden bedongen", in welk geval het Gouvernement de aldus onverkocht gebleven partijen voor eigen rekening naar Nederland zou doen overvoeren.

Met het optreden nu van Commissarissen-Generaal brak voor den particulieren handel in Indie een tijdperk aan van vreeger niet gekende blei en welvaart, dat in de eerste plaats ten goede kwam aan Batavia, want Batavia te doen zijn en blijven het middelpunt van het Indisch handelsverkeer was een van de zaken, die nu niet minder ter harte gingen dan aan de gezaghebbersden ten tijde der Compagnie. Alle schepen van Europa of Amerika komende moesten te Batavia binnenloopen en lossen, tenzij om bijzondere redenen vergunning verleend werd, om met ongekonden lading naar Semarang of Soerabaja te verzoilen. Het innemen van voile ladingen mocht, wel is waar, ook aldaar geschieden; maar toen ten tijde was Batavia, in scherpe tegenstelling met latere tijden, nog steeds de stapelplaats bij uitnemendheid van de voornaamste uitvoerproducten van Java (Preanger koffie, Jakarta suiker, tin enz.), en zoo-doende werd de eigenlijke handelsbeweging daar in zekeren zin gemonopoliseerd.

Gaandeweg nam het aantal der te Batavia gevestigde handelshuizen dan ook toe. Teldomen er bij den aanvang van 1816 slechts tien, vijf jaren later was het aantal reeds tot 16 gestegen, en terwijl in eerst- genoemd jaar alleen op 2 agenturen van buitenlandsche assurantiemaatschappijen kon gewezen worden, was Batavia in 1821 in het bezit van eene geheel zelfstandige Javascho Zee-Assurantie Maatschappij, naast welke agenturen van 5 te Calcutta gevestigde instellingen van dien aard werkzaam waren. Als eenige verkoopplaats van de in veiling te brengen Gouvernementsproducten, wend Batavia door landgenooten en vrconideligen druk 1: 2zoelcit, en van dien tijd dagteekende eidgeinlijk de uitbreiding van de nieuwe bovenstad. Weltevreden, terwijl de statige woonhuizen van weleer, aan beide zijden van do KaKbesar, aliens Jierschappen werden in kantoorlokalen en pakhuizen ten gorieve van de handeldrijvende gemeente, die zich metterwoon hoogerop vestigde, doch zich ter uitteefning van haar dagelijksch bedrijf in de benedenstad

De Kailiosar word meer en meer de uithluitende koopmansbuurt, waar eerlang (September 1818) ten gorieve van den handel ook het beursgebouwe verrees. Over do oprichting daarvan zie BEU RS (BATAVIASCHE).

Bestond er dus van een Indisch standpunt liczieren reden om zich te verheugen over den gunstigen ommekeer in don gang van zaken op het gebied van handel en scheepvaart sedert de herstelling van het Nederlandsc he gezag in den Archipel en kon zelfs van Regeeringswege zonder overdrijfving getuigd worden, dat het „ter reede van Batavia wemelde „van vlaggen van allerlei volken, en de kusten van „Java het schouwspel opleverden eener toenemendo

„levendigheid on welvaarf; in Nederland was do indruk een goheel andere. Met leede oogen toch zag men het aan, dat hot leeuwenandeel in dit handelsverkeer met Indie meet en meer in handen viol van vreemde kooplieden en reeders. „Wij zion Java” zoo schreef o.a. do Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam ondoor dagteekening van 23 Januari 1817 aan den Directeur-Generaal van Koophandel en Kolonien, „wijzien die kostbare „possessie, welko alleen jaarlijks acht a t ion duizend „lasten ruimte in beweging houden kan, prijs gege- „ven aan elken vreemdeling, welke er maar komen „wil om goederen te brengen en te halen, en daarme- „de te varen werwaarts hij wil, hetzij naar zijn eige- „ne of onze havens”. Het verlenen van dergelijke „bijzondere gunstbetijzen” aan vreemden mocht, naar het oordeel der Kamer, misschien zijn goed te apreken als een „provisioenele” maatregel „om de „foruggave te faciliteren, en om gedurende den tijd, „dat de Engelschen de kolonie nog in liet bezit had- „den, eenige voordeelen daarvan te behalen”; maar van het oogenblik af „dat het bezit dezer belangrijke „volksplanting weder voor het Rijk herkregeu enver- „zekerd is, „meende de Kamer ook het oogenblik „rijp” te mogen oordeelen „ter daargestelling van meer „efficaeieuse en met de betrekkingen van de kolo- „nio tot het moederland meer overeenkomstige „maatregelen”.

Welke maatregelen de Amsterdamsche Kamer op het oog had, kan men nalaan op biz. 247 van deel I (BELASTINGEN) en nu mogen die roaaf-regelen niet dadelijk bij de Regeering ingang heb-ben gevonden, de uit haar adres sprekende geest bleef gedurende vele jaren het richtsnoer van de door het moederland te volgen handelspolitiek metbetrekking tot do overzeesche bezittingen. Fnuking van vreemde mededinging door bescherming tot in hare uiterste consequentien van de nation ale nijverheid, scheepvaart en handel werd van nu af het wachtwoord van de moederlandsche Regeering en van de groote meerheid der Nederlandersche belanghebbenden bij die takken van volkswaervaart en volksbestaan. Het was er v66r alles om te doen den invoer van Nederlandsche fabrieken in Indie te begunstigen als het zekerste middel om aan de Nederlandsche markt den aanvoer van de Indische uitvoerartikelen te verzekeren. Wie meester is van den invoer in Indie, zoo lieette het, is het ook van den uitvoer van daar, en vermits nu het artikel lijnwaden van lieverde het belangrijkste in voerartikel van onze Indische bezittingen was geworden, moeet licet streven der Regeering er wel als vanzelf op gericht zijn om in Indie aan de Nederlandsche katoennijverheid een zoo ruim moge-lijk afzetgebied te verzekeren.

Het middel hiertoe lag, meende men, voor de hand. Door differentieelrechtontarieven, zoo op don invoer als den uitvoer van goederen, waarbij — behoudens verwijzing naar het artikel BELASTINGEN (invoerreken) — thans niet verder behoeft te worden stilgestaan, trachtte men het hoofd te bieden aan de boven al op het terrein van den lijnwaad-haialeu geiluchte jnededinging van Engeland; maar hot doet, dat men voor oogen had, werd niet bore ikt. Engeland's mededinging block te machtig, on terwijl het den vreemden handelshuizen op Java naar wensch ging, terwijl het scheepvaart- en handelsverkeer van Java met het buitenland in om vang toenam, was het met bet verkeer tusssen de kolonie en het moederland treurig gestold. Anders werden do verhoudingen, toen in 1824 de Ne-

derlandsche Handelsmaatschappij in het leven word geroepen, want zij werd al dadelijk eene mach-tige mededingster van do particuliere kooplieden, zwoel op het gebied van den invoer, als meer bepaaldelijk nog op het gebied van den uitvoerhandel, wolko laatste tak van bedrijf intusschen grooten-deels te niet liep, toen na 1830 het consignatiestelsel in zijn volle gestrongheid werd toegepast en zoo-doende al de aan den lande gelveerde producten aan de Indische markt ontvielen. Als een natuurlijk gevolg van een en ander brak voor den handel in Indie een tijdperk van kwijning en ontmoediging aan, waarin men bovendien nog te worstelen had met den alledroovigsten toestand van het munt-wezen, en het grootendeels ontbreken van een voor het handelsverkeer zoo onmisbaar goed geregeld credietwezen; doch dit alles behoeft hier ter plaatse niet verder te worden besproken, er wordt omstandig over gehandeld in de artikelen BANK (JAVASCHE), HANDELMAATSCHAPPIJ (DE NEDERLANDSCHE), CONSIGNATIESTELSEL, CREDITINSTELLINGEN en MUNTWEZEN.

Betere tijden voor handel en scheepvaart braken eerst aan bij den aanvang van de tweede helft der negentiende eeuw, toen Nederlandsch-Indie in het bezit was gekomen van een op deugdelijke grondslagen rustend muntwezen, de scheepvaartwet van 18 Aug. 1850 Ind. Stb. no. 47 verechillende aan het scheepvaartverkeer in den weg staande belemmeringen uit den weg had gruumd, en ten slotte het consignatiestelsel geleidelijk werd losgelaten door den vroegeren voet een deel althans der aan den lande in handen komende producten in Indie zelf weder aan de markt te brengen. Een werkelijk groote vlucht intusschen heeft het handelsverkeer eerst genomen, nadat het Gouvernement zich aan alle rechtstreeksche bemoeiingen met de suikercultuur, op het oogenblik de hoofdcultuur van Java, had onttrokken, en het geheele suikerproduct ter beschikking kwam van den partikulieren handel.

Alvorens op de voorafgaande historische schets van het handels- en scheepvaartverkeer een aan de beschikbare statistische gegevens ontend overzicht van den tegenwoordigen omvang van dat verkeer te doen volgen, behoort een plaats te worden ingeruimd aan de bespreking van enkele met handel en scheepvaart ten nauwste verband houdende onderwerpen, die nog niet of niet dan zeer terloopa werden aangeroerd.

Grootovaar: t: e: n kustvaart. In beiderlei opzicht bracht de Nederlandsche scheepvaartwet van 8 Augustus 1850 Ind. Stb. no. 47 eene niet onbelangrijke wijziging in de voor dien tijd bestaande orcle van zaken. Mot betrekking tot de groote vaart verviel de vroeger door schepen onder Nederlandsche vlag genoten begunstiging, want art. G dicr wet hield in, dat do vlaggen van zoodanigo staten, die voldeden aan do in dat artikel aangegeven voorwaarden van wederkceerigheid, in de kolonien en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen met do Nederlandsche vlag werden gelijk gesteld, — eene regeling, die door de tarief-wet van 1865 in zoe ver werd gewijzigd, dat, voor wat betreft de heffing van in- en uitvoerrechten van de door de schepen in- of uit te voeren goederen, het begin sei van wederkceerigheid werd verlaten, om plaats te maken voor eene onvoorwaardelijke gelijkstelling van de vlaggen van allo bevriende natien inet de nationale.

Om de Nederlandsche vlag te mogen voeren, moet elk in Nederl.-Indië thuis behoorend zeeschip voorzien zijn van een door den Gouv. Gen. uit te reiken zeebrief, die slechts verleend wordt, wanneer de schepen voor meer dan de helft toebehooren aan ingezetenen van Nederland of Ned.-Indië, aan venootschappen aldaar gevestigd, welke leden of bo-stuuders voor meer dan de helft uit dergelijke ingezetenen bestaan, of aan reedrijen in Indië gevestigd. Voorts moeten de eigenaars in Indië vertegenwoordigd zijn en het beheer aldaar gevoerd worden. Zie Ind. Stb. 1905 no. 316, 1908 no. 424, 1910 no. 425, 1913 no. 439, 1915 nos. 299 en 368.

Zeebrieven worden overgenomen stg art. 54 van het Regeeringsreglement alleen verleend aan schepen en vaartuigen op de Europeesche wijze getuigd; vaartuigen op de Inlandsche wijze getuigd moeten voorzien zijn van jaarpassen, die van wege den Gouverneur-Generaal door de Hoofden van gevestigd of plaatselijk bestuur worden uitgereikt. (Zie ZEEBRIEVEN EN JAARPASSEN) "A", § 3. De voor de groote vaart aangenomen gelijkstelling van nationaal en vreemde vlaggen strekte zich, volgens de bewoordingen van art. 6 der scheepvaartwet, niet uit tot de kustvaart in Nederlandsch Oost-Indië, maar wel werden bij alinea 2 van dat artikel ook Nederlandsche schepen tot de kustvaart toegelaten, terwijl voor dien tijd de kustvaart, met uitsluiting van alle andere, alleen geoorloofd was aan schepen in Nederlandsch-Indië thuis behorende, en aan inlandsche schepen met deze gelijkgesteld. Wat de kustvaart betreft, werden nieuwe bepalingen in het leven geroepen in 1912: wet van 29 Juni van dat jaar Ind. Stbl. no. 477 en ordonnantie van 20 Sept. d.a.v. Ind. Stb. n°. 479. De ordonnantie bepaalt dat onder kustvaart is te verstaan: het te water vervoeren van handelsgoederen, ingeladen in eene in het rechtstreeks bestuurde gebied gelegen haven, naar een andere in dat gebied gelegen haven en het lossen van die goederen in de laatstbedoelde haven, wordende de vaart op de havens gelegen in de zelfbesturende landschappen, de zoogenaamde Inlandsche havens, zijt beschouwd als kustvaart en evenmin het lossen van goederen, als gevolg van zeeramp of nood. Ingevolge de wet van Juni 1912 staat de kustvaart in Ned. Indië thans voor alle schepen ook vreemde, alleen open voor zover de vaart tusschen de voor den algemeenen handel opengestelde havens aangaat. [Zie hierna.] Tot de kustvaart ook buiten de voor den algemeenen handel opengestelde havens blijven alleen gerechtigd de Nederlandsche schepen en die, welke in Ned.-Indië thuis behorende. De Gouv.-Gen. is echter bevoegd om in dringende gevallen aan slechts tot de kustvaart tusschen de voor den algemeenen handel opengestelde havens gerechtigde schepen ook daarbuiten kustvaart toe te staan voor bepaalde reizen of het vervoeren van bepaalde goederen.

Zie voor cijfers omtrent den omvang van het scheepvaartverkeer hierachter op biz. 46.

Handel en consulaire verdragen. De door Nederland met vreemde mogendheden gesloten handelsverdragen hebben alle do „meestbegunstigingsclausule" tot grondslag ook met betrekking tot den handel in zijne overzeesche bezittingen. De wetgever is dus volkomen vrij in de regeling en vaststelling van het Indische rechten-tarief, met eene uitzondering evenwel, voortvloeiende uit de bepaling van art. 32b van het traktaat van handel en scheepvaart op 31 December 1851 tusschen Nederland en Pruisen, ook namens de

staten van het Tolverbond gesloijxjn. (Ned. Stb. 1852 no. 104), krachtens welke de in dat artikel opgesomde voortbrengselen van den grond en van do nijverheid van het Tolverbond bij aanbreng in Indië met geen hoogere rechten zouden mogen belast worden, dan overeenkomstig het toenmaals van kracht zijnde tarief van invoerrechten verschuldigd waren. Zoolang deze overeenkomst van kracht blijft, zijn de handen der Regeering dus gebonden, in zoverre van geen verhooring van rechten sprake kan zijn voor de artikelen, in de overeenkomst bedoeld, en van daar dat bij de krachtens do wet van 25 Mei 1907 (Ned. Stb. no. 105) ingevoerde verhooring van het Indische toltarief het recht van 6 pct. op zijden manufacturen onveranderd moest behouden blijven, terwijl voor de katoenen en wollen manufacturen het invoerrecht op 10 pct. werd vastgesteld. Met Frankrijk werd onder dagteekening van 13 Augustus 1902 nog eene bijzondere overeenkomst gesloten betreffende het invoerrecht van producten uit en in de Nederlandsche kolonien en in uit Frankrijk en de Fransche kolonien, welke overeenkomst bij de wet van 28 Januari 1904 (Ned. Stb. no. 15) werd bekrachtigd.

In nauw verband met de algemeene handelsbetrekkingen staan ook de door Nederland met verscheidene staten gesloten overeenkomsten tot regeling der voorwaarden, waarop consulaire en consulaire agenten in de voornaamste havens der Nederlandsche overzeesche bezittingen zullen worden toegelaten.

Reeds onder het bestuur van de Compagnie waren aanzeeken ingekomen tot toelating en opening van vreemde handelsagenten, dock het ligt voor de hand, dat bij de toenmalige gezaghebbers allerminst neiging bestond om op dergelijke aanvragen te gaan. Oorloeg Daendels vond het geraden om bij besluit van 9 Febr. 1808 afwijzend te beschikken op het verzoek van John Me. Clallan om te Batavia te mogen ageren en erkend te worden als commercieel agent van de Vereenigde Staten van Amerika, vermits, zoo luidde de beschikking „al-hier geen consuls of agenten van „vreemde naticas worden gecadmittceerd," en later vond Commisarisissen-Generaal het evenmin geraden om toe te geven aan den aandrang van Englands zijde. „Ik wenschte," schreef Elout in November 1819, „dat „ik inij gerechtigd vodde om toe te steijuncn in „the residence of commercial agents, maar ik ben „bang voor zulko personen: zij doon nooit good, „altijd kwaad; overal geven dusdanige „agcits" „aanleiding tot ongenoegen" (Elout, Bijdragen enz. 1863, bl. 58). Doch op den duur kon do Regeering eene dergelijke opvatting natuurlijk iijct blijven huldigen, en toen het gebeurde met Walter M. Gibson, die, beschuldigd van in Palembang en Jambang de hoofden tegen on8 gezag te hebben opgeruid, te Weltevrederej was gevangen gezet, van den kant van de Vereenigde Staten aanleiding gaf tot klachten over de onlusten in de geaccrediteerde vertegenwoordigers in Indië, wier bescherming in geval van nood zou kunnen worden ingeroepej, liet onze Regeering alle verdragen varen, en sloot zij met do Vereenigde Staten de overeenkomst van 22 Januari 1855, waarbij, „om te voldoen aan con „herhaaldelijk te kennengegeven verlangen van „hunne Regeering, Juidens art. 1 consuls-goueraal, „consuls en vice-consuls der Vereenigde Staten van „Amerika werden toegelate) in al de havens van do „overzeesche bezittingen of kolonien der Nedor- „landen, welke open zijn voor de schepen van alle

"landon." Sedert zijn gelijksoortige overconkisten gesloten met nagenoeg alle staten van Europa, en voorts met Columbia, Haiti, de Dominikaansche republiek, Peru, Siam, Japan en China. Do voor- naamsto voorwaarden van toelating zyn, datdo consuls geen diplomatiek karakter hebben, maar slechts handelsagenten zijn, onderworpen aan do burgerlijken en strafwetten des lands. Ook is het jus asyli niet aan hunno woningon toegekend, zoodat zij geen der zoo- genaamde extritorialiteitsrechten genieten. Do consuls-generaal en consuls kunnen onder goedkeuring van den Gouv.-Generaal, die steeds vóór in trekking vatbaar is, binnen hun ressort ondergeschikte consulaire agenten aanstellen. Zie artikel CONSULS.

Volgens den Regeeringsalmanak voor Nederl.- Indie van 1917 waren aldaar werkzaam 5 consuls-generaal, 33 consuls, 3 pro-consuls, 18 vice-consuls en 13 consulaire agenten.

Havens. Waarde kustlijnzerkolonie zoo buiteneuropig uitgebreid is en men onmogelijk die geheele kustlijn met ambtenaren kan bezetten, was het ter verzekering van een behoorlijke heffing der in- en uitvoerrechten noodig een beperking daar te stellen van do plaatsen, waar alle schepen zonder onderscheid ten handel mogen binnenvallen, en van de plaatsen, waar goederen, buiten Ned. Indie ingeladen, mogen woiklen gelost en goederen, naar buiten Ned. Indie bestemd, mogen worden irigeladen. Eene bepaling, het ten handel binnenvallen beperkende, was trouwens reeds noodig a ls politieemaatregel in het belang van de algemeene orde en veiligheid in de kolonie. Als begin sei were! en is dus nog steeds aangenomen om do toelating ten handel van vreemde schepen in het algemeen te beperken tot dio havens, waar voldoende bestuursinmiddelen aanwezig zijn om bescherming te verleenen en de rechten van den fiscus te verzekeren.

De havens in Nederl. Indie —en onder havens verstaat men in gewoon spraakgebruik ook plaatsen, waar de schepen slechts door middel van prauwen kunnen laden en lossen —worden onderscheiden in havens voor den algemeenen handel geopend en havens voor den algemeenen handel gesloten. De opening van havens voor den algemeenen handel geschiedt door den Gouverneur-Generaal, na verkiezing der Koninklijke machtiging. Inlandsche havens, (i. w. havens van landschappen in Ned. Indie, welke zich niet onder rechtstreeksch bestuur bevinden, worden geacht gelijk te staan met havens voor den algouciencn handel opengesteld, zulks in verband met art 27, 2e lid, van het Kegeeringsreglement.

Do voor den algouciencn handel geopend e haven, zegt nu art. 130 van het Kegeeringsreglement, zoala het luidt ingevolge de wet van 29 Juni 1912 Ind. Stb. n°. 476, zijn toegankelijk voor alle schepen (van welke nationaliteit of tuigage ook), terwijl in do andere havens do schepen alleen word on toegelaten, voor zoover zulks is overeen te brengen inot de verordeningen nopous de kust-vaart [art. 6 der wet van 8 Aug. 1850 Ind. Stb. no. 47] j wet van 29 Juni 1912 Ind. Stb. no. 477 en ordonnst van 20 Sept. 1912 Ind. Stb. no. 479, alle reeds hiervon vermeld] en nopous de heffing en verzekering der in- en uitvoerrechten [orlonnst van 1 Oct. 1882 Ind. Stb. no. 240.] Overziet mon die kust-vaart-on(louft)ebopaliigcn in verband mot clkaar, dun kai)niun dit zeggen: In een niet voor den algouciencn handel opengestelde haven mogen allo schepen wel binnenvallen. Vreemde schepen mogen er echter noch handelsgoederen laden noch handelsgoederen lossen. Op Europeesche wijz getuigd

Nederland echo schepen mogen er slechts laden en lossen handelsgoederen bestemd voor — of komen- do van — Nederlandsch-Indische havens. Alleen Inlandscho, in Nederl. Indie tehuis behoorende, vaartuigen mogen er bovondion handelsgoederen buiten Nederl. Indiï geladen, lossen en handels- goederen, bestemd om rechtstreeks naar buiten Nederl. Indie te worden vervoerd, laden.

Oorspronkelijk was het aan tai voor den algemeenen handel, dus voor do grooto scheepvaart, geopende havens een twaalftal, waaronder, slechts drie op Java: Batavia, Semarang en Soerabaja. Bij wijze van uitzondoring kon intusschortEeFinnemen van lading in andere havens door do Regeering, (later werd dit voor Java en Madoera de Directeur van Financien en voor do Buiten bozittingen het Hoofd van gewestelijk bestuur) worden toegestaan krachtens de daartoe bij het douanereglement verleende bovoegdheid. Van deze bepaling werd aan- vankelijk slechts bij uitzondoring gebruik gemaakt, later echter toon do voortbrenging van verschildende landbouwproducten voor uitvoer bestemd hand over hand toom, werd de uitzondoring van lieverlede rogel. Maar voor alle schepen bleef de bepaling gelden, dat zij met de op de kleinere af- scheepplaatsen ingenomen lading naar een open- gesteldo haven moesten verzeilen om aldaar te worden uitgeklaard. Het lieruit voortvloeiende tijd- verlies gaf aanleiding tot zooveel klachten, dat eindelijk — in 1858 — besloten werd tot het open- stellen voor den algemeenen handel van nog 16 havens op Java en 3 havens op de Buitenbozittingen. Maar deze ijuuatregel lokte een heftig verzet uit, waarvan zelfs de Amsterdamsche en Rotterdamsche Kamers van Koophandel zich tot tolk maakten, een verzet, dat nicher bepaald gericht was tegen de openstelling der 19 havens voor den in voor. De noodlottigste go volgen voor de Nederland sche katoennij verheid en den daarmede verband houdeuden landelozmet zouden te duchten staan, indien niet biiijds do inwerkingtreding van dezen maatregel, die op een jaar na do afkondiging bepaald was, zou voorkomen worden, en het verzet had wil van zijn optreden. Bij nadere ordonn. werd bepaald dat van de 16 havens op Java hiervoren vermeld slechts een drietal voor den algemeenen invoer zouden zijn opengesteld. Met be- trekking tot don uitvoer word do openstelling echter onveranderd van kracht gelaten. Op dien voet bleef de zaak geregeld. tot 1873, toen in verband met de tariefwet van 1872 een nieuw douanereglement (ordonn. van 22 Dec. 1873 Ind. Stb. no. 241) werd vastgesteld, waarvan art. 1 do bepaling inhield, dat in het Ned. Ind. tolgebied do havens voor den algemeenen handel geopend, onderscheiden werden in:

- a) havens voor algemeenen in- en uitvoer.
- b) havens voor beperkten invoer en algemeenen uitvoer.

Bij een ordonnst van 31 Dec. 1873 (Ind. Stb. no. 26-1) werden daarop een zestal havens op Java en een tical havens op do Buitenbozittingen aangewezen als havens voor don algemeenen in- en uitvoer, alsmedo con cl of tical havens op Java en con zestal op do Buitenbozittingen als havens voor beperkten invoer on algemeenen uitvoer. Het in 1882 vastgestoldo nieuwo douanereglement breidde het aantal havens voor algemeenen in- en uitvoer nog aanmerkelijk uit en sodert bleef mon in dio richting voortgaan, zoodat op 1 Jan. 1917 als zoo- danige havens aangewezon waren 12 op Java en 49 op de Buitenbozittingen togenover havens voor

beperkten invoer en algemeenen uitvoer respectie- velijk slechts 5 en 5. In de voor den algemeenen in- en uitvoer goepende havens worden alle sche- pen tot lossing toegelaten, wanneer de te lossen goederen komen uit het buitenland of uit een voor den algemeenen handel opengesteldo Nederl. In- dische haven en tot laden, wanneer de lading be- stemd, is naar het buitenland of naar een voor den algemeenen invoer opengestelde haven. In de voor beperkten invoer opengestelde havens mogen vol- gens de tegenwoordige bepalingen buiten Nederl. Indie iigeladen, aan invoerrecht onderworpen, handelsgoederen — andere dan em ballage-artikelen — niet gelost worden dan uit Inlandsche vaartuigen in den Indischen archipel thuis behoorende, terwijl vreemd vaartuigen er wel mogen komen, en er ook mogen laden (naar het buitenland of naar een voor den algemeenen handel opengestelde Ned. Indische haven) doch wat lossing betreft, slechts mogen lossen goederen geladen in een voor den algemeenen handel opengestelde Ned. Indische haven en goederen geladen buiten Ned. Indie, wanneer deze laatste niet aan invoerrecht onderworpen zijn, dan wel bestaan uit embaBage-artikelen. Europeesch getuigde Nederlandsche vaartuigen mogen er bo- vendien laden en lossen goederen bestemd voor of geladen in een nietopengesteldoNed.hidischehaven.

Eene opgave van de voor algemeenen of beperkten in- en uitvoer aangewezen havens vindt men in het 1^e deel van den Regeeringsalmanak.

Zie voor de inrichting, het beheer en de exploita- tie der Ned. Indische havens het artikel HAVEN- WERKEN.

Groothandel en tusschenhandel. Gedurende het bestaan van de Cjompagnie was zij in werkelijkheid de eenige groothandelaar, voor zoo- veire het althans den aanbreng van handelswaren van Europeeschen oorsprong betrof, want aan Chineseche handelaren liet zij in hoofdzaak den aanvoer van do in den Archipel gewilde uitvoer- artikelen van China over. Daarentegen behield de Compagnie ook in hoofdzaak aan zich den handel in Japansche artikelen, en den handel met de vaste kust van Indie, een handel die voornamelijk bestond in den aanbreng van daar van het artikel „doeken”, onder welke benaming men de uit Voor-Indie her- komstige lijnwaden placht samen te vatten.

Voor de Compagnie nu maakte de invoer van uit Nederland of andere landen van Europa herkomstige artikelen wel het minst belangrijke deel van haren groothandel uit. In weerwil van alle aanmoedigin- gen was nog in het begin der 19e eeuw — blijkens getuigenis van den lateren G. G. van den Bosch in een in 1818 uitgegeven geschrift —) het gebruik van Europeesche voortbrengselen bij den Inlander ten uiterste beperkt en bleef de behoefte daaraan genoegzaam alleen bepaald tot de Europeanen, die zich daar te lande gevestigd hadden, wier aantal “buiten de KrHsgsmagt” op niet meer dan 15.000 zielen werd geschat. De goederei), „voornamelijk uit Europa betrokken”, waren „equipagegoederen, zeil- doek, touw en teer; fijno lakenen en kasimirs; grof laken voor de krijgsmagt; provision; ijzer en staal aan eta ven, en ander gewerkt ijzer, en voorts, wat do voorwerpen van weelde betreft, zilvergoed, goud- draad, en eenige bijouterien, meubilaire goederen, schoenen, laarzen, zadels en krameryen.” Van ka-

i) “Nederlandsche bezittingen in Azia, Amerika en Afrika in derzelve toestand en aangelegenheid voor dtt R.k”.

toenen lijnwaden, die eerlang verreweg het voor- naamste invoerartikel uit Europa zouden worden, werd door van den Bosch nog niet gerept; maar reeds waren met den aanbreng er van tijdens het Britsche tusschenbestuur enkelo proeven genomen, die aanvankelijk wel niet met het gewenschte gevolg bekrond werden, maar er toch toe leid- den, dat Commissarissen-Generaal in hun rapport van 28 Augustus 1818 over de in- en uitgaande rechten aan het Opperbestuur schrijven konden, dat „het niet alleen Bengaalsche lijnwaden, maar ook zeer velo Europeesche, vooral Engelsche, meestal gedrukte lijnwaden waren, die in deze stre- ken worden verhandeld”. Sedert nam hot verbruik van de uit Europa herkomstige manufacturen ge- stadig toe, en het duurde niet lang, of de officieele handelstatistiek, die de Indische Regeering sedert 1825 jaarlijks te Batavia het licht deed zien, leerde, dat de invoeren op Java en Nadoera voor het groot- ste bed rag uit katoenen goederen bestonden. Zoo- doende werd de lijnwaadhandel verreweg de belang- rijkste tak van deninvoerhandelen hetarbeidsveld bij uitnemendheid voor den groothandel of eerstehands- handel, en niet minder ook voor den tusschenhandel.

De groothandel in Indie is op den huidigen dag, in het algemeen genomen, in handen van Westersche kooplieden. De tusschenhandel of z.g. tweed ehand daarentegen is — en dat was zij trouwens ook reeds ten tijdo van de Compagnie — hoofdzakelijk in handen van vreemde oosterlingen. In den handel met den inlander valt het Arabische en vooral het Chineesche element niet te ontberen, vermits (lit, uit- hoorde van bescheidenere levensbehoeften, goedkoop- er werkt dan de Europeaan. De omzet der klcino handelaren is vaak zoo onbelangrijk, dat een Wes- terling daarbij geen bestaan zoude vinden. Naast de Chineesche en Arabische tusschchnhandelaren bestaan enkeJc kleinere of grootere door Europea- nen gedreven winkels, welke hoofdzakelijk Europ- anen als klan ten hebben. Wat den inlander betreft, deze doet slechts op zeer bescheiden schaal en dan als tusschenschakel tusschontweede hand en bo- volking aan n ego tie, uitsonderd bij voorlx : cl d t er Westkust van Sumatra, waar enkele Maleicrs aan- zienlijken handel drijven. Ook onderde ChincscJie handelaren treft men soinnigen met grooten oni- zet, die niet alleen in het klein, maar tevens aan hun rasgenooten met kleine win st in het groot verkoopen. Invoer uit do Westcrsche landen door handelaren in het klein, dus met uitschakeling van den Europeeschen inporteur ah eersto-handsver- kooper, heeft slechts op bescheiden schaal plaats.

Tusschen groothandel en tusschenhandel baataan in Indie eenigszins cigenaardige verhoudingen. Do verkoop aan do z.g. tweede hand heeft namelijk gewoonlijk op credit plaats en de termijn voor die dikwijls grote credieten bloopt vaak niet minder dan G maanden. Daarmede gaat een groot risico gepaard, ook wijl de tusschenlandclaren, meestal tixvreden met kleine win st, tegen eenigszins groote verliezen niet opgewassen zijn. Vaak hebben do Europeesche groothandelaren getracht door samen- werking kortere termijnen in te voeron of op andere wijze de met die creditcn samenhangende euvels to ondervangen (onder meer heeft men over krcicict- verzekering gesproken), maar mon is in die pogin- gen niet naar wensch kunnen slagen. Ook de door belanghebbenden aan hetGouvernement in over- weging gegeven maatregelen konden niet tot af- doende ver- beterin g leiden. De Europeesche groot- handelaren meenden dat dergelijke verbetering van

don toestand alleszins mogelijk was. Indien de Regeering slechts zorgde voor conee met do cigenaardigo handelstoestanden in Indie bo ter verband houdende faillissementswetgeving, in plaata van to vol- staan met de toopasselijk verklaring bij ordonnantie van 8 December 1855 (Ind. Stb. No. 79) van hot voor Indie geldende Wetboek van Koophandel op de, volgens de algemeene bepalingen van wetgeving voor Ned.-Indie, met inlanders gelijkgestelde personen of Vreemde Oosterlingen. Aan dezen was het krachtens art. 5 dier ordonnantie vrijgelaten, om hunne koopmaneboeken te houden, zooals dit bij hunnen landaard gebruikelijk was, terwijl zij tevens waren vrijgesteld van denakomingder bij de artikelen 7 en 8 W. v. K. voorgeschreven verplichting om de on van gen brieven te bewaren en van do afgezonden kopie aan te houden en jaarlijks een eigen handig onderteekenden staat en balans op te maken en in een afzonderlijk daartoe bestemd register in te schrijven. Van deze vrijgevege bepalingen weref door de Chineesche en Arabische handelaren ruimschoots gebruik gemaakt en de nadeelige gevolgen er van bleven niet uit. Bij menig faillissement bleken geno of slechts zeer onregelmatig gehouden boeken te kunnen worden overgelegd, en voor zoo ver in enkele gevallen naar don eisch gehouden boeken aanwezig werden bevonden, waren zij voor den gewonen koopman en voor elkeen magistraat, die zich niet op de studie van het Chineesch of Arabisch had toegelegd, onverstanaar en ontoegankelijk. Naar aanleiding van de vertooggen van belanghebbenden werd bij Ind. Stb.] 865 no. 60 ingetrokken de vrijstelling voor vreemde Oosterlingen van de voorschriften van artikelen 7 en 8 W. v. K. en werden die personen verplicht om do bij hen inkomende brieven te bewaren en van de afgezondene kopie aan te houden en alle jaren een balans op te maken. Daarna duurde het eebter tot 1906 alvorens verder stappen werden gedaan. Toen do zich in hoofdzak geheel aan de Nederlandersche Faillissementswet (Ned. Stb. 1893 no. 140) aansluitende, bij Koninklijk besluit van 19 November 1904 no. 46 vastgeatelde Faillissementsverordening bij Ind. Stb. 1905 no. 217 in Indie wenf afgekondigd, alwaar zij krachtens Ind. Stb. 1906 no. 348 op 1 November 1906 in werking trad, week zij op een gewichtig punt van hare vaderland scho voorgangstxir af, namelijk, dat ook na beëindiging van hot faillissement de uitoefoning van lijfswang niogelijk wordt verklaard, door in het overigens gelijkluidend artikel 190 der Faillissementsverordening in het algemeen te bepalen, dat do schuldeischers voor hunne verdoringen, in zoverre deze on void aan zijn gebleven „hunne rechten van executie tegen den schuldenaar "herkrijgen", hoezeer ook ter verzachting van do strengheid clezcr bepaling den schuldenaar hot recht in gegeven om ter gelegenheid van do slotuitdoling den rechter te verzoeken, dat geen lijfswang tegen hern zal kunnen worden uitgeoefend ter zako van schulden, v66r do faillietverklaring door hem aangegaan, opgrond dat hij, to good er trouw gehandeld hebende, buiten eigen schuld in staat van faillissement is go rank t, dan wel om andero gewichtige redenen.

Ton aanzien van de wijze van bockhouden der Vreemde Oosterlingen volharddo de Regeering bij haar vroegero gedragslijn on woigerde daaromtrent nadcro voorschriftxjn vast te stellen. Ter verkrijging van meer zekerheid voor de schuldeischers 18 evenwel bij het voren aangchaakle Ind. Stb.] 906 no. 348 in do Bepaling houdende toopasselijkverklaring van de Europeescho wetgeving

op do met de Inlandsche gelijkgestelde bevolking (Vreemde Oosterlingen) (Ind. Stb. 185 —79) een bepaling ingelacht, houdende onder meer dat de Weeskamer ambtshalve of op vordering van den rechtercommissaris in het faillissement de boeken van den gefaillcerdo kan doen onderzoeken met last, om dionaangaando zoo spoedig mogelijk verslag uit te brengen, hetzij door den ambtenaar voor Chi-neescho zakon, indien het onderzoek Chineesche handelsboeken betreft, hotzij door andere daartoe bekwame personen. De onderzoeker kan daarbij inlichtingen inwinnen van den gefaillcerde, die tot verschijning en het geven van inlichtingen verplicht is op poene van in verzekeerde bewaring te worden gesteld. Verder zal bij het in ontvangst nemen der boeken van Vreemde Oosterlingen het lid-commissaris der Weeskamer, dat deze Kamer daarbij vertegenwoordigt, de eerste en de laatste bladzijden van elk bock, dat hij ontvangt, dagteekenen en waarmaken met zijn handteekening.

Makelaar. Bij het afsluiten van zaken tusschen groothandelaren onderling is de makelaar-dij in de laatste vyftig jaren meer en meer op den voorgrond getreden. Van oudsher was het makelaarsbedrijf in Ned.-Indie niet onbekend. Het werd van Regeeringswege geregeld door de Gouvemeurs-Generaal Hendrik Brouwer in 1633 en Van Imhoff in 1745 (zie boven bl. 12 en 16), en in de Bataviasche Statuten (nieuwe) werd een hoofdstuk opgenomen „van de geswoorede makelaars", waaraan in hoofdzak dezelfde beginselen ten grondslag liggen als aan bock I, titel IV, 2e afd. van onsen tegenwoordig W. v. K. Door verloop van tijd schijnt het bedrijf geheel in onbruik te zijn geraakt, en ook na het herstel van het Nederlandsch gezag in 1816 heeft men het vijftig jaren lang zonder makelaars kunnen stellen, want eerst in Augustus 1865 werd, volgens het Koloniaal Verslag over dat jaar (Hoofdstuk N, afd. V, § 3) te Batavia „een nieuw hulpvak van den handel, nml. de makelaardij gevestigd" door „een persoon, die dit beroep wenschte uit te oefenen, en door don Gouv-Gen. overeenkomstig art. 62 W. v. K. als makelaar werd aangesteld". Die aanstelling was algemeen, zooals art. 65 W. v. K. het toelaat, en dit bleef ook het geval met alle volgende aanstellingen; evenwel hebben in de laatste jaren de makelaars, welke men thans op alle hoofdplaatsen en ook sommige kleinere plaatsen aantreft, meestal het doen van effectenzaken van hunne makelaardij uitgezonderd. Wel doen zij thans nog deze zaken, maar als „commissairairs in effecten". Overigens schenkt ieder makelaar zijn bemiddeling aan allo zaken van koophandel, daaronder ook begrepen het discontocron van handelspapier, den aankoop en verkoop van wissels, schepen, huizon, plantages enz. enz.

KAMERS VAN KOOPHANDEL EN HANDELSVEREENINGEN. Zie onder do afzonderlijke artikelen op dio woorden.

Het huidige handelsverkeer van N. I. Reeds sedert 1825 publiceert do Indischo Regeering statistischo gegevens omtrent het handels- en scheepvaartverkeer in N. L. hoezeer ook de naam en de inrichting dier statistieken eenige malon werden gowijzigd. Eerst zagen die gogevens het licht in een jaarlijksch *Ver slag van den handel, de scheepvaart en de inkomende en uitgaande rechen op Java en Madoera*. Sedert 1846 werden daaraan afzonderlijko verslagen toogvoegd met betrekking tot do Buitenbezittingen. Met het jaar 1874 ving men aan de publicatie van een jaarlijksche *Slatistiek van den*

handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerrechten in N. I. op een nieuwen grondslag. In die statistiek werden al de bezittingen tezamen als een geheel behandeld, hoeeer zo wel afzonderlijk aantee- kening werd gehouden van het aandeel, dat Java en Madoera als administratieve eenheid in het ver- keer innamen. Met het jaar 1907 werd weder een splitsing der statistiek ingevoerd in een statistiek voor Java en Madoera en een statistiek voor de Bui- tenbezittingen, terwijl eindelijk met 1 Jan. 1910 de statistiek van de scheepvaart werd afgescheiden van de statistiek van den handel en de in- en uitvoer- rechten en afzonderlijk werd uitgegeven.

Behalve de jaarstatistiek verschijnen geregeld maandoverzichten, voor zooveel aangaat Java en Madoera, van den in- en uitvoer der voornaamste handelsartikelen door particulieren en van den invoer der voornaamste katoenen en wollen manufacturen te Batavia, Cheribon., Semarang en Soerabaja.

De Jaarstatistieken zoowel als de maandoverzichten geven uitsluitend cijfers betreffende de handelsbeweging met het buitenland. Sedert enkele jaren doet echter het te Batavia gevestigde, aan het Dept v. Binn. Bestuur verbonden Encyclopaedisch bureau voor de Buitenbezittingen halfmaandelijksche publicaties verschijnen, waarin gegevens worden verstrekt omtrent den handel van elk der gewesten in de Buitenbezittingen niet alleen met het buitenland, maar ook omtrent dien met Java en Madoera en van de gewesten onderling.

De met het jaar 1874 aangevangen gewijzigde handelstatistiek verschilt te veel van die der vorige jaren, dat een vergelijking van de sedert 1873 bijeengebrachte gegevens met die van vroeger mogelijk zou zijn. Alleen de gegevens sedert 1873 bijeengebracht zijn onderling vergelijkbaar. Intusschen, in de handelstatistiek over het jaar 1874 zijn de misstellingen en gebreken zoo vele, dat die statistiek zoo goed als waardeloos is. Slechts van de gegevens, die sedert den aanvang van het jaar 1875 zijn beschikbaar gekomen, zal dus verder hieronder voor de beoordeeling van den loop van het hand elsverkeer in N.I. worden gebruik gemaakt, waarbij nog moge worden aangetekend, dat ongetwijfeld ook in die latere gegevens fouten voorkomen. Als troost moge echter dienen, dat geen enkele der statistieken, welke in de versciillende landen der wereld verschijnen, vrij van feilen is. Voorts zij nog opgemerkt dat het laatst in Ijeschouwinggenomen jaarzal zijn 1913, zijn- de het laatste normale jaar vóór den grooten oorlog.

Metinbegripvanden in- en uitvoer van de goederen en specie overaevolgende bedragen (1 = 1000 gulden):

Jaren	Invoer	Uitvoer	Totaal
1875	125.672	177.076	302.748
1876/80 gem.	148.746	192.878	341.624
1881/85 ..	154.666	190.867	345.533
1886/90 ..	145.241	186.338	331.579
1891/95 ..	172.484	211.345	383.829
1896/1900 ..	183.424	227.551	410.975
1901/1905 ..	209.175	279.971	489.146
1906/1910 ..	278.130	414.779	692.909
1911	400.514	521.600*	922.114*
1912	434.788	596.662*	1.031.450*
1913	493.341	683.946*	1.177.287*

in welke totale bedragen de in- en uitvoeren van goederen en specie respectievelijk deelen als volgt:

*) Deze cijfers zijn onjuist zie biz. 28.

INVOER.

Jaren	Goederen	Specie	Totaal
1875	111.948	13.724	125.672
1876/80 gem.	129.308	19.478	148.786
1881/85 ..	141.899	12.767	154.666
1886/90 ..	130.330	14.911	145.241
1891/95 ..	161.802	10.682	172.484
1896/1900 ..	170.060	13.364	183.424
1901/1905 ..	196.655	12.520	209.175
1906/1910 ..	258.391	19.739	278.130
1911	373.844	26.670	400.514
1912	400.065	34.723	434.788
1913	464.924	28.417	493.341

UITVOER.

Jaren	Goederen	Specie	Totaal
1875	172.243	4.833	177.076
1876/80 gem.	187.963	4.915	192.878
1881/85 ..	189.044	1.823	190.867
1886/90 ..	185.241	1.097	186.338
1891/95 ..	205.957	5.387	211.344
1896/1900 ..	226.667	884	227.551
1901/1905 ..	275.255	4.736	279.971
1906/1910 ..	413.825	953	414.778
1911	520.900*	700	521.600*
1912	594.642*	2.020	596.662*
1913	677.735*	6.211	683.946*

Het aandeel van het Gouvernement in dezen goederen- en specie-omzet heeft bedragen (1 = 1000 gulden):

INVOER.

Jaren	Goederen	Specie	Totaal
1875	3.775	4.245	8.020
1876/80 gem.	9.560	7.722	17.282
1881/85 ..	8.072	658	8.730
1886/90 ..	4.356	2.400	6.766
1891/95 ..	7.253	1.000	8.253
1896/1900 ..	5.999	920	6.919
1901/1905 ..	9.602	1.684	11.286
1906/1910 ..	7.689	5.926	13.615
1911	13.541	730	14.271
1912	20.230	5.170	25.400
1913	27.020	4.420	31.440

UITVOER.

Jaren	Goederen	Specie	Totaal
1875	41.474	—	41.474
1876/80 gem.	44.227	—	44.227
1881/85 ..	32.695	—	32.695
1886/90 ..	23.113	—	23.113
1891/95 ..	21.628	—	21.628
1896/1900 ..	17.617	—	17.617
1.901/1.905 ..	20.109	—	20.109
1906/1910 ..	19.266	—	19.266
1911	44.250*	—	44.250*
1912	51.411*	609	52.020*
1913	57.231*	—	57.231*

*) Deze cijfers zijn onjuist zie biz. 28.

Do aanzionlijke vermeerdering van den goederen-voorraad voor rekening van het Gouvernement na 1875 houdt verband met den oorlog in het Noorden van Sumatra op diverse andere expedities, welke aanvoer van grootere hoeveelheden krijgsbenodigdheden noodzakelijk maakten, om met den aanleg van staatspoorwegen en havens. De achteruitgang der goederenmitsuitvoeren na 1885 staat in nauw verband met den achteruitgang der goederen-voorraad. In de laatste jaren valt weer eenige vermeerdering waartenenamen ten gevolge der grootere productie en van de hogere waarde van Bankatin (zie biz. 28).

Het waardebedrag (in gulden) van den in- en uitvoer van goederen en specie voor rekening van particulieren blijkt uit onderstaand overzicht der Gouvernementsstatistieken (1 = 1000 gulden):

INVOER			
Jaren	Goederen	Specie	Totaal
1875	108.173	9.479	117.652
1876/80 gem.	119.748	11.756	131.504
1881/85 „	133.827	12.109	145.936
1886/90 „	125.964	12.511	138.475
1891/95 „	154.549	9.683	164.232
1896/1900 „	164.061	12.444	176.505
1901/1905 „	187.053	10.536	197.589
1906/1910 „	250.702	13.813	264.515
1911	360.303	25.940	386.243
1912	379.835	29.553	409.388
1913	437.904	23.997	461.901

UITVOER.			
Jaren	Goederen	Specie	Totaal
1875	130.769	4.833	135.602
1876/80 gem.	143.735	4.915	148.650
1881/85 „	156.348	1.823	158.171
1886/90 „		1.097	163.225
1891/95 „	181.330	5.386	186.716
1896/1900 „	209.050	884	209.934
1901/1905 „	255.126	4.736	259.862
1906/1910 „	394.559	953	395.513
1911	476.650	700	477.350
1912	543.231	1.411	544.642
1913	620.504	6.211	626.715

Men moet zich wel wachten deze en de volgende statistische cijfers van den Europeesch stand te beschouwen. Tot het cijfer der bevolking van Ned. Indie, hotwolk in 1913 on go ver 45 milj. liocn moot zijn geweest, staaft de cijfers van den in- en uitvoer naar Europeesch maatstaf in geen juiste verhouding. Ongetwijfeld zullen die cijfers althans voorloopig, zich in stijgende richting blijven bewegen: de zooveelbelere communiceaties tot land en ter zee werken uitbreiding van hot verkeer met het buiteland in de hand. Intusschen zal Nederlandsch-Indie nog in onafzienbaren tijd

vorre per hoofd der bevolking in den handelsom- achtcrataan bij Europeescho landen met vlijtiger en op elk gebied kundiger bevolking. Er is in Nederlandsch-Indie geen industrie, die stoffen ruw in- en daarna verwerkt uitvoert. Er wordt alleen ingevoerd datgene, wat men noodig heeft tot verbruik in de kolonie zelf en uitgevoerd, wat de diverse eilanden rechtstreeks voortbrengen. Een transitiohandel ontbreekt geheel en al. Ook het Panamaka-naal zal in dezen toestand weinig verandering brengen.

Men heeft getracht zekere industrieën in Nederlandsch-Indie te scheppen, om de kolonie van het buitenland onafhankelijker te maken en tevens in de verwachting, dat door zoodanige industrieën de vraag naar werkkrachten en daardoor het inkomen, vooral der inlanders, grooter zouden worden. Veel succes heeft men daarbij niet gehad. Overigens overtreft sedert jaren in de kolonie de vraag naar werkkrachten het aanbod; ieder die werken wil kan behoorlijk verdienen; dus werkloosheid of gebrek aan verdienste is geen reden meer (gesteld het was ooit het geval), om van den indischen landbouw een fabrieksarbeider te maken.

Gunstig voor den handel (natuurlijk ook voor landbouw en industrie) in Nederlandsch-Indie is do vrij stabiele wisselkoers op Nederland en Singapore en in verband daarmee ook op andere landen, gepaard aan een sedert jaren onveranderd discontocijfer der circulatiebank (Javasche Bank). Gunstig wijders zijn ook de aan slechts weinig veranderingen onderworpen, voor vele artikelen matige, vrachtcijfers der den Nederlandsch-Indischen handel bedienende Stoomvaart-Maatschappijen. Door een en ander valt bij voorbaat (bij het doen van zaken op aflading en levering) de juiste kostprijs van on Nederl. Indie vrij nauwkeurig, te be-rekenen, uitgezonderd waar het betreft den suiker, die naar Westerscho landen gaat. Dit heeft natuurlijk het uadcel voor den koopman, dat hij bijna niet op extrawinst kon rekenen; maar voor den voortbrenger brengt hot dit voordeel ruede, dat hij den hoogst mogelyken prijs maakt en voor den verbruiker, dat hij aan do tusschenpersonen niet meer dan do noodige winst betaalt. Bij transacties in suiker voor het Westen bestemd, wordt echter door den indischen koopman een vrachtrisiko gelopen, vermits hij daarvoor meestal geheele stoombooten moet inhureu (charteren), waar- van het vrachtcijfer vaak aanzienlijk verschilt of althans bij voorbaat niet precies te begrooten valt.

De Goxivernemontsuitvoer bestaans nagenoeg uitsluitend uit do aan hot Gouvernement in handon komendo koffic, bankatin, kinabast, coca, caoutchouc (sedert 1912) en getah-portja. do door tusschenkomst van de Nederlandsche Handel-Maatschappij voor 's lands rokoning naar Nederland ten verkoop geconsigneerd worden, om waarvan het goldswaerclig bedrag ten behoeve van do statistiek borekend wordt naar do gemiddelde niarktprijs gedurende don loop van het jaar, op denzelfden voet als dit mot do waardebe-paling van do voor particuliere rekening iitgovoerde producten geschiedt. Voor koffio, waarvan do uit-voer moor en meer vermindert, heeft hot herleidings-cijfer zich bowogen tusschen / 0.50 in 1881 on 0.95 in 1911 on voor tin tusschen / 0.70 in 1877 on f 2.10 in 1913 per kilogram.

*) Den abnormalen toestand door den Europeeschen oorlog geschapen buiten lijkschouwing gelaten.

Jaren. j	Koffie.	Tin.	Kinabast.	Caoutchouc.
1875	42.649	3.090	43	—
1876/80	46.520	5.087	52	—
1881/85	50.442	4.505	167	—
1886/90	24.629	4.857	321	—
1891/95	15.864	6.762	295	—
1896/00	10.197	10.307	330	—
1901/05	6.467	12.176	466	—
1906/10	2.978	11.953	419	—
1911	944	121.479*	1.447	42
1912	2.203	124.198*	778	81
1913	2.920	125.492*	854	130

De uitvoer der voornaamste producten door het Gouvernement beliep in *guldens* (1 = 1000):

Artikelen.	1911	1912	1913
	Java en Madoera	Java en Madoera	Java en Madoera
Caoutchouc	—	436	455
Coca	62	82	27
Getahpertsja	20	37	168
Gomelastiek	128	—	—
Kinabast	178	311	477
Koffie	896	2041	2551
Tin	26905	29337	30666

De Gouvernemensin voer der voornaamste artikelen in *guldens* (1 = 1000) heeft bedragen:

Artikelen.	1911.	1912.	1913.
	A 1 鹿商 1		O j S)
Automobielen	19 —	41 19	11 38
Bier op fust	172 55	139 44	123 38
Buskruit	93 —	43 —	122 —
Chemicalien	165 55	251 23	347 43
Dynamiet	160 16	292 3	219 41
Eetwaren	197 16	202 7	181 7
Fabrieks- en stoomwerktuigen	980 292	1371 726	1991 1081
Gedistilleerd	112 3	475 3	188 2
Hout- en Houtwerk	6 2	19 —	275 —
Instrumenten	26 4	49 11	127 C
Koper	62 3	88 7	1217 11
Kramerij	54 13	54 9	1806 10
Manufacturen	406 46	448 14	534 32
Opium	2773 —	6789 —	6501 —
Papier	278 6	444 7	293 9
Spoorwegmaterieel (rollend)	934 82	437 15	813 74
Steenkolen	403. —	435 —	771 7
Verfwaren	108 13	227 23	135 18
Ijzer en staal	2776 639	4000 683	4197 596
Uzer- en staalwerk	579 32	493 115	1497 266
ZouU)	—	430	249 —

*) Deze cijfers zijn onjuist, zie de kolom hiernaast.

U) Over den uitvoer van Zout zie ZOUTMONO-POLIE.

Uit do Buitenbezittingen heeft voor tokening der Regeering geen *uitvoer* rechtstreeks naar het *buitenland* plaats. Wei geven de gouvernementstatistieken als zoodanig aan:

over 1911	1912	1913	
f 16.049.831	f 19.056.310	f 22.865.927	
zijnde op weinige hondenden guldens na de waarde van 8.024.497	9.527.793	10.888.321	
<i>Kilo Bankatin</i> , maar deze hoeveelheden moeten in de hierboven opgegeven cijfers van Java begrepen zijn, welke ongeveer de geheele jaarlijksche productie aan Bankatin vertegenwoordigen:			
1911	1912	1913	
f 26.905.568	f 29.337.436	f 30.667.182	
zijnde de waarde van:	13.452.784	14.668.718	14.603.420

Kilo tin. De officieele cijfers op biz. 26, die aldaar onveranderd werden gelaten, zijndusmetde hoeveelheden te rectificieren, welke de Gouvernementsstatistieken als uitvoer der Buiten bezittingen vermeld en.

Een zekere hoeveelheid der productie van Bankatin diende voor het verbruik in gouvernementeninrichtingen op Java (Opiumfabriek enz.).

Invoer door particulieren.

In de tabel op biz. 32 zijn de voornaamste artikelen van invoer voor rekening van particulieren vermeld. Omtrent eenige daarvan (manufacturer), eetwaren, rijst, *meel*, garens, katjang kadeld, steenkolen, cement, thee, petroleum, koffie) volgen hier enkele bijzonderheden:

MANUFACTURED (onder welk hoofd hier zijn samengevat de in de statistiek afzonderlijk opgegeven gebleekte, ongebleekte, geverfde en gedrukte katoenen, wollen en halfwollen, zijden en halfzijden manufacturen enz.) Deze maken het overwegend bestanddeel van den goedereninvoer uit, hetgeen gedurende de laatste negentig jaren steeds het geval is geweest. Om niet te ver terug te gaan, beschouwen men alleen de laatst verloop 38 jaren. Neemt men de voor dit tijdsverloop beschikbare gegevens ter hand, dan vindt men, dat binnen het Nedorl. Indisch tolgebied in de jaren 1876/80 voor een waardebedrag van gemiddeld /40.869.000.— aan manufacturen is ingevoerd in de jaren 1911—12—13 voor /97.777.000.— gemiddeld of ruim 139 % meer. Voor Java on Madoera alleen is die vermeerdering ruim 133 % want de invoer tot verbruik enkel van katoenen manufacturen heeft in de jaren 1911—12—13 gemiddeld per jaar bedragen /65.038.000.— tegen /27.871.000.— in de jaren 1876/80. Do bevolking van Java en Madoera was intusschen in liel tijdsverloop van 1880 tot 1913 bijna verdubbeld; de vermeerderde invoer van manufacturen verhoudt zich derhalve gunstig tegenover de toeneming der bevolking.

Van het binnen het gehedo tolgebied in J9J3 ingevoerde waardebedrag van / 111.985.000 aan manufacturen van alle soorten was herkomstig van:

Nederland	42.848.000.—
Groot Britannio	42.015.000.—
Singapore	8.961.000.—
overige landen	18.161.000.—

EETWAREN. Onder deze algemeenc rubriek, met een totalen invoer in 1913 van f 30.191.000.—, worden gerangschikt (1 = 1000):

Biscuits	voor/	2501.—
Bo ter en margarine	„ „	2980.—
Kaas	„ „	361.—
Visch gezouten en gedroogde	„ „	9189.—
Visch andere	„ „	1267.—
Ghie	„ „	189.—
Ham men	„ „	318.—
Viccsch en Vleeschwaren	„ „	G86.—
Vruchten versche	„ „	65.—
Diversen	„ „	12. G35.—

In de laatste 5 jaren kwam de ingevoerde rijst uit do-
volgende landen (1 = 1000 gulden):

Uit:	1909	1910	1911	1912	1913
Br. Indie	8.00c	2.948	37.759	8.692	14.336
Penang	3.029	2.948	3.759	3.734	3.835
Malaka	13	16	27		11
Singapore	12.451	16.938	17.674	13.372	17.751
Siam	2.034	3.053	4.334	2.432	3.807
Saigon	13.243	17.319	14.383	1.025	15.540
Hongkong	370	431	1.234	296	77
China overigo	20			50	
lan- l					
den	11	164		1621	346
	1				
		70.636i			
	39,000		69.204	49.763	55.703

De meer bepaald voor heb gebruik door Europe- anen bestemde eetwaren, zoals bo ter, ham men, kaas, melk en vleeschwaren, zijn hoofdzakelijk uit Nederland herkomstig, doch ook Australie neemt met boter, hammen en vleesch eene voornam plaats in.

De invoer van gezouten en gedroogde visch strekt uitsluitend ter voorziening in de behoefte der in- landsche bevolking en wel inzonderheid van de be- volking van Java, want van het waardebedrag in 1913 van / 9.189.000.— werd op Java alJecn voor / 7.917.000.— ingevoerd.

RUST. De invoer van dit artikel vertegenwoor- digde in 1913 een waardebedrag van / 55.703.000.— cen- uitvoer der mindere soor- ten voornamelijk naar Singapore betrekkelijk hoog, doch niet abnormaal hoog cijfer, zooals blijkt kan uit onderstaand overzicht van den rijstinvoer:

Jaren.	binnen het tolggebied.	Java en Ma- doera alleen.
1891	f 11.965.000	f 4.549.000
1892	-13.527.000	-7.976.000
1893	-17.208.000	-10.171.000
J 894	-20.250.000	-12.697.000
1895	-14.648.000	-7.544.000
J 896	• 14.318.000	-9.181.000
J 897	-19.970.000	-12.786.000
1898	-11.719.000	-4.491.000
J 899	-13.249.000	-5.476.000
1900	-17.475.000	-9.445.000
J 901	-48.569.000	• 2G.046.000
J 902	-29.846.000	-17.G30.000
1903	-16.112.000	-5.31G.000
1904	-24.593.000	-10.65G.000
J 905	-23.900.000	-10.868.000
1906	-27.651.000	-14.581.000
J 907	-21.764.000	-9.739.000
1908	-26.595.000	-15.061.000
1909	39.166.000	-21.488.000
1910	-70.630.000	-49.180.000
J 911	-69.205.000	-44.169.000
1912	-49.763.000	-26.078.000
1913	-55.703.000	-28.426.000

Bij ri/s' hangt de grootte van den invoer natuur- lijk van het al of niet wetslagen van den binnenland- sclien oogst af en toonen de cijfers:

Sgenover een invoer (in 1000 gulden):
in 1910 1911 1912 1913
op Java en Madoera 49180 44169 2G678 28426 op de Buitenbezittingen 21456 25035 23085 27277

een uitvoer (in 1000 gulden):
in 1910 1911 1912 1913
van Java en Madoera 7805 8043 7064 878G van de Buitenbezittingen 685 257 483 247.-

De beste in Nederlandsch-Indie geteelde rijst wordt bijna niet voor de binnenlandsche con- sumptie gebruikt, inmaär naar Europa uitgevoerd. Een enkelen keer heeft ook in 1913 een waardebedrag van / 55.703.000.— cen- uitvoer der mindere soor- ten voornamelijk naar Singapore plaats. Met het oog op rijstschaaarschte heeft het Gouvernement in de laatste jaren herhaaldelijk voor korten tijd uitvoer van rijst uit Nederlandsch-Indie verboden. Even- wel had do uitvoer der betero soorten daaronder niet te lijden en kon deze geregeld doorgaan, vooral indien men bowijzen kon, dat het zaken gold, welke voor het verschijnen der betrefEende ordonnanties af- gesloten waren. In andere gevallen liet men den uitvoer toe, onder voorwaarde, dat eeno gelijke hoeveel- heid mindere kwaliteit ingevoerd zou worden. Een dergelijke maatregel, die eigenlijk in het eigendoma- recht van den houder van het artikel ingrijpt, heeft alrijd tot de meest verschillende beo- rd eelin gen ge- leid ; in oik geval maakt hij don handel al than s in de mindere nederlandsch-indische soorten vrij moeie- lijk. Uit do houding van de Indische Regeering valt in het algemeen af te leiden dat zij deze handel ook niet met goedgunstige oogen beschouwt en cr de voorkeur aan geeft, dat het geogst in het land blijft; de Regeering doet ha ar best, dat altyd datgene in voorraad is, wat men tot binnenkomst van een volgendcn oogst noodig heeft (zie Loembccngs in VOLKSCRKDIETWEZEN). Erhcerschtin Nederi.- ludie bij de autoritoiten vrijwel een streven om bin- nenslands zoovcel rijst en andere voor den inlander onniisbaro lovnsmiddelen te doen produceeren, als hij noodig heeft. Intusschen, zoo lang do inlander zijn tijd nuttigerkan bestedendan met rijstbouw,behoofit men niet direct aan govaar to den ken, indien het eone jaar wat meer cn hot andere wat minder rijst ingevoerd wordt. Althans, zoolang rijst werkelijk in hot buitonland valt te koopcn *) Het spreekt echter van zelf, dat het stroven, om in zack invoer niet te vcel van het buitonland afhankelijk te zyn en steeds over een flinkc reserve te kunnen bcschikken, altyd toejuiching zal verdiencn. Overigens moge een in-

*)Tot het uitbroken van den oorlog was zulks mcastal mogelijk, maar hoc later de omstandigheden zich zullen wijzigcn, valt, waar bij het eindc een al- goincon gebrok aan lovnsmiddelen in de oorlog- voerendo landen vcrwacht wordt, natuurlijk niet te voorspcllen.

voercijfer voor rijst, zoals op Java en Madoera in 1913 van f28.426.000. — op zich zelf belangrijk ' zijn. het is niet meer dan 50 cents per hoofd der i op 36 miljoen geraamde bevolking en behoefte dus : jaarlijk geen ongerustheid to baren.	Invoer.	1911	1912	1913
	Java en Mad.	26379	25482	34242
	Bu i ten bezittingen	11789	11474	14088

MEEL. De invoer van dit artikel bestaat in hoofd- ' zaak uit tarwemeel herkomstig uit Australie en dient meer speciaal voor do behoef ten der Euro- i peesche en gedeeltelijk der Chineesche bevolking : van Java en Madoera ten behoeve der inlandsche huisindustrie, welke in omliggende eilanden. De import is sedert 1880 belangrijk de desa's op primitieve weeftoestellen vaak kunstige toegenomen, doch thans vrij ' stationnair, zoals uit kleedfaigstukken (sarongs e. d.) ver- vaardigt. Deze nevngesteld staatjeoverdo jaren 1911/1913 blijkt, en garens komen hoofdzakelyk uit En- geland. De houdt geen verband met | den uitvoer van het inbemsche bindgarens nemcn slechts eenc onderge- schikte plaats in meel, we Ik laatste ' uitsluitend van den tapiocawortel daarentegen wordt een groot quantum naaigaren jaarlijks gomaakt wordt. | De invoer van Tarwemeel was in tonnen van 1000 j Kilo (zie tweede kolom, bovenaan):

De invoer van garens geschiedt bijna uitsluitend door den Europeeschen groothandel en bedroeg gedurende 1911/13:

1 = 1000 gulden.

Invoer van	1911		1912		1913	
	Java en Madoera.	Buitenbe- zittingen.	Java en Madoera.	Buitenbe- zittingen.	Java en Madoera.	Buitenbe- zittingen.
Nederland	839	969 i	724	1103	647	1294
Groot-Brittannie	1572	642	1625	794	1658	1052
Frankrijk.....	1	H				
Belgie.....	122	—	159	3	J30	J4
Duitschland.....	121	32	126	43	198	36
Oostenrijk.....	6	76	23	59	19	99
Italië.....	46	—	27	—	94	—
Zwitserland.....	16	53	—	49	15	12
Britsch-Indie (incl. Singapore)....	855	1237	981	1597	793	J849
China.....	9	—	21	—	JO	—
Japan.....	48	-	119	—	45	—
Elders.....	—	17	33	11	J2	1!)

KATJANG-KADELÉ. Dit prod uct komt in de statistieken voor het eerst in 1913 als afzonderlijk invoerartikel voor met 50,494. J 74 kilo a /0.10= / 5.049.418.— en wordt hoofdzakelijk door Chineee- zen uit hun vaderland direct dan wel met overscheep te Singapore of Hongkong betrokken. Het product wordt ook in matige hoeveelheden op Java aange- plant en dient voornamelijk tot aanmaak van soja. Voor den Europeeschen groothandel is het zon- der belang.

STEENKOLEN. Het in 1900 ingevecerde waardebe- drag van / 1.525.000 vertegenwoordigt op den aan- genomen berekeningsvoet van / 14 per ton eene hoe- veelheid van 108.917 ton, waarvan Java on tvin g 105.465 ton. In 189) bedreeg de invoer nog 178.006 ton (waarvan Java J 46.522 ton) en in 1880 zelfs ruini 372.500 ton (waarvan voor Java 363.500 ton). Daar in 1880 PoOr de waardeberekening der ingevoerde hoeveelheid een prijs van / 24 per ton werd aange- nomon, staat in dat jaar de invoer uitgetrokken met cen waardebedrag van / 8.940.000 tegen slechts / 1.525.000 voor den invoer van 1900.

De vennidering in vorenstaande jaren store! in verband met de ontginning der Ombilinkolen, waar-

bij later nog die vai and ere kolenmijncn kwa m, welker productie voor het grootste gedeelte in Nc<hil. Indie, hoofdzakelyk voor scheepn. gebruikt Niettegenstaande uitbreiding dezer ontginningen steeg — voornamelijk tengevolge der steed8 toe- nemende scheepvaart — de invoer der laatste jaren tot <lc volgende cijfers n tonnen bij cen aanginoinen waarde van / J3.pei ton :

Java particulier	J9JJ	1912	1913
Java Gouvernement	JJ0619	288670	286291
Buitenbez. particular	29902	32239	571-15
Buitenbez. Gouvernement —	134954	J 47236	J44033
		525	
	275475	468145	487994

waarvan in de vrijliaven Sa- baive 129117 1440J 8 136458 terwijl van Cokes (aangenomen waarde / 32.— -per ton) j) Java en N&dcaera ingevoerd werden:

voor rekening van particul.	4312	6013	8260
voor rekening van het Gou- vernement	—	—	285

CEMENT. Hiervan bedroeg do invoer:

	1911	1912	1913
<i>op Java</i>	377916 Va- ten h. / 5.50 p. Vat = 2.078.538-1/	478292 Va- ten h / 5.50 p. Vat = 2.630.606-	598156 Va- ten a / 5.— p. Vat = 2.990.780-
<i>afkomstig van:</i>			
Nederland Gr*	198045 Vat.	277990 Vat.	323397 Vat.
Brittannie	29435 ..	35556 ..	25182 ..
Frankrijk	1265 ..	3873 ..	S3232 ::
Belgie	48468 ..	75632 ..	1G2089 ..
Duitschland	94423 ..	76940 ..	
Noorwegen	250 ..		woo ..
Singapore	1175 ..	3515 ..	
China	362 ..		
Hongkong	4493 ..	4737 ..	325G ..
Elders		49 ..	

<i>in de Buitenbe-</i> <i>zittingen</i>	111418 Va- ten a / 5.50 p. Vat = / 612.800.—	122508 Va- ten a / 5.50 p. Vat = 673.794.—	178111 Va- ten a / 5.— p. Vat = 890.555.—
--	--	--	---

<i>afkomstig van:</i>			
Nederland	55997 Vat.	37128 Vat.	49926 Vat.
Gr. Brittannie	9897 ..	J 4414 ..	6765 ..
Belgie		13450 ..	33983 ..
Duitschland	12785 ..	25280 ..	55478 ..
overig Europa	3680 ..		1119 ..
Singapore		17598 ..	16226 ..
Pinang	18703 ..	12145 ..	8282 ..
Britsch-Indie			4526 ..
Elders	10356 ..	2493 ..	1806 ..

THEE. DC in Indie gimporteerde thee is zoo goed als uitsluitend herkomstig van China en client voor het grootste gedeelte voor de behoefte der in Indie gevestigde Chinezen, inaarook de Europeanen geven noy veelal daaraan de voorkeur boven het inheemsch gewas. In den Jaatsten tijd wordt even wel meer propaganda gemaakt voor de in Java zelf gegroeide thi-e, welko aid an r in aantrekkelijke verpakking vcrkrijgbaar word t gestckl. Bij het bekende conscr- vatisme dor chineescho immigranten zal het echter nog wel vcllo jaren duren, alvorens do import van Chincscche thee zal afnemen. In verband met de tocneming der Chinescho bevoiking in Indie toont die import thans zr-lfs nog wassende cijfers. Volgens gewicht bedroeg dc invoer van thee in:

1880	740.000 kilo	wnarvan Java	587.000kilo
1895	1.569.000	1.278.000 ..
1900	2.226.000	1.842.000 ..
1911	2.938.000	2.401.000 ..
1912	3.510.000	3.012.000 ..
J913	3.570.000	3.035.000 ..

Jc waardc were! sedert jaren in dc Gouverne- in(!)sstatistiek op / 0.80 per Kilo gestckl.

PETROLEUM. In dc handelsstatistiek van Java en Madoera van 1865 wordt, voor het eerst van den in-vcier van petroleum afzonderlijk melding gemaakt en wel met een waardebedrag van / 105.000, dat sedert gesladig bleef vooruitgaan en in 1880 reeds tot / 7.313.000, in J 890 tot / 9.387.000 was gestegen. In 1893 bedroeg de invoer 142.245.000 liters = / 11.380.000.

Ifl-1900 daarentegen was dc waarde der ingcv.oov- dc petroleum nog slechts/3.948.000. Dit bed rag was:

in 1911 :		Liters
Java en Madoera	/ 2.897.000.—=	57.944.000
Buitenbe- zittingen in 1912 :	497.000.—=	9.933.000
Java en Madoera	-1.996.000.—=	39.918.000
Buitenbe- zittingen in 1913:	-722.000 —=	14.440.000
Java en Madoera	-2.948.000.—=	32.759.000
Buitenbe- zittingen	-1.555.000.—=	17.276.000

Reeds omstreeks 1890 begon dc binnen het tol- gebied van Ned.-Indie geproduceerde petroleum gaadweg van meer belang te worden, zooals in bijzonderheden kan worden nageslagen bij het art. PETROLEUM en in verband hiermede liep de invoer van buitenlandse petroleum tcrug. Betreffende de binnen slands geproduceerde petroleum kan volstaan worden met de opmerking, dab zij voor reken in g der betrokken exploitanten aan den klein- handel word verstrekt, terwijl do buitenlandse petroleum thans voornamelijk voor reken in g van de betrokken raffineaders naar Nedcrk-Indie gecon- signeerd en ook direct aan den kleinhandel geleverd wordt. Voor den Europeeschen groothandel is petroleum dus van gee! belang' meer. .

KOFFIE. AJS artikel van invoer op Java verdient dit artikel nog bijzondere vermelding. Tengevolge van kleine oogsten in Nederlandsch-Indie en daar- medo gepaard gaande hooge prijzen in Europa en Amerika voor Nederlandsch-Indische koffies kon in dc jaren 1906 tot en met 1910 vrij aanzienlijk van dit artikel, mcestal goed'koopo Braziliaansche soorten, ingevoerd en tot verbruik van den inlander gesleten worden. Dczc import is langzamerhand weer tot bijkans niets gdaald, venmits inmiddele de goed- koopo Nederlandsch-Indische Robustakoffie in deze behoefte voorziet. Over 1913 vinden 两 nog in dc gouvernements-statistieken een invoer van 40661 gulden aan gebrande 21080 gulden, waarvan 16938 gulden uit Singapore, aan ongebrande koffie)

SuiKERen KOKOSOLIE. Als eene merkwaardigheid mag vernield worden, dat eindo der zeventiger jaren der vorige eeuw witte suiker van Europa, Amerika en China ingevoerd we rd, evenals einde der tach tiger jaren nog kokosolie uit het buitenland (hoofdzakelijk van Qilonibo)kwam. Het is trouwens nog niet zoo heel lang gelcden, dat Singapore dit artikel geregeld naar Java uitvoerde, maar in de laatste jaren woixt het aldaar en te Makasser in modern ingerichto oleslagerijen zoodanig gefabri- ceerd, dat het, evenals sedert vcllo jaren van Pon tian ak, zolfs uitgevoerd kan worden. (Zie noot 1 over Copra biz. 3<).)

Omtrent de ovorige artikelen van invoer bekoeft hier in geen afzonderlijko bespreking te worlen ge- treden. Van hoevoel invloed op het oindcijfer van den invoerde rubrieken „fabrieks- en stoomicerk- „spoencerjateriaar' en and ere ook zijn inogen, als hndclsobjecten zijn zij van minder be- teekenis, daer de invoer in hoofdzaak verband houdt met vaste bestellingen voor rekening van be- langhobbonden, tevens verbruikers. Dit geldt ook voor MesUtoffen en voov bij den mijnbouw gebc- zigde chemicalien.

i) Gedurende den oorlog werd invoer van koffie in Nederl. Indie verboden.

Invoer door particulieren (*gespecificeerd*).De Invoer der voornaamste artikelen voor rekening van *particulieren* heeft bedragen in guldens (1 = 1000) :

Artikelen.	1911		1912		1913	
	Java en Madoera.	Buitenbe-zittingen.	Java en Madoera.	Buitenbe-zittingen.	Java en Madoera.	Buitenbe-zittingen.
Aardewerk	2453	1241	3789	1225	4593	1533
Aardolie (Petroleum)	2897	496	1996	722	2948	1554
Automobielen	2359	250	4161	376	4297	756
idem (banden)	820	118	1137	116	1245	210
Blik in bladen	1558	2075	1309	2269	2393	2925
Cement	2086	612	2636	673	3008	906
.....	2007	1099	2266	1066	3671	1720
Biscuits	1452	885	1295	823	1411	1090
Boter en Margarine	2297	506	2265	503	2413	567
Kaas	260	57	251	53	306	55
Visch gezouten en gedroogde	9497	1271	8072	1288	7917	1272
Visch andere	297	406	407	450	523	744
Ghie	82	—	50	107	69	120
Hammen	327	—	297	210	318	275
Vleesch alle andere soorten	406	199	485	—	411	—
Vruchten, versch	37	—	57	—	65	—
Alle overige soorten eetwaren	8666	5809	9227	5700	6684	5951
Fabrieks- en stoomwerktuigen	9994	5243	19594	6630	24909	7077
Garens (Weef-, bind- en andere)	3647	3043	3846	3677	3634	4388
.....	940	904	1174	1079	1769	1164
Gedistilleerd	1791	496	1869	688	2047	751
Wijn	992	455	1117	434	1075	468
Andere dranken	33	42	42	40	51	27
Glas en glaswerk	1370	470	1702	512	1820	657
Ka ^h jang-kadele	5049	294
Kleedren en modewaren	4202	2265	5823	2500	6011	2877
Koper, koperdraad en koperwerk	1703	428	1581	456	2033	576
Kramerii	3975	1480	3977	1474	4534	1593
Lampen	1079	308	1066	287	1398	354
Lucifers	1984	781	2558	839	2926	760
Manufacturen	66770	10012	72722	21042	86022	25050
Meel	4220	1897	3082	1488	4135	1733
Melk (alle soorten)	1148	788	1459	766	1485	015
Me st incl. Zwavelzure Ammoniak	9460	1087	12087	1279	10684	1186
Naaimacliines	432	1498	499	1091	(>31
Olie	1894	1606	1455	1530	2368	1790
Papier (alle soorten)	3212	1142	3387	1081	3744	330
Kenkwerken	1078	299	1354	308	1452	370
Kiist	44167	25035	26677	23087	28425	27277
Rij widen	491	378	723	498	1025	(>18
Sigaren	859	413	930	487	1048	638
Sigaretten	169	684	247	875	387	1255
Spoorwegmaterieel (rollend)..	3356	217	3067	335	3481	528
Steen kolen	1493	1821	3897	1987	3864	102*
Thee	1920	429	2409	420	2519	449
Uurwerken	656	125	803	143	1003	206
Verfwaren	2200	365	2851	459	3478	496
Vuurwerk	1024	607	1182	511	1130	470
Ijzer en staal,)...
Ijzerwerk en staalwerk i ...	14553	6914	20424	9420	24089	11315
Zeep	784	837	959	1003	1123	1176
Zout	11	989	10	1183	14	1267

*) Dit cijfer zou slechts de waarde van 7575 ton a / 13.50 vertegenwoordigen ; in tegenstelling met 1911 en 1912, is de invoer van Sabang er niet bij gerekend. Motdezen invoer (die ook in de cijfera der Buitenbe-zittingen van 1911 en 1912 begrepen is) saimen, wordt het totaal voor de Buitenbe-zittingen, zooals op bladzijde 30 is vermeld, 144033 tonnen, of, de ton berekend a / 13如 / 1,944-445.—.

De *Uitvoer* der voornaamste producten door *particulie.ren* heeft bedragen in guldens (1 == 1000):

Artikelen.	1911		1912		1913	
	I	I	I	I	I	I
	Java en Buiten-	Java en Buiten-	Java en Buiten-	Java en Buiten-	Java en Buiten-	Java en Buiten-
Aardolie (paraffine).....	699	4340	4564	1084	3322	
„ (petroleum).....		27883	24195	—	39654	
„ (benzine en gasoline).....		11373	15476	j	58437	
„ (residu).....		1339	4040	—	5970	
„ (smeerolie).....			2203	—	3140	
„ (consistxjntvet).....			471	—	—	
„ (kaarsen).....		683 2	854	2	1461	
„ (asphalt).....			9	3	—	
„ (turpine).....		266	136	—	—	
Arachides (gepeld en ongepeld)..	3558	27	2743	415 j	2704	
Cacao.....	1652	5681	1423	46 :	1695	23
Caoutchouc.....	1079	34365	5394	15875	8881	14997
Copra.....	18949	1548	18420	31069	18997	36044
Gom Benzoe.....		1652		1748 j	—	2671
Gom Copal.....	8	1823		1647 :	26	1744
Gom Damar.....	458	956	465	1582 j	615	2182
Foelie.....	6	3185	124	998	53	1020
Gambir.....		5114		4260 8345	3	3137
Getah (alle soorten).....	2		194		151	6010
Hoeden (bamboe).....	2	512	3258		2376	—
Hout (alle soorten).....	9	1665	2400		2360	1134
Huiden en vellen.....	4	370	5774		7325	1900
Kapok.....	8	932	6691		5861	—
Katoen (ruwe en gezuiverde)...	0	1266			438	1483
KocJit bakau en ten gar.....		14			—	1621
Kinabast.....	8		9		4349	—
Kin inc.....	4	7541	5		1450	—
Koffie.....	4	6	2		15134	—
Mais (gepelde).....	0	59	7		2493	—
Manufacturer!.....	5	1454	3		1166	—
Muskaatnoton.....	3	5965	0		89	—
Peper.....	7	3212	4		4176	—
Pinangnotxjn.....	6	257	1		571	—
Kijst (gepeldc en ongepelde)...		6566	3		8785	—
Rotting.....	2		52		12	—
Suiker.....	2	21325	1 134637	2	156609	—
Tabak.....			40899	55357	21358	70789
Tapioca (allo soorten).....			7776	102	8995	102
Thee.....	13G10		23334		21543	—
Tin.....	4354	21	3979	41 601	4467	54
Vce (paarden in begrepen).....		587	10 446 j	212	7	1001
Veevoeder.....			2132	16	1218	222
Vezels.....		36		1687	3523	12
Visch (alle soorten).....		242G	120	1553	—	1627
Vogelhuizen.....		1335	1205	1131	182	1725
Zaden (olihoudende).....	941	282			1454	89

Over ciikle artikelen van uitvoer door particulie- I ren de beteekenis voor het gohcole handels- en schiep- (suiker, aarclolic-proclueten, tabak, copra, ca- I outcliouc, vaartverkeer on alles wat daarmede in verband getah pertja, thee, koffie, peper, huiden on veJk'ii, staat, zooalsdo vorvoermiddelen te land, het crediet- tpiocawortels cn tapioca, rijst, rotting, kapok en kapok cn bankwozon, enz.

De productio is, van 3.593.000 pikols in 1880 en 6.8G7.000 pikols in 1890, in 1913 tot 23.736.184 pikols gestegen. Do uitvoer bedroeg in tonnen van 1000 kilogr.:

1875... ..	210.000	1890....	368.000	
SUIKER. Suiker is het meest belangrijke uitvoer- product van Java en als zodanig van overwegen-	1880... ..	222.000	1895....	576.000
	1885... ..	420.000	1896....	572.000

1897.. .. 518.000	1906.. .. 997.000
1898.. .. 689.000	1907.. .. 1.194.000
1899.. .. 777.000	1908.. .. 1.279.900
1900.. .. 737.000	1909.. .. 1.258.500
1901.. .. 724.000	1910.. .. 1.304.535
1902.. .. 864.000	1911.. .. 1.437.790
1903.. .. 865.000	1912.. .. 1.456.352
1904.. .. 1.052.000	1913.. .. 1.471.363
1905.. .. 1.050.000	

De cijfers der uitvoeren uit zeele oogstjarenkoraen evenwel niet precies overeen met die betreffende de kalenderjaren, maar loopen van 1 April (v66r welken

datum nog niets uit den nieuwen oogstverscheept is) tot 31 Mei van hetvolgend jaar (den datum waarop men aanneemt, dat alle suiker uit don vorigen oogst verecheept zal zijn). De uitvoer van den oogst 1913 botekont mitsdien don uitvoer daarvan van 1 April 1913 tot en met 31 Mei 1914. De cijfers, vermelden- do den uitvoer jaarsgewijze, geven geen goed beeld, vermits ieder jaar op 31 December nog grootere of kleinere hoeveelheden onveracheept zijn. Hieron- der volgen nu de cijfers van uitvoer dor oogsten 1909 13, naar de plaatsen van bestemming gerang- schikt:

Uitvoer van suiker van 1 April tot 31 Mei van het daaraanvolgende jaar.
Tonnen van 1000 Kilo.

Naar:	oogst 1909	oogst 1910	oogst 1911	oogst 1912	oogst 1913
Nederland en Nederland v/o....	16.631	30.231	3.800	136	105
Engeland	5.993	39.562	71.575	12.510	204
Frankrijk	3.625	508	25.586	12.817	—
Belgie	1.735	3.051	3.335	407	—
Suez	20.037	13.224	18.717	12.207	—
Port-Said v/o	186.643	174.052	453.887	104.167	—
V. S. van Amerika (Atlant, havens)	8.909	14.091	—	5.367	—
Vancouver	18.619	24.229	37.166	35.306	5.963
San Francisco	—	6.714	8.074	—	—
Singapore	14.664	56.499	57.201	104.329	103.872
China	14.199	23.029	12.334	35.787	61.121
Hongkong	217.610	211.114	124.539	174.912	235.253
Japan	95.503	126.234	55.327	236.164	241.000
Britsch-Indie	390.376	445.926	464.385	461.845	620.938
Australië	81.391	21.778	18.559	92.261	21.311
Diverse havens	666	447	1.576	111	88
Chili	—	—	6.099	—	—
Siam	—	—	1.367	759	4.451
Portugal	—	—	4.700	—	—
Totaal uitvoer	1.076.601	1.190.689	1.368.227	1.289.085	1.294.306
of in pikols van 61.76 K.G....	17.432.011	19.279.291	22.153.934	20.872.490	20.957.027
De oogst bedroeg	20.105.280	20.729.835	23.745.802	22.771.568	23.736.884
Het verschil tusschen beide cijfers, geconsumeerd in Nederl.-Indie, is due	2.673.269	1.450.544	1.591.868	1.899.078	2.779.157

of gemiddeld in de jaren 1909—1913 per jaar 2.078.783 pikols.

Het jaarlijksch verbruik in Ned.-Indie bedroeg ongeveer 3/8 kilo per hoofd.

De bestemming *Port-Said*, waarheen men thans meestalde booten, welkeen voile lading suiker a an boord hebben „voor orders" laat gaan, stelden eigenaar daarvan in staat de boot, ter lossing, naar alle daarvoor iii aanmerking komende havens bewesten Port-Said to zenden. Gewoonlijk gaan dergelijke boe ten, indien zij niet in een haven derMiddC. Zee lossen, nog naar Gibraltar, om aldaar finale orders betreffende loshaven te bekomen.

AABDOLIE-PEODUCTEN. Na suiker zijn aardolie-producten verreweg het belangrijkste object van uitvoer. Voor den eigenlijken handel zijn zij intus- schen van geen belang, aangezien zij voor rekenitig der producenten naar elders geconsigneerel worden.

TABAK. Tabak is wel is waar een groot artikel van uitvoer, maar werkelijke handel daarin bestaat in Indie niet, tenzij men het opkopen van tabak van inlanders in enkele Breken van Java als zoodanig beschouwen wil. Op dergelijke zoogenaemde opkoop- tabak, meestal van mindere kwaliteit, wordt ook

vaak *voorschot* aan de leveranciers gegeven; dergelijk voorschot gaat evenals dat op and ere inlandsche producten met lietzelfde grootc risico gepaard als het crediet, dat men bij importgoederen vedeet. Dczc tabak gaat voor rkening der eigenaars in consignatio naar Amsterdam of .Rotterdam evenals dio van de j)lantages op Java en vooral Sumatra .). Door het grootc bed rag, dat men in Nederland beschikbaar stekle voor deze zaken, die eigenlijk nicer ondr landbouw (zie het artikel TAJIAK) thuia hooren, werden die plaatsen de grootste tabaksmarkton der wereld vooral voor dektabak en daaroni wordt ook b.v. de dektabak van Britsch Noord-Borneo naar Amsterdam geconsigneerel.

】Einde 1916 en begin 1917 toen meer en meer bleek dat de afscheep naar Nederland grootc ver- traging zoude ondergaan, kwaincn uit de V. S. van Amerika versohillende opkooers naar Java en Sumatra, welke daar enkclc, speciaal voor hunne markten geschikte, partijen kochten en daarheen versebepten.

COPRA is de in stukken gebroken en gedroog- do korn van de kokosnoot (zic KALAPA). Zij is in do laatste 25 jaron als handelsartikel op- gekomen on eerat in het laatste 10 tai jaien moor en meer van grooto beteekenis geworden. Nadat de Buitonbezittingen reeds in de zeventiger jaren der vorige eeuw in n a volgin g van andero kolonien het artikel op kleino schaal aangemaakt hadden, is mon ook op Java in hot jaar 1888 er toe over gegaan, hot overschot van den ruimen oogst van kokosuoten tot copra te ver- werken en een groot getal zeilschepen vond in 1888 en 1889 voor het vervoer, hoofdzakelyk naar Marseille, cmplooi. In totaal waren het evenwel ilecKtsinigo honderduizenden pikols, welke aldus geexporteerd werden en kleinere oogsten van noten veroorzaakten, dat in volgende jaren de export van Java vaak stil stood, zelfs in het anders aan kokosnoten zoo rijke Java een gedcelte der voor binnenlandsch verbruik benooidigde kokos- olie van elders moest aangevoerd worden. Eerst toen nieuwe aan plan tin gen vrucht d roegen, werd copra op Java geregeld aangemaakt en uitge- voerd.

Tegenover gcmiddeld / 4.661.000 in de jaren 1894/1898 steeg do uitvoerwaarde tot / 10.739.000 in 1899 en / 10.311.000 in 1900. Laatstgenoemd bedrag vertegenwoordigde tegen de aangenomen waarde van / 0.11 per kilo eene hoeveelheid van 93.734 ton, waarin het van Java uitgeverde qua

tum voor 47.288 ton deoldo. Van de uitgevoerdo 93.734 ton werden toon veracheopt naar: Nederland 26.776 ton, hoofdzakelyk ter her- verscheping naar Duitschland

Frankrijk	26.036
Duitschland	6.851
Rusland	1.863
Port-Said v/o	5.532
Straits	23.687

In 1911, 1912 en 1913 was de uitvoer als volgt [= 1000 Kilo].

Uitvoer.	1911	1912	1913
Java en Madoera	94.750	92.105	79.155
Buitenbezittingen	171.828	155.350	150.184
	266.578	247.455	229.339

De waarde were! in de Gouvernements-statistieken voor 1911 en 1912 op f 0.20 p. kilo en voor 191? op f 0.24 p. kilo gesteld.

Voor deze copra werd bij den afscheep de volgende bestemming opgegeven:

Naar:	1911		1912		1913	
	Java en Madoera	Buitenbe- zittingen	Java en Madoera	Buitenbe- zittingen	Java en Madoera	Buitenbe- zittingen
	Kilo	Kilo	Kilo	Kilo	Kilo	Kilo
Nederland	15.065.278	14.044.009	9.950.635	13.167.070	8.324.028	8.645.534
Nederl.	32.980.172	11.335.246	44.644.460	7.691.845	47.163.17G	9.890.852
Groot-Brittannie en Groot- Britt. -voor orders	509.244		311.079	94.330	208.401	285.843
Duitschland en Duitschland voor orders	19.151.076	19.217.516	22.203.731	21.028.042	12.975.656	15.835.466
Oo8t(: nrijk en Oostenrijk voor orders	5.408.541	1.364.320	5.747.051	2.975.821	4.430.362	1.005.13&
Frankrijk en Frankrijk voor or- dors	17.906.379	60.629.945	8.137.681	57.035.172	5.402.G90	54.549.048
Italic en Italic voor orders	2.37G.3G	2.652.344	915.753	1.569.637	402.315	1.182.017
Belgiii	25.234			7.930		
Denemarken	390.462				100.000	
Rusland	255.188					
Ver. Staten van Amerika	331.014					
Span						199.23S
Overig Europa		141.598	126.338			
Japan	208.270				4.323	
Australiä				180.154		130.878
Singapore	142.757	51.097.537	—	40.484.567	103.452	46.903.161
Penang	—	10.737.806		10.715.895		10.763.964
Eevnte en Port-Said voor orders	—	4G8.018 ¹		361.161	40.808	754.789
Elders	—	140.109	G8.106	38.19G		38.058
	94.749.983 :					
	171 828 448		92.104.864	155.349.820		

ij) Wat de bestemming der copra betreft, heeft al- lings dienaangaande groote wrijzing plaats gehad en was laatstelijk voornamelijk Duitschland eind- bestemming. Daarheen ging het grootste gedeelte der afschepingon naar Nederland, Nederland v. o. en Frankrijk v. o.

Maar ook Marseille betrok vrij aanzienlijk uit Neder- land, hoofdzakelijk uit de Buitenbezittingen.

gon, terwijl overigens het artikel ging naar Ge- nua, Spanjc, Noord-Frankrijk on D.enemar 厂 eenon weinig naar Rusland, Engeland en in do laatste jaren ook naar Nederland, waar eveneens fabrieken verzeen zijn, die hot artikel vorwerken. Ook do Vor- eenigde staton van Amerika hebben zich wel eens voor copra uit onzo kolonien geintresseerd, maar zonder dat hot tot zaken van beteekenis kwam. J)

Caoutchouc. (In do gouvernementen statistieken in 1911 onder do bcnaming Gom-Elastiek voor- komende).

Uitgevoerd werden de volgende hoeveelheden, gesteld op de daarbij aaiigegeven prijzen:

Java en Madoera.	1911	1912	1913
Ficus (plantageprod.)		474518 Ko. a. / 5.40 p. kilo	124345 Ko & / 3.50 p; kil.
Hevea		485842 „ „ - 5.40 „ „ „	2345047 „ „ - 3.50 „ „ „
Ceara		377 „ „ - 4.40 „ „ „ 23422	10671 „ „ - 3. „ „ „ 43766 „ „
Castilloa		„ „ 4. „ „ „ 34413 „ „ „ 3.30 „ „ „ 2.30 „ „ „ 45894 „ „ „	2.30 „ „ „
andere		„ „	„ „
Totaal	359933 Ko. a / 3. — p. kilo	1018572	
	Naar:		
	kilo	kilo	2569723
Nederland	172094	Nederland	418453
Nederland v/o	9079	Nederland v/o	11116
Groot-Brittannie	100766	Groot-Brittannie	493525
Frankrijk	2984		kilo Nederland 976488
Belgie	11783	Belgie	63290
Duitschland	5294	Duitschland	5108
Ver. Staten v.		overig Europa	4912
Amerika	19850	Ver. Staten v.	7666
New-York v/o	1586	Amerika	8723
Britsch-Indie	74	Singapore	3617
Singapore	24876	naar elders	3828
Japan	551		Ver. Staten v.
Australie	10996		Amerika 20209
			Singapore 41526
			naar elders 4792

-Buitenbezittingen. /

Ficus (plantageprod.)		541684 Ko. h / 5.40 p. kilo,	726144 Ko. a / 3.50 p. kilo
Ficus (geen idem)		163845 „ „ - 6.60 „ „ „	45890 „ „ - 3. — „ „
Hevea - andere		1572170 „ „ - 5.40 „ „ „ 3279604	„ „ - 3.50 „ „ „
fabriekmatig bereide J		10241G7 „ „ * 3.30 „ „ „ 380810	„ „ - 2.20 „ „ „
			590 „ „ - 2.50 „ „ „

Totaal	11893942; Ko. a / 3. — p. kilo	3301866	14433038
	Naar:		kilo
	kilo	kilo	Nederland 471060
Nederland	53124	Nederland	272946
Nederland v/o	9446	Nederland v/o	195 J 3 ; Groot-Bri ttaijn 45870
Groot-Brittannie	22065	Groot-Brittannic i e	870889
Marseille v/o		Duitschland	134003^Duitschland on \ 23599
Belgie en Belgie v/o	9368	Marseille v/o	35607^Duitschland v/o j 18732J
(Duitschland	685101	Belgie en Belgie v/o	886;Belgie en 1095505
Penang	56021	Penang	90635; Belgie v/of 1737924
Penang	479082	Sin gapore	J 21981 "Penang 930
Singapore	1194804	Ver. Staten v.	1503684 ; Sirjgapore
Elders	1522	Amerika	Elders
		Elders	23433

*) Gedurende den oorlog rees de waarde van copra aanzienlijk, maar de aanmaak en dus ook de uitvoermoeisten wegens gebrek aan scheepsruimte belangrijk worden ingekrompen, daarentegen konden die van kokosolie aanzienlijk uitgebreid worden. Het valb te bezien of invredestijdde alien gs in Indie verzeen fabrieken, welke het product op Europeesche wijze d. w. z. zoo voordeelg mogeHjk in olie omzetten, op dezelfde ruime schaal daar- voor ook verder in het buitenland afzet zullen vinden. In de tijden voor den oorlog hieven de

meeste laixlen speciale rechten op copra-olie, ter- wijl copra zelf vrij van rechten kon ingaan; blijft doze toetstanc! bestendig, dan zal daardoor zeker in Nederl. Indie de aanjmaak van olie vrcmindren, vooral daar de schepen voor dit artikel een naar verhouding hoogere vracht rckejien dan voor copra en bovendien in Indie de verpakking van de olie duurderdan in Europa te staan komt. Alles bij elkaar zou men mogen verwachten, dat in vredes- tijd weer de oude groote hoeveelheden van copra zullen uitgevoerd worden, vermoedelijk zelfs nog meer, nu vele nieuwo aanplantingen ontstaan zijn.

Hetgeeu aan caoutchouc naar Nederland en Engeland is gegaan zal wcl hoofdzakelijk geweest zijn in consigiatie voor rekening der planters).

GETAH PERTJA. Voor Java is dit product, cvcnals de inzamcling van getahpertsjt-bladeren en van ggetah djeloctoeng nog van zeer geringe beteekenis. De uitvoeren daarvan en de prijzen hebben voor dat ciland in 1911—1913 bedragen (1 = 1000 K.G.):

Artikelen.	1911.	1912.	1913.
Getah pertja (hoofdzakelijk naar Nederland)	46 a / 2.— p. Ko.	—	—
Idem, plantageproduct, (a. b.)	—	5 a / 5.— p. Ko.	24 a / 5.— p. Ko.
Idem, boschproduct, (hoofdzakelijk naar Nederland en Groot-Brittanie).	—	54 a / 2.50 p. Ko.	—
Getahpertsja-bladeren (hoofdzakelijk naar Singapore)	444 a / 0.08 p. Ko.	480 d / 0.06 p. Ko.	460 h / 0.06 p. Ko.
Getah djeloctoeng	35 a / 0.15 p. Ko.	68 h / 0.18 p. Ko.	17 & f 0.15 p. Ko.

Belangrijker zijn deze artikelen voor de Bxuitenbezittingen, vanwaar echter de uitvoeren zoo good als geheel naar Singapore en slechts voor een zeer klein gedeelte naar Europa gin gen. De gouvernementsstatistieken vermelden daarvoor de volgende uitvoercijfers (1 = 1000 kilo) en prijzen:

Artikelen.	1911.	1912.	1913.
Getah pertja, waarvan naar Singapore naar Penang	657 595 a / 2.— 56 p. Ko.	—	—
Idem, plantageproduct, (hoofdzakelijk naar Nederland en Groot-Brittanie).	—	24 a / 5.— p. Ko.	53 也 f 5.— p. Ko.
Idem, boschproduct, waarvan naar Singapore naar Penang	— —	936 838 a / 2.50 44 p. Ko.	810 690 “2.20 411 p. Ko.
Getahpertsja-bladeren (uitsluitend naar Singapore)	1.434 h / 0.08 p. Ko.	350 h / 0.06 p. Ko.	1.059 h / 0.06 p. Ko.
Getah djeloctoeng, hangkang, enz., waarvan naar Singapore	24.584 16.008a/0.15p.Ko.	—	—
Getah djfloctoeng, waarvan naar Singapore	— —	27.705 18.616 h / 0.18 p. Ko.	17.016 12.922 “0.15. p. Ko.
Getah hangkang, waarvan naar Singapore	— —	1.923 1.424 h / 0.45 p. Ko.	2.701 2.442 % / 0.40 p. Ko.

i) Do oorlog heeft ook in de wijze van verkoop der caoutchouc do verandering gebracht, dat bijkans niets nicer naar Europa uitgevoerd kon worden; het mecrendcl der oogsten — ook hetgeeu vroeger van de Buitenbezittingen naar Penang en Singapore ging — werd naar do Vereenigde Staten gezonden, waar- bij de groothandel goede diensten bewees, ofschoon vaak ook do planters er de voorkeur aan gaven, zelf het product daarheen te consigneeren.

Daar de uitvoer geheel of hoofdzakelijk naar Singapore plaats had, zijn dezo artikelen van weinig belang voor den Europeeschen handel, maar naar mate vooral de aanvoeren van getah pertja zullen toenemen, zouden het toch producten kunnen worden, die den groothandel interesseeren.

THEE. Hiervan was de uitvoer:

1911	17.449.271 Ko.	berekend a / 0.78
1912	blad 29.382.980 Ko.	berekend a / 0.78
	stof 831.120 Ko.	a / 0.50
totaal 30.214.100 Ko.		

1913	blad 25.060.633 Ko.	berekend a / 0.83
	stof 1.487.130	a / 0.50

totaal 26.547.763 Ko.

Verreweg het grootste gedeelte dezer hoeveelheden is naar Nederland en Engeland voor planters- rekening geconsigneerd geworden. Voor den groothandel van N.I. is het artikel nog van geen groote betekenis; evenwel verleet hij toch in toenemende mate zyne bemiddeling voor uitvoer naar diverse landen vooral Australië, Rusland, Singapore en China¹⁾.

KOFFIE. De oogsten der laatste jaren — daar onder begrepen de kleine Gouvernementsoogsten — zouden geweest zijn (pikols):

Artikelen.	1911.	1912.	1913.
<i>Plantagekoffie:</i>			
Java			
Arabische	100.011	178.312	67.895
Liberia	59.162	52.595	34.897
Robusta	154.136	253.214	319.853
Hybride	—		5.564
Sumatra			
Arabische	9.995	7.774	4.875
Liberia	15.157	6.893	7.719
Robusta	2.904	10.808	36.817
Totaal	341.365	509.596	477.620
<i>Gouv^s Icojje:</i>			
Arabische	14.398	66.059	41.139
Liberia	5.305	5.067	2.719
Robusta	2.362	9.338	11.251
Totaal	22.065	80.464	55.109
<i>Niet op plantage & s gedde koffie:</i>			
Aanvoeren op:			
Paxlang	20.000	25.000	25.000
Kroec (Palembang etc. inbegrepen)	30.000	35.000	45.000
BaK	20.000	20.000	20.000
Celebes (Portug. Timor inbegrepen)	42.000	46.000	46.000
Totaal	112.000	126.000	136.000

1) Gedurende den oorlog werd meer aan den

Tegenover die oogsten van gezamenlijk: 475.430, 716.060 en 668.729 pikols, respectievelijk voor de jaren 1911, 1912 en 1913, staan — gelijk in de tabel — hieronder nader is toegelicht — volgens de verslagen der Handelsvereeniging te Batavia — cijfers van 375.008, 538.262 en 468.697 pikols voor de verschepping. Do verschillen tusschen oogst- en uitvoercijfers betreffen het verbruik van koffie in den Archipel, voornamelijk op Java en Madoera.

Uit deze gegevens blijkt, hoezeer de productie van koffie in Nederl. Indië zou zijn achteruitgegaan, ware in de laatste jaren niet de Robusta er bij gekomen. Van de met recht zoozeer gewilde *arabische* koffie, waarvan in vroegere jaren vaak bo ven 1½ miljoen pikols verscheept werd, is bitter weinig overgebleven. Niet alleen is van de arabische koffie, welke particulieren produceerden, vooral op Java bijkans niets meer over, maar ook de Gouvernementsoogsten, die vroeger dikwijls het miljoen pikols te boven gingen, zijn van geen betekenis meer.

Met den verkoop van Gouv. koffie in veiling te Batavia werd in 1862 een begin gemaakt, en da area geregeld voortgegaan, aanvankelijk tot een hoeveelheid van 50.000 pik. die spoedig tot 100.000 pik. werd opgevoerd, doch in deze eeuw in verband met de kleinere oogsten belangrijk moest verminderd worden.

Erwerden in 1910, 1911, 1912 en 1913 resp. slechts nog 11800, 7410, 13613 en 13800 pikols te Batavia geveild. Het overige werd te Amsterdam geveild en is dus zonder belang voor den handel in Nederl. Indië.

Voor zoo ver de bestemming Nederland was, vond die koffie hoofdzakelijk plaatsing in Duitschland, waarheen onder meer het grootste gedeelte van alle Robusta gaat (in concurrentie met Santoskoffie). In andere landen schijnt deze soort minder in den smaak te zijn gevallen.

De veilingen, welke het gouvernement vroeger te Padang om de 3 maanden deed houden, behooren sedert 6 Juni 1908 tot het verleden.

Verschepping van koffie: (in pikols)	1910.	1911.	1912.	1913.
<i>a. bereide Icojje, af- koinstig van:</i>		263, J S 1/2 383, J		
Java	140.876	68		339.811
Sumatra	16133	29.230	57.102	44.911
Borneo	3			903
Celebes	15.8G9	41.829	44.910	45.415
<i>1). lioomschillcojje, afkomstig van:</i>				
Sumatra	21.878	40.130	52.488	37.592
Celebes	100	156	564	65
Totaal	195.130		375.008	65

groothandel verkocht en doordezen voornamelijk naar Rugland geplaatst. Het tevens bezonnen streven om ook in de Vereenigde Staten van Amerika eene markt voor Javathee te scheppen, gaat van de planters uit.

Bestemming.	1910	1911	1912	1913
Nederland; van het Gouvernement	19.014	7.116	26.239	39.776
van particulieren	88.036	163.222	255.372	185.145
„ voor orders; van particulieren	10.881	23.236	31.135	26.354
Triest particulieren Genua	9.507	13.224	20.750	6.905
	946	4.965	6.383	6.967
	1.525	2.095	13.523	18.212
Marseille „	7	94	911	4.348
Lissabon „	—	1.839	1.631	1.044
BorHeaux „	8.901	45.577	43.557	64.342
Havre „	283	1.707	2.332	1.645
Nantes „	326	254	706	859
Antwerpen „	47	2.670	1.939	3.508
Engeland „	—	14	783	1
Bremen „	4.963	4.584	2.519	6.355
Hamburg „	6.822	15.907	12.872	15.951
Denemarken „	—	153	178	1.073
Noorwegen „	1.129	1.022	347	313
Zweden „	2.840	13.450	32.840	17.819
Port-Said „	—	47	156	—
Makalla „	31.170	56.119	47.792	46.605
V.S.van Amerika „	8.621	17.292	33.930	18.262
Singapore „	112	421	779	228
Penang „	—	—	576	100
Kaapstad „	—	—	265	672
Australie „	—	—	500	—
Aden „	—	—	144	—
Batoum „	—	—	103	72
Suez „	—	—	—	1.113
China „	—	—	—	11
Japan „	—	—	—	997
	195.130	375.008	538.262	468.697

PEPER. Peper is, uit een oogpunt van wereldverbruik beschouwd, geen groot handelsartikel, maar voor Nederlandsch-Indië is (lit product van be- trekkyk veel belang, daar het in het grootste ge- deelte van het wereldverbruik voorziet. De uitvoer- ren bedroegen (1 = 1000 kilo):

Artikelon.	1911	1912	1913
<i>Peper witte:</i>			
van Java	2.754	3.067	2.058
van de Buitenbezittingen voornamelijk naar Singapore	1.435	1.763	2.425
in de Gouv. stat, gesteld op een waarde per Ko. van /0.75 (1911—1912), /0.80 (1913).			
<i>Peper zwarte:</i>			
van Java	9.888	10.394	5.300
van de Buitenbezittingen voornamelijk naar Pen- ning en Singapore in de Gouv. stat, gesteld op een waarde per kilo van /0.46	10.486	11.247	9.182
De van Java (hoofdzakelijk van Tandjoeng Priok)			

uitgevoerde peper is, op kleinigheden na, het product der Buitenbezittingen en meeronderden naam witte Muntok- en zwarte Lampongpeper bekend. Men verwachtte einde der 90er jaren van de vorige eeuw ook groote oogsten van Javapeper, vooral van Oost-Java, doch het gewaa schijnt aldaar niet te gedijen en de uitvoer van „op Java geteelde peper" is van weinig belang. De uitgevoerde peper gaat naar alle deelen der wereld en wordt, waar niet (zoo- als b.v. in Frankrijk) differentieele rechten een be- letsel zijn, overal verbruikt.

De Buitenbezittingen voeren — voor zoo ver hun oogst niet naar Tandjoeng Priok ter verdere door- zending gaat — naar Singapore en Penang uit en het grootato gedeelte der pepers, welke als Singapo- resp. Penangpeper in den handel gebracht worden, is van Nederl.-Indië afkomstig. De Amsterdamsohe en Rotterdamseche Liquidatiekassen registreeren termijncontracten van zwarte Lampongpeper en daardoor zijn Amsterdam en Rotterdam meer en nicer centra van den peperbandel, hoofdzakelijk voor uitvoer naar Duitschland, geworden.

Staatpeper (Cubeben). Hiervan hebben de uit- voeren bedragen (1 = 1000 kilo):

Uitvoer.	1911	1912	1913
van Java van do	109	146	132
Buiten- bezittingen	132	98	4

De waarde wer! in de Gouv. Statistieken voor 1911 en 1912 op /0.50 en voor 1913 op / 0.70 per kilo genoteerd. Het grootste gedeelte dozer uitvoeren is naar Singapore gegaan en zal wel in het Oosten verbiikt zijn. Van uit Europa en Amerika is voor het artikel in de laatste jaren weinig vraag geweest.

HUJHEN EN VELLE. Niettegenstaande in steeds toenemende mate vee geslacht wordt, ziet men een kleinen achteruitgang in den uitvoer van buffel- en runderhuiden, die aan het vermeerderd gebruik in de Nederlandsch-Indische leerlooierijen te wijten is.

De bestemming van het grootsto gedeelte was Amsterdam en Rotterdam. De goite- en hertevelen werden hoofdzakelijk naar Frankrijk, Nederland en de Vereenigde Staten van Amerika verscheept. Ook de leguanenvellen, waaruit in Europa allerlei wetde-voorwerpen op het gebied der Icderiindustrie worden vervaardigd, werden meeteendeels naar de genoemde Nederlandsche havens verzonden.

De onderstaande tabel geeft een overzicht van den uitvoer, in de jaren 1911—1913, van huiden en vellen, alsmede van de prijzen, die voor de verschillende artikelen van dien aard in de Gouvemements- statistieken zijn genoteerd.

Artikelen.	1911		1912		1913	
	Stuks 1 = 1000	K.G. 1 = 1000	Stuks 1 = 1000	K.G. 1 = 1000	Stuks 1 = 1000	K.G. 1 = 1000
<i>Van Java en Madoera :</i>						
buffelhuiden	305	3118	272	2935	264	2802
prij per K.G.		/0.80		/0.80		/1.10
koe en runderhuiden ..	460	1991	473	2201	419	2033
prij per K.G.		-1.—		-1.—		-1.40
geite- en bokkevelen ..	1116	436	1040	417	1144	469
prij per K.G.		-2.80		-2.80		-2.80
leguanenvellen		4		81		4
prij per K.G.		-6.—		-6.—		-6.—
hertevelen		2		81		3
prij per K.G.		• 0.50		-0.50		-0.60
andere coorten		83		-0.70		88
prij per K.G.		-0.70				-0.70
<i>Van de. Buitenbezittingen:</i>						
buffelhuiden	115	1395	114	1470	97	1247
prij per K.G.		/0.80		/0.80		/1.10
koe en runderhuiden ..	64	320	41	210	33	164
prij per K.G.		-L—		-1.—		-1.40
geite- en bokkevelen ..		1		2		2
prij per K.G.		-2.80		-2.80		-2.80
leguanenvellen		0.2				
prij per ELG.		/6.—				
hertevelen		200		247		242
prij per K.G.		-0.50		-0.50		-0.60
andere soorten		168		229		215
prij per K.G.		-0.70		-0.70		-0.70

TAPIOCA- WORTELS komen voor het eerst in 1908 in de Gouvts. statistieken voor (in 1909 en 1910 o.a. resp. 18.551.830 en 40086 K.G. met bestemming Frankrijk). Tengevolge van de insteDing van hooge invoerrechten nam de verscheping naar genoemd land een einde. Uitgevoerd werden in het geheel in de jaren 1911, 1912 en 1913, uitsluitend van Java en Madoera, 15.938.774, 17.313.012 en 25.940.778 K.G., ter waarde van / 0.03 per Kilo.

TAPIOCA. In 1911 werden luidensde meerbedoelde statistieken van Java en Madoera, 38.949.416 K.G. en van de Buitenbezittingen 184.500 tapioca-meel uitgevoerd ter waarde van /0.11 per kilo.

Overigens werel, uitsluitend van Java.enMadoera, in dat jaar verscheept voor eene waarde van / 60.153 aan geparelde tapioca en van / 151.043 aan afval.

De uitvoeren in 1912 en 1913 en de prijzen van het daarin begrepen product, in zijne verschillende vormen, waren de volgende:

Artikelen.	1912.		1913.	
	K.G. (1 = 1000)	Prij P- K.G.	K.G. (1 = 1000)	Prij P- K.G.
<i>Java en Madoe- ru..</i>				
geparelde	1.062	/0.22	778	/0.20
meel	41.422	-0.11	53.237	-0.11
flake	10.954	-0.19	10.487	-0.17
afval	12.903	-0.03	14. J 58	-0.03
<i>Buitenbezittin- gen.</i>				
meel.....	933	-0.11	930	-0.11
(alleen van Be- la wan)				

Al deze soorten hebben voor den groothandel alleen in matige hoeveelheden belang, vennis de geheel modern werkende fabrieken van Europeesche ondernemers hun product bijkans gchoel zelf naar de plaats van consumptie verkoopen, dus voor den groothandel slechts de betrockloolik kloino productie der door Chinese ondernemers gedro- ven fabrieken blijft. Het artikel moet in, Europa en de Ver. Staten van AmerDea (waarheen het meeste gaat) concurreeren met aardappelmeel en op Java zelf hangen de beschikbare aanvoeren ruw product weer af van de prijzen, welke voor dat product, namelijk voor de wortels, voor uitvoer en in land ache consumptie zijn te bedin gen. Niette- min schijnen zaken van grooteren omvang voor het artikel te zijn weggolcd.

RJST. Met den uitvoer van dit artikel hangt de iiivoer daarvan in Indie in zoover nauw samen, dat men de goedkoopere soorten moet invoeren, ten einde de betere te kunnen uitvoeren, welke bestem- ming in hoofdzaak Australie, Singapore, Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk en vooral Nederland is. Proeven in de tachtigerjaren der vorige eeuw genomen met uitvoer naar de Vereingdo Staten van Amerika schijnen niet voldaan te hebben. Sedert (lien hoort men a-lthans niets wat op vraag uit deze landen zoude wijzen.

Volgens de Gouvernementsstatistieken werd uitgevoerd in kilo's:

1911	1912	1913
	Java en Madoera.	
53.615.159 bere-	47.058.023 bere-	62.747.016 bere-
kendi/0.15p.Ko.	kend a/0.13/15	kendi/0.12/14

on gepelde:
4.594 bere- 766.640 bere- 137.818 bere- kend a/0.05 p. Ko. kend a / 0.05 kend a / 0.04.

Buitenbezittingen.		
gepelde:		
1.130.588	2.510.110	974.292
i/0.15p.Ko. a/0.13/0.15p.Ko.	a/0.12/0.14p.Ko.	
ongepelde:		
1.752.774	2.130.308	2.895.988
it. / 0.05 p. Ko. 祝	/ 0.05 p. Ko. it. / 0.04 p. Ko.	

ROTING. De uitvoeren, waarvoor eene waarde van dechtB / 0.12 per Kilo were! aangenomen, hebben bedragen [1 = 1000 Kilo.]:

Uitvoer.	1911	1912	1913
van Java	774 !	141 ;	101
van de Buiten- bezittingen	54.717	44.041	G0.458

De uitvoeren van Java zijn ook van do Buitenbezittingen afkomstig. Het artikel wordt naar bijkans alle landen, ook naar Singapore, vorszonden, waarbij do beschikbare scheeparuimtx) eone grootere rol dan bij andere artikelen speelb.

KAPOK word op eene kleine hoeveelheid na uitsluitend van Java uitgevoerd. De Gouvernementsstatistieken vermelden de uitvoeren van kapok van

Java en Madoera als volgt [1 = 1000 kilo, de kilo berekend a / 0.65]:

Artikel.	1911	1912	1913
Kapok.	9.906	10.295	9.017

De kapok dient voor het vullen van kussens en matrassen. Het artikel is vroeger voomame- lijk naar Nederland gegaan, waarheen thans nog een vrij groot gedeelte uitgevoerd wordt, maar in de laatste jaren is ook vrij belangrijk naar Australie en de Vereingde Staten van Amerika gezonden. Van de naar Nederland veraonden kapok gaat een klein gedeelte naar Duitschland, waar het verbruik ook gestadig begon toe te nemen. In Frankrijk en andere landen is het verbruik nog zeer klein.

KAPOKPITTEN, ook kapokzaad genoemd, is een artikel, hetwelk pas einde der negentiger jaren van de vorige eeuw in noemcnawaardige hoeveelheid kon geexporteerd worden, toen betere middelen van verbinding met de binnenlanden het mogelijk maakten dit vroeger schier waardeloos product op de havenplaatsen aan te voeren en tevens door be- schikbaarstelling van meer scheepsruimte het product tegen matige vracht naar Europa kon overgebracht worden. Aanvankelijk was Marseille de hoofdplaats van verbruik, maar later werd deze plaats door Liverpool overvleugeld en al naar ge- lang het voor olieslagers de moeite waard werd de pitten te verwerken, kon men ook zoodanige betere prijzen daarvoor bed in gen, dat het voor de planters de moeite loonde het artikel, dat te voren vaak weg- gegooid werd, te verzamelen. De uitvoeren van Java en Madoera, welke tegen /0.05 per kilo berekend werden, hebben bedragen:

1911	1912	1913
15,440,292 Ko.	17,744,001 Ko.	19,479,414 Ko

Naar mate het gewas meet aangeplant en ge- oogst wordt neemt de uitvoer vrij geregeld toe.

GOM DAMAR (in de Gouv. statistieken bij ver- korting Damar genoemd). Het artikel wordt niet op Java ingozamckl. Het wordt echter van Sumatra voor een cl eel naar Batavia gezonden, en aldaar te worden gezuivordi. De uitvoer naar het buitenland heeft plaats in brokken (eerste soort) en, als over- schot bij de zuivering, in kleinere kristallen en stof van diverse kwaliteiten. De uitvoeren bed roegen [1 = 1000 kilo]:

Uitvoer.	1911	1912	1913
van Java	2.085	2.117	2.199
van de Buitenbezittingen	8.288	7.195	7.795

Als waarde per kilo werd voor 1911 en 1912 f 0.22 en voor 1913 f 0.28 aangenomen.

Van GOM COPAL (in de Gouv. statistieken bij verkorting Copal genoemd) hebben de uitvoercij bedragen [1 = 1000 kilo]:

Uitvoer.	1911	1912	1913
van Java		—	104
van de Buit-enbezittingen	6.610	6.589!	6.976

Voor zoover dit artikel niet naar Singapore gezonden wordt, gaat het hoofdzakelijk naar Nederland, Groot-Brittanie en de Vereenigde Staten van Amerika. Als waarde per kilo vennelden de Gouvernementsstatistieken f 0.25.

GOM BENZOE (in de Gouv. statistieken bij verkorting Benzoe genoemd). Sumatra is een der weinige landen, waar dit artikel voorkomt. Daarvan werd, hoofdzakelijk van Palembang, uitgevoerd [1 = 1000 kilo]:

Uitvoer.	1911	1912	1913
geheele uitvoer	1.548	1.748 ¹	1.670
waarvan naar Singapore	1.448 I	1.582 I	1.612

De Gouvernementsstatistieken geven voor 1911 en 1912 een waarde per kilo aan van f 1,— en voor 1913 van f 1.60. Singapore noemt het artikel: GUM BENJAMIN en voerde naar Europa en de Vereenigde Staten van Amerilia uit:

Gewicht seenheid.	1911	1912 ¹	1913
Pikols van 133/3 i Eng. ponden	5181	5495	6962

waaruit blijkt dat het grootste gedeelte der uitvoeren in het Oosten blijft.

TIN. Voor den groothandel komt alleen de „Billitonin“ in aanmerking, welke te Batavia geregeld in inschrijving verkocht — en van Tandjoeng Priok hoofdzakelijk naar Frankrijk en Oosten rijk verzonden werd.

Uitgevoerd werd daarvan:

1911	1912	1913
2.177.370 Kilo	1.989.870 Kilo	2.127.490 Kilo
a/2.— p. Ko. a/2.— p. Ko.		—

Verder vermelden de Gouvernementsstatistieken een uitvoer van Billiton-tinerts en in 1913 berekend a/0,00 per Kilo: 2.502.928 Kilo in 1911 1912 2.739.411 Kilo 2.910.869 Kilo

De uitgevoerde gouvernements-tin is uitsluitend van Banka afkomstig. De geheele productie wordt naar Nederland geconsigneerd J) en is dus van geen belang voor den Nederl. Indischen groothandel; dit geldt ook

i) Kort na het uitbreken van den oorlog is men begonnen het Bankatin te Batavia te verkoopen, doch het is geheel onzeker, of daarmede na den vrede zal worden doorgegaan.

KINABAST en KININE zyn voor den groothandel van weinig beteekenis, daar van kinabast niets in Nederl.-Indie te koop valt. De op Java gemaakte kinine wordt door de Bandoengsche fabriek zelve in den handel gebracht^A. De kinine^A voor zoover niet aan de kininefabriek te Bandoeng geleverd, wordt voor reken in g der planters naar Amsterdam geconsigneerd; op Java had nimmer werkelijke handel in kinabast plaats.

PINANGNOTEN. Hiervan hebben, berekend A/0,15 per Kilo, de uitvoeren bedragen [1 = 1000 kilo]:

Uitvoer.	1911	1912	1913
van Java	3.508	4.474	3.808
van de Buiten bezittingen	21.418	24.109	22.197

Voornamelyk wordt het artikel door Chineesche exporteurs naar Singapore gezonden; het heeft weinig belang voor den Europeeschen handel.

VEZELS. De uitvoer van dit produkt neemt gestadig toe. Naast een kleine cultuur, door Inlanders gedreven, worden tegenwoordig diverse soorten, voornamelijk Agave (Sisalhennepp), hoofdzakelijk door Europeesche ondernemers geteeld. Het produkt wordt door dozen zelve naar Europa en de Vereenigde Staten van Amerika geexporteerd. Dientengevolge is in Nederl. Indie de handel in vezels hoogst onbeduidend en zal deze wel niet van beteekenis kunnen worden zoolang door en voor rekening van inlanders geen grootere aanplantingen worden aangelegd dan thans het geval is. De Gouvernementsstatistieken geven de volgende details betreffende den uitvoer van Java in 1911 (1 = 1000 K.G.):

naar Europa	2.373
Vezels alle soorten I „ V. S. v. Amerika	301
waarde/ 0.30 p. kilo („ Japan	74
J „ Australia	33

Voor 1912 en 1913 waren de gegevens:

	1912	1913
Vezels gemootoo (aren-vezels):	17	116
naar Europa	J 3	
„ Australic		
waarde / 0.10 p. kilo		
Vezels manillahennepp: } „ Europa	165	231
waarde / 0.25 p. kilo		
Vezels sisalhennepp: } „ Europa LG60	J 987	
waarde / 0.30 p. kilo in 1912		
„ V. S. van Amerika	4.374	
waarde / 0.36 p. kilo in 1913		
„ Japan	96	6.557
Vezels and ere:		195
waarde / 0.25 p. kilo		
„ Europa	802	J.116
„ V. S. van Amerika	—	190
waarde / 0.23 p. kilo in 1913		6
		210

ARACHIDES. Hetgeen men van dit artikel uitvoert, dient niet voor olielagerijen, maar voor mondkost. Men heeft in de 90er jaren dor vorige eeuw in Duitschland en Frankrijk getracht dergelyke arachides in de olielagerijen te gebruiken, naar te proeven hebben niet aan de verwachtingen bean two ord.

De uitvoeren in de meergenoemde jaren hebben bedragen (1 = 1000 kilo):

Artikelen.	1911	1912	1913
<i>Gepeld :</i>			
Java en Madoera	9.173	9.018	6.277
Buitenbezittingen	224	121	71
<i>Ongepeld:</i>			
Java en Madoera	16.089	10.002	11.244
Buitenbezittingen	1.772	3.043	2.548

Als waarde per kilo were! aangenomen in 1911 en 1912 voor gepelde arachides / 0.16 en voor on- gepelde / 0.13, in 1913 voor gepelde / 0.18 en voor ongepelde / 0.14.

MAIS is eerst begin dezer eeuw een artikel van uitvoer geworden en ofschoon de hoeveelheden, welke Nederlandsch-Indie kan uitvoeren, wel nimmer den omvang van die der Vereenigde Staten van Amerika en van Argentinië zullen kunnen berei- ken, is toch het product van eenig belang vooral voor de naar het Westen varende Stoomvaart-Maat- schappijen in tijden, dat andere lading schaarsch is. Aangezien xna is tevens een artikel van verbruik in Nederl. Indie is, hangt de voor uitvoer be- schikbare hoeveelheid ook af van de opbrengst der oogsten van andere levensmiddelen; daardoor loo pen de uitvoercijfers sterk uiteen. Als waarde nemen de Gouv. statistieken aan f 0.06 over 1911 en 1912, f 0.05 per kilo over 1913. Zij vermelden den uitvoer als volgt [1 = 1000 kilo]:

Uitvoer	1909	1910	1911	1912	1913
	32.456				
Java en Mad.:	J	2.851!	343	23.299	49.8G2
Buitenbez.	1.954!	8.533;	112;	17.159;	7.717

JJOEDEN. Onder de benaming bamboc- en pan- (lanhoden worden vrij aanzienlijke hoeveelheden liefdt- n uitgevoerd, hoofdzakelijk naar Frankrijk en de Vereenigde Staten van Amerika. De aanmaak he(rfl hoofdzakelijk in de buurt van Batavia en mitsdien de uitvoer bijna uitsluitend van Tandjoeng Priok plaats. Zij bed roeg [1 = 1000 atuks]:

Artikelen.	:1911	1912	1913
]Jajnboehoeden	7.333 '.	6.329	1 5.550
Pandanhoeden	1 4.299	7.246j	4.238

Als waarde over 1911 zoo voor bamboe- als voor pandanhoeden vermelden de Gouvernements- statistieken f 0J0, terwijl voor 1912 en 1913 f 0.26 voor de bamboehoeden en f 0.22 voor de païdan- hoeden per stuk aangenomen is.

NANUFACTUREN. Katoenen, gobleekte, geverfde of gedrukte en bontgeweven. Onder dit hoofd ver-

melden do gouvememcntBstatistieken den volgenden uitvoer, voornaamlijk naar Singapore :

1911 1912 1913
f 1.225.070 / 1.246.729 / 1.147.298

Voor het grootate gedeelte betrof dit de bekende batiks.

STEENKOLEN. Van enkele mijnen, minder gunstig gelogen tot de groote Ned. Ind. havens, had de uitvoer ton deele uit andere havens plaats. Inzon- derheid was dit het geval uit Kota-Baroe (Poeloe Laoct-mijnen, sedert overgegaan aan het Gouvt) en Samarinda (Oost-Bomeo Mijnbouwmi). In 1911, 1912 en 1913 bedroeg die uitvoer, waarvoor in de eerste twee jaren eene waarde van / 7.—, in 1913 eene van / 13.— per ton werd aangenomen — uit eerstgenoemde haven respectievelijk: 78,084, 39720 en 6604 ton. Van Samarinda werden in 1911 uitge- voerd: 4515 ton, in 1913 slechts 3294 ton (voor 1912 is geen cijfor opgegeven).

De in die jaren door particulieren uit Ned.-Indie verscheepte steenkool had de volgende bestemming:

Naar:	1911.	1912.	1913.
Europa (bunkerholen)	510		4
Singapore	36.654	24.590	9.902
Penang	—	4.141	—
Britsch-Indië	—	1.008	—
Hongkong	33.19"	12.150	—
Duitsch Nieuw-Guinea	—	1 611	—
Citiina	4.94G	—	—
Philippijnen	4.682	—	—

Voor den groothandel heeft deze uitvoer geen be- lang.

INDIGO. Dit artikel kwam in 1900 nog als uit- voerartikel met f 2.431.000.— voor, maar heeft feitelijk opgehouden als zoodanig te bestaan ; men vindt over 1913 nog slechts een luttel bedrag (76.000 gulden) als export vermeld. De kunstmatige indigo heeft zelfs voor de consumptio in Nederl.-Indie de natuurlijke bijkans geheel verdrongen).

Uit Ned.-Indie wonden veixler o.m. nog ver- scheept: Akarwangi, Arak, Becndren en Beender- meel, Coca, Drakenbloed, Houtskolen, Ivoor, Kam- fer, Kancel, Kemirnoten, Lombok (Spaansche pepcr), Kruidnagelen, Leder, divei-se soorten Aethe- rischo Olion, Ricinuszaad, Sago en Sagomeel, Schel- pen, Spiritus, Vanille, Veevoeder, Vogelnestjes, Was en Zeowier (Agar-Agar).

Na het uitbreken van den oorlog heeft men zich op Java er eenigszins op toegelegd, het artikel wecr aan to planten, ton cinde in het gebrek te voorzien, hetwelk ontstond door de uitvoer- verboden der Duitscho regering van kunstmatige kleurstoffen. Het valt uit den aard der zaak niet met zekerheid te zeggen, of na den oorlog de natuurlijke indigo zich weder zal kunnen hand- havou. Dit zal hoofdzakelijk afhangen van de handelsverdragen, welke de vredo zal brengen, en van het mcdererc of mindere succcs, hotwelk men zal behalen met do in de geallieerde landen (vooral Frankrijk en Engcland editor ook in Nederland en do Vereenigde Staten van Amerika) opge- richte fabrieken van kunstmatigo kleurstoffen.

Van de meeste dezer artikelen echter zijn de hoeveelheden en de waarde onbelangrijk. Andere (b.v. Arak, Spiritus en Vecvoeder) zijn voor den groot-handel van geon belang, aangezien de voortbrengers zelven die naar elders verzenden.

Nederland telde op ultimo 1914 omstreeks 6,5 miljoen inwoners. Nederl.-Indië ongeveer 45 miljoen. Het spreekt dus wel van zelf, dat het moeder-land niet alles kan leveren wat de kolonie noodig heeft- en nog minder alles kan verbruiken wat deze opbrengt-. Waar de meeste suiker in Londen wordt verhandeld — schoon niet meer in Engeland verbouwt —, is het allszins verklaarbaar, dat Engelsche handelshuizen op Java in dezen handel

een groot aandeel hebben. Maar gaandeweg komen daar ook Chineesche en Japansche huizen hun aandeel opeischen, waar ook naar hunnen land veel Javasuiker gaat; zelfs hebben zich op Java enkele groothandelaren uit Britsch-Indië gevestigd, die het artild daarheen uitvoeren. Ook voor den handel in copra, in welken Duitscho huizen alien gesien een aanzienlijk aandeel verkregen, goldt eene dergelijke beschouwing. Toch bemst het grootste deel van den export in Nederlandscho handen, evenzeer als de scheepvaart, en hetzelfde is mede van kracht voor den import, zij het al dat voor bepaalde goederen: Engelsche manufacturen, Chineesche en Britsch-Indische artikelen enz., andere handelaren de eerste plaats innemen.

HET HANDELSVERKEEB GESPLITST NAAH DE VERSCHILLENDE LANDEN.

Invoer. Overzicht der waarde van den invoer (met uitzondering van gemunt en ongemunt goud en zilver) door *particidieren* in de laatste 5 jaren, gespecificeerd naar de landen of plaatsen van herkomst

Landen of plaatsen van herkomst.	1909	1910	1911	1912	1913
Nederland	87.144	96.449	109.793	129.879	145.259
.....	38.313	40.628	55.349	63.561	76.571
.....	10.058	12.492	16.145	20.665	28.776
.....	1.759	2.007	2.317	3.141	3.432
.....	1.878	3.397	4.941	4.385	6.198
Groot-Britannie	1.983	2.038	3.896	4.263	4.359
Duitschland	295	436	658	534	687
Frankrijk	567	695	729	952	1.063
Belgie	6	5	7	118	98
Italie	27	22	34	30	77
Oostenrijk	9	12	194	384	36
Zwitserland	6	1	47	95	145
Spanje	278	332	323	531	602
Portugal	—	—	—	—	3
Denemarken	1	10	3	2	2
Noorwegen	1	1	2	1	1
Zweden	—	—	—	—	—
Rusland	4.387	5.200	5.561	7.203	9.033
Turkije	34	43	70	104	162
Overig Europa	10	10	13	32	28
Canada	—	—	—	—	—
Vereenigde Staten van Amerika	12.113	35.020	43.276	37.276	22.746
Egypte	9.906	10.422	12.248	13.392	13.455
Arabie	479	293	330	332	356
Perzie	55.282	62.761	66.611	60.555	67.847
Britsch-Indië (incl. Pondicherry)	2.346	3.320	4.549	2.182	4.184
Penang	13.294	17.369	4.399	27.1	15.560
Malakka	7.821	7.223	8.686	7.825	7.451
Singapore	4.539	5.169	5.903	6.895	9.231
Siam	—	—	—	288	307
Saigon	3.322	3.139	3.731	4.901	6.769
Hongkong	76	142	129	158	206
China	21	30	55	50	127
Dalny	100	375	307	860	513
Japan (inch Formosa)	—	—	—	—	—
Philippijnen	3.924	5.911	8.566	8.677	10.573
Serawak en Britschv Noord' Borneo	9	6	85	598	803
Portugeesch Timor "	—	—	—	—	—
Cocos- en Christmaseilanden	259.988	314.958	358.964	379.143	436.683

³⁾ Hieronder ook Tasmanie, Nieuw-Zeeland, en de Australische eilanden in de Stille Zuid-zee; echter niet het eiland Nieuw-Guinea en de Cocos-eilanden (Keelino-archipel)

UitvoGT. Overzicht der waarde van den *uitvo&r* (met uitzondering van gemunt en ongemunt goud en zilver) door *particulieren* in de laatste 5 jaren, gespecificeerd naar de *landen of plaatsen van bestemming*.

(JAVA EN MADOERA ENjDEjBUITENBEZITTINGEN TE ZAMEN).

(1 = 1000 gulden).

Landen of plaatsen van bestemming.	1909	i 1910	'1911	1912	« 1913
Nederland	94.894	89.339	129.565	158.355	172.616
Groot-Brittannie	11.134	12.942	17.567	27.415	23.934
Duitschland	7.610	11.465	13.588	14.923	14.307
Frankrijk	17.953	22.741	28.107	27.325	26.715
Belsie	1.098	1.612	1.323	2.647	3.103
Italië	1.020	2.107	2.520	2.506	2.522
Oostenrijk	2.162	3.856	4.323	4.993	4.261
Zwitserland					
Spanje	208		62	171	155
Portugal (incl. Azoren v/o)	232		19	103	21
Denemarken	581		937	703	889
Noorwegen	29		59	13	7
Zweden	81		25	9	27
Rusland	501		208	122	1.720
Turkije	30	62	57	213	95
Overige Europa	93	—	4	—	516.181
Canada	600	5.841	2.402	4.017	705
Vereenigde Staten van Amerika	17.221	17.423	17.011	16.224	13.331
Egypte (incl. Suez v/o en Port Said v/o)	30467	20.772	42.058	18.496	6.478
Arabië	93	146	109	65	308
Perzie	—	—	26	14	166
Britsch-Indië (incl. Pondichery)	64.253	57.969	50.673	57.467	88.924
Penang	12.536	14.449	18.918	37.584	19.034
Malakka	15.282	4.642	9.724	701	2.097
Singapore	72.855	72.519	74.812	89.477	109.671
Siam	180	690	843	963	2.284
Saigon	249	48	306	630	1.115
Honekong	35.794	29.025	21.556	21.832	34.193
China	7.506	8.021	9.020	11.088	17.699
Dalnv	—	—	—	—	—
Japan (incl. Formosa)	18.728	16.908	11.571	21.467	35.812
Philippijnen	65	20	207	251	806
Serawak en Britsch Noord-Borneo	87	272	70	78	2.06
Portugeesch Timor	119	218	285	112	252
Cocos- en Christmaseilanden	20	25	20	15	19
Australië	16.056	6.801	5.908	13.857	12.847
Alle overige landen	738	1.261	4.568	1.147	1.587
Totaal	431.694	399.554	468.642	536.279	614.205

) Hieronder ook Tasmanie, Nieuw-Zeeland en de Australische eilanden in de Stille Zuid-zee; echter niet het eiland Nieuw-Guinea en de Cocosilanden (Keeling-archipel).

Scheepvaart. Over het algemeen gaat Nedor-landsch-Indio in wolatand vooruit en nomon handel on verkecr gerogold too. Vcol heeft bot en on ander bijgedragen het meer on meet zich uitbreidend en tovens geregelder wordende *scheepvaartverkeer*. Dit wordt door groote Nederlansche Stoomvaart Maat- ! schappijen, maar ook door tai van stoombooten I varondo onder vreemdo vlag onderhouden. Er be- Htaan gerogoldo Stoomvaartlijnon van en naar Austr-lic, Britsch-Indid, China, Japan en via het Suozkanaal naar do moestro havens in Euro- lja (zie STOOMVAART). Doorconnessomonten (Through Bills of Lading) worden naar havens af- gogoven, wolko dezo lijnon niot aandoen, on zelfs naar do Weatkust van Amerika evonala naar enkelo Afrikaansche havens kan op dorgeljiko doorconno-

semonten met overscheep te Singapore of elders verladon worden. Zoilschepen, op Europeescho wijzo getuigd troft mon, enkele Noorsche zoilschepon daargelaten, nauwelijks nog andera dan voor de kustvaart aan *)

Bij zaken naar Britsch-Indie zijn allo afschopora op Java en ook do ontvangers in Britsch-Indie door vrij rigouereuso condities gehoudon alleen met be« paalde lijnon af te sohopen of te doon afschopon en hetzoldfo goldt ook voor het meerondeel der be- langhebbondon in don handel op Shanghai; tegen- i) Geduronde den oorlog werden stoomvaart- lymen naar Now-York en San Francisco geoppend, wolko veelblovend bleken te zijn; ook zijn oind© 191G en begin 1917 weer enkele zeilschepen met gemengde lading naar Europa bovracht ge worden.

over deze ietwat belemmerende bepalingen staat het van 1.235.411 M³ en 1280 met een inhoud van -1V2S5.531 groote gerief, dat men vrijwel altijd daarheen bin- nenM³,

weinig dagen na aanmelding kan afscheep tegen in 1913 respect. 6253 met een inhoud van naar andere landen betreft, is suik'x het eenige artikel, 14.279.690 M³ op 6983 met een inhoud van 14.794.495 M³.

dat de exporteur volkomen vrij is te verschepen op de De toeneming in grootte van de schepen blijkt hieruit wijze die hem het best lijkt; maar daartegenover staat ook duidelijk, terwijl uit deze cijfers mede de achteruitgang van weer, dat voor afscheep van suiker naar Japan niet ten het zeilvaartverkeer in het oog springt. De Chineesche alien tijde en naar Europa slechts bij wijze van zeilvaartuigen, als wang- kang's e.d., maken thans in uitzondering de noodige scheepsruimte door de geregeld hoofdzaak het zeilvaart- verkeer met het buitenland uit. De varende lijnen beschikbaar gesteld wordt, waardoor op Europeesche wijze getuigde zeilschepen zijn bijna handel in suiker bij kleine hoeveelheden belemmerd ja verdwenen. (zie noot vorigo biz.)

zelfs vaak onmogelijk gemaakt wordt. De groote zaken Naar de verschihondo nation!teiten gerangschikt in suiker naar Japan en Europa, even a Is naar de was het scheepvaartverkeer in 1913 voor de stoom- schepen Vereenigde Staten van Amerika, zijn alleen door inhuur als volgt te verdeelen:

Voor alle andere artikelen van en naar Europa en de Atlantische havens der Vereenigde Staten van Amerika heerscht in Nederlandsch-Indiehet zooge- naamde poolsysteem, hetwelk den afscheper, indien bij tegen de meest voordeelige vrachten en condities met de geregeld varende lijnen wil afsceliepen, ook voor al zijne afschepingen (uitgezonderd suiker) aan deze Maatschappijen bindt. Evenzeer a Is in theorie eendergelijk systeem valtaf te keuren, althas s indien men meent dat de handel alleen onder volkomen vrijheid kan gedijen, even aangenaam is niette- min het systeem voor alle partijen gebleken. De reeders behoeven niet meer⁸ zooals vroeger dik- wijs moest, tegen verliesgevende vrachten te varen en aan den afscheper kan op deze wijze altijd de noodige ruimte ter beschikking gesteld worden. De alleszins voldoende maar niet buitensporige dividenden der diverse in en op Indie varende Maatschappijen bewijzen dat zij met matige winsten tevreden zijn en het algemeen belangniet uit het oog verliezen.

Uit de cijfers der *scheepvaartstatistiek*, waarin de nettoinhoud der schepen wordt opgegeven, blijkt de belangrijke toeneming van het scheepvaartver- keer, waarop in den loop der jaren de openstelling van het kanaal van Suez in 1869, het inontwikkeling komen der Buitenbezittingen en het scheppen van nieuwe scheepvaartwegen in en door den N.-I. Archipel een zoo overwegenden invloed hebben uit- geoefend.

Bedroeg toch het aantal van en naar buiten N.-I. in- en uitgeklaarde schepen in 1876 respect. 7463 met een inhoud van 2.294.187 M³ en 7550 met een inhoud van 2.394.124 M³, deze cijfers waren in 1913 respect. 8939 met een inhoud van 14.892.108 M³ en 9568 met een inhoud van 15.463.506 M³.

Van de hierbedoelde schepen bedroeg het aantal stoomschepen in 1876 respect. 1322 met een inhoud

Vlag	Ingeklaard.		Uitgeklaard.	
	Aan- tal	Inhoud M ³	Aan- tal	Inhoud M ³ .
Nederland, (incl. Ned.-Indie)..	2.144	5.583.770	2.449	5.846.967
Engeland	3.476	5.731.508	3.907	6.103.390
Duitschland ..	426	1.798.994	4221	725.420
Frankrijk	5	11.768	5	11.768
Belgie	13	852	17	1.128
Noorweeen ...	46	169.496	48	170.392
Amerika	1	988	1	988
Zweden	21	155.438	21	155.438
Denemarken	25	180.477	26	184.837
Oostenrijk-Hon- garie	6	38.828	6	38.828
Rusland	4	20.232	4	20.232
Italic	1	28	—	—
Japan	77	558.004	69	505.803
Siam	2	12.645	2	12.642
Cliina	6	1G.G62	6	16.662
Totaal	6.253	14.279.690	6.983	14.794.495

Binnen don N.-I. Archipel bedroeg het vcrkeer in 1913:

Aangekomen 94193 schepen met een inhoud van 78189151 M³. Vertrokken 934G3 schepen met een inhoud van 77482523 M³, waarvan :

Aangekomen 25677 stoomschepen met een inhoud van 7478627G M³. Vertrokken 24929 stoomschepen met een inhoud van 74142155 M³.

Voor een overzicht der scheepvaartbeweging in eenige voorname N.-I. havens volgt hier de opgave voor 1913 der *aanve/comen* Echepen:

Havens.	Stoomsche- pen aantai	M ³ .	Zeilschepen aan tai	M ³ .	Lichters aan Lal	M ³ .
Batavia	1.536	8.240.269	2.850	126.016	5	J 5.724
Semarang	J.176	7.319.545	1.584	94.314	—	—
Soerabaja	1.198	7.G08.J62	1L636	28J.524	1	3.068
Padang	805	2.960.225	1.195	26.598	—	—
&ibang	1.061	5.873.708	—	—	—	—
Deli	1.340	J.012.058	2.259	227.611	—	—
Palembang	573	844.584	439	59.1(57)	43	135.389
Samboe	2.145	1.127.030	1.155	224.392	25	78.704
Balickpapan	763	1.477.144	181	13.089	110	363.660
Samarinda	G90	518.G78	97	8.427	108	357.290
Makasscr	559	2.874.442	2.925	61.007	2	6.G36

衣名 WMI 如

Handelsmaatschappij (de Nederland- sche) 1842 no. 1G3 opcnge- stelde inschrijving tot deelne- ming in de ontworpen Maatschappij word haar „oor- spronkelijk fonds” bepaald op / 12 miljoen, met be- paling evenwel dat „hetzelve tot op / 24 miljoen zou kunnen worden gebracht, wanneer eene meerde- ro opgewektheid tot declinching zulks noodzakelijk maken, of het bestuur der Maatschappij zulks raad- zaam oordeelen mocht”. Voorts werd art. 13 van dat zelfde besluit door den Koning een jaarlijksche interest van 4% percent van hunne gelden aan de declinchers verzekerd, terwijl art. 14 de verklaring in- hield dat Z. 81... door een goed voorbeeld anderen wen- schende voor te gaan in het tot stand brengen eener inrichting, waarvan het edel doel is de be- vordering van de nationale welvaart”, zich stelde aan het hoofd der inschrijvers voor een som van / 4 miljoen, met de verbintenis voorts om „bijaldien onverhooptelijk het oorspronkelijk kapitaal van / 12 miljoen niet mocht zijn ingeschreven, het oningeschreven bedrag mede voor zijne bijzondere rekening te nemen”. Van deze laatste vrijgevigheid van Z. M. behoefde echter geen gebruik te worden gemaakt, want bij rapport van 17 April 1824 kon de Minister voor de Nationale Nijverheid en de Kolonien ter kennis van Z. M. brengen, dat de inschrijvingen tot deelne- ming in de Maatschappij reeds op den eersten dag waren geklommen tot een kapitaal van / 69.565.250, naar aanleiding waarvan bij Kon. Besluit van 19 April 1824 no. 41, op grond van de overweging, dat Z. M. „gehoor (wilde) geven aan het algemeen ver- langen om het maatschappelijk fonds te zien ge- bracht boven het aanvankelijk bepaalde maximum”, bepaald werd, dat met inbegrip van de / 4 miljoen voor rekening van den Koning, het kapitaal zou be- dragen / 37 miljoen, onder gelijken rentewaarborg als waarvan oorspronkelijk sprake was geweest. Daar echter de ondervinding weldra de onmogelijk- heid deed inzien om het zooveel grootere kapitaal behoorlijk vruchtdragend te maken, werd het door inkoop en amortisatie van aandelen geleidelijk teruggebracht in 1827 tot / 24 miljoen, in 1831 tot / 23% miljoen en in 1833 tot / 21 miljoen; doch in 1846, bij gelegenheid van het besluit tot verlenging der vennootschap, werd door de aandeelhouders goedgevonden om het maatschappelijk kapitaal te vermeerderen met / 11.500.000 (zijnde het vermoe- delijk bedrag van het reservefonds op ultimo December 1849), en dus te brengen op / 34.500.000, welk bedrag in zijn geheel voor ultimo December 1854 zou moeten geplaatst zijn. In November van dat jaar werd! echter het besluit genomen om met ingang van 1 Januari 1855 het kapitaal te verminderen tot / 31.133.500, welk cijfer onveranderd bleef, totdat bij den aanvang van het derde vijftwintig- jarig tijd- vak het kapitaal werd vastgesteld op / 38.500.000; want tegen de bij die gelegenheid uitgegeven nieuwe aandelen tot een bedrag van / 7.258.500 werd door inkoop van aandelen voor een bedrag van / 2.252.000 geamortiseerd, tengevolge waarvan het maatschappelijk kapitaal op ultimo December / 3G. 140.000 bedroeg. Door voortgezette inkoop van aandelen werd het onder ultimo December 1879 teruggebracht tot / 35.783.000. Zoo is hot ge- bliven tot het einde der 19e eeuw. In 1901 wevd, onder Heldring's presidentschap, het kapitaal ex'en- wel vermeerderd tot / 45 miljoen, in 1913 onder dat van Van Aalst word het gebracht tot / 50 mil- lioen, en kort daarna, in 1910, op / 60 miljoen, ter- vijl in do nieuwste statuten (aangenomen in do algemeene vergadering van 8 Pecembor 1913) nog een uitbreiding tot / 75 miljoen is voorgeschreven.

Ten slotte moge do ontw- celing der N.-I. Koop- vaardijvloot (schepen mot Ned. Ind. Zeebrieff) nog uit de volgende gegooons blijken:

1860	12	stoomsch.	383	Europ.	getuigdo	zeil- sch.
1870	25	..	315
1880	50	..	287
1890	78	..	197
1900	107	..	148
1905	143	..	88
1910	158	..	75
1913	167	..	54

Do onkosten op sohopen zijn behalve haven- en ankeraggelden vooreenig hunne nog loodegelden, kaai- en steiger gelden en lokale haven geld en (zie onder HAVEN- en ANKERAGEGELDEN). Alles bij elkaar beloopt do schepen, niettegenstaande vlugge bediening, slechts matige onkosten.

Overal bestaat behoorlijke gelegenheid tot laden en lessen (Zie HAVENWERKEN). De regie men ten van den in en uitvoer zijn van dien aard, dat daar- door de schepen geen oponthoud lijden. Voor lossen van bijzonder zware stukken moeten vaak bijzondere voorzieningen getroffen worden, dock ook dergelijke lossing ontmoet in de praktijk geen bezwaar, wat ook voor afscheep van dergelijke stukken geldt, welke slechts zeer sporadisch plaats heeft.

Droogdokken bestaan te Tandjoeng-Priok, Soera- baja en Sabang (zie WERVEN EN DOKKEN)

HANDELSMAATSCHAPPIJ (DE NEDERLAND- SCHE) is eene bij besluit van 29 Maart 1824 n° 1G3 door Koning Willem I in het leven geroepen particu- liere instelling „eene”, zooals het in de bij Ko- ninklijk Besluit van 18 Augustus 1824 n°. 138 goed- gekeurde statu ten of artikelen van o vereen komst heet „compagnieschap zonder firma, behoorende tot de vereenigeningen bij de wet bekend onder den naam van Naamlooze Maatschappijen”. Het plan tot op- richting van deze maatschappij was den Koning aan de hand gedaan in een rapport over de oorzaken van de kwijning van den handel op Indie en de middelen van herstel, door het toen in Nederland vertoevende Indische raadslid Mr. H. W. Mun- tinghe onder dagteekening van 21 Februari 1824 aan den Koning op dien« verzoek ingediend. (Zie Mr. P.Mijer, Jean Chretien Baud geschetst; Utrecht, 1878; bl. 211/224). De Compagnieschap zou „bestaan” tot en met ultimo December 1849, met dien verstan- (le dat zij zich voor of op 1 Januan 1847 zou hebben te verklaren, „of zij al dan niet prolongatie begeert”. Van doze bevoegdheid word bij besluit der algemeer- rje vergadering van stemgerchtigde dedhebers van 9 Decinber 1X46 gebruik gemaakt tot voortzetting der veimootschap voor een tweede vijftwintig- jarig tijdperk, in verband waarmede de art ikelen van overcncnkonist ecnige wijzigingen ondergingen, die bij besluit van 7 Augustus 1847 n°. 58 de Koninklijke goedkeuring erlangden. Krachtens het besluit der algemeene vergadering van 8 November 1871, goed- gekurd bij Koninklijk Besluit vnn 21 December J 871 no. 11, word zij aendernul voor vijftwintig ja- ren, en wel voor een tijdperk loopende van 1 Januari 1875 tot 31 December 1899, wrlcngd. Met het oog op de ndring van lautstgenoenid tijdstip werd in eene op 12 November 1896 gehouden algcmcnc vergadering de vraag der verjenging opnieuw aan de orde gcsteld, en word met nagenoeg algemeene stem- men besloten tot voortzetting der vennootschap voor een vierde vijftwintig-jarig tijdperk, na om- mekoms waarvan de Maatscliappij dus hanr hon- derd-jarig bestaan zal nrogen vieren.

Ingevolge de bij Koninklijk Besluit van 29 Maart

De eigen middelen der Maatschappij werden tot driemaal toe door liet sluiten van leening uitgebreid. Op 4 Mei 1835 werd, ten behoeve der voorschotten voor het cultuurstelsel van Van den Bosch, eene leening van 10 miljoen tegen eene rente van 4 1/2 percent uitgeschreven, die a. pari geplaatst werd, en op dezelfde voorwaarden kon in Maart 1837 eene nieuwe leening van 13 miljoen plaatsing vinden, welke beide leeningen op 1 Januari 1845 geheel aflosbaar werden gesteld. In 1858 werd eene leening gesloten van 5 miljoen rentende 4 percent, welke reeds met 1 Januari 1864 werd teruggebracht op percent, onder aanbod van aflossing der obligatiën a. pari, maar liiervan werd slechts voor een zeer beperkt bedrag gebruik gemaakt, zoodat de schuld der Maatschappij aan hare obligatiehouders bleef doorloopen met f 4.781.000 tot ultimo December 1874, toen zij geheel werd afgelost.

Daartegenover heeft de Maatschappij echter, evenzeer als hare Factory te Batavia, vooral na 1850 groote bedragen aan deposito's opgenomen, meest op langen termijn. Terwijl de post „deposito en girorekening" in 1883 (het eerste jaar zijner afzonderlijke vermelding) op de balans der Factory met ± f 2 1/2 miljoen verschijnt, heeft zijn saldo in 1913 op de balans der „Vestiging in het Oosten" de som van ruim 25 miljoen. Dit door deposito's op langen termijn bereikt, waarnaast nog ruim 1/43 miljoen komen voor saldi van giro's en van rekeningencourant. Op de balans der Maatschappij zelf was het saldo der deposito's op langen termijn in laatstgenoemd jaar gestegen tot ruim 38 miljoen.

De zetel der Maatschappij was aanvankelijk gevestigd te ^Gravenliage, waar ingevolge art. 35 der artikelen van de overeenkomst ook de leden der Directie, bestaande uit een President en vier Directeuren, geassisteerd door een Secretaris, hun vaste woonplaats moesten houden; doch in November 1831 werd de zetel overgebracht naar Amsterdam, waar de Maatschappij het pand betrok van de Heeren - gracht, no. 40, tydens de Fransche overheersching Bewoond door den Gouverneur Le Brun, Hertog van Plaisance, en waar thans de Alberdijck Thym-school is gevestigd, terwijl zij in Juli 1858 van daar verhuisde naar het thans nog door haar geoccupeerde pand aan de Heerengracht, hoek Spiegelstraat. Tegelijkertijd met de overbrenging van den zetel der Maatschappij naar Amsterdam werd ook de samenstelling der Directie gewijzigd, en bepaald, dal zij in het vervolg zou beheerd worden door een President en twee Directeuren, waarvan de jongste de functie van Secretaris zou hebben waar te nemen; op welke bepaling bij de in 1849 tot stand gebrachte verlenging der vennootschap in zoverre word teruggekomen, dat volgens art. 32 der herziene artikelen van overeenkomst de Directie zou bestaan uit een President, twee Directeuren en een Secretaris. De in 1874 vastgestelde en ook de thans geldende artikelen van overeenkomst bepalen, dat de Directie zal zijn samengesteld uit een President, minstens twee Directeuren en een Secretaris. Hun aller benoeming is opgedragen aan den Koning als deelhebber; die van den President *zonder voordracht*, en die van Directeuren en Secretaris uitdrietalen van candidaten door Directie en Commissarissen opgemaakt. Het aantal Commissarissen, dat oorspronkelijk 16 bedroeg, werd sedert teruggebracht tot 13, waarvan een, de president-commissaris, door den Koning als deelhebber en 12 door de kiescolleges der stemgerechtigde vennoten te benoemen.

Hot met de oprichting der Maatschappij door haren Koninklijken stichter beoogd „eene" doel, dat op zichzelf niet dan algemene instemming vinden kon, al gaf ook het ter bereiking van dat doel goezonden middel bij een aantal personen in den lande en bij een zeer groot deel van den Indischen hand(], tot ernstige bezwaren en bedenkingen aanleiding), werd in de artikelen vanovereenkomst als volgt omschreven (art. 64):

„Het doel der Maatschappij is do bevordering van den nationalen handel, scheepvaart, scheepsbouw, visscherij en landbouw, fabrieken en trafraken; en zulks, door, met in-aachtneming van hare eigene belangen, de bestaande en voor Nederland voordeelige handelsbetrekkingen uit te breiden; door nieuwe wegen voor den Nederlandschen handel te openen, en door alle zulke ondernemingen, welke het vertier der voortbrengselen van de Nederlandsche nijverheid kunnen vermeerderen en bevorderen".

Dienovereenkomstig sloeg de Maatschappij dadelijk do houden aan hot werk, toen zij in den loop van 1824 hare operaties kon aanvangen; maar in den beginne met weinig gunstige resultaten, want de winst- en verliesrekeningen moesten in de eerste jaren vrij geregeld met een nadeelig saldo worden afgesloten. Intusschen waren de tegenslagen toch niet zoo erg als gewoonlijk op gezag van *1 yd eman, de Haan c. s. wordt aangenomen. In 1829 kon do President Graaf G. Schimmelpenninck, in zijne jaarlijksche aanspraak getuigen, dat do Maatschappij in het afgelopen boekjaar voort eerst geer vodies had te constateren; ze behoeftte zelfs niet aan te kloppen bij den Koninklijken garaat, want ze kon uit eigen winst de verplichte 4% uitkeeren. Zo had toen reeds gedaan, wat het initiatief der particuliere ondernemers in de eerste verte niet gekund had; ze had een Nederlandsche handelsvloot en een Nederlandsche export-lijverheid van katoenen goederen (te GMJ-) geschapen. Hiervoor had zo ruim / 3 miljoen schuld gemaakt bij den koninklijken garant en bijna / 1 miljoen afgeschreven op haar kapitaal. Wei is waar had ze verschiende ondernemingen, b.v. op de nieuwe Zuid-Amerikaansche republieken, al te snel opgegeven, maar ze kon volgens Schimmelpenninck, voldaan zijn over den loop der zaken op Java. Dogmatische voorstanders van het Laisser-Faire, gelijk Mr. Tydeman, zijn maar al te geneigd geweest om dien toestand donker voor te stellen, zonder te bedenken, dat alle grooto ondernemingen in den aanvang moeilijke jaren te wachten hebben.

Do opstand van 1830 in België bedierf voorloojig weer de goede verwachtingen, juist nulat de afloop van den Java-oorlog en do verbetering der financieel toestanden op Java (o. a. door de oprichting der Java-vasclio Bank, met hulp der N. H. M.) de toekomst

*)Zie G. K. van Hogendorp's Ijijdragen tot de huishouding van staat in het Koninkrijk der Nederlanden, 's Gravenhage, 1825, deel X, bl. 98 vJgg. — en verder de in 1824 te Leiden bij C. C. van der Hoek uitgegeven brochure: Erhstige beschouwing van de mogelijke gevolgen der N. H. M. in cenon brief van *** (P. de Haan) aan zijnen correspondent te Antwerpen, en do in J825 te Ixseuwarden bij G. Tr-NTUuringar verschenen wedeleggings „voor zoo veel aangaat de aantijgingen daarin voorkoinende tegen het Oost-Indisch bestuur". Voorts dene in 1826 te Brussel bij C. J. de Man gedrukte anonieme brochure "Over de Nederl. Handel Maatschappij" tot motto dragend: „Qui trop embrass mal (Streint)".

hadden opgeklaard. Zoo kwam het dat in 1831 de schuld aan den Koninklijken garant weer gestegen was tot / 3.860.294. Toch word op de algemeene vergadering van dit jaar slechts door 66r lid over ophefing gesproken, terwijl alle and ere aanwezigen zich verklaarden v66r voortzetting.

In eenc van de Maatschappij zelve afkomstige publicatie J) werden de oorzaker van den toenmaligen stand van zaken volgenderwijze uiteengezet:

„De moeilijkheid om een zoo belangrijk kapitaal vruchtbaar te maken, bij een geheel nieuwe inrichting, met het doel om den actieven handel te verloven, de takken van nijverheid, als: scheepsbouw, scheepvaart, fabrieken en trafieken aan te wakkeren, en in het bijzonder op te beuren den vervallenden handel in Nederlandsch-Indie;

„De veelvuldige proeven om ciders nieuwe bronnen op te sporen en oude werd er aan den gang te brengen;

„De geweldige handelscrisis in 1826, welke zoo veen rampen heeft te weeg gebracht;

„De daling in de voornaamste Indische voortbrengselen, waardoor de gesloten koffijcontracten zulke nadeelige uitkomsten opleverden;

„De onlusten op Java, en de geweldadige afscheiding van België met derzelver gevolgen”

Deze laatste gebeurtenis vooral gaf aan de werkzaamheden der Maatschappij in veel opzichten eene andere richting; doch het is hier de plaats niet voor een overzicht van de operaties der Handelsmaatschappij in haar vollen omvang; slechts van haar optreden in Nederlandsch-Indie en hare verrichtingen aldaar kan in dit werk uit den aard der zaak meer bijzonder sprake wezen, en het zijn bijgevolg de werkzaamheden van hare te Batavia gevestigde Factorij, waarbij verder in hoofdzaak zal worden stil gestaan.

„Daar de aangelegenheid der ondernemingen van de Maatschappij in *s Rijks Oost-Indische bezittingen, in verband beschouwd met den grooten afstand,*) bijzondere voorzieningen vereischt”, dus beette het in het 50ste van de artikelen van overeenkomst, „zal aldaar, en wel bepaaldelijk te Batavia, een onderschikte tak van bestuur worden gevestigd, onfer de benaming van Factory, te zamengesteld uit eenen Voorzitter en vier leden, die door de Directie benoemd, en bij een besluit van dezelve ontahlen zullen kunnen worden”, — welke organisatie eohler reeds spoedig in zooverre werd gewijzigd, dat in 1831 het getal der leden van de Factorij wordt teruggebracht van vier tot twee, met behoud van de in art. 22 van het bij Koninklijk Besluit van 14 Oct ober J 827 no. 158 goedgekeurd Reglement voor de Jacio ij voorkomende bepaling, dat het den Voorzitter zou vrijstaan zich in de vergaderingen te doen assisteren door een Kommissie-notularis ter contrabegincing van de notulen, „mits dezelve alvorens den eed van geheimhouding zal hebben afgelegd”. Op dozen voet bleef de Haniensstelling van het Factorij-bestuur geregeld tot 1886, toen de Kommissie-notu-

*) Statuten der Nederlandsche Handel Maatschappij, de Koninklijke besluiten tot de Maatschappij betrekkelijk, alsmede overzichten of tabellen van de prijzen der aandelen, enz. Amsterdan, Wed. H. van Vucht, 1846.

a) Oj dien (roelen afstand kan bij de beoordeeling dor oprichting van de N. H. M. niet genoeg gewezen worden. Hij bewerkte, met de toenmalige commercial-machtspositie der Engelschen, vooral, dat de particuliere handelaars zoo weinig da-den konden doen.

laris vervangen werd door con als medelid van het bestuur zitting nemenden Secretaris, eene organisatie, die sedert onveranderd van kracht is gebleven.

De bureaux van de Factorij werden gevestigd in een pand aan do oozzijde van de Kali Besar, waar zij zich nog bevinden.

Krachten art. 30 van haar Reglement was do Factorij bevoegd, „daar, waar zij zulks voor de belangen der Maatschappij dienstig oordcelt, zoo op Java zelve, als op Sumatra en andere eilanden en plaatsen in de Indiën gelegen, agentschappen op te richten en personen aan te stellen om die waar te nemen, of om, op andere wijze, in de belangen der Maatschappij te worden gebruikt”. — en van deze bevoegdheid werd al dadelijk gebruik gemaakt door de vestiging van agentschappen te Semarang, te Soerabaja en te Padang, die alle in den loop van 1826 geopend werden. De agentschappen te Semarang en Soerabaja bleven tot heden in stand; maar dat te Padang werd in 1887 opgeheven en tot den rang van een eenvoudig kantoor teruggebracht. Ook de achterevolgens opgerichte agentschappen te Menado, Makassar en Palembang zijn in verband m zigde toestanden gaandeweg opgeheven, terwijl het in 1858 in het leven geroepen agentschap te Singapore (waaraan de kantoren te Medan en Penfuran^ dergeschikt waren) oridiefliet rechtstreksch belieer van het hoofdbestuur der Maatschappij werd gebracht, doch rekenplichtig bleef aan de Factorij, die voorts nog eigen kantoren heeft te Cheribon, Tegal, Pekalongan en Tjilatjap. Na 1900 zijn, uitsluitend voor bankzaken, nieuwe agentschappen opgericht te Rangoon, Hongkong en Shanghai, terwijl in Nederlandsch-Indie sub-agentschappen zijn gevestigd te Weltevreden, Djokjakarta, Solo en Djember op Java en te Kota Radja, Bandjermasin, Tebing Tinggi^ Telok Betong, Pontianak en Tandjong Balei op de zich zoozeer ontuikkelende Buiten bezittingenT Makassar en Palembang zijn, evenals Padang, nu voorzien van een sub-agentschap. Het kantoor te Medan is in 1916 tot agentschap verheven en hoofd geworden van alle kantoren op Noordelijk Sumatra, los van Singapore.

Alle kantoren in Azie zijn sedert eenige jaren in de boeken der Maatschappij samengevat onder het hoofdstuk Vestigingen in het Oosten”.

Het optreden van de Factorij werd door de handeldrijvenden in Indie niet met ingenomenheid begroet, on zelfs in de hoogo regeeringskringen aldaar heerschte ten opzichte van de nieuw in het leven geroepen Maatschappij een weinig gunstige gezindheid. Wel was in het Koninklijk Besluit van 29 Maart 1824, waarbij de Maatschappij tot stand word gebracht, te verstaan gegeven (art. 7), „dat haar geen uitsluitend recht, van welken aard ook zou worden toegestaan” ; maar men vreesde op Java zeer, dat deze beginsel-verklaring met de trekking tot de beschikking over do aan den lande geleverde producten min of meer een doode letter blijven zou; want reeds ten behoeve van het eerste door de Maatschappij ingehuurd en met stuggodden naar Batavia gezonden schip, dat den 28 Mei 1825 aldaar aankwam, inoest op last van het Opperbestuur eene hoeveelheid van 12000 pikols Gouv. koffie aan de Factorij tot retourlading worden afgestaan, aan welken last echter door het Indisch bestuur op aandrang van don Gouv.-Gen. Van der Capellen slechts voor eene hoeveelheid van 2000 pikols werd gevolg gegeven, op grond van de omstandigheid, dat de in 's lands pakhuizen beschikbare voorraad koffie reeds ten publieken verkoop was aangekondigd, en ver-

scheiden door particuliere handelaren bevratte schepen op lading wachten. Intusschen was met dien last de eerste stap gezet op een weg, dien men verder geregeld bleef bewandelen, niet altijd echter tot voordeel van de Maatschappij, want in verhouding tot de prijzen, waartegen de van het Gouvernement overgenomen koffie op de Nederlandsche markt gaandeweg moest worden van de hand gezet, bleek de door de Factory daarvoor betaalde prijs doorlopend reël te hoog te zijn. Slaar in dezen gang van zaken stond erlang cene voor de Maatschappij zeer gewenschte verandering te komen. „De verplichtingen van de Hooge Indische Regeering jegens het moederland en de noodzakelykheid om, ten einde daaraan te voldoen, zich van de noodige producten tot remises te verzekeren”, dus heette het in de aanspraak, waarmede op 3 Juni 1833 de President der Maatschappij de jaarlijksche vergadering van den Raad opende, „hebben aanleiding gegeven tot het nemen van maatregelen, waardoor eene botsing van belangen tusschen die Regeering en de Maatschappij, voor beide partijen noodlottig, zoude hebben kunnen teweeg gebracht worden. Aange-naam is het mij derhalve te kunnen mededeelen, dat deswege tusschen het Gouvernement en de Maatschappij overeenkomsten zijn aangegaan, welke het eerste gerieven en tevens de laatste eene billijke vergoeding kunnen aanbieden voor hetgeen zij, bij de bedoelde maatregelen, in haren eigenen handel verliest”. De overeenkomsten, waarvan hier sprake is, golden den overvoer en den verkoop voor rekening van den lande van de producten, die als vrucht van het kort te voren in toepassing gebrachte cultuur-stelsel aan het Indisch Bestuur in handen kwamen; doch reeds vroeger was tusschen dat Bestuur en de Factory eene overeenkomst, van geheel anderen aard gesloten, die hier niet onvermeld mag blyken.

Krachts art. 29 van haar Reglement mocht de Factorij „behoudens op volgin g der bevelen en restrictien aan haar bij instructien of orders der Directie gegeven, Gouvernementspachten aanslaan, wan-neer zij dit voor de belangen der Maatschappij nuttig oordeelde”, en van deze bevoegdheid maakte zij gebruik door in November 1826 met de Indische Regeering een contract te sluiten, waarbij haar voor de jaren 1827, 1828 en 1829 het recht om op Java opium te verkoopen, dat sinds 1808 altijd in het openbaar aan den meestbiedende verpacht was, onderhands werd afgestaan tegen betaling van / 2.588.644 (de som, die in de vorige jaren verkregen was voor de verpachting in afdelingen) jaarlijks, en 2/7 van de jaarlijksche winst door haar op den verkoop genomen.

Voor de jaren 1830, 1831 en 1832 werd deze overeenkomst vernieuwd tegen betaling van / 3 mil-lionen in het jaar als pachtsom, en uitJieering van hetgeen bij den verkoop) van opium jneer dan /500.000 zou verdiend worden; maar met in gang van 1833 nam de Regeering de zaak van den opium-verkoop zelf weder in handen, en werd van de tus-schenkomst der Factory alleen gebruik gemaakt voor de ontbieding uit Bengalen en de Levant van de opium voor de consumptie in Indie benooidig.

1) Aanvankelijk betaalde de Factorij voor de van den lande overgenomen koffie / 23 per pi koi; later werd de prijs teruggebracht tot / 19; maar terwijl de in 1826 in Nederland verkochte koffie gemiddeld nog 34 cent per half Ned. pond op-bracht, liep die opbrengst in 1830 tot gemiddeld Ca 22 centen terug. (Zie Staatk. en Staatshuis-houdk. Jaarboekje, 1850 bl. 259).

Voor de Maatschappij bleek het „aanslaan” van de opiumpacht eene niet onvoordeelige operatie, en vooi’ de Regeering had de overeenkomst eene zeer nuttige strekking, want de jaarlijksche verant-woordingen, waartoe de Factorij verplicht was, verschafte der Regeering eene mate van kennis om-trent de aangelegenheden der pacht, die te voren niet had bestaan, noch kon bestaan, zooals de heer J. C. Baud opmerkt in zijne studie over den opium- / liaarHef in N.-L., opgenomen in het eerste deel van d^{ij}/ Bijdragen tot de taal-land- en volkenkunde van N.-L. (p.)

Deed reeds de opium-overeenkomst een zeer naU- c- wen band tusschen Regeering en Maatschappij ont- staan, nog nauwer werd die band aangehaald door de bemoeiingen, waartoe de Maatschappij geroepen werd in verband met de verzending naar Nederland en den verkoop aldaar van de voornamelyk door het bekende Cultuurstelsel ter beschikking van het Indisch Bestuur komende producten voor de Europeesche markt. Van de zeer intieme en aanvankelyk grootendeels verborgen gebleven verhoudingen, voor- al op financieel gebied, welke de te dezer zake geslo-ten overeenkomsten tusschen den Staat en de Maatschappij gaandeweg deden geboren worden, werd in het artikel CONSIGNATIE-STELSEL reeds met een enkel woord gewaagd. Ter voorziening in den geldnood, waarin de schatkist in de jaren, volgende op de afscheiding van Belgie, verkeerde, werd de hulp der Maatschappij door de Regeering in steeds toenemende mate ingeroepen, met het gevolg dat de schuld van den Staat in 1839 tot eene som van / 39 mil-lionen was gestegen, waarvoor de geheele oogst van 1840 als waarborg aan de Maatschappij verpand werd. Na de mislukte poging van den Alinister Van den Bosch om deze schuld door middel van een Ice-ning te dekken, sloot zijn opvolger J. C. Baud met de Handelmaatschappij de zoogenaamde kapitalisatie- en consignatie-contracten, die later op initiatief der Tweede Kamer door de wet bekrachtigd werden. Dienovereenkomstig zou de gansche schuld voor 1 Januari 1849 in jaarlijksche termijnen worden af-betaald; maar reeds in 1844 werd het grootste deel der schuld gekwetten uit de bekende „vrijwillige leen” van Van Hall en bleef slechts eene som van / 10 mil-lionen op verlanger der Maatschappij zelve onafgedaan. Welke wijzigingen de oorspronkelyk gesloten overeenkomsten wegens den overvoer en verkoop der Gouvernements-producten verder hebben ondergaan, kan in het zoeven aangehaakt artikel CONSIGNATIE-STELSEL worden nageslagen, en behoeft dus hier niet opnieuw in herin- nering te worden gebracht.

Aan de werkzaamheden der Factorij gaven die overeenkomsten eere erlang eene ghecl andre richting, en gedurende vele jaren achtereen lag het zwaarte-punt dier werkzaamheden in hare benweeing) met den afsciee) van de ter verzending naar Nederland aangewezen Gouvernementsproducten. Het gold hier inderdaad een veel zoj-g en veel ovedeg dschen- de taak, toen het Cultuurstelsel het toppunt van ontwikkeling had bereikt en het daarmede verband houdende Consignatie-stelsel nog ongerept toe-pas-sing vond. De zeer aanzienlyke hoeveelheden product, die het Gouvernement toen te ont van gen had, kwamen in den regel binnen een betrekkellyk kort tijdsverloop van weinige maanden beschikbaar. Dan kon het geheuren, dat some een vijftig- of zestigtal schepen tegdijk in de verschillende havens van Java voor het Gouvernement in lading lagen; maar aangc- zien op de eene afuchceplaats de koffie vroeger binnen kwam dan de suiker, en elders wed er het tegen-

overgestelde het geval was, terwijl de billijkheid medebijacht om do lading der schepen zooveel mogelijk gelijkmatig samen te stellen, daarbij rekening houdende met het voor onderlast vereischte tin, de voor gaarneering gewenschte rotting en de voor bijlading verlangde lichte goederen, kwam het er voor de Factory op aan om elk schip van de groote menigte, die in de drukste tijden soms in een week te harer beschikking kwamen, eene zoodanige bestemming aan te wijzen, dat aan de verschillende eischen het best kon worden voldaan. De afscheep van de Gouvernementsproducten was in de jaren voor 1870, toen nog geen stoomverkeer tusschen Indie en het moederland bestond, een samengesteld raderwerk, dat met veel zorg moest behandeld worden om te voorkomen, dat of door gebrek aan producten de door de Maatschappij in Nederland bevrachte schepen in ligdagen vervielen, of door gebrek aan schepen de Gouvernements-pakhuizen te klein werden, om de aangeboden producten te bergen, hetgeen de inhuur van andere pakhuizen noodzakelijk zoude hebben gemaakt.

Tot 1854 breidden de bemoeiingen van de Factory op dit gebied zich voortdurend uit, maar daarna begon de eerste beperking van haar alleen-agentschap, doordat enerzijds de Regering het Cultuurstelsel afschafte voor eenige produkten en anderzijds bedong, dat van de hoofdprodukten koffie en suiker ieder 150 000 pikols in Indie zelf zouden verkocht worden. Hierbij verviel de verplichting der Maatschappij om minstens 1/2 miljoen van haar kapitaal aan te wenden tot den uitvoer van nationale (vooral Twentsche) katoencn stoffen (volgens het laatste der geheime Lijnwaadcontracten, zie beneden). Zoodoende kon de Maatschappij zich nu weer gaan toeleggen op eigen handel, waarvoor int' bijzonder de nieuwe directeur Van Taack Trakranen veel gevoelde. Zij knoopte o.a. connecties aan in de Vereenigde Staten en Brazilië, vestigde agentschappen in het juist voor den particulieren handel opengehouden Japan en begon den ontluikenden handel op java te steunen met voorschotten op voorwaarde van consignatie. Later financierde de Factory de Deli-maatschappij en beproefde zij ook (voor 't eerst) Java tot productieland voor de Nederlandsche katoensnijnerij te maken. Eenige cultuurondernemingen naja in eigen beheer, ja, zij nam reeds proeven met petroleum-boringen op Java. Had zij geheel haren zin kun non doorzetten bij het hoofdbestuur te Amsterdam, zij zou nog veel meer in de richting gewerkt hebben, want op Java was toenjaals veel lust tot nieuwe ondernemingen bij weinig kapitaal. Andere instellingen, als de Ned. Indische Escomptomaatschappij, de Internationale Credit- en Handelsvereeniging „Rotterdam“, de Ned. Indische Handelsbank, de firma Dorrepaal & Co., vorrezen, om hierin te helpen voorzien. De N. H. M. bleef langen tijd erg voorzichtig en liet daardoor te nicher ruimte voor nieuwe concurrenten. Maar zij wist dan ook met de gemelde ondernemingen, vooral in Japan, een behoorlijke winst te behalen. In 1871 rekende zij zelfs in haar „advies aan de stemgerechtigde deelhebers bij het naderende einde van hare tweede tijdperk“ uit, dat het eigen bedrijf over de jaren 1854—70 meer had opgeleverd dan het agentschap van den Staat.

De groote inkrimping van het Cultuurstelsel na 1870 onthief liaar van lieverlede van een tank, die jarenlang het voornaamste bestanddeel van hare werkzaamheden had uitgemaakt. Van de Gouvernementsproducten ontviel haar de suiker geheel,

toen krachtens de nieuwe regeling van de grondslagen, waarop de suikercultuur staat, de vrij beschikking over hun product aan de fabrikanten verbleef, zoals dit reeds ettelijke jaren te voren met de thee en de indigo en ook met de specerijen het geval was geweest. Aheen voor den afscheep van de Gouv.-koffie en het Bankatij had de Factory van toen af te zorgen, en de zeer aanmerkelijke vermindering in de opbrengst van de Gouv. koffietijnen, die het te verschepen quantum van gemiddeld een miljoen pikols tot niet veel meer dan een vijftig duizend pikols deed terugloopen, werd niet goed gemaakt door het in de latere jaren ten afscheep beschikbaar komend quantum Gouv. kinabast, noch door de producten der Gouvernementscaoutchouc-, getah-pertja- en coca-ondernemingen. Het gouvernementstijn heeft echter vooral in den nieuwsten tijd de Rijks-agentschap veel belangrijker gemaakt, zoodat b.v. in 1913 nog voor bijna 1/2 miljoen aan gouvernementsproducten door de N. H. M. in Nederland werd verkocht, waarvan ruim 38 miljoen aan tin en de rest aan koffie, kinabast, coca, caoutchouc en gutta-percha).

Over het algemeen heeft de eigen handel van de Maatschappij, die zich, wat Nederlandsch-Indie betreft, uitstrekte tot den invoerhandel, den uitvoerhandel en den handel van haven tot haven in Indie zelf, weinig bevredigende uitkomsten opgeleverd.

By den door de Factory gedreven invoerhandel voor rekening van de Maatschappij hadden de uit Nederland ten verkoop ontvangen katoenen goederen van den aanvang af eene alles overheerschende positie. Gedurende de eerste jaren van het bestaan der Maatschappij kwamen hare bemoeiingen op dit gebied nagenoeg uitsluitend ten goede aan de toenmalige Zuidelijke provincien van het Rijk, waarzich tegenstelling met de meer Noordelijke gewesten eene bloeiende katoennijverheid had ontwikkeld. Nade afscheiding van België echter namen de zaken een ander karakter en zag de Nederlandsche Regering hare pogingen om, binnen haar eigen gebied vooral in Twente dienzelfden tak van nijverheid tot wasdom te doen komen, zij het ook tegen niet onaanzienlijke geldelijke offers, met een gunstigen uitslag bekrond. Voor den afzet der fabrieken moest in de eerste plaats in de Oost-Indische bezittingen van het Rijk een uitweg gezocht worden, en de Handel-Maatschappij was als van zelf het aangewezen lichaam om te diër zake hare tusschenkomst en medewerking te verlenen. Gesteund door een hoog beschermend invoerrecht in Indie, waren voor de Maatschappij deze uitzendingen, in concurrentie met die van den vreemden particulieren handel, weinig gevaarlijk; maar toen dat in 1835 vermideed werd, werd zij door de Nederlandsche Regering, krachtens de met haar aangegane zoogenaamde „Lijnwaadcontracten“, tot 12 % toe gewaarborgd tegen mogelijk verlies op het kapitaal van 3 tot 5 miljoen, dat jaarlijks in den nationalen katoenhandel moest besteed worden. Op hoeveel de aldus aan de Maatschappij verleende garantien de Staat is te staan gekomen, is niet bekend; het bedrag evenwel dat gaandeweg is bijgepast, moet zeer aanzienlijk zijn geweest en na 1844 werden de contracten dan ook voorloopig niet nicher vernieuwd, hoewel de steun toch, door de zoogenaamde stor-

i) Gedurende den oorlog is dit snel verminderd; in 1915 was de opbrengst al geen 15 miljoen meer, waardoor voor tin ruim 10% miljoen.

tingscontracten, neg bleef voortga&n). In 1849, bij de afsluiting van een nieuw consignatie-con- tract, dat slechts met veel moeite door de Tweede Kamer werd goedgekeurd, word echter ~~tevens weer een geheim~~ Lijnwaadcontract gesloten, waarbij de Maatschappij op zich nam, niet minder dan f 11 nail- Uoen van haar kapitaal geregeld voor uitvoer van katoenen goederen te best eden, zonder eenigen waar- borg voor verlies. Zo liet zich dan ook gaarne in 1853 vinden tot een belangrijke en merkwaardige inkrim- ping van haar consignatie-contract, om voorgoed van elke verplichting tot lijnwaad-uitvoer af te ko- men. Toch bleven de katoenen goederen nog vele ja- ren daarna een belangrijken tak van handel voor de Maatschappij, hetzij voor haar eigen rekening dan wel in consignatie van derden, uitmaken. Aan den afzet diet goederen bleef de Factorij steeds onver- poosd hare krachten wijden, niet alleen bij het hoofd- kantoor te Batavia, maar bij a lie overige onder haar beheer staaSe agentschappen en kantoren in den Archipel. Door in het lijnwaadenvak kundige jonge- lieden aan haar dienst te verbinden, trachtte zij voe- ling te houden met de eischen en den smaak der ver- bruikers, tenzij zij cr naar streefde om het den koo- pers zoo geriefelijk te maken als de omstandig- heden dit toelieten. Maar veel wil van haar werk had zij niet. Wei waren er jaren, waarin met den lijnwaadhandel zeer aanzienlijke winsten behaald werden, zoals in 1863 en 1864, toen daarinde res- pectievelijk / 1.850.000 en / 2.100.000 werd verdiend, tengevolge alleen van de stijgm der katoenpriji- zen, welke de burgeroorlog in Noord-Amerika met .ziclfbracht; maar spoedig daarop volgde eene ge- weldige reactie, die der Maatschappij een verlies van f 750.000 in 1867 en van f 967.000 in 1868 berokken- de. Sedert hield men dien handel nog eenige jaren slappende om er zich gaandeweg echter geheel aan te onttrekken, want het bleek op den duur niet moge- lijk de verwachtingen te verwezenlijken, die de Maatschappij, blijkens haar boven reeds aangehaald geschrift, bij den aanvang van het derde tijdperk van haar bestaan nog gemeend had te mogen koeste- ren, om „op goede gronddagen, hetzij door inkoop en, hetzij door aanvaarding van consignaties, het be- lang der Nat ion ale Nijverheid, met de hulp der N. H. M. indertijd in het leven geroepen, doch later zelfstandig en krachtig ontwikkeld, met het belang harer aandeelhouders in overeenstemming te kun- nen brengen”.

Met den door de Factorij ter hand genomen uit- voerhandel voor eigen rekening der Maatschappij ging het in den regel even weinig voorspoedig. De kort na den aanvang barer werkzaamheden met het Gouvernem&nt gesloten koffiecontracten, waarvan boven reeds sprake was, berokkenden haar een niet onaanzienlijk verlies, en toen korten tijd daarna de consignatie-contracten ter zake van den overvoer der Gouvernementsproducten voor rekening van den lande een waregoudmijn voorde Maatscliappij waren geworden, werd gedurende vele jaren achtereen door haar aan geen producten-inkoop en bestemming voor de Nederlandsche markt meer gedacht. Om- streeks 1854 echter wijzigde zij in dit opzicht hare gedragslijn. Aan den in dat jaar benoemden president van de Factorij W. Poolman werd de last medegegeven om een meer werkdadig aandeel te nemen in den handel in het algemeen, en den pro-

ductenhandel in het bijzonder, dan do Maatschappij daarin in de laatste jaren had gehad, en die last werd in zooverre met goed gevolg ten uitvoer gelegd, dat de Factorij er in slaagde om zich meester te maken van zeer aanzienlijke hoeveelheden particuliere pro- ducten, suiker, koffie, indigo, enz., die zonder uit- zondring voor rekening van de Maatschappij ten verkoop naar Nederland werden verscheppt. Maar de uitkomsten dier operatien beantwoordden niet altijd aan de verwachtingen. Wel kon in 1856, met zich vooral de hooge suikerprijzen groot a van met zich brach- ten, een winst van / 1.350.000 worden afgeboekt, maar de in 1857 uitgebroken liandelscrisis die schier allerwegen zooveel verwoestingen aanrichtte, deed de balans omslaan, tengevolge waarvan in 1858 op de Indische product en - inkoop en een verlies van / 1.520.000 werd geleden. Toch gaf de Maatschappij den moed niet dadelijk op. Met afwisselend geluk bleef zy op den ingeslagen weg voortgaan, en zelfs by het overleg, dat aan de verlening der Maatschappij voor het derde vijftientigjarig tijdperk vooraf ging, lag het nog geenszins in hare bedoeling om den productenhandel voor eigen rekening te laten varen, want in het toen tot de deelhebbers gerichte woord meende zij er op te mogen wijzen, dat het voor de toekomst niet zou ontbreken aan gelegenheden tot inkoop van Indische producten, en, zoo voegde zij er bij, „blijkt dit op billijken voet mgelijk, dan ligt het voorzeker geheel op den weg der Maatschappij er ook op deze wyze toe mede te werken om aan de Nederlandsche markt een aandeel in de aanvoeren van Java-suiker te blijven verzekeren, waarvan de wenschelijkheid vermeerdert, naar gelang de recht- streksche uitvoer naar Engeland en elders wellicht allengs zal toenmen”. Men voorzag dus toen nog niet wat reeds kort daarna het geval werd, dat de markt van koloniale suiker in Nederland geheel stond te verlopen, om redenen waarbij hier ter plaatse intusschen niet opzettelijk kan worden stil gestaan. Evenmin als de particuliere handel was de Handelmaatschappij bij machte om de omslandig- heden te dwingen. Zoo zag de Factorij den uitv- <cr- handel van suiker, behalve dien van haar eigen plantages, geheel aan hare handen ontvallen, en eclairng achtte de Maatschappij den tijd gekomen om ook met betrekking tot andere uitvoerartikelen voor goed van verdere deelneming aan dien handel af te zien. Met het getij begreep zij ook de bakens to in oaten verzetten.

Reeds elders in dit werk (zio het artikel CIVE- DIET- INSTELLINGEN) word er aan heriinnrd, hoo het optredon der Factorij als mededingster van do particuliere kooplieden op het gebied van den uitvoerhandel haar er als van zelf too bracht on van landbouw on n ij ver- hoidsomdermearing in Indie; maar alvorens hare verri- chtingen op dit go bicd na te gaan, valt nog het eon en ander inder toe de eicon over een ander onder- deel van do jaar oorspronkelijk ppgedragen taak, den handol van haven tot haven in den Indischen archipel en nabij gologon gewesten. Do hincrinde verkrogon resultat on waren aanvankelijc niet ongun- stig. „De handel der Maatschappij op Java”, zoo heette het in de aanspraak van den President van den 2d on Juni 1828, „is door klcino en wel bestuurd proeven meer en meer in betrekking met dien van den ganschen Indischen archipel gekomen. Op Jjen- galee en de ku< van Coromandel heeft do Factorij reeds aanzienlijke en voordeel go von de operatien go- daan**”. Maar die voorraad was niet bestendig van duur. In de jaren 1827 en 1828 beproefdo de Factorij

/,)Zie Mr. N. W. Posthumus, De geheime lijn- <-&■ waadcontracten der N. H. M. — Econom. Hist. Jaarboek 1916.

expedition naar Siam, Cochin-Chinn, Timor en de Lijkkon; die door elkaar weinig of geen voordeel opleverden, en een viertal expeditionen naar de Golf van Perzie beantwoordt zoo weinig aan de verwachting, al in 1832 het besluit word genomen om daar geene nieuwe pogingen meet te doen. Ook met verschillende expeditionen naar China en Japan liep het niet voorspoediger af, en de aanvankelijke ijver voorgeregelde ondernemingen verflauwde meer en meer, totdat ettelijke jaren later, toen do goudontdekkingen in Australië de ontwikkeling der volkswelvaart aldaar een ongedachte vlucht had den doen nemen, aanleiding werd gevonden tot het ondernemen van handelsexpeditien derwaarts, waarvan de resultaten intusschen niet bemoedigend waren, even min als die van eene in 1857 ondernomen expeditie naar Siam. Beter slaagden enkele expeditionen binnen de grenzen van den archipel, o. a. naar de kleine Soenda-eilanden, naar de Atjehsche peperhavens; maar het bleven op zich zelf staande, geïsoleerde ondernemingen, die tot geen blijvend handelsverkeer leidden, tenzij men hieronder zou willen rangschikken de gedurendeverschiedene jaren voortgezette verzending van sommige, niet voor de Europeesche markt geschikte, producten van de eene plaats naar eene andere, zooals was en wilde noten van Makassar naar Java; ruwe katoen van Palembang naar Semarang en Cheribon; sandelhout van Celebes naar China, en sapanhout en gambir van Singapore naar Japan. Gaandeweg evenwel trok de Factory zich ook van dit operatieveld terug, en, met uitzondering alleen van de relation met Japan, waarvan toen nog grootsche verwachtingen werden gekoesterd, die spoedig echter ijdel bleken, werd van de mogelijkheid tot voortzetting van den handel van haven tot haven in Azië in het algemeen en Indië in het bijzonder zelfs niet gerept in het reeds meermalen aangehaald, van de Maatschappij zelf uitgegaan overzicht barer verrichtingen gedurende het tweede vijftientigjarige tijdperk van haar bestaan.

Daarentegen werd in hetzelfde geschrift met groote ingenomenheid gewaagd van de schoone vooruitzichten, die zich voor de Maatschappij openden op het toen reeds sedert ettelijke jaren betreden gebied, waarvan zoeven sprake was. „Het is op goede gronden te verwachten", dus leest men daar op biz. 40, de nieuwe Kuikerregeling gunstig zal terugwerken op deze industrie, en hierbij is onze Maatschappij in groote mate betrokken, dan als eigenares van cacaofabrieken en als gekluischietster ten behoeve van een veel grooter aantal. Do reeds bestaande consignatiecontracten met verschillende fabrikanten zullen vooris in onivang toenemen, tengevolge van het ophouden van de verplichte levering aan den Slaat, terwijl do gelegenheid niet ontbreekt tot het aanknoopen van nieuwe relation". Een enkelo regelen vordr heette het: „Welk ook het lot der agrarische wet (van 9 April 1870) zijn moge, zoeveel schijnt. onbetwisbaar, dat, onhare behoorlijke working te verzekeren, beschikbaarstelling van Nederlandsch kapitaal ecu hoofdevoersichte is. En, wie beter dan wij kunnen zich geroepen achten om, gestoud door de wettelijke waarborgen op voorgelicht door bekwaam deskundigen, langs dozen weg kapitalen aan de ontwikkeling van den Indischon landbouw dienstbaar te maken en daardoor tevens nieuwe levenskracht aan den handel te schenken".

Omtrent den omvang der reeds toen door de Factory aangeknoopte relationen met landelijke ondernemingen zijn geene in druk verschenen gegevens beschikbaar. In den aanvang van haar bestaan word aan

de deelhobbers der Maatschappij rekenschap gegeven van hare verrichtingen in de gedrukte aanspraken van den President bij de opening van de jaarlijksche bijeenkomsten van den Raad, maar het laatste verslag van dien aard loopt over het jaar 1834 en eerst veertig jaren later zag wcdrom een verslag omtrent den toestand der Maatschappij en hare handelingen het licht, dat over 1875 namelijk, het eerste van de sedert geregeld voortgezette serie. Volgens dit verslag nu had de Factory op ultimo Juni van 1875 uitstaan wegens:

Aandelen in Cultuur- en landelijke ondernemingen..... /	2,300,000
Voorschotten onder hypothecair verband van idem	„ 3,000,000
of te zamen	5,300,000
en zulks ter zake van 4 koffiëondernemingen, 1 indigo- en 1 tabaksomnemening op Java, geheel voor eigen rekening der Maatschappij; 3 suikerfabrieken, 1 arakstokerij, 1 houtaanpak- en 1 aardolie- ¹⁾ onderneming op Java en 1 koffië-aanplant op Sumatra, alles in gezamenlijke rekening met anderen; terwijl consignatiecontracten waren gesloten met 5 koffiëondernemingen, 27 suikerfabrieken, 2 tabaks- en 11 diverse ondernemingen. Volgens het laatste verslag nu, over het jaar 1915 loopende, bedroegen de op ultimo December van dat jaar uitstaande saldo's wegens	
Aandeelen in Cultuur-ondernemingen	/ 9,924,693
Beleening- en voorschotrekening „ „	34,302,546
Voorschotten op te leveren produk-	„ 12,680,212
of te zamen.....	56,907,451

ter zake van: 9 suikerfabrieken geheel en 7 fabrieken gedeeltelijk voor eigen rekening; en 22 suikerfabrieken, eenige koffiëlanden, 14 tabaks-ondernemingen, 12 thee-ondernemingen, 14 caoutchouc-produserende landen, 2 goudmaatschappijen, enz. onder consignatiecontracten.

Het blijkt dus, dat op den duur de N. H. M. als voorschotbank van particuliere ondernemingen wel aan do verwachtingen van 1871 beantwoord heeft, al heeft men dit meer kunnen bemerken in het vierde tijdperk dan in het derde. In 1896 moest Mr. N. P. van den Berg in den eersten druk van deze Encyclopaedie nog getuigen, dat do relationen met landelijke ondernemingen volgens de balansen waren ingekrompen, ofschoon hij daarbij blijkbaar niet gedacht heeft aan den zeer belangrijken indirecten steun, door de N. H. M. verleend bij de suikercrisis van 1884, toen zij medewerkte, om eenige andere voorschotbanken op de been te houden. Na 1896 heeft ze echter ook rechtstreeks weer een zeer bo-

i) De hier bedoelde aardolie (petroleum) onderneming, de eerste onderneming van dien aard in Nedorlandsch-Indië, gold de exploitatie van eene door hot Gouvernemenent aan de Factory en den heer Reerink verleende concessie in het district Madja, residentie Choribon, ten behoeve waarvan in hot begin van 1874 uit Amerika werktviigen en technisch personcel werden aangebracht, doch die twee jaren later gestaakt werd wegens het mislukken der boringen, hetzij omdat in het geheel geen oliewerd aangct'offen, of omdat de verkregen olie te dik block te zijn (Koloniaal Verslag van 1876, bl. 207.)

langrijk aandeel weten te krijgen in de buitengewone ontwikkeling van de Indische cultuur- en mijnbouw-ondernemingen. Het duidelijkste bewijs daarvan levert het verslag van 1912, waarin verkooping van produkten uit Indie vermeld worden tot een bedrag van ruim f 56 miljoen. Hieronder prijkt de Java-suiker met ± / 40 miljoen, d. i. ongeveer % deel van den ganschen uitvoer. Aan Sumatra-tabak verkocht de Maatschappij in genoemd jaar voor bij- na / 8½ miljoen (aDcs in consignatic). Bovendien steunde ze met haar kapitaal verscheidenc verkeers- ondernemingen, in't bijzonder de N. V. Zeehaven- en Kolenstation Sabang, die indirect de Indische be- drijven ten goede kwamen.

Wij mogen dan ook gerust zeggen, dat de N. H. M. onder de Indische voorschot banken tegenwoordig een eerste plaats inneent. Haar werkkring als zoo- danig is reel belangrijker geworden dan haar agen- tuur voor den Staat. Maar de hoofdzaak van haar bedrijf is die werkkring toch niet. Sedert ettelijke ja- ren ligt het zwaartepunt van hare werkzaamheden in het bankiersbedrijf, dat zij zoowel hier te lande als in Indie is gaan ter hand nemen en dat haar tegenwoor- dig een invloedrijke plaats onder de voornaamste creditinstellingen en bankiershuizen, niet alleen in Nederland maar ook in den vreemde, verze- kert. Het valt buiten het bestek van dit artikel om stil te staan bij hare verrichtingen als zoodanig op de Amsterdamsche geldmarkt, maar dit is niet het ge- val met het optreden van de Factory in den nieuwen werkkring, waartoe zij zich als vertegenwoordigster der Maatschappij op Indisch terrein geroepen zag. De jaarlijksche verslagen der Maatschappij geven dienaangaande wel geen volledig, maar toch een zeer gewenscht licht.

Van het oogenblik, dat de Factory als geldschiet- ster of eigenares van landelijke ondernemingen de beschikking erlangde over de van die ondernemingen afkonistige produkten, en de omstandigheden er haar toe brachten om die produkten liever in Indie zelf van de hand te zetten, dan ze voor rekening van de Maatschappij ten verkoop naar Nederland te zenden, werd het voor haar een zaak van niet gering belang om aan den particuliereii handel zooveel mo- gelijk de behulpzame hand te bieden bij het finan- cieren van de door haar hetzij bij onderhandschen verkoop, hetzij in publieke veiling af te stane produkten. Eventuele beleming van die produkten, en negotieering van de bij afscheep daartegen te trekken wifseis waren de hiertoe als van zelf voor de hand liggende middelen; maar deJneming in den wissellhandel, om daarmede voor zichzelfe voordeel te behalen, bleef der Maatschappij tot aan het eind van haar tweede tijdperk ontzegd. Bij het 63e der ar- tikelen van overeenkomst toch was het der Maat- schappij verboden „in fondsen of in den wissel te speculeeren," en eerst nadat in de herziene artikelen van overeenkomst, onder de werking waarvan het derde tijdperk werd aangevangen, dit verbod er uit was gelicht, kon de Factory zich met eigenlijke wisseltransactien inlaten. Aanvankelijk geschiedde dat niet dan schoorvoetend en op zeer be perk te schaal; doch omstreeks 1880 begon de Factory op dit terrein meer krachtadig op te treden en nam zij hare plaats in onder de eigenlijk gezegde wisselbanken, wier werkkring op biz. 536 van deel I besproken wordt. Terwijl I toch voor het jaar 1881 de wisselreke- ning der Factory nimmer een grooter bate dan / 12000 aanwees, waar in het boekjaar 1874—75 een verlies van /17.000 tegenoverstond, zijn de verdien- sten uit dezen hoofde na dien tijd steeds zeer aan-

zienlijk geweest, en stegen zy o. a. in 1885 tot / 452.000 en 1890 tot / 430.000, zondcr dat verder ooit van verlies to dezer zake sprako behoefde te zijn. Vooral door toedoen van Balthasar Hcldring, sinds 1880 directrcu en sedert 1900 president der N. H. M., werden do wisselopraticen nadan nog veel sterker uitgebreid, tegelyk met do reeds vermelde vruicruderung dcr deposito's. Het (igentschap te Singapore voor zoo goed als gchcel tot wisselbank ingricht en de nieuwe knntonon to Shanghai en Hong- koijg kregen dadelijk dezoldfo bostemming. Het sue- ces was zoodanig, dat de jaarvorslagen bijna gere- geld konden getuigen van een belangrijk deel in de wijst van de „Vestigingen in het Oosten" (steeds res- soneerend onder de Factory te Batavia). Ook nog in 1913 wordt gesproken van een gestadigen vooruit- gang der bankzaken, zoowel in het Oosten als hier te lande, al waren ze in Achter-Indie en China iets minder levendig. De wisseloperaticen worden daar in 't gchcel vermeld met de enorme som van f 645 miljoen, waarvan het meerendeel, / 382 miljoen, op rekening van de kantoren in Nederlandsch-Indie komt¹⁾.

Ook de beleeningen, die in hoofdzaak op uitvoer- produkten betrekking hadden, breidden zich belangrijk uit; doch van den justen omvang er van en van de daarmede gekweekte renten vindt men in de ge- drukte verslagen geen melding gemaakt. Uit de aan die verslagen als bijlaag toegevoegde balansen der Factory leert men alleen de ter zake op ult^o. December van elk jaar uitstaande saldo's kennen, en die saldo's fluctueerden tusschen p.m. /2½ miljoen als minimum op ult^o December 1891 en /1¼ miljoen als maximum op ult^o December 1884, het bekende crisisjaar, toen de omstandigheden de Factory noop- ten tot het verleenen van zeer buitengewone credit- hulp. Onder u¹⁾ December 1895 stond een bed rag van f 4.875.000 in beleening uit. Naderhand is dit saldo evenwel voortdurend sterk aangegroeid ; onder 31 Dec. 1913 kwam de post „Beleming en voorschot- rekening" voor met ruim / 34 miljoen, terwijl daar- naast nog ruim / 12,5 miljoen vermeld is onder het hoofd „voorschotten op te leveren prod ucten van cultuur-ondernemingen." In 1914 zijn die cijfers ietwat gedaald, doch in 1915 hadden ze zich reeds weer hersteld.

Het door de Maatschappij ter beschikking van de Factory gestelde operatie- kapitaal heeft sedert 1888 vele jaren lang in ronde cijfers /12 miljoen bedragen. Voor dien tijd was het veel aanzienlijker, en stceg soms, zoals onder ult^o December 1880 het geval was, tot bo ven / 20 miljoen. In den nieuwstcn tijd (« jiet weer verineederd, ten gvolge dcr oprichting van de nieuwe kantoren te Rangoon, Hongkong en Shanghai en van de hervorming van het agentschap te Singapore. In de laatstc jaren bedroeg het geheele kapitaal, door de Maatschappij toegewezen aan de „Vestigingen in het Oosten" / 16 miljoen. Gelijk wij reeds zagen, vormt (lit kapitaal echZcr al lang niet meer het cenige fonds van deze kantoren : de deposito's op langcn termijn zijn een steeds belang- rijker toevoeging geworden, welker saldo o j> 31 Dec. 1913 veel jneor bedroeg dan het vermelde kapitaal, namelijk / 25.319.388. En in 1915 zelfs nog 7½ miljoen daarboven.

Zoo is dus met het ge wij zig de karakter van de

¹⁾ Zelfs in de oorlogsjaren 1914 en *15 was de loop van het wissel- en bankbedrijf in het Oosten niet zoo heel kwaad, nieltgenstaande vele moei- lijkheden. De bankzaken worden zelfs in het verslag van 1915 „zeer bevredigend" genoemd.

Handelmaatschappij, waardoor zij allerminst aan haar naam en aan het dochter oorspronkelijke inrichting meer beantwoordt, ook de werkring van hare Factory in Indie geheel van aard veranderd, en staat zij thans niet meer, gelijk in vroeger jaren het geval was, als mededingster tegenover den particulieren goderehandel, maar is zij voor dien handel, door haar optreden als cultuur-, als wissel-, als deposito- en als beleen- en disconto-bank, een steun van groote betekenis geworden, een inderdaad onmisbare steun, waarop zelfs onderde neteligste omstandigheden kan gebouwd worden, zooals de in het crisisjaar 1884 opgedane ervaring overtuigend geleerd heeft (zie O. a. bijlage B van het Verslag van de Java-sche Bank over boekjaar 1884—5) en nog veel meer do ondervinding in het oorlogsjaar 1914. Het wegvallen of verdwijnen van de Factory zou in het handelsverkeer en het geheele economische kaderwerk van Indie en ongeving eene voor de algemeene belangen van land en volk hoogst noodlottige storing en stremming teweeg brengen, en gelijke gevolgen, zij het in minder sterke mate misschien, zouden ook in Nederland te duchten staan, in geval aan het bestaan der Handel-Maatschappij een eind mocht worden gemaakt; maar voor een dergelijke eventualiteit behoef allerminst vrees te worden gekoesterd. De verleniging van haar bestaan, die tegen het eind van haar eerste tijdperk heftige bestrijding ondervond, (waarover zeer lezenswaardige opmerkingen voorkomen in het onderde literatuur-opgaaf vermelde artikel van Joh. C. Zimmerman) en vijf en twintig jaren later nog tot veelreid ernstige bedenkingen aanleiding gaf, kreeg in 1899 zonder eenig noemenswaard verzet haar beslag. Wei is naderhand bij verlenging of herziening der consignatie-contracten, die tegenwoordig met ieder jaar opzegbaar zijn, in de Tweede Kamer nu en dan aanmerking gemaakt over te groote begunstiging, maar nooit is daarbij het recht van bestaan der Maatschappij in twijfel getrokken. Nog in 1909 werd officieel door den Minister van Kolonien gewezen op haar groote betekenis voor Regeering en Natie. Al steekt ze door haar kapitaal niet meer zoover boven alle andere Nederlandsche en Indische particuliere banken uit als vroeger, toch neemt ze zoowel hier als ginds nog de eerste plaats in. Zij staat voorop bij de meeste nationale ondernemingen, ook dikwijls bij de plaatsing van staatsleeningen, zij staat vooraan in do bres, wanneer het economisch leven bedreigd wordt. Zij laatHe is nog pas wecr schitterend gebleken bij do gcvaren van den grooten oorlog.

Als President van de Nederlandsche Handelmaat-

J. C. Teengs	1859
N. Trakranen	1859—1865
P. C. Van Oosterzee	1866—1870
.....	1870—1873
.....	1874—1878
.....	1878—1886
J. L. Van Gennep	1886—1894
J. J. Van Schroyen	1894—1900
C. P. Lohr Jr.	1900—1903
A. H. G. Fokker	1903—1909
H. C. Soeters	1909—1911
C. H. C. Byvanck	1911—1916
H. J. Hoogeveen	1916—heden.
S. E. Toens	bijgebracht
A. F. Marmelstein	
L. Engel	

In staat A biz. 56 vindt men ~ de winst- en verliesrekening der Factory over de jaren 1874/m 1915 Van de uitkeeringen, die aan de deelhebbers in de Ned. Handelmaatschappij van hare oprichting af zijn ten goede gekomen, geeft staat

B. biz. 57 een volledig overzicht, terwijl voor verdere bijzonderheden aangaande hare geschiedenis en hare werkzaamheden behalve de reeds aangehaalde nog de volgende bronnen zijn te raadplegen:

G. do Clercq, Dissertatio de Societate Mercatoria Neerlandica, Leiden, 1843; de Nederlandsche Handelmaatschappij in verband met onze Oost-Indische handel, Zalt-Bommel, 1853; Mr. H. W. Tyde-man, De Nederlandsche Handel-Maatschappij, Amsterdam 1867; F. W. C. Blom, De Nederlandsche Handelmaatschappij, Beschouwingen naar aanleiding van het naderend einde van haar tweede 25-jarig tijdvak, Rotterdam, 1871; Joh. C. Zimmerman, De Nederlandsche Handel-Maatschappij, Gida 1871, IV, bl. 79; Dr. C. te Lintum, De Nederlandsche Handel-Maatschappij, in de serie Populair-wetenschappelijk Nederland, Amsterdam 1914; Dezelfde, De N. H. M. in haar tegenwoordigen werkring in N.Serland Welvaart, aft 2/.

HANDELS- EN CONSULAIRE VERDRAGEN.

Zie HANDEL EN SCHEEPVAART.

HANDELSBANK (NEDERLANDSCH-INDISCHE). In April 1863 was — in navolging van het CreditMobilier te Parys — voor een deel met behulp van Fransch en Duitsch kapitaal te Amsterdam opgericht een Algemeene Maatschappij van Handel en Scheepvaart, nijverheid, crediet en landbouw en bovendien het in het leven roepen van ondernemingen van dien aard. Door deze Maatschappij word, het initiatief genomen tot oprichting van een handelsbank voor Oost-Indie „mot het oog op de dringende behoefte aan meerdero creditinstellingen voor onze volksplantingen,” zooals het heette in cen dd. 18 Juni 1863 uit-gegeven prospectus. Aldus kwam de Ned. Ind. Handelsbank tot stand met een maatschappelijk kapitaal van / 12 millioen, vortegenwoordig door 48.000 aandeelen, elk van / 250, waarvan aan-vankelijk slechts een eerste serie van / 6 millioen word uitgegeven. Op 15 Maart 1864 werd het kantoor van het hoofdagentschap te Batavia geopend; 1 Maart 1865 word een agentschap gevestigd te Soembaja en eenigen tijd do proof genomen met een kantoor te Semarang, dat echter reeds na een jaar werd er werd opgeheven. Eerst op 1 April 1876 word definitief con kantoor te Semarang gosticht. Voor do trapsgewijze ontwikkeling van het bedrijf der Handelsbank bleek reeds vrij spoedig een vor-sterking harer operatiemiddelen een gebiedend eisch. In 1874 werd een 5 pct. obligatielening van / 3 millioen aangeaan. In 1876 werd besloten tot

Hchappij tradon achtcreenvolgens op:

J hr. W. G. Van de Poll	1824—1827	C.
C. baron Six van Otterleek	1827—1827	G.
Craaf Schinimelpenninck	1827—1833	
.....		
Jl. C. Van der Houven	1834—1843	
F. Van der Oudermeulen	184—1850	Jl. P.
de Monchy	1851—1874	N.
Trakranen	1874—1889	Nr.
F. Alling Mees	1889—1900	
B. ITeldriug	1901—1907	J. T.
Cremer	1908—1912	
C. J. K. van Aalst	1913—heden.	
.....		
.....		
A. J. I. Ram	1825—1833	F.
H. Spengler	1833—1835	C.
J. Verkouteren	1835—1839	L.
M. Plate	1840—1852	C.
.....		

de uitgifte van do tweede serie van het maatschap- j voorshands echter slechts de helft of /3 miljoen pelijk kapitaal, dat zodoende tot het oorspronke- ! werd uitgegoven. 1854 was het jaar van terugloopen- lijk bedoelde bedrag van f 12 miljoen werd opge- j de suikerprijsz en van de ornstige gebeurtenissen, voerd. Krachtens machtiging der algemeene ver- welke daArvan het gevolg waren. Men vindt deze ge- gadering van aandclhouders van 1 Juli 1881 ver- | schetst in het artikel CREDIETINSTELLINGEN- kreeg de Directie de bevoegdheid tot het aangaan i Men vindt daar met name vermeld hoe ook de N. I. van een 4 pct. leening van /6 miljoen, waarvan j Handelsbank in buitengewonen geldnood geraakte,

A. WINST- EN VERLIESREKENING DER FACTORIJ TE BATAVIA VAN DE NEDEREANSCHE HANDELSAATSCHAPPIJ.

BOEK- JAAR.	WINSTEN. (1 = 1000)				VERLIEZEN. (1 = 1000)				SALDO. (1 = 1000)
	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	
1874/75	460			26	170			17	
1875/76	694			2	377	1		8	
1876/77	627			14	258				
1877/78	539			17	381	I		1	
1878/79	573			19	—				
1879/80	1173			48	51		1	006	! 246
1881	805			24	82			562	
1882	655			H	0		1	522	
1883	869	=1		05	6			101	
1884	981	z		5				978	
1885	1062				5			847	915
1886	987	1		14	9			153	428
1887	1071	801		—	9			53	197
	1021			T	11			91	1263
	1131			—	32	54		74	2078
	922			—	9			34	191G
	820			—	10			84	1016
	774	3341		28	1			673	1255
	671	1061		38	3			403	1323
	581	3801		118	3			288	447
	698	5971		10	4			157	608
1896	892	—	11	2	7			182	1146
1897	709	209	1G	—	8			136	761
1898	592	I	—	1	8			14	2031
1899	445	—	125	2	8			73	2238
1900	798	8421	48	5	—			—	1867
1901	1122	0171	75	1	2			50	2127
1902	1135	7601	83	3	1			9	1050
		6641							
1903 ¹⁾	2801	—	901	4	13	—1156	198	6)	1407
1904	3168	—	101	12	1	1458	33	—	2862
1905 ¹⁾	5094	—	—	5	!	—	355	—	5439
1906.	2976	—	481	8	!	1602	384	—	2359
1907	2724	—	—	8	:	—	880	—	2146
1908	2838	—	—	15	!	2	1532	1708	2039
1909	2639	—	—	21	j	1	1G99	720	2544
1910	2349	3061	—	28	8	1718	253	5005)	2085
1911	2749	1921	—	3G	!	29	1822	862	2649
1912	2946	—	—	20	:	23	1970	404	2549
1913	3166	—	—	—	—	—	—	500	1636
1914 ²⁾	2316	—	—	—	—	—	—	500	1554
1915 ³⁾	G)	—	—	—	—	—	—	500	1192
						2072	—500	338	

1) Van deze posten heeft geen nadere splitsing op de Win st- en Verliesrekening plaats gehad.

2) Haeronder / 100.000 voor het algemeene ondersteuningsfonds.

3) Hieronder / 50.000 voor het algemeene ondersteuningsfonds.

Vanaf 1906 gaat de rekening over de „Vestigingen in Jiet Oosten”

4) In ⁵⁶⁷t vernieuwingsfonds voor de suikerfabrieken.

5) In 't verslag zijn slechts 2 winstposten en 3 verliesposten meer opgenomen.

6) Na aftrek van afschrijving en reserve op dubieuze debiteuren.

B. JAARLIJKSCHE UITDEELINGEN DER NEDERLANDSCHE HANDELMAATSCHAPPIJ
per aandoel van / 1000.

1824	rente / 45.—	uitaeling — t.z.	45	0	uitaeling	/	1883	uitdeeling	—
1825	45.—	—	45			56	1884	—	P
1826	45.—	—	45	1		駕	1885	—	.59I
1827	45.—	—	45	2		口	1886	—	96I
1828	45.—	—	45				1887	—	册
1829	45.—	—	45	捌		*	1888	—	62I
1830	45.—	—	45	1857		124	1889	—	601I
1831	45.—	—	45	1858			1890	—	力
1832	45.—	—	45	1859		駕	1891	—	力
1833	45.—	—	45	860		%	1892	—	察
1834	45.—	—	45	861			1893	—	思
1835	45.—	/45	90	862		—	1894	—	1501I
1836	45.—	—	15	863			1895	—	*
1837	45.—	—	25	864		槌	1896	—	
1838	45.—	—	30	865		116	1897	—	斜
1839	45.—	—	30	866		113	1898	—	的
1840	45.—	—	20	867		129	1899	—	籍
1841	45.—	—	90	868		#	1899	—	票
1842	45.—	—	65	869		餐	1900	—	100II
1843	45.—	—	63	870		%	1901	—	
1844	45.—	—	67>/	871			1902	—	
1845	45.—	22*/2	10	872		甘	1903	—	
1846	45.—	—	05	873			1904	—	
1847	45.—	—	75	874*			1905	—	
1848	45.—	—	90	875		*	1906	—	
1849	45.—	45"	90I>	876		3	1907	—	
				877		院	1908	—	
				878			1909	—	
				879		*	1910	—	
				880			1911	—	
							1912	—	
							的	—	
							贝	—	
							1914	—	
							%	—	
							1915	—	

*) Benevens uit het reservefonds 1/1 aandeel A f 500.— en / 39.04 in geld.

2) Uit het reservefonds voor elke / 2000.— 1/2 aandeel van / 500.— en / 179.02 in geld.

hoe do Directie trachtte hare geldmiddelen aan te vullen De Bank bleef nu voor haron eigenlijken werk- kring door het aan de markt brengen van de nog ongeplaatstxjzoo in Nederland als in Indie aangewezen op het helft van de in 1881 door deelhebbers gcautoriseerde 4bankiersbedrijf en wel in den meest uitge- strekten zin. pct. obligatieleening en slechts tot een bed rag vanvan het woord: wisselhandel, disconto en beleeningbedrijf nauwlijks een half miljoen neiners vond en hoe alstoenf, verstrekken van voorschotten op consignati n van een zestal invloedrijke mannen op do Amsterdamschproducten van Indie naar Nederland en omgekeerd op beurs een nieuwe naamlooze vennootschap oprichten, goederen van Nederland naar Indie en de tegedemaking onder den naam van N. I. Land bo uw Maatschappij, metvan al de producten, waarover de Landbouw Maatschappij een aadncleenkapiitaal van / 9 miljoen, dat geheel hetde beschikldng kreeg. Do werkzaamheden namen zoo eigendom zou zijn van de Handelsbarik tegen inbrenggestadig toe, dat een bijkantoor te Weltevreden moest harerzijde in de nieuwo Maatschappij van haar aandeelworden geopend en een agentschap gevestigd to in en haro uitstaande vorderingen op diverseIndramajoo in 1900, te Singapore in 1901 en te Bandoeng cultuuronderncmingon in Indie tot een bed rag van /in 1904 en in 1904 ook een bijkantoor te 12.800.000, terwijl de nieuwe vennoot- Bchap, onder Gravnchage. Een en ander deed ook de behoefte aan waarborg van haar aandeelenkapiitaal, eeno geldleeningmeer eigen middelen voelbaar worden en zoo word in van / 9 miljoen, rentende 5 pct., zou aangaan. Dit plan1905 overgegaan to een wederopvoering van het kapiitaal slnagde. In eon buitengewone vergadering vantot / 15 miljoen. Zoo verkreeg do Bank do middelen om aandeellouiders word, met wizi- ging der Statu ten, hetkrachtige uitbreiding te geven aan hare operatien en kapiitaal van / 12 miljoen op / 7.200.000, of van / 250.— verzezen achtereen- volgens nog agentschappen te per aandeel op / 150 teruggobracht en dus met /Hongkong in 1906, te Probolinggo en Ampenan in 1911, 4.800.000 verminderd, welck bed rag voldoondo was terte Tjilatjap in 1912, terwijl in 1913 de Bank verereffing van den vorliespost, waarmede do balansagentschappen kreeg to Cheribon, Tegal en Peljalongan, van 31 Dec. 1884 moest worden afgeslotcn. Sedert namdoordat in dat jaar het geheele bedrijf der op die plaatsen onder de in Indie opereerende cultuurbanken degevestigde firma G. A. van Putten & Co. aan de Bank Handelsbank geon plaats meer in, dock haro bolangenoverging. In 1914 werd eon agentschap ge- I opend to blevten toch ten nauwste mot cultuurzaken samenhangen, Medan. Intusschon was in 1912 do wensche- :lijkheid als houdster namelijk, op ecnige aandeelen na, van hetgevoeld om annennaal het maatschappe- I lijk kapiitaal der geheele aandeelenkapiitaal der als cultuurinstel- ling inBank uit te breiden en werd dit in hareplaats getreden Landbouw-Maatschappij. November van dat jaar, met wijziging der statuten,

HANDELSONDERWIJS. Zio ONDERWIJS.
HANDELSVEREENIGING "AMSTERDAM". Dcze instelling word opgericht op den 23en December 1878, met het doel „het drijven van handel in het algemeen, zoowel voor eigen reken in g als in commisBie", bij voorkeur met do Nederl. Oost-Indi- sche bezittingen. In de vennootschap werden opgenomen de zaken der firma's H. Rein eke te Amsterdam, Van Beek Rein eke & Co te Batavia en Wille Gans & Co te Soerabaia. Het kapitaal bedroeg / 2.500.000,—, waarvan / 1.250.000,— bij do op- richting geplaatst was, terwijl de reesteonde

/ 1.250.000,— in 1881 word uitgegeven. Bij latere statutenwijzigingen word het kapitaal horhaaldelijk vergroot, het laatst in 1913, waarbij het kapitaal gbracht werd op / 15.000.000,—. In 1916 was dit kapitaal geheel uitgegeven.

Het karakter dcr vennootschap heeft in den loop der jaren bolangrijk wijziging ondergaan. Aan- vankelijk een zuivere handelsonderneming (import en exporthandel) heeft do maatschappij zich meet en meet op het gebied der cultuurondormeningen vooral suikerondern emin gen, begoven. In 1910 wer- clen de import- en exportzaken geheel opgegeven.

HANDELSVEREENIGING „AMSTERDAM/

	Gestort maat- schappelijk kapitaal.	Gewoon en buitengewoon reservefonds.	Reserve ten behoeve van het volgende I jaar.	Geplaatste obligatien.	Netto win at («)•	Afschrijvin- gen en re- serves. (6).	PIOPPM
879	1.250.000,—	11.968,08			235.759,34	24.221,28	9
880	1.250.000,—	28.523,93i			238.267,49j	52.441,53	10
881	2.500.000,—	66.890,93 ;			c) 227.673,65—j	31.293,18	
882	2.500.000,—	70.235,48j			23.912,74 !	13.710,58	1.5
883	2.500.000,—	108.267,15 ;			407.838,31 I	70.001,66	9
884	2.500.000,—	113.680,50!			278.994,62 j	41.169,38	5
885	2.500.000,—	169.364,52,		970.000,—/.	73.508,22 j	21.957,30	
886	2.500.000 —	375.000,—		1.011.000,—	188.917,—	209.987,17	
887	2.500.000,—	427.996,60		1.468.000,—	348.375,19	54.155,72	8
888	2.500.000,—	503.691,27;		1.451.000,—	439.668,49 j	89.814,32	9.5
889	2.500.000,—	554.271,21		1.433.000,—	438.081,50 ,	71.854,94	10
890	2.500.000,—!	591.749,86		1.415.000,—	358.559,29 ;	80.387,65	8
891	2.500.000,—	635.861,30,		2.396.000,—	585.219,74 j	279.291,27	8.5
892	3.500.000,—	664.124,20	250.000,—	2.346.000,—d)	537.850,24 i	291.486,96	6
893	3.500.000,—!	699.976,80	125.000,—	2.295.000,—	275.996,66	11.658,12	6.5
894	3.500.000,—	732.111,07 :	250.000,—	2.743.000,—;	549.376,44	295.564,06	6
895	3.500.000,—	774.077,55	250.000,—	2.671.000,— :	500.157,56 j	197.063,50	6.5
896	3.500.000,—	800.000,— ;	350.000,—	2.598.000,— :	692.600,92 i	364.080,84	7
897	3.500.000,—	800.000,— ;	350.000,—	2.523.000,— :	740.191,56	391.074,60	7
898	3.500.000,—	800.000,— j e)	100.000,—	2.948.000,— :	844.798,19	414.563,35	8
899	5.000.000,—	800.000,— e)	275.000,—	2.852.000,— /)	1.518.807,53	832.520,56	9
900	5.000.000,—	800.000,— !	330.000,—	2.754.000,—!	1.104.593,07	509.668,02	8
901	5.000.000,—	800.000,—	160.000,—	4.656.000,—	334.157,75	156.492,84	7
902	5.000.000,—	800.000,—	240.000,—	4.491.000,—	942.209,15	453.832,01	7
903	5.000.000,—	800.000,—	300.000,—	4.326.000,—	1.574.465,92	975.864,98	8
904	5.000.000,—	1.000.000,— J	300.000,—	4.159.000,—	1.671.61'88	859.444,49	10
905	5.000.000,—	500.000,—	300.000,—!	6.310.000,—	2.215.333,31	1.203.173,72	10
906	6.250.000,—	500.000,—	500.000,—	6.131.000,—!	2.384.214,40	1.398.621,07	10
907	6.250.000,—	1.500.000,—(500.000,—	5.950.000,—!	2.359.410,20	1.373.372,82	10
908	6.250.000,—!	3.500.000,— :		5.767.000,—I j)	3.556.392,27	2.374.200,95	10
909	7.500.000,—	3.500.000,— :		10.084.000,—	5.257.126,81	3.675.469,16	10
910	0.000,— :	3.500.000,— :	500.000,—	9.773.000,— :	3.947.844,51	2.368.448,50	10
911	10.000.000,—	3.500.000,T	500.000,—	9.461.000,—I	3.705.381,65	2.114.504,08	10
912	10.000.000,—	3.500.000,	500.000,—	9.147.000,—!	5.112.124,18	3.520.184,97	10
913	10.000.000,—	3.500.000,—!	500.000,—I	8.832.000,—	5.072.733,48	3.215.801,29	15
914	10.000.000,—	*1.500.000,—!	500.000,—!	8.514.000,—!	7.731.331,81	4.078.173,75	25
915	10.000.000,—	5.625.000,—	500.000,—	8.195.000,—	6.544.391,04		25
916	12.500.000,—	3.750.000,—	500.000,—!	11.794.000,—	12.337.881,17	1.780.119,02	30

- a) exchisief reserves van vorige jaron, excl. saldo A⁰ P^o, inch reserves on afschrijvingen ten laste van het loopondo boekjaar.
- b) ten lasto van het loopondo boekjaar, incl. reserves ton behoefte van >t volgend jaar, doch exclusief reserves ten laste van A⁰ P^o.
- c) incl. saldo agio ad f 69.609,90
- d) incl. saldo agio nd f 18.477,45
- e) bovondien f J 00.000,— reserve suikermachincreeen.
- f) incl. , saldo agio ad f 146.048,96
- g) bovendien f 400.000,— reserve machinerioen tn gebouwen.
- h) incl. saldo agio ad f 196.273,16
- i) incl. agio ad f 400.000.—

Bij de laatste statu ten wij zigin g werd het doel als volgt omschreven: „Ondemeningen van landbouw en Industrie tot stand te brengen, te verkrijgen, daarin deel te nemen, te drijven en werkkapitaal aan zoodanige ondernemingen te verschaffen, zoo mede het verrich ten van alle handeligen, die daarmede verband houden.”

De maatschappij bezat einde 1915 14 suikerondernemingen, 1 tapioca- en vezel-onderneming, 1 tapiocaonderneming, 2 vezelondernemingen en 1 koffiefien rubberonderneming, terwijl zij bovendien met 2 suikerondernemingen in consignatiebetrekking stond.

Ie op biz. 59 voork; niende st-aat geeft een overzicht der door de maatschappij verkregen resul-

HANDELSVEREENIGINGEN. Zie KAMERS VAN KOOPHANDEL EN NIJVERHEID EN HANDELSVEREENIGINGEN. HANDEULEUM (SOEND.). Zie GRAPTOPHYLLUM.

HANDIO. Kampong in het landschap Sosa djoeloe, in de onderafd. Padang Lawas, res. Tapanoeli, in de nabijheid waarvan HeXyang na moewap (zie aldaar), een der uitgestrekste druipsteengrotten van Ned.-Indie, gelegen is, die een groote hoeveelheid guano bevat, welke tot nog toe niet werd geëxploiteerd. De grot staat bij de bevolking in bijgeloovige eere. Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII, bl. 201.

HANDIWOENG (SOESD.). Zie ONCOSPERMA FILAMENTOSA.

HANDJOEWANG BEUREUM (SOEND.). Zie CORDYLINE.

HANGGASA (SOEND.). Zie AMOMUM.

HANGGASA LEMBOET (SOEND.). Zie AMOMUM CARDAMON.

HANTAP (SOEND.) en zijn samenstellingen. Zie STERCULIA.

HANTAP BADAQ (SOEND.). Zie STERCULIA JAVANICA.

HANTIPEH-POERA. Zie BRILSLANG en OELAR.

HAOEN ATAS. Landschap tot Lagoeboti behorende, ten Z. van het Tobameer gelegen, sedert 1888 bij het Gouvernementsgebied ingelijfd en bij de onderafd. Toba, res. Tapanoeli gevogcd.

HAPETAN. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

HAPIT (apit). Zie MOH. KALENDER. A. 次ハ HAPPOER BAROS (BAT.). Zie DRYOBALANOPS. 次ハ HAPPE (E VERB ARD CHRISTIAAN FREDE-

RIK). Geb. te Villevoorde den 13den April 1817 uit het huwelijk van J. F. Happd en C. Tijhoff, trad hij den 12den Juni 1836 in Indischen mjdienst. Als luit. onderscheidde hij zich bij de eerste, tweede en derde Balische expedities (1846, 1849). Na eenigen tijd op Java doorgebracht te hebben, werd hij in 1854 tot majoor benoemd en te Palembang geplaatst; vandaar keerde hij in 1856 naar Java terug en word aan het hoofd gesteld van de expeditie naar de Tomori-baai (Oostk. van Celebes). In 1857 tot luit.-kol. bevorderd, werd hem in 1859 het militair kommando opgedragen in de res. Palembang en gelukte het hem door zijne krijgstochten in de Lematang-Oeloe (April—pni) de rust in dat gewest te herstellen. Tot kolonel benoemd (1862), werd Happe in 1863 aangevoerd om den luit.-kol. Vespjck te vervangen als resident en kommandant der troepen in de Z.- en O. afd. van Borneo; in 1865 werd hij opherhaald^o verzoek, uit die "betrekkingen ontslagen en vertrok hij naar

Nederland, waar hij tot lid benoemd werd der commissie, samengesteld om de grondslagen der organisatie van de Kon. Mil. Alt. te Breda te wijzigen. In 1868 werd hij, mot den rang vaiTgeri.-maj., uit den milit. dienst ontslagen en benoemd tot lid in den Raad van Ned.-Indie; don Ssten Dec. 1872 overleed hij te Batavia.

HAPVOGELS. De *Eurylaimidac* zijn fraai gekleurde vogels met grooten kop en aan den wortel buitengewoon breed op met groote borstelhare voorzien bek, waardoor zij den naam dragen van hapvogels. Zij zijn boschbewoners en zoeken de nabijheid van het water. Sumatra en Borneo worden bewoond door *Corydon sumatramis*, de grootste der bekende soorten, met een buitengewoon breedop, sterk gekromden, met S. vormige randen voorzien bovenbek, zwart van kleur met een licht bruin keel-schild, het midden van den rug geelrood; do bek en de naakte huid rondom de oogen zijn hoog karmijn-rood, welke schitterende kleur na den dood geheel verdwijnt. Deze merkwaaardige kleursverandering heeft bij *Euryl. Horsfieldi*, *Euryl. nasutus s. macrohynchus* en *Euryl. psittacinus* enz. ook plaats; do bek, bij het leven glanzend wasachtig grasgroen, verliest na den dood die schitterende kleur, deze verandert in lichtblauw, daarna in donkerblauw en een paar dagen later in zwart. Op Java komt *Eurylaimus javanicus* voor; zij is van boven zwart met gelo vlekken, en de staart is zwart met een witten band; de overige lichaamsdeelen zijn grijspurperkleur rig; zij bewoont de moerassige bosschen aan de oevers van rivieren en meren en voedt zich met insecten, wormen enz. *Eur. ochromelas* bewoont Sumatra en Borneo, is van onderen roeskleurig en Citroengeel; *Psarisomus Ddlousiae s. psittacinus* van Sumatra is groen met blauwen staart, zwarten bovenkop, blauwe kruin, een Citroengeel keel en twee vlekken achter de oogen. Op Sumatra en Borneo leeft *Cymbirhynchus macrorhynchus*, van onderen purperrood, bovendeelen, kin en een band over den krop zwart met witte schoulers en blauwen bek (MAL. boeroeng oedjan). Op Sumatra en Borneo heeft men *Calyptomena viridis* aangetroffen, die geheel groen is met zwarte vlekken aan de hals en op de vleugels en wier voorhoofdsvederen kuifvormig overeind staan. Deze vogels, zoo in 't oog vallende door hun prachtige vederentooi, zijn daarenboven merkwaaardig door hun nestbouw; *Eur. javanicus* en *Cymb. macrorhynchus* vervaardigen een zeer groot nest samengesteld uit bladeren, plantenvezels en worteltjes in den vorm van een afgeplattten kogel op een boven het water hangenden boomtak; de in gang is aan een der zijden met groote zorg gemaakt. Oengehampalano is do inlandsche naam in Midden-Sumatra van *Cor. sumatranus* en *Cymb. macrorhynchus* on Toeroecnan oedjan van i/wr. *odiromalan*. In groote hoeveelheden worden zij geschoten ten behoeve van den vcerchnaiKleL.

HARAM. In het Mohaim. recht: verboden, strafbaar.

HARANG (ook Dolok Batoe Ha re genoemd): een geïsoleerde en weinig uitgestrekte oud-andscietige heuvelgroep op de hoogvlakte ten zuiden van het Tobameer, ten Z.O. van de golf van Bakara.

HARASHAS (SOEND.). Zie PANDANUS.

HARAU OF ARAU. I. Batang Harau, de Padang-rivier (zie aldaar) II. Linkertak der Sinamar-rivier (Sum.Westk.) eu een gelijknamig dorp daaraan gelegen. III. Harauklpof 16 K.M. ten n.o. van Pa jo Koemboeh (Sum. Westk.), een door toeristen veel bezochte kloof in een zandsteen-gebergte. De wanden zijn loodrecht uitgeslepen en bereiken een gem id-

delde hoogte van 125 M., soms naderom z[†] elkaar tot een 20 M., dan weer wijken ze een paar 100 M. uiteen. Zo zijn evenals het hard. Elbczandsteenge- bergte zoowel horizontaal als verticaal geërofd en vertoont met de Sächsische Schweiz ook over- eenkomst door de sterke doorlaatbaarheid voor water. De kloof bezit een waterval, en een lcrachtige, driemaalige echo. (A fourteen days trip in the Pa- dang Highlands, Ver. Toeristenvrkeer* Batavia, 1913). De plaats heet bij de Inlanders Loeboek Limpato; hier werd tijdens den Padri-oorlog het fort Veltman gebouwd; er zijn geen sporen van over- bleven. Een afbeelding van den z. lijken-ingang der kloof is te vinden in „Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie 1877—1879. Midden-Sumatra“*, Iste ged. bl. 45.

HARDELAND (DR. AUGUST), geboren te Hannover 30 Sept. 1814, overleden aldaar 27 Juni 1891, werd gedurende do jaren 1837—1839 ongeleid tot zending door de Rheinische Missionsgesellschaft te Barmen en daarna bestemd voor den zendingsar- beid op Borneo. In 1839 kwam hij te Batavia aan, maar moest volgens de toen geld end e bepalingen eerst ten gftoegen der Regeering een prooffjaar op Java doorbrengen. Te Batavia werkte toen de En- gelsche zending Dr. Med hurst (zie dien naam), onder wiens leiding hij zich in het Maleisch oefende. In 1844 mocht hij naar Bandjermasin gaan. Daar bleef hij voorloopig, om deel te nemen aan hetgen er door de Zending werd verricht, want het werk onder de Dajak-bevolking van het binnenland was toen nog niet bgonnen. Van Bandjermasin ging H. het binnenland in en trachtte zich te vestigen aan den middelloop der Kahajan-rivier, maar deze poging mislukte. In 1843 kon hij den zendingspost Bin tang vestigen, aan den bovenloop der Poelo Pfitak-rivier. De vele mocilijkhedon, die hij hier on- dervond, en de slechte staat zijner gezondheid deden hem besluiten een anderen werkkring te vragen. In 1845 hegaf hij zich naar Zuid-Afrika on liet te Elberfeld een boekje drukken in de Ngadjoctaal, met den titel : Tjerita Karadjaan Hatalla, tuntang augh ad jar bara surat Hatalla, tinai sombajang dan njanjan (Bijbelsche geschiedenissen on teksten uit den J'ijbel, ben even s, gebeden on liederen; de li- deren zijn van notenschrift voorzien). In 1846 gaf hij te Kaapstad uit: een Ngadjosch leesboekje (Surat akan Olo Ngadju hong pulau Borneo) en op kosten van het Jkitsch & Buitenlandsch Bij beige- nootschap, eeno Ngadjoescho vertaling van het Nicuwo Testament, door hem op Borneo gemaakt, te zamcn met zijn ambtsbroeder Becker, die reeds in 1840 te Batavia cone vrtaling van het Evangelic van Matheus had laten drukken. Nft ivorig in Z. Afrika te hobben gowerkt, kwam H. in 1849 in JJuitscbland terug. In hetzelfde jaar bood hij zich aan bij het Nederlandsch Bij belgonootschap, om Jct Oude Testament in het Ngadjosch to vrtalcn; op voorstel van Prof. Millies werd dit aangonomcn en zoo keerde H. nog in hetzelfde jaar naar Borneo terug. Becker, met wien hij ook ditmaal zou samen- werken, kwam toen juist to overlijden. H. ging wonen te PaJingkaoo en vertaalde daar, to zamcn met den Ngadjoeschen christen- onderwijzer Timotheus Marat, het Oudo Testament, dat in 1856 gerecd kwam, in 1857 door H. mot een aantal Inlanders werd herzien en in 1858 onder zijn toezicht in Nederland word gedrukt, te zamcn met eeno horzenio vrtaling van het Nieuwe Testament. In hetzelfde jaar bewerkte H. nog eene Ngadjoescho spraakkunst (Vorsuch oinor Grammatik der DajakoohenSprache)

en een woordenboek (Dajacksch-Deutsches Worterbuch), boide uitgegeven door hot Ned. Bijbelgenootschap. Deze twee werken zijn ontstaan uit aantee- keningen, die H. bij het vertalen van den Bijbol voor oigon gebruik had gemaakt. Toen zo versche- nen, was hij reeds benoemd tot superintendent der Hermannsburger Mission (Hannover). In die hoo- danigheid maakte hij in 1859 eene reis naar Zuid- Afrika. Tot 1864 bleef H. dozen post bekleeden ; daarna werd hij huisvader in het Reddingshuis te Helmstedt.

Hard eland 's Spraakkunst is eeno poging om de rijke grammatische stof, die hij had verzameld, systematisch te ordenen. Het ontbrak hem echter te zeer aan kennis van en inzicht in de verwante talen te dit naar behooren te kunnen doen. Daar- door is zijne spraakkunst verward en omslachtig en zijn do verklaringen dikwijls onjuist. *Het Woor- denboek* is in zijne soorf een veel beter werk; de overvloedige voorbeelden en de talrijke bijzonder- heden van ethnografischen aard, maken het to eene rijke verzameling van leerstof. Een in 't oog loopend gebrek is, dat de vreemde, voqral de Ma- leische woorden dikwijls niet als zoodanig zijn aan- gewezen, zoodat men lang niet alles voor Dajaksch (Ngadjosch) kan aannemen, wat daarvoor wordt aangeboden. Achter de spraakkunst staat de tekst, met vertaling en verklaring, van de litanie waarmede do Dajaksche priesteressen van het doodcn- feest de zielen der gestorvenen naar hun verblijf gesciden, eene belangrijke bijdrage tot de kernis van do godsdienstige taal en letterkunde der Olo Ngadjoc. Na het verschijnen zijner spraakkunst werd H. op 8 Dec. 1858 op voorstel van Prof. Vinke door do Utrechtsche faculteit honoris causa tot doctor in do theologio gepromoveerd. H. was een man van grooto werkkraacht en een doorzettend karakter. Het taalwerk, waarvoor hij de grondlegger is gewor- den van do studio der Dajaksche talen, is in zeer korten tijd gerecd gekomen. De omstandigheden eischton dit, maar voor het werk is het natuurlijk niet voordceelig geweest.

Literaluur: L. Von Rhoden, Geschichte der Rheinischen Missionsgesellschaft, Barmen, 1871; S. Coolsma, De Zendingseouw voor Ned. O. Indie, Utrecht 1901; C. F. Gronexnoyer, Godenboek van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, 1914 (met portrot van Dr. Harceland).

HARDERS. (*Mutifilidae*). MAL., JAV., SOEND.: belanac. Nauw ver want aan de *Atherinidae* (zie KORENAARVISSCHEN). Eon aantal soorten, veel gelijkend on den Europeeschen Harder, komcn in zee, brak- en zoo twat er van den Indischen Archipel voor.

HAREAN. Landschap op do Zuidkust van het schierciland Sajosir'iiii hot Tobameer.

HAREND6NG-(SOEXD.) en zijn samonstellingon. Ininainon voor verschillondo vertegenwoordigers van do grooto plan tonfaanilio der Melastomaceen: b.v. *Melastoma on Medinila*. Zio aldaar.

HARENGA (SOE \ /), of, Atj erang, Adjeran (MAL.), naam voor *Bidens pilosa* L., fam. Composieton, con kruidachtig plant, mot gelo en witto bloemhoofdjes die gokweekt on vorwilder. voorkomt. De drial- ligo of diop-ingesneden drieoeligo bladoren zijn als middel togen do Indischo spruw in de Nederland scho Pharmacopco als *folia bidentis* opgonomen.

HAREUBAB. (ATJ.) Zio MUZIEK EN M.UZIEK- INSTRUMENTEN.

HARIMAU. Zie RIMAU.

HARIMAU TOENGGAL. Zie TIJGER.

HARING. De Haringachtigen (*Clupeidae*) behooren tot de *Malacopterygii* (zie VISSCHEN) en komen in talrijke soorten in den Indischen Archipel voor. *Chirocentrus dorab* (Forsk.) is een lange slanke zilverkleurige visch, met scherpen buik, vanwaar de maleische naam *Paran g-pa ran g*. Kleine lianrinsoort en van het geslacht *Spartellicides*, zoowel als anjovissen van het geslacht *Stolephorus*. (Ikan teri), worden geconserveerd en tot de bekende „Makassaarsche vischjes" of „Roode vischjes" (Ikan merah) bereid, die als toespits bij de rijstafel een rol spelen. De eijgenlijke haringen (*Clupea*) (Ikan tembang) komen in talrijke soorten op de vischmarkten. Onder de elften is vooral *Clupea (A losa) macrura* Blkr van beteekenis (MAL.: Teroeboek), die het voorwerp van een belangrijke visscherij aan de mond van eenige rivieren van Sumatra, Borneo en Malaka is. De gedroogde en gezouten kuit komt onder den naam van „Te-lor troeboek" of „Tlor ikan" (alg.; vischkuit) in den handel. Onder den naam van Mata besar en Boelan-boelan zijn groote haringen met lange aarsvin, van het geslacht *Pellona* bekend, die deels in zee, deels ook in rivieren voorkomen. Anjovissen doen zich ook in vele soorten voor; die van het geslacht *Scotinna* zijn groot en kenbaar aan de verlegde stralen van de borstvin; zij komen in brak en zoet water der groote Soenda-eilanden voor. *Engraulis mystax* Bl. Schn. (MAL. Boeloe ajam) is een algemeene soort; bij *Engraulis setirostris* (Brouss.) is de bovenkaak tot een ver naar achteren reikend sabelvormig uitsteeksel, verlengd. Verwant met de haringen, waarvan zij ook het uiterlijk hebben, zijn de in het aemeeu onder den inlandschen naam „bandong" bekende vischsoorten, w.o. *Elops liava-iensis* T. Regan, *Megalops cyprinoides* (Brouss.), *Al-bzda wipes* (L.) en *Chanos chanos* (Forsk.). De laatste soort wordt op groote schaal in visch-vijvers, o.a. in de lage streken ten noorden van Batavia gekweekt. Het jonge lroed wordt daartoe in zee gevangen en in de ondiepe vijvers uitgezet, waarvan de waterstand doorsluizen geregeld wordt. Terwijl de dieren hier in brakwater leven, worden zij in de Preanger-Regentschappen ook in zoetwater gekweekt. Aan de Haringachtigen is ook vervant *Notopterus* (op Java: lopis), groote, bruin gekleurde, zijdelings afgeplatte, visschen met zeer kleine schubben, een zeer lange aarsvin en korte rugvin uit het zoete water van Java, Sumatra, Borneo en Oost-Azië. Ook de *Osteoglossidae*, waartoe het geslacht *Sderopages* een soort uit het zoete water van Bonieo en Sumatra en een andere uit de rivieren van Nieuw-Guinea en Australië behoort, zijn met de haringen verwant.

HARINGIN(soEND.). Zie CASSTATIMORIENSIS.

HARI RAJA, d.i. feestdag. Zie GAREBEG.

HARITE. Een heetwater meertje op de oostelijke Tjebing van het Si Boeal-boeali gebergte in de nabijheid van Sipirok, res. Tapanoeji, nabij den oorsprong van de Aek'landoerana. Het water is zwart gekleurd en reikt sterk naar zwafel. Ongeveer in het midden wordt om de 17₂ a 2 minuten het water tot een hoogte van ± 10 M. omhoog geworpen, ter-wijl tusschen twee hooge opstootingen kleinere van eenige meters plaats vinden. Nict ver vandaar, nabij de kampong Si Toemba, op ongeveer anderhalven kilometer van 'erTgrooten weg van Pad an g—Sidim-poean naar Sipirok bevinden zich komvonnige rui-ten hi den bodem, gevuld met heet water van een troebel melkachtige kleur, in de nabijheid waarvan zwavelafzetting is te bespeuren. Hier kwamen steeds tal van aan hndzielten en lepra lijdende personen

gen ezing zoeken. Thans is er door de Rijsche zending een soort van asyl gebouwd, waar deze lijders verpleging vinden. Dcze inrichting, die onder het toezicht staat van den zending van Sipirok, ge-niet van de Regeering een subsidie.

HARMENSZ of HERMANSZ. (WOLPHERT) Als admiraal van de 2o vlootdoorde Ver. Holl. Compagnieen naar Indie gezonden, bracht hij voor Ban-tain aan de Spaansch-Portugeesche armada in TDecT 1601 een zware nederlaag toe; van daar naar de Molukken verzeild, moest hij, om redenen van hanSeTsl'elang, naar het vaderland terugkeeren om die eilanden aan de Portugeezen en Spanjaarden o verlaten.

HAROEKOE. Zie OMA.

HARSEN zijn noch chemisch, noch physisch behoorlijk te definieeren. Men verstaat er gewoonlijk onder: eene klasse van meestal bruin of geel gekleurde stoffen, zelden ongekleurd, in de meeste gevallen amorf, onoplosbaar in water, oplosbaar in aether of in alcohol, weinig oplosbaar in petroleum-aether. Bij ver warming worden ze week en smelten vervolgens vaak tot een kleverige vloeistof; zij branden met een roetende vlam; Bij tai van chemische processen treden liarsachtige zelfstandigheden op, zooals bij de inwerking van alkaliën op aldehyden, van formaldehyde op phenolen, bij verhitting van onverzadigde koolwaterstoffen (waarbij polymerisatie in het spel komt; bij droge distillatie van hout, turf e.d. ziet men te eveneens als byproduct ontstaan. In het dierlijk organisme schijnen geen harsen gevormd te worden, daaren- tegen treden zij in het plantenrijk rijkelijk op.

De harsen treft men voornamelijk in de hooger georganiseerde plan ten aan; in de plan ten der hecste streken meer dan in die der koudere; even-wel vindt men ze ook in groote hoeveelheid in de pijnboomen, die in de noordelijke streken inheemsch zijn. Zij worden in die deelen der plant, behalve in het cambium, aangetroffen, doch in de grootste hoeveelheid in den bast, waaruit zij vanzelf of wel na gemaakte insnijding naar buiten vloeien.

Omtrent het ontstaan der harsen is niets met zekerheid bekend; naar de samenstelling mag men aannemen, dat vele door oxydatie van terpenen ontstaan zijn, zooals met de harsen van terpentijn, mastik, wierook enz. het geval is. Het is dan ook bekend genedg, dat terpentijnolie en andere terpenen uit de lucht gemakkelijk zuurstof opnemen en daarbij verharsen. Soms zijn het producten van de normale stofwisseling, maar ook wel zijn zij het resultaat van processen, die zich na verwondingen afspeelen, zoodat men ze wel verdeelt in physiologische en pathologische harsen.

De natuurlijke liarsen bevatten koolstof, waterstof en zuurstof, enkele ook stikstof; steeds zijn zij roengels van verschillende stoffen, waarin soms acterischsoe of jcin, gomachtige licliamen enz. Naar hare samenstelling vertoont zij verschillende physische eigenschappen, zoodat men vroeger wel onderscheidde: de b a l s e m s, die door een groot gehalte aan aethe'rischoe olie halfvloeibaar of week zijn (terpentijn, tolubalsem, coyjaiva-balsem); de w e e k e harsen, die bij de gewone temperatuur vast, maar niet broos zijn, zoodat zij tusschen de vingers kunnen worden gekneet (pijn-hars); de h a r d e harsen, bij de gewone temperatuur hard en droos (daniar, gutte-gom); de g o m h a r s e n, die gom of plan ten slijm bevatten (ammoniak, gomhars, asafœtida (duivels-drek), galbanum. Door Tschirch (Die Harze und

die Harzbehalter) is een andere verdeeling voorgesteld, welke op de chemische samenstelling berust, echter eveneens veel willekeurigs bevat, wat bij een klasse van stoffen als de onderwerpelijk niet behoeft te vreemden.

Vele harsen worden in de geneskunde gebruikt en vooral is dit met de gomharsen het geval; de meeste vinden technische toepassing, zooals voor vernissen, zegellak, harszeepen enz.

HARTINGH (NICOLAAS), Was opperkoopman en gecommiteerde tot de zaken van den Inlander en werd 21 Maart 1754 benoemd tot gouverneur en directeur van Java's noordoostkust. Bracht door zijn voortreffelijk beleid er veel toe bij dat de 3e Javaan- eche successieoorlog beëindigd werd door de over-eenkomsten van 12 Febr. 1755, waarbij het rijk van Mataram gesplitst werd in de vorstendommen Soera-karta en Djokjakarta, en van 17 Maart 1757, waar-door een van die rijkjes onafhankelijk gebied in het territoir van Mataram gesticht werd. In Oct. 1761 vertrok hij naar Batavia om zitting te nemen in den Raad v. Indie. Zie P. J. F. Louw, De derde Jav. successieoorlog, Bat.—s Hage 1889.

HARTMAN (F. J.), Sergeant bij de troepen der O. I. C. Hem werd in 1790 een onderzoek van de binnenlanden der Zuide- en Ooster-Afdeeling van Borneo opgedragen, waarvan hij zich op twee reizen gekwetend heeft. Op de eerste reis werd het stroom-gebied der Negara-rivier met hare zyrivieren door hem geëxploreerd; op de tweede stelde hij een nader onderzoek in van de Barito-rivier en hare zyrivieren, waarvan de Teweh, Lemoe, Ajoch, Montalat en Patei door hem werden bevaren. Over beide tochten leverde hij rapporten in, welke (naar nog bestaande afschriften, doch met eenige wijziging) zijn afgedrukt door P. A. Leupe in „Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, Jaarg. XX, 1864, deel V, p. 331 vlg'/. Deze rapporten zijn voor de kennis der Z. O. afdeeling van het grootste belang. Zie ook: het artikel van C. M. Kan „Twee reizigers in de Doesoer", in Tijdschrift Aardrijkskundig Genoot- sebat 2de Serie, deel V, 1888, 1, p. 287 en S. P. PHONOR Naber „De reiziger F. J. Hartman in de Zuide- en Ooster-Afdeeling van Borneo" in het zelfde tijdschrift, Maart-aflevering 191G, alwaarde reisroute van Hartman op eene schetskaart is voorgesteld. Op een later onderzocht is Hartman (Juli J 792) ergens aan de rivier Montalat vermoord.

HASAHATAN. Vroeger bondgenootschap in het landschap Oeloe Ba roein op der onderafcl. Padang Lawas, res. TapanoeH.

HASAN HOESAIN- of TABOET-FEEST, gevierd gedurende de eerste tien dagen van Moeharram (de 1^e maand van het Mohamedaansche maanjaar) ter herdenking van het martelaarschap der Sji'iti- Bche geloofshelden Hasan en Hoesein (zoons van 'All en Mohammeds dochter) Futimah) (zie SJI'ITEN). Hoewel in Sji'itische landen thuisbehoorend, heeft dit feest zijn weg ook naar andere Htrcken gevonden waar Sji'ieten belangrijke invloed hadden, zooals inct name in Britsch-Indie, waar zelfs vele Hindoes craan deelneemen en van waar het ook naar den Ar- chipel is overgebracht. De gegevens betreffende oorsprong en oudste ontwikkelingsphasen der viering zijn schaarsch. Reeds oudere Arabische schrijvers vermelden, dat Hoesein's dood in Sji'itische kringen jaarlijks met geweklaag herdacht werd. In het jaar 352 schreef de Boeijidische sultan Moc'izz ad-Daulah te Bagdad openbaar rouwbetoon aan de bevolking voor (Ibn al-Athir, VIII, 407, 435, 443). Op den duur zijn in verachtlende streken oude, niet meer

begrepen gebmiken uit den v66r-Mohammedaan-sejn tijd bij de rouwceremonien opgenomen en hot schijnt met onmogelijk, dat oudtijds ook herinne- 卒 n aan den West-Aziatischen godsdienst, die nog onder de bevolking van Mesopotamia voortleefden, in-vloed hebben gehad althans op de vormen, waarin het rouwbetoon over de rampzalige Aliden zich uitte — Toen hot Sjtifitisme in Perzie staats- , godsdienst was geworden, ontwikkeld de Moehar- > ram-viering zich daar tot een belangrijk nationaal godsdienstfeest. Verscheidene reizigers uit de 17^e eeuw en later hebben uitvoerige beschrijvingen daarvan gegeven (vgl. o.a. de literatuur bij G. v. Vloten, Les drapeaux en usage a la fete de Huqein a Teheran, Intern. Archiv. fur Ethnographie V (1892), 105 vv.). Hoofdkenmerken der viering in Perzie zijn: le. de- dagen van 1—10 Moeharram gelden als godsdienstige rouwdagen; ijverige vromen leggen zich dan velerlei onthoudingen op: liefdadigheid wordt in ruime mate beoefend (waarvan talrijke bedelaars. voordeel trekken); men onthoudt zich van zaken doen en van alle belangrijke ondernemingen; 2e. op pleinen en andere plaatsen worden voordrachten over Hoesein's martelaarschap gehouden, bijgevoerd door een talrijk gehoor, dat meermalen onder de kreten Hasan! Hoesein! in hevige geweklaag los-barst, hetgeen gepaard gaat met verwenschingen tegen Omar en de overige, door de orthodoxe Mo- hammedanen hoogvereerde, vroegste chaliefen, All's, voorgangers. Grootte, kostbare tenten worden voor deze bijeenkomsten ingericht, van binnen behangen met wapens en krijgsemlen. In de 19e eeuw na, men deze voordrachten ook wel den vorm van toneelvoeringen aan, waarbij Hoesein's krijgstoet en martelaarschap vertoond werden. Zij, die de kosten van een en ander op zich nemen, beschouwen dit als een godsdienstige daad; 3e. Ixistierlijke optochten met groote kleurenpracht hebben plaats, welke ook weder hoofdzakelijk ten doel hebben, de geschiedenis van Hoesein's treuring uiteinde aanschouwelijk voor te stellen. De stoet heeft een krijgshaftig aanzien, de deelnemers tooien zich zoveel mogelijk in krijgsdus en dragen wapenen: rijk opgetuigde paarden zonder borijder worden medegevoerd benevens draagbaren, waarop soma kinderen liggen, die de in den strijd gevallen helden moeten voorstellen, verder reliëfkastjes, bont versierde, en nabootsingen van monumental. graven en versierde lijkbaren, met velerlei stoffen behangen en voortdurend in beweging gehouden door de dragers, die zich springend voortbewegen; eindelijk: bont gekleurde vaandels en standaarden, bijna alle boven aan de punt, op de wijze der Romeinsche adelaars, voorzien van de zgn. *pandja*, de zinnebeeldige hand met zittgestrekte vingers²⁾. Ook wordt wel de brxiiloft van Hasans

¹⁾ I bn. al-Athir, X, 28; Bar Hebraeus, Chron. 256; Bernstein, Chresthom. Syriac. p. 39; vgl. B. D. Erdinans, Der Ursprung der Ceremonien des Hosenfestes (Zeitschr. für Assyr. IX (1894), 280—307).

²⁾ Do beteken is, hierbij aan, dit overoude zinnebeeld toe te kennen, staat niet vast. De figuur van de opgestokte hand komt ook bijv. op vaandels tegelijk met afbeeldingen van 'All's zwaard dik-wijls voor (vgl. I. Goldziner, Ausland, 1884, p. 328 vv.). In den stoet wordt meestal ook een phallus van aanzienlijke lengte, of zelfs verscheidene der voorwerpen, verschildend met dikte en grootte, rondgedragen. In Britsch-Indie houdt men ze wel, als scheepsmasten, met touwveu in evenwicht.

zoon Kasim met een van Hoosains dochters, welco juist v66r den noodlottigen slag plaats vond, in een bruiloftstoet voorgesteld, waarin dan o.a. zixuiebeeldige bruiloftsgeschenken worden medegevoerd. Op den 10en Mocharram, den zgn. *dsjoerd-d&g* — *'ds-joerd* beteekent: de 10o — bereikende de plechtigheden haar toppunt en het geheele feest wordt daarna ook wel 'Asjoera-feest genoemd.

De Mocharram-viering in Britsch-Indie is meermalen uitvoerig beschreven ; zie o. a. Garcin de Tassy l'IsIamisme, 3e edit. (1874) p. 321—4, E. Sell, The faith of Islam (1880) p. 241 vv., Th. P. Hughes, A dictionary of Islam s.v., en: Notes on Muhammeda-nism (1879) p. 163 vv. De hoofdtrekken van het feest, en de Perzische en Arabische bcnamingen daar-bij gebruikelijk, bleven lier behouden ; toch hadden sommige eigenaardig-Indische gebruiken invloed op de viering. Belangrijk is Herklots' vertaling eener beschrijving der Mocharram-ceremonies in den Dekkhan door een inwoner van dat land (G. A. Herklots, Qanoon-e-Islam bij Jaffur Shurreef, London 1832 p. 145 fl. - Madras 1863, p. 112 fi.) omdat het feest blijkbaar vandaar uit in den Indischen Archipel is doorgedrongen. — In Ned.-Indie wordt de herdenking van Hasans en Hoesains martelaarschap thans nog slechts op sommige plaatsen van Sumatra's West- kust in eere gehouden. Toch wordt'ok op Java do eerste maand des jaars algemeen soera (d.i. *asjoera*) genoemd — in Atjeh: Asan-Qesen, bij de Minang-kabaers: *boelan* taioer (d.i. *taboet*) — hetgeen doet vermoeden dat het feest ook daar vroeger gevierd werd. De orthodoxe strooming, die van Arabische zijde werkte en den Islam in Ned.-Indie van vele ketterijen zuiverde, moet ook op de Hasan-Hoesain-herdenking een ongunstigen invloed gehad hebben. Waar het feest tegenwoordig op Sumatra's Westkust nog gevierd wordt, geschiedt dit wel op kleinere schaal, maar toch hoofdzakelijk op derge-lijke wijze als in den Dekkhan. De eerste tien dagen der eerste maand gelden ook hier als rouwdagen ; het inrichten van tenten tot het houden van voordrachten en bijeenkomsten gedurende deze dagen is niet gebruikelijk, maar wel het houden van optochten. Deze missen echter de praal, waardoor zij zich elders onderscheiden. Men maakt een omgang met muziek en kleine vaandels, waarop behalve de namen van Hoesain, 'Al en diens familieleden, merkwaardigerwijze ook die hunder tegenstanders 'Oem&r en Aboe Bekr voorkomen, waardoor het Sjt'itisch karakter op den achtergrond geraakt. De deelneiners aan den optocht stellen de toeschouwers in de gelegenheid, liefdadigheid te beoefenen en begeven zich daartoe zelfs, bedelend, op de erven der gegoede ingezetenen. Ter opluistering der optochten nemen kiïderen daaraan deci, de zgn. *madjnoe.n's* (bezeto- nen) en *simoentoes* (wier gelaat met verf besmeerd of met een mombakkes bedekt is), die soldaten of bedienden van Hoesain moeten voorstellen of de hofdames der „bruid" (d. i. op Sumatra niet Hoesain dochter, maar zijne bruid, Sri Banoer). Aïdere deelneemere verkleeden zich als op een carnaval. Evenals in den Dekkhan worden in den optocht van den 10en 64n of meet Taboets medegevoerd, looige, tervouwiigge toestellen van latwerk, gekleurd papier, enz. vervaardigd (vgl. de afbeeldingen in het Intern. Archiv. fiir Ethnologic I, plaat 17), welke hier, evenals in Voor-Indie op den avond tevoren (welke als de avond van den 10en geldt) fraai verlicht tentoongesteld worden. Zoowel bij het vertoonen als bij de omgangingen met de taboets worden treurliederen ten gehore gebracht. Ook in Voor-

Indie is do taboet (aldaar ook *ta'z'jah* genoemd) een voorwerp van betekenis geworden en draagt het geheele feest zijn naam daarnaar; do vorm van de taboets is daar echter anders (zie bij Herklots, plaat 1). In het algemeen moeten zij de monumentale versiering van een graf of worden wel na-bootsingen. Van grafmonumenten in de *ta'z'jah* ge-plaast. In den middag van den 10en worden de taboets in optochG naar een riviertje, een ravijn of naar het strand gebracht en in het water weggevoerd, een gebruik, dat wellicht aan Indische ceremonien ontleend is ¹⁾. Ook de symbolische hand met opgestoken vingers ontbreekt niet by het feest op Sumatra. Deze wordt wel van zilver gemaakt. Men legt soms, bij ziekte of andere onheilen, een gelofte af, om zulk eene hand ter opluistering van het feest te schenken. Deze wordt in de taboet rondgedragen evenals de zgn. tulband van Hoesain, welke ook wel om de taboet gewikkeld wordt. Een and er heilig voorwerp, bij het feest in gebruik, is de *doerga* (van het Perzische *darga*), een soort van reliekkastje (zie de afbeelding in het Archiv fiir Ethnol. t.a.p.). Op den eersten dag gaat men in optocht buiten de plaats op het zgn. „plein van Kerbela" vochtige aarde halcn, waaruit wel een afbeelding van Hoesain gekneed wordt, die gedurende de treurdagen in de *doerga* bcward en daarna wed er begraven wordt. Op den 5en worden op dergelijke wijze pisangstammen geaald, welke men bij de *doerga* in den grond plant (survival van phallus-dienst?). Op den 6en 7en worden, evenals in Voor-Indie, offers van rijst enz. bij de *doerga* gebracht. Ook het ronddansen der Hasan-Hoesain-vierders om vuren welke in kuilen in den grond zijn aangestoken, zooals dat in Voor-Indie gebruikelijk is, komt op Sumatra voor (vandaar wellicht de aanduiding dezer maand als *Loelan apoej*, d. i. vuur-maand, in Atjeh? Zie: De Atjehers I, 219 The Achehnese, I, 206). Vervaarlooingznder herdenking zou, naar de populaire opvatting, on-heilen ten gevolge hebben. — Na afloop der 10 dagen hebben gedurende de drie daarop volgende dagen nog gewijdo maaltijden plaats, waarbij gebeden en formulieren opgezegd worden. Het bestuur heeft de optochten op Sumatra gewciv do daaraan verbonden wanordelijkheden tijdelijk wel verboden, maar later weder toegelaten.

Literatuur Jⁿ. Snouck Hurgronje, Do Atjehers, I, 214 vv. ¹⁾The Achehnese, I, 202 vv.) — Intern. Archiv fiir Ethnologic I (1888) 191—196, vgl. P. J. Veth, aldaar, biz. 230—33 — Eigen Haard 1889, bl. 480 — Ph. S. vajiJlonke], Nadero gegevens omtient het Hasan'-Hoesain feest (Tijdschr., van het Genootsch. LVI (1914) 334—44) — JJozy, Het Islamisme, biz. 301 vv. — De aarde en hare volken 1870, biz. 242—251 — Kevue du monde muHulman XXI (1912) 306 (met afbeelding).

HASIBOEAN. Landschap in Si Gao] aan het Tobameer; ook naam voor een margabij de Ba take. ■HAS JIS J. Zio BANG.

HASSELMAN (JOHANNES JERPHAAS). Geb. 21 Oct. 1815 te Noderhomert uit het huwelijk van D. Hassolman, rijksontvanger, on G. A. v. d. Bosch, zuster van den Gouv. Gen. Na op 24 Mei 1833 het radikaal van O. I. ambtenaar te hebben on t van gen, vertrok hij naar Indie; in 1834 werd hij benoemd tot

i) Men heeft dit wel vergeleken met het onderpompelen van het beeld der god in Doerga op het Doerga poeja-feest in Indie, Garcin de Tassy, t.a.p., bl. 299; Sell, t.a.p., bl. 242.

2den commies ter Alg. secr., in 1837 tot eersten commies, in 1838 tot hoofdcommies, on in 1840 tot ass.-res. ter Ngrowo. Na van 1844—1846 met verlof in Nederland vertoefd te hebben, wrd hij in 1847 ass.

res. te Lebalc, m hetzelfde jaar te Pandeglaing, on 1849 te Soerakarta en in 1851, na een paar maanlen waaniemend resident te zijn geweest, resident van Djokjakarta. & zijn ontslag uit den dienst (8 Jan. 1855) vestigde hij zich te Dijkzicht bij Herwijnen en werd 7 Sept. 1865 tot burgemeestor van Tiel aange-steld. Den 17 Juli 1867 werd hij tot Minister van Ko-lonien in het Kabinet VanZuylen-Heemskerk be-noemd, doch trad met zijne ambtgenooten reeds 3 Juli 1868 af. In Juni 1869 voor Tiel tot lid der Tweede Kamer gekozen, nam hij reeds in Sept. 1871 zijn ontslag : 31 Dec. 1874 werd hij benoemd tot lid van den Riud van State, welko betrekldng hij tot 12 Aug. 1880 vervuldc, waama hij zich vestigde op den huize Fruthof by Tiel, waar hij over-leed op 27 Maart 1895.

Hasseلمان, die met volle overtuiging do ko-loniaal-conservatieve richting was toegedaan, gaf, behalvo eenereeks van artikelen in het Tielsche Weekblad van 1864, verschillende geschriften uit, t. w.: Eenige beschouwingen omtrent kolonisatie, Amsterdam 1857; met F. H. Van Vliissingen, Beschouwingen omtrent de exploitatie der Westeraf-afdeling van Borneo, Amsterdam 1859; beschouwingen omtrent het cultuurstelsel, eenige andere Indische aangelegenheden en vrijen arbeid op Java, Zalt-Bommel 1860; de cultuurprocenten en het cultuurstelsel, Zalt-Bommel 1862; beschouwingen over de particuliere Industrie in vergelijking met het cultuurstelsel en bijlage, de landbouw op Java in verband met besproeiing en bemesting, Zalt-Bommel 1863; proeve eener verhandeling over den grondgeindom van Java, Tiel 1864.

HASSELT (AREND LUDOLF VAN). Geb. te Groningen, den 6den Januari 1848, zoon van Mr. N. Van Hassolt en J. H. Wichers, begon zijn loop-ban in Ned. Indie in October 1865 als sergeant der Infanterie. In 1867 laatst van 1869 verliet hij den mili-tairen dienst en wercl als klerk geplaatst, eerst bij het Departement van Financien, daarna bij het college van Boedclmeesteren te Batavia. In April 1871 wercl hij 3do commies bij het Dop van Binn. Bestuuren vertrok hij weingemaanden later met verlof naar Europa, deed daar grootambtenaars-exa-men on kwam in Januari 1873 in Indie terug als anibtenaar voor don burgerlijken dienst. Aanvan-kelijk geplaatst in do residentie Somarang, kwam hij in het laatst van 1873 ter Sumatra's Westkust, werd in December 1873 controlcur der 2e kl., on verkreeg ij)1877 vorgunning om deel te nomen aan do door het Ned. Aardr. Genootschap uitgerusto wetensbappelijke expeditie naar Contraal Sumatra, jnct welker loiding, voor zoo ver hot uict-nautisch gedelc betroffen, hij werd bolast. In 1879 vortrok hij met buitenlandsch verlof buiten bezwaar van den lande voor de bewerking der door bcm op bedoeldd expulvic ver-amuklo gegevens en keerde in Juni 1882 in Indig terug, werd toen tot referendaris ter Algemene Secretarie en twee jaar later tot secreta-rijh van den Kaiul van Ned. Indie benoemd, en als zoodiutig bij ontstentenis van don leraera gedurond enigen tijd belast met het geven van onderwijja in de Land en Volkenkuncd aan het Gymnasium Willem III te Batavia. In J888 volgdo zijne benoeming tot resident van Tapaiioeli van waar hij in 1893 naar Kiouw werd verplaatst, in welk gewest hij tot April 1896 hot bestuur voexle, toen ziekte hem noodzaak-

to mot verlof naar Europa te gaan. Hij werd 1 October 1897 in tijdens dit verlof gepensionneerd. In 1898 word liij benocmd tot hooglcraar in de Land- en Volkenkuncd van N. I. aan de Indische instelling te Delft, die in 1900 werd opgeheven, hotgeen hem altijS ceno groote talcurstelling is gebleven in zijne laatste lovensjaren. Van Hasselt overiced 29 Sept. 1909 te Oosterbeek.^A

Nevens^Acinlclo kleinore tijlscbriftartikelen on artikelen in de eerste uitgave der Encyclopedie van N. I. verschenen van zijne hand: „Volksbe-schrijving van Midden-Sumatra met Ethnogra-phischo atlas", „De Talen en Letterkunde van bidden-Sumatra" en bewerkte hij met de med eleden der expeditie Joh. F. Snelleman en C. H. Cornelissen „Reizen in Mielden-Sumatra", zoomeede een gedeelte van de „Bijdragen tot de kennis der Flora van Midden-Sumatra".

HASSELT (JOHAN COENRAAD VAN). Geb. 26 Juni 1797 te Doesburg aja zoon van Mr. B. van Hasselt, den burgemeester van die stad. Hij werd in Januari 1816 ingeschreven ala student aan de Groning-sche Universiteit om in de mediejnen te gaan stixidee-rcn, doch hij hield zich daamaast vooralmet de studie der dierkunde bezig onder leiding van den hooglee-raar Van Swinderen. In Groningen maakte hij al spoedig met een prd66 van Van Swinderen kennis, den Duitscher H. Kuhl, die in hetzelfde jaar op aandringen van Van S. te Groningen was gekomen, om de natuurlijke liistrie te beoefenen. Van Hasselt werkte tegelijk met Kuhl aan een prijsvraag van de Groningscho Universiteit, waarvoor hij de zilveren mdaillc, Kuhl de gouden eerepenning verworf. Samen maakteri zij in 1819 een reis naar Parijij, yah H. voor zijn medische, Kuhl voor zijn zoblogische studies. Na zijn terugkomst in Mei 1820 promoveerde Van H. op een proefschrift over de onGwikkclinger Kikvorschen. In hetzelfde jaar ver-scheen er van hem eu Kuhl samen een artikel: *Bei-trarje zir vrgleichenclen Anatomie*. Inmiddela was er een Koninklijk Besluit afgekomen (2 Mei 1820) waar-bij con *natuurkundige commissie voor Nederlandsch Indie* ingesteld werd, waarvan Kuhl en Van H. deel uitmaakten.cnwaarbij zij de opdracht kregen, „Oost-Indie te bereizen met het bepaalde doel, om de wetensbappelijke kennis van devortbrengselen der Natuur van die landen uit te breiden." De opdracht werd uitgevoercl in de jaren 1820—1823. In Dec. 1820kwamen de boido vrienden op Java aan. Na een verblijf te Buitonzorg maakten zij tochten in W. Java, waarop grooto collecties werden samenge-bracht. Na den dop van Kuhl (14 Sept. 1821) hield Van H. zich bezig met het in orde brengen van de vorzaxnclingen on het bestudeeren van de hoogere zwammen van Java. Daarbij werkte hij samen met don ontledkundigo G. van Raalten, die hem reeds bij zijn vortrok uit Nederland was toegevoegd. Tijdens con expeditie in het Bautainsche (1822—1823), worcln bcide door eon omstigo ziekte aangetast. Van Raalto horsteldo, doch Van Hassolt overleed kort na zijn terugkomst te Buitonzorg op 8 Sept. 1823. Hij is bograven in 's Lands Plantentuin in hetzelfde graf als zijn vrichl Kuhl-15c zoblogische collecties zijn door Cuvior, Valenciennes, Do Haan en Tem-ininck in vrschillendo werken gepubliceerd. De botanischo verzaiuclingen kwamen in handen van Blume, die ze grootendeels in zijn Rumphia gopubli-cceerd hcoft, maar wien terecht door Jungkuh ver-weten is, dat hij daarbij do verdienston van van Hasselt nict voldoende op den voorgrond heoft gbracht. Mot name goldt dat van de grooto

hoeveelheid aantekeningen en schetsen, die van Van Hasselt en Kuhl afkomstig waren, doch die den indruk maken door Blume zelf verzameld te zijn. Zie verder de biografie van H. Kuhl in doze Encyclopaedie en het artikel NATUURKUNDIGE COMMISSIE voor Nederlandsch-Indië.

、 *Literatuur.* M. Greshoff in Album der Natuur, N 1903, en M. J. Sirks, Indisch Natuuronderzoek 入夕(M1915), p. 97 en volg.

、 *HASIL (haqi) 】, (wase).* De aan het Arabische / woord hašil (wat inkomt, wat voortkomt, op- brengt) ontleende naam voor een of andere in- heemsche belasting.

De hoof den der Atjehsche kuststaatjes plachten een belasting onder dien naam (waso radja) op, te brengen aan den sultan van Atjeh^ van elken uitvoerde pikol peper en van "alJe'ingovoerde artikelen ; en zij lieven op hun beurt peperhasil, pinanghasil, rivierhasil, boschhasil, ladanghasil enz., of in het algemeen wase oleebalang, van hunne onderhoorigen. Ook de sultans van Palembang hieven hasil van aUe voortbrengselen van landbouw en nijverheid. De Maleische vorsten en grooten op Borneo hieven van sommige Dajaks onder den naam van Tiasil een hoofdelijken omslag, die jaarlijks aan e J ke familie werd opgelegd ; de vorst van Pontianak hief bovendien de hasil tanam- an, een belasting op het gewas; andere kust- vorsten hieven weer een hasil tanah of uitvoer- recht van boschproducten. Ook in het voormalige Riouw-Lingga, in Indragiri en andere zelfbestu- rende landschappen wordt hasil geheven, en in het algemeen verstaat men onder hasil karadjaan de inkomsten van een Maleisch rijk. Onze be- moeiens met zulke heffingen heeft somtijds be- staan in het verbieden van ongewenschte of wille- keurige hasils, en in het zorgen voor rechtmatige inning, maar ook in het invoeren van eigen ha- sils (de hasil djalan bijv. in Atjeh) en het vormen van hasilkassen. Bij „lange„, politieke con- tracten werd veelal in een bijlage opgesomd, welke belastingen voortaan de eenige wettige zou- den zijn.

De in rechtstreeksch gebied door het gouvem- ment ingestelde hoofdelijke belastingen voor inlanders in Menado en Celebes en Ond. (in 1914 op- gegaan in Ne bedrijfsbelasting voor alle buiten- bezittingen) werden ook wel hasil genoemd. Ook wordt de naam hasil wel, oneigenlijk, toegepast op heffingen, die geen belastingen zijn, maar recognities wegens het beschikingsrecht over den grond; zoo spreekt men in Benkoelen van hasil hoetan of hasil barang hoetan. Eindelijk wordt hij gebezigd voor de som, die cultuurmaatschap- pijen aan vorst of landschapskas jaarlijks opbrengen op Sumatra's Oostkust, en elders voor het genot van hun landbouwconcessies (hasil tanah).

HASSKARL (JUSTUS KARL). Plantkundige, geb. te Kassel 'o Dec. 1811. Bezociit eerst het gymnasium te Bonn, maar werd spoedig tuimansjon- gen aan den botanischen tuin aldaar, om tenslotte in de plantkunde te gaan studeeren. In 1837 kwam hij op goed geluk naar Indië en vond daar zijn weg naar den Buitenzorgschen tuin, waar hij eerst „as- sistent-hortulanus" later „botanicus" werd. In die functies is hij de leerm eester en medewerker ge- weest van J. E. Teysmann (zie aldaar) en heeft hij aan dezen genialen practicus geleerd, hoe uit het Buitenzorgsche plantenkamp wed er eene weten- schappelijke instelling te maken was. HasskarPs aandeel in deze reorganisatie van den Hortus Bogo-

riensis is voornamelijk: do systematische rang- scliikking der te Buitenzorg gekweekte gewassen en het opsporon cn de d etormin atie van een groot aantal nieuwe soorten. In 1843 moest hij wegens ziekte naar Duitschland terugkeeren; zijn tweede verblijf op Java, in 1846, heeft slechts enkele maan- don geduurd, daar hij van de Indische regeering niet doo hem gowenschte aanstelling te Buiten- zorg kon verkrijgen. Van 1847—52 woonde hij te Diisseldorf _ en trachtte daar door literaren arUcid^in zijn onderhoud te voorzien. In laatstge- noemd jaar were! hij door den Minister Pahud belast met eene zending naar Z.-Amerika, teneinde aldaar de kinawouden te bestudeeren en plantmateriaal te verzamelen voor de bp Java aan te van gen teelt. Het is Hasskarl met veel moeite gelukt, 75 levende Cinchona's uit haar vaderland naar Indië over te brengen en hij is daardoor een der grondleggers van de zoo hoogst belangrijke kinacultuurin Ned.-Indië; echter is de voortreffelijkste kinasoort niet door hem maar later door C. Ledger (zie aldaar) aan het Nederl. gouvernement verschaft. Toen Hasskarl met den oogst van zijne Z.-Amerikaansche reis op Java landde, werd hij to beheerder der kina-plantsoenen aangesteld, een ambt, dat hij slechts anderhalf jaar vervuld heeft en dat in Juli 1856 op Junghuhn overgedragen werd. Hij kwam toen voor goed naar Europa ; door de Ned. regeering word hem een jaargeld van / 1000 toegekend. Hasskarl leefde sedert zijn terugkeer stil te Kleef, waar hij 5 Jan. 1894 overleden is.

Tijdens zijne plaatsing bij 's lands plan ten tuin te Buitenzorg heeft Hasskarl een aantal kruidkundige waem emin gen gepubliceerd ; ook gaf hij in 1844 een 2den Catalogus der in dien tuin gekweekte gewassen uit. Voorts verschenen van zijne hand de volgende botanische werken: *Aaniekeningen over het nut door de bewoners van Java aan eanige planten van dat eiland toegeschreven* (1865), *Planlae Java- uicae Rariores* (1848), *Retzia, observatïoes botanicae* (1856), *Filices Javanicae* (1856), *Hortus Bogoriensis de- scriptus* (1858), *Commelinaceae Indicae* (1870) en verschillende artikelen in tijdschriften. Hasskarl's plantbeschrijvingen munten uit doo juistheid en uitvoerigheid. Nog gaf hij uit een sleutel (d. i. ver- klarende inhoudsopgave) op Bumphius, *Herbarium Amboinense* en op Kheele, *Hortus Malabaricus*. Ook vertaalde hij het groote werk van Junghuhn, *Java*, in bet Duitsch, (1852—1854)

Levensschetsen van HasskaJ, zie Ind. Gid8 1894< Di. I, 290 en Teysmannia V, 129.

HASTINGS (FRANCIS RAWDON—HASTINGS MARQUESS OF). Geb. 9 Dec. 1754. Gouv. Gen. vfm Britsch Indië 1813—J 821. Begon zijne carrière in 1771 in militaircn dienst. Nam van J 775—1782, aan Engelsche zijde, deel aan den oorlog in Noord Amerika. Was van 1783 tot 1813 wrckzaam in verschillende hoogc betrekkingen in Engeland zelf. In 1793 volgde hij zijn vader op als Earl of Moira en nam zitting in het Hoogerhuis. Nam in 1813 het bestuur van Britsch-Indië over van Lord Minto. Wård in Febr. 1817 Marquess of Hastings ter he- looning van het door hem betoonde beleid in de Nepalsche zaken. Onder zijn bestuur werd do O. I. archipel door Engeland tergegeeven aan Nederland, doch word het eiland Singapore voor de Engel- schen verkregen. De laatste jaren van zijn bestuur werden verbitterd door het voorgevallene met het bankiershuis W. Palmer & Co. te Calcutta, ten voordeele van een der partners waarvan men hem favoritisme verweet. Wej verre dat zijn

Gouv. Gen.-schap horn voordeel bracht, keorde hij in 1823 terug naar Engoland onder zoodanige fin an-ciele omstandigheden cl at hij wederopneming in staatsdienst moest zoeken. In 1824 kreeg hij de betrekking van Gouverneur van Malta, waar hij 28 Nov. 1826 overleed.

HATAT" (SOI:ND) ; -Zie LYCOPODIUM. ,

HAT AM. Een volksstam op Nieuw-Guinea (Zie ARFAKKERS).

HATI HATI (MAL.) Zie COLEUS AROMATICUS.

HAVEN- EN ANKERAGEGELDEN. (BAKENGELDEN.) PLAATSELIJK HAVENGELD. Aller- eerst zij er de aandacht op gevestigd, dat de be- staande regeling van de haven- en ankeragegelden niet lang meer van kracht zal zijn. Thans wordtncg onder dien naam ingevolge de ordonnantie in Ind. Stb. 1885no. 88, aangevuld bij dio in Ind. Stb. 1909 no. 131, eene beJasting gegeven van schepen, die in eene Nederlandsch-Indische haven komen, waar tol- rechten worden gevorderd. De belasting bedraagt 16 cent per kubieken meter en is verschuldigd bij aan- komst ter reedo met dien vers tande, dat zij binnen zes maanden niet opnieuw behoeft te worden betaaid. Deze regeling, welke een zeer ongelijken druk op de scheepvaart uitoefent, dagteekent uit een tijd (1818), waarin nog niets voor bekakening, kustverlichting en hydrographie in Nederlandsch-Indio werd gedaan, zoodat er, ofschoon natuurlijk over- eenkomst met eene retributie nierval te ontkennen, geen verband bestaat tusschen de heffing en de uitgaven voor beveiliging der scheepvaart door bakens, kustHchten, zeekaarten enz.

Blijkens bladz. 190 der M. v. T. Begr. voor 1917 bestaat het voornemen om hieraan tegemoet te komcn door de bedoelde heffing te vervangen door eene nieuwe, welke bedoeld is als eene bijdrage in de kosten van evengenoemde beveiliging. Deze heffing zal, onder den naam van *bakengeld*, worden gegeven naar den bruto-inhoud van het betrokken schip of vaartuig, waarbij oorlogsschepen voerende de Nederlandsche vlag of de vlag eener bevriende mogendheid, alle aan den Lande behoorende schepen en vaartuigen, zoomede die, welke bruto-inhoud niet meer dan zestig kubieke meters bed raagt, zullen worden uitgezonderd. De heffing zal drio on een halvcn cent per kubieken meter bedragei), met dien verstande dat door be- taling van vijftien cent per kubieken meter vrij- stelling wordt verkregen gedurende zes maanden. De opbrengst werd voor J917 voor een vol jaar gcraanid op f 964.500 tegenover ceno opbrengst in 1913 van de haven - en ankeragegelden van f 713.3G0 (die in 1914 on J915 bedroegen in verband met den ongewonen toestand f 819.000 en f 713.340). Daarmede zal gepaard gaan eene vermindering van de opbrengst dor loodsgelden (in 1913, 1914 en 1915 f 9G0.300, f 994.800 en f 918.600) als gevolg van eene voorgenomen wijziging van de loodstaricven voor Tandjoen g- Priok, Soerabaja en Balikpapan.

Onafhankelijk van de genoemde, in het gehede tolgcbid van N.-L. tot eenzelfde bed rag ver- Bchuldigde heffing wordt nog sedert 1 October 19H in eenige havens een voor elko haven in t bijzonder vastgesteld „*Jiaoen-geld*” gegeven, welke heffing ten dool heeft om, te zamen met andero uit htL beheer der haveninrichtingen voortvloeiende inkomsten, ten aanzien van elke haven op zichzelfe de rente van en de afschrijving op het voor den aan- lcg enz. bestede kapitaal alsmedo de kosten van onderhoud en beheer L hoorlijk te dekken. Die

havens zijn: Tandjocng-Priok, Bela wan „Palembang” Tjilatjap, Makassar, Pelaboean Ratoe en de ^Emma-, gen. (Ind. Stb. 1914 nos. 427 t/m 432, 659 en 708, alle gcwijzigd bij Ind. Stb. 1915 no. 147. Sedert is ook voor de Tjilaoteureun-Imaj (Prcanger- Reg.) cone dergoJijlarregeRng^getroffen (Ind. Stb. 1915 nos. 233 en 495).

De regeling houdt verband met het, in overeen- stemming met een terzake doorde deskundigen Prof. Dr. J. Kraus en G. J. De Jongh aan den G. G. uitge- bracht ad vies, kort te voren ingevoerd stelsel om de havens, die daarvoor in aanmerking komen, onder het beheer van bijzondere commissies tc stellen, ten einde tot eene praktische exploitatie van de haven te geraken. Het havengeld wordt geheven van zee- schepen en binnenvaartuigen, als in de ordonnan- ties aangeduid, en berekend naar den bruto-inhoud, uitgedrukt in registertonnen van 2.83 M³., terwijl in sommige gevallen een vast bed rag verschuldigd is. De gewone heffing is voor zeeschepen per etmaal verblijf in de haven met een maximum van 5 etma- len en voor binnenvaartuigen telkenmale bij het aandoen van de haven verschuldigd, doch daar- aan zijn bijzondere regelin gen voor verschillende tennynen vastgeknoopt. Zie voor loodsgelden de tarierven opgenomen in de plaatselijke loodsregle- men ten in Ind. Stb. 1914—222; kaai-gelden te Tan- djoeng-Priok Ind. Stb. 1914—223; Stiefj ergelden in de Emmahaven Ind. Stb. 1914—224, te Tan- djoeng-Priok Ind. Stb. 1910—563 en 1914—241; te Makassar Ind. Stb. 190—116; Jerriate, Ind. Stb f 1901—84 iaatstelyk gewijzigd bij Ind. Stb. 1910—23 en te Amboina en Bandaneira Ind., Stb. 1911—119 j^o 191^660.

Bij Ind. Stb. 1908 —517 is bepaald dat de hospi- taalschepen, bedoeld in artikel 1 van de in Ind. Stb. 1907—336 opgenomen Con ven tie van 21 December 1904, in tijd van oorlog zullen zijn vrijgesteld van de betaling van loods-, kaai- en steiger-gelden en van vergoedingen voor het gebruik van's Lands los- en laadhoeden, voor zoover die gelden en vergoedingen ten bate van het Gouvernement worden gelnd.

De ontvangsten voortvloeiende uit het op boven- staanden voet gewijzigd bedrijf der haveninrichtingen hebben in 1914 en 1915 f 853.000 en f 1.473.000 opgebracht eg zijn voor 1917 op f 3.820.000 ge- raamd. (非 > q 0

HAVENBEHEER en -EXPLOITATIE. Zie HA- VENWERKEN.

HAVENWERKEN. In een eilandrijk als Neder- landsch-Indie, waar men voor alle handel en verkeer, die niet uitsluitend tot een eiland beperkt blijven, noodzakelijkerwijze van scheepsgelegenheid moet gebruik maken, is hot niet te verwonderen dat daar, waar do natuurlijke gesteldheid dit slechts even ge- doogt, langs de kusten t-al van plaatsjes zijn te vin- den, die voornamelijk van handel en scheepvaart bestaan. Tot grooten bloci konden zij het echter slechts bij uitzondering brengen. Zelfs afgescheiden van de handelspolitiek, die door de O.-L Compagnie en de volgende Reggeringen werd gehuldigd (waar- omtrent overigens zij verwezen naar het artikel HANDEL EN SCHEEPVAART), waren de om- standigheden ooldtjda veelal weinig bevoorlterlijk aan eene voorspoedige ontwikkeling dier kleino nederzettingen tot eenigszins belangrijke havens; vaak liet de verbinding met het achterland veel te wnschen over, of was de productiviteit van dit laatste gering (hetzij door onveiligheid, hetzij door schaarschte van de volkin g, onvruchtbaarheid, e. d. m.), dan wel, de geste dheid van de kust was kwa-

lijk geschikt om aan hooger eischen te voldoen dan die, welke een weinig omvangrijk verkeer konden bevredigen. Naarmats het Nederlandsch gezag werd bevestigd, het wegcenwt werd uitgebreid, meer liberale opvattingen in handelsaangelegenheden werden geluidigd en dientsjingevolge het Europeesch kapitaal meer belangstelling ging tooncn voor de tropische cultures, waarmede eene vermeorderdc productiviteit gepaard ging, verloren de genoemde factoren ten deele hunne beteekenis. Het bezwaar, verbonden a-an de ongunstige kustgestijldheid, kon slechts door het maken van technische werken worden ondervangen. Op vele plaatsen geschiedde dit dan ook: langs Java's Noordkust treft men in elke Residentie minstens een of twee kustplaatsen aan — en ook op de z.g. Buitenbezittingen neemt hun aantal voortdurend toe — voorzien van werken, die het voor niet te diep gaande vaartuigen niogelijk maken direct aan den vasten wal of a-an steigers te nieeren en goederen te laden of te lossen. Eene beschrijving te geven van al deze kleine havenplaatsen komt onnoodig voor: in het volgende zullen slechts enkele van deze z.g. *prauweilhavens**, die door hun verleden of hunne handelsbeweging van belang zijn, kort worden besproken, om daarna de aandacht te wijden aan de reeds voltooide of in aanleg zijnde *Oceaanhavens*, waar ook aan de groot te zees(jie)len gelgcnheid wordt geboden. om zonder tuschenkomst van prauwen of lichters goederen te lossen en in te ncmel/

BATAVIA. Onder de prauwenilavens is de o M e *en van Bat31 v_i* a eendermeestbekende. *oudsher* ankerden de schepen, die Batavia aandeden, op de ruime reede, terwijl de eigenlijke haven werd gevormd door de vrij in zee uitstroomende Tjiliwong, waarlangs het oude Djakarta of Noesa Kalapa, de havenplaats van het rijk van Padjadjaran, lag. Na de sticltling van Batavia (1619) had de verbinding van de reede met de pakhuizen aan den wal plaats door middel van prauwen of lichters, die, de Tjiliwong opvarend, hunne lading konden brengen tot v66r de aan de Kali Besar en andere grachten gelegen pakhuizen. Door'e voortdurende aanslibbing van de reede, moesten de schepen ecliter steeds verder van den riviermond ankeren, waardoor de kosten van laden en lossen en het oponthoud steeds grooter werden. In 1634 was het door den toenemenden landaanwas reeds noodig een tweental koraaidijken loodrecht op de kustlijn in zee uit te bouwen, die oorspronkelijk eene lengte van 450 vadem (rond 800 M.) verkregen, waartusschen Ixet havenkanaal besloten werd. Deze loofden werken echter de opslibbing in de hand, zoodat verdere verlenging niet kon uitblijvcn. Overigens moesten ook steeds maatregelen worden genomen om de stadsgrachten — die in 1643 ten deele reeds van gemetselde kaden waren voorzien — op diepte te houden. Vooral werd de gesteldheid hoogst ongunstig na een hevigen bandjir in den nacht van 4 op 5 Januari 1699, vermoedelijk veroorzaakt door aardstoringen in het gebergte tengevolge van aardbevingen, waardoor de rivieren verstoep geraakten en na doorbraak der aid us gevormd e reservoires alle vaarwaters in en om Batavia met zand, slijk, en modcler werden gevuld. Ook de aanslibbing bij het havenkanaal nam na deze catastrofe sterk toe: alleen in genoemd jaar zou de kustlijn 75 M. zee- waarts *zijn* verschoven. De bank voor de rivier moest dan ook telkens worden opgeruimd, hetgeen aanvankelijk door handenarbeid geschiedde, waar-bij door de Cheribonsche vorsten daartoe gezonden z.g. "modderaars" werden te werk gesteld. Later

schijnt men ook van medianische hulpmiddelen gebruik te hebben gemaakt: Valentijn sprekt over een moddermon, waarvoor in 1707. Jakob Faes als opperkoopman en Raad van Justitie uitkwam, en Wiarmede zooveel succes werd verkregen, dat Faes na een gunstig rapport nopens de verrichte werkzaamheden in 1710 benoemd word, tot extraordinaris lid in den Raad van Indie. Op den duur echter hielp ook deze werkwijze niet: in 1712 had de bank hare oude afmetingen weder herkegen. Sedert werd onophoudelijk strijd gevoerd met den sliib-aanvoer, met weinig gunstig resultaat; ten minste, tusschen 1628 en 1817 was de riviermond ± 1350 M. zeewaarts verplaatst, hetgeen eene gemiddelde verlenging geeft van ± 7 M. per jaaiy^a dien tijd ging*) de landaanwas nog aanmerkelijk sneHer: aan de Westzyde bedroeg de verlenging tusschen 1817 en 1874 niet minder dan 1825 M., of gemiddeld ± 32 M. per jaar. In 1832 werd de eigenlijke haven een dood zee kanaal, doordat de rivier bij den "Uitkijk" (waar zich oudtijds het Tolhuis bevond) werd'fgetiamd en eene nieuwe meer westelijk gelegen uitwatering verkreeg: de „Moeara baroe". Het oude havenkanaal werd door schutsluizen met de Tjiliwong in gemeenschap gebracht, waarna van aanzanding van dit kanaal weinig last meer werd ondervonden. Wei grpeide in den aanvang de bank voor den nieuwen Tiviermond sterk aan en kwam het sliib buitenom voor de haven, doch later, na de verdere verlenging der hoefden, ondervond men daarvan ook steeds minder last. Na 1863 onngeveer bleef de grootste moeilijkheid nog het binnenkomen, daar in den Westmoesson eene zware branding op de hoofden kan staan. Na den aanleg van de haven van Tandjoeng-Priok (zie lieraalter) heeft het groote internationale verkeer zich daarheen verplaatst. Evenwel blijft de oude haven van Batavia nog steeds een belangrijk centrum voor de visscherij en het prauwverkeer binnen den Archipel.

SEMARANG. De prauwehaven van Semarang vertoont veel overeenkomst met die van Batavia. Ook daar laden de zeeschepen over in prauwen, die een door hoofden in zee uitgebouwd kanaal moeten opvaren. Door middel van een schutsluis is verbinding verkregen met de rivier van Semarang. Thans is aldaar eene nieuwe prauwenhaven in aanleg met een watcroppervlak van 81½ H.A. en eene kadclengte van 850 M. De diepte is vastgesteld op 2,60 M. beneden laagwater, of 3,00 M. onder Semarangsli peil. De invaart tot de prauwenhaven bevindt zich aan den rechteroever van het havenkanaal, op ongeveer J.K.M. beneden den mond. In het werk is begrepen eene zeewaartsche verlcml-ging van den Westelijken (linker-) havendam met 400 M. De uitvoering ondervindt groot bezwaar en vertraging door de ongunstige en slapp bodemge aardheid. De oorspronkelijke aanneingssom van / 2.200.000.— moest dientsngevelge verhoogd worden, terwijl an langs besloten is, het werk in eigen beheer te nemen. Op rond 1300 M- afstand van de tegenwoordige uitmonding in zee ligt aan het havenkanaal de z.g. „kleine boom" een visitatielo- kaal voor de douane/De eigenlijke douanekantjrcn liggen aan de Semarangsche rivier, ± 500 M. boven- strooms van de hooger genocinde schutsluis.

Over het algemeen wordt bij de havens op Java's Noordkust veel last ondervonden van de voortdurende *ze^woarlsche, verschijvin f der strandlijn*, welke plaatselijk zelfs wel 12 a 14 M. *s jaars kan bedragen. Aan de Zuidkust zijn de omstandigheden te dien aanzien overa het algemeen beter: men treft aldaar

enkelo baaien aan, die voortreffelijk natuurlijk havens vormen, doch de communicatie met het binnenland liet tot voor korten tijd veel te wenschen over, terwijl het nabijgelegen achterland weinig producten voor de Europeesche markt opleverde, zoodat do aldaar bestaande afscheepgelegenheden voor den niet uitsluitend plaatselijken handel slechts van zeer weinig belang waren. Ook op do z.g. „Buit-tenbezittingen" vond men nog niet lang geleden slechts weinig havens van eenig belang voor den internationalen handel, terwijl het aanloopen voor schopen van eenigen diepgang hoogst bezwaarlijk was door de zandbanken en ondiepten, die zich voor do mondingen der rivieren, waaraan de handels-plaatsen veelal waren gelegen, uitstrekten. Dit was o.a. het geval met plaatsen als Bandjermasin en Pontianak op Borneo, Palembang en Belawan op Sumatra, om slechts enkele der voornaamsten oemmen. Elders zoodaals te Padang aan Sumatra's West-kust, te Menado (op Celebes), moesten de schepen op eeno miri of meer beschutte open reede blijven liggen en was de communicatie met den wal slechts door prauwen mogelijk.

TANDJOENG-PRIOK. De behoeftte aan zeehavens, o p m o d e r n e wijze uitergerust, (de z.g. „Oceaanhavens") berekend op het groote internationale verkeer, deed zich in Indie eerst gevoelen na de opening van het Suezkanaal. Tot dien tijd toe was de verbinding met het buitenland uitsluitend door de zeilvaart onderhouden. De schepen kwamen en gingen om de kaap de Goede Hoop: eene reis, waarmede voor de uit- en thuisvaart in het gunstigst geval 7 a 8 maanden waren gemoeid. Gelegenheden, om spoedig te kunnen laden en lossen, waren onder die omstandigheden van geringe nut. Hoewel eenig stoomverkeer voorkwam, was dit toch nog weinig uitgebreid (in 1860 telde men slechts 14 particuliere stoomschepen) en beperkt tot den Archipel zelve. In 1869 werd het Suezkanaal geopend en daarmede de toestand geheel gewijzigd. Bezeilvaart werd steeds meer verdrongen door de stoomschepen: geregelde diensten ontstonden en maakten het noodig dat een einde kwam aan het lange oponthoud, veroorzaakt door de gebrekkige gemeenschapsmiddelen van de groote schepen met den wal. Steeds krachtiger werd — vooral door den Batavia'schen bandel — aangedrongen op verbetering, in de cerate plaats van de haven toestand en te Batavia; maar dat ten slotte de kwestie uit het stadium van wenschen en beschouwingen overging in het meer practische van een onderzoek naar bepaalde plannen, was te dan ken aan het initiatief van Prins Hendrik der Nederlanden, den broeder van Koning Willem III, die in een schrijven van 8 Juni 1871 aan den Gouverneur-Generaal Mr. P. Meyer een plan vooreen haven nabij Batavia ontwikkelde, welke dan verder met do noodige inderne middelen ten dienste van het groot verkeer zou kunnen woixlen uitergerust. Dit otreeden had tot gevolg, dat in 1872 een aanvangsbedrag van / 1.000.000.— voor een zeehaven nabij het oude huvenkanaal up do begroting wordt gebracht. Wei werd dezo post in de Tweedo Kamer der Staten-Gunorual afgestemd, doch / 50.000.— werden voor nadere onderzoekingen bewilligd en eono commissie benoemd onder voorzitterschap van den Directeur der Burg. Op. Werken Van Raders, ten einde de eischen vast te stellen, waaraan de ontwerpen inooslon voldoen. Al spoedig bleek het nu, dat de wenschen der Batavia'sche handelsfirma's lijnrecht stonden tegenover de technische en nautische

eischen, aan de havenwerken te steller), zoodat het onmogelijk was, om tot overeenstemming te geraken. Voornamelijk Hep het meeningsverschil over de voor de nieuwe haven aan te wijzen plaats, waarvoor de technici in de com missie het oog had den gecvestigd op Tandjoeng-Pririk, op 9 K.M. afstands van Batavia, terwijl de handel den bouw voorstond van een haven in de nicer onmiddellijke nabijheid van de stad. Ten slotte word de kwestie onderworpen aan het oordeel eener Nederland sche commissie van deskundigen, bestaande uit de H.H. P. Caland, J. A. A. Waldorp en A. R. Blommendal, welke zich verklaarde voor het denkbeeld om de bavenite bouwen te Tandjoeng-Pririk. Het Indische ontwerp werd echter gewijzigd door den Heer Waldorp, die zich ten behoeve van een nader onderzoek naar Ned.-Indie begaf, om op die reis vergezeld werd door den oudzeeofficier J. A. de Gelder, toenmaals-Ingenieur der klasse bij de B. O. Werken, die als de toekomstige leider van de uitvoering werd aangewezen. Een bestek voor eene aanneeming a forfait, gebaseerd op eene begrooting van / 20.000.000, werd opgemaakt, doch er deed zich voor dat bedrag geen inschrijving op: de risico, aan het werk verbonden, werd te groot geacht. Daarop werd besloten tot uitvoering in eigen beheer. In Mei 1877 werd met den bouw aangevangen. In 1883 gaf De Geider, die het werk op de meest doortastende wijze had geleid en voor zooverre het de eijntlijke havenwerken betref, in hoofdzaak hal voltooid, den dienst over aan den Ingenieur M. J. van Bosse: met 1 Januari 1886 kwam het in gewoon onderhoud bij den gewestelijken Waterstaatsdienst. De haven is met Batavia verbonden door een scheepvaartkanaal met jaagpad, een spoorweg en een rijweg. Het oorspronkelijk werk werd gebouwd voor een bedrag beneden de ramingssoni. In 1893 rekende men, dat het geheele werk toen, met inbegrip van talrijke accessoires, welke niet op de begrooting voorkwamen, 26 1/2 miljoen gulden had gekost. Voor den eigenlijken havenbouw zijn do kosten te stellen op rond / 17.100.000.—, waarvan rond / 7.200.000 voor de buitenhaven, / 7.900.000.— voor de binnenhaven, en / 2.000.000.— voor verschillende werken, als petroleum-pakhuizen en steiger met pijpleiding, watr voorziening, e. d. ni. Eene sleepelling met een klein havenbassin en accessoires, in gebruik bij de Droogdok M'i (een particuliere reparatie-inrichting en -werf) hebben gekost / 1.600.000.—; voor scheepvaartkanaal met rijweg en jaagpad is te rekenen / 2.200.000.—, voor de spoorwegverbinding / 1.200.000.—.

Een der verwachtingen van de voorsbanders van den havenaanleg te Tandjoeng-Pririk was, dat zich aldaar eene handelsplaats van betekenis zou ontwikkelen, die do z.g. Bonedendstad van Batavia grootendeels zou kunnen vervangen. Deze verwachting is tot nu toe niet vervuld. Evenmin is echter een voorspelling van do tegenstanders uitgekomen, r.k dat de haven, op betrouwbare grooten afstand van Batavia gebouwd, weinig zou woixlen gebruiken en dat vele schepen de reedo van Batavia zouden blijven andoem met voorbijgang van Tandjoeng Pririk. Grootendeels waarschijnlijk tengovolgo van den ongunstiger gezondheidstoestand is T. Pririk schaarsch bewoond: zij die or des daags voor hunne bezigheden moeten vertooven, trekken er des avonds wed er uit. Batavia is gebleven do hoofdopslagplaats van velc goederen, welke uit onmiddellijk verder vervoerd mocton worden, on do hoofdzetel der handelsluiszen, doch Pririk is geworden do havea

van Batavia, althans wat betreft het groote verkeer, en alleen de inlandsche zeilschepen blijven nog de oude haven aandoen. Do groote afstand tot den hoofdzetel van den hand e blijft echter een economisch nadeel, en hoogstwaarschijnlijk zou men er thans, nu de hulpmiddelen der techniek zoover zijn verbeterd, dat uit dien hoofde geen overwegend bezwaar meer tegen een ander dan het gekozen emplacement zou behoeven te bestaan, niet licht meer toe overgaan en haven te bouwen z66 ver van het handelscentrum verwijderd.

Deze geïsoleerde Jigging bleef aanvankelijk niet zonder invloed op het scheepvaartverkeer, dat zich niet zoo snel ontwikkelde als door de voorstellers der havenplannen wel was verwacht. In de laatste jaren valt echter een steeds toenemende belemmering te constateeren: terwijl in 1885 slechts 487 stoom- en 47 zeilschepen de haven aandeden, bedroeg dit aantal in de periode 1886—1890 gemiddeld reep. 587 en 56; in die van 1891—1897 gemiddeld 797 en 48. In 1913 kwamen 1636 particuliere stoomschepen binnen, metende 8.240.269 M³. (waarvan 64 met 6622 M³. van minder dan 300 M³ inhoud). Voorts 31 zeilschepen van meer dan 300 M³, met een gezamenlijken inhoud van 35.747 M³, en 187 oorlogs- en andere Gou vernementschepen (ook van vreemde nationaliteit). De totale netto-inhoud van a lie aangekomen schepen bedroeg in 1902 3.423.512 M³; in 1907: 4.995.003 M³; in 1910: 6.856.624 M³; in 1913: 8.667.075 M³. In 1909 werd de gezamenlijke waarde der in- en uitgevoerde goederen geschat op 163 miljoen gulden; de goederen-beweging op 680.000 ton van 1000 K.G., waarvan 100.000 ton steen kool.

Terwijl in de eerste jaren na de totstandkoming van de haven de beschikbare ruimte meer dan voldoende was te achen, deden zich in den laatste tijd gegronde klachten hooren omtrent te kort aan kade-lengte — in 1912 b.v. kwam het 185 maal voor, dat aan binnenkomende schepen niet direct een lig-plaats kon worden aangewezen —, gebrek aan opslagruimte en te geringe diepte in binnen- en buiten-haven. Ten deele werd hieraan al dadelijk tsgemoet gekomen door in de buitenhaven een vaargeul uit te baggeren van 350 M. breedte en 9.50 M. diepte onder Bataviaseh peil, terwijl de binnenhaven tot 8.50 M. onder genoemd peil werd verdiept; door het vergrooten en bijbouwen van hangars, en het bouwen van kademuuren langs die gedeelten van de havenkom, welke nog niet waren bekaaid. Geheel voldoende was dit nog niet, en daarom besloot de Regeering, gebruik te maken van de aanwezigheid in Ned.-Indie van de Nederlandsche deskundigen Prof. Dr. J. Kraus en G. J. de Jongh, oud-Directeur der Botterdamsche gemeentewerken, die kort te voren reeds in commissie waren gesteld om te adviseeren nopens uit te voeren havenwerken te Soerabaja (waarover hierachter nader zal worden gehandeld). Genoomde deskundigen werden uitgenoodigd, hunne meening kenbaar te maken nopens de ge-draglijnen, welke ten opzichte der haven van Priok ware te volgen. In het advies, dat daarop werd uitgebracht, verklaarden zij een verdere uitbreiding der haven urgent, terwijl tevens wijzigingen in het beheer en de exploitatie noodzakelijk worden ge-

1) Daar de cijfers van de jaren na 1913 ten gevolge van den Europeeschen oorlog geheel ab-normaal zijn, worden die hier evenmin als bij de verder te behandelen havens nader in beschouwing genomen.

acht. De uitbreidingswerken zijn thans grotendeels voltooid, terwijl de geheele afwerking in 1917 wordt tegemoet gezien. Als zij geheel gereed zijn, zal de haven te Tandjoeng-Priok bestaan uit de volgende onderdeelen:

a. een buitenhaven, omsloten door ruim 1700 M. lange, in zee uitgebouwde convergerende hoofd den, die aan het worteinde rond 1200 M. van elkander verwijderd zijn en aan het zee-einde eene invaart-opening van 125 M. tusschen de in een kwartcirkel naar elkander toebugende koppen vrlaten. In deze buitenhaven is voor de schepen gelegenheid tot meereren aan een 30-tal bocien.

b. de oude binnenhaven, lang 1100 M., breed 155 M., oorspronkelijk 7.50 M. dock thans 8.50 M. diep, en geheel omkaad, waarlangs verschillende hangars en opslagplaatsen voor goederen.

c. de nieuwe binnenhaven, ten Oosten van de hiervoor genoemde oude havenkom, ongeveer even lang en ten deele geschikt voor schepen met 12 M. diepgang, doch met eene bodembreedte van 125 M. Tusschen de beide bassins blijft een terrein-strook ter breedte van 280 M. disponibel voor de noodige opslagplaatsen.

d. Een nieuwe petroleumbaven ter zijde van de nieuwe binnenhaven, met een afzonderlijke invaart naar de buitenhaven.

e. een droogdok met reparatiewerf en atelier ten W. van de oude binnenhaven.

f. het spoorwegstation, oorspronkelijk ten Westen van het oude haven bassin gelegen, wordt naar het Zuiden verplaatst, alwaar het midden tusschen de beide havenkommen zal staan. Het spreekt van zelf, dat ook de noodige accessoires, n.l. driikwaterleiding, elektrische verlichting, drijvende bok van 75 ton lichtvermogen, drijvende kraan, elektrische- en stoomkranen, de noodige opslag- en bergplaatsen voor goederen en steenkolen, sporen op de kaden, enz., niet ontbreken, terwijl ter assainering de om de haven aan wczige moerassen worden opgehoogd en aangeplempt. Voor de uitbreidingswerken was tot uitj. 1916 besteed een bedrag van rond / 6.750.000.— aan werken in aan-neming, en rond / 2.790.000 aan werken in eigen beheer, terwijl volgens de Memorie van toelichting op de Begrooting voor 1917 nog te rokenen zal zijn op een bedrag van rond / 2.500.000.—, benevens bezoldigingen en andere uitgaven wegens toezicht op de uitvoering.

TJILATJAP. De haven van Tjilatjap is (le eenige vobr het groote verkeer van betcekenis zijnde plaats aan Java's Zuidkust. Zij wordt gevormd door de monding van de Donan-rivier, die, beschut door Noesa Kemangan (Noesa-eiland) een uitmuntende, meer dan 10 M. diepe reede oplevert. De breedte tusschen de dieptelijnen van 7.5 M. onder

L. W. varieert van 150 tot 300 M. Ten gevolge van den aanleg der spoorweglijn Djokjakarta-Tjilatjap is de belangrijkeid van laatstgenoemde plaats als haven zeer toegenomen; in 1885 word dan ook een aanvang gemaakt met den bouw van een echrocfpaal-steiger, lang 505 M., en breed 9.77 M., waarop een kraan van 15 ton en twee loopkranen van 3 ton hefvermogen aanwezig zijn. Achter den steiger, waaraan bij den laagsten waterstand nog schepen van 6.50

M. diepgang kunnen meeren, bevinden zich opslag- en douane-loodsden, pakhuizen, kolenloodsden, enz., met de noodige sporen. In 1916 zonden volgens de begrooting voor N.-I. de bestaande steiger worden verbreed en ondiepten voor den steiger en in den haventoeegang worden weggebaggerd benevens

mcerdero loodsen worden gebouwd, de watervoorziening worden verbeterd en verdere maatregelen in het belang der gezondheid worden genomen. Voor een ander was gerokend op een bedrag van / 507.000.— In 1913 werd Tjilatjap bezocht door 164 schepen boven de 300 M³ met een netto inhoud van rond 1306000 M³, waarvan 25 met een inhoud van rond 113000 M³ in Ned. Indie thuis behoorden. De overigen waren van Nederlandsche (50), Engelsche (41), Duitsche (31), Noorsche (2) Fransche (27), Zweedsche (1), en Japansche (12) nationaliteit.

EMMILHAVEN. Een haven heeft in de eerste plaats haar ontstaan te danken aan de behoefte, welke ontstond bij het in exploitatie brengen der Ombilin-mijnen, gelegen in de Padang-sche Bovenlanden, aan een veilige en behoorlijk uitgeruste haven, vanwaar uit de verdere distributie over zee van de opgedolven steenkolen kon geschieden. Gelijktijdig met den spoorwegaanleg van de kust naar de Bovenlanden, werd de haven aan leg geautoriseerd (1886). Daarvoor werd op ± 7 K.M. afstand van Paxlang aan de Brandewijnswaai (welke tevens herdoopt werd tot Konin-geinwaai) een geschikte plaats gevonden. Deze baai bevindt zich achter een tegenover Poeloe-Pisang uitstekende kaap, van waaruit een dam is uitgebracht, die met den tegenoverliggenden vasten wal een binnenbaai van ± 150 H.A. oppervlakte omsluit, waarin op een eilandje een werf is aangelegd. Dwars over dit eilandje is nog een dam gelegd, waarvan de kop 240 M. binnenwaarts van den eerstgenoemden zee broker ligt, welke laatste een invaartopening van ± 1000 M. breedte tusschen de kop en den wal vrijlaat. De binnenkomende schepen kunnen langs de beide zijden van den over het eilandje opgeworpen dam varen om zoo de aanliggende te bereiken, die langs de kust zijn gebouwd en gevormd worden door schroefpaal-jukken, waarover een plan ken dekkend, en waarvoor een waterdiepte van 7.50 M. bij laag water beschikbaar is. Men is voornemens de Steigers te verbreeden, terwijl de haven wordt uitgediept. De steigers zijn door sporen met het stationsemplacement verbonden. De hoofdlijn geeft verbinding met het station Padang, van waar uit weder een zijtak is aangelegd naar de Padang-rivier, zoodat de nklare bestaande handelsinrichtingen met de nieuwe haven zijn verbonden. Een maha ven, zoodat de nieuwe havenplaats werd genoemd, is geheel aangelegd door den dienst der staatsspoorwegen op Sumatra, die daaraan tot 1893 — het jaar waarin de werken aan den Gewestelijken Waterstaatsdienst in beheer werden overgegeven — rond / 3.400.000 verwerkte; een bedrag, waarin echter de uitgaven voor het kolenstort en de kolennagazijnen niet zijn begrepen. In 1913 werd Emmilhaven bezocht door 428 particuliere stoinschepen grooter dan 300 M³ inhoud met een netto inhoud van i-ond 2.946.000 M³; 1195 zeilschepen met rond 26.600 M³ inhoud; en 73 Oorlogsen and ere Gouvernementschepen, inhoudend rond 64700 M³. Van de stoinschepen behoorden 173 met rond 581.000 M³ in Nederlandsch-Indië thuis, de overige waren van Nederlandsche (192), Engelsche (30), Duitsche (31), Oostenrijksche (1) en Amerikaansche (1) nationaliteit.

SAUANJI. De haven plaats Sabang heeft een eigenaardigen ontwikkelingsgang doorgemaakt. In 1884 werd aan de zuidkust van Poeloe-Weh — een eilandje ten Noorden van Sumatra,

a. h. w. aan den in gang van Straat Malaka gelegen — een klein steenkolondepst gevestigd aan de baai van Balohan. Deze baai bleek op den duur weinig geschikt, vooral, omdat de kust zoo steil in zee afdaalt, dat op bereikbaar diepte geen goede ankergrond te vinden is. Eene opname in 1887 voerde tot het resultaat dat op de Noordkust in de Sabang-baai een gelegenheid aanwezig was, die aan alle vereischten voldeed. In dat jaar verkreeg een Bataviasche firma concessie voor de vestiging van een kolenstation aan de Sabangbaai. Dat echter het bedrijf te Sabang zich daarna ontwikkeld heeft tot den omvang, dien het allengs heeft verkregen is naast de gunstige Jigging van de haven ten opzichte van het interoceanisch verkeer en zijne natuurlijke gesteldheid, die het mogelijk maakten om met betrekkelijk geringe financieele offeringen een veilige en beschutte ligplaats voor de schepen tot stand te brengen, voornamelijk toe te schrijven van de bemoeiingen van den toenmaligen inajoor Van Heutsz, die reeds in 1892 in geschrifte het denkbeeld bepleitte, van Sabang een vrij haven te maken, welke naast Olee-Lheue de eenige vrijhaven zou zijn voor geheel Atjeh, en die ook later, nadat hy Gouverneur-Generaal van Ned. Indie was geworden, den bloei van Sabang naar voren moegen bovorderde. In 1892 werd te Sabang een Controleur geplaatst, in 1893 verkreeg het een militaire bezetting, terwijl de openstelling als vrijhaven voor den algemeenen handel in 1897 volgde. De eerste havenwerken, in 1896 door den concessionaris gebouwd, bestonden uit een paar kolensteigers, terwyl enkele eenvoudige gebouwen werden opgericht. In 1898 ging de concessie over op de Factory der Nederl. Handel Mij. te Batavia.

Geleidelijk volgde — nadat de Factory te Batavia zich had teruggetrokken en het beheer geheel was gekomen bij de Nederl. Handel Mij. te Anisterdam — nu verdere uitbreiding der havenwerken. "EerTrepatriewerf ontstond: schepschellingen werden aangelegd; electrisch gedreven kolen transporteurs aangeschaft; kaaimuren, handelssteigers, pakhuizen en kolenloodsen gebouwd, woningen voor personeel en koelieverblijven opgericht. Sabang is voornamelijk transit- en kolenhaven. Terwijl in 1900 nog slechts 19000 ton kolen werden afgeleverd, steeg dit aantal in 1906 reeds tot 130.000 ton, in 1912 tot 210.000 ton, en werd het voor 1913 geschat op 220.000 ton. De hoeveelheid naar Europa verschepte goederen, in 1905 bedragend 39.000 ton, was in 1912 reeds tot 82.000 ton gestegen. In 1902 kwamen 159 Gouvernements-, en 192 handelschepen te Sabang; in 1912 was dit resp. 123 en 909 boven de 300 met een inhoud van 132.300 en 5.844.000 M³. De verdere ontwikkeling van Atjeh als cultuurland en wellicht ook als mijnbouwgebied zal de beteekenis van Sabang als oceaanhaven slechts kunnen doen toenemen.

SOEKABAJA. Zoolang de in uitvoering zijnde werken te Soerabaja niet gereed en in exploitatie genomen zijn, is deze handelsplaats — de belangrijkste en grootste van geheel Nederlandsch-Indië — voor de communicatie tusschen schip en wal nog geheel aangewezen op lichters en prauwen. Doerced, gevormd door Straat Soerabaja, is uittuwend; men heeft er goeden ankergrond en ligt er altijd veilig, terwijl het water slecht hoogst zelden bepaald onrustig of woelig is. Do prauwen kunnen de Kali Mas (onst of der armen waarmede de Soerabaja-rivier in zee valt) opvaren tot aan de handelswijken, welker centrum ongeveer 3/4 K.M.

van den riviermond is verwijderd. Op ongeveer 500 M. van den mond bevindt zich de z.g. „Kleine Boom," een douanekantoor met aanlegsteig $\frac{1}{2}$ be- stemd \wedge x'oor de behandeling van passagiersbagage, alwaar tevens de beladen prauwen worden onder- zocht en zoo noodig verzegeld, voordat zij vergunning krijgen de rivier verder op te varen. Bij het handelscentrum bevindt zich het eigenlijke douane- kantoor; aldaar worden de belastbarc goederen ter visitatie gelost en verder behandeld. Een derde douanestation bevindt zich nabij de uitmonding in zee van de Pegirian (een tweede arm van de Soerabaja- rivier) ten behoeve van de dien tak op- varende prauwen. Door gebrek a an niinite aan het douane-kantoor ondervonden de prauwen aldaar veelal een langdurig oponthoud; de beperkte breedte en diepte van de Kali Mas bleek steeds meer eene groote belemmering voor het handelsverkeer te zijn en het is dan ook niet te verwonderen dat reeds ja- renlang pogingen in het werk werden gesteld. om tot afdoende verbetering van een aliengs onhou- baar geworden toestand te geraken. Reeds sedert 1875 werden herhaaldelijk min of meer uitgewerkte plannen gemaakt, waarbij het verkrijgen van los- kaden of steigers voor de groote vaart op den voor- grond stond. Daarnaast beoogden wed er and ere ontwerpen het graven van een prauwen haven met daarmeae gepaard gaande rivierverbetering. Terwijl reeds in beginsel tot de uitvoering van de laatste- ge- noemde oplossing was besloten, wist echter de Chef der 4e Waterstaatsafdeeling, de Hoofdingenieur Van Goor, de Indische Regeering op deze beslissing terug te doen komen door nieuwe voorstellen voor te brengen, waarbij wel in de rivierverbetering was voorzien do ch tevens gerekend was op het maken van een aanlegplaats voor zeeschepen. De aanleg van de prauwenhaven werd daarbij onnoodig geoor- deeld. In deze omstandigheden, nu zulk een ernstig verschil in inzicht bij de verschillende deskundige adviseurs bleek te bestaan, meende de Minister van Kolonien de kwestie te moeten onderwerpen aan het oordeel van erkende autoriteiten op het ge- bied van havenaanleg; de verschiBende stukken werden in handen gesteld van de hierv66r reeds ge- noemde deskundigen Prof. Dr. J. Kraus, Hooglee- raar aan de Technische Hoogeschool te Delft, en G. J. de Jongh, Directeur der Gemeen tewerkei² Rotterdam, die als zoodanig ten nauwste betrokken was bij den aanleg en de exploitatie van de Rotterdamse havenwerken. Beide heeren begaven zich in 1910 naar Nederlandsch-Indie. Het resultaat van hunne bemoeiingen aldaar was een rapport aan den Gouverneur-Generaal, waarvan de conclusies ten grond- slag dienden voor de ontwerpen der later tot uitvoering gekomen werken, bene vens voor de toekom- stige wijze van exploitatie, niet alleen van de haven van Soerabaja doch ook van Tandjoeng-Priok en de andere Indische liavens in het algemeen.

De in aanleg zijnde havenwerken, waarvan de voltooiing eerlang kan worden tegemoet gezien, bestaan voornamelijk uit een ten westen van de Kali Mas, langs Straat Soerabaja in hoofdzaak Oost-West loopende kade, ter lengte van 1200 M., gefundeerd op 13.30 M. onder hoogwater. Daur- achter bevindt zich een terrein van 200 M. breedte, waarop de noodige Bporen zijn ontworpen en ge- legenheid is voor de oprichting van loodsen en open opslagplaatsen, pakhuizen, en entrepots. Ten zuiden van deze terreinen is een havenkom uitgebaggerd, ten deele tot eene diepte van 13.00 M. doch overigens voorloopig tot 6.30 M. onder

hoogwater. Deze kom, ter oppervlakte van gemid- dclcd 950 x 1100 N. is van uit Straat Soerabaja bereikbaar door een 300 M. wijde invaartopening ten oosten van de kade. Aan de oostzijde wordt deze toegang begrens door een korten dam. Een diepcc gedeelte van de havenkom is bestemd voor ligplaats van een 14000 tons drijvend dok. Uit- breiding van de aanlegplaatsen is later mogelijk door in de haven koin uitsprengende ton gen aan te leggen, en het overblyvende gedeelte verder uit te baggeren tot de gewenschte diepte. Achter (ten zuiden van) de nieuwe haven is met den uitgebagger- den grond een aanzienlijk terreinoppervlak op- gehoogd tot 1.00 M. boven hoogwater, bestemd voor woon- en handelswijken en aansluitend aan de bestaande bebouwing. Natuurlijk is tevens gerekend op den noodigen spoorwegaanleg en ver- binding met het oude handelsterrein en de bestaande woonwijken. Het oude havenkanaal, de Kali Mas, wordt voorts verbreed en van nieuwe kade- muren voorzien. De kosten van deze werken, welke voor zoo ver den eigen lij ken havenaanleg betreft, oorspronkelijk k waren aangenomen voor / 11.764.000, terwijl de Commissie Kraus— de Jongh volgens eene globale raming rond / 14.000.000.— noodig achtte voor alle uit te voeren werken met uit- zondering van de verbetering van het Wester- vaarwater, zijn uiteraard nog niet met zekerheid op te geven. Door versdiillende tegenspoeden bij de uitvoering, zullen zij echter vermoedelijk aan- merkelijk hooger worden: bij Gouvernementsbe- sluit van 13 Juli 1915 No. 12 werd de opleverings- termijn der werken, oorspronkelijk bepaald op 4½ jaar na den datum van gunning, met 9 maan- den verierl'gd, terwijl de Directeur der B. 0. Werken werd gemachtigd om den aannemers wegens geleden en nog te lijden schaden een bed rag van / 1.266.970.— uit te keeren.

Luidens de memorie van toelichting op de Indische Begrooting voor 1917 is voor dat jaar de aanvang der exploitatie in uitzicht gesteld. De schepvaartbeweging te Soerabaja is de aan- zienlijkste van alle havens in Ned.- Indie. In J9J3 kwamen 13023 schippen met een netto- inhoud van 7.722.046 M³ ter reede. Daarvan waren 19J par- ticulicre stoomschepen, cjk van meer dan 300 M³ met te zamen 7007637 M³ inhoud en van vcrschHlen- de nationaJiteit; 505 daarvan loodsen in N. I. thue, (inhoud 2182381 M³), terwijl 218 Ncderlandseho (2108319 M3), 260 EngcJsche (1681466 M³), 54 Duitsche (477743 M³), 62 Japansclie (447482 M³) 28 Noorsche (41106 M³), 2 Oostenrijksche (1J 790 M³) en 2 Fransche (7350 M³) stoomschepen Soerabaja aandeden. De zcilschepen waren op 9 vaar- tuigen met 14809 JW³ inhoud na kleiner dan 100 M³ en alle uit Nederlandsch-Indie afkomstig/

Van het verblijf der Heeren Kraus en 1). Jongh in Ned. Indie, werd door den Gouverneur-Generaal gebruik genaakt, om tevens hun ad vies in te win- nen nopens de uitbreiding, die in verband met het steeds toenemend handelsvrkeer enkele andere haveninrichtingen dienden te ondergaan. Behalve bij de lievrvoor reeds in het kort besproken haven te Tand joeng-Priok was het vooral te Makassn en B e 1 a w a n dringend noodig verbetering in de teestanden aan te brengen.

MAKASSER. De reede van Makasser wordt be- schut door eenige op j tot 1* ? K-M. voor de kust gelegen koraaleilandjes, terwijl de verder in zee gelegen Spermonde-eilandengroep haar tegen hef- tige stormen beveiligd. Wel kan somtijds eene vrij

zware deining, die uit het Zuidwesten tusschen de koraalriffen doordringt, eenigen last veroorzaken, doch meestal vindt men kalm water, zoodat aan het maken van eene aanlegplaats voor groote schepen onmiddellijk aan zee, zonder verdere beschutting, geen overwegende bezwaren in den weg stonden. Paartoe wercl bij de inlyving van Makassar by het tolgebied in 1900 een voorontwerp opgemaakt, dat sedert behoudens eenige wijziging, noodig geworden door de later aan den dag gekomen slappe gaardheid van den ondergrond, tot uitvoering kwam. Evenwijdig aan de kust werd een schroef-paalsteiger gebouwd van rond 500 M. lengte en rond 10 M. breed te, met den vasten wal verbonden door een negental landingsbruggen, terwijl de noodige pakhuizen en loodsen werden opgericht. Deze werken, die te zamen rond / 1600000.— kosten, hebben krachtig bijgedragen tot de ontwikkeling van den handel. Terwijl in 1899 een aantai van 274 koopvaardijsehpen met een inhoud van 693000 M³. Makassar aandeed, was dit cijfer in 1904 gestegen tot 320 met een inhoud van 1217000 M³. en werd het voor 1909 bepaald op 476 met geschatten inhoud van 2020000 M³. In laatstgenoemd jaar kwamen voorts nog omstreeks 3400 op in land-sche wijze getuigde schepen (prauwen) binnen, met een inhoud van rond 62000 M³., zoodat de scheep-vaartbeweging voor 1909 te schatten was op 4164000 M³ (in- en uitgeklaarde schepen). In 1913 kwamen 549 particuliere stoomschepen met een netto-inhoud van rond 2874000 M³, en 2927 zeilschepen en lichters met rond 68000 M³ te Makassar aan. De goederen beweging verviervoudigde in hetzelfde tijd vak. Zij nam toe van 82000 ton in 1899 tot 328000 ton in 1908, terwijl zij voor 1909 door de Commissie Kraus-de Jongh op 350000 ton werd gesteld. Een groot gedeelte van deze goederenbeweging komt op rekening van het transitj-verkeer,

n. 1. ruim 11.000 ton in 1899, en 154.000 ton in 1908. De opbrengst van steiger- en loodsgelden nam van 1908 tot 1912 toe van rond / 65.000.— tot rond / 88.500; de verschillende heffingen door den dienst der in- en uitvoerrechten en accijnsen (waaronder pakhuisbuur is begrepen) stegen in hetzelfde tijdvak van rond / 624.300.— tot rond / 1.201.900.—

In verband met deze snelle toename van het ver-ker werden de han(1 elsinrichtingen te Makassar in 1910 dan ook ten eenenmale onvoldoende geoord celd en achtte de Commissie Kraus—e Jongh. uitbreiding op zoodanige wijze, dab deze later zou kun non worden voortgezet, urgent. De te maken werken werden uitvoerig vcneld. Naar aanleiding van dit ad vies werd een on twerp opgemaakt, dat sedert in uitvoering is gekomen en dat in hoofd-zaak overeenkomstig de denkbeelden der Commissie was ingericht. De uitvoering werd in 1911 aangenomen voor / 2.457.000. Intusschen deden zich ook hier verschillende Dioeilijkheden voor, die nanclidiug gaven tot vertraging in de oplevering. Bo vendien moesten cnkele onderdeelen worden gewijzigd:

o. a. bleek vrlenging van de aanlegkade reeds tijdens de uitvoering van het werk noodig. Door een en antler wercl de aannemingsom verhoogd met / 811.800.—, terwijl bovendien den aannemcr eene som van / 388.000.— werd uitbetaald als schade-loosstxilling voor onderdonden moeilijkheden. Het werk, waarvan de voltooiing in 1917 wordt ver-wacht, bestaat uit eene evenwijdig nan den oever in zee uitgebouwde kaaimuur lang 1340 M. en gemiddeld ongeveer 175 M. van den wal verwijderd. De ruimte tusschen muur en oever is grootendeels

gheel aangeplempt en bestemd voor entrepots en pakhuizen; een decl ervan cchtr, het dichtst bij den ouden steiger gelegen, ter lengte van 280 M. en ter breedte van 76 M (hetwclck dus van de open zee is geschiclen door de cr voor uitgebouwde kade voor zescshpen met daar achter gcclgen aanplemping, welke laatste ter plaats nog ± 60 M. breedte heeft), zal dienen voor prauwenkade en is evenens s van kaaimuren voorzien. De water-diepte v6dr de kade bedraagt ± 13 M. bij hoog-water; het verschil tusschen hoog- en laagwater is op 1.50 M. to stellen.

Inmiddels is de scheepvaartbeweging te Makassar nog zoodanig toegenomen, dat nogmaals tot nadere verlen'ing van den kaaimuur in noordelijke rich-ting moet worden beslotcn. Blijkt verdere uitbrei-ding noodig, dan is meerdere verlenging van dien muur onraadzaam, doch zal overeenkomstig de denkbeelden der meergenoemde commissie aan het Noordeinde een dam in westelyke rich-ting in zee moeten geplemp worden met pieren aan de Zuid-zijde, waardoor binnenhavens worden gevormd. Bovendien is eene beschutting van de haven aan de Westzijde wenscbelijc gebleken, waarvoor op de begrooting van 1917 gelden werden toegestaan.

BELA WAN OF BELAWAN-DELI is de haven van Medan, de hoofdplaats van het Gouvernement Oostkust van Sumatra, en is door een spoorweg met Medan verbonden. De haven ligt op een eilandje ontstaan door aanslibbing van Bela wan- en Deli-rivier, die kort voor hare uitmonding in zee in elkanders onmiddellijke nabijheid stroomen. De diepte in de Belawan-rivier ter hoogte van de aan-legplaatsen bedraagt meer dan 7 M. Ongelukkigerwijze ligt echter voor de monding in zee een bank waarop bij ebbe slechts 2.20 M. a 2.30 M. water staat, terwijl bij hoogwater de diepte is 4.20 M. a 4.30 M. Dientengevolge is de haven wel bereikbaar voor de kleinere in Ned. Indie thuis behorende stoomsche-pen, doch niet voor de meerderheid der tegenwoordig voor den internationalen handel gebouwde vracht-schepen en passagiersbooten, zoodat steeds overlading van de ter Sumatra's Oostkust gewonnen en voor andere landen bestemde producten noodig blijft. Ten gevolge van de snel toenemende ontwikkeling, veroorzaakt door den bloci van de tabakscultuur, de petroleum Industrie en de rubberaanplantingen, nam het verkeer te Beiiawan in den laatsten tijd met ongeveer 17 % per jaar toe. De uitbreiding van de voor den handel be-schikbare terreinen kon hiermede geen gelijken tred houden, zoodat het gebrek aan opslagruimte steeds nijpendcr werd en daaraan door het oprich-ten van tijdelijke loodsen slechts zeer gebrekkig kon worden te gemoet gekomen. Hoe langer hoe meer bleek de wen schelijkheid in het Noordelijk ci eel van Sumatra ten minste ccn bchoorlijk uitgeruste Oceaanhaven te hebben. Pogingen, van 1905 tot 1907 in het werk gesteld, om met behulp van een einncrbaggcrmolen de vaargcul door de bank voor de Belawan-rivier te verdiepen, niislukten echter, zoodat men meende, elders een geschikte gelegenheid te moeten zoeken. Verschillende plan-nen voor diverse plaatsen werden onderzocht doch alvorens ter zake eene beslissing te nemen, wenschte de Gouverneur-Generaal gebnuik te maken van de omstandigheid, dat de H. H. Kraus en De Jongh nog in Indie vertoefden, om hun oordeel dienaangaande te vernemen en tevens hun advies in te winnen nopens de vraag, of verbetering van de haven te Beiiawan iijderdaad technisch onuitvoer-

baar niest worden gacht. In voldoening aan deze opdracht word door genoemde deskundigen gerapporteerd, dat huns inziens Sumatra's Oostkust ten niinste een voor moderne zeeschepen toegan- kelijke haven moest kunnen aanwijken, terwijl op economische gronden Bela wan daarvoor als aangewezen moest worden beschouwd, zoodat alleen om redenen daarbuiten gelegen in het uiterste geval eene andere plaats moest worden opgezocht. Bovendien meenden zij, dat met krachtiger bagger- middelen dan tot nu toe waren gebezigd eene vaar- diepte van 21 voet onder laagwater, of 6.30 M., hetgeen voorloopig voldoende werd geoordeeld, vermoedelijk zeer wel zoude zijn te verkrijgen. Aanschaffing van een sliuzyger met grootc capa- citeit werd daarom wenschelijk geoordeeld.

Naar aanleiding van dit advies word nu in be- ginsel besloten, de haven van Bela wan voor het groote verkeer geschikt te maken. Voorloopig werd te Belawan een sliuzyger, bestemd voor de verbe- tering der toegangen naar de haven van Soerabaja, te werk gesteld, en wel met z66 gunstig resultaat dat besloten werd tot den bouw van een soortgelijk werktuig, speciaal berekend op de bijzondere toe- standen in de Belawan-geul, waarmede men uiter- aard nog betere resultaten hoopt te verkrijgen dan met het voor andere toestanden geconstrueerde, thans aldaar arbeidende werktuig. De nieuwe sliuzyger is onlangs opgeleverd, en zal dezer dagen (April 1917) naar Indie vertrcken.

HAVENBEHEEK en EXPLOITATIE. Het techniscl bekeer over de havens word gevoerd door den dienst der Burgerlijke Openbare Werken. In de meer belangrijke havens berust het politietoezicht, (dat uitgeoefend wordt krachtens het alg. politie- reglement voor Reeden in N. I., voorkomend in Ind. Stb. 1905 no. 547 en 1911 no. 414) bij des- kundige haven meesters, terwijl in de kleinere haven- plaatsen de functie van havenmeester in den regel door ambtenaren van den dienst der in- en uitvoer- rechten wordt vervuld. Behalve voor de behoorlijke nalcvng van het bovengenoemd politiereglenen t, hebben de havenmeesters nog te zorgen voor de hand having van de bestaande plaatselijke veror- deningen, terwijl zij tevens belast zijn met het toezicht op de bekakening en kustverlichting en als superintendent van het loodswezen binnen hun ressort optreden. Zij staan onder het Departement der Marine.

De ambtenaren der in- en uitvoerrechten en accijnzen hebben in de ineeate havens nog, behalve met de eigenlijke douanewerkzaamheden, bemoeie- nis met den opslag der aangebrachte of ter versche- ping aangebrachte goederen. Daar, waar de haven aan eene spoorweglijn is gelegen, is voortsdiendienst der Staatsspoorwegen of der Spoorwegmaatschappij bij de liavens betrokken, terwijl ook de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, — en waar een Gemeenteraad is ingesteld ook de Gemeente — bij verschillende kwesties hebben mede te spreken of te beslissen. Van een eigenlijk haven bekeer kan onder dergelijke omstandigheden feitelijk niet worden gesproken: elk ambtenaar kan beslissen binnen den kring van zijne eigen bevoegdheeden, zonder te rade te gaan met de maa tregelen, door colleg&'s van andere diensttakken genomen. Daar waar de communicatie van het schip met d2n wal door tusschenkomst van prauwen geschiedt, geeft een dergelijke toestand nog weinig last of opont- houd. Ook Ija de open stalling van Tandjoeng-Prlok, toen in den aanvang meer kade^ciT-Befgriiiiifite

dan voor de behoefte noodig was, ter beschiklung stond en een intnsief bekeer nog gccn noodzake- lijkheid was, kon daarmede genoegen worden genomen, doch naarmate het verkeer in laatst- genoemde haven toenam en een meer in ten sieve exploitatie noodig werd, vermeerderden ook de klachten. Zeer zeker waren deze niet alle steeds even gegrond : ook waren de misstanden niet steeds te wijten aan gebrekkige samenwerking der auto- ritxjten, maar toch won de meening, dat wijziging in het bekeer noodzakelijk was, meeren meer veld. Bovendien was het, met het oog op de aanzienlijke kapitalcn, welke de voorgenomen ha ven aan leg van Soerabaja en de uitbreidingen te Tand Joeng- Priolf en ilakasser zouden vorderen, een dringende eisch, datTde exploitatie der havenwerken op ge- zonde economische grondslagen zoude worden gevoerd, ten einde de in de havenwerken gestoken gelden behoortijk rentegevend te maken. In haar rapport over de verbetering der haventoestanden te Soerabaja had de Commissie Kraus-de Jongh reeds hare zienwijze blootgelegd omtrent de wijze, waarop haars inziens de nieuwe haven aldaar zoude moeten worden beheerd en geexploiteerd: de Gouverneur-Generaal achte het wenschelijk ook nog de meening der commissie te vememen omtrent bekeer en exploitatie der andere havens. Het des- betreffend advies der Commissie was, de exploitatie van alle havens zooveel mogelijk te voeren volgens dezelfde beginselen, als reeds voor Soerabaja aan de hand waren gedaan. Van een eenhoofdijg be- stuur werd veel verwachting gekoesterd en de instelling van eene Commissie van Bekeer staande onder het oppertoezicht der Regering voor elke eenigszins belangrijke haven bleef. De noodige inkomsten zouden zijn te verkrijgen uithet uitgeven van kadcrumite en loods en in vaste huur, verhuur van voor entrepots bestemd terreinen, verhuur van opslagruimte in de entrepotpakhuizen, kraan- gelden, eene heffing ten laste der betrokken spoor- wegmaatschappij betreffende de over de haven- terreinen aangelegde lijnen en de daarlangs vervoerde wagens, waterverkoop en levering van elcctrisch licht, exploitatie van petroleujnstcijger8 en pijpleidingen, aanleggekken aan de merboeien en locaai havengeld. Eene herzienig van het tarief der bestaande havens- en ankeragelclden zou dan in overweging moeten worden genomen.

Bij de verdere uitwerking dozer dcijkbeelden werd ook nog overwogen het in het leven roe pen van een college van bekeer met een eigen gebied en eigen geldmiddelen, ongeveer in den geest van de „port-trusts" die in verschillende havens van Engeland en de Eiiigelsche Kolonien bestaan. Daar- toe zouden eenige belangrijke wijzigingen in de algemeene wetgeving noodig zijn, waarmede vermoedelijk veel tijd zoude hengaan, terwijl de zoozeer ge wen sc lite ervaring te dien aanzien met betrekking tot Indische tixjstanden geheel ontbrak. Daar evenwel verbetering van de exploitatie voor Priok steeds meer urgent werd, werd beslotxsn al aanstands over te gaan tot het aanwijken van een Directeur der haven en van een Commissie van Bijstand, wier taak in hoofdzaak zoude bestaan in het oefenen van contrdJe, het beramen van ver- beterings-maatregelen, het verzekeren van samen- werking, het plegen van overleg en het geven van advies in zake het havenbekeer, en word bij Gouvernementsbesluit van 9 Januari 1912 no. 34 bij wijze van tijdelijken maaltregel ingestxjld de betrekking van Directeur van de haven van Tan-

djoeng-Priok, en dezen eene Commissie van Bijstand in het belang van het beheer der haven ter zijde gesteld. Deze Commissie bestaat uit den Directeur der haven als Voorzitter — als hoedanig een Ingenieur van don Waterstaat en's Lands B. O. Werken werd aangewezen — , een door den Gemeenteraad van Batavia aan te wijzen lid, den Controleur der In. en' uitvoercrachten en accijnzen te Batavia, den Adjunct-Chief der afdeeling van den dienst der Staatsspoorwegen, den Havenmeester, en drie niet ambtelijke leden, uit scheepvaart- en handelskringen gekozen. De Commissie werd 22 Maart geïnstalleerd door den Directeur der B. O. Werken met eene redevoering, die men vinden is in het verslag der B. O. Werken over het jaar 1912, en waarin uitvoerig de motieven zijn medegedeeld, welke tot de instelling der Commissie leidden, ben evens de beginselen welke de Regeering ten aanzien der havenaangelegenheden in het vervolg wenschte te zien gehuldigd.

Op de begroeting voor het jaar 1917 zijn fondsen uitgetrokken voor de aanstelling van het personeel, dat voorloopig noodig wordt geacht om het havenbedrijf in te richten en te exploiteren volgens de inzichten van de voormelde commissie en wel ten behoeve van Tandjoeng-Priok, Soerabaja, Makassar, Tjilatjap, Belawan en Emmahaven. Op de overige havenplaatsen zal het bevel niet worden opgedragen aan een daarmede in het bijzonder te belasten ambtenaar, doch worden toevertrouwd aan een ambtenaar ter plaatse, die uit den aard zijner betrekking reeds bemoeienis heeft met de haven, b.v. aan den havenmeester.

Literatuur. J. E. de Meyier, Aanleg van eene zeehaven te Tandj.-Priok, in het Tijdschrift v. h. Kon. Inst. v. Ingenieurs. Verb. 1892—1893 aflev. II. — De jaarverslagen over de B. O. Werken in Ned. Indië sedert 1892. — Dr. J. Kraus en G. J. de Jongh. Verslag over verbertering van Haven-toestanden van Soerabaja. Batavia, Landsdrukkerij 1910. — id. Verslag over verbetering van haven-toestanden van Makassar. id. — id. Verslag over verbetering van haven-toestanden van Tandjong-Priok, Semarang en andere havens. id. — Voor-diaarht over Sabang en Belawan als Occaauhavens door R. A. van Sandick. Indische Mercurus van 19 December 1913 no. 49.

HAVIK. Zie ROOFVOCEL.

HAWAR-HAWAR. Zie MUZIEK on MUZIEK-INSJTIJUMENTEN.

HAWOEPAN. Gebeftg in do onderafd. Pad an g L&wns, res. Tapanocli, glegen ten zuiden van Tlon Jhul jorali op de grens van Sipirok. Op den Hawoepan liggen de bronnen van de Pano-rivier.

HAZAART (JACOBUS ARNOLDUS). Gob. 8 Jan. 1773 te Koopang, vroeger luit. in dienst der Campagnie, was handelaar op Timor, toon hij door Daondols in J 809 to G Drost (opperhoofd) over dat oiland werd benoemd. In die betrekking onderscheidde hij zich door een aanval der Engelschen in 1810 op Koepang aftewerpen; tncngvolgc der overgavo van Java en Ond. door JanHsensen roest ook Timor in hunne hand don worden gcteld ennam Hazartzijnantslftg, doch bleef de rechterhand der opvolgende Engelsche gezaghebbers. Tegen het eind van hot Engelscho tus-schenbestuur nani Hazart, na den dood van den wna'iminoiidiçi gozaghebber, op verzoek van de voornaamste ingezetenen weder hot gezag ojjich en werd l-ij hot ho'istel van het Ned. gezag als resident daarin bevestigd. In de oneenigheden, die daarna tusKchon de Nederland ache on Portugeesche autoriteiten ontstonden, trad Hazart met klem op om

do Ned. bolangen te vordedigen; op de aanklacht deswege van het Portug. bestuur wist hij, ter ver-antwoording naar Batavia ogeroepen, zich afdoende te vordedigen, zoodat hij weder in zijne betrekking hersteld werd (1819). Daarna trad Hazart nog krachtig op in do onlusten, die de binnenlanden van Timor teisterden, on maakte hij zich ook op andere wijzen verdienstelijk, tot hij in 1833 in het bestuur over hot eiland vervangen werd. Hij over-leed 19 Dec. 1838 op het eiland Savoe. Zie voor bijzonderheden P. J. Veth „Het eiland Timor," in de Gid 1855, en P. H. van der Kemp, Kol. Tijdschrift, Febr. 1917.

HAZEN (*Leporidae*), een familie der knaagdieren (zie aldaar), die o.a. door het bezit van twee paar snijtanden in de bovenkaak tot de minst gespecialiseerde leden der orde behoort. Die bovenkaaks-snjtanden onderscheiden zich door een eigenaardigen stand: het eene, veel kleinere, paar is niet naast, maar achter het andere geplaatst. Ook de bouw der snijtanden zelf is nog niet die van typische knaag-tanden, in zoverre dat ze rondom met email bekleed zijn. Ook daarin, dat de beide rijen van kiezen der onderkaak dichter bij elkaar staan dan die der bovenkaak, terwijl bij de overige Knaagdieren, in afwijking van alle andere zoogdieren, het omgekeerde het geval is, vertoonen de Hazen een hog minder van het normale afwijkenden bouw.

De meerderheid der hazen zijn bewoners van het Noordelijk Halfrond. In de oostelijke helft van den Indischen Archipel ontbreken. Ze, evenals (me uit-zondering van geïmporteerde soorten) in geheel Australië, en in de westelijke helft worden ze door slechts twee weinig verspreide soorten vertegenwoordigd: *Lepus of Nesola/jits netscheri* Schleg. in de Padangsche Bovenlanden en den ook in Voor-Indië (il-dmen) (cf. Zepi(s) *nigricollis* Cuv., van West-Java. *JV. netscheri* wordt als een primitieve vorm on-clefeldo Leporiden beschouwd. Het dier heeft opval-lend korte oren en een voor hazen eigenaardige teekening, uit donkrobanden bestaande (gekleurde afbeelding in: Snellen, Midden-Sumatra, dl. I, Leiden, 1887). Het is ook in het beperkte gebied, waar het voorkomt, zeer zddzaam en eerst in 1879 door E. Netscher ontdekt. *L. nigricollis*, gekenmerkt door een zwarte vlek in den nek, h bij de Soendaneezen bekend onder den naam *kilSnji*, een verbastering van „kopntje". Zooda's Koningsberger (*Zoog-dieren van Java*, 1902, biz. 58) opmerkt, is het ontbreken van con echt inlandschen naam een argument voor de meening, dat het dier op Java niet oorspronkelijk inheemsch is; waarschijnlijk is het uit Voor-Indië ingevoerd. Het komt voomaaklin het laagland voor. -' - "

HEDYCHUM CORONARIUM Kon., fam. *Zin-giberacae*, Gandasooli, of Gandasoeli poetili (Mai.), Gan(las-li (Soed.), een kruidachtige hoogo plant, vaak in tuincn gekweekt, ook in andere deelen van de wereld, wegens do oigonaadig gevormde en sterk geurende bloemen. De wortelstok schijnt wel te wonlon gegeten, na in heete asch te zijn gepoft.

De stengel van dezo soort en van verwante soorten (waarvan er op Java voorkomen) is een uitstekend materiaal voor papierbreidung. Het vezel-gehalte van den stengel is zeer hoog; de vezel zelf taai. Zie Kew Bulletin 1912 p. 373. Do gele of witte blooien worden door inlandsche vrouwen in het haar gedragen.

HEEMRADEN. Bij resolutie van 1664 werd te Batavia een college van heemraden opgericht ter-richting van alle goehillen over de limietscheidingen,

enz. van de in de ommelanden van Batavia gelcgcn Janderijen: het was verder belast met de zorg voor het onderhoud van wegen, bruggen, gracitcn,dijkci), damruen en eelooten. Door Daendels word dit college in 1809 opgeheven en werden zijnc bevoegdheid en over-ebTacht op het college van schepenen.

HEEMSKERCK (JACOB VAN) Kcb. 13Maart1567 gesneuveld voor Gibraltar 25 April 1607. Bekend als ontdekkin greiziger in de Poolstreken, als be- velhebber in dienst van de O. I. Compagnie en als admiraal in dienst van de Republiek. Ging op 1 Mei 1598 naar Oost-Indie als vice-admiraal om den Indischen han del te beschermen tegen vreemd ge- weld en was 19 Mei 1600 wed er terug in het vader- land. In het werk van JIir. mr. J. K. J. de Jonge, Opkomst van het Nederl. gezag in O. I. deel II, is te vinden een door hem zelf van deze reis ge- houden Journaal alsmede een door hem opgestelde „Slemorie over de wijze waarop, naar zijne bevin- ding op de kustplaatsen van Java en in de Molufe^ ken, den handel moet gedreven worden." Zie Nieuw Nederl. Biografisch Woordenboek I.

HEERENDIENSTEN. Het verrichten van dien- sten, het verlenen van arbeid, door den onderdaan, als zoodanig, ten behoeve van zijn heer, van de overheid of de gemeenschap en dit om niet of onder genot van zekere tegemoetkoming, is een allerwe- gen bekend gebruik. In het Westen is dat gebruik tengevolge van staatkundige en maatschappelijke omstandigheden aliengs op den achtergrond getre- den. In het Oosten en ook in onze kolonien aldaar is het om verschillende redenen nog steeds in meer- dere mate van kracht.

Onder het vorstenbestuur op Java hadden de ingezetenen persoonlijke diensten van huislijken en anderen aard te presteeren ten behoeve van den vorst, diens familieleden, zijne rijks grooten en lagere beamnten en mede te werken bij den aanleg van sawahs en vischvijvers te hunnen behoeve, van we- gen en waterwerken en andere werken van open- baar belang. Enkele landschappen moesten man- echappen leveren voor de gladag (zie op dit woord) en voor het vervoer van personen en goederen aan de ho ven, andere waren belast met de levering van producten of aangewezen voor den houtaan- kap. Voor de hoof den werden de velden bewerkt, die voor hun onderhoud dienden, en andere werk- zaamheden van dien aard Verricht, terwijl dienst- plichtigen als volgeEngen hen vergezelden op hunne reizen naar de hoofdplaats en elders. Op de Buiten- bezittingen kwam ongeveer dezelfde toestand voor: de diensten der be volkin g maakten ook daar voor een groot deel de inkomsten der hoof den uit.

Het gebruik in zoo onbeperkte mate van koste- loozen arbeid der bevolkigh paste volkomen in het stelsel der O.-I. Compagnie, die inzonderheid in haar geldelijk belang het begin sei dan ook zooveel mogelijk exploiteerde. Zij vorderde lieerendiensten en zeer zware ; zij liet aUe koeliewerk in haar for- ten, pakhuizen en fabrieken, bij den bouw van ver- Bter^ngen en publieke werken. voor het vervoer van goederen over land van en naar de reede, in heerendienst verrichten, even als het be waken en /Vervoeven van gevangenen/ Paarden, pedati's, prau- fte;wen en kruisvaartuigen met do beinanning nioes- ten geleverd worden, buffels en volk werden voor den houtaankap geëischt (blandong-diensten), ge- wapende korpsen moesten worden onderhouden, enz. Bovendien verzwaarde zij zeer de gebruikelijke diensten der bevolldng aan hare hoof den, door dezen lasten en leveringen op te leggen.

De dien stprestatie geschiedde voelal om niet; in sommige gevallen tegen verstrekkling van een maal of een kati rijst, ook wel van eenige duiten bo ven- dien : zij werd gevorderd in hoofdzaak van grond- bezitters of grondgebruikers, die te vens verplicht waren hun aandeel op te brengen in de contingenten en andere lasten, door de Compagnio, door den Vorst of de Rcgenten opgelegd.

Daendels trachtte door voorschriften de heeren- diensten te beperken, maar er was veel arbeid noodig voor open bare werken, voor defensiewerken, voor den grooten postweg over Java, voor bewajding en voor politic, en geld ontbraf^de voorschriften bleven daarom onuitgevoerd, terwyl een ruim gebruik gemaakt werd van de krachten der bevol- king. Raffles schafte bij proclamatie (1813) het stel- stel van dien stplichtigheid, en gedwongen leverin- gen af; het bleef echter bij eene afschaffing op het papier, zijn bewind was ook te kort van duur om een dergelijk ingeworteld beginsel, dat het geheele stelsel van inwendig bestuur vanouds had be- heerscht, voor andere instellingen plaats te doen maken, daargelaten nog in hoever dit in de gege- ven omstandigheden uitvoerbaar zou zijn gebleken. Commissarissen-Generaal namen dezen maatregel van Raffles niet over; zij lieten de heerendiensten bestaan doch trachtten den arbeid voor ambtena- ren en particulieren tegen te gaan. Onder Van den Bosch werd de druk der gedwongen diensten aanmerkelijk verzwaard ; vooral de defensiewerken, zoowel die te land als de maritieme eischten zeer veel arbeid. Baud en na hem De Eerens trachtten verandering in den bestaanden toestand te brengen, dochliet kwam wederom niet verder dan tot voorschriften op het papier; de heerendiensten bleven overgelaten aan plaatselijke regelin gen van ambtenaren, die niet alleen voor do vervulling van hunne taak zelvc voortdurend van die diensten gebruik hadden te maken, maar die bovendien, vooral wat de Inlandsche bestuur- ders betrof, in vele gevallen persoonlijk daarbij betrokken waren. Rochussen brachten enkele verbe- teringen tot stand, die in werkelijkheid werden uitgevoerd ; hij bepaalde o.m. dat in het vervolg, wanneer van trekkieren of van het water kon worden gebruik gemaakt, de inlanders niet als arbeidskrach- ten mochten gebezigd worden, terwijl tijdens den padi-aanplant de be volkin g zoo min mogelijk in heerendienst mocht worden opgeroepen. De gedwongen arbeid aan de zware defensiewerken werd opgeheven. Hij splitstxa tevens de heerendiensten in algemeen en bijzondere (zie hieronder). Zijn opvol- ger, Duymaer van Twist, bepaalde, dat getrokken moest worden met het misbruik om dagelijks een onbepaald aan tai dienstplichtigen te la ten uitkomen, onverschillig of alien noodig waren of niet, en dat voortaan eene berekening moest worden gemaakt van het vermedelijc noodige getal.

Bij de behandeling van het tegenwoordig Re- geerings- Regloment in de Kamers der Staten-Gene- raal (1854) werd aan de heerendiensten in het bij- zonder aandacht geschonjen en zelfs gewezen op de wenschelijkheid der afschaffing, waartoe velen een tijdvak in de wet zelvc wilder) zien opgenomen. Zoo- ver werd echter niet gegaan; men vergen oegde zich met de bepaling: „In elk gewest worden de aard en duurder persoonlijke diensten, waartoe de inboorlin- gen verplicht zijn, de gevallen, waarin, en de wijze en voorwaarden, waarop zij kunnen gevorderd worden, door den Gov.-Generaal geregeld, in overcenstem- ming met de bestaande gebruiken, instellingen en

hoehoeften. De verordeningen, die persoonlijke dien- sten betreffende, worden in elk gewest om de vijf ja- ren door don Gouv.-Generaal herzien, met het doel om daarin traspgewijze do verminderingen to brengen, bestaanaar met het algemeen belang. In het verslag, beoelod bij het Iste lid van art. 60 der Grondwet, wordt jaarlijks opgave gedaan van den staat, waarin zich de, voorgeschreven regeling der hier bedoelde diensten bevindt" (art. 57 R.R.).牛

Een groote stap vooruit; de persoonlyke diensten zouden gewestelijk door den Gouv.Ge-neraal geregeld en traspgewijze verminderd worden. Het gebruik van den algemeenen term: „persoon- lijke diensten", waaronder bij strikte uitlegging in het wettelijk verband evenzeerde *fmeeneentlijkdien- sten* als de 7teere?idiensten waren te verstaan, moest noodzakelijk tot verschil van opvattingen aanleiding geven. In de practijk evenwel is het wetsartikel al> dus opgevat, dat het niet van toepassing was op de desadienten, vermits die gemeentelijke instelling beheerscht werd door de bepaling in artikel 71, 2. o. al., van het Begeeringsreglement, luidens wellice aan de inlandsche gemeenton de regeling barer huis- houdelijke belangen wordt gelaten, met inachtme- ming der van den Gouv. Generaal of van het go- westelijk gezag uitgegane verordeningen.

In 1856 werden de residenten op Java aange- schreven om de h e e r e n diensten binnen hunne gewesten naar do daarby verstrekte aanwijzingen te herzien en daarvan staten samen te stellen, terwijl hun in 1859 machtiging werd verleend om overeen- komstig deze staten voorloopig te werk te gaan. Deze machtiging werd door de Indische Regeerling beschouwd als de e e r s t e regoling der heeren- diensten. Zij was als zoodanig het uitgangspunt voor latere herzieningen, waarvan do eerste vijf jaar later door den Gouvemeur-Generaal Sloet van de Beele bij Gouvernementsbesluit (3 Sept. 1864) voor geheel Java en Madoera uitgezonderd de Vorsten- landen werd bevolen. Luidens die beslikking moest <le herziening plaats vinden door de hoofden van ge- westelijk bestuur voor den laatsten Juni 1865 met inachtning van de bij het besluit gegeven regelen en wen ken, o. a. : 1. De heerend instplichtigheid rust op den grond ; 2. slechts met goedkouring van don Gouv. Generaal mag van 6en heerendienstplich- tige meer gevordord worden dan 52 dagen arbeid (zoo veel mogelijk 1 dag van 12 uur in de 7 etmalen) in het jaar ; 3. de gemeentelijke dienst-on worden, behoudens toezicht dat zij binnen billijke grenzen l>lijven, aan geen rechtstrokscho regeling van be- stuurswoge onderworpen; de cultuurdiensten worden door bijzondere voorschriften) beheerscht; 4. onder den naain van heerendiensten worden geen ged wongen levcriiigon begrepen; 5. de lieorndien- sten zijii onderscheiden in algemeenc, do zoodanige, welke niet dagelijks do opkomst vord- ren van een vast aantal pcrsonen doch naar do bo- hoefte worden geregeld, on b i j z o n d o r c, waar- voor dagelijks een vast getal dienstplichtigen uit- komt, of waarvoor dagelijks bij raining een zeker aantal kan oijgeroepen worden. Tot do a l g o - j n c e n e heerendiensten behooren: de diensten

■) Wol bovatten ook de vroogero Roggerings- r(jlcmten enige wen ken en voorschriften, doch waar de Kegeering vordor nietn regeldd on do zaak aan do betrokkon ambtonaren overliet, stichtten die bepalingon in de practijk niet veel nut. Zie R.R. 1818 (art. 109), R.R. 1827 (art. 115), R.R. 1830 (art. 114) on R.R. 1836 (art. 100).

ten bohoeve van het aanloggen, horstellen en onder- houden van wogen, bruggen, dijken, dammon en waterwerken, pasarloodsen, wachthuizen, mijlpalen, woningen van ini. hoofden, poststations, pasang- grahans en cllistrictagevangonissen; tot de b i j z o n - d e r e dionston: het bewaken van's lands pakhui- zen, pasanggrahans, pasars, niet verpachte over- vaarten, tempels en heilige graven, het bezetten van wachthuizen, het doen van diensten bij de Inlandsche hoofden, het leveren van gras voor de paarden on do poststations, het overbrengen van brie ven, het vervoeron van reizigers en goederen, het vervoeren van gevangenen en het bewaken van gevangnissen. In 1870 kwam de tweede .vijfjaar- lijksche herziening tot stand, in 1875 de derde on in 1880 de vierde, voor het eerst, overeenkomstig het R.R., bij koloniale ordonnantie(Ind. Stb. 1880 n° 241). Veel voranderingen en verminderingen werden door deze herzieningen niet aangebracht. De grond- slag van den heerendienstplichtig werd, met meer omzichtigheid, bij vermolde ordonnantie omsclire- ven als volgt: „Het beginsel, dat de heerendienst- plichtigheid rust op den grond, wordt gehandhaafd overal waar het in werking is. Waar, op grond van inheemsche gebruiken of instellingen, een an- dere grondslag gevolgd word, wordt daarin geen verandering gebracht. Bij verschil of twgfel bealst de Gouv.-Generaal". De pantjendiensten * : waren in 1867, gelijktijdig met de hervorming van het Inlandsch bestuur, beperkt en (in 1874) aan vele niet met gezag bekleedd ambtenaren ontzegd. De heerendiensten ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden van woningen van, in- landsche hoofden en poststations vervielen, zoo- mede de diensten ten bohoeve van het bewaken van paaanggrahans, pasars, tempels en heilige graven.

In 1882 echter had eene bolangryke vorminde- ring plaats. Toen werden afgeschafft de pantjen- diensten ten behoeve van de Inlandsche ambtenaren, (ten behoeve van de dorpsbestuurders bleven zij als desidionst bestaan), de diensten voor aanleg, hers tel en onderhoud van distric tsge van genissen, pasanggrahans en passantenhuizen, voor het vervoer van gouvernementsreizigers en goederen, voor het bewaken van 's lands pakhuizen, voor het bedienen der niet verpachte overvaarten, voor het overbrengen van brie ven, voor het leveren van gras voor de postpaarden. Tevens werd het maximum-aantal dagen van 52 teruggebracht tot 42.

Ter bestryding van do uitgaven, verband hou- dend met doze vermindering van heerendiensten, werd bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1882 n° 137 ingesteld de heffing van eon hoofdgeld ten bedrage van / 1 van elken heerendienstplichtige. Reeds bij de invoering van dozen maatrol liet hot zich aan- zien, dat de opbrengst van het hoofdgeld de uitga- ven voor den te betaain arbeid zou overtreffen, dat er con excedont zou zijii. Hierop word door den hoofdamtenaar, mot de invoering van don niouwon maatrol belast (don gowezen Ier Gouv. Secretaris Van der Wcido), in de vergaderingen mot do Euro- peescho en Inlandacho ambtenaren, gewozon, mot do meddcclling dat het overschot van elk gewest zou aangowond worden om aldaar de heerendienstplich- tige bevolking nog moet te vorlichten. Eerst vijf jaren later, in 1887, werd aan die toezegging uitvoe-

*) Van bestemmen, toowijzen; dien- ston van huisolijken en anderen aard, te vor- riehton door een bopaald getal aan een inlandsch hoofd tot dat doel toogowonen personen.

ring gegeven en op de Indische begrooting voor het volgende jaar een post gebracht van 2 miljoen, te nemen van het excédent van vroegere jaren, om besteed te worden op ten bate der bevohung, in de eerste plaats ten bate der heerenplichtigen, terwijl nadien een groot gedeelte van het excédent jaarlijks gebezigt werd om waterstaatswerken en wegen in vrijen arbeid in plaats van in heeren dienst aan te leggen; o.a. werden a lie diensten voor kappen en sleepen van bout, die steeds een onderdeel hadden gevonden van de diensten voor aanleg, hers tel en onderhoud van open bare werken, vervan gen door vrijen arbeid. Van eene bestemming der gewestelijke excédent en uitsluitend voor het eigen gewest was echter geene sprake.

Inmiddels waren in 1884 nog tusschentijds afgeschaft do algemeene diensten tot aanleg, herstel en onderhoud van pasarloodsen, wachthuizen en mijlpalen en de bijzondere diensten tot vervoer van gevangenen en bewaking van districtsgevangnissen, waarna, bij devijfde periodieke herziening in het volgende jaar, nog vervallen waren de diensten aan open bare werken op hoofdplaatsen van gewesten en afdelingen.

De zesde periodieke herziening kwam tot stand in 1890. Zij verschilde nagenoeg niet van die van 1885; alleen de onderscheiding in algemeene en bijzondere diensten had men daarbij laten varen en slechts gedeclareerd, dat geen andere diensten mochten gevorderd worden dan die voor: 1°. het aanleggen, herstellen en onderhouden van groote post- en binnenwegen, bruggen en duikers (met uitzondering van die op hoofdplaatsen van residentien en afdelingen), dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen; 2°. het bezetten van wachthuizen; 3°. het bewaken van waterwerken; 4°. het vervoeren van personen en treepen op marsch en hunne goederen, alleen te vorderen, indien tegen de vastgestelde tarieven geen vrije koelies te bekomen waren. Deze ordonnantie gold voor geheel Java en Madoera, uitgezonderd Kedoe en Bagelen, voor welke gewesten in 1889 en hi 1890 afzonderlijke regeling in gen waren tot stand gekomen, als resultaat van een door den Gouv.-Generaal Van Rees bevestigde afzonderlijk onderzoek naar de persoonlijke diensten, door de inlanders gepraesenteerd.

Met dit onderzoek was men in den aanvang niet gelukkig. De voornoemde hoofdamtenaar Van der Weide, met de leiding belast, stierf eenige maanden na zijne benoeming. Ook zijn opvolger, de hoofdamtenaar Wiselius, kwam na het uitbrengen van een rapport omtrent zijne bevindingen in de res. Kedoe te overlijden. Nu werd het onderzoek den hoofdinspecteur Mr. H. Kuneman opgedragen (1888), die evenals zijne voorgangers zijn arbeid begon in Kedoe en in 1889, in overleg met den adviseur-honoraire K. F. Hoile, aan den inmiddels opgetreden Gouv.-Gen. Mr. Pijnacker Hordijk omtrent die residentie een rapport indiende, waarna nog in datzelfde jaareen gewestelijke heeren dienst-regeling voor Kedoe tot stand kwam (Ind. Stb. J 889 n° 267). De heer Kuneman was inmiddels benoemd geworden tot Directeur van Binnen. Bestuur en de leiding van het heeren dienst-onderzoek opgedragen aan den Inspecteur F. Fokkens, die als controleurden arbeid in de residentie Kedoe had jnede gemaakt. Deze bracht met behulp van een aantal aan hem toegevoegde controleurs het onderzoek in alle overige gewesten van Java en Madoera in drie jaren tijd ten einde en diende in overleg met genoemden adviseur daaromtrent de vereischte rapporten en

voorstellen in. De resultaten van het onderzoek werden spoedig gefixeerd in den vorm van gewestelijke heeren dienst-regeling, die nog vóór het vertrek van den Gouv.-Gen. Pijnacker Hordijk (Oct. 1893) alleen het Staatsblad afgekondigd waren).

Het onderzoek had voor de Inlandsche bevolving belangrijke gevolgen. Een aantal misbruiken en willekeurige toepassingen werden aan het licht gesteld: onjuistheden, ten deele ook veroorzaakt door de instelling der hoofdgeldheffing, waardoor de Europeesche en de Inlandsche bestuursambtenaren zich verplicht zagen om meer dan te voren zich rechtstreeks in te laten met de regeling van den dienstplicht in de desa, zonder over de daarvoor noodige nauwkeurige kennis der plaatselijke toestand en van de bestaande rechtsverhoudingen te beschikken. In de verschillende afdelingen en district en van eenzelfde gewest, zelfs in de verschillende desa's van eenzelfde district of onderdistrict werden zoowel diensengevolge als door verschillende andere invloeden de meest uiteenlopende regelingen aangetroffen, zonder dat in vele gevallen aannemelijke gronden daarvoor bij te brengen waren. Eers door de ingestelde enquête werd de weg geopend, om, overeenkomstig de bedoeling van het Regeeringsreglement, zooveel mogelijk in overeenstemming met de bestaande gebruiken en instellingen het onderwerp voor elk gewest op zich zelf te regelen, in de eerste plaats wat betroofde de bepaling, welke categorieën van personen dienstplichtig en welke vrijgesteld zouden zijn. In het algemeen was te zien aanzien tusschen grondbezitters heeren dienst-plicht geenszins dat rechtstreeks verband geconstateerd, hetwelk vroeger als vaststaand was aangenomen. Naast de bezitters van bouwgrond, vischvijvers of woonerven bleken, hier in mindere daarin meerdere mate, in de meeste gewesten in de verplichting tot het verrichten van de hierbedoelde openbare diensten te deelen—immers mede als gogol der desa te worden aangemerkt (zie onderdat woord)—de bezitters van huizen, zoo niet, in nog nicker uitgebreiden zin, de hoofden van op zich zelf staande gezinnen, alien — evenals de eerstgenoemde categorieën—voor zooveel zij persoonlijk tot den arbeid bekwaam, zogenoemd "werkbaar", waren te achten. Vrijgesteld van dienstplicht werden — behoudens enkele andere gevallen van gewestelijken of van meer algemeenen aard — in hoofdzaak Inlandsche ambtenaren en gewezen ambtenaren, ben evens desahoofden en andere leden van het desabestuur, de eersten ook veelal na eervol ontslag uit hun ambt; erkende godsdienstleeraars, bewakers van heilige graven en het personcel van moskeeën; gegageerde militairen en weduwen van de voormelde personen, indien niet hertrouwd zijnde. Voorts — hetgeen uit een principieel oogpunt de aandacht verdient — weduwen, gebrekkigen en bejaarden, die krachtens hunne maatschappelijke ojnstandigheden dienstplichtig zouden zijn.

•) Uitgezonderd de regeling voor Buitenzorg (onderdistricten Pledang en Bondongan), die eerst in 1896 werd vastgesteld.

De uiteenlopende toctanden vereischten in de residentie Soerabaja drie regelingen, een voor Zuid-, een voor Noord-Soeabaja, en een voor Jiawacan; in de res. Besoeki twee, een voor Banjoewangi en een voor overig Besoeki.

Vg. de ordonnantien in Ind. Stb. J 890 n° 162, J 891 nos 57, 247, 249 en 263, 1893 nos J08, 172-185 en 189 en 1896 n° 15, alle sedert ingetrokken en herzien.

echter in het algemeen met uitzondering van hen, die in het gezin een workbaar man, inzonderheid een workbaar zoon of schoonzoon, hadden.

De bowoners van z.g. "vr^e" dessa's, voor zoover die dessa's als zoodanig waren of zouden worden aan- gewezen bij door den Gouverneur-Generaal vastge- <stelde registers (vgl. Bijbkg. 叻 7847), bleven van heeren dienstplicht vrijgesteld (v).

Op grond van de verkreⁿgegewens were! voorta verschillende werkzaamheden, die uit het jaar- lijksch gowestelijk ex cedent van het hoof cl geld in vrijen arbeid uitgevoerd konden worden, de vord- ring van heeren diensten afgeschaft, waarbij gebruik were! gemaakt van de in verband met de vroegere toezeggingen van het Koninklijk Gezag verkregen machtiging tot het geloidelijk, naarmate de nieuwe regelingen voor een gewest zouden zijn afgekondigd, in toepassing brengen van het begin sei, dat de op- brengst van het hoofgeld gebezigd zou worden ten bate der heeren dienstplichtigen in het gewest, waar de gelden waren opgebracht.

Door doelmatige regeling van den overgebleven heeren dienstarbeid werd het mogelijk den gezamen- lijken last en daarmede den druk voor de be volkin g nog meer te verlichten *), zoodat ook het cijfer, aan- gevende het maximum-aantai dagdiensten, dat van elken dienstplichtige gevorderd inocht worden, in de naeeste gewesten zonder bezwaar kon worden ver- laagd tot 36, 24, 21, in een paar gevallen zelfs tot 12 dagen in het jaar.

Voor meerdere gewesten were! bovendien de mogelijkheid aangetoond, in verband met den econo- mischen toestand, om alle heeren diensten, uitgeno- men die ten behoeve van w^{at}erwerken, af te schaf- fen tegen eene equivalente verhooging van het hoofgeld, naar gelang van omstandigheden voor de verschillende gewesten uiteenlopend van ruim een tot twee gulden ⁵ jaars. Na rijpe overweging echter achtte de Minister Van Dedem het raadzaam, in die richting eerst eene proef te nemen in de resi- dentie Pasoeroean. Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1893 n° 86 werd mitsdien bepaald, dat de heeren dienstplichtige bevolking in dat gewest werd aan- geslagen in het hoofgeld naar den maatstaf van f 1,50 per hoofd, waarmede eene afschaffing kon worden verkregen van de diensten ten behoeve van groote post- en binnen wegen op bruggen en duikers in dio weg on voor de bewaking van waterwerken, uitgezonderd den arbeid tot het verzamelen en ver- voeren van grind voor de genoemde wegen. Voor de andere gewesten, waaromtrent mede voorgesteld was het hoofgeld te verhoogen, werden de heeren- <1 ion stregelij ion vastgestelcl „bij wijze van tijdelij- ken jnaatregel, in afwachting, dat (kon) worden overc<:gaan tot verhooging van het hoofgeld tegen verdere afschaffing van heeren diensten".

Voor alio gewesten, met uitzondering van de Preang(T-J-cgent)Schappen, werd voorts afgeschaft de in vroegere heerndieistregelingen voorkoinende bepuling, hadden plaats gevonden, met het gevolg, dat ook het kracitens welck met machtiging van den Gouverneur- Clnraal do d ienstplichtigen verder dan 8 palen (2 7² uur gaans) van hunne wooting konden woifen te work gestelcl.

Het uangenomen beg in sei, dat do opbrengst van

>)Luidens de Koloniale Verslagen werden, volgens de gerapporteerde cijfera, aan welke ovo- rigens geene volstrekte betrekkenis mag worden toegekend, in 1894 gepresterd 19 miljoen dag- diensten tegen 26 miillion 4. in 1887, derhalve v66r het onderzoek.

het hoofgeld zou dienen voor hot gewest, waar het was opgebracht, wercl aanvankelijk door de Indische Rcegering in zijn geheel toegepast. Niet alleen werden in een gowest die categorieen van heeren diensten afgeschaft, welckr vorvanging in vrijen arbeid binnen do grenzen van het aldaar verkregen hoofgeld viel, maar ook werd hetgeen daama overschoot tor beschikking gesteld van den residentom, waar noodig, in het bolang der heeren- dienstplichtige bevolking te worden besteed. Spoe- dig echter kwam ten opzichte van het laatste verandering en werden opnieuw de overschotten uit de verschillende gewesten in de algemeene kas ge- houden en voor onderscheidene doeleinden gebezigd, o.a. in September 1898 om de koffieplantende Inlanders van *Malang* tegemoet te komen ten den aanplant van 1585 bouws nieuw koffieplantsoen en het aanleggen van kweekbedden. Toen enkele jaren later, in wellien tijd het hoofgeld aliengs belangrijk was toegenomen als gevolg van den aanwas der bevolking en daarmede ook het aanwezig excedent, de Minister van Kolonien (Van Asch van Wijck) wilde weten hoeveel het overschot bedroeg, kon dat in Indie niet geconstateerd worden. Wei was het hoofgeld steeds bij het Koloniaal Verslag afzonder- lijk verantwoord geworden, doch omtrent hetgeen jaarlijks onverbruikt was gebleven ontbrak eene doorlopende boekhouding. Genoemde Minister hakte nu den knoop door en deed bij de Indische begrooting voor 1902 een nieuw begin sei aannemen, n.l. dat het hoofgeld voortaan zou zijn een *gewone belasting* on niet meer een *equivalent* voor af geschafte diensten. De overschotten waren nu de wereld uit. Het hoofgeld zou voortaan in zijn geheel in Lands kas vlocien. Daartegenover werd, echter gesteld, dat voortaan een betrekkelijk aanzienlijk bed rag jaar- lijks uit de echatlust voor afschaffing van heeren- diensten beschikbaar gesteld zou worden met de bedoeling om in die richting geleidelijk voort te gaan, naarmate de middelen het zouden toelaten. De verdere afschaffing van heeren diensten zou dus geschieden op kosten van den Staat, in verband waannede na 1903 ook geene afzonderlijke overzichten omtrent het gebruc k van het hoofgeld meer voorkwamen. Wei werd in 1905 nog de gele- genheid gecopend zich spoediger van de heeren diensten te ondoen door, waar de heeren dienstplichti- gen dit wenschten, dessa'sgewijze van bestuurswege regelingen te doen treffen omtrent het doen verrich ten in vrijen arbeid, met behulp van vrijwillige geldelijck bijdragen der Inlandsche bevolking, van alle of zekere op haar rustende heeren diensten.

Inmiddels waren de gewestelijke heeren dien- stregelingon, in opvolging van het bepaalde bij art. 57 van het R.R., telkens om do vijf jaar herzien, waarbij reken ing word gehouden met de verdere af- schaffingen, die a Hengs plaats gevonden, met het gevolg, dat ook het maximum-aantal dagdiensten steeds nicer kon vorlaagd worden. In 1912 liep dit voor de verschillende gewesten nog uiteen van 10 tot 30. Het aantal in 1911 werkelijk verrich- t dagdiensten bed roeg cwenvel per hoofd gemiddeld niet meer dan 5. Nog slechts drie soorten van heeren- dien st a rbeid waren overgobloven (behoudens dat in sonunge de gerapporteerde cijfera, aan welke ovo- rigens geene volstrekte betrekkenis mag worden toegekend, in 1894 gepresterd 19 miljoen dag- diensten tegen 26 miillion 4. in 1887, derhalve v66r het onderzoek.

¹ die wegen, c. het onderhoud van on het doen van

gewone herstellingen aan dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen.

In 1912 meende de Regeering, dat do tijd gokomon was om ook aan dezen nog overgebleven heeren- dienstarbeid een einde te maken. In de Troonrede werd zulks aangekondigd door de mededeeling, dat de Regeering hoopte de laatste overblijfselen van de vorderiiig van heerendiensten op Java en Aladoera weg te nemen De wijze, waarop dit zou geschieden werd kenbaar gemaakt in de Memorie van Toelich- ting der ontwerp-Indische begrooting voor 1913, luidens welk tot dat doel aan de heerendienstplich- tige bevolking een verhooging van het hoofdgeld zou worden opgelegd, voor de verschillende gewes- ten uiteenlopende van 50—100 %.

Het hoofdgeld veranderde hiernede wed er in een equivalent voor bepaalde heerendiensten, althans wat de verhooging betrof, want het oude deel der belasting (*1 per dienstpl.*, Pasoeroean / 1 50) bleef het kamkter eener algemeene belasting behouden.

De afschaffing werd over drie jaar verdeeld, telken jare voor een zeker aantal gewesten. In 1916 kwa- men de laatste residentien aan de beurt, waannede de heerendiensten op Java en Madoera, de Vorsten- landen en de particuliere landerijen uitgezonderd, n het algeineen tot het verleden behoorden.

Hoezeer ook de heerendiensten in de Gouverne- mentslanaen op Java en 'dadoera aldus in het alge- meen zijn afgeschaft, kunnen zij nietemin nog steeds gevorderd worden, wanneer dit bij ram pen van hoo- gerhand dan wel tot afwending van algemeen ge- vaar, tijdelijk noodig mocht zijn, in welke gevallen desverzeins zelfs over alle werkbare mannen kan worden beschikt. Ook kunnen zij op den voet van het bepaalde bij Ind. Stb. 1875 n° 110 worden rerlangd voor het vervoeren van personen en troe- pen op marsch en van hurme goederen, dit echter alleen indien tegen de vastgestelde tarieven geen of niet in voldoende getale vrije werklieden te be- komen zyn, terwyl voorts de Gouverneur-Generaal bevoegd is om in bijzondere gevallen, als het algemeen belang dit bepaadelijk eischt, van de heeren- dienstplichtigen tegen behoorlijk loon diensten te vorderen ten behoeve van het aanleggen of vernieu- wen van en het verrichten van zware herstellingen aan irrigatiewerken, eveneens wed er indien daar- voor op behoorlijke voorwaardeti geene of niet in voldoende getale vrije werkkrachten zijn te verkrij - gen. In de beide laatste gevallen zuDen alleen de naar de vastgestelde regelen dienstplichtige per- sonen mogen worden opgeroepen. Evenals tijdensde vroegere regelin gen is de Inlandsche bevolkingdaar- bij nergens verplicht tot eenige levering, betaaid of on betaaid, van materialen of andere goederen, die haar bijzonder of gemeentelijke eigendom zijn. Elke vordering van dien aard blijft onvoorwaardelijk verboaen, behoudens onteigening ten algemeenen nutte.

De particuliere landerijen in de bestuuisafdeolin- gen *Sjad* en *Voorstedeji van Batavia, Taiuierang, Mee-ster- (Jornelis en JSuite?izorg*, die tot het domein van den Liaiide zijn teruggekeerd, zijn met betrek- king tot den heerendienstplicht der opgezetenen ge- lijkgesteld met de bevolking van de tot het onder- district Buijejzoig' (voorheen Bloeboer) vereenigde vroegere onderdistrictxjn Pledang en Bondongan der laatstgenoemde bestuuisafdeeling (vgl. de noot op biz. 78).

.Het hiervoren besproken onderzoek heeft zich

ook uitgestrekt tot dogemconce diensten ¹⁾. Te- recht begreep de Regeering dat vereenvoudiging en vermindering van heorend inenston zonder gelijktijd- dige regeling, zooveel mogelijk, van de desadient- sten, voor de inlandsche bevolldng niet veel voor- deel zou aanbrengen, onidat verlichting van den druk, aan den eenon kant, dikwerf tot vorawaring van den druk aan de andere zijde zou kunnen lei- den. Zij gelastte daarom ook naar die diensten een onderzoek in te stellen on in verband met de uit- konisten hiervan gewestelijke regelin gen door de reside n ten in overeen stemming met de leiders van het onderzoek tot stand te doen brengen, het laatste — naar het op biz. 77 vermeld standpunt dienaangaande — krachtens het bepaalde bij het 2de lid van art. 71 R.R. Bij residents- besluiten werden nu voor elk gewest regelingen vastgesteld omtrent de samenstelling van het desabestuur en de ambtelijke voordeelen der leden daarvan, in den vorm van pantjen- en andere persoonlijke diensten, ambtsveldon enz., voorts omtrent do beschikkingover de ingezetenen voor de politioneele bewaking der de- sa als anderszins, waarbij eveneens een aantal noo- delooze diensten werd afgeschaft. De meeste der be- doelde residentsbesluiten zijn opgenomen in het Koloniaal Verslag van 1893, byl. 0.

Inzonderheid voor politioneele doeleinden waren ook de desadienten in sommige streken allengs in hooge mate opgedreven en dit ten dele om het streven der Regeeriiig te kunnen bevredigen naar inkrimping van de hoffing der heerendiensten, zonder dat, voor zooveel noodig, tegelijkertijd middelen waren verschaft om in vrijen arbold te voorzien in de bowaking van *s Lands bosschen en koffietuinen, in de bescherming der gouvernements- monopolien en in ander- behoeften van dien aard. In het algemeen evenwel lag de bron van het kwaad bo ven al in de mogelijkheid eener vrij wel ongelimiteerde be- schikking over den onbetaalden arbold der bevolking, naar de persoonlijke inzichten en wenschen der bestuurders, hoe welbedoeld ook die vaak op zich zelve waren. Eene beschikking, voor de desa- diensten nauwelijks in eenig opzicht begrensd; voor de heerendiensten begrensd voornamelijk door een wetteijk inaximum-cijfer per dienstplichtige, waar- aan, bij gernis van behoorlijk toezicht cn bij de on- mogelijkheid ook om met de voorhanden admini- stratieve krachteu een bevredigend toezicht te scheppen, in werkelijkheid eveneensniet veel waarde te hechten viel.

Ofschoon 3ie bozwaren — onafschicdlijk als zij in eene maatschapijn als de hierbedoelde tot zekero hoogte zijn van eene zoodanige belastinghcfing in arbold — uit den aard der zaak vooral in de desa zelve niet geheel warou weg te nemen, is uit de voor- schreven maatregelen ook wet betrekking tot de go- meentendiensten ongetwijfeld eene aanzienlijke ver- lichting van Listen voor de bevolking voortgevolgd en werd tevens in jneerdere opzichten daardoor ordo cn regelmaat in do desa- huiBhoudiiig gebracht.

*) Nopens het onderwerp ook van de gejeentcen- diensten was destijds cenc in nieerdere opzichten »uttige aanwijzingen bevattende brochure ver- schenen van den toenmaligen Controleur bij het liinnenlandsch Bostuur H. E. B. Schmalhausen, getiteld: „Voorstel tot afschaffing der heeren- diensten en tot inkrimping der gemeentdienstuen in de afnd. Djombang, benevens de daarop betrekking heb- bende besluiten van den Resident van Soeibaiba”.

Wijl de in 1898 gehouden ondoorzooking nopens de toepassing der bepalingen omtront do grondverhuur door do Inlandscho bovoiking aan niet-Inlanders o.m. aan het licht hadden doen komen, dat do tenuitvoerlogging der voormelde gewestelijke regelingen betreffende het genot van ambtsvolden door het desabestuur in meerdero residentien to wenschen overliot en ook die regelingen zelve over het algemeen naar minder juiste beginselen waren samengesteld, besloot de Regeering aan do hoofden van gewetelijk bestuur eene herziening van die aangelegenheid op te dragen. In hoofdzak overeenkomstig de beginselen, welke waren neergelegd in de gewestelijke besluiten voor Rembang, en voor de voormaligoresidentie JaparajAvercTnTiitsdien in 1901 eon algemene Licidraad—vastgesteld voor do regeling van het ambtelijk grondbezit van het deaabo-stuur in de Gouvernementslanden op Java en Madoera (gijblad n° 5558), vergezeld van eene uitvoerige toelichtingleggeringswego omtrent de strekking en de wijze van toepassing der boogde voorzieningen.

In verband met gerezen klachten nopens de gebrekkige nakomirig, in vele gewesten, ook van de verdere regelingen aangaande de vordering van gemeentelijke diensten als anderszins, werel yoofts in 1902 aan den toenmaligen Inspecteur C. J. Hasselman en nader onderzoek ter zake opgedragen, waarbij opnieuw in velerlei opzichten de noodzakelijkheid van eene doeltreffende bemoeienis van de bestuurszijde aan het licht werd gesteld.

Ten aanzien van de residentie B&soeki is, voor- a] met het oog op do veelvuldige brandstichtingen in suikerrietaanplantingen en tabaksschuren, nog bepaald, dat door het Hoofd van Gewetelijk Bestuur in het bolang der openbare veiligheid tijdelijk aan do inboorlingen buitengewono gemeentelijke diensten van politieneelen aard kunnen worden opgelegd, inits die diensten beperkt blijven tot het gebied der desa, in welke de dienstplichtigen woonachtig zijn on van de oplegging der tijdelijke verplichting terstond aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur mededeeling wonlt gedaan.

Wat hierboven vermeld is omtront heeren- on gemeentendiensten heeft in het bijzonder betrekking op Java en Madoera, met uitzondering van do residenties Socarakarta en Djokjakarta en de particuliere landorijen. In de genoemde twee gewesten worden persoonlijk dienstdiensten door do Vorsten en de gepanageerden van den Vorst, als zoodaatiig, zoomede door hunno vervangers, waartoe ook de Europeesche landhuurders zijn te rekenen. Jie diensten — in begin sei wol te onderscheiden van de uit agrarische verhoudingen voortvloeiende cultuurdiensten — betreffen, behalvo prosta-tien tot behoeve van de Inlandscho grooten zolven, ook hier do zorg voor wegen, bmggen, waterloidingen onz., do vorrichting van bewakingsdiensten en dergelijke.

Uicnstplichtig zijn in hot also in eon de houdera van woonervcii; in andere gevallen kunnen zonder onderschod allo werkbare mannen in do kampong tot den arbeid worden opgeroepen. Bij gemis, in de in costo Btrockon, van eon oigoniijk desaverband, kan van eone systonatische scheiding in heeren- en gemeentendiensten nog geen sprake zijn. Eerst wan- neer do herovonning van de inwondigo toestandon in do Javaanscho Vorstenlanden, die sinds enkele jaren ten deelo reeds in uitvoering is, ten voile haar beslag zal hebben gekroegen, zullen ook met

botrekking tot do voortloring van porsoonlijko dien- ston meor rogelinatigc verhoudingen kunnen intre- don (Zie ovorigons onder VORSTENLANDEN).

Op de particuliere Landeijenbostonde Tjimanoeke heeft, luidona het bepaald bij het in Ind. Stb. 1912 n° 422 opgonomen „Nieuw Regiment“ voor die landcrijen, het Gou- vernement als on ver vreedm baar rocht aan zich gohouden do bevoogdhoit tot het vorderen o.m. van heerendiensten op den voet der beataande of nader vast te stollen bepalingen, mits niot noodzakelijk daardoor verminderend de diensten, aan den land* eigenaar wettiglijk toegestaan. De eigenaren zijn voorts gerechtigd om van icder mannelijk opgeze- tene van 16—50 jaren, die niet door lichaamsge- broken of volgens inlandsch gebruik is vrijgesteld, tegen behoorlijke voeding 6n dag — ter verrich- ting van wacht-diensten 66n nacht — arbeid in de week te vorderen in diervoeg, dat, tenzij met den landeigenaar anders wordt overeengekomen, iedere dienstplichtige zes voile dagen in de week voor zich zelf zal behouden. De werkzaamheden bepala- lon zich uitsluitend tot „koeliearbeid“, waartoe echter ook hier kunnen behooren preatien, die onder het begrip „openbare diensten“ vallen, als bewakingsdiensten, onderhoud van openbare verkeerswegen en dergelijke. De afstand tussche de plaats van tewerkstelling en de woonplaats van den dienstplichtige mag niet meer bedragen dan acht paal. Is die afstand meer dan vijf palen, dan wordt voor iedere verdere paal een cent heen en een cent terug betaaid bij het einde van den dag of nacht. Do dienstplichtigen hebben het recht om ter verrichting van den verschuldigten arbeid een ver- vanger te stellen. Do landeigenaar stelt den te presteeren arbeid vervangbaar door een jaarlijksche betaling in geld, afkoopgeld genaamd, waarvan het bodrag zoo noodig door het Hoofd van gewestelijk bestuur worlt bepaald.

Op de landerijen, bij welke vervreemding door het doinein de afschaffing der heerendiensten speciaal is bedongen, zijn do opgezetenen tot geene andere heerendiensten ten behoeve van de eigenaren verplicht dan alleen voor zooveel betreft het onderhouden van wegen en bruggen en het doen van wachton bij de woon- on pakhuizen.

Voor do particuliere landerijen beoosten de Tjimanoeke bestaan geen bijzondere bepalingen ten aanzien van de heerendiensten. Do ordonantie in Ind. Stb. 1880 n° 150 verklaart alleon dat, voorzoover bij de oorspronkolijko voorwaarden van voorkoop niet anders is overeengekomen, de opgezetenen onderworpen zijn aan het verrichten van heerendiensten ten algemeenen nutte, door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen.

Voor de Buitenbezittingen is art. 57 R.R. evenzeer van kracht als voor Java en Madoera; ook daar wedor met hot voorbehoud van art. 27 omtrent do gebiedsdeolen, waar het recht van zelfbestuur aan de Inlandscho vorsten en volkei is gelaten. Voor do residentien Riou en Onderhoorigheden, Weste- r- afdeling van Borneo en Ternato en Onderhoorig; heden en voor de eogitlyko Banda-eilanden (res. Amboina) zijn echter de inboorlingen, onder recht- strecksch gezag staande van het Gouvernement, bij ordonnantie uitdrukkelijk vrijgesteld van heerendiensten, behoudens in het geval datdezo tot wering van rampen van hooger hand dan wel tot afwendig van algemeon gevaar tijdelijk noodig z^n.

Elders, waar de vordering van heeren dienst van Gouvernementswege w&l zich voordced, wcrd in 1857 en later het onderwerp geregeld con dit — in tegenstelling met Java on Madocra — van den aanvang af, overeenkomstig de wettelijke voor- Schriften, gewestelijk en bij koloniale ordonnantie. Niettegenstaande den uitdunkelijken eisch van vijfjaarlijksche herziening, zijn daarentegen ver- schillende van die verordeningen twintig, dertig jaar onveranderd gebleven. Na 1900 zijn die regelingen algemeen herzien en tevens voor sommige ressorten voor het eerst regelingen ingesteld. Zij bestaan thans voor de volgende gewesten en onder- deelen van gewesten: Sumatra^ Westkustj, Tapa^ — noeli, Benkoelen, Lampongsche Pisticten, Palembang, Djambi, Oostkust van Sumatra, Groot-Atjoh, Singkel, Banka en Onderhoorigheden, Billiton, der Oostcrafdeling van Borneo, de afdeelingen Makasser en Bonthain (de eerste uitgezonderd de Edoefplaats en de eiland en), Meia^Oj^Ainbo a (uitgezonderd de tot het gewest behorende eigen- lijke Banda- eilanden), Timor con Onderhoorigheden, en Bali en Lombok., alle c.q. met uitzondering van de niet bnder rechtstreeks bestuur staande gebiedsdeelen.

De verordeningen voor de Buitenbezittingen zijn in het algemeen van gelijken vorm als die voor Java en Madoera. Heerendienstplichtig zijn, behoudens de gebruikelijke vrijstellingen, over het geheel de werkbare mannelijke ingezetenen, behorende tot de Inlandsche bevolking. Het maximum-aantal da- gen arbeid, hetwelk van een dienstplichtige per jaar gevorderd mag worden, verschilt van 24 tot 52. Wat aangaat den aard der voorzieningen, waartoe van den arbeid der heeren dienstplichtigen gebruik mag worden gemaakt, loopen de regelingen voor de ver- schillende gewesten of gedeelten van gewesten in meerdere of mindere mate uiteen. In den regel bepalen de werkzaamheden naar gelang van om- standigheden in hoofdzaak zich tot: 1°. aanleg en onderhoud van groote transport- en binnen- wegen (hier en daar ook van waterwegen), met inbegrip van de daarin gelegen bruggen en duikers; 2°. aanleg en onderhoud van dammen, dijken en andere waterwerken en van waterleidingen, voor zooveel niet door de inlandsche gemeenten geschiedt; 3°. het transport van in dienst reizende landsdienaren (waaronder mede te begripen person en en troepen op marsch) en van hunne goederen, zoomeet dat van Gouvernementsgoederen en -gelden, hier en daar ook van dienstbrieven en van gevangenen, een en ander voor zooveel niet tegen de vastgestelde tarieven in vrijen arbeid of op andere wijze van Landswege daarin kan worden of word t voorzien; 4°. de bewaking van wachthuizen en het verricht ten van nachtelijke patrouilJediensten, beido voor zoe ver niet tot de zorg der Inlandsche gemeenten behorend, en, voor zooveel noodig, van Landsgebouwen en dergelijke; 5°. het bedienen van niet verpachte overvaarten in de onder 1° bedoelde wegen; 6°. het verrichten der vanouds gebruikelijke, niet als genieontelijke diensten aan te merken, prestatien ten behoeve van Inlandsche hoofden.

In sommige verordeningen vindt men onder de taak der heeren dienstplichtigen nog vermeld het verrichten van koeliearbeit voor bouw en onderhoud van wachthuizen, pasanggrahans, passanten- huizen, pasarloodsen en jnijlpalen en andere Speciale diensten van minder belang. In de regelingen voor de Buitenbezittingen wordt voorts over het

algemeen do voorziening aangetroffen, dat indien voor de civiele of militaire Landswerken, wollo in vrijen arbeid behooren te geschieden, op be- hoorlijke voorwaarden geene of niet in voldoend aantal vrijo werklieden te verkrijgen zijn, van heeren dienstplichtigen gebruik kan worden gemaakt voor zooveel don koeliearbeit betreft, mls na verkregen machtiging van den Gouverneur-Ge- neral en tegon zoodanig loon als, reken in g hou- dend met de plaatselijke koelieeloonen, voor elk go- val zal worden bepaald.

Bij Ind. Stb. 1914 n° 732 is aan de heeren dienstplichtigen in do residentie Sumatra's Westkust de gelegenheid geopend tot het sluiten van overeen- komsten omtrent den afkoop van een of meet diensten, waartoe zij verplicht zijn. Door de heeren dienstplichtigen ter hoofdplaats Benkoelen van het gelijknaamig gewest en in de onderafdeeling Mak asset van het gewest Celebes en Onderhoorigheden worden ter vervanging van heeren diensten bijzondere h elastin gen opgebracht (zie onder BE- LASTINGEN, decl I biz, 232).

Literatuur: Eindresum Onderzoek rechten on den grond door Mr. W. B. Bergsma, 3de deel; Mr. C. W. Margaciant, Hergeeringsreglement v. N.-L., art. 57 Ir. J. De Louter, Staats- en Adm. Becht v. Ph. Kleintj^s, —Het^StaatsrecJit^"

van Ned. Indie; Eindresum van het onderzoek naar de verplichto diensten der Ini. bov. op Java en Madoera op last van de Min. v. Koi. eamengesteld door F. Fokkens (1903); Verslag van hetonderzoek naar den omvang der gemeentelijke diensten door q C. J. Hasselman (1905).

HEIDENDOM. Met dit woord wordt hier bedoeld de primitieve wereldbeschouwing der volken van den Indischen Archipel, die nog niet den directen in- vloed van het Hindoeïsme, den Islam of het Cluis- tendom ondergaan hebben, waarbij te bedenken valt, dat ook daar, waar een dezer godsdiensten in- gang gevonden heeft, evenals dit in andere landen het geval pleegt te zijn, veel van het oude volksgelooft in min of meer geassimileerden vorm is blijven voortleven.

In weerwil van eendelooze verscheidenheid in do bijzonderheden, heeft toch die "heidensche" werld- beschouwing bij de verschillende hidonesische volken genoeg trekken van overeenkomst in do hoofd- zaken. om mogelijk te maken eene samenvattende algemeene schets.

In het Heidendom der volken van den Indischen Archipel merken wij drie elementen op: 1°. eene wereldbeschouwing van pantheïstisch aard, waarbij de geheele shepping gedacht wordt bezield to zijn met dezelfde ziel of zielestof, of levenskracht, die in h j menschen, dieren en planten in den grond der zaak niet verechillend is; 2°. het geloof aan de persoonlij- ke ziel van den mensch, die na zijn dood voortleeft in het doodenrijk, en die door de nabestaanden van den afgestorven wordt gediend en vereerd, welke vereering van zielen het hoofdelement is in den heiden- schen godsdienst der Indonesiers; 3°. het geloof in een de vercrring van geesten en goden, die voor een deel personificatieH van natuurkrachten zijn.

1°. Het geloof aan een alziel of zidesloj, die allcs "f vervult en leven geeft aan al het geschapene, staat in nauw verband met het communistisch voelen, dat / (■) (■) bij de Indonesische volken de leden der verschillen- y. / de groepen aan elkaar verbindt, waarbij het individiv (geheel op den achtergrond blijft.

Hoe meer de Indo-

nesier individualistisch gaat voelen door ontwikke- 'ling zijner maatschappij, bij aanraking met Chris-

麻

tenoom en Islam, hoo mcrr hij zich bewust wordt eone persoonlijk ziel te hebben. Hoc nicer zelfs ook aan diercn en planten, die voor den mensch van groot belang zijn, die dus nit het geheel der diercn en der planten op den voorgrond treden, en per- soonlijke ziel wordt toegeschreven.

Van al licet geschapene staat de mensch bo ven aan en daarom wordt in hem do hoogste mate van onpersoonlijko zielestof aanwezig gedacht. Ziekte of pijn aan lichaamsdeelen worden toegeschreven aan afwezigheid van of gebrek aan zielestof; men tracht dan die ontbrekende zielestof aan te vullen met die van andere menschen, van planten en dieren. Zoo dicnen cen deel van de praktijken bij het koppensnellen om zich de onverbruikte zielestof van den verslagcno toe te eigenen (zie KOPPEN- SNELLEN).

Eon van de wijzen, waarop men zich de zielestof van den mensch toeigent, is door bepaalde deelen van diens lichaam te eten, want eten voert zielestof aan. Zoo eet men van de hersens van don verslagen vijand om dapper te worden, dit is, om zich eene ove- vloedige mate van zielestof te verwerven (zie verder KANNIBALISME). Op dezelfde gedachte berusten in het algemeen de verbodsbepalingen omtrent het eten, bij ziekten, van sommige spijzen, die door vorm, smaak of naam niet geschikt worden geacht de verzwakte zielestof van den kranke te versterken, omdat de zielestof van die voedingsmiddelen gelijk is aan het voorkomen en den naam van de zich open- barende ziekte. Zoo eet men ook het vleesch van sommige dieren niet, om niet hun aard te krijgen. Zoo zullen de mannen bij sommige Indische volken geen hertenvleesch eten om met het vleesch ook niet den laffen aard van deze dieren over te nemen.

Ook de ingewanden, vooral de lever, zijn een zetel van zielestof. Met de lever voeden. zich weerwolven (zie WEERWOLF). Stukjes van de lever van offer- dieren worden den goden aangeboden. Bij tai van volken in Indie worden lever en ingewanden be- Bchouwd als de bron van gemoedsaandoeningen. Bloed is mede cen voornamc zetel van zielestof, zoodat dit dikwijls als offer wordt geplengd. De onder- dcllen van cenc nieuwe won in g worden met bloed bestreken om het hout cluurzaamheid te geven. De vampyr voedt zich met bloed (zie WEERWOLF). De rijksornamenten van Maknssaren en Bogineezen worden met bloed besprenkel om ze krachtig te maken. Zickcn worden met bloed van offerdiercn besjeerd om hunne zielestof te versterken. Dczc ge- woonto komt vooral veel voor onder do Dajaks, on- dcr den naam van mcnjaki.

Jllood heeft eene reinigende werking, waarbij de voorsteHing is, dat de zielestof (in het bloed aanwezige) gegeven wordt in de plaats van de zielestof van den Schuldige. De gedachte, dat in bloed zielestof aanwezig is, heeft aanleiding gegeven tot de gewoon- te van het bloed drinken. Het drinken van bloed van verslagen vijanden, zooals men dit bij tai van volken in Indonesie vindt, heeft ten doel vlug, sterk en dapper te worden; verslagenen zijn dappero men- Hchen, want de laffen loopeu weg, en worden dus niet vci-slagen. Men drinkt ook bloed om de zielestof van twee personen tot een te niaken. Dit geschiedt bij het sluiten van de zoogenaamdo bloedvriend- " Hcliap, zooals deze op Borneo onder de Dajaka veel gevonden wordt; gewoonlijk wordt cenig bloed ge- tapt uit den arm van beide personen, die in nauwe / vriendschapsbctrekking tot clkaar willen komen, en van dit bloed drinken beide partijen. Ook heeft dit drinken van elkanders bloed plaats bij het adop-

tceren, waardoor de gcadoptcerdo in de familie van de pleggeouders wordt opgenomcn, of bij het sluiten van vrede.

Grooto krachtschrijfdc Indonesiertoe aan spckc- scl. Op offers wordt door de ofTcraars gespuwd om cen deel van zichzelf daaraan toe te voegen en om alle kwaad van zich af to weren. Mon spuit in cen graf om aan den overledcnc iets van zijnc zielestof mee te geven, opdat hij die niet geheel raet zich zou vreen. Speeksel, vooral van voornamc lieden, wordt dikwijls als medierjn begeerd. Het bespuwen of bestrij- ken van zicke lichaamsdeelen en van voorwerpen, hetzij met zuiver speeksei, hetzij met gekauwde kruiden, is algemeen in Indie; de bcdoeling is om zielestof, kracht aan het bestrekeno toe te voegen. Door het bezit van speeksel, afkomstig van een an- der persoon, krijgt men macht over hem, daar men met de zielestof in het speeksei aanwezig ook de overige zielestof van den cigenaar schade kan toe- brengen.

Haar speelt mede cene groote rol als houder van zielestof. Allerlei ge WOOD ten betreffende het afsche- ren van het hoofdhaar zijn uit dit geloof voortgeko- men. Modders wrijven pijnlijke plekken bij hare kin- deren met haar hoofdhaar. Haar wordt meermalen als geneesmiddel aangewend. Afgesneden haar wordt bij vi- uchtboomen gelcgd om ze veel vrucht te doen dragen. Men draagt elkaars haar bij zich, om niet te sterk naar elkander te verlangen. Ook het haar van overledenen wordt om dezelfde reden bewaard. Allerlei tooverij berust op het geloof, dat men met cenig haar van een persoon macht krijgt over zijne geheele zielestof. Vooral het verbranden van haar is zeer schadelijk voor den eigenaar er van. Het offeren van haar, vooral van kinderen, opdat de eigenaar er van gespaard blijve, komt veel voor. Bij sterfgeval offeren velen hun haar aan den overledene, opdat deze de ziel van de achterbly venden niet zal meenemen. Zoodoende is het afsnijden van het haar een rouw- gebruik geworden.

Ofschoon in veel mindere mate, spcln nagels en tanden cene zelfde rol als haar, vooral in do betee- kenis van offer van een deel in de plaats van het geheel. Dit zal ook wel de oorspronkelijke betcekenis zijn geweest van het tanden vijlen of tanden uit- slaan, dat alleen in den Indischen Archipel voor- komt.

Ook door zijn adem kan de eene mensch van zijne zielestof op den and er doen overgaan. Zelfs het betasten van een zieke kan al heilzaam werken. Van- daar dat bblazen, belasten, wrijven veel voorkomen in do Indische geneeskunde.

De zielestof van dieren is als die van den mensch, alleen heeft zij niet zoo groote waarde. Zoodra een dier eene bijzondero waarde krijgt voor den mensch, wordt ook zijno zielestof meet pceoonlijk gedacht. Zelfs vinden wij vennclld, dat de zielestof van dieren en planten zich, evenals die van den mensch, vertoon t in dci) vorm van een vogel, waarbij mcer ge- dacht is aan het zich gemakkelijk in de lucht to kun- nen bewegen clan aan den vogelvorm. Menschen brongen volgens de verhalen dieren voort, en dieren baren menschen. De gelijksoortigheid van mensch en dier blijkt ook uit de talrijke verhalen, waarin menschen in dierengedaante vei- schijnen om dieren optreden als bondgenooten van menschen. Do ge- aardeheid van een dier kan door den mensch worden overgenomen, wanneer hij het vleesch van dat dier eet. Ook aan de beenderen van flieron wordt groote kracht, veel zielestof toegeschreven, en ook do beenderen van monschon hebben blijvende waarde.

Bloed, speeksel en haar van dieren vervullen eene zelfde rol in het leven van den Indoesier als bloed, speeksel en haar van menschen. Aan huiscieren schrijft men meigmaal een persoonlijk zielestof toe. Zoo beschouwen volken, die veel aan de jacht doen, hunne honden dikwijls als gelijkwaardig met zich zelf. Ook heeft, de vrees voor sonnige dieren den Indoesier er toe gebracht, hun eene persoonlijke zielestof toe te kennen en hen te vereeren. Aan deze vereering ligt mede ten grondslag het denkbeeld van zielsverhuizing (zie ZIELSVERHUIZING).

Wat hier van dieren is opgeuierd, geldt ook van planten. In vele verhalen teekent de gezondheidstoestand van een mensch zich af in den staat, waarin do eene of andere plant zich bevindt. In andere zijn jict boomen en planten, die menschen voortbrengen. Er zijn planten, aan welke men eene zeer sterke zielestof toekent, ondat zij steeds groeien, al hakt men ze om of al steekt men ze eenvoudig in den grond. Onder deze planten neemt de *Dracaena terminalis* (zie CORDYLINE T.) eene eerste plaats in. Zij is bij alle volken in Indie de heilige plant. Van boomen en planten kan men door zich ermede te wrijven en te slaan zielestof overnemen. Ook hier zien wij een meer persoonlijk worden van de zielestof van planten, die bijzonder waarde hebben voor den mensch, in de eerste plaats de rijst (zie Alb. C. Ifruyt, De Rystinoeder in den Indischen Archipel, Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Lett. 4e Reeks, Deel V), verder de kokosboon, de arenboom, de kamferboom, de sandelhoutboom.

Ook voorwerpen zijn met zielestof vervuld. Bijzondere kracht schrijft men toe aan ijzer en steen. Vele gebruiken hebben ten doel om de zielestof van ijzer en steen op den mensch te doen overgaan (zie ook *bezoarsteenen* onder FETISISME). Bij de Djaks en andere volken spelen de harde vruchten van Coixsoorten eene groote rol. Het gebruik van harde kralen berust voor een deel op dit geloof. Akkergeedschappen, weefgetouw, vervoermiddelen, onderdeelen van het huis worden sterk gemaakt, door ze met bloed te besmeeren of te besprenkelen met water, waarin de zielestof van krachtige planten, steen of ijzer is overgebracht. Bij het ijzer-, goud- en zilver-snieden neemt men tai van gebruiken in acht, die bewijzen dat men aan deze metalen zielestof toeschrijft.

2°. *Hei geloof in een persoonlijke ziel van den mensch.* Deze draagt verschillende namen; de meest bekende zijn *soema-ngat* („het herte“); *tanoana* („mensehje“) in Midden-Celebes, en verder heeft men vele namen, die „metgezel“ of „twede ik“ beteekenen. De Indoesier vormt zich moeielijk abstracte begrippen; hij moet daarbij zijne toevlucht nemen tot zichtbare dingen. Zoo vereenzelvt hij de ziel van den mensch met zijne schaduw. Tai van gebruiken staan in verband met dit geloof: zoo mag men niet op iemands schaduw trappen, geen spijzen nuttigen, waarop iemands schaduw valt. De naam van een persoon wordt dikwijls beschouwd als de verpersoonlijking van zijn ziel: kent men iemands naam, dan krijgt men macht over hem. De ziel van den mensch stelt men zich voor als iets luchtigs, dat zich gemakkelijk door de lucht beweegt, zooals een vlinder en een vogel doer; hierdoor wordt de ziel wel dra met vlinder en vogel vereenzelvd, en ging men zijne weggelooopen ziel terugroepen met het geluid, waarmee men kippen roept; vlinders, die in huis komen vliegen, worden beschouwd als de vooruitgesnelde ziel van een gast, dien men heeft te wachten. Het schitterende van een vuurvlieg heeft den Indoesier er toe gebracht om ook in dit insect eene ver-

persoonlijking van do ziel te zien; men zal daarin een vuurvlieg van het vuur' afhouden, want als do vlieg verbrandt, zal de eigenaar van de ziel daardoor schade lijden aan zijn lichaam. Men stelt zich do ziel voor als in staat om overal in door te dringen, zooals muizen en slangen in de aarde verblijven en in do huizen doordringen. Zoo kwam men er toe, dezo dieren als voorspellers te beschouwen, zieleli, die de huisbewoners waarschuwen voor eenig dreigend gevaar. De huishagedis wordt als voorspeliingsvorm van de ziel beschouwd, omdat zij zich steeds in de woningen der menschen ophoudt.

De ziel is in staat het lichaam te verlaten zonder dat dit da ar van eenige schade ondervindt. Alleen wanneer do scheiding te lang duurt, zal het lichaam kwynen en sterven. Gedurende den slaap verlaat de ziel het lichaam en doolt rond; alles wat zij op hare wandelingen ziet, wordt door den eigenaar der ziel gedroomd. Aangezien de zielen van levenden op deze wijze in aanraking kunnen komen met die van overledenen, wordt aan droomen groote waarde gehecht, en schrijft men er een voorspellenden zin aan toe. Door een sterk verlangen naar iemand of iets, door een plotseligen schrik, door ontevred enheid, gebrek of onaangename levensomstandigheden gebeurt het, dat de ziel het lichaam ontvlucht. Om dit te voorkomen bindt men in omstandigheden, die tot dit wegvluichten zouden kunnen leiden, bandjes om polsen en enkels. De plaats waardoor de ziel het lichaam in- en uitgaat, is in de eerste plaats de kruin van het hoofd, de plek van de groote fontanel; verder alle openingen van het lichaam: mond, oor, neus, oog; zoo ook de gewrichtsen. Iemands ziel kan door anderen naar buiten gelokt worden; zoo geloof t men algemeen, dat wanneer iemand nagels, haar, kielederen, resten van voedsel van een ander bezit, hij ook macht heeft over diens ziel, en dus ook diens lichaam kan verderven. In oorlogstijd worden de zielen van den vijand gelokt om ook hunne lichamen machtig te worden. Overledenen nenieii dikwijls de zielen van levenden mede, waardoor deze lasten ook sterven.

Dit geloof heeft den Indoesier er toe gebracht, middelen uit te denken om de verloren gewaande ziel terug te halen. Men roept haar in gewone gevallen eenvoudig terug. Baat dit niet, dan gaat men naar de plek, waar men meent (dikwijls door dromen voorgelicht), dat de ziel zich ophoudt, en met allerlei middelen tracht men dan haar machtig te worden en zorgvuldig in een doek gewikkeld, maar den zieke terug te brengen. Gewooijlijk geschiedt dit terughaalen door bepaalde personen, aan wio men de noodige ervaring en kennis van de daarbij behoorende gebruiken toeschrijft. Meent men, dat do ziel door een geest of overleden bloed ver want wordt vastgehouden, dan doet de priester of Jricsteres zijne (hare) eigen ziel het lichaam verlaten, ten einde de ziel van den zieke te gaan zoeken. Hier en daar vindt men ook personen, die beziel worden door een geest, welke dan de noodige aanwijzingen geeft voor het terugbrengen van de ziel (zie PRIESTERS).

Als een teeken van het terugkeeren der ziel geldt het niezen. Wanneer een kranke niest, zal hij beter worden; nicst iemand kort na het ontwaken, dan heet het dat zijn ziel, die gedurende den slaap aan het dwalen is geweest, in hem is teruggekeerd. Uit dit geloof spruiten voort de wenschen, welke men uit, wanneer iemand niest. Niezen heeft hierdoor ook voorspellende beteekenis.

Denkt men dat een geest de ziel van den mensch heeft geroofd, dan inoet bij het terugvragen van het

geroofde steeds een offer worden gebracht. By (lit offer voegt men dikwijls een popje, dat dan als plaat- vervanger, als lossing voor do geroofde ziel dicnst moot doen. Gewoonlyk wordt dit popje vooraf met den zieke vereen selvigd, door daaraan haar of draden uit de kleederen van den zieke toe te voegen. In do Padangschc Bovenlaiden., bij do Gajo's en op Java wSrrcTnfcen clan cen kip gebruikt als vervanger voor den zieke.

De reeds boven genoemde weerwolf, die zich voedt met de zielstof van andere menschen, wect zijne ziel van zijn lichaam tijdelijk te scheiden en zo in dat van een dier te doen overgaan, om zijne slacht- oifers te kunnen bemachtigen. (Zie WEERWOLF).

De Indoesier gelooft aan het voortleven van de ziel van den mensch na den dood. Men stelt zich de gedaante van de ziel voor geheel overeenkomende met die van het lichaam, met al zijn eigenschappen en gebreken. Het tatoeeren moot met dit geloof in verband gebracht worden (zie TATOUEREN).

De ziel van overledenen is zwart. Dit staat in verband met het geloof, dat in hot zielenland alles juist tegenovergesteld is aan hetgeen men op aarde vindt. Wanneer het dag is op de aarde, is het nacht in het zielenland. Uit dit ; eelooft, komt de gewoonte voort om elkaar zwart te inaken bij het bewaken van een lijk, hetgeen nagenoeg bij alle Indonesische volken plaats heeft. Waarschijnlijk wil men de levenden hiermede tot . zielen stempelen, opdat zij geen gevaar zullen loopen, dat de overledene hunne zielen zal medenemen naar het zielenland.

Wanneer iemand tijdens zijn leven bemind is geweest, zal men voor zijne ziel na zijn dood minder bang zijn dan voor de ziel van een, dien men tijdens zijn leven heeft gevreesd. Men stelt zich de ziel van den overledene voor als vervuld van spijt, omdat hij dit aardsche leven, dat men zich aangenamer voor ; stelt dan liet leven in de onderwereld, heeft moeten verlaten. Men verlangt terug naar den overledene, en daarom roept men zijne ziel. Maar ook de overledene verlangt naar hen, die hij op aarde heeft moeten achterlaten. Men acht het zeer natuurlijk, dat de overledene tracht zielen van achterblijvenden mede te nemcn naar de onderwereld. Hetzij men den over- ledene heeft liefgehad, hetzij men hem heeft gevreesd, voor zijne ziel zal men toch steeds enige huiivering hobben.

Bijzonder gevreesd is de ziel van cene vrouw, die in het kraambcd is overleden. Men denkt zich deze overal rondwarende om het geluk te verstoren van andere vrouwen, die in dezelfde omstandigheden zijn als zij was (zie PONTIANAK).

Zelfs beniidnde overledenen tracht men te beletten, de zielen hunner nagelaten betrekkingen mede te nemcn. Een cei-Hte inaatregel is de ziel van den over- ledene in hare bewegingen te belemmren, en aan- f.ezien men zich bet verband tusschen ziel en lichaam nog zeer innig denkt, bindt men de lijken vast, en slopt jnen de openingen van hot lichaam dicht, , in do gedachte dal dan ook de ziel niet in staat zal zijn zich te bewegen en waar te nemcn.

Men verzoekt de zielen der overledenen niet tot do levenden terug te keeren. Men strooit met asch, waarschijnlijk om de oogen der zielen te verblinden.

Wat de band tusschen den overledene en do achterblijvenden geheel verbroken moot word on, drukt nion ook symbolisch uit. Eeno veel voorkoniendo gewoonte in een stuk rotan te spijlen of door to hakken, waai- van de cene helft door de overlevendon wordt bewaard en de andere helft aan den doodo wordt ineegegovon. Sonis doct men dit met een ko-

kosnoot. Ook het bad on na a (loop van do begrafenis schijnt do vorbreking van allc gcmeenschap met den overledene te beduiden.

Op allerlei wijzcn tracht men de ziel het pad bijster te maken, opdat zij niet mecr naar haar huis of haar dorp zal kunnen terugkeeren. ~~Algemeen ver- beid is do gewoonte~~ om het lijk niet langs de huis- trap of uit den gewonen in gang van de won in g te be- graven, inaar hot neer te laten uit een der venster- openingen of om daartoe een gedeelte van den wand uit te breken. Een ander middel is het lijk enige malen hardlopende om de woning heen te dragen ; men onderstelt dan, dat de ziel niet meet weet, waar zo heen moet. Dikwijls neemt men van het graf terugkeerende een anderen weg dan men is gegaan, of men richt het een of ander op den weg op, dat de ziel moet tegenhouden, wanneer zij trachten mocht de overlevenden te volgen.

De vrees voor de ziel van den overlevende heeft aanleiding gegeven tot tai van rouwgebruike ■, die alle tot op zekere hoogte ten doel hebben zich den schijn te geven of men mede gestorven is ; met de be- doeling dus, dat de ziel van den overledene niet uit een gevoel van eenzaamheid ga trachten de ziel van een nog levenden bloedverwant tot zich te nemen. Allelei geruchtmakende handelingen zijn verboden. Feesten worden niet gevierd, versierselen worden af- gedaan, bezoeken worden niet afgelegd ; de naaste bloedverwanten blijven in huis. Vele volken houden er eno bepaalde rouwleedding op na, waarbij vooral de aandacht valt op den hoed of de kap, welke de naaste verwanten van den overledene te dragen krij- gen. Vooral voor de vzeduwe van den overledene is het zaak zich te verbergen, daar zijn verlangen liet eerst naar haar uitgaat. Vandaar dat de rouwvoor- schriften voor haar veel zwaarder zijn dan voor anderen. Bij vele volken scheert zij zich het hoofdhaar af als een deel van zichzelfe, tot offer aan haar overleden man. Ook zyn bij den rouw bepaalde spijzen verboden. Gewoonlijk worden de meeste van deze gebruiken in acht genomen totdat het doodenfeest voor den overledene is gevierd ; bij do volken, die het menschenoffer kenden, namen de meeste en zwaar- ste rouwgebruiken een eind, wanneer een mensch was gedood (zie MENSCHENOFFER).

Aan den overledene worden de voorwerpen, die hij in het dagelijksch leven heeft gebruikt, in het graf meegegeven, in de onderstelling, dat hij in het hiernaals zo zal noodig hebben. Ook de aom gebruikelijke doodenmalen, hebben hunnen sprong in den wensch om aan den overledene zijn eigendom mee te geven; hot vlccsch van de geslachte dieren wordt door de overlevenden genuttigd, terwijl de zielen dier beesten ondersteld worden met den doode mee te gaan naar het zielenland. Bij sommige volken worden de aanplantingen van den overledene of een gedcedtendanvan vernield, of ook wel aan vreemden geschonken of verkocht. De voorwerpen, die men den doodo meegeeft, word on dikwijls gebroken, met de bedoeling do ziel daaruit vrij te niaken. Bij eenige volken geeft men aan den doode geld of goud mede in het graf; waarschijnlijk moot dit beschouwd worden als cene afkoopsom voor do nalatenschap, dio niet wordt ineegegeven of vernield.

De ziel wordt ondersteld gedurende de eerste da- gen na den dood te ver bl ij von op de plaatsen, waar men gedurende zijn aardsche leven het liefst ver- toefde, in de eerste plaats dus in zijn eigen woning. Vandaar dat sommige volken een praalbed voor don overledene inrichten. Men denkt, dat do ziel eerst een aantal dagon na hot overlijden tot hot bewust-

zijn komt, gestorven te zijn; gewoonlijk wordt daarvoor de dcd-de dag gehouden, waarop dan maatregelen worden genomen om de ziel te ontvangen, wanneer zij in hare woning komt.

De Indonesiers zijn er zeer op gesteld om de lijken hunner verwanten in eigen land te begraven, opdat de ziel, die steeds in zeker verband met het lijk gedacht wordt, niet met vreemde zielen zal hebben om te gaan. Dit verband tuschen ziel en lichaam wordt zoo innig gedacht, dat de ziel niet in het doodland wordt toegelaten, zoolang de vlescheddelen van het lijk niet zijn vergaan, en dit dus niet meer riekt. Tot zoolang rekt ook de ziel, en woidt zij niet in de onderwereld toegelaten. Is die tijd verstreken, dan wordt een groot *doodenfeest* gevierd, waarbij de beenderen verzameld en op nieuw begraven of *bijgezet* worden, gewoonlijk in spelken of by rotsen.

De wensch om het lijk zoo spoedig inogelijk van zijn stank te ontdoen, schijnt geleid te hebben tot de gewoonte, die wij bij sommige Dajak- en Batakstammen vinden, om de lijken te verbranden. Men mag aannemen, dat Hindoesche invloed hierbij heeft medegewerkt, daar voor den animistischen Indonciertrekkingen van groote betekenis. Men denkt ze zich als met verbranden algeheele vernietiging toekent. Op het Hindoeistische Bali heeft het verbranden der lijken nog algemeen plaats. Eertijds heeft het ook plaats gehad op Java en op Zuid-Celebes; maar hier heeft de Islam het begraven der lijken ingevoerd.

De bedoeling van de doodensfeesten is den overledene uit te rusten voor zijn verblijf in het doodland en hem daarheen uitgeleide te doen. Van deze feesten en hunne voorbereiding wordt veel werk gemaakt. Vaak hebben daarbij reidansen plaats onder het zingen van liederen, waarin men zijn verlangen naar de doeden hunne eigen stemmen uit spreekt; ook worden door de overledene personen litanien opgezegd, die den weg der doeden naar het zielenland beschrijven. Deze gewoonte houdt wellicht verband met de onstandigheid, dat de Indonesiers immigranten zijn; (e wensch om hunne doeden naar het stamland terug te brengen en de onmogelijkheid om dien wensch te vervullen, zal hen gebracht hebben tot deze symbolische begeleiding.

Op den weg naar het zielenland ontmoet de ziel allerlei moeilijkheden. Sommige volken spreken van een groot varken of een bond, die de voorbijgaande ziel tracht aan te vallen en op de eene of andere wijze te vreden gesteld moet worden. Meest vindt men in den Hades ook een wachler, die naar de daden van de ziel tijdens hare aardsche bestaan navrage doet. Hier vinden wij primitieve begrippen van vergelding, die gewoonlijk betrekking hebben op de bij alle natuurvolken geldende deugden van dapperheid, mildheid en het verwekken van kinderen.

De ziel van den overledene moet ook eene zee of rivier overtrekken. Zoolang zij deze nog niet is overgestoken, kan zij naar hare aardsche woonplaats terugkeeren. De doodkisten, welke nu nog vele Indonesische volken maken, zijn Inlandsche vaartuigen, waarmee de dooden ondersteld worden de zee of de rivier over te steken. Meermalen wordt de voorstelling gevonden, dat over de rivier eene brug ligt. Misschien bevat deze trek eene verbleekte herinnering aan het land van overzee, vanwaar de voorouders der Indonesiers zijn gekomen.

Het zielenland wordt door de meeste volken in het Westen gezocht. Dit wordt gewoonlijk in verband gebracht met den loop der zon, die overdag

I de aarde en 's nachts de onderwereld beschijnt. Maar er zijn ook volken in den Archipel, die hun doodland in het Noorden of Zuiden, zelfs in het Oosten zoeken. De verklaring hiervan zal wel zijn dat het laatste stamland, vanwaar de voorouders van dat volk zijn gekomen, in de opgegeven richting gelegen was. Ongetwijfeld spelen de zon en haar loop een groote rol in het leven der Indonesiers, maar de omstandigheid, dat zij van uit het Westen den Indischen Archipel moeten hebben bevolkt, doet onderstellen, dat zij hun doodland in het Westen plaatsen, omdat zij vandaar zijn gekomen.

Het zielenland wordt onder de aarde gedacht; maar er zijn ook volken die het van eilanden aanzien als van plaats, waarheen de zielen hunner dooden gaan. Het leven daar stelt men zich voor geheel gelijk aan dat op aarde. Baer en daar vindt men de voorstelling, alsof het zielenland in afdeelingen is gesplitst, in iedere waaraan zijn te zamen gebracht de zielen van hen, die op dezelfde wijze om het leven zijn gekomen.

Het leven der ziel in het zielenland is niet eeuwig; zij kaiK weder sterft, en eindelijk geheel verdwijnen*/

Jje zielen der dooden zijn voor hun nagelaten be-2 trekkingen van groote betekenis. Men denkt ze zich als met hen medelevende, hen helpende bij hun dagelijkschen arbeid, hen waarschuwende voor gevaren; maar ook toornende wanneer de overledenen van de gewoonten Java en op Zuid-Celebes; maar hier heeft de Islam het begraven der lijken ingevoerd. Er is steeds een levendig geestelijk verkeer tuschen dooden en levenden. al worden de eersten ook gedacht tchuis in het zielenland te hebben. Het gevoel, dat de zielen der overledenen hunne hulp niet verleenen wanneer de menschen eene onrechtvaardige zaak voorstaan, is Vaak hebben daarbij reidansen plaats onder het zingen gewoonlijk sterk ontwikkeld. De zielen stellen alleen in hunne eigen stamgenooten belang, en zijn voor anderen onverschillig./

Niet van alle afgestorvenen worden de Zielen vereerd; gewoonlijk houdt men geen rekeningen met dio van tijdens hun aardsch bestaan opbeduidende menschen. De zielen van gesneuvelden worden aangeroepen als men ten strijde gaat, omdat men dio nog vervuld acht van wraakzucht over hun ontijdigen dood. De ziel van den stichter van het dorp, bij de Javanen tjakal bakal genoemd, beklccdt bij vele volken eene voornaame plaats. Ook de zielen van hen, die op oconomisch of politiek gebied eno groote verandering hebben teweeggebracht, bijv. de eerste landbouwer, de cerate smid enz., genieten bijzondere vereering.

Daar de Indonciert geloof, dat de zielen der afgestorvenen om en bij hem verkeerden, komen onwillige ontmoeingen met deze onzichtbare wezens telkens voor. AJgemeen is ook het geloof dat huideren, zooals hoiude, varkens en kippen, geesten kunnen waarnemen. Geesten kunnen zich paren met vrouwen, en de kinderen uit zulk eene gemenschap zijn albino's. Hier en daar-trooit men bij een sterfgeval asch op den grond, en beweert dat daarin do voetstappen der ziel kunnen worden waargenomen. Soms kan men de zielen hooren spreken. VVan- neer de ziel van een oveiledene of een geest een mensch toespreekt, aanraakt of slaat, heeft dit een bepaalden huiduitslag of duizeligheid en ziekte ten gevolge.

De vereering der zielen geschiedt op velerlei plaatsen en bij allerlei gelegenheden. Het meest bij algemeene of feestelijke maallijden, waarbij dan eerst een deel wordt afgezonderd voor de overledene

non, die men onderatelt tegenwoordig te zijn. Bij verscheidene volken konit de gewoonte voor, om ten behoeve van de zielen der overledenen een rystveld aan te leggen, eene inziatur-smids, zoutkeet, enz., opdat zij het eigenlijke werk der menschen, niet zullen verstoren. Ook kleine woningen worden voor de zielen gemaakt. In de huizen der menschen vindt men gewoonlijk eene vaste plaats, waar bij verschillende gelegenheden offers worden gebracht aan de zielen der voorouders.

De zielen, die in huis worden vereerd, zijn de voorouders van het gezin, dat daar woont. Dan zijn er nog zielen, die voor het belang van het gehele dorp zorgen, de zielen van hoofden en dapperen, die tijdens hun leven voor hunne dorpsgenooten hebben gewaakt en dit na hun dood blijven doen. Voor de vereering deze zielen richt men een afzonderlijk huis op, in of bij het dorp, de zogenaamde dorpsstempels of pSmalihuizen. De hoofden behooten zaken van algemeen belang met hunne dorpsgenooten (familieleden) te bespreken. Nu wil men de zielen der overleden grooten laten deelen in de beraadslagingen van hunne nakomelingen, en daarom is de dorpsstempel ook raadhuis. Een anti ere voorname functie der hoofden is het dorp te beschermen tegen vijanden. Zij zijn of waren daarom de Iciders van sneltochten, zij beslissen in krijgszaken. Hunne zielen blijven daarmede na den dood bezigt. De twee genoemde functies treden op den voorgrond bij de zielen, die ondersteld worden in den tempel te wonen, en wanneer het dorp een feest zal vieren te hunner eere, hetzij bij gelegenheden, eener bchaalde overwinning op den vijand, hetzij ten behoeve van den landbouw, of bij het tot man verklaren van jongelingen, worden die zielen gerocpen door tromgeroffel of het blazon op bamboefluitcn.

De vereering van zielen alleen door aanroeping gckit nicest al een bepaalde rubriek van zielen of de zielen van afgestorvenen in het algemeene. Wil men met een bepaalden persoon communiceren, dan gebruikt men daartoe meestal een medium. In de eerste plaats wordt gebruik gemaakt van het lijk of de beenderen van den overledene. Bij sommige volken gcburt dit al dadelijk na het overlijden, om te weten te komen door wat oorzaak die persoon is overleden. Uit de beweging, welke het opgehangen lijk maakt, nadat eene vraag is gedaan, wordt dan besloten of het antwoord bevestigend of ontkenend is. Vooral uit de vele offers, welke men op de graven van oudtijds overleden grooten en heiligen brengt, uit de beden, die diaj worden opgezonden, en uit de geloften, welke daar worden gedaan, blijkt hoezeer het lijk beschouwd wordt al het medium, waardoor men in gemeenschap treedt met den overledene. D. Heer J. Knobel heeft voor Java tai van dergelijke jlaatsen van verc&ring beschreven in het Tijd. Bat. Gen. deci 48, 51.

Bij sommige volken wordt alleen het hoofd bevaard als jnedium om met de ziel van den cignaar in genicenschap te komen. Ook andere deelen van het lichaam worden bewaard en als medium gebruikt; vooral bij de veivchillende Pupoeastaminen konit dit voor.

Veelvuldig dieneet ook door de overledenen tijdens hun leven op aaric gebruikte voorwerpen als mediums. Iets van de levenskracht van den gebruiker is daaraan blijven klevcn, en dit maakt het voorwerp geschikt om in verbinding te treden met zijno ziel. Hierto behooren de erfstukken (poesaka), en do rijksornamenten, van welke bezit men mcent dat

het welzijn van den bezitter of van het land afhangt. Verder vindt men overal in den Archipel voorbeelden van het gebruik van voorwerpen in den trant van spiritistische praktijken in Europa, waardoor men mcent van do geesten antwoord te kunnen krijgen op vragen over onbekendigheden. Deze wyze van communicatie met de geesten wordt o. a. toegepast, om do dadra van een diefstal te weten te komen.

Bij sommige volken is het gewoonte om voor de overledenen beelden te maken, welke dan als medium gebruikt worden om met hen in gemeenschap te treden. Zulke beelden hebben eerst waarde, wanneer iets van den overledene daarin is overgebracht. Soms wordt zijn gehele schedel in het beeld opgesloten. Ofschoon het gebruik van zulke geestenbeelden bij vele volken in den Archipel voorkomt, heeft zich deze wyze van dooden vereering het meest ontwikkeld bij de Papoea's en bij de Niassers. Bij de eersten heeten zulke beelden korwar of karwar, welk woord volgens den Heer F. J. F. van Hasselt de betekenis heeft van: „Wij zeggen wel, dat ge dood zijt, maar toch leeft ge." By de Niassers dragen zij den naam van adoe. Er kan niets van cenig belang voorkomen in het leven van deze menschen, of er worden offers gebracht aan de beelden en hun wordt gevraagd om hulp en zegen.

Ten slotte zijn er nog menschen, van wie men aannemt, dat zij rechtstreeks in verbinding kunnen komen met de zielen der afgestorvenen (zie PRIESTERS).

3° *Iel geloof in en de vereering van geesten en goden.* Bcholve in do zielen zijner overleden voorouders, gelooft de Indonesier ook aan goden en geesten van niet-menschelijken oorsprong. Aan hen worden natuurverschijnselen en ongelukken toegeschreven, die men niet van de zielen van menschen kan vrcwachten, zooals eene aardbeving, het splitsen van do aarde, de uitbarsting van een vulkaan en dergelijke. Terwijl men met de zielen zijner afgestorvenen dagelijks omgaat, treden die goden en geesten den inensch slechts nu en dan in den weg. Zij oefenen weinig invloed uit op het dagelijksch leven van den Indonesier. Met een gerust hart laat hij den dienst van die goden over aan zijne priesters, en waar zoo langzamerhand de heidensche godsdienst zich ontwikkelde, was het den priester niet onverschillig om hun kennis te omhullen met gchei mzinigheid.

De Indonesische heidenen kennen een oppersten god, die dikwijls met een uitheemschen naam wordt aangeduid. Zoo komt do naam Batara Gooroe in verschillende vormen voor bij Batalis, Boegineezen en op do Philippijnen. Hatala vindt men bij de Djaks en Lahatala op Booroe, eene verbastering van het Arabische Allah ta'ala. Toch moot deze oppergod oorspronkelijk Indonsisch zijn. Twee functien van het Opporwzen vinden wij bij nagenoeg alle Indonesische volken uitgesproken, namelijk zijn scepnclic kracht en hot onderhouden van zijne scepnclic, in dezen zin, dat hij straft, wat tegen zijno inzettingen wordt gedaan. De schepping van den mensch gaat echter in vele verhalen niet rechtstreeks van horn uit, inaar de inensch komt voort uit een bamboe of rotan, of wordt uit hot hemel neogelaten. Dit is vooral het geval in hot Oosten van den Archipel. In het Westen bestaat er meer rechtstreeksch verband tusschen de goden en do schepping van den mensch. Zoo laat de Boegineea de eerste menschen ontstaan uit een huwelijk van een zoon van den god dor bovenwereld met eene

dochter van den god der onderwereld. Bij de Torn-dja's van Midden-Celebes hakt de Oppergod twee menschen uit steen, die hij bezielt. In de Minahasa ontstaat de eerste vrouw. Loemimoe'ociT 旬筵 hef zweet van een door de zon gblakcrden steen; deze vrouw wordt door den Westen wind bevrucht, en baart een zoon. Uit een huwelijk van moeder en zoon komen dan de eerste menschen voort. De genoemde trekken van het scheppingsverhaal vinden 兩 ook bij de andere volken terug.

In het oostelijk deel van den Archipel treedt nog zeer duidelijk de natuuraanbidding op den voorgrond. Heer Zon huwt met Vrouw Aarde, en daaruit ontstaat vruchtbaarheid. Meer naar het Westen is de Schepper, hetzij hij nog als „heer zon" of als Batare Goeroc wordt gedacht, een god geworden, die, zij het sonis *slechts* geringen, invloed blijft oefenen op zijne schepping. Trouwens met zijn oog, de zon, ziet hij alles wnt op de aarde gebeurt; hy eraft wat niet naar zijn wil is. Vooral bloedschande, het zich afgeven met dieren, leu gen en diefstal worden beschouwd als zonden, die door de goden gestraft worden. Bij sommige volken is de Zon de die-naar van den Schepper. Dikwijls ook vindt men de voorstelling als zou de Schepper zijne macht aan verschillende andere goden hebben overgedragen; de oppergod zelf wordt dan nagenoeg vergeten en geniet geenlei vereering met.

Behalve door priesters, houden de goden ook gemeenschap met de menschen door afgezanten. Dit zijn gewoonlijk dieren en vogels, die afgezonden worden om de menschen te waarschuwen, hun iets mede te deelen of hen te helpen. Waaxschuwigen en hulp van door de goden afgezonden vogels en dieren zijn een vruchtbaar thema voor volksverhalen. Meermalen treden dieren, vooral de krokodil en de tijger, op als door de goden afgevaardigde werlcers. Ook wordt de tussschenkomst der goden vaak ingeroepen tot het beslechten van geschillen; hieruit zijn de zoogenaamde godsoordeelen ontstaan.

De Indonezier geloof, dat zijn levenslot door de goden is voorbeslekt, en dat hij daaraan niets kan veranderen. Van vele gangbare heiligen vormen de voorbeschikking van ieders lot en de onveranderlijkheid daarvan liet thema.

Naast de vereering van de zon vinden wij hier en daar sporen, dat vroeger ook de maan mod zijn vereerd. Vooral in de Molukken en op Nieuw-Guinea komen trekken voor, welke duidelijk daarop wijzen.

Er is eene groep van goden, die tussschen hem el en aarde wonen. De meest voorkomende naam voor deze is Sangiang; maar men vindt ze onder andere namen over den heelen Archipel. Voor het volk hebben ze weinig beteekenis, maar des te meer voor de priesters. Dezen roepen de hulp der geesten in om bij hunne werkzaamheden hunne ziel te vergezellen naar de goden. Waar men sjamanen tot priesters heeft, zijn het behalve de zielen van afgestorvenen deze tussschengoden, die zich in hen open baren. De hulp dezer Sangiangs wordt ook ingeroepen, wanneer de zielen van afgestorvenen naar het zielenland worden gedeut. Hier en daar laat men ze van menschen afstammen.

Alle goden der Indoneziers wonen boven de aarde, in den heme], of op hooge bergen, hetgeen op hetzelfde neerkomt. Vandaar dat zij in tegenstelling met de zielen van afgestorvenen, die zwart zijn, omdat zij onder de aarde wonen en de nacht hun uitgangstijd is, worden voorgesteld als wit of blank. Nagenoeg alle volken in den Archipel hebben verhalen, waarin

wordt verteld, dat de hmel eertijds dichtor bij do aarde was en dat er con druk verkeer tussschen menschen en goden bestond. Het gaat in het godenvor- blijft juist zoo toe als hier op aarde; ook do goden wo- nen in huizen en dorpen to zamen.

Bijzondere vereering genoten ook de vullcaan- en de zccgoden. Aan de eersten word meermalen een mensch ten offer gbracht, die daartoe in de Irater- opening word geworpen. Onder de zccgoden is vooral bekend Ratoe Lara, Kidoel, de godin van de Zuid- zee, die ook na de Islamiseering van Java hog door een deel der bevolking als een demon des rijkdoms wordt gevreesd. Zij geeft aardsche schatten aan de- genen, die liaar hunne zielen daarvoor verkoopen. Eene bijzondere vereering geniet ook Karaeng lowe op Zuid-Celebes^ Sommigen hebben hierbij gedacht aan Qiw (u3icst van Java overgebracht naar Zuid- Celebes, maar volgens andere kenners van de Makas- saren zou deze Karaeng lowe eene Indonezische god- heid zijn.

Onder de lagere geesten nemen die, welke in de boomen huizen, eene vromame plaats in het leven der Indoneziers in. Zij zijn het die meermalen de zielestof van den mensch rooven, waardoor hij ziek wordt. De eerbied voor groote boomen, waaronder in de eerste plaats de waringin, gelat den daarin wo- nenden geest. Ook de geesten, die bergen, groot- ten, bronnen en ri- rieren bewonen, kunnen den mensch veel kwaad doen, als men ze niet met den noodigen eerbied behandelt. Men tracht zich deze geesten van het lijf te houden met stinkende voor- werpen, hetzij met onaangenaam of scherpietende vruchten, of door het verbranden van haar, katoen enz. Ook brengt men dorens aan, in de onderstelling dat de geesten daarvoor terug zullen schrikken uit vrees zichte verwonden.

Interatuur : De gegevens voor het Heidendom der Indoneziers staan in vele tijdschriftaf-tikelen en boeken verspreid. De werken, welke zich meer in het bijzonder met dit onderwerp bezighouden, zijn:

G. A. Wilken. Het Animisme bij de volken van den Indisehen Archipel. Jnd. Gids 1884, T. 14; 1885. Ueber das Haaropfer, und einige andere Trauer-gebrauche bei den Volkern Indone- siehs. Revue coloniale Internationale, 1886, II, 1887 1-3 dem. Het Shamanisme bij de volken van den Indischen Archipel, Bijdr. K. Inst. 5, IT, Gravenhago 1887 以、 Idem. Iets over do schedelverering bij de, volken van den Indischen Archipel, Bijdr. K. Inst. 5 IV. Gravenhage 1889 (Al deze geschriften zijn opnieuw uitgegeven door Mr. F. D. E. van Ossen- bruggen in „Verspreide Geschriften van Dr. G. A. Wilken"); J. Blumeniritt Dcr Ahnoncultus und die religidsen Anschauungen der Malaien des Philip- pinen-Archipels /C. F. H. Campen. De godsdienst- / begrippen der Halmalierahche Alfoeren. Tijd. Bat. / Gen. dl. 27, 28 en 30; L. N. H. A. Chatelin. Gods- dienst en bijgeloof der Niansern. Tijd. Bat. Gen. dl. 26; Dr. B. Hagen. Beitrage zur Kenntniss der Batta- rdigion. Tijd. Bat. Gen. dl. 28; H. A. van Hien. De Javaansche geestenwereld, Semarang J 896; J r. H. H. Junybol. Sporen van Animisme in de Malincine letterkundc. Tijdschrift voor Ned. Indie, 1898: J. Knebel. Legendcn over de plaatsen van vereering. T. dl. 48, 50 en 51; F. Kramer. Der Gotzendienst der Niabser. Tijd. Bat. Gen. dl. 33 中] b. / C. Kruyt. Het Animisme in den Indi«chen Archipel^ B Gravenhage, 1906; J. Perham. Sea Dyak religion. Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society Singapore J 884; C. Poensen in Meded. Ned. Znd. Gen. deel 8. Rotterdam)804; MUX_Schadec. —

Bijdrage tot de kennis van den godsdienst. der Da— van Laidak en Tajan. Bijdragen, 7, J. II en II. ^ "Skeat. Malay Magic. London. Now-York 1900^

牛 J. L. van der Toorn. Het Animisme bij don Minang-kabaur. Bijdragen 5, V; A. G. Vordcrmun. Plantc-animisme op Java. Teysmannia VII. Batavia 1897 r J. Warneck. Der bataksoho Ahnen- und Geisterkult. Allg. Missionszeitschrift, deel 31; C. J. Wos-, ten berg. Aanteekcn ingen omtrent de godsdienstige bgrrippen der Klnro-Bataks. Bijdr. K. Inst. 5, VII.

A. C. K^>ten

HEILIGEN (MOH. INDISCHE). Hoewel niet tot de oorspronkelijke bestanddeelen van den Islam behoorende, heeft de vereering van een groot aantal heiligen feitelijk in alle Moslimsche landen zeer groote Veteekenis voor het volksgeloof. Nederlandsch-Indie maakt op dien regel geene uitzondering. Ook daar bloeit de vereering van velerlei Mohammedaansche heiligen, wior hulp bij alle denkbare gelegenheden door do Inlandsche be volkin g wordt ingeroepen, nu eens ter uitredding uit rampen, ziekte, misgewas, schaarachte, dan wed er ter verkrijging van kinderzegen, hand olsovoordeelen, verhooging in rang en aanzien, de wed ermin een er begeerde vrouw of de vervulling van andere wenschen. Zelden wordt in de Inlandsche maatschappij iets belangrijks ondernomen, zonder dat men vooraf de noodige aanwijzingen van een heilige daaromtrent heeft verkregen (waartoe men bijv., bij diens graf gaat slapen om een gunstigen droom af te wachten). Sommige heiligen worden bijzonder in staat geacht, om den mensch uitredding uit bepaald tegen speeden te verschaffen of wel, om vooral een bepaald soort van wenschen in vervulling te doen gaan ; zij worden met het oog daarop in nauw verband gebracht bijv. met zokere perioden van den groei van gewassen, bijzondere omstandigheden van het menscheijke leven, enz.

Het Arabische woord ter aanduiding van een heilige is *wall* (d. i. letterlijk: iemand, die God nabij is. meerv. *awlijd*) en de wonderon, waartoe een heilige door Gods gen ad e in staat geacht wordt, dragen in het Arabisch den naam *kar&mah* (d. i. edelo gave; in Ned. Indie *karamat* of *kramat* uitgesproken en aldaar ook wel als bijv. naainw. in don zin van „wonderdoend” opgevat). Deze wonderen — zooals bijv. do macht, om zich ongelooftijk snel naar Mekka to verplaatsen, ten einde aldaar o.a. den Vrijdags-dieels bij te wonen — treden in de heiligen-legenden Btrck op den voorgrond en vormen den hoofdinhoud daarvan. Ook na hun dood gelden de heiligen als do auDgowczon bemiddolaars tusschen God on den mensch.

Talrijk zijn ook in den Indischen Archipel do heiljengraven; mon onderneemt bodovaarten daarhori en brengt er apijs on roukofEera, reciteert er gewijde tekston ter eere van don overledene, enz. Een dergeljk graf, in Nederl. Indie mot het oog op do daarvan uitgaando wondordadigo working wel *kramat* gonoemd, draagt op Java bovendien den naam *a ft tana of nuikain*. Hot onderliou on do bewaking van zulke graven werd op Java van oudslier opgedragen aan een of meer der naastbij liggendo dorjien, die dan gewoonlijk krachtons beschikking dor vroegero vorston tevons, ale *perdikan-desa's*, aan het gewone bestuursverband worden ontroukcn. Zulkodorpon dragon in het bijzonder den naam van *fjekoentjen-desa's* (afgeleid van *koentji*, *djoeroe-koentji*, d. i. sloutcbewaardor, zooals mon do bewakors van een heilig graf pleegt te noemon). Ook aan graven van overledene vorston wonlt op Java,

ijk eldors (bijv. in *Atieh*) grooti eerbied betoond.)I waren deze vorston gceri hoiligon, maar do hoorang, dio hun door Allaha genadc gedurende hun -levon zooveel macht gaf, goldt toch op zich zelf als .eon soort van *karamat* en zal hen, naar men aan- 7 neemt, ook na hun dood nog in staat stellen, den mensch to verheflon of te veniederon. Dit verklaart don dienst hunner graven.

De hoiligen, in den Archipel vereerd, waren voor een deel Moslimsche leeraars of myatiokon van grooi naam, Arabieren o.a., die in Nederl. Indie als heiligon in de volksheinnering bieven voortleven. Vooral zij, die in de verschillende deel on van den archipel als invoerders van den Islam beschouwd werden, bloven bij het nageslacht in aandeken. Op Java vormen deze apostelen van den Islam, die onderateld worden alien geljkijtdig, omstreeka den val van Madjapahit geleefd te hebben, volgens de overlevering een a ch 11 a 1, of, naar eene andere traditie, een negontal. Zij zijn meestal bekend onder den eeretitel *soenan* (*soesoehoenan*) en worden verder aangeduid naar de plaatsen aan het N.strand van Java, waar hunne hoofd werkzaamheid zou hebben gehad en waar zij begraven liggen. De lijsten der personen, die tot deze 8 of 9 *wajfs* zouden behoord hebben, stemmen in verschillende overleveringen niet overeen. Zij hadden zich naar de gangbare traditie gezamenlijk verbonden, om Madjapahit ten val te brengen en alien deelgenomen aan den bouw der beroemde moskee te Dem⁹ Bovendien wordt in de overleverin g gewag gemaakt van een of meer bijeenkomsten dezer *wall's*, waarin zij hunne opvattingen over do Mohamm. leer bespraken, als gevolg waarvan o.a. Sjech Lemah Abang (= Siti Djenar, die ook wel als een der 9 *Weitl's* beschouwd wordt) wegens zijne gevaarlijke leerstellingen zou ter dood gebracht zijn.

Bovendien bleef in Ned. Indie, evenals in andere Moslimsche landon, de dienst van velerlei oudheidonsche heiligidommen, afgedon en schutspatrons met de daaraan verbonden denkbelden en gebrui- ken uit don voor-Mohammedaanschen tijd op menige plaats in den vorm van Moslimsche heiligen- vereering voortleven. Legend arische verhalen gaven dan van Moslimsch stand punt de noodige verklar- ing voor de bestaende vereering. Ook sommige der te Mekka en elders vermaarde Moslimsche heiligen (zooals o.a. Abdalkadir al-Djilani, do grond- legger der Kadiritische orde, zie TAREKAT), zijn op vele plaatsen in den Archipel bekend en worden er vereerd on aangeroepen.

Volgens de officieelo leer behoort de heiligen- vereering (die immers niet in veelgodendom mag ontaarden) hoofdzakelijk elechts daarin te bestaan, dat men een hoiligo het te verwachten hemlsche loon voor zekoro goede werken (byv. hot spyzigen van behoeftigo vroinen, het voorclragen van Koran reciot on dgl.) bij wijze van geschenck opdraagt, om daardoor zijn gunst en voorpraak bij God to verwerven. Naar do populairo opvatting editor heeft do hoiligenvereering veel grootoro betekenis en vormen do heiligen feitelijk eene klasse van halfgo- don, tot wio men zich met al zijno geestelijke en stof- feljkigo nooden juist bij voorkeur wendt, omdat zij den mensch zooveel nader staan dan do on eindig verhoven goetheid. Daarbij pleegt men zich de heiligen voor to stellen als bekleed met de macht oin de wenschen hunner vereerders vrijwel naar goeddu- ken in vervulling to doen gaan of te verjielden. Diep wortolt doze heiligenvereering in het volksgeloof.

Do vorm, waarin mon den bustand dor heiligen

inroept, bestaat veelal in eene voorwaardelijk uitgesproken geloof, waarbij beloofd wordt, dat men, zoodra zekere wenschen in vervulEng zullen gega&n zijn, iets ten bate van don heilig zal verrichten, wat door dezen, naar men mag aannemen, op prijs gesteld zal worden, bijv., dat men eene bedevaart naar zijn graf zal doen, hem-offers zal komen brengen, enz. De onstoffelijke kracht der offers wordt volgens de volksovertuiging door den heilige zelf gec-noten.

Ook levende personen worden in hunne omgeving wel min of meer als heilige wonderdoeners goeerd, welk voorrecht hun meestal ook groote stoffelijke voordeelen verschaft. Vooral aan somniige Arabieren, in het bijzonder aan afstammelingen van den Profeet, wier vloek roen vrees op wier voorbede op hoogen prijs gesteld wordt, valt zulk eene vereering in Nederl. Indie wel te beurt. Sommige heiligen worden slechts plaatselijk vereerd (bijv. als schutspatroon van een dorp of wijk), anderen, wier naam verder verbreid is, gelden als heiligen des lands. Het komt wel voor, dat van deze laatsten op meer dan e&ne plaats een gewijf graf gevonden wordt.

Van de vele op Java vereerd e heiligen verdienen o.a. de volgende, die allen als apostelen van den Islam bekend staan, met name vermeld te worden: Malik Ibrahim (ook bekend als Maulana Maghribi), gest. in 1419 n. Chr. blijkens het opschrift op zijn graf te Gresik (Grisee); Soenan Ngampel (Radena Rahmat), gest. in 1467 n. Chr. te Soerabaja, jvaar zijn graf te vinden is te Ngampel district Kota; Soenan Bonang (Al-atid'om Ibrahim, zoon van genoemden S. Ngampel), van wien zoowel te Toeban als in de desa Bonang Wetan (beide in Rembang) een graf getoond wordt; Soenan Giri (Radena Pakoe), wiens graf op den top van den heuvel Giri, bij Gresik ligt; Soenan Goe-noen-g-Tjati aldus later bekend naar zijn graf op den Goe&oeitig Djati. (in Cheribon), de invoerder van den Islam in Banten en overig West-Java, overleden omstreeks 1570 n. Chr.; Soenan Koedoes en Soenan Moeria, wier graven te vinden zijn te Koedoes en in het Moeria-gebergte (in Jember, para); Soenan Dradjat (een ander ere zoon van S. Ngampel), wiens graf zich bevindt in de desa Dradjat aan den grooten weg van Toeban naar Sida-joe (Soerabaja), en Soenan Kalidjaga, wiens graf gevonden wordt in Kadilangoe (Sema-rangl).

Andere op Java vermaarde heiligen zijn o.a. Hasan oedien, volgens de overlevering de eerste Mohammedaansche vorst van Banten en de grondlegger van het vroegere sultansgeslacht aldaar; Pangeran Djamboe Karang, Soenan Ge-8ng, Soenan Tembaja, Soenan Ngoen-doen-g, Soenan Pangoen-g, Sjeh Abd-el-moehtjien en zeer vele anderen, die hier niet alien met name kunnen genoemd worden. Van de lateren verdient o.a. vermelding de heilige Sajjid Hoesian al-Aidares, een in 1798 n. Chr. gestorven Hadhramitisch leeraar, wiens druk bezocht en hoog vereerd graf te Batavia in de moskee xjaar Batang, aan de Biondijner groote rivier, is gelegen.

Zoo heeft iedere streek in den Indischen Archipel hare eigene plaatselijk heiligen. In Atjeh bijv. gelden als hoofdheiligen vooral: Teungkoef Toe-andi Bitaj, een der volgens do overlevering door den Turkschen sultan in het begin der 16e eeuw naar Atjeh gezonden vaklieden uit Syrie; Sjeh

Abdoerra'of van Singkel, die wegens zijne in do 17e eeuw in Arabic opgedano grooto kennis van den godsdienst later wel (ten onrechte) als invoerder van den Islam in Atjeh gold op naar zijn graf aan de monding der Atjeh-rivier later meest al Toungkook dikeoela genoemd word, en Toungkoo Andjeng, de volgens de Atjebors in 1782 gestorvon Sajjid Abobeker bin Hoesian Bilfaqih, — terwijl daar bovendien nog een aantal andere heiligen vereerd wordt.

Literatuur. YC. Snouck Hurgronje. De Islam p. 100 v.v. (Do Gids, 1886, III p. J 07, vv.) Mekka 1/ 141 v., II 52—56) Do Atjeliej: s. II, 317—331 (The Acheliiieso II, 288^301); De Islam p. 40 vv. (Gr. Godsdiensten, Serie II, p. 272 vv.) De Islam in Nederl. Indie p. 33 vv. (Gr. Godsdiensten, serie II p. 409 vv.); — I. Goldziher, Die Heiligenverehrung im Islam (Muhamm. Studien II, 275—378) D. X/ Rinkes, Abdoerraof van Singkel (Dissert. Ixiielen, 1909) p. 10 vv.; De 'heiligen van Java, in het Tijdschr. v. h. Batav. Gen., DL 52 (1910) p. 556 vv., 53 (1911) p. 17 vv. 269 vv., en 435 vv., 54 (1912) p. [135 en 55 (1913) p. 1—20]; — Hoesein Djajadiningrat, Qritische beschouwing van de Sadjarah Banten (Dissert. Leiden, 1913) p. 73 vv., 110 vv., 247 vv.; — J. F. G. Bruniund, Bijdragen tot de kennis van het HiriHoeseine op Java (Verhandel. y. h. Batav. Genootsch., DL 33; p. 169 vv.); J. Veth, Java II (1878) p. 182—204, I (189G) p. 228^247; — S? E. Harthorn in Meded. v. h. Nederl. Zend el. Gen. IV, p. 123 v.; — J^Knebel in het Tijdschr. v. h. Batav. Genootsch., DL 39 (1897) p. 118 vv.; J. O. ScKrieke^ Het boek van Bonang (dissert. Leiden, 1916) p. 39 vv.; — J. W. C. van den Berg, De Mo-hamm. geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoera (Batavia, 1882) p. 44 vj^Le Hadramout et les colonies Arabes, p. 162 vj^— Ph. S. van Ronkel, Bij de afbeelding van 'liet' graf van Malik Ibrahim te Gresik, Tijdschr. Tjai. Gen. DL 52 (1900) p. 596 vv.; Aloskeein te Batavia, Nederl. landsch Indie oud en nicuw (1916) all. 4.

HEILSLEGER. Zie LEGER DES HEILS.

HEIM (JHR. MR. PAULUS VAN DER) Geb. te Brussel 8 Febr. 1753, overleden te '8 Graven Lage 6 April 1823. In 1795 secretaris van het college ter admiraljiteit op de Maze; van 6 Juli 1806 af directeur-generaal en van 29 Juli 1806 af tot 10 Dec. 1807 minister van het departement voor de zaken van Indie en van den koophandel. Van 8 Jan. 1808 tot aan het einde der regering van Koning Lodewijk Napoleon minister van Marino en Kolonien. In 1815 were! liij in don adelstand verhevon en benoemd tot lid van de Eeistc Kam er der Staton Generaal. Zie Nieuw Noded. Biografisch Wooixlen-boek deel I biz. J 055.

HEJAS (Hfias) (SOKND). Zie VITEX PLfBES-CENS.

HELIANTHUS ANNUUS L. fam. *Compositae*. Zonnebloem (NED.), Hoenga matahari, (MAL.), kembangs-rangene (SOUND), K. Kanigara (JAV.). Bekende Europeesche sierplant, in Indie aangeplant in tuinen, ook wel oin de oliehoudende zaden en om de malaria to verdrijven (in overeenstemming met den aanplant van *Eucalyptus*). De Maleische naam is de letterlijke vertaling van den Nederl. naam.

HELICONIA BIHAL L. fam. *ilusaceae*, Tafelblad, een hooge plant, die vrij veel op een Pisang gelijk en vooral in het Oosten van den Archipel voorkomt. De bladeren worden veel gebruikt om er allerlei zaken in te pakken (b.v. rijst); ook doen zo als wikkelblad voor tabak dienst.

HELICTERES ISORA L. fam. Sterculiaceae; Boowah met Bordcauxscho pap aan te radon. Do ziekte verdwijnt niet radja, Kajoe poe taran tali, Kajoo oel is (MAL.), Kokontolan geheel, doch de planten staan aanmerkelijk beter. (SOEND.); Oelet-oolet (JAV.); oon vrij hooge heester. *Literatuur.* H. Marshall Ward (Journ. Linn. Soc. Vol. XIX), Dr. W. Burck. (Meded. van W. L. Pl., W. en V. 1887 en '89), P. J. S. Cramer, (Med. van Lands Pl., XI 1813)

die in uiterlijk onbladeren veel op den hazelaar gelijk. De vruchten bestaan uit een 5-tal spiraalvormig on elkaar gedraaide kokcr- vruchten, zoodat het geheel er uitziet als een in elkaar gedraaid touw; vandaar enkele der inlandsche namen. De gelcrondele vorm van de vrucht is waarschijnlijk de reden, dat deze vruchten in de inlandsche geneeskunde worden gebruikt, in het bijzonder in mengsels van geneesmiddelen, die tegen ingewandpijnen moeten dienen. De bast van den stam bevat een vrij sterke vezel.

HELIOTRAPPIUM INDICUM L. fam. Borragi-aceae. Beontoe tikoes (MAL.), de Indische Heliotroop, een algemeen op zonnige plaatsen in het wild voorkomende halfheester met witte bloemen.

HELLWIGRIVIER. Ook wel genaamd: Vetruik- rivier. Mondt uit in zee op de kust van Zuid-Nieuw- Guinea in de Oostbaai ten westen van de Flamin- gobaai. Zij is een weinig belangrijke rivier, die aan den mond ongeveer 850 M. breed is, welke breedte echter spoedig afneemt. Blijkbaar dient zij slechts tot afvoer van moeraswater; de oevers zijn vrij hoog en begroeid met rotan en muskaatboomen. Zij staat door geulen in verbinding enerzijds met de Pater-le-Cocq-d'Armandville-rivier, anderzijds met de Noord-Westrivier. De oevers zijn vrij dicht bevolkt; de bevolking is minder oorlogszuchtig dan die van de Oostbaai in het algemeen.

HEMBATJANG (MAL.). Zie MANGTFERA ODO-RATA.

HEMIGRAPHIS, fam. Acanthiaceae, Ketiik beling. Petjah beling, Daoen sarab (MAL.), Ding- ding (JAV.), Rocmpoet mas (MAL.) Kruidachtige planten, ten deele wild, ten deele gekweekt, om de van anderen rood- gekleurde bladeren. Sommige soorten worden gebruikt als geneesmiddelen tegen gal-, blaas- en niersteenen, wat schijnt te berusten op of althans verband te houden met het hooggehalte van de vrucht in de gal- en nier- stoffen. In verband met het ver- mogen om de steenen te verdrijven zou ook staan het geloof, dat men glas kan fijnkauen zonder de mond te verwonden, indien men slechts zorgt tegelyk of vooraf de bladeren van deze planten te kauen. Zie STROBILANTHES.

HEMILEIA VASTATRIX Berkeley, Parasitische Schimmel uit de familie der roestzwammen (Uredineae), die met de Zwijnen de groep der „Gepaardhoevigen“, die eerst op Ceylon daaraop Java, en Sumatra in de vormt. Uiterlijk onderscheiden zich van de Zwijnen, behalve kofiee-uanplanten gewond heeft. Zij komt verder in door de dichtere beharing van het lichaam, vooral daardoor, dat Afrika, doch niet in Amerika voor. De ziekte vertoont zich van de technon alleen do derde en vierde goed onwikkeld zijn, als gelo vlekken op de bladeren, op welke later do roestklourige sporonhoopen ontstaan. Er vorinon zich het duidelijkst zijn dooze resten nog bij do Dwerggherden. De tot Uredosporeu, en later tolvonnige teleustosporen. Door middenvoet becucleren zijn tot het zgn. „kanonbeen“ vergroeid. inwerking van de schimmel vallen de bladeren vroegtijdig en ander, niet minder belangry kenmerk der Herkauwers is de af- ook de besooi) worden aangoot en voos. Booincn bouw van do maag, welke verband houdt met do bijzondero kunnen bin non korten tijd gochcol ontbladerd worden. De wijzo van kauen van het geheel plantaardige voedsel. De Ja- vakoffio hcoft er het sterkst van te lijden gehad; door herkauwers zijn in den regel dieren, die, slecht ter verdediging do bladziekte heeft mon de cultuur zeer stork inoetkijn uitgerust maar snel ter been, bij aan vallen slechts hun heil inkrimpon. De later ingovoorde Liberia- kollio, aan van kunnen zoeken in do vlucht. Het is daarom voor hen van belang koi ijk resistent, wordt nu ovonzeer door H. vernietigd. De om, zoolang ze ongestoord zijn, zoolvol mogelijk voedsel tot hybriden van beide soorten en do nu veel geteeldo Coffea zich te nemen en het

HENDENGO-MOITOMO. Naam op Celebes-voor eene Drongo-soort, *Dicrurus leucops*; op de Aroe- eilanden heet *Dicrurus carbonarius* Bolido; op Goram wordt *Dicrurus meyalornis* Karooin genoemd Een and ere vorm van deze vogelsoort, *Chaptalia ma-layen*'isy heet op West-Sumatra Sawoi.

HENDINGO-OPU. Zie LARTAU, . . 人 HENNA. Klcurmiddel voor nagels enz., bereid uit de bladeren van *Lawsonia inermis* L., fam. Lythra- ceae, een heester in alto tropische landen gekweekt. Zie ook LAWSONIA.

HENNEP, zie CANNABIS en GANDJA. De naam hen nep, met een bijvoegsel, wordt ook gegeven aan vele andere, vezelleverende planten: „Sunnt“ hennep komt van een *Crotalaria*, „Bowsching“ hen nep van een *Sansevieria*, „Formosa“ hennep van een *Ananas*, „Manila“ hennep van een *Mxcsa*, „Mauritius“ hennep van een *Fourcroya*, „Sival“ hennep van een *Agave*, „Rajmahal“ hennep van een *JHarsdenia* enz. . Zie het art. VEZELSTOEFFEN

HEPTAPLEURUM, fam. Aralaceae. Panggang Tanganan (JAV.) in verschillende samen- stellingen voor de soorten, klimmende heesters of boomen, voor een groot deel in het lagere of hoogere bergland voorkomend in tai van soorten, kenbaar aan de handvormig samengestelde bladeren.

HERITIERA LITTORALIS. Dry&nd, fam. Ster- culiaceae. Atoeng laet, Bajor laet (ITAL.), Balang pasir (JAV.), Doengoen (JAV.), Tjerlang laet(soEND.). Vrij lage boom met kromme, knoestige stam en onre- gelmatig geplaatste, kromme takken. De kroon is breed en vrij wel bolronnd. De plant is kenbaar aan de van ondoren dof grijsAvitte, van boven glim- mendgroene bladeren, aan de houtige glimmend- brune vrucht die een dikken scherpen vleugel heeft. Het donkerroode kernhout is taai en duurzaam, wordt echter op Java weinig gebruikt omdat de stammon te krom zijn. Slechts op een enkele plek aan do Zuidkust van Java, landinwaarts, groeien rechtstammige boomen, waarvan het hout voor scheepsmaston gebruikt wordt. De soort komt overigens bijna uitsluitend aan het strand voor in den geheelen Archipel en ook daarbuiten aan de tropische str&nden van Azie. HERKAUWERS (*Ruminantia*), een afdeling der Hoefdicren wolko de oorzaak is van do gevreesdo kof- fiebladziekte, (zie aldanr), die met de Zwijnen de groep der „Gepaardhoevigen“, die eerst op Ceylon daaraop Java, en Sumatra in do vormt. Uiterlijk onder- schieden zich van de Zwijnen, behalve kofiee-uanplanten gewond heeft. Zij komt verder in door de dichtere beharing van het lichaam, vooral daardoor, dat Afrika, doch niet in Amerika voor. De ziekte vertoont zich van de technon alleen do derde en vierde goed onwikkeld zijn, als gelo vlekken op de bladeren, op welke later do roestklourige sporonhoopen ontstaan. Er vorinon zich het duidelijkst zijn dooze resten nog bij do Dwerggherden. De tot Uredosporeu, en later tolvonnige teleustosporen. Door middenvoet becucleren zijn tot het zgn. „kanonbeen“ vergroeid. inwerking van de schimmel vallen de bladeren vroegtijdig en ander, niet minder belangry kenmerk der Herkauwers is de af- ook de besooi) worden aangoot en voos. Booincn bouw van do maag, welke verband houdt met do bijzondero kunnen bin non korten tijd gochcol ontbladerd worden. De wijzo van kauen van het geheel plantaardige voedsel. De Ja- vakoffio hcoft er het sterkst van te lijden gehad; door herkauwers zijn in den regel dieren, die, slecht ter verdediging do bladziekte heeft mon de cultuur zeer stork inoetkijn uitgerust maar snel ter been, bij aan vallen slechts hun heil inkrimpon. De later ingovoorde Liberia- kollio, aan van kunnen zoeken in do vlucht. Het is daarom voor hen van belang koi ijk resistent, wordt nu ovonzeer door H. vernietigd. De om, zoolang ze ongestoord zijn, zoolvol mogelijk voedsel tot hybriden van beide soorten en do nu veel geteeldo Coffea zich te nemen en het

kauwen daarvan tot later uit te stellen. Het voedsel wordt dus aanvankelijk ongekauwd doof geslikt en in de als "pens" en "netniaag" bekende afdelingen der groote maag bewaard. Tijdens de rust wordt het dan door den slokdarm opnicuw in de inondhott gebracht en gekauwd, waania het in de bcide ande-re afdeelin gen der maag, „boekmaag" en „lebmaag" gevoerd wordt. De d&mi, vooral de dunne darm, is., zoals meestal bij plantenende zoogdieren, zeer lang. Voor het gebit is kenmerkend, dat de snijtanden der bovenkaak meestal en ookde bovenhoektanden dikwijls ontbreken ; de laatste kunnen echter soms ook, vooral bij het mannetje, zeer groot worden (bijv. bij den Kidang en de Dwergerten).

De Herkauwende dicren van Ncderlandsch-Indie behooren tot de families *Tragulidae* (zie DWERGHERT), *Corvidae* (zie HERTEN) en *Bovidae* (zie RUNDEREN).

HERNANDIA OVIGERA L., fam. *Hemantiaceae*. Ini. namen veelal dezelfde als in het volgen de artikel genoemd. In het Ned. „cierplanf, omdat de rondo vrucht door een omhulsel omgeven is, zoals een ei door een eierdop. De plant is veel minder algemeen. dan do volgende en komt ook niet aan het strand voor. Het gebruik is vrijwel gelijk aan dat van de HERNANDIA PELTATA.

HERNANDIA PELTATA Meissn., fain. *Hemantiaceae*, Kemiri tjina Bengkak, Kam pis (JAV.), Binong laot, Kampak, Moentjang tjina (SOEND.). Vrij groote boom, in den archipel algemeen, dock alleen aan het strand voorkomend, met groote schildvormige bladeren, en ronde, achtribbige zwarte vruchten, die voor de helft uit een groenachtige blaasvormige vruchtkelk uit-steken. Uit de zaden maakt men een soort olie, die door de inlanders als lampolie gebruikt wordt. De vruchtkelk en do bast zijn vergiftig.

HERTEN (*Cervidae*), een familie der Herkauwers (zie aldaar), zich vooniamelijk door het bezit van een gewei onderscheidend. Kosmospoliet, met uitzondering van Afrika bezuiden de Sahara en Australie. Het gewei ontbreekt slechts bij enkele soorten, maar is (behalve bij het Rendier) uHsluilend aan het mannetje eigen. Van de booms der Runderen ver- echilt het daarin, dat de opperhuid aan zijn vor- ming niet deelneemt en het daarom geen hoorn- scheede bezit. In de jeugd doet het gewei zich voor als een uitsteeksel van elk der beide voorhoofds- beenderen, de „rozenstok" nog door de behaarde kop-huid bedekt. Deze uitsteeksel groeien in de lengte, de bedekkende huid gaat door indrogen, als gevolg van het ophouden van den bloeditoevoer, en afstrijken verloren en zoo komt het been, de „hoorn", bloot te liggen. Jaarlijks wordt het gewei afgeworpen ; alleen de rozenstok blijft bewaard en hierop groeit het nieuwe gewei uit, dat telkens een meer gecompliceerden vorm heeft dan het vooraf- gaande.

De herten van Nederlandsch-Indie beliooren deels tot het geslacht *Cervulv* (zie KIDANG), deels tot het geslacht *Jitisa*. De laatste zijn de meer typische herten (*Rxua* wordt ook wel als een ondergeslacht van het geslacht *Cerviu* beschouwd). De soort en van *Rusa*, (roesa en m'ndjangan, MAL. ; m'fndjangan, LAAG-JAV. ; sangsam, HOOG-JAV. ; oentjal, SOEN D. ; ba-djang en taka jo, DAJAKSCH), die tot Z.O.-Azie bc- perkt zijn, hebben in beide geslachten hoektanden in de bovenkaak; de hoorns hebben slechts drie takken. De volgende soorten komen in Nederlandsch Indie voor. .

R. equina Cuv. (m'ndjangan ajer, MAL. ; oeso, Mid

den-Sumatra; danjok, DAJAKSCH van W.-Borneo), van Achter-Indic, Borneo, Sumatra on Banka, is hot grootste hert van don Archipel; het wordt 1,9 M. lang. Het is donkerbruin, met een groote roodbruino vlek op de achterdeelen en met dikke, zwarto staart-pluim. De jongen zijn dilovijls licht gevlekt. Het gewei is weinig langer dan de kop; van de twee eind-takken is de achterste korter dan de voorste en een weinig naar binnen gericht. De uit Serawak bescre- ven en ook van het Kapocas-gebied vernieede *Rusa brooki* Hosó is waarschijnlijk niet van *R. equina* verschillend.

Rusa hippelaphus Cuv. is kleiner dan het eerstgenoemde on heeft hoorns, die veel langer zijn dan de kop en waarvan de achterste eindtak langer is dan de voorste en bijna recht opwaals gericht. Ook is het lichter bruin gekleurd en heeft het een bruine staartpluim. Zijn verspreiding in den Archipel is eigenaardig, omdat het een van de weinige Zoog- diersoorten is, die westelijk en oostelijk van de „lijn van Wallace" voorkomen ; het bewoont n.l. Java en de kleine Socnda-eilanden tot Timor, Z.O.-Borneo, Celebes (de Molukkei) en de Aroe-eil. In Borneo schyni het eKter, zoals Sal. Miijler uit mededeelingen van inlanders opmaakt, uit Java te zijn ingevoerd en verwilderd ; het wordt er trouwens ook m'Gndjangan djawa (Javaansch hert) genoemd, ter onderscheiding van *R. equina*. In de Minahassa zijn de herten (ini. naam: band of go [bandogo ?] ogegne) eerst ± 1830 ingevoerd, in Z.-Celebes waarschijnlijk reeds vroeger door de inlanders zelf ; de Sarasin's vonden geen beenderen van herten in de door hen onderzochte holen in Celebes, die wel overblijfselen van tai van and ere, nu nog op het eiland voorkomen- de, dicren bevatten. Volgens Valentijn zijn de herten ook in de Molukken oorspronkelijk geimporteerd ; op de Aroe-eilanden is dit zeker hot geval. Evenwel worden de herten van Celebes en de Molukken we- gens hun icts geringere grootte en ecnigszins afwij- kende kleur ook als een zelfstandige soort (*Ji. Molluccensis* Quoy et Gaim) onderscheiden. Ook de herten van Timor, Rotti en Semau (in), namen: loesa, nocsal, die soms op zij van den kop een witten band bezitten en sterker ontwikkelde uekhar en staart-kwast hebben, worden wel als een afzonderlijke soort (*Cervus limoriensis* do Blainv. = *peronii* Cuv.) beschouwd. — *Jl. hippelaphus* bewoont weinig boomrijke streken, bij voorkeur alang-alang-velden, tot op groote hoogte in het gebergte. Na den bronst-tijd leven de oude dicren eenzaam.

R. Kuhl Miill en Scblg. is een kleine soort, die ver want is aan *Jl. porciuu* Zimm. van Voor-Indie en uitsluitend voorkomt op Ba wean. Het dier is donkerbruii met witten buik en heeft een gewei, dat veel langer is dan de kop en waarvui de achterste der beide eindtakken korter is dan de voorste en stork naar binnen gericht.

Verg. o.a.: Lydekker, The Deer of al) Lands. Lon/ don, 1898.

Do hertenjacht wordt ook door de inlanders veel beoefend. Gewoonlijk geschiedt (dit le paard met het geweer of ook met lasso'R. Zie JACHT.

HERTSHOORNVAREN Zie PLATYCERUM.
HERTZWIJN. Zie BABIROESA. ; HETEROPODEN.
Planktonische tot de Proso- branchia behoorende nllakcn. Zie CASTROPODEN.
HEULANG. Zie ROOFVOGEL.

HEURNIUS (JUSTUS). — ook HORNIUS, HUR- NIUS en VAN HEURNE). Zoon van don Jcidechen hoogleraar J. Heurnius. Hij etudeerde te Leiden, eerst in de geneeskunde, later in de theologic, werd

prodikant te Kalslagen, doch vatte het plan op zich aan de bokeering dor hcidenon to wijdon on schreef: Do legationo ovangelica ad Indos capscenda ad- monito Lugd. Bat. 1618. In 1624 vertrok hij naar Indie, hij were! to Batavia beroepen en bleef daar tot 1632; na eone Tlienstris naar Coromandel go- maakt t'hcbben om met een politiek gezant- schap BML bezocht te hob bon, vertrok hij naar Amboina, cn werd op Honimoa geplaatst. In 1639 lieerdo hij naar Nederland terug, werd predikant to Wijk bij Duurstede en stierf omstreeks 1651. Hij maakte zich vooral venlienstelijk door zijnc Maleische geschriften, met name door de verbe- terde uitgave van het „Vocabularium ofte woor- denbeck in 't Duitsch en Maleis⁵⁸ van C. Wiltons en Danckaerts, 1650, en door de vertaling in het Maleisch van de Evangelien on de Handlingen der Apostelen (gedeelteijk met gebruikmaking van de vertaling van Van Hasel), Am st. 1651. In de Bijdr. t. t. I. en vlk. III, 253 werd afgedrukt een rapport van Heurnius over het voortplanten van de i Christ, religie on van wege het eiland Bali

Literatuur : zie by Van Troostenburg de Bruin, Biogr. woordenb. van O.-I. predikanten, bl. 179.

HEVEA BRASILIENSIS Miill. Arg., fam. *Euphorbiaceae*. Boom van Zuid-Amerika, in den Archipel vooral op Java en Sumatra in het groot aangeplant om het mclksap, waaruit men caoutchouc wint. Zie CAOUTCHOUC. Een enkele inaal wordt nog de verouderde Latijnsche naam *Siphonia elastica* voor deze plant gebruikt.

HEIJDEN (KAREL VAN DER). Geboren 12 Jan. 1826 to Batavia. lu> Nederland on tvin g hij zijne opvoeding^TIn 1841, dus reeds op 15-jarigen leeftijd, nam hij dienst bij het N.-I. leger. Te Batavia aangekomen, verkreeg hij binnen het jaar den rang vnn sergeant, als hoed an ig hij in 1848 de 2de expeditie en als sergeant-majoor in 1849 de 3de expeditie tegen Bali inedemaakte. In 1850 legde llij zijn officiers-examen af en nam nog in hetzelfde jaar als 2de luitenant deel aan de krijgsverrichtin- gen in Palembang. Tot kapitein bevorderd in 1859 werd hij met de functie belast van controleur in de Z.- en O. afd. van Borneo en maakte als zoodanig den ghechlen Bandjermasinschen krijg mede. In 1865 vertrok hij met verlof naar Europa on woondo daar de militaire manoeuvres bij van het Fransche leger to Clialons sur Marno, waarover van zijn hand een work het licht zag, getiteld: „Het kamp van Chalons sur Narnc in de jnaandon Juli en Augustus 18⁷¹”. Een jaar later was h j weer in Indie, waar hij weldra (1868) benccnd werd tot majoor en gewestelijk koininandant van het oiland Banka, welke betrekking hij ongvocor twee jaren lang vor- vulde. In 1872 word hij luitenant-kolonel, in woken rang llij deel nam aan do operation ter vor- overing van den Atjeschon kraton (1874). In Juli 1871 overgeplaatst als plaatselijk koininandant to ^einarang, word llij in Aug. j 875 reeds woor ver-)laatsnaar Padang als koininandant van het garni- zonsbataljon ter Smnatra's Westkust an het vol- gende jaar als kolonel naar Atjoh. Daar trad hij in Jimi 1877 op als waarnemend Militair on Civiel Gczagshobber, waarna hij in Jan. 1878 bonooid word tot Gouvourncur van Atjeh on Onderhoorig- hedon tevens Militair bevelhobber. In Sept. 1878 werd hij genoraal-ninjon on als buitongowono bo- looning voor de uitstekende diensten in Atjoh bowo- zon in Jan. 1880 luitenant-gonoraal. Het succos door horn in Atjoh behaald en do rust daardoor verkrogen deed do Indischo rogeering besluiten overtogaan

tot hot invooren van een gregold bestuur. Ter voor- bereiding hiervan worden do Gouv. Van der Heijden en do hcor Pruya van der Hooven in Jan. 1880 als Regeerings-commissarisson aangewczon, van welke functie, nadat aan do opdracht voldaan was, eorstgenocnoide den Jodon Oct. eervol onthe- ven wercl, hetgeon in Maart 1881 gvolgd werd door zijne eervolle onthoffing van het ambt van Gouvourncur van Atjeh on Onderhoorigheden en don 17on Maart d.a.v. van zijne betrekking van Militair bevelhobber aldaar. Spoedig hiema vertrok hij met een jaar verlof naar Nederland, alwaar hij met ingang van 1 Febr. 1882 op verzoek gepensionneercl werd. In 1887 word hij benoemd tot kommandant van het Koh. Koloniaal Militair Invalidenhuis te Bronbeek, ijelke betrekking hij tot zijn dood vervulde THij overleed te Bronbeek op 26 Jan. 1900.

HEYDT (JOHANN WOLFFGANG). Geboren, omstreeka 1700, te Konstadt (Silezie, beoosten Breslau ; zieyDr. F. de Haan, Prio-ngan I, 1910, 2 p. 21⁸), jnaar later verhuisd naar of SleeswyE-⁹ Hbstein, of Oldenburg ; immers, zijn groot boek draagt hij in 1744 als onderdaan op aan Christiaan VI (1730—174G), Koning van Denemarken en Noorwegen, Hertog van S1.- H. en Graaf van O. Is in ca. 1730 werkzaam als topograaf bij het Hof in de Keurpalts ; krijgt in 1733 op zijn verzoek ontslag, om naar Amsterdam te vertrekken en dienst te kunnen nemen—bij de O. I. C. Zeilt, blijkbaar als gemeen soldaat, op 31 Jan, 1734 van Texel, doet een maand lang de Kaap aan, en komt 30 Aug. te Colombo. Hier blijft hij op Ceylon 2¹/₂ jaar, waar hij bevorderd word to korpo- raal en kennis maakt met den Holl, teekenaar en topograaf Arent Jansen, van wien hij, blijkena zijn dankbaar herdenken Inter, veel profiteert en ook verscheidene van diens teekeningen van Ceylon machtig wordt. Zelf mag hij in 1736 een tocht meemaken met een Holl, gezantschap naar den koning te Kandy. Hij vertrekt, steeds nog als korporaal, op 12 Jan. 1737 van Colombo naar Batavia, waar hij, via Point de Galle, in Maart aankomt. Hier vindt hij zijn jongeren broer, die “mandador” („Mandatour”) was ten huize van den Raad v. Indio Van Suchtelcn. Dit word zijn ge- luk ; want zijne (en Jansen's?) teekeningen van Ceylon komeij zoo onder oogon van dien Edelheer, en deze toont ze weer aan den nieuwen G.-G. Valckcnier (Mei 1737—Nov. 1741). Deze word hier zoo door getroffen, dat hij Heydt op 20 April 1738 aanstelt tot teekenaar en architect van 's Compagnie's gebouwen te Batavia, hem opdraagt om allerlei aanzicht-teekeningen en plattegronden to in a ken in en om Batavia, en zelfs het plan vormt om Heydt te dien einde een rondreis to Jatjxn maken naar do buitenkantoren der O. I. C. Dit laatste vervalt echter, als Valckenier hem opdraagt water-partijen te maken op zijn nieuwe buitxinplaats aan de Antjolscho Vaart (Slingerland ?), waar een heclt tuin-architectuur met aller- lei barok-fraaiigheden moest verrijzen. Zoo blijft Heydt onverdroten aan het teekenen en ontwer- pen, to hij in Sept. 1740 — zijn broer was op 21 Febr. te Batavia overleden — ontalag weot to krijgen wegens het hebben van „de koek**” (d. i. milt- vergrooting door malaria). Met de retourvloot van Oct. 1740 gaat hij huis-toc per Everswaard; verg. De Haan, I. c.), doet opnieuw de Kaap aan, komt 6 Aug. 1741 to 3 Jiddelhurg, en ves- tigt zich in het landstadio Wilhermsdorf (Boven-

Franken, W. van Neurenberg) : waar hij, als architect en landmeter van Graaf Hohenlohe-Schillingfurst, in 1744 laat drukken — doch „in Verlag des Authours“ — zijn kostelijk boek „Allgemeiner Geographischer und Topographischer Schau-Platz von Africa und Ost-Indien“, een dik werk van langwerpig 4°-formaat, met ruim 350 p.p., waar- van zowat twee derde tekst, verklarond maar uiterst omslachtigen aard, en „Prospecte“⁵⁵ on „Plane“, versta: aanzicht-teekeningen en plattegronden, alle op heele bladen gedrukt.

Dat het „Africa und Ost-Indien“ in dien tekst (wel met opzet) misleidend is en eerder diende te luiden: Batavia en omstrcken, Ceylon, en enkele buitenkantoren der O. I. C. kan blijken uit de volgende specificatie der 115 plaatsen. Eerst 22 van de stad Batavia, dan de eilandjes Orust (2) en Edam (1), alsmede de Ommelanden van Batavia (15; inbegrepen Tanggeran, en 66n platte- grond van het fort en den dalem te Banta-m.), Straat Soenda (1 kaart) en het bovenvermeld lustverblijf van G.-G. Valckenier (6); samen 46 platen en 1 kaart. Daarna niet minder dan 46 platen en 2 kaarten van Ceylon (ten deele gewis teruggaand tot teekeningen van den gezegden Arent Jansen). En ten slotte 20 platen van buitenkantoren der O. I. C., waarvan slechts 5 van Kaap de Goede Hoop (het „Africa“ van zijn titel, geheel vooraan!), doch waar hij zelve ten minste geweest was, terwijl al de andere 15 door hem ontleend zijn aan teekeningen die hij op Ceylon en te Batavia in handen kreeg, deels op last van Valckenier; nl. Tuticorijn (1), Cochin (1), Gamron (1), Hoogly (1), Salidah-mijn op Sumatra (1), Malaka (2; cn we) een aanzicht en een platte- grond), Makasser (1), Ternate (1), Nangasaki (1), Sao Thiago (1), Kaap-Verdise (1), en 4kaarten ten slotte van den zeeweg naar Indie, die hij openlijk zegt op te hebben.

De blijvende waarde van Heydt's werk voor ons ligt niet zoozeer in de 85 „Prospecte“, waar hijzelf on miskenbaar het meest grootsch op ging; want Heydt was geen artist, en zijn (eigen of nagedane) kopergravuren missen alle leven en lokale typeering; ze zijn even dor, als de — helaas fantastische — koperprenten van Romein de Hooghe uit ca. 1700 (Les hides Orientales et Occidentals) vol zwier zijn. Maar de 22 of 23 plattegronden („Plane“), en wel 13 van West-Java, 8 van Ceylon (met nog een plaat van de in scripties op de Adams-piek) en 1 van Malaka, zijn door hun nauwkeurigheid en vertrouwbaarheid een kostbaar bezit. Ook zijn tekst bevat heel veel belangrijks.

Dat de beschermers van Heydt, de G.-G. Valckenier, zelf onder den invloed stond van Valen-tijn's groote werk, met al zijn kaarten, aanzicht- tei en plattegronden (1724—26), behoeft niet betwijfeld te worden. Heydt's werk mag dan ook de voltxDoening van Valentijn genoemd worden in het topographische; [xrijw] het een 30 jaar later weer sterken invloed zou uitoefenen op den teekenaar Johannes Rach (zie dezen naam).

Een biographie van Heydt is in de „Allgemeine Deutsche Biographie“, dl. 12 (1880) en 50 (1905) niet te vinden; maar Heydt heeft gelukkig zelf in de „Vorrede“ tot zijn boek diverse data medegedeeld. De op den titel van den „Schau-Platz“ vermelde „Anhang oder historische Beschreibung der Reise des Verfassers von Holland nach Ost-Indien, und von dar wiederum zurdekt“, ontbreekt echter in alle exemplaren. G. P. R. Z.

HIBISCUS ABELMOSCHUS L., fain. *Malvaceae*, Gandapocra, Kapas oetan (MAL.). Kastocri, GAaidpoera, Weron (JAV.). Porsche kruidachtige plant, bloemen geel met een rood hart. Do zaden (bisamkorrels, inuskuszaad) bevatten een aetherischo olie (*minjak kastoeri*). Zo worden als cosmeticum gebruikt en oni en geur te goven aan bedak, doepa's enz. Do fijngepoederde zaden zijn een inlandsch geneesmiddel.

HIBISCUS CANNABINUS L. Kruidachtige plant, tot 3 M. hoog, met bleekgele bio omen met een rood hart, in den laatsten tijd als vezelplant zeer bokend geworden (Java-jute), zie VEZELSTOF- FEN.

HIBISCUS ESCULENTUS L., Katjang arab (MAL.). Kruid, veel gelijkend op *H. Abelmoschu*. „Soms gekweekt om de vruchten, die in onrijpen toestand als groente gegeten worden.

HIBISCUS MANIHOT L. Porsche kruidachtige plant uit China, vooral in het Oosten van don Archipel als gekweekt. De bladeren worden in de Minahassa als groente gegeten.

HIBISCUS MUTABILIS L. Baroe landak (MAL.), Waroo landak (JAV.). Sierheester, buitengewoon veel op *H. venustus* gelijkend en dezelfde eigen- schappen vertoonend wat de kleur der bloemen betreft. Komt echter niet in het wild voor.

HIBISCUS ROSA-SINENSIS L., Baroe, Baroe landak, Boenga raja (MAL.), Kembang wera (SOEND.), Noeribang (JAV.), Oeribang (BATAV. MAL.), evenals een aantal andere soorten het best bekend als Kembang sepatoe, welke naam afgeleid schijnt te zijn van het Portugeesche *Flora de sapateiro* = schoenmakersbloem, om- dat de bloemen voor poetsen van schoenen gebruikt worden. Ook Chineseche roos genoemd en misschien van China afkomstig, althans in Indie niet in het wild bekend. Het is een heester, tot 4 M. hoog. De bloemen zijn zeer verschillend van kleur, paars, rood, geel,

viccschkleurig, oranje cn vaak gevuld. De plant wordt algemeen als sier- plant gekweekt en doet ook dienst in de ini. gc- neeskund- Met de bloembladeren kleurt men vaak gebape-

HIBISCUS SABDARIFFA J., Roodo zuring, Amerikaansch zuur. Kruidachtige plant met bleek- gelc bloemen met een rood hart. Uit Amrika af- komstig, soms als groente aangeplant.

HIBISCUS SIMILIS BL., Baroo goonoeng (MAL.). Boom, zeer veel gelijkend op tie cichte Waroe (*lilicci*), en er vaak mee verward. Zowel hout iih schorsvezels zijn minder bruikbaar. Wordt zeer vaak als schaduwboom geplant.

HIBISCUS TILIACEUS L. Baroe (MAL), Waroe (in verschillende sainsstellingen. JAV. MAL. SO END.). Algetmcen voorkomende boom, in het wild vooral aan niet-mocrassige stranden, in het binncnland zeer vaak gekweekt, bekend om de diep-hartvor- nige toegespitste bladeren en de groote gcle, van binnen purperen bloemen. Een bekende schaduw- boom. Het hout wordt op vele plaatsen door de inlanders gebruikt, vooral door Wagenmakers. (r)k wel als timmerhout in gebruik. De schorw van stam en takken bevat een goede vezel (Lcelocp waroe), die op vele plaatsen voor touw woixit gebruikt.

HIBISCUS VENUSTUS BL Kapasan (JAV.), Kaka- pasan (SOEND.). Porsche heester tot 4 M. hoog, vaak als sierheester aangeplant en bekend om de bloemen, die *s morgens wit zijn (met een rood hart)

en in den loop van don dag rood verkleuren. Do- zelfdo eigenaardigheid vertoont do uitsluitend go- kweekt voorkomende *Jl. mutabilis*, die vaak met de andero verward wordt. Beide zijn ook met ge- vulde bloemen bekend.

HIDIJ. Zie KID AN G.

HIDJRAH, zie ISLAM Ic, en MOHAMM. KA- LENDER a.; (1/, Cr o : * :

HIKAJAT. Arabisch woord, beteekonend verhaal. Wordt in hot Maleisch gebruikt voor allerlei vor- halen, zoowel geschiedverhalen als romans, dock voornamelijk voor Mohammedaansche legenden on de n a volgin gen daarvan. Zie LITERATUUR (MA- LEISCHE).

HILE. Ini. naam op Simaloer aan de kadal (zie aid a ar), *Mdhuia jasciata* Kuhl, gegeven.

HINDOEÏSME. In ruimen zin, eene samenvat- tendo benaming voor den godsdienst en de daarop gegronde instellingen der Indiers; in engeren zin, be- doelt men met Hindoeïsme het derde tijdperk in de ontwikkeling van den Brahmaansch-Indischen godsdienst, zooals die hare uitdmking viiuidt in het Maha-bharata en het Ramaya^a, in de Poera^ia's en de Dharmaa^stra's van Manoe, Jadjnjawalkja, enz. Bij alle verschil van sekten, waaronder de Wisjnoeïten en de Qiwaïeten de voornaamsten zijn, en ondanks zekere verscheidenheid in de dogmatische opvatting van het Godsbegi'ip, stem men alle geloovige Hindoes daarin overeen, dat zij het leerstuk der zielsverhui- zing of wedergeboorte erkennen. Volgens dat leerstuk is de menschelijke ziel een deel van het alom- vattende goddelijke wezen, het Hoogste Brahma, anders genaamd de Hoogste Ziel (Paramatman), en kan zij de hoogste zaligleid, d. i. de hereeniging met dat hoogste wezen niet erlangen, eerdat zij de hoogste waarheid bereikt heeft, het be^vustzijn namelijk, dat de menschelijke ziel eën is, hoe men die eenheid ook opvatte, met het goddelijke Alwezen. Zoo lang dat bewustzijn in den mensch niet ont- waakt is, blijftde ziel gekluisterd aan het lichaam, en a Is de mensche sterft, neemt zijne ziel, welke niet vrij gemaakt is door de waarheid, een ander lichaam aan; hij wordt wedergeboren, doch niet v66rdat hij, al naar gelang van het overwegend goede of kwade, doof hem op aarde gedaan, beloofd is geworden, in de ijmelsche verblijven of wel gestraft in do hel ge- durende een tijdsverloop, dat in evenredigheid staat tot hetgeen hij verdient. Na afloop van dien tijd wordt de ziel herboren, van den deugdzaam mensch onder gunstiger omstaandigheden dan in zijn vorig bestaan ; van den booze, onder ongunstiger om- Btandigheden; de laatste zal, zoo hij zich niet betert, van trap tot trap in de rij tier wezens afdalen, totdat hij ten slotte een plant of steen wordt; degene daar- entegen, die steeds naar't hooger streeft, zal een telkena hoogerer rang innemen. Het hoogste wat een mensch bereiken kan, is verceuging, of liever hereeniging met het Hoogste Bralrna, en zulks is, gelijk gezegd, aDecn te bereiken door de voile kennis der hoogste waarheid. Heeft do meisch dit bereikt, dan wordt hij nimmer wedergeboren, dan is hij be- vrijd van den Sansara, don kringloop van't bestaan. Het geloof aan de wedergeboorte was reeds in het oxidere Jralmanistische tijdperk, voorafgaande aan 'J Jlindoëisinc in engeren zin, z66 vastgeworteld in 't J ndiscJi gemoed, dat het ook bij de Boeddliisten ingang heeft gevonden, niettegenstaande dezen't be- slaan eener ziel loochenen en daarom het leerstuk eenigszins anders formuleeren. Behalve do leer der wedergeboorte en wat daarmede samenhangt, erkennen de belijders van het Hindoeïsme het Indische

Pantheon en vordero mythologische voorstellingen, zooals die in hun heilige boeken, van do Weda's af, zijn ncdergelegd. Ook dezo voorstellingen zijn voor een groot dcel in het Boeddhisme overgegaan. De eeredienst der Hindoes bestaat hoofdzakelijk in huiselijke dcvotie, in het bezoeken van tempels om te bidden, het vcrceen van godenbcelden met offer- anden van bloemen, het doen van bedevaardten, het houden van godsdienstige feesten en processies; do groote offers van het Wedische en Oud- Brahma- nistische tijdperk zijn hoe langer hoo meer in on- bruik geraakt. Aan werken van middadigheid en vroomheid, zooals hetspijzigen van behoeftigen, het schenken van landerijen aan brahmanen, het op- richten van heiligdommen en hospitalen, het graven van vijvers en cistemen is steeds groote waarde ge- hecht.

De voornaamste goden van het Hindoeïsme der Middleeueven — het eenige dat voor den Indischen archipi in aanmerking komt — zijn. Qiwa en cliena wederhclft Doerga, Wisjnoe en diens gemalin Qia, Brahma de schepper, Gaije^a, de zonnegod Soerjia, Skanda, de god van den oorlog, Saras watt, de godin der wysheid en welsprekendheid. Godheden van minderen rang, doch zeer populair zijn de minnegod Kama en Rati, zijne wederhclft. Hetzelfde kan men zeggen van Koebera, den god des rijkdoms. Met hoogen eerbied wordt door den Indier ook de naam uitgesproken van Jama of Dharna, den god des doods en der gerechtigheid. Andere godheden, zooals Indra, de hemelkoning en regengod, en Agni, de god des vuurs, die in't Wedische tijdperk zoozeer op den voorgrond treden, nemen in het godsdienstig leven van het latere Hlindoëisimo eene zeer ondergeslukte plaats in. Indra heeft zijne beteekenis gehouden alleen als figurant in dichtcrlijke mythen, als heer van het hemelsch paradjs. De vereering van Agni, wiens attributen op Qiwa zijn overgegaan, bepaalt zich tot de gewoonte, vooral in brahmanenamilies, om aan hem homa's, d. i. plengingen van gesmolten boter te wijden; die soort van offerande heeft meer eene ritueele dan eene godsdienstige beteekenis.

Niet enkel de hoogere en lagere goden, maar ook andere wezens der Indische mythologie, zijn bij verschillendc volken van den Archipel in zekere mate mheemsc geworden. Zoo getuigen de afbeeldingen van Garoe(Ja, als vogel en voertuig van Wisjnoe, dat hij eertijds op Java vereerd werd, gelijk nog op Bali het geval is . Ook bij de Maleiei*s e. a. ontbreekt het niet aan herimieringsdagen aan den heiligen vogel ; een der rijkssierraden van Gowa heet nog heden ten dag© Goeroeda. De Naga's, do als slangon voorgestelde regenwolken en vereerd als watergeesten, zijn, bekend in den ganschen archipel tot ^almahera toe. Ook Rahoe, do persoonlijkje ekEps, de verslin- dor van zon en maan, komt onder min of meer ver- basterde vormen voor op Java, Bali, bij de Dajaks, Bataks, Maleiers en op de Pliilippijnen. Als heilige on vercerenswaardige wezens worden ook beschouwd de Jlaneton (met iibegrip van zon en maan), waaraan do wcdckdagen hun naam ontlcneue. De Widjadha- ra's, vrouwelijk Widjadhari's, en de Gandharwa's, twee soorten van hemelscho geesten of engelen, spe- len in de sprookjes en het bijgeloof dor Javanen en Balineezen eene niet onbelangryke rol. Niet minder is dit het geval met verschillendc monsters, als de Raksjasa's en Bhoeta^, die ook in Maleische ge- schriften meermalen vermeld worden.

Het Hindoeïsme moet reeds in de cerate eeuwen onzer jaartelliiig tot den Indischen archipel zijn doorgedrongen, want de Chineseche reiziger Fa-Hien

vond in 't begin der vijfde eeuw op Java eene brahmaansche maatschappij, en de Sanskritopschriften nit West-Java zijn, naar 't schrift te oordeelen, van omstreeks denzelfden tijd. Het oudste der gedagteekende opschriften, uit Tjanggal in Kecloe, van den jar 654 Qaka, leert ons dat de vorst van het land een Sanskrit-naam droeg en het Qiwaisme beleed. Het steen-opschrift van Kalasaa, van 700 Qaka, is Boeddhistisch. Beide opschriften, in verband beschouwd met de heiligdommen, die er in vermeld worden, leveren het bewijs, dat in de achtste eeuw op Java zoowel het Hindoefisme als het Boeddhisme bloeide. Datzelfde kau men op grond van talrijke inscrip ties op steen en koper, van de Oud-javaansche letterkund en niet het minst van de overblijfselen van bouw- en beeldhouwkunst zeggen, van Java in den tijd, verloopen tusschen 800 en 't einde der 15de eeuw, toen de Islam de overheid kreeg. Op het na burige ci land Bali heeft zich het Hindoefisme tot lieden toe gehandaafd.

Wat de overige eilanden des archipels betreft, ontbreekt het niet aan duidelijke sporen, dat daar zoowel het Hindoefisme als het Boeddhisme invloed heeft geoeffend. op de godsdienstige voorstellingen der inlanders; vooral is dit duidelijk op Sumatra, waar nog talrijke tenipclnunes en inscripties worden aangetroffen en bijvoorbeeld de Bataks ettelijke figuren uit de Indische mythologie hebben overgenomen. Op Borneo getuigen de Sanskrit-inscripties van Koetei en eenige monumenten in West-Borneo van Hindoeschen invloed, en invloed, die in zekere mate, o. a. by het letterschrift, zich tot Celebes en de Philippijnen uitstrekt. Zie OUDHOEDEN.

Welke bestanddeelen uit den ouden godsdienst der eilanders het Hindoefisme in den loop zijner ontwikkeling heeft opgenomen, is vooralsnog niet met zekerheid te zeggen. Wat wij weten is, dat bij de Javanen in de Middeleeuwen, onverschillig of zij het Hindoefisme of het Boeddhisme beleeden, al les op Indische leest geschoeid was.

j v. < Literatuur: Voor een overzigt van den godsdienst / der Hindoe-Javanen, zie mem V eth, Java (2d e druk) .D. 171 vgg.

■ MINOEMAN of INOMAN. Landschap en dorp in de Kwantan-districten, aan de Kwan tan -ri vier 'gelegen tusschen Tjaranti en Basrah. Het is de hoofdnederzetting van een der vijf bondgenootschappen, die de Rantau Kwan tan uitmaken en volgens overlevering de eerste nederzetting der Minangkaban-Maleiers in deze streken. Van Hinoeman loopt een voetpad naar Kam par. Zie verder KVVANTAN-DISTRICTEN.

HIPPEASTRUM EQUESTRE Herb., fam. *Amaryllidaceae*. Chiueesche vuurtelie, een bolgewas met een groote, meest roode bloem, die wat op een lalie gelijk. De bol wordt gerasp aanbevoelen tegen gewellen aan de hals en tegen bof.

HIPPOPUS. Schelxlric. Zie DOOPVONTSCHELPE.

HIPTAGE, BL, fain. *Malpi (ghiaceae)*, Areuj beurtit (SOEND.), Kxosok (J AV.), Lo alas (JAV.). Klim mende heesters met witte of lichtroze bloemen en gevleugelde vruchten, waarvan een 2-tal soorten voorkonen. De bladeren worden als groente gegeten.

gIBI—Vulkanisch eiland ten N. van Ternate, 7(7)M. hoog, met jongen kegel in ouden mantel; erupties zijn, niet bekend (Verbeek, Molukkenver-81ag. 152);

HITOE. Naam van. het noordelijk schiereiland, van het eiland Ambon. (Zie aldaar.)

夕", . 夕3

源小水小=7

I HOBO. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

HOCHSTETTER (FERDINAND VON). Gob. 30 April 1529 te Esslingen, studeerde hij tot Maulbronn en Tubingen iitcle-tfcBologie en natuurweteischap-pon, werd in 1856 priv.-docent to \必3III Siren vergo- zeldo als geoloog de Novara-expeditie, die 30 April 1857 vertrok en o. a. ook den Incl. archipel bezocht. In 1860 werd hij professor in de mineralogie en geologic aan het Polytechnisch instituut te Weenen, waar hij werkzaam bleef tot hij in 1881 zijn ontslag ver- kreeg. Hy stierf IS Juli 1884 te Obenlobling bij Weenen. Van zijne talrijke geschriften zyn voor Ned.-Indie belangrijk: Geologische Ausflüge auf Java (Reise der Oesterreichischen Ifregatto Novara um die Erde. Geolog. Theil, Bd. II, pag. 113—152). Daar- in is o. a. voor het eerst eene poging gedaan, om tot eene ouderomsbepaling der tertiaire sedimen- ten van Java te geraken.

HODA. Zie PAARD.

HODGSONIA MACROCARPA Cogn. fam. Cucurbitaceae. Akar kepajang (MAL.), Areuj kalajar ba-dak of alleen Kalajar badak (SOIND.), Kadam (MINAXGK.). Groote klimmende hecster, die op ver- scillende plaatson in den Archipel in het bergland voorkomt, kenbaar aan de groote kale gelobde bla- deren en de roode, viltige, aan den top platgedrukte bolvormige vruchten. Op sommige plaatsen worden de zaden uitgeperst om de olie, die ze be vat ten.

HOEAMOEL. Schiereiland. Zie CERAM, biz. 468.

HOEDA. Zie PAARD.

HOEDENINDUSTRIE. Het vlechten van hoeden is een der oudste en belangrykste huisindustriën op Java. De Industrie heeft zich, dank zij Europese leiding en voorlichting, vooral kunnen ontwikke- len in Tangerang (Residentie Batavia) en is daar een belangrijke bron van inkomsten voor do inlandsche bevolldng.

Als grondmateriaal diende oorspronkelijk alleen bamboe, terwijl sedert 1906 ook pandan bladeren voor dit doel worden gebruikt. De fabricatie van *Panamahoeden* uitde bladeren van een palm (Carlu- dovia palmata) is van nog recenter datum.

De prijzen door de opkoozers op do locale mark- ten betaaid varieren al naar de qualiteit voor bamboehoeden tusschen f 0,12 en f 2,50 en voor pandanhoeden tusschen f 0,06 en f 0,40. Do tijd be- noodigd voor het vlechten van een hoed varicert voor de grovere qualiteiten tusschen J en 2 dagen en voor de fijneze tusschen 8 en 30 dagen.

De export van bam boe hoeden bed roeg:

Bestemming naar:	1912 1913 1914		
	(duizendtallen)		
Nederland en order.....	J81	383	95
En go land.....	521	558	408
Frankrijk on order.....	2650	2318	969
Italic en order.....	443	317	74
Ver. St. van Aniorika	J8J9	J 560	1427
Egypte en order.....	132	170	360
And ere bestemmingon	583	24 J	J 18
Totalen	6329	5550	3481

en van do pandanhoeden:

Bestemming naar: -----	! 1912 1913 1914		
	(duizendtallen)		
Nederland on order	24128	293	
Engeland en order	2821117	1119	
Frankrijk en order	1836	908	340
(V. S.) van Amerika	4483	1716	1753
Andere bestemmingen	621	369	303
Totalon	7246	4238	3808

HOEDSLANG. Zie BRILS LANG.
HO EE TAHOERI. Zie MUZIEK EN MUZIEK-
INSTRUMENTEN.

HOEFDIEREN. (*Ungulafu*). Een afdeling der zoogdieren (zie aldaar), gekenmerkt door het bezit van hoeven in plaats van de klauwen of nagels van de andere Zoogdieren. Hoeven onderscheiden zich daardoor, dat ze het eindkootje van den teen ook aan de onderzijde gedeeltelijk bedekken. Ze zijn ontstaan door wijziging van klauwen, zooals blijkt uit het feit, dat enkele primitieve, uitgestorven Hoefdieren nog klauwen droegen en ook onder de huidige Hoefdieren er enkele zijn (in het bijzonder de kameelen), wier hoeven nog niet typisch zijn gevormd, maar een bouw vertoonen, die het midden houdt tusschen klauwen en echte hoe ven. Niet alleen door het bezit van klauwen, maar ook in andere opzichten waren do oud-tertiaire voorouders der *Ungulata*, de *Prolungulata*, nog zeer verschillend van de recente Hoefdieren en nauwelijks van de voorouders der Roofdieren te onderscheiden. Het wai en kleine zool of halfzoolgangers, met 5 vingera en teenen en een oorspronkelijk gevormd gebit. Bij de recente *Ungulata* zijn in den regel de pooten verlengd ell geheel tot een snelle voortbewe- ging on den bodem ingricht. Daarbij worden meest- al niet meer de voetzol on den grond gezet, maar alleen do vingera ("digitigradie") of zelfs alleen de toppen daarvan („ungu] igradic'"). Tevens zijn vin- gerh en teenen gewoonlijk in aantal gereduceerd.

De *Ungulata* zijn plantenders, zeldzaam omni voor.

In Nedcdandsch-Indie zijn zij vertegenwoor- digd door *Proboscidea* (zie OLIFANT), die nog 5 vingers en teenen hebben en digitigraad zijn, *Perissodactyla* (Ongepaardhoevigen) en *Artiodactyla* (Gepaardhoevigen), die beide unguilgraad zijn en een sterke reductie der vingers on teenen vertoonen, met dit verschil dat bij de *Artiodactyla* de 3de en 4de vinger gelijk en de sterkste blijven, bij de *Perissodactyla* de 3de de overige in grootte oortreft. Tot de *Perissodactyla* behooren PAARD en EZEL, NEUSHOOJIN en TAPIR, tot de *Artiodactyla* ZWIJNEN en HERKAUWERS (zie onder de af- zonderlijke hoeden). Jc mot de Zwijnen verwante Nijlpaarden (*Flippopotamies*) komen in den Archipel slechts fossiel voor.

HOEKOEM. In don zin van „godsdienstigo wet", „godsdienstige inzettingen**", ook wel „gods- dienstige rechter", is hoekoem een verbaaterd Arabisch woord; dit is do meest verbreide be- teekenis, dio door inlanders meestal gobruikt

wordt in tegenstelling tot ad at in den zin van „oudinhcn)cho gewoonten" (zie AD AT).

Daarctegen is hoekoem als titel in de Mina- hasa een Europecscho verbastering van het in- heemse woord oekoeng, volkshoofd (thane: wijkhoofd). Hoekoem besar, kedoea, toea zijn do ambtsbenamingen van districtshoofd, onderdia- trictshoofd en dorpahoofd (negorij-, gemeente- hoofden) aldaar. Over het verschil in positie tusschen een hoekoem kgdoea en een Javaansch onderdistrictahoofd, zie [^]Adatrechtbundel IX bl. 1.— Het ond erscheidatceken van een hoekoem besar of kedoea is, evenals bij inlandse regent ten in de Molukken, een rotting met een zwaren knop (voorzien van het Nederlandsche wapen), bij de cersten van goud, bij de laatsten van zilver. Zie voorts onder BESTUUR.

HOELANGIO. Zie BABIROESA.

HOELBAH (MAL.). Zie TRIGONELLA.^^^Q<

HOEMBOET. (SOEND.); oemboet, (JAV., MAL.).

Jonge bladeren van den areenboom en van andere palmsoorten en jonge uitapruitsela van rotan en van verschiillonde andere plant ten, die rauw, ge- stoofd en in t zuur gegeten worden, dus een soort van palmit.

HOEN (SIMON JANSZ.) van Monniken 也匹—— Nam als schipper deel aan den tocKBrTSHcleFJ. C. van Neck in 1598 naar Indie ondernemen, en aan dien onder bevel van Steven van der Hagen in 1603. In 1607 was hij schipper op de vloot onder P. W. Verhoeff, en na diens dood in 1609 werd hij als vice- admiraal bevelhebber diet vloot : in die be trek king aloot hij een verdrag met do Orang-kaja der Ban- da-eilanden, waarbij Banda-neira beschouwd werd als door de wapenen veroverd te zijn en bepaald werd dat dit eiland erfelijk ten dienste der Stat.- Gen., den Stadhouder en de O.-I. Cie. zou worden behouden. Van daar naar de Molukken vertrokken liet hij eene versterking op Ternate oprichten, veroverd o het Spaansche fort te Batjan (Nov. 1609) en sloot een verdrag tusschen cie Cie. en Ternate aan de eene en Batjan aan do andere zijde. Gedu- rondo een beleg van Tidore overleed hij 12 Jan.

1610. J

HOENDERACHTIGE VOGELS. (*Gallinae*). Daar- too behooren de eigenlijke hoenders (*Gallus*); de Fazanthoenders (*Lophura*); de Pauwen (*Pavo*, *Ar- giu*); de Loophoenders (*Megapodius*, *Megacepha- lon*, *Tallejallus*) : de Patrijzen en Kwartola (*Rhiso- thera*, *Arboricola*, *Excaljatoria* etc.). Zio de over deze vogels handelende artikelen op bovenstaande namon.

HOENDEREL. (*Ovula oviformis*). Zie EIHOORN en GASTROPODEN.

HOENDERS. Deze vogels, die in den tammen staat reeds sedort oudo tyden zulk een grooto rol vervul- lon en volgens do oudate gosclieckkundige overleve- ringon bepaaldo huisdieron waren, stammen hoogst- waarschijnlijk af van den Kasin toe (SOEND.), het wildo boschhoen of Bankiva-hoen van don Ind. archipel, *Gallus bankiva s. ferrugineus*, dat ook op hot vasteland van Indie, de Philippijnscho eilanden en verscheideno eilandon door Zuidzee voorkomt. Reeds 1000 jaren voor Christus werden hoenders met kam- men in Indie en China in tammen toctand gehouden, on langzamrchaaid werden zij over een groot ge- deelte van den aardbol verspreid. Wildo hoenders zijn alleen in Azid aangetroffon; do Kasintoe's pa- ren gchoel uit eigen beweging en zeer gemakkelijc mot do tammo hoenders oa dezo bastaarden zijn steeds vruchtbaar, daarentegon paren de Kasin-

toe's met de andero Indischo wilde hoendersoorten niet; de gekraai van den lokhaan komen de wilde hoenders Kasintoc's kraaicn gelijk onze tanime hanen, komen in aangcloopen om met elkaar te vechten. Tamme hoenders kleur cn tekening met vele tam- nio hoenderrassen worden overal door de inlanders in menigte gehouden, overecn, en bij ontarding en teruggang van zuivere waarvoor aan de stijlen hunner won in g manden worden tanime rassen nemen deze weer de kleur der Kasin toe's gehangen, bestaande uit een stuk bamboc, na splijting met aan. Zij vormen in den wilden staat ook geniakklijk rotanbanden tot een kegelvormigen korf gevlochten. Door verschillende rassen naar gelang der stroken, die ze niid- del van een kleurstof, bereid uit de scilil der vruchten bewonen, zoowel in de kleur der vccren als in die dor kin- van *Garcinia mangostana*, vindt men in de dorpen dikwijls en oorlleen in der pooten. De Kasin toe bewoont de kippen paars gekleurd, evenals men in Europa roode bosschen der hooge bergen, is zeer schuw en zelden krijgt kippen krijgt door indompling in aniline; bij voorkeur men hem te zien : de kleur van den haan is schitterend neemt men zuiver witte kippen voor dit doel. De waarde goudgeel en rood met een zwart- ten buik en groenzwarten der hoenders is gewoonlijk 50 cent tot een gulden per stuk. staart; het wijfje daaren- tegen is eenvoudig bruin Het in den laatsten tijd veel be- sproken zoogenaamde gekleurd. In grootto blij- ven zij bij een gewoon tam hoen Java-hoen, dat in twee kleu- ren voorkomt, nl. zwart en wit achter. Het vork- staart-hoen *Galus jurcatus s. varius*, de gevlekt en geheel zwart, onderscheiden met de namen van Tjang- agar, Tjan gehgar (SOEND.), evenzeer de Soenda- Java- hoen en Java-mottled-hoen, is een schepping der eilan- den bewonende, is even groot als de Kasintoe ; het Amerikanen en heeft niets te maken met de tamme lichaam is geheel zwart op de onderdeelen, de hals en de Javaansche of Indische hoenders.

lange staart-dekveeren zijn zuiver paarsach- tig HOENI (SOEND.). Zie ANTIDESMA.

staalgroen, de rug en hals vaalgroen met glanzende HOERABA. Koeria (district) van de onderaf. AngEola bronskleurige schubben, de kleine staart- dekveeren met en Sipirok, res. Tapanoeli, met gelijkna- mige bleekgele zoomen, de schouders hooggee] van kleur : dit hoofdkampong, aan de Aep Pot-pot op de wsteJijke hoen heeft slechts een platte, hangende keelle. terwijl de helling van den Dolok Loeboc Raja ge. - legen.

Kasintoe er twee heeft, doch die lei is met de prachtigste HOERLANG. Landschap, in 1879 ingelijfd, tot de roode. blauwe on gele tin ten versierd en zeer groot. Deze onderafd. Silindoeng, res. Tapanoeli behoorende en soort bewoont bij voorkeur de met heesters en met doom- gelegen tusseEen Silindoeng en de koeria's Si- bolga en planten begroeide vlakten, doch zelden het gebergte. Tapanoeli der onderafdeeling SibolgaTen Batang-Toroe" Beide soorten kraaien zeer laid even a ls de tam me hanen, districten/ -y]

trotsch op een struik staande, des ochtends en des avonds, HOEROE. Algemeene Soendaneesche naam voor behalve in den ruitijd, welke in Indie in December en boomen uit de familie der Lauraceen. Zie b.v. LITSEA.

Januari valt. HOEROE HONDJE (SOEND.). Zie PITTOSPO- RUM

De wilde hoenders worden in het Maleisch ge- noemd FERRUGINEUM.

Ajam rimboe, Ajam oetan en Biroega; in het Javaansch dragen zij in het algemeen den naam Ajam alas : de inlanders la ten deze paren met verschillende tamme hoenderrassen, doch vooral met een klein ras, Ajam Katik (MAL.), — katd (JAV., SOEND.) = krielkip geheeten, waaruit hoenders ont- staan, door hen genoemd Bekisar. Deze bastaarden, door de zoologen beschreven als *Gallus aeneus*, *Gallus stramineicollis* van Borneo en *Gallus Temminckii* van Java, zijn evenzeer slechts bastaarden van de Kasintoe met tamme hoenders. De hanen dezer drie soorten van hybriden worden zeer duur betaaid, tot / 60 per stuk, naarmate ze meer op den vader gelijken in kleurenpracht. De wilde soorten voe- den zich bij voorkeur met zaden cn insect en en hebben met elkaar gemeen: een vleezige huid aan de keel en op den kop, een of twee leHen aan de onderkaak en doornen (sporen) aan de pooten bij de mannetjes. De wilde hoenders worden in menigte gevangen en gegeten ; de smaak van het viesesch is gelijk aan dien der tamme hoenders. Zij worden gevangen met stricken, in vonn overeenkomende met die, waarmede de in Janders de *Arffius-fazanten* bemachtigen; een aantal dezer strikken wordt met eenige tusschenruimte in een w'den kring in den grond gestwken op een open plek van onbebouwde gronden in de wildemie, waarin zich gewoonlijk de wilde hoenders ophu- den ; in het midden van dien kring wordt een tamme haan, bij voorkeur een bastaard van een wilden boschhaan en een tamme kip, als lokvogel geplaatst, met den poot vastgebonden aan een touw, waarvan het andere einde aan een stevig in den grond gestoken pen is bevestigd ; de vogel- vanger verbergt zich dan achter een bedekking van bladeren en etruiken. Op het ver klinkende

bergland in het N.W. van de onderafd. Pad ang La- was, res.-ZTapanodi, waar zich tai van hooge bergen verneffen met ontzagwekkend diepe kloven, die bijna loodrechte rots wan den vertoonen en de water- scheidingen uitmaken van de rivieren, die zich rechts in de Bi la storten. Do Dolok Hoeroeng, een der lagere bergen, met stompen top, bereikt een hoogte van bijna J100 M.

EOETA of koeta. Naam van de inlandsche dorpsgemeente in de Bataklanden (zic DORP). Het aanLal hocha's is natuurlijk zeer groot; hier- ondr kunnen van de vele hoeta's slechts enkele beJangrijk worden genoemd.

HOETA IMBAROE. Koeria (district) van de onderafd. Angkola en Sipirok, res. Tapanoeli, met ge- lijknamige hoofdkampong, aan den grooten weg van Sibolga naar Padang Sidimpoelai)., ruim dric kilomUter van Jaatstgenoemde plaats gelegen. Te Hoeta Imbaroc is een ini. christengemeente en een zending- lccraar van het Java-coinite geves- tigd.

HOETA MATITI. Een op de Toba-hoogvlakte (residentie Tapanoeli) gelegen vrij aanzienlijke hoeta, die vanouds een belangrijke marktjilaats was in de Bataklanden, waarheen de waren zelfs van streken over het Tobameer gelegen worden gevoerd. Behalve als marktplaats is Hoeta-Matiti bekend door zijn talrijke en goede paarden, die in half verwilderden toestand op de steppen van de

omgeving rondzwerfen. Hot ligt thans a an don weg van Si Borong-borong naar Barcos, vgdaaroor een boter^{er} yervoor^{er} dor productie^{er} <~mogelijk is ge- worden.^{er} / V /

HOEIJ 父 PEA SI RADJA DEANG (LAGOE- . BOTT). Voor 1893 cle standplaats van den contro- leur der onderaf. Toba, res. Tapanocli. De con- trolleur is thans te Balige gevestigd. (Zio onder . /LAGOE BOTLI)

E. HOEVELL (WOLTER ROBERT BARON VAN). : ■) : . 1 Geb. 15 Juli 1812 te Deventer, uiHet huwelijk van G. W. W. Baron van Hoevell, officier in Ned.

dienst, en E. L. J. Van dor Capellen. Na te Gronin- gen in de theologie te hebben gestudeerd en deel te liebben genomen aan den strijd tegen België, promoveerde hij in Sept. 1836 tot doctor in de god- geleerdheid en vertrok reeds in Nov. d.a.v. naar Indie, waar hij spoedig tot predikant te Batavia benoemd werd. Daar nam hij ijverig deel aan de be- vordering der wetenschap ook door middel van het Bat. Gen. v. K. en W., waarvan hij vice- president op president werd en dat hem een nieuw leven dankte. Maar vooral vestigde hij de aandacht op zich door de uitgave van het Tijdschrift van Ned.-Indie, aanvankelijk met steun van de Regeering, die ech- ter na eenigen tyd in tegenwerking overging, toen het bleek dat Van Hoevell op koloniaal-politiek gebied overtuigingen koesterde, die haar zeer onge- vallig waren. Door zijne deelneming aan de verga- dering den 22sten Mei 1848 te Batavia gehouden, ten einde het monopolie dor Delftsche Academie in de opcliding der Indische ambtenaren te bestrijden —waarbij nog de later onjuist gebleken beschuldiging kwam, dat hij de Portugeezen en ini. kinderen in de kerk zou hebben aangezet, die vergadering bijtewonen —, wekte hij in hooge mate het ongenoegen der Regeering op, zoodat hij feite- lijk gedwongen werd, ontslag uit zijne betrekking te vragen, ten einde zich in Nederland te kunnen verantwoorden. Dat dit laatste hem volkomen ge- lukte, bleek uit een Kon. Best van Sept. 184.9, waarbij Van Hoevell, met in trekking van hot best van den G.-G. waarin hem de ontevredenheid der

Keg. te kennen gegeven was, beschouwd wercl als predikant te Batavia met verlof. In het moeder- land teruggekeerd, waar hij aanstonds maatrege- len nam — thans geheel bevrjvd van de be- l cm morin gen door de Indische regeering hem op- gelegd, — om het Tijdschrift gecregeld in Nederland te doen vrschijnen, vestigde hij de aandacht op zich door de uitgave van zijne „Reis over Java, Ma- docra en Bali in het midden van 1847”, waarin hij zijne afkeuring over de toen gevolgde koloniale politick onbcwimpeld uitsprak, en door verschil- icide gcschriften, deels onder den pseudoniem Jronimus uitgegeven. Aan dit alles had hij het zeker weJ te danken dat hij in 1849 te Zalt-Boinmeji daarna to Almelo, tot candidaat voof^{er} le Tweedo Kam er wercl gestekt en tot lid gekozen werd. Van Hoevell aanvaardde die benoeming en nam 19 Nov. d.a.v. eene plants in de vertegenwoordiging in, die hij tot 1862 onafgebroken vervulde. Daar oofondo hij door zijne grooto welspronkdhoid, ge- paard aan kennis van Indi& een vcelomvattendon invloed uit, die ook buiten de Kanier door de uitgave van het Tijdschrift en door zijn geschriften on redevoeringen zich in hooge mate deed gevoelen. Bo nieuwere richting, die sedert 1848 in het bestuur der kolonic aanvankelijk langzaam, later in steeds flitjgonde mate zich deed gevoelen, heeft haar wording in niet geringe mate aan Van Hoe veil

to danken, dio ook op de samcnstelling van het Reg.- Roglcment, zooals dat tot wet verhoven is, grooten invloed heeft uitgeoefend. Zijno wrkzaam- hoid in do Kam or is het best te kennen uit zijne „Parlcmntaire redevoeringen”, 4 dl. Zalt-Bommel 1862—1865; bovendien verschench hoogst belang- rijke bijdragen van zijn hand in tai van nummers van het Tijdschrift, dat meer en meer een politick orgaan werd, ofschoon de land- c volkenkunde daarin niet- werd verwaarloed. Meer dan iemand anders had hij daardoor deci aan den val van het oude stelsel van autocratisch beheer der kolonien.

— Mogen al niet alle veranderingen in Indie aange- bracht door Van Hoevell zijn goedgekeurd, zoo volgen toch ongetwijfeld de hervormingen, van 1848 tot 1870 daar tot stand gekomen, de hoofdlijnen van het plan, door Van Hoevell voorgestaan. In het bijzondere moge hier nog vermeld worden zijn strijd voor de afschaffing van de slavemij, die ook voor West-Indie zeker niet in do laatste plaats te danken was aan zijn „Slaven en vrijen”, Zalt-Bommel 1855.

Bij het optreden van het Tweede Ministerie Thor- becke were! Van Hoevell niet, zooals men alge- meen verwachtte, tot Minister van Kolonien benoemd ; hem heeft dus de gelegenheid ontbroken om de dgor hem voorgestane beginselen toetapas- sen en aan de practijk te toetsen. Tot lid in den Raad van State benoemd (1862) bewees hij den lande nog groote diensten en door zijn adviezen en als voorzitter der Commissie voor het examinee- ren der aanst. O.-I. ambtenaren, maar naar buiten werkte hij niet nicer. Do redactie van het Tijd- schrift had hij bij zijn optreden als Staatsraad nedergelcgd; nog slechts een enkele maal verscheen daarin een opstel, van hem afkomstig. Hij over- leed te 's Gravenhage op 10 Febr. 1879.

Bij do boven reeds genoemde werken van Van Hoevell, die behalvo de artikelen in zyn Tijdschrift ook nog bijdragen bewerkte voor de Verhand, van het Bat. Gen. en do Gids, moeten hier nog vermeld worlen zijne bowerdng van het Maleische gedicht de Sjaïr Bid a sari met vertaling (Verhand. Bat. Gen. XIX), verder „Uit het Indischo leven” en de „Tochten van een Engelschman door den Ind. archipel”. Zalt-Bommel 1853, eene vertaling met aantekeningen van Beete Jukes Narrative of the surveying voyage of H. M. S. Fly. Met R. Friedrich bewerkte hij eene Beredeneerde beschrijving der Jav. monumenten van het Kab. v. Oudh. v. h. Bat. Gen. (Verh. Bat. Gen. XXI). Zie over hem: P. J. Veth, Ontdekkers en Onderzoekers, Leiden 1884, bl. 234, G. H. v. Soest, in T. v. Ned.-Indie, 1879 en Mannon van Betekenis.

HOEWALOE (of Koealoe). In aarlijkskundi- gen zin verstond men vroeger ondr dezen naam enige Bataksche landschappen, door Toba-Ba- taks bewoond, decl uitmakende van de landstreek Habinsaran, zooals Loemban Pinasa en Djandji; waarheen in 1890 een militairo excursio plaats had ter bestraffing wegons een inval in 1889 uit dio landschappen in Si Oolamboe gedaan.

HOEWI. Soendan. naam voor verschillendo soor- ton van DIOSCOREA, (Gobi, MAL.).

HOFSTEDE (PETRUS). Zoon van J. Hofstede* gcb. te Groningen in 1716; studeerde to Franeker, verkreeg daar hot doctoraat in do theologie, werd achtereenvolgons predikant to Anjum (Friesland) 1739, Stconwijk 1743, Oost-Zaaiidaiti 1745 on Rojij terdanCITIO? in 1770 wefcl*Tiipheioeind tot loog- leeraar in de godgeleerdhoid, kerkclijko geschiede-

nis en oudheden aan de Illustre school aldaar, on stiorf 27 Nov. 1803. Hij speelde een groote rol in de kerkelijke twisten dier da gen, o.a. ten gevolge van een geschrift tegen Mannontel; stond aanvankelijk als tolerant bekend, maar trad later zeer scherp en onverdraagzaam op, vooral tegen de Remonstranten. Voor Indie was zijno werkzaamheid van belang door zijn bekend werk: „Oost-Indische kerkzaken, zoo oude als nieuwe“, Rott. 1779/80, 2 din. en door zijne geschriften over ovangelieprediking in de overzeesche bezittingen, met name zijne beantwoording der prijsvraag over de bevordering van het evangelie aldaar.

HOGENDORP (CAREL SIRARDUS WILLEM GRAAF VAN). Geb. te Casimbazar (Bengalen) 15 Aug. 1788, zoon van Dirk Van Hogendorp (zou hieronder) en E. M. Bartlo. Na eene opleiding te hebben genoten op eene militaire school te Sorreze (Frankrijk) bezocht hij aanvankelijk de Leidsche Hogeschool, maar gaf de voorkeur aan een militaire loopbaan, trad als cadet-militair in 1806 in dienst, werd nog hetzelfde jaar luit. bij de kurassiers en onderscheidde zich reeds het volgende jaar bij de veldslagen van Heilsberg en Friedland. Na in 1808 auditeur bij de legatie te Weenen te zijn geweest, werd hij 1809 kapitein-adjutant, in 1811 ritmeester bij de kurassiers, maakte den veldtocht naar Rusland mede, en ook de verdere oorlogen tegen de verbonden, sedert 1813 als luit.-kol. Na den val van Napoleon trachtte hij in Ned. dienst te treden; toen zijne pogingen schipbreuk leden nam hij bij de terugkomst van den Keizer weder als chef d'escadron dienst in het Fransche leger en woonde den slag bij Waterloo bij. Na zijn ontslag als Franse officier (1816) werd hij tot ambtenaar tekl. in O.-Indie aangesteld (3 April 1817), werd 24 Jan. 1818 lid der Algem. rekenkamer, 28 Aug. d.a.v. resident van Buitenzorg en 28 Jan. 1823 resident van Batavia. In 1827 vertrok hij met verlof naar Nederland, en werd op zijn verzoek 8 Oct. 1830 uit 's lands dienst ontslagen, na te voren tot Graaf te zijn verheven. Gedurende zijn verlof schreef hij een belangrijk werk: Coup d'oeil sur File de Java et les autres possessions Neerl., Brux. 1830, met het doel de waarde onzer bezittingen ook in Zuid-Nederland bekend te maken (vertaald door J. Olivier, Beschouwing der Nederl. bezittingen in Oost-Indie, Amst. 1833). Ook gaf hij uit: Tafereelen van Jav. zeden, Amst. 1837. Na zijn ontslag vestigde hij zich als commissair in effecten te Utrecht; in 1837 werd hij echter aangezocht weder in 's lands dienst in Indie te treden en tot lid in den Raad v. N.-I. benoemd. Van 1 Oct. 1839 tot 6 Jan. 1841 en van 12 Jan. 1850 tot 1 Jan. 1851 was hij waarnemend vice-pres. van den Raad, van 1 Juni 1840—6 Jan. 1841 tevens waarnemend. Gouv.-Generaal. Over hetgeen is voorgevallen bij de aanvaarding van zyn beoefend en het nederleggen daarvan gaf hij een geschrift uit: Gedeeltelijke wederlegging van 2 artt. in Ned. dagbladen, Amersfoort. Na op zijn verzoek 15 Dec. 1852 uit 's lands dienst ontslagen te zijn, vestigde Van Hogendorp zich weder te Utrecht, waar hij 29 Oct. 1856 overleed.

HOGENDORP (DIRK VAN). Oudste zoon van Mr. W. Van Hogendorp, oud-schepen van Schieland, en C. W. van Haren; broeder van G. K. Van Hogendorp. Geb. 3 Oct. 1761 te Heenvlied, werd hij, na het vertrek van zijn vader naar Indie, 7 Juni 1773 in het kadettenkorps te Berlyn opgenomen, maakte

in Pruisch dien dienst den veldtocht van 1778/9 in Bohomen en Saksen mede, doch koorde na ontslag uit dien dienst in 1782 naar Holland terug on ontvang het volgende jaar een aanstelling als kapitein ter admiraliteit tot Amsterdam. In 1784 te Batavia aangekomen ging hij eerst in militairen dienst der Compagnie over on woonde hij do expeditie naar Malaka on Riouw by, dock reeds in 1786 trad hij als onderkoopman in civielen dienst bij dat handelschipt. Aanvankelijk to Patna geplaatst, keerde hij in 1789 naar Java terug, werd onderkoopman op Onrush, 1791 resident van Jajmra en 1794 gezaghebber van Java's Oosthoek. In Indie werd hij een overtuigd tegenstander van het regeeringsstelsel der Compagnie. In stede daarvan wenschte hy do invoering van eene vaste belasting onder de inlanders, met toekenning van individueelen eigendom of erfacht; vrijheid van persoon vereenigd met rechtszekerheid ook voor den inlander, afschaffing van heerendiensten en gedwongen leverantien, gepaard aan de toekenning eener goede jaarwedde aan ambtenaren on regenten, en tevens vrijheid van handel in Indie on tusschen kolonien on moederland. In vele opzichten dus een programma, dat eerst in ilf lateren tijd steeds ineer in toepassing is gebracht. Ook was hij een krachtig tegenstander van den slavenhandel on de slavernij; in een tooeelstuk „Kraspoekol of de slavernij Delft 1800, trachtte hij de zedonbedervende gevolgen der slavernij aanschouwelijk voorstellen. Aanvankelijk hoopte hij voor zijne voorstellen tot geleidelijke verbetering in gang te ziele vinden bij de Commissie in 1791 naar Indie gezonden; spoedig bleek het echter, dat Nederburgh, de eerste Comm.-Gen., geheel onder den invloed der Bataviasche regeeringspartij was gekomen on het streven van Van Hogendorp ten eenenmale afkeurde. Een ad res aan de Nat. Vergadering, waarin de ongerechtigheden van het Comp.bestuur onomwonden werden uiteengezet, kwam in handen van Nederburgh, on deze maakte gebruik van beschuldigingen tegen Van Hogendorp ingebracht, om hem in arrest naar Batavia te doen opzenden, 1798. Of schoon Van Hogendorp zich zoeker aan enkele handelingen heeft schuldig gemaakt, die thans hoogo afkeuring zouden verdicon, deed hij niet anders dan bij do Comp.dionaren gobruijklijk was; andero beschuldigingen tegen hem zijn onbewezen gebleven.

Het gelukte Van Hogendorp uit zijn gevangenschap te ontkomen on over Benkoelen, Bombay, Engeland on Hamburg naar Nederland terugtekeeren. Daar gaf hij een reeks van geschriften uit, waarin hij zyn stelsel van bcatuur voor Indie uiteenzette on zwaro beschuldigingen tegen Nederburgh inbracht. (Borig v. d. tegenw. toestand der Bat. bezitt., Delft J 709; Stukken raakonde den tegenw. toestand der Bat. bez., E Jfago 1801, waarop kritiek werd uitgeoefend in Onderzoek der gronden van het stelsel v. d. heer D. v. Hogendorp, waartegen hij con „Antwoord" uitgaaf, 's Hage 1802; On twerp oni do O.-I. Cic in haren vorigen bloei.... te herstellen, 's Hage 1801; Aanmerkingen op het ad res van participanten, 's Hage 1802; Nad ere uitlegging on onwikkeling van het stelsel van D. v. Hogendorp, 's Hage 1802; dit laatste als tegenschrift tegen eene Verhandeling van Nederburgh; Brief van Sir G. Dallas aan Sir W. Pulteney over het verschil tusschen de O.-I. Cic on den vrijen handel in Engeland (vert, met aant.), 's Hage 1802. Door deze uitgaven vestigde hij de aandacht ook van het Staatsbewind on zich on toen in 1802 eene Staatscommissie be-

i) Volgens Handelingen Ind. Gen. 1856 werd Van Hogendorp op 13 Oct. te Rotterdam geboren.

noemd werd oin con Charter (Regeeringsregloment) voor Indio te ontwerpen, word hij mot Ncdorburgh daarin opgenomen. Het ontwoi p-chartcr, ofschoon het stelsol van Ncdorburgh nadorende, nam echter verscheiden beginsolon van Van Hogendorp over, doch hot rapport, dat dit vorgezldc, drukte bijna geheel uitsluitend de mooning uit van Ncdorburgh. Hot was trouwens door dezon opgestold, terwijl Van Hogendorp, die reeds in April 1803 als gc-zant naar Rusland vertrok, daaraan niet had mede-gewerkt, ofschoon hij zijn blanc scigii had achter-gelaten, in de meening dat de secretaris dor commissie, Morel, de redactie op zich zou nemcn. In 1805 keerde hij naar Holland terug, waar hij 16 Juli 1806 tot lid in den Raad v. State, in Nov. daaraanvolgende tot Minister van Oorlog ad interim en 21 Jan. 1807 definitief tot dien post benoemd werd, dien hij echter reeds in Dec. d.a.v. met de betrekking van gezant te Weenen verwisselde. Ten gevolge van den oorlog mot Oostenrijk meest hij reeds in Mei 1809 Weenen verlaten; eene benoeming tot gezant te Berlijn werd ingetrokken, terwijl eene benoeming tot gezant in Spanje verviel door de inlijving bij Frankrijk. In Franschendienstwerd Van Hogendorp, die lid der Commissie voor de rûnieu geweest was, tot Luit.-Gen. benoemd (1811), in 1812 tot Gou-verneur van Koningsbergen, daarna tot Gouv.-Gen. van Lithauen te Wilna en, na do vlucht van Napoleon uit Rusland, in 1813 tot Gouv. van Breslau en vervolgens van Hamburg; in die betrekking werd hij echter spoedig (19 Dec. 1813) ver van gen. Na de overgave dier plants bood Van Hogendorp, die tot Comte de l'Empire was verheven, zijne diensten aan Willem I aan; toen de Vorst daarvan echter geen gebruik wild. maken, trad Van Hogendorp na den terugkeer van Napoleon a Is Gouv. van Nantes in Franschen dienst (1815), doch geraakt door den val van den Keizer weldra buiten betrekking. Hij gaf daarna nog ecu werk uit over de Fransche kolonien (Du systeme colonial de la France^ Paris, 1817, vertaalk: Staat- en handekundige bcsclouwing van het koi. syst. in Frankrijk, Amsterd. 1817) en vertrok in 1815 naar Braziliï. Daar vestigde hij zich op een klein landgcd in de buurt van Rio de Janeiro, waar hij 29 Oct. 1822 overleed.

Zic Mr. J. A. Sillem: Dirk Van Hogendorp, Amst. J 890; Ale moires du general Dirk Van Hogendorp, publics jjar M. le Comte D. C. A. Van Hogendorp, La JI aye 1887. HOGENDORP (GIJSBERT KAREL GRAAF VAN). Zuo van Mr. W. van Hogendorp, oud-sche-pen van Schicland en C. W. van Haren, on broeder van Dirk van Hogendorp (zic hierboven). Geb. te Rotterdam 27 Oct. 1771, overleden te's Gravenhago 5 Aug. 1834. De bekende Ncdcrlandsche staatsman, die in November 1813 te zamen met graaf L. van Limburg Stiruin on baron A. F. J. A. van der Duyn van Maasdam het hers tel van Nederland's onaf-hankclijkheid bewerkstelligde. Ten aanzici van Ned. Indie verdient G. K. van Hogendorp vermiclding, onidat hij, ton govolgc van de gchurctnissen van 1795 tot het ambteloos levon gekonien on chef geworden van ecu Amsterdainsch handelshuis, grooto belangstelling ton de iu de plan-non tot licrvonning der O.I. Compagnie, waarover hij toen o.m. schreef: Verhandeling over den O. I. handel (Amsterdam 1801); Verklaringsaan hetStaats-bowind (Amsterdam 1801); JIrievcn aan cnen parti-oiipant in do O.I. Conipagnie (Amsterdam 1802); Me-nioric over den tegenwoordigen staat van don handel on de cultures in de O. I. bezittingen (Amsterdam 1804),

Zic verder Nicuw Nedcrcl. Biograf. Woordenboek deel II.

HOGENDORP (Mr. WILLEM VAN). Geb. te Rotterdam 23 Juni 1735 overleeden in 1784. Promovercd 19 April 1754 te Loiden. Word in 1763 lid van do vroedschap van Rotterdam en bleef dit tot 1772. Verschillende andere stedclijke ambten bekleedde hij in die periode, o.a. dat van Gecommitteerde Raad van 1768—1773. Daarna vertrok hij naar Indio in dienst der O. I. C. en werd hij in 1774 aangesteld tot resident van Rem bang en in 1777 tot administrateur van de etablissementen der Compagnie on het eiland On rust. Door verschillende geschriften trachtte hij belangstelling te wekken voor Indio en zijne bewo-ners. Genoemd mogen worden: „Korte schets van de bezittingen der O. I. M., bene vens eone beschrijving van het koninkrijk Jacatra en de stad Batavia** en „Beschrijving van het eiland Timor, voor zoover het tot nog toe bekend is, waarbij gevoegd is de beschrijving van eenige naby gelegen eilanden** (beide geschriften verschenen in deel I der Verhand. v/h Bat. Gon. v. Kunsten en Wetensch., waarvan hij een der medeopcrsters was). Zie Nieuw Ned. biograf. Woordenboek deel II.

HOLLANDER (DR JOHANNES JACOBUS DE). Geb. te Aartsoude 28 Aug. 1817, werd hij 28 Oct. 1834 te Leiden ingeschreven als student in de theologie, wellie studie hij echter spoedig voor die der letteren verwisselde. 27 Febr. 1840 promoveerde hij daar tot doctor in de letteren en besp. vlybegeerto op eeno „Dissertatio literaria inaug. de Euripidis sup-plicibus", werd 20 Febr. 1843 benoemd tot leeraar in de Oostersche talen en de taal- en letterkunde van den der Eur. staten aan de Kon. Mil. Academie, 15 Oct. 1845 tot lector in die vakken, 27 Jan. 1852 tot lector van do 20 en 11 Oct. 1858 van de le klasse in de taal- en lotterlcundo en crlangde 14 Sept. 1861 den titel van hoogleeraar in die vakken. Bij de reorgan isatie der Kon. Mil. Akad. werd hij 18 Aug. 1877 boncnd tot hoogleeraar, hoofd van onderwijs in de gcschiedenis, aardrijkskunde, de land- en vol-ken k. van O.-Indio en do verschillende talen, aan die Academic onderwezon. Na op 1 Oct. 1885 gcpension-neerd to zijn, overleed hij te Breda, 5 November 1886.

De Hollander heeft zich vooral naam gemaakt door zijne werken over talen, land- en volkenkunde van Ned.-Indio. Zijno „Handleiding tot de kennis der Mai. taal", het eerst in 1845 te Breda gedrukt, beleeft do 9 drukken (9e in 1882). De „Handleiding bij do Leecefoning der Mai. taal- en letterk."¹¹ wert in 1845 uitgegeven, een geheel nieuw werk verscheen als 2e druk daarvan in 1856, de 5o druk in 1882 (de 6o bowerkt door R. Van Eck in 1893). Zijno „Hand-leiding bij do becefoning der land- on volkenkunde van Ned. O.-I.", wercl wor het eerst in 1861 uitgegeven (2o deel 1864); tijdens zijn loven verschenen daarvan •1 drukkon, do 5o uitgave is door R. van Eck bezorgd. Eono „Handl. by de becefoning der Jav. taal- en letterk". zag in 1848 het licht; nog in het laatste jaar van zijn loven gaf hij eeno „Handl. bij do beoef. der Jav. taal" uit (Leiden 1886), dat eon zelfstandig werk on geen herduk van de bovengenoemde uitgave is. Voorts gaf hij nog op Indisch gebied uit: „Handl. bij de beccfen. v. h. Mai. letterschrift", lo dr. 1847, 2o dr. 1859; „Mal. schrijf- en Icesoofo-ningen", 1867; „Noodzak. Hundwoordenb. der Ned. en Laag-Mal. taal door P. P. Roorcla Van Eysinga", 12o dr. 1863; „Aaxdr. boschr. van N.-O.-Indio", 1868; „De Ned. bezitt. in Azie en Amerika, Teelicht, on den Atlas van Dr. Dornseiffon", 1876, 2o dr. 1878. Door hem uitgegeven Mai. tokston zyn:

„Gescbied. van Djohor Manik&m”. Breda. 1845; „Sjaik Ken Teinboehan”, Leiden 1856; „Verhaal v. d. aanvang dor Padri-onlusten op Sumatra” Leiden 1857 (ook a ls 5c-stuk van „leursinge’s Mai. leesboek) ; „Westersche fabelen in con oostersch gewaad” (Bijdr. t. t. 1. en vlk. Serie III. VI). Ja- vaansch: „Manik Maja” (Verh. Bat. Gen. v. K. cn W. XXIV) ; „Twee brieven van Di pa Negara”, Bijdr. t. t. 1. cn vlk. IVe Ser. I. Verscheidene bij- dragen verschen van hem in de Gids (1847, 1848, 1849, 1851, 1862, 1871); Tijdschr. v. N.-I. 1848; Bijdr. t. t. 1. en vlk. IIIe Ser. VI. VII, VIII; Ind. Gids, 1879, 1880, 1881; Nihil Spector, 1880. Bovendien gaf hij uit „Reizen in den O.-I. arch, door Bickmore”, Schiedam 1873, cenc- vertaling uit het Engelsch.

HOLLANDIA. Nederzetting aan de Humboldts- baai op de Noonkust van Nieuw-Guinea dicht bij de grens op 2>—32—30” Z.B. en 140°—42—18” O.L. Zij is een verzamelpplaats van ruilhandelaars, terwijl het explo ra tied eta cement, dat de grens en het binncnland aldaar verkende, cr langen tijd zfn hoofdstatie had. Het is ook de stand plants van een gezashebbcr van he Binnenlandsch Be- stuur-4 Z, 7

HOLLANDIA-BAAI. Zie HUMBOLDTBAAI.

HOLLANDSCH-CHINEESCHE SCHOLEN. Zie ON- DERWIJS.

HOLLANDSCH-INLANDSCHE SCHOLEN. Zie ONDERWIJS.

HOLLE (KAREL FREDERIK). Geb. 9 October 1829 te Amsterdam, kwam in 4 Februari 1844 met zijne familie in Indie, waar hij 15 Aug. 1846 in *s Lands dienst trad a ls klerk op het bureau te Tjian- djoei-4Preanger). Na achtereenvolgens als klerk bij dedericdie der Cultures en bij die der Middelen en Domeinen werkzaam te zijn geweest, werd hij in Mei 1851 tot 3den kommiss en in j uni 1853 tot 1sten kommiss bij laatstgenoemde directie benoemd., welk ambt hij bleef vervullen, totdat hij bij besluit van 29 Aug. 1856 op verzoek eervol uit *s Lands dienst werd ontslagen. Hij trad nu op als admini- strateur der thee-onderneming Tjikadjang (afd. Limbangan), totdat hij in 1862 woesZc gronden aanvroeg op de westelijke belling van den Tjikorai en er de zoo bekend geworden theeonderneming Was- pada stichtte. Hier bereidde hij zich voor op de later door hem geheel belangeloos aanvaarde levenstaak, die liij tot zijn dood steeds met opgewektheid en ijver vervulde: de bevordering van het welzijn van den inlander, in het bijzonder van den vooral dedsitjes nog zoo achicrlijken Soendanees. Hij] cerde de ze- den en gewoonten, de taal en den godsdieist der bevolking grondig keinen op eene wijze, zooals nieinand v66r hem gedaan had en weinigen na hem zullen doen, en besteedde die keunis aan het be- hartigen der belangen van den inlander, dien hij liet gekregen had en die voor hem eerbied en achting koesterde. In zijn viiend, den hoofdjr : ilghoeloe van Limbangan, Raden Hadji Mohammad Moesa, met wien hij 20 jaar in schier dagelijkschen omgang heeft geleefd, vond hij hierbij een kiachtigen steun. Verbetering van het inlandsch onderwijs achte 合理 hel allereerst noodzakelijk. Zijne ijverige be- moelingen voor het in het leven roepen eener kweek- school voor ini. onderwijzers werden in 1866 met succes bekroond door de oprichting van zulk eene geheel naar zijn plannen gebouwde eringerichte school te Ban’oepp.

Korlen tijd daarna verwierf hij zich nog grootc aanspraken op de erkentelijkheid der Regeering 1

door de wijze, waarop hij zijn invloed by hoofden en bevolking aanwendde om do in 1871 ingevoerde niexiwe organisatie van het bestuur in de Pranger- regentschappj)cn en de daannede in verband staande maivregelen ingang te docn vinden cn te doen sla- gen. In 1871 word hem van Reegeringswegc do titid van „adviseur honorair voor inlandsche zaken toegekend cn zulks „als een erkenning voor de sedert jaren bdangloos aan den lande bewczcn nuttige en gewichtige diensten, zoowel in het algemeen be- lang van land cn volk, als speciaal in het belang van het ini. onderwijs”.

Sedert bleef hij een vraagbaak der Regeering, zoo dikwijls het zaken betrof, die de belangen van land en volk van nabij raakten. Zijne zaakkundige adviezen en betoogen, in den vorm van nota’s voort- gebracht of als tijdschriftartikelen gepubliceerd, golden de meest veelsortige onderwerpen, doch hadden alle eenzelfde doel: verbetering van het lot van den inlander. Ten eindede bevolking meer voor- deel te doen hebben van de padi-cultuur, gaf hij eene nieuwe plantwijze aan en maakte op eigen ko- sten met zijn vriend, den hoofdpenghoeloe van Lim- bangan, eene reis over Java om zijne methode ingang te doen vinden door besprekingen met hoofden en landbouwers en door het opwekken der ambtenaren tot het nemei) van proeven ; oin den landbouwers voortdurend goede oogsten te verzekeren bij de zg. droge cultuur ijverde hij voor den aanleg van terrassen op hellicdie teTicinc, waardoor de af- spooling van de bouwkruijn word tegengegaan ; teveits moedigde hij het planten aan van een aan- tal elders voorkomende gewassen, die den landbou- wers meer voordeel aanbrachten dan het aankwee- ven van de gewone polowidjosoorten. Om de belangen van de inlanders in zake koffiecultuur te vereenigen met die der schatkiist, wist hij het sy- steem van individueele tuintjes en het planten in do onmiddellijke nabijheid der desa’s bij de Regeering in gang te doen vinden. Voor de teelt van zoetwater- visch op sawahs trachtte bij de Soendaneeczn te winnen. Om den aanplant van uit Europa ingevoerde nuttige houtsoorten uit te breiden, de zijdworm- teelt aan te moedigen, den veestapcl te verbeteren door invoer van Micrinosschappen, stelde hij onver- mocide pogingen in het work. Tegelijkertijd vestigde hij de aandacht der Regeering op het wezen en streven van de Pranger geHtelijkheid, op het ge- halte der inlandsche hoofden, op mogelijke vermin- d ering der hecendiensten en op tai van a nd ere on- derwerpen meer. In J 889 verliet Hoile Was pad a on vestigde hij zich to Buitenzorg, waar hij in wccr- wil van het kliminen zijner jaren met on verflauw- den ijver en onverzwakte geesdrift bleef voort- gaan met de Regccring van ad vies te dienen om- trent de incest belangrijke aangelegenheden de in- landsche bevolking betreffende, cn met door ge- schriften zijne op praktijk eu voile overtuiging ge- gronde denkbelden bij ambtenaren en bevolking ingang te docn vinden. Het verkrijgen van een werk- zaam aandeel in het vaststellen der gcwesteljkke regelingen van de heerendiensten, hetwelk hem eene zeldzaine gclegenheid o)ende om zijne denk- beelden in praktijk te brengen, deed hem geheel herleven on zich opbereui uit gedrukci) toestand, waarin hij door ondervonden teleurstellingen on onaangenaamheden en door eene ziekte, die hem in 1888 getroffen had, geraakt was, cn zijn geest- kracht zoodanig sterken, dal hij spoedig wed er de oude was eijer geen cnkel spoor der doorgestane ziekte overbleef. De vaststelling der regelingen

mochi hij nog belvcen : den 3dcijMei 189G overleed hij tot Buitenzorg.

Van het vele, dat hij schreef, vermeldcn wij slechts het volgende: onder den titel van Mitra noo tani (de vriend van den landman) liet hij een reeks van leesboekjes het licht zien : in het Tijdschr. van het Bat. Gen. voor K. en W. plaatste hij een aantal bijdragen, o.a. Piagem van den vorst van Mataram. De batoe toelis te Buitenzorg. Bericht aangaande eenige lontarschriften, Honcierd on den Soenda- neescho spreekwoorden, Soendaneesche raadsels; voor de Koloniale Verslagen stelde hij een aantal kaarten te zamen : voor het Tijdschrift voor Landbouw en Nijverheid, voor dat van Bin- nenl. Bestuur, voor „de Indische Gids" en voor andere periodieken, zoomede voor verschillende dagbladen bewerkte hij een groot aantal artikelen over landbouw en heercendiensten, over tuinbouw en veeteelt, over convereie van grondbezit, over onderwijs, irrigatie, enz. Afzonderlijk verschenen van hem o.a.: „Handleiding voor de koffiecultuur"; „Handleiding voor de teelt van zoetwatervisch"; „Veeteelt op sawahs"; „Handleiding voor het uit- zaaien van padi"; „Nota betrefende de padicul- Euur"; „Handleiding voor den aanleg van terras- sen".

Literatuur. Ind. Gids, Juli 1896, bl. 1003; Tijdschr. B. B., 13e deel, afl. II, bl. 159; Ind. Mrcruur, 9 Mei 1896 : „Wat een Nederlander in Indie doen kan", door Dr. C. W. Janssen.

HOLONTALO. Zie GORONTALO (GESCHIEDE- NIS).
HOMALANTHUS POPULNEUS O.K. fain. *Eu-*

porbhiaceae. Karembi (SOE D. en JAV.), Djarak pati (JAV.), Toctoepl lakek (MAD.). Kleine boom met nidskap, over een groot deel van Java tot 1700 M. bo ven zee verspreid, ook op meeste van de andere eilanden en buiten den Archipel voorkomend. De eiroml-driehoekige of ruitvormige bladeren zijn langgesteeld en doen reel denken aan die van den Populier. In de Preangor gebruikt men de sebons voor het zwartverven van kleeron, terwijl 1 men ook den boom wel eens aangeplant heeft als schaduw- boom in koffeicultuinen.

HOMALIUM FOETIDUM Bth., fam. *Flacourtiaceae*. Minahssische talen : aliwowos, aloewowos, Ponosakansch: tohask het z.g. Ternataansche Uzer- hout, op Celebes eij i) de Molukken voorkomend, gezocht voor huis- en bruggenbouw.

HOMALOMENA. Plantengeslacht der Araceen, in de Molukken vaak Kalemojang genoemd. Groote kruiden met rechtop staanden of liggende on dan aan den to)opgerichten stam met vrij groote, vaak ecnigszins bartvormige bladeren. De stam vor- spreidt, a) mon hem doorsnijdt, een aromatische reuk, die soms aan <1 ie van mierikwortel doot don- ken. Verschillende soorten worden gebruikt, vooral in het Oosten van den Archipel (Ambon, Molukken). In Ambon gebruikt men *11. alba* onder den naani Pciahoelaug als aas in viscliflukei). Van onder- soorten worden zoowel de stengel als do bladeren als genesniiddel gebruikt, vooral tegen verwo- dingen.

HOND (andjing MAL., SOEND., asoe LAAG-JAV., segawon JOOG-JAV.). De lamme hond van Neder- landsch-Imlie is een kleine, dun en kort behaard hond met rechtop staande ooren en spulsen kop. Hot lichaam is wit- of geelachtig of nicker in het roode trekkende, de buik gewoonlijk lichter dan de rug. De staart is lang, hangend of opgericht. Als „onrcino" dieren worden de hoiden tier Mo-

hammedaansche inlanders slecht verzorgd en leven zij half verwilderd (zgn. „kamponghonden" of „gla- dakers". Zie GLAD AG). Alleen die honden, welke op herten- en zwijnenjachten gebruikt worden, worden beter behandeld.

Do „gladakkers" behooren tot de in do tropische streken der Oude Wereld. verspreide „pariahonden", nauwe verwanten en waarschijnlijk afstammelingen van den jakhals (*Canis aureus*) en daarom door Keller (Naturgeschichte der Haustiere, Berlin 1905) *C. aureus semidomesticus* genoemd. Ook de tam- me hond van Nieuw-Guinea (in Andai kauwa genoemd) hoort waarschijnlijk tot deze groep van honden, evenals ook de Australische Dingo.

De Bataks hebben een hond (bijang, BATAKSCH), die als waak- en jachthond gebruikt, maar ook vet- gemest en ggeten wordt; hij is meestal geelachtig, soms ook zwart of wit (Schneider). Keller (Die Abstammung der ältesten Haustiere, Zurich 1902) beschouwt hem als een dirkten afstamming van den hond der voorhistorische paalwoningen (0. *paustris* Riitiin.), die op zijn beurt weer van den jakhals zou afstammen en nauw verwant is met onze tegenwoordige keeshonden. Volgens Schneider (*Zoologische Jahrb., Abt. Syst., Bl.* 23, 1905) hebben ook de Orang Marnaq van Indragiri een huis- hond van een bijzonder type, die op de jacht gebruikt wordt. Tot voor weinige jaren bezaten ook de Tenggereezen een eigen, waarschijnlijk met den Australischen dingo verwant hondennas, *C. familiaris* var. *TeUgeranus Kohlb.* (Xat. Tijdschr. Ned. Indie, dl. LV, 1896, biz. 283), dat thans uitgestorven is. Deze hond had een pluimstaart en was lang, lichtbruin behaard, met een zwart- bruine streep over het midden van den rug en een paar dwarsstrepen van dezelfde kleur. Een liermec verwant, misschien thans ook reeds uitgestorven hondenas wordt op het Dienggeberge ge- vonden. Van den wilden liend van den AfclnpeI (zie HONDEN) kunnen deze tamme honden niet afstammen, daar ze in hun tandstelsel met het genus *Canis* overeenstemmen.

In Indie geimporteerde Europeesche huishonden worden daar gewoqnl'k spoedig ziek en planten or zich zelden voort/

HOND, VLIEGENDE. Zie VLEERMUZEN, VRUCHTENETENDE.

HONDEN (*Canidae*), een hoog ontwikkelde, bijna kosmopolitische familie der Roofdieren (zie aldaar), die zich in een andere richting dan de Katten heeft gespecialiseerd. Evcnals deze laatste zijn de Honden teengangers en hebben -ze groote scheurkiczen, maar hun klauwen zijn niet terugtrekbaar. De groote meer- derheid der Honden behoort tot het geslacht *Canis*. De eenige *wilde* hond van Nederlandsch-Indie ech- ter wordt tot een ander geslacht, *Cuon*, gebracht, dat in de onderkaak een paar kiezen minder bezit dan do cchto honden. Het is *C. javanicus* Desm. (*rutilatus* Miill.; andjing oetan (MAL.), die in een aantal lokale varieteten op het vasteland van MAL. Azië en op de Groote Soenda-cilanden voorkomt. Hij heeft een korten, spitsen kop, rechtop staande ooren en een roestroote kleur, met donkerler, aan den top bijna zwarten, staart. Het dicr leeft in weinig of niet bowoondc stroken, waar het van het strand tot op aanzienlyko hoogte aangetroffen wordt, en maukt vooral jacht op licrten en wilde zwijnen, volgens Junghuhn ook op zeeschildpadden, wanneer deze ora eieron tot leggen op het strand komen.

De inlanders op Java onderscheiden verschillende

varieteiten, die zij met eigen namcn aanduiden: een groot varietiet (wawar, JAV., lagog, SOEND.), die in paren leeft, een kleinere (adjag, JAV.en SOEND.) die inleine troepen voorkomt, en een Idcinsten vorm (kikik JAV., oesoeng 𑄆sang SOEND.), die niet alleen in grootere troepen aangetroffen wordt, maar zich ook zou onderscheiden door een spitsere kop, kortere pooten en een iets lichtere, geelroode vacht.

Voor tammc lionden zie HOND.

HONDENBELASTING. Zie BELASTINGEN deel I biz. 263.

HONDJE, (SOEND.). Naam (met verschillende samenstellingen) voor de soorten van *Nicolai a* en *Achasia*, fam. Zingiberaceen.

HONDJE>GEBERGTE. Aldus gheeten naar den Soendanceschen naam voor *Amonium* sp. div. (Nat. fam. der Scitamineae), vomit dit gebergte de Westelijke begrenzing van Java door de verwerping evenwijdig loopend c aan Verbeek's dwarssrij van vulkanen in StraatSoenda, die de miocene lagen, waaruit het bestaat, afbreken. De geheele rug van het gebergte bestaat in hoofdzaak uit breccien, die indikke banken zijn afgezet en naar het Oosten afhellen en in die richting verdwijnen onder de jongere mergels en kleisteenen. Aan den voet van den bergwand komen andesieten met diabaaskarakter aan den dag.

De twee belangrijkste toppen zijn do Goenoeng Hondje (G23 M.) en de Goenoeng Ajer Djeroek (590 M.).

Niet ver van het strand aan de Welkomstbaai vrellen langs de oevers van de Tji Panandjaja warme bronnen uit de breccie op.

Het vormt de westelijke grens van het zacht golvende heuvelland, waaruit het mergelsterren in het district Tjibaloeng bestaat. Het is vooral in het Zuiden met dicht geboomte bedekt en daar het de met waterdamp bezwangerde westelijke Oceaanwinden afkoelt en doet neerslaan, mede oorzaak van de vochtige temperatuur van Zuid - West-Ban taru.

HONDSHAAIEN. Zie HAAE.

HONGI. In de Molukken een inlandsche oorlogsvloot, bestaande uit meerdere prauwen of andere vaartuigen, waarvan de bemanning zwaar bewapend en geheel ten strijde is toegerust. Daar het doel is te rooven en te moorden of eigendommen te vernielen, dragen de hiermede ondemomen tochten den naam van hongitochten. Voorheen moesten deze, onder aanvoering van dienaren der O.-I. Comp., dienen tot uitroeiing van specerij boomen; thans komen ze alleen voor op Nieuw-Guinea, ah de bewoners van meerdere kampongs zich verenigen om eene aangedane belediging te wreken, en op roof — dikwijls ook menschenroof — uit te gaan. Zooveel mogelijk wordt door het Bestuur aan bedoelde hongitochten een einde gemaakt.

HONIMO. Naam van het landschap op den Zuid-Oostelijken arm van het eiland Saparoea, die ook wel aan het geheele eiland wordt gegeven, echter niet door Inlanders. (Zie ook „Am bon en „meer bepaaldelijk de Oelissers, geografisch „ethnographisch, politisch en historisch door G. W. W. C. Baron van Hoevell" biz. 12).

Het Noordelijkste landschap van het eiland heet *HaUinjano* d. w. z. „het land tegenover do wildemis", hata = tegenoverliggend, wano = wil-demis; met wano wordt Ceram bedoeld, zie Van Hoevell, als boven, bl. 10 noot 1.

HONINGBEER. Zie BEREN.

HONINGVOGELS. Onder dezen naam vermelden wij een aantal vogelsoorten behoorende tot drie verschillende families, nl.: de honingvogels

(*Nectarviidae*), do bastaard-honingvogels (*Dicaeidae*) en do honingzuigers (*Udiphagidae*). Do *Nectarinidae*, als het ware do K?libri's der oudo wereld, zijn kloino slanke diertjes, waarvan do mannetjes met fraaie en metaalglanzende kleuren zijn voorzien, terwijl do wijfjes bij vele -soorten groenachtig zijn zonder eenigen glans, met een langen, min of meet krommen snavel, een van voren gespletten sinalle en zeer lange tong, van anderen rond, van boven met een overlansg sleufje en aan do punt in twee dunne draden uitloopend. Do tong kan ver buiten don bek uitge- stoken en dan diep in do bloeinkellen gebracht worden, om met de grootste behendigheid het voedsel daaruit te halen; verwonderlijk zijn daar- bij de snelle horizon tale bewegingen, die zij met den kop maken. Hun voedsel bestaat hoofdzake- lijk uit de zeer verscliillende, in allerlei soorten van bloemen en boomgaten levende insecten en spin- nen en uit den honing en het stuifmeel der bloemen. Vele soorten, maken kunstinaige buidelvor- mige hangnesten. De vogels fladderen als het ware evenals vlinders boven do bloemen. Op alle eilan- den van den Indischen archipel komen zij voor: zij worden in het Maleisch djantangan genoemd. Zij han gen gaame even als de meezen aan de bloe- sems der boomen, vooral op soorten van *Ficus* en *Loranthus*, op dadapboomen (*Erythrina*), op bananen (*Musa*) enz. Op do Soenda- eilanden leeft een kleine soort (*Leptocoma Hasseltii*) waarvan do rug, vleugels en staart glanzend staalblauw, de bovenkop goudgroen, de keel met violetten metaal- glans, de bo rat donkerrood en de mantel zwart zijn. Een even kleine soort bewoont Timor (*Cyrtostomus Solaris*), die van boven geelachtig olijfkleurig, van anderen hoog-oranje-rood is, de kop en keel zijn metaal- groen. Op Sumatra vindt men *J elhopyga Temminckii*, hoog-rood van kleur, met een gelen stuit en lichtgrij - zen buik en borst. Eene olijfkleurige soort (*Ae. ex is mia*) bewoont Java en heeft een metaalgroenen bovenkop, een gelen stuit en een donkerroode keel en krop met metaalblauwen band over de keel; zij broeit in het gebergte en verhuist na den broedtijd in laaggelegen en bewoonde streken, alwaar zij zich vooral met bessen en insecten voedt. Op de Soonda-cilanden is een hoogroodgekleurde soort verspreid met donkergrauwen buik, gelen staart, voorhoofd en knevelstrep en staalblauwe staart- pennen (*Ac. siparaja*). Op Java en Sumatra leeft *Chalcostetha insignis*, die zich altijd ophoudt nabij het water, evenals de op Nieuw-Guinea, de Ban-la- eilanden, Amboina en Celebes levende fluweel- zwarte soort (*Jermolirmia aspiasia*) met staalblau- wen kop, krop en metaalgroenen rug, schouders en bovenzijde van den staart. *Cyrtostomus zenobia* van Amboina is van boven olijfgroen, de borst staalblauw en zwart met twee bundels goudgele vedren aan iederen kant. (Zie verder MANOEK MANJ EUSEUP). Andere grooto soorten (*Araclinio- thera*), met een storcken doch weuig gekromden bek en een korten rchten staart, hebben de bovendeelen groen, do onderdelen geelachtig gekleurd, doch zonder metaalglans. Zij bevonden de koffiieplantages, bergbosschen, zelfs dorpen en tuinen; bij voor- keur vertoeven ze in vijgonboomen en azen zo op do bloemen van den pisang, den dadap (*Erythrina indica*), van Hjamboe^ (*Eugenia*), van *Loranthuui* en van *Orchideen*; ook van gen ze gaame epinnen. Aan de Westkust van Sumatra worden ze genoemd Boeroeng djantoeig, bij do Soendaneezon Kalatjes, bij do Beadjoe-Dakaks op Borneo Sala-

8ak. Deze soorten van honingvogels hobben buitengewoon lange snavels. Bij *A. robusta*, die Java, Sumatra en Borneo bewoont, neemt de bek van de gehele lengte van don vogel in; hetlichaam is van boven olijfgroen, van onderen lichtgeel ge- kleurd, met donkere lengtevlekken op den kop en versierd met twee bundels oranjegele vederen aan de zijden der borst; bij *A. longirostris* van de Soenda-eilanden en Celebes is de bek naar oven- rodigheid nog langer doch dunner, de vogel even- zoo gekleurd, doch de onderdeelen zijn hooggeel en de keel wit; op Java bewoont hij bij voorkeur de Bergen. Een grijze op den rug groene soort (*A. affinis*) leeft op Java en Sumatra in de banaanaan plantin- gen. De zoogenaamde Bastaard-honingvogels (*Di- caeidae*) zijn niet grooter dan een Goudhaantje (*Regulus*) en nauw verwant aan de Honingzuigers, doch voorzien van een korten weinig gebogen bek met zeer fijne tandachtige insnijdingen; de mannetjes zijn fraai rood of geel, de wijfjes groen of grijs van kleur. Een aantal soorten zijn over den Indischen archipel verspreid. Een der grootste soorten, *Melanocharis nigra* van Nieuw-Guinea, is zwart, van onderen grijsachtig geel. Op Java en Borneo leeft een vermiljoen-roode soot (*Dicaeum flammueum*) met grijze borst en buik en zwarten etaart en vleugels; zij is daar zeer algemeene zelfs in tuinen, vervolgt heftig niettegenstaande haar geringe grootte andere' vogels, steeds krik-krik schreeuwende; zij maakt uit allerlei pluissachtige deelen van plan ten een kunsig gevormd nest met de opening aan eene zijde, aan buigzame takken opgehangen. De Maleiers noemen dezen vogel boeroeng tjabe. Een andere blauwzwarte soort (*Die. sanginolenium*) van Java heeft een geel-achtige borst en buik en hooggekleurde keel; leeft altijd gezdlig in het gebergte en voedt zich met kleine vruchten. *Die. trigonostigma* is donker blauwgrauw van Ideer met een roodgelo borst, rug en buik; deze soort en eene olijfbruine (*Die. chrysorrhoeum*) van onderen met groote zwarte lengtevlekken en een gelen staart, bewonen Java, Sumatra en Borneo. Op Timor leeft *Die. Mack-lolii* met hoogroode keel en stuit, witte borst en buik, overigens zwart. Van het genus *Prionochi- lris*, met een krachtigen bek, bewoont eene soort Java, van boven leikleurig en van onderen wit, met hoogroode kruin en borst (*Pr. percussus*) en oen andoro Borneo, hoog rood, geel en zwart ge- klurd (*Pr. xanthopygius*). Onder al doze bijzon- dor sierlijke vogeltjes were! in den laatsten tijd een slachting aangericht ten behoeve van don modehandel in veeren. Een fraaie grooto vorm van Nicuw-Guinea, voorzien van een korten bij- na rechten stavel, is *Oreocharis arjaki*; deze is van boven groen, van onderen geel met zwarten kop.

Tot do honingzuigers (*Mellip/ujidae*) behooren inccrcndcels grootere soorten. De vortegon- woixligers dezer familie komen niet westelijker voor dan Celebes en Bali. De snavel is lunger of korter en do zijrnrnden zijn aan den punt meestal fijn gotand; do tong is evoncens ver uitsteekbaar en aan den punt van een bundol fijne vezola voor- zlon. Tot, do kloinooro vormon behooren do soor- ton van het genus *Myzomela*. Deze zijn rood, bruin on zwart of groen en geel van kleur, doch zonder enigen metaalgloed; de snavel is zeer lang on gekromd en de pooten zijn lang. Op de Banda-eilandcu leeft een drieklourige soort (*Myzomela Boeie*) met rooden rug, kop en hals, met

zwarto vlougels, staart en kop en met witten buik en borst. Eon andere soort (*M. vulnerata*) van Timor; alwaar zij even als *Cyrtosloinus solaris* Kolo natocnas wordt genoomd, leeft in bosschen en tuinen, is van boven zwart met uitzondering van een blood rooden bovenkop, kin, stuit en boven zijde van don staarf. *M. eques* van Nieuw-Guinea is bruin met een rooden keelvlek. Een meer groene soort is *M. argentea* van dezelfde streken; deze is olijfbuin van boven, van onderen bleekgeel met bruin gevlekt en grijswitte oor- streek. Tot het genus *Philemon* behooren grooto vormen, bruinachtig grauw van kleur, wier bo- vensnavel van een min of meer ontwikkelden knobbel aan den wortel voorzien is en wierkop gedeeltelijk, some geheel, naakt is. *Ph. novae guineae* is over een groot deel van Nieuw-Guinea verspreid. De op Booroe voorkomende soort (*Ph. bounienis*) is merkwaardig door de grooto gelijkhe- nis, die er bestaat tusschen deze en een aldaar levendo wielewaal (*Mimeta bouruensis*), een voor- beeld van mimicry, waarop door Wallace is ge- wezen. Zie MIMICRY. De soorten van het genus *Ptiloris* hebben een goheel bevederden kop en veelal verlengde oorvederen, die een witten of gelen bun- del vormen. *Pt. analoga* van Nieuw-Guinea en de Aroe-eilanden is op de bovenzijde olijfgroen, van onderen groenachtig grijs, met een bundel gele oor- vederen.

HONINGWUIZER. Zie KOEKOEK. ' J¹
HONINGZUIGERS. Zie HONING VOGEL. - HOOFD VAN PLAATSELIJK BESTUUR. Zie onder BESTUUR (deel I, bl. 282).

HOOFDDOEK. MAL.: s'tangan k a p a- l a, JAV.: i k 6 t (d. i. "band"). Een op Java steeds, in de Buitenbezittingen veelal, *gebatikte* hoofd- deking voor mannen, van vierkantten vorm en vaste maat: varieerend van 1 tot 1,12 M. in het vierkant al naar gelang de breedte was van de*rol wit katoen die de batikster of de tjap*er gebruikt heeft. Deze breedte (Jav. k a t j o e) van het oorspronkelijk katoendoek vormt dus tevens de lengte voor den hoofdoek. Even al 8 onze zakdoeken steeds vierkant zijn, is dat evenzeer de Jav. zak- doek (66k k a t j o e geheeten), en ook de T Mal. s a p o © t a n g a n (aamengetrokken: a 6 t a n- g a n) of „hand-wisch“ = zakdoek. De Mal. term voor hoofdoek (zie boven) beduidt dus letterlijk „hand-wisch des hoofds“; en bewyst daardoor reeds, dat de hoofdoek-dracht bij Maleiers ieta ontleends is.

Die ontleening door Maleiers en andere Indone* sidrs moet geschied zijn aan de Javanen; na diet Islamiseering, na 1600. En de Javanen zelf kun- nen 66k pas na 1600 hun hoofdoek als *algemeene mode* zijn gaan dragen, onder rechtstreekschen in- vloed der Moh. dracht van den Perzisch-Arabis- schen tulband (Mal. d 6 a t a r, m a n d i l, s 6 r- b a n; Jav. e 81 > a r, s 6 r b a n; a) le drie Perz. woorden), die ten tijde der Eerste Schipvaart der Hollanders naar India (1596) nog in optima forma de exdusiove dracht was van Sumatraansche hoofden en Javaanscho grooten en geestelijken. Doch op Java voltrok zich do metamorphose van tulband tot hoofdoek gemakkolijk, omdat daar niot alleen by gonowo landlieden reeds lang v6r 1600 grooto hoofdoeken van geklopten boombast (Jav. d 6 l o e w a n g) in zwang waren, maar reeda eeuwoning in Midden-Java gladdo kapjes → zelfs al afgebeeld op den Boroboedoi* juit- de 8o eeuw 1 —■ een veel voorkomende hoofdebedekking vormden.

Men zie de platen 13—18 en daarnaast 23 (Ba-/doejB?) in ^ALodcwycsz! Eersto Boeck (1598), heruitgave Roufaiër & Ilzerman, 1915; on verg. vodral de foto's Van Kinsborg van Tjixndi Paii-ar-tatar*jl4e eeuw) voor de kapijs-dracEl? -T>oor doze metamorphe en adaptatio van inheemsch en uithoemsch kon op Java hot hoofdood (KrAmi inggil) voor den hoofdook of haar-"band" (ik&t) worden: e s t a r, dus (Perz.) „tulband”: wa&maast nog de desa-Javaan zyn tomen s i n g e l en o o 6 n g bezit, do Soenda-nees zyn totopong (eigenlijk j'nyter") on o e d e n g, do Madoores zyn s i g a r (of „gehalveerd" dock, omdat hij van onon vierkanten hoofdook er langa de diagonaal twee laat maken).

Tn de wijze van aandoen van den hoofdook heerscht op Java een haa, st onbegrensde verscheidenheid, van geraffineerd-keurig (Vorstenlanden) tot boerschlordig (West-Java); in de stof zoo goed als geen verscheidenheid, op Java (alles gebatikt of getjapt katoen ; behalve de grof-witkatoenen der weinige Badoefs, en de hoofdooeken van k a i n k embanan bij Vorstenlandsche soldaten, of Jav. dandies), daarbuiten meer (vaak geweven en met gouddra*ad in Minangkabau ; „meest van kleurige zijde op Soemba); nT3e batik-versiering slechts een belangrijk verschil: de aan- of afwezigheid van een zgn. spiegel (Jav. m o d a n g), d. i. een binnen-vierkant van effen wit of blauw of rood of groen enz., al dan niet naar binnen toe aan de randen versierd met haak-motieven (Jav. t j o e-mengkirang).

Bij dit alles blijft de hoofdook uitsluitend *mannendracht*, 66k in de Bu itenbezittingen. Slechts in de Toradja-landen zou men kunnen spreken van een soort overgang tot vrouwendracht, omdat daar de vrouw een „hoofd-band" (tali b o n t o) bezigen voor het omwinden en bijhouden van het haaM?ie Adriani & Kruijt, De Ba-re *e sprekende Toradja's, -II, 1912, p. 219—221), en *sxfjg* deels "een formeelen hoofdook ; do ouderwetsche hoofdook van geklopten boombast (f o e j a) der mannen heeft hier bovendien den vorm van eene ruit.

In den allerjongsten tijd, sinds ca. 1910, beginnen de jongo zeJoten van den Sarikat Islam op Java zich te emanciperen van den hoofdook, en volgen de onder Maleiers reeds vroeger bekeerde mode: het dragen van een zwart fluwelien mutsje (k o p j a h, zie dit woord).

Literatuur: BouUaer en Juynboll, De batikkunst in Ned.-Indio, 1914, p. 80—89. G. P. R.

HOOPDGELD. Over het hoofdgeld, dat de Aiohammedaansche vorsten van Inlandsche staates in de Buitenbezittingen (veelal onder den naam HASIL, zie aldaar) plachten te heffen van de hun onderworpen, maar nog niet tot den Islam bekeerde volkstammen, zie ISLAM III, a; vgl. 冬 Snouck Hurgronje, De Islam in Ned. Indie, I V-6 (Groote Godsdiensten, Serie II, no. 9, biz. 382). —* e-^Jed.-Indische regeering heft zelve ook hoofdgelden. (Zie hierover BELASTINGEN declblz. 232).

HOOGERE BURGERSCHOLEN. Zie ONDERWIJS.

HOOGERE KWEEKSCHOOL te Poer>voredjo (Kedce). Zie ONDERWIJS.

HOORN-EILANDEN. Groep van kleine koraal-eilanden in de Java-zee, ten N.W. van de baai van Batavia. Een er van, Tidoong, heeft een vaste bevolking van 150 zielen; andere worden tijdelijkbewoond

om de vischvangst of den klapperpluic. De bevolking van Tidoong is ovcnzer gemengd als die der Dui-zond-eilanden (zoo aldaar) en glijkt het nicest op dio van Panggang; do huizen zyn van Maleischen bouw-trant. Zic ook voor cion maatschappclijken toestand bij DUIZEND-EILANDEN en de verpcl Tijdschr. Binn. Bestuur, DL 30 (1906), biz. 414 vlg. *

HOORN (JOAN VAN). Geb. 16 Nov. 1653 te Amsterdam, zoon van Pieter van Hoorn en S. Bessels, vertrok 1663 met zijn vader naar Indie, werel reeds 1665 onder-assistent, 1671 assistent, 1673 onderkoopman, 1676 koopman en eerste klerk ter alg. scer., 1678 scer. der Hooge Rcgering, 1682 raad extra-ordinair en werd in hetzelfde jaar met eeno zending naar Bantam belast en tot pres, der weeskamer, in 1684 tot pres, van het coll, van heemraden benoemd. In 1685 wed er met eene zending naar Bantam afgevaardigd, werd hij hetzelfde jaar tot raad-ordin. in 1691 tot dir.-gen. benoemd. In 1701 (20 Sept.) tot Govv.-Generaal aangesteld, trad hij als zoodanig 15 Aug. 1704 op; 2 Maart 1708 op verzoek ont-slagen, trad hij 30 Oct. 1709 af en vertrok den volgenden dag als admiraal der retourvloot naar het vaderland. Hij overleed 21 Febr. 1711 te Amsterdam. Zijn bestuur wordt vooral gekenmerkt door den oorlog op Java (1704—1709), het contract met JIatarran van 1705, waarbij West-Java aan de Cie. werd afgestaan, en de groote uitbrei-diig aan de koffiecultuur gegeven.

HOORN (FIETER VAN). Zie bij CHASTELEIN.

HOORNS. De schelpen der slakken (zie GAS-TROPODEN).

HOORNVISSCHEN behooren tot de *Pleclor/nalhi* (zie VISSCHEN). De huid dezer zonderling gevormde en bij de zeelieden algemeen bekende vischen, waarvan een aantal soorten in den Ind. Archipel leven, is ruw en bedekt met in partijen geplaatste harde schubben. Bij sommige soorten, voorzien van prachtige kleuren, is de huid van het geheele dier bedekt met ruitvormige of zeshoekige hardo schilden, waarbij zich aan het achterende nog een groot aantal scherpe puuten he vine! en ; in pjaats van de eerste rugvin zijn er twee kleine en een bijzonder lange stekel aanwezig. De vorm van den visch is een ovale schijf. Hiertoehoorende de soorten van het genus *B (distcs)*. Andere soorten hebben de huid met ruwe verhevenheden geheel bedekt en 66n stekel vervangt ; de rugvin: haar kleur is grijs c>)bruin ; zij vormen het genus *Monaca?ih-i* (^). Soorten van)x ; ido geslachten worden in het nialeisli Hajain genaamd. Bij de soorten van het geslacht *Triacanthu-s* (AIAL. Sokan) bestaat de carete rugvin uit verschiJende stekels en de buikvinnen worden vervang(!n door twee diep in de huid geplaatste lange sckels. Do Hoornvisschen leven in zee, enkelc ook in de rivieren en voeden zich met de dierpjes der koralen en met zeezewie;. Soniinigc soorten der Hoorn viHschcn zouden vergiftige eigenschappen bezitteK/^

> "HOOZE (JAN ADRIAAN), Gclx tc WiHsekerke 16 Januari 1851, over, tc Luik 1 Juni 1893. In 1873 verwierf hij te pelft het diploma van mijnningeur, vertrok 1874 naar j.n(Ijfen was daar in den eersten tijd voornamelijk werkzaam bij de uitvoering van artesi-sche boringen. Zijn voornaamste arbeidsveld vond hij echter later in do residentie Zuider- cn Oostcraf-deeling van Borneo, waar hij bijna alle langs de kiist glegen kolenvindplaatsen gedetailleerd onderzocht. De belangrijke rapporten cn kaarten daarover werden gepubliceerd in de Jaarboeken v. h. Mijnwezen 1886—1888. Zijn laatste werk: Topografische, geo-

Handwritten note: *Handwritten note: 1890*

logische, jnineralogisoe en mijnbouwkundige be- sifrijving van een gedeelte der ffdclning Marta-poera, waarin een schat van gcegvans over de daar aanwezig mineralen (kolon, goucl, diamant) -vodl'komt, vrscheen in. genoemd jaarboek 1893.

Zijn zwfikkc gezondheid dwong hem in 1888 ver- lof naar Europa en in 1891 ontslag uit's lands dienst te vragen; hij zijn overlijden was hij aan het Instituut Montefiore te Luik bezig zich te bekwamen voor ingenieur-dlctricien.

Necrologie door P. van Dijk in Jaarboek Mijn- wezen 1893, Bijvoegsel.

HOPEA, fam. *Dipterocarpaceae*. Meest groote boomen, die vooral op Borneo en Sumatra veel voorkomen. In het Maleisch heeten ze Kawang, Tengkawang of Tangkawang, op Sumatra Singka- wang e. a. namen. Van soinnigo soorten is het hout in gebruik voor verschillende doelcinden. De voornaamste beteekenis van de soorten van dit geslacht is dat ze het Kawang- of Tengka- wangvet (Minjak f-Sngkawang) uit de vruchten leveren (zie daalder), welke eigen schap ook toe- komt aan de vruchten van Shorea-soorten. Hopea is ook de stamplant van de Borneische Damar. (Zie DAMAR en SHORE A.)

HORNER (DR. LUDWIG). Geb. 1 Maart 1811 te Zurich, studeerde te Heidelberg en vertrok in 1835 als officier van gezondheid naar Indie. Tot lid der natuurkundige commissie benoemd, bezocht hij eerst in het gevolg van J. C. Baud, later zolfstandig Java, Borneo en Sumatra, deed daar belangrijke geblgische onderzoekingen, doch stierf reeds 7 Maart 1838 te Padang. Van zijne hand verschenen: Verslag van'oon' geol. onder- zoek van het z.o. gedeelte van Borneo, Verb. Bat. Gen. v. K. en W. XVII, 87; Geol. gesteldheid van de Batooe-eilanden, T. v. Ned.-Indie, III, dl. I, bl. 316; Geol. gesteldheid van den vulkaan Gcdeh, Verb. Bat. Gen. v. K. en W. XVII, I.

HORNSTEDTIA. Kruidachtige plant van de familie der *Zuyiberaceeiin*, wa&rvan vele soorten ondr den Soondan. naam Pining met verschillende samensteJfingen bij de inlanders in gebruik zijn, vooral ter wille van de vruchten. Het meest bejeend is echter *FJoribstedtia elon'rata* Vai.; een groote plant van de Molukken en Ambpu, die veel op *Alpinia Galanga* gelijkt. De bloomen zitten in een dichte kolfvornige blociwijze aan het eind van een dikke steel. De vruchten worden rijp in een taac slijmachtige massa tusschen de schut- bladcrn. Als do koi ven half verrot zijn, worden <lc glibberigo, slijjnige zwartc zaden gegoten oin li U!) aangenaincn rinschen sniaak. Deze soort heet op Ambon An i pan of Oom pa, op TernatjO- Globa koesi. Van de soorten van VV.-Jfityfl.-svioixlen de vruchtkolven so ms geconftjt gegeten.

HORS-MAKREEL. Zie AL/KREELAUJfIGEN.

HORSFIELD (THOMAS). Natuurondorzoeker, geb. 12 Mei 1773 te Bethlohein in Ponnsvlvanij. Als schecpsarts op een Amerikaansch vaartuig kwam hij in 1800 naar Batavia, en de prachtige natuur van Java oefende zoo groote aantrekking op hem uit, dat hij twee jaren later er terugkeerde, ten einde in Indiï een vaston wrckring te zoeken uls i) atnuronderzoeker. Hij wist zich de hulp te vorzokoron der bestuurders van het Bat. Genoot- schap on word op hun voorspraak door don Gov.- Gen. Si berg belast met een wetenschappelijk on- derzoek, o. a. naar de beteokonis der Indische planton voor de goneeskundo. Zoo heeft Hors- fiold van 1802—1818 rustig kunnen doorwerken,

on de onnvontclingen diec jaren hobbon nimmer zijn arboid gestoord: voor en tijdens on na het Engelschc tusschenbestuur steunden do regeerig- gen hem mot cone gelijkmattighe, welke gunstig afstocct bij do wisselcnde inzichten, die gewoone- lijk aan koloniale besturen eigen zijn. Horsfield heeft zijn taak als Indisch natuuronderzoeker met gestadigen ijver ten uitvoer gebracht en wij dan- ken aan zijne goede waarnemingen een niet goring deel der exacte kennis van Indie. Van 1802— 1807 doorreisde hij Java van West naar Oost. Later vestigde hij zich metterwoon te Soerakarta en hield zich daar met floristische en_ he studien bezig. In 1814 werd hij in commissie ge- zonden naar Banka en gaf hij een belangrijk rapport over dat eiland, in het bijzonder wat de tin- winning betrof. Zijn vriend Raffles wist hem in 1818 naar Benkoelen te trekken, en schijnt ook bewerkt te hebben dat Horsfield in het volgend jaar met al zijne verzamelingen (o. a. een herbarium van ruim 2200 Javaansche soorten) naar Londen trok en daar eene aanstelling kreeg bij het Indisch museum in Lcadenhallstreet. De billy Idieie eischt te erkennen, dat Horsfield's collec- ties in Engeland voortreffelijk bewaard en bewerkt zijn, en zoo der wetenschap zeer ten goede kwa- men. Hij stierf te Londen op 14 Juli 1850.

Literatuur. Horsfield heeft reeds tijdens zijn verblijf in Indie een aantal belangrijke opstellen geleverd, inest opgenomen in DL VII en VIII der Verhandlingen v. h. Bat. Genootschap. Zij zijn deels van mineralogisch-geologische aard, deels botanisch, als over de plan ten b a k o e n g (*Crinum*), g a t e p (*Inocarpus*), r a r a k, l e r a k (*Sapindus*) o e p a s (*Anliaris*) en over de medicinale gewas- sen van Java in het algemeen. Zijn rapport over het eiland Banka is te vinden in Dl. II van het „Journ. of the Ind. archipelago", vertaalkt en met vele aantec. voorzien in Din. XII, XIII Tijdschr. v. Ned.-Indie. Do door Horsfield naarEngel- land medegonomen plantcn zijn beschreven in een door J. J. Bennett en R. Brown in 1838—52 uit- gegeven fraai gellustreerd kwartowerk, get. „Plantae Javaicae Rariorcs". Voorts heeft Miquel bij de bewerking zijner „Flora v. Ned.-Ind." inzage gehad van Horsfield's herbarium, ook voor zoo- verre dit niet gediend had voor de samenstelling van bovengenoemd boek. HorsfieldPs hoofterk op dierkundig gebied verscheen te Londen in 1824 als „Zoological researches in Java and the neighbouring islands". Voorts gaf hy verschillende opstellen over Ind. zoogdieren en vogels en bewerkte in 1830 samen met W. Jarcline een werk „Illustrations of ornithology", terwijl naar het door hem uit Indie medegebracht materiaal W. Sharpe Mac Leay in 1825 publiceerde „An- nulusa javanica or an attempt to illustrate the natural affinities and analogies of the Insects, collected by Thomas Horsfield", een plaatwerk over Javaansche insecten. /f.

HOSPITALEN.ZieGENEESKUNDIGE DIENST./\ ,

HOUTMAN (CORNELIS DE). Afkomstig van ' ; Gouda, bekond door zijn deelneming aan den eerste tocht dor Nedorlanders naar den O.-L ar- clupel (1595), nadat hij korten tijd te voren in Portugal geweest was. Door De Jongc (Opkomst Ned. gezag in O.-I. I, 90, II, 187) is nador aan- getoond dat do Iloutman gcncszins de ziol dier onderneming was en dat zelfs het gedeeltelijk mislukken van den tocht, diou hij als komiutcs medomaakte, voor een good deel aan hem te wy-

ten was. In 1598 stond hij aan het hoofd eener vloot van 2 schepen, door de Moucheron uitgezonden; don Isten Sept. 1599 werd hij aan boord van zijn schip voor Atjeli verraderlijk door de inboorlingen vermoord. Waarover zie, behalve Do Jonge, Leupe, Bijdr. t. 1. en vlk. IV Ser. IV, 527. In 1880 werd voor hem en zijn breeder Frederik te Gouda, een monument opgericht.

HOUTMAN (FREDERIK DE). Broeder van Cornelis (zie vorig artikel), wien hij op zijn beido tochten vergezelde, in 1595 nls onderkoomies, in 1598 als kapitein van het tweede sloop. To Atjeh-geraakte hij in gevangenschap, waarin hij 26 maanden verkeerde; in Dec. 1600 wist hij aan boord van de Ned. vaartuigen onder Van Caerden te geraken, met het doel dezen voor aanslagen der Atjehers te waarschuwen, maar keerde vrijwillig weder naar Atjeh terug, ten einde bij den Sultan de belangen der Ned. te behartigen, 't geen hem echter niet gelukte, daar hij weder gevangen genomen en naar Pedir gevoerd werd. Eerst in Dec. 1601 werd hij, bij het verschijnen eener nieuwe vloot voor Atjeh, door den Sultan, die met de Portugeezen in onmin geraakt was, in vrijheid gesteld. In 1603 ging hij met de vloot van St. van der Hagen als opperkoopman naar Indie, en trad in 1605 als gouverneur van Amboina op. In 1616 werd hij Raad van Indie en gouverneur der Molukken en keerde in 1625 naar het vaderland terug, waar hij in 1627 te Alkmaar overleed. Zie behalve De Jonge, het „Cort verhaal van 't gene wedervaren is F. De Houtman te Atchein“, Gouda 1880. (Herdruk).

F. de Houtman verwierf zich ook groote verdienste als sterrekundige en taalkundige, waartoe hij tijd en gelegenheid wist te vinden tijdens zijne gevanen schap te Atjeh. Het resultaat daarvan is nedergeleed in zijn „Spraeck ende woordboek in de Maleysche en Madagaskarsche talen.... alles in Nederduytsch verduyst. Noch zijn hier bijgevoegd de Declinaties van vole vaste Sterren staende onitrent den Zuydpool“, Am st. 1603, later herhaalde malen herdrukt. Zie Th. Ch. L. Wijn-malen in Actes du Vlieme Congr. int. des orient. y Leiden, 4e partie 201; P. J. Veth, T. Aardr. Gen. *IA* * *u* VI, bl. 230.

HOUTSOORTEN. (Zie DJATI en WILDHOUT-BOSSCHEN) Het aantal houtsoorten, dat in den Indischen Archipel wordt aangetroffen, is minstens twee duizend; een groot deel daarvan is nog niet wetenschappelijk gedefinieerd. Voor ieder soort of houtsoort weet de Inlandsche bevolking een naam te noemen en dikwijls zelfs meerdere namen, maar deze Inlandsche benamingen geven aanleiding tot Bchromelijke verwarring, omdat dezelfde naam dikwijls in verschillende streken aan geheel andere boomsoorten gegeven wordt, terwijl omgekeerd dezelfde boomsoort in verschillende streken een anderen naam draagt. Op Sumatra b. v. is een Quercus-soort, die den naam resak leeft, maar cr is op hetzelfde eiland een Dipterocarpus soort, die eveneens resak wordt genoemd; daarentegen wordt de Albizzia procera door de Soendaneezen kishiang, door de Javanen wangkal of weroft en door de Ma-doereezen bangkal of beroe genoemd. Zoo is b. v. verder de naam meranti een collectief-naam, welke de bevolking van Sumatra aan verschillende boomsoorten geeft, welke een min of meer bruikbaar hout leveren en bars afscheiden, terwijl kajoe-besi een collectief-naam is voor verschillende zeer harde en duurzame houtsoorten, afkomstig van boomen op Sumatra en Borneo, welke tot verschillende ge-

slachten behooren. Op Java heerscht niet nicher de groote onzekerheid, welko betreffende de namen der houtsoorten in de Buitencbzittingen bestaet; vooral door de onderzoekingen van den botanicus aan het Herbarium to Buitenzorg, Dr. S. H. Koorders, is die onzekerheid voor Java langzamerhand geheel opgeheven; op dat eiland kan van ieder houtsoort, inits voldoende herbarium materiaal voorhanden is, de wetenschappelijke naam worden opgegeven. Waar echter over het algemeen nog eene groote verwarring omtrent de nomenclatuur der Oost-Indische houtsoorten bestaat, en hot aantal daarvan zoo groot is, is er van atgezien om een gedeelte der houtsoorten ieder afzonderlijk in deze Encyclopaedie te bespreken. Aan het slot van het onderhavig artikel komt echter ecne literatuur-opgave voor, aan de hand waarvan het mogelijk zal zijn alles, wat omtrent de verschillende houtsoorten bekend is, te vinden.

Reeds sedert vele jaren hebben verschillende natuurvorschers en geleerden er zich op toegelegd de Indische boom- en houtsoorten te determineren en te beschrijven. De namen Rumphius, Jung-huhn, Bliime, Kuhl, Korthals, Van Hasselt, Hass-karl, Miquel, Bisschop-Grevelink, Teysmann, Bin-nendijk, Kirz, Filet, Van Eeden, Duyfjes, Ber-lage, Koorders, Valetton, Smith en andere zijn onaf-scheidelijk aan de Oost-Indische boschboomflora verponden.

Wat het onderzoek naar de physische en de technische eigenschappen en naar den anatomischen bouw der verschillende houtsoorten betreft, ook daaromtrent is nog zeer veel te verrichten; de oud-inspecteur van het Boschwezen, wijlen J. W. H. Cordes, heeft den anatomischen bouw van het djatihout onderzocht en hierover geschreven in zijn werk „De djatiboschen op Java“, waarvan een tweede uitgaaf in bewerking is. Prof. Moll en Jansonius te Groningen zijn thans bezig een meer algemeen onderzoek naar den bouw van de verschillende Oost-Indische houtsoorten te verrichten, en trachten o.m. ook de verschillende djati-varieteten anatomisch van elkaar te onderscheiden. Door de Artillerie-Constructiewinkel te Soerabaia, de Marinewerf te Amsterdam en den Dierist der Staats-spoorwegen op Java worden omtrent de technische eigenschappen van verschillende Oost-Indische lioutsoorten voortdurend proeven genomen, terwijl in de impregnering van den Heer Gips to Dordrecht profnemingen geschieden met het vorduur-zamen van Ooyt-Indische houtsoorten, speciaal ten behoeve van het bezigen van wikhout als dwaij-giggers voor de spoorwegen. Bij het sedert enkele jaren opgerichte boschproefstation is met het onderzoek naar de eigenschappen der verHchijende houtsoorten pas een eerste begin gemaakt kunnen worden, omdat mot hot wcinige beschikbare person eel voorloop-pig do meeste aandacht aan andere meer urgente werkzaamheden geschonken moet worden. Intus-Bchen zijnuide praktijk al vrschideneigenschappen van vcllvuldig gebruikte Jhoutsoorten bekend ge-worden, waardoor van meerdere houtsoorten de min* dere of meerdere bruikbaarheid voor bcjaalcle doelen is vastgesteld kunnen worden. Zoo is b. v. van het waroe-hout (*Hibiscus tiliaceus* L.) bekend, dat het aan lichtheid een buitengewone vcc'kracht paart, waardoor deze houtsoort zeer gezocht is voor karren-wagon-boomen en daarvoor zelfs veel ge-schikter is dan het voortreffelijke djatihout. Walkoe-koen (*Scliuontia ovata* Kortli) is ook zeer veerkrachtig en taai, maar vrij zwaar; dit hout wordt evenwel

boven djati verkozen voor wiclspaken, navon op vcl-lingen. Van mangli of manglid (*Michelia velutina* Bl.) is bekend, dat het afwisselend aan zeer uiteenloopen- de teinperaturen op vochtigheidsgraden blougesteld, nog veel minder aan schouren op werken onderhavig is dan goed droog djatihout. Hoewel djati, vooma-melij door zijn groote duurzaamheid, het meest go- zochto bouwhout is, zijn er verschillend without- soorten, die voor moubelhout beter geschikt zijn, 't zij door mooie kleur en glans, 't zij door fijnen draad, lichtheid, of wat ook, terwijl voor het maken van kisten djati zoo goed als nooit gebezigd wordt, vooreerst omdat het daarvoor veel te duur en bovendien wijl het te zwaar is. Voor theekisten b. v. worden, voorzoover geen. machinale kisten (Venesta- - of Acme-kisten), uit Europa geimpor- teerd, worden verkozen, alleen zeer licht© houtsoor- ten gebezigd.

Zoals in hot hoofdstuk „Wildhoutbosschen“ wordt vermeld, neemt het gebruik van wildhout op Java gaandeweg toe; thans wordt ecne hoeveelheid van circa zes duizend j^l per jaar in eigen beheer gekapt en voor verschillende doeleinden gebezigd. In Midden-Java, waar het djatihout gemakkelijk te krijgen is, is de wildhoutzomct gering, maar in Oost- en in West-Java, vooral in de Preanger- Regentschap- pen, wordt het gebruik van wildhout f^{te}ds ljang- rijker. Speciaal het rasamala-hout (*Allingia excelsa* Noronha), wel cens het djatihout van West-Java genoemd, wordt als bouwhout duur botaald; toch is het voor allerlei binnenwerk, als deuren en von- sters, minder bruikbaar, omdat het zeer aan scheu- ren en werken onderhevig is; dit hout is niet droog te krijgen, integendeel, het is vrij sterk hygrosco- pisch, en die eigenschap gaat door uitlogen gedu- rende langeren tijd, zooals door verschillende proof- nemingen gebleken is, niet verloren; voor stijlen en voor kapwerk is het intusschen zeer goed te gebrui- ken, omdat het, mits kernhout, uiterst duurzaam is; vooral het kernhout van boomen, die gedurende meerdere jaren in het bosch omver gelgen. hebben, is buitengewoon duurzaam en wordt niet door wito mieren aangetast. Ki hijang of weroc-hout (*Albizzia procera* Bth) wordt als bouwhout minstens even hoog gesteld als rasamala. Behalve rasamala on wo- roe worden in West-Java op de Gouvernements hout vendities voornamelijk verkoelit: poespa (*Schi- ma Noronhae* Rcinw), manglid (*Michelia velutina* Bl), kimerak [*Podocarpus amara* B I)], kipoetri (*Podocarpus neriifolia* Don), djamoedjoo [*Podocarpus iirilricata* Bl), saninten (*Castanea argentea* Bl), kalimorot (*Castanea teungeureul* Bl), kihioer (*Castanea javanica* Bl), hoeroe-kapok (*Actinodaphne macrophylla* Nees) on verschillende pasang- (ciken) soorten. Vorder worden in do streken, waar do dja- tibosschen in exploxtatio zijn, tegenwoordig do daar- in aangctroffen woongoe- on labanboomen cnsoms nog ccnigc andoro boomsoorten medo gceexploiteerd en met voordeel verkocht.

Voor het maken van houtskool, hot voorkeukon- gebruik algcinec benutte stookmateriaal, wordt bij voorkur kesambihout (*Schleichera trixuja* Willd) gebruikt, behalve voor het produceren van nicer hoogo temporuturon, b. v. in smederijen, waar djatihoutskool wordt gebezigd, on voor hot muken vun buskruit, waarvoor de zgn. djati-blanda (*Gu- azuma ulmijolia* Lain) wordt gebruikt.

Daar djatihout voor spoorliggers op den duur to kostbaar wordt, worden er thans proefnominogon gedaan door den Dienst der Staats-spoorwegen met and ere houtsoorten en wel voornamelijk met, op

verschillendo wijzen uitgeloogd, rasamalohut en met poespa, welck laatste houtsoort bij de impreg- natio-proef nemingen van den Heer Gips to Dordrecht bijzonder gcschikt bleek voor crosotccring.

Wat do Buiten bezittingen betreft, daar worden plaatselijk allo betero houtsoorten gohozigd, welke bij do bovolking als gcschikt voor het beoogdo doel- einde bekend zyn; hot aantal daarvan is zoo over- stelpend groot, dat het noemen van namen, met uit- zondring van do meer algcmeon gebruikte soorten als onglidn of boelian, merbau of bajang, rasak of re- sak, meranti, tembesoe, blangiran en merawang slechts tot verwarring zou leiden; men raadplege verder voor hot gebruik der verschillende houtsoorten de hieronder genoemde werken.

Hun, die belangstellen in de Oost-Indische houtsoorten, wordt een bezoek aanbevolen aan de collec- ties in het Koloniaal museum (Afdeeling van het Koloniaal Iiistituut) in. Nederland of in het Han- delsmuseum to Buitenzorg. Een oogaaf betreffende de voornaamste literatuur op hot gebied der boomen hout-soorten, van den Nederlandsch-Indischen archipel moge liier ten slotte eene plaats vinden: Dr. S. H. Koorders en Dr. Th. Valetou „Bijdragen tot de kennis der boomsoorten van Java“. Dr. S. H. Koorders „Exkursjonsflora van Java“. Dezelfde „Plant- kundig woordenboek voor de boomen van Java“. Dezelfde „Contribution to the knowledge of the flora of Java“. Dezelfde „Verslag eener botanische dienstreis door de Minahassa“. G. J. Filet „Plant- knndig woordenboek voor Nedcrlandsch-Indi“. F. S. A. de Clercq „Nieuw plantkundig woordenboek voor Nederlandsch-Indie“. F. W. van Heden en J. J. Duyfjes „Houtsoorten van N. O. I. tevena beschrij- ving der meest bekende boomen van den N. I. archipel en hunno waarde voor de huishouding“. Moll en Janonius „Mikrographie des Holzes der auf Java vorkommenden Baumarten“* Bovendien ver- dienon hier genoemd te worden de volgende werken over Britsch-Indie en de Philippijnen, omdat daarin vele boom en houtsoorten beschreven zijn, welke ook in onzen archipel voorkomon: Hooker „Flora of British India“; Gamble „A manual of Indian tim- , bers“; Whitford „The forests of the Philippines“*⁵

HOUTTOR. Is do naam van soorten van het genus *Ljmcxylon*, die ook op Java voorkomen en zich onderscheiden door dekschilden of dekvleugels, welke tot kleine schubjes verkort zijn. Zij zijn be- kend door hare schadelijkheid, aangezien de larven het hout on and ere voorwerpen, zooals gedroogde planten of opgezette dierei, met ontelbare gaatjes door boron on dikwijls geheel vernielen.

HOUTVESTER. Zio BOSCHWEZEN.

HOUTWESP. Doze schadelijko insecten (*Sirex*) Jeven in do bosschen in den Ind. archipel en beho- ren tot do *Hymenoptera*. Zio ZAAG YVES

HOWE BOEBOEWAJ (SOEND.). Zie PLECTO- COMIA ELONGATA.

HOWE KOROD (SOEND.). Zio CALAMUS HETEROIDE US.

HOWI LEULEUS (SOEND.). Zio CALAMUS ASP- PERRIMUS.

HUBRECHT (DR. AMBROSIUS ARNOLD WILLEM). Geb. 2 Maart 1853 te Rotterdam, zoon van Mr. P. F. Hubrecht, advokaatTaldaar, later lid van don Raad van State, on van M. Pruyss van der Hoeven, studeerdo to Delft, Utrocht, Leiden, Erian gon on Heidelberg, promo veerdo op 21 Oct. 1874 te Utrecht in do wis- on natuurkunde, be- zocht in 1874 on in 1878/79 hot zodlogisch station to Napols, waar hij een negontal maanden aan de

Ned. werktafel zoologisch ondei*zock verrichtte, was opged ragen aan Buskon Huet, dio in dezo oigon in a and conserx-ator aan s Rijks Museum van Nat. histone to to ^larscillo-naar Indio vertrok.

Leiden van 1875—1882, daarna hoog- leeraar te Utrecht Huct t-ocTi had^nn aj a r 1867 — door de bcmidde- en sedert 1883 lid van de Kon. Akad. v. Wctenschappen. ling van Mr. D • Koordcrs (zio dozen naam)— • het Zijn wrkzaamheid op zoologisch gebied omvatto aanzook gekregen om als redacteur op te treden van den anatomic en ontwildiG- lin gsgsch i ed on is van wonnen Java-Bode, na het aanstaand afloopcn van het 2-jarig en weckdicren, systeïnatischcn arbeid op het gebied van contract mot den tocninaligon redacteur, Mr. J. van Gennop (zie dozen naam). Zekor niot zondor invloed dieren. In verband met laatstgcnocmdc ondcr- zoekingen daarbij was het in Juni 1860 opgo- treden conservatieve bercisde hij in 1890/91, op uitnoodiging van de Kon. Kabinct Van Zuylen van Nye- I volt, waarin eerst *Mr. H. Natuurk. Vereen.* Java en Sumatra en bezocht. ook Mijcr (in Sept. d. a. v. tot Gouv.-Gen. benoemd), tocn Banka, Billiton en Pon tian ak. Daardoor viel de Trakranen, en sinds 20 Ju] i 1867 J. J • Hasselman de embryologic van dicren als *Sgc. ticebus, Tarsiu-s. Manis, Galcopithccus, Tupaja, Gymnura.* enz. onder zyn bercik, ministers van koionion waren. Da ar Huefs steeds die vooraf meer bepaaldelijk voor vergelijkend conservatiover noigmgen bekend waren, had embryologisch on- derzoek waren uitgekozen. Tencindc min.Hassehnan (naeon in trod uc tie van den oud-G.-G. dit zeldzame en kostbare niateriaal zoo vruchtbaar Rochusson ; tot wion corst Douwcs Dekker (Multatuli), mogelijk voor de wetenschap te maken, en tegelijk te toonmaals mede- worker aan de Haarlonische, zich had voor- komen, dat het tel kens weer opnieuw door anderen gewond ten behoeve van Huet), in Fobr. '68 een zou rnceten verzameld worden, bracht hi] een Vereeniging onderhoud met Huet in verband met dien8 aanstaand der voomaamste cmbryologen van verschillende landen vertrek naar j Indie en de geneigdheid van Huet om, op tot stand, onder den naam In st it ut Inteniatonal zijn redac- tcursplaats te Batavia aangekomen, de ui tin d'Embryologic, wicr leden zich verbonden clkander gen van de (Jiberale) Ned.-Ind. *pors* te broidelen. Een praeparaten to Icenen. Oni zich uitsluitend aan zijn form eel aanbod van Koionion om de reis van Huet naar licvcliugsvak te kun- neu wyden, veruisselde hy zyn Indio met de overland post (Messageries Imporialee) voor gewoon hooglee- raarschap in de Zodlogie met een hem en zijn gezin te betalen, volgde op 6 Maart '68, dat buitengewoon in de Embryologic, en om zijn Krachtigd werd door een verzamelmgen nog verder uit te breiden, ondeman hij een Koninklijk besluit van 12 Maart en door een reis naar Algiers en m 1914 naar Zuid-Afrika, of- schoon uitbetalingsmandaat van die reiskosten (/ 2967,50) op 16 op dat laatste tydstip zijne gezondheid reeds zeer geschokt was. Hij overleed kort na zijn terugkomst 21 Jlaart 1915. April d. a. v. Daar- tegenover zou Huet eon advies geven aan de Indische Regcennng omtrent die pers.

Hij was niedeoprichter van de Coinmissie tot Bcvordering van het Natuurk. onderzock in de Ned. kolonien; later secretaris van de Maatschap- pij van dien naam.

HUET (CONRAD BUSKEN). Geboren to Den Haag 28 Dec. 1826, gestorven te Parijs 1 Mei 1886. Alleen zijn Indische journalisticke periodo (1868— 1876) zal hier worden behandeld, en de nawerking daarvan.

Na in 18G2 zijn ambt als Waalscli predikant te Haarlem vaarwe) te hebben gezegd, was hij vijf jaar redacteur gewecst van de (zwak-conservatieve) Opregte Haarlemminor Courant, met Mr. EnschedO | als directeur; terwijl h] j van 1863—65 mede-redae- | teur was geweest van den Gids, dien hij in dit laatste j jaar, samen met Potgieter (sinds 18G0 met hem bekend, en aliengs zijn oudere vriend geworden), had verlaten na zijn Gids- artikelen „De Tweede | Kamer en de Staatsbegrooting voor 1865" (anoniem) en „Een avond aan het Hof" (beide in de Januari- aflevering).

Een reisjo van 14 dagen samen met Potgieter | volgdo naar Florence bij de Dante-feesten (Mei 1865), wat in Mei 1868 de geboortc block geworden te *zijn* van Potgieter^ grootsch gedicht Florence, i

Huet t-ocTi had^nn aj a r 1867 — door de bcmidde- ling van Mr. D • Koordcrs (zio dozen naam)— • het aanzook gekregen om als redacteur op te treden van den Java-Bode, na het aanstaand afloopcn van het 2-jarig contract mot den tocninaligon redacteur, Mr. J. van Gennop (zie dozen naam). Zekor niot zondor invloed daarbij was het in Juni 1860 opgo- treden conservatieve Kabinct Van Zuylen van Nye- I volt, waarin eerst *Mr. H. Mijcr* (in Sept. d. a. v. tot Gouv.-Gen. benoemd), tocn Trakranen, en sinds 20 Ju] i 1867 J. J • Hasselman de ministers van koionion waren. Da ar Huefs steeds conservatiover noigmgen bekend waren, had min.Hassehnan (naeon in trod uc tie van den oud-G.-G. Rochusson ; tot wion corst Douwcs Dekker (Multatuli), toonmaals mede- worker aan de Haarlonische, zich had gewond ten behoeve van Huet), in Fobr. '68 een onderhoud met Huet in verband met dien8 aanstaand vertrek naar j Indie en de geneigdheid van Huet om, op zijn redac- tcursplaats te Batavia aangekomen, de ui tin gen van de (Jiberale) Ned.-Ind. *pors* te broidelen. Een form eel aanbod van Koionion om de reis van Huet naar Indio met de overland post (Messageries Imporialee) voor hem en zijn gezin te betalen, volgde op 6 Maart '68, dat, na aanvaarding door Huet, be- krachtigd werd door een Koninklijk besluit van 12 Maart en door een uitbetalingsmandaat van die reiskosten (/ 2967,50) op 16 April d. a. v. Daar- tegenover zou Huet eon advies geven aan de Indische Regcennng omtrent die pers.

Den 19cn Mei scheeptc Huet zich te Marseille in en bereikte via Alexandria en Singapore den 20 Juni Batavia, waar hij 1 Juli optrad als redacteur van den Java-Bode, toenmaalsdrie keer in de week (Ma., Woe, Vrij.) verschijnend, als eigendom van de firm a H. M. van Dorp • Zoo te zeggen als een bl ad op eon boom, sloeg de courant van liberaal-koloniaal tot conservatief-koloniaal om, en opende met con artikel van Huet, „\V^cnschen cn tx?genstrijdighcdcn" (overgenomen in de 14-daagscho Editie voor Nedcr- iand van Zat. U Juli), waarin hij een too ver rood c te zyner beschikking wenschte oin „het publick. ... in con omzion als (to) ontzwa vleu van zoo vele donk- booklen, waarmedo Jiot sedert lang vertrouwd 山” . Mon on tvin g hom to J]atavia *mot* orger dan ko(J- huid ; er ontstond icts aJs berooring (voora] gaando gehouden door den redacteur van hcG Bataviansch HandolsWad, H. J. Lion), ten gevolge van het foil d&G men hem en zijn gozin overtocht naar Indio had vedeend ten Iastx> der Indische bogrooting. 1>(J weerslag deed zich voelen in waar in do eigen niaand Moi van Huct/s ver trek het Kabin(!t V^an Zuylen was gcvallen, en oj) 3 Jimi 1868 het iib(?ralc Kabinot Fock-Van Bosse was o]>gtredcn, rinct E. do \\ uaJ als minister van kolonien. Eon dobat in de 2eKajncr volgdo op 2 Oct., aan han gig gernaakt door den afgovaurdigde LcnLing, en in vcrzocncndon gccsL bean t woo rd door Uo \VaaJ, die „het gebourdc met den hecr Busken Huct" noemdo „ecnc betrou- rcnHwaardjgc daad”, on ovcrlegging der twee stuk- ken („dc voordragt aan den Kon ing met het Koninkhjk besluit betrellcndedic zaak^) aan de Kanicr toozei (zie HandcJingon 2o Kamer 1868—69, lol. 92—94); waartxjo die Minister op J6 Oct. J)as door don Koning gcmachtigd word. Hiernevens vergulij- ko men Hue^s eigen voorstelling van het verloop dozer zaak in zijn „Brievon ... uitgegeven door zijne vrouw en zijn zoon”, 1 (1890), p. 184 (dd. 23 Dec. '67) — 200 (dd. 18 Dec. '68; allo deze aan Douwcs

Dekker), en p. 226—230 (dd. 20 Oct. '69) aan zijn zwagor, Dr. J. C. van Do ven tor. Over de rol van Koorders, zie Potgieter's Brievon aan Busken Huot, I (1901), p. 291—293.

Van hot eersto optredon ala redactor van den Java-Bodo af, ging Huet bij zijn conservatief- koloniale opvatting volharclen, al vocldo hij wol dat naderoo kennis van Indio horn ontbrak; waaraati een uitstapje naar OosL- on Middoo-Java van con maand in den oostmooscon van '69 (zie zijn Bric- ven, I, p. 201—226) weinig toedeed. Het door hem toegozogdo ad vies over de Indischo pors heeft hij echter nooit geschreven, omdat de Indischo Ro- geering harerzijds weigerdo hem inzage te geven van de betrekkelijko stukken : lets, dat Huet weer noem de cene conditio sine qua non. Sterk door zijn scher- po pen, facile princeps als litorator, begaafd met een vorbazend productie-vermogen, droeg hij deols politiek, deels Hterair, gedurende zijn 5-jarig contract, de Java-Bodo op krachtige schoudors : 66k tegen den al sterker geworden liberaal-kolonialen stroom in. Daarnaast wist hij zich medewerking voor zijn blad op eonomisch gebied te verzekeren van zijn Bataviaschen vriend, Mr. N. P. van den Berg; jazelfs literaire van Potgieter, die voor den Java-Bodo eerst schreef zijn „Noorweegsche Jet- terkunde van onzen 66d" (J. B. 24 Dec. 1869 en 30 April — 18 Mei '70), en daarna zijn belangryke „Herinneringen en Mij morin gen"⁵ (J. B. 19 Aug. 1871—27 Jan. '72). Daarbij was de Java-Bode sinds 1 Jan. 1870 dagelijks gaan verschijnen, met overvleugeling van en Bataviasch Handelsblad en Nieuw Bataviasch Handelsblad (zie Huet's Brieven, I, p. 249).

Maar eerst na ommekomst van zijn contract (eind Maart 1873) kon hij journalistisch geheel zichzelf worden. Onder don drukkors-naain Ernst & Co. stichtte hij te Batavia zijn ci gen courant, Het Algemeen Dagblad van Ned.-Indio, waarvan do geboorte (no. 1 op Vrij. 4 April 1873) toevalligerwijs samenviel met de oorlogsverklaring aan Atjeh, en dan ook zelf opent met een literair-technischo oorlogsverklaring van Huet nan ander ad res. Al meer word hij nu do dagelijksch@ frondeur, 66k tegen do Indischo Regering : waarbij hij den sinds 1 Jan. 1872 opgetreden G.-G. Loudon na zijn af- treden in Maart 1875 gedacht als „Max Havelaar op den Buitenzorgschen troon" (Nationale Vortoo- gen, J 876, I, p. 209—219). Zijn fel stelling nointon ten aanzien van do eersto Atjeh-oxpeditie, onder persoonlijken in vlood van adjudant J. I. de Roche- mont (alias Maurits), had horn onder de officieren Lal van extra-vijanden bezorgd; Mr. van den Berg bleef hem trouw, 66k in. het Algemeen Dagblad; maar overigons leidde hij cen decis rusteloos deels verzonzaanul levon, vordeold tusschon zijn in 1872 aangekochto woning op KraniaL (hock Gang Kanari) en zijn redaetiebureau iiTclo-15enedonstad. Daarbij kwam in 1875 het overlijden van Potgiotor (f 3 Febr.), aan wien hij in 1877 zijn „Potgiotor 1860 —> 1875. Persoonlijke heri n norin gen" zou wijden, waarin ook oon zcor Kjein deel van Huet's oigen Indischo herinneringen versproid zijn plaats vond *)

Mij maakto reeds aanstalton om Indio te vor-

laten; zijn neef, Dr. J. l'Angc Huet (to voren a] niedoworker in Nederland aan den Java-Bodo), hnd hij bore id govonden om in zijn plants to treden, on op 10 Maart 18/G vertrok Huet met vrouw en zoon por Prins van Oran jo naar Napcls : waarbij het Alg. Dagblad van dion eigen datum verzekerde, dat het on dor den niouwen voran twee rdol ij kon redacteur geen verandering zou ondergaan „aange- zien do heer Cd. Busken Huet, dio tijdelijk naar Europa vertrokken is, voortdurend als mede-ar- boidcr werkzaam blijft."

De re is „Van Napcls naar Amsterdam" (April — Juni 1876) volgde, met dat befaamde 2Ge hoofd- stuk aan het slot; en schielijk daarop de vestiging te Parijs, waar hij in Febr. '77 dio Italiaansche reia, in Moi '77 zijn herinneringen aan Potgiotor afsloot. Maar reeds in Sept. 1876 had Huet te Parijs zijn herinneringen aan Indie afgesloten, door de bijeen- brenging van stukken politiekoo journalistiek tuss- seben 12 Juni 1872 en 10 Maart 1876 (verg. bo ven) tot twee bundela „Nationale Vertoogen" : waarbij ook zijne „Bataviascho brieven" aan Potgieter een aandeel hadden gehad (verg. zijn "Potgieter", 1877, p. 115—116). Hot plan om naar Indie terug te keeren —, indien het oot bij hemzelf in ernst heeft bestaan; niet alleen bij Ernst & Co. — ver- d ween geheel. Maar trouw medeworker bleef hij aan zijn Bataviasche krant, waarin zijn neef l'Angc Huet een anderen, vrijzinniger geest had weten te brengen. Een poging in 1879 om zijn anderen neef, O. Th. van Deventer, die te Leiden op promoveeren stond, genen te doen ver van gen, faalde v⁶ie Dr. H. T. Colenbrander's biografie van deifiaatste, 1916, p. 52—58). Het slot van alles was tragi- komiscli; de man, die de Indischo pera aan banden had zullen leggen, wist door zijn geruchmakend stuk in het Alg. Dagblad van 27 Nov. 1885 zijn neef als „verantwoordelijko redacteur" een 30- daagsch verblijf in het Civiel en Militair Gevangens- huis te Weltevreden te bezorgen. Toen daarop Huet zelf in 't voorjaar van 1886 te Parijs stierf, was zijn dagblad ook ten doodo gedomd ; het staaktxi op 31 Dec. van dat jaar en Dr. l'Angc Huet werd kinaplanter in Bantam.

Van de drie mannen, die de Nederlandische litera- tuur tusschen 1860 en 1880 hebben beheerscht, Potgieter, Douwes Dekker, en Huet, was Huet de jongste, de scherpst-kritische, maar de minst oorspronkelijko begaafde. Een koloniale rilling als Multatuli in 1860 heeft hij nimmer over Nederland laten gaan ; jonge bestuursambtenaren, jonge rechtsgelcerden in Indie bezielen met Havelaar- idcalen, heeft hij nimmer vermocht. Een gedicht als Florence lag mijnen ver buiten zijn kunnen. Daar- voor was hij to sceptisch van aanlog, te veel de leer- ling en volgoling van de Fran sch en als litorator, van. Taino in het politiekoo. Tot het laatst van zijn leven

ernst met do mcddeeling (kwam) verrasson, dat nu de pera aan bandon gelegd was*. De brieven van Huet aan Potgiotor mogon pas in 1925 publiok worden.

Ook bij zijn eersto komen to Batavia, had Huet op Krainat gewoond (2e huis Z. O. van de brug), on van Juli 1870—72 om do gezondheid van zijn vrouw twee jaar te Buitenzorg. Gang Kanari ia juist de grens tussolien Krarnat on Salemba(h.)u

Fe opvolgor van Huet aan don Java-Bode was H. B. van Daalon.

i) Zio met name p. 2—3, 37,43—44,106—107, I Id—116; en p. 97, waar hij vertelt, hoe zijn spe- lend zoonje op cen dag in Indio een stuk speelgoed had uitgedacht van con Neuronberger drukpersje met wat veterband, en toon zijn oudors „in vollen

is hy bij zijn conservatief-kolonialo denkbeelden blijven volhouden; hij zag niet in, waarom het Ind. gouvernement „do inlanders niet mocht go- bruiken, zooala een fabrickeeeigenaar zijn werkvolk“ (pers. meded. Dec. 1884)⁹. Daarom nam hij met volle overtuiging allen zyn coed af voor de O. I. Com- pagnie, waar het kolonialo politick betrof. Niet de Nationale Vertoogen van 1876, met een kour nit zyn Indischen politiekon arbeid, zullen dan ook van Huet, als tijdelijke Indische figuur van ingrij- pende beteekenis, blijven leven, hoe scherp en kra- nig ook gesteld ; maar wel dat Tweede Hoofdstuk — „De Handel“ — in het He Deel van zijn grootschen laatsten arbeid, Het Land van Rem brand (1884); waar hij aan de O. I. O. uit voile sympathi© de eere kon geven, die haar naar zijn opvatting toekwani, zonder zich boelommerd te voelen door een keurslijf van mod erne, zijns inziena levensarmor en benauw- der, begrippen.

Over zijn zuiver-literairen arbeid, 66k te Batavia (en Buitenzorg) onafgebroken volgehouden, moet hier worden gezwegen; men vindt dien in de 25 deel- tjes der Litterarische Fantasien en Kritieken (1881—88), alle met dateering. Door deze blijft Huet leven voorgoed.

G. P. R.

⁹ HUIDZIEKTEN. Dat in het tropischJi klimaat de „ huid veelvuldig de zitplaats is van ziekelijke aandoen- ings, behoeft ons niet te verwonderen, wanneer men bedenkt welke hooge eischen aldaar aan de huid als warmte-regulator worden gesteld. Daarbij komt voor den inboorling nog de omstandigheid, dat de verzorging van de huid, ondanks veelvuldig ba- den, daar waar zulks mogelijk is, zeer veel te wen- schen overlaat, terwijl de Europeaan, hoewel in het algemeen zijn huid goed verzorgde, het nadeel on- dervindt van de veel grootere gevoeligheid zijner blanke huid voor de verschillende daarop inwerken- de prikkels. Zoo ligt b.v. nagenoeg iedere Europe- aan, die voor het eerst in de tropen komt, aan zoo- genaamden *rooden hond* (Kembang keringat), door de Engelschen *prickly heat*, door de Franschen *bour- bouilles of gdle b'douine*, door de Italianen *calori* ge- naamd, en waarvan de wetenschappelijke naam is *miliaria papulosa s. UeJcen tropicus*. Tengevolge van het veelvuldig z wee ten, vooral wanneer het zweet •door grooten vochtigheidsgraad van de lucht moeie- lijk kan verdampen, of wanneer dit niet geregeld van de huid verwijderd wordt, treden uiterst kleine blaasjes op, zoogenaamde miliaria, die zich gewoon- lijk op den top van een kleinen, rooden, geïsoleerden papel bevinden. Die papeltjes staan vrij dicht bij el- kaar, en nemen zoodoende een meer of minder groote uitgestrektheid in. Werkt het zweet nog sterker in, dan kunnen de papels in elkander vloeien, de blaasjes opengaan, en een roode vocht afscheidende vlakke vormen (*eczema madidans*). Dit laatste gebeurt al- leen bij zeer gevoelige personen. De aandoening ont- staat voornamelijk op die plaatsen, waar veel ge- zweet wordt, en waar de kleeren nauw aansluiten of schuren: op de handruggen, de poken, de beneden- armen, hals, nek, buik, borst en schouders. Het gezicht en de beenen blijven meestal vrij. Vooral personen, die gewoon zijn fl an el te dragen, hebben er veel last van. Het meest hindert de some hevige jeuk, die niet zelden de nachtrust stoort. Krabben kan de oorzaak worden van verschillende infecties, waar- •door puisten en furunkels kunnen ontstaan. Zooals gezegd is, lijden vooral Europeaanen, die pas in de tropen komen, veel aan deze lastige huidaandoehing; later, als zij aan het klimaat gewoon zijn, meestal niet meer, ofschoon er toch ook enkele zijn, die, zoo

lang zij in do tropen verblijf houden,cr mede te kam- pen hebben. Bij inlanders en bij kleurlingen komt deze aandoening zelden voor. De behandeling be- staat in het verwijderen van sterke zweetafscheiding, en het verwijderen van hot zweet van de huid. Veelvuldig verwisselen van ooiderklcedercn is een eerste vereischte; groote reiiheid van de huid door baden en wasschen met zeep zijn aangewezen, terwijl het dragen van flanelen onderkleedijg moet achterwege worden gelaten. Verder wordt gebruikt geïnaakt van strooipoeders, liefst van plantaardigen aard (bedak), terwijl de jeuk wordt bestreden door wasschingen met jeukstillende middelen (5 % resoromezep, liquor Faberi etc.).

Een andere huidaandoening, die bij Europeesche kinderen, maar ook bij volwassen personen veelvuldig voorkomt, zijn de zoogenaamde *apenpokken* (*impetigo contagiosa s. pemphigus contagiosus*). Patrick Manson beschrijft haar als een zeer besmettelijke huidziekte, eigen aan warme klimaten, gekarakter- seerd door de vorming van groote blazen, die niet verzegeld gaan van ontstekingsverschijnselen, geen korsten of litteekens vormen, en die zonder koorts verlopen. Bij kinderen komen zij over het geheelo lichaam voor, bij volwassenen voornamelijk in de oksels en in de Jiezen. Het beste middel ter behandeling is afwassen met sublimaatoplossing 1 : 1000, waarna de plekken met een indifferent poeder worden bestrooid. Zeer aan te bevelen is ook het was- schen met 5 % resorcinzeep.

De huidziekte, die bij de inlanders het meest me- nigvuldig voorkomt, is *schurfl*. Kayser vond haar ook zeer veel bij Arabieren, minder bij Cliineezen. Impe- tiginouse huiduitslagen, d. z. de zoodanige, waarbij ettcrblaasjes opt reden, die spoedig met een korst bed ekt worden, komen veelvuldig voor. Voornamelijk bij inlandsehe kinderen, soms ook bij volwasse- nen, op het gezicht, het behaarde hoofd, de handen en de voeten.

Van de *eczemen* kan gezegd worden, dat zij onder inlandera betrekkelijk weinig voorkomen. De groote groep der beroepseczemen ontbreekt hier nagenoeg geheel, omdat beroepen, die tot het ontstaan van eczemen aanleiding geven, weinig worden uitgeoefend. Kayser is van meening, dat de verhoogde huidfun- tie- nicF gunstig is voor de ontwikkeling dezer huid- ziekte. De genezing verloopt ook meestal veel vlol- ter dan in Europa. Eigenaardig is, dat, terwijl Euro- peanen in de tropen veel last hebben van eczema intertrigo, vooral genito-crutale, dit bij inlanders bijna niet voorkomt, het geen vermoedelijk hicraan is toe beschrijven, dat de inlanders over het algemeen minder dik zijn dan de Europeaanen en mindcr sterk zweeten. Dit eczema genito-crutale kan voor de lij- ders door het sterke jeuken en de daardoor veroor- zaakte slapelooze nachten, zeer onaangenaam worden. Bij volwassen inlanders vindt men eczemen voornamelijk op do onder- enen en op de voeten.

Huidtuberculose is zeldzaam, evenzeer *lupus mil-*

Volgens Kayser's ervaring zijn *psoriasis, lichen ruber, ichthyosis en pemphigus vulgaris* evenzeer zcJ- den bij inlanders voorkomende liuidaandoeningcn. *Beenzwerendaentegenen* komen zeer veelvuldig voor. Onder 5816 door Kayser behandelde lijdens leden 31 % daaraan. Eigenaardig is het, dat het eigen lijke *ulcus criiris vulgare chronicum*, dat gewoonlijk het onderste deel van hot onderbeen aantast, met zijn harden callusen rand, en vlakken, weinig verheven bodem, bed ekt met slappe granulatics, door Kayser, althans op Batavia, nooit were! gezien. De beenzweer die hier bedoeld wordt, is het *ulcus pluijedaenicum*

tropicum, een zweer met een karakteristiek u'tcrljik, bedekt mot een d'k, vuilgrauw, gelciachtig, stinkend beslag, dio voornamelijk in de tropen voorkomt, aan zich zelf overgelaten een sterke neiging heeft om zich, zoowel in do vlakke als in do diepte, uit to brei- den, en veroorzaakt wordt door de samenwerking van den bacillus fusiformis en den spirillus van Vincent (Kaysler). Doze zweer zetelt nagenoeg uitslui- tend op de onderste ledematen: om do enkels, den voetrug en de voorvlakte van het onderbeen, ze] den op het bovenbeen, aan de genitalien of op do handen en armen. Meestal hebben de lijders koorts, die ge- zamenlijk met de soms heftige pijnen oorzaak kan zijn van uitputting, die enkele malen den dood ten- gevolge heeft. Goede behan deling leidt tot gon ezing.

De *dermatomycosen*, dat zijn huidziekten, die door echimmels veroorzaakt worden, komen in het algemeen zoo veelvuldig voor onder inlanders, „dat het haast een uitzondering is, een niet Lcschimmelden inlander te ontmoeten" (Kaysler). Van de op het behaarde hoofd v oorkomende ziekten *favus*, *microsporieën trichophytie*, werd *favus* nooit waargenomen, en ook de and ere aandoeningen werden slechts uiterst zelden bij inlandsche kinderen aangetroffen, hetgeen waarschijnlijk samenhangt met de gewoonte om de hoofden der lunderen kaal te scheef'en, wat de reinheid bevordert en de gelegenheid voor besmet- ting vermindert. *Baardschurft* (*syccosis parasitaria*), en de door schimmels veroorzaakte ziekte der nagels (*Onychomycosis trichophytina*) behooren tot de groo- te zeldzaamheden.

De *trichophytia corporis*, do schimmelziekt en der onbehaarde huid, komen veelvuldig voor. Onder *trichophytia corporis circumscripta*; *tinea circinata* of *ringworm* verstaat men een aandoening, die gewoonlijk begint als kleine, verheven, ietwat roode vlekjes, waarop de epidermis in het midden loslaat en aan do Peripherie vast blijft zitten, en die zich peripheer uitbreiden. Gewoonlijk wordt de huid, in het midden bleeker, icts gerimpeld, of geneest geheel, zoodat cr kringen ontstaan, met een rand, die rood gekleurd een weinig verdikt en bedekt is met zeer fijne schil- fers en zeer kleine blaasjes. Deze schilfers zitten alle aan een knnt vast, terwijl de vrije kant een weinig van de huid afstaat. Door incenvleeting van verschil- lende dergelijke kringen, waarbij gewoonlijk op de plants van aanraking genezing optreedt, kunnen guirlandca of gefestonneerde figuren op 1st a an. Een cnkle maal ontwikkelt zich in het genezen centrum een nicuwe kring en ontstaan cr zoodoende irisvor- men. Mees tai vindt men slechts enkele dergelijke plekken, voornaraelijk op hals-, rug, ondcrarm en zoowel binnen- als rugvlakte der handen.

Bij de *trichophytia disseminata* ontwikkelen zich meestal acuut talrijke, dicht opcn geplaatste, klei- ne afschilfcnde cfflorescenties, gewoonlijk oin cn reeds bestaanden, grootcrn haard heen, op borst, rug, armen en hals. Het gezicht en behardc hoofd bijjver) vrij. Kringvorm treedt hierbij gewoonlijk niet op.

Eczeema marginatum. Terwijl *tinea circinata* alleen bij Jkioxiunen wordt aangetroffen, komt heL *eczeema marginatum* imgenocg uitsluitend bij inlanders voor. De aandoening i« meestal gelocaliseerd in do ingu- naalstreck, en schrijcll van daar voort op onderbuik, biinenvhikte der dijen, scrotum, penis en billen. Do inlanders nocmen deze ziekte *koerap*. Bij Europee- nen bezitten de zieke plaatsen een cnnigszins verdikt en levendig rooden rand, waarop men enkelo schilfers en blaasjes kan aantreffen. Het midden is echter niet normaal, maar eveneens rood of grijs-

achtig van kleur en bedekt met schilfers en roode papeltjcs. Deze plekken jeuken zeer sterk. Bij inlanders vindt men gewoonlijk geen of slechts geringe loodheid en is do rand een weinig verdikt en bezot met blaasjes en fijne schilfers, die aan 66n kant vast- zitten. De grens tegen de gezonde huid is meemaal vrij scherp en gefestonneerd. Ook het midden dor vlekken vertoont vele ldeine schilfers, en bijna altijd talrijke roode bloedkorstjes, ten gevolge van hot krabben. Behalvc van de genoemde plaatsen gaat de aandoening ook dikwijls uit van de oksels, en kan zich dan op den hals en vleugelvormig op de beide schouders uitbreiden. Meestal vertoont de localisatie een duidelijke symmetrie. Ook in het gezicht, om den navel en somtijds op de dijen wordt zij aange- troffen. De ziekte is zeer hardnekkig.

In Engelsch Indie en ook op Deli wordt de naam van *dhoi tich* of *wasMazenschurft* gebruikt voor een huidaandoening, die verspreid zou worden door de waschbazen, die de gewoonte hebben het hun toe- vert rouwde waschgoed te verhuren. Met dezen naam worden alle jeukende huidaandoeningen van de ge- nitocurraalst reek aangeduid, van welke men meent, dat zij door besmetting worden overgebracht, en waartoe dus ook het eczeema marginatum behoort.

Voor de behandeling der bovengenoemde huid- ziekten gebruiken de inlanders poh di Bahia, een poedervormige massa, afgescheiden in uithollingen van den stam van Andira Araroba, waarvan, met azijn een papje gemaakt wordt, dat 12 uren op de aangedane plaatsen aangewend en daarna afgewas- schen wordt. Dit wordt eenige dagen achtereen her- haald. Zeer werkzaam zijn ook de bladeren van Cassia alata (daen koepang), waannede de plekken worden ingewreven. Ook wordt gebruikt akar treba, de wort el van Rhinacanthus communis, die fijn ge- wreven en met azijn of zout tot een papje wordt vermen gd, waannede 2 a 3 maal daags gedurende 10 minuten de ziekte pick wordt ingewreven.

Tinea imbricata. Deze schimmelziekte dor huid heet op Java *Dajaksche schurft* of *Koerap best*, op de Molukken *Cascado*, op West-Nieuw Guinea *bokbok of obok*, op Borneo *loesoeng*; de Fransen noemen haar *tokelau*. Zij komt zoo goed ala uitsluitend bij inlanders voor, en is gekenmerkt door de vorming van in concentrische kringen geplaatste schubben, die aan de binnen- of de van den kring los en aan den buiten- kant vast zitten, of ala dakpannen over elkander liggen en zich symmetrisch' over een groot gedeelte van het lichaam uitbreiden. Deze aandoening komt in onzo kolonien vooral veel voor op do Molukken en N. Guinea en o n cl or de Daj aks, maar ook op Java, waar zij zich volgens de ervaring van Kaijser in de laatste jaren uitbreidt. In 1898 werd door *Nieuwenhuis* te Buitenzorg uit do schilfers dezer ziekte een scEimmel (trichophyton) in reine cultuur gekweekt, met welko hij op een Europeaan inentingsproeven deed, bij wien hij na 14 dagen de cigenaardige schilfe- ring zag optreden. Door Tribondcau werd echter later cn and ere schimmelsoort (lepidophyton) go- kweekt, en met culturen van dezen schimmel ver- wekte hij bij zich zelf tokelau. Terecht merkt Kayser op, dat naar aanleiding van deze tegenstrijdige me- ded eelin gen een horhaling dezer onderzoekingen niet overbodig is. Do Dajaks in centraal Borneo behan- delen de ziekte huid met daen koepang (Cassia alata), waannede zij hun lichaam een maand lang in- wr' ven, terwijl zij dan weinig baden, of met mi- njak pelandjan, een teerachtig zwarte vloeistof, dio uit het kei-nhout van den boom van dien naam vloeit. Voor het gebruik wordt deze stof veringend mot het

sap van suikerriet, en dan op de zieke plekken gesmeerd, die, bij onthouding van baden, in 10—14 dagen verdwijnen. Ook petroleum wordt gebruikt en gedurende 14 dagen tweemaal daags ingewreven, terwijl ook by deze behandeling baden inoet acht-terwege blijven.

Tinea albigena, is een schimmelziekte van de huid, voornamelijk van de handpalmen en voetzolen, waardoor de aangetaste deelen bij inlanders zoo wit worden als de huid van een Europeaan. Zij wordt het eerst beschreven door Nieuwenhuis in 1898. Het is een herpetisch uitslag, dat een splitsen van de dilike epidermis op de genocmde plaatsn veroorzaakt, vrij hevig jeukt, en a-aneleiding geeft tot het verdwijnen van het huidpigment, waardoor de beschreven ont- kleuring optreedt. Hiervoor is ecliter lange tyd noodig, zoodat men de gehele ont- kleuring meestal alleen by volwassen personen aantreft. Eerst na jaren lang bestaan breidt zich deze aandoening een weinig over hand- en voetrug uit, veroorzaakt ook hier pigmentatrophië, en tast dan ook de nagels van vingers en teenen aan, waardoor deze ondoorschijnend, brokkelig en dunner worden. Pijnlijkheid der voetzolen, als gevolg dezer ziekte, maakt den lijders het loopen vaak onmogelijk. Zij komt bij inlanders zeer veelvuldig voor, en werd door Nieuwenhuis op Java, Borneo, Lombok en Nieuw-Guinea gezien. Hij kweekte uit de schijffers van de zieke huidgedeelten een schimmel (trichophyton albiscicans), waarmede hij een nagelaandoening kon verwekken. Uit den zieken nagel kweekte hij weer den oorspronkelijken schimmel. Daar tot nogtoe niet het gehele ziekte- beeld der *tinea albigena* met dezen schimmel is op- gewekt kunnen worden, is het nog eenszins als vast etaad te beschouwen, dat het door Nieuwenhuis gekweekte mikro-organisme de oorzaak dezer ziekte is.

Pityriasis versicolor, een schimmelziekte der huid, die zich in Europa voortdoet in den vorm van op de huid voorkomende vlekken, die alle schakeeringen kunnen vertoonen van een mengsel van melk en koffie (Kayser), komt ook onder de inlanders voor, maar dan in een enigszins anderen vorm. Zij wordt door hen *panoe* genoemd, en de vlekken hebben bij hen meestal een grijs witten tint, ofschoon ook hier een groot verschil in tinten kan worden waargenomen. Sommige vlekken zijn in kleur terauwermood van de omgeving te onderscheiden, terwijl andere helder wit daar tegen afsteken. Tusschen deze uiters ten bestaan allerlei overgangen. Terwijl in Europa bij deze ziekte de vlekken zelden in het gelaat voorkomen, maar meestal midden op de borst en tusschen de schouderbladen, ook veel op schouders en armen, komen zij bij inlanders veelvuldig op het gelaat voor, hetgeen misschien hiermede samenhangt, dat de inlander het gezicht zelden met zeep wast. Hetmeest ziet men de vlekken bij mannen inidekracht van het leven, bij ouderen worden zij zeldzamer.

Syphilis. Ofschoon *Syphilis* geen bepaalde huid- ziekte is, maar een algemeene besmetting van het organisme, veroorzaakt door de in 1905 door Schaudin ontdekte *spirochacte pallida*, die zich behalve op de slymvliezen, in de inwendige organen en de zintuigen, ook op de huid openbaart, inoge hier een enkel woord aan deze ook in de tropen het menschedom zeer teisterende ziekte worden gewijd. Dat er redenen zouden zijn om van een afzonderlijke tropen- syphilis te spreken, zoals wel eens wordt gedaan, wordt van verschillende bevoegde zijden ontkend (Scheube, Kayser). Kayser zag geen verschil tusschen het verloop der syphilis in de tropen en die in Europa, met name ontkent hij, dat eerstgenoemde zich

zou onderscheiden door een bijzonder ernstig karakter; integendeel is zijn ervaring dat het verloop vrij goedaardig is. Omtrent de inate der veelvuldigheid van syphilis onder de inlandse bevolking in onzo kolonien is het moeilijk gegevens te verstrekken, daar de groote meerderheid der lijders nooit onder behandeling komt. De Preanger-Regentschappen staan op Java in een bijzonder kwaSelf reuk.

De primaire infectie, in den vorm van den harden chanker, wordt bij inlanders slechts zelden waargenomen. De reden daarvoor zalwel hierin gelegen zijn, dat deze aandoening hem weinig last bezorgt, en hij er zich daarom niet mede aanmeldt. Voor extragenitale primaire aandoeningen geldt hetzelfde, evenals voor de slijmvliesaandoeningen (plaques muqueuses) en de huiduitslagen. Het meest komen de zoogen. tertiaire verschijnselen der syphilis ter behandeling; bij Kayser bedroeg het aantal der met tertiaire verschijnselen van syphilis belandde lijders 65 % van het totale aantal lijders aan deze ziekte. De oorzaak van dit verschijnsel moet natuurlijk worden gezocht in de onvoldoende en gebrekkige behandeling der ziekte in het leed en de tijdperk. Opvallend veel komen lijders voor met zoogen. dolores osteocopi, zoo hevig, dat het hun onmogelijk is te slapen, en met ontstekingen van been en beenvlies, voornamelijk van het scheenbeen en van de beenderen van boven- en onderarm. Zenuwlijden tengevolge van syphilis zou bij den inlander zelden voorkomen, perforaties van het gehemelte en ingevallen neuzen eveneens. Bij inlanders zag Kayser zelden aandoeningen van inwendige organen, wel bij Europeanen en dan voornamelijk van de lever.

*Mongolen*lekke. Bij inlandse kinderen ziet men veelvuldig op de huid van het heiligbeen, de billen, den rug en de lieupen, eigenaardige, blauwgrijze, onregelmatige, niet scherp begrensde vlekken van verschillende grootte. Soms niet grooter dan een gulden, breiden zij zich in andere gevallen over een groot deel van den rug uit. Nu eens bestaat er een enkel vlek, bij een ander kind wel drie a vier. De huid ter plaatse is volkomen normaal. Zij worden alleen aangetroffen bij zeer jonge kinderen, zijn na eenige jaren spoorloos verdwenen en worden veroorzaakt door do aanwezigheid van groote stervormige pigmentcellen in diepere lagen van het corium. Zij ontleenen hun naam aan het veelvuldig voorkomen bij het Mongoolsche ras.

Door van der Weide (Geneesk. Tijdschr. v. N. I., deel 26, biz. 144) is de aandacht gevestigd op het voorkomen eener gele verkleuring der huid, het sterkst aan handpalm en voetzolen, bij Europeanen, die voortdurend veel papaja eten. Later heeft Jacoba daarover uitgebreide mededeelingen gedaan (ibidem, deel 32, b) z. 726).

Een huidaandoening, die bij vele Europeanen, die pas in de tropen komen, maar ook bij de zoodanigen, die daar reeds langer verbijf hebben gebouwd, en vooral veel bij kinderen voorkomt, is een gevolg van inskietensteken. Tenggevolge van het jeuken en het deuteutengevolge veelvuldige krabben treden zoogen. krabexanthenen op, waarvan allerlei secundaire besmettingen het gevolg kunnen zijn. Zeer blanke kinderen krijgen nu en dan uiterst kleine, scherp omschreven, donkerbruin tot bijna zwart-bruin gekleurde vlekjes, die hooit groter worden dan een speldeknoop, zich nu hier dan daar vertoonen, gedurende 2 a 3 weken blijven bestaan, en dan wed er van zelf verdwijnen. Die vlekjes dragen in het Maleisch den karakteristieke naam *tahi lalar* (vliegen- drek).

Literalur. J. D. Kayser. Voordrachten over tropische huidziekten. Batavia 1911. 八 卷

HUIS. Tervijl bij de behandeling van verschildende volksstammen, voor zoover dit noodig schijnt op de omvang van dit werk het toelaat, bijzonderheden vermeld worden omtrent de door hen betrodde woningen, wordt in dit artikel getracht een en ander van meer algemeene aard bijeen te brengen, dat kenschetsend is voor de woningen der bevolking van den Indischen archipel.

Hier en daar worden in die eilanden-groep stammen aangetroffen welke, als nomaden levend, geene vaste woonplaatsen hebben, doch zich tegen wind en wed of slechts door een afdak van takken en bladeren beschermen, dat in vele gevallen op hooge boomen tusschen de takken wordt opgeslagen, ten einde de bewoners tegen wilde dieren of vijandelijke aanvallen te beschermen. Dit is het geval met de Orang bonoea (Zieldan) van het Mai, scliereiland, de inboorlingen van Peldng (Bangai-archipel), sommige Papoeastammen en enkele stammen op Soemba; tonvijl de nomaden van den Riouw-Ling-ga archipel, daar meestal als Orang hoetan bekend, en die zich zelven Orang darat noemen, nimmer op boomen, maar altijd op den grond hunne rustieke verblijf-ven opslaan. De Koeboe's op Sumatra komen in dit opzicht met de Orang hoetan overeen, maar velen hunner hebben reeds het nomadenieven vaarwcl go-zegd, evenals de Loeboo's (Tapanoeli). Ook de Olo Ot en Poenan van Borneo maEn als het ware nesten in het geboomte of beschutten zich door schermen van matwerk, aan de takken opgehangen, of vergen oogen zich zelfs met een slaaplaats onder de boomen.

Bij de meeste stammen van den Ind. archipel zijn de won in gen min of meer hoog boven den grond op palen of afgekapt boomen opgetrokken, oor- Bronkelijk waarschijnlijk met het doel om zich tegen wilde dieren of vijanden te beschermen, mis-schien ook aan de stranden, die aan overstromingen waren blootgesteld, om zich tegen het water te beschutten. Soms zijn deze palen zeer hoog boven den grond, zoals bij Dajakstammen ongev. 30 vt., gewoonlijk echter 18 vt.; bij de Niassers 12 h. 14 vt. In den regel zijn zij niet hooger dan 6 vt. boven den grond. Zij worden in rijen geplaatst, soms gedeeltelijk in den grond, soms los op den bodem op daaronder geplaatste stenen, en zijn in haar midden door dwarsliggers verbonden, waarop de vloer rust. Een traj loidt van don grond naar de won in g, soms is hij niets anders dan een boomstam, waarin in-

i) Oin dezelfde redenen werden waarschijnlijk do jiaalwoningen gebouwd, die mon nog aanlreft bij de Papoea's van de Geelvink-, Dorehen Humboldtbaaien (N.-Guinea); ook elders, in den Riouw-Ling-ga archipel en langs de Oost-kust van Sumatra on aan denoordkust van Borneo staan dorpen tijdens don vloed boven het water, tijdens de eb boven het land. Bij het ciland Noesa Kanibangan (Java, res. Banjoemas) vindt men in de Segara anakan, een baai die het karakter Conor binnenzeo heeft, een viertal dorpen op palen gebouwd daar, waar die zee bij eb droog-valt. Ook de gewoonte om do woningen op hoogten of moeilijk te bereiken bergtoppen te bouwen, zooal men deze some sclchta langs hooge trappen kan bereiken (zooals op Noord-Nias, bij de Bataks enz.) zal wol het gevolg geweest zijn van het streven zich tegen een vijand te beveiligen.

kopen van conigo duimen diep gomaakt zijn. In den regel is do trap echter con gewono ladder; ter meerdoro voiligheid wordt hij bij sommige stammen vaak 's nachts binnen ghaald. Do ruimte onder hot huis wordt meermalen deels of geheel door eene omwanding afgesloten; ook wordt de huis-wand wel tot op don grond doorgetrokken. Die ruimte dient gewoonlijk als verblijfplaats van hot groot en klein vce en als bergplaats voor allerlei soort van vuil on afval, en is in den regel een ware mod-derpool.

Bij verscheideno volkeren zijn dezo huizen zeer groot en worden zij door verschillende gezinnen be-woon (gezin s won ingen); bij sommige Dajakstam-men heeft men huizen aangetroSen door 150 gezinnen bewoond. Dit samenwonen van gezinnen, ofschoon op minder groote schaal, vindt men o.a. ook bij de Bataks, de bevolking van Noord-Celebea (voor zoover deze het Christendom niet heeft — aan gen omen), by de Papoea's in de Molukken, by een aantal bewoners van Flores en enkele Timorecsche stammen en ook —by—de Maleiers van Alidden-Sumatra en do Tenggerezen op Java. Bij deze groote woningen worden twee typen onderscheiden: die welke in de lengte, en die welke in de breedte zijn gebouwd. Het meest komt de eerste vorm voor en zijn de huizen, bij groote lengte, be-trekkelijk smal, zoals bij de Dajaks wel eens 250 el tegen 20 k 30 el breedte, en bij de bewoners der Slentawai-pilanden, waar zij wel 180 a 200 vt. lang zij^>^ulke won ingen zijn in twee deelen verdeeld; lic voorste dee! is het algemeen vertrek, waar men overdag verblijft on de gasten ontvangt, terwijl het andere gedeelte in zooveel kamertjes verdeeld is als er gezinnen zijn, waarin de gezinnen den nacht doorbrennen met uitzondering van de ongehudo volwaesen innamen, die buitenshuis of in het gemeenschappelijk vertrek slapen. Gewoonlijk heeft ieder kamertje zijn eigen kookhaard, een raam van vier opstaando planken, met aango-stampo aarde opgevuld, waarop eenige steenen lig-gen dio de treef dragen, waarop de pot moet staan; meestal echter wordt geen treef gebruikt maar doen de in een driehoek geplaatste steenen zelf als zooda-nig dienst. Soms treft men ook gemeenschappelijke kookhaarden aan, zoals bij do Tenggerezen en de h< iden-inboorhigen der Minahasa. In den regel zijn de vensters nietsdan kleine openingen, zonder glas; niet zelden ontbreken vensters geheel. Eene opening in den wand dient vaak tot dour; bij sommige stam-men komt men in huis door eene opening in don vloer, dio door een valluik gesloten kan worden. Bij de Soendanezen op Java staan de huizen een meter van don grond op steenen neuten of op houton of bamboezen palen, welke palen gewoonlijk op riviersteenen worden geplaatst.

Bij eenige stammen, — Javanen, Baliors op Lombok en ook bij de Timoreezen, Rotineezen en Sa-vocneezen — worden do huizen niet op palen gebouwd, maar staan zy op den grond en dienen zij tot won in g voor 66n gezin, waartoe echter in den regel ook de gehuwde dochters met hare mannon eenigen tijd na hot huwelijk blijven behooren. Ofschoon bij de Baliors elk gezin een oigen woninkjo betreft, dat op den grond is gebouwd, worden de verblijfplaatsen van do gezinnen van eene fa mi lie toch bij elkander op een erf opgo-trokken, dat door steenen muren is afgesloten. Sedert huen bokering tot het Christendom be-wonen do inboorlingen der Minahasa niet meer groote, gemeenschappelijke woningen, maar betreft

elk gezin zijn eigen huis, dat niet op palen staat.

Bij enklo stammen komen bijzondere afwijkingen voor in den woningbouw. De huizen der Mentawai-eilanden staan ovencens op palen, 8 a 10 vt. boven den grond, doch do omwanding ont- breekt daar gcheel, zoodat het dak, dat zeer hoog gewolfd is, onmiddellijk op don vloer zich verheft, en men de woning door een gat in dat dak, dat geheel zonder vensters is, moet binnentreden. In de XII Koto's (Pad. bovenland) treft men een enkele maal huizen zonder omwanding aan, en zijn in het dak luiken aangebracht. De kaka- rio's op Engano hebben den vorm van een bijen- korf op lange palen (Zie ENGANO); ook op Timor vindt men soortgelijke vormeii van huizen, die soms op den grond gebouwd zijn, sonis op 3 a 4 vt. hooge palen. Op Soemba vindt men dergelijke woningen, die echter niet korfvormig zijn, maar toren- of kalkovenvormig toelopen; hetzelfde wordt van de Dode Donggo op Bima en de bewoners van Mang- garai of West-Flores verhaald.

Frederik-Hendrikeiland (Z. N.-Guinea) vindt men bijenkorfvormige hutten, waar men door een lage kleine opening inkruipt. In het centraal geb. van N. Guinea en in het Van Rees en Gantingeberge

in Noord N.-G. vindt men cilindervormige hutten met kogelvormige daken.

Het type der Europeesche woningen in Indie is beschreven onder EUROPEANEN; de Cliinezen, peranakans zoowel als s i n g k e h s, wonen in huizen, naar Chineeschen trant gebouwd. Voor de grondstoffen, bij het optrekken van woningen gebruikt, zie BOUWMATERIALEN.

Literatuur over huisbouw: Borneo : Hein, Die bildenden Künste, p. 12—17; Ling Roth, The natives of Serawak and Brit. N. Borneo II, p. 1—28; Perelaer, Ethnogr. beschrijving der Dajaks, p. 121—130; Schwane, Borneo I, p. 215—219 Furness, Homelife, p. 1—5; Nieuwenhuis, In Contraal-Borneo, L., p. 32—34, 254—256, II, p. 22—24, 306—309; 'Nieuwenhuis, Quer durch Borneo, I, p. 386, 388, E, p. 147—185; Nieuwenhuis, De woningder Dajaks, in „Het Huis (1907)”, p. 357—392; Gomes, Seventeen years among the Sea Dyaks of Borneo p. 42—5, 47—9; Hose and Me. Dougl., The Pagan tribes of Borneo, I, p. 50—5, 203—210; Junybnl, Catalogus van Borneo, I, p. 130—134; Veth, Borneo's Westerafdeeling, II, p. 259—261; Lombok : Elbert, Die Sunda-expedition, I, 6, 9, 4f, 43, 61, 63, 65, 68—71, 89—91; Bima, Elbert, o.c. II, 58, 61—G4, 67, 77—81; Soembawa, Elbert, o.c. II, 106, 109, 116; Flores, Elbert, o.c. II, 183; Wetar, Elbert, o.c. 214, 217; Celebes : [^]Adriani en Kruyt, De Bare'e sprekendo, Toradja^a van Middeij-Celebes, II, p. / 147—207; k[?]raafland, E. 4, 89, 109, 212, 221, 228, 256, 274, 349, 361, 362, 368; II, 9, 18, 23, 25, 26, 44, 74, 75, 83, 90, 91, 138, 139, 175, 279; Sumatra : y Snouck Hurgronje, De Atjehers, I, 35. > vlg.; Jacobs, 'Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh, II, / 55 vlg. yfenouck Hurgronje, Gajolander, 128 vlg. ; Hagen, Gajolander, 61 vlg.; Marsden, The history of Sumatra (1811) 3e edition 370) Junghulin, Batta- / Jan^{r7}-^{~i}-o⁹^lg⁷5163igliani, Battacclii independ- tenti 1892 10, 19; von Brenner, Besuch bei den Kannibalen Sumatras (1894) 36, 45, 99, 137, 260; Java: Poen sen, J a vaanscho woningen en erven (Med. Ned. Zend. Gen. XIX, 101—146 en XX, 21—50); Raffles, History of Java, I, 79—85 ^话layer, Blik An hpj . Jav.- volisleyty, 1—87 en do Javaan als / mensch, p. 207—216; Veth, Java, IV, p. 331—342.

HUISSHOND. Zie HOND.

HUISKAT (Ee& domestica, Briss.). Koetjng. (MAL., JAV.), ootjing. (SOEND.). De huikatten^a stammen waarschijnlijk af van de Afrikaanscho Felis manicu-lata, Rüpp., al of niet met ander bloed vermengd. Van Egypte uit zijn zij o.a. over Azië vei-spreid en hebben zij ook don Indischen Archipel bereikt. Do kat van den archipel en Achter-Indie vertoontdik- wyls eigenaardige afwijkingen in den staart, die bijv. tot een jaarige gedreuceerd kan zijn of een haakvormigen knip vertoont, veroorzaakt door mis- vorming van de staartwervels.

HUISMUIS. Zie MUIZEN.

HULPPREDIKERS. Zie EEREDIENST.

HUMBOLDTBAAI. Een betrekkelijk kleine baai, open naar het N.O., op de Noordkust van Nieuw- Guinea, ruim 20 K.M. bew. de Nederlandsch- Duitse greus gelegen.

De N.W. en Z.O. hoeken van de baai zijn hoog en rotsig, het N.W. deel der kust is rotsig, overigens bestaat deze uit zand strand met klapperboomen be- plant. De diepten zijn matig en nemen zeer geleide- lijk naar den wal af. In het wetgecelte vindt men deJautefabaaie, eenondiepe binnen baai met zeer smal- len toegang, waarvan de oevers, op enkele rotsige gedeelten na, moerassig zijn en begroeid met rizopho- ren; in het N.W. gedeelte ligt de Hollandiabaai met rotsige oevers en grooter diepten dan do hoofdbai. Aan den W.-oever der Hollandiabaai bevindt zich de vestiging Hollandia tusschen eenige kampongs.

Overdag waaitdaar bijna altijd zee wind, s' avonds komt de land wind wel door, doch gaat gewoonlijk lang vóór middernacht weer liggen ; hevige windvla- gen, welke echter niet lang duren, komen af en toe van het Cycloopeberge af. Zie Zeemansgids deelVI.

HURA CREPITANS L., fam. Jiuphorbiaceae. Rattelboom of Zandkokerboom (NED.), Boeta-boeta (MAL.), Ki semir (SOEND.). Groote boom met geste- kelden stam en langgesteelde, plotseling toegespitte zeer karakteristieke bladeren, afkomstig van Zuid- Amerika (Suriname), op Java gekweekt. De vruch- ten zijn platbolvormig en springen bij droogte als ze rijp zijn in een groot aantal tweckleppige kluisen uit elkaar, waarbij dezaden, die eenigzins op Kraan- oogen gelijken, ver weggeslingerd worden. Ze komen als boewah semir of boewah kasjmir in den handeJ, bevatten een sterk purgerende olie, on zijn boven- dien vergiftig. De tusehenschottcn tusschen do vruchtkluisen gelijken veel op tijcngnagels en wor- den als kokoe in atj an door doekoens bij chronischo zweren aan gewend.

Het melksap is schadelijk voor de oogen en heet blindheid te kunnen veroorzaken, vandaar de naam Boeta-boeta.

HURDT (ANTONIE). Geboren te AHddclburg, wordt hij in 1661 genocmd als koopman en Tweedo te Ainboina on in 1667 opperkopman en Tweedo en gezaghojiber aldaar. Verving in 1669 Jacob Cops als land voogd van Banda, om in 1672 dezon wed er te ver van gen als Coimmissaris van Amboina, alsook van do twee andere landvoogdijen om den Oost. Onder zijn bestuur als 21ste land voogd had de groote aardbeving van 17 Februari 1674 te Ainboina plaats. In 1675 tot Raad -extraord in aria benoemd, vertrok hij, na te zijn vervangen door Robbert do Vicq, den laatsten Mei 1678 naar Java, alwaar hoin door Gouv.-Gen. en liaden het bevel over de krijge- raacht, door de O.I. Compagnio ter hulpe gezonden aan haren bondgenoot den Soesoehocnan van Ma- taran, Amangkano Rat, were! opgedragen. Hurdt tastte do opstandelingen tegen den Soesoehocnan

ondor Troon3, Djaja. in het Kediriſcho(uin eii nam de hoofdplaats 25 Nov. 1678, bij wolko golegcnheid de oude kroon van Madjapahit in onze handen viel, welke daarop aan den Soesoehoenan word aangebo- den. Na 22 Febr. 1669 het bovel aan Majoro Christi- ane Poleman to hebben overgegeven, keerde Hurdt naar Batavia terug. Van 1678—1684 Raad-ordina- ris, wordt hij van 1679—1686 Mei als voorzitter van Schepenen en van 1684—1689 als Directeur-gene- raal in Valentijn's Oud en Nieuw O. I. gcnoomd.

Zie ook do Jonge, Opkomst Ned. gezag 7e deel biz. 219.

HUWELLIK. Om het Indonesiesclie huwelijk te verstaan dient men drie zaken voorop te stellen. Do eerste is deze : naast streken met moederrech- telijk verwantschapsstelsel (het iMinangkabausche gebied, stukjes van Zuid-Sumatra, de Zuidwester- eilandon) en streken met vaderrechtelijk ver- wantchapsstelsel (Gajo-, Alas- en Bataklanden, Nias, stukken van Zuid-Sumatra, de Ambonsche Molukken, de westheft van den Timorscleif kring, Baji en Lombok) staat een meerderheid van streken met ouderrechtelijk verwantschapsstelsel (Atjdh, Zuid -Sumatra, het Maleische ge- bied, Borneo, Celebes, Ternate, Timor, Madoera, Java); en in elke dozer drie groepen van streken vertoont uiteraard het huwelijk zijn eigenaardige trekken, uiteenloopende in verband juist met deze uiteen loopende e verwantschapsstelsels. De tweede zaak van oververschend belang betreft de omstandigheid, dat in het grootste deel van Indonesie huwelijksluiting, huwelijksverhouding en huwelijksaontbinding geen zuiver private aan- gelegenheden zijn, doch aangelegenheden van de genealogieche of de territoriale gemeenschap — stam, goslacht, familie, district, dorp —, waar- too de editeliedon behooren. En als derdo hoofd- punt valt de eigenaardigheid te noemen, dat, torwijl men in de meeste strekon vrij is to trouwen met wie(n) men wil (cluthrogamie), mls zekere nadore verwanten — zuster, moei, nicht, cnz.— worden uitgezonderd, in verschicdenc and ere streken het huwen slechts is toegestaan met een vrouw, die buiten de vertengreep — stam, goslacht, familie — staat, waartoe men zelf be- hoort (exogamie). De eerstbedocde hoofdzaak — moctlerrecht, vaderrecht, ouderrecht — komt hieronder vanzelf ter aprake ; over de beide andere raet een woord voorafgaan.

Het *commune, karakter* van huwelijksluiting, huwelijksverhoudingcii huwelijksontbinding, deom- standigheid duB, dat in Indonesie als genicenschaps- zaak geldt wat Inj (>ns private aangelegcnheid is, epreekt natuurlijk het sterkst in die strekon, waar stajin, geslaecht, Btanigenootendorp of familie nog rechtsgoinecnfichappen zijn met een eigen hoofd en eigen rochten : maar ook waar dit niet wierer bet geval is — Atjeh, Bataklanden, Zuid-Colebes, Java cnz. — kon)dit conimunc karakter nog krach- tig uit. De vclvrioving word van dorpswege bedissckel in Atjeh, vanwege iainilic of scekkc in Minangkabavi, van 8Lam tot stam op Bocroe, enz.; de bruidechat word in Gujoland, Zuid-Cclcljes, Boeroo, Kei, don 'fin)oi'sclion kring bijcengebrucht door cn opgbracht aan een stajin, geslucht of anderen kring van vader- of oudcrrechtclijk verwanten; op Bocroe komt, als een wed nu hertrouwt, haar bruidſchat aan den stajin van haar overleden man; de onistundigheid, dat het huwelijk een transactie is tusſchen twee per- BoneBrcpcn leidt tot de beide vormen van het wissoUuwelijk: bij ontijdig sterven van do vrouw een

ver van gh u wel ij k, bij ontijdig sterven van den man een ver vol gh u wel ij k. De huwelijksluiting hehoef mectal medewerking van de stam- of dorpsauto- riteiten en zelfs op Java — waar men oogenschijn- lijk niet andere heeftdan de hulp van den dorpsgeds- dienstbeambte, die het paar naar den huwelijksliter begeidit — blijkt de dorpsbmoecnis nog uit het sorometje, dat aan het dorpschoofd betaaki word voor het huwelijk, en dat bij huwelijk met iemand uit een vreemde desa hooger nlegei te zijn dan bij huwelijk binnen dedcsa. Staando huwelijk spreekdeze bmoecnisder hoofden minder vaak en minder luid. Bij huwelijksontbinding onder de levenden daar- entegen is het toezicht der hoofden van stam, ge- slacht, familie of dorp weer sprekend en gewichtig: z66 zelfs, dat Europeanen er meestal in hebben ge- zien een huwelijksontbinding *door* deze volkschoof- den als rechtens. Zijn oncz autoriteiten later in Menado, Ternate, Amboina en Timor (binnen de sfeer der gouvernementſrechtpraak aklaar) alleen onze inlandſche rechtbank bevoegd gaan achten tot huwelijksontbinding — nict op grond van Ind. Stb. 1861 no. 38, doch op grond van een sinds 1866 be- stendige jurisprudentie —, dan behoort die rechtbank zich dus in elk geval niet op het standpunt eener Nederlandscho arrondissementsrechtbank te stellen, maar op dat der voorheen — of ook nu nog — optredende vclkschoofden, die toezicht oefenen op wat partijen zelf doen.

Uit het gezegde blijkt, dat het commune karakter van het Indonesisch huwelijk geenszina neerkomt op een groepenhuwelijk, d. i. het huwelijk van een aan- tal mannen, die gezamenlijk een aantal vrouwen tot ochtgenoot hebben. Sporen van zulk een groepenhuwelijk schijnen alleen op Nieuw-Guinea en misschien onder de Sakai's van het Maleische gebied en enkele Dajaks te -vinden. Het op en buiten Java verbreide gebruik om all' ooms van vaderszijde vader, alle tantes van moederszijde inoeder te noc- men word somtijds als aanwijzing vennekl van een voormalig groepen huwelijk, doch is b.v. voor de Dajaks ook op geheel andere wijze verklaard.

Wat het *trouwverbod* betreft, placht men voorheen tegenover exogamic ondgamie te stellen ; waarbij echter de termen ongelijko waarde hadden, want, terwijl exogamie het trouwen buiten stam, go- slacht of familie stelde als een gebod, was bij endogamic het trouwen binnen stam, geslacht of familie geon gebod, doch alechts een voorkeur of aanbeveling. 2Jelfs in dien laatste, verslapt)en zin evenwel schijnt endogamic in Indonesie onbs- kend (zie ook boneden onder S); men kan niet verder gaan dan te zoggon, dat, waar men zoowel buiten als binnon stam, geslacht of familie mag trouwen, in tai van streku feitelijk het huwolyk binnen dien kring het meest voorkomt om ge- heel dezolde reden, waarom Nederlanders in Nederland vroeger mectal trouwden met iemand uit eigen stad, dorp of provincie en nu nog bijna altijd met iemand uit eigen land of zelfs provin- Dcie. /Om deze reden geeft men er do voorkeur // G -3o' aaru tegenover oxo gain io (in den zin van een ge- * boa) en ondgamie (mode in den zin van een gebod) den term Glouthrogamie te bezigen om het atelscl aan to duiden, waarbij trouwen vrij- staat meb iemand uit welkon bloedkring men maar wil. Bij het zoeken of voratrekken van ge- gevens over exogamie valt allcreerst te vrague, welke die (grootcr of kleinere) kring is, waarbinnen men niet trouwen inag. In do Lam pong's is, merkwaar- dig genoeg, zulk een bloedverwantenkring vervan-

gen door den kring van hen, die op dezelfde papa- don (cen cerebankje) recht hebben. Exogamic wordt onder meet aangetroffen in Gajo- on Bataklanden, een deel van Nias, Minangkabau, een groot deel van Zuid-Sumatra, Boeroe, en mogelijk ook op Ceram; elutherogamie inFAQeK, een ander deel van Nias en van Zuid-SumatraTKSITXlaleische gebied, Bonioe, het eiland Celebes, den Tern a te -arliepi, Nicuw-Guinea, Java en Madoera en /waarschijnlijk ook elders. De vniag. of cen door vaderrechtelijk huwelijk in den stam van haar man overggane vrouw na zijn dood mag hertrouwen in haar oorspronk l ijkden stam in streken met exogamie, is nog niet beantwoord.

1. *Aanzoek, verlovng, huwelyksmaal.* Zoowel in vaderrechtelijke als in moederrechtelijke als in ouderrechtelijke streken komen huwelijken voor, die ingeleid worden door aanzeek en bindende verlo- ving; doch in vaderrechtelijke (en enkele ouder- rechtelijke) streken staan naast dit aanzeekhuwe- lijk andere huwelijksvormen (vlucht- en schaak- huwelijk, ben ovens wisselhuwelijk), waarbij het zonder aanzeek toegaat. Bij sommige Dajaks on Papoe's gaat het aanzeek uit van den vrijer zelf, die zijn rijkdom voor de deur der bmdne opsta- pelt in de hoop, dat zij lia-ar geneigdheid toonen zal door er op te gaan zitten; bij sommige Dajaks en soms bij Scendaneezen gaat het uit van den vrouwskant. Meestal worden voor het aanzeek bij den vader resp. bij de ouders van het meisje een of twee tus sschenpersonen (mannen of vrouwen) gebezigd, die o.a. seulangke, poetjara enz. heeten; wegens het hierbij gebruikelijke vragen of aanbiede- den van de betel- of pinangpruim wordt in een groot deel van Indie hetzij dit huwelijksaanzeek hetzij de daarop volgende verlovng meming genoemd (zie Adatrechtbundels, 6, biz., biz. 261 on 358, 11 SET305, 12 biz. 215, 13 biz. 177). De-verlovng of aanzeeksaanvaarding zelve, an- ders dan in ons recht, is niet bloot consensueel en zonder rechtsgevolg, doch wordt verbindend; gemaakt door een of ander uiterlijk teekeni (ver- lovngspan, verlovngsgechek — b.v. een voor- afbetaald deel van den bruidschat —, uitwis- seling van panden of geschenken), waarvan het rechtsgevolg meestal dit is, dat de verloofden de huwelijksafpraak niet straffeloos kunnen verbreken en dat tegenover derden de eerbaarheid van het verloofde meisje gelijkstaat met die eener getrouwde vrouw. Op Java heet dit verlovngsgechek pa- ningset enz. In een deel der Bataklanden en van den Timorschen kring gaat aan het huwelijksaan- zoek sonitjds nog een bind end gemaakte afspraak tusschen de jongelui zelf vooraf, die echter geen rechtsgevolg heeft voor dorden. Over de verlovng als stam-, familie- of dorpszaak, zie hierboven. Onderprotestantsche inlanders staat veelal tusschen de inheemsche verlovng en de kerkelijke huwe- lijksluiting een huwelijksaanngifte bij den zendingling in, vaak geregeld bij een adatrengeling (zie op dat woord) van de bevolking zelf.

De inheemsche huwelijksluiting in Indonesie schijnt nooit bloot consensueel, zonder eenig uiterlijk teeken, te zijn geweest. Samen eten, samen baden, samen offeren, afhalen van de vrouw door den man zijn de meest gewone vormen; vooral het samen eten heeft zich tot den huidige dag in uiteenloopende streken — Bataklanden, Zuid-Sumatra, het Maleische gebied, Bo'neo, Bantiks (Minahasa), Bcerce, Ambonsche eilanden, Koi, Nieuw-Guinea, Timorsche kring — als een essentieel deel van de huwelijksluiting gehandhaafd. Aan

oen Indoncsische huwelijksluiting gaan tel van adatremonion vooraf, waaronder het wichelen ter bepaRng van een geluksdag een gewichtig plaats inneemt. Van de inheemsche moederrechtelijke huwelijksluiting valt slechts dit samen eten te ontoldocden; bij het vaderrechtelijk on dikwijls bij het ouderrechtelijk huwelijk bovendien do bruidegomsoptocht of bruidloft. In het algemeen zijn bij het ouderrechtelijk huwelijk tai van vaderrechtelijke gebruikon als rudiment blijven voorfbestaan.

2. Het meest kenmerkende teeken van het *vc* rechtelijk huwelijk is de bruidschat, die van „manskant betaaid wordt aan den vrouwskant, en die in vaderrechtelijke streken o.a. ondojo, toehor, bowo, djoedjoer, kaleli, patoekoen wadon/ enz. genoemd wordt; de Zuidsumatraansche naam djoedjoer geniet onder Europeanen de bekendheid. In sommige streken (b.v. het Gajo- / land) meet de bruidschat voor of vlak na het, huwelijk worden aangezeverd; in andere streken (Karoland, Zuid-Sumatra) blijft een deel van den bruidschat met opzet on betaaid tot na do huwelijks- ontbinding, om te doen uitkomen, dat tusschen de vrouw en haar bleedverwanten de band niet geheel verbroken is (tali koelo enz.); in weer andere streken (b.v. Boeroe, Ceram, de westheft van den Timorschen kring) wordt de bruidschat eerst betaaid als de vrouw z wan ger is dan wel op een ander, eerst na het huwelijk vallend tijdstip. Waar de bruidschat niet con tan t betaaid wordt, komt do schoonzoon veelal tijdelijk bij den schoonvader in dienst (dienhuwelyk), totdat de (verminderde) betaling ia geschied. De bruidschat gaat somtijds (Gajoland, Soemba) gepaard met een kleinief tegen- geschenk van den vrouwskant naar den manskant (de „dos“ van het Romeinsche recht) of met een geschenk van den vrouwskant aan het jongeezin. De vader van dochters beschouwt de bruidschatten, die dozen hem inbrengen, als een vergoeding voor den vroeger door hem betaaiden bmdschat zijner eigen vrouw. Do adat ter plaats kent meestal vast bruidschattarieven voor meisjes uit de verschillende standen; deze tarieven zijn dikwijla hoog, en werken daardoor nadeelig, hetzij door het huwelijk te belemmeren hetzij door in schukl to doen geraken. Tot bruidschat en tegengschek behooren zulke din gen als Ijnwaden, gebruiksvorwerpen, sicraden, geld, ook grond of s la von. Bo ven is reeds vermeld, dat de bruidschat meestal gedragen en genoten wordt door gelieclo groepen van verwante personen. Mocht in Moham medaanscho streken met vaderrecht do huwelijksgift der moslimsche wet in zwang zijn (zoo misschien in het Zuidelijk Batakland), dan staat deze, als de onbelangrijke, geheel naast en los van den Lelang- rijken inheinschen bruidschat.

Indonesie biedt ruimschoots redon om to be- twijfeJen (zie Mr. J. C. KicJstra in het Ind. Genootschaf Alaat 1917 biz. 204), of deze vaderrechtU ijk bruidschat wol een „koopschat“ is. Men pJacht dat op te inaken 1°. uit don naam, die ineermaal on „koopen“ wijst (toehor bij de Jiataks, patoekon wad on op Bali, fetofolin of belis op het thana oudor- rechtelijke Timor), 2°. uit het feit, dat de vrouw bezitting word van den man, 3°. uit het feit, dat de vrouw na's mans dood vererfde. Maar op elk dior bewijsgronden valt af te dingen. Voorcrest: do naam laat zich vaak evengoed verklarn als afkeopsom (som, waarvoor <le rechtii van haar familie wo rd on afgekocht), en niets is govaarlijker dan om rechts-

kundige conclusies te trekken uit de gobrekkige namen der wordt kip"); maar het vaderrechtelijk gezag over do inJandsche rechtstaal. Dan: de positie van gekoelite vrouw, over haar ingetrouwden man, over haar kinderen bezitting, die de theorie aan in bruidschathuwelijk en kindskinderen blifft overigens gehooft boheerscht door getrouwde vrouwen wil opdringen, strookt weinig met het gedurig vermeldo feit, dat zij oigen goed en zelfs eigen rechten op grond kan hebben, dat zij in ettolijke stroken huwelijksonbinding kan eischen, dat zij voogdes over haar kinderen kan zijn, dat zij met haar kin- deren meeer wederzijdelijk uit de vereichte medewerking van haar man. De van Boeroe, Aroe en Bali komende geslachts- of dorpsautoriteiten.

Een derde groep van vaderrechtelijke huwelijken zijn do *wisselhuwelijken*, waarbij hetzij de man hetzij de vrouw voor een andere(n) wordt verwi- seld. na zijn of haar dood. Als eerate voorbeeld van zulk een wisselhuwelijk tot een zo&er verdere vormon hcrtrouwde vrouw maakt. En wat, ten slotte, het vererven van do vrouw betreft: „gekochte“ vrouw zou op 's mans normale erfgenamen nergens vererft zij — gelijk slaven, vee, enz. — op 's mans gewone erfgena- inon, maar zij gaat volgens de afzonderlijke regels van het wisselhuwelijk (waarover straks) juist op geheel andere mansverwanten dan zijn gewone erf- genamen over. Of de bruidschat een *vervolghuwelyk*, zwagerhuwelyk k, levert: at de vrouw gaat koophuwolyk is, verdient dus nader te worden onderzocht. Volle- digleidshalve zij aangetekend, dat Nieuw-Guiaea ook een *nulhuwelyk* schijnt te kennen, waarbij de eene verwantengroep voor haar verlies van een dochter wordt schadeloosgesteld door den afstand aan een barer zoons van een dochter uit de andere verwantengroep.

Om aan den druk van de bruidschatbetaling bij het aanzoekehuwelyk te ontkomen staan twee of drie wegen open. Zoo kan de man na huwelijka- aanzoeke de vrouwsfamilie voldoen met arbeid in plaats van met geld, en dus een *dienhuwelyk* aan- gaan (Gajo- on Bataklanden, de Am bon ache Mo- lukken, Soemba, enz.); het jonge gezin woont dan bij de vrouwsoouders in en werkt voor dezen, totdat het bruidschatbedrag is aangezuiverd in arbeid (als Jacob deed bij Laban). Ook kan — zie boven — een bruidschathuwelyk als dienhuwelyk beginnen. Voorts kan de jongeman, in plaats van een aanzoeke to heemsche vormen, doch wederom wel meb Mo- doen, er met het meiseje van door gaan — *vluclthuwelyk* hammedaansche.

Van het huwelijksgoederenrecht bij vaderrech- telijk ouders; de nader (na hot ge- Bliedoo huwelyk) te betalen huwelyk valt weinig te zeggen. De vrouw moge dan al bruidschat of zoen is dan veer lager dan bij het goen „beztiging“ van haar echtge- noot zijn, toch aanzoekehuwelyk. Op de Auibonsche oilanden en op Bali concentreert zich alle gezag en alle vermogensrecht in (bohalue voor do hoogetc kjslen) is het vluchthuwelyk hem: zij en de kinderen hebben slechts wat de man en zelfs het normale ge wo rd on. Een eindelijk mag, maar vader hun feitelijk overlaet: wat vrouw ou kinderen alleen in deelon van Niouw-Guinea en op Bali, het huwe- verdienen of anderzins verkrijgen is van den heer des lijk ook worden tot stand gebracht door gewel- dadigo huizes; zij zijn slechts handolingsbevoegd, indien hi) zijn Bchaking, op welk *schaakhuwelyk* dan een lagre medewerking verleent. Ook de kinderen, hoewel geen bruidachat of zoengave dan wel schoon- vaderclienst "beztiging" van hun vader en dus niet voor verkoop enz. behoort to voJgen.

Een gehcol andere strekking editor dan bruidschat-, gezag onderwopen. In do westhelft van den Ti- morschen dion-, vlucht- en schaakhuwelyk (vier varianten van 66n kring en op Bali is de positie der ge- huwdo en dor type) heeft het bij Gajo'8, Ba- taks, liedci) van Zuid- ongehuhwde vrouw sla&fsch: op Boeroe, Ceram, Aroe heet Sumatra en be won era der Awbonscho Molukken (niet aan haar positie goed of zelfs tamelijk zclftandig.

Soembaneezen en J Jal i rrs?) bekende *inlijhuwelyk*: Huwelijksontbinding onder do levenden heet by zuiver angkap, Booinondo, anibil anak, enz. Te recht heeft Mr. vaderrecht alleen van den man te kunnen uitgaan (bij Van Oasenbruggen dit soort huwelyk, dat men te voren inlijhuwelyk dua alleen van de vrouw?) en is zoldzaam, vaak als moederrechtelijk voorstelde, bo- schroven als daar — naar het heet — de man zoodoendo ieta verliest, moederrechtolijke lap op een vader- rechtclijk-blijvond dat hij zich voor een koat- baren bruidschat heeft kleeed. Doel is do vrouwsfamilie met nakroost to verrijken verworven. Toch komt huwelijksontbinding, hetzij op (b.v. omdat de vrouw een eonig kind is, of wyl de man verzoek der vrouw — islam en Christendom werken dit immigrant is); do man gaat due in de vrouwsfamilio over uiteraard in de hand — hetzy met gemeen goedvinden, in plaats van omgekeerd („de kip wordt haan en de haan voor; en op Boeroo on Aroe krijgt de man bij ontbin-

ding wegens overspel der vrouw zijn bruidschat terug. Da ar liu wclijksoi tbind in g niot minder dan huwelijksluiting gemeenschapszaak is, kan zij, het- zij de man of de vrouw haar begeert, slechts door- gaan met medewerking of voorkennis van de hoof den van stam (geslacht, familie) of dorp; op Bali : van den raad van Hindoepriesters (in som- mige gevallen althans). Stierf op Bali een man zonder mannelijk oir, dan verhuisden zijn vrouw en dochters naar *s vorston woning.

Kinderverdeeling na huwelijksontbinding schijnt bij vaderrecht niet te passen : tech krijgt op Boe- roe de gescheiden vrouw soms een dochtertje mee als helpster.

3. *Moederrechtelijk huwelijk.* Wie verwacht in Indonesie bij het moederrechtelijk huwelijk het rechte tegendeel van het vaderrechtlijk huwelijk te zulien aantreffen, komt in ieder opzicht bedro- gen uit. Het rechte tegendeel zou insluiten, dat de vrouw voor een bruidegomschat den man af- kocht van zijn verwantengroep ; dat alle goede- ren van de vrouw waren; dat huwelijksontbin- ding uitsluitend of in hoofdzaak uitging van de vrouw, en zeldzaam ware. Geen van deze drie kentrokken wordt in Indonesie aangetroffen : al moet natuurlijk ruimte gelaten worden voor de mogelijkheid, dat wat wij in Indie aan moederrechtelyc gegevens nog bebben geen zuiver moederrecht bobelst, maar een door ouderrecht sterk gewijzigd moederrecht.

Van den oudinlieemsen conn der huwelijk- sluiting valt, althans voor Minangkabau, weinig anders te ontdekken dan het samen-eten; de oude vorm is goedgeels door den islam verdrogen. Het huwelijk is er — als gezegd — in tai van opzich- ten nog familiezaak. De man (niet zijn familie) ontvangt bij het huwelijk geschenken van zijn vrouw ; een dien-, vlucht- of schaakhuwelijk komt niet voor ; inlijfhuwelijk even min : ook wisselbuwe- lijk vermoedelijk niet. Het huwe l ijksgoedcrenrecht is precios als in ouderrechtelijke streken: vrouw en man houden elk hun aangebrachte goed, het gemeongewonnen goed wordt bij huwelijksont- binding verdeeld. Zoowel hier als in het moeder- rechtelijke Zuid-Tetoeu (op Timor) beschouwt de man het huis der vrouw als zijn huis, al blijft hij uitsluitend lid van zijn eigen familie. Van Zuid- Tetoeu wordt een soort kinderverdeeling na buwe- lijksontbinding vermeld.

Het moederrecht op de Zuid westereilanden schijnt bezig zich tot ouderrecht te vervorinen.

4. *Ouderrechtlij: huwelijk.* Uit do gelijkstundig- heid van man en vrouw, waarop dit in Indonesie meest verbreide huwelijk is opgetrokken, volgen al de hoofdkenmerkeii van het ouderrechtelijk huwelijk met logische consequentie. Het huwelijk. komt tot stand, doordat beide faraiJies het begee- ren en zonder dat een van beide een verlies lijdt, waarvoor zij zou behoeven te vorden schadeJoos gesteld ; staaudo huwelijk zijn man on vrouw elkaars gelijken, en het hangt van de volkszede af, of zij in het huis van den man, in het huis van de vrou* w (Atjeh, Toraxlja's) of in een eigen gezins- woning (Java enz.) trekken ; de man behoudt zijn aangebrachte goed, de vrouw haar aangebrachte goed, samen krijzen zij het gemeen- gewonnen goed (atra sihakukat, barang barang tjakkara, gonogini, goenakaja, enz.), dat bij liuwelijksontbinding wordt verdeeld ; en eindelijk, het huwelijk eindigt onder de levenden hetzij omdat de man, hetzij omdat de vrouw, hetzij om-

dat beiden het willen. Bij een en ander bedenke men intusschen, dat ook in onderrechtelijke stro- ken het huwelijk ineastal gemeenschapszaak is, zoodat huwelijksaanzoek, huwelijksluiting, huwe- lijksontbinding gewoonlijk moet geschieden met voorkennis of zelfs met medewerking van familie- of dorpsautoriteiten.

Wat echter dit ouderrechtelijk huweJijk in een aantal streken ietwat ingewikkeld inaakt, is, dat een aantal vastgewortelde eigehaarcligheden van liet vaderrechtelijk huwelijk daarin als rudimen- ten of survivals zijn blijven voortbestnan: evon- wel, gewijzigd naar de eischon van het ouderrech- telijk verwantschapsstelsel.

Al dadelijk ontmoet men den vorm van het bruidschathuwelijk, al komt de bruidschat nu niet aan den vader (en zijn vaderrechtelijke vor- wanten), maar aan beide ouders (en hun puder- rechtelijke verwanten). Zull< een bruidschat in ouderrechtelijke streken kennen Atjeh, Zuid-Su- matra, het Maleische gebied, de Minahasa, het Toradja-gebied, Zuid-Celebes, de Ternate- archi- pel, de Timorsche kring, dus haast alle ouderrechtelijke streken buiten Java en Madocra (over Java straks) ; hij beet er djinamee, belandja, ten- djai of anta ran, roko, soenrang of soempa, besi, fetofolin of belis enz. Meermalen hebben Euro- peesche waarnemers in zoodanig geval zich door het ontmoeten van den bruidschat laten verleg- den, een vaderrechtelijk huwelijksrecht aanwezige te achten. Ook hier kent men de tegenstelling tusschen egn contant betaalden bruidschat (als in Atjeh, in de Minahasa en op Zuid-Celebes) en een op krediet aanvaarden bruidschat* (als bij de Toradja's, in Halmahera en (de oostheft van den Timorschen kngg) ; ook hier etaat naast den hoo- gen inheemschen bruidschat vaak een onbedui- dende Mohammedaansche huwelijksgift, torwijl in Atjeh, in Djambi en in bepaalde deelen van het Maleische gebied deze beide betalen gin zijn ver- smolten tot 6er). Op Timor wordt geen bruidschat betaald door wion binnen zijn eigen verwantengroep trouwt. Het opzettelijk onbetaald blijven (of trug- betaald worden) van een deel van den bruidschat komt ook bij puderrecht nog voor, met name in Atjeh, Zuid-Celebes, Timor ; op Tanimbar begin t, bij niot-contante betaling, het bruidschat- huwdijk als dienhuzvelijk. Een tegengeschook aan den manskant (b.v. Halmahera, Timorscho kring) of een uitkeering aan liet jonge gezin (Atjeh en misschieii Flores) is hier dikwijls royaler dan onder liet vaderrecht. In do Minahasa is men zich hier en daar voor don bruidschat (roko, harta kawin) gaan schamen en liet wourd gaan vorbergen; maar de zaak eclijnt er nog altijd te be- staan.

Ook do varianten van het bruidschathuwelijk komen voor. *De* bekendste vorm van dienhuwe- lijk — voorkomend in de Alinahasa, op Tanin- bar, op Timor — is het santrihuweJijk van Java (welk eiland geen bruidschathuwelijk schijnt te kennen) : do bruidegom treedt een aantal jaren in dienst van zijn achoolvader. Het vluchthuwo- Jijk komt voor op Halmahera, Madoera, Ba wean; het Bchaakliuwelijk als huweJijksvorm is vervallen ; en op Zuid-Celebes zijn wegloopen en scha- ken zelfs zware delictxjn, die den man zogoogd als vogelvrij maken.

Het inlijfhuwelijk mist in zuiver ouderrecht- lijke streken alle reden, doch heet nochtADS voor te komeii op Borneo en op Middel-Celebea, zoo

dikwijls een Dajaksch of Torndjaasch meijaro trouwt met een Maleier of ander vreemde; zulks wellicht omdat de toerekening van personen tot een bepaald stam, n. l. dien dor mood or, er nog niet vergoten is.

Het vervolg- of zwagerhuwelijk komt nog voor op Tanimbar, Timor, Flores (waar het alkoop-baar is) en, het storkst afgesleten, in Atjeh. Merk- waardig is, dat op Bali tot voor kort het huwen met een broedersweduwe daarentegen streng verboden was (evenals dat met een zustersweduwe- naar). Het vervanghuwelijk is nog bokend op Flores en — doch slechts indien de vorige vrouw overlijdt binnen een echerp bepaalden tijd na de huwelijksluiting, den zgn. bruidschattermijn — in Atjeh.

De meeat opvallende vervorming van het bruidschathuwelijk, waar het nog voortbestaat in ouderrechtelijke streken, betreft do huwelijksontbinding. Is zij onder het vaderrecht zeldzaam en meetaal zonder invloed op den betaalden of nog verschuldigen bruidschat, onder het ouderrecht is zij frequent; en schier overal vindt men haar verzeeld van dezen regel, dat de bruidschat terugbetaald moet worden als de schuld der ontbinding ligt bij de vrouw, dat hij niet teruggeischt kan worden als de schuld ligt bij den man, on dat bij ontbinding in gemeen overleg of wegens golvijke schuld aan weerskanten een middenweg wordt gezocht, indien noodig. Een uitzondering op dit gebruik vertoont de JMinahasa, waar (althans in later tijd) de schuld aan de huwelijksontbinding niet op den bruidschat wordt gewroken, maar op het aandeel der schuldige partij in het gemeenge- wonen goed.

Voor Java heeft men de toekon of toebasan meetaal voor een bruidschat aangezien, maar het echijnt veel eer door don brui gom aan zijn echoonoudera botaald bed rag te zijn om zakon to koopon voor hot brui loftafeest of voor het aan- staando huishouden. Madoera kent zelfs geen toekon; de toekon van Java, die in sommigo strekon ontbreekt, staat nu cens naaat de Moh. huwelijks- gift (mas kawin, sri kawin) en is dan wed er daar- mede veramolten.

De ouderrechtelijk gehuwde vrouw staat in hauldelingsbevoegdheid geheel met haar man gelijk. Het huwelijksagoederenrecht bij ouderrechtelijk huwelijk vertoont in de) ractijk slechts een moei- lijkeid. Bo ven bleek reeds, dat elke partij haar aangebrachte goed behoudt, en dat partijon ge- zaincnlijk het gemeengewonnen goed bezitten, dat bij huwelijksontbinding verdeeld wordt naar redon van 1: 1 of, elders, van 2: J, behalve waar — als in de Minalmsa, zie Jicirvorcn — iemands aandeel in dit huwelijksgoed moet boeten voor zijn schuld aan het veroorzaken van do juuwolijksont- binding. Geen zwaarigheid behoeven denklijk ook de schuldu to geven; dat aan do verdeeling van het geincengewonnen goed do betaling der luuwe- Jijkschulden moet voorafgaan, en dat dus slechts het batig saldu in aanmorking komt voor verdeeling tussschon partijon, wordt enkolo nuilen ge- tuigd, en zou wol de algomeene regel kunnen zijn. Maar onduidelijk is licit dikwijls, of in een gegeven streek bet gemeengewonnen huwelijksgoed alios omvat wat stande huwelijk zoowol door de don als door een van beiden (als kainverkooper, wa- roengliouder, enz.) wordt verworven, dun of het allecn dnt verniogen omvat, dat werkelijk voort- komt uit gemeenechappelijkon arboid (b. v. suwah-

bowering). Alleen een locaal onderzoek, navraag doende naar do feitelijk toedracht van zakon, kan hier uitsluitsof go von. Wat in con gogevon huwelijk aangebracht goed is van man of vrouw, wordt door onbomiddolde inlanders bijna nooit opgeteekend of vastgolegd; do zending tracht in deze zorgloohaid hier en daar verbetering to brengen. Hot bohoefit nauwelijks gezegd, dat, indien zending of jurisprudentie in streken als deze de verhouding van man en vrouw willen verformen naar dien van one achterlijk burgerlijk wet- boek, de ouderrechtelijk gehuwde vrouw daarop achteruitgaat, zonder eenige reden van rcht of billijkheid.

De ouderrechtelijke huwelijksontbinding, als bo- ven omschreven, werkt veel meor dan de vader- rechtelijke do losheid dor huwelijkskazeden in do hand, al zou men, waar de bruidschat beataat, ook hier kunnen opperon, dat de man iets opgeeft, hetwelk hij voor con vaak ko st baren bruidschat zich heeft verworven. Noch met den Islam noch vooral met het Christendom is zulk een losheid to rijmen. Het gevaar is niet ernstig, zoolang men maar vasthoudt aan de oudinheemsche bemoeienis der familie- of dorpsautoriteiten, die to huwelijks- ontbinding hun medewerking slechts dan willen verleenen, indien zij een deugdelijke reden daartoe aanwezig achten uit het oogpunt van oponbaar belang; dit kan veel overijling tegenhouden. Men bederft echter alles, door hetzij deze controle als onwestersch geheel to doen verdwijnen, hetzij — het and ere uiterste — de ontbinding op te dragen aan een rechter, die van echtscheiding slechts weten wil, indien van een paar in zijn Europeo- sche wet omschreven govalen er een aanwezig is. De Mohammedaansche huwelijksontbinding is ge- temperd vaderrechtelijk en is dus, waar zij onder invloed der godsdienstigo rechtspraak is in zwang gekomen, voor het belang der vrouw veel nadeeli- ger dan de oudinheemscho, behalve daar waar de volkszede (Atjdj) der vrouw een overwicht geeft of waar (Java) een constante practijk van voorwaar- delijke vers tooting haar te hulp komt. Onder Christeninlanders is lijuwelijksontbinding vaak op- gedragen aan een zendolhig — die weer bloutstaat aan het gevaar van te Europeesch to zijn —, aan zendcling met kerkraad of not-abelen, of cinde- lijk aan een inlandschen korkeraad.

Hoewel bij don grondelag van hot ouderrechtelijk huwelijk hot denkbeeld past eener kind er verdeeling bij huwelijksontbinding onder de levonden, schijnt deze toch lang niet overal voor te komen. Het meest bekend is de kinderverdeeling tueschen man on vrouw, die op Zuid- Celebea voorkomt; doch ook in Middel-Borneo en in zekren zin in Atjeh en bij de Toradja's treft men haar aan.

5. *Mengvormen.* Uit hot voorgaando kan telkons reeds zijn gobloken, dat mon moeilijk met zeker- heid kan zeggon, of hot moodrecht, lic vaderrecht of hot ouderrecht, hetwelk mon hier en ginda in Indonesie aantreft, zijn volkomen zuive- ren vorrij nog vertoont, dan of het reeds bostand- deelon van and ore vor wan tschapsstelsols in zich heeft opgenomen. Zeker is dit la&ste in niet ge- ringe mate hot goval geweest. Alleen vergehjking tussschen streken, dio een zelfd© type van huwe- lijkrecht vertoonen, kan er toe brengen, met kaus op juistheid aan to wijzen, waarin het konmorkende van oik der thrie stelsels bestaat.

Voorbeelden van zulko mengvormon zijn naar alle waarschijnlijkheid het ouderrechtelijk huwelijk

met bruidschat, het Minangkabausche niocderrecht met zijn ouderrechtelijke vennogens s verhoud in gen, bet deels vd crechtelijk deels moedcrrechtelijke gekleurde ouderrechtelijke huwelijk in het Maleische gebied (belandja-huwelijk tegenover sc-mando-huwelijk); de toerokening van kinderen op het vaderrechtelijke Soemba tot den stand der moeder somtijds; de toerokening van kinderen onder de ouderrechtelijke Dajaks en Toradja's tot den st-am der moeder — als de ouders van stani verachillen —; en zoo nog vde andere.

6. *Invloed van icerdjrdjodsdienkn en icestersche invloed.* De vraag dringt zich op, of al dit oudinheemsche kan voortduren, wanneer eenmaffl Hindoegodsdienst, Islam en Christendom vasten voet krijgen in Indie; de islani bovendien gesteund door zijn instituut van den godsdienstigen rechter (de zgn. priesterrechtspraak op en buiten Java), die gewoonlijk bevoegd was en is in zaken van huwelijk srecht, erfrecht en vrome stichtingen en die dus krachtig moet hebben medegewerkt om op deze terreinen de inheemsche inzettingen te verdrin gen door die der Moham med a an sche plich- tenleer (pekhi, sjariat, wet). Het antwoord echter is geruststellend. In alle Mohammedaansche streken is de huwelijksluiting volgens de leer van den islani van kracht geworden, dock slechts met dien verstande, dat de wettigheid des huwelijks beoordeeld wordt naar de moslimsche wet, maar dat a lies, wat deze ceremonie (dit contract) omringt en volgt of er het uitvloeiisel van is, inheemsch is gebleven. Zoo mochten de ordonnancies van 1895 Ind. Stb. 198 en van 1910 Ind. Stb. 659 — beide van strafrechtelijken, niet van privaatrechtelijken aard — vooropstellen, dat in alle Moliammedaaneche gewesten van Indie de Mohammedaansche sluiting wordt gevolgd, terwijl toch aanzoek om voorbereiding, bruidschat en tegengescchenken, ge- volgen voor wederpartij en kinderen en goed, Maleisch-Poljmesisch zijn gebleven. Vandaar dat bovon reeds gezegd moest worden, hoe naast de slechts voor den vorm betaalde huwelijksgift (mas kawin, sri kawin, enz.) der moslimsche wet de meestal hooge uitheemsche bruidschat is b] ij- ven staan als de voomaamste be baling. Vandaar ook dat bij ver vang- en vervolg huwelijk (wisselhuwelijk) in Mohammedaansche of Christelijke streken wel een godsdionstige huwelijksvonn noodig is, maar toch geenerlei inheemsche. Voor alle eischen der Mohammedaansche huwelijksluiting moge verwezen worden naar het artikel ISLAM; de boofdzakken daarvan in haar betekenis voor de Indonesische practijk vindt men bet helderst in Snouck Hurgronje's Atjehers, I, 1893, bl. 358 vgg., waar tevens de bedoeling der latere huwelijksordonnancies van 1895 en 1910 en die der voorwaardelijke vers tooting voDcoiuen duideljk wordt gemaakt; vgl. ook Adatrechtbundcls 1, 12 en 14. Het ineendraaien van den duim van den bruigom met dien van den huwelijksbeambte (Java, Atjoh, Celebes en elders) is cen verbreed hulpmiddel om den onwetenden bruigom gemak- kelijk zijn leee te kunnen inprenten en heeft met een sacramenteele ineenlegging van handen (Wilken I bl. 555 vgg.) denkelijk niets te ma- ke'ri. OinTiet met de moslimsche wet geheel strijd- dege huwelijksgoed eren recht der ouderrechte-

ijke huwelijken (en der moederrechtelijke in Minangkabau) te kunnen goedpraten en reddcn, plegen Mohammedaansche geleerden en rechters (priesterraxien) to onderstellen, dat man en vrouw

bij hun trouwen stilzwingend een vennootschap of sarikat aangaan voor het verwerven van gemeengewonnen goed; wshalve dit gemeene huwelijks- goed in AtjBh, Minangkabau en elders ook vennootschapsgoed (atra meutjarikat, harta basari- katan — ook harta soearang —

) wordt genoemd. Ook Christeljkke en gouvemomentsinvoersels over de wijzo van huwelijksluiting (te vinden b.v. in adatrengelingon — zie op dat woord — of in de ordonnancie van 1861 voor de gouvernemntsrechts- spraak in Menado, Ternate, Amboina en Timor, zie CHRISTEN-INLANDERS) verdelgen het inheemsche niet, zoodat het vaderrechtelijk huwelijk van Ohristen-Niassers, Ohristen-Bataks en Christen-Ambonneezen totaal vorschilt en meet verachillen van het ouderrechtelijk huwelijk van Ohnsten-Javanen en Christen-Min ahasers. Vooral de (met het regeerinsgseglement strijdige, en her- haaldelijk gewijzigde) ordonnancie van 1861 Ind. Stb. 38 voor de Molul-ken, voorbarige nabootsing van het burger] ijk wetboek, heeft veel kwaad en verwrring gesticht, evenals de besluiten van 1828—1840, 1851, 1864 en 1885 over den burger- lijken stand. Besluiten van residenten en anderen om den bruidschat te verlagen waren in de sfeer der gouvernemntsrechtspraak onwettig (wegens artikel 75 regeeringsreglement), en hebben zoolw daar als bij de inheemsche rechtspraak meestal geen cnckl blijvend effect gehad.

7. *Historisch-vergelijkende verklaring.* De aan onderlingo verwantschap gepaarde verscheidenheid van do Indonesische huwelijksinstellingen prikelte uiteraard tot gissing naar haar hatorische wording en haar verband. Vooral Wilken in zijn Vcrspreide geschriften (1912, deelen r-en II) en Van Ossentuggen iff zijn Testeer- en voogdij- recht (1902) hebben zich daarmede beziggehouden; ook sprak in zijn Zeitschrift fiir vergleichende Rechtswissenschaft Kohler herhaaldelijk een woord- je over Indoesie mee. Een der gissingen is, dat moederrecht (matriarchaat) overal moet zijn voorafgegaau aan vaderrecht of ouderrecht, soms direct door ouderrecht opgevolgd, meestal echter eerst door vaderrecht (patriarchaat, agnatisch reebt) heen tot ouderrecht (parenteel, cognatiech recht) ge worden. Een andere onderstelling was deze, dat moederrecht altijd gepaard moet gaan inet oxogamie; dat vaderrecht zoogood als altijd gepaard gaat met exogamie; en dat ouderrecht gepaard gaat met cleutherogamie, mot dien verstande, dat feitelijk de huwelijken binnen den verwantenkring veel talrijker zijn dan die daarbuiten. En alverdor were! de bruidschat bij ouderrechtelijk huwelijk opgevat, niet als rudiment van vaderrecht, maar als cen inzetting, waarvoor een eigen, zel(standige verklaring moest worden gezocht in den kring van het ouderrecht zelf (dus nu niet uit koop of af- koop, maar uit exogamic of eenig ander begele- dend verschijnsel). Door dit drietal onderstellin- gen voortdurend in to woven in zijn uiteenzetting van den feitelijkon toestand van het Indonesische huweljkrecht heeft b.v. Wilken zijn rijko en doorwrochte verband: Jingen over deze stof noodeloos zwaar gemaakt voor den lezer, terwijl de juistidre der onderstellingen niet kan gelden als bewezen.

8. *Verspreide opinekinren over het Indoncaische huwelijk.* Het Indonesische huwelijk ver- toont naast deze hoofdtrekken een grooten rijk- dom van kleinere trekken, waarvan hier nog enkold de aandacht verdienen.

Genegenheid bij het huwelijk is in Indie bij eerste en kinderhuwelijk heeten op Borneo zeldzaam, omdat men huwelijk vaak afwezig, omdat dat eerste huwelijk meestal de vrije kcus door het Dajakgeho meisje heet te bedisseld wordt door ouders en verwanten zonder ccrbiedigen.

rekening te houden met de wenschen van bruigom en Ook voorkeuruwelijk zijn bekend. Men noemt bruid. Zelfs het Christendom zal slechta zoor langzaam on« aldus het huwelijk met een persoon uit een bepaalde groep, met veel geduld daarin yerbotering kunnen brengen. Bij do indion de volkszcd tot dat huwo- lijk wol is waar niet ineeest Dajaks heet het meisje wel zelf haar kouze te bo- dwingt, maar het toch zoo gaarne ziet, dat men inot een palen. Tweede en latero huwelijken worden met veel andero persoon niet mag trouwen zonder de ad at eerst te minder omhaal on staatsie gesloten, maar berusten meestal hebben afgoo- kocht met een boote of andere zoengave. Zoo op den wensch van partijen on zijn dan dikwijls hooft men bij de Bataks een voorkeuruwelijk met de duurzamer.. dochter van *s moeders broeder; ook Flores en Soemba

De reinheid van zeden voor het huwelijk loopt kennon iets dergolijks. Voorta kennon de (vaderrechtelijke uitermate uiteen; Van een deel der Bataklanden en van en exogame) Ba taka het voorkeuruwelijk van een lid der Borneo, alsook van Halmahera, wordt go- tuigd, dat ook marga A met een lid der trouwmarga B, en kennen de jonge meisjes er zeer los leven, en dat haast geen enkele er ouderrechte- lijke en oleuthorogamo Timoreezen een maagd is wanneer zij trouwt : op de Ambonsche eilanden voorkeuruwelijk van een lid der familie A met een lid der schijnen verloofden meet of min te leven als getrouwden trouwfamilies PQR, waarbij de families P, Q en R elk haar ; daarentegen leest men van andere streken weer het beurt moeten krijgen (oemah mand of „man8hui3“ heet omgekeerde, en onder de Dajaks heeten beide uitersten zulk een complex van trouw- families). Bo ven were! reeds voor te komen. Waar verloofde meisjes ontzien worden, aangeteekend, dat endogamie ook in den zin van een kan kinderverloving (zoo beneden) helpen om de losheid voorkeuruwe- lijk binnen de eigen ver wan ten groep, met van zeden der jonge meisjes te temperen. Huwelijkstrouw een verplichte boete of zoengave in geval van trouwen schijnt vaak in vaderrechtelijke streken vrij hoog te staan, buiten die groep, in Indoneaio onbekend schijnt.

in ouderrechtelijke laag te wezen. Een algemeene regel, In tai van streken behoort de oudere zuster te trouwen dat Christeninlanders (zie aldaar) in eer- baarheid voor en voor de jongere, en do oudere trouwt daarom wel eens voor tijdens het huwelijk bo ven niet-Christenen staan, valt nog den vorm met een knaapje of een grijsaard; trouwt do niet te geven. jongere eerst, dan is door of voor haar een zoengave

Eenvrouwdom (monogamie) is bij de gewone vcrschuldigt aan de voorbijgogano oudere. Bij sommige inlanders in heel Indie regel — heet op Sa woe zelfs Bataks moet evenzoo de oudere breeder voorgaan aan don verplicht —, ook al omdat de man niet ge- noeg geld heeft jongeren.

om meer dan een vrouw te onder- houden ; waar het Onder de verbodsbepalingen wegens verwant- schap voorkomt, is het dikwijls het gevolg van het ongevraagd komt men een enkel maal het verbod tegen om te trouwen overgaan van een broedersweduwe op een reeds met een dochter van's vaders zuster. Somtijds is het aan getrouwden breeder (vaderrechtelijk vervolghuwelijk, zie mannen on vrouwen beiden ver- fa oden beneden hun stand bo ven). Op Timor en Soemba echter komt polygamie te trouwen ; soms ook (o.a. Boeroe, Soemba, West- nogal voor, en schier overal bij den hoogeran stand is Flores, Bali) is dit spe- ciaal verboden aan vrouwen. Op de nieervrouwdom gebruikelijk; de rogel der mos- limsche Ambonsche eilanden mag do vrouw wel beneden haar plichtenleer, dat men vier wettige vrou- wen te gelijk mag stand trouwen, mits zij het inlijfhuwelijk bezigt ; en in hebben, stijft dit gebruik. Het Christendom gaat polygamie Gajoland en Tanimbar wordt dit inlijfhuwelijk —om tegen, hoewel ner- gens in het Nicuwo Testament soortgelijke redenen misschion — tcegepast op led er eenvrouwdom tot plicht is gesteld aan Christenen huwelijk van een meisje met een vreemde- ling.

zonder kerkelijk ainbt ; zonding en missio haddon moeitc Op Borneo, in de Minahasa en op Ceram nicest haar ge- dragslijn te bepalen tegenover doopelingen, die op voorheon de man om te kunnen huwen een kop lieb- bon het oogenblik van don doop reeds mecr dan een wettige gcsneld.

vrouw haddon. Mcerniannendom (polyan- <1 rie) woixl t Het jonge gezin trekt in Minangkabau in het fa- af en toe vermeld van een of andcr o» bekend binnenland miliohuis der vrouw —hetwelk ook de woning van den van den archipel, doch mag geacht worden in Ind onesie to man wordt, al behoudt hij nochtans zijn eigen familiehuus —; evonzoo wordt ook in Atjeh (eenige maanden na hot

Kinderverloving, in den zin van een door ver- huwelijk) on op de Tanimbar-oilan- don het vrouwshuis lovingspand of verlovingsgeschenk bindond go- inaakte dat van hem on hun kinderen. In het Gajoland, in do afspraak betreffende twee jongo kinderen, komt in tai van Minahasa, op Midden-Celebes, op Timor on op Java streken voor, o. a. op Zu id-Celebes, Hnlmahora, do Aroe- daarentegen trekt het gozin slechts korten tijd bij do oilanden, don Timorschen kring, Nicuw-Guinca. vrouwsouders dan wel (Minahasa, Java) ook bij de Kinderhuwelijk is evoueens bekend in Minangkabau, op mansouders in, ora later eon oigen woning te betrekken. Zuid-Suniatra, Zuid- Celbes, Bocroc, BaH; de feitelijke Elders — Boeroe, Ceram, Timor, Sawoe — trokken zij aanietilcving begint natuurlijk pns na jaren. alleen dan voor lan ger tijd, in het huis der vrouwsver- Mcisjesverloving — verloving van een volwasson man wanten in, indien men een dienhuwelijk, con niet met een klcii) kind — komt voor o. a. in de Am bon sche contant bctaaldon bruidschat of een in- lijfhuwelijk heeft Molukken; moisjeshuwelijk wordt vonneld voor to doen ; de daar geboren kinde- ten behooren soms Minangkabau, Boeroo, Koi- en Aroe-cilanden. Vor- loving voorgoed tot do vroxiwafamilie — in goval van of huwelijk van een volwasson vrouw niet een klein kind vaderrechtb —, soms alleen totdat hot huis vc ria ton komt zelden voor, con alsdan meestal in goval van het wordt. Op Bali betreft het ge- • zin con eigon huis, meestal zooveen vormelde vervolghuwo- lijk of indien een oudrcr op het woerf van

zuster voor den vorm moot trouwen v66r een jongere. Kinderverloving

mans vader; zulke eigen gezuisoningen kunnen ook Madoerezen, Javanen en Soendanezen, en zending en missie werken ze in de hand. Het Da-jaksche gezin heeft een eigen vertekje in het stamhuis, wat ook op Nieuw-Guinea voorkomt: elders op Nieuw-Guinea, met name aan de zuid-kust, worden vrouwen en dochters en kleine zoons in een vrouwenhuis, allo mannen in een man-non-huis. Aangeteekend moge nog worden, dat, juist door het wonen in hot huis van en hot werkon voor den echoonvader, dienhuwelijck en inlijfhuwelijck sterk op elkaar gelijken, wat hun uitorijck voorkomen betroft.

In samenhang met deez vonning van een nieuw gezin staan hetzij die tixgeschenken (tegenover den bruidschat st-aande), hetzij die and ore giften, welck aan dat gezin ten goede komen. In Atj4h krijct de huwende docliter na afloop van den reeds vennelden bruidschattermijon op plechtigo wijze haar uitzet; bij de Gajo's krijct de huwende man zoowel als de huwende vrouw een uitzet; bij de Ba-taks, op Zuid-Sumatra, op de Ambonsche eilanden, op Kei, Java enz. de vrouw. Een tegengeschenk tegenover den bruidschat, dus gaande van de vrouwsverwan ten naar de man sverwan ten, wordt o. a. van Bataklanden en van Halznahera bericht. Voor Madoera en Java zijn de gegevens over al zulke giften (Jantjengan, sasrahan c. a.) verre van duidelijck; voor Java vindt men bijzonderlijck een eigenaardigen uitzet (in grond enz.) vermeld, dien het gezin zou krijgen van het ouderpaar, bij het-welk zij aanvankelijck inwonen.

In onderscheiden streken, met name Bali en Java, geldt alleen de getrouwde man als vol en volgerch-tijg. In het algemeen kan men zeggen, dat de inlander mondigh worct door op te houden huiskbid te zijn; dus veelal — maar niet altijd — door zijn hu-welijck.

Sterk uiteenlopend is de verhouding van een getrouwde man tot zijn schoonouders en verdere schoonfaiuile. In streken als Atjeh is doze verhouding streef en belunenerend; in de Bataklanden beet de band tusschen een man en zijn aan verwan ten hechter dan die tusschen den man en zijn eigen verwan ten; op Java is de verhouding met aanverwan-ten onbelemmerd en vrij.

Het spreekt vanzelf, dat het geheel der huwelijcks-inzettingen van Indonesie wemelt van syinbolen en van uiterlijck teekens (waarteekens, tanda's). Voorbeedshalve mogen hier worden genoend de rotan, die als machtssymbool aan den huwendan man eggeven wordt ojtTimor, en het wegwerpen van pinangEoten (Atjeh) of doorklieven van een rotan (Boeroe) bij huwelijcksontbinding tijdens het leven. Onzeker is, of Indonesie een morgen gave als uiterlijck teeken van volbrachte ontiaagdiug kent, en onzeker is, of de ppJava bij een huwelijck aan den huwelijcksluiter gegeven of vertoende tji-kals (uitlopende klappers) een bestuucincvrsel zijn — zzoals men pleegt te zeggen — dan wel een vervormd inheensclij gebruik.

Ook groei in de huwelijcksinzettingen en het huwelijcksreclit is schier overal te ontdekken. Je exogamic ziet men vergreeien, doordat de kring, binnen welken men niet mag trouwen, zich gedurig ver-engt; do beide vormen van het wisselhuwelijck — veranghuwelijck als de vrouw, vervolghuwelijck als de man eterft — kunnen eorst worden afgekoelct door een zoengave, terwijl later volsteun kan worden met eenigge plichtpleging; in de grenslanden van Mi-nangkabau komt het gezin 哄 ven van vader, moe-

der on kroost in een eigen huis op; on zoo zijn or tai van verschijnsclen van ontwikkeling.

Met de regels voor het huwelijck hangen ook enkelo opvallende delicten samen. Op Zuid-Celebes is vluchten met een meisje zoowel als schaken van een meisje een zwaar delict, dat vogelvrij maakt tot aan de betaling van den vorschuldighden bruidschat; in de meeste Mohammed min sche streken was het een delict, op te treden als Moha in med aansell huwelijck-shiitor zonder daartoe door volksgebruik of gods- dienstigen rechter te zijn aangewezen (zie thans do ordonnanties van. 1895.en 1910). De nicest bekendo en verbreido delicten echter te dezen zijn bloedschande on ovcrspel. Bloedschande is dikwijls een ongeoor- loofde gedraging, die gevaar meebrengt voor het ge- heele land, en derhalve vanwege de hoofden zelf („van overheidswege") vervolg'd wordt: aan bestraffing van den dader med dan meestal een ontzon- digen van het land met offers en heilmaaltijden gepaard gaan. Overspelen, op beeterdaad betrap, mogen door den bedrogen echtgenoot ter plaats zelf worden gedood (geoorloofde weenvraak), doch meestal slechts onder voorwaarde dat hij beide personen te gelijk doodt. Overspel met een verloofde staat gebjck met overspel met een getrouwde vrouw. Overspel op zich zelf wordt — naar het heet — wel meestal (Boeroe, Aroe, Bali enz.), doch niet overal (Middel-Borneo) als voldoende reden tot huwelijcksontbinding beschouwd; en echtelieden, wier huwelijck onbonden is geweest wegens overspel, mogen naar het adatrecht van vele streken ge- rust met elkaar hertrouwen. Op Java en elders gaf de rechter meermalen last met een bezwangerde te trouwen.

Van onwettige bijzitten (geendik enz.) moeten worden onderscheiden de zgn. bijvrouwen, d.z. vrouwen, met wie iemand wel is waar een huwelijck heeft gesloten, maar die on haar minderen stand niet op gelijken voet (huisvesting enz.) worden behandeld als de wel gelijkstandige hoofdvrouw. Zulck soort bijvrouwen zijn o. a. de selirs (am- p6ans) van Java, de aironga van Soemba en Flores, de penawngne van Bali.

De tweede en vrdere huwelijcken op en buiten Java kunnen tai van vermogensrechtelijck coin- plicaties doen ontstaan, waarvoor het adatrecht nergens een voMedig stcl regels bevat. Jietgeen dan ook ondoenlijck ware. Zulke com plicaties worde <oor den rechter beslist naar de omstandigheden van elk geval, in o vereen stem mi ng met de door him fre- quente toepassing overbckude hoordregels van het huwelijcksrecht.

9. *Chineesch huwelijcksrecht.* Het Chineesch verwan tsc haps- eijhuwelijcksrechtis vanouds vadrcrchtelijck; de i'amilie in China zelf ia rechtsgemconschap (gelijck in Indie thans nog de Mituajickabausch en meestal de Minaliasische faiuile zijn); verloving, huwelijck en waarsclijnlijck ook huwelijcksontbinding zijn fameliczaken, geen partivulicre zaken. Het huwelijck wordt besclireve/i als een aaijzoekhuwelijck, waarbij een (vrouwelijck) middelaarster optreedt; do familien zijn bij de onderbandeling verlegen- woordig door zgn. h u wel ijks he workers; de verloving wordt roestael biuend geniaakt door een go- schenk van den bruidegom (denkelijck aan den va- der der bruid); daarop volgt wisseling van door do beide families opgestelco Chineesclie trouwbricven; het huwelijck zelf komt tot stand door betaling van een bruidschat door don bruidegom aan den vader der bruid en diens vaderredelijcke verwajiten, gevolg⁴ door het in optocht voeren van do jonge

vrouw (in con roodo draagkoots, of op andero wijcz) naar do woning van laar jongon man. Hoo dit alles toogaat in do verschillende deolon van Ned.-Indie (dus ook in Riouw, op Borneo en elders buiten Java), is slechts zeer ton deele onderzocht of beschreven. Van do varianten dien-, vlucht- en schaakhuwelijk wordt evennu gowag gomaakt als van een inlijfhuwelijk; het vervolghuwelijk (zwagerhuwelijk) schijnt even zeer vorbodon als elk ander god won gen hertrouwen van een wed u we, het ver van ghu wel ij k wordt niet vermeld. De in bruidschathuwelijk getrouwdo Chinesecho vrouw komt in gelijke positio als de vaderrechtelijk getrouwde vrouw bij de Indonesiers ; schijnt zij reeds naar Chineseche ad at nimmer beschouwd te zijn als een gekochte bezitting — zie boven onder 2 —, do Indische bepalingen en practijk hebben haar sinds lang een. nog veel zelfstandiger plaats gegeven, laatstelijk door art. 2 der ordonnantie van 1855, wolk artikel (voor Java en Madoora en een deel der buitenbezittingen geldende) het vaderrechtelijk huwelijksgoederenrecht in haar belang gepreciseerd of wellicht voor haar verbeterd beeft. De Chinese mag slechts 66n hoofd-vrouw hebben, doch nevena haar zyn hem bij-vrouwen (zie onder 8 aan het slot) toegestaan. Huwelijksontbinding geschiedt door verstooting ; de omstandigheid, dat de man zich op de hoofd-plaatsen Batavia en Semarang verpllicht rekende (lit niet te dbeitelcan met voorkennis van den Chineeschen raad (dl I bl. 287), heeft mogelijk aan-leiding gegeven tot de meening van 1848 (art. 3 R.O., nu art. 78 lid 2 Reg. regl.), als zoud er Chineseche hoofden zijn, die rechtsprekende be-greepheid hebben in zake huwelijksontbinding.

Op de Chineseche huwelijken is invloed geoefend eenzijdjs door vroegere en latere instructies van compagnie on gouvernement aan Ciineesche officie-ren, andrzijs door de in 1911 vervallen voorschrif-ten van 1828 op het consent van boedelmeeestern. >

10. *Wetgeving en literatuur.* Voor het inheemscho deel van het adathuwelijksrecht ontbreken bepalingen, behalve dan cnkele — in de sfeer der gouverne-mentsrechtspraak onwettig — gewestelijke beslu-ten over het bed rag van den bruidschat (zie bo von). Voor den Mohanundaanschen vorm van huwelijk- sluibing en huwelijksontbinding, waar die op en ljiiton Java voorkomt, heeft men de heilzame or- donnanties (van strafrechtelijken aard, zie boven) in Ind. Stb. 1895 no. 198 en 1910 no. 659 (de eerste Jicrahaaklijck gcwijzigd), die toegelicht zijn in Bijbl. ■>279 'ci-ii 7375 en weiker gowes VJijck u i li k ti vmdt in Aclat. recii. Bunclcls 12 en 14. Onder invloed der zoricling hebben Christninlandora her- haadelijk ook voor hun huwelijksrecht adatrege- Jingen (zoo aldaar) tot stand gebracht, van den wetgever heeft men (naast Ind. Stb. 1851 no. 70) voor Ghristninlandeche huwelijken in Menado, Tenia to, Amboina on Timor (buiten de sfeer der inheemscho rechtspraak) de boven besproken or-donnan tie van 1861. De reeds vermeldc be pal in- gon op don burgerlijken stand van Ohrisboninlan- ders van 1828 rcht J885 schijnen zonder betxiekenis voor het natricriolo recht, al meont men dikwijla anders. Voor Chineseche huwijken had en heoft men de boven onder 9 vonolde voorschriften. Voor huwijken tusssen lieden van verschillen- den landaard geldt do verordoning van 1898 op gcmugd huwelijken (zoo op dat woord).

Do voornaamste on boste saincvatting van In-doncsisch huwelijksrecht en huwelijksgebruik is nog aliyd dio dooyWilken, zio deelen I on II zijner Ver-

spreido Goachriften, Men verzuime cchtor niet die gegovons te tootsen aan wat over huwelijk te vindon is it) *Noiwick Hurgronje, .De Atjchcrs [(J 893) enjot Gaj6lan3-(1903); Carpentier Althig, 'Regefmg voor de Minahassa 1902—1903 J>Adriani on Kruyt, Do Toradja's, 1912 : Men vergebijck voorts, onder tai- ryke anderc geschriften: voor de Bataks Beslc-in Tijdschr. Binn. Bestuur 48, 1915; voor 31inangkabau Van Eerde in Tijdschr. B. aijav, Gen. 44. — 19. J. Bea- seling' in Tijdschr. Binn. Bestuur 27, 1904, en mr. WiUnck, Het rechtsleven enz., 1909; voor Zuid-Cslebs (schaking) mr. Lo Riitte in Recht in N.-I. 72, 1899, en in Tijdschr. Batav. Gen. 41, 1899, tegenover wien Tidoman in Tijdschr. Binn. Bestuur 33, 1907; voor Halmahera Hueting in Bijdr. v. h. Kon. Inst. G3, 1909, en in Meded.

v. h. Ned. Zendingen. 57, 1913, vgl. 56, 1912; / voor Midden-Timor Grijzen in Verhand. v. h.

tav. Gen. 54, 100+*voor Bali 82, 1904; / voor Java en Madoera mr. Van den Berg in Bijdr. Kon. Inst. 41, 1892; / voor Christeninlan- ders op Java Hekmeijer in Ind. Gida 1898 en Verslagen Wolvaartcommissie. Voor een aantal strekon, waaronder Bali, zijn de gegevena over huwelijk uitermate schaarsch. Tai van gevovena bevatten ook de Adatrechtbundels, thana (Juni 1917) veert-en in gefcal. — Een' proeve van aamen- / vating geef<^>mr. P. A. F. Blom, Kentrekken vai^ het verwanUcbaps-, familie- en erfrecht bij de^ volken van Indonesia, diss. Leiden 1914; ter 1 eindelijk een korte samenvatting voor elken rechts- kring (met literatuuroppgave) is te vinden. bij-^Van Vollenhoven, Het adatrecht van Ned.-Indie. "

Voor het Chineseche huwelijk gegeven3 o. a. bij Fromberg, Nieuwe regelng van den privaar. toestand der Chineseen, 1897, en bij Young over het Chineseche huwelijk te Padang in Ind. Gids 1885 II / ; <'? - - - - " ■ ■ ? * * * * * ■ ■ , - - - ■ * , • HYDNOCARPUS, faaii. *Flacourtiaceae*. Boomen,

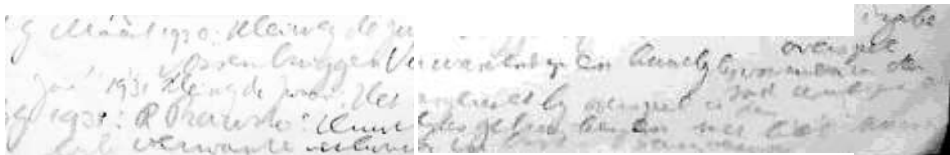
waarvan eenige soorten in den Archipel worden aan-getroffen en waarvan de zodon als vischvergif wor- dea gebruikt. Zie TOEBA.

HYDNOPHYTUM FORMICARUM Jack., fam. *Rubiaceae*. Roemah semoot (MAL.). Epiphytische halfheester met een knolvormigen, ongestekelden stam, in welks holton mieren leven. Zie ook MYR- MECODIA, die dezelfde inlandsche namen heeft. > ,

HYDROCOTYLE ASIATICA L. fam. *Urticifl.* ' me, Daoen kaki koeda, Daoen bergag. u^g (MAL.), Antanan (SOEND.). Een kloine kruidachtige, / plant met liggonden steugel en niervormigo blaad- ■ -jes aan lango bladsteelen. De naam Kaki koeda slaat op de gelijkonis van het blad met een paarde- hoef. De verse he plant smaakt zeer bitter. Al-gemeen als volksgecsmkide I in gebruik, in een afkookscl van de bladoten tegon volerlei kwalen. De gedroogde blaadjcs zijn als geccncsmiddel tegen Indischc spruw onder don naam *Folin Hydrocotyles* in do Nederland sche Pharmacopco opgenomen. Kon nit op vochtigo plaatsou, b. v. langs saw ah^a veel voor.

HYDROCOTYLE ROTUNDIFOLIA Roxb., So jnanggi (MAL., JAV.), plantje, dat veel op do]>lant van hot Voronstaan(L. arlikol gelijkb en op soortgelijko vindplaatson worclt aangotroilen, doch waarvan men do blaadjcs wol als groente eot. Wordt echtev ook wol als gonoesmiddel go-bruulit.

HYDROGRAP HIE. Jo behoofto aan zeekaarton en het vorzamolon van gegovons om (lozo samen te stcllon zijn zoo oud als do schopvaart zelvo. Ton

tijd der Oost-Indische Compagnie werden de gegevens verzameld door de „Exam in a tew rs*“, en zorgde „de Baas kaartennaker“ tot Batavia, en de kaartmakers, tevens s leveranciere, iitISJeclerand or voor, datdeze in do kaarton werdon verwerkt. Nadint de laatste helft van de ISDO eeuw en het begin der 19e de Engelschen kaarten hadden gemaakt van ge- deelt- en van onzen Archipel op den weg naar Singapore en Fransche we ten schappel ij k e expedities 3aar- vooFbijdragcn hadden geleverd, begon eerst in 1821 de Nederlandsche regeering met een meer systeinati- scho verzamling en verwerking van gegevensdaar- voor. De Rouvenour-Generaal Van der Capollen stelde toe eene „Kommissie tot verbetering van In- dische zeekaarten“ in on bopaalde dat ten alleu tijde een oorlogsvaartuig, met uitsluiting van alle andere diensten, belast zou worden met het doen van hydrographische opnemingen. Deze Coimmissio bestond uit den Commandant der Zeemacht, diens adjudant en een zeeofficier en was feitelijk de hernieuwde reeds in 1787 ingestelde en seder tin het vergeetboek geraakte „Commissie tot de zaaken het bepalen der lengte op zee en de verbetering der zeekaarten betreffende“. In 1823 werd aan de commissie ver- bonden een „depot van zeekaarten, boeken en instrumenten“ en daarbij geplaatst een zeeofficier als beheerder. De eerste opnemingsvaartuigen waren de koloniale korvet “Courier” en de brik „Johann a Elisabeth“, welke dadelijk een aan vang maakten met het in kaart brengen van drie voor- name vaarwegen, de Gasparstraten, straat Karim ata en straat Sapoeði. Doch die ijverige en productieve arbeid duurde slechts 2 jaren, vermoedelijk ook tengevolge van den achteruitgang en de weinige verkracht bij de Koloniale Marine in de laatste jaren van haar bestaan. Daarna werd gedurende 35 jaren geen vaartuig meer voor dien specialen dienst aangewezen ; de commissie on tvin g daardoor slechts weinige gegevens, haar arbeid werd onbelangrijk, en tengevolge van de bezuinigingen, tijdens het bestuur van den Commissaris-Generaal du Bus in- gevoerd, werd zij in 1834 ontbonden en werden hare werkzaamheden provisionaal opgedragen aan den havenmeester te Batavia.

Toen de Koloniale Marine bij de Koninklijke Nederlandsche was ingelijfd, werd de commissie in 1838 wederom in eere hersteld, om nog een kwart eeuwte blijven bestaan; evenwel werd nog geen schip aangewezen voor de hydrographische opnemingen en eerst in 1858 werd de seboenerbrik “PyladCB” daartoe geschikt gemaakt. De opnemingen tusschen 1824en 1858 verricht,zijn bijna uitsluitxjnd te danken aan in dienst zijnde oorlogsschepen : van daardate meeste gelegen zijn in de nabijheid van de stations dier schepen: Ambon, Mal^asser.. Banjocwangi, Semarang, Sambah^Tfiouw en Padang. Ook zijn toen eenige speciale oprachten op de Zuidkust van Java, we】e slechts geringe hulpmiddelen vereisch- ten, volvoerd.

Van de groote reizen, welke dienstbaar werden gemaakt om de hydrographische kennis van den Archipel te vermeerderen, dienen in het bijzonder te worden genoemd die naar de Z.W. kust van Nieuw- Guinea in 1826—35 ondernomen door de korvet “Triton”, de brikken “Postiljon” en “Doerga” en de schoeners en Sireen”. Met de “Pylades” be- gjint de onafgebroken rij opnemingsvaartuigen. Gebrek aan practijk, geringe hulpmiddelen en voort- durend afbroken der werkzaamheden wegens tim- meren of ziekte, maakte evenwel dat het werk in den beginne maar weinig opseboot. In 1868 scheen

hierin verbotoring te zullen komen met do ver van* ging van het zeilschip door het stoomschip „Sta- voren”, maar tevens word een torrein, de N. en N.O. kust van Banka, in bewerking genomen, waarvoor zelfsdit vaartuig zondcr stoomsloopen niet berekend was.Hoewel daar jarenlang isvertoefd en demihuut- bladen bezaaid zijn met cijfers, bleek toch in den loop der tijden het work onvolledig en moest het gedeeltelijk worden herzien, gedeeltelijk aangevuld.

Een slap vooruit deed mon in 1874 door het spe- ciaal voor do opnemingen gebouwde stoomschip „Hydrograaf” in dienst te stellen en daaraan too te voegen een stoombarkas en kruisprauw, maar in 1883 deed men weer een stap terug door de uizen- ding van twee schoeners „Melvill van Carn bee”* en „Blonundenal\ omdat men meende dat met een zoilschip de opnemer hot terrein zooveel beter leert kennen. Hoewel toen de opneming van verscheidene vaarwegen o.a. straat Makasser en die van de kleine Soenda-eilanden veel meer drong dan die van do Noordkust van Java, Oostkust van Sumatra, Riouw- en Lingga-arcliiepi, waarvan vrij bruikbare kaarten bestonden, moesten deze laatste terreinen toch wel gekozen worden ter bewerking, omdat alleen daar ankergrond en geregelde land - en zeevind het moge- lijk maakten ook met zeilschepen op te nemen.

Eerst met den aanvang der 20ste eeuw brak een betere tijd aan. De zeilvaartuigen werden vervan gen door stoomschepen, aanvankelijk getrans- formeerde flottieljevaartuigen, later ook special voor dit doel gebouwde, maar toch vorderden de opnemingen nog te langzaam, om te voldoen aan billijke eischen der scheepvaart, zoodat het aan- tal vaartuigen moest worden uitgebreid en in 1905 werd bepaald op 4. Ook hadden zich lang- zamerhand nieuwer denkbeelden over de wijze van opneming baan gebroken, en dit, gevoegd bij het grotere aantal der jongeren, die een leerschool doorliepen op soortgelijke terreinen als zij later zelf als commandanten zouden moeten bewerken, maakte dat het opnemen nu vlugger opschoot. Het tijdvak 1905 t/m '09 zal wel een van de incest productieve blijven ; sedert werd een der 4 vaartuigen meer special bestemd voor herziening van partieele opnemingen. Maar de grooto uitbreiding van het transportwezen te water stelt Steeds hooger en d ringend er algemeene en j) laatslijko eischen en daaraan is het wel too te sellrijven, dat niet stelselmatig kan worden voortgegaan met het in kaart brengen van den Archipel en dat zich tusschen de opgnomen kusten hier en daar nog gedcelton vertoonen, welke steeds op klaarlcrring wachten.

Als buitengewone ba ten voor de hydrographio niogon worden genoemd do om haar wetcnschap- pelijke resultaten zoo algemeen bekende Siboga- expeditie on de belooding van de trace's der tele- graafkabels.

In 1914 werden, wegens die tijdsomstandighden, 2 opnemingsvaartuigen buiten dienst gesteld.

Worden de hydrographische opnemingen te water gedaan, voorbereid kunnen zij ook gedeeltelijk worden te land.

Reeds in 1852 vinden wij aan de bovengeioende “Kommissie” toegevoegd een hydrographisch ingenieur, die sterrekundige waarnemin gen deed om de onzekerheid, welke bestond omtrent do lengte van Batavia, op te heffen j)) .

】) Opgeheven is deze onzekerheid toen even - wel niet. In 1882 word do bepaalde lengte, ten-

Later nam dozo ingonieur deel aan de grooto f 14083 tegenover f 113G5—f 28730 voor materieel. topographisch opnemng van Cheribon, ook voor de De totaalkoston voor den hydrographischen dienst zijn hydrographio van belang wegen Fliol astrono- misch voor 1909 niet op te geven, omdat de be- grooting van Ned. bekend worden van punten aan do kust. Daarna vinden Indio do cijfers niet gespecifi- coord gooft. Sedort hobbon wij hem terug in de Minahasa. Van 1862 t/m '71 worden zij tot 1914 (zie boven), in Nederland en Ned. Indie aamen, door den hoogleeraar J. C. Oudemans on van 1879 t/m jaarlijks bedragen f 583.910—f 636.396.

'93 door vor- schillende zeeofficieren reizen door den De Nederl. Indische Archipel is nog lang niet voliedig Archipel gedaan tot astronomische bepaling van punopgenomen. Dit moet nog geschieden voor do Westkust ton, welke bopalingen vooral moesten dienen om dovan Sumatra beN. do Boeboen- baai en boZ. de bestaande zeekaarten te verbeteren. Maar ook voor de Taroesanbaai met de eilanden bcZ. Siberoet, de Noord kust latere opnemngon zijn dezo van veel nut geweest, van Atjeh en de Oost- kust tot de Langsarbaai, het grootste omdat doze punten op verschillendo tor- reinengdeelte van straat Soenda, do Zuidkust van Java, de Kan- gelegenheid hebben gegeven tot controleo- ren angean-, Paternoster-, Postiljon- en Tijgereilanden en het verbeteren van het uitgevoerde werk, al boden zij den geheele gebied beO. 124° O.L., uitgenomen do N.O. punt opnemer niet zulk een prachtig slui- tend triangulatiën van Celebes, een gedeelte van de Oostkust van Halmahera, om op voort te werken als de Geographische- en de Zuidkust van Wai- geoo en Nieuw-Guinea van Kaap de Topographischo dicnst dat op sommige gedeelten Goede Hoop tot Etnabaai en een klein gedeelte van de deden en doen.

Behalve voor Batavia, valt slechts melding to maken Westgedeelte deels goede, deels bruik- bare kaarten en van een lengtebepaling door de telegraaf, nl. die van J a veroorloven dio het Oost- gedeelte om er op te varen, van- Boeelen g-]Makassar in 1891, ter- wijl door maar de behoeft© aan betere en aan herziening van draaillooze telegraphie in 1912 het lengto- verschil were! besiaande doññ zich toech steeds meer dringend gevoelen.& bepaald tusschen Penang en het seinstation Ic ileule op 合 £?, HYGIENE. Zie GEZONDSHEIDLEER.

We. Ook de astronomische bepaling van Nederlandsch- HYGROPHILA sp., fam. *Acantiaceae*. Telor Kodok Engelsche grensba- kens op Sibetik, O.kust Borneo, en die (81 AL.). Kruidachtige plan ten, waar van een paar soorten van den mond der Bensbachrivier, de grens op de Z.kust op Java voorkomen. Het meest bekend zijn de ingevoerde van Nieuw-Guinea, zijn de hydrographio ten goedezaden van een Chinesees soort. Deze (on ook die der gekomen.

Toen de Commissie tot verbetering van Lidische zaad zich mot een slijmachtige laag omhult, zoodra het met zeekaarten, na haar herstel in 1838, wederom het noodige water in aanraking komt. Daarbij hechten de naast elkaar werk leverde, al was er dan geon speciaal liggende zaden zich aaneen, zoodat het geheel veel gelijkt opnemngsvaartuig, moest aan haar ook personeel worden op een massa kikvorsch- eieren, vandaar do Maleische toegevoegd. Van 1847—55 heeft dit een jaarlijksche naam. Men gebruikt dezo sijjmigo massa als verkoelend bezoldiging genoten van f 9140, terwijl voor materieel middel, en papt er ook mee, op de wijze, zoodals men dat in were! uitgetrokken f 4500 '8 jaars. In 1860 werd te Batavia Europa met lijnmeel doet. In Br. Indie gebruikt men do opgericht een Hydrographisch bureau, dat reeds dunderboven- on onderaardsche deelen van een Hygrophila-soort was en tot 1869 jaarlijks aan personeel heeft gekost f als diureticum. Andere geslach* ton van dezelfde familie 1884—f 23390, terwijl voor materieel jaarlijks werd (b.v. Rueilia) vertoonen dezelfde eigenaardigheid van de uitgegeven f 1652—f 6900.

De resultaten van dit dure bureau waren echter soort- gelijke eigen sc hap. bedroovend en do minister van Marine abette het daarom HYLIDAE. (Echte boomkikvorschen.) Familie van in 1869 gewnscht het naar Nederland over te brengen. arboricole, slankgebouwde kikvorschen met lan go poo ten Daarniede werd jarenlang gotalmd en het nieuwe bureau van zuigschijfjes en klauwtjes voor- zion (zie verder onder to *s Gravenhago was nauwe- Jijks good in werking of inkikvorschen). Van deze familie komt het soortenrijkste 1B75 besloot de Twcede Kajncr dat het weder naar geslacht, *Hyla*, in het noordelijk halfrond circumpolair Batavia zou worden teruggbracht. Betrouwbare cijfers voor, maar dringt buitondien in Z.-Amerika en Australio van kosten over die periode zijn niet le gevon.

In 1877 was het nieuwe bureau in working. Tot do ontbreken de *Hylidae* vrijwel, daarentegen koinen in hot reorganisatie in 1882 kostte het jaarlijks aan personeel f neotropische gebied en in mindre mate ook op N.-Guinea 20090—f 31219 met een uitgave aan materieel van f J28—en omliggende eilanden een aan tai andere geslachten van f 1618 *s jaars en na die reorganisatie stegen tot 1893 do boomkU<vorschen voor, dio in het overige gebied personeluit- gavn lo f 46672—f 60233 per jaar, terwijl ontbrekon. N.- Guinea treedt als verspreidingscentrum do materieluitgaven jaarlijks niet meer dan f 422—f 1009 goheel en al op don voorgrond, aangezoon aldaar 28 van de bed roegen. Deze geld verspillng deed op bezuinigng 34 soorten voorkomen (waaronder 25 eigen soor- ten), bedacht zijn en inaakto dat hot bureau in 1893 voor de terwijl het Austro-Maloische gebied slechts 9 soorten tweede fnaal naar's Hago word overgebracht, waar het (waaronder 6 eigen soorten) horbergt. Edn soort is thuns nog geves- tigd is. De jaarlijksche uitgaven voor westelijk tot Soemba en een andero to do Talaet-eilanden personeel hebben tot 1914 (daarna maken de tijdsone- (by Celebes) doorgedron- gon. In het Austro-Maleische standigheden do cijfers onjuist) bedragen f 8365 -- gebied komen alle soorten van hot geslacht *Hyla* voor.

Van do lovenswijzo der Indische boomkikkera uit gevolg van hot telegraphisch bepaaldo longte- dozo familie weten wij weinig af. Het best zijn verschil met Madras en Singapore, vermeerdoord met 18" en in 1896, toen Singapore in bet wereld- net wasopgenomen, nogmaals met 11 "/.5, zoodat hot nu ia gebracht op 106°48'37" beoosten Greenwich.

wij ingelicht ointrond de hoofdzakelijk op hot vasteland van Australio voorkomendo *Hyla coerulea* Wliite, eon vrij groote boomkilcker (8—10 c.M. lang) met spanvliesen on groote zuigschijfjes aan de teonen. Van onderen is hij wit, van boven groen gekleurd met verandrijke witte plekken. Het jnannetje bezit een keelzak, maar last zijn stem niet dikwijls hooren. Het zijn hoofdzakelijk nachtdieren, die or een zeer uiteenloopend carnivoor dieet op na houden (grooier insecten, wormen, kleino slangen, zoet wa terk ree f tjes on krabbotjes, slakken enz.). Bij het verorberen van slakken wordt de gekneusde schelp den volgenden daat weer uitgebraakt, waarbij een groot deel van den slokdani naar buiten wordt omgestulpt. De nicer gewone *N. Guineesche* soort *Hyla dolichopsis* Cope (12 c.M. Jang) schijnt in voorkomen en levenswijzo veel op eerstgenoemde soort te gelijken, alleen is hij wat grooier en plomper. Velo boomkickers (zie ook onder RANI DAE bij *Rhacophorics*) kunnen zich tegen achtervolgers verdedigen door het spuiten van een bitjend vocht uit de cloacaal-opening. Dit vocht is in hoofdzak gevaarlijk, wanneer het in het oog terecht komt. In verband hierniede vertoonen boomkickers waarschijnlijk veel meer in het oogvallende kleuren (waarschuwngskleuren) dan de geworie kik-zr...c vorschien.

: HYPOTHEEKBANKEN. Het instituut der hypotheekbanken, dat in de 1860er jaren zijn intrede in . J. Nederland deed en daat tot zeer groote ontwikkeling kwam, zoodat er thans 94 zulke instellingen haat bedrijf uitoefenen, moelit tot heden in Nederlandsch-Indie weinig in gang vinden.

In het jaar 1872 werd door den toenmaligen Minister van Kolonien Frans van de Putte eene nota gericht aan het Indisch Bestuur, waarbij — in do eerste plaats met het oog op de belangen van de landbouwnijverheid, zoowel van de Inlandsche bevolking als van de Europeesche ondernemers — het bevorderen van de oprichting eener hypotheekbank werd aanbevolen. Na ingewonnen advies van den President der Javasche Bank en van den Hoofcl-j agent der Nederlandsch Indische Handels bank gaf de Indische Regeering echter als haat meening te I kennen, dat de toestanden en omstandigheden, waar mede op agrarisch gebied in Indie vooralsnog rekening moest worden gehouden, den eigenaardigen : werkring van eene hypotheekbank noodwendig te ; zeer zoudep beperken, om van haat oprichting voldoende practisch nut te kunnen verwachten. Van de landbouwondernemingen zouden alleen de zoogenaamde particuliere landerijen als onderpand voor eene dergelyke instelling in aanmerking kunnen komen, terwijl voor deze eigendommen als ook voor de in eigendom bezeten woon- en pakhuizen in den re- ; gel voldoende kapitaal tegen hypothecairen waarborg in Indie zelf beschikbaar was. liegeeringsbemoetenis in deze aangelegenheid had dan ook niet plaats; wel werd later door particulier initiatief een tweetal hy pot heek ban ken oppgericht, doch tengevolge van, de moeilijkheid om haat panel brieven te plaatsen hebben deze geen grooto uitbreiding kunnen krijgen. In 1892 werd gesticht de Nederlandsch-Indische Hypotheekbank, gevestigd te Batavia, met een maatschappelijk kapitaal van / 500.000, welko

I uiltimo 1913 aan hypothecaire leeningen had uit- 'sUan / 667.077.25, en in 1896 de Javascho Hypo- [theekbank, gevestigd te Amsterdam, inaatschappelijk kapitaal aanvankelyk/1'00(K000, later I / 2.000.000, met een bijkantoor te Soerabaja, onder ¹ directie van de firma van Daalen & Co. Jatci van do ,firma Coster van Vooihout & Co. De Javasche hypo- I theekbank was niet gelukkig met het uitzotten haat gelden, hetgeen verliezen ten gevolge had. Zij liqui- deerde haat zaken op Java, zette sedert 1899 onder ,don naam Nederland-Java Hypotheekbank en se- dert 1901, nadat haat zaken op Java geheel waren afgewikkeld, onder den naam Nieuwe Nederland- ■ sche Hypotheekbank haat bedrijf in Nederland) voort. Sedert 1888 bestaat voorts te Amsterdam de Oos- tersche Hypotheekbank (maatschappelijk kapitaal : / 690.000), vertegenwoordigt te Singapore door de j firma Hooglandt & Co., welke maatschappij echter j tot heden haat werkzaamheden niet tot Neder- : landsch-Indie heeft uitgestrekt.

In de kapitaal-behoeften, waarop de Minister van i Kolonien in zijn bovengenoemde nota doelde, wordt voorzover het betreft de Europeesche ondernemingen, gewoonlijk voorzien door de plaatsing van obligatie-leeningen al of niet met hypotheccair onder- I pand, terwijl de hulpverleening in dit opzicht voor de Inlanders door het Gouvernement zelf is georganiseerd, waarvoor aan het Departement van Binnen- landsch Bestuur eene afdeling "Volkscredittwezen" [zie aid a ar] werd verbonden.

In verband met de groote uitbreiding der Indische steden, deed de behoefte aan hypot heccair credit zich in de laatste jaren meer en meer gevoelen. De instellingen, welke gelden daarvoor beschikbaar stellen, zoodals de Wees- en Boedelkamer, het Civiel- en Militair Weduwen- en Weezenfonds en sommige Verzekering-maatschappijen, konden slechts ten deele aan de vraag naar geld tegen hypotheccair I onderpand voldoen. Verschillende pogingen om aan 'deze behoefte tegemoet te komen door het stichten eener groote hypotheekbank stuitte en af op do moeilijkheid om zich van een voldoende afzet dor uit te geven pandbrieven te verzekoren. Deze orastandigheden hebben in den laatsten tijd de Indische gemeenten, welke door eigen grondbezit ook direct-belanghebbenden zijn bij een ruim grond cred io t, er toe gebracht zelf de zaak ler hand to ncincri. Van het oprichten van geroeentelijke hypotheekban- ken werd om de groote daaraan verbonden moeilijk- heden afgezien. Door de gemeenten JIatavia on So- marang werd echter in 1914 besloten eene overcen- komst aan te gaan met eene in Nederland te vesti- gen hypotheekbank, waarbij die gemeenten onder zekere voorwaarden garantie verleonen op de door deze instelling uit te geven pandbrieven, voor welke, naar men vertrouwt, in Europa een markt te vinden zal zijn. Tengevolge van don Europeeschen oorlog, welke medio 1914 uitbrak, kwam dezo instelling tot Jieden nog niet tot stand.

Literatuur. Ove» grondcrediet en hypotheekban- ken in Nederl.Indie: Officieel bescheiden met mach- tiging van de Regeering uitgegeven door Mr. N. P. van den Berg, Batavia 1884; Jaarboek voor het As- surantie- en Hypotheekwczzn in Nederland sainen- gesteld door W. de Bruyn, Rotterdam 1915.

I.

IBAN of ZEE-DAJAKS. Zio DAJAKS. van den grooten Tengger-kraterand, van den G. Id joe tot IBIS. De ibissen bozziten een krommen bek, die aanden G. Poendak Lemboc (zio TENGGER). beide zijden langs de geheele lengte gegroefd is. Zij levcn IDI. Onderafdeeling der afdeeling Oostkust van Atjeh, in moerassige streken, zetton zich gaarne op boomen neer. Gouv. Atjeh en onderh., omvat de land- ^cKappen voerenden zich met wormen, kleine visschen, kikvorschen, Sixnpang Oelim, Tadjong Seumanto* en Meureubo, waden in do moerassen rond, makon hunne nesten uitDjoele⁶ Tjoe, Djoele⁶ Rajcu⁶, Boegong en Bagd⁶, Idi rietbladen, plaatscn gewoonlijk vele nesten dicht bijeen. Tjoe, Idi Rajeu' en Pseudawa Rajeu : , met volgens do Een donker- kastanjebruine soort met staalgroene vJuegels, telling van 1906 totaal 18742 mannen en 14117 vrouwen, rug en staart, waarover een schitterende metalliok© glansamen 32859 zielen, verdeeld over 8825 gezinnen. Het ligt, de ook in Europa voorkomende *Plegadis falcinellus*, totaal aantal geregistreerde mannen bedroeg ultimo 1915 bewoont de Soenda-eilanden, de Mo- hikken, Celebes on14608. Van die landschappen is Djoele⁶. Rajeu⁶ het Nieuw-Guinea. Eene geheel witte soort *melanocphala* oudste. De andere ontstonden nog geen eeuw ge- leden uit wordt op Java aangetroTen van November tot April inpeperondernemingen van hoofdzakelijk Paseors, behalvo Idoine troepen op rijstvelden en zou twa termoerassen, Simpang Oelim, dat een ont- ginning is van lieden uit de waarin zij kleine krabben tot voedsel zoekt en dan desXXVI Moekima van Groot-Atjeh. In de benedenstroken nachts op eenzame plaatsen gaat slapen. Bij een anderoheeft in den loop der jaren de cultuur van peper meer en witte soort (*Ibis molucca*), waargenomen te Wahaai op demeeft plaats gemaakt voor de sawahrij stuiJ tuur, waar- noordkust van Ceram en aldaar genocmd Sawela, en op denice gepaard ging een geleidelijk vaster worden van de be oostkust van Salawati, zijn de vederen aan den krop zeervolk n g. To ch hebben de Idiërs nog altijd niet de lang, een soort van pluim vormende, en de baarden derstabiliteit van de bevolking van Groot-Atjeh. Pidie enz. vleugel- pennen van aanzienlijke lengte, golvond en draad-Jaarijks tegcii den tijd van den peperpluk komen zwermen vormig, licht- of donkergrijs, blauwachtig zwarb of isabelPaseers en ander volk opzetten om te helpen, en, na wat te van kleur, terwijl de huid op het Jichaam wit en onder dehebben verdiend, weer groo- tendels weg te trekken. De vleugels menie-rood is : de geheel onbevederde huid optalrijko relaties van de gezeten bevolking met de den kop en hals* is zwart, do pooten zijn paars, zwarb enverschillende streken ter Noordkust en op Groot-Atjeh perzikrood. Bij eene vierde soort van Borneo (*Inocotis*geven ook aanleiding tot veel reizen en Crekken. Het *papillosa*) is de geheele kop tot op den hals kaal on fraaivrouwental is naar evenredigheid nog steeds te gering, blauw van kleur en het achterhoofd rood en geheel metmaar die verhou- de tert van jaar tot jaar. Peper en wratjes bed ekt : het vederkleed is bruin met cen witte vlekpinag zijn de voornaamste uitvoerproducten, terwijl de op de schouders. Tot de ibissen behooren ook de lepelaars, export van copra, in 1906 begonnen, ook meer en meer waarvan een soort, *Platala reria*, op Celebes, Timor ontoeneemt, in de bovenstreken van Idi Rajeu⁶ is plaats voor verder Oostelijk is waargeno- men. Deze is geheel wit metEuropeesche landbouwondernemingen. De onderaf- zwarte snavel en pooten. deeling wordt N. W.—Z. O. en in al haro landschap- pen

IBOE. In de landstaal Gam miee = land in het midden7 doorsneden door de baan van de Atjehtram, als- ook door Landschap in het distrikt Gamkonorah (Noord-den grooten colonneweg Koeta Radja—Koea] a Halmahera), beslaande de uitgestrekte gob vende vlakteSimpang. Van dien grooten colonneweg voo- rerizijweghe benoorden den Iboe-berg cn bewoond door denaar de bo ven- en boned en streken der Jandschappen. heidenschcn stani der Tobaroe^{s, r} : Vooral in Simpang Oelim en Idi Rajeu* is het wogennet

I BOE (ook *Tobaroe* genoemd). Vulkan aan de N. |W-goed ontwikkeld.

kust van Halmahera, 1507 M. hoog, met tamelijk plattan In do onderafdeelingkas van Idi beliepen over 1913 top : empties zijn niet bekend (Verbeek, ch; ontangsten / 51.698 en de uitgaven even- veel. &- / Molukknverslag, 159). 6 Zrj

IBOIH. De III Moekim Iboih vorinen een land- sdiap van IDI. Naam eener 2 K.M. van de monding aan den r. de onderafdeelingJing Sigii, afdeeling Noordkust van Atjeh. oevor der Kroegong Idiin het landschap Idi Rajeu⁶ geleen Hot is geheel overdekt met bevlode rijstvelden en onderplaats ter Oostkust van Atjeh, zetel van den chef eener booingaarden weg- scuulende kainpoengs, en wordmode Idi geheeten onderafdeeling der afdeeling Oostkust doorsneden door den grooten colonneweg SigJi-Toupin van Atjeh. Verscheidene fraaie lanen vocren van Idi (mot Raja echter niet door de trambran. Do III Mouldm GigiengPeukan Atjeh. Keude Tjina, civiel etablissement, station scheidcn het van de zee. Het aantal goregistreerde man nonen wo- ningen voor het Atjehtramponeel naar de havon- bedraagt ruim 1100. Do ooleebalang T. Bontara Blangplaats Ko eala Idi (mot aan den r. rivieroeve: kantoor en Ra^{na} Wangsa, die den 19den Oe- tx)bcr 1902 doorwoning van don ontvanger der in- en uitvoerrechten en verzetslieden werd vermoord- heeft al drie opvoJgersaccijnzen, en aan den l. oover, achter het daar golegon gehad. De laatste, T. Mocha^a, mat Dawot, is sinds 1914 visschersdorp, cen in 1903 _gobouwde vuurtoren). Do met de waarneming van het bestuur bolast. militairo bezetting van Idi is togon het oindo van 1912 woggenomen. De belangrijkheid der havon is stork

IDA. Titcl der Brahmanen. Zie BALIIRS.

IDENBURG-RIVIER. Eon der bronrivieren van de verminderd. Binds de kusten elders niet meer worden goblok- koerd on beoaten Idi eerst (in 1902) Bajeun en latxsr Langsa voor den algemeenon handol werden Mamberamo (Zio aldaar).

IDENBURG-TOPPEN. Zio NASSAU-GEBERG- TE.

IDER-IDER. Naam van het zuidelijkste gedeeltx | geopond, terwijl Idi daarvoor in 1907 werd geslo- ten. In 1910 is Idi's haven hieto pennd, maar haar vroeger belangrijkheid heeft zij niet kunnen her-

winnen. Over 1907 beliep de invoer nog /1.245.016, de uitvoer / 878.878. Na do horoping op 1 Mei 1910 waren die cijfers voor de reBtoorende acht maanden / van dat jaar respectievelijk / 236.082 en f 270.352. /O 7 j IDI RAJEU'd. i. „Groot-Idi". Het bdangrijksto / landschap dor onderafdoeling Idi, afdeeling Oost- kust van Atjeh, zich uitstrekkend Z.W.—N.O. aan weerszijden der Krocong Idi, ter breed van \pm 10 bij een dieptio van ruini 40 K.M. Do opper- vlakte is dus \pm 400 K.M². Do bevolking, af- komstig nit allo landschappen der Noordkust en van Groot-Atjeh, maar ovcrwegend Pasesch, telde in 1906: 8818 mannen en 5676 vrouwen, totaal 14.494 zielen, verdecM over 3641 gezinnon. Het aantal geregistreerde mannen bedroeg uIt. 1915: 5491. Men leeft inzonderheid in de benedenstreken van rijstbouw, veeteelt (rwnderen), peper-, pin an g- en klappercultuur en vooral van zeevisschorij met diverse eoornten sleepnetten.

Op \pm 2 K.M. afstands van zee en ongeveer evenwijdj loopond met do kustlijn, kruisen de Atjeh-trambaan en de groote colonneweg het Jandschap. Tramstations zijn Teupin Batee, Idi en Peudawa Poentong. Van Idi vocren twee 6 M. breede wegen, een via Keude Doea en de ander over Blang Seukotji, die verderop zich vereenigon, naar de bovenstre- ken tot Djambo Reubat (\pm 17 K.M. van Idi). Daar eindigt het ontgonnen gebied en word uit de Idi rivier het water afgetapt voor Idi's rijst- velden. Nog 22 K.M. dieper bet land in liggen petroleumvindplaatsen, waar in 1910/11 proef- boringen geschieden voor de Zuid-Perlak petroleum maatschappij, evenwel zonder succes.

Het landschap word bestuurd door don oele- balang Teukoo Tjih^f en de peutoea peuet of „vier oudsten", die nominaal een raad vormen. Die vier oudsten besturen elk een eigen gebied, reap. Blang Seukotji, Teupin Batde, Seuneub^f Pidie en Peudawa Poentong, omvattend zowoeJ dorpen eener gezoten rijstbouwende bevolking als nederzettingen van peperplanters. Aan het loofod diet kleinere oenheden staan „peutoea" of anders betitelde hoofden. Tai van andre doipen en seuneubo's vallen buiten het ressort der voomoemde vier oudsten. Het hoofd onderhoudt ook een klein korps politiesoldaten, „mata-mata" geheeten.

De eerste ontginner van het landschap was Panglima Prang Nja* Sin, Het was om peper te plan- ten dpideze en zijn breeders zich nog geen eeuw ge- leden met vo】k van Paso ter Oostkust vestigden. Zij ontgonnen Boegong en Bago^h en Idi Raje", en vooral laatstgemelde ontginning Jaagde bij- zonder. Het hoofd van Idi weigerde was te betalen aan den soeltan van Atjoh. Deze werd gewro- ken door Nja* Blal^h, het energieke hoofd van de naburige, zuiver Groot-Atjesho peporkolonio Sim pang Oelii. Idi riep toen de bescherming m van de Nederlandsche regering (1869). Daarop werd pas ingegaan nu de le on voor de 2c Atjehexpeditie, toen den 7en Mei 1873 ten overstaan van den luit. t. zee O. H. Bogaert, commandant van Z. MJs stoomschip Timor, do Nederlandsche vlag werd geheschen. Dra kreeg Idi ook militaire bezetting, welke het tot einde 1912 zou behouden.

Ter Oostkust hield do Atjeher zich in den aan- vang vrij rustig. Hij kwam daar niet om te vechten, maar om gold en middelen te vinden om ons elders afbreuk te kunnen doen. Velen achtten het land zelfs voldoende voilig om er als in Deli tabak te kunnen gaan plan ten, maar na vello^herwaardig- heden werd in Aug. 1880 ook de Jangst volgehoo-

den proof met do Thoresiaonderneming van do Nederlandsche Handelsuantschappij gestaakt.

In den loop der jaren deden zich verschillonde rustverstoringen voor.

De eerste was die van Moi 1878, toen, by afwezigheid naar Buitenzorg van het tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Loew^h benoemde land - schapshoofd, zekerc Nja" Baron met Gajo's en lieden van Goudong zich nestelde to Peudawa Poentong, met het gevolg dat troepen uit Atjhd moesten komen om de orde te hemtollen. Kleinere rustverstoringen viefen voor einde 1883 en Mei 1885. Geleidelijk werd het roeiger. De ijepplanters, die vroeger na a (loop van den ooget, in Juni, Juli en Augustus near bun landschappen plachten terug te keeren, gin gen, nu als gevolg van de blokkade de levensomstandigheden daar ongunstiger waren geworden,Idi alsvast woon-plaats kiezen. Idi werd meer Atjdhsch, en zoo kwam ook de Atjeshcho vechtlust er meer en meer tot uiting. In September en November 1887 werd onZ versterking to Idi aangevallen. Eind April 1889 bo- proefde Hadji Ben Abih daarop zijn krachten. Begin Mei werd de havenplaats Koala Idi grooten-deels verbrand en de gemeenschap van daar met onze versterking liep gevaar, maar door een expedition-naire colonne werd don 8sten Mei de vijand uit al zijne stellingen verdreven. In 1890 had Idi weer het hoofd te bieden aan de vereende inachten van Geudongers en allerlei ander in Peureula^f gevestigd volk, die het uithet Oosten, en aan Teungkoe Joeso^f van Oelde Gadjah, die het vanuit het Westen bedreigde. Don 15den Mei leden onzo troepen een ddech, inaar nadat den 10den Jiini troepen van Java waren gekomen, werd indevolgende dagen de vijand alom geslagen en verdreven. Nog eens zou Idi het tooneel worden van een grooten strijd : dat was in 1898 toen Teungkoo Tapa daar optrad als reincarnatie van den roman- held Mal'm Diwa (Zie ATJEH biz. 83). Nadien had- den er geen expedities of groote militair bewegingen nicer plaats, doch werd er aanhoudend gepatrouil- leerd, met het succes, dat sinds 1909 geen bonden meer in het Wise ho verchenen.

IDI TJOET, d. i. "Klein-Idi, l'. Een niet groot, maar deugdelijk ontgonnen, goed bevolkt on wel- varend landschap van de onderafdeeling Idi, afdeeling Oostkust van Atjeh. De bevolking telde in 1906: 1806 mannen en 1254 vrouwen, of totaal 3060 zielen, verdecld over 1400 gezinnon. Jfct aantal geregistreerde mannen bedroeg uit. 1915: 1777. Het landschap word N.W.—Z.O. doorsueden door de Atjdhrtrambaan met haltes te Bagd^f Panaih en Idi Tjoet. Bezuiden de trambaan en deze volgend, gaat do colonneweg Koeta Radja—K Koala Simpang. Van Keudd Idi Tjoet voert een goede weg langa den rechter oever der Krocong Idi Tjoet naar het strand, waar bezuiden de kooala veel wordt govischt met sleepnetten. Meer naar het Noox,den in het gebied van Bago^f Panaih wordt bangka-hout gokapt uit de Btrandbosschen, voor bouwmaterial) en brandstof. Bovenstreams van den colonneweg zijn do sawahs goed geirreigerd. Do pepercultuur levert ook goede, zij het minderende uitkomsten: tegenwoorclig jaarlijks \pm 100 kojang. Do copra-uitvoer nam gedurende het laatste de- cennium gestadig toe.

De oeldebajang (vroeger Panglima Prang Nja* Boegam, na diens overlijden in 1894 zijn zoon:

T. Kadja Nag,) wordt in hot bestuur bijgestaan door de „peutoea peuet", of „vier oudsten". rosi- deerend te Seuneubo*: Tocha, Keumoeng, Dania Poeld en Aloeo Lho^h Din. Onder het Jandschapp

hoofd voeren tai van tuinhoofden plaatselijk gezag met titels: pexitoea rajuu) peutoen oebit of poutoo loongkio^{fr}. To Koudo Idi Tjoet trof man aan een sabanda on haria, en aan de koala een langlana 1/6t.

Op historisch gebied ver me] d on s waard is do vernieling van do strandbnding te Koeala. Idi Tjoet op 21 September 1873.

By onze cersto aanvragingen met do landschappen ter Oostkust be weenie de oel'ebalang van Djoelo^{fr} Rajeu% dat Idi Tjoet hem schatplichtig was. Die aanspraken werden ontkend door Idi Tjoet, waar d.d. 11 Maart 1875 onze vlag werd geheachen. De juistheid van Djoel6^{fr}3 aanspraken werd niet bewezen. Toch, toen later het hoofd van Idi Tjoet naar Mekka wilde, ging hij cr toe over, ter verzekering van do positie van zijn zoon Radja Nago, om het hoofd van Djoel6^{fr} Rajeu* een aandeel in zijn „was6^{fr} af te staaai. De bestuursambtenaar Van Assen bewerkte in 1887 dat o. in. ook Idi Tjoet de schatplichtigheid aan Djoel6^{fr} Kajeu^{fr} schriftelijk erkende. Idi Tjoet's afhankelijkheid werd opgeheven in 1899, bij gelgenschap van do verbanning van het hoofd van Djoeld^{fr} Rajeu. .

IDJEN. Den naam Idjen-plateau geeft men gedwonlijk aan den vroegeren kraterbodem van den ouden Idjen-vulkaan (res. Bcsocki), die echter later het tooncl is geweest van een in ton sieve vull-cani-schc werkzaamheid en waarop zich dichtengvolgde thans een twaalfal zelfstandig eruptiekgels verheft, die alle onwerkzaam zijn met uitzondoring van de ineesst oostelijk gelegene: de Ka/vuh Idjen, (2380 M.) bekend door de groote eruptie van 1817 (Junghuhn, Java, 1034). Het hij af te leggen en in plaats daarvan twee ongenaaid, daarin aanwezig kratermeer (foto in Jaarversl. Top. Dienst 1912 PL. XXXII) bevat een sterk zuur water (Junghuhn 1027) dat door de Banjoo Pait afvloeit (analyse van clit water bij Verbeek, Java, 82); deze rivier doorbreekt vordcrop in een diepe kloof den ouden kraterrand (Kendeng), die alleen aan de noord- zijde bewaard is gebleven ; de zuidrand is geheel bedolven onder do producten van de jongero kge] s : Merapi, Ranti, Tjampid, Socket en Raong. Een zeer goede beschrijving met kaart, foto en tekening van het Idjdn-complex (voornamelijk van het „p] atcaIT) gaf Nierineyrcr in Tijdschr. Aurd. Gen. 1900, p. 735. — Geologisch werd het Ijeschroven door Verbeek, Java 76—98 en to voren, minder voiledig, door Junghuhn (Java III, 1010). Koinwardt, Stolir. Aan do noorclzijde ligt het phtxjau op enkelo punten mcer clan 550 M. benedon den Kendeng-rand.

Op instigatie van de Natuurkundigdo Verocniging to Batavia is in 1916 begonnen met een volcllege en gedetailleerde onpnmng van het geheelo Idjen- coniplex, zoowel geografisch als geologisch.

IDJMAJ d. j. overeenstemming van govoelcon ; *, ISLAM II, b.

IDJOEK (MAL.). Zio ARENGA on VEZEL-:STOFREN.

IE LEUBEUF. Do VI Mookirn 16 Louboud vor- men een tot de oudorafdccling Sigli, afdeeling Noorcl konst van Atjob, behoorend landschap, omvatend den bundenloop van do Kroeong Tiro en do uit- monding dior rivierin Straat Malaku. Het aanLal geregistreedo mannen bedraagt 2662. De be vol- king leeft van landbouw, vischvangst en handel. Hot Arabiache element wordt vertegenwoordigd door vello "habib's" (afstammelingen van Mo- hajumed). Die habib-families en de moeilijke toegankelijke strandbosschen leverden indertijd las-

I tige hindcrpalon voor de pacificatie. Do oeleobalang T. Rfjicii. week — ambtsmoede —■ in 1902 uit naar Pinang, waarop hij werd vervallen verkhard. Zijn halfbroeder T. MoehamaG Oeocinnan Kocta Bar3 volgde hem op en werd dd. 27 Sept. 1906 als land- schapshoofd door de Rogering bevestigd. De baan van de Atjohtram goat in een groote bocht om het landschap heon, maar van do halto Bcurunoon voert con groote weg, volgende den rechter oever der Kroeong Tiro, naar de kuudd aan de riviermon- ding. Van daar gaat een groote weg naar Sigli. Meer landwaarts in wordthet landschap dooranedon door den transportweg Sigli—Iboih—Gloempang Pajong—Teupin Raja; . . . * > . 5 寸 [?]

IHING (JAV.). Zie CASSIA TIAIORIENSIS^{fr}

IHRAM is de toestand van godsdienstige wijding, waarin een Aloslim behoort te verkeeren, zoowel bij de acmbahjang (tzo aldaar), als bij het verrich ten der religieuzo ceremonien te Mekka (vgl. BEDE- VAART NAAR MEKKA, 2). In dit, laatste geval geklen voor den ihrdm cenige bijzondere voorschrif- ten, welker oorsprong ongetwijfeld reeds uit den oud -Arabischen hoidentijd dateert. Zij vertoonen overeenkomst met de verbodsbepalingen, welck bij de oude Hebreon in acht genomen moesten worden door hen, die een Nazireer- gelofte hadden afgelegd, Voora? de volgen de voorschriften verci ienen vermelding. Gedurende den

ihram-staat mag de bedevaartgan- ger zich niet scheren, noch zijne haren of nagels knippen ; geslachtlolijk verkeer is hem dan volstrekt verboden. Zijne kleeren heeft hij af te leggen en in plaats daarvan twee ongenaaid, daarin aanwezig kratermeer (foto in Jaarversl. Top. Dienst 1912 PL. XXXII) bevat een sterk zuur water (Junghuhn 1027) dat door de Banjoo Pait afvloeit (analyse van clit water bij Verbeek, Java, 82); deze rivier doorbreekt vordcrop in een diepe kloof den ouden kraterrand (Kendeng), die alleen aan de noord- zijde bewaard is gebleven ; de zuidrand is geheel bedolven onder do producten van de jongero kge] s : Merapi, Ranti, Tjampid, Socket en Raong. Een zeer goede beschrijving met kaart, foto en tekening van het Idjdn-complex (voornamelijk van het „p] atcaIT) gaf Nierineyrcr in Tijdschr. Aurd. Gen. 1900, p. 735. — Geologisch werd het Ijeschroven door Verbeek, Java 76—98 en to voren, minder voiledig, door Junghuhn (Java III, 1010). Koinwardt, Stolir. Aan do noorclzijde ligt het phtxjau op enkelo punten mcer clan 550 M. benedon den Kendeng-rand.

IJA of GOENOENG API. Een 635 a. 659 M. hooge, oug we;kende vulkaan, aan do zuidpunt van het schieriland van ^iideh(Flores); eruptica (waaronder hovigce) zijn bekend vaii 18-14, 1867,18G8,1871,1882. De berg rookt voortdurend, zet veel zwavcl af en werd in 1910 door Panckoeck van Rheden bestegen (Jaarb. Mijnw. 1910, met kraterschctts; zie ook Wichmann in T. A. G. 1891, 217 met tekening) en Routtaccr ibid 1910, 788. Wichmann vermoedtdato G. Roodja de oude somma van den Ija voorstelt-.

IKAN. Collectiefnaam voor V i s c h bij do Ma- leiers. Men zoeko de namen der visschen, met I k a n samengesteld, op het bijgevoegde woord, b. v. Ikan Gaboes onder Gaboes.

IKAT-DOEKEN : I KAT'S. Door het procde van "ikatten" verkroge weefoels. Zie dit woord.

IKATTEN. Een Ned.-Indisch term, pas sinds 1901 voorgesteld en in zwang gekonien nar analogie van den term "batdkken" (zie Catalogus der O.-Ind. weefoels enz., Ten toon stelling van Oost en West, 's-Grav. 1901, p. 14*), oin aan to duiden: het eigenaardig *omwindings-systeem* van witte weef- earens in vrijwel onze geheele Oost, dicndo oin 66rst plaatselijk goekourde draede te verkrijgen alvorcs te verweven zullen worden. Dit "omwinden" of „afbinden" (MaJ. m e n g i k a t, van i k a t = band) bedooft dus een vooraf-aan- brengen van een bepaald kleur-dcसन on blanke garens van incest katocn, maar ook zijde (en zelfs op bastvezels) : zdf berekond, dat later bij het in- weven dezer particele gekleurde draden, hetzij als ketting (= schering), hetzij als in slag, hetzij als ketting on in slag, de kleurteekening in het voltooid- afgeweve dock ontsta, welke men zich in den aanvang had voorgesteld.

Dit i k a t-procede, dit "ikatten", dat niet al- lcen in den heelen Mak archipel voorkoitt, maar ook in een groot deel van Midden- en Oost-Azie, speciaal Turkestan, Voor-Indie en China — van- ivaar ook do oudere, reeds 18-eeuwsche, Fransche tsm c h i n c r, ons "chineeren" —, in Japan, op de Filippijnen, en dat zelfs bij do oude Peruanen voorkam, kan dus niet den aard der zaak toegepast worden op garens voor doeken, die, hetzij dan in katoen of zijde of bastvezel, na de afweving zullen zijn te onderscheiden in 3 soorten: 1° ketting- i k a t * a ; 2° inslag- i k a t * s ; 3° ketting-en-inslag- i k a t * s (dubbele ikat's, zoo te zeggen). De eerste zijn betrekkelijk gemakkelijk te vervaardigen en koinen dan ook zoowel in onze Oost als daarbuiten het meest voor; de tweede eischen groote brek- ning en voorzorg, zoowel bij het vooraf-omwinden en vooraf-verven der weefgarens, als bij het defini- tief verve ven op het getouw, zoodat dit procede dan ook verreweg het meest bij zijden weefgarens toegepast wordt, op katoen in onzo Oost alleen in limboto (Goton talo); do derde vormen een weeld- soort, bepaaldehyk zijdeweefoels, die oorspronkelyk alleen geweven werden in het achterland van Cam- bay-Suratte-Bombay (of zeg: in het Gujarati- en Marathi-sprekend deel van Westzijlk Voor-Indie), vandaar onder een nog onopgeheldexken naam (Mai. t j i n d a i, Jav. t j i n e) naar onze Oost- ver- dei uitvoeerd reeds voor 1500, doch ook in enkele streken aldaar (Palembang, Bangka, stad GrCsik) later werden nagedaan.

De omwinding der blauke garens op al die plekken die men bij het eerstvolgend verfbad ongeverfd wil behouden, kan natuurlijk niet draad voor draad gesbedien ; dit zou een onafzien baren tijd kosten, en bovendien elchthe resultaten geven. Men *moet* omwinden bij *dunn& atreigen* van 4 a (hoogstens) 20 draden, &i nar gelang de grofheid of fijnheid der gesponnen draden van katoen of zijde. Men moet voorts omwinden met een stof, die zelve on- doordingbaar is voor vocht, en dus voor een verfbad ; algemeen gebruikt men daarvoor in Indonesid smalle reepjes bastvezel of plantvezel, die, een vier of vijf maal om een gewenschte plek van een strengte draden gewonden, stijf aangehaald en daarna stijf toegeknoopt, plaatdelijk die pick van al die draden behouden voor het aannemen van kleur in een verfbad. Met gene uitzondering echtxjr, die van groot gewicht is voor do uitkomst, van het gc- beel: aan de beide kanten waar omwinding en on-

omwonden strong aan elkaar grenzen, kail die omwinding nimmer z66 hermtisch afsluiten* of zoigt ecu gering deel van het ver vend vooht zijdo- lings in.

Dit toevallig verschijnsel, gevolg der primitieve omwindingstechniek, verlect, na do ontwinding der garons en hun opvolgende verweving, een *verwonderlijke schoonheid* aan de ikat-doeken : uergens toeh staan do kleur-overgangen der draden hard on wreed naast elkaar, maar vervjoaien lichtelij over en wecr; zoodat het door ikatten verkregen weefoel een schmerend, *lichtelij trillend*, zoo to zeggen levend aspect krijgt. Ko mt dit technisch- eigenaardig verschijnsel samen met groote schoon- hoid van kleur, zzoals vooral de Atjehers aan hun zijden en do Bataks aan hun zwaarkatocnen ikat's weten to geven, of met opmerkelijke en vaak monumentale patroon-teekeningen waarin zekeve de Soembaneesche vrouwen de grootsto kunstena- ressen zijn van onzen Archipel, dan krijgt men ikat-weefoels die zonder eenig voorbehoud "things of beauty" moeten heeten, welke, bij go cd bewaren, „joys for ever" kunnen blijven.

Het "ikatten" in engeren zin, het omwinden der weefgarens, is in onze geheele Oost *vrouwenaarbeid*; evenals het daarna volgcnde we ven, zoo van effen kleurgc *als* ge'katto garens, vrouwenaarbeid blijft. Slechts op zeer enkele plekken doet zich in Indonesid manueenaarbeid daarbij voor, en dan kennelij onde' rechtstreeks Voorindischen invloed ; zoo met name bij enkele wevera van namaak-tjueje's. Doch die industrieelle vervanging van vrouwenaarbeid door manneenaarbeid, die in Voor-Indio reeds voor de 17e eeuw bij we vers en (was-)schilders voltrok- ken was, is voor onze Oost bij het ikatten en weven nog iuterst sporadisch, en bij het batikken sterk in do minderheid.

J. Kettivy-ikaVs. Bijna door geheel Indonesia worden *devx*, technisch meest-eenvoudig, ikat's vervaardigd. Het komt er dan op aan het patroon - beeld, dat men later in lijn en kleur op zijn dock wil zien, eerst door afbindingen en daarna door een verfbad — clan wel, nicer geconipliceerd: door meer dan een afbinding en door meer dan een verfbad — op een *spdraam* te voorschijn te roepen, dus op het raam waarvan de eigen schering (= ketting) als volledig weef- getouw zal worden over- gebracht op het weefgestel met zijn bo ven- en onderboom : dus op het zgn. „scheerraam". WogenM de smalto der Indonesische weefaela (geiniddJd 50 65; bij uitzondering 70 a 100 cm.), kan dan dit spanraan na afbinding der gewilde plekken op de draad-strengen, in samejgorolden vorm gemakkelijk in do inlandsche verfkup gedaan, waarbij indigo-blauw oorspronkelyk de 66nige verfbad- kleur gewis is geweest. A Vo rd t dan dit tx*taie span- raan), na voldoende doorverving, uit de kuip gc- haald, ontrold, gedroogd, en van zijn partieele vzel- omwindingen ontvlaan, dan *ziel* men reeds op dat spanraani de to tale afbedding in losse drn- draden voor zich *), die, met voorzichtigheid op het even groote schecrraam van het weefgetouw o verge brae bt, nog slechts het horizon taal verban- l van een effenkleurigen in slag noodig heeft om het totale ketting-ikat-weefoel te geven.

i) Zie de afbeeldingen van zulk een Rotineesch en een Seravvakacli spanraan bij Loebdr. Het weven in Ned.-India, 1903, plant III; en verg. er pl. IV (Zee-Dajaka); reap, geheeten: p i p i (ook l o l o), en t a n g g a.

Mot dat al blijft die opzet op het apaanraam op het overbrengen op het scheerraam het beslissende en meelijking van het werk: het vercisch grooto ervaring, en, bij zeldzaam patronen, grooten persoonlijk smaak; vandat dat dit technisch-artistiek werk in handen meest blijft van vrouwen uit de betere standen, terwijl het technisch-ma-chinale inweven van een effen in slag door den op-gespannen geikatten ketting het werk is van eenvoudige vrouwen of slavinnen. Door toevallig of opzettelijk verschuiven der geveerde ikat-draden bij het opspannen op het scheerraam zal men figuren verkrygen die in de lengte van het dock spik-keling vertoonen, al dan niet afgewisseld met effen-kleurige schering-banen (verscheiden oostelijke eilanden der Timor-groep); dan wel bij goed bekende opzettelijk verschuiven, dat eigenaardig „geboren-streep“-motief (Mai. p 6 l a n g r o e - e a k), dat kenmerkend is voor veel Batak- en Atjeh-weefsels, deels ook voor weefsels van Flores, Sawoe, en Timor. Ook do ouderwetsche k a s a n g 'B of "behangsels" uit het zuiden van Preanger en Bantam, en do analoge teQeng's of toto'eng's (ook g 6 b 6 r e n g o o b a h goheeten) uit ouderwetsche weef centra van Midden-Java (Noorcl-Ban-oe-mae, Zuid-Bagelen, Zuid-Cheribon) vertoonen dit motief op grove wijze: terwijl het, bij zorgvuldige uitvoering, a-an een herten.vcl of a n p y l - s p i t e n of wolkes doet denken*) Maar de streng-geome-metrische patronen — feitelijk geinspireerd op Voor-Indische tijndai's —, waardoor de weefsels van Roti, orf die der Zee-Dajak's in Britsch-Borneo uitmunten, eischen reeds superieur weef-begrip. En de prachtige ketting-ikat's die do vrouwen op Soemba weten te vervaardigen, met menschen-figures, visschen, paarden, vogds, herten, zijn zeker het aller mooiste wat niet alleen het ikat-pro-cedé in on8 geheel Indie, maar ook ver daarbuiten wect te vervaardigen; men zie b.v do afbeelding (in zwart) bij Loober, l.c. 1903, plaat XV, en bij Jas per, Do Weefkuisst, 1912, p. 282.

Het materiaal daarbij in onzd heele Oost is k a - t o e n, behalve in Atjeh. JDaar weeft men in z j d o, en in do zeer bijzondere Atjeh-kleur, het l a m - b a j 6 n g (Mai. l 6 m b a j o n g), het donker-purper; aansluitend, wat het materiaal betreft, bij do nntloog ge'katte zijdoweefsels van don achter-wal van t Malcisch Schioreiland (TrGngganau, KOantan, Patani, SCnggora, Ligor), on die van Siam (de "HiameiBes"). Wolke laatste ketting-ikafa in het begin dor 18c eeuw in Frankrijk de imitatie van de vooral te Lyon en Rowaan vorvaardigde „chin68" deden ontstaan, omdat dit deej van hot „uitcr8to Oo8ten" DU eenmaal mot „China" wercl verecuzevlgd. Ook do TurkeHtansche, Zu id-Ch i- neescho en Japanscho zijden ikat-doeken zijn trouwens ketting-ikat's; do Filippijn'sche even zee r, inaar wecr van katoen.

2. *imlwj-ikaCs*. De veel grooter moeilijkheid der vorvaardiging van inslag-ikafa ligt in het foit, dat men hier op een 66nkJoungen ketting (nicest donker-indigo-blauw, of roodachtig-bruin) do figuur-tee-kening pas draad na draad ziot worden, bij het over on weei doorwerpon van de schichtspool met haar Id os vol geikatte dnulcn. ledore fout in liot

v66raf omwinden en verven dor inslag-strengen wreect zich niet alJccn bij het vorveven, maar dke emetige font bij dat in wovon-zelf brengt het heelo dcssin plaatsolijk in de war, omdat toeh op do klof van een schichtspool do doorlopende drand zit voor tai van inslagen. Kleine foutjes kan do goeefendo weefster, die w66t wat zij tovoorschijn moot brengen, dadcllijk, v66r het aanslaan van een inslagdraad met de sabcl, verhelpon door den draad iets to ver-trokken en zoo goed mogelijk aan to passsn bij hot reeds ingeweven dcssin; vandaardat men bij inslag-ikat's herhaftkleijk aan de een of andere neg (den zelfkant) van het dock een luscj overtolligen in-slagdraad kan zien, of een klcine inbocht; vandaar, dat men menigmaal in het dcssin van een inslag-ikat bestliste horizon taal verspringingen en wee f foil-ten kan waarnemen. Maar grove fouten zouden het hedo doek zelfs verknocien I Er is dus geen kwestie, dat men het weven-zelf van inslag-ikafs aan minder goeefende krachten kan overlaten dan het ikatten der inslagdraden. Overigens is het spaanraam voor ikatten der inslag-draden gcheel analoog aan dat voor het maken van geikatte schoring; wat men bij deze doet in de longte van het (latere) doek, doet men bij gene in de breed to (dus: overdras; van neg to neg). Men zie de afbeelding bij Jasper, op. cit. 1912/1. p. 1G2—164, van zoo'n apaanraam (Jav. t a m p i - k a n) met het voorafgaand verdeelbord (Jav. panjiQangnii, van s i d a n g), to Gr&ik in gebruik voor, t maken van zijden t j i e n 's (d.i. namaak-tjil'de's); waarbij merkwaauliger- en dnjavaanacher-wijs, het ikatten-zelf wordt gedaan door mannen. En men vergelijke daarmede de af-beeldingen en verklaring van Loober, op. cit. 1903, p. 27—28, over den technisohen true waarmee men in het Limboto'sche (afd. Gorontalo) — de 66nige streecl in onzo Oost thana, waar men katoenen inslag-ikafs weeft — de eigenaardig blokjes-figures maakt in het dcssin van deze, overigens minder fraeie dan we】 curieuze, doeken: een derge-lijk (maar hier en bloc) verschuiven dor geikatte inslag-draden na het ontwincelen, als bij het maken van het p 6 l a n g - r o e - e a k - patroon bij ketting-ikafs draad voor draad gebeurt.

Overigens blijft het maken van inslag-ikat's in onze Oost uitsluitend boperkt to het gebruik van zycZe; op Sumatra (vooral te Palembang en Muntok en in den kring der Pasoemah-, Bngkoelen- en Lampong-binnenlanden), alwaar Mai. t j o e w a l, m 6 n t j o e w a l de technische term is voor dit omwinden van inslag-garens, in tsgeenatelling due to Mai. i k a t, m 6 n g i k a t bij schoring-garens; eveneens te Grfisik, dat oude Javaansche centrum van Industrie, alsook op gcheel Baljen op West-Lombok— waar inon buiten kijf thans de mooistx) en meest gedurfde inslag-ikafa weeft van heel Indonesia.

Er behoeft echter geen twijfel te bestaan, dat alle Oostindischo inslag-ikafs, zoo van zijde ala katoen, in oorsprong teruggaan to het nadoen van geimporteerde Voorindischo t j i n d a i 's.

3. *Ketting-en-inslag-ikai'* (d.z. dus d u b b e l e i k a t' a). In nog vee) sterker mate geldt dit laatst-gezegdo voor die enkele plckken op Zuid-Sumatra¹ waar men zijden t j i n d a i 's, rechtatreeils naweef in precies dezelfde bloem-dcssins als in het Bombay'sche; dn zelfs voor die merkwaardige katoenen doe* ken uit de oud-Balineseche desa T6nganan ()

¹) Bewoond toeh door Bali-Agu (zie dit wo rd : daar met do ilrukfout „Tenangan") of „oorspronklijkje Baliërs."

*) Do juisto Mai. term voor dit patroon is wel p 6 l a n g r o o 8 a k als bo von, en niet p 6 l a n g r o e s a : doch Batakch hoet het p a d a n g r o e s a k c n Atjdach a w a n ("wolk"). P 6 - l n n g = b 6 l a n g, is "ge'mreep".

(aan den Z. O. voet van den Goenoeng Aogeng of Piek van Bali, in Karangas'm), waar Nieuwen- kamp in Febr. 1907 aantrof het weven van dubbele

ikat,s(zgn. grin gsin g's) metbloem- en mens-
figuren nevens streng-geometrische patronen : men
JAQ zijn „Bnli en Lombok" (afl. 3. 1910), p. 20G—
y 213 en verg. vooral de drie reprod. icties in kleur
' bij het opstel van Prof. Nieuwenhuis in het tijd-
/schrift „Ned. Indie Oud & Nieuw", I, 1910, p.
12, 14 en 56. Aangezien dit naaden eigenaardig be-
hoort bij die voorbeeldcn-zelf, zie men echter het art.
TJINDAI, TJIND也.

Dat het omslachtige i k a 11 n e z66 algenieen in stand is gebleven in de zgn. Buitenbezittingen, en zoo totaal bijna verdwenen is op Java, kan aan weinig anders worden toegeschreven dan aan de doodende concurrantie van het *batikken*. Wat het ikatten langzaam en met moeite en toch altijd in streng gebonden vormen uit weefgarens opbouwG, doet het Jav. *batikken* haast spelenderwijs op het geweven wit katoen. De overgang in systeem wordt gevormd door de eigenlijke Maleiers, die, met uit-zondering der Zuid-Sumatranen, het ikatten in ons Indie —■ *nict* op het Maleische Schiereiland, waar ze in bun moederland conservatiever bleven! — over-
boord hebben gezet; immers op Sumatra en aan Borneo's klisten door brocheeren met gouddraad hun zin voor weefsele van weelde uiten : terwijl door de vrouwen der zeevarende Makassaren en Boegineezen het ikatten al lang totaal vergeten is. Zie voorts bij WEVEN.

Literatir. Raffles, History of Java, 1817, I, p. 169 (eerste bericht over het maken, op Java, van g 5 b 6 r's); E. A. Francis in Tijdschr. v. N.-L., I (1838), dl. 2, p. 48 (over toebinden van weef-
„strengel8" op Timor); J. K. H. cfl_i „Eo.Q.vail. Al-
„derwerelt in Tijdschr. Bat7—Gen. XXXIII.4'9t)), omsinden op: Soemba); Prof.

Dr. M. Weber in Intern. Arch. f. Ethn. III, Suppl. (1890, p. 10—II; over do. op Oost-Flores); Prof. A. R. Hein, in zijn „Die bildenden Künste bei den Dayaks", Wien 1890, p. 90—93 (eerste vermelding van den ini. term i k a t : van Jaj. t a i i g g a =spannaam; alsmede van de karakteristieke vervloeiende kleuren van ikat-doeken); J. A. Loebcr Jr., Het weven in den Ind. Archipel (berdruk artt. in N. R. Ct. van 28 on 30 Juni 1901); G. P. Rouffaer, Catalogus der O.-I. weefsels, Jav. batik's en Oudind. meubelen, Tentoonstelling van „Oost en West" 24 Juli—1 Oct. 1901, 5s-Grav. 1901, Inleiding p. 14*— 0* (eerste samenvatting der gegevens over „ikatten" en voorsto) van dezon, term); dezelfde, Het ikatten (p. 4—6 in Cat-alogus Tentooist. O.-Ind. weefsele en batik^, Rotterdam, April 1902); dezelfde, Over ikafs, tjinde's, patoja's en chino's, 's-Gr&v. 1902 (nadere uitwerking van do.); J. E. Jasper, Inlandsche klurmcthoden (Tijdschr. Binn. Best. XXII, 1902, p. 345—353; o. a. over het maken van tjiidin te Grfsik); J. A. Loebcr Jr., Het j.ikatten** in Ned.-Indio (Onze Kunst, I, 1902, p. 17—33 geill.); dezelfde, in Het weven in N-Indie, Bulletin Ko), Mus. no. 29, Amst. 1903 (p. 14—28 over het ikatten, geill.); J. J. Fraser, De weef-kunM in de afd. Boeieleng, Bali (Tijdschr. Binn. Best. ^XXV, 1908, p. 324—333, over het Balin, inslag-ikatfxju); W. O. J. Nieuwekamp, Bali en Lombok [Edam] 1906—1910 (3 afl. : met talrijke afb. van Balin, ikafs, en p. 206—213 over de dubbelo ikat'e van Tenganan); J. E. Jasper en Mas Pirn gad ic, De in], kunstnijverheid in N.-

Indid, IL Do Weefkunst, 's-Gr&v. 1912 (p. 161—186" over hot Ikatton; en p. 260—290 over Ikat-weefsels; zeer rijk geill.); C. M. Pleyte, De ini. nijverheid in West-Java, lie Stuk, Batavia 1912 (p. 81—8G over de Kasang); Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Figuurknoopen, ikat-erven en -oven in O.-Indie (Ned.-Indie, Oud & Nieuw, I, 1916, p. 5—16 en 49—62; geill.; vooral ontpred aan Nieuwenkamp). G. P. R.

IKfIt. Zie HOOFDDOEK.

ILAT BAJA (JAV.). Zie ALOE FEROX.

ILR (JAV.). Zie CELOSIA.

ILEUS (SOUND.), ILfIS—ILfIS (JAV.). Zie AMOR-PHOPHALLUS CAMPANULATUS.

ILI-ILI. Na am op Celebes, gege ven aan P a p o - g a a i-soorten, behorende tot het geslacht *Priodonturus*; op Kema Kring-Kring genaamd.

ILI MANDIRI. Zie MANDIRI.

ILIR (HILIR). Benedenstrooms, in tegenoverstelling van OEDIK, bo ven strooms. Ter Sum. Westk.. worden rich tin gen gewoonlijk met deze aanwijzingen aangeduid, daar men, zeelieden uitgezonderd, er geen namen voor wendingrchten kent.

ILLICIUM REL'GIOSUM Sieb., fam. *Magnolia-ceae*. Heester met witte bloemen, en kokervruchten, waarvan er verschillende uit een bloem afkorastig, in een kring bijeenstaan. De heester wordt soms gekweekt en is uit Japan afkomstig. De vergiftige vruchten (wegens het gehalte aan sikimic) worden als „adas tjina" bij de inlandsche handelaren in kruidenrijen verkocht. In den Europeeschen handel zijn ze soms verward met de zeer veel er op gelijken- de vruchten van de volgende en hebben daardoor tot vergiftiging aanleiding gegeven,

ILLICIUM VERUM HK, f. fjtun. *Jlla</i>nohac&ac*, de echte Steranijs, een heester, die in Indie niet gekweekt wordt, maar waarvan de vruchten in de Europeesche en Cliineesche apotheken (in de laatste als Peli-kak) voorkomen. Ze zijn niet ver- gif tig, worden als geneesmiddel gebruikt, en be- vatten een groote hoeveelheid aangenaam riekende olie, waarvan het voornaamste bestanddeel Anethol]

is. De naam *I. anisalum* L., die men oöc aan deze plant geeft, is onjuist. Ook de zaden worden wcl gebruikt als geneesmiddel en voor de bereiding van k6tjap bent&ng (soja van inheemsch maaksel).

ILMOE. Zie NGELMOE.

ILOT. Een tot de onderafdccling SigIj van de afdceeling Noordkust van Atjeh hohoornd land- schapje liggende aan den colonneweg van Sigli over Garot naar Keumala, met J 63 geregistreordo mnnen. Het is eigenlijk een wakueh-jnoekim, evenals Lang, Me Tareueni en Andeuh.

ILWAKI. Plaats gelegoii aan de zuidkust van het eiland We tar, eertijds stand plaats van een zelfstandig posthouder, die thans ondergeschikt is aan den op het eiland Kisar te Wonreli go-plaatsen gczaglicbber der onderafdccling VVctar. afdceeling Ziiid-Timor van cilanden, residentio Timor en Q. A 6 'j

IMAM, <1. i. voorganger (Arabisch); Li tel zoovvel I van Jiel hoofd der Mohammedancn (den chaKef) als 2° van groote geleerden (zooals van Sjafi'i, den grondlegger der Sjafi'atische school, en vele anderen) en 3° van den voorgangor bij den sembahjang. In dezen laatste zin draagt bij grootere bedehuizen meestal 66n der beamtten (of soms ook meer dan 66n) den titel imam. Over den *imeum*, het moekim- hoofd in Atjeh, zie AT J ERS 2, b; Over den *imom*, den „dorpsgeestelijke" bij do Ga d's, zieGAJO S 2, a.

IMBA (JAV.). Zio AZADIRAHOETA.

IMBAU. Zie GIBBON.

IMEU. Zie ATJEHERS, 2. b.

IMHOFF (GUSTAAF WILLEM BARON VAN). Geb. te Leer a. d. Eems (8 Aug. 1705), xijt het huwelijk van W. H. Baron v. Imhoff, geheimraad en drossaard van Leer en Leeroort, met J. S. Bo-reel. In Jan. 1725 vortrok hij als onderkoopman naar Indie, werd J. 726 koopman en opperhoofd van het generale soldijkantoor, in 1729 opperkoopman, in 1730 2e secretaris der Hooge Rcegering, daarna waterfiskaal, in 1732 Raad extra-ordinaar en in 1736 Gouverneur en Directeur van Ceylon en Java. Van daar keerde hij in April 1740 naar Batavia terug om weder zitting te nemen in den Raad van Indie. Den 2den Dec. 1740 werd Van Imhoff door Bewindhebbers tot Gouv.-Generaal benoemd, doch alvorens die benoeming in Indie bekend kon zijn, hadden ingrijpende gebeurtenissen plaats. Had de houding tusschen Van Imhoff en den Gouv.-Gen. Valkenier reeds vroeger veel te wenschen overgelaten, na zijn terugkeer ging deze in open bare vijandschap over, vooral na den moord der Chineezers tot Batavia in 1740. De twisten rezen zoo hoog, dat de Gouv.-Gen. op 6 Dec. 1740 de Raden Van Imhoff, de Hare en Van Schinne in militair arrest stelde en hen ieder afzonderlijk naar Nederland opzond. Daar vond Van Imhoff bij de bewindhebbers machtige beschermers; hij bood hun zijne overdenking over den tegenwoordigen staat der O.-I. Cie aan, die haar verval aantoonde, doch tevens de middelen van herstel aangaf (Afzonderlijk gedrukt La Haye 1763, verder in Dubois, Vics des Govix.-Goneaux 1763). De hem reeds opgedragen betrekking van Gouv.-Gen. werd door hem aangenomen en hij 13 Dec. 1741 door de Staten-Generaal geautoriseerd en een commissie voorzien; met het schip „de Hersteller” vertrok hij naar Indie en aanvaardde 28 Mei 1743 de betrekking van algenie landvoogd, welke hij bekleed tot dat hij 1 Nov. 1750 tot Batavia overleed.

Zijn beaatur word door verskeiden belangrijke gebeurtenissen gekenmerkt. Zoo kwam door een verdrag met den Vorst van Mataram bijna de gehele N.O.kust van Java, van Cheribon tot Ban-joewangi, in handen der (Jompagnie en werden deze Btrocken tot ecu gouvernment te zamen gevoegd; werd een einde gemaakt aan den opstand der Chineezers en de regent van Madoera, Tjakra-ningrat, die ons eerst tegen de Chineezers had bijgestaan, doch Loen tegen de Ompagnie was opgetreden, overwonnen en verban non. De onvoorzichtigheid handeling van Van Imhoff, om den Mata-ramechn prins Meingko Boeini in het openbaar een ernstige vernaming te geven, leidde tot afval van dien grooten op gaf den stoot tot een jingdurigen krijg, die eindigde met de splitting van Mataram in de Iconrijken Soorakarba en Djokjakarta; nog tijdens het loven van Van Imhoff (1749) deed de Soesoehoonan vuy-Mata-, rain afstand van zijn rijk aan de O.-I. Cie. Tijdens het bestuur van Van Imhoff werd met Bantam een contract gesloten, waarbij dit rijk een etrooli lands aan de Oio afstand (1747); in het volgende jaar word door eene proclamatie bepaald dat de Sultaneregentes slechts vanwege de Jompagnie het bewind zou voeren. De bomooiingen van Van Imhoff met de troonsopvolging in dat rijk leidden echter tot een opstand, die eerst onder zijn opvolger onderdrukt werd.

Ook in andere bestuursaangelegenheden werd

door Van Imhoff groote werkzaamheid aan den dag gedogd. Door eene reis naar Oost-Java (1746) stelde hij zich op de hoogte van den toestand in de nieuw verworven gewesten en voerde daar belangrijke verbeteringen in, o. a. ook door de oprichting van een Jandraad te Semarang; zijne pogingen echter om eene gedetailjeerde vrijstelling van den handel voor de rieuieren te verkrijgen, mislukten, deels ook door de beperkende voorwaarden daaraan verbonden. Door Van Imhoff werd eene verpachting van de middelen der Cie. op Java ingevoerd, niettegenstaande de krachtige oppositie van den gouverneur van Java's Noorddoostkust, E. Sterrenberg, die daarvoor zwaar inoest boeten. Do oprichting der amfioen-societeit had ten doel het belang der ambtenaren te verbinden aan het tegengaan van den smokkelhandel in opium; ook in andere opzichten trachtte Van Imhoff het bederf onder de ambtenaren tegentegaan, zonder dat dit echter veel mocht baten. Een Seminarie voor godsdienstleeraren en een Latijnsche school werden door hem gesticht, doch bleven slechts kort bestaan; het verlot tot die drukken eener courant werd enkele maanden daarna reeds door hem zelf ingetrokken. Voor de overige administratieve maatregelen van Van Imhoff zij verwezen naar het Ned.-Indisch plakaatboek, dL V; alleen zij hier nog er aan herinneren, dat de Gouv.-Gen. maatregelen nam om door uitgave van gronden kolonisatie van Europeesche landbouwers in de ommelanden van Batavia te bevorderen en de stichter van Ket landgoed Buitenzorg, waar hij een Justhuis liet bouwen. Einde Tijk zij hier nog vermeld, dat Van Imhoff, ten einde in het gebrek aan zilver te voorzien, een paar schepen naar Mexico zond, om zich daar, in strijd met het monopolie van Spanje, van dat metaal te voorzien, waardoor hij de reputatie in grote moeilijkheden wikkeld, evenals met Frankrijk tengevolge van den verkoop te Batavia van Fransche schepen, door Engelsche kapera genomen.

IMMIGRATIE. Zie KOELIE, - - - - -

IMMINK (MADRIANUS JOHANNES). Geb. te Donsburg 12 Maar 1838, sludeerde te Utrecht waar hij 16 December 1861, na vorediging van een proefschrift „De misdaad van brandstichting”, bovorderd word tot doctor in de rechten, en vortrok, na zijne studien aan de Kon. Academie te Delft te hobben vol-tooid, in Januari 1864 ala ambtenaar late klasse naar Ned.-Indie. Aldaar bekleedde hij verschillende betrekkingen van de rechterlijke macht, laatstelijk die van raadshier in het Hooggerechtshof, en keerde in 1889, na gopensionneerd te zijn, naar Nederland terug. In 1892 won hij lid der Staatscommissie, bolast met hot doon van voorstellen tot herziening van hot privaatrecht in Ned.-Indie. Hij overleed 24 Sept. 1914 te 's Gravenhage. Behalve enige opstellen, waaronder eene „Over de rechterlijke macht in Ned.-Indie” goplaast in Do Gids van October 1890, on over de herziening der contracten mot do Inlandsche zelfbesturen in de Ind. Gids Juli 1903, schreef hy: „Do regterlijko organisatie van Nbd.-India” (1882), „De regtspleging bij do inland-scho regtbanken in Ned.-Indie” (1889) en „Het Reglement op de B. R. V. voor do Europ. rechtbanken in N.-I. vorgoleken mot hot Ned. Wotb. B.R.V.” (1900).

IMOEN. Een geheel op zichzelf staande oud-andesiot kegelberg, dio zich op do Tobasche hoogvlakte verheft; do top is 1450 M. hoog. Op do helkngen ontspringen enkele beekjes, die den bovenloop der Batang Taro (Toro) voeden. Aan

den voet van den berg liggen, van het zuiden door het oosten gaande, do landschappcn Hoeta Radja, Boetar, Si Beragas, Si Namora na Dolok, en Hoeta Tinggi. Do grooto weg van Taroetocng naar Lagooboti leidt langs den oostelijken voet van den tmoeci: I MOGIRI. District van hot rogentschap Bantoe, re§T3entjeDjokjakarta. In dit distrikt, dat ten W. door de Kali Opak ton N. door de re-gentechappen Kalasan en Wonosari, ten O. door de Kali Ojo erit ten Z. door de Kali Ojo en het district Kretog begrensod wordt, ligt do begraafplaats der vorsten van Djokjakarta en Socrakarta; hot ressorteert dan ook gedceltelijk ondr Solo. Aan het hoofd van elk gededtc staat een ambtenaar, met den tite] van Raden Toemengogcng, als districtshoofd. In politiezakon) heeft het Solosche hoofd zich te voegen na- ar de bevelen van den regent van Ban- toel. Tot voor een tiental jaren behoorde het district Imogiri tot het regentschap Kalasan. De begraaf- pla- ats is gelegen op een bergrug, dien men langs 360 steenen treden beklimt. Zij is in vakken afgedeelc, die tevens terrassen vormen, elk vak omruigd door een muur met in't midden een in gang, die met een stevige djati-houten duur is gesloten. De vakken tuschen de graven zijn beplant met kruidnagel- en muskatboomen.

Het tot het sultansgebied behoorende district Imogiri heeft drie onderdistricten t. w. Singosaren, Toenggalan en Gondowoeleong.

IMPATIENS. Plantengeslacht der *Bal-samina- ceeen*, met ve] e soorten in den Ind. Archipe] , vooral als kruidachtige planten in de bosschen der berg- streken. Het meest bekend is *I. Bal^amina* L., het springzaad of Balsmien [Patjar ban joe (JAV.), Inai a jam (MAL.)], een plant uit Eng.-Indie, veel in tuinen gekweekt, met verschillend gekleurde bloemen, ken baa r aan de langwerpige doosvruch- ten, die, als ze rijp zijn, met een slag openspringen en de zaden wegslingeren. De bladeien worden wel gebruikt voor Jiet roodkleuren van de nagela, evenals die van Lawsonia. Ook de wilde soorten heeten Patjar (JAV.) of Inai(MAL.)in verschillende samenstellingen.

IMPERATA. Geslacht der Grassen met twee Boorten, *Imperata arundiiaceu* Cyr. (= *I. Koenigii*) met de grootste verbreiding en *I. exaltata* Brogn, minder verspreid. Vooral de eerste is als Alang- alang (zie alda&r) bekend.

IMPOEN. Zie TANDKARPERS (*ApMeilos*).

IN EN UITVOERRECHTEN EN ACCIJZEN. Zie BELASTINGEN, IL B. 1. aen b.
..INAI (MAL.). Zie IMPATIENS.

INAU-INAU. Naam op Oost-Sumatra door de Ma- Jeiers gegeven aan de volgende Koekoeken : *Rhinortha chlorophaea*, *RhopodgGes diardi*, *Urococcyx erythrognaithiis* en hier en daar ook *Coccytes coromandus*. Op Sumatra ,vordt *Urococcyx erythrogna- thos* ook Inggang-baloekar genoemd. De Javanen noemen *Rhinococcyx curvirostrin* Kadalán of Sintok en *Zanclostomus javanicus* Boeboet Kcm bang. Bij de inboorlingen op Sumatra licet *RSpodges suma- tranui* Sepando, op Billiton en Mendana Ndrore.

INBOORINGENPOLITIEK. Dit wo rd schijnt een al te getrouwe nabootsing van Eingeborencn- politiek; voor de zaak (staatkunde jegens inlanders), zie onder ASSIMILATIE en ASSOCIATIE.

INCLINATIE IN N. I. Zie AARDMAGNETISME. INDAMAR. Zie BATANG HARLDISTRIOTEN. INDAROENG^ Kleine nederzcttiug op Sumatra's Westtust op ruim 12 KM. afstand van Fading- aan den grooten weg door den Soebangpasmaer Solok_ ter hoogU van 225 M. is van be-

lang, omdat hier een grooto fabriek is verrezon voor het vervaurd igen van]>ort>land-cemnt, waar- van hot gebruik in Ned. Indio steeds toencomt door het groot aantal te bouwen bruggen en andcio waterworkon. In 1914 bedroog de invoor van cement voor Java nog ruim 2½ miljoen guidon, voor do Buitencbzittingen 691.000 gulden. Dozo fabriek, de cersto van ghecl Ned.-Indio, opgericht door do Ned.-Ind. Portland Cement Mij., vervaardigt thans reeds gem id d old 250.000 vaten cement per jaar. De grndstof wordt geleverd door den borgwand in do nabijheid van de fabriek. Een klein riviertje, de Locbock Perakoc, dat daar ontspringt, is af-gedarud en vormt een waterval van 70 meter hoogte, waarvan de kracht wordt aangewend tot het opwekken van de electriciteit noodig voor de verlichting, bowerkin g en vervoer. Een kabelbaan voert de grondstof naar de fabriek, een tweede brengt de cement naar de Emmahaven en neomt vandaar meo terug steenkool, welKs noodig is voor verhitting van do cylinders, waarin de cement wo- idt gebrand. — Een geillustreerd beschrijving be vat het Ind. Bouwk. Tijdschrift van 15 Februari 1916;

INDEELING. Zie GRONDGEBIED.

INDIAN LAURELNUITOL. Br. Indische naam voor de vetto die uit de zaden van *Colophyllum Inophyllum*. (Zie aldaar).

INDIGO. INLBIDING, NAAM, GESCHIEDENIS. Het gebruik van indigo voor het verven, evenals de cultuur van indigo leverende plant en, is bij de Zuid-Aziatische vol ken reeds sedert ontheghijke tijden bekend geweest, maar in Europa datgee- kent dit eerst uit den Romeinschen tijd. Do Ko- moinen noomden de indigo *pigmentum indicum* (In- discho verfstof), waarvan blijkbaar de naam indigo is afgeleid. Tevens blijkt daaruit, dat de verfstof van Indischen oorsprong is. Marco Polo, die reeds in de 13e eeuw de bereiding in Indio bespreekt, achijnt de indigo „endcgo“ genoemd te hob ben, hetgecn tot do veronderstelling aanleiding zou kunnen geven, dat van dit endego de naam indigo is afgeleid. Indien dit echter zoo ware, dan zou mon met do grooto waarschijnlijkheid thans nog deze uitdrukking in Z.-Azio inoeton terugvinden, hetgecn niet het gc- val is. In do TamiJtaal namelijk, die in Zuid-Indiu (Britsch) het meest gesproken wordt, heet de indigoplant „averio“ de verfstof „neelum“. In het Sans- kriet heet do indigoplant „Vishashodami“ on de indigo of „nilini“ (betceekt donkerblauw), waarvar do Portugeezen „ani“ gemaakt hebben. In Nederlandsch-Indi6 hcet de indigo>lant in liot Maloisch „Garoen“ on in het Javaansch „tom“ on de verfstof Ncelum, nili of nila is dua blijkbaar do oorspronkedijske naam van de indigo-voi- f stof en do uaa in indigo is cr in Euroj>a aan gegoven.

Het cersto land in Europa, waar mot de uit planton verkregen indigo op grooto schaal geverfd werd, was Nederland, on go veer tegen het midden van de 16e eeuw. J teed s vroeger was door do Ro- ineinen en andere volkeren indigo voor so mini go doelein<len gebruikt un met zekerheid weet men, dat in de 13e eeuw uit Azid indigo naar Europa word, uitgevoerd, maar voor welk doel is onbekend.

Van uit -Nederland verspreidde zich de kunst, on met de uit Indic aangevoerde verfstof te vor- ven rd zij Eugeland, Frankrijk en Duitschland. We rd zij aanvankelijk alleen gebruikt on bij de zoogenaamdo pastelvervorij d. i. het blauwverven met het extract uit de blaxieren van de weede (*Isatin tinctoria* L.) het klcurciid vermogen te veraterken, eene betero en vastere kleur te verkrijgen en

goedkoopster te ver ven, langzamerhand begon de iridog-
ververij die van de pastel te verdringen. In 1631 kon de
O. Indische Compagnie dan ook reeds drie
scheepsladingen ter waarde van ½ miljoen gulden
plaatsen. Zooals (lit met alle nieuwigheden het geval is,
kon echter de invoering niet zonder moeilijkheden gaan.
De ververs waren in dien tijd aan bepaalde, officieel
vastgestelde voorschriften gebonden en het is dus niet te
verwonderen, dat de recepten der Hollanders voor het
verven mot indigo niet direct ingang konden vinden.

Een andere reden, waarom de indigo minder spoedig
werd ingevoerd, was de tegenwerking van de
gelinteresseerden bij de weede-cultuur, die wel zagen, dat
door het nieuwe product, waar- mede goedkoopster en be-
ter geveerd kon worden, de pastel haar recht van besbaan
ging verliezen. Verschillende dwangmaatregelen waren
daarvan het gevolg. Eerst was hot konin gin Elisabeth,
die het gebruik van indigo beperkte. Dit voorbeeld werd
in 1594 op den Regensburger rijksdag door Duitschland
gevolgd, en in 1609 werd in Frankrijk zelfs do doodstraf
op het gebruik van indigo ge- steld. Met welke d wan g
middelen tegen de indigo geageerd werd, toont o.a. het feit,
dat in Neuren- berg de ververs elk jaar zweren moesten,
alleen met weede blauw te ver ven.

Zooals echter alles, wat werkelijk goed is, op den duur
ingang vindt, werd trots alle ver bod s- maatregelen de
indigo to ch ingevoerd. Al werd deze ook de
duivelsverfstof genoemd en al waren bij het gebruik ook
goed, eer en leven te verliezen, op den duur zou zij
algemeen ingang vinden endoor echtheid en fraaie kleur
de koningin der verfstoffen worden.

In 1737 werd het gebruik in Frankrijk vrijge- steld, we-
l k voorbeeld spoedig door de andere landen werd
gevolgd.

Het Continentale stelsel in het begin van de vorige
eeuw deed in Frankrijk do betcekenis van de weede voor
het blauwverven weer hrieven en zelfs elaaide men er
in, als resultaat van de uit- geloofde premie van 500.000
frs, uit *Isatis tinctoria* indigo te bercciden met
eigenschappen van de uit Indio ingevoerd.

Toen echter na do Napoleontische oorlogen het vrije
verkeer lieratcltd. was, herwon de indigo haar oudc terrein
en verkreeg zij een zeer uitgebreide be- teckenis voor het
blauw en zwart verven in alle landcn der wercltd.

De hooge prijs van het artikel heeft sedert ge- ruimen
tijd de schoikundigen aanleiding gegeven to trachtijn de
indigotine — gelijk men het blauw- kleurende
bestanddeel van de indigo noemt—Jangs kunstmatigen
wog te bereiden, hetgeen in het jaar J 875 aan Noncki en
in 1878 aan Bayer is gelukt. De eerste proofoeningcn
gaven nog zeer onvoldoende resultaten, maar allcngs
werden de berccidingsmetho- den verbeterd en
vereenvoudigd, zoodat omstreeks 1896 op zeer groote
schaal door twee Duitsehe en een Zwitsersoho fabriek
van kunstmatige kleur- en verfstoffen Jangs
acheikundigen wog beroidc indigo, het zoogenaamde
indigocin of synthetische indigo, op do markt word
gebruicht. Dit preparaat wist do natuurlijke indigo
allerwegcn te verdringen, zoodat het zelfs in niet
onbcclangrijko hoeveelhcid naar Nedcdandsch-Indio
weixl uitgevoerd (in 1912 voor eeno waarde van /
582.000, in 1913 van / 1.063.000). Dioxtingovoelgo
verloreii sedert het begin van dezo eeuw de cultuur en de
fabrikatie van de natuurlijke indigo zeer veel van hare
betecknis hoewel voor zeer fijnjo kwaliteiten van
natuurlijke indigo altijd

nog vraag tegon hoogo prijzen bleef bestaan. In <lc
alJcrlaatsto jaron echter, nu door den oorlog well erom
het vrijo verkeer is belommcrd on de uit- voor van
Duitsche production over zee wordt be- lct, trekt do
natuurlijko indigo wed er de aandacht en wordt vooral in
Britsch-Indio de indigobouw belangrijk uitgevoerd.

PLANTKUNDIGE OPMERKINGEN. Do indigo wordt
hoofdzakelijc, op Java uitsluitend, gewonnen uit Ind
igofera-soorten, behoorende tot de *Papiliana- ceen*.
Familie der *Leguminosen*. Op Sumatra wordt verclcr nog
indigo bereid uit *Marsdenia tinctoria*; in China, Japan
en den Kaukasus diencn Polygonumsoorten voor
indigobereiding. Met *Polygonum tinctoria* zijn ook in
Europa uitgebreide proeven genomen, vooral in
Frankrijk, waar men inderdaad geslaagd is er bruikbare
indigo uit te bereiden. Hot is echter bij proefnemingen
gebleven en ook in de toekomst is van indigo-bereiding
uit plan ten in Europa geen heil to verwachten.

Van de andere planten, waaruit indigo kan worden
bereid, verdienen nog genoemd te worden: *Nerium
tinctoria*, waaruit in Voor-Indio op enkele plaatsen
indigo wordt bereid, en *Wrightia tinctoria*, door
Roxburgh voor indigobereiding aanbevolen.

De indigoferasoorten, waaruit de indigo in hoofd-
zaak wordt verkregen, zijn: *Indigofera tinctoria* L. en
paudotinctoria, *Indigofera oligosperma* D. C. ? (z. g.
Guatemala-indigo of in het Javaansch tom Pressi; de
Javanon meenden dat deze indigo- soort uit Perzio
afkomstig was), *Indigofera lep- tostachya* D. C. (Natal-
indigo of tom Natal), *Indigo- fera anil* L. (op Java tjantik
genaamd) en de verinoedelijk daarvan afstammende
stekindigo (tarooin kembang, MAL.).

Neemt men als type do *Indigofera leptostachya*, d&n
kan dezo aldus worden beschreven: Een

heester, die een hoogto bereikt van ± 2 meter, met slanke,
onbehaarde takken. De samongestelde, 7—10 cm. lange,
onevegingevinde bladcrn staan op (-mstreeks 2 a 3 cm.
afstand spiraalsgewijzo om den stengel en zijn aan hun
voct van borstelvormige steunblaadjes voorzien. De
gaafrandige, fijnbear- de blaadjes zijn ± 2 cm. lang
en staan in omstreeks 8 paren jnet een eindblaadje aan de
hoofdspil. Zij zijn meestals omgokeerd eivormig-
langwerpig on heb- ben somtijds een fijne punt aan het
cinde der hoofd- nerf. Do kleino, kortgestelde,
vlinderbloemige, rozeroodo bloempjes staan in trossen van
± 4 cm. lengte in de oksels der bladeren. De gole of
don- kerbruino peultjes zijn ongeveer 2 cm. lang en 2
mm. dik, recht, bijna rolrond, onbehaard en springen met
twee kleppon open. Zij bevatten omstreeks 8 donker
gekleurde, door schotten gescheiden, hoekige zaden ter
grootte van 1 a 2 mm. y/

Do gonoomdo indigofera's zijn hot gemakkelijkt ? te
onderscheiden naar do lengto en den vorm der poulon en de
kJour, het aant) on don vorm der zaden. Do
Indigofera tinctoria, in de Vorsten- landen bi'endij
genaamd, heeft circa 2½ cm. lange, in in -oTmeer
sikkelvormigo peulen met ± 8 geel- geklexuldo zaden.
De *Indigofera oligosperma* heeft korte, rechte, c³ 1 cm.
lange poultjes mot 2 u 3 lichtgeel geklouxllo, lioekigo
zaden en de *Indigofera anil* sterk gekromde, 1 cm. lange
peultjes met ongeveer 5 don kero zaadkorrola.

De peultjes van de stole-indigo (die door stek- ken word
voortgoplant), waarvan de zaden nooit tot rijphoid
koinen, doon het nicest aan die van de anilsoort donkon,
zoo ook het verdere voor- konic van do plant.

Indigofera- pseudotinctoria is de variëteit van de *Indigo fem tinctoria*, die Jang's do covers en in de delta van de Ganges, dus in Britsch-Indië in de laaglanden, geteeld wordt. Deze heeft peulen als *tinctoria* maar lichter gekleurd, grootere zaadkorrels.

A Vat vordt het uiterlijk voorkomen van deze *Indigofera's* betrof, zoo kenmerkt zich dat van de *Indigofera anil* door de sterke ontwikkeling van stengel en takken, dat van de *Natal (lepto-stachya)* door bladrijckdom en hot meer intensiof groen van de bladeren, dat van de *Guatemala (oli-gesperjna)* door het geelgroene van de bladeren, en dai van de *tinctoria* door de sterkere vertakking van den stengel, het kleiner blijven van de plant en do blauwgroene Ueur dor blaadjes. Dozo la-atste zijn bij *pseud-otinctoria* grooter dan bij *tinctoria*: Van de genoerde *Indigofera*-soorten bestaan variëteiten. Van de *Natalindigo* komt o. a. op Java eene variëteit voor, die zich onderscheidt door grooter blad en de eigen schap, dat de bladeren zich 's avonds vroeger en dichter sluitxjn dan bij de gewone *Natal*.

De niet genoemde *Indigofera's* zijn, voorzoover bekend, voor indigobereiding van weinig of geen betekenis en van 66n er van, *Indigofera galeffaides* werd te Buitenzprg, zelfs bevonden, dat zij in het geheel geen indigo levcrd, maar bij distillatie met water bfauwzuur en aetherische bittero aman-

delolie gaf.

De bo ven genoemde *Indigo fera-soo rten* zijn, behalve waarschijnlijk de *Guatemala*, die uit Midden-Amerika, en de *Natal*, die uit Z. Afrika is ingevoerd, in 0. Indie inheemsch en in het algemeen in de tropische landen zeer verspreid.

OVERZICHT VAN DE PRODUCTIE EN DEN HANDEL. Britsch-Indië is van oudsher hot land geweest, dat de grootste hoeveelheden indigo voor de Europeescho markt heeft geproduceerd. Aanvankelijk waren het Spanjaarden en Portugeezen, die indigo uit Indie exporteerden en de indigo-cultuur in Midden- en Zuid-Amerika invoerden, maar eerst onder EngeJsche leiding kreeg in het laatst der vorige eeuw de indigo-cultuur in Britsch-Indië de groote betekenis van tegenwoordig.

Gelijk bo ven is opgemerkt, heeft de cone urren tie van de aynthetische indigo sedert het begin dezer eeuw aan de indigocultuur in Britsch-Lidio veel nadeel toegebracht, hetgeen duidelijk blijkt uit het hier volgende staatje (waaiin echter ook de oorlogsjaren 1915 en 1916 zijn begrepen) omtrent den uitvoer van Bengaal-indigo — sedert 1900 in van 32'2 KG.

1900	III 700	1909	17.000
1901	85.100	1910	20.000
1902	43.100	1911	25.000
1903	57.500	1912	28.000
1904	39.200	1913	33.000
1905	25.500	1914	39.000
1906	28.000	1915	62.000
1907	28.000	1916	J 48.000
1908	25.000		

Na de Britsch-Indische is deJava-indigo — de — waarofjere kwaliteit, het hooge indigotine-gehalte bij zachtheid en fijnheid van deeg, in vergelijking met de Bengaal-indigo, het hunne bijdragen.

Ook op Java is de prod tie Bterk vermindert zij het ook nu weder toenemende, gelijk uit de jaarlijks uitgegeven Statistieken van den Handel en de In- en Uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië

blijkt, waarii do volgende gegevens omtrent den uitvoer van indigo uit Java en Madoera in K.G.

zijn vormeld			
1900	587.238	1908	184.093
1901	483.278	1909	127.684
1902	463.754	1910	93.259
1903*	546.529	1911	62.266
1904	733.679	1912	148.853
1905	509.846	1913	76.049
1906	383.521	1914	185.011
1907	416.677	1915	314.555

Terwijl de Bengaal-indigo, na mceстал eerst op de markt te Calcutta in de tweede band te zyn overgegaan, hoofdzakelijk op de Londensche markt verhandeld wordt, geschieden de vorkooper der droge Java-indigo voor het grootste gedeelte te Semarang, terwijl het natte product voornamelyk naar Singapore gaat.

Uit een onderzoek van de afdeling Nijverheid en Handel van het Indiache departement van landbo uw naar de uitgestrektheid van do on a plant van indigo op Java en Madoera is gobleken, dat zich met de cultuur van indigo op uit. December 1915 18 ondernemingen bezighielden, tot een totale oppervlakte van 2.705 bouws (Batavia 140, »SerakarLa 1902, Djokjakarta 613, Pekalongan 50) Op uit. Dec. 1911 was het totaal 2.636 bouws. S Uit de cijfers betreffende de indigocultuur der inland sche bovoking blijkt verder, dat op uit. November 1915 op Java en Madoera de aanplant bodroeg 2.792 bouws. Te 1 t men deze getallen van Europeesche en Inlandsche cultuur bij elkaar op, dan komt men voor dat jaar tot een totaal van 5.497 bouws.

Vrij belangrijke hoeveelheden indigo, hoewel van mindere kwaliteit, worden ook van *Guatemala* en *San Salvador* uitgevoerd en wel in onregelmatige stukken van verschillenden vorm en grootte, die in zakken van buffelhuiden, zoogenaamde seroenen, van 60—70 kg. inhoud, in den handel gebracht worden. Deze worden o.a. op de markten te Londen en Havre verhandeld. Andere in Europeescho marktberichten afzonderlijk genoteerde mindoro soorten zijn nog: Madras, Kurpah en Oudh uit Britsch-Indio, die evocens op do Londenscho markt te koop zijn en de twee eerste merkon ook to Marseille.

Strel-con, waar indigo-bereiding van eenige betekenis is, maar waar van do indigo's niet in handelsberichtxjn genoemd worden, zijn: do Fratische bezittingen in Voor- en Achter-Indio, die do indigo naar Frankrijk uitvoeren; China, waar aan *Polygonum*-soorten bo ven de *Indigofera's* de voorkeur wordt gegoveu en dat meer indigo indan uitvoerG; Japan, waar ook *Polygonum-Boorten* gebruikt worden; de Philippijncn, Egypte, waar vi.ij goede indigo geproduceerd wordt, en Brazilia, Venezuela, Mexico, waar, ovenals op Java, indigo ook uit *Indigofera oli/voaperni* (b bereid wordt.

BESTANDEELEN, BEGENSOUAPPEN EN BEOORDEHLING VAN HANDELSTINDIGO. Het hoofdbestanddeel van handelsindigo, zoo wel de uit plan ten gewonnen als do synthetisch bereide, is indigotine of indigoblauw (C₁₆ H₁₀ N₂ O₂), in 1875 door Nencki in zeer geringe hoeveelheid door oxydatio van indoj verkregen, in 1878 door Adolf Bayer, wien het golkfro isatine kunstmatig te beroiden, in grootere hoeveelheid langs synthetischen weg vervaardigd. Tegenwoordig wordt in Duitschland en in Zwitserland op zeer groote schaal synthetischo indigotine bereid uit phenylglycocol, en wel door do stof te smelten hetzij met natriumamide of met

natriumaniide. Daarbij ontstaat eerst indoxyl, dat bij:ren prijs opbrongt dan de EngoJsch-Indische oxydatio kwantitatief in indigotine overgaat.

GESONDHEDSNTS VAN DE JAVA-INDIGO-CULTUUR.

De fabriek van dio klorstof verkoopen do Op Java is do indigo-beroiding waarschijnlijk door do indigotine in den vorm van een deeg met 20% Hindoos ingevoerd en toen do Hollanders zich aldaar indigotingehalte, welk preparaat onder den naam van vestigden werd dus reeds indigo voor oigen gebruik geteeld, "Indigorein" in den handel wordt gebracht en dat, gelijk waarvan de O. Indischo Compagnie gebruik maakte, om een wij reeds opmerkten, de natuurlijke indigo grootendeels nieuw winat- gevend artikel voor do Europeesche markt te kunnen uitvoeren. Reeds in het tractaat, in 1743 • root

Het indigoblauw is een donkerblauw poeder met Mataram gesloten, verbond de vorst van dat rijk zich do roodachtigen glans. Gesublimcerd vormt het koperroode, indigo-cultuur op het kraebtigst te doen voortzetten; do metaalglanzende prisma's. Het is reukeloos en Compagnie zou daartoe de poodige Europeesche bedienden smakeloos, onoplosbaar in water, alcohol, aether, alkalion geven tot ondoor- richting der Javanen, zoo menigmaal en verdunde zuron en oplos- baar o.a. in chloroform. Door daartoe door den Soesoehoenan verzoek zou worden alkalische reductie- middelen wordt het gereduceerd tot gedaan.

indigo wit en met zwavelzuur vormt het 2 sulfozuren, Het is niet onmogelijk, dat door Europeeschen invloed waaraan het kalium- en natriumzout als indigocarmijn in cultuur en bereiding in die dagen reeds ver- beterd zijn. In den handel komen. elk geval was men verplicht do voor uitvoer bestemde

Waar de synthetische indigo nagenoeg uitshittend uit indigo te drogen, hetgeen voor eigen consumptio niet noodig indigotine en water bestaat, bevat het plan ten- product was.

nog verschilUende bijmengselen; deze zijn: indigo rood. Eerst door toedoen van het cultuurstelsel ech- ter word (indirubine), met indigoblauw isomeer en daarvan voora] eene cultuur in het leven geroepen, die tot de belangrijkste onderscheiden door de opJos- baarheid tot eene op Java zou gaan behoren. Reeds onder Du Bus was de purperroode vloeistof in alcohol en aether: cultuur der indigo aangemoedigd; in de Preanger, waar de verder: indigobruin, oplosbaar in alkalien : indigo: ijm, indigo- cultuur volgena het stelsel van Van den Bosch het oplosbaar in zuren, en asch, wolk laatste bestanddeel eerst werd ingevoerd, vond mon bij zijn op- treden reeds kalk, magnesia, aluinaardo, ijzeroxyde, koolzuur en 122 indigo-tuinen. Op de reeds vroe- ger beschreven wijze phosphorzuur bevat. (Zie CULTUURSTELSEL, I, bl. 549) werd deze cultuur

Het gehalte aan indigoblauw varieert bij de ver- geregekl. De be- volking moest haar rijstvekten afstaan en achiHende planten-indigoBOorten van 40 tot over de in het genoemde gewest, alsmede in Cheribon, Tegall, 80%, bedraagt bij superieure indigo circa 70—80%, bij Pekalongan, Bageien, Banjoomas* Kediri en Ma- dioen, middelsoort circa 60—70% en bij de inferieuro indigo's later bok in Ban?aiia ~ werden, gewoonlijk i(16or middeJ circa 40—60%. Het gehalte aan indigo rood varieert op van dori arbeid 3er bevolking, fabric- ken opgericht om do go veer van 0.5 tot 15% en dat aan asch van 1 tot 10%. op die velden verkrogen grondstof to bewerken.

De waarde voor de ververij, ook wat de nuance dei Aanvankelijk volJde de Regeering hot stelsel van groote kleur betreft, hangt van de hoeveelheden en de onderlinge fabrieken met uitgestrekte aanplantingen van 250 en 350— verhouding van doze bijmeng- eelen af. Het indigoroed 600 bouws, waardoor aan de bevolking een zware last werd vooral is op de nuanco van inJJoed. opgelegd. Want waar bij de indigo-cultuur wisselbouw

Do beoordeeling van de waarde geschiedt ten deele gevolgd word, zoodat de velden na afloop van don oogst aan door waarneming met do zintuigen en ten dee] e door do bevolking werden teniggegeven ¹⁾ om die weder met rijst bepaling van het gehalte aan indigoblauw of ook welke beplanten en andero volden bij de cultuur werden tevens aan indigoroed. Meestal geschiedt dit dan door na ingedeeld, gebeurde het vaak, dat de indigo-tuinen ver van Le gaan, hoeveo] eener bepaalde oplossing van do woonplaatsen dor bevolking gelegen waren en bad doze kaliumpermanganaat noo- dig is, oin ecno zckerc niet zolden cen groeten afstand afteleg- gen vdrf zij die hoeveelheid van de zwa- vclzuur-ind igo-oplossing tuinen boreikte; er wordt zelfs venneld, dat in Soekapoera zoover te oxydeeren, tot <le blauwe kleur verdwenen is. (Preanger) de planters cen afstand van niet minder dan 45

Bij beoordeeling op het oog is de zachtheid in do cersto kilom. had cl on aftellogen en dat zij bier cen daar maar op j)laats van zeer veel belang, vervolgens <le structuur, die de velden ver van hare won ingen bleef ver- toeven, tot do niet korrelig mag zijn en verder de meerdere of inindere oogst was afgeloopen, zoodat men zeggon kon: trouwon, fijnheid van „deeg“.

De kleur moot liefst Jo vend ij blauwviolet of groote in spanning, van do bevolking gevorgd, werd niet l>lauwpur]er zijn. Dofblauw of zwartaclitig en ook door oven- redigo bolooning vergoed; dezo was toch zeer stippig is minder gewonscht en indigo, waarop mot den goring cen werd in hot voordeelJigsto geval op 9 cents

achtorkant van den nago) goinakkoelyk eene koperglanzende streop wordt gemaakt, is vcccl hard. Een veel voorkomend gebrek bij indigo is de zoogonaaidc windbrouk; d.i. vorming van schinnols in het binnonste dor indigokoekjes en daarmede vaak gepaard gaande brokkolig- hoid. Bij do fijncrc indigo's vooral lot de handel ook op hot formaal der koekjes en de aanwezig- boi<l van meer of minder gebrokcn stukken.

Do Bengaal-indigo onderacheidt zich van de Java- indigo door cen lager gehalto aan indigoblauw en cen hooger gehalto aan indigolijin, indigobruin en a chbstanddcolen on is in verband daarmede moetaal harder en minder fijn van deeg en kleur, zoodat do Java- indigo gemiddeld veel

]) Eder der hoofdbezwaren tegen do gedwon- gen indigo-cultuur ingebracht, nl. dut dio oul- tuur de velden uitputte, zoodat de bevolking van do rijst-cultuur op de toruggegeven gronden geriiige oogston moest verkrijgon, moet op inindor juiste gogovens beruston. In do Vorsten- landon toch kan mon geregeld waarnomen, dat na, indigo botcro rijstooqsten worden verkregen dan b. v. na suikoriurt (hoevol ook daurbij niet door uitputting), hetgeen geheel in ovorcentsem- ming is met do wetenschap leert.

per dag borkond, terwijl zolfa hot feit sclijnt to zijn voorgckomon, dat do planters, bij do fabriekon ingedeeld, na twoo jarcn juist genoc verdiend hadden om hunie voeding to betalen.

Groote verbetering werd in het lot der bevolking gebracht door hot oprichten van kleine fabriekjes met weinig uitgestreke a an plan tin gen, waarmede in 1832 de prooff word gen omen. Ook werd do tusshenkouist der particulieren voor hot bereiden dor indigo, die hier on daar was ingeroepen, aUengs goheel opgegeven, zoodat sedert 1840 de bevolking overal zelve de indigo bereide en aan hot Gouvernement tegen betaling Joverde. Ofsclioon die belooning iets betcr was dan to voien, was zij toch zeer gering, tonvijd de zware arbeid bij het plant en, wiedeii en snijden en voora) het kloppen en koken in de fabriek de cultuur bij de bevolcing gehaat maakten. Onder Rochusson werd de governemientscultuur aanmerkelijk verminderd. Uit eene berekening was bekleken, dat de indigo over het algemeen den planter minder voordeelen opleverde dan met de goxivernemonta- koffie- en suikercultuur het geval was, terwijl ook de voordeelen voor de Regeering gering waren ; de iidigo-cultuur word dus overal ingetroldien waar geen 30 pond indigo per bouw verkrogen werd. Het aanta) by do cultuur ingedeelde huisgezinnen verminderde van 187.329 tot 108.577, dat der bouws van 41.578 tot 23.354; dientengovolgo daalde de productie van 1.432.793 pond tot 614.767. Wei werd in plaats der indigo-cultuur de suiker- cultuur uitgebreid, maar toch niet in gelijke mate.

Tegen die verm indoring van productio kwam de Handolmaatschappij op, welke voorstelde het loon der bevolking to verhoogen, dat naar do opbrengst bepaald werd. Ofschoon hieeraan gevolg werd gegeven, bleef de cultuur voor de bevolking, ook vergdeken met andero cultures, weinig voordeel, terwijl nieuwe vermeerdering van loon eene te geringe winst voor de Regeering zou overiaten. Op grond daarvan stelde de Raad van Indie voor de gouvernementscultuur op te heffen ; do Gouverneur-Generaal vereenigde zich met dit voorstel en trok haar onder nadere goedkeuring des Konings in 1864 voor het grootste gedeelte van Java in, terwijl de gehele intrekking, na verkrijging der goedkeuring van den Koning, in April 1865 volgde ¹⁾.

Intusschen was in de Vorstenlanden door toedoen van Europeesche landhuurders de cultuur toegenomen en toen de gedwongen cultuur eindigde, werd in die Btreken de grootste hoeveelheid indigo voor de Nederlandsche markt bereid.

In dien tijd was het voornamelijk de stek-indigo, waarvan de cultuur de beste uitkomsten opleverde. In den laatstan tijd had doze echter niet dezelfde gunstige resultaten als vroeger gegeven. Toen dan ook door den Heer Raaff uit Djokjakarta tusshen de jaren 1860 en 1865 zaad van eene nieuwe indigo-soort (*leptostachya*) uit Natal werd ingevoerd en deze eene veel grootere opbrengst aan biad en in verband daarmede ook aan droge indigo bleek op te leveren, verdrong in korten tijd de Natal-indigo de stek-indigo. Ook daarvan

¹⁾Van 1836—1863 bed roegen do korten dor cultuur / 47.115.093, de opbrengst / 81.583.220 en d. winst f 34.468.127. Die winst was zeer varieerend : in 1836 J 463.453, 1842 / 1.788.560, 1850/2.175.671, 1860 / 1.597.349, 1863 / 370.703. Banjoeanan en Bagejen produceerden allengs de nieeste indigo.

gingcii do producties editor reeds spoedig ver minderen en, niettegenstaande door eon nieuw procedé van den Heer Sayers (ammoniak in do trekbakken) de resultaten weer gunstiger werden, was het eene uitkomst, toen door den Heer Baumgarten in 1872 zaad van eene nieuwe indigo-soort (*oligospenna*) uit Guatemala of Mexico word ingevoerd. Deze soort, die goede bladproducties en betere kwaliteit van indigo gaf, verdrong, behalve in inlandsche aanplantingen, op haar buurt in een paar jaar tijds de Natal, welke soort zich door verbeteringen in de fabrikatic later toch hog kon handhaven.

DE TEGENWOORDIGE CULTUUR OP JAVA. De inlandsche cultuur onderscheidt zich van de cultuur op de groote ondernemingen vooral door minder intensieve grondbewerking, door de weinige zorg voor goed zaal en do keuze der soort, het gebrokkige onderhoud van den aanplant, liet dikwijla niet in rijen planten en het aanhouden van meer dan 2 of 3 snitten. Voor de inlandsche cultuur worden vrij reeel onbewoeibaro gronden (tegalan) bebezigt, terwijl door de Europeesche ondernemers de indigo ineestal na padi op sawah's wordt geteeld.

In de gouvernementslanden worden voor dit doel de sawahgronden van de bevolking voor 12 maanden (of 3 snitten) gehuurd.

De cultuur van stek-indigo zal om de mindere belangrijkheid niet nader worden beschreven. Alleen zij opgemerkt, dat voor het maken van den aanplant meestal stekken van 20 cm. lang van takken van den tweeden suit worden gobezigd, on, zoodat s bo ven reeds opgemerkt, van eene bepaalde soort indigo (var. *Indigofera anil* ?).

De cultuur van indigo, die door zaad word voortgeteeld, is in de Vorstenlanden ongeveer als volgt.

Wanneer de padi geogost is, meestal in de maand April, en het padistroot afgesneden en verbrand, worden de velden, die voor de indigo-cultuur bestemd zijn, eerst met groote afwateringsgoten op 100 a 150 voet afstand doorsneden en van een ruggoot voorzien. Een tweedc stel cvenwijdige kleinere goten, op een afstand van bij v. 40 of 30 voet van elkaar, monden in de groote afwateringsgoten uit on dienen tezamen met deze en cven-tueel met nog eon of twee middengoten om de velden te draineeren, den grond droog to maken en het overtoiligo regenwater to kunnen afvoercu. Doze (1 was worden gowoonlijk na het tweede ploegen gegraven.

In elk geval begint men, nadat do bodem vol-doendc opgedroogd is on de most (kampongmost, titen) uitgestrooid, met het ploegen; liefst het eerst de plaats, waar de kweekbedden zullen worden aangelegd.

Daarna worden op verschillende plaatsen van do onderneming, bij voorkeur in de nabijheid van eene waterleiding, per bouw bijv. 15 kweekbedden van 12 X 4K. voetaangelgden word de grond verder naar den eisch bewerkt en to bed den opgehoogd. Tusshen de bedden bevinden zich nog een paar goten voor de afwatering en verder padieu om overal goeds bij to kunnen komen.

Eindo Mei en in Juni, somtijds ook iets later of vroeger, worden in de Vorstenlanden de bedden gewoonlijk bozuaid, waarbij het zaad (ca. 1 pei 10 bouw), om het regelmatig to kunnen uitstrooien, wcl met aBch of zand word vennengd.

Na het zaaien worden de bedden met een woi-

nig fijn gomaakto aardo beatroid on vervolgena mceстал met padistroom bdeekt, om het znad ge- inakkelijkor vochtig te kunnen houden on tegon «lagregons te beschutten.

By Guatemalan a omstrcooks 5 dagon on bij Natal-indigo na omstreoks 3 dagen kan het stroo worden weggenomon on ruim een maand later is do bibit, die naar behoefte begoten word t, reed s gschickt oin over- geplant te worden. Einde Juni kan dan ongeveer met het overplanten worden begonnen, in somnige stre- ■cn ook vroeger, in andero weer later. Wanneer op do velden direct words uitgezaaid, hetgeen in sommige gevallen de voorkeur verdient on op lichterem grond dikwijls grootcro oogsten geeft *dan uitplanten, dan worden in don fijnbewerkten grond de zaadkorrols op passende afstanden uitge- poot of in ongeveer 2 voet van elkaar verwij- derdo ondiepe voren uitgestrooid on met stroo toegedekt. Door gieten (siram) moot voor vocht gezorgd worden, terw[] de verdere behandeling <ler velden ongoever gdijs is aan die, waarop <le indigo uit bi bit wordt gekweekt.

Van do overgeplante indigo-plantjes sterven onke- Jen, doordat by het uittrekken do wortels t© veel geschonden zijn of doordat zij door plantaardig of dierlyke parasieten worden aangetast. Het is daarom noodig, na korten tijd in te booten (njoe- lam), hotgeen meestal plaats heeft nadat hot veld opnieuw onder water is gezet. Is men zoo ver go- vorderd, dat ook dit niet meer noodig is, dan wordt ongeveer 66n maand na het eerste planten de grond met de patjoel van onkruid gezuiven on tevena oppervbkkig bowerkt (ndangir), waarbij do bo ven- korst, dicht bij do plantjes gebracht, de uitdro- ging van den grond tegenhoudt. Eomgen tijd na dezo voorbewerking, die desnoods herhaald wovlt, wordt de grond tusschen de rijen op omstreoks 10 cm. van de plan ten met de patjoel ter diopto van omstreoks 30 cm. bowerkt (nggebroes). Na doze diepe bewer- king heeft, voordat de cersto regens venvacht wor- don, do laatste bewerking plaats, namelijk het aan- aarden van de planten. Meestal geschiedt dit zoo, dat twee rijen planten op con bed komen te staan, terwijl zich tussclion de beddon goulen vormen (nglarenni). Do verdere beworking, dio in don aanplant plaatsgrijpon, toxtiat de plunton hot Hbadium bereikt hebben, dat zij geancden kunnen worden, bcpalen zich tot het schoonhouden on uit<liepon (ler go ten.

Na het iuvallen dor regons in October of November Bchiction de plan ton snol op, zoodat met het snijden van do eerston suit in hot laatst van November kan worden begonnen; bij Natal-indigo, <lio snollor g roc it dan do Guatemala, ook roods kroogor, planten hob bon dun cono hoogte van 4 a 5 voet boriokt on worden op ruini *¼ voot afstand van den grond gesnoden. Bij vroeg snijden krijgt men gowoonlijk eo=1 botcron tweedon on der- don unit, maar dikwijls ten kosto van do productie van den eersten suit. Verschillendoomstandigheden, ala ontvikkoling der planten, capaciteit dor fa- briecken, blaclafval, vrocס voor rupsoplaga of do uitkomston on proofsuitten, go ven den tijd aan, waarop met do verwerking der plan ten inassa zal word on begonnen. Doze plan ten inassa bedroeg bij cono proef to Klaten j.net Guatemala gomiddolcl 183 pikol eerstxjn snit on 121 pi koi tweed on suit p. bouw, to zamon uitloverendo 72 pond handolsindigo.

By hot anijden Jaat jnon, om sterfto te voor- komon, bij Natal-indigo van olko plant 66no loot sM&n, wolko loten corat gesnoden worden, wanneer

do afgesnoden takkon opnieuw uitgesproton zijn.

Na het oogston van don eersten snit wordt de grond tusschon do plantrijen opnieuw bewerkt on 2% h 3 maanden later kan men dan den tweeden snit (dio bij Natal dikwijls boter is dan do eerste) verkrijgen, terwijl de derde snit nog weer omstreoks 3 maanden later snijbaar is.

Do in het kort beschreven cultuurwijze vindt men uit den aard der zaak op verschillende pJaatsen gewijzigd. Zoo is het in sommige strecken gebrui- kelyk, nog meer snitton aan te houden on do indigo to laton overjarion on in andere strecken weer om den veol] mindor opJeverenden derden snit niet aan to houden.

ZAADWINNING. Ten behoevo dor zaadwinning laat mon bij het snijden van den eersten of ook wel van den tweedan snit tusschon den aanpJant, op vrij grooten afstand van olkaar, goed ontwikkelde planten staan, dio voor zaadplan ten moeten dienen on waarvan hot zaad het meest in Mei geoogst wordt. Men legt ook wel op een bepaald gedeelte van do onderneming een afzonderlijken bibituin aan, waar hoogstens wat cersto snit ter uitdunning wordt gesnoden, maar verder zaadplanten op zoo korten afstand van elkaar komen te staan, dat het geheelo veld er door wordt in gen omen.

Zaadplanten ncmet men bij Guatemala-indigo gaame van zaad, dat vorsch uit Amerika is gelm- porteed, omde daarvan de eerste on tweede generatie veelal mooio aanplantingen geven.

INSEOTBNSOILADE. De indigo-aanpJantingen heb- ben dikwijls veel te lijden van sommige insecten- plagen. Daarvan dienen in de eerste plaats genoemd te worden: bladluizon (walang bantji), rupsen on de zoogenaamde sawang. Bladluizon komen voora] bij sterko droogte voor on verdwijnen ge- woonlijk na het invallen der regens. Groene rupsen, afkomstig van do vlindersgeslachten *Vanessa* on *Polyommatus* verschijnen gewoonlijk in het begin van don regentijon on kunnen grooto verwoestingen aan rich ten, terwyl de sawang, dio zoowel in eersten als tweedan snit voorkomt, vooral na droogto ovoneens vool schade kan veroorzaken. Onder sawang verstaat men araclmiden, dio de blaadjes ineenrollen on do takken met een meer of minder dicht weefsol overtrokken. Heb goheel is met stof- on aarddeeltjes bedekt on de afge- vallen blaadjes hangon aan enkelo draadjes.

Andre insectenpJagon zijn: de zoogenaamde worm (oelat), dio binnen den Stengel het merg aanvreat, on de larvo van een soort *Melolontha* (de zoogonaando oeret), dio do wortels als voed- sel gebruikt.

iNDiGO-BENDiDTNG OP JAVa. Tor boreiding van indigo voor de Europeescho markt worden do planten smorgona vroeg, te boginnon ongeveer tegen 5uur on toondigon tegon 7 uur, afgesnoden on na tot bossen to zijn gobondon op karren (grobaks) geladon on ton spoedigato naar do fabrieken gobracht, waar de van do bandon ontclano bosson in schuinsche rich- ting in do zoogonaando fermonteerbakken (cemen- ten bakken ter diepte van ongeveer 1.25 m. waarin ruimte voor 5 n 10 karrevrachten) met meestal nog eeno dunno laag indigo- planten er over heen geplaatst worden. Hot goheel wordt door bamboe- stixikon of bamboevlechtwerk met houten balken zacht vastgedrukt.

Men laat na zuivor koud water (± 27°) of in den laatsten tijd bij Natal-indigo ook wol warm water toevoelicon toG do plan ton goheel bedekt zijn, on het zoogenaamde formonteeren neonit een

nan vang. Met koud water werkende duurt dat proces ± 7% uur bij Guatemala en bij Natal ieta langer.

Ziet men aan het vormen van gasbellen, die niet direct uiteenspannen en zich op bepaalde plaat-sen (waar de planten het dichtst samenge-pakt zijn) in grootere hoeveelheid vormen, dat gisting begint in te treden, dan mag in geen geval langer met aftappen gewacht worden. Men krijgt anders licht door een minder gewenschte verloop van het nu volgen de z. g. klopproces iets minder indigo en deze is niet van de beste kwaliteit.

Bij te kort fermenteren zal de kwaliteit niet lijden, maar de kwantiteit kan aanmerkelijk minder zijn.

Na afloop van het maceratieproces wordt door het wegrijmen van houten stoppen het gele extract in zoogenaamde klopbakken, die lager gelegen zijn, afgetapt en daarin in zoo lang met lucht in aanraking gebracht, tot het zich daarbij vormen de indigoblaauw niet meer toeneemt. Tege-lijkertijd worden de voor beniesting te gebruiken uitgelooide indigo plan ten (titan) uit de bakken genomen en deze schoongemaakt.

Do klopbakken zijn eveneens van cement en daarin bewegen zich door middel van een water-wiel of door stroom een aantal armen, waaraan houten schoppers, a) of niet van gaatjes voorzien, blikken kokers of andere inrichtingen zijn verbonden, die het vocht zóózeer aan de zuurstof der lucht blootstellen, dat binnen een niet te lang tijdsverloop (1 a 3 uur) de indigo zich heeft afgescheiden. Daarbij wordt de vloeistof van geel roodachtig, moar niet er, ziet er, zo lang de indigo-vlokken er in gesuspenderd zijn, blauw uit.

Wanneer zich geen indigo meer vormt, behoort het z. g. kloppen op te houden, omdat anders later de indigo niet goed bezinkt.

Wanneer 's morgens tegen ongeveer half acht de fermenteerbakken zijn gevuld, kan tegen 5 uur het kloppen afgelopen zijn. Daarna laat men de indigo eenigen uren of tot den volgenden morgen vroeg, bijv. 5 uur, tijd om te bezinken en tapt dan de bovenstaande vloeistof door middel van een floutcur of door houten stoppen af. Is dit geschied, dan wordt de indigo, die tot eene dunne pap is samengeloopt, van den bodem op een doekfilter gespoeld, om de pap zooveel mogelijk van het vocht te bevrijden, hetgeen ongeveer in 5 a 6 uur geschiedt.

De z. g. rauwe pap, bevattende ± 94% water, wordt dan opgeschept en, na gemeten te zijn, in tonnen naar het kookhuis gebracht, om gewoonlijk den volgenden morgen met de 6- a. 7-voudige hoeveelheid zuiver water, onder omroeren, tot het kookpunt in eene met vrij vuur of stoom verwarmde ijzeren pan verhit te worden. Door dit koken worden de indigolijmen en andere onzuiverheden grotendeels opgelost en bederf veroorzakende organen ismen gedood.

Het mengsel uit de kookpan wordt weer op een linnen filter afgetapt, om indigo en vloeistof zooveel mogelijk te scheiden, en als dit heeft plaats gehad de gekookte pap met ongeveer 90% water, na in tonnen of emmers geschept en nogmaals gemeten te zijn, naar de persen gebracht. In deze persen, waarvan de druk door hefboom en gewichten kan worden geregeld, bevinden zich met gaatjes voorziene kieten met een doksel, dat op en neer kan worden bewogen. Om de pap tot koeken te kunnen persen wordt in zóó'n kist een

Jinnen dock tegen de kanton aangelegd en daarin de pap geshocht, die, om luchtboeren te verwijderen, even zacht geroerd wordt. Is do pap uitge-schikt, dan wordt het dock dichtgeslagen en het doksel er op gelogd. Door op dit doksel eerst zacht en dan sterker gelijkmatig te persen, wordt in 1 h 2 ctmalen do indigomassa zoover van vochtdeelen bevrjdd, dat de zich gevormde hebbende groote platto kock met 20 a 25% water in kleinere kockjes kan worden gesneden. Na het snijden, van een nierk en nummier voorzien, leven deze na droging hot go wen sch te formaat voor den handel.

De door de Javanen voor de inlandsche markt bereide indigo wordt veel langer gefermenteerd, terwijl voor het kloppen, dat door opschoppen en uitstorten met een emmer geschiedt, kalk wordt toegevoegd. Do pap wordt als zoodanig in petroleumblikken verkocht.

De in het kort beschreven wijze van indigo-bereiding voor de Europeesche markt wordt met betrekkelijk geringe wijziging, als toevoeging van ammoniak vóór hot kloppen (systeem Sayers) overal op Java bij Guatemala-indigo (*Platycodon*) toegepast. Ter verwerking van de thans veel aangeplante Natidindigo (*Leptostachya*) worden twee nieuwe procedés, waaronder een met warm water, toegepast, daar volgens de oude werkwijze uit deze Indigoferasoort slechta weinig indigo wordt verkregen. Bij deze procedé wordt van kalk gebruik gemaakt, die door wassing met zuur weer wordt verwijderd.

In Bengalen wordt de daar aangeplante Indigoferasoort (*Indigofera*) langer gefermenteerd dan op Java gebruikelijk is en in Madras wordt uit gedroogde planten indigo bereid. Do verwerking der planten in Britsch-Indie verschilt verder niet veel van de op Java gevolgde methode. Betelblad, maceratie zonder eigenlijke gisting en meer zorg zijn do hoofdredenen van de superioriteit van de Java-indigo boven de Britsch-Indische.

THEORIE DER INDIGO-FABRICAGE. In het eelsap der baderen van Indigoferasoort 13 en an dore indigo-licverende plant ten komt een glycosid voor, door Schunck, die dit hot eerst bij *Indigofera tinctoria*, con-stateerde, „Indican“ genoemd. Dit indican wordt bij het z. g. fermenteren door do in werking van een niet georganiseerd ferment (enzyn), dat vermoedelijk in het protoplasma der bladcellen voorkomt en bij het onder water afsterven van dit protoplasma zich met het eelsap niongt, onder wateropname (hydrolyse) in verschillende stikstofhoudende stoffen en in suiker (dextrose) gesplitst, welke stoffen, na vorming, door diffusie in het omgevend water worden opgelost tegelijk met nog onontleed indican. Dit indican ontstaat dan eeno op Jakmoespapier alkalisch reagerende oplossing, waaruit bij oxydatie (het kloppen) het men gaol van indigoblaauw met de andere kleurstoffen, die in de indigo voorkomen, zich uitscheidt, terwijl de overige stikstofhoudende verbindt en, al of niet geoxydeerd, in oplossing blijven. Met do indigo precipiteeren tegelikerijd kalkverbindingen, waaronder koolzuurkalk, phosphorzuurkalk en eene verbinding van zoogenaamde indigolijmen met kalk, die bij het koken weer gedeeltelijk wordt opgelost. In handelsindigo komen dan verder nog toe-vallige onzuiverheden voor, grotendeels doer do indigo na het kloppen mechanisch meegeslept.

Onder normale omstandigheden heeft bij de Java-bereiding, althans wanneer niet langer dan 8 uur gefermenteerd wordt, geen gisting of merk-

tare bacteriewerking plaats, lietgeen echter we] hot goval is bij do inlandsch methodo on bij do bereiding in Britsch-Indio, waar do langore duur van het proces daartxo anloiding gooft. Men tracht dit dus op Java to voorkomen, zodat do on tiedin gaproducten van het glycosied, die door gis- tingsorganismen zich vormen en bij oxydatio voor- namelijk het ongewenscho indigobruin leveron, zich niet in die mate kunnen vormon, dat hetzaad verschilt niet onblangrijk van dio van het hooge gehalte aan indigotine, do fijnheid van deeg on de zachtheid, waardoor de Java-indigo zich kenmerkt, er door lijden. Bij langer fermentoreen gaan ook relatief meerPEN.

stoffen in oplossing, die / zich bij het kloppen door oxydatio met do indigo; uitscheiden en de zuiverheid er^{nia} van benadeelen.) De tijd van het formenteerproccs moet daarmede 1 in verband gebracht worden, ook omdat het klop-1 proces er minder rogelmatig door kan verlopen.

Hot gehalto aan indicaan in do bladerooi van de *Indigofera's*, die voor indigobereiding in aanxuer- king komen, loopt vrij sterk uitcon, ook wanneer deze gesneded zijn op een tijd, dat het gehalto het hoogst is, en onder dozelfde omstandigheden van grond, klimaat enz. zijn gecultiveerd. Ook wat het gehalte aan werkzaam enzym¹ botreft, is dit blijkbaar het go Vai. In verband met dit laatste , heeft do splits'ing van hot indicaan bij do eensoort veel sneller plants dan bij do andere.

Literatuur. De Sturler, Landbouw in N. Oost- Indio; v. Gorkom, Oost-Indische cultures, onpuiow uitgegeven 30 deel; Andree, Cultuur en bereiding van indigo op Java; Semi or, Die tropischo Agri- kultur; Husemann, Die Pflanzonstoffe, 2o deel; v. Georgiewics, Dor Indigo; Bridges-Lee, On Indigo-manufacture; Simmonds, Tropical Agriculture; Miquel, Flora van N.- Indio; Koloniaal verslag; Do Bussy, Jaaroverzichten van den handel in kolonialo producten, enz.

INDIGOFERA. Plantengealacht van de fam. der *Legumiibosae-Papilionatae* met meor dan 200 soor- ten in de tropische strekon van de geheele aarde. Het zijn kruiden of kleine heesters met oneven- gevinde blaxleron, enkele soorten met slechts 3 of zelfs 66n blaadjie aan het blad. Kleino bloe- mcn aan tamelijk lan go trosson, meeat min of meer rood van kleur. In don Archipel komen velo soorten in het wild of verwilderd voor, op Java 11 soorten, waarvau hot incest bekend zijn *Indigo- fera sumatrana*, Giirtn. (=2. *tincloria*), een wildo vorm, dio ook gekweekt wordt, *I. nuffruticosa* Mill. (= *I. Anil* L.), een soort die in trop. Amerika inheemsch is on op Java gekweekt of verwilderd voorkomt, *I. fjuatcnuillensis* Mog. et Sees., uit trop. Amerika, uitsluitend gekweekt en *I. arrecta* Hochst, de Natal-Indigo, afkomstig uit Abyssin io, op Java gekweekt en een enkelo maal verwilderd. De incest voorkomende ini. namen zijn Taroern (MAL., SOEND.), Tom, etom (JAV.)» Tarom (MAD.), Daoen biroo (DIAL. MOL.). Du Natal-Indigo heot ook wei Tarocni daoon aloes (MAL.). Bcholve ala verfstof (zie INDIGO) worden do plan ten ook wol in afkooksela tegen koorts un ala wormverdrij vend middol gebruikt. Ook een paar wildo soorten (/ *linifolia* on *I. emeaphylla*) komen onder don naam van trocspala als genees- middul voor. ;

INDIHIANG. Vroeger district, Chans onderdis- trict van het district cn do afdeeling Tasikualaja, residentio Preanger-Kegentschappen. De plaats In- dihiang ligb aan don spoorweg (halte van dien naam) cn aan den grooten weg van %)oinc(lang over Tjiawi naar Tasiknialaja.

INDISCH COMITY VOOR WETENSCHAPPE: < " 夕, LIJKE ONDERZOEKINGEN. Zio COMITY (IN: , 二 DISOH) VOOK WETENSCH. ONDERZ.二. - : 'L a/

INDISCH DILLEZAAD, <lo vruchten v&n"% 九-
thzim (/ravelens, dio uit Br.-Inclio geimpoor^{te} (頂少
worden en waarvan men do stampant ook woi / 2
eons / 八 1 Soor'a noomt. De olie uit het Ind. difle-... ?

INDISCH GENOOTSCHAP. Zie GENOOTSCHAR

INDISCH LAURIERBLAD, bladeren van *Euge-
nia -palyantia*, wegens do aromatische olie voor
het kruiden van spijzen gebruikt.

INDISCH SLANGENHOUT, naam voor het hout.

van *Euryconiu longijolia* (zie alclaar.) /

INDISCHE BOND. Zie VEREENIGINGE#d -

INDISCHE GIDS Zie TIJDSCHRIFTE要8心 'E

INDISCHE SERING, naam voor *Blema Aezkara* <
(zie aldaar), wegens de paars© melioemiooi-^d
gelijken op dio van do Europ. serin

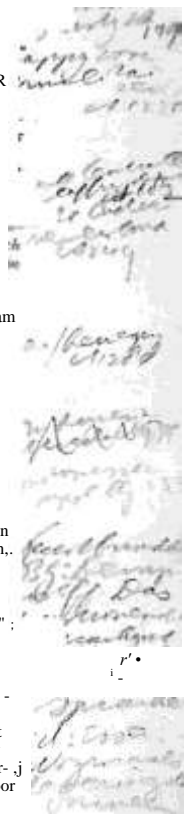
INDJOEK (Mai.) Zie IDJOEK, #

INDO, verkortng van Indo-Europeaan, naam
van het Indisch-Europeaan, naam
van het Indisch-Europeaan, naam
Indisch bloed

INDONESIE, van Gr. nesos = eiland, &us „de
Indische eilandnwereld" beteekened. Deze naam
wordt — sinds 1884 door Bastian — veel gebniikt
in de wtenscapplijke literatuur over O. I.,
vooral door ethnologen en taalgeleerden, die ook
spreken van Indonesiers en den Indonesischen
taalstam.

INDONESISCHE TAALSTAM. De talen, gespro-
ken door de inheemsche bevolking van Ned. Indie,
behooren, met slechts enkele uitzonderingen, tot dien
taalstam, welken men. bestempelt met den naam van..
don Maloisch-Polynesischen, ook wel met dien
Austronesischen, en welks gebied zich uitstrekt
Madagascar in het Westen, tot het Paasch-eiland*
in het Oosten; van Formosa in het Noorden, tot UCE* ;
Nicuw-Zeeland in het Zuiden. Slechts op een ge-
deelte van Hahnheira, met do cilanden Ternate4
en Tidore, alsnieclif het grootste deel van Ned.
Nieuw-Guin-Si (mogelijk nog op enkele kleinere * -
cilanden, waartrent nog geen vertrouwbare ge-
gevens bestaan), worden talen gesproken, welke niet
tot de genoemde familie behooren. Het aantal talen
en tongvaUen, welke thans de M. P. taal-familie vor-
men, is zeer aanzienlijk. Daaronder zijn er, welke door
miljoenen gesproken worden, zoals het Javaansch,
Maleisch, enz.; meerdere, welke slechts voor een
betrekkelijk klein aantal personen, vele, welke zelfs
voor maar weinigon tot voertxiig hunner gedachten.
clicon. Met zekerheid kan men zeggen, dat in
zulko talen, wolko thans over een grootoro uitge-
strektheid gesproken worden, meordere talen of tong-
vallen, ineestal gowis onordling na-ervant, maar
sontijtla ook mecr afwykond, opgelost zijn. Uit aller-
lci gemenscliaapplijko vorschijnselon, welko do ver-
schillonde talen thans nog vertoonen, laat zich eo-
nigszins cen beekl vormen, hoc de toestand dier taal
gewest is, waaruit alle thans bostaende met meer-
dcre of muidero trappen van afstamming raotcen
zijn ontsproten.dus de taal, gesproken voor doschei-
ding, weike men in dat opzicht do oorspronkelijke of
do grond-taal kan noemen.

Zeer in't kort on derhalve alleen in't algemcen
juist, kan do volgende beschrijving van het Maleiach-
Polynesisch gogovon worden, waarbij de woordon
„oorspronkelHK", of „do grondtaal!" in boven-ge-
oemdon zin yn op te vatten.

Oorspronkelijk zijn, wat het klaiikstelsel betreft, de vocalen: *a, i, e, u, o*, (in verscliillende nuances), benevens de kleurlooze klinker: *e*, (do *pepet*), echter met dien verstande, dat en *e*-klanken, alsook *o*- en *u*-klanken by de vergelijking der thans be- staande talen moeielijk uiteen zijn te houden, zoo- dat het schijnt, dat het onderscheid ook oorspronke- lijk zeer gering is geweest. Een constant verschil tus- schen lange en korte vocalen komt niet voor. Aan het eind van een woord kunnen ook twee-klanken voorkomen.

Als oorspronkelijke mede-klankers kunnen gel- den: *k, t, p, g, d*: (incer linguaal dan *d*ntaal), *b*, (niet geheel te scheiden van de *w*.), *ng, n, m, l, r*, (in meerdere variëteiten), *s, h, te*, (waarvan eene va- ieteit niet geheel te scheiden is van de *b*, eene andere van meer vocalischen aard is), alsook, ofschoon zeld- zaam, (behalve mogelijk als overgangs-klank, gelijk thans in meerdere talen), de *j*.

Uit de grond-taal stammen, ook wel die klaiiken, welke wij door *tj, dj, nj* weergeven, welke men vroe- ger ten onrechte als palatale beschouwde. Men is hieromtrent echter minder zeker, omdat deze klan- ken in meerdere talen ontbreken of bewijsbaar nieuw-vingingen zijn, in de talen-zelf ontstaan, gelijk dat in het Oosten van den Archipel het geval is, (trouwens ook in het Westen zijn zij meermalen duidelijk uit een anderen klank ontstaan).

Gelijk vanzelf spreekt, staan de thans bestaande talen ten opzichte van de voorkomende klanken, verge- leken met wat als oorspronkelijk kan gelden, op zeer verschillenden trap : naast verUes staat ook ontwik- keling van nieuwe klanken door de klank- wisselin- gen. Het klankstelsel onderscheidt zich door zekere weekheid; opeenhoopingen van consonanten, zoo- wel aan het begin als aan het einde van een woord of van eene lettergreep kunnen niet voorkomen ; slechts de *Z* of *r* kunnen zich aan het begin van een woord, (zeldzamer aan het begin van eene lettergreep *in* het woord, en dit wel niet oorspronkelijk), met eenige voorafgaande mede-klankers min of meer in de uitspraak verbinden, hoewel ook tier zeer dik- wijls eene vocaal tusschen gevoegd wordt. De grond- taal moet mede-klankers als sluiters gekend hebben en wel de */;*, *t, p*, met de corresponderende nasalen, (en denkelijk ook de mediae), benevens de *l, r, s* en *h*. Onder de thans bestaande talen zijn er vele, welke alle mede-klankers als sluiters hebben wegge- worpen en dus geheel vocalisch zijn geworden ; bij andere is dit gedeeltelijk het geval; sorns worden consonanten als sluiters door een vocalischen naslag gespaard; enz. In 't algemeen bestaat de neiging tot afwerping der sluiters ; de nicest bedreigde is wel de slot-4 ; die ook in talen, welke over het geheel de sluiters bewaard liebben, neiging heeft in den ingeslikten mede-klanker of in de hamzah over *te* gaan. Omtrent het toelaten van mede-klankers aan het slot van eene lettergreep *in* Jiet woord bestaat veel verscliil tusschen de thais gesproken talen. In't algemeen kan gezegd worden, dat de nei-

png bestaat geen sluiters te dulden, (tenzij een neus-klank, welke dan evenwel meer behoort bij den begin- consonant van de volgende lettergreep) ; in enkele talen blijft desluiser ook bij herhaalde stammen, (als *bšy*, in een vorm : *wuivvi*). Denkelijk bestond deze neiging reeds in de grond-taal.

Het taal-materiaal bestaat uit stam-woorden en vorm-elementen.

De Btam-woorden zijn meest twee-lettergrepige, ofschoon 6en-lettergrepige niet geheel ontbreken, (al is in 't oog te houden, dat de in do thans be-

staand talen voorkomende 6en-lettergrepige woor- don, meermalen duidlijk uit twee-lettergropige zijn ontstaan) ; nieer-lettergrepige stam-woorden zijn, kemelijk afgeleid. Dikmaals blijkt zulk een twee- (of meer-) lettergrepige stam-woord een 66n- lettergrepige element te bevatten, den wortel, welke ook in andere stam-woorden teruggevonden wordt; meestal is de verbinding met het overblijvende deel echter zoodanig, dat aan eene scheiding, althans voor eerst, niet te den ken valt. Hoewel deze toestand reeds dezelfde moet geweest zijn in de grond-taal, is het niet onmogelijk, dat meerdere, thans een bepaalden wortel bevattende stam-woorden eerst nft de scheiding hun tegenwoordigen, vorm, (afge- schideti van wat de verschillende klankwetten daar- toe hebben bijgedragen), hebben gekregen. Zulk een stam-woord kan op zich-zelf een gangbaar woord zijn, vooral wanneer het een concreet voorwerp aan- duidt, maar ook in andere gevallen. Meestal 盦 echter daartoe nog noodig het gebruik van een of meer vorm-elementen: een prefix, een (daaruit ontstaan) infix, een suffix, afzonderlijk of wel te zamen. Deze vorm-elementen dienon zoowel tot woord- vorming als tot aanduiding van de grammaticale betrekkingen. Een groot aantal dier vorm-elementen, welke nog in meerdere talen in levend gebruik zijn, moeten, blijkens de ook elders voorkomende vers teen - de overblijfselen, reeds als zoodanig in de grond-taal aanwezig geweest zijn. Uit den aard der zaak staat geen der thans bestaande talen geheel op het stand- punt der grond-taal. Sommige hebben nagenoeg het geheele vorm- materiaal als levend element verloren, bij andere is een klein gedeelte, bij weer andere een aanmerkelijk gedeelte bewaard gebleven. Naast verlies komt evenwel ook vernieuwing voor en wel op tweeërlei wijze: in de eerste plaats door het ontstaan en het gebruik maken van nieuwe vorm- elementen ; deze zijn, als zoodanig, gewoonlijk gemak- kelijk te herkennen; in de tweede plaats door uitbreiding of verandering der functie van het geerfde vorm- materiaal ; dit laatste maakt' dikwijls moeie- lijk te bepalen, wat de oorspronkelijke functie geweest is, terwijl al het feit, dat het een of ander vorm-element reeds in de grond-taal als zoodanig fungeerde, maakt, dat de oorspronkelijke beteekenis welke het als afzonderlijk woord moet gehad hebben, meermalen niet meer is na te speuren.

Als bijzondere kenmerken der taal-fainilie kunnen nog gonoemd worden, dat het bepalende woord op het bepaalde pleegt te volgen.

Verder, dat over't algemeen het werkwoord, als zoodanig, niot sterk ontwikkeld is. In vele der thans bestaande talen komen in de functie van finict actief werkwoord eigenlijk alleen vormen voor, welke in waarde met onze deelwoorden kunnen gelijkgesteld worden. In die talen, waarin liet passief wordt aangeduid, komen in die beteekenis (met uitzondering van zulke constructie, e, waarbij do waarde eene verandering heeft ondergaan) slechU eigen lijk substantief-vormen voor. Ook daar, waar een meer eigenlijk "vervoegd" werkwoord bestaat, is meestal de neiging tot het verloopen, of althans tot het beperken van het gebruik, groot.

Tijd en wijze worden bij het werkwoord, of bij de daarvoor in de plaats tredende deelwoordelijke- en substantief-vormen door partikels (of tot parti- kels geworden woorden) aangeduid. In sommigo talen echter, bijv. bij de Philippijnsche enz., heeft een oud vorm- eleuient do functie vervangen ou den verleden tijd aan te duiden, hetgeon soms tevens de verschuiving der waarde van andere elementen

heeft veroorzaakt. Elders, (bijv. in het Jav.), is een partikel, of zoogenaamd nadrukswijzer, gebogzid tot aanduiding van den conjunctief of wftt daarmio- de samenhangt, meer tot een oigenlijk vorm-olomont geworden.

Wat betreft de grammaticale betroukningen, waar- in een substantief kan voorkomn: het subject on object worden in algenwen niot aangeduid ; mot den gonitief kan dat wel het goval zyn, daarnaast komt ovenwol eenvoudige nevenstelling voor, welken enkelijk de meest oorspronkelijko is ; de vorschlii- lende constructie's stammien waarschijnlijk reeds uit de grond-taal. Verschiil van grammatisch go- elacht komt noeb. bij het substantief, noch bij hot vooinaamwoord voor.

Voor het pers. voornv. v. d. 1^{en} pers. meerv. bestaan twee verschillende vormn, naarmte do aangesproken persoon al dan niot wordt ingesloten.

Do boven-opgosomeo bijzondheden, welko uit den aard der zaak nog met vele vermeerderd kun- nen worden, mogen Her voldoende zyn. Alleen is nog te vermelden, dat ook de arinste taal of tong- val der familie zeer rijk aan woorden is, door de eigenschap, aan hot Mai. Pol. ras eigen, oni ook bij handelingen meormalen het bijzondere mot eone verschiillende benaming te bestempelen, zoodat bijv. voor de verschillende wijzen van "dragen", als: „op het hoofd dragen," op den schouder draageif \ enz., ook verschillende, niet wortel- verwante woorden gebezigd worden.

Eene poging om uit taalkundige gegevens het „stamland" (dit woord genomen in een zin, overeen- komende met dien, welke boven aan "grondtaal" ge- geven is) op te sporen, is gedaan door Prof. Dr. H. Kern, (Taalkundige gegevens ter bepaling van het „stammnd" der Maleisch-Poljnesische Volken, Ver- slagen on Meded. der Kon. Akademie v. Wetenschap- pen, III R., D1. V. 1888), die tot deslotsoni komt, dat dit een dee! van de kust van Achter-Indie inoet ge- weest zyn, waarbij de mogelijkheid bestaat, dat hot volk daarvoor nog van verderaf gelegen sbroken is gekomen. In verband liermede is te wijzen op do ineening van Pater W. Schmidt, die, na in zyn ge- Hclirift : „Die Mon-I-limer- Volker, ein Bindglied zwischen Volkern Zentral-Asiens und Austronesierw" (1906), eerst gewezen te hebben op punten van aan- raking, zoowel wat den woordenscliat als wat do grammatica betreft tusschen Mai. Pol. talen en de genoemde talon van Achter-Indie, tot de conclusio komt, dat er een zeker verwijderd verband bestaat tuHsehen do door hem Austroiiasische genoemde talen, waartoo, behalve talen in Achtor-Indie, ook enkelo in Voor-Indie behooren, on do Ma]. P 1. taal- familie. Dat, op punten van aannxking bestaan, voor- al met talen in het Westen van den Archipel, is niet tegen tespreken; omtront de oorzaak daarvan schijnt het veiliger nog de uitkomsten van nador onderzoek af te wachten.

Evcnini aid andere talon zyn ook de Mai. Pol. vrij gecbleven van vrcemdeii invloed. (JcdeeJtolijk is dozo gcrnakkelijk na te spuren. Groot is do invloed gc- weest van het Sanskrit, tengvolgve van de Hindoe- kolonisatie, vooral op hot Javaansch, in niindoro mate op het Maleisch, en vandaar on andere talon in de omgeving. Doze invloed heeft zich echter Hlechts uitgestrekt tot den wooiden-schal; op do spraikkuiist, zelf» van liet oud- Javaaisch, heeft hij, (daargelaten de vonn van sommige samonstel- lingon), niet go work t.

Behalve in genoemd talon worden nog vrij veel Sanskrit-woorden aangetroffen in het Tagalog en

hot Bisaja, overigens is do invloed, zoo aanwezig, slechts middelijik geweest. Ook uit enckle Dravidi- scho talon en uit het Chincosch zyn, mocr bepaalde- lijk in de Wostelijke talon, woorden overgenomcn. Belangrijk is voorts het aantal Arabischo woorden, welko met den godsdicnst in de talen gedrongen zyn van hen, die den Islam belijden ; in de eerHte plants zyn dit termen, welke betrekking hebben on den godsdicnst, niar ook velo woorden van anderen aard bovinden zich daaronder, middelijik zyn enkelo daarvan ook in zwang gekomen bij nict-Mohamine- daansche volken. Nevens Arabische woorden komen ook Pcrzische voor, doch in minder groot aantal. Ten gevolgo van den politieke toestand zyn ook nog een aantal woorden uit Enropeesche talen in meerdore Mai. Pol. talen opgenomen, zoals uit het Portugeesch, Spaansch, Hollandsch en Engelsch. Nog kan do invloed genoemd worden van het niet Mai. Pol. Ternataansch, uitgeoefend op do talen der volken, die aan dit rijk onderhoorig waren.

Tot op zekere hoogte kan men alle boven-ge- noemde talen „cultuur-talen" noemen ; buitendien hebben evenwel ook andere talen, invloed uitgeoefend, nl. do talen van meer oorspronkelijk, niet tot het Mai. Pol. ras behoorende bewoners. In het bijzonder geld I dit van de talen, gesproken in het Oosten van den Archipel en verder oostwaarts ; deze invloed is aldaar zeker nog belangrijker geweest dan de eerat- genoemde, aangezien hij zich ook in sommige op- zichten heeft uitgestrekt tot de grammatica. Hier- door toch is waarschijnlijk toeverklaren de, in een aantal talen in het Oosten van den Archipel on op en om Nieuw-Guinea, (zelfs, doch niet uitsluitend, in sommige Philippijnsche talen), voorkomendevooroplaet- sing van den gonitief. Hoewel niet in zoo sterke mate is toch ook geheel in hot Westen, (op Nias, enz), on andere wijze op het Alalagisch en de nog weinig be- kendo M. P. talen uit Achtor-Indic duidelijik vrcemde invloed te bespuren. In hoerere dergelijike invloed zich heeft uitgestrekt tot den voor een gedeelte zoo uiteenlopenden inheemschen woordenschat der M. P. talen, niet alleen wat genoemde talen betreft maar ook andere, is nog niet na te gaan. Om- gekeerd hebben M. P. talen, uit den aard der zaak, invloed uitgeoefend op volken van ander ras ; enke- le, als de Negrito's op de Philippynon, sprokon thans een M. P. idioom.

Ook onderling hebben de M. P. talen vcelvuldig in verschillende mate on uit verschillende oorza- ken invloed op elkander uitgeoefend, bijv. het Ja- vaansch op het Balineesch, Madoereesch en Soenda- neesch, het Makassaarsch op do talon van Soem- bawa, het Maleisch, o.a. ten gevolgo van den politieke toestand, op tai van veraf wonendo bevolkingen, ook nu nog, omdat het aldaar tot voertuig van het onderwijs dient; enz.

Eon volledigen stamboom dor M. P. talen op te stellen, is voorslagn ondoonlyk, en zal dat mogelijk ook blijven, want alios is waarschijnlijk to veel door66n gowarred, bijv. door verhuizingen in de Oostelijke- oilandon-wereld of door hot opgaan van velo talen en tongvallon in zulke, welke over een groot gebiecl gosproken worden, en nog velo andere oorzaken.

Vordcolingon, welko vroeger opgesteld zyn, en waarvan do door Dr. Brandes gcformuleerd verdee- ling van de talen van den Archipel in eene Weste- lijke- on Oostelijko Afdeeling, naar gelang van de constructie van den gonitief, het nicest in trek is gowcst, zyn gebloken niet tegon eone nadore ki'itiek bestand to zyn geweest. Reeds sinds geruimen tijd

is men evenwel in staat eenige talen, als nauwer samenhangend tot bepaalde groepen, samen te brengen, nam. de groep der Polynesischo talen in onderen zin en de groep der Philippijnscho talen, waartoe ook behooren de talen van Formosa, der Sangir- en Talaut-eilanden, het Bolaang-Mongondouch, het Ponosakansch en de talen der Minalhasy (een gedeelte der laatste ook wel eens als ^uub-Philippijnsche talen²¹ onderscheiden), waarbij nog als derde groep genoemd kan worden het complex der talen, welke te zamen onder den naam van het Bataksch bekend zijn. Thans zijn wij in staat nog incerdere van dergelijke groepen te onderscheiden, bijv. op Celebes de groep der Oost- en West-Toradjascho talen, waartoe o.a. behooren: het Bare'e, (O. T.), Napoesch, (idem), Palesch, of Kailisch, (W. T.), Parigijsch, (idem), enz.; de Tominische groep, waartoe behooren het Tominisch, het Toli-tolisch, het Petapasch, enz.; de Loinansche groep, waartoe behooren het Loinansch, het Bobongkosch, enz., en nog andere. (vgl. Adriani: „De Bare'e-sprekende Toradja's van Hidden-Celebes, 3de D. I.). Buiten Celebes: de Bima-Soembagrop, waartoe ook behooren het Sawoneesch, het Manggaraisch, enz.; de Am-bon-Timor-groep, waartoe behooren het Boerrosch, het Rottineesch, de talen der Zuid-West-eilanden en denkelijk nog meerdere.

Bij vergelijking blijken de verschillende talen van Celebes, hoe groot het verschil onderling ook is, toch meer met elkander en ook met de talen der Philippijnen gemeen te hebben dan bijv. met het Maleisch en Javaansch; omgekeerd blijkt, dat, niet tegenstaande het onderling verschil, het Javaansch, Soendaneesch, Maleisch, Bataksch, enz. meer punten van aanraking met elkander vertoonen dan met eenige taal van Celebes, enz.

Hieruit volgt, dat wat de afstamming betreft ook grotere groepen kunnen onderscheiden worden; eene, welke men die der Westelijke talen zou kunnen noemen en waartoe behooren de talen van Su-inatra met omliggende eilanden, (het Sclier-eiland Malakka, enz.), Java, Madoera en Bali, voorts het Malagas!, en eene, welke men den naam van die der Oostelijke talen zou kunnen bestemmen. De onderlinge graad van verwantschap der tot eene der groepen behorende talen blijft echter onbepaald. Tot de Oostelijke talen behooren in de eerste plaats de talen der Philippijnen, van Formosa, Celebes en omliggende eilanden. Tevens blijkt echter uit verschillende kenmerken, dat de talen der Kleine-Soenda-eilanden, vanaf het Oosten van het eiland Soembawa, voorts die der Oostelijke eilanden van den Archipel en al wat oostelijk daarvan buiten den Archipel ligt, oorspronkelijk in nader verband moeten bestaan hebben met de talen van Celebes en die der Philippijnen, zoodat zij, hoewel zij daarvan thans ook mogen afwijken, hetzij door het veds van het oude erfgoed, hetzij door nieuw-vorjingen, wat de afkomst betreft tot diezelfde groep moeten gebracht worden. *)

Het valt niet geinakkelijk om in een kort bestek te zeggen, wat in 't algemeen de verhoudingen tusschen de Westelijke en Oostelijke talen zijn. aan-g'zien de afstand tusschen beide groepen ten slotte niet zoo heel groot is. Voor de bepaling dier verschil-

punten komen allen die talen in aanmerking, welke niet al te veel van het gemeenschappelijk erfgoed verloren hebben; van de andere is de verhouding allen langs omwegen uit te maken. Zoor in algemeen kunnen do volgende onderscheidingen gemaakt worden, met verwaarloozing van allerlei bijzonderheden en ook van afwijkingen aan beide zijden.

In do Westelijke talen wordt meer gebruik gemaakt van suffixen dan in de Oostelijke, welke aldaar by do actief deehvoordelijke vormen nage-noeg geheel ontbreken, of, zij nog aanwezig zijn, is hun gebruik min of meer verward; daaren-tegen is het gebruik der prefixen reel gewiclijker en zijn de daarin gemaakte differentiaties veel talrijker in de Oostelijke talen dan in de Westelijke. Terwijl in de Westelijke talen de vormen met geprenasalcorden stam na het prefix *ma* (a) als de werkwoorden (doolwoorden) bij innemendheid kunnen gelden, heeft bij dezen vorm in het Oosten gewoonlijk de nasaleering meer eene bijzondere beteekenis. In het klank-stelsel der Oostelijke talen ontbreken de klanken *tj*, *dj*, en waar zij worden aan-getroffen, zijn het nieuwvormingen, welke in geen verband staan met het voorkomen in het Westen; men treft ze dan ook niet, tenzij toevallig, in dezelfde woorden aan; ook zeer in algemeen ge-zegd, is het klank-stelsel der Oostelijke talen nog weelder dan dat der Westelijke. In beide groepen koiuen nagenoeg algemeen eenige karakteristieke woorden voor, welke in de andere of ontbreken, of niet in dezelfde beteekenis gebruikt worden, (als in de Oostelijke talen: *tau*, inensch; *ata*, slaaf, enz.), terwijl ook in 't algemeen de talen der Westelijke groep onderling meer aanraking in den woorden-schat vertoonen dan met eene der talen van de andere groep, evenals dat omgekeerd het ge-val is.

De talen van Borneo, voor zooverre daarvoor thans to oordelen is, schijnen eene tuschenstelling in te nemen: deels naderen zij meer tot do Westelijke talen, (bijv. door het algemeen gebruik van don nasaal bij de actieve deelwoord-vormen, het bezit van de *tj*, *dj*, in overeenstemming met de ge-noemde groep), deels komen zij meer overeen met de Oostelijke, (bijv. door de verhouding van het gebruik van prefixen en suffixen). In sommigo talen in het Oosten schijnt eene nciging tot de PhiHppij-sche talen merkbaar te zijn. Raadselachtig in jiot door welko oorzaak sommige talen in het binnenland zoo verlopen zijn.

Denkelijk hangt het verschil in de genoemde taalgroepen samen met eenig verschil van de plants van herkomst, namelijk dat de voor-ouders van hen, die thans eene der Westelijke talen spreken, uit een ander deel van het Htainland zijn gekomen dan do voor-ouders van hen, wier taal tot de Oostelijke to rekenen is, en dat reeds toentertide eenig verschil van dialect bestond. Hoewel in algemeen zij, wier talen tot eene der beide hoofdgroepen behoorden, een eigen weg gevolgd moeten hebben, zonder veel invloed op> elkander uitgedend te hebben, (tenzij dan toevallig, zooals boven bijv. ontrent het Maleisch is opgemerkt,) schijnen in sommige streken toch veimengingen te hebben plaats gehad, bijv. in het Zuid-Westen van Celebes, (het incest, wat betreft liet Makassaarsch en Boegineesch); denkelijk hebben talen, aln hetAljeh'schen Gajo'heli op Noord-Sumatra, hoewel bepaaldelijk tot do Westelijke behorende, toch eens den invloed ondervonden van stammen, wier talen meer behoorden tot de Ooste*

*) Vermeend dient te worden, dat reeds vroeger door Grashuis, zij't ook op gedeeltelijk onhoudbare gronden, een dergelijke, schoon niet geheel overeenstemmende, verdeling is gemaakt.

lijke. Byzonder is wat in dit opzicht hot Soembawa-
reosch, (op hot westelijk deel van hot ciland Socm-
bawa), en, voor zoover is na to gaan, ook het Sa-
,,saksch op Lombok voortoonen. Hicr moeten duide- i " lijk
stain men vanleide Jioofdgroepen op elkander
zijn gestooten en zich vermengd hebben, zoodat do
talon, ook wat den woorden-schat betreft, bopaal-
delijk een gemengd karakter dragon. Sporn van
A Vestelijken invloed, (behalve nog van lateren tijd
door aannamo van den Islam), bevinden zich ook
wel in hot Bimancesch; omgekeerd van invloed van
Oostelijke talen in het Balinesesch, (bijv. *ma* als
passief prefix). J. C. G. J.

INDRA. Godheid uit het Hindoesche pantheon.
Zie HINDOEISME. De naain Indra komt ook voor
in. plaatsnamen b. v. Indragiri "berg van Indra",
Indrapoora „stad van Indra".

INDRAGIRI. Landbeschrijving. Afdeling
van de Residentie Riouw en Ondorhoorigheden, be-
vat het landschap Indragiri (zio aldaar), de land-
schapjes Koeantan-districton (zio aldaar) en de land-
stroken Reteh, Gaoeng, Igal en Mandah, to voren onderdelen
van het voormalige Sultanaat Lingga- Kiouw en thans
behoorende tot het rechtstreeks be-
stuurd gebied. De afdeling, staande onder een As-
sistent-Rescident, telt drio onderafdeelingen, nam-
lijk de Koeantan-districton onder een controleur, do
Indragirischo Benedenlanden, en Indragiri Bo ven
en Zuid onder een civielon gezaghebber.

Voor het grootste gedeelte bestaat het uit inoo-
rassig alluviaal land met oerwoud bedekt, het
stroomgebied van de Batang-Koeantan, de Gang-
sal en Ketch, do Gaoeng en tai van kleinero rivie-
ren en krecken. Alleen in het Zuiden bevindt zich
laag heuveland, waarvan de hoofdketen een na-
tuurlijke grens met Djambi vormt. Do Boekit
Limau is do hoogste top, maar nergens reikt do
keten to G over de 700 M. Het is de waterschei-
ding tuSschen Koeantan en Batang Hari. Alleen
langs do oovors worden nedorzettingen aangetrof-
fen. In do Jaatste jaren is het aantal dozer aan
den benedenloop der Indragiri-rivier niet onbol-
langrijk uitgebreid. Voorcrst hobben zich daar
duizenden jandjarcezen gevestigd, terwijl verder
hot aan door de inheemsche bevolking aan go-
Jegde hidangs en tuinen opvallend is toegenomen.
Mccr binnonjands is het hooger gelegen diluvium
van den inddenloop dor Koeantan en den bo ven-
loop der Gangsal betcr woonbaar, maar toch
ook uitorst schaars bevolkt. Nog hooger op komt
mon aun het huveland der Koeanbndistricten,
waar liet land betor bebouwd on het aantal aan-
eengebloton kani jKijgs grooter is.

Be kustlijn loopt in hoofdzaak in Z.O. richting,
(loch inaakt een diepo inbuging en vormt de
Amphitritebaai (zio aldaar) met een ingangs-
wijdte van 21 zeenijleu, waarin o. m. do Ba tan g-
Koeantan uitwatern. De Zuideljkjo grens van go-
noerde baai wordt govrncl door een aantal
eilanden, die dec J uitmakon van hot detaland
der Koopntun.

Langs een groot gdoelte der kust treft men
een onregelmatigen go rd el van bakoc-bakoo (be-
hoorendo tot do familie der Ilhizoporaccae) aan,
dio over het algemcen vrij breed is. Terwijl hot
hout van die plantensuort zeer good brandhout
<n hout>kool oplevcrct, bezigt men do bast als
veif- en loostof.

Bovolking. Volgens de laatste opgavo be-
droog hot aantal inwoners in 1916 totaal 83.073,
verdeeld over de volgende groepen:

Europeancn	51
Chineezcn	1.413
Andrcr Vr. 0	22
Arabicrcn	2
Malcicrs	25.890
Koean tannars	30.055
tlavancn	3.141
Orang Laoot	1.125
Orang Mamaq	1.956
Bandjareezen	18.798
Andere Inlanders	620
To taal- 83'073	

Omtrent de Inlandsche bevolking van de af-
deeling Indragiri valt te vermelden, dat in do kuststreken het
Riouwisch-Maleisiche element de overhand heeft en dat,
naarmac men verder laiidwaarta in komt, elc bevolking
meer verwant- schap aan het Minangkabausche vertoent,
tot- dat in de Koeantandistrict-en volk, taal en zeden
zuiver Alinangkabausch zijn geworden, o. a. het
natiariarchaat hcerscht. De overgang tusschen be-
de bestandeelon gaat goeidelijk. Trekt men meridia-
licn over de Kampongs Batocsawal en Koeala Tjenako, dan
vormt de bevolking van het tusschen die meridia-
le gen geleg gebied den overgang tusschen do genoemde
hoofdgroepen. Dat gebied is ook vrijwel het centrum van
JiandeJ, nijver- heid en Europceschen landbouw en
daardoor een strook waar vreemde elementen tusschen de
bevolking zijn komen wonen. Door omgang en ver-
ieninging voornl. door Minangkabauschen invloed hobben
de Malciers daar veel van hun oorspron- kelijke zeden en
gewoonten en taal ingeboet.

In het Zuideljk deel van Indragiri, meer in het
bijzonder bij Doerian Tjatar Iceft de vermoede-
lijk oorpronkelijk bevolking van dat landschap, de „Orang-
Man J aq" (zio aldaar). De „Orang- Laoet" (zio aldaar)
hebben geen vaste woonplaat- sen in Indragiri, maar
zwerwen in hun prauwen langs de kust van Prigi Radja tot
Tandjong Da- toek. Verder dient vermeld, dat in den loop
van de laat-ste decennia eenige duizenden Bandjareezen
(lieden afkomstig van de Zuider- en Ooster-Afdeling
van Borneo) zich gevestigd hebben aan- 3F' beide oevors
van de Indragiri van Koeala Tjenaka tot Prigi Radja. Zij
zijn gesplitst in Orang Alai en Orang Keloewa, dk onder
een eigen kampong- hoofd. In de rijst- en klappercultuur
vinden zij een ruim bestaan Hun aantal neemt dan ook
gestadig toe. Javanen en Soendaneezen zijn als kockes
werkzaam op de Europcesch. landbouw-
ondernemingen. Na bedinding van hun contract
vestigen velen zich als handwerkslieden en wa-
ronghouders in de nabijheid der ondernemingen of ter
hoofdplaats, terwijl anderen op Gouvernc- mentsgebied
een stukje grand ter bebouwing hebben gekreg(D,
wanndoor kolonics ontstaan.

Chineezcn hebben zich aanvanklijk to midden van do
Maleicrs gevTistgd om de boschproducton van de
bevolking op te koopcn. Velen huwdon inet de inlandsche
vrouwen, vooral van do niet- Mohanimedaansche
Mamaq, doch hun optreden gaf vaak anleiding tot
moeilijkheden met het Ini. Zelfbestuur, waarom hun bij
Ind. Stb. 1S92 no. 32; 1895 no. 38 en 1899 no. 187, vasto
wijken zijn aangewezen to : Rengat, Tjenako, Temblu-
han, Prigi-Radja, Retell, Gaoeng, Igal, Mandah» |cn
Soengei-Goentoeng. Als contractarbeiders on vijio
arbeiders komen zij bovondien op de Euro- peesche
ondernemingen voor.

Het kleine aantal Europeanen in Indragiri bestaat of uit Gouvernements-ambtenaren en beamten of uit Jandbouwondernemers en hun personeel.

Godsdienst. De inlandsche bevolking belijdt, met uitzondering van de OrangMamaq, den Mohammedaanschen godsdienst. Vce] godsdienstzin is niet te bespeuren, ijverars voor secteervorming komen hier weinig voor. Ook de Sarekat Islam (zie aldaar) vindt hier weinig aanhangers. Vroeger gingen vele Chineezcn tot den Islam over met de bedoeling om een Maleische vrouw te trouwen.

Woningcn. Evenals in het oorige deel van Riouw zijn de woningen in Indragiri en de Koeantanlanden op palen gebouwd. In de benedonlanden leeft de bevolking verspreid, ieder in zijn eigen tuin of ladang en liefst aan den rivieroever, zoodat men in die streken weinig complexe] van Maleische nederzettingen aantreft. Boven Ren gat beginnen eindelijk, inede aan de rivieroevern gelegde, aaneengesloten kampongs, we] te toestand zich in de Koeantandistricten voortzet. Zuid-Indragiri telt vele kleine nederzettingen van de "Or&ng-Mfimaq". Over liet algemeen maken de huizen en kampongs in eigenJik Indragiri een 3rmoedigen indruk, niettegenstaande zij hier en daar vrij groot zijn. Onder de woningen der Bandjareezen aan den benedenloop der Batang-Koeantan zijn er echter met een netter aanzien.

In de Koeantanlanden volgen de kampongs en huizen het Minangkabausche type en dragen den stempel van meerdere welvaart. Het centrum van elke gemeente is de „Koeto" op een heuvel gebouwd, terwijl de daaromheen gelegen kleinere nederzettingen "Bandjar" heeten.

Midden van bestaan. De hoofdcultuur van Indragiri is de rijstbouw. Deze wordt in hoofdzaak gedreven op ladangs. In de Boven streken is men daarvoor afhankelijk van deniegeval en van de overstromingen der Indragiri. Mislukking van den oogst komt daar vaak voor, doordat of de droogte te lang aanhoudt of overstroming in geneene te ved water brengen. Aan den benedenloop der Indragiri-rivier verdienen de zoogenaamde getij-sawahs vermelding, welke door de geïmmigreerde Bandjareezen aangelegd worden. De rivier wordt bij vloed door het landwaarts komende zeewatxjr xoo- danig opgestuwd, dat het onringende land even overstromd en met een dun laagje zeer vruchtbaar sJib bedekt wordt. Hierop zijn de sawahs aangelegd. Uiteraard is het gebied, waar onder zulke gunstige omstandigheden geteeld kan worden, vrij beperkt; meer naar de monding der rivier toe is het overstromende water te z] ti 务 t-erw]l hoogerop de oevers niet zoo geregeld bij kleine tuschenpoelen onderloopen. Do in den regel buitengewooi] rijke oogst der getij-sawahs gaat grootendeels naar Singapore, waar de rijst gestampt wordt; in 191 SOjcc]Toeg]Te uitvoer daar- van ongeveer 1500 ton, terwijl in 1914 door de uitbreiding van de cultuur en jden rijken oogst rain 4000 ton werd uitgevoerd/Toch werd in 1914 bijna 17.000 ton gepelde rijst de Res. Riouw ingevoerd, waarvan on geveer bestemd was voor Indragiri. Men heeft nu ook aan de Reteh- en Mandahrivieren dergelijke sawahs aangelegd.

Behalve met den rijstbouw houden de Bandjareezen zich ook bezig met de klappercultuur op deJagronden, waarvoordrainering doordiepe Jroep- JX]S noodig is. De uitkomsten blijken tot us ver- Jroep- nend te zijn. Degrond schijnt zich bijzonderveer deze

cultuur te lccen; do boonion dragen reeds na 5 jaar vruchten. Europeesche ondernemingen drijven thans evenzeer deze cultuur. De inlandschebevolking houdt zich verdoer bezig met de cultuur van sagopalmen in de beneden-, van rotan in de boven streken. De uitvoer van rotan bedroeg in 1914 1/2 ni] - loon K.G. De inzameling van bakau en tonggar- bast en de bosschen vormt bovendien een vrij belangrijke bron van inkomsten. In 1914 bedroeg de uitvoer daarvan 2 3/4 miljoen K.G.

Indragiri trekt steeds nkeer de aandacht van de Europeesche landbouwondernemers. De „Cultuurmaatschappij Indragiri" waarvan do directie te Zurich woont, beoofent hier op groote jschaal de gainbircultuur. De onderneming Gad ing verwerkt hot product voor de inlandsche markt, terwijl de onderneming Aer-Molek een fabriekmatigo installatie heeft voor de Europeesche markt. De uitvoer van de geheele afdeling naar Europa geschiedt via Singapore en bedroeg in 1913 met die naar de Indische havens (ptaa] 1.350.000 K.G. Groote concessies zyn uitgegeven aan re- beronderningen, waarvan verscheidene in werking zijn. The Indragiri Rubber and Guttapercha Co. Ltd heeft hier de onderneming Soen- gei Lalah, groot 5700 bahoe. Ook de hiervoren genoemde gam bir-onderneming hebben hevea-aanplantingen, terwijl] de bevolking zelf veel aan-plant en ook groote inzamelingen plaats heb in de wouden van doloetoeng en getah pert]a Ointrend omvang van het bedrijf loopen de cijfers van verschillende bronnen nog al sterk uiteen; waarschijnlijk bedroeg de productie in 1915 ruim 160.000 K.G., terwijl in dat jaar bovendien voor het eerst uitvoer plaats had van bevolkingsrubber en wel voor een bedrag van 70.600 K.G. De uitvoer geschiedt geheel naar Singapore

De veeteell, die zich tot de Koeantanlanden en een klein deel van Boven-Indragiri beperkt, be- tceekt niet veel. Do daar gefokte runderen zijn van een klein ras; de dieren loo]n vrij in de bosschen rond. alleen tegen den poeasatjd drijft men ze in een 'bniheinde ruimte om een over- zicht van den veestapel te krijgen. Chineezcn < : n Pale m ban gers oefnec en beJangrijke visscherij langs de kust uit; de op het water zworvende Orang Lioct doen hier weinig aan nice. Prigi Radja is het middelpunt, van waar de visch ge- zuten of gedroogd wordt uitgevoerd.

De inlandsche handel is hoofdzakelijk binnenlandsche handel, daaronder begrepen den verkoop] van voor den uitvoer bestemde artikelen aan Chineseche tuschenhandelaars, nicest te Re- ngat, Koala Tjenako en Prigi Radja gevestigd. Evenwel zijn er reeds inlanders, die zich direct met de opkoopters te Singapore in volbinding ge- stekl hebben en het is te verwachten, dat die bc- weging zich zal uitjreiden.

De afdeling behodt, in tegenstijling met den Riouwsehen arcliepl, tot het tolgcbied van Norderlandsch-Indi. Douane kantoren zijn goves- tigd te Rengat, Tembilahan, Prigi Radja, Poelau Kidjang (Koteh) en Koeala Aland ah, benevens eenige kleine wachtposten. De opbrengst der in- en uitvoerrecht'n stijgt gestad ig en bedraagt thans on go veer f 180.000 's jaars. Van het meeste belang voor den uitvoer zijn rotan, gambir, ge- tahs9orton, sago, copra, hout, bakaubast, nipa- bladeren en pisang. Do waarde van den in voer in het tolgobied heeft bedragen in 1914 f 98.715.48 in 1915 f J01.604.22; do waarde van den uitvoer

bedroeg in 1914 f 34.314.48; in 1915 f 48.930.9G. Het handelsverkeer, uitsluitend met Singapore, is dan ook steeds toemomdo. De producten uit de Koentan-districten worden via Rengat uitgevoerd.

V o r k e o r . Het personen- en goederenvervoer geschiedt voor venoweg het grootste deel to water, met stoom- en motorbooten, roeivaartuigen op laadprauwen, die goboemd worden. Do hoofdwa- terweg is de Indragiri, die tot Rongat bevaar- baar is voor vaartuigen met 7 voet diepgang en in don Westmoesson tot on met 10 voet diepgang, voor grooto prauwen in don Westmoesson zelfs tot de Westgrons. Stroomafwoarts duurb do vaart per prauw 8 dagen, opwaarts meor dan het dubbele. De Soengei Gangsal is ten alien tijde bevaarbaar tot; aan Kota Baroe voor vaartuigen met 5 voet diepgang en in den Westmoesson voor vaartuigen met 7 voet diopgang. In Zuid-Indragiri en do Koo- antanlanden, waar men in sommige gedeelten niet over geschikto waterwegen kan beschiklten, wordt voor het vervoer ook van wegen on paden gebruik gemaakt. De in 1910 aangelegde 177 K.M. lange weg van Ren gat naar de Koentandistricten heeft veel te lijden gehad van overstromingen, terwijl het behoorlijk onderhoud daarvan cn van de daarin gelegen bruggen, dat in heerdienst moet geschieden, in verband met de schaarsch- heid der bevolking bezwaarlijk kan volgehouden worden. Eenigo paden loopen van de Batang- Koentan naar de boven-Tjenako en de bo von- Gangsal ; oen groot deel daarvan loopt door moe- rassig terrein. In Boneden-Indragiri is in 1911 begonnen met den aanleg van een weg van Tam- bilahan oostwaarts naar Sepat, die reeds tot Soengei Perah d. i. ± 10 K. M. is gevorderd.

De voornaamsto plaatsen zijn Ren gat (zie al- daar), Kota-Baroc (zie aldaar), Roteh (zie aldaar), verder aan of nabij de kust: Simpang-Gaeng, Kriy-Aland ah (zie MANDAH), Poleh-Igijil en Prigi Radia (zie aldaar); westwaarts van laatsgenoemde plaats langs de Indragiri- rivier : Sepat, Tcmbilahan (zie aldaar), Tjenako (zie aldaar), alle ben eden Rengat; Kota-Radja (zie aldaar), Djapocra, Acr Moelik, Kota Baroe, Morong, Kalajan, Pranap (zie aldaar), Tjerenti, Inoeman, Basrah, Pangean, Talock, Loo boek djambi (zie aldaar), Loe boek Ambatjang (zie aldaar).

Zie vofrta „RIOUW EN ONDERHOORIG- HEDEN", „INDRAGIRI" (landschap), „K0E- ANTAN- DISTRICTEN" en SUMATRA (Ri- v i e r e n).

LiterdiUir: Graaf land, Bijdragen tot de Taal-, Land- on Volkonkunde van Ned. Ind. jg. 1890. J. J. Lans, AlcdedeeJingen v. h. Encyclopedisch Bureau A.J. Ill pg. 103—J 33. A^iplstra. Onzo Eeuw, dl. 4. October 191

INDRAGIRI. L aii d b c f(c h r i j v i n g. Landschap :(Soetanaat), aan de Oostkust van Sumatra, bchoo- rond tot do Itosidentie Riouw eii Ondefloorigbeden en dec^l uitnakend van do Afdeeling Indmgiri (zie aldaar). Het wordt bogronsd ten N. door het Gou- vernemont, Oostkust van Sumatra en het district Mandah-Gaeng van de Afdeeling Indragiri; ten W. door de Koentandistrictxjn, ton Z. door do Ro- sidentio Djambi on hot district Ro^h der af- deeling Indragiri on ten O. door do zee, Het wordt van West naar Oost doorstroomd door de Ba tan g- Koentan of Rivier van Indragiri (zie SUMATRA r i v i e r e n) on in hot Zuidelijkjo doel door de Gang- saL Do bodom is in het Oosten v^fjk en nioeras- fsig, is:jer Jangzaam oprijzende in Westelijkjo rich-

ting. Het verval der Indragiri-rivier ia zoo ge* ring dat het niveauverschil van Talock in mid* den-Sumatra met de monding der rivier slechts ruim 20 M. bedraagt. In Zuid-Indragiri loopt do bod cm spoediger op en aan do grens met Djambi trefl, men zelfs bogrand aan. Do hoogste top- pon van dat grongobergto zijn Bock it Pond e in, B. Pcnind^ocean, B. Sipin, B. Limoen cn B. Pisan g Nan ch.

Aan do boven-Tjenako, een rechterzrijvier van de Ba tang Koentan, komt steen kool voor. De ontginning daarvan, door de Tjinako-^laatschap- pij begonnen, moest wegens gebrek aan kapitaal gesbaakt worden.

Bevolking. De inlandsche bevolking wordt onderschden in Maloiers, Orang Mamaq, Bandjareezen cn Orang-Laoet. Het aantal wordt op 40.000 geschat.

Zie verder „RIOUW EN ONDERHOORIGHE- DEN", „INDRAGIRI" Afdeeling, „ORANG MA- MAQ" en „ORANG LAOET".

Geschiedenis. Van de vroegere geschiedenis van Indragiri is met eerige zekerheid bekend, dat zich in genoemd gebied eerigeitgeweken Jlinangka- bausche grooten kwamen vesigen. Zich nog niet veilig voelende, riepen zy de bescherming in van den Sultan van Malalcka en verhieven diens zoon, onder den tit el van Blal'din Amsjah S^ah, tot opper- sten bestuui-der, Soetan, van Indragiri.

Onder den Soetan voerden destijds drie rijksgroo- ton het bestuur : Radja di-Padang had het beheer over de van do groote rivier (Batang Koentan) ver- wijderde streken ; Radja-di-Rantau voerde gezag over de aan de rivier en de zijrivieren Tjinako en Simpang-Kiri gelegen nederlaettingen, terwijl Radja- di-Balei, ook wel Bandahara genoemd, met do rechtspraak en het beheer der inkomsten belas- des. Laatsgenoemde was tevens des Soetans voornaam- ste adviseur.

Van de Soetans, die later auu het bewind waren, worden alhier genoemd Soetan-Nara-Singga, S. Sanhoedin (Saleh Oedin), Radja Ketjik-Besar, 8. Ibraliin, 8. Alan, S. Said, S. Hoessin, 8. Aisa en S. Mahmood.

Onder S. Nara Singga kwam eeue overeenkomst met den Minangkabauschen vorst te Pagerroeojong tot stand, waarbij de Kocantan-landeairlsgrerS^taaf tusschen beider gebied aaugenomen werden. Dit beletto echter niet, dat zijn opvolgor door Radja Hidjau van Pagerroeojong verdrvon werd en slechts met de hulp van clen onderkoning van Riouw, Daeng Kam bod j a, die zyn zoon Radja Hadji met een Icgennacht naar Indragiri zond, in zijn gezag kon hersteld worden. Als belooning voor die hulp werden de landsciappcn Roteh, Gaeng en de Per- batinan anam-socook (jMandah-Igal- Pelandoek — Bantcin — Belarat en Kateman), alle aan de kust gelegcn, aan Riouw afgestaan, terwijl heel Indragiri onder de suprematie van den Sultan van Liugga-Biouw kwam (omstreeks 1754).

Radja-Ketjik-BoBar werd wegens knevelary bij den Sultan van Lingga aangeklaagd cn door dezen als Soetan afgezet; zijn broeder Ibrahim volgde hem op. Onder Soetan Ibrahim werd de eerste Radja- Moeda (rijksbestierder) aangestold, en de bestuurs- zetel van Pek&n-Toca, even boneden de monding der Tjinakorivier, naar Rengat verplaatst.

Soetan Said, wiens aanspraken op den Soetans- zetel eerst door zijn broeder Oemar betwist werden, Icfde later in on min met den Radja Moeda. Zich op den duurnietkrachtig geneg gevoelende om de rust

en orde in zijn gebied te handhaven, deed Soetan Said de noodige stappen om zich onder de bescherming van het Ned. Indisch Gouvernement te stellen. Als gevolg hiervan kwam het contract van 26 September 1838 tot stand, waarbij het oppergezag van het Ned.-Indisch Gouvernement erkend en een strook gronds, ter plaatse waar Rucgat ligt, aan het Gouvernement afgestaan werd, en een ander* gevolgd door de plaatsing van een Assistent-Resident te Pekan Lais. Tengevolge van eene wijziging in de inzichten van het opperbestuur nopens de ten aanzien van de Buitenbezittingen te volgen politieke gedragslijn, werd die plaatsing echter wed er ongedaan gemaakt. Een nieuwe overeenkomst met In-dragiri werd, naar aanleiding daarvan, noodig geacht en den 13en Januari 1843 gesloten. In dit contract werd de nieuwe bepaling opgenomen, dat de troonopvolging in Indragiri aan de goedkeuring van het Ned.-Indisch Gouvernement, in overeenstemming met het Skiltan van Lingga-Riouw, onderworpen zou zijn.

In 1876 stierf de hoogbejaarde Soetan Said en werd het bestuur aan zijn jongsten zoon Hoesin opgedragen, die een nieuw politiek contract met het Gouvernement aanging (1877) en zich weder te Bengal vestigde (tusschen 1843 en 1877 was de zetel van het bestuur te Djapoera en elders gevestigd).

Weldra werd ook te Rengat een Controleur bij het Biemenlandsch-Bestuur geplaatst (1878). De eerste tijd na deze plaatsing kenmerkte zich door inwendige beroering in het landschap. Eenige grootten hadden zich schuldig gemaakt aan opruiming en wilkeur en de zwakke Soetan stond tegenover de tuchtelooze anakradja machteloos. Na den dood van Soetan Hoesin (1883) deden zich weer andere troebelen voor, daar er drie kandidaten, voor de Soetans waardigheid waren, namelijk Radja Embok, die later van zijne aanspraken afzag, Radja Aisa en Radja Abdoellah, meer bekend onder den naam van Ongkoe-Long. Radja-Aisa, oudste zoon van wijlen Soetan Hoesin, werd in 1885 tot Soetan verheven, doch intusschen had Ongkoe-Long zich door de bevolking van Boven-Indragiri als Soetan doen uitroepen en trad na zijn dood (1888) zijn zoon Ongkoe-Nong (Radja Ibrahim) in zijne aanspraken. Einde-lijk gelukte het aan onze ambtenaren aan de verwickelingen een eind te maken, waarbij Radja Ibrahim genoegen nam met eene aanstelling tot Soetan-Mocda en als zoodaartig vertegenwoordiger van den Soetan in de Bovenstreken van Indragiri met standplaats Pranap (1890).

Soetan Aisa stierf in October 1902, nalatende een elfjarigen zoon, Mahmood. Deze zoon werd tot opvolger gekozen en het bestuur over Indragiri opgedragen aan een regentschap, waarvan de Assistent-Resident te Rengat deel uitmaakte en de leidir was. Het regentschap duurde tot J 912, toen Mahmood als Soetan geïnstalleerd werd. Intusschen hadden onze bemoeienissen met het inwendige bestuur van het landschap zich noodzakelijkerwijze zoover uitgebreid, dat het sluiten van een Jang politiek contract met den nieuwen bestuurder niet meer wenschelijk en het beter werd geacht de verhouding van den bestuurder tot het Gouvernement door eene „Korte Verklaring" weer te geven. De nieuwe Soetan en de rijksgrootten stemden liedermede in en zoo werd in J uni 1912 de „Korte Verklaring" getekend. Tegelijkertijd werden de inkomsten van Soetan en landsgrootten nader geregeld. De scheiding tusschen hunne persoonlijke inkomsten en die van het landschap werd volledig doorgevoerd en zoo

kon ook een bchoorlijk financieel boheor ingevoerd worden. Met de vermindering het te groote aantal dignitarissen werd een aanvang gemaakt om daarmede wordt voorgegaan, waartoe telkens gebruik gemaakt wordt van het defungeeren van een him-necr. De waardigheid van Radja-Moeda is sedert dien ingetrokken.

Vermelding verdient nog, dat gedurende de jaren 1906/1908, in verband met de actie van onze troepen in het Djaniabische, ook in het Indragirische militair patrouilles geageerd hebben, waarbij verscheidende ons vijandiggezind bendeledon, waaronder Pangeran Singo werden ncergelegd of gevangen genomen. ;

(Zie mededeelingen van het Bureau voor de beveluurszaken der Buitenbezittingen Afl. III 1914).

Bestuur Aan het hoofd van het bestuur over het landschap Indragiri staat de Soetan. Onder dezen voert do Soetan-Mocda (rijksbestierder) het bestuur over Boven-Indragiri d. i. het gebied tusschen Djapoera en de grens der Koecantandistricten. Hij is te Pranap gevestigd en heeft 5 mantri's (districtshoofden) on dor zich. Dezen worden ook met hun adellijk praedicaat „Ongkoe," aangeduid en voeren het bestuur over Kota Baroe, Kelajan, Morong, Djapoera en do Orang Laoet. In Benden-Indragiri worden zij "Dato" genoemd en zijn zij gevestigd te Kota Radja, Pooloe Palas en Tenibilahan, terwijl 2 amirs (= onderdistrictshoofden), nl. te Anak Serka en te Sebrida, eveneens gezag uitoefenen. De gemeentehoofden heeten bij de Maleische bevolking „Pong-hoeloe" en bij de Slamaqs „patti", of „ 岡jo". De Soetan en zijne ambtenaren krijgen

vaste maandelijksche uitkeeringen uit de landschapskas; de Soetan bovendien 10 % van den cins der in het landschap werkende ondernemingen van land- of mijnbouw dan wel van boscheexploitatie. De verhouding van do inlandsche zelfbesturen, zoowel die van Indragiri als die der Koecantandistricten, tot het Ned. Ind. gouvernement vordt beheerscht door de „Korte verklaring". Op welk stand punt het gou¹ zich ten djn aanzien stelt, blijkt uit het Ind. Stb. 1911 n° 2-1/

INDRAGIRI-RIVIER. Zie Koecantairivier in SUMATRA (r i v i e r e n).

INDRAKILA. Zie OUDHEDEN.

INDRALAKSANA (MAL.). Zie ACACIA h'AKNESIANA.

INDRAMAJOE. Noordeijksle afdeling (on regentschap) van de residentie Cheribon^ grenzende ten N. aan de Javazce, ten W. aan de afdeling Krawang. (Pamanokanen Tjiasemlanden) der residentie Batavia, ten Z. aan de Phjunger-icgent schappen (afd. Socmednng) en ten O. on Z.O. aan de Javazce en de afdelingen Cheribon en Aladjalugka van de res. Cheribon. De afdeling, 2332 K.M.² groot, bestaat uit twee onderafdeelingen, nl. Intirama jome met de districten Indramajoe, Karangainpel en Sleman, en Kandangaocr en In d r a i n a j o e-West met de districten Losar&ng, Kandangaocr, Sindang en Bangadoc. Deze iaatst controlc-afdeeling is in 1911 ontstaan na den terugkoop door het Gouvernement in 1910 van de twee groote particuliere landrizen Kandangaocr en Indramajoe West. Do afdeling is geheel vlak en bevatt in het Westen uitgestrekte rawa's. Van zuid naar noord wordt zij doorstroomd door de Tinja-noek, die Jangs de hoofdplaats Indramajoe vloeit. Indramajoe produceert voor den handel uitsluitend rijst, en wel een soort, welke (vooral de rijst van de genoemde particuliere landen) tot de beste van

Java gerekend wordt. Tot de afdeling behoort het noordelijk daarvan gelegen Boompjes-ciland. Do afdeling tekle einclo 1905 ruim 318000 inwoners, waaronder omstreeks 50 Europeanen, ± 4700 Chineezzen en 1080 Arabieren .//

INDRAMAJOE. District, van ae afdeling on het regentschap van dien naam van do res. Cheribon, met gelijknamige hoofdplaats en 30 desa's met on go veer 45000 inwoners. t. w. oinstreeks 50 Europeanen, 2000 Chineezzen, 750 Arabieren en 42000 Inlanders (einde 1905).

INDRAMAJOE. Hoofdplaats van licit district en de afdeling van dien naam, behoorende tot de res. Cheribon. Zij telde opt' einde van 1905: omstreeks 16.000 inwoners, t.w. een 50-tal Europeanen, 13.000 Inlanders, bijna 2000 Chineezzen en ruim 700 Arabieren.

In oudo tijdon was het plaataje van veel be- teckenis ; in de berichten dor Portuguese en der vroegste Nederlandsche bezoekers wordt het on- der den naam van Dermayo als belangrijko han- cleplaats vermeld. Het lag toen vennoedelijk dichter bij het strand en is, tengevolge van aan- slijbbing der Tjimanook, daarvan allongs ineer ver- wijderd. Valentijn noemt Indramajoe onder de vooiaine plaatsen op Java met veel handelsvertier en scheepvaart. Thans is het een plaatsje van weinig beteckenis. /' ■.

INDRAMAJOE WEST. Was een der grootste particuliere landerijen op Java, 586 K.M.² in uitgestrektheid met eene bevolking van bijna 84000, verspreid over 4 districten. Rijstland by uitnemend- heid; produceerde een der besto rijstsoorten van Java, de zoo bekende Indramajoc-rijst. Op 1 Janu- ari 1911 is het voor 3% miljoen gulden door het Gouvernoment teruggekocht.

INDRAPOERA. District van de onejara^d. Baja[^] Sa la 8a (zie aldaar), afd. Pai nan, het zuidelijkst ge- (leelt van het gewest Sum. Westkust Vcrschillende oorlogen hebben voor deze landsreek — voor do 18de eeuw een der vooiamste rijken van Sumatra met een bloeienden peperhandel — achterruit- gaug en volksverloop ten gevolge gehad. In 1668 was Mohamad Sjah sultan van dit rijk; hij sloot met den koopman Bort een handstraktaat en te Indrapocra were! een factorij gesticht. In 1685 viel het landschup ons af en sloot een verbond met de Engelschen, welk voorbeeld door de Sapoeloch Jioeah Bandar (zie aldaar) en Mandjoeto gcvolgd word. In 1693 bracht de sultan Radja Mansocr Sjah tweegg, dat d e Engelschen opraken, zoolt at de Holiaklcrs er wedcr een kleine bezetting legden; dezz were! cchter 6 Juni 170J uitgenooird, waarna het landschap word bestraft en verwoest; eerst in 1705 word aan de bevolking toegestaan aar land wed er to bewonen. In 1755 verbond het Ini. bestuur, beslaande uit den sultan en 20 mantri.s, zich weder nadrukkelijk uan de Compagnie. De sultan had, als ovcrblijfsel van cerbewijs en beslierming, in latere jaren nog ten Europccsch soldaat als ecre- wacht; in 1792 were! deze soldaat door den ser- geant-)osthouder te Ajer Hadji terugcroepen, en toue de sultan hiertegen bezwaren maakte, ruktde de aergeant tegen Indrapocra op en doodde 9 per- Bonen ; du sultan vluchtte naar Moko Moko en ver- der uaar Beikkoelen, waar hij zich onder de bescher- ming der Engelschen stelde en in 1824 overleed. Aldus ging het sultanaat van Indrapocra te nict. (Francis, Herinieringen III bl. 147; Do Stuers, Vestiging en Uitbreiding cz., I, bl. 25). In 1825 word Indrapocra tot regentschap gineaakt, do

laatste regent word in 1911 cervol ontslagen en het ambt niot mcer vervuld. Reeds eenige jaren tovoren waren de functies van den Controleur der ondercrafd. Indrapocra opgedragen aan den Controleur te Balai Salaaa, en toen nuooke dergeen ver- dween, was do hoofdplaats Indrapocra als uitgeator- ven. Het is een heet en ongezonc plaatsje; het eenige lichtpunt is er de groote vruchtclrachr der klapper- boomcn. Over Ind rapocra gaat de ± 214 K.M. lange, verharde rijweg, die van Padang^oover Boen- goes, Ta roesan, Pai nan en Balai Salasa in Z.lijke richting langs de kust loopt tot aan Tapan (zie aldaar). Steeds mcer wordt do weg van beteckenis voor afvoer der producten van het zich ontwikkelde Koerintji. Een voornae verbinding met Tapan is ook de Indrapocra-rivier, die tot Tapan voor groote handelsprauwen goed bevaarbaar is, doch nu en dan moet gezuiverd worden van boomcn, die ladang-bcwerkers in den bo venloop omhakken , en in do rivier laten vallen. Het landschap Indra- / (GG

o poera telt behalve de hoofdplaats nog de negri's, ' . v Tapan, Loenang en Silaoct. 〇 匕' 七, 八力' ,

INDRAPOERA (PIEK VAN). Zie KOERINTJI.

INDRAPOERI. Een aan den linker- en een aan den rechter oever der Atjeh-rivier gelegen zelf- standige moekim van de sagi der XXII Moekim, onderafdeeling Seulimeum, afdeling Groot-Atjeh, respectievelijk ook weJ Reukie en Em pee Ara gehe- ten. De tramhalte Tndrapocri, tusschen Koeta Radja en Seulimeum, ligt op resp. 1 u. en 3/4 u. sporens van die plaatsen. Gedurende een reeks van jaren was In- drapoeri standplaats van den militair-civiel gezag- hebbcr eener gelijknamige, in 1905 met Seulimeum vereenigd onderafdeeling. Merkwaardig is er de „meuseugit raja" of „grote moskee" van de sagi dor XXII Aloekim, zoolns in de XXV en XXVI Moekim vroeger ook groote moskeeen bestonden, resp. te Indrapoerwa of Djereue, en te Indrapatra.

Bij Indrapoeri neemt de Atjehrivier links de Kroeng Djereuo op. INDUSTRIE. Zie NIJVERHEID.

INDUSTRIEËLE EIGENDOM. Te Batavia ia

gevestigd een Hulpbureau voor den industrieelen eigendom van het te 's Gravenhage gevestigd bureau van dien naam. Het ressorteert onder het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg en is belast met werkzaamheden aangaakte^faBrie? cn handelsmerken en het Oc- trooirecht voor uitvindigen.

Het Hulpbureau is tevens hulpbewaarplaats, belast met de open bare mededeeling van de fabrieks- cn handelsmerken in de cerstverschijnende Java- sche Courant van iederc maand. Het stelt voor het publiek in Nederlandsch-Indio excmplaren verkrijg- baar van bijvoegsels van het "Journal" van het Internationaal Bureau to Born, waarin Internationale merkij zijn opgenomen.

Een „lieglement Industriele eigendom Kolonien 1912" is opgenomen in Indisch Staatsblad 1912 No. 545/hetwelk 1 Maart 1913 in werking is getreden. - Het bevat voorschriften omtrent de wijze van in- zending en inschrijving van merkon, ook van bui- tenlandsche, akniede aangaande de kracht, de ver- nieuwing, den overgang en de nictigverklaring (door den Raad van Justitie te Batavia) van gedane inschrijvingen.

Ten aanzien van het Octrooirecht voor uitvin- dingen zijn in Nederlandsch-Indie van toepassing de wot van 7 November 1910 No. 28 (Indisch Staatsblad 1911 No 136), het "Octrooierement.

(Indisch Staatsblad 1912 No. /ft34 juncto 1913 No., 547), en de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1911 No. 549. Deze octrooiwetgeving is 1 Juni 1912 in werking getreden.

In Indisch Staatsblad 1913 No. 489 zijn geplaatst de op 2 Juni 1911 te Washington mede naniens Nederland gteekende verdragen tot beschrmng van den industrieelen eigendom en btrefEende de intentionale inschrijving van fabrieks- en handels- merken.

INENTING. Zie VACCOINE.

INFUSORIA. Zie CILIATA.

INGAS (JAV.). Zie GLUTA.

INGENIEURS. Bij versehillende takken van dieiist in Ned. Indie met name jLariue-Etablissemct (zie WEB VEN en DOKKEN), Mijnwezen, Post- en Telegraafdienst, Spoor- en traniwezen, Stoomwezen, Waterstaat- en 's Lands Burgerlijke Open bare Wer- ken treft men ingenieurs aan. Voor zooveel noodig komen zij in de artikelen, op die takken van dienst betrekking hebbende, ter sprakc.

INGEZETENEN. Zie VERDEELING DER BEWONERS VAN NED.-INDIE.

INGEWANDSWORMEN, ook HELMINTHES of ENTOZOA genoemd. Hiertoe behooren in de eerste plaats een aantal Rondwormen (Nematodes, zie WORMEN), die of een gedeelte van hun leven of voortdurend in verschillende diersoorten een para- sitisch best aan voeren. Sommige Rondwormen eeter leven tijdelijk of voortdurend in het. water, in den grond of in planten. De voortplanting heeft plaats door eieren, soms worden levende jongen geboren. In geen geval ontstaan deze of a nd ere parasieten, zooals leeken dikwijls meenen, in den darm of in vuil. Bij de Roudvormen ontbreekt wisseling van gastheer (zie WOEKJERDIEREN) dikwijls. Eenige voorbecl- den van bij inensch of Juisdieren parasiterende Rondwormen niogen liier volgen.

In den Inclischen Archipel worden spoelwormen (*Ascaris lurricoides*) in den darm van den inensch veelvuldig aangetroffen. Hetzelfde geldt voor de maden (*Oxyuris vermicularis*), die vooral bij kiide- ren den dikken darm bewonen.

Filaria medinensi^, de Medina worm of Guince- fiche draadworm, wordt | M. lang en leeft in het on- derhuidsch bindweefsel, voornamelijk van de bee- nen, waar zij gczwellen veroorzaakt; zij brengt 1c- vende jongen ter wereld, die bij het baden uit hot gezwel in het water komen en kleine Schaaldiert jes (*Cyclops*) infecteeren. De inensch besmet zich door met drinkwater zulke Schaaldiertjes tot zich te nemen. In den Ind. Archipel vindt men haar alleen bij Afrikaner, naar men meent uit Juun vaderlaaid mee- gebracht.

Tot de Rondwormen behoort ook de Trichine(*Trichinella spiralis*), waarmee de mensch zich kan infecteeren door het eten van rauw of onvoldoend gebraden varkcnsvleesch, wanneer het de ingekap- selde trichine-larven bevat. Deze ontwikkelen zich in den darm tot geslachtsrijpe wormen, die in den danmwand dringen. Hier brengen de le vend baren- de wijfjes een groot aantal larven voort, die door den bloedstroom naar de spieel- en gevoerd worden, waar zij zich inkapselen. Behalve in Europa komt de trichine o. a. ook in China en Indie voor, maar vooral in N.-Ainerika.

In den darm van lijdens aan Ojchinchina-diarrhee kan men soms zeer tah ijke excmplaicn van *Strom- gyloides stercoralis* aantreffen. Deze soort vertoont generatie- wisseling en wel zoo, dat uit de zich *zander* bevruchting ontwikkelende eieren van den para-

sitischen vorm vryloevende mannetjes en wijfjes ontstaan. Uit de eieren der laatste komen larven, die zich in den nenschlijken darin tot de pai'thenoge- nctische wijfjes ontwikkelen. Ook *Avcylostoma duo- denale* (Zie WOEKERDIEREN) komt in den Indischen Archipel voor.

Van Lintwormen (Costodes, zie WORMEN) worden *Taenia solium* en *saginata* en *Dibrothriocephalus Jaht-s* bij menschen op Java pangetroffen.

Terwijl de inensch zich met eerstgenoemde soor- ten infecteert door het eten van te rauw varkens- resp. rundvleesch (zie WOEKERDIEREN), loeft de jeugdovnn van *Dibrothriocephalus lahis* in zoet- watervisschen. In den darm van den inensch geko- inen groeit de jeugdovnn van laatstgenoemde soort uit tot den geslachtsrijpen lint worm, wiens eieren zich in het water tot larven ontwikkelen, die waar- schijnlijk de visschen infctceeren. Vrij zeldzaam vindt men in den Archipel bij den inensch do grootc blaasworm van *Taenia echinocoecu-s*. Deze blaas- worm (*Echinococcus*-blaas) produceert talrijke soo- lices ; hij wordt ook bij verschillende huisdieren aan- getroffen. Wanneer deelen van den blaasworm in den darm van den bond komen, groeien de scolices uit tot eenige mm. lange geslachtsrijpe lintwormen, wicr met een schaal voorziene larven den mensch infecteeren en in de organen van den mensch tot den blaasvorn uit groeien. Bell al vo rond - en lint- wormen kunnen in den darm en de daarbij behoo- rende organen bij den mensch on de huisdieren ook zuigwormen en steeksluitwormen (zie WORMEN) voorkomen.

Lite.ralv.ur: C. Ph. Sluiter en N. H. Swellengrebel. De dierlijke parasieten van den mensch en van onzo huisdieren, 2de druk, 1912.

INGGANG (INGGANG) PAPAN. Naam op Sumatra voor den Rhinoceros-vogel, *Dichoceros bicornis*, bij de Maleiers Boeroeng-oendan ge- naamd.

INGGIVAKE. Een der bronrivieren van de Di- goel (zie alclaar en bij "OEWIMMERAH"). Zij is een linker zijrivier van de Oewimmerab, die wederom een linker zijrivier is van de Digoeel. De Inggivake ontspringt bij de grens van Papua Territory en is bekcncl geworden, omdat vanaf een punt dezer ri- vier, dgegen op 6° 6' 4" Z.B. en J 40° 50' 20" O.L. in 1913 een doorsteek gemaakt we rd door een zeer moedijk moocrassig terci n naar de A lice-river, een zijrivier van de Plyriver (zie aldaar). Het bereikte punt lag dus op Australisch gebied, terwijl de Alice ter plaaste 80 a 90 M. breed was met een sterken SLrooni.

De bevolking alclaar noemt de "Alice" de „Jii- dah", welkc volgens hen in de „Gowa" (Ply-river) valt.

INGGOE (MAL., JAV., SOKND., BAL., BOKO). Naam voor de gomhars van *Ferula Asa foetida*, in het Nededansoh Stinkende Asant of Duivelsdrek ge- heeten. Het is een stof, die in P'ezie gewonnen wordt en in Indie in gences-middejen wordt ge- bruikt. Inggoe is ook de naam van *Jula graveolens* (zie aldaar).

INGOEL NA GO DANG. Berg in het Westen van Padaug-Lawa^, district Portibi op den linkeroever der Pane-rivier. Zie PADANGLAWAS.

INHEEMSCHE RECHTSPRAAK. Terwiji in het grootste deel van Java, op Madoera en in de lieft der buitenbezittingen het gouvernient zijn eigen rechtspraak in naam der Koningin („gouverne- nientsrechtspraak") heeft ingevoerd, is in het rijk Djokjakarta up Java en in de an cl ere helft der Bui-

tonbezittingen een vanouds bestfandende rechtspraak der be volkin g in stand gelaten ; dze noemt mon de inheemsche rechtspraak of adatrechtspraak (zie aldaar), Zij korat voor, deels in zelfbesturende land- sohaddon, deels ook (Groot-Atjdh, *Tapanoeili, Su« matra* Westkust, Zuid«umatra., RioriivT^oorneo, *Menado, Celebes, Amboiia, Bali* on Lombok) in rechtstreeks bestuural gebied; een kaartje in Adiat- reohtbundel V wijst haar omvang aan.

Waar het de lagere gerechten of rechtbanken betreft, b.v. die in dorpen of dorpscomplexen, zijn bij de inheemsche rechtspraak de rechtsprekers en de rechtspleging veelal nog gebleven als vanouds, en dus alleen door studie van het adatrecht der streek te kennen: zie daarvoor *Mr. B.* ter *Maar.* Het adatrecht der inlanders, 1915. Wat ovenwelde" hoogere rechtbanken met grootere ressorten (een onderafdeeling of een afdeling) aangaat, dezo zijn dikwijls een schepping van het gouvernement, en ze zijn schier overal aan bepalingen onderworpen, welke onzerzijds zijn uitgevaardigd en slechts zeer ten deele met het oude landsgebruik samenhangen. In dit laatste geval heeft dus de qualificatie als "inheemsche rechtspraak" slechts deze negatieve betekenis, dat de rechtspraak dezer hoogere rechtbanken niet onderworpen is aan art. 75 Reg. regl. noch aan de sinds 1874 verordende reglementen op het rechtswezen in de Buitenbezittingen. Welke or- donnanties en welke gewestelijke voorschriften voor de inheemsche rechtspraak gelden, is opgesomd en medegeleed in Adatrechtbundel XII, bl. 319 en 404; zie ook Bijb). 8122."

Voor deze inlieemschoTchtspraak vergel ijke men: Kleintjes, Staatsrecht van N. T., II, 2e druk, bl. 160 en 182; De Louter, Handboek v. h. st.-a.-ats- en adm. recht van N. I., 6e druk, ~bL 467; Van Vollenhoven in Ind. Genootsch. Oct. 1908; Carpentier Alting, Grondslagen der rechtsbedeeling, 1913, bl. 19 en 99; Kielstra o.a., in Onze Eeuw 1915, en Lulofs o.a. in Tydschr. v. h. Binnenl. Bestuur. 49, 1915.

INIE LIKA. Vulkanische kegel op Flores, ten N.O. van de baai van Aimere, hoog ongeveer 1600 M. Hij werd in 1908 door Spandaw en Spruiet en door Rouffaer in 1910 bestegen (Tijdschr. Aardr. Gen. 1910, 1233, met 4 goede foto*s); de krater is klein (100 M. diameter) on bijna rond. In het begin dezer eeuw (1905) heeft nog een ascleruptie plaats gehad.

INI也 RI也 of Roka-piek, 2245 M. liooq, dicht bij den vorigen vulkaan gelegen; de top is spits en van verre zichtbaar (foto bij KoufEaer, T. A. G. 1910, 1233). De berg — in J910 bestegen door Span dan en Panckhoek — bezit een klein, rond, vi'ij die pen krater en rookt zwak. De jonge kegci schijntdoor een oude BOinni (het Langa-gebergte) oingevcn to zijn (Pannekoek van Rheden in Jaarb. Mijnw. 1910,135).

INIF. Een kom met warm, zwavelwaterstofhou- dend water, gelegen bij de samenvlooiing van de Wos en do Wocrcjne, welke laatste in do Toe wan a valt; deze is wed er een zijrivier van de Bedkli-rivier, die uitmondt op de Zuidkust van de Maccluer Golf ten oosten van Goras (West Nieuw-Guinea). Het water in de kom heeft een lichtgroene klour, het is flauw van sinaak met de gewonc hicht en bijsinaak van bedorven eieron. Gasbellen komen nu en dan aan de oppervlakte. In het midden van de kom is een tem- peratuur van 47° C. Het water stroomt niet zichtbaar weg, ofschoon cr een afwatering naar de Wos moet zijn. Een eenigszins langdurig verblijf bij de kom voerspelt volgens de inlanders ongeluk.

INKOMSTENBELASTING. Zie BELASTINGEN

I. a. biz. 225.

INKTVISSOEHEN (Koppootige Weekdieren, Mol- lusca cephalopoda). De *Cephalopoda*, vormen onder de weekdieren een afzonderlyke klasse, die in twee orden verdeeld wordt: de vier- en detwccckicuwigen. De eerste is in de tegenwoordig levende dierenwereld alleen ver~~tegenwoordigd door de Ammonshoorn of Nautilus~~ (zie aldaar). Do t weekicuwigen worden wederingedeeld in achtarmigen (*octopoda*) en tien- anigen (*decapoda*) naar het aantal der met zuig- schijven bezette vangarmen rondom den mond. De tienarmige inktvisschen bezitten behalve 8 kortere armen nog 2 zeer lange, teruggrekbare vangarmen, dio bij de achtarmige ontbreken. De raeste inktvisschen bezitten geen uitwendig zichtbaar schaaL Dit is echter onder de achtarmige wel het geval bij de wolbekende papier-(zio aldaar), *Argonauti*, ikan goerita, onder de tienarmige bij het Posthooni- tje, *Spirula*, Tahi manoek sama! (meeuwendrek). Bij de naakte inktvisschen ontbreekt deschepl meestal niet goheel, maar deze bevindt zich onder de huid als een langwerpigo kalk- of hoornachtige rugplaat. Do eerato soort is onder den naam van zecschuim (gs *sejiae*) bekend, dat gebruikt wordt om vlakke voorwerpen glad te slijpen of te polijsten en als voed- sel voor kleine vogelsoorten in gevangen staat, tot welk doel die platen in de kooien worden opgehan- gen of fijn geshrapt onder het zaad vermengd en algemcn in den handel verkrygbaar zijn. Do orga- nisatie der Inktvisschen is in hoofdzaken bij alle de- zelfde. De oogen zijn zeer groot en herinneren in bouw aan die der Gewervelde dieren. De naam van inktvisch is ontleend. aan een pcefvormigen buidel, inktzak genoemd, welke een bruin vacht, sepia ge- heeten, bevat. De inktzak mondt in het laatste deel van den endeldarm uit, zoodat de sepia door den aars ontlast wordt. Hot hier stoot dit vocht uit om zich, als hot vervolgd wordt, voor zijne vyanden onzichtbaar te maken en dan pijlsnel te ontvluchten. De bek is met twee groote kromme, hoornachtige ka- ken voorzien, welloe op een papegaaibek gelijken ; de mantelholte met de kieuwen ligt aan die zijde van het dier, die bij hot zwemmen naar beneden gekeerd is. Langs den vrijen mantelrand, die achter den kop ligt, stroomt het water in de inantelliofte, terwijl het met kracht door een trechter naar buiten gespoten kan worden. Deze trechter, die met de armen den voet der andero weekdieren vert egen woordigt, is naar voren gekeerd. Door het krachtig uitstooten van het water zwemt de inktvisch in achterwaart- sche richting. De huid bovat eigendommelijke cel- len (*chromatophoreu*), waarin zich kleiirstoffen van zeer verschillende tnten bevinden; deze cellen, wel- kc door in- en uitwendigo prikkels uitgezet en sa- mengetrokken kunnen worden, brengen dio prach- tige kleuipolmgcn voort, waardoor de inktvisschen een zekro vermaardheid bekomen hebben en welke dikwijls nog uren na den dood zich vertoanen. Ge- durende *1 leven weten de dieren door middel dezer kleurs veranderin gen de tin ten en vormen hunner omgeving zoo bed riegel ijk na to bootson, dat zij vol- komen onzichtbaar worden, zelfs voor iemand die zich in hunne onmiddelluke nabijheid bevindt. 3Len meont, dat zwemmende inktvisschen door zulk een plotselingo kleuitsverandering hun vijanden afschrik- ken. De eieron der inktvisschen bevinden zich in een hoornachtig omhulsel, zijn peervormig en hangen bij trssen aan elkaar (zoogenaamde zeedruiv- ven). Het vcdsel der inktvisschen bestaat uit allerlei zeedieren, waondcr ook de hardsto schelpdieren, welke zij weten te openen zonder zo te verbrzyelen. Zij worden in ontzaglyke hoeveelhcid gegeten

door de dolfijnen, de potvisschen enz. De *Sepia's* en *Loligo's* onderscheiden zich door een samengedrukt zakvormig lichaam. De *Sepia's* hebben een lange zijdelingsche vin en een inwendige, plaatvormig kalkschaal, de *Loligo's* daarentegen een kortere zijdelingsche vin en een inwendige hoornschaal. Bij Java en elders in den Ind. archipel komen *Sepia vnitata*, *S. inermis*, *S. tuberculata* en *S. aculeata* voor; *Loligo javanica* is een zeer afgecincd soort. Kleine soorten van ³t geslacht *Loligo* komen soms bij duizenden op de vislnmarkten als ikan tjocini-tjoenii voor en worden door inlanders en Chinezen met smaak gegeten. Zij zwemmen bij scholen in zee rond en gelijken dan bed riegel ijk op visschen. Hierto be-

• hooren die reusachtige voorwerpen, *xvier* lichaanslengte 2—6 meter bedraagt en wier vangarnen elk 2 meter lang zijn, terwijl het gewicht van het gehele dier 400—2000 pond is. Zu lke exeinplaren zijn zoolwel in oudere als in nieuwere tijden waargenomen en hebben aancliding gegeven tot allerlei ware of fabelachtige berichten. Dergelijke groote voorwerpen, die ook in de Indische maar vooral in de Japansche zeeën werden aangetroffen, zijn steeds zeer gevreesd, vooral door visschers; het is een volstrekt zeker feit, dat, als deze dieren zich door middel hunner zuignappeli met eenige hunner a mien aan onderzeesche rotsblokken of een of ander voorwerp hebben vastgezogen, zij met de overige annen menschen en visschersboot en naar zich toehalen, welke dan onherroepelijk verloren zijn, tenzij de visschers die armen bijtijds kunnen afkappen, waarvoor de Japanners altijd een bijl bij de hand hebben. *Onychoteuthys angulata* is een gewone Javaansche soort. Terwijl de meeste tienannige inktvisschen zwemmers zijn, die door do inlanders 's nachts inet behulp van kunstlicht ge van gon worden, vertoeven de achtarmige bij voorkeur op den zeebodem, vooral op steenachtige plekken, zooals de bumenkant van koraalriffen, en verbergen zich in spleten en holen, waarde inlanders hen met spitse etokken buit ma ken. Op zandigen bodden bouwen zij van losse steenbrokken een soort nest, met de opening aan de bovenzyde, van waaruit, zij hui prooi blooeren en met ontzaglijk vlugheid j bespringen. Ten slotte zij venneld, dat verschillende inktvisschen bekend zijn, in het bezit van over het lichaam verspreide lichtgevende orgaen.

INLANDERS. Zie VERDEELING DER BEWONERS VAN NED.-INDIJK.

INLANDSCH BEZITRECHT, zie GROND (RECHTEN OP DEN). De toevoeging van „inlandsch“ is noodig om verwarring te voorkoinen tusschen eenerszijds dit oostersche recht, op grond of roerend good, hetwelk men ook een oostersche eigendorasrecht zou kunnen noemen, en anderszijds het in het ludische burgerlijk wetboek voor de Europeanen bedoelde bezit of recht van bezit, hetwelk juist een tegenstelling vormt met het (Europeesche) recht van eigendom.

INLANDSCH RECHT. Tenn er aanduiding van aDe recht, dat voor de inlanders in Ned. Indie geldt en dus zoowel hun adatrecht (zie aldaar) omvat als de van het Europeesch gezag uitgegane hoogere en lagei'e verordeningen voor inlanders.

INLANDSCH REGLEMENT. Zie RECHTSWE-

(, —, 女*ZEN.

以*INLANDSCHE HOOFDEN. Zie BESTUUR.

"INLANDSCHE RECHTSPRAAK. Term, waarmede men dien tak der governemencrcchtspraak (of: rechtspraak in naam der Koningin) aanduidt, welke de inlanders als normale justiciabelen heeft. De inheemsche of adatrechtspraak (zie op beide woorden) valt er dus evenzeer buiten als de Mo-

hammedaansch-godsdiensrecht rechtspraak der zgn. priesterraden (zie PRIESTERRAAD).

INLANDSCHE SCHOLEN. Zie ONDERWIJS.

INLANDSCHE WETTEN. Onder doze uitdrukking vat men gewoonlijk allo inlnndsche geschriftten samen, die op een of andere wijze handelen over het recht der bevolking; en juist daardoor is deze uitdrukking zoo gevaarlijk en misleidend. Vooreerst toch zict zij op inlandsche beschrijvingen d.i. teboekstellingen van het adatrecht; voorts op adatrekkingen, die geen cl wingend karakter hebben, doch ovcreenkouistig welke een groep inlanders verklaart zich voortaan te willen gedragen; voorts op bindende volksverordeningen; en eindelijk op vorstenverordeningen. Het is dikwijls verre van gemakkelijk te beslissen, of een inlandsche rechtsopteekening tot de eene of tot ene andere van deze vier soorten behoort: eenvoudige rechtsbeschrijvingen b.v. worden meermalen gekleed in den vorm van een vorstenedict uit vroeger tijd, en op beide past men de benaming oendang-oendang toe. In De Atjehejs, .1, bl. 3—12, doct dr. Snouck Hurgronje met kleem uitEomen, daf hetzy teboekstelling hetzij nieuwe regeling van het adatrecht meestal duidt op verval van het volksrecht of op neiging om van het volksrecht af te wijken, en dat men dus met het bezigen van zulke "inlandsche wetten" als kenbron en vindplaats van levend adatrecht niet voorziebtig genoeg kan zijn. Vooral buiten land sc he auteurs, die op de eigenaardigheden van het Indonesisch adatrecht niet verdacht waren, hadden neiging om uit een paar toevallig geraadpleegde „inlandsche wetten" het recht des lands te willen opmaken.

I. Inlandsche teboekstellingen. Bekende voorbeelden daarvan zijn het handelswetten- en scheepswettenboek der Wadjoreezen op Zuid-Celebes (uit 1676; uitgegeven door Matthes in 1869) en de in den vorm van uitspraken van oude vorsten en wijzen gekJcedo ra)Jang en latowa van Zuid-Celebes (zie Ind. W. v. h. Recht 1292—J 296 en Bijdr. v. h. Kon. Inst. 38,

5 M II- Adatrekking(?n (zie op dat wo rd), vooral die van ChristenJanders in de Bataklanden, op Halinahra, op Oost-Java en elders. Voorbeelden geven o.a. Bijdr. v. h. Kon. Inst. 63 (1909), Adatrechtbndel III bl. 177 (vgl. X bl. 13), VII bl^Tcll 121, en X bl. 288.

III. Volksverordeningen van inlandsche dorpen (Bali, Java), van inlandsche waterschappen (Bali) of van andere inlandsche reclitsgenicnschappeji uit de bevoJking zelf. Voorbeelden geven do Kertasima van Van Eck en Lieftrinck in Tijdschr. v. Ba lav. Genootsch- 23, J 876, <n de geschreven desaregeling van Alodjowangi in Tijdschr. v. h. Binn. Bestuur 1, 1888 (vgl. Med cd. Ned. Zndgen. 49 bl. 387).

IV. Vorstenedictii, soms van grooten, soms van uiterst geringen iijvJoed, zijj) vooreerst ten deele de jioeg toegepaste anggr-anggeran van Java (zie b.v^Adatrechtbndel X bl. 43), cu verder zu] ke verordennigen als die vat) het rijk Bandjermasin van 1835 (indische Gid a J 881 en Adatrechtbndel XIII), als heb JJoalag-Mongondousche Wetboek (Tijdschr. v. h. JJaav. Genootsch 35, J 893) of het Bonesche wetboek (Adatrechtbndel XJ1), of do landsverordeningen tier vorsten van Lombok (uitgegeven in 2 d. door Lieftrinck in 1915). Bij het genoemde Bonesche wetboek is reden tot twijfel, of het wel in zijn geheel een vorstenedict is. Op Bali heeten de tot het volk gerichte vorstenedicten paswara of fitiswara.

Ton slotte client nog gewczn te worden op twee soorten van geschriften, die men met de hierbedoel- <le „inlandsche wetten" gevaar loopt te ver warren. Do cerate soort zijn die oudo Jvaanscb-Balineesche wetboeken (zooals Koetaranianawa, Dewadanda, Socrja alam, Adiagama), die een beschrijving van Hindoeercht beoogen te go ven. De tweede soort zijn die in een inlandsche taal gestelde adatbeschrijving- gen (zooals die van Lewis, Gersen, Ullman, of de Simboer Tjahaja van Zuid-Sumatra), welke het work van Europeanen zijn, soms zcifs het werk van het Bestuur, en die natuurlijk niet tot „inlandsche wetten" kunnen worden alleenlijk door den vorm, welken ze van hun opstellers ontvingen.

Over do verschillende soorten van inlandsche wet ten hiergenoemd, zip-. Wilken, Verspr. Geschr. II, 1912, bl. 221—223 (vgl. z Adafreclitbund VI bl. 274), alsnied^.. Van Vollenhoven, Het Adatrccht van N. L., bl. 105—115, 149—150, 226—227, 247, 273, 288, 311, 327, 352, 371, 382—383, 425 en 456—457, waar tevens wort verwczn naar verdere ge- gevens. Zie voor Java op ANNGER.

INOCARPUS EDULIS Forst., fam. *Legumino- sae-Papilionatae*. Gajam (MAL., JAV., SOEND.), Gatet (SOEND.), boom met diep- en onregelmatig gesleuf- den stam en geurige bloemen in aren. De peulen hebben slechts een zaad en springen niet open. Zoo- wel het vrucht vleesch als de zaden worden gegeten, en de boom, die vermoedelijk in do Molukken in- heemsch is, vindt men daarom in den geheelen Archipel aangepplant.

INSANA. Landschap op het eiland Timor, be- hoorende tot de onderafdeeling Noord-Midden- Timor der afdeeling Noord en Midden Timor van <le residentie Timor en Onderhoorigheden. Het grenst ten noorden aan Beholci eii ten zuidcii aan het landschap Noimoeti.

INSCRIPTION (in den Malcischen Archipel). Zie OUDHEDEN, HINDOEÏSME en JAVA (ge- sch i h ed e n is).

INSEKTENETERS (*Inseclivora*), laagst ontwikk- de ojdc der Monodelphc zoogdieren (zie ZOOG- DIEREN) : hun fossicle voorouders zijn niet van die der Buideklicren te onderscheiden. Kleine die- ren, die nicest al een nachtelijke levenswijze vocren en zich hooIdzakclijk mot insecten e. d. voeden. J-f iiii juijnitieve organisatie blijkt o. a. uit den bouw der Jcclinaalen, waaraan oorspronkelijke kenmerken bewaard gebleven zijn (het zijn zoolgangeit?, bijna Hliijd mcl 5 vingei's en teenen, die allo klauwen dragen en waarvan duin on eorstc teen nooit oppo- neerbaar zijn), uit de glad de oppervlakte der her- seneu en uit het jriiinitieve gebit, woltts kiezou Hecherpc spilsen bezitten. Do meeste [nsekteneters won on op den grond, andere (*Tupajidae*) zijn booni- bewoners, weer andere loven in het water of, zooals <le mol, in onderaardsche holen. De Insektenetei's zijn over de gchcelc aarde verspreid, mot uitzonde- ring van Australie en Z.-An)crika, zij ontbreken dus jnist in hot gebied der Jjuideklicrcn. In den Indischen Archipel zijn zij ondanks den tropischen insekten- rijkdoni betrekkelijk slecht vorlegen woordgd. Er koinen hier Urie families voor: de *Soricidae* (zie SPITSMUIZEN), do *Ermaccidae* (zie EGELS) en de *Tupujulae* (zie BOOMSPITSMUIZEN). INSINSL Zie BUI DELMARTERS.

INSPECTEURS. Dezc ambtenaren treft men aan bij verschillende takken van dienst, met name do *arbeidsinspectie, het boschwezen, financien (zie KASBEHÈER), het gevangeniswezen (zie STRAF- STELSR), den geneeskundigen dienst, de in- en

uitoerrecchten en accijnzon (zie BELASTINGEN biz. 256), den landbouw, do landolijckc inkomsten (zie BELASTINGEN biz. 24J), hot onderwijs, do scheep- vaart (zie BEBAKENING onz.), do spoor- en tram- wegdienslon, den vearctsenijkundigen dienst, het ijkwczen (zie MATEN EN GEVUCHTEN). Voorzoo- veel noodig komen zij in de artikelen, op die takken van dicnst betrekking hebbende, ter sprake.

INSTITUTEN. Hieronder volgen de als *instituu*t opgerichte instellingen, welko bevordering der we- tenschap met betrekking tot Ned.-Indie ten docl hebben. Zie ook COMIT& GENOOTSOHAP- PEN, MAATSCHAPPIJEN, SYNDIOATEN, VER- EENIGINGEN.

Ko J o n i a a I I n s t i t u u t t e A m s t e r - d a l m (Statuten goedgekeurd bij Kon. Best 27 r: ■ > Aug. 1916 No. 53, Ned. Stet. 7 Oct. No. 234) is, < eene vereeniging, welke zich in het algemeen ten doel stelt het verzamelen en verbreiden van ken- > nis omtrent onze overzeesche gewesten en in het , / / ■ ■ bijzonder de behartiging der handels- , land- C C" / bouw-, nijverhe- ds-, en andere belangen, die zoo- ' wel voor het moederland als voor de kolonien- , / . [r —

uit Nederlandsch koloniaal bezit voortvloeien, Hot denkbeeld, om te Amsterdam eene breed '

; < - . (.

opgevatte instelling te stichten is geleidelijk ont- staan uit overwegingen van verschillende aard, voornamelijk verband houdende met den wensch om verbetering te brengen in den toestand v&n het Kolonjaa l Museum te Haarlem. (Ziebij KOLONIAAL JIUSEUM). Toen het dat Museum aan plaata- ruimte en geldmiddelen ging ontbreken, en toen bovendien, in verband met de teverhoogen Ne- derlandschen kolonialen arbeid, nicer en meer be- hooftc ontstond aan wetenschappelijke en practische koloniale voorlichting, deed zich de nood- zakelijkheid gevoelen om to geraken tot eene centrale koloniale insteDing voor wetenschap, on- derwijs, handel en nyverheid te Amsterdam. Het initiatief werd in 1910 genomen door den oud- niinister van kolooien J. T. Cremer en het lid der Tweede Kamer der Staten-Generaal Dr. H. F. R. Hubrecht, aan wie binnen enkele maanden tijds van verschillende zijden 1* miljoen gulden werd toegezegd, terwijl ook spoedig bleek, dat op krachtige medewerking van de Rcgcering, van de gomeonte Amsterdam en van verschillende wetenschappelijke instellingen kon worden gere- kend. Plannen voor der stichting van een gebouw, op het door de gemeente Amsterdam in erfpacht afgestaan terrein van de voormalige Oosterbe- graafplaats, werden in studie genomen en in 1913 werd uit een drietal plannen gokozen dat van de architecten J. J. en M. A. van Nieuwerkerk, dat thans in uitvoering is (Eigen Ha aril 1914 biz. 989). De in- niiddels ingetreden buitengewone binnen- en buiten- landsche omstandigheden werken belemmerend op de totstandkoming van hot grootc gebouw, dat o. a. zal bevatten: een ruinc monuientalo hal, vergader- zalou, bureau van den Algemeoncn Secretaris, een groote aula voor 680 toehoorders, een klein aula voor 120 personen, 12 cui*suslokalen, een bibliotheek met leeszaal on semiim- cn studio- kamecs, lokalen voor photographic. Voorts is ge- rekend op eene Afdeling Handelsmuseum met, don vertrekken voor directeur en don conserva- tor, laboratoria voor chemische, botanische en zodlogische onderzoekingen, een herbarium enz. Een museum met eene expositieruimte van 6165 M³ en bestemd zoowel voor do tcnontstelling van de verzamelingen der Afdolcing Handels-

museum als van die van de Afdeling Volkenkunde, is gelegen tusschen de studieggebouwen van die Afdeling.

In het studiegebouw van de Afdeling Volkenkunde zijn gedacht de kamers van den directeur, diens bureau, handbibliotheek en cui suslokaal, zoomede vertrekken voor den conservator, den anthropoloog en voorts een aantal studiekamers, o. a. ten behoeve van de kleinere Instituten, waarvan hier verder melding wordt gemaakt.

Over het gebouw van de Afdeling Tropische Hygiene vindt men hieronder nadere omissies.

De werking van het Koloniaal Instituut kan in groote trekken blijken uit de organisatie, die in menig opzicht nog een voorloopig karakter draagt, doch die toch reeds een beeld kan geven van hetgeen in de toekomst nopens de werkzaamheden van het Instituut wordt beoogd.

Het Algemeen Seer etar iaat is belast met het algemeen beheer van de vereeniging, met het beheer van de uitgebreide fotografische, cinematographische en lantaarnplaten-verzamelingen, met het organiseren van voordrachten, met het beheer van de boekery van het Instituut en van de aangesloten vereenigingen; met de verspreiding der vanwege het Instituut verschijnende publicatie. De boekery breidt zich in de laatste jaren belangrijk uit en neemt meer en meer het karakter van een centrale koloniale bibliotheek aan, mede door de talrijke verbandingen met buitenlandsche wetenschappelijke instellingen en vereenigingen.

De Afdeling Handelsmuseum heeft tot kern de natuurwetenschappelijke verzamelingen van het Koloniaal Museum te Haarlem, dat op 1 Januari 1915 door de Maatschappij van Nijverheid aan het Koloniaal Instituut is overgedragen. In de laboratoria dezer afdeling worden onderzoekingen uitgevoerd, die betrekking hebben op de koloniale producten, waarbij gestreefd wordt naar eenen werking met dergelijke wetenschappelijke inrichtingen in de kolonien. Is dus de werking van deze afdeling in hoofdzaak natuurwetenschappelijk bedoeld, ook arbeid van economische aard, zooals voorlichting in handel en nijverheid, staat op haar programma. Zoo worden voortdurend op aanvraag inlichtingen verstrekt omtrent koloniale producten en wordt voorts kennis genomen van deelen van handel en nijverheid, teneinde in verband met ingestelde profnemingen de hoedanigheid of den afzet van dergelijke producten te bevorderen. Op ruime schaal worden voorts schoolverzamelingen van koloniale producten aan ond erwij sin richt ingen in Nederland verfitrekt.

De Afdeling Volkenkunde. In het onder het beheer van deze Afdeling komende Ethnographisch Museum zijn en worden opgenomen de uitgebreide ethnografische verzamelingen van het Koloniaal Museum te Haarlem, van het genootschap „Natura Artis Magistra“, van de were Id-tentoonstelling te Parijs, van de opvolgende onderzoekingsstochten in Suriname, van afgietsels van Hindoe-monumenten op Java en tai van andere collecties, welke sedert het bekend worden van de plannen van het Instituut ten geschenke zijn of worden ontvangen. Het ligt in de bedoeling een zoo volledig mogelijk beeld te geven van de beschavingsstadien der verschillende volken, welke in de Nederlandsche kolonien leven. De afdeling biedt gelegenheid en materiaal voor studie-doeleinden aan personen, die op het gebied der

koloniale Volkenkunde studien wenschen te maken

Aan deze afdeling wordt tweemaal 's jaars een driemaandelijkshe Indologische leergang gehouden ten dienste van hen, die kennis wenschen op te doen omtrent Ned. Indie. Deze leergang betreft het onderrecht in volkenkunde van den Indischen Archipel, aardrijkskunde van Ned. Indie, Maleisch, Indische Staatsinstellingen, koloniale maatschappelijke toestanden, tropische gezondheidsleer en voortbrengselen.

Een belangrijk gedeelte van den wetenschappelijk arbeid van deze afdeling zal bestaan uit de stelselmatige ethnografische studie der volken in de Nederlandsche kolonien met de bedoeling om daardoor mede te werken aan hare economische verheffing, Teneinde in dit opzicht tot eene gewenschte decentralisatie te komen, zijn, in navolging van het sedert 1908 bestaende Bataksch-bstituut (zie lierna), een aantal kleinere Instituten opgericht, die zich voorstellen in nauwe aansluiting bij het Koloniaal Instituut te werken. Het verband met het Koloniaal Instituut wordt hoofdzakelijk gedacht te bestaan in het optreden van den directeur van de Afdeling Volkenkunde als secretaris van de besturen der kleinere Instituten; in het ter beschikking stellen van hulpmiddelen, studieggeheid, boekery, verzamelingen, aanraking met verschillende instellingen, en in het doen verschijnen van de wetenschappelijke uitkomsten van de studien der „archivarissen“, welke ieder een bepaald volk of een bepaalde groep van volken in behandeling nemen, ten einde in de eerste plaats te komen tot goede bibliographien en monographien betreffende die volken. Op den geschotsten voet werden achtereenvolgens opgericht:

Het Atjeh-Instituut. (Statuten goedgekeurd bij Kon. Besl. 31 Juli 1914, no. 61).

Het Bali-hstituut. (Statuten goedgekeurd bij Kon. Besl. 13 Dec. 1915, no. 78).

Het Oostküst van Sumatra-Instituut. (Statuten goedgekeurd bij Kon. Besl. 11 November 1916, no. 40).

Het Zuid-Surabaya-Instituut. (Statuten goedgekeurd bij Kon. Besl. 19 Dec. 1916, no. 31).

De Afdeling Tropische Hygiene is gecombineerd met het laboratorium voor gezondheidsleer van de Gemeentelijke Universiteit en daarmede vereenigd ondergebracht in een afzonderlijk gebouw, aan het Oosterpark dicht bij het Koloniaal Instituut.

Deze afdeling heeft Jaar ontstaan tot dan ken aan den steeds dringender wordende eiscl, dat geneesheeren, die naar de tropen gaan, zijn voorbereid op de hygienisch-geneeskundige vraagstukken, welke hen daar wachten.

In het nieuwe gebouw, dat in 1917 zal worden in gebruik genomen, vindt men een cursuslokaal, een kleine gehoorzaal, een groote gehoorzaal, een centrale keuken voor de bereiding van voedingsbodems, een bewaarslaab voor Heteriel materiaal, werkplaatsen en kamers voor vivisectie en photographie. Voorts een bibliotheek met leezsaal, laboratoria voor chemische en bacteriologisch onderzoekingen, een „nuggenkamer“, een museum en de noodige dienstruimten. Een stal voor proefdieren is in den tuin gebouwd. Deze afdeling besbeikt over een uitgebreide bibliotheek op het gebied van geneeskunde en hygiene, verder over tabellen, teekeningen, grafieken, photographieen, lantaanplaatjes, wasmodellen met be-

trekking tot tropische ziekten, musouinpropa-ten, enz.

Vanwege de afdeling wordt onderwijs gegeven in tropische ziektekunde, epidemiologie, mikro-biologie en praktische oefeningen in onderzoekingsmethoden, zoomede klinisch onderwijs, o. a. aan voor den Indischen dienst bestemde en aan andere gesekundigen.

De laboratoria bieden gelegenheid tot allerlei wetenschappelijke onderzoekingen op het gebied der tropische- en scheepsygiene.

B a t a k s c h - I n s t i t u u t . Het Bataksch Instituut is opgericht te Leiden, d'n 30en September 1908. In de voorbereiding tot de oprichting heeft een zeer werkzaam aandeel gehad wijlen de heer L. C. van Hasselt, oud-Resident van Tapanoeli, wiens denkbelden omtrent de methode van bestudeering van Indie weerklink vonden o. a. bij Dr. O. W. Janssen, directeur der Senom-bah-Maatschappij.

De hoofdgedachte van de door Van Hasselt voorgestane methode is, Indie, wegens zijn groote uitgestrektheid en den zeer uiteen loopenden aard der samstellende deelen, voor grondige bestudeering te verdeelen in een groot aantal betrekkelijk kleine stukken, die min of meer een geheel uitmaken, uit aardrijkskundig, ethnologisch en economisch oogpunt bezien. De oprichting van het Bataksch Instituut beoogde naast het onmiddellijk doel een nevendool van demonstratievoren aard : een voorbeeld te geven, dat, naar we rd gehoopt, voor andere deelen van Indie navolging mocht vinden (on ook reeds ge van den heeft). Het onmiddellijk doel is in do statu ten a Id us omschreven :

- „Het Bataksch Instituut* stelt zich ten doel
- het verzamelen van zoo volledig mogelijke gegevens betreffende de Bataklanden en hun bewoners, daaronder begrepen gegevens betreffende den invloed door buurvölker ge-oefend;

- het dienstbaar maken van deze gegevens aan het welzijn van do bewoners der Bataklanden, aan hun ontwikkeling en aan onze betrekkingen met hen.”

Ter bereiking van dit doel werd aangesteld een vaste worker, die eerst den naam droeg van laborant, con benaming, die hoewel don aard zijner werkzaamheid goed kenmerkende, veelvuldig aaneiding gaf tot mis verstand en daarom in 1916, nadat andere soortgelijke instituten waren opgericht, werd veranderd in dien van archivaris. Door hot Instituut worden op ongeregeldo 1 jden uitgegeven de „Uitgaven van het Bataksch Instituut*. Tot ultimo 1916 verschenen 12 nummers, van welke do belangrijkste zijn no. 3, do „Iiataksjonger* (met 1c on 2o supplement, do nos. 9 on 12) en no. 1 J. „Van Medan naar Padang en terug ; cet) geïllustreerd en in den vorm van (6n reisverhaal uitgewerkt rapport van een reis van den laborant (archivaris) in 1913.

Het Iiataksch Instituut heeft zich voorts ook reeds bewegen op practisch terrein. Sedert 1911 is werkzaam op do Karo-hoogvlakte een landbouwkundige, die corsL iiii de nabijheid van Beras-tagis, later (sedertL 1915) te Koeta Gatioeng, door demonstratie enz. de bevolking moet trachten te brengen tot rationeeler bebouwing van hun gronden met productio, die in de Delische bo- Jidenlanden tegen goedden prijs kunnen worden verkocht. Als aanvankelijk resultaat van (Hens

arbeid inag genocind worden do door do bevolking van een groot deel der Hoogvlakte met vrucht ter hand genomen verbouw van Europeesche aardappolsoorten volgens Europeesche methode.

In den laatste tijd blijkt ook de teel van verschillende Europeesche groenten en tuingewassen mogelijk en voordelig.

Een tweede tak van practische werkzaamheid, die echter nog in het stadium van proefneming verkeert, is sedert 1914 ter hand genomen, n. practisch handwerksonderwijs, voornamelijk timmeren en smeden. Te Kabat? Djahd, hoofdplgts der onderafdeeling de K.aro-Ianaen, is een handwerksinrichting verzeen, reeds uit verschillende gebouwen bestaande, waar een wisselend getal Karoscho jongelieden ala interne leerlingen practisch en eenvoudig theoretisch onderwijs ontvangen.

K. o n i n k l i j k Instituut voor de taal en volkenkunde van Nederland en de landen d i c. Het Instituut, dat zijn ontstaan voornamelijk te danken heeft aan het krachtig iuitiativef van J. C. Baud, word 4 Juni 1851 te Delft, opgericht. In 1864 werd de zetel naar 's Graveiihage Overgebracht.

Het doel is de bevordering van de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en kolonien door : a. te verzamelen wat daarover in druk bestaat of in handschrift te bekomen is; b. door het uitgeven van Bijdragen en door liet uitgeven, of ondersteunen der uitgave van afzonderlijke Werken \ c. door het stellen van vragen ter boantwoording en door het aanmoedigen en beloonen van verdienelijke ondernemingen ; d. door het onderhouden van betrekkingen met aidere wetenschap pelij ke instellingen . on personon in Nederland, de Nederland sc he kolonien en het buitenlandLz

Jj/Door aankoop, schenldng on ruiling bezit het 4 Instituut eene jaarlijks in belangrijke toememende bibliotheek (Koloniale Bibliotheek, van Galenstraat 1-1, den Baag)-smcl§~1878' met diovan het Indiscl Genbotschap in 6dn go-bo uw gevestigd on reuunig; elk lid van een der beide vereenigen heeft recht van toegang tot boider boekverzamelingen. Van dez© Bibliotheek verscheen in 1908 een met zorg bewerkt catalogus (1054 biz.), waarop in 1915 een eerate supplement (426 biz.) is gevolgd, voorts verschenen jaarlijks „opgaven van aanwinsten”.

Van do Bijdragen verschenen in 1916 het 71/pn 72o dgel. De afzonderlijke werken zijn niet

doorlopend gepummerd, maar bedragen reeds een 8' pfaatwerk; uitgaven van belangrijke handschriften, uitkomsten van onderzoekingen, op kosten van of met geldelijk onderstouwing van het Instituut ondernomen, woordenboeken enz. Do Bijdragen on de Werken worden bij de uitgave kosteloos aan do leden veretrekt en verder door middel van den boekhandel verkrijgbaar gestold. Do algemeene vergadering is bovoegd op voorstel van het bestuur te bopalon, dat een werk alleen voor do leden verkrijgbaar zal zijn tegen de helft van den boekhandelsprijs.

De contributio dor gewone leden bedraagt f 12 's jaars, de leden-donatours betalen f 1000 in eens of ton minste f 25 per jaar.

Hot Instituut wordt in Indie voortlegenooidig door twee Commissarissen, aan wie jaarlijks ten laste der Indischo geldmiddelen eeno som van

f 600 wordt uitgekeerd „voor het copieeren der nan het Instituut af te stane, voor openbaan-king geschikt geachte bescheiden uit de Indische nrchieven". De Rcegering heeft overigens den ar-beid van het Instituut ~~veelvuldig gesteund door~~ geldelijke bijdragen voor op zijn initiatief onder-nomen onderzoeksgreizen en door subsidien voor de uitgaaf van werken, die anders de financiën der instelling te zeer zouden bezwaren. Het In-stituut stond l Ju i 1916 met 162 wetenschapp-lijke instellingen, vereenigingen enz. door ruiling in verbinding.

Afdeeling N e d e r l a n d s c h - I n d i e v a n het K o n i n k l i j k Instituut voor i n -genieurs te *s Gra venhage* opgericht 31 Aug. 1847, welke opricEH -- inklik besluit van 4 Februari 1848 no. 51 werd goedgekeurd, heeft ten doel : de bevordering der wetenschap en kun st van den ingenieur in den uitgestrekten zin en de behartiging van de maatschappelijke belangen der techniek. Van dit Instituut heeft vroeger bestaan de „afdeeling Oostelijk Java", die onder Von Dentzsch en De Bruyn en in 1869 en 1870 door het initiatief van den toenmaligen voorzit-ter Erm cling velc bewijzen van werkzaamheid en leven gegeven heeft. Die afdeling was later gaan kwijnen en word met onblindng bedreigd. De hoofdingeiiieur H. de Bruyn (zie op dien naam) was van oordeel dat het bestaan eener Indische afdeeling van groot belang was voor het Instituut en voor zijne in Indic gevestigde leden. Hij riep daarom, den 21sten Februari 1875, de te Batavia aanwezig leden te zamen, en gaf dezen n t*overw'cing, ter vervan gin g van de "afdeeling Oostelijk Java" te Batavia eene afdeeling "Nederlandsch-Indie" op te richten. Dit, voorstel werd met instemming be-groot en de afdeeling kwam in dat jaar tot stand.

Deze afdeeling is te Batavia gevestigd en dient tot bevordering van het streven des Instituuts. Zij dient daartoe in de eerste plaats als ad min i-stratief tusschenpersoon voor den raad in Neder-land en de in Indic verblijv houdende leden; zij werkt verder zooveel mogelijk mede tot de be-oeffening der wetenschap en kunst van den inge-nieur.

Op onbepaalde tijden verschijnt een tijdschrift der afdeeling, bevattende de notulen der verga-deringen met daarbij behoorende stukken en verhandelingen en mededeelingen van technischen aard, voor den Indischen ingenieur van belang. De zaken der afdeeling worden beheerd door een bestuur, bestaande uit een president en vice-president, een secretaris, een penningmeester en drie leden. Elk gewoon of buitengewoon lid des Instituuts, hi Ned.-Indio woonachtig, wordt in-geschreven als lid der afdeeling zoodra hij zijn verlangn daartoe te kennen geeft. ■

INSULINDE. Zie VEREENIGINGEN.

INSULINDE. Afgeleid van t Lat. insula = eiland, is de naam, door Multatuli in zijn „Max HayeUar"* gegeven aan onze O.-I. bezittingen eei se8.ert veelal gebruikt voor den geheelen Oost-Indischen Archipel.

INTERNATIONALE CREDIET- EN HANDELS-VEREENIGING ROTTERDAM. In het artikel „Cre- & dietinstel】ingen" worden uiteengezet de omstandig-heden welke den stoot gaven tot de oprichting in 1863 ook van deze Vereeniging. Het kapitaal der Vereeniging werd bepaald op / 10 miljoen, waar-van alleen de eerste serie ad / 5 miljoen werd

'uitgegeven, terwyl daarop geleidelijk tot en mot 1867 50 % dus f 2.500.000 werd gestort. In dat zelfde jaar 1867 had cen statutenwijziging plaats, watrrij bepaald werd, dat het kapitaal ad / 10 miljoen zou bestaan uit 4 series van 20.000 aan-deelen, elk groot / 125. Door de uitgifte van 20.000 stukken ad f 125.— derhalve / 2.500.000.— was dus de eerste serie volgestort. Het doel der Vereeniging, in de statut-en vermeld, omvat de uitoefening van handel. scheepvaart, landbouw en bankwezen in den ruimsten zin van het woord en dat het in de be-doeling lag zich niet a lice n / o bopalen tot Nederland en Nederlandsch-Indie, bewijst de naam der Vereeniging zelf. De liandel word geopend met exportza-ken naar Java, Britsch-Indie, China, Japan en Chili. Daamevens werd contact verkregen met de firma Van Jlaanen & Co. te Semarang, die alras in do "Internationale" werd opgelostTen" waardoor, met gelijkijdige oprichting van agentsdiappen to Batavia en te Soerabaja, de cigen vstiging in Indie naar beslag kreegT"

De verliezen, die de export naar Japan opleverde, deden de Di rectie al spoedig beshiten de connecties met dat land te verbreken. Ook de zaken met Britsch-Indie en Cliina werden na 1865 niet voort-gezet. Evenzoo nam in 1866 de relatie met Chili een einde. Niet alleen gaven de handelszaken verlies, maar ook de door de hoofdagenten gedreven cultuurzaken op Slidden-Java beantwoorden geenszins aan de verwachtingen. De abnormal© toestand, waarin gedurende de jaren 1866 en 1867 in het algemeen de Europeesche handci verkeerde, was voor de jonge zaak allenmin gunstig, en zoo werd dan ook in 1870 een voorstel aan gen omen oin de toen geplaatste le serie van het kapitaal, ten bedrage van / 2.500.000.— te halveeren. Het kapitaal werd gelijkijdig bepaald op / 5 miljoen, waarvan 3 serieen elk ad / 1.250.000 voorloopig in portefeuille bleven. In 1876 werd de 2e serie uitge-geven en in 1881 de 3e en do 4e serie. —Na 1870 waren intusschen de resultaten der ondernemingen verbeterd en mocht na de mociteyoUe beginjaren de Vereeniging zich in cen bloeci periodo verheugen, welke tot eji met 1883 duurde. Toon kwam de bekende crisis van 1884. In die moeilijke dagen kon gelukkig de "Internationale" zich zelf reddcn door de uitgifte van cen 6 % obligatieleening van / 2½/2 miljoen. Na do crisis block echter dat vcle Jandelijke ondernemingen, vooral koffielanden maar ook sommige suikerfabrieken, waarvan <Jc Vereeniging eigenares was of waannede zij in geldelijke relatie stond, op wrakke grondslagen berustten. Sommige moesten aan kant gezet, andere ver- / o kocht, de overige ghecl greorgauiiseerd wordciKZ^ Geleidelijk deed men dit alles)laats grijpen, doch groote sommen bleken noodig oin het doel, het vestigen van het lundlijk bedrijf op solieden grondslag, te bereiken. Gelukkig maakte in die jaren de handelszaak goed wat in de cultures verloren ging. Ecerst in 1905 intusschen, derhalve 21 jaar na de crisis, kon gezegd worden dat de taak was volbracht. In dat jaar was ook de in 1884 aangegane obligatieleening geheel gededgd. Met 1905 trad weder cen nieuw bloei- tijdperk voor de Internationale in. In 1908 block het in verband met de uitbreiding der zaken noodig het kapitaal te vergrooten en werd uitgegeven ecno 5c serie aandelen, groot / J .250.000 .In den aan- vang van 1912 maakto de groote uitbreiding van den oinzet en de meerdere vraag naar geld voor do cultuurrelatie's andermaal een kapitaalsuitbrei-

Jaren.	Gestort xnaat- schappelyk kapitaal.	—		Dienst Obligatie- leening.	1			I Dividend. (procenten- ten).
		Obligatie- leening.	Bruto winst.		Onkosten.	Vorliczen.	Netto winst.	
1863/64	1.000		J62		55			3,5
[1865	1.500		284		40		133	7,33
1866	2.000		259		38		103	5
1867	2.500		524		168		613	
1868	2.500		409		173	1.054	818	
1869	2.500		484		183	1.089		
1870	1.250		413		175			9
1871	1.250		509		224		202	11,6
1872	1.250		618		237		247	13,76
1873	1.250		1.050		339	197	514	26,4
1874	1.250		955		309		421	22
1875	1.250		936		293	302	341	18
1876	2.500		929		301		362	11,2
1877	2.500		1.274		296		227	7,6
1878	2.500		901		292		151	5,6
1879	2.500		949		-348		306	9,6
J880	2.500		1.088		359		260	8,4
1881	4.622		1.238		371		349	
1882	5.000		1.423		422		567	2
1883	5.000		1.337		347		328	.2
1884	5.000	675	1.452		342		104	.2
1885	5.000	2.500	1.505	13	295	993	164	.4
1886	5.000	2.500	1.443	13	308	1.033	165	.4
1887	5.000	2.500	1.315	13	325	958	202	-.1
1888	5.000	2.500	1.415	13	345		227	.4
1889	5.000	2.500	1.154	13	346		221	.4
1890	5.000	2.401	1.204	13	346		222	.4
1891	5.000	2.301	1.1G8	13	323		221	.2
1892	5.000	2.201	1.151	13	333		224	.2
1893	5.000	2.101	1.235	13	321		223	2
1894	5.000	2.000	1.131	100	302		203	
1895	5.000	1.900	955	100	277		165	2
1896	5.000	1.800	826	100	279		162	
1897	5.000	1.700	875	100	273		162	2
1898	5.000	1.600	8G7	100	273		163	
1899	5.000	1.500	942	100	276		162	2
1900	5.000	1.250	931	250	267		163	
1901	5.000	1.000	864	250	279		162	2
1902	5.000	750	811	250	293		162	2
1903	5.000	500	864	250	29G		162	2
1904	5.000	150	922	350	297		222	.2
1905	5.000		987	150	291		426	.4
1906	5.000		1.) 13		405		481	.2
1907	5.000		1.283		425		539	.8
1908	6.250		i) 1.G22		464		760	.4
1909	6.250		1.765		4G2		838	.4
1910	6.250		1.858		532	75	839	.4
1911	6.250		2.301		673	108	994	.5
1912	7.500		2) 3.187		736	170	1.239	.5
1913	7.500		2.610		3) 834	242	1.127	v
1914	8.750		l) 3.000		772	476	1.116	9
1915	8.750		3.721		820	191	2.170	6
1916	8.750		5.478		911	190	3.619	

N.B. Do obligatielening was een kasschuld, die uit kasmiddelen is afgelost, derhalve niet ten laste van de Winst- of Vorliesrekening. De bruto-winst = de geheele creditzydo der genoemde reken in g : do netto-winst is het cijfer, dat volgens de statuten ter verdeling is gekomen. Onder het hoofd Onkosten zijn saaingevoegd de oigoonlijke kantoorkosten (salarissen van directeuren, agencen en beambten, enz.) de oprichtingskosten, de afschrijvingen op kantoorlokalen en pakhuizen, in eigendom bezeten, en op meubilair, en eindelijk do aan den lando verschuldigde patentbelasting over het dividend. Het hoofd Verliezen omvat altoo afschrijvingen ter zake van kwade schuld en on in ba re posten. De uitgetrokken geldsoinmen stellen alien *duizendallen* voor, dus 1.500 = 1.500.000.

)-incl. agio 5c Serie / 121.400, —) incl. agio 6o Serie / 462.900. —*) incl. gratificaties Jubileum 148.700. —incl. agio 7e Serie / 503.100.

ding noodig en word de 6e serie aandeelen uitgegeven, waardoor het geheele kapitaal van 7% miljoen geplaatst was. Dit gaf aanleiding om, ten einde op mogelijke verdere geldbehoefte voorbereid te zijn, begin 1912 het maatschappelijk kapitaal tot f 10 miljoen te vergrooten, waarvan de serie 7 ad f 1.250.000 in Maart 1914 werd uitgegeven, terwijl de serie 8 voorloopig nog in portefeuille bleef. Deze laatste serie word uitgegeven in Juli 1917, zoodat het geheele kapitaal, groot tien miljoen gulden, toen was geplaatst. Dat die nieuwe kapitaalversterking gewenscht was, blijkt uit de bolangrijke toename van do handelszaken. Eene samenvatting van den omzet van Indischo producten en den verkoop in Indie van importartikelen geeft namelijk de volgende cijfers: 1907 / 23.300.000, 1911 / 37.700.000, 1915 / 68.100.000. 1916 f 89.000.000.

De kantoreii in Indie zijn thans zes zij ~in getal en bevinden zich te Batavia, *Seinarang*, *Sperabaja*, *Cheribon*, *Telok Betong* en *Singapore*, met by *Eaitoren* te *Weltevreden* en te *Tandjoeng Priok*, voor de beharideling der passage-aan gelEgen hcden van de stoomvaartmaatschappij „Rotterdamsche Lloyd". De Internationale is namelijk agente van genoemde stoomvaartmaatschappij reeds sedert de oprichting daarvan in 1883. ^提

(Zie tabel op biz. 159.)

、 KTM L INTERVALLEN. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

七 INVOER. ZIE HANDEL EN SCHEEPVAART.

v_i>^*INVOERRECHTEN. ZIE BELASTINGEN, II. B.

... i ...

TINZINKING. ZIE WELVAART-ONDERZOEK.

IPEREN (of YPEREN, JOSUA VAN). Geb. te Middelburg 23 Febr. 1726, studeerde in de godgeleerdheid te Groningen en te Leiden, werd proponent 26 AugT 1748, vervolgens predikant te Lillle a/d Schelde en te Veere of Kempveere, en onderscheidde zich in hooge mate door zijne letterkundige en wetenschappelijke studien, zoodat hij in Nov. 1752 te Groningen tot Doctor in de wisen natuurkunde bevorderd werd en herhaaldelijk voor een professoraat in aanmerking kwam. Op betrekkelijk vergevorderden leeftijd werd hij 7 April 1777 naar Indie uitgezonden; in 1779 te Batavia aangekomen, werd hij daar tot predikant benoemd, doch overleed reeds 11 Febr. 1780. Gedurende dien korten tijd verwierf hy zich echter groote verdiensten voor de wetenschap door zijne werkzaamheden a Is bestuurder en secretaris van het Bat. Gen. v. K. en W., in welks Verhandelinge (DL I) een drietal bijdragen van zijne hand werd geplaatst. Zie C. A. L. van Troostenburg de Bruin, Biogr. Woordenb. van O.-I. pred., Nijm. 71893, waar bij de bronnen nog gevoegd niouten worden: Maandel. Ned. Mercur, II, 1781, 148, L Boekzaal, Aug. 1848, 194 en te veranderen is: Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. 1784 voorbericht bl. 30.

IPOEH. MAL. Plantaardige vergiften, in de eerste plaats dat uit het sap van de boomsoort *A ntiaris toxicaria* (zie aldaar) en dat uit den wortelbast eener *Strychnos* (akar ipoeh). A Is bijbestanddeel van het Maleische pijlgift is de toeba-wortel van *Derris* te noemen (zie aldaar), die 00k in het Borneo'sche pijlgift (siren) voorkomt.

IPOMOEAE, plantengeslacht der *Convolvulaceein* met een groot aantal soorten in den Archipel verbreid. Het zijn -kruidachtige plant ten, ten deele slingerplanten met verschillend gekleurde klok-vormige, vaak zeer fraaie bloemen, en daaro m niet zelden gekweekt. Be halve de hieronder ge-

noemde *Ipotnoect Batatas* is vooral bekend I. *pts caprae* Sweet. (= *L biloba* Forst.), een kruipende plant, die op zandig zeestrand vaak grooto uit-gestrektlieden bedekt en purperroode bloemen heeft. Do plant, wordt in vele streken als volks- geneesmiddel gebruikt onder den naam Daoen katang (MAL. MOL.) of Tang katang (MAD.).

Ook I. *reptan* Poir., een kruipende moerasplant, so ms met drijvende bladercn, draagt bleekroede bloemen. Kangkoeng (JAV., MAL., SOKND.). De pjl- vormige bladercn worden als groente geteget en als gneesmiddel aanbevolen.

IPOMOEAE BATATAS Lam., fam. *Cotivulvu- laceae*. Oebi djawa Keled ik (MAL.), Katela pendfim (JAV.), Hoewi djawa (SOEND.) en vele andere ini. namcn, ook voor de varicetien. Bekende slingerplant, de Batale (Sweet potato, Eng.) met fraaio klokvormige purperen bloemen en roode witte of gele wortelknollen. Overal verbouwd wegens de eet- bare knollen. Zie OEIBI DJAWA.

IRENA. Zie KOEJANG en BRESSI.

Naam van schitterend gekleurde vogela tot do *Pycnonotidae* behoorend, van de grootte eener spreuur. Twee nauwverwante soorten komen voor. Op Java *Irena turcosa*, op Sumatra *Irena criniger*, door de inboorlingen Koeajang genoemd (welke naam ook aan *Bhringa remifer* gegeven wordt); zij verteiven bij voorkeur op vruchtboomen. Zij zijn donker fluweelzwart, behalve een breede etreep boven op den kop, den rug en de schouders, do twee middelste staartpennen en de onderzijde van den staart, welke licht kobalt-blauw gekleurd zijn met porseleinachtigen glans; de jonge vogels en de wijfjes zijn donkerblauwgroen.

IRIT of ROTAN IRIT, een soort v. Rotan, zie CALAMUS TRACKYOOLE US.

IRRIGATIE. ZIE BEVLOEIJING.

ISA, d. i. 1° de Arabische vorm van den naam Jezus; 2° de benaming van den avond-sembahjang; vgl. SEMBAHJANG.

ISACHNE AUSTRALIS R. Br. Wawaderan, Wa-deran (MAL., SOEND.). Een grassoort van Britsch- Indie, Australie en Zu id-China, ook in West- en in Midden-Java op vele plaatsen aangetroffen. Schijnt een uitstekend voedergras te zijn. Nog vele andere sooi'ten van *Isachne* komen in don Archipel voor, ecu deel ervan uitsluitend in het hooggebergte; .

ISEP NANAH (MAL.), naam voor een plantje met 3-talligo bladeren, we eens Dwerg-klaver genoemd (*Desmodium Irijlorum* D.C., fam. *Le- giminosae-Papilionatae*), waarvan het sap of een afcrclsel inwendig tegen dysenteric wordt gegeven en uitwendig tegen puisten of zweren wordt aangewend. —

ISKILMAI. ZIE MUZIEK EN MUZIEKIN- 8TRUMJ

湖也 N.

ISLAM. I. ONTSTAAN EN VERBIEJDING VAN

DJDN ISLAM: MOHAMMED: KORAN,

a. ONTSTAAN VAN DEN ISLAM. — Toen Mohammed in het begin der 7e eeuw n. Chr. als prediker ondoor do Mekkanen optrad, was het niet zijne bedoeling, eon *nieuwan, oorspron/celijcen* godsdienst aan zijne slam-genooten te verkondigen. Zijn overtuiging was veel- eer, geroepen te zijn oni d c z e l f < l e waarhoid. die reeds op verschidondo tijdstippen aan andere volkeren was geopenbaard (o. a. door Mozes aan de Joden, door Jezus aan de Christenen) nu ook aan z ij n volk, do Mekkanen, te verkondigen. Evenal God thans hem riep, de zijnen op Hen rechten weg te leiden, hadden vroeger, naar zijne overtuiging,

reeds tai van andere profeten d c z o l f d e goddo-lijke zending, ieder bij hun eigen volk vervuld. Daarom placlit hij zich in den aanvang meermalen, om zijno hoorders van de waarheid zijner prediking te overtuigen, op de Joden on do Ohristenen te be-roepen, de "Schriftbezitters" (bezitters van eene heilige schrift), die immers de waarheid zijner voor- <len konden bevsigen. De kennis, die Mohammed van Christendom en Jodendom bezat, was hoogst oppervladdig; van hot verschil tusschen die beido godsdiensten had hij aanvankelijk geon klaar besef.

Wat blijkbaar diepen indruk op Mohammed had geuaakt, was de eigenaardige godsdienstige levons-beschouwing, zooals deze vooral bij Christelijke vromen in het Oosten, bij monniken, kluisenftars on asceten, zoo sterk op den voorgrond trad; de opvatting nl., dat dit leven slechts eene voorberei- ding voor het toekomstige is, dat eenmaal 's men- schen daard zullen vergolden worden, dat den zon- daars een vreeslyk lot in de hel, den vromen geluk- zaligheid in het paradijs wacht, nadat God hen ten „dage des oordeels", zal gericht hebben. Die wereld- beschouwing, welke den Arabieren geheel vreemd was — het denkbeeld eener "opstanding" en „her-leving" scheen hun zelfs belaeielijk en ondenkbaar — heeftdekern van Mohammedspredikingevormd.

Wei waren reeds v66r Mohammeds optreden ook andere ernstige lieden te Mekka naar het schijnt onder dezelfde godsdienstige invloeden gekomen. Maar Mohammed onderscheide zich van hen, in zoover het hem niet genoeg schen, slechts zijn eigen leven naar die hoogere opvattingen in te richten. Hij achtte zich veelcer verplicht, als boet- prediker uit naam van God te midden der Mekka- nen op te treden, als "vermaner" en „wtiarschuer", ten einde ook hen tot inkeer te brengen van hun zorgeloos, zondig bestaan, hen tot een godsdienstig leven op te wekken en voor te berceiden op den snel naderenden dag der opstanding. Zoo begon hij dan, *islam* te prediken (d. i. "overgave", „onderwerping", nl. aan Gods wil en volstrekte almacht). Hij, die zich aldus onderwerpt, heet daarnaar Mos- Jim (Arab. *moslem*); in Ned.-Indie ook wel: *orang- islam* of *orang selam*).

Zie over Mohammed: C. Snouck Hurgronje, *De Islam*, p. 1—62 (De Gids, 1886, IT. 239—273, 454—478); *Une nouvelle biographic de Mohammed*, p. 1—32 (Revue de l'hjst. d. relig. Vol. 30, 1894, p. 48—70, 149—158); *De Islam*, p. 1—10 (Gr. godsd., II. 233—242); *Mohammedanism*, p. 1—51: — R. Dozy, *Het Islamisme*, 2e dr., 1880, j/, 11-71; — G. K. Niemann, *Inleiding tot de ken- nis van den Islam*, 1861, p. 31—133; — I. Gold-ziber, *V^orlesungen iiber den Islam*, 1910, p. 1—34; • Th. NdJdcke, *Das Loben Muhammeds popular dargestellt*, 1863; *Gescluchte des Qorans*, 1860 (2e edit, van F. Schwa!ly, le DI., 1909); — A. Miiller *Der Islam im Morgen- und Abend land*, 1885, I, p. 44—171.

b. DE KORAN. — D. vorm, waarin Mohammed zijne clenkbcedon veikoutigde was door do omgeving, waarin hij optrad, als x'an zelf aangewezen. H ij kon niet op eigen gezag doch slechts als door God golinspereerd „profet" (Arab. *nabl*), als „bode (Joels' (*rasoel Allah*) spreken. Zulk eene nauwe be- trekking tot de godheid was reeds vanouds in Arabie niet onbekend. Ook de *kahlil's* toch — do „wij- zeu" of „waarzeggers", die in orakeltaal vele, aan go won c stervelingen verborgen waarheden konden ontsluiern — bewerden hunne diepere kennis aan gocklelijke iugevingen te ontleenen. Op dezelfde

wijze ongcveer niecdnd Mohammed zijne open ba - ringen van God to ontvangen. Do taal dier open- baringen was eenigszins duister en vaag, maar plcchtig van vorm, in berijmd proza met zekere cadans, in versregelcn ingedeecl. Zulk eene open- baring word eon *koer'dn* genoemd. Dit beteekent: „recit- een „tc reciteeren tekst". Do geheele ver- zameling dezer openbaringen is do Koran, d. i. het gewijde "recit."

Mohammed was con ongelctterd man. De he- lige boeken van Christenen en Joden kon hij niet lezen. Maar hij had onbegrensden cerbeid voor het daarin bowaarde „geschreven woord", dat to vens, zooals hij het zich voorstelde, door de schriftbc- zitters in den vorm van heilige litaneien dageljka bij hunne godsdientgoefeningen ter eero Gods „ge- reciteerd" werd. Door de openbaringen nu, die hem van Allahs wege ten deel vielen, zouden voortaan ook zijne landslicdon, naar hij meende, een Arabischen *koer'dn* verkrijgen, welke niet wezenlijk versclilde van de heilige schrift der Christenen en andere schriftbezitters. De daarin medegedeelde open- baring was immers voor alien dezelfde.

De inhoud der openbarin bestond te Mekka vooral in vermaningen en aansporingen tot een beter leven, met beschrijvingen van de verschrik- kingen der hel on de genietingen van het Paradijs; verder in stichtelijck verhalen, ontleend aan de bijbelsche geschiednis, voor zoover Mohammed daarmede min of nicker bekend- (vas geworden, ala voorbceden tot leering en ter opbouwing. Ook komen in de vroegsto openbaringen reeds voorschri- ten voor, o.a. betreffende de hulde, welke de ge- loovigen God door middel van de dagelijksche *sem- bahjan's* en het daarmedo gepaard gaande koran- recit hebben te bewijzen. De latere bestanddeelen van den Koran uit den tijd, toen Mohammed het hoofd eener uitgebreide godsdienstige gemeente was geworden, zijn meer van regelenen aard en betreffen aangelegenheden, welke toen voorziening vereischten. Een belangrijk onderwerp in die latere openbaringen was vooral de krijg tegen de onge- loovigen; voortdurend werden de Moslims aange- spoord, meet ijver in dat opzicht te betrachten.

De Koranopenbaringen werden gedurende Mo- hammeds leven gedeeltelijk opgetekend, gedeelte- lijk in het geheugen bewaard. Kort na zyn dood werden zij bijeengebracht in den vorm, waarin zij sedert dien tijd steeds zijn overgeleverd. Daardoor is de Korantckst vrij gebleven van latero tendentieuso omwerkingen en geeft dus een getrouw beeld van Mohammeds prediking. Zie verder: KORAN, over Koranonderwijs: PESANTREN en over de betekenis van het Arabische woord *koer'dn*: C. Snouck Hurgronje, *Une nouvelle biographic de iianuned*, p. 15. v., 30 (Revue de Thist. d. relig., Tom. 30, p. 61 v., 153); *Mckka*, II, 225, noot; droit musulnien (Revue de Fhist. d. relig., Torn? 37, p. 2, noot); *Contributions recentes i la connais- sance de VIslam* (ibid., Tom. 20, p. 82).

c. DE HIDJRAH EN DE DAARMEDE BEG INN EN DE UITBREIDING VAN DEN ISLAM. — Wei Sterk moet Mohammeds geloofsvercuigiigiig zijn geweest! Jaren- lang heeft zij hem de kracht moeten schenken om aanhoudend spot, hoon en vijandschap van bijna al zijne stangenooten to Mekka, de Koeraijsieten, to verduren. Want bijval heeft do Profet in do eerste periode zijner werkzaamheid slechts in zeer kleinen kring, bij zijne huisgenooten, sonunigo familieleden en nog eenige andere personen te Mekka gevonden, Eerst ruim 10 jaren voor zijnen dood (in 622) kwam

hierii een belangrijke omkeer. Hij verliet toen met zyne weinige aanhangors Mekka, verbrak alto betrekkingen met zijnen stani en stelde zich onder bescherming van inwoners van Medina, die zich van de waerheid zijner zending hadden laten overtuigen. Dit afbreken der betrekkingen met de zijnen — cenó naar de dest ijd in Arabie gangbaar begrippen bij — na ongehoorde daad — is de *hidrah* (d.i. letterlijk: afsnijding, afbreking; dus niet de „vlucht“), naar welke de Mohammedaanse jaartelling gedateerd wordt.

Te Medina werd Mohammeds aanhang weldra grooter, vooral tengevolge van het wapengeluk, dat hem en den zijnen meermalen te beurt viel: bij de kleine gevechten en krijgstochten, waarin hij door de omstandigheden in zijne lieuewte omgeving werd betrokken. Zie verder PRANG SABIL. Met de te Medina gevestigde Joden-kolonien geraakte hij spoedig in botsing. Zij wilden zijne zending niet erkennen, verweten hem veeleer zijne onkunde. Zijn vroeger beroep op de schriftbezitters bleek dus te falen. Dit, noopte hem nu zijnerzijds de Joden even als de Christenen, van schriftverva Ischi n g te beschuldigen en den Islam als zelfstandigen gods-dienst van hen onafhankelijk te maken. Niet meer op de leer der schriftbezitters maar op de prediking van Ibrahim (Abraham) begon Mohammed zich nu voortaan te be roepen. Ook deze aartsvader toch had, zooals Mohammed nu met nadruk verkondigde, op Gods bevel de zuivere leer aan zijne tijdgenooten bekend gemaakt; hij was daarenboven (door zijnen zoon Ismael) de stamvader der Arabieren, zooals Mohammed te Medina van de Joden vernomen had. Deze omstandigheid bood den Profet tevens gelegenheid, ook den oorsprong der oud-Arabische ZiazZd/-ceremonien en de stichting der Ka'bah aan Ibrahim toetschrijven (zie BEDE-VAART NAAR MEKKA). Het deelnemen aan die ceremonien werd nu ook voor de Moslims gods-dienstplicht en bij de *sembahjang* moesten zij zich sedert het 2e jaar der *hidrah* met liet geelaat naar de Ka'bah richten.

Ook tegenover de ongeloovige Mekkanen moest Mohammed na eenigen lijd zijne lijdclijke houding laten varen. Wei was de *hidrah* geen oorlogsverklaring, maar op den duur konden toch botsingen niet uitblijven, vooral niet, nadat de Ka'bah en de daarmede verbonden ceremonien in den Islam waren ingelijfd. Allahs dienaar koniden zich hetrecht niet laten ontzeggen, de Mekkaansche heiligdommen te bezoeken, hetgeen de Mekkanen hun echter niet goedsliks wilden toestaan. — Nadat Mekka in het 8e jaar na de *hidrah* door de Moslims was ingenomen, deden in de beide daarop volgende jaren de toenemende voorspoed in den krijg en de groote buit, die aan de Moslims en de met hen verbonden stammen ten deel viel, ook de omwonende Arabische stammen in steeds wijderen kring besluiten, het gezag van den profet te erkennen en zich bij hem aan te sluiten. Daarbij verbonden zij zich dan, voortaan zekere hoofdplichten van den Islam te vervullen en jaarlijks enige bijdragen — hoofdzakelijk kameelen en ander vee, dadels, enz. — aan Allahs gezant in te leveren. In dien zin kon in den aanvang van het jaar 11 (= 632 n. Chr.), waarin Mohammed stierf, ongeveer geheel Arabie geacht worden, tot den Islam bekeerd te zijn.

Zie verder over de juiste beteekenis van *hidrah*: ?C-Snpkck--Hujgronje, Twee populaire dwalingen verbeterd (Bijdrag. t. d. t., I. vlk., 5e Volgr., DI. I, 1886, p. 356—365); en over de beteekenis, later door |

Mohammed aan Abralmm toegekend?Q. finQuick. Hurgronje, Het Mekkausche feest, 1880, .sp. 29—407-; Vno- nouvelle biographie du Mohammed, p. 18—24 (Revue de Fhist . d. relig.; Vol. 30, p. 64—70)7^Vlohi^?iinedaaiism, p. 41.

d. VERBREIDING VAN DEN ISLAM NA MOHAMMEDS DOOD. — Over Jlohammeds opvolgers, de chaliefen, hun oppergezag over de moslimsche gemeente en den strijd daarover in de eerste eeuwen van den Islam, zie PANISLAMISME en SUI ETEN. De meeste Arabische stammen werden wel is waar, bij het vernemen van Mohammeds dood, weder afvallig van den Islam en weigerden de tot dusver gebruikelijke gaven aan Mohammeds opvolger, Aboo Bekr, op te brengen, maar deze bleef onverzettelijk en wist zijn gezag met het zwaard te handhaven. Het gelukte hem bovendien de Arabische stammei) tot aanvallen op de „ongeloovigen buiten Arabie te bewegen, eene onderneming, welke de Profet zelf reeds had voorbereid. De groote veroveringen der op buit beluste Arabieren, die onclor de leuz van een strijd ter uitbreiding van Allahs gezag op steeds grooter schaal het gebied der naburige grootmachten, het Byzantijnsche en Perzische rijk, overstroonden, droegen in hooge mate bij tot vermeerdering van het aanzien van den Islam. Fabelachtige schatten vielen den Moslims in handen. In weinige tientallen van jaren breidden zij hun gezag uit over een reusachtig gebied, dat zich in het Westen tot in Spanje en Zuid-Frankrijk, in het Oosten tot aan de grenzen van het Chinesech rijk uitstrekte.

De bevolking der veroverde streken buiten Arabie, aanvankelijk als ongeloovigen in ondergeschiktheid verhouding tot de Moslimsche overheerschers staande, begon na verloop van tijd den godsdienst der veroveraars aan te nemen. In het grootte char liefenrijk, welks zetel aanvankelijk, onder de Omajjaden, te Damascus, later, onder de Abbassiden, te Bagdad van gevestigd, ontstond uit de samenvloeiing van verschillende beschavingen — de eigenaardige Alohajn niedaansche — liddeleeuwscbe cultuur, die zoowel in de residentie der chaliefen als aan de hoven der later zoo talrijke grootere en Jdeinere vorsten en sultans tot grooten bloei kwam. De taal der beschaving was liofd-zakelijk het Arabisch.

Zelfs nadat Bagdad in 1258 onder het gewelk der opdringende Mongolcn horden was bezwaken, bleef deze Mohammedaansche beschaving nog langden tijd nabloeiën. De orthodoxe Islam kreeg na den val van Constantinopel 1453 een ni<liiw politiek centrum in de dynastie der Turksche Osmanen-sultans, die sedert 1517 als de machtigste vorsten in den Islam aanpraak maken op den titel chalief en beheerscher aller geloovigen. In< middels was de Islam, nu ook in Voor-Indio vasten voet gekregen te hebben, ongeveer sedert 1200 begonnen zich vandaar uit, langs de handelswegen, naar den Indischen Archipel te verbreiden; zie verder hieronder, II, a. Zelfs in den tegenwoordigen tijd hog blijft deze godsdienst zich voortdunMid uitbreiden, vooral onder volken op lagere trap van ontwikkeling, niet slechts in Nederl. Indie maar ook elders, met name in Afrika. De ramingen van het totale aantal belijders van den Islam loopen uiteen tusscheji ongeveer 1.90 en 250 millioen.

Zie verder/U. Snouck Hurgronje, Nederland en <le Islam, Islam, p. J — 15 (Gr. Godsdiens- sten, II, 243—247); Mohammedanism, p. 52 vv., 62—65, 98 vv.; Mekka (1888) DI. I; — R. Dozy,

Het Islamsme, 2c dr. (1880) p. 104 vv. on Histoire des Musulmans cV Espagne, 4 din. Leiden, 18G1; —G. K. Niemann, Inleiding t. d. kennis v. (I. Islam, p. 256—336; — T. W. Arnold. The preaching of Islam, 2o dr. London, J 913; — O. H. Becker iti „Der Islam", I (1901) p. 1—21 ; — L. Caetani, Annali de l' Islam, 7 din., 1905—1914 on Studi di historia orientale, 3 din, 1911—14; — A. Müller, Der Islam im Morgen- und Abend land, 2 din., 1885—8G; — A. von Kremor, Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen, 2 din., 1875; — H. Jansen, Verbrictung dos Islams in don verschiedenen Landcrn der Erde, 1897; — Encyclopedic de Islani, Jublie avec lo coitepiirs, des principaux_p.rientalistes par M. Th. Houtsnm, Vol. I, Leiden, 1908.

II. HET LEERSTELSEL VAN DEN ISLAM NA MOHAMMED, a. BE WETENSCHAP DER OVER-LEVERING (*Ilm al-hadith*). — Het stelsel van den Islam berust naar Moslimsche opvatting niet allcen op den Koran, maar voor een belangrijk deel ook op Mohammeds *soemah*. Het Arabische wo ord *soemnah* — in Nederl.-Indie bekend in den vorm *soenat* — beteekent n i e t, zooals wel aangenomen is de overlevering (betreffende Moham- meds leer en Ieven), maar veelmeer: w e g, pad, en van daar ook iemands g e d r a g s l i j n, nl. de weg, dien hij pleegt to volgen. Iemand *soemnah* is clus zijne gewone manier van doen on laten, en wie van do *soemnah* van een volk spreekt, bedoelt daarmede de zeden en gewoonten van dat volk. Zo gold reeds van ouds bij de Arabieren het in eerc hou- den van de *soemnah* der vaderen als eene voridienst. Jc zeden der heidensche voorvaders konden echter in den Islam den Arabieren niet lan ger tot rich- snoer blijven strekken. Men had zich nu voortaan te richten naar M o l i a m m e d s *soemnah*, zooals zij zich geopenbaard had in zijne daden zoowel als in zijne woorden. Want dat de *soemnah*, van den Profeet voor in den gdoovige een betrouwbaar richtsnoer jnoest zijn, evenals Allahs eigen woord, stond reeds van den aanvang vrijwel vast en werd bovendien in het latere systeem bo ven alien twijfel verheven.

De berichten over Mohammeds *soemnah* hebben in den Islam den vorm van persoon lijke, van geslacht tot geslacht voortgeplanc, m e d c c l e o - J i n g c n. Zulk een overgeleverd bericht, ineenstal in beknopte vorm, heet in het Arabische een *hadith* (d. i. verhaal, mededeeling) en bestaat, in- dien de vormvolledig is, uit twee hoofddeelen: 1. de recks van zegslieden, die het bericht gehoord en aan elkander overgeleverd hebben, en 2. den t ckst, dwz. den inhoud zelf der overgeleverde inde- deeling. Ook de gewijde overlevering der Moham- medianen in haar geheel heet: de *hadith* (in Nederl.- Indie *kadis* of *hadis* uitgesproken). Na verloop van tijd ontstonden verzamelingen, waarin een aantal dezer tradities min of meer systematisch bij- eengebracht waren. Een zcstal dozer traditie-ver- zamelingen verworvori Jangzame]hnd een algemcen onder de ort hodoxe Moslims crkiul gezag. Zij gel- den dichtnolgevolg nevens den Koran als heilige boeken, zij het dan ook van mindoren rang. Doze, alle in de 3o cciiw ontstanc, kanoniek vci-zamclin- gen zij bekend als „de zes boeken." Hot grootste aanzien claaronder gonieten do verzamelingen van Boechari en Mooslim.

Van kritischstndijunt beschouwd kunnen slechts zeer weinige dezer overleveringen als werkelijk nuLheniekc berichten over Mohammieck Ieven en denkbeelden wordcu aanvaard. Zij berusten bijna zonder uitzondering op fictie en schrijven opvattingen

(>n gevocleens aan den Profcet toe, we Ike deze nog niet knn gehad hebben, doch die blijkbare eelt later, im zijn dood, onder de Moslims ingang hebben gevonden. Men houde in het oog, dat de hierboven (I, I) vermccklo voorbereiding van den J- Jam over zulk een reusachtig gebied niet zonder uitwerking bleef op den vorm en inhoud van dien godsdienst zelf. De aanraking met de onderworpen volken, waaronder verscheidene op vrij hoogen trap van ontwikkeling stonden, vormuidd in menig opzicht den gezichtskring der Moslims en deed gestadig nieuwe behoeften, denkbceelden en voorstellingen in den Islam ontstaan. Do primitieve opvattingen en instellingen uit Mohammeds tijd bevien zich dus na diens dood verder ontwikkelen. Grooten invloed kregen zoowel het Hellenisme als het Parnsismo en Boeddhamo op den Islam; maar vooral aan Joden- en Christendom bleef men, op voetspoor van Mohammed, veel ontlccnen.

Al deze nieuwe elementen nu konden slechts als „leer van Mohammed" in den Islam worden opge- nomcn. Vandaar, dat men ze door middel van gefin- geerde overleveringen aan den profcet toeschreef en ze voorstelde in den vorm van waarheden, die reeds door Mohammed aldus zouden verkondigd zijn. Ook door middel van diezelfde fictie trachtte men zich ter beslissing van velorlei politieke, godsdien- stige, maatschappelijke en andere vraagstukken, welke de moslimsche gemeente in de eerste eeuwen verdeeld hielde iKijij voorkeur op Mohammeds gezag to beroepen. Tallooze tradities werden aldus in o in loop gebraQt, waarin idere party den Profcet juist hare opvatting als de eenig ware leer deed goed- keuren en die tegenpartij als ongeloof liet ver- oordeelen.

Over do geloofwaardighoicl van zeer vole over- leveringen is dan ook lang en heftig get wist onder de Moslims. Do beti'ouwbareheid van men ig, later hoog gewaardeerd, overleveraar was aanvankelijk alle- niinst boven twijfel verheven. Eerst nadat om- streeks de 3e eeuw de Icerstellingen van den Islam in alle hoofdzaken vaste vormien hadden aangeco- nien, kon ook over de waarde der meesto overleve- ringen zekere overeenstemming van gevoclen worden beriekt. Als onecht werden toen verworpen al zulke tradities, waarin aan Mohammed gevocleens waren toegeschreven, welke met de later algemcen gangbaar geworden opvattingen niet in overeen- stemming waren te brengen. Verwerping cener overlevring bleef echter uitzondering. Meestal slaagde men er in, den inhoud ook van schijnbaar onaanienemelyko overleveringen met behulp van kunstmatige uitlegging voldoende te „verklaren", zoodat ook dio tradities als geloofwaardig konden erkend worden. Ongetwijfeld is hot groote gezag der „zes boeken" hoofdzakelyk daaraan toe- teschrijven, dat zij, in beknopte, bruikbare vorm, juist al die overleveringen bevatten, welke, mit-s voklocude j'-orklaurd", in overeenstemning waren met de later algonice; rgehuldigde opvattingen.

Men zie hieiover!^ Snouck Hurgronje, Nieuwe bijdragen tot de Kenfii? van clen Islam, p? (Bijdr. t. d. t. 1. en volkenk., „Je Volgr., 6c 1), (1882), p. 392 vv.^dc Islam, p. 71—75 (De Gids 1886, 11, p. 487— Qi); „]] (1 roit musuhan, p. 6—15 (Revue de Fhist d. relig.j Tom. 37, 1898, p. 6—15). : _Pe Islam, p. 10-y-12, 17—18 (Gr. Gods d. II, 242^14, 24 —9); O- iUohanimedanism, p. 69—71; — I. Goldziher, Ubor die Entwickelung des Hadith (Muhmm. Studien, 1890, II, p. 1-y-274); ^Vorle- sungen iiber den Islam, p. 40—17; - /Th. \V. Juyij

boll. Handleid. t. d. kennis d. Aloh&nim. wet, p. 20—27, 44—49 (Handbuch, p. 12—22, 41—45); art. Hadilh in de Encyclop. de VIslam : — 0. Hou das et W. Jlai^ais, 'Les traditions islamiques trauctees de FARabe, 4 din, 1903—1914.

b. HET OP iDiwa? GEGRONDE MOSLIMSCH E LEERSTELSEL IX HET ALGEMEEN. — Reeds kort na de periode der groote vrcovringcn begonnen de Moslimsche geleerden de vragen betreffende wet en geloofsleer op schoolsche wyztc te bercednee- ren en de in Koran en Traditic kort aangeduide voorschriften verder xiittewerken. Geen onderwrcp van eenig belang bleef in do school onbesprokem Zelfs de kleinste bijzonderheden trokken de aan- dacht. Zorgvuldig werd alles overwogen, getoctst aan de eischen der nieuwe leer en aan vaste regelen gebonden. Tot in het oneindige venneigvuldigen zich de voorschriften en bepalingen, welke men uit de heilige teksten meendt te niotcu aflciden en ook de geloofsleer word steeds nauwkeuriger en scherper geformuleerd.

Het omvangrijke lecrstelsel, dat op die wijze in de eerste drie eeuwen na Mohanimcds dood tot ontwikkeling kwam, is nooit gecodificeerd, maar men vindt het uiteengezet, nu eens beknopt, dan wecr uitvoerig, in talloze wetgeleerde en theologische werken van verschillende Moslimsche auteurs. Voor den Mosliiu vormt dit leerstelsel cene als het ware officieele, althans met volstrekt b i n d e n d g e - z a g bekleede verklaring van den zin van Koran en Trad it ie, welke hare sanctie ontleent aan den zgn. I d j m a*, d. i. de algemeene „overeenstem- ming van gevoelen“, nl. der bevoegde leeraars, die wet en leer aldus hebben vastgesteld.

De overtuiging, dat al datgene, waarvoor de gezaghebbende geleerden het eenruaal eens geworden waren, inderdaad slechts de juiste, door God zelf gewilde leer kon zijn, wist men boven alien twijfel te verheffen, door, naar de gebruikelijke methode, eene overJevering in omloop te brengen, volgens welke de Profeet zelf reeds zou gezegd hebben: „Nooit, zal mijn gemeente xj in eene dwaling censteinmig zyn.“ De *idjma'* dus — de overeenstemming van ge- voelen in de ten deze door hare geleerden vertegen- woordigde Moslimsche gemeente — moest elk d waling in de leer, volgens Mohainineds eigen woord- woorden, uitsluiten; wat door den was gesanctioneerd kon uit dien hoofde slechts als van goddelijken oors prong beschouwd worden.

Het onvermijdelijke gevolg dezer theorie was, dat eike hervorming, hoe gewenscht ook, feitelijk buitengesloten werd. Geen Moslim was meer be- voegd, Koran of Traditie op eigen gezag te ver- klaren. De eenmaal gegeven uitlegging dier heilige teksten stond immers voor ieder en voor altijd vast. Het geheele op berustende stelsel was tot eene voor altijd geldende, goddelijke Jeer verhe- ven, waarin nieinand op eigen, feilbaar gezag eene wijziging kon voorstellen, zonder zich aan grove ketterij schuldig te ma ken.

Zoo bleef dit middeleeuwsche stelsel dan ook voortleven tot in onze dagen. Voor de verdere oit- wikkeling der Moslimsche maatschappij in de rich- ting der moderne beschaving levert het menig be- zwaar op, o. a. op gebied van het familierecht en in vele andere opzichten (vgl. PRANG SABIL en PANISLAMISME). Men mag echter verw^chten, dat de invloed der leer op licht werkelijke leven der Moslims, die toch van ouds reeds binnen enge grenzen beperkt was, in de toekomst, onder wor

king der nieuwere tydsomstandigheden, nog in beteekenis zal afnemen.

Drie onderling zeer onglijksortig bestanddee- lcn omvat het leerstelsel, van den Islam, nl.: de wot, de geloofsleer en de m y s t i o k. Over ieder dezer drie onderdeelen behooren hier cnicgn nadere opmerkingen to volgen.

Zic verder over de groote beteekenis van dcii *idjma'* voor het stelsel van den Islam: C. Snouck. Hurgronje, Nieuwe bijdragen t. d. kennis v. d. Island p_ 43 vv. (Bijdr. t. 1. en vlk., 4e Volgr., 6e 1j). (1882), > 399 vv.); De Islam, p. 75—82 (De Gids, IS86 11 491—498); Le droit musulman, p. 15—33 (Revue cl. Fhist. d. rclig., Tom. 37, 1898, j7T5—22, 174—185); Nederl_j_ñ d. Islani, p. 28—30, 42 v7j Mohannedanisjn, p. 77—79; — I. GoJdzihcr, Vorlesungen, p. 53— 6; Uber Igma' (Nachr. Kgl. Gcsellsch. d. Wiss. Gotting. Phil.-hist. Cl. 1916, p. 81—85); -r- Th. W. Juynboll, Handl. t. d. kennis d. Moh. Wet, p. 50—4 (Handbuch, p. 45—19): —over de vraag, of de *idjma'* der nieuwere geleer- den wellicht een grondslag voor hervorming in den Islam zou kunnen worden: C. Snouck Hurgronje, Nederl. en d. Islam, 2e dr. p. 28, vgl. Mohammedan ism, p. 16 (vv. — en over de waarde van het stelsel van den Islam in verband met de eiseben der niodenic culGuur* C. Snouck Hurgronje, De Islam, p. 109—127 (De Gids 188G III. 116—134); De Atjehers II, 373—89 (Aachnese, II, 338—351); Nederl. en d. Islam, p. 53—101 ; Mohammedanism, p. 135—178.

c. DE WET. DE WETENSCHAP DER PFLICHTENLEK. DE SJAFfiTischE SCHOOL. — Zooals boven (zie II, b) reeds bleek, werden de in Koran en traditic ver- vatte gegevens mettertijd in de school tot een groot systematisch geheel van voorschriften uitgewerkt. Deze voorschriften betroffen niet alleen het rituce] en de eeredienst maar ook het bestuur der Moslimsche gemeente, den heiligen oorlog, het familii, • recht, handcis- en strafrecht, eeden en gelofcen, zelfsdckleedingen vcleandereonderwerpen,krtoni het geheele Jeven der geloovigen in al zijne schake<*- ringen. De benaming „Mohamedaaische w c t* is voor het gchcl dezer voorschriften wtl flc rneest passende, gelijk men op analoge wijze ook van „<■ Joodsche wet" pleegt te spreken.

De jMohamedanancn zclven duidcii dit begrip „w e t" aan door de woorden *sjar'* of *sjar'ah*, welke in Ned. indie gewoonlijk *saral* en *saral* (Jav. *s<-i- rengat*) worden uitgesproken. Deze beide woorden beteekenen in hot Arabisch wcl in het algeineen :

“pad”, maar in den Islam verstond men daarouder speciaal: den waren, door God gewicklu weg, dien elken geloovige behoort te volgen door inachtneming der wetteJijke geboden, in overcl rachtelij kon zin: die geboden zclven, <1. i. dus, de de Mohamin. wet.

Wat een Moslim heeft te docn en te laten, hoe hij in. a. w. overeenkomstig de wet (*sjar'*) behoerL to leven, dat vindt hij, zooals boven (zie IT, b) reeds werd venneld, op gezaghebbende wijze uiteengezet in de over (lit onderwerp handelnde geschriften der Mohammedaunsche wetgeleerdeci). Zu k een boek (*kildb*) heel in Nederl.-Indie een *kitab pekik*. Pc- kih is de Inlandsche uitspraak van het Arabische woord *Rich*, dat in het algemeen „leer" beteekent, maar, zonder nadere onischirijving gebezigd, de leer bij uitemendheid, n. l. die betreffende de wet, aanduidt, dus: de Mohamedaansche „plichten- leer". Wie zich op dit belangrijkste vak van Moslimsche godsdienstwetenschap toelegt licet daar-

naar: *fakih* (d. i. wetgeleerde, in Nederl.-Indio ■ *pakih*, Javaansch *pekik* uitgesproken).

Aanvankelijk vormden *fakih's* van grooten naam ieder hun eigen school (Arab. *madzhab*, d. i. richting) - l) gebied der wetgeleerdheid. Omatreeks het einde der 4e eeuw echter begon men zelfstandig werkzaamheid in dit opzicht als uitgesloten te be-schouwen. De latere werden niet meer bevoegd geacht, zich een eigen oordeel over wetsvragen te vormen; zij waren integendeel, naar men incende, verplicht, in de vroeger door de groote meesters van het voorgeslacht verkregen resultaat te bemsc-ten. Nieuwe scholen ontstonden toen niet meer op zelfs vinnenderde het aantal der reeds bestaande, doordat sommige tengevolge van verschillende, dikwijls toevallige omstandigheden hunne aanhangers verloren. Het gevolg was, dat ten slotte in de ver-schillende streken van het Moslimsche gebied slechts vier wetsscholen overbleven. Een elezer scholien is do Sjafi'itische, aid us genooid naar haren grondlegger Mohammed ibn-Idris a l-S j a f i *i, (gest. in 204 H. = 8] 9 n. o.). Alleen de o)vattingen dezer Sjafi'itische school zijn in Nederl.-Indic bekend geworden.

De aanhangers der vrschillende /Zi-scholen hebben oorspronkelyk elkanders bijzonderec opvattingen verworpen. Zelfs leidde het vrschil van meening menigmaal tot twisten, vervolgingen en straatgevechten, hoewel de groote massa van den waren aard der geschilpunten weinig besef had. Toch bleef men elkander op den duur niet verkerteren. Veelcer vestigde zich de overtuiging, dat het vrschil van opvatting tusschen de vier overgebleven *madzhab's* cen door God zelf gewike zaak moest zijn, een „ge-nadebewijs“, dat immers recht van bestaan gaf ook aan minder strenge naast strengcro opvattin-gen. Men oordeelde dus, dat ook de bijzondere inceningen van ieder der vier scholen op zich zelf beschouwd niet onjuist waren, al hield men de leer van zijn eigen *mfidzhab* voor de beste. In dezen zin steunt (luscl) juistheid zelfs van de afwijkende wetsopvattingen van iederder vier wetsscholen afzonder-lijc, op *idjma'* (d. i. algemeene overeenstemming van gevoelen, zie bo ven II, b).

Icdro school heeft haar eigene geschriften, waar- in de in dien *madzhab* heerscheende opvattingen over <le wet zijn beschreven. In de Sji'itische school kent men vooral gezag toe aan de *Toeljah* (d. i. „hfl geschcnk“) van Ibn-ITadjar en de *Nihdjah* (d. i. „het uiterst bereikbare“) van Ar-Ranili, t wee uit de 16e eeuw (lateicr)de con)neutaron op den *Min- h'idjal-Tdlibh* (d. i. „de weg dor studcerenden“) van al-Nawawi (gest. in 676 H. = 1277 n.o.)en verdcr aan geschriften, die naardeze *Toeljah* en *NiMjah* bewerkt zijn en wicr inhoud dus met die wetsconmentaron in overeenstemming is. Groot is de eonvonnigheid van behaaideling cu indeeling <ler „tof in alle welgeleerde worker). Algemcen is danrin o.a. de indeeling naar wettclijken maatstaf van al 's mnschen doen en lalen oulcr een dcr vijf volgende „wttclijke cate-gorieen“, volgens welko n.l. elke handeling (resp. het nalati*!) daarvan kan zijn: 1. v o r p l i c h t (*pe.rloc*, zoals in Nederl.-India de verbasterde uit-spraak van het Arab. *jardh*] uidt), 2. v e r d i e n s t o l i j k o f a a n b e v c l e n s w a a r c l i g (*soenat*) 3. g o o r l o o f (1 (*moebah*), 4. a f k e u r e n s - w a a r < l i g (*makroel*), of 5. v c r b o l c n (*ha- idm*).

Bij do booordeeling van de betekeenis tier wetgeleerde werken kan nooit uit het oog verloren worden dat hetgeen zij den geloovigen voorhoucn slechts

cen i < l e a l blijft. Zij geven feitclijk slechts aan, hoo een Moslim wel naar de wet zou behooren te le- ven, indien de wrcld niet zoo onverbetcrlijk slechb ware. De Mohammednansche wet, in de school uit-gewerkt, draagt in hoogo mate een schoolsch ka-rakter. Hoewel in theorie geen Moslim aan het bindencl gezag zelfshareminstchcekenendvoorschri-ten mag twijfelcn, zou in de praktijk stipte naleving van zeer vele wetsbepalingen bijnaooverkomenlijke bezwaren medebrengen.

Zic verdcrcVC. Snouck_Hurgronjc. Nieinye b.迅 dragon t. d. kenms^v. d. Islam, p. 49—56. (Bijdr. t.

d. t., I. eh vlc., 4o volgr., (se DL, 1882, p. 405—12); — Lc droit musulman, p. 22—32 (Revue de relig., Tom. 37, 1898, p. 17—184); De Islam, p. 18—31 (Gr. godsd. II, p. 250—263); Aankondiging der uitgave van DL I van den Gids.

1883, I, 531—4); Mr. L. W. O., van den Rerg's beoefening van liet Mohamm. recht (Ind. Gids 1^84 I, 363—34, 737—Mohamm. recht en Reel?切二.

wetenschap (Ind. Gids 續 171)8^11T)De figh en de verge! ij ken de rechtswetenschap . (Rechtgel. Magazijt 1886, V, 551—567); Aankondiging van Sachau's Muhamni. Recht, in Zeitschr. d. d. Mor-2 genl. Gesellsch. Bd. 53 (1898), p. 125—167; 'Slekka,

II, 207 vv.Y Een rector der Mekkaansche univer- sitcit (Bijdr. t. (l. t., I. en vlc., 5e^Volgr. 72e DK71887; 'p. 344—04)lets over verjaring in het Floehanimi.- recht (Tijdschr. v. h. Batav. Gcnootsch., DL 39, JJ. 432^441)f — T. Goldziher, Die Zahiriten; 1884; Vorlesungen iiber d.en Islam p. 35—79; 3luhumm. Reclit irTTieorie u. Wirklichcic (Zeitschr. f. vergl. R.-Wissensch., VIII, 1889, p. 408-423); — A. Meursingc, Handboek v. h. Mohamm. regt in de MaL taal, 1844; — S. Keyzer, Handb. voor h. Mohamm. regt, 1853; Het [oha] nni. straf. naar Arab. Jav. en Mai. bronnen, 1857; Precis de jurisprudence lusulni. selon le rite chafeite, 1859; Mawerdfs publick en ad in. regt van den Islam, 1862; — L. (V. C. van den Berg, De beginsen v. li. Mohaim. recht, 3c dr, 1883 (de Fransche vertaling door de France de Tersant en Damiens, in Algiers 1896 verschenen, is tevens een door den auteur her-zicne 4e editic); Minhadj at-Talibin, 3din., Batavia 1882—84; Fath al-Qanb. Leide, 1894 op den omslag 1895; —Th. AV. Juynboll, Handleiding t. d. kennis v. d. Mohamm. wet volgens de leer der Sja'fii'tische School] , 1903 (Handbuch ties islamischen Gesetzes, 1910); artikelLaw(Muhanim)in J.Hasting'sEncycl. of rclig. and ethics, VIII, p. 858—883; — E. Sachau, Muhamm. Recht nach schafii'tischer Lehre, 1897.— Van Limburg Brouwer, De kitab pakih Soenda (Tijdschr. v. 1). Batav. Genootsch. dl. 19, 1870, p. 423 en vv. — Vgl. verder over de vier zgn. „worte-]cn“ der pliehtleer (*ocsoel af-fikh*) KI JAS en over wetgeleerde ad viczen MOEFTI.

d. MOHAMMEDAANSCH E QELOOFSLEER. — De leer betreffende het geloof aan God en den jongsten dag, de verantwoordelijkheid van den mensch voor zijne daden, het lot, dat den zondaars wacht en dergelijke onderwerpen, wordt niet in de geschriften over de wet behande] aan vormt een afzonderlijc vak der Moslimsche godsclionswetenschap, dat meestal de „*ocsoel af-din*“ (d. i. de grondslagen van den gods- d ion st) of de leer van den *tawhid* (d. i. de „eenheid“ Gods) wordt genoemd. Vgl. KALA3I.

De onvollgede koranische gcgevens over doze vraagstukken werden na do verbreiding van den Islam over het buiten Arabic veroverde gebied s]K]-dige belangrijk aangevuld door de inlichtingen, wo lke de Moslims vooral van Christelijke en Joodsche zijde

ontvingen. Bovendien werden hun verscheidene nieuwe problemen, vooral van de Christelyck dogmatiek bekend, welke ook in Moslimsche kringen stork de aandacht trokken en druk beredencend werden. Daartoe behoorden met name de strijdvragen over de vrijheid van den menschelijken wil ten aanzien van goed en kwaad, over het wezen en de eigenschappen van God en over het eeuwig ongeschapen zijn van Gods woord, den Koran.

Aanvankelijk vond het Ijercdeneeren van dergeleijde wijsgeerig-dogniatische vragen, van welke men tot dusver nog niet gehoord had, aauustoot bij de groote massa en hare leiders. „Satan“, zei men, „was de eerste redeneerder geweest; ware vromen hadden zich slechts aan den eenvoudigen zin der open baring te houden“. Toch moesten op den duur de Moliammedaansche geleerden tegenoverden twijfel, die zich ten aanzien van veleleijde geloofs-zaken openbaard had, wel tot eene bepaalde slotsom komen en zoo ontstond in de school een stelsel, waarin nu het orthodox-Moslimsche standpunt, niet alleen in zake de eschatologische verwachtingen en andere reeds in den Koran aangeduide geloofs-juncten, maar ook ten aanzien der latere theologische strijd-vragen, nauwkeurig ontschreven en uiteengezet werd. De min of meer wijsgeerige betoogtrant, welken men aanvankelijk juist bij de tegenstanders zoo sterk afgekeurd had, kon daarbij niet altijd aannemen worden.

Als grondlegger der orthodox-Moslimsche geloofsleer geiden in het bijzonder Al-Asj'ari (gest. in 324) en Al-Matoeridi (gest. in 333 H. = 944 n. C.). Hunne methoden liggen ten grondslag aan de uiteenzetting van het stelsel in de latere werken over de geloofsleer. Kennis althans van de hoofd-zakken daarvan geldt voor den Moslim als onontbeerlijk om te verhoeden, dat hij in de oude dwalingen zal vervallen, welke bij de als ketter beschouwde secten zoo veel bijval hebben gevonden. Vooral cenige catechismen met de later daarop geschreven commentaren hebben in vele Moslimsche landen groote populariteit verworven. Daartoe behoort de, in Nederland Indië* onder de namen *doe rah* (d. i. pare!) of *sipat doewa podoeiti*, (d. i. de 20 eigenschappen, n. j. van God) bekende, catechismus van Sanocsi, benevens die van Samarkand].

Ter kenschetsing van de daarin behandelde leerstellingen dicneij o. a. het volgende. De opstanding en het laatste oordeel vormen met hel en pafadijs nog steeds de kern der Moliammedaansche geloofsleer. De koranische voorstellingen daaronder trent werden in de latere leer nauwkeuriger afgerond. Niet slechts alle ongelovigen zullen cenmaal in de hel koinen, maar ook de Moslimsche zondaren, die daaruit echter na het onclrgaan der straf voor huifne zonden, wed er verlost zullen worden. Want ieder, wicns hart, al ware het slechts een greintje ge loof bevat, zal een maal zalig worden. Hoewel de onderstelling wordt verworpen, dat menschen wil vrij zou zijn, wordt toch de leer der goddelijck voorbeschlikking jiet geheel fatalistisch opgevat, maar veelcr zoo verklaard, dat ook menschen zedelijck verantwoordelijckheid voor eigen doen en laten daarbij gehandhaafd blijft. Den Koran heeft de Moslim als A hahs eeuwig ongeschapen woord te beschouwen: de koranische leer over de profeten, openbaringsboeken en engelen wordt, met latere gegevens aangevuld, tot een geheel geed saniemgevat. Groote nadruk wordt op de absolute eenheid van Gods wezeij gelegd, wat niet verhindert, dat ook het bestaan der eigenschappen,

welke immers uitdrukkelijck in den Koran aan God worden toegeschreven, niet geloofchend wordt. Gewoonlijck onderscheidt men een twintigst die goddelijck eigenschappen. Ten slotte zullen Op-standing en Oordeel nog worden voorafgegaan door het Messiaansche Rijk, dat tegen het eind der dagen zal aanbreken, wanneer Jozus op aarde terugkomt, om Mohaimeds zending te bevestigen. Ook verwachten vele Moslims nog een andere (aan het rijk van den Messias voorafgegaand) geluksperiode, waarin de zgn. jil h cl i (d. i. de door God „rechtgeleide“) do aarde met gerichtigheid zal vervullen, gelijck zij thaus njet onrecht vervuld is. Diens rijk zal dan het evenbeeld worden van den gulden tijd der 30 jaren, waarin de eerste opvolgers van den Profeet, de vier rechtgeleide chaliefon, de Moslimsche gemeente bestuurden. Deze Mahdilanden wel eens aannemen, wanneer de bevolking zich liet overhalen, om in een bepaald persoon den te verwachten „rechtgeleide“ te zien, die haar van onrecht kwam bevrijden. Overigens bevat do Moslimsche geloofsleer geen gegevens, welke rechtstreeks fanatieke gezindheid bij de Mohammedanen aanwakkeren.

Zie verder: /C. Snouck Hurgronje, *De Islam*, p. 83-91 (De Gids 1886 III, 9D-101)rfNederland en "de Islam, p. 30-32; De Islam, p. 31-3G (Grooto Godsd., II, 263-68)7.Mohammedanism, p. 73-77, 106-108"; J)cr Mahdi (Rev. Colon. Internal. 1886,1, 2o-59); De laatste vermaning van Mohammed aan zijne gemeente (Ind. Gids, 1884, II, 1-18);- GoldzTlicr, *Vorlesungen iib. cl. Islam*, p. 80-138; -C. H. Becker, *Christi. Polemik u. islamische Dognien*bildung* (Zeitsch f. Assyriol. Bd. 2G, 1911, p. 175-95)*; Christen Lu in u. Islam. 1907; -G. K. Niemann, *Inleid. t. d. kennis v. d. Islam*, p. 157-192; -Keyzer, *De ieerstellingen v. d. Mohanun*, godsdienst, 1854; -R. Dozy, *Het Islamisue*, 2c dr. 130-148; -M. Th. Houtsma, *De st rijd over het dogma in den Islam*, dissert., louden, J875; -A. W. T. Juyubo], *Een Moslimsche catechismus* (Bijdr. t. <1. t., I. en v]k., 4e Vo]gr., 5c .DJ., J88), p. 215-231); Samarkandi's Catechism us opnifiw bHpro-ken (aklaur, p. 267-284); A. Wo]f, JCl-Scnusi'H Begrifisentwicklung des Mu hanim. GJaiibensbe-kennntnises, Arab. u. Jcutsch, 1848; .MuliaiiHii. Esch^tologie, J 872; -J. D. Luciani, *Petit t raille de theologie musulni. par Scnusi*, J896; -J. J. v. Limburg Brouwer, *Kitab pakih Soenda* (Tijdschr. v. h. Batav. Genootsch., J]J. J9, J870, p. 128145); -L. Gautier, *La perle prdicuse de Ghazal*, J 878; -Garcin de Tassy, L*Islamie), J 874, p. 127-203; -A. von Kremer, *Geschichte der herrHchenden Ideen des Islams*, 1868; -A. de VJieger, *Kitab al-Qadr*, (Matbrioux J)our servir a fetude de iu doctrine de la redationalion dans la theologie musuhn., Lci-de, 1902.

e. DE MYSTIEK. — Als derde ooiderdeel! van het Mohammedaansclie sleusel word bovei) (zie j f, b) de mystiek genocmd. Reeds in de 2e eeuw ojevenbaarden zich onder de Moliammedananc mystieke neigingen en onder verschillende invlbeden zijn deze tot groote ontwikkeling in den Islam gekomen. Bij vele nieuwbekeerdere, zooals Indiers, Perzen en vroegere Christenen, bleef na hun overgang tot den Islam de behoefte aan cen innigere betrekking tot God voortbestaan. Ook de uiterlijckc vormen, waarin do mystiek tot dusver bij hen ten uiting was gekomen, brachten zij in den Islam over. Dezo vonden in steeds wijdcere kringen bijval onder de Mos-

lims, ondanks de bedenkingen door de godsdienstenleeraren en hunnen aanhang daartegen ingebracht. Het gevolg was, dat verscheidene mytische olomonen, aanvankelijk aan het Christendom, Nieuw-Platonisme of de Porzisoheo on Indische mystiek ontlend, op den duur ook tot bostanddcolen van den Islam werden verheven.

Do richting, welko het eerst op don voorgrond kwam, kenmerkte zich, onder Christolijken invloed, vooral door de neiging om zich uit do wereld terug-trekken, ten einde in stilte afzondering boote to doen : verder door buitengewoon ijver voor het reciteeren van gewijde formules en litanieon (Arab. *dzikr*, d. i. het opdreunen van lofprijzingen; vgl. DIKIR) en door een onbeperkt „vertrouwen op God" (Arab. *tawakkoel*) zelfs in eene mate, dio leiddo tot volkomen berusting en onverschilligheid voor de buitenwereld, zoodat men zich ook voor zijn dago-lijksh levensonderhoud uitsluitend op Gods hulp meende te kunnen verlaten. Soinnigon trokken daarbij zwerwend in vrijwillige armoede door het land. Naar de pij van grove wol (Arab. *soef*, cl. i. wol), waarin doze boetelingen zich naar het voorbeeld van monniken on kluisenaars plachten te hullen, werden zij *soefVs* genoemd en mot de daaruit ontstane benaming *s o e f i s m o* (Arab. *tasawwof*, in Nederl. Indie meestal *tasawoep* uitgesproken) were! in den Islam later elke vorm van mystiek aangeduid, zelfs al vertoende deze geen onmiddellijk verwantschap meer met die der oudere soef's.

Andere mystieke richtingen trachten haar doel, om door losmaking van het gemoed uit do wereld der zinnen in God op te gaan, voornamelijk te bereiken door opwekking van een staat van godsdienstige extase, waarin de aanblijder zich met God, den aangebedene, volkomen in liefde vereenigd gevoelt. Ascese op zich zelf werd daartoe meestal jriet voldoende geacht. Magische middelen, zooda draaiende dan sen of het voortdurend heen en weer bewegen van het lichaam onder hot opzeggen van godsdienstige formulieren en andere heftige of langdurig volgehouden lichaams oefeningen moesten daarbij to hulp komen, of men trachtte door onophoudelijke ingespannen denkoefeningen, door vasten on nachtwaken, door het tuinhooren van opwielend muziek of het inademen van wierook en andere bedwelkende dranken in den gewonschen slant van zielsverrukking to komen.

Sonimige uitverkorenen brachten hot zoo ver, dat voor hen elke scheiding tusschen eigen wezen en al van God ten slotte opgeheven word. Ondor doze inzicht heeft vooral ai-Halla-lj sterk do aandacht getrokken, dio in dezen zin getuigde, zelf God of — zoodus hij het met den daarvoor gebruikelijken, mystieken term uitdrukte — zelf do *lilack* (d. i. „werkelykheid") te zijn. Hij is in 310 H. (922 n. O.) te Bagdad a Is ketter der dood gobraaiet, inaar werd door zijne vererders, zoo we l bij zijn leven als na zijn dood, als heilige vereerd.

Op den duur ontstonden onder loiding van inystieke leeraars o r d e n, waarin de broeders door beoefening van bepaalde nichoden tot de ware godskennis trachten to komen. Doze mystieke broeders (→)der-scheidden zich van elkander door bijzondere regelen, volgens welko zij dit doel zochton te bereiken. Meestal moesten daartoo dienen buitengewoon, niet in de wet voorgeschreven godsdienst oefeningen, vooral hot on tel hare malen herhalen van *dikir's* en verschillende andere derboven vermelde middelen om tot geestverrukking to komen, ook wel het volgen van bepaald, door den

stichtor dor orde voorgeschreven ascotische leefregelen. Naar hare methode placht mon zulk eene broederschap aan to duiden als eon *tarikah* (d. i. „weg", in Ncdorl. Indii *tarekat* uitgesproken). Wie zich bij do broeders aansloot, volgde hun weg : de beoefening der mystieke devoties *word aaeleok* (d. i. het „bewindelen", n.l. van den mystieken weg) genoemd.

Bij de orthodoxe leeraars bleef de mystiek lang verdacht door hare buitensporigheden en door do onaannemelijke pantheistische gevoelens, welke zich bij velen harer aanhangers oponbaarden. Bovendien leiddo hare oefening maar al te dikwijls tot veronachtzaming dor wet en geringschatting der leer.

Toch wonnen do broederschapen voortdurend aan invloed. Zij voorzagen in welkelyk gevoelde godsdienstige behoeften. De hoofden der *tarikah's* werden door hunno volgelingen en door de menigte als heiligen vereerd. Op den duur werden dan ook zulke orden, waarin stipt naleving der wet en erkenning dor Eicieleo leer als plicht gold, algemeen als rechtzinnig beschouwd. De regelen der orden kregen bijzondere sanctie, doordat men ze aan den Profet zelf toeschreef, wiens methoden van mystiek onderricht, naar men het voorstelde, door tusschenkomst veelal van Alt en andere heilige mannen aan de stichters der broederschapen was overgeleverd. Oponnie onder de breeders wercl later meestal zeer gemakkelij gemaakt. Reeds de vervulling van eene geenvoudige formaliteiten kon iederen geloovige den zegen der toetreding verschaffen. In sommige Moslimsche landen behoort bijna ieder tot de een of andere *tarikah*, zij het ook slechts als leekbroeder en zonder het voornemen om zich in de diepere geheimen dei, godskennis te laten inwijden. Zie vorder TAREKAT, on over de beteekenis der heiligenverering in den Islam HEILIGEN (MOH. IND.).

Voor zelfstandige geesten bleef, buiten de regelen van het ordenwezen om, steeds de mogelykheid hot verkrijgen van mystieke kennis en ervaring langs eigen wegen open. Juist het sterk persoonlijk karakter der mystieke gowaarwordingen vormt een kenmerk dezer geestesrichting. De meeste groote mystici in den Islam achtten het niet gewenscht, de groote massa to deelgenoot hunner gevoelens te maken. Toch hebben verscheidene latere mystieken groeten bijval gevonden onder hunno bewonderaars, ook al kondou hunno opvattingei), van orthodox-Moslimsch standpunt beschouwd, slechts als pantheistisch worden veroordeeld. Over do betoekenis der ketterische mystiek voor Indie vgl. beneden III, b.

Een blijvend invloed op de algemeen in den Islam gangbare zionswijze ten aanzien der mystiek heeft Ghazali verkregen, de in het jaar 505 H. (III l na Chr.) gestorven, ook op het gebied dor wetgeleerdheid en dogmatische boreemde geleerde. Deze kude in hot algemeen aansluiting bij *tarikah's*, zooda zij in zinnen tijd reeds to bloei waren gekouen niet af, onder voorwaarde althans, dat men uiterst voorzichtig zou zijn in de keuze van een leidsman, aan wiens rechtzinnigheid in geen geval twyfel mocht bestaan. Jaar daarnaast wist zijn maghtige invloed aan cen mystiek, die vooral de t l i s c h o zijde van den godsdienst op den voorgrond stelde, eone allerbelangrijkste plaats in hot Moliammedaansche stelsel te vercrkennen. Naar zijno overtuiging kwam ten slotte alles aan op do ware gezindheid des hart en kon zolfs aan de incest volmaakte wetsbe-trachting en de uitgebreidste kennis der leer, hoe verdienstelij ook op zich zelf, geen werkelijko

waaxlc voordcn Moslino worden toegekend, tenzij zij werdcn geheiligd door mysticlc liefdc tot God. Zijn oordeel over het buitengewoon belang der mystiek vond algemeen in gang. Sedert Ghazali's tijd wordt de et-hische mystiek in den Islam als een derde integreerend bestanddeel der leer beschouwd. Niet alleen werden voortaan de meeste werken over wet en geloofsleer zooveel mogelijk in dien zin bewerkt (waartoe Ghazali zelf in zijn berocnide werk „De levendmaking der wetenschappen van den godsdienst" het voorbeeld had gegeven), maar bovendien werd deze mystiek ook als nzonderlijk vak van kennis bestudeerd en wel voornamelijk uit werken, zoo niet door Ghazali zelf dan toch in zijn geest door anderen geschreven. Zie Ik een geschrift wordt in Nederl.-Indie *kitab tasaivoep* genoemd.

Zie vander : C. Snonck Hurgronje, *De Islam*, p. 94—109 (De Gids, 1886, III, 101—116) ; Een en ander* over het onderwys in de Pad an gschelieven^ landen (Feestnummer der Bijdr. t. d. t., I, en vlk., 1883, Afdcel. Land- en vlk. p. 74—81) ; Een Arabisch. bpdngenoot „der Ned.-Ind. rcgeering" Aledcd. v. h. Ned. Zending Gen., DI. 31, 1887? [S]ekla, II^213-vv., 277—290; De Atjehers, II, ioJ20'0'vy., 309 v. (The Achehese, II, 9—20, 216 vv., 281 y.) ; Eeni-

ge Aradjische strijdschriften lies) roken (Tijdschr. y. h. Batav. Gen., 151739, 189G7p7379^427p1^scon furies reUgieus^ ; -l^l^l^ecque 6t-ic Panislamsme ite'vueHeFhist-. d. relig. ; Toni. 44, 1901, 262—281JA.

De *Islany*, p. _36—43 (Gr. GodII, 268.^275); De Islam in Ned.-Oriiïdie, p. 36—43 (Gr. Godsd., ir7-^A.^19)T7^Mohanamed an ism, p. 79—84 ; — G.KNiïsmann, Inleid. t. d. kennis v.71. Islam, p. 348—356; — R. Dozy, Het Islamisme, 2e dr. p. 207—225; — J. A. Rinkes, Abdoerraof van Singkel / Dissert. Leiden 1909, p. —1—21 ; — I. Gokizihcr Vdksunge)T^tib, d. Islam, —200f Materialien zur Entu-icklungsgeschichte' des' Sufismus (Wien.

*=§. : : . , Zeitschr. f. d. Kunde d. Morgenl. XIII, J899, p.

' 35~ 6) ; — A. von Kremer, Geschichte der herrschenden Ideen des Islams, 1868, p. 52—111 ; — R. A. Nicholson, Origin and development of Sufism r-. ' (Journ. Roy. Asiat. Society, 1906, p. 303—348); — /• Th. Noldeke, Sufi (Zeitschr. d. Deutsch-Morg. Ge-sellsch., Bd. 48 (1894), p. 45—8) ; R. Hartmann, Al-Kuschairfs Dai'stelling des Sufitums, 1914; — L. Massignon, La passion d'al-Halldxlj (Melanges Derenbourg, Paris, 1909, p. 311—22); — G. J. Grass-huis, Zedeleer naar Ghazza] i in het Soendaansch, 1874.

CHIPEL. — Reeds vanouds had tusschen Hindostan en den Indischen Archipel een levendig verkeer bestaan, waarvoor aanvankelijk de Hindoe-beschaving een merk baren invloed op de In land s he bevolking van sommige gedeelten van Nederl.-Indie had gekregen. Toen nu later een belangrijk deel der bevolking van Voor-Indie den Islam had aangenomen, begon ook deze godsdienst zich vandaar uit, langs de handelswegen, over den Indischen Archipel te verspreiden. Moslimsclie, uit de kustlanden van Voor-Indie (Coromandel en Malabar) afkomstige kooplieden en gelukzoekers, die zich in de haven-plaatsen en op de kusten van Sumatra, Java en elders vestigden en huwelijken onder de Inlandscho bevolking sloten, brachten in den Islam. Voor de meerderheid der inlanders bracht toetreding tot den kring der Moslimsche vremdelingen, zoowel in maatschappelijken als in geestelijken zin, vooruitgang merle. Zoo ontstonden Mohammedaansch

kolonien, die weldra veld wonnen en Moslimsche i j k j o s deden ontstaan. Eerst na on geveer 1200 n. Clir. wordt dit doordringen van den Islam in den Indischen Archipel merkbaar.

Onze kennis dezer vroegste periodo beperkt zich tot slechts weinige gegevens. Wat de Inlandscho bronnen over den gang der bekering in vrschilleTi-de streken vermelden, berust bijna geheel op legendc. Zij gewagen meestal van het vrschijnen aldaar van een of ander Moslimsch heilige (wall: zie HEILIGEN (MOH. IND.)), liefst uit Arabie, wiens komst reeds door drooingezichten en wonderteekens is voo-breed en die de bevolking door wondren van de waarheid dcrjMohainmedaanscheleerovertuigt, waarna de nieuwbekcerden den Islam ook onder hunne bureu verbreiden. Betrouwbaar, gedateerde gegevens I ve'schaffen echter de reisverhalen van den Venetiaan Marco Polo uit het eindc der 13e en van den Ara bier Ibn Battoetah uit de 14c eeuw, bene von s eenige ^lohammedaansche grafsteenen met opschriften .uit de 15e eeuw. Uit die gegevens valt af te leiden, dat de Islam reeds destijds vasten voet had gekregen, zoowel op de N.O.-kust van Sumatra (waar blijkt van het bestaan van de Moslimsche rijkjes Perlak en Pase, onistreeks 1300), als kort daarna op de N.O.-kust van Java, waar de komst van den Islam ten slotte leidde tot den val van het macht ige > Hindoerijk Madjapahit en de stichting van het Mo-> hanimedaanisch rijk Mataram in het begin der 16e eeuw. Op West-Java, waar (Tc-Klam eerst later was verschenen, kon de nieuwe leer echter spoedig nog dieper dan elders op Java doordringen, oindat de Hindoe-beschaving aldaar op de bevolking nage-noeg geen invloed had ghad. Tjcribon en Ban ten werclen er de hoofdzetels van Moslimsche rijkjen. In de 16c eeuw ging gelidelijk de gebeele bevolking van Java tot den Islam over met uitzondering slechts van de in afgelegen streken wonende Badoei's en Tenggereezen, twrijf soinnigc Hindoe-elemcijten naar Bali, witwecan.

Op de overige, minder dicht bevolkte, cilanden is de Islamiseering niet zoo snee en zoo volledig tot stand gekomen, maar ook daar won de Islam overal gestadig aan invloed. Tot de reeds vroeg-tijdig Mohammedaansch geworden streken behoor-en o. a. de Molukken, Atjeh e) Palcmban g. Ook de Minangkabausche Malciers jnoeten reeds in oude tijden tot den Islam zijn overgegaan. Do op de grootte,c cilanden in do ku8tstrek<In wonende Mohannnedancn beschouwden de stanninen in de binnenlanden, die nog heidencn gebleven waren — zoodals de Bataks op Sumatra, de Dajaks op Borneo, de Alfocren op Celebes — als een minderwaar-elig menschenras. Zij plachten hen te beoorlogcn en te onderdrukken, legden liun dikwijz zware schattiu-ten op en hidden Hiavenjachten in hun gebied. welkom voorwcdscl' bood hun daartoe het Jeerstuk van den heicjigen oorlog. Zie PRANG SABIL.

Nog voortdurend blijft de Islam zich onder do heidcnsche volksstannen in den Archipel uitbrei-den. Van de gehele Inlandsche bevolking, in rondo cijfers op 37 inllioen geschat, zijn ongeveer 35 inllioeu Mohamineclanen, waarvat) bijna 30 inllioen op Java ').

i) De cijfers zijn volgens het Kol. Verslag van 1907, Bijl. A. (naar de volkstelling van 1905): Inlanders: op Java en Madoera 29.715.908, op de Buitenbezittingen: 7.304.552; Mohammedaansche Inlanders op Java en Maxloerft: 29.605.653, op de Buiten bezitt in gen: 5.428.372.

De 1905 Maecne:
 schryfde geyen uit de modewoorden
 in Nederland

Zie verder: 'C. Snouck Hurgronj, Arabic en Oost-Indie, rede t. aanvaafding v. h. hooglcraarB-
 1907(francsche vert. Revuo do Fhlist. d. rejig.,
 Tom. 59, p. 60—80)Nederland en de Islam, p.
 1—25/ Het- Mohammedanisme/Colyh's Nederland*8
 I, 243—7); Do Islam in Nederl.-Indie, p.
 1—8 (Gr. Gods., II, 379—384); — G. K. Niemann,
 Inleid. t. d. kennis v. d. Islam, p. 337—348;—
 P.J. Veth, Java II (1878), p. 182 vv., I (1890), p.
 227 vv.; — G. P. Rouffaer, Het tijdperk van gods-
 dienstovergaig in den Maleischen Archipel (Bijdr.
 t. d. t.), en vlk., Ge Volgr., DI, 6, 1899, p. III—199);
 — N. J. Krom, Het jaar van den val van Majapa-
 /hit (Tijdschr. Batav. Genootsch., DI, .55, 1913,
 / p. 252—258)*f— J. P. Moquette, Do eerste vorsten
 van Samo^ufa-Pase (Rapp. v. d. oudheidkund.
 dienst in Nederl.-Indie 1913, p. 1—12); — Hoesien
 Djajadningrat., Oritische beschouwing v. d^aetja-
 rah Banten (Dissert. Leiden, 1913); — Bz.J. O.
 /Schrijcke, -Het bock van Bon an g (Dissert.-Eiclen7
 / 1916), p. 1—39.

b. INVLOED, AANVANKELIJK UIT VOOR-INDIE.

LATER UIT ARABIE, OP DEN ISLAM IN NEDKRUL.-INDIE
 INWERKENDE. — De Islam die zich in clen archipel
 verbreidde, was daar, zooals wij boven zagen, n iet
 rechtstreeks uit Arable, maar langs een omweg, over
 Perzie en Hindostan gekomen. Het gevolg daarvan was,
 dat de bevolking van Nederl.-Indie dezen godsdienst
 aanvankelijk slechts in dien vorm leerde kennen, waarin
 hij in de zeden en denk- wijzen der bewoners van Voor-
 Indie was opgeno

men.
 Verscheidene bijzondere kenmerken van den Is-
 lam in den Indischen Archipel moeten blijkbaar uit
 deze o m st an d ighid worden verklaard. Zoo o.a.
 de opvallend geringe ijver in cle Inlandsche niaat-
 schappij voor den Jlohammedaanschen eeredienst
 (met name voor den *sejnbahjang*). Immers ook in
 Voor-Indie word, in overeenstemming met het meer
 tot bespiegeling genigde karakter tier bevolking,
 minder aandacht aan nauwgezette vervulling der
 voorgeschreven godsdienstpligten geschonken dan
 bijv. to Alekka of elders in het centrum der Moslim-
 sche landen. Paarentegen hadden bij de Moslims
 in Hindostan vele diepzinnige, in Arable slechts in
 kleine kringen van ingewijden bekende vragen der
 mystick groote belangstelling gevonden. De bespie-
 geling daarover, die er bij hooger ontwikkelken
 veelal in kettersch pantheisme omtaand was, ging
 bij de lagere klassen met velerlei grof bijgeloof ge-
 paard. Deze eigeiaardig Indisch-Mohammedaansche
 mystick vie] ook in den Archipel van den aanvang
 af in vruchtbaren bodem. Ook lhans nog blijft zij in
 min of nicer beiangrijke mate invloed oefenen op
 denken en g^loof van zeer vele Tnlndische Moham-
 med an en.

Nog andere eigenaard igheden van den Islam in
 Nederl.-Indie moeten blijkbaar aan vroegeren
 Voor-Indischen invloed worden toegeschreven. Zoo
 wijsl o.a. cle verbast e ring, zoo we I van vele in het
 Maleisch, Javaansch en an de re Indische talen be-
 werkte ftloslimschc vrhalcn en legenden, als van
 den vonn der in die talen overgenomen Arabische
 woorden ter nanduiding van Moslimische begrippen,
 op Voor-Indische herkomst, terwijl bovendien soni-
 niige dier MoBlimsche begrippen in Nederl.-Indie,
 evcnals in Hindostan, met Perxische benamingen
 worden aangeduid. Ook eenige kcttersche, Sjfiti-
 sche elementen in den O.-Indischen Islam zijn blijk-
 baar uit Voor-Indie overgebracht. Wei had de Is-
 lam daar in het algenieen(len orthoiloX-Moslimischen

vorm en volgde men or bijv. op wetctlijk gebied de
 opvattingen dor Sjffitische school, maar ook S ji * i t i s c
 h c cigimardigheden waren er bin- nengedrongen en
 hebben blijkbaar van daar wed er hun weg naar den Archipel
 gevonden. Een voor- beeldd daarvan levert met name de
 vicring van het oorspronkelijk Sjfitische Hasan-Hoesien-
 feest (zie aldaar), dat in de kuststrekken van Voor-Indie just
 op dezelfde wijze herdacht werd, als thans nog in cenige
 gewesten op Sumatra gebruikelijk is gehle- ven.

Ongeveer vier eeuwen lang (1200—1600) bleef de invloed uit
 Voor-Indie op den Islam in den Archipel ovenvegend, totdat
 sedert het begin der 17e eeuw het verkeer met Arable meer
 beteekenis kreeg. Sinds dien tijd begonnen in steeds toenemende
 mate Inlanders, die ter bedeavaart naar het heilige land
 -waren gekomen, zich te Mckka en Medinah op de gewijde
 wetenschap toe te leggen en na hunnen te-'

■ rugkeer in den Archipel tegen velerlei afwijkingerr van de
 zuivere leer in de Inlandsche maatschappij te ijveren. Vooral
 later, nadat de verbinding met Mekka ten gevolge der stoomvaart
 zoo veel gemak- kelijker was geworden, deed deze invloed uit
 Arable zich voortdurend sterker gelden en kreeg de kolonie der
 Djawah — zooals men te Mekka alle Oost-Indi- sche Moslims
 noemt — steeds krachtiger invloed op het geestelijk leven in
 Nederl.-Indie. Het is vooral door bemiddeling der tot die kolonie
 behoorende Inlandsche geleerden, dat de te Mekka heerschende
 zienwijzen en geestesst roomin gen, benevens de aldaar in
 zwang zijnde leermethoden, zich over den geheelen Archipel
 verbreiden en er langzamerhand vele eigenaardigheden,
 waardoor de Oost-Indische Islam zich tot dusverre
 onderscheidde, wijzigden.

Een belangrijke schaduwzijde van dezen, uit Arabic
 werkenden invloed is, dat daardoor geleide- lijk een minder
 verdraagzame geest, een stronger, rechtzinniger
][ohanimedanisme in de Inlandscho maatschappij veld wint.
 Ook van de naar Nederl.- Indie geeniigredde, meestal uit
 Hadramaut af- komstige Arabieren (zie: HADHRAMIETEN),
 vooral van vele hunner wetgeleerden, gaat een vrij sterke werking
 in diezelfde, minder gewenschte richting uit.

Zie verder, behalve de hierboven (onder III, a) vermieke
 verhandelingen van den hoogleeraar Snouck Hurgronje, nog
 (liens Mekka, II, 297—393; De Atjeliers, 17215 vv., 11, f2G—
 128 (The Achhne- sc, I, 203 w., II, 121—23); Een Mekkaansch
 ge ; zantschap naar Atjeh in 1683 (Bijdr. t. ; d. £3^1. en vlk.,
 5c Volgr., DI, 3, 1888, p. 545—54); — B. J. O. Schrickc, Het
 Bock van Bonang, Diss. Leiden 1916, p. 50—81 ; — P. J. Veth
 in het Tijdschr. v. N. Ind.

Jg. 1868, II, 347 vv.; — A. W. T. Juynboll, aldaar, Jg. J870, 1,
 453 vv.; Lijst v. Jav. en Snend. hoordey^ uit het Arab, of
 Perzisch (Peestmir -I. Bijdr.j^cl. t., I, en vlk., 1883, Afd. Taal-
 en letci..., p. 25—82); — J. Brandes, Het ondczoek naar den
 oorsprong van de Maleische Ttikayat Kali la dan Damin a inge-
 leid (FVest.bvuuel M. <1, de (oecje, 1891, p. 77—110); Nad ere
 opnrickuigon over de Maleischc bewerkin gen van de
 geschiedenis der tien vizieren (Tijdschr.

v. h. Batav. Gen., DI, 38, 1895, p. 191—273); — Ph. S._ van
 Ronkel, De roman van Amir Hamza/ 1895; Over de hci-Itomst
 van Arab, bas taardwoor- l den in llefStatoisclY
 (TijdsckKEMKK^tav. Gen., j)]/ 47, 1904)茂De kroon der
 koningen (aldaar DI, 41, 1899); Hejt(vei^haal van den held
 Sama^en (aldaar, DI, 43, 1901); JPoetische 7ghiedenis van
 den Pro- / feet (aldaar, DI, 44, 1902)/

• ■ —

③] c. BETEEKENIS VAN DEN ISLAM VOOR ZIJNE BE-LIJDERS IN NEDERL.-INDIE. —De bckeering, die op de snelle verbreiding van den Islam in den Archipel volgde, was aanvankelijk wel oppervlakkig, maar toch oprccht gemeerd en duurzaam. Zij beperkte zich bij de meerderheid tot uitrijkheden, zooals o.a. besnijdenis en onthouding van varkensvlcsch; ondanks de Mohammedaansche belijdenis bleef ook later de oude animistische wereldbeschouwing in menig opzicht onverzwakt onder de be volkin g voortleven. Het geloof aan geheimzinnige machten, aan goede en kwade geesten, en de vereering van natuurkrachten, locale schutsgoden, heilige boomen, enz. werden door den Islam niet uitgeroeid, even- niin als de talrijke met den ouden godsdienst samenhangende bez werin gspraktijken, oilers en andere gebruiken. Slechts de vorm werd some ge- wijzigd cn met de nieuwe leer meer in overeenstem- ming gebracht. Zoo werd de diensb van velerlei reeds in vdoor-Mohammedaanschen tijd in den Ar- chipel vereerde gewijze en gewijde plaatsen herschapsen in Mohammedaansche heiligenvereering [vgl. HEILIGEN (MOH. IND.)], terwijl de oudhet- densche offermalen, ter herdenking van de afgestor- venen of ter bezwering van rain pen en onheilen voortaan in den vorm van Moslimsbe *lcandoeri's* (zie aldaar) bleven voortleven.

Gergeld onderricht in de Moslimsche geloofsleer was steeds tot zeer kleine kringen beperkt (zie PESANTREN); slechts sommige hoofdzaken, zooals de leer van Allahs almacht en voorbeschikking, werden meer algemeen in het volksbewustzijn opgenomen. Op de groote betekenis die de moslimsche mystiek (aanvankelijk vooral in ketterschen, panthelstischen vorm) voor het religieuse denken in den Archipel had, werd bo ven reeds gewezen ; vgl. veixler TAREKAT.

Het middelpunt van den eeredienst werd op groo- tere plaatsii de moskee, op Ideinere het dorpsbedc- juis (zie MOSKEE). De bemoeienissen der aan die gebouwen verbonden personen bleven niet tot den dienst in het bedehuis beperkt, maar strekten zich ook uit tot velerlei andere, met den godsdienst in verband staande aangelegenheden, zooals de leiding der bij verschillende gebeurtenissen in het huiselijk en openbaar leven der geloovigen gebruikelijke godsdienstplechtigheden (vgl. KANDOERI), het sluiten en ontbinden van huwelijken, het beslissen van gesclillen van familierechtelijken a aid, enz. ; zie verder DORPSGEESTELIJKE, PANG HOE- LOE, MOSKEEPERSONEEL ; vgl. MOSKEEKAS.

In het algemeen bleef de ijver voor het vervullen van ritueele plichten steeds gering in den Archipel (vgl. boven, III, b). Slechts buitengewone omstan- digheden geven soms tijdelijk aanleiding tot getrou- vewer plichtj- trachting in (lit opzicht. Overigens vormen zij, , het bedehuis eenigszins regelinatig ter verrichtmg der voorgeschreven *sembahjang's* bexoeken en die ook in andere opzichten re ken in g houden met de ritueele eischen der wet, een zeer kleine niinderheid Zij worden in de In land schen/naat- schappij min of meer als een afzonderlijke stand be- schouwd. Men onderscheidt hen als „de witten“ (*poelifjan*) van „de rooden“ (*dbaigan*), dwz. de groote massa. Velen humner women in de wijk bij de moskee, de *kaoman* of in de zgn. *poethan-desa*,8, waar het- leven der bevolking evenals dat der bewoners van de *kaoman* zooveel mogelijk naar de eischen der wet is.ingericht. Deze dorpen behooren tot do zgn. „vrije“, door de vroegere vorsten op Java aan het gewone bestuui-sgezag onttrokken desa's, wdke

in Atjhd *wakeueh* (= *tvakap*) genoemd worden. Eon andere benaming voor personen, die zich meer by- zonder op de vervulling der ritueele plichten tooleg- gen, is op Java *santri* (d. i. speciaal leerling van een godsdienst school) on op West-Java *lebe*. (zie aldaar).

Niet slechts de *sembahjang* (zie aldaar) wordt door de meerderheid verwaarloosd, ook het op- brengen van de *djakat* (zie aldaar) heeft feitelijk alleen op West-Java eenigszins geregeld plaats en het voorgeschreven vasten in de maand Ra- madhan (zie VASTENMAAND) wordt in de mees- to streken, vooral in Midden-Java, door het groot- ste deel der In land sche bevolking sterk veron- achtzaamd. Daarentegen wordt aan de bedevaart naar Slekka (zie aldaar) door velen in den Archipel deelgenomen, zelfs door personen, die daar- toc strikt genomen niet verplicht geaclit kunnen worden; vgl. MEKKAGANGERS. Aan de besnijdenis (zie aldaar) wordt in Nederl.-Indie bijzon- dere waarde gehecht; zij geldt er nñkr de alge- meene op vat ting als eene onmisbare voorwaarde voor de opname in den Islam. Overigens ver- schiedt de waardeering van het belang der afzonderlijke godsdienstplichten voor den Mo slim plaatse- lijk soms aanmerkelijk.

De invloed, dien de bepalingen der Mohammedaan sche wet op het r e c h t en het ma a t- schappelij[; leven uitoefenen, doet zich in Nederl.-Indie, evenals elders, hoofdzakelijk op het gebied van hu i s g e z i n en famiJie- recht gevoelen. Een niet met de eischen van den Islam overeenstemmend huweljk wordt in de Inlandsche maatschappij feitelijk met onlucht ge- lijkgesteld. Daar bovendien alle verwantschaps- betrekkingen en de daarop gegronde rechten (o.a. het erfrecht) van de wettigheid van een huweljk afhankelijk zijn, wordt aan stipte nalcving der Moslimsche wet bij het aangaan van huwelijken groote waarde gehecht. Huwelijkscont-acten tus- schen Mohammedaansche Inlanders worden daaron van ouds op de volgende wijze onder dey- kundig toezicht gesloten.

Volgens de Mohaimmedaansche wet behoort do huwelijksvooreenkomst naans de bruid door haren *wall* (naasten manlijken bloedverwant, voorgd) of diens gemachtigde met den bruidegom te worden aangegaan. Om nu behoorlijk aan de godsdienstige eischen te kunnen voldoen, begeven do partijen zich op Java en Madoera, begeJekl door den „geestelijke“ van hun dorp, naar den *pan* (*Jioeloe* van hun district of onderdistrict. Dezo beambtc laat zich door den dorpsgeestelijke de noodige inHchtingen verschaffen. Blijkt hem, dat tegen het huweljk geene bezwaren uit het oog- punt der godsdienstige wet bestaan, dan sluit hij zelf, na zich daartoo door den *vjali* der bruid te hebben doen machtigen, in dicns plaats, het hu- welijkscontract in den vereischten vorm met den bruidegom. Ingeval de bruid geen *wall* heeft, of wanneer haar *wall* zonder wettige redenen zijne medewerking tot het totstandkomen van het huweljk weigert, is het de afdeejings-panz/- *Jioeloe* die het 11 u we 1 j k s con tract voor haar met den bruidegom sluit en daarbij als haar „over- heids-wa?r“ (*tuuli hdkim*) opLrecdt.

Het deskundig toezicht, dat aid us op het sluiten van Mohammed aan sche huwelijken wordt uitgeoefend, ben evens de kosten, welke de huwe- lijksbeambten daarvoor aan de huwendens in reke- ring mogen brengen, zijn voor Java en Madoera in de zgn. „huwelijksordonnanCie“ (Ind. Stb.

1895 no. 198, j. Ind. Stb. 1898 no. 149 en 1904 no. 212) en 3, II, 308—373 (The Achehnsc, If. 251—338); Vhct aaxi vaste regelen gebonden. Op Sumatra, en elders zijn Mohammedanisme (Colijn's Nederland^a die I, 243—het do dorpsgeestelijke zelf of andero ambtenaren met 265)/Nederland en de Islam, 2e onverschillendo titels, die na onder- zoek het 3e hoofdsE. Islam in Nedcrlandsch-Indie (Gr. Godsds. II, huAvelijkscontract mot den bruidegom sluiten (vgl. deno. 9); — G. K. Niemann, Inleid. t. d. ; kennis v. d. Islam, regeling van Ind. Stb. 1910 no. 659 j. no. 660). p. 337—418; — (P. J. Veth, Java, I (1875), p. 311—407.

Do rechten der gehuwde vrouw tegenover haren mnnIE_(1907XZp. 128—167.; -- L. W. C. van den Berg, Do zijn in de Mohammedaaische wet zeer on- bevredigendafwijkingen van het Mohammedaanscho familie- en geregld. Zij staat nagenoeg mach- teloos tegenoverrecht op Java en Madoera (Bijdr. t. d. t., I. en vlk., 5e verwaarloozing en andere grie- vende bejegeningen van Volgr., DI. 7, 1892, p. 454—512); De afwij- lungen van het zijn kant; hij kan haar vrij wel naar willekeur verstootenMohammedaansche vermogens- recht op Java en Madoera en is bovendien bevoegd, met vier wettigo vrouwen(aldaar, 6e Volgr., DI. 3, 1897, p. 83—181); Nalczing tegelijk te trouwen. Ter voorkoming nu van de moeilijk-(aldaar, 6e Volgr., DI. 1, 1895, p. 291—314); — J. A. heden, die uit dit alles zouden kunnen ontstaan, is het opNederburgh, Wet en adat I (1896), p. 17—78; -^C. van Vol- Java en Madoera (evenals in sommige andero streken) eenlenhoven, Het adatrecht in NedcrL-Inaie, p. 14—38; — A. vast gebruik geworden, dat de hnwte I iksbeambte denH. van Ophuysen, De huwelijksordon- nantie en hare bruidegom terstond na het sluiten deruitvoering, Dissert. Leiden, 1907.

huwelijksvereenkomst eene voor- waardelijke d. KRACITIGE MOHAMMEDAANSCHGEZINDHIED DER verstooting doet uitspreken. Dit is de zgn. ifClik — d. i. inINLANDSCHE BEVOLKING. Wei heeft dus het theoretisch het Arabisch letterlijk; „het ophangen”, nl. van den talakleerstelsel van den Islam, zooals hier- boven (zie III, c) (d. i. verstooting) -aan eene voorwaarde —, ook wel debleek, slechts gedeeltelijk groote' betekenis voor Nederl.- djangji dalem (de door de vorsten ingevoerde belofte)Indie gekregen en is de islamiseering der bevolking door genoemd. De man verklaart daarbij, dat zijne vrouw plaatselyk omstandigheden niet overal even sterk, in som- verstootten zal zijn zoodra hij zich jegens haar mocht mige deelen van den Archipel zelfs nog geheel onvoltooid, hebben schuldig gemaakt aan verwaarloozing of andere,maar het zou toch eene ernstige dwaling zijn, hicruit de nader omschroven, tekort- komingen, indien zij nl. geengevolgtrekking te willen af- leiden, dat de groote massa der genoegen daamiede i neeml en aan den priesterraad kennisInlandsche bevolking den Islam feitelijk niet of slechts i n s geeft, dat zij haar huwelijk 8ls door verstooting ontbondene h ij n belijdt, en in werkelijkheid veeleer nog heidensch, bcschouwd wil zien. Door clezen taUik wordt be- rickt, datgedeeltelijk ook hindoescli zou geble- ven zijn. Deze nog aan een gehuwde vrouw, buiten de Mohammedaanschealtijd zeer verbreide dwaling berust op onjuiste wet om, rechten kunnen wor- den toegekend, en dat debeoordeling der verschijuselen, vrouw, indien haar man die rechten mocht schenden, de Niot slechts in Oost-Indic toch maar overal loopen ontbinding van haar huwdijk eenvoudig kan bewerkenetheorie en praktijk van den Islam verre uiteen. Bij alle door aangifte bij den priesterraad, die dan na onder- zoekMoslimsche volken handhaafdeu zich vele oude slchts heeft te constateerei), dat het huwe- Jij k inderdaad, inhecnische zeden en denkwijzen. Nergens verdwenen alle op grond der vervulling van de voonvaarde, doorsporen van de vroegere beschavingsperioden. Wol verstooting is ontbonden. Zon- (ler dozen Uilik bestaatverschHen de bij de Bedawienen en Fellahs heerschende voor eeno Moslimsche vrouw bijna geen mogelijkheid,gebruiken en opvattingen in vele opzichten van de adats en oni, buiten den wil van haren man, door echtscheiding harehot bijgeloof der Javanen en Malciers, maar zij zijn toch vrij- Jieid trcug t krijgen. Vgl. verder TALAK cneveninin met de officieel leer van den Islam overen te FASCH. brengen. In alle Mohamme- daansche landen heeft het

Bo hand having der Mo h a in m e(l aan sche wets-leerstelsel slechts een beperkten invloed op het leven en * bcpaJingen in rechtsgeschillen is op Java en Mail oeranden dor bevolking en blijft de groote massa gewoonlijk toevertrouwd aan de zgn. „prieterraden” (zie aldaar), die ij)on wetendheid voortlevcn. Zij, die werkelijk op de hoogte tevens de scheiding en deeling van In land sche boedels en zijn van de theoretische eischen van den Islam en tevens nalatenschappen bo- werkstelDgen. De voorschriften vanfeitelijk daarnaar leven, vor- incn steeds een zeer klein het Moliam- njedaansche recht bcLreffende andere,minderheid. Zelfs de wctgeleerden en hun aanhang deelen onderwor- pen (o. a. het geheele handels-, vermogens- enveeal ten vollo het bijgeloof der menigte en nemen geen nt rafrecht) zijn ook in Nedcor.-Indic slechts be- kend aanaanstoot aan velerick, volgens den Islam toch Schriftgeleerden on uan personen, die opzettelijke studioafkoursenwaardige, praktijkei), waarin zij nu cen- maal van van de /iH-boeken maken. Eeno uilzondering daaropjongs af zijn grootgebracht.

vormen slechts weinigo voorschriften, zooals o. a. hot Wiklo men dus het grootste decl der Inlandsche verbod om interest te nemen, dat nicer algemcon bekendbevoUing slechts als schijn-Moslims beschou- won, dan is. Er zijn loch, ook buiten de kringen der Schrifft zou datzelfde oordeel ook voor de inoeste bewoners van geleerden. In land sche Mohammed anen, dio,Arabie, Egypte, Syrie en andero landen in het centrum des gemoodsbezwareii tegen contracten met rentebed in gSlams moeten gelden. Het wrkclijkc vrschil bet refit liebben, even- uls tegen verakeringsvereenkomsten, dioslechts do mato en den omvang, niet het wctzen der zaak.

zij nl. als con soort van hazardspol beschouwen en, Wat tor beoordeeling van den Islam der In- la nd scho evennls alle hazard, als work (les duivels veroor- <leelen.bevolking den doorslag moot geven, is liaro Zio verdrerC. Snouck Hurgronje, De bete^ko- nis van Mohammedaanscho go z i n d h o i d en deze is b o v e n e den Islam voor zijhe Lelijder.s in Oost- Indij, Leiden I k o n t w i j f e l verheven. Do Christelijko zending wct 1883; We Atjehers, I, hoofdst. 2

bij ervaring, welk con krachtigen weerstand de Islam den Inlanders aau

elke poging tot bekeering in den weg legt. Aan deze onuitsprekenbaar Mohaniimed&ansche gezindheid is het ook toe te schrijven. cl at iedcr feitelijk verzet tegen het koloniaal gezag, elke belangrijke beweging op politiek economisch of ander gebied in de Inlandsche maatschappij zulk een duidelijk waarneembaar Moslimsch karakter pleegt aan te nemen. Als een gelukkig verschijnsel mag het zeker beschouwd worden, dat do Inlandsche bevolking desondanks nog in zoo inenig opzichz voor ontwikkeling en voor de in working van vreemde beschavingsinvloeden vatbaar blijft.

Zie verder: >C. Saouck—Hwgronie. Dc., h.cteke-nis van den Islam voor zijne belijders in Oost-Indie, 1883, p. 10—19; De Atjehers, II, 295—308 (The Acliehese, II, 269—281);—Nederland on' de Islam, p. 23 vv., p. 78 vv.; Het Mohammeda-irisnie (Colon's Nederland's Indie, I, p. 247 v.); /Over Panislamisme, p. I vv., 12 vv. (Archiv. du Teyler, "Sgr. III, Vol. I, p. 87 vv., 98 vv.).

e. REGERINGSBELEID TEGENOVER DEN ISLAM IN OOST-INDIE. Beperkte de invloed van den Islam zich uitsluitend tot zuiver godsdienstig terrein, dan ware inmenging van de Regeering in aangelegenheden van dozen godsdienst niet te rechtvaardigen. Vrijheid van beoefening des toeh is door de Indische Regeering aan hare Sfoha m med aar sche evenzeer als aan al hare andere onderdanen gewaarborgd en behoort dus eerlijk en ten voile geeerbiedigd te worden. Maar het stelsel van den Islam omvat ook een belangrijk deel van het maatschappelijke en staatkundig gebied en te dien opzichte mag de overheid zich niet van alle bemoeienis onthouden.

De beslissing van alle vraagstukken betreffende de geloofsloer wordt dus aan het inzicht der Moslimsche geleerden zelve overgelaten. Ook jh de uitoefening van den Moslimschen eeredienst geniet de Inlandsche bevolking volkonien vrijheid. Ingrijpen van overheidswege op dit terrein zou niet te verdedigen zijn en hoogstwaarschijnlijk slechts ten gevolge hebben, dat de bevolking aan cereinonen, in de vervulling van welke zij zeer gedwarsboomdes t hoogere waarde ging toe-kennen. In het algemeen onthoudt de Regeering zich dus van elke belemmering zoowel van het ritueel in de moskee en andere ceremonien der Moslims als met name ook van de bedevaart naar Mekka. Wei werd meennalen ernstig aangedrongen op algemeenc bestuursmaatregelen, om het, naar Mekka gaan zooveel ingelijk te verliinden deren (zie MEKKAGANGERS), doch hiertoe be staat geen aanleiding en slechts zeer byzondere omstandigheden zouden het tijdelijk verbieden van de bedevaart kunnen wettigen. Ook aan het opbrengen van de *djakat* worden geene hinder-nissen in den weg gelegd, hoewel anderzijds nie-inaad door het bestuur tot betaling der godsdienstige belasting wordt aangemoedigd. (Zie DJAKAT.)

Daarentegen treedt de Regeering toeziend of daeioods zelfs regelend op in al (lie aangelegenheden, welke in het algemeen belang niet aan hare zorgen onttrokken mogen worden, ook al staan zij in min of meer nauw verband met den Moslimschen godsdienst. Dit is o. a. het geval ten aanzien van de benoeming van geschikte godsdienst beamtten (vgj. PANGHOELOE), de aanwijzing der persons, die bijstand verleenen bij het sluiten en ontbinden van huwelijken tusschen " 5,

Mohaniimednansche Inlanders on de vaststelling der bedragen, welke door deze personen, als honorarium daarvoor, van de bevolking mogen ge-vorderd worden (vgl. boven, III, c), het beheer der moskeefondsen (zie MOSKEEKAS), de regeling der voorwaarden, onder welke zekere geschillen naar de regelen der Mohammedaanscho wet inogon beslecht woixlen (zie PRIESTERRAAD), en het toezicht op inrichtingen, waar Mohammedaansche godsdienstonderwijs wordt gegeven, even-als op de onderwijzers en JecrJingen dier scholen-zelven (zie PESANTREN).

Instemming met hetgeen de Moslimsche wet voorschrijft ten aanzien van het familierecht en in het bijzonder het huwelijk kan van het Euro-peesch bestuur niet verwacht worden. Deze wets-bepalingen — wellicht te verdedigen in de period e van maatschappelijke ontwikkeling, waarin zij eenmaal ontstonden — hebben ten opzichte voor alle eeuwigheid goddelijke sanctie verleend aan primitieve toestanden van poly gamie en minderwaardigheid der vrouw, waaraan ook de Moslimsche maatschappij moet onttrocien. Toch vormen die wetten voor den Moslim een deel van zijn godsdienst. In alle Mohammedaansche landcn worden zij als goddelijk geboden in hooge eere-gehouden. Het Europecsch gezag kan ze slechts als werkelijke bestanddeelen der volksinstellingen beschouwen en heeft ze dus te dulden, in de hoop, dat geleidelijke inwerking der nieuwere begrippen op het familieleven in de Inlandsche maatschappij deze Moslimsche inzettingen op den duur hare waarde in het oog der bevolking zal doen verliezen. Elk streven in die richting verdient inmiddels steun, zelfs krachtig aanmoediging, van de zijde der Regeering. Officieel vaststelling der Mohaniimednansche wetsbepalingen door middel van codificatie verdient geen aanbeveling, daar zij wellicht zijdelings de duurzaamheid dier ongewenschte inzettingen zou bevorderen.

Op staatkundig gebied, eindelijk, valt aan toegeeflijkheid tegenover het stelsel van den Islam niet te denken. Het is niet ingelijk voor een Europeesche koloniale Regeering, te brucsfen in de niiddleeuwsche politieke ideale van den Islam, welke immers bestaan in de onderwerping van alle niet-Moslims door niickel van den heiligen oodog (zie PRANG SABTL) aan het gezag van den Islam en de vereeniging van alle Mohammedanen onder het bestuur van eon Moslimsch vorst (zie PANISLAMISME). Inmenging van het Turksche chalfaut (dus van eone buitenlandsche niogendheid) in de nonnale butrckkingen tusschen de Regeering en hare eigene Moslimsche oixhrendanen kan onder geen voorwend<<J won leu ge-duld en elke poging tot hoijigen oorlog zou on-verbidclijk met (val)engewelcijnjoctf: n gestuit worden. Iedcr soort, van propaganda voor de Moslimsche positieve instellingen in de Inlandsche maatschappij, hetzij door middel van Vrijdagspreken, hetzij door godsdienstonderwijs of de verspreiding van tractaatjes en voorspellingen betreffende het ophanden zijn van den Moslimschen heilssaat (vgl. boven, II, d), client van overheidswege steeds krachtig gewerd te worden. ,

Zie verder: '0. Snouck Hurgronie, Nederland en de Islam, 3e hoofdst. De Islam in Nedcrland. Indie, p. 43 vv. (Gr. Gods., II, 419 vv.); Het Mohaniimednansche (Colijn B Nederland's Indie, I, 265); Over Panislamisme (Archiv. du Musce Tey-

3er, Ser. III, Vol. I, p. 87 vv.); De Hadji-politiek •(lei Indische [R]egeering (Onzo ' eeuw, 1909, II, 331—360).

ISMANGOEN DANOE WINOTO (RADEN MAS), geboron to D j ok j akarta in 1852, overled on te JIagolaiig in Tilaart1895, bezocht de H. B. S. t(T l'aidon, waar hij in 1870 eindexamon deed. Vcrvolgons studeerde hij eerst te Leiden, daarna te Delft, jvoor Indisch ambtenaar, na intuaschen te zijn werkzaan geweest op cene fabrick in Nederland en op een handelskantoor in Duitschland. In 1875 keerdo hij met het diploma van Indisch ambtenaar naar Indie terug. De Regeering maakte bezwaar hem bij hot Binnenlandsch Bestuur to plaatsen. Hij kreeg eene aanstelling bij de Alge-meeno Secretarie. Kort daarop met ziekteverlof naar Nederland vertrokken, gaf hij te Delft Java an scho lessen, verloor er zyne Europeesche ■chtgonooto on hot uit hun huwelijg geboron knaapje. Op^nieuw in Indie aangekomen, we rd hij benoemd tot Adjunct-Inspecteur bij het In- landsch onderwijs. Later bevordert tot Inspecteur bij dezen tak van dienst, we rd hij tijdens een schoolinspectie getroffen door een beroerte, die hern ten grave voerde. Allen die Raden Mas Is- mangoen hebben gekend, van zijne eerste komst in Europa tot het. einde van zjn leven, hebben voor hem groote sympathie gekoesterd wegens zijne oprechtheid, zjn grooten vver gepaard aan gezond Gerstand, en zijne krachtigc po- gingen om de hem toevertrouwde belangon te bevordren. Onjuiste opvattingen omtrent het samengaan der rassen in Indie, destijds nog in

voile mate bestaund, hebben hem vele bittere uren bereid, maar zjn waardige strijd daartegen is niet vejgeofsch gewcst, want doze heeft zeker bijgedragon tot do thans langzamrhand opkla- rendo verhoudingen.

ISONANDRA, plantengeslacht der *Sapotaceeen*. Eenige soorten (Balam, SUMATRA) leveren con soorb GETAH-PERTJA (zie aldaar).

ISOPTERA BORNEENSIS Scheff. fam. *Dipterocarpaceae*, boom van W.-Borneo, met andere plan- ten uit die familie de stamplanten van Tengkawang of Borneo-talk (zie TENGKAWANG).

ISOTOMA LONGIFLORA Presl. Fam. *Camp-nvlaceae*. West-Indische kruidachtige plant, met witte bloemen, in W.- en M.-Java vcelvuldig verwild erd. De plant is vergiftig en gevaarlijk voor het vee, a Is zij onder het voeder geraakt.

I VOORNOTEN, do zaden van *Phyteleph<M macrocarpa* R. ot P.» een palm uit Z.-Amerika, waar- van men vooral knoopen maakt. De cultuur wordt voor Indie aanbevolen.

IXORA, planteugelacht der Rubiaceeen, met een groot aantal soorten in den geheelen Archipel ; heesters, vaak met fraaie bloemen. Ini. namen AngsoJca, soka (MAL., SOEND.), angsoKA, sokd, (JAV.), kembang santen (MAL., JAV.). Op Sumatra maakt men wandelstokken van het gevlamde hout van som- mige soorten. Als gekweekte plant is vooral be- kend *I. coccinea* L., de Angsoka m&rah (MAL.) of Soka beureum (SOEND.) met fraaie roode bloemen.

IXTLE, naam voor cl© vezels uit verschillende Mexicaansche Agave-soorten. Zie VEZELSTOF- FEN. /

J.

JAARPASSEN. Zie ZEEBRIEVEN'EN JAAR- PASSEN.

JAARVOGEL. Zie AHLO EN NEUSHOORN- V0(; EL.

JABI. Zie l>AP()E.\S.

JACHT. De fauna van den Indischen archipel is rijk.zoowe) te land als te water, in het luchtuum zoo- w<d : ils onder de oppervlakte, en het is dan ook zeer nat uurlijk, dat reeds in de vroegste tijden do bewo- ners van dit cilanderlijk zich hebben bezig gehouden met het jachtinaken op dieren, dcels om daarmede in Inin onderhand te voorzien, dcels om aan hot ge- vaar, dat die <l ieren opleverden, te ontcomen. De t rap, waarop do visschrij cn, hoewcl inceHtal in min- <lcr! mate, ook de jacht in de verschillende deelen van Indie staat, isdikwijls een uitnienende maatstaf >in <lc ontwikkeling dor bevolking te bepalen. Het is dan ook jjiict te verwondren, dat in schier alle be- sf.hrij yncig) van land on volk gewag wordt goinaakt van doze boide middeleii van bestaan.

Over de *vinsche.rij* zie verder het artikcl onder dat

Als iniddel van bestaan is de *jacht* in den Arch ijelooft of vee. Zelden jaagt hy om vleesch te bemachtigen, van veel minder betekenis dan de vissche- rij; op Javahetgeen vooral is too te schrijven aan den godsdienst, die zjn van zoo weinig betekenis, dat zij volgeiiH Veth als het eten van verschillende dioren verbiedt, on aan het vrij zoodanig nauwelijks op vormcl- (ling aanspraak heeft.algemeen versproide bijgeloof, dat de goeston der Door Eutopcanen en Indo- Kuropeanen wordt nog alafgestorve- nen in wilde dicren voortlevcn. Jagen uit cons aan de jacht als uit-

I spanning gedaan, vooral des Zondags. De snippen- en, ook de wildo zwijnen- cn herteujachten zijn als zoodanig gezocht.

Naar inhcmische begrippen in geheel Indonesie, i die tot liedon voortbestaan, hangt het recht om te j jagen samen met het beschikkingsrecht over den i grond (zie doel I, bl. 821, 822); vandaar dat de eigen .leden van den beschikkingsgerechtigden stam of I dorpskring vrijelijk mogen jagen binnen het bschik- I kingsgebied en zich op zjn hoogst bepalen tot I een huldgift aan het hoofd (een stuk als voor- | re. hit u den jachtbuit), terwijl lieden van elders ! vergunning behooven om er te jagen en verplicht [zijn cen deel van hun jachtbuit- af te staan als i recognitic. Voorts kont de adat regels omtrent do :verdecling van den buit onder de jagers.

Over hot algemeen jaagt de inlander slechts uit ■ zelfbehoud of omdat zjn vee of zijne velden gevaar i of schade van wildo (licron ondervinden, en dan nog : kost het gewoonlijk cen taai geduld en veel over- ', dingskracht om hcin over te halen tot een afdoendo jacht en tot gergeelde verwermiddelen tegen do roovers van zjn veld. Zelden jaagt hy om vleesch te bemachtigen, van veel minder betekenis dan de vissche- rij; op Javahetgeen vooral is too te schrijven aan den godsdienst, die zjn van zoo weinig betekenis, dat zij volgeiiH Veth als het eten van verschillende dioren verbiedt, on aan het vrij zoodanig nauwelijks op vormcl- (ling aanspraak heeft.algemeen versproide bijgeloof, dat de goeston der Door Eutopcanen en Indo- Kuropeanen wordt nog alafgestorve- nen in wilde dicren voortlevcn. Jagen uit cons aan de jacht als uit-

is onder de inlanders uitzondering, behalve in sommige streken de hertenjachten.

Ter bevordering van de uitroeiing van tijgers kunnen in streken, waar de tigerplaag bijzondere verhoudingen mocht aannemen, telkens op voor- dracht van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur /tijdelijk premien worden uitgelooft (Bijbl. 52JL2). Het geregeld uitreiken van premien bij het ver- toonen van tigerhuiden is in 1897 (hid. Stb. no. III) afgeschaft.

Dat de inlander op jacht dikwijls veel minder succes heeft dan de Europeaan, ligt vooral aan de minder doehnatige gereedschappen, die hij gebuikt. Hij is echter zeer bedreven in het opstellen van vallen of andere toestellen om het wild te van gen of te dooden en heeft een eindeloos geduld bij het besluipen van zijn prooi.

Bijna algemeen is dat de inlander alles aankomen op de niedewerking van de geesten, die hij door allerlei ceremonien en het brengen van offers gunstig tracht te stemmen. Is hij niettegenstaande al deze voorzorgen toch ongelukkig in de jacht, dan wijt hij dit niet aan de tostellen of wapenen die hij bezigt, maar bijv. aan de omstandigheid, dat hij te doen had met een dier, waarin de geest van een zijner voorvaderen huist.

Tallos zijn de bijgeloovige gebuiken, die voor en tijdens de jacht in acht moeten worden genomen om het wild niet te verschrikken, om de honden hunne geslcktheid voor de jacht niet te doen verliezen, enz. In dit opzicht is het opstel van J. W. Thomas, „De jacht op het eiland Nias“, zeer belangw- kend. Een dier bijgeloovigheden betreft het noemen van woorden, die het succes der jacht zouden bederven en dus ver van genomen worden door wisseltermen.

In sommige streken speelt de „talisman“ een groote rol. Zoo wordt op het eiland Wetar bij de zwijncnjacht de onderkaak van een wild zwijn medegenomen om ongeluk te bezwern.

Op Leti, Moa en Lakor (Leoosten Timor) blaast men de honden in ooren en oogen, na gekauwd te hebben op zekere wortelsoorten, ten einde ze beter van gehoor en gezicht te maken.

Ook bij het schoonmaken van het wild komen dikwijls eigenaardige gebruiken voor; Nieuwenhuis venneldt b. v. („In Centraal Borneo“) dat de Kajanen zich steeds haasten om den buik van het wild open te snijden, de ingewanden er uit te nemen en dan voorzichtig aan beide zijden van de wervelkolom den psos te verwijderen, zoo, dat zij dcn losmaken van zijne aanhechtingspunten en zorgdragen hem niet dwars door te snijden. Volgens hun overtuiging zouden zij nooit zulk een dier weer van gen, wanneer zoo'n psos dwars doorgesneden werd.

Het bijgeloof, dat het overdwars snijden of raken ongeluk aanbrengt, vindt men ook bij het dooden van het wild. Degene, die in het Gajoland (Snouek Hurgronje), bij de hertenjacht het hert met zijn slagwapen dwars over zijne lengte treft, geldt als ongeluksvogel; terwijldaarentegen de lans dwars over de door den jager gevolgde richting moet worden gedragen, omdat anders het wild wegvucht.

Ook vindt men in vele plaatsen ceremonien, welke moeten dienen om den band tusschen den jager en zijn hond of zijn paard te versterken of om het dier fel op de jacht te maken. Zoo wordt b. v. het paard na de hertenjacht in de Preanger gewasschen met een bosje alang-alang, dat den jager diende om, bij het met de andere jagers raafloof van de jacht ge-

meenschappelijk genomen bad, het lichaam te rcinigen. De bek der honden worclt met bloed van het wild iiggesmeerd. Bij jachten op paard komt niet den ruiter, naar het paard de ecr toe, als do jacht gelukkig is. Met dit geloof houdt verband het gebruik om als zinnebeeld van hot succes, dat men verwacht, aan do paarden namen te geven ontleend aan het oemispel (een kaartspel).

De dicren, waarop gejaagd wordt, kan men onderscheiden in die, welke de groote wildernis bewonen, zooals de pachydermen, wilde geiten, sommige apen, argusfazanten, boschkippen en andere hoenderachtige vogels, en die, welke zich ophouden in de i-imboc nabij de bewoonde streken, zooals tijgers, herten, wilde zwijnen, apen, duiven, kwartels, par- kicten, rijstvogeltjes enz.

Hertenjacht. De jacht op herten vormt nog steeds ener meest gdiefte jachten, vooral in de Preanger en op Celebes en ook, maar in mindere mate, in andere deelen van Java, op Sumatra en Borneo.

Gewoonlijk wordt dit wild gejaagd te paard; vroeger was liet algemeen de gewoonte om het hert af te maken met een lang jachtzwaard. Aangezien deze wijze van jagen maar al te dikwijls tot onglukken, zoo we I voor jager als paard, aanleiding gaf, is het zwaard langzamerhand geheel verdrongen door het gevveer. Ook worclt nog dikwijls de lasso ge- bruikt, welke even als het zwaard zeer veel be- hendigheid en vooral zadelvastheff vereischt. of juistcr paardvastheid, want een zadel wordt op de jacht door den inlander niet gebruikt Na het hert met de lasso gevangen te hebben, wordt het nct en kris onmiddellijk afgemaakt. Vroeger geschiede dit met een aan de onderzijde van de strildans — d. i. de lans waaraan de lasso gebonden was — bevestigde piek, maar dit gebruik is afgeschaft wegens de onglukken, die daardoor ontstonden. Aan de boocinen worden dikwijls lederen lussen bevestigd, waarin het hert met het gewei verward raakt, terwijlook het jachtterrein wild afgezet wordt door een lang lint van Jisangbladeren genaakt, waarvan op kleine afstanden reepen lontar- blad neerhangen, dan wel door uitgestrekte ix-ti-n of paggers. Ook wordt veel gebruik gemaakt van strikken, welke op verschillendii jaatsen wordM uitgezet langs den boschrand, waarheen men het wild gaat drijven, of ook aaneengesclakeld langs een der bosehjes, wanneer men aan tie sporen gezien heeft, dat zich daarin het hert bevindt.

In de Padangsclic Bovenlanden worden de herten soms gelokt door bij een pick, welke geheel kaal is gemaakt, de aarde met zout te vermengen, waarvan de herten groote liefhebbers zijn; ook wordt sterk riokende pisang als lokaas gebruikt. Zijn < < : herten eenigen tijd geregeld op de pick gekomen, dan wordt een valdeur gemaakt en het terrein door een stevige Leg afgesloten. De vangst is dikwijls zeer looend.

De groote hertenjachten met honden en drijvers gelijken wel iets op de Europeesche parforcejachten.

Bij het jachtgezelschap mag de paan g (MAG. = gids, deskundige) niet ontbroken, die als Icider ci), waar noodig, als schiedsrechter optreedt.

Hoewel de inlander naar Westersche begrippen geen gesclloofd ruiter mag worden genoemd, toont Jij zich bij de hertenjachten een zeer behendig on zeker zeer onverschrokken paardrijder; in het vuur van de jacht ontziet hij niets; in dulle vaart gaat het over bergen en dalen en het paard schijnt a even enthousiast als zijn bereider. Voor minder be-

drevenen is zulk een jacht dan ook een gevarieerd spel.] .

Eigenaardig is het gebruik det, althans nog vóór een dertigtal jaren in de Preanger bestond, n.l. det degenen, die niet gelukkig waren geweest in de jacht, bij den maaltijd na afloop daarvan de vermede ring moesten ondergaan, dat zij geen wild mochten aanraken en noodzaak waren zich te vergeenogen met allerlei schotels, die er uitzagelijc als wildschotels, maar tot welke bereiding geen wild had gediend.

Degeen, die het hert heeft afgemakt, heeft recht op de achterdeelen; de pa wang krijgt de ruggegraat; de rest wordt gewoonlijk gelijkelijc verdeeld.

Omtrent de jacht zelf worden gewoonlijk geen regelen in acht genomen; ieder rent met zijn paard of op los zondcr zich om het verdere gezelschap te bekommeren.

De wilde geit wordt evenals het hert veelal om het vleesch gevangen, doch uitsluitend met strikken.

Jacht op roedieren. Toen de gewoonte nog algemeen was om bij elke senanen en zelfs bij elk volksfeest een tijgergevecht te houden en de vorsten en groeten, zelfs de ineenst vernogendo dis-trictshoofden, als teeken van waardigheid tijger-gaarden of meer of minder goed gevulde tijgerhok-ken hidden, was de behoefte aan levende tijgers veel grooter dan thans, maartoch wordt nog op de meeste plaatsen, waar deze roofdieren voorkomen, de tijgerval aangetroffen.

Zulk een val wordt gewoonlijk vorvaardig van ruwe boomstammen, welke bijna een meter diep in den grond ingegraven worden, en heeft slechts 66n in gang, terwijl als aas een stuk vleesch dient, dat zoodanig is aangebracht, dat, zoodra de tijger er aankomt, een valdeur de opening achter hem verspert. Ook wordt wel levend aas bevestigd (een hond of een geit), maar dan bevindt zich in de val gewoonlijk een tweede valdeur, die tegelijc met de andere neervalt zoodra de tijger op een trede stapt. Hoewel clan de tweede deur het aas voor den beet van het roofdier beschermt, is dezo inrichting in zekeren zin nog wreeder; de angsten toch, die het dier uitstaat, zijn feitelijc nog harder dan een plot-selinge dood.

Ook wordt het levend aas wel opgesloten in een afgepaalde ruimte, waaromheen een eveneens afgepaalde gang is gemaakt, waarvan de deur zoodanig is aangebracht, dat de tijger bij het omlooopen van den gang de val zelf suikt.

Wenscht men den tijger niet levend te hebben, dan wordt hij met lanssteken of den kogel afge-makt; ook wordt de val — die dan niet in den grond bevestigd is, maar meer ingericht als onze onderwetscho muizenval — wel geheel onder water gedompeld om het dier te laten verdrinken.

In het uitdenken van toestellen om tijgers te clooden is de inlander, vooral in Midden-Sumatra, zeer vernuftig. A. L. van Hasselt geeft eenige afbeeldingen van zoodanige toestellen. Boven een zwarten boomstam wordt heb aas zoodanig bevestigd, dat de tijger tegen den stam op moot kruipen en zijn kop door een zwart rotan-lus moet steken om het te be-machtigen; geschiedt dit, dan valt de boomstam met kracht naar beneden, do lus aantrekkelijk, waardoor het dier gewurgd wordt. Een toestel, dat op hetzelfde begin se berust, wordt vorvaardig van twee zwarte boomstammen, waaronder eenige randjau's met de punt naar boven in den grond gestoken, zoodanig dat, als de stam naar vallen, het dier aan de randjau's gegrepen wordt.

Een vrij wat eenvoudiger middel om niet alleen tijgers innaar ook andere dieren te doodden, is het opstellen van een geweer, dat door het trappen op een trede, het trekken aan het aas of op anti-ere wijze afgaat.

Ook wordt vergif aangewend, dat onder de huid van een gedooft kalf of ander dier aangebracht wordt, waarna dit als aas wordt verlegen op den weg, dien de tijger gewoonlijk volgt.

Tot de tijgerjacht gaat men alleen dan over, wanneer deze roofdieren bepaald overlast aandoen, en dit ten deele ook omdat de ondervinding heeft geleerd, dat het gevolg van de uitroeiing der tijgers soms is, dat de voor den landbouw hoogst schade-lijke wikkelen zwijnen in aantal toenemen. Is echter tot eeno uitroeiing op eenigszins groote schaal besloten, dan wordt gewoonlijk een algemene drijf- of kloppjacht gehouden en worden de dieren met geweer of pick, soms te paard met den klewang, geveld. Ook worden zij in kuilen met of zonder strikken gevangen of nagespoord en beslopen.

Olifanten worden niet geregeld gejaagd* maar op Sumatra wel gevangen ter wille van de slaganden. Dit geschiedt daar en ook in den Riouw-Lingga Archipel door middel van de val-lans, waannee ook rhinocrossen en tapirs worden gedood. In het pad, dat de dikhuiden gewoon zijn, te volgen, wordt tusschen twee dikke boomen een kuil gemaakt, welke met half doorgekapt tak-ken wordt gedekt en verder met dorre bladeren zorg-vuldig onzichtbaar gemaakt. Boven den kuil wordt een zwaar stuk boomstam, waaraan een scherpe punt lat van bamboe (welke eenige weken in den jook van de stookplaats is gedroogd en gehard), vastgebonden is, met een rotan-lus aan een balk bevestigd, die over een tak van een der boomen gelegd en met een lang rotan-touw aan een dwars-stokje vastgemaakt is, dat vastgehouden wordt door een diep in den grond gestoken haak en een gedeeltelijc gespleten bamboe of houten pen. Aan deze pen is een lange, dunne rotan gebonden, die langs den grond onder de over den kuil gelegde tak-ken doorloopt en vastgemaakt is aan een boomwortel. Trapt nu het wild op de takken boven den kuil, dan wordt de lange rotan naar beneden gedrukt, de pen laat los, de balk verliest zijn steun en de val-lans valt met kracht op het dier en treft het in den rug. Meestal breekt de punt van de lans in het lichaam van het getroffen dier af.

De vroeger in zwang geweest zijnde jacht met speren en inessen heeft plaats gemaakt voor die met het geweer. Daartoo gaan vier personen u drie met geweren en kapessen gewapend, de vierde voor het dragen van proviand. Er wordt met koperen kogels geschoten, welke na het schot opgezocht worden om ecu volgende njaal opniemv te worden gebikt.

Het is wel te verwonderen, dat niet meer aan olifantenjacht wordt gedaan; die jacht toch brengt in den regel heel wat op. De slaganden worden tegen vrij hoog sommen verkocht, terwijl voor levende jonge olifanten dikwijls veel geld wordt betaald.

Rhinocrossen. Deze dikhuidigen worden vooral go van gon om de huid en den hoorn. Om de huid van den rug niet te beschadigen maakt men bij voorkeur geen gebruik van vuurwapens, maar wordt het dier gewoonlijk gevangen in kuilen of door het plaatsen van scherpe zeesachtige messen op zijn meest al diep ingetreden berg pad, waar het die moeilijc kan mijden en zich daaraan doen buik open-

rijt. Regelmatige drijfjachten komen slechts zelden voor.

Zoals wij reeds vermeldde, wordt op Sumatra de val-lans ook gebruikt. tot het dooden van rhi-nocerosen en tapir s, welke laatste diron ook met het geweer gejaagd of met strikken of in kuilen ge van gen worden.

Wilde z w i j n e n, die in den geheelen ar-clijpel worden aangetroffen, worden ook overal ge- jaagd ; toch zou deze jacht van nog meer betekenis zijn, ware het niet dat het zwijn door de Mohanime- danen als rein wordt beschouwd. De jacht wordt op allerlei wijzen gedreven: met vuurwapens, pie- ken, klewangs enz., ook met honden op drijfjachten, in kuilen of netten, met het blaasroer en met pijl en boog; ook wel door een geweer op to stDen op de wijze, zooals wij voor de tygerjacht leeren kennen.

Op Nias wordt van de zwijnenjacht zeer veel werk gemaakt. Bij regenachtig weer worden de dieren in hunne schuilplaatsen opgezocht, maar deze wijze van jagen levert weinig op ; ook worden groote netten gespannen, waarheen de zwijnen gejaagd worden.

Het beste en ook het meest voorkomende middel is het maken van een stevige omheining, die zich wel een half uur gaans uitstrekt en waarin open in gen worden gelaten, onder welke kuilen van ± 7 voet diep, 5 voet lang en 2 voet breed worden gemaakt. Ook aan de uiteinden komen zulke kuilen, welke bedekt worden met rijs en dorre bla- deren. Is een en ander gereed en zijn alle ceremonien gevuld — hiervoor werd reeds vermeld dat deze legio zijn — dan wordt een algemeene dryf jacht met honden gehouden en worden de zwijnen, die in de kuilen vallen, met lans en piek afgemaakt of door middel van slagen met een stuk hout op den kop ge- dood.

Verwilderde b u f f e l s en andere herkau- wende dieren worden meest in drijfjachten en met vuunvapens, ook wel met lans en pieken, gejaagd.

Apen worden nu en dan gevangen, maar op deze dieren wordt geen geregeld jacht gemaakt. Hier en daar worden daartoe vallen gebezigd, welke veel overeenkomst met de tyger vallen hebben ; als aas dienen pisan gs of andere vruchten.

Moesang's, onder de kleine roofdieren wel het, schadelijkste zowel voor vruchten (vooral de koffietuinen hebben er van te lijden) als voor kippen enz., worden eveneens met een soort van kleine tijger vallen, vaak ook met strikken ge van gen.

Eekhoorns worden met pijltjes uit blaas- roeren geschoten of in strikken gedood, maar er wordt bij lange na niet voldoende jacht gemaakt op deze kleine venieters der kokosnoten.

Vogels worden in den geheelen arclijpel veel gejaagd voor voedsel, zooals de argus- fazant, de boschhaan, waterhoenders, boschduiven en bij wijze van sport: snippen, parkieten, rijst- vogel jes enz. Zc worden ge van gen in strikken of knippen en met lijmstangen.

Be strikken, waarmede de argusfazant en andere loophoenders worden ge van gen, plaatst m< : n o> de paadjes, die de vogels volgen naar hare speel- of vechtplaatsen ; in den strik legt men eenige vruch- ten, waarop de vogels verzot zyn.

Boschhanen worden met kleine strikken ge- vangen, welke met eenige tusschenruimte achter elkander geplaatst worden, terwijl om de vogels te lokken een tanne haan gebruikt wordt. Ook woren <le strikken in een wijden kring in den grond gestoken, in het midden waarvan de lokhaan wordt

gezet met een touw aan een pool vastgebonden. De vogelaar verschooit zich dan achter struiken als an- derszins.

Waterhoentjes vangt men met strikken, in de sawall's tusschen de op rijen geplante padi nange- bracht.

Bij de vangst met lijmstokken wordt in de nabij- heid een lokvogel in een kooi opgehangen ; ook worden wel vruchten als lokaas gebruikt.

Knippen, welke veel overeenkomst met onze knippen hebben, doen d ienst voor de vangst van rijstvogeltjes en k wart els.

Op p a r a d i j s v o g e l s wordt op Nieuw-Gui- nea on] de vceeren reel gejaagd. Hierbij gaat men — blijkens de Clercq en Schmeltz — als volgt te werk :

Nog v66r 't aanbreken van den dag klimt de Papoca in een hoogen boom, die in bloei staat en waar is opgemerkt dat het wijfje zich eenige dagen achtereen nederzet ; als het even licht wordt, ko- men de mannetjes daarop af. De jager maakt zich daarom onzichtbaar achter een huisje van bla- deren met een paar open ingen ; wel is waar moeten de vogels niet voor menschen wegvliegen, inaar men beweert dat zij bang zijn voor het glinsteren der oogen. Hij mikt er nu op met t weepuntige pijlen en wel zoo, dat hij het mannetje in den rug raakt, daar een schot in de borst niet voldoende is en de vogel dan nog gemakkelijk aan de, aan den voet van den boom wachtende, vrouw en kinderen kan ontkomen. Bij jiot vallen op den grond wordt de vo- gel dadelijk met een dock van boomschors bedekt en hieronder de pijl uitgehaald. Ook mikt men wel onder den oksel als de vogel zijn kop tusschen de vleugels steekt. Het meest heeft de jacht plaats in den drogen inoesson. De ingewanden worden uit het gedoodte dier genomen, daarop wordt de huid met een gloeiend ijzer toegeschroefd en met een laag gom of melksap bedekt.

Een jachtwetgeving van Regeeringswege ont- brak tot 1 Januari 1910, behalve enkele voor- schriften voor het jagen in 's Lands boHschen ; sinds dien echter wijst de Kegeering aan, o]welke zoog- dieren en vogels — apen, wildc varkens, f.ijgers, rijstvogels enz. — altijd gejaagd mag worden, en op welke — herten, olifanten, paradijsvogels enz. — alleen krachten beperkte en tijdelijke vergunning van het Hoofd van gewestelijk bestuur, terwijl np alle overige dieren de jacht verboden is (Ind. Stbl. 1909 nos. 497 en 594, sedert gevvijzigd). Op Nicuw-Guinea is, gelijk bo ven bleek, de jacht op paradijs- vogels zelfs een belangrijk middel van bestaan, met redei id was werd bij Ind. Stb. 1911 no. 473 de jachtwetgeving van toepassing verklaard voor geheel Noord- en West- Nieuw-Guinea, terwijl bij de ordonnantie van 18 Februari 1916 (Ind. Stb. no. 197) regelet zijn vastgefitchel voor sle jacht op parad ijsvogels, papegaaachtige vogels en kroon - duiven in de afleeeling Zuid-Nieuw-Guinea.

Literatuur. Veth (P. J.), Java geogr., ctlin., hist., Haarlem 1872—82. — Matthes (dr. B. F.), / Bijdr. t. d. eth. v. Z.-Celebes, s Grave nil. 1875. — J Bie (H. do), Hertenjacht in de Preanger (T. v. T. L. en V. v. N.-I. J881). — Hasselt (A. L. v.), Mid- den-Sumatra, Volksbeschr. en taal, J3e Hoofdst. Ethn. atlas, Leiden 1882. — Musschenbioek (v.), Jacht en Vis^cherij, Catalog us der afd. Koi. hit. tent. Amst. 1883, Leiden 1883. — Riedel (J. G. F.), De sluik- en kroesharige rassen turfschei) Seiches en Papua, Gravenh. 1886. — Couperns (C. [V.]), Le gibier cl la chasse a Java (Revue col. int. II). 1887. — G...., De wOIcng (T. B. B. II). 1888—

1889). — Clercq (F. S. A. de) en Schmeltz (J. I. E.). Ethn. besclir. W.- on N.-kust Ned. N. Guinea, Leiden 1893. - ^Liti (P. A. v. el.), Ned. Oost-Indie, ^Leiden 1892—1957^ Snoiick Hurgronje (dr. O.), De Atjdhers. Batavia en Leiden, 1894. Id., Het Gajoland en zijne bewoners, Batavia 1903.— Nieuwenhuis (A. W.), In Centraal-Bornco, Leiden 1900^7^ - ■ '• W. F. G. 0.

JACHTRECHT. Zie JACHT.
 JACK (WILLIAM). Geb. te Aberdeen 29 Jan. 1795. gest. te Bcnkoelen 15 Sept. 1822. Op 17-jarigen leeftijd bevorderd tot „Fellow of the College of Surgcons, vertrok hij 29 Jan. 1813 als arts naar Bcngalen, waar hij in kennis geraakte met Dr. Wal- J ich, die hem in de gelcenheid stelde om zich op de Indische flora toetocelgcon. In 1818 verzegelde luj Sir Th. Stamford Raffles als secretaris naar Sumatra. Na in Penang en Singapore gebotanisceerd te hebben, vestigde hij zich te Bonkoelen, waar hij zoo we 1 ethnographische als natuurhistorische onderzoe- k in gen deed en van waar hij verschillende deelen van het land doorzocht. In de geschriften door Raffles als „Malayan Miscellanies" in het licht gegeven, vindt men eenige hoofdstukken door Jack bewerkt, n]. „Descriptions of Malayan Plants", vooral bc- langrijk als de eerste gegevens ointrent de flora van Sumatra. Onder de door hem beschreven plan ten heeft de reusachtige bloem *liafflesia A moldi* Jack een groote vermaardheid gekregen. Onglukkig is een groot deel van Jack's aantekeningen .en verzanie- Jingen op zee verloren gegaan. 力 < /

JACK-TREE. Zie ARTOCARPUS INTEGRIFO- LIA.
 JACOBS (Dr. JULIUS KAREL). Geb. 4 Mei 1842 te Kiel Windeweer (Hoogezand, Groningen). In 1860 werd hij student in de geneeskunde te Groningen, waar hij zich in 1866 bij de cholera-epidemie onder- Ht heidde; in 1866)promoveerde hij tot doctor in de geneesk. op diss. „Verhandeling over Ictenis" en in 1874 tot doctor in de verloskunde. In 1872 vestigde hij zich te Arnhem, daarna te Lochem, werd 28 Aug. 1876 tot off. v. gez. 2ekl. benoemd, en 14 Febr. 1877 to Soerabaja geplaatst; daarna achtereenvolgens Zuiderafd. Borneo (Oct. '77), Atjeh (Dec. *78) en Soerabaja (Febr. *80). Bevorderd tot off. v. gez. lekl. (26 Mei 1883) werd hij naar Tjilatjap. (Dec. '83) o) (geplaatst : vandaar naar Sum. Westk. (Dec. '84), en naar Sevang (Mei '86) en ging April 1889 met verlof naar Nederland. In Alaart 1891 in Indie trcug- gekccid, word hij eelist naar Atjeh gedirigeerd, van- daar' naar het hospitaal te Batavia en eindelijk naar (elebes, waar hy 19 Febr. 1895 te Makasser over- leed. Bc halvc talrijke inedische opstellen, o. a. „Over Anuric bij beri-beri" (G. T. v. N.-L. XXV) en "Overdo waar-cle van quincium bij nmlaria-zickton" (Ibid. XXI), gaf hij nil : „Eenigen tijd onder do Baliers", Bat. 1883; „Het fajnillie- en kanipongloven op Groot-Atjeh\ 2 din., Leiden 1804 en met J. J. Meyer „Je Badoejs", s Gray, 189.1-

JACQUET (EUGENE VINCENT STANISLAS). (: el). 10 Mei 1811 te Brussel, overleden te Parijs, 7 Juli 1838. Hoogsthegaafle, vecl to vroeg gestorven Orientalist, die, na to Parijs zijno Oostersche studien te Jiebben volbracht onder Buruoif, Jaubert, Reni usat en de Sacy en in Sept. 1829 reeds lid te zijn geworden van de Societe Asiatique, in dier (1822 op- gericltc) Journal Asialique van 1831 tot zijni dood talrijke artikelen)ubliceerd op het-gebied van verschillendo Oostersche lalen en literaturen; daar- onder sinds 1831 dadolijk het Maloisch, onkole Philippijnscho talen en het Malugasisch.

Nog altijd blijft zijn studio van 1831—33 van waarde, die in cl at tijdschrift is uitgegeven onder den verzancl-titel „Melanges malays, javanais ct polyhe- sicens", mnar waarvan het middenstuk, geheel in 1832 verschenon, den onderrite draagt „Biblioth6que nmlayo". Terwijl het beginstuk (J. A. 1831, VIII, p. 3—15) gaat over het Philippijnsch letterschrift (vooral het Iloko), en het slotstuk (J. A. 1833, XI, p. 57—159) over't Malagasisch, behandel' zijne Biblio- theque malayc eerst (J. A. 1832, IX, p. 97—132) alle door Wonldy in zijn Malcische Spraakkunst (Amst. 1736) al reeds vermeldc Maleische hss., nos. 1—77 van Jacques' lyst; en voegt dan daaraan toe (ibid. p. 222—2G7) alle aan Jacquet ter kennis gekomen Maleische hss. te in de Royal Asiatic Society, uit het legaat-Raffles, nos. 78—172 van Jacquet's lijst. Nog twee "Additions" volgden op dezo Bibl. malaye : eon kleine in J. A. 1832 (X, p. 553), on een belangrijke (1833, XI, p. 84—89), zijnde een brief van wijlen Raffles aan Marsden.

De blijvende waarde van Jacquet's Bibl. malayo is deze, dat hij het eerst cn het oude materiaal van Werndly (dat hy in zyn Holl. tekst als geboren Belg volkomen begreep) en het nieuwe materiaal, dat vooral door Raffles bijeen was gegaard en naar London overgebracht, kritisch bijeen heeft verza- meld ; waardoor hij weer den stoot lieeft gegeven aan het sinds 1838 zoo vruchtdr'gend geworden onderzoek op Maleisch gebied van Dulaurier te Londen (zie liens naam).

De laatste vijf jaar van zijn leven wijdde Jacquet bijna geheel aan't Sanskriet. Zie zijne korte necrolo- gie door E. Bumouf in Journ. Asiat. 1838 (VI, p. 85—86), en verg. de uitvoorige Jlemoire sur la vie d'Eugene Jacquet, van den Lcuvenschen hoogleeraar F. Neve, uitgegeven door de Kon. Belgische Aka- demie van Wetenschappon (Bruxelles, 1856).

G. P. R.

JAGER (HERBERT DE). Waarschijnlijkde meest begaafde Orientalist in ons Indie (ler 17c eeuw, wien het lot echter niet heeft vergund, dat zijn talrijke manuscript-studien op het gebied van Maleisch, Perzisch, Arabisch, en (?) Javaansch, ook maar ten deelo het licht hebben gezien.

Geboen als boerenzoon in ZwannerdanHn 1636 of begin '37) studeerde bij 海 / BSIF beurs aan de Leidsche Hoogoschool- voor predikant in Indie, 1657—1662, waar de bekende Arabist Prof. Golius een van zijn voorname leermeesters, was. Tegen het eind van zijn studie liet hij de theologie echter varen, en wijdde zich met toestemming der Heeren XVII sinds najaar 1661 aan mathesis, verstoringskunat, „do orientnolsche taelen", botanie en astronomie. Met den rung van onderkoopman stnk hij Nov. 1662 in zee naar Batavia, om rector te worden van de daar op to riction Latijnscho School. In plaats daarvan cvenwcl word hij van 1663—65 als eerste klerk aangestold tor Secretarie van hot Kaateol, verbleef daarop van Febr. 1G66—Mei 1670 in Perzie (vooral te Isfahan), van 1670—80 aan do kust van Koroman- del (waar hij Tamil, Tcloegoe en (?)Sanskriet leerde), en kwam 7 Nov. 1G80 pas te Batavia trcug. Hier gaf hij eenige jaren onderwils in Arabisch cn Maleisch aan predikanten, en wordt hij in 1652 „om zyn perfectetheit in de Maleische taal" officieel groenoid ; terwijl hij (zic straks) blijkbaar ook hot Javaansch aanleerde. Opnieuw echter wrclt hij in eind 1683 toe- gevoegd aan een nieuwen Commissaria naar Perzie, „ala zynde zeer expert cn grondg ervaeren in de Porsiaensche tale", waar hij tot oind 1686 bleef en corst te Batavia weer voet aan wal zette 18 Jan. 1687.

Hier bleef hij voortaan, reeds steric asthmatisch en Aan de Jakati ligt de kampong Worobrei; boven-
 verzvakt; het blijkt niet, of in eenig anib. In een Ian genstrooms van deze plaats heeft de Jakati een linker-
 bief dd. Batavia 25 Febr. 1689 nan Rum- phius tezjrivier, de Woroboi of Wirbo, langs welke rivier
 AmbQD-Jzie M. B. Valentini. Oost-India- nische Send-een pad loopt naar Karwan 'ian de Geelvink-baai.
 Schreien in diens Natur- en Mate- rialien-Kammer, Aan de Woroboi ligt de kampong Japarapa, het
 Franckfurt. a/M 1704, III, fol. 30—> 4) noemt De J. den verblijf van de Jakatiers, de huizen liggen op den
 arts Dr. A. Cleyer een van zijn beste vrienden te Batavia, linkcroeve tegen een steilen hucvel.

spreek van de door hemzelf 't laatst in PerzieJAKATRA. Zie DJAKATRA, (ZWARTE).
 verwaarloosd botanie, en, merkwaardiglijk, van de zedriJAKIS. Zie BAVIAAN, (ZWARTE).
 vele Sanskriet- en Tamil-woorden in het Hoogjavaansch
 („indem die hoch-Javanische [Sprach] wo hl mit dreyJAMBOSA. Zie EUGENIA.
 viertel von dem Brachmanischen und Malebaarische.n, RAMDENA. Zie TANIMBAR-EILANDENX^
 durch- menget ist", fol. 36) : terwijl hij Jav. en Laagmal. y JAMOER. Een meer, ook „Ha^ genaamd, in
 woorden herkent in de Madagascar-woorden by Fla- court^ Nieuw-Guinea op de landngte tusschen deGeelvink-
 (1661), ibid. Dit, als een staaltje van wat er in zijnen Etna-baaien op ongeveer 3° 35' Z.B. en 135° O.L.
 buitengewonen geest alsoo omging. Doch hij wordt alReeds meer dan twee eeuwen gelcnden werd door
 meer ziek, komt, in Nov. 1692 wegens „ge- brek in deRumphius van dit meer gewag gemaakt. Het is on-
 memorie" onder curateele van de Bata- viaschegeveer 9 K.M. lang en 5 K.M. breed : er midden in
 Weeskamer, wordt zelfs bij tijden krankzin- nig en sterft 6ligt op een rotseilandje de roo verskarn pong Angadi.
 Jan. 1694. Van al zijn nagelaten boeken en handschriftenHet, meer wordt geveer door de uit het noorden
 van Oostersche talen word in April een "cathalogus" stroomende Wagomi, terwijl het water afgevoerd
 gedrukt (sic), en op 22 Mei vendutie gchouden. wordt door de Omba of Oerama (zie aldaar), die

Eenige van die hss., en wel der Malcische, wer- den zoo-
 boosten de Etna-baai in zee valt; de oevers van
 goed als zekcr gered; zij werdii wel aan- gekocht door Dehet nicer zijn moerassig. Daar de waterscheiding ten
 J.'s vriend, den Raad v. I. Isaac de Saint-Martin, van welke-
 noorden van liet meer ligt, hebben de oeverbewoners
 weer een deel door Raffles later in Londen terecht kwamer minder a an raking met de noord- dan met de zuid-
 (zie Dr. de Haan en Dr. van Ronkel in Tijdschr. Bat. Gen,kust, van wan r zij dan ook hun katoen, huisraad
 XLII, 1900, p. 297—308, 309—322). Een deel van zijnenz. verkrijgen.
 brieven, 4 stuks, alle h66gst merkwaardige, aan Rumphius, JAMOERSBA (TANDJOENG-). Ook wel go-
 werd, via zijn Duitschen bediende Vitus, naar Duitschlandnaamd Kaap de Goede Hoop. Gelegen in Noord-
 gebracht en daar door prof. M. B. Valen- tiniNieuw-Guinea, op do noordkust in den z.g. Vogel-
 bovengenoemd vertaald en afgedrukt, eerst in't Duitsch inkop. (Zie ook FAK-FAK, waarin is aangegeven dat
 1704, dan in't Latijn in 1716 (zie Rouffaer in Rumphius-deze kaap de grens vormt tusschen de afdelingen
 Gedenboek, 1902, p. 188—192). Van zijn teekeningenNoord- en West Nieuw-Guinea. Sindsdien is deze
 der ruinen vanPersepolis staat er e6n bij Valentijn, V, I, indeeling gewijzigd. Zie voor de nieuwe bestuurs-
 (1726), fol. 220. Maar wat er werd van al de andere, indeeling : „NIEUW-GUINEA^).
 „Boecken en geschriften" van De J., die (blijken Leupe'sJAN VAN GENT. Zie ROTSPELIKAAN.
 studie van 1869, p. 85 noot) in Aug. 1G95 door de O. I. JANG (TANDJOENG). Oostelijkste punt van het
 Comp, te Amsterdam ont- vangen werden, ligt tot heden in
 het diepe duister. eiland Lingga, van be lang voor de scheepvaart tuss-
 schen Straat Banka en Straat Riouw. Er brandt
 een kustlicht.

Zie over De Jager de twee opstellen van P. A. Leu- pe
 in Bijdr. Kon. Inst. 2, IV (1862), p. 17—22; en vooral
 i/j^id. 3, IV (1869), p. 67—97; ten slotte aan- vullendjDr.
 F. de Haan in zijn „Priangan, ^, I (1910), p : 220-^224/ —
 G. P. R.

JAGERBOOM.Naam, (lien Rumphius opgeeft voor den
 Ix)ntarpalm (zie BORASSUS).

JAKATI. Eene rivier in Noord Nieuw-Guinea : zij
 mondt uit in de Teloek Bintoeni, het Oostelijk deel van de, zij
 Maccluer Golf. De Jakati loopt in noord- zuidelijke, zij
 richting langs den voet van het Masik6ri gebergte, dat de, zij
 bovengenoemde golf van de Geel- vink-baai scheidt. Kort, zij
 nadat zij zich naar het wes- ten ombuigt, valt zij met twee, zij
 annen, de noordelijke en de zuidelijke Modan, in zee. De, zij
 noordelijke Mod an wordt in het noorden begrens door
 een hoog schiereiland, Noesa Wamar genaamd, dat met,
 een stellen witten wand : „wirwoesa" (witte steen), in de,
 straat afdaalt; overigens zijn de oevers moerassig. De,
 zuidelijke Modan is 66n K. M. breed : de noordelijke,
 oever (eiland Modan) is hoog, de zuidelijke een-
 moerasland met veel breede riviermonden, die alle in
 verband staan met de Sowerawara en door deze met de
 Aramasa : op den noordelijken oever ligt de kampong
 Namasa.

In deze delta valt ook nog ten zuidoosten van de Jakati,
 de Ins6 in de zuidelijke Modan : deze rivier neemt weder
 de Idora op.
 JANG (of HIANG)-GEBERGTE. Een groote, doch
 zeer uitgespoelde vulkaanruino aan de grens van
 Besoeki en Pasoeroean; do hoogste top, de Argo-
 poero, is 3088 M.; de ra vijnen bercken hier op son-
 mige pun ten meer dan J 000 M. diepte. De gewel-
 dige erosie inaakt het bijna onmogelijk om den
 oorspronkelijken ringwaJ, die hier zeer waarschijn-
 lijk bestaan heeft, te reconstrueeren, te minder daar
 die nog door de producten van verschillende jongeni
 eruptiecentra gedeel-
 telijk is vernichl of bed^ : kt ;
 van deze laatste onderscheidt Verbeek (Java 99—
 101) den (Jlaj)-Koekocsan-krater, den Pinggang-
 vulkaan, den Scmroe-1^ndoe-krater, den Argopoero
 en den Djambangan, benevens drie kleinere centra in
 Pasoeroean. Al deze punten zijn geheel onwerk-
 zaam; er komen echter aan den Argojoeoronog vier
 alierionste kraterties voor, waarvan 66n in Ver-

gelegen a an de Java-Zee. Van de bloeiende handelsplaats, die Japara eens was, is niets meet over. Alleen de overblijfselen van een oud stuccen fort, duiden aan, dat Japara eenmaal voor zeer beteekendend gold. Inlandsche industrieën, vooral die van meubelmaken en houtsnijwerk, hebben er nog zekere vermaardheid. Door de Jigging ver van spoor- en tramlijnen, laat de communicatio met de buitenwereld veel te wenschen over, vooral in de Avestmoesson. De hoofdplaats Japara heeft cenc bevolking van ruini 10.000 zielen, waaronder ongeveer een 100-tal Europeanen en een 600-tal Chineezen, Arabieren, en and ere Vreemde-Oosterlingen. De plaats, die in den Westmoesson van overstromingen heeft te lijden, is minder gezond. In de laatste jaren echter werd de toestand verbeterd door het uitdiepen der ver-zandc vischvijvers. Men vindt ter hoofdplaats groote klapperaanplantingen. De visscherij is een voorna-am middel van bestaan.

Geschiedenis. Japara, Djapara, Djepiir¹, was omstreeks het jaar 1500, en wellicht reeds veel vroeger, cen belangrijke Javaansche koopstad, wier inwoners handel dreven, de Molukken verbindendo met Malaka. Toen do Portugeezen laatstgenoemdo stad aan de Maleiers ontvoldigdeii (1511), vonden zij daar een talrijke en machtige nederzetting van Javanen en onder dezen ook bewoners van Japara. De Portugeezen zijn met deze Javaansclio kolonis- ten zeer spoedig in strijd geraakt, met het gevolg dat ook deze inlanders in 1513 uit Malaka werden ver- dreven. In datzelfde jaar werd to Japara een vloot uitergest voor de verovering van Malaka. De Javanen slaagden daarin niet, maar van betekenis is de mededeeling dat de scheepsmacht, waartoe trou- wens ook Palembang zijn contingent loverde, 90 inlandsche vaartuigen telde en 12 000 man over- voerde. De aanvoerder, Pati Oeoes genaamd, is waarschijnlijk dezelfde met wien Pigafetta, de reis- gicooit van Magelhaan, ons onder den naam Radja Pati Oeoes Soenda in kennis brengt, met de inede- deeling dat hij vorst was van (Madjapaii.) Japara en Demak. Toen behalve Malaka ook Pasei in han- den IE wain der Portugeezen en deze laatsten, steeds nieer gewelddadig optredende, de vaart door do straat van Malaka voor inlanders bezwaarlijk, zoo- niet onmogelijk, maakten, werd straat Soenda do aangewezen weg voor de Javanen met Voor-In- clii* en de Roode Zee in gemeenschap te komen. Na- genoege gelijktijdig triichtten Portugeezen en Javanen daar vasten voet te verkrijgen. De Javanen ware J ditroaaj de Portugeezen v66r. Een inlander, Faletahan (Panembahan), bracht omstreeks 1525 de stad Bantam op de zijde van den Islam; zijne hel- pers waren lieden van Japara tot een get al van 2000. Waarsehynlijk heeft do welvaart van de stad zeer ge- liden bij gelegenheid van de bekende gebeurtenis, door Mendez Pinto inedegeedeeld, toen, na 't inis- Jukken van het beleg van het Hindoe-Javaanscho Paseroean, de verbonden Mohaimuedaaiische Soe- nans Innetrelkander in strijd raakten en niet alleen voor Paseroean, maar ook voor Deniak veel volk en schepen verloren (1546). Meer nog zai tot haar ach- teruggang hebben medegewerkt het stelschnatig bed erven door de Portugeezen, waar zij dat konden doen, van den eigen handel der Javanen in den ar- chipel, voornamelijk in de JMolykken, en dien der „Mooren" in den Indischen Oceanus¹Slaar nog in

1545 stak Ja]lara zoo uit, ftls machtige koopstad en de aangewezen beschonstner van de volgelingen van Mohammed, dat de bewonera van Hitoc op Amboina, toen zij zich bedreigd zagⁿ door de J?rtugcczen van Terhatc, aan de vorstin van Japara om gewapnciiSo¹ hiip Verzochten, cen bij- stand, die hun echter niet is verleend. En in den strijd, dien beiden, Djohor en Atjeh, haast de gefiecle lGe eeuw door tegcn iiefS'ortugcc- sche Malaka voerden, voegde in 1551 Japara hare vloten bij die van Djohor en in 1573 bij die van At jeh. In het laatst der 16c en 't begin der 17c eeuw, tusschen 1586 en 1602, inoet de stad Japara onder de heei'schappij van het steeds door veroveringen zich uitbreidende Mat a ram zijn graakt. Als nicest geschickt uitvoerhaven van dit al grooter wordende rijk vonden haar de eerste Nederlanclisclie zeevaar- ders. Nergens w'ren de mondbehoefien zoo over- luidig als in Japara (1c Maire, Okt. J 616). Er zijn jaren geweest (P. v. d. Broek, Dec. 1615) dat het last van 3000 pond rijst tegen 9 a 10 realen ge- kochtwerd, dat is in de maat en het gewicht van den tegenwoordigen tijd % cent het kilogram. Nog in Schouten's tijd (1659) kriedden de inarktplaatsen van de „veelheid ties volks en alderhande Indisclie nalidin": behalve Javanen ook Perzen, Arabieren, Chineezcn, 8laleicrs, At jehers, Jicden van Goedjerat, Koromandel, Pcgoe, enz. Het scheen wel, zegt bij, dat toenmaals daar alles werd verhandefd wat Azie en andere dcelen der wereld kwanicu te geven.

De betrekkingen, die de N. O.-I. Comp, met Mata ram heeft onderhouden, geschieden in de cerate tijden steeds over Japara. Omstreeks 1612 zagen do Coinpagnies- dienaren in, dat het handels- lichaam zijn logo te Grissee niet in rust kon blijven be- zitten, oindat de Mohammedaansclie bandelaars, die daar woonden, zich op den duurniet zouden kun - nen vereenigen met de politick van uitsluiting. die de Nederlanders nicer en nicer op Banda zouden gaan toepassen. Gelijktijdig kwam het aanded na- mens den vorst van Matarain om zich in zijn j-ijk neer te zetten, waaraan in JG15 door vestiging " Japara voldaan word. De NcdeHaidisclie logo, daar toenmaals gebouwd en nog naai' juuwl klaar, werd in 1618 afgeploepn, waarover tot tweemaal toe, ecus in 1618 en cen jn a al in 1G19, is wraak genomcn dooi, h<: (vernielen der stad en der Javaansche vaartuigen op de reede. Toen naden dood van Socnai) Ageng (1615) de verhouding tot Matarain wed er vriendschappeli j k was geworden, word op verzoek van den vorst to Japara andermaal cen factorij gesticht (1651). Een cn, kclc maa) werden de kooplieden der Coinpagnie uit de Joge gejaagd (J660), maar even onvrwacht en snel als de last daartoe door den Mataranischen dc.s- poet werd gegeven, kwam de vergunning zich weder te Japara neder te zetten; zelfs werd later (1663) door den Socnan verlangd, dat de vertegenwoordi- ger der Comp&gnic zich wed er in de logo zou vesti- gen, die hij in 1660 had jnoeten verlaten. Onzo koop- liden zijn daar gebleven jninstens tot J 677, Loen het rijk van Alataran begonnen was in elkaai- te slorten en de Nederlanders waren toegescholcn om het I <■ schragen. Bij het contract door SjicchnanWang- sad i pa, vert egen woerd iger van den Socnan, op 28 Februari J 677 gesloten, nam de Coinpagnic op zich den berg van Japara tot verzekering van <lc<, stad te bezetten. Waarschijnlijk is omstreeks dien tijd het Nederlandsche fort gebouwd. Hiervan werd in 1705 de bezetting vermiidord in 't voor- uitzicht van eene gebeurtenis, die in 1708 voor- viel: de overblaatsing van het hoofdkantoor langs

i) Wellicht berust (lit op een vergissing, vgl. Tijdschr. Bat., Gen. 55 (1913) bl. 253—257.

de Noordkust van het eigenlijke Java van Japara naar Semarang.

De inlandsche vaartuigen, die, steeds zoo dicht niogelijk de kust houdende, Jangs do Oosf kust van Sumatra, de Noordkust van Java, de Noordkust der kleine Soemba-eilanden, enz. van Malaka naar Banda en verder naar Ambon en zoo noodig naar Teniate zeilden, vonden in de uitstekende Noord-gelijke punt, die de tegenwoordige afleiding Japara vormt, een grooten hinderpaal, die in 't hartje van den Zuidoostpassaat hen allicht bleete verder te zeilen. Stavorinus, de meening el er zeevarenden van zijn tijd teruggeevende, noemt Mandalika de Duivelsklip, omdat de schepen, den wind en don stroom tegen hebbende, zoo lang daar konden worden opgehouden. Maar diezelfde vaartuigen vonden te Japara een natuurlijke reede, do beste die Van Eyndhoven (1615) kondt onder die van de 31 rivieren, die langs de Noordkust van Mata-ram in zee vloeiden. Door den Mcriff en het overige hooge land van Japara waren zij beschermd tegen den Oostenwind en door een tweetal eilandjes, Poeloc D&WA, of Pandjang en Poeloe Klor, die vóór de baai la gen, tegen den Westen- en Noordwesten-wind en den zwaren golfsflag, die daarvan weder het gevolg was ¹⁾. Japara mist thans die veilige reede ten eenenmale. Hctzij ten gevolge van de opheffing van den bodeni over een «grootc uitgestrektheid, dan wel door het aangrocien van koraalriffen, dan wel, wat minder waarschijnlijk is, doordien hot slib der Japara-rivier het tcr'cin bij hare uitmonding bc-langrijk heeft verhoogd: Japara is geen zeehaven ncer. De oudc inlandsche st ad met hare hooge nios-kee, ligt thans ongcveccrdn uurgangs van het strand: het ciland Kelor is aan den wal vast gegroeid en de afstand tusschen het vasteland en Poeloe Pandjang is zoo verminderd, dat zelfs kleine vaartuigen daar tei²⁾paatseniet ncer ten anker kunnen komen. Trouwens, de beide eilandjes, zoo even genocid, gaven al in Valentijn's tijd weinig beschutting ncer.

Eene ets, voorstellende de stad Japara, en ecu dergelijke, welke „der Mooren tncpl" teruggeeft, zijn te vinden bl. 36 van Wouter Schoutcii's voyage", Amsterdam 1676; een gravure, het fort Japara onistreeks 1811, komt voor in Thorn, Conquest of Java, London 1815, bl. 296; Valentijn, „Oud en nieuw", IV, 28 geeft een plattegrond van het Nederlandische fortje in J 708.

Litteratuur Gesch.: Veth, Java, 2e deel; De Jonge, Opkoint Ned. gezag op Java; Tjc Barros, Schceps-togten der Portugyzcn na Oost-indien, Leiden 1706; lazeinaker, Reizen van Mendez Pinto, Amsterdam 1652; Slavorinus, Keize naar Semarang enz. Jc deol; Tijdschrift v. N.-I. J877, II, 228. /

JAPRIN, ook wel JOBf genaaid naar de gelijk-namige kampong op de noordkust; een ciland in hot noorden der Geelvinkbani in Nicuw-Guinca, tusschen ongeveer 1° 30' en 1° 54' 30" Z.B. on 135° 20' en J3G. 5(') O.L. gelegen. Het word over zijn gelijcke lengte door een bergketen doorsneden, waarvan de

1) Misschien heeft nog lot den bloci van Japara bijgedragen de omstandigheid, dat de Rawa-bcHai-met han* jnonding de Djoewantf-rivier volgens den hierboven genoeneleii Stavorinus vroeger con uilnintenden waterweg aanbood, cen der grootete en meest bevrachtebare rivieren langs de gchele Noordkust van Java. Waarschijnlijk was er gemeenschap tusschen die Rawa-besar en de rivier Tnngoelangan (oudtijds Tdocnan-gc-naaid).

hoogste toppen 700 a 1000 M. bereiken, en dat aan de Noordkust in een lager gebergte overgaat, dat steil afloopt en slechts aan de monding van enkele riviertjes enig st rand vcrtoorit, waar kleine ne-zettingen voorkomen: van de Zuidkust is alleen het Westelijk gedeelte bewoond, waar men kain-pongs vindt op die plnatscn, welke door tai van ci-Jandjes aan de zcczijde voor den hoogen golfsflag beslecht zijn. De bevolking der Noord- en Zuidkust is zeer verschillend: aan de eerste hebben zich hier en daar lieden van Wiak gevestigd, o. a. in de kampong Jobi; de Zuidkust is bevolkt door Papoea's, die veel overeenkomen met die van Waropen en vereenigd zijn in drie kampongs, door handelaren aangeduid met de namen van Ansocs, Seroei en Ambai, de laatste op het eiland van (lien naam. Bovendien houden zich in het gebergte tai van stani-men op, waarvan weinig ncer dan de namen bekend zijn. De bewoners vanden hoofdzakelijk hun bestaan in de vischvangst; te Seroei worden van mode kleiaarde potten en pannen vervaardigd. Het ten Westen van Japen gelcgen eilandje Mcos Noem wordt het meest van Wiak uit bezocht. ■■

JASA, JASA, JASAN. Naam voor eigenontongen grond op Java, zie GROND (RECHTEN OP DEN), I, bl. 822.

JASMINUM GLABRIUSCULUM BL., fam. *Oleaceae*. Gambir Oetan (MAL.), een klimmende heester met witte bloemen, welks bladeren gebikt worden als middel tegen malaria. Ook de bladeren van een andere Gambir oetan (n.l. van *Ficus Ribes*) worden tot dat doel gebruikt. De naam Gambir oetan wel te onderscheiden van Boenga gambir (b. pekan oetan), de Mai. benaming van de grootbloemige milati (*Jasminum grandiflorum L.*), een algemeene sierplant in tuinen.

JASMINUM QUINQUENERVIUM BL., klimmende heester, veel gelijkend op de vorige, en ook wel Gambir oetan genoemd. De bladeren (pontjA soeda, JAV.), worden gebruikt als een middel tegen ingewandson tsteiking en nierziekten.

JASMINUM SAMBAC Ait. Mdoer (MAL.), Mclati (MAL., JAV., SOEND.), een zeer bekende klimmende heester met witte, vaak gevulde zeer welriekende bloemen, die door vrouwen in het haar worden gedragen en ook bij huwelijksplechtigheden worden gebruikt. De bloem zouden het vermogen hebben, bij vrouwen de melkscheiding tegen te gaan. Zc bevatten een vluchtige olie.

JASMIIN (KAAPSCHE). Zie GARDENIA.

JATROPHA CURCAS L., fam. *Euphorbiaceae*. Djarak pager (MAL., JAV., SOEND.), djarak koeda MAC., SOEND.), djarak koedii (JAV.), een uit trop. Aincrika afkomstige heester, in trop. Azie veel gekweekt en ook wel verwilderd, met taac, hockige bladeren en gele bloemen. Dient veel als omheining van dorpen en woonerven. De cironde doosvruchten hebben 3 zaden, ics grooter dan J?zcf?u«-zaden, die een vergiftige olie bevatten, welke een zeer sterk purgerende working heeft. De inlanders nemen gewoonlijk slechts een stuk van een zaad als laxans in. Uitwendig wordt de olie wel tegen rheumatiek gebruikt. Het bijna heldere kicurlooze sap, dat bij verwonding uit den stam vloeit, wordt ook wel als geneesmiddel gebruikt.

JATROPHA MULTIFIDA L. Djarak tjina (MAL.), sierplant, in Indische tuinen met handdeelige bladeren en roode bloeiwijzen. De zaden zijn even vergiftig als die van de voorgaande.

JAUNE INDIEN. Indisch geel, purree, is eene zeer kostbare kleurstof, die in Bengalen te reid wordt

uit de urine van koeien, velck met de bladen van mangag gevoed worden.

JAVA. Landbeschrijving. Zoover de heugenis der historic rickt, was Java het hoojdeiland van den Archipel. Hier kwam het Maleischo ras totzjn hoogstschic beschang, die door zjn kolonisten naar de kuststrekken van vele andere eilanden gebragt werd; hier la gen de centrale den grottehand el; van hieruit ook werd ecu wen lang een

centraal politick gezag uitoefend, in den Hindoe-tija en dien der Coinpagnie, over verspreide deelen van den Archipel, thans over het geheel.

Dit alles schijnt te nicker opmerkelijk waar Java

< slechts het negentiende deci van de oppervlakte der gansche eilandwereld (geheel Nicuw-Guinea meerekend), of ongeveer het zestiende deel van die

van ■■ Nederlandsch-Indie beslaat. Java is 125.500 K.M.² groot; met Madocra en de andere naburige eilanden, die administratief ertoe behooren, ± 131.350 K.M.². Maar Java heeft, met die eilanden, een bevolking van ongeveer 36 miljoen, terwijl de bevolking der Buiten bezittingen gen naar ruwe schatting misschien een 12 miljoen telt. Java is dus dicht bewoond, even zoo de naburige eilanden Madocra-

Bali en Lombok: alle overige eilanden van den Archipel zjn, behoudens enkele zeer kleine, schraal bevolkt. Overal ter wereld berust beschaving op concentratie van bevolking en met uitzondering van de terreinen van moderne grootindustrie eii grootiandel berust die concentratie op een stelsel van ontwikkelde landbouw. Op Java is dat de sawahbouw. Deze leeft zich daar het best kunnen ontwikkelen, doordat Java niet te groot is en niet te klein. Groot genoeg om belangrijke terreinen voor den sawahbouw geschikt te maken; maar niet zoo groot van bouw, of de inlanders konden de rivieren afdammen en de vlakten terrasieren. Op Sumatra en Borneo zjn de rivieren en laagvlakten voor inlandse krachten te groot. Sawahboi ontstond op Sumatra oudtyds alleen in kleiiero kustvlakten en op rubber, kina enz. naar ruwe schatting slechts 3000 K.M.² bc-draagt *) terwijl de oppervlakte van Java H berg-land op ± drie vijfden van het eiland kan worden gesteld (met inbegrip der heuveltreinen en laagvlakten, maar zonder de vulkaanvoeten), zoodal slechts ongeveer een twintigste deel van dez ± 75.000 K.M.; met die bergproducten is betoeld. Bet er evenwel wordt de verhouding wanneer men bedenkt, dat verreweg het grootste deci der bergplantsoenen op jofly-vulcanische terreinen is gelegen en dat deze slechts ongeveer 30.000 K.M.² beslaan.

Het terrein der hoogste ontwikkeling van de inlandse beschaving op Java vormden aanvankelijk de binnenvlakten van Midden-Java in Kedoe, Djokjakarta en Soerakarta; daarna verplaatte zij zich ine naar de gelijksoortige vlakten in Madjoen—Kedirien Zuid-Saerabtja. — n naar de kleine kust- en binnen vlakten van den Oosthoek. Zu ke streken

waren geschikter voor den sawahaanleg dan groote, breedte vlakten, die minder helling bezitten en waarvan de westelijke een zwaarder, moeilijker uit te roeien boschgroei hadden dan de drogere gebieden, zoo juist genoemd.

Sawahbouw is rijsgbouw. Naast de rijst zou vroeger de gierst een belangrijk volksvoedsel geweest zjn, zooals waarschuwing ook ciders irj Oosten. De naam Java zou een overblijfsel zjn van den ouden naam Jawa-dwipa, giersteiland, waarin "java" gierst zou betekenen.

Ook Java's LIGOING was een gunstige factor voor zjn overwicht in den Archipel, al was in dit opzicht Borneo nog gunstiger, immers meer centraal gelegen. Maar het loggo Borneo bleef grotendeels een inerte massa en zoo kon het slanke Java gebruik maken van zjn Jigging tusschen West- en Oost, den handel tot zich trekken en ecu wen lang zjne kolonisten naar alle zijden uitzendend.

De beschrijving van Java in dit werk dient anders te worden samengesteld dan die van Borneo

neo op Celebes. De betekening van het eiland cischt grootere uitvoerigheid over de onderdeelen. Wilde men deze allo in dit artikel beschrijven, dan zou de omvang daarvan te groot worden. Daarom moet voor bijzonderheden worden verwezen naar de artikelen over de residenties, af-delingen, l'vieren en steden, die voor Java uit-voriger zjn behandeld dan voor de andere groot eilanden. Hier ter plaatse wordt slechts een algemeen overzicht gegeven van de natuur des lands, zoolwel als van den toestand der bevolking, waar-bij de groote natuurlijke afdeelingen van het eiland, die in de afzonderlijke artikelen verbrokkeld zjn, worden gekarakteriseerd.

De tegenstelling tusschen het karakter van LAAG-LAND en BERGLAND, die overal op aarde den beschouwer treft, wordt veelal, en zoo ook Java, verschrpt door het verschil in cultuur en dichtheid van bevolking, dat beide vertoont. Er zjn weliswaar in Java's vlakten nog enkele streken met weinig bevolking of zelfs nagenoeg geheel onbewoond, met name enige moerassen; er zjn omgekeerd, en in meerdere mate, welbevolkte berg-hellingen (vooral tegen de vulkanen) en dalbo-denis; maar in het algemeen is de natuurlijke plantbedekking in het laagland verdwenen, terwijl zj in het bergland nog groot uitgestrekheden beslaat en daamaast aanzienlijke terreinen zjn ingenomen door een wilde begroeiing, die een tijdelijk bebouwing heeft vervangen. Hierbij inoet echter in % oog gehouden, dat de flauwvloeiende vulkaanvoeten, die in de laagvlakten afdalen, naar het karakter van het landschap zoolwel als naar de cultuur tot het laagland moeten worden gerekend; terwijl vele heuvel- en terraslanden in beide opzichten een overgang tusschen berg- en vlakland vormen.

Men zal wellicht van meening zjn, dat de hier gemaakte tegenstelling verouderd is. Vooral de groote betekenis der bergcultuur voor de Euro-peesche markt geeft veelal van de bebouwing in Java's berglanden een overduidelijk voorstelling. Men houde in oog, dat de uitgestrektheid der bergaanplantingen van thee, koffie, op Sumatra oudtyds alleen in kleiiero kustvlakten en op rubber, kina enz. naar ruwe schatting slechts 3000 K.M.² bc-draagt *) terwijl de oppervlakte van Java H berg-land op ± drie vijfden van het eiland kan worden gesteld (met inbegrip der heuveltreinen en laagvlakten, maar zonder de vulkaanvoeten), zoodal slechts ongeveer een twintigste deel van dez ± 75.000 K.M.; met die bergproducten is betoeld. Bet er evenwel wordt de verhouding wanneer men bedenkt, dat verreweg het grootste deci der bergplantsoenen op jofly-vulcanische terreinen is gelegen en dat deze slechts ongeveer 30.000 K.M.² beslaan.

De bouwvelden der inlandse bevolking nemen, naar officieel opgaven geschat, op Java ongeveer 50.000 K.M.² in beslag, of % van het eiland (bovendien op Madocra 2500 K.M.² of ruim de helft van het eiland*). Daarbuiten val-

*) Op den grondslag der tabellen G.G., J., H.H., I, en L.L. in het Koi. Verslag 1915, aangevuld met ruwe schatting voor de particuliere landerijen en den gehuurd grond in de Vorstenlanden, berekend naar de opbrengst der bergproducten (Bijlage M.M. aid. n. 2)

2) Op den grondslag van tabel D.D. in Koi. Verslag 1915, aangevuld met ruwe schatting voor de Vorstenlanden en de particuliere landeryen.

len de beplanting der orvon en do tuinen van mcerjarigo gewassen, waarvoor nieuwcro opgavon ontbreken ¹⁾. Ongorokend do boide laatste zou do bobouwing dus onzelfde oppervlakte beslaan als de laaglanden (m. a. w. van het laagland zou even-veel ontbobouwd zijn als van hot bergland bobouwd wordt). Dit is niet gcheel aannemelijk. Stellig is de bebouwd oppervlakte grooter. Uit do nieuwo kadastrale opmetingon blijkt dan ook, dat de xit-gestrekhcid der sawaha en vooral die der drog²⁾ veld on in den regel to laag is geschat. Evcnah op Madoera, zal ook op Java wel moor dan de helft van het eiland bebouwd zijn.

De BOUW VAN JAVA vertoon t van West naar Oost belangrijke verschillen ³⁾: I. In het breede Westelijk deel heeft zij ovcreenkomst met die van Sumatra: een bergland aan den buiten-, een laagvlakte aan den binnenkant; II. In de smalle midden moot is aan weerszijden van het gebergte ruimte voor laagvlakten; maar van veel geringer breedte. Aan de Zuidzijde ligt, behalve de kust-vlakte, nog een binnenvlakte: het Serajoedal ; beide worden door het Zuid-Serajoegebergte gescheiden; III. In het volgonde, breede stiiic jige- gen vier afzonderlijke bergstrooken van West naar Oost, waarvan vier tertiaire reeksen: het Zuidergebergte (Goenoeng Kidoel), de Goenoeng K end eng en het Noorder Kalksteengebergte. Tus- schen de beide eerste ligt een reeks van geisoleerde vulkaangroepen. Bovendien ligt ver in't Noorden de oudere Moeri⁴⁾-vulkaan. De vlakten zijn hier grootendeela binnenvlakten: tusschen de vulkanen do breedte dalen van Soerakarta (B<nga's'an, SSU- of Solo-rivier), Madioon (Madiocn-rivier) en Kcdiri (Brantas-rivier) ; tusschen Goenoeng Kndeng en Noorderkalksteengebergte het Loesi-Solo-lengtedal. Be delta van Jaatstgenoemde rivier is van veel minder belang dan die van de Brantas ; IV. In het smalle oostelijk aanhangsel is het Zuidergebergte verbrokkeld, zoodat daar plaats is voor een paar laagvlakten. De vulkaanrij is nicer aancngeslo- ten; de groepen zijn niet door lage dalen, maar door zadels gescheiden. De kustvlakten aan de Noordzijde zijn klein.

Madoera vomit do voortzotting van de noorde- lijke tertiaire gebergten.

DK BEBOLANDEN. In het bovenstaande is de lioofdindeeling genoemd: vulkanen en andere go- bergten. De eerste worden tot het tegenwoordig geologisch tijdperk gerckend. Dat wil niet zeg- gen, dat zij gcheel daarin moeten zijn ontstaan. Hunne kernen zullen wel ouder zijn ⁵⁾. Maar het botoekoi) t, dat zij nog in den huidige, quartairen tijd werkzaam zijn geweest en hunne bovcnlagen hebben gevormd.

Ongereckend onkle zeer kleine bergjes, liggen do vulkanen van Java in tien terreuen. Door acht daarvan gaat de lengte-as des eilands; 66n ligt een weinig ten Noorden, in noordwestelijk Ban-

lam; _hpt tiendo, do MoeriA., is gcheel afzonderlijk gclogen, als een later vastgrocoid eiland. De helft dozer terrcinen d raagt in hoofdzaak slechts een enkelen kegclvormigen, hocwcl dikwijls meer dan een krater bezittenden vulkaan: de fraajo Tjerimai-kegel, do Slamut, de Lawoe, de Wilis en de Mocri⁶⁾. Niet grooter dan van dezic is de uitgestretheid van het veel meer samengesteld ter rein in Bantam ; de vicr andere hebben aan- zienlijker oppervlakte. Twee daarvan, in West- Java, gronzon dicht aancen: het Salak-Gedf- gebied, waartoe ook de Halimoen behoort en waar- in het aantal kegels veel minder groot is dan .in het oostelijk daarvan gelegen gebied, dat een zoo rijke afwisseling heeft van hooge en lage ber- gen, vele tot ketenen aaneengeschaard, van thans werkende en blijkbaar in lang niet gewerkt heb- bende eruptiepunten, van complete kegels en de grilligste vormen vertoonende ruinen, als bijna nergens op aarde wordt aangetroffen. Het grootst is die verscheidenheid in de zuidelijke helft, door de meervlakten van Bandoeng en Garoet van de ndordelijk geschicden. Hooge en fraale⁷⁾ kegels, meestal in rijen gerangschikt, vertoont het ter- reii van Midden-Java; de bekendate zijn de twee rijen, die hot hoogdal van Kedoe insluiten, met Sindira en Soembing in 't Westen, en Merapi en Jlerbaboc in 't Oosten. Het terrein van het Ooaten des eilands, met zijn groote, samengestelde vulkanen, is, als reed a w.erd opgegeven, door eenige zadels gedeeld: dat van Lawang tusschen de groepen Ardjoen⁸⁾, Kawi-Kelcctn Tngg/r-Sem⁹⁾ ; _ dat van Iflakah tiisschen deze enTle¹⁰⁾ Jang-Lamon-gan-groop en dat van Bondowoso tusschen Jang en Idjen-Raoen. Buiten So ry ligt de Ringgit, eveneens door een zacel verbonden met den Jang.

Van do Java omringende eilanden zyn die in Straat Soenda alle vulkanisch; Ba wean is het grootendeels; op de Karimoendjawa-eilanden zijn vulkanische gestcenten aangetroffen, maar over geringe uitgestretheid.

Onder de hooge vultanen zijn er slcchta weinige die den bekenden regelmatigen kegelvorm aan den top ongeropt vertoonen, zij het met enkele in- brouken daarop door secundaire eruptiepunten. Het zijn de Salak, de Tjikorai en de Tjerimai in hot Weston, de Slamut en do vier Kedoe-vulkanen in het midden, do Smeroe (Soemeroo, Smeroe) en de Raoen in het Oosten. Daarnaast moeten genoemd worden de dubbeltoppige kegels Gede en Lamongan on do meortoppige Ardjoen¹¹⁾ en Lawoe. Een ander typo vormen de samengestelde vulkanen, waarvan do merkwaardigste Idjen en Tengger in den Oost- hoek zijn, met hunne rucachtige kratorcircussen (zie op do namen on op VULKANEN).

Aan al de genoemde bergen met uitzondering van don Soembing is vulkanische werking waar to nomen, hetzij alleen gasuitstromingen hekkend zijn, hotzij nog in recenten tijd uitbarstingen hebben plaats gchad (van den Lawoe kent men slechts 6en enkele, in 1752). Verder beliooren tot de werkende vulkanen de Karang en Poelasari in Bantam, de Tangkoeban Prahoe in do Noord-Preanger, de Patooha, Wajarig, Tapandajan, Goen- toqr, Galoonggoeng en Telaga Bodas in de' Zuid-Preanger; do Dieng of _Prahoe - in Midden-Java, do Jang of den Oosthoek. Zoo heeft West-Java, dat het grootst aantal kraterbergen telt, tevons do aterkste vulkanische werkzaam- heid: 13 werkende bergen tegon Midden-Java 5 en Oost-Java 9 (dus 27 in 't gcheel). Java

1) Volgens opgaven van 1903 kan men do uitgestreklchid van huizen en boomgaarden voor Java ramen op 1500 K.M.²

2) Bij de lezing van het hier volgend overzicht is liet gebruik van een kaart onnijsbaar. Vol- doendo zijn do geologische en oro-hydrogra- fische kaartjes in Bos* Schoolatlaa.

3) In sommige gevallen is dit aan te toonen, zoo voor den Ringgit on den Idjen (Verbeek on Fennema: Geol. Besch. van Java en Ma- thoera, biz. 63 vlg.).

telt 13 vulkanen, die alleen gas- en danipbronnen (bij Dieng en Kawah Manokoe ook heetv. bronnen) bevatten. Van de aan Sere 14 zijn erupties bekend. Dat zijn de Gode, Tangkoeban Prahoe, Papandajan, Goentoer en Galoengoging in de Preanger; de Slamet, Sindhu, Merapi en La woe in Midden-Java; de Kloet, BrAmA, SOni&oe, La-mongan en Raoen in het Oosten. Van de meeste dezer bergen zijn slechts enkele heftige uitbarstingen bekend, talrijker waren deze bij Merapi en Kloet. Het grootste aantal empties hadden SSe-roe en Lamongan, die, met enkele langere pauzen, bijna voortdurend in actie zijn (zie vercler op de namen der bergen). De berichten dagteekenen, behalve die aangaande de Raoen-eruptie van 1593, eerst uit de tweede helft der 18e eeuw, voor sommige bergen pas uit het begin der 19e.

Welken invloed heeft de vulkanische werking op de bruikbaarheid der hellingen voor den landbouw? Zoowel een ongunstigen als een gunstigen, maar de laatste is veel belangrijker. De verklaring daarvan ligt in het feit, dat de vulkanen veel nederloze producten uitwerpen dan er lava uitvloei. Lavastromen worden pas na lang tijdsverloop door verweering voor bebouwing geschikt. Onverweerde lavastromen liggen aan den Lamongan en den Goentoer tot op de lagere hellingen; zij zijn in de 19e eeuw uitgevloeid. Het opstijgen van de lavamassa in den krater heeft meermalen ten gevolge gehad, dat de kraterwand doorbrak en een bergstorting ontstond. Deze hebben nog meer kwaad gedaan dan de lavastromen (zie bij PAPANDAJAN en SINDHU (ROE)).

Wei kan ook de bedekking met losse producten uit den krater over groote terreinen de bebouwing vernietigen (zoo de zandstroom aan den Keloet en den Smeroe; zie aldaar en op BESOEK en LAHAR), maar veel grooter is de uitgestrektheid der bedekking met een dunne laag van de fijnste uitwerpselen, de vulkanische „asch“, welke een buitengewone vruchtbaarheid bezit. Zelfs wanneer de oogst door een sterken aschregen ernstig wordt beschadigd, wordt dit veelal nederder in de volgende jaren.

Rampen kunnen ook worden veroorzaakt door het uitvloeien van kratermeren, als bij den Galoengoging en lieerhaaldeijk bij den Keloet (zie bij beide). Als voorbeeld van bederf van grond door zuur vulkanisch water zie BANJOEPOETIH.

Grooter dan dat der werkende is het aantal der vulkanen, waarbij geen werking te bespeuren valt. Maar dat geldt niet voor Oost-Java en voor Midden-Java alleen, doordat besteden den Dieng een aantal vulkaanruinen dicht bijeen liggen. Ook in West-Java is het aantal *hooge* vulkanische Bergen zonder werking niet grooter dan dat der werkende. De elf bergen van Java (boven) 3000 N. bezitten alle een werkenden krater, behalve de Soembing. Van de niet-werkende bergen zijn sommige in de hoogere deelen nog duidelijker kegelvormig, maar bij vele andere is de periode van slijstand zoo langdurig geweest, dat ze tot ruinen zijn geworden door de werking van zon, lucht en water, zoodat het beloop der kraterwanden moeilijk of in het geheel niet nederder herkennen valt.

■ Alleen het vulkanische gebergte is op Java hooggebergte, in tegenstelling met de drie andere groote Soenda-eilanden. Vulkanisch zijn namelijk ook de hoogere ketenen, waaraan meestal geen kegel- of kratervormen te herkennen vallen en die men tot de jongere afdelingen van de ter-

tiaric periode plaatst te rekenen. Zij liggen in het bergland van West-Java; de hoogste reiken tot 1800 en 2000 M. Zij bestaan in de hoogste deelen uit massieve vulkanische rots en zijn lager door dikke mantels van vulkanische puin gestucten bedekt. Deze puin gestucten, soms afwisselend met kleisteen- en zandsteen lagen maar alle van eruptief materiaal, vormen een groote oppervlakte in beslag, naar schatting een zevende van het eiland, en getuigen van de geweldige uitbarstingen, waardoor hier, als in de meeste andere deelen der aarde, de tertiaire tijd werd gekenmerkt.

De berg- en heuvellanden uit deze tertiaire eruptieve vonningen opgebouwd, omgeven in West-Java de in 't midden des eilands gelegen vulkaan-reeksen en hooge eruptieve ketenen aan de noord-, west- en zuidzijden. In Midden-Java nemen zij zowol aan de samenstelling van het centraal-gebergte als van de zuidelijke voorketenen een belangrijk deel en vormen de bergterreinen beoorden en bezuiden de Dieng-Soembing-reeks. In Oost-Java worden zij alleen in de zuidelijke kustgebergten in groote terreinen aangetroffen; de berglanden zuid van La woe, AVilis, Smeroe en Raoen. Met een enkele uitzondering berieken al deze gebergten geen grotere hoogte dan 1200—1300 M.

Omgeveer even grote uitgestrektheid beslaan de heuvellanden waarin een andere grondsoort, de mergel, bestaande uit vulkanisch zand met kalk en klei geengend, de eerste plaats inneemt. In den regel vertoont deze landschappen zachtere vormen en geruigere hoogten. Indien zij uit heuvelruggen bestaan, loopet deze gewoonlijk regelmatig in dezelfde richting. Maar dikwijls overweegt de plateauvorm, die in de eruptieve gebergten in het geheel niet voorkomt. Decrosie, die door de zachtheid der mergels gemakkelijk spel heeft, zal in veel gevallen zulk een plateau in een golvend heuvelland veranderd, ja soms zeer diepe rivierdalen ingeschnur hebben, zooals in een groot deel der Zuid-Preanger, waar de oorspronkelijke hoogvlakte zoodoende voor een groot deel in smallere, plattegronden en steilgewande berglijsten is verdeeld geworden. Zoowel in West-ah in Midden-Java liggen de mergellanden meest peripherisch van de eruptieve terreinen; in Oost-Java stellen zij de geheel middelste heuvels (drij), de reeds genoemde Gocnong Kending, Hailen, inct uitzondering van het Pandanggebergte; op Madoera nemen ze groote terreinen in.

Een derde type van heuvellanden zijn die, waarin de kalksteen, hoewel dikwijls van min of meer mergelige hoedanigheid en ook in hier-gels, mergelzandsteen en zelfs kleisteenen afwisselend, toch de overhand heeft. Jofoe niergeleigerde kalk is, d.w.z. hoe nederder auesietgruis en klei er mede is vennengd, des te gringer is de hardheid. In 't algemeen is die veel grooter dan bij de mergel; sommige kalksteenen zijn geheel kristaBijn en daardoor zeer hard geworden. Ook de zuiverste kalken bevatten bijna steeds zeer fijne vulkanische celtjes; soms wisseK de kalk met dolomieten af. Is de kalksteen hard, dan ontstaan schorpe landschapsvormen; vooral waar de lagen sterk geloooid zijn, vormen de heuvels pieken, naalden en graten. Grotten en onder-aardsche rivierlooppeu koinet in vele kalksteen-terreinen voor.

Uitgestrekte kalkheuvels (Danden) liggen alleen langs de kusten van Java: in 't Noorden van

Rembang en Soerabaja en op JMadocra, terwijl kloinere in De ccrsto heeft in don Compagniëstijd een belang- rijk de laagvlakte der beneden-Solo en aan den zuidrind der suikerindustrië gekend, zoowel in Bantam ah in de vlakte van Batavia om Krawang zijn gelcegen. Langs do Batavia* scho Ommelanden. Ook in de eerste helft der 19o Zuidkust liggen viefgroote terreinen: in t Westen en in t couw was dezo cultuur in Batavia nog van beteckenis, Oosten der Zuid-Preanger, in de Vorstnlanden met maar aan de latere mo- <lrnisëering der industrie heeft zij Madioen (de Goenoeng Sewoc) en in Kediri-Pasoo- roean geen deel genomen en zoo was zij ten doodo opgesch ; kleinere" bevindon zich in het Karan gbo- long- reven.

gebergte in Bagel en, het Kfilir-gebergte in Djokjakarta Oud-Batavift is gohcel ingenomen door parti- culierc en bij Poeger en Gradjagan in Be- soeki, waar ook het landorijen : weinige daarvan zijn van grooten omvang en eiland Noesa Baroeng en het schiereiland Balambangan de lanchecren zijn voor het meerendeel Chinezen en geheel uit kalk schij- nen te zijn opgebouwd. De Arabieren. De voornaamsto pro- ducten voor de noorikust-terreinen zijn reel meer met andere lagen Europeesche markt zijn rijst en copra. Dit laatste geldt vermengd. In Madoera, Batavia, en Krawang vindt men in mede voor de twee groote Krawangsch landen, de vole terreinen afwisselend mergel- en kalklagen. Pamanoekean- en Tji- asem- on do Tegahvaroe-landeh,

Voor de merkwaardige terreinvorming in den voor zoover (lie" irT de vlakte zijn gelegen. De twee Goenoeng Sewoc zie DUIZENDGEBERGTE) eveneens zeer uitgestrekte landen, dio vroeger de vlakte

De vruchtbaarheid der tertiario berg- en heuvel-landen van West-Cheribon innamen (Kandanghauer en In- is in het algemeen minder groot dan die der jong- dramajoe-Wcst), zijn in 1910 door de Regeering vulkanische bergen; het grootst nog waar de bodem teruggekocht.

meurendeels uit eruptief materiaal is samengesteld, De residenten Batavia en Cheribon leveren verreweg Bovendien is dikwijls de sterke ver- brokkeling van het het grootste deel van de exportrijst van Java, die om haar terrein een belemmering voor de ontginning. Zoo zijn deze kwaliteit zeer gezocht is. In Oud-Batavia en Bantam is de berglanden in het al- gemeen zoowel door de bevolldng vruchtentelt van beteckenis. Bantam heeft in het noorden als door de Euro- peesche onderneminge eerst later in en midden ook eene belangrijke rijstcultuur, maar kan cultuur ge- bracht dan de vulkanen; vele pas in de 19e en minder exporteeren. De bevolking is er dichter dan in de de 20e eeuw. Groote streken zijn nog met het overige deelen der vlakte. De rijstexporthaaidel betreft oorspronkelijk plantenkleebedekt. Zoo vooral in Zuid- voornamelijk de particuliere landen in het noordoosten Bantam on de Zuid-Preanger, op vele kammen van het der residentie: Tjikandi-Oedik en Tjikandi-Iilir (zie onder centraal gebergte van Midden-Java en in den Goe- noeng BANTAM).

Kidoel, vooral in de strooken langs den Oceaan.

DE LAAGVLAKTEN. De laagvlakten van Java zijn in het De bevoelinge der vlakte laat in t algemeen te wenschen over, ook op de particuliere landerijen. Vele vorenstaande al opgesomd. Bij do hieronder volgende sawahs zijn er van don regen afhankelijk. In Batavia is vergelijking naar hun economischen toe- Stand zal de slechts een groot waterwerk, de bevoelinge uit de Wester- begrenzing in eëi paar gevallen eenigszins anders worden en Ooster-Slokan, die gevoed worden door de Tji Sad an genomen dan bij de voorschrevon vercleeling van het e en de Tji Li- woeng. Het dagectekent al uit de] 8e eeuw, maar is voor weinige jaren aterk verbeterd. Een ander

Wij onderscheiden: J. Do vlakte van West- Java. 2. De werk bevoelie do oosthclft der Tji jManoek-delta uit die noordelijke vlakte van Alidden-Java, met in begrip van het rivier. In Bantam zijn werken in aanleg uit de Tji oostelijk dee! van Cheribon, on van het laagland van Oedjoeng. De Pamanoekean- en Tjiasem- landen hebben Semarang, met intzoncle- ring van het Loesi-dal. 3. Het een betrekkelijk kleine bevoelinge ingericht (vgl. do tabel Serajoe-dal. 4. De kustvlakte van Banjoemas en Bagolen op bl. 295 in arUkel BEVLOEIINGEN). In Krawang en (Kcdoe). 5. D(3 vlakte der Vorstnlanden. 6. Het dal van West-Cheribon vindt men do eenige uitgestrekte deelen Ma- <lioon. 7. De Loesi-Solo-vallei. 8. De Brantas-vlakte. der vlakte, die nog niet in cultuur zijn gebracht.

9. De kustvlakten van Pasocrocen en Panaroekean aan De noordelijke vlakte van Midden-Java heeft do Straal Aladocra. 10. Do vlakte van ^eina?— djang en uitgestrektsto suikercultuur van het eiland. In verband daarmee staat, dat nergens de moderne bevoelingeawerken cen zoo groote oppervlakte beslaan.

Langs do bergkusten liggen bovendien nog cen aantal kleine kustvlakten. Onder do opge- noeinde laaglanden Zij voorzien het grootste deel der sawahs van Pckalougan zijn er twee, en wel twee van groote uitgestrekttheid, van levend water, terwijl ook in Cheribon cen bevoelinge zonder Europeesche land- bouw-industrie, nl. 1 en 7. In uit de Tji Losari bestaat en er in Semarang (Kendal) een, vier andere is deze niet van overwegendo beteckenis, nl. in aanleg is juit de Kali Bod ri. Do groote Uemakscho 4, 6, 10 en 1]. Maar in 10 is van groot belang do Europee- waterwerken (zie aldaar) staan niet in verband met de eche invloed bij den (abaksbouw, die ook in 5 naast do suiker- industrie, die daar niet voorkomt.

suikercultuur omvangrijk is. De vlakten, waar de laatste Het Sorajoe-dal heeft suiker- en tabaksbouw voor de de grootste intensiteit bereikt, zijn 2, 8 en 9. Europeesche markt en in het bovendeel (Wonosobo) Het is door verschillende oorzaken, dat de vlakte van wordt tabak voor inlandsche beiei- ding*verbouwd. West-Java en het Loesi-Solo-dal zonder mo- dernen Bevoelinge uit de Serajoe en haar zijttakken is uitgevoerD Europeschcu landbouw zijn. Het laatste inist een of in aanleg. Do bevolking is op dozen vruchtbaivu bodem behoorlijke bevoelinge (vgl. GROBOGAN). zeer dicht.

De kustvlakte van Banjoemas en Bagolen (res. Kedoe) was tot ver in de 19e eeuw grootendeels moeras on dat is nog zoo in het Weston, langs do Tji Tandoei (ook aan de overzijde in de Preanger). Oostelyk van de K. Serajoo zijn de moorassen in de tweede helft eier duwe droggelegd, in Ba-

¹⁾ Aldaarstaat dal de Goenoeng Sewoc in Djok- jakarta ligt. Voor een kleiner deel ligt hij editor in Soerakartft en Madioen.

gelen met behulp van kanalen door de duinen naar zee. Langs de kust, en in Banjoemas ver binnenwaarts, liggen hier evenwijdige oude, afgevlakte oeverwallen, die de dorpen dragen (de strandreep bestaat nog uit de zwoeven vermelde lagoon duinen). In de terreinpluioen daartusschen, do vroegere lagunen, zijn de sawahs gelegen. De vlakte is, beoost-en de Serajoe, buit-engewoon sterk bevolkt, met name in het binnenlandsche deel van Bagelen, dat de dichtste bevolking van Java heeft. Er zijn slechts twee, zeer groote suiker-fabrieken, in Banjoemas, waar een zestal kleinere fabrieken werkt, zijn de sawahs nog voor een be-langrijk deel geheel van den regen afhankelijk, in Bagelen is de verhouding gunstiger en de sawahbouw over het geheel meer productief. Euro-peesch leiding heeft ook daar de bevoeling in vele opzichten nog verbeterd.

In de Vorstenlandsche vlakte moet het kustge-bied van Djokjakarta nog aan een irrigatiewerk worden geholpen, waartoe een plan ontworpen is. Hooger op, op den flauw glooienden Merapi-voet, liggen hier en in de afd. Klanten — het oude land-scliaap Padjang van Soerakarta — de talryke suiker- en tabaksondemingen der Europeesche landhuurders, die ook nog op de overzijde der Solo-rivier, in Sragen, worden aangetroffen. Zij hebben talrijke irrigatiewerken aangelegd.

Al is de welvaart der bevolking in de laatste jaren vermeerderd (vgl. art. DJOKJAKARTA), zij is nog altyd ver beneden peil, en veel geringer dan over het geheel in de gouvernementslanden van Java.

Nu wij in Soerakarta het strooingebied der Solo-rivier hebben betreden, zal eerst een beschrijving van dezen stroom worden gegeven, waarin de karakteriseering van de Solo-vallei wordt opgenomen (voor het Loesi-da), de westelijke voort-zetting van de Solovallei, zie men GROBOGAN, voor het dal van Madioen onder het gewest van dien naam).

De SOLO-KIVIER (BENGAWAN) is de grootste rivier van Java. Hare lengte bedraagt 540 K.M., dus ongeveer de helft van die van den Weichsel. Haar stroomgebied is 15.425 K.M.² groot, of bijna de helft der oppervlakte van Nederland, nagenoeg een achtste van die van Java. Hare voornaamste bronrivier is de Kali Seinangir, waarvan de bron ligt in de residentie Madioen, dicht Jiabij de grens der residentie Soerakarta, in het tertiaire bergland dat zich bezuiden den La woe uitstrekt. Kort voorbij haren oorsprong gaat de Semangir over enkele kilometers de grens der geïmende residentien vormen. Dan treedt zij Soerakarta binnen, den naam Kali Wanjang aan-nemend, en dadelijk verbreedt zich haar dal tot een reeks van kleine, met sawahs bedekte bekkens.

Nabij het volkrijke dorp Kakap betreft zij een vier uur gaans lange en twee uur breede vlakte, een voormalig meer, vlakte van WatocrtSnS, genoemd, naar het grootste, aan de oostzijde gelegen dorp. De ondergrond dezer vlakte wordt gevormd door mergelkalken, die aan de meeste kanten schotelvormig te voorschijn komen. Die schotel is opgevueld met afzetting der rivieren in het meer: klei, fijn zand en rolsteenen. De oppervlakte is nagenoeg horizontaal (150—170 M. hoog). In 't midden is het dal der Solo (hier Pen an ban-gan geheeten) zes meter diep in de klei ingesneden zonder den ondergrond te bereiken. Aan den west

rand der vlakte liggen, ongeveer 40 M. hooger, lange platte ruggen van horizontale klei- en tuf-lagen, die op oude meereever-terrassen gelijken. De vlakte is dñn groot sawahveld, met vele dorpen langs do rivieren. Het gezicht van een der bergen aan den omtrek op het weelderig kleed der vlakte en de grillig gevormde toppen, die het omgrenzen, is uitiennato bekoorlijk.

Wonogiri, zetel van een controleur, ligt zeer fraai. In eenT-verwijding der doorbrekingskloof, waardoor de Solo de vlakte van WatoertSnS, ver-jaat, op een dalterras aan den linkeroever der Solo, aan den voet eener rij van drie steile heu-vels. Voorbij de plaats versmalt zich de kloof weer, maar na eenige kilometers betreft de Solo de vlakte van Soerakarta en stroomt tot de hoofd-plaats (94 M.) door een onafgebroken reeks van dorpen. Onderweg neemt ze van links de aan-zienlijke Kali Dngkeng (Dengkeng) op (zie aldaar).

Benooden de hoofdplaats blijft alleen het land rechts van de rivier vlak. Links verheft zich van zuid naar noord een platte heuvelrug (hoogste punt Kritjian, 80 M.), vier uur lang, ruim 66n uur breed, goed bebouwd en bevolkt. De rivier verlaat verderop haren voet om, oostwaarts om-buigend, den voet van den heuvelrug op de grens met Rem bang te gaan volgen, nu en dan eene stroomvcrsnelling vormend, waar de rotslagen in hare bedding uitsteken. Het dal blijft vol dorpen, maar in de vlakte ten zuiden ervan, langs den Lawoe-voet, worden oostwaarts van Sragen de sawahs door djatiwouden en alang-alang-velden afgebroken, ook in de residentie Madioen, waar aan de rivier de districts-hoofdplaats Gfindingan is gelegen. To Ngawi neemt zij de Kali Gandoeng of Kali Madioen op, haar grootsten, zeer belang-rijken zijtak. (Zie onder MADIOEN en PONO-ROGO).

Bij Ngawi (46 M.) begint het groote, langs den stroomdraad gemeten zeven uur gaans lang doorbrekingsdal van de Solo door den Goenoerig Kendeng, dat bij Ngloeovak eindigt. JTier betreft de rivier de Solo-vallei. Op dit punt zijn gedurende eenige jaren belangrijke waarnemingen omtrent het regime der rivier verricht. Het maximum-vermogen bedroeg er 2700 a 2800 M.³, do grootste oppervlakte-snelheid was dan 2.6 M.; hot minimum-vermogen was 7 M.³; de waterdopto bedraagt dan slechts enkele decimeters en hot bed vaal voor een groot deel droog. Van November tot en met April bedroeg de gcnjmidde afvoer 440 M.³, van Mei tot en met October 92 M.. .

In de Solo-vallei maakt de rivier, die er een zeer gering verval he oft, groote kronkelingen. Hare breedte ligt tusschen 110 en 250 A.J.; breedte en small. stukken wisselen voortdij'end af. Ook de diepte is zeer ongelijk; verschillen van 10 M. komen in do vaargul dicht na elkander voor; bij de laagste standen is de diepte op sommige plaatsen niet minder dan 21 M., bij do laagste op andere slechts enkele decimeters. De getyden gaan 123 K.M. de rivier op. Op vele plaatsen is de rivier bedijkt, maar doorlopende bedijking bestaat niet. Zie voor de vorming van doodo rivier vieramen en van hooge oeverstrooken bij RIVIEREN.

De SOLO-VALLEI, 26 uren gaans lang en 3—6 breed, is in twee helften te splitsen, ongeveer gescheiden door den meridiaan van Toeban. De eere te is bedekt met geregeld oostwaarts hellende rivierafzettingen; bij de laatste, grootendeels in

de residentie Soerabaja gelcgen, liggen veelal dicht daaronder zeezand en zeeclci en is do afhclling niet steeds naar zee; bezuiden do rivier bevindt zich een ondiepe, grootendeels onder don zeespie- gel gelegen kom, do zoogenaamde Bengawan-Djoro (zie aldaar). Do bovenhclft der Solo-vallei is westwaarts van do hoofdplaats Bodjonegoro cen der schraalt bc- volkte laagvlakten van Java, in 't zuiden grootendeels door djatibosch ingenomen ; oostwaarts is do bovoldingsdichtheid grooter en z(in de sawahs onafgebroken, hoewel voor een belangrijk ccleel eveneens van den regen afhankelijk. Maar langs de rivier ligt van Nglocwak tot de grens met Soerabaja een schier onafgebroken recks dorpen. Te Tjipoe bevinden zich de groote petroleum- raffinaderij en fabriek der Dordsche petroleum- inaatschappij (zie PETROLEUM).

Twee bijochten heeft deze vlakte. Ten eerste die der Kali Knging, weer bestaande uit twee sawahbochten, te midden der kalkheuvels met hunne djatiboschcen: dio van DjatirfigS. (70—80 M.) en de veel grootere van Singgahan, een ovaal terrein van vier uren gaans lengte en meer dan twee breedte, door een bevoeiingswerk van levend water voorzien. Ten tweede een westelijk verleng- stuk der hoofdvlakte, het dal van Randoebla- toeng, met de gelijknamigc rivier, door een dal- waterscheiding van ongeveer 90 M. hoogte van de vallei der Kali Loesi geschieden. Het verkeer in veel minder gunstigen bebouwingstoestand.

De bonedenvallei is het best bevolkt bezuiden en bewesten de Bengawan-Djero, vooral ten wes- ten van de hoofdplaats Lamongan. Er is hier echter groot gebrek aan bevoeiingswater; de meeste velden zijn van den regen afhankelijk. De rij plaatsen langs de Solo is ook niet onafgebroken. De grootste is de grensplaats Babad (zie onder BABAT, tr. BABAD). Het grootsche plan <om de geheele vallei door een waterwerk van levend water uit de rivier te voorzien is in de uitvoering blijven steken. Zie BEVLOEINGEN biz. 296.

Do Solo vormt een aan zienlijkc delta, zeer moe- rakSig, alleen voor vischvijvers geschikt. V66r 1885 bezat zy twee annen, do Solo en do Miring, do zuidelijk; de eerste heeft men in 1885 afgesloten door cen dam, de tweede in 1888 door een shiis. V66r 1885 had men bo ven dien dam een nieu- wen rivicrinond gegraven, in ongeveer noordelijke rich ting naar Ocdjong Pangka, met de bcdoc- ling de dichtslibbing van het Westgat door de Solo, die zeer slijrijk water heeft (2.75 K.G. per M.³, tegen 0.054 K.G. bij den Kijn) to verminde- reii. Op clen duur is (lit werlc onvoldoende gebleken. Zie verder ljiervoor onder MADOERA (STR A AT).

Jo scheepvaart op de Solo is vermindord sedert <len aanleg van spoor- en tramwegen. Vooral geklt dit van den slecht bevaarbaren loop bo ven Ngawi. Tot Babad is de vaart onafhankelijk van het jnargetijde. Zecprauwen — velo uit Mail oca, die o. a. rijst koinen bi'engen van Saigon

-kunnen tot hier geregeld opvaren, in den west- niocsson ook tot Tjcpoo. Do rivierpramven varen tot Ngawi cn hooger; het grootst in aantal zijn <lc nog kloinoie pasarprauwen voor het markt- verkeer cn de visschersbootjes. Bovcn Babad is hut aantai prauwen in de drogcn inaanden veel kleinor dan in de natte; ook worden zo dan minder zw&ar bcladen, maar onderbroken is het verkeer in den oostmoesson slechts tijdelijk. De vlotvaart

uit do vooral bonoorden de rivier gelegen djati- boschcen is belangrijk.

Terwijl de Solo kort na don oorsprong een laag- vlakte betreedt cn dus nagenoeg gehcel laagland- stroom is, doorstroomt Java's tweede rivier, de KALI BRANTAS, eerst een hoogvlakte, die van Malang, die hier tegelijk met do laagvlakten zal wor^ "cloioesproken om de eenheid van het stroomge- bied to bewaren. Do Brantas ontspringt nabij het Toenggangan-zadel, een dwarsjuk van 1750 M. 15asK6ogte?clafC(en vulkaan Ardjoen) verbindt met de ten westen daarvan gelegen vulkaanruine An- djasmira. Het Brantas-dal verbreedt zich spoedig en is rijk aan sawahs en dicht bevolkt waar het tusschcn den ArdjoenA en den Kawi gelegen is. Oostelijk van Sisir of Batoe gaat het over in het Malangsch hooglancl' t noorden aanvangt met do poort van Lawang (535 M.), genoemd naar de wat meer noordwaarts, iets lager gelegen plaats : even dicht ten zuiden van het zadel ligt de aloude stad Si呼hoogland van Malang is grootendeels door sawahs ingenomen, waar- op ook suikerriet wordt geteeld. De bevoeiing is verbeterd door groote leidingen, waartoe enkele zijrivieren der Brantas tot meren zijn opgestuwd.

Naar het Zuiden had de hoogvlakte vroeger geen uitweg. Thans gaat de spoorlynd door en langs do fraaie kloof, waarin de Brantas tusschcn Kawi en Zuidergcberte doorbreekt.

De vlakte van Kcdiri is voor het grootste deel een der jongst ontgonnene van Java. Thans is die ontginning voltooid, zoover de watertoestand het toelaat, waarover straks nader. In Noord- Kcdiri begint het belangrijkste suikerland van Java, dat in de Brantas-delta zijn grootste betceke- nis bereikt en ook de kustvlakte, van Pasoeroean omvat.

De Brantas vormt, geheel anders dan de Solo, betrekkelijk weinig groote en scherpe kronkelin- gen, het meest nog waar zo langs het Zuiderge- berge gaat. Ataar de lijn der grootste diepten slingert voortdurend van den eenen oever naar den anderen, wat voor de scheepvaart zeer hin- derlijk is. Noch op het plateau van Malang noch in de vlakte van Kcdiri vormt deze rivier eilanden. Daarcutegcn lagen cr vroeger in Soerabaja boven de delta niet miuder dan 300, waarvan echter vole met den wal verbonden zijn bij de normali- seering van het bed. De breedte der rivier was vooral benedeu do stad Kcdiri zeer afwisselcnd. Door aanleg van kribben lieft men thans vele gedeelten sterk versmald.

Het gansche stroomgebied der Brantas heeft cen oppervlakte van ongeveer 11.000 K.M.*, waarvan 9650 boven de delta zijn gelegen ; die opper- vlakte is groot in vergelijking tot do lengte der rivier, die op 252 K.M. wordt gestclcd, dus nog niet do helft van die der Solo, waarvan het stroomgebied slechts 1,4 maal dat der Brantas beslaat. De maxiuniflucvcr stelt men te Modjokerto op 1200 M.3 per sec., terwijl bij Kcdiri-T700 51® is waargenomen; een verschil dat aan het verlopen der bandjira naar omlaag en aan inuüdatiee en dijk- breuken tusschcn bcido plaatsen is too te schrijven. De bedijking begint bij Pajar, tusschcn Kcdiri en Kertosono. Ook van de groote zijtaliken be- neden die plaats, de Widas van links, de Kontfi. en Watocdakon van rechts, zijn de benedenloo- pen bedijkt. De normale oostmoesson-afvoer wordt als ± 80 MP p. s. opgegeven en zelden daalt het debiet tot 50 M.³. Terwijl in Malang de bevlaci-

ingstoestand voldoende is, kan men rekencn, dat in de laagvlakte van de tén j&ren in acht de oost - moesson-debieten juist toereikend zijn voor de be-planting, met name voor de suikrietcult; in de beide andere jaren komt men water te koit, hoewel nog niet veel. Maar uitbreiding der cultuur zal alleen raogelijk zijn, wanneer men maatregelen neemt om den dreigenden achteruitgang van den toestand der rivier tegen te gaan. Voor dien achter-uitgang is één oorzaak, die ongeregeld werkt maar alsdan em's tiger is dan a lie andere en waar-tegen niet veel te doen valt: de uitbarstingen van den Kloet (zie aldaar). Wel heeft men door een overlaat den spiegel van het kratermeer verlaagd om veilig te zijn tegen instortingen als van 1875, maar om modderbandjirs te voorkonien als die van 1901, waarbij het meer werd uitgeworpen, zou men dit geheel moeten aftappen. En dan zou men toch nog de zandafzettingen overhouden, even goed als bij den Smeroe.

Die zandstroonien hebben aan het regime van do Brantas na 1901 veel afbreuk gedaan. De prauw-vaart, die in Noord-Kediri en Soerabaja nog zeer druk is, heeft looiger op sterk daardoor geleedcn. Terwijl de rivier vroeger bevaarbaar was, zelfs voor groote prauwen, tot Rgoenoet, dat bovenstroomia van Toeloengagoeng in den meridiaan der stad Kediri ligt, is dit nu slechts bij uitzondering het geval. Bij Kediri is de waterstand van de Brantas bij een vermogen van ± 60 M. thans ruim 2 M. hooger dan in 1901. Daardoor moesten dijken en bruggen worden verhoogd en ging de afwaterings-toestand der aangelegen landen sterk achteruit, terwijl ook de bevoeiingswerken juist ondervondcii. Een andere oorzaak van den achteruitgang der Brantas-zHrivieren zijn de groote ontwoodingen, die het debiet der bronnen en beken doen afnemen; daartegen treedt thans het boschwezen op. Voor de Brantas-delta zie men bij BRANTAS-DELTA-WERKEN.

Do' vlakte van Loenadjang heeft zeer sterk te lijden door de zandafzettingen van den Smeroe (zie BESOEK en LOEMADJANG). De tabaks- cultuur van het aangrenzende Djimbir (ziealdaar) steekt zich mede uit tot de afdeling Bondowoso, dat daarnaast suikercultuur heeft, die ook in Baijoewangi is gevestigd.

In het artikel KLIMAAT zijn de algemene trek-ken van het equatoriaal klimaat, die ook voor Java gelden, beschreven) en is voor dit eiland de regenval, het nieest wisselende element van het klimaat, uitvoelig behandeld. Voor Junghuhn's indeeling van het bergklimaat, zie PLANTEN- GROEI. Het beginsel van die indeeling is, dat zij den wolkengordel onderscheidt van de hellingen, dalen en hoogvlakten daaronder en van de toppen er boven. Junghuhn gebruikt voor dezic drie gebieden de naincn gematigde, koude en koude zone, in tegenstellbig met de wanie, die de laagvlakten en laagste heuvels en hellingen onivat. Met nadruk wijst Junghuhn er op, dat de gordels natuurlijk zeer geleidelijk in elkaar overgaan en men hunne meest typische ontwikkeling op het midden hun-ner hoogte moet zoeken.

Wat aangaat de flora, heeft de wanne goixcl, die Junghuhn tot ongeveer 2000 voet (600 M.) rekent, zijn natuurlijk plantenkleed grootendeels verloren. Het meest bewaard is dat langs de kusten; de flora wijkt daar echter af van die in het binnenland. De vlakke stranden zijn langs de Java-

zeo ten deele zonder natuurlijko plantbeksleeling- waar vischvijvers zijn aangelegd (vooral in Socra- baja, Pasoeroean, Seniarang en Batavia) of waar de- sawahs tot vlak aan zee rijken (vooral in Middon-Java, maar plaatselijk ook in hot Westen en in den Oosthoek). Anders zijn zij bezot met do bekende vloedbosschen (zie aldaar). De grootste breedte be- slaati deze bosschen van de Tji Taroem- tot de Tji Manok-delta. Aan de Zuidkust zijn zij sterk ont-wikkeld aan do oevers der Segara An a kan, maar da ar van cniçniszins andere samenstelling dan langs de open zee. Achter het strandbosch heerscht veelal de nipahpalm, als elders in den Archipel. De strand- vlakten langs den In dischen Oceaan zijn meestal met kleine duinen omzoomd. De kustwouden dor bergen hebben in den regel een droog karakter. Men vindt o.m. daarin pandanen on cycadecen, niboongpalmen en langkap-palmen, die aan de aren verwant zijn. Afzonderlijke bosschen vormen de njamplong (zie CALOPHYLLUM INOPHYL- LUM) en nabij de kust der Preanger de gebatig- palm (zie CORYPHA), die ook veel in Oost-Java groeit, waar echter de lontar of swalan (zie BORASSUS) in grootere complexen voorkomt.

In het binnenland was vroeger de overheerschen- de begroeiing het gemede woud, dat zich ook in do looigere gordels voortzet, maar met gewijzigde samenstelling. De karaktertrekken van dit voor do equatoriale streken kenmerkende bosc, met zijn duizende boomsoorten en zijn dicht onderhout, met de groote, kleurige bloemen in velo hooge boomkruinen, met zijnc menigte kl ini plan ten en epiphyten worden in het artikel PLANTENGROEI nader behandeld.

De boomsoorten zijn in Oost-Java ten deele anti era dan in het Westen, met sterkeren loofval in den drogeren oostmoesson. Ook zijn de wouden in de drogere streken van het oosten minder welig. In Oost-Java komen niet alleen bij de kusten homogene wouden voor, maar ook verder binnen- waarts de Jagere, weinig regenrijke streken. De voornaamste daarvan zijn de djabibosschen, die hun grootste uitgestrektheid bereiken op het Noordelijk kalksteengebergte en den Goencng Kench ng, die zij grootendeels bedekken (vergelijk DJATJ). Daarop volgen in uitgestrektheid de acacia-bos- schen, die tot het type der savannen-woud (In be- hooren, doordat de boomen wijd uitcenstaan en do bodem incest met grassen is begroeid. Ook (lit bosch treft men in cost op een knkhoudcixlen bodem aan.

Als overal ter werld wordt ook op Java strijld gevoerd tusschen de bosschen (Midd- grassen. Grijpt de inensch daarbij niet in, dan blijven de laatste beperkt tot spoedig uitdrogejide of om andere eigenschajpen weinig vruchtbare gronden. Maar tengevolge der bebouwing hebben de grassen zich ver buiten hun oorspronkelijk terrein uitgebreid. Alct name gddf, dit van jict bekende zxvare alang- alang-gras, dat lians groote uitgestrektheden in beslag neemt, zoowel in de hoogere deelen van dozen gordel als in den daarboven gelegene. Het berlpt meestal veelaten bouwvelcldn. We] zou daarop in den regel lusschen het gras jong bosch opschieten en de overhand verkrijgen, maar de inlanders plegen telkenjaro de alang-alangvelcldn zooveel mogelijk in brand to steken, waarna het gras uit zijn eigen asciï herrijst. De regeering verbiedt (lit branden, dat inwisschen zijn voornaamste verklaring vindt in een atavistische vrees voor uitbreidiing van het woud, nicer dan in j)ractische redenen.

Evcnzeor over allerlei hoogto vcrspreid als de alang-alang vindt men de Lantana, een uit Amricia ingevoerd stork wortwockerend struikgewas met vcrschillond gekleurde bloomon, dat in somniige streken grooten last vcrorzaakt.

In de gemengde wouden van den tweccden gordel, <licn der bergstreken beneden do wolkonzone, van ongcveer 600—1500 M., komon opwaarts golcidelijk andrc boomcn te voorschijn. Op do groote vulkanen van den Oosthoek groeicn aan hunne zuiderhel- lingcn, in do streken der zware passaatregens, uit- gestrekte wouden van reusachtige bamboesoorten, 20 M. en mcer hoog.

De bosschen van den wolkengordel (1500—2500 Al.) vertoonen een groot verschil tusschen West- Java en de neeste streken van het drogere Oosten. In West-Java blijven de gemengde wouden de heerschappij behouden.

Maar de loofmassa is op dezc hoogte minder dicht dan meor omlaag, de bladeren zijn minder groot/dc lianenen phanerogame epiphyten nemen af, daarentegen do varens en mossen stork toe. Onder do crsten treffen vooral de boomvarens. Do mossen beheerschen het woud in vele hogere streken geheel; zij oyerdekken de stammen en takken en zelfs het loof, alsook de kruiden, en hangen in meterslang sluiers net. Zware, vochtige nevels vullen deze wouden. Tot de boomcn behooren hier eiken en kastanjen en coniferen. De bloemen groeien niet meer in het hooge loofdak, maar aan kleinere boomcn en heesters. Fraaie bloemen hebben hier de orchid- gecen.

In Oost-Java is do wolkenvorming grccner en zijn de novels droger. Hier is het gemengde woud vervangen door de tj emara-bosschen (zie CASUA- KINA), die meestal weinig of geen onderhout en geen lianen hebben en veelal ook geene epiphyten onder de hogere plan ten.

Op de bergtoppen, die boven den wolkengordel uitsteken, worden de bosschen lager oni eindelijk in kreupelhout of in savannen met lage boomcn over te gaan. Ook de andere kenmerken der alpine vegetatic zijn aanwezig: veel bloemen, inrichtingen in den bouw der plant tegen verdamping, evcnals aan do kusten. Dat deze alpine vegetatic hier veel lnger voorkomt dan in hogere gc berg ten nabij

equator, wordt door Schimper aan do grootere windknicht, door Junghuhn aan de droogte van <lcu bodem toegeschreven, (Zie verder het artikel PLANTENGROEI).

<lcnder de CULTUURGEWASSKN zijn Huikcr, tabak on j'ijst, voorzoover zij voor de Europesche inarkt worden uitgevoerd, geheel tot de laagvlakten be- perkf. De tabak groeit ook hoogcr, in do berg- Ht doch wordt daar alleen voor de inlandsche niarkt gctceek, vooral in Midden-Java. De rijst gaat tot ongcveer J 300 M. hoogte, maar do beste vai ieticten groeicn veel lager. Van de borgcultures voor de woredmarkt groot kina het hoogst, zelfs tot 2000 M. De koffic- en theelanden liggen op zeer verschillende hoogte, tusschen ± 300 en 1500 M. De cacao kan nog lager groeicn, inaar de landen liggen op de berghclligcei, tot 800 Al.; de nan plant geschiedt inccst in vroegerc koffiottuinen, evcnals van do thee. Vele van clezo ianden plan ten thans ook rubber, waarvan de beste soort, de Hevea, tot :| 600 M. gaat, echter ook in lagrc streken groeit, tot bij de zee. Europesche groonten en aardap- pelen ticren het best tusschen 900 en 1500 M. Van de inlandsche voedingsmiddelen gaat do kadolt tot omstrecks 450 M., de eassave tweemaal zoo

hoog, maar op die groote hoogte geeft ze gcringer opbrengst dan nicer omlaag.

De FAUNA van Java komt in hoofdtrccken over- cen met die van de andere groote cilanden van het westen van den Archipel, Borneo en Sumatra; alleen is op Java de cultuurfauna natuurlijk veel talrijker, trcwiij onder de wilde fauna een aantal soorten zeldzaam zijn geworden. Dat geldt onder do grootc zoogdicren allereerst van den rhinoceros, die nog vooral in Zuid-Bantam en ook in het Zuiden van de Prangcr voorkomt, van het wilde roud, den banteng en den wilden hond. Maar ook de koningstygcrs en panter worden zeldzamer, en de herten komen niet mcer in zoo groote kud- den voor alf? nog voor vijftig jaren. Tali-ijker zijn nog de wilde zwijnen, (Zie overigeis het artikel FAUNA).

B e v o l k i n g. Zooals in het aldus getiteld artikel is meegedeek, had op Java cn Madoera de laatste "volkstelling" plaats aan het einde van 1905. Dezic gaf tot uitkomst ruim 30 miljoen zielen, trcwiij ccn opgaaf van cinde 1912 aangeeft 36,5 miljoen. Eeue volkstelling op meer nauwkeurigen grondslag wordt voorbereid.

De dichtheid der bevolking loopt voor de resi- dentien zeer uiteen, wat vooral te verklaren is uit de ongelijke verdceling van berg- en laagland en uit het feit, dat sommige streken ten deele pas in den jongsten tyd in cultuur warden ggebracht. Dit laatste is o.a. het geval in de residentie Besoekei, waar de dichtheid het geringst is, n.l. ± 100 per K.M*²; daarop volgt Bantam met 120 (in Di'ente eu Friesland, de twee provincien van Nederland met de geringsto dichtheid van bevolking, zijn de cijfers resp. 70 en 115). De grootste dichtheid, in Kedoe 425, in Socrabaja 410, staat byna gelijk met die in Noorcl-Holland (430), dat nog door Zuid-Holland overtrof Ten wordt (513), bij welke vergelijking editor te bedenken valt, dat in deze provincien onze groote steden liggen, trcwiij Java percents- gewijs een zeer geringe stadsbevolking heelt.

Ecn dichtheid op het platteland als men in de vlakten van Java vindt, waar de dorpen zich soms aaneengcschakeld uren ver uitstrekken, is in Europa ongekend, maa r komt in Oost-Azie ook elders voor (China, Japan, Voor-Indic). Over de emigratie der Javanen en de volksverplaatsingen op Java zelf zie men onder BEVOLKING en KOLONISATIE. Zie voorts de artikelen: JAVANEN, MADOERE- ZEN, SOENDANEEZEN, BADOEVS, TENG- GEREZEEN.

Economise he t o e s t a n d. LAND BOUW. Men leest dikwijls, dat de toeneming der be bo u wing en der productie van cerate levensbehoefcen op Java geen gelijken tred houdt met die der bevolking. Alet zekorheid valt die bewering niet to be- oordeelen, want voor bcide factoren zijn de cijfers onbetrouwbaar, do oudore inzonderheid. Maar als men de schattingen over langere perioden vergelijkt, gaat men aan do juistheid twifelen, wat het ciland in zijn geheel betreft-. Voor afzonderlijk land- schappen, waar eene overmatige dichtheid van bevolking heerscht, is haro gegrondheid onmisken- baar, doch mag, in verband met de allerwegen aanwezige middelen van verckcr, daaraan geene ernstige betcekenis worden gehecht.

Liuidens de gegovens van 1905 zijn 84 % der bewoners van inlandschen landaard op Java — de eyfers van ihuloera daarin begrepen — recht-

streeks of indirect te rekenen tot den landbouwen- den stand. De volgen de tabel geeft, zeer globaal, een overzicht van het aantal volwassene personen, bij het landbouwbedrijf betrokken volgens de even- bedoelde statistieken:

Groepen.	i Mannen.	Vrouwen.	Te zaniën.
Grond bezit! ers	3.000.000	:300.000	3.000.000
Pachters	270.000	15.000	285.000
Arbeiders bij: a.			
den Inland-			
schen landbouw b.	1.200.000	: 950.000	1.500.000
den Europee-			
schen landbouw	(170.000 :	50.000	250.000
Totaal	4.640.000	1.345.000	5.985.000
	(±4*niill.)	(±	5 mill.)

Volgens oud-Javaansche opvatting is een bahoe (bouw) de oppervlakte rijstvelden, die een landbou- wer met zijn gezin in doorslag kan bearbeiten (zie BAHOE). Voordroge gronden is deze oppervlakte veel grooter dan voor sawahs doch de opbrengst per zelfde oppervlakte over het geheel zooveel geringer. Neemt men aan, dat in doorslag een gezin voor zijn onderhoud noodig heeft, buiten de opbrengst van het woonerf, een bouw sawahs, naar de thans algemeen geldende maat van 7096,5 M.², en stelt men de gemiddelde opbrengst van 2 bouws andere gronden daarmede gelijk, dan blijkt nicer dan de helft der grondbezit!ers niet in die omstandigheden te verkeeren, terwijl luidens de aangehaalde ge- gevens het aantal van lien, die meer dan 2 bouws bezitten, nog geen 7% bedraagt. Sterk overwegend is dus op Java het kleinbezit en daarmee het kleinbedrijf. Het grootgrond bezit is zeer beperkt en leidt bovendien in 't geheel niet tot groot bedrijf, maar tot verhuur en deelbouw. Grootbezit (het woord naar Javaanschen maatstaf gebruikt, want in Europeeschen zin is het op Java buiten de particuliere landerijen nagenoeg onbekend) komt het meest voor in de Preanger (zie aldaar), ook in aaneengesloten complexen; in de andere residenties ligt het meer versnipperd en is het dus vanzelf voor grootbedrijf ongeschikt.

Evenals in verschillende andere streken van Aziï en oudtijds ook in Europa, vindt men op Java vele bouwgronden, in het bijzonderde sawahvelden, in bezit bij de dorpsgemeenschap of, zoals de algemeene administratieve term aldaar luidt, in communaal bezit. Men treft dien bezitsvorm weinig of niet aan bij de Soendaneezeeï en Madoeieezen, maar voornamelyk in de eigenlijk Javaansche streken, inzonderheid op Midden-Java.

In vele dichtbevolkte streken van het eiland is nagenoeg alle bebouwbare groeij in beslag genomen. Vergrooting der opbrengst per bouw is echter nog zeer wel mogelijk in de meeste gevallen. Veelal is gebrek aan zorg en landbouwkennis, vaak ook aan middelen, bij den inlander oorzaak van een te geringe opbrengst; vooral in de methode van be- bouwning zijn verbeteringen aan te brengen. Door onderwijs en demonst-ratie tracht de regering in de laatste jaren invloed ten goede te oefenen, waarbij de hulp van een doelmatig ingericht c'ed ietwezen en andere voorzieningen van verschillende aard het hare zullen moeten voegen (zie VOLKS-CREDIETWEZEN). Van groot belang is ook uit-

breid'ng en verbetering der bevolcoëing, voor zoover de tercingesteldheid zich daartoe leant. Men rekent dat thans nog bijna een derde der saAvalis van den regen afhankelijk is en dat van <le bevoelbare slechts een derde deel voorzien is van penna- jien te irrigatiewerken (vgl. BEVLOEIINGEN, biz. 295—296).

De bebouwing der droge velden (tegals) geschiedt jneestal nogweinig intensief; in vele bergstreken met niecrjarige braakligging. Een uitzondering vormt o. a. do tabakscultuur voor de inlandsche markt hoog tegen de bergen van Kedoc en Banjoemas. Primitieve landbouw in het bosch heeft nog vooral in Z.Bantam plaats.

Sterk uitgebreid is in latere jaren de verbouw van tweede gewassen of nagewassen, in vele bergstreken met niecrjarige vatbaar. A] s voedingsmid- delen zijn daaronder voornl van betcekenis mais, peulnichten (verschillende katjang-soorten), cas- save en bataten; als handelsgewassen behalve de evengenoemde, w.o. de sojaboon (katjang kad16), aardnoten, tabak, suiker en indigo, de drie laatste speciaal voor de inlandsche markt. Op droge velden worden deze alle als hoofdgewas geteeld, het meest de mais, die na de rijst een der voornaamste voed ingsmiddelen uitmaakt, en bij de Madoereezen — op Madoera zoowel als in Java's Oosthoek — het hoofdvoedsel. De katoenteelt is van eenig be- lang in Demak, terwijl l in verschillende bergstreken aardappelen en groenten, vooral uien, worden ge- kweekt en ten deele in de steden ter markt ggebracht voor de Europeesche tafel. Belangrijk is de groenten- teelt bij de Tenggereezen, ook van koolsoorten; verder telen dezen vruchten, o.a. perziken en aard- beien.

Onder de overjarige (ewa >sen valt het eerst de kokospalm te noemen. Deze komt ook iji lagere bergstreken voor, tot omstreeks 800 a 1000 M., maar met minder vruchten en kleiner oliegehalte. De teelt is in de Jaatstc jaren sterk toegenomen, vooral door de looige prijzen. Tijdens den oorlog i < de bereiding van klapperolie uit copra, die te voren voor den export onbetcekenend was, zeer vooruit- gegaan door de beperling der scheepsruimte: Am- rika, dat vroeger noch copra noch die van Java betrok, word in 1916 van beide de eerste afnemcr. Het grootste terrein met klapperteelt is de kust- streek van Bagelen, Banjoemas en hot Z.O. der Preanger; daarna Noorcl-Bantam. Algemeen ver- spreid is de aanplant van kapokboonen, voor uitvoer van kapok en kapokpitten, die van aren- en pinangpalmen (in den Oosthoek en op Madoera ook van swalanpalmen) en van siriljstruiken, terwijl thee in de Preanger en in Pekalougan door de bevolking wordt geplant voor inlandsch gebruik of om onbereid aan de Europeesche ondernemingen te worden geleverd, en in Bantam de aloudc peper- cultuur enigszins schijnt te hrclevcn; cacao wordt vooral in West-Java aangeplant. Het vruchtenland bij uitnemendheid is oud-Batavia, als reeds gezegd.

Dit alles heeft betrekking op den aanplant der overjarige gewassen in afzonderlijke luinen. Al de genoemde boomen c> struiken, behalve thee, plant men ook op de erven, voor eigen gebruik of voor den kleinhandel op de passers.

Evenals in de andere dichtbevolkte landen van Oost-Azie is de VEETEELT op Java van betrekkelijk geringe beteekenis. In oude tijden is dit anders geweest en werd het eiland d'sriek aan vee betiteld. Ilijk aan vee is nog Madoera en in 't algemeen is Oost-Java daaraan minder arm dan het Westen.

In verscheidene streken is in de laatste twintig jaren de veestapel sterk achteruitgegaan in aantal en ook in gehalte, en dit door verschillende oorzaken ten deele verband houdend met de wijze, waarop de veeteelt en de verzorging van den veestapel plegen te geschieden, met gemis van goeie voedgronden en andere redenen van dien aard, ten deele ook met uitputting van het hooiwee door den arbeid ten behoeve der suikerindustrie als anderszins. Van bestuurzijde worden vooral in de laatste jaren ernstige pogingen ter verbetering gedaan. In West-Java is de buffel overheerschend en ook in Midden-Java langs de Noordkust tot ROMBANG, terwijl aan de Zuidkust het rund reeds in een deel van Banjoemas de meerderheid heeft, evenals in geheel Oost-Java, hoewel ook daar in mindere mate dan de buffel in 't Westen. Evcnwel neemt overal in Midden- en Oost-Java de meerderheid der runderen toe en ook in 't Westen begint men er nader te houden. Runderen telen sneller voort dan kar- bouwen, hebben hooger slaachtwarde en zijn volgens do bevolking beter tegen ziekten bestand.

Het hooiwee wordt voornamelijk voor den land- bouw gebruikt en verder voor het vervoer, vooral ten behoeve der suikerindustrie. Het vleesch wordt, behalve bij feestelijke gelegenheden, over het algemeen door de inlanders weinig gegeten. In hun geringe behoefte aan dierlijk voedsel wordt veel meer voorzien door visch en verder door vleesch van geiten, schapen en vooral kippen.

Ook de paardenstapel gaat numeriek en in gehalte achteruit.

De VISCHVANOST is te onderscheiden in zeevis- schrij, vischvangst in rivieren, meren en dergelijke en die, verband houdend met de teelt in zeevisch- vijvers en in zoetwater. De eerste is verreweg het grootst op MATLOERA. Over de residentie der Noordkust is zij verder vrij gelijkmatig verdeeld ; het minst in Cheribon en Besoeki. De tambaks (zout- watervijvers) liggen voor ongeveer de helft in Soera- baja, verder vooral in Semarang, Madoera en Pasoeroean. Men teelt er haring (zie afd. Jav. banding). Do opbrengst is van beteekenis. Het omgekeerde is hot geval met do rivier- visserij, die zeer geringen omvang heeft. Maar wel is van belang de visch- teelt op sawahs en in vijvers in West-Java, vooral in do Preanger ; men teelt vooral karpers, goudvisschen en gocrami.

Do inlandsche NIJVERHEID staat, evenals de inlandsche handel, voor een groot deel met den landbouw in verband. Daaronder moet vooral worden genoemd de bereiding van olie, suiker, cassavemeel, copra en tabak. Grootbedrijf is dit slechts in weinige gevallen. Het handwerk is meestal huislijf en betreft grotendeels de kunstnijverheid (zie aldaar). De inlandsche scheepsbouw is nog hot belangrijkste op de kust van Rembang.

Ook de Europeische industrie is meest Jandbouw- industrie, maar dan in groot. Van verreweg do meeste beteekenis zijn de suikerfabrieken ; daarnaast rijstpelmolens, fabrieken van tapioca, van klapper- olie enz. Voorls fabriek van petroleum in producten on- intactal-, Hteen-, on cementfabrieken. De meubel- industrie wordt veel door Chinezen beoefend.

Handel o n s c h e o p v a a r t. De HANDEL der inlanders is grotendeels bijbedrijf: verkoop van landbouwproducten en verder kleinhandel in de voortbrengselen der huisindustrie on tot distri- butie der invocerartikelen. Met do toecoming van den invocer in de laatste jaren is dus ook de klein-

handel toegenomen. Van beteekenis is daarbij het marktverkeer, dat, grotendeels in handen der vrouwen ligt, niet alleen als koopsters, maar ook als verkoopsters; ook de warenhandel wordt nicest door vrouwen beoefend.

Handelszaken van beteekenis worden voornamelijk revent uit de centra Koeedoës, Djokjakarta met het naburige Pasar Gcd6, Pekalongan en Solo en verder door lieden van Bawean, die gheheel Java bereizen, en van Bandjermasin. Overigens is de tusschen- handel meest in handen van Chinezen en Arabieren, do groothandel in die van Europeanen en ten deele van Ohineezen. De Chineezen hebben ook, vooral in de kleinere hoofdplaatsen, de eigenlijke winkoening bijna uitsluitend in handen.

Wat betreft de SCHEEPVAART geeft onderstaande tabel een blik op het scheepsverkeer in de voornamste havenplaatsen. Zij vermeldt in de tweede kolom den gezamenlijken netto-inhoud van alle vaartuigen (stoom- on zeilschepen) boven de 10 M.³ bruto, die in 1914 in do onderscheiden plaatsen zijn aangekomen, met uitzondering van oorlogs- en andere gouvernementsschepen (opgaven van de officieele statistiek). Ter vergelijking bevatten de laatste twee kolommen gegevens nopens de ont- vangsten aan in- en uitvoorrecht in de verschillende gewesten, waarbij naast den naam der residentie nog de kleinere havens zijn genoemd, die in enkele gewesten worden gevonden, waar het jaar- lijks verkeer beneden, en nicest ver beneden, de 100.000 M.³ blijft. De ook daar niet genoemde zijn van zeer geringe beteekenis.

Belangrijkste havens.	(000)	Ge westen.	—
Batavia	9.089	Batavia (<i>Pama- noekan</i>)	4.801
Indramajoe .	619	Cheribon.	785
Cheribon	4.575		
Tegal	2.652		
Pekalongan	2.066	Pekalongan	126
Semarang ...	7.899)Semarang,	
Djoeara ..	229	> (<i>Japara, Taioe,</i>	4.547
) <i>Karimoendjaica</i>)	
Socrabaja ..	7.665	Soorabaja	
Bawean	316	j (<i>Grisee</i>)^	5.637
Pasoeroean .	2.524		
Probolinggo .	2.389	> Pasoeroean	66
Kraksaan	517		
Besoeki	243		
Panarockan .	2.097	Besoeki	22-t
Banjocwangi	1.292		
Tjilatjap	1.298	I Banjoemas	

Een beschouwing van deze cijfers doet merkwaardige ongelijkheden zien. Het verkeer was voor de residentie Batavia tweemaal zoo groot als voor het go west Pekalongan; de douane-inkomsten waren 35 maal zoo hoog. Nog zonderling was de verhouding tusschen beide cijfers voor Soorabaja en Pasoeroean. De zaak is, dat geen van beide kolommen van cijfers een volkomen juist beeld geeft van de handels- beteekenis der onderscheiden kustplaatsen. In de-

opgaven van het scheepsverkeer maken de kleinere havens een veel te gunstig figuur. Limmers, een overgroot deel van het verkeer is bier kustvaarbaar, waarbij de tussenstations elk voor zich in den regel slechts een vrij geringe lading levcren in verhouding tot de tonnenmaat der aanlopende schepen. Omgekeerd heeft men verschillende punten in het oog te houden bij het gebruik der cijfers van de laatste koloniën. Ten eerste betrefft het daarbij slechts den handel met andere landen. Voorts zijn verschillende artikelen zeer ongelijk be last. Ten derde is de uitvoer in reël geringer mate belast dan de invoer en aangezien juist de uitvoer voor een veel hooger percentage over de kleine liavens gaat, zijn deze in de statistiek der douanc-inkonisten dus in het nadcekl. Vooral deze laatste oorzaak is het, die de ongelijkheid tusschen beide kolonniën zoo sterk maakt.

Ter staving van het vorrenstaande volgo hier- onder een vergelijking tusschen de in- en uitvoer- cijfers betreffende de voornaamste groepen van artikelen voor geheel Java, met inbegrip van Madoera, en voor de hoofdhavens.

De voornaamste posten van den *invoer*, gerang- schikt naar afdalende bedragen, zijn: manufacturen, eetwaren (daaronder begrepen rijst), machines, ijzer en staal, kramerijen, garens, steenkool, aardewerk, gedistilleerd, bier, leder en lederwaren, sigaren. De invoer van de zes voornaamste groepen was als volgt verdeeld:

I Bedrag van den invoer in 1914 (uitgezonderd dien voor Gouvernementsrekening) in miljoenen gulden.

	1	2	3	4	5	6
Manufacturen.....	79,2	17,7	20,9	30,8	69,4	
Eetwaren	46,8	14,9	16,9	39,9		
Machines..	18,1	4,3	4,8	15,4		
Ijzer en staal	12,5	2,1	2,6	5,9	9,7	
Kramerijen	3,6	1,3	0,7	1,5	3,5	
Carens....	3,5	1,2	0,7	2,9		

De voornaamste posten van den *uitvoer*, gerang- schikt wederom naar afdalende bedragen, waren: suiker, thee, tabak, copra, koolie, caoutchouc, rijst, jxper, kapok, kuiabast en kin inc, vezels, mais, cassave-producten, huiden. De uitvoer van de zeven voornaamste groepen van artikelen was in 1914 verdeeld als is aangegeven in de tabel in de volgende kolom.

De cijfers in de kolommen 2 en 6 van de beide tabellen — voor welke aan de Gouver- nementsstatistieken de noodige gegevens zijn ont- leend — doen in het algemeen blijken dat tusschen de totaalcijfers voor Java en Madoera en die voor de drie voornaamste havens een vrij gering ver- schil bestaat ten opzichte van den *invoer*, daaren- tegen een vrij aanzienlijk verschil ten opzichte van den *uitvoer*.

Als algemeene karakteristiek van den uitvoer valt op te merken, dat het aantal posten kleiner, de bedragen van elk afzonderlijk echter hooger *zijn* dan bij den invoer. Bij een land van nog geringe

Artikelen.	Bedrag van den uitvoer in 1914 (uitgezonderd dien voor Gouvernementsrekening) in miljoenen guidons.				
	1	2	3	4	5
Suiker	185,9			43,8	115,3
Thee	26,8			0,1	25
Tabak	20,3		9,2	20,3	12,1
Copra	17,7 ¹	24,6	0,6	0,6	6,9
Koffie	13	0,2	3,5	0,2	8,5
Caoutchouc	JO	3,5	3	0,5	6
Rijst	5,4 ¹	2,1			2,1

economische ontwikkeling ligt dit voor de hand: de invoer bestaat uit de meest uiteenlopende industrieproducten, de uitvoer evenwel uit een beperkt aantal landbouwvoortbrengselen, uit massa- artikelen dus. Dit laatste verklaart, waarom de uitvoer in belangrijko mate de voorkeur geeft aan de kleinere havens, wanneer die dicht bij zijn, ook al zijn zij zooveel minder goed toegerust.

Welke *blijvende* gevolgen de oorlog voordien handel van Java zal hebben, valt thans nog niet te voorspellen. Wei is het niet onwaarschijnlijk, dat de vervanging van copra als groot uitvoerartikel door klapperolie, waarvan hierboven onder LAND- BOUW melding is gemaakt, van blijvend aard zal zijn, dordat de bereiding van die olie thans op groote schaal voor den export is ingericht en de scheepsruimte voorloopig nog wel beperkt zal blij ven.

Voor de landen, waarmede Java handel drijft, zie men onder **HANDEL EN SCHEEPVAART**; voor de zeevaart eveneens. Inlandsche kustvaarders hooren het meest thuis op Madoera en in de residentie Soerabaja. B i n e n l a n d s c h e verkeer. Het wegcnnel op Java is in de laatste decennieu zeer vrcb*ter- en in de vlakke thans over het geheel voldocrld; in verschillende beïgstreken bestaat nog aan vci- betering en vitbreiding behoefte. De riviervaart is, als in vele andere landen, door den aanleg van sporen en trams achteruitgegaan en thans nog maar van weinig beteekenis.

De volgende tabel geeft een overzicht van de ontwikkeling der spoorwegen, di- voor Java zeer laat is Logonnen. De eerste lijne: Jiatavia - Buit-<u>zorg en Semarang—Vorstenaixklein werden ii)1873 <*(0)1874 voltooid.

i) Als andere belangrijke uitvoerhavens zijn te noemen:

voor suiker: Probolinggo, Pasoeroean, Tegal, Tjilatjap, Cheri bon, Pan aroekan, Pckalongan ;

„ tabak: Panaroekan, Probolinggo, Ban- joewangi;

„ co)lra: Tjilatjap, Banjoewangi, Tegal ;

„ koffie: Banjoewangi, Pasoeroean, Panarockan, Probolinggo;

„ caoutchouc: Tjilatjap, Pasoeroean, Pro bo- linggo;

„ riist: Indrama ioe.

Jaren.	Lengte in K.M. der gezamenlijke spoorlijnen op Java.	Opbrengst personen en goederenvervoer (in miljoenen guldens).
1875	261	2,3
1880	411	4,2
1885	932	7,8
1890	1252	8,8
1895	1448	11,4
1900	1857	15,6
1905	2058	18,5
1910	2230	26,5
1914	2435	37,1

Een blik op de tabel leert, dat vooral in den laatsten tijd de opbrengst sneller stijgt dan het aantal kilometers, wat op een toenemende dichtheid van het verkeer wijst. In eene laatste tabel ten slotte zij de groei aangegeven van het Javaansche tramweginet, die nog later begonnen is maar vooral in de jaren 189—1900 zeer snel zijn werk is gegaan.

Lengte in K.M.	
1885	112
1890	185
1895	329
1896	388
1897	573
1898	803
1899	1121
1900	1326
1905	1888
1910	1990
1914	2251

In het laatste derijgtal jaren heeft het tramweginet zich derhalve uitgebreid tot twintigmaal de vroegere lengte en dit inzonderheid in het tijdperk 1897—1914. (Zie voorts SPOOR- EN TRAMWEGEN.)

J. F. N. (tabellen van P.S.)

GESCHIEDENIS. Van een eigenlijke geschiedenis van Java kan eerst sprake zijn na de komst der Hindoes. De oorspronkelijke bevolking, welke dezen aantroef, was er een van het Malisch-Polynesische ras, waarschijnlijk afkomstig uit Achter-Indië; deze bevolking was niet geheel onbeschaafd en kende onder meer reeds den at ten rijstbouw en eenige metaalbewerking, had een eigen metriek en munt-Bt-Iscl, was op de hoogte van scheepvaart en astronomie, had ook reeds haar wajang en gam elan en bezat een geordend staat van bestuur. Haar geschiedenis ligt echter geheel in het duister. Voor (I; n naam van hot eiland en de wijze, waarop hot bekend geworden is, kan verweten worden naar het artikel ONTDEKKING v. N. I. Van de allereerste aarakingen van de Hindoes met Java weten wij weinig. ZcJfs staat niet vast, nil wel deel van Voor- of Achter-Indië de kolonisten afkomstig waren; over de verschillende aanwijzingen, daarontr door oucbekundige gegevens verstrekt, raadplego men het artikel OUDHEDEN. De eerste sporen van Hindoe's op Java worden aangetroffen <op West-Java, in den vorm van eenige inscripties op rotsblokken in de afdeeling Buitenzorg en te Toegoc in Mr. Comells. Zij zijn gegrift in een soort Wenggi-schrift, dat blijkens de lettervormen tot vierde en vijfde eeuw moot dateren, en vermelden een Wishnoetischen koning Poernawarman. Indien 'nczi vestiging van blijvend aaf was, gelijk mon 'nag opmaken uit con bericht van den Uliineeschon pelgrim Pa-Hian, welke in dezen tijd Java bezocht

en er veel Brahmanisten en heidenden en weinig Boeddhisten aantroef, dan hebben ze in elk geval al zeer weinig sporen nagelaten.

Eerst in do zevende 外kn-ccuw treffen wij een goed govestigde Hindoeaanschap aan en dan niet meer in West- doch in Midden-, iets later ook in Oost-Java en het is eerst van dezen tijd af, dat men zich een beeld kan vormen van den aard en de geschiedenis van de Hindoe-Javaansche cultuur. De voornaamste bronnen voor die geschiedenis zijn do volgen de:

1. De inscripties, op steen en op koperplaten, vormen als authentieke documenten uit den tijd zelven het incest betrouwbare materiaal. Daar de bewaard gobieven oorkonden in hoofdzak schenkingen en stichtingsedicten zijn, geven zij historische data slechts als bijkomstige omstandigheden en wordt men, op een paar uitzonderingen na, eigenlijk nergens op samenhangende wijze aangaande de geschiedenis van den tijd der oorkonde ingelicht. Daartegenover komt het geheel ontbreken van het streven om de gebeurtenissen in een bepaald daglicht te stellen aan de betrouwbaarheid ten goede. Een aantal in scripties is afzonderlijk gepubliceerd, verzamelingen zijn de Kawi-Oorkonden van Cohen Stuart (1875) en de Qud-Javaanselle Oorkonden van Brandes (1913);

2. Een tweetal oud-Javaansche geschriften komen de latere geschiedenis in aanroeking, de Naga- rakrtagama en de Pararaton. Het eerste, een dichf op koning Hayam Woeroek van in 1287 'aka door Prapantja vervaardigd, in 1902 /

door Brandes uitgegeven, geeft niet alleen bijzonderheden aangaande het Javaansche rijk die bovot tevens een kort overzicht van de voorgeschiedenis der regerende dynastie. De dichter waar controle mogelijk is; juist blijken te zijn; echter was zijn werk een lofzang en daarom zal men er tevergeefs de episodes uit de vroegere geschiedenis in zoeken, welke voor's konings voorzaten minder eervol waren. De Pararaton, een prozageschrift over de Javaansche geschiedenis gedurende de rijken van Singasari en Madjapahit, uitgegeven eveneens door Brandes in 1896, bestaat uit drie evenlijkwardige gedeelten, con vrijwel geheel legendarische jeugdgeschiedenis van den eersten koning van Singasari, dan een sterk ancdotisch gekleurd geschiedverhaal van af de regering van dezen vorst tot in die van Hayam Woeroek en ten slotte een stuk kroniek. Do schrijver geeft geen blyk van partijdigheid, doch is weinig in staat geweest tot een kritisch gebruik van zijn bronnen;

3. Berichten van buitenlandsche zijde en wel, behalvo enkele Arabische en Portugeesche, vooral Ohineesche; de Chinezen toch zijn vanaf de vyfde eeuw bijna onafgebroken mot de Javanen in aanraking geweest. De gegevens in kwestie zijn byeenverzameldd door Groeneveldt in zyn Notes on the Malay Archipelago (1876). Ze zijn vooral van waarde om wat zij over land en volk mededeelen, dikwijls zaken, die voor de Javaansche bronnen te vanzelf sprekend zijn om er gewag van te maken. Voor wat ze zelf gezien heb ben zijn de Ohineezen wel betrouwbaar; wat ze van hooren zeggen hebben, is dikwijls bedenkelijk;

4. Archaeologische gegevens, tempels en andere monumenten, kratonoverblijfsolen on vondsten. Vrlder zijn dikwijls belangrijko conclusie trekken /:

uitgebruiken en instellingen, die op het tegenwoordige Java en op Bali gevonden worden:

5. Uidrukkelijk wordt geconstateerd, dat de nieuw-Javaansche geschiedvermlen, babads en der-gelijke, als bronnen voor de oude geschiedenis onbruikbaar zijn en slechts dan eenigo waarde hebben indien door gegevens van andere zijde onderkend kan worden, waar en hoe eenige historische waarheid onder een reeks onbetrouwbare factuelen verholten ligt.

Het eerste vaste punt in de geschiedenis van Midden-Java is de oprichting van een lingga te Tjanggal in Kcdoe in 'saka 654 door koning Sandjaya, het volgende de stichting van den Boeddhistischen Ta-ra-tempel van Kalasan-ia 700 door een koning uit de Qailendra-dynastie. Wijst de op eerstgenoemd feit betrekking hebbende inscriptie door haar Wenggi-schrift naar de oudste vestigingen op West-Java te rug, de laatste is gegrift in de uit een geheel ander deel van Voor-Indie ingevoerde karakters van het Nagari-schrift; beider taal is nog het Sanskrit. In elk geval blijkt duidelijk, dat in genoemde jaren op Java een Hindoe-maatschappij gevestigd was en dat de kolonisten zoowel Boeddhisten als Qiwaieten telden. Van dertig jaar later caert-erde de oudste oorkonde in het Oud-Javaansci, die van 731, gevonden op den Dieng, waar, naar men ook op grond van het karakter der bouwwerken mag aannemen, toen ter tijd de tempelstad bestond, waarvan men nu de overblijfselen nog vindt. Inscripties bij tempels komen dan ook in de volgende jaren voor, zoo een van 774 *) bij Tjandi Perot en van 78G bij Tjandi Argapoera, doch historische mededeelingen bevatten deze niet. AVij bezitten ook verder een aantal stichtingsoorkonden en kennen verscheiden koningsnamen, doch veel verband is tusschen een en ander voornamelijk niet aan te wijzen. Dit valt te neder te betreuren, daar deze Midden-Javaansche periode monumenten als Boip^oBoedoei zag verrijzen; gelukkig heeft men uit de lettersoort van de op den voet van dit bouwwerk aangebrachte woorden den tijd van den bouw kunnen opmaken, welke geschied moet zijn in het laatste deel van den Midden-Javaanschen tijd, evenals blijkens bouwkundige gegevens die dor tempelgroep van Prambanan.

Evenmin aan het bloeiende Midden-Javaansche rijk plotseling een einde gemaakt heeft. Een feit is het, dat na 850 geen sporen van bezetting meer worden aangetroffen, uitgezonderd een twaalfde-eeuwsch op zichzelf staand jaartal op den Dieng en latere veertiende-eeuwsche vestigingen, o.a. op den Lawoe, waarover straks meer. Men heeft gegist, dat een vulcanische uitbarsting de geheele bevolking Oostwaarts heeft doen vluchten, want met den val van Midden-Java gaat een groote opbloei van Oost-Java gepaard, terwijl een enkele koningsnaam zoowel op Midden- als op Oost-Java aangetroffen wordt.

Heeft men vroeger wel gemeend, dat vóór de negende eek eeuw Oost-Java alle betekenissen miste, van die opvatting is men teruggekomen sinds de ontdekking van een Sanskrit-inscriptie te Dinaja van 682 bewees, dat een Oost-Javaansch Hindoe-rijk reeds bijna twee eeuwen vroeger bestond; de inhoud oorkonde wijst op samenhang met den gelijk-tijdigen Hindoe-staat van Midden-Java. Het is echter pas in het begin der negende eeuw, dat wij met

i) Alle jaartallen zijn volgens de Qaka-jaartelling; men verkrijgt de jaren A. D. door er 78 bij op te tellen.

een geregeld reeks koningen een aanvang kunnen maken, waarvan de bekendste zijn: Balitoeng in 824 en Daksha in 837,dezo laatste vooral daarom van belang, wijz in hem zoowel op Midden- als op Oost-Javaansche steen in scripties vindt en wel op beide plaatsen met den koningstitel. Zonder koningstitel komt hij ook op Oost-Java voor, welk feit te belangrijk conclusies aanleiding zou kunnen geven, wanneer niet de oorkonde in kwestie op een zo gemakkelij verplaatsbaar voorwerp als een koperplaat stond. Dezelfde vorst is op grond van een valsche in scriptie ten onrechte verzeelveldigt in koning Sindok.

Deze Sindok is de inest betekende vorst van de negende eeuw, gelijk Airlangga dat van de tiende en Djayabhaya van de elfde is. Wij kennen hem van een twintigtal oorkonden, waarvan 15 door hem als koning zijn uitgevaardigd. Zijn regering begon in 851 en duurde mistens tot 869; zijn gebied strekte zich in elk geval over de tegenwoordige residenties Soerabaja, Kediri en Pasoeroean uit. Uit Sindok's tijd hebben wij een tempel over, Tjandi Goenoeng Gangsir, nierwaardig door het voorkomen van allerlei nog Midden-Javaansche versieringsmotieven).

Hocwel Sindok geen zoon had en word opgevolgd, door zijn schoonzoon, van wien een onzer belangrijkste en uitvoerigste oorkonden, die van Gedang uit 872, afkomstig schijnt te zijn, dragen toch zijn afstammelingen naar hem den naam van de sacht van Iana. Ten tweede male langs de vroulike Jijn behoort tot die afstammelingen de ongeveer honderd jaar later geregeerde Airlangga. Van diens oorkonden noemen wij in het bijzonder den steen van Kelagen, uit 959, met een bericht over de tiemaatregelen en voorzieningen na een doorbraak aan den beneden-Brantas, en een steen, thans te Calcutta, waarop de koning in Sanskrit en Kawi een ander mededeelt over zijn le ven sloop. Hij wcnl in 923 geboren en huwde jong met een dochter van den Oost-Javaanschen koning Dharmawangga, naar wien Airlangga en zijn nakomelingen zich ook Dharmawangga noemen. In 928 word de schoonvader verslagen en gedood, en moes de jonge prins vluchten, twee jaar later wierp hij zich op als kroonpretendent. Dan volgt een reeks van oorlogen, tot eindelijk na achttien jaar strijdens de nuvoerscheerschappij gevestigd is. Een merkwaardig punt is dat Airlangga ook een enkelen West-Javaanschen naam noemt en anderzijds juist in deze jaren (in scripties van Tjijatih en Soendaneesch koning doen kennen, die intusschen onafhankelijk schijnt te zijn van het Ooslen; ook op West-Java blijkt in elk geval een Hindoe-maatschappij te bestaan, en omstandigheid dat de Soendaneesche vorst Wishnoeiet is, kan in verband gebracht worden met het eeuwen vroeger onder Poemawana (zie p. 193) in diezelfde streken heerschend Vishnocisme. ver zich ook Airlangga's macht uitgestrekt heeft, het centrum van zijn go zag is stellig te zoeken in de Brantas-vlakte. Ook do letterkundige oxide onder hem; uit dozen tijd zijn Kan wa H. Ardjoenayivya- evenals de omwerking van het Mahabharata.

In 964 nam de koning een geestelijke waardigheid aan en word het rijk verdeeld onder zijn beide zonen; zoo ontstonden de rijkou van Djanggal (Soerabaja), Pasoeroean en wat verder Oostelijk lag) en Kediri of Daha (Kediri, Madioen en het meer Westelijk). West-Java zelf ging waarschijnlijk wecr verloren; misschien is de muur, welks overblijfselen op den Kawi gevonden worden, de grens geweest. Djanggal (Djanggal) is tegenover Kediri op den achtergrond

getreden ; we kennen slechts een enkele inscriptie uit Djanggala tegen een geheel recks uit Kediri, zelfs heeft laatstgenoemd rijk zijn gebied ten koste van den nabuurstaat uitgebreid. De Kediri'sche oorkonden dragen een sterk sprekend Wishnoeitisch karakter ; van de verschillende vorsten zijn inetname Djaya- bhaya genoemd, welke ook onder de tegenwoordige Javanen niet vergeten is. Zijn regering ging ook niet zonder gevaarvolle omstandigheden en voorbij en cluurt ~ , de betrekkelijk kort: in 1051 regeert nog zijn voor- [\ C' - ■ ganger en in 1062 reeds weer een opvolger. Toch i ft. ... schijnt zijn periode er een van groten glans geweest L. . te zijn ; ook hier werden de letters beoefend, getui- :七; *4 ... ge het ontstaan van den Bh avatayoedha. n ; ; . In het begin der twaalfde eeuw wist te Toemapel i do jeugdige Ken An grok na een struikelooftoer- staan zich van het ambt van districtshoofd meester te

maken en gaandeweg zijn gezag ten Oosten van den Kawi uit te breiden. Na zich in het bezit gesteld te hebben van een goed deel van het oude Djanggala nam hij den koningstitel aan en maakte van een I wist tusschen zijn souverein den koning van Kediri, om de hooge geestelijkheid gebruik tot een aanval op Kediri, welks vorst hij in 1141 in den slag bij Ganter versloeg. Daarmede ging de suprematie over op lieb . Z rijk van Toemapel, als welks koning Ken Angrok f. - den naam aannam van Radjasa.

X. . Vijf jaar later werd Radjasa vermoord op last van zijn stiefzoon Anoeshanatha, welke na een rustige regering in 1170 op zijn beurt gekroond werd door zijn stiefbroeder Tohdjaya. Deze trachtte dadelijk zich meester te maken van zijns voorgangers zoon, Rangga Woeni, welke laatste, tijdig gewaarschuwd, ^vist te vluchten en op listige wijze de bevolking ontvreden maakte tegen den koning, zoodat deze bij een amokpartij omkwam. Rangga Woeni beklom thans nls Wishnoewardhana den troon ; onder zijn regering kwam <le definitieve hereeniging van Oost- ■lava tot stand, waarschijnlijk door de verovering van Mahibit. De hoofdplaats van Toemapel breidde (lo zich meer en meer uit en kreeg den naam Sin- gasari. In 1176 on tvin g *8 vorsten zoon Kertanaga- ra do koningSwijding ; totWishnoewardhana's dood in 1190 regeerden beiden samen, im 1190 KRtana- ^ara adEen.

Deze vorst is bekend door zijn lichtzinnige zorgeloosheid in staatszaken en door zijn warme belangstelling voor studies op Boeddhistisch gebied, zoo z- lfs dat hij een dliyani-bocddba-uiding ontving; zijn beclld als zoodanig bezitten wij non. Tot twee- (maal toe moest een opstand op Java onderdrukt worden, hetgeen den koning niet verhinderde zijn beste troepen naar het buitenland te sturen, in 1197 naar Sumatra en ii; 12C2 naar Bnli. Op Sumatra werd een vasalstaat gevestigd, waaruit het later onaf- liankelijke rijk van MCnangkabaxijs voortgekoince. A) die krachtsinspanning was nog niet geuoeg : door pen beeediging van den Chineeschen gezant wist li j bovendien te bewerken, dat de Chinesche keizer Kublai Chan een tuchtigingsexpeditie naar Java zndd.

Voor deze Java bereikte, was Kertanagara reeds fen val gebracht door een binnenlandschen vijand, <le"n onderkoning van Kediri, Djayakatwang. Na- zi" h vergewist te hebben dat de omstandigheden gunstig waren, lokte deze door een schijnaanval do Singasarischo troepen naar het Noorden en zond vrcvolgens zijn kourtroepen langs den rechten weg naar Singasari, waar Kertanagara i) den onverdedigden kraton werd overvallen en gedood (1214). B'armede eindigt het rijk van Toemapel-Singasari,

uit welks bloeitijd de Tjandi's Djago en Kid al (zie / / / .. OUDHEDEN) dateert ----- * ----- '籍

Na den dood van Kertanagara wist do eens be- 勺偉 velhebber vnn diens troepen, tevens zijn schoonzoon en naasto erfgenaam, Widjaya, to vluchten naar <C^ * Madoera, waar hij werd opgeponien door den stad- 勺略M houder. Op diens raad bood hij Djayakatwang zijn , '空 onderwerping aan, met hot doel zich op Java ergena 功 vasten voet te verschaffen en als de tijdsgelegen- 勺略M was f den Kediri'schen vorst thans opperking, te belagen. Zoo kwam Widjaya inderdaad aan het hof. E verwierf's konings gunst, kreeg eenigen grond in buurt van Tarik en stichtte daar een nieuwe stad. / .. 乙占 RE 为 ■ ■ Madjapahit, waar hij zijn kans afwachtte. Zoo ston- den de zaken, toen in 121G de Chinescho expedite^ landde, die bestemd was om Kertanagara te tuchtigen.

De Chinezen landden to Toeban, zonden onderhandelaars naar Singasari en trokken vervolgens naar den mond van de Kali Maa. Daar kwamen de onderhandelaars terug met het bericht, dat Kertanagara reeds dood was, doch dat diens schoonzoon Widjaya zich onderwerpen wklke, en steun verzocht tegenover den koning van Kediri, met wien hij twist had. De onderwerping werd aanvaard en de Chinezen begonnen met dat deel vnn Djayakatwangs troepen, dat aan de Kali Mas den toegang tot Java bewaakte, tot den terugtocht te dwingen en verder langs die rivier op te trekken. In mid dells had den do Kediri'sche troepen Ma<ljapahit aangevallen, welke stad door de Chinezen ontzet werd ; ver volgen s drongen de Chineezen en de troepen van Widjaya door tot de Kediri'sche hoofdstad, die stormdienderhand genomen werd. 18 dagen na de ontmoeting aan de Kali Mas. Djayakatwang werd gevangen genomen. Widjaya ; uu van zijn binnenlandschen vijand verlost wist zich ook van zijn bondgenooten te ontdoen, wier achtei^hoeide hij verraderlijk aanviel, zoodat de Chinezen, na eenig verlies geleden te hebben, zich weer inschepten. Als alleenheerscher van Java beklom Widjaya in 1216 onder den naam KStaradajsa den Madjapahitsche troon, om na een rustige regering in 1231 to overlijden.

Met zijn zoon en opvolger Djayanagara begint weer een hoogst onrustig tijdperk met een reeks van binnenlandsche onlusten. Een der gevaarlijkste opstanden was die van Nambi, welke in 1238 met de ineeniging van Padjarakan onderdrukt werd. Dri& jaar later had die van Koeti plaats, gedurende welke de koning uit zijn hoofdstad vluchten moest ; het was de latere rijksbestierder Gadjia Mada, wien het gelukte als ofEicier van do lyfwacht Koeti to doen dooden en den koning terug to voeren. In 1250 werd .Djayanagara vernield en opgevolgd door zijn halve zuster Tribhoewanotoengadewi Djayawishnoewarddhni, de moeder van don in 1256 geboren en in 1272 op den troon gekomen koning Hayam Woe-roek.

Onder deze koningin begint de bloeitijd van Maljapahit, een periode, die men met recht den rijk van Gadjia Mad a noemcn kon. In 1253 tot tijdsbestierder benoemd, moest hij dadelijk een opstand in Besoeki onderdrukken oin vervolgon zijn aandacht op het buitenland te vestigen en door zijn krachtig beleid nagenoeg den geheelen archipel onder het gezag van Java to brengen. In het artikel ONTDEK-KING VAN NEDERLANDSCH-INDI& vindt men een bespreking van de lyst der Javaansclie onderhoorigheden uit den Niigarak^rtagama. Ook aati- gaande de voortreclijlike-bmherilandsclie organisa- tie geeft dit gedicht- tai van bijzondcrheden, b. v. re-

勺略M
U ;
万 年 月 一、
乙占 RE 为 ■ ■

gist ratio van alle desa's on haardsteden, rescripten over bebouwing en irrigatie, zorg voor rechtspleging, politie en belastingen, enz. Toen Gadjä Mada in 1286 overleed, werd hij on ver vangbaar geacht en werden 'ijn ambtsplichten over vier personon ver- deeld*

Oliier Hayam Woeroek, als koning gheeten Riidjasanagara, blijk- weder iets van aanraking met West-Java en wel door het verhaal van een voorgenoener) huwelijk met een Soendaneescho prinses, bij uicr komst naar Oost-Java tenge vol ge van een mis- verstaad een gevecht ontstond. waarin de koning van Soenda en zijn volgelingen omkwamen. Ook oud-Soendaneesche geschriften vermelden een in dozen tijd gescuvelde koning : over het algemeen schijnt Soenda onafhankelijk gebleven te zijn onder inheemsche vorsten, sinds 1355 die van *Padjadjaran*. In Hayam Woeroek's tijd ontstonden gedichten als Soetasoma en Ard joenawidjaya van Tantoelar en bouwwerken als Tjandi Dja.vi, Panataran (beide let? ouder), Djaboeng, Rimbi en in de tweede helft dezer eeuw Tegawangi, Soerawana, Kali-tjilik, K6-daton, Pari, enz.

Bij zijn overlijden in 1311 liet de koning een zoon uit een bgrouw na, Bbre Wirabhoemi, en een doch- ter uit de koningin, welke huwde met ha ar neef Wikramawarddhana, alias HyangWigehsa; terwijl doze hatse zijn schoonvader opvolgde, kreeg Bbre Wirabhoemi het bestuur over het Oosten des rijks. Na den dood van zijn zoon en aangewezen opvolger trad Wikrama warddhan a in 1322 af ten behoeve van zyn dochter Soehita en werd kluizenaar; echter dwougen oneenigheden met. Bbre Wirabhoemi hem spoedig op zyn besluit terug te komen, zoodat hij dan met zijn dochter verder regeert. Na aanvanke- liik succes werd Bbre Wirabhoemi in 1328 gedood en deze binncnlandsche twisten Jeidden het. verval van he! rijk in. De buitenbezittingen gingen verloren, in 1348 brak nog een groote hongersnood uit, in 1351 stierf de koning. Soehita regeerde waarschijnlijk alleen verder tot 1369 en werd opgevolgd door haar breeder Kertawidjaya (f 1373). Van de volgende vorsten blijkt noch het verband met de tot dusver regeerende dynastie, noch zijn belangrijkeregeerings- daden van hen bekend. Van den laatsten koning, die in den Pararaton vermeld wordt, heet het, dat hij in 1400 in den kraton gestorven is.

Kunsthistorisch is van de veertiende eeuw weinig bekend. Voor kort kon men behalve een paar weinig beduidende mon u men ten van Oost-Java eigen lijk alleen die eigenaardige grove en lonipe bouwwerken, welke op de helling van den La woe te Soe- koh en Tjeta worden aangeroeften, aan deze periode met zekerheid toeschrijven: men moest zich dus afvragen of inderdaad deze vervallen en vergruofd voortbrengselen het slot van de Hindoe-Javaansche kun st waren, die in vroegereeuwen op zulk een hoog- te gestaan had. Dat dit een onjuiste gevolgtrekking zou zijn, is eerst kort geleden bewezen doorde vondst van 'verschillende monumenten op den Penanggoe- ngan, welke eveneens jaartaHen uit de laatste helft der veertiende eeuw dragen en het ruwo en lonpe van den Lawoe geheel missen, intengendeel als do directe voortzetting van de vroegere Madjapahit- 卍2 kun st te beschouwen zijn, welke het in haar nieti steeds fijne maar altijd nog artistieke vormen begrijpelijk maakt, hoe uit do laat-Javaansche kun st de Balineesche is ontstaan. Een nader onderzoek van deze bouwwerken heeft nog niet plaats gehad.

Bovengenoemd jaar 1400 gka (1478 A.D.), sterf- jaar van den laatsten koning'in den Pararaton, is

tevens dat, hetwelk de Javaanscho traditio kent als dat van de verovering van Madjapahit door do Mohammedanen. De onjuistheid van die traditie is reeds lang bewezen, zoolwel uit berichten van Portugeesche zeevaarders als uit eenige inscripties van 1408, die een zuiver Hindoe-Javaansch karakter dragen, en waarin de regeerende vorsb zich koning van Wihwatitka (een naam van Madjapahit) noemt. Da ar nu echter in die inscripties ook iemand geprezen wordt om zijn overwinning in een strijd tegen Madja- pahit, ligl het voor do hand aan te nemen, dat cr inderdaad in 1400 een verovering van Madjapahit heeft plaats gehad, doch niictdoordeMohamedanancn maar door de vorsten der inscripties van 1408, de Girindrawardhan& s. Dat zou dan een laatste Hindoe-Javaansche dynastie zijn, welke het rijk beheerschte, al than s gedeeltelijk, doch niet meer te Madjapahit zelf zetelde : de opperking van 1408 heet Ranawidjaya. Blijkens Barbosa was er zelfs nog in 1437 (1515 A. D.) een Hindoe-opper- koning van Java, terwijl ook in 1443 (1521 A. D.) Madjapahit als nog bestaande wordt opgegeven door Pigafetta. dus in geen geval verwoest was. Ja zelfs bezitten wij een koperplaat, die gezegd wordt in 1463 'aka (1541 A.D.), te Madjapahit beschreven te zijn.

Inmiddels staat vast, dat in elk geval in laatstge- noemd jaar de Islam de overhand had. Het nieuwe geloof had zich reeds gedurende een paar eeuwen op Java gelcidelijk ontwikkeld en uitgebreid, in hoofd- zaak zeker op vredelievende wijze. Ook zonder een bepaalde verovering en verwoesting van de Btad Madjapahit door de Mohammedanen is haar spoedig verval geredelijck te verklaren uit haar vermin- derde betekenis, toen zij geen hoofdstad meer was, en het verloop van dat deel der bevolking, dat zich in de nieuwe toestanden niet kon schikken. Dergelij- ke landverhuizingen hebben, gedwongen of vrijwill- lig, plaats gehad naar den Tenger, naar Balam- bangan en naar Bali. Alleen op laatstgenoemde plaats heeft de Hindoe-Javaansche cultuur golcgon-heid gehad zich verder ongestoord tot de Baljnesch- te ontwikkelen.

Uit Chineseesche en Portugeesche bronnen, verge- leken met In land s che geschiedverhalen, kan do g"- schiedenis van de invrocing des islam's in Java vrij- vel vastgesteld worden. Voor-Indische handelarcu (geen Arabieren, zoolms men vroeger meendo) cr Moslims uit Voor-Indie, reeds in Malaka gevestigd, brachten al handelende en bekeerende den islam o> Java. Maleische kooplicden werkten ongetwijfeld met hen. Huwelijken metdochtersder havenkouink- jes hiclpden den islam verbreiden. Ook in de Javaan- sche onderhoorigheden breiddedeislanzich uit. Oost- Java word liet eerst onder invloed gebracht; Toeban enGresik werden daarde eerst- geislamiseerdeblang- rijke plaatsen van Java. Vaste data voor de islamisce- ring van Java zijn twee inscripties: de steen van Le- ran, van 1082/83 of 1101/02 en het graf van Malik Ibrahim teGresik van 1419. Do veelzins verwarde, doch niet geheel onbetrouwbare, neesta] bezwaarlijk met de Europeesche (Portugeesche) bronnen overcen lu brengen Inlandsche traditie noemt *Malik Ibrahim*, waarsehynlijk een handelaar, wellicht uit Kasj&n in Perzie afkomstig, den eersten prediker des islams : een inlandsche Mohammedanengemeente kan er i> zijn tijd nog niet geweest zijn. Als tweeden apostel noemt zij *Haden Raknat* (later Soenan Ngampel g<- noemd), die een zoon van een Arabier en eeno prin- ses van Tjampa zoud geweest zijn. Zijn faam lokte Maulana Isliak uit Pasai naar Oost-Java. Een bij

de prinses van Balainbangan door hem verwoorde zoon werd door haren vader verstooten en opgevoed door Baden Rahmat, die hem *Haden Pakoe* noemde; by werd beroemd als Soenan Giri, de stamvader van het geslacht der priestervorsten van Giri. Aan Soenan Giri wordt door de traditie hetzelfde toelichting van werkzaamheid toegekend als aan Malik Ibrahim. In het eerste kwartaal der 15e eeuw kan de Islam in de Oost-Javaansche kuststreken zijn gecreëerd. Volgens de Inlandsche traditie alweer kwam in het laatste kwartaal van de 15e eeuw de zoon van den Madjapahitschen stadhouder van Palembang, *Roden Patah*, naar Java, waar hij aanleiding gaf tot veler bekeering en de stichting van een Jlohamedaansche rijk: *Demak of Bintara*. Hij zou met andere z.g.n. „wali's" Madjapahit na langen tijd onderworpen hebben (volgens de inlandsche traditie in 1478 A.D. zie echter vorige kolom), waarna hij den titel Panembahan Djimboen aannam.

De tocht van den Islam over Java was westwaarts. In de Soendalanden zou de Islam gebracht zijn door Ibrahim Ibn Maulana Israil, die door een vorst van Demak was aangesteld tot bestuurder van Cheribon. Na zijn dood werd hij als Soenan Goenoeng Djati vereerd (zie op den naam en op CHERIBON geschiedenis). Door hem ook of door zijn zoon Hanoeddin werd in Bantam de Islam gepropageerd. [Zie verder het art. HEILIGEN MOH. IND.] In 1527 werd Soenda Kalapa (Djakatra) door het nieuwe Mohammedaansche rijk Bantam genomen. Intusschen was de suprematie van den vorst van Demak over de overige rijkjes van Java niet van langen duur. Omstreeks het jaar 1546 ging zij feitelijk verloren (zie DEMAK). Een neder nimmerlands gelegen rijk *Padjadjang* ontstond.

Nog was de strijd om het overwicht tusschen den Islam en het Hindoeïsme op Java niet geëindigd, toen de Portugeezen, sedert weinige jaren — 1511 — to Malaka gevestigd, ook op Java zich vertoonden. Ze werden er goed ontvangen; de vorst van Madjapahit begroette hen als welkomme bondgenooten tegen de oprindende havenkoningen, de Icenmannen eener vroegere periodo, terwijl dezen nog geheel onder den indruk waren van het lot door de Portugeezen aan den heerscher van het Maloische rijk bereid. Maar duurzamer dan het ontzag block do haat tegen den vreemdeling, die den lovendigen handel der Javaansche havens op Malaka den nekslag had gegeven; toen Madjapahit was gevallen, konden de Portugeezen zich nog slechts in de Hindoesche gebieden decelen van het eiland handhaven, in den uitersten Oosthoek, in Balainbangan dus, en in de Soendalanden. Maar ook hier zou het niet tot blijvende vestiging komen, want toen het plan, om te Soenda Kalapa (= Djakatra) een versterking te bouwen, zijn uitvoering iaderde, verkreeg de Islam ook in dit deel van Java de overhand, het rijk van Padjadjang werd weggevoagd, en anderszins, van Moehandjandjand, dat van Jiautain ging verrijzen, en naakte zich in 1527 ook van liet nabijgelegen Soenda Kalapa af te scheiden. De Portugeezen zagen er zich vercleven en het was eerst in het laatste der eeuw, dat hun glücken mocht, hier weder betrekkingen aan te knopen. Bantam, de stad, had zich toen reeds tot de nicest betekende haven- en handelsplaats van den Aichipel ontwikkeld; hier was het, dat de eerste Hollandsche vloot in 1596 het anker liet vallen. Tot ergernisnatuurlijk van de Portugeezen, die daai ook niets verzuimden, om wantrouwen tegen de onzen te verwekken en daarin ook door het aanmatigend optreden van den leider der

onderneming, Corn, de Houtman, maar al te veel slaagden. Als vyanden scheidden men van Bantam en daar op den verdere tocht — om Java heen — geen lading kon warden ingenomen, zou men het eerste poging een mislukking mogen noemen, ware het niet, dat het zelf vinclen van den weg naar Indië een trimm van de hoogste beteekenis was.

Bovendien ontwikkelde de volgende aanrakingen met Java zich onder voor ons gunstige omstandigheden. Zoo bleek reeds bij de komst der tweede vloot onder Jac. Corn, van Neck Bantams vriendschap voor de Portugeezen in vijandelijke den verkerd en welhaast waren onze betrekkingen daar zoo hartelijk, dat Bantam „de eerste aenloop en prinsapaelsto handelsplaats" heette. De goederhandel, die men in de eerste jaren onzer vestiging daar aan het rijk tegen den gemeenschappelijken vijand kon bewijzen, c'wongen aller ontzag af en verhoeden den heftigsten der onzen zoowel buiten als op Java.

Op Java was de strijd om de oppermacht bij de komst der onzen zijn laatste fase ingetreden. Een leenrijke van het hiervoren genoemde Padjang, lataram geheten, had bij voortgaande ontwikkeling langzichrhand de suprematie weten te verwerven niet alleen over den vroegeren Icenheer, doch zelfs over Demak en de streken, welke daar toe vroeger behoorden, d. i. over een goed deel van Midden-Java. De vorsten van Soerabaja boden nog tegenstand, maar daaraan zou door Soeltan Agoeng (1613—46) een eind worden gemaakt. Wei was het den onzen gunstig, dat Agoengs aandacht nog door het Oostelijk deel van Java was gebonden toen Hollands invloed in het Westelijke wortel schoot en Hollands kracht zich keerde tegen den gehaten Portugeezen. Bovendien, het Java, dat de onzen vonden, was niet inder het Java, dat den Portugeezen van zijn kusten had kunnen wercen. De gewelkige schlokken der afgelopen eeuw hadden het uitgeput, de felle slagen, door de Portugeezen aan zijn eenmaal zoo geduchte vloot toegebracht, zijn maritieme macht gebroken. Toch viel met het onder Agoengs energieke leiding snel zich uitzettende Mataram ernstig rconing te houden; Bantam vreesde het, de Edelc Coinpague zag er hoog tegen op.

De verhouding van de Compagnie en Bantam was niet lang onverdeeld gunstig gebleven. Den grooten waren de broodkruunels gaan steken, steeds neder hadden zij de omstandigheid uitgeviit, dat Hollanders en Engelschen elkander concurrentie aandeden. Het werd nog erger, toen een omwenteling den anti-Europeesch gezinden rijksbestierder met schier onbeperkt gezag bekleedde (1609). De oppositie, do partij, welke de belangen van den minder-jarigen Sooltan voorstond, was nachteloos tegen den usurpator. Zij vond haar leider in diens doodvijand, den Pangoran van Djakatra, dat aan Bantam on-derhoorig was.

Djakatra kende men reeds uit De Houtnuin's tijd. Er was goed water te verkrijgen, groenten en vruchten waren er overvloedig en goedkoop, maar als handelsplaats had Djakatra geen beteekenis. De moeilijkheden, welke men to Bantam ondervond, leidden er toe, dat nu op Djakatra het oog viel. Men kreeg vergunning er een loge op terichtenen scheepswerven aan te leggen en bekwaam tevens de vrye beschikking over het hout op de nabijgelegen eilanden. Nog vóór het eind van 1610 had men er zich ingericht, zonder nachts ook maar in de minste te vermoeden, dat uit deze vestiging reeds in de naaste toekomst groeien zou, wat welhaast „de Koningin van het Oosten" zou worden genoemd. Djakatra

word beschouwd als een nederzetting, gelijk men ze elders reeds had of nog vestigen zou. Zoo die tot Djaratan-Gresik (1602) „als synde een plaetse seer wel tot den Molukschen handel gelcegen“, zoo die, een tiental jaren later, te Pasoeroean, wyl er tegen billijken prijs vce en rijkst konden worden ingekocht; zoo die te Djapara eindelijk, omdat de vorst van Mataram in 1614 verklarnd had, of prijs op te stellen, dat er een loge kwani.

Intusschen werd de vestiging te Djakarta door Bantam met leede oogen aangezien. Ze stemde den rijksbestierder tot nadenken, deed hem inbinden, wat den onzen een go reed c aanleiding was, oin hem tot concessies te dwingen. Zoo deed Djakarta op- geld, de onzen minder afhankelijk inakende van het onwelwillendc Bantam, dit daarentegen met te grooter wrok nog bezielend. In 1614 word het geheele scheepsbouwbedryf naar Djakarta verlegd, het jaar daarop aan Bantam de cisch gesteld, den handel vrij te doen zyn : zoo niet, dan zou men er ge- heel opbreken. Bovendien was men er op bedacht, zich tegen Bantam bondgenooten te verwerven, waartoe in 1616 stappen werden gedaan zoowel bij Palembang als bij Mataram. Gelukkig zonder ge- volg, want ware't er toe gekoien on Agoeng „con- sequentlijk hecr over geheel Java“ geworden, zou men het zeker achteraf ernstig hebben betreurd. Ge- heim bleef de zaak niet. Bantam kreeg er de lucht van, Djakarta eveneens en dit, voor verstrekkende plannen van de Coimpagnie beducht, wendde zich van haar af, zocht toenadering bij Bantam en steun bij de Eogelschen, die seder! het voorafgaande jaar eveneens aan de Tji Liwoeng waren neergestrekten. Onder deze omstandigheden en bij de steeds wassen- de behoefte aan een „rendez-vous“, besloot Coen, de chicanes daartegen van den Pangeran van Djakarta moede, den knoop door te hakken en te Djakarta een „volcomen fort te stichten“. Den 22en October 1618 ging hij ertoe over en voor het einde des jaars gevoel- de hij zich sterk genoeg, oin aan alle aanslagen het hoofd te kunnen bieden. Dat ze niet zijn uitge- bleven, dat Djakarta belegerd is geworden, eerst door de Djakatrane en Engelschen, daarna door een uitsluitend Bantamsche macht, dat Coen de benarde veste ten slotte ontzet en Djakarta ver- nield heeft, het zyn alle bekende zaken, evenals het feit, dat op de puinhoopen van genoemde plaats een nieu we vestiging verrees, waaraan denaamvan Batavia werd gegeven. (Zie BATAVIA en DJAKARTA).

Ook met Bantam werd afgerekend, echter op uiterst milde wijze : „die peere“ was, ineonde Coen, „nog niet ryp“*. Toen het zich wat later niet inee- gaande betoonde, werd blokkade toegepast, een heilzaam middel, dat bovendien aan de welvaart van Batavia ten goede kwam. Maar den oudergang van Bin tana wilde men niet en opgegeven was het denk beeld reeds lang, om tegen dit rijk met Mataram 44n Jijn te trekken. Het vorlangcn daar.oe bestond sedert J 622 bij Agoeng wel, was daarna ineer dan eens geuit en werd cinddijk in 1628 formeel te ken- nen gegeven. Men ging er niet op in, wat Agoeng deed besluiten Batavia te vvenneestren. Een poging tot verrassing in Augustus gedaan, mislukte, het daarop volgende beleg evenzeer. Ecn het volgende jaar —1629 — op grootsche schaal toegerustc onder- neming liep op algehedc ralslukking uit. Batavia had de vuurproef schitterend doorstaan, de faam van onverwinnelijk te zyn was van Agoeng op de Cjnipagnie overgegaan.

Bantam, dat zich bij het dreigend naderen der Mataramsche legerscharen gewapend en elke aan-

raking met Javaansche gezanten vermeden had, verviel na het wiken van het gevaar weder in de vroegerc stuggc houding. In 1633 was het andennaal oorlog: beschieling van de hoofdstad, tuchting van kustplaatsees, ook in de onderhoorige Lampongs, dan blokkade, gevolgd door wapenstilstand/eiiv deHijk, eerst in 1639, vrede. Een onbetekende, gesloten onder den drang van HH. XVII en niet te on pas overcrgen, wyl men zich opmaakte, den Por- tugees dicns bolwerk Malaka tot ontwingen : een onderneming, waarvan men reeds in 1636 verwaclit had, dat ze bij slagen, „de Mataram haer self tot vrede acnsoecken“ nopen zou. Zoo is het dan ook gegaan. Nog in hetzelfde jaar — 1641 — van Mala- kn's val draaide Mataram bij, overvloed van rijst werd na langc tijden van schaarschoot gezonden, Maar w&t voorreest niet kwam, was de vrede. In zijn „arme onwetendo hoovaerd“* was Agoepp daar- toe niet te beweegi. Hij kwam eerst tot stand — 1646 — na '8 vorsten dood en bracht der compagnio al even weinig voordeel aan als de formeele bevesti- ging, het jaar tevoren, van dien in 1639 met Bantam aangegaan. De verplichting jaarlijks tot den Soenan te Kart a ecu gezantschap te zenden, kon toch kwa- lijk worclen beschouwd als een tegen diens concessies opwegend offer.

Maar de Coimpagnie was nu eenmaal voor alles koopman. Konden de zg. „hofreiscn“ aan haar be langcn als zoodanig bevordcrlijk zyn, gevoelens van waardigheid zouden cr haar niet van afhouden. En zoo werden, zij het gcenszins regchnatig, hofreizen gemaakt tot de nood den opvolger van den fieren Agoeng, Amangkocrat. I (1646—1677) de Compagnie in de armen dreef en Amangkocrat II (JG77—1703), zyn zoon, tot het aanvaarden van zeer zware ver- plichtingen jegens liaar gedv/ongen werd. Ainang-koerat I toch, na zyn dood genuicnik met den uaaiv van Soenan Tegal-wangi aangeetnid, had zich door zyn despotisch en verregaand wreed bewind zoo gehaat gemaakt, dat zyn vijaiiden —cn dat waren er zeer velen — in het laatst znel on- levensdagen opeu- lijk in verzet kwamen en een snel on- zich benen grij- pend, hoogst ernstigen opstand ontkeenden. Van Oheriboit tot Pasoeroean stonden de kustlar : (len —de passir — in vlam. Onder aanvoering van afs! amm - lingen der tijdens Agoeng tot ondrwcrpiijig gc- brachte vorsten van het kustgebied en Madocra liepen bendcn Javaiicn, Madocreezen en MakasKa- yen het land af, gestund en aangemoedigd door << a priester vorst van Giri en d'ii Sultan van Bantam, beiden ijveraar voor het geloof, beiden met haat tegen den Soenan bezield, beiden ook met hart zeer den wassenden in vJod d(-r Westcdingen gadeslaan- de.Hotwaren editor niet slechts vreemde elcnienlen, welke den .rataraniselen versl j>aar den troon ston- clen, ook zyn eigen blood was met ccn deel van den Javaanschen add in verzet. Dit verkJaart waarom de Iciders van den opstand geen gecincnc zaak met elkander maakten.

Wei sloten zich dieder Madocree- zen — Troenadaja — en der Makassarcn — Kraeng Galesong — ondeding aan, maar de Adi pat i Anojn wenscht met lien niet 66n Jijn te trekken en stond ook zyn eveneens oproerigen broeders, de pangcrans Singosari en Poegej, vijandig tegcuover. Het kwam zoo ver, dat Karta, de hoofdplaats van Mataram, door de vereenigde Madocreezen en Alakassarcn word veroverd en de afgeleefdc, zoo goed als versufte Soe- nan de vlucht moest kiezen. Hij pverleed kort daarop, na zich met den Adipati Anom verzecht dozen den raad gegeven te hebben, het i jk aan den „ka- pitan Moor* d. w. z aan den Gouverneur-GenrcraJ

op to dragen. De Compagnio had roods hulp geboden, naar slap en enkel oin „lot writ confidencitor gobuur-schnp" te komen. Maar toen do opstand zich tot do Tjitaroom uitgebreid had, Priangan afgolvallen en eelchtsDjapaja' tcrNoordkust nog opdeband van den kroonprins gebleven was, greep men na lang beraad en zelfs nu ook verro van voortvarend in, hopeno door overreding de zaken te kunnen schikken. Ala eindelijk tot krachtig haudelen zou worden overge-n, werd eerst — Oct. 1677 — het loon voor do op bedongen. De reken in g was lang on hoog voor- ar! Vergoeding der oorlogskosten, op dal tijdstip reeds tot 350.000 realen gestegen, onder verband van de inkomsten der sjahbandarijei (zeehavens); het monopolie van den invoer van lijnwadcn en opium en van den uitvoer van suiker uit Semarang en Djapara; het recht van voorkoop van rijst ten behoe-vc van Batavia; dat van vestiging van loges in geheel Mataram; dat om in de Mataranische wac-ren een vijand aan to vallen; het oppergezag over vreemde Oosterlingen binnen des Soenans landspa-len; het weren van Makassarcn en andere slecht gezindo inlanders uit Mataram; afstand van het ge-bied gelcgen tusschen de Tjitaroom en de Tjipama-nockan van zee tot zee, en, in het voorjaar van IG78, ook van Semarang, terminus van den weg naar Karta. Alles bijeen een ware besnoeiing van macht, inkomsten en aanzien, welke den pretendent bovendien op het verlies van de achtung zijner ondr-danen kwam te staan, voor nog eenig resultaat be-reikt was. Wat nog een goed jaar zou duren.

De zaak was, dat men voor Bantam vreesde. Daar regeerde sedert 1651 Soeltan Aboe⁵] Fatah, een encr- gick en der Compagnie vijand ig gezind vorst. Reeds weinige jaren na zijn optreden, was de oorlog weder uitgebroken cn eerst in 1659 op dringend verzoek van Bantam met een vrede beëindigd, waarbij dit in den afstand bewilligde van liet gebied ten Oosten van de Tjidane, vergoeding schonk voor de schade door stroopende benden op Coinpagnies territorio aange- richt. cn genoegen nain met de niaatregelen, tot gangang van zulke strooperijen noodig geacht, en nx-1 die, wejk op het stuk van den hand el werden voorgelegd. Op deze voorwaarden was de vrede ver- kigen en daarmede de fnuikende blokkadc opge- Ik VCD. Juist wat Aboe¹ Fatah beoogde. Met groote geestkracht beijverde hij zich nu het vervallen Bantam weder totvoorspoed te brengen.cn zoo wel slaag- (lr- hij daarii), dat toen de Coinpagnie voor de moci- lijkheden in liet Soenansrijk stond, men met zorg jKx-Kt belijden. dat Bantam wol „driemacl soo for- inidabel" was als cen kwart ecu tevoren. Wel brauht het zelf niet veel peper nicer voort, maar die van Zuid-Sumatra werd cr aaiigevoerd. Op de Indi- sc))< kust, zelfs met Japan en Perzie, voorde het ecu ievendigen handJ. Dcnnc, er gevestigd, verdrongen de Batviasche vrijburgers;Frnschen enEngelschen htonden het ah bondgenooten terzijde en konden dat openlijk doen als gevolg van don oorlogritoe- stand in Europa. Tegenovci dit alles vooldedo Ind. Jiegeering zich vrij wel machteloos dour het „verval van heticvc vaderlant"! Het verklaart haar huiverig opzien tegen on uiteraard breed op te zetten miicr- taire expeditie iunr Java*8 binnenland en zulks to inccr sedert nog geblicken was, dat Aboe*1 Fatah allea in h<3t werk 8telde,om0heribon en denMataramschen ho(jfdregent van Socmed&ng voor zijn candidaat, ■Pangran Poeger, te winnen en Djambi, Borneo, CelebcH, Ternate, zelfs Siam tegen de Coinpagnie op te zetten. Mocht hij het spel winnen, dan zag het er voor de Compagnie bedenkelijk uit.

De vraag, hoe dit gevaar af te wenden, word door do Hoogo Regeering in dozen zin beshad, dat eerst de zaken op Java in h(*t reine moecsten worden ge- brncht. Slagdo mon daarin, dan zcu Bantam van- zclf het hart in de schoenen zinken.

Zoo is het dan ook gegaan. Een flinke macht, waarbij ook hulptroepen van onzen Bonischen bond- genoot Aroc Palaka, werd uitgerust en onder de be- velen van Hurdt cn de Saint-Martin naar Semarang gezonden. Nog voor het einde van 1678 viel Kediri, het bolwerk van Trocnadjaja. Kapar en Sidoardja werden den Alakassaren het volgende jaar, riini onder leiding van Couper, ontrukr en in 1680 zag zich do to Kcdiri gchuldigdc Soenan, Ainangkoeratl, in *t bezit van zijn hofstadhrsteld. De nederlaag het jaar daarop aan Paog6ran Poeger bereid en de vernietig- ing ver volgens van het priestorrijk van Giri en van de laatst overgebleven benden onder den Bali- neesNamroed teMesirin Banjoemas, maakten aan den opstand een einde, al duurde het nog eenigen tijd voor de rust geheel heratold was.

In Bantam had men met zorg de krijgsverrich- tingen der onzen gevolgd, meet en meer beducht, dat de Compagnie ook „haer... over den hals vallen" zou. Toen nu Cheribon, het laatste steun- punt der verzetspartij aan de kust, door de onzen werd bezet, achtte de oude Sultan het spel ver- loren. Op eens kwam cr een omzwaai in de Baii- tamsche politick. De factie, welke voor het rijk meer heil van een vredelevende staatkunde ver- wachte en waarvan de jonge Sultan Aboe¹ Nat- zar, meestal Soeltan Hadji genoemd, het hoofd was, kwam naarvoren, de oorlogsdrijvers werden op zijde geschoven en een gezantschap vrscheen te Batavia, oin de oude betrekkingen to herstel- len. Men ging op deze aanzoecken eerst in, nadat Aboe¹ Fatah in het vroege voorjaar van 1681 heette to zijn afgetreden. Heotte, want de oude vorst was er de man niet naar, om werkeloos t0 blijven toezien, vooral niet toen bleek, dat de Compagnie zich niet dacht te vergenoegen met de vernieuwing der bestaande verdragen, maar heel wat meer eischte. Diet name, dat haar monopolie van kleedjes en opium op de Javakust geerbie- digd, de schade door sc heeding van haar gebied vergoed, do rivier van Tange ran grens aan genomen en ten slotte CKeriUoerT van elken Bantam- schen invloed bevrijd zou zijn.

Een hard gelag! Zelfs voor den jongen Sultan, die de vriendschap liermcdo te duur gekocht meende en bovendien zulke belangrijke concessies tegenover de grooten niet aandurfde; de ver- deeldheid was toch al groot! Gezantschappen en onderhandelingen» brachten de zaak niet verder- on het zou to een nieuwen kryg gekomen zijn, had de Kegeering het met de inzichten van HH. XVII kunnen rymen. Zoo werd to afwachten besloten, in do overtuigiig, dat vroeg of laat toch de tusschenkomst der Compagnie door een der partijen zou worden ingeroepen, uiteraard door die van Aboe¹ Natzar. Welhaast ging de gisting in een burgeroorlog over, de zoon eischte de ont- wapening van den vader en diens aanhang, maar dreigde do nederlaag to lijen en deed, wat eenige jaren tevoren do Adipati Anoin van Mataram had gedaan: Hij verzocht en bekam den gewa- penden steun der Compagnie. De tegenstand werd na een vol jaar van bitteren strijd gebroken, de vader gedwongen zich aan do genadc van zijn kind over te geven. Do kecrzijde dor medalje ver- toonde een ander beekl: Bantam onder den voet

der Oompagnie! De rokening was c vena Is met Mata ram reeds vooraf opgemaakt. Wat bij de onderhandelingen van 16S1 was bedongen en toon a Is onaanemelijk afgewezen, kon nu niet nicer bevredigen. Bantam had bovendien o. iu. te be- rusten in de oprichting van een fort op den linker- oever der Tjidan6 of rivier van Tangerang, de nieuwe grens ; het moest zich verbinden geen rechten in zijn kustgebied te heffen noch verdragen met der- den te sluiten ; het erkende aan de Oompagnie de zeer hooge oorlogskosten — 600.000 rijksds.,— schuldige te zijn, doch zou tot de betaling er vaai niet gemaand worden, zoolang het 'n ionopolie, aan de Oompagnie gewaarborgd, toonde te eerbie- digen ; het zag ten slotte geheel af van alle aanspraken op Cheribon.

Eerst in April 16S4 werden de verbandsbepa- lingen in een contract vastgelegd ; practisch was er reeds eerder uitvoering aan gegeven, o. a. door de uitwijzing van de Engelschen, Franschen en Denen. Meer nog dan het vertrek dezer handel- drijvende was dat de vermogende Chinese kooplieden naar Batavia voor Bantam noodlottig. Sneller dan Aboe'l Fatah het had weten op te heffen, zonk het tot een tevoren niet gekende on beduidendheid terug, eerlang zelfs „tot een wooning enkel der ellendigen“.

Zoo was dan in een tijdsverloop van ongeveer driekwart eeuw gansch Java met uitzondering slechts van den verren Oosthoek onder de supre- matie van de Oompagnie gekomen. Cheribon, dat zich tot de helft der 17e eeuw, hoezeer vasalstaat van Mataram, in een groote mate van onafhanke- lijkheid had mogen verheugen, was sedert onder invloed van Bantam gekomen, en bij het wisselen van het gety, in 1681 toegetreden als bondgenoot der Compagnie. Niettemin zouden de Sultans — het rijk was in 1062 bij den dood van den Panenibahan onder zijn drie zoons verdeeld — „sijn en blyven eerlycke, standvastige en getrouwe bond- genoten en vrinde van de» Sousohoung“, zoals het contract luidde. Niet vasullen dus lan- ger! Het deed er trouwens weinig toe, of do on- dergeschiedte, aan Mataram a) dan niet werd erkend. Met Cheribon zou de Compagnie voort- aan naar goedvinden handelen, zooals ze ook met Bantam niet veel omslag nieer had te maken. Als rijk had Clieribon nimmer veel betekend en de vorstjes onder wie het was verdeeld, werden dan ook meer als regen ten aangemerkt.

Maar met Mataram had den de moeilijkheden geen einde genomen. De verplichtingen bij de jongste verdragen aangegaan, waren den adel een doom in het vleesch. G.-G. Spelman, wiens energie in zijn laatste levensjaren wel ve)slapt scheen, had de weigering der grooten van Soera- baja en Madoera, om zich naar de getroffen rege- lingen te gedragen, ongestraft gelaten en werke- loos ook toegezien, hoe de Soenan vreemde, der Compagnie slecht gezinde Oostcringen tot zich trok en zelfs een haar vijandigen rijksbestierder benoemde. Zoo ver kwam het ten slotte, dat de vorst Semarang terug verlangde, Cheribon — zeer terecht — weder als onderhoorigheid erkend wilde ?ien en moeite deed, Priangan opnieuw onder zijn invloed te brengen. Toen nu Spoelman overleden ^{was} (1684), besloot zijn opvolger de zaku met Mataram onverwijd te regelen. Het eerste resul- ^{tuat} ^{was} onbevredigend, waarom in 1686 de in de laatste oorlogen zeer bekend geworden krijgsover-

ste Tak (Tack) naar Kartasoera, de nieuwe hoofd- plaats des rijks, wer(T^{ez}6h)len. Dions opdracht luidde o. m. zich meester te maken van Soorapati, een gewezen slaaf, daarna officier in '8 Compagnies dienst, die zich als zoodanig in den Bantam- schen oorlog had onderscheiden, maar door on- tactvol optreden tot dscertio was gebracht en zich sedert als een verbitterd vijand, had doen kennen. Do Soenan had hem niet slechts toegelaten in zijn rijk, doch zelfs met groote welwillendheid bejegend. Te Kartasoera nam men den schijn aan, alsof het noodige werd gedaan, om Soera- pati te overmeesteren en uit te leveren, in waar- heid echter waren de inaatregelen tegen Tak en zijn geleidc gericht. Verraderlijk overvallen, vonden Tak en de zijnen op 8 Februari 1686 in de hofstad den dood.

Het was voor de Kcgering geen aanleiding, om den Soenan onverwijd tot ge- oegdoening te d win gen. Zo zag tegen een oorlog in Java's bin- nenlanden te meer op, wyl haar gebleken was van een Mohammed a an sche beweging, welke tot voorzicthigheid maande. Ze onthield zich dus van vijandelikheden, maar zette zich met de grootc ijver aan het werk, om haar gezag in Cheribon en Priangan stevig te bevestigen. Zo werden aan de regen ten van laatstgenoemd gebied instructien uitgereikt en hun stellig verboden, aan bevelen dooi' of namens den Soenan gegeven, gchoor te sdiennen. Zelfs ging do Regeering er wat later toe over, aan de regen ten bepaalde leveringen van producten op te leggen. Te Cheribon werd het fort, in 1680 daar vluchtig ge- bouwd, in een aan alle eischen beantwoordende versterking herschapen en door bestuursmaat- regelen aan ieder duidelijk gemaakt, dat de Com- pagnie, en zij alleen, er het zeggen had. Ook stelde zij zich in verbinding met de hoof den van de aangrenzende landschappen Indramajoe en Gebang. Jiet eerste vooral begeerd als den ontbrekenden scha- kel tusschen het voornialige rijk van Soctlan Goc- noeng Djatien haar gebied. Ten aanzien van Madoe- raverd even eus een politiek van directe bemoedigen gevolgd. Hier was na den oorlog Tjakradiningrat alleen in het W. deel des eilands, in Sa in pang dus, weder als heer erkend; in het O. deel, in Soenieiwj en Pamekasan, had de door Troenadjaja benoeui- de Matjan Woeloe tot zijn dood het bewind uit- geoeft en was sedert daarin opgevoigd door zijn schoonzons. Onderlingc gcschillen waren door dezen in 1686 aan de Regeerri, dus niet aan den Soenan voorgelegd, en had den ook Tjakradiuig- rat haar uitspraak doen inroepu. De liegeering zorgde er voor, dat haar het overzicht niet ont- glipte en de invloed van AJataram zoodooidc teruggedrongen werd.

Zoo werden met venijndijig van kostbare en uitputlende geweldmaatregelen langs diplomati < : - ken weg op Mataram beteekehende voordeelen behaald. In dezelfde vredeHevende lijn ginou do handelingen van Oainphuis en diens opvolger Van Outhoom tot verliooiging van de welvaart van Batavia's omstreken en achterland. Zij bevoor- derden den landbouw, droegen inzonderheid veel bij tot de uilbreiding van de rijst- en suikerctil- tuur en zagen zich daarin niet, als in vroeger dagen, door strooperijen uit het Bantamsche be- moelijkt. Wel deed de dood van Aboe'l Natzar —1687 — voor nieuwe on rust daar vreezen en geheel uitgebleven is deze clan ook niet, maur afmeting heeft de zaak niet genoinen. Reeds

was het gezag genoegzaam bevestigd, gesteund als het zich zag door de bezettingen van [ort Spce]- wyk on het vorsterkto vorstelijk verblijf Te Sge : . roesoan.

"Met Matarani bleven de betrekkingen gespannen, nog vele jaren. Alle pogingen tot toonadring werden door de Regeering afgewezen. Drin- gender waren ze geworden naarmate Soerapati, sedert den inoörd op Tak naar Pasoeroean uit- geweken, zich in die streken gevreesder had ge- maakt. Do Soerabjasche regenten ontzagen hem en clien van Kediri en Loedaja bezorgde hij bij voortdoring overlant, van Bangil tot Panaroekan heerschte hij onbeperkt. Met do heerschers van Balam ban gan was hij lan gen tijd op gespannen voet, tot dat huwelijksbanden een betere ver- houding deden ontstaan en Soerapati nog te ge- dichter maakten. Toen het daarbij der Regeering duidelijk was geworden, dat do hoofdschuldige in do zaak-Tak niet de willooze Soenan, maar diens zoon, de vermoedelijke troonsopvolger was en dat deze met Soerapati in verstand- houding stond, toen begreep ze het geraden, met de politiek van onthouding jegens Mataram te breken. De dool van den Soenan in 1703 drong haar trouwens tot innemigii. Uit zelfbehoud moest de verheffing van den Adipati Anom, later Soenan Mas genaamd, belet, c. q. ongedaan ge- maakt worden en diens oom Pangeran Poeger, de uit den Jaatsten oorlog bekende, ten troon worden gebracht. Deze had bovendien de algeeneo sympathie, terwijl de Adipati Anom die miste en door zijn verstandhouding met den niet-Moham- medaanschen Soerapati velen, o. a. ook Tjakra- diningrat van Madoera als hoofd eener partij edelen, tegen zich had. Toen nu Poeger in 1704 zijn bdangen in handen der Compagnie legde, were! besloten, hem zoo krachtig mogelijk te steu- nen en riep inen hem tot Soenan uit. Dit was het sein tot wat de 1c *Javaansche Succesie-oorlog* pleegt te worden genoemd. Zonder over dezen krijg uit te weiden, worde slechts aangetekend, dat in September 1705 Amangkoerat III door De Wilde uit zijn Kraton te Kartasoera verdreven en Poeger er als Pakoc Boewana I gohuldigd word. Do nieuwe vorst erkende de verdragen van 1677 en '78, deed tevens onvoorwaardelijk afstand van het gebied bewesten de Ixisari en de Donan, zoomed van Ohcribon, Semarang en Oost-Madoeru, dus van Pamkasan en Soemencp. Met kwijtschel- ding van de nog bestaande schuld werd hem de ver- plichting opgelegd ojn 25 jaar nhtereen 800 kojangs rijst te lcvren, waarnaast het monopolio van lijn- waxlen en andore voorlcclen op het stuk van han- del werden verkregen. Voorts zouden niet slechts vreemde Oosterlingen maar allo vreemdelingen, dus ook Europeesch, tot toelating in het rijk do vergunning der Hoogo licegering behoeven (Verdrag van 5 October 1705). De ten laste van den Soenan te onderhouden bezetting van het fort te Kartasoera zou de „strooij)op, die men aldaar op den troon hnd geplaatst", voor wegwaaien behoeden.

Intusschen was nog slechts een klein deel van do oorlogstaak volbracht. Het belangrijkste waclit- to nog op afdoening. Soenan Mas moest tot do erkenning van Pakoc Boewana's gezag deg wongen on met hem Soerapati, tot wien hij zijn toevlucht had gezocht, in onderwerping gebracht worden. I)o actio apcelede zich af op nagenoeg hetzelfde tooneel, waarop de vorige oorlog was gevoerd. In October 1706 we id Soerapati's voornaamste

sterkto Bangil veroverd, maar dscondanks was do expeditie, ontijdig cloor Cnoll gestaakt, een misluk- king. Be ter ging het one! er leiding van De Wilde in 1707, fit was het treffen in de vlakke van Sangiri, na- bij Pasoeroean, bijna op vernietiging der krijgsmacht uitgelopen. Soenan Mas en de zoons van den ten vorigen jare omgekomen Soerapati werden ver- elagen en waken uit naar het ontoegankelijke bergland van Malang. Kediri en Pasoeroean werden bezet en bij Mataram getrokken. Het jaar daarop onderwierp Soenan Mas zich; hij werd naar Ceylon verbannen, een maatregel, welke op de ^nlandsche wereld een levendigen indruk maakte. Niet minder radicaal was het opt reden tegen Sampang en Soorabaja, waar aan alien schijn van zelfstandigheid der bestuurders een eind werd gemaakt en dezen zich tot regenten zonder meer zagen teruggesteld ; de wijze, waarop dit mogelijk werd gemaakt, was zeker hoogst afkeurenswaardig ; ze bevatte de kiem van nieuwo onlusten in zich.

In 1713 kwam het in Pasoeroean tot een uit- barsting, welke echter door den Soenan zonder hulp kon worden bedwongen (1714). Maar de ontevredenheid bleef voortsmeulen ; ze was vooral wat de Madoereesche en Soerabjasche regenten betrof, tegen den Soenan gericht. In 1718 stond de Ooslohoek weder in vuur en vlam. Gresik, Si- dajoc en Toeban werden door Soerabaja bedreigd, Pasoeroean door de daarmede verbondeneii benden van Balam ban gan en Bali. De troepen van Matarani werden geslagen, liepen ten deele over en die, welke de Regeering onder Gobius had kunnen zenden, waren te zwak, om veel to kunnen uitrusten. De ontevreden regenten der O. IMantjanegara sloten zich bij liet verzet aan, vervolgens 's vorsten zoons van onechten bloede, de Pangerans Dipanegara en Dipasanta, en het jaar daarop, dat van zijn dood, ook zijn echt zoons, de Pangerans Poerbaja en Blitar. Pangeran Aria Matarani, de oom van den nieuwen Soenan — Praboe Mangkoe- negara onder den naam van Amangkoerat IV (1719—,26) — trad eveneens tot den opstand too en noodzaakte den vorst zijn hofstad te vrlaten en te Semarang bij de Compagnie steun te zoeken. Wei mocht het door kmchtig optreden gelukken, Kartasoera voor hem te bewaren, dock voorko- men niet, dat de Buitenprovincien en ook het N. decl van Semarang verloren gingen. Maar daarop keerde de krijgskans, gevolg vooral van het gebrek aan samenwerking bij de insur- genten. Madoera kon door den getrouw geble- ven bestuurder van Sam pa ng van de er geweldig huishoudende Balischc benden worden gezuiverd, Aria Poespita van Soerabaja begreep het gerd- den tot onderhandelen over te gaan, Aria Matarani onderwierp zich ; de Soenan deed hem met zijne zoons en behuwdzoons worgen. Aria Poespita vond geen gchoor, word bij Kapoetra n gclagen en moest Soerabaja prijsgeven. Nog gunstiger werd de toestand door de aankomst van troepen uit Nederland. Hierdoor kon den grooten van Madioen, Kediri en Soerabaja een enistigo nedcr- laag worden toegebracht en moesten Poerbaja en Blitar naar het onherbergzaam Malangsche wij- ken. Ziekten en ellende slechten luer velen weg, o.a. Blitar en Poespita, en dwongen Poerbaja in 't begin van 1723 tot onderhandelen. Weinige maan- den later volgde de onderwerping van alle vor- zetslclders; Poerbaja zag zich voor zijn veixler bestaan land in Tangerang toegewezen, de andere grooten, onder wie "Dipanegara, een zoon van

Soerapati, en de aanzienlijken van Soerabaja, werden naar Ceylon verbannen; alleen RGden Brahim, de laatste van de Soerapati's, bleef in Malang zwer-vende. Aldus was ook dezè krijg, de 2c Javaansche Stricessieoorlog, tot een goed einde gebracht. Eerst 10 jaren later — 8 Nov. 1733 —, in welken tijd een nieuwe Soenan, minderjarige zoon van den vorigen, in 1726 onder den naam Pakoo Boe wan n II was opgetreden, werd bij een verdrag orde gesteld op de belooning voor de bewezen hulp op den achterstand in de nakoming van reeds bestaande ver-plichtingen. Vijftig jaren achtereen zou de Soenan 1000 kojangs rijst's jaars te Batavia afleveren. Verder werd de levering van pejer, houtwerken en ka-toenen garens geregeld en de koffiecultuur, aan 's Compics monopolie niet bevorderlijk geacht, in 't rijk geheel opgeheven. Ook nopens de onder-houdskosten van het garnizoen werden nieuwe regelingen getroffen. Tegenover de lasten aldus aan het rijk opgelegd, stond kwijtschelding van achterstallige en andere schulden.

Wat uit dit verdrag sterk iaarvoren drong, was de begeerte, om van Java's vruchtbaren bodem meer dan tot dusverre partij te trekken. Het monopoliestelsel met zijn parasitaire en verdere schadelijke nevenwerkingen had steeds minder voordeelen opgeleverd, de bemoënis met de inwendige aangelagenheden der rijken in West-zooel als in Midden- en Oost-Java de natuuryke gesteldheid daarvan leeren kennen, een en ander gaandeweg het inzicht doen rijpen, dat cr., van de ware vrugten, die in Java staken, wel op voordeeler wijze ware te profiteren dan door het verschachten van producten tegen geprijs- legierde artikelen van invoer, van kleedjes vooral. Reeds toen men naar aanleiding van het verraad aan Tak geplèegd de Preanger-regenten aan het gezag van den Soenan had onttrokken, was hun de verplichting opgelegd, de laudproducten voortaan niet langer hem, maar aan de Compagnie te leveren. Gedwongen leveringen tegen vooraf bepaalde prijs bestonden trouwens reeds lang. Al in Coen's tijd had de bevolking om Batavia haar siri en pinang aan den pachter jnoeten afstaan; rijst, daarna ook hout en bamboe werden door de omgeving van het fort te Tandjoeng Poera opgebracht, eerst ten behoeve van die versterking, later ook voor 's Compagnies scheepsbouw. Gedwongen houtaankoop was er uit ontstaan, deze na verloop van tijd onder Europeesch toezicht gekomen. Met de pepercultuur was het in zoover anders gegaan, dat plantdwang was opgelegd, toen de leveringen niet langer toereik- ten; ook wel last tot extirpatie, als overvloed het monopolie schade kon doen. Zou had men de katoenteelt aanvankelijk verboden, opdat de in-landsche weefsels de van buitein door de Goinjag- nie aangebrachte niet zouden verdringen, totdat overtuigend was gebleken, dat ze op den duur toch niet te weren waren. Maar toen men door de krijgsverrichtingen in de binnenlanden met de katoenproductie daar kennis had gemaakt en vooral, nadat van groote vraag naar katoen in Europa was gebleken, had men zich bejverd, er zooveel mogelijk van te bekomen, was zelfs nog voor 't einde der 17e eeuw katoen in de Bovenlanden bepaald gevorderd. Ook Icardamoin, zwavel, peper, was, vogelnestjes, ver volgens indigo werden van de regenten in bij schatting bepaalde hoeveelheden geëischt. Tegen vergoeding

zekr, maar in elk geval tegen een zoodanige, welko der Compagnie voordeel waarborgde, wat alweder toezicht, ecrilang ook technische be-moënis medebracht. Aldus werd gaandeweg ge-bi'okn met het stelsel — het Portugeesche — om zich te beperken tot den handel aan de kust, en naar Spaansh voorbeeld de aandacht gericht op de productiebron zelve, met het oogmerk haar capaciteit te verhooen. De instelling van commissies — sedert 1686 — was de tastbare uiting van dit streven, „de gecommiteerde tot en over de zaken van den Inlander, 30 jaren na dien, de vorderingen vrucht ervan. We golden deze maat-regelen, in welker verband ook de benoeming van Pangeran Aria Oribrou tot "Opsigter" over de Preanger-regenten melding verdient, de ge-westen onder het direct gezag der Compagnie, maar dat de leidende gedachte zich ook tot het gebied daarbuiten uitstrekte, blijkt uit de in 1684 aan Bantam opgelegde verplichting, om zijn peper bij uitsluiting aan de Compagnie af te staan, niet minder vooral uit de besprekingen van Com-mandeur Govert Noll, in 1709 te Kartasoera ge-voerd, welke tot gevolg hadden, dat de Spanjan zijn regenten oproeg, om voortaan de landsproducten alleen aan de Compagnie af te leveren. Maar eerst de onder de auspiciën van Be wind-hebber VVitsen krachtig doorgevoerde koffiecultur zou „den overgang der Compagnie van handelslichaam tot territoriale mogeïdheid" pas goed inciden, omdat ze den Koopman dwong, zich als Souverein te doen gelden, toezicht uit te oefenen niet slechts op de cultuur, maar op al wat daarmede ten nauwste samenhang: op de wijze van gezagsuitoefening, op de wegen, op den veestapel. De koffie eischte deze intense bemoënis meer dan elk ander product, omdat geen cultuur een zoo groote uitbreiding heeft gekregen in zoo korte snanne tijds. In 1706 were! liet eerste monster verscheept, in 1723 reeds brachten de Djaka-trasche regenten alleen millioeni pond op. De productie werd welhaast angstwekkend, deed vreezen voor te groote welvaart, waarin een ge-vaar werd gezien, en maakte op maatregelen be-dacht tot beperking. Wat nooit het geval is geweest met de toch ook zeer beteekenende Bui-kercultuur in de Balaviasche OimcJanden, Chori bon en elders, — streken trouwens, welke de binnenlanden in ontwikkeling vooruit waren, terwijl de voordeelen der cultuur niet regenten maar den particulieren ondermeïnts, incest Chineezen, in de zakken Jvoelden.

De groote uitbreiding, welke de suikercultuur jiad verkregen, was mogelijk geworden door den vredestoestand, waarin de Compagnie ija het be-eindigen van den burgeroorlog in Bantam met dit rijk verkeerde en welke lange jaren onverstoord is gebleven. Maar tevens had zij bijgedragen tot een zeer bedenkelijke venneederling van het aantal Chineezen op Java, een aantal gaandeweg zoo groot geworden, dat voor velen geen werk was. Dit geveegd bij de omstandigheid, dat ta) van anderen het tot rijkdom Jiadden gebracht, velen ook ah pacliters van pasars en sjahbanda-rijen invloed op inland sche grootten hadden be-komen, maakte, dat de Chineezen een macht betekenden, welke a He aandacht van de zijde der overheïd eischte. Deze was in haar maatregelen tot bezwering van het gevaar verro van gelukkig, de corruptie der aambtenaren deed de rest. Zoo werd de Regecring — door twisten, in haar

boezem verdeeld — door een oproerige beweging onder de Chinezen verrast en wist zij de middelen niet te vinden, om haar in de geboorte te sinoren. Begin October 1740 nam zij cindlijk maatregelen tot verdediging van het reeds bedriegde Batavia. Do gisting binnen de stad nam hand over hand toe, do 9° bracht voor do daarin achtergebleven Chincezen een waren Bartholomeusnacht. Het moorden hield nog een aantal dagen aan; toen volgde een algemeene amnestie. Maar intusschen had zich de opstand naar het Oosten uitgebreid, zelfs tot voorbij Semarang. In het volgende jaar, de strandgewesten bevonden zich reeds in de macht der Olineezen, viel ook de Soenan hen bij. De hofwacht word afgemaakt, een aanval op het fort gedaan, terwijl op 's vorsten last de voor kort van Ceylon teruggekeerde zoons van Soenan Mas om het leven werden gebracht. Dit uit vrees, dat de Ghineezzen een dier prinsen op den troon zouden brengen, uit wraak ook over hun heulen met den bevelhebber der bezetting. Medio 1741 liet zich de toestand allerbekankelijkt aanzien. Het fort was gevallen, de strandgewesten waren in 's vijands handen, zelfs Semarang liep gevaar. Eerst in October werd een toereikende macht derwaarts gezonden en namen de zaken onder leiding van Commissaris Vrijssel een gelukkige wending. De Soenan liet oiederhandelingen aanknoopen, zone! in het begin van 1742 de Nederlandsche gevangenen naar Semarang en verbodt zijn regenten aan de Chincezen verdere medewerking te verleenen. Maar ii u verklaarden dezen hem vervallen en riepen een kleinzoon van den naar Ceylon verbannen Soenan Mas tot vorst uit. Pakoe Boe wan a ont-

gebouwd. Vercier de verplichting tot periodieke levering van rijst, indigo, katoen on andereproducten.

Practisch was het rijk van den ficon Agocng tot een wingewest verlaagd. Tevcns ook aan Tjakra-diningrnts v&r reikende verwachtingen de bod cm in-geslagen; deze had zich te vergeenoegen met zijn onafhankelijkheid van Mntaram en met een regentschap, dat van Scdajoc, voor zijn zoon. Voorwaar, con schamel loon voor de grootc diensten door hem in de dagen van „bijna radlooze bekommering“, bewezen. Gevaarlijk bo ven dien dat afschepen zoo! Want nog hield Tjakradiningrat de op de Chincezen in Oost-Java veroverde plaatscn bezet en de enige ontevredene was hij niet. Toen nu de Regeering zijn eischen niet wilde bevredigen, begon hij de vijande-lijkheden op Madoera en op den ovenval. Met af-wisselend gehik word in 1745 gestreden, ten slotte Tjakradin ingrat genoodzaakt naar Bandjermasin te wijken, waar hij bij de Engelschen steun dacht te vinden. Hij word er echter gearresteerd en Ceylon was het eind.

Toen de rust hersteld was, maakte de G.G. Van Imhoff ter consoKdeering van het nieuw gewonnen gebied een reis over gheel Java, na tevoren in na-volging van Van Swoll en Zwaarcleeroon de Boven-landen te hebben bezocht. Deze reis — over zijn “Hervormingen” worde hier gezwegen — bracht hem ook te Soerakarta, waar een incident plaats greep, dat tot den ernstigsten oorlog, tot dusverre op Java gevoerd, aanleiding gaf en de splitsing van Mataram ten gevolge had, Mangkoe Bocmi, een van Pakoe Boewana's broeders, achtte zich door den Landvoogd beleedigd, verliet het Hof en sloot zich aan bij Mas Sajjid, een grootc, die reeds sedert den Chincezen opstand tegen den Soenan in het veld stond. De kryg vertoende aanvankelijk het karak-ter eenor guerilla, maar nain bij het overlijden van Pakoe Boewana II in 1749 grooto afmetingen. aan. De Soenan had voor zijn dood het rijk

vhichtto zijn residentie en liet te Semarang om hu] povergedragen aan de Compagnie, wyl hij niet wenschte, dat verzoeken, waartegenover hij den afstand derde Adi-pati in Anom hem op volgde, hoozerdeede door hem strandgewesten alsniedc het recht aan do Reg-cring, om in overlcg met de Regeering da ar voor aanvankelijk was zelf een Kijksbestierder te kiezen, in uitzicht stelclo, aangewezen. Door deze belangrijke beschikking — 11 Terwijl nog onderhandeld werd, <k c<.1 Tjakradiniugrat, December 1749 — kregc do Re geering de volle-dige van jJadoera, die steeds over zijdc had gehouden, een bevoegdheid, om met den troon naar goedvinden de inval in Mataram, en bezette de hoofdstad. Beze daadhandelen. Haar vertegenwoordiger, Von Ho-hendorff, verhoogde het reeds bestaande wantrouwen tegon den begiftigde cr cnkele dagen voor het ver-scheiden van den Madoe-reesebeu prins in grootc mate. Het inocht echterstervenden Soenan den Adipati Anom onder den naam gelukken, hem tot ontruiming der residentie te waarna zePakoe Boowana III medc; het was het antwoord op de daad door eigen troepen bezet en van Mangkoe Boomi, die zich inmiddels te Djokjakarta —

Boewana cr hersteld werd. Mas Grncdi, de het oude, in 1677 verwoeste Kart a — tot Soenan had doen camlidaat der Chincezen, had, door zijn aanhang M-uitroepen. Groot was diens aanhang, gering die van den rithen, inniddels reeds „ampoon“ gevraagd en verkregen. minderjarigen vorst. Ook had Mang-koc Boemi in Mas De beweging verliop door gobrek aan Banichhang, deSajjid, welhaast zijn schoon-zoon, een in do laatste benden woken uit naar Lct Malangsche, deoorlogspractijk geschoold bond-geuoerd. De kryg werd vier klassieke tocvlucht van op-rofilingen. Pakoe Boewanajaar lang met afwisselend geluk gevoerd en zou wellicht sluide het oude stof af, koos zich een nieuwe gcmalinuoog jaren hebben ge-duurd, ware er tusschen Mangkoe en een nieuwe hofstad — Socrakarta — on sloot, wat deBoemi en Mas Sajjid geon vijandschap ontstaan. Hierdoor <e-geering wel zoo goed vond, een nieuw void rag (I besloot eerstgenoomde onderhandelingen aan to knoopen, Nov. 1743). „Articulen van reconciliatie“ ge-welko er toe leiddon, dat hem de helft van het Mataramsche

Hierbij kwani aan do lIegering het recht ■waitrijkwcd afgestaan, over welk gebied hij den 13cn Februari benoeming van <l(n Jijksbestierder en van de1755 als Socltan Amangkoo Boowana I word gehuldigd. iSiasSajjid bleef nog rihu twee jaar in verzet, onderworpt zweren, alsmedc het muntrecht. De Soenan deed afstand-zich toen aan den Soenan en zag zich nu met den titel van van do onder Se inn rung ressortceerendc sjah-bandarijen, Pangran Adipati Mangkoe NOgara 4000 tjtajahs in het van Soerabajft en bijbehorende regent-schappen, vanZ.O. deel des I'ijks toegewezen, als Icen van Soerakarta, Djnpara on I tom bang, van de Java- kust tot 600 roeden gelijk het aan Pakoe Boewana III gelaton deel van Mataram

lundwaarts in, van hot res-teerend deel van ciland sedert genocmd is. Madoera en van den Oosthoek, gerekend van den meridiaan van Pu-Hocroean. Ter betrcr verckkring van den weg Semarang-Mataram zouden ten lasto van den Soenan aan dien weg een paar forten worden

Aldus was in vervulling gekomen het denkbeeld, reeds bij Speelman gerezen en in het begin van den oorlog door Von Hohendorff aanbevolen, om door verdeeling van Mataram de rust te bevorderen, Maar dat doelbewust in die richting zou zijn ge-stuurd, kan bezwaarlijk worden aangenomen; veel-er mag men het er voor houden, dat de verdeling onder den drang der omstandigheden als een *pis-aller* is aanvaard.

In hetzelfde jaar, dat de voren gememoreerde krijg, *de 3e Jawansche Successieoorlog*, in Mataram uitbrak, grepen ook in Bantau gebeurtenissen plaats, welke dat rijk geheel zijn zelfstandigheid zouden doen verliezen. De verhouding was sedert de ten behoeve van Soeltan Hadji verleende tusschenkomst goed gebleven. In het Jaatst der 17e eeuw had de Compagnie zelfs in naaim en met steun van Bantam het rijk Soe-kadana ter Westkust van Borneo veroverd en in 1735 had zij den Sultan ter zijde gestaan bij de afwikkeling van grensquaesties met Palembang, terwijl tevoren, in 1731, Poeloe Pandjang, voor de reede van Bantam, in ruil voor zekere handelsconcessies langs minnelijken weg aan de Compagnie was gekomen. Het waren dan ook inwendige moeilijkheden, welke, als in Mataram, tot grijpen zouden dwingen. Zij vonden hare aanleiding in het drijven van een der gemalinnen van Soeltan Zeinoel Arifin, een vrouw van geest en schoonheid, die zich beijverde haar gunsteling en neef op den troon te krijgen, ten prejudice van den wettigen opvolger. Ze wist haar echtgenoot voor het plan te winnen en even zoo den Landvoogd Van ImhoU J1747). Toen de Sultan kort daarna krankzinnig en naar Ambon verwijderd werd, trad Sjarifa, de Soeltane, als regentes op. Verwekte dit reeds onstemming, de wijze, waarop zij het bevel voerde, deed dit nog veel meer. Een opstand brak uit en noch de wapenen, noch de maatregelen door de Regeering genomen, om de gemaakte fout te herstellen, konden de rust terugbrengen. Tot zelfs onder de muren van Batavia kwamen de stropende benden, aangevoerd door den leider des opstands, Kjahi Tapa. Eerst na twee jaren van inspanning mocht liet glücken, de rust te herstellen. Sjarifa en haar neef hadden toen reeds lang het land verlaten en de troon was aai de dynastie hergeven, eerst aan een breeder van den inmiddele van Ambon overleden vorst, daarna bij minnelijke schikking aan zijn zoon, onder wiens bevel — hij stierf in 1777 — de rust niet meer verstoord werd. Maar op den dag, dat Arilins broeder tot Soeltan en zijn zoon tot kroonprins waren uitgeroepen — 17 April 1752 — was Bantam tot een leenrijk gemaakt en had het weder een deel van zijn gebied moeten inboeten, o.a. Lampong Sileboe, waar zich in 1682 de Engelschen, echter slechts tot weder opzeggen, hadden mogen vestigen. Kjahi Tapa c. 8. bleven nog het gansche jaar 1752 in verzet, bielden), tot schrik van de Hollandse boeren) — creatie van Van ImhoU —, danig in de Omme- en Bovenlanden huis, werden ten laatste bij Bandoeng uiteen gejaagd en zochten daarop hun heil bij de opstandelingen in Midden Java.

Zoo waren dan de eenmaal zoo geduchte rijken Mataram en Bantam tot de nederige stelling van leenstaten verlaagd, beide bijdragende hun contingenten in producten ten behoeve van de Compagnie. In den Oosthoek was het nog niet zoo ver, al hadden ook daar de regenten zich acten van verband uitgereikt gezien. De atreek was achtendijk en dun bevolkt en in de Bovenlanden zwaaid de nazaat van Soerapati en Singosari, de voormalige wapenbroeder van Mas Sajjid, den scepter, terwijl

in den uitersten Oosthoek, Balambangan, de Balinesche Pangoran Patihet bewind voerde. Tiontallen van jaren had de Regeering zich van alto bemoeienis, welke verder reikte dan het Noorderstrand, onthouden. In 1767 echter besloot ze haar gezag in het Oosten te doen gelden; een expeditie werd uitgerust, Balam ban gan bozet, vervolgens ook de tegenstand der Chinezen te Oeloo Padjang, afstammelingen der rebellen uit Valckeniers tijd, gebroken. Daarop richtte men de wapenen tegen Singosari en het „Soerapatische gebroed", waarbij de Soenan en de regenten van Soerabaja en Madoera hulp verleenden. Malang en Antang werden genomen, waarna de vijand naar den Kloet trok en er zich versterkte. Inmiddela hadden de Baliers zich door het ontruimen van Balambangan daar weder kunnen herstellen, zoodat men in 1768 tot nieuwe krachtsinspanning moest besluiten. Zij Icidden tot volledig succes; in Mei viel Kota, de versterkte verblijfplaats van Pangdran Wilis, den bevelhebber der Baliers, terwijl in Westen Singosari gevangen genomen en Melajoe Koesoema, Soerapatts kleinzoon, verdreven werd. Men was nu den toestand geheel meester en zou dien ook meester gebleven zijn, had men uit schrielheid zich niet tot het achterlaten van een uiterst geringe bezetting laten verleiden. Hierdoor was het mogelijk, dat enkele jaren later reeds, in 1771, een Balische geestdrijver Balambangan in opstand bracht. „Zowel de nacht der vijanden als hare drift en hardnekkigheid accersceerde" dermate, dat aanzienlijke versterkingen moesten worden aangevoerd, waarmede nochtans geen afdoende resultaten konden worden behaald. Zelfs iced men bij een poging, om Bagoe, de voornaamste versterking der Baliers, te nemen, & hec. De in 1772 gereconstrueerde expeditie was aanvankelijk niet gelukkiger, men moest tot een geregelde belegering der vesten besluiten en eerst in October viel deze one in han den. Maar hiermede was dan ook het doel bereikt en aan de heerschappij der Baliers in dit deel van den Oosthoek een einde gemaakt. Een goed deel humer en van do Boegineezen, die met hen samen waren gegaan, weken uit naar Koesa Baroeng, waar men hen uit gebrek aan voldoende strijdkrachten voorloopig ongemeoid liet. Na aantkomst van troepen) uit Nedcf-land werden ze ook daar aangegrepen — 1777 —, nu geheel van Java's bodem verdreven; driekwart eeuw had de Balische overheersching in den Oosthoek stand gehouden, eedert Soerapati er zich als onafhankelijk vorst gevestigd had.

In de Vorstenlanden, coJcticticv benaming van de ducln, waarin het rijk van Mataram in 1755 was gesplitst, bleef do rust, dank zij het beleid der goumeurs van de N.O. kust, ongestoord. liet vereischte heil wat 'zeemanschap, ojn dit blijkens de sterke tooncmng der bevolking zoo heilzaam resultaat te bereiken. Want onder de asch van liet oorlogsvuur gloeide nog de onderlinge haat der Jioofdjersonen en de wijze, waarop) de tijds de verdeling van Jict gebied tusschen de Hoven had plaats g'had, gaf bij voortdurende aanleiding tot moeilijke den. Ije Soenan haatte den tot zijn evenknie o>gc-komen o)standeling van weleer en deze was „den sebooi" Mangkoe Negara, zijn schoonzoon, nid-beter gezind. Eindlijk mocht het Gouverneur Van der Burgh gelukken „na ongelooflijk haerlovrij-en- een modus te vinden, om de geschillen uitden weg te ruimen. Den 26en April 1774 werd het z.g. Scheidiingsverdrag door partijen onderteekend. Twaalf jaar later overleed Soenan Pakoe Boewana III. Nog tijdens zijn ziekte liet de Soeltan onder con nic-

tig voorwondsel een inval in het buurrijk doen, welke door moest zijn, Java in staat van verdediging te brengen. De krachtige houding van Solo's Resident kon worden Hervormen was hem niet opgedragen, wel het onderzoek gekeerd. Dadelijk was Mangkoe Negara niet naar de wenschelijkheid ervan en vooral het krachtig opgetrokken, om de plannen van zijn bitteren vijand, den bestrijden van de complotie. „De man met de plak“, Sultan, to voortjelen. Toon deze twee jaren later, omstg waaraan Indie zoo'n behoefte had, heeft er (lit ziek werd, was het de Soon an, die aan Djokjakarta strafinstrument duchtig gezwaaid. En niet plichtvergeten ergernis gaf en Mangkoe Negara tot het ple- gen van landsdienaren allen onder von- den de felheid zijner vijandelikheden dreef. De verzucht van -lezen ging zelfs slagen; ook de inlandsche ho- ven zouden ervaren, dat er zoover, dat hij bij de Reggering aanspraak maakte op den met „Mas galak“⁵⁶¹), als de Prangerman met vermin king troon van Djokjakarta. Maar Mangkoe Bocwana I van het woord Maarschalk (uitgesproken : Marcskalak) herstelde en voor mon het goed wist, had Mangkoe Daendela noemde, niet te mallen viel. Allercerst Bantam, Nogara zijn afstraffing gelt regen en zag de Socnan zijn reeds in het jaar van 's Maarschalks komst. Het land was rijk bedreigd. Er werd chtor een verzooning sclert den dood van den Sultan, in 1802, aan onrust ten bewerkstelligd, maar deze bleek, wat den Soenan betrof, prooi, doordien bij die gele- genheid weder eens geveinsd. Ook ging deze z wan ger van het plan den moelijkheden over de opvolgin g waren ontstaan. Toen nu Gouverneur en alle Europeanen om het leven te brengen Daendels bij den aanleg van verded igingswerken aan do : kennelijk stond hij onderden invloed van „de paapen“, Meeuwen- baai naar zijn meening niet voldoende d. v. z. geestelijke drijvers. Hem werd den cisch gcsteld, medcworking van den Sultan kreeg, eischte hij van dezen v. die lieden uit te lveren : een militaire macht word de uitlevering van den Rijksbestierder, in wien de gered gehouden, om dien eisch zoo noodig kracht bij te Landvoogd's vorsten boozen geest zag. Dupuy, die den cisch overbracht, werd met zijn geleide in den kraton vermoord. Drie dagen na on tvangst van het bericht

Nu was het weder Djokjakarta, datzorgen baarde. omtrent het voorgevalleno stond Daendela zelf voor den Mangkoe Boewana, do vorst op wien te rekenen viel, kraton. Deze werd veroverd, de Sultan verbannen en do overleed in 1792. De houding van het Solosche Hof bij Rijksbestierler gefusilleerd. Bantam werd tot domein van deze gebeurtenis voorspelde niet veel goeds, nog minder den Koning gedecre- teord, het gebied ten Oosten der die van Mangkoe Negara, terwijl de kroon- prins allerlei Tijdane en der Tji- mandiri met Sad in g en Djasinga. bij bezwaren opperde, toen hem de acte van verband werd de Gouverne- mentslandcn ingelijfd evenals de voorgelegd. Gouverneur Van Overstraten wist met veel Lampongsche dis- tricten. Twee jaren later vond Daendels beleid de nicelijkheid ten overwinnen en vervolgens ook in het voort- duren der strooptochten door aan han gers van van den Soenan een belangrijke concessie te verkrijgen, den afgezetten vorst aanleiding, om den troon door een deze name- lijk, dat het aan Mangkoe Negara in leen ander te doen bezetten en tevens de Stranddric- ten te gegeven ge- bied in bezit werd omgezet en aan zijn annexeren. Toen het onrustig bleef, ging : een volgend wettige op- volgers zoo overgaan.

Aldus was tegij het eind der J 8e eeuw, in de Jaat- ste Soeltanaat voor goed een eind te inaken (1813) enmet levnsdagen der Compagnie, de toestand zooda- nig, dat de invoering van het Landrentestelsel een begin! De het overwicht groot genoeg bleek, om dien te kunnen Sultan werd met behoud van zijn titel op een jaargeld beheerschen. In matorieele kracht schuldte het. loen gepensionneerd, dienszoon trad bij het overlarden van zijn allerminst; die was zelfs niet voldoende, om de „heeren vador drie jaren daama in diens rechten, maar werd in zecroovrs“, als Daendels zc zoo noemen, van de Java- 1832 wegens medeplichtig- heid aan zeeroof verbannen. kust te wci'en. Dcstemeer chtor in het verluden, dat Met hem verduwen het laatste overblijfsel van Bantams grootsch was ondanks vele tekortko- mingen, ja vroegere macht, maar de woelingen, welke in het verleden fouten.doch<lat altijd beoordeeld behoort te worden naar het rijk liadcn verontrust, hebben nog velo jaren op de re- sidentic haar naverking doen gevoelen.

„die Logik jencr Zeit“ en waarvan met waardeering client te worden getuigd, dat het Java had gebracht het v66r aHcs noodge: rust I

Ook aan wat in Cheribon nog aan vroegere groot- heid herinnerde, werd in het begin der 19e eeuw de laatste slag toegebracht. Het land zuchtte reeds lang onder het wan bestuur der vorsten. De desa's waron aan Chincezon verhuurd en de bevolking aldus go heel aan de wilkeur over de keuze tusschen be- steiHiging van het oude met hier lieden overgege- ven. Toen nu daarbij nog kwam zijn gedwongen arbeid, cor il ingen ten, gforceerde ontvredenheid over do opvolging van een der Soeltans, levoringen, monopolio < n oithouding van bemoeienis vvaarbij de bevolking het voordren rechthebbende, Radja met de inlandscho huishouding, of aan vaarding der begin Kano- man, had opgonomon, brak in 1806 een ernstige sc leu van den nieuwen tij<l, welke vrijheid wiken op het opstand uit. Engelhard word dien met beleid inees- ter. stuk van arlB- id en handel(n gewaarborgd recht voor Daendels vond het chtor noodig diens regelin- gen to icder. Het valt buite het kader, op den strijd der mee- herzien, lijfde in 1809 de bovenlanden in en maakte de jinning over deze inateric in te gaai>. (cniocg zij het te drie Sultans, zij het ook met behoud van hun titel, tot vennclden, dat de bchoudsinannen, onder wie \ <>oral “ambtenaren”. Twee jaren later werd Soeltan Cheriton — zoo werd Kanoman na zijn te- rugkeer in 1807 van Ambon denkbeeklen van zijn opponent Dirk van Kngondorp in genoemd — afgezet en hom met do vergunning zich ter het Uliarter van 1804 slechts in zoo- vcjto huldiging hoofdplaats to ves- tigen con pensioen toegclegd. Zijn vonden, dat althatis met het mono-]>olistic<sc] dcr gobied kwam ten doole aan het Gouvernement, ten deelo Compagnio word go bro ken. De con- verHio der aan de be ide liepubliek in een koninkrijk Holland leidde tot do tcrugrooping der Coniuiissarissen-Ge- ncraal, die in Indie hervormen zouden, nog v66r ze dit land haddon bereikt en tot de uitzending van Maarschalk Daendels, wiens eerste streven het

„Mas“ in den zin van een beleefdheidstitel, „gajak“ hior = woestl.

andere Sultans. Maar ook zij maakten het als zoo- dan ig te brengen. dat de cindkam)) met vertrouwen kon worden niet lang meet. Tegen vergoeding stonden zij op voorstel opgenomen en tegelijk het versleten doch cuwenoude van Kafles het bchcer af en zoo kon deze ook in Chcribon Compagniesstelsel te vervangen door door zijA Landrentstelsel bij wijze van proef invoeren. Met bestuirsirninrichtingen zoals de Omwntding er in het het Soeltangczag of wat daarvoor doorging was het nu vaderland had gcschapcn".....

Zooals Daendels met straffe hand in Bantam was opgetreden, zoo zou hij ook in de Vorstenlanden too- nen, geteckend, het Brit- scho tusschenbestuur nam een dat het Go uvern ement, een ander beg rip van aanvang en hier- mede de recks van Riffles' grondige waardigheid kocerde dan de C.Jompagnie. Zoo bc- paalde hervonnin- gen. Gebroken werd inct de verplichte leverin hij een ander ccremonieel voor de incidenten aan de Hoven, gen tegen lagen prijs en in begin sei met de heerendien- waardoor het vermederende dor uit vroeger tijden sten, voorzoozer ze door het publiek belang niet werden dateerende rcgelingen werd opgehe- ven. Dit verbitterde geeischt, en een belastingsysteem, het Lande- lijk Stelsel, vorsten, maar a I Icon die van Djokjakarta liet het blijken. werd daarvoor in do plaats gesteld. Wic niet in den De spanning word nog vergoerd door het bekend worden landbouw zijn onderhoud vond, werd gc- .troffen door van intrigues aan het Hof dar, welke de regehnatige een huistaks. Hand aan hand met deze instellingen ging erfopvolging bedreigden. Daendels eischte en verkreeg de beperking van de macht der hoofden, wicr werking ook de uit- le verin g van een tweet al door hem ter zake zich tot hot gebied van de open ba re orde had te bcpalen. schuldig gedachte prins. Maartoen hij ook die vorderde Opmerking verdient het, dat, als Daendels, ook Raffles van des Sultans schoonzoon, Raden Ranga, hoofdregent aan de Preangr niet raakte. Deze regentschappen ble- van Madioen, die strooptochten op Solo's gc- bied liet ven van de Jicvrom ingen uitgesloten: zc betee- kenden doen, kon de vorst door het uit wijken van dien groote aan met het daar ingeburgerde koffiemonopolic een te rijke den eisch niet voldoen. Daendels liield den Sultan schuld en vooral cen te zeker vloeiende bron van inkomsten, om ig aan het ontsnappen van Raden Ranga te hebben er aan te tonien. Want ook l-caffles worstelde bij medegeholpen en trok met een krijgsmacht in persoon naar voortdoring met financiede moeilijkheden en moest, als Djokjakarta op, oin den vorst, Sultan Sepoeh, tot afstand Daendels al weder, zijn tocvlucht nemen tot landverkoop. ten behoeve van den kroonprins te dwingen. De Sultan Gelijk deze aan de rechtsbedeeling zijn aandacht wijdde, zwichto voor de noodzakelijkheid, trad af en mocht in den heeft ook Raffles in de verschillende gewesten ter zake kraton blijven. Nu werden — Januari 1810 — met de beide voorzieningen getroffen.

vorsten nieuwe overeenkomsten gesloten, waarbij o.m. de Zij'n Raffles' hervormingen van de verdere uit- afstand van Kedoe in ruil vooreenig gebied elders werd werking en de uitkomsten aangaat allerminst onver- deeld bedongen. Aan deze regeling was nog geen uitvoerig te prijzen, men heeft haar groote en blij vende waarde te gegeven, toen Java onder Britsch bestuur kwam. zien in de conceptie, die den mcesten lof verdiende, aan

Onder de maatregelen van bestuur door Daendels Java het nieuwe en blijde verschiep opende dat een Van geuoinen, vermelden wij: de opheffing van het Gou- Hogendorj) zich had voorgesteld zonder echter klaar en vernement van de N. O. kust ; de indeeling van het gebied holder aan to geven, hoe dit uitzicht te verwezenlijken. in gewesten onder prefecten, wat later land- drosten Aan de zelfbewusto staatkunde ten opzichte van de geheeten; herziening der positie van de re- genten met Vorstenlanden door Daendels gevolgd, bleef Raffles toekenning aan hen van vaste inkoin- sten ; nagenoeg trouw. Toon Soeltan Spcoeh uit het vcrschijnen der rolledige opheffing van het contin- gentenst-elsej; nieuwe nicesters munt dacht te kunnen slaan e» met terz daarentegen uitbreiding van de ge- d won gen kofficultuur. H destelling van den Prins-Kegent het bewind weder aan Daendels zelf hoog heeft opgegeven van de zich trok, were! daarin aanvankelijk door Raffles benist, verlichting, welke hij der be volking zou hebben gebracht, maar toen de Sultan van te veel overmoed liet blijken, was de tijd van zijn bewind integendeel voor haar er een besloot hij tot krach- tig optreden. Na Solo tot een nieuuv van versclirik- king. *De* werken in het belang dor defensie, verdrag te hebben bewogen (23 Dec. 1811), waarbij o. a. waartoe o.m. behoorde de aanJeg van een heerbaan van de Soenan tegen een schadclloosstelling afstand deed van *Anje.r.* tot Panaroeaan, of juistcr het hot 6en weg sainen- de toljjoorten en vogelcnstklippen, daareu- tegen de voegen en verbeteren van reeds over grootere en kleinere afstand van landen door Daendels bedongen ongedaan afstanden hier en daar bestaende wegen, zijn der bevolking gemaakt werd inaar de in trekking der z.g. stjangdclen een ware kuelling geweest. De herziening van het gehandhaafd bleef, trok Raffles naar Djokjakarta, waar rechtswezen werd door Daendels op gelukkige wijze ter met den Sultan een oijgeveer gelijkluidend verdrag werd hand genoinen. Evenals vol- gende landvoogden heeft de gesloten, cehter met dien verstande, dat de af- stand van Maarschalk ernstig te kampen geliad met den treurigen landen met Daendels overeengekomen hier niet wcid toestand, waarin 's lands financien en het muntwezen ingetrokken. Aan dit nieuwe trac- taat nieuwe trac- taat hijl Spcoeh zich verkeerden, Cij die hem ten slotte gcnoot heeft tot den uiet, hij versterkte zijn kraton, vczamelde troepen, was verkoop van landen over te gaan. Zijn hand el in gen in <Jit blijktbaar in de mcening, dat het Gouvernment de inacht verband met opzicht tot Buitenzorg, het ambtelijk bezit der miste onhem te dwingen. Die waan duurde niet lang. Gouvcmeurs-Generaal, hebben zijn repu- tatie wezenlijk Dadelijk na afJoop der Palembangse expeditie trok schade gedaan. Maar daartegenover staat de lof, die hem Gillespie tegen Djokjakarta op, een ultimatum were! rechtmatig toekomt voor de volvoering ener „taak van gesteld en bij weigering tot den aanval — 20 Juni 1812 verpletterende zwaar- te" in een uiterst moeilijk — overgegaan. Heiclnclijk door den Prins-Regent tijdsge wicht, die met name, om „de verdediging van Java gesteund, drongen de En- in zu)k een st a at

gelschen den kraton binnen, Sepoch word met twee zyner lijd den oorlog zelf stil te staa —, zie KRUGS-zoons naar Pinang verbannen, de Prins-Regent VERRICHTINGEN — worde slechts aangeteekend dat in alsKamangkoe Boe wan a III op den 'troom Solo Pakoc Bocwana IV in 1820 overleden en door zijn geplaatsy^Vervolgens wendde Raffles zich tegen Solo, zoon opgevolgd was. Deze stierf reeds in 1823, waarna wai/ wel had de Soenan, Pakoc Boe- wan a IV, geen Radon Mas Sapeulan, zoon uit een ongelijkgradig verzet gepleegd, maar te Djokja was uit gevonden brie ven huwelijk, ten trouw kwam als Pakoo Bocwana VI. Had gebleken, dat hij Sepoch er toe had aangezet. Zoo was nu wijlcn zijn groot- vader tegen het Europeesche bestuur eenmaal Solo's politiek: Djokja er voor spannen en zelf geintridgeerd, nog in het laatst der Britsche periode, door in achter de schermen blijven : liep het mee, dan mot Djokja 1815 de Sepoys tot opstand aan te zetten, Sa- perdan was de win st deelen, liep het t-egen, dan vrij uitgaan, om het niet betcr gezind, maar zorgde er evcnals hij voor, zelf misschien zelfs nog ten koste van den gehaten buur te uit het gedrang te blijven. In Djokja was Soeltan Radja worden bevoordeeld. Maar nu was de bom verkeerd eerst met <le verbanning van Sepoch inderdaad aan het gebarsten en met Djokja had ook Solo zlc in een nieuwo bewiud gekomen, maar reeds twee jaren later, 1814, overaderlating te schikken. Voor beiden het verbod, om con leden en opgevolgd door zijn zoon Djarot, die in 1822, na militairc macht te on- dorhouden. voor beiden afstand van tier jaar als miulerjarige onder voogdij te hebben gestaan, hun bezit in Kedoc on Patjitan, voor Djokja in 't bijzonder vergiftigd en door zijn nog zeer jeugdigen zoon Menol afstand van DJapan, Djipang en Grobogan, voor Solo van vervangen werd. Als voog- den traden o.a. op diens Blora en Wirasaba. Bovendien bevesti- ging van het oudoom Mangkoe Boemi en zijn oom Dipanegara, tevoren bepaalde omtrent de pasars en tolpoorten, halfbroeder van Djarot, wien in den Britschen tijd do trouw behalpingen met betrekking tot het Gouv. monopolie, het schijnt te zijn toegezegd. Dipanegara was dus teleurgesteld rechtswezen en de politic (1 en 4 Aug. 1812). Djokja had over het on ver vu Id blijven zijner verwachtingen, hij, en verder genoeg en nemen met de schepping van met hem Mangkoe Boemi, gevoelde zich ook gekrenkt een,contrepoids^a —17 Maart 1813 — als Solo in de over de wijze, waarop 's lands zaken werden beheerd, Mangkoene- garan reeds bezat. Sepoch's broedei, zonder dat hun als voogden daarin rechtmatig aandeel Natakoeso- ma, dezelfde dicn Daendels langs semi- were! geschonken. De Javaansche maatschappij verkeerde officieelc wijze uit den weg had wilten doen ruimen, were! door tai van omstandigheden, als verarming van groeten en uit Djokjaasch gebied met 4000 tjatjahs erfelijk beleend, volk, druk der tolpoorten, vrees voor verdere terwijl hem de titel van Pakoe Alam werd geschonken met annexatieplannen van het Gouvernement, enz. in een verplichting een ruitcrkorps van 100 man te onderhouden, toestand, we lke het verwekken van opstand begunstigde, tegen een maandelijk- sche tegemoetkoming van 750 Rds. en onoorclcelkund ig optreden van ambtenaren deed de Ook de Jlang- koenegaran kreeg uitbreiding, en wel met rest. Dat de krijg, die tot geweklike krachtsinspanning 1000 tjatjahs. In Djokja nog een ander novum. De dwong, door Gen. De Kock met taai beleid tot een gelukkig begiftiging — niet beleening dus— van den Kapitcin eindc is gebracht, dat Dipanegara zijn ondernemen met Ohincs Djin Sing met 800 tjatjahs, als belooning voor de ballingschap heeft moeten boeten on dat nieuwe goede diensten den Engdschen bij de jongste machtsbesnoeiing der vorsten, ook en terecht van dien van gebeurtenissen bewezen, en daarbij den titel van Raden Soerakarta, er het gevolg van is geweest, het zijn bekende Toemenggoeng Setjadiningrat.

Bij de Conventic van 13 Augustus 1814 zag Nederland Soerakarta en Djokjakarta on van deze staten onderling zich o. m. ook in het bezit van Java hersteld, maar door werd bij verdragen vastgesteld en is sedert in hoofdzak een samenloop van omstan- digheden konden blij- Commissarissen-Generaal — Elout. Van dor Capellen en I ven bestaan. Bij dat van 22 Juni 1830 werden aan Solo Buyskes — eerst medio 18J t het bestuur van llaflles⁵ onttrokken zijn Mantjanegara: "gansch Ban- joemas, het opvolger, Fcndall, overnemen. Elout was do ziel der Solo'sch deel van Kediri en Madioen (en ook het Solo'sch Commissie en een verklaard voorstander van de li be rale deel van Bagelen)¹ echter tegen vergoeding van do begin- scion dier dagen. Voortschrijden op den door inkomsten, welke voor den oorlog van die landen werden Raffles ingeslagen weg was hierdoor verzekerd en genoten. Het verdrag den 27en September 1830 tusschen beloofdo ook verzekerd te blijven, toen Van der Capellen Solo en Djokja gesloten, maakte een einde aan het zoo dric jaren later als Gouv.-Gen. de bestuurstaak zonderling doorcen liggen der Soenans- on Soeltan³ aanvaardde. Do uaasto toekomst zou ccliter anders leeren. landen in de Nagaragoeng en daarmede aan de vele Niet dat Van der Capel len terugkeer wilde tot het ancien moeilikhedon, wolko sinds de splitsing van het regime, maar over do middelen, we lke land en volk ten Mataramscho rijk in 1755 daaruit waron voortge- vlooid. goede inoesten komen, dachl hij anders dan Elout. Beide zelfbesturen vormdon sedert twee volstrekt Verwachtte deze heil van de vrije toelating van geschoiden gebieden, wolkor gemeenschap- plijke grena Europeesche ondornemers ojthet gebied van land- bouw reeds in het begin van October a.a. v definitief werd en nijvorheid cn was daarom ook in het Reg. Recl. van gregold.

1818 bcpaakl, dat dezen wocste gronden in pacht of huur Bij het contract van Djokja van 3 Nov. 1830 werd het konden worden afge- Htaan, Van der Capellen zag in don gebied des rijks in gelijken geest als dat van Solo beperkt. Europeaan slechts een parasit der inlandscho Het jaar daarop volgde de regel in g der maatschappij, wicns streven wel verre van aangemoedigd schadcloosstellingen voor do aan het Gouvernement juist belemmerd diende te worden. Gelijk dan ook door afgestane landen, waaruit de resi- dentien Bagelen, hem gedaan is, o. a. door intrekking van de landverhuur, Banjoemas, Madioen en Kediri waren gevormd. Ze werden een maatregel, we lke niet weinig heeft bijgedragen tot bepaald op f 465.000 's jaars voor Djokja on f 754.987 voor den oorlog, welke Midden- Java van 1825 tot 1830 heeft Solo.

getcisterd. Zonder

| Hadden de reglingen met Djokja geen moci- I hijkhed on inghad, de Soenan liad zich niet kun-

ncn schicken. Hij was zryn hof ontvlucht, maar door hem aanstonds te achtervolgen en op te vat- ten had men het uitbreken van nieuwe onghen kunnen voorkonien. Hij word naar Ambon ver- bannen en opgevolgd door pangeran PoerEaja, die als Pakoe Boewana VII het contract teekende.

Na den Java-oorlog hebben geen cmstige rust- verstoringen nieer plaats gehad, al moesten nu en dan plaatselijke bewegingen worden onder- drukt. De belangrijkste was wel die, welke in 1888 in Bantam voorviel; het lantl was door cen reeks vair¹Talipen getroffen, fanatici hadden er gemakkelijk spel.

Van der Capellen had Indic kort na het uitbreken van den oorlog verlaten en was vervagen door Comm. Gen. du Bus de Gisignies, die bchalve bezuiningen ook onderzoeken moest, welke der achterevolgscn gehuldigde beginselen van be- stuur aanbeveling verdienden. In zyn nierkwaar- dig rapport van 1 Mei 1827 toonde hij zich Elouts geest verwant, in zooverre, dat ook hij uitgifte van gronden aan Europeanen voorstond, echter in pacht. Du Bus, denkbeeldcn vonden bij den Raad van State bijval, maar onder den invloed van Van den Bosch, die met het oog op de cischen van den tijd het *spoedig* toelvoeien van ruime baton in uitzicht stelde, besliste de Ko- ning, dat diens denkbeeldcn gevolgd en door Van den Bosch zelf uitgevoerd zouden worden. Niet de particulier maar het Gouvernement zelf zou den Java an aan den arbeid zetten, opdat Java's bodem niet slechts rijst inaar ook pro- ducten voor de wereldmarkt op groote schaal zou opleveren. Het Gultuurstelsel deed zyn intrede en daarmede de vooruitgang een belangrijke schrede terug. Het dwangstelsel der Compagnie berleefde onder een welluidender naam doch in zijne toepassing in een veel drukkender vonn. Besturen heette het opdrijven der productie tot stijving van het „batig slot“ en zoo bleef het lang nog, nadat Van den Bosch het politieke leven vaarwel had gezegd. Eerst tegen de helft der eeuw zou Rochussen verlichting brengen, maar dan ook vangt de door Van Hoevell in het Parle men t gebrachte slijd en daarmede de reactie aan, die in het Regeerings- reglement van 1854 eeno mildere gedragslijn deed aan vaarden en ten aanzien van de suikercultuur op hoog gezag ten slotte geleid heeft tot do wet van 21 Juli 1870, nadat inmiddels verscheidene andere dwangcultures reeds harden opgehouden te bestaan. De koffiecultuur echter, die het bestaan der Compagnie had verlengd, door een Raffles zelfs in ere was gehouden en door Commissarissen-Generaal ontzien, de koffiecultuur bleef, maar was tot langzaam afsterven gedoomd. Zij had daarbij al- thans dit boveii de andere cultures voor, dat ze niet op den bouwgrond der inlanders werd gedreven. (Zie KOFFIECULTUUR en KOLONIALE PO- LITIEK.) Belangrijk was de totstandkoming, inede in 1870, van de z.g. Agrarisclie wet, waardoor niet alleen voor ondernemingen op hot gebied der land bouw- nijverheid in Indie een ruim arbeidsveld werd geopend, maar tevens aan het grondbezit van den Inlander krachtiger verackering werd verechaft (Zie AGRARISCHE WET). Van betjeken is was ook de hervorming der Preanger²waar in 1871 geheel met de vanouds bestaande Setzungen werd gebroken. De op de bevolking rustende gheci bijzondere verplichtingen jegens haar hoofden, haar geestelijke voorgangers zelfs, werden opgeheven en aan de

bijzondere stelling der regenten kwani tevens een eind. Ook overigens werden dezo regentschappen daarmede op gelijken voet gebracht met de andere residentien. (Zie PRE ANGER—STELSEL.)

Ook de heerendiensten hadden xiiteraard de aandacht der vooruitstrevender), maar het cluurde tot 1882 voor op werkelijk bdangrijko |scha-al tot beperking werd overgegaan. Sedert is in die rich-ting voortgewerkt, met het gevolg, dat in de Gou- vernementslanden op Java en Madoera do heeren- diensten in het algemeen thans zyn afgeschaft. (Zie HEERENDIENSTEN.)

Samenvallende, nieer incidenteel dan methocl isch, met het veldwinnen der ruimere beginse- len, zyn de maatregelen sedert 1870 ongeveer in het belang van volksontwikkeling en volkswelvaart genomen. Het inlandsch onderwijs kreeg de aan- dacht, ook het middelbaar en van 1882 af werd begonnen met het uitvoeren van belangrijke be- vloeiingswerken.

Belangrijk was de hervorming van de rechts- pleging op Java en Madoera, sedert de aanneming in 1869 van het begin sei, om het presidium van inlandsche rchtbanken van de bestuurs-ambtena- ren geleidelijk op rechterlijko ambtenaren te doen overgaan. Door dezen maatregel, welke in 1891 geheel was doorgevoerd, zagen de bestuursamb- tenaren zich te beter tot de vervulling van hun hoofdaak in staat, terwijl de rechtsbedeeling er uiteraard mede gebaat was.

Vermelding verdient nog, onder verschillende andere maatregelen, de afschaffing, in 1859, van de slavemij op Java en Madoera, al had deze niet dien afschrikwekkenden vorm, welke het woord vermoeden doet.

De aanleg van spoorwegen op Java heeft veel wat voeten in de aarde gehad. De eerste concessie, die voor de lijn Semarang-Vorstenlanden, werd in 1863 vrlcnd : eenigen tijd later volgde die voor de lijn Batavia-Buitenzorg. Beide lijnen kwamen in 1873 in exploitatie; ze dankten haar ontstaan aan particulier initiatief, de eerste met rentegarantie door het Gouvernement, dat in 1875 zelf den spoorwegaanleg ter hand nain, waarna het net zich bij voortdoring over het gan- sche eiland heeft uitgebreid. Tevens zyn in den loop der jaren tai van particuliere stoomtram- wegen aangelegd. Sedert de opening van het Suezkanaal door groote uitbreiding van <Je scheep- vaart gevolgd was en zich de behoef be aan een goede haven nabij Java's hoofdstad krachtiger had doen gevoelen, werd met den bouw der haven werken te Tandjoengpriok (J877—'85) een aanvang gemaakt. In deze eeuw zyn deze nog uitgebreid en verbeterd cn is ook voor andere havens, inzonderheid voor die van Soerabaja, het noodigo gedaan. (Zie HAVENWERKEN.)

Literatuur. / P. J. Veth, Java II, J 878; Snelle- man en Niermeyer, Java, 2e uitgave, I, oude ge- / schiedenis, 1896³J. J. Meinsma, Gesch. v. d. N. O. I. bezittingen, 1872; G. Louts, Gesch. der Nederlanders in Indie : J. K. J. de Jonge en M. L. van Deventer, Opkomst van het Ned. gezag over Java, J8G2/88, 13 din.; M. L. van Deventer, Het Ned. gezag over Java c. o. sedert J811, Je deed, J891 ; T. S. Raffles, History of Java, 2 vols. 1817; Groeneveldt, Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources, Verh. Bat. Gen. 39, 1876⁴John Stuart, Kawi-Oorkond, 1875 ⁵Brandes, Oud-Javaansclie Oorkonden, Verh. BaCGen. 60, 1913; Prapantja, Nagarakretagama,

ed. Brandes, Vorh. Bat. Gpn., 54, 19024. Pararaton, I
 ed.'Brandes, Vorh. Bat. Gen. 49, 1896
 VörsI. Kbit. Acad. 2, VI, 1877; X, 1881, Bijdr. | Kon.
 Inst. 4, X, 1885; Brandes in Tijdschr. Bat.
 ^72-en. 31, 1885 粵2>1889; Krom. in Tijdschr. Bat. : 劣尹
 eu. 53,—191 改55头7, 1913—1915; Versl. Med. ■"yKon.
 Acad. =5, II, 1916; Van Goons, Corto bc-
 7' schryving v. t' oyl. Java on Reischbeschryving, Bijdr. t. t. I. en
 vlk. 185頌1典 v. d. §., &頌皿 >Imhoff in 1743, Bijdr. alsfen.
 1853 : VP. J. F.
 /Xniw, de 3e Jav. successie-oorlog, 1746/55, uitg.
 X^at. Gen. : 1889; Daendels, Staat der N. O. I.
 Bez. 1808/11 ; H. D. Levysohn Nonnan, Britscho
 Heerschappy over Java en Q., 1857; F. V. A. de Stuers,
 Mdmoures sur la guerre de file de Java, 1825—30, 1833;
 A. W. P. Weitzel, De oorlog op Java, 2 din 1852/53;
 v. h. Bat. Gen. v. K. en W. : E. de Waal, Augustus, het
 Ind. financieel, deel I 般 van Deventer, Bijdr. t. d. kennis
 v. h. Landelijk Stdsel op Java, 3 din., 1865; Mr. P. W. Filet,
 Do verhouding der Vorsten op Java tot do N. I. regeering,
 1895 : Ph. v. d. Kemp,
 /De teruggave der O.I. kolonien, 18 — id. O. I. herstel
 1816, 1911; id. Het N. I. bestuur m |817, 1913; Dr. F. de
 Haan, Priangan.-4 din., Batavia ^-GraVenhagei 1910;
 Hoesein, Djajadi-ninragt, Critische beschouwing van de
 Sadjarah Baulen, Haarlem, 1913 ; B. J. O. Schrieke, Het
 boek van Bonang (1916).
 JAV A-A USTRALIE.-BENGALEN,-CHINA-JA-meestal
 PAN-LIJNEN. Zie STOOMVAART.
 JAV A-CANTALA. Vezel van de op Java ge- kweekte
 Agave cantala Jioxb. Zie VEZELSTOF- FEN.
 JAV A-COMIT6. Deze verencingt arbeid in Angkola
 op Sumatra, waar zij drie procent heffing n. l. Oeta Run ba
 Si Matorkia en Pargaroetan. Ver- der onder de Om de Oost
 Madoerezen op Oost-Java, |vaar thans een zending ten
 Bondowoso gevestigd is^ en eindelijk op de Kangan-
 eilanden (residentie jMadoera). Zio verder ZENDING
 (PROTESTANT 勉HE).
 JAVAHOOFD. Uiterste W.-hoek van Java's Z.W.
 schiereiland en gheel Java. Vgl. PAJOENG.
 JAVA-JUTE. Zie VEZELSTOFFEN. JAVA-
 MANILLAHENNEP. Zie a.b.
 JAVA-SISAL. Naam voor de op Java gekweekte
 (en do vezel daarvan) van Agave sisala)ia Perr. Zie
 VEZELSTOFFEN.
 JAVA-TEAK. Zie DJATI.
 JAVA-ZEE. Strekt zich uit tusschen Java en Madoera
 en dedaarbij behoorende kleinere eilanden, Sumatra,
 Banka en Uiditon en het eiland Borneo en heeft
 betrekkelijk geringo diepten, welke the- nemcn in hot
 O.lijke gedeelte; de zeebodem bestaat hoofdzakelijk uit
 inodder. Langs de Noordkust van Java zijn de modeler-
 en het zandbanken, zelfs aan do mondon der rivieren,
 uitgestrekt; aan do Ooskust van Sumatra nemen zij, vanaf
 straat Soenda, waar zij uiterst smal zijn, too tot in
 Karimata, beoosten Billiton; op de Zuidkust van Borneo
 steken bij hock Sam bar harde zand ruggen en, verder om
 de Oost, breede modelerbanken buitengewoon ver in zee
 uit.
 De in de Java-zee verspreide eilanden zijn: ten Oosten
 van Madoera do Kangan- en de Sapoedi- (ilanden ; Jangs
 do Noordkust van Java, de-Dui- zend-, Boonipjes- en
 Karimoendjawa-cilanden en
 het ciland Bawean ; tusschen Madoera en den
 Z.O.hoek van Borneo do Salembau-eilanden,
 Aronds-cilanci en do Laet Ketjil eiland.
 De nauwte van clc straten Socnda, Bali en Lonv^ bok,
 welke laatso bovendien nog ver vcrwijderd zyn van de
 Java-zee, maken dat deze geen noemens- waardigen
 invloed ondervinden van den Indischen Oceaan; de breeclo
 Braat Karimata daarentegen brengt don in vlood van de
 Chinesechc zee over op het Westelijk gedeelte en de nog
 breeder straat. Makassor.--heeft, met clc Florea- en Bali
 zee, belang- rijken invloed op het Oostclijk gedeelte.
 De Westmoesson is op de Java-zco nat on buigg, do
 Oostmoesson droog en heigg; April en November zijn de
 kenteringsinaanden. In het gedeelte der Java-zee zc
 ongevcer den meridiaan van Batavia begint de kentcring
 in welke maand Weg- tolijke winden nog de
 Nahuys, Vcrz. v. offic. rapporten betreffende den oorlog
 overhand hebben ; eerat in de tweede helft van Mei is de
 op Java in 1825/30, 4 dl., 1852/5我P. J. F. Louw. De Java-Z.O.
 moeason door- gekomen, dio tot October duurt. De
 Oprolg, deell (1894), II (rs97T6if III (1904) ; vooVl-
 wind waait met gelijke kracht uit alle richtingen tusschen
 gezet door E. S. de Klerck, Deel IV (1905), V en VIZ. en O.
 en komt zelfs af en toe benoorden het Ooaten; in
 (1908,09), uitg. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. : E. de Waal,
 Augustus, het voile van den moesson, staat deze niet nicer
 Ind. financieel, deel I 般 van Deventer, Bijdr. t. d. kennis
 dan v. h. Landelijk Stdsel op Java, 3 din., 1865; Mr. P. W. Filet,
 AVcstenwinden waargenomen, in . liet laatst der maand
 Do verhouding der Vorsten op Java tot do N. I. regeering,
 is de Westmoesson door en in Januari waait dezo het
 krachtigst en meest geregeld uit het W.N.W. om in het
 Maart te gaan afnemen.
 Land- en zeewind doen hun invloed gelden tot zelfs bij
 het eiland Noordwachter, benoorden de Duizend-
 Hoesein, Djajadi-ninragt, Critische beschouwing van de
 eilanden, de kracht van den wind is voor beide ongeveer
 Sadjarah Baulen, Haarlem, 1913 ; B. J. O. Schrieke, Het
 gelijkelijk. Do heiggheid in den Oost- moesson is het min st in
 de vroege morgen uren, de lucht is dan aan den horizon
 meestal bedekt ; trek- ken deze wolken eenige uren na
 zonsopkomst op, dan wordt het heigg. In den
 Westmoesson is de lucht wcl helder, maar de heiggheid
 verdwynt toch niet gelicel ; do dan van December tot en
 met Februari voorkomende hardo buien vallen gewoonlijk
 des nachts in.
 Om de Oost gaande, neemt de Oostmoesson in kracht
 ongeveer de meridiaan van Batavia en hoek
 Bondowoso hebben in April Oostelijke winden reeds de
 eilanden (residentie jMadoera). Zio verder ZENDING
 staat de Oostmoesson flink en geregeld door, November is de
 met flauwe winden uit alle richtingen in
 voile zee en land- en zee wind nabij de kust. De
 Westmoesson komt door in December en bereikt zijn
 grootste kracht in Januari en Februari; ook in Maart is
 W.N.W. wind nog overheerschend, maar er valt niet op te
 rekenen.
 Land- en zee wind doen, vooral gedurende de kentering-
 eringen, zeer sterk hun invloed gelden. Onder den
 Javawal is in don Oostmoesson de landwind Zuid- eljkr
 de landwind wat Weate- lijker
 Westmoesson is do landwind wat Weate- lijker en minder
 geregeld, de zee wind daarentegen meer geregeld W.N.W.
 Gedurende den Oostmoesson heeff men's nachts over
 het ghecel bedekt. luchten, die doorgaana
 zonsopkomst opklaren; het is op bedoelde hoogte dan zeer
 heigg, vooral bij Z.O. winden, welke veel stofdeeltjes
 aanvoeren. Deze heiggheid k&n z66 sterk zijn dat men,
 zelfs in do onmiddellijke nabij- heid van de kust, de
 do omzigtigheid van Borneo zelfs in do onmiddellijke nabij-
 heid van Java gelegen, niet de
 bergen, in het midden van Java gelegen, niet de
 onderscheiden kan. Heldere sterrenliemels komen dan
 ook zelden voor. In den Westmoesson zou dit nicer het
 geval zijn, echter is de be woiking dan vaak dichter. Do
 nachten zijn na

veel regen somtijds helder met mooie sterrenhemels, vooral in de maanden Maart en April.

In het middengeedeelte der Java zee, tot op geveer den meridiaan van hock Selat-an, begint, de kente-ring reeds in de tweede helft van Maart en duurt zij tot het einde van April. Stiltte en flauwe, rond-loopende winden komen dan veelvuldig voor; in de eerste maand hebben nog Westelijke winden, in de tweede Zuid-Zuid-Oo'telijke de overhand. Van Mei tot begin October staat de Oostmoesson met bijna constanten O.Z.O. wind geregeld door, het hard st in Juli en Augustus, in het la at st van October verflauwt. deze November is ken terin gm a n d, in December staat de Westmoesson met W. wind reeds vrij geregeld door, in Januari en Februari zeer geregeid on met meer kracht dan de Oostmoesson, een maximum bereikend in Februari met W.N.W. wind om da'irna snel af te nemen.

Land- en zee wind hebben nog al invloed op de windrichtingen tot een afstand van ongeveer 15 zeemijl uit den wal. Onder den Javawal staat in den Oostmoesson de landwind des nachts Zuidelijker c wat geregelder door, in den Westmoesson de zee- wind overdag Noordelijker; onder den Borneawal is dit juist omgekeerd. Het eiland Baweauw schijnt groot genoeg te zijn om een eigen land- en zee wind te doen ontstaan, de eerste valt in op den namiddag, de tweede in den vroegen morgen. In het gedeelte der Javazee bezuiden straat Makasser staat de Oostmoesson constant uit het ZO. en wat sterker door, vooral in en omstreeks Augustus is hij krachtiger dan vordere. De Westmoesson komt overeen met dien in het vorige gedeelte, de richting is bijna constant W.N.W. De kentering begint eerst in het laatst van November, in deze maand hebben Z.Z.O. win- den nog flink de overhand; ook de ken terin g van West- in Oostmoesson valt later n.l. in April. Landen zee wind zijn lier weinig merkbaar.

De helderheid van de lucht neemt om de Oost toe; het is daar minder bewolkt dan in het Weste- lijk deel der Javazee. Buig weer komt in beide moessons voor, voornamelijk in den Westmoesson. In den Oostmoesson is het zeer heilig, voora l na langdurige droogte in September en October.

Onder den wal van Sumatra vindt men in den Westmoesson vrijhooge zee, terwijl deze in den Oostmoesson daar vrij woelig is. Meer om de Oost is de zee in beide moessons nog al lastig en dikwijls met vrij hooge deining; beoosten den meridiaan van Mandalika treft men in den Westmoesson vrij sterke deining en in den Oostmoesson meer zee aan, ter- wijl men bezuiden straat Makasser steeds de defiling uit die straat ondervindt en daar meer zee staat dan ergens anders in den Archipel, den Indischen Ocean bezuiden de Soenda-eilanden uitgezonderd.

De regenval in de Javazee is in den Westmoesson niet zoo groot als aan den wal, in den Oostmoesson is hij daarentegen belangrijker. Januari is voor do geheele zee de natte maand bij uitnemendheid; in het Westelijk gedeelte treft men ook in den Oostmoesson regenbuien, zelfs eCfen toe vrij zware, om de Oost gaande nemen deze echter in hevigheid af.

De verticale waterbeweging in de Javazee is overwegend enkeldaagsch, de vervallen zijn betrekkelijk gering en gaan 2 M. als maximum niet te bo ven. Langs de zuidkust van Borneo neemt het verval van 0. naar W. af, bereikt aan den rmond van de Djelairivier een minimum en neemt dan weer toe. Het enkeldaagsch karakter wordt nu steeds meer overwegend en is v66r de Gasparstraten bijna >

zuiver. Het verval langs Java's Noordkust is in het Westelijk gedeelte zeer gering doch neemt merkbaar toe beoosten hoek Mandalika; Oostelijk van het Westgat van Soerabaja wordt het over- heerschende onkeldaagscho karakter steeds minder geprononceerd.

De stroomen in de Javazee worden in hoofdzaak veroorzaakt door den wind, het zyn dus mocsson- stroomen, wlcke in den Westmoesson grootere sterk- te bereiken, tot 2 zeemijl per uur, dan in den Oost-moesson. In het Z.W. gedeelte wordt de invloed merkbaar van den trek naar Straat Soenda, in het uiterste Oostelijck gedeelte bemerkt men dien van den constanten stroom om het Z.W. uit Straat Makasser. Zie Zeemansgids deel III en voor natuurkundige gesteldheid het art ike] ZEE.

JAVAANSCH. Onder Javaansch verstaat men de inheemsche taal van het eiland Java, met uitzonde- ring van die gedeelten in het Westen, waar het Soen- daneesch de volkstaal is. Ook bezigt men den term Javaansch of Nieuw-Javaansch in tegenstelling tot de oudero taal, welke weder onderscheiden wordt in Oud-Javaansch, ten onrechte ook wel Kam genoemd, (zie aldaar) en Middel- Javaansch, waatvan de aa]- vang gesteld kan worden in den tijd van het rijk Madjapait. Na den val van Madjapait en den onder- gang van het Heidendom komen de Moslemsche rijken van Demak en Padjang, wier kortstondige duur een overgang was tot de Nieuw- Javaansche beschaving, die opbiocide in het rijk van Maturam. Dric en dertig jaren lang (1613—1646) werd dit be- sturd door Sultan Ageng, onder wicns leiding do losse deelen gebieds van West-, Midden- en Oost- Java tot e6n geheel werden samengesmolten en aan wiens hof de taal der Javanen eenen nieuwen tijdkring van ontwikkeling intrad. — Do letterkundige bescha- ving, waaraan de Javanen in de zeventiende en de achttiende eeuw hunne beste krachten hebben ge- wijd, is eeno voortzetting van de vroegere taal- en lett eroefening en aan de ho ven van Kediri en Madjapait. Maar de nieuwo godsdienst bleef niet zonder invloed op de etof, die door do hofdichters, bijna uit- sluitend do dragers der kunst, voor hunne heeren en m eesters en voor hunne landgenooten werd verworcht. Zoo werd het Javaansch, reeds uit zich zelf eenc rijkjo taal, rijk aan kunstvoortbrngselen, die onze verbu- zing wekken. Werken van grooten omvang werden geschapen door de verbeelding c in het gevoel van Javaanscho dichters, die hunne schoone moedertaal wisten te onderwerpen aan de regelen van de n i o u- w e v e r l i k u n s t, welke do plaats innam van de vroegere oude en middelmaten. Zoo werd hot Javaansch do eerst. en de voornaamsto taal onder al liarc zusteren, en de letterkundo van de Maloicrs, de Makasaren en de Boegineezen komt niet in vorgelijking bij de kunstschaten, die door Javaansche hand aan het Javaansch papier (daloowang) werden toevertrouwd.

Uit den aard der zaak zijn in eene taal, welko over zulk eeno groote uitgestrektheid gesproken wordt, meordere tongvallen te onderscheiden. In do eerste plaats komt eene verdeeling in twee hoofd- dialccten in nummerking, waarvan het eene de oudo uitspraak der a in eene open slotlettergreep behou- den heeft, terwijl het andere, dat door verroweg hot grootst aantal zielen gesproken wordt, de a in dat ge- val heeft laten overgaan in &. De uitspraak meG a wordt aange'tollen in het Westen, do grens tuBschen beide hoof daf d eelin gen loopt door de resid en tic Pekalongan en in de voormaligo residentie Bageliiri. Van de tongvallen, welke de a in d hob-

ben laton overgaan, licofft door do omstandighe-
 den hot Salasch, het dialect van do hoofdplaat-s Soe-
 rakartA, de voornaamsto plaats verworven, won't-
 lietThans door de Javanen beschouwd als het Ja-
 vaansch bij uitnemendheid, en is het ook officieel als
 standaard-Javaansch aangenomen. Van de overigo
 tongvallen is dat, wat gesproken wordt aan het Noor-
 derstrand van Pekalongan tot Rcmbang, ofschoon
 volstrckt niet 6dn enkel dialect vormend, bekend als
temboeng qiasisir (strandtaal, zoo genoemd in tegen-
 stelling tot do taal van Sala). Voor do beoefeningder
 van het SALMSch afwijkende tongvallen is tot dus-
 verro niet veel verricht, (meer bepaaldelijk zijn to
 noemen: Het dialect van DjaparA, door A. H. I. G.
 Walbeehm. Verh. Bat. Gen., dl. XLIX, 3o stul<; Het
 dialect van Tegal, door denz., Verh. Bat. Gen., dl.
 LIV, 2o stuk; Het Javaansch van Alalang-Pasoc-
 roehan door D. van Hinloopen Labberton ; en enkelo
 anderen). Maar al bestaan er ook tongvallen, de taal
 draagt overal geheel en al hetzelfde karakter. Ook
 in het Westen, waar de a-klank onveranderd is ge-
 bleven en waar bijv. ook het gebniik van het Krama,
 de spreektaal der wellveendheid en der onderdanig-
 heid, bij den kleinen man minder algemeen is, tenzijl
 dat bij do hoofden en aanzienlijken wel bekend en
 gebruikelijk is, maar toch altijd voor hen meer een
 aangeleerd en kunstmatig iets is, niet aangeboren
 zoo als bij de Javanen van Sala, is toch het verschil,
 voor zoo veel aangaat de gewone dagelijksche taal,
 of het N g o k o, niet zoo groot, dat het Javaansch
 van Soerakarta, niet zou kunnen verstaan worden.
 Deze thans heerschende eenvormigheid (naar alle
 waarschijnlijkheid is in een ver verleden de toestand wel
 anders geweest) is stellig voor een groot gedeelte toe
 te schrijven aan den invloedvan do literatuur op de
 gesproken taal. Van groote betekenis, vooral met
 betrekking tot do toekomst, is het dan ook dat een-
 zelfdo taal wordt gesproken en v e r s t a a n door vele
 miljoenen meischen, die, blijkens het ge-
 tuigenis van het verleden en de bewijzen in het heden eene zeer
 hooge plaats in emen onder de Indone-
 siers, wat aanleg en begaafdheid betreft. Dan is
 van belang op te merken, hoc groot do invloed is
 van de Javaanscho Letteren, Westwaarts op de
 Preanger-landen en op de Soendaneesche taal en
 Oostwaarts < p Madoera en op Bali, zoodat gerustelijc
 mag worden verklaard, dat do Javaanscho
 letterschat een levonwekkenden en vruchtbaar-
 niakenden invloed heeft uitgeoefond en nog
 utoefont op do bowoners van do drie genoemde
 gewestei^/^\nEen bijzonder konmork., der
 Javaanscho taal is haar groote woo rd on schat.
 Als oorzaak daarvan geeft men gewoonlijk op,
 dat den Javaan, bij eon in velo opzichten ge-
 vorderden graad van ontwikkeling en ijine
 gave van opmerkiug, toch de zin voor het
 algemeen o ontbreekt, zoodt hij zondor het
 nicer algo- meeno in hot bijzondero optem-
 erken en in algemeeno begrippen onder
 algemeeno termen saientovatten, alleen het
 vorBchillendo bijzondero mot ver-
 Kchillendo benaamingen bestempelt. Als voor-
 beeld pleegt men op te geven, dat do Javaanscho
 taal geen algencieii woo rd heeft voor dragon,
 maar bijzondere bowoordingen voor over don
 schouder d r a g o n, o p den rug dragon, o p hot
 h o o f d d r a g o n, o p d e n a r m c l r a g e n,
 o p d o h a n d o n (l r a g c n, met z i j n v e I o u
 dragon, o n z. Pit vorshojinsel inze in aan-
 merking konion, a. ls men het Jav. tegenover
 do eeno of andero Europeosche taal stelt, het
 verklaart niet den woordenrykdom der taal
 ook in vorgelijking mot haro verwanten,
 want het Ijovengezegdo geldt

van alle Mai. Pol. talen. Ncemt men den
 woorden-schat der taal in het algemeen,
 zoals hij zich in het * woordenboek ver-
 toont, dan is eene der oorzaken van den
 woordenrijkdom stellig daarin gelegen,
 dat de taal door zoo veel menschen
 over eene groote uitge- strektheid als
 moedertaal gesproken wordt, want
 zelfs, al neemt men do dialccten niet
 bepaaldelijk in aanmorking, kan het
 niet anders, of menig lcoal woerf of
 menige uitdrukking wordt bijv. in
 gcschriften gebezigt, die een van het
 Sala'sch verschil- lenden tongval
 spreken, ook al bejveren zij zich
 zui- ver Salifsch te schrijven. Maar
 ook al neemt men alleen de taal van
 eene bepaalde streek, clan is als
 obr- zaak van dien meerderen
 rijkdom te beschouwen de inwerking
 van de reeds oude cultuur op de taal
 en vooral do invloed on de
 algemeene bekendheid der literatuur,
 waardoor tai van woorden en uit-
 drukl-ingen bewaard zijn gebleven,
 welke anders stellig verloren
 zouden zijn gegaan. Als uitvloeisel
 der cigenaardigo Jav. cxiltuur kan
 ook besclouwd worden het aandeel
 der zoogenaamde "taalsoorten" in
 de vermeerderingvanden taalschat.
 Ofschoon deze eigenschap der taal
 het voordeel heeft, dat zij tot in
 bij zonderheden terstond uitdrukt
 wat de spreker bedoelt, stelt het
 Javaansch aan het geheugen van
 hem, die de taal aanleert, zware
 eischen, en is vooral het gebniik
 van de juiste uitdrukking voor den
 vreemdeling zeer moeielijk.

En dit te meer, doordat voor het
 juist gebniik der Javaansche taal de
 kennis vereischt wordt van ver-
 scheidene woordgroepen voor
 dezelfde donkbeelden, die verschi-
 llen naarmac van rang en stand
 van hem, die ze gebruikt. In
 overeenstemming toch met het
 Javaansche volleskarakter, dat bij
 uitnemendheid veel hecht aan
 verschil van rang, stand en
 leeftijd, gebruikt de mindere,
 wanneer hij tot den meerdere
 spreekt, vaak geheel andere
 woorden, dan de laatste tot den
 eerste; sprekende over en tot
 meerderen moet men in
 sommige gevallen weder van
 andero woorden gebruii maken.
 Het wordt als eene ernstige
 fout tegen do wellveendheid
 beschouwd, wanneer men tegen
 den hooger staandc uitdruddgen
 bezigt, die niet in de
 betrekkelijke woordengroep
 thuis be- hooren. Ook deze
 eigenaardigheit maakt het
 gebniik van het Javaansch voor
 vreemdelingen zoo bezwaarlijk,
 vooral wanneer men het tegen
 aanzienlijken spreekt, ondat
 men zoo lichtelijc door een
 of ander niet juist gekozen
 woord, zonder het te willen of
 te weten, aanstoot geeft. Deze
 verschillende woorden, eene
 enkele niaal verschiilende
 vormen, om zich uit te
 druktcn, worden bestempeld
 met den minder justen naam
 van "taalsoorten". Zij zijn de
 vol- gende:

1°. Het N g o k o, dat door de
 kleine lieden onder- liigi en
 door den nieederro tot den
 uiindere gesproken wordt, en
 ook altijd gebruikt wordt
 wanneer tot het kleino kind
 wordt gesproken en ook door
 de kinderen onderling wordt
 gebezigt. In het Ngoko denkt
 do Javaan on sprekht hij tot
 zich zelf;

2°. Het K r & m A, waarin de
 mindero tot den meerdere
 spreekt, en dat ook gebruikt
 wordt wan- necr aanzienlijken
 of personen van rang mot
 elkan- der spreken, tenzij
 verschillendo graad van
 bloed- verwantschap of rang
 hot gebruik van eon andero
 woordengroep eischt. Dr.
 Brandes (T. Bat. Gen. XXXII,
 134) noemt het KrAmA, dat
 ook do sclu?ijf- taal is, in
 tegenstclliigi met hot d66r en
 d66r go- zonde Ngoko, con
 uitwas op den eijonlijken
 stau van do Jav. taal, dat
 hoeveel oude en oudorwet-
 scho bestanddelen er ook in
 kunnen worden aan-
 gewezen, voor verreweg
 hot grootste gedeelte maak-

werk is. dat eerst langzamerhand den grooten omvang heeft gekregen, dien het thans bezit en die nog steeds tooneemt. De meening, wof eens uitgesproken, d&t het Krama ineer tot het Sanskrit zou naderen, dan het Ngoko, is gebleken onjuist te zijn; hot blijkt dat in het Krama slechts ongeveer 40 Sanskrit-woorden ineer worden opgeincrrct, dan in hot Ngoko, terwijl het zelfs voorkomt dat men een Sanskrit-woord vindt in het Ngoko en niet in hot Krama. Krama-desa of -Joesoen (dorpsch-Krama) noemt men wel het gebraiken van woorden onvormen, die door de Jav. taalgcleerden niet als Krama-crcnd zijn, maar toch bij den kleinen man als zooda-nig gebezigd worden;

3°. Het Madya, een vermenging van Krama on Ngoko, bene vens eenige woorden en vormen aan die taalgroep bijzonder eigen. Het wordt gebruikt door onbeambte personen van gelijken rang onder elkander, wanneer het Ngoko niet vrijdelijk genoeg en het Kr&ma te beleefd of te ondoor-danig geacht wordt, ook door den meerdere tot een mindere, maar van hoogcr jaren, als hij dien eeren wil, ook wel door kooplieden en bedienden van aanzienlyken onder ellcander. In dezo groep wordt nog onderscheid gemaakt tusschen Madya-Krama en -Ngoko, naar mate van het grooter of kleiner getal der uit deze groepen gebruiktc woorden met vaststaande Sladya-woorden en -vormen. In de dorpen wordt het Madja ook wel als Krama gebruikt.

Bij het gebraiken dezer woordengroepen komen nog allerlei nuances voor, b.v. verschil of gelijkheid van ouderdom in ambtelijke betrekking gepaard aan gelijkheid of verschil van afstamming, enz.;

4°. Het Krama-inggil bestaat uit eenige woorden, op ± 300 geschat die, onverschillig of men Krama of Ngoko spreekt, gebinikt worden als men over den persoon van God of van een hoog geplaatst iemand spreekt en over wat tot hem betrekking heeft, b. v. huis, kleeding, hand, hart. In t Krama worden die woorden ook wel gebruikt uit beleefdheid voor den persoon tot wien men spreekt; van zichzelf kan alleen een vorstelijk persoon zulke woorden bezigen;

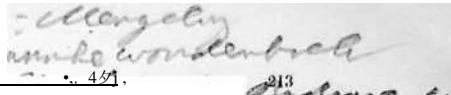
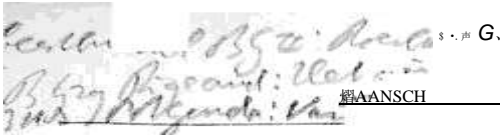
5°. De Bas&keaton, hoftaal, de wijze van spreken van alle mannen met uitzondering van den Vorst, onderling in den kraton of in vorsten tegenwoordigheid, doch niet tot of door dezen. De Vorst spreekt Ngoko, maar gebruikt over of van zichzelf Krama-inggil woorden; tot den Vorst of den kroonprins spreekt men Krama. De vrouwen in den kraton spreken onderling Kr&ma of Krama-madya en tegen mannen de Basa. keejatan, behalve tegen den Vorst of den kroonprins, als wanneer zij Krama bezigen. Hetzelfde heeft plaats tot do Ratoe (de eerste gejnalin van den Vorst) en do dochters van den Vorst. Zie G. J. Oudcmans, T. Bat. Gen. XXXVII, 105.

Omtrent het ontstaan dezer zoogenaamde taal-soorten zij hier nog gewezen op de meening van Prof. Kern (Bijdr. t. t. I. en vlk., Ve Ser., VIII, bl. r°J. Tiat'cle onderschicdiig niet atiders zou zijn dan eene uitbreidiing van het pamali (het verbod om in bepaald omstandigheden bepaald handelingen tot verrichten of zekere uitdrakkingen te gebraiken), waarbij de Javanan do een of ander woordengroep gebruikt ten einde te vennijden aaiistoot te geven, en dit niet, zoodals b.v. de Dajak, als bijzonder per-soon, maar als lid van een bepaalden stand. Zie verder behalve de spraakkunsten, A. H. J. G. Wal-beehm „De taal-soorten in het Javaansch" Bat. S&13, 1896.

De Javaansche taal heeft in don loop der couwen den invloed van verschiDondo vreemde elementen ondergaan. In do eerste plaats door do Hindoo's, wier invloed op taal-en letterkunde, beschaving en ontwikkeling der Javanen,

voorzeker hoog beduidend is geweest, al mag, na de belangrijke opmerkingen van Dr. Brandes, t. a. p. bl. 104 vlg., er aan getwijfeld worden of dio vroeger niet te hoog word gesteld en als vrijwel vaststaande worden gerekend dat de Javanen vo&r do komst der Hindoo's reeds een zekeren graad van beschaving hadden bereikt. In de tweede plaats heeft het Arabisch geen geringe sporen ook in do Javaansche taal achtergelaten, ten- gevolge van de invoering van don Islam, die op zeden en gewoonten der Javanen een lier grooteren, daar minder krachtigen invloed heeft uitgeoefend en ook op de Javaansche literatuur heeft ingewerkt (A. W. T. Juynboll „Lijst van Jav. en Sund. woorden uit hiet Arabisch of het Perzisch afstammende" Feest, nummer Kon. Inst. bl. 25 en vervolg daarop in Bijdr. t. t. I. en vlk., Vijfde Serie Deel X, bl. 169). Voor de vermeerdering van den woordschat van het Javaansch eindelyk zijn ook de Chineezen, Por-tugeezen en Nedcrianders niet zonder belang ge-weest; deze en andere volken waren echter voor do ontwikkeling van het Javaansch en het Javaansche volk verreweg niot van die beteekenis als vooral do Hindoe's en na hen de Arabieren geweest zijn.

In de dagen der Compagnie waren er slechts weinigen, die eenige kennis van het Javaansch hadden; de gezette en grondigc studie der taal en van haro letterkunde vangt eerst aan met Raffles, die een goed deel van zijn tijd gaf aan het onderzoek naar de taal, do letterkunde en de geschiedenis der Javanen. De zendingel G. Brückner, in 1814 op Java ge-komen en belast met de vertaling van den Bijbel in het Jav., was, voor zoover wij wcteu, do eerste Euro-peaan die taalkundigc werken over die taal uitgaf, door zijne „Proeve eener Jav. Kpraakkunst", Serain-pore 1830, en een „Klein woordenboek der Holl., Erig. en Jav. talen", te Batavia gedrukt. Gohele onafhankelijk van dezen werd door A. D. Cornets de Groot studie van het Jav. gemaakt; hij overleed echter voor hij de vruchten daarvan kon doen ver-echiincn, maar door de zorgen van J. F. C. Goricko werd zijne Jav. spraakkunst in 1833 als XVc dec] der werken van het Bat. Gen. gepubliceerd, in J 84 3 opnieuw uitgegeven door Gericke on Iloorda. Met do komst van Gericke traxl de studie van hot Jav. een nieuw tijdperk in. Door zijne werkzaamheid voor het Ned. Bijbelgenootschaj) en aan hot Iiistituut voor do Jav. taal te Soerakarta was hij in staat veel stof voor de kennis van het Jav. te verzamelen, dio hij deels zelf bowerkte, deels tor beschikking stelde van doji Hooglceraar Roorda, wions naani voor altijd ver-bonden is aan de gesoluedenis van de Jav.taalstudie. Door de gpgovena van Gericke, doch niet minder door dio van Winter on later ook van Wilkens daar • toe in staat gesteld, gaf liij ook reolcs van werken in en over het Jav. uit, van welko hier Hlechts verbom I behoeven to worden de „Jav. grammatics" on do /„geknopte Jav. grammaica" benevens een lecsboel/ (eerste uig, 1855, 4c bezorgd door A. C. Vrcdde, 1893) on he0,J : bv.—Nedcrd. woordenboek'samen-gest, door Dr. J. F. C. Goricke, vermeerderd en verb, door T. Roorda, 1847, waarop in 1862 een supplement verscheen, door Roorda en Meinsma bewerkt. De 2o druk, wat het laatste gedeelte betreft door Prof. A. C. Vreede bewerkt, verscheen in 1876; in 1886 de 3c uitg., door Prof. Vreede bezorgd on in 1901, de 4c uitgave door denz., met medewerking

van Dr. J. H. Gimning. Naast don arbeid van Roorda staat die van den zndeling P. Jansz te Japala, die sinds 1861 een reeks van practische Lces-15beken gaf, in do eerste plants bestemd voor, die van de Javaanscho literatuur geen studie konden maken. Daarenboven gaf hij belangrijke aanvullingen op don lexiconal arbeid van Geriecke en Roorda, en bewees daarmede en door de uitgavo / zijner Ned.—Jav. en JAV.—^Ted. woordenboeken, cen belangrijken dienst^ aan alle beoefonaren van XH tot Javaansch. Eindolijk moeten nog vermeld worden: „Handleidiing bij de beoefening der Jav. taal”, door Dr. J. J. de Hollander 1878 (2o uitgavo 1886); „Grammatica der Jav. taal”, door C. Pocsens, 1897; „De woorden als zindeelen in het Jav.,” door A. H. J. G. Walbeem 1897; „Spraakkunst en taaleigen van het Jav.,” door J. Kats, 1912. Voor een overzicht der Jav. Literatuur, zie LITERATUUR (JAVAAANSCH E)./1

JAVAAANSCH E AAP, behoort tot het in het geheele Oriëntaalsche gebied veraprade geslacht *Macaca* (*Pithecus*) tier *Cercopithecidae* (zie MEERKATTEN), dat zich van verwante geslachten o. a. onderscheidt door cen langen snoet zonder beenlijsten en door zijwaarts gorichte cen niet, als bij de bavianen, eindstandige neusgaten. Do Javaanscho aap (*Macacis fascicularis* Raffl. = *cynomolgus Blyth neo L.*) » Ksra (MAL.), monjet (BATAV. MAL., SOEND., JAV.), ketek (JAV.), koenjoek (SOEND.), warik (BANDJERMASIN), baki (DAJAKS), selai en belo (TEMOR), komt in een aantal varietieten, die ook wel als soorten onderscheiden worden, van Burma en Siam over do Soenda-eilanden, Banka en Billiton tot Timor en de Philippijnen voor. Ook op Celebes is hij waargenomen. Daar dezic aap echter door inlanders dikwijls in gevangenschap gehouden en op reis, ook over zee nicegevoerd wordt, is een kunstmatige invoer op cnkde der genoexnoX eilanden niet uitesloten. Zijn lichaamskleur is over het algemeen grauwbrown, het gezicht en do omderzijdc van het lichaam lichter. De staart is verschillend van lengte, maar gewoonlyk ongeveer zoo lang als het lichaam. De exemplaren van Sumatra hebben veelal een donker, zwartachtig gezicht en altijd een gelijkharig kruin; Jiuu vacht is inest al min of meer gelachtig rood (*J. auralus* Is. Geoffr.). Ook dio van Borneo hebben een donkerkleurig gezicht (*M. carbon ar ins* F. Cuv.), maar onderscbiden zich sonis door cen klein kuifje. Dit komt ook bij do oxmplaren, die van Java af<oinstig zijn, inestal voor; doze onderscheiden zich echter door enlichter gezicht. De soorten *M. rvinus* Thom, and Wrought, en *mordax* Thom, and Wrought, zijn op Javaanscho exempJaren gebascerd. De dieren van Timor vertoonen de nieesto overcenkomst met die van Java. Ook van tnl van kleine eilanden zijn eigen soorten beschrevn. Het schijnt evenwel, dat cr geen constant vmchil I usschen de individuen der verschilende eilanden bestaat.

Jc Javaanscho aap icheft in de bosschen in troepen, bestaande uit mannetjes en wijfjqs van verschillonden Ieefijd. Hij voedt zich mot allerlei plantaardigen en dierlijken kost on veroorzaakt dikwijls schado aan veld ge was en en aan vruchtboonen. Dikwyls vindt men hem in de nabijheid dor zee, langs riviermonden, en in mangrovenioc-rassen, waar hij zich met schaaklieren voedt. Ook hoog in hot bergotte word I hij echter aangetroffen. Op sonunige plaatsen van Java wordt hij door de inlandso bevolking beschermd.

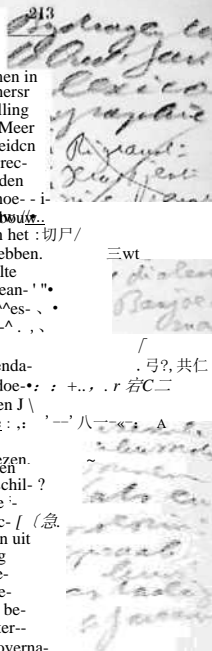
JAVAAANSCH E THEE. Zie ORTHOSIPHON.

JAVAAANSCH E TIJGER. Zie TJJ (ER).

JAVANEN. Met dezen naam bestempelt men in het algemeen do inheemache inlandso bewoners van ^ het eiland Java, (bij de laatste volkstelling ^t einde van 1905 bijna 30 miljoen zielen). Meer in het bijzonder worden doze echter onderscheiden in eigenlijko Javanen, Soendanczen en Madoereczen, volkstem men, die in uiterlijk, karakter, zeden en gewoonten nog al van elkaar verachillen, alhoewel alien de grondtrekken van dan Blichasbosbouw, en den zedelijken en verstandelijken aanly van het 切戸/ Maleische ras, waartoe zij behooren, gemeen hebben. De Soendanczen bewonen het westelijc gedeelte van het eiland, nl. de residenties Bantam, de Preanger-Regentschappen, Batavia, Cheribon en het telytsto deel der gewesten Pekalongan en Banjoemas, raet uitzondering van de Noordelijke streken, waar cen gemene bevolking van Soendanezen, Javanen en Maleiers voorkint; de Madoerezen wonen, behalve op Madocra, met Javanen vermengd in do residenties PaHocro.en en Bego; soeki; Elders op Java komen uitsluitend Java-Yfeif voor. Oorspronkeljk schijnen Soendanezen, Javanen en Madoerezen een volkstem te hebben uitgemaakt, waari de thans voorkomende verschillen door invloed van buiten, vooral ook door de Hindoe-overheersching, zijn ontstaan. Uit de geschiedverhalen, bevestigd door de overblijfschen uit de Hindoe-periode, blijkt dat de overheersching zich hoofdzakelijc tot Midden- en Oost-Java beperkt heeft en de Westelijc wonende Soendanezen er weinig van hebben ondervonden. Dozen behielden sto meor bun oorspronkeljk karakter, terwijl de Javanen veel van de vreedcingen overnamen en zich langzamerhand vervoerden. De Madoereezen, aanvankelijc alleen verblijf houdende op het eiland Madoera, bleven ook grotedeels van den Hindoc-Invloed vrij, terwijl hunne bijzondero levcnswijze non verloop van tijd van do inmiddels inder beschaafd en verrijfd geworden bewoners van Midden- en Oost-Java zeer deed onderscheiden, welk onderscheid ook later, toen zij zich nieer in Oost-Java vestigden, bleef bestaan.

De Javaansche volkstem is lichtbruin van kleur, lichter go tint bij de hoogere standen, donkerder bij de lagere klassen; de kciir van de oogen is bruin of zwart, van het haar (lang en grof) zwart. Borst en ledematen zijn vcinig behaard, het gelaat is doorgaans baardeloos; vcllo mannen hebben echter cen dunnen knevel. De lichaamsbouw is over het algemeen fraai; lengte even beneden de middchnatige, slank; vierkant schouders; bij de vrouwen dun middel. Het gelaat is door de uitstekende wangbeenderch eenigszins breed, het voorhoofd hoog, de nous niet bijzonder plat, de mond vrij groot met, dikko lippen. Gewoonlyk wordt het gelaat ontsierd door ufgovijldo en zwartgemaakte tanden, bij do vrouwen bovendien veelal door uitgerekte, van groote gaten v^iprzinc corlollen.

De gewone kledcing van den Javanen is zeer eenvoudig en geeft den man eenigszins een vrouwelijc voorkomen. Zijn lange slanke zwarte haren draait hy in een knoop tegen het achterhoofd en verbergt ze onder cen doek (iket of oedng), dien hij stijf om het hoofd windt, do uiteinden zorgvuldig wegstopponde. Do cen is op zijn hoofdoto natuurljk netter dan de ander; een gewone koolie en een landbouwer op het veld hebben den hofddck veel lossor, gewoonlyc dichtgoknoopt met de uiteinden neerhangend. Om het gelaat tegen zon en regen te beschermen draagt de Javanen cen hoofddeksel (toedong),

flat in verschillende streken zeer xitteenloo)endo vormen heeft. Hot is gewoonlijk van bamboevezels (ook wol van pandanbladren) vcrvaardigd en aan de buitenzijde met effen of met levendige kleuren (veel brons met goud) beschilderd en gelakt. De meest verspreide vorm is die van een ondiepen bak, con weiiiig gewelfd of puntig toeloopend van een hulven meter middellijn : somtijds is de oppervlakte kolossaal en bedraagt inder dan een meter in door- snede : verder heeft men hoogpuntige vormen, ge- lijkende op Chineseesche hoeden : vormen, gelijkende op een orugekeerd breimandje of op onze oud-Hollandsche helancn. Een eigena-ardige, weinig bekende vorm, alleen voorkomende in Kedoc^en in het_Ka= rangpbax-sche en Batpcrsche (Dieng) verdient afzonderlijk vermelding; het is con hoed, die van achteren tot een halven meter van den grond af- hangt en zoo het geheele lichaam beschermt; van voren loopt hij uit in een n&ar boven omgebogen punt, waar de landbouwer zijn patjol — een soort van hak — aan hangt, hetgeen hem in staat stelt bij koudo en regen zijn handen onder de omgeslagen moltx)n deken te verbergen. Ambtenaren, magangs en eenigszins nette inlanders op loofdplaatsen dragen een klep van zwart. laken (tjapil) met een rand om het hoofd en van voren een opstaand gedeelte, waartegen bij de ambtenaren een zilveren of gouden gekroonde V. bevestigd is. De hoflood, ook by groot kostuum van ambtenaren in gebruik, is de "koeleok", een van zwart laken of doorschijnende witte stof vervaardigd hoofddeksel zonder klep, den vorm hebbende van een afgeknot suikerbrood. Vor- sten, pangcrans en regenten dragen bij plechtige gelegenheden de „kanig&rS,") een dergelijke muts als de koeleok, doch van zwarte stof met smalle gouden strepen van boven naar onderen. Het boven- lijf bedekt de Javaan met een soort borstrok (koe- toeng) van wit katoen of gekleuid sits en daarover of over het naakte lijf draagt hij een kort buis, (klambi, rasockan) van sits of katoen met wijde niou- wen en opstaanden kraag, aan den hals sluitende en overigens open en los neerhangend tot op de heupen; bij ambtenaren en aanzienlijken wordt de klambi vervangen doof* de "siklpan", een buis van laken of sits met nauwe mouwen en twee korte slippen van voren, met een rij gouden of zilveren W. kiiopen versierd of met kiiopen van metaal of glas.

Benedenlijf en beenen tot aan de kuitcn zijn verborgen onder een kain pandjang (bSbCd), een stuk gebatikt (zie onder „BATI KKEN") of gedrukt katoen, dat om het lijf gewikkeld wordt en boven de heup vastgemaakt door het uiteinde in te steken of door middel van een zwart of geel ledercn, lakenschen of katoenen gordel (saboe) met zilveren of koperen gesp. Bij het gaan wordt, vooial door geurmakers, het benedenuiteinde in de liand gehouden, waar- door een gedeelte van het bloote boven been telkens ziditbaar wordt. Alhoewel de kain het echt Javaan- eche kleedingstuk is, wordt toeli ook veel een sarong gedragen, een gebatikt of gedrukt stuk katoen, waar- van de uiteinden evenals bij een vrouwenrok aan elkaar zijn genaaid. Onder de kain of sarong hebben velen een korte linnen of katoenen broek, ambe- naren in ambtskostuum een lange broek van zwart laken met goud of zilver galon belegd. Met een kris van achteren in den gordel is hienuede het kostuum van den gewonen net gekleeden Javaan compleet. Voor den ambtenaar, en aan do hoven voor den hofidgnitaris, behoort er nog een zonnesclierm (pa- joeng) bij, dat hij zich la at nadragen en welks kleur zijn rang aanduidt (zie ONDERSCHIEDINGEN).

De kleeding van een koeleok en een landbouwer aan den arbeid is heel wat convoudigcr en bestaat alleen uit een korte linnen broek en een blauwe kain of sarong, die liij 's morgens voor hij aan 't work gaat bij kou of regen tot over do schouders optrokt om er bijna geheel in weg te duiken. Bij het arbeiden rolt hij de kain om zijn middel of slaat haar om do heupen en trekt haar tusschon do beenen door (tja- wat) : aan een touw om het middel bevestigd, hangt links zijn kapmes (parang) of wel een klein plankje met sleuf, waarin het grames (arit) steekt, en v6or op den. buik een klein tasehje van gevlochtcn stroo, waarin tabak en andere benooddigheden bowaard worden.

Het hofkostuum is; haar loshangend, alleen in den nek samengebonden, gedeekt door een koeleok; naakt bovenlijf, lange en aan de enkels sluitende broek (IjelSnS), daarover een dodot, een soort ge- batikte kain, die opgedoft in breed© plooiën eenigs- zins wijf uitstaat, aan de linkerzijde met een punt neerhangende.

Priesters en hadji's dragen de Arabische Ideeding: een tulband, een lang wijf ondrckleed zondcr mouwen waarover een oven lang, van voren geheel open wit of gekleurd overkleed met mouwen, en soms nog een soort vrouwenrok, rood gekleurd. Een zakdoek waaraan do rozenkrans is vastgemaakt, hangt ge- woonlijk over den schouder.

De kleeding der vrouwen bestaat uit een strook donkerblauw of gebatikt lijnwaad (kembfin), die zij onder de armenomlicht lijf wikkelen ten einde den boezem te bedekken : deze wordt daardoor vaak eenigszins plat gedrukt, hetgeen het uiterlijk schoon van de Javaansche vrouw niet verhoogt; sommigen dragen een koetang, een soort lijfje of borstrok; daarover- heen komt een tot de knieën roikend baadje (KS- lambi) gewoonlijk van donkerblauwe kleur, bij meer- gegoeeden van gekleurd katoen en bij feestelijke gelegenheden van zwarte zijde of donker fluwel, alleen aan den hals open, met nauwe mouwen, die aan de polsen met knoopjes worden ufgesloten. Iict onderlijf is bedekt met een kain pandjang (taphi) of ook wel met een sarong, bij vrouwen van de volk.s- klasse dikwijls van donkerblauwe kleur, di. tot op de voeten ahangt. De taphi wordt vastgehouden door een band, ocdijl genaamd. Een kleedingstiiik onafscheidlijk van do Javaansclie vrouw ah zij uitgaat is de „slendang" een lange, ongeveer een halven meter breede gebatikte dock, gewoonlijk van lichtblauwe kleur, ook wel bruin, geel of groen, van katoen of van zijde, soms met irano algezot. In die slendang, al« een bandelieer om den scJioudor gehangen, draagt de niocdci' haar kind, de koop- vrouw haar mand met koopwaren oijden rug : ande- ren dragen dat kleedingstuk bij wijze van sicrauil los over den rechten chouder. Het haar blijft bij de Javaansche vrouw altijd onbedekt: voor te fello zonnestralen of regen bescluij zij bet hoofd met de slendang of met een pajocijg, een uit gecolied papier vervaardigd zonnesclierm. Gaat zij uit padianijden, dan gebruik zij, althans in sonnige streken, veelal de toedoeng. Als sieraden worden ge- dragen levendo bloemen en fraai bewerkte haar- spelden, soebungs (Jav. soeweiig, sCngkang), oor- knoppen sonis ter dikte van een mannenpij, ten behoeve waarvan in de oorlellen groot gatcn zijn aangebracht. Vccclal zijn die knoppen hot en opge- vuld met hagelkorrels, om ze een zeker gewicht te geven, dat de oorlellen doet uitrekken. Verder die- nen als sierad borstspelden, armbanden en ringen. Het kapsel is de eenvoudige „kond6" (haarwring)

of de „sangoel patah inajing", hot hnar achtcrover gekamd en in den hals breed opgeslagen. Do hofkcediiig is zonder kMembi met blooten hals on ar- men, alleen met een kSmbCn om het bovenlijf. Vrou- welijko hofbeambten dragen ook k'iss'en en koeloeks evenals de mannen.

Van schoeisel wordt door mannen noch door vrouwen veel gebruik gemaakt; alleen ambtenaren en aanzienlijken dragen Iago schoenen van Europeesch niodel of tarompah's, lederen zolen, waarovor een stijf lederen riempje, dat met de teenen wordt vastgehouden. Vrouwen van aanzien dragen fraai bewerkt muiltjes.

Do verstandelijke onwikkeling van den Javaan staat op een vrij hoogen trap. Zonder onderwijs *go- no ten* te hebbon, weet hij zich toch gewoonlijk in deverscheidendewoGrdgroepen behoorlijk uit te drukken, aan do kuststreken bovendien nog vaak in het Maleisch. Met de nutligo en schadelijke eigenschappen van woudboomen, heesters en planten is hij niet zelden vertrouwd, ook kent hij meestal de landstreek, waar hij woont, over een beduiden- de uitgestrektheid. Zijn oriënteeringsvermogen is opmerkelijk. Met veelal treffende juistheid zal hij u zeggen hoe verschillende dorpen, gohuch- ten, rivieren en bergen ten opzichte van elkaar ge- legen zijn. Hij bedient zich daarbij steeds van do benamingen der vier hemelstreken, praat niet van links en rechts, maar van Noord, Zuid, Oost en West.

Bij behoorlijk onderwijs leeren de landeren in een korten tijd lezen en schrijven, het laatste bij- na zonder uitzondering met een fraaie duidelijke hand ; voor kaartteekenen toonen zij een bepaald talent te bezitten, terwyl eenvoudig landmeten s)loedig door hen wordt begrepen. Ook andere vak- ken weten zij zich spoedig eigen te maken; in- landscho kindereu, dio de Europeesche scholon be- zoeken, doen dan ook veelal niet voor Europeesche onder. In de laatste jaren bestaat bij de Javanen in verschillende kringen een grooto drang naar ont- wikkeling en naar schoolonderwijs, ook bij de vrouwen. Zie tenaanzien vanditonderwerp, vooral wat betreft de gelegenheden voor inlanders om onderwijs to genieten, onder ONDERWIJS.

Hot karakter van den Javaan is kalm, gedwee en volgzzaam. Opvliegendheid en drift kent hij weinig, tenzij hij geprikkeld wordt door hartstochten of gestedrijvers hem weten op te hitsen; op winding, gepaard voeJal aan den invloed van opium, veroorzake)soimvial den toetand van „mata glap" (zio aldaar), waarin hij „ainok" inaakt en doodt wat hem in den weg staat. Wordt bij hem wraakzucht opge- wekt, dan koelt hij die vaak op een wijze, die wij luagharlig noemen (vorgiffling en sluipmoord }jiv.). Hij is gul en gostvrij, giorigheid wordt zol- den bij hem waargenoin. Liefdo on toengeneu- heid van ouders voor hunno kinderen en. omgekerd, niet alleen mot hot hart maar ook met do daad, nl. hcl voorzien ip hun levensonderhoud, worden door de Javanen bijna zonder uitzondering betracht. Ook tegenover zijn naasten is de Javaan goedhartig; bohooftigon in zijn desa vrijwaart hij voor algoheol gebrok. Aan den andren kant mist hij in vole gevallen de zedelijke beginselen, die iii eene westewch inaatschuppig op den voorgond staan on in de samenlcvng van grooten invloed zijn op de onderling wuardeering.

Hij is stil van aurd; luidruchtighcid kent hij niet, nooit hoort men langs den weg een Javaan luiten of zingen. Zelfs op festijnen en protjes gaat a lies kalm too. Hij heeft aangeboren hoffelijke manieren

en weet zich tegenover zijn meerdere, hoo hoog deze ook staat, veelal zonder schroom in con gopaaen vorm uit to drukken, eigenschappen die hem bij den Europeaan van gelijken maatschappelijken stand vaak gunstig doen afsteken. Bij uitnemendheid ver- staat hij de kunst om zijne gcvoelcns en gewaarwor- dingon te verbergen.

Zijne betooing van eerbied (hormat) jegens zijne meederen in rang en stand doen hem in onze oogon dikwijls kruipenden slaafsch zijn. Hij blijft niet tegenover dezen in opgerichte houding staan, maar gaat op den grond zitten met de beenen onder het lijf gekruist (sil&) en brengt zijn groet door do tegen elkaar samengevoegdo handen zoo naar het voor- hoofd. te brengen, dat do toppen der duimen de punt van den neus raken (sCmbah). Deze sembah maakt hij telkens, nadat hij iets heeft medegedeeld of ge- antwoord. Hij spreekt tegen zijn meedere in een hoogere taal, dan deze to hem. Ontmoet hij zijn meedere op den weg, dan gaat hij vaak gehurkt zitten tot do ander voorbij is, dikwijls met den rug naar hem toe als om to toonen, dat hij niet waard is diens aangezicht te aanschouwen; komt hy te paard zit- tende hem tegen, dan stijgt hij af, in een kar rijdende, dan stapt hy uit, vaak doet hij dit zelfs als hij het hiiis passeert, waar de meedere woont. G e z a g is voor hem alles; toont hij er den diepsten eerbied voor, aan den anderen kant is hij er tul- op zich zelf er mede te bekleeden on van anderen die eerbiedsbe- tooning te ontvangen. Vandaar ook ten deele het verschynsel dat inlanders het volhouden dikwijls jarenlang als „magang" diensten to verrichten tegen een gering loon, in do hoop eenmaal ambtenaar te zullen worden ; dat er steeds personen gevonden worden om de betrekking van Ud van het desabe- stuur te vervullen, eeno betrokldng die veel last en dikwerf vveinig voordeel geef t; dat het ter bedevaart gaan naar Mekka zoo gewild is, enz.

De Javaan is zeer gehecht aan zyn geboorte grond en aan de graven zijner voorvaderon; ook hecht hij aan voorvaderlijko zeden, gebruiken en instellingen (adat) en blijft daaraan vasthouden totdat hij goed overtuigd is van het meer praktische en betere van het nieuwe ; tot die overtuiging moet hij echter zelf komen; zij moot hem niet worden opgedrongen, want dan klampt hij zich zooveel te nicer aan het oude vast. Lucifers en potroleum wonnen het zonder alag of stoot tot in de diepsto binnenlanden van de van oudsher gebruikto „tuli api" en do klapperolie en djarak-olio ; tegen verboteringen van „hooger- hand" ingevoerd bleef de Javaan zich echter dikwerf zoo lang mogelijk verzetten.

Do Javaan kent weinig behoeften; heeft hij water (hot behoef nog niet eens zoo org zuivor te zijn) om zich con paar kecren. daags met een bad te kuu- nen verfrisdien, wat ryst metsambal, een gedroogd visehje of gedroogd vleesch om zich te voeden en wat aftroksol van gestampte koffio of van koffiebla- doren om te drin ken, daarbij een strootjo („rokok", tabak geroeld in een gedroogd blad van djaogeng of van iipah) on tiisschontijds een siriipruim, dan is hij zeer tovredeu. Sterken drank gebruik t h. niet, slechts bij uitzondering troft. mon het gebruik van alcoholischo drankon onder inlanders aan; zij heb- ben het dan vaak nog van Europeanc geleord. Aan het schuiven van opiuu geeft do Javaan in verschillendo streken zich echter veel over. Ook voor het spel, voor dobbelpartijen en hauengevechten en voor fcscten bozit hij een bepaalden hartstocht, dio hom dikwijls, onnadenkend en zorgeloo voor do toe- komst als hij is, alles wat hij bozit doet verliezen.y

Oorzaak hiervan is vooral dat hij los is van geld, spa- ren kent hij niet, het is hem nimmer geleerd; gelegen- heden daarvoor bestonden tot voor korten tijd niet. Dat niet hechten a-an geld doet hem, wanneer hij genoeg heeft, niet werken om nicer te verkrijgen; men heeft dit dikwijls toegeschreven aan luiheid, maar lui is hij niet. Wanneer hij arbeiden moot om den kost te verdienen, werkt hij hard. Het ge- mis echter van de begeerte oin door meerdere in- spanning het tot hooger en maatschappelijken wd- stand te brengen en andero omstandigheden van dien aard weerliouden hern veelal x'an verderen arbeid. In de laatste jaren ondergaatte Javaansche maatechappij groote veranderingen. De Javaan is nl., evenals de meeste rassen in Azie, bezig uit zijn slaap van eeuwen te ontwaken: hij begint neiging te verfoecnen, zich aan ook in. zijn oog slaafsche en vemedereende vormen te onttrekken :hij scheidt zich nieuwe behoeften en zal daartoe zijn bestaans- middelen moeten verbeteren. Het is daarom niet onmogelijk, dat, wat hierboven als het typeerende Javaansche karakter geschetst is, na bebreekelijck weinige jaren niet geheel juist meer zal zijjO*^

Even eenvoudig als de dagelijksche levofschoef- ten van den Javaan zijn, is in den regel ook zijne woning. De grond, wat opgehoegd en aangestampt, dient in de eigenlijke Javaansche streken gewoonlijk tot vloer; houten of bamboezen stijlen, al of niet op steenen neuten, dragen een dak van atap (nipahbla- deren of alang-alang) veelal met arenvezel overlakt, some van erirappen (korto houten plankjes over el- kaar gelegd), van steenen dakpannen of van holle en bolle middendoor gespleten bamboe, terwijl de omwandng van gevlochten bamboe is vervaardigd. Veelal heeft het dak van voren een uitstekend ge- deelte, dat op houten stijlen steunende, een soort gaanderij of emper vormt (dikwijls van twee zijden voorzien van een gevlochten wand), waarin de hui- selijke bezigheden, zooals weven (fnnoen) yorricht en bezoekers ontvangen worden. In het eigenlijke huis is dan een gedeelte afgeschut voor slaapvertrek, terwijl het andero gedeelte tot kookplaats dient. Soms vindt men voor de ontvangst van gasten enz. een afzonderlijk v6rgebouw (pend^pa.). De gewone huizen liebben geen venetors, dikwijls echter vier- kante openingen van houten of bamboe tralies voorzien. De deuren zijn van bamboe (veelal schuif- deuren) van hout. (Zio Poensen, Med. Ned. Zendinggen. XIX, bl. 101).

Het huisraad van den Javaan kenmerkt zich mede door grooten eenvoud. Een balebale of ainben (rostbank) van hout en bamboe, waarop een mat en een paarkussens, dient tot zit- en ligplaats s. Meest- al is er nog een afzonderlijkeji ainben voor slaap- plaats of ledikant. Zij is dan dikwijls voorzien van een grootbloemig sitsen gordijn met hemel. Gewoon- lijk heeft hij ook een ronde tafel met een paarstoelen en een eenvoud ige petroleum hanglamp. Hij eet echter meestal op zyn bal<Sbal6 uit pisang of andere boombladeren, ook wel uit bord en kommetjes. Vorken gebruikt hij niet, soms wel steenen lepels; met de vingers brengt hij de vaste spijsen naar den mond. Een groote houten kist op kleine houten wie- dient tot berging van kleedingsstukken als anders- zins; een op den grond staand toes tel, vervaardigd van met klei bepleisterde rolsteenen, met twee, hoogstens drie openingen, dient tot stoekplaats (pawon); een schoorsteen is er niet, de rook moet zich een weg banen door dak en zywandens. Do stoekplaats is somtijds in het woonvertrek, veelal echter in een afzonderlijk klein gebouwtjo, dat aan

het huis grenst. Voorts behoort tot het huisraad een koperen of aarden kmspedoor(paidon), een sirihdoos (palunungan), een rijstblok (lijoeng) om de padi te ontbolsteren, dat echter ook vaak buiten op het erf onder een afdakje staat, een weef- gotouw, toestellen om te batikken en gereedschap- pen voor den akkerbouw, zooals patjols, een linggis of breekijzer, een wloekoe of ploeg met toebehooren, en een garoe of eg; de landbouwgereedschappen worden ook veel geborgen buiten op hot erf of onder een uitstekend gedeelte van het dak op zij van het huis. Vorder treft men als huisraad aan: keukenge- reedschappeti, tot welke voornamelijk behoort een, 6 koperen pot om water in te koken (dandang), waar- op een trechtei/vormig bamboezen mandje (koekoer- san) voor de rijst, die op deze wijze gaar gestoomd. 另 wordt. Elk huis staat in den regel op een erf, een * 6 door een levende haag omheinde ruimte, waarop * J? eenige Idapper-, kapok-, pinang- en andere vrucht- > X / 入 ' boomen, pisangon verdere nuttige boomen en ' struiken zijn geplant, ben evens vedal eenige soorten#t. van veldgewassen als mais, cassave, katela-soorten, /> . . 4心 koeinr, loinbok, serd enz. Op het erf is dikwijls eeyj' waterput, met een kleine omheinde ruinate om dienst te doen voor badkainer. In den regel echter gaat de Javaan een paar nalen daags naar een in de nabij- heid voorkomende rivier of bron om zich te baden. Verder vindt men er de padischuur (loemboeng), een op riviersteenen staand van anderen naar boven. breed toelooend gebouwtje, en de karbouwen- of sapikraal; ook soms een stalling voor het paard (ge- dogan). Onder het uitstekend gedeelte van het dak van het huis liangen de kooien der gellefkoosde tortelduiven, tenzij ze voor de woning aan een bam- boestaak zijn omhoog geschenen.

Woningen van meergeoeden zijn vaak van hout of steenevenals de veelal van Gouvernementswegc gc- bouwde wonin gen der hogere Inlandsche bestuurs- ambtenaren. Zij bestaan meestal uit een samenstel van meerdere huizen, welker daken door middel van zakgoten met elkaar verbonden zijn. Zij zijn meer op Europeesche wijze ingericht en van Europesch@ meubelen voorzien. Zij hebben vaak v6r een pen- d6p 五, een vierkant gebouw aan alle zijden open, somtijds met steenen of geccmenteerden vloer en in den regel gedekt met een puntig oolooend dak met pannen of sirappen, niet zelden op fraai be- werkte houten pilaren ruatende. Inzonderheid de won in gen der regent ten en andere aanzienlijko Inlanders niuten in dat opzicht uit. Do pendupi is direct met het woonliuis verbonden of door middel van een overdekten ovorloop. Terzijdo claarvan zijn bij regen ten on clictrischhoofden veelal een of twee open gebouwtjes voor oijtvangst van onderhoorjgen en andere dienstverrichtingen en tot plaatsing van de gameJah aanwezig.

De b6chnizcn (langar) zijn in de desa gewoon- lijk zeer primitieve gebouwtjes van bamboe met atap gedekt, nil con vei- trek bestaande, waarin aan den achterwand een kleino ni< om de richting van Mekka aan te wijzen. De vloer van gespleten bam- boe (ploepoeh) is gewoonlijk een paar voet boven den grond. Een paar groote steenen dienen voor trap en tovens voor de voetwassing, ten behoeve waarvan steeds eenige ledongs (bamboe kokers) met water gevuld greecd staan. Omtrent bouw en inrichting der m o 8 k e e n zie men onder dat woord. Van de k r a t o n s in de Vorstenlanden vindt men eene beschrijving onder DJOKJAKAR- TA en SOERAKARTA.

De onderling naiengrenzende woonerveij vor-

men een kampong. Over het algemeen zijn het vorder enkele kampongs, vaak op vrij grooten afstand van elkaar liggende, die mot haro bouwvolden en andere gronden tot zamen het desagobied uitmaken. De plaats, waar het desa hoofd woont, pleegt te worden onderscheiden als de karadjan, waarvan de andere kampongs guchuten (padoe-koehan) zijn. Eene beschrijving van eene desa, hoe do dosa is het middelpunt van het Javaansche volksleven, waaruit tai van draden gaan, die de bewoners samenbinden, van do bemoeiingen der desa, van de maatschappelijke klassen, waaruit de bevolking eener desa bestaat, — dal alles is te vinden in het artikel DESA, DESAHOOFD, DESA-BESTUUR.

-. Afgescheiden van verdere groepeerings, onderscheidt men in het algemeen bij do Javanen twee hoofdstanden, den adel en de burgerklassen, een toestand, uit oudt tijden overgebleven. Bijzondere rechten bezit buiten de Javaansche Vorstenlanden - de adel niet meer; ook een niet-adellijke kan tot de U hoogste waardigheden opklommen. Evenwel beschouwen de gewone inlanders de adellijken altijd nog als hunne meerderen, hetgeen dezen nog al eens aanleiding geeft om zich ten hunnen koste te verrijken. Omtrent de verschillende rangen en titels, op den adel betrekking hebbende, zie men onder TITELS (INLANDSCHE RANGEN EN) en ook onder ADEL.

Do inlandsche bewoners van Java zijn, met uitzondering van de Badoejanen, de Tenggeresen en een 25000-tal Christenen (opneming van 1905), Mohammedanen, zonder echter daarbij hun ouden natuurgodsdienst geheel en al te verloochenen. Zij zijn dezen getrouw gebleven in hunne vereering van onzichtbare geesten, die de lucht, de bergen en bosschen, de wateren bewonen en van de geesten hunner afgesloten, en in hun geloof aan voortekens, gelukkige en ongelukkige dagen, en tooverij. In het algemeen dragen de door de Javanen vereerd wordende geesten den naam van Hjang of Jang, veelal met het bekende voorvoegsel sang, dat ook vóór benamingen van doorlichtige of heilige personen geplaatst wordt. De naam Sang-hjang werd vroeger op Qiwa toegepast, hij heette Sanghjang Goeroo, do god leermeester. Doch ook Allah wordt met (Lien naam bestempeld, terwijl het woord voor de gewone rituele gebeden van den Islam: Hembahjang = sembah, eerbiedige begroeting en Jng = Allah, daarvan afkomstig is. Een voornamelijk onder de geesten bekleeden de danhjang dda, do beschermgeesten der desa, aan wie groote eerbewezing wordt, want van hen komen alle zegeningen over de desa en allo rampon en tegen-spoeden zijn bewijzen van hun toorn, omdat do bewoners in hunne hulde zijn tokort gesloten. Hunne vereering heeft bij voorkeur plaats onder groote, schaduwwerke boomen, terzijde van den weg of op het dorpsplein geplaatst. Tegen een dor boom is een soort van altaarje aangebracht van twee opstaande stenen, waarop een derdori horizontaal ligt. Ieder desabonon, die eenige ramp af to bidden of ecnigon zegen te vragen heeft, brengt op (lit ruwe altoar een weinig wierook en enkele bloemen ten offer. Soms wordt ook een beeldje uit den Hindoetijd als danhjang vereerd, men beschouwt het dan als een zichtbaar teeken van den onzichtbaren geest. Ook do sawalis hebben hun beschermgeesten, aan wie vóór het planten en vóór het oogsten offers worden gebracht. Sri, de geest der rijst, wordt daarbij in hot bijzonder vereerd. De inachtigste geest is do

van den Indischen Oceaan aan de Zuidkust, de Ratoe Lfrukidoc, die vooral aangeroepen wordt door hen, die zich in do bijna ontoegankelijke rotahalen aan de Zuidkust wagen om de ceterbare vogelnestjes uit to halen. Aan diezelfde Zuidkust vertoef ook Kjai Bolorong, de schonker van den rijkdom, een booze geest, die den monschon voor bepaalden tijd schatten geeft, onder ghoudenis hem na hot ver-strijken van den termijn to dienen.

Ontelbare andere geesten, goede en booze, bewonen de midemissen, grotten, bergen, boomen, lucht en water. Vriendelijke geesten zijn de widA-dars (vriendelijke darfs, mannelijke en vrouwelijke luchtgeesten; gevreesde daomonen zijn de boeth's en de booze geesten van den Koran, de sctan's en de djin's. Geduchte natuurvechters en ziekten worden aan den invloed dezer boosaardigen toegeschreven. Zoo zijn de zon- en maansverduisteringen het werk der boeth's, die deze hemellichamen willen verslinden; door stampen in het rijtblok tracht men hun vrees aan te jagen. Ziekte in het nigtswag, onder het vee en by kinderen wordt veroorzaakt door bepaalde booze geesten; om zich voor hun invloed te vrijwaren richt de Javanen offennalen aan, brandt wierook (doep5>), draagt amuletten (djimat), enz.

Plaatsen, die ondersteld worden het verblyf van geesten te zijn, zijn „angk?r" (zie PE3LALD), nl. als gevaarlijk verboden. Hij die het waagt, dergelijke plaatsen te bebouwen of er een woning op te richten, berokkent zich groot onheil, zoo niet den dood.

Naast goede en booze geesten worden de zielen der afgestorvenen vereerd. In de eerste plaats vereert elke desa haren stichter, den akabakal of tjakabakal, terwijl ieder Javanen voor zich nog aan zijne voorvaders vereerde personen offert. Op den 3en, 7den, 40sten en 100sten dag na het overlijden van betrekking, en voorts den 1sten en 8sten verjaardag van dat feit, worden offermalcn (sedekah) voor hen aan-gericht, terwijl eens in hot jaar iii de maand Saban (Roewah) de graven worden schoongemaakt en offers gebracht. Van het geloof, dat zielen tijdelijk in het lichaam van een daarvoor geacht persoon (medium) verhuizen en zich door middel van dezen openbaren (zie HEIDENDOM), viudt men ook bij de Javanen nog sporen. Ook openbaren de zielen zich zelfstandig en maken him tegenwoordigheid bekend door het werpen van steenen, het spuwen van sarih, het in beweging brengen van voorwerpen, enz. Door middel van ngelmoo (zie dat woord) weet de Javanen de geesten te bezweren en tot de werktuigen zijner wenschen en begeerten to maken. De ngelmoe's bestaan in het uitspreken van eenige tooverformulieren (rapal), veelal zonder zin en samenhang. Door een dezer ijdghoo's kan men zelfs het hoogste heil, waartoo do Brahmanen slechts door zelfverzaking en wijscorige bespiegelingen, door de ascese kun-nis geraken, deelachtig worden, nl.: het reeds in dit icven efn zijn met Allah. Niet allo Javanen geloouwe echter dat voor zoo iets hot uitspreken van een paar rapals volkloend is. Er zijn er nog, die zich daartoe in de eenzaamheid terugtrekken om door zelfverzakking, door strenge boete en kastijding, door zich aan boapiegeligen overtegeven, hot hoogste goed niachtig te worden. Zij loven in do wildernis, bij voorkeur op hooge bergtoppen, onthouden zich zooveel moge-hijk van voedsel en van slaap en zoeken op die wijze de zolfdooding, het levcn in den dood. Een dusdanige mannelijke aseeft of kluzenaar heet sangtilp en vrouwelike en d n a g. Men heeft ook kluzenaars, die zich niet afzonderen in de wildernis, maar

te midden der maatschappij) blijven loven, dezen dragen den naam van de p o k.

Als Slohamedaan mag de Javaan meer dan eene vrouw nemen; dit doen echter slechts meer gegoeden en hogere ambtenaren; de gewone desamen heeft in den regel maar een vrouw, voornamelijk om financiële redenen, ook echter omdat zij godsdienst en uiterst gemakkelijke scheiding toelaat en hij dus van dat middel gebruik kan maken om eene andero levensgezellin te kiezen. Heeft hij vrouw en kind, een eigen erf, een span buffels en een stuk sawah in bezit, dan heeft hij wat zij hart begeert. Hij is bij voorkeur landbouwer. Het landbouwbedrijf vormt het hoofdbedrijf van den Javaan. Van de 1 % millioen Javanen van het mannelijk geslacht, kinderen en volwassenen, volgens de laatste volkstelling van 1905, waren 5/6 millioen landbouwers. A'oomamelijk houden dezen zich bezig met de cultuur van rijst, het hoofdvoedsel van den Javaan; zij verbouwen dit voedingsmiddel zoowel op droge gronden, tegalans geheeten, als op natte velden, sawah's genaamd; velden, bestaande uit waterpas gemaakte vlakken door dijkes (galngan) begrensd, waardoor het mogelijk is ze met irrigatiewater (sawah sorontan) of regenval (sawah tadahan) te inunden [zie RIJST(cultuur)]. Als tweede gewas, en ook als eerste, telen zij verder djagoeng (mais), verschillende katjang-(peulvruchten) en katela of oebi-soorten (aardvrieten), katoen (kapas), de oliegevendegewasse wijden en djarak, lombok (Spaansche peper), tabak, verschillende groenten (sajoer), zoals bajm, terong, ketimoen, semangka, bawang, en in het geberge aardappelen en Europeesche groenten, enz. Al deze eenjarige gewassen, met uitzondering van en in tegenstelling met de padi, worden door den Javaan in het algemeen p h l b v i d j a, genoemd, onverschillig of zij als tweede gewas of als eerste voorkouen. Op erven en in tuinen plant de Javaan mede, gdyk reeds gezegd, verschillende heesters-, klim-, net- en boomgewassen zoals koffie, siri, peper, bamboe, klap-per, pinang, aren, randoe(kapok), kemiri, kenari, katapang, pete, kelor, en vruchtboomen, zoals: pisang, nangka, djerok, salak, djamboe, papaja, dalima (granaatappel), doeren, belimbing, manggis, doekoe of langsep, mangga, ramboetan, tjeme, kloewih, enz. In den regel verbouwt de Javaan deze gewassen voor eigen gebruik of voor de inlandsche markt; voor de Europeesche markt teelt hij tabak, koffie, thee, suikerriet, indigo, enz.

De sawais en geregeld beplante tegalans worden gewoonlijk bewerkt met ploeg en eg, door karbouwen of door sapi's getrokken. De ploeg, van hout vervaardigd en voorzien van een klein ploeg-ijzer, is zeer licht om werkt de aarde slechts tot een halven voet diepte om. Ter verkrijging eener diepere en betere grond bewerking leeft men getracht Europeesche ploegen in te voeren, doch met weinig resultaat, voornamelijk wijl zij te zwaar zijn en daarvoor voor den Javaan minder handelbaar. Landbouwers, die over geen eigen ploegve beschikken en die geen middelen bezitten om een span te huren, bewerken hunne velden geheel met don patjoel, een gereedschap, waarmee evenals met een houwvel gehakt in plaats van gespit wordt. Ook voor het planten van gewassen voor de Europeesche markt, die een diepe grondbewerking vereischen, worden de gronden vaak met don patjoel bewerkt.

De niet jaarlijks beplante tegalvelden, de zg. pegagan, d. z. voornamelijk de gronden in hot

geborgte, die men een jaar met rijst boplant om ze daarna weer jaren broak tot laten liggen, worden veelal weinig of niet omgewerkt. Men verbrandt en verwijdt het zich daarop voordoend op-

kruid en maakt met den poststok kleine plantagen, waaraan het zaad geleid wordt.

Hoedanig do Javaan den grond bezit, om ho hij tot dat bezit kan komci, zie men onder GROND. (RECHTEN OP DENCI).

De vischvangst geeft in het bijzonder aan de strand bewoners van de Noordkust een bestaan; ruim 112.000 visschers en zeevarenden vindt men voor 1904 opgetoekend in het verslag van het Weivaart-onderzoek (zie lb, biz. 86).

Do nijverheid bepaalt zich tot die van ambachten en handwerk; fabrieksnijverheid wordt slechts weinig uitgeoefend en dan nog meestal in dienst en onder leiding van Europeanen en Chinezen. Aan de ontwikkeling der handwerksnijverheid staat deels de mededinging der bekwarmer en tot sterke inspanning geschikte Chinezen in den weg, deels ook de omstandigheid, dat de Javaan voor een groot deel in zijn eigen eenvoudige behoeften voorziet. Met dat al worden een aantal handwerken door de Javanen met goed gevolg beoefend, en heeft meestal elk district of regentschap zijn eigenaardige Industrie. De voortbrengselen van de nijverheid der inlanders worden vaak door de Europeanen aan hunne belangen dienstbaar gemaakt, zoals o. a. de batilsels en op de hoofdplaatsen do door inlanders vervaardigde schoenen en kleederen, terwijl Gouvernement en particulieren hen als ambachtslieden bezigen bij spoorwegaanleg, bruggen- en huisbouw als anderszins. Zie verder onder NIJVERHEID.

Ook in den handel vinden vele Javanen een middel van bestaan; vele handelaren, waaronder toko-houders, warenhouders, rondventers, wisselaren en geldschietters, komen onder hen voor. De handel bepaalt zich hoofdzakelijk tot den klein- of derde-handhandel; voor het overige is de handel in handenvan Vreemde Oosterlingen en Europeanen. Van de Chineesche tweedehundshandelaren koopon Javaansche koopvrouwen om inlandsche rondventers lijnwaden, en andero artikelen op krediet, gewoonlijk onder voorwaarde dat op den volgenden pasdag het gekochte moet betaald worden, waarna een nieuwe voorraad wordt ingeslagen (ngalap njaer), en brengen die naar de desa's en op de verschillende voor de Vreemde Oosterlingen minder toegankelijke pasars of vullen er hunne waroengs juedc, die vooral in en om de desa's en Jangs de wegen voorkom, en waarin behalve etenswaren, allerlei huislijke benodigheden worden verkocht. liawcannars en inlanders van Koedoc zijn in het handeldrijven hun raagtoeteji verre vooruit en vveten met succes den Vreemden Oosterling concurrentie aan te doen. De eersten trekken over gelicel Java en doen met hun handel in kleedjes, lijnwaden, bisen, tricots, f land en taken den Chineesohen delailverkooper veel afbreuk. Sormigen hunner hebben zich zelfs geheel aan den invloed der vreemde Oosterlingen als tusschenpersonen onttrokken en slaan hunne waron direct bij de groothandelaren in. Vooral in don Oosthoek verdringen zij, geholpen door de Madoeroezon, die niet minder grooten tusschenhandel drijven, den Chinees van de versdiillendo pasars en zorgen, dat de bevolking zich bij hen van alles, wat zij noodig heeft, kan voorzien. In Koedocs is de handel in wit katoen bijna uitsluitend in handen van Javanen en Baweannars; die in tabak en vce woitd or geheel,

„LOE”

Handwritten notes and signatures in the right margin, including the name 'LOE' and various illegible scribbles.

3 / 《 七 ' ' 二 ' 寸 c、 、 ' f - 七 ' : ~ ~ ~ : * k 1 di & in ijzer, staal, kopor enz. voor do helft door inlanders gedreven.

Eigenlijko veeteect, als afzonderlijk bedrijf, wordt door den Javaan betrekkelijk weinig gedreven. Elke landbouwer heeft, zoo mogelijk, zijn eigen * . : vee, dat hij behooft voor zijn landbouwbedrijf ; hot meedero vorhuurt, verkooft of slacht hij bij feestelike gelegenheden. Porsonen echter, die zich speci- ? 又 aal toeleggen op het veefokken, komen niet zooveel voor.

"- Nog een bedrijf, dat door de Javaanon wordt uitge-

• oefend om meet en meer een hoogoro vlucht neemt, ; X >. verdient hier vermelding, ni, dat van karroverhuur- ' : - < der om karrovoerder; vele inlanders vindon daarin een middel van bestaan.

Kunst en wotenschap komen, bij de Ja- ; vanen slechts bij uitzondering voor. Getuigen de i, bouwvallen van tempels en bidplaatsen van hoogon 'kunstzin ten tijde der overheersching van het Hin- doisme (zie KUNST en OUDHEDEN), thana is die in ernstigmate uitgedoofd. De muzi ok staat op een vrij lage trap van ontwikkeling en verdient den naam van toonkunst slechts gedeeltelijk. Onder MUZIEK- en MUZIEK INSTRUMENTEN vindt men de verschillende instrumenten vermeld, die gezamenlijk als een volledig orkest worden bespeeld of afzonderlijk, hetzij bij godsdienstige gelegenheden, bij het dansen of bij kleine toneel- vertooningen. Het dansen (zie onder dat woord) bestaat voornamelijk in kunstmatige verdraaiingen van het lichaam om van de ledematen, terwijl do voeten er weinig deel aan nemen; de t o n o e l- vertooningen (zie TOONEEL) bestaan of uit een vertoofing met schaduwbeelden, of uit eeno met houten poppen; do poppen werden ook wel vervangen door menschen, die zich dan echter als hot ware als poppen bewegen. Alleen t a l e n J i t c r a t u r toonen bij do Javaanen grooto ontwikkeling; ook hun t i j d r e k e n i n g (ziod dat woord).

Voor f e e s t e n heeft de Javaaan veel over; zij inaken de gewichtigste momenten van zijn leven uit. Zij staan deels in verband met den Islam, zooals de gar6b6gs (ziod dat woord), deels in verband met de geestenvereering, eenigszins in overeenstemming gebracht met den Mohanimdaanschen godsdienst. Jict zijn ollermalen, bekend onder den naam van sethklah (van het Arabische sadaka = ixalmoes) en slametun (=> licilofEer), waarvan de geesten allcen het fijne, onzichtbare dee], de offeraars het stoffelijke genicken. Men komt bij cllaar om deel to nomen aan een nialtijd; de gust on brengen ieder een geschenk in zilver meo om den gasther in de kosten tegemoet to komen. De maallijd vangt aan mot het lezen van gebedon on formulieron door den dorpsprieator of ecu door vroomheid uitstekend persoon, on woitd vaak bij blijde gelegenheden opgeluisteid door gamelanmuziek (ziod MUZIEK on MUZIEKINSTRUMENTEN), wajangverlooningon en dans. Aan hoof- <lon, pricsters en senti's zendt de gasthoor goschon- ken van het maal. De gelegenheden, waarby deze offermalon worden aangoricht, zijn talloos. Er is geen gobourtenis van eenig gewicht in hot opon- ljaar en huislijk leven van den Javaan, waarbij hij geen oifonnalen houdt; bij huwoliik, bij zwan- gerschap, bij bovalling, voor het kind of ondoor- bdeiden dagen na de geboorte, bij gelegonheid dor besnijdonis, na herstelling van eene ziekte, na verlosing uit gevaar, na do begrafenis van een nabestaan- de, onz. Tot vorvulling coner gelofte, voor een ziekte, wiens gonezing wordt verlangd, ter erlanging coner

begeorde betrokking, ter voorkoming van mislukking van hot go was, voor al dergelijko zakon wordt een slametan gegevon.

Do adat regelt bij doze offermalen alles tot in kleine bijzonderheden en bepaalt voor elko ge- legenheid de soort en do hooveelheid der offer- apizien, hunne bereiding, den vorm, waarin zij moe- ten worden voorgediend, onz. De grondstof is voornamelijk rijst, nu eens geel dan weder rood ge- kleurd, nu tot ballen gekneecd, dan in peperhuisjes gewikkeld, ook wel met kokosmelk, suiker of and- ro ingrediënten tooberoid. Zoo ook is de vorm der dienschalen goregord. Nu eens moot men een ronde, dan weder een ovale platte schaal of ook wel borden gebruiken. Niet minder zorgvuldig zijn de voor- schriften omtrent do vleesch- en toespizien, terwijl aan al dio bij zond orb eden afzonderlijke namen bean twoorden.

Een eigonaardig feest is het p.A.D.-loembanfeest van Japara, dat alleen daar schijnt thuis te behooren. Ue-iaain beteekent: met elkaar spelevaren. In versierde en met bordh besmeerde prauwen trekt men in optocht met gamelan en danserscen naar een der eilandjea in. de baai, met zich voerende groote hoeveelheden op bijzondere wijze geatoomde rijst (ketoepat), kolang- kaldng (vruchten van den arenpalm) en bedorven eieren, waarmede men, op het eilandje gekomon, elkander gooit, zich verber- gende achter schutsels en schilden.

Behalve het bijwonen, dezer feesten behooren tot de genoegenis en vermaken van den Javaan de j a c h t (zie JACHT) en dierongo- v e c h t o n. Do laatste worden veelal gehouden om aan de zucht tot spel en weddenschap bot te vieren. Geheelo nachten kunnen de Javaanen kijken, naar hot eentonige wajangspel, terwijl zij met niet mindor gonoocong naar het dansen van rong- gens (beroepsdanserscen, JAV. taledek) zien en nu en dan dan on dans deelnamen. Ook gevoelen zij veel voor hot oedjoengan, een soort tweegevecht; mannen met Ionigo rotanstkolken gewapend slaan elkaar benrtelings en gedurig kwaadaardiger, tot dat het bloed soms bij den rug neervloeit. Daar de grap dikwijla in twist en moord ontaardt, wordt dit spel door do politic zooveel mogelijk tegen- gegaan. Hazardspelen zijn bij lien zeer geliefd; zij hebbon daarvoor dobbelstecnen (dadoe), het keplek (ons kruis of niunt), Chineseche kaarten, draaitolletjes met oogon of nummers; weddon doen zij om de hardheid van kokosnoten, kemirivru- chen, en de storks to dor lijnen van vliegera, die zij tegen elkander laten schuren. Meer onschuldig vermaak is het in don Oostnioesson vervoordigen van inolentjos van een paar bamboelaeten, die met vervaarlijk gedruisch on geloei in de routdo draaien; hot oplaten van duivon, aan welker staart kleine bamboezeix fluitjes van verschlullenden toon bevestigd zijn ; het in den grond planton van lange bamboo's, wolkor geleidingen vau gaten voorzien wor- don, waarin de wind speelt zoodat cr vrschillende tonen aan worden ontokt. Verder tai van Idndor- spelen. Tot de vermaken van vorsten en grooten aan de beidc hoven en van do regenten in do Gouvor- nemontslanden behoort hot tourmooispol (sendnan). Sierlijk uitgedoste ruiters, gezoten op paarden mot oud-Javaansche zadels opgetuigd en gewapend met nagemaakte lanson (lange stokken mot knoppen aan do xiteindon), ronnen tegen elkaar en trachten elkaar uit het zadel te lichten. Dit spel is echter nagenoeg geheel in onbruik geraakt.

De voornaanisto gebruiken bij h u w e l i j k o n.

Handwritten notes in Dutch, including the number '220'.

Handwritten notes in Dutch, including the word 'JAVANEX'.

o v o r l i j d e n, enz. zijn in het koft de volgende;

De Javaan t r o u w t reeds op jexigdigden leeftijd; lang ongetrouwd te zijn geldt bij hem als niet passend. Meestal is de jongeling 15 of 16 jaar oud en het meisje 12 a 13. Ouders of voogden bespreken vooraf de zaak met elkaar, waarna bij overeenstemming den jongeling de gelegenheid gegeven wordt om het meisje te zien. Bevalt zij hem, dan gaat het huwelijk door; de goedkeuring van het meisje wordt niet vereischt. De vader van den jongeling geeft dien van het meisje daarop een verlovingspand (paningset), bestaande uit een ring, kleedjes en snoeprijen en eenige dagen daarna den kooprijns tier bruid (toekon, toembassan), bestaande in geld, keukengereedschappen, lijnwaad, gevogelte, rijst, enz. Een geschenk voor de ouders der bruid (sivsrahan) is er bij gevoegd. Op denzelfden dag waarop de geschenken worden aangeboden, zenden de wederzijdsche ouders aan hunne bloedverwanten en vrienden, ook wel a-an hunne lioofden, tondjokan of geschenken van eetwaren en noodigen hen uit tot bijwoning van de djagongan of het gezellig samen-zijn, dat gedurende 6en. of nicer dagen vdr do voltrekking des huwelijks ten huize van do ouders der aanstaande echtgeuooten plaats vindt. Den nacht voor het huwelijk moeten de aanstaande echtgeuooten wakende doorbrenghen, anders overkomt hun een groot ougeluk. Den volgenden dag wordt het huwelijk in de moskee voltrokken. De bruijom begeet er zich heen in staatskleeding (hofkostuum), het gelaat beschilderd en geblanct, vergezeld van bloedverwanten en genooitiden, gewoonlijk in optocht met muziek, de bruid blijft thuis en laat zich vertegen woordigen door baren wali (mannelijken bloedverwant of vertegenwoordiger der overheid, zonder wiens tusshenkomst eene vrouw geen huwelijk mag sluiten). Bij het sluiten van het huwelijk worden over het algemeen de bepalingen van het Mohammiedaansche recht getrouw nagekomen (waarover en over enkele afwijkingen zie ISLAM); gewoonlijk wordt het in de moskee gesloten; bij Regenten en grooten echter in de pendopo van hun woning. Het geschied in tegenwoordigheid van den naib (districts-geestelijke), bij aanzienlijken ook wel van den pengeloe; bij huwelijken van desalieden gaat de desageestelijke vaak mede om den naib enz. mede te deelen, wat deze van de aanstaande echtgenooten weten moot, opdat het huwelijk voltrokken kan worden. De bruidegom keert naar huis tcrug, kleedt zich in een and er fraai kostuum en wordt daarna in plechtigen o)tocht naar de woning der bruid gebracht, die hem in bruids-kleedij, beschilderd gelaat, bovendien alleen met een borstlap (kCmben) bedekt en armen naakt, en met gele boreh ingesmeerd, opwaclit. Hierop hebben alerlei symbolische ceremonien plaats, waaronder het wasschen der voeten van den bruidegom door de bruid, ten teeken van eerbiedig onderwerping. De bruidegom brengt ver volgens zijn bruid in optocht naar het huis zijner ouders, waarfeestgevierd wordt; den volgenden dag wordt dit feestvieren herhaald in het huis der ouders van de bruid; den derden dag betrekken de jonggehuiden zonder verdere plechtigheden hunne woning, of blijft de jongo man met zijne vrouw bij zijn schoonouders inwonen en werkt met en voor hen, totdat hij een eigen woning betreft *). (Zie noot op volgende ko)omA>*)

De Javaan, belijder van den Islam, kan vi^r wettige vrouwen tegelijk hebben : de minderc man fitelt zich echter in den regel met slechts eene vrouw

tevreden, terwijl de aanzonlijken soms 66n of nicer bij vrouwen hob ben, waarovor zie SELIR. Ontbin-ding van het huwelijk geschiedt in hoofdzaak volgens de voorschriften van den Islam (zie ISLAM); zeer gebruikelijk is de t a l a q of vers tooting van de vrouw door den man.

De geboorto van een kind, vooral van het eerste kind, gcoft aanleiding tot tai van offermalen, dio gewoonlijk reeds. maanden tevoren. aanvangon en tot doel hebben het kind tegen invloeden van boozo geesten te beschermen. Eenige dagen na de geboorte geschiedt de naamgeving (zie aldaar), waania, by het eerste kind, de ouders veelal van naam vorande-ren en dien van Ijun kind aannemen, b. v.: liet kind liेत Troeno, dan noemt de vader zich Paq Tro en o (de vader van Troeno) en de moederMboq Troeno (do moeder van Troeno). Op mannelijken leeftijd geko-men, verandert de zoon, indien hij tot den aanzien-lijken stand behoort, mede van naam : in gewon© gevallen wordt met de naamsverandering gewacht tot het huwelijk.

Op 10- a 12 jarigen leeftijd, soms later, worden do jongens besneden (zie BESNIJDENIS) en eon paar jaar later de tanden afgevijld; dit geldt gewoonlijk als een teeken dat zij meerderjarig (akil baleg) zijn.

Bij overlijden worden evnen tevoren priesters of santri's geroepen om met de aanwezigen te bidden en uit dor Eoran-voor te lezen, en om daarna de lijkwassching te verrichten. Het lichaam wordt, na door de bloedverwanten gewasschen te zijn, in een wit lijkkleed gewikkeld, zoodanig dat het kleed er in drie, vijf of zeven windingen om heen gewonden en het geheele lichaam met het liioofd erin verborgen is. Binnen 24 uren wordt het lijk grafwarts gedragen, bedekt met een dock, liggendo op een bamboezen bal6-bal6 en voor zon en jegen beschut door een pajoenq (zie OVERLIJDEN en GRAF), daarbij gevolgd door bloedverwanten en vrienden en voorafgegaan door priesters, die den geheelen weg over het gcoofsformulier prevelen.

Voor bijzonderheden ointrent recht wordt ver-wezen naar ISLAM.

I)teratuur. Over de Javanen bestaal een zoo uit-gebreido en in allerlei werken verspreike literatuur, dat wij ons hier bepalcen mocten tot het opgeven van enkele werken, waarin de Javaansche maatChap-pij uitvoerig wordt behandeld, en overighen) verwij-zen naar de literatuuropgaven, in die werken voor-komende. Wi.j noemcn dus) Java, door P. J. Veth 2^c uitg. J896. — Handleiding voor de vergclijkendo volkenkunde van N.-I., door Jr. G. A. Wilken, Leiden J 893. — L. Th. Mayer, De Javaan, als menMch en als lid van hot Javaansche liuisgczin, Bat. 189-1. —<Id., Eon blik in het Jav. volksleven, Leiden)897/ —Handleiding bij do beoefening der Land- en Vol-kenkunde van N.-I., door De I Io) lander, 5o uitg. —/Jed. O.-L., door P. A. Van der Lilli, Leiden J893/ —Bijdragon tot de kennis van den god. en zcdol. toestand der Javanen, door C. Poeihsin, Med. Ned. Zend. IX, bl. 333. — X. M. 23. -XII, bl. J>3 on 313. —XIV, bl. 123, 170, 259, 291. - Id. karakter-

*) De Javaansche vrouw is niet opgesloten, zooabi in het Oosten. veelal de gewoonte is: zij /geniet min of meer dezelfde vrijheden als du Europeesche. Alleen de bijvrouwen der voornamo hoofden maken eene uitzondering; dezen mooton in het achtergebouw der woning verblijf houdcD en vertoonen zich weinig. .方 ...

Handwritten signature or mark.

(: , , * , ' , /

V, "七一" "丁

schctson, XXIII, bl. 157. Zie onder Kopertorium op do literatuur betreffende do Nedorl. Koi. uit- gegeven bij M. Nijhoff, '8 Hugo.

JAVA'S 1ste PUNT, Tandjoeng Koelon of T. La jar, a an den Z. in gang van de Bohouden Passage; vormt tovens den Zuidelijken hoek van de Meeu- Avenbaai.

JAVA'S 2de PUNT, of Tandjoeng Alang-Alang, a an den Noordelijken in gang van do Behouden Passage, soheidt de Meeuwenbaai van do Wel- komstbaai.

JAVA'S 3de PUNT of Tandjoeng LSsoeng, scheidt do Welkomstbaai van do Peperbaai.

JAVA'S 4de PUNT of Tandjoeng Tjikoening, Zuidelykthek van de reede van Anjer'met- licht- torren, seipost, enz. (zie ook ANJER).

JAVASCHE BANK. Zie BANK.

JAVASCHE COURANT. Onder deze benaming wordt sedert 1828 (voor vroeger zie DRUKPERS.) van Regeeringswege een nieuwsblad uitgegeven, gere- digeerd onder het toezicht van den Directeur van Gouvernementsbedrijf von, aan wien de vaststelling der nadere bijzonderheden hieromtrent is overgela- ten (Bijbl. 231 1ste gewijzigd bij Ind. Stb. 1903no. 122). Verplicht is de onverwijldc opneming van allo stukken, van wege den Algemeenen Secretaris den redacteur met dat doel toegezonden. De Javasche Courant is het o f f i c i e l e n nieuwsblad en dient als zoodanig overal, waar die uitdrukking in de nieuwere wetsbepalingen voorkomt (Ind. Stb. 1848, N° 10). Als officieel nieuwsblad wordt zij zoo- veel doenlijk ingericht naar lic model der Ned. Staatscourant ; ook de benoemingen tot betrek- kingen in den staatsdienst worden in de Jav. Oour. venneld. Alle insertien in het officieelo gedeelte moeten beschouwd worden als officieel medegedeeld aan de daarbij betrokken autoriteiten, die mitsdien op dezc in sortie alleen, wanneer geene vordere officieele kennisgeving mocht worden ontvangen, verantwoordelijk zijn, icder naar gelang van plaats- lijke omstandigheden, voor hot niet inaclinemen of het niet doen inachtmen der daarbij gegeven voorschriften of gedano mededeelingen (Ind. Stb. 1832, 39; J871, 105). De rcglementen en keuren van politic, door de hoofden van gewestelijk bestuur vastgesteld, moelen in de Jav. Cour. worden afge- kouiigd ; die afkondiging, in geldigen vorm geschied, is de eenige voorwaarde van verbindbaar- heid (Ind. Stb. 1858, 17, 18). Sedert 1913 is de •Jav. courant wed or voorzien van een inhoudsregis- Mr.

De Jav. C; jur. vcrschijnl. tweeroalen 's weeks (Dinsdag en Vrijdag); de intekeningsprijs is / 25 voor een geheclcu jaargang ; afzonderlijke cxompla- ren zijn gedurende hot loopende jaar bij de Lfinds- drukkerij on van voorgaando jaren bij het ddpot van leermiddelton te Batavia voor / 0,25 to ver- knj 威 ii. •• :

JEF. Zie fIF.

JENTINK (Dr. FREDERICUS ANNA) gob. 20 Aug. 1844 te Nicuwland, oovrl. 4 Nov. 1913 te Lei' <len, sludcerde in de dierkunde te Utrecht en. Loi- den, in welke lautsto plaats hij in 1875 promovceerde. Da a ma word hij conservator aan ,s Rijks Museum van Nat. Hist. te Leiden, waar hij de afdeeling Zoog- dieren te bohecern kreeg. Na Schlegel's overlijden in 1881 word hij Directeur van dat Museum, welke betrekking hij tot zijn dood bekleedde. Bijzondere aandaot schonk Jen link aan do zoogdier-fauna van don O. I. Archipel, on tftrijk zijn do nrtikelon (bepaaldolijc over Knaagdieren) aan dat onderwerp

door hem gewijd, vooral in do door hem goredi- geerde: "Notes from the Loyden Museum". Voor hot vcrkrijgen van zoologisch materiaal uit onze Oost- cn XVest-Indische bezittingen gaf Jentink "zich veel moeite.

JEQUIRITY. Onder dezen naam zij'n do Aorus- *' zaden (zie SAGA) in de oogheekunde bekend.

JOA. Naam op do Aroe-eilanden van eene Pape- gaai-soort, *Thypodiaromysna placentis*; op de Kei- cilanden Sri, op Goram Kaliloeuoet.

JOANA. Zie DJOEVVANA.

JOBI. Zie JAPEN.

JOBSTRANEN. Zie COIX. • / 〃, 〃² JODIUM. Komt op Java

o/wellich ook op an-"
dore eilanden aan natrium gebonden in zoute bron- nen voor cn wel in enkele in zoo groote hoeveel- / heid, dat technisclie winning mogelijk is. De thans in exploitatio zijnde bronnen on terreinen liggen in de residentio „Soerabaja_ terwil ook in do residen- tien Semarang_ p Pekalongg_n concessies voor het winnen van jodiuuru uit bronwater zijn aan- gevraagd. In de eerste jaren van de exploitatie werden de bronnen, die uit den grond opwelden, voor de jodiumwinning gebezigd, doch later ver- grootte men hun debiet door aanboring, waardoor de jodiumopbrengst sterk toenam. Onder de bron- nen zijn er, die van 100 tot 120 milligram jodium per Liter bovatten, doch het gemiddelde gehalte is vrij wat lager. De nicest gebrukelijke wijze van jodiumwinning uit het bronwater geschiedt door dit in ruimo bassins met zwaveligzuur aan te zuren en met kopersulfaatoplossing te bedee- len, waardoor onoplosbaar cuprojodide neerslaat, dat bezinkt en uitgeschept wordt. Er wordt ook gewag gemaakb van eene electrolytische methode, waarbij koperen electroden in den stroom van het jodiumhoudende water worden geplaatst, die het jodium als joduur binden, doch daaromtrent zyn geene verouwbare meddeelingen verkregen kun- nen worden.

Volgens het Koloniaal Verslag bedraagt de jodi- umproductie van Java tegenwoordig (sedert 1908) gomiddeled iets meer dan 20,000 K.G. per jaar. Eeii deel van het gewonnen joodkopor wordt op Java op jodiumpreparaten verwerkt, terwijl het grootste deel ter verwerking naar Europa wordt gezonden. Volgens do Statistiek van don Handel en de In- en Uitvoerrechten in Nederlandsch Indie bedroeg do uitvoer van joodkoper in 1914 67,500 K.G., waar- van 59,294 naar Nederland werden gezonden, terwijl over 1915 deze cijfers respectievelijk 16,141 en 11,881 hebbsn bedragen.

Zie Verbeek en Fennema. Geol. Beschrijvhig van Java on iMadoera, Amsterdam 189G, II, 1001 en f Aunvullingen. Cliem. AV⁷ceklblad 1912 500. -² H

JOEJOE. Javaanshe naam voor eene soort vaii / Land krab ben,

Gecarcinus.

JOEJOE (MINJAK), (SOEND.), een minderwaar- dige soort van klopperolie, vorkregen door stoemen on peraei van hot rcsidu, waaruit eerst de besto kwaliteit boreid is.

JOKO WOEROE, t. r. DJAKA WOE ROE. Naam ... ~

op Java voor een roofvogel, *Polioactus ichthyaeus*. T*

JONGE (Jhr. Mr. JAN KAREL JAKOB DE). Geb. 17 Juni 1828 te *s Gravcuhagc, zoon van Jhr. J. C. de Jongo, den bolionabn Rijksarchivaris on schrij- ver van de „Geschnedenis van het Ned. zeewezen" en H. P. J. van Kretschmar. Na dcu llden Sept. 1847 fils student to Loiden to zyn ingeschreven, promoveerde hij 29 April 1852 in de rechten, na ver- dediging van ecu proefschrift "Geschicdenis van de

diplomatic gedurende den Oostenrijkschen succes-oorlog en het congres van Aken2. Daardoor, en ook door de uitgave van „Examens d'uno notice et de souvenirs biographiques du Comte Van der Duyn et du Baron Van der Capellen, publ. p. I. Baron C. F. Sirema De Grovestins”, werd De Jonge, die zich te 's Gravenhage als Is advocaat had onderscezt, bekend als Is gelukkig beoefenaar der geschiedenis on bij de reorganisatie van het. Rijksarchief wic'd bij, na den dood van zijn vader, in 1854 tot tijdelijk ambtenaar bij die Instelling benoemd en in 1866 tot adjunct-archivaris bevorderd. Sedert 1855 bo-keedde hij bovendien de betrekking van conimies-griffier der Eerste Kamer, welke hij 20 Sept. 1877 met die van griffier bij dat Hooge College verwissel-de. Bovendien was hij sedert 5 Jan. 1875 beclast met het Directeurschap van het sclnderijen-kabinet in het Mauritshuis; qm-zich vrijer te kunnen bewe- gen vroeg on ontving hij 1 Jan. 1878 ontslag als adjunct-archivaris, onder toekenning van den titel van Adviseur van *s Rijks archief, voor zooveel de kolonien des Rijks bet reft. De Jonge, die in 1866 tot lid der Ko] J. Akad. v. Wet. was gekozen en een gewichtig aandeel had aan de organisatie van de tochten naar de Poolzee door de Willem Barendsz, overleed 15 Mei 1879 te's Gravenhage. Zijne letter- kundige werkzaamheden liggen vooral op het gebied der historische studien : als zoodanig verdienen ge- noemd te worden: Het Ned. Rijks archief, verzam. v. onuitgeg. oorkonden enz., 1857; Documents polit. et dipl. in edits sur les revolutions de 1787 et 1795; de 2de uitgave van het werk van zijn vader over het Ned. zeezeven, 1858—1862; een tweetal brochures over Nova Zembla, 1872, 1877; een opstel over de reis van Jhr. Lycklama a Nyeholt door Perzie (T. v. h. Aardr. Gen. I, bl. 143) en het met warmte ge- schreven werkje „De oorsprong van de Ned. bezit- tingen ter kust van Guinea”, 1871, waarin hij den voorgestelden afstand dier bezittingen aan Enge- land bestreed. Voor Ned.-Indie is van het hoogste belang de verzameling van onuitgegeven stulden uit het Oud-koloniaal archief, door hem uitgege- ven en in meesterlijke inleidingen toegeKcht onder den titel „De opkomst van het Ned. gezag in O.-I. 1595—1610^s, 3 din. (1862—1865), waarop, als on- derdeel dier serie, volgde „De opkomst van het Ned. gezag over Java”, waarvan De Jonge van 1869—1878 zeven deelen (1610—1764) uitgaf, ter- wijl na zijn dood clrie volgende deelen door M. L. van Deventer en twee supplementaire deelen door L. W. G. de Roo werden bewerkt, en „De geschiede- nis der Ned. in de Buitenheztittingen⁵⁵ door Tide en Heeres is voortgezet. Deze reeks werken mag als het standaardwerk over de geschiedenis der Nederlan- ders in Oost-Indie worden beschouwd, van on- waardeerbaar nut voor ieder, die zich met de studio daarvan bezig houdt.

Zie over De Jonge: P. J. Veth, Jaarboek Kon. Akad. v. Wetensch., 1880 (verkort in Ontdekkers en onderzoekers, van denzelfden, Leiden 1884).

JONI. Symbool der vrouwelijke ontvangbaarheid, in den vorm van een vierkant steen blok met in het midden een holte en een spleet voor den afvoer van het offerwater. Een groot aantal joni's wordt .op Java in combinatie met den lingga vereerd. Zie OUDHEDEN.

JONK. Zie VAARTUIGEN.

JONKER. Dezz in de Indische geschiedenis als Kapitein Jonker bekende Amboinees, werd om- etreeks 1630 als zoon van den Sangadji Koeasa op het tusschen Boeroe en Ceram gelegeji eiland Mani-

pa geboron. Vergezcdde zijn vader, toen deze als gij zelaar naar Amboina werd gevoerd, en begon in 1656 als vaandrig^in3eF3e bevelen van De Vlamingh van Outshoorn, gouwouwer van Ambon en Onderhoorigheden, zijn loopbaan als dienaar van de Com- pagnie, waarbij hij den thans voor een Mohamme- daanschen inlander eigenaardigen naam] Jonker aan- nani of verkreeg. Kwam 14 Aug. 1656 met de troe- pen van De Vlamingh voor het eerst te Bata^ia, volgde in 1657 Rijckloff van Goens naar den vasten wal van Voor-Indie en Ceylon en kreeg hij het be- lcg van Jafnapatnam eeiTschlot door do linkerhand, waardoor hij het gebruik dier hand voor altijd ver- loor. Tijdens deze krijgsverrichtingen verkreeg hij den rang van kapitein. In 1659 te Batavia terugge- keerd, vertoefde hij waarschijnlijk tusschen 1660 en 1664 op Amboina en Manipa, doch op 1 Jan. 1665 wordt hij door de Regeering benoemd tot hoofd van de Amboneezen te Batavia. Woonde in 1666 onder Verspreet en Poolman de krij gsvericlitin gen ter Westkust van Sumatra bij en trok in datzelfde jaar onder SpceJman naar Makassar, Ternate, Banda en Amboina. Ter erkenning van zijne trouwe diensten kreeg Jonker, na in 1G69 met Speelman te Batavia te zijn teruggekeerd, in 1672 eene acte van traktementsverhooping op perkament geschreven en ver- vat in een gouden doos met daaronder afhangelnde zegels.

In 1679 nam hij deel aan de expeditie onder Cou- per in Oost-Java, word op diens last met zijn volk als lijfwacht aan den Soesoehoenan van Mataram toegevoegd en onderscheide zich door de gevan- geneming van het hoofd der opstandelingen Troe- nS, Dj³A. Een gouden ketting met penning ter waarde van 300 rijksdaalders worden hem da am a ter bolooning voor zijne diensten vereerd. Na in 1681 kapitein F. Tack op diens zending naar Pa- lembang en Djambi te hebben vergezeld, onder scheidde hij zich in 1682—1683 in den strijd tegen Sultan Aboe'l Fatah van Bantam.

Na den dood van zijn beschermer Spedman raakte Jonker op den achtergrond en in vergetelheid. Hij woonde aan de Maroenda beoosten T. Priok: het land, waar hij zich vestigde, heet nog Padjonkran.

Als verdacht van eene samenzwering om Batavia aan te vallen en de Christenen om te brengen kwani Jonker bij zijne ge van gen n em in g in 1689 om het !<- ven. Zie over hem Mr. J. A. v. d. Chijs, T. B. G. decl XXVIII 1883 en XXX 1885; Priangan door Dr. de Haan, lo Deel, 1910, biz. 228—231.

JONKER (Prof. Dr. HAGEN GARRELD). Werd 7 April 1875 te Veendam geboren en studeerde aan do Rijksuniversiteit te Groningen, waar hij in 1904 promoveerde tot doctor in de aard- en delfstof- kunde. Hij was van 1897—] 006 assistent van den lioogleleaar in de geologie Van Calkar te Groningen ezi werd in 190G conservator van de geo J. mineral. vcrzamclingen der Technische Hoogeschool te Delft. In J 907 werd hij benoemd tot lioogleleer ar aan de afd. der scheikundige technologie en mijn- bouwkunde aan dio Hoogeschool om onderwijs te geven in do palaeontologie en historische geologie. Hij sctreef in 1911 in De Ingcnieur een belangrijk art.: „Geologisch onderaok in Ned.-Indi 5”, ter- wijl in 1912 eene uitvoerige Studie „Beschouwin- gen over de opcliding van geologen in Nederland en het geologisch onderzoek van N.I.” in dat- zelfde tijdschrift zeer de aandacht trok.

In 1916 deed hij een exploratieries naar Timor, van waar hij een uitgebreid onderzoekingsmateriaal medebracht. Hij overleed 18 Jan. 1917 te 's Gra-

venhage, juist enkele dagen voordat hij in het Kon. Aardr. Genootschap een voordracht over zijne reis zou houden. Zie nomenclologie in: Do Ingouieur 27 Jan, 1917 door R. A. v. Sandiok.

» JOODKOPER, Zie JODIUM.

» JOOSJE. Zie KLIPVISCHEN.

JOURNALISTIEK. Zie DRUKPERS. L » >
"JOWAN-BONDOL, t. r. DJOHAN BONDOL. Ja-vaansche naam voor eene Duijsort, *Ptilinopus melanocephalus*; op Celebes heet *P. gularis* Malomiti. *P. coronulahi* heet op de Aroe-eilanden Loenggoeng, tevens aldaar een coDctiefnaam voor kleine bontgevederde soorten. *P. xanthogaster* wordt op de Keielanden en Koor Oehdar genoemd. *P. perlatus* heet op de Aroe-eilanden Koerirar. Op Go ram wordt *P. viridis* Gahoo genoemd. *P. jambu* heet in het Maleisch Poenei djamboe.

JUFFERVISSCHEN (*Pomacéntridae*) behooren tot de Acanthopterygii. Kleine nicest schitterend ge-klourde visschen, die vooral op korahiffen talrijk zijn. De soorten van de geslachten *Premnas* op *Am-phitron* (Maleisch Bandéra en Poleng vallen op door de als wit lak uitzienende dwarsbanden, waarvan de eerste juist achter het oog loopt. Soorten van de geslachten *Pomacéntrus* en *Glyphidodon* worden in het Maleisch Bonang-bonang en Betok laet genoemd. Do Ideine sierlijke *Heliasis* soortpn worden met den naam Gemoetoe bestempeld. J)

JULIANA-TOP. Ook wel „Da/flon" genaamd. Gelegen in den centralen bergkten in het midden van Nieuw-Guinea en in de nabijheid van de Oost-grens. Waarschijnlijk heeft een der bronrivieren van de Digoel, n.l. de Oewamba, in de uitloopers van dozen top haar oorsprong. De top ligt op 4° 46' Z.B. en 140° 19' O.L. en is 4721 M. hoog. Beklommen werd hij nog niet, dock sneeuw en gletschers werden er op waargenomen. De top ligt hemelsbreed onge-veer 420 K.M. benoorden Merauke.

JUNGHUHN (FRANZ WILHELM), beroemd natuuronderzoeker, werd geboren te Mansfeld in do Pruis. provincie Sachsen deB 26sten Oct, 1809 (niet in 1812, zooala men door een foutieve opgavo van Junghuhn zelf lang gemcnd heeft, en evenmin in 1810 zooals op zijn grafmonunioit tot Lem bail g Btaat), waar zijn vader een betrekkelijk welgesteld chirurgijn was. Na door privaattessen voor de Uni-vorsiteit te zijn voorbereid, vertrok hij op 16-jari- gon leeftijd naar Halle om or vol gen 8 den wil van zijn vader maar tegen zijn eigen zin in de mediej- nen to gnan studeeren. In April 1826 wordt hij als student ingeschreven en in Juni van hot volgende jaar doet hij zijn toelatingsexamen voor do nio- discho facultoit. Two jaar lang blyft hij student, echter meer in naam dan in werkelijkheid. Geolo- gie en botanic boeion hem meer dan do incdischo wetenschap : zijn onrustige natuur voert hem naar Thiiringen, de Harz en Brunswijk, waar hij zich uitsluitend met zijn lievelingsvakkon bezighoudt. Ton slotto onthoudt zijn vader hem het studiegeld, hij verlaat Halle voorgoed, raakt aan hot zwerven en geeft do Mudic op, hij keert naar Mansfeld terug en maakt daar een van do jnoeelijksto tijden van zijn levon door. Zijn geost komt tegon allcs in op- stand, niet in hot minst tegen do horn ingeprento godsdienstigo opvattingen. Ook de bostudeering van zijn lievelingsplanten, de paddestollen, waar- ovor hij in 1830 zijn eerste publicatio in het licht geeft, kan zijn geestelijk evenwicht niet herstellen : hot komt in begin 1830 tot een crisis, waarin hy een poging tot zelfmoord doet.

Na zijn genezing zet hij zijne medische studies te Berlijn voort on wccet die tot een goed einde te brc(T- gooi. Zeer stillig zoo Junghuhn nog langer te Berlijn zijn go bio ven, waar de gelegenheid om zijne lieve- lingsvakken te bestudccren zoo bij uitstek gunstig was, als hij in 1831 niet in een duel was betrokken. Om zich aan gerechteljkke vervolging te onttrekken neemt hy dienst bij het Pruisische leger en wordt spoedig compagnie-arts in do Rijn-provincie, maar op den eersten Kersidag van 1831 weeb men hem te vinden en reeds met Nieuwjaar zit hij ge van gon op de vesting Ehrentreistein bij Coblentz, waar hij zijn 10 jaren vestingstraf moet ondergaanTl'a ccn jaarbegint hij over ontvluchting tedenken, hij houdt zich eerst ziek, simuleert daarna krankzinnigheid en weet eindelijk, in Sept. 1833, uit het militair hos- pitaal te Ooblentz te ontsnappen en Frankrijk te bereiken. In Toulon tracht hij een aanstelling te krijen als officier van gezondheid bij het Fransche vreemdelingenlegioen, maar hij wordt slechts als gewoon soldaat aan gen omen en komt in het begin van 1834 te Bone aan. Daar blyft hij slechts 5 maan- den, reeds in Juni moet hij wegens ziekto naar Frankrijk terugkeeren : hij gaat naar Parijs en verneemt daar dat zijn straf hem reeds geruimen tijd geleden is kwijtgescholden. In October is hij weer in Duitschland terug en vat nu het plan op een nieuw leven in de tropen te beginnen. Hij reist naar Leiden en vandaar naar Utrecht. Iegt er in DecenBef het verplichte examen af, waarop hij in Januari 1835 tot officier van gezondheid 3de klasse bij het Ieger in Ncderlandsch-Indie wordt aan go- steld. Na een verblijf van enkele maanden te Har- derwijk vert rekt hij in Juni naar Java en komt in October 1835 te Batavia aan. De Sturm - und Drang- periode is voorbij, het tweede en vruchtbaarsto tijdperk van zijn leven begint, het 13-jarige verblijf op Java en Sumatra.

Junghuhn heeft kort na zijn aankomst in Indie zijne lievelingsstudies weer opgevat, de botanic en de geologic, en al zijn vrijen tijd benut voor het maken van reizen in het Javaansche bergland, z66 zelfs, dat er klachten over verwaarloozing van zijn dienst tegen hem werden ingebracht. Gelukkig vond hij in den Ohef van den geneskundigen dienst, Dr. A. E. Fritze, een voortreffelijk en helderziend man, die begreep, waar Junghuhn's arbeidsveld lag. Hij nam hem als zijn adjutant mee op eenige in- spectiereizen over Java en gaf hem gelegenheid om in vrijen tijd zijno wetenschappelijke waarne- mingen voort te zetten, waarvoor trouwens Fritzo zelf ook groote belangstelling had, Door toedoen van zijn chef kwam Junghuhn in aanraking met Diard, don voorzittor van do Natuurkundige Com- inissic, met het gevolg dat hij voor een jaar aan die Commissi. werd toegevoegd. Toen echter in Mei 1839 Fritze stierf, werd do dactachering bij de Com- missio niet verder voortgezet, hij moest weer hos- pitaaldienst doen, legdo zijn examen af voor officier van gezondheid 2do klasse en vroeg tenslotte, zeer ternorgeslagen, overplaatsing aan naar fa- dang. Een gelukkig toeval maakt, dat hij sauten- reist met Morkus, don nieuwbenoemden Regeerings- commissaris voor Sumatra, dio aan boord Junghuhn ,s voortreffolijko eigenschappon als onderzoec- kcr en wftarmer ontdekt en hem beclast met ceno opneming van do Batak-landon, welke opdraoht hy tot het begin van 1842 iiiivoert en dio aan- lcidiging is hot een van Junghuhn's inest beroemd publicaties, zij hot ook dat doze pa 5 jaar later in druk is verschenen. De titel van dit in het Duitsch

verschenen werk is: Die Battalauer auf Sumatra (Berlin geraakte afleveringen van den eersten en den twee- don 1847). Het bestaat uit twee deelen, waarvan het eerste de druk, met verkeerde titelbladen enz. Men zie hierover de landboschrijving (chorographue), het andere, de Junghuhn-bibliografie van W. O. Muller in het Junghuhngedenkboek pg. 326—334. Hasskarl vertaalde den

Na zijne terugkomst op Java werd Junghuhn in 1845 tweeden druk in het Duitsch (Java seine Gestalt, eervol uit den militairen dienst. Onslagen en kreeg hij Pflanzendeck en innero Bau-art, 3 deelen, 1852— direct daarop de definitieve aanstelling als lid van de 1854). In dezon tijd van ingespannen Natuurkundige Commissie met een daaraan verbonden wetenschappelijken arbeid vond J. ook nog gelegenheid bezoldiging. In deze benoeming ligt zeer stellig eene zijne denkbeelden over de religie en do kerck, zijne levenserkenning van zijne groote verdiensten, zij bewijst ook, dat het voorloopig anoniem, te Junghuhn in dien tijd l'eds machtige vrienden had publiceeren. Dit geschiedde in zijn „Eicht en Intusschen hadden de wijze, waerop hij toetstanden aan schaduwbeelden uit de Biinen-landen van Java. Over het den zaak stelde, die hem niet bevielen, zyn bijtend spot en karakter, de maten van beschaving, de zeden en gebruikte ironie, zijne persoonlijke aanvallen op bokende personen, der Javanen; over de invocring van het Christendom op hem ook tai van vijanden bezorgd. Eene bedreiging met Java, het bezigen van vrijen arbeid en andere vragen van ontslag nit 's Lands dienst en ver-rijdering uit de kolonie den dag. Verhalen en gesprekken, verzainclnd op reizen haalde hij zich zelfs op den hals door in zijne „Schetsen, door gebergen en bosschen, in de wonen van armen ontworpen op eene reis over Java, voor topographische en rijken door de gebroeders Dag en Leiden. Medegegeeld natuurkmi-dige navorschingen, aan het einde van liet jaar door den eerscgenoomden." T^o Nacht, bij Jacs. 1844" (Tijdschrift v. Ned. Indie, Jaarg. 1845), eene Hazenberg Cornszoon (Amsterdam F. Gunst) 1854. De levendige beschrijving te geven van een tiggergevecht te Solo, waaraan hij eenige spot tend e opmerkingen aan T'lieft te halen, na het verschijnen van de eerste aflevering, van ad res der Vorstenlandsche grooten laat voorafgaan. Een eene voortzetting der uitgave af te zien. De 2de en 3de persoonlijke re]riinaude van den . Gouverneur-Geueeraal aflevering verschenen toen kort daarop bij Giinst. Rochussen moest aan de bedreiging kraebt bijzetten, maar Inmiddels w's het boek ook in het Duitsch vertaald (Licht- en Schattenbilder aus dem Innern von Java enz.) den indruk van Junghuhn's persoonlijkheid dat hij hem be- doch vond daar een nog ernstiger tegen- stand dan in lassto met een onderzoek van de kolenvelden op Java, Nederland. De uitgave werd n.l. in Oostenrijk en Overigens was 1845 een zeer vruchtbaar jaar voor verschillende Deutsche Staten ver- boden, „wegen der Junghuhn's naam als onderzoeker, wegens de verschijning darin enthaltenen Schmahungen und Herabsetzungen des van een zijner belangrijkste werken : „Topographische und Christen Chums". Do 4do aflevering, die was beloofd, natuurwissenschaftliche Reisen durch Java**", waarbij verscheen nooit, maar J. en verschillende geestverwanten behoort een „Topographischer und naturwissenschaftlicher besloten tot de uit- gavg van een tijdschrift, „De Allas". Het is een werk van bijna 500 bladzijden; het bevat Dageraad", waarvan het eerste nummer in Sept. 1855 een beschrijving van Junghuhn's reis naar Indie en is verscheen. Het heeft tot 1860, cl us tot na den dood van J., verder in twee deelen verdeeld, waarvan het eene de reis geduurd v66r de Licht- en Schaduwbeelden in een vierden door West- en het andere die door Qorst- Ja- ta-behandelz druk verschenen met den naam van den auteur op den Het zijn de tochten, die hij in " en 1839 met Fritze titel.

In Aug. 1855 was Junghuhn naar Java terugge-keerd.

In Augustus 1848, na een derbijenjarig verblijf in Indie, Hij was inmiddels (1850) gehuwd met Mej. J. L. F. Koch. gaat hij met verlof naar Europa. Oorspronkelijk werden Tijdens zijn verlof heeft hij ten deele alleen, ten deele met hem drie jaren verlof toegekend, maar het zou zeven jaar zijne jonge vrouw, groote reizen gemaakt. Hij bezoekt duren voor hij de tropen terug- zag. De reis naar Nederland zijne familie, zijne geboortestad, brengt een bezoek aan geschiedde met de z.g. Engelsche Overland post, van we Alexander von Humboldt in Berlijn en niaakt groote berglike reis hij in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie van reizen in de Al pen, de Pyreneen, den Kaukasus en den 1851 eene levendige beschrijving heeft gegeven, toegelicht Altai. Bo vend in heeft hij zich als Neder-lander laten met kaarten en platen. Na zijne aankomst in Nederland naturalisceren. Kort v66r zijn terug-keer naar Indie had vestigde hij zich eerst in den Haag, kort daarna ecliter in men hejn benoemd Cot arabte- naar voor Natuurkundige Leiden, waar mec?-gelegenheid bestond Onderzoekinge met den titel van inspecteur. Dit was wetenschappelijke werken te raad plegen en met noodig, omdat de No/tuurkundige Commissie reeds in] wetenschappelijke personen in aanmking te komen. Hier 850 ojegeheven was. Hem werd nu in het bijzonder begint hij met rusteloozen ijver zijn talrijke waarnemingen opgedragen het natuurkundig onderzoek van Java, dat hij eu aanteekeningen uit te werken. Het resultaat is onder direct ter hand na] en waarover hy in brieftwisseJing trad raer zijn incest be-roemd werk "Java", waarvan reeds in met Alexander von Hu in bold. Inmiddels was in den 1850 de eerste aflevering verscheen. In 1852 zag het Haag verscliencn zijne groote kaart van Java in 4 bladen, complete eerste deel liet licht en in de beide volgende jaren die nict weinig tot zijn roem heeft bijge- dragen. Lang de deelen II—IV. Deze eerste druk draagt den titel: „Java, heeft zijno wetenschappeljke werk- zaamheid in do deszelfs gedaante, bekleding en in wendige structuur; en nieuwe betrekking niet geduurd. Zoalfi bekend is, was is reeds in 1853—J 854 gevolgd door een tweeden Hasskarl in 1854 met zedei en planteei van kinaboornen verbeterden druk onder den beteren titCc] „Java, zijne op Java aangekomen. Men had hem tevens belast met de gedaante, zijn plantentooi en in- wendige bouw". Jammer leiding der kul- turproeven, doch reeds in 1856 moest genoeg zijn er bij de uit- gavg tai van slordigheden begaan Jfasskarl wegens gezond leidsredcnen Java veriaten. door den drukker en den uitgever, zoodat tai van Spoedig daarop bclastte de Keegering Junghuhn met de waameming van die betrekking : in juli 1857 voorloopig en voor 1 jaar en in Februari 1858 definitief.

Het is niet gemakkelijk te verklaren, hoe J. er toe gekomen is zijn wetenschappelijk werk zoo goed als geheel in den steek te laten op datnog wel in den besten tijd van zijn leven. Winstbejag is hoogst waar-schijnlijk zijn drijfveer niet geweest, toon hij zich op de kinakultuur wierp. Vermoedelijk hebben zoo- wel zijn eerzucht als zijn idealisme hem parten ge- speeld. J. heeft zich van zijne nieuwe betrekking ongetwijfeld een groote voorstelling gemaakt. Hij heeft gemeend op het onontgonnen terrein baan- brekende onderzoekingen te kunnen doen, maar te- vens zal het denkbeeld, de lijdende menschheid een dienst te kunnen bewijzen, ook wel invloed op zijn besluit hebben uitgeoefend. In ieder geval heeft J. in den beginne de moeilijkheden van zijn taak onderschat. Wel is waar was niemand beter dan hij op de hoogte van de omstandigheden van klimaat en bodem op Java, maar J. was te veel plan- tengeograaf en te weinig kwecker, te veel beschrij- vend waarnemer en te weinig experimenteel physio- loog, en zoo is hij tot zijn kardinale fout gekomen, de kinaboomen te willen planten in het gedunde oer- woud, ten deele in de schaduw van en tusschen de oerwoudboomen in. Hij meende daarmee de na- tuurlijke omstandigheden van den kinaboom in Amerika te hebben nagebootst, maar zag over het hoofd, dat de mogelijkheid om een soort te doen groeien buiten hare natuurlijke standplaats, te midden van soorten, die geheel aan de omgeving zijn aangepast-, afhankelijk is van een uiterst gecompliceerde combinatie van uitwendige omstandigheden, die men niet in zijn macht heeft en zelfs slechts voor een zeer klein deel kent. Het is echter niet te ontkennen, dat Junghuhn met groote kennis van zaken het gunstigste terrein voor de kultuur heeft uitgezocht; dat nog steeds in de Preanger het enige terrein ligt, waar de kinaboom goed groeit, en dat alle pogingen om een ander ter rein te vinden, zoo- wel op als buiten Java, schipbreuk hebben geleden. Een andere fout, die Junghuhn vaak verweten wordt, is dat hij overdroven zorg besteedde aan eene enkele soort, de Cinchona Pabudiana, die echter noch de beste, noch zooals men wel eens beweerd heeft, de slechtste soort was. In iedergeval hebben Junghuhn's tegenstanders door hun mededoogenlooze kritiek hem de laatste jaren van zijn leven terdege ver- gakt. Geen wonder, dat de geschriften van J. uit dien tijd veelal een polemisch karakter dragen. Van zijne publicaties over de kina is te noemen een artikel in het Nat. Tijdschr. voor Ned.-Indie van 1858 (Deel XV) over den „Toestand der aange- kweekte kinaboomen op het eiland Java tijdens het bezoek van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal Chs. F. Pahud" (ook in het Duitsch gepubliceerd in Bonplandia, 1858), op welk artikel een scherpe kritiek volgde van den Hortulanus van 's Lands Plantentuin J. E. Teysmann, professor in den groentetuin te Tjipanas, zoals J. hem hoo- nend noemde. Verder met De Vrij samen een arti- kel in hetzelfde Nat. Tijdschr. van 1859 over „De Kinacultuur op Java, op het einde van het jaar 1859", waarvan De Vrij het chemischdeel bewerkte en ten slotte een aantal „Jaarlijksche Berigten", alle in bovengenoemd tijdschrift. Het laatste ver- scheen na zijn dood in 1865. Mededelingen van wetenschappelijken aard zijn na zijne plaatsing bij de Kinakultuur niet meer verschenen, ofschoon het wel vast staat, dat J. op zijne talrijke reizen over Java nog veel stof voor publicaties heeft verzameld, waarvan men echter na zijn dood niets meer heeft kunnen vinden. Een van de gelukkigste tijdperken

uit deze laatste levensperiode is stellig geweest het bezoek van den beroemden geograaf Ferdinand von Richthofen. Geclurende 34 dagen lidde J. hem in de Preanger rond en Von Richthofen heeft ver- haaldelijk betuigd, hoeveel hij aan diens vcelom- vattende kennis tijdens die reis heeft gehad.

Na zijne aanstelling bij de kinakultuur had J. zich eerst te Tjandjoer gevestigd, maar hij verhuisde spoedig naar Lem bang, boven Bandoeng op de helling van den Tmangk'eban-Prahoc. Daar heeft hij tot zijn dood gewoond. In den Westmoesson van 1863—1864, tijdens eene reis door de kina- plantsoenen ten Z. van Bandoeng in gezelschap van den Directeur van den plantentuin te Calcutta, overviel hem een ernstige dysenteric, die hem nood- zaakte direct naar L'imbang terug te keeren. Nauwelijs hersteld, openbaarde zich een leverontsteking, die voor hem aanleiding was om in Maart een tweearig verlof naar Europa te vragen. Nadat door een dieet ook deze laatste ziekte grotendeels ge- weken scheen en J. weer tot zijne vroegere, blijk- baar niet al te matige, leefwijze was teruggekeerd, trad een leverabces op, dat met een later ontstane complicatie op 24 April 1864 zijn dood tengevolge had.

Junghuhn is te Lembang begraven, op een plek, die hij zelf daartoe aangewezen had. Op kosten van zijne vrouw is op zyn graf een obelisk op voetstuk gebouwd, dat thans geregeld op gouvernementa- kosten wordt onderhouden.

Junghuhn's wetenschappelijke betekenis spruit voort uit zijne bijna onovertroffen gave van waar- nemen en zijn vermogen om het waargenome ne op een heldere wijze te boek te stellen ; uit zijn buiten- gewone vlijt en doorzettingsvermogen ; uit zijne groote kennis en belesenheid, gepaard aan een enorm geheugen; uit zijne dorspronkclijkheid en waarheids- liefde en bovenal uit zijne lief de voor de natuur.

Deze eigenschappen komen overal tot haar recht, zoowel in zijn plantkundig werk, als in zijne geologische, topografische en ethnologische publicaties. Vooral in zijn meest beroemd werk „Java", komen zijne schitterende kwaliteiten voor den dag. De beschrijving van den plantengroei, in het eerste deel van dat werk gegeven, is nog steeds onovertroffen, niet alleu uit een oogpunt van zuivere landschapsbeschrijving, maar ook wegens de plan- ten-geografische indeeling, daarin neergelegd. Zijne hoogtezonnen hebben zich tot den huidigen dag on- veranderd gehandhaafd, dank zij zijn vermogen om direct de karakteristieke vormen in een formatie te ontdekken en aan te duiden. Bovendien bezat hij de kunst, om in b'Qeienden en levondigen vonn don indruk weer te geven, dien het plantenklee d op hem maakte, zonder zich aan overdrijving schul- dig te maken. Nog steeds staat de botanicus, die Java bezoekt, in bowondering voor de treffende juistheid, waarmede Junghuhn het waargenomeno wist te schetsen. Dit vermogen om waar te nemen en te beschrijven komt natuurlijk ook uit in zijne terreinbeschrijvingen, zijne topografische schetsen, zijne teekeningen van profielen en kaarten. Van dit laatste is veel door de moderne topografie aagevuld en verbeterd. Dat J. op geologisch gebied minder gelukkig in zijn onderzoek is geweest, mag men hem niet als een fout aanreknen. Men vergote niet, dat J. dilettant was, zoowel op plantkundig als op geologisch gebied, zij het dan ook een schitterend dilettant. Dat zijn botanisch werk meer blijvend van waarde is geweest dan zijn geologische arbeid, heeft men wel eens willen toeschrijven aan het feit, dat

J. van huis uit botanicus en geen geoloog was. Men vergeet daarbij echter, dat de belangrijkste botanische publicaties niet alleen op J.'s waarnemingen berusten, maar aangevuld zijn door de bewerking van zyne collecties door vakbotanici, welke bewerking in Europa plaats had. Uit deze samenwerking ontstond het schitterend geheel, dat wij in het eerste deel van "Java" aantreffen. Ten opzichte van de geologic verkeerde J. in heel wat minder gunstige condities, zoowel tengevoele van zijne vroeger opleiding, die op plantkundig gebied stellig grondiger is geweest, als door de eigenaardige moeilijkheden, die geologisch waarnemen altijd niebrengt. Men bedenke daarbij, dat hij zich niet tot de beide bovengenoemde vakken beperkte, maar zich bewoog op het gebied van land-, taal- en volkenkunde, van de archaeologie, klimatologie, meteorologic en paleontologic. Als bijzondere verdienste op geologisch gebied moet hem aangerekend worden het feit, dat hij door het waarnemen van de Javaansche vulkanen tot de overtuiging kwam, dat zij niet ontstaan zijn door opheffing van den bodem, zooals toon ter tijde nog door beroemde geologen verdedigd werd, maar dat zij zich zelf opbouwden uit de produkten, die ze uitwerpen, een opvatting, die thans algemeen als de juiste erkend wordt.

Junghuhli was een ijverig en accuraat verzameelaar. Zijne plantencollecties uit Java en Sumatra zijn een uiterst belangrijke bijdrage tot de kennis van de flora dier landen. Zij berusten grootendeel in 's Rijks Herbarium te Leiden en zijn door een groot aantal mannen van het vak bewerkt (Plantae Junghuhniae. Enumeratio plantarum, quas in insula Java et Sumatra detexit Fr. Junghuhn. Leiden 1851—1855). Ook met het verzamelen van fossielen heeft J. zich bezig gehouden. De plan ten-resten uit het tertiaire tijdperk zijn door Goppert uitvoerig beschreven in 1854. De dierlijke resten werden in 1854 voor een klein deel, en pas in 1879—1880 door K. Martin geheel bewerkt. Junghuhn's typische karaktereigenschap was zijn groote drang naar zelfstandigheid, naar vrijheid in denken en handelen, eigenschappen, die, gepaard aan strijd-lust en lust tot spottemij en ironie, hem in zijn leven vele onaangenaamheden hebben bezorgd. Bij het lezen van zijne polemieken krijgt men meestal den indruk, dat hij zichzelf niet altijd meester blijft, dat zijn strijd-lust hem de baas wordt, en dat hij daardoor ineer zegt dan hij verantwoord kan. Bovendien onttaarde zijn standvastigheid wel eens in stijfhoofdigheid. Dat hij, ondanks die eigenschappen, zooveel succes heeft gehad, moet worden toegeschreven aan zijn groote waarheidsliefde, aan zyn enthousiasme, aan zijne geheele krachtige persoonlijkheid, die zijn superieuren de overtuiging schonk, dat zij te doen hadden met een rechtschapen idealist, die uitsluitend de belangen der wetenschap voor oogen.

30 . 必 Een zeer mednvaardige kijk op Junghuhn's psyche geven zijne „Licht- en Schaduwbeelden". Deze zijn in zekeren zin als zijn geloofsbelijdenis te beschouwen. J. ging doer voor een typisch vrijdenker van de zestiger jaren, een "Dageraadsmen", zooals dat door de geloovigen van dien tijd wel eens innachtend werd uitgedrukt. Toch blijkt uit zijn bovengenoemd werk overtuigend, dat J. alles behalve was de oppervlakkige atheïst, waarvoor hy wel eens is aangezien. Zijn aan leg was ongetwijfeld religieus, maar zijn vrijheidszin was in zijn jeugd al in conflict gekomen met de streng rechtzinnige denkbeelden, die de man, welke hem godsdienst-onderwijs

gaf, hem trachtte in te pronen. Zoo kreeg hy al vroeg een ingekankerden afkeer van de kerck met haar vormen. De fello toon, dien hij tegen het Ohris-tendom aanslaat, voortkomende uit cenzijdige voorlichting en onjuiste voorstellingen aangaande de kerkelijke Icerstelingen, is oorzaak, dat hij door velen verkerd werd beoordeeld.

Over den "Humboldt van Java", zooals zijn eere-titel luidt, is veel gcschreven. Van de oudere biografien is de beste cen uitvoerigste die van A. W. Kroon, in het Tijdschrift De Dageraad van 1864. Een veel minder goede en uitvoerige is die van Mr. H. Rochussen in het Nat. Tijdschrift voor Ned. Indie van 1865. De nieuwste is die van Max. C. P. Schmidt: „Franz Junghuhn. Biographische Beiträge zur 100. Wiederkehr seines Geburtstages gesammelt und bearbeitet von", Leipzig 1909.

waarin onuitgegeven bijdragen van J. opgenomen zijn o.a. zijn „Flucht nach Afrika", en een aantal brieven. Eene interessante Ievensbeschouwing gaf j in 1909 A. Wichmann in Petcrmann's Mitteilungen, terwijl M. J. Sirks in zijn „Indisch Natuuronderzoek" (1915) een apart hoofdstuk aan J. wijddc. Van bijzondere betekenis is voorts het "Gedenkbok / Franz Junghuhn, 1809—1909", in 1910 uitgegeven) bij de firma Nijhoff door de Junghuhn-(Jominissie), die zich gevormd had om den 100-jarigen geboortedag van J. te herdenken. In dit werk hebben verscheidene personen Junghuhn herdacht ieder op het gebied, waarop hy zich bewegen had. Er worde ten overvloede hier nog eens naar dat werk verwezen, waarin vooral van belang is eene Junghuhnbibliographie van de hand van W. C. Muller.

JUNIPERUS CHINENSIS, Lam. (en *Juniperus exedra* Bieb.), *Contijeren*, die als sierplanten op verschillende plaatsen op erven worden aangeplant (vaak onder den naam Tjemara papoea) en waarvan het hout (onder den naam van Kajoe Kastoeri) als reukhout in doepa (wieroek) wordt gebruikt. Vooral de Preanger levert dit reukhout.

JUSTICIA GENDARUSSA Burm.), fam. *Acanthaceae*, Gandaroesa (MAL., SOEND.), Gondfrosa (JAV.), Handaroesa (SOEND.), een tot 2 M. hooge heester met witte of roodachtige bloemen in aren, in Indio zeer veel als omheining aangeplant. De bladeren, die bij wrijven onaangenaam reiken, zijn zeer bekend als middel tegen verschillende ziekten, voornamelijk echter als zweetmiddel, in den vorm van een afkooksel.

JUTE. Naam eener zeer belangrijke hanf-Isvezel en der plan ten, waarvan deze afkomstig is, nl. *Gorchorus capsularis* L. en *C. otiarius* L., eenjarige gewassen uit de familie der *Tiliaceae*. Deze worden op groote schaal in Britsch-Indie aangeplant, ter verkrijging van de vezel, die een der hoofdproducten van Voor-Indie uitmaakt. In de Jaatste jaren werden gemiddeld 9 tot 12 miljoen cwts. ruwe jute-vezel uitgevoerd, die een geldswaanzig bedrag van 180 tot 240 miljoen rupees vertegenwoordigen, benevens 700 tot 800 miljoen goenizakken, 1000 miljoen yards jute weefsels en 700,000 ton garen en koor.

De productie van jute is vrijwel een monopolie voor dat land, daar proeven, genomen met het doel dat handelsgewas ook elders te kweeken, niet niet succes bekroond geworden zijn. Volgens cultuurproeven te Buitenzorg is *Corchorus capsularis* voor Java de meest geschikte soort bevonden, maar desniettegenstaande degenen de daar heerschede omstandigheden bijkbaar niet voor de juteplant.

In haar vaderland geldt de jute het best op een

zeer vochtigen grond, in ecu warm klimaat. Men kan den had toegelegd. A Is proeven die studie versche- nen : eene verbouw oinwisselen met (ien van padi. i Ongeveer 5 uitgave van den Arab, geograaf Jakubi (Leiden, 1861), do niaanden na de uitznating kan mon do plan ten, die dan laatste declen (V en VI) der door zijnon vader ondernomen bloeien, bij den grond afsnijden. : Zij worden daarna in uitgavo van een Arab, geogr. wdb, (Leiden 1862—64), bossen bij elkander gebonden I en onder water to roten benevens stu- dien over de Psalmen c on over godsd. feesten bij gelcgd, totdat do basivc- | zels loslaten, hetgeen van 8 tot do Israïlieten in de Godgcl. Bijdr. J8G0—65. Kort na zijne 10 dagen vereischt. I Dan schilt men deze met do hand af, promotio iwee Keyzer (zie aldaar) hem aan do toen juist wascht hen uit I en droogt de vezel. Het sorteeren en opgerichte Indische Instelling te Delft te verbinden, waar hij person in balen : van 400 Engelsche ponden of 182 K.G., Godsd. wetten, volksinstellingen en gebruiken van N.I. (sedert die 0,3 M³ innemen, geschiedt meest in Calcutta, dat ook Godsd. wetten, volksinstellingen en gebruiken van N.I. (sedert de ! grootste uitvoerhaven voor jute is. Juli 1872 als Hooglecraar) doceerde. Met leven- dige

Jute is lichtgeel of grauwwachtig van kleur, de vezel | is belangstelling en groote toewijding atreedf hij onvermoeid zacht en zijdeachtig. Do vezelcel is zeer kort, zoo- | dat naar uitbreiding der toenmalige kennis zoowel van den Islam in het algemeen als met name van den invloed, door dien jutevezels niet veel innerlijken samenhang heb- | ben en de in godsdiens op leven en geloof der Inlanders en op hunne taal waarde der stof niet in vergelijking kan I komen met vele en letterkunde uitgeoefend, welk onderzoek destijda bij gebrek andere hennepachtige vezelstoffen, welke door groote en aan gonoegzaam betrouwbare gegevens betreffende de zeden vezelcellengten uitmunten, zooals o.a. rami. en gebruiken in N. I. met groote bezwaren ge- paard ging. Van

De mecste jute dient voor de vervaardiging van zakken en balen, terwijl er ook zeer veel goedkooppe gordijn- on- zijne veelzijdige studien op dit ge- bied getuigden o. a. de meubelstoffen van vervaardigd worden en ten slotto heeft de uitgave van het werk van. den Arabischen wetgeleerde Sijrazi de fabricatie van lineoleum een onverwacht groote vraag (door Keyzer in 1853 vertaald), Leiden, 1879, en van den Arabischen Catechismus van Samarkand! (in de Bijdr. v. h. Kon. Inst. v. I. I. en vlk. 1881, V. 215 vv., 267 vv.), benevens

naar juteweefseJs gescha- pen. eene reeks van bijdragen en studien in het T. v. N. I. 18701,1873II, 18751, in de Bijdragen tot de t. I. en vlk. van het Kon. Institut. Jrg. 1878—1883 en in do Ind. Gids Jrg. 1879—

JuteweefseJs ontvlammen gemakkelijk on worden 1884 (eene uitvoerige bespreking van L. v. C. v. d. Berg's daarom vaak door middel van aluin en dergelijke stoffen 1884) „Beginselen" in don Jrg. 1879—80 verscheen ook afzonderlijk minder brandbaar gemaakt. | len zie verder onder GOENI. ala „Een handleiding voor de studio van den Islam

Onder den naam van Java-jute wordt op Java, vooral in be omgeving van Karanganjur, een andere vezelplant gekweekt, namelijk de Hibiscus canna- binus, waarvan de vezel in sommige opzichten boven de gewone jute uitmunt. Zie hierover HIBISCUS CANNABINUS en beoordeel!" , Amsterdam, 1880); eene studie over den invloed. van hot Perzisch en Arabisch op deij— Jav. en Soehdan. VEZELSTOFFEN. taalschat, in het Feestnummer der Bydragen van het Kon. Inst it, 1883 I „25—82"bl(Jef—" (evenals veld andere

voorgenomen uitgaveiyonvol- tooid (vgl. Bijdrag. v. h. Kon. Geb. te Franeker 28 Oct. 1834, gest. to Delft 4 Febr. 1887, Inst. 1894 X, 169 了 ~ Vgl. verdor: Ned. Spectat. 1887, biz. in 1863 to Leiden bovorderd tot doctor in de 70; T. v. N. 1887,1, 138; Ind. Gids 1888,1, 265 v.

godelgeerdheid (op Diss. „Juda en de Assyr. macht"), waar hij zich onder leiding van zijn vader, den Leidschon hoogleeraar, met groote voorliefde op de Oostersche wetenschap

K.

KAAL- en STEIGER-GELDEN. Zie bij HAVEN- cn ANKERAGE-GELDEN cnz.

KAAIMAN. Zie KROKODILLEN.

KAALKOP (VISCH). Zie KAKAP.

KAARTBESCHRIJVING.

OUDE K A A HTBESen III J vNQ. De oudsto Europee- sche kaarten, waarvan wij kennis dragen, ver- melden reeds cnnige mocilijk te herkennen eilanden van den Oost-Indischen Archipel. De hier volgendo kaartbeschrijving neenil een aanvang ongeveer bij het begin der Christelijko jaartelling en vcrvalt in de volgende jcrioden:

- Do kaarten dor Oudheid en hunne na- volgingen in de middeleouvcn.
- De kaarten der Javanen.
- De kaarten dor Arabieren.
- Do kaarten der vroegsto Europeesche ont- kingsreizigers.
- Do kaarten der Portugeezen.

尸 / . De kaarten dor Hollanders.

Do kaartbeschrijving der oudheid en der middel- eouwon siuit zich nauw aan bij de geschiedenis der ontdekkingstochten (zie het artikel ONTDEKK.ING VAN NED.-INDIE). Uit de kaarten blijkt, welk resultaatvoordo algemeene kennis die tochten gehad hebben en bo vend ion bewaren zij documentaire gegevens, afkomstig van tochten, waarvan geen geschreven berichten tot ons gekomen zijn.

a. De kaarten der Oudheid en hunne navolgh²jen in de middelceueen.

Er zijn ons geen kaarten van den Indischen Archipel uit do Oudheid ovrcrgcleverd, maar het wordt vry algemeen aangenomen, dat de kaarten, toege- voegd aan de oudste handschriften van Ptolemaous, teruggaan op kaarten uit de eerste ceuwen na Chris: tuS, hetzij nagevolgd naar kaarten van Ptolemaous

zelf, hotij gereconstrueerd naar zijn Indices van plaatsnamen. Hoe het zij, de oudste ons bekende Ptolemaïsche kaart en dagteekenen uit de tweede helft der XHle van het begin der XIVe eeuwen bevinden zich in het Grieksche handschrift van Ptolemaeus in het Dooster van Mont-Athos (uitgegeven in facsimile door P. de Sewartiano, Paris, 1867; de besle tekstuitgave door Carl Müller, Paris, 1883-1906) en in den "Urbanus S2" dor A'ikaansche Bibliotheek. De Indische Archipel konivvoor op de Wereimiaart en op de 1.1c en 12c kaart van Azie. Als alle kaarten van Ptolemaeus houden zij nauw verband met den tekst. De berichten van Ptolemaeus over den Archipel zijn opgebouwd uit drie factoren: de reis naar Cattigara (boek I, Hfdst. XIV), de 1378 eilanden bij Taprobana (boek VII, Hfdst. IV), de verschillende met name genoemde eilanden (Boek VII, Hfdst. II). Deze drie factoren zijn op de kaarten verwerkt, terwijl de astronomische plaatsbepalingen in den tekst blijkbaar afgelezen zijn van de kaarten. Ter localisatie der op de kaarten genocinde eilanden kunnen ze dus geen dienst doen.

Het hoofdstuk over de reis naar Cattigara, het uiterste Oostelijke punt van de bekende wereld, is zeer onduidelijk. Ptolemaeus ontleend zijn kennis aan Ijarinus van Tyrus, die zijne berichten had van den Griekschen zeevaarder Alexandros. Maar Marinus geeft na het verlaten van de Aurea Chersonesus geen afstanden meer op, en de aanwijzing van de richting, die de vaart van Alexandros zou genomen hebben, is al even onduidelijk. Ptolemaeus komt er langs hypothetischen weg toe Cattigara op 8° Z.B. te plaatsen. De verschillende moderne interpretaties plaatsen Cattigara op Djilolo, [lujv. in het werk van Venegas, Diferencias de libros, Toledo 1540, en in de verschillende Atlassen van Baptista Agnese, uit de XVIIe eeuw], of bij Mergui in Burma (Pijnappel in Bijdr. v. T. L. & V. 3 V. 1870, biz. 42) en ongeveer daar reeds op de kaart in Sol in us. Rassel, 538; identificeren het met Kan ton (Ileichard, Atlas der al ten Geographic, 1827), met een stad aan de monding der Slekong (Klaproth, Tableaux historiques de l'Asie, Atlas, pl 6—8), met Sjagapoi'e. (Vivien de Saint-Ilartin, Histoire de la geographic, 206), met Hanoi (Richthofen, China, 1509), met Hang-Tchou (Gerini, Researches on Ptolemy's geography of Eastern Asia, London 1909, p. 302), en met Kiauchi in Tonkin (Rawlinson, Intercourse between India and the Western world, 191G, bl. 136).

Volgen wij de algemeene strekking dezer interpretaties en nemen we aan dat Cattigara veel Noordelijker moet liggen dan op de Ptolemaïsche kaart, dan zijn de eilandengroepjes tusschen Taprobane en Cattigara enkele details van de verschillende archipels, die van Voor-Indie tot aan de Cliineesche kust verspreid liggen. De identificatie is dan wel onmogelijk. De namen en enkele in den tekst gegeven bijzonderheden wettigen het vermoeden, dat Ptolemaeus berichten werkelijk berusten op in den Archipel door reizigers opgedane ervaringen. Ongetwijfeld is het Ptolemaïsche labadiou u het eiland

Dezelfde naam komt voor in het Karnayana. Hit denzelfden tijd als Ptolemaeus (H. Kern, Java en het Goudland-in-Bijdr. v. Tr. E.

Gelyk in het handschrift van het eiland echter: „het-gfeen beteekent gersteiland; men zegt dat dit eiland zeer vruchtbaar is en zeer veel goud voortbrengt en aan den Wes tel j ken hock een hoofdc&d heeft, de Zilveren geheeten, die gclgen is op j 67, 8% Zuid; de Oostelijke hock echter)) 169, 8% Zuid; " heeft voor

condeel betrekking op Sumatra of op den Archipel in het algemeen. „De drie Sind&i" bergt den naam Soenda; als bijzonderheid wordt gezegd, dat ze bcwoond zijn door menschencters. De overige namen worden, met meerdere of in indore scherptuighheid of nog nicker op goed gcluk, met bestaende eilanden of eiland en groepen gelijkgesteld:

Bazakata, met veel schelpen en naakte bewoners.; als Aginimtai heeten = Ardamanen ? Atjoli? (Py-nappel). Agathou daimonos: het eiland van Aga-thodaemon, aan men de redactief der kaarten van Ptolemaeus wordt toegeschreven (Pyn&pel). De 5 Baroussai met menschencters = Baroeslenden, Bataks (Rouffacr); Nicobaren ? Baroes ? (Pyn&pel); Nicobaren (Rawlinson). De drie Sabadeibai met menschencters = labadiou (Rouffacr, Pijn&pel), eilanden aan de kust van Sumatra (Rawlinson). De 3 Satyrseilanden, waar de inwoners staa*-ten hebben = een paar eilanden van den Mergui-Archipel (Pyn&pel). De tien Maniolai, waar de magneet wast, blijven onverklaard.

Voeg ik hier nog bij, dat men de stad Argur (Zilveren) op labadiou met Atjeh interpreteert (Rawlinson), en dat men Ptolemaeus* kennis van den Archipel nog verrooft heeft door in de wel-bekende Aurea Chersonesus Sumatra te zien, dan heb ik wel de uitersten der hypothese aangegeven.

Waarschijnlijk onafhankelijk van deze gegevens zijn de 1378 eilanden voor Taprobane, waarvan Ptolemaeus er 19 met name noemt, die ook op de kaart als een krans het eiland omgeven. Deze 19 symboliseeren de geheele Oost-Indische eilandwereld. Geen dezer 19 namen laat zich identificeren.

In de oudheid bestond nog een ere voorstelling van het verre*osten, ouderdan die van Ptolemaeus, waarvan wij aanwijzingen vinden bij Pomponius Mela, Plinius en Solinus, de eerste van 41 n. Chr., do tweede van c. 76 n. Chr., de laatste uit de vierde eeuw. Hier is niets zekers van den Archipel bekend, maar de voorstelling dat daar in den uitersten Oceaan twee eilanden zouden liggen, het 66ne van goud, het and ere van silver, is veunengd met mythologische hestandcleelen, al heeft men er lets redelijker van gemaakt, door te zeggen dat die eilanden rijk aan goud en silver zouden zyn. De oorsjronng van deze eilanden is misschien terug te vinden ojde wereldkaart van een Beatus-handschrift uit de XII lo eeuw, (Parijs, Bi bl. nat., ms. J. at. 1306), waar men op de plaats waar gewoonlijk deze eilanden getekend worden, <1, i. aan de uiterste rechterzijde der wereldkaart, de figuren van Zon en Alaan afgebeeld zict. Daar deze kaart, evenals zoo veel middelceeuw-sche kaarten, geacht wordt terug te gaan op de hypothetische Koineinsle wereldkaart uit den tijd van Augustus, vindt men hier wellicht nog de oorspronkelijke voorstelling: een kaart van de wereld, dat is het licel&f, kon allicht ook zon en inaan afbeelden. Langs dichterlijk-mythologischcn weg werden die zon en rnaan eilanden van goud en silver. Een „Eiland van de Zon" met mythologische eigenschappen komt daarnaast in den Oosteligen Oceaan voor. Dit wordt reeds in de vierde eeuw v66r Christus vermeld, in den Poriplus van Nearchos, 326 v. Chr., te boek gesteld door Arrian us in de tweede eeuw na Chr.

In de tot de hypothetische Komcinsche wereldkaart teruggebrachte middeleeuwsche kaarten, waar-toe ook de voor ons zoo zonderlinge wiel-ei T-kaarten behoojenjncei) ik vele latere Clementen te moeten erkennen. Tot op de reizen van Marco Polo in de XHle eeuw blijven zij gebaseerd op Ptolemaeus en de Ro-

a Reis naar Magelhaan 3 Bg 24

meincn, vooral op de laatste. Er koncn echter op verschillendc kaarten naast de goud- en zilvcreilandcn op resten van de Ptolemaische eilandcn allerlei namen voor, waarvan de verklaring nog niet gegceven is, maar die men grootendeels zal moeten toeschryven aan vergissingen, verbasteringen en verkeerde localisaties.

b. *De kwirten der Javane.it.*

Er zijn geen kaarten door Javanen of inlanders uit den vordr-Hollandschen tijd bekend; toch zijn er verschillende aanwijzingen, die het bestaan ervan doen vermoeden.

De beschavingstocstanc in den Arclipel was gedurende de Europeesche middeleeuwen ontwikkeld genoeg voor kaarten. Reeds van zeer vroegen tijd af hooren wij niernalen van groote zeevaarders der Indonesiers. Madagaskar is gekoloniseerd in de eerste eeuwen onzer jaartelling door Westelijke Indonesiers, die tot liet Hindoeisnic waren overgegaan. Zee-lieden van Java, Sumatra en Malakka hebben op Madagaskar talrijke inlanders met lichteren liuid-kleur aangetroffen, die afstamden van Indonesiers naar dat eiland geemigreerd. Een nieuwe uittocht van Indonesiers had plaats in de tiende eeuw. Dat zijn de oostersche zeelieden, aangeduid onder den naam Wakwak in het "Livre des merveilles de l'Inde". (G. Ferrand, Les voyages des Javanais a Madagascar, in: Journal asiatique, Xc serie, Tome 15 (1910), bl. 281—330).

Edrisi zegt in 1154 dat de inwoners van Zend, dat is Afrika, handel dreven met lieden uit de cilanden van Zabedj (Sumatra of Java). (De Jongc, Opkomst, II 116).

In later tijd bestond de zeeverbinding met Madagaskar en Afrika nog. De Portugeesche zeevaarder Lopo Sequira trof in 1509 op de kust van Madagaskar een jonk van Java aan, geladen met kruidiagen. (Opkomst II 119). En nog in 1601 vonden Zeeuwsche reizigers, dat de (Joinorren-cilanden in betrekking stonden met Atjeh op Sumatra (Ibidem).

Het koninkrijk Ternate zou reeds in het midden der XIIIe eeuw opgekomen zijn en nan door de specerijhandel in de XIVe eeuw sterk toe in macht. In 1322 zelden zich daar Javanen en Arabieren als volkplanters neder. Het Malaisische wetboek van zeerecht dagteekent nil het eind der XIHe eeuw en het JlfikaHsaarsche ongeveer uit denzelfden tijd. Ze vermelden Java, Timor, Bima, Makassar en Tandjoeng Poeru (op Borneo's Z. W.-kusCj^).

Wijzen deze Ijoricjiten op een geregeld oulcrhouden zeeverkeer, zou men dan moeten aannemen dat dat zonder de hulp van kaarten plaats had, omdat er geen tot ons gekomen is? Even min zijn van de beroemde reis van Haya in Woerok, vorst van Madjapait, door Java's Oosthoek (cartogra)hischo documenten overgeleverd (Zie J. E. Nienmeyer en N. J. Krojn in 's Jidschr. Aardr. Gen. 30 (1913), 322 en 32 (1915), 213).

Wij bezitten inistens twee stellige berichten over kaarten bij de inlanders in gebruik. Lodovico de Varthema, van Bologna, reisde onistreeks 1505 van Borneo naar Java. "De stunnan had een konipas en een groote zookaart, waarop vele lijnen geteckend waren om de winden aan te w'zen, zoals ook de gewoonte was op Europeesche kaarten (Cap. 27 van het derde boek van Indie. In de Spaansche uitgave, Sevilla 1520: „El piloto de Ja nao traya ali consigo aguja y piedra yman: y carta de marear mijy grande: cnla qual venian niuchas rayas pin-

tadas para serial ar y deniostrar los vientos como aca entre nosotros sc haze". Ramusio, deel I, 1550, zegt alleen: „u>m ch art a, laqual era tutta rigata per lun-go et per trausero").

Nog precieser is het volgende bericht: De Portugeesche stuurman Francisco Rodriguez maakte in 1512 in opdracht van Afonso de Albuquerque een zeekaart, waarop de Kaap de Goede Hoop, Portugal en Brazilië voorkwamen. Deze kaart was gebaseerd op een groote kaart van een stunnan van Java („quc se tirou dia granule carta dum piloto de jaoa", Cartas de Afonso de Albuquerque. Lisboa, I, 1884, 64, geciteerd door H. HARRISSE, Discovery of North America, Paris, 1892, p. 474). Men zal wel moeten Jc-zen dat hij devoorstelling van den Indischen Archipel aan den Javaanschen loods on tiend e en uit zich zelf Portugal en Brazilië eraai toevoegde om de Jigging van Indie ten opzichte van het moederland en het andere Portugeesche kolonisatiegebied vast te leggen.

Deze kaart of een dergelijke men ik terug te vinden in een geteckende Portugeesche zeeatlas, die toegeschreven wordt aan de Reinel en gedateerd op c. 1516 (Paris, Bibl. nat., Cartes et plans Ge. DD. 683). In dezen Atlas, waarin ook Brazilië en Portugal voorkomen, is een kaart van den O. I. Archipel, die geheel afwijkt van de voorstelling uit die dagen en die door een groote opeenhooping van zonderling grillig gevormde cilanden terstond als iets bijzonders in het oog springt. Toch is Sumatra goed te herkennen, en vlak links daarvan lava Maior met Madoera, maar in spiegelbeeld. Verder leest men erdenamen van Timor, Jlalucus Insule, Ambonyo, y. de bamda, enz. Deze zonderling cartograKKlie opvatting, die niet op de andere kaarten van dezen Atlas terugkeert, laat zich verklaren of ten minste begrijpen, wanneer men het ervoor houdt, dat deze kaart in een ander alfabet gesteld is dan de Europeesche kaart. Een dergelijke opeenhooping van grillige eilandcn, maar dan verplaatst naar de onbekende zee ten Oosten van de Philippinen, komt voor op de planisfier van Lopo Hon em, Lisboa 1554. Ook de Catalanische wereldkaart van 1375 heeft ten Oosten van Azie zeer veel eilandcn.

Volledigheidshalve voeg ik eraan toe, dat Willem Lodewycks, die de eerste reis der Hollanders in den Archipel maakte in 1595/96, verklaart, dat de Javanen geen zeekaarten hadden, „want zij die niet cn verstaen", en dat ze pas het kompas van de Portugczcu hacklen leeren kennen. (Hout-nian's reis, ed. Ro u ffae r-IJ zerman I 131).

c. *De kaarten der Arabi ere n.*

Een schiften en samenstelling der Arabische berichten over het verre Oosten heeft tot resultaat opgeleverd, dat ten tijde der Abassiden de vaart ging om Sumatra en Banka heen, langs de Noorkust van Java naar Makassar CH door de Alolukken naar de Philippijnen, over Halmahera en Amboina. (Die topogr. Capitcl des Inlischen Seespiegels Mohit, iibers. v. M. Bitner. JMit Eiiil. u. Taf. v. V. To-maschek. Wien 1897).

Jlen zou dus op hunne kaarten reeds een vrij uitvoerige kennis van den Archipel kunnen verwachten. Dat dit niet het geval is, kan toegeschreven worden aan verliezen; uit de overgebleven kaarten echter komt ons van den Archipel slechts een zeer schamele, verwarde voorstelling tegen. Dezelfde verwarring heerscht in de omvangrijke beschrijvingen van Arabische geographen. Ze is waarschijnlijk te verklaren uit de wijze van samenstelling: bijeenvoeging

▼ an onsam en ha n gen cl e berichten, gepaard ongetwyfeld aan cartografische voorstellingen, aan de Indiers ontleend, die weder opgewerkt moesten worden op de in een geheel ander alfabet gestelde Ptolemaïsche kaarten, die voor den Arabier allicht ook slechts voor een deel verstaanbaar waren. Een ontwarring der Arabische leaarten is tot nog toe niet algemeen bevreemdend gelukt. Het uitvoerigste is hierover Lelewel, *Geographic du Moyen-Age*, die schetsmatige reproducties geeft en reconstructies van vermelde, doch niet; teruggewonnen kaarten, waarop de Oost-Indische Archipel voorkomt.

Drie kaartwerken der Arabieren zijn in original bekend:

1°. *Een kaart der Javaan'sche Zee van 1036* (al bahr al-inuzlim), *de oudste bekende- kaart van ecu deel van den Indischen Archipel*, in een handschrift van den Kitab surat al-ard (wereldkaartboek) van al-Hwarismi, in de Universiteitsbibliotheek te Straatsburg, fol. 20 recto. Volgens H. v. Mzik (Ptolmaeus und die Karten der arabischen Geographen, in: *Mitt. Geogr. Ges.* Wien 58 (1915), 160 vTg.) is het een ruw nabootsing van een oudere kaart.

2°. *Een cirkelvormige wereldkaart van Edrisi*, IL54, waarvan twee ex. bekend zijn, een te Oxford (facsim. bij Joniard, *Monuments de la geographie*, Paris, 1842—62, pl. 13 in de editie van William Vincent van den Periplus Claris Erythraei, Oxford, 1809; een tekening naar beide bij Lelewel, pl. 10). *De Indische Oceaan* is ten deele Ptolemaïsch, doch naar het Oosten open. Behalve dat er een aantal onge-noemde eilanden in zijn verstrooid, onderscheiden zich drie door hun grootte: ze heeten Serindib, wat men verklaart met Ceylon, Rami, wat Sumatra zou zijn en Fondzile, eenlang'ruaal eiland, eerst strekkende Z.W.-N.O., daarna W.Z.W.—O.N.O. Dit zou een equivalent van Malakka zijn.

3°. *Van denzelfden Edrisi* op hetzelfde jaar 1154 gebracht, bestaat een atlas in 70 kaarten, tezamen vormend een wereldkaart verdeeld in 7 klimaten, elk in 10 secties. Secties 8, 9, 10 van Clima I en II beeldden den Indischen Oceaan af. (Lelewel, p. 17). Voor al op deze kaart is van toepassing wat ik zooveel zeide. Een lang smal eiland doorsnijdt den geheelen oceaan van West naar Oost, wat Malakka zou inoeten verbeelden; verder wordt men verleid een ander groot eiland, dat Rami heet, met Sumatra of ten minste met het Noorden er van te identificeren. Een der met Dzaba aangeduide eilanden is een ander geheeten Maid zijn, naar Lelewel meent, Java.

Deze kaarten van Edrisi zijn onbegrepen documenten uit het onbekende Oosten, die wij waarschijnlijk eerst zullen verstaan, wanneer wij volkomen in de beschavingsgeschiedenis van het Oosten zijn doorgedrongen. Ik mag er op wijzen, dat de kaart van Rein el, hierboven genoemd, wel niet direct iets met die van Edrisi gemeen heeft, maar dat toch een zekere verwantschap tusschen beide niet te loochenen valt, een verwantschap, die samenvalt in beide godeltelijk Javaanschen oorsprong.

Ik verwijs naar Lelewel voor enkele door hem beproefde reconstructies. Alleen zij hier nog vermeld, dat Vasco da Gama op zijn eerste reis naar Indie te Melinde, op de Oostkust van Afrika, in April 1498, een Arabische zeekaart zag van de kust van Indie, die hem getoond werd door een Gujerati, zonder kompaslijnen, maar door parallel en meridianen in vierkanten verdeeld (Barros, *Da Asia*, geciteerd door Nordenskiöld, *Periplus*, bl. 15).

Wellicht zullen er in de eerstvolgende jaren China en de eilanden van den Indischen

Archipel aan het licht Jcoincn. Men zie hierover: Chan Ju-kua, his work on the Chinese and Arab trade in the XIIth and XIIIth centuries, entitled *Chu-fan-chi*, transl. from the Chinese and annotated by F. Hirth and W. W. Rockhill. St. Petersburg 1912.

d. *De kaarten der vroegste, Europeesche ontdekingsreizigers.*

De eerste Europeanen, waarvan we weten, dat hij den O.-I. Archipel bezocht, is do broemde reiziger Marco Polo. Hot schiereiland Malakka omzeilende om van China naar Arabië te komen, deed hij het Noordelijk gedeelte van Sumatra aan. Van den Archipel vernam hij verschillende bijzonderheden, die hij echter niet zelf kon controleeren. Dit feit had plaats in 1292. Na hem kennen wij tot op de komst der Portugeezen nog slechts twee Europeanen in den Archipel: Fra Odorigo de Pordenone, in 1323, die Sumatra (Lamor), Java, en waarschijnlijk de Zuidkust van Borneo bezocht, en Nicolo dei Conti, die c. 1432 Sumatra aande en op Java negen maanden vertoefde. Dat er inder Europeanen in deze periode den Archipel bezochten, is meer dan waarschijnlijk. Vele Venetiaansche kooplieden zagen er op getwijfeld niet hun voordeel in, de door hen nieuw gebaande wegen in Azië algemeen bekend te maken. Wellicht zijn bij minutieuse bestudeering der kaarten uit deze periode sporen van dergelijke onbekende gebieden te vinden. De bekende en onbekende reizigers hebben echter dit gemeen, dat zij reisden op niet-Europeesche schepen, en dat men bij geen van hen van huis uit mathematische en cartografische kennis kan veronderstellen. Wat zij medebrachten moest zich beperken tot namen van eilanden met bijzonderheden, die zij er van vernamen, of hoogstens tot kaarten der inlanders of Arabieren. Deze opvatting wordt bevestigd door de kaarten, die tot ons gekomen zijn. De twee voornaamste: een *anonyme planisfeer van 1447*, aansluitend aan het reisbericht van Nicolo dei Conti, en de welbekende *cirkelvormige wereldkaart van Fra Mauro*, van 1459, (goede reproducties van beide in Onghania's *Raccolta di mappamundi*, Venezia, c. 1880. Ex. ter Amst. Univ. Bibl.), die een zorgvuldige compilatie is van wat er toen in Venetië van de wereld bekend was, en verschillende andere van minder betekenis, bevatten wel verlokking naar waarheid zwemende namen en rijke inscripties: deze bedekken echter de volslagen cartografische onkunde der makers met den O.-I. Archipel. Geen eiland is door zijn Jigging of vorm met 66n der werkelijk bestaande overeen te brengen. Ze zijn niet anders dan het in kaart gebrachte verhaal der Europeesche bezockers. Java Major en Java Minor hebben ze zoovast al—wie heeft afdoend deze twee Java's gekentificeerd?—de kaart van 1447 heeft nog bovendien de eilanden San day en Bandan, maar beide met hun inscriptio zoo uit Conti's verhaal overgenomen. Sandai heeft Fra Mauro ook, Banda niet, wel heeft by vele inscripties en eilanden, zeer zeker ongetailleerd onderzoek waard. Echter geeft een eerste beschouwing der kaart geen vertrouwen, dat er redede cartografische kennis in herkend zal worden.

Korteljk de daarvoor in aanmerking komende kaarten dezer periode resumcerende, zouden op de kaarten in de Sala dello Scudo in het Palazzo Ducale te Venetië reeds de bencht en van Marco Polo, c. 1300, in kaart gebracht zijn (Uzielli e A. mat., Studi, 1882, II bl. 47). Op den Catalonischen Atlas van 1375 (Nordenskiöld, *Periplus*, pl. XIV), komt onder

de talloze fantastische eilanden, die Jiot legendarisch getal van 7548 moeten voorstellen, en die wel aan een inlandsch]-kaart ontleend zijn, op grooter eiland voor: „Illa Jana“, met een koning crop en een paar steden. Een inscriptie noemt onder de boomen, die er groeien, de notemuskaat, de kam-fer en het sandelhout. Deze inscriptie en daarmede de voorstelling van het eiland heftwielbetrekking op den geheelen Indischen Archipel. Men kan dus nau- welijks zeggen, dat hier voor het eerst op een Euro-peesche kaart het eiland Java voorkomt. Het eiland ligt merkwaardig genoeg ver ten Westen van Ta-probane (Illa Trapobana), dat dan Ceylon zou zijn. De wereldkaart in den zeeatlas van ~Afi3rea Kian co van 1436 (facs. bij Onghania en bij Nordenskiöld, Periplus, bl. 19) heeft het type, dat ook bij de Arabieren voorkomt: de Indische Oceaan wordt ten Zuiden begrensd door vastland, is echter in het Oosten open, buiten den Indischen Oceaan ligt: „ixola persina“, iets meer naar het Westen: „ixole di co-lenbi“. De peper komt op de kaart van Andreas Waldseperger van 1448 voor (Zeitschr. f. Erdk. dl. 26 bl. 371).

In 1492 werden de gegevens, aldus van leeken verregen, wetenschappelijk gezeefd door Behaim, die van de door Marco Polo genoemde eilanden op zijn „aard-apper een heel aardig cartographisch beeld ontwierp, dat hij koppelde aan het Ptolemaeische Verre Oosten (beste facs. in Ravenstein, Behaim, London 1909). Dit werd een type, dat door de overname door Waldseemuller op zijn groote wereldkaart, gedrukt in 1507, groote verbreiding kreeg. Men vindt het op de Globe van Laon en die van Lenox, op Schoners Globe van 1515 en op de min of meer slordige n a volgin gen van Waldseemüllers kaart. En zoo komt dit type, hoewel tot onherkenbaar toe nageschetst, voor op de oudste bekende Hollandsche wereldkaart, die in 1514 te Leiden verscheen (facs. met studie van C. P. Burger Jr. in het tijdschrift Het Boek, 1915). Men kan dus zeggen, dat in 1514 reeds het eiland Java zijn intrede deed in de Hollandsche cartographie.

Tegenover al deze fantasie, gevolgd door wetenschappelijke kritiek, staat een wereldkaart van een Italiaan, in Portugal ontstaan in 1489 (facs. in kleuren in Zeitschr. f. Erdk. Neue Folge I (1857) bl. 447; in zwart bij Nordenskiöld, Periplus, bl. 123, (lie ze loeschryft aan Hour. Martellus Gennanua), die sober en documentair getrouw alleen de -kust van Afrika geeft zoover ze in dat jaar door de Portugeezen ontdekt was, maar van het Oosten slechts den Ptolemaeischen vorm. Hier is de grondslag van den nieuwen tijd, waarin men zich, geleid door de Portugeezen, slechts op reicelo cartographie toelgt.

Een samenvatting van namen in den O.I. Archipel uit deze periode en op de kaarten der Arabieren vindt men bij Lclewel, Gdographie du Moyne Age, Bruxelles, 1850, Atlas, bl. 25.

e. De kaarten der Portugeezen.

Met de Portugeezen begint de reele cartographische uitbeelding van den Archipel langs een door-gaande lijn zich te ontwikkelen. De lijn zelf zien we niet, door het slechts bij uitzondering aanwezig zijn van oorspronkelijk opnemingsmateriaal, maar de mijlpalen, hier on daar geplaatst, wijzen de aanwezigheid en de richting der lijn aan. Een enkele maal missen wij ook dien mijlpaal.

Eerste mijlpaal: de wereldkaarten genaamd *Canti-no en Canerio* van c. 1501. Ze geven nog slechts de vaart om het schiereiland ilalakka naar China. Het

Ptolemaeische eiland 2) (apobana op de plaats van Sumatra is hoogstens voor de Noord punt geobserveerd. Er ligt waarschijnlijk een goede Arabische zeekaart aan dit gedeelte der beide wereldkaarten ten grondslag. Ver in zee ten Z.W. van Malakka liggen de eilanden Gand a en Caleinzuam; het eerste voortbrengend veel „bon soy m &serica& porcelana8; het ander veel „clau“. Is Ganda, bij Waldseemüller 1507 loua en Iona, soms Java? (Cantino : facs. in Stevenson, Maps illustrating early discovery and exploration in America. New-Brunswick, 1906, pl. 1; Canerio: facs. door Stevenson, New-York 1907, afzonderlijk verschenen).

Tweede mijlpaal: de *Carta marina van Waldseemuller* van 1516, de eerste gedrukte zeekaart der wereld. Met bijgedachten aan Ptolemaeus en met inscripties, die herinneren aan Marco Polo, breidt zij het type van Cantino uit. Het schiereiland Malakka strekt zich nog verder zuidelijk uit dan op Cantino; een Ptolemaeische herinnering: ten Westen ervan het groote eiland Samotra, ten Z.O. daarvan het groote eiland Giava of lava, aan de Noordkust een klein eilandje Borncy; Noordelijker op, een eilandje Monock, blijkens de daarbij geplaatste in sc rip tie over kruidnagelen de Molukken, dan Bandam, met notemuskaat, en nog Noordelijker aan de Oostkust van Malakka Timor, met sandelhout. Alles Portugeesch materiaal, op door ons onbegrepen manier geïnterpreteerd. Het eilandje Iona is verder Westelijk gebracht. Tusschen Java en Sumatra wordt het getal van 8000 eilanden genoemd.

Derde mijlpaal: *Een Portugeesche wereldkaart te, Munchen, gesteld op 1519* (Stevenson, pl. 5). Ze geeft een regelmatige voorstelling van de vaart naar de Molukken Lings de Oostkust van Sumatra (Camatara), Java, (J.deJava, onzeker van vorm, waarschijnlijk slechts West-Java), de kleine Soenda-eilanden (Ilhas dos Gao), waarvan genoemd worden „Sum-baba“ en „ilha do fugo“, naar de „ilhas de maluqua domde vemho do vemho cravo“ (sic!). Nad er identificeering van details is zeer onzeker. Wellicht is de meest Oostelijk afgebeelde kust de Westkust van Halmaheira.

Een Portugeesche kaart van den Indischen Oceaan te Munchen, toegeschreven aan Reinel en aan het jaar 1517, vertoont hetzelfde type met een paar namen meer. (Schets bij J. Denuce, Origines de la cartographie portugaise, Gand, 1908).

De volgende mijlpaal staat iets bezijden: het is de *kaart van, Oost-Indie in een Portugeeschen zeeatlas te, Parijs, toegeschreven aan Reinel en aan het jaar 1516*. Een moitsel van inlandsche cartographie en Portugeesche observaties, geeft ze ons te zien met welke nioijikheden de reele cartographie te kampen had om uit den ohaos op te rijzen. Te midden van een verwarde massa eilanden, — gen omen naar een inlandsch kaartbeeld? — vindt men Sumatra (Ta-proban a), Java maior, — dat ongetwijfeld Java is, maar h rcbouers geteekend, men zie het aanliggende eiland Madoora, — Java minor en Candin, waarvan niets te zeggen valt, en dan weder Timor, Ambonyo en Buyo (Bocxoe?) en een Seilani, dat om zijn vorm en Jigging zeker Ceram is, ten Noorden daarvan een Malucus insula, een onzeker groepje eilanden. Dan ligt nog tusschen de Molukkoen en Achter-Indie een groep „Macaer insulo“ (Nlakassar?). Het meest essentieele op deze kaart is de tocht naar de Molukken van Abreu on Serrao, ze geeft zelf de eilanden van Serra, waar dezo admiraal gedood werd. Deze uitbraken op het latere type van Ribero. (Facs.: J.

Denuce, Magellan. Bruxelles 1911. Zie ook zijn: Origines, ca. Panaruca; dan volgt Soembawa (Simbauo), en Flores

Met 1522 begint een nieuwe werkzaamheid in den O.- (C. flours), de eilandengroepen tusschen Hal- maheifa en I. Archipel, die der Spaanjaai- den, en nxi hebben wij eens Timor uitvoerig, Oostelijk van het on- genoemde Ceram: het begin: de oorspronkelijke kaarten van eilanden van den „Lcs papuas" (de eilanden ten Noorden van Nicuw- Archipel, geteekend door Pigafet- ta op den tocht van Guinea), en Arnim (Aroe). Halmahera onder den naam Magalhaes, waarbij Burne (~~Borneo op Borneo~~), de Sangir van A ~~batochina mist echter nog zijn Zuidelijk~~ en Talaut-groep, de vijf Molukken, Ambon en Boeroe, schiereiland. Verder is hier van Borneo de gehele Banda, Solorijij Timor. (Facs. in Petermanns 'Mittel.. 1912 Westkust en een gedeelte van de Zuidkust; tot Taiiupru, II, bl. 335 en in Da Mosto's uitgaaf, 1894).

De eerste bewerking van dit. Spaansche niateriaal, zonder dien naam, van Manado tot Agacim. Bovendien aansluitend aan dat der Portugeezen, kennen we in eenoveral tai van kleinere eilanden. (Desliens facs. bij *Spaansche wereldkaart te Turijn, c. 1523* (Stevenson, pt6), Hantzsch & Schmidt: van Vallard geen repr.).

Ze is sober, maar juist. Jamatra met Pedir, eilanden Dit alles gaat terug op een Portugeesch origineel, dat we tusschen Sumatra en jMalakka, heel merk- waardig het niet kennen, misschien op den padron general van Alonso eiland Java door een grenslijn verdeeld in Westelijk: de Chaves, die in 1537 tot stand kwam als het eindelijk „Sunda" en Oostelijk: „Jaua". Dan onafhankelijk hiervan resultaat van jaren lang com- missiewerk, welke kaart de Molukken - en Sangir- groepen, met de Westkust van verloren is. We vinden ver- meld, dat in 1542 Don Miguel „Gilolo" en Broenei, en ten Zuiden, wed er onafhankelijk, da Sylva Spaansche en Portugeesche kaarten naar de Timor-groep. Frankrijk bracht.. (Ph. Lee Phillips, The Lowery

Over deze, de wereldkaart van Maggiolo (1527), die Collection. Washington 1912, bl. 57). Niet van die origine hetzelfde geeft - (Ste ven son, pl. 10), en de Spaan- sche is het theore- tische groote Zuidland, dat op deze kaart de wereldkaart van 1527 te W(umar, (Stevenson, pl. 9), diemet moeite verworven cartografische kennis komt veel namen eraan toevoegt, de eilanden Banca en Madora, bedreigen. Descelliers, en zoo doen ook de andere end de straat Sunda, komen we a-an het hoofdtype dergenoemde Fransche cartographer), heeft Java, waar- van Spaansche en Portugeesche exploraties, de wereldkaart van de Zuidkust nog onbekend was, met dat Zuid- land *Diego Rib ero van 1529*, (facs.: Stevenson, pl. II; facs. in verbonden, evenzoo Soembawa. Wellicht moet men deze kleuren van O.-Indie door P. A. Tiele in Bijlagen tot de Noordelijke projectie van het Zuidland, die op geen kaart [ta] land- en volkenwilde van Ned.-Indie. Uitgegeven terzoover strekt als hier, verbinden aan de reis van een gelegenheid van het 6e Intern. Congres der Oriën- talisten | Fransch schip uit Dieppe, uit- gereed door Jean An go in 1583). Dit hoofdtype omvat Sumatra, Banka, Java, 1527, dat van Sumatra naar het „ina do ouro" zeilde en Madoera, Timorgroep, Banda- en Ambon- groep, vandaar op zee rondwaalde tot het wed er de kust van Molukken, Westkust van Halmahera, San- girgroep en Sumatra bereikte, of met de reis van de twee Parmen tier's in 1529, die de Westkust en Westelijk ervan drie kleino Broenei.

Op Ribero en op and ere Spaansche kaarten uit deze eilandjes ontdekten en doopten. Ramusio gaf in zijn derde dagen vindt men ten Oosten van de Molukken eendeel van 1556 de ontdekking der Westkust op een- duplicaat-teekening er van op een anderen breed - tegraad, afzonderlijke kaart van Sumatra, de eerste van dit eiland, Een inscriptie op de Spaansche wereldkaart te met op de Westkust de namen Tecoreme, Ticou, Priame, Wolfenbiittel, c. 1530 (Stevenson, pl. 8) ver- klaart dit Indapourc, Selagan, en de eilanden La Formetiere, La zonderling verschijisel: de tweede voor- stel Eng geeft de margarite, La lauyse, Verte plate. Hij gaf ook het journaal breedtebepaling van Del Cano, op de reis van Magalhaes van beide Parmen - tier's uit.

gedaan, waardoor de Molukken in de wereldhelft vielen, Nog nader blijkt het ontbreken van een mijlpaal uit de die doorden Paus aan Span- je was toegewezen. kaart van den Indischen Archipel in het eerste dee] van

Dit Ribero-type, het eerste veiledige Portu- geesch-Ramusio, 2e druk, 1554. Het nieuwe feit op deze kaart is Spaansche, verscheen in 1531 op zeer slordige wijze de naam Celebes. (Zie E. C. Aben- danon, Midden- vereenvoudigd in druk op de dubbelbart- vormige Celebes-expeditie. Laatstedeel [ter perse]). Nieuw is ook wereldkaart van Orontius Finaeus (Nor- denskiöld, de naam „Be" citon" (BiJiton). Overigens, al is deze kaart Facsimile-At las, pl. 41).

Na genoemd te hebben de Salviati-wereldkaart, die voor ons onbegrij- pelijke wijze af van de oorspronkelijke zich aansluit bij de kaart van 1527, maar die ik om andere zeekaart. Gilolo heeft denzelfden vorm als op de redenen na 1536 dateer (Stevenson, pl. 7), en de globe-kaart genoemde Fransche kaarten, maar is u rchours geteekend. van Alonso de Santa Cruz van 1542 (facs. op ware grootte Door het ontbreken van dezen mijlpaal — den verloren uitg. te Stockholm, 1892, verkleind bij Nordenskiöld, padron van Chaves, van 1537 ? — missen wij de laatste Periplus, pl. L), die alles geeft van Ribero maar bovendien phase van ontwikkelmg van het Portugeesche eindtype, dat het eiland Gilolo volledig afbeeldt, missen we een mijlpaal we thans voorhet eerst kulinen aanwijzen op de : het Portu- geesche voorbeeld der *Franschewereldkaart van Lopo Ilometn van 1554*. Ten deele wereldkaarten van Desliens 1541, Descelliers 1546, en despiegelt dit type zich reeds af in de kaart van Descelliers kaart van *Nicolas Vallard*, uit denzelfden tijd. Die van van 1546, en in die van Desliens van 1541.

Pierre DesceBiere nemend van 1546 (Nord. Peri plus, pl. Behalve alles wat Ribero geeft, zien we hier op Java 53), zien we een grooten vooruitgang. In alle opzich- ten is Banta en Sunda calapa, verdeel'e precieseieingen in de Archipel beter bekend. Sumatra heeft ook zijn Westkust den-Are Inpel, Borneo's Zulakust verder naar het Oosten met nieuwe namen: Palebu, Adie- pu (verbasterde ontwikkeld, ten Oosten van Ceram stukken Noordkust van overname van Portugeesch An- dapuro = Indrapoera), Nieuw-Guinea, aan du id in gen van „overwinteringen" *Mana Cabo*, Piranme. Se- langa. Java's Westkust £-ook van Portugeesche kapteins in dat verre Oosten en op beter ontwikkeld en er verschijnen langs de Noordkust Borneo. De naam Celebes blijft echter ontbreken. namen als p- limbang, Oharomb, Cunda, Tapara, Agacim, Pulara-*

A. J. G. B. G. 1920

Dit type blijft onveranderd de gheheel XVIe eeuw gelden. Noch Vaz Dourado (1568—1580), noch La- so (1590) hebben ingrijpende verbeteringen of aan- vullingen gebracht, zoodat dus de kennis van den O.-I. Archipel, die wij in 1592 kregen door Plancius, reeds in 1554 te verkrijgen was, en wellicht reeds in 1537. Zeker bezat Drake deze kennis, die v66r hij op reis ging in Lissabon een groote kaart van de wereld kocht voor 800—cruzados (Izerman, Dirck Gerritz Pomp, 1915, bl. 167). Zou werd het hem mogelijk zijn landingsplaats op de Zuidkust van Java, toen voor het eerst door een West-Europeaan bezocht, op de kaart nauwkeurig te localiseeren (Zie de Wereldkaart van Jodocus Hondius, Britsch Museum).

Hiermede is het wzenlijke van de Portugeesche periodes verhaald. Ik wijs erop, dat dezelfde ontwik- keling en stilstand door mij is waargenomen bij de bestudeering van de Oostkust van Noord-Amerika. Ook daar is de ontbrekende kaart van Chaves de „missing link” (Zie I. N. Phelps Stokes, Iconography of Manhattan Island, 1916. Dl. II Chapter I).

De Portugeesche kennis was echter in de XVIe eeuw geheim en in andere landen en op de gedrukte kaarten deed men het voor een groot deel met fan- tastische en verouderde voorstellingen, aan Marco Polo vooral ontleend, of trachten geleerde carto- graphen als Gastaldi en Mercator de simpele Portugeesche zeemanswijsheid met den vereerden klas- sieken meester Ptolemaeus te veniissen tot re- naissance-werk. Gastaldi geeft aan Sumatra den vorm van een driehoek, omdat het het klassieke Ta- probane was, en dat door Ptolemaeus driehoekig was afgebeeld. Mercator wringt er de Java eerste Hollandsche kaarten van den Archipel ; die

minor en major der Middeleeuwen in, en reeds op zijn van het Oostelijk gedeelte nog niet teruggevonden, globe van 1541 vinden de klassieke namen Sinae en die van de Aloukkken sinds eenige jaren wedr be- Barussae een plaats. Heeft misschien het eilandje Macace kend geworden, spoclijk gevolgd door dg_ka^ijien- op dezelfde globe ook slechts een theoretis- schen van Linschoten in 159.5, die den Portuges Vaz Dou ----- oorsprong ? Later op de kaarten van Ortelius en anderen rado navolgte, den drie^jaar later door de eerste door overgenomen, wordt het, ook door onzen ^Villem een Hollander op Java geteekende kaart-, die van Lodewyckx, geidentificeerd met Makassar, dat dan een Willem Lodewyckx, tegelijk met zijn Journaal van eilandje is ten Zuiden van Borneo. Op de wereldkaart van Hout man's reis in 1598 verschenen

] 569, de beroemde met wassende grade] voor de Op de vaste basis, gelegd doorPlancius, reest snel zeelieden, is Mercator's hypothese gegroec en heeft hij op een gebouw op: zelf gaf hij een groote kaart van Azie, zijn studeerk&mer Indie Deter leeren kennen, nu zijn de waardig pendant voor zijn wereldkaart, „kaart- klassieke 5 Barussae geidentificeerd met Mindanao, schrijvers., zoals Harmen Jansz en Marten Jansz, Celebes, Gilolo, Ambon. En hij heeft nu ook ontdekt waar Evert Gijsberts, Jan Dircks, Coraelis Doedes, Hessel de Ptolemae'sche „Saba(libre insulae tres” lagen: ten Gerritsz.,schilderden en teekenden groote, prachtige OoKten van Ceram, te zaniën vormen zij zowat het perkamenten zeekaarten, waarop do vaart naarIndie Noord westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea. en Indie zelf in hoofdtrekkn naar Plancius' beeld

Op de tairijke zeentlassen van den Italiaan Agnesc is werden afgeteekend, maar waarop van de nieuw uitIndie gebrachte kennis van mannen alsHoutman,

Uit iconographisch belang noem ik nog het Islario van Van Neck, Van Noort, v. Warwick, Matelief, Ver- Alonso de Santa Cruz, c. 1560, Madrid, Bi- Mioteca hoeff, cnz. enz. werd party getrokken. Hoe weinig iacionaal, waarin speciaal kaarten voorko- jnen van is van het oorspronkelijk werk derze pioniers in In- Sumatra, West-Java, Oost-Java en de ci- landen tot Timor, die o verge bio ven, nauwelijks nicer dan een paar deMolukken, die echter geen nieu- wc kmnis bracliten, — kustschetsjes van Sumatra, Java, Lombok, Socm- en de eerste Nederlandsche speciaal kaart van <len bawo, op de reis van Van Neck geipaakt (Lepue Archipel] in den Atlas van Ortelius, 1570. In het laatst der ns. 331, 339, 378, 379, 447, toeh werd /J.”

XVIe eeuw ver- scheen in Italic het eerste speciaal-kaartje waarschijnlijk na elke teruggekc^rcle expeditie der eerste jaren het resultaat in een kaart uitgegeven, te oordeelen naar die op de reis van Van Neck be- , trekking hebbende (facs. Remarkable Maps, II), en

. De kaarten- der Hollanders.

Petrus Plancius, die uit Vlaanderen uitgeweken ha- naar die van Houtmani^ reis, waarvan we aileen gepreeker, ecu der hoofdpersonen van het kerklijk een copie in De Bry kennen. Zelfs in de zakatlasjes Amsterdam, is op onduidelzinnige wijze de stichter van dier dagen kwam een kaartje van Java voor. Men de Nedcrlan(ische koloniale cartographic. Door den denko ook aan de prachtige geschilderde kaart van uitgever Laurens Jacobsz te Amsterdam in het laatst der Andjoyna met het poitret van den eersten gouver- nneur Frederik de Hout man, in de historische af- decling van het Rijksmuseuin te Amsterdam.

tachtiger jaren uitgenoodigd een Bijbeluit-¹

gave te bezorgen en daaraan een ige kaarten toe te voegen, een wereld kaart en kaarten van de heilige landen, kreeg hij den smaak voorde geographic, hoc- wel hij in de uitgave, die in 1590 vrschreen, slechts een slaafsche copie van Rumoldus Mercator's kaart van 1587 opnam. Maar die kaart, gebouwd op Gerard Mercator's wereldkaart van 1569, was het nieuwate op dat oogenblik, en toen hij in kennis kwam met een groote Portugeesche zeekaart der wereld en een stel, ³t zij 14 of 25, speciale zeekaarten van Bartolomeu Laso van de vaart naar Indie, toen nog de naam van al de onbekende, beschaafde of beschaafd gewaende werelden: Oost-Indie, China, Amerika en Australie, toog hij onmiddellijk aan het werk en ,in 1592 — merkwaardige datum in de geschiedenis van de Nederlandsche velvaart — verscheen op- eens te Amsterdam, steunende op den Portuges Laso, doch bijgewerkt met alle kennis die de on- wederstaanbare dominice had kunnenbijengaren,een wereldkaart van de toenmaals grootste bekende af- metingen, en verschenen bovendien op dezelfde uit- voerige schaal alle speciale kusten van de groote zee- vaart. Nog v66r het eerste Hollandsche schip den Oceaan doorkruiste, lag hier het up-to-date materi- aal om naar Indie te zeilen gerced. Gelukkige samen- werking in dien tijd, toen energie uit den grond op- rees: na 3 jaren werd uit Plancius' theorie de meest gelukkige praktijk: Houtman's schepen vonden Indie. „Zoo volgde de hand del de wetenschap”! On- der die kaarten van Plancius bevinden zich dus de

de Java eerste Hollandsche kaarten van den Archipel ; die ' minor en major der Middeleeuwen in, en reeds op zijn van het Oostelijk gedeelte nog niet teruggevonden, globe van 1541 vinden de klassieke namen Sinae en die van de Aloukkken sinds eenige jaren wedr be- Barussae een plaats. Heeft misschien het eilandje Macace kend geworden, spoclijk gevolgd door dg_ka^ijien- op dezelfde globe ook slechts een theoretis- schen van Linschoten in 159.5, die den Portuges Vaz Dou ----- oorsprong ? Later op de kaarten van Ortelius en anderen rado navolgte, den drie^jaar later door de eerste door overgenomen, wordt het, ook door onzen ^Villem een Hollander op Java geteekende kaart-, die van Lodewyckx, geidentificeerd met Makassar, dat dan een Willem Lodewyckx, tegelijk met zijn Journaal van eilandje is ten Zuiden van Borneo. Op de wereldkaart van Hout man's reis in 1598 verschenen

] 569, de beroemde met wassende grade] voor de Op de vaste basis, gelegd doorPlancius, reest snel zeelieden, is Mercator's hypothese gegroec en heeft hij op een gebouw op: zelf gaf hij een groote kaart van Azie, zijn studeerk&mer Indie Deter leeren kennen, nu zijn de waardig pendant voor zijn wereldkaart, „kaart- klassieke 5 Barussae geidentificeerd met Mindanao, schrijvers., zoals Harmen Jansz en Marten Jansz, Celebes, Gilolo, Ambon. En hij heeft nu ook ontdekt waar Evert Gijsberts, Jan Dircks, Coraelis Doedes, Hessel de Ptolemae'sche „Saba(libre insulae tres” lagen: ten Gerritsz.,schilderden en teekenden groote, prachtige OoKten van Ceram, te zaniën vormen zij zowat het perkamenten zeekaarten, waarop do vaart naarIndie Noord westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea. en Indie zelf in hoofdtrekkn naar Plancius' beeld

Op de tairijke zeentlassen van den Italiaan Agnesc is werden afgeteekend, maar waarop van de nieuw uitIndie gebrachte kennis van mannen alsHoutman,

Uit iconographisch belang noem ik nog het Islario van Van Neck, Van Noort, v. Warwick, Matelief, Ver- Alonso de Santa Cruz, c. 1560, Madrid, Bi- Mioteca hoeff, cnz. enz. werd party getrokken. Hoe weinig iacionaal, waarin speciaal kaarten voorko- jnen van is van het oorspronkelijk werk derze pioniers in In- Sumatra, West-Java, Oost-Java en de ci- landen tot Timor, die o verge bio ven, nauwelijks nicer dan een paar deMolukken, die echter geen nieu- wc kmnis bracliten, — kustschetsjes van Sumatra, Java, Lombok, Socm- en de eerste Nederlandsche speciaal kaart van <len bawo, op de reis van Van Neck geipaakt (Lepue Archipel] in den Atlas van Ortelius, 1570. In het laatst der ns. 331, 339, 378, 379, 447, toeh werd /J.”

XVIe eeuw ver- scheen in Italic het eerste speciaal-kaartje waarschijnlijk na elke teruggekc^rcle expeditie der eerste jaren het resultaat in een kaart uitgegeven, te oordeelen naar die op de reis van Van Neck be- , trekking hebbende (facs. Remarkable Maps, II), en

naar die van Houtmani^ reis, waarvan we aileen gepreeker, ecu der hoofdpersonen van het kerklijk een copie in De Bry kennen. Zelfs in de zakatlasjes Amsterdam, is op onduidelzinnige wijze de stichter van dier dagen kwam een kaartje van Java voor. Men de Nedcrlan(ische koloniale cartographic. Door den denko ook aan de prachtige geschilderde kaart van uitgever Laurens Jacobsz te Amsterdam in het laatst der Andjoyna met het poitret van den eersten gouver- nneur Frederik de Hout man, in de historische af- decling van het Rijksmuseuin te Amsterdam.

De atlasen, reeds van Hondius' eerste uitgave van Mercator's atlas van 1606 af, getuigen door een steeds zuiverder beeld van de eilandenwereld van de vruchten van dien arbeid.

Plancius heeft zich te midden van zijn kerkelijke en theologische gevechten zeker tot zijne doodin 1622 aan de cartographie gewydt, maar wellicht ging zijne belangstelling a Is pionier weer van Oost-Indie naar nieuwe gewesten: op zijn Globe van 1614 interes- scert hij zich speciaal voor Guyana.

Er zijn op het. Rijksarchief in Den Haag een paar geteekende kaarten, waarbij een groote op 6 bladen van Amboyna, gedateerd 1623; dan twee kaarten van hetzelfde dessin, en zelfs op hetzelfde papier van hetzelfde formaat geteekend, van de Banda-eilanden en van Puleron (Leupe, no. 1324, 1355, 1370). Da ar die van Amboyna een rapport door Van Speult begeleidt, is men geneigd die andere ook aan Van Speult toe te schrijven. Naar de kaart van een nieuw ontdekt stuk kust van Nieuw-Guinea door Arent. Martsz. De Leeuw (Leupe, no. 493), evenzeer van 1623, is ook van denzelfden teekenaar, op hetzelfde papier!

Deze omstandigheid heldert een nog weinig be- kend punt uit de cartographie van Indie op. We weten, dat de O. I. Compagnie een officieelen kaartmaker in dienst had ; welnu, als drie kaarten be- hoorende tot twee expedities, van hetzelfde jaar, door denzelfden man geteekend zijn, dan ligt de con- clusie voor de hand, dat ze het werk zijn van den kaartmaker der O.-I. Cie., in casu van Hessel Gerritsz.—Plancius vond in hem een waardig opvol- ger. Hoewel zijn oeuvre nog slechts ten deele bekend is, verbinden door hem uitgegeven kaarten van de eerst ontdekte kusten van Nieuw-Holland (Aus- traliï) aan de hs-kaarten van 1623 (Heeres, Aan- deel der Nederl. in de ontdekking van Australia, 1899); voortzetting en aanvulling vindt zijn werk in kaarten op perkameut geteekend en aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijv\an den Indischen-Oceaan van 1622 en x'an~<3en Archipel van] 621 en van Sumatra van 1620 (eerst onlangs door W. Hoge ontdekt en meedeeld in zijn 5e Be- richt, 1916, no. 23—25)x'Er is veel van hem "verloren gegaan, wellicht" het beste en fraaiste, te oordeelen naar de prachtige op perkameut geschilderde paskaart van den Grooten Oceaan, in 1622 voleindigd en vol van de nieuwste ont- dekkingen, een resultaat om trotsch op te zijn voor de nog jeugdige Hollandsche cartographie. Er mo- gc op worden gewezen bijv. dat op deze kaart voor het eerst Celebes een beteren vorm verkregen heeft. (Zie mijnHuclierEl primer portulano holandés de Ja, 'Ar del Sur, in: Congreso de historia y geografía en Sevilla. Aetas y memorias. 1914).

Een paar groote monumenten van cartographie Btellen ons echter in staat over de ontwikkeling na 1650 te oordeelen : helaas zijn die monumenten niet alle meer ongerept, een enkel zelfs geheel wegge- raakt.

Wanneer deze monumenten optreden is het doel bereikt.Omstreeks 1660 staathet Hollandsche kaart- beeld van den IndischenArchipel vast: vrij nauwkeu- rig voor Sumatra, Java en Borneo, onvolledig voor Celebes ; voorHe kleine Soenda-eilanden en voorde verdere Grootte O(Tt hog vol onvolledighden en on - nauwkeurigheden; Nieuw-Guinea en Australie be- ginnen in liet Westen hun kusten af te tee ken en. Bien zie vooral de groote paskaart op perkament van „Oost-Indien" door Pieter Goos, c. J 660, (ex. in het bezit van het Aard. Gen.), of de groote kaart van Indie uitgegeven door Huych Allardt (Facs.: Remarkable Slaps II/III Suppl.).

Deze monumenten zijn:

a. *Zeeatlas- Van der Williaen, c. 1650.* Deze verza-

meling van 49 kaarten en gezichten werd 15 Nov. 1875 door Fredrik Muller geveild met de biblio- theek van Van der Willigen (No. 692 van den Oatalogus), verscheen eenige jaren klaarna in een Catalogus van Bernard Quaritch te London, en is sedert uit het oog geraakt. Naar do beschrijving moet hij zeer fraai zijn en o.a. bevatten „5 cartes do Malacca, S'matra, Java, les Molouques, (Celebes, plan de Gr. Banda et vue du Gounongh Apy, 2 profils de l'île de Ncyro et d'Ambon (2 gr. pl. pliees), 16 cartes de Bandani, ^AmboynaT Bourou, Ceram, Timor, FormosaTf japonDe laatste erin~oorko- mende datum is 1653; op een kaart der Chinesesche kust staat: „Alhier is .t Jacht Utrecht A°. 1653 verongeluckt".

b. *Bezoekers koloniale Atlas c. 1660.* Een rijke verzameling van een paar honderd zeer fraaie aquarel- len, voorstellende de Hollandsche nederzettingen in alle deelen der aarde, alle door een hand geteekend, die er waarschylijk nog een tweede exemplaar van maakte voor den Mediceischen Pri is Cosimo, die in 1668/69 de Nederlanden bezochj\In elk geval han- gen in de koninklijke villa te Castello bij Florence 65 aquarellen, voor een deel duplicaten van die in den door Beudeker c. 1720 bijeengebrachten band, tians op het Rijksarchief in Den Haag. Bij den band van Den Haag hebben oorspronkelijk nog twee an- dcre banden beboord, die, uit het archief der Van Keulens gekomen, gesloopt werden en waarvan de afzonderlijke bladen over de aarde verstrooid zijn, zonder dat men thans weet waar ze zijn. Twee ervan vond ik terug in de Bibliotheque nationale te Parijs, een vijftal zijn thans het eigendom van de Library of Congress te Washington. Vele hebben betrekking op den O.-I. Archipel.Enkele schilderijen vanNederlandsche factorycn, hangende in de historische af- deeling van het Rijksmuseum te Amsterdam, zijn df origineelon df copieen dezer aquarellen. Zie deze col- lectie uitvoerig beschreven in: I. N. Phelps Stokes, The iconography of Manhattan Island. New-York, 1916. Deel II. De band van Beudeker is vermeld in den Catalogus van de Koloniaal- aardrijkskundige Tentoonstelling te Amsterdam, 1913, en geinvcn- tariseerd in het eerste Supplement van den In ven- taris van kaarten op het Rijksarchief, verschenen in 1914.

c. *Ruesta's zeekaarten. c. 1660.* London, British Museum. (MS. Sloane 5027 A). Merkwaardige ver- zanieling schets- en kindkaarten van alle deelen der werlcl, waar de Hollanders in die dagen voeren, af- komstig van de Casa de Con tratacion te Sevilla. Het is oorspronkelijk Hollandsch werk, doch herzien door Sebastiaan Ruesta, cosmograaf van de Casa. Men kan vermoeden, dat deze tot het ghcine inatc- riaal der Oost- en West-Indisebe Compagnie beho- rende kaarten door een Hollandsch zeevaarder of beampte wegge»onien of gecojjjeerd werden en aan de Spanjaarden verkocht. Zie uitvoeriger C. Wieder, Nederl. hist.-gcogr. documenten in Spanje, 1915, bl. 191.

d. *Zee-atlas der Kamer van Amsterdam, c. 1710.* Rijksarchief, Den Haag. Zie Eerste Supplement Inven taris van kaarten, bl. 132. Verzamling zee- en landkaarten en plattegronden, alle uniform op papier geteekend door denzelfden teekenaar, naar origin eelen in het Archief der O.-I. Compagnie. In oorsprong dus overeenkomende met Beudeker's Atlas, bewaart hij evenzeer als die, in getrouwe copieen, verschillende kostbare kaarten van Holland- sche ontdekkiiigen in de XVIIe eeuw. Ik noem bijv. de kaarten van Maarten Gerritsz Vries' ont

dekkingen aan de Oostkust van Celebes en in de omgeving van Japan, verschillende ontdekkingen aan de kusten van Nieuw-Guinea, en vele andere, die nog niet aan te wijzen zijn, omdat ze niet op de kaart zelf speciaal vermeld worden. Men heeft dozen Atlas toegeschreven aan Isaak de Graaff, den kaartenmaker der O.-I. Compagnie van 1705—1714. Een vergelijkende kaart met die van De Graaff's naam voorziene pas-kaarten op perkament heeft mij echter de overtuiging geschonken, dat voor deze teekening geen voldoende grond bestond.

e. De kaarten in Valentijn, Oud en Nieuw Oost-Indiën, 1724. Valentijn had de archieven der Compagnie tot zijn beschikking, ook enkele bladen verwant aan Beudeker's Atlas. Te zamen geven zijn kaarten, plattegronden en gezichten een algemeen beeld van hetgeen er op den datum van verschijnen van den Archipel bekend was.

f. Het zesde deel van den Zee-atlas van Van Keulen, bewerkt door Johannes van Keulen en Jan de Marre en verschenen in 1753. Dit is de eerste zeeatlas van den Indischen Archipel, reeds lange jaren door de firma Van Keulen voorbereid door de uitgave van afzonderlijke kaarten, waarvan reeds verscheidene gebruikt werden in 1745 door don Franchman D'Almeida, pres de l'Almanach, in zijn Zeeatlas van Oost-Indiën: Le Neptune Oriental. Met dozen Atlas van Van Keulen bereikte de cartographic van de Compagnie's Indiën zijn hoogtepunt, hoewel het verval in den Archipel zelf reeds was ingetreden.

g. G. D. Haan's Zeeafkel, 1760. 2 deelen met geteekende kaarten, op het Rijksarchief Den Haag. De Haan's is eerder de samensteller dezer twee banden, dan de teekenaar der kaarten, waarvan enkele den naam dragen van Pieter Hermannus Ohdem, vroegere jaartallen voeren en aantekeningen, vermeldende dat ze te Batavia naar origineelen gecopieerd zijn. De kaarten geven voor een deel nog meer details dan die uitgegeven door Van Keulen in zijn Zesde Deel. Van groote betekenis is, dat hierin een copie voorkomt van do kaart van Tasman van zijn ontdekking van Australië.

Langs deze monumenten loopt de werkzaamheid van de opnemers en baas-kaartenmakers in Indië en der officieel kaartenmakers der O.-I. Compagnie in Nederland. Van de Inatse, waartoe Hessel Gerriusz., Willem en Joan Blaeu en Isaak de Graaff behoorden, is door onderzoekingen van Nabor het een en ander bekend geworden (Zie zijn voorrede op het eerste Suppl. Inventaris kaarten Rijksarchief). Over het werk in Indië zijn wij al heel weinig ingelicht, hetzij de Compagnie veel vernietigde om het geheim te houden of dat er veel nit slordigheid verloren ging. Uit de eerste helft der XVII. eeuw zijn slechts kleinigheden bewaard, men vindt ze in Loupe's Inventaris: genoemd zij hier alleen letter Z. op b]. J. 2, een verzameling leeskaarten van den Archipel, waarbij gegevens aan inlanders ontleend. Op een geteekende kaart van Van Keulen vindt men op een eilandje in Straat Soonda een knoek, dat do baas-kaartenmaker daar een dag vertoefd had. Hij ging er dus zelf op uit tot het doen van opnemingen, Belan grieko resultaten zien we in 34 h-kaarten van verschillende kleinere eilanden door J. Nessel, 1651—1656, behoorende bij het Rapport van Arn. de Vlamingh van Oosthoorn (Leupc no. 446, 1180, 1288—92 en de andere tusschen no. 1310 en 1371), en in een paar groote uitvoerige uit do hand geteekende karton, zoals Java's Zuidkust door Paulus Pnulus, 1739, in 6 bladen (Leupc* no. 443);

Makassar, 1693, in 7 bladen (Loupe no. 1293).

De Compagnie zette de traditie der Portugeezen voort, zoomin mogelijk te laten drukken: bij de oprichting der Compagnie was er zelfs sprake van bier in Holland en Casa de Contratacion op te richten, een „Contractacion oft Indische Compagnie" (De Jon ge, Opkomst I 259). De actie, door Plancius en Lin-schoten begonnen, om nauwkeurige zeekaarten van de vaart op Indië en van Indië zelf te doen drukken, werd door de Compagnie gestuit. Een algemeene kaart van den Archipel en edn der 5 Mo'ukken is alles, wat do atlas van Blaeu en Hondius in do eerste helft van de XVIIe eeuw opleverde. Jansso-nius kan er in zijn Atlas, c. 1650, algemeene kaart-kaarten van Java, Sumatra en Borneo aan toevoegen, terwijl eindelijk een groote paskaart, op perkament gedrukt in 1660 door Pieter Goos en door anderen getrouwen minder getrouwen herhaald, waarop het geheel arbeidsterrein der Compagnie was afgetekend van de Kaap de Goede Hoop tot Japan en de ontdekte kusten van Australië toe, voor goed de norm der algemeen verspreide kennis bleef. Een uitvoerige kaart van Java volgde nog omstreeks 1700 van de hand van Hadrianus Relandus. Voeg ik hier nog bij een grooten plattegrond van Batavia^a gegraveerd door W. Hollar en uitgegeven door Tredrick de Wit in 1653 in vier bladen, en de eerste gezichten in de stad Batavia in het reisverhaal van Nieuhof, 1681, dan heb ik wel het voornaamste genoemd, afgezien, van wat, meestal in kleinere afbeeldingen, in de reisjournalen, vereenigd in 1644 tot de verzameling Begin ende Voortgang van de O.-I. Compagnie, gepubliceerd werd.

Het jaar 1753 (verschijning van Van Keulen's zeeatlas van O.-Indië) is een keerpunt in de cartographic geschiedenis in onze kolonien. Het gaat niet meer hooger op. Het eindresultaat, door de Compagnie bereikt, was een vrij volledige kennis der kusten van den geheelen Archipel, van het binnenland zeer schaarsche gegevens, meest van lokalen aard of langs een weg opgenomen. Van topographio is nog geen sprake. Wat er na 1753 komt, ook Haan in 1760, is meestal herhaling van vroegeren zelden verbetering. De werkzaamheid in de wateren van den Archipel verslapt, zoodat de Engelschen van Voor-Indië uit en de Spanjaarden van de Philip-pijnen in de tweede helft der XVIIIe eeuw opnemingen doen in onze Archipel. (Zie F. C. Wieder, a. w. bl. 194 on Jos. Espinosa y Tello, Memorias. Madrid, 1809).

Het verval hier te lande en de toenemende activiteit der Engelschen — die der Spanjaarden was slechts een vleug — spiegelt zich af in de loopbaan der Firma Van Keulen, die reeds in de eerste helft der XVIIIe eeuw langzamerhand het monopolie der zeekaarten in onze republiek had weten te overnemen. Na 1750 echter worden zij van oorspronkelijke uitgoovers, die bij voorkuur uit nog ongebruikte bronnen putten, nieer en inoor debittanten, vooral van Engelsche kaarten. En ten slotte neemt de Engelsche cartographic, krachtig bestuurd door het Hydrographic Office, waartegen onze „Commissie tot de zaken het bepalen der lengte op zee en de verbetering der zeekaarten betreffende" niet op kan, zooder de overhand, dat het huis Van Keulen, dat als kaarten-uitgever eens een wereldvermaaxtheid bezat, in zijn Catalogus van 1824 voor de cartographic van ons Indië als het beste aanbeveelt: "The English East India Pilot".

Nederlandsch-Indië word in die dagen by voorkeur bevaaren met Engelsche kaarten.

Voor bijzondere kaarten raadpleeg men verderden Inventaris-Loupe der kaarten op het Ryksarchief in Den Haag 1867, met Suppl. door Naber, 1914, en den Catalogus der Koloniaal Aardrijksk. Ten toon- stelling. te Amsterdam, 1913; voor algemeene literatuuropgaven: F. C. Wieder, Historisch-geografische documenten in Spanje 1915, bl. 342—346; ook te vinden in het Tijdschrift van liet Aardr. Genootschap 1915.

F. C. W.

NIEUWE KAARTBESCHRIJVING.

Gegevens betreffende de kaartbeschrijving van Nederlandsch-Indië sedert den aanvang der XIXde eeuw zijn voornamelijk te vinden in allerlei, voor een deel thans niet meer verschijnende tijdschriften. Van deze worden hier genoemd: de Letterbode; het, Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, uitgegeven door de Kon. Natuurkundige Vereeniging te Batavia; het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, oorspronkelijk uitgegeven door W. R. van Hoevell; de *Moniteur des Indes orientales et occidentales*; de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië*, uitgegeven door het Kon. Instituut van T. L. en V.; de *Gids*; de *Indische Gids*; de *Economist*; het *Indisch Militair Tijdschrift*; de *Indische Aler-cuur*, enz.

Van de vaktijdschriften verdient in de eerste plaats vermelding het Tijdschrift van het Kon. Aardrijkskundig Genootschap, dat aankondigingen bevat van nagenoeg alles, wat er voor de kartographie van Nederland schied is van belang verschijnt en daaraan in den regel een in- of uitvoerige bespreking wijdt. Men zie hiervoor het *Systematische Register* op de jaargangen 1876 tot en met 1904, en het *Alphabetisch Register* op de jaargangen 1905 tot en met 1909, beide samengesteld door W. C. Muller. Als buitenlandsch tijdschrift verdienen vooral vermelding *Petermann's Mitteilungen*, waarin vele Nederland sch-Indische kaarten zijn aangekondigd en besproken.

Met betrekking tot de officieele kartographie vindt men tal van belangrijke mededeelingen in de sedert 1905 verschijnende Jaarverslagen van den Topographischen Dienst in Nederlandsch-Indië. Daarin komt telkens een opgave voor van de bij het Hoofdbureau van dien dienst verkrijgbare kaarten, bladwijzers, registers, verslagen, enz.; deze opgave is ook afzonderlijk verkrijgbaar.

Omtrent de tijdschriftartikelen betreffende de kaartbeschrijving van Nederlandsch-Indië kan worden geraadpleegd het „*Repertorium op de koloniale literatuur*”, door J. C. Hooykaas, Amsterdam 1877/80 met de daarop verschenen vervolgen, bewerkt door A. Hartmann, 's Gravenhage, 1901 en 1906 en door W. J. P. J. Schalken en W. C. Muller, *ibid.*, 1910 en 1917.

Van die artikelen, benevens van een aantal brochures, enz., worden de volgende hier vermeld:

Prof. G. Lauts, Lijsten van de sedert P813 uitgegeven kaarten van den Ned.-Indischen Archipel. Letterbode 1848 en 1849.

P. M. Netscher, *Geographic en Cartographic van Ned. O.-Indië*. Letterbode 1855. Bevat een beoordeelend overzicht van hetgeen sedert 1840 in dat opzicht was verricht.

F. de Bas, *De Residentie-kaarten van Java en Madocra*. Bijblad van het Tijdschrift van het Aardr. Gen. Amsterdam, 1876. Bevat een opgave van eenige der merkwaardigste atlansen en algemeene kaarten van den Ned. Ind. Archipel en

der meest oorspronkelijke en best uitgevoerde kaarten van het eiland Java.

F. de Bas, *De triangulatie van Sumatra*. Uitgegeven van wege het Aardr. Gen., Bijblad no. 10. Amsterdam 1882. Bevat een opgave van eenige der meest oorspronkelijke en best uitgevoerde kaarten van Sumatra on derhoorige eilanden.

C. M. Kan, *Die Erweiterung unserer Kenntnisse von Sumatra seit 1870*. Verh. des Zweiten Deutschen Geographentages. Berlin 1882.

F. de Bas, *La Cartographie et la Topographie des Indes Orientales Néerlandaises*. Conference faite le 25 Juin 1883 A. l'Exposition internationale Coloniale d'Amsterdam. Leide 1884.

G. F. Soeters, *De Topographische Dienst in Ned. Indië*. Verslagen der Vergaderingen van de Vereeniging ter beoefening der Koninkwetenschap. 1892/93. 's Gravenhage 1893. Bevat een overzicht van de reproductiemethoden toegepast bij het Top. Bureau te Batavia. Onderscheidt zich door een verdedreven purisme in de spelling der namen: Djawa voor Java, Soela Besi voor Celebes, enz., dat geen volgin g heeft ge von den.

B. T. C. F. Schmidt, *Eenige beschouwingen over Indische Topographische kaarten*. Indisch Militair Tijdschrift, 1894.

H. Zondervan, *Die Entwicklung der Kartographie von Niederl. Ostindien*. *Petermann's Mitteilungen* 1896.

L. W. J. K. Thomson, *Cartographic*. Over de nieuwe procedes van het Top. Bureau te Batavia. Indisch Militair Tijdschrift, 1897.

Overzicht van de organisatie en de werkwijze van den Top. Dienst in Ned. Indië, samengesteld bij het Top. Bureau te Batavia. Batavia, Lands-drukkerij, 1901.

J. B. Sney van gers, *Kort overzicht betreffende de samenstelling en de verveelvuldiging van do topographische kaarten in Ned. Indië*. Indisch Militair Tijdschrift, 1904.

J. J. K. Enthoven, *De Alilitaire Cartographie in Ned. Indië*. Indisch Militair Tijdschrift 1905.

J. van Roodt, *Is het handhaven der residentie-kaarten van Java en Alacloera nuttig en wenschelijk?* Jaarverslag van den Top. Dienst over 1907. Deze vraag wordt ontkennend beantwoord. Alet „residentiekaarten” worden bedodd de kaarten der residenties van Java, verschenen bij de Top. Inrichting te 's Gravenhage.

W. B. Oort, *Hoe een groot kaart tot stand komt*. Onze Eeuw 1909. Bevat een overzicht van de wijze, waarop do Overzichtskaart van den Ned. O. I. Archipel, schaal 1 : 2.500.000, uitgegeven bij do Top. Inr. te Batavia, is tot stand gekomen.

J. J. K. Enthoven, *De Cartographic van Nederland sch Oost-Indië*. Catalogus der Koloniaal-Aardrijkskundige Tentoonstelling ter gelegenheid van het veertigjarige bestaan van het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap. Amsterdam 1913.

J. van Koon, *De taak van den Topographischen Dienst*. Indisch Militair Tijdschrift 1916. Bevat een anticritiek naar aanleiding ener in datzelfde tijdschrift voorkomende bespreking van het Jaar-verslag van den Topographischen Dienst over 1914.

Op de spelling der namen op de kaarten hebben betrekking:

Woordenlijst van eenige aardrijkskundige namen in Nederlandsch Oost-Indië, samengesteld door een Commissie van wege het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap. Leiden 1897. Werd besproken in *Petermann's Mitteilungen*, 1898.

Lijst van de voornaamste aardrijkskundige nansen in don Ned. Indischen Archipel, Batavia, Landsclnikkerij 1906. Door Prof. H. Kern be- sproken in het Tijdschrift vaji het. Kon. Aardrijks- kundig Genootschap, 1907/

J.- Tot de meest belangrijke publicaties behooren de topographische knarten, uitgegeven door de Topographische Inrichting te Batavia.. v66r 1906 het Topographisch Bureau genoemd. Wat betreft de grondslagen, waarop die kaarten berusten, triangulaties on topographische opnemingen, wordt verwezen naar de artikelen: TRLANGULATIE en TOPOGRAPHISCHE DIENST.

De detailkaarten der omstreeks het midden der vorige eeuw aangevangen topographische opne- ming der gewesten van Java, van de residentie Batavia tot Madioen Op de schaal 1 : 10.000 zijn nimmer in dfuR verschenen: onkele kaarten wer- den vermenigvuldigd door middel der photographie. In 1872 en 1873 verschenen een aantal kaarten van gamizoensplaatsen op de schaal 1 : 20.000 in photolithographic en het laatste jaar de detail- bladen tier assistent-rcsidentie Patjitan op die zelfde schaal, welke sedert 1870 algemeen in plaats van 1 : 10.000 bij het inkaartbrengen der topographische opnemingen was aangenomen. Van 1880 tot 1888 verschenen achtereenvolgens de detailbladen der residentien Rem bang, Kediri, Soerabaja, Pasoeroean, Probolinggo, Besoeki, Ban - joe wan gi (schaal 1 : 40.000), Preanger-Regentschappen (voor een klein gedeelte op de schaal 1 : 50.000), Batavia, Jladoeera en Bantam (voor een deel op de schaal 1 : 40.000). Deze kaarten zijn geheel in zwart gedrukt en bestenu om uit de hand te worden geklurd. De zwarte hoogte- lijnen maken de voorstelling der bergachtige stre- ken zeer ondukdijk. De uit voering is grof en weinig verzorgd : een bochorlijke rand ontbreekt; zelfs is het gewest, waartoe het blad behoort, niet altoos aangegeven.

De gebezigde projectie is die van Bonne, door Van Kerkwijk gewijzigde projectie van Flamsteed genoemd. De deelen van aangrenzende gewesten zijn op de bladen geheel wit gclaten, en voor de aansluiting der grenzen, is, ten ininste wat de oudere kaarten betreft, weinig zorg gedragen. Dat- bij de opneming van Java administratieve grenzen als begrenzingen der achtereen volgende opmetingen zijn aangenomen, is wel niet anders te verklaren dan door verged re ven u rca u c rat isc he op vat t ingen. In geen enkel Jan(l van Europa heeft men hiearaan ooit gedacht. Het is te betreuren, dat men zich zelfs thans nog niet geheel van dit beginsel heeft kunnen vrij maken.

Een niouw tijdperk, wat het uiterlijk der detail- bladen betreft, begint met de uitgave der topographische kaart van het toenialige gouvcnmcnt van Sumatra's Westkust, waannede in 1889 een aan- vang is gemaakt. Elk blad dozer kaart vomit een afgerond geheel met een bochorlijken rand, legenda <lar op het blad voorkomende teekens, enz. Verder zijn de lioogtelijnen bruin gedrukt, waardoor de duidelijkheid aanmerkelijk is verhoogd.

De gebezigde projectie is een zoogenaanule polyederprojectie; elke graadafdeeling, 20' in lengto on 20' in breedte, is volgens de confonne kegcl- vormnige projectie in het platte vlak voorgesteld.

Do detailbladen zijn op de schaal 1 : 20.000, de graadafdeeling is daarbij in 16 bladen verdeeld ; het Jaatste blad verscheen in 1899. Bovcndien heeft men militairc bladen, op de schaal 1 : 40.000,

verschenen van)893 tot 1907, elk het vierde deel ceier graadafdeeling, en grandafdeelingsbladen op de schaal 1 : 80.000, verschenen van 1890 tot 1907, die elk een graadafdeeling voorstellen; deze bcide zijn uitgevoerd in kleurdruk.

Ook voor de niouw topografische kaarten van Midden- Java, met welker uitgaaf men in 1898 is begonnen, is de polyederprojectie toege- past, eveneens met graadafdeelingen van 20' bij 20'. De schalen dezer kaarten zijn 1 : 25.000, 1 : 50.000 en 1 : 100.000, welke voor het vervolg voor alle topographische kaarten van Ned.-Indie zullen worden toegepast. Verschenen zijn van 1898 tot 1909 de detailbladen der residentie Banjoemas, van 1903 tot 1907 die der residentie KccloeT terwijn in 1907 is begonnen met de uitgave "Tien'de" detailbladen der residentie Semarang. .

Wat betreft West-Java verschenen een niuwe topographische kaart van de residentie Batavia (zonder de afdceeling Krawang) op de schaal 1 : 20.000 van 1898 tot "T908T een, op de schaal 1 : 50.000 van 1902 tot 1909. Blijkens het Jaar- boek van den Top. Dienst, 1915, bladz. 104, is deze kaart thans reeds zoo verouderd, dat men in 1915 tot hermeting van een deel der residentie met kaarteering op de schaal 1 : 50.000 is over- gegaan. Met de uitgave van niuwe topographische kaarten der afdceeling Krawang, op de schalen 1 : 25.000 en 1 : 50.000 is in 1907 een begin gemaakt. Verder wordt sinds 1907 uitgegeven een herziene topographische kaart der residentie Preanger- Regentschappen op de schalen 1 : 20.000 en 1 : 50.000.

Van de graadafdeelingsbladen (polyederprojectie) / van West-Java, op de schaal 1 : 100.000, zijn sedert 1910 dertien bladen verschenen.

Sedert 1912 verschijnt vcrder een gedeeltelijke herdruk der detailbladen van de residentsies Pa- socioean, Kediri en Besoeki op de schaal 1 : 20.000, bijgewerkt volgens de resultaten der landrcnte- metingen.

Met de uitgave der topographische kaart van Zuid- Sumatra is aangevangen in 1910. Slechts van de nicest' belangryc, voor spoorwegaanleg - in aanmerking komende gedeelten verschijnen detailbladen op de schaal 1 : 25.000, overi- gens alleen graadafdeelingsbladen op de schaal 1 : 100.000.

Voor de topographische. kaart van het gouver- nement Oostkust van Sumatra zullen worden gebezigd de schalen 1 : 50.000, 1 : 100.000 en 1 : 200.000; enkele bladen op de schaal 1 : 50.000 verschenen in 1915.

Terwijl de hierboven genoemde kaarten allo berusten op een bochorlijken wiskunstigen grond- slag (triangulatie, en voor do lage streken van het Oostelijk deel van Sumatra sterrekundigo plaats- bepalingen), is dit niet het geval met de niuwe topographische kaart van Atjeh, mot welker uitgaaf in 1911 is begonnen. Hiervan verschijnen de belangrijkste kuststreken, op de schaal 1 : 40.000, do bevolkte gedeelten in het binnenland op de schaal 1 : 80.000, het overigo op de schaal 1 : 200.000. Ecu aantal bladen op de schaal 1 : 40.000 is verschenen.

Tot de topographische detailkaarten kunnen ook worden gerekend do kaarten van een groot aantal hoofd- en gamizoensplaatsen op Java, Sumatra en Borneo, en van Makassar, op se halon van 1 : 5.000 tot 1 : 20.000.

Topographische overzichtskaarten op do schalen

1 : 100.000 tot 1 : 200.000 zijn uitgegeven van Ceri aantal gewesten en eilanden, als resultaten van geregeldde opnemingen, die niet op triangulatie waren gebaseerd. Als zoodanig verdient in de eere plaats vermelding de van 1889 tot 1897 verschenen Overzichtskaart van de residentie Westerafdeeling van Borneo op de schaal 1 : 200.000. Ook zijn van dit gewest weg- en rivierkaarten op de schaal 1 : 50.000 uitgegeven. De vaste punten, voor de aansluiting der opmetingen waarop deze kaarten berusten, zijn verkregen door sterre- kundige plaatsbepaling ; de gebezigde projectie is die van Mercator.

Een kaart op de schaal 1 : 200.000 der toenmalige residentie Oostkust van Sumatra verscheen in 1889 en werd herdrukt in 1896; een kaart der afdeeling Deli op de schaal 1 : 100.000 werd uitgegeven in 1887 en herdrukt in 1901. Verder verscheen in 1901 een verkenningkaart van Benkoelen op de schaal 1 : 160.000. Een kaart van Zuid-Sumatra op de schaal 1 : 200.000, samengesteld uit de verkenningkaarten der triangulatiebrigade, met gebismkaking van de resultaten der triangulatie, verscheen van 1904 tot 1910. Een overzichtskaat van Atjeh en Onderhoorigheden op de schaal 1 : 200.000 werd uitgegeven in 1903.

Ongetwijfeld kunnen de door de Topographische Inrichting te Batavia uitgegeven topographische kaarten xvcdijveren met het beste, dat op dit gebied verschijnt. Zeer te bejameren is het echter, dat zij niet gergeld worden bijgehouden, al kan de sterke drang naar kaarten van nog niet of onvoldoend opgemeten gewesten en de moeilijk- heid tot aanvulling van het personeel daarbij tot verontschuldiging strekken. Alle kaarten to ch zijn na een zeker tijdsverloop verouderd, en dientenge- volge onbetrouwbaar ; met de eerst verschenen kaarten van de tegenwoordige residentie Sumatra's WestkusZ is dit thans zeker het geval, en hoe snel de Indische kaarten kunnen ver- ouderen blijkt wel uit het hierboven medegedeelde omtrent de topographische kaart. der residentie Batavia.

De Topographische Bie n st heeft zich niet be- perk tot het uitgeven van topographische kaarten, maar getoond, dat zij een ruime opvatting heeft van hare taak, door het doen verschijnen van kaarten, die ook anders dan zuiver militaire be- l an gen kunnen dienen. In 1884 gaf zij in het licht een kaart der residentie Preanger- Regentschappen op de schaal 1 : 300.000, spoedig gevolgd door kaarten van eenige andere residenties op de schaal 1 : 250.000. Met de uitgaaf dier kaarten, thans bekend onder den naara van "reiskaarten", welke van een toelichtende nota zijn voorzien, is zij voort- gegaan; van een achttal residenties zijn die kaarten thans verkrijgbaar; verscheidene zijn herdrukt.

Van tai van gewesten en eilanden zijn verder schets- en overzichtkaa'ten verschenen, bij welker samensteHing is gebruik gemaakt van de resultaten van vluchtige opnemingen, uitgevoerd door personeel van den topographischen dienst veelal bij gelegenheid van militaire expedities, van gegevens verstrekt door ambtenaren en particulieren, en van de resultaten van wetenschappelijke expedities. Van deze wordt hier genoemd de „Schetskaart van Nieuw-Guinea en omliggende eilanden" op de schaal 1 : 1.000.000, uitgegeven in 1909 en reeds eenige malen herdrukt. Daarin zijn verwerkt de resultaten der wetenschappelijke expedities en

der militaire exploratiedetachmenten, die do kennis der binnnclanden hebben ontsloten en de witte plek, die in het begin dezer eeuw do kaarten van dat grooto eiland nog vertoonden, wat het Nederlandsch gedeelte betreft hebben doen ver- dwijnen.

Vernieking verdicnen verder de economische kaarten met toelichtende nota kler groote eilanden ; die van Sumatra, op de schaal 1 : 2.000.000, verscheen in 1908 en werd herdrukt in 1913, die van Celebes op de schaal 1 : 1.250.000 en van Borneo op de schaal 1 : 200.000, zagen hot licht in 1909, de laatste werd in 1914 herdrukt; de kaart van Java op de schaal: 1 : 500.000 verscheen in 1912.

Verder werd in 1908 uitgegeven de „Overzichtskaart van den Oost-Indischen Archipel" op de schaal 1 : 2.500.000, met naamregister, in zes bladen, hiervoor reeds vermeld in verband met, het artikel van den heer Van Roon in „Onze Eeuw" 1909, en in 1910 een kleinere overzichtskaart op de schaal 1 : 10.000.000.

Ook de Jaarboeken van den Topographischen Dienst bevatten tai van kaarten, van welke in het bijzonder vermelding verdienen die van een groot aantal vulkaantoppen op Java en Sumatra, meestal op de schaal 1 : 10.000. Verder worden daarin aanget roffen vele gegevens omtrent de saricnstclJing der kaarten, benevens bladwijzers, aangevende hoe ver de uitgave is gevorderd.

Van militairc zijde heeft het streven van den topographischen dienst, om ook op ander dan militair gebied van nut te zijn, niet altoos in stemming gevonden ; daaron plaatste de heer Van Roon het hiervoor reeds genoemd artikel in het Indisch Militair Tijdschrift 1916 over de taak van den Topographischen Dienst. Men zie hieromtrent ook een referaat van den oud-chef van dien Dienst, Kolonel Enthoven, in het Tijdschrift van het Kon. Aarclr. Gen. 1916.

Bij de Topographische Inrichting verschijnen sedert 1906 de irrigatiekaarten welke voord ion werden gedrukt bij de in dat jaar opgeheven Jithographische drukkerij van het Departement der Burgerlijke Open bare Werken. Verder worden daar gedrukt de kaarten, behorende bij verslagen of wetenschappelijke publicaties der verschiUcndo Departementen van Algemecij Bestuur.

Ook bij de Topographische Inrichting to 's Gra- yenhagc zagen eenige kaartwerken het licht, be trekking hebbende op Nederlansch-Indie. Van deze zijn de nicest belangrijke de Overzichtskaarten der residenties van Java op de schaal J : 1 U0.000, die van 18(8 tot 1897 zijn uitgegeven. Zij zijn samengesteld bij het Topographisch Bureau to Batavia naar de detailkaarten der topographische opneming. Wat de uitvoering betreft zijn deze kaarten onvertroffen en leggen zij getuigenis af van het hoogc technische stand punt, door de Topographische Inrichting ingenomen, dank zij de bekwaamheid van haren toci(n)a)igcn chef, don heer U. A. Eckstein. Van do inijerlijke waarde dier kaarten valt heJaas niet hetzelfde te zeggen: de meeste waren al verouderd, tocn zij het licht zagen. Elk gowest is jnt een eigen assenslelsl in kaart gebracht volgens de prjectie van Bonne. De hierdoor veroorzaakte afwijkingen zouden door hun kleinheid weinig bezwaar opleveren; voor be- hoorlijke aansluiting langs de grenzen is, echter, zoo- a) s hierboven reeds werd opgemerkt, bij de samen- stelling der oudere topographische kaarten niet

altoos behoorlijk zorg gedragde. Het terrain, buiten de grenzen der voorgestelde residentie gelegen, is op de kaarten wit gelaten.

Van nftigcnog alle bladen zijn hordrukken verschenen. In het hiervoor vermeld artikel van den heer J. van Roon (Jaarb. Top. Dienst, 1907) wordt aangetoond, dat hordrukken van de vrcouderde kaart geen zin meer heeft; blijkens een voort aan het slot is op een vraag van den Minister in dijon geest geadviseerd. Van verschillende residenties zijn echter nog hordrukken verschenen, het laatst in 1914 van Madoera.

Van 1883 tot 1885 verscheen aldaar de „Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indie" van J. W. Stemfoort en J. J. ton Sichoff. De samen-stellers, beiden officieren aan het Topographisch Bureau te Batavia, konden bij hun werk be-schikken over de aldaar aanwezige gegevens en werkkrachten. De atlas voldeed aan een werke-lijke behoefte, daar de eenige meer uitvoerige der bestaande atlassen: de „Algemeene Atlas van Ne-derlandsch-Indie"⁵⁵ van P. Baron Melvill van Cambre en W. F. Versteeg, waarvan de tweede verbeterde uitgaaf in 1870 was verschenen, grootendeels was verouderd. Een nadcel van den nieuwen atlas was het hoogst onhandig forniaat.

Een omgewerkte uitgaaf van den atlas verscheen in 1898 tot 1907 onder den titel „Atlas van Nederland sch Oost-Indie", bij het Topographisch Bureau te Batavia samengesteld in de jaren 1897 tot 1904, uitgegeven op last van het Dep. van Kolo-nien. De herziening had plaats eerst onder lei-ding van den kolonel H. J. G. Ferzenaar, oud-brigadechef bij den Top. Dienst, later onder die van den kapitein-adjunct bij het Topographisch Bureau J. B. Snepvangers. Het onhandige formaat bleef bij de nieuwe uitgaaf behouden. In de jaar-gangen 1898 tot 1907 van het Tijdschrift van het Kon. Aadr. Genootschap were! deze uitgaaf uit-voerig besproken. Ook deze atlas is thans ver-ouderd : door den nieuwen wetenschlapp'clijken atlas van Nederlandsch Oost- en West-Indie, welke thans in bewerking is onder toezicht eener com-inissie, benoemd door het Kon. Aardrijkskundig Genootschap, en zal worden uitgegeven door de firma^ Martinus Nijhoff en E. J. Brill, zal in een grooto icemte worden voorzien. Een aantal kaarten uit dien atlas zullen aan doze encyclopaedic worden toegevoegd.

Wat lje : treft de kaarten, uitgegeven door an de re takken van den Staatsdienst in Nederlandsch-In-8i(f, wordt hier gewezen op de kaart), behorende bij de koloniale verslagen, bij de publicaties van het Encyclopaedisch Bureau der Buitenbezittingen en bij de verschillende verslagen uitgegeven door de Departement(e) van Algmccn Bestuur. Voor de kadastrale kaarten wordt verwezen naar het artikel KA DASTEI<, voor de ineteorologische kaarten naar hot artikp OBSERVATORIIUM. De zeekaarten worden hieronder afzonderlijk besproken. Vennelding verdienen de geologische kaarten, voorkoinende in het Jaarboek van het Mijn- wezon of behorende bij Speciale publicaties van dien tak van (dienst, racer in het bijzonder mogen hiervan worden genoemd, daar zij niet allccn uit een geologisch, maar ook uit een topographisch oogpunt bij hun verschijnen van groote waarde waren, do Geologische Kaart van Zuid-Sumatra, op de schaal J :500.000, opgenomen in 1876 tot 1878, behorende bij de "Topographisch. en geo- logische Beschrijving van Zuid-Suinatra", voor-

koinende in het Jaarboek van het Mijnwezen J881, en de kaarten, behorende bij de „Topographisch en geologische Beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust", door JR.. D. M. Verbeek, Batavia, Lanclsdrukkrij 1883. Overigeng wordt, wat de geologische kaarten betreft, verwezen naar de arlikelen GEOLOGIE en MIJNWEZEN.

Behalve do reeds besproken, van regeeringswegc uitgegeven kaarten zijn voornamelijk sedert de tweede helft der vorige eeuw in verband met do toenemende belangstelling in de kolonien en zoo groot aantal kaarten betreffende Nederlandsch- Indie verschenen, hetzij afzonderlijk of vercncigd tot atlas, hetzij in wetenschappelijke tijdsOhrftcn of in werken van allerlei aard, dat zelfs een bloote opsomming daarvan, die toch niet voliedig zou zijn, het bestek van dit artikel zou te buiten gaan. Met een vermelding van cenig der meest belang-rijke oudere kaarten zal daarom worden volstaan.

Aan het Engelsch t usschenkomen dan kt men een kaart van Java op de schaal 1:966.000, die in 1817 te London verscheen onder den titel „A map of Java," chiefly from surveys made during the British administration, constructed in illustration of an account of Java bij Thomas Stamford Raffles Esq. Engraved by J. Walker". Zij behoort bij Raffles, History op Java, Loudon 1817. Een na- druk van deze kaart verscheen to Brussel in 1832.

Een kaart van Sumatra onder den titel „Map of the island of Sumatra constructed chiefly from surveys taken by order of the late Sir Ths. Stamford Raffles. Engraved bij William Marsden Esq, zag nog in 1829 te London het licht.

De „Atlas der Overzcsche Bezittingen van Z. M. den Koning der Nderlanden" behorende bij het werk van don lateren Commissaris-Generaal J. van den Bosch „de Nederlandsche Bezittingen in Azie, Amerika en Afrika", 's Gravenhage 1818, is de eerste belangrijke Nederlandsche publicatie, die in de vorige eeuw is verschenen.

Een „Esquisse de Flic de Java"⁵ komt voor in het werk van den Genccraal F. V. A. de Stuers : „Memoires suV la guerre de File de Java", Leyde, 1833.

In 1834 verscheen een kaart van Java op de schaal 1:500.000 door W. C. von Schicrbrand, vervaardigd op last van den generaal Van der Wijck, en in 183G een Etappcnkaart van Java op de schaal 1 : 700.000, samengesteld op het bureau van den luit.-kol. der genic W. Brouwer.

De „Algemeene kaart van Nederlandsch Oost- Indie" van G. F. Baron van Derfelden van Hin-derstein, uitgegeven onder opzicht van den luit. ter zee 1G klasse Jhr. G. A. Tindal, op de schaal 1 : 2.250.000, in 8 bladen met vrczamelingsblad, is in 1842 uitgegeven. Daarbij behoort. een „Ale- niotic analytique", waarin de bij de samenstelling gebezigde bronnen zijn ver meld.

De „Kaart vu" het Gouvernement van Sumatra^ Westkust", opgenomen in 1843 tot 47 door L. W. Beyerinck, op do schaal 1 : 500.000, bij het Top. Bureau te Batavia onder toezicht van J. C. R. Steinmetz en uitgegeven door het Min. van Kol. verscheen te Breda in 1853. Getceekende detailkaarten der ophefning van Beyerinck zijn aanwezig in de bibliotheek van het Departement van Kolonien.

Een algemeene kaart van Nederlandsch-Indie en kaarten der grooto Soenda-oilandcn, samengesteld door P. Baron Melvill van Carn bee, verscheen in 18-16 tot 1849 in de Mon ti our des Indes.

Een belangrijc feit op kartographisch gebied was de verscbijning van den Algemccnen atlas van Nederlandsch-Indie door P. Baron Melvill van Cambee en W. F. Versteeg, Batavia 1853—1862, volgens den titel samengesteld uit officieele bronnen met godckuring van het gouvernement. Een tweede uitgaaf, met verbeterde kaarten, verscheen te Leiden in 1870. Door de uitgave van dezen atlas werd gebroken met het tot dusver gevolgde stelsel van geheimhouding (Timmerman). De atlas van Stenifoort en Ten Siethoff, heeft, even min a Is haar tweede, officieele uitgaaf. de atlas van Melvill van Cambee en Versteeg gcheel kumien vervangen.

In 1855 verscheen de kaart van het eiland Java op de schawl 1:350.000. van Dr. F. Junghuhn, samengesteld uit diens waemingen en opmetingen in de jaren 1835 tot 1848.

Voor de verder verscienen kaarten wordt verwezen naar de verschillende bibliographien en naar de hierna genoemde catalogi.

Van de wetenschappelijke publicaties betreffende reizen en onderzoekingen in Nederlandsch-Indie, waarbij kaarten zijn gevoegd, vallen te vermelden de Verslagen der Natuurkundige Commissie. 1839 tot 1844, de Battalander van Junghulin, de reizen van Salomon Muller op Sumatra, Borneo, de Kleine Soenda-eilanden, Nicuw-Guinea en in de Molukkeh, van Sellwaner in Borneo. Van de nieuwere worden genoemd de onderzoekingen van Modigliani in de Bataklanden, op Nias en op Engano, van de neven Sarasin op Celebes, van Maass op de Mentawai-eilanden en Sumatra, van Hagen in Noord-Sumatra, van Moskowski in Oost- en Midden-Sumatra. Verder de Reizen en onderzoekingen der Sumatra-Expeditie, uitgerust door het Aardr. Gen. 1877—79; J. W. Uzerman, Dwars door Sumatra; In Centraal Borneo van Dr. A. W. Nieuwenhuis; de Siboga-expeditie; de verschillende expedities naar Nieuw-Guinea enz.

In de meeste tijdschriften, welke in den aanhef van dit artikel zijn genoemd, worden kaarten, be-trekkend hebbende op Nederlandsch-Indie, aange-troffen. De eerste plaats wordt daarbij ingenomen door het Tijdschrift van het Kon. Aardrijkskundig Genootschap; tai van belangrijke kaarten zijn hierin verscienen; van de buitenlandsche tijdschriften staan in dit opzicht wederom Petermann's Mitteilungen bovenaan. Ook inogen hier worden genoemd, hoewel geen eigenlijc tijdschrift, de bulletins uitgegeven door de Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche kolonien.

Belangrijke verzamelingen van kaarten betreffende Nederlandsch-Indie, uitgegeven in het thans beschouwde tijdvak, worden aangetroffen in de bibliotheek van het Departement van Kolonien, die van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Landen Volkenkunde van Nederlande te 's Gravenhage, die van het Kon. Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam (Universiteitsbibliotheek) en die van het Geographisch Instituut der Rijksuniversiteit te Utrecht.

Van de beide eerstgenoemde verzamelingen zijn catalogi uitgegeven. Die van de bibliotheek van het Departement van Kolonien is bewerkt door A. Hartmann; een nieuwe uitgaaf verscheen in 1898; in 1903 en 1907 zagen het eerste en tweede ver-volg het licht, eveneens bewerkt door A. Hartmann, in 1911 en 1914 het derde en vierde vervolg, bewerkt door W. J. P. J. Schalker. De catalogus omtrent daardoor, dat niet de titels der af- & z. J. J.

zonderlijc uitgegeven kaarten zijn vermeld, maar ook die, welke worden aangetroffen in de boeken en tijdschriften, die in de bibliotheek aanwezig zijn. De catalogus der Land- en Zeekaarten van- en uitgegeven door het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indie., samengesteld door W. C. Muller, verscheen in 1913. Beide verzamelingen bevatten tai van manuscript-kaarten.

Het is naar deze catalogi, dat hierboven werd verwezen; daarbij kan nog worden genoemd de catalogus der Koloniaal-Aardrijkskundige Ten-toonstelling, gehouden ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Kon. Ned. Aardr. Gen. te Amsterdam, Sept.—Oct. 1913.

J. J. A. M.

ZEEKAARTEN. De zeekaarten voor de Arabische zee, de golf van Bengalen, den O. I. Archipel, China en Japan, welke door de O. I. Compagnie aan hare schippers werden verstrekt, waren kostbare, op perkament geteekende, rijk versierde overzeilers. Deze waren niet in den liandcl verkrijgbaar en moesten na iedere reis worden ingeleverd om te worden bij-gewerkt door den officieelen baas-kaartenmaker, welk gewichtig ambt door de Bl&e's bijna drie kwarteeuw en door de Van Keulen's bijna een volle eeuw werd bekleed. Toen echter de Kamer van Zee-land begon de overzeilers te laten bijwerken door haar eigen kaartenmaker, ontstond verwarring en ten slotte, misschien ook door minder goede zorg, werd in het laatst van de 17de eeuw het noodig de zeekaarten opnieuw te doen afteekenen. Het resultaat van dien arbeid zijn de bekende kaarten, terecht of ten onrechte toegeschreven aan Isaac de Graaff (1705), in den zoogenaamden Atlas Amsterdam, een van de sieraden van het Algemeen Rijksarchief.

De Graaff werd opgevolgd door Gerard van Keulen en in 1753, bij het verscbijnen van het 6de deel van hun Zeefakkel, stond het huis van Keulen en daarmede het Hollandsche kaartwezen op het toppunt van zijn roem.

Gedrukte koperkaarten van an de re streken bestonden toen reeds sedert bijna anderhalve eeuw en van den O. I. Archipel hebben er zeer waar-schijnlijk ook bestaan, on tienst aan of gegrond op Ortelius, Plancius en wlicht anderen; ook zijn er enkele>lannnkaarten bekend, o.a. "Molucca. Insulæ Celeberrimac" van Guilielmus Blaeuw zelf. Zeker zal Van Keulen de goedkoopere koirckkaarten, waarvui dit huis zulke meeste slukkeii wist te leveren, hebben aanbevolen, maar toeh bleef de Compagnie bij haar systeem. De kaarten moesten lang dienst doen en aanvankelijk waren daarop veler verbeteringen aan te brengen; de opzet met geteekende kaarten op perkament was dus, voor het tijdstip, zeer rationeel. Vermoedelijk ook hebben de Bewindhebbers het geheim der correcties zoolang mogelijk willen bewaren en werden de kopergravure en het papier, hoe goede eigen schappen beide ook hadden, aanvankelijk ietwat minderwaardig geacht tegenover de sierlijke teekening en het onverwoestbare perkament. Ten slotte zijn zij er echter to ch toe overgegaan; van later lijd bestaan nog gegraveerde, met de hand gekleurde koperdrukken op papier welke, blijkens het daarop gestelde stempel, eigendoin van de Compagnie zijn

geweest.

Spoedig na het toppunt begint het plotseling verval van het Hollandsche kaartwerk. De Engelschen kregeri/toen, door de uitvinding van tijdmeten en

sextant, een grooten voorsprong, omdat zij met die in strum enten nauwkeurig do longte konden bepalen en triangulaties konden uitvoeren, welko beide za- ken steeds hadden ontbroken aan de Hollandscho kaarten, die uitsluitend berustten op breedtebepalingen, koers- en verheidtokening en konijaspelin- gen. Daardoor verkregen zij in korteren tijd meer en betere gegevens van hunno zich steeds uitbreidende vloot dan de Hollanders konden krijgen van een scheepvaart, die eer kwijnde dan bloeide ; bovendien zetten zij hunne kaarten naar bctero systemen op en behandeldeu zij die nicer artistiek dan vroeger, zoodat hun work in dit opzicht niet behoefde onder te doen voor hetgeen te Amsterdam uitkwam. To laat trachten de Hollanders de bakens te verzetten met het verlopen van het getij ; de in 1787 inge- stelde "Commissie tot de zaaken, het bepalen der lengte op zee en de verbeteringen der zeekaarten betreffende" kon, hoe ijvrig zij ook was, wegens de tijdsomstandigheden niet veel meer doen dan theoretische kennis hieromtrent verspreiden^{JS}.

In het begin der 19de eeuw werd de Archipel, voornamelijk het Westgedeelte, dan ook hoofdzaaklijk bevaren op Engelsche kaarten, tenzij van de N.W. punt van Nieuw-Guinea Frausche bestonden. Doze zijn alle koperkaarten ; de Engelsche sober en voornamelijk uitgegeven door Horsburgh, Hydrographer to the Honble E. I. Company, de Fransche wat zwienger opgewerkt en uitgegeven door de regering. Als bijzonderheid mag worden vermeld, dat in 1833 ook een Amerikaansche kaart van een gedeelte der Westkust van Sumatra verscheen.

Onder de eerste kaarten, te Batavia door de in 1821 in Indie benoemde Commissie tot verbetering van zeekaarten uitgegeven, behooren die van het N.W. gedeelte van Banka (1824) en plannen van de Zuidkust van Java ; evenwel heeft het nog tot 1839 geduurd vóór een begin werd gemaakt met systematisch uitgeven van kaarten.

In het Natuurkundig Tijdschrift van Ned.-Indie van 1854 komt voor een „Overzicht van de hydrographische verrichtingen in den Indischen Archipel in de laatste jaren", waarbij een staat is gevoegd, aantoonende het door de Commissie uitgegeven work sederL 1840. Deze staat vermeldt 55 kaarten.

De 7 overzichtskaarten zijn van de Javazee, de kleine Soenda-eilanden, straat Makasscr en de Molukische eilanden; de bekle groote vaarkaarten van Straat Soenda en West-Java ; de 14 kustkaarten van een gedeelte der Westkust van Sumatra, straat Soenda, Java, de vaarwaters tusschen Sumatra en Jiorneo, straat Riouw, de O.kust van Bali en de Z.O. kust van Celebes; do 30 plannen zijn klein/en enkelc le meet niet meer dan 13 X 13 c.M. Van deze kaarten werden 36 uitgegeven bij de Wed. Hu Ist van Keulen te Amsterdam, .op enkele uitzonderingen na alle als kopergravure; de overige, meestal plannen kaarten, werden, onder direct toezicht van de Conunissie, door lithografic gereproduceerd te Batavia, waar men niet over kopergraveurs kon beschikken. De gidsen zijn die voor vaarwaters rondom Java, de eilanden en vaarwaters beoosten Java, do vaarwaters naar en door den Molukschen Archipel, een gedeelte van de Westkust van Sumatra, de straten Banka en Gaspar en Tjilatjap, voor het overige was men aangewezen op den Engelschen gids van Findlay.

De tweede Catalogus is te vinden in het Koloniaal Vurslag van 1867 en 1868 en loopt tot medio 1869. Inmiddels was de voornooide Commissie ontbonden, in 1860 een Hydrographisch Bureau opge-

richt en zou crrang beslist worden omtrent een overbrenging daarvan naar Nederland. De lijst, bijlage F. van genoemd verslag, be vat 83 kaarten, maar is niet veiledig ; aangevuld met die, aanwezig in hot archief van het Departement van Marine, komt men tot 97 stuks. De overzichtskaarten werden uitgebreid met die van den geheelen Archipel (het derde blad, hot Oostblad, is nimmer versche- nen), de Westkust van Sumatra, het Zuidgedeelte van de Chineseche zee en de Oostkust van Celebes; de groote vaarkaarten met die van straat Malaka, do Westkust van Borneo en Java; de kustkaarten met die van de eilanden bij Padang, de Brouwer- straat, de Riouw- en Lingga afclicipel, straat Banka, de straten Bali en Lombok, Soembawa, Flores en de golf van Boni ; de plannenkaarten blij verTelcin'. Deze nieuwe zijn alle steenkaarten, te Batavia uitgegeven, behalve de overzichtskaart van de Westkust van Sumatra, die als koperdruk verscheen bij de Wed. Hu Ist van Keulen. De gidsen zijn dezelfde. Bovendien vermeldt de lijst 9 steenkaarten van Japan, 3 van China en 2 van Siam, ontleend, aan Engelsche gegevens en verbeterd, behalve de beide laatste, door Nederlandsche zeeofficieren. Deze poging om kaarten van buiten den Archipel gelegen vaarwaters te geven, is later niet voortgezet.

In 1871 werd het Hydrographisch bureau naar Nederland overgebracht. Vrij beschikbare over Europeesche hulpronnen, zou toen het Departement van Marine te's Gravenhage de zeekaarten tot ontwikkeling hebben kunnen brengen, wanneer daarvoor de tijd was gelaten en niet reeds 4 jaren daarna was besloten het bureau terug te brengen naar Batavia. Van 1871—76 zijn, behalve enkele steenkaarten te Batavia, in Nederland vervaardigd en uitgegeven 10 steenkaarten van de West-, de Noord- en de Noordoostkust van Sumatra en 11 koperkaarten van de Gasparstraten, straat Soenda, de Javazee, straat Makasser en plannenkaarten.

Do eerste catalogus verscheen in 1890, drie jaren later gevolgd door een tweeden. In dezen laatsteu, uitgegeven den jaar voor de definitieve overbrenging van het bureau naar 's Gravenhage, komen 139 kaarten voor, benevens 11 gidsen. De overzichtskaarten zijn uitgebreid met die van Nieuw-Guinea en beslaan den geheelen Archipel ; groote vaarkaarten zijn verschenen van de kleine Soenda-eilanden ; kustkaarten van West- en Oostkust van Sumatra, de vaarwaters tusschen Sumatra en Borneo, Java, do Oostkust van Borneo en Westkust Celebes, terwijl vele plannenkaarten zijn bijgemaakt, waar- naast de kleine afzonderlijke plans van Java bleven bestaan. Gidsen zijn alleen bijgemaakt voor straat Siberoot en straat Soenda. De koperkaarten van de zeventiger jaren zijn alto vervangen door steenkaarten en de kaarten inmiddels steeds duurder geworden, een kwaal waaraan de Nederlandsche zeekaarten en niet minder de enkele gidsen steeds leden, als gevolg van het contract met hot huis Van Keulen voor die, welko in Nederland werden uitgegeven, en van de hooge uitgaven voor personeel voor die, welko te Batavia verschenen. Toen de firma Jacob Swart, opvolgster van Hulst van Keulen in 1885 likwideerde, waren hare koperkaarten, op een zestal na, waarvan het recht van uitgave aan de firma Soyffardt overging, ver van gen door te Batavia uitgegeven steenkaarten. Die zes waren evenwel beperkt ; de kaart van de baai van Ambon kostte / 6.25 (nu / 0.80), de gids voor do vaarwaters van Java naar en door den Molukschen Archipel en terug / 15.62 (tegenwoordig de geheele Archipel in

6 declen / 12.—). Overigens kosten groot kaarten f 3.— tot f 4.— (thans / 1.— tot / 1.50), het kleinste plannetje / 1.— (thans con geheele plannenkaart / 0.30 tot / 0.60).

De kosten der kaarten door verkoop to deliken was nimmer mogelijk, wijl het verzamelen der gegevens te kostbaar is en zwaarder drukt naannate het aantal kaarten gringer is. Wanneer thans de kosten der opnemingsvaartuigen over <Jen jaar moesten worden omgeslagen over het jaarlijks verstrekte aantal kaarten, zou, alleen uit dien hoofde, elke kaart reeds meer dan / 30.— moeten kosten. De firma, welke aanvankelijk het inopolic der uitgave van het grootste gedeelte der kaarten had, kreeg deze gegevens om niet en behoefde dus alleen hare uitgeverskosten te dekken; in aanmerking nemende dat de kopergravure, waarvan niet veel beoefenaars be- stonden, goed moest worden betaaid en gezien het beperkte debiet, waren niettemin de prijzen van het huis Van Keulen niet buitensporig. Voor de kaarten, door de Regeering zelve uitgegeven, was het geen vereischte om de kosten te dekken; men kon zich t-evreden stellen met een gedeeltelijken terugkeer in de Schatkist van het uitgegeven geld. De toenmalige duurte van de kaarten kan alleen daar door worden verklaard, dat de prijs in Indie werd vastgesteld, waar de productiekosten zeer hoog waren..

Met de definitieve overbrenging van Jiet Hydrographisch Bureau naar Nederland in 1894 begint de ontwikkeling der Ned. Indische zeekaarten. De lithographien werden geleidelijk vervangen door kopergravures, welke het voordeel hebben, dat aan de kaart elke voor het gebruik aan boord toelaatbare afmeting kan worden gegeven, dal plaatselijke correcties herhaaldelijk op hetzelfde gedeelte kunnen worden aangebracht, dat de gesletten gravure gedeeltelijk of geheel in den oorspronkelijken staat kan worden teruggebracht zonder de fijnheid daarvan te schaden en dat de kaarten kunnen worden afgedrukt op taai, stevig papier. Bovendien is de behandeling veel gemakkelijker en daardoor goed- kooper en de kans op beschadiging veel geringer, voorts eischt de bewaring veel minder ruimte.

Door de concurrentie der particuliere Industrie konden die kopergravures *betrekkelijk* goedkoop zijn, alleen viel het te betreuren, dat geen enkele Nederlandsche firma in aanmerking kon komen om dezen arbeid, waarvoor vroeger de Hollanders bekend waren, uit te voeren. De hulp van buitenlandsche kopergravures moest worden ingeroepen en thans worden alle nieuwe gravures en de omvangrijke verbeteringen op de bestaande in Frankrijk uitgevoerd; het aanbrengen van verbeteringen van minderen omvang geschiedt aan het Departement van Marine door speciaal daartoe opgeleide graveurs, die alleen daannde deels de han den vol he b ben.

Naast juistheid en volledigheid is, bij het maken dezer kaarten, gestreefd naar eenvoud en leesbaarheid, terwijl de uitvoerigheid van teekening verband houdt met de waarde van de verwerkte gegevens. In tegenstelling met het Engelsche systeem, dat tracht op zooveel mogelijk plaatsen dieptecijfers en grondsoorten te geven, waardoor het overzicht, dat bovendien nog bemoeilijkt wordt door zeer zware dieptelijnen, verloren gaat, wordt in de eerste plaats gepoogd een algemeen begrip te geven van de configuratie van den zee bodem en dit beeld door lichte, strookende dieptelijnen geïnnakkelijk en duidelijk leesbaar gemaakt, terwijl de dieptecijfers en grondsoorten in hoofdzaak

daar worden geplaatst, waar een veilige navigatie de kennis daarvan vereischt. Door direct te drukken van de vet-staald koperen plaat, en niet van een overdruk op steen, kunnen de afdrucken ook scherper zijn en wordt het geheele aanzicht van de kaarten fijner. Op elke kaart worden, naast den oorsprong der gegevens waaraan zij is samenge- steld, de gebruikte verkortingen aangegeven, over- eenkomstig de daarvan bestaende tabel, welke overigens geheel wordt gevolgd. De diepten worden uitgedrukt in vaelemen van 1,8 M., bij uitzondering in voeten van 0,3 M. De topographic is, voornamelijk ter vermindering van kosten en van correcties, beperkt tot het noodzakelijke, zoodat naast algencieno aanwijzingen alleen wordt aangetroffen datgene, wat voor de plaatsbepaling van nut kan zijn. Voor het aanzicht en bijzonderheden van het land dient men dus ook den gids en de landverkenningen te raadplegen. De berghoogen worden uitgedrukt in meters, op enkele oudere kaarten nog in voeten van 0,3 M.

Naast deze kaarten van blijvenden aard bestaan autographien van vaarwaters, wellie aan veelvuldige verandering onderhevig zijn, die op onvollgde gegevens berusten of waarvan de voorloopige uitgave gewenscht is. Deze reproductie is goedkoop en weinig tijdroovend, in tegenstelling met een koper- gravure, waartoe eerst kan worden overgegaan, wijl - neer de definitieve gegevens volledig zijn verzameld en waarmede ook meer geld is gemoed. Het graveeren van een groot koperkaart duurt zelden minder dan zes maanden en de kosten daarvan be- dragen soms duizend gulden; deze uitgaaf brengt echter haar rente ruim op. De oudste koperen plaat van de afdeling Hydrographie (een Nederlandsche, waarop meer correcties zijn aangebracht dan op de Indische platen te geschieden) bestaat reeds een zeventig jaren en het daarvan gemaakte aantal afdrucken heeft de veertigduizend reeds overschreden. Toch verpoot het koper nog geenszoreu van vermoeidheid. Steenkaarten worden niet meer gemaakt en alle losse plannen zijn verzameld op plannenkaarten, tenzij de grootte eon afzonderlijke uitgave wettigt.

Sedert het uitbreken van den Europeeschen oorlog zijn geene nieuwe kopergravures meer vervaardigd; tijdelijk worden de nieuwe kaarten gereproduceerd door fotolithographie, waarbij de zeer grootte moeijlichkeiten, verboden aan het behoud der juiste afmetingen, door de Topographiche Inrichting van het Departement van Oorlog schitterend zijn over- wonnen.

Door de productiekosten te verdeelen over grootte oplagen, kon iedere kaart goedkoop worden gesteld en nadat gebleken was hoe stimulerend dit werkte op den verkoop, werden de prijzen nogmaals belangrijk verlaagd. De jaarlijksche omzet, welke in 1895, dadelijk na de overbrenging van het Hydro- graphische Bureau, 2348 kaarten bedroeg, was in 1913 (do oorlogstoestanden maken de cijfers onzuiver) gestegen tot 15662 exemplaren en zal zich blijven uitbreiden, omdat hot aantal kaarten steeds ver- meerdert, de scheepvaart in den Archipel voortdurend toeneemt en de buitenlanders, die vroeger Indië op Engelsche kaarten bevoeren, zich thans de Nederlandsche kaarten op datum bijgewerkte Nederlandsche kaarten aanschaffen.

Het deugdelijke, geschepte Hollandsche papier, dat men verkrijgbaar is in bepaalde formaten, kon niet in aanmerking komen om daarop afdrucken te maken van gravures, welke niet aan een fonnaat

gebonden zijn. Daarvoor wordt gebezigt bepaald-lijk tot dat doel vervaardigd papier sans fin, dat voornamelijk moet voldoen aan de eischen van sterkte, taaiheid en geringe gevoeligheid voor vocht; de autographic (in worden gedrukt op lin- iion papier (papirolin) en op Japansch papier.

Voor den geheelen Archipel bestaat een gids in zes deelen : do jaarlijkscho verkoop daar' an be- draagt omstreeks een duizendtal exemplaren.

Het stel zeekaarten van den Archipel is voor het gebied bewesten den meridiaan van 124° Ooster- lcnge compleet, uitgezonderd kustkaarten van de Westkust van Sumatra bezuiden den Hoek van Indrapoera, van de eilanden bezuiden Siberoot, van de Zuidkust van Java, van de Kangean-, Paternoster- en Postiljoneilandcn en van den Banggai- archipel. Bcoosten dien meridiaan bestaan over- zichts- en plannenkaarten van het gchcel, groote vaarkaarten van de N.O. punt van Celebes met daar benoorden gelegen eilanden, van Oost-Ceram tot de Aroc-eilandcn, van Timor met omgeving en van het Oostelijk deel dor Noord kust van Nieuw- Guinea, kustkaarten van de N.O. punt van Celebes, een klein gedeelte van de Oostkust van Halmahra, Nieuw-Guinea van de Kaap de Hoede Goop tbt do Etnabaai en van de Kei en Aroe-eilanden.

Een vergelijkend overzicht van het thans aanwe- zig kaartenmateriaal en hetgeen op de hooger ver- melde tijdstippen voorhanden was, verschaft de on- derstaande tabel:

Kaarten.	1869		1893 1916	
	1853i	1869		
Ovcrzichtskaarten (1 : 1.000.000 en kleiner).....		15	19	19
<> roote vaarkaarten (± 1 : 500.000)	2	5	10	31
Kustkaarten (1 : 400.000 tot 1 : 100.000).....	1426		41	125
Plannenkaarten.....	2	2	18	89
Phinnen.....	30	49	51	55
Totaal.....	55197		139	335
(lidsen.....)		6	11	Gdln

Jc waardo der kaarten loo pt sterk uiteen. De eisch om binnen afzicnbarcn tijd te komen tot een voleidig stel zeekaarten van den Archipel, dus in den kortst jnogclijken tijd zooveel mogelijk werk te le- veren, dat aan redelijke eischen voldoet, drukt daar- <>p sterk zijn stempcl. Do nauwkeurighcid der trian- gulateic woi- dt niet loooger opgevoerd dnn striktnood- zakeJk is voor de schaal der kaart. Alleen wnar deze stcut op de triangulateic van den Topographischen Dienst, voltloot zij aan boogro eischen. Het water- gedeelte wordt slechts zoo dicht belooed, dat de kanx < >p het. vinden van onbekende gevaren gering is. Zfkrheid daaronitrcnt is bijna niet te verkrijgen en het terugbrengen van di- knns tot een minimum is buitengewoon tijdroovend. Voor zoo ver bekend, is /Xmerika het eenige land, dft geheel stukken zee laal- af- cl reggen.

Plannen- en kustkaarten worden vervaard igr naar opnemingen, waaronitront de tit el aanwijzing gee ft. Hot jaar waarin de opnemings is gcschicd, dat der uitgifte van de kaart en dat van do laatste groote correct ic geven, in verbancl mot het terrein, < l- < sainsncelling van den zeebodem en de uitvoerig- heid van teekening, annwijziigomtrent.de betrouw-

bnarheid. Do kustkaarten van Sumatra, vanaf do Langsarbaai tot Meulaboh en van Pad an g tot Indra- poera nn die van straat Socnda brcmsten gdccltelijk op opnemingen, gdccltelijk op compilatie en zullen zoo spoedig mogelijk worden vrbctrcnl. Grooto vaarkaarten on ovcrzichtskaarten zijn, waar kustkaarten hestaan, uit dezo saincgsteld, de waardo moot dus worden beoordeeld naar die clcr kustkaarten van het betrokken gedcelte. Ooitbreken dezo laatste ten declc of gchcel, zoals bcoosten den meridiaan van 124° Oostclrcngtc, dan is de kaart aange- vuld of vervaardigd door compilatie en daalt de waarde dnarvan aanmerkelijk en wel te mcer, naar- nmte de gegevens voor deze compilatie schaarscher. zijn of minder waarde hebben. Dit neer te leggen in titels is niet mogelijk, de waardo dor kaart zal dus moeten worden bcoordclcd naar de grootsto schaal, waarop de vcrschillende gdcclctcn zijn uitgegeven. Bestaat niets anders dan een overzichtskaart op 1 : 1.000.000, zoals van bijna gchcel Halmahra en do eilanden tusschen Halmahra en Nieuw-Guinea, van de Geelvinkbaai met omgeving, van de Westkust van Nieuw-Guinea tusschen de Etnabaai on do Prinses JIarianne-straat ea van de Tenimbar- eilanden met de daar bewesten gelegene, dan is de waarde gering.

Alle kaarten worden, voor versterking, byge- werkt tot den datum en ten bewijze daarvan afgo- stempeld.

Van den „Catalogus van kaarten en boekwerken, uitgegeven door de afdceeliig Hydrographie van het Ministerie van Marine" verschijnl naar behoefte een nieuwe druk, in welken een indexkaart voorkomt van den Archipel op een schaal van 1 : 7.500.000.

J. M. P.

KABA of KAABA. Werkzame vulkaan in de onderafd. Redjang (res. Benkodcn), ten N. van Kepahiang. Gcdurende de laatste 40 jaren hebben bijna voortclurend uitbarstingen op kleine schaal plaats gehad. Do vulkaan verheft zich tusschen de twee hoofdketems van Sumatra tot een hoogte van 1952 M. uit een 300 a 400 M. hoog plateau van puimsteentuf. De hoogste toppen dragen de namen Kaba, Reteng, en Biring. Z.W. van deze. door een zadel er mode verbonden, ligt de Boek it Hitam, die niet mcer werkt. Van de twee groote ingestorte kraters op den top van den Kaba is de Oostelijckde meeste wrkzame en heeft dezede mees- te fumarolen. De kleine krater, die in 1876 door den mijningenieur R. D. M. Verbeek |krater Vogelsang⁸⁵ were! genoemd en zich ± 200 M. lager dan de oude kraters op de O. helling in een kleinen kegel verheft, was in 1876, 1890 en 1893 de werkzaamste dor drio kraters, doch bij de topo- grafische opnemings in 1907 was geen spoor van working te ontdekken : daarentegen had de vroe- ger minder actieve Kawah- baroe onafgebroken hevige erupties. Vrooger bevond zich op den top een nicer. Bij de uitbarsting in 1833 liep dit leg, waardoor in do omliggende streken groote verwoestingon worden aangericht en negentig mcnschen ontkwamen. Nu nog is er een koud- en een warm water meerte op den Kaba- lama. Aan den voet vnn den Kaba zijn talrijko hctc bronnen. wier water van licht melkwitte klour een tempera- tuur van 85° heeft en zich in de Ajcr Poeth ont- last. De Kaba is Jangs een niet al te noeiijlijk voet- pad in een dag te beklimmen, wanneer men van het dorp Kesambi het nxvijn van de rivier Abang volgt.

Literatuur : Ixjitterbode 1834, II, biz. 29 ; Nat.

Tijdschr. v. N.-I., XXIII, 1861, 5e S. III, biz. 69, 217, 378; Tijdschr. v. li. Bat. Gen. XIV, 1864, 4e S. V, biz. ISa^A-Gids 1870, bl. 303, 1871, bl. 337; T: Aardr. Geu. llc Ser. XIV, 1897, bl. 555; Jaar-boek Mijnwv5?li 1881, I; Jaarvrsr. Topogr. dienst over 1907, 1908 en 1914, de vulkaan Kaba door H. J. K. Schuitenvoerder.

KABAFiLA (bij de Sarasins Kambaena). Eiland gelegen ten Zuiden van den Zuidoostann van Celebes. Het is trots de steile spits in 't. midden (1773 Al.) geen vulkaan, zoals de genoemde reizigers, die het eiland slechts uit de verte zagen, vermoeden. Ten Boel'd westen van het toppunt (de Sangia wit a; wita-aarde) staat de Batoen Sangia. JMen spreekt er de taal der Maronenen (zie aldaar), met slechts geringe wijzigingen; in het landschap Balu, a an de oostzijde, hoort men ook uitdrukkingen der be-woners van Moena. De fauna is nauw verwant aan die van het aangrenzende Celebes, maar er koinen volgens de bewoners geen herten, a pen en anoa's (zie DI I onder ANOEANG) voor. Er zijn veel buff els en weinig geiten, ofschoon het land voor deze dieren zeer geschikt is. In de Ba toe Bocri, een kalkrots, werden in een heilig hoi inerk- waa'dige teekeningen gevonden.

Literatuur: Dr. J. Elbert, Die Sunda Expedition des Vereins fiir Geogr. u Stat, zu Frankfurt a/JJain, Festschrift. Band II, 1912, S. 3-52.

KA. BAH. Zie BEDEVAART NAAR MEKKA I en ISLAM I c.

KABAJA, KABAAL. Zie KLEEDING en BA- DJOE.

KABA J AN. Zie KEBAJAN.

KABAN DJAHik Naam van de op de Karo-hoog^AHalite ten SC van het Toba-meer gelegen hoofdplaats der onderafd. de KHrolaliden (afd. Simeloeigoen en de Karolanden, gt. Oostk. van Sumatra); standplaats van den bestuursambtenaar. De groote transportweg van Medan over Tengku naar de Karo-lioogvvlakte splijt zicl) bij deze plaats in tweeën; de ene voortzetting heeft plaats in zuido- lyke richting tot Sariboe Dolok, waar die weg zich wederom in tweeën splijt: een tak naar Pematang Siantar (zie aldaar) met cen zijtak naar Prapat aan het Toba-meer en de andere door de Boeaja- pas naar Loeboeq Pakam, terwijl de tweede voortzetting plaats heeft in westelijke richting naar Kota Tjane (Alaslanden, gouv. Atjeh en O.).

De bestuursnederzetting, we lke van de gelijknamige inlandsche wordt geschieden door een diep ravijn, is nog zeer jong, hetgeen duidelijk te zien is aan de fonkelnieuwe gebouwen, zooals de contro-leurswoning, het hulppostkantoor en de pasang- gi'alian, aan de breede wegen en de ruime, verspreid Jiggende erven. Ruimte is gelaten voor een grootere ontwikkeling van deze nederzetting, waartoe zeker gegronde aanjeding bestaat. De centrale Jigging maakt haar iminers tot de aangewezen inarkt- plaats van de zich ontwikkelende Karo-hoog- vlakte en goede wegen hebben haar in verbinding gebracht met het ongeveer 56 K.M. afgelegen Medan en met Siantar, terwijl zij tevens beginpunt is van den bekenden Alas-weg. Een auto-oinni- busdienst zorgt voor het vervoer van personen en pakketten naar Anihemia, j'jaar het Deli-spoor- en trammet aan vantr Tlier stichtte het Nedcr- landsche Zendingsgenootschal) haar eersten post op de Karo-hoogvvlakte, werd van gouvernements- wege een smedrij gebouwd, en hetgeen vooral van betekenis is, hier werd een gouvernementsveears geplaatst om venleren achteruitgang van den Ba-

takschen vceestapel tegen te gaan. De zoowel door Europeanen als door Bataks druk bezochte paarden- tentoonstellingen, welke in 1912 en 1913 te Kaban Djane werden gehouden, toonden aan, dat het Batak paardenras voor vernietiging was bechoed. Sommige kruisingsproducten van het Sandelhoutsche met het inheemsche ras konden prijzen van 350 tot 500 gulden behalen.

KABELJAUW. Ontbreekt in den Indischen Ar- chipel, ofschoon allerlei Indische visschen door Eu- ropeanen met dezen naam bestempeld worden. Zie VISSCHEN.

KABgMBfM gcw. BfMBEM (BATAV. MAL.). Zie ' MANGIFERA ODORATA.

KABgSARAN. Mai. naam voor de RIJKSSIE- RADEN (zie aldaar), ook naam voor een soort van krijgdsans. Zie DANSEN.

KABILA. District van de onderafdeeling Go- rontalo der tot de residentie Menado behorende assistent- residentie van dien naam, met 24 kam- pongs en omstreeks 9500 zielen. Wordt bestuurd door cen Marsaoleh (le districtshoofd) gesteund door cen tweede districtshoofd of Walaapoeloe met standplaats Paewo.

KABOENG (MAL.). Zie ABENGA SACCHARI- FERA.

KABOERAN (MAD.). Zie DIOSCOREA.

KABONGAN. Deze streek, ook Gadingstreek genoemd, is gelegen in het Zuidelijk deel van Ma- taraman (zie aldaar) van de residentie Djokjakarta. De gronden der Kabongan- clesas' mogen niet aan Europeanen verhuurd worden. Behalve de pacht, aan de Inlandsche apanagehouders op te brengen, moeten deze desa's aan den Sultan een zekere pacht aan klapperolie betalen, de z.g. „pa- djeg minjak". Zie ook bij GADINGSTREEK.

KADAL. Maleische naam voor alle mogelijke bodemhagedissen uit de familie der *Scincidae* (zie aldaar), inzonderheid voor *Mabua multi-fasciata* Kuhl, welke vonii op Simaloer hile genoemd wordt. De Toradja-naam voor twee andere bodemhagedis- sen: *Lytiosomul nif/riIabre* Giinlh. en *L. smaragd- num* Less, is oelowa, terwijl deze volksnam *L. cyanurum* Less, met den naam tologana bestenipelt. Verder wordt *Pygosoma chalcideji* L. op Sumatra oelar berkaki, bingkaroeng of bengkaroeng genoemd (zie verder onder SCINCIDAE).-

KADAM (MINANGK.). Zie HODGSONIA.

KADAS. Javaansche naam voor een Ringworm; cen andere worm, behoorende tot het geslacht *Pe- richaelfi*, heet bij de Javancn Singgat *Perichaela musica* licet op Java Tjaljing-soendari. Zie RING- WORMEN. Wormen in het algeineee i worden in t Javaansch Oolfir en in hot Malciseh Oelat ge- noemd, op de Molukken Kolotili.

KADASTER, LANDRENTÉ—KADASTER, KA- DASTRAAL—STATISTIEKE OPNAME.

I. K a d a s t e r. Het woord *Kadaster* is afkomstig van het Latijnsche *Capita sir um*. Onder dien naam wordt in het algemeen verstaan ecu inventarisopge- maakt van alle onroerende goederen gelegen binnen een bepaald landstreek. Het ontstaan van de inccstc Katlasters is het gevoJg geweest van de iuvoering van grondbelastingen en als zoodanig klimt het Kadaster in min of meer primitieven vonn op tot. een even hooge oudheid als de grondbclasting zelve. Oorspronkelijk uitsluitend bestcnd als middel tot heffing cn verdeeling der grond belasting, heeft men weld ra ook in het Kadaster de bescherming gezocht van het cigend omrecht op den bod cm. Die bescherming is tweeledig en betreft in de eerste

plaats het object, dat op de kaart wordt geïdentificeerd en in de bijbehorende registers wordt omschreven en op naam gesteld van den eigenaar, onder vermelding van den titel van aankomst en van de gevestigde zakelijke rechten; in de tweede plaats de grenzen, die op de kaart zijn afgebeeld en waarvan het juiste beloop en de Jigging worden bepaald. Naar aanleiding dozer tweerlei bestemming spreekt men van een fiscaal- en van een eigen-doms-kadaster.

In Nederland-Indië zijn de pogingen, die zijn aangewend tot de samenstelling van een Kadaster van percelen, waarop zekelijke rechten gevestigd zijn, niet alleen een gevolg geweest van overgingen van fiscalen aard, maar reeds vanouds heeft men getracht de rechtszekerheid van het bezit op den bodem daardoor te beschermen, vandaar het *Instituut der Gouvernements-landmeters*, van *Landmeterskennissen* en van *Meelebrieven*.

In verband met de tweerlei soort van grondbeasting, die in Nederland-Indië den bodem treft, t.w. de *Landrente* en de *Verpondingsbelasting*, zijn ook scherp te onderscheiden de maatregelen getroffen tot inventarisatie en omschrijving van de Landrenteplichtige en Verpondingsplichtige gronden. De *Kadastruul-Statistieke opname*, als ten doel hebbende de landrenteplichtige gronden te inventariseren, zal onder een afzonderlijk hoofd (zie hierna) besproken worden.

Onder de oudst bekende pogingen, die ten doel hadden in Nederland-Indië de percelen, waarop zakelijke rechten gevestigd waren, te registreren, vinden wij in de *Regding* van 18 Augustus 1620 betreffende iet transport, van onroerende goederen bepaald: „Middelwyl zoo zullen Bail-, Liu- en de Schepenen, binnen haar district, de erven, en de fruitboomen, die uitgegeven zijn, pertinent- „Lelijklijk opteekenen met do namen der brukers der- „zelve, ende houdende van alles goed register, ex- „presscijjk verbieden, dat niemand, wie hij zij, „eenige erven, huizen ofte vruchtboomen verkoo- „pen, transporteren, veraliniceren ofte met hy- „potheek, constitution van rechten ofte verpan- „ding belasten zal, zonder hun lieden zulk eerst „ende alvorens aan te geven, opdat daarvan bij den „Secretaris protocol gehouden ende een ieder de „bezwaarnisse, daarop staande, weten mag, ende „nieniant in cas van preferentie wordc in zijne „rechten verkort.“ Naast liet publiciteitsbeginsel, dat hierbij wordt gehuldigd, vinden wij een poging tot samenstelling van een Kadaster van percelen en de daarop gevestigde zakelijke rechten.

Toen het college van schepenen te Batavia onder Raffles ophefde te bestaan, gingen de werkzaamheden betreffende de transporten van onroerende goederen en de vestiging en cessie van hypotheek eerst over op de Bank van Magistraten en niet lang daarna (Ind. Stb. 1819 No. 20) op de Raden van Justitie in gewesten, waar die gevestigd waren, en in andere gewesten op den Resident), bijgestaan door zijn Secretaris.

Bij publicatie van 8 Mei 1813, Ind. Stb. No. 26 (juncto Ind. Stb. 1815 No. 37 en Ind. Stb. 1819 No. 59) werd in de plaats van een belasting bekend onder den naam van 's Heeren gerechtigheid, eerst te Batavia, vervolgens in de andere gewesten, op Java eene grondbeasting ingevoerd onder den naam van *Verponding*. Als gevolg daarvan werd een nieuwe taxatie geboden van alle onroerende goederen en te Batavia een Hoofdkommissie benoemd om toezicht te houden op de opmeting en

registratie der percelen. Bij publicatie van 28 Januari 1823, Ind. Stb. No. 5, werd afgekondigd eene Ordonnantie, volgens welke op de eilanden Java en Madocra zou worden geheven het middel der Verponding, dat bij volgende bepalingen werd bestemd en op verschillende plaatsen op de bezittingen buiten Java en Madoera werd van toepassing verklaard. Tegen bruiklenncrs (occupanten) van Gouvernementsgrond werd bij de artikelen 28 t/m 31 gestrengheid betracht, met blijkbaar even weinig succes als nu nog, heden ten dage.

Te Batavia werd een Hoofdkommissie en op andere plaatsen werden speciale Commissionen belast met het registreren en omschrijven der percelen, die o.a. toezicht moesten houden op de aan haar toegevoegde landmeters, met wier behulp de kadastrering zoude plaats vinden. Bij resolutie van 5 December 1828 No. 86 werd bepaald, dat de kohlieren der Verponding voor Batavia en ommevallen zouden worden herzien en in nauwkeurige overeenstemming met den waxen toestand der percelen gebracht.

Bij Ind. Stb. 1834 No. 27 werd een verordening in het leven geroepen, waarbij de overschrijving van onroerende goederen in Nederland-Indië, alsmede de vestiging en cessie van hypotheek daarop, werden geregeld. Als gevolg dier regeling werd bij Ind. Stb. 1837 No. 3 een *Instructie* vastgesteld voor de *Gouvernements-landmeters* te Batavia, Samarang en Soerabaja, welke later ook voor andere gewesten werd van toepassing verklaard.

Aan deze landmeters werd opgedragen het aanleggen en bijhouden van blokkarten, op welke de percelen, waarop zakelijke rechten gevestigd waren, werden afgebeeld, zooinde van registers, waarui de percelen werden omschreven. Verder waren de landmeters belast met het afgeven van *landmeterskennissen*, met welke stukken werd beoogd een verificatie van do bij de overlevering door belanghebbenden overgelegde stukken met de kaarten en registers op het *Inspectiekantoor* aan' wezig, tot voorlichting tevens van den ambtenaar met de in- en omschrijving van onroerende goederen belast.

In het algemeen voldeed het Instituut van Gouvernements-landmeters slechts, in spijt van de meest voortreffelijke bepalingen, welke hun instructie vormden. Zoo bleef het totdat in het jaar 1872 een Commissie werd benoemd onder Voorzitterschap van don Inspecteur-Generaal van Financien Motke, tot het insteller van een onderzoek naar het belastingwezen en financieel beheer in Nederland-Indië. Naar aanleiding van het rapport dier Commissie, waarbij werd gewezen op de gebrekkige grondslagen, waarop de heffing der Landrente en der Verpondingsbelasting berustte, werden in het ontwerp-Indische begraoting voor het jaar 1873 geiden aangevraagd voor de aanstelling en uitzending uit Nederland van het noodige technische personeel tot verbetering van het Kadaster in Indië, dat, oorspronkelijk bestaande uit een Ingenieur en twee Landmeters, einde 1873 een aanvang maakte met de opmeting van de Hoofdplaats Batavia. Na voltooiing daarvan zijn successievelijk eerst op Java en Madoera en daarna ook in eenige gewesten van do bezittingen daarbuiten versohillonde hoofdplaatsen (steden geheeten) op kleinere plaatsen (nederzettingen genoemd) door het personeel van het Kadaster opgemeten en t kaart gebracht. In die

gewesten, waar het personcol van het kadaster werd te werk gesteld, werd het tevens bevestigd met betrekking tot de uitoefening van de function van Gouvernements-landmeter. hetgeen aldus gebleven is, tot op heden. Zie verder LANDMETERS. Evenzeer is de instructie der Gouvernements-landmeters (Ind. Stb. 1837, No. 3) voor de ambtenaren van het Kadaster van kracht gebleven, daar de betreffende bepalingen daarin zich tot aansluiten aan het vigeerend stelsel van transport van onroerende goederen dan de Instructie voor de Bewaarders van het Kadaster (Ind. Stb. 1880 No. 148). Als Hoofdregister van de boekhouding van perceelen, waarop zakelijke rechten zijn gevestigd, heeft zich ook gehandhaafd het register, bedoeld bij art. 27 der publicatie van 28 Januari 1823 No. 5, schoon in gewijzigden vorm, en als zodanig is ook de aanduiding dier perceelen door het verpandingsnummer algemeen behouden. (Vergelijk Ind. Stb. 3580 No. 147.)

Benevens de voorschreven werkzaamheden, heeft het personeel van den Kadastralen dienst in N. I. in de jaren 1874 tot heden nog voldaan aan een groot aantal bijzondere opdrachten, waarvoor min of meer uitvoerige meldingen moesten worden vermeld. Omtrent de bemoeienissen van dat personeel ter zake van de Landrenten-nietingen en de bijhouding der Kadastralen-Statistische kaarten en registers, zie hieronder II.

Het ambtelijk personeel van het Kadaster bestaat uit een chef van den dienst, inspecteurs, bewaarders, landmeters, adjunct-landmeters en verder inlandsch technisch personeel. Zie verder den Regeerings-almanak voor Ned. Indie, Eerste gedeelte, voor de bepalingen, die de voorwaarden van benoembaarheid en de bezoldiging van dat personeel regelen.

II. Landrentekadaster, Kadastral-statistiek opname. Het ligt voor de hand, dat de samenstelling van een volledig Kadaster der bouwvelden van een zo uitgebreid gebied als Java, waar het bezit van den grond zoo zeer is versnipperd onder een talrijke bevolking, waar de rechten, op den bodem uitgeoefend, weinig gedefinieerd zijn, waar de mutaties in het bezit aan bijna elke controle ontsnappen, een omvangrijk en daarbij kostbaar werk is, terwijl de veranderingen in de cultuurindeeling en in de grenzen der perceelen, zooals de cwarang heeft geleerd, tengevolge van vele en velerlei oorzaken zoo buitengewoon veelvuldig zijn, dat aan een geregeld bijhouden van zodanig kadaster bijna onoverkomelijke bezwaren verbonden zijn. Aan pogingen om gegevens te verzamelen, ontbreekt de indeeling van den bodem, de uitgebreidheid der bouwvelden en hunne productiviteit, den marktprijs der producten, gegevens, die, hoe onvolledig ook, steeds een Kadaster, zij het ook in min of meer primitieven vorm, daarstellen, heeft het niet ontbroken. Men heeft bij herhaling beproefd de vereischte gegevens daartoe te verzamelen buiten medewerking van een corps technisch deskundigen (ambtenaren), met het doel eenzijdig de kosten, verbonden aan de samenstelling van een kadaster, te verminderen, anderzijds om door veler medewerking die gegevens zoo spoedig mogelijk te verkrijgen. Doch ook aan pogingen, die gegevens te verzamelen met behulp van speciaal daartoe aangewezen ambtenaren, heeft het eveneens ontbroken.

Met verwijzing overigens naar het artikel Land

rente (zie BELASTINGEN, deel I, biz. 234) zal hier worden volstaan met een korte opsomming van de pogingen, die achtereenvolgens zijn aangewend om een Landrenten-cadaster van de bouwvelden op Java samen te stellen of om op andere wijze de gegevens te verzamelen, benodigd voor de heffing en repartitie dier belasting.

Toon in het jaar 1813 in de plaats van het con- tingentstelsel op Java de Landrente wordt in- gevoerd in navolging van een dergelijke belasting in Britsch-Indie, deed zich al dadelijk de behoefte voelen aan een 'cgristatie' en inschrijving der belastingsschuldige gronden. De zorg voor den aanslag en de inning dier belasting werd opgedragen aan collecteurs, aan wie landmeters waren toegevoegd voor het ineten en inkaarten der landrenteplichtige gronden. Deze werkzaamheden hadden weinig succes, wijl in de wijze van aanslag, van verdeling en klassering der gronden alle eenheid ontbrak.

Ten einde eenigermate te voorzien in den toestand van stelselloosheid en willekeur, waaronder de landrente geheven werd, voerden de Commissarissen-Generaal in 1818 een provisioneel regeling in, en word de individueele aanslag, die te vooren betrach was, afgeschaft, terwijl, bij volslagen gebrek aan kennis van de uitgestrektheid en opbrengst der velden, de deses bij overeenkomst werden aangeslagen, waardoor de grondslag werd gelegd voor den aanslag bij *admodiatie*, die zich in de praktijk zo lang heeft gehandhaafd.

In 1825 werden in het gewest „Kadoe“ metingen aangevangen, die spoedig wederig gestaakt, wegens de groote kosten daaraan verbonden. In 1827 diende de Heer Van Lawick bij de Regeering een nota in met het voorstel om de gestaakte metingen door de Inlandsche hoofden te doen voortzetten. Pogingen in dien geest zijn ook in Jatce jaren bij herhaling betracht, echter, zooals te voorzien was, steeds op mislukking uitgelopen.

Acht jaren later werden door den Assistent-Resident Clignett in de gewesten Cheribon, Tegal en Pecalangan op last van den G.G. Baud onderzoekingen ingesteld, die wederom de gebrekkige grondslagen aan het licht stelden, waarop de bestaande heffingen berusten.

In het jaar 1844 vaardigde de G.G. Merk us bevel uit om de landrente te lierzien. Hij slierf kort daarop, en zijn opvolger duifde de f 200.000, die de opname ten behoeve dier horzincingen vorderde, niet toe te staan, bovendien werd geveerd, dat tengevolge dier opname jneer velden zouden worden aangeslagen en de belasting daardoor verhoogd, waardoor mogelijk ontevredenheid onder de bevolking zou worden opgewekt.

In het jaar 1851 geJaste de G.G. Duymac van Twist, dat een proef zoude genomen woixten met opinetingen ten behoeve van de Landrente in de Residentie Cheribon, in samenwerking met de militaire opinetingen aldaar.

In het jaar 1858 kwam men met de opnave van Cheribon gereed en werd een vang gemaakt met de opname van het gewest Batoemas. De uitkomsten dier metingen waren zdb bevredigend, dat in 1864 tot eene *Statistieke opname* van geheel Java besloten werd.

In het jaar 1876 was men met deze opname in 7 gewesten geheel en in 2 gewesten voor de helft gereed, terwijl men bereids ook met de bijhouding der kaarten en bescheiden was begonnen.

Het rapport der Commissie-Motke (zie onder I

hicrboven) naar aanleiding van het door haar in-gesteld onderzoek, was deze opmoting niet gunstig, integendeel word de organisatie van dozen dienst- tnik zoo ondoelmatig gaoht, dat geen voldoende uitkomsten mogelijk toeschenen.

Als gevolg daarvan werden in het jaar 1879 do *Kadastraal-Statistieke metingen* gestaakt en dezo dienstak opgeheven en trad daarvoor in de plaats de *Kadastrale opname* van Java en Madoera (zie Ind. Stb. 1879 No. 164, art. 1, sub II, 2e en 4e).

De ambtenaren van het kadaster bleven echter belast met de bijboding van de kaarten en registers van de voormalige Kadastraal-Statistieke opname, wijk de betrokken Hoofden van Geweste- lijk Bestuur zone!er uitzondering, bij gebrek aan betere bescheiden voor de heffing der Landrente, op het behoud dier kaarten en op de bijhouding daarvan gesteld bleken te zijn.

Als uitvoeisel van de *Agrarische wet*, waarvan men verwachtte, dat het bezitsrecht op den bod- dem na korteren of langeren tijd zou worden ge- converteerd in *Agrarischen Eigendom*, werd het Kadaster in de *binnenlanden* (zie G.B. 4 Augustus /1879 No. 7, Bijl. bl. No. 3431) even breed en b'wer- kelijk opgezet als dat voor de hoofdplanten/

Verm its de Regeering blijkbaar inzag, dat men op deze wijze niet tijdig genoeg geholpen zou zijn voor de Landrentc, werden daarop bij besluit van 23 October 1879 No. 3 (bijbl. No. 3490), voorschriften gegeven betreffende cle verzameling van bestuurswege van gegevens voor eene nieuwe Landrente-regeling, waarbij onder de punten van onderzoek in de eerste plaats weder werd genoemd de grootte der bouwvelden.

In het jaar 1885 werd door den Hoofd-Inspec- teur der Cultures Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke een verslag ingediend nopens de in verband met het vorenstaande onder zijne leiding ingestelde on- derzoekingen naar de uitgestrektheid en den aan- slag der bouwvelden op Java en Madoera, doch de door hem gedane voorstellen vonden geen gunstig onthaal.

Waar de nietingen ten behooove van de Land- rente, op de wijze als zij voor die onderzoekingen buiten de bemocienis van het Kadaster waron uitgevoerd, eveneens tot geen bevredigend resultaat hadden gevoerd, werd in het jaar 1889 in do afdeling Tjandjoer van het gewest Preanger- Kegenschappen onder de leiding van den toen- miiigen Inspecteur der Cultures F. A. Liefriick eene proef aangevangen met eene Landrente-regeling op Kadastralen grondslag, welke proef in het jaar 1890 word uitgebreid over enkele andere afdelingen van dat gewest, terwijl tevens voorschriften ter rego- ling van de details dier metingen werden vastge- steld. In het jaar 1897 on volgende werd op den grondslag van deze motingen een nieuwo aansJag voor een gedeelto van het gewest Prangor-Begent- sc happen ingevoerd, welke tot geen noemenswaardige klachten van de zijdo dor bevolking aanleiding gaf. In het jaar 1898 on volgende werden op don- zclfdcn voet door het Kadaster metingen ver- richt in do gewesten Chcribon, Banjoemas, Kediri, Pasoeroean en Probolinggo.

In verband met het inmiddels aangenoinen be- ginsol om do nietingen van do voorschillende dienstakken in Indie meer te centraliseren wer- deu in 1905 de landrentemetingen overgedragen aan den Topographischen dienst (zie BELASTIN- GEN Landrente, deel I, biz. 239).

Seedort worden de metingen ten bohoeve van die

belasting verricht door het personeel van den Topographischen dienst, terwijl ook de periodieke horzicning van do reeda vervaardigde kaarten en registers door dat personocl onder toezicht van do inspecteerende ambtenaren voor de landelijke inkomfsen en do controleurs bij dien tak van dienst worden verricht. Bovendien zijn voor het verriohout van diverse metingen aan voomoemde controleurs inlandsche landmeters toegevoegd, meest gecrcuteerd uit person cel van het Kadaster, dat bij de reorganiaatie van dien tak van dienst in het jaarJy05 en volgende moest worden ont- ontslagen^vT? /f * , *)

KADAWOENG (M&., JAV.). Zio PARKIA BI- GLOBOSA.

KADFLI of KEDELE (MAL., JAV.). Zie GLYCINE.

KADHI, d.i. de rechter volgens de Mohanim. wet.

KADIL (IRAN). Zie ROOFZALMEN.

KADILANGOE. Bcnaming van een perdikan- desa in de afdeling Deniak.der residentie Sema- rang, vroeger onder een afzonderlijk hoofd staande. Zie DEMAK.

KADIPATIN. Eindpunt van de stoomtram Che- ribon- Kadipaten, gelegen aan do grens der Plean- ger- Regenschappen. Ook naam van eene aldaar gelegen suikerfabriek.

KADIRIJAH. Ordre der Kadirieten ; zie TAR& KAT.

KADJAI (MAL.), Zie CAOITCHOUC.

KADJAMINA. Zie TAPI 崎 指三一

KADJANG. Naam van ,een district met gelijk- namige hoofdplaats, gelegen aan de oostzijde van het Zuidelijk schiereiland van Celebes en beho- rende tot de onderafdeeling Boeloekoemba der afdeling . Bonthain, gouv. Celebes en onderh. De hoofdplaats ligt daar, waar de weg van Boeloe- koemba de oostkust bereikt.

Literatuur: Zio H. D. Wiggers T. B. G. ; XXXVI 1893, biz. 247.

KADJANG-MATTEN. Zie CORYPHA. KADJANGAN.

Zie VAARTUIGEN. KADJANGAN. (POELOE

KADJANGAN). Een groep van zeven eilandjes, ook wel Poeloe toedjoe genoemd, gelegen tusschen Banka eu den Lingga „ archipel op $\pm 105^{\circ} 15' O.L.$ en $1^{\circ} Z.B.$ De groep behoort administratief tot de afd. Lingga der res. / Riouw en onderh. Zio LINGGA (Afdeling) ; aldaar vermeld als Pekadjang-groep.

KADJEN. Controle-afdeeling met gelijknamigo hoofdplaats van het regentschap, de afdeeEng en de residentie Pekalongan. Het bestaat uit de districten Doru, Kadjen en Pan in ggaran en heeft eene opper- vlakte van ruim G50 K.M.²

KADJIN. District met gelijknamige hoofdplaats dor contrdle-afdcclng Kadjen, afdeling, regentschap on residentie Pekalongan. Er konn voor twee koSjepndernemingen (erfpacht) on eon suikerfabriek n.l. Wonopringgo, liggonde in twee districten. Ka- djen en KSdoengwoeni, Het district heoft eene op- pervlakte van 183 KM% en heeft 3 onderdistricten met 75 dcsa's; einde 1905 telde het 64.000 zielen, waaronder een 10-tal Europeanexi en evenzoo veel Chincezen; op ruim 1000 bouws erfpachtsgronden worden kina, koffie en spccerijon geteeld.

KADJOE KEDHANG (MAD.). Zio FRAXINUS.

KADOEGEDE. District met gelijknamigo hoofdplaats van hot regentschap Koenigan, afdeling en residentie Cheribon, met 51 dcsa's en bijna 40.000 zielen, t. w. 2 Europeanen \pm 450 Clineeazon en \pm 39.000 Inlanders (cindo 1905).

KADOEAAAR. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KADOEK. Zie MAKI, VLIEGENDE.

KADOENGDOENG (MAL., JAV., SO END., MAD., MIN. MAL.). Zie SPONDIAS.

KADOET. Zie CORYPHA.

KADONGDONG (MAL., JAV., SOEND., MAD., MIN.

MAL., BAL.). Zie SPONDIAS.

KAEMPFERIA. Zie KAMPFERIA.

KAFIAU. Een eiland behoorende tot de Radja-Ampat groep (zie aldaar) / G KAFIR, d. i. ongefoovige.

KAHAJAN. Belangrijke rivier aan de Zuidkust van Borneo. Zie BORNEO, IV, D.

KAHAU. Zie NEUSAAP.

KAHIEO. Zie ORANG OETAN.

KAHPA. Zie KOESKOESEN.

KAIDIPAN. Vroeger een afzonderlijk rijkje op de noordkust van het noordelijk schiereiland v. Celebes, behoorende tot de afd. Bolaang-Mongondou, res. Menado, maar sedert 1912 vereenigd met Bolaang-Ilang (zie aldaar) tot een rijkje, waaraan de naam Groot-Kaidipan (zie aldaar) is gegeven. In 1906 bedroeg de bevolking van Kaidipan bijna 4300 zielen. De voornaamste voortbrengselen zijn: sago, rijst en kokosnoten.

KAIDIPAN'SCH Zie GORONTAI EESCHTE TALEN.

KAILI of KAJELI. Algemeene naam der landstreek, die zich ten N. van de Mandarsche landschappen langs straat Rikasser uitstrekt en onder de res. Menado ressorteert. Daartoe behooren de zelfbesturende landschappen Banawa (vroeger Dong gala genoemd), Tawaeli, Paloe, Sigi, Belomaroe en Beromaroe en Dolo. Voord. 17de eeuw was Kaili schatplichtig aan Terna te j. d. a. n. a. k. w. a. m. de streek onder Gk)wa, maar werd weder, ten gevolge van het Bongaaisch tractaat aan Ternate afgestaan, dat echter in 1683 zijne rechten aan de O.-I. Comp. overtroeg. Tot 1710 schijnt het nog in leen aan Ternate gebleven te zijn. Ongeveer het midden der 18de eeuw bestond Kaili uit 6 landschappen: Palos, Banoewa, Kajeli, Sigi, Tipa en Loli. De plaats Kaili lag volgens Wichmann (TjAardr. Gen. 2e Ser. VII, bl. 984) ongeveer tusschen • Lero en Towaja ; zij bestaat thans niet meer. Sedert 1905 maakt het landschap deel uit van de afdeling Midden - Celebes, te voren werden de betrekkingen met het gouvernement onderhouden eerst door een van gouv. wege aangesteld hoofd der aan de Paloebaai wonende Boegineezen, daarna door een posthouder en vervolgens door een civielen gezaghebber, gevestigd te Donggala. Voor de vestiging van ons daadwerkelijk gezag in die streken is verhaaldelijk militair optreden uoodig geweest. Het verzet ging vooral uit van Sigi, dat in de binnenlanden vedinvloed bezat en zich steeds tegen onze wenschen verzet had. In 1902 had het o. a. te zamen met Paloe aan de ontdekkingsreizigers Sarasin de doortocht door hun landschap geweigerd en was militair optreden noodig om de zelfbestuuders tot betere gedachten te brengen. Na de gevangenneming en verbanning van den Madika malolo van Sigi Tome Dempo was dit spoedig uit en bleek aHeen nog hier en daar krachtadig ingrijpen noodig om het gezag der hoofden te bevestigen. Vermelding verdient nog, dat in 1912 het Leger des Heils begonnen is met zendingswerk in de Paloevallei en de daarachter gelegen O Ijerglandschappen. Voor de afzonderlijke landschappen, zie onder hunne namcn. (Med. Enc. Bur. afl. II /bl. 85.205 (1912) en Tjdsch. A.G. 2e S. XXXI (1914) / afl. 6 bl. 725 vgg).

KAIMANABAAI. Kleine baai, waaraan een belangrijk handelscentrum, op de Zw. kust van Nieuw-Guinea op 132° 44' OL., beO. de Kamraubaai, welke laatste toegang geeft tot de Argoeni-baai. De west-kust der om de Zuid open baai is laag, de oostkust hoog, de diepten zijn matig. Zie Zeemansgids deel VI.

KAIMSIR. Zie DUIF.

KAIN. Algemeene Ned.-Ind. term voor „doek^ of kledcijsstof, dan „k] eed"; van Mai. kelin, sinds de 16e eeuw niet alleen verspreid over den heelen Maleischen Archipel, maar ook overgenomen in den Voor-Indischen Kledjeshandel op Indoesie. Zie o. a. de 8 soorten van „0ayn" of „Cain" opgesomd in de hand-delsmenjorie van Nov. 1603 bij de Jonge, Opkomst III (1865), p. 149 vlg.; en voihit als Bijlage III in: Kouffaer en Juynboll. Batik-kunst in N.-I., 1914. De reeds eeuwen lang daarvoor bestaande Oud jav. tenn was ken; zie V. d. Tuuk. Kawi-Balin. Ned. Wdb. II (1899), p. 13a. Vcrg. voorts KLEEDING.

KAIN KAPALA. Onzuivere, maar in den Ind. handel veelgebruikte term voor godj]al. seta-n g a n k a j > a l a. Zie HOOFDDOEK.

KAIN KEMBANGAN, zuiver-J a v. djaritkem-ban gan, hoog-Jav. sin d j a n g sekaran, of „geblood dock". Het alleen op Java, speciaal in de Vorstenlanden, en dan vooral weer in de Kraton van Solo yervaardigde katoendoek volgens p l a n g i - (d. w. z., 1塊"-)procede, maar met geheel afzonderlijke strenge kleurverdeeling; immers met slechts twee, hoogstens drie kleuren, die in groote vlakken worden ingeverfd. Ook bepaalt zich dit inverven (het Jav. ngembang of n j e k a r, d. i. J]loemen") slechts tot vier soorten kled in gstukken: den hoofd-dock voor mannen, den borstdoek of den omslagdoek voor vrouwen, en den staatsierok voor mannen, de d o d o t, bij zeer bijzondere gelegenheden (brui-loft, garegeb, t]jgorgevecht), ook soms voor vrouwen (se m bon g; bij hofdanscn). Dekluren worden dan bij alle zooteigen elkaar gezet, dat het binnenste (Jav. t e n g a h a n) of de „spiegel" (Jav. m o d a n g), de eene effen kleur vertoont tegenover de andere kleur, dan wel tegenover de twee andere effen kleuren daaromheen.

Het „rijg-procede" met dan volgende omwikkeling der saamgeregen voor het vciibad uit te sparen vlakken door pisaugblad, dat men even boven ivt vuur heeft gehouden, is door Kouffaer naar goede inlandsche gegevens beschreven in Loebbr's „Catalogus van Oosten-West-Indisch vlechtwerk enz" (Den Haag 1902, p. 91). E(; n uitvoerige Jav.-Mal. geïllustreerde hs.-beschrijving door Range ran Ario Koesoeuioedingrat van Solo, thans berustend in het Koloniaal Instituut te Amsterdarn, werd in overzicht bekend gemaakt door Loeber in zijn „Textiele versieringen in N.J." (1914, p. 61 70), waarbij echter de iadruk is gelegd op de kleur-)atronen, en het verven in verfbaden slechts aangegeven werc! op p. 62—63. Een totaal ander procede, blijkbaar zonder rigen en gewis zonder kleurbad, doch enkel met plaatselijk opsmieren (Jav. n g o e s a r) van een vcj-friji op het witte katoen (waarop dan vormoedelijk de contourlijnen van het patroon te voren zijn aangegeven; hoc, wordt niet gezegd) werd ree-J < in 1877 medegedeeld door Van Musschen broek over de Inlandsche wijze van katoen-verven enz., p. 28—29), naar de in 1872 te Solo verschenen Jav., „Sftrat aniratelakakSn enz.". Iets naders over deze zeer onjavaansche, vormoedelijk door Solo'sche Chi-neezen uitgedachte, variatie van het verven in een verfbad del-k a i n - k 6 m b a n g a n is tot nog

toe onbekend; ook Jasper in zijn AVeofkunst (1910, 234) 1 a k (wit van binnen, donkerblauw van buiten) en rept er niet van.

./ De artistieke buitengewoonheid der dgelijk ver-
vaardigde k a i n - k e i n b a n g a n is de meester-
lijke van Tjilatjap (*niet* Batam ban gan) aan- ded, en van de
kleurkracht, die bij tegenstelling van sommige kleuren
(kasoemba-rood tegen indigo-blauw; goud- geel tegen
„Doduck, blew cloth”, heeft hij daar bijkbaar d o d o f s
grasgroen ; groen en rood tegen blauw), aangrijpend en in
leeren kennen. van kain- kembangan, patroon *bangoen*-
hooge mate bewondrenswaardig kan worden. Met de
toelak. En voor het door Van Goens waargenomen
soberste middelen heeft hier het kleurgevoel der Midden-
gegeven uit 1654, aan het hof te Mataram, over
Javanen iets heel aparts en iets sterk-artistieks te voorschijn
borstdoeken (toen- maals van zyde) in TEain-kembangan
gebracht. De ellip- tische golflijnen, door de rijging van twee kleuren, immers „van colour groen ende rood,
ontstaan bij lang- werpige doeken, geven daarbij aan de swart (d. i. donker-indigoblaauw) ende groen, wit ende
gedurfdre kleurcompositie eene verrassende soepelheid en root, ofte wit ende groen”, zie Rouffaer bij Locher, o.c.
bekoring. Men bekyste de kleurplaten 52 en 91 in /Rouffaer 1902

en Juynbolfs Batik-kunst (1914), die nog slechts een zwak p. 58. Ook toen al was het nader versieren met opge-
legd goud- of zilvervlies (sic!) ruim in zwang. Voor het
belangrijke gegeven van Rumphius en over kalm-kem
bangan, en over p l a n g i bij de „Javanen en Baleyers”
uit ca. 1680, zie Rouffaer’s „Voomaamste industrien ini.
bevolk. Java en 31.”, 1904, p. 33 en 36, geldend toen voor
hoofddoeken, slendang’s en zakdoeken. Des te
merkwaaardiger is het, dat thans van vervaardiging op Bali
van kain kembangan niets meer bekend is, hoezeer men
wel er nog steeds vcel p l a n g i maakt en dan liefst van
zijde.

Hoer hoe de Javanen eertijds en, voor zoover zij zich
dit nog bewust zijn, ook thans nog bet kain- kSmbangan-
procedc achten, blijkt wel hieruit, dat zij van zulk doek een
deel van hun „geesten-ofEers” (Jav. s a d j e n) maakten en
maken voor de Njahi LA rd, Kidoel (de Zuid zee-godin),
voor het jaarlijk- sche. Her-neerwerpen (Jav. n g l a b o c
h) in den krater van Merapi en Lawoe, of het offer-
neerleggen op sommige geheiligde Vorstengraven in en
buiten de Vorstenlanden (o.a. dat van Soenan Tfigalwangi
in Tegal) ; alsmede — zie hiervoor Jasper o. c. p. 238 naar
den reeds genoemden Pangeran — op het bruidsbed, de
besnijdenisplek, bij het zwangerschaps- feest (Jav., t i n g k e
e b), of het bouwen van een nieuw huis. Daar fungeren k a
i n - k e m b a n g a n in klein formaat (als borstdoekjes wel
van ca. 35 X 100 c3l. ?)als Javaansche „geesten-doeken”
waarloe bijv. batik’s *nimmer* werden e r h e ven.

Zoo zijn er clan ook wel een kleine honderd Ja-
vaansche namen voor patronen dezer twee-
der even vaak
ook driekleurige doeken ; bij Musschen- broek o.c. 1877,
p. 30—36 staan er opgesomd en kort omschreven 33; in de
Notulen Bat. Gen. 1899, j Bijlage XVII, samen met Not.
1900, Bijlage VII, staan (dezelfde) 33, met 48 atidre
vermeld, waar- onder 33 nieuwe ; een alfabetisch lijstje
van 58 afzonderlijke patroonnamen (zone!er onder-
varietei- ten) geeft Kouff’aer en Juynboll, o.c. 1914, p. 49G,
noot; een 50-tal, waarvan 36 afzonderlijke, alle uit het
Solo’sche Kraton-hs. (en in (lit handschrift alle afgebeeld
met kleurteekeningen) staat bij Lochdr
o.c. 1914, p. G3—68, deels twee-, deels dric-kleurige,
en deels ook nog met goudoplegscl (Jav. p r a d a n) versierd
; bij Jasper, o.c. 1916, p. 235—236 vine!t- men er ruim
40. En treffend is de opmerking van des pas overleden C.
M. Pleyte Wzn. (zie Rouffaer in Loe- bfer’s Catalogus van
vlchtwerk enz., 1902, p. 89), dat „de twee of driekleurige
borst- en gordeldoeken, „we!k te tot de ge ij ktc kleedij
behooren van de meeste „wajangpoppcn, en die in even
geijkte kronkelingen „naar beneden vallen met hun
uiteinden, niets an- „ders verbedden dan doeken van kain
kembangan; „zoodat we hier cl us een curieus en steeds
voortle- „vend overblijfsel hebben van vroegere
Javaanscho “zeden.”

Hieruit blijkt tot welke gewijzheid van aanzien- lijken
ouderdomi de k a i n - k e j n b a n g a n t e- ruggaan; waarbij
het patroon b a n g o e n t o o-

Bij de Karo-Bataks daarentegen bestaat nog een
verfprocede voor borstdoeken, het a j a u w i of
„aangezicht (a j a u -) geven”, dat een primi- tief kain-
kembangan-procede vertegenwoordigt, en allen met
indigoblaauw op wit gebeurt; zie C. J. Westenberg in fct
ouffiaer’s Oatalogus der 0.-Indische weefsels cnz. (Den
Haag, 1901, p. 45*).

Literatmir : in hoofdzak reeds aangegeven in de
hiervoor vermelde bronnen. G. P. R.

KAIN PANDJANG. Alai, handelsterm voor het Jav.
open kleed van zoowel mannen als vrouwen, in
tegenstelling tot saroen g, het koker-doek. Ver- taling van
Jav. d j a r i t A. in b A. (hoogjav. sin- d j a n g w i j a r), het
„wijdc kleed” ; waaronder dus zoowel de b e e d e r
Jav. mannen, als de t a p l i d e r eht-Jav. vrouwen valt.
Zie verder BATIK- KEN en KLEEDING.

KAIRATOE. Een belangrijke in de onderafd. West-
Ceram der afd. Ceram, res. Amboin a ge- legen Ceram
negorij, in de buiten-Prooc^baai, Zuidkust van Ceram. -J;
■^m ;

KAIS. Eene rivier in West-Nieuw-Guinea. Zij mondt
in zee op de zuidkust van den z.g. Vogelkop in een baai,
waarin ook uitmonden de Metamani (zie aldaar), Roor en
Dafoer. In den benedenloop heeft de Kais een diepte van
± 5 M., de oevers zijn hier laag en moerassig en weinig
bevolkt. Door eene zij rivier staat zij in verbinding met de
veel meer naar het noordwesten uitmondende Waronge
(zie aldaar). Hooge rop liggen de kanipongs Kiooting en
Katasari. De Kais heeft hare bekendheid te danken aan het
feit, dat zij ontspringt in het Amaroemeer (zie aldaar). Be
bovenloop is onbovaarbaar door sterken strooin en
talrijke versnellingen 0

KAIT-KAIT Zie UNOARIA^{rr}

KAJA-KAJA. Met dezen naam wordt door de niet-
inboorlingen, die daar vertoeven, aangeduid de kust-
bevolking van Zuid Nicuw-Guinca ten oosten van de
Prinses Mariannestraat; hun eigenlijke naam is echter
Marinde-anim (zie PAPOEA’S, sub III ten 8^e). Kaja-kaja
is eene verbastering van de uitdrukking “kai’iil’ (de
goede, de vriend”) of „kai-kai” (wijn zij vrienden),
waarmede de inboor- lingen bij onze eerste aanrakingen
met hen hun- ne vricndschappelijkjo gezindheid wilden
laten blij-

ken (zie ook Wihmann Nova Guinea 1912, 2e deel pag. 561).

KAJAN of BOELOENGAN. Rivier aan de Oost-kust van Borneo. Zie BORNEO IV H.

KAJANS. De Kajan zijn een stam der Dajak's, tot het stammen-complex der Bahau's behorende. Zie DAJAKS, Deel I biz. 556 en vv.

KAJALI. Zie KAILI.

KAJALI. Een belangrijke uitvoerplaats van damar, rotan en kajoepoeth-olie, gelegen aan de zuidoostzijde van de aan den noordoosthoek van het eiland Boeroe voorkomende baai van denzelfden naam. Aroeger was te Kajali do posthouder van Oost-nelijk Boeroe gevestigd. Nagenoeg in het midden ligt het fort Dofensie, dat in 1860 werd ontruimd, en ten Zuiden daarvan de christenwijk. (Zie BOEROE).

KAJEN. District van de afdeeling en het regentschap Patjoe residentie Semarang, gelegen bezuiden de Djoevanari vier met gelijknamige hoofdplaats. Een deel van het district wordt in genomen door een moeras, de RAWagede, die zich ook over een groot deel van het daaraan grenzend district Oendakan (zie aldaar) uitstrekt. De hooge waterstand in de Djoewana-rivier, tijdens den Westmoesson, veroorzaken telken jare overschommelingen, die, al naarmate van den duur en de hoogte van den waterstand, min of meer schade aan de aanplantingen van de bevolking, toebrengen. In den Oostmoesson heeft deze echter vaak gebrek aan irrigatiewater. Het district, groot 307 K.M.², is verdeeld in vijf onder-districten en had op ult. 1905 eenc bevolking van 80,000 zielen, waarvan 120 Chineezeei¹⁸⁷.

KAJOA. Groep van eilandjes in de Moluksche zee, ten Zuiden van het eiland Makian, tusschen 0°8'N.B. en 0°8'Z.B., behoorende tot het Tsiitan a t Tern a te. Het bestaat uit het eiland Kajoa en de eilandjes Waidoba, Jiskin, Goeroeah en To wad a. De bevolking telt nog geen 300 zielen, wiet inbegrijp van de op het water woonachtige Badjo's, Zij is gevestigd in kampong Goeroeah Ping-ong op het eiland Kajoa en plant vooral op het edard Waidjijia-rijst en groenten voor eigen gebruik. Be kampong, die onder een sngadji staat, bezit een steenen moskee. Het hoogste punt is de 360 31. hooge Liki op het eiland Kajoa. Daar het terrein niet zoo steil is als op Makian, leggen vele Makian-ners hier tuinen aan. Kajoa is rijk aan goede hout-soorten. Kajoa was in de 16e eeuw een op Ternate veroverde bezitting van Batjan, doch werd na de verovering van Batjan in 1609 door de Hollanders aan Ternate terug gegeven.

KAJOE (MAL., JAV., DAL., MAK). Beteekent hout en boom en wordt als zoodanig vaak voor de benamingen van boomen en planten geplaatst. Wanneer men boomen en planten niet onder Kajoe viiidt, zoekt men ze op het loofwoord, b.v. Kajoee Aijang-Anjang onder Anjang-Anjang. De plaats van het woord "kajoee" in dergelijke samenstellingen wordt in het Mal., vaak ingenomen door: „po-hon", in het Jav. door „oewit" of in het Soend. door "ki" (voor „kai") of door „tangkal". Voor kleinere en vooral voor kruidachtige gewassen vindt men vaak het Mat woord „daoen", (= blad) of in andere talen het daarmede overeenkomstig woord gebruikt (zie onder DAOEN). Voor slijngplanten en andere gewassen, inzonderheid die, waarvan de wortel o.a. voor ecnig bijzonderdeel gebezigd wordt, is in dezelfde algemeene betekenis veel in gebruik het Sial, woord „akar" (wortel). Zie de samenstelling in DI. I, biz. 25. In het Soend. worden slijngplanten algemeen aangegeven door het woord

„arcuj", gevolgd door de benaming der soort: in het Javaanscdi op gelijke wijze vaak door „ojod".

KAJOE AGOENG. Standplaats van den controleur der onderafdeling Komering-Ilir van de afd. Palembangse Benedenlanden. Het is gelegen op beide oevers der Komeringrivier, en bestaat uit 9 doesoens met 6900 zielen. Doorper as berijdbaar wegen is het verbonden met Tandjoeng Radja (hoofdplaats van Ogan Ilir) en met de margahoofdplaatsen in de onderafdeeling.

KAJOE ANGIN (JAV.). Zie USNEA.

KAJOE APOE (JAV., SOEND.). Zie PISTIA.

KAJOE ASAM. Tamarindeboom en hout daarvan. (*Tamarindus indica*). Doze zeer fraaie, hooge en statige boom wordt veelal voor beplanting van lanen op hoofdplaatsen gebezigd. Hoogstwaarschijnlijk is hij niet in den Indischen Archipel inheemsch, doch van buiten ingevoerd. Het kernhout is donkerbruin. Het wordt bijv. gebruikt ter vervaardiging van ronde lincalen en dergelijke voorwerpen. Do rijpe vruchten bevatten een aangenaam rinsch smaakend vruchtmoes rondom de harde donkerbruine pitten. Dit moes wordt by veleerlei spijzen gevoegd om den smaak te verhoogen, terwijl het ook veelvuldig wordt aangewend bij de bereiding van lekkerrijen en van verfrisschende dranken. Het is bovendien in de apotheek als *pulpa kinarindorum* bekend, en wordt als laxoorend middel gebruikt.

KAJOE BESI (MAL.). IJzerhout. Hieronder verstaan men verschillende Indische houtsoorten, die door vastheid, hardheid en zwaarte uitmunten, b.v. *Poirjiamia glabra*, *Homalium joetidum*, *A felia biju* (ik en *Eusideroxylon Zwageri*). Zie HOUTSOOR-TEN.

KAJOE BOEDI (MAL.). Zie LAGERSTROEMIA.

KAJOE DJAWA (MAK.). Zie SESBANIA.

KAJOE FASA (MAL. MOL.). Zie VITEX OOFAS-sus.

KAJOE GABOES. Zie ALSTONIA.

KAJOE GAROE of GAROE (MAL., JAV., SOEND.) en KAJOE GAROE SIAM (MAL.). Zie AQUILARIA en GONYSTYLUS.

KAJOE ITAM (MAL. MOL.). Zie "ABA.

KAJOE KALIMBAK (JAV.). Zie RHABARBER.

KAJOE KAPOER (Surn. W. K.). Zie CANARIUM EUPTERON.

KAJOE KEMBANG (JAV.). Zie JHCELIA VELUTINA.

KAJOE KEMENJAN of KAJOE ALINJAN MAL.:

KAJOE KOEMAJAN (MIN.MAL.).

Syrax Benzoin Dry and, fain. *Styracaceae*. Kleine boom, in Malaka en den Maleischen archipel thuis behoorende: in Z.O.-Sumatra als niet onbelangrijke cultuur. De Benzoe-hars is in den handel zeer gezocht en veelvuldig in gebruik als reuk-middel en ter beoeking. In de Europeesche geneeskunde wordt benzoe zoowel als zoodanig als voor de bereiding van bezoizuur gebruikt. In den Indischen Archipel onderscheidt men de manganadocofin-poeit van jonge, en de manganadocofin-poeit van oude boomen. In den Europeeschen Archipel heeten de houtsoorten naarde plaatsen van herkomst. Padang-benzoe bevat hoofdzakelijk kaneelzuur, Palembang-benzoe bevat kaneelzuur en banjoen-zuur. Deze laatste soort komt in dit opzicht met de kostbare Siam-benzoe overeen en kan deze in de apotheek vervangen. Voor eene samenstelling van alles wat benzoe en benzoe-cultuur betreft, zie Ind. Merc. 1896, 535. Zie ook BENZOE.

KAJOE KENDEKA (MAL.). Zie AVICENNIA en BRUGUJERA ERIOPETALA.

- KAJOE KOEDA-KOEDA (MAL.), -KOEDA of -ongeveer 3200 ziele), waaronder 140 Orang Badjo. De belasting bedroeg in 1915 / 3356.50. Bo gezondheidstoestand is zeer slecht door malaria; ook buik-ziokton KAJOE KOENING (MAL.). Zie ODIN A.
- KAJOE KOENING (MAL.). Zie CUDRANIA.
- KAJOE KOENJIT. (MAL.) Ini. drogerij; de houtige stengels van *Fibraurea lincitoria Lour.*, fam. *ilicispermaceae*. Zij bevatten veel berberine.
- Men gebruikt een aftreksel in rozewater voor oogbaden.
- KAJOE LAKA (MAL.). Zie LAWSONIA.
- KAJOE LAROE (MAL.). Zie PELTOPHORUM FERRUGINEUM.
- KAJOE MANIS. (MAL.) Ini. drogerij. Jlanisdjangan of KSnngar is in het Javaans de naam van den bast van den kaneelboom (van *Cinnamomum Bl.*); zie KANEEL.
- Kajoe inanis tjina of Kajoe legi is do zoethoutwortel (van *Glycyrrhiza L.*).
- KAJOE MANIS TJINA. Zie CINNAMOMUM CASSIA. De naam wordt ook voor Zoethout gebruikt.
- KAJOE MfINJAN (MAL., JAV., BAL.). Zie STY- RAX.
- KAJOE OELAR (MAL.). Zie EURYCOMA.
- KAJOE OELAS (MAL.). Zie HELICTERES. KAJOE OEPAS (MAL., JAV.). Zie ANTIARIS. KAJOE OERIP (JAV.). Zie EUPHORBIA TI- RUCALLI.
- KAJOE PAROEDAN (MAL., AMB). Zie FLINDER- SIA.
- KAJOE PINDAH (MAL.). Zie LORANTHUS.
- KAJOE POELI (MAK.). Zie LORANTHUS.
- KAJOE POETAR, -POETARAN TALI (MAL.). Zie HELICTERES.
- KAJOE RAPAT (MAL.). Zie BAISSSEA.
- KAJOE RASAMALA. Zie CANARIUM MIOROCARPUM.
- KAJOE SERIAWAN. (MAL.) Ini. drogerij ; bast van *Symplocos odoratissima Chois.*, fam. *Stryacaceae*. De bladeren komen in de bekende obat seriawan, welke spruwkruiden a ls "species antiaphosa?" in de Nederlandsche Phannacopee Ed IV zijn opgenomen.
- KAJOE TAHI (MAL.). Zie OELTIS en SAPROS- MA.
- KAJOE TEDJA (MAL.). Zie OINNAMOMUM INERS.
- KAJOE TINGAR (MAL.). Zie CEBIOPS.
- KAJOE TELOR (MAL.). Zie XANTHOPHYL- LUAI.
- KAJOE TIMOER (MAL.). Zie GREWIA SALUTARIS.
- KAJOETRAWAS (JAV.). Zie MIGHELLA MONTANA.
- KAJOEADI. Eiland gelegen ten Z.O. van Salcier en (laarnder ressorterend. Het wordt met de zuidelijkcr gelegen eilandjes Kaoena en J'ooloe Paneljung (niet to verwarren met de glijkiamigo eilandjes bez. Kalao toewa) bestuurd door een gala rang. Het eiland heeft een lengte van 10 K.M. bij con grootste breedte van ± 3 K.M. en een oppervlakte van omstreeks 19 K.M.² Het N.W. deel is ingenojnen door een kaUtgebergte, dat in den Boc- loe Nahoelec con hoogte bereikt van 320 M. In het N.O. heeft men den kalkberg B. Bochoeng Pararang (122 M.), terwjjl op de Z.-punt van het eiland wordt aangetroffen deii B. Tandjoeng Lipang (147 M.). De rest van het eiland is cen laagvlakte, die voorul tusschen de beide eerstgenoemde bergcon tot het N. zeer vruchtbaar is. De voornaamste kampongs zijn Bono Jjambre aan de N.- kust, met een goede unker- plaats, Poengarana aan de W.- kust en inede aldaar do Orang Bad jo Kam pong Badjo. De bevolking is afkomstlg van Saleier en was in 1915 sterk
- ongeveer 3200 ziele), waaronder 140 Orang Badjo. De belasting bedroeg in 1915 / 3356.50. Bo gezondheidstoestand is zeer slecht door malaria; ook buik-ziokton zijn vaak heerschende. Do voornaamste cultuur is die van djaogeng. Het eiland is de voor- raadschuur voor de onderafdeling Saleier. De maiscultuur, welker opbrengst, omstreeks 50.000 pi- kocl bedroeg, wordt echter verdrongen door die van klappers, waarvan het aantal in 1915 op ongeveer 20.000 boomen was te stellen. De pisangcultuur, die vroeger eveneens grooten uitvoer toeliet, is nu geheel verchvcnen tengevolge van ziekte in het gewas. De Orang Badjo (zie onder BADJO of BAJAU) beoefenen de vischvangst. Zie mode onder BONERATE-EILANDEN.
- KAJOENG. Linker-zijrivier van de Pa wan in het landschap Matan van de Wester-afdeeling van Borneo. Aan de samenvloeiing van beide rivieren ligt de plaats Kajoeng of Moeara Kajoeng, ook wel Matan genaamd, omdat het vroeger de hoofdzetel was van het rijkje Matan, zie BORNEO IV C.
- KAJOEPOETIH-OLIE. De meeste Kajoepoetih- olie wordt op Boeroe be re id door distillatie van de bladeren van *MelaleucaLeucadendronL.* (zie aldaar).
- Eigenschajpen en gebruik.* De olie is een heldere bewegelijke vloeistof van cenc lichtgroene kleur, een kamferachtigen reuk en bitteren aroinatischen smaak. Het soort. gew. bedraagt 0.926. De groene tint is toe te schrijven aan koper, dat gewoonlijk wordt aangetroffen in de olie, die aan de inarkt ge- bracht wordt. Dcsgewenscht verkrijgt men door de rectificatie der liandelolie den kleurloozc vloeistof. Het slijnt echter, dat de bladeren van sommige *Melaleuca-soortan* bij distillatie eene lichtgroene oHe leveren, waai van de kleur niet aan koper is toe te schrij ven, en welke Idcur na enigen tijd verdwijnt. De olie wordt gobnikt als geneesmiddel tegen rheumatische, verlammingen, kiespijn, kraampen enz., ook om opgezette dicren enz, tegen insecten te beschermen.
- Kajeli is de hoofdzetel van de bericding der kajoepoetih-olie, die door lieden van Soela gcschiedt. Men distilleert de olie uit de jonge lHjuteren, door ze in een ketel te brengen, die met water aangevuld en met een hulm niet koperen afvoerbuis gesloten wordt. Onder den ketel wordt vnur aangelegd, dat het water doet koken en verdampen, waardoor de vluchtige olie met den waterdamp niede distilleert. De van den hehn afkomende buis loopt door een koelvat, zoodat de waterdamp en de olie condenseren. De met het water overdistilleerende olie wordt opgevangen in een als trechter dienenden klapperdop, die op een viorkanto jeneverflesch geplaatst is.
- Deze flesch heeft aan de onderzijde een kleine opening en staat in een bak met water, zoodat zij als Florctijscho flesch dienst doet. Na 8 tot 10 uur stoken bevat de stoin geen olie nicer ; men laat het water, dat nog in do flesch is, geheel wegloopen en do olie bezinken. Ten slotte filtreert men die door Chi- neesch papier en schenkt ze in go won c flesschen over. Wannecr de olie niet groen van kleur inocht zijn, werpt men eenigco koperen geldstukken in den vor- gaarbak, om haar de gewenschte kleur mode to deelen.
- KAJOETANAM. Plaats op Sumatra's Westkust, gelegen aan de spoorlijn van Enimahovu naar de Padangsche bovenlanden. Wegens de sterke rjizuij van het terrein begint hier do taidradbaan, die door de Anai-kloof loopt (zie ANEL). KajoetTanaxn. HOM. bo ven "zeel" gelegen, stond bekencl als gazon con zo went er een groot herstellingsoord gebouwd, toen

het hospitaal te Oeloe Limau Manis (bij Padang aan den voet van het Barisan-gebergte) te werd voor de van Atjeh geevacueerde militairen. De plants is echter zeer warm, het aantal geevacueeïxen van Atjeh venninderde sterk, daaroni werd reeds in 1907 het kostbaar etablissement verlaten.

Vroeger was Kajoe Tan am een onderafdeeling met gelijknamige hooftplaats. Sedert de gewest. reorganisatie ter Sum. Westk. van 1913 (Ind. Sib. No. 321) behoort het grootendeels tot het district Padang Pandjaug der gelijkn. onderafdeeling (zie aldaar)... *C'e é*

KAJONI. Éenc rivier in Nieuw-Guinea. Zij niondt uit in de baai vail Sekar bij de kampong van dien naam, op de zuidkust van de Macchier Golf. De Kajoni is over on geveer 9 K.M. bevaarbaar tot het punt, waar zij inet een breeden waterval uit- het ge- berge treedt. Hooger op stroomt zij nu en dan on- dergronds. Op het punt, waarde Kajoni bevaarbaar wordt, ligt de gelijknamige nederzetting.

KAKAP. (MAL., JAV., SOEND.) [*Laics calcarifer* Bl.]. Door de Europeanen verbasterd tot Kaalkop. Een tot de Zeebaarzen (zie aldaar) behorende visch- soort, die in zee eh riviermonden lccft en als markt- visch hoog staat aageschreven, ook bij de Europeanen. De visch kan zeer groot worden ; te Soera- lsa ja werd in] 851 een xeniplaar ge van gen van 170 c.m. lcnge en 200 pond gewicht.

KAKAP-BEBEH (wlclicht juister „k. bebek, ^Zie ZEEBAAKS.

KAKAP M 色RAH. Zie ZEEBAARS.

KAKAPASAN (SOEND.), Zie HI BISOUS VENUSTUS.

KAKAS. Districtshoofdplaats, zie KAKAS-REMBOKEN.

KAKAS-REMBOKEN... (vroeger 2 districten, Kakas en Remboken), district dor onderafd., Ton- dan o, afd. Men ado, res. Menado, staande onder een Iste districtshoofd of hoekoem-besar (zie HOE- KOEM) met standplaats Kakas. — De voornaamste plaatsen *zijn*; Kakas, aarTKernieer van Tondano gelegen, 693 Al. hoog, bestaande uit 5-kamp6hgs. Het is een gezonde en welvarende plaats (veel sawah's), met een pasanggrahan, druk bezocht door toeristen. In de nabijheid ligt de ambachts- school van het Zendingsgenootschap (met Rcgeeringssubsidie). Remboken ujt 5 kanipongs bestaande, eveneens aanTiel/meer, 695 M. hoog, potten en pannenbakkerijen, standplaats van een onder-districtshoofd en Paso (bet, warm), aan het meer van Tondano, met warme bronnen in de nabij- heid. — De bevolking van dit district behoort tot de Toeloer (bet, meerbewoners), en spreekt het Tondaneesch dialect in de Afinahasa (zie Tondano).

KAKASKASEN, (bet, plaats, waar de haan ge- krabd heeft), voormalige districtshoofdplaats, behoort bij het district Tomohon Sarongson, onder- afdeling Tondanoder afd. Menado, res. Menado. De plaats is op een hoogvlakte gelegen, 813 M. hoog. Men vindt in den omtrek vele sawah's en vervallevi koffietuinen. Thans is het de standplaats van een hoekoem-kadoea of onderdistrictshoofd.

KAKATOE. Zie PAPEGAAL.

KAKATOEIA, KAKATOEIA SOEMPIT (IRAN). Zie LIPVISSCHEN.

KAKAWANG (BORNEO). Zie HOPEA.

KAKER-DARI. Naam op de Aroe-eilanden voor een Isvogel, *Alcyone, pusilla*. Eene and ere IIs- vogelsoort, *Sauromarptis GaudicJiaudi*, heet aldaar Kaker-deixlar.

KAKI-AJAM. Maleische naam voor cen Zecster^T *Linckia militaris*. Slangsterren, *Ophiocoma-soortex*, hcccten Goerita-karang. Zie STEKELHUIDIGEN.

KAKI-APPEL. Zie DTOSPYPROS KAKI.

KAKI-KOEDA (MAL.). Zie HYDROCOTYLE ASIATIOA.

KAKI ALL Het hoofd van den Hutoe'schen opstand onder het bestuur van den gouverneur van Amboina-Gerard Demmer (1642—1647); werd den 16en Augustus 1643 door den Spanjaard Francisco de Toyra vermoord. (Zie "De ambonse historie" enz. door G. E. Rumphius, in de Bijdragen tot de T., L. en V. van N.I. uitgegeven door het Kon. Inst. voor de T. L. V. van N.I. Decl LXIV [1910] biz. 220).

KAKI(H)AN-of KAK 色HANVERBOND. Geheime vereeniging op West-Ceram, waartoe de mannelijke leden der *Pala-siwa-(hi)itam* (zie CERAM p. 470) behooren; dezen bewonen in hoofdzaak het gebied der „drie wateren" n.l. der rivieren Eti, Sapolewa en Tala. Zoodra de jongens den volwassene leeftijd bereikt hebben of eerder reeds worden zij opgeno- men in den geheimen bond en krijgen zij als teeken daarvan een zwart-blauw bondsteeken op borst, ar- men of dijen getatoeerd; vandaar de naam Pata- siwa-it am (itam, hitam = zwart). Wegens de groote geheimhouding, die van alle leden van het verbond geeischt wordt, zijn de inwijdingsceremonien en het eigenlijke doel van het verbond niet met juistheid bekend ; zooveel schijnt echter vast te staan, dat de priesters, die de nieuwelingen inwijden, de voorstel- ling geven, dat dezen door een boozen geest of den duivel gedood of verslonden zijn; aan de buiten- staande vrouwen worden bebloede speren en hak- messen, en plassen bloed op den grond vertoond. Na eenigen tijd komen dan de priesters aan de in rouw zijnde negorij ineddelen, dat de jongelingen door hun macht weder uit den dood zijn opgewekt, en weldra komen dezen ook, vuil en beslijkt, in het dorp terug, waar zij zich aanstellen als kleine kinde- ren, die niet eten, iooopen of spreken kunnen ; elk hebben *zij* een eigenaardig besneden en beschilderd bamboestokje in de hand, dat zij van den duivel beb- ben ontvangen. De inwijdingsplechtigheden hebben plaats in het kakianhuis of de *bailep panali*, die meestal op een afgezonderde plek in het bosch bui- ten de negorij staat. AVanneer een inwijdingsfeest ophanen is, wordt door de mannelijke bevolking der negorij dat huis in orde gemaakt of nieuw ge- bouwd ; de leiders van de plichtigheid zijn do priesters, *maewen*, waarvan er een, de *maewen besar*, de voornaamste en tevens de bewaker van het kakian- huis is.

Het Kakian- verbond is hoogst waarschijnlijk le bcschouwen als een der laatste overblijfselen van het in velc streken en vooral in Indonesie vroeger veel- vuldig voorkomende verbond der ongetrouwde vol- wassue jongelingen in den stam, waarvan men in onzen Arcliipel nog allerwege de sporen ziet in de vergaderhuizen der dorpen (*balai, sopo* enz.), die thans tot allerlei doeleinden dienen, maar vroeger de *meitmenhuizen* moelcii geweest zijn, zooals ze dat nu nog uitsluitend zijn in sommige deelen van Nieuw-Guinea (*roem-s'ram, kareivari*) en elders. Onder meer wijzen de aard der inwijdingsceremonien, die symbolisch uitdrukken, dat het kind sterf onl als jongeling tot een nieuw leven op te staan, en de omstandigheid, dat vrouwen en kinderen van de plek der samenkomsten verwijderd gehouden moelcii worden, in deze richting. De wijzigingen.dio opOeram deze jnannenbond ondergaan heeft, zijn uit den loop der geschiedenisand gemakkelijc te verklaren.

Toen Ternate en Tidore hunne vecten naar Ceram overbrochteii, koos het kakian-verbond partij voor Ternate of were! het onder Temataanschen invloed gebracht en zoo kreeg het verbond voor het eerst een politieke betekenis. Later, toen tegevolg van de liongi-tochten der Compagnie Klein-Ceram (Hocamoel) te vuur en te zwaard verwoest was, sloten de leden zich nauwer aaneen, en keerde de invloed van het verbond zich vooral tegen de Hollanders; van dien tijd wellicht dateeren ook de groote geheimzinnigheid omtrent doel en wezen van den bond en de strenge straffen tegen elk, die iets daar- van aan niet-leden openbaarde. Daar het Kakian- verbond ten nauwste verband houdt met hot in- heemsch geloof, keerde het zich vanzelf ook tegen uitbreiding van hot Christendom op Ceram. Naar mate echter het Gouvernement meer invloed kreeg, nain, vooral aan de kusten, de macht van het ver- bond af, ook de uitbreiding van het Christendom op Ceram deed er groote afbreuk aan. De drie hoofden van het verbond, de *kapala sanirivan* Tala, Sapo- Icwa en Eti, die vroeger elk in hun ressort het hoog- ste gezag en de rechtsmacht in handen hadden, kre- gen officiele kleeding en attributen van het Gouver- nement en werden op die wijze de tusschenpersonen tusschen het Gouvernement en de bevolking, hun invloed nam echter daardoor af, en ging nicher over op de *maoieen* of priesters, die onder de bergstammen de steunpilaren van het verbond bleven. Onder den invloed van het Christendom begonnen omstreeks het einde der vorige eeuw velen zich in het geheim van het verbond af te scheiden, totdat omstreeks 1900 zelfs twee *maoerien besar* te Kaibobo, de stand- plaats van den kapala saniri van Tala, lidmaat der Christelijke geracente werden, zoodat verschillende borden en versieringen, zelfs het beeld van *Toeale-ematai* (den Zonnegod) aan den hulpprediker werden overgedragen. Sedert neemt de politieke betce- kenis van het verbond voortdurend af, vooral sinds godurende de Jaatste expedities de invloed van het Gouvernement ook op de bergstammen zich belangrijk heeft uitgebreid. Toch zijn nog een groot aantal inlanders, zelfs onder de Christenen, leden van het verbond, en wordt af en toe, o.a. nog in 1909 te Noniale met grooten luisterdeinwijding van nieu- welingen gevierd, waartoe thans de vergunning van den Resident van Aniboina wordt vereischt.

Literatuur: \V. A. van Rees. De pionniers der beschaving in Neerlands-Indie, 1866, biz. 92 o. vlg.; A. van Ekris. Iets over het Ceramsche Kakian- verbond in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XVI 1807 biz. 290 c. vlg.; Ludcking. Do resident ic Amboina, 18G8, iJz. (i7-78; F. J. Sachse. Het ci lai id Scran en zijne bewoners, 1907, biz. 60—62, 80—82 en 90—95; T. I. Bezemer. Door Nederlansch Oost-Indie, 1906, Hoofdat. VI (waarin ook mededeelingen van den hulpprediker H. Kraycr van Aalst); Mevr. D. Kraycr van Aalst—van Aalst. Het Kakehanfest in Eigen Haard 1911, biz. 228—232. Over de afleiding van het woord *kakian* zie Van Hoe veil. "Vragen en Antwoorden." Bntav. Gen. 26e deel, biz. 102. Vor- <il" van XXV (1881), iJz. 57B). T. J. B.

KAKKE. Zie IJISVOGEL.

KAKKERLAK (lipas MAL., tjord JAV., tjoetjoe- ngock SOEND.). Insect verwant met Sprinkhanen, Krekels en Vccnmolllen, behoorende tot de orde der Rechtvleugeligen of *Orthoptera*, onderorde der *Cursoria*. Een in Indie verbeide soort is *Periplaneta (Slylopt/giis, Blalia) orientalis*, zij voert een nach- telijke levenswijze, is zeer schuw en snel ter been, ge- bruikt allerlei inaar toch voornainlijk plantaardig voedsel, knabbelt met haar bijtende njonddelen overal aan en is daardoor schadelijk. Door de neiging om zich in spleten en andere donkre plaat- sen te verbergen en om de voorraden van den mensch tot voedsel te gebruiken, komen de kakker- lakken veelvuldig in bergraatsen, woningen en ook op schepen voor, en worden zij zoo door toedoen van den mensch over de gehele aarde verspreid. Daardoor is waarschiijnlijk de *Periplaneta orientalis* evenals de *americana* in Europa gekomen, waar zij in bakkerijen, branderyen en op andere warme plaat- sen zeer talrijk wordt aangetroffen en, naar men zegt, de Europeesche Kakkerlak, *Phyllodromia (Blatta) germanica*, hier en daar heeft verdrongen.

De volwassen *Periplanetas* zijn ± 2 G m.M. lang. De mannetjes zijn van twee paar vleugels voorzien, waarvan zij echter veel minder gebruik maken dan van hinnen lange, slanke, met steekharon bezette pooten. De wijfjes van *P. orientalis* onderscheiden zich van de mannetjes doordien haar laatste achter- lijfsring met een kielvormige kam-punt in 't midden omhoog steekt, terwijl bij de mannetjes deze ring plat is en ter weerszij, behalve de aan beide geslacht- ten eigen staartstift (cercus), een fijne stift (stylus) draagt, voider doordien hare vleugels korte en on- bruikbare stoimpjes blijven. Na de bevruchting zwelt het achterlijf van het wijfje sterk aan, en langzamer- hand wordt in do geslachtsopening een langwerpige rood, betrekkelijk zeergroot, glad lichaam zichtbaar, dat meet en nicher naai' buiten treedt en daarbij naar- niate het harder wordt, van wit door geel tot bruin verkleurt. Het heeft den vorm van een ouderwetse ricstasch. Men noemt het somtys ei, het is echter in werkelijkheid een eierkapsel (ootheka); langs zijn bovenkant heeft het een naad, die er uitziet als ware hij gevlochten, op de zijkanen vertoont het ter weerszij 7 dwarsinsnoeringen. Dczo beantwoorden aan 8 hokjes; elk klaarvan bevat een werkelijk ei, dat zich reeds voor het uittrcclen van het cikapsel tot een larve ontwikkelc. Van *Phyllodromia germanica* is waargenomen, dat de moeder-kakkerlak het eikapsel na enigen tijd langs den gevlochten naud opende en zoo hare larven zelf ter wereld bracht. Deze zijn van den beginne af van 3 paar pooten voorzien, waarmee zij onmiddellijk gaan rondloopen, hare oorspronke- lijk witte kleur verandert spoedig in geel en bruin. Zij onderscheiden zich van de volwassen kakker- lakken door het go mis van vleugels en ondergaan een zcstal vervcllinging; na de vierde worden do vleugel- stompjes zichtbaar. Er wordt beweerd, dat tusschen ieder paar vervcllinging een geheel jaar zou verloo- pen en dat ieder wijfje slechts eens of hoogstens tweemaal een eikapsel zoo voortbrengt en kort daarna zou sterven.

Een goede manier om kakkerlakken uit te roeicn, is het iieerleggen van zware doeken, gedrenkt met eenig suikerhoudend vocht. ledoren morgen moet men daarop gaan stampen, alvorens do dekken op te lichten.

De naani K a k k e r l a k wordt ook wel aan Albinc's gegeven. (Zie aldaar).

KAKOELOEK MESAK. Landschap thans deel

¹⁾ *Saniri* zijn de radon, onder wicr bestuur, al- t- hans in naam, do bevolking van West-Ceram staat; elk dier raclen heeft tot vooraitter een *kapala saniri*, door do bevolking zelve gekozen en door hetCJouver- neinent benoemd. Waarschiijnlijk werden tot deze waardigheid dus telkens personen gekozen⁴ die reeds hoofden van het Kakianverbond waren.

uitmakende van het landschap Bcloe Tassi Fettoh, onderafdeeling Beloe, afd. Noord- en Glidden-Timor, res. Timor en Onderhoorigheden.

-K AKO ENIR (wellicht juist li< r f k c n i r a n S O E N D .)
Zie MULLEN.

KALA. De benaming aan Ojwa gegeven, wanneer hij als de almachtig vernielers optreedt. Zie QI-WAISME.

KALABAHU Plaatsje op Alor aan de diepingesneden baai van denzelfden naam, standplaats van den gezaghebber der ondrafdeling Alor, afdeeling Zuid Timor en Eil., res. Timor en Onderhoorigheden.

KALABIENTIEN *t. r.* KALABINTING (MAK.). Zie EEKHOOBNS

KALABOE GOENOENG. Berg ter Sum. Westk. 2172 M. hoog, gelegen in de Ophir-districten, op de grens van Sumatra's Westkust en de residentie Tapanocli. Op dezen berg ontspringt de Pasaman.

KALADJANA of KALANDJANA (JAV.). Zie PANICUM MUTICUM.

KALADIENGIK (MAL.), KALADJENGIK (JAV.). Zie SOHOROPIEEN.

KALAEANA-RIVIER. Zie CELEBES onder b. Midden Celebes biz. 454 en d. den Zuidoostarm biz. 458.

KALAJAR BADAG (-BADAK) (SOEND.). Zie HODGSONIA.

KALAMOJANG (MAL., MOL.), KALAMAJAR, KALIMAJA (MAL.) KJeine phosphore-seceerende *Myriapods*, vermoedelijk een *Siphonophora*, laat een lichtgeel spoor achter.

KALALAWAR (MAL.). Zie VLEERJUIZEN, INSEKTENETENDE.

KALAM is een der Arabische benamingen van de Mohammedaansche gdoofsleer, en dateert uit de periode, waarin onder invloed voor alder Cliristelijke dogmatiek verschillende onderwerpen van het geloof voor het, eerst min of meer wijsgeerig werden besproken en bcredeneerd. Wie zulke vragen tot onderwerp eener verhandeling inaakte, werd aangeduid als *nwelakallim* (d. i. iemand, die zulk eene vraag „besprak“) en de wijsgeerige behandeling der geloofs-vragen noemde men *kalairC'* (d. i. bespreking). Zij, die het beredeneeren dezer onderwerpen als eene afkeurenswaardige nieuwigheid veroordelden (zie ISLAM II, d), hebben den *kalam* in de scherpste bewoordingen gebrandmerkt. Op grond nu der in dien tijd ontstane overleveringen, waarin de *kal&m* aldus als i e t s z e e r verwerpelijks wordt voorgesteld, vermeed men het in den lateren Islam liefst, de orthodoxe ^elofsleer te noemen en gaf er de voorkeur aan, dit vak van godsdienst-wetenschap als de oesoe *Z al-din of tawhud* aan te duiden : zie ISLAM, II, d, en vgl. verder JI. Goldziher, (Vorlesungen fiber den Islam, 910, p. lot), J27—129 ; M. Th. Houtsma, De strijd over het dogma in den Islam, 1875, p. 87 v., 93 v.

-KALAMBOEWAI *t. r.* K&L&MBOEWI (MAL.). (*Ampularia*). Zie GASTROPODEN.

KALAMISOE. Bergtop van 2222 M. in het ZVV-lijk schiereiland van Celebes (zie aldaar onder e den Zuidarm biz. 461).

KALANCHOE, plantengeslacht der Crassulaceao met 2 soorten *K. pinnata* en *K. laciniata*, de eei'ste veel op Java verwilderd, de andere uitsluitend gekweekt, vooral by de woningen der Chineezen. De inlandsche namen Daoen Stdjoek (MAL.) Boentiris (SOEND.), Tjakar bebek (MAL.) of Sosor bebek (JAV.) worden, naar het schijnt, voor beide soorten gebruikt. De kruidachtige planten hebben groote vle bloemluizen en teeenoverstaande. dikvleezi-

ge bladeren, die vooral bij de tweede soort vaak diep ingesneden zijn. Zij worden als verkoelend genees-middel gebruikt.

KALANDO. Bergtop op Celebes van eene hoogte van 2963 M. (zie Celebes onder 6, Midden-Celebes biz. 454).

KALANGAN*Met Sait ni Hocta samcigetrokJeen tot een koeria, onderclcel oiderafileeling bolga en Bat an g-Toroe-d istricten, jler afd. Beneden Tapanocli. res. Tapanocli, met gelijknaigene hoofd-plaats, gelegen ten Z. van Sibolga aan de Kalangan-rivier, die in de baai van Tapanocli uitmondt, en aan den grooten weg van Sibolga naar Loemoet. Het zielental bloopt ongeveer 150.

KALANGBRIT. District van de afdeeling en het regentschap Toeloeng-agoeng, residentie Kediri, met eene oppervlakte van 187.5 K.M.². Er zijn aldaar twee erfpachtsond ememin gen voor koffie en een suikerfabriek. Het telde ulto 1905 eene bevolking van ± 76.000 zielen, waaronder 70 Europeanen en 35 Chineezen.

CvKALANGSJlter dezer naam is een volkstem op Tlava bekend, die vroeger een zwerfend leven in de bosschen leidde, maar door Sultan Agoeng van Mataram genoodzaakt werd zich in vaste woon-plaatsen, Kalangs genaamd, te vestigen. De Ka-langs zijn over geheel Midden-Java verspreid, maar worden toch vooral in de Vorstcnlanden gevonden, waar zij op de hoofdplaatsen Djokjakarta en Soera-karta afzonderlijk buurten bewonen. Van hunne af-komst is weinig bekend; volgeis de fantastische verhalen der Javancn zouden zij afstammen hetzij uit een bloedschendig huwelijk van een vorstin metharen zoon, hetzij uit de vermenging van een mensch met een hond, die nu eens als stam vader, dan als stam-moeder der Kalangs genoemd wordt, en wiens graf in de desa Pragoeman (Semarang) gevonden zou worden. De Kalangs, die vroeger vooral bijzondere be-roepen uitoefenden, — koperameden, vervaardiging van zweepen uit rot an, het vellen en bewerken van hout, het laatste ook als heeredienst voor den Vorst, — zouden bij huwelijken en sterfgevallen bijzondere gebuiken volgen, waarbij de hond een zekere rol speelt. Zij werden vroeger door de overige Javancn met minachting beschouwd; tegenwoordig schijnt dit in mindere mate liet geval te zijn, klaar zij thans wel bij elkander wonen. Zelfs zijn huwelijken tusschen Kalang& en andere Javancn niet zekizaam, ofschoon deze nog wel tegengohouden wonlen door de verhalen, onder de Javancn in omloop, dat do Kalfngs staarten hebben en bloedachondigen om-gang met hunne kinderen zouden plegen. Men heeft wel eens beweerd, dat de Kalangs verwant zouden zijn met den zwarten, kroesharigen stam der Negro's op do Philippijnen, enz. : zij ontscrschiden zich echter van de Javancn niet door voorkonicu, noch door kJceding of taalgebruik. Ook belijden zij den Islam on wordt de besnijdenis gotrouw door hen in aehl gnoinen.

Thans zijn de Kalang& in Djokjakarta deck kooj-liecen, deels timmerlieden, deels volgeHngen van Javnansche grooten. In Soerakurta waren zij vroeger, toen do Socsoehoenan de vrije beschikking had over de houlbosschen, belast met de zorg voor het kappen en vervoeren van het hout en onder-scheiden van de liofliminerlicnden, die tot het hof-personeel werden gerekend. Thans zijn dezer echter met de KaJangs samengesinokcn en worden zij ook Kalaiigs genoemd, welke benaming dus alleen op het beroep Egat, dat wordt tuitgeoeffend, zoodat de be-naming Kalang thans het

geheele ambtelijke perso- 心 f

neel omvat, dat ondcx- den Wedt'nS, Kalang met het toezicht op do hofftimlieden belast is, be- nevena al hunc ondogeschikten.

In het Javaanscho wetboek NawSIS. prAdftft, art. 24, wordt van de Kalangs on Pinggirs gowag ge- maakt en aangenomen, dat do afstammig der laat- ston bepaald wordt door de moeder, die der eersten door den vader.

Zie Ketjen, T. Bat. Gen. XXIV, 1877, bl. 421 : Yeih., Java, II, bl. 579; A. B. Moyer, Dio Kalang auf Java (Leopoldina XIII, Aug. 1877, bl. 4) : J. Knebel, T. Bat. Gen. XXXVII, J 894, bl. 489; Dr. H. ten Kate, l'Anthropologie, T6nie XXVI, 1915, biz. 239—241. KALANTARA (JAV.). Zie LEUCAENA.

KALAO(LAMBINGO).Eiland, gelegen ten Z.O.van Saleier en administratief daaronder ressorteierend. Het worclt bestuurd door een onbezoldigd galar- rang. Het eiland heeft eene lengto van ± 30 K.M. bij cene grootste breedte van 5 a 6 K.M. en cene op- pervlakte van ongeveer 120 K.M.². Het bestaat bij- na geheel uit bergland met van Oost naar West, ge- richte ketens, wier uitloopers in elkaar vallen. Een groot aantal toppen, waarvan de Boeloe Tombong of Papakang de hoogste is (187 M.), verheffen zich regelmatig over het eiland. Zij zijn klein van om- vang en veelal zeer steil, sommige bolvormig of ke- gelvormig. Naar de N.-zijde loopen de hellingen steil af met kleine diepe ravijnen; de Z.-hellingen zijn minder steil. Op het O.-deel van het eiland heeft men enkele breede, zacht glooiende vlakten. Op de Z.W. kust heeft men eene uitgestrekte vlakte. Rivieren zijn er niet, slechts enkele kreekjes. Een voetpad loopt over het Oostelijk deel van het eiland. De kampongs zijn gering in aantal, tie grootste, nl. Kalao met Bcroe, ligt op de Z.O.-kust, waar de schepen in den westmoesson eene goede aukerplaats vinden. De bewoners zijn afkomstig van Boeton. Vandaar gingen zij naar Kalao Toewa, doch door de zeeoovers ve rd re ven verplaatsten zij zich later naar Kalao. In 1912 bestond de bevolking uit ongeveer 1100zielen.De gezondheid is ongunstigdoor malaria, ondervoedingen slecht drinkwater. De voornaamste cultuur is die van djagoeng, waarvan iets kan. wor- den uitgevoerd : do klappercultuur is van weinig botckcnis, doch wordt betcr. In 1912 bedroeg de opbrengst a an belasting / 717. — Zie mede onder BONERATE EILANDEN.

KALAO TOEWA. Zie BONERATE-EILANDEN.

KALAPA. In het Maleisch spreekt men van „po- hon nioer" of „-njoer" of, met een mogelijk aan het Javaansch on tiend woo rd, van „pohon kClapa" of „-kalapa", in het Soendaasch van „tangkai kalapa", in het Javaansch van „oowit kaiapi" of of „oewit krambil". De Clercq geeft in zijn Plantk. Woordenb. voor Ned. Indie ver over de honderd in- landsche namen op, die in de verschillende talen in dialectu van den O. I. Archipel voor den „calap- puH-boom" (*Rumphius*) worden gebezigd.

De wetensebepelijke naain is *Cocos nueijera*, behoorendo tot do plantonfamilio der Palmen; in het NederJandsch het best aangeduid als cocospalm. Do naain, waarbij hij het meest door de Europeanen in Indie wordt genoemd, is klapperboom, d.i. een ver- bastering van het woord kalapa.

A Is het oorspronkelijke vaderland van den cocospa 1 ruid nioeten de Noordclijke landen nan de Westkust van Zuid-Amerika worden aangezien. Zijn overbren- ging naar de tropische landen van Azie moct reeds in praohistorische tijdon hebbon plaats ghad. Hot voorkomen van den cocospalm in onzo tegenwoordi- ge O.I. Kolonien is reeds bekend uit de alleroudste

verhalcn der Arabieren en Chineezen over reizen naar den Maleischon Archipel.

De hypothesc, dat do geographische verspreiding van dozen palmboom, dank zij het uitstekend driff- venngon van zijnc vruchten, door bemiddeling van zeestroomingen zou geschieden, beart t wo rd t niet, in eer aan onze tegen woordige kennis van dezo cultuurplant.

De *Cocos* behoort tot de vedcrpalmen : de rijzigc stam draagt aan zijn top een machtige kroon van bladeren, uit wier oksels de enorme bloeiwijzen te voorschijn treden en waar omstreeks een jaar na do bloei de zware vruchtrossen hangen. De ge- middelde leeftijd van den cocospalm bedraagt 80 jaar, ofschoon hij stellig 100 en meer jaren oud kan worden.

De zuilvoorrigc onvertakte stam bereikt gemakke- lijk een hoogte van 20—25 M. en is over zijne geheele oppervlakte voorzien van lidteekens van de aan- hechtingsplaatsen der afgevallen bladeren, terwijl de stambasis meestal in omvang is toegenomen. De volwassen bladeren kroon heeft gewoonlijk 20—30 soms zelfs 35 bladeren tegelijk aanwezig en elk blad bereikt een lengte van 5—8 M. en bezit ongeveer 60—80 paar bladslippen, die % M. lang zijn. De co- cospalm heeft 66nslachtige bloemen, die echter op hetzelfde individu voorkomen: hij is dus eenhuizig. Tot kort voor de ontplooiing wordt de circa 2 31. lange inflorescentie omsloten door een bloeischeede, d i e later afvalt. De bestuiving geschiedt zoowel door insecten als door den wind.

Do vrucht van *Cocos nucifera* is een steenvrucht, zoodat de nman van cocosnoot feitelijk onjuist is. De cocosvrucht is gewoonlijk denzadig, in bijzondere gevallen 2- of 3-zadig. Het cocoszaad wordt omge- ven door een dikken vruchtwand, bestaande uit een vezeligen bolster, die van buiten omgeven is door een lecrachtige huid en van binnen tegen een steen- harde schaal aahsluit. Alles wat zich inwendig van doze harde schaal bevindt, behoort tot het cocoszaad.

In Ned.-Indie komt, van het geslacht *Cocos* alleen do soort *C. nucifera* voor, doch daarvan zijn ver- scheidene varieteten voorhanden. Over het meeren- deel dier varieteten zyn haast geene gegevens bekend, terwijl het hoogst wenschelijk zou zijn, indien een onderzoek naar hunne cultuur-waarde werd ingesteld.

De cocospalm is van nature geen strandplant, ofschoon hij aan tropische kusten zelden ontbreekt. Hoe we l het geen groeivoonvaardc is, verclraagt de palm boom een substraat, dat een hoog gehalte aan keukenzout bevat, en juist daarom kan hij zoo uitstekend aan het zeestrand gedijen. Het nut van den cocospalm is zeer groot en velrclic; enkele der voor- naamsto toepassiiigen niogon hier worden opgo- somd. Het hout van den stam, hoewel niet zeerduur- zaam, wordt voornamelijk voor binnenwerk in de huizen gebruikt en voor het vervaarcligen van in- landsche snuistorien. De wortels dienen voor de be- reiding van inlandsche gneesmiddelen en do akar kfilapa hidjau (MAL.) geklt op Java als diureticum. Het jongo groeipunt van den stam — zg. palmiot — wordt als groento gegeton (palmkool, die ook als zuur wordt ingemaakt); van de allerjongste, nog witte bladslippen worden mandjes gevlochten, waar in men rijst stoomt, die daaxkloor een byzonder lek- keren smaak verkrijgt. Van de oudere bladeren ver- aardigt men allerlei vlechtwerk voor kortstondig huishlijk gebruik en van hun stevige middenerven worden bezenis gemaakt. Bij fcesten dienen de groe-

ne bladeren den inlander tot festoenen, die hij met bloemen versiert, terwijl de dorro bladeren met bars t-ot fakkels worden verwerkt.

Van den jon gen bloemstengel wordt na voorafgaande behandeling pslmsap afgetapt, waaruit men door indaxpning palmsuiker en door verschillende and ere bewerkingen palmwijn, gist, arak on azijn verkrijgt. Het versch opgevangen sap is volkomen helder en een aangename frissche drank, die echter spoedig troebel wordt wegens de gisting der aanwe- zige suiker. La at men het sap vergisten, dan ont- staat de zg. palmwijn (ICgen of toewak) terwijl de afgezette droesem a Is gist kan worden gebruikt; uit den palmwijn wordt verder arak gestookt. Na on- geveer e6n etmaal is de alcoholische gisting afgelo- pen en begint de azijnzurc gisting, die tot azijnbe- reidung leidt. Voor de suikerbereiding dient de gisting van het versche sap te worden workomen, door het op een open vuur in te dampen*)Bpor aan- brauding verkrijgt de dikke stroop een bruine kleur, zij wordt dan in eenvoudige vormen begoten en levert bij afkoeling een aangenaam smakende bruine suiker op, die op de pas? rs en in de warongs in koekjes van verschillende grootte en formaat ver- kocht wordt.

Het voornaamste nut wordt echter van de cocos- vruchten getrokJ-zen. De vezelige bolster levert namel- jk de cocosvezel — de z.g. „coir" —, die na voorafgaande bewerking gebruikt wordt voor het inaken van cocosmatten, touwwerk, borstels, enz. De inwendige harde vruchtschaal, die het zaad om- geeft, wordt verwerkt tot lepels, drinkbekers, in- houdsmaten, enz. Het nicest belangryke bestand- deel van de vrucht is het kiemwit van het cocos- zaad — het z.g. „cocosvleesch" —, dat in zijn inwendige holte het cocoswater be vat.

Dat kiemwit vindt toepassing door zijn gehalte aan vette olie. Het winnen van die olie kan onmid- dellijk uit het versche cocosvleesch plaats hebben of nadat dit vooraf gedroogd is en dan den naam van „copra" verkregen heeft. De bereiding van olie uit het versche kiemwit wordt alleen door de inlanders verricht en bepaalt zich hoofdzakelijk ter voorziening in de plaatselijke behoeften. Het ren- dement van 300 goed gerijpte, versche cocosvruch- ten bedraagt volgens priintieve inlandsche bereiding ongeveer 38 L. cocosolie.

Het droogproces voor de copra-bereiding kan geschieden door het cocosvleesch bloot te stellen aan den zonneschijn of door kunstmatige verwarming. De inlandsche wijze van kunstmatige droging boven een zacht open vuur levert in den regel een wan- kleurig en onwelriekend product, waardoor de copra uit Ned.-Indie en vooral uit de Buitenbezittu- gen op de Europeesche markt geen goeden naain heeft.

In onze O. I. kolonien bestaai tegenwoordig tal- rijke modern ingerichte fabrieken, waar de copra tot oKe verwerkt en a Is copra-olie geexporteerd wordt. Goed gedroogde copra heeft een gehalte aan olie van ± 65 %. De fabriekmatige winning van de copra-olie geschiedt door hydraulische persing der vooraf fijn gemalen copra en het residu, dal daarbij overblijft — de z.g. „cocospulp" —, vonnt als vee- voeder (cocos-koek) of a s meststof (cocos-boengkil) een niet onbelangrijk byproduct)

De ruwe copra-olie levert na zorgvuldig raffine- ment een zuiver reuk- en smaakloos vet, dat als braadvet toepassing vindt. Door het zuivere vet te verbeteren met gepasteuriseerde melk oider toe- voeging van tafelloze wordt de plantenboter-mar-

garine vervaanligd, die tegenwoordig steeds meer de natuurboter vervangt.

Verdcre nevenproducten kunnen uit de verwerkte grondstof nog verkregen worden voor de zeep- on kaarsenfabricage.

In Ned.-Indie is de cocoscultuur hoofdzakelijk nog in hfinden van de inlanders, ofschoon het Euro- peesche kapitaal zich ook voor deze cultuur is gaan interesseren. Behalve op Java is o.a. op Borneo's Westkust, op Celebes en in verschillende declen van Sumatra de cocostelc ten hoogst belangrijke volks- cultuur.

Vruchtbare alluviale gronden, w.o. humusrijko zandgronden of zanderige leingronden, verdienen wel de meeste aanbeveling voor de cocoscultuur; kleiachtige gronden zijn over het algemeen weinig geschikt, ofschoon op de Westkust van Borneo deze cultuur bij voorkeur op zeelei-gronden wordt uit- geoefend. Voor alles verlangt de cocospalm zooveel mogelijk lucht en zonlicht, want van de minste schaduw is hij in hooge mate afkeerig.

Onder de talrijc varieteten, die in Ned.-Indie voorkomen wordt de kalapa. idjo (JAV.) — d. i. *Cocos nucifera*, L. var. *viridis*, Hassk. — zoo goed als uitsluitend aangeplant; in den laatsten tyd is men ook inecr aandacht gaan wyden aan de kalapa bali (JAV.) — d. i. *Cocos nucifera*, L. var. *macrocarpa*, Hassk. —, die buitengewoon groote vruchten voort- brengt.

Wenscht men een zoo goed mogelijken aanplant te verkrijgen, die later aan hoog gestelde verwach- t in gen zal voldoen, dan mogen bij de cocosteelc geen bijcultures worden toegestaan. Een onderlinge af- stand van 10 M. in en tusschen de rijen is voor *Cocos* een goede plantwijdte, waarmede op een bouw 80 exemplaren komen te staan.

De gemiddelde leeftijd, waarop de cocospalm een marktwaaxig product begint te leveren, inoet niet beneden het IOde levensjaar worden gesteld, of negen jaren na het uitplanten van de denjarige bibit in den vollen grond. De jaarlijksche opbrengst van een grooten aanplant dient men niet hooger dan op geiniddJd 35 — 5 rijpe vruchten per volwassen booin te stelden.

De cocoscultuur in Ned.-Indie heeft van ver- scheidene plagen te lijden, die bijna uitsluitend door dierlijke vijanden worden veroorzaakt. De nieuwte gevreesce vijand is de beruchte klappertor — *Oryctes rhinoceros*, L. —, die door zijn aantasting den boom kan doen afsterven.

De totale uitvoer van copra uit Ned.-Indie be- droeg voor de laatste JO jaren de volgende hoeve- heden in tonnen van JO00 K.G.:

1907	111.688	1912	169.899
1908	52.233	1913	352.729
1909	117.569	1914	152.869
1910	169.235	1915	J 29.187
1911	178.283	1916	88.842

Op do copra-markt onderscheidt men twee hoofd- merken, nJ.: 1) Jf. M. 8. z.g. fair merchantable sun- drier, en 2) F. M. — fair merchantable —; verder kent men nog twee ondermerken, n.l. „mixed" on „telquel". Naar aanleiding van de vele klachten over de copra uit Ned - Indie heeft zich te Ainster- dam u. it de Vereniging voor den copra-handel) een arbitrage-bureau geconstitueerd, dat uitspraak doet over eventuele kwaliteits- geschillen. *Literatuur*: F. W. T. Hunger, *Cocos nucifera*, Hand boek voor de kennis van den cocospalm in

Ned.-Indie, zijn geschiedenis, beschrijving, cultuur / cn producten, 1916; E. Prudhomme, *Le Cocotier*, 1906; P. Preuss, *Die Kokospalme*, 1911; H. Hamel /Smith and F. A. G. Pape, *Coconuts*, 2e Edit. 1917. ' K A L A S A N. Een der drie regens tschappen in de

residentie Djokjakarta, waaruit Mataram (zie al- daar) bestaat. Het heeft eene gelijknamige hoofd- plaats en wordt ten W. begrensd (van Noord naar Zuid) door het regentschap Sleman, de hoofdplaats Djokjakarta en het regentschap Bantoel, ten Z. door de regentschappen Bantoel en Goenoeng Kidoel, ten O. door Goenoeng Kidoel en de residentie Soerakarta en ten N. door den Merapi. Het wordt verdeeld in vijf districten, t.w. Kedjambon, Krapjak, Bcr- bah, Prambanan en KoctA.gcd6; bij dit laatste district belidort ook do Solosche enclave van dien naam.

Op ulto 1905 bedroeg het aantal inlanders bijna 138.000. Omtrent de Europeanen en Vreemde Oos- terlingen ontbreken gegevens. Er zijn in dit re- gentschap 16 Europeesche landbouw-ondernemingen voor suiker en tabak. De voornaamste Hin- doe-oudheden van het gewest Djokjakarta worden in dit regentschap gevonden, o.a. de Tjandi's Sari, Prambanan, Kali Boning of Kalasan, Sewoe, Idjo en Abang.

KALASAN of Kdlasan. Een woest en ontoeganke- lijk bergland in de residentie Tapanoeeli van Sumatra, ten Noorden van de kustplaats Baroes. Het wordt doorsneden van tallooze riviertjes, die diepe dalen hebben uitgeschuurd. De meesten dezer ko- men uit in de Tjenendang, een der bronrivieren van de Simpang Kan an. Waarschijnlijk wonen er in het geheel niet meer dan ongeveer 1500 gezinnen.

KALASI. Zie SLANKAPAN.

KALATJES. Soendanesche naam voor honing- vogels, behoorend tot het genus *Arachnothera*. Zie HONINGVOGEL.

KALAWARA NAPOETI. Javaansche nederzet- ting in het landschap Sigi (zie aldaar), gestichtdoor de Witte Kruiskolonie met het doel door immigratio van Javanen de dun bevolkte Paloe- valleispoediger tot ontwikkeling te brengen en aan de Kajelische bevolking betere methodes te leren bij den sawah- arbeid, welk doe! echter niet bereikt is.

KALAWET. Zie GIBBON. KALD⁶(MAL.). Zie EZEL. KALIMBAK (JAV.). Zie KHABARBEB, KALIMOJANG (MAL. MOL.). Zie HOMALOME- NA.

KALENDER. Zie MOHAMM. KALENDER en TLJDRICKENING.

KALING POETIH en KALENG MAS. (BATAV. MAL.). Zie SPREEUW.

KAL InJandHhc uitspraak van *Kddhl*, d.i. /echter.

KA Lt is de bcnaming van de gemalin van Qiwa, wanneer zij als verdolgstor optreect. Zie DOERGA.

KALI Lang-Jav. woo rd voor rivier, hoog-Jav. lepen.

KALI MALIKON AD⁶. Eigenlijk Qiidhi Malikoel- Adil, <L i. „rechter van den rechtvaardigeii koning". Titel van een anib, ingcBtekl door een Atjehsch soeltan, die dannedo bedoelde con voorzitter der vorstelijke rechtbank te krijgen, die op de hoogte was van de Goddclijke wet. Volgens vcler beweren had die Kali, behalve met de Goddclijke wet, ook rekening te houden met de adat. Vandaar zijn titel: rechter „des rechtvaardigeii konings", in onder- scheidung met dien der drie sagi-rechters: „van den Almachtigen Heer", die enkel de „hoek6m" han- terden. Heeft het in de bedoeling gelegen, hun

zekerc suprcmatic te doen uitoefenen over de sagi- rechters, gbeurcl is in alien gevalle dat niet. Het ambt is zeer snel volkomen ontaard tot een soort hofercermonieccsterschap, waaraan bepaalde in- konsten uit de havenrechten waren verbonden, en eindclijk wist een titu laris, gebruik makend vrn 's vorstcie geneeheid en van de zwakheid des toen- maligen Panglima Mceuseguit Raja (het hoofd van de ongcvcrc 24 gampongs aan weerszijden van de Atjeh-rivier, in de omgeving van het hof en de loofdmoskeo) het gezag te krijgen over de helft van diens gebied.

Zic/Dr. C. Snouck Hurgronje, De Atjehers, I, 101 Vy.

In 1905 word te toenmalige Teukoc Kali MaJikon Ade verbannen (Zie Koi. Verslag 1906, koi. 14/15); het ambt word ingetrokken en de hoofden der tot het gebied Mceuseguit Raja-rechterover be- hoorende gam pongs staan sedert rechtstrcks onder het gezag van don controleur te Oelee Lheue (Zie Ind. Stb. 1906 No. 105 en Koi. Verslag 1907).

KALI JMAST, Naam, dien de noordelijke arm deri Brantas, de K. Soerabaja, draagt in het gedeelte van haren loop, dat door deze stad stroomt.

KALI RABON DJALE : Eigenlyk Qadhi Rabboel- Djaliil, cl. i. „rechter van den almachtigen Heer". Titel van de drie Atjehsche sagi-rechters. Was de panglima sagi min of meer de hoofdoeebalang zijner confederatie, de „kali rabon djale" was de voornaamste kali binnen dat gebied. Naar de oorspronkelijke bedoeling zouden de hoofdkalfs door den soeltan worden aangesteld, terwijl de gewone kalfs, die de oeelebalang's ter zijde stonden, door den hoofdkali of athans in overleg met dezen moesten worden benoemd. In strijd daarmee is het ambt van kali rabon djale ten slotte erfelyk geworden en erven ook meestal do gewone kali's dor oeeleba- langschappen hun ambt als een familiegoed. Een natuurlyk gevolg is, dat men voor al die ambten dikwerf naast elkaar vindt; functionarissen zonder titel en titularissen zonder functie.

Zie Dr. C. Snouck Hurgronje : De Atjehers, I, 97 —105.

KALIANDA. De onderafdeeling Kalianda, voor 1912 Ketimbang genoemd, behoort tot de afdeling Telokbetong der residentie Lampongschie--Dis^~ tricten, grenst "in het W. aan do Lampongbaai, in het Z. aan straat Soenda en in hef O. aan de Java Zee.

Tot deze onderafdeeling behooren de eilanden Sebesi, Seboekoe, Krakatau mot de iu de nabij- heid gelegen eilanden Verlaten eiland en Lang- ciland, allo in Straat Soenda en de Zutphensche eilanden, vlak onder de O. kust in den N. uitgang van Straat Soenda.

De oppervlakte dezer onderafdeeling bedraagt 937 K.M.²; hot aantal inwoners bedroeg in 1905: 14.000. Het Zuidelyk gedeelte worcht ingenomen door den kegelvormigen berg Radja Basa, met zijn toppen Kadja Basa (1281 M.) en Barilang (1181 M.). Naar het N. strekken zich de uitloepers uit om te eindigen in een lage moersassig land- streek; het N.W. deel der onderafdeeling is berg- achtig, deel uitmakende van het zich in de aan- grenzende onderafdeeling Telokbetong langs de Oostzijde der Lampongbaai uitstreckende lage berg- land.

Het Zuidelyk uiteinde der onderafdeeling heet Varkenshock. Van den Radja Basa stroomen tai van riviertjes, waarvan het water door de bevoL

king, die zich aan de Westzijde in verschillende kampongs aan den voet of op de uitloopers van den berg gevestigd heeft, wordt gebruikt voor de door haar aangelegde sawahs, waarvoor Kalianda vanouds bekend is.

Een voor pedats op ruitigen begaanbare weg voert van Kalianda langs de kampongs om den Radjit Basa met aan de Oostzijde een zijweg naar de kustplaats Ketapang, gelegen aan de Javazee, tenzij Kalianda noordwaarts door een grooten weg verbond en is met Telokbetong.

Als bronnen van inkomsten komen naast den rijstbouw op sawahs en landags voor de bevolking in aanmerking de pepercultuur, die echter sterk achteruitgaat door droogte en door de aaltjes- ziekte, de klappercultuur en het inzamelen van boschproducten. Hoofdzakelijk worden deze producten vervoerd naar de hoofdplaats Kalianda, waar ± 900 inlanders in 1905 woonden, stand- plaats van den besturende ambtenaar, met een Chineesche wijk. Chineezen en Inlanders koopen de waren op, daarna worden deze uitgevoerd hetzij met stoomers van de Kon. Paketv. Mij., die eene wekelijksche conimunicatie met Telokbetong en Batavia onderhouden, dan wel met zeilprauwen. Eenige kampongs aan de Oostzijde van den Radja Basa. vervoeren hunne producten naar de kustplaats Ketapang, van waar de uitvoer per prauw naar Anjer (Bantam) plaats heeft. Andere in het der onderafdeeling maken voor hunne producten gebruik van den grooten weg voor uit- voer naar Tarahan van waar het transport per prauw dan wel langs den grooten weg naar Telok betong geschiedt.

De besturende ambtenaar (Civ. Gezaghebber) wordt in zijn bestuursstaak bijgestaan door twee onderdistrictshoofden, aan welke de kampong- hoofden ondergeschikt zijn; die ambtenaar is met de magistratuur belast, en tevens Voorzitter van de proatin (in J.), rechtbank) te Kalianda.

Omtrent gebruiken en gewoonten der inb. bevolking wordt verzeen naar de ethnographiche beschrijving der Lainpongsche Districten.

KALIANGST. Oostelijk eindpunt der Madoera- stoomtram, aan den noordelijken in gang van de nauwe zeestraat tusschen Madoera en het cilandje Poeteran, een 10-tal K.M. beoosten de afdelings- hoofdplaats Soemenep (res. Madoera) gelegen. Er bestaat een regelde verbiinding door een stoomboot der Madoera- stoom tram Mij. tusschen Kalianen Panaroekan (Besoeiki), waarvan door de Madoereezen een zeer druk gebruik wordt gemaakt.

Sedert de invoering in 1898 van het zoutbriketten- stelsel geschiedt de vervaardiging der briketten in de Gouvernementsfabriek te Kaliangst; de zetel van den Directeur van den dienst der Zoutver- pakking is mede aldaar gevestigd. Te Kiaipon, afd. Sam pang, res. Madoera (zie aldaar), bevindt zich nog een tweede dergelijke fabriek, doch die te Kaliangst is verreweg de grootste en belang- rijkste en wordt nog voortdurend uitgebreid. Zij is langzamerhand tot een reussachtige ondieneming uitgegroeid met doebnatige woningen voor het talrijke personeel. De fabriek is door sinalspoorlijnen voor machinaal vervoer met de verschillende zoutetablissemanten (depotpakuizen) in het naburige zoutland Soemenep (zie onder SOEMENEP) verbonden. Voor de vergemakkelijking van den afscheep der zoutbriketten zijn in do laatste jaren soliede kademuren van gewapend

beton aan de naburige zeestraat gebouwd (in 1915 voltooid)./

KALIANGST. Bcnahing van drie verschillende bekende warme bronnen in het gebied door voor- malige residentie Bagelen, residentie Kedoc.

KALIBAWANG. District met gelijknamige ho of c- plaats van de residentie Djokjakarta, behoorend tot het Sultansgebied en gelegen ten W. van de Progo; het ressorteert onder het regentschap Pengasih (Koelon Progo), afdeling Koelon Progo. Het heeft 2 onderdistricten 7 DelcSA en Sainigaloech, en telde op einde van 1905 omstreeks 27.000 inwoners, alien Inlanders.

KALIBENING. I. Desa in de residentie Djokjakarta, in de nabijheid waarvan de „tjandi Kalibihing" aantreft. Deze desa ligt dicht bij de regeritschapshoofdplaats Kalasan. De tempel, een der fraaiste van Java, wbfdt daarom ook wel tjandi Kalasan genoemd.

II. Bekende badplaats even buiten Magelang, aan den grooten weg naar Semarang.

Kalibening was ook de naam van eene koffienderneming op den Sineroc, die in 1885 bedolven is door een bergstorting, waarover een belangrijk rapport van Fenneina in „Jaarb. v. h. Mijn.wczan" 1886. Enkele Europeanen en ongeveer 70 inlanders werden bedolven. De cenig over- levende was de laatste der Tenggreesche honden, die twee dagen na de ramp in zijn vroegere verblijf- plaats Tosari op den Tengger kwam aangeloopt.

KALIDIAGA (SOENAN). Zie HEILIGEN (MOH); INDISCHE).

KALIMBOROT (SOEND.). Zie OASTANEA TUN- GURRUT.

KALIPOET JANG. Vroeger district, thans onder- district van het district Pengandaran, afdeling Tasikmalaja der residentie Prcan ger-Regen t- sdiappen. De plaats Kalipoetjang ligt aan de Tjitandoe (benedenloop), die tot hiertoe voor vrij groote rivierstoomschepen bevaarbaar is. In 1912 bestond een dagelyksche stoomvaartdienst tusschen Tj Hat jap en Kalipoetjang. Te Kalipoetjang buigt de weg Bandjar— Parigi, die eerst in zuid- oostelijke richting loopt, zich met een hoek van nagenoeg 90° Zu id west waarts om. Ook doet dit de nieuwe spoorlijn Bandjai—Parigi.

KALIREDJA. District der controle-afdeeling Banjoemas, afdeling, regentschap en residentie van dien naam, met een oppervlakte van J 82,5 K.M.². Het telt 51 dc8(f'n met con 40-tal Europeanen, ± 300 Chineezen en bijna 91,000 Inlanders (1915). De hoofd plaats Soempioeh is aan den spoorweg Batavia—Djokjakarta gelegen.

KALISANGKA. Havenplaats van Ardjasa, district en contrdje-afdeeling Kangean, afdeling en regentschap Soemenep, res. Madoera, gelegen aan de ruime, fraaie baai van Ketapang, in den noord- westhoek van het eiland Kangean. Deze baai is in den westmoessoii jnocilijk toegankelijk.

Kalisangka wordt eenige keeren per maand aangedaan door den Gou vemens stoomer, welke de regelde communicatie met Gajin (Sapoedi) en Soemenep onder- jrhoudt. Er is vrij veel hand el en vischvangst. - • - /

KALISOESOEHBAAL. Noord elijk gedeelte van de wijde, naar het Oosten gechcl open Dwaalbaai op de Oostkust van Boeton, ongeveer 5° Z.B. De baai is nog zeer onvoldoende onderzocht en heeft vennoedelijk groote diepten; in het Noord- delijk gedeelte liggen eenige eilanden en vele rielen en ook midden v66r de baai zijn ccnige rielen

gerapporterd. De namen Kalisoesoeh- en Dwaal- baai worden dikwijls verwisseld. Bo Hollandsche naam is ontstaan doordat naar de Molukken, be- stemde zeilschepen, welke in het voile van den Oostmoesson to veel don Boetonwal hadden ge- houden, in do baai bezet zijn geraakt en het door- komen van den Avestmoesson hebben mochten afwachten om doze te kunnen verlaten. Zie Zee- mangsids deel V.

KALITJI (MAL.). Zie OAESALPINTA BONDU-CELLA.

KALIWOENGOE. District van de controle- afdeling Boelja_afdeeling en regentschap Kendal, residentie Semarang, met eene oppervlakte van 184 K.M.2 Men vindt er een suikerfabriek en twee crfpachts-ondernemingen, gevestigd op 5 erfplaats- percelen, waarop de padiculatuur wordt gedreven en vischvijvers zijn aangelegd. — Het district is verdeeld in 3 onderdistricten en had op ult. 1905 eene bevolking van ruim 64.000 zielen, wajrvan 155 Europeanen en 250 Chincezen. " / *:

KALJADO. Inlandsche naam door de Toradja's op Celebes gegeven aan een groote boomhagedis, *Lophura amboinensis* Schlosser, die in uitwendigen vorm aan de Z. Amerikaanse *Basiliscus-soorten* herinnert (zie onder AGAMIDAE).

KALK, KALKSTEEN. De sirih-kalk, een door de inlandsche bevolking bij de bereiding van den hetelpruim gebezigde stof, wordt in den regel ver- vaardigd van gebrande schelpenzelder wordt lier en daar koraalkalk gebrand ter verkrijging van ongeluschte kalk voor bouwmaterial. De meeste kalkbrandrijen van den lateren tijd winnen echter bergkalk (kalksteen), die op Java., Sumatra en Borneo veelvuldig wordt aangetroffen, ten deele van jongen (tertiairen), ten deele van hoogen ouder- dom (kolcnkalk). Op Sumatra is vooral deze laatste ontwikkeld; op Sumatra's Westkust in het Barisangebergte en het Ngalau-Sariboe- gbergte word het gsteente door Verbeek nagegaan en ge- kitarleerd : uit de onderzoekingen van Fennema en V<=>Iz in Noord-Suniatra is gebleken dat het zich ook hier voortzet. De jongere zoogen. orbitoidonkflk (eoceen) treedt op Sumatra in veel kleinere hoeveelheden op dan de ouderc. I>angs dezuidkust van Java en do noordoostkust van Borneo is vooral do zeer jonge miocene kalk sterk ontwikkeld. Op Java en Borneo komt verder nog een kalksteen voor, die wat ouder is dan deze laatste, tot het eoceen behoort en als niunnilitenkalk kan worden aangeduid. Op een aantal eilanden in het oostelijk gercolte van den archipel koimen tot op 500 M. zeehoogte terrassen voor van kalksteen (koraalkalk), waarvan verreweg de meeste niet ouder zijn dan ploceen. Ook uit het inezozoische tijdvak zijn van vooraillende eilanden kalksteenen bekend, doch steeds in betrekkelijk kleine hoeveelheden.

Daar kalksteen niet behoort tot de delfstofTen, waarop de Indische Mijnwet van toepassing is, kan aan hem, die daartoe het verzoek doet, een vergunning worden verleend tot winning dier delfstof (mchT wordt dezo voor 30 jaar verleend) op domein- grond en waren in 1916 een 26-tal dier vergunningen uitgegeven, waarvan dat jaar slechts 4 in productie waren. Het verkregen product wordt aangewend of *j de suikerfabrikage of als bouwmaterial.

De zachte, poreuze, Uchtgelo, mergelachtige kalk-steen van Madocra wordt volgens Verbeek (Java L 54) op veel jlaatsen uitgehouven voor bouwsteen. *• v. bij AroBbaja, waar uitgestrekte steengroeven bestaan. j<j-ogger werden hier en lij Grisee (Soera-

baja) ook veel waterfilters (zoogen. Icksteenen) genaakt, wafrvan het gebruik echter van lieverlede door den invoer van betere europesche filters is af- genonien.

Voor het geografisch voorkomen der verschillende kalksteenen zijn de geologische detailkaarten te raad(plegcn/?P< / < i- •. / ;

KALKSPONSEN. Zie SPONSEN. /

KALKWERPEN. Een gebruik, dat voor konit bij veel volksstammen op Nieuw-Guinea. De inboor- l in gen der Dorebaai noemen het „Sau afcr", d. i. „vrede maken". In verschillende streken van dit eiland was men lichaaklelijk getuige van deze ceremonie, waarbij waarschijnlijk bedoeld were! een bezweringshandeling tot afwering van booze invloeden. Zekerheid heeft men hiebronitrent echter nog niet. De kalk (ook wordt hiervoor wel asch gebruikt) wordt bewaard in con bamboekoker en zoowel in de lucht gegooid als gestrooid op den grond, die door vijand of vreemdeling betreden zal worden. Reeds in 1606 were! door Luis Vaez de Torres van het kalkwerpen gewag ge- maakt.

KALLIMA *paralecta*. Groote dagvlinder, wien onderzijde zoo sprekend op con verdord blad gelijk, dat het hier daarvan niet te onderscheiden is wanneer r het zich, met tegen elkaar geslagen vleugels, op een takje niet zulke bladeren neerzet. De bovenzijde is donker fluweelig blanw met een glanzende oranje baan schuin over elk der voorvleugela : deze makeu het hier zeer in het oog vallend zoolang het vliegt, wat er toe bijdraagt om het uit het gezicht te doen verdwijnen, als het plotseling gaat zitten. Het staarje aan de ondervleugels boost den steel van het blad na, de puntig uitgesneden hoeken der voorvleigcn do bladspits, en een eehuuie si reep over do ondervlakte van voor- en achtervleugels de midde- nerf. Ook eenige zijne ven zijn als schaduwstrepen aangeduid, maar overigens is de tekening der ondervlakte zeer variabel. Ijc ondervlakte boost dus dome bladeren na ii) verschillende toestanden van luime verdorring, met de vlek ken en de schimmel- woekering. die er op voor'komen.

KALMOES. Zie ACORUS.

KALOEANG of KELOEWANG (MAL.). Zie VLEERMUIZEN, VRUCHTENETEN DE.

KALOELOES. Zie VAARTUIGEN.

KALOERI. Zie MUZIEK- EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KALOEWIH of KALOEWEH (JAV.). Zie ARTOGARPUS COMMUNIS.

KALONG (JAV., SOEND). Zie VLEERMUIZEN, VRUCHTENETENDE.

KALORAN. District met gelijknamige hoofd- plaats van do afdeling en hot regentschap Tc- nmnggoeng, residentie Kedoe.

Het heeft een oppervlakte van 243 K.M.², telt 51 dcsa's en is verdeeld in 4 onderdistricten.

Op het einde van 1905 bestond de bevolking uit een 20-tal Europeanen, ± GO Chincezen en bijna 52000 inlanders.

KALOSSI. Een transitopunt in het landschap Allah, behoorende tot de federatie Doeri (zie aldaar) in de afdeling Pare Pare, gouv. Celebes en ondoth., met rijk huiulelaren. Koffie is het hoofdhandelsproduct. Men hield er vijfdaagse pasars ,vaar rijst, kolfie, djagoeng, tabak, groen- ton, boonen, vruchten, kains en krainerijen ver- handeld weixlen. (Zie not a van toelichting omtrent het landschap Allah in T. B. G. 1912, 54). De bewoners zijn Boeingeenzen, kleiner dim do

„Toradj&'s hooger op; zij zijn beknd a Is kiiappe kopcrwerkers.

KAMAKA WALLER of EMAH WALLER. Een meer gelegen in Nieuw-Guinea, dicht bij de zuid- kust ten noordoosten van de Tritonbaai en een paar uur gaans daarvan verwijde'd. Het ligt volgens sommigen 150 M. boven den zeespiegel, volgens anderen lager en is bijna overal dieper dan 20 M.» de lengte bedraagt 10, de breedte in het midden ruim 3 K.M. Het is bogrensd in het Noord- den door het Majomtoe-gebergte, in het Noord- oosten en Oosten door het Kambckiaroe-gebergte, in het Zuiden door de Arora en de Owoea. zijnde twee toppen waartusschen cen inzinking, en in het Wcslen is liet van de Tritonbaai gescheideu door den 400 M. lioogon Warika. Het meer heeft steile, zeer begroeiude oevers, die zeer schaars bevolkt zijn. Men vindt hier een kalkfontatie met, een ondraardsch net van aan- en afvoerkanalen ; het is dus te vergelijken met het „polje- meer“ der Karstformatic. Verbinding met de zee werd tot nu toe niet waargenomen ; onderaardsdic gemeenschap is echter niet uitgesloten. Volgens de be- volking zou bij hoogen waterstaad een bo ven- grondsche afwatering on 1staan naar de Tritonbaai.

Het Kainaka Waller is bekend om de zeer afwisselende waterstanden, die cr in werden aangetroffen. In 1874 vond N. van Miklucho-Maclay iti het water staande boomen op 4 a 5 M. diepLe, ierwjl zich op het strand een gordel afgestorven vegetatie bevond en xit de achtergelaten sporeu op de kalkrotsen bleek, dat het water 2 M. boven het toenmalige niveau gestaan had. De bevolking vertelde, dat ettelijke jaren geleeden het water in eukcle uren gezakt was, zonder dat een aard- beving had plaats gehad. Von JMiklucho-Maclay kwam tot de conclusie, dat dit in 1858 of 1859 geweest inoet zyn. In 1910 was het oeverbosch weder ondergelopen, zoodat er boomen waren, die t-ot de toppen onder water stonden. Volgens verschillende waaniemingen zou het water tus- schen 1906 en 1910 ongeveer 17 M. gerezen zijn.

KAMAL. Desa, gelegen aan de Zuidwestpunt vafThe eiland Madoera, hoofdplaats van het gelijk- namige onderdistrict, distr. Kebanjar (Kwanjar), contr.afd.Zuid-Bangkalan, afdceiling en regentschap Bangkalan, res. iladoera. Het is het begin punt van de Aladoera-stoomtram, waarvan de hoofdlijn langs de Zuidkust van het eiland, via Kwan jar, Balga, Sampang, Pamekasan en Soemenep naar Kalianget loopt en een zijlijn via Bangkalan naar Tanahnerah.

Kama】 is vlak tegenover Soerabaja aan het smalste gedeelte van Straat Madoera gelegen. De gergelde verbi nd in g tusschen beide plaatsen wordt o.a. door eenige malen daags heen en weer varende stoombootjes der Madoera-Stoomtrain Mij onderliouden. De groote postweg over het eiland Madoera, welke de 4 hoofdplaatsen Bangkalan, Sampang, Pamekasan en Soemenep onderling ver-)indt, vindt eveneens te Kamal zijn beginpunt.

Kamal is de belangrijkste uitvoerplaats van vee en huden van de geheele residentie Madoera. Voor de vergemakkelijding van het veetransport per prauw is er een praktische vee-inlaaclbrg gebouwd. Ook bevinden er zich de kantoren en werkplaatsen der evengenoomde Madoera-Stoomtrain Mij (op- gericlit in 189G ; ulimo 1915 waren 214 K.M. in exploitatie), hetgeen zeer veel drukte en vertier aan het plaatsje geeft. Op korten afstand bezuid- oosten Kamal vindt men vlak aan de zeckust

een groot quarantaine-station voor Soerabaja-

KAMANG. Een nagri in het district Tilitang, 16 "K.M. ten N. van Fort de Kock, Sum. Westk. In het begin der 19de eeuw woonde hier Toenkoe nan Rintjich, een vurig dweper, die cen krachtigen stoot gaf aan de geloofs- zuivering door do Padri's voorgestaan, Hij verbond zich met zeven andere drijvers in Again tot de beruchte „Harimau nan Salapan“ (de acht tijgers), en bed reef vele wreed- heden. In 1908 had hier in den nacht van 15 op 16 Juni het eerste en belangrijkste trefeen plaats met opstandelingen tegen de invoering van directe belastingen ; de opstandelingen verlo- ren hier 90 dooden, onze verliezen bedroegen 7 dooden en 14 gewonden】“

KAMANGGEBERGTE” bit gebergte vonnt de grens tusschen het plateau van Again en dat van Pajakoemboe en is een deel van de waterscheiding tusschen Java-zee en Indischen Oceaan. Het is een vrij hoog, maar schraal kalkgebergte, waarin zich vele karstverschijnselen vertoonen. De Agam b.v. heeft cen onderaardschn loop van 4 K.M. lengte door cen der ruggen ; bovendien komen er vele grotten in voor.

KAMBANGAN (NOESA). Rotsachtig eiland, aan de Z.kusb van Banjoemas (Java), W. van Tjilatjap, van eruptieven oorsprong, maar met enkele kalk- bergen aan de noordkust, het wordt op 121 K.M.² geschat. Het eiland is van groot belang voor Tjilat- jap, daar zijne kust als met een hoorn ombuigt en de recde dicr plaats tot een der veiHgstcn van Java maakt. Deze wordt gevormd door de engte van Noe- sa Kambangau, het vaarwater tusschen dat eiland en de Zuidkust van Banjoemas; zij is aan den in- gang smal, maar vervijdt zich naar het W. en dringt met de door de zee gevormde zeer diepe kreek Tji Donan cenigszins in den Java-wal. Deze komt noord Westwaarts nauwer en gaat over in een smal kanaal, slechts voor weinig diepgaande vaartuigen bruikbaar, dat in de Kinderzee voert.

De N.O. punt van het eiland heet Karang belong ; ten Z.O. Jigt de Goenoeng Tjimiring met cen verkenningstoren, w waarvan de schepen gesignaleerd worden ; de nignalen worden door een seintoestel op den G. Tiga naar den vasten wal overgebracht. Ter bescherming van de reede van Tjilatjap waren vroeger forten to Kjirangbandoeng aan de N.O. punt, en te Banjoenjapa aan de N.kust ; in het belang der verdediging moest het eiland gedeeltelek woest blijven en is de be vol king, vroeger op 1500 ziclen geschat, geheel naar Java verhuisd. Talrijck grotten worden in de rotsen aangetroffen, zooda s bij Mangocdjaja aan de N.- zijde, de grot J J mas Boentoe 0. tegenover de Tji Donan en cen grot, die bij de inlanders in gi'oot aanzien staat, welke naar hare gedaante,MCsigit t sola (steenen moskeo) heet en waarvan verhaald wordt, dat zij de begraaf- plaats is van cen heilige, die liet eiland over ZCJ- herwaarts zou licbben gevoerd. Op enkelc rotsen worden eerbare vogelnesten aangetroilen. De hei- lige bloem Widjaja koesoema (zie aldaar) wordt op Ncca Kambangan aangetroffen. In de Jaatste jaren (sinds 1905) worden op (lit eiland op uitgebreide schaal caoutchouc leverende gewassen geplant door dwangarbeiders. Daartoe is er een groote gevangenis met bijbehorende woningen voor den directeur en verder personeel gebouwd.

KAMBANGAN, HoogJavaansch voor Alang- Alang. Zie IMPERATA.

KAMBING (MAL.) Zie GEIT.

KAMBING (POELO). 1. Laag, boomrijk eilandje,

ressorteerende onder het district Sampang, contr. afdeling, regentschap en afdeling van dien naam, res. Madoera, bezuiden de afdelingshoofd-plaats Sampang in straat Madoera gelegen. Do bevolking leeft hoofdzakelijk van vischvangst.

II. Een ander eiland van dien naam is gelegen beoosten Alor en behoort tot het Portugeesche gedeelte van Timor. Dit eiland bestaat uit een ouden vulkaan van ± 1000 M. hoogte, die omgeveel is door terrassen van jonge koralkalk, welke aan de zuidzijde tot ongeveer 700 M. reiken. (Zie Verbeek, Molukkenverslag, 376).

KAMBING (IRAN) (MAL.). zie KLIPVISSCHEN.

KAMBING OETAN. (MAL.). *Nemor rhaedus sumatrensis* Shaw, de eenige thans levende antilope (zie aldaar) van den Indischen Archipel. Het geslacht *Nemorhaedus*, dat Z.O.-Azie, van Voor-Indie tot Japan en Sumatra, bewoont, is nauw verwant met de gemzen en leeft evenals deze in het gebergte. Do kamping oetan leeft in kleine troepen in weinig toegankelijke bergstreken van Sumatra. Hij heeft achterwaarts gebogen, geringde horens en een korten staart en is grootendeels bruin tot zwart gekleurd, met witte manen en witte keelbehaarung. Volgens Schneider (Zoologische Jahrbücher, Abt. zSyst., Bd. 23, 1906) overmachten kamping-oetan in holen onbeklimt hij behendig de steile rots-wanden. De Batakkers van gen hem in strikken of valkuilen en eten zijn vleesch.

KAMBING WOLANDA cf. -BELANDA (MAL.). Zie SCHAAP.

KAMBODJA (MAL., SOEND., JAV.). Zie PLUMERIA.

KAMBOENO. Bergtop op Celebes, hoog 2950 M. (Zie CELEBES onder b. Midden Celebes biz. 454.)

KAMELEON. Onjuiste Europeesche naam voor boomhagedissen uit het geslacht *Calotes* (zie onder AGAMIDAE), de groene boenglans (zie aldaar), welke evenals die eelchte *Chamaeleontidae* van kleur kunnen veranderen. Deze laatste behooren in het Aethiopsche gebied thuis, maar komen tot in V. Indie voor en zijn van de Agamiden onmiddellijk te onderscheiden door de eigenaardig gebouwde, zeer ver uitstekbare tong en door het feit, dat vingers en teenen evenals bij den klimvoet van spechten en papegaaien in twee groepen van 2, resp. 3 teenen tegen over elkaar geplaatst zijn.

KAMERS VAN KOOPHANDEL EN NIJVERHEID EN HANDELSVEREENIGINGEN. In het artikel BEURS (BATAVIASCHE) wordt melding gemaakt, hoe de commissie van vijf kooplieden, welke de directie diert in ISIS opgerichte instelling vormde, ook door de toenmalige Regeering als een den handel vertegenwoordigend orgaan erkend werd en zich als zodanig geopen zag tot het uitbrengen van advies over verschillende de belangen van den handel rakende onderwerpen. Maarde goede verstandhouding tusschen de Directie der beurs en de Regeering word naar aanleiding van een namens den handel ingediend gemotiveerd betoog over den gebrekkigen toestand van het inuntweezdermate verstoord, dat bij missive van 23 Januari 1827 door den Gonnissaris-Generaal Jhu Bus de Ghisignies aan de onderteekenaars dier Memorie word tot kennen gegeven, dat welko ook zijne persoonlijke achtung voor hen zijn mocht/ „hij geono partuikeron en zelfs gecne Directie „der beurs, de bevangtheid kon toekennen, om zich „in naam van ancleren bij de Regeering te ver- „voegen, veel minder om den geheelen handel van „Batavia en zijne blangen te vertegenwoordigen „.

Hiertoe zou, volgens diezelfde missive een officieel lichaam, „op het voorbeeld van dergelijke instellingen van het moederland“, als Kamer van Koophandel moeten worden in het leven geroepen; maar de zaak geraakte van het tapet en allics bleef bij het oude, totdat die in 1849 opgerichte handels-societät „de Vereeniging“ in 1857 herschapen werd in de thans nog in bloeienden toestand verkerende Bataviasche Handelsvereening, die zich volgens hare statuten ook ten doel stelde „het> „Gouvernement of de hoofden van algemene of „gewestdijk bestuur voor te lichten in zaken den „handel betreffende en al zulke voorstellen te „doen als het belang van handel en scheepvaart „machten noodzakelijk maken“. De Handels- vereening was dus een door den handel eigen er beweging in het leven geroepen den handel vertegenwoordigend orgaan; maar alras ontstond scheuring onder hare leden omdat, naar sommiger oordeel, het vreemde element in het bestuur te veel de overhand verkregen had. Zeer invloedrijke magnaten in de Bataviasche handelswereld weigerden het gezag der Handelsvereening als vertegenwoordigend orgaan van den handel te erkennen, en hierin vond de Regeering aanleiding om van haar kant tusschenbeide te komen door de oprichting bij ordonnantie van 29 October 1863 (Ind. Stb. no. 144) van Eamers van Koophandel en Nijverheid. Deze lichamen, gevestigd op de plaatsen waar de Gouv.-Gen. dit wenschelijk oordeelt, zijn bestemd om aan de Regeering, de hoofden der departementen v. alg. bestuur en de besturen der gewesten, desgevraagd dan wel uit eigen beweging, adviezen uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen over onderwerpen betreffende den landbouw, den handel en het fabriekswezen, en aan Jandbouwondernemers, handelaren en fabrikanen in liet algemeen zoodanig mededeelingen te doen, als de Regeering en die hoofden en besturen zulken verlangen of in het belang der bovenoemde onderwerpen noodig achten. Zij zijn thans gevestigd te Batavia, Semarang, Soerabaja, Padang en Makassar. De leden worden door den Gbu: -Gen. gekozen uit een voordracht van 3 personen, door de Kamer opgemaakt, moeten de ouderdom van 30 jaar vervuld en 3 jaar ingezeten in Ned.Indie zijn; de voorzitter wordt uit en door de leden gekozen. De voorzitter en meer dan de helft der leden moeten Nederlanders zijn; waar het getal der leden, — dat door den Gouv.- Gen. bepaald wordt er steeds oneven moet zijn. — niet meer dan 5 bedraagt, moeten minstens 2 leden Nederlanders zijn. Elite Kamer regelt hare werkzaamheden en benoemt haron eigen secretaris; voorzitter noch leden ontvangen bezoldiging uit 's lands kas. De secretaris geniet een kleine tegemoetkoming voor schrijffloonen enz. De betrokken hoofden der departementen en van gewestelijk bestuur zyn gemachtigd aan de Kamers inzake te geven van alle gegevens, op handel en nijverlicid betrekking hebbende en reeds ter kennis van de Regeering gekomen, doch alleen voorzoovev zij statistieke feiten betreffen. (Zie regiement Ind. Stb. 1863 no. 140°, 1887 no. 178 en 190Lno. 440. xBijbl. nos. 1508, 1814, 1868, 3215, 3370, -5550 in 6156J.)

De Indische kamers van Koophandel en Nijverheid hebben thans een bestaan van nieren dan vyftig jaren achter den rug, en gedurende dat tijdsverloop hebben zij zeker in veel opzichten aan het cloel harer instelling beantwoord.

Door die Kamers worden mecr of minder ge- rege] d verslagen aan de Regeering ingedield.

Zoals hiervoren werd. aangestipt, is ook de Bataviasche Handelsvereniging blijven bestaan, en soortgelijc vereen igin gen- best a an thans ook t'e Semarang, Soerabaja, Slakassar, Padang en Medan, fifet doel dezer vereenigen is in hoofd- zaak, den handel de gelegenheid te geven tot het inwinnen van informatie, die voor hen van belang kunnen zijn, in voor dagelijksche bijeenkomsten gesliecte lokalen. Ieder dezer vereenigen geeft periodiek een marktbericht uit, verinclende de in den afgelopen tijd plaats gehad hebbende transacties, aankomst on vertrek van schepen, de wisselkoersen en alles wat overigens voor den handel van belang kan zijn. Het bericht van Batavia be vat wijders eeue gespecificeerde op- gave van de lading der uit geheel Nederl. Indie naar elders vertrokken schepen (manifesten), ter- wijl dicnangaande in de berichten van de andere plaatsen, alleei van de daar verscheepte goederen en producten vermeld worden. Er hebben van tijd tot tijd bijeenkomsten plaats, waar de belangen van den handel besproken worden : soms worden ter zake der Regeering meddeelingcii gedaan, soms vraagt do Regeering uit eigen initia- tief het ad vies van de een of a ndere Hand els ver- eeniging. De Handelsvereenigen houden zich ook onledig met het vaststellen van de door den handel t e berekenen com missies en andere tarie- ven, ook van de courtages, welke de niaklaars mogen berekenen. Aan de Handelsvereniging te Batavia zijn annex „het weld ad ighed sf ond s van den Bataviaschen handel" en de Vereeniging voor den Effecten handel; laatst bed oude vereeniging noteert dagelijks de koersen der effecten en geeft uit het tweemaal per week verschijnend blad „de Indische Financier".

Te Soerabaja bestaan nog de Vereeniging van Makelaren, goedgekeurd bij Gouv. besluit van 5 Februari 1913 no. 24 en de Permanente Coni- raissie van arbitrage, goedgekeurd bij Gouv. be- sluit van 19 Maart 19] 3 no. 60.

KAMFER. Eeue vluchtige, kristaliijne stof, die voorkomt in alle deelen van *Cinnamomum* Neess, een schoonen zwaren boom van Oost-Azie, uit de familie der *Lauraceae*, na verwant aan den kaneel- boom.

Deze boom groeit vooral op de cilanden Kioe-Sioc, Sikokoe en Formosa, doch la at zich gemakkelijk in andere matig warme gewesten kweeken, bij v. in Florida.

De ruwe kanifer worrit uit dozen boom gewonnen door de fijn gehakte stammen, wortels en twijgen met water te destilleeren, waarbij de vaste kamfer (stearopt) en de vlocibare kamferolie (elaeopt) over- gaan. Eerstgenoemde stof wore!t dan gedroogd eu geperst en in met lood bekleede kisten naar Europa en Aincrika verscheept, waar zij nog eens in de kajncrraffinaderijen door sublimatie wordt gezuiv- verd, zoo dit niet reeds in het Jand van pnxluctie was geschild.

De kamfer vertoont zich als een wit te, taai. kristaliijne niassa van eigenaardigen reuk cu snaak, zij t'e geheel vluchtig en gemakkeijk brand baa r : ha ar smeltpunt is 17G° C. Een korreltje drijft al rond- draaiend op Water, doch slechts weinig wordt daar- van opgelost (1—1300). Daarentegen is kamfer in tele organische vloeistoffen oplosbaar, zooals in alcohol, aether, vet- te en vluchtige olijen, enz. Kam- fer is rechtsdraaiend. Men gebruikt dezo stof als

medieijn. als insectenwrcrd middel (tegen motten on dergelijke) en vcieler bezigt men ha ar in de tech- niek bij de bereiding van rookloos kruit, van celluloid, voor vuurwerk enz.

Kamfer maakt een belangrijk handelsartikel uit; de jaarlijcsche uitvoer van Japan en China stijgt soms tot 2 miljoen K.G.

Een op kamfer gelijkend stof, die echter geen ware kamfer, doch een daarmede verwant product, bonicol, is, word t door andoro planten gelevcrd. De bekendste daarvan is de Borneo- of Sumatrakam- fer, welke gelevcrd wordt door *Dryobalanops aro- matica* Gaertn. Deze kamfer bevindt zich in holten van do oude boomen van die soort en wordt niet doof destillatie gewonnen. Zie verder hierover KA- POER BAROS.

Eene derde soort, die vceveens borneol is, hoewel een ander isomer als de zoeoven genoemde, is de ngaikamfer, welke in China gedestilleerd wordt uit *Blumea balsamifera* D. C., eene kruidachtige plant uit de familie der *Compositae*. Zie verder hierover bij NGAI KAMFER.

De kansen van eene cultuur van kamfer lverende gewassen in Nederlandsch-Indie zijn uiteengezet in Teysmannia I. 278. Wellicht zal *Cinnamomim Gamphora* voor bergcultuur op Java geschikt zijn.

KAMISEPOEHAN. Een der vijf afdeeKngen of golongan, waarin adel, ambtenaren en geestelijk- heid in de Vorstenlanden verdeeld worden. Zie bij DJOKJAKARTA.

KAMOENDAN. Eene rivier in West Nieuw-Gui- nea. Zij valt op de noordkust van de Maccluer Golf in zee en ontspringt in het noordelijk gedelte van den zg. Vogelkop bij Ambocaki. Hare lengte bedraagt hcnkbreed ongeveer 148 K.M., zij is dus een der grootste rivieren van West Nieuw- Guinea. De Kamoendan heeft een vrij constante breedte van 80 M., is voor grootte prauwen bevaar- baar tot Mongge (ongeveer 55 K.M. hemsdreed boven de mouding) en voor kleinere vaartuigen tot Samariak, nog 20 K.M. verder. Talrijke ri- viertjes vallen in de Kamoendan. Boven de sa- jnenvloeiing met de Worn ba, dus in den middenloop, wordt zij Aifat genaamd ; de bo ven loop heet Wasam! .

KAMOER. Naan] op de Aroc-cilanden voor een Loophoen, *Talefialhis Cuvieri*; op Andai, N.-Gui- nea, heel de vogel Oemgrau. Zij broecien de cieren niet uit, doch de wijfjes leggen de eieru gezamenlijk in 66n grooten hoop bladeren en gras : de daarin ontstane hitte, door rotting veroorzaakt, doet de jongen uitkomen, die hier tevens terstond larvci) en insecten in groot hoeveelheden als voedsJ gered vinden.

KAMOERA. Eene rivier in Zu id Nieuw-Guinea. Zij valt in zee ten westen van kaap Steen boom. Een barer liikerzjivrienen is de Watakwa, die wed er de Iwaka oj : neemt. Bovejdien bestaat tus- sclieei de AVatakwa en de boven-Kamoera, ook wel Poeria genaaid, ceij) bifurcatie. Voornaamatec rechter-zjivriev is de Tocoba.

KAMPAK. District van de controle-afdeeling Panggoel, afdeeling Toejoeng-agoeng, regentschap Trenggalek, residentie Kediri, met eene oppervlakte van 263 K.M.². Het telt twee erl- jacilils-ondenie)niijgen voor de leek van koffio en kina.

KAMPAK. Jav. woo rd o.m. voor "roover". In den Oosthoek en in de Noorder strandresidenties, o.a. Rem bang, noernt men "kampak" roo verbend en, die met gewekl in broken en roo ven, waarvoor elders,

in de Vorstenlanden byv. do naam „katjo.“ go-bruikelijk is, w61 te onclerscheiden van straatroovers, in hot Jav. Do afdeeling Bodjonegoro van

de residentie Rembang was vroeger berucht door haar kampakpartijen.

KAMPAK (SOEND.). Zie HERNANDIA.

KAMPAK-RIVIER. Zie SUMATRA (rivieren).

KAMPARLANDEN. Onder dezen naam vcrstaat men de landstreek om de rivier Kampar in het zuiden van het gouvernement Oostkust van Sumatra, en de beide bronrivieren) Kampar Kan en de Kampar Kiri. De rivieren worden beschreven in het artikel SUMATRA (rivieren), terwijl voor de landschappen Pelalawan, Tam bang, Kampar V Koto, Kampar VI Koto, Pangkalan, Goenoeng Sahilan, Teso Logas, Rantau Sibajang en Singingi naar elk dezer artikelen afzonderlijk wordt ver- wezen. Langen tijd zijn deze streken onaflanke- lijk gebleven. Het. eerst werd op 18 October 1881 met Pelalawan een contract gestloten en deze streek bij de toenmalige residentie Oostkust van Sumatra gevoegd. Thans is het gcheele gebied onder ons rechtstreeksch bestuur en wel grootendeels gevoegd bij het gouvernement Oostkust van Sumatra, ter- wijl alleen do bo von loop van de Kampar Kan an bij de Afdceeling L Koto van Sumatra's West- kust is gevoegd. (Zie BANGKINANG). Het laatst onderwierpen zich Goenoeng Sahilan, Logas, Sibajang en Singingi en wel vrijwillig in 1903, maar de hoofden gaven daarbij te kennen het liefst bij de Oostkust te worden gevoegd, omdat van de Westkust niets anders dan „rodi“ (bevelen) waren te verwachten, m.a.w. dat zij meet heil verwachten van de tabak en petroleum, dan van de gedwongen koffieuultuur. Als onderafdee- Hng Kampar Kiri met de hoofdplaats Goenoeng Sahilan behooren zij tot de afdeeling Bengkalis. Het gebied is meerendeels dicht begroeid met wouden, waarin olifanten, tijgers, uilde varkens en herten; groote stukken loopen geregeld onder water. Men legt alleen op de hooge gedeelten dcr oevcrs ladangs aan, cn op slechta enkele plaatsen sawahs. Aan den bo ven loop der vele zij rivieren zijn nog verscheidene terreinen te vinden, die voor aHrclei cultures geschikt zijn. Voorts plant, men voor de eigen consuinptio wat vruchtboomen en klappers, schralo koffie en sirih pinang en pisang. Het veo loopt meest vrij rond en belet den groei dcr gewassen. Langs den benedenloop ook van de zij rivieren komen uitgestrekte moe- rasson voor met velc in even, danau, bantjah of Jandau genaamd. De vischrijkdome der rivieren stclt de bewoners in staat groote hoeveelheden gedroogde en gcrookte visch te verkoopen. De inzanieling van boschprodukten, voornamelijk got ah en bijenwas, vonnt mode en belangrijk midclle van bestaan. In den bodem komt aan de Singingi en bij Logas goud voor, terwijl tussehen Singingi en Sibajang stcenkool-velclen zy u aan- getroffen en er zeer waarschijnlijk ook petroleum in den grond aanwezig is.

Literatuur : J. W. Ilziman, Dwers door Sumatra J/P.

A. van der Lith, Ned. O. Indie I : T. But. Gen. XXIV

1877, XXVII 1882 en XXXIX 1897; T. Bin. Bestuur II

1888 en III 1889; T. Aardr. Gen. 2e Ser. I en III in. u. a.

J. L. O'Brien; T. Aardr. Gen. J906 pag. 939, jg. 1907, pag.

57.

KAMPE (MINANGK. MAL.). Zie KOOMPASSIA.

KAMPEMENTEN (MILITAIRE) onderscheiden in officiers- en troepenkampeinenten, al naar ge- lang zij dienen tot huisvesting van officieren en on-

der-luitonants met hunne gezinnen of van troepen. De officierskampeinenten bestaan uit woningen, waarvut het aantal en de grootte van de vertrek- ken en de uitgestrektheid van de erven met de bij- gebouwen voorband houden met de rangen van hen, voor wie zy zijn bestemd. De won ings worden door de Genio gebouwd en onderhouden, zijn dus Gou- vemementseigendom en worden den officieren kos- teloos ter bewoning afgestaan. Tegenwoordig wordt bij den bouw van officierswoningen meer dan vroeger gelet op de eischen der aesthetiek; de nieu- were kampeinenten (to) Bandoeng en het jongste te Tjimahi en te Meestcr-Cornelis) vormen dan ook complexen grooftere en kleinere villa's, die gunstig afsteken bij de oudere, die zich meerendeels ken- merken door een smaaklooze eenvormigheid.

Voor troepenkampeinenten wordt in de laatste jaren gewoonlijk een algemeen type gevolgd, waar- naar alle gebouwen van het kampeinent, — dat, wat de infanterie- kampeinenten betreft, in den regel voor den bataljon is bestemd — regelmatig zijn gegroepoord om een, als park of tuin aangelegde, binnenruimte. Elk troepenkampeinent is aan drie zijden afgesloten door een ijzerdraadhekwerk, terwijl do vierde zijde wordt ingenomen door het frontge- bouw, waarin de hoofdingang, de wacht- en arrest- lokalca, de muniLie- en brandspuitbergplaats, het schoollokaal enz. Om de binnenruimte worden voorts aangetroffen de kazernes (een voor elk compagnie), het keukengebouwt, vrouwenloodsen, een gymnastiekloods, badkamers, privaten enz. De kampeinenten voor bereiden troepen bevatten ver- dcr nog paardenstallen, die voor de bereiden artillerie bovendien nog een affuittloods. De compagnieska- zernes hebben veelal in plattegrond den vorm van een T of een H, in elk der twee of der vier vleugels waarvan een peloton (een halve compagnie) of eene sectie (een vierde compagnie) verblijft houdt; het verbindingsstuk van de H of het been van de T, waarop de soldatenkamers of chainbree's uitkomen, vormt gewoonlijk het dagverblijf. d. i. de eigenlijke zitkaniier der soldaten. .

Naar don bouwtrant onderscheidt men zoowel de officiers- als de troepen-kampeinenten in t i j d e- l i j k e, s e m i- p e r m a n e n t e n e n p e r m a n e n t e n.

In tijdelijke kampeinenten bestaan de gebouwen uit vloeren van aangestampte klei, inge- stampt of gevlyd grind, inaar ook vaak van platte lageu of rollagen van nietselsteen, portland-cement, pleisterspecie, gebakken of portland-cement-tegels, een cnklen keer zelfs hardsteen tegels (badka- mers, privaten enz.). De stijlen bestaan uit bamboe, klapperstammen, pinang- of niobeng-hout of rond- houlen : de omwanding uit gevlochten bamboe, ploepoeh (platgecklopto bamboe), hele bamboe, latten van nipah onz., liefst bekleecl inct kadjang- of kdpang-matton; de omwanding worclt vaak aan do binnenzijde gewit ter vemicrdering van het licht. Het dak wordt samengesteld uit bamboe en der- gelijke materialen, en gedekt met alang- alang, atap, idjoek onz.

Bij don s e m i- p e r m a n e n t e n bouwtrant bezigt men vloeren van Escozijnsche-, gebakkew of portland-cement-tegels dan wel van portland- cement-pleister; de omwanding bestaat uit stijlen van vierkant bezaagd hout (veelal djati) en keping (bamboovlechtwerk). De dakhoutwerken zyn van bezaagd, hout, terwijl het dak wordt ingedekt met Vlaamscho of Palcmban ^sche pannen of mot sirap- pen (hooitcn dakpanneh)./ ; '

Bij de permanente gebouwen zijn de vloeren en de daken gelijk aan die van de semi-permanente, doch de omwandingen bestaan uit gewone muren dan wel zij zijn van hout.

De fraaiste, naar de meest moderne beginselen gebouwde troepenkampementen treft men aan te Bandoeng: ook die te Tjimahi, Magelang en Malang, zoomede het kampement van het bataljon vesting-artillerie te Weltevreden (Tanah-Abang) kunnen als voorbeelden van doelmatige troepen-kampementen in de tropen worden genoemd.

KAMPFERIA, plantengeslacht der Zingiberaceae, waarvan verschillende soorten in den archipel wegens de aromatische onderaardsche deelen gekweekt worden. Het zijn planten met, soms vrij lange, soms zeer korte bebladerde stengels. In het laatste geval liggen de bladeren bijna op den grond. De bloemen zitten in weinighoemige aren, of aan het eind van den bebladerde stengel, of aan aparte spruiten, die slechts schubben dragen. Het meest bekend zijn *K. Galanga*, Kentjoer (JAV.), Tjikoer (SOEND.), een soort uit Oocliocliina. De korte, sappige wortelstokken zijn wit van kleur, rieken onaangenaam, smaken scherp en worden als medicijn tegen buikziekten aangewend: meer echter als knidderij bij de spijsbereiding. De wortelstokke van een welriekende aetherische olie. Een andere soort, *K. pandurate*; Koentji of Temoe Koentji (MAL., SOEND., JAV.), heeft een kleine knolvormige wortelstok, waaraan in een kring de knolvormige wortels hangen als sleutels aan een gordel (vandaar de naam Koentji). Deze worden ook als specerij of als geneesmiddel gebruikt. Ook andere soorten worden voor dergelijke doeleinden gebruikt b.v. *K. rotunda*, Temoe poetri (MAL.) en *K. undulata*, Koentji menir (MAL.) of Koentji pepet (JAV.). Vermoedelijk worden de soorten vaak met elkaar verward.

KAMPIS (SOEND.). Zie HERNANDIA PE TATA.

KAMPOENG. In het Riouw-Maleisch bedoelt kampong een omleind erf; in het Minangkabauische Blaleisch bedoelt kampong een geslacht (grootere verwanten groep dan een familie); in het Javaansch bedoelt kampong zoowel omheind erf alsook wijk, dorp, als deel van een hoofdplaats (niet als alleenstaande desa). Het Atjehsche kampong duidt een Atjehsch dorp (inlandsche gemeente) aan. Europeanen spreken door een groot deel van Indie van kampongs om inlandsche dorpen aan te duiden, hetzij als deelen van hoofdplaatsen, hetzij alleenstaande; in denzelfden zin dus, als waarmede men in de oosthelft van Indie pleegt te spreken van negorj. Zie DESA en DORP.

KAMPONG. Zie DESA, DORP en KAMP-POENG.

KAMPONG MAKASSAR. Een kampong bij paal 13 aan den weg van Batavia naar Buitenzorg gelegen. Het is bekend als een gezond oord, waarom vele Europeanen er eertijds een tijdelijke verblijfplaats kozen. Ook weraf er vroeger een particuliere gezondheidsetablisement geëxploiteerd.

KAMPRET (MAL.). Zie VLEERMUIZEN, INSEKTENETENDE.

— KANANGA (MAL., SOEND.), KANANGA (JAV.). Zie OANANGIUM.

KANARI, K&NARI (MAL., SOEND., JAV.). Zie OANARIUM OOMMUNE.

KANARI-EILANDEN. Zie MISOOL.

KANARI MINIAK (MAL. AMB.). Zie CANARIUM MIOROOARPUM.

KANATANG, Landschap behoorende tot de on-

derafdeeling Mielden-Soemba, afdeling Soemba, res. Timor en O.

KANDANG AMPAT. Halte van den spoorweg ter Sum. Westkust. Hier begint de eigenlijke Anai-kloof (zie ANEH).

KANDANGAN. District der controle-afdeeling Tempdb, afdeling Loemadjar, regentschap Probolinggo, residentie Pasoeroean, met drie onderdistricten en 26 desa's; op eind van 1905 had het een bevolking van ± 18000 zielen, waaronder een 10-tal Europeanen en de rest Inlanders. Vroeger was het een Gouvernements-koffiedistrict. Het heeft een drietal erfpachtsonderaardsche deelen, waarop koffie en kina geplant wordt. De standplaats van het districtshoofd is Sandoero.

KANDANGAN. Onderafdeeling der afd. Oeloe-Soengei, res. Z. en O. afd. van Borneo, onder den Ass.-Resident, bijgestaan door een Civ. Gezaghebber met standplaats Kandangan aan de Soengei Amandit gelegen. De onderafdeeling bestaat uit de districten Amandit en Negara (zie aldaar). Alleen het Oostelijk gedeelte, grenzende aan Tanahboemboe, is heuvel- en bergachtig. Het overige deel der onderafdeeling is vlak terrein, bestoven de Negara-rivier overgaande in moerassen. In hoofdzaak omvat de onderafdeeling Kandangan het stroomgebied der Amandit-rivier. De belangrijke wegen moeten in het Oostelijk deel worden gezocht, waar het terrein eenigszins heuvelachtig is. De groote postweg van Bandjermasin loopt langs Kandangan naar Batangalai, terwijl de voornaamste kampongs om en bij Kandangan door goede karrewegen zijn verbonden. Van Kandangan loopen telefoonleidingen naar de verschillende onderafdeelingshoofdplaatsen en Negara.

KANDANGAN. Hoofdplaats der afd. Oeloe-Soengei, res. Z. en O. afd. van Borneo, zetel van een Ass.-Resident, gelegen aan de Soengei Amandit. Het is tevens de standplaats van een Civ. Gezaghebber, een Jandraadvoorzitter en het districtshoofd van Amandit, terwyl er ook gamizoenen (bestaande uit een detachement soldaten onder een officier van gezondheid). Eenige Gouvernements-scholen, een pasang-grahan (in de centra), evangenisvooitoeien tot plaatsje. Een groote druk bezochte passer geeft veel vertier. Volgens de opname van 1905 had Kandangan 4070 inwoners, w.o. een 20-tal Europeanen, een 40-tal Chinezen en 4000 Inlanders. De grenzen dor plaats zijn bepaald bij Ind. Stb. 1897 no. 83. X 77: &

KANDANGHAOER. Was een der grootste particuliere landerijen op Java, ± 1274 K.M.² in uitgestrektheid, met een bevolking van ruim 84000 zielen, waaronder enkele Europeanen en ruim 1400 Vreemde Oosterlingen (einde 1909). Het land, gelegen in de res. Ohcribon, was verdeeld in de vier districten Leica, Losarang, Kandanghaer en Lcu-weungmalang. J-ijntland bij uiteenreidheid produceerde het een der beste rijstsoorten van Java, de zoo bekende Kandanghaer-rijst. Op 1 Juli 1910 is het voor 38 millioen gulden door het Gouvernment teruggekocht. -5

KANDANG WISI. Vroeger de naam van een district der controle-afdeeling Tjikadjar in de Preanger-Regentschappen; reeds in Cknpagniestijden was deze naam bekend. Bij Ind. Stb. 1913 No. 356 is de naam veranderd in dien van Boengboelan naar de gelijknamige hoofdplaats (zie aldaar).

KANDARI. Zie KENDARI.

KANDHAR-TAROENA (ontstaan uit de land-

sohappen Kandhar en Taroenā). Een landschap van de het den geloovigen mceстал zwaar, om zich bij der- gelyko onderafd. Sangi-eil., afd. Men ado der ge- lyknamige fceстclijke golcgenheden nauwgezot aan de wettelijke residentie (korto verklaring 9 Mrt. 1910) onder hot bestuur verbodsbepalingen to houden: menige overtreding in dit van een radja met zijne mantri's (nl. djogoege's, een soort opzicht (zooals in den Indischen Archipel o.a. de bij vrole onderdistricts- hoofden, en kapitan laoet of *kandoerfs* gebruikelijke *Indiansche muziek*) weerhoudt negorijhoofden), om- vattende het N.W. gedeelte van heternstige vromen van declname aan zulke bijeenkomsten. oiland Groot Sangi, een 4-tal kleine eilanden ten N. van Soms treft men echter eene regeling, waarbij bepaalde Sangi en hot djogoegeoschap Nanoesa of de Talaudeilan-dagen bestemd worden voor *sedehah's*, die zovoel moden. De voomaamste plaats is Taroenā, aan de gelijk aan de wettelijke eischen beantwoorden, terwijl dan gelyknamige baai gelegen, de standplaats van den de feestelijkheden, waarbij men zich wat grootere vrijheden Cjontroleur der onderafdeeling en van den radja en een wil veroorloven, op andere dagen plaats vinden. djogoege, met een bevolldng van omstreeks 6000 zielen. In Nedcrl. Indie zijn dezo-maaltijden voor de waaronder enkele Europeanen, on geveer 300 Chineezen Mohammedaansche be volkin g van groote betee- kenis, en een 50-tal Arabieren (1915). De plaats wordt aan-Zij sluiten zich nauw aan bij de aloude offergebruiken uit gedaan door de booten der Kon. Pakctv. Mij. en is den voor-Mohammedaanschen tijd en worden bij aloude verbonden door een goeden karreweg met do Oostkust van gelegenheden gehouden, ook zonder dat daarvoor grond in het eiland (Petta).

KANDOERI, d.i. een maaltijd om redenen van een *kan-doeri* geens vooral: de viering van godsdienstige godsdienstigen aard. De Maleische benaming *Kan-doeri* feest- en herinneringsdagen (o.a. het *Modoed*-feest, zie (op Java: *Kendoeri* of *Kendoeren*) is aan de Moslims van GAREBEG en de *maleman's*, zie VAS- TENMAAND), de Voor-Indie ontleend en oorspronke-- lijk een Perzisch tijdstippen, waarop jaarlijks locale heiligen herdacht woord. Zulke maaltijden zijn in den Indischen Archipel worden, de dagen gewijd aan de nagedachtenis der ook wel bekend onder an- dere namen, welke niet allcen „voorouders" • of gees- ten der afgestorvenen in de 8e plaatselijk uiteen- loopen, maar waarmede soms tevens maand van het Mohamm. jaar (welke daarnaar op Java een verschil in soort wordt aangeduid. Het spraakgebruik *Roewah* heet, d.i. allerzielenmaand, naar het Arabische is echter in dit laatste opzicht niet geheel vast en dikwijls *roeh*, mcerv. *arwdh*, d.i. geest) ; verder verschillende worden de verschillende ben am in gen zon- der veelbelangrijke gebeurtenissen in het familie- leven, zooals onderscheid dooreengebruikt. Men noemt zulk een geboorte, besnijdenis, beëindiging van het onderricht in maaltijd o.a. *sidekah* of *sedekah* (verbas- terd uil het Koranrecit, bruiloft, intreding van sommige perioden der Arabische *sadakah*, d.i. vrijwillige liefdegave), ook wel: zwangerschap en vooral bepaalde tijdstippen na iemands *slametan* (maaltijd tot bc- vo rd ering van „heil", welke overlijden, zoo- vel de sterfdag zelf (hoevel de wet een benaming niet gebrui- kelijk is voor doodenmalen). In maal op dien dag afkeurt) als de 3e, 5e, 7e, 10, 40e, 100c West-Java duidt men het maal gewoonlijk aan als *tiadjat* en 1000c dag daarna, benevens de jaardag, ein- delijk cn in Atjhd steeds als *kattoeri*.

In de Moslimsche wetboeken worden deze maal- tijden gelegenheid van de bezaaiing der akkers en den oogst. vooral aan bevolen bij gelegenheid van brui- loften en Maar bovendien zijn *JcandoerCs* nog gebruikelijk by andere gebeurtenissen, welke vreugde verwekken. Het goverschillende bijzondere gelegenheden ter bevordering van ven van den maaltijd geldt voor den gastheer als eenheil of ter bezwering van onheil, zooals wanneer men iets godsdienstige handeling, welke hem aanspraak verleent op belangrijks gaat ondernemen, zich op re is wil begeven, henielsch loon. De spijzen toch vormcn een gift voor do het wclslagen cener reeds aangevangen bezigheid tracht te gasten, ondor wic bij voorkeur zulke personen bhoorcu bevorderen, of wanneer men zich verontrust gevoelt bijv. genoodigd te worden, die daartoe wegens hunne door benauwde drooinen, door geuite bedreigingen, het vroomheid of armoede in het bijzonder in aammer- king heerschen eener epidemie of wel door te vreezen misgewas komen. De waarde van het op zichzelf reeds of andere rampen.

verlicnsteJijke werk wordt nog verhoogd, wan- neer het Naar den vorm is de maaltijd zovoel mogelijk maal wordt opgehoisterd door recit van Koranteksten of j'lohamedaansch. Daarom wordt het door mid- del van litanien, waartoe liefst de hulp van geoufende personen een Arabisch gebed (*do'ci, donga*), gewoonlijk door don wordt ingeropen ; bij de refreincn stem men dorpsgeestelijke, toe eene godsdien- stige handeling verschoidene of zoo mogelijk alle aanwezigen in koor gewijd. Daarbij heoft dan tevens do opdracht (Jav. mede in. Het loon van het goede werk kan na(*r oedjoeb*) plaats, door middel waarvan, volgens de leer, het Moslinischo opvalting tevens worden overged ragen op loon van het goede werk bijv. aan een beschornlicilige of anderen, bijv. op afge- storvenen of heiligen, aan wie men aan afge- storvenen zou moeton worden opgedragen. In het maal wijdt. Vandaar dat de maaltijd in chibbclen zin het volksgeloof echter heeft het officieel nog zijn cene lief- degavc (*sadakah*) genoemd kan worden. Ook het oorspronkelijk knrakter behouden, zoodat men veoleer dcolneinon aan zulke maaltijden wordt in de Mos- limsche aannoot, dat de onstoffelijke kracht der spijzen wet naubevolen. Hol goelddienstig karak- tor van het. maal rechtstreeks ten goedo komt aan den hei- lige, die men ganL echter verloren, zoodra daar- bij vrcbodsbepalingon gunstig wil stemmen, aan de afgestorvenen, of aan do der wet worden overtreden. Uitdrukkelijk wordt met- hot machton wier boozon invloed men wil bozwoven. Niet oog daarop in de wetboeken gewaarschuwd tegen zeldon wovden zelfs, naast de Moslimsche heiligen on verboden venna- ken in deze bijeenkoinstcn, tegen het profotcn, m do opdracht van het maal naar oud gebruik bespclen van verboden inuzickinstrumentcn, het driiiken bijv. homellicha- nien, natuurkrachten, elementen en van bedwelmede dranken, het tentoonspreiden van windstreken, de gecscen der voorvaderen of de wettelyk verboden weelde, do aanwezigheid van vrouwen bescherigcsten der dca's of der rijstvelden vermeld. Do in gezelschap der mannen, enz. Toch valt ' dooden-

malen woixlen op Java gewoonlijk gcwijd door de zgn. *do'a koeboer* (d.i. grafgebed), beginnende met de woorden: „O Allah ; doc genade ncderalden over hen, die in de *koeboer* (d.i. graven) zijn". Slechts bij de heilmaaltijden van de eenvoudigste soort ontbreekt wel eens de inzegening.

Wordt de maaltijd door de gezamenlijke ingezeten eener desa gegeven, zoals bijv. bij de viering van het *Moeloed-iest* in Atjeh cn bij de *maimaiVs* in de vastenmaand op Java, clan komt men bijeen hetzij in het dorpsbedehuis, hetzij in de woning van het dorpshef. De spijzen worden dan vanwege de gezinshoofd cn daarheen gebracht. Ook in de *dalem's* der regen ten worden de vromen op een *moelodan-manl* onthaald. De doonmalen in de maand *liowah* hebben op Java dikwijls plaats op de begraaftplaatsen. Geldt het maal eenen heilige, dan vereenigt men zich daartoe bij dicms graf. Draagt de maaltijd geen publiek karakter, dan konit men bijeen ten huize van den gastheer of bijv. in de woning, waar de persoon wiens dood herdacht wordt, is overleden.

Nauwkeurig regelt de *adat* voor iedere gelegenheid de soort van spijzen, de wijze van toebereiding, den vorm waarin zij den gasten wordt voorgezet, enz. Nu eens moet de rijst wit zijn, dan geel of rood, soms moet zij tbrj gekookt worden, dan tot ballen gekneeld, nu met dezcdan met gene ingrediënten toebercid en op ronde of op vierkant schotels worden opgedisced, enz., en dergelijke voorschriften gelden ook in rucnigte voordoetspijzen.

Op Java brengt de gewoonte veelal inced, dat men na afloop van het maal iets van de spijzen mede jaar huis neemt „wegens den daaraan verbonden zegen". Bit medenemen van spijzen noemt men daarom *amber hat* (afgcleid van het Arabische *ba-rakat*: zegen). In Atjeh bestaat die gewoonte niet.

Literatuur 卜C. Snouck Hurgronje, De Atjehers I, 224 vv., 228—231, 236 vv. (The Achehncsc I, /沛下丁21 汇二216, 221 vv.) <Jlekka II, 14G vv.

191 v., 219 v. De Islam in Nech Indie p. 31 (Groote Gods., serie II, p. 407); Het Mohammedanisme (in H. Colon's Neerland Indie I, p. 262 v.) vusejr 'Amra und das Bilderverbot (Zeitschr. d. I). Morgenl. Ges. 61 (1907) p. 186 w.); C. Poeusen, Brieven over den Islam uit de binnenlanden van Java, p. 13 vv., 36 vv.; P. J. Veil, Java I (1875) 322—26, IV (1907) p> 141—14 Th. V. Juyiboll, Handleiding t. d. kennis v. d. Alhamm. wet, p. 161—163 (Handbuch d. Isl. Ges. p. 164 vv.).

KANDOEROEAN. In de Soendalanden op Java gebruikelijk ambtelijk praedicaat voor inndere inlandsche hoofden, door het Gouvernement als perboonlijke belooning toegekend. Op de particuliere landen in de afdeeling Krawang der residentie Jiataviu is kandoeroean de titel van een inlandsch beambte, belast met de zorg voor het oproepen der lieerdienstplichtigen, voor Jict uverbrengen van beveelen en voor de transportmiddelen.

KANDRI (MAL.). TAG BRIDELIA.

KANEEL, KAJOE MANIS (MAL. JAV. SOEND.), ilANTSJXXGAN (JAV.), KIAMIS (SOEND.). De geschilde en gedroogde specerijachtige bast van eenige *Lauraceen* uit het geslacht *Cinnamomum*, van welke de *Citranannum Zeylanicum* Nees, oorspronkelijk op Ceylon thuis behoorende en van daar ook naar Java overgeplant, de meest belangrijke is. Eeuwen lang is de Ceylon-kaneel, die al in de middeleeuwen eene gezochte specerij en medieijn was, uitsluitend uit het wild ingezameld ; sedert 1400 was daartoe aangewend de kaste der chaliahs. Tiidens

de O.-I. C. waren de verplichtingen dezer kaneel-schillers met sirengheid geregeld (zie o.a. de „Instructie voor den Capiteyn van de Cancel", in Va- lcentijn, V, 310) en werd boorlijk gezorgd dat de kaneelstok niet te groot werd.

Eerst laat is door de Nederlanders op Ceylon eene gregelde cultuur in gevoerd, onder den Gouverneur J. W. Falck. Zij bleef tot 1833 eene monopolie-cultuur, destijds der Engelsche O.-I. C. Tegenwoordig wordt de kaneelcultuur in Ceylon meest door de inlanders gedreven en is zij weinig winstgevend. Men laft in de kaneel-tuinen op Ceylon den hoofdstam zich niet ontwikkelen, naar enkele zijloten, die wanneer zij ruim een jaar oud zijn, worden weggenomen tegen den tijd dat het bruine kurklaagje is begonnen te verschijnen. Een kaneelplantage gelijk daarom op een wilgen-aanplanting. Op Ceylon wordt tweemaal 's jaars geoogst. Van de afgesneden loten wordt de schorslaag weggenomen, de midden bast afgeschild en deze reepen kaneelbast bij G—8 stuks in elkaar grokeld in de zon gedroogd. Ook de bastspananders en schafels (chips) komen in den handel en dienen vooral voor de fabriekmatige bereiding der kaneelolie. In 1915 werden uit Ceylon uitgevoerd 4.224.246 lbs. cinnamon bark (quills of pijpen) en 2.269.878 lbs. chips of spanders, terwijl die cijfers voor 1916 respectievelijk 2.176.970 lbs. quills en 2.835.523 lbs. chips waren.—

De kaneelcultuur word onder Van der Oepellen op Java ingevoerd met behulp van een Soerabajaschen koopman, Hurt, die plantjes en zaden in het geheim uit Ceylon overbracht. Zij bepaalde zich aanvankelijk tot de Gouv. kaneeltuinen in Krawang doch werd in 1834 tot het cultuurstelsel gebracht en aan de bevolking tegen gering dagloon en vrijstelling van landrente opgedragen ; in 1839 bestond zij in 10 residentien, waar ruim 1000 bouws voorde cultuur in beslag waren genomen en 5000 product verkregen werd. De cultuur, die voor de bevolking vaak zeer bezwaarend was (in Cheribon verdiende een huisgezin / 24.06's jaars, in Bantam / 0.70) was ook voor den Staat nadcelig ; van 1837—1863 bedroegen de uitgaven / 20.205.821 en de inkomsten slechts / 13.824.518. Dit gaf in J 864 den Raad van Indie aanleiding terug te komen op een voorstel, in 1859 door het Opperbestuur gedaan, om de Gouv. cultuur opteheffen en de teelt geheel aan particulieren overlaten, waartoe in 1865 beslooten werd. Een twccal tuinen in Krawang werd toen aan een particulier verhuurd ; deze onderneming is echter later opgeheven (zie Van Gorkom, „De O.-I. CuKturs", II, bl. 497). Er wordt ilians op Java en in de juitenbezittingen hier en daar op becheiden schaal kaneel aangeplant. In de jaren J 875 tot 1879 word uitgevoerd 5789, 5G100, 76097, J6578en 14905 K.G. kaneel, inccst afkomstig van Java en Cclebea. Geel u rende de laatsle jaren bedroeg de uitvoer in K.G.:

	Van Java (Madoera).	Van de Buitenbe- zittingen.
1878.....	68 077	1 323
1909.....	66.885	66.363
1910.....	J 42.022	79.848
1911.....	85 087	166 573
	75.458	26.773
1913.....	58 800	—
1914.....	29.326	—
1915.....	40.177	—

1) Na 1912 zijn in de opgaven kaneel en cassia samengevat.

3^A Het product der Indische kaneelcultuur schijnt steeds infricur aan dat van Ceylon geweest te zijn. De kaneelolie van Java werd Tecitler wel boven die van genocmd eiland "gesteld; thans overwel is op Ceylon de ve voiding veel verbeterd, een groot deel der olie wordt trouwens eerst in Europa gedestil- leerd. Opgemerkt zij, dat ook uit de afgvallen bla- deren eene vluchtige olie is te verkrijgen, die echter niet naar kaneel doch nieer naar kruidnagelen rickt, terwijl uit den wortelbast van den kaneelboom 1 % kamfer kan verkrege worden.

Cassia of wilde kaneel is het product van ver- scheiden boomen uit hetzelfde geslacht *Cinnamo- mum*. De belangrijkste soort, in den liandel als „Cassia vera van Padang" bekend, woi-dt uitsluitend ge- leverd door *C7Burman?ii* BL De uitvoer van Pad an g bedroeg in 1912: 924.000 K.G. Doze cassia-basten zijn 2—3 ixiM. dik, meest tot een cylinder grolde, van buiten gecelrood, van binnen bruinrood. De bui- tenschors is tamelijk zorgvuldig weggenomen, slechts hier en daar ziet men nog stukken grijze kurk op den bast zitten. De plant konit ook in andere eeleen van Ned.-Indie voor, zoo op Java. Van Timor en Batjan wordt mede dergelijke bast uitgevoerd. Als handels- artikel is de "cassia vera" ver want aan de Chinees- sche kaneel of "cassia lignea"⁵, die vooral door *Cin- tiamomum Cassia* Bl. geleverd wordt. Voorts worsen van China, Indo-China en het N.O. decl van Eng.-Indie ook de meer of minder geurige hasten van *C. Tamala Nees*, *O. obtusifolium Nees*, *G. patini- florum Nees* en *C. iners* Reinw. als cassia verkocht, en ook onder de*Ned.- Indische wilde kaneelboomen zijn er nog verschillende niet geex|loiteerde soor- ten. Het aroma van de cassiabasten — van welke mee rere soorten onder verschillende namen (ka- joe man is tjina, kajoe man is sabrang, sintock, sin- tok c. a.) als geneesmiddel of voor huishoudehjo doeleinden bij de inlandsche bevolking in gebruik zijn — is geringer en grover dan van echte kaneel en zij behalen dan ook nimmer den prijs van Ceylon- kaneel; sommige zijn zoo weinig geurig, dat zij mecr als kaneelvervalschingcii hebben te gouden. Een belangrijk handelsartikel is de, vooral uit Chincscche cassia gestookte, casHiaolic, die vecl in de parfumerie- en toiletzeepfabricage gebruikt wordt. In verband met kaiicelbnsten meet ook de massoibast genoemd worden. De handelswaar van N.-(<uinea komt deel van *Sassafrasgoesi (m'ini)^. el B. (- Mas soia aromati'a Bocc.)*, decis van eene kaneelsoort, *Cinnainomum xanthoneuruni* Bl. Dczc laatstgenocni <le plant is ook een stamplant van kociit la wan g (kruidnagelbast), een Indisch geneesinkdel, dat evenals do naverwante koelit sintoek, van vrschil- lende wilde kaiiuelsoorten wordt ingezameld. De olie, die bij distillatie van don Massoi-bast mot water in zeer aanzienlijke hoeveelheid (6—8 %) wordt verkrege, licctf een aangonamen gear naar noot- muskaat on kruidnagelen.

KANES. Hoogvlakte van — Een geniidekl 800 M. hoog gelegen plateau in het Gajoland van Atjeh Leu Noorden van Jict Tawurmeer gelegen. Do vlak- te is ontstaa door verzakking, terwijl de omrin- gc>de gebergten o.a. hot Pasegobergte, als horsteti zijn blijven staan. Het hoogste deel der vlakte ligt ongvcer 1000 M. boven zeeniveau, het laagste zijn de dalen der rivieren, welke zich diop hebben ingesned en de vlakte in eenigc blokken ver- dceden. Hot sterkst heeft zulks de Pakang gedaan, waarvan het dal 250 M. beneden de oiugcving is gelegen. Uit den loop dezer rivier, die zich in de Bjambo Ajo uitstort, is de algemeen helling van

N.W. naar Z.O. op te maken. Van de vlakte wor- den allen de dalen van de rivieren bewoond. Bo voornamste kampongs zijn Kanes in W. en Rocseep in hot O.

KANGDJING. Ecretitel, op Java gebruikelijk. In de saionsteUing met „goesti", zie men bij GOES- TI. De vorsten van Soerakarta en Djokjakarta voeren v66r hun vorstelyken tit el dien van „kang- djong"; bovendien komt in de Vorstonlanden het practicaat toe aan de echte vrouwen der vorsten, aan pangerans en aan den rijksbestuurder. Buiten de Vorstenlanden hebben de regenten dozen cere- titel,terwijl residenten en assistent- residenten on dik- wijls ook mindere Europeesche ambtonaren door inlanders met "kangdjffig" worden betiteld. In de Soendalenden bezigt men speciaal voor regenten het Woord „kangdj&ig" in samenstelling met nl. „kangdjeng dalem".

KANG EAN-ARCHIPEL. Groep van ± 30 eilan- den, ten O. van Madoerajusschon ongvcer 15° 10' en 115° 56' 6- 30' en 7° 18' Z.B. met eene oppervlakte van ± 692 K.M.², vormt ad- ministratief het district Kangean van de gelijk- namige controle-afdeeling, regentschap en afd. Soe- mcncp, res. Madoera, en is verdeeld in 2 onder- districten: Ardjasa onder eeu wedono, bevattende het hoofdeiland en Saeboci en Sepeken onder een assistent-wedono, waartoe behooren de bevooude cilanden Sepeken, Saboenting, Paliat Sassel en Sepandjang. Het district telt 33 desa.s.

Het hoofdeiland Kangean, groot bijna 487 K.M.², is zeer vruchtbaar; het is heuvelachtig; de hoogste top is de Goonoeng Baloeopotah, ongev. 250 > 300 Al. hoog; een tweetal zeer schoone druipsteengrotten, Gowa Koneng en G. Pet eng, komen in de heuvels voor, alsmede een ige grotten, waarin ect bare vogel- nestjes gevonden worden. Kivieren van eenige bc- teekenis en incrn zijn er niet; zoctwater wordt hoofdzakelijk uit putten verkrege. De controlour woont ter districtshoofdplaats Ardjasa (zie aldaar) andere plaatscn van eenig belang zyn Kalisangka (zie aldaar) en de drukice handels- en visschers- desa Piibdan aan de noordkust. De vischzou- tingsindustrie daar ter plaatsc was voorheen van zeer veel belang, doch is tengevolge van de invoe- ring van het Gouvernementszoutmonopolie, waar- door liet vroeger zeer goedkoop Makassaarsvhe zout niet mecr verkrijgbaar is, nagenoeg geheel te niet gegaan. Door het oprichten en kosteloos ter besckikking van de be volkin g stellen van Gou- verneinents-mzoutingsloodsen cn het verkrijgbaar stellen van goedkoop los zout, heeft men in do laatste jaren getracht om dczc winstgevendo in- dustrie weer tot uieuwen bloei te brengen. Eenig. opleviing valt dan ook wel te constateren. Het eiland wordt door ± 20000 zielen bewoond, die van Ma-(<erceschen oorsprong zijn, echter sterk vermengd met Makassaren, Bogineezen on Bftli- neezen; voorts eenigc Kiunbaigers, Chinczen en Arabierci. Verscheidene Chinczen zijn tot don Islam overgegaai), en worden, ofschoon zij overi- gens de gebruikten der Kangeanners hebben over- genomen, nog steeds baba*s geenomd. Jyc eigen- lijke Kangeanner is hoofdzakelijk landbouwev — zij het dan ook een slordige — en verlaat ongaarne zijn ciland; hij volgt verscheidene van de gebruiken der Aladoorcezii afwijkende gewoonten en bouwt o.a. zijn huis veelal op palen. Bij het huwelijk is het mcisie veel vrijer in haar keuze dan op Java en iMadoera; echtscheidingen zijn betrekkelijk zeldzaam.

Behalve a an vischvangst en landbouw wordt op Kangan nog al veel aan veeteelt en de inzame-ling van boschproducten gedaan. De kokospalm wil er bijzonder goed gedijen. Ook treft men er uitgestrekte djatiboschcen aan: een hoofdopzic-ner van het. Boschwezen is ter hoofdplaats Ardjasa gevestigd. Het djathout is van niet al te beste kwaliteit en wordt naar Soeinenep getranspor-teerd en aldaar geveild. De boschhanen (tarata) van Kangean, vooral de door kniising met timme hoenders verkregene, de zoogen. bdkisars, zijn zeer bekend.

Van de andrc eilanden zijn, behalve ScekOn (zie aldaar), nog van eenig gewicht: Paliat, met groot pisangtuinen en djatiboschcen, de voor- raadschuur van SepekSn; Saseel, waar men een kudde verwilderde paarden vindt, die zich sterk vermenigvuldigd hebben, en Sepandjang, na Kan- gean het grootste eiland, nagenoeg geheel met dicht bosch begroeid. f -- J <--

KANGKANONG. Zie MUZIEK en MUZIEK-INSTRUMENTEN.

KANGKOENG. (MAT., JAV.) Pad, zie onder BU-FONIDAE en onder KATAK en KODOK.

KANGOENG (MAL., JAV., SOEND.). Zie IPO- MOEA.

KANGOEROE'S, (*Macropodidae*) een fauicil der Buideldieren (zie aldaar), waartoe behalve de eigen-lijke kan goeroe's ook de boomkan goeroe's (ziealdaar) behoren. De familie onderscheidt zich van de andere plantenetende (protodonte) Buideldieren door den bouw van den achtervoet, voor welken kenmerkend is, dat de eerste teen (op een enkele uitzondering na) ontbreekt, terwijl de zwakke tweede en derde teen met elkaar samengroeien. De kangoeroe's in engeren zin zijn verder gekenmerkt door de lange, sterke achterpooten, waarmee ze zich op den grond springend voortbewegen, terwijl de zwakke voorpooten slechts bij uitzondering met den bodem in aanraking komen. In rust wordt het lichaam slechts door de achterpooten en den langen, sterken staart gesteund. De snelle, springendewijze van voortbeweging maakt de kangoeroe's bij uitstek geschikt voor het leven in de open vlakten van Australie; het boschrijke Nieuw- Guinea daarentegen is voor hen een weinig geeigend gebied; zij zijn er dan ook spaarzaam vertegenwoor- digd. De grootste soort, die er voorkomt, is een don- kere vorm (*papuanis* Ptrs. et Dor.) van den in Nieuw-Holland levenden *Macropus (Halmaturus) agilis* Cloud. Een kleinere, tevens de kleinste echte kangoeroe (lichaam met kop slechts iets nicer dan $\frac{1}{2}$ M. lang) is *Macropus (Thylogale) browni* Rams. Beide bewonen slechts het oostelijke deel van bet ei- land. Een met den Jaatste nauw verwantj, doch grootere (ongeveer $\frac{3}{4}$ M. lange) soort, *M. (Thyl.) brunii* Schreb., gekenmerkt door een witten band op de heupeu, is de eenige kangoe'oo van de Aroc- epi Kei-eilanden (deze soort zou op de Aroc-eil. ajir, op de Kei-eil. evenals de buideldassen aha genoemd worden; de Maleiscli sprekende inlanders van den Archipel noemen liaar pelandoek aroe, wegens een oppervlakkige gelijkenis met het dwerghert). Deze *M. brunii* is de oudst bekende kangoeroe-sooi.t. De Bruyn (naar wien het dier later de due onjuist ge- spelde sootnaam ontving) heeft hem afgebeeld en beschreven (in: Reizen over Moskovie door Persie en Indie, Amsterdam 1714) onder den naam "Filandcr" (字'n yerbastering van „p 迺 andoek" naar exeniplaren, die hij zag in den tuin van den Gouverneur-Goneraa I te Batavia. Weinig later word hij door Valentijn (Omstandig verhaal in Amboina 1726) beschre

ven en later eerst in 1865 opnieuw ontdekt door Von Rosenberg.

Het geslacht *Dorcopsis*, een overgang naar do Boomkangoeroe's, onderscheidt zich van *Macropus*, behalve door kenmerken van het gebit, ook door minder sterk ontwikkelde achterpooten. Het is bo- perkt tot Nieuw-Guinea en naburige eilanden; do niecste der beschrcon soorten loven in de oostelijk ke hclftvan het ciland. *D. veterim* Less. (*Milleri*Schleg.) (inlandsche naam op Niouw-Guinea: fanei) bewoont behalvo N.W.-Niouw-Guinea ook Salawati en Mi- sool (tonzij Misool een eigen soort, *D. mysolae* Thom., bezit). *D. Hageni* Heller komt in do omge- ving der Hum bold tbaai en in Oostelijk Nieuw-Gui- nea voor. *D. Lorentzii* J ent. in het zuidelijk deel van Nederlandsch Nieuw-Guinea.

KANIGARA. Typisch Jav. gala-hoofdcksel van bestuursambtenaren, feitelijk een koeloeck (zie dit woord) van andere stof en met bijzondere versie- ring. De vorm is, als van de koeloeck, een van boven afgesneden kegcl; de stof echter zwart. Jakcn; en de bijzondere uitcrlijke versiering met 10 (scnis ook 8) straaIsgewijs daaroverheen aangebrachte smalle strepen van goudblad of goud- passemet (de zgn. *tarak's*), verklaart den Jav. naain „zonieblocc】''. De kanig&ra is gewis een Vorsten- landsche 18de eeuwsehe verfraaiing van de ouder- Mataramsche koeloeck. De oudste afbeelding staat bij Raffles, History of Java (1817), I, p. 92. Zie verder Rouffaer en Juynboll, Batik-kunst (1914), p. 108— 109, met noot J.

KANIGORO. District van de* residentie, de afdceeling, het regentschap en de controle-afdeelin g. Madioen, met eene oppervlakte van 302 K3L.² Het district heSt 3 onderdistricten met 32 desa's en telde uit. 1905 ruim 31000 bewoners, waarvan een 20-tal Europeanen en een 10-tal Chineezei). In 1915 was het aantal inlanders met ± 25% toegenomen. Het heeft 16 erfpaclitsperceelen, waarvan 3 voor koffie, kapok en rubber, J2 voor koffie en \vat kina, en 1 in de vlakte gelegen van 5 bouws dat niet in exploitatie is voor de Euro- peesche markt, maar gepland wordt met inlandsche gewassen. De standplaats van het districtshooM is het gehucht Kctjo de desa Woengoe. Ak-n treft in dit district veel djati- en wildhoutbosch aan. Het district wordt in de rich ting Zuidoost naar Noordwes, doorsneden door tai van zijrivieren van de Madioenrivier, waarvan de voornaamste is de Kali Tjatoer, die in het Zuidoosten even voorbij de grens van het district Poeloeng (af- deeling Ponorogo) op het gebergte ontspringt en zich bezuiden de gewentelijke hoofdplaats in de Madioenrivier stort. De waterkracht van deze zijrivier wordt door den dienst der Staats- spoorwegen op Java benut voor het electrici- teilsbedrijf in de werkplaatsen van den Staats- spoorwegden ter hoofdplaats Madioen, in het bijzonder voor de verlichting dier werkplaatsen, terwijl de overtollige electriche stroom voor de verlichting van de residentiehoof(Iplaats wordt gebruikl.

KANJALAT, KANJALOET (MAL. MOL.). Zie STE- MONA T UBEROSA.

KANJAPI. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRU- MENTEN.

KANJERE (SOEND.). Zie BRLEDELIA.

KANNIBALISME. Met zekerheid is de gewoonte van het menscheneten (anthropophagie) geconsta- teerd bij de Toba- en Pakpak-bataks, bij enkelo Dajakstammen en bij de Papoca's. De oorzaak van

haar ontstaan is niet meer met beslistheid vast te stellen. Alleen do lijken van verslagonen en van juisdadigers werden of worden gegeten. Daar, waar de animistische denkwijze nog heerschte, is a an te nemen cl at mon waarde hechte aan het nuttigen van bepaalde deelen van het lichaam van den ver- slagene of den misdadiger, ten einde zich daardoor zijne onverbruikte zielestof of Jevenskracht toe te eigenen. Ook Op de zielestof van den misdadiger we rd prijsgesteld: immers men doodde hem wel uit wraak of voor eigen veiligheid, maar erkendte toch <lat hij begeerenswaardige eigen schappe n had. Van verachtende Dajakstaminen wordt incededeeld, •dat zij de hand pa linen, knicstukken en hersenen van een verslagen vijand aten om dapper te worden. Hetzelfde vindt men met verschillende wijzigingen van vele Indonesische volken vermeld. Dat deze ■animistische opvatting ook aan de menschenetende Pakpak-bataks niet onbekend was, blijkt uit de mcddeeling van Dr. Volz, dat de handpalincn, de wijsvinger en de kaken van het slachtoffer greser- veerd bleven voor den hoofdman, zonder twijfel met de bedoeling zijne vastheid van hand en zijne wel- sprekendheid te doen vermeerderen.

Ook nu nog komt kannibalisme voor op Nieuw-Guinea, met name bij de bewoners van de land- schappen Karoon, Bira en Berau, alle drie gelegen in den z.g. Vogelkop, de twee laatste aan de noord- kust van de jMaccluer golf en bij de bewoners van de Zuidkust van Nieuw-Guinea, ten Oosten van de Prinses Mariannestraat.

Overal waar de Nederlandsche Regeering haren invloed kan doen gelden en de zending werkt, be- hoort de gewoonte van het menschenet tot het verleden.

KANOMAN. Naan), welke gegeven wordt aan do verblijfplaats (kraton) van den Sultan Anom van Cheribon. Zie onder CHERIBON, biz. 477.

RANTING. Zie VAARTUIGEN.

KANTJANA. Een jonger eruptiepoint midden in Jiet oudere vulkanische terrein van Zuid-Batavia om met 1800 M. tevens con der hoogste verheven- heden uit die residentie (Verbeek, Java 476, 494).

KANTJIL (JAV.). Zie DWERGHERT.

KANTIING. Zie MUZIEKEN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KANTWERK. Zie KRAWANGAN (of TRAWAN- (: AN) en RENDA.

KAOA. Naam op <lc Kei-eilanden en Goram aan eon Bastaard-Honingvogel, *Dicaeum vulnera- turn*, gegeven ; *Dicaeum ignicolle* hoot Süsim op de Aroccilanden. Op Java Jieet *Dicaeum cruentatum* bij de Javanen Sopia.

KAOE. Ternataansch district op de oostkust van het noordelijk* schiereiland van Halmahera, zich langs de Kaocbaai uitstreckende tusschen de ri- vierljos Gongga on Patjeda Docnidom. Het grenst t-n noorden aan Tobelo en ten zuiken aan Dodinga. Ten westen wordt het door den centralen bergketen A J 7n to ma toewa (300 M.) on Boekit Sio (400 M.) vs do districten der westkust tot en met Gam- koiorah geschieden. Dit district omvat het, iielden- scho onderdistrict Boing of Boeng, met ruim 400 weerbarc mnnen en de gebieden der lieidenstam- jnen Tololiko, Pague, Toegootil en MadpJe, die, te za- nicen ongeveer 1000 wee r ba re jnamicn,lc stroom- gebieden der gelijknamige rivieren bewonen. De Alohammedanen en de Christenen wonen langs do kust. De hoofdplaa van het district, kampong Kaeo, best a at uil een Mohainmodaansch en een hei- densen gedeelte en ligt ids benoorden de monding

der gelijknamige rivier. Doze is de grootste van geheel Halmahera on doorstroomt jnefc hare zij- rivieren Tololiko, Togoeis en Pague de ongeveer 660 KM.¹¹ groote aHuviale vlakte van Kaeo. Niet ver van de grens met Tobelo ligt het meertje Lina, waaromheen de oorspronkelijke inboorlingen ge- woon zouden hebben. De Kaeo-rivier is slechts tot aan Kaeo Islam, bij de samenvloeiing der Tolo- liko en Togoeis, voor kleine prauwen by hoog water bevaarbaar. Langs dezv rivier worden de binnenlandsche produkten, damar en sago, afgevoerd en te Kaeo vrhandeld, vanwaar ze met schepen van de Paketvaartznj, naar Ternate ge- voerd worden. Bij het eilandje Bobale werden vroeger door Boingers parelschelpen gevischt; nu zijn de banken uitgeput. Vroeger was or ecu Mo- hammedaansch districtshoofd ; tegenwoordig staan alle heidenen onder het hcidnische hoofd van Boing. Zie verder HALMAHERA.

Literatuur: C. H. F. Campen in T. A. G. lie serie 1884, 1, biz. 271.

KAOEBAAI. Groote, nog niet voldoende onder- zochte baai met vermoedelijk matige diepten op de Oostkust van Halmahera, tusschen het N.lijke en N.O.lijke schiereiland, welke inloopt tot op 4

K.M. van het strand der Dodingabaai op de Westkust. In do baai monelt de Kaeo rivier uit, de be- langrijkste van het eiland, bij de gelijknamige kampong, waar levendige handel wordt gedreven, vroeger ook in paaren, voor het dtiiken waarvan de bewoners van het eiland Bobale bekend waren. Zie Zeemansgids deel VI.

KAOEL, d. i. in de Mohamm. wet : een gelofte.

KAOEM, KAOEMAN. De *kaeoman* (of *pekaeo- man*) is de wijk brj de moskee, aldus genocmd naar de bewoners, die gezamenlijk worden aangeduid met den naam *kaeom* (dit Arabische woord beteekent „volk, gemeente“). Zij worden geacht to behooren tot de vToniere lieden, die min of meer volgens de eischen van den Islam leven, en o.a. hunne sembahjangs ge- woonlijk niet verzuimen. Ook verscheidenc dorpen op Java heeten *kaeoman*. Met; de benaming *kaeom* wordt in soinnige streken op Java de zgn. „dorps- geestelUkc“ (zie aldaar) aangeduid. Vgl. vevder: C. Snouck Hurgronje, Do Islam in N. I. (Grootc gods- dieisten, serie II, n° 9, biz. 21 v.); *Et.*, .:.' 2 j

KAOENA. Eilandje behoorende tot Kajocadi (zie aldaar). Het is een weinig begroeide onbewoon- de zandplaat, lang ± 1/2, K.M., breed ongeveer 200 M.

KAOH. Zie OE WIMMER AH.

KAPA (ROTT.). Zie KARBOUW.

KAPAJA of KfPAJA (MAL.). Zie OARIOA. KAPAL (HOOG-JAV.). Zie PAARD.

KA PAL. Zie VAARTUIGEN.

KAPALA. MAL. Beteekent hoofd. De benaming wordt o.a. ala ambtstitol door sommige inlandsche hoofden gevoerd. gewoonlijk met bijvoegingen, zoo- ftls kapala kooria, panghooloo kapala, kapala ripe (Sumatra), kapala soa (Auiboitia). Ook in do samen- stelling kapala kampoeng en dergelijke, wordt hot wo ord algemeen door Europeanen in Indie ge- bruikt.

KAPAN. Standplaats van den besturende amb- tenaar der onderafdeeling Midden-Timor, afd. Noord- en Midden Timor der res. Timor en Ondorhoorigh., mot een koel Idimaat.

KAPANG (MAL., JAV., SOEND.). Naam van deu Paalworm. (zie aldaar).

KAPAS (MAL., JAV., SOEND., MAD.), naam voor KATOEN, echter ook voor een aantal andere ve-

zelleverende planten, meestal met de toevoeging van een tweede woord.

KAPAS-KAPAS of KAPAS (IKAN) (MAL.). Visschen uit het geslacht *Gerres*, familie *Gerridae* der Perciformes (zie Visschen). Deze kleine zilveglanzende visschen zijn verwant aan de Zeebaaraen en zijn vooral gekenmerkt door den zeer uitstulpenden mond. De soorten van het geslacht *Equula* en *Garza* wonen Kareh en Pepetek genoemd.

KAPAS OETAN (MAL.). Zie HIBISCUS ABELMOSCHUS.

KAPASAN (JAV.). Zie HIBISCUS VENUSTUS.

KAPATIAN of KEPATIAN. Een der vijf afdeelingen of golongan, waarin de ambtenaren en geestelijkheid in de Vorstenlanden verdeeld worden [zie by DIJKAKARTA]; elders op Java: wijk waar de pathen en andere inlandsche ambtenaren gevestigd zijn.

KAPAUER. Landschap in West Nicuw-Guina, waarin de afdelingshoofdplaats Fak-Fak gelegen is. Het wordt in het westen en noorden begrensd door het landschap Onin, in het oosten door Patimoeni. De grenzen der Jandschappen zijn echter moeilijk juist aan te geven, zoodat deze indeeling min of meer willekeurig is. Zoo b.v. bewoerde de bevolking tijdens de stichting van Fak-Fak dat dit gebied behoorde onder Ati-Ati, gelegen ten westen van Onin.

KAPIDADA (JAV.). Zie SONNERATIA.

KAPINIS. Zie WALET.

KAPIRASA (JAV.). Zie GAULTHERIA.

KAPITEIN (der Chinezen). Zie BESTUUR (I, bl. 287) en KAPTHAY.

KAPOEAS. Grootte rivier aan de Westkust van Borneo. Zie BORNEO, IV B. "biz 361. De residentie Westerafdeeling van Borneo omvat voornamelijk het stroomgebied van deze rivier.

KAPOEAS (BOVEN). Onderafdeeling der afd. Sintang, res. W. Afd. Borneo met hoofdplaats Poatoes Sibau.

KAPOEAS MOEROENG. Rivier op Borneo's Zuidkust. Zie BORNEO, IV D. b) z. 365.

KAPOEK. MAL., JAV., SOEND., KABOE-KABOE, MAL., PONDJI, BAT.; KAOE-KAOE, MAL. en BOEG. KAILOEPAH, TERN.; KAPES. >HN. LT.; AOE MANGE, KABOES, KAPOES of KAPO, AMB. L. T.; KAPOT, BOL. MONG.

Boomwol van de vrucht van *Eriodendron anjracuosum* DC. (*Boinbax pentandra* L.) uit de familie der *Malvaceae*. De Indische kapok- of randoc-boon is afkomstig van tropisch Amerika, doch is in tropisch Azië en Afrika veel in cultuur en ook ver-wilderd aanwezig. Met den rechte opgaanden stam, eenige lagen van horizontaal uitstaande, weinig verdeelde lauge takken en de ijle behuiding, met lantvormig loof, heeft de kapok-boon een zeer typisch armeyk uiterlijk. Op Java vindt men hem overal op erven en langs wegen, waar hij ook veel gebruikt wordt tot bevestiging van telegraaf- of telefoondraden. Hij groeit snel, neemt genoegen met allerlei gronden, tot 1800 voet hoogte, en is zeer gemakkelijk door stekken of zaden voort te telen. De boom is ook geschikt als steunboom in aanplantingen van peper, cubebe enz.

De lange doosvruchten springen bij rijpleid in vijf kleppen open en blijken dan opgevuld met een witte zijdeachtige wol, die de ronde zaadjes (waaruit 20% vette olie verkregen kan worden) geheel omhult. Deze wol geeft aan den kapokboom zijne waarde als cultuurplant. Zij is ongeschikt om onvennengd gesponnen te worden,

maar kan met andere vezelstoffen vermengd worden om de hoveelheid draad te vermexieren. Verder is zij door hare stijfheid en elasticiteit bijzonder bruikbaar voor het opvullen van kussens en matrassen, daar kapok in het gebruik niet samenpakt, zooals katon doet. In den landel heeft deze kapok ook wel plantenwol of booniwol, silk cotton, dried on vegetal, Pflanzene n. Soortgelijk materiaal als de kapok van Java, komt ook uit M.- en Z.-Amerika aan de markt, nl. do. „Ochroina” (vol van Guadeloupe en de „Ciba-wol”, d.i. het zaadpluis van *Bombax Jalabaricum*), een boom, die ook in Indië in het wild ovmelt groeit en daar bekend staat als de wilde kapok- of randoc-boom (randoc oetan Mat, -alas Java, -leuweung, daigder Soend).

Men vindt den kapokboom in onze Indische Archipel op zeer grootte schaal op Java aangeplant en wel voornamelijk in de residentie Pranger-Regentschappen, Chcribon, Semarang, Hem bang en Kediri. Niet alleen wordt door de bevolking vrij veel kapok van op erven en langs wegen geplant booven gewonnen, maar op vele landbouwondermeningen wordt kapok als winstgevend bijcultuur gedreven. Op de Buitenbezittingen zijn het voornamelijk Palembang, de oevergebieden van de Moe-sirivir in de residentie Palembang, voorts de residentie Westerafdeeling en Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo, de afdeling Gorontalo der residentie Manado, de cilanden Nias, Salsier, Boeton en verschillende Moluksche eilanden, waar men den kapokboom aanplant.

Nagenoeg het gehele product der Buitenbezittingen en veel van het op Java verkregen wordt ter plaatse verbruikt, terwijl Java bovendien zeer veel kapok uitvoert. Het Javaproduct is, wat kwaliteit aangaat, het meest te verkiezen, terwijl ook wat kwantiteit aangaat de Java-kapok in den wereldhandel boven aan staat. De uitvoer vandaar bedroeg in de jaren 1910 tot 1915 respectievelijk 8,325,000, 9,906,000, 10,235,000, 9,017,131, 9,352,721 en 10,864,000 K.G. In de laatste jaren is de uitvoer vrij wel dezelfde gebleven. De uitvoer van 1915 was voor 30% naar Nederland gericht, voor 25% naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en voor 20% naar Australië. De rest van den uitvoer was over verschillende andere landen verdeeld.

De aanvoeren in Nederland waren in de jaren 1910 tot 1915: 67,175, 66,784, 93,001, 95,138, 99,172 en 87,419 jakkens. In het jaar 1915 werden verkocht te Amsterdam 79,994 pakken a 40 kilo gezuiverde kapok en te Rotterdam 7.779; voorts nog te Amsterdam 2,017 pakken a 80 kilo ongezuiverde kapok.

Bij de zuivering, die in de meeste gevallen in de nabijheid der productieplaats geschiedt, wordt als waardevol byproduct het zaad, de kapokpitten, gewonnen, die een belangrijk handelsartikel uitmaken. Op Java wordt dat zaad uits grondstof vooroliebereiding gebezigd, terwijl de daarbij overblijvende perskoek de kajoengkil, een uitstekende ineststof oplevert. Sedert 1909 koinen in de uitvoerstatistiek cijfers over den export van kapokpitten voor. Die cijfers goven voor de jaren 1910-1915 een uitvoer aan van J 0.030. J 5.440, 17.569, 19.479, 6.473 en 9.383 ton van 1000 K.G.

KAPOELAGA (MAL., JAV.). Zie AM031 UM KAK-DAMON.

KAPOELASAN of POELASAN (MAL., SOEND.). Zie NEPHELI UM MUTA BILE.

KAPOENDOEK. Landschap behoorende tot de

ondorafd. Midden-Soemba, afdeeling Soemba, res. Timor en O.

KAPOER BAROES. (MAL.) Inde Inl. geneeskunde de gewone kamfer (van *Cinnamomum Camphora* Nees). De echte Baroskanifer (Borneo- of Suraatra- kamfer) is afkomstig van *Dryobalanops aromatica* Gaertn., een prachtige woudruis uit de familie der *Dipterocarpaceae*. Deze stof wordt niet, evenals de gewone kamfer, door distillatio gewonnen, doch bevindt zich reeds gekristalliseerd in de holtcn van oude boomen. Zij were! reeds in de 6e eeuw door de Arabieren naar Europa aangevoerd, doch in het begin der 12e eeuw door de gewone kamfer geheel verdrongen. De Chincezen betalen voor Baros-kamfer, die bij hen een gezocht geneesmiddel en kostbare lijkenbalsem is, hooge prijzen. Ook wordt de eigenaardige geur van Oost-Indischen in kt door baros-kamfer aangebracht.

Baroskamfer bestaat uit bomeel en wel uit den rechts draaienden vorm. Zij is wit, glanst als paarl- moer en smelt bij 207° C.

Tegenwoordig wordt bomeel veel kunstmatig verkregen door reductio van kamfer, waarbij dan tevens een isomere lichaam, iso borneel, gevonden wordt, dat men er niet van afscheidt.

De uitvoer van Baroskanifer uit Singkel en Baros bedraagt ongeveer / 50.000 per jaar.

Zie verder onder KAMFER.

KAPOER NAN SAMBILAN. Landstreek in de onderafd. Pangkalan Kdto Ba roe, res. Sum. Westk. Zij omvat het stroomgebied van de KAPOER-riv., die bppen Tandoeng rechts in de Kampar-rivier valt/.

KAPOETREN. Afdeling van de kratons in de Vorstenlanden, waarin de vrouwen, bijvrouwen, vrouwelijke bloedverwanten en de kleine kindren van den Vorst verblijf houden. Zie bij DJOKJAKARTA.

KAPOK. Zie KAPOEK.

KAPOL SABRANG. Vrucht van *Eldtaria Cardamomum* Whgt et Maton, welke plant niet in den Indischen Archipel inheemsch is. De zaden worden uit Britsch-Indie aangevoerd en zijn veel hooger in prijs dan die van de inheemsche cardamomvrucht- jes, afkomstig van *Amomum Cardamom*, mot welke zij dikwijls ver ward worden.

KAPTHAI. Benaming van de hoofden der vroeger op Borneo's VVcstkust bestaan hebbende Chi- neesche kongsi's. Het wo rd is eene verbastering van het Alalcsche „kapitan toewa", waarmede do MaleicrH de opjorhoofden der kongsi's betitelden. De Hoklo-Chineezen maakten van toewa „toa", groot, een wo ord dat in de taal der Hakka-Cliincezen „thai" heet: „kupitan werd verkort tot „kap" en zoo ontHond de benaming kaphai. Zie verder onder KONGSI.

KARA. Zie OEDANG-LAOET.

KARA B'ENGOEK (JAV.). Zie MUCUNA PBU- RIENS.

KARA BITJAN. Zie DUIF.

KARA IRENG (JAV.). Zie PHASEOLUS VULGARIS.

KARA-KARA (MAL.). Zie DOLIOHOS.

KARA RAWE (JAV.). Zie MUCUNAPRURIENS.

KARAENG (KRAENG). Titel van Makasaarscho vorsten en regenten. Zie ADEL.

KARAENG LOWE, een cenigszins oudcrwetsche MakHsaarsche titel, betnokent „groot heer" en is do bonamiug, onder welke op verschillende plantsen van Zu id-Celebes geesten worden vereerd, dio allen hetzelfde karakter dragen. Over het geheelo Zuid-

lijk dee】 der Makassaarsche en Bogineesche landen, van Sanrabono tot Kadjang, richt men zich tot do Karaeng Lowe met geloften en offergaven, om voor- spoed op zijn beccrijf, herstel van ziekte, kinderze- gen, enz. to verkrijgen. De gedane geloften konm nrcn zorgvuldig na, uit vrees voor de wraak van den K. L. De vrcrcring der aid us genoemde geeston heeft plaats onder de teekcn van twee steenen, die den vorm licbben der mannelijke en vrouwelijke ge- slachtsdeelen. *Zijn* deze steenen losse stukken, dan worden ze vcolal in kistjes bewaard, soms in *kleine* huisjes, die dan wed er in grotere huizen staan, be- woonnd door de priesteres, die de vereering van den K. L. bemiddelt. Soms staan do steenen in kleine tempcltjes die uitsluitend voor den K. L. dienen, soms bevindeei ze zich in eene grot, of staan ze in de open licht, op de erven van huizen, zoodat men zonder tusscheukomst eener priesters kan offeren). Ook groote bos men en steenen worden hier en daar als verblijfplaatsen van een K. L. beschouwd. Zoo goed als ieder dorp heeft een huisje waarin de K. L. wordt vereerd en eene priesters, die daarbij hare diensten bewijst. Zulk eene priesteres heet *pinati* (Mak.), *penati* (Boeg.), vgl. Oud Jav. *pinatih* „gade van een, hoogcplaatste" Lamp, *panatih* „gade", een titel cl us voor vrouwen van rang, die waarschiin- lijk „vrcrouwdc" beteekent. Nevens *poeaug matao* en *lajaka* (Jav. *najaka*), welke laatste titel inoet zijn overgenomen uit het Javaansch, is *pinati* ook de titel van de bewaaksters tier rijksieraden, die even- eens *karaeng lotce* worden genoemd en aan welke ook goddelijke eer wordt bezwen. Bchalvo vrouwen, zijn ookbisoe\$, dus mannen die in den vrouwenstand zijn getreden, *pinati*, of priesteres van Karaeng Lowe, in welken vorm dan ook. Als de *pinati* in functie is, draagt zij een hoofdoek, zoodals de Toradja'sche vrouwen steeds, maar de Mohanime- daansche vrouwen nimmer doen. Verder treden de *pinati*'s ook op in de gebruiken van den *patoentoeng*- dicnst, waarin elke geest (*ivali*, een gewone bena- ming van geesten in Midden- en Zuid-Celebes) wiens verblijfplaats men kent, zijn *pinati* heeft. In sommige streken is do *pinati* landbouwpriester. De priestersessen, die dienst doen bij de *patoentoeng*- gebruiken, bedienen zich daarbij van eene afzonder- lijke taal, dio alleen door deskundigen wordt verst aan : de aard dezer taal is nog niet onderzocht. Dit alles is genoeg om de *pinati* gelijk te stellen met de priestersessen der animistische volken van Midden- Celebes. Ook de offerfeesten, die men viert ter eere van den K. L., hebben sterke overeenkomst met de animistische offerfeesten der binnenlandsche be- volking van Celebes. Het gebruik van in bamboe ge- kookte rijst, dio dan ook in haren rolronden vorm wordt opgedischt, is een sprekende trek van over- cenkomst van eene Toradjascho *posoesa* en een offerfeestc zoodals dat, het we Lk ieder jaar te Gantarang Kcke, bij Bautaeng, wordt gegeven ter eere van clen K. L. aldnar, ecii gouden beelcjgo van ongeveer 2 d.M. hoogte, voorstellende een iuensch met omma- tige groote genitalien. De particuliere feesten die men aan richt voor den K. L. ter voldoening aan eene ge- loftc, zijn gewone offermiaaltijden, waarbij de K. L. zijn deci krijgt, dat hem door de *pinati* wordt voor- gezet. Dat dezo hierbij den crbediedigen gree maakt, (lie op Java sembah (Jlak. somba) heet, wijst niet op vreemden invloed, want dit cerbewijs is, hoewel in- gevoerd, evonzeer tegoeiover hoogcplaatsten in gebruik als op Java en wordt daarom ook aan den Karaeng Uwe niol onthouden. Ook do tijd, waarop het groote Karaeng Lowe-feest te Gantarang Keke

wordt gehouden, met Voile Maan na het eindigen der Vasten, is in overeenstemming met de tijd waarop de animistische volksstammen van Celebes feestvieren om het nieuwe plantseizoen in te wijden, want het eindigen der Vasten wordt algemeen beschouwd als begin van een nieuw jaar en de Volle-maansdag is voor den landbouw gunstig. In ieder dorp van betekenis wordt voorts, eenige weken na afloop van den rijsttoest, dus bij den aanvang van het, nieuwe landbouwjaar, gevierd het *akaraoeroe parasangang* „het vernieuwen van het land“, feitelijk het wegdoen van de zonden der menschen waarvan de schuld nog op den bodem rust, die daarvan moet worden gereinigd, om weder vruchtbaar te kunnen zijn. Ook hierbij is het offer aan Karaeng Lowe hoofdzaak. Na epidemieën en landplagen, wanneer er omamentsfeesten worden gevierd om het land van den vloek te zuiveren, is met de vereering der heilige rijksstieraden ook een offer aan K. L. verbonden. Er bestaat dus geen reden om den dienst van Karaeng Lowe te beschouwen als Qiwa-dienst, die dan van Hindoe-Javaanschen oorsprong zou zijn.

Literatuur: A. Goudswaard, Karaeng Ixjwe, Meded. Ned. Zend. Gen. IV (1860), 354—364; IX (1855), 75—100, 289—314. — Wilken, Ind. Gids, VI, 2 (1854): 61—62; VII, 1 (1885), 222—224. — Ha rebomnce. Een orn a men tenfeest van Gantarang, Meded. Ned. Zend. Gen. XIX (1875), 34—351. — Alb. C. Kruyt, Het Animisme in den Ind. Archipel, 500—502. — W. A. Penard, De Patoentoeng, Tydschr. Bat. Gen. LV (1913), 515—543.

KARAHAU. Zie KIDANG.

KARAMA-RIVIER. Rivier in het Zuiden van Mamoejdjoë. Zie CELEBES onder *b*. Midden Celebes biz. 454.

KARANDANG (MAL., JAV., SOEND.). Zie OARIS-SA.

KARANG beteekent in verschillende talen van den Archipel kalksteen; in het bijzonder ook koralkalk. In het Oosten van den Archipel wordt de laatste vooral aangetroffen in den vorm van terrassen, die tot op groote hoogte boven den zeespiegel voorkomen en het bewijs geven voor belangrijke rijzigen dezer eilanden ten opzichte van den zeespiegel. Doordat dit vraagstuk sterk de belangstelling der geologen trekt, wordt in vele geologische geschriften, die over den Archipel handelen, het woord „karang“ met name voor die terrassen gebruikt.

KARANG. De hoogste berg der residentie Bantam, 1778 M, ten Z.O. van den Danoe. Ofschoon uitbarsting onbekend zijn, koinen binnen den centralen ringwal en ook aan de O. en Z.O.-helling werkzame sulfataren voor en langs den voet meerdere warme bronnen, zoodat het een nog betrekkelijk jonge vulkaankegel is. (Verbeek, Jav. 864).

KARANG. Een ook wel als Noordelijk Boven-Temfng aangeduid uitgestrekt landschap van de onderafdeeling Tenuang, afdeeling Oostkust van A-tjeh. Het aantal geregistreerde inannen bedroeg ulto, 1915 706. Aan het hoofd staat T. Radja Silang met den titel Kedjoeroan Karang. Zijn korte verklaring dd. 25 Juni 1909 werd goedgekeurd en bekrachtigd bij Govt. best van 3 Oct. 1910.

KARANG (IKAN) (MAL.). Zie KLIPVISSCHEN.

KARANG INTAN. Districtshoofdplaats van Riamkanan (zie aldaar). Ook een groote rubberplantage aan den linkerover der Riam-kiwa in de onderafd. Aiatapoera der afdeeling Bandjennasin res. Z.O. Afd. van Borneo, tegenover de kampong Boemi-ratay 歩豚

KARANGA PEL. District van de afdeeling on

het roegentschap Indra ma joe, residentie Cheribon, met gelijknamige hoofdplaats; het hooft 33 desa*8 met 68000 inwoners, waaronder enkelo Europeanen, en 100 Ohineezen (eindo 1905) // -Z3 R / .

KARANGAN. District van de contrdle-afdeeling Panggoel, regentschap Trenggalek, afdeeling Toeloengagoeng, residentie Kediri. Het telt 51 desa*8 en had ult. 1905 eene bevolking van bijna 40.000 zielen, waaronder geene Europeanen en Chinesezen.

KARANGANJAR. Regentschap en controleafdeeling (met gelijknamige hoofdplaats) van de afdeeling Keboemen, residentie Kedoe. De controleafdeeling is veicieeli in vijf districten: Karanganjat, Gombong, Rokowele, Pedjagoan en Poe ring en is bekend door de in het Zuiden voorkomende vogel-Jiestklippen (zie dat woord) van Karangbolong.

KARANGANJAR. District met gelijknamige hoofdplaats van de residentie Soerakarta, behorende tot het Mangkoeng-Sriislicie gebied en tot de afdeeling Sragen. Het heeft drie onderdistricten met name Karanganjat, Tasikmadoe en Djenggrik en telde op 1 einde van 1905 ruim 48.000 inwoners, w. o. ongeveer 80 Europeanen en 200 Ohineezen.

Niet ver van de hoofdplaats ligt de door Mangkoeng-negara voor eigen rekening geëxploiteerde suikeronderneming Tasikmadoe.

KARANGANJAR. Hoofdplaats van het gelijknamige regentschap, standplaats van een controleur, tevens districtshoofdplaats, residentie Kedoe. Het gelijknamige district bestaat uit 3 onderdistricten met gezamenlyk 80 desa's. Het heeft eene oppervlakte van 159 KJVI.² en telde op het einde van 1905 eene bevolking van ongeveer 54.000 Inlanders, een dertigtal Europeanen en ruim tweehonderd Ohineezen.

KARANGANTOE. Havenplaats aan de baai van Bantam; ligt aan de als bandjirkanaal dieneude geïncanaliseerde monding van de Bantamrivier en heeft het verkeer van het oude Bantam geheel tot zich getrokken als voorhaven van Sevang en achterland.

Een nieuwe kaaimuur (1912) met twee lichtopstanden bij den ingang van het kanaal, vergemakkelijkt het verkeer. Hoewel voornamelyk visschershaven, neemt de in- en uitvoer over zee toe, ondanks het feit, dat de plaats aan den halve van de spoorlijn Tjilegon—Sevang—Batavia ligt. De voornaamste artikelen van invoer zijn: petroleum, lucifers, tabak, kramerijei, wit en ongebleekt katoen, chilsen, porselein, snuisterijen, provision en dranken. De artikelen van uitvoer zijn voornamelyk: klappijerg, corpra, buffelhuiden, gedroogde visch, pinang.

Dicht bij de spoorhalte vindt men de runic van het forlSpeclwijk en de overblijfselen der hoofdplaats van het voormalige Banlamsch rijk (zie onder BANTAM (hfdpl.)). De handel is voornamelyk op Batavia gericht en voor het grootste deel in handen van Ohineezen.

KARANGASEM. Een der Gouvernementslandschappen op Bali, namens het Gouvernement en onder de leiding van een Controleur door een stede-lioudop Kcstuurd; het, innaakt thans een onderafdeeling der afdeeling Zuid-Bali uit. Tusschen 1849 en 1894 was het eene onderhoorigheid van het Balislicie rijk op Lombok; men tref in Karang Asem nog een vrij uitgebreide kolonie Sasakkers uit Lombok aan. Afwijkende van de gewone Baliërs is ook de bevolking van het Seraja gebergte, die, hoewel Hindoesch, een eenigszins andere levenswijze, lichaamsbouw en taalid loom heeft. Karang-Ajsein neemt den geheelen Oosthoek van het eiland in en wordt aan de Westzijde door Bangli,

Kloengkoeng en Boeleleing ingesloten. In hot Noorden verheft zich de Gocoong Agoeng of "Pick van Bali" (3200 M.), die naar alle kanten zijne vortakkingen uitzendt en tot op eene a&n- zionlijke hoogte met dicht geboomte bedekt is. De boelem is voor hot overgrooto dcel steenachtig en leent zich daardoor minder dan elders op het eiland voor de I'jist- en kofficultuur. Daarentegen is het hier het vruchtenland bij uitoemendheid. Kokos- en lontarpahnen komen in grooto lioeveelheid voor.

Do voornaamste plaatsen zijn: Kai'ang-ascin, de hoofdplaats, op cenigen afstand van de kust, a&n den Zuidelijken voet van den Gonoeng Seraja (1300 M.); liet is do standplaats van den con- trolleur en van den stedehouder; Oedjoong, de havenplaats van Karang Ascim; Padang, in den Zuidoostelijken uithoek van het landschap aan do kust gelegen, waar ecn belangrijke handel wordt gedreven; Tjoeik, aan de Noordoostkust, met eene vrij goede reede, die echter in den oost- moesson hoogst onveilig is.

Andere meldenswaardige plaatsen zijn Sibetan, Selat, Moentjan, aan den grooten weg van Karang Asem westwaarts; Koeboe, Tian jar, nabij de Noord- oostkust, Seraja en Besaldh, dat hoog tegen de zuiderhelling van den z.g. Goenoeng Agoeng ligt en waar zich de heiligste tempel van heel Bali bovindt. Goede rijwegen verbinden Karang Asem met Kloengkoeng en Bangli. Zie ook BALL.Ft¹

KARANGBINANGOEN. District van decontrdle-afdeling Sidajoe, afdeling en regentschap Grisee dcr residentie Soerabaja. Het heeft 119 desa's, is verdceld in 3 onderdistricten en telt 60000 zielen (ult^o 1915).

KARANGBOLONG (= uitgeholde kalksteen, kalksteengrot).Vroegere naam van het onder-district Iwovokele in het regentschap Karanganjjar, afdeling Kebocomen, residentie Kedoe. Ook bekend van den op zichzelf staanden berg aan de Zuid- neming in genoecind district, waarin de holen der eet- baro vogelnesten voorkomen, die door de bevolking op bcpaalde tijden van het jaar niet zonder lovens- gevaar uit de Idipholen worden gehaald (Zie onder VOGELNESTEN) on van de N.O. punt van Noesa Kam ban gan) (zie KA3IBANGAN).

KARANGDIATI. Jistrict van de afdeling en het regen tschap Blora, residentie Rem bang, met ceno oppervlakte van 270 K.M.². De standplaats van het <1 isti'ctsloofd is Jilora. Het district heeft 3 onder- districten met 126 dosa's en had cinde 1905 cene bevolking van ruim 81.000 zielen, waaronder ± 140 Europeancn en 500 Chineezen. Slen heeft er ondericraigen voqr den aankap van hout in 's Lunds bosschen. ■ j

KARANGGED 莛. District van het tot het Soesoehoanais-gebied behooroude regentscl>ap Jio- jolali, afdeling van dien naam, residentie Socra- karla. Het heeft drie onderdistricten met name Kai-angede6, Ngandong en KJego en teklo op het eincle van J 905 eene bevolking van ruim 43.000 zio- len, alien Inlanders. In dit district ligt do onkelo jaren geleden opgericht, vcolbelovende, door den Soesoehoenan voor eigen rekening geexploiteerde tabaksondermoming Karanggcclce.

KARANGGENENG. District van de afdeling en het regentschap Lamongan, contrdle-afdesling Karan ggeneng, residentie Soerabaja, bestaende uit 4 onderdistricten en 112 desa's; de gelijknamige armoedige j; laals is gelegen aan den rechtrocvor van de Bengawan of Solorivier. Het district teld ± 88500 inlanders (ult^o 1915).

KARANGKOBAR. District dcr controle-afdee- Jing van dion riaam, afdeling en regentschap Ban- djaregara, residentie Banjoemas, met eene opper- vlakte van ± 232 K.M.². Inlanders planten er op grooto schaal tabak ten behoeve van de inlandsche markt, wolko tabak door te Karangkobar en Batoer gevestigde OJiineezen wordt opgekocht (in deiFreger met voorschotten), bereid en naar de Serajoedal- stoomtram verzonden, die haar verder vervoert naar verspreidende streken van Java en voor den uitvoer naar Tjilatjap Eertyds was Karangkobar het beste koffiedistrict van Banjoemas; thans is de Gouvts. koffie geheel verdwenen. Het district heeft 63 desk's en telt enkelo Europeanen, ruim 270 Chineezen on ± 4G.000 Inlanders (1915).

KARANGLO. District van de afdeling en het regentsclap Malang. jQsidentie Pasoeroean met 4 onderdistricten en 115 desa's, Op't eind van 1905 had het eeno bevolking van ± 94.000 zielen, waaronder 80 Europeanen, en ± 180 Chineezen. Het was vroeger eon belangrijk Gouvenemems- koffiedistrict en ressorteerde onder de controle-afdeling Malang; thans behoort het tot de contrdle- afdeling Toempang. De standplaats van het dis- trictshoofd is Singosari.

KARANGNOENGGAL. District met gelyknamige hoofdplaats van de residentie Socrakarta, behooren- de tot het MangkoengA j'sche gebied en tot de afdeling Sragen. Het heeft 5 onderdistricten met name Karangpandan, Kladojo, Toegoe, Metesih en Tawang mangoe en liad op het einde van 1905 eene bevolding van 54.000 zielen, w.o. 20 Europeanen. De hoofdplaats ligt op het eindpunt van den ryweg Solo-Karanganjjar-Karangpandan.

KARANGSAMBOENG. Plaatsje, gelegen op do grens van do Preanger-Rcgentschappen (afdeling Soemcdang) en Cheribon (afdeling Madjalengka) opden rechteroever der Tjimanoeik, aan den grooten postweg, vroeger van grooto bekendheid als door- voerplaats der Gouvenememts-kofEio uit de Prean- ger-Rcgentschappen naar Indramajoe. De koffie uit de Oost-Pranger word n.l. tot hier met karren getransportceerd en vervolgens in prauwen geladon, dio hot product langs do Tjimanoeik naarIndramajoe brachten. Later werd de Pranger-kofEie per spoor naar Batavia getransporteerd en worden do grooto Gouvenememts-koffiopakhuiszanteKarangsamboeng gcsloopt.

KARANGTENGGAH. Hoofdplaats van het district Grogol, afdeling on regentschap Domak der resicrehtie'Semarang. Do plaats is gelegen aan den grooten postweg en de Boojaran, zijarm der Toentang rivior. Dicht er bij ligt do Chineeische wijk Boejaran.

KARAPTI. Jlaieisch woord voor Tcoken, Ivodes- soorten, die men vaak op varkens en zelfs op slangen vastgohocht vindt.

KARARANGGE (SOUND.). Zie KERENGGGA.

KARARAWEJAH of RARAWIJA (SOEXD.). Zie MUOUNA PRURIENS.

KARAS BESAR. Eilatid tusschon Bintan en Ga- lang, bij den Zuidelijken ingang van Straat Rieuw, 隹 do afd. Tandjoongpinang, res. Riouw en Onderh. Ten Oosten hiervan Karas k e t j i 1, met kust- licht.

KARAS-EILANDEN. Groep van eilanden bij de Westkust) van Nicuw-Guinea op ongeveer 3° 25' Z.B. en 132° 20' O.L., ten Noorden van de Rijklof van Goensbaai en bestaande uit de eilanden „Tochoc-roeasa" met de kampongs Tochocroeasa, Tarah en DokkGp'noean, „Faer" met de kampongs Faer on Kiaba en „Groot-Karas" met de kampongs Mas en Tamisa.

De bevolking is Mohaimedaansch; zij iegt zich voornamelijk toe op de visch- en trij)langvangst en drijf) handel met de bevolking op den oostcrwal waar de kampong Skroe gelegen is.

Deze eilanden behooren volgens sonimigen tot het gebied van den Radja van Ati-Ati, andren beweren, dat zij onder Kowiai staan.

KARAS TOELANG (SOEND.). Zie CHLORANTHUS.

KARASOELA (JAV.). Zie METROXYLON.

KARATOE. Zie MUZIEK ENMUZIEKINSTRUMENTEN.

KARAU (Karae). Zijrivier der Barito-rivier (zie ook BORNEO IV E).

KARBAN (IRAN). Zie KLIPVISSCHEN.

KARBOUW is de tammo buEel van den Indischen Archipel. De buffels, het geslacht *Bubalus* (= *Buffalus*) van do familie der Runderen (zie aldaar), hebben een breeden snoet, een staart met eiddkwast, een dunbehaard lichaam en horens, die aan de basis in doorsnee driehoekig zijn. Onder de eigenlijke runderen zijn zij het min st gespecialiseerd en staan zij het naast tot de antilopen. Do Bufel (*Bos bubalus* L.) komt op het vasteland van Azie nog in het wild voor, in den Indischen Archipel alleen getemd of verwilderd. De Karbouw (MAL. karbau, karbo; JAV. (LAAG-) kebo, (HOOG-) mahcsS; SOEND. moending; MAD. kerboei; ATI. keubeu; DAJ. hadangan; MAK., BOEG. tedong; N. CELEBES oloboe; ROTT. kapa) wordt ook wel a Is een zelfstandige soort (*B. kerbau* Nehring) beschouwd. Sinds welken tijd de buffel getemd is, is niet bekend. Het dier heeft een loodgrijze kleur; tajnlijk veelvuldig komen albino's voor, met vleeschkleurige huid en roode oogen (JAV. boele). Daar de karbouw een groote lichaamskracht bezit en bo vend ion in tegenstelling met and ere runderen, evenals zijn wilde stainvader, van een waterrijke omgeving houdt en goed bestand is tegen het Ieven in het warme, moerassige laagland, is hij zeer geschikt om in vochtige, tropische streken voor den landbouw te worden gebruikt. Het vleesch wordt door den mensch genuttigd, van de huid wordt leer vervaardigd en de horens worden voor snijwerk gebruikt. In sommige streken (Palembang, Celebes) wordt op primitieve wijze bo ter van karbouwnielk gemaakt (Zie voorts DI. I onder ANOENGANG).

KARBOUWENGAT. Een der grootste en schoonste ravijnen op Sumatra, gelegen in de res. Sum. Westkust in de onmiddellijke nabijheid van Fort de Kock, van welke plaats langs den Hospitaalweg veelSI de toelict naar J)et liarbouwengat door toe- risten wordt ondernomen. Door een hollen wegdaalt men steil naar beneden en komt in liet geioeide ravijn, dat hier en daar 80 a 100 M. diep en 500 M. breed is. De Jengte bedraagt verscheidenc kilometers, terwijl de weg zich verder voortzet en naar het meer 其巴四d)u l'oert. Het geheel is zeer indrukwekkend en wor3F tot de mooiste gedeelten van de schitterende Padangsche Bovenlanden gerekend. Ongetwijfeld wordt de schoonheid verhoogd door- dat in scherp contrast met den sterken plan tengroei bo ven langs de randen, welke bedekt zijn met zware bamboe, grootbladige Ficus en palmen

van verschillende soort, de steile wanden op verscheideno plaatsen geheel kaal zijn en hun witachtige kleur vertoelen. Plotsching doen zich schijibaar diepe kolken voor, welko inderdaad niets anders zijn dan vochtige, clonkere zijkl oven, waar liet zonlicht uren lang niet in kan binnedringen. Door de kloof slingert zich onophoudlijk van links naar rechts tusschen talrijke sawahs door do Si Anok, die den bovenloop van de Masang (zie aldaar) vormt en op den Singgalang ontspringt. Zij ontstaat uit de vereeniging van Soengei Doerian en Melanok. De laatste, eveneens op den Singgalang ontspringend, omhiit met een zijriviertje een heuvel tje, dat als een eiland is blijven staan op den kloofbodcm. Dit karakteristieke heuvelilandje verrijst als een ruine op ongeveer 75 Meter boven do vlakte, heeft loodrecht, onbegroeiende en daardoor witgele wanden, terwijl do vlakke kruin zwaar begroeiend en daardoor geheel groen gekleurd is. Al deze eigenaardigheden vragen om een verklaring. Oorspronkelijk lag hier een van de vier meren, die de plaats inen a men van het tegenwoordige plateau van Again. In den diviviale tijd stooten de omringende vulkanen (JMeiupi-Singgalang) zooveel asch en andcr vulkanisch materiaal uit, dat het nicer geheel opgevuld wercl. Zo ontstond een plateau van zacht materiaal, tuf gcheeten, waarin het toen machtiger riviertje, de Si Anok, zich gemakkelijk een diep dal kon uitscherven. Door het afsnijden van de vele bochten verkreeg het bed zijne groote breedte, zodat het dal voor het tegenwoordige riviertje veel te ruim is. Doo rd at het regenwater verticaal door de losse tuflagen sijpelt, verrijgen doze ook een verticale structuur en gebeurt het onophoudlijk, dat de lagen bij groote plakken als scherven afvallen. De buitenlagen hebben daardoor geen tijd om te verweeren), en voordat zich eenige plantengroei kan ontwikkelen zijn zij weer afgevallet). Vandaar do steile, witte wanden, terwijl de kruinen begroeiid zijn. Sonimigen vreezen dat door deze steds aanhoudende verwijding tenslotte ook Fort, de Kock, dat <op korten afstand ten O. van de kloof Jigt, zal verdwijnen. J)c naam Karbouwengat is door de Europeanen aan het ravijn gegeven in verband met het herhaald neerstorten van buffelJa in het ravijn; de Inlanders spreken van *Ngarai*, d.i. „steio afgrond".

KARDAMOENGGOE. Onder den naam Kanlamoenggoe, kapoelaga of kapol verstaat men de zuden van verschillende planten uit de familie der Zingiberaceae, waarvan de dooHvruchten een aromatischcn smaak bezitten. In do meeste gevallen echter verstaat men onder den naam van kanlamoenggoedc: uit Bombay aangevoerde vruchlJ(s van *Ehltartii cardainomuin*. (Zie KA POL SABRANG).

KARDEMOM. Zie ELETTAJU.

KAREALA (MAL. AMB.). Zie ELAE00ARIU

ED ULIS.

KAREH (IKAN). Zie KAPAS-KAPAS.

KARET (JAV., soFICUS ELASTICA^

en CAOUTCHOUC.

KARET. Zie CARET.

KAREUMBI (SMHD.). Zi. A LAXJffUS.

KAREUMBI-KARENDJENG. Een vulkaan in N.O.-Preanger (Vrcbeek, Java. 729) bestaande nil een ouden, merk verbrokkeldcn romp met een fraaien jongen kegel, den Karendjeng (1710 M.) in den vroegeren krater. Vulkanische werkzaamheid werd niet opgemerkt. Naar het N.W. loopl do voort uit in de vlakte van Socnisdang.

KARIMATA (STRAAT) tusschen het lagc, zwaar begroeido ZW. gedeelte van Borneo en het heuvelachtige Billiton met do daar beO. go lege n zand ige Momparangeilanden. Zij is de ruïnstige weg uib de Chinesesche zee naar Oost-Java en het Oostelijk deel van don Archipel.

In den Noord inloop dor straat liggen, aan do Oost - zijde cn ver uit den Borneowal, de Karimata-eilan- den met de hoogc, gelijknamige piek van vulkani- schen oorsprong cn tusschen deze en de Aloniparang-eilanden een paar zeer gevaarlijke, losliggende riffen. De Oostlijkste riffen dezer laatste eilanden en de daar bezuiden gelegen, verspreide gevaren met ko- raalgrond, welke straat Karimata aan den Westkant begrenzen, zijn stiel evenals do harde. NW.—ZO. loopend e zand ruggen, welck zich bij hock Sam bar, de ZW. punt van Borneo, tot zeer ver in zee uit- strekken. De zeebodem der straat is in het Z. ge- deelte zandig; mecr om de Noord wordt dit zand bedekt door de modder, welke de delta's van de groote rivieren van Borneo afvoeren. V66r den ge- heelen Borneowal steekt een breede modderbank uit; de Karimata-eilanden zijn mede doorclorgelijke ban ken omgeven en uit de inoddervan den zeebodem rijzen de gevaren veelal naaldvormig omhoog.

De diepten in de straat zijn niet z66 groot, dat ankeren uitgesloten is cn een doelmatige verlichting maakt ook de navigatie des nachts mogelijk.

De Noord- en Zuidmoessons van de Chinesesche zee krijgen, onder den invloed van het beloop der straat en van de Javazee, cen NW.-ZO.lijck strekking. Beide moessons staan geregeldc dor, hoewel do wind doorloopend flauwer is, de rondloepende be- weging met zoh het geheelc jaar door komt niet meer zoo uit en de Aprilcentering valt vroeger. Eerst in Mei is de ZO. moesson ingetreden en waait het uit ZZO.-OZO., in Augustus staat die moesson)et krachtigst en meest regelmatig door en in October hebben ZZO. winden nog flink de overhand. De hieropvolgende kentering is kort, in November zijn reeds NW. winden ovcrheersclend, terwijl de NW. inoesson, evenwel icts minder krachtig dan de ZO. moesson, het krachtigst doorstaat in December uit het WNW. en het meest ge regeld in Januari met NW. wind ; in Maart staat de NW. wind nog gereckel en matig door.

Beide moessons ondervinden, tot ver uit den Borneowal, sterk den invloed van Innd- cn zcwitwl. To Soekadnia is van November tot Februari de wind Noordelijk en trekt hij overdag, als zeeWind, sterk naar het W. en des nachts, als lend wind, in mindrc mate naar het O. Van Maart tot October is do wind Zuidelijk, overlag, als zcwitwl, met W.lijck neiging. In do laatste muand is de land wind in den regel O.-Jijk cn krachtig, de zeeWind ckiarentegen zvak.

Bepaalde <1 roge en natte tyden zijn er niet; het regent in den Oostmoesson wcl veel minder hard cn korter dan in den Westmoesson, maar het iaatul regendagon is toch groot ; de verschillen tusMchen de jnaanden van meesten en jninsten neerslag zijn in het N. gedecte der straat het gcrugst. In October konien onweersbuien met regen en buien uit het Westen voor, afgewisselc dor dagon achtereen stil en fraai wcder. Dikwijls gaan de regenbuien die, naannute de Vestinoesson nadert, clkaar al sneller en sticlleropvoJgen,)et licviegewindstooten gepaard, vooral do buien uit hot NW. met een dikke, loocl- banwo hieht aan do kim, vallen veelal plot sei in g in cn veroorzaken hoogc aanschticndc zee. Zware buien, dikwijls met veel regen, konien gewoonlijk alleen voor in November en December, het kan dan

dikwijls dagen achtorccn, metdik, regcnachtig wcer, stijf uit het NW. waaien. In Januari heoft men daarentegen jncestal fraai wccr ; dagen achtereen kan het dan, met matig doorstaanden wind, uit het N. en NW. waaien, soins aanwakkerendo tot ge- reefde marszcijskocct, maar nagenoeg immer droog en met vast wccr. Ah do wind flauw wordt, brengt cen onweersbui van den wal soms cenige dagen on- gestadig wccr, doch daama behoudt de N.VV. wind weder do overhand. Onweders komen veelvuldig voor, nicer clan ergens anders in den Archipel en voornainlijk in den ZO. moesson.

Deze moesson konnerkt zich door heilige hichten cn grauwe nevelwolken nabij den horizon. Terwijle bovenlucht tamelijk holder is, zijn de hooge toppen der Karimata-eilanden clan nagenoeg voortdurend in witte nevelwolken gchuld en is het lagc land cerst op korten afstand zichtbaar ; zoedra de wind in kracht toecmcnt won.lt het heiger, bij afne- niende koelte of na cen onweersbui klaart de atraos- feer soms ploteling op. ISleii noemt dezo weers- gesteldheid de "Onggara poetih". In den N.W. moesson, vooral als de wind zeer Noordelijk is, komt deze eigenaardige nevelachtige atmosfeer ook voor, maar niet in die mate als in den ZO. moesson.

Gedurende den NW. moesson staat in straat Karimata vrij veel deining, in den ZO. moesson nccnt de deining af, maar staat er dikwijls zee en hooge zee. Tegen en in do kenteringen is de zee het kalrnst.

Waterhoozen komen veelvuldig voor, vooral in de ken- tering en in den NW moesson ; niet zelden zijn dan meerdere hoozen tegelijk zichtbaar. De st room is grootdeels cen drift st room, waarvan de richting en kracht afhaugen van den wind ; die om do ZO. is wat minder krachtig dun die om de N.W. Deze driftsroom wordt gewijzigd door zwakke getijstroomen, welke in het volle van den moesson nauwelijks merk- baar zijn. Zijloopen langs denBorneowalmedNoord en om de Zuid cn zetten bij de Karimata-eilanden om de West uit den wal,

De veiikaal waterbeweging is geniengd met een sterkovcrheerschenl enkeldaagsch karakter ; zij heeft cen uiterst geringo rijzing bij hoek Sambar, neemt om de West en om de Noord toe cn kan bij Soekada- na tot ruim 2,5 M. bedragen.

OnsIrecks November worden in de straat veel- vuldig drijfthout en dryvende eilandjes aangetrof- fen, welke door de rivieren zijn afgevoerd.

Het grootschccpsvaarwater ligt beZ. en beW. langs do Karimata-eilanden. Aangzcien echter in het volle van den NW. moesson niet tegen wind en st room beide kan worden opgewerkt , kiest men dan de binnenroute langs den Borneowal en beO. die eilanden, waar do land/wind gunstiger doorstaat-, do geringo d iepte het tijstoppen geinakkclijker maakt en minder zee staat. Zic Zeemanns ds deel III.

KARIMATA-EILANDEN. Ongeveer 60 in total., liggen deze eilanden op geringoii afstand van Borneo's Westkust. Zij uiaken een ondrccdel uit van het landschap Sookadana, ressortercndo on- der de res. Borneo's ^Vester-afdeeling. Zij zijn grootdeels onbewoond en over het algemeen vruchtbaar. Het voornaamste eiland is Groot- Karimata met do kampong Padang do bevolkin^ houdt zich bezig met de vischvangst. Ho bewoners bestaan uit liezen. afkomstig van Lingga en uit volkplanters van Siak, cen staan ondercen door hot Gouvernecmcnt erkent opperhoofd, dat den titel voert van Tengkoe Panglima Besar ; dit opperhoofd sliet do hoofdon aan, die het bestuur uitoefenen.

over de Linggalcezen. Eene concessie tot land- en heeft. In het Noorden van Groot-Karimoen, aan de straat, boschbouw heeft tot dusver niet tot exploitatie geleid.

KARIMOEN (KARIMON). Afdeling van de resiplaatsje „Malfrco“, dat zijn ontstaan te danken heeft aan de Rieuw en onderhoorigheden, bestaande uit de vestiging aldaar van eene groote fabriek tot bereiding groetero eilanden Koendoer, Karimoen-besar, Belat, van rubber uit djeloc-toeng. Het is zeer te betreuren, dat Boeroe, Soegi en Tjombol en de daaromheen of deze grootsche industriele inrichting wegens den zeer daartusschii gelegen kleinero eilanden, zoomede hot zich onvoldoende- den aanvoer van grondstof reeds kort na haar op don vasten wal van Sumatra bevindende district ontstaan het werken heeft moeten staken.

KATEMAN, (zie aldaar). De meeste dezer eilanden zijn /Indere plaatsen, die tot de belangrijkste dor afdeling heuyl- en bergachtig; verscheidenc zyn ook geheel of beliooren, zijn Tandjoeng Batoe, Sawang, beide voor een deel vlak. De Noordkust van Karimoen besar regelmatig aangelcgde Chineseche nederzet- t in gen, en rijst niecrendcels in stiele rotsen uit zee en langs de Moro of Penjoe op het ciland Soegi, eene nette en Westkust van de afdeeling, vooral in het Zuidelijk bedrijvige kampong. Bij kampong Pe- das aan de gedeelte, is de zee met klippen en rotsen bezaaid.

Do hoogste toppen zijn die in het Nörden van Groot-Karimoen (G. Djantan 461 M.), terwijl het daart egenover 151)

De bevolking der afdeeling telde in 1916 een 20-tai Europeanen, 4300 Chineseen, 18 Klingaleezon. een 50-ta) Tjombol zich tot ongeveer 300 M. verheffen. Rivieren van Arabieren, ruim 16000 Sjalooiers en een 500-tai andere eenige betekenis treft men op de eilanden uitcraard niet aan : van de Soengei AloorTerap, die aan de oostkust. van inlanders van den Archipel. Boe- gineezen zijn gevestigd Karimoen-besar uitmond t, kan vermeld worden, dat zij op Penipan, een eilandje ten Z.W. van Meral, bekend om de helling van den Goenoeng Betina een niet moeielijk te de voortreffelijke inangga's, die er groeien in kainpong brei- ken waterval vormt. In de vlakkere streken vindt Dateo, aan de Noordkust van Boeroe. en in Kampong men tai van riviertjes, die bij vloed voor tongkaugs een Boegis aan de Z.O.kust van Karimoen-anak. Do Orang eind ver bevaarbaar zijn en zoodoende gelegen- heid Tamboes Ieven in de meest armelijke en clendige hutten geven tot gemakkelijken afscheep van de uit- aan de Westzijde van Selat Oengar op Koendoer, aan de voerproducten, hoofdzakelijk uit gambir, peper en sagoe N.- en Z.kust van Papan en aan de Z.W.kust van Karimoen bestaande. De bodem bestaat uit graniet, zand en besar. Do dicht- heid dor bevoldng bedraagt ongeveer 8 kleiaarde, is over het algemeen vruchtbaar, en zou een per K.M.2 Hoeezer de inlandsche bevolking, dank zij het weelderige boschbedekking dragen, ware niet voor het aantal vrouwen, veel sterker is dan de Chineseche, is toch grootste gedeelte het woud voor de bijl van den deze archipel veel meer een I Chineesch dan een Maleisch. landbouw gevallen.

De zeeën, die de Karimoensche eilanden ompoe- land te noemen. De inlanders toch bewonen slechts den Jen, worden druk bevaren, hoewel sommige gedeelten kustzoom en dan nog alleen op enkele jilaatsen; ook vindt men ze op enkele kleinere eilandjes zooals Penipan en daarvan vele reyen en klippen bevatten. Door ver- Sera- ja, Z.O. van Degong, waar behalvc een enkele Ohlichting, bebakening en betoning is men de sloop- vaart neesche winkelicr geen Ohhineezen voorkoomen. Maar in tegemoet gekomcn ; de langs en door de afdeeling het binnenland der groetero eilanden zijn slechts loopende straat Docrian is thans bijzonder goed verlicht, Chineezen gevestigd, die cr land bouwondermeroi- gen cvenzoo de gedeelten van straat Ma- lakka drijven. De won in gen der inlanders, op palen gebouwd, enstraatSingapore, gelegen tusschen Karimoen en staan gewoonlijk onreghematig dooreen op of nabij het Singapore. Straat Gelani, bezuiden het eiland Groot- strand ; de fraaie dorpen dor Ohhineezen daarentegon, als Karimoen, biedt bij buiig weer eene goede schuilplaats Tandjoeng Batoe en Sa wan g, zijn regelmatig aangelcgd voor de vele tusschen Singapore en Bengkalis varende rondom een plein, waarvan cine zijde door de won in g van tongkangs aan, Bijwijlcn zijn or niet minder dan 50 den thaulo, l)cb soe- ngeihooft, wordt ingenomen, tongkangs geankerd. Het min st gunstige vaarwater ligt waartegenover het ge- bouwte voor toon elcvoorstellungen (wajang) is ge- plaatst. Deze dorpen langs het Westelijk decider afdeeling.

Aan het hoofd der afdeeling staat een controleur, die worden kangka gcnomc<l en hebben alle con weinig lager in het bestuur over de Maleiere dor districts- en aan de soengei, aan welke ze gelegen zijn, een onderdistrictshoofden en in dat over de Chincezen door afsclieepplaats, waar in den regcl slechts enkele huizen een luitenant der Chincezen gesteund wordt.

De controleur, de l u i ten a t-chinees en een dis- gobouwd om het in lad on der producten in de tongkangs trictshoofd zijn gevestigd te Tandjoeng-Balei; dit ligt aan gemak- kelijk te niakon.

De landbouw bepaalt zich tot de gambir-, peper, controleurs woning, tot welke men van uit zee langs een klapper- en sagocultuur. Gambir con peper worden geteeld net landingshoofd toegaug krijgt, ligt zeer gunstig aan cen door Ohhineezen, die thans met dat bedrijf door de mooi breed strand van wit zand. Westwaarts daarvan cla)ngdcr prijzen van de genoemde artikelen een bevindt zich het steenen kantoorgebouw en verder langs moeielijken tijd doonaken. De peperuinen worden gemest de kust treft men eerst de kazerne der gewapende politic mot alang-alang, gambir-blaxleren con taah-bakar, een en daarna het chineseche kwartier aan. De Chinceezen vengsel van houtskool en gc- brande aard. Te Balci zijn bewonen verscheidene groote huizen, van steen of hout eenige suikrkokkrijcn, waar het vocht, dat uit de opgetrokken, welke aan de l)laats een vvel- varend bloemkolven der arenboo- men wordt getapt, tot suiker aanzien geven. Achter het Chineseche kwartier is de wordt ingedikt. Hier con I daar houden de Ohhineezen zich Jlaaische kampong. Een goede weg ver- bindt Tandjoeng bezig met visschn, maar in hooftdzaks is dib het bedrijf Balei met het een Idein uur gaans Weslwaarts daarvan van Malcicrs. De vangst van ikan baals levert in het gelegen Meral, dat een vrij groote en nijvere Chineseche betrokken jaar- I getijde aan velen groote voordeelen op. visschersbevoUcing Ook de sa-

goecultuur is vrij uitgebreid, vooral op Oengar, dat alleen meer sagoe lovert dan do geheelo ovrigo afdeeling. De Maleiers houden zich bezig met het happen van brandhout in de strandbosschen, welk hout voor do vuren der stoomschepen in dezo wateren wordt gebruikt, en het vervaardigen van houtskool.

Verscheidendo plaatsen in do afdeeling ala Tandjoeng Balei, Moro en Tandjoeng Batoc staan in cene dagelijksche stoomvaartverbinding met Singapore. Do handel in visch, zoowel versch (in ijs verpakt) als geconservceerd, in gambir en peper, in sagoe, brandhout on houtskool is vrij lovendig. Overigens worden do producten met zeilvaartuigen naar Singapore vervoerd. Tot de artikelen van uitvoer behoort ook tinerts, dat op Groot Karimoen en Kocn- doer, doch slechts in kleine hoeveelheden, gevonden wordt. Pogingen om het tin veld aldaar in het groot te exploiteeren zijn mislukt; thans wordt slechts door de bevolking op kleino schaal en voor cigen rekening tinerts gewonnen.

• Tot de bevolking behooren ook de „Orang Laoet“. Zie aldaar en bij „RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN“.

Geschiedenis. Hoezeer bij het Londen- sche tractaat van 17 Maart 1824 was bepaald dat de Karimoen-eilanden tot Riouw-Lingga zouden behooren, bleef de Sultan van Djohor er gezag uitoefenen, waaraan in 1827 door don resident Elout met een kleine macht een ein de were! gemaakt. Zie onder RIOUW (geschiedenis).

KARIMOENDJAWA-EILANDEN. Controleafdeeling van de afdeeling en van hot regentschap Japara der residentie Semarang, bestaande uit een groep van 27 eilandjes, gelegen in de Java-zee, ten N.N.W. van Japara, tusschen 110° en 110°^o O.L. en tusschen 5° en 6° Z.B. De eilanden hebben eene oppervlakte van 53 K.M.² en hadden in 1915 eene bevolking van ± 1050 zielen, waaronder 1 Europeaan, den civielen gezaghebber. Het grootste en het eenige bewoonde eiland is Groot-Karimoen. Een klein gedeelte van het hoofdiland is bebouwd, van de overige eilanden zijn een 24-tal geheel ontgonnen. De bevolking plant klappers en allerlei tuin- en veldgewassen en houdt zich overigens bezig met do visch-, karct- en tripangvangst. Eene eigenaardigheid is dat op de meeste eilanden de klappercultuur cene lioogce vlucht heeft genomen, terwijl op het hoofdiland geen klapperboom wil groeien. Een groot uitvoer van copra heeft plaats naar Scmarang.

Iet hoofddorp op Groot-Karimoen is netjes aangelegd, de bevolking is er zeer welvarend, maar do gezondheidstoestand laat tcngevolge van malaria, veel te wnschen over. De bevolking bestaat uit een mengsel van Javanen, Maleiers, Boeginczen en Matloerezen enz. Er zijn enkele Ghincse han- (Idaren) gevestigd. Drie oilandon: Mentegan, Boeroeng en Goendoel worden bewoond door zovogels, nien vindt daar in t geheel geen Jantengroni. De ineet wordt naar Java uitgevoerd.

Vroeger waren do Karimoendjawa-oilandene cene verzamelaarsplaats voor zeeroovers, Sinds 1812 was or cruicuum tijd een ballingsoord gevestigd, waartoe een etablissement met fortje werd on opgericht on een posthouder op de eilanden wordt goplaaard.

Een civiel gezaghebber verlegcnwoordigt thans het N.-I. Gouvernement.

Literatuur T-Bat. Gen. XXXI, bl. 140 en Nat. Tgschr. v. N.-I., DL 48, bl. 20; Koi. Tijdschrift 1915, I, biz. 313, 480, 617 < >

KARO-BATAKS. Nam-n van den Batakschen

stum, dio do bovenlanden van Langkat, Deli en Serdang en do hoogvlakte bnnoor3en het Tobameer Bbwoont. Zib vorder BATAKS en BATAKLAN-DEN.

KARO-KARO. Naam in West-Sumatra voor een Spieglpauw, *Cialcumc cialcumis*, terwijl *Polyplectron bicatarralum* aldaar Kocwau tjsrmin genoemd wordt.

KARO-RANDGEBERGTE. Eene gebergte op Sumatra, dat de Karo-hoogvlakte ten Noorden van het Tobameer in het N.O. afsluit. Het is een andersiet gebergte, waarvan de N.zyde bij het eind van het oud-tertiair waarschijnlijk con 2000 M. is ver-zakt. Het laagland van Deli en Langkat gaat zuid-wards over in een tuflaag, dat bij een hoogte van 5-600 M. gerekend wordt do voet te zijn van het Karo-Randgebergte, hetwelk zich verder steil verheft. Het gebergte vangt in het Z.O. aan bij de andersiet-heuvels ten Z. van Bandar Manis in Kwaloe en zet zich in N.W. richting voort over de Simbolon en Dolok. De Lau Morupar breekt dan door het gebergte, terwijl de pas van Kocra Bajoe naar de Timor-hoogvlakte voert. Langa Deleng Meriah en D. Tineroeh (1920 M.) zet het gebergte zich in N. richting voort tot aan de D. Liang, om daar opnieuw een N.W. richting aan te nemen. In dit laatste gedeelte bevinden zich de lioogste toppen. Na den Negri-pas verheft zich eerst de D. Baroes (1950 M.), ver volgeos na den pas van Bandar Baroo de D. Singkoet (1750 M.), en de D. Sibajak (2070 M.; zie aldaar), een vulkaan van het 2170 M. hoope Pintoc-massief. Het Karo-randgebergte zet zich verder Westwaart voort in den D. Matjik (1885 M.), den D. Loemoet (1800 M.) en den zelfstandigen D. Si Melir (1813 M.) om ten slotte te eindigen in den D. Palpahan (1815 M.), waar ook het evenwijdig loopende Van Heutz-gebergte (zie aldaar) eindigt.

KAROENDOENG (SOEND.). Zie SOLANUM FEROX.

KAROLANDEN (Do). Naam eener onderafdeeling van de afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, hoofdplaats Kaban Djahe (zie aldaar), gelegen in het gewest Oostkust van Sumatra, ten Noorden van het Toba-meer. Zij draagt haar tegenwoordigen naam sedert 1 Januari 1913. Voordien heette ze „Karolander“ en omvatte toen bovendien een drietal landschapsjes, die om staatkundige redenen en met het oog op do grootendeels Timoersche bevolking bij do onderafdeeling Simeloengoen zijn gevoegd.

De oppervlakte der onderafdeeling „de Karolanden“ bedraagt ± 3000 K.M.², hot aantal inw. 64.000, alien behoorende tot do Kuro-Bataks. Het grootste deel wordt ingenomen door de 30 a 40 K.M. breede Karo-hoogvlakte, die in het Noorden wordt afgesloten door het Van Heutzgoborgto (zie aldaar) en het Karo-randgebergte (zie aldaar), in hot Zuiden door het Wilhelmina gebergte (zie aldaar). Einde-looze alangalangen velden go ven do boomlooze streek een doods aanzien, doch de bodems van de diepe ravijnen, welke de rivieren zich uitgeslepen hebben in de 4 a 500 M. dikke puimstcentuflagcn, zijn meest bedekt met sawahs. Vooral do Iago Poenah-vallei in het Westen tusschen Lau Baleng en de Alaslanden is een zeer vruchtbaar en waterrijk gebied, nog grootendeels met oortbosch bedekt. Het water wonit verzameld door de Lau Blang, die in het land, schap Langkat wordt beschreven en ook wel den naam draagt van Wuonpe, en door de Lau Bengap, een rechterzijrivier van de Lau Ronoen, die zich in de Simpang Kiri stort. Overeenkomstig de

helling van de hoogvlakte stroomom deze rivieren alle van 0. naar W.; het vlakke 0. heeft con hoogte van 1000 tot 1300 M., het- heuvelachtige W., dat aan- sluit bij de Alaslancn, van niet meer dan 400 M.

Tot voor korten tijd Jieta de veiliglicid en de xvelvaart op de hoogvlakte alles te wenschen over thans is hicrin verbetering gekomen. De aanleg van vele wegen heeft hiertoe bijgedragen. Vroeger bestonden alleen snialle paden, die telkens ver- lengd werden .naar de behoeften van do ladangbo- zitters. Thans voeren karrewegen naar velo rich- t in gen en is de hoogvlakte in korten tijd per auto te bereiken van nil Amhemia. eitidpinit van het Deli-spoorwegnet, Jangs (Ten in J 906 begonnen Karo-«eg naar Kaban Djahe (zie aklaar). De wegen wemeleu van sa pilcarren. In deze onderaf- d eelin g a J lee n zijn thans ongeveer 700 karren ge- registreeri.

Van vcel belang is de in Ma a it 1915 door de Deli Spoorweg Mij. geopende auto-omnibusdienst naar Amhemia, waawloor de producten snel naar het cultuurgebied van de Oostkust vervoerd kunnen worden. Onder leiding van het Bataksch Instituut, is op de concessie, gelegen tusschen B/rastagi en Kaban Djahe, een aanvang gemaakt jiffi den ver- bo uw van aardpappels, en thans is er bijna bij elke kaiuj-ong een aa rd a ppeia kkerk je, zoodat in 1914 de uitvoerc gemiddeld 3000 pikol per niaand bedroeg. In Januari J 916 zelfs 5000 pikol ter waarde van /5 a /6 per pikol. Hclaas is de co operatie van de telers mislukt. Het koele klimaat niaakt de hoogvlakte bovendien geschikt voor tai van andere Europeesche groenten: snijboonen, peulen en dop- erwilcn, tomaten, kropssalade, and ijuvie, worteltjes, spinazie, uien, prei en komkommers zijn reeds aangeplant en zullen uitgevoerd worclen naar do Europeesche centra, van de kust, die cvencens een uitstekend afzetgebied vonnen voorde veeleelpro- ducten vooral van de varkusteelt. Men zie hiervoor

OOSTKUST VAN SUMATRA (*veetcell*). Hoewel de meeste ravijnen worden ingeiomen door goed be- vloeide sawahs, kunnen deze toch niet in de rijst- behoefte van de bevolking voorzien en worden vele

ladangs aaugelegd. Pogingen zijn in het werk gesteld om ook de hoogvlakte te besproeien. Alles samen- genomen kan gezegd worden, clat de Karo-landen een van die gebieden op Sumatra zijn, die de laatste jaren verbazend snel zijn vooruitgegaan. Door

uitbreiding van den landbouw, verbetering van den 343 • vee stapel en door bestrijding van de ziekten onder de bewoneri, vooral door de zending, wordt S' 44 % . ? ; het mogelijke gedaan om diou vooi'uitgang ook in de toekomst te doen plaats hebben (zie verder / r ■ " : OOSTKUST VAN SUMATRA, BATAKLAN- DEN, BATAKS).

> • KARONS of KARONERS. Stain in West Nicuw- 2 Guinea, (den z.g. *Vogelkop*) a an de AVasami, den ■ , bo ven loop van de Kaniendan (zie aldaar en bij ARFAKKERS en PAPOEA'S).

KARORO. Zie COKYPHA.

KARPERACHTIGEN (*Cypriniduc*). Zoetvater- vissen met de Vallcn (*Siluridae*) tot de *Ostariophy-* «en behoorend (zie onder VISSCHEN). Zij koincn van over de gehele wereld voor, met uitzondering, Zuid-Amrica, iladagascar, Australie en het Ooste- lijk deel van den Indischen Archipel. In dit laatste gebied worden zij alleen aangetroffen op de groote Soenda-eilanden (metde tusschenliggende cilanden)

in enkele soorten op Bali, Lombok en Soembawa. Van de Vallcn onderscheiden zij zich o. a. door het

tair kunnen woixlon. De karper (*Cyprinus carpio L*) wordt in West-Java vcel in vischvijvers gokweekt, MAL. Ta in bra h, JAY, tombrd, en een varietiet : Tam- brah mas, wclko naam ook a an de eveneens ge- kweect goud visch (*Carassius auratus L*) wordt gegeven, die echter vcelal ikan mas (IAY iwak mas, SOEND. laok emas) wordt genoerd. (Beido soorten zijn op Java en Sumatra uit China ingevoerd. Zij onderscheiden zich van de overige karperachtigen, door rd at de stckel van do aarsvin gezaagd is. Tam- brah worden ook genoemd do soorten barbcelen van het-gcslach"abeo%r% s, die eveneensveel gekweekt worden en een aanzienlijke lengte, tot 1 M. toe, kunnen bereiken. Dit geslacht is gekemerkt dooi' groote schubben, ongezaagde stekels der vinnen en door een vrije kwab aan de onclerlip. *Labeobarbzts soro C. V.* wordt op sommige plaatsen op Java voor heilig aangezien. In het Javaansch heccten deze visssen wader. Ijaatstgenoemde naam wordt even- wcl ook aan vele andere karperachtigen gegeven, zoodals aan soorten van het geslacht *Pinitius*, die vcelal eon gezaagde rugvinstekel bezitten. Met den naam Aillem(Melem ?) worden te Batavia sommige karperachtigen aangeduid, o. a. *Dangila cuvieri*, cctcrook soorten uit degeslachten *Osteochilus* en *La- beo*. Groote stand vastigheid in de inlandsche nomen- clatuur bestaat dus niet, maar vooral laatonze ken- nis op dit punt nog veel te wenschen over. Ham pal Jiect de barbeesoort *Ilampula macrolepidotu C. V.*, die veel gegeten wordt. Lawak en Lalawak is de naam voor sommige *Cyclocheilichthys-* en *Puntiliis-* soorten. *Discorhalhus borneensis* Vaill. uit berg- stroomcn van Borneo, heeftniet zijn verwanten op het vasteland van Azie de omvorming der onclerlip in een zuigschijf gQueen, waarcloor het (1 ier zich in den snellen stroom aan stoeien enz. kan vast- hechten. Kleine en dikwijls zeer fraai getekende karperachtigen zijn de *Rashora*-soorten, MAE, : seloe- wang, SOEND. : parai, waarbij de zijde-lijnie langs de onderste helft van den staart Joopt. Velo dozer soorten zijn in Europa als aquariumvissen in den handfit. Kenbaar aan de scherpe buikkieel zijn de vortegenwoordigers van het geslacht *Chela*. Onder de Modderkruijers (*Cobiliauae*) komen naast eenige kleine en weinig opvallende vonnen zoodals *Nemachi- hus jascialu*-, (MAL. en SOBND. djeler) twee soorten van het geslacht *Bonia* voor, die door hun helle kleuren en dwarsstrepen opvaden en dio tot 30 c.M. lang worden. De *IomalopLeridun* zijn aan een leven in bergstroomen aangepast. Onder hen vallen vooral op *Gastronvzon borneensis* Gthr.cn *Nieuu/cnliuisi* Popta van Bor/ieo, bij wclke de buikvlakte met de zeer breede)-orst-z en buikvinnen een zuigschijf vormt. ,

KARTASOERA. District mot gelijknamige hoofd- pJnats van de residentie Soerakarta, belioonuuic tot het gebied van den Soesoehoenan con tot de afdeeling Sooakajta. Het heeft vier onderdistricten met name Karlasoera, Padjang, Waroe en Gatak, en had op einde van 1905 eene bevolking van 35.000 zie- len, w.o. een 60-tal Europeanen en 500 Chineezen. De hoofd plaats ligt aan den grooten rij weg en aan den traniweg Solo-Bojolali.

KARTASOERA. De vroege) e zcler der Soesoehoens van Soerakarta, op ruim 10 K.M. afstand ten Westen van Soerakarta aan de tramlijn Soera - kart a— Bojolali gelcegn. Om dezelfde reden, die in 168J Aniangkoe Rat I genootp had den ouden) rijks- zetel Maturam te verwisselen voor Kartasocra, nl. bijgelooovige vrees dat een plaats, waar zijn voor- ganger zooveel tegenspoed had ondervonden, ook

voor hem noodlottig zou worden, verliet Pakoe Boewono II in 1743 Kartasocra en vestigde hij zich te Solo, d at den naam van Socrakarta ver. kreeg : Thans is Kartasocra nog de standplaats van het districtshoofd van Kartasocra. Binnen do ruïnto van den voormaligen kraton vindt men nog een aantal graven uit het huis der Socsoehoenans.

KARTAIJ (Aroe-eilanden). Zie BUIDELMAR-TERS. KARTAWINATA (RADEN RANGGA), later geheeten Raden Aria Soeria Natalegawa. Geboren omstreeks 1846. Zoon van Raden Hadje Mohamad Mocsa (zoo op dien naam). Was aanvankelijk werkzaam ftls tolk voor do Soendaneesche taal. Werd 29 April 1883 benoemd tot Patih van Soeme- dang, vervolgens 18 Juli 1892 tot Zelfstandig Patih van Soekabocmi. Evcnals zijn vader gaf hij met stcun van de Indische regering uit van geschriften uit, ten behoeve ook van het Inlandsch onderwijs. Met Mr. Blussodeed hij in : 1876 het eerste Hollandsch- Soendaneesche woordenboek verschiene. In den loo) van 1904 moest hij tcngevolg van ziekte af-tredeti als patih. Hij overleed in 1906.

KARTINI (RADIN ADJENG). Dochter van den voormaligen Regent van Japara, Raden Mas Adipati Ario Sosroniugrat, geboren te Majong, afd. Japara der res. Semarang, op 21 April 1879, overleed te Rrmbang, vijf dagen na de geboorte van een zoonkje, op 17 September 1904, als echt-genoote van don sedert ook gestorven Regent van Reni bang, Raden Adipati Ario Djohadiningrat.

Door het bezoeken van do Europeesche school maakte Raden Adj r ng Kart ini zich het Neder- landsch eigen, dat zij op voortreffelijke wijze sprak en schreef. Volgens Javaansch gebruik moest zij op 12-jarigen leeftijd de school verlaten en bleef zij eenige jaren in de huiselijke omge- ving. Intusschen werkte zij voort en las zij tai van Nederlandsche werken. Haar drang naar verdere ontwikkeling were! steeds grooter en ging gepaard met het in nig verlangen om nuttig werkzaam te zijn voor haar volk, bepaaldelijk voor het vrouwelijk deel daarvan. Slechts op zeer beschei- den wijze kon zij aan hare wenschen uitvoering geven door het oprichten van een schoolje voor kleine meisjes, daarin geholpen door twee harer z listers, J<ad dn Adj eng Roekmini en Raden Adjeng Kardinah. Zij zette haar stroven voort na haar liuwelijk met stcun van haren echtgenoot. Niet Jan ger dan een jaar duurde haar echtelyk geluk, niet meer dan enklo dagen hare inoeder- vreugde. Nauwelijks 25 jaren oud stierf zij, maar toch had haar leven groot beteekeenis voor den vooruitgang van haar volk. Naarmate hare gedach- ten in kracht toenamen, word ook laar strijd voor de Javaanscho vrouwenwereld sterker. Dit blijkt wel het best uit de gedcchten van hare brie von, in 1911 in het licht gegeven door Mr. J. H. Abandonon ondr den titel „Door duisternis tot licht!”, welko woorden ten vol lo weergeven wat haar leven is gewoat. Do brieven waren van 1900 tot 1904 ge- richt tot eenige europeesche vriendinnen en vrien- den, zonder dat eenig vermoeden kon bestaan over het later in het licht go ven. Dczc brie ven waren de weerspiegelng van haar gemoed en wecten niet alleen een gevoel van diepe bewondermg, maar ook cone levend ige belangstelling voor de ontwikkeling van do meisjes, behorende tot de inheinscho be- bevolking van Ned. Indie. Zoo kwam men tot de oprichtng van de naar Raden Adj eng Kart ini

genoemde scholen. Haro denkbeekien vinden ook instemming bij velo mannen, die door haar betoog overtuigd werden, dat de huwelijksverhoudingen gochel anders noieten worden en dat do polygamie ook in do Inlandscho maatschappij behoort te verdwijnen. In breeden kring ernt men do nage- dachticnis van dezo begaafde te jeugdig ont- slapen Javaansche vrouw, die zich tot levensdoel had gesteld het schepen van eeno meer gelukkige toekomst voor hare vrouweliko landgenooten.

KARTINI-FONDS. Dit fonds, welks statuten zijn goedgekeurd bij Kon. besluit van -2 Sept. 1913 no. 47 (Ned. Staatscourant van 18 Oct. d.a.v. no. 244), is gevestigd te *s Gravenhagc op stelt zich ten doel: de bevordering van liet totstandkomen en instand- houden van scholen ten behoeve van meisjes, be- hoorende tot de inheinsche bevolking van Ned. Indie. Hoofdbeginselen zyn: eerbiediging van do godsdienstige gvcoclden der Jeerlingen en toelating van Iccrlingen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid. Hoofdzakelijk wordt steun verlend aan scholen, waar het Nederlandsch voertaal is, doch tevens onderwijs wordt gegeven in de land- taal en het Maleisch. De bedoeling van het Neder- landsch onderwijs is, om de meisjes gelegenheid te verschaffen tot Konnissening van in deze taal geschreven boekwerken. De algemeene strekking der scholen is on de leerlingen te vormen tot degelijke huisvrouwen en nioders, zonder haar ongeschikt te maken voor het inheemsch huisgezin. Kartini- scholen op dezen grondslag — voorloopig voor lager onderwijs — bestaan thans reeds te Semarang, Madioen, Malang, Batavia, Cheribon, Buitenzorg, Soerabaja en Socrakarta. Bij het begin van den cursus 1916/17 telden zij gezamenlijk ongeveer 800 leerlingen. Op deze plaatsen zijn besturen, die mot licit Kartini-fonds in betrekking staan. Oprichting van gelijksoortige scholen elders en de totstandkoming van scholen van verdergaand onderwijs worden voorbereid. De Kartinischole geniet subsidie van het Gouveraement op den voet van Ind. Stbl. 1913 no. 524. Het Kartini-fonds heeft zijn ontstaan te danken aan het in 1911 door de zorg van Mr. J. H. Abandonon ver- schenen boekwerk „Door duisterus tot licht!”, bevattende gedachten voor en over het Javaansche volk, getrokken uit brieven van 1900 tot 1904 geschreven door wijlen Raden Adj eng Kart in i. De opbrengst van voormeld werk, waarvan reeds een derde druk verscheen, wordt geheel uitgekeerd aan het Kartini-fonds.

Aan de eigenlijke Kartini-scholen zijn vooraf- gegaan enkele particuliere scholen voor meisjes der inheinscho bevolking, waar geen onderwijs in het Nederlandsch wordt gegeven, doch do lands- taal voenniddel is. Op deze scholen wordt in het bijzonder gestreefd naar Kuishoudelijke ontwikkeling. Ecu der eerste scholen van dien aard was die te Bandoeng, in 1901 opgericht door cene Soenda- neesche, Radjij Dewi, met steun van den Regent Raden Adipati Aria Marta Nagara en de toenmalige onderwys-autoriteiten. Raden Dewi staat nog altijd aan het hoofd der inrichting, ook na haar huwelik met cen Soendaneeschen hoofdonderwijzcr.

In 1916 is tot stand gekomen cene huishoudschool te Tegal, onder den naam „Wismo Pranowo,” door de zorg van de echtgenooto van den Regent Raden Mas Adipati Ario Reksa Negro, uit de brieven van wijlen hare zuster Raddn Adj eng Kartini bekend als Radon Adj eng Kardinah. Ook dezo inrichting staat met het Kartini-fonds in verbinding.

KARTOE (MAL.). Zie SAUROPIUS ALBICANS.

KASA (KASSA). Zelfbesturend landschap in het gouvernement, Celebes on Onderhoorigheden, behoorende tot "Tiet voormalige bondgenootschap Masrenipocloe (Zie op dien naam), groot ongeveer 170 KN., grenzende ten N. aan Enrekang, ten O. aan Maiwa en Enrekang, ten Z. aan Sawito en ten W. aan Batoelapa. Het omvat de landschap-pen: Baladjong alangbatn (de hoofdplaats); Ga-roengga; Klarowringing; Bakaroe; Pake; Lonibn en Salobakoe. De voornaamste rivier is de Salo (=Rivier) Kasa (con tak van de Sadang), die uit het hooge gebergte van Toradja ontspringt; zij is echter als mid del van gemeenschap onbetekenend, evenals de Lika en de Badijng, die op den berg Watoe ontspringen. Het terrein is zwaar berg-achtig; de voornaamste bergtoppen zijn Tanatoden-geng, Wotoe, Tallabanoea en Poenging (hoogte van ongeveer 470 M. tot 1565 M.). De bergen zijn meest met ijel geboomte, alang-alang en struikgewas bedekt; de bevolking verkrijgt het noodige hout uit het bosch van Torongpocloe. De bevolking, ongeveer 1500 zielen geschat, is van Boegineesch onrsprong, lichamenlyk goed ontwikkeld doch lui en arm, en verdeeld in vrijen en slaven; de laatste weiiiig in get al en sedert ons meerder ingrijpen in de inwendige bestuursregelingen der Zelfbesturende landschappen op Celebes te beschouwen als vrijwillig hun vroegere meesters blijvende volgen. De landbouw bestaat vooral in de teelt van mais, oebi en andere aardvruchten; slechts weinig rijst wordt er verbouwd. De veeteelt is van weinig betekenis, evenals de nijverheid, die zich bepaalt tot het weven van grove sarongs, legmatjes en mandjes van de bladeren van den lontarpalm en het koken van arensuiker. Handel is er bijna niet; zeehandel en scheepvaart bestaan niet. De enkele handelsartikelen worden uit Batoelapa aangevoerd.

Aan het hoofd van de bevolking staat de Zelfbestuurder, die den titel draagt van Aroeng, voor benoeming en ontslag door den G.G. voorgedragen door den rijksraad (hadat), welke uit den Soeloe-watng en twee Pabitjara's bestaat. De hadat-leden worden op voordracht van den Zelfbestuurder door den Gouverneur v. Celebes en O. benoemd en ontslagen. Mindere hoofden zijn gala-rangs, matowa's en djannangs, door het kampongvolk gekozen en door de liadat aangesteld en ontslagen. De geestelijkheid bestaat uit een kali en een paar imams, katibs, bidals en goeroes. Door het zelfbestuur werd in 1906 de Korte Verklaring afgelegd. (Zie Van Braani Morris, T. v. h. Bat. Gen. XXXVI (1893), bl. 178. U. C.

KASAMBI (JAV.). Zie SOHLEIOHERA TRIJU-GA.

KASANG. Oudenvetsch-Soendaneesch voorhaugsel, van ca. 10—20 M. lengte en twee overlanssaamgenaaiden banen van elk ca. 0.90 M. breed te, in afgelegen kampoeng's der Zuidkust van de Preanger en Bantam, mpt het voor Java zoo goed als geheel verduerd procdé van IKATTEN (zie dit woord) verkregen, en wel als ketting-ikat. Het centrum, van dit ouderwetsche weven schijnt thans te zijn Tjidjoelang (bij Parigi, Zuid-Soekapoera), van waar C. M. Pleyte het beschreef in zijn "De ini. nijverheid in West-Java", II, 1912, p. 81—86. De kleur is in hoofdzaak dof-m'ngkoedoeroed, met op de kettingdraden vooraf door omwinding uitgespaarde witte figuren en gedeeltelijk daartusschen figuren van donker-bruinrood; het weefsel is vrij yf, het ijst bij de prima-soort (*k. pengrawit*), zwaarder bij de 2e en 3e soort (A. *djiwm*, en *k. goela*). Zie do van type licht afwijkend, in kleuren gereproduceerde *kasa-ng's* uit de Soendaneesche gedichten van N.-Banjoemas en Z.-PekaJongan, bij Jasper en Pirngadic, De W'ceef-kuijts. II(2), p. 168—169, con verg. daar p. 167—160 de beschrijving van procdé (le door cont r. Ch. J. I. 31. Walter.

KASAWARI. KASOEWARI (MAL. MOL.). Zie OSUARINA EQUISETIFOLIA.

KASBEHEER. De in Nederlandsch-Indie van overheidswege ingestelde kasson zijn te onderscheiden in:

1. Landskassen,
2. Locale kassen,
3. Inlandsche gemeentekassen,
4. Landschapskassen.

Landskassen. In alle hoofdplaatsen van gewesten (die altijd ook hoofdplaatsen van afdelingen zijn) en in de meeste hoofdplaatsen van afdelingen zijn landskassen gevestigd. Hun ressort omvat als regel de afdeling in welke hoofdplaats zij gevestigd zijn. De afdelingen, in welke hoofdplaats geen kas is, behooren tot het ressort van de kas, in een naburige hoofdplaats gevestigd.

Het sgdemeen beheer over de landskassen wordt gevoerd door den Directeur van Financien. Elk kas (behalve die te Batavia, welke onder het rechtstreeks toezicht van den Directeur staat) wordt, onder toezicht van het Hoofd van gewestelijk bestuur, beheerd door een ambtjxnaar met den titel van Algemeen Ontvanger.

Daar op vele plaatsen de omvang van de kas niet groot genoeg is om werk te geven aan een afzonderlijk ambtenaar, is de functie van algemeen ontvanger daar als bijbetrekking opgedragen aan andere ambtenaren.

Op Jawawaren in 1914 45 kassen, waarvan er 44 beheerd werden door beroepsontvangers en 1, die te Tjianis, hoofdplaats der afdeling Galoeh (residentie Chenbon), door den assistent-resident van die afdeling. Op de Buitenbezittingen waren 33 kassen, waarvan 18 beheixl werden door beroepsontvangers, 2 door den assistent-resident, 2 door den gowestelijken secretaris, 1 door den controlour en 10 door den commies op het bureau van den bestuursambtenaar.

Naar den omvang van de kassen, welke door beroepsontvangers beheerd worden, zijndieambtenaren verdeeld in drie klassen. Op Java werden in 1914 4 kassen (Batavia, Bandoeng, Scmarang en Soerabaju) beheerd door ontvangers der eerste klasse (bezoldiging 700—900 guldons ma&rds), 15 door ontvangers der tweede klasse (bezoldiging 450—550 gulden) en 25 door ontvangers der derde klasse (bezoldiging 350—00 gulden). Op de Buiten bezittingen behoorden van de 18 beroepsontvangers 5 tot de tweede en 13 tot de derde klasse.

In de functie van den algemeen ontvanger zijn verenigd de beide functien, die in Nederland onderscheidelijk aan de rijksbetaalmeesters en de rijksontvangers zijn opgedragen, n.l. die van uitbetaling van voixleringen op den Lande en die van ontvangst der vorderingen van den 1de ande.

Zij zijn dus belast met do uitbetaling van ordonnantien (bevelschriften) tot belaling, uitgaande van do ordonnateurs) en maudaten (bevelschriften, uitgaande van hulpordonnateurs). Ook betalen zij uit do wachtgeld en pensioenen van burgerlijken en militaire landsdienaren en de pensioenen van weduwen en wezen van die landsdienaren. Deze betaaling geschiedt voor hen, die den eersten keer bij een

kas in betaling komen, door middel van ordonnantie van mandaten, maar vroeger door middel van staten (betaalsrollen), waarop door belanghebbenden voor de ontvangst wordt getekend.

De ontvangsten, aan den kasshouder opgedragen, betroffen belastingen, alsoo andere vorderingen van den Lando, waarvan hun de invordering is opgedragen, en voorts de gelden, welke bijzonderde comptabilen in de land ska 3 moeten storten, zooals b.v. de zoutverkoopaldiuismeesters do opbrengst van het zout, de assistent-collecteurs van do opiumregio do opbrengst van het opium, de hoofden der scholen do schoolgelden. Wat do ontvangst der belastingen betreft, de zoogenaamde Europeesche belastingen, dat zijn do personele belasting, de inkomstenbelasting en do verponding, worden door de belastingsschuldigen rechtstreeks aan den algemeenen ontvanger betaald. Alleen kunnen de Hoofden van gewestelijk bestuur in het belang van belastingsschuldigen, die ver van de kas wonen, de ontvangst van die belastingen opdragen aan de ondercollecteurs of aan Europeesche ambtenaren, die do ontvangsten gelden overbrengen bij 'a Lands kas.

De zoogenaamde inlandsche belastingen, dat zijn de landrente, het hoofdgeld, de belasting op bedrijfs- en andere inkomsten en de slachtbelasting, worden door de hoofden der desa's, wijken of kampongs, welke hoofden met do inning belast zijn (voor do slachtbelasting door de debiteanten der slachtbriefjes), gestort bij inlandsche ambtenaren met den titel van ondercollecteur. De ondercollecteurs storten die belastingen over bij 'a Lands kas.

Aangezien het noodeloos omslachtig zou zijn in plaatsen, waar con ontvanger gevestigd is, de inlandsche belastingen te laten ontvangen door den ondercollecteur en door dozen te laten overstorten bij den ontvanger, worden die belastingen als regel in een deel van het ressort van den ontvanger door de hoofden der desa's, wijken of kampongs, reep, do debiteanten der slachtbriefjes, rechtstreeks bij den ontvanger gestort. Voor dat deel van zijn ressort is bij dan fungerend ondercollecteur.

Wat de slaclitbelasting betreft is do ontvanger ook belast met het beheer der slachtbriefjes, dat zijn de vergunningen tot slachten, welke hij verstrekt aan de ondercollecteurs en, voorzover hij fungerend ondercollecteur is, ook aan de debiteanten der slachtbriefjes.

Ton aanzien van de ontvangst der Europeesche belastingen is do ontvanger lijdlijk; do achterstalligheid geeft hij op aan het bestuurshoofd, die dan do noechtige maatregelen tot invordering neemt. Dobi-teuren van andere vorderingen worden gewoonlijk 6dn of meermalen door den ontvanger aangemaand, tloch de bij wanbetaling te nemen maatregelen zijn weer aan 'a bestuur overgelaten.

Do algemeene ontvangers zijn, mot inachtneming van do door den Directeur van Financien goeiven voorschriften, bevoegd tot het afgeven van gouvernornontswissels, betaalbaar bij do landskasson.

Do boekhouding, door den algemeenen ontvanger te voeren, bostaat nit:

1°. het niomorial van inkomsten, waarin alsoo door hem to ontvangsten vorderingen, behalve die be-treffende nog niet achterstallige belastingen, worden opgenomon met aantekening omtrent de betaling, afschrijving, kwijt sc holding of overbrenging naar con andere kas ;

2°. het kasboek, waarin dag voor dag alle ont-vangsten en uitgaven worden aangctxjekend;

3°. het register van on t vangs ten, vertcld in 3, by do grootere kassen in 5 registers, waarin alsoo ont-vangsten worden goboekt onder het hoofd van do raming der middelen, waartoe zij behooren;

4°. het register van uitgaven, waarin elke uitgave wordt goboekt onder de afdelingder begrooting van uitgaven, waartoe zij behoort.

Ter vereenvoudiging van do booking in de registers van ontvangsten en uitgaven zijn voor de booking der ontvangsten belastingen en der uitbetaalde pensioenen hulpresters ingevocrd, waaruit het to- taal der poster) aan het ein de der maand in 'en post in do hoofdregisters wordt opgenomon.

Het geld wordt door den ontvanger bewaard in do to het kasgebouw behoorende geldkamer. Is op zijn standplaats een kantoor of agentschap der Java- sche Bank gevestigd, dan brengt hy al het geld, niet voordadelijke behoefte benodigd, bij die Bank over en beschikt daarover door middel van cheques.

De algemeene ontvanger kan ook betalingen doen door middel van cheques of girooverwijzingen op die bank en betalingen in ontvangst nemen door middel van giro-overwijzingen.

Kassen, waar meer ontvangen dan uitbetaald wordt, zenden hun overtollige kasmiddelen volgen a aanwijzing van den Directeur van Financien of het Hoofd van gewestelijk bestuur naar kassen, die aan- vulling noodig hebben, terwijl voorts, waar dit noo- dig is, de kasmiddelen worden aangevuld door toe- zending van specie uit Nederland.

Het geregelde toezicht op het beheer van den ontvanger geschiedt :

1°. door het Departement van Financien, en

2°. plaatselijk, door do Hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur en de Inspecteurs van Financier).

In de practijk geschiedt dat toezicht op do volgen- do wijze.

De Hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur nemen do kas, op hun standplaats gevestigd, perio- dick op, meestal tweemaal 's jaars. Zij bepalen er zich gewoonlijk toe het boeksaldo te vergelijken met het kassaldo.

De Inspecteurs van Financien en de aan hen toegevoegdo Adjunct-inspecteurs nemen de kassen op zoo dikwijls als zij dat noodig achten. In den regel ge- beurt het eenmaal per jaar.

Zij vergelijken ook het kassaldo met het boek- saldo, doth gaan clan verder de geheele administra- tio na ten einde zekerheid to krijgen, dat het boek- saldo juist is.

Wat do ontvangsten betreft wordt daarbij volle- dig nagegaan:

a. uit gogovens, buiten den ontvanger om ver- krogen, wat te ontvangen was ;

b. wat daarop volgens de boeken ontvangen is, en c. hoeveel de achterstand op de vrschillende vorderingen bedraagt.

Voor do uitgaven vindt do Inspecteur de bewijs- stukken alleen over do loopendo maand. Die over de vorige maanden kunnen niet met het register van uitgaven worden vergeleken, daar do uitgaafstvik- ken (ordonnantien, mandaten onz.) olko maand aan het Departement van Financien worden opgezonden ton behoefo van do daar uit te oefenen controle.

Deze laatste geschiedt door het nazien van do door den ontvanger ingodiendo mandaten. In dio Staten woixlon de ontvangsten vormeld, verdeeld over de hoofden van de raming der middelen en de uitgaven, gesplitst volgens do afdelingen der begrooting van uitgaven. De bewijzen van gedane uitgaven wor

KARTOE (MAL.). Zie SAUROPUS ALBICANS.

KASA (KASSA). Zelfbesturend landschap in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheid, behorende tot Tiet voornamelijk bondgenootschap Masenrcmpodoe (Zie op dien naam), groot ongeveer 170 K.N. grenzende ten N. aan Enrekrang, ten O. aan Maiva en Enckrang, ten Z. aan Sawito en ten W. aan Batoclapa. Het omvat de (landscha)l- pen: Baladjong lalangbata (do hoofdplaats); Ga- roengga; Ma rowan gin g; Bakaroo; Pa kc; Loin ba en Saloebakoe. De voornaamste rivier is de Salo (=Rivier) Knsa (een tak van de Sadang), die uit het hoogo gebergte van Toradja ontspringt; zij is echter als middel van gemeenschap onbetekend, evenals do Lika en de Radjang, die op den berg Watoe ontspringen. Het terrein is zwaar berg- achtig; de voornaamste bergtoppen zijn Tanatoden- gung, Wotoe, Tallabanoea en Poenging (hoogte van ongeveer 470 M. tot 1565 M.). De bergen zijn meest met ijel geboomte, alang-alang en de struikgewas be- dekt; de bevolking verkrijgt het noodige hout uit het bosch van Torongpoeloe. De bevolking, op ongeveer 1500 zielen geschat, is van Boegineschen oorsprong, lichamelij goed ont- wikkeld doch lui en arm, tot het ressort van de kas, in een naburige hoofdplaats verdeeld in vrijen en slaven; do laatsten weinig in getal gevestigd.

sedert ons neder ingrijpen in de in wende bestuursregelingen der Zelfbesturende laidschappen op Celebes te beschouwen als vrijwillig hun vroegere meesters blijvende volgen. De land- bouw bestaat vooral in de teelt van mais, oebi en andere aardvruchten; van het slechts weinig rijst wort er verbouwd. De veeteelt is van weinig beteekenis, evenals de nijverheid, die zich bepaalt tot het weven van grove sarongs, legmatjes en mandjes van de bladeren van den lontarpalm en het koken van arnsuiker. Handel is er bijna niet; zeehandel en scheepvaart bestaan niet. De enkele handels- artikelen worden uit Batoclapa aangevoerd.

Aan het hoofd van de bevolking staat de Zelfbestuurder, die den titel draagt van Aroeng, voor benoeming en ontslag door den G.G. voorgedragen door den rijksraad (hadat), welke uit den Soeloe- watang en twee Pabitjara's bestaat. De hadat- leden worden voordracht van den Zelfbestuurder door den Gouverneur v. Celebes en O. be- noemd en ontslagen. Mindere hoofden zijn gala- rangs, matowa's en djannangs, door het kam- pongvolk gekozen en door de hadat aangesteld en ontslagen. De geestelijheid bestaat uit een kali en een paar imams, katibs, bidals en goeroe's. Door het zelfbestuur werd in 1906 de Korte Ver- klaring afgelegd. (Zie Van Braam Jlorris, T. v. h. Bat. Gen. XXXVI (1893), bl. 78. 武 /:

KASAMBI (JAV.). Zie SOHLEIDHERA TRIJU- GA. KASANG. Ouderwetsch-Soendaneesch voorhang- sel, van ca. 10—20 31. lengte en twee overlaiigs saamgenaade banen van elk ca. 0.90 M. breedte, in afgelegen kampong's der Zuidkust van de Preang en Bantam, piet het voor Java zoo goed als geheel verouderd procedé van IKATTEN (zie dit woo rd) verkregen, en wel als ketting-ikal's. Het centrum van dit ouderwetsche weven schijnt thans te zijn Tijdjoelang (bij Parigi, Zuid-Soekapoera), van waar C. M. Pleyte het beschreef in zijn „De ini. nijverheid in West-Java“. II, 1912, p. 81—8G. De kleur is in hoofdzaak dof-mGngkoedoeroed, met op de ketting- draden vooraf door omwinding uitgespaarde witte figuren en gedeeltelijkdartusschen figuren van don- ker-bruinrood; het weefsel is vrij ijel, het ijlst bij de prima-soort (k. pengraioit), zwaarder bij de 2e en 3e *

soort (Z*. djinin, en k. goela). Zie de van type licht afwijkende, in kleuren geproceudee kasang's uit do Soendancsche gedclten van N.-Banjoemas on Z.-PekaJongan bij Jasper en Piringadic, De Weef- kunst(1)(12), p. 108—169, on yerg. daar p. 167—169 de beschrijving vanprocede door contr. Ch. J. I. M. Walter.

KASAWARI.KASOEWARI (MAL. MOL.). Zie OASUARINA EQUISETIFOLIA.

KASBEHEER. De in Nederlandsch-Indie van overheidswege ingestelde kassen zijn te onderscheiden in :

1. Landskassen,
2. Locale kassen,
3. Inlandsche gemcentkassen,
4. Landsch&pskassen.

Landskassen. In alle hoofdplaatsen van go- westen (die altijd ook hoofdplaatsen van afdelingen zijn) en in de meeste hoofdplaatsen van afdelingen zijn landskassen gevestigd. Hun ressort omvat als regel de af- deeling in welke hoofd plaats zij gevestigd zijn. De af- deeling, in welke hoofdplaats geen kas is, behooren afdelingen, in welke hoofdplaats geen kas is, behooren afdelingen, in welke hoofdplaats geen kas is, behooren afdelingen.

Het algemeen beheer over de Jandskassen wordt gevoerd door den Directeur van Financien. Elke kas Celebes te beschouwen als vrijwillig hun vroegere meesters blijvende volgen. De land- bouw bestaat vooral in de teelt van mais, oebi en andere aardvruchten; van het slechts weinig rijst wort er verbouwd. De veeteelt is van weinig beteekenis, evenals de nijverheid, die zich bepaalt tot het weven van grove sarongs, legmatjes en mandjes van de bladeren van den lontarpalm en het koken van arnsuiker. Handel is er bijna niet; zeehandel en scheepvaart bestaan niet. De enkele handels- artikelen worden uit Batoclapa aangevoerd.

Daar op vele plaatsen de omvang van de kas niet groot genoeg is om werk te geven aan een afzonder- lijke ambtenaar, is de functie van algemeen ontvan- ger daar als bijbetrekking opgedragen aan andere ambtenaren.

Op Jawawaren in 1914 45 kassen, waarvan er 44 be- heerd werden door beroepsonvangers en 1, die to Tjaniis, hoofdplaats der afdeling Galoeh (residentie Cheribon), door don assistent-resident van die afdeling Op do Buitenbezittingen waren 33 kassen, waarvan 18 beheerd werden door beroepsonvangers, 2 door den assistent-resident, 2 door den gowes- telijken secretaris, 1 door den controlcur en 10 door den commies op het bureau van den bestuursamb- tenaar.

Naar den omvang van de kassen, welke door be- roepson tvangers belieerd worden, zijn diambtjjiaricn verdeeld in drie klasson. Op Java werden in 1914 4 kassen (Batavia, Bandoeng, Semarang en Socrabaja) beheerd door ontvangers der eerste klasse (bezoldi- ging 700—900 gulden *s inarfls), 15 door ontvan- gers der tweede klasse (bezoldiging 450—550 gulden) en 25 door ontvangers der derde klas^o (bezoldiging 350—500 gulden). De Buitenbezittingen behooren den van de 18 beroepson tvangers 5 tot de tweede en 13 tot de derde klasse.

In de functie van den algemeen ontvanger zijn vereenigd de beide functien, die in Nederland onder- scheidenlijk aan de rijks- betaalnictxjrs en de rijks- ontvangers zijn opgedragen, nl. die van uitbetaling van vorderingen op den Lande en die van ontvngst der vorderingen van den Imnde.

Zij zijn dus belast met do uitbetaling van ordon- nantien (bevelschriften tot betaling, uitgaande van de ordonnateurs) en mandaten (bevelschriften, uit- gaand van hullaordonnateurs). Ook betalen zij uit de wachtgeld en Jnsioenen van burgerlijke en militaire landsdienaren en de pensioenen van wedu- wen en weezen van dio landsdienaren. Deze beta- ling geschiedt voor hen, die den eersten keer by een

kas in betaling komen, door middel van ordonnantie of mandaten, maar vroeger door middel van staten (betaalsrollen), waarop door bolanghobbonden voor do ontvangst worlt getokend.

Do ontvangston, aan don kamhouder opgedragon, betrof Een belastingen, allo andero volKloringen van den Land, waarvan hun de invordering is opgedragen, en voorts do gelden, welke bizonderso comptabelen in de landskas moeten storten, zooals b.v. do zoutverkoopkaphuisneesters do opbrengst van het zout, de assistent-collectura van do opiumregio de opbrengst van het opium, de hoofden der scholcn do schoolgelden. Wat do ontvangst der belastingen betreft, do zoogenaamde Europeesche belastingen, dat zijn do personele betaaling, de inkomstenbelasting, en do verponding, worden door de belastingsschuldigen rechtstreeks aan den algemeenen ontvanger betaald. Alleen kunnen de Hoofden van gewestelijk bestuur in hot belang van belastingsschuldigen, die ver van de kas wonen, de ontvangst van die belastingen opdragen aan de ondercollecteurs of aan Europeesche ambtenaren, die de ontvangst van den gouden overbrengen bij's Landskas.

De zoogenaamde inlandscho belastingen, dat zijn de landrente, het hoofdgeld, de belasting op bedrijfs- en andere inkomsten en de slachtbelasting, worden door de hoofden der desas, wijken of kampongs, welke hoofden met do inning belast zijn (voor do slachtbelasting door de debittanten der slachtbriefjes), gestort bij inlandscho ambtenaren met den titel van ondercollecteur. De ondercollecteurs storten die belastingen over bij's Landskas.

Aangezien het noodeloos omslachtig zou zijn in plaatsen, waar een ontvanger gevestigd is, de inlandsche belastingen te laten ontvangen door don ondercollecteur en door dozen te laten overstorten bij den ontvanger, worden die belastingen als regel in een deel van het ressort van den ontvanger door de hoofden der desas, wijken of kampongs, reep, do debittanten der slachtbriefjes, rechtstreeks bij den ontvanger gestort. Voor dat deel van zijn ressort is hij dan fungerend ondercollecteur.

Wat de slachtbelasting betreft is de ontvanger ook belast met het beheer der slachtbriefjes, dat zijn de verjuuningen tot slachten, welke hij voratrott aan de ondercollecteurs en, voorzover hij fungerend ondercollecteur is, ook aan de debittanten der slachtbriefjes.

Ton aanzien van de ontvangst der Europeesche belastingen is de ontvanger lijdlijk; do achterstalligheid geeft hij op aan het bestuurshoofd, die dan do noedige maatregel tot invordering neemt. Pobituron van andere vorderingen word on gewoonlijk 60n of 90n door den ontvanger aangemaand, doch do bijwanbetaling te nemen inaatrgelcn zijn wecr aan het bestuur overgelaten.

Jo algemene ontvangstra zijn, mot inachtneming van do door den Directeur van Financien gegeven voorschriftjn, bevoegd tot hot afgoven van gouvonejnentswissels, betaalbaar bij do landskasson.

Bo boekhouding, door den algemeenen ontvanger te voeren, bostaat uit:

1°. hot niemoriaal van inkomsten, waarin alle door hem to ontvangen vorderingen, behalve die betrefsende nog niet achterstallige belastingen, worden opgenomen met aantekening omtrent do betaling, afschrijving, kwijtschelding of overbronging naar con andero kas;

2°. het kasboek, waarin dag voor dag allo ontvangsten en uitgaven worden aangeteekend;

3°. het register van ontvangston, verdeeld in 3, bij do grootro kassen in 5 registers, waarin alle ontvangston worden gobokt onder hot hoofd van do raming der middelen, waartoe zij behooren ;

4°. het register van uitgaven, waarin elke uitgave worlt gobokt onder de afdeeling der begrooting van uitgaven, waartoe zij behoort.

Ter vereenvoudiging van do hocking in de registers van ontvangsten en uitgaven zijn voor de boeking der ontvangsten belastingen en der uitbetaalde pensioenen hulpregisters ingevoel, waarub het totaalt der posten aan het einde der maand in den post in do liofdregisters wordt opgenomen.

Het geld wordt door den ontvanger bewaard in do to het kasgebouw behoorende geldkamer. Is op zijn stondplaats een kantoor of agentschap der Javaesche Bank gevestigd, dan brongt hij al het geld, niet voordadelijke behoefte benoedigd, bij die Bank over en beschikt daarover door middel van cheques.

De algemeene ontvanger kan ook betalingen doen door middel van cheques of giroverwijzingen op die bank en betalingen in ontvangst nemen door middel van giroverwijzingen.

Kassen, waar meer ontvangston dan uitbetaald wordt, zenden hun overtollige kasmiddelen volgen 3 aanwijzing van den Directeur van Financien of het Hoofd van gewestelijk bestuur naar kassen, die aanvulling noedig hebben, terwijl voorts, waar dit noedig is, de kasmiddelen worden aangevuld door toezending van specie uit Nederland.

Het geregelde toezicht op het beheer van den ontvanger geschiedt :

1°. door het Departement van Financien, en

2°. plaatselijk, door do Hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur en de Inspecteurs van Financien.

In de practijk geschiedt dat toezicht op de volgende wijze.

De Hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur neimon do kas, op hun standplaats gevestigd, peridiek op, meestal tweemaal 1/2 jaars. Zij bepalen er zich gewoonlijk toe het boeksaldo te vergelijken met het kassaldo.

De Inspecteurs van Financien en de aan hen toevoegdo Adjunct-inspecteurs nemen de kassen op zoo dikwijls als zij dat noedig achten. In den regel gebouwt het 60nmaal per jaar.

Zij vergelijken ook het kassaldo met het boeksaldo, doth, gaan dan verder de geheele administratie na ten einde zekerheid to krijgen, dat het boeksaldo juist is.

Wat de ontvangsten betreft wordt daarbij volledig nagegaan:

a. uit gogovens, buiten den ontvanger om verkregen, wat to ontvangen was ;

», wat daarop volgensdo boeken ontvangen is, en hoeveel do achterstand op do vrschillende vorderingen bedraagt.

Voor do uitgaven vindt do Inspecteur de bewijsstukken alleen over do loopende maand. Die over de vorige inaan don kunnen niet mot het register van uitgaven word on vergeleken, daar de uitgaafstukken (ordonnantien, mandaton onz.) elke maand aan het Departement van Financien worden opgezonden ton behoeve van do klaar uit te oefenen controle.

Dcz laatso geschiedt door hot nazien van de door don ontvanger ingediendo maandstaten. In die staten worclon do ontvangsten vormdel, verdeel over do hoofd on van do raming der middelen en de uitgaven, gesplitst volgens do afdeelingen der begrooting van uitgaven. De bowijzen van gedane uitgaven wor-

den, zooals gezegd, daarbij overgelgd. De niaand- staat wordt in tweevoud ingediend; het door het Departement nagezicne exemplaar wo nit terugge- zonden aan den ontvanger. De in dien staat vermel- <le cijfers dor ontvangsten worden door den inspect- eur vergeleken met het register van ontvangsten, de cijfers der uitgaven neeint hij nls juist aan, zijnde deze aan het Departement geverificerd.

Het verband tusschen de controle aan het Departement en die van den inspect- eur worcft gelogd door- <i>ien de laatste aan het eerste na de kasopneming en o)gave zendt, waarin het, boeksaklo op ultimo van de inaad, voorafgaancle nan die, waarin de opne- ming plaats heeft, wordt berckend. In die bercke- ning wordt uitgegaan van het saklo volgens den laat- sten, door het Departement goedgekexircfen niaand - staat en daarbij opgeteld en afgetrokken wat vol- gens de registers van ontvangsten en uitgaven se- dert is ontvangten en uitbetaakt.

De ontvanger is voor zijn beheer verantwoordclijk aan de Algemene Recknkamer, en legt die verantwoording af door het indingen van een jaarrekening, die op dezelfde wijze is ingericht als de niaandsta- ten.

Behalve deze rekening dienen zij aan de Beken- kanier een toelichting op de jaarrekening in, welke de(j)art- ementsgewijze wordt opgemaakt en eerst aan elk departement wordt nagezien en zoo noodig aangevuld en verbeterd.

In die toelichting Iegt de ontvanger zijn gehecle boheer betreffende de ontvangsten open. Naast het- geen hij van and ere comptabelen ontvangten heeft, worden daarin opgenomen de op 1 Januah van het jaar, waarover de toelichting loo pt, nog niet aange- zuiverde en de in den loop van het jaar ter invor- dering ontvangten vorderingen: hoeveel in dat jaar op die vorderingen is ontvangten of op andere wijze aangezuiverd, en hoeveel op het einde van het jaar daarop nog te vorderen is.

Het personeel, dat de ontvangers in het beheer van de kas bijstaat, bestond in 1914 uit :

1°. adjunct-ontvangers, bij's Lands kas te Bata- via 2, bij die te Bandoeng, Semarang en Soerabaja 1 ; do 3 laatstgenoemde en 6n der adjuncten te Bata- via speciaal belast met de perceptie der belas- tingen met den rang van ontvanger der 3de klasse; de tweede adjunct te Batavia behooixle tot de ontvangers der 2de klasse.

2°. commiezen, welke alleen waren aangestJd bij de kassen te Batavia, Bandoeng, Semarang en Soera- baja ;

3°. Europeesche klerken (bezokliging 80 tot 125 gulden 's maands);

4°. inlandsche beamtben, en wel: kassiers 1e klas- se (bezokliging 70—100 gid.), idem 2e klasse (45—65 gid.), schrijvers (30—10 gkl.), geld tellers (20—25 gid.) en hulpschrijvers (15 gid.).

Het inlandsch personeel van de kassen op Java — behalve die op de drie hoofdplaatsen — vormt korps, waarvan de formatie in verband met de be- hoefte jaarlijks bij de begrooting wordt geregold.

Voor de kassen op de drie hoofdplaatsen van Java en die op de Buitenbezittingen is de formatie van het personeel ben eden den rang van commies voor elke k?8 afzonderlijk vastgesteld. Bij de kassen te Bata- via en Semarang zijn geen inlandsche maar Chi nee- sene kassiers.

...E?n instructie voor de ontvangers is vastgesteld

1820 n° 15, gewijzigd bij Ind. Stb. 1879 n° 280 en 1908 n° 191.

Zij leggen v66r de aanvaarding hunner betrekking

con ecd af in handen van het Hoofd van plaatselijk bestuur.

De verpllichting tot borgstelling, waaraan zij vroe- ger onderworpen waren, is bij Ind. Stb. 1907 n° 510 opgeheven, nietdien verstande, dat de op 1 Januari 1908 in functie zijnde ontvangers voor het door hen v66r dien datum gevoerde beheer onderworpen ble- ven aan de bepalingen omtrent do borgtochten.

Volgeis het voorschrift (artikel 4 der Instructie) zijn de kassen dagelijks geopend, uitgezonderd op Zateixlag, op Zon- en feestdagen en op don eersten der maand ; valt de laatste der maand op een Zater- dag, dan moot do kas geopend zijn. In de practijk zijn op den eersten der maand de kassen echter steeds geopend.

Is de ontvanger tevens vendumeester, dan is de kas ook op Maandag gesloten, tenzij de laatste der maand op een Jlaandag valt.

De algemene ontvangers zijn ook belast met de functie van ontvanger van de rcchten van successie en van overgang. De uitoefening van deze functie, behalve natuurlijk de ontvanger der vrcschuldigde rechten, behoort echter niet tot het kasbeheer.

Zie wijders in Albrecht's Klapper op de AVetboe- ken enz. van Ned. Indie onder E. Departement van Financien sub 49 Financien en's Lands kassen.

Locale kassen. Artikel 68a van het Re- geeringsreguleren t, waarbij aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid is gegeven om voor gewesten of gedeelten van gewesten geldmiddelen af te zonde- ren ten einde als eigen geldmiddelen te strekken ter voorziening in bijzondere behoeften van dat gebied, heeft toepassing gevonden op 18 hoofdplaatsen, die daardoor tot gemeenten zijn gevormd onder het bestuur van gemeenteraden, op 15 gewesten onder gewestelijke raden en op „het Cultuurgebied van het govvt. Oostkust van-Suinatra^^mvattomde land- schappen Langkat, Deli, Serdang en Asahan, be- sturd door den plaatselijken raad voor het cultuurgebied van het, gewest Oostkust van Sumatra.

Volgens artikel 62 der locale-radenordinoantie kan de Gouverneur-Generaal „het ontvangten, be- „waren, betalen of afleveren van gelden, geldswaar- „den en goederen„, betrekking hebbende op do locale geld middelen, opdragen aan landsdienaren, die ten aanzien van de algemene geldmiddelen van Nederlandsch-Indie met soortgelijke werkzaamhe- den belast zijn.

Elk gebiedsdeel met eigen geldmiddelen (geincen- te, gewest, cultuurgebied) heeft een kas, welke wordt aangeduid met den algemeenen naam „local. kas" en gevestigd is onderscheidenlijk in do gemeente, op de hoofdplaats van het gewest en op (lio van het cultu-urgebied, waarvoor zij is ingestckl. Alet gebruik- inaking van de evongene geinde bovogtheid is do op die plaatsen bescheiden alleinrechtig ontvanger belast met het beheer van de locale kas. Alleen voor do go- meente Meester-Cornelis, waargen landskas is, is de commies op hM bureau van den assistent-resident als heheerder van de locale kaH aangewezen.

De werkzaamheden, aan het beheer van een locale kas verbonden, zijn van derzelfde aard als die voor de landskas. Zij zijn nog niet van grooten omvang, doordien de bemoenissen der locale raden nog vrij bopertk zijn en bovendien de meest betekeneude der locale belastingen, zijnde de opcenten op do personeele belastingen en de verponding, door hot Gou- vernement worden geind en aan de locale raden uit- gekeerd.

De wijze van boekhouding wordt door den localen raad geregeld.

De commissio van financiën uit den lokalen raad houdt gestadig toezicht op het boheer. Die commissie of twee harer leden nemen do kas op ongezette tijden op.

De inspecteurs van financiën moeten, als zij een landskas opnemen, tegelijkertijd do localo kas opnemen, dio ondoor het boheer staat van don ontvan-gor van dio landskas. Hun openning bepaalt zich echter tot hot onderzoek of het geld, dat in do localo kas aanwezig] moet zijn volgens het kasboek, er ook inderdaad is.

De kashouder is rekenplichtig aan den lokalen raad.

Inlandsche genieontverordeningen van 190G en 1914 spreken van zulko kassen en haar boheer nog niet, al onderstlden zij het doen van betalingenaan en door de desa's en verdere dorpsgemeenten. Zie ook deel I, bl. 592 en 636. De inlandsche samcn- ving zelf had gemeentekassen haast uitsluitend w< op te ontwikkelen op Bali en Lombok, waar men dorpskassn, buurtkassen (bandjarkassen) en w- terschapskassen (soebakkassen) vond on vindt, met inheensche regels voor het beheer. Voor kassen van districten op Zuid-Sumatra en in de Minahasa, zie deel I, bl. 759.

Land schapskassen. Sedert enige ja- ren zijn in nagonoeg alle zelfbesturonde landschap- pen op de Buitenbezittingen uit een dcel, later uit het. geheel der aan het zelfbestuur toegestane inkom- sten landschapskassen gevormd, waaruit onder toezicht van het binnenlandsch bestuur vcrschillende uitgaven in het belang van land en volk en resti- tuties aan den lande worden gedaan.

De regeling van het beheer dicr kassen is tot dus- ver overgelaten aan het gewestelijk bestuur in overleg met het zelfbestuur en zij kan dus voor elke kas vcrschillend zijn. De nog niet in working getreden zelfstuurs- ordonnantie in Ind. Stb. 1914 n°. 24 schrijft, naast een jaarl. begrooting (art. 19) en een jaarl. rokening (art. 22), ook nieuwe rgels voor het beheer der kassen voor, welke door den Landvoogd of van zijnetwege zullen worden vastgo<old, doch nog niet vrachencn zijn.

Omtrent dio regeling wordt dus hier volstaan inot do mededeeling, dat daarvoor in bQblad n° 6672 een Jeidraad gegeven is. Het beheer berust bij een door het Hoofd van gewestelijk bestuur ingestelde com- missie. Degene der commissieleden, onder wiens bo- waring de tot de kas behorende golden worden gesteld, moct ecu Europeesch ambtenaar zijn.

KASEMBOEKAN (JAV.). Zie PAE DE RIA FOE- TIDA.

KASEMIK (SOEND.). Zie DIOSPYROS KAKI.

KASIWAN. District van do onderafdeeling Ba- <loeng.afde)lingZiid-Bali.residentieBaJienLoniTjole.

KASIMBAR. Tot voor kort een zelfbesturend landschap in de residentie Alonado, onderafdeeling Parigi (zie aldaar), de bevolkitingsstorkte bedraagt ruini 1000 zielen. Hot word vroeger ten onrechte als oiklchorigheid van Mobetong beschouwd, waar- toe het in bondgenootschappelijke verhoudingstoncl <m was door de korle verklaring aan het gouvt. ge- bonden. Mod. Enc. Bur. deel IL biz. 168. Het landschap is thans met andere landschappen samcn- gevoogd (Ind. Stb. 1916 n° 722).

KASIMBARSCH. Zie TOMINISCHE TAAL-

KASINTOE. Zie AJAM en HOENDERS.

KASIROETA of TAWALI of GROOT TAWALI, oudtijds SIGARA. Eiland van de >Batjan-groop, behooronde tot het Sultanaat Batjan (residentie

Ternate en Onderh.). Het is gelegen ten Westen van het N.-lijke schiereiland van Batjan en daar- van gescheiden door straat Sembaki. Het Z.-lijke, nauwero gedcelto dezer straat heet <straat Herberg. Dit ciland was in vroegeren tijd de zctel van dcii' sultan. Het heeft thans geen vaste bewoners ; het wordt cnkel bezocht door danarhalcers en visschers. In strant Sembaki zijn cnklc pare] ban ken. Be- groeiing, flora en fauna komen in hoofdzak ovcrcen met hetgeen omtrent Batjan is medege- deeld. Van de riviertjes verdient alleen vemiel- ding do Kasirpeta, waarnaar het eiland genoemd is, welke rivier aan de Zuidkust van het eiland bij kampong Kasiroeta in zee uitmond.

KASISI. "Benaming in do residentie Am boina van do helpers der Mohammedaansche gcestellijken ; zij zijn belast met het schoonhouden der moskee en gaan nu en dan bij den dienst in de moskee voor. De kasisi behooren met de kapala soa (dorps- hoofd en) en toewa-agama (zie aldaar) tot de kies- gerechtigden. bij de Regentakcuze.

KASKADO of CASCADO. Zie HUIDZIEKTEN en PAPOEA'S.

KASOEGIHAN. Halte van den spoorweg Bandoeng-Djokjakarta, gelegen aan den rechteroever van de Serajoe- rivier. Van hieruit gaat een zijlijn naar Tjilatjap.

KASOEMBA (SOEND.). KASOEMBA (JAV.). Zie OARTHAMUS.

KASOEMBA KELING (SOEND.), KASOEMBA K直LING (JAV.). Zie BIXA.

KASOEMBd (?). Collectiefnaam in — > voor vogels behorende tot het geslacht *Pyrotro- (jon, b.v. Kasoembu merah of Boeroeng-kasoembu, *Pyrologon llagrans*; Kasoembu goon in g, (MAL.), Omijang leuiweung (SOEND.), *P. ore-ikioti*. -- :*

KASOEMBo MERAH KETJIL. Naam in West- Sumatra voor eene Rupsvogelsoort, *Pericrocolus xantlorjasler*.

KASOERI. Eene rivier, die uitmond op de Zuid - kust van (lc Maccluer-Golf (West-Nieuw Guinea) bij do gelijknamige kampong. Zij is bij de mon- ding ongeveer 1000 M. breed en wordt gevormd door eene Westelijke rivier, do Aroba, en eene Oostelijke, de Jaroe. Eerstgenocmd is breed doch zeer ondiep ; laatstgenocmd is voornaamste, heeft op 4 K.M. van de monding nog eene diepte van 3 vadem, daarna vermindert deze aanzien- lijk ; aan deze rivier ligt do kampong Tamocsa.

KASRI. Vroeger eene contrdle-afdeeling van do afdeeling Bangil^ residentie Pasoerocan. De vroc- gcro stancTplaats van den controlcur, Kasri, res- sorteert thans onder het district Pandakan. In de nftbijheid worden do bronnen Banjoe aring en Palintahan gevonden, die het water leveren voor de waterleiding van Socrabaja, Do plaats ligt 200 \l. bo ven zee.

KASTANJE (JAVAANSCH). Zie CASTANEA.

KASTEEL VAN BATAVIA. Zie BATAVIA en KOTA INTEN.

KASTEEL-RIVIER. Eene met dien Nederland- schen naam aangeduide rivier in Zuid Nieuw- Guinea. Zij valt in zco ton oosten van Kaap Steen- boom op ongeveer 135° 3G° O.L. Voor de monding ligt hot inot casuarinen on rhizophoren begroeide "Ka] .cel-cilmid", dat door een, bij eb droogloopen- de, modderbank mot den vasten wal vevbonden is. De mond is ongeveer 300 M. breed, de geul daarin heeft bij oplopend water eene diepte van 5 M.; de oevers zijn hier dicht begrocid. Ongeveer 3 K.M. stroomopwaarts is het vrcrcnigingspunt van

twee even breede a] men; de rechter, meest weste- Jijke arm splitst zich al spoedig in con a ant al kleine takken; de oevers zijn bebouwd. In haar bovenloop wordt zij Tjemara-rivier genoemd.

Do meest oostelijke van de beide Kasteelrivier- ren is de belangrijkste. Boven het vrcrcnigings- punt heeft zij hooge oevers met boschvegetatie; ook hier worden geen kam pongs a an get rof fen.

Do westelijke Kasteelrivier is door een antasan verbonden met do z.g. "TorpedobootriEer"; de oostelijke op dezelfde wijze met de „Blocincn- rivier", die bij do verbinding 150 M. breed is; laat stgenoemd c rivier staat wed er in verbinding met de „Pater lo Cocq d'Armmndville-rivier".

KASTOBO. Naam van een bergmeer, voorko- mende op het eiland Ba wean. (Zie aldaar).

KASTOERI (JAV.). Zie HIBISCUS ABELMOS- CHUS. Kajoe Kastoeri is het reukhout van Juni- perus excelsa.

KASUARIS. De kasuarissen (*Casuaris*) zijn groo- te zwarte, in de jeugd bruine, tot vliegen onge- schikte vogels, die op Ceram, de Aroe-eilanden, Nicuw-Guinea en omliggende eilanden, en in Australia voorkomen. Bchalve door hunne grootte zijn zij te kennen aan hunne buitengewoon zwaar ge- bouwde pooten, die steunen op drie grootte, voor- waarts gerichte teenen, waarvan vooral de naar binnen gerichte een zeer sterk ontwikkelde nagel draagt. Zeer opvallend zijn ook do in den regel goed gebouwde helm, die den kop siert, de vaak schitterend gekleurde lange hals en de lei of lellen onder aan den hals. Eene eigenlijke staart is nietaan- wezig en de vleugels vertoonen vijf dikke schachten zonder vlaggen, in plaats van slappenn. Zij be- wonen het orouwd en voeden zich hoofdzakelijk met vruchten, welker pitten men in de uit werp- selen vindt-. De eieren van de kasuarissen zijn ovaal van vorm en bezitten een grofkorrelige schaal, die groen van kleur is.

De I angst bekende is de Kasuaris van Ceram, *C. casuaris*, de Emeu van Dodart, Ray, Clusius, Aldrovandus en andere oude schrijvers. Deze vo- gel heeft twee lellen, die vleeschkleurig zijn en vlak naast elkander staan. In 1597 brachten do Hollandsche zeevaarders een exemplaar dezer soort naar Amsterdam, waardoor men in Europa voor het eerst in staat gesteld werd een Kasuaris te bewonderen. Dit voorwerp kwam eerst in het bezit van den Graaf van Solms te Gravenhage, daarna bij den Keurvorst Ernest van Keulen en eindelijk werd Keizer Rudolph de Tweede de ge- Jukkige eigenaar.

Deze soort komt met kleine afwijkingen in den vorm van den helm, van de lellen en van do kleur der naakte deelen voor op de Aroe-eilanden en op Nieuw-Guinea; *C. beccarii* en *violii-collis* komen op eerstgenoemde eilanden voor, *C. sclateri*, *Salvadori*, *bistriatus* en eenige anderen op Nieuw-Guinea. Al deze soorten zijn als geogra- phische vormen van den kasuaris van Ceram te beschouwen. Op de Aroe-eilanden komt eene soort voor met twee geheel gescheiden lellen, besclire- vgn onder den naam *C. Licaraticulatus*; de lellen zijn zeer lang, purperrood gekleurd en staan ter weerszijde van den iaals. *C. uniappendiculatus* is bekend van Salawatti en de tegenover dat eiland gelcgen kust van N.-Guinea; zooda de naam to ♀nnen geeft, heeft deze vogel slechts egn lei aan hals-, deze lei is peervormig en geel gekleurd. Op het eiland Jobi, in de Geelvinkbaai, leeft eene van laatstgenoemde weinig verschillende vorm,

C. occipitalis; de lei is enkelvoudig als by *uniap- pendiculatus* maar kleiner, terwijl het voorhoofd versierd is met een driehoekig gele vlek. *Casuari-us papuanus* van Noordwest Nieuw-Guinea oncler- schidit zich van de andere door het totaal geen is van het algemeen voorkomend halsieraad, de lei.

KAT, VLIEGENDE. Zie MAKI, VLIEGENDE.

KATAK. ¹Maleische naam voorK²vorsch; andere Maleische namen zijn kodok of lantjih. Men onderscheidt de volgen de soorten: Katak betoeng, k. kangkoeng. Padden heeten in het Maleisch katak poeroc, terwijl de vliegende kikkers uit het geslacht *Rhacophorus* in het Maleisch kodok tjina heeten. Zie onder BUFQNIDAE en RA- NIDAE.

KATAPANG OF K²TAPANG (MAL., JAV., SOEND., MAD., MAK.). Zie TERMIN ALIA CATAPPA.

KATARI (MAL. MOL.). Zie OURCULIGO.

KATAWAK. Zie MUZIEKEN MUZIEKINSTRU- NENTEN.

KATE. Javaansche naam voor eene Papegaai- - duifsoort, *Treron ver nans*, ook geheeten Djohan (Zie POENEI, MAL.en WALJK, SOEND.) Andere Maleische namen voor deze en verwante soorten zijn: pombak (Portug. pombal), pergani- djoedji en ra6 MINANGK. MAL. Zie verder onder DUIF.

KATE²KLOEK (JAV.). Zie QUISQUALIS.

KATELA (JAV., echter is het woord Katla algemeen gebruikelijk geworden). Zie GARIC A en IPOMOEA.

KATELA (met verschillende samenstellingen) zie MANIHOT en IPOMOEA BATATAS.

KAT²LA P²IND²IM (JAV.). Zie IPOMOEA BA- TATAS.

KATEMAN. Landschapje aan de Oostkust van Sumatra, te voren onderdeel van het voormalig Sul- tanaat Lingga-Riouw, thans een district der Afdee- ling Karimoen, residentie Riouw en Onderhoorrighe- den (zie KARIMOEN).

De Kateinan-rivier, die, evenals de Gaocng, don- kerbruin water heeft, waarin koper zich oplost, ont- springt in het landschap Gaoeng, en stroomt hoofd- zakelijk in Oostelijke rich ting door Igal, K ate man- Oeloe en Kateman-Uir. Het meest water sroomt voorbij Tandjoeng Pisang noordwaarts omi weldra in zee te vallen tegenover de Broeder-eilanden van den Riouw- Archipel. Bij Tandjoeng-Simpang gaat echter een linkertak noordwaarts, die zich uitbreidt tot een flink nicer, Danau Danai, en bij Danai, op de grens met hot gewest Oostkust van Sumatra, nabij de mondingvan de Kam par in zee komt. Een rechtcr- tak gaat tegenover het genoemde Tandjoeng Pi- sang in Z.-O. rich ting tusschen Radja en Soengci Goctoeng. Die zijak draagt den naam PSdada en omsluit hot eiland Kateman. Een kleinor eiland, Poelau Boeroeng, ligtvoorde kust.Het gebied der rivier is, evenals de gdhcele Oostkust van Sumatra, grootendeJs laag land, met bosschen bedekt. Dieper landwaarts in bevinden zich echter hogere terrein en, waar olifanten voorkomen. Met name is dit het geval aan den kant der Soengci Goctoeng. Het grootste gedeelte der Katem at) - bevel king was vroe- ger aan de Goctoeng gevestigd, maar nicest wegens den overlast, dien de olifanten haar aadedden, naar de oevers der Kat eman verhuizen. De voornaamste plaatsen zijn Kateman, stand plaats van het on- derdistrictshoofd, en Soengci Goctoeng, alwaar een douanecontoor gevestigd is.

De belangrijkste uitvoerartikelen zijn sago, boschproducten en timmerhout; zij worden door

middel van tongkangs naar Singapore verscheept.

KATEPENG (JAV., SOEND.). Zie CZISSIA ALA-TA. KATĪS (JAV.). Zie OARICA.

KATI. Zie MATEN EN GEWOHTEN. KATIK (JAV.). Zie DUIF.

KATIFĀHA of TIMAHA (JAV.). of KATIMAHAR (MAL.). Zie KLEINHOVIA.

KATIMANGA of TIMANGA (JAV.). Zie KLEINHOVIA.

KATIMOEN, KĪTIMOEN of TIMOEN (MAL., JAV.). Zie CUCUMIS SATIVUS.

KATINGAN of MENDAWAL. Belangrijke rivier aan de Zuidkust van Borneo in Sam pit. Zie BORNEO, IV D. In de Ber. der Rhein. Missions-ge-sellsch. (1883, bl. 364) en N. Geogr. Ges. Thiiringer, VI (1888), bl. 93 vindt men mededeelingen over reizen op do Katingan door den zendeling Hondrich.

KATINGOLA. Zie ATINGGOLA. (Atingola).

KATITIRAN (MAL.). Zie DUIF en TIKOE-KOER.

KATIANG (MAL., JAV., SOEND., BAL.). Naam voor verschillende peuldragende planten (boon-soorten), van de familie der Leguminosae-Papilionatae, die hetzij onder den inlandschen naam (met een samenstellend woord), hetzij onder den latijnschen naam nader worden behandeld.

KATIANG ARAB (MAL.). Zie HIBISOUS ESCULENTUS.

KATIANG BALI (JAV.). Zie OAJANUS.

KATIANG BANTĪN (SOEND.). Zie VOANDZEIA.

KATIANG BEUREUM (SOEND.). Zie PHASEOLUS VULGARIS.

KATIANG BOGOR (SOEND.). Zie VOANDZEIA.

KATIANG DADAP (SOEND.). Zie VIGNA.

KATIANG DJAWA (MAL.). Zie KATIANG TANAH.

KATIANG GAMĪT (SOEND.). Zie OICER.

KATIANG GOEDE (JAV.). Zie OAJANUS.

KATIANG GORING (MAL.). Zie KATIANG TANAH.

KATIANG HANTOE (MAL.). Zie CANAVALLIA.

KATIANG HIDJAU (MAL.). -IDJO (JAV.), -HĪD-JO (SOEND.). Zie PHASEOLUS RADIATUS.

KATIANG HIRIS (MAL.). Zie OAJANUS.

KATIANG KADĪLE (JAV.). Zie GLYCINE.

KATIANG KAPRI (JAV.). Zie CICER.

KATIANG KRATOG (JAV.). Zie PHASEOLUS LUNATUS.

KATIANG MANILA (MAL.). Zie VOANDZEIA.

KATIANG MERAH (MAL.). Zie VIGNA.

KATIANG PANDJIANG (MAL.). Zie VIGNA.

KATIANG PARANG (MAL.). Zie CANAVALLIA.

KATIANG PĪNDĪM (JAV.). Zie KATIANG TANAH.

KATIANG POETIH (MAL.). Zie CICER.

KATIANG TANAH, K. TJINA, K. GORĪNG, K. DJAWA (MAL.), KATIANG PĪNDEM, K. TJINA (JAV.).

Arbchis hypogaea fam. *Leguminosae*, onderfamilie *Papilionaceae*. Aardnoot of Curaçaoscho amandel. Ecnjarig gewas nil Z. Amrika, merkwaardig omdat do vruchten zich onder den grond ontwikkelen; thans overal tusschen de keerkriegen gokweekt.

In Nedcrlandsch Indie worden van dit gewas verschillende variëteiten gokweekt, die tot drie groepen kunnen worden teruggebracht en wel:

1. de op Java van oudsher bekende katjang tanah of katjang tjina, in de Preanger met den naam

van socock ged6 of socock b6n6r bestempeld. Deze heeft een groeitijd van 6 tot 7 maanden ;

2. de katjang broel of dĪbroel, katjang krntoel, waarvan do groeitijd slechts 4 maanden duurt. Deze variëteit stelt weinig cischen aan den grond, maar draagt poulsen met slechts 6en zaadje, waar do beide andere soorten tot 4 zaden per peul bevatten ;

3. de katjang Hoile of katjang Waspada, die destijds door K. F. Hoile is ingevoerd. De groeitijd van deze variëteit is ongeveer 3 maanden, de opbrengst zeer bowedigend.

Op de Europeesche markt kan de Java-aardnoot niet met de Afrikaansche concurreeren, die een hoog oliegehalte bezit; niettemin wordt er vrij veel van uitgevoerd, hoewel verreweg het grootste deel van de productie in het land zelf wordt verbruikt.

De jonge peulen en de rijpe zaden worden als groente gegeten en de gerosterde zaden als voedingsmiddel of snoeperij in groote hoeveelheden verorberd. Verder slaat men olie uit de rijpe zaden, hoewel deze tak van nijverheid aanzienlijk in belangrijkheid is verminderd sinds allerwege petroleum in den kleinhandel verkrijgbaar is gesteld. De uitgeperste koek van de katjang wordt als meststof gebruikt, die vooral vroeger, onder den naam „boeng-kil“, bij do suikerrietcultuur reël toepassing vond. Ook wordt do perseek, na aan eene werking van bijzondere schimmels te zijn onderworpen, onder den naam „ontjom“ eh „bongkreĳ“ als toespijs bij do rijst genuttigd.

De uitvoeren van noten in 1911/15 waren in K.G. :

Jaren.	Java en Madoora.		Buitenbejrp		Te zamen.
	Gcpeld. : Ongepekl.				
	1				
1911	9.173.361	16.089.121	1.997.352	27.259.864	
1912	9.020.000	9.977.000	3.164.658	22.161.655	
1913	6.277.306	11.244.024	2.619.862	20.141.192	
1914	7.641.712	8.153.730	1.833.285	17.628.727	
1915	5.897.075	5.552.587		—i—	

De uitvoer van katjang-olie, die voorheen van eenig belang was, is nu van geene beteekenis meer. Zie hiervoor AABDNOTENOLIE.

KATIANG TJINA (MAL., JAV.). Zie KATIANG TANAH.

KATIANG TJINDĪ (MAL., JAV., SOEND.). Zie PHASEOLUS RADIATUS.

KATIANG TOENGGAK (JAV.). Zie VIGNA.

KATIANGAN, Zie BERRIEK-BERRIEK. (t.r.)

BIRIK-BIKIK (MAL.)

KATJAPI. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KATJAPIRING (MAL., SOEND.). Zie GARDENIA.

KATJEMBANG (JAV., SOEND.). Zie EMBELIA RIBES.

KATIENGAL (M.D.). Zie CINNAMOMUMINERS.

KATJES (*Cypraea*). Zie GASTROPODEN.

KATJIPIR (JAV.). Zie PSOPHOCARPUS.

KATJOEBOENG, KĪTJOEBOENG (MAL., JAV.),

KOETJOEBOENG (SOEND.). Zie DATURA.

KATOEK (SOEND.). Zie SAUROPUS ALBICANS.

KATOEEMBAR of K&T OEEMBAR (MAL., JAV.). Zie CORIANDRUM.

KATOEEMPANG (SOEND.). Zie OALLICARPA.

KATOEEN. Katoen bestaat uit de zaadharen van verschillende plantensoorten uit het geslacht *Gos-*

st/piim, familie der *Malvaceae* of heesterachtige gewassen. Deels zijn dit eenjarige struiken van $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ N. hoogte (G. *herbaceum*, O. *Indicum*), deels overblijvende heesters van 2—3 M. hoogte (G. *Barbadense*, G. *hirsutum*, G. *vitilolium*), deels boomen van 4—7 M. (G. *arboresum*). Naar de soort en de groeiplaats dezer katoenplanten is er veel verschil in de deugdelijkheid en de waaixc van het product ; naarmate de haren langer, reiner, fijner (de flukt e varieert van $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{20}$ mm.), elastischeren glanziger zijn, wordt de katoen Jiooger geschat. Men plegt de hoedanigheid der handelswaar in alle landen aan te duiden met eenige geijkte Engelsche termen: fine, good, fair, middling, ordinary, inferior. Naar de geuiddedde lengte der draden spreekt men van „langstapelige“ katoen (meer dan 3 cM., liooftstens 5 cM.) en „kortstapelige“ katoen (minder dan 2 cM., minstens 1 cM.). Naar de landen van herkomst heeft men de volgende groepen te onderscheiden: 1. de Noord-Amerikaansche katoensoorten. Deze zijn meest van zeer goede hoedanigheid ; de allerbeste is de zeer fijne en langdradige „Sea Island oot ton“, die gekweekt woikt in den vochtigen zandbodem der eilanden langs de kust van Georgia en Z. Carolina; 2. de Zuid-Amerikaansche, vooral de katoen van Brazilië (Pemambuco, Ceara), ook het product der drie Guyana's is goed ; 3. de West-Indische, Jange en zachte, doch meest slecht gereinigde katoen-soorten ; 4. de Oost-Indische : Surate, Bombay, Madras, Bengalen, altooiter van draad en ruwer dan de Amerikaansche handelswaar, doch niettemin in groote hoeveelheden naar Europa aangevoerd en daar verbruikt. Andere katoenproducerende landen zijn China (de gele nanking-katoen), Egypte, Zuid-Europa (vooral toename in den Kaukasus), Klein-Azië en Australië. Het wereldverbruik is ongeregeld stijgende en bellaaft thans meer dan 4000 miljoen K. G. per jaar.

Van de totale productie in 1913/14 leverden de Vereenigde Staten J 4.588.000 ba Jen van 4.00 U Britsch-Indië 5.201.000 en Egypte 1.025.000. Verder zijn groote productielanden China, Brazilië, de Levant enz.

Voor de groote industrieën, nl. het spinnen van katoenen garens en het daaruit vervaardigen van weefsels, moet hier naar de technische handboeken verwezen worden ; in Ned.-Indië zijn deze industrieën alleen van plaatselijk belang. Van veel grooter betekenis is daar de in v o e r van katoenen weefsels en garens.

Van de nevenaanwendingen der katoen is (behalve het gebruik van katoenafval en loinpen in de papierfabrieken) te noemen het gebruik van halfdrogende vette olie, die in het katoenzaad tot een gehalte van 30—0 pct. aanwezig is. Tenvijl vroeger het zaad slechts waardelooze afval der vezelwinning was, is het thans de grooistof geworden voor de belangrijk handelsartikel, daar katoenzaadolie tegenwoordig op groote schaal fabriekmatig bereid wordt ; zij is bruikbaar voor lamp- of machinolie en voor zeef/fabricatie en wordt ook veel geslelen als vervalsching van olijfolie en als bijmengsel van Amerikaansche ruzel. De bij de oliebreiding achterblijvende katoen-zaadkoeken vormen een goed veevoeder. Voorts moet in verband met katoen genoemd worden: de fabricage van schietkatoen, collodiën en celluloid. Eersgenomde stof, ook nitrocellulose of pyroxylin, gheeten, en als explosief materiaal in gebruik, wordt verkregen door katoen te behandelen met een roeijsel van zwavelzuur en salpeter-zuur. Lost men eene soort schietkatoen op in aether-

alkohol, dan heeft men colloclium, dat veel in de photographie, onook in de pharmacie, wordt aangewend. Celluloid (xyloclium), dat als surrogaat van hoorn, schildpad en ivoor dient, is con met verschillende kleurende bijmengsels bedield stork geperst mengsel van schietkatoen en kanifer en heeft nog de vuurgevaarlijkheid dezer twee bestanddeelen, tenzij men die er aan ontmoien heeft door toevoeging van onontvlambaar makende zouten, als aïsmonium]hospilaat of loodboraat.

Uit de hierboven gegeven opsomming der katoenproducerende landen kan blijken, dat Ned.-Indië over het algemeen niet gezegd kan worden, de voor doze cultuur meest geschiktte ligging en het inest gunstige Idimaat te bezitten, ooschoon natuurlijk plaatselijk gunstige voorwaarden aanwezig kunnen zijn. Inderdaad heeft de Regering het niet aan po- gingen laten ontbroken, oni van de kleine inlandsche katoenaanplantingen, die in den geheelen Indischen Archipel voorkomen, te laten groeien eene groote gregelde cultuur. Toen al bekende Buitenzorgsche hortulanus J. E. Teysmann in 1858 tot inspecteur-honoraïr der cultures werd benoemd, werd hij in het byzonder belast met het toezicht op en de uitbreiding van de katoenteelt. In 1859 verscheen te Batavia van gouvemeintswege zijne „Handleiding voor de katoencultuur in den O. I. Archipel“. Deze handleiding is ook opgenomen in het „Tijdschr. v. Nijverh. in Ned.-Ind.“, DI. VIII, biz. 322, in welk tijdschrift wij tevens aantreffen Teysmann's rapporten over den toenmaligen stand der katoen-cultuur in Palembang en de Laimpongs (Lc. DI. V, biz. 161). Hoewel de t. a. p. gedane uitspraak van den ervaren Teysmann: „Java, Sumatra, Borneo en zoovele andere eilanden bieden ruimschoots de voor de katoencultuur gewenschte gronden en klimaat aan, zoodat deze cultuur naar believen kan worden uitgebreid, niet zonder betekenis mag geacht worden, kan voorslans slechts worden geconstateerd eene voortdurende afnemng der cultuur, niettegenstaande de vele pogingen om haar te bovenop te helpen. Zaden der edelste soorten zijn herhaalklijk door het bestuur onder de inlandsche bevolking verspreid en in 's Lands plantentuin te Buitenzorg onderhouden men voor dit doel een aantal der Amerikaanse katoens: Sea-Island, Upland en Orleans. Bovendien zijn op advies van Dr. H. P. Kuyper, die in opdracht van prof. Trcut het katoen-gebied in Palembang bereisde, een aantal proef-planten denonstratievelden voor de katoen ingrielt op on-der toezicht van landbouwkundigen gesteld.

Beambenaar voor de katoencultuur, Dr. J. : van Setten, wiens werkring in Palembang ligt, heeft een handleiding voor deze cultuur gegeven, waarin zijne ondervinding dienaangaande is opgegeve teekend.

Het Jangst en best geslaagd is de katoenteelt in de j'sidentie Palembang, waar de jaadijksche productie zich nu reeds eene halve eeuw lang be-veelt tusshen 30 a 40.000 pikols (in 1892 werden naar Singapore uitgevoerd 39.000 pikols, terwa : ir- de van $3\frac{1}{2}$ ton goods). Als de beste gronden vo'r de eenjarige katoencultuur daar de boorden der rivieren, welke in den regentijd overstroomeri (tanah renah, rindah), doch men plant ook ojhoogetrouden (tanah talang), miltis die van goede qualiteit zijn. De Kapas Palembang (K. ogan, K. oeloc) hec- \ll flakide l)bidieren, in tegenstelling met de Kapas djawa (K. hoema, K. gaga, K. heuras), die behaarde bladeren heeft. Eene uitgezocht qualiteit, katoen heet in Palembang boeloc koetjing (kattenhaar).

Op Java wordt of word katoen gewonnen in bijna alle residenties, doch niet meer dan plaatslijk verbruikt went voor het spinnen van cigen ga.rncs. Men plant de katoen a Is t weede gewas op sawahs, na den padi-oogst, of op droge en hellende gronden van ti-^{pas} en gaga's. De vetste losso grondon, die desnoods door greppels tot do diepte der katoenwortels (1 roog gelegel kunnen worden, geven den besten oogst; op vaste kleigronden of roode achralo gronden slaagt de katoen slecht. Het klimaat moet warm en droog zijn; regens tijdens den bloei en de vruchtzetting doen den oogst steeds mislukken. Men heeft dus op Java to plan ten in April of Mei en zal dan vier maan- den later, in den drogen tijd, kunnen oogsten. De heesterachtige (overblijvende) katoensoorten beginnen eerst na negen maanden oogst te icve- ren, doch gaan daarmede twintig en meer jaren voort, als de bodem vruchtbaar genoeg is. Op Java vindt men dezc soorten w] in enkele exemplaren nabij de dorpen, doch niet in gergelden aanplant. Van de heesterachtige ka toensoorten is *G. vilifolium*, in Indie bekend als Kapas kosta, K. kempa, K. besar, K. keling en *G. micranthum ais* Kapas mori, K. koed jurat, K. randoe. De tegenwoordige katoen- teelt door de inlandsche bevolking op Java en Madoera is hoogst onbetekend : zij oin vat niet meer dan een nauweyls noemenswaardig percentage van do gezamenlijke aan plan tin gen van een- jarige gewassen. De oorzaak van den achteruit gang der inlandsche katoenteelt zal wel te vinden zijn in de concurrentie der van Europa aangevoerde katoen- nens garen, die allengs meer door de inlanders voor hunno weefseh worden verkozen, onidat zij sterker, fijner, gelijkmatiger en bovendien nog goedkoopcr zijn dan het eigen fabrikaat. Ook valt de katoen- oogst vaak tegen tengevolg van repens en andre j]lagen en gnat door overvloedige regens de oogst vaak geheel verlorren. De uitvoeren van ruwe en gezuiverde katoen zijn tengevolg van den oorlogs- toestaal in 1914 aanzienlijk kleinor nog geweest dan in de voorofigaandc jaren, gelijk uit de onder- staandc cijfers blijkt.

Vcreweg de meestc soorten en die, welke in Nederlandsch-Indic gevonden worden, allo, behooren tot het geslacht *Fdis*. Behalvo den tijger (zie aldaar) en den pan ter (zie aklaar) komen hier nog een a n tai soorten van kleinere wilde katten (tijger- katten) voor. Do grootsto van dezc is *F. nebulosa* Griff., (*macracelis* Horsf.), rimau-akar, r. ketjil of r. dalian (MAL.), waarvan het lichaam 1 M. of ieta nicer, de staart ± 3/4 M. lang wordt. Zij be- woont ghezel Z.-O. Azic, o. a. Sumatra en Borneo : de veel verspreide opgave, dat zij ook Java zou bewonen, berust waarschijnlijk op een vergissing. Het dier is lichtgrijs- of geelachtig bruin gekleurd, met grooto onregelmatige zwarte vlekken. Het komt in bosschen zoowel in de laagvlakte als in het ge- bergte tot aanzienlijk hoogte voor en leeft veelal in boomcn. Zijn voedsel bestaat slechts uit kleinere d ieren; het dier is voor den mensch veel minder ge- vaarlijk dan de niet veel grootere pan ter. Hetzelfde verspreidingsgebied heeft *F. marmorata* Martin, die veel kleinor is dan *F. nebulosa* (lichaamslongte % M.), maar overigens op deze gelijkt en waarschijn- hijk eveneens een boomdier is. Grooter is het ver- spreidingsgebied van *F. bengalensis* Kerr, koetjing oetan, k. batoc (MAL.) mejong tjongkok, macong tjongkok (SOEND.), koewoek (JAV.), die geheel Z.-Azic tot do Urie Grootc Socnda-cilanden en de Philippijnen bowoont en ook voor Soembawa ver- meld wordt. Ze komt in dit gebied in een aantal va- rieteten voor, die ook wel als zelfstandige soorten beschreven zijn (*F. javanensis* Desm., *undata* Desm., *sumalrana* Horsf.), en is daar de meest algemene soort van wilde kat. Het dier heeft een grauwe grondkleur, met een uit zwarte vlekken en strepen bestaande tekening, en wordt zonder den staart on go veer 50 cm. lang. Het leeft tot aanzienlijk hoogte en houdt zich niet alleen in de bosschen op, maar komt ook dikwijls in be- woondc streken voor. Het voedt zich met vogels en kleino zoogdieren. Op Java leeft verder alleen nog *F. viverrina* Benn., die reeds lang van Voor- en Achter-Indic bekend is, maar eerst kort geleden door Bartels (Bull. Dep. Agric. Indcs Need., No. XX, 1908) voor Java (*Krawang*) aangetoond werd. Het dier leeft in de moerasbosschon der kuststreken en voedt zich bij voorkur met waterdieren, vooral visschen. Als inlandschen naam vermeldt Bartels oetjing mejong. *F. viverrina* gelijkt op *bengalensis*, maar is grooter.

Behalvo (ic genoemd icvon op Sumatra en Borneo nog *F. planiceps* Vigors and Horsf., rimau boe- loeh (MUI., Sumatra), inatjan tandang Z.O.- Borneo), een kleino, kort gestaate kat met onge- vlectc, roodbruino rugzijdo en de even zoo gekicurde, maar veel grootere (lichaamslongte SO c3L) *F. tem- mincki* Vigors and Horsf. (*moormenais* Hodgs.). Slet zekerheit alleen van Borneo bekend en daar zeer zeldzaani, naar nienschien ook op Sumatra in- henenich, is de onkleuring kastanjebruine *F. badia* Gray, die een weinig grooter is dan *F. planiceps* en con langeren staart heeft.

Oni liaar woongebied interessaut is de alleen op Timor en Kott i (dus oostelijk van de lijn van Wallace) en ook daar zeklzaani voorkomende *F. megalotis* Miill. (in<> focic, Timor), con geclachtige, donkor gemarincrdc en op do pooten tlonkrv gestreepte kat, ongeveer van de grootte van *F. bengalensis*, met klei- nen kop, grooto ooron en lange pooten. Ten onrechte heeft men haar voor een verwelidexlo huiskat ge- houden.

Zie ook HUISKAT.

Soorten.	Uitvoer (1 = 1000 K.G.) uit:		
	Java en Madoera.	Juutncbczit- tingen (vooml. Palembang).	
	1191	*1912	1913
	2 1914	1914	
		1	
		i 523 380	81
Gezuiverd	1 609 ¹	342 57	: <320 ¹ 849S
Onggezuiverd	2942	1672, 5151	2094
		i 1	

KATOENTJAR (SOEXD.). Zie CORIANDRUA.

KATOER. Zie VAAJ<TUIGEN.

KATONG, KATOENG. Algemene 3aleische naam voor d<; lderschikl]ad (*Dermochelb's S. Spharjcs corticea* L.), de grootsto vertegenwoor- digster der orde. De ini. naain sehijnl samcn te liangen met ecu oud-Jav. woord, (lat vorst beteekent, (Zie onder SCI 11LDPADDEN I, 1. onder KATOE en onder PENJOE).

KATTEN. (*Felidae*), de nicest gespecialiscrde familie der ROODDIEREN (zie aklaar), dicron]net grooto soeurkiezen en met klauwen, die, oni zo voor noodeloos afslipjen te behoeden, intrekbaar zijn.

KAU (Aroe-oil.), Zio ZWIJNEN.

KAUER (KAOER). Afdeling dor residentio Benkoelen. In het N. wordt zij door de Serandja- ngan gescheiden van de afdeling Manna, in het Z. door de Menoelak van de afdeling Kroe. Zij be- slaat een oppervlakte van 2359 K.M.² en tclt 15600 zielen. De hoofdplants en zetel van den controleur is Bintohan, met vrij goede reede, die echter niet. tegen den Zuidenwind beschiermd is. Het riviertje Ajer Kaner ligt benoorden Bintohan, tusschen de Kina! en de Loeasrivieren. Aan de monding der Kina! ligt Moeara Kinal, stapel- plaats voor rotan en damar; niet ver vjndaar liggen de Danautoedjoch (7 meertjes), waarbij een petroleumbron. Verder vnnelden wij: de oude hoofdplaats Linau, Kcpahiang, in. eene vrucht- bare vallei, Oeloe Danau en Pematang Danau, tusschen welke plaatsen het meer Oeloe Dan an op eene hoogte van 855 M. ligt, Oeloeq Bandoeng, dat door een 71 M. lange brug over de Loeas met Moeara Sahoeig verbonden is, en de kustplaatsjes Bandar agoeng en Batoc Lijang. Zie K. H. F. Roos in T. Binnenl. Bestuur IV, V. Over de adat lem- бага in Kauer, zie Adatrechtbundel / 7. /

KAURI. Zie GASTROPODEN (*Cypraea moneta*).

KAUWA (Andai, N. Guinea), Zie HOND.

KAUWHEEL. Naain voor een Vliccenvanger *Uhipidira assimilis*, op de Aroc-eilanden.

KAWAH. Naain, op Java gebruikelijk, voor plaatsen met verschijnenselen van vulk-anische werk- zaamheid. In de eerste plaats wordt het woord dus gebruikt voor den krater zelf, voor zoo ver die een bepaalden naam draagt (wat betrekkelijk zel- den voorkomt) b.v. de K. Oepas en K. Ratic van den Tangkoeban PraKoe; een enkele inaal: K. Idien^a, worden berg en krater beide bedoeld. Het meest echter vindt men het woord. toegepast op plekken, waar heete modderwellen, fumarolen, solfataren voorkomen, onverschillig of men daar- bij met werkelijke kraterbodems to doen heeft of niet. Voorbeelden: K. Mas (Papandajan), K. Saat (Telaga Bodas), K. Manock. (Kcndang), K. Bod as (Windoe), K. Tjiwidaej, K. Tjiboeni, K. Poethih (Patoeha) alle in de Preanger; de groote en de kleine Kawah (Salak, bij Buitenzorg), K. Batoe en K. Wadon (Gedc), K. Sibanteng, K. Sikidang, K. Sileri, K. Tjondra di Moeka (alle aan of bij het Dieng-plateau), K. Ban ten (Mtrbaboe) en andre.

Zelfs een gewone zandvlaktjx (wellicht echter een kleine, oude kraterbodem), de Woeroeng, aan den Koekoesan (Idjen-complex) wordt met Kawah. aangeduid; ook het krateneer aan den Wari- rang (Galoenggoeng) is a] s K. Galoenggoeng be- kend. Volgens Pl. VII in het Jaarverslag To- pogr. dienst 1908 komt aan de Westliclling van den Goentoer een groot solfatarenveld voor, waar zoowel de solfataren zelf, a ls eenige ineertjes, Kawah genoemd worden. Ten slotte beet, volgens Verbeek, een der toppen van den Goentoer even- eens „de Kawah”.

Misschien is de naam van den Sumatraanschen vulkaan Kaba en van zijn kraters Kaba lama, Kaba baroe, tot lietzelfde woord terug te brengen.

Andere namen voor krater c. s., maar dan naar het schijnt, alleen voor zulke van kleinere afine- tingen zijn: Taman (Patoeha), Legok (Gede, Ka- rang), Soemocr (Karang, Dieng), Tjondra (Mcr- baboe); de naam L&gok wordt bij den Papandajai) gok aan een der toppen gegeven. De kraters van ^{den} Merapi (Sumatra) worden Kapoendan gc-

nocmd (Kap. toca, Knp. mati, Kap. boengsoo).

Van enige der grootste Kawahs mogen eenigo bijzonderheden hier volgen:

KAWAH KARAHA. Solfatarenveld, ter grootto van enige duizende M.², met talrijko punten, waar heete waterdamp to voorschijn komt; het ligt ten NNW. van den Galoenggoeng (Preanger) dicht ten N. van een top, die Poetri wordt ge- noemd. (Verbeek, Java 728);

KAWAH KIAMIS. Solfatarenveld op de West- hclling van den Goentoer, door Junghuhn ook Krater Karaha genocind (Java II, 124). Verbeek beschrijft het als de Danau Tjiharoes-vulkaan (Java 721). In het Jaarversl. Top. Dienst 1908 koncn op Pl. VIII, p. 43 een kaartje en be- schrijving voor ; bphalvo solfataren zijn ook ver- scheidene warme modderbronnen en fumarolen aanwezig;

KAWAH MANOEK. Op de OosthelUng van het zichen W. van Garoet (Preanger) verheffend gebergte ligt in een terrein van ongeveer 500 x 800 M. een talrijke verzameling van groote en kleine fumarolen, warme bronnen, modderbronnen en solfataren, die Kawah Manoek of Vogeltrater genoemd wordt. De plaats were! het eerst bezocht door S. Muller, later door Hasskarl (zie Junghuhn, Java II, 127); Verbeek (Java 701) noemt het do Kfnding of Kawah Manoek-vulkaan. Beschrijving cn top. teekening in Jaarversl. Top. Dienst 1909. Pl. XIV, p. 56. Zie ook Wichmann in Tijdschr. Aardr. Gen. 1890, p. 919;

KAWAH TJIV/IDEI. Solfatarenveld op den Kendeng- Patoeha, bezuiden de distr.-hoofdpl. Tji- v/idei (Midden-Preanger) (Verbeek, Java 706).

KAWAJ XII. Eene voormalige federatie van vermoedelijk de navolgende Atjehsche landschap- pen: Reuhat, l^mmeuc, Geumpang, een meunasah van de II Mockim Keumala, Keumala Dalam, een dcci van Tangsd, Toengkub, Beungga, Reung- gcuet, Lamjeue, Ande en Ara. De oelecbalang der Kawaj XII of „Twaalf Waclhten” verbleef te Geumpang en voerde den titel T. Tjhi. . Keuhat is thans een onderhoorigheid van Teunoni, en in- gevolge Gouvernementsbesluit van 6 Juni 1911 word Lamjeue gevoegd bij Geumpang (ondcr-af- deeling Sigli), Ande bij Paincuc (onderafd. Aieu- laboh), Ara deels bij Toengkob, deela bij Wojla (onderafd. Meulaboh), en l-cungguccit bij do onderhoorigheid Lan go van de Kawaj XVI (ondcr-afd. Meulaboji). Tevens wecd de gouverneur van Atjeh gemachtigd oni bij wijze van proof Beungga bij Tangs6 (onderafd. Sigh) te voegen ; die ver- eeniging werd definitief door Gouvernementsbe- sluit van 21 April 1915. Zie Bijdr. T., L. cn V. n. 7. Dl. 61 (1908) biz. 618.

KAWAJ XVI. Een vroeger door ons gemeenlijk als Meulaboh aangeduid landsOlapi in de onderaf- deeling Meulaboh, afdeling Westkust van Atjeh. Het omvat het strooingebied van de Kroeceng Meureubo en is in 191 J nog vergroot met het to do voormalige federatie der Kawaj XII te rekenen landschap Reunggeuet. Er wonen totaal ± 5000 gc- registreerde mannen, voor ccn goed dccJ, vooral aan do Boneden-Meureubo, van Minangkabauschen bloeds. De naam Kawaj XVI is terug te vinden in den aanstellingsbrief van het eerst erkende landschapsloofd I' d' Rahman, den belastinggaar- der van AtjBh's soeltan Mahnoed Sjah (1760— 1781). In het N.-I. Staatsblad doet de naam zijn itree in 1914 (no. 87). Anders dan dat Staats- blad, bcgrijpt Van Lan gen onder Kawaj XVI ook

Wdjla, Boebon en Scunagan (Tijds. K. N. A. G. 1889, bladz. 49).

T. M<1> Ali Akbar alias T. Rajou* ncemt het bestuur waar gedurende de minderjarigheid van den daarop rechthebbende: T. Radja Ne. Zijn op 1 Nov. 1911 afgelede korto verklaring werd goedgekeurd en bekrachtigd bij Gooiv. besluit van 19 Juni 1913. Onder het landschapshoofd staan de na te noemen dignitarissen: 1. de Pangocloe Sid&° Leia di gara, die volgens zijn samkata belast was met diverse administratie in het district Pidan, Pasi Dam of Poe⁶ Oe ⁷ aan de Kroecng Meureubo, en op het eiland Poeld Oe (Simaloer), en die zekere rechten niocht heffen in een gebied in het Aleula- bobsche dat zich uitstrekte: van de riviermonding naar boven tot Ranoeb Dong, naar het 0. tot Pasi Pcutnaga (Soca² Glangang Meura⁷) en W. waarts tot Pasi le Teungoh (Soca⁸ le Mi rah). Met de rechtspraak had hij ook bevoegenis. Alaar van dot alles is niets gebleven.

2, 3, en 4 : de Dato's van Roengeng of Oedjong Kala, Meureubo en Rant. Panj an g, staande over een reeds sedert eeuwen lier gevestigde Slinang- kabausche bevolking, door den Atjeher als aneu³ djameo (gasten) aangeduid. Het Minangkabausch is er nog *de* trial, zij het niet vrij van Atjehsche smetten ; maar van soekoeverdeling, kamanakan- erfrecht, enz. is geen spoor meer. Van een strijd van Atjeh tegen deze Aneu⁰ Djamee in de eerste jaren der ISe eeuw gewaagt de Hikajat Potjoet IMochainat (Dr. O. Snouck Hurgronje: De Atjehers, II, 98). Ter kenschetsing van de verhouding van het land- scliapshoofd tot de drie dato's wordt wel het beeld gebruikt van een pot op drie steenen: wijkt een van de steenen op zij, dan valt de pot in de ascii : jn.a.w. het landschapshoofd moet zorgcii goede vrienden te blijven met de drie dato's! Analooq aan de bru idsch hatbata ling door Atjd's soeltan aan diens drie sagihooften had een iicuw optre- (lend hoofd der Kawaj XVI vroeger dezen drie datij⁸ ook ieder \$ 100 „djinam46⁴ (bruidsschat) le voldoen.

5. do Kudjroeren bald te Peureunieue (Atj.) of Paroembaï (Minangk.), wiens gebied zich uitstrekt Jangs den 1 inker Meureubo-oever van Aloeë Koera tot Pantd Toei, on langs den rechter van Toci Kain ba tot Aloeë Gunang GeidCng. Hij is de opvolger van den Teukoc Aria uit vroeger dagen, die ¹/_{vj} had te Jnnen van do ingezainclde boschprod ueten.

(I. de Keudjroeren Sam pan, wiens gebied zich uitstrekt, Jangs do Menreuborivier rechter-oevcr, van Aloeë Geuntuig Gcudong tot Aloeë Poengki, linker-oever over een deci van het ressort der vroegcro Kudjroeren's Toonong. Hij liad de rivier bevaarbaar te houden en niocht klaarvoor con recht heffen van alle danrlangs afgevoerde pc per.

7. do Kudjroeren Gocnong Aleuih, die ook cen st u : , heeft van het gebied der voormalige Keu- djroeren's Toonong..

8. do Kudjroerocien T. wiens ressort zich uitstrekt van Aloeë Pongki tot Gocnong Loempde, en vandaar tot Seumant< >⁸.

9. do Kudjroeren Tandi van Lan go, wiens gebied in 1911 vergroot word met het landschap Rcuungccuct der voormalige Kawaj XII.

JO. do Kudjroeren Goemd van Moegd.

11. do Kudjroeren Meku.

Aan de beneden-Mourcubo ligt op den rechter- oever tusschen het gebied van den Dato van

Oedjong Kala on dat van don Keudjroeren bale van Peurcumcuc, ccn bibcuh-gebied, waarin het Indsohaphoofd het te zeggen heeft.

Do Kroecng Meureubo komt uit Bcutong het landschap Lan go en daarmede de Kawaj XVI bin-on doorstroomt die in hoofdzakelijk ZZW-richt- ting. Na opneming rechts van de Kroecng Manggi (bij Ba bah Kroecng Manggi) wordt de stroom rich- ting ZZO., om na opneming links van de Kroecng Me u lab oh weer ZZW. te worden. Links wor- den nog opgenomen de Aloeë Palimbongan on de door cen steenkolnstreek stroomende Kroecng Toedjoh, waama zij, bij Meureubo naar het Z.O. afbuigend, in zee vloeit. Ecn vanaf die bocht in Z.W. richting gegraven kanaal leidt naar de keude van de afdeelingshoofdplaats Meulaboh, waar dus een tweede, zij het niet zeer waterrijke, riviermonding is : de Kocala Tjangkij of „monding van de schop¹„. Langs den rechter Meureubo-oever gaat cen rijweg Langd-Babah Kroecng Manggi-Peurcumcuc- Mculaboh. V&nuic Peureumeuc voert een zijweg in 0. richting naar Bovon-Seunang, terwijl bij Meulaboh een weg Z.O. gaat naar Boebon en Wdjla.

Het landschap voert peper, copra en boschpro- ducte uit. De bevolking wydt zich hoofdzakelijk aan do rijstcultuur, in de benedenstreken op moe- rassawahs, in de bovenstreken ook op geirreeerde velden. De vcestapel bestaat geheel uit karbouwen. Langs de kust houdt men zich bezig met visschen en zoutwinning. Waar in het moerasig land veel biczen groeien, worden ook nog al wat nialten gevlochten. Zie Bijdr. T. L. V. N°. 7 Deel 55 (1903) biz. 213.-

KAWALI. District van de controle-afdeeling Tjiamis, afdeeling en regentschap Galoch, residen- tie Cheribon, met eene oppervlakte van 253 K.M²., 26 desa's en 27700 inwoners (einde 1905). Bij de glijkkiainge loofdplaats, voornamlijk op het kerkhof Astana gedc, zijn verschillencl oudheden, met name 5 beschreven steenen met Kawi-inscrip- tien./7/27/

KAWANG (MAL.). Zie HOPEA.

KAWANGKOAN. District der onderafdeeling Ainoerang, afd. Menado dor residentie Menado, staande onder een de districts hoofd mot den titel van Major. De voornaamste plaatsen zijn : Ka- wangkoan (d.i. de groote plaats), districtshoofd- plaats mC^K een gezond klimaat, 747 M. hoog ge- legen, uit 3 kampongs bestaande; Tondege san (d.i. windcrige plaats), modderwellen in de nabijheid; Tompasso (d.i. volk van passo = hect), bestaande uit 5 kampongs, 749 M. hoog, certijds de districts- hoofdplaats, een der oudste negoryen in Amoe- rang ; Tombasian atas (het volk van wasian, ceu booinsoort) en Lansot met cen)asangrahan. In do buurt van do negorij Kanonang staat een oud- hoid, do steen van Pinawetengan. ^et cis trie t is bekend om zijn paarden. Hoofdijmiddel van be- etaan der bevolking is de maisbouw. De bevolking boeuerC tot den stait Tontcmboean (Topa- kewa).

KAWAR-MEER. Ecn klein meer ten N.W. van het Toba-meer in het gouvcmcmt Oostkust van Sumatm go logon. Het ligt zeer sculdorachtig te midden der wouden op een hoogto van 1375 M. bo von zee. Vooral do Si-Naboen, die op een korton afstand van den zuidoever verrijst, maakt het ge- heel indrukwekkend. Waarschijulik ontstond het meer door uitschuring van het water tusschen het vulkanisch matrciaal van den Si- Nubocon en de

daarvoor gelegen sdcimten. Duidelijk is z】ks te zien bij de Lau Baroes, die het water van het meer om den Si Naboen heen naar de Wampoe (zoo aldaar) voert. De noordoever van de Lau Baroes bestaat namelijk op de plaats, waar zij uit het meer treedt, uit leigcentse, de 10 M. verdcr ge-legen zuidoever uit vulkanisch tuf. Ook op den bodem van het meer komt veel vulkanisch slib

voor. De diepte bedraagt 14 a 15 M., de grootstc lengte 1/4 K.M., de grootstc breedte 1/2, a 2/3 K.M. Wegen om het meer komen niet voor, hoewel de zuidoover vlak is. Het wordt door de Bataks bevaan met lange vlotten van bamboe. Het meer sch'nt heel vischrijp, doch nederzett ingen komen niet voor.

KAWASEN. Vroeger regentschap, gelegen in de tegenwoordige afdceeling Tasikmalaja van de Preangir-Regent sch'ha ppen. In 'TCTO' werd het l|la- taramsche regentschap Galoek verdeeld. in de regentschappen Imbangara en Kawasen. Het laat-ste bevatte het tegenwoordige O-lijke deel der afdceeling Tasikmalaja en reikte van de zee in Zuiden tot benoorden Tjiamis. Ook behoorde een gedeelte van de Stgara Anakan (zie aldaar) tot het gebied. De hoofdplaats Kawasen bestaat niet meer, doch heeft gelegen ongeveer waar thans Tjijapar ligt in den weg van Bandjar naar Kaji- poetjang. Vroeger was Kawasen ook de naam van een district, later genaamd Pad ah erang, met de hoofdplaats Band jarsari.

KAWENI, KOEWENI, KW'NI (JAV., SOEND.). Zie MANGIFERA ODORATA.

KAWI. Van dezen, op de grens van Pasoeroean en Kediri gelegen vulkaan zijn geen erupties bekend. Hij grenst ten W. aan den Kloet, ten N. en N. O. aan Wilis (Dirfwati), Andjasmira en Ardojenft, zoodat de mantel zich alleen naar O. en Z.

vrij heeft kunnen ontwikkelen. Het topgedeelte bestaat uit drie, ten declc bewaard gebleven kra- terranden, die in een rechte lijn liggen, welke van NW. naar ZO. is gericht. De middelste is de klein- ste, waarschijnlijk de jongste en tevens de best bewaarde, de Boetak (28GS M.), die een vlakke met Hindoeruinën (oro oro) omsluit. De N.-lijksle is de eigenlijke Kawi (2651 M.), de Z.-lijksle (2580 M.) wordt Pitrang genoemd. Op de helling van den berg noemt Verbeek (Java 14G) nog tien afzonderlijke eruptiepunten, bij een van welke (de G. Bal6) de warme bronnen van Sangoriti worden gevonden (analyse bij Verbeek" p. 148).

Junghuhn beklom den berg in 1844 en gaf er een uitstekende beschrijving van (Java III, 724) met schetsen en profielteekeningen.

„if" c f KAWI. (Jewoonlijk wordt hiermede het Oudjavaansch aangeduid, hoewel de Javanen onder Kawi *if* ook wel dichtertelijke taal verstaati, zoodal b. v. Win- / let's Kawi- Javaansch woordenboek zelfs Arabische *if*, woorden bevat. Eigenlijk beteekent *ba-sa kawi* dichtertalen, doch *ba-sa kawi* Oudjavaansch wordt

冬々、
f
"Kawi genoemd. Raffles begon in zijn werk „The history of Java" het een en ander over het Oudjavaansch mede te deelen, o. a. een gedeelte van het Oudjavaansche *Bharatayudha* met eene zoogenaamde Engelsche vertaling, die [V. van Humboldt aanleiding gaf tot het schrijven van het voor zijn tijd beroemde, doch thans gelieel verouderde werk „Ueber die Kavisprache auf Java" (1836—1840). Van meer waarde zijn de uitgaven van eenige Oudjavaansche gedichten door Priedenck in de Verb. Bat. Gen. (XXII—XXIV. (*Wrtasancaya*, *Arjunawijalui* en *Bhomakawya*). *Lbe* eigenlijko beoefening van het

Kawi begint editor met Prof. Kern's *Kawi-studien* (1871), eene iitgave met'vertaling en zeer belangrijke^aanteekeningen van de beide cci-sto zangen van den *Arjunawijawa*, en met zijn werk „Oudjavaansche leerdicht over vorsbouw" (1875), waal'in do *ncaya* iitgegeveri, vertaald en toegelicht ingen. In hetzelfde jaar verscheen „*Kawi-oorlonden in facsimile* door A. B. Cohen Stuart, zonder vortaling of toelichtingen. Onder de latere tokstuitgaven ver- dienen vooral vermelding : Dr. J. C. G. Jonker, *Een Ond-Javaansch tvelboek vergeleken met Ind. reclits- bronnen* (1885), Dr. H. H. Juynboll, *Drie. boeken van het Oudjavaansche Mahabharata in Kawi-tekst en Ne- derland'che vertaling, vergdeken met den Sa nskrit-tekst.* (1893), Dr. J. Bjanides, *Pararaton (Ken Arok) of het bock der Konvng van Tinnapel en van Majapahit* (Verb. Bat. Gen. XLIX), Prof. II. Kern, *Ramayana, Oudjavaansche Heldendicht* (1900), Prof. H. Kern, *De legende van Kunjarakarna volgens'tiet oud-st bekende handschrift, met Oudjavaanschen tekst, Nederlandsche verUding en aanteeken ingen* (Verh. Kon Al'ad. v. Wetensch. N. R. III, 1901), Dr. J. Brandes, *Niigara- Icrelagama. Lofdicht van Prapanjia op koning djanaganara, Hajam Wuruk, van Madjapahit ** (Verb. Bat. Gen. LIV, 1902), Dr. J. G. II. Gunning, *Bjidrtai'ididha, Oudjavaansche heldendicht* (1903), Dr. H. H. Juynboll, „*Adiparwa, Oudjavaansche proza-feschrijf* (1906), J. Kats, *Sang hyaiuj Kamaliayani-kan, Oudjavaansche tchst met inleiditii/, ve.rU.ilitij* en aanteekeningen (1910), Dr. H. H. Juynboll, *Wirutanpanva, Oudjavaansche proz (i feschrijf* (1912). De belangrijkste werken op lexico-graphisch gebied zijn : Dr. H. N. van der Tuuk, *Kawi-Balineesch-Nedar- landsche woordenboek* (vier deelen, 1897—1912) en Dr. H. H. Juynboll, *Kawi-Balineesch-Nederlandsche Olossarium op het Oudjavaansche Udmayana* (1902). AVat de Oudjavaansche grammatica betreft moelen vooral de *Bijdragen tot de spraakkunst van hel Oud- Javaansch* a.n Prof. Kern in de Bijdr. Taal- Landen Volken. 1898—1906 vermeld worden. Over de Oudjavaansche letterkunde handlen Friederich, *Voorloopig Verdr a (van het eiland Bali* (Verb. Bat. Gen. XXII, pa ; g. 4—29), Dr. H. N. van der Tuuk, *Notes on the Kawi Language and Literature* (Journal Royal Asiatic Soc. New Series, XIII (1881) en vooral Dr. H. H. Juynboll, *Supplement on den Calcto'us van de. Javaansche en Madoereescke kandschriilen* (Leidsche UniversiteitbiblioUieek [deel I (1907) pag. 105—280 en decl II (1911), pag. 149—507). Over de verhouding van het Oud- tot dicitMiddel-Javaansch vergelijke men het artikel OUD- EN MIDDEL- JAVAANSCH

KAWIO-EILANDEN. Eilandengroep, Hggcndc beoorden de Sangi-cilanden der afdceeling Mnsnado van de gelijknamige reskentie en behoorend tot hel landschap Kandhar Taroena, Sangi-groej).

KAWISTA, KAWIS (JAV.), KAWISTA (SOEND.). Zie FERONIA.

KAWOEK. Javaansche naam voor soorten van het hagedissengeslacht *Varanus*. (Zie onder VA-RANIDAE), waranen of bijwak (zie aldaar).

KA WO SL. Naam aan eene Kockkoeks soort op de Kei-cilanden gegeven. Ook de Jav. benaming voor eene zwamachtige zelfstandigheid, welke op de blaadscheeden van den aren pahn groeit en Hh tonder of voor het kalefatcn van schepen gebruikt wordt; alsmede voor schraapsel van bamboe of fijn gescheurde alang-alang om vuur aan te maken.

*) Eene vertaling van dit gedicht gaf Prof. Kern in Bijdr. T. L. Vk. 1908—1914.

KAWOENG (SOEND.). Zie ARENGA SACCHARIFERA.

KAWoM. Zie ATJEHERS 4, a.

KAWORO (SOUND.). Zie HIBISCUS ABELMOSCHUS.

KEAH. Ini. naam op Timor en Rotti aan do echte karetschildpad *Chelonia imbricata* L., gcege- ven (zio onder SCHILDPADDEN, fam. *Cheloniidae* II, B. 3., cn onder PENJOE).

7 > . KEBAJAN, KABAJAN (JAV., SOEND.). Naam .o /%)Java_vooral in do Juvaansche gewesten, voor „7.“ cene betrekkiig in het desabestuur, den dorpsbode.)■ 5' Zic onder DESA.

KfIBAJORAN. District van de afdeeling Meester- ■ < Conielis, rsidentie Batavia met 134 desa's, in j [y' /deze streken "kampeongs" genoemd. Het telde ■ . ' ulto. 1905 ruim 72000 bewoners, waarvan 30 Eu- ' / \ rpeanen cn 90 Chincezen.

KEBANJAR. Zie KWAN J AR.

KEBAR. Een volliisdam op Nicuw-Guinea. Zie ARFAKKERS en PAPOEA'S

KEBEG of KEBEK (JAV.). Zie FICUS TOXICARIA.

KEBEN (JAV.). Zie BARRINGTONIA SPECIOSA.

KEBLEK. JAV. Het is twijfelachtig of de naam in zoologischen zin gebruikelijk is en niet ten rechte de benaming is voor een boezen geest in de gedaante van een vleermuis. Zie VLEERMUIZEN, INSEKTENETENDE.

KEBO (JAV.). Zie KARBOUW.

KEBOEMfN. Afdeeling van de residentie Kedoe en bestaande uit de regentschappen Kboemen en Karanganjat. De afdeelingsofplaats van gelijken naam is tevens standplaats van een Regent en van een Controleur. De afdeeling heeft cene oppervlakte van 1282 K.M. : en telt 802 desa's. Ojultimo 1905 bedroeg het zicental: ongeveer 400 Europeancn, 1900 Chincezen, 5 Arabieren cn 670.000 Inlanders. Het regentschap Keboemen omvat de districten Keboemen, Ailhan, Koctawinangoen en Premboen. Het regentschap Karanganjat, tevens contrdle-afdeeling, omvat do districten Karanganjat, Gmbong, Rowokele, PMjagoen cn Pocring. In do afdeeling komt een suikerfabriek voor, nl. de ondercnciing Rem boon in het district PrCinboon. To Gombong bestond vroeger de pupilJenschool. In deze afdeeling zijn 3 concessies voor de winning van niagnetijzerzand verlcend, maar meL do exploitatio is thans nog geen uanvang ge- maakt.

KEBOEMfN. District met gelijknamige hoofd- pJaala van do afdeeling en het regentschap Keboemen, residentie Kedoc. Het heeft cenc oppervlakte van 99 K.M. 2, bestaat uit 2 onderdistricten met gezamenlijk 82 desa's. Op het cinde van 1905 tckle do bevolking van het district ongeveer 100 European en, bijna 900 (hincezen, 5 Arabieren cn 80.000 Inlanders, die van do hoofdplaats ± 80 Europeancn, ± 860 Ciiincezen en ruim 3300 Inlanders. Door do oprichting der oliiefabriek to Keboemen en uitbreiding van het onderwijnzend ptsrsonecl un het personecl der suikerfabriek Rejnboen was het aantal Europeancn in 1915 met ± 50 % toegenomen.

KfIBONTJANDI. District van do controle-af- dcoeling cn do afdeeling Pasocrooan, residentie van dien naam, met drie onderdistricten en 113 desa's. Het had op *t eincln van 1905 eenc bevolking van 57000 zielen, waaronder ± 40 en 130 Chincezen. Er komcn 2 suil-orfabrieken voor. Do stand-

plaats van het (iistrictshoofd is Gondang wetan.Xt / KEDANG. Bubbelvulkaan (volgeng Verbcek : Alohikken verslag, 365) aan (o NO.punt van lA>mblein, die misschien in 1849 roeg werkzaam is gewcst. Schets bij Verbeck, tckening bij Becke- ring in T. A. G. 1911, waar de hoogte met 1533 M. is opgegeven, trwlij de zckkaart 1440 M. geeft.

KEDASIH. Zie KOEKOEK.

KEDATON PliRED. Thans eene desa in het district Djedjeran, regentschap BantocJ, residen- tie Djokjakarta, waar ook een suikerfabriek van diefThaam ligt. In haro nabijheid heeft cons do * Kraton van den sultan van Djokjakarta, Amang- ^ koerat I (1G46—1677) gestaan. Plered betekciit „overlaht". Zijn vadcr, sultan Agng (1613—1646) heeft, volgcnde overlevcring, in de Opak-rivier dio langs bovengenoemde desa stroomt en daar xrij breed, doch zeer ondiep is, een overlaht, (plered) laten maken. Door het daardoor opgestuwde water ontstond een mcertje, waarop de Sultan kon spele- varen. Hij had in de buurlervan zijn buitenverblijf Kt rta; zyn cigen lijke Knit on was toon nog Koeta- gdc (zio op bcide woorden). Sultan Agvng moet reecfs in 't begin van zijn regccring met het bouwen van den Kraton te Plered begonnen zijn, want wij lezen in een verslag van 1618 van een reis van Cornelis van Masejck, gezant van den G.G. naar het hof van Mataram te Charta (Kera): „de koning jaat voor zich een nieuwe stad naast de oude maken" (Do Jongho IV, biz. 93), trwlij eenige bladzijden tevoren (biz. 90) staat, dat vole menschen van Padjang J,c Kerta stechen moecten maken (bakken). Verrioddelijk is deze Kraton eerst tegen den dood van Sultan Ageng (1646) klaar gekomen, hij schijnt cr alt hans zelf niet meer gewoond te hebben. Het is, naar do fundamen- ten te oordcllen, die in 1890 nog bestonden, een ruime kraton geweest (650 bij 550 M.). Zeer veel baksteenen zijn or gebruikt, oin de suil-erfabriek Kedaton Pldred in de nabijheid te bouwen ; tegen- woordig zijn de fundamente met inocite terug te viaden. In den Java-oorlog (1825—1830) was de Kraton geen vorstelijk verblijf nicer, doch be- stonden do steencn wallen nog. Dit blijkt uit de beschrijving van een veld slag, dio aldaar toen ge- leverd is. In den atlas van kaarten en teekenin- gen, behoorendo bij „0. Java-oorlog" door P. H. J. Louw komt een platteg^und van dezen Kraton voor. Een plattegrond van Van Goons be- vindt zich in het Rijks-Archief (Zio Veth, Java, 2e druk, DL II, bladz. 370, iipofT 3).

KEDAWOENG. Zie GRATI/q / 7 / 7

KfIDAWOENG (MAL., JAV.). Zie P&KIA BI- GLOBOSA.

KEDfIL^, (JAV., MAL.), Zie GLYCINE.

KEDfIRANG (MAL.). Zie CUDRANIA.

KEDHANG (AMD.). Zie FRAXINUS.

KEDIDER. Naain 处) do Aroc-eilanden voor een S c h o l e k s t e r, *Haematopus loiigirostris*.

KEDIRI. Residentie van Midden-Java, vroeger met Aladien do Oostelijke Mantjegr^rManc^n uitmalcencle, welko bij het einde van den Java- oorlog in 1830 door do Javaansche Vorsten aan Nederland werden afgestaan. Dit gewest heeft eene oppervlakte van 7000 K.M. 2 on had viltimo 1905 eenc bevolking van ± J.775.000 zielen, waaronder ± 3000 Europeuncn, bijna 13000 Chincezen, on enkele andere Vreemde Oostcrlingen (geen Arabieren). De dichtheid der bevolking was op het eind van 1905: 253 inwoners per K.M. 2 De residentie wordt begrensd ten N. door Rem bang en Soerabajn, ten

W. door Madioen, ten Z. door den Indischon Occ- aan en ten O. door Paseroeaii.

Kediri wordt- gevormd door de vruchtbare vivillei van de Brntas, welke ten W. zich langzaain ver- heift tot het- Willisgbcrgtc, ten O. tot den Kloot en den Kawi, terwijl de Goenoeng Kendeng in het N. en de Goenoeng Kidoch in het Z. steil uit de vlakke verzijren, vooral de laatste. Do Brantas (zie JAVA), loopt door hot geheele gewest. dat met uitzondring van het Noord- lijkste on Zu id wes t c l ij kste gedeelte zeer vrucht- baar is en tai van landbouwprod ucton oplevert. De landbouw verkeert er in gunstige conditie. De bouwgrond van de Inlandsche bevolking had in 1915 een uitgestrektheid van:

a: in geregelde cultuur: sawahs van levond water voorzien 142.162 bouws sawahs van regenafhankelijk.
23.717
moerassawahs..... 12.437 „
tegalvelden 74.569 „
b. niet in geregelde cultuur 22.862 „

Tezamen 275.747 bouws

De opbrengst aan rijst (padi) was bij benade- ring 5.890.000 pikols, d.i. gemiddeld 32.18 pikols per beplantuc en 32.52 pikol per geslaagden bouw. Behalvo *padi*, c)jagoeng, kassave, kedeje, tabak en katjang, slagen cr suikerriet en indigo bij uitstek. Aan de teelt van zoetwatervisoch van sawahs wordt hier niet gedaan, en vischvijvers komcn er zeer schaars voor. De zeevisscherij is van geen betekenis ; in 1903 waren cr slechts 93 personen, die in het bezit waren van 94 prau- ven. De veestapel bedroeg in 1906: hoornvee (runderen en buffeis) 320.000 stuks, paarden 14000; klein vee, als geiten, schapen, pluimge- dierte e. a., wordt vooral in het bergland aange- troff'n, en de teelc daarvan is geheel als bijbe- drijf aan te merken.

De Europeesche landbouw-industrie is in Kediri bijzonder ontwikkeld ; 20 suikerfabrieken, 128 erfachtsondeniemeningen voor koffie, cacao, suikcr- rietbibt en kina komen er voor ; verder tabaks- en indigo-ondernemingen en 6 ondernemingen voor den oopkoop van kapok en krosok. Ook het Gouver- nement dreef er de koffie-cultuur ; deze is echter steeds achteruitgegaan en ten slottc geheel op- geheven.

Ook de nijverheid leeft in de residentie Kediri een hooge vlucht genomen ; cr zijn eenige kalk- branderijen, zeepziederijen, ijsfabrieken, fabrieken van minerale wateren en siropen, sloomolieslage- rijeja, smederijen en houtcapondermiiingen.

Hoewel men bij zoo veel gelegenheid voor de in- Jandsche bevolking om geld te verdieuen, *cone* groote mate van welvaai bij liaar verwachten zou, is deze tengevolge van het gebruik van opium, waaraan de Kediri'sche Javaan in het bij- *zjnder* verslaafd is, geringer dan anders het gcval zGU kunnen zijn.

Het gewest wordt ' administratief verdeeld in 4 afdelingen, nl.: Kediri, Berbek en Blitar met ge- lijknamige regentschappen en Toeloengagoeng met de regentschappe.i Toeloengagoeng en Trcnggalek. hoofdplaats^n zijn gelijknamig, behalve die van BirbSk, die Ngandjoek heet. Verder in 8 controlc- afdelingen: Kediri en Parea, Toeloengagoeng, I renggalek, Ngandjoek en Kertosono, Blitar en Voorts heeft het 24 districten en J 530 (ksa's. (Hoe de verdeling is in districUN, zie men onder de namen : der afdeeKngon).

V, , f

Een spoorweg verbindt alle afdelingshoofd - plaatscn, op Trenggaldk na, met. do hoofdplaats van het gewest, met Madioen on Soerabaja en met Malang, terwyl in heiTlooorclooslien boveidien een xVtgcbricT stoomtraniic is: van Djombang over Parco naar Kediri; van Modjokerto over Ngoro naar Parea; van Parce westwaartPliaar Pajar en oostwaarts naar Kepeong. Overigcns vormen bree- de, goed onderhouden en veelal fraai beschaudwd wegen bovendien de onderlingc verbinding der afdeclings- cn d is trie tsiioefcl pla a t sen.

Voor bijzonderheden aangaiidc genoemde hoofd- plaatsen zie men onder de namen der afdelingen. Verder dienen genocmd to worden: Kertosono, een plants die als snijpunt der spoorlijnen Ma- diocn, Socrabaja en Madioen—Kediri—Blitar)ncr en meer in betekenia wint, Panggoel en Prigi, beide aan de Zuidkust gelcgcn met gelijknamige baiien (die van Prigi wordt ook Seg&rS, w6di of Zandzee genoemd). Als inerkwaardigheden zijn te vernieldcn: Hindoc-oudheden in den ontrek van Blitar (o. a. de fraaie tjd van Panataran), in het Toeloengagoengsche, liet Pareesche enPp-den Pandan, een 900 M. hoogen vulkanischen berg, zich verheffende op de grens van Kediri, Madioen en Rembang (zie onder OUDHEDEN). In de nabij- heid van den Pan dan komen ook fossiele over- blijfselen voor van olifanton en andere groote zoogdieren. Zie onder PANDAN.

KEDIRI.celing en regentschap van de gelijknamige residentie. Zij is verdeeld in twee con trole- afdelingen: Kediri en Parea, en in vijf districten: Kcdiri^ Modjoroto, Ngadiloeuih, Parea en Pajar. Het is een vruchtbare streek, zoowel in de vlakke als in de gebergte (helling van den Kloet); er komen voor 39 erf pachtsond ern em in gen, voomame- lijk voor koffie, suikerriet, peper en cacao, 3 ta- baksondeniemeningen, 10 suikerfabrieken en eenige ondernemingen voor den oopkoop van krosok en kapok. Ook de meestc der bij het gewest Kediri genoemde nijverheids(onderneiningei) worden in de% (; afdeeling aangetroffcn. Op het einde van 1905 bad deze afdeeling eeue bevolking van 543.000 zielen, waaronder bijna 1500 Europeanen, 5400 Chineezen on enkele andro Vreoinde Oosterlingen (geen Arabieren).

KEDIRI. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap, de afdeeling en do residentie van dien naam, met cene opper- Jakte van J 03 K.M.a Het heeft 3 onderdistricten met 72 desa's ; op het einde van 1905 telde het ± 73000 zielen, waaronder 480 Europeanen, i- uiii 3700 Chineezcn en enkelc andere Vreemdie OostcrJingen (geen Arabieren).

KEDIRI. Hoofdplaats van het gelijknamige ge.- west, afdeeling, regentschap en district, gclegcn aan linker- en rechteroever van de Brantas, welker oevers door een fraaie brug met elkander verbondcii zijn. Door de verhooging der bedding van de Brantas-rivier als gevolg van de groote hoevclheden zand, die met regens uit de Kloet- ravijnen (sinds de uitbarsting va» J901 werden die ravijnen inot zand on asch vol geworpen) naar be- neden komen, de rivier thans v66r de plaats doorwaadbaar en is er slechts een gcul van eenige M. breedte en een paar M. diepte voor de prauw- vaart overgebleven. Als gevolg van dio verhoogdo bedding loopb de plaats in den Westmoesson sonis vele dagen Jang onder. De Brantasbrug was dun wel onder water, doch door beurtclings de beide helften van de brug valgens de lengteas op te

vijzelen, waardoor de drukke passage niet ge-stremd is behoeven te worden, heeft men dit laatste kwaad verholpen. Aan den rechteroever ligt de eigenlijke kota, waar de inlandsche en ook de Euro-peesche wijken voorkomen, het Clinccscho kamp, de regentswoning en een inerkwaardig monument, de „Astana gedong“. Dit monument is een oudo begraafplaats voor do familie dor regonten van Kediri. Een uit regclmatig gehouwen trachiet-blokken opgetrokken poort verleent den toegang tot eene ruimte, waarin men den uit witten steen vervaardigden onderbouw ziet van een moskee, die echter lang verdwenen is.

Aan den luikeroveer dor rivier ligt het resi-dentiehuis met grooten tuin, en het oudo fort-, dat thans voor residentieburcau is ingericht; verci er treft men er vele Euro-peesche won ingen aan. Op 5 K.M. afstand vorriest een 475 meters hooge lieuvcl, G. Klotok genaamd, waarin kunstmatig gevormde grotten, mangling genaamd, voor- konien, die Boeddhabeclden bovatten. Zoowel inlanders als Chineseen komen hier om te offeren ; in een der grotten is voor dit doe! zclfs een Chi-neesch altaarje opgericht.

Handel en vertier zijn te Kediri vrij lcvend ig. Behalve met het spoor worden met de stoomtranis, handelsgoederen aangevoerd, die op de zeer leven-clige passars aan den man worden gebracht, en landbouwproducten afgevoerd. Ook inlandsche nijver-heid is er van beteekeenis; allerlei ambachten, zoo- als van goud- en zilversmicl, koperslager, timmer- man, metselaar, mattenmaker, lederbereidcr, pot-tenbakker en kleermaker wordcu er uitgeoefend. De stad ligt 60 M. hoog; hare grenzen zijn vast- gesteld bij Ind. Stb. 1905 no. 49; op het einde van 1905 tel de zij eene bcvolking van ruini 40.000 zielen, waaronder 570 Europeanen, bijna 3800 Chineseen en enkele andere Vreemde Oosterlingen (geen Arabieren).

KEDIRI. District van de onderafdeeling Taba- uan, afdeeling Zuid-Bali, residentie Bali en Lombok.

KEDIRI. Vrij groote plaats met drukken passer aan den grooten weg tusseben Mataram en Praja. Zie LOMBOK.

KEDIRI-RIVIER, Zie Brantas-rivier in art. JAVA.

KEDJAMBAN. District met gelijknamige hoofd-plaats van het regentschap Kalasan, residentio Djokjakarta. Het heeft twee onderdistricten: Tjangkringan en NgCmplak.

KEDOE. Residentie van Midden-Java, hoofd-pluats Magelang (zic aklaar), siixls 1 Augustus 1901 (Ind.-Stb. no. 235) bestaaiidc uit de voor- jnaligc gewesten Kedoo en Bagelcn. Zy heeft eene uitgestrektheid van bijna 5500 K31.² en wordt begrensdc ten W. door de gewesten Semarang en Jjanjoenias, ten O. door Semarang, Socraknra en Djokjakarta, ten Z. door Djokjakarta en den IndischeJi Ocean en ten W. en N.W. door do residentio Banjoemas. Ann de Noord punt komt hot gewesl bij den Prahoe sainen mel. de gewesten Somarng, Pekaloigan en Banjoemas. Op het einde van 1905 had het eene bevolking van bijna 2½ miljoen zielen, waarvan ± 2300 Europe. non, 13200 Chineseen en een 200-tal Arabieren i ii andere Vreemde Uosterlingen.

Do residentio bestnat, wnt het oudo gewest Kedoo bcreft, uit een vallei, geheeldoorgbergen ingCHloten ; in t N. door den G. Prahoe, het Djam-boegobergo ten den (: . Oengaran, ten W. door den G.

Prahoe, den Tierdp den Sendoro en den Soembing, ten O. door den Oengaran, den Tdlamaja, den MOR- baboo en den Merapi, ten Z. door lagre bergruggen, vclcl het iMcnordhgebergc genoemd. Het gedcltc oud-Bagcln heeft een gcheel ander karakter, is berg- achtig in t N. en vlak en laag in *t Z. Langs de gc- hecllo kuol loo²chter van af het voerbergte van Karangbolong tot aan de Bagawanta aan de Djok- jascho grens een slechts door enkele Waterloo pen afgebroken duinenrij, die maakt, dat het water, dat van de bergen m t W. alkomt, minder goed in zee kan vloeiën. Hierdoor kwamen in t Z. vroeger groote moerassen voor, o.a. de Rawa Wawar, do Rawa Geblak en do Rawa Rabanlaja, die cchter zoowel door aanslibbi- g ais door verbeterde af- wateriig, o.a. door het Wawar-kanaal, nagenoeg verdwenen zijn. Twcehondor en vijfti> jaar geleden moet deze gheclle Zuidstreek een groot moeras geweest zijn ; ten minste het verliial loopt in de Javaanscho geschiedcnis, dat een der Mataramsche vorsten in de 17e ceuw van uit zijn Kraton to Pie red met zijn gevdc in schuilen ging splevaren tot aan Karangbolong toe.

Dit gewest behoort tot de dichtstbevolkte van geheel Java; gemiddeld vindt men er 426 in- woners per K.M.², terwijl dit cijfer bij enkele onder- districten tot overdo 745 stijgt. Rekenl men, datde dichtheid der bevolking in Nederland 158 per K.M.; bedraagt, dan kan men zich een denkbeld van die van Kcloc vormen. H t gevolg hiervan is geweest, dat de landbouwers ieder slechts over een zeer ltlein gedeelte van den bouwgrond kunnen beschikken (dikwijls $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ bouw) en dat vroeger op groote schaal roofoouw werd gepleegd, waardoor men bijna nergens zulke van alle bosch ontbloote berg- ruggen Jicct als in Kedoc. De dichtheid van bevolking is medo oerzaak, dat in dit gewest weinig plaats is geweest voor particuliere ondernemingen, iets wat to meer te botreuren valt, daar hier juist do bevolking zoozeer bhoeflc heeft, om er wat Lij te verdienen. Hot bouwgrondareal der inlandscho bevolking besloeg in 1915 een opper- vlakte van:

a. in geregolde cultuur :

sawahs van levend water voorzien 10 ⁰ .097 bouws saw ^h hs	
van regen aflankdijk ..	61.331 „
mocrassawahs.....	3.600 „
tegalveldon	173.746 „
b. niet in geregolde cultuur	89.799 „

Ten zamen 495.573 bouws
De opbrengst van rijst (padi) was ongeveer 8.427.000 pikol s. d. i. 26,21 pikol per beplaiten of 26,28 pikol per gcslaagden bouw.

Aan do teelt van zoetwaterisch op sawahs wordt niet gedaan, althans niet als volksbedrijf. Wei komen er vischvijvers voor, hier meer, ginds minder, maar van belang is de teelt van visch in vijvers niet; do vijvers hebben elk op zichzelf slechts een zeer kleine oppervlakte (van enkele tientaDen M.²). De zeevisscherij is volstrekt onbe- teekenend ; slechts 118 jersonen waren in 1905 in het bezit van 118 pniuwen in t geheel. De klein- vccstapel bestaat uit g iten, schap- n. pluinx- gedierle, c. d. : de fok gesehiedt els bijbedijf. Do hoornveestapel (runder<.n en buffels) bedroeg in 1905 een totaal van 235.446 stuks en do paar- denstapel in het geheel 13.223 stuks. In hot voor- malige gewest Kcdoe komen in het geheel 13 erf- pachtsondenemingen voor, waarvan er slechts 2 op rcdelijcke schaal gedreven worden; in het voor-

malig Bagelen heeft men slechts 66n crfpachtsondermning, doch een op groote schaal gedrevenc, n.l. do „Bagelen Thee- en Kina-maatschappij met 1325 bouws erpacht, bestaande nit 3 perce- len, alle gelegen in de afdeeling. AVonosobo. Be- halve de bovengenoemde, heeft men nog eenige on- denicmigen, werkende op overcomsten met de bevollung, n.l. 2 in de afdeeling Temangoeng voor aetherische olien, 6 in de afdeeling JTagelang: 1 voor tabak en 5 voor suikerrietstrcken, waarvan 3 uitsluitend voor bepaalde fabrieken werken, 1 in de afdeeling Wonosobo, eveneens st】 法erriet- stekken telende voor een fa brie k in Banjoemas en cindelijk nog rōc groote suikerfabrieken B.e)n- boen in de afdeeling Keboemden en Poerworedjo in de gelijknamige afdeeling. De laat- ste heeft nog niet laar voile capaciteit, doch belooft een der grootstc fabrieken van Java te worden (met een aanplant van ± 4000 bouw p. j.).

In de hooger streken der afdeelingen Temangoeng, Wonosobo en Magelang wordt door de be volkin g tabak van goede kwaliteit geplant. Een goed gedeelte van de groote winst, die op dit gewas behaald wordt, komt terecht in de zakken van Chineseche opkoojers, die voorschot op jict gewas geven. Voor de tabakscultuur alleen worden jaarlijks wel ± 41000 bouws grond (sawah en legal) bestendig.

De voornaamste r i v i e r e n van het gewest zijn de Prfiga, met laar linkerzijrivieren: de E16, de Pablan en de Krasak; de Bilgwiknti met vlak bij haar monding de rechterzijrivier de Kali Le- reng, die in Keboemen ontspringt en langs de duinen Oostwaarts stroomt, de kali Loek-Oe】段, de Kali Djatinegara uitmondende in het Telamaja kanaal en eindelijk de Serajoe.

In de achiende eeuw behoorde Bagelen tot de “BlAntj如滿如北” (zie bij dat woord) en eerst na den Javaoorlog in 1830 is het van de Vorsten- landen afgescheiden en Gouvernementsrscidant geworden (zie Bagelen onder het bestuur van Soerakarta en Djokjakarta, door H. J. Kolhnan, Tijdsclir. Bat. Gen. XIV, biz. 352). Het oude Kedoe behoorde eveneens tot 1811 tot de beide

Vorstenlanden; in dat jaar kwam het bij contract aan het Gouvernement en werd het bij Pekalon- gan gevoegd; eerst in 1817 (Ind. Stb. no. 18) werd het tot een afzonderlyk gewest verheven.

Administratief is Kedoe verdeeld in 5 afdeelingen, t.w. Mage la ng, Tcmangoeng, Poerworedjo, Keboemen en Wonosobo, alle met gelijknamige hoofdplaatsen. Van deze vijf bestaan drie, de le, 2e en -e uit de gelijknamige regentschappen; Poerworedjo bestaat uit de regentschappen Poerworedjo en Koetoardjo en Keboemen uit de regeitschappen Keboemen en Karanganjur, alle met gelyknamige hoofdplaatsen. Voor verdere onderverdeling in controle-afdeelingen en districten, zie inei) de afdeelingen.

De groote Staatsspoorweg Batavia-Soera baj a loopt door het Zuiden van hergewest op betekeljk korten afstand van de kust en doet de regentschapshoofdplaatssn Keboemen en Koetoardjo aan, welke laatst? plaats een zijlijn loopt — naar Poerworedjo. Verder heeft men een stooitramweg van Djokjakarta, via Magelang, Sfitjan en Pingit naar Ambarawa met — een gedeelt- tanddabaan bij 字ngit (de eenige van —) en met een zijlijn i van 切mg naar Parakan. De Serajoedalstroomtramweg, is nu voortgezet van Band — ame g s r a - a a r W o n o s o b o . Overigens is het gewest doorkruist met tai van uit-

stekende rijwegcn, waarvan vernielende verdronen: de weg van Ambarawa naar Magelang, welke bij Pin git voor een der stilsto van Java doorgaat, vanaf Setjang gaat een zijweg naar Temangoeng; de weg van Temangoeng naar Wonosobo over het zadcl tusssen Soembing en Sendoro bij Kld- dociiig, alwaar hij ± 1400 M. hoog, de hoogste rijweg van Java is; de weg van Maglang naar Djokjakarta; de weg van Magelang naar Poerworedjo met een zijtak vanaf Alaron naar Wonosobo ; ten slottc nog de ongeveer 65 K.M. lange, recht' weg, die van Karangbolong tot do grens van Djokjakarta langs het strand over den boven i c e d s genoemden duinenrug loopt en zich aan den overkant van de Bagawanta nog velc kilometers in Djokjakarta voortzet. Deze prachtig vlakke, met schelpzand verhardc weg is aan beide zijden nagenoeg onafgebroken begrens doo desa's, die „ocroet sewoe”, d.i. „langs duizend” (desa's) genoemd worden en waarin talrijke klapperboonien welig tiercn.

Da ar in dezen weg over verschillende kanalen en rivieren de bruggen ontbreken, is hij slechts voor plaatselijk karren trans port geschikt. Bij doorgaand transport wordt dan ook gebruik ge- maakt van den langs de plaatsen Gombong, Ka- ranjanjar, Keboemen en Koetoardjo, aan de spoorlijn nagenoeg evenwielig loopenden rijweg.

Geen gewest op Java, Djokjakarta uitgezon - derd, is zoo rijk aan belangrijke en schoone over- blijfscelcn uit den tijd van het Brahmanism. en Boeddhisme. Wij noemen slechts de Baraboe- doer, de Tjandi Mendoet en de Tjandi Pa won, in het regeitscliap Jlagelang op ongeveer 17 K.M. van de hoofdplaats gelegen aan een zijweg van den grooten weg over Moentlan naar Djokjakarta; de Tjandi Selo Grija op het Oostclijk voorgebergto van den G. Soeiubing; de Tjandi Pringapoos en de Tjandi Perot aan de Noordoostclijke helling van den G. Sendoro; de talrijke monumenten o) het Diengplateau: een paar uit gehouven steen vervaardigde trappen, de eene vorende naar het plateau en de andere aan de helling van den G. Soembing, ten W. van den G. Petarangan; eindelijk de Tjandishngfi op de zuidclreJling van den G. Soemitanwa, op de grens van Semarang en gedcel- telijk zelfs in dat gewest gelegen (zie omtrent deze merkwaardigheden bij OUDHEDEN).

KEDOEK. Zie MUZIEK on MUZIEKINSTRUMENIEN.

KEDOENGOENGOENG. District van de controle-afdeeling, het regentscliap en de afdeeling Sam- pang, residentie Macloera. Het heeft 3 onder- distrikten in 56 desk's; de Btandplaats van den wed on o is Ten d joe J. J / .

KEDOENG DJATI. Station aan den spoorweg Semarang— olo, vanwaar een zijlijn is aangelegd naar Ambarawa in aansluiting met den stoom- trajnweg Ambarawa-Magelang-Djokja. Het station is gelegen op de standplaats van het onderdis- tietschloof van Kedoengdjati en van de drie houtvesters van de Jhoutvesterijen Manggar-Tcla- wa, Tangoeng en Tempoeran.

KEDOENG KERO. Naam van het vroegero kainpement ter hoofcplaats Poerworedjo van het vroegerc gewest Bagfil^n, tians Kedoe. Vroeger lag hier een half bataljon infantcrie, doch dit gar- nizoen is Binds opgeheven.

KEDOENG WOENI. District met gelijknamigo hoofdplaats van de controle-afdeeling, de afdeeling en het regentschap Pekalongan, in do

resicentio Pekalongan. Er is 66n suilcorfabriek. Het hooft ecne oppervlakte van 106 K.M.* on telt 4 onderdistricten met 101 dca's. Op het eind van 1905 had hot ecne be volkin g van ruim 92.000 zielen, waaronder een 40-tal Europeanen en G30 Chinesezen.

K直DONG K直BO. Zie KEDOENG K直BO.

K直DOT (JAV.). Zie CYPERUS.

KEELINGEILANDEN. Zie COCOSEILANDEN, alsook GRONDGEBIED (I, bl. 827).

KEERKRINGVOGEL. De keerringvogels hebben een zeezaluwachtig voorkomen : zij behooren och-ter tot de rocipootigen (*Steganopodes*). Zij zijn wit, al of niet met zwarte dwarsbandjes op den rug en een zwarte streep door het oog. De middelste staar- pennen zijn enorm verlengd. Zij leven van vischen en zeedicren, die zij van de oppervlakte wegvangen. In het gebied van onze archipel zijn 3 soorten waar- genomen: *Phaeton rubricanda*, *leptums* en *indicus*.

KEEROM-RIVIER. Een dor bronrivieren van de Mamberamo (zie aldaar).

KEFAM NANOË. Standplaats van den gezagheb- ber bij het binnenlandsch bestuur ofe en officierder landmacht belast met het bestuur over de onder- afdeling Noord-Midden-Timor, afdeling Noord- en Midden-Timor, residentie Timor en O., welke onderafdeeling bestaat uit de landschappen Mio- mafEo, Beboki en Insana.

KEFFING (KEVLING). Laag eUandjeten Z.O. van Ceram, ressorteerende onder de onderafdeeling Oost-Ceram, Ceram-laot en Goram, afdeling Ceram, residentie Amboina. Het bestaat uit een zand - bank op een ondergrond van koraalkalk en wordt bewoond door een honderdtal inboorlingen, die zich niet van de bewoners van Ceram onderschei- den. Ofschoon elechts door een nauwe on ondiepe geul van Ceram gescheiden, wordt het gewoonlijk tot de Ceram-laot-groep gerekend.

KEI- of EWAB-EILANDEN. Land b e s c h r i j v i n g. Groep van eilanden in de Banda-zee, gelegen tusscheei 5° en 6° 5' Z.Br. en 131° 50' en 135° 15' O.L. Men kan deze eilanden in vier ondergroepen verdeelen, nl. Groot-Kei (Noehoe Joet), Klein-Kei (Noehoe Koa), de Tajando-groep en de Koer-groep (zie aldaar), wdke ic zamen ± 1500 K.M.² groot zijn.

De Kb-in Kci- en Tajando g roc pen doen zich voor als welig begrocid laag land, zich op het hoofdeiland va» de cerate verheffende tot een hoogte van ± 100 AL, op Taain, het zuidlijkste der Tajando-cilanden, tot 170 M. Koer reikt tot ± 400 M. Alleen Groot Kci » geheel bergachtig met steile kusten en bezit vercheiden toppen, waaronder de Wokra (715 M.), Kaar (726 M.) en Bod (769 M.) in het Noorden, do Pahiib of Saumaril (800 M.) in het midden en do Ngonabal (591 AL) en Morbait (671 AL) in het Zuiden de liogeste zijn; ook bevinden zich hier aan het strand vloe riviertjes, welke aan de Oost- of West- kust viitinonden, maar in den Oostmoesson gewoonlijk droogvallen. Op de and ere eilanden voor- zion gegraven putten nagenoeg overal in de behoefte aan drinkwater. Op Noehoc Tawoen (Noordlijkste deel van Klein-Kei) liggen beoosten Nngd6 twee meertjes. Ovoral zijn goed begaanbare wegen aan- gclgd.

Goede ankerplaatsen zijn op Groot-Kci nllcen op do Westkust en dan nog slechts in den Oostmoesson bruikbaar : op Klein-Kci is Toeal aan do Westkust de beste ankerplaats en tevens het centrum van den handel, die door de vestiging van verscheidene Kleine Chineseche maatschappijen zeer vrlcven-

digd is. Toeal ligt in een klein dal, dat Westwaarts door een heuvelrceka woonl begrensd. De huizen zijn voor een deel tegen de hclllingen gebouwd.

Met uitzondering van Koer (Koor) dat ouder is, bestaat de geheele Kei-groep uit tertiaire en kwar- taire vormingen, de eerste echter uitsluitend op Noehoe Joet, waar de kalken grotendeels miocene versteeningen bevatten : de and ere eilanden zijn uit koraalkalk opgebouwd. Op de hooger eilanden zijn (soms tot vijf) terrassen van deze kalk voorhanden, waarvan de hoogste (oudste) op Groot-Kei 340 M. boven zee ligt; zoovelc is dus in den allerlaatste tijd het eiland opgeheven.

Prodielen. Tot de producten dezer eilanden behooren in de eerste plaats goede houtsoorten, als lenggoa, bintangoer en yzerhout; weliswaar zijn de zware wildhoutbosschen hier en daar zeer ge- dund door de ruwe wijze, waarop men jaren lang met het vellen van timmerhout is te werk gegaan, maar toch is er nog veel deugdzzaam hout te vinden. Een voornam Lak van Industrie voor de be volkin g is dan ook het bouwen van vaartuigen, zoovel voor eigen gebruik als voor uitvoer. Sagoepalmen worden alom aangetroffen, het meest op Groot-Kei en de moerasige Zuidkust van Noehoe Toetoet; het merg wordt op de gebruikelijke wijze tot meel gewasschen en daarvan worden zeer grote koeken gebakken, die het dagelijksch voedsel vormen. Klapperboomen zijn er in menigte, maar zij hebben veel te lij- den, doordien zij tot het winnen van sagoeweer die- nen. Tabak wordt weinig verbouwd en dan slechts voor eigen gebruik; de kwaliteit wordt niet geroemd. De voornaamste uitvoerartikelen zijn ijzerhout, copra en tripang, terwijl ook voor uitvoer in aan- merking komt de bengloedoewortel, welks verfstof in den handel zeer gewild is.

Klimaat. Voor klimaat wordt verwezen naar het artild KLIMAAT. Hier worde slechts ver- meld, dat de Z.W. moesson in den regel tegen medio December onder hevige regens inzet en tot einde Maart voortduurt. De kentering treedt in April in, waarna de N.O. moesson tegen Mei aanvangt, om tegen November af te nemen en in December in den Z.W. moesson over te gaan.

B e v o l k i n g. De bevolldng der Kei-eilanden, in 1915 ongeveer 30.000 zielen tellend, bestaat uit Mohammedanon (± 12.000), Hcidenen (± 7000) en Christen on (Katholieken ± 8000, Protestanten ± 3000). Het bevolkingscijfer, dat voor Groot-Kei omstreks 15.000 zielen zal bedragen, is in de laatste jaren weder- toegenomen : zware pokkenepidemiecn haat tegen den inenting met goed gevolg is opge- treden, teisterden vroeger deze eilanden en bielden het cijfer vrij constant.

Het oorspronkelijk type der bevolking is op de meeste eilanden door sterke venninging met lieden van Jllakasser, Ceram en Nieuw-Guinea verloron ge-

Op Groot-Kei vindt men een drietal groote negorijen met immo Banda, Elat en Fehr op de Westkust en Banda Eli op do Oostkust, waar zich naast do oorspronkelijke bevolking na 1621 een groot gedeelte van de door Jan Pietersz. Coen van de Banda-eilanden void re ven bevolking heeft ne- dergezet. Dezo negorijen hebben veel oorspronkelijke behouden, dat haer van de primitievc bevolking onderscheidt. Daaromdr belioort ook de taal, die vroeger op de Banda-eilanden gesproken we rd en welke thans in de afdeling Banda nagenoeg ver- dwenen schijnt (zie T. B. G. XIV, biz. 558). De be- wone- rs houden zich bezig met pot ten bakkers werk, dat zeker bekendheid heeft.

De bevollirig woont in het algneien in kampongs of negorijen bijeen, die meestal a an het strand zijn gebouwd: op Groot-Kei vinclt men slechts wcinige kampongs in de bergen. De negorjicii waren nog niet lang gelcedn alle omringd met zware muren van opgestapeldeii koraalsteen on meestal op steile hoogten en rotsen gelegen, zoodat de toegang enkel mogelijk was langs houten ladders, welko in oorlogstijd wr- den weggenonien, Nu het bestuur het. voeren van krijg liceft verboden, zijn die versterkingen x-erval- Jen en worden de negorjien nicer aan het s rand ge- bouwd.

Woningen. Naar gelang van de grootte ver- schilt het aantal huizoen, die zeer onregebnatig door elkaar geplaatst zijn; in het- midden vindt men een heiligen st con en ruw gesneden afgods- beelden of in Mohanimedaausche negorjien de moskee. Ook wordt meestal een negorjihuist tot het houden van vergaderingen aangetroffen en aan het strand een loods ten dienste van hande- laren. Elk wijk, dat, op palcn gebouwd, zich ge- woonlijk 1 M. boven den grorid verheft., dient tot huisvesting van een gehele familie, met afzonder- lijke vertrekken voor de verscbillende gezinnen; in den regel zijn baniboe en a tap de bou wmaterialen, soms echter ook plan ken. Het luuisraad is tot het hoogst noodgee beperkt. Over het groote huis van Hiir aan de Oostkust van Groot-Kei, dat echter thans is afgebroken en dat aan een 200 menschen onderkomen bood, lezr men de beschrijving in Eigen Haard 1913, biz. 201 van J. F. Snelleman.

Kleding. Vroeger was een scliiaamgordel de eenige dracht, maar ofschoon enkelen nog een lap katoen om de lcondeneii slaan, zoo is door den in- vloed van het Mohammed an isme en later van het Ohristendoni deze bedekkiig sedert zoo»vel bij man- nen a Is vrouwen door een betrcr kleeding vervan- gen. Bij feestelijke gelegenheden zijn sarongs en baadjes van zijde of satijn zclfs geen zeldzaamheid. Tot de meest geliefde sieraden behooren oorringen en armbanden en op Tajandoe dragen de vrouwen nog ringen aan de teonen, welke dracht elders niet mag nagevolgd worden. Tatoueeren doen zich alleen de mannen, om de vrouwen te behagen.

Huwelijk. De bewoners van Kei zijn exoga- nien ; komt al een huwelijk in dezelfde negorij voor, dan is het bij uitzondering. De vrouw wordt ge- kocht voor een bed rag van / 300—/ 800 in goederen, naar gelaug van haar stand, welke som door de ge- heele negorij wordt opgebracht. Zoolang de koop- prijs nog niet geheel betaaid is, mag zij den man niet volgen en komt dezic bij haar inwonen. Na de beta- ling treedt de vrouw voor goed uit den stain en deelt dus niet meer in de nalatenschap) haars voders. Bij den dood van den man heeft de oudste brooder het recht de wed uwe zonder betaling van bruid- schat te huwen; verplichtend is dit even we J niet. Huwelijken t ussclien een broerszooij en zusters- dochter zijn niet geoorloofd, eveninnin die tusschen zusterskinderen. Hoewe) niet verboden, behoort veelwijverij bij de heidenen wegens den hoogen koopprijs der vrouw tot de zeldzaamheden. Op stand (men onderscheidt: adellijken, vrijen en vroe- gere slaven) wordt bij het huwelijk streng gelet en de man en ook zijne kinderen behooren door het huwelijk tot den stand der vrouw. Huwelijken van een man boven zijn stand zijn dan ook streng verbod en. Echtscheidinghee ftl mcrmalen plaats. Heeft de vrouw overspel bed reven, dan heeft de man het. recht de vrouw U veistoolen, inits de bruidschat terugbetaald wordt; is deze verdceld, dan is de fa-

mlic solidair verplicht hem weder bijeente brengen.

God»dienst. De godsdienst. is een zonnedienst met animisjine vennedig; zon en aardc worden als niannelijk en vrouwelijk begiusel aangobe- den. Behalve aan dozen offert men nog aan de be- scheringeesten, sedeeo, die voor den in gang of in do negorij geplaatst zijn, in den vorm van uit hout gesneden of uit steen gebicelde mannelijke of vrouwe- lijke figu-cn, soms in zittende, clan weder in staande houding. Bo laatste hebben ter hoogte van den navel cenc opening, waarin de offers worden ncdergelegd. De booze geesten wonen in holon en groote boo- njen. De ziclen der afgestorvencn hebben de macht de levendcn to bevoorcedelen of te kwellen en ver- toonen zich op aardc als schimmen of schaduwen. Aan het lichaam ontglip, gaan zij eerst naar twee ciland jes, Baer en Ohimas, on Noorden van Noehoc Roa. Intusschen neemt het aantal Christencn en Mohammedaansche bekeerlingen stork toe. De 15e- lijders van den Islam maken op allerlei wijzen prop- aganda, soms met geweld, dan met list, dan weder met bedreiging, doch ook door omkoping. Nieuw bekeerden ontvangen veelal tot eene waarde van / 200 aan geschenkeii en, zoo zij hoof den zijn, wel / 1000, welc< bed rag door de Alohammedaansche negorjien gczanienlijk wordt opgebracht.

Het geloof aan vortcekeneti speelt evenals de tailooze verbodsbepalingen een groote rol. Komt dit vooral uit bij zwangerschap en bevaling, niet minder treedt het op den voorgrond bij het overlijden en de begrafenis. Bloedverwachten en vrienden ko- men alsdan bijeen om Leurzangen aan te heffen en, na behoorlijke reiniging, wordt het lijk sierlijk uit- gedost in een kunstig besneden ijzerhouen kist ge- legd, welke soms maanden in de woning bewaard blijft, totdat een goede gaard voor de begrafenis is uitgekozen. Op het graf wordt later een zoogenaamd doodenhuiseje op een paal geplaatst, waarin bij ziekte, op reis gaan als anderszins aan de ziclen der afgestorvenen wordt geoffercd. Dit echter alleen bij de heidenen ; de graven tier Mohammedanen zijn met witgekalkte stencn muurtjes om)ringd. Door bestuursbncioeing is het lang boven aardc houdeij der lijken in den laatste tijd veel) verminderd. Doo- dengrotten worden op enkele eilanden aangetroffen ; niet ten onrechte vermoeden vele sclrijvors, dat het wegzetteu van lijken op deze wijze niet van Keischen maar van Papeschen oorsprong zou zijn. Toch heeft de bevoJking voor die plaatsen grooten eorbied en vole niuken een voorwerj) van vereering uit.

Itechten op den frrond. Wat betreft de rechten, op den grond uitgeoefend, deze komen in vclje op- zichten met de op de Am bonsche eilanden heer- schende toestanden overeen. De? cingend om der woeste- gronden is communiital on elke negorij heeft de bescllikking over die gronden, welke binnei) hare grenzen gelcgci) zijn. Bij de tuincn of aanplantingen (doesoen), melsagoe, pinang, klappersof kanariboo- jnen beplant, treedt de familie als bezitster op, welk recht in den betrokken iak erfelijk JB. Alleen van eigen ontgonnen vclden heeft de ontginner het erfelijk gebruiksrecht, dat niet op vreemdelingen overgaat, tenzij dozen in de negorij huwen en dus als ingezetencn worden beschouwd. JMardc vischvangst op groote schaal wordt uitgeoefend, kent elke ne- gorij zich den eigendom toe van dat deel der zee, waaraan hare gronden gelegen zijn. Dit strekt zich evenwel niet verder uit dan tot eene diepte van ± JO vademen, maar verbiedt toch aan vreemde- lingen Jcraalbanken of droogvaHcnde plekken to exploiteeren. Het visschen geschiedt met hen gel, iijn

on fuik : ook is het gebruik van bedwelmendo toeba in zwang.

Geschied.cn is, Reeds in 1606 werden do Kei-eilanden door een der schepen van de Compagnie, hot "Duijffe", onder Willem Jansz : bozocht en werden met de bewoners betrokkingen aangoknoopt. In 1645 sloot de O. I. Compagnie een verdrag tusschen de hoofden van Kei, welk verdrag ongeveer 20 jaren later werd vernieuwd, waarbij zij erkenden onder-danen der (Joinpagnie te zijn. Bekend is, dat de hongi-tochten der Compagnie zich herhaaldelijk tot de Kei-eilanden uitstrekten om den daar bloeiende muskaatboom uit te rooien. De Kei-eilanden ressorteerden toon onder Banda. De eerste poging tot invoering van het Christendom, in 1635, leed schipbreuk. Hoewel van do zijde der bewoners het verlangen naar ondervijns en de bereidwilligheid om tot het Christendom over te gaan ook in de 18e eeuw herhaaldelijk waren te kennen gegeven, werd aan dien wensch niet voldaan. Inmiddels brachten de Mohammedanen er den Islam, met het gevolg dat bij het bezoek van den Resident Baron van Hoe veil in 1887 reeds een derde der op 20.000 zielen geschat wordende bevolking tot dio leer was overgegaan.

Naar de inzichten van dezen hoofdamtenaar was het invoeren van het Christendom zeer gewenscht (T. B. G. deel XXXIII) en zou alleen een strong Katholieke missie nog veel kunnen doen orn de Mohammedaanscho propaganda te bestrijden. Die wens werd ter harte genomen : te Langgoer op Klein-Kei vestigde zich de R. K. missie der congregatie van het Heilig Hart van Issoudun. Ook van Protestantsche zijde werd in die richting ten slotte iets gedaan. In 1900 is n.l. van Amboij yite cone evangelisatie op Kei begonnen met inlandsche krachten.

Zoewel op Groot- als op Klein-Kei wint do bekeering der heidensche bewoners tot het Christendom veld. Het aantai godsdienstscholeu bedroeg in 1915 op Klein-Kei 12 en op Groot-Kei 7, alle, uitgezonderd 2 op laatstgenoemd eiland, gesubsidieerd. Eene belangrijke subsidie werd in 1913 toegekend aan de Zusterschool te Langgoer, waar aan in landscho meisjes huishoudonderwijs wordt gegeven. Van de Katholieke Missie te Langgoer zijn in Zuid-Nieuw Guinea 2 pastoors en 1 broeder te Merauke werkzaam en 1 broeder te Kokaba.

Een enkel jnaaj deden zich botsingen voor met do Mohaminadanen : vooral in September 1913 waren die van conigo betekeniss. De rust werd niettemin spoedig hersteld. Ook tussohon. de beiclc Christ-lijk gezindten liet de verhouding vaak te wenschon over.

B o s t u u r. In 1882 ging het Ned. Bestuur door plaatsing van een posthouder te Kei-Boelah zich meer daadwerkelijk met de Kei-eilanden inlaten. Nad at in 1890 de Aroe-, Kei- en Toni in bar-ei land en tot cone afdeeling van <1 icken naain vereenigd waren onder een controleur te Toeal, ontstond in 1911 (Ind. Stb. no. 631) de afzonderlijke afdeeling Kei-eilanden van de residentie Aniboia. Die afdeeling is vcrdold in regentschappen of districten en in afzonderlijke negorijen.

Aan het hoofd van elk regentschap staat een mdja en onder dezen zijn in de negorijen mindere hoofden met de titels van majoor, orang-kaja en kapitan; voorts heeft elke kampong nog orang-loca of oudsten, die in belangrijke zaken geraacpleegd worden. In Mohammedaanscho negorijen brengt bovendien de geestelijkheid bij gewichtige aangolc-geheden haar stem uit.

L U e r a t u r : Bijdr. Kon. Inst. T. L. V., 3e volg" recks Deel X, biz. 3, 52, 53 ; Dr. J. G. P. Riedel, Do sluik-en kroesharigo rassen tusschen Sclebes en Papua, bl. 214—243; G. W. W. C. Baron Van Hoe-vcll, De Kcij-eilanden, Tijdschr. Bat. Gen., DI. XXXIII, bl. 402; H. O. W. Planten, De Ewaf- of Kei-eilanden, Tijdschr. Aardr. Gen., 2o reeks, DI. IX, bl. 619; 0. J. M. Wertheim, Verslag van mijno reis naar de Kei-eilanden, ibid., bl. 757 en 921 ; 0. M. Plycye, Ethnogr. beschrijving dor Kei-eilanden, ibid., DI. X, bl. 561 en 797 (de laatstgenoemde 3 opstellen zijn met eenige andere afzonderlijk uitgegeven als: Verslagen van de wetenschappelijke ondcrcmcing en onderzoekingen op de Kei-eilanden gedurende do jaren 1889 en 1890 door H. O. W. Planten en C. J. M. Wertheim, met ethn. atlas der Zuidwester- en Zuidooster-eilanden, Leiden 1893); K. Martin, Dio Kei-Inseln und ihr Verhaltniss zur Australisch-Asiatisch-Grenzlinie, Tijdschr. Aardr. Gen., 2e reeks, DI. VII, bl. 241 ; H. Geurtjens, De slavemij op de Kei-eilanden, Javapost 1911; Dr. K. Merton, Forschungsreise in den Sudostl. Molukken (Ani- u. Kei-Inseln) 1910; Dr. J. Roux, Iles Arou et Kei, Le Globe (1910) 49; H. G. Lan gen, Die Keij- oder Kei-Inseln, Wien 1902 ; H. Geurtjens, Een uitvaart op de Kei-eil., Alm. Missiehuus Tilburg 1914, biz. 63; H. J. A. RaedC van Oldenbarnevelt, De Residentie Ambon nT TTB. B. JIOL Opstootjes op Klein-Kei, Ind. Gids 1914, I, biz. 242. A J S-A

KEI-TENIMBAR. Eilandengroep, tot de Kei-eilanden (Zie aldaar) behoorende, gelogen ten Z.W. der Kleine Kei-eilanden, en bestaande uit het eilandje Tenimbar (Tanah-nimbar), een rotsachtig heuvelachtig eiland, met de op een. 30 M. hoogen huvel gelegen Kampong Atebar, en onbewoonde kleinere eilandjes. Vroeger were! er de naam „Ver-dookle eilanden" aan gegeven ; zij liggen geheel afge-sebeiden, terwijl de heidensche bewoners zelden met de bevolking der andere eilanden in aanraking komen. Vlak bij Ten imi bar ligt het eilandje Warnar, terwijl mede tot de groep gerekend worden de eilandjes Noehoeta, Oetir, Ocr, Warbal en Menir, hoewel die geograplisch tot de Klein-Keigroep behooren. Zie voor bijzondereheclen G. W. W. C. Van Hoevell, T. Bat. Gen. XXXIII bl. 147.

KEILILIR. Naam voor eene Papegaai-soort, *Geoffroyus aruensis* op de Aroc-eilanden, Oei-lat op de Kei-eilanden, Aloo inin op Goram.

KEISAU. Inlandsche naam op Rotti gegeven aan de addersoorl: *Lachesis gramin&us* Shaw (zie onder OELAK en onder SLANGEN).

KEIZERIN AUGUSTA-RIVIER. Een machtige rivier in Duitsch Nieuw-Guinea. Zij mondt uit op de Noordkust op 3° 51' Z.B. en 144° 30' O.L. De algencene rieling van do monding stroomop- waarts is Oos-VVest. Over een klein gedeelte van den bo ven loop stroomt zy over Nederlandsch gebied. Ten westen van don illen lengtegraad (grenslijn) buigt zij zich naar hot ziiden. Hoewel prof. Neu-hausz de rivier 310 K.M. opvoert, waren het Neder-landors, die haar hot eerst grond ig verkenden onder leiding van don toenmaligen Luitenant t/z F. L. Rambonnet. Met de Pionier, een klein stoomschip, werd do rivier vijf clagen opgestoomd. Do Pionier kwam tot 4° 20' 10" Z.B. 141° 51' 51" O.L.; daarna werd zij nog acht dagen met do stoomsloop opgevaren. Op dit punt was de vaargcul nog 6 h 7 voet diep, doch cr warei veelstroomversnellingen en do vaargcul liggondo boomstanfien. Hier was mon reeds op Nedorlandsch gebied on voer de rivier nog

2 dagen per prauw op. Het verst bereikte punt lag op 4° 41' Z.B. en 140° 57' 50" O.L.

De K. Augustarivier is tot de Ned. grens met vaartuigen van 1.5 M. diepgang bevaarbaar, daarna nog slechts over korten afstand met prauwen. Waarschijnlijk ontspringt zij op het Victor Emanuël-Gebirge. De rivier heeft conulbaaraan tai bochten en veel zijrivieren vloeien er in; aan den bovenloop werden hangbruggen aangetroffen. De bevolking was bij de opvaart vijandig, bij den terugkeer vriend-schajjelijk gezind.

KEIZERSBAAI. Zie SEMANGKOBAAI.

KEIZERSPIEK, SEMANGKO-BERG. Berg in het zuiden van de Lampongsche Districten. Doze vonnt de hoogste verb elf ingvat een rug^Hie met den Gocnoeng SSKintjau (171S) M. in Benkoelcn samen- Jiangt. Hare hoogte bedraagt 2102 M., terwijl de in hare nabijheid staande top de Kabawok een hoogte heeft van 1641 M. (zie afzonderlijk artikel TANGGAMOES).

Aan den voet van den Keizerspick ligt aan de kust de hoofdplaats Kota A g o e n g der gelijknamige onderafdeeling, van waar over de Oostelijke hellin gen van dezen berg de groote weg naar Telok- betong gaat, terwijl aan de Westzijde van Telok- Aggeng- iit een paardenpad over stork hellend terrein langs Wai Panas naar het op een 800 J. hoog plateau gelegen Oeloe Beloo vert, bewoond door lieden, afkomstig uit do bovenlanden van Benkoelen, waarklimaat en bodem gunstig zijn voor de koffiecultuur en de teelt van Europeesche groen- ten. Op bedoeld gebirge ontspringen aan de Zuid- zijde tai van riviertjes, alle kort van loop en in de Semangkobaai uitmondende, waarvan het water voor de rijstcultuur op sawahs wordt benut. Op verschillende plaatsen aan den voet van dit gebirge treft men warme bronnen aan, die op vul- kanische formatie van den bodem wijzen.

KEKAH. Zie AKIKAH.

KĪKĪKĀRA (MAL.). Zie DOLICHOS.

KĪKĪBLEK. JAV. Het is twijfclachtig of de naam in zoologischen zin gebruikelijk is en niet ten rechte de Oenaming is voor een bovenzijn geest in de gedaante van een vleermuis. Zie VLEERMUIZEN, INSEKTENETENDE.

KEKĪKĪ (MAT. BANDIERMASEN). Zie DWERG- EEKHOORNTJES.

KEKĪS (SOEND.) Zie BOOMSPITSMUIZEN.

KEKĪKĪ(eiland). Zie LAWĪN (EILN).

KĪLABAT of KĪLABĪT (MAL., JAV.). Zie TRIGONELLA.

KELADI (MAL.). Zie COLOCASIA.

K&LAJANG. Naam op Billiton en Mindanao voor eene Z w a l u w-soort *Hirundo javanica*; deze en *Petrochelidon nigricans* heelen op de Aioe-eilanden Teloloar, op de Kei-eilanden Wok- woka.

KELAJOE (JAV.). Zie ERIOGLOSSUM.

KELALING. Zie VALLEN.

KĪLAMPANG (MAL.). Zie STERCULIA FOE

TID A.

KELANG. Eiland ten Westen van het eiland Ceram op 3° 10' Z.B. en 127° 47' O.L., behorende tot de onderafdeeling West-Ceram, afdeeling Ceram, van de residentie Amboina. Het verheft zich het hoogst nabij de Oostkust in den steilen berg Tonoe 800— 850 M. hoog. Het eiland telt een aantal kampongs, de meeste Uggan aan de Oostkust. ~ -

K&LAPA. Eiland met een kustlicht in straut Sapeh, ten O. van Soembawa.

KELASAN. Zie KALASAN.

KĪLAT DJANTAN (MAL.). Zie EUGENIA POLYANTHA.

KĪLAT NASIK-NASIK (MAL.). Zie EUGENIA MICHELII.

KĪLĪDĪN. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KĪLENTANG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KĪLĪNTĪJ of KĪLĪntji (MAL., SOEND.). Zie HAZEN.

KĪLĪTĪK (MINJAK-) (SOEND.). De beste soort klapperolie, verkregen als eerste product uit het vruchtvliesch.

KĪLĪWĪH (SOEND.). Zie ARTOCABPUS COMMUNIS.

KĪLĪTĪJ (MAL.). Zie CAESALPINIA BONDUCELLA.

KELOEANG (MAL.). Zie VLEERMUIZEN, VRUCHTENETENDE.

KELOEHOER, KĪEHOER of KĪLOHOR (JAV.). Zie OASSIA FISTULA.

KELOEKOES. Zie VAARTUIGHĪN.

KĪLOENG (MAL.). Zie VISSCHERIJ.

KELOERAHAN of KĪLOERahschap. Naam, die een enkel maal gebezigd wordt voor een dorp of inland-sche gemeente op Java, doch die meer gebruikt wordt voor het ressort van een voormalig tusschen- hoofd (zie deel I. bl. 286), en vooral voor die vroeger- re complexen van te zamen bestuurde gehuchten in de Soendalanden, waaruit zich eerst in later jaren onder bhzeri invloed desa's ontwikkeld hebben (zie Adatrechtbundel VIII bl. 12 cn, voor Bantam, IV bl. 515 naast bl. 88 nt). Bij de reorganisatio van de Vorstenlanden sinds 1912 wordt nietde naam d&s&, maar cĪc naam KĪGloerahan gegeven aan de aldaar in het leven geroepen in land-sche gemeenten.

KELOEWAK (JAV., MAL.). Zie PANGIUM.

KĪLONGKANG of KĪLONGKANG (BATAV. MAL.). Zie PSOPHOCARPUS.

KĪLOR, K'LOER (MAL., JAV., SOEND.). Zie MORINGA.

K—MA. Strandnegrij in het district Tonsea der onderafd. Menado dor. afnd. en residentie Menado (kema komt van kima = schep); warm en onge-zond plaatsje, we rd vroeger door veel schepen, waaronder walvischvaarders, die er kwamen ver-verschen, aangedaan. De reede van Kōina is in den Westmoesson veilig en wordt dan nog wel con& gebruikt voor het lossen en laden van goederen bestemd voor of afkomstig van Menado, daar de reede van Menado in (lien tijd o» veilig is. Kōma tel slechts 1: 600 zielen, meest van elders gkoinen vreemdelingen, geen echte Minahasserszic Sarasins, Keisen in Celbes, 1/4). Jlet is door wegen met Menado en Tondano verbonden.

KEMA. Ue grootste van alle doopvontschelpen (zie aldaar). *Tridacna gigas*, wordt aid us in de Kleino Molukken genoemd; in Jiel Maleisclt heet zij kima, JAV. kĪmfi.

KĪMADEH, KĪMADĀN of KĪMLAD 它 AN (JAV.). Zie LOKANTHUS.

KĪMADOEH (JAV.). Zie FLEURY A en LAPORTEA.

KĪMANDĪN (JAV.). Zie MELASTOMA.

KĪMANG (MAL., SOEND.). Zie MANGIFERA CAESIA.

KĪMANGGA of KĪMLANDINGAN. JAV. naam voor S p i n n e n, *Araneidae*; MAL.: laba-laba of Jawa-lawa. De Bajaks op W.-Bornoe kennen ecu groote Valluikspin onder den naam van Tabangkang. De Vogelspin heet in *t Maleisch laba-laba bĪsar. De Soendaneezcn noemen cen spin:

Jantjah, do Madoereczen: kanti laba-labo, de Balincozen Kakawa of Kakaouahoobong; op do Mokihkon Plasoe.

KĪMANGI (JAV.). Zie OCIMUM SANCTUM.

KĪMBANG (RAWA). Uitgestrekt moeras op Java, residentie Ba-njocmas, afdeling Tjilatjap, district Pegidingan ten Z. van 't diltfofplaats Sidadredja van dat district.

KĪMBANG (JAV., SOEND. CH naast het woord "boenga?" ook in het MAL. voorkomend). Bcteeekt b l o e n i, en wordt vaak v66r de benamingen van l>loemdragende planten gevoegd. Wanneer men deze niet onder Jcemloang of ondr boenga vindt, zoeko men zo op het hoofdwoord.

KĪMBANG AJER MAWAR (MAL.). Zie ROOS.

KEMBANG BANG AH (JAV.). Zie AMORPHOPHALLUS VARIABILIS.

KĪMBANG BOEGANG (SOEND.). Zie CLERODENDRON.

KEMBANG DJALAK (JAV.). Zie BUTE A. Do hoog-Jav. benaaniing is „sekar dj&lak", evencens bcteeke Tiend de bloem van den djalaks-boom, die ge-bezigd wordt voor het van gen van djalaks (zie onder dit woord). Ten onrechte is in DI. I onder Butea een onderscheid in betekenis vermeld tusschen de uit-drukkingen "kmbang-" en „s&kar cljalak".

KEMBANG KANTJING (JAV.). Zie GOMPHRE-NA.

KEMBANG LAWANG (MAL.). Zie CINNAMOMUM PARTHENOXYLON.

KEMBANG MATAHARI (MAL.). Zie HELIAN-THUS.

KĪMBANG MANTEGA (MAL.). Zie TABERNAEMONIWNA.

KEMBANG MAWAR (MAL., JAV.). Zie ROOS.

KĪMBANG MĪRAK of MĪRAKAN (MAL., JAV.). Zie CAESALPINIA PULCHERRIMA.

KEMBANG PAGI-SORE (MAL., BATAV.). Zie MIRABILIS.

KEMBANG PATIMAH (MAL.). Zie ANASTATICA.

KEMBANG PALA (MAL.). Foelic. Zie NOTE-MUSKAAT.

KĪMBANG POEKOEL-AMPAT (MAL., BATAV.). Zie MIRABILIS.

KEMBANG POELOE (JAV.). Zie CARTHAMUS.

KĪMBANG SARI TJINA (MAL. BATAV.). Zie VINCA.

KEMBANG SĪDEP MALEM (MAL., JAV., SOEND.). Zie POLIANTHES.

KEMBANG SEMANGKOK (MAL.). Zie STERCULJJA SCAPHIGERA.

KEMBANG SSĪPATOE (MAL.). Zie HIBISCUS ROSA SINENSIS.

KĪMBANG SOENDĪL MALĪM (MAL., JAV., SOUND.). Zie POLIANTHES.

KEMBANG WĪKTŌE KĪTJIL (MAL.). Zie MIRABILIS.

KĪMBANG WĪRA (SOEND.). Zie HIBISCUS ROSA SINENSIS.

KEMBAR GOENOENG. Eon dor Jiogo toppen in hot Wilhelmina gebergte gelegen op do grens vati do Alaslenden en de Afdeling Oostkust van Atjeh. Do twee nagonoeg even hooge toppen, respectievelijk van 2349 en 2333 Meter hoogte, hebben hem don naam van Tweelingsgebergte bezorgd. Op den hoogstontop onspringt de Batang SCrangan.

KEMBEN. De Jav. borstdoek voor vrouwen, zeer algemeen in de Vorstenlanden nog gebruikt, daar-buiten in hoofdzaak ver van gon door het enkolo btmjdzo: de badjoe koeroeng, d.i. het van voron ge-Moton baadjc, in de nicest; . residenties van Midden

Java; of het van voren toegeknoopte, vooral in Weston Oost-Java. Do kembĕn ĩg steeds van gebatikt ka-toon, so ms ook wel van K AIN-KĪMB AN GAN (zie dit woord), maar is nimmcreffittklourig of van zyde. De oudcrwetsche en nu nog aan de Vorstenhoven strong gevolgde dracht der kĕmbĕn, is dwara even boven do borsten, en met geheel blootgelaten schou-ders en armen. In het gewonc lcvtn trekt de vrouw daarbij een kort, van voren wĳd openblijvend baeleje (Jav. klambi) aan. De gewone afmeting van een kSmben is c.a. 0,50 M. breed (dus do halve breed te van het gebruikelijke batik-katocn of mori), bij 2,50 M. lengte; de gelicfde midden-versiering is de langgorckte schuine ruit of spiegl (Jav. modang), van afwĳ kendo en effen kleur, al dan niet met ver-sicring van binnenwaartsche haakjes (tjoemengki-rang). Zie nader Rouffacr en Juynboll, De Batik-kunst in N.-I. (1914), p. 89—103, met Platen 1., 18—20, 24, 2G, on 52 met 91 (kemben's van kain-kembang, in Ideurn), en verg. BATIKKEN, sub 8.

KEMBILI (MAL.). Zie COLEUS TUBEROSUS.

KĪMBOENG, IKAN (MAL.). Zie MAKREEL-ACHTTIGEN.

KĪMĪNIRAN of MĪNIRAN (MAL. BATAV.). Zie PHYLLANTHUS URINARIA.

KEMENJAN (Goenoeng). Een laag gebergte in do onderafdeeling Serbodjadi ter Oostkust van Atjeh, die den ouden meerbodem, waarop thans het sawahcomplex van Lok op ligt, in het Oosten afsluit. De Woĳn ni Serbodjadi trekt er een nauwen kokor doorheen en verlaat het gebergte onder den naam Woĳn ni Djeieh.

KĪLĪVĪRI. District van do afdeling Poerworedjo regentschap Koetoardjo, residentie Kedoe, met gelijknamigo hoofdplaats.

Hot heofft eene oppervlakto van 141 K.M.^a en is verdeckl in 3 oederdistricten met gezamenlijk 72 desa's. Op hot einde van 1905 bestond de bevolking uit enkolo Europeanen en ongeveer 55.000 Inlanders.

In dit district worden de tempelgrotten Goewa-TSbasan on G. Lanang aangetroffen.

KĪMIRI (MAL.). Zie ALEURITES MOLUC-CANA.

KĪMIRI TJINA (MAL.). Zie HERNANDIA.

KĪMLAD^AN (3AL.). Zie LORANTHUS.

KĪMLANDINGAN (JAV.). Zie LEUCAENA.

KEMLANDINGAN-GOENOENG (JAV.). Zie AL-BIZZLĪ MONTANA.

KEMOEKOES (MAL.). Zie PIPER OUBEBA.

KĪMOENING of KAMOENING (MAL., JAV., SOEND., BAL.). Zie MURRAYA.

KEMOENTING of KARAMOENTING (MAL.). Zie RHODOMYRTUS.

KĪMONG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KĪMPANG. Zie V^ARTUIGEN. 'KĕMPAS (MAL.).

Zie KOOMPASSIA.

KĪMPIANG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KĪMPOEL. Zie MUZIEK 写 NMUZIEKINSTRUMENTEN.

KENANGA (MAL., JAV., SOEND.). Zie CANAN-GIUM. K—NARI of KANARI (MAL., JAV., SOEND.). Zie CANARIUM. COMMUNE en ELEMI.

KĪNDAL (JAV., SOEND.). Zie OORDIA MYXA.

KENDAL. Westelijkste afdeling en regent-scliaj) "van do residentio Sclarang, door do Kali Ko eta van Pekalongan geschoiden met eno

oppervlakte van 1082 K.M.³, bestaande uit drie controle-afdelingen: Kendal, Sclokaton en Bodja en 5 districten: Kendal, Kaliwoengoe, Weleri, Selo- katon en Bodja. De particuliere Industrie heeft zich iti deze afkeeling zeer ontwij- keld; er komen voor 3 suikerfabrieken, 23 ondernemingen voor koffie, cacao, kina, thee, kapok, rubber en spcerijen, go- drevren op 87 erfachtseroeelen; vorder 6 ondemo- mingen voor rijst, pSl&widja (tweedo gewassen), tabak en visch, gedreven op 9 erfachtspceceelen.

Er komen in Kendal verscheidene inineralen jodiumhoudende bronnen voor, o.a. die van Gebangan, Ngasinan en Pelantoengan, alle op de hellingen van den G. Prahoe. Bij die van Pelantoengan is het bekende gezondheids-etablisement opgericht. De bevolking bedroeg op ulto. 1905 ruim 372.000 zielen, waarvan 1200 Chineezen en 670 Europeanen. De afdceeliug wordt doorsneden door den grooten postweg en door de stoomtramlijn Qheribooi—Sema- rang.

De zeevischvangst wordt door de bevolking a an de kust op groote schaal gedreven. Kendal voorziet de hoofdplaats Semarang van zeevisch. De afdceeling is aan de kust ongezond, daar veel malaria wordt aangetroffen ; in het binnenland is het klimaat ge- zond en friseb. Twee gouvemementsrubber-onder- nemingen worden in het district Bodja aangetroffen te Merboeh en Kaliwringin; t-erwijl t Bodja en Selokaton suikerrietbitcultuur wordt gedreven.

De afdceeling wordt doorsneden door de Kali Bodri (zie aldaar), die sedert 1914 onder geregeld beheer is gebracht. V66rdien trad zij in den Wcst- moessen buiten hare oevers, en voerde vrij vee] zand aan. De rivierdelta heeft tot Noordelijke punt Oc- djoeng KS&wclang.

In het district Weleri ligt de mijnbouw-concessie Tjiploek voor het winnen van petroleum enz/

KENDAL. District van de gelijknamige afdceeling¹ en het regentschap der residentie Semarang. Het heeft eene uitgestrektheid van 111 K.M.² en had op ulto. 1905 eene bevolking van ruim 80.000 zielen, waarvan een 100-tal Europeanen en 400 Chineezen. Alhoewel in het district zelf geen suikcrfabrieJc wordt aangetroffen, vindt men er groote aanplantingen van suikerriet van de fabrieken Kaliwoengoo, Tjipiring en Gemoeh, in de aangrenzende districten gelegen. Het dish-ict is verdeeld in drie onderdis- tricten. / "q J'

INENJBAL. Hoofdplaats van de gelijknamige af- deefeg²-regentschap en district der residence Semarang. Het is een plaats, gelegen op 27 K.M. van Semarang aan den gi-ooten postweg aan de Java zee en aan de stoomtramlijn Samarang—Cheribon. Op ultimo 1905 had zij eene bevolking van ± 15000 zie- len, waarvan een IOOtal Europeanen en 400 Ciji- ncezen. De Chineesche wijk is vrij belangrijk, de hand el van de Chineezen met de Inlandsche bevolking is druk. >/"7 KENDALPAJAK. Bekende Christengemonte, ongeveer 18 K.M. ten Zuiden yan Malang, residen- tie Pasoeroean, gelegen.*"m "1'

KINDANG. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN- STRUMENTEN.

KENDARI. Onderafdeeling der afdceeling Oost-Celebes van het gouv. Celebes en onderh., omvat- tende het zelfbesturend landschap Laiwoei (zie al- onder een piviel gezaghebber met standplaats Kendari.

KENDARI (KANDARI). Standplaats van den besturende ambtenaaren zetel van het zelfbestuur van Laiwoei en aan de nvier Kendari, die in de

baai van Kendari (zie KENDARIBAAI) uitmond, gelegen, is ceno niet-onbolangrijk handelsplaats. De naam is volgens Dr. Adriani afgeleid van Kanda- ri, Kandai, een bambestok om cen prauy door on- diep water (kandas) to boomen. Kendari was oorspronkelijk de naam van een stukje der baai. D^o plants bestaat uit een honderdtal houten, op hoogo stylen gebouwde luutten, die bij dagelijkschen vloed in het water staan (zie Sarasin's Reizen in Celebes en J. N. Vosniaer, Verh. Jiat. Gon. XVI [, 1839.)

KENDARIBAAI. Ruime, O—W loopende baai met diepen, maar nauwen en bochtigen toegang aan de Z.O. kust van Celebes op ongeveer 4° Z.B., waar- aan de gelijknamige handelsplaats, zie KENDARI. De baai is rondom ingesloten door hoog land en levert voor diepgaande schepen een veilige anker- plaats op. Zie Zeemans- tids deel V.

KENDAWANGAN. Rivier in Zu id-Mat aan de Westkust van Borneo. Zie BORNEO, IV O. Het stroomgebied dezer rivier omvatte voorheen het halfzelfstandig landschap Kendawangan onder een bestuurder, aan het vorstenhuis van Matan verwant.

KENDIKA (BATAV. MAL.). Zie BRUGIERA ERIOPETALA.

KENDENG. Dit woord beteekent bergketen en is de algemeene benaming van het gebergte, het- welk zich door geheel het Zuiden van de residen- tien Bantam en de Preanger-Regentschappen uit- strekt : In engeren zin heet (lit gebergte K6nd6ng in de afdeeling Tjaringin en het Westelijke gedeelte van Lebak. — "Ook de Noord rand van den ouden Idjen-]rOer wordt met deze naam aangeduid. Bovendien zijn er eenige vulkaanruines in de Preanger, die KendCng heeten, b.v. de Kendeng-Loehoe, de Kendeng-Patoeha, de Kendeng-Wa- lingin.

KiNGANGRANG (JAV.). Zie KERfINGGA.

KENINGAR, KANINGAR (JAV.). Zie KANEEL.

KINONG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRU- MENTEN.

KENTANG (MAL., JAV., SOEND.), vaak rinct bij- voeging van Belanda, Wclanda (DIAL., SOUND.), Wlanda, L 角nd物 (JAV.) = HoDandsch. Zie AARD- APPEL.

K6NTANG DJAWA (JAV.). Zie OOLEUS TU- KENT6RING. Zie KLMAAT.

KI-NTJEK. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRU- MENTEN.

KiNTJIR. Zie LANDBOUWERKTUIGEN. KENTJOER (MAU, JAV.). Zie KAMPFERIA GA- LANGA.

KEO. Vulkaan, zie AMBOEKCJMBOE,*, < .

KiOE (DAJ.). Zie ORANG OETAN. /

KEONG. Algemeene Malcische naam voor huisje, schelp van de huisjeslak en van andere in derge- lijke schelpen levende dicren. Javaneesche naam voor een tot clc *Prosobranchia* (zie GASTROFODEN) behorende SI a k, *Ampullaria*, in het SOEND. toetoeet genaamd.

KEPAH (MAT.). Scheepder. (Zie aldaar).

K*PAHIANG. Hoofdplaats van de onderafdee- ling Kedjang der afdceeling Lfibong in de residentie Benkoelcn. De uitspraak luid b Ke pa ja ng, een woord, dat den naam aanduidt van een grooten boon waarvan de vruchten, die een biltre bcdwelmende pit jebben, gebruikt worden tot hereiding van olie, welke als surrogaat voor klapperdie dient. De plaats ligt 501 M. boven zee, aan den linkerover der lier diep ingesneden, als bej'stroorn voortbruisende

Mocsi. Het aantal inwoners bedraagt 990, waarvan slechts een 20-tal Europeanen, terwijl do Chin, wijk 160 inwoners telt. Do weekinarkt wordt zeer druk bezocht, doordat Kfipahiing ligt ann den grooten weg, die Noordwärts naar IMocara Aman, zuidwärts do Mocsi af naar TCbingtinggi in Palembang voert, terwijl een weg van 57 K.M. lengte Westwärts naar de hoofdstad Benkoelen gaat. Aan den laasten weg bevindt zich ook de gouvernemente katoenaanplant te Karang Tinggi, waarop de met die cultuur genomen proeven als mislukt moeten worden beschouwd. In KSpahiing bevin- den zich ook do bijna 600 Soendaneesche immi- granten, die op initiatief van den controleur Hooyer zich bier vestigden, en reeds 110 bouws grond hebben ontgonnen. De milit. bezetting wercl in 1907 opgeheven.

Literatuur: Teijsmania 1915. biz. 400 en 587.

KfipAJA, nieer gbruikelijk *PePAJA* (versch. talen ; JAV. ; Kates, KatelS; SOEXD. gedang). Zie CARICA.

KEPAJANG (MAT.). Zie PANGIUM.

KEPAJANG. Zie KEPAHIANG.

KEPALA. De Zuidlijkste en hoogstder jongere cruptickgels (3035 M.), die zich binnen den ouden krater van den Ajeg-Ajeg-vulkaan hebben gevormd (zie aldaar).

KfipANDjIn. Con trole -af d eelin g met gelijk- namige Jooofdplaats van de afdeling on het regent- schap Malang, residentie Pasoeroean, bestaande en- kel uit het district Senggoeroeh (zie aldaar). De hoofdplaats ligt 340 M. bo ven de zee. ■ :

KEPANOEHAN. Landschap behoorende tot de onderafdeeling I-tokan, afdeling Bengkalis, gou- vernement Oostkust van Sumatra.

KEPAS. Een der hoogvlakten van deBataklanden in de reskentie Tapanoei, uitmakende de kern van do Pakpak-landen (zie aldaar). In het Noorden wordt zij door de Kepas-keten gescheiden van Pegagan, terwijl in het Zuiden het hogere Deleng Batoe Arden-gebied de scheiding vormt met Simsim. De hoogvlakte verheft zich ongeveer 1400 M. en bestaat voornamelijk uil tuffgestentcn, waarin zich de Lau Si MbiJin, een zijrivier van do Simpang Kiri, een diep dal Jieeft uitgeschuurd. Haar opper- vlakte kan gcschat wonken op 765 K.M.², waarvan ongeveer $\frac{3}{4}$ gedeekc oerwoud is; het aantal bewo- ikt.S bedraagt 5500, zodat de dichtheid van be- volking niet nicer dan gomiddekl 7 inwoners per K.M.2 bedraagt. Hot Westen schijnt iiet dunst be vol kt te zijn. †

KEPfiR. KfipfiR LAOET (Ikan-). Zie KLIP- VISSCHEN.'

KfipPITING. Javaanscho naani van cen *Zwem* - krab, *Nepulus pelagicus*;

KEPODANG of KAPODANG. Javaansche naaiu voor de VV i e l e w a a l, *Oriolus maculatus*. Dczo heet bij do Maleiers op Sumatra (Deli) SfiICm- poekau en op VVesl-Suniat tra Mant iluu, ook banii- lau; op Celebes wordt *Oxlebentia* Goelalahc ge- noeincl. Op de Aroo- oilandcn heet *Oriolus viridis simu-f*Toetoor.

KfepODANG-SOENGOE. Javaanscho naam voor eeno 1< u p svogelsoort, *Grauculus javensis*. *Grau cuius papuensis*, ook een n p svogel, heet op de Aroceilandcn Kartoella; *Grauculus hypoleucus* wordt op de Kci- eilandon Sigocejt genocnid. Ecne verwanto soort, *Grauculus Sumatrensis*, heet op Wcat-Sumatra Sikoh.

KfipPOEHof KEPOH (JAV.,SOEND.). Zie STEROU- LIA FOETIDA.

KfipPOENDOENG (JAV., SOEND.). Zie BACCAU REA KACEMOSA.

KfipPOH (JAV., SOEND.). Zie STERCYLIA FOE- TIDA.

KEPOH. Grootste vccmarkt van Madoera, on- geveer 10 K.M. beoosten do hoofd plaats Pamekasan in het distr. Boender, controle-afdeling, rcgentschap on afdeling Pamekasan, aan den grooten postweg naar Soemenep gelegen.

KEPRAK.Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRU- MENTEN.

KERA-KERA. Naam in Wcst-Nieuw-Guinea gegeven aan een voorwerp, dat dient om b.v. een pad voor het verkeer af te sluiten, om te voorkomen dat van een vruchtboom door een ander de vruchten worden weggehaald, of om bij het verlaten van de woning ongenooide gasten te weren.

De kera-kera vertegenwoordigt de persoon, die het voorwerp plaatst, en geon Papoea zal datgene doen, wat de oprichter van het teeken heeft willen beletten, wetende dat hem dan de onaangenaamste dingen, ziekte en dood, kunnen treuen. Het schen- den van een kera-kera wordt als een persoonlijke be- leediging beschouwd..

Dit gebruik komt op geheel Nieuw-Guinea voor, maar onder verschillende namen.Zaak is het,dcrgc- lijke kenteekenen te eerbiedigen ter voorkoening van onaangenaamheden met de bevollung.

KERABOEKOE. Zie SPOOKDIERTJE.

KERADJAAAN, bestaande uit KERADJAN na Sem- bilan en Keradjaan na S&poeloch, twee oude land- schapfederaties in de bovenstreken der onderafdeeling Laboean Batoe van de Oostkust van Sumatra. Reeds in 1907 hadden de 9 hoofden van Keradjaan na Sembilan en de 10 hoofden van Keradjaan na Sepoeloch, tot dusvpr onafhankelijk, te kennen gegeven, dat zij zich onder het rechtstreeksch bestuur van het Gouvernecnt wilden stellen, doch dit werd niet gewenscht geacht in doze omgeving viin zelfbesturendo landschappen. De 19 landschapjes waren to klein om elk afzonderlijk onder de werkiug van do „korto verklaring" te worden gebracht, terwijl zij tegen vrcnening tot een landschap bezwaar hadden, omdat de hoofden niet genegen waren een der hunnen als hun meerdere te erkennon. Tenslotte is een oplossing in g gevonden, door zo gezamenlijk bij het landschap Bila to voegen. In Mei 1915 ver- klaarde ieder der hoofden, dat zijn landschap voor- taan deel zoude uitmaken van Bila en hij den Soetan als zijn landschapshoofd erkende. Bij Gouv. Bcsl. van 24 Dec. 1915 no. 41 is zulks goedge- keurd, terwijl Soetan Bidar Alam Sjah, landschapshoofd van BiJa, in verband met dip vergrooting van zijn gebied opnicuwde korte verklaring aflegde. Als een nieuw district, met een districtshoofd onder do rechtstreeksclie bevolen van don Soetan, zijn do vroegero 19 landschapjes ingolijfd.

De 2 fede ratios beslaan een oppervlakte van 450 K.M.² en worden bewoond door totaal 5000 por- sonen, bijna uitsluitend Toba-Bataks, die bchalvo cen 3-tal Ohristengezinnen, Moh&mmedanea zijn. De be vol king geniet een zekere welvaart, want het bergachtig, zwaar begroeide land is zeer vruchtbaar en levert met geringe moeite mooie rijstgoeten. In hoofdzaak wordt nog de droge rijstbouw beoefend, doch cr is een streven merkbaar om den natten rijstbouw toe te passen.

KERADJAAAN AMPAT. Landschap aan de Z.- kust van het eiland Roti, deel uitmakende der afdeling Zuid- Timor en eil., resident io Timor en

Onderh. samengesteld uit do landschapjes Bokai, Keka, Lole en Taloc.

KĪRA (MAL.). Zie JAVAANSCH AAP.

KĪRAKAH. Zie VAARTUIGEN.

KĪRANDANG (MAL., JAV.). Zie UARISSA.

KĪRANDJĪ of KRANDJĪ (MAL., JAV., SOEND.). Zie DIALIUM.

KE RANG (JAV.). Naam voor een K o k h a n a, een tweekleppig weekdier. *Cardium edule*; ook KĪ-djin g. Wordt algemeen gegeten, terwijl van de schelp kalk gebrand wordt. Zie SCHELDPDIEKEN.

KERAPPAN. Stierenwedloopren; het nicest populaire volksvermaak op Madoera. De Madoerezen zijn er op verzat. In vele desa's worden fraaie jonge stieren daarvoor bepaaldelijk aangefokt en met zorg geoefend. De ovenvinnar in zulk een wedloop is een man van gewicht.

De niededingende stieren worden gewoonlijk sierlijk uitgedost en zijn paarsgewijze voor lichte, hoog naar voren omgebogen sleden gespannen, waarop de bestuurder staat. Meestal rennen twee, soms drie paar naast elkander naar het einddoel. Daar het licht onvlambare gemoed der Madoereesche ginterscescedren bij die wedloopen vaak al te sterk geprikkeld wordt, zijn allerlei soms bloedige excessen wel eens het gevolg en is streng politietoezicht dan ook dringend noodzakelijk. Bij de sinds een vyftal jaren op Madoera in gang zijnde stelschnatige verbeteringsmaatregelen is men o. a. ook doende om de Kerappan daaraan dienstbaar te maken en wel door slechts die stieren naar de van Regeeringsweg uitgeleefde geldprijzen te laten mededingen, waarvan de eigenaars zich verplichten om ze aan de voortteling te doen deelnemen, iets dat tot dusver niet of slechts zeer zelden geschiedde, omdat men er — zij het ook ten onrechte — kwade gevolgen voor de Kerappan stieren van dachtte.

KĪRAS TOELANG (BATAV. MAL.). Zie CHLORANTHUS.

KERBOEI (MAD.). Zie KARBOUW.

KERCKHOFF (CHARLES, EMILE, PIERRE VAN). Geb. 11 Nov. 1861 te Zwolle, vertrok in Sept. 1881 als ambt v. d. burg. dienst naar Batavia, we id eerst tijdelijk, daarna, in Mei 1883, definitief adsp. rant-controleur te Pajokoemboch (Pad. bovenland-den). In Mei 1886 werd hij controleur in de afdeeling Padanglawas (Tapanoei), waar hij zich als bestuurder onderscheidde. Genoodzaakt tot herstel naar Europa te vertrekken (1889) bracht hij een winter in Algerie door; in Ned.-Indie teniggekeerd werd hij (Febr. 1892) toegevoegd aan den Regeeringscoinnissaris Gallois, belast met het instellen van een onderzoek naar den staat van zaken in de Mina-

hasa. Twee jaar later werd hij sec. re. tar. is der res. Oostkust van Sumatra; na een paar maanden werd hij door ziekte genoodzaakt naar Nederland terug te gaan, waar hij 7 Oct. 1894 overleed. Hij schreef: Het Mai. toon eel ter Westk. van Sumatra (T. Bat. Gen. XXXI, bl. 303); Ojmerkingen over de zoogen. Orang Loeboe (T. Aard. Gen. 2o Ser. VII, bl. 576; Auteek. betreffende eenige in de afd. Padang lawas voorkomende Hindoe-oudheden (T. Bat. Gen. XXXII, bk 487); Algerie (Ind. Gids 1890); Rechtspraak volgens de adat, en Med. cd. en opmerk. betreffende de slavernij in Ned.-Indie en hare afschaffing (Ind. Gids 1891); Afschaffing van heerdiensten in Ned.-Indie en Toeneming van den Islam in Ned.-Indie (Ind. tolk 1890).

KERENGGGA of KĪRANGGA (MAL.). Soort van roode boschmier, wier beet zeer pijnlijk is, (JAV.

rangrang, ngang-rang of kengangrang; SOEND. kararange). Zie MIEREN.

KĪRIDĪK (MAL.). Sprinkhaan. Zie KECHTVLEUGELIGEN.

KĪRING (SOEND.). Zie GAULTHERIA.

KĪRK, KĪRKBESTUUR, KĪRKGĪNOOT-SCHAP. Zie EEREDTENST en ZENDING.

KĪRMI, KĪREMI (MAL., JAV.), TJĪRMI (MAL.). KĪROEMA (JAV.) Naam voor huid- en ingewandszaden.

KERN (Dr. JOHAN HENDRIK CASPAR). Geb. te Poerwoerdjo 4 April 1833. Na de voorbereidende studie voor de academische lessen te Gronlo, Doornburg en Zutphen, bezocht hij de Hoogeschoolen te TĪlrecht, Leiden (waar hij 12 Oct. 1855 promoveerde op 1 dissertatie getiteld: "Specimen exhibens scriptores Graccos de Rebus Persicis Achaemenidaium monumentis collatos") en Berlijn. Nadat hij van 1858 tot 1862 als leeraar aan het Kon. Athenaeum te Maastricht, in het Grieksch onderricht bad gegeven, weixl Kern, die zich vooral op de studie van het Sanskrit had toegelegd, in 1863 tot Hoogleeraar in die taal aan het Queens-college te Benares (Britsch-IndiĪ) benoemd. Na een tweejarig verblijf in IndiĪ werel hij tot Hoogleeraar in het Sanskrit aan de Hoogeschool te Leiden aanges.teld, wellie betrekking hij 18 Oct. 1865 aanvaardde met het uitspreken eener redevoering: „Het aandeel van IndiĪ in de geschiedenis der bcschaving". Terwijl Kern met roem onder de eerste kenners van het Sanskrit bekend stond en voorts ook hoogst belangrijke bijdragen geleverd heeft op andere gebieden van Indo-Germaansche taalstudie, verwierf hij zich niet minder groote verdiensten met betrekking tot den Indischen Archipel door zijne studie van het Oud-Javaansch en door de vergelijkende studie der talen van die cilandengroep en de daarmede verwante talen, waartoe hij met V. d. Tuuk (en voor dezen in zekeren zin al Crawford) den stoet heeft gegeven en die hein in hoog mate hare ontwikkeling dankt. Na den dood van Roon!a werd Kern tijdelijk belast met de betrekking van Hoogleeraar in het Javaansch aan de Rijksinstelling te Leiden. Bij de invoering van de wet op het Hooger onderwijs op 1 Oct. 1877 werd hij van die taak ontheven, doch ook daarna venfkte hij do taalstudie van den Ijdischen Archipel met m<-- nigo uitnemende bijdrage. Kern, die ook euk der voornaamste niedewerkers geweest is aan het Sanskrit-woordenboek, door het Ijussisch Gouv. uitgegeven, was sedert 7 Mei 1866 lid en sedert 1892 voorzitter van de Ietlcrk. afdeeling der Kon. Acad. van Wetenschappen. Na zijn emcricat in 1903 vesligde hij zich te Utrecht. Ook daar bleef hij zijne besto krachten aan de wetenschap wijden, terwijl hij ook in vraagstukken van andcton aard van zijno belangstelling blijk gaf. Hij overleed daar 4 Juli 1917.

Van zijne talrijke werken kunnen hier alleen genoemd worden, die, we lke betrekking he b en op het Sanskrit en miuw liermedc Bamenhangende vakke, alsinedc die, welck. handelen over den Indischen Archipel. Van do cersto zijn de voor naamstc: Tekstuitgave van het astrologisch werk Bhat-Samhita van Varahamihira, (Calcutta 1865, de Kngelsche vertaling in J. J. c. As. Soc. Lxvnden J 870 vgg.); Varahaniiluwa's Yogayatra, in tekst en Hoogd. vertaling, (Indische Stud ion, Leipzig 1868—7J); Uitg. van het „Ayarabhatiam wilj the commentary Bhatadipika", Leid. 1874; Uitg. van de „Jatakamala", Boston 1891; Over de jaartelling der Zuidelijke Buddhisten, Amst. 1873;

Engelscho vertaling van do Saddharma Pīṭaka-rik* (in, tigt het vermoeden, dat Kerta, (Loen Kart a geheesacred Books of the East, Oxford 1884) f Gcschiedoniston) slchts en buiten verblijf is geweest van Sultan van het Buddhism in Indic, Haftr-lem 1881—■1883; Ageng (zio de Jonge IV biz. 2G9 : t Hoff, gelcjen in ccn Manual of Indian Buddhism, Straatsburg 1896; zeer groc volkrjcke open plaetsc, charta genaenjt, dacr do Inscriptions caibcxlgionnes, (ont- cijfering en vertaling Mattarani hem mceat ont- h o u cl t (= zich t meest van Sanskrit-inscripties int Oambodia, in Annals deophoudt), terwjl zijn eigen lijko Kraton (palcis) nog altijd l'Extreme Orient, 1880—1882); Over de opschriften uite Koeta- Gede (zie bij Kotta Gede), enige kilometers Koctei, Amsk. 1882; Qakuntala7-Iri(fiscil- tooncelspl, noor- efeefijker gelegen was. Van K6rta uit heeft Sultan Haarl. 1862 : Blij- drage tot de verklaring van ecnigo Ageng blijkbaar het toezicht gehouden op het bouwen van woorden in Pali- gesclirftich voorkojnende, Amst. 1881; den uitgestreken Kraton te Plered (zie bij KEDATON toevoegscen op Wordenboek van Ciiiklers, Amst. 1916; PL/R^D), dat on- geveer 3/4 K.M. ten O. ervan ligt. Uit het Oycr. . het woord Zarathustra en de^ mythischeu-feit, dat de Kraton te Plered die van zijn zoon persoon van dien naam, Amst. Amangkocrat I (164G—1677) genoemd wordt, valt op tc

Voor de taalstudie van de Ind. Archipci zijn van het maken, dat Sultan Ageng er zelf niet meer gewoond heeft. meesto belang, bchalve de talrijke arliklen van Kern in De desa Kerta is gelegen aan de Kali Gadjah wong, een de Bijdr. t. t. 1. en vik., (waarin o. m. ge- handeld wordt zijrivier van de Kali Opak.

over do Oud-Jav. Sprk. en over inscripties in den Ind. KERTOPATI. Beginpunt van den Zuid-Sumatra Arch. en waarin ook voorko- men de vertaling van hetspoorweg in de rcsidentie Palcbang, welke over Oud. Jav. gedicht Naga- rakragama en van de eerste^Praboemoelien en Goenoengemang naar Illocara Enim zangen van het Ka- mayaajit; Kawi-sLundn. 7s Grav, leidt en sedert 2 April 1917 voor het publiek ' is 1871; Ecne sche sage in Jav. gewaad, Amst. 1876; Wrtta-opengesteld. De hier 450 M. breed e Moesi was oorzaak, san'aja, Oud. Jav. Iccridcht over versLouw7-tel-cst endat men aan de Oeloerzijde van de rivier, als begin- en vert., Leiden 1875; Over de Oudjavaansche. ver- talingeindstation Kertopati heeft ingericht. Een voordienst, door van t ^Mahabharata, Amst. 1877; Oyer eenede S.S. ingesteld, zorgt voor de aansluiting met de stad Oudjavaansche Oorkonde van Qaka 782, Amst. 1880; Palembang aan de Ilh'zijde.

Handschriften uit het eiland Formosa, Amst. 1887; Over KERTOSONO. District, gelegen in de gelijkna- mige de vermenging van Qiwaismc en Bud-, dhisuie op Java, controle-afdeeling, regentschap en afdeeling Berbek, naar aanleiding van het Oudjav. gedicht Sutasoma, Amst. rcsidentie Kediri. Bij de gelijknamige hoofd- i plaats 1888; Taalkundige gegc- vens ter bepaling van het stajns^Keic^Ti' zicli een zijtak af der hoofdlijn van "den land der Alaleisch- Polynesische volken, Amst. 1889; spoorweg Soerakarta—Soerabaja, welke do vallei der Over de bijsehrif- ten op liet beeldhouwwerk van Borf^residentie Kediri tot Bitar doorkruist, en van daar Boedder, Amst. 1895; Over het Mafoursch, Leid. 1884; doorloopt tot Malang en vercler naar Soerabaja.

De Fidji-taal vergeleken met hare verwanten in Indonesie KESAMBI (JAV.). Zie SCHLEICHERA. en Pb- lyncsie, Amst. 188G : tekstuitgave van het Oud. KESd-Kfisd. Zie MUZIEK en MUZIEKIN- Jav. Heldendicht Ramayaja, s Gravenhage 1900; De STRUMENTEN. legende van Kuujarakama, Amst. 1901; Taal- KESOEMBA of KOESOEMBA (MAL.). Zie CAR- vergelijkende verh. over het Aneityumsch, met een- THAMUS. Aanhaagsol over het Klankstelsel van het Eroman- ga, KESOEMBA K^LING of KOESOEMBA (MAL.). Zie Amst. 1906. BIXA.

Nog verclint vrmelding eene bijdragc van Kern KESTEREN (CAREL ELIZA VAN). Geb. 12 Aug. 1837 „Over de godsdienstleer der Burjaten", Amst. 1893; en te Nedo (Gelderland) uit het huwelijk van G. van ene reeks van aankondigingen van Rus- sische boeken en Kestrcn, predikant en J. M. Bosch. Ver- trok in 1861 naar lijdschriften over volkenkunde in „Intenationales Archiv fur ELhnographie". Indie, na in Nederland een drietal actcs voor middelbaar onderwijs verkregen te heb- ben cn was op Java ongeveer

Het Kou. Inst. v. d. T. L. en Vlk. van Ned'. Indie geeft, 2 jaar werkzaam als gouverneur van 3 zoons en 1 dochter thans een uitgave van Kern's Verspreidc Ge- schriftici), van den Pan- g6ran-Ariil Tjondra, NegA.rii, regent van onder zijn toezicht verzameld. Tot dus- ver zijn 6 deelen Demak. In 1863 trad hij te Scjnarang op als redacteur van verschenen. -I C. G. J. do (lestijda als wcekGlad verschijnjenic "Locomotief",

KIROEBOET (MAL.). Zie KAFFLESIA. KEROENG die hij langzamrhand tot een dagblad wist opte- voeren. KEROENG (MAL.). Zie ZEEBAARS. KERRIE. Zie In 1878 lcgde hy do redactie neder (hij bleef echter do directie behouden) en keerde naar Nederland terug, waar hij met medewerking der III. Mr. W. K. Baron van Dedem, Jhr. R. v. Alphen, Bossclier e. a. het thans nog METROXYLON.

KERSTELAND. Zio CHRISTMAS EILAND, alsook bestaandc tijd- schrift „de Indische Gids" oprichtte, waarvan hij do directie vole jaren voordo en waaru tai van GRONDGEBIED (I, bl. 827).

KERTANEG AR A. District van do afdcclijg en hetbijdrageel van zijno hand verschenen, die van zij- nen regentschal) Poerbolinggo, residentie ISaujoenias, metvooruitsprevendcn zin en zijne liefde voor Indie getuigen. eene oppervlakte van 268 K.M.² Hot tel 93 dcsa's met ±1)oor cen en ander oefende hij invloed uit op hot tot stand 87000 inwoners, waarvan cn 180-tal Vreemdekomcn of voorbereiden van verbeteringen in Indie. OostcJingon (in 1915). De hoofdplaats is Botsotsari. Tydens zijn verblijf in Indie nam hij o.a. het initiatief tot

KERTA. Een dorp, ongeveer 7 K.M. ton Z. van Jhet oprichten van ceno Probschool cn hot verkrijgen van Djoekakarta. Hier heeft eens de Kraton van Sultan Agingecne Hoogere burgei-school voor Scmarang.

(1613—1646) gestaan. Er is niets meer van over dan 6en grootc stccnen neut, waarop een der vicr hoofdstijlen (sak<l goeroc) van den pncndipA, gestaan heeft. Daaruit blijkt wel, dat de gheele Kraton van hout gebouwd is geweest en dit wet-

Langzainerhand cchter vond V. Kestoren blijk-

ba ar geen genoegzame voldoening in dit ongeroepen advieserschap op algemeen koloniaal gebied, zoneler daarbij eene verantwoordelijk positie te beklee- den.

Toen hij bij de oprichting van de Kediri-Stoom-tramwaaitschappij, 24 Sept. 1895, als directeur gekozen werd, verwezen zijne Lelangstelling in algemeene koloniale zaken en deed hij in 1896 de Locorootief over aan eene nieuwe A-cnnootsdiap, terwijl hij 1 Jan. 1899 als hoofdredacteur van de Indische Gids aftrad, nadat hij reeds in 1897 de aan die betrekking verbonden werkzaamheden had over- gelaten aan zyn opvolger R. A. van Sandick.

Hij wijdde zich vercler geheel aan een nicu levensdoel: de oprichting, aanleg, exploitatie en iitbreiding van kleine spoorwegen op Jnva. Zoo was Van Kesteren niedeoprichter en directeur van de Malang-Stoonitrannnaatschappij. Als lid van de Ned. Vereeniging van Werktuig- en Scheepsbouw- kundigen trad hij bij de fusie in 1899 toe als lid van het Kon. Inst. van Ingenieurs, aan wlk Instituut hij bij zjn dood (16 April 1917 te Arnhem) eene som van f 25000 legateeerd.

Zie over hem: R. A. van Sandick. Ie lugeenieur <van 7 Juli 1311.110,27...

'KETAKONG (MAL.). Zie NEPENTHES.

KETAMBANG. Zie MUZIEK op MUZIEKINSTRUMENTEN.

KETAN (AV., SOEND.) of KLEEFRIJST. Zie RIJST.

KETANG-KETANG. (IRAN). Zie KLIPVIS-SOHEN.

KETAOEN (Ketaun). Een der aanzienlijk- ste van de rivieren, die zich aan de W.kust van Sumatra in zee ontlasten, en ook van belang, omdat haar bovenloop) voor een groot deel voor prauwen bevaarbaar is. Zij ontspringt in de residentie Benkoelen op den Bockit Tebo Ko tong (grens Moesi-Oeloe-Lebong) in Jiet Barisangeberge. Rechts ontvangt zij de van het grensgeberge Lebong-Rawas komende A. Simaong, links de Ajcr Din gin met haar rechterzyrivier de Soeloep. Zij heeft haar stroomrichting van een Z'V. eerst in een W. en daarna in een N.W. richtiig veranderd. In het land- schap Lebong vormt zij het meer van Tes, een be/g- meertje, dat ruim 600 M. bo ven de oppervlakte der zee is gelgen, een geniddelde diepte heeft van ± 50 M., en 32 4 K.M.² groot en zeer vischrijk is. De bo venloop vormt mcereidcels een kloof ach tig da), dat slechts hier en daar gelegenhcid voor rijstcultuur biedt. Na het meer vrlaten te heb- ven, behoudt de rivier haar N.W. richting en stroomt door een ruinee vlakte, waar zij voor kleine prauwen bevaarbaar is, aan de O.zijde begrensd door het 1800 a 1900 M. hooge geberge Boekit Tebo Pandjang, aan de W.zijde oploepende in de hellin- gen van den drietoppigen vulkaan Gedang Oeloc Lais, Belairan en Beriti (J820 M.) en van den Goe- noeng Loemoet (1765 31.). Aan het einde der vlakte neemt de Katoaen rechts de Ajcr Oeram, en links de veel belangrijker Ajcr Kotok op, die in liet kraterdal van den Belairan ontspringt, on na de Ajcr KGngai en de A. Aman te hebben opgenomen, zich beneden doesoen Tangoeng met de hoofd rivier vereenigt.. Met een sterk verval spoedt zich de Kfitaoen nu W.waarts door een eng dal en ontvangt beneden Sekandau het water van de A. šanlln (santto = klappermelk), die op de VV.- nellingen van den G. Locmoet ontspringt, wendt zich yervolgens Z.waarts, en neemt tai van kleinere zij- riviertjes op, waarvan de A. Langai do voornaamstG

is. Zij stort zich na een loop van 177 K.M. beneden de plaats KCTaoen in den Oceaan uit. Het ge- heele stroomgebied beslaat een oppervlakte van 2705 K.M.¹¹ De KStaoen is in haren benednloop bevaarbaar voor prauwen tot Mocara SantSn (34 K.M.). Hare monding kan met eenige mocite bij hoog water door zeeprauwen worden ingevaren. Aan de Ketaoen en hare zijrivieren koinen vele vogelncstgolgen voor, waarin ook salpcter geva- den wordt. Aan een kleine zijrivier, de Ajcr Paus, worden wanne bonnen aangetroffen.

KITAOEN. De zelfstandige pasar op den rechter- oever aan de monding van de rivier Ketaoen, aan den grooten weg BenkoelenMokko-Mokko. De af- stand tot Benkoelen, ongeveer 4 K.M. bedragende, kan per automobiel worclenafgelegd ;ecenzoogenaam- de binnenweg, goed te paard te berijden en ± 30 K.M. lang, leidt tot Napal Poetih aan de Ketaoen ; vandaar loopt een smalspoorbaan naar de etablis- sementen der mijnbouwmaatschappijen Ketaoen en Simau.

KETAPANG. Zuidwestelijke afdeling van de residentie \Vesterafdeeling van Borneo, in oudere publicaties aangeduid als afdeling Soekadana, met de hoofdplaats Ketapang aan de Westkust — sandplaats van don ass.-resident —, met eene oppervlakte van ongeveer 33.550 K.M.² en een gemene bevolking (zie J. P. J. Barth, Over- zicht der afd. Soekadana, Verb. Bat. Gen. DI. 50, 1897), bestaand uit Dajaks, Maleiers, Javanen, Chineezen en cnkele andere Vreenide Oosterlingen. In 1915 telde de afdeling ruim 57000 zielen, waar- onder ± 26000 Dajaks. De afdeling grenst ten O. aan Sin tang en Kot? waringin (Z.- en O.afd. van Borneo), ten Z. aan de Java-Zee, ten W. aan de Chin, zee en het landschap Koebbe en ten N. aan het landschap Sekadau en het direct gov. grond- gebied van Meliau, en omvat do landschappen (en daaronder ressorterende cilanden) Matan, Soekadana en Sim pang. Zie overigens op die nainen. De afdeeling is onderverdcld in 3 onderafd., t.w.: Heneden-Matan onder den afdeelschef bijgestaan door een Eur. posthouter, Bo ven-Mata n onder een controleur met standplaats Tocmbang J'iti aan de Pesagoean en Soekadana, omvattend de land- schappen Soekadana en Simpang onder een gezag- hebbet te Oedjoeng Uatoe.

KETAPANG. Hoofdplaats der gelijknamige af- deeling (de vroegere afdeling Soekadana) der res. Westerafdeling van Borneo, aan de Zuidelijke nioi- ding van do Pa wan rivier. Zie vercler MATAN.

KETAPANG. District van de contrlc-afdeeling Tern brore, rcgentschal) en afdeling Sam pang, residentie Madocra. Het heeft 3 onderdistic- ten en 43 desa's. De tftandplaats van den wdaiia is Ketapang duja, alwaar tevens de controleur van Ternb(TOO) gevestigd is. Deze plaats, jncestaJ kort- weg met den districtsnaam Ketapang aangeduid, is de belangrijkste desa aan de .Noordkust van het ciland Madocra. Zij is door een goeden rijweg, welke ongeveer Noord-Zuid cn dwars door liet midden van het eiland loopt, met de afdelings- hoofdplaats Sampang aan de Zuidkust verbondcii. Er is tamelijk veel handel en vischvangst en dicht in de nabijheid bevinden zich groot-^{er}, van Jleccc- riugswege ten behoeve van de Inlandsche bevol- ki)g opgericJfte, vischzoutingsloodsen, alwaar goedkoop zout verkrijgbaar is.

Door een fraaien, beeden rij weg langs de Noord- kust van het eiland — en ongeveer even ver van beide steden verwijderd — staat Ketapang met do

afdeolingshoofdplaatson Bangkalan on Soomenep in verbinding. f

KETAUN. «io KfiTAAOEN.

< KETELTROMMEN (BRONZEN). Gehcimzinnige antioke, voor con klein deel ook nog modonic, bronzen trommen van zeer afzonderlijk vorm en geheel ongeveeiiaarde ornaioentick, do „Bronzepau- kcn" of „Metalltrommeln" der Deutsche ebhologen; waarover, sedert Dr. A. B. Meyer in 1884 hot eerst de aandacht vestigdo op exeniplaren uit. onze Oost en uit Zuidoost-Azie, een verrasscnde literatuur is ontstaan van Sinologischen en ethnologischen kant; die echter de karcinalc vraag omtrent horkomst, ouderdom en bedoeling der oudste lypen nog niet meer deed dan benaclren. Daar niet alleen de studie dozer „bronzen trommen" (zooals Grooneveldt zu in zijn Catalogus van 1887 noemde), of „antieke ketel-trommen" (zooala zc door Prof. De Groot in zijn studie van 1898 wenlen gonaamd) uit is gegaan van exx. in onze Oost, maar de Mlennerkwaardigste cxx. voorkomen by ons (Matalalang op Salcier, Pedjeng op Bali), en bo vend ien de allenodemst naboot- singen eveneens voorkomen in onzen Archipel (do m o k o's of m a k o's op Alor), zoo zal hier de nadruk worden gelegd op het voorkomen in Indo- nesie, en de vraagstukken daarbij gerezcn. Van de resultaten derSinologen en ethnologen ten aanzien der veel talrijker exx. in Zuidoost-Azie moet daarbij echter worden uitgegaan, met name van de twee monografieen over dit onderwerp: „Bronzepauken a us Siidost-Asien" door Dr. A. B. Meyer en Dr. W. Foy, Dresden 1897, gr. fol. met platen : on vooral „Al- te Metalltrommeln aus Siidost-Asien" door Fr. Heger, Leipzig 1902, 2 din. gr. 4°, waarvan 1 dl. platen.

De resultaten der Sinologen (met name Dr. Fr. Hirth het eerst in 1890, toon uitvoerig Prof. Do Groot in 1898 — vertaald in 'tDuitschin 1901 —, en toon vooral weer Hirth in 1904; zie do Literatuur hierrachter) zijn, samengevat, als volgt: over de t h o e n g- k o e of "bronzen trommen" bestaat in <!, geweldige historische en encyclopaedische literatuur der Chinesezen een groot aantal verspreide gegevens, die alle hierin overeenstemmen, dat deze t li e n g- k o e (t' u n g- k u) niet echt-Chineesch waren van oorsprong; maar, voorzoover Oh in a zolve aangaat, vervaardigd en geioird werclen in Zuid-Oh- na, in het stroomgebied van de Yang-tsc-kiang, dan voor alios in dat der Si-kiang ("Zuid-rivier") met haar voor ops Indie zoo gewichtigc enigratie- provincies Kwang-si en Kwang-toeng, cn nog zuido- li.iker tot in Tong-king; welk Zuid-Ohina en Tong- king met haar (naar men thans steeds nicer aanneemt) oer-bevolking van niet-Chineeeche Man's, Añiau-tzo,8, e.a., pas in 41 A. D. door Gone- raal Ma Yuen (14 v. Chr.—49 A. D.) voorgoed aan h<*"t eigenlijck(noordelijke)China onderworjion word; waarbij dadelijk verhuakl wonlt van „bronzen troni- nien", buitgeniaakt in Kiau-chi = thans Tongking, maar herkomstig uit Kwangtoeng, die oingcsmolten worden tot en bronzen paard voor den Ohin. keizer der toonialige Han-dynastic (208 v. Chr.—221 A.D.), zetelond sinds 25 A. D. to Honan-foe. En in een iotwat latorc bron (± 300 A. D.) wonit bepaaklelijk de landstreck Kwang-tsjioo = ons "Canton", als een dee】 van Zuid-Chino genoemid, waar „de Li's en do Liao's" (twee hoofstammien van do Niin's), „trojn- inen van gietbrons" maakten ; Do Groot, 1898, p. 336 : of 190J, p. 80, waar echter, „die Li und Lao" staat. Maar ook reeds voor Chr. sproken de Annalen der Han-dynastic van zulck buitgernaakto bronzen

trommen dor „Man-barbaron"; terwijl in 378 A. 1). —(1. i. dun oven voor hot optreden der le Soeng- dynstio (420—178), onder ivelke het e'rsle bericht vaal over het land Djn-va-da = (West-) Java, met zijn voor „S'ri Pn-divdo-iija-pa-mo" in 435 A. D.,

d. i. waarschijnlijk Qripada Pocmawarman, welbe- kend uit Batavia (Djamboe, Tjampra, Tocgoe) ; verg. Grooneveldt, Notes (1876) p. 9, of (1887), p. 135 — datzoldc landschap Canton („Kwang- tsjioe") genoemd blijft als de streck waar Chin, ko- pergeld we rd opgekocht om het te versmelten tot bronzen trommen. In do Annalen der Soei- (Sui-) dynastic, 581—617, blijven de gwesten bezuiden de Yang-tse-rivier als de productie-landen der bronzen trommen genoemd.

Maar ten tijde van de Annalen der Thang-(T,ang-) dynastic die toon volgde, 618—900 — en uit welke (men vergete dit in dit verband niet) de eerste *Tiadere Chin, berichten over verschillende deelen van onze Oost beginnen te vloeiën*, met name over Java; verg. Grooneveklt, p. 13—15, of p. 138—140 — komt als *novum* het land „P h i a o" (P'iau) te voorschijn, dat o. a. in ca. 800 een bronzen trom ten geschenke zond aan den Keizer van China. Dit „Phiao" nu is langten tijd een *crux* geweest, ook al scheen uit die Annalen te blijken dat daarmee B i r m a bedoeld moest zijn, „althans een deel daarvan" (De Groot, 1898, p. 340 ; en desgelijks 1901, p. 83); Hirth (1904, p. 210) maakte de scherpzinnige conjectuur, dat met het land P'ñiau, Cantoneesch Piu, was bedoeld P e g o o (Pegu), dus Beneden-Birma. Dit vraagstuk is thans opgelost, nu sedert 1914 zelfs de oude Phyu- taal is ontdekt, als gesproken door de vroeg- ste Pegoeanen (of Talaing's), die thans — vooral sinds de taalstudien van Pater P. W. Schmidt in 1906 —, samen met de andere vroegste bewoners van Achter-Indie, o. a. Khmer's en Tjam's, worden begrepen onder den naani „Mon-Khmer-volken", of „Mon-Annaan-volkei ' (Mon = oud-Pegoeaan ; Khiner = oud-Kambodjaan) ; de oerouders dus der Malayo-Polynesiers, die ovorgrootouders der In-donesiers. En dat hier onloochenbaar dezelfde bronzen keteltrommen bedoeld zijn, zooals wij die thans nog kennen, blijkt uit do beschrijving van den t& Canton wonenden Chin, oud- ambtenaar Lioe Siun (Liu Siuin), die in ca. 900:1°. „bronzen trommen" van de „Mansche barbaren" beschrijft als "trommen met een eng middel, doch (die) slechts aan eene zijde een troniemelvlak hebben; dit is rond".... en vormt met den romp 66n geheel.; (zij) zijn uit brons ge- goten ; rondom draagt do romp figuren van dieren, visschen, bloemen en gcwassen,.... beukt men ze, dan geven zij een klank, die zeer welluidend is"; die 2°. daarop dadelijk gaat spreken over een „bronzen trom" uit „hot rijk Phiao" (clus = Pegoe) aan het hof van China als geschenk gezond, waaruit Lioe Siun zelf concludoert: „dat de gezinnen der hoofdhe- den van de zuidelijkc Man's (versta: van de MonKhmer-volken van thans) toon altcgader in het be- zit van zulck trommen waren", on dio 3°. daarna vertolt van eck stork verwerdo bronzen trom, al „groen van kleur" en on „tal van plaatscn be- schadigd", gevonden in „het graf van een Mansch hoofdman", wolko trom „, bo venop droeg ingegrifte en relief figuren benevens een aantal gegoton kik- vorschen". (De Groot, 1898, p. 339— 41 : of 1901, p. 82—83).

In dit getuigoenis van Lioo Siun uit: 900 A. D. hebben wo van Chin, zijdo al de *hoofdgegevens* bij- een, die voor Oost-Indie van waarde kunnen zijn ; n.L. het zijn dezelfde bronzen keteltrommen, dio

对 thans als antiquiteiten kennen, deels zndcr, deels met (een 4-tal) bronzen kikkvorschcn op het bovenvlak ; b. de (meest-al twaalf-) stralige ster op het bovenvlak van zogoedo als iillo exx. moet bedoeld zijn met die "relief figuren", die „boveiioip" zich bevonden van het laatst genoemd ex.; c. de reiger- vogels, olifanten, visschen, klapperboomen, die wij thans kennen van den romp of mantel der oudste en oudc exx., zijni de „dieren, visschen, bloemen en gewassen" uit de algemeene beschrijving van Lioe Siun; d. in ± 900 wareu zullice bronzen keteltrommen nog geheel on-Chineesch; ingedeel, df giet- werk der „Man-barbaren" df der „zuidelijck Mfin's", d. i. dus: of van de autochthonen in Zuid-China bez. de Yang-tse-rivier, of van de toenmalige bewoners van Achter-Indie (d.i. Pegoeancn, Khmer's, Tjam's e. a.); e. Canton, stad en Jandschap, was het toenmalig centrum van voorkomcn, export en import dezer bronzen keteltrommen ; /de zede bestond toen reeds, dat men zoo'n trom mcebegroef in het graf van een niet-Ghineesch hoofdman.

Al de andere en latere Chin, berichten bij De Groot (1898, p. 341—350; of 1901, p. 84—89), aide andere en deels oudere Chin, berichten bij Hirth (1904, p. 204—257, deels in polemiëk tegen De Groot), voegen er aan wezcnlijks slechts dit aan: toe in 1012 A. D., graveerscls van „nienschcn (en) ruiters" op de trommen worden vermeld; dat er in ± 1100 veel exx. voorkwamen „in de Man'sche landen", versierd „in de met figuren versierde kring- gen" met „gehamaste krijgers"; dat de trommen in ± 1200 vermeld worden, als bij „de zuidelijke MAn's" gebezigd „in hunne krijgsgelcderen, als- mede bij offeranden"; dat zelfs in 1573, tydens de 'Ming-dynastie (1368—1643), nog geconstateerd wordt hoe de (toen al sterk in de verlrukking ge- raakte) Man's in Canton en Kwangsi „brj troepen bijeen" kwamen, wanneer zoo'n trom „op den top van een berg" we rd geroerd, alsmede dat wie 2 of 3 stuks machtigh had kunnen worden, „zich den titel van koning aanmatigen" kon; en ten slotte, dat de stad Canton tot in ca. 1800 een centrum bleef van 't gieten van bronzen keteltrommen, waar het vak naar Chin, zede „erbliches Fam i lienpr i vilegi u ni *", bleef, zoodat er in ca. 1700 „nur [!] zeh'n Bronze- trommelgieszcr" daar ter plaatse leefden (Hirth, p. 247 noot), onder wie het geheim alleen overerfde op de zoon.

De schepen met vogelkop aan den boeg, die op enkele der alleroudste exx. op den bovensten breedten rand van den mantel voorkomcn (trom-Matalalang op Saleier : trom-Mouild uit Tongking) schijnen echter in de Chin, literatuur nergens met name vermeld te worden ; de jauchtige *metisclienhooiden*, waardoor het zeker jonger maar geheel origineele ex. van Pedjeng op Bali zich onderscheidt, nog veel minder; terwijl de talrijke kringen met Ideine t o e in p a]-figuren (het ornament van spitse gelijk- beennige driehoeken, dat van Voor-Indie tot in Po-lynesie voorkomt, maar in Iiïdonesie het allermeest zich heeft ontwikkeld ; Mat p o e t j o e k r S- b o e n g of „bamboe-scheut" = Jav. t o e m p a l) natuurlijk pas in de allerjonge Europ. beschrijvingen afzonderlijk vermeld staan (door Heger in zijn Monographic van 1902 allerongelukkigst „Zwischenzackenmuster" gedoopt!).

De 脱穿 bijzondere plaats nu, die Iiïdonesie in-neemt bij dit omvangrijk keteltrommen-vraagstuk, kan omschreven worden onder de volgende punten: 1° zij komen in onze Oost *nergens* voor op Sumatra^{voor} zoover tot nog toe bekend, maar wel en veel

op Java (1 uit West : Jayaj 9 uit Midden-Java, deels van zfer antiel<e" plaatscn als van c'lc'n Dieng, cn van gewis anticke plaatscn als de begraafplaats Bg.rgoti tussschen de stad S'mrang en Tjandi : g66n uit Oost-Java, tenzij misschicij 1 vroeger in Banjoewangi); op Bali geen (op een anticke plaats van Zuid-Bali; een hoogst originelcn en afwijkend ex.), op Roti 6 6n (thans te Batavia, in 'luseum), op Ix'iti twee, op Loewang edn, op Seroewa Vroeger een (vermeld door de Gouverneurs van Ternate., volgens Rumphius : zie onder), op Kocr TKeTeianden 2 zeer be- langrijke, op Saleier den (beroemd, en zeer antiek ex.), op Bpcc<2(3, 'Xjajeli) misschien vroeger 6en (on dan in 1826 geteekend), samen dus 10 (11 ?) op Java, en 9 (10 ?) op eilanden tussschen Java en Nieuw-Guince; gezwegen nog van het ex., dat Rumphius in 1682 aan den Groothertog van Toskanc zond (zie onder), dat gewis ergens uit de Molukken kwam, on van het tweede ex, dat hij in Aug. 1687 zond aan Dr. Chr. Mentzel te Berlijn ; alles te zamen dus *minstens* 20 stuks van de33fins in totaal bekende ca. 160 exx. 2°. al deze exx. zijn *echt en onverdacht*, door vinding, herkomst, of literatuur-bewijs, zoodat voor min of meer recentennamaak in China (bepaaldelijk Canton) of Achter-Indie generlei vrees behoefte te zijn: 3°. de *Saleier-trom* is, naar aller oordeel, een van de weinige ongeschonden exx. van het *alleroudste type*, miïsticns gelijkwaardig met de befaamde keteltrom-Mouild uit Tongking (verg. plaat I—II bij Heger voor de laatste, met plaat XX en XXI bij Van Hoevel voor de eerste); er nog wel van meêr beteckenis, omdat er, voor de *schepen en krijgslidcm met schilden*, die op de trom-Mouild de hoofdverciering van den mantel vormen, met een 14-stralige ster en cirkels met vogels cn menschen op het bovenvlak, bij de Saleier-trom op den mantel voorkomcn: *schepen, olifanten, klapperboomen*, en op het bovenvlak een 16-stralige ster cn cirkels met vogels, dn 4 kikkers ; 4°. de *Bali-trom*, het allereerst in de Europ. literatuur beschreven door Rumphius voor 1699, en het allerlaatst als ge- wichtig document afgebeeld (pas in 1908) door Nieuw-wenkamp (zie Bijdragen Kon. Inst. 74 Keeks, VII =<11. 61, plaat I—VI), is een *unicum* door zijn enorme afmetingen, zijn 8 menschenhoofden op den mantel, zijn geheel afwijkende knoppen- en lussen- ornamentiek op het bovenvlak, on een 8-straligo ster-verdeeling ; 5°. de twee *Koer-trommen*, vroeger bij de negorij Hirit, thans als pCmali-voorwrcp in een bosch op een paar paal achter de hoofdnegorij Warkar bewaard, inoelcn, blijkens de *eeni (e)* daar- van thans nog bestaande beschrijving (door Van Hoevell in Tijdschr. Bat. Gen. XXXHI, 1890, p. 153—155; die zc in najaar 1887 op nanwijzing van inlanders daar vond), o.a. op den maif. el een cirkel- rand vertoelcn „met figuren van paarden, t ijf'ers en geiten, allen in eeuë chik ting van links naar rechts loopende", terwijl, tussschen de dieren in, „klciio menschenfiguren als boogschutters te zien warcn"; door welkc hierv66r gecursiveerde dicr-figuren de twee Koer-keteltromnic> (6dn grootere, en een kl<-i- nerc) alweer tot *unica* in haar soort worden, die dringend vragen om nadere bestudeering ter plaats

i) Het dan dadelijk volgende zinnetje: „heeft de verbeelding hem nu wat veel en vrij gewerk!", is een ongelukkige interpretatie van een wou(l-l-)'-criticus te Batavia, die midden in Van Ho 世 veil's tekst werd afgedrukt. Zie diens later protest in Intern. Archiv. f. Ethnogr. IX, 1896, Supplement, p. 44 noot 4.

on goddo afbedding; G^o. do plaats was vrscheiden van die trommen voorkomende of voorkwinnende wijst op bijzondere vorering van de zijde der bevolking, vroeger en nu; de trom van den Dieng is in 1864 of 1865 gevonden door Van Kinsbergen bij den tempel Poenta Dewa (zie Notulen Bat. Gen. III, p. 25, en verg. zyn foto's 91—92 van (lien tempel); do 2, mis-schienen wel 3, oox. van de reeds genoemde begraaf-plaats BergotA, bij S^omarang, wijzen op grooten eerbied voor dezo voorwerpen, waarschyntlyk zelfs op medegevin/ in de, graven van aanzienlijken (verg. hiervoor; ook in Zuid-China voor 900, getuige Lioo Siun); het ex. op Zuid-Bali, in de desa Pedjong (Gianjar), oven bcN. het reeds in de Nagarakertagan van 1287 Qaka = 1365 A. D. op Bali genoemde Badoeloc, thans Badoeloe, ligt in een afzonderlijk hoog tempeltje van baksteen van wel zeker recent datum (ten minste van nado beschrijving door Rumphius in ± 1690), en were! in de 17^e eeuw ter plaatso vereerd als „een wicl van den Maans wagen”; het ex. in kampoeng Lochoelele, Z.kust van Lcti, staat „in een reuk van groote heilighcid” (Van Hocvell in Tijdschr. Bat. Gen. XXXIII, 1890, p. 210), en is waarschyntlyk een oudc oorlogsbuut herkomstig van 't ciland Jloa (zending Rinnooit in Notulen Bat. Gen. 1881, p. 19), wat weer herinnert aan het Chin, hericht uit 1573 hiervoor, over bet machtig worden van 2 of 3 stuks om „den titel van koning, zich te kunnen aanmatigen; het geschonden ex. inkampoeng Hmara, op Loewang, was in ca. 1715 1 o c I i (= p 6 m a l i), en heette — evenals trouwens de ketel-trom van Pedjong, blijkens Rumphius — uit de lucht gcvdCn (naar het merkwaardig getuigenis van Barchewitz in 1730; verg. Rouffacr in Bijdragen Kon.Inst. 6, VII, 1900, p.285—299 over beide ex.); de 2 cxx. op Koer (Kei-cilanden) zijn p e m a l i; het vroeger op Serocwa tot ca. 1625 aanwezige zefr grootc ex. stoncl op den top van den vulkaan (blijkens Rumphius in Miscellanea, Curiosa, Decuria II, Annus VII, 1688; Norimbergac, 1689, p. 5—8: „Do Cerania metallica”; waarin hij o.a. ook een ex. noemt, dat hij in 1682 „in ter reliquis exoticas res” aan den Grootberog van Toskanc Cosimo III dei Medici, ten geschenke zonet; zie reeds Rouffacr in Kumphius-Gedenkboock 1902, p. 176); en de trom van Sa Icier, die in ca. 1860 „2 voeten ondr den beginnen grond gevonden” were! — dus wel bijna zek-crcrtijds met het lijk van een aanzienlijk hoofd aldaar be/raven is geworden —, behoort sindsdien tot de zgn. „ommmcten” (ambts-insigiiien) van den Regent van Bontobangoen, waar het ecu eigen (heilig) huisje heeft gekregen; zelfs de door den ins-pccteur ini. onderwijs Mr. Van dor Chijs in voorjaar 1871 van Roti's Zuidkust (landsc hap Lole, kam-poeng jing-go-oi” = Inggeloi van thans) medege-lrachte „in6ko-molci, untieke kopcrn trom”, we rd hem daar wel voor Bataviaasoh Museum door do JtOincezen afgestaan, hoczoo „nls eenc poesaka bewaar!” — maar groote aanbiedingen worden daar- voor hem gedaan „door de bevolking der vervolgens door hein bezochte Solor- en Allor-cilanden” (verg. Notulen Bat.Gen. 1871.p. V—VI, met Groenovold's Catalogo Archcol. Vcrz. Bat. Gen. 1887, p. 256); 7°. onder dezen naam m o k o (of ook m a k o) zijn op A lor en op Pau tar stork gczoct vrij grootc bron-zen znuulloopcr-achtige haudtrommen (type der houten t i f a's, die ondr den arm of in de liand gchoudcii geslagen worden; met bronzen vlak aan do cone zijde, doch geheel open nan den anderen zandlooper-kant), wcllce ten duidelijcste het type. be- zitten van de Pedjenf-

sterk vcrccnvoudi (De oniamentiek (verg. Rouffacr in Bijdmgn l.c. J 900, p. 299—300, cn in Notule Bat. Gen. 1910, p. 42—14), dewclke volkcomcn ze- kcr tot in't begin der 20e eeuw to Grgsik-jyden gen-ge-ten, cn vandaar door Boegingcschc handlcars, vclnaa hunc nederzcttingen op N.W.-Flores (o.a. Todo, in J 880 door Coifs ten dczc-genoemd), naar d^oSolor-ilanden verspreid.

Dit laatste nioderne vrschijnsel is alweer een Indoncsisch unicum bij het ingewikkelde Zuidoost-aziatische keteltrommen-vraagstuk; maar het leidt tevens tot herkenning van antieker volksoptatting, clank zij (lien naam m o k o (var. m a k o). Die naam wachtte tot heden op verklaring. Toch kan hij moeilijc iets anders wezen dan de verloopcn Bal. term m o e k a, zelf cen verkorting van Oudjav. t a m b r a g o n i o e k a, voluit k a w a h t a m - b r a g o m o c k a, of „bronzen (hc)lc)pan met koc-hoofden” (zie toch V. d. Tuuk, ----- Wdb. IV, 1912, p. 549b cn 79 —794), dat in Nieuw-Jav. merkwaardiglyc verloopcn is tot t j a n d r a g o e m o c k c t of t j a n d r a d i m o e k a. let-terlijc „maan met (koc-)hoofden”, maar in de verbceiding en het spraakgebruik der Javanen nog steeds is de (eigenlijc Boeddhistiche) “hellepan” (zie Roorda-Vreede, Jav. Wdb, 1901, J, p. 246); dus zoo lets als het Roomsche Kath. vagevuur, of „rei-nigings-vuur” dor zondige zieleii van afgestorvenen. Van welko „(bronzen) hellepanen” er verscheide- ne staan afgebeclcd—doch nog zndrer koehoofden! —op de reliefs van den voet van Boroboeodr uit ± 800 A. D.; en vrscheide ndl-7-cfoch nxi met koehoofden, op dg reliefs van Tjandi Djago „in Pasrocraum, uit ± 1250 A. D.; terwijz zinerzijds Rumphius, in zijn beschrijving der keteltrom van Pedjong uit ± 1690, er (zie bo ven) „deu Maans wagen” bij te pas brengt, waarvan „een wicl” aldaar zou zijn uit de lucht gevalien, naar Balineesche opvatting.

Dezo gcstes- en spraak-verwarring in Indonesie vindt nu Hcht door de venneldo Chin, berichten.

De keteltrommen, wanneer men ze niet aan de (ook bron zen) oren opbangt met het gesterde vlak naar boven, doch ze neerzet op den grond met dat bovcnvlak onder — zooals inderdaad het ex. aan Leti's Zuidkust door den lateren Gouverneur Van Ho eve 11 werd aangetroffen in 1887 —, gelijken volmaakt op een ruime, in midden wat ingesnoenle pan (zonder dekscl), den lijken frappant ook- op do “hellepannen” van den voet van Boroboeodr. Toch is er niet e&n ketel-trom bekend met Boeddhistiche of Hindoeistiche siernotieven; do versiering is intcgcndel oer-Maleischpolynesisch; wel zijn cr van de bekende ca. 160 cxx. vrscheide mede (jongoro) Chin, inotieven. D. w.z.: allo typen zijn of voor of buiten clken

Hin-doe-invloed ontstaan, zelfs die van Pedjong; en allo oudcro typen wijzen naar Zuid-China cn naar Achter-Indie als landen van herkomst, d. w. z. naar het stamlatid der Polynesiensers en Indonesiers. Daar echter nergc is in Polynesia en ook nergens op Sumatra bronzen keteltrommen gevonden zijn, maar wel op Java en op tai van eilanden van de oudc Molukken-vaart (die goeddeels in handen was der Javanen ccrtijds), moet de aanvoer dozer trommen uit Zuid-Ohina en Achter-Indie naar Indonesie gevalien zijn in do overgangs-periode tusschen den praehistorischen en historischen tijd van Indic, diut tiit-schen ca. 100 en (500 A. D. Zeker heeft de vaart der Ohincezon, met Oanton als centrum, daartoe het meeste bijgebrecht, allijc met oude bevaagende

kust van Tjampa (o.a. "Ptoloniaeus" "Kattigara" ?) en op de Maleiscle Oostkust (vooral Ligor eu Pata- ni) als tuschenstations. Bij den opbloei van het Boeddhisme op Java (sinds ca. 700 A. D.) warcn de op Java toen reeds aanwezige ex*, dus antiquiteiten, maar werden voor do volksverbeelding van bvoenzen „trommen" tot bronzen „ketels", speciaal tot „heksenketels" en „helleketels"; in Oudjav.: van t a m b r a *s (Sansk. t a m r a's) tot k a w a h's. Waamaast- later, v661 later waarschijnlijk, zeg pas nu 1500 A. D., bij hot vervagen der Oudjavaansche beschaving, de volksoptvatting onstond dat het groote bovenvlak een

(t j a n d r a) was,

terwijl de veelstralige ster in 'C midden werd opgevat als een "spakenrad" (cl j a n t r a), waardoor het schijnbaar onzinnige Balineesche verhaal, bij Rumphius bewaard, zijn natuurlijke verklaring vindt. Gelukkig heeft Rumphius dd. 15 Aug. 1G87 (Misc. Cur. 1689, p. C) den naam vermeld, dien de inlanders of Seroewa gaven aan de reusachtige bronzen keteltrom, die daar tot ca. 1625 op den top van den vulkaan stond („Xn illius montis vertice ante 50 annos ingens & monstrosum vas aereuni stetit, ambiguum habes figuram inter tympanum, dolium & alienum, ab incolis Tifa gontor, hoc est, tyin]a- num tonitrus, appellatum'); dus: tifa g o e n - t o e r, „donder-trom". Al moebten de S&roewa's dan toen ook meonen, dal deze trom, „in een vreeselijke donderbui" op den berg was neergedaald, — door de Chin, berichten begripen wij, dat weleer, toen dit instruikent nog een levend ding was voor Indonesiers, op deze reuzentrom *dotider kon worden ge-slagen*, die alle volk te hoop rjep.

Zoo komen we tot de volgende (geedeels nog nergens vermelde) conelusies voor de Indonesische bronzen keteltrommen: 1°. zij z-jin tussehen ca. 100 — GOO A. D. aangevoerd op Java en Oostelijker eilanden uit Zuid-China en Achter-Indie; 2°. zij dienden toen als wezenlijke "reuxentrommen", deels voor heilige plaatsen op Java als bij ons de groote kerkklokken, deels op kleine eilanden om alle volk bijeen te roepen bij groot feest of groot gevaar; 3°. verschillende exx. zijn zeker als p o e s a k a aldus o verge voerd bij de uitzwerming van Achter-indiers naar onze Oost (dit denkbeeld het eerst geopperd door Dr. O. Richter in Globus, dl. 88, 1905, p. 193, noot 64); 4°. de in onze Oost ornamenteel nimmer ge- bruikte, veelstralige ster "roepende kikvorschen" Ixjwijzen, dat deze trommen in hun oude typen geen Indonesisch, maar voor-Indonesisch, gietwerk zijn, tevens echter zuiverheidsch.(l. w. z. voor-Hin- doesch; gegoten dus in de landen tussehen Yang- tse- en Mekong-rivier; 5°. een deel is gewis op Java aangebracht door oude Pegoeanen, wier naam in do termen p e g o e n en pegon nog altijd op raad- selachtige wijze iti .t Soend, en Jav. voortleeft; *een* cl eel is dus zeker ook wel oud-Pegoeaansclii gietwerk; 6°. de nimmer ontbrekende ster op den bovenkant kan, behalve de zon (zooals men algemeen vermoedt), oolr zeer wel een vast kompas, of j uister windstreek- wijzer zijn geweest (wat nog door nieniad gezegd is); welke laatste onderstelling zou ophelderen waar- om toch het (steeds *even*) aantal stralen van 8 (Bali) tot 16 (Saleier varieert]), al is dan ook 12 liet ge-

tai voor ruini 80 % van allo bokonde exx.; i°. do kikvorschen inopten iulderdaad regenroepers zijn, en omdat zij daar waar zij voorkomen (ca. bij 75 %) steeds in getal van 4 symmetrisch geschaard staan op den buitenrand van hot bovenvlak, roepen zij *dus* den regen aan van de 4 hoofd-hemelstreken; 7°. hun naam op Java moot sinds ca. 600 A. D. gewest zijn t a m r a of t a m b r a, d.i. „brons, bronzen vat"; 8°. voor de Jav. Boeddhisten werden zo daarna, als zijnde antiquiteiten, in de verbeelding tot (ude) heksenketels en (astbare) helleketels; 9°. het z66zeer afwijkende ex. van Pedjeng op Bali — luisschien ook de vroegere van S&roewa — is echter hoogstwaarschijnlijk op Java gemaakt, schatten- derwijs in 900 A. D. en wel zeker als p o e s a k a naar Bali gebracht door de toen daarheen voor het eerst inmigreerende Boeddhistische (?) Oudjavanen (t oudste op Bali aangetroffen. jaartal is tot nog toe 844 Qaka = 922 A. D. in een oorkonde van Sembran), maar vertoont nog zuiver-Indonesische ornamentiek met toevoeging echter van 8 hoofden op do ver- sieraing van den mantel, die toch wel die Boeddhis- tische (?) rattang van „hellepan" moesten onlerstre- pen, hoezeer overigens buiten alien invloed gebleven van Hindoe-ornamcnt; 10°. door deze reusachtige keteltrom van geheel afwijkend indrukwekkend type ontstond de Balin, torm m o e k a of „ge- zicht", zeg "hoofden-brom", wolk woord als in o k o c u m a k o op Alor en Pan tar voortleeft, doch op Roti als m o k o = „grote hanier om steenen mode sluk te slaan" (Jonkor, Ro tt ineesch h - Ho 11. Wdb. 1908) nog verder in betekenis verlopen is; zoodat de door Mr. Van der Chjis in 1871 er verkregen m o k o m a l a i (d.i. „Maleische groote hamer" (zie hiervoor, en m a l a i bij Jonker) een even zotte naam was als... .bij de oude Noren het begrip van den „donder- hamer" Miolnir van den Dondergod Thor; 11°. de goed-inlandsche naam, gebruikt in de Molukken, was echter tifa goentoer of „don- der-trom", aan welken t ref fend juist en term eerst later volksprookjes werden vastgchecht, toen men niet nicer wist waartoe deze keteltrommen weleer dienden; 12°. do geheel verlopen en tdoh nog zoo herkenbare vormen van do op Alor en Pan tar door de inlanders gezochte m o k o's of ni a k o's zijn ruwe brnzen hybriden tussehen het ex. van Pe- djeng op Bali en de kleine houten t i f a *s van zand- looper-vorm, die alom in de Molukken als onder den arm of in de hand gehouden handtrommen dienst doen; zij werden in de laatsle ecu wen (en op bc- stelling nu nog!) op Java gegoten, en wel in het oude nij verheids- centru in Grosik, misslucn vroeger ook te Seinarang (thans nog het centrum ller g o n g- fabrikatie).

Daar do op Java gevondof exx. van buiLonge- eigendoin van Resident Mould in Tongking, toen op de Parysche wereldtentooi- stelling, en daarna s *poor loos verdwenen* ! — had 14 stralen; een der- gelijk ex. *schynt* de in 1910 te Kabeoan (P6ma- lang) gevonden troin te zijn (zie de zeer onvolvonden- "de beschrijving in Notulen Bat. Gen. 1910, p. XXXIII—XXXIV). Keteltrommen met een 8- sLralige ster komen voor ruim 10 % voor. De troin van den Dicing, evenals die van MSrsi (Ban- joenias), zijn beide 10- stralige. De zes and ere exx. van Java thans bekend, zijn alle 12-stralig, evenals die van Koti. Het hart van de ster diende waarschijnlijk voor slagpunt bij het aanslaan, dat aid us het geluid „naar alle windrichtingen" geacht werd uit te zondon.

1) Het vergelijkend lijstje der stralen van de in 1902 aan Heger bekende 144 exx. (o.c. p. 147) is fout voor het ex. Saleier, dat niet „20 (bezw. 24)" doc^h 16 ebralen heeft; een tweede ex. met 16 s&r&f. len is in 1904 te Babakan (freaugef) gevonden. De zebantieke train-Moulif—d w. z. tot in 1889

wono archaeologische waarde zijn, volg Jijor het lijstje van de 10 thans bekende (allo in't Museum to Batavia.) in een orde van West naar Oost, en met de jaartallon der vineling: 1. Babakan (Pneang, beN- W. Tjandjoer; 1904); 2. Mersi (Banjoemas, bij Poer- waWsrta; 1899); 3. Kaboenn (Pemalang, 1909); 4. Pekalongan (bij dostad?, in de rivier; 1899); 5. Dieng (Tijj tjandi Poentadwa; 1864 of begin *65); 6. Ta- noerSdjil (Kedoe, bij-Paj'akan; 1911); 7. Semarang (beuziden de stad, waarschijnlijk van de begraaf- plaats Bfingotfi, zie toch 8—9; 1883); 8—9. Semarang (begraafplaats Bergotil, op den weg naar Tjandi: bei- de 1909); 10. BanjoemfinCng (Semarang, niet ver Z.O. van de stad; 1887). En no. 11 (?) de in de Java Government Gazette van 29 Febr. 1812 vennelde, in de rultn van Matjanpoeth vroeger uitgegraven "brass vessel...thinly hammered out... (which) does not resemble any vessel of the Hindus" (verg. de vertaling door Hageman in-Byd r. Kon. Inst. 72, 1916, p. 417), hoewel de toevoeging dat deze bron- zen pot „would contain about two quarts", dus slechts 2½ L., te den ken geeft, daar cen gave keteltrom van gewone grootte wel 25 L. inhoud heeft; even we 1 dit ex. was, volgens den berichtgever to Ban- joe wan gi van 1812, die het zelf zag, "broken in half, and quite decayed by old age"; :

Opmerking verdient, dat van a.1 deze 10 stuks van Java slechts een (die uit BanjoemSne) de 4 kikvorschlen op het bovenvlak *beuz*; terwijl daaren- tegen van de 9 stuks op de Buitenbezittingen *slechts een* (die van Pedjeng) die 4 kikkera *mist*; zooal at niet alleen het verband tusschen het Bali-ex. en de Java- exx. hierin versterking vindt — trouwens, de knop- jjen en hissen op het bovenvlak van de trom te Pedjeng *sclynen* net zoo voortte komen op die van Ta- noer6dja (zic de onvoldoende beschrijving in Notu- len Bat. Gen. 1911, p. LXXVI) —, maar dat men zelfs tot de zeer gewichtige vraag komt: zouden de keteltrommen met en die zndrckikkers niet oor- spronkelijk in vcrschillende landsgedeelten zijn gc- jnaakt? En zoo ja, dan niet de eerste soort in Zuid- Cliina, doch de laatste — *en dan vermoedelijk oudere soort* — in Achter-Indie? Ten zeerste verdient ook opmerking, dat bij de 3 kostbaarste Indonesische exx., waar op den mantel rondlopende voorstcllin- gen zijn aangebracht van dieren (Saeier, 2 van Kocr) of zelfs van schepen (Salcior), de richt ing steeds is \ an links naar rechts, dus typisch-Indonesisch en zoo te zeggen contra-Hindoesch (contra het p r a- (l a k s h i n a); 66k de kikkers op het bovenvlak be- wegen zich daar waar zij voorkomen op oudere ty- pen, at66ds van links naar rechts. Maar niisschlen is hierbij, behnlve aan het Jav. k i w a t 6 n g 6 n en Mai. k i r i k a n a) („links-rechts"), toch 66k te denken aan ouden invloed der Chincezn, bij wio iminers links 66k hooger wordt geacht dan rechts.

Van de vicr zeldzame exx. in on8 Indie is slechts (>6n uitstekend beschreven en afgebeeld, die van Pedjeng door Nicu wen kamp in 1908; 66n verdienste- jijk, die van Saleier, door Van Hoecvll en Dr. Schmeltz in 1904 : de beide cxx. van Kocr zijn echter tot heden in beeltenis *onbekend* / Van de 10 cxx. op Java gevonden is het ex. van Babakan good afge- beeld en uitvoerig beschreven door Dr. Hazevi in 1910, welke ook in 1909 zorgde voor zorgvuklige beschrijvingen van do twee te BBrgotfi, by Sfimarang govondon exx. Een nader onderzoek van het welis- waar sterk geoxydeerde, maar gave, ex. uit Kaboe- nan zou zeker verrassingen geven, daar dit het zeer antieke type bezit van de {*thans verdvnen*) troni- Moulie.

Literatuur: Rum ph ins, *Miscellanea Curiosa*, Dec. 2, VII (1689), p. 5—8 (vooral over de trom van S6- roewa, zie hierv66r); — dezelfde, *Amboinsche Rari- taitcamkr* (1705), fol. 207 (over die te Pedjeng; ge- schreven ± 1690); E. C. Barchewitz, *Ostindianische Reisebeschreibung* (1730), p. 311—313 (over die op Locwang); Dr. A. B. Meyer, *Altethnuncr aus dem Ostindischcn Archipel* (1884), fol. 15—21 met plaat 16—18 (66rste kritische *bijeenbrenging* der gegevens over keteltrommen in Oost- en Achter-Indie); W. P. Groeneveldt, *Catalogus Archeol. Verzam. Batav. Gen.* (1887), p. 254—257 (bespreekt de 3 exx. toon te Batavia); G. W. W. O. baron van Hoevell in *Tijdschr. Bat. Gen.* XXXIII (1890), p. 153—155 (66rste en tot nog toe 66dnig bericht over de 2 keteltrommen bij Warkar op Kocr), p. 210—212 (nader bericht over de trom van Loehoelele, Leti); Fr. Hirth, *Ueber hinterindische BronzetrommeIn*, in *T'oung Pao*, I. (1890), p. 137—142 (eerste verwijzen naar Oh in. bronnen); J. D. E. Schmeltz, *Bronze- Pauken im indischen Archipel*, in *Intern. Archiv.*

f. *Ethnogr.* IX (189G), Supplement, p. 41—54; Dr. A. B. Meyer & Dr. W. Foy, *Bronzepauken aus Sudost-Asien* (1897), *eerste monographic*, met 13 platen (de tekst zoo goed als geheel door Dr. Foy geschreven); Prof. Dr. J. J. M. de Groot, *De antieke keteltrommen in den O.-I. Arch. en op het vasteland van Z.O Azie*, in *Versl. en Meded. Kon. Ak. afd. Lett.* 4, II (1898), j). 330—392 (eerste *bijeenbrenging* van tai van Chin, gegevens); G. P. Rouffaer, *Een paar aanvullingen over bronzen keteltrommen in Ned.-Indie*, in *Bijdr. Kon. Inst.* 6, VII (1900), p. 284—307 (o.a. edrste wijzcn op de trom van Pedjeng volgens Rumphius; — nader op de m o k o's van Alor en Pan tar); Prof. J. J. M. de Groot, *Duit- sche vertaling van de Holl. studio uit 1898* (zonder dat dit vermeld wordt), *Die antiken Bronzepauken un Ostindischen Archipel und auf dem Festlande van Siidostasien*, in *Mittheilungen d. Seminars f. Orient. Sprachen*, IV (1901), p. 76—113; Dr. J. D. E. Schmeltz, *Messingtrommeln von Alor*, in *Intern. Archiv. f. Ethn.* XIV (1901), p. 193—194, XV (1902), p. 32—34 (cerate afbeelding cencr Alor'sche ni o k o, hier „m u k k o" gespeld, en p. 208 (be- vestiging door Dr. Kohlbrugge, dat deze m o k o's nu nog te Gresik worden gegoten op bestelling van Boegin. hftnclelaars); Fr. Heger, *Alte Metalltrom- meln aus Siidost-Asien* (1902, 2 din. waarvan de "Tafelband" met 45 platen; hieronder plaat 1—5 over do trom-Moulie), *ticedc monographie*; Dr. W. Foy, *Ueber alle Brouzetrommeln aus Siidostasien*, in *Mitteil. Anthropol. Ges. Wien*, XXXIII (1903), p. 390—409 (bespreking van werk van Heger); Fr. Hirth, *Chinesische Ansichten iiber Bronzetrommeln*, in *Mitteil. d. Seminars f. Orient. Sprachen*, VII, 1. (1904), p. 200—262 (gocddce) in polemieik met De Groot); G. W. W. O. baron van Hoevell en Dr. J. D. E. Schmeltz in *Intern. Archiv. f. Ethn.* XVI (1904), p. 155—157 en p. 158—161 : *Mitteilungen iiber die Kesseltromncln zu Bontobangun* (Insel Saleyer), met 2 platen decls naar cen ini. tckcking en naar twee foto's; Dr. W. Foy in *Zentralblatt f. Anthropologic*, IX (1904), p. 301—302 (bespre- king van Van Hocvll—Schmeltz over de Saloier- trom); Dr. O. Richter in *Globus*, dl. 8S (1905), p. 193 noot (M (gewichtige noot over de herkomst der 0.1, keteltrommen; wijzcn op plaat 39 in Duper- rey's "Voyage do La Coquille, 1826" met cen ex. (?) uit Kajeli op Bocroe. en vermelding van 2 foto's der beide exx. op Kocr in hot Museum te Dresden, die van Hoe\ ell's beschrijving bovestigen)YDrT

W. Foy in Mittch. Anthrop. Ges. Wien, XXXVI (1906), p. 44—50 (bespreking dor studio van Hirth xiit 1904) ; W. O. J. Nicuwenkamp, De trom met de hoofden te Pedjeng op Bali, in Bijdr. Kon. Inst. 7, VII (1908), p. 319—338 met 6 voortreffelijke platen (hiervan plant VI met vergelijkende profielen van vrschillende andere keteltrommen, o.a. die van Salecir; deze studio eenigszins verkort en meer popu- lair herdrukt in Nicuwenkanip's „Bali en Lombok", 3e ged., 1910, p. 190—199); [Dr. G. A. J. Hazcu], in Notulon Bat. Gen. 1909, p. CIX—CXIV (nauwkeu- rige beschrijving der 2 op de begraaflaats BSRgotf te Semarang opgegraven, helaas zeer gesc)ionden exx.); Dr. V. Foy, in Führerdurch das Pautenstrauch- Joest-Museum, Coin, 3e Aufl. (1910), p. 242—244 met 1 afb. (achat, de oudste typen „uber zweitau- send Jahre all ", waarin men het „liber" door „viel- leicht" zou willen vervangen); Dr. G. A. J. Hazcu, Eine Metalltrommel aus Java, in Intern. Arch. f. Ethn. XIX (1910), p. 82—5, met 4 lichtdrukken (beschrijving der geschonden trom van Babakan) ; O. Munsterberg, Chinesische Kunstgeschichte, I (1910), p. 94—97, met dezelfde afb. a ls hierboven bij Foy (algeincn overzicht van den stand van't vraagstuk); G. P. Bouffaer in Notulei Bat. Gen. 1910., p. 42—121—123 (resp. over m a k o* s van Alor, en over een 2e geschonden keteltrom op Leti, alsmede algemeene waarschuwing tot behoud dor 0.1, cxx.). G. P. R. (Sept. 1917)

KETEPHNG (JAV.). Zie CASSIA ALATA, KfITB (Arabisch: *chaitib*), d. i. prediker. Zie MOSKEEPERSONEEL.

KETMAHA of KATMAHA (JAV.). Zie KLEIN-HOVIA.

KETIPOENG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KETJAP. Zie GLYRINE SOJA.

KETJER. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

KETJI of KITJI. Zie VAARTUIGEN.

KETJIK. Verbastering van keutjih, kainpong- hoofd in Atjeh. Zie ATJEHERS, 2, a.

KfETJIK BELING (MAL.). Zie HEMIGRAPHIS.

KE7TJITJI LAOET. Zie BRILVOGEL.

KETJOEBOENG of KATJOEBOENG (MAL.). Zie DATURA.

KETJOE. Op Java, vooral in de Vorstcnlanden, nu en dan voorkomende rooverbenden, die onder groot misbaar woningen van goeoden binnendrin- gen, oni te rooven. In den regel zijn de dieven besmeexil met olie om niet gemakkelijk gegrepen te kunnen worden en hebben zij hunne gezichten met roet ingewreven om onherkenbaar te zijn. Zij ontzien zich niet, de bewoners te verwonden of te doodcn. In de residentie Batavia komen deze roo- verbenden ook wel voor ; zij heeten daar „RAM- POK", terwijl zij in den Oosthoek en in de Noorder strand-residenties „KAMPAK" genoemd worden (zie op die woorden).

KfITJOMBRANG (JAV.). Zie NICOLAIA.

KfETJREK. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

KfETOEK. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

KfETOEMBAL (JAV.). Zie GLOCHIDION.

KETOEMBAR of KATOEMBAR (MAL.). Zie 00-RIANDRUM.

KfITTOENG-KfETOENG. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

KfTOENGAU. Zijrivier van de Kapoeas op Borneo ; ontspringend op den G. Khoema nabij

de grens van Sarawak. Het stroomgebied van deze rivier, van de Ketocuguij Kctjil, dat van de Djoeng- kit c. a. linker zijtakken van de Blitangiivier, be- hooren tot het rcssort der onderafdccling Sintang der gelijknamige afdccling der residentie Westcr-afdeeling van Borneo. In 1908 zijn in deze streek belastingoijstootjes onder de Dajaks voorgekomen, die door militaircn moesten worden onderdrukt. Zie BORNEO, biz. 302.

KfITTOENGGING of KATOENGGENG (JAV. . Zie SCHORPIOENEN.

KETOEOPOEK of Blifig-KfITOEOPOEK. Javaan- sche naam voor cenoo naaktpootige, groote ooruil- soort, *Kelupa javanensis*, die in West-Sumatra Koeaq genoemd wordt, cvenals *Scops lempyi*. Op Java heet *Scops rijesccns* Kokok-bSloek. Zie UIL.

K'ETOLA (MAL.). Zie LUFFA.

KEUBEUE (ATJ.). Zie KARBOUW.

KEUCHENIUS (LEVINUS WILHELMUS CHRIS- TIAAN). Geb. 21 Oct. 1822 te Batavia, zoon van W. A. Keuchcnus en M. O. de Man. Keeds op jeugdigen Iccftijd roor zijne opvoeding naar Nederland gczoulen, onderscheidde Juj zich vroeg- tijdig door buitengewone bekwaamheid en ijver zoodat hij reeds in 1839 als student te Leiden kon worden ingeschrevcn en 23 Juni 1842 tot doctor in de rcchtx?n promoveerde op dissertatie: „de do- nationibus propter nuptias Romanis". Nog het- zelfde jaai' vertrok hij naar Indie, waar hij zich eerst als advokaat en procureur te Soerabaja vestigde e, doch spoedig (1844) bij den Procureur-gene-ral werkzaam gesteld werd, weldra als eerste commies, daarna (J84G) als hoofdeomnis. Bij de in- voering der nieuwe wetgeving in 1848 werd Keu- chenius benoemd tot lid in den J-taad van Justitie te Batavia; in 1850 tot Advokaut-geneeral en in 1851 tot Baadsheer in het Hoog- Gerechthof. Om gezondheidsredenen zag hij zich in 1854 genood- zaakt naar Europa te vertrekken; in den 29sten Sept- van dat jaar word hem de waarneming opgedra- gen der functiën van Secretaris-(Geneeral bij licit Departement van Kolonien, in welke betrekking hij licn lande groote diousten be- wees o. a. door r de uitgave van de „Handelingen der Reg. en der Staten.-Gen. betreffende het Regl. o. h. belcid der Regcering", die onder zijn toezicht bewerkt werd en met cene belangrijke voorrede van zijn hand vrschcen. In den 10den Juni 1859 werd Keu- chenius lid van den Raad van Ned.-Indie; deze hooge betrekking vervuld hij tot 1865, toen hij met verlof naar Nederland terugkeerde, waar lijij zich te Leiden vestigde. Bij de periodieke verkiezingen in 1866 werd hij tot lid der Tweedo Kamer gekozen; in (lien tak der voilesvertegenwoordiging nam hij spoedig cenoo belangrijke plants in, ook tengevolge van de door hem voorgestelde mo tie tot afkeuring van do gedragslij van het loeninaligo kabinet en opzichte van do uittreding van den Min. v. Koi. Mr. P. Mijcr, — cene motie, die gewichtige poli- tische gevolgen had en tot de herhaalde ontbinding van de Tweed. Kamer luidde. Keuchenius, die daarbij niet om partij-inzichten zich bekreund had, werd 12 Mei 1867 plotseling cervol uit '8 lands (lienst ontslagen onder toekening van pensioen, en toen hij, na do tweedo ontbinding der Kaincr, geen mandaat mcer verlaugde, zag hij zich ge- noodzaakt naar Indie terug te keoren, waar hij eerst korten tijd de red actio van het N. Bat. Han- dclsblad waarnam, en sedert Sept. 18G9 als advokaat en procureur bij het Hoog-Gerechthof werk-

Ziani was. In 1879 tot lid der Tweede Kamer zitting had. Daar oefende hij ook in koloniale aangelegenheden grootten invloed uit, zooals o.a. block bij de behandeling van het Billiton-contract. Maar de grootste betekenis had hij wel als een der voornaamste leiders der antirovohitionaire partij. Van zijn jeugd af aan is Keuchenius gelooftig Christen geweest en heeft hij zijne overtuiging in deze steeds uitgesproken en daaraan gehandeld, ook al mocht dit hem persoonlijk tot nadeel strekken en hem het verwijt op den hals halen, dat hij „do politiek te veel met den gods-dienst vermengde“. Benoemd tot Minister van Kolonien in liet Kabinet Mackay (20 April 1888), bericdte de rustelooze werkzame man een aantal regelingen voor, waarbij hij ook de belangen van het Christendom in Indie zocht te behartigen. De tijd, om zijne plannen te verwezenlijken, werd hem echter niet gegund; ten gevolge van de verwerping der Indische ontwerp-begrooting door de Eerste Kamer, met slechts 66n stem meerderheid, verzocht Keuchenius ontslag als Minister, dat hem 17 Febr. 1890 verleend werd; daarna nam hij nog als lid der Tweede Kamer zitting en was hij ook,—zooals trouwens van zijn eerste komst in Indie af,— werkzaam in het belang der verbreiding en ont-wildteling van het Christendom in de kolonie. Den 17den Dec. 1893 overleed hij to's Gravenhage. Zie over Keuchenius: Levensbericht door Dr.

F. L. Rutgers in de Levensber. der Maatsch. van Letterkunde, 1895, bl. 243; Dr. A. Kuypers in Mannen van betekenis; Mr. O. J. H. Graaf v. Limburg Stirum in Ind. Gids, 1896, I, b]. 471 en G15.

KEUMALA. Het meest landwaarts in gelegen landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeling Noordkust van Atjeh. Het bestaat uit de twee moekims Kcumala en hot bij Gouvernementsbesluit van 30 Januari 1915 daaraan toegevoegde Kcumala Dalain van de voorinalige federatie Kawaj XII. Het aantal geregistreerde mannen bedraagt 773. De bestuurder T. B6n Asan werd erkend en bevestigd bij Gouvernementsbesluit van 24 November 1915.

Het landschap wordt ZW.-NO. doorstroomd door de Kroeng Baro (die bij Sigli in zee vloeit), waaruit binnen Kcumala's grenzen diverse aftappingen geschieden tot bevoeiing van de uitgekrochten rystvlakten der Pidievalli. O.a. de Loeng Bin tang necint hier haar oorsprong. Een groot rijkweg aan den linkeroever voert van den G16 Meulintueng langs Kcumala Tjot en Kouinala Kaja in de richting Garot-Sigli. Bezuiden den rechteroever kruist ook een groote weg het landschap, gaande van Kcumala Dalain over Paloh Poclo naar Titeuii, vanwaar 66n tak naar Djeupa en een ander naar Lam Mould voert. Heel wat arbeid, vroeger van heerendienstplichtigen en thans van militairen, is oeverd tot doorgraving van den (J 16 Aloulintueng (d. i. Berg Dwars in den Weg), een muur die naar de zijde van Kcumala Raja 30 M. uit het terrein opstijgt, en, gezien van den kant van het op een hooger niveau gelegen Keumala Dalain, 17 M. hoog schijnt. Daardoor hoort men den grootten weg Sigli-Kcumala in recht lijn tot konne doorlrekken naar Beungga en Tangse.

In 1873 verhuisde de soeltaf-familie uit Atjeh

naar Keumala. Sinds werd de naam vooral bekend uit do samenstellingen „Kumala-par&n" en „Keumala-tochten". (Zie ATJEH, I, 80, 81).

De pacificatie van de Pidievalli heeft in Keumala wel het langst tegenstand ondervonden, daar hier, ver van Sigli, in do nabijheid van het gebergte op den driesprong, zoo te zeggen, der wegen naar Atjeh, Pidie en de Westkust, do invloeder Tir6joelama's zich het beste kon doen gelden. In 1910 en 1911 kwamen echter de laatste overgeblevenen uit dat geslacht to sneuvelen, en daarna kwam het ook in Keumala tot rust. Zie Bijdr. T. L. V. n° 7, Deel 55(1903) biz. 73.

KEUMANGAN. De IX Moekim Keumangan (feitelijk zijn het er 18) vormen een landschap der onderafdeeling Sigli, afdeling Noordkust van Atjeh, groot ± 70 K.M., met ruim 6000 geregistreerde mannen. Men onderscheidt: 1. het eigenlijke Keumangan; 2. de aan zee gelegen moekims Teunggoce, Tjot Djadia en Gigieng Meurand6h; en 3. de enclave gampong Pineung, meunasah Bale.

Keumangan wordt bevoeid door de Kroeng Tiro. Deze heeft in het Zuiden een tot 200 a 300 M. breed bandjirbed, vol rolsteenen en grind; maar bij Beureu'eh naderen de oevers elkaar, wordt de rivier dieper, en gaat de bodem uit zand en slib bestaan. Bevaarbaar is de rivier nergens; doorwaadbaar overal bij normalen waterstand. Dieper en smaller dan de Kroeng Tiro is de Kroeng Lampre, maar ook niet bevaarbaar, en slechts op bepaalde punten te doorwaden. De Kroeng Ndjong of Kroeng Gle heeft steile oevers, is niet bevaarbaar, wel doorwaadbaar, en mondt bij Linti in de Kroeng Mampr6. Ongeveer dertig leidingen brengen water uit do rivieren naar de sawahs, waarmee het landschap als overdekt is. Speciaal te vermelden valt do Loeng Bin tang, die haar water ontvangt van buiten Keumangan uit de Kroeng Bard bij Keumala.

Van de verbindingswegen vallen als voornaamste to noemen: 1. de trambaan, waarlangs de belangrijkste keude's of marktplaatsen liggen, alsook Beurcunoen, met militaire bezetting en eene Atjehsche landbouwschool; 2. de groote weg langs de Xjeeng Biantang naar Keumala; 3. de weg Djaman-Lam Meulo; 4. do weg Beurcunoen-Deah Tjot; 5. do weg van de Tirdbrug bij Poeld Drieu naar Ocdjtng Rim ba en verder. De Oeleebalng-familie van Keumangan behoort tot een zeer oud en voornaam geslacht, getuige wat de Hikalat Potjoet Moehamat vermeldt omtrent den Panogloe Bernardo of Meunarde, den voorganger on stin vader der latere Bentara's Keumangan. (Snouck Hurgronje, Do Atjehers II, 97).

Vermoed wordt, dat do oprichting der federatie XU door Pidie en Ndjong met de hinnen, Keumangan^ Oeleebalng Potjoet Mochama Tahe bowoo om eveneens een bondgenootschap te scheppen: de federatie der zes oeleebalngs: mot T. Bentara Sama Indra, T. Paiglima Meugde van Bambi en Oende, T. Mountroe Kroeng Seumideuen, T. Bentara Pineung en T. B6ntara Keumala. Tusschen Keumangan en Pidie heeft een langdurige vijandschap bestaan, die vermoedelijk haar oorsprong vond in beider streven naar het bezit van de riviermonden. Zeer groot was do breuk in 1860/61, toen Keumangan door Panglima Polcm en Meureudoe, en Pidie door den sultan word gholpon. Omstreeks 1870 veeverdo Pidie do onder Keumanganschen invloeder staande wakoudh-mockim Lang, Daama

werd er gevochten om de wakcuh-moekims Me-tareum. Hot cn Andeueh: echter zunder resultat. Sedert het begin van den Atjeh-oorlog kwamen er geen ernstige botsingen meer voor: men vond voldoende afleiding naar buiten.

In 1874 onderwierp T. Béntara Keunungan Potjoet Oesman zich, zoo het licette, aan het N.-I. gezag, d.w.z. hij deed to Gigigi de Nederlandsch vlag hijsehen, waardoor hij op het laatste moment bij verrassing f. „Corcon“ als „secretaris“ zich geniakklijker beeren en zoo werd dat gebied werd genocind. Na Potjoet Oesman's dood in 1885, maakten de III Moekim Gigieng onder T. Bentara zich los van Keunungan, terwijl T. Moeda Reumbajan Abd 6 Lateh en T. Ben Asan ereden om het oelcebalangschap in het verdere gebied. Eerstgenoemde won het en werd in het laatst van 1885 door het bestuur erkend als Bentara Oe-reuengkaja Seutia Indra Potjoet Abd6 Latoh. Zijn pogingen de III Moekim Gigieng te herwinnen faalden. De zaak werd in 1896/7 zoo geschikt, dat T. Bentara Kcumangan de III Moekim Gigieng en Peukan Gigieng opgaf en de strand-moekini Gigieng Meurandeh terugkreeg, en in later jaren keerden ook de moekims Teungde en Tjot Djadja terug onder zijn gezag. Een belangrijk moment in de Pidie-expeditie anno 1898 was de arrestatie van Potjoet di Rambong, weduwe van den in 1885 overleden Potjoet Oesman, die een boete kreeg te betalen, bedragende juist evenveel, als in 1874 wijlen haar gemaal had genoten voor het hijsehen van de Nederlandsche vlag. (Zie AT J EH, I, 83). In 1904 stierf T. Bentara Keumangan. Sinds wordt het bestuur waargenomen door T. Oema di Rambong, wiens korte verklaring dd. 24 Juni 1908 werd goedgekeurd en bevestigd bij Gou- vemensbesluit van 23 December d.a.v. Zie Bijdr. T. L. V. N. I. n° 7. DJ. 66 (1912) bl. 411.

KEUNONG. Voor scheepvaart- en landbouwdoeleinden bepaalt de Atjeh'er den tijd naar „keu- ndngs“ naar ontmoetingen van het sterrebeeld de Schorpioen en de Maan aan den hem el. (Keu- nong = geraakt.) Tusschen twee opevolgende keu- nongs liggen 27% dag, d.i. 2 a 3 dagen minder dan een maanmaand. De tijdsruimten tusschen een keunong en de voorafgaande nieuwe maan zijn dus verschillend. Het grootst in Januari, nemen ze telkens met 2 of 3 dagen af, om in November het minimum te bereiken. De daaraanvolgende keu- nong valt even voor nieuwe maan. De maandatum van de keunong bereikt dus het hoogste cijfer in Januari. De Atjeh'er stelt dit op 23 en neemt aan, dat de maandatum van elke volgen de keunong juist 2 dagen minder is dan die harer voorgangster. Zoo vertegenwoordigt keunong 23 voor den Atjeh'er ongeveer wat voor ons Januari, keunong 21 wat voor ons Februari betekent, enz., en keunong 1 komt overeen met onze maand November. De samenkomst van Schorpioen en Maan in December valt voór nieuwe maan, is dus niet waaniceem- baar, en wordt geeneerd of „keundng tanggi“ gehceten>UŠnouch Hurgronje, De Atjehers, I, 270).

KEUREXJKON. De Moekim Lheii of III Moekims Keureukon: Gani, Locbi* en Lam Garot, met totaal 487 geregisteerde mannen, onderafd. Oelee Lheuc, afdeeling Groot-Atjeh. Een wakcuhgebied, behoorende tot de genen der drie sagi's van Atjeh. Weid er gevochten tusschen de XXVI en XXII Moekims, dan haalden de bewoners der III Moekims de gesneuvelden weg, maar zij duldten niet, dat er

op hun gebied werd gevochten. Er woonde vroeger een familie, waarvan een lid don erfelijke titel Teukok Keureukon voerde, wat, in verband met den naam van het gebied, wijst op een vroeger bestuur door een Keureukon gehceten ooldebalang. Nu behoorden in den bloeitijd van het sullanat tot de voorname hofambtenaen een „Keureukon Katiboj moeloet“ (eigenlijk katib oel- moek = schrijver des koninkrijks). Fr. de Hout- nrmn noemt al den „secretaris“ van den Coninck“. De titel hier zic geniakklijker beeren en zoo werd dat gebied werd genocind. Na Potjoet Oesman's dood in 1885, maakten de III Moekim Gigieng onder T. Bentara zich los van Keunungan, terwijl T. Moeda Reumbajan Abd 6 Lateh en T. Ben Asan ereden om het oelcebalangschap in het verdere gebied. Eerstgenoemde won het en werd in het laatst van 1885 door het bestuur erkend als Bentara Oe-reuengkaja Seutia Indra Potjoet Abd6 Latoh. Zijn pogingen de III Moekim Gigieng te herwinnen faalden. De zaak werd in 1896/7 zoo geschikt, dat T. Bentara Kcumangan de III Moekim Gigieng en Peukan Gigieng opgaf en de strand-moekini Gigieng Meurandeh terugkreeg, en in later jaren keerden ook de moekims Teungde en Tjot Djadja terug onder zijn gezag. Een belangrijk moment in de Pidie-expeditie anno 1898 was de arrestatie van Potjoet di Rambong, weduwe van den in 1885 overleden Potjoet Oesman, die een boete kreeg te betalen, bedragende juist evenveel, als in 1874 wijlen haar gemaal had genoten voor het hijsehen van de Nederlandsche vlag. (Zie AT J EH, I, 83). In 1904 stierf T. Bentara Keumangan. Sinds wordt het bestuur waargenomen door T. Oema di Rambong, wiens korte verklaring dd. 24 Juni 1908 werd goedgekeurd en bevestigd bij Gou- vemensbesluit van 23 December d.a.v. Zie Bijdr. T. L. V. N. I. n° 7. DJ. 66 (1912) bl. 411.

KEUREUTe. Een uitgestrekt, vroeger ook wel als Moelieng aangeduid landschap, gerekend tot de ondcrafdeeling Lh. Seokon, afdeeling Noord-kust van de Atjeh. Het omvatte: 1. een rechtstrecksch gebied aan den benedenloop van de Kroeeng Keureute, met 2379 geregisteerde mannen; 2. een rechtstrecksch gebied aan de linkerover van de Djambo Aj6, met 2123 geregisteerde mannen; 3. de vier districten van de toeha peut: Moe-lieng met 627, Aron met 514, Nibong met 495 en Matang Panjang met 392 geregisteerden; 4. de acht districten van de „Oelebalang Japan Boeah met 1505, Blang Gloempang met 389, Ara boengkos- met 2015, Ara Kcumoedde met 498, Seuleuina met 1149, Pira met 384, Matang Ben met 172 en Matang Minje met 430 geregisteerden. Dat geeft voor heel Keureute een totaal van 13.072 geregisteerde mannen op ultimo 1915.

Het landschap is rijk aan paja's (moerassen), wat geillustreerd wordt door den loop van de Atjehtrambaan, die van Lh5° Seokon in een wijde bocht naar het Noorden om de Paja Tjij6m Jieen gaat, om ten slotte weer Zuidwaarts af to buigen naar Pan ton Laboe aan de Djambo Aj6.

De grootte rivier in het landschap is de Kroeeng Keureute, die ontspringt in het hooggeberge, dat de scheidsmuur vomit tusschen Pasd en het Ga j n-gebied van Rod jo Boekit. Zij doorstroomt het district Seuleuina in N.O.-richling, inaar bhigt op Matang Koeli's gebied 0n naar het Oosten, lotdat ha sijnenvloeiing met de nit het Zuiden komende Kroeeng Peutoe, iets bo ven Lh 1† b'oewordt, de richting N.N.W. wordt. Door Ara Boeng- cn het rchchtstreeksch gebied stroomt de rivier dan langs de Keudc Djuratan Alanjang naar zee. Het laatste stuk van den benedenloopj vomit naar het Westen de grensschiding met Blang Ale.

Beoosten cle jnondiing van de Keurcutdc-rivier vindt men ecu Koeala Kroeeng Tjaugkj. De naai wijst op vroegere pogingen om door een gc- graven kanaal de landwaarts in gelcegen moeras- sen te draineeren. Meer ho Koeala Pi ad a, waardoor de uitgestrekte Paja Tjijetin hoofdzakelijk afwatert. De nog Ooste- lijker gelcegen incerassen wateren af naar de Djambo Aj6, die de grensschiding vormt met het landschap Simpang Oelime onderafdeeling Idi, afdeeling Oostkust van Atjeh. Oeldebalang van het landschap is T. Tjih* Béntara. Zijn zg. korte ver-

klaring dd. 26 Juni 1900 word goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit van 4 October d.a.v.

De talrijke paja's in het landschap loverden geschikte schuilplaatsen voor de vijandige elementen, welke zich aan de bevolkingsregistratie en aanrakingen met het bestuur wonschten te onttrekken, en dat zoodanige elementen er waren, laat zich begrijpen, waar Paja Bakong aan den rector Keuroute-oever in Sou leu ma do zetel was van den vermaarden oelama Teungkoe di Paja Bakong alias Teungkoe di Mata Ic. De wederoplaaiing van het verzet na Japan's overwinning over Rusland was vooral belangrijk hier in dit landschap. De overval te Mcurandh Paja dd. 26 Januari 1905 leidde tot het fusilleeren van des oelebalangs jongeren broeder, den popuJai- ren T. Tjoet Moehamat alias T. Tjhi. Tocnong. Diens zoon T. Ahmet of T. Radja Sabi heeft zich daarna met zijn aanhang jarenlang opgehouden in de Paja Tjij6m. In den aanvang van 1908 was het verzet in Keureutde zeer fel, maar, na- dat in April de „kapitan rimoe“ng” (tjiger-kapi- tein) Christoff el zich met zijn marechassée te Pan ton Laboe had geïnstalleerd, werd men den toestand spoedig meester. Nadat in 1911/12 JRadja Sabi's schuilplaatsen in de Paja Tjijem een aantal malen waren overvallen, verliet hij deze streken en kwam ten slotte in Tangsi in onderwerping.

KEVERS. Zie TORREN.

KEVERSLAKKEN. (Zeepissebadden, *Polyplacophora* of Clitonen). Mata Koetoe ? (MAL.). Een tot de klasse der *Amphineura* (zie WEEKDIEREN) behoorende groep van Weekdieren, die in uiterlijk met slakken overeenkomen, maar uitwendig gekenmerkt zijn doordat de rug 8 elkaar dak- pansgewijs bedekkende kalkplaten draagt. Dank zij de bewegelijke verbinding der kalkplaten kunnen de dieren zich oprollen. De buikzijde wordt door den grooten voet ingenomen. A lie Oliitonen leven in zee. In den Indischen Archipel verzamelde de Siboga-Expeditie 36 soorten, waaronder 25 nieuwe.

KEYZER (Mr. Dr. SALOMO). Geb te Kampen 18 Jan. 1823, gest. te Delft 25 Febr. 1868, werd in 1847 te Jxjiden bevorderd tot doctor zoowel in de rechts- weteeiKchap (op Diss. „De tutela secundum jus Ithilmudicuini“) als in de letteren (op Diss. „De jure- jurando Justiniano eh Theodora. praestando“). Hij la|a| daar onder Iciding van den hoogleraar Juyn- boll ook do Scmitische letteren beoefend. Als proeve ilaarvan verscheen in J 846 zijne „Roizo van Benjamin van Tudela“ met aanteek. (gunstig beoordeeld door JuynboH. Gids 1847, I, 132—144). — In 1850 word hij als opvolger van Meursing met het onder- wijs in het Mohami. recht en de Ini. wetten aan de Academic te Delft beiaat, later (mot zijn leermeester Koorda) ook in het Javaansch (sederl 1859 als hoogleoraar). Na de ophefing dezer Academic in 1804 werd Kcyzer dircleur der in datzelfde jaar opgerichto Gemcontc-Instelling voor do opleiding van Ind. ambtenaren te Delft, waar hij niet slechts het Mohami. recht, maar ook het publiek en admin. rechb en do geschiedenis van N. I. doceerde. Van 1860 tot 1866 was hij lid dor Staatcommissio voor het ontwerpen van een Strafwclboek voor Indie.

Nuar Kcyzer's voorstelling word tie Inlandschesanionloving in alic opzichten beheerscht door do theoretische voorschriften van den Islam, kon mon zich altians zonder grondige kennis dior voorschriften geen juist en volleditir begrip van het recht en do ge-

bruiken der Inlanders vormen, o.a. niet van him strafreclit, noch van hunne rechten op den grond (zie o.a. zijne brochure: Bcschouwingen over het land- bezit op Java, Delft 1858). Deze opvatting, welke tovons de richting van zijn onderwijs en studien bc- paalde, vond reeds destijds geen onverdeelden bij- val en moet thans in het licht der nieuwore onderzoe- kingen inderdaad in menig opzicht als onjuist en te e6nzijdig worden bcschouwd. Van zijno ijvorige werkzaamheid op het gebied zijner lievelingsstudio getuigde de uitgavo der 5 volgende werken: Hand- boek voor het Mohamm. regt, 1853 (vertaling van een Arab, werk van Sijrazi; vgl. Juynboll, Gids 1854, II, 701—708) — Kitab Toehpah, Jav.-Mohamm. wetboek, 1853 — Het Mohamm. strafrecht naar Arab., Jav. en Mal. bronnen, 1857 — Precis de jurisprudence musulm. par Abou Chodja| 1859 — MawerdVs publ. en admin. regt van den Islam, 1862 (vgl. W. Engelmann Gids 1863, I, 127—135), benevens eene lange reeks van gedeeltelijk zeer uitvoerige artikelen in de Bijdrng. v. h. Kon. Instit. voor T.

1. en vlk, v. N. I. (o. a. dat „Over de hulpmiddelen tot beoefening van het regt der Inlanders.“ in DI. II der 26 Reeks (1859) 137—264; vgl. verder het Register der Bijdr., 1901, biz. 94). Geruimen tijd was hij secretaris van dit Instituut-. Verder verschenen van zijne hand *): „Opmerkingen naar aanleiding van art. 71 van het Ontw. v. Wet tot vaststelling van het Reg. Reglcm. T854 en „Nadere toefchtin- gen“ van die opmerkingen, 1854; — „Onze tijd in N. I. beschreven in bund els“ (le bundel. De bedevaart, 1860; 2e druk, 1868, onder den titel: „Schtens uit het leven der Inlanders“) — het 2e DL der „Jav. Samenspraken“ van C. F. Winter (met een „Bijvoegsel op het Jav. Wdb.“), — eene verkorte uitgave van Valentijn's „Oud en Nieuw O. Indie“, 1855—1858 en voorscheidone artikelen in het Week- blad Tjaraka Welaïda en in de Delftsche Courant (gedeeltelijk in het T. v. N. I. overgenomen). — Een levensbericht gaf P. J. Veth in het T. v. N. I. 1868, I, 402—13, vgl. II, 104.

KI (SOEND.). Korte vorm van Kai (SOEND.)= boom; gewoon voorvoegsel van benamingen van boomen en planten.

KI AMIS (SOEND.). Zie CINNAMON UM BURMANNI.

KI ANGIR (SOEND.). Zie GANOPHYLLUM.

KI APOE (SOEND.). Zie PISTIA.

KI BEUREUM (SOEND.). Zio CEDRELA FEBRIFUGA.

KI BLANAK (SOEND.). Zie AVICENNIA.

KI DFINOK (SOEND.). Zio EUPHORBIA PULCHERRIMA.

KI DJAHFI (SOEND. J. Zie JUICHELIA MONTANA. — — — 1; 4 --

KI FINDOG (SOEND.). Zie XANTHOPHYLLUM. KI GENTENG (SOEND.). Zio DESMODI UM TRIQUETRUM.

KI GEULIS (SOEND.). Zie EUPHORBIA PULCHERRIMA.

KI HIANG. (SOEND.). Zie ALBIZZIA PROCERA.

*) De bekende Korunvertaling is slechts onder Keyzer's toezicht naar Franscho, Deutsche en Engelscho vertalingen in het Nederlandsch bewerkt, en door hem van eono Inciding (biz. I—85) voor- zien. Twee andere werken: „De vooratelhngen van de Mohamm. godsdielst“ (Gorinchem 1854) en: „Legendon dor Muslmannen over bijbelsche personen“, met een voorberigt van P. J. Veth“ (Schiedam, 1853) zijn van M. Keyzer.

KI HJOER (SOEND.). Zie OASTANEA JAVANICA.

KI HOEDJAN (SOEND.). Zie ENGELHARDTIA.

KI KĪPĪR (SOEND.). Zie ENGELHARDTIA.

KI KOEDA (SOEND.). Zie ODINA.

KI LALAJOE (SOEND.). Zie ERIOGLOSSUM KI

Lfimo (SOEND.). Zie LITSEA CITRATA.

KI MALA (SOEND.). Zie ALTINGIA.

KI MALAKA (SOEND.)- Zie PHYLLANTHUS EMBLICA.

KI MELAKIJAN (SOEND.). Zie CROTON TIG- LISI.

KI MĪNTHĪNG (SOEND.). Zie BACCAUREA RACEMOSA.

KI OETJING (SOEND.). Zie SOPHORA.

KI ORAJ (SOEND.). Zie COMIERSONIA.

KI PAHANG (SOEND.). Zie PONGAMIA.

KI PAJOENG (SOEND.). Zie BIOPHYTUM.

KI PATJAR (SOEND.). Zie COCCULUM.

KI PĪDES (SOEND.). Zie CINNAMOMUM PAR-THENOXYLON.

KI POEK (SOEND.). Zie PITHECOLOBWM.

KI FOETRI (SOEND.). Zie PODOCARPUS NE-

RIIFOLIA.

KI RĪMĪNG (SOEND.). Zie CKATOXYLON.

KI SEMIR (SOEND.). Zie HURA.

KI SERĪH (SOEND.). Zie CINNAMOMUM PAR-THENOXYLON.

KI TAI (SOEND.). Zie CELTIS en PREMNA FOETIDA.

KI TAMIANG (SOEND.). Zie OELTIS en TREMA. KI

TANEUH (SOEND.). Zie XANTHOXYLUM.

KI THĪDJA (SOEND.). Zie CINNAMOMUMINERS

KI TJANGTORANG (SOEND.). Zie DESMIDIUM TRIQUETRUM.

KI TJAOE (SOEND.). Zie PISONIA EXCELSA.

KI TJITJAP (SOEND.). Zie FICUS LEUCAN-CATOMA.

KI TJONTJORANG (SOEND.). Zie DODONAEA. KI

TOKE (SOEND.). Zie ALBIZZIA LEBBEK.

KIAMBANG (MAL.). Zie PISTIA.

KIARA. Algemeene Soend. naain voor *Ficus*-soorten. De „soort“ van het „geslacht“, Kiara wordt door de inlanders op de wijze der botanische nomenclatuur door een bijvoegsel aangegeven, als Kiara tjarin gin enz. Sommige *Ficus*-soorten worden niet tot Kiara gerekend, maar door geheel andere namen aangeduid, als k o n d a n g, h a m b e - r a g, w a l e n enz. Zie voorts bij FICUS, KIBLAH (Kiblat), d. i. richting naar Mekka. Zie MOSKEE, A.

KIBOEL (BAT.). Zie BEREN.

KIDAL. Desa in het district Pakis, afdeling Malang, residentie Pasoeroean, bekend door de zeer fraaie tjandi, Kidal geheeten, welke hier voor- komt (zie OUDHEDEN). Deze tjandi is een der minst beschadigde van geheel Java. Het platte dak is nog geheel intact, *pi ffit Y %*

KIDANG. Javaansche naam van de kleine herten, die tot het geslacht *Cervixus* (zie HERTEN), be- hooren. Dife, tot zuidoostelijk Azie beperkt, geslacht is gekenmerkt door een zeer langen rozenstok; een klein gewet, dat onvertakt is of slechts 66n zijtak heeft, en door de sterk ontwikkelde bovenkaaks- hoektanden van het mannetje. 0. *munjac* Zimm., door de Europeanen dikwijls ten onrechte „rec“ ge- noemd, (MAL.kidjang ; JAV. kidang ; SOEND. m'ntjek ; ?AJ. karahau) bewoont, behalve het vasteland van Z.-Azie, Sumatra, Borneo, Java en enkele kleinere eilanden in het westelijk deel van den archipel. Be- reikt ongeveer 1 M. lengten is op de rugzijde donker

kastanje-bruin. Zij leveii gewoonlijk, andrs dan do meeste herten, in parcn, vooral in open grasvlakten of in spaarzaAtn met boomcn begroeid terrein. Kuhl- brogge (Nat. Tijdschr. Ned.-Indie, LV, 1896), heeft een tweede soort, *C. pleiharic* 21-% beschreven, die in Z- en W. Borneo leeft. en zich van de vorige onder- scheidt door een onvertakt gewei en een' meer geel- bruine kleur. zoodat de inlanders hjar als kidang koening van *C. tmitjac*, de k. mrah, qnder- scheidcn.

KIDIANG (MAL.). Zie KIDANG.

KIDO (Goram). Zie KESKOESEN.

KIDOEL (GOENOEING). Zuidel.geborgte. Naam van het tertiair gebergte, dat zich langs de Zuidkust van Java uitstrekt van de Kali Opak in Djokjakarta. tot bezuiden den G. Smeroe in Pasoeroean. Het bestaat uit een hooger middendeel en twee lagere vleguels. Het eerste, bijna geheel uit erup- tieve gesteenten bestaende, reikt van den Z.O. hoek van Soerakarta door Madioen tot in het Z.W. van Kediri. Het sluit aan bij de vu)Kanen La woe en Wilis en bereikt bezuiden den cersten zijne grootste hoogte (1260 M.). De beide vleguels zijn grootendeels uit kalksteen opgebouwd. De westelijke is de vermaarde Goenoeng Sewoe (zie DUIZENDGEBERGTE) >), de Oostelijke omyat in Kediri het landschap LodajS, (zie aldaar).

KIEVITEN. Echte Kievitcn komen in Oost- Indie niet voor ; de daar levenden kenmerken zich door liet bezit van een wapen, een sterke spoor of doorn aan den voorrand van den vleugel; zij worden dan ook Spoor- kievitcn genoemd. Zie PLEVIERTVOGELS.

KIEVITSEI. *Bulla ampulla*. Zie GASTROPO- DENX L

KIEZELSPONSEN. Zie SPONSEN.

KIGELIA PINNATA D. C.; fam. *Bignoniaceae*, een boom uit Afrika met groote rolronde, op wor- sten gelijkende vruchten, die aan lange stelen han- gen en den boom een zeer opvallend uiterlijk geven. Op Java wel als sierboom gekweekt en wegens do vruchten „Worstenboom“ genoemd.

KIJAS, d. i. red encoring naar analogie. De voor- schriften der Mohammedaansche wet, zooals zij in systematischen vorm in de wetgeleerde werken (do zgn. /fci/i-boeken, zie ISLAM U, c) zijn uitgewerkt, berusten volgens do opvatting der Mohammed an on op vier „grondslagen“ of „wortelen“ (de 4 zgn. *oesoel al-filch*), nl. o)Koran, *Soennah*, *Jidmd** en *Kijds* (over *Soennah* en zie ISLAM II, a en b). De schriftgeleerden, die in de eerste eeu wen van den Islam de leer uit de heilige teksten afleiddcn en tot een afgerond geheel uilwerkten, waien daarbij meermalen genoddaakt, huu toevlucht tot „red- neering naar analogie“ (*kijds*) te nemen, omdat in de teksten in eene metugte van gevallen niet uit- drudtelijk was voorzien. j)c vraag, in hoeverre men in (lit opzicht op de foil bare mensclijlike logica mocht stouen, hieJd de Moslimsche geleerden tj- denlang verdeeld. Ten slotte were! echter de aan- vankelijk door vclen, althans in theorie, vcroordeel- de *leijds* algeleen als vierde grondslag der Moslim- sche plichtenleer erkend. Men beriep zich o.a. op eenige Koraittekstci en overleveringen, waaruit argumenten werden afgeleid voor de noodzakelijk- heid om in sommige gevallen *kijds* too te passen.

i) Dit ligt niet alleen in Djokjakarta, zooals daar is opgegeven, maar voor een kleiner deel ook hi het Zuiden van Soerakarta en het Z.W. van Madioen.

Hoofdzakelijk is echter de geldighekl van dezcu vierden grondslag der plichtenleer gegrond op den *idjmd*¹, de 66nstemmigheid van govoolen der Moslimsche gclerden.

Literatuur : C. Snouck Hurgronje, Nieuwo bijdragen tot de Icerinis van den Islam, p. 56—60 (Bijdr. t. d. t.), en vlk. v. N. Ind., 4c Volgr., Go DI. 1882 p. 412—16); Ledroit musulman, p. 33—36 (Revue de Fhist. d. relig., Tom. 37, 1898, p. 185—187); Th. W. Juynboll, Handlciding t. d. kennis d. Mohanun. wet, p. 54—57 (Handb. d. islain. Gesctzes, p. 50—54).

KIJOENG, KOEJOENG, KEJONG. Schelpdier. Zie aldaar.

KIKIK (JAV.)—Zie HONDEN.

KIKIVI. Hen voormalige onderafdeeling in de residentie Pale in bang. Zij omvat het stroomgebied der K i k i m (zijrivier van de Moesi on hare zijriviertjes). In 1853 werd Kikim als onderafdeeling ingedeeld bij Tfibing-Tingg, in 1870 gevoegd bij de afd. Lematang Oeloe en Ilir en Pasemalilanden (thans Palembang-sche bovenl.), in 190G opgeheven als afzonderlijke onderafdeeling en gedeeltelijk gevoegd bij de onderafdeeling Lematang-Oeloc, gedeeltelijk bij de onderafdeeling Teping-Tingg. Eenigszins belangrijke plaatsjes zijn in het Z. Goenoeng-Kerto, Tandjoeng soer : in het W. Saoung naga.

KIKVORSCHEN (in ruïnen zin, zie ook onder HANI DAE). Algemeene naam voor de orde der Staartloozc Amphibien (*Anura*). Voor kenmerken zie onder AMPHIBIEN. Van de 8 familie's dezer orde komen 6 in den Indischen archipel voor, welke als volgt gerangschikt kunnen worden.

A. onderorde der *ArCIFera*. De beide helften van den schoudergordel schuiven aan de buikzijde over elkaar heen en zijn dus in de buikmideellijn niet vergroeid.

1° fam. *Bufo*nidae (Padden, 3 geslachten met 32 soorten). Geen tanden in onder- en bovenkaak, geen ribben, echte landdieren, romp meestal kort en gezet, ledematen dito, huid meestal met wratten bezet, kosmopoliet.

2° fam. *Pelobalidae* (Waterpadden, 5 geslachten met 10 soorten). Tanden in bovenkaak, geen ribben, trommelvlies meestal verborgen, iets slanker van bouw dan de padden, tusschen de teenen van de achterpooten zwcmvliesen. N.- en Z.-Amerika, W.-Europa, Oriëntaal gebied en Indo-Australische archipel.

3° fam. *Ih*lidae. (chte boonikkivorschen, 3 geslachten met 34 soorten). Tanden in bovenkaak, meestal zuigschijfjes aan de onderzijde der laatste teenkootjes, die don vorm van klauwtjes bezitten. Booinvormon met slank lichaam en lango pooten, waarmco zij goed kunnen klimmen en springen. Holarktisch, Neotropisch, Australisch en Austro-Maleisch.

4° fam. *Cysli* (*nathid*ie (6en geslacht met 6en soort). Tanden in bovenkaak, vingertoppon soms verbreed, geen klauwtjes. Uiterlijk op echte kikkivorschen (*Banid*ie) gelijkend. N.- en Z.-Amerika, Australie en N.-Guinea.

B. onderorde der *Firmisternia*. De beide helften van den schoudergordel zy in de buikmideellijn stevig vergroeid.

5° fam. *Engystomatidae* (Engmuligo kikkivorschen, 22 geslachten met 59 soorten). Meestal zonder Udon in beido kaken, grootendeels bodembewoners of gravondieren met kleino monding, welke zich mot micron, termieten on underc onderaardscho insekten of insoktenlarven voeden. Circumtro-pisch.

6° fam. *Banidae* (Ikhto kikkivorschen, 7 geslachten met 81 soorten). Slanke, langpootige dieren, met tendon in den bovenkaak, welke of veelal een semi-aquatische of arboricole levenswijze op na houden. Kosmopoliet, hoofdz. in Arctogaea.

Wat de verbreding der familieën van Staartloozc Amphibien betreft, zijn van zodcgeographisch standpunt geen conclusie's van veel belang te verwachten, aangezien de bolangrijkste en soortenrijkste familieën (*Ranidae*, *Engystomatidae*, *Hylidae*, en *Bufo*nidae) vrijwel kosmopoliet of circumtropisch zijn. Alleen ontbreken de echte boomkikkivorschen (*Hylidae*) in het Orion tale en in het Aethiopische gebied, waar hun plaats ingenomen wordt door boomvoren men uit de familie der echte kikkivorschen (*Ranidae*), in eerstgenoemd gebied in het bijzonder door soorten van het geslacht *Rhacophorus* (vliegende kikkivorsch). Van do in Ncogaea on Notogaea thuisbehoorende *Cysti* (*nalkid*ie, die in Australie de plaats der *Ranidae* innemen en een dergelijke differentiatie vertoonen in water-, land- en boomvormen, komt slechts een enkele vertegenwoordiger in N.-Guinea, dus in het Australisch deel van den archipel voor. De waterpadden (*Pelobatidae*) vertoonen een discontinue verbreding, aangezien zij in W.-Europa en in het Oriëntaal gebied tot in N.-Guinea voorkomen, maar in het tusschenliggende gebied ontbreken, evenals in Australie en Polynesie, terwijl zij in N.-Amerika weer voorkomen. Er zijn 3 genera met 3 soorten uitsluitend in N.-Guinea bekend, terwijl 2 genera met 7 soorten in het Indo-Maleisch gebied en voor een deel ook in A.-Indie voorkomen. In het tusschenliggende Austro-Maleisch gebied ontbreken zij. Dit optreden van twee verspreidingscentra, een Westelijk en een Oostelijk, terwijl in het tusschenliggende gebied de bedoelde vormen ontbreken of aklaar spaarzaam vertegenwoordigd worden, treedt ook bij enkele Reptielengroepen (*Agamidae* en *Gonyocephalus*) en bij cle engmuligo kikkivorschen (*Engystomatidae*) op. Men zij hiervoor naar de tabel verwezen, waaruit tevens blijkt, dat bij de overige familie's de verspreiding slechts van een centrum uit heeft plaats gehad en wel bij de *Hylidae* van Australie en N.-Guinea uit, waarbij slechts een zevental soorten in het Austro-Maleische gebied doorgedrongen zijn, en bij do *Bufo*nidae en *Ranidae*. van het Oriëntaal gebied uit. De voorlaatste familie blijft tot het Indo-Maleisch gebied beperkt met uitzondering van twee in Celebes voorkomende *Bufo*-soorten, laatstgenoemde Jring tot in N.Guinea, N.-Australie en Polynesie door, naar het Oosten langzamerhand in geslachten- en soortenrijkdom afnemend, maar in N.Guinea wecr iets vormenrijker wordend, (Zie do tabel op biz. 31 (5).

Let men niet zoozeer op de verspreiding van de afzonderlijke familie's, maar soinnneet men het voorkomen der geslachten on soorten van alto Staartloozc Amphibien, dan spruiet de aanwezigheid van twee verbredingscentra met een tusschenliggend Amphibien-archipel gebied overzeer in het oog. Het soortenrijke Indo-Maleisch gebied met 13 eigen geslachten en 99 eigen soorten (waarvan 77 tot *Ranidae* en *Bufo*nidae behooren) on het iets minder soortenrijke N.-Guinea met 15 eigen geslachten en 72 eigen soorten (waarvan 59 tot *Hylidae* en *Engystomatidae* behooren) steken duidelijk af bij het arme Austro-Muloischo gebied met slechts 1 eigen geslacht en 22 eigen soorten (waarvan 12 tot *Hylidae* en *Engystomatidae* en 10 tot *Ranidae* en *Bufo*nidae behooren), terwijl slechts geslacht, *Rana*, en een soort cfectief door den gchelon archipel voor-

Overzicht van de verspreiding der families van Staartlooze Amphibien (*Ajiura*) in den Indischen Archipel.

Familie-naam	Geheel ¹⁾ Archipel	Indo-Austr. gebied.	Indo-Maleisch gebied.	Indo-Mal. Austral. gebied.	Austro-Maleisch gebied.	Austro-Mal. en Austral. gebied.	Austral. Arch.	Totaal aantal soorten en geslachten.
aantal soorten		1	30		1			32
<i>Bzifonidae</i>								
aantal geslachten		1	2					3
aant-al soorten			7				3	10
<i>PeJobatidae</i> .								
aantal geslacht-en			2				3	5
aantal soorten	■				5	3	26	34
<i>Hylidae</i>								
aantal geslachten						1	2	3
aantal soorten							1	1
<i>Cystignathidae</i> aanta!								
geslachten							1	1
aanta I soorten		2	15	1	7	1	33	59
<i>Engystoinatidae</i> aanta!								
geslachten	2		6	1	1	3	9	22
aantal soorten	1	11	47	1	9	3	9	81
aantal geslachten	2	2	3					7
<i>Ranidae</i>								
aantal soorten	1	14	99	2	22	7	72	217
<i>Anura</i>								
aantal geslachten	4	3	13	1	1	4	15	41

i) Onder voorkomen in den geheelen archipel wordt hier verstaan, dat vertegenwoordigers uit de 3^e zoogeographische provincies bekend zijn. In den letterlijken zin algemeen verbreid is slechts het geslacht *Rana* en de soort *R. macradon* Kuhl, welke laatste van A.-Indie tot in de Philippijnen en in N.-Guinea voorkomt, maar in Celebes ontbreekt.

komen, een 14-tal soorten Indo-Australisch zijn en een 7-(*Ranidae*). Binnen het eihulsel ontwikkelt zich nu in een tal soorten aan N.-Guinea en het Austro-Maleische gebied of vijf de kleine larve, die voorzien is van een met gebied gemeen zijn. Terwijl dus, wat den aard der eigenloortandjes bezetten mondrechter, een zuig- nap, soorten betreft, het Australisch karakter van uitwendige kieuwen en een grooten zwem- staart. Deze laatstgenoemd gebied iets sterker is dan het Oriëntale (zie verlaat het eihulsel), zuigt zich aan waterplanten vast, ook onder ENGYSTOMATIDAE, komt men, indien waarbij de hoorntandjes het wier- overtrek van deze alleen het aantal der aan die gebieden laatste afraspen en verandert na korten tijd in een gemeenschappelijke soorten in aanmerking om onderpadje of dikkopje. Bijdozen larvevorm wordt, voor het Austro-Maleisch gebied tot een zijnde uitwendige kieuwen verschrompeld en breken tegengesteld resultaat. Misschien is deze disharmonie opeeninge kieuwspalten door, maar deze worden dadelijk te lessen door aan te nemen, dat een oudere Amphibien- door een kieuwdeksel overgrocid, terwijl de zuignap fauna van meer Australisch karakter zich aldaar met een verdwijnt. Dan worden de achterpooten zichtbaar, jongere van meer, orientaal karakter vermengd heeft. daarna wordt de staart langzamerhand geresorbeerd. Zoals reeds onder AMPHIBIAN vermeld werd, terwijl eindelijk ook de voorpooten door de brengen de meeste kikvorschen een deel van hun leven kieuwdeksel heen broken. Ondertusschen gaauw na de in het water door als gestaarte, visachtige [larven, die] longen functioneeren, het hier verlaat tijdelijk het water door middel van uitwendige kieuwen 'ademen. In daten neemt hangzamerhand den vorin van een kleinen, geval worden de middelmatig 'dooierrijke eieren in het staartloozen kikker aan.

water gelegd, na in den ei- I leider door een gelechtig. Van dit schema, dal vooral bij waterkikvorschen en bij eiwitrijk omhulsel om- \ geven te zijn. Hoewel de padden verwezenlijkt wordt, komen in het bijzonder bij bevruchting uitwendig is, heeft een werkelijke paring arbore. Je vormcii afwijkingen voor, welke plaats, waarbij het man- netje het in het water gezeten voornieuwelijk daarop neerkomen, dat eengroot deel der wijfje met de voor- ! pooten omklemt en de eieren als het ontwikkeling binnen het eihulsel verloopt, dus het larve- ware naar bui- ten perat, om deze te bevruchten, zoodra zij leven verkort wordt of ontbreekt, waarna de dikwijls het de : cloacaal- opening verlaten hebben. Heteihulsel zwelt j verschijnsel gepaard gaat, dat de eikluwens niet nicer in in het water sterk op en laat dan geen verdere man- j nelijke het water gelegd , maar aan bladeren of andere geslachtsellen meer door. De talrijke eieren I vorinen plantendeelen beves- tigd worden. Meestal heeft dan rozenkransvormige snoeren (*Bufoyiidae*) of ! plakken aan tevens van de zydo- van het mannetje een min of nicer intensieve broed - zorg plaats, wat leidt tot een verminderig van het aantal eieren van den legsel. Voor verdere bijzonder-

heclon wordt vorwozen naar do artikcls over do afzonderlgko familie's. Ondor volwassen kikvorachen komon een aantal soorten voor, welco grootendcols aan het waterlevon aangepast zjn. In tegenstelling met enkolle volledig aquatielo salamanders (do zoo- gen. *Perennibranchiala*) blijvn in dit geval larvalo erganen, als uitwendige kieuwen of kieuwspletten, niet bowaard, maar word onder water de kieuw- ademhaling door een algemeono huidadcmhaling ver van gon, terwijl daaniaast altijd longademhaling optreedt. Daarvoor moot de kikker natuurljk aan *de oppervlakte van hot water komei of zich op het land begoven. Do larvetaart word functioned door de lange, van zwemvliezen voorziene achterpooten vervangen. Waterkikkers komen vooral voor in do familie der echte kikvorschen (*Ranidae*), maar ontbroken niot in ander familie's, zoolsonder clo waterpaddon (*Pelobatidae*) of onder de gewone padden (*Bifonidae*).

Echte bodemvormen zyn natuurljk voornameljk uit do famine's der padden (*Bifonidae*) en der micrenetende, engmuilge kikvorschen (*Engystomatidae*) bokend, maar worden ook gevonden in het Pelobatidengeslacht *Megalophrys*, hetwelk tusschen dorre bladeren leeft en daarvan kleur en tekening na-boost. Het zjn groote, strijdlustige dieren, waar- aan soms zelfs kleine zoogdieren ten offer vallen. Merkwaardig is vooral *Megalophrys nasuta* Schleg. uitSumatra en Borneo, door het bezit van een aantal hoornuisteeksel op den kop, waardoor dezo ge- hoornde waterpad een zeer grotesk en eenigszins afschrikwekkend uiterlijk verkrijgt.

Boomvormen komen, behalve in de familie der echte boomkikvorschen (*Hylidae*), ook onder de *Ranidae*- (in het bijzonder het geslacht *Rhacophorus*, de vliegendo kikvorsch) en onder de *Bufo* (*Nectophryne*) voor. Bodemvormen hebbon in het algemeen een jilompon bouw (omvang van het lichaam in het midden veel grooter dan de iongte) en betrekkelijk korte ledematen, terwijl de boomvormen juist een slank lichaam en zeer lange, van zuigschijfjes voorziene Jedematen bezittou. Een uitzondoring vormt een springende bodemvorm, *Bufo jerdoni* Gthr uit Borneo, welke juist een zeer slank lichaam on lange achter- pooten bezit, wat hem natuurljk bij het springen zeer goed te static komt. Bij sominige soorten van hot geslacht *Nectophryne* (do vliegendo kikvorsch) dieneii tusschon vingersen teneu uitgespannen vliezen als valschon. Volwassen kikvorschen voeden zich hoofdzakelijk met insokten en worme), de grooter vormen versmadon eohter kleinere klassege- nooten, slangon, hagedissen en soms kleine zoog- dioren, als eekhoortjes, nict.

Voor vordero bijzonderheden omtront de levenswijzo dor kikvorschen zie onder BLJFONIDAE, ENGYSTOMATIDAE, HYLIDAE en RANIDAE.

Literatuur. Voor algemeene werkon zie onder AMIBIEN. bo volgonde artikelen hel)ben alleen betrekking op de verdeling der kikvorschen in den Oost-Indischen Archipel. — [V. Peters en G. Doria. Ann. d. Museo Civico di Storia Nat., Genova XIII, 1878. — A. B. Meyer. Abh. en Ber. kgl. Mus. zu Dresden, 1887. — P. en F. Sarasin. Über die geologische Goschlichto der Insel Oolobes auf Grund der Thiorvorbroutung 1901, — Jean Roux. Act. Soc. helv. Sc. natur. 92o Session, T I, on Arch. Sc. phys. on natur. Gondve T XXVIII, 1909. — P. N. van Kam- pen. Zool. Jahrb. Abt. Syat. B(1 XXII, 1905. — Noya, Guinea. Result. Exped. scient. neerl. N. Guinea Vol. zool. 190G, vol. IX, zool. 1909 en 1913,

vol XIII, zool. 1915. — Al. Weber. Zool. Ergebn. Reiv- WNieclcl. Ost-Indien. B<1. J V, J 907. — Bull. D6p. Agric. Indes neerl. N. 25, 1909. — Natuurk. Tgd- schr. Ned. Indie Deel. LXIX, 1909. — Dan. de Lange Jr. und Nelly do Rooy in Alfred Maass. Durch Zontral-Sumatra, Bd II, 1913.

KILIRAN DJAO, d.i. de slijpsteen der Javanen, de legndaire nama van een nauwe, donkrc berg- pas, waardoor het voetpad loopt van Takoeng aan de glijknamige rivier; (inkertak der Batang Hari) naar Parit Ran tang in het Koeanant-stroomi- gebied, onderafdeling Sidjoondjoeng, Sum. Westk. De overloivering luidt, dat toen een groot leger van (Hindoo-) Javanen over of langs deze Bergen trok, ieder man er zjn klewang sleep, door welk slijpen deze bergpas ontstond, zoo talrijk was men.

KILWAROE (KILIWAROE). Laag eilandje, tot de Ceram-laut-groep behoorende, uit koraalkalk en zand bestaande. Het heeft twee kampongs, Kilwaroe en KilLita, met eene bevolking van ongeveer 600 zielen en is ongeveer 0,6 K.M.² groot. Zie Riedel, „de Sluik- en kroesharige rassen“ biz. 146.

KIMA, MAL.; HIMA, BAL. *Tindaca*. Zie DOOPVONTSCHELP.

KIMPOEL (JAV.). Zie XANTHOSOMA.

KINA. Onder dezen nama (Latijnsch *Cortex cinchonae*, v. *chinae*, v. *peruvianus*, Fransch *C o r t e e* *q u i n q u i n a*, Engelsch Peruvian bark, Duitsch Fieberinde) verstaat men de ge- neskrachtige hasten van eenige soorten boomen, die botanisch behooren tot het geslacht *Cinchona* uit de famiio der *Hubiaceae* on chemisch gekenmerkt zjn door het bezit van bopaald koortswerende plantenbases: de kina-alkaloiden. Kinabast en de daaruit verkregen alkaloiden, bepaaldoljk kinine, zjn allorbelangrijkste raediejon: de kinabast als tonicum on stomachicum, do kina-alkaloiden vooral bij malaria-ziekten. Ofschoon Zuid-Amerika het oorspronkelijk vaderland der *Cinchona's* is, is thans Nederlandsch-Indio, en wel West-Java, de hoofdzet der kinacultuur en voorziet het voor ³/₄ in de wereldconsumtie aan kina (incl. kin inc).

Hier volgt een kort overzicht van afkomst, geschiedonis, bestanddeelen on handel, alsmede een meer uitvoerig rdsume der cultuur van kina in Ned.-Indie. Verwezen zij naar do in dit opstel ge- noemde literatuur. Voor bijzonderheden aangaande hen, die zich ten opzichte onzer kinacultuur vor- diensteljk genaakt hebbon, raadplce men enigne in deze encyclopaedio voorkomendo biographische aantekeningen, bepaaldeljk dio over Hasskarl, Junghuhn, De Vrij, Ledger, Van Gorkom en Ber- nelot Moens.

AFKOMST, *Cinchona's* zjn altijd groone hcesters of boomon wicr uiterlijk soms aan don soringeboom hcrinnert, soms aan den appelaar. Do bladeren zjn enkelvoudig, gaafrandig, gesteeck, kruiswijcz gepluust, meest glanzend en lederachtig, soms flu- weelachtig dof (good Ledger-typo), van lancet- tot cirkelvormig. De bloemcon. staan in veelbloomige pluimen, zij zjn klein, geelwit of rose, mot troni- petvormige vijfslippige kroon on met vijf meel- dradon, die bij dezelfde soort deels (by de kort- stijlige exemplaren) uit do bloemkroonbuis naar buiten steken, deels (bij de langstijlige exempla- ren) daarin vorboren zjn: dit verschijnsl (h c t e - r o s t y l i e) is van byzondere betekenis, omdat men bij kunstmatige bovruchting van kina's alleon dan goede resultaten verkrijgt, indien hot stufmeel der blooiuen van een lang stijlg oxcmplaar go- bracht word op de stempels van con kort stijlg.

of omgekeerd. De vrucht is cone door den gedroogden kelk gekroonde doosvrucht, die bij het rijpen van onder naar bo ven in tweeën openspringt, waar- bij ook de vrucht steel splijt: de zaden zijn kleiig, plat, licht en met een breeden vliezigen vlugel om- geven.

Tot dit geslacht worden gerekend 30 a 40 soorten, die hare oorspronkelijke groeiplaats hebben in de vochtige koele wouden van het Andesgebergte, van Bolivia tot Ecuador, meest op 1600—2400 3L hoogte, met eene gemiddelde temperatuur van 12— 13° C. De kinasoorten zijn moeilijk van elkander te onderscheiden en zij vormen onduidelijk geïsoleerd bestaarden (kruisigen of hybriden), waardoor de oorspronkelijk reeds geringe soortverschillen nog onduidelijker worden. Misschien is dus het aantal ware soorten veel geringer: de botanici O. Kuntze meent de zelfs slechts 4 typen te kunnen aaiwemen. Ook bleef, toen de kina's uit het wild werden ingezameld, de botanische herkomst gewoonlijk onzeker. Met voordeel is echter thans de botanische diagnose der kina's in de praktijk geheel ver van gen door de chemische analyse. Niet alle soorten van *Cinchona* n. l. bevatten de kina-alkaloiden in dezelfde hoeveelheid en in dezelfde verhouding: zeer vele zijn als geneesmiddel volkomen waar- deloos en ook komen dezelfde alkaloiden voor in eenige planten, die niet tot dit geslacht, maar toch wel tot dezelfde groep (*Cinchoneae*) behooren, n. l. in *Ladnbergia* en in *lietjia*, waarvan in Columbia de zg. *China citrea* ingezameld wordt.

De belangrijkste kinasoorten van den tegenwoordigen tijd zijn:

1) *Cinchona Ledgeria* iloens, afkomstig uit Caupolican in N.-Bolivia en thans op Java in het groot gekweekt. Boomen met kegelvormige kruin, met takken, die scherpe hoeken met den stam vormen, met langwerpige lederachtige bladeren en welriekende knikkende roomgeel bij inderwaardige typen rood gekleurde bloempjes. Deze soort, die nu bijna uit si- intend de "fabrieksbast" voor de kina- bereiding levert, is navent aan *C. Calisaya* Weddel, de stamplant der vroeger als de kostbaarste soort geldende kina- koningskina (*Cortex chinæ regius*) van Zuid- Amerika.

2) *Cinchona succirubra* Pavon, afkomstig van de hellingen van den Chimborazo (vroeger in Azië in vele plantsoenen gekweekt, thans alleen voor onderstammen ter vereeniging met Ledgeriana). Fraaie boomen, tot 25 M. hoog, met zeer groote (tot 1/2 M. lange) eironde kruidachtige bladeren. Deze soort is de stamplant der reeds sinds twee eeuwen zeer gunstig bekende rode kina (*Cortex chinæ, ruber*). De bast der gekweekte *C. succirubra* (die alius geheeten is naar het aanvankelijk kleurloze, loch aan de lucht blootgesteld snel rood worden, adstringerende sap, dat bij insnijding uit den stam vloeit) is thans de in onze apotheken meest gebruikelijke soort, om de voor een tonisch geneesmiddel zeer gunstige verhouding lier- bitoren en samen-trekkende bestanddelen.

3) *Cinchona officinalis* Linne, afkomstig uit Ecuador en Peru, en in Ned. Indië niet meer gekweekt, wel nog in Britsch-Indië. De naam *C. officinalis* is echter gegeven aan meer dan eene soort, dus aan planten met uiteenlopende eigenschappen: n. Zij gold als stamplant der *Loxa-kina*, eene der vele bekende kina's (*Cortex chinæ jvseus*) van welke bekende herkomst, die vroeger de meerderheid der handelsware vormden. Tegenwoordig vindt men op Java veelvuldig de cultuur van eene hybride van

C. officinalis succirubra, zg. *C. rdbxisla*, die rijk is aan kine en nog weligt tiert, op hoog gelegen terreinen (1800 M.), waar and ere kina's kwijnen.

Behalve de drie hier genoemde voornaamste soorten, vindt men in de Indische plantsoenen een aantal hybriden van *C. Ledgeriana X succirubra* en voort tot instandhouding der soort op de Govutt. Kina- ondoenieming nog slechts enkele exemplaren van, in- cinct minderwaardige, soorten uit de begin- periode der kina- cultuur.

Bij voorkur kweekten op Java thans *C. Ledgeriana*-zaailingen en *C. Ledgeriana* op *succirubra*-onderstam geent, om de eerstgenoemde alkaloid- rijk, doch meer tengere soort te voorzien met het krachtiger wortelstelsel van laatstgenoemde.

GESCHIEDENIS DER KINA. Deze begint in het jaar 1638. Toen in dat jaar de gravin del Ohinchon, echtgenote van den vice-koning van Peru in het paleis te Lima ziek lag aan hardnekkige koorts, we rd haar deze nieuwe medieijn gegeven door den Spaanschen corregidor van Loxa, Don Juan Lopez de Oñazares, die zelf vroeger van koorts genzen was door dit middel, als poeder toege- diend. Wellicht was het een oud volksmiddel in de buurt van Loxa, hoevelers de bewoners der kinast reken, voor zooverre bekend is, geen gebruik van den bast naakten en deze zelfs als vergiftig beschouwden. De gravin del Chinchon genas boven verwachting snel, en in hare dankbaarheid wendde zij nu a lies aan, om de kina in gang te doen vin- den, eerst in hare omgeving te Lima en na haar terugkeer ook in haar vaderland Spanje. Aange- zien er in Europa groote behoefte was aan een goed koortsmiddel, daar de inheemsche bittere planten (o. a. de *Geraniaceae*) vaak werkeloos ble- jen, word het bericht der ontdekking van het „Poeder der gravin" (P o l v o d e l a c o n d e - s a) met graagte ontvangen. Haar t e c r heeft do groote plantkundige Linnd het geslacht der kinaboomen *Cinchona* gedoopt; eene correctie van dezen naam tot *Chinclona* is later beproefd, doch heeft geen in gang gevonden. (zie O. R. Markham, „A memoir of the Lady Ana de Osorio, comt ess of Chinchon and vicequeen of Peru, with a plea for the correct spelling of the *Chinclona* genus", London 1874). Het zijn vooral de Jesuiten ge- weest, die voor den aanvoer en de verapreding van het nieuwe middel gezorgd hebbei; kina- poeder word dientengevolge ook *Pulvis pair uni* of *P o l v o d e l o s J e s u i t o s* genocid. Te- genover de beschuldiging, dat de Jesuiten om matige wiist uit deze medieijn wisten te trekken, kan gesteld worden, dat de gencraal- jrocurator hunner orde, Juan De Lugo, in zijn paleis te Jioinch het kinapoeder kosteloos uitdeelde aan de armen CD dat liij het nieuwe middel nauwkeurig tict onder- zoeken, en dientengevolge aanbevelen, door d- n jljfarts van Innocentius X. Keeds in 1649 niaakte De Lugo den kardinaal Mazarin opmerkzaam op de kina als het geneesmiddel, noodig voor den toen aan koortsen lijdenden jongen IxxJewijk XIV. In de volgende jaren we rd dezo met icijn spoedig minder zelzaam: al in 1658 were! de kina voor ieder te koop aangeboden in de toen te Londen versc)ijncn- dc courant „Mercurius politicus". liiiggen vond de kina daar te lande vooral ook door liobert Talbor, die haar zeer handig als geheimmiddel wist te cx- ploiteeren en zich daardoor rijkdom en roem ver- wief: in 1678 was hij lijfarts van Karel II en lat er we rd hij aan het Fransche hof verbonden. De door hem aangewende art sen ij genas o. a. den minister

Cblbert on redde hot leven van Ooond (C o m b i c n n t - i l s a u v d o p r i c i n s c s t e t o s ? N o u s l u i d e v o n s o n d e e . . . v r a a g t L a F o n t a i n e i n z i j n „ P o d m e d u q u i n a „ 1 6 8 2) . T o c n n l . T a l b o r i n 1 6 8 1 s t i e f , w e r d d e s a m e n s t e l l i n g v a n z i j n „ M o d i c a m e n t u m A n g l i c u m „ o f „ A r c a n u m T a l b o r i „ b e k o n d g e m a a k t e n d a a r k i n a h e t h o o f d b e s t a n d d e e l b l o c k t e z i j n , h a d d i t w e d e r e e n v e n n e e r d e r g e b r u i c v a n d e z e n b a s t t e n g e v o l g e . V o o r z o o v e r r e d e o n g e r g e l d e a n v o e r e n v a n h e t m i d d e l z u l k s t o e l i e t e n , v o n d d u s d e k i n a t u s s c h e n 1 6 5 0 — 1 7 0 0 i n E u r o p a a l g e m e e n i n g a n g . A f e n t o o w e r d d e g e n e e s k r a c h t o o k h e f t i g b e s t r e d e n , w a t d e e l s w e l h e t g e v o l g z a l g e w e e s t z i j n v a n d e v e e l v u l d i g e v r v a l s c h i n g e n m e t w a a r d e l o o z e h a s t e n , o . a . m e t e l z e n b a s t e n w i l g e n b a s i . O o k w e r d e n v a a k r e e d s u i t Z . - A m e r i k a a n d e r e h a s t e n o n d e r n e n n a a m v a n k i n a a a n g e v o e r d , z o o d e C a s c a r i l l a (d e t h a n s n o g g e b r u i c k l i j c a r o m a t i s c h - b i t - t e r e b a s t e n e e r C r o t o n - s o o r t) , d i e m e n a l s „ C h i n a i n a n o v a „ a n b e v a l . B i j d e g e r i n g e k e n n i s , d i e m e n t o e n n o g v a n d e s t a m p l a n t e n d e r k i n a b e z a t , w a r e n t r o u w e n s v r w i s s e l i n g e n n i c t t e v e r m i j d e n .

De eerste beschrijving der kina's, op hare groei- plaats zelve waargenomen, werd geleverd door de beroemde graadmetings-commissie der Fransche akademie: in 1738 zone! de astronoom C. M. de la Condamine naar Parijs eene afbeelding en beschrijving van den „Arbre de quinquina“, van Loxa, en J. De Jussieu, die als botanicus aan deze expedi- tie verbonden was, leerde weldra nog eene tweede soort kennen, vermoedelijk dezelfde, die later door Linne als *Cinchona officinalis* beschreven is. Des- tijds, en nog tot 1770, kwam alleen kina van de westelijke Andes-hellingen, uit Ecuador en Peru (uitvoerhavn Payta) en moest zij dus steeds de lange reis naar Europa om Kaap Hoorn of door de landengte van Panama maken, tot in het ge- noemde jaar door de onderzoekingen van den Span- jaard J. O. Mutis hel voorkomen van kina aan de oostelijke zijde van het Andes-gebergte bekend werd, wat den uitvoer naar de havens Cartagena en S. Marta in Columbia leidde, waardoor het vervoer herwaarts zeer vereenvoudigd werd.

In het Jaatst der vorige eeuw werden de kina- streken bereisd door de Spaansche geleerlen Ruiz en Pavon („Quinologia“, Madrid 1798; „Suplemento a la quinologia“, 1801) en door den beroemden Duitschen naluurondci'zocker A. Von Humboldt en diens Franschen reisgenoot A. J. A. Bonpland. Do door hen en eenige andere botanische reizigers, bepaaldelijk H. A. Weddell en H. Karsten, aange- bracht kennis der Zuid-Amerikaansche kinasoor- ten werd in de eerste helft dezer eeuw nog voort- durend venneerderd ; zij is n d e r g e l e g e l d i n v e r s c h i l - l e n d o s t a n d a a r d w e r k i c) , z o o i n H. A. Weddell, „His- toire naturelle des quinquinas“, Paris 1849; H. Karsten, „Flora (Joluinibae“, Berlin 1858; J. E. Howard, „Illustrations of the Nueva quinologia of Pavon**“, London 1862. Ook werden destijds in Europa de kinabasten, die daar in den handel kwamen, zorgvuldig onderzocht en beschreven. hierstgeschied- (le dit filicen naar de uiterlijke en met hot ongewapen- de oog waanicembaro kcumerken, als kleur, vorin, breuk der hasten, enz.; ook traclitte men nategaan, welke soorten van korstmosscii aan eene bepaalde kinasoort eigen waren, om dan uit die mossen tc oordeelen over de ufkomst en de waarde van de handelabastcn. Voorbeelden enoor dergelijke macroscopische beschrijving der kinasoorten zijn: H. Von Bergen, „Versuch einer Monographic derChina“

Hamburg 182G, on Delondre et Boiichardat, „Quinologic“, Parijs 1854. Later is men ook gnan lctten op de cigenaarldighcdeen in den an atomise hen bouw der verschillendo kinasoorten, gelijk zulks met den microscoop te onderzoeken is. Vooral zijn voor kina- basten kenmerkend de dikke spoelvormige bastve- ze! s; in do valsche kinasoorten, die van verwante *liubiaceae* (*Ladenbergia*, *Exostemma*, *Remijia*, *Nau- clea* e.a.) afkonstig zijn, komen deze „kinavezels“ niet voor, wdl zijn echter cenige valsche kinabasten toch alkaloidhoudend gbleken, als de reeds genoem- de *China cuprea* uit Columbia. (Ook kan men de echte kina's van de valsche onderkennen door de z.g. proef van Grahc: indien kinapoeder in een rea- geerbuisje verhit wordt, moet het een roode teer geven). Voorbeelden van eene goede microscopi- sche beschrijving der kinasoorten zijn: O. Berg, „Die Chinarinden der pharmakognostischen Samm- lung zu Berlin“, 1865 en Vogl, „Die Chinarinden des Wiener Grosshandels und der Wiener Samin- lungen“, 1867, alsmede diens „Pharmakognosie“ 1892. Van mecr praktisch nut echter voor de waar- de bepaling der kina's dan pharmacognostische studien konden geacht worden, is de chemische analyse gbleken. De chemie der bestanddeelen en de cultuur in Azie zijn de twee belangrijke hoofd- stuiden, die in dezc eeuw aan de geschiedenis der kina zijn toegevoegd.

BESTANDEELEN. Kinabasten hebben een bitte- ren en samentrekkenden smaak; de eerste wordt vooral door de aanwezigheid van alkaloiden, de laatste door looizuur (tannine) en verwante stoffen veroorzaakt. De nicest bekende k i n a - a l k a l o i d e n z i j n k i n i n e , k i n i d i n e , c i n c h o n i n e e n c i n c h o n i d i n e , s t o f f e n , d i e a l l e k r i s t a l l i s e e r b a a r z i j n . E e r s t g e n o e m d a l k a l o i d i s v o o r d e g e n e e s k u n d e v e r r e w e g h e t b e - l a n g r i j k s t ; h e t w e r d i n 1 8 2 0 o n t d e k t d o o r d e P a - r i s e h e a p o t h e k e r s P e l l e t i e r e n C a v e n t o u , d i e o o k d e d o o r d e n P o r t u g e s c h e n a r t s G o m e z r e e d s i n 1 8 1 0 o n t d e k t e c i n c h o n i n e n a c h e r h e b b e n o n d e r z o c h t ; k i l l i d i n e i s i n 1 8 3 3 d o o r H e n r y c n D e l o n d r e , c i n c h o n i - d i n e i n 1 8 4 7 d o o r W i n c k l e r o n t d e k t . N a a s t d e z e v i e r a l k a l o i d e n z i j n e r n o g ± 2 5 a n d e r e , d e e l s k r i s t a l l i j n e , d e e l s a n i o r p h e p l a n t e n - b a s e s u i t d e k i n a g e i s o l e c r d ; z i j k o m e n n i c e s t s l e c h t s i n g e r i n g e h o c v e c h t e i d v a n o n s o m m i g e h u n n e r z i j n n i c t d a n o n t l e d i n g s p r o d u c - t e n .

Kininc (C₂₀H₂₄N₂O₂) kristalliseert met 3 mol. kristalwater in kleurlooze prisma's, die bij 15° in ongeveer 6 deelen alcohol en 20 deelen aether oplosbaar zijn, doch 1600 deelen water voor oplossing behoeven. Dezo op lossin gen draaien het polarisatie- vlak links. In de geneeskunst gebruikt men niet de kinine als zoodanig maar do kininezouten, waarvan twee reeksen bestaan, de neutrale zouten (uit 1 mol. kinine met 1 mol. conbasisch of % mol. tweebasisch zuur) en de zure zouten (uit 1 mol. kinine met 2 mol. conbasisch of 1 mol. tweebasisch zuur). Het belang- rijkst zijn: de zwavelzuro kinine of het Idnincsulfaat (sulfas c h i n i n i) , die moeilyk in water oplos- baar is (i—800), en de geniakklijker oplosbarc (1— 30) zoutzuro kinine (h y d r o c h l o r a s v . m u r i a s c h i n i n i) . Z i j w o r d e n i n d e k i n i n e f a b r i e k e n b e r e i d o n i n d e a p o t h e k o n g o b r a c h t i n d e n v o r i n , d i e n d e a r t s n u t t i g o o r d r e k t . n l . a l s o p l o s s i n g e n v o o r i n w e n d i g g e b r u i c („kooftsdrank“) en voor onder- huische inspuiting, als pillon (incest met 1 groin = 05 milligram sulf. chin. per pil), capsules, poeders, zalven, enz. Nog voerschriftelidc andere kininc- zouten zijn in gebruik, zoo in de kinderpinktjic do weinig bittero looizure kinine (t a n n a s c h i n i n i) .

De werking van kinine op het dierlijk organisme is nauwkeurig onderzocht; het is een protoplas-niagift, dat vooral doodlijk werkt op de aniebolde organismen, tot welke ook die te rekenen zijn, welko in het bloed van malarialijders zijn aangetroffen. In te groote dosis en op ongeschikte wijze aangewend veroorzaakt kinine ook bij den mensch vergiftigingsverschijnselen, o.a. gezichtszwakte. Kinino-oplossingen smaken bitter en vertoonen (tenzij bereid met halogeenzuren, bijv. zoutzuur) een fraaie blaxjwe fluorescentie. Voegt men aan een kinine-oplossing chloorwater en ammoniak toe, dan treedt eene smaragdgroene kleur in: doze z.g. thal-leio-chin-o-r-c-a-t-i-e dient. met de algemeene alkaloidreactie's der kinine, om dezot of langs cheini-schen weg t-e herkennen.

Kinid in e (ook cinclidine en conchinine genoemd) heeft dezelfde proeintische samenstelling als kinine (is dus isomeer daarmede) en komt met dit lichaam ook in smaak, oplosbaarheid, fluorescentie en thal-leiochine-reactie overeen; het is echter rechts-draaiend.

Cinchonine (C₁₉H₂₂N₂O) kristalliscert zonder kristalwater in kleurlooz vierzijdige prisma's, die bij 15° in ongeveer 100 deelen alcohol, 370 deelen aether en 3600 deelen water oplosbaar zijn. Deze oplossing kan draaien het polarisatievlak rechts. Cinchoninesulfaat is in water 13 maal gemakkelijker oplosbaar dan kininesulfaat. De fluorescentie en de thal-leiochine-reactie vertoonen cinchonine-oplossingen niet.

Cinchonidine staat tot cinchonine in dezelfde verhouding als kinidine tot kinine. In de praktijk heeft men met dit alkaloid te rekenen, als zijnde het de gewone verontreiniging der handelskinine, die er somwijlen 20 pct. van bevat.

De scheikundige structuur der kina-alkaloiden is nog niet geheel bekend; wel weet men reeds lang dat het afgeleiden zijn van chinoline en de chemische industrie heeft daarom getracht, van dit lichaam uitgaand, tot producten te komen met dezelfde kooftswerende werking als kinine; in 1883 leidde zulks tot de ontdekking van kairine, in 1884 van antipyrine, in 1885 van thalline. Alleen do antipyrine, die trouwens later bleek geen chinoline-afgeleide te zijn, is in geneeskundig gebruik gebleven, zonder echter in de plaats van kinine te zijn getreden. De kunstmatige bereiding van kinine zal nog zoo lang een open vraagstuk zijn, tot de structuur van dit alkaloid volledig is onderzocht. Intusschen heeft dit vraagstuk, door den la gen prijs en het hoog ghalte der op Java gekweekte Ledgeriana, nu al veel van zijne praktische beteekenissen verloren.

Voor de afscheiding der kina-alkaloiden en de bepaling hunner hoeveelheid in de hasten, zijn verschillende methoden in gebruik. De Nederlandsche pharmacopee schrijft de z.g. kinaloizuurmethode voor: het poeder van kina bast wordt met kalkhydraat vermengd en volledig uitgekookt met sterken spiritus, het extract opgelost in zout-zuurhoudend water, de alkaloiden met natronloog neergeslagen en vervolgens met chloroform gescheid. Men kan de alkaloiden ook uittrekken met koud verdund zoutzuur (de z.g. zuurmethode) of met een mengsel van ammonia, alcohol en aether (de z.g. ammonia-methode). In stede van alcohol en aether kan ook benzol worden gebruikt. Het aldus gewonnen „totaal-alkaloid" is een mengsel der vier hierboven beschreven alkaloiden. In Britsch-Indië wordt een dergelijk mengsel van

gouvomentswege in het groot be void en onder den naam van Cinchona febrifuge als goedkoop koortsmiddel onder het, bereik der in land-sch. bevolking gebracht. In Nederlandsch-Indië is een soortgelyk ruw alkaloid van wisselende samenstelling als Quin in gebruik genomen; het heeft echter noch de good Rearing door artsen, noch hot vertrouwen der inlanders kunnen verwerven, die beiden trachten aan de zuivero kinino de voorkeur geven. Evenzoo is het in Europa gegaan met de chinidine (of chinoidine), d.i. het totaal-alkaloid der kina — behalve de kinine, en wat voorts de fabrikant van voordeelt e er aan te onttrekken. Ook het Quinine, een spiritueus extract van den bastafval, raakt nu vergeten. Zoolang kinine een zeer kostbare stof was, was er voor dergelijke onreine bijproducten plaats onder de arisenijen, thans echter niet meer.

Do scheiding der vier alkaloiden uit hun mengsel gescluedt door aan de generaliseerde chloorwaterstofzure oplossing toevoegen een wijnsteenzuur zout (natriumtartraat), waardoor de in water moeilij oplosbare verbind in gen van wijnsteenzuur met kinine en cinchonidine zich afscheiden, terwijl de tartraten van kinidine en cinchonine in oplossing blijven. De bepaling van kinine- en cinchonidine-tartraat geschiedt langs polarimetrischen weg. Voor de fabriekmatige bereiding der zwavelzure kinino hebben de fabrikanten hunne eigene methoden. Zoo wordt het bastpoeder met kalkmelk tot brei aangeroerd en dan warm behandeld met paraffine-olie of benzol; hierin gaat het alkaloid over, het wordt dan door schudden met zwavelzuurhoudend water wed er aan de petroleum onttrokken, de zure oplossing wordt met natronloog generaliseerd, men laat vervolgens de sulfaten uitkristalliseeren, lost die op in 30—35 d kokend water, ontleurt met beenderkool en laat het kinesulfaat weder uitkristalliseeren, waarbij het cinchonidinesulfaat in de poederloog blijft.

Wat de liecveelheid en samenstelling der alkaloiden in de verschillende kina's betreft, dezo hangt in de eerste plaats af van soort, varietet en individu, vervolgens van de groeiijlaats, den bodeni, de bemesting, de beschaduwing, den ouderdom der stain plant, de gezondheidstoestand van den boom, den aard van den bast (stain-, wortel- of takbast), enz.; dienaangaand zijn weJ reeds vole gegev (als bekend, doch de o)stelling van algemeene regels is nog onmogelijk. Van de drie kinasoorten, die voor de cultuur op Javo van betekenis zijn, bevat do Ledgeriana het hoogst kininegehalte (tot 14 %) met weinig cinchonine- en amorf alkaloid (1 a 2 %) en slechfs sporen kinidine en cinchonidine; de succirubra bevat 1 a 1½ % kinine, 3—5 % cinchonidine, 1 ½—2 % cinchonine, sporei kinidine en tot 2 % amorf alkaloid; de officinalis bevat een zeer wisse-lend kininegehalte (%—10 %), gewoonlijk veel cinchonidine (1—5 %) en cinchonine. De alkaloiden word on niet of slechts onbeduidend in a n d e re deelen der plant afgezet, doch allen in den bast van Siam en wo riel en twijgen, bepaaldelij in het pare llychym.

Van de niet-alkaloidische bestanddeelen der kina zijn te noemen: 1) kinaloizuur (1—4 %), do stof waaraan de alkaloiden in den bast gebonden zijn en die oorzaak is der samentrekkende werking van kinabast; door oxydatie gaat het over in kinarood; dit is de reden, waarom de versche bast der roode kina nog slechts rich van kleur is en eerst allengs donkerder wordt; 2) kinazuur (5—9 %), reeds in

1790 ontdekt door F. O. Hofmann, cen in water oplosbaar kristallijn zuur dor aromatische reeks, dat in den bast inest aan kalk gebonden is (het aschgehalte der kinabasten beclraagt 1—3 %); 3) kin ovine (ook chinovino of chinovabitter genoemd) in 1821 door Pelletier en Oaventou ontdekt, cen glykosidische bitterstof, die niet allcon in den bast (1—3 %), maar ook in het wortelhout, de bladeren (2 %) en de bloemen voorkomt, cn aan al doze dee- len den bitteren smaak verlcant.

De belangrijkste gegevens over de bestanddeelen der kina, mede met het oog op de Java-cultuur, vindt men in de geschriften van O. Hesse (o.a. in Fehling's Handworterbuch der Chemie, 1877) on van J. E. De Vrij (Kinologische studien, in Haax- man's Tijdschrift voor Pharmacie, 1866—97), als- mede in do Vcrslagen der gouvernements-kinao- n- demcing.

HANDEL EN STATISTIEK. In de wouden van Z.- Amerika werd de kinabast ingezameld door cen bepaald guide der Indianen, de cascariello's (cascara =bast), die onder leiding van hun lioofdman de kinaboomen in de bosschen gin gen opzoeken, ze velden en afschilden. De hasten werden bij het vuur of in de zon gedroogd, waarbij de groote stambast- stukken vlak bleven ("tabla"), de dunnerc twygc- basten samenrollden tot goten of pypen („canuros"). In de apotheek heetto deze stambast, van de kurk- laag ontdaan, China plana v. cum e pi- derm i d e, de ongeschilde goot- vonnige takbast China convoluta v. sine e p i d e r- m i d e. De oogst werd in buffelhuiden (seroenen) tot balen verpakt, op muilezels geladen, langs de vaak bezwaarhjk bergwegen dalwaarts gcbbracht cn naar de havens vervoerd; uit Bolivia en Peru meest naar Arica, uit Ecuador naar Guayaquil, uit Columbia naar Cirtagena, S. Marla en Baranquilia, uit Venezuela naar Maracaibo en Porto Cabello. De hoofdmarkten waren Londen, Parijs, Hamburg en New-York. De belangrijkste soorten, die uit Z.- Amerika in den handel zijn gekomen, behoorden tot: 1) de gele kina's, waaronder als do beste gold „China cnJisaya" of „China regia" (koningskina), 2) de roode kina's cn 3) de bruinc kina's. Deze laatsten maakten de groote massa der aangevoerde handels- waar uit; de lichtbruine soortcn werden als „Loxa- kina", do donkerbruine als „Huanuco-kina" onder- scheiden. Nu de uit het wild ingezamelde kina- n- genoev or r van gen is door de gekwcckte, is ook deze indceijing vervaJcn; men noemt thans de hasten steeds naar de staniplant cn boordeelt hunne waar- <le naar het alkaloid-gehalte.

Bij de kinaacultuur heeft men voorts ook eigene, voor den plantage-bouw meer geschikte, inothoden van inzaincing cn verpakking moeten uitdenken. Oni den kinabast to kunnen oogsten zonder den boom opteofEeron, raadde Mac-Ivor (zie diens „No- tes on the propagation and cultivation of the Cin- chonas", Madras 1867) het zg. „mossing"-systeem aan, waarbij de helft van den stambast in langs- stroken voorzichtig werd weggonnoren, waania de slam met mos (of met id jock, alang-alang, klei) werd bedekt, ton einde de vorming van vernieuw- den bast ("renewed bark") te bevoreren. Deze methode wordt — evenals do in 1879 door Berne lob Moens voorgestelde schraap- of schaafmethode, d. i. het wegnemen in schiffers van do bui- tceisto bastlagen — thans verlaten, omdat de bast- rgenerati(5 to langzaam geschiedt en het wegnemen vuu bast de gezondheid van den boom (cn dus diens groei en weerstand tegen schadelijke invloeden)

sterk becnadclt/dok het, op stomp kappen der kina/s is als method# van oogsting ongeschikt gbleken, omdat dan de wortelbast verlorion goat. Men oogst nu door stelslmatig uitdunnen der plantsoenen, al naannate de tocnmc in lengte cn dikte der boomcn zulks noodig, of de gunstige stand der kinaaprijzen zulks voor den planter voordeelig maakt. Later, indicn de boomcn den Iccftijd bereikt hebben, dat de tocnmc van het alkaloidgehalte van den bast nagenoeft tot stilstand is gekororen, gaat men over tot algeheele rooing der plantsoenen door mid- del van uitgraving der boomcn, on aldna ook den alkaloidrijken wortelbast te kunnen inzamelen.

Ook dit systeem van algeheele rooing is men be- zig te verlaten : de oude plantsoenen, waarin dor ziekten gapingen zijn ontstaan, worden ingeboet met Ledgeriana- enten op succirubra-onderstam.

Het materiaal voor de fabriekmatige bereiding der sulfas chinini (de „fabrieksbast"), dat nu bijna uitsluitend uit Java-Ledgeriana bestaat, komt meest in den handel als gris of stukjes (chips, shavings) in balen geperst : de prijs wordt bepaald, naar het gehalte kininesulfaat en wordt uitgedrukt als unit, die aangeeft hoeveel Nederl. centen worden betaaid per procent sulf. chin. en per half Kilogram bast. In Nov. 1897 kostte 1 Kg. fabrieksbast met cen gehalte van 6 % zwavelz. kinine f 0,96, dus was de unitprijs toen 8 cent (in 1896 is de unit tot een minimum van 2 1/1 cent gedaald, terwijl die in 1882 nog 85 cent bedroeg!). In de apotheken ge- bruikt men tegenwoordig meest Java-succinibra met cen totaal-alkaloidgehalte van 5—6 %. De prijs dezer soort („pharmaceutische bast" of „dro- gistbasl?")wordt niet bepaald door het kininege- halte, maar naar de algemeenc samcnstelling cn vooral ook naar het fraaie voorkomen; zy komt in den handel in lange pijpen (bijv. van baststukken, Vs M. lang en 6 cm dM. breed en is vcq)akt in kisten./ Als artsen ij is deze kinasoort zoowel in plaats der roode als der bruine kina getreden : zij client ook voor het welbekende vloeibaar kina-extract van De Vrij (China I i q u i d a). De groote markt voor kina is thans Amsterdam, waar 10 malcn 's jaars de open bare veilingen werden gehouden, die de geheele wereld van kina voorzagen. De Iste veiling van Java-kina had plaats op 20 Oct. 1870 en liep over 876 Kg., terwijl laatstelijk op iedere veiling ruim 1/2 miljoen Kg. word aangeboden. Sedert Juli 1913 bestaat een contract, voorloopig voor 5 jaar aange gaan, waardoor de openbare veilingen zijn afge- schaft. Dit contract bepaalt, dat de kininefabri- kanten 500.000 K.G. kin in 0 jaarlijks zullen over- nemen tegen een unitprijs van 5 cts. Zoodra de officieele kinineprijs bo ven do / 16,50 per Kg. kinine komt te staan, zijn de fabrikanten verplicht van het meerlcro boven / 16,50 do helft aan de protlucenteii uit te betalen. Do prijs is in 1914 op 6,20 cts per unit gcbrcnt en in 1916 op 11.40 cts.

De sulfas chinini-fabricatie geschiedt, in versc h- lende landen (in Nederland door eene fabriek te Amsterdam), (loch zij is voornamelijk eenc Duitschc industrie. De lang overwogen fabriekmatige berei- ding der kinine op Java is thans tot uitvoering ge- komen: sinds enkle jaren is te Buiooeng de eerste Ned.-Ind. kininefabriek in werlung, efie' cnffn pro- ductie cn afzet heeft, van omstrecks 100.000 Kg. sul- faat por jaar. Vcrder zijn uitstekend geslaagde proeven genomen on op de kina-ondemexningen zelve kininesulfaat uit den grocnon bast to beroiden.

De kina-statistiek dor laatsto decennien ver- toont natuurlijk ten duidelijkste de verplaatsing der

productie naar Indic en de ontwikkelings der cultuuraal- daard. Oxnstreeks 1840 kwam voor de kininebe- reiding aan de markt on ge veer 1½ miljoen Kg. bast mot 2. ? % kinine, thans verbruiken de kinine- fabrieken 10 a)1 miljoen Kg. van ruim het dub- bele gehalte. De uitvoer van Aziatische hasten be- gon in 1870 met de reeds genoemde eerste Anister- damsche veiling. In 1875 levcid- de Java 22.318 Kg., Br.-Indie 12.982 Kg. en Ceylon S.675 Kg. kina. In 1880 waren deze cijfers resp. 123.941, 208.056 en 526.381. Na dien tijd komt (en verdwijnt!) Ceylon a) s grootst producente, met een maximum in 1885 van 15.364.912 U, terwijl in 1896 de uitvoer nog slechts 994602 16 bedroeg. Java, dat in 1885 niet nicer dan ¾ miljoen Kg. bast uitvoerde, kwam in 1890 op 3 miljoen, in 1895 op 4½ miljoen en in 1907 het jaar der hoogsLe productie zelfs bijna 9 miljoen. De ontwikkeling der Amsterdamsche kina- markt leert men uit het hier volgende:

Overzicht der te Amsterdam van 1884—1916 geveilde kina-basten.

	Gouv. cult.	Part. cult.	Berekend op zwavelzure kiiine ¹⁾ *)
JSS4	453.700 Kg.		10.000 Kg.
1885	504.330 ..		19.000
1886	654.200 ..		24.300
1887	912.108 ..		33.740
1888	353.423 Kg.	1.082.224 Kg.	53.290
1889	369.703	1.074.256	77.090
1890	350.576	2.920.478	112.600
1891	267.267	3.341.09G	135.395
1892	286.101	3.588.900	131.260
1893	307.995	4.601.342	149.633
1894	278.659	4.376.666	161.396
1895	293.598	5.47G.595	224.364
1896	317.390	5.448.2G1	264.127
1897	321.794	4.527.945	264.000
1898	357.958	4.937.904	259.793
1899	399.496	5.162.888	272.570
1900	561.7G5	4.675.967	249.680
1901	7 J 3.477	5.885.387	324.279
1902	771.164	5.731.288	320.464
1903	790.652	6.047.535	330.817
1904	1.015.898	6.645.929	371.178
1905	1.012.812	5.087.48G	309.217
1906	874.139	7.668.678	465.424
1907	897.715	8.072:304	488.154
1908	920.086	6.660.086	447.200
1909	893.904	7.240. J 89	484.958
1910	830.568	7.743.344	516.639
1911	931.368	7.393.997	518.624
1912	951.069	5.684.332	398.535
1913	932.019	6.739.031	449.673
1914	907.618	6.431.400	417.756
1915	647.756	6. J 02.589	404.289
1916	749.812	7.323.273	493. J 28

Het wereldverbruik van kinine wordt op 600.000 Kg. geschat, Java levert zeven achtste der wereld- productie. JScliteris het kinaveiHruik toenemend (de toename wordt op 5—10 % per jaar geschat), de productie buiten Java sterk afnemende, terwijl op Java de cultuur thans stationair is, zodat nog eene gun- stiger verhouding voor de Java-kinacultuur ver- wacht mag worden en feitelijk reeds ingetreden is.

¹⁾ Uit deze cijfers blijkt o. m. hoezeer het kininegehalte in den bast is vooruitgegaan. Van 2.20 % in 1884 is dit geleidelijk tot 6.17 % in 1916 toegen omen.

CULTUUR DER KINA. De kostbaarheid van den kinabast en het daaruit verkregen kininesulfaat (de prijs wisselde vroeger inest tusschen /200—/300 pci- Kg. en bedroeg in den kleinhandel steeds meer dan het dubbele), gevoegd bij het vcclyuldig voor- komen in den handel van minderwaardige en waar- deloze kinabasten, alsmede de steeds vermide- i-ende aanvoer der goede soorten — alles onvermij- delijke gevolgen der ruwe kina-exploitatie in de Z. Amerikaansche wouden —, maakten in het midden der vorige eeuw het vraagstuk der overbrenging van den kina boom naar andere warme gewesten urgent. Zulks te beproeven Jeon de onafwijshare plicht der koloniale mogendheden, bepaaldelijk van Engeland en Nederland, genoemd worden. Naar Java is de eerste lunaplant overgebracht in 1852; het was eene *G. Calisaya*, die de Lcidische hortus uit Parijs ont- vangen had. De hortulanus J. E. Teysmann (zie aldaar) hield in den bergtuin te Tjibodas, op 1135 M. hoogte, van deze eersteling twee stekken in het leven, die echter niet v66r 1865 kiembare zaden hebben gegeven, welke toen voor het eerste plant- soen op Java, te Tjinjiroean, gediend hebben. In- middels had de regering in Nederland eene goede poging gedaan om de kinateelt- op Java te verzeke- ren, door nl. aan een plantkundige de inzamclug van kina's in Z.-Amerika en hare overbrenging naar O- Indie optedragen; het was J. K. Hasskarl (zie aldaar), die deze missie uitvoerde en op 13 Dec. 1854 te Batavia 75 levende kinaplantjes aanbracht (later zijn nog herhaaldelijk door consulaires tusschenkomst kinazaden op Java ont van gen). De kinacultuur is toen met J<r<trakt aungvangen, eerst onder Icidng van Hasskarl, later, 1856—64, van den grooten Jung- huhn, wien van 1858—63 de kinoloog J. E. De Vrij (zie aldaar) voor scheikundige onderzoekingen ter zijde stond. Junghuhn is de eigenlijke grondvester der Java-kinacultuur en hij heeft voor deze cultuur zeer groote verdiensten, niettegenstaande zijne in- zichten over de bij de kinateelt te volgen beginselen niet alle juist gebleken zijn, en bepaaldelijk de door hem met zooveel felheid verdedigde plantwijze in de oorspronkelijke bosschen, die zonder voorafgaande ontwoending, geheel verlaten is. In den eersten tijd der cultuur heeft men zich ook dikwijls vergist in de beoordeeling der waarde van de aantekwcc- ken soorten. Vooral is aan eene door Hasskarl jne- degebrachte snelgroeiende kina, die door den Engl- schen kinoloog Hoxvard ter core van den staatsman F. Pahud de Mortanges (zie aldaar) *Cinchona Paliu- diana* gedoopt was, veel zorg en geld ghecll nutteloos besteed, daar deze kina later veel te arm aan kinine bleek om de teelt waard te zijn; even zoo is het ge- gaan met de *Cinctoiuu Uasskarliana*. Feitelijk is men met de keuze der te kweeken kina blijven suk- kelen, tot de NederJandsche regering in J 865 door aankoop van C. Ledger (zie aldaar) het zaad ont- ving, dat tot de cultuur der voortreffelijke *Cinchona- Ledgerian (b<chcelt geleid, en sedert 1884 is overgegaan tot den aanJcg van afzonderlijk gelogen sclcctiet;i.n- nen (zie, De selectie van kina' door P. van Leersurn).*

Na Junghun's dood is het belieer der gouverne- ments kinacultuur in handen gekomen van K. W. Van Gorkom (zie aldaar); deze werel na een J]-jarig directeurschap in 1875 opgevoJgd door J. C. Jernclot Moens (zie aldaar). Poor het belcid en de kennisdezer twee mannen js de kinacultuur op Java ras gekomen tot eene technischo volmaaktheid, die zonderwedei- gade is op het gebied der koloniale cultures. Vooral heeft daaitoe bijgedragen het stelselmatig gebruik chemische analyse en als gevoJg hiervan de juiste

opprstelling der Ledger-kina. Moens word in 1883 als directeur opgevolgd door R. Van Romunde, onder wiens beheer het centrum der gouvernementsskinoandemering werd verlegd naar het schoone etablissement Tirtasari, uitsluitend met de edelste kina's beplant en grenzende aan de oude tuinen van Tijnjroean. De rijkste bast van Java word in 1894 op Tirtasari geoogst en hield 13,86 % kinino (= 18,67 % zwavelz. kinine). Het scheikundig gedeelte van Moen's arbeid werd eerst in 1884 overgenomen, door P. Van Leersum. Sedert 1892 is dezo als directeur werkzaam; hem werd in 1896 toegevoegd de plan ten physioloog J. P. Lotsy, later A. Rant, die zoowel de ziekten (als „stam-en takkanker“ en zg. „wortelziekte“) dezer belangrijke cultuurplant als de vorming en verspreiding barer alkaloiden experimenteel onderzoekt.

Terwijl aanvankelijk de gouvernementsskinoandemering, die steeds eene geheel vrije cultuur, zonder gouvernementssdwang op de bevolking, is gebleven, op Java de eeuwig was, is deze nu allengs overvleugeld door de particuliere kina-cultuur, die omstreeks 1877 begon op te komen en sindsdien op deugdelijke wijze is aangevat¹⁾.

Van den gheelen Java-oogst levert het Gouvernement eene tiende. Ten einde het Gouvernementsskino-product meer consequent ten nutte der inlandsche bevolking aan te wenden, gelijk (lit. in Britsch-Indie geschiedt, word bij het hooger vermeld contract met de fabrikanten bepaald, dat van den gheelen oogst van het Gouvernement 12000 Kg. Kinine in den bast op Java door een Gouver-

i) Kina-aanplant in Ned.-Indie op 1 Juni 1914.

Gewesten	Oppervlakte in bouw.	Kina gem. met ¹⁾		
		Alleen kina.	1. g	s
<i>Java.</i>				
Batavia	8	1.701	—	1.701
Praeger	68	12.923	8213	13.018
Jheribon	1	700	—	700
Pekalongan	4	278	340	618
Samarang	3	830	—	830
Pasoeroean	9	1.472	100	1.605
Jesoeki	2	21	—	21
Kedoe	2	10	10	116
Socrakarta	5	733	—	733
Madjoen	1	35	23	58
Kediri	7	748	2	750
Totaal Java ..	110	101.381	13.406	120.150
<i>Buitenbezittingen.</i>				
Sumatra's Avestk. ..	4	no	—	100
Totaal aanplant van particulieren.	114	19.657	—	20.360
Gouvernementsskino-aanplant in de Praeger	1	1.487	—	1.487

Behalve deze oppervlakten worden nog genoteerd 119.555 kinabomen, waarvan 18.500 in de Praeger, 1.055 in Pasoeroean en 100.000 in het gewest Sumatra's Westkust.

vernehmenskininfabriek mocht worden verwerkt

In Britsch-Indie werd de vestiging der kina-cultuur voorbercid door eene speciale expedie naar Z.-Amerika in 1859, onder leiding van C. R. Markham (zie liens "Travels in Peru and India while superintending the collection of Chinchona plants and seeds in South America and their introduction into India," London 1862). Vooral is daar te lande de kinateelt geslaagd in het Neilgaurie-gebergte van Malabar, met Ootacamund als middelpunt, en aan de hellingen der Himalaya, in Sikkim (Darjiling). Doze streken waren reeds in 1839 door F. Royle als de voor eene eventuele kina-cultuur meest geschikte aanbevolen. Tot grooten bloei is de cultuur in Nederlandsch-Indie niet gekomen, voornamelijk door de verwaarloozing der chemische analyse. De particuliere kina-cultuur, die van 1875—85 op Ceylon en in Madras van grooten omvang was, heeft later de concurrentie met de Java-cultuur en den druk der Iago-prijzen dan ook niet kunnen weerstaan en is nu nagenoeg te gronde gericht. Bijzonderheden betreffende de cultuur daar te lande vindt men in de officieele rapporten ("blue books") en jaarverslagen der "government quinquologists", alsmede in het prachtwerk: J. E. Howard, "Quinology of the East Indian Plantations"; London 1876.

Nog in verschillende andere streken is de kina-cultuur met eenig succes beproefd, zoo op Jamaica, Reunion, in W.-Afrika, op Madagascar, Formosa en in Duitsch Oost-Afrika enz.; van veel invloed op de markt zijn deze producten niet.

Voor de literatuur over de Java-kina-cultuur is allereerst te verwijzen naar de jaarverslagen van den directeur der gouvernementsskino-andemering, van 1856 tot heden, en voorts naar de kina-taal-rapporten dierzelfder instelling, welke sinds 1867 geregeld in de "Java-Courant" zijn gepubliceerd en die goedgeleesd ook zijn opgenomen in het "Natuurk. Tijdschr. v. Ned.-Indië" en in het "Tijdschr. v. Pharmacie in Nederland" (het zg. Haaxman's Tijdschrift). Details over de particuliere kina-andemeringen zoeken men in de "Verslagen der Soekaboemische Landbouwvereniging" en over de Amsterdamsche kina-markt in de "Jaar-overzichten betreffende den handel in koloniale producten" (uitgave van de "Ind. Mercur"). In 1883 verscheen het door de Geneskundige Vereeniging te Batavia uitgegeven magistrale werk van Bemelot Moens, "De Kina-cultuur in Azië, 1854 t/m. 1882", met 33 lichtdrukplaten van C. Lang. Een voortzetting van deze voortreffelijke botanisch-chemische monografie tot den huidigen toestand ontbreekt nog. Eene goede beknopte handleiding over kina is te vinden in Dr. K. W. van Gorkom's Oost-Indische cultures, opnieuw uitgegeven onder redactie van H. C. Prinsen Geerligts.

Het Koloniaal Museum te Haarlem is in bezit der rijkste kinologische verzameling hief te lande. Ook vindt men er eene collectie van voor de kina-schadclijk insecten (*Helopellis*, *Ewproctis*, *Odonestis* e. a.), en in hare bockerij een 100-tal geschriften over de kina-cultuur.

KINDANG. District van do onderafdeeling Boeloekomba, afdeeling Bonthain, gouvernement Celebes en Ondocciio in liet gebergte Aelgen enclave van het voormalig landschap Goa.

KINDEREN (MR. TIMON HENRICUS DER).

Geb. te 's Gravenhago 7 Mei 1823, uit het huwelijk van ~

G. der Kinderen, bankier en sollicitateur, met A. C. Blom; studeerde te Leide; —, waar hy 10 Dec. 1847 promoveerde tot doctor

in de rechten op proefschrift: „Spec. jur. inaug. De rerum ■ te begeven, ten einde cene regeling van het rechts-
 judicatarum auctoritate in causis civili- bus”. In wezen in Atjeh en Ond. te ontwerpen en om met den
 aanvankelijk eenigen tijd te s Gravenhage de Gouverneur in overleg te treden omtrent de organisatie
 rechtspraktijk Ce hebben uitgeoefend, vertrok hij in Nov. van het ini. bestuur en het politieverdeeld (Oct. 1880,
 1848 naar Indie, waar hij, uitschoon het radicaal van zie Ind. Stb. 1881 no. 79, 81—7). Ook nam Mr. Der
 Indisch ambtenaar niet bezittende, toeh op grond van het Kinderen ijverig deel aan do voorbereiding en inrichting
 Kon. Best van 17 Dec. 1848 (Ind. Stb. 1849 no. 19) in 's van het Gymnasium Willem III te Batavia en wijdde hij
 lands dienst werd aan- gesteld, cn wcl, na ecnige zich als bc- stuurslid aan de belangen van het Bat. Gen. v.
 maanden op het parket van den proc.-gen. werkzaam K. en W., terwijl hij zich in vele opzichten do belangen
 geweest (zijn, als le koin- mics bij dat parket (4 Sept. van het onderwijs en de verzorging van wcczen enz.
 1849), tevens amanuensis eener gelijktijdig benoemde aantrok. Na eervol ontslag op ver- zoek (29 Mei 1889)
 commissie tot het ontwerpen der vereischte wettelijke vestigde hij zich te 's Gravenhage, waar hem o.a. het
 bepalingen voor het rechtswezen in de Buitenbez., sedert lidmaatschap word opgedragen der Staatscommissie,
 25 Maart 1851 ook als lid van den landraad der stad en belast met het doen van vooretelten tot. herziening van het
 voorraden van Batavia. Mr. Der Kinderen, die in 1851 privaaf- recht in Ned.-Indie, terwijl hij meermalen tot
 het radicaal van ambtenaar der 2e, en in 1853 dat der 1c voorzitter van het Kon. Inst. voor Ind. T. L. en V.
 klasse verkregen had, werd 11 Mei 1852 aangesteld tot verkozzen werd. Mr. Der Kinderen overleed 2 Dec. 1898.
 griffier van den Raad nar justitie te Soerabaja. Jen 26 April Onder de door Mr. Der Kinderen uitgegeven
 1854 tot griffier bij het Soog'Gerechtshof in N.-L., welke geschriften noemen wij: „De algem. verorden. tot regeling
 betrekking hij IS April 1861 met die van raads- heer in van het regtswezen in het Gouv. Sum. Westk.”; „Het
 dat college verwisselde yfDit anibt legde hij in 1864 Wetboek v. Strafr. voor ini. in N.-L.”, gevolgd door een
 neder, daar hij 29 Dec. 1863 benoemd was tot toel. memorie; „De algem. politiestraffe'elementen v. d.
 commissaris van het Gouv. tot het ont- werpen Eur. en v. d. ini. in N.-L.”, gevolgd door een toel. memorie
 voorstellen der wettelijke bepalingen, vereischt (2 drukken): „Gedenkboek uitgegeven bij gelegen- heid
 verdere regeling van hot rechts- wezen in de Buitenbez. van de viering van het eerste eeuwfeest van het Bat. Gen.
 Voor dat hij deze taak had kunnen volbrengen, werd hij v. K. en W.” Voorts schreef hij vcrscheidene opstellen op
 10 April 1866 met toeh tot proc.-gen. bij het Hoog- het gebied van rechts- geleerdheid en wetgeving, geplaatst
 Gerechtshof, tevens advokaat-fiscaal voor de land- en in “Themis” en „Het Regt in N.-L.”, van welk laatste tijds-
 zeemacht in Ned. Indie; hem bleven echter, buiten schrift hij van 1855—1865 een der redacteuren was. Zie
 bezwaar van den lande, de werkzaamheden opgedragen Levensbericht van Mr. T. H. Der Kinderen door Mr. L. W.
 voor de voltooiing dier taak, ook nadat hij benoemd was C. van den Berg, Levensberichten van de Maatschappij
 tot dirccteur van justitie (24 Juni 1869), president der der Ned. Letterkun de te Leiden 1898—J 899.
 beide Hooge Gerechtshoven (16 Aug. 1871) en lid van KINDERZEE (SEGARA ANAKAN). Zie BAN-
 van den Raad van Ixlie (4 Nov. 1872), tot zijn vertrek naar JOEMAS.
 Nederl'and oin gezondheidsredencn, toen hij KINGKIT (of Kingkip) (OAV.). Zie TRIPHAGIA.
 de voldoening mocht smaken, dat in elk gewest buiten Java KINO. Ned. naam voor ccnige ingedroogde plan-
 en Madoera eene door hem bewerkte regeling van het tensappen, die zich door een zeer hoog looistofge- halte
 het rechtswezen tot stand was gekomen, behalve in Billiton, onderscheiden en daarom in de techniek ge- bruikt worden
 voor welk gewest zij echter spoedig volgde. Persoonlijk als looi- en verfmiddel en voorts als samen-trekkend
 mocht hij de nieuwe regeling invoeren in de geneesmiddel worden aangewend.
 gouvemementen van Sum. Westk. en Celebes en „De belangrijkste soort stamt van *Plerocarpium Marsupium*
 Onderhoorigh., ben evens in de residenties AmKoiria, Roxb., uit Britsch-Indie, en komt in eigen- schappen
 Menado, Ternate en Timor. Gedurende zijn ambtelijke geheel overeen met de „g6Lah angšana” uit Ned.-Indie
 loopbaan ontving Mr. Der Kinderen nog menige opdracht (zie SANA). Deze kino wordt ingeza- me) d door
 van de Ind. Regeering, zooals: 28 Mei 1859 de Yvonnige insnijdingen in den bast te ma- ken en het
 samenstelling eener jaarlijksche statistiek van de rijkelijk uitvloeiend sap in de zon tot gra- naatroode
 rechtsbedeeling in N.-I. (tot 1871); presidium eener korrels te laten drogen. Eene an cl ere soort komt van
 commissie voor het ontwerpen van een reglement voor *Bulea frondosa* Roxb. ; doze is op Java als „g6tah plas&”
 het beheer en de exploitatie der houtbosschen (Maart bekend (zie PLASA). Verder mag niet on verm eld blijven
 1860, zie Ind. Stb. 1864, no. 64a, 1865 no. 76, 77); eene soort, die uit het sap van verschillende muskaalnoot-
 lidinaaf- seliap eener commissie belast met het ontwerpen boomen (*Jyristica*) kan gewonnen worden. Stoffen van
 der verschillende verordeningen, voorschriften en dien aard worden mode ingezameld in Australie van
 modellen, als gevolg van de invoering der *Eucalyptus-sooi*- ten en in West-Indic van de mangrove
comp- (9 Nov. 1864); voorzitterschap eener (*Rhizophora Mawle*) en de zeedruif (*Coccoloba uvifera*).
 commissie tot het ontwerpen van be)alingen om- trent KINSBERGEN (ISIDORE VAN). Geboren 3 Sept. 1821
 het burg., handels- en strafreclit der Chi- neezen op Java te Brugge, als zoon van een Amsterdamschen
 en Madoera (zie Ind. Stb. 1892 no. 238, 1893 no. 286): muziekleeraar - Cn eene Frangaisc; overleden te Batavia
 opdracht tot hot ontwerpen van een tweetal algemeene 10 Sept. 1905, na een verblijf van ruim 50 jaar op Java.
 politieverordeningen en van een Wetb. v. Strafr. voor Over zijn loopbaan als deco ratio- schilder en baszanger,
 Inlanders (1869, zie Ind. Stb. 1872 no. 58, 110, 111) : eerst in Parijs en Kijssel, en zijn in 1851 verbonden
 opdracht tezamen met den heer Levysohn Norman tot het worden aan den schouwburg te Batavia, zie het (door
 ontwerpen van verordeningen ter uitvoering der hemzelf geinspirerde) artikel — anoniein, maar van Hans
 agrarische wet (1870); presidium eener commissie tot van de Wall — bij zijn 80en verjaardag in het Bataviaasch
 onderzoek van het geheele beloop der eerste Atjehsche Nieuws-
 ex- peditie (18 Mei 1873); opdracht zich naar Atjeh

wezen in Atjeh en Ond. te ontwerpen en om met den Gouverneur in overleg te treden omtrent de organisatie van het ini. bestuur en het politieverdeeld (Oct. 1880, zie Ind. Stb. 1881 no. 79, 81—7). Ook nam Mr. Der Kinderen ijverig deel aan do voorbereiding en inrichting van het Gymnasium Willem III te Batavia en wijdde hij zich als bc- stuurslid aan de belangen van het Bat. Gen. v. K. en W., terwijl hij zich in vele opzichten do belangen van het onderwijs en de verzorging van wcczen enz. aantrok. Na eervol ontslag op ver- zoek (29 Mei 1889) vestigde hij zich te 's Gravenhage, waar hem o.a. het lidmaatschap word opgedragen der Staatscommissie, belast met het doen van vooretelten tot. herziening van het privaaf- recht in Ned.-Indie, terwijl hij meermalen tot voorzitter van het Kon. Inst. voor Ind. T. L. en V. verkozzen werd. Mr. Der Kinderen overleed 2 Dec. 1898.

Onder de door Mr. Der Kinderen uitgegeven geschriften noemen wij: „De algem. verorden. tot regeling van het regtswezen in het Gouv. Sum. Westk.”; „Het Wetboek v. Strafr. voor ini. in N.-L.”, gevolgd door een toel. memorie; „De algem. politiestraffe'elementen v. d. Eur. en v. d. ini. in N.-L.”, gevolgd door een toel. memorie (2 drukken): „Gedenkboek uitgegeven bij gelegen- heid van de viering van het eerste eeuwfeest van het Bat. Gen. v. K. en W.” Voorts schreef hij vcrscheidene opstellen op het gebied van rechts- geleerdheid en wetgeving, geplaatst in “Themis” en „Het Regt in N.-L.”, van welk laatste tijds- schrift hij van 1855—1865 een der redacteuren was. Zie Levensbericht van Mr. T. H. Der Kinderen door Mr. L. W. C. van den Berg, Levensberichten van de Maatschappij der Ned. Letterkun de te Leiden 1898—J 899.

KINDERZEE (SEGARA ANAKAN). Zie BAN- JOEMAS.

KINGKIT (of Kingkip) (OAV.). Zie TRIPHAGIA.

KINO. Ned. naam voor ccnige ingedroogde plan- tensappen, die zich door een zeer hoog looistofge- halte onderscheiden en daarom in de techniek ge- bruikt worden als looi- en verfmiddel en voorts als samen-trekkend geneesmiddel worden aangewend.

„De belangrijkste soort stamt van *Plerocarpium Marsupium* Roxb., uit Britsch-Indie, en komt in eigen- schappen geheel overeen met de „g6Lah angšana” uit Ned.-Indie (zie SANA). Deze kino wordt ingeza- me) d door Yvonnige insnijdingen in den bast te ma- ken en het rijkelijk uitvloeiend sap in de zon tot gra- naatroode korrels te laten drogen. Eene an cl ere soort komt van *Bulea frondosa* Roxb. ; doze is op Java als „g6tah plas&” bekend (zie PLASA). Verder mag niet on verm eld blijven eene soort, die uit het sap van verschillende muskaalnoot- boomen (*Jyristica*) kan gewonnen worden. Stoffen van dien aard worden mode ingezameld in Australie van *Eucalyptus-sooi*- ten en in West-Indic van de mangrove (*Rhizophora Mawle*) en de zeedruif (*Coccoloba uvifera*).

KINSBERGEN (ISIDORE VAN). Geboren 3 Sept. 1821 te Brugge, als zoon van een Amsterdamschen muziekleeraar - Cn eene Frangaisc; overleden te Batavia 10 Sept. 1905, na een verblijf van ruim 50 jaar op Java. Over zijn loopbaan als deco ratio- schilder en baszanger, eerst in Parijs en Kijssel, en zijn in 1851 verbonden worden aan den schouwburg te Batavia, zie het (door hemzelf geinspirerde) artikel — anoniein, maar van Hans van de Wall — bij zijn 80en verjaardag in het Bataviaasch Nieuws-

//blad van 30 Aug. 1901; en verg. daar het bericht X. van zijn dood, dd. 11 Sept. 1905.

7 Zijn met grootce eer voortlevenden naam dankt hij gen aanleeren op Batavia van de fotografie tot zulk een grand van volkomenheid, dat hij daarin tot meestlerlijk artist word : om a an de zeldzame ge-legenheid, die hem werd geopend door den kunst- lievendens Gouv.-Gen. Sloot van de Beele, om van Gouvcmentswege de „Oudheden van Java** in lichtbeeld te brengen op onovertroffen wijze.

Na een eerste reis als fotograaf in Febr. 1862 met den Alg. Secretaris Mr. A. Loudon naar Siam, ging hij in J uni—Juli '62 met den Gouv.-Gen. in 'tevolg mee naar Midden-Java, Oost-Java, en Boeileleng (Bali). Bij Gouv/s-Besl. van 2 Dec. '62, eri krach- tens een nader contract op 27 Dec. door het Bata- viasch Genootschap n a mens het Gouvernement met hem gesloten, werd hem opgedragen het foto- grafeeren van die oudheden, welke Ds. Brumund (zie aldaar), die krachtens Gouv.'s-Besl. van 24 Mei 1862 zijn archeologische reis in Juli begonnen was, hem zou aanwijzen : van alle cliché's zou hij minstens 6 af- drukken moeten leveren : de kosten te betalen uit „onvoorzien" : verg. Notulen Bat. Gen. I (1862-63), p. 5—6, 40—41, 57—58, 145—147.

Ook na den onverwachten dood van Brumund (t 12 Maart 1863), ging de opdracht aan V. K. door : op 3 Juli 1863 kwamen de eerste 21 foto's, aDe uit het Buitenzorgsche, bij het Bat. Gen. in (ib. p. 226) : daarna vdgden oudheden van de Preanger (15), Oheribon (32), Pekalongan (14), Dieng met omge- ving (87), Jogjakarta (35), gedurende de 3 jaar van de oorspronkelijke opdracht. Kort v66r het aftreden van G. G. Sloet (Oct. '66), werd zij bij Gouv/s-Besl. van 31 Juli 1866, en een nieuwe overeenkomst met het Bataviaasch Genootschap dd. 25 Sept., „voor den tijd van 66n jaar" verlengd (zie Notulen IV, p. 184, 249), en vertrok V. K. op 1 Nov. naar KCdir. Hier werden, na allerlei oponthoud, de laatste 121 foto's (waaronder 4 uit Madiocn, en 87 alleen van Panatara) vervaardigd van de zgn. groote porte- feuille „Oudheden van Java", die pas in begin 1872 afgesloten werd met 332 nummers; (waarvan nog 6 uit het Buitenzorgschc, 1 uit Bantam, en 1 uit Probolinggo : ook een bis-nummer, 60°) ; zie Notulen Bat. Gen. X, p. 16, en den (niet nauwkeurigen) Oatologus als Bijlage B aldaar.

Een bijzondere opdracht volgde nog, alffen tot het fotografeeren van den Boroboedoer, bij Gouv/s- Besl. van 14 Dec. 1872 en contract met het Bat. Gen. van 10 Jan. '73 (zie Notulen XI, p. 19—20), waartoe hij in April naar KCdoo vertrok. In 1874 kwamen de 40 foto's* geredc, de zgn. „kleine porte- feuille-Van Kinsbergen", die in klein bestek wel het allerschoonstc bevat van zijn kunstarbeid; zie zijn verslag in Notulen Bat. Gen. XII, p. 71—76, en den Oatologus der 65 nummers (waarvan nos. 13— 62 telkens 2 op 1 foto) als Bijlage F aldaar.

Het eiDel-rcsultaat is en blijft schitterend. Geeven- aard is Van Kinsbergen als artistiek fotograaf van Indische Oudheden maar zeer zelden door fotogra- fen van beroep in latere jaren : overtroffen is hij nimmer. De nicest sprekendo hulde kan hem ge- bracht in dezo woorden: Jindvoel schoonheid van Indie zouden wij missen, indien wij hem niet had- den gehad!

Voor een opgaaf van de plaatsen in Nederland, waar de groote en kleino portefeuilles te vinden zijn, zie Rouffier in „De Gids" van Mei 1901, p. 252. : noot : waarbij nog te voegen is een ex. kleine porto- feuille in het Leccskabinet te Kotterdajn. De cliché's

(glas-negatievcn), als zijnde Gouvernements-eigon- dom, zijn in begin 1912 van het l'ataviaasch Genootschap overgebracht naar het Oudheidkundig Bureau te Wlctvreden. Een geheel nieuwe en ver- beterde lijst van alle foto's, met do formaten, gaf √ Dr. Krom in Oudheidkundig Verslag 1914, Bijlagen /D en E; daarbij zijn de nos. 333—346 een appendix op de groote serie; voorts 3 foto's van Bali cn 13 uit Siam, aUc van 1862; ook do 6erjige foto uit Oost- Java beoosten KMiri, no. 210 (van Tjandi Djaboeng), is van 1862 G. P.

KINTONG. PJaatsje aan de Oostkust van Celebes, met reel copra-uitvoer. KIOS-RAA. Zie MANOEK-MANJEUSEUP.

KIRAJ (MAL., SOEND.). Zie METROXYLONr-

KISAM. Landschap in de residentie Palembang (onderafd. M^o Doea) omvattende het stroomgebied van de Ogan Oeloe. Het landschap, dat een opper- vlakto beslaat van 611 K.M.², vormt een golvend, doch weinig geaccidentceerd plateau, dat van alle kanten door min of meer hooge bergen ingcsloten wordt en gemiddeld 5 a 600 Meter boven zeeniveau is gelegcn. Het bestaat uit de marga's Kisam Ten- gah Soekoe I, Kisam Oeloe, Kisam Tengah Soekoe II, Kisam Uir en Bajor. De be volkin g van het landschap, dat op haar verzoek in 1864 werd inge- lijfd, is uit Pasemah afkomstig en komt geheel met de Pasemahs overeen. Zij is nog voor een deel Hei- densch. De wegen door dit landschap, waar koffHe en ficus geteeld worden, zijn per as berijdbaar : de veestapel bestaat hoofdzakelijk uit een 40Utal karbouwen. Zie T. Bat. Gen. XV, (18GG), bl. 446.

KISAR (KISSER). Eiland tot de Zuid-Wester- eilanden (zie aldaar) behoorende en mcer in het bijzonder tot de Leti-groep gerekend, oppervlakte 130 K.JL², steil uit de zee oprijzende en geheel om- geven door eenmuurvan naakte, ongeveer 20 M. hooge rotsen, die slechts aan de 0- en W zijde op enkele weinige plaatsen, waar kleine beekjes er door been gobufken zijn, toegang tot het binnenland geven. Het doet zich voor als eenc aaneenschakeling van niet zeer hooge, geheel ontwoude heuvels van. koepel- of klokvorm; goede ankerplaatsen worden er niet aangetroffen en alleen in den O.mocsson kan geankerd worden bezuiden de ruine van het fort Vollenhove op de W.kust. Ten gevolge waar- schijnlijk van ontwouding op groote schaal is het eiland over het algemeen zeer dro; soms gaat een jaar voorbij zonder dat er een druppel regen valt. De bewoners verhuizen dpm meestal tydelijk naar het naburige Roma. Niettegenstaande dit groote bezwaar wordt toch overal, waar maar een weinig teelaarde ge von den wo nit, daar van gebruik ge- maakt om djagoeng-tuinen aan te leggen of katjang te plan ten : een vrij groote veestapel worclt op Kisar aangetroffen.

De bevolking telt volgens do laatst bekende gegevens ruini 9000 zielen, waaroi xler een duizend- tal Christenen. Verder vindt men er thans (1917) nog ± 200 personen, die Europeesche namen dra- gen en naar alle waarschijnlijkheid nstanimclingen zijn van tijdens de 0- 1. Comp, op het ciland ge- vestigde Europeanen. Zij staan onder een eigen wijkmeester en bewonen de kampong Kota lama bij het vrcvallen fort Delftshavcn. Zij vermen gen zich weinig met de overigo bevolking. De overige bevolking staat onder een radja, te Wonreli gevestigd, die eenige orangkaja's onder zich heeft. Ecu inlandschc hulprediker, to Wonreli is met do herdcrlyke zorg belast. Ook is er een school. Hare kampongs zijn voor een deel gelegon

op de toppen der hoogste heuvels, docli dienen slechts als toevluchtsoord in tijden van oorlog, daar de bevolking verspreid woont in de tuinhuisjes in de dalen, ter 1 de be waker der kampongs is overgelaten aan de zielen der voorouders. Meer en meer verzamelt men thans de bevolking op meer toegankelijke plaatsen. De bevolking staat ongeveer op denzelfde trap als de overige bewoners der Leti-groep (zie aldaar). De Kissereezen zijn goede vis-schers en zeevaarders. Zij zijn bedreven in het vervaardigen van aUcreei soort vaartuigen, wantoe zij het hout uit naburige eilanden betrekken. Kisar wordt eens in de maand door de bootcu der Kon. Paketvaart bezocht. Merkwaa'idig is het, dat de bevolking van de kampong Oirata, die van Timor afkomstig is, een taal spreekt, geheel verschillend van die der overige bewoners van het eiland.

Wonreli is de standplaats van den gezaghebber, hoofd der onderafdeeling Timor en Eilanden van de residentie

八乙浪rafr. G. W. W. C. Baron Van Hocvelt, T. 占Bat. Gen. XXXIII. bl. 200
; N. Rinnooy, Revue _ Col. intemat. ISS6, II. bl. 39; Riedel, De sluik- en m' /
- kroesharige rassen, bl. 399; Ned. Zeevreezen, 1913 biz.
/A/222; Eigen Haard 1917 n° 50; A. B. Meyer, Die Europ.
Colonie auf der lose! Kisir (Peterm. Mitt.
/ 1882, S 324, 466). Voor de taal, N. Rinnooy en J. Brandes,
T. Bat. Gen. XXXI, bl. 149.1. ,

KISARAN. Een kleine nederzetting in het gouvernmeriF'Oostlust van Sumatra, behoorende tot de afdeling Asahan. Zij is gelegen aan de Silau op een afstand van 25 K.M. ten Westen van Tan^.. djoeng Balal. Pe plaats werd van beteekenis, ^ben iiTiniO en f111 de gunstig aaneen gelegen gronden van de nieuwe Asahansche Tabak Mij overgmgan aan de General Rubber Co te New-York. De door

haar opgerichte „Hollandsch-Amerikaansche Plantage 以日” ging tot den aanplant van rubber op groote schaal over. (Zie ASAHAN en OOSTKUST VAN SUMATRA). Zetel der H. A. P. werd Kisaran, dat daarna door een tramlijn verbonden werd met Tandjoeng Balai. Deze lijn kwam 1 December 1914 gereed. Men bad daarbij de grootste moeieykheden te overwinnen, doordat de Serbangan-rivier op de plaats, waar zij wordt opgenomen door de Soengei Silau verzandde en in de omgeving van Kisaran tengevolge da ar van een moeras ontstond op ongeveer 5 K.M. lengte. Ruim een jaar is men bezig geweest, o.a. met aan voeren van grond van ■elders tot het droogleggen van het moeras. Plannen •bestaan voor den aanleg van een tram naar Pema- 理套剪翼xun zoodeende aanshiting te verltfijgen Hij liet Deli^spoorwegiët. Door een uitstekenden riweg is "Kisaran zoowel met Tandjoeng Balai als met Laboehan Roekoe aan de kust verbonden.:

KI^SERSCH. 'Zie' LETTINEESCH.

KIT. Zie OPIUM.

KITAN (Borneo). Zie BINTOERONG (BINTOE. ROENG).

KITJI. Zie VAARTUIGEN.

KITJOEWIT. Zie KVVIKSTAART.

KJ AHI (KJ AI, KI), (JAV.). Vereerende betiteling voor defti,ige of fatsoenlijke m&nncn van jaren, die geen eigenlijken titel voeren, waarmede zij moeten worden aangesproken. Zij is op Java algemeen gebruikelijk en wordt ook op Borneo gebezigd.

KLABANG. (JAV.): lipan, halipan (MAL.); Lili-P^{ms} Sipasan (MEN. NIAL.); Babakaer (SOEND.). Zie DUIZENDPOOTEN.

KLABAT. Fraaie vulkaankegel, 2019 M. hoog, ten N.IV. van K6ma (Menado, Minahasa). De eerste,

die over don berg heeft geschreven, was Rein ward t (Reis naar het oostelijk gdcclct v. d. archipl 1821) en toen zag de berg er geheel uit als in den tijd, dat hij door do Sarasin,s bezocht werd (Entwurf cincr geogr. geol. Beschr. d. In sei Celebes 1901, p. 6, met fraaie fotos, Tafel VIII). De bestijging gcschicddo van het Zuidwesten (Ajer Medidi) uit en brood geen moeilijkheden. De vuUvaaf11iaaEI; Ben indd reeds vrij lang oiiwerkzaam te zijn, nieftegenstaande zijn intact gcbleven vorm, en inderdaad zijn geen empties or van bekend. De krater is slechts klein, 320 X 400 M. en ongeveer 100 M. diep onder het hoogste punt van den rand. Talrijke wockerkrate's zijn langs den mantel verspreid, vooral aan de O.- en ZO.-zijde.

KLABAT. Een onderdistrict van het district Djebocder afdeling Noord-Banka in de residentie Banka.

KLABATBAAL. Om de Noord open baai op do Noordkust van Banka op 105° 40, O.L., wolke als afscheepplaats van belang is. In de buitenbaai, met zandige oevers, nemen de diepten spoedig af. Deze is gevaarlijk; alleen aan de Oost zijde vindt men een diep, nauw vaarwater. Langs het strand tot dwars van Blinjoe en op den zeebodem liggen groote granietblokken, het vaarwater heeft hier en daar een granietbodcin. De binnenbaai dringt met meerendeels moerasige, zwaar begroeide oevers tot ver het land in ; in deze mondt o.a. de Lagangrivier uit, een van de grootste van Banka. Zie Zeemansgids deel II... ••”

KLABfT, KfLABET of KELABAT (MAL., JAV.). Zie TRIGONELLA.

KLABOE. Berg (op de nieuwste topogr.-kaart Koelaboe geschreven), 2172 M. hoog, gelegen in het Nooi'den van de Padangsche Bovenlanden bij de grens van Tajjanoeli. Hij is verbonden met den Ledang (1881 Til. j. Cen der bergen is nog nader onderzocht, ofseboon men weet dat zij uit jong-vulkanisch materiaal bestaan met een voetsluk van veel ouder gesteente. Aan den voet (Zuid- en Oost-) bevinden zich verscheidene warme bronnen, terwijl op zyn hellin gen reel koffietuinen worden gevonden.

KLAJOE of KfLAJOE (JAV.). Zie ERFOGLOS-SUM.

KLAKAH. Vroeger eene controle-afdeeling van de afdeling Loemadjang, toenmaas van de residen - tie Probolinggo; tbaus is Klakah nog de naam van een onderdistrict van het district Ranoelaniongan tier afdeling Loemadjang, residentie Pasocroon. De hoofdplaats Klakah is thans nog de standplaats van het districtshoofd van 1-lanoeluinongan (zie aldaar). Zij is gelegen aan den spoorweg van Socra- baja naar Banjocwangi, terwijl van hieruit een zijlijn begint over Loemadjang naar Pasirian. Oost- waarts van de plaats ligt liet meer van Klakah, een der om hun natuurschoon vermaarde kratenneertjes aan den voet van den Lainongan (zie aldaar). .

KLAMBOE. Gordijn tot wering van muskic- ten uit de legersteden, algemeen in Indie in gebruik; bij Europeanen meestal van neteldoek, bij inlanders en oostei'scho vreemdelingen van ongekleurd of gblomcd katoen.

KLAMPIS (JAV.). Zie ACACIA TOMENTOSA.

KLANGON. Vroeger een demangschap van het toenmalige re gentschap (thans district) Kali Ba- wan g. Het is het Noord-oostelijk gdcdeelte van de af- deeling Koelon Progo der residentie Djokjakarta. De gelijknamige hoofdplaats ligt aan de Progo vlak bij de grens van K&loe.

KLAPA. Zie KALAPA.

KLAPA LAOET (MAD.). Zie LQDOICEA.

KLAPA SifiWOK (JAV.). Zie ELAEIS. KLAPPER. Zie KALAPA en KOKOS. KLAPPEREILAND. Zie DELI (POELOE). KLAPPERKRAB. (*BWg go*). Zie SCHAAL-DIEREN.

KLAPPERRAT. Zie EEKHOORNS.

KLAROE (Solor). Zie BALEINWALVISSCHEN.

KLATEN. Afdeling en regentschap van de residentie Soefalcarta, behoorende tot het gebied van den Soesoehocnan. Het bestaat uit de districten Klaten, Prambanan, Djatinom, Ponggok, Bedji en Delanggoe en had in 1915 eene bevolking van ± 1250 Europeanen ± 2200 Chineezen en 476000 Inlanders. Er zijn Chineseche wijken te Klaten, Pedan (hoofdplaats district Bedji), Djalimom en Karanganom.

Uit het oogpunt van Europeesche landbouw-nijverheid behoort Klaten tot de belangrijkste cultuurafdelingen: zij telt 12 suikerondemeningen, 18 tabakslanden en voorts eenige tegen de hoo-gere Mei-ciphellingen gelegen ondemeningen, die koffie, cacao, notenskaat, peper en kapok culti-veeren. De Noordwestelij kste punt der afdeling valt samen met den top van den vulkaan Merapi. Het terrein, in de hoogere Merapistreken zeer steil, daalt in Zuidelijke en Zuidoostelijke richting hoe langer hoe gelijkmatiger om ten slotte de breed uitlopende, vruchtbare KJatensche vlakte te vor-men, waarin de liogerbedoelde talrijke suiker- en tabaksondernemingen zich dicht op elkaar aan-eenrijen.

De afdeling Klaten, die het belangrijkste deel uitmaakt van het voormalig, om zijn vruchtbaar-heid en bevolkingsdichtheid vermaarde Javaansche landschap Padjang (zie JAVA-Gesc hied enis, biz. 197), is zeer rijk aan water, dat uit den bodem opwelt uit talrijke bronnen en broncomplexen, gelegen in een gordel, welke op een hoogte tus-schen 250 en 400 M. bo ven zee dit gedeelte van den Merapi omspant. De voornaamste dezer bronnen zijn die te Geneng, Djolotoendo, Ponggok en Ingas, die zoowel in Oost- als in Westmoesson machtige waterbedieten bezitten. In verband met de configuratie van het terrein stroomden de rivie-ren dezer afdeling — waarvan de Wara en de Poesoer de voornaamste zijn — zonder uitzonde-ring in Zuidelijke en Zuidoostelijke richting. Zij zijn alle affluente van de DSnkeng, die nabij de Zuid- en Zuidoostelijke grenzen der afdeling stroomden de, a) het aid us opgavong water op do grens van Klaten en Soerakaita in de Bfingawan-Solo stort. Als gevolg van do hoogteligging van den bo ven bedoelden bronnongordel zijn de ter-rcinen dezer afdeling boven de 400 N. bijzonder arm, die daar beneden gelegen zeer rijk aan irrigatic-water. Laatsbedoelde, zoowel uit het oogpunt van waterrijkheid, als van vruchtbare bodemge-aardheid buitengewoon bevoorrechte streek nu is het, waarin alle suikerfabrieken en de overgrote meerderheid der tabaksondernemingen gelegen zijn: het is dus geen wonder, dat deze onderne-m in gen behooren tot do bloeiendste van hun sooi'L.

Met uitzondering van enkele complexon der districten BMji en Ponggok is deze landstreek door den Inlandschen vorst en door zyn apanage-houders bijna geheel en al ten behoeve van de cul-tuur van producten voor do Europeesche markt verhuuixl. Door het groot getal dezer huurlanden

ecnerzijds, do onzeker, primitieve Vorstenland-sche rechtsvrhoudingon betreffende do irrigatie anderzijds, heerschten — in weerwil van den waterrijkdom — tot voor weinige jaren tus-schen die landen onderling vaak hooggaande meeningevrschillen met opzicht tot het bcschik-kingsrecht over het water. In dezen ongewenschten toestand is echter sedert belangrijke ver-betering gekomen door do omstreeks 1907 op-gerichte Woro-en Poesoer-waterschappen, die res-pectievelijk de belangen van de irrigatiegebieden diei' twee rivieren vertegenwoordigen. Dcz water-schappen vormden met het minderbetekenende Pengging-waterschap in de afdeling Soerakarta tot d us ver de eenige instellingen van dien aard in Nederlandsch-Indie.

De afdeling wordt over haar grootste breed te doorsneden door de aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij toebehoorende spoorlijn Se-marang Trzygrsrtenlanden, die aan den afvoer van de producten der vele cultuurondemeningen dezer afdeling een zeer belangrijk deel barer nieuw-gevendhoud dankt. Op geringen afstand benoorden de lijn loopt de groote rijweg (grote Zuidelijke postweg), die Oost-Java via Solo en Djokja mefc overig Midden-Java verbindt 'tenTvooral doofKet in de laatste jaren zeer toegen omen automobiel-verkeer tot de belangrijcste verkeerswegen van Midden-Java behoort.

In het Zuidwesten der afdeling, nabij de spoor-halte Prambanan, liggen de vermaarde tempel-ruinen uifClen^SirKioet.ijd, bekend onder den naam van Tjandi Pranibanan en Tjandi Sewoe (zie onder OUDKEITEN^ '-----'

KLATEN. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de afdeling Klaten^ resi-dentie Soerakarta, behoorende tot het gebied van den Soesoehocnan. Het heeft acht onderdistricten met name Klaten, Wedi, Bajat, Pokoh, Gondang, Ketandan, Poeni^en Totogan en telde op het einde van 1905 eene bevolking van 127.000 zielen, w.o. 400 Europeanen, 1000 Cliineezen en 4 andere Vreemde Oosterlingen (geen Arabieren). Nabij de Zuidgrens van het district ligt de desa Bajat of Tembajat, alwaar oude vorstengraven voorkomen, die in een sterke reuk van heiligheid staan en waar het gcheele jaar door veel inlanders uit de omstreken en uit het Solosche en Djokjasche gebeden en geoeffrd wordt.

KLATEN. Hoofdplaats van de gelijknamige afdeling; ligt 180 M. bo ven zee, aan den spoorweg, zoowel als aan den grooten rijweg Solo—Djokja. Op het einde van 1905 bedroeg het zielental ruim 8000, w.o. 300 Europeanen, 1000 Chineezen en 4 andere Vreemde Oosterlingen (geen Arabieren). Hare grenzen werden vastgesteld bij Ind. Stb. 1901 no. 108. Klaten is o.m. de zetel van een suikerproefstation en van het proefstation voor Vorstenlandsche Labak ;~beide ihslellighen wericri met een staf van wetciischappolijk personeel en zijn een direct uitvloeisel van de groote mate van ont-wikkeling, die de Europeesche landbouw-nijverheid in deze streken gekregen heeft- Te Wedi, op een klein uur gaans afstand van Klaten, is een station van het Koninklijk magnetisch en meteorologisch observatoium te Batavia, waar door speciaal personeel gregcld metcurologische waarnemingen verricht worden. Het klimaat van Klaten is vrij koel en gezond. Er bevindt zich een groot-, goed onderhouden, in 1807 gebouwd fort, dat echter sedert omstreeks 1890 geen bezetting meer heeft

en sinds gebezigd wordt deels als Inlandsche ziekeninrichting, deels als hulpgevangenis.

KLAUWIJER. Van de eigenlijke klauwieren (*Laniidae*) komen op de Soenda-eilanden een paar soorten voor, waarvan wij hier a Been noemen de bentet(?) of toed (*Lanius beiiet*), een grys- en rood-bruine soort met zwarten kopband, die in levens-wijzigt met onze *L. collurio* overeenkomt. Op Sii-matra en Java is deze niet zeldzaam. In een groot getal van soorten zijn de dikkop-klauwieren (*Pachycephala*) over den Archipel verspreid; deze vogels zijn kleiner en gedrongener dan de klauwieren en eenvoudig bruinachtig groen met witachtige onderzijde of soms ook fraaier met goud-geel en zwart gekleurd. Op Java, Sumatra en Borneo heeft de bruinrijze en witte *P. grisola*, bij Ba'ea'ia kantjilan genaamd. Tot het genus *Pitohui* behooren meerendels bruine of bruin met zwart geteekende vogels van ongeveer de grootte van een lijster met sterken snavel, die uitsluitend op Nieuw-Guinea en omliggende eilanden voorkomen; *P. dichrou* is roodbruin met zwarten kop, vleugels en staart. De grootste vormen behooren tot het genus *Cracticus* eveneens van Nieuw-Guinea en omliggende eilanden. *C. quoyi* is geheel zwart met lichten snavel, *C. calisicus* is grootdeels wit met zwarten kop, vleugels en staart, die aan het eind wit is. Op Borneo leeft een afwijkende klauw-ervogel, *Pityriasis gymnocephala*, zwart van kleur met naakten, wrattigep, rooden kop en roode vederen aan de pooten.

KLIFDI. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

KLEEDING. Terwijl bij de beschriving der verschillende volkeren van Ned.-Indie, voor zoover zulks noodig is en de ruimte het toelaat, een en ander over hunne kleeding gezegd is, wordt in dit artikel datgene bij elkander gebracht, wat een meer algemeen karakter heeft.

A. JIANNEN. Bij volken van den Iiid. archipel, op den laagsten trap van ontwikkeling, — met name bij de Papoea's der Humboldtsbaai en nabij de Oeta-rivier (N.-Guinea), — gaan de mannen geheel naakt en zijn zij slechts met eenige sieraden getooid. Enkel hunner bedienden zich echter van kleine kokertjes, van bamboe of van een kalabas- vrucht gemaakt, om het schaamdeel, in den regel slechts gedeeltelijk te beschutten; ook worden platte schelpen en strooken geklopte boombast daarvoor gebezigd. Zoo wordt door de Papoea's van de Zuid-kust van N. Guinea gemak gemaakt van een gordel om het midden van het lichaam; het schaamdeel opwaarts tegen den buik gelegd, wordt gedeeltelijk daaronder gebracht door de voorhuid onder den gordel te klemmen. Bij volksstammen, die reeds meer ontwikkeld zijn, wordt het schaamdeel geheel bedekt door een schaamgordel (tjawat MAL., iawah DAJ., tjantjoet Koetel, tjidako MOL. L. T. en N.-Celebes, maro (Papoea's Geelviikbaai, Polynesie), uit een reep zacht geklopte boombast (foeja')

'Foeja is de naam, die aan tot kleedingstof verwerkte boombast is gegeven, toen deze nog handelsartikel was. Het woord is in het handels-Maleisch overgenomen uit de Slinahassische taal, in welke het „woejang" (vrouwensaroeng) luidt. Geklopte boombast is ongetwyfeld eens de algemeene volksdracht op de Indonesische eilanden geweest en waar het tegenwoordig standpunt v. h. n. beschaving een ouder tydperk vertegenwoordigt, is dat nog het geval. Over het algemeen

bestaande of uit een stuk doek, dat een paar malen om het midden gewonden wordt en van achteren, van het lendenkruis af, tusschen de beenen doorgehaald, in een knoop voor den buik bevestigd wordt, waarbij gewoonlijk de einden een weinig afhangen. Terwijl dit kleedingstuk in den regel slechts door onbeschaafde stammen gedragen wordt, zooals verscheidene Papoea's en men, de Dajaks en heidensche stam men in de Molukken, de Enganoers, de Mamaq in Indragiri, de Koeboes in Palembang, is het bij vele meer beschaafde stammen, o.a. bij de Socondaneezen, niet zelden nog de eenige bedekking by den dagelijkschen arbeid. Ter zuidkust van Nieuw-Guinea wordt over den buikgordel van rot en een biczen gordel gedragen, waarvan het einde achter als een staart afhangt. Op de noordkust wordt achter in den gordel een bosje gedroogd palmblad gestoken.

Bij meer beschaafden wordt ook door de mannen de ka'iri (MAL.) gedragen, die in het Javaansch, ter onderscheiding van het soortgelijk kleedingstuk, door vrouwen als kleeding gebruikt (taphi), met den naam bebed, hoog-Javaansch ook sindjang, aangeduid wordt. Het is een stuk doek, 2.45 a 3 M. lang en 1 a 1.12 M. breed, dat om het benedijf wordt gedragen, en wel zoo, dat het om de lendenen en beenen geslagen en om het middenlijf boven de heup vastgemaakt wordt door een gordel (ikat pinggang, MAL.; saboek, MAL., JAV.) vaak van kostbare stof geweven en met een koperen of zilveren plaat gesloten, of door eenvoudig het uiteinde in te steken en in den bovendrand op te rollen. Onder het werk wordt de kain gewoonlijk opgenoen. De sarong (ko-ker, scheede, hussel), die eerst later in gebruik schijnt gekomen te zijn, is een soort rok, die over de kain gedragen wordt, maar in de binnenlanden minder gebruikelijk is. De sarong heeft altijd een zoogenoemd hoofd (kapala) en wordt als een koker dicht genaaid. De kain pandjang (lange kain) heeft geen kapala en wordt nooit dichtgenaaid gedragen. By de Bataks is de kain (habut) een sjawl, meest aan beide zijden van franjes voorzien. De Batak draagt gewoonlijk twee kains, een om het benedijf en de beenen te bedekken, en een ander, die nu eens als slendang over den schouder wordt gedragen, dan weer als omslagdoek het bovenlijf bedekt.

Het bovenlijf wordt bij vele stammen, die reeds van den kain gebruik maken, onbedekt geaten; ook bij vele Javanen is dit nog het geval. Zelfs is dit op Java aan de hoven voor het hofkostuum voorgeschreven, en laat op Java en in de Palembangse bovenlanden de bruidegom eveneens het bovenlijf ontbloot, terwijl bij Boegineezen en Makassarers het ontblooten van het bovenlijf als teeken van eerbied geldt. Op Timor pleegt men zelfs den hoofddoek af te nemen. Maar toch is op Java bij aanzienlijken en ook reeds bij anderen de gewoonte doorgedrongen het bovenlijf te bedekken door de badoe MAL. (kollambi of klambi, LAAG-JAV.; rasoekan, nooa-JAV.), het baadje, een soort van bluis, dat in den regel om den hals met opstaanden kraag sluit en overigens tot op de heupen open en los hangt en van wyde mouwen voorzien is, die tot even over de ellebogen komen. Niet zelden echter is het van voren gesloten en alleen aan den hals open, zoodat het over het hoofd moet worden aangetrokken. Bij aanzienlijken woitt daaronder vaak nog een nauw-

zijn het boomen van het geslacht der Urticaceen, welke bast tot kleedingstof wordt verwerkt, in het bijzonder die van de familien Artocarpus en Ficus. Zie verder onder WOEJANG.

sluitend hemd- of borstrok (badjoe dalam of ba-nijan MAL., koetoengan JAV., badjoe ilalang MAK.)ge-dragon. De Malciør heeft gewoonlijk de zakdoek (kain basahan of sacc tangan) over don schouder geslagen, een punt voorzien van eenige metalen toiletartikelen. Bij verschicdene volckren wordt onder de kain of saroeng een broek (seloewar, sSroewal of sarwal, MAL., sroewal, JAV.) gedragen; de kleine man draagt dan gewoonlijk een korto broek, die tot de knieen reilct. Het dragen van een broek is o. a. op Borneo's Oostkust in den regel een kenmerkend teeken, dat de dragcr Mohammedaan is, in tegenstelling met de Dajaks, die den lendengordel dragen. Toch dragen ook heidensche Dajaks dit klecding-stuk. Een zeer lange broek, die om de enkl sluit (tjelana), behoort tot de Jav. hofkleeding. Een van het gewone model afwijkende broek is die, bij de A-tjehers en de Min an gkabau- Maleiers in gebruik, welke over de knieen komt, van anderen nauw sluit en een zeer laag kruis heeft. Ook bij de Makassaren en op Flores is zij bekend.

Terwijl vele, en met name heidensche, stammen geen hoofdbedekking kennen, is bij Moslemsche volckren de hoofddoek (MAL. il<at kapala, boelang; JAV. iket-, oedeng) in gebruik, die slechts eene wij- ziging van den tulband (dastar) schijnt te zijn. Bij de Javanen wordt de hoofddoek om het hoofd ge- wikkeld en zonder knoop, door het insteken der einden, daarom bevestigd ; de Soendaneezen daar- entegen maken hem in een knoop vast, waarvan de einden los van het hoofd hangen. Door de Maleiers van Midden-Sumatra en ook door vele Moham- medaansche Bataks wordt de hoofddoek met een dikke stijfsl van rijst gewreven en in de zon gedroogd en daarna over de knie in verschillende vor- men gevouwen — waartoe groote behendigheid wordt gevorderd — en als een. soort van muts opge- zet. Ook zijn wcl, in plaats van den hoofddoek, bij Mohammedaansche volckren mutsen in gebruik ; zoo is de koepiah of kopjah, MAL., JAV., hoepia BAT., oepia GOKONT., een muts van rotan, katoen of laken in den vorm van een afgeknotten kegel, die op de kruin van het hoofd rust en de koelock of kanigara. een Jav. staatsiemuts, tot de hofkleeding behooren- de. Algemeen in gebruik zijn zonnehoden (toedoeng MAL. JAV.) van panel an blacleren, bamboebast of van de bladschedcn van den bamboe. Ofschoon de inlanders gewoonlijk blootsvoets gaan, zijn echter ook enkele soorten van schoeisel in den Ind. archipel bekend, die waarschijnlijk van anclere volckren zijn overgenomen, zooals sandalen(MAL., JAV. taroempah of teroempah) uit voetzolen bestaande, so ms met een klos er one!er, aan voor- en achtereinde, en van een breeden riem voorzien, die over de wreef gaat, of soms met een knop, die tusschen den grooten en tweeden teen vastgehouden wordt (JAV. gainparan). De tjerpoe of tjipoc (MAL., JAV.)gelijkeu op muiien. Europeesche schoenen (sepatoe MAL., JAV.) eindelijk wo!den wel door aanzienlijken buiten, en muien (tjen61a) binnenshuis gedragen.

B. VROUWEN. Zelfs bij de nicest onbeschaafde stammen bedekken de gehuwde vrouwen en in den regel (uitzondcring maken de Papoca^a aan het Sentani-ueer) de huwbore xneisjes hare schaamde- len, al is dit slechts zeer gebrekkig, b.v. door een reep boomschois, een stukje platgeslagen bamboe- schors enz., met een touw om de lendenen gedragen, den wel door een rokje van gcralfeld pisangblod, zooals op de Mentawei-eilanden. Bij sonunige stammen ter Noordkust van Nieuw-Guinea dragen de vrouwen een korto saroeng van geslagen boom ba st.

In den omtrek van do Maccluegolf vindt men rok< jes van vezcls tot boven de knie. A?n do Digoel en in het binnenland dor Zuidkust is do lengte wat grooter, maar blijft do dij ter zijde on bed ekt. Aan de Zuidkust zelvo dragen de vrouwen een soort jawat (nowo.) van strookjes boombast door een platte bins bijeengebonden. Bij meer ontwikkelden is de schaamgordel in gebruik, die echter vaak reeds door de sarong ver van gen wordt, zelfs daar, waar de mannen nog slechts den gordel dragen. De sarong wordt bij sommige volckren boven de borst bevestigd en rcilvt dan ook wel tot de kuitcn. Bij de Ti- moreesche en Savoeneesche vrouwen wordt de sarong one!er de borst vastgemaakt en hangt zij van daar over den gordel omlaag. Ook de kain is in ge- bruik; terwijl zij bij de Javaansche vrouwen (waar zij tapih heet) breed genoeg is om de beenen geheel te bedekken, is zij bij and ere volckren vaak zoo smad, dat de beide uiteinden elkander nauwelijks raken en een der beenen bij het loopen nagenoeg tot aan de dij ontbloot wordt, zooals bij de Maleiers van Midden-Sumatra, de Bataks, Niasers, Kajan- Da- jaks en Gorontaloezen. In de Padang&c.hc Boxcnx.. landen heet de losse kain „kain dalam”, omdat daar- over veelal een tweede kortere doek, de kamban of landjan (MINANGK. MAL.), gedragen wordt. Bij de Atjehers, Makassaren, Gorontaloezen en Bimaneezen alsmede in Indragiri, is het gebruikelijk, dat d& vrouwen een broek dragen. Om het middel is in den regel een doek gewonden, in welker plooiën kleinig- heden worden bewaard en waaraan vaak ringen en sleutels han gen.

Bij vele stammen laten de vrouwen het bovenlijf bloot; bij anderc, o. a. de Bataks, wordt dit soms bedekt door de saroeng boven de borsten vast te maken. Javaansche en Mandailingsche vrouwen ge< bruikendaartoc eendoek(kemben jAV.,omonMAND.). Ook in een gedeelte van Palembang dragen jongere vrouwen en meisjes de sarong boven do borsten vastgemaakt en daarover een smallc doek, overeen- komende met de kamban, tenvijl om het middel een in elkaar gedraaid stuk doek is gewonden. De badjoe is hier en daar in gebruik,vooral bij aanzienlij- ken, en onderscheidt zich van hetzelfde kleedingstuk der mannen door grootere lengte van taille en mou- wen en wordt in den regel met knoopen om den hals en de polsen vastgemaakt. By enkele volckren blijft zij echter ongesloten. Even min als de Jav. brui gom behoort de Jav. bruid een badjoe te dragen; zij mag het bovenlijf slechts door de kemben bedekken. De kabaja (kabaai), door de Europeesche dames in Indie gewoonlijk in huis gedragen, wordt ook wel door inlandsche vrouwen aangetrokken; zij is een tot even over de heupen ahangend, eenigszins ruim overkleed, van voren geheel open en met lange, nauwe mouwen, die om de polsen bevestigd worden ; zij wordt met spcklon of knoopen van voren dicht* geinaakt. Is de kabaja een uitheemsch kleeding- stuk, de slendang is daarentegen een edit nationaal toisiel bij Javanen en Maleiers van Sumatra. Zij bestaat uit een langwcrpig stuk doek, ongeveer 3/4 M. breed en 2 11. lang en wordt op allrci wijzen gedragen ; soms wordt zij om het hoofd, soms om het middel gcslagen, vaak over een der schouders gewor- pen,zoodat zij aan deanderezijde ahangt. Ookwordt de slendang wel gebruikt om in tegenwooxigheid van Europeanen het bovenlijf te bedekken. Zij dient vaak om er con on ander in te dragen als de vrouwen naar de markt. gaan; de Javaansche en Maleische moeder draagt haar kind gewoonlijk in do slendang. In den regel laten de vrouwen het hoofd onbedekt;

slachts zelden gebuiken zij een toedoeng. In sommi-ge strecken, zoals de L kota (Padangsche Boven-landen), wordt een slendang, sierlijk gevouwen, op het hoofd gedragen. Ook schoeisel wordt zelden gebruikt, ofschoon vooral op groote plant sen muilen reeds min of meer in zwang zijn gekeut.

0. KINDEREN. Gewoonlijk gaan jongens en meisjes — alt hans bij minder geodeen — tot hun 6e of 7e jaar maakt, sorus nog langer. Bij verscheidene stammen dragen de meisjes echter een flauw gebogen plaatje van goud, zilver of blik (badong JAV., t japing NAL., djiupang MAK., sapang DA J.) driehockig met afgeronde hoeken, voor het schaamdeel. Het plaatje, dat soms fraai gegraveerd is, wordt met een touw om het middel bevestigd. Op Java wordt het plaatje byna uitsluitend in de binnenlanden gedragen; vroeger was dit gebruik meer algemeen. Jongens dragen soms een van metaal vervaardigen penis voor het schaamdeel; waarschijnlijk was dit vroeger een amulet. Javaansche en Maleische jongens dragen soms ook wel een dergelijk plaatje als de meisjes, maar van een staafje voorzigt, dat den penis moet voorstellen.

Grootere jongens en meisjes gaan als de volwassenen gekleed. Bij wijze van overgang wordt echter bij Javanen, Maleiers, Makassaren en Boegineezen aan de kinderen, voor zij huwbaar zijn, een soort van borstlap (baroet of baroot gantoe) van metaal, ook LAAGMAL., OIGMAK. en BOEG.) aangetrokken, met banden om bals en buik vastgeemaakt.

Sieraden worden in groote verscheidenheid bij de volkeren van Ned-Indië gedragen. Oorsieraden zijn algemeen bij de vrouwen in gebruik en ook bij de mannen van sommige stammen, en bestaan zoowel uit oorschijven (soebang MAL. en MAK., soeweng LAAGJAV., sengkang HOOGJAV., soebeng BAL., sibong BAT., soewang DAJ.), die in de oorlellel worden gestoken, als uit oorhangers (anting-anting MAL., JAV., BAT., MAK., nganti-nganti GORONT., anti-anting DAJ.). De oorschijven bestaan uit cylinders in verschillende grootte en dikte en van allerlei stoffen; soms zijn zij slechts opgerolde bladeren, meest van den lontarpalm; gewoonlijk zijn zij echter van hout, ook wel van been en hoorn met snijwerk op het voorvlak versierd of aldaar met dunne gouden, zilveren of koperen plaatjes belegd, die soms juist den omtrek van den cylinder hebben, inaar ook wel grooter zijn. De oorschijf is bij Javanen en Makassaren vaak slechts een staafje van goud, koper of hoorn. Bekend is ook de keraboe (oorkrab), die door rijkere gedragen wordt en uit een staafje bestaat, waarop een gouden of zilveren knop, vaak met diamanten versierd, geschoefd is. Oorhangers zijn nicest ringen van metaal, hoorn of sehildpad, van allerlei vorm. Enkele volken (Bataks, Dajaks, Papoea's) doorboren ook den bovenrand van de oorschelp en dragen daarin talrijke ringetjes; soms wordt door Bataks en Papoea's daarin een gladde dikke zilveren staaf, gedaan, die dubbel woilt gevouwen en zoo lang is tot zij boven het hoofd uitsteekt^{en} dan plat daartegen oingebogen woilt en in 5/6 bochten naar binnen uitloopt. Zeer leelijk is de gewoonte bij Dajakstammen om zware ringen te dragen, zoodat de oioellen tot aan de borst worden uitgerekt. Ook worden wel als oorsieraden schelpen gebruikt, zoals op Timor, of voorwerpen, zoo: ls een bosje varkenssharen, een stukje staart van een of ander dier of ringen van casuarispennen,

die nauwelijks den naam van sieraden inogon dragen.

Noussieraden worden alleen bij de Orang Sekai, Scmang en Papoea's gedragen; daartoe wordt het middenschot van den news doorboord en steekt men daarin peun van steekvlarkens van hout, been, schelp of steen, ook wel ringen van schelp of glas. Sommige Papoea's doorboren ook de neusvleugels en steken daarin houten pennetjes, varkenstanden of vogelbeenders. Neusringen en ringen in den bovenrand van de oorschelp dragen in Indie ook dochters en vrouwen van Ivingaleezen.

A rmban den (gelang MAL., JAV., DAJ., golang TOB. BAT.) zijn ook algemeen. Zij worden van allerlei stoffen vervaardigd en bij sommige stammen om de polsen gedragen, bij andere om den bovenarm. Bij verscheidene stammen dragen de vrouwen een aantal ringen als armbanden — ook wel de mannen, zoals bij de Dajaks en Bataks, die zware ivoren ringen om den bovenarm hebben — hetzij dat die banden ook door de vrouwen om den bovenarm worden gedragen en dan nauw sluiten, hetzij dat zij lossiger zijn en dan alleen om den pols en onder-armi worden aangebracht, zoals in Benkoelen en een deel van Palembang. Voet- of borenringen, die om den enkel gedragen worden, kwamen vroeger meer algemeen voor; thans bepaalt het gebruik om die te dragen zich hoofdzakelijk tot de Papoea's, enkele Dajakstammen en jonge Batak-sche meisjes. Men ziet het echter ook bij kinderen in de Soendalanden, in Riouw en onder de Maleiers van Sumatra. Teen ringen dragen o.a. de vrouwen van Tajandoe (Kei-eilanden).

Hals sieraden zijn allerlei stammen in gebruik. Zij worden in allerlei soorten aangewend; van snoeren vruchtensaden en dieren- of menschen-tanden af, tot voorwerpen, uit edele metalen vervaardigd. Vi nger ringen worden ook van allerlei metaal vervaardigd en algemeen gedragen. Lijfgordels komen bij verscheidene stammen voor. Zij bestaan dikwijls slechts uit dunne gekleurde roian, die verscheidene malen om het lijf wordt gewonden, of uit banden, van riet of plantcivezels gevlochten. Vaak zijn deze gordels wed er met sieraden van metaal, schelp, kokoshoop, zaxlen, enz. versierd.

Tewijl de Papoea's hun haar op allerlei wijze versieren, bepaalt zich de Javaneer der andere stammen tot linten van boombladeren en bloemen, die vooral door de vrouwen worden gedragen, doch ook wel door mannen, hetzij al at deze ze in het haar steken of, waar zij hoofddocken dragen, in dit kleedingstuk. Gewoonlijk wordt daarvoor de welriekende inelati en tjampaka gebruikt; bij de Mentawai-eilanders, Maniak en Papoea's echter dikwijls de rootle keimbaug sapaloe.

Eindlijk zij nog opgemerkt, dat bij vele stammen, o.a. de Maleiers, Bataks, Jiedjangers en Timoreezen, adat-voorschriften bestaan om het rent heL dragen van sieraden door de vrouwen voor en na haar huwelik.

Liter al aur. Zie Dr. G. A. Wilken, „Handle id. v. cl. verge], volken van Nedeil.-In(lie\", Leiden 1893; Hoofdst. I. van de „Volksbeschrijving van Midden-Sumatra\" door A. L. Van Hasselt 1882; Poensen, „Jets over de kleeding der Javanen\", Med. Ned. Zendinglingr. XX bl. 256, XXI bl. 204; Zollinger, Een uitstapje naar het eiland Bali (Tijdschr. v. N. Indie, VII 4), p. 46—8; Van Eek, Schetsen van het eiland Bah (Tijdschr. v. N. Indie, 1878, 11), p. 181—187; Van Bloemen Waanders, Aan te cken ingen' omtrant de zeden en gebruiken der Balineezen, in-

zonderheid die van Boeleleng (Tijdschr. Ind. T. L. V. vni 1859), p. 242—243; Lauts, Het Eiland Bali en de Balienczcn 1818; p756—59; Nicuwen- kamp, Bali en Lombok, 1906—10, p. 49—51;

Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs 1883, p. 45; | "Snouck Hurgronje, De Atjehers, 1893, 91, I, p. 27 vlg.; Van Lan gen, jeh's Westkust (Tijdschr.:

Aadr. Gen. 2e Serie V), p. 447 vlg.; Kruyt, Aljch on de Atjehers, 1877, p. 20 vlg.; Brau de St. Pol i Lias, Chez les Atches, 1884, p. 82 vlg.; Ling Roth, The natives of Sarawak and British North Borneo, 1896, II, p. 29—76; Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, 1900, p. 61—67, 119—

129 X Nieuwenhuis.

/ Quer durch Borneo, 1907, I, p. 133—146; PerekieffT Ethnographischo bosclinjvng "der "Pajak", 1870, p. 92—106; Bock, Reis in Oost- en Zuid-Borneo van ^Koetei naar^anBjenna^inT T88T p."7S—81

* Boi-neo*s Westerafdeeling, II, 185-1, p. 255—259; Furness, The homelife of Borneo head-hunters, 1902, p. 14G—159; Sal. Muller, Verhandlung over de natuurl. gesehiedenis der Ned. overzcesche bezit- tingen, 1839—1814, p. 411—12; Nicuwenhuis en Von Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias en deszelfs bewoners (Verh. Bat. Gen. XXX, 1863), p. 29 vlg.; Von Rosenberg, Der jMalayische Archi- pel 1878, p. 123 vlg.; Sundermann, Die In sei Nias und die Mission duselbst (Allgemeine Missionszeit- schrift 1884), p.350 vlg.; Maass, Bei liebenswiirdigen Wilden 1902, p. 124 vlg.; Pleytc. Die Matawei Inseln und ihre Bowohner (Globus, LXXXIX), p. 5 vlg.; Modigliani, Tlsola della Donne, Viaggio cd Engano 1894, p. 148 vlg.; Rouffcar en Juynboll, Batikkunst, 1911, p. 07—174.ZA.dnanien Kruyt, De Bare*s sprekende Toradja's; Ibl2, II, p. 217—228.

KLEGOENG. District met gelijknamige hoofd- plaats van het regentschap Slemam, residentie Djokjakarta. Het leeft drie onclfdislricten t.w. Glagahamba, K■ mbangarocm en Ngabfan, en is het meest noordelijk district der residentie. In dit district ligt Tempel (zie aldaar) op de grens van de residentie Kedeo.

KLEIN KEI-GROEP. *Daze* groep, gelegcsi tus- schen de Tajando-cilanden en Groot-Kci (Noehoe Joet), bestaat uit ecu 50-tal Jage cilandjes van ko- raalkalk. De twee grootste eilanden hebben geen afzonderlijken naam; in den laatsten tijd echter wordt het Noonclijkslc vcclul Kci- Doelch genoemd. Vroeger mcnde men, dal dit eiland behoorde tot het Noordclijk gedeelte van het grootste eiland. Dit laatste is verdeeld van N. naar Z. in drie deelen. nl. Noehoe-lawoen (Beneden-eiland), Noehoe-Efroee- an (Midden-eiland) en Noehoe toetoot (Bovcn- eiland). *Zie* verder onder KEI-EILANDEN.

KLEIN-MANDAILING. Zie MANDAILING.

KLEIN-SONBAIT (Sonbait Ketjil of Sonbait Anah). Landschap der onderafdeeling Koepang, afdeeling Zuid-Timor en Eilanden der rsidontie Timor en Onderhoorigheden.

KLEINHOVIA HOSPITA. L. fam. *Sterculiaceae* Timaha, Kclniuha, Katimah; i, Katinanga, Ti- xngau (JAV.). Tangkolo, Tangkele (SOEND.). Matig hoogc boom buitengewoon vccl gelijkend op de Lindo, met hartvonnige grootc bladeren, grauwigrijze, zeer taac bast en roodc bloeinen in groote pluimen, daarin ook wel gekweekt als sierboom. Over ge- hecl Java verspreid Lot ongeveer 500 M. b. zco, en op Kojnigijc plaatsen zeer algemcn voorkomend, vooral in het Ooslen. Komt ook op Sumatra voor en verder in O.-Afrika, Voor en AchterJndiicndc Pliiippijnen. Het wile hout is niet vccl waard, maar hot gevckte hout, dat in het hart van oude boomen

wordt aangetroffen en pelet (JAV. en SOEND.) wordt genooid, is zeer gezocht voor handvatten en sceeden. van krissen, pickstokken, doosjes cznc. Do meer- (lcrc of niindrc fraaiheid dcr zwarte of bruin- vlekken bepaalt de waarde. De jonge bladeren worden als groentc gegeten, terwjl de schors als een middel tegen diurrhcc gelt.

KL 衾 TENG OF KELENTING. Dit woord wordt in Inclie gewoonlijk gebruikt voor: chinecschen tempel, maar het is een Javaansch woord en geen Chineesch. Het Chineseche woord is „miao“ (in 't in Indie meestal gesproken Amoy-chineesch: bio).

Hoewel in de Chineseche tempels, naast z.g. „tuoiistische“ ook boeddhistische goden worden aanbeden. is de bouwstijl geheel inheemsch Chineesch. Een tempel voor een Boeddha verschilt in China niet van een tempel voor Confucius en uiterlijk is er zelfs weinig verschil tusschen een tempel en een huis van een aanzienlijk chinnes. Het dak is het voornaamste aanzicht van het gebouw en geeft er — in den bekenden „th.ing., vorm — de hoofdkwaliteilen van aan. Deze „th'ing“ vorm is die van een massief dak met opgebogen hoeken, rustende op korte pilaren of kolommen. Die krom- lijnige helling van de dakhocken is vcnnoedlijk een overblijfsel van do nomadentent uit de oudheid, waarvan hot doek was opgehangen aan speren. De overwegendheic van het dak, dat in Wester- sche architectuur een kleinere rol speelt, wordt gerechtvaardigd door de geringe verticale clevatie van het plan. Door toevoeging van ornamenten en bedekking met tegels wordt de schoonheid van. zoon dak verhoogd. Men ziet er veelal feniksen, draken en allerclei groteske beesten op, in rijen naast elkaar, ook op de rande der goten, die er a lie op zijn aangebracht volgens een vaste sym- bolische orde. Al de „kientengs“ zijn laag, daar do Chineseche architectuur, zoals een Duitsch schrij- ver (Boerschmann) cens terecht heeft geschreven, „aan de aardc kleeft“. Het principe, dat het pro- jectieplan detenneert, is dat van symmetric. De hoofdegebouwen, de vleugels, do zygebouwen, de motieven van decoratie, en alle details zijn sym- metrisch uangelegd. De grootte van zulk een tempel is niet verticaal, maar horizontaal ontwikkeld. De expansie is altijd horizontaal.

Men vindt in verschillende Chineseche „kl6n- tengs“ verschillende boeddha's en ook taoistische goden, te veel om op te noemen, en alle verschil- lend al naar den land a rd dcr Chineseen. *Zoo* treft men in Batavia een grooten tempel aau, voornamelijk gewijd aan de „Godin der Genade“ *Kwoan Yin* (in *t Amoy-Hokjen Chinesech: *Koan I cm*). *Kwan Yin* is de Chineseche naam voor den vierden Boddhisattwa uit het Noordelijke (Mahayana) Boeddhisme Avalokite^vara. Vermoedelyk is deze Avalokite^vara in China vermengd of ver ward met een Chineseche godin uit ceuc legencle, die Miao Sjan (Biao Sjan) heette (zie voor bijzonder- heden o.a. Prof. J. J. H. de Groofs „Jaarlijksche Feesten en Gebruiken der Amoy-Chincezen“, of Henri Borel's „Kwan Yin, cen Boek van de Go- den en de Hol).

Een andre boeddhistische figuur, die men veel in Chineseche tempels kan aantreffen, is de Boddhisattwa *Ti Taang Wawj* (in 't Amoy Chin.: *Te, Tso ng Ony*) coir- spondecerend met het sanskrietsche Kashtigarba. („Schoot der Aarde“). Na *Kwan Yin* is deze *Ti Tsang Wang* de belangrijkste en meest populaic Boddhisattwa van China en Japan. Evenals *Kwan Yin* is deze *Ti Tsang Wang* cen he] -

wq y

per in alle niogelijke nooden en verlosser uit de hellen (zie voor bijzonderheden: Dr. M. W. de Visser: „The Bodhisattva Ti Tsang“⁵⁵ (jizo). Een zeer populair figuur, die men ook reël in Chinesche tempels terug vindt, is *Kican Ti (Kaoan Te* in t Amoy Chin.), de God van den oorlog. Doze Kwan Ti was oorspronkelijk een veldheer, Kwai Yü die zich in 5te einde der 2e eeuw n. C. broeiden maakte, en de held is van allerlei sagen en Legenden. In de 12e eeuw word deze zeker wel populairste held uit de Chinesche geschiedenis gecanoniseerd en in 1594 tot den rang van „Ti“ d.i. Heer, in den zin van Goddelijke Macht, verheven. Hoewel een militaire Godheid, uit het Taoïstische Pantheon, wordt hij evengoed door burgers en kooplieden vereerd.

Deze drie zijn de voornaamste, welke in „klen-tengs“ worden vereerd, naast een groot aantal mindere goden. Priesters, zooals in China, die in de tempels wonen, treft men maar zelden in Indie aan. Het is de gewoonte, Chinesche officieren in de „klenting“ te installeren. Ook wordt daar ernstige rechtszaken aan getuigen de zg. „grootte eed“ afgenomen.

KLINTIK (LENGA of MINJAK) (JAV.). De beste kwaliteit klapperolie, die men verkrijgt door de eerste kneding of persing van de geraspte zaadkern. Ook wel in het algemeen: Klappervolie.

KL6POE (JAV., BALI). Zie NAUCLEA LANCEOLATA.

KLERK (REYNIER DE). Gedoopt te Middelburg 19 Nov. 1710, zoon van R. de Klerk of Clerck en E. Janssc. Als adelborst in 1725 in dienst getreden, vinden wij hem in 1737 als boekhouder bij de O.I. Comp. In 1738 was hij onderkoopman, resident in de Lampongs, in 1741 secretaris bij het leger op Java, het volgende jaar opperhoofd te Soerabaja, en in 1744 koopman, eerste administrateur te Semarang. In 1747 tot opperkoopman en 2en bestuurder van Java's N.O.-kust benoemd, werd hij in 1748 gouverneur en directeur van Banda, in 1754 president van het college van boedmeesteren te Batavia; in Oct. 1754 aangesteld tot raad-extraordinair van Indie, ontsien gij hij in 1762 zijne benoeming tot Raad van Indie en werd in 1775 tot waarnemend Dir.-generaal en in 1776 definitief in die betrekking benoemd. Op 4 Oct. 1777 tot Gouv.-Generaal gekozen en een jaar daarna (9 Oct. 1778) daarin door het Opperbestuur bevestigd, bekleedde hij slechts kort die hoge betrekking, daar hij 1 Sept. 1780 op Molenyiet bij Batavia overleed.

Onder zijn bestuur hadden weinige belangrijke gebeurtenissen plaats: een strijd op Celebes werd beëindigd door de inname van Gowa; terwijl de Sultan van Bantapi. Landak en Soekadana aan de Comp. afstond en de Vorsten van Tidore en Batjan onttroond en in ballingschap naar Batavia gezonden werden. Zie A. Huysers, Het leven van R. de Klerk, achter diens Beknopte beschrijving der O.-I. etablissementen, Amst. 1792.

KLEURSTOFFEN. In Indie wordt gebruik gemaakt van een aantal plantaardige kleurstoffen, die in deze Encyclopaedie beschreven zijn bij hare stamplanten, zoo mdigo, orlean (zie BIXA ORELANA), curcuma morinda (zie BINGKOEDOE), sapanhout (zie CAESALPINIA SAPPAN). Ook verschillende looistofhoudende herten, o.a. tinguast (zie OERIOPS), en vruchtschillen worden als bijmiddel en als hulpmiddel bij het

aanbrengen van kleuren gebruikt. Over de inlandsche wijze van katoenverven zie BATIK-KEN.

Tegenwoordig treft men in vele warongs en op paal van uit Europa aangevoerde anilinekleurstoffen aan, thans veelvuldig voor het verven van kleedingstukken enz. gebezigd. Dientengevolge is het gebruik der inlandsche plantaardige kleurstoffen sterk afnemen.

Ook om etwaren en dranken een behagelijk uiterlijk te geven wordt van vcrschiedene kleurstoffen gebruik gemaakt. Van deze kleurmiddelen is een opsomming gegeven door A. G. Vorderman in Gen. Tijdschr. v. N.-I. XXXIV, 639. Voor wat dient de melk van fijn gerast kokosvrucht vlcscsh (sant en). Voor zwart de kool van halfverbrande klapperbladren of sindara (*Anaphalis*)-bladeren. Voor bruin de caramel van rietsuiker of van arensuiker (goela djawa). Voor rood in de eerste plaats fuchsine (sepochan mcrah), dan angkak (eene in China opgekookte rijst gekweekte schimmelsoort, die de roode kleurstof vormt, waarmede o. a. de Ma-kasaarsche viseljes, een bekende toepijns der Indische rijsttafel, gekleurd worden), voorts het roode sap van de plant bajem merah (*Iresine*), van kembang sapatoe (*Hibiscus*), van boeah gandola (*Ba-sella*), van b'ngkoedoe enz. Voor gele worden door de Chinezen op Java de gedroogde vruchten van oei tsi (*Gardenia*), door de Arabieren de safraan of kankama. (*Crocus*) ingevoerd, en dient voorts veel de koeijnt of koeir (*Curcuma*) en kajoenangka (*Artocarpus*). Voor groen perst men het sap uit de bladeren van soedji (*Cordyljij*), van daoen teleng (*Clitoria*), van daoen katoek (*Sauropus*), van kara legi (*Phaseolis*). Voor blauw dient kembang teleng (bloemen van *Clitoria*) en voorts blauwsel of ultramarijn (kandji biroe) en aniline-blauw (sipoehan biroe).

Als eigenaardige aanwending van Indische kleurstoffen is nog te noemen het zwart maken der tanden (Jav. sisig). Men neemt daarvoor op Java een mondspoeling van banjon, d. i. klapperwater dat 10 a 20 dagen verzuurd is met ijzersplinters of roest, en vervolgens kauwt men eenigen tijd op de schil van djaha. of van dalima (granaatappel), om de (met ijzeroplossing bedeelde) tanden te bedekken met eene harsachtige en tevens looistofhoudende laag. Een en ander wordt zoo vaak herhaald, tot do tanden glinsterend zwart van kleur zijn. Bij de Minangkabausche Maleiers wordt daartoe gebruik gemaakt van badji; een stuk maroepejen- of kara-inoentinghout of een klapperdop wordt in asch een weinig gedroogd en daarna verbrand, waarbij vocht uitdruipt, dat in een ijzeren lepel opgevangen en met gebrante rotansago, sakeh-bladeren en klapperolie gemengd wordt.

KLEUWIH, KILUWIH (SOEND.). Zie ARTOCARPUS COMMUNIS.

KLAWANG. Zie WAPENEN.

KLIHANGAN. (MAT.?) Zie ANGKA-ANGKA en BOEROENG KJ KIH RIM BOE (?).

KLIMA AT. De Jigging van den Oost-Indischen Archipel, tusschen 6° noorder- en 10° zuiderbreedte, is een uitsteking tropische. Het grootste gedeelte bevindt zich binnen de breedtegradien van den tropischen regengoidel, de afmetingen der cilanden zijn nog klein genoeg om een levendige circulatie met do omringende zeeën toe te laten, liet klimaat nadert dientengevolge tot dat van de oceanen nabij den evenaar. Overvloedige regenval, zwakke winden, hooge temperatuur en groote vochtigheid zijn dan ook do

kenmerkende eigenschappen van het Indische vlakteklimaat.

Dit geldt echter slechts in het algemeen en voornamelijk voor het dichtst bij den equator gelegen gebied; de afwijkingen van dit algemeene scheme zijn geenszins onbelangrijk.

Door den invloed van de nabijgelegen vastelanden van Azië en Australië is do Archipel bij uitnemendheid het gebied der moessons, de met het jaargetijde in richting omkeerende winden, welk een jaarlijksche verandering te weeg brengen, die in het noorde-lijk deel zich minder, in het zuidelijk en zuidoostelijk deel zich in sterke mate doet gevoelen.

Hierbij komen nog de locale verschillen, die nabij den evenaar in sterkere mate optreden dan in de gematigde luchtstreek, omdat niet atmosferische storingen van groote uitgebreidheid, maar kleinere, meer toevallige en plaatselijke werkingen de veranderingen van het weer beheerschen. Deze locale verschillen, worden nog versterkt door de hooge bergketens, die de eilanden doornijden en den regenval in hooge mate afhankelijk doen zijn van de windrichting.

Ook treden belangrijke verschillen van jaar tot jaar op, die met de intensiteit der algemeene lucht-circulatie in verband staan en veranderingen in de sterkte der moessons teweeg brengen. Hierdoor is het verschil tusschen de seizoenen nu eens sterker, dan weer minder sterk uitgesproken, zoodat de planter het eenjaar vruchteloos op den drogen tijd wacht en het volgende jaar maanden lang tevergeefs naar een flinke regenbui uitziet.

Afgezien van de fluctuaties in den regenval, kenmerkt het weer in den Archipel zich door een groote gelijkmatigheid in zijne wisselingen van dag tot dag. Storingen, zoals de depressies der hoogere breedte, die door lichte sterk sprekende eigenschappen het kenmerk van veranderlijkheid aan het weer geven, zijn onbekend. ADeen zwakke schommelingen van enkele millimeters treden in de luchtdrukking op, welke nauwelijks merkbare sporen in de weersveranderingen achterlaten. Heftige winden, behoudens gevallen van locale aard, komen niet voor. Verreweg overwegend zijn de wisselingen in den regenval en het is ook voornamelijk de intensiteit der tropische plasregens, waardoor de bewoners in dit land van den eeuwigden zomer aan de macht der natuurkrachten worden herinnerd.

Met dagelijkse verloop der verschijnselen is in hooge mate van dag tot dag gelijk. Nadat de zon aan den helderen hemel in opgestegen en door haro warmte de lucht in beroering heeft gebracht, beginnen, in den regel tegen 9 uur, de kleine cumuluswolken te verschijnen; tegelijkertijd steekt de moesson op, die 's nachts in do benedenste luchtlagen tot stilstand is gekomen, naar in hogere regionen ongestoord is blijven doorwaaien. Met het hooger stijgen der zon nemen de bewolking en de wiidslerkte toe. Steeds dichter en donkerder worden de wolken, steeds hooger stijgen zij zich op, totdat in den middag het condensatieproces losbreekt en de verfrisschende regen met heftig gekletter neervalt, of wel met de afnemende zonnearmte de wolken zich nedergeleidelijk ojjlossen. Dan volgt na den korten zomerdag de avond, do lucht klaart op, de wind gaat liggen en de heldere, stille tropische nacht treedt in, die veradining brengt na de drukkende hitte van den dag.

Door de gelijkmatigheid der temperatuur vallen des te neder de verschillen op, die het hoogteklimaat biedt vergelijken met dat der kustvlakte. Do bewoner der lage landen ziet zich na maanden lang ver-

blijf in de constante tropische hitte binnen weinige uren verplaatst in het Hollandse herfst- of lente-klimaat, hetzij hij met de snelle auto het heete Socra-baja verlaat om de helling van den Tenger op te zoeken of zelf den wandelafnemende temperatuurverloop van de hoogte is tamelijk constant en bedraagt ongeveer 5°/2 tot 6° C. per 1000 meter stijging, zoodat zich uit de temperatuur der vlakte met vrij groote benadering die der hoogere streken laat afleiden. Tegelijkertijd met het dalen der temperatuur verandert bij het hooger stijgen het klimaat ook in andere opzichten. In het gebergte neemt de bewolking toe, aanvaankende ook de regenval. Wolken en regen concentreeren zich, naarmate men hooger komt, meer en meer op de namiddagen en worden steeds zeldzamer 's nachts en in do morgenuren; ook de aard van den regen verandert en voor de tropische plasregens komen de lichtere Hollandse buien in de plaats, maar deze vallen dan ook veelvuldiger. De verticale luchtbeveging wordt krachtiger en sterke fluctuaties in de relatieve vochtigheid zijn er het gevolg van; zij daalt af stijgt, naar gelang de droge lucht van den bergtop naar beneden waait, of de met waterdamp verzadigde lucht uit de vlakte opstijgt. Dientengevolge kan op de bergtoppen in extreme gevallen de vochtigheid binnen enkele minuten van weinige procenten tot dicht bij het verzadigingspunt stijgen. De warmte van de intensief stralende zon, waarin de reiziger zich te voren zoo behagelijk koesterde, maakt dan plaats voor den icillen adem van den vochtigen nevel die alles doordringt en den verduwen bewoner der tropen doet rillen van de koude.

HET WINDSISTEEM. Moessons. Van den meesten invloed op het klimaat is de richting en sterkte van den wind. Het ligt daarom voor de hand om allereerst het windsysteem nader te beschrijven, en wel in de eerste plaats het ongestoorde systeem der moessons. Wy zullen dit doen aan de hand der kaarten, die Van derStokijn zijn bekend werk¹⁾ heeft gegeven. Dit zijn gemiddelden uit vele jaren, de afzonderlijke jaren vertoonen grootere of kleinere afwijkingen. De waarnemingen zijn op zee verricht en zijn derhalve slecht in geringe mate door locale invloeden gestoord.

Het systeem der passaten, dat boven het ongestoorde tropengebied der oceanen wordt aangetroffen en daarin bestaat, dat van het Noorden en Zuiden do lucht toestroomt naar den gordel van lage luchtdrukking aan den evenaar, welke luchtstromingen door den invloed der aardrotatie tot N.O. en Z.O. winden afwijken, is hier verstoord. In het jaargetijde, waarin do zon boven het zuidelijk halfrond zich bevindt, ontstaat door do sterke verwarming boven de woestijnen van Noord-Australië een sterk opstijgende beweging der lucht, die naar alle zijden een zuigende werking uitoefent. Daardoor wordt op het zuidelijk halfrond do Z.O. passaat verdrongen. door den N. W. moesson en de N.O. passaat, die ten noorden van den evenaar waait, wordt over den evenaar heen gezogen en gaat continu over in den N.W. moesson.

Tijdens de noorddeclinatie der zon wordt op de zuidelijke door do aspiratie van het verhitte Aziatische vasteland do N.O. passaat ten noorden van den equator verdrongen door den Z.W. moesson, die zich als een voortzetting van don over den evenaar heen gezogen Z.O. passaat voortdoet. Ook do passaatwind van het westen wordt moesson genoemd; het

¹⁾Wind and weather, currents, tides and tidal streams in the East Indian Archipelago.

system Z.O. en Z.W. moesson, respectievelijk zuid- en noord- en ten noorden van den evenaar, wisselt derhalve af met de combinatie N.W. en N.O. moesson.

In Januari overwegen over den geheelen Archipel de noordenwinden, door de a-ardrotatie en de wiidsystemen boven, de aangrenzende vastlanden afgeveken tot noordoostelijke winden op het noordelijk, tot noordwestelijke op het zuidelijk halfrond. Hetzelfde geldt voor Februari. In Slaart wordt de wind minder standvastig, de overwegende windrichting blijft echter dezelfde. In April keert in het geheele zuidelijk deel van den Archipel de wind om en wordt zuidoost. De wiidvredeling gelijk nu op het ongestoorde passaatstelsel met den kahtgordel boven den evenaar. Doze kenteringder moessons kenmerkt zich, evenals die van het najaar, door zwakke, veranderlijke winden, gepaard met onweders en drukkend weer. In Mei waaien over het geheele gebied zuidelijke winden. In het zuiden en zuidoosten is de richting zuid-oostelijk en bijna, hoewel niet geheel tegen-gesteld aan den westmoesson. Dit windsysteem houdt meerdere maanden lang aan, toenemende in bestendigheid en kracht tot Juli of Augustus, om daarna tot de kentering in November af te nemen en dan over den geheelen Archipel een wisselend, onstandvastig karakter te vertoonen. In December waaien weer overwegend de noordelijke winden en neemt het windsysteem weer het karakter aan van dat voor Januari beschreven, met uitzondering van Javajyi de Kleine Soenda-eilanden, waar de zuidwestwinden van den Indischen Oceaan nog op den voorgrond treden.

De windsterkte is gering, in den regel niet sterker dan een zachte bries en slechts zeer zelden wordt sterke bries genoteerd. De grootste windsterkte, gemiddeld over het geheele jaar, wordt aangetroffen in de Banda-Zee, ook de Chinese zee, het oostelijk deel van de Java-zee en de Indische Oceaan ten zuiden van de Soenda-eilanden hebben betrekkelijk hooge gemiddelden der windsterkte. Delaagstenaar-den vindt men aan de noordoostkust van Borneo, de noordoost- en westkust van Atjeh, in strijvSlakasser en de Celebes-Zee.

Zoo licht stelt men zich de moessons voor als dag in dag uit met onveranderlijk sterke waaiende winden. Dit is echter geenszins het geval; zelfs in Januari en Augustus, de maanden waarin de wind het krachtigst doorstaat, wisselt hij in richting, zoo- als de onderstaande tabel aangeeft, waarin is weer-gegeven het aantal malen, dat van 100 waarnemingen de wind heeft gewaaid uit een der 16 windstreken.

Plaatsen van waarneming.	Jestendigheid v. d. moesson in %	
	Jan.	Aug.
Westkust van Sumatra.....	16	23
Chineesche Zee.....	81	58
Java-Zee.....	71	71
Indische Oceaan t/Z. van Java	57	55
Celebes-Zee.....	40	34
Straat Makassar.....	41	48
Malakka-Zee.....	37	65
Kleine Soenda-eilanden.....	57	56
Timor-Zee.....	66	55
Ceram-Zee.....	59	68
Banda-Zee (noord).....	65	85
Banda-Zee (zuid).....	89	96
Nieuw-Guinea noordkust.....	93	—
Harafoera-Zee.....	62	92

De kenteringstijden treden, zooals uit het bovenstaande overzigt moge blijken, hoewel de verschillen niet groot zijn, niet in alle deelen tegelykertyd op. De kenteringsgordel beweegt zich met de zon mee. Van daar dat in April in het zuidelijk deel van den Archipel de Z.O. moesson reeds doorstaat, echter in het noorden eerst in Mei de zuidenwinden de overhand krijgen. Tijdens de najaarkentering beweegt zich de kahtgordel van zuid naar noord, hoewel het verschijnsel dan minder duidlijk is. Bezuiden den equator is de duur van den ooslmoesson langer naaritate men zuidelijker komt en wel doordat hij vroeger begint en later ophoudt.

Land- en zeevinden, berg- en daheind. Wanneer men uit zee komende de kust nadert, treedt, vooral in de nabijheid der grootere eilanden een duidlijk verschil op tusschen do windrichting overdag en 's nachts door den invloed van land- en zee wind. Als de wolven zich boven het land hebben opgelost en de uitstraling hare afkoclende werking is begonnen, begint het proces, waarbij de koude lanchvind afvloeit en de licht boven de warme zee verdringt en doet opstijgen. In den regel begint de land wind reeds voor middernacht te waaien en houdt hij aan tot omstreeks 8 uur's morgens. Een spiegelgladde zee vervangt nu de licht rimpeling van liet water, tot- dat hier en daar aan de windzijde donkere plckken op het water de komst van den zeewind aankondigen. Dit geschiedt in den regel tusschen 10 en 12 uur. Onder den invloed der zonnwarmte is intusschen het land warmer geworden dan de zee, de lucht stijgt boven het land op en vloeit in hoogere lagen naar zee, terwijl beneden de zeewind het te kort aan lucht aanvult. In den namiddag doet zonsdondergang waait de zeewind met volle kracht en doet de schuimkoppen op de golven verschijnen, totdat de nacht zijn kracht verlamt. De sterkte van land- en zeewind is in hooge mate afhankelijk van de weersgesteldheid en de configuratie van het land. De sterkte van den zeewind hangt nauw samen met de bodeingesteldheid, n. l. of deze voor sterke verwarming vatbaar is of niet. Bijv. te Batavia is op heldere dagen de zee- wind veel sterker ten tyde dat de sawahs droog Jiggen, dan wanneer ze met water bedekt zijn. Tot op hetnlijk grooten afstand in zee is het proces der land- en zeewinden merkbaar. In den oostmoesson zciph tot Karimoendjawa toe, dat bijna 70 K.M. uit den Jawawal ligt.

In de kustvlakte is de komst van den zeewind zeer welkom, want hij brengt heroring in do trage tropische atmosfeer en voert de frissche zeelucht aan. Hij waait tot ver het land in, tot waar hij zich vermenigt met de luchtstromingen, die liet gobergto tot zidi trekt. Voor een deel stijgt Jij op in do verhitte verticale convectiestroom en vloeit in de hoogere lagen naar de zee terug. Te Batavia is do bovengrens van den zeewind door Dr. Van Bemmelen op ongeveer J 000 M., die van den terugkorenden bovengrensof op 3000 M. bepaald. De land wind strekt zich niet hooger dan 500 M. uit. Hij is op het land in den regel flauw merkbaar, doordat de Juchl in de al-leronderste lagen door do wrijving wordt tot stilstand gebracht. Te Batavia bereikt hij zijn maximoal sterkte op ongeveer 100 M. hoogte.

Duidelijker dan in do vlakte, is de afvloeiende luchtbeewing merkbaar in het gebergte Recds kort nadat de zon is ondergegaan en de woekdn zich om den bergtop hebben opgelost, komt de koude berg- wind naar beneden en waait den geheelen nachtdoor. Door de grootere onrust in de atmosfeer is overdag do bij den berg oplopendo dal wind minder goed

merkbaar, hij verraadt zich echter door de wolken, die hij den berg opvoert.

Fohnwinden. Waar de wind dwars over een bergkani, strijkt en aan de luwe zijde naar de vlakto afvloeit, treden fohnachtige winden op, een verschijnsel, dat op vele plaatsen wordt aangetroffen. Deze winden dragen neestal afzonderlijke namen. Hun droog karakter ontleent zij, evenals do Zwitserscho fohn, aan het feit, dat de lucht bij het neerdalen door do samendrukking, die ze ondergaat, verwannd wordt, waardoor bij gelijkblijvend vochtgehalte de betrekkelijke vochtigheid afneemt. Bij de klimaatsbeschrijving tier afzonderlijke eilanden zullen deze winden uitvoeriger worden venneld.

LUCHTDrukking. De windrichting liant natuur- lijk ten nauwstesamen met de verdccling der luchtdrukking. Deze is vrij nauwkeurig bekend uitdwaarnemingen vorricht op een 10 tai stations, over don geheelen Archipel verspreid vanaf Kota Radja tot Merauke. Vooral van belang is het kenmerkende verschil in de verdeeling der luchtdrukking in den tijd van den doorstaanden westmoesson eener en den oostmoesson anderzijds. In de kenerling zijn de drukverschillen klein en van toevalligen aard. Wij ontleenen de onderstaande gegevens aan Vol. I der "Observations made at secondary Stations in Netherlands East-India" *) De waarden zijn gereduceerd tot zee-niveau en tot standaard-graviteit, zonder de laatste reductie zijn ze ongeveer 1.90 ni.M. hooger.

In Janxiari en Februari loopt de isobaar van 758 m.M. over Zuid-Sumatra, Pontianak en het noord elijk deel van Borneo, die van 757 m.AL over Pasoeroean en Menado, terwijl die van 756 m.M. ten noorden van Koepang en Merauke en ten zuiden van Ambon zich bevindt. In Juli, Augustus en September is het drukverschil omgekeerd en bevindt zich de hoogste druk in het zuiden. Te Koepang en Merauke is de luchtdrukking 759 m.M., de isobaar van 758 m.M. loopt met een groote bocht langs de central bergketen van Sumatra en verder over Batavia naar het O.N.O. langs Ambon en M&nokwari, die van 757 m.M. ten noorden van Kota Radja en Singapore over Pontianak, Balikpapan en Menado. Nabij den evenaarstaan windrichting en isobaren vrij wel loodrecht op elkander, ten noorden en ten zuiden ervan wijkt de windrichting af ovoreenkomstig den invloed der aanrotatie en wel op hut zuidelijk halfrond naar links, op het noordelijk naar rechts.

Uit den grooten afstand dor isobaren onderling blijkt duidlijk, hoe gering de drukverschillen zelfs in den doorstaanden moesson zijn: zij bedragen ge- iniddeld niet nicher dan 1 m.M. op een afstand van 700 kilometer.

De vcrandcringen, die de barometerstand van dag tot dag ondergaat, zyn gering. De daggemiddelden vertxjonen in in of nicher regohnatige schommeligen, niet een period. die van eucige dagen tot nicher dan een maand wisselt. De ui tors to standen dezer golfbeweuging liggen echt cr in den regel niet mcer dan 3 m.M. uiteen. Jjo allerhoogste en laagste daggemiddelden voor Iiftuvia, on deze geringe verschillen kenmerken do drukverai K.leriuoen over den geheelen Archipel, zyn 762.7U en 754.28 m.M. Overwegend is de dagelijke schoinnicling, die haar maximum bereikt to 9 u v.m., haar minimum to 4 un.in. en een gemiddeld gicoolte van 2.8 jn.M. heeft. Zij vertoont daaren- boven nog een kleiner maximum en minimum, reap, te JO u. 'aavondw en 4 u. 'nachts. Zijszooicwing ver-

schillend van dag tot dag, dat nien, zooals Von Humboldt voor tropisch Amrika opmerkt, den tijd tot bij- na op een kwartier nauwkeurig uit de hoogte van den barometerstand kan bepalen.

De afname van den barometerstand met de hoogte, die hoofdzakelijk van de temperatuur afhankelijk is, geschiedt wegens de gelijkheid der laatste over den gelicelen Archipel bij vrij groote benadering op dezelfde wijze. Is op zee-niveau de luchtdrukking 760 m.M., dan neemt zij als volgt met de hoogte af:

Hoogte in meters	0	500	1000	1500	2000	2500	3000	3500
Luchtdrukking in m.M.	760	717	677	639	603	569	537	506

TEMPERATUUR. In overeenstemming met de tropische ligging is de temperatuur het geheele jaar door weinig verschillend. Er is een jaarlijksche period, daarin liestaande, dat tijdens de zuiderdeclinatie der zon de zuidelijke, tijdens de noorderdeclinatie de noordelijke stations de hoogste temperatuur hebben. Betrouwbare gegevens om deze kleine verse hi lien met cijfers aan te toonen zyn nog weinig beschikbaar. Alleen die van het jaar 1913, toen het nieuwe net van meteorologische stations voleidig in werking getreden was, kunnen hier dienen. Enkele dezer temperaturen ondergaan wellicht nog een kleinie correctio van 0°.1 a 0°.2 omdat het voorloopige, nog niet geheel gecontroleerd, waarden zijn.

In 1913 was de geiniddelde temperatuur in de maanden Juli en Augustus en in Januari en Februari, zooals in tabel I aan het slot is aangegeven.

Hieruit blijkt, dat in den Australischen winter de temperatuur van Pontianak en Menado af naar het zuiden tot Koepang en Ambon toe, ongeveer 2° C. afneemt, daarentegen heeft in Januari en Februari Koepang de hoogste temperatuur en neemt deze in N.W. en N. richting af, en wel in iets geringere mate. Waarschijnlijk staal de temperatuur te Padang sterk onder den invloed van den regenval. Het laagste in 1913 op de kuststations waargenomen maandgemiddelde was 24°. In November te Tandjong Pandan op de westkust van Billiton, het hoogste 28°.4 in November te Sarokka aan de oostkust van Madoera. De betrekkelijk lage temperaturen, die in den oostmoesson in het zuidoosten van den Archipel heerschen, en die met droogte gepaard gaan, maken het klimaat zeer wel dragelijk. De hoogste temperaturen, die tevens samenvallen met de groote vochtigheid en geringe lichtbcwuging van de kenering, vinden we in Oost-Java in de najaarskentering. Van daar dan ook dat in dezen tijd, wio maar eenigszins kan, de druk-kendo hitte te Soerubaja ontvlucht- en de bergstreekken opzoekt. ~ [

In tegenstelling met de geringe jaarlijksche schommeling is het temperatuurverschil tusschen dag en nacht groot. Het is in sterke mate afhankelijk van do wcojsgesteldheid. In Aseinbagoes, aan de noordkust van Bcsoeki, waar een schorpe tegenstelliing tusschen een natten en drogen tijd bestaat, werd in 1912 do gicoofto dagolijksclie schommeling (gemiddeld over do gheelo maand) waargenomen in October, n.l. 13°.2 C. (gemiddeld maximum 34°.4, gemiddeld minimum 21°.2) do klciiisto in Januari, n.l. 6°.3 (gemiddeld maximum 29°.6, gemiddeld minimum 23°.3). Be grootste schommeling, op een dag waargenomen, was 16°.0. Als hoogste temperatuur word 37°.0 waargenomen te 2u. *8middags op 16 October, als laagste 17°.1 op 1 Aug. to 4 u. 's morgens.

Bij do vergelijking der dagelijksclio temperatuur-schommeling in hot geborgte mot dio in do vlakto moet mon bedenken, dat twee elkaar tegengesteldo

*) Dr. C. Braak. Monthly means of airpressure.

werkingen zich laten gelden. De amplitude der schommelingen wordt vergroot in het gebergte, omdat de lucht op grotere hoogte overdag de zonnestralen maar vooral's nachts de w&rinte, die de aarde uitsraalt, go makkelij ker doorlaat. Hierdoor wordt zoowel de verwarming overdag als afkoeling 's nachts bevorderd. Daarentegen veroorzaakt de uitswisseling van warmte met de lucht der vrije atmosfeer, die bijna geen dagelijksche temperatuurschommeling bezit, dathet verschil tusschen dag- en nachttemperatuur wordt vermindert. Op alleenstaande bergtoppen en bergliellingen is dientengevolge de dagelijksche schommeling betrekkelij gering. daarentegen kan ze vooral door de nachtelijko afkoeling zeer sterk worden op hooggelegen plateau's, vooral daar, waar de luchtcirculatie door onliggende bergen wordt verhindert en de afgekoelde lucht niet kan wegvloeien. Dit inoge blijken nit een vergelijding van het bovengenoemde kuststation Asembagoes met het nabijgelegen hoogvlaktestation Kalisat, dat gelegen is op 1100 M. hoogte in het laagstedeel van het Idjen-plateau in Oost-Java en geheel ingesloten door den Kendeng-mg en het hoogere deel van het plateau (zie de tabel II aan het slot).

Deze sterke afkoeling heeft tengevolge, dat na heldere nachten op vele plateau's den dichte nevel laag ligt. De zandzee in den Tengger is dan met een golvende wolkenzee bedekt, waartenge de zwarte vulkaankegels fantastisch scherp afsteken. Van den Pangerango af ziet men dan de ghelede vlakke van Tjandjoer met nevel bedekt tot waar het terrein naar't oosten sterker begint te stogen. Hier houdt de nevel op tot waar het plateau van Bandoeng begint. Tot aan de bergen, die in het oosten het plateau begrenzen, is ook dit een wolkenzee.

Dat op berghellingen en bergtoppen de dagelijksche amplitude geringer is dan op de hoogvlakte, moge blijken uit de temperatuurwaarnemingen in 1912 verricht te Tosari 1735 M. hoog) en op den 3000 meter hoogen Piingerangotop, die met dicu van Asembagoes en Kalisat in genoemde tabel II zijn vereenigd.

Op de berghellingen heeft's nachts de door uitstraling afgekoelde lucht telkens gelegenheid om naar beneden af te vloeien; zij wordt door warmere, drogere lucht uit de vrije atmosfeer vervangen. Dientengevolge is het tegen den morgen in de vlakto vaak kouder dan op de hooger gelegen hellingen, en terwijl op het plateau een kille morgennevel hangt, schijnt reeds op de hellingen de zon.

In tabel II aan het slot hebben de letters A—I de volgende beteekenis.

A grootste, D kleinste maandgemiddelde van den dagelijkschen gang.

B, C gemiddelde maximum- en minimum-temperatuur bij A behoorende.

E, F gemiddelde maximum- en minimum-temperatuur bij D behoorende.

G grootste schommeling op e&n dag.

H absoluut maximum, I absoluut minimum.

De invloed der afkoeling blijkt duidelij als men het absolute minimum 4°.0 te Kalisat vergelijkt met dat te Tosari, 10°.8. Niettegenstaande het eerstgenoemde station bijna 600 m. lager ligt, is het minimum in plaats van hooger 6°.8 lager dan te Tosari en het is bijna even laag als dat van den 1900 M. hoogen Pangerango.

Evenals de luchtdrukking vertoonen de daggemiddelde der temperatuur schommelingen, die van enkele dagen tot meer dan een maand in duur variëren. Het verschil tusschen de uiterste stan-

den dozer golfbeweging is zelden grooter dan 3° C. REGKVAL. Er bestaat waarschijnlijk nergens een uitgebreid samenvliend gebied, waar de regenval zoo groot is als in den Indischen Archipel. Een jaarlijksche regenval van minder dan 1 meter komt slechts bij hooge uitsondering voor, voor zoo ver bekend slechts op een paar stations aan de noordkust van Oost-Java ten N. van het Idjen-gebergte en to Waingapoe op Socmba. Meer dan 2 M. valt overgroot te tuitgeslektheden: met uitzondering van de noordkust over een groot deel van West- en Midden Java, bijna geheel Sumatra en Borneo, het grootste deel van Celebes en de Molukken en waarschijnlijk go heel Nieuw Guinea met uitzondering van de omgeving van Merauke.

Zeer regenrijc zijn (met meer dan 3000 m.M.) het bergland van West- en Midden Java en de zuidoosthellingen van den Tengger, den Smeroe, den Jang en den Idjen. Verder Sumatra's westkust, meerdere stations in de Padangscie 156vanden, de nabij hot gebergte gelegen streken van Palembang en de noordkust van Banka en Billiton. Ook de geheele Westerafdeeling van Borneo en de hoogere deelen der Zuider- en Oosterafdeeling, in Celebes het centrale bergland en het zuidwesten, vooral in en nabij het gebergte. In de Molukken hebben Ambon en Sa-paraea meer dan 3000 m.M.'s jaars, op Nieuw-Guinea Windesi aan de Gcelvink-baai en hoogst waarschijnlijk een groot deel van het bergland en de zuidoostvlakte. Voorzoover bekend is, valt de geringste hoeveelheid regen, 764 m.M.'s jaars, to Waingapoe, aan de noordkust van het eiland Soemba gelegen, de grootste hoeveelheid, 8305 m.M., te Kranggan op Java in het zadel ten westen van den Slainat.

De verheffingen van den bodem vermeerdren in sterke mate den regenval, zoowel doordat de lucht, die in de richting van het gebergte stroomt, totostijging wordt gedwongen en door de afkoeling de waterdamp condenseert, als ook, omdat overdag onder den invloed der zonnwarme in het gebergte een sterke opstijgende beweging plaats vindt. Van beide werkingen geeft de regenval op de stations, gelegen tusschen Batavia en Buitenzorg, een goed voorbeeld. Zie tabel III aan het slot.

Het verloop der regencijfers in Januari geeft den invloed weer van de opstuwung van den westincoHson tegen het gebergte, dat in September geweest den invloed weer van de in het gebergte ontstanc onweerkbuien, die met den wind meo naar de vlakke afdrijven en die, naarmate de afKand waarover zij zich verplaatsen toeneemt, in intensiteit afnemen.

De regenverdeling loopt in de verschillende delen van den Archipel zeer uiteen. Zij is in sterke mate van plaatselijke omstandigheden afhankelijk, echter zijn duidelij eenige algemene kenmerken te onderscheiden, die met het mechanisme der jnoessonH in verband staan. Voor het verkrijgen van een overzicht der verschijnselen moge een nadere beschouwingder voorriaamste eigenschappen van dit jnccha-nisme voorafgaan.

Wanneer de zon boven het zuidelij halfrond staat en de lucht boven het sterk verwarmde Noord-Australie een opstijgende beweging heeft aangene men, vjoeit over den Archipel niet alleen de lucht uit N.W.Jijke richting toe, jaar neemt tevens deel aan de ojtijtjgende beweging, die boven het drukkni-nimum plaats vindt, althais in de nabijheid van dit.

*) De gemiddelde van den regenval gelden, voorzoover geen bijzondere vermelding plaats vindt, voor de waarnemingcijfers t.in. 1912.

laatste. Met den afstand, tot het centrum van lagon druk neemt weKswaar dezo opstijging af, maar blij- keps do zware regons, die in don westmoesson in het zuidoosten van den Archipel vallen, doct zij zich hier nog duidelyk goldren. In don oostmoesson heeft onder den invloed van don Australischon anticy- cloon het omgekeerde plaats. De lucht heeft een neer- dalende beweging, waardoor ze droog wordt. Omdat gebieden van hoogen druk veel grootere uitgbreid- heid bezitten dan die van den lagen druk, heerscht deze neerdalende beweging waarschijnlijk tot veel grooteren afstand van het contm dan de opstijgen- de beweging van den westmoesson. Nog een tweede factor komt het droge karakter van den moesson vererkeren, namelijk do temperatuurafname naar het zuiden en het zuidoosten toe ; de wind waait van koudere naar warmere gewosten en wordt dientenge- volge droger. Dit geldt voor het ten zuiden van den evenaar gelegen gebied, maar daarenboven doct door de nabijheid van Australie de droogte van den oostmoessonwind zich nog tot over don ovenaar ge- voelen. Alleen in Noord-Suinatra treedt het Aziati- sche regime op en zijn de seizoenen omgekeerd.

Behalve de boven geschetste invloeden, die regen- maxima en minima geven ten tijde, dat de moesson zijn maximale sterkte bereikt-, treden nog de kenteringsregens op. In de kentering is de luchtbeveging zwak, het ontstaan van onweersbuien wordt hier- cloor in de hand gewerkt en dientengevolge zal de icgenval toenemen. Er is, wat de verticale luchtbeveging betreft, een verschil tusschen do kentering van zomer- op winter halfjaar en die van winter- op zomer halfjaar.

In het begin van den zuidelijken zomer (October, November) ligt de kenteringsgordel ongeveer op den evenaar ; in dien tijd evenwel begint zich al het aspiraticentium boven Australie te vormen. Daar- tussellen is dus een streek, waar naar beide zijden lucht weggezogen wordt en waar derhalve een dalen- (le luchtbeveging plaats moet grijpen ; in dit gebied zal de luchtdrukking iets go'ooter zijn dan in zijn om- geving. Door de dalende luchtbeveging wordt do regen- vorming verminderd. De kenteringsgordel lost zich bij zijn zuidwaartsche voortschrijding in het Au- stralische asjiiratatiegebied op, en verliest zijn zelfstan- dig bestaan. Op dezelfde wijze blijft bij het intreden van den zomer op het noordelijk lialfrond het optre- den van den knteringsgordel van lagen druk beperkt tot do van Azie meest vcrwijderde deelen van den Archipel. De kentering zal derhalve in het najaar slechts in het noorden en noordwesten van den Ar- chipel met opstijgende beweging gepaard gaan, in het voorjaar in het zuidoosten; dientengevolge zul- len in het eerste geval do rogondermaarskntering, in het tweede geval die dor voorjaarskntering do Hterkste zijn. Zoals bij do klimaatsbesohrij ving dor afzonderlijke eilanden nader wordt toegelicht, loopt de grenslijn over Noord- Cclobcs, Zuidoost-Borneo en Java. Van de hoofdmaxima der voorjaarskente- ring zijn ten W. van Java Blechts lauwe sporen te ontdekken; de oorzaak hiervan is vooral te zoeken in de sterke ontwikkeling van het moessonmaximum en -jninimum.

A Is illustratie van den lagen drukgordel in do cncn en den liogon drukgordel in de andere kentering mogen do maandgejniddeld» van den barometcr- Ktand te Mcnado, Ambon en Koepang diencn. Zie label IV aan het slot.

Hieruit blijkt dat in 1911 in April en Mei te Ambon do luchtdrukking lager was dan ten N. on Z. Haarvan, in October en November liogoor.

In de nabijheid van Australie (Azie blijft in dit geval buiten bcschouwing wegens den grooten afstand) zal do tegenstelling tusschen het karakter der beide scizoenwinden hetsterkst zijn en waar de wind krach- tig doorstaat, is dan ook con groot verschil merkbaar tusschen nation en drogen tijd en vallen de maxima en minima van den rcgenval ten tijde, dat de moes- son het hardst waait. Bijv. valt te Koepang (Timor) een sterk maximum (406 m.M.) in Januari, een sterk minimum (2 m.M.) in September. Verder treden dui- delijke moessonmaxima en minima op in de Kleine Soenda- eilanden, Java, Zuid-Borneo, Zuid-Celebes, de eilanden ton oosten van Timor en Mcraute.

Waar de moessonstrooming hare kracht heeft ver- looren, beginnen de kenteringsmaxima op den voor- grond te treden. Zoo heeft in West-Java de noord- kust nog een regonverdeling met Koepang over- eenkomende, maar valt in don Preangor een maximum in November of December, een tweede in Maart. Batavia heeftn. een maximum (320 m.M.) in Februari, een minimum (37 m.M.) in Augustvis. Bandoeng echter een maximum (236 m.M.) in November, een tweede (240 m.M.) in Maart en een minimum (48 m.M.) in Augustus ; het tweede, secundaire, minimum (181 m.M.) valt in Februari.

Op Sumatra begint de tegenstelling tusschen nat- ten en drogen moesson meer en meer te verdwijnen en slaat zij op ongeveer 2° N.B. van karakter om. Bijv. te Aledan..valt het hoofdminiium niet meer tusschen October en April, maar in het tijdvak van April tofe October; het minimum in Maart is 91 m.M., dat van Juni 129 m.M. De kenteringsmaxima treden hier bijna overal op den voorgrond; terwijl ze echter in de Preangor beide ongeveer gelijke sterkte liebben, is liier bijna steeds het maximum, dat in October tot December valt, het grootst. Te Paxlg.jig. valt bijv. het hoofdmaximum (521 m.M.) in October, het tweede maximum (356 m.M.) in April. Het secundairo maximum valt op h'4'IVSumatm de maanden Maart tot Mei.

Ook op Borneo zijn de kenteringsmaxima bijna overal goed ontwikkeld. In do westerafdeling is het Decembennimum groter dan dat van April, in Zuid- en Zuidoost-Borneo zijn beide weinig verschil- lend in grootte. Hier schijnt de overgangszone te lig- gen tot het andere type, want in het noordelijk deel van Oost-Borneo is hot maximum van April of Mei meestal hot grootste en ook meer naar het Oosten toe o)Celebes, do Alolukken en Nieuw-Guinea zijn, waar do kenteringsmaxima op den voorgrond treden, die aan het begin van den oostmoesson het- sterkst.

Een grooten invloed op do regenvordceling hebben de bergketens, die dwars op do richting der moessons staan, vooral die, welko niet zoo hoog of aaneenge- sloten zijn, dat de wind geheel wordt tegengehouden, maar waar do lucht botrekkelijk onbclommerd over Jieen kan vloeden, na tot opstijgen te zijn gedwongen. De opstijgende boweging geeft in dit geval aan den whidkant storken noerslag, terwyl aan do luwe zijde do neerdalende beweging met droogto gopaard gaat. Bekcndo voorbeelden van dit verschijsnel vindt men in Z.W. Celebes en op Ceram.

Voor een nicer in bijzondcrheden gaande vermelding van den regonval zij naar de behandeHng van hot klimaat der afzonderlijke eilanden hieronder vcrwcczn.

Ten slotte zij nog vermeld, dat de invloed van de bebossching op den regonval in vroegere jaren stork overschat is. Het oerwoud heeft wel grooten in- vloed op de afvloeiing van het regenwater, maar die op den regonval zelf is waarschijnlijk gering.

In tabel V a an het slot, volgen nog eenige opgaven, die een denkbeeld geven van de regenverdeling over den dag. Zij zijn gemiddelden van do jaren 1912 en 1913 en geven aan welk procent van do total. hoeveelheid valt van 0-2, 2-4 uur enz.

Zoowel op den 3020 M. hoogen Pangerangotop in West-Java, als op het 1735 M. hoog, op do berghelling gelegen station Tosari, het hoogvlaktestation Bandoeng (730 M. hoog) en het kuststation Batavia concentreert zich do regen op do namiddagen en valt de geringste hoeveelheid in den nachti en de morgenuren. Nog sterker komt deze dagelijkscho gang uit, wamieer men do westmoessonmaandon uit-sliit en de maanden beschouwt, waarin de warmte-onweders de grootste rol spelen. Op het eiland Ambon, waar wegens de geriiige uitgestrektheid van het land de locale verwarming en daardoor ook de namiddagregis van ondergeschikt belang zyn, is de regen over den geheelen dag tamelijk regelmatig verdeeld.

Het aantal regendagen gaat in het algemeen met den regenval parallel. Opgaven van den regenval en het aantal regendagen zijn te vinden in de tabellen, gevoegd bij de klimaatsbeschrijving der afzonderlijke eilanden.

BETREKKELIJKE VOCHTIGHEID, BEWOLKING, ZONNESCHIJN EN HELDERHEID DER LUCHT.

De betrekkelijke vochtigheid en de bewolking vertoonen dezelfde verdeling als de regenval, zoowel wat betreft de locale verschillen als wat de tegenstelling der seizoenen aangaat. Dit is begrijpelijk, omdat alle drie elementen afhankelijk zijn van eenzelfde factor, n.l. het waterdampgehalte der lucht. Wat den dagelijkschen gang betreft gaat de bewolking wel, de relatieve vochtigheid niet met den regenval op en neer. Dit komt, doordat de betrekkelijke vochtigheid ook nog van de temperatuur afhankelijk is; de grootte dagelijksche temperatuurgang aan de aardoppervlakte veroorzaakt, dat op de vlaktestations tegen het warmste deel van den dag de betrekkelijke vochtigheid afneemt, daarentegen in den loop van den nacht door de voortgaande afkoeling toeneemt en tegen den morgen nader en meer het verzadigingspunt nadert. In het gebergte wordt dit anders, zoedra men de wolkenzone nadert; op het waimste gedeelte van den dag is de wolkenvorming een maximum en tevens de betrekkelijke vochtigheid, daarentegen zijn beide'snachts een minimum, omdat de wolken zich oplossen en door de neerdalende beweging do drogere lucht uit do vrije atmosfeer en van de hooger gelegen hellingen de wolken verdruigt. Waaiieer in den oostmoesson onder den invloed van het gebied van hooge luchtdrukking op Java en ten oosten daarvan boven 2000 M. hoogte in de vrijeatmosfeer zeer groote droogte heerscht, kan de nachtelijke afname der betrekkelijke vochtigheid op hooggelegen berghellingen en bergtoppen zeer sterk zijn; op zeer hooge toppen is dan ook overdag in de gevallen, dat de wolken den top niet bereiken de vochtigheid zeer gering. Dikwijls daalt de betrekkelijke vochtigheid dan tot beneden 10%, echter niet zoo vaak als in den regel uit de waarnemingen van Junguhn wordt afgeleid, die door een onjuiste berekening meer dan 10% te lage waarden gaf.

In streken buiten het Australische hoogendrukgebied gelegen, zal waarschijnlijk deze groote droogte niet worden gevonden. In den westmoesson ontbreekt ze op Java ook, allians op den Pangerango. In plaats van groote droogte is dan meermalen, wanneer de westenwind de wolken tegen den top drijft, langer dan een week, dag en nacht door, de vochtig-

heid 100% en schrijft de hygrograaf een rechte horizontale lijn zonder conigen uitslag.

In de tabel Via'n het slot zijne gegevens van do betrekkelijke vochtigheid bijeen gebracht voor do kuststations Koepang en Pontianak, waarvan het eerste door de nabijheid van Australië een stork, hot tweede wegens zijn equatoriale ligging een gering seizoenverschil heeft, en daarenboven voor het bergstation op den Pangerango. Het laatste station vertoont een afname, de eerste twee vertoonen een toename tegen den morgen.

Hierbij zij opgemerkt, dat do oostmoesson van 1913 zeer droog is geweest.

In hoe sterke mate de bewolking met de loogte in het gebergte toeneemt, moge blijken uit eenige zonneshijnwaarnemingen, zie tabel VII aan het slot. Zonneshijn en bewolking zijn bij benadering elkaars complement, de veranderingen van het eeno element kunnen derhalve zeer goed dienen om een denkbeeld te geven van die van het andere. De stations liggen alle in Kediri, op het hellende terrein tusschen den Kloet en de Brantas. De getallen zijn uitgedrukt in procenten van den vollen zonneshijn, de waarnemingen gelden voor 8 uur 's morgens tot 4 uur namiddags.

Een kenmerkend verschil tusschen de beide seizoenen vertoont de helderheid der lucht. In het natjaar getijde is de lucht doorzichtig, de omtrekken der bergen teekenen zich scherp af in de heldere morgenlucht, een heldere sterrenlucht wordt zichtbaar, zoodra's nachts de wolken zich hebben opgelost. In het droge jaar getijde treedt echter in sterke mate de droge nevel op, die in het algemeen de gebieden van hoogen druk met neerdalende lucht beweging kenmerkt. De hemel verliest de heldere blauwe kleur en neemt een wazige witte tint aan, de omtrekken der bergen zijn onduidelijk te onderscheiden, do sterren flikkeren mat en die van de 4e en 5e grootte worden onzichtbaar. Op Java houdt deze nevel boven ongeveer 2000 M. hoogte plotseling op, zijn begrenzing is vaak buitengewoon scherp en teekent zich als een rechte horizontale lijn tegen den horizon af. Daarboven is de lucht buitengewoon helder en doorzichtig. Van boven af gezien steken de donkere vulkaankegels scherp belijnd boven de nevelaag uit, gelijk, zoo als Junguhn opmerkt, do pyramiden boven den Egyptischen zandwoestijn; de voet van het gebergte en de vlakte zijn echter nauwelijks zichtbaar door den nevel heen.

Het verschijnsel is niet tot het land beperkt, naar vertoont zich eveneens op zee. IJel treedt op in den drogen tijd en versterkt zich meer en meer naaiato de zuidoostmoesson in knicht toeneemt. Het sterkst treedt deze liegheid op in het uiterste zuidoosten nainelijk in de Timor-zcc, ook in Straat Madoera is zij zeer sterk. Do hooge bergtoppen van Bali zijn in den oostmoesson vaak van uit zee niet zichtbaar. In Straat Makassar is op een afstand van 4 tot 6 zeemijlen de wal nauwelijks te zien. De nevel neemt too met do sterkte van den wind en is hot jninst krachtig in periodes van wirlvstite en na een regenbui. Het verschijnsel vertoont zich over den gcheelen Archipel, ook in Straat Malakka kari het van Maarl tot Augustus soms sterk heig zijn.

In do Gasparstratei en Straat Karimata vertoonen zich bij sterken moesson eigenaardige grauwe nevelwolken nabij den horizon, welko dichter worden, naarmate de wind in kracht toeneemt. Het zovlak neemt tegelijkertijd door reflectie een liehtblauwo melkleur aan. Het verschijnsel draagt den naani „Tenggara poctih" d.w.z. „witte zuidooster." Ook in

don westmoesson vertoont zich het verschijnsel, bij harden wind, hooewel minder sterk. Een dergelyk, cvoecixs met don naam Tenggara bcstempelde wind komt in den oostmoesson in Straat Makasser in don Spermond-Archipel voor. Bit is eon krachtigo borg-wind uit het oosten (Broeboe genaamd) die, wnnccer hjr flink waait, zeer sterke heigheid meobrengt.

VERANDERINGEN VAN LANGEN PUUR. Bij de behandeling van do luchtdrukking en do temperatuur is reeds opgemerkt, dat schommelingen voorkomon, die van enkele dagen tot meer dan een moand duur wisselen. De regenval vertoont iets dergelyk; perioden van droogte en toenemenden neerslag wisselen el- kander voortdurend af, de longedre perioden is van dezelfde orde als do bovengenoemde, het verband tusschen de variaties der verschiillende elementen is echter weinig bepaald, al kan. men in het algemeen zeggen, dat sterke regenval de temperatuur verlaagt.

Van meer belang zijn de veranderingen van lange- ren duur, de verschiilleii van jaar tot jaar, waarop reeds, wat den regenval bet ref, in de inleiding word gewezen. Deze verschiillen in den regenval doen zich vooral gevoelen in den oostmoesson. Dat zij belang- rijk zijn, moge blijken uit de volgende cijfers, aange- vende den regenval per maand van Augustus t/m October in West- Java in verschiillende jaren, waarin de afwijldngen bijzonder groot waren. Do gemiddelde regenval over allo waarnemingsjaren is 144 m.M.

Gemiddelde maandsommen van den regenval in West- Java van AWJXLSLUS t/m October.
 Jaar 1879 1881 1885 1891 189G 1902 1904 1906
 Regen-
 val in [250 71 52 49 GO 50 237 255
 m.M. j

Deze fluebuaties hangen samen met de verdeeling van de luchtdrukking boven den Archipel enAustra- lic ; hiervan hangt de sterkte van de moessons af en indirect ook de regenval. De barometerwaarnomin- gen vormcn reeksen van regelmatiggeschoinmelingen, welke Jaatste juist 3 jaren uiteen jggen; tusschen deze reeksen van regelmatigte golven liggen meerdere jaren, waarin de regelmaat ontbreekt. In de regel- matige perioden is er een duidelijk verband tusschen de afwijkingen van de luchtdrukking en den regenval, zooals uit het onderstaande ovrzicht moge blijken.

Jaren.	Lucht- drukking.	Oostmoes- son in West-Java.	Oostmoes- son in Oost-Java.
--------	---------------------	-----------------------------------	-----------------------------------

Eerde Reeks.

187G	laag	normaal	?
1877	hoog	droog	droog
1878	overgangs jaar		
J879	laae	nat	nat
1880	hoog	nat	droog

Tweede ileeks.

1885	hoog	droog	droog
1886	overgangsjaar		
1887	In-ag	nat	iets nat
1888	hoog	droog	normaal
1889	overgangsjaar		
1890	laae	nat	nat
1891	hoog	droog	droog

Jaren.	Lucht- drukking.	Oostmoes- son in j son in West-Java.	Oostmoes- son in j son in Oost-Java.
--------	---------------------	--	--

Dev de. Reeks*

1896	hoog	droog	droog
1897	overgangsjaar		
1898	laag	iets nat	nat
1899	hoog	iets droog	droog
1900	overgangsjaar		
1901	laae	nat	nat
1902	hoog	droog	droog
1903	overgangsjaar		
1904	laag	nat	nat

In deze reeksen volgen blijkbaar de jaren met hooge en lage hichtdrukldng elkaar volkomen regel- matig op. De storingsperioden er tusschenin treden ongeveer om de 11 jaar op en vallen telkens samen met een maximum der zonnevlekken. Tijdens de drie ongestoorde periodes gaan, zooals het overzicht duidelijk aangeeft, de jaren van lioogen barometerstand in verreweg de meeste gevallen samen met ge- ringen regenval in den oostmoesson, de jaren van Iago luchtdrukking in alle gevallen met regenval boven het normale.

Bij de klimaatsbeschry ving der afzonderlijko eilanden is de regon eenigszins uitvoerig behandeld en is aan do beschrijving der andere meteorologische elementen slechts een ondergeschoikto plaats inge- mind. Dit is gcschied, omdat het onvangrijke sy- steem van regenstations een eenigszins in detail gaan- do klimaatsbeschry ving toelaat, terwijl de waarn- niingen der andere elementen ve?l shearscher zijn ; de oudere waarnemingen, die liier en daar zijn ver- richt, zijn slechts gedeltelijc betr-juwbaar en hot is moeilijc de goede en de slechte van olkaar te schif- ton, de nieuwe organisatie der scundaire stations dagteekent van zeer recenten datum, zoodat slechts gemiddelden over niet langer dan 1 of 2 jaar beschik- baar zijn, waarin nog te veel de toevallige afwijkingen een rol spelen. Er is daarom van afgezien de oude- rc en nieuwere waarnomingen uitvoerig te vermel- den, te nicer omdat do temperatuurverdeling wo- gens hare gelijkmatigheid zich reeds uit hetgeen hierboven gezegd is met voldocnde bouadering laat beoordeelen, en de betrekkelijke vochtigheid, bewol- king en zonnesclyhn zoo nauw met den regenval sa- menhangen, dat zij door een klimaatsbeschryvixig, op regencijfers gebouwd, medo reeds grootondecls gekfrakteriseerd zijn.

Voor meer uitvoerige gegevens zij o.a. naar do volgende bronnen vcrwczcn:

Door het Observatorium worden geregeld uitge- geven: Observations made at tho Royal Magn. and Met. Observatory at Batavia.

Observations made at secondary stations in Netherlands East-India.

Regcnwaarnemingen in Ncdcrlandsch-Indie.

Verder zijn door het Observatorium uitgegeven: J. P. van dor Stok. Winds and weather, currents, tides and tidal streams in the East-Indian Archipelago.

W. van Bommelen. Over den regenval op Java. Velo waarnemingen en bijdragen over hot kJhuuat

zijn te vinden in het Natuurkundig tijdschrift voor Ned.-Indie, o.a.:

J. H. F. Kohlbrugge. Meteorologische waarnemingen in Tosaxi, Deel LVIII.

P. J. Smits. Het klimaat der hoogvlakte van Tondano, Deel LXVIII.

C. Braak. Het Klimaat van Nicuw-Guinea, Deel LXXIII.

Verder kunnen genoemd worden:

A. Wocikoff. Die Regnerverhältniss des nialayischen Archipels, Zcritehrift der Oesterreichischen Gesellschaft für Meteorologie, 1885, Deel 20.

W. F. van Vliet. Winden en Regenverdeeling over Sumatra.

W. F. van Vliet. Overzicht van het Klimaat der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen, Tijdschr. v/li Kon. Aardrijkskundig Gen. Tweede Serie, Deel XI.

Het hoofdstuk over het klimaat, voorkomende in „Nederlandsch Oost- en West-Indie", van H. Blink en dat in Veth's Java, 2e druk, 3e deel, bewerkt door J. F. Niemegeer, en 601< Van der Stofs artikel in K. W. van Gorkum's „De Oost-Indische cultures" 2e druk. Het rapport, door Dr. Van der Stok aan den Legercommandant uitgebracht over de meteorologische waarnemingen, in 1891 en '92 in de Preanger verricht.

Verder zijn in den „Zeemansgids voor den Oost-Indischen Archipel" en Junghuhn's „Java", lier en daar verspreid, vele gegevens te vinden.

SUMATRA. *Klimaat.* Dit eiland neemt uit een klimatologisch oogpunt beschouwd een zeer bijzondere plaats in. Niet alleen behoeven het noorden en zijden tot verschillende halfronden, maar daarenboven deelt de hooge centrale bergketen het in een oostelijk en westelijk deel, die weinig communicatie met el-kaar hebben.

In Zuid-Sumatra loopt het gebergte evenwijdig aan de moessonstrooming, hetzij deze uit het zuid-oosten of het noordwesten waait, zoodat deze hier nog tamelijk goed tot ontwikkeling komt. Als kente-ringsmaanden voor Zuid-Sumatra geeft Van Vliet *) Maart en November. Waar men den evenaar naxtert en waar de moesson neiging heeft in de richting van den meridiaan. te stroomen en vooral op noorder-breedte, waar hij tengevolge van den invloed der aardrotatie een noordoostelijke of zuidwestelijke richting tracht aan te nemen, legt hem het gebergte groote hinderpalen in den weg. Vandaar, dat be-noorden den evenaar zoowel aan de west- als aan de oostkust het geheele jaar door zwakke wisselende wiuden overwegend zijn. In do maanden Juli tot September, wanneer in den Indischen Oceaan be-zuiden den evenaar de Z. O. passaat krachtig waait, heeft aan Sumatra's westkust een sterke opstuwijng plaats. Zij wordt kenbaar aan den hoogen barometerstand aan de westjust, vergeleken met die aan de owei-zijde van het gebergte en is teveels af te leiden uit de groote standvastigheid der Z.W. winden, die beoorden Sabang waaien waar de wind vrij baan krijgt. Hoewel'oorhet gebergte aan den Z. W. moes-son grootdeels de weg wordt afgesneden, wordt hij echter geenzins geheel in zijn loop gestuit. Dat bewijzen de sterke winden, die optreden op de Jioog-vlakten van Noord-Sumatra. Op do Karovlakte en "W Toba-meer waait van Juni t/m 1^cember de wi_n(Lezeretaai(l vastig uit het westen met een sterkte,

die men in hot ongestoordo moessoigebied to vor-geefs zoekt.

Te Seriboe Dolok, cglegen op de Karo-hoogvlakte, nabijTiet noordcinde van hot Toba-nicer, zijn wind-waarnemingen verricht gedurende de jaren 1909 t/m 1912. Deze zijn van zeer veel belang voor do kenijs van het windsystem boven Noord-Sumatra, vooral ook voor het bepalen van den tijdldor kenteringon, hetgeen elders, in het gobied der zwakke winden, zeer bezwaarlijk gaat.

Van Juni tot November waait met groote bestendigheid een krachtige wind uit het W. en N.W., en hoewel minder frequent ook uit het Z.W. ; in November nemcn de Z.W. winden ecliter af. In December heerscht kentering, de windrichting is msseled, maar oostelijke winden hebben reeds in geringe mate de overhand. In Januari en Fobruari waaien oosten-, maar vooral noordoostenwinden met groote bestendigheid, echter zonder het stormachtige ka-rakter aan te nemen, dat de westen winden vaak ken-merkt. In Maart is de wind onbestendig, hoewel nog overwegend N.O. In April heerscht wederom kente-ring, trcwijl in Mei reeds overwegend Z.W., W. on N.W. winden optreden, hoewel met geringe bestendigheid.

In den regel wordt van den westenwind, die op het plateau zoo krachtig waait, in de vlakte niets be-speurd ; het schynt, dat hij zich tot de hoogere lucht-lagen bepaalt. Wanneer echter het drukverschil tus-schen West- en Oostkust een maximum bereikt, en de stuwijng derhalve het sterkst is, daalt hij ook in do vlakte af; door het Bohorokgat, de inziiking, waar- door de Bampoe zictTeel xveg naar do vlakte baant, komt hij als een heftige valwind naar beneden, breidt zich uit over Boven-Langkat, Boven-Deli en Boven- Serdang en waait meermalen tot Medan toe ; naar de kust en naar het Z.O.toe neemt hij voortdurend in be- teekenis af. Deze wind draagt den naam van Boho- rok en is door zijn fohnkarakter ten eerste gevreesd bij de tabakplanters. Ook meer zuidelijk, bij Bandar Baroe, komt hij af en toe als serko valwind over het gebergte naar beneden en wordt tot Peniatang Sian- tar toe een enkele maal waargenomen.

Verder naar het zuiden schijnt een over\$chrijden van het gebergte door den moesson niet morkbaar to zijn, totdat wij in Padang Lawas en wel meer bijzon-der in de vlakte van Padang Bolak, in het stroomgo-bied van de Paneh rivier, in de maanden Juli tot Octo bex* een zeer lypischen, met groote bestendigheid waaierenden valwind zien optreden. Blijkbaar vindt hier de moesson een gemakkelijken doorgang over hotgebergte. V. Rosenbergzegt vandezen wind: „Do hoogvlakte ten N. en O. van Portibi is in hetdroge jaargetijde vaak woken lang aan den invloed van een heftigen, alles verzengenden wind prijs gegeven." Volgens do bcschrijving van Neumann *) waait deze westen- of noordwestenwind dag en nacht door, allo plassen drogen uit, die grond barat en ailes krijgt een verschroeid en dor aanzien. Volgens Wilier kan do Gending, die overProblingo strijkt,inaar een flauw denkbeeld geven van den storm, die het grootsto ge-deelte des jaars dag aan <lag uit het W. over Padang Lawas waait. Toch is dit dezelfde luchtstrooming, die met waterdamp verzadigd aan de westkust is opgestegen.

Afgezien van do sterke winden, die op do kalo hoogvlakte waaien en do droge heete valwinden van lokaal karakter, is in het noordelijk deel van Sunia-

i) Het Panei- en Bila strooigebied. Tijdschrift v/h Aard. Gen. 1885.

*) W. F. van Vliet. Winden en Rcge)iverdcelitig over Sumatra, *

tra, van den moesson wemig to beapeuren; locale winden overwegende dieneengevolge en in het kuatgebied treden sterk de land- en zcwind op donvoorgrond. Vooral bekend zijn de sterke landwinden uit het Z.W. en Z.Z.W., die onder den naam van „Sumatranen" in Straat Malakka aan de kust van Sumatra voor-komen. Zij woeden gewoonlijk 5 avonds en zijn vaak van hevige donderbuiën vergezeld. Zij treden op van Mei tot November, waarait blijkt dat ook de inoesson hier een rol speelt; wellicht moeten wij de Sumatra-nen beschouwen als buien, die door den in de hoogere lagen waaïenden inoesson naar zee worden gedreven. Een dergelijke secundaire rol speelt de inoesson over-wegend in de noordelijke helft van Sumatra. Als ge-regelde doorstaande wind treedt hij niet op, behalve ten N. van Sabang, maar doet toch nog duidelijk merkbaar zijn invloed gekken door het versterken of verzwakken van den land- en zee-wind; in Januari en Februari wordt, aan de oostkust de zee-wind, aan de westkust de landwind door den moesson ondersteund; van Juli tot September wordt aan de oostkust de landwind, aan de westkust de zee-wind versterkt.

In de Lampongsche districten is de verdeling van den regenval over het jaar nog overeenkomstig met die van Java, met maxima en minima ten tijde van den krachtig doorstaanden moesson (Telokbetong). Aan de westkust verandert reeds van Kroe af het karakter, de scherpe tegenstelling tusschen de seizoenen verdwijnt, de regenval neemt toe en is aan de gehele westkust zeer groot. Zoowel de maxima als de minima vervoegen zich, blijkbaar doordat de kenteringsmaxima op den voorgrond treden. Het najaarsmaximum is lier, evenals in geheel Sumatra, steiker dan het voorjaarsmaximum. De hoofd-niaxi- ma vallen doorgaans in December, de minima in Juni en Juli (Benkoelen). Nabij den evenaar wordt de verdeling anders, te Padang valt de meeste regen in October, de geringste hoeveelheid in Februari.

Merkwaardigervijze vertoont de Padangsche Lovenlanden, niettegenstaande hunne Jigging onder den equator, een duidelijke afscheiding van het jaar in een droog en een vochtig jaargetijde (Fort de Kock). De maxima vallen bijna alle in December, de minima in Juni en Juli. Hetzelfde geldt van de bergstreek ten N. der Padangsche bovenlanden (Pa- <lang Sidimpocan) tot aan de Karo-hoogvlakte; op en nabij het Toba-nicer is de betrekkelijk geringe jaarlijksche hoeveelheid opmerkelijk (Balig6, Pa- ugoeroean). De maxima vallen hier soins vroeger, n.l. in October en November.

Aan de westkust vindt men op noordelijke breedte het maximum nicest al in October, het minimum vrspringt naarmate men noordelijker komt nicer en jneer van Juli of Februari; do totalo jaarlijkscho val is hier zeer groot (Mculaboh). Bij Kotff Radja neemt de regenhoeveelheid af en Ktjigt ook nan de oostkust niet ver boven de 2000 m.M. Tot aan de Paneh-rivier toe vallen de minima overwegend in Februari en Maart; de maxima vallen in Atjoh in December, verier zuidelijk aan (Te oostkust vovroegen zij zich tot (ctober (Medan). De jaargetijden zijn hier vrij wel omgekeerd vergeleken met Java; de kenteringsmaxi- n) veroorzaken, dat deze tegenstelling minder goed uit komt, feitelijk bestaat het onislaan van het moessonkarakter in N. Sumatra daarin, dat het secundaire-en het hoofdminimum omwisselen.

Vanaf Bengkalis naar het Z. toe zyn wecr de maanden Juni en Juli de droogsto en valt de meeste regen l of 2 maanden later, in November en December (Djainbi). In de hoogere deelen van Djambi en Pa-

langbangstijgdo rgonval weer boven 3000 m.M. (Lahat). Hoc zuidelijker, des te meer laat het moessonmaximum zich gelden en des te vroeger treedt het maximum in, echter niet vroeger dan Januari (Lahat). Ook neemt de tegenstclung tusschen de seizoenen weer toe; het kenmerkende van Zuid- Sumatra ten opzichte van Java blijft echter, dat zoowel do droge als de natte tijd vroeger in het jaar vallen. Ter ptechtiging van het bovenstaande zijn de gemiddelde regencyfers van de waarnemingsjaren t/m 1912 weergegeven in de tabellen VIII en IX aan het slot.

Om een denkbeeld te geven van de temperatuur en de betrekkelijke vochtigheid der lucht, volgen hieronder ten slotto nog enkele gegevens voor het kuststation Padang en het op 920 M. hoogte in de Padangsche bovenlanden gelegen station Fort de Kock: zij gelden voor het jaar 1913. Te Padang was de gemiddelde temperatuur in Februari en Augustus respectieve 26.9 en 25.9 C., het jaargemiddelde 26.2, te Fort de Kock resp. 21.5, 20.8 en 20.9. De gemiddelde maximum-temperatuur was in Februari, Augustus en over het geheele jaar te Padang resp. 30.8, 30.3 en 30.4, te Fort de Kock 26.0, 26.1 en 25.9; de gemiddelde minimum-temperatuur te Padang resp. 23.6, 22.7 en 23.0, te Fort de Kock 17.9, 17.0 en 17.5.

Verder was te Padang in dezelfde maanden en over het geheele jaar de gemiddelde betrekkelijke vochtigheid resp. 75, 78 en 78%, het gemiddelde maximum resp. 90, 91 en 91%, het gemiddelde minimum resp. 53, 58 en 56%; voor Fort de Kock waren de overeenkomstige waarden 86, 86 en 87%; 98, 100 en 99%; 62, 57 en 60%.

JAVA. *Klimaat.* Java ligt geheel in het gebied van den Australischen moesson. De kenteringen vallen te Batavia gemiddeld op het einde van Maart en het begin van April en in de cerstc helft van November. In de afzonderlijke jaren komen verschuivingen ten opzichte van deze gemiddelden voor van meer dan een halve maand. De omslag in het najaar geschiedt hier in korten tijd, daarentegen kan de kentering van lycst- op oostmoesson reel langer, tot 2 maanden, duren. In Oost-Java treedt de Aprilkentering iets vroeger, de najaarskentering iets later in.

De moessonstromingen komen over het algemeen goed tot ontwikkeling en er is een duidelijke afscheiding van het jaar in een droog en een nat jaargetijde. Duidelijk is deze afscheiding vooral in de noordkust-vlakte van geheel Java met een maximum van den regenval in Januari of Februari, een minimum in Augustus of September (Batavia, Semang, Besoeki). In het borland van West-Java zijn de verachillen tusschen het droge en het vochtige jaargetijde ge-ringer, ook merkl men hier minder van de moesson- strooming zelve. Tegelykertijl neemt de regenval toe; een vrij sinalle kuststrook heeft minder dan 2000 m.M. (Meester-Cornclis 1948 m.M., Ddpok heeft veers 3228 m.M.). Van de noordhellingen af tot aan deezidkust- van de Preanger en Bantam toe, valt op het mee-rendeel der stations meer dan 3000 De voor-naamstc uitzonderingen. vormen de plateau's van Tjandjoer en Bandoeng en meerdere stations in het bergland tenZ. van dit laatste (Tjandjoer 2563, Bandoeng 1892, Tjinjiroean 2921 m.M.).

In het gebergto is ook de verdeling van den regen over het jaar anders: in plaats van het maximum in den tijd van sterkst doorstaanden inoesson, treden de twee kenteringsmaxima op don voorgrond (Bandoeng, Soekabociui). Ook do zuidkust van Java ver-toont dezo verdeling en tevens een sterke vermin

doting van de toegensteling van droog op nat jaar- gctijdc, vergeleken met de noordkust. To Parigi en Tjimangkat, gelcgen in de Preanger aan de ziiid- kust, nabij do Dirk de Vries-baai, wisselen zelfs de scizoenen. om en valt het minimum resp. in Februari en Maart.

Midden-Java ten Z. van het centrale gebergte licoft- op vole pla-atsen ook de kenteringsmaxima (Bandjaragara.).-J)c regenval is er het gevingst in de 'Tia'- byTieid der noordkust (Tegal 1873, Pekalongan 2223 m.M.), maar op de nooi-dhellingen (Tombo heeft zelfs 7021 m.M.), in het centrale gebergte en de gchele strock ten Z. cr van valt zeer veel regen (^'ijjatjap... 3854, Banjocmas 3060, Karangkoobar 4393 m.M.). Ook in Kedo& valt nog reel regen (Magelang 3006 m.M.); iii de Voi^tenlanden valt, hoe^Imiidcr dan meer west elijk, nog over de 2000 m.M. Vanaf de rcsi- denties Rerubang en Madioen is naar het oosten toe een vrij sterke afnatie te bespeuren ; de jaarlijksche hoeveelheid blijft beneden 2000 m.M. (RCmbang 1449, Soerabaja1740, Madioen 1552, Malang 1980, Probo- lingo 1113 m.M. X Gedeeltelijk nietoedeze toenemende droogte naar het. oosten toe aan de grotere nabij- heid van Australie worden toegeschreven, loch moot voor het betrekkelijk plotselinge der afname nog een andre oorzaak bestaan. Het ligt voor de liand doze te zoeken in het verschillend karakter van het berg- land in de westelijke Jieft van Java vergeleken met dat van de oostelijke helft. In het eerste geval een aandengesloten bergstelsel, dat bijna geen communi- cation tussschen noord en zuid beneden 1000 M. toelaat, in het oosten alleeiastaand vulkaankegels wa^rtus- schendoor de wind een gemakkelijken doortocht viiidt. Vooral in den oostmoesson komt het droge karakter uit; wel slaat in dezen tijd. op de naar den wind toegekeerde hellingen dezer bergen overvlo- dige regen neer (Kajoe Enak op de Z.O. helling van den Smeroe), maar door de dalen blaast een krach- tige droge zuidenwind. Bit is de moesson, die over het Zuidergebergte is gestreken en daar een deel x an zijn vocht heeft achtergelaten, en die door de vul- kanen naar het noorden afgeweken, een weg naar de Javazee zoekt. Vooral in Kediri doct hij zich golden, echter wordt liij ook in Madioen, hoewel in mindere mate, bespeurd. en ook in Malang waait een sterke zuidenwind. Oostelijk van den Smeroe, waar de vlakke naar het zuiden open, ligt, komt de sterke droogte van den wind vooral uit ten noorden der bergzadels, dus aan de noordkust. In Probolinggo draagt de droge zuidenwind den naam van Gending, in Pasoeroean dien van Gronggong.

Ook elders komen in den oostmoesson droge val- winden voor, waaronder Koejnbang, diein Cheribon e ; iTegal waait, kan genoemd worden. Deze heeft zijn vochtigheid verloren bij het overtrekken van het zadel ten \V. van den Slaniat gelcgen, wat duidehijk blijkt uit den ennonen regenval op dezen bergpas (Kranggan). Ook in het Reinbangsche komde droge zuidelijke bej'gwinden voor.

Waar de wind tegen het gebergte stuit, is natuur- lijk ook in Oost-Java de regenval groeter (DjOmlr 2663 m.M.). In het bergland van Besoeki zieirwjdan" ook den regenval weer boven de 2000 m.M., en op vcle plaatsen zelfs boven 3000 m.M. sty gen.

De aan het slot gegeven tabellen X en XI mogen dienen tot nadere toelichting.

Ten slotte volgen hieronder nog enkcle gegevens over de temperatuur en relatieve vochtigheid in 1913 waargenomen op het kuststation Batavia, het op 730 M. Jioogte op het plateau gelegen station Bandoeng, het station Tosari, 1735 M.hoogopdeN. hel

ling van den TCnggrg gelegen, on het station op don 3020 M. hoogen Pangerango. Ter vergelijking zijn voor Batavia gemiddelden toegevoegd, verkregen uit de geheele waarnemingsreoks t/m 1913. De getal- len gelden resp. voor Februari, Augustus en het ge- heele jaar. Het algemeene gemiddeldc van 1866 t/m 1913 voor Batavia is tussschen haakjes geplaatst.

Batavia: gemiddelde temperatuur: 26°. 1 (25°.5), 2G°.5 (2G°.1) en 26°.4 C (26°. 1), gemiddeld maximum: 29°, 30°.6 en 30°.2, gemiddeld minimum: 23°.8, 22°.8 en 23°.5. Gemiddelde betrekkelijke vochtigheid 87% (87%), 77% (79%) en 82% (83%), gemiddeld maximum: 97%, 92% en 94%, gemiddeld minimum: 72%, 57% en 64%.

Bandoeng: gemiddelde temperatuur: 22°.8, 21°.9 en 22°.3, gemiddeld maximum: 27°.3, 27°. 9 en 27°.4, gemiddeld. minimum: 19°.7, 16°.6 en 18°.4. Gomid- eldc betrekkelijke vochtigheid: 81%, 74% en 78%, gemiddeld maximum: 94%, 92% en 93%, gemiddeld minimum: 55%, 43% en 51%.

Tosari: gemiddelde temperatuur: 16°.5, 14°.8 on 15°.8, gemiddeld maximum: 19°.0, 18°.1 en 18°.6, gemiddeld minimum: 13°. 1, 12°.3 en 13°.9. Gemiddeld o betrekkelijke vochtigheid: 83%, 72% en 79%, gemiddeld maximum: 95%, 92% on 95%, gemiddeld minimum: 63%, 36% en 52%^<5

Pangerango t gemiddelde tempeituur: 9°.3, 8°.8 en 9°.0, gemiddeld maximum: 12°.4, 14°.0 en 13°.0, gemiddeld minimum: 7°.4, 5°.6 en 6°.G. Gemiddelde betrekkelijke vochtigheid: 90%, 73% en 84%, ge- middeld maximum: 98%, 96% en 97%, gemiddeld minimum: 72%, 42% en 63%.

BORNEO. *Klimaat.* Over gcheel Borneo valt over- vloedige regen, de vochtigheid is groot, de temperatuur- veranderingen in den loop van het jaar zijn gering. De regenval is boven 3000 m.M. in het gebergte en in de Wester-Afdeeling. Aan de zuid- en oostkust is hij gevingcr, maar loch op enkele uitzondering na hooger dan 2000 m.M. Bohalve op een enkel station in het noorden van West-Borneo, (Mcmpawa, waar het minimum in Februari valt) is de regenval het geringst in den oostmoesson.

Aan de zuidkust is een duidelijke afscheiding IJH- sehen een nat en een droog scizoen, overigens is het verbchil tussschen de twee seizoenen niet groot. Do kenteringsmaxima zijn bijna overal goed ontwik- keld; een uitzondering maakt b ij v. Sam pit in Zuid- Borneo, waar hot moessonmaximum in Januari op den voorgrond t'ieedt. In de Westerafdeeling (Pon- tianak, Poetoesaibu, Kctapang) is het maximum van Oct.— Dec. vrij wat groeter dan dat van April; in Zu id-Borneo (Bandjermasin, Amoentia) zijn de beide maxima weinig verscillend en is so ms het voorjaarsmaximum het grootst, het najarsmaxi- mum valt hier bijna steeds in December. Wij zijn hier in Jiet overgangsgebied van het najarshoofd- niaximum in het westen tot het voorjaarshoofd- maximum in het oosten van den Archipel; ook het zuidelijk deel van Oost-Borneo (Balikpapan, Sama- rinda) behoort tot dil overgangsgelid. In het noor- delijk deel van Oost-Borneo (Jjong Irani) valt het hoofdmaximum mcestal in April of Mei; zie tabellen XII en XIII aan het slot.

Hieronder vindt men nog enklo gegevens, <1 io een denkbeeld geven van de temperatuur en den vochtigheidstoestand der lucht, en wcl voor de beido kuststationis Pontianak en Balikpapan, hot corsto aan de westkust liet tweede aan de oostkust golcgon. De gegevens zijn ontlcnd aan de waarnemingen in 1913 verricht; die van Pontianak liebben betrekking resp. op de maanden Februari, Augustus en hot ge-

hecle jaar, die van 31alikkapan, waar niet van allo maanden gegevens beschikbaar zijn, resp. op do maanden Februari en Augustus.

Poutianak: gemiddelde temperatuur: 25°.8, 26°.7 en 26°.0 C., gemiddeld maximum: 30°.2, 31°.8 en 30°.7, gemiddeld minimum: 23°.2, 23°.1 en 23°.1. Gemiddeld betrekkelijke vochtigheid: 87%, 81% en 86%, gemiddeld maximum: 97%, 97% en 97%, gemiddeld minimum 57%, 48% en 55%.

Balikpapan: gemiddeld temperatuur: 26°.0 en 26°.2, gemiddeld maximum: 30°.3 en 28°.6, gemiddeld minimum: 23°.1 en 23°.6. Gemiddelde betrekkelijke vochtigheid: 87% en 80%, gemiddeld maximum: 98% en 92%, gemiddeld minimum: 59% en 64%.

CELEBES. *Klimaat*. Op Celebes doet zich veel sterker dan op Borneo de invloed van Australie gelden. Er is over bijna het gehele eiland een duidelijk onderscheid tusschen den drogen en natten inoesson, zelfs tot over den evenaar toe; niettegenstaande den langen weg over zee heeft de Z.O. moesson daar nog gedeeltelijk zijn droog karakter behouden. De gril-lige vonn van het eiland veroorzaakt, dat het klimaat in de verschillende deelen nog al uiteen loopt. De tegenstelling tusschen de seizoenen is zeer sterk aan de W. kust van Zuid-Celebes (Pangkadjene, Makasser). Hier wordt in den westmoesson de krachtige W. wind, die in de Java-Zee waait, tegen liet gebergte tot opstijging gedwongen; het vochtige karakter van den westmoesson en de gedwongen opstijging werken bier dan samen. om sterken neerslag te geven. Daarentegen is de oostmoesson zeer droog, doordat zijn droog karakter nog versterkt wordt door de neerdalende luchtbeewing in de luwte van het gebergte. Te Makasser komt de droge wind vaak als een sterke valwind, Broeboe genaamd, naar beneden, op zee veroorzaakt hij sterke heugheid; voor al in den Spannonde-Arcipel komt deze wind voor en wordt daar Tenggara genoemd.

Anders is het aan de overzijde van het gebergte aan de golf van Boni; de opstuwung valt lier in het droge jaargetijde, terwijl in het vochtige seizoen de stations in den windschaduw liggen; daardoor zijn de verschillen tusschen natten en drogen tijd gering (Sindjai, Pampanoea). Doordat de moessonstrooing hier weinig tot ontwildceling kan komen en ids het ware vastloopt, zien wij in de golf van Boii do regenmaxima in de keiiteringen optreden (Sindjai, Pampanoea, Palopo, Kolaka). Vooral het voorjaarsmaximum, hier meestal in Meivallendo, is sterk ontwikkeld. Te Boeton, dat nog min of meer voor den W. moesson open ligt, valt het maximum nog in Februari.

Op de noord- en noordwestkust van N. Celebes, waar vronals aan do W. kust van Zuid-Colches gedwongen opstijging on vochtig karakter van don inoesson samengaan, overweegt weor hot moessonmaximum (Jonggala, Mcnado). Op de zuidkust overwegen do Mei- en Dccembermaxima (Gorontalo); beide maxima zijn hier vrijwel gelijk, daarentegen overweegt meer noordlijk te Taroen, gelegen op het eiland Groot-Sangi, het Decembermaximum in sterke mate; Noord-Celebes blijkt in hot overgangsgebied to liggon tusschen de voorjaarsmaxima in het aan don Australischen kant gelegen gebied en de najarsmaxim aan de andero zijde. Aan de oostkust en in Centraal-Colebes dateeren de regenwaarinngen slechts van de laatste jaren. Zij wijzen er op, dat het maximum in de voorjaarskontering praediniereet.

Do hoeveelheid regen, die per jaar valt, is het go

rings t aan de zuidkust van Noord-Celebes, die in het natto jaargetijde in do windschaduw is gelegen. Kdma heeft 1339, Gorontalo 1195, Limboto 1330 m.M. Morkwaardigerwijze heeft Donggala, aan de Straat van Makasser gelegen, ook een geringe jaarlijkscho regonhoeveelheid, n.l. 1366 m.M. Wellicht is de os piratic van Borneo hier in het spl en is de geringe regenval hot gevolg van het feit, dat Donggala in do windschaduw van den geaspireerden luchtstroom ligt. De noordkust van Noord-Celebes heeft meer regen. Te Menado valt 2705, te Kwandang 2162, te Paiddh 2586 m.M. Minder dan 2000 m.M. hebben nog de stations geheel in het zuiden en zuid-oosten: Bonthain (1348) en de eilanden Saleier (1530), Wanggf- (1840) en Boeton (1782) en ook de omgeving van het T&mp&meer, Pampanoea (1820), Singkang (1774), Watansoppdng (1512 m.M.).

Aan de W. kust van Zuid-Celebes en in de bergstreken is de regenval het grootst. Makasser en Pangkadjene hebben resp. 2921 en 3713 m.M., het in het zuiden van Centraal-Celebes liggende station Ran-tapao 4480 m.M. Zie tabellen XIV en XV aan het slot.

Verder worden wederom nog enkele gegevens vermeld omtrent de temperatuur en den vochtigheids-toestand der lucht op het kuststation Menado; zij zijn afgeleid uit de waarnemingen in 1913 verricht, on hebben betrekking resp. op de maanden Februari en Augustus on het gelieele jaar.

Gemiddelde temperatuur: 24°.9, 26°.3 en 25°.6 C., gemiddeld maximum: 28°.7, 31°.2 en 30°.0, gemiddeld minimum: 21°.8, 22°.1 en 22°.3. Gemiddelde betrekkelijke vochtigheid: 90%, 76% en 83%, gemiddeld maximum: 98%, 94% en 95%, gemiddeld minimum: 07%, 51% en 62%.

MOLUKKEN. *Klimaat*. Voor een inzicht in de eigenaardige regenverdeling der Molukken zy opgemerkt, dat in den oostmoesson de lucht hier minder droog is dan men uit den betreddelelyk geringen afstand tot Australia zou verwachten, dank zij het feit dat de lucht hier iiert meer uit het centrum van hoogen druk komt, maar meer ten oosten ervan, en dat ze grootendeels over de golf van Carpentaria heen, een betrekkelijk langen weg over zee heeft afgclegd; de moessonmaxima en -minima zijn dientengevolge zwak ontwikkeld. Verder zij verwezen naar wat onder „Klimaat“ bij do behandeling van den regenval gezegd is omtrent het barometermaximum in de eene (Oct. Nov.) en het barometerminimum in de andere kentering (April, Mei). Dat het minimum van den regenval to Amhon en aan de zuidkust van Ceram (Amahai) naar November verschuift, wordt hierdoor begrijpelijk en evoneeis, dat het maximum in Juni valt. Wei valt het konteringsminimum van den baroinetorstand niet later dan Mei, maar do opstuwung tegen het gebergte van Ceram van den ininidels doorgeckoinen moesson draagt waarschijnlijkh or het haro toe bij om het regenmaximum nog een inaad te verschuiven.

Op Ceram doot zich in sterke mate de invloed van het geborgto gelden, to Amahai aan do zuidkust, dus in de windschaduw van den noordwestmoesson, val het hoofdminimum in Februari, te Wahai aan de noordkust valt daarentegen hot maximum in Februari, het minimum in September.

Merkwaardig is ook de invloed van hot bergachtige Ambon op de legenover liggende kust van Ceram. Het rijstplanten, dat in den regentijd geschiedt, den moet, heeft to Kaibobo en daar bewesten in December on Januari plaats, evenals op de noordkust van Ceram, terwijl het in het slechts eenig zee-

mijlen nier oostelijk gelegen Hatoesoëa in Juni en Juli geschied.

Vooral in Ambon en Sapocroca is de regenval zeer groot. De cijfers in de tabellen XVI en XVII aan het slot, geven een beeld van den neerslag op verschillende plaatsen.

De volgen de gegevens omtrent de temperatuur en den vochtigheidstoestand der lucht op liet kust-station Ambon, afgeleid uit de waanemijningen, in 1913 verlicht, hebben betrekking resp. op de maanden Februari en Augustus en het geheele jaar.

Gemiddelde temperatuur: 26° O, 24° 4 en 25° 3 C., gemiddeld maximum: 31° 7, 27° 4 en 29° 2, gemiddeld minimum: 23° 9, 22° 0 en 23° 0. Gemiddelde betrekkelijke vochtigheid: 78%, 83% en 83%, gemiddeld maximum: 92%, 95% en 94%, gemiddeld minimum: 51%, 03% en 61%.

KLEINE SOENDA EILANDEN, TIMOR EN DE EILANDEN OOSTEN. *Klimaat.* Op de eilanden ten oosten van Java is de tegenstelling tusschen de seizoenen sterker dan ergens elders in den Archipel. Dat in den oostmoesson niaanden lang geen druppel regen valt, is op vele stations een gewoon verechijnsel. Daarentegen valt in den westmoesson tamelijk veel regen. Vooral aan de noordkust der eilanden (Singaradja, Waingapoe, Koepang) is de regenval ib-3en" bdstmoesson zeer geïng. De droogte neenit toe, naarmate men Australië nadert; te Bail op Roti viel 5 jaar achtereen (1908-1912) in Augustus en September in het geheel geen regen.

Oostelijk van Timor, waar de wind een verderen weg over zee heeft afgelegd, neemt de regenval weer toe, dit is reeds merkbaar op het nabij Timor gelegen Serwaroe (eiland Leti), maar veel sterker op de Kei- en Aroe-eilanden.

De moessonmaxima zijn overal goed ontwikkeld; dat te Ampenan het maximum op December valt, zal zijn Toe te scrijven aan de ligging ten opzichte van het gebergte en den Z.W. wind, die in deze maand waait. Waar de oostmoesson tegen het gebergte wordt gestuit, treden hier en daar in het westen (Ben Pasar, Ampenan) secundaire maxima in Mei en in Juni op; dit is ook het geval te Do bo op de Aroe-eilanden. Zij doen denken aan het Juni-maximum van Ambon en zullen wel dezelfde ootstaansoorzaak hebben. Dat te Serwaroe het hoofmaximum in April valt, wvyst er op, dat hier de kenteings gordel vroeger passeert dan te Ambon en Dobo en in Bali en Jambok. Zie tabellen XVIII, XIX aan het slot.

No pens de temperatuur en den vochtigheidstoestand der lucht op liet kuststation Koepang (Timor) worden voorts de volgende cijfers medegedeeld, afgeleid uit de waanemingen, in 1913 verlicht, en betrekking hebbende resp. op de maanden Februari en Augustus en het geheele jaar.

Gemiddelde temperatuur: 27° O, 24° 8 en 26° 2 C., gemiddeld maximum: 30° 9, 31° 6 en 31° 2, gemiddeld minimum: 23° 7, 18° 9 en 22° 0. Gemiddelde betrekkelijke vochtigheid: 85%, 89% en 77%, gemiddeld maximum: 97%, 95% en 94%, gemiddeld minimum: 63%, 34% en 51%.

NIEUW-GUINEA. *Klimaat*¹⁾. De hooge bergreeks, die het eiland doorsnijdt, scheidt het in twee deelen, waarvan het zuidelijk deel in vrij sterke mate den invloed van Australië ondervindt, het noordelijk deel in den invloed grootendeels onttrokken is. Vooral

in den oostmoesson doet deze invloed zich gelden. De gemiddelde temperatuur dor zuidkustvlakte, die in den westmoesson ongeveer 26° C. is, daalt in de laaglanden van af Merauko tot aan de Noordwest-rivier tot 24° en daar beneden, tengevolge van den kouden wind, afkomstig van den Australischen winteranticycloon. Vooral in het zuidelijkste deel is deze luchtstrooning nog betrekkelijk droog en geeft aan het klimaat iets opwekkens, en doet het gronst afsteken bij dat van het tropische kustgebied in het algemeene. Verder noordelijk, waar de lucht een langeren weg over zee heeft afgelegd en vooral, waar te tegen het gebergte begint op te stijgen, neenit de vochtigheid snel toe.

Noord-Nieuw-Guinea is door het centrale gebergte tegen dezen afkoelenden invloed beschut. Temperatuurwaanemingen zijn slechts weinige verricht, maar men mag op goede gronden aannemen, dat het geheele jaar door de temperatuur vrij wel constant is en dat ze in de vlakte in de maand gemiddelden tusschen ongeveer 25° en 27° C. schommelt. Ook de temperatuurwaanemingen, in West-Nieuw-Guinea vernicht, zijn zeer schaarsch; te Kirocroë aan de Etna-baai (zuidkust) werd in November, December en Januari respectievelijk 24° 5, 24° O, 24° 9 als maandgemiddelden gevonden, ten Noorden van den g'oot en in ham in Februari en Maart 25° 1.

Voor de temperatuur der bergstreken golden de beschouwingen, die bij de beschrijving van het hoogteklimaat zijn gegeven.

Neemt men aan, dat de temperatuur in de vlakte 25° C. bedraagt, hetgeen de gemiddelde jaartemperatuur is, in de bivaks aan de Lorentz-rivier waargenomen en dat de temperatuurafname naar boven 5° 5C. per 1000 is, dan vindt men voor de hoogte, waarop het vriespunt wordt bereikt, 4550 M. Slechts weinig verschild hiermede de hoogte van de sneeuw-grens, die op den Wilhelminatop op 4475 meter, op den Carstensz-top op 4350 meter word aangeetroffen.

Op de ontwikkeling der moesson heeft het centrale gebergte een overwegenden invloed. Het eiland laat zich te dien opzichte in verschillende deelen verdeelen, die klimatologisch vrijwel bijeenworven. In de omgeving van Merauko, waar de afhand Lot het gebergte nog te groot is om zijnsloorden invloed te doen gekken, treffen wij nog de tegenstellig aan lichten oost- en westmoesson, zoals die op Java en de eilanden ten oosten of van wordt gevonden, en die men in de overige deelen van Nieuw-Guinea in die mate tevergeefs zal zoeken. Ook de moesson van het Digoel-gebied heriuncien nog aan die van Java. Wel Bchijnt de »atte tijd in de eerste niaanden van het jaar langer aan te houden; of ook de droogte tijd vclraat is echter door het ontbreken der waanemingen in de Jaate maanden van het jaar niet uit te iraken. Het klimaat van de ijgoel blijkt, overeenkomstig de ligging, den overgang te vormen tusschen het zuidelijk kustgebied aan den eenen en het strooingebied van de Jilandnrvier, waar de moesson reeds hC tegengestelde karakter hebben aangecnoien, aan den anderen kant.

Hier zijn althans in de vlakte Januari en Februari de droogste maanden, heel veel schijnt echter de regenrijkheid in de verschillende jaargetijden niet uiteen te loopen. In het gebergte schijnt dit verschil nog nicker te verdwijnen.

Ook in het gebied ten Westen der Eilandnrvier is een scheiding tusschen een nat en droog jaargetijden moeilijk te trekken. Het is het geheele jaar door zeer regenachtig. Toch kan ook hier de oostmoesson de regenbienger bij uitnemendheid worden go⁸

¹⁾ Zie verder: Dr. C. Braak. Het klimaat van Nieuw-Guinea. Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Deel LXXXII, tweede aflevering.

noemd. Terwijl do totalo hoeveelhoid rogon, dicn hij bepaalt, n.l. de sterke blommering, die het zeer aanbrengt in dezo streken niet zooveel grooter ia den die hoogc gebergto aan de moessonstrooming in den van den westmoesson, ontleent hij zijn slechten naa.m weg legt, waardoor het verschil tusachen loef- en vooral aan do regonverdeeling over don dag. Want terwijl lijzijde grootendeels wegvalt.

iii de westmoessonmaanden, aan de lu- we zijde van het Ook in West-Nieuw-Guinca nadert hot klimaat gebergte, do buien. 's namiddags op- komen on de dat van den ongestoorden tropischen regengordel; van morgenuren ongemoeid laten, stuwt do zuidoostenwind een verschil in regenrijkheid in do beide seizoe- zijn condensatieproducten den ge- heelen dag door bij het nen is weinig te bespeuren. De zuidkuat sluit zich gebergte op cn valt een be- langrijk deel van den regen in klimatologisch nog aan bij het meer oostelijk gelegen de morgenuren. gebied, maar in het overige deel schijnt do regenval Aan de noordkust werken de beide factoren, het vochtig voornamelijk bepaald te worden door de Ligging ten karakter van den westmoesson en de opstu- wing tegen opzichte van het gobergte en dient engevolge plaat- het gebergte, sanien. De oostmoesson is hier het droogste selijk zeer vorschliilend te zijn.

jaargetijde. Het verschil tusschen de seizoenen is echter In het noordelijk deel en aim de zuidkust blijken niet groot, hetgeen gedeelte- lijk kan worden de oostmoessonmaanden de regenrijkste te zijn, toegeschreven. aan liet feit, dat wij hier reeds tamelijk daarentegen de westmoessonmaanden in de noord- dicht den evenaar naderen, waar de moesson hun oostelijke kuststreek.

tegengesteld karaktergrooten- deels verliezen. Voor eon Het tabclletc XX aan het slot geeft eenige regen- ander gedeelte ta hier : wel dezelfde oorzaak in het spel cijfers.

zijn, die het geringe i seizoen-verschil aan de Zuidzijde Vooral komt hierin duidelijk uit de sterke regen van het gebergte | val in cn nabij het centrale gebergte.

o- :

i.

	↑ Ambon.	Koepang.	Asem- bagoes;	Menado.	Batavia.	Pontianak.	Padang^
Juli, Aug	24.3	24.6	25.7	26.3	26.5	26.6	25.9
Jan., Febr	26.3	26.9	26.1	24.8	26.1	25.7	26.7

1912	B	C	D	E	F	G	H	I	
Asembagoes	13°.2	34°.4	21°.2	G°.3	29°.6	23°.3	16°.0	37°.0	17°.1
Kalisat ^b	15°.4	23°.9	8°.5	6°.4	22°.7	16°.3	21°.1	27°.1	4°.0
Tosari	5°.7	19°.2	13°.5	3°.9	18°.6	14°.7	7°.9	21°.8	10°.8
Pangerango	7°.6	14°.6	7°.0	3°.7	10°.3	G°.6	15°.0	19°.8	2°.6

*) Deze waarden gelclen voor het tijdvak Juli 1912—Juni 1913.

III.

	Batavia.	Meester- Cornclis.	-Pasar i Minggoe.	Depok.	Bodjong- g III.	Buitenzorg.
Januari	307	323	328 I	361	366	445
September	77	85	11G	211	258	336
Jaar	1829	1948	2289 I	3228	3518	4316

IV.

Luohtdrukking in m.M.

1911	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Menado .	759.49	758.68	758.75	759.45	759.04	759.90	759.04	759.12
Ambon .	758.79	757.09	758.33	759.80	760.53	760.65	759.48	758.89
Koepang	758.70	758.29	759.59	760.34	760.56	760.G3	759.25	758.29

V. Twec-uur sommen, uitgedrukt in % van den totalen regonval.

1912 en 1913	VOORMIDDAG.						NAMIDDAG.					
	0-2	2-4	4-6	6-8	8-10	10-12	12-2	2-4	4-6	6-8	8-10	10-12
Pangerango...	2.5	2.3	2.7	4.0	/.3	11.4	14.5	15.6	15.0	11.7	7.6	5.8
Tosari	0.5	0.4	1.0	0.5	0.7	4.9	23.1	35.0	20.6	9.0	3.2	1.4
Bandoeng	2.2	1.9	1.1	0.9	0.7	1.7	9.7	23.3	25.8	17.9	8.9	5.9
Batavia	7.2	6.0	3.1	3.6	2.9	6.1	10.0	17.4	17.2	9.8	9.4	7.5
Ambon	10.4	9.2	8.0	7.2	6.8	8.6	9.3	7.9	7.7	9.5	7.4	8.7

VI.

Stations.	1913	VOORMIDDAG.					NAMIDDAG.					Dag- ge- mid- delde		
		2 uur	4 uur	6 uur	8 uur	10 uur	12 uur	2 uur	4 uur	6 uur	8 uur		10 uur	12 uur
Koepang	Febr.	93	94	96	88	77	71	70	73	81	89	93	93	85
	Aug.	88	89	92	71	50	41	43	01	65	75	81	87	69
	Jaar.	90	91	91	77	62	57	58	63	73	82	86	89	76
Pontianak	Febr.	97	97	98	93	78	67	66	70	89	93	95	90	87
	Aug.	96	96	96	90	69	56	55	61	77	90	93	95	81
	Jaar.	96	96	97	91	76	65	66	74	86	92	94	95	86
Pangerango	Febr.	92	90	90	87	87	83	90	93	92	93	92	91	90
	Aug.	68	66	67	66	62	67	77	85	85	82	74	66	72
	Jaar.	82	81	81	79	76	79	84	96	90	89	87	84	84

VII.

Station.	Me- ng- giran.	Me- nang.	Tego- wangi.	Kawa- rasan.	Ploso- kerp.	Tlogo.	Ken- tjong.	Ga- roem.	K16- pon.	Damar Woelan.
Hoogte boven zee in meters	50	76	95	no	1G0	165	185	248	340	600
J aargemiddelde zonneshijn in %	61.2	59.3	56.8	55.3	52.5	50.0	49.4	49.4	48.6	39.4

REGENVAL in m ; M.

VIII.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Juh.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Telokbetong	268	249	174	129	115	10G	129	136	143	159	234	2105	
Kroe	241	211	250	260	201	223	268	308	412	395	378	3383	
Benkoelen	267	273	283	24G	20G	185	227	252	368	380	370	3375	
Padang	249	289	356	317	329	300	363	413	521	517	491	4499	
Fort de Kock	174	228	251	195	138	91	161	160	237	212	264	2344	
Padang Sidimpoean..	191	195	200	151	106	82	138	144	252	235	274	2191	
Baliee	171	178	181	136	110	62	108	131	215	173	214	1836	
Pangoeroean	163	133	111	90	41	34	57	74	145	93	198	1279	
Meulaboh	242	329	389	315	266	304	253	385	495	417	378	4037	
Kota Radia	89	90	100	159	98	106	119	168	192	187	228	1673	
Medan	98	91	129	182	129	131	182	224	260	245	228	2029	
Benekalis	151	180	259	196	142	130	172	241	292	319	300	2538	
Djambi	216	266	258	189	136	111	149	191	230	293	291	2560	
Lahat	485	372	422	345	246	149	124	148	181	215	308	3425	

IX.

AANTAL REGENDAGEN.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Telokbetong	18												
Kroe	14	17	14	12	11	10	10	0	1	5	6	9	
Benkoelen	18	13	13	13	10	10	3	1	1	8	6	3	3
Padang	16	14	15	13	12	11	3	1	8	6	3	3	
Fort de Kock	19	13	15	17	14	12	5	6	1				
Padang Sidempoean .	16	15	17	18	16	11	5	6	1	2	7	6	9
Balige	14	12	14	16	14	11	12	5	1				
Pangoeroean	12	12	14	13	12	10	7	2	1	4	8	3	9
Meulaboh	15	10	13	9	8	5	5	7	1				
Kota Radja		12	13	17	15	13	14	5	1	5	9	7	6
10		7	7	8	12	9	9	1	1				
Medan	II	18	17	14	11	10	2	5	1	9	5	5	2
Benokalis	11	21	21	19	14	10	9	4	1				

REGENVAL in m.M.

Stations. Jan. Feb. Mrt. Apr. Mei. Juni. Juli. Aug. Sept. Oct. Nov. Dec. Jaar.

Batavia	307	320	215	131	106	101	37	77	114		194	129	
Samarang	364	348	236	188	135	87	182	64	100	139	263	2195	
Besoeki	327	294	184		59	43	25	8	4	10	183	1279	
Bandoeang	196	181	240		136	87	74	48	166		222	1892	
Sookaboemi	348	286	346		240	162	109	117	252		393	3107	
Parigi	195	170	210		257	363	368	311	657		299	3889	
Bandjarnegara	480	413	499		285	184	105	88	132	321	571	3937	
Tombo	952	967			537	385	298	260	272	478	729	7021	
Madioen	307	274			129	44		26	32	74	240	1882	
Kediri	282	283			118	78	37	14	59		248	1725	
Kajoe Enak	444	433			339	294	220	335	262	535	506	4709	
Probolinggo	239	243			65	45	23	10	7	13	156	1113	
Choribon	440	371			144	103	77	24	35	66	364	2320	
Kranggan	719	613	668		495	317	484	568	614	1222	931	734	8031

XI.

AANTAL REGENDAGEN.

	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Batavia	20	19	16	12	9	8	6	4	6	9	16	138	
Samarang	21	19	17	14	11	8	6	5	6	10	16	151	
Besoeki	14	14	10	5	4	3	2	1	0	1	5	69	
Bandoeang	17	15	17	16	10	8	6	4	7	11	16	11	
Sookaboemi .	21	20	21	21	14	11	9	8	10	17	21	144	
Parigi	14	14	14	16	14	14	14	12	12	19	19	16	
Bandjarnegara	23	20	23	18	15	10	8	6	7	15	21	25	
Tombo	26	25	25	24	19	16	13	12	13	19	24	25	
Madioen	23	20	23	18	15	10	8	6	7	15	21	192	
Kediri	16	16	15	9	7	6	2	1	2	4	13	17	
Kajoe Enak .	18	17	12	8	5	3	2	2	2	6	17	120	
.....	16	16	15	9	7	6	2	1	2	4	13	17	
.....	23	23	23	20	16	13	13	15	12	17	18	99	
Probolinggo .	15	15	11	7	5	4	2	1	1	1	5	23	
Cheribon	21	19	18	12	9	8	6	3	3	5	10	13	
Kranggan ...	22	20	21	20	18	12	14	14	17	25	22	228	

XII.

REGENVAL in m.M.

Stations.	Jan.	Fob.	Mrt.	Apr.	Mei.	Jimi.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.	
Mempawa	218	118	177	216	275	256	199	223	194	339	442	430	3090	
Sampit	324	255	2G9	300	265	195	151	150	124	203	236	284	2756	
Pontianak	269	197	238	270	267	225	164	231	208	388	394	343	3194	
Poetoesibau	407	429	399	48G	391	305	254	307	321	516	476	470	4761	
Ketapang	339	289	200	291	275	193	147	167	180	317	402	581	3381	
Bandiermasin	327	303	303	215	173	154	106	98	92	140	219	334	2464	
Amoentai	317	293	321	245	195	135	98	72	80	125	243	329	2453	
Balikpapan	205	220	224	217	225	189	207	162	130	142	177	209	2307	
Samarinda	173	181	191	196	188	161	107	108	114	147	170	222	1958	
Long Iram	357	286	33G	413	344	229	194	205	203	289	327	289	3472-	
			AAA	TAL REGENDAGEN.										

XIII.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.	
Mampawa	13	12	10	15	15	11	11	12		11	20	21	173	
Sampit	18	15	17	17	13	11	10	10		7	11	17	162	
Pontianak	16	13	14	16	16	13	11	13		13	20	21	183	
Poetoesibau	20	17	18	20	18	14	12	15		15	22	22	214	
Ketapang	15	14	12	14	13	9	9	8		8	16	19	15G	
Bandiermasin	23	20	20	16	14	13	10	10		8	12	17	183	
Amoentai	18	18	18	15	12	10	8	8		7	10	15	157	
Balikpapan	14	14	13	12	12	10	10	11		8	10	12	141	
Samarinda	14	13	13	17	17	17	12	13		10	13	15	173	
Long Iram	13	12	14	14	12	10	10	11		10	11	14	144	
				REGENVAL in m.M.										

XIV.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Pangkadjne	783	610	514	254	156	124	63	24	25	116	320	72-1	3713
Makasser	697	542	436	145	83	8G	39	11	15	43	193	631	2921
Sindiai	127	119	148	280	468	458	315	122	55	112	91	125	2420
Pampanoea	112	125	100	207	289	237	174	103	52	97	142	182	1820
Palopo	207	280	199	291	304	324	181	209	148	223	196	221	2786
Kolaka	135	184	165	178	377	272	172	141	80	182	153	197	2244
Boeton	225	275	191	110	185	181	120	46	37	72	121	219	1782
Donggala	174	169	144	102	89	125	106	91	68	53	95	150	1366
Menado	462	1371	287	207	159	172	130	105	86	119	233	374	2705
Gorontalo	108	108	100	127	104	125	94	88	43	69	100	129	1095
Rantepao	565	1508	447	550	425	283	237	183	142	306	376	458	4480
				AANTAL				REGENDAGEN.					

XV.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Pangkadjne	23	20	18	14	10	8	5	3	3	7	16	23	149
Makasser	24	21	18	10	7	7	4	2	2	4	12	22	134
Sindiai	12	12	13	16	21	19	16	10	5	6	7	12	147
Pampanoea	10	10	9	13	18	15	13	10	s'	10	11	12	35
Palopo	17	17	16	19	19	20	16	15	10	12	14	14	189
Kolaka	13	13	12	11	18	18	15	12		10	11	11	1354
Donggala	17	18	13	11	16	12	9	6	2	6	2	15	139
Menado	10	10	8	7	7	9	8	6	5	6	7	7	1093
Gorontalo	21	19	17	14	13	13	10	10	8	11	15	15	20169
Rantepao	9	8	9	10	10	10	8	8	4	6	15	21	1101
Rantepao	24	20	21	25	23	19	18	13	12	14	19	21	229

REGENVAL in m.M.

XVI.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Ternate.....	211	176	171	221	236	203	144	110	102		206	218	2140
Laboeha (Batian)....	188	154	159	179	150	159	148	147	99	99	110	171	1763
Kajeli.....	223	197	226	167	152	201	165	120	52	46		75	194
Wahai.....	307	406	325	200	150	118	106	85	82	98	108	212	2197
Amahai.....	106	98	140	194	304	380	438	393	222	144	103	106	2628
Ambon.....	137	118	137	264	501	622	605	415	226	168	112	143	3448
Saparoea.....	102	107	123	243	487	654	625	439	241	192		96	136
Banda.....	259	187	222	327	394	377	213	110	121	117	127	247	2701

AANTAL REGENDAGEN.

XVII.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Ternate.....	14	13	12	15	16	14	11	10	9	11	14	152	
Laboeha (Batian)....	13	12	11	12	12	13	11	12	8	8	9	132	
Kajeli.....	15	15	16	13	11	12	9	7	5	5	6	129	
Wahai.....	19	19	17	14	12		12	10	8	10	10	152	
Amahai.....	7	8	9	11	13	16	16	16	11	9	6	7127	
Ambon.....	14	13	15	18	23	24	23	21	15	14	11	14204	
Saparoea.....	8	9	10	13	19	22	21	19	12	12	7	161	
Banda.....	17	14	10	18	20	19	16	11	8	10	11	17176	

REGENVAL in m.M.

XVIII.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Singaradja.....	230	234	189	100	64	41	14	6	312	73	181	1147	
Den Pasar.....	340	292	212	41	109	116	65	68	20173	238	258	1962	
Bima.....	204	209	185	140	59	38	16	9	15	40130	200	1245	
Wainapoo.....	163	141	130	81	42	12	0	17	1	4	48	120	764
Bah.....	205	299	235	55	25	6	4	0	0	17	189	163	1198
Kocpang.....	406	379	221	G1	32	10	G	3	2	159G	254	1485	
Serwaroe.....	152	100	118	249	174	105	32	7	10	3396	159	1235	
Tocal.....	350	265	310	255	203	154	136	61	50	90175	311	23G0	
Bobo.....	244	246	199	180	143	152	82	39	41	115162	241	1844	

AANTAL REGENDAGEN.

XIX.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
Singaradja.....	16	16	13	9	5	4	2	1	1	2	7	90	
Den Pasar.....	15	14	11	5	6	G	5	6	7	12	105		
Amhenan.....	12	11	9	7	5	4	4	3	3	7	10	90	
Iiina.....	15	15	12	9	5	4	1	1	2	4	10	93	
Waingapoe.....	15	14	12	5	4	2	0	1	0	0	4	68	
Kocpang.....	18	15	12	5	3	1	1	0	0	-1	8	879	
Serwaroe.....	10	8	7	12	10	7	3	1	1	2	6	77	
Tocal.....	19	17	17	15	14	12	10	7	4	7	10	18	150
Dobo.....	17	19	16	15	15	12	10	9	9	13	115	{ 165	

REGENVAL in m.M

XX.

	Jan.	Fob.	Mrt.	Apr.	Mei.	Juni.	JuU.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
<i>Zuid-Nieuw-Guinea</i>													
Merauk6	301	198	228	191	123	65		4235		5936	122	179	1579
Sabang							49P)						
Alkmaar	588						3322)	798	5343)	540	771	485	
Waarnmingseiland				September—	Maart	3200	Me		ber	3500.			
Kloofbivak *)	750	435		1 - 1		1	1	Oct<		403	708	385	
Bijenkorfbivak *) (1800 M.)	1007	807											451
<i>West-Nieuw-Guinea</i>													
Fak Fak	207	224	199	230	326	283	23G	204	227	297	173	234	2840
Manokwari	280	297	352	296	262	223	182	153	127	101	156	298	2727
Iende	482	457	513	297	369	391	290	342	350	435	866	453	4745
<i>Noo rd- N ieuw- Guinea</i>													
Humboldt-baai")...	345	115	370	447	341	124	94	98	111		93250	478	2866

fl

y. KLIMVISSCHEN. Zie Labyrinth-VISSCHEN. 1856 vertrok hij als zending naar Japara, waar bij een KLINDOENGAN (Meer van). Zie GRATI. Indo-meisje huwdc, dat nietsdan Maleisch on Javaansch

KLINGALEEZEN. Onder den naam „Orang k6- ling” sprak, t geon van beslissenden in- vloed was op zijne zijn in veischeidene streken van den Indischen archipel dostudio der inlandsche talcn, die nicer en meor op het Oostersche vreemdelingen bekend, af- komstig van deMaleisch gericht werd. j Hij begon zijne prediking in die Kust van Coromandel (oudtijds Ka- linga genaamd) en vantaal, t geen aanleiding gaf tot vertaling van het Nicuwe Malabar. Dikwijls wordt die uaam ook toegepast op Tcs- tament in het zoogen. Laag-Maleisch. Om do ! kosten Oostersche vreemdelingen, uit andere deelen van Indievan het drukken daarvan te bestrijden richtte hij een Mai. afkomstig, omdat het woord “Kbling” aliengs decourant op, do „Selompret Mel&joe”, die nog bestaat, en betekenis aangenomen heeft van “overzesch”. bleef redacteur daarvan tot hij van het Ned. Tusschen Kalinga en den Indischen archipel bestond reeds Bijbelgenootschap do middelen had gekregen om den vroeg een vrij druk verkeer; vermoedelijk zal de invoering verderen druk te bekostigen. Intusschen verhuisde hij naar van het Hiidooisme in den archipel tot Kalinga plaatsSema- rang en toen dit werk gereed was naar Tjandjoer ; begrepen hebben. Do meeste Kluingaleezen houden zichhier geen toelating voor zijn dienstwerk kunnendo krijgen, bezig met handel — velen ook als rei- zende handelarenstichte hij een school voor Europeesche en Inlandsche — dan wel met de uitoefening van een ambacht, of zijkinderen, die de goedkeuring der I Regee ring wegdroeg. koelies op land bo u wond ermc- mingen ; zij zijn Daarop werd hem door het

Mohammedanen. en volgen mcren- deels de Sjiitische Ned. Bijbelgen. opgedragen zich naar Riouw te begeven leer, zoodat waar zij in belangrijk aantal gevonden worden, om het zuivere Maleischi te bestudeeren en den Bijbel zooals op sommige plaats en van Sumatra, het Hasan- endaarin te vertalen. Na een vrblijf van 3 jaar aldaar en to Hoeseinfeest (Zie aldaar) vaalc'oiet eonigen luisterSingapore vertrok hij naar Nederland, waar do vertaling van het Nieuwe Testament werd uitgegeven. Geduroendo do

KLINGI. Zijrivier der Moesi. Zie SUMATRA, r i v i b e- werking der vertaling van het O. Testament werd hij wedcr naar de tropen gezonden on wel naar Malaka.

KLINKERT (HILLEBRANDUS CORNELIUS). Geb. te Spocdig werd liij echter door ziekte ge- noodzaakt naar Amsterdam 11 Juni 1829 werd hij voor landmeterNederland terug te keeren ; na de voltooiing der vertaling o j>geleid, ten einde in Engeland bij den aanleg dervan het O Testament kreeg hij cervol ontslag van het Ned. spoorwegen geplaatst te worden. Op 18-jarigen leeftijdBijbelgen on werd land bouwer to Dru ten, doch kreeg slaagde hij in het examen daor- voor, doch werdspocdig (1879) eeu aanstelling als Jceeraar in de Mai. taal onmiddellijk als volontair geplaatst op de bekende fabrieken do lajd- e» vol ken kun de van Ned.-Indie aau de to Fijenoord, om later geplaatst te worden bij de te-richtenstedelijke TiisteBing te Leiden en Jater, ongc- vcer Ned.-hid. Stoomvaartmaatschap)ij. Door den onstand teglijktijdig met de opheffing diec In rich- ting, als tijdelijk Parijs, J 848, mislukte dit echter; lector voor het Maleisch aan de Rijks-universiteit aldaar

jaar voer”hij als machinist op een Rijn boot, toen (24 Dec. 1890). In doze betrekking bleef hij werkzaam tot eene kwctsur hem dwong dit op te geven en hij naar1905; ook daar- na ging hij voort met werken op Nederland terugkeerde om vveder als landmeter teloxicografisch gebied, tot hij in Nov. 1913 overleed. Zic beginnen. Toen gevoelde hij ech- ter de roeping, zich aanWcek- blad voor Indie, Xe jaarg. bl. 924. Iij gaf, bchalvc kritieken enz., uit: „N. Test. vert. i. 1). Laag-Mal., {Latijnsch karakter), Semar. 18G3, 2e druk. Amst. 1885, 3c dr. Amst. 1896 ; „N. Test. vert. i. h. zuiver MaJ.” (Lat. kar.), Amst. 1870, 2o dr. Amst. 1888, 3o dr. (in zakformaat) Amst. 1896; „O. Test. in zuiver MaJ.” (Lat. kar.), Amst. 1879,

i) 27 Juni—19 Juli 1907 (II Juli niet meege- rekend).

*) 23—31 Juli 1907.

*) 1—23 September 1907.

*) Oct. 1912 t/m Febr. '13.

*) Dec. 1912 t/m Febr. '13.

*) Febr. 1910 t/m Jan. *11.

2° dr. 1898. (Een klein formaat kwam in 1900 uit, een 2o druk in 1914); „De ganscho bijbel in zuiver M&I. met Arab. kar., eigenhandig voor de lithogr. pers bewerkt op versierd met axabesken”, IV din. Amst. 1886/89; „Do 4 Evang. on do Hand, der Apostelen in het Mai. v. Kaesborry, gerevidcerd door KlinkerG”, London 1888; „Do 4 Evang. en do Hand, der Apostelen i. h. Laag-j]al.”, London 1888; „Hikajat Manoesia dengan binatang, eeno vertaling van Iggoreth Baala Chajjim, of Rechts- streit zwischen Mensch und Thier von Dr. Julius Landsberger”, Leiden 1891, niet in den handel; „Nieuw Mal.-Ned. zakwoordenboek met Lat. kar.” Ixiden 1892, 2e uitg. 1910; „Nieuw Mal.-Ned. woordenboek met Arab. kar.”, LctdiaY] uitg. 1902, 3^c uitg. 1916 (door A. A. Fokker); „Nieuw Ned.-Mai. woordenboek met Lat. kar.”, Leiden 1885, 2o uitg. 1901; „Sjair Kin Taboelian, Sj. Jatim Noestapa dan Sj. Bid a Sari. Dr io Mai. gedichten met Arab. kar.”, Leiden 1886; „Hikajat Abdoellah bin Adboe'lkadir Moensji, met Arab, kar. en voorzien van aantekeningen”, Leiden 1882; „Pelajaran Abdoellah ka Kalantan, of de Zeereis van Abdoellah naar Kalantan met Arab. kar.”, gelithogr., Leiden 1889; „Hik. Pelandoek Djinaka of de Reinaert de Vos der Maleiers, met Arab, kar.”, gelithogr. Leiden 1885; Pelandoek Djinaka of het guitige Dwerghert, naar een ander HS. in typendruk”, Leiden 1893; „Boenga- rampai, of bloemlezing uit de Mai. geschriften met lat. kar.”, Leiden 1890; „Boengarampai besar, of groote bloemlezing uit de Mai. HSS. met Arab. kar.”, gelithogr., Leiden, 1898; Sadjarah Mela joe, of de Mai. Kronicken met Arab, kar.”, Leiden 1884; „Spraaikleer van het Malcisch”, Leiden 1882, 2o uitg. 1898, 3^c uitg. 1916 (door A. H. J. G. Walbeehm); „Opstellen ter vertaling in het Ma- leisch”, twee stukjes, Leiden 1879—1882, sedert herdrukt; „Eerste spel-, lees- en vertaaloeff en in gen van het Mai. met Arab, kar.”, Leiden 1880; „De Oost te kijk, verklaring van de Ned.-Ind. prenten” Leiden 1881; „Conversatie-boek voor het Ma- loisch”, Haarlem 1881; „Hikajat Gredja, of de geschiedenis der Chr. Kerk in het Mai. met Lat. kar.”, Haarlem, niet in den handel; „Dari hal Gredja dibharoci, of geschiedenis der Kerkher- vonning in het Mai. naar het Hoogduitsch van Redenbacher”, Lat. kar. met platen, Haarlem 1.878, niet in den handel; „Nedcrlandsch-Javaansch zak woord en bock j e met Lat. kar.” van Jansz en Klin kerb, Semarang 1865, de latoro drukken al- Jeen door Jansz; „Facsimile's van eenige Akd. Maidschriften”, met Arab, kar., 97 Juummers, Leiden 1885; „Hikajat Mesa Kagoengan Seri Pan- dji Wila Koesoenia”, met Arab, kar., gclith., Io Muk. Leiden 1897; „Pundji Tantaran, of de Go- schiedenis van Kalilah en Daminah, yertaald uit hot Mal.”, Zaltbomincl 1871.

KLIOOTON. Een lang kaikgebergte, dat zich als een iuuur op een afstand van 10 tot 12 K.M. ten Z. van liet Tawar-meer in hetgouvernement Atjdh van O. iuuur hetVV. uitstrekton doNoordgrona vomit van Gajo Dorot. Uit het noorden loopt hot ge- bergto vrij langzaani op en verhoften zich de witto kalktoppici tot 2598 en 26G0 M. uit do omringelido oerwouden; naar het Z. daalt het plotsclng 1000 tot 1500 M. Ook in het O. breekt het gebergto bij een top van 2000 M. steil af, torwiji hot dhar- entogon naar het Westen zich ver yooztzet over de Klocieng en Telogo en langzaam in hoogte of- neemt.

KLIPVISSCHEN (MAL. Ikan karang). Deze naam wordt ann de mcst versehillende vischsoorten ge- geven, doch oorspronkelijk werden er mede aange- duid do *Chaclodonlidac*, tot de *Acanthopterygii* (zie VISSOHEN) behoorend. Het zijn zijclnngs stork samengedrukt vischen, die voornamelijk tuaschen koraal leen op schitterend zijn gekleurd. Het fraaist zijn de E i g o n l i j k e Klipvissson, de soorten van het geslacht *Cfjaetodon*, Maleisch keper laoct; zij zijn op alle denkbare wijzen gevlekt, gestreept en opvallend gekleurd. Bij de T r o r a p e 11 e r- l i p v i a s c h e n (*Zanclus*) (Maleisch: Ikan Gajam) is de snuit buitengewoon lang en buis- vormig. Bij andere zijn twee stralen der eerste rugvin stork verlengd; dit is vooral het geval bei den Vlaggeman of Vaandeldrager, *Heniochits macrolepidous* uit den Indischen archi- pel. De K a r b o u w v i s c h o f Chineseche D u i v e] (*Taurichthys varlus*) ook zee-os, zee- koe en Joosje genoemd (Maleisch; Ikan karbau) heeft bellialve 2 horens boven de oogen, een bull aan het begin van den loogon rug. De soorten, van het geslacht *D r e p a n e* (Maleisch : Ketang-Ketang) onderscheiden zich door de lange zeisvormige borstvinnen. De Steke l- Klipvisssen, *Holacanthzis-soorten* (Maleisch: Ikan kaming) onderscheiden zich van de Eigenlijke Klipvisssen vooral doordat het voorste kieuwdeksel van anderen van een sterken, tamelijk langen stekel voorzien is; zij zijn in den regel ook fraai gekleurd, met rin- gen, banden of strepen versierd. De *Platax-soorten*, Vie u g e l -Klipvisssen (Maleisch: Ikan kampret) liebben de stekels van rug- en aarsvin bijna geheel onder de huid verborgen, terwijl het weeke deel dezer vinnen zeer uitgebreid is: de Jicht-Klipvisch, *Platax arlitricus*, van de kusten van Java en Sumatra, vertoont de meeste zijner beoondren gczwofen, als met jicKtknobbels voorzien. De S t r o n t v i s c h , *Scatophlagis argus* (L.), (Maleisch : Ikan kep' r) komt algemeen in zoet- en brakwater voor. 站二砂务

KLIWON. Titel van coil ambtenaar in de Vorstenlanden (Zie aldaar). Ook naam van een dag in do pasarweek. Zie TIJDREKENING. 少代.

KLOBOT-SIGAREN. Sigaren, bestaende uit ta- bak, gerold in de schutbladeren (klobot JAV.) van do kolf der mais. Deze bladeren, worden evenals do jonge nipah- en pisang-bladeren gebruikt om er tabak uitrollen tot zoogenaamde stroosigaren of strootjes.

KLOEA. District der onderafdeeling Tandjoeng, afdceling Oeloo Soengci, residentie Z.O.Afd. van Borneo, onder het bestuur van een kjaï" (diShiicst- hoofd) met standplaats Kloea, met een Gouv.s ini. school en passantenhuis, gellegen aan do Tabalongrivier, ongeveer 23 K.M. stroomafwaarts van Tancjongg. Het is een klein, doch volkryk district. Voornaamste kauponges zijn: Tantarin- gin, Ampoekoeng, Hapalah en Scengei Anjar. De bevolking bestaat geheel uit Maleiers. Zij zijn of landbouwers of handelaren. Groote, drukk- zochte, wekelijkselc pasars treft men aan in Kloea en Hapalah. Uitgevoerd worden: rijst, poe- roenmatten, atap en roombiastammen. By Kara- nganpoeth langs den weg van Kloea naar Tani- ran liggon uitgepctrkto hcvcvaanplantingen der bevolking. 站二砂务

KLOEANG. Het nicest N. landschap van de onderafdeeling Tjalang, afd. Westkust van de Atj-ihl- het aantal goregistreordo mannon bedroeg uit@ 1915 168. T. Mahmocd necmt gedurende de minderjarig-

heid van den rechthebbende T. Radja Seumideuen, hetalccn over de geimmigreerde bovollung. Over do bestuur waar. Zijne korte verklaring word good- cekcurdoerspronkelijk© bevolking heeft hij slechts mid- dollijk en bekrachGigd by G. B. van 30 Maart 1916.

De bovenstreek bestaat uit steil hoozebergte en deba. IS' wiens amt erfelijk is in het geslacht Radja A^h daardoor ingesloten dalen van de Aloe Gapa cngang. ?io Bijdr. T. L. V. Deel 69(1914) blz.419yA.-i' voedingsaderen (rechterzijrivier van de2 Kroeeng KLOEHOER, KSLOEHOER of KLOHOR (JAV.). Lambeusoe). De benedenstreek, door een steile bergketen 'Zie CASSIA FISTULA.

van de bovenstreek gescheiden, wordt afgewaterd door de KLOEMPANG. Baai van Borneo's Oostkust in het Kroeeng Meudeuei. De rijstvelden in dit zeer bergachtige Zuid. n van het landschap Tanah Boemboe; doze verdeelt landschap worden kunstmatig bevoelide. De ree van Kloe- zich binnenwaarts in twee baaien, de Soempocngbaai in ang ligt door hoog bergte tegen win den beschut, maarhet Noordcn en de Tjan- toengbaai in het Zuiden : zij het strand is door den rotsachtigen bodem niet makkelijk heeft een goeden ankergrond en genoegzame diepte om Kloeang worden vogel- nestgrotten aangetroffen, lig- plaats aan te bieden.

beschreven door Waller in Ann ales de Fextr. Orient. II. Ook een meer in de afd. Ocloe Soengei, resi- dentie 37. Zoo ook op den G16 Teumiga. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo

Zie Bijdr. T. L. en V. N. I. Deel 55 (1903) bl. 200.' Voorts een voor kleine prauwen bevaarbaar bij 'KLOEET. Een landschap van de onderafdee- ling Tapas. riviertje van de Lemoeroes, die in de Rawas (zij- rivier van Toean der afdeeling Westkust van A- tje. Met zijn de Moesi, zie aldaar) valt, waaraan een - stam van de onderhoorigheden: Teureubangan Tjoet, Teureubangan Orang Koeboe gevestigd is^a f. /f.

Rajcu% Seunenbdo% Rasian, Asahan ' Rajeu©, Asahan KLOENGRQENf. Een der voormalige land- schappen Tjoet, Koala Oe, Limbang, Bakongan, Oedjong Poeld op Bali en uit een staatkundig oopunt niet het minst met Poeld doea en Si Bade, omvat bet de kuststrook van belangrijke onderde zes, welke Vor- sten door ons tot den Goenoeng Tanga Besti (grens met Tapa^a Toean) tot 1906—'08 in het zelfbestuur over hun rijk glaten werden. op Sileukat (Troemon), zoomede het vlakke land van het Oudtijds was het de zete) van de Opperheeren van het dal der Kloeet-rivier. De oppervlakte is ± 1700 K.M.². eiland, die zich bovendien Hceren van Sdlparang (Lombok) lieten noemen. Nadat het eiland zich echter (zie onder BALI) langzamerhand in kleine, op zichzelf staande rijkjes had gesplitst, is het aan- zien van Kloengkoeng langzamerhand afgenomen terwijl ook zijn omvang langen tijd hoogst onbe- duidend was. De vorst van Kloengkoeng, de D6- wa-Agoeng, werd echter steeds als de aanzienlijk- ste Balische vorst beschouwd. In 1908 begon Kloengkoeng ernstige vijandelijkheden tegen het Gouvernement, waarmede het in 1906 een nicuw politiek contract gesloten had. Het verzet werd onmiddeldijk gebroken, waarbij de D6wa Agoeng on velen der zijnen sneuvelden, waarna Kloengkoeng bij het rechtstreeks bestuu rd gebied werd ingelijfd. Het inaakt thans met Bangli samen een onderafdeeling der afdeeling Zuid-Bali uit, onder een controlour. Het grenst ten N. aan Bangli, ten O. aan ^Karang Asem, ten Z. aan do zee en ten W. aan Gianjar. Het terrein is in Jict Noorden hcu- velachtig eri loopt zacht glooiend naar de kust al ; in het Zuidelijk deel treft men vrij grooc sawah- coïplexen aan. Tot Kloengkoeng behoort het eiland Noesa Pen id a (zie PENIDA).

het ziclent ± 12.000. Het land had oorspronkelijk een gemengde Alas-Ga- jo'sche bevolking. Later streken ook Slaleiers (te Rasian en Koala Ba^k Oe) en Atjehsche peperplan- ters op de kust neer. Onder de vele rivieren, die de vlakte doorsnijden, zijn slechts de Kroeeng Rasian, Kr. Asahan Rajeu% Kr. Kloeet, Kr. Lim- bang en Kr. Bakongan voor sampans bevaarbaar, en wel tot resp. Lhd² Sialang, Goenong Poeld, Siboen-boeng, Goeha en Aloe doea inaih. Wegen leiden van Teureubangan Tjoet naar Teureubangan Rajeu⁷ van Kandang naar Paja Dapoer, van Keude Bakingan naar de bovenstreken, en van Teureubangan Tjoet via Teupin Gadjah en Djam- bo Manjang naar Koala Ba^o Oe. De gebruikelijke ■verbindingBweg Z.-N. is het strand.

De bevolking, sprekende een taal die naar vorm en woorden veel verwantschap vertoont met het Dairisch-Bataksch, leeft vooral van landbouw en visscherij en langs het strand vindt eenige zout- bereiding plaats. In Teureubangan Rajeu¹, eigen- lijk Kloeet, Menggamat en Si bad 6 voeren leidin- gen het water direct van de bergen naar do rijstvelden. De bevoelieing geschiedt daar dus niet uit rivieren. De veestapei omvat ± 1000 karbouwen. In Teureubangan Tjoet en Teureubangan Rajeu*¹ 2 ; ijn peperputten. De zeevisscherij geschiedt met poekafs (sleepnetten).

Tusschen de onderhoorigheden onderling en vandaar met de onderafdeelingshoofdplaats Tapa^a Toean wordt eenig verkeer onderhoude door mid- del van zeilprauwen. In de bovenstreken (vooral Kloeet, Bakongan en Si Bade) worden boschpro- ducten ingezameld.

Aan het hoofd van het landschap staat de keudjroen T. Radja Mo^omin, aan wien onderge- schikt zijn de hoofden der onderhoorigheden. Z0n korte verklaring dd. 29 Nov. 1911 is goed- gekeurd en bekrachtigd bij Govu. besluit van 28 _Nov. 1912. Onmiddellyk gezag voert de keudjroen

De voornaamste plaatscn zijn: Kloengkoeng, eene zeer volkrijke desa, op con uur afstand van de kust, de vroegere zetel van den Dewa- Agoeng, thans standplaats van der controlour; Gilgil (zie aldaar) ; KoesambC-, gewoonlijk Ke- soemba geheeten, bekend uiu Ac expeditie van 1849, op de Zuidkust, vlak aan zee; vroeger be- Joorde het tot de belangrijkste zeehavens van Bali, doch is thans, doordien de rivier Goenaksa, aan welker monding het Jigt, is dichtgespoeld, van weinig beteekenis; Satria en Djilantik, welke in elkunder loopen en Badjarangan. Een rijweg loopL ■ wars door Kloengkoeng en van de hoofd- plaats naar KoesambC. Zie ook 'BAL'*

KLOENGRQENG. District van de onderafdc- I in g-Krioengl<beh g,^a aideelln g Zu id - Ba] i, residentio Bali en Lombok.

KLOET (Jav.: KClodc), vulkaan, gelegen op den grens van Pasoeroean en Kediri, doch meest in

laatstgen. residentio. De top bevat drie krater-randen; de grootste en waarschijnlijk oudste is -filleen in zijn oostelijk deel nog voorhanden; de nicest oostelijke rand is naar het Z.O. open, hier-toe behoort ook het hoogste punt 1731 M.; de nicest westelijke rand is de tegenwoordig nog werkzame krater en bevat het beruchte onregelmatig cirkelvormige kratermeer, dat volgens de laatste meting (Jaarversl. Top. Dienst J 912, Pl. IX-XLII) 1196 M. boven zee ligt en een maximum < diopte van 118 M. had. De kraterwand is zoo goed als geheel gesloten en ligt aan de zuidzijde 275—350 M. boven den waterspiegel; aan de westzijde is een smalle kloof, waarin door de Kali Badak - de afvloeiing van het meer plaats heeft; het meer zelf had in 1907 een oppervlakte van 0.7 K.M.² Op 29 Januari 1875 is bij de plaats van afvloeiing een stuk van den kraterwand afgestort, ten gevolge waarvan het meemiveau plotseling ongeveer 60 M. daalde en een enorme watermassa (40 a. 50 miljoen M³.) zich over de west helling ontlastte en groote verwoestingen aanrichtte (zie Kol. Verslag over 1875; men noemt dit de „koude lahar“).

Empties van den berg zijn bekend van 5 Juni 1811, 11—14 Oct. 1826, 1835, 16 Mei 1848, 24 Januari 1851, Januari 1864 (Junghuhn, Java III, 707—723 met sonis uitvoerige beschrijving; en zeer gedeetailleerd in het werk van Mr. G. Vissering „Gewelddige natuurkrachten“). De jongste hevige eruptie van 23 Mei 1901 heeft een uitgebreide literatuur ten gevolge gehad, die in haar geheel te vinden is bij Hugo Cool in Jaarb. Mijnw. 1907 p. 185/6; op dien datum werd bijna al het water van het nicer uitgegooten en verwoestte, met de losse producten op den mantel vennend, als modderstroom (lahar) een deel der districten Blitar en Srengat; in 1906 werd een ontlastingskoker aangebracht, waardoor de waterstand gereguleerd wordt. Kaarten en foto's van het nicer en omgeving zijn ijverdeere door bij Cool opgegeven opstellen te vinden. De in 1901 uitgeworpen asch bedekte volgens Houwink (Jaarb. Mijnw. 1901) een oppervlakte van 115.065 K.M². Over de bezwaren van den zandafvoer van den KJoet voor het stroomgebied van de Brantas rivier en de daartegen voorgestelde en genomen maatregelen, zie Verslag dcr B. O. W. over 1911 p. 220.

KLOETOEK (JAV.). Zie PSIDIUM.

KLOEWAK (JAV., MAL.). Zie PANGIUM.

KLONGKANG of KELONGKANG (HATAV., MAL.). Zie PSOPHOCARPUS.

KLONTONG. De naam van Chinesech rondvonters, zooals ze voornamelijk op Java worden aangetroffen en die in den regel in manufacturen of galanterieën verkoopen, welke zij of zelf dragen of, als de verdiensten wut ruimer zijn, laten dragen door cii inlandschen koelie. De koopwaar is in dozen en pakken geborgen, in manden of op schalen van gevlochten bamoe, die met een paar rottan-lissan aan den draagslok hangen, door den koelie op den Bchoudor getorst. Do koopman heeft een floort rateljo in de hand: coix zeer klein trommelje Jilol hand vat aan een koordje daaraan hangende een kraal of pit, die bij het vlug rondraaien van hoi handvat logen het trommelvel si mt. Naar den nutaan van dit voorwerp wordt de koopman klontong guocnid.

KLOTOK. Jfeuvcl op 5 K.M. ton W. van de Hoofdplaats Kediri. met de grotten Sela mangling. III KEDIRI.

KNAAGDIEREN (*Rodenia*), de soortrijkste en meest voorkomende (zie ZOOLOGIE) (zie ook KNAAGDIEREN). Het zijn kleine dieren, die uitsluitend van plantaarlijk voedsel levcn. Hun nicest kenmerkende eigenschap is de gelgen in den bouw der snijtanden, de z.g. „knaagtanden“. Van deze staat meestal in elk der beide kaken slechts een paar, zelden (zie HAZEN) in de bovenkaak twee paar. De knaagtanden groeien permanent; naarmate ze door het knagen aan den top afslijter, groeien ze aan het ondercinde aan. Bovendien vertoont ze de bijzonderheid (weer met uitzondering van de familie der hazen), dat ze alleen aan de voorzijde met email bekleed zijn; doordat nu het email harder is dan het tandbeen en dus minder sterk afslijt, blijven de knaagtanden steeds een scherpen rand behouden. Hoektanden ontbreken en de kiezen zijn steeds door een wijde tusschenruimte van de snijtanden gescheiden. De kauwvlakte der kiezen draagt dwarse lijsten: de meest doelmatige inrichting in verband daarmee, dat by het kauwen de onderkaak in voor-achterwaartsche richting bewogen wordt.

De Knaagdieren vormen een zeer natuurlijke groep van nauw verwante dieren, die echter tengevolge van de verschillende levenswijze een tamelijk uiteenlopende gedaante hebben. Men vindt onder hen loopers en springers, gravers en zwemmers, klaimers en zelfs z.g. „vliegers“, welke editor slechts tot zweven in staat zijn.

Van do talrijke families komen er 5 in den Indischen Archipel voor, n.l.: *Leporidae* (zie HAZEN), *Sciuridae* (zie EEKHOORNS, DWERGEEK-DOERNTJES en EEKHOORNS, VLIEGENDE), *Spalacidae* (zie BAMBOERAT), *Muridae* (zie MUIZEN en RATTEN), *Hysricidae* (zie STEKELVARKENS).

KNOFLOOK. Zie ALLIUM.

KNOKKELKOORTS. Niot zelden met den Engelschen naam dengue fever gecocnid, is de naam knokkelkoorts door den stads-chirurgijn te Batavia, David By Ion, in 1779 gegeven aan een ziekte, die epidemisch optreedt en in korten tijd een zeer groot aantal personen aantast, zelfs ware pandemieën veroorzaakt. Zij begint in den regel zeer plotseling en wordt slechts bij uitzondering voorafgegaan door enkele dagen, of ook wel uren, van algemeen onwelzijn, reumatische pijnen of maagstoornissen. Het begin der ziekte is gekenmerkt door koorts met hui veringen en pijn in of om cen of meer gewrichten. Bovendien treedt een huiduitslag op, dat echter een zeer voorbijgaand karakter draagt, en daardoor dikwijls over het hoofd wordt gezien. Dit uitslag bestaat in cen roodheid (erythem), die aan het voorhoofd het sterkst is. De temperatuur stijgt snel, terwijl de lijdcr wordt gekweld door zware hoofdpijn, het sterkst in voorhoofd en oogon. De gewrichtspijnen zijn hevig en gaan gepaard met cen stork gevoel van incultheelsochid. De oogon zijn rood belopen, do tong vertoont een dik wit beslag met roode randen; braken komt vrij veel voor. Deze toestand duurt 3, uiterlijk -1 dagen, en eindigt dan bijna altijd kritisch met een sterke zweetafscheiding, die cen onaangenamen geur verspreidt. Meestal een tot drie dagen na het intreden van do crisis, in zeldzaam gevallen onmiddellijk ilaarna, krijgen do lijdcrs cen huiduitslag, sows gepaard gaancle met cenlichte stijging van do temperatuur, en terugkeer van do pijn in cen of aieder gewricht. Dit uitslag begint meestal in de handpal men of de voetzolon, heeft een wijnroerachtige kleur, en betcld zich nit over de armen, de beenen, do borst, sonis over hot gehoelo li-

chaam. Het lijkt nu cons op roodvonk, in andere gevallen op mazelen of netelroos, en kan zelfs blaasjes of pustels vertoonen. Na eentotdriedagen verdwijnt het onder fijne afschilfering der huid, die soms twee a drie weken duurt en gepaard kan gaan met een zeer hevige gevoel van jeuk.

Het is een groote zeldzaamheid, dat iemand aan knokkelkoorts sterft. Men kan wel zeggen, dat alien genezen, ofschoon velen lang blijven sukkelan aan spier- of gewrichtspijnen. Bijzondere geneeswijzen of geneesmiddelen zijn niet bekend. Men tracht allen do pijnlijke verechijnselen dragelijk te maken (aspirine). De ziekte is besmettelijk; er zijn zelfs goed geconstateerde gevallen van overbrengen door derden waargenomen. Omtrent de ziekte-oorzaak is niet bekend.

Knokkelkoorts is een ziekte der warme landen. Naar het Noorden is zij doorgedrongen op het Oosten, half rond tot 41° (Constantinopel), ophet Weste, half rond tot 40° (Philadelphia), terwijl zij naar het Zuiden nog niet de tropen heeft overschreden. In Ned. Indie zijn epidemieën opgetreden in 1779—1780, 1871—1873 en 1900.

Literatuur: D. By Ion, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., 1780. — G. Karssen, Denguës of Knokkelkoorts, 1879. — Dr. C. L. v. d. Burg, De geneesh. in N. I., II, bl. 347., Gen. Tijdschr. v. N. I. XVII, bl. 1, XVIII, bl. 352, 354. — Dr. G. W. Kiewiet de Jonge, Tropische ziekten van den Indischen Archipel, 1909, 1912.

/KNOL (GOVERT). Zie CNOLL.

KOBA. Een district van de afdeling Zuid-Banka der residentie Banka en Onderhoorigheden, tevens de naam van een onderdistrict.

Koba is ook een der 9 mijsdistricten, waarin het eiland voor de tin winning is verdeeld.

KOBA. Standplaats van het distrietshoofd van het gelijknamig district der afdeling Zuid-Banka, gelegen aan de Oostkust van Banka. Er bevinden zich een Gouv. lagere inlandsche school en een particuliere chineesche school. De bevolking bedroeg ulto. 1905 bijna 1800 zielen, waarvan een zestal Europeanen en ± 970 Chhizezen en een 8-tal Arabieren.

Over 1914 was de scheepvaartbeweging aangekomen stoom- en zeilschepen respectievelijk 89 (235.200 i³ netto inhoud) en 25 (979 M³ n. i.).

KOBOE. Ini. naam op Solor aan den lijstkrokodil *Crocodilus porosus* Sluëide. gegeven. Zie onder BOWAJA.

KOBUS (JAN DERK). Kobus werd den 11 Maart 1856 te Deventer geboren, studeerde, na de Hoo-gere Burgerschool in zijn vaderstad te hebben af-geloopt, aan het toenmalige Atheneum illustre te Deventer en daarna aan verschillende Jandbouw-boogescholen in Duitschland. Na volbrachte studie reisde hij in opdracht der regeer-ring naar de belang-rijkste landbouwproefstaties in Europa en werd daarna tot assistent aan het Kijkslandbouwproefstation te Wageningen benoemd, waar hij tot het jaar 1886 bleef. In het jaar 1887 werd Kobus benoemd tot onderdirecteur van het juist opgerichte proefstation voor de suiker te Pasoeroean, ging in 1892 over naar Soerabaja als hoofdredacteur van het toen opgerichte Archief voor de Java Suikerindustrie, maar hij kwam reeds in 1897 naar het Proefstation te Pasoeroean terug en wel in de kwaliteit van directeur, eene betrekking, die hij tot zijn dood in 1910 heeft vervuld. Zijn arbeid kan in twee groote onderdelen gesplitst worden en wel in speciaal werk in dienst van de suilterriecultuur en in

algemeen werk als hoofdredacteur en ijerger: medewerker van het suikertijdschrift en als secretaris en later hoofdbestuurder van het Algemeen Syndicaat van Suikcrfabrikanten op Java.

In eerstgenoemd richting heeft hij zich groote verdiensten verworven met onderzoekingen over de serehziekte, over den invow van vreemde rietvarieteiten, over selectie van suikerriet op den weg der chemische analyse, over het kweken van nieuwe rietvarieteiten door uitzaaiing, maar zijn hoofdarbeid bleef gewijzel aan de be-working en bemesting van het suikerriet, die hij op rationeelen grondslag vist te vestigen. In andere richting van zijn arbeid maakte Kobus de voldoening het Javasche suiker-tijdschrift tot het besto en volledigste van deze aard te zien opgroeien en op dat hooge peil te zien blijven, terwijl hij in dienst van liet Syndicaat van Suikcrfabrikanten den stoep gaf aan me nig nuttig plan en ook de uitvoering daarvan voorbereidde en leidde.

Zijne talrijke geschriften zijn alle opgenomen in het Archief der Java Suikerindustrie en in den als bijlage van het Archief uitgegeven verzaïnelbundel van belangrijke publicaties, welke voor 1893 verschenen waren.

KOCK (HENDRIK MERKUS BARON DE). Geb. te Heusden 25 Mei 1779, zoon van J. C. de Kock (lid "der firina Sartorius, Schukort en C", bankiers te Parijs) en M. P. 3lerkus. Na eerst als klerk bij het Co mite van algemeen welzijn (1795) en bij het Alin. v. Oorlog (1797) werkzaam te zijn geweest, werd hij 1798 benoemd tot 2den legatie-secretaris bij den Batavaaschen minister op het congres te Rastatt; nog in hetzelfde jaar verbon den aan de zending van Schimmelpenninck naar Pax-ij's, en in 1799 seer, bij den gevolmachtigde te Milaan. Daarna werd hij bij de zeemacht aange-steld in 1801 als oppcschrijver bij de vloot onder De Winter met den rang van kap. t. zee; in 1803 als fiskaal en seer. van do vloot onder Verhuell; in 1804 als koi. en kap. t. zee tit., functie doende van chef van den gen. staf, en in 1806 opper-equipagemeester van de marine beoosten de Kaap- de Goedc Hoop. In 1807 te Batavia aangekomen, werd hij kommandant over Java's Oosthoek, Ma-doera en Grisseë, in 1808 koi. en adjudgen. van den Gouv. Generaal, en in 1809 brigadier der legere en kommandant der mil. divisie te Smarang. Als chef van den generalen staf der marine ging hij in 1810 in Franschen dienst over en werd aangewezen tot evontueelen opvolger van den Gouv.-Generaal Janssens; nade verovering van Java door de Engelschen werd hij in EngeJand in kijnsgangenschap gehouden en eerst na het herstel onzer onafhankelijkheid in Dec. 1813 daaruit ont-slagen. In Ned. dienst getreden, werd hij in 1814 benoemd tot clicf van den generalen staf van het corps, bestemd oin naar Java te worden gezonden; na den terugkeer van Napoleon word Jc Kock, die in April 1815 tot genraal-majoor benoemd was, aangeseld tot chef van den staf van het konimando ijde Zuidel. depart. te Brussel; doch na het herstel der Bourbons kon hij weder naar Indie vertrekken; in 1817 te Jiatavia aangekomen, werd hij tot gouverneur der Molukken benoemd, doch reeds in 1818 eervol uit dut amt ontslagen om als kommandant der troepen in Indie op te treden (5 Mei 1819). In de betrekking onderscheidde hij zich in hooge mate als opperbevelhebber der expeditie, die in 1821 Palembang, onderwierp; benoemd tot Luit.-Gen. (26 Nov. 1821)

word hem bovendien nog do betrekking toever- trouwd van Luit.-Gouverneur van 's Rijks Aziatische bezittingen, niet opdracht bij overlijden of vertrek van den Gouv.-Generaal cliens ambt tijdelijk waar to nomen. Den Isten Jan. 182G trad hij clan ook als waaniemend Gouv.-Generaal op; na de aankomst van den Comm.-Generaal Du Bus de Gisignies legde hij die betrekking neder, doch bleef als Luit.-Gouv.-Generaal en legerko m m and a n t de cerate persoon na den landvoogd, tot hij 16 Jan. 1830 die betrekkingen nederlegde en naar Nederland vertrok. Grootc diensten had hij intusschen bewezen <loor de bestrijding en beëindiging van den opstand van Dip i Negari (over zijne handelwijze bij de ge- vangenneming van D. N. zic Kielstra, Tijdspeciel, Jan. 1898). In Nederland werd De Kock aangesteld tot opperbevelhebber der troepen in do provincie Zeeland en met den titel Baron in den adelstand verheven; van 1 Dec. 1836 tot 12 Mei 1841 bekleedde hij de betrekking van Minister van Binnen, Zaken; tegelijk met zijn cervol ontslag werd hij Minister van Staat en Kanselier der beide Ned. orden. Daarna werd De Kock nog benoemd tot lid van de Eersle Kamer (8 Jan. 1842) en voorzitter van de Ridderschap van Noord Brabant. Den 12den April 1845 overleed hij te *Gravenhage

KODHOEK (MAD.). Zie MORINDA TINCTORIA.

KODI BENGEDO en KODI BOKOL. Twee landschappen der onderafdeeling Noord-West-Socmba van de aTdeeling Soernba, res. Timor en Onder- loorigheden.

KODJA (IKAN). Zie LIPVISSCHEN.

KODOK, Javaansche naam voor kikkvorsch en pad. Anderc Javaansche nanien voor vergiftige soorten zijn Kangoeng en Kin tel. voor ecne groote soort kikkvorsch bangkokan, voor een boomkikkvorsch bentjok. Soendaneesche nanien zijn voor den ge- wonen kikkvorsch bangkong, voor de boomkikkvorsch tjeuhaj en tjakoeng. V^ooerdc Maleische nanien zie KATAK en KANGKOENG.

KODOK (IKAN). Zie PADDEVISSCHEN.

KOEAJANG(?). Naam op West-Sumatra voor *Irena crinigera*, maar ook voor *Bhringa remifer*. De inboorlingen op Mandanao nocinen *Irena crinigera* Ijas-kapor, de Maleiers op Sumatra Biangkapoer (?). Zie ook DKONGO.

KOEALA. 1 Naam van een langzamerhand in bfiteekenis toenemend handelsplaats in de onderafdeling Bo ven Liingtak (afdeeling Langkal van het gewest Oostkust v. Sumatra), welck met een stoomtrannveg naar Bindjci is aangesloten aan Jict)elijspoorwegnet.

II. Naam eencr aau den transportweg naar de Alaslancien in de on(lerafdeling) do Karolandon (afdeeling Simeloongen en de Kurojanden van het- z?)fde gcwesl) gelegen vrij aanzienlijke Bitakkarapong.

KOEALA (KOEWALA) (MAL., en ATJ.). Riviermonding. De namen van nan riviermondingen. ge- l(: gen pjaatsen worden veelal met Kocala samcn- gesteld: Koala Gigieng, Kr» Ba^f Oe, K² Kapoeas, enz. Sonis begrijpen wij onder zoo, n naam ook het achterland van do cigcnlijke Koala en spreken bijv. van de landschap- pen Koala Batee, Koala Baja, Kocala Tjara^f Mon, enz.

KOEALA BAT^hie. Zie BAT&D KOEALA DAJA. Zie DA J A.

KOEALA GIGIENG. Zie GIGI15NG.

KOEALA KAPOEAS. Afdeling der residentie io Zuider- en Oostcrfdceeling van Borneo met ge- Jijknamigo hoofdplaats en verdeeld in de onderaf-

dcelingen Bencdon Boven Bajak, Sampit en Kota Waringin. M^o /' /- /J

KOEALA KAPOEAS. Hoofdplaats der gclijkna- inige afdceling van de residentie Z.-O.-afdeeling van Borneo, gelegen aan de Kleine Dajakrivier (Knopcas Moerong) ter plaatse, waar die zich vereenigt met de Pocluc Pctak of Audjaman, arm van de Barito. Ook staat die hoofdplaats door een gegraven kanaal naar de Barito- rivier in rechtstreeksche communicatie met BandjermasinZ^A

KOEALA LAMBEUSOE. Zie LAMBEUSDE.

KOEALA OENGA. Zie OENGA.

KOEALA SIMPANG. Standplaats van den civie- len gezaghebber der onderafdeeling Teniiang, af- deeling Oostkust van Atjeh, gouvt. Atjeh en O.

KOEALOE (KWALOE, HOE ALOE). Zelfbe- sturend landschap, deel uitmakende van de onder- afdeeling Labocan Batoc der afdeeling Asahan van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het omvat den beneden- en een gedeelte van den bo ven loop der Kocalocrivier en is gelegen tus- schen de landschappen Asahan in het N. en Bila in het Z., Straat Malaka in het O. en de tot de residentie Tapanoei behorende Batakland- den in het W. Behalvo in het Westelijk gedeelte is de bodem een uitgestrekt moeras, de kam- pongs zijn langs do rivieroevers gelegen. Bij overcnkomst van 1885 word aan het Gouverne- ment het recht van belastingheffing afgestaan voor f 20.000 's jaars en in 1886 werd Koeloe met Ledoeng onafhankelijk van Asalian verklaard, in welk jaar ook de tegenwoordige Zelfbestuurder tot Jang di pertocan van het landschap werd verheven; deze is zeer na verwant aan den Sultan van Asahan. Het met het Zelfbestuur van Kcca- loe ge- joten politiek contract werd in 1907 ge- wijzigd/ >

KOEALOE (KWALOE, HOEALOE.) Rivier in het gowest Oostkust van Sumatra. Heeft hare bron- nen in de residentie Tapanoei ten Z. van het Toba- meer. Do voornaamste bergen, waarop de rivier en haar zijrivieren ontspringen, zijn toppen van de grensgebcten van Habinsaran. De bovenloop komt van den Dolok Pinggol ni Bodilcn vormt met zijn takken nauwe, diepe kloven in het vaste ge- steente, waardoor het water als een schuimende massa geprat wordt. In 1890, tijdens de excursie tgen de in Ocloe Koeloe gelegen landschap- pen Loemban Pinasa en Djandj — die een iijval hadden gedaan in Pad an g Lawas en de katiopung Si Oclamboe hadden gecpiundrd — werd door den toenmaligen 2en Ju it. der artillerie J. B. Dover de door do colonno afgelegde route in kaart ge- bracht, waardoor eenige gegevens omtrent den loop der rivicr wclneti verkregen. Behalve de oven genoemd omvat do bovenloop nog do land- schappen Hito Tan ah, Loemban Rohab, Taloeng, Locmban Balik, Parsombocran en Loemban Rau. Zijrivieren in Ocloe Koeloe zijn de Aek Si Hap- pa en Aek Pagar Batoc. Binncn het gebied van do Oostkust van Sumatra neemt de K. links de Toeni- bocs en rechts de Boeloo Soma, Ajcr Nutas, Pa- meck en Ajcr Kocwo op, waarna zij zich door opnamo van de Ledoeng aanmerkelijk verbreedt, het riviereilandje Poelau Djoorapan vomit en met een bijna negen kilometers wijden mond bij Tan- djong Ledoeng even bewesten den mond der Pa- nci in de Straat van Malaka valt.

KOEANTAN. Zie SUMATRA (riviere: J) (Kwan tan).

KOEALU, KOEALOE of KOEWAU. Naam op

West-Sumatra voor de Argus-fazant, *A rgniamts e'gus* (zie PAUW) : op Oost-Sumatra bij de Malciers Oeau.

KOEBOANG of Koebangan. I. Do pocln waarin 'de karbouwen zich wntclden of waar zij zich ba- den (Sum. Westk.).

II. Koebang Tigii Baririk (do drio koebang- boomcn op een rij) in vroegere cuwen een hoog rechtscolleje bij Kocmanis, Sum. Westk. (T. B. G. ,dl. LV. 1913 bl. 240).

'KOEBAKG NA^ DOE6, (de twee koebangboomcn). I. Kampong en niarktplaats in de Jandstreck Tjandocng bij Fort de Kock, Sum. Westk.

II. de oude ho6T3)laats van Socpang, nu een distrikt van Alahan Pandjang (zie aldaar), Sum. Westk. Het plaatsje is gelegen op een houvclrug aan den Imkeroveer der Batang Lawa8, aan den grooten weg van Solok naar Moearo Laboeh, 20 K.M. ten Z.O. van Sol ole. De koebangs, die de plants haer naam gaven, staan op het niarktplein. De oude controleurswoning is ingricht tot pasanggrihan, hoogte 936 M. Er heerscht een frisch, gezond klimaat.?

KOEBELA (Ai-oc cil.). Zie PERGAM en DUIF.

KOEBOE. La-ndscliaj) op de O.kust van Sumatra, onderhoorigheid van het landscliaj Siak. Het sbrekt. zich ten O. uit langs de Straat van Malaka, ten Z. is de grens de waterscliding van de Bangka- en Koeboc-riviertjes, terwijl de grens met Panei, volgens de bestuurders van dat landscliaj, de Telagan Tegerang zou zijn en volgens Siaksche opgave de Soengei Sitoekang. De bevolking woont grootendeels in de benedenstreken, nabij de Koeboc-rivier : aan de overige riviertjes, die in de Straat van Maikai uitmonden — met uitzond-

jing van de Dahoen — hebben zich Cliineezen gevestigd, die zich met de viscliajng bezig Lou-den. De inlandsche bevoeljing is thans in 4 soekoe's verdeeld (vroeger slechts in 3) : aan het hoofd van 3 dier soekoe's staan datoek's, terwijl de leden der 4de soekoe onder vier panghoeloe's gesteld zijn. Zij houdt zich bezig met het bebouwen van ladangs, de viscliajng en de inzameling van boscliajproducten : evenals in het nabijgelegen Bangka volgen de kinderen de soekoe der inoeder, ofschoon het in Koeboc mogelijk is, dat de zoon zijn vader als soekoehoofd opvolgt, al belioort hij niet tot de soekoe van zijn vader. Het bovengenoem-riviertje Koeboc is zeer onbeduidend : het zou zijn oorsprong hebben in het moeras Laoet Lampangga, en valt ten Z. van Tandjoeng Bangsi in zee. Zie H. A. Hymans van An rooy, T. Aard r. Gen. lie ser. I, m. u. a. bl. 306 : Id., T. „Bat. Gen. yXXX bl. 388; J. A. v. Rijn v. Alkemade, Bijdr. /T^T. L. en Vlk. IVe Ser. VIII bl. 28.

KOEBOE (ORANG); worden beschouwd de oudste bewoners vaTSumatra to zijn : de naani wordt afgeleid van "ngoeboc" (=rondzwerveu); zij waren vroeger nomaden; eerst in de laatste jaren zijzij tot vaste nederzettingen gedrongen. Koeboc's zonder vaste woonplaats zijn thans een groote uitzondering geworden, het Koebocgebied wordt begrensd door de rivieren Moesi, Rawas, Tabir en Djambi; echter zijn ook Koebocnederzettingen aangetroffen in Ma Boengo, bewesten de Tabir, aan de Singoan benoorden de Djambirivier en komon so ms wel zworvende Koeboc in Tebing Tinggi, ja, tot aan de Komcngrivier (dus ver bezuiden de Moesi). Hun afkomst ligt in het duister; onder de Koeboc's in de ondrafdeeling Koebocstrecken vernam de controleur Van JDongcn^ het verhaal dat zij

夕 /好//, .) 卒

zouden af stain men van con breeder en zuster, die in overoude tijden door zceroovers, wegens het plegen van bloedscliaude, in de toenmaals on- bouwoond bossclicn aan do kust van Sumatra aan wal worden gezet. Als oudste Koebocnederzetting noemien Ocloe-Kejjajang, dicht bij de doosoen Penanipng aan de Lalangrivier. Er zijn bij de Koo- boe's piagems in bewaring, afkomstig van Ratoe Senoehoen, con Palcmbangsche Vorstin, die 3 eeu- wen gelclden lccfdc zij bestaau uit een rood koperen plaat, con karbouwen hom met een stuk papier er in, en een koperen koin; van deze vorstin on tvin gen zij het eerst kleedingstukken en leerden zij zout ge- bruiken. Hoewel thans bijna alien in doesoens (dor- pen) vereenigd, hebben zij een groote voorliefde behouden voor het bosclieven, en veel afkeer van gregeld werk. In 1838 zouden er reeds 25 vaste ne- derzettingen hebben bestaan (met 356 huizen) : hun aantal word gescliat 4oen 七 2000 te bedragen : in 1906 ± 7000. Zij behooren tot de kleinc menscliaj, wat lichaamsgrcoote betreft : de mannen hebben een gemiddclde lengte van 1.588 M., de vrouwen van 1.508 M. : zij zijn donkerder van kleur, dan de gewone Ma- leiers : hun vrees voor water is zoo groot, dat ze zich nooit wasschen : ze verspreiden dus een ondragelij- ken geur en Jijden veel aan huidziekten. Dr. Hagen verdelct hen in twee duidelijc van dkaar gescheiden en zelfs aan elkaar tegenovergestelde anthropologi- sche groepen (kleine van 1.567 M. met lang hoofd, en groote van 1.611 M. met kort hoofd), die elk een eigendommlijc geziclitstype hebben en waarvan de kleine als het oorspronklijke type moet worden beschouwd, dat zeer treffende overeenkomst vertoont met de overige primitieve volken van den Malci- schen Archipel; hun kinderrijkdom is zeer gering en do kindersterfte groot (33 %) ; hun won in gen, van zeer lichte materialen saamgesteld en op palcn gebouwd, zijn zeer klein (10 a 15 M. ^) met zoo good als geen huusraad en meestal door nicer dan een ge- zin bewoond. Zij zijn zeer zwijzaam, vreescliajtig, schuw, goedig, en bezitten een sclierpe opinckings- gave. Zcdclijk stict men hen hoog. De kleeding is con scliroomgordel uit boomsciors (of katocn) voor beide geslachten (de kinderen loopen tot 10-jarigen Jccf- tijd naakt) en een hoofdceek van boomsciors (of van katocn), doch in de doesoens neemt men meer en meer de Maleische kleedcrdracht over. Itijst en zout wordt gekocht of gecruild, doch overigens voeden zij zich met alles (zelfs met krengeu), wat in hun naaste omgeving te vinden is en wat jachb en viscliajngst hun oplevercn. pe Jjccrding van het voedsel is hoogst primitief ; vroeger word vennoede- Jjck aJlcs rauw gegeton, ofschoon het inaken van viiur door wrijving van stukjes hout over elkaar hun bekend was. Voor een groot deci zijn zij (of noemen zich) Mohainniedaan : huw(; Jjken worden nog meestal volgens cigarcn gewoonten (met weiuig oni- slgg) gesloten : jnonogarcie is regel, doch het komt voor; dal 66n man twee vrouwen heeft; cchtscliding komt voor. Slainverband bestaat niet, wel familic- verband : hoorden kenden zij niet, ran gen en tijtles eveninien. Het wuren boscliajnomaden, zonder vastc woonplaats, bijna zonder kleeding, zelfs zonder opschik, zonder de eenvoudigste, losse familie-organisatie, zonder landbou, zonder ecnig godsd ion fltig begrij), schuw als een wild dier. Lijken worden thans onder de aarde begraven, vroeger worden zo in een hutje in het boscliegelegd, en daaronder een vuur, in de hoop dat het hutje met inhouid zou ver- branden. Het geloof aan voortceken is algemeen; voor gees ten bezwering heeft bijna elke streek zijn

<*, ', 祝E"fa# f-i -^ ^-t r-^ -■

- ■■ - -

—

hoofdmalim of doekoen inalim, con functi. , die zoo- veol KOEBOE KARAMBIL. Spoorhalte, 9 K.M. ten O. mogelijk in 6cn gelslacht blijft. Voordat zij in vaste dorpen vaill*a<innq VnncI jang.aan den weg naar Splok: hier woonden, kwamen zij met do buiten- wercln nimmcrin begin t de weg naar Fort van der Cape I Jen, Sum. aannakingdan door tussehukonist van hun Djeiang, cen Westkist . f - ... Jalcicr die op een of ander toevallige wijze hun KOEBOE OELO LEKO. Belangrijk marga van de ver vrouwen had weten to win- ncri ; met handclaren voormalige onderafdeeling Koeboestrccken in de onderhieklen zij cen ruilhan- del op be pa aide plaatscn in afdeeling Pa lcmbangsche Benedenlanden, glegen aan het bosch, zonder dat men clkaar ooit zag. Hun taal is cen den bovenloop der Batang Hari Lf-ko, en linker zijrivier dialect van het Maleisch, verniegd met Javaansche, van de Aloesi. De niarga, die verdelcd is onder 4 Redjangsche en Minangkabausche woorden. cloesoens, beslaat cen oppervlakte van 1400 K.M.2 en telt slechts 700 inwoners, alien Koe- bocs. Hoofdplaats is

Literatuur. Ind. Magazijn, 2c twaalfal no. 5 en 6. Bat. 1845 p. 102 ; T. v. N. I. 1c Jaarg. 2e dl. p. 286 (Bat. 1838); Lecbock Bintialo. De marga heeft mecr bekendheid Ausl and 10/10 1856 no. 41; Bijdr. T. L. en V. v. No 1.1872, gekregen, doordat hier bc- langrijke petrolcumbonnen 3e Volgr., 7edl. p. 226 jTydschr. v. Ind. T. L. en V.(1. 21. vermoed worden o. a. in het noorden aan de Songoe 1875 p.447; Midden-Suma- traexpeditie- Toeboc. Het ver- ker- geschied er bijna uitsluitend te Volksbeschrjving; Wnnderen cines Naturforschers im water, daar de enckle slechts weinig begaanbare Mai. A reh. van 1878 bis 1883, door Henry Forbes, voctpaden cen deci van het jaar ondr water staan. Toch vcrtaak door R. Tcuscher, Jena 1886; Tijdschr. BB. I, wisten de Djambi opstandelingen in September 1916 ook 1858, p. 359 ; Tijdschr. BB. 1889, III, p. 364; Tijdschr. in deze afgelegcn st reek aan han gers te maken. Bij de BB., XXX, 1906, p. 225, cn in Bijdr. T. L. en V. v. N. I., opheffing van de onderafdeeling Koeboestrccken in 7c Volgr. 9e dl, 1910 p. 181, cn <11. 67, J912, p. 73/en 1915,kwam de marga weder onderde onderafdeeling VerofTontlichungen . aus dem Städtischen Vdlk*r- ^lccsi-ilir, waarbij zij voor 1906 reeds behoorde. Muscum, Frankfurt a. /Main. 1908; Beschrijving cn KOEBOENG(Koebin).(MAL.).ZicEKKHOORNS, volledige literal uur- opgave in Tijdschr. voor Geschied. VLEIGENDE en MAKI, VLEIGENDE. Land - en Volken- /kunde, J915. biz. 1G8 en 228. J-----

KOEBOE. Landschap op Borneo's W.kust, res- Limb Kaoem (zie aldaar). KOEBOESTREKEN. Voormalige onderafdeeling der sortcerend ondr de onderafdeeling Pontianak der afdeling Palembangse benedenlanden in het N.(.), der ten N.W. door de Poengoeer en Kapocas, ten O. door de residentie Palcbang. Zij omvatte hoofdzaklijk het Mendawak en Lida., ten Z. door de Selat Maja. Het strooingebied der Lalang- en Toengkalrivieren (zie landschap, op 5088 K3I.² (volgens Tabel planimctr. meting aldaar) en der Batang Hari Loko en besloeg cen O.-I. uitgavo 1895) geschat, bestaat uit nioerassige en met oppervlakte van 10.(582 K.M.2. De inhcmsche wil- demissen bedekte kustlanden. De enige hoogte van bevolking van ± 8800 zielen (1915) bestaat voor betekenis is de G. Am ba wan g (360 M.). Het lieeft ongeveci' de hlcfi ut Kocbo's (zie KOEBOE (ORANG), loofdzaklijk in het N.W. cenc gevestigde bevolking. Aan die zich laug- zanierhand in vaste nederzettingen hebben het hoofd van het rijkje, dat on- geveer gelijktijdig met ver- enigd, hoofdzaklijk aan de riviercetten. Rond z we Pontianak werd gesticht, staat cen Vorst, die den titel van r- vende Koeboe's vindt men in dit ricsort niet meer. Een Toe wan (heer) voert ; hij Jieeft zijn verblijf te Koeboe, vce stapel ontbreekt er ten cnenmale ; de land- bouw niet ver boven de mending der Tercntang. Zic T. Bat. Gen. staat nog op bijzonder lagen trap, de bevolking houdt zich XI (J862) bl. J38. Op 4 Nov. 1000overlccd <le in 1871 als in hoofdzaak bezig met de inzameling van zoodanig opgetreden Toewan (heer) van Koeboe; zijn tot boschproducten (cljelocctoeng, rotan, was, da- mar, hout), opvolgr in het bestuur aange- wczcn zoon werd cernge met jacht en vischvangst. Voorts zijn er cen 25-tal dagon later, ondr nadere goedk*uring en bckrachi iging European woonachtig op de boorter- reinen der Kon. van de Regccring, door (f-■) resident hevcbtid in do Petrol Mij, waar ook een ige honderden Javaansche en waardigheid van bestu order van het landschap, nadat bij Chineseho contract- koolies werkzaam zijn en op de ycr- eiselUe akte van verband had bc- edigd, bezegeld houtaankapondr- nmingen in Dawas en Koeob Ocloe ondrtrceckeKI. Die akte van verbaul zoo med c de akte van de vest iging werden goedgekeurd en be- krachtigd bij Gouv. Bt.- van jG Juli 1901 No. 8.

In April 1911 werd de bestuurder Sjarif Abbas al Aydroos van zijn waardigheid on the ven wegens Hchonding van het contract , onwettige hefhigon enz. Tot bestuurder word daarop benocin-cl Sjarif Dzin ibn oel Manrochnj Sjarif Ismail, die in September 1911 de kort-cl veiklaring aflegde, welkc bij Gouv. Bt. van 15 Jun. 1912 No. 79 wci(1 goedgekeurd.

Bij den top Telok Ajcr (hoogte J58 M.) is in 1905 ccne fabriek opgericht ter verwerking van bakaubast tot "cutch" (looistof). Deze onderneming heeft cen tijd lang stil gestaan, doch is sedert hero p end.]) c verhooging van het invoerrecht oj) cutch in Amerika, het voornaaniste afzetgebied, is hie man niet vrcnid.

De rivier Koeboe is een zijtak der Kapocas en jmond uit in den zeeboezem Kocwala Kocoboe of Sdlat Pudang Tikar. i'

KQEB0ETA1VIEAHAN. District van de afdeeling BoeTeleig, residentTfc Biili! en Lombok. KOEDA (MAU, SOEND.). Zic PAARD. KOEDA (IKAN). Zic ZEEPAARDJES. KOEDA AJER, K. ARAU. K. RIMBOE. Zie TAPIR. KOEDOE (JAV., SOEXD.). Zic MORINDA TINC-TORIA. KOEDOS (SOENAN). Zie HEILIGEN (MOH. INDISCHE). KOEDOS. Afdeling en regentichap van do

residentie Semarang met eene oppervlakte van 590 KU. De afdeling bestaat uit een controle-afdeling en vier districten Koedoes, Tjendana, Oenda- en Tengeeles.

De bevolking bedroeg op ulto 1915 ruim 278.000 zielen, waarvan 350 Europeanen, 4300 Chinezen, en een 40-tal andere Vreemde Oosterlingen.

In het Zuiden der afdeling in het district Oendakan, vindt men de Rawa gede, een groot moeras, d&t, zich ook uitstrekt over het daaraangrenzende district- Kajen (zie aklaar). De afwatering van dit moeras heeft plaats door de Djoewanarivier.

De westgrens der afdeling wordt gevormd door de kali Serang (zie aldaar), die aan beide oeveren is bedijkt. Te Wilaloeng (district Oendakan) is een groote sluis gebouwd, die het handrijwater bij hoog waterstand van de Tanggoelanjin naard Baba-larivie, afvoert, en zoo naar de Djoewanarivier. In het begin van 1916 hebben in de afdelingen Demak, Kocdoes en Japara groote overstromingen plaats gehad, doordat de dijken doorbraken.

Er zijn drie suikorfabrieken. Aan de Japarasche cultuumaatschappij, eigenares der suikerondernemingen R-endeng en Tandjangmodjo, is vergunning gegeven tot het winnen van kalksiccen ten behoeve van ondernemingen in het district Oendakan. 4 i -

KOEDOES. Jilifitric van het gelijknamige regentschap en de gelijknamige afdeling van de residentie Semarang, met eene oppervlakte van ± 76 K.M.². Er komt een suikerfabriek voor: Renddri. Op ulto 1905 had men er eene bevolking van ruim 90.000 zielen, waarvan ± 270 Europeanen, bijna 4100 Chinezen, ± 30 Arabieren en 30 andere Vreemde Oosterlingen. Het district is verdeeld in drie onder-districten

09E9OES. Hoofdplaats van de gelijknamige afdeling, het regentschap en district van de residentie Semarang, gelegen aan den grooten postweg en de stoomtraflijn Semarang-Lasem, en aan de Kali Geis. De hoofdplaats is vry groot en kenmerkt zich door fraaie houten inlandsche huizen, van kostbaar snij- en lofwerk voorzien.

De inwoners zijn grotendeels liandelaren, die overal op Java been trekken en soms jaren van luus blijven. Men onderscheidt Kocdoes in een oud en nieuwe stad; de eerste araagt voornamelijk roem op het graf van Pangeran Koedoes en op de oude moskee of liever in in are t, die daarevens omringd rijst.

Men vindt er eene belangrijke Chineseesche wijk. Verder heeft men er drie druk bezochte pasars, w.o. de groote en bekende pasar Kliwon en een veepasar, alwaar ook vee uit de omliggende afdelingen van Ri'mbang afkomstig, verhandeld wordt. Van de inlandsche nijverheid dient vermeld te worden de fabricatie van inlandsche sigaretten, die zelfs naar Oost-Java worden gezonden.

Op ultimo 1915 bedroeg de bevolking 38.800 zielen, waarvan een 230-tal Europeanen, een 4000-tal Chinezen, en een 40-tal andere Vreemde Oosterlingen.

Omtrent het graf bij de desa Tjolo; zie TJOLO.

KOE-IEN. Riviertje op de Z.kust van Borneo, ^at zijn naam gaf aan de vroegere onderafdeeling in Bandjermasin. Koewin, de omstreken der hoofdplaats bevattende. Het eiland Tatas, dat v66r 1860 r^et het Z. daarvan gelegen land het Gouv.gebied uitmaakte, terwijl de dorpen ten O. der Koe-ien en de Kajoe Tangi aan den Sultan behoorden, wordt gevormd door de Antassan Koe-ien (zie aldaar), de Martapoera en de Barito.

KOEJA. Naam door Soendanczoon aan de cchte rivierschildpadden (*Trionychidae*) gegeven (zie onder SCHILDPADDEN, fam. *Trionychidae* II, B. 4).

KOEKANG, ook koekang, pockang (MAL.); mocka (SOEND.); koelikap (BAT.) oewa oewa (JAV.), *Nyctycobac* Bodd. = *tardigradus* Fisch.) Is in den Indischen Archipel do eenige vertegenwoordiger van de *Nyctycabidae*, een familie der Half- apen (zie aldaar). Hij is van Bengalen en Cochhin-china over Sumatra, Banka, de Natoena-eil en Borneo tot Java en de Philippijnen verspreid in een aantal variëteiten, die tegenwoordig ook wel als zelfstandige soorten beschouwd worden (zoo worden uit den Archipel onderscheiden: *N. hilleri*, Stone and Rehn en *malayanus*, Anders., beide van Sumatra, de laatste bovendien van het Maleische Schiereiland; *Natunae*, Stone and Rehn; -*javanicus* E. GeofE., *bancaniti*; *borneani* (s; verg. Lyon, Notes on the Slow Lemurs. Proc. U. S. Nat. Mus. XXXI, 190G, biz. 527). Het zijn kleine, ongeveer 3% dm. lange, wollig behaarde dieren met een zeer korten staart. kleine ooren en groote oogen, dit laatste in verband met de nachtelijke levenswijze. Zy leven, eenzaam of in paren, op boomen, waarin ze overdag met opgerold lichaam slapen, terwijl zij 's nachts zich Jangzaani voortbewegen. De kleur is grijsachtig, met een smalle, bruine, overlanschen band over het midden van den rug en een donkerbruine ring om elk oog. Hun voedsel bestaat vooral uit bladern en vruchten, maar ook uit insecten, vogels en hun eieren, enz.

KOEKOEKBELOEK (KOKOK BELOEK). ZIC UIL.

KOEKOE MATJAN (MAL.). ZIC HURA.

KOEKOEK. De koekeken (*Cuculidae*) worden in een groot aantal soorten overal op de eilanden van den Indischen archipel gevonden. Het zijn vogels zeer verschillend van vorm en grootte, met 2 naar voren en 2 naar achteren gerichte teenen, met meest al Jangcn staart en haakvormig gebogen snavel. Zij voeden zich bijna uitsluitend met insecten en kleine reptilien en amphibien. De voortplanting van de meeste soorten is inkrwaarlig, daar zij zelf geen nest bouwen en de eieren uitbroeden, maar deze in de nesten van andere vogels leggen, die voor het uitbroeden en voor de opvoeding der jongen zorgcu. Van de in den Archipel voorkomende soorten noemen wij de volgende: *Cocci/stes coromandus*, een kuif-koekoek met witten halsband van Java, Sumatra, Borneo en Celebes; *Calliechthrus leucolophus* van Nicuw Guinea, Salawati, W aigeoc en Al isool; do donker gekleurde, witgevlakte *Surmiculus lugubris*, kedish itam van Sumatra, Java, Borneo en Celebes; deze vogel houdt zich steeds in het dichte ommer op en roept zoowel bij dag als bij nacht; op Bajtjan Jceftde slechts in enkcic excinplarcn bekende *8. Hfiissc/Jienbroeki*; de groote *Hierococcyx sparveroides* is op Borneo gevonden; *Jl. Jiocki*, iets kleiner, van do bergen van Sumatra en Noord-West-Borneo; *If. jn* (jax van Sumatra, Java en Borneo; de iets kleinere *Jl. nanus* ook op Borneo gevonden en *Il. crassirostris*, zeldzaam, van Celebes. De op het Indische vaste-land zeer verbreide *Cuculus micropterus* wordt ook gevonden op Java, Sumatra, Borneo en Ternate en heeft een langer en zwaardcr gebouwen snavel dan onze gewone Koekoek; *Cuculus telephonus*, een vogel, die onze gewone Koekoek in Noordoost Azio en Japan vervangt, komt ook op Java, Borneo, Sumatra, Timor en de Moludcn voor; enigs- zins op onze Koekoek gelijkend, doch Ideincr, met andcr stemgeluid en verschillend gekleurd, is *C. intermedium*, ook vry wel over geheel Azie verspreid,

komt overal in onzen archipel voor tot Nicu-Gui-pea; *C. poliocephalus* gelijkt op onzen Koekoek, doch is kleiner en heeft korter staart, op Java en Borneo; zeldzaam in onzen archipel en daar slechts op Ter-nate gevonden, is *C. pallidus* van Australië; *C. sonnerati* van Sumatra, Borneo, Java en Timor. *Cacomantis merulinus*, Piet van Vliet of kedasih, is een kleine Koekoek, van een bruinachtig-olijf-ideurig, van onderen rood bruin, kop en stuit grijs, die onafgebroken een eenig groepje laat hooren, van Sumatra, Java, Borneo en Celebes; *C. variolosus* van Timor, de Molukken en Nieuw-Guinea heeft de bovendeelen donkerder gekleurd dan laatstgenoemde de soort, waarmede hij overigens groote overeenkomst vertoont; *C. insjjeratus* van de Aroe-eilanden, de Molukken en Nieuw-Guinea is nog donkerder gekleurd; op Celebes en Boro-c.yuKlt men een op dozen gelijkenden Koekoek *C. virescens*: *O. castanciventris* is beperkt tot Australië, Nieuw-Guinea en de Aroe-eilanden; op Java en Sumatra wordt nog gevonden de continentale *G. passer inns*, somber gekleurd, olijfkleurig getint op vleugels en mantel; van het geslacht *Mesocaltis* is slechts eene soort bekend. *M. palliolatus* van Australië, Batjan, de Aroe- en Kei-eilanden. De Brons kookoe ken zijn tegenwoordig door eenige soorten van het geslacht *Chalcococcyx*: *C. xanthorhynchus* van Sumatra, Borneo en Java is violetkleurig met gouden weerschijn op witten buik; de metallisch groene, koperkleurige gevlekte *C. maculatus* op Sumatra; *C. basalis* van Java, Lombok, Flores, Timor en de Aroe-eilanden; op Java, Borneo, Flores tot Nieuw-Guinea leeft *C. malayensis*, van boven grijs met gouden glans, onderdeelen wit, met grijze d wars band en, leeft in lage streken, nieesl in laag hout; *C. poecilurus* van Nieuw-Guinea, Amhoina, Misool en Goram heeft de bovendeelen grijsachtig kopergroen, onderdeelen wil met bronsgroene dwarsbanden, voedt zich met harige rupsen, roept onaangenaam en legt kleine eieren in nesten van kleine, insectenetende vogels; bijna als deze gekleurd zijn *C. ruficollis* en *poeciluroidei* van Nieuw-Guinea en *C. misorensis* van Alisore uit de Geelvinkbaai; *C. cras-sirostris* van Nieuw-Guinea en de Molukken. De eorten van het geslacht *Eudynamis* voeden zich bijna uitsluitend met vruchten, hun bek is krachtig, het naakte gedeelte rond het oog groot; *C. honorata*, do tjoek-tjoeklik (MAL.) leeft ook op Java, Sumatra, Bombo en Flores, een zwart gekleurd vogel met witte, later rosso vlekken, oud geheel zwart, schijnt zijn ei viitsluitend in het nest van kraaiavogels te leggen; *E. orientalis*, zwart met blauw-groenen weerschijn, van de Molukken; *E. cyanoptera* van Nieuw-Guinea, Goram en Timor; *E. ruiventris* van Nieuw-Guinea en naburige Papoe-eilanden; *E. melanorhyncha* van Celebes en de Soela-eilanden, kenbaar aan den zwart gekleurden snavel. Op de Aroe-eilanden en Nieuw-Guinea leeft de zeldzame *Jihaniphomantis megarhynchus*, de eenige soort van het geslacht. Ook *Scythrops novae-hollandiae* wordt slechts in het Oostelijke deel van den archipel aangetroffen, nl. op Flores, Celebes, Ternate, Ceram, Batjan, Obi, Boro-c, de Kei-eilanden en Nieuw-Guinea en nog nader Oostelijk; op Celebes noemen de inboorlingen hem Amcavo (WccvoorspHcr), omdat hij bij verandering van wed en volgens hen, onrustig is en zijn stem dikwijls doet hooren; deze groote vogel heeft een grooten, zijdelings saangedrukt snavel, aan welks wortel de neusgaten; staart lang en afgerond, vleugels lang en puntig. Hij is grijs van kleur,

met olijfbuinen rug, vleugels en staart, welke laatste con wit en zwarten band aan hot einde bezit. Hij leeft van insecten en slakken en heeft een stem als van een haan, wanneer deze een roofvogel bemerkt. De Spoorkoekoeken, *Gen-iro*? <-s-soorten, hebben slanke, weinig gekromde nagels, die van den duim zeer verlengd; *C. goliath* van Batjan en Malhadra wordt 65 c.M. lang, is zwart glanzend gekleurd; *C. goliath* wordt op ideoeren vleugel; *C. menebiki* zwart met groenen weerschijn en gelcen snavel, is iets kleiner dan de voorgaande soort, leeft op N.-Guinea, Salawati, Jobi, Misool en Batanta; de dezen zeer gelijkende *C. aruensis* wordt op de Aroe-eilanden gevonden; op Misore in de Geelvinkbaai treft men *C. chab/baui* aan, op N.-Guinea *C. bernsteini* en op de Kei-eilanden *C. spilopterus*; *C. rectunguis* van Sumatra en Borneo is betrekkelijk klein, doch heeft een zeer ontwikkelde nagel aan den duim; *C. sinensis* heeft een zeer uitgestrekte verspreidingskring op het Indische continent en in China, komt op Sumatra, Borneo en Java voor; hij is een zwart gekleurde vogel met kastanjebruine vleugels en heeft rug, bek en poo ten ook zwart; deze vogel wordt in laag hout en hoog gras gevonden, de stem klinkt als „hoe-hoe“; wanneer gevaar dreigt, laat hij zich zonder de vleugels te bewegen uit den boom glijden; een weinig kleiner is de met purper overgoten *C. nigrorufus*, die, wat de kleurverdeling betreft, oorkaans 7zc s' sidsoetdenken: deze wordt op Java en op Sumatra gevonden; *C. javanicus* behoort tot de op het vastland overal voorkomende vormen, leeft op Sumatra, Java, Borneo, Celebes en de Molukken; 't is een groenzwarte vogel met rossc vleugels; hij eet spriukhanen, wandelende bladen (*Phyllium-aorten*) en bezien; de Maleische naam van *Centropus-soorten* is boeboet, de Soendaesche doctoet. Slechts van Celebes bekend is *C. ceUbensis*, een weinig opvallend gekleurde vogel, met roodbruine onderdeelen, zwarten bek en zwartbruine pooten; *Zanctosolmus javanicus*, de lontrok, vindt men ook op Sumatra, Borneo, en Java; de bek is koraalrood, rug, vleugels en staart zijn glanzend groenachtig blauw; *Rhopodptes elongatus* van Sumatra en *R. borneensis* van Borneo verschilden hoofdzakelijk doordat de laatste veel kleiner is: vleugels en staart zijn holder glanzend groen, staartveeren breed gerand met wit; *R. diardi* met vleugels en staart glanzend donker olijfkleurig, staart wit gerand, komt van Sumatra; een prachtig gekleurde Koekoek van de Soenda-eilanden is *R. sumatranicus*: rug, vleugels en staart schitterend groen, de laatste tamelijk breed met witte punten; *Rhinorhina chlorophaea* van het Indische continent, Sumatra en Java, is in het algemeen bruin gekleurd, mantel en vleugels donkerbruin, staart somer zwart met tai van licht gekleurde dwarsstrepen. Zccr schitterend zijn meestal gekleurd do Malkoha's, groote Koekoeken van de geslachten *Jihamphococcyx*, *lithinococcyx* en *Urococcyx*; *lihamphococci/x calorhynchus* van Celebes met langen staart, staalblauw cvenals do aclierhelt der vleugels, bovensnavel geel, van voren zwart, onder-snavel van voren rood; *Rhinococcyx curvirostris* is op Java zeer algemeen; bovensnavel bleek-groen, ondersnavel zwart, bovendeelen bronsgroen, buik kastanjebruin, houdt zich in met laag hout dicht bogroecide streken op en legt zich op de dichto struiken met hangende vleugels en uitgebreiden staart, zonder zich met de pooten vast te houden; *Urococcyx erythronathus* komt op Sumatra en Borneo voor: rug, vleugels en basis van

etaart diep metaaliek groen; onderdeelen kastanje-brom, onderkaak dof rood. Op Borneo alleen *Carpococcyx radiatus*, een prachtige en groote vogel: snavel flauw gekromd, snavel en pooten groen, hals en rug grijsachtig paars met metaaliek groenen weerschijn, vleugels en staart bronsgroen met purperen weerschijn, onderdeelen wit, naakte huid rond oogen rood: hij loopt snel en den grond, voedt zich met wormen en zet zich nict op boomstammen; *C. viridis* van Sumatra verschilt iets in tint en grootte.

De H o n i n g a v i z e r s. *Indicator*, zijn geen echte Kockoeken, Inin eigenlijk vaderland is Afrikan; eene soort, *Z. archipelagicus*, komt in Ned. Oost-Indie voor en wcl op Borneo; een kleine vogel met sterk ontankelden snavel, die bovenop en aan de punt donker gekleurd is, terwijl de onder-snavel wit is. Do vogel is aschkleurig olijf getint, iedere veder met geel afgezet; onderdeelen van een grijsachtig wit. Jlen zegt-, dat deze vogel door zijn eigenaardig geschreeuw en gedrag de aandacht van mensch en dier vestigt op bynnesten; worden die dan uitgehaald, zoo voedt hij zich met de larven.

KOELABET (SOEND.). Zie TRIGONELLA.

KOELAWL Zelfbesturnd landschap in de onderafdeeling Paloe der residentie Menado. (Tijdschr.

G, deel LIV (1912) afj. 1—2 en AlCt. Euc. / 质 f II (1912) liif 55—205. Tijdschr. A. G. 2e 齶eric, deel XXXI, (1914) b. 61S).

KOELAWTSCH. Zie TOR AD JA'SCH ETALEN. J KOELDI of KOELDE (JAV.). Zie EZEL.

KOELIE, KOELIECONTRACT, KOELIEORDONNANTIES. Koeli (Eng. cooli) waarschijnlijk een Tarhilwoord, dat „huur“, „gehuurd persoon“, be-teekent, wordt in den regel gebezigd ter aanduiding van gekleurde arbeiders in het algemeen. In het bijzonder duidt het woord de arbeiders aan werkzaam op ondernemingen van landbouw, mijnbouw, nijverheid.

Terwijl op Java en Macao nagenoeg uitsluitend inlanders, en meest van het eigen gewest waarin de onderneming gelegen is, zich als koelie op zulke ondernemingen verbinden, heeft de schaarschte der bevolking in vele gewesten der Buitenbezittingen aldaar aanleiding gegeven om de arbeidskrachten te zoeken in andere gewesten van Nederlandsch-Indie en voor een groot deel daarbuiten.

Al spoedig na het herstel van het Nederlandsch gezag in Indie heeft de wetgever reeds gehad, zich te bemoeien met de werving van deze arbeidskrachten en in den loop van de negentiende eeuw is deze bemoeiing steeds meer omvattend geworden en het *koelievraagstuk* is ook thans nog een der belangrijkste op het gebied der binnlandsche politiek.

Verscheidende belangen eischen in deze behandeling: Wat betreft den arbeider, werknier, geldt het waarborgen te geven tegen misbruik maken van zijne onbeholpenheid en onkunde bij het sluiten eener overeenkomst, tegen financieele benadeling, voor goede behandeling tijdens den duur der werkovereenkomsten, voor goede huisvesting en geneeskundige behandeling, voor terugzending na afloop der overeenkomst, enz. enz.

Wat betreft den werkgever, wordt vooral de behoefte gevoeld dezen te vrijwaren tegen benadeling, die kan voortvloeien uit willekeurige uietnaking door den arbeider van het door liem

gesloten contract-, daar toch voor de daardoor ontstane schade langs den gewonen weg geneerlijk verhaal op den arbeider niogelijk is.

In niet geringe mate is voorts het algemeen belang betrokken bij alles dat den geregelden gang van zaken in de landbouwnijverheid kan bevorderen; op zichzelf reeds rechtvaardig deze overweging een ingrijpen van den wetgever.

Allereerst en gedurende langen tijd alleen, achtte de wetgever zich ge roep toe te oefenen op de sluiting van arbeidsovereenkomsten om de zekerheid te verkrijgen dat geen arbeider zich zou verbinden zonder volkomen kennis van zaken. Reeds in de Publicatie van Com in issarissen -Gone-raal van 5 Januari 1819 (Ind. Stb. no. 10) werd eene voorziening getroffen om in te treat het sluiten van overeenkomsten met de inlandsche. nl. Javaansche, bevoegdheid, de bepaling nainelijk, dat voor de be-staanbaarheid in rechten van elke overeenkomst van welken aard ook, tusschen in landers en anderen, registratie door den resident ter plaats, waar het contract moest werken, vereischt was; de resident zou zich bij die registratie moeten verzekeren van de identiteit der contractanten, van Junne volkomen toestemming, terwijl tegen misleiding moest worden gewaakt. De overeenkomsten moesten individueel worden aangegaan.

Een dergelijk voorschrift werd in art. 181 van Ind. Stb. 1824 no. 19a gegeven voor Ambon, welk artikel bij Ind. Stb. 1824 no. 28a op Menado werd toepasselijk verklaard.

De regeling van 1819 betrof alle overeenkomsten, welke ook, dus ook elke arbeidsovereenkomst, maar bleef intusschen ten aanzien van het laatste vrijwel een doode letter, althans in de meeste streken. Bij Ind. Stb. 1838 no. 50 werd zij beperkt tot contracten verband houdende met het aanvangen en voortzetten van nuttige ondernemingen en bedrijven van nijverheid; voorts week deze laatste regeling in zoverver van die van 1819 af, dat het sluiten van individueele contracten niet noodig was, maar overeenkomsten gesloten konden worden met de oudsten en voornaamsten eener desa.

Ook ten aanzien van deze verordening, die bij Ind. Stb. 1863 no. 152 belangrijk werd gewijzigd, in zoverver dat wed er *individueele* eosit ructsluicling verplicht werd gesteld, kon, op grond van hare algemeene formulering, worden aangenoien dat ze op arbeidsovereenkomsten van toepassing was, go-lijk bij Gouvernementsbesluit van 18 October 1858 no. 3 (Bijbl. 813) dan ook uitdrukkelijk werd bepaald; zij het dat de wetgever van 1838 vermoedelijk nieer in het bijzonder het oog heeft gehad op overeenkomsten betreffende huur en verhuur van gronden.

Aan even bed oodd besluit lug tevens de kcinijneijk bedoeling van de regering ten grondslag dal alle contracten, ook koeliecontracten, niet anders dan schriftelijk inochlen worden aangegaan, mondeling en ongergistrerde nietig zouden zijn.

Je praktijk hield zich aan deze bedoelingen niet. Alleen dan ufs door de koelics voorschot werd bedongen, kwain een schriftelijke daarna ter registratie aangeboden overeenkomst voor; uietal echter werd mondeling gecontracteerd.

Tot groote hoogte bleef dus de regeling van 1838 een doode letter; de waarborgen, die ze bedocde te geven, gaf zij, zooals zo werd tegepast, niet en in latere jaren werd dan ook berhaakkelijk de zicnswijze verdedigd, dat de regeling van 1838 be-hoorde te worden ingetrokken. Zoo slelde een door

don Raad van Indie in 1862 aanhangig gemaakt ontwerp-regeling betreffende de op hoog gezag ingevoerde van de particuliere cultures in Neder-landsch-Indie — geredigeerd door het raadslid mr. L. W. C. Keuchenius — de volkomen vrijlating voor van particuliere overeenkomsten niits do werkingsduur daarvan niet den termijn van een jaar zou overschrijden; zoo stelde de G.-G. O. van Roes bij con in 1864 den Raad van Indie ter over waging aangeboden on twerp K. B. voor, alko bemoeving van administratie of politic met doze contracten te verbieden en daarop de bepalingen van het Burgerlijk Wotboek van toepassing te maken, een denkbeeld dat ook gehuldigd werd in het daarna ingetrokken ontwerp-cultuurwet van den Minister Franszn van de Butte van 1865. Deze laatste staatsman heeft zich ook in den vervolge steeds afkeerig betoond van bemoeving der politico met deze aangelegenheid. Dergelijke pogingen werden aangewend in 1869, 1871, 1877, 1879 enz. Steeds werd betoogd, dat de praktijk op Java had aangetoond dat een registratie geen behoefte bestond, dat deze was een noodlooze en nuttelooze formaaliteit en dat het voorsebrift van 1838 zelfs gevaarlijk was, omdat daardoor talloze overeenkomsten, die dag aan dag, steeds mondeling en steeds zonder registratie, met koehes werden gesloten, met nio-tigheid werden bedreigd. Herhaaldelijk bleek voorts dat bij de werkgevers ernstig bezwaar bestond tegen de in dat voorsebrift aan do residenten gegeven discretionaire macht om hunne registratie aan contracten te onthouden en dezo daardoor nietig te maken. Uitvoerige behandeling vond het onderwerp nogmaals in] 893 en) 894, nadat aan het lid van den Kaad van Nederlandsch-Indic, J. Mullemester, was opgedragen een algemien plaatselijk onderzoek in te stellen naar de in Oost-Java heerschende toestand op het gebied van Europeesche landbouw-nijverheid. Hoewel de beschouwingen van dat raadslid en dus ook zijn voorstellen grootendeels betrokken hadden op de overeenkomsten gesloten tusschen den in Jan 1838 hen verliurder van grond en arbeid en don niet-inlandschen huurder daarvan, waarvoor hij registratie bepaald noodzakelijk oordeelde (ene regaling nopens de grondverhueringen is tot stand gekomen bij do Inlandsche Grond-huurordonnantie van 1900, Ind. Stb. no. 240), achtte hij aanvankelijk toch ook de registratie van bloote arbeidscontracten wenschelijk en stelde hij daaroni voor, deze in de hand te werken door aan do registratie het voordeel te verbinden van benoemen der ambtenaren om langs nimmerige weg de nakoming der contracten te verzekeren. Later lewain hij zelf echter weder op deze meening terug, toen nader onderzoek hem had aangetoond dat de registratie van tienduizenden contracten, op Java en Madoera alleen, den ambtenaren op te veel tijd verlies zou te staan koinen zonder dat een daaraan geievenredig voordeel zou worden verkregeu. De ordonnantie van Ind. Stb. 1838 no. 50 is ten slotte ingetrokken bij Ind. Stb. 1903 no. 108 met dien verstande evenwel, dat gehandhaafd bleef het verbod van het sluiten van overeenkomsten met de oudsten en voornaamste der desa's, namens deze desah uangegegal). Aantekening verdient dat de kwestie der registratie zich op Java en Aladoera alleen kan voordoen ten aanzien van werkvolk van die cilanden zelf afkomstig; op de Buitenbezittingen is do to-

stand, gelijk beneelen zal blijken, geheel anders.

Een tweede maatregel, speciaal bedoeld ter bescherming van den werkgover, is steeds aanbevolen in den vnn cener z.g. *poe.tu.ile sanctie*.

Voor het eerst kwain in artikel 35 van het be-kende Soerabajasch politiereglement van 182. (Ind. Stb. 1829 no. 8) eeno strafbepaling voor ten aanzien van bedienden, die hun dienst buiten weten, van den dienstbruiker verlaten. Dezo politiever-ordening werd bij verschillende latere verordeningen van toepassing verklaard op geheel Java en Madoera met uitzondering van Batavia. Het denkbeeld om eene dergelijke bepaling vast te stellen ter verzekering van werkoovereenkomsten ten behoeve van landbouwondernemingen, voor het eerst berde gebracht door den G.-G. Pahud, is ook na zijn aftreden herhaaldelijk weder verdedigd, zoo in de ontwerp-cultuurwet van den minister Uhlenbeck (1862) en in een afzonderlijk ontwerp-deWnal (1870) maar had daaretegen bestrijding gevonden by den Raad van Indie (1862) en den minister Franszen van de Putte (1865) in diens ontwerp-cultuurwet, waarin hij, zooals boven reeds bleek, ten aanzien van alle arbeidscontracten alto bemoeienia niet enkel van de administratie, maar ook van de-politic, wildo uitsluiten.

Do praktijk op Java schenen echter behoefte te doen gevoelen aan eene strafbaarstelling van arbeiders die, na voorschot ontvangen te hebben, willekeurig niet opkwamen om den beloofden arbeid te verrichten of daarna den arbeid verlieten zonder hun voorschot te hebben aangezuiverd, getigch het feit dat herhaaldelijk zulke personen op de politierol — in stryd met de strafwet — werden gestraft wegens *opticketing*.

Art. 2 no. 27 van het Algemeen Politie Straf-icgmcnt voor Inlanders (1872), ontworpen door mr. T. H. der Kinderen, innaakte aan evenbedoeld misbruik con cind door een uitdrukkelijke straf-bepaling in den door Pahud reeds gewenschten zin te goven. Bedockle bepaling stelde strafbaar *elken* dienstbare of *verkmán*, die ziek voor den gewoncn huurtijd of voor een onbepaalden tijd bij de maand verhuurt en zonder aannemelijke redenen, binnen den gewoncn huurtijd of gedurende de loopende maand, zonder toestemming van den dienstbruiker zijn dienst verlaat of weigert te arbeiden.

Deze bepaling wekte, toen zy in Nederland bekend werd, grooto verontwaardiging, zoowel op-clognatisch-juridieke gronden — een privaatrechtelijk contract zou niet door een stuifsanctie beschend mogen worden — als op ethische — men vreesde dat tengevolge daarvan de workman in een toestand van slavenlij zou worden gebracht* Een votum in do 2e Kamer — naar aanleiding der bekende *motie-Alirandolle* — gaf de regeering aanleiding bij K. B. van 12 Mei 1879 Ind. Stb. no. 203 bedoeld artikel 2 no. 27 P. I. in te trekken terwijf Covens daarbij in het W. v. S. v. Inlanders con nieuw artikel 328a werd ingelascht, strafbaar stellende hem, die met het oogmerk zich ten koste van den mecster of werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, zich gield of geldswaardig voorwerpen heeft doen afgeven bij wijze van voorschot voor werkzaamheden, die hij in gebreke is gebleven te verrichten; een bepaling die, wegens nagenoeg steeds blijckende onmogelijkheid om het bestaan van het bedrieglijk voornemen, op het tijdstip van het ontvangen van het voorschot.

te bewijzen, vrijwel nimmer voor toepassing in i voorachriften dio in hot bijzonder bestemd waron voor de Buitenbezittingen to golden.

Voorte werden bij Ind. Stb. 1879 no. 256 do i bpalingcn De groote ontwikklng, die in do nu spoedig van het B. W. omtrent het arbeids- contract (artt. 1601— volgendo jaron do particuliere ondernemingen ter 1603) op de inlandscho on met haar gelijkgestelde be Oostkust van Sumatra vondon, had tengevolge dat de volkin g van toepassing verklaard.

In later tijd is de opvatting omt-rent do toe- laatba- arheid voldoende werden geacht. Bij Ind. Stb. 1875 no. 59 van peen ale sancties by privaetrecht- telijke contracten werden zo voor dat gewest ingetrokken en ver- vangen veranderd (vergelijk (ronwens reeds het vot-um dor door nieuwe uitvoeriger bpalingcn, die echter reeds vergadering van de Nederl. Juristenvcreening van 1876). wecr vervielen bij het iherkingetrodon van do c era to Zoo lieten o. a. mr. N. P. van den Berg in een voordracht dus genoemde Koelieordonnantie (Ind. Stb. 1880 no. voor de Nederlandsche afdeling van de N. I. maatschap- 133).

pj van Nijverheid en Landbouwpop 9 December 1890 • en Da uitvaardiging dozer verordncing was in over- Prof. mr. G. A. van Hamel in een voordracht voor het eenstemming met het votum der Tweede Kamr naar Indisch Genootscliap op 23 Februari 1892 zich in anderen aanlciding der boven reeds vcrmelde motio- *MirandoUe*. zin daarover uit en stelden dezen o. a. de vraag waarom op In dit votum — van 26 Februari 1877 — werd n.L Java on Madoera nog niet a-an de invoering enoer ook de verplichting der Rcegering uitgesproken om de koelieordonnantie als sedert, zie beneden, voor de rechtsvrhouding tusschen werkgevers en van *ciders* Buitenbezittingen waren tot stand gebracht, gedacht werd. aangevoerde werklieden bij afzonderlijk ordonnantie te

De minister van Dedem vond hierin aanlciding in 1892 rgeelen : voor werklieden van doze categoric mocht, aan de Indisclie regering de vraag te stellen of de behoefte zoo oordcelde de Kamer, om do bijzonder groote, bij het aan een koelieordonnantis voor Java en Madoera gevoeld voortbestaan der land- bouwonderneemingen betrokken werd, welke vraag echter in 189-1 door dio rcegering belangen, worden afgeveken van de in het algemeen ontkennend werd bean toword.

Toch is van de zijde der werkgevers aldaar in •later tijd hunnen aan- zicn invoering van registratie on poanale hcrhaaldelijk op vaststelling eener koe- Jieordonnantie — sanctio nuttig geoordeeld.

al kon die dan in menig opzicht van die van de In het bijzonder dacht men daarbij aan Sumatra's Buitenbezittingen verschillen — aangedrongen : zie Oostkust.

hierover voornl. het Pracaadvies door mr. A. Paets t-ot Het ontstaan enoer steeds in omvang en betecke- nis Gansoey opgesteld voor het IOe Congres (1909) van het toencmende tabakscultuur en de stichting van krachtige Ned. Ind. Land- bouwsyndicaat. over de rechtsverhouding ondernemingen, alleroerst van de Delimaat- schappij, tussclien den werkgever en den inlandschen workman op daarna van andre, had steeds in sterke mate de behoefte Java, (uitgave E. Fuhri en Co. te Socrabaja). In •dit doen gevoelen aan wcrping van arbeiders, die, daar do praeadries, waarbij ook een concept-oi'don- nantie voor inheemsche bevolking (dun gezaaid was, van elders Java en Madoera is gevoegd, de auteur to vens moesten worden hetrokken.

uitvoerige mededeelingen om- trent de wetgeving ter zake Was op Java eigenlijk steeds bnhoefta gevoeld de in de Straits Settlements en Perak.

In denzelfden geest als deze auteur schreef M. van belangen dor werknemers te behartige : i, hier gold het vooral den werkgever te beschermen. Doze inoost Geuns herlaaldelijk in het Socrabajaasch Handelsblad ; gestound worden in zijn streven om vol- doende zie bijv. het no. van 25 Aug. 1912; zie ook een opstel van arbeiders van elders to betrekken en be- schermd worden mr. A. van Gennep in de /nd. Gids 1912 p. 727 e. v. en een tegen willekeur van hunne zijde. Ook werd, en niet in de opstel van J nr. J. Ramaer ibidem biz. 1314 e. v. laatste plaats, beoogd behartiging van het, bij de gestadige ontwikkeling der landbouwnijverheid betrokken, algemeen belang.

Geheel anders dan op Java en Madoera is de loop der zaken gcwescn in de Bui ten bezittin gen. Als eerste De wensch te dien einde krachtige bepalingen uit te bemoeiing van den wetgever met het -arbeitsvraagstuk vaardigen was dan ook in Indie reeds govookl.

aldaar kan worden gewezen op artikelen *26 e. v. van Ind. Een voorontwerp daarvoor was reeds in do Javasche Sth. 1825 no. 44, waarin bepalingen worden aangetroffen Caurant van 2 October 1877 no. 79 open- baar gemaakt,

omtrent registratie van van elders aangevoerde arbeiders, ten oinde kritiek uit te lokken. De eerste koelieordonnantie werd uitgevaardigd voor het gewest

<ie met hen te sluiten contracten en de naleving daarvan, koelieordonnantie op 13 Juli 1880, Ind. Stb. no. 33.

ten einde te voorkomen dat zij tot elaven zouden worden Oostkust van Sumatra Over de geschiedenis van den landbouw in (lit gewest en ge- maakt.

geinaakt. Hoewel algemeen van strekking, konden tv)ch de deze bepalingen bij- Jnder belang alleca voor de de bijzoxlere redic)en die het vaststellen voor dit gewest

bij gebrek ■aan een voldoende aantai inheemsche arbeiders, nooclig maekten zie o. a. de voordracht van C. J. van Ke

steeds naar koelies uit den vreemde mochten uit- zien. pen in do Ned. Ind. Bestinnsacademie van 25 Juni 1909 „De Koelieordonnantie ter Oostkust van Sumatra".

Deze bepalingen werden ver van gen door die van Ind. Pc ordonnantie van 1880, ijde daarop volgende jaren

Sth. 1858 no. 8 (zie ook no. 107), waarbij voorschriften voor vele andere gewesten buiten Java en Madoera

werden gegeven tegen misleiding bij het aangaan en de gevolgd, werd in J889 (Incl. Sth. no. J 38) vervangen

tenuitvoerlegging van huur- Qvereenkomstn met door ene nieuwe, welke he pal in- gen in loofdrzaak ook

oostersche vreemd cl in gen, in de andere genicde gewesten, met uitzondering ullcen van Banka en Timor, zijn nagevolgd.

In die ordonnanties, die oorspronkelijk alleen voor Jaud- en mynbouw waren uitgevaardigd, werd bepaald

dat werklieden, afkomstig van lan- den buiten den Ned. Indischen Archipel, flicden in dienst genomen mochten worden met inachtneiging

van hare bepalingen. Bo vend ion konden met wrkcliedcn, treden vaak *laukehs* (lieden, die reeds cenigen tijd als afkomstig uit Nderlandsch-Indie maar van andero contractkoclio tor S.O.K. hebben gewerkt) op, daartoc geweston dan dat, waarin de on- domeming was gelegcn, door de plantersverrcniging ter S.O.K. naar China (wat Sumatra^ Westkust hetrefc ook met wrkcliedcn gezonden.

afkomstig uit het geweste, maar van buiten den vasten wul Wat de werving van Javanen betrefc, waaruit thans van Sumatra) zoodanige ovrcnkomsten worden het overgrooto decl der koelies ter S.O.K. bestaat, deze gcschicddo tot 1909 ongcrgclcn- teerl door gesloten.

Het sluiten van zulke ovrcnkomsten, die om te geld tusschenkomst van particuliere werf- kantoi, en in de on- door best u r sam bten aren moesten warden havenplaatsen op Java, die wer- vers iti de binncnlanden geregistreeerd, had nu tengevolgo onderwerping van hadden.

arbeiders en werkgevers aan de bepalingen der De waa.rgcnomcn misbruiken, die bij deze parti- ordonnantie waarin, na uitvoerige omschrij- ving van culiere werving voorkwamen, zijn aanleiding geweest tot beider rechten en verplichtingen, ecnige strafbepalingen rgeling van Ovrclrieidswege en de invoering van werden opgenomen van welko die tegen *elke willekeurige* Staatstoezicht, licgcca geschied en mogelijk ge- maakt is *inbreuk op het contract van de zijde van den arbeider* on door uitvaardiging van de wervingsordon - nantie van 10 tegen verregaande luiheid wcl de belangrijkste zijn. Als Fcbruari 1909, Ind. Stb. no. 123. De uitkomsten van *eon* in de geschrif- ten, die in later jaren aan het aan den tocmaligen Inspec- tur van den Arbeid D. G. koclievraagstuk zijn gewijd, *de poenale sanctie* wordt Stibbe in J910 opge- geden onderzoek naar de working genoemd, heeft mon in het bijzonder op de hier genoemde der nieuwe rege- ling liccft aanleiding gegeven tot str?f bepalingen het oog. Daarnaast hebben telkens vervanging van de ordonnantie van 1909 door de andero dwangmaatregelen, door de ordonnanties niogelijk uitgebreider regeling in de ordonnantie van 14 September genian kt, t. w. de beperking van den werk- nian in de 1914, Ind. Stb. no. 613, gewijzigd bij Ind. Stb. 1915 nos. vrijheid om de onderneming te verlatcn, <lc mogclijkheid 181,423 en 693.

van terugbrenging van wegblij- vende arbeiders naar de Deze ordonnantie kent werfagenten die, als ge- onderneming, de eenzijdige bevoegclheid van den machtigden van de werkgevers, met inlanders over- con werkgever (zij het met voor- kennis van het hoofd van komsten sluiten tot het verrichten van arbeid ton bohoeve plaatsefijk bestum-) om het contract ontbonden te van ondernemingen van han del, land- bouw of nijve rheid en open bare werken ; de Deli- Plantersverrcniging heeft een eigen werfkantoor te Seinarang. Als werf agent mogen alleen opt reden pefSrien Tcantorcn, die daartoc vergunning hebben verkregen van den Directeur van Java, gcschicdde, gaveti de Regccring in 1903 aanleiding Justitie.

een rechtcrlijk anib- venari — inr. J. L. T. Rhcmrcv — Do ordonnantie van 1914 WJgclt de verplich- tingen naar dit go west to zenden tot het instellen van een van de werfagenten o. m. tea aanzien van de oprichting en onderzoek ter plaatsc en in de daarop volgcnde jaren is inrichting van depots in de binnen- landen en aan de aliengc eon algehecle horziening der arbeidswctgeving tot havenplaatsen (stranddepots), het geneeskundig onderzoek stand gekomen, die zich nu niet mecr beperkt tot do en, voornamclyk, de wijze waarop met de aangeworven vaststelling der ondrclrtige rcclicten en verplich- tingen koelies over- een komsten mocton worden gcsloten.

van arbeiders en werkgevers, maar ook omvat de *werving* Werkover- eenkomsten, door den werfagent met arbeiders en het namens de regccring op de ualeving der gcsloten, zijn nl. niet rechtsgeldig voordat van het bestaan arbeidswctgeving uitgeoefend wordend *toezicht*. daarvan is geblickt nu akten, verjeden ten overstaan van con daartoc in elk der havon- plaatsca *Batavia*, marang en Soerabaja geplaat- sten ambtenaar met den tit el van wervingscommis- saris, die zijne medewerking mag Men kan nl. of de werving van arbeiders *verbieden*, weigeren wanneer blijkt van dwaling, dwang of bedrog bij bchoudens de bevoegclheid der regccring om in den ar- bcider. Eerst na het verlijdcn der hier bedoelde akte bijzondere gevallen van dit verbot dispen- satie to is inscheping der contractanten -verguud.

verlcncn; dit stelsel wordt in Indiï gevolgd, waar het Voorschriften ter uitvoering zijn opgenomen in het G. geldt werving van koelies daar te lande voor het B. van 14 September 1914 no. 48 (Bybl. 8112). Daarbij is buitenhind, zie Ind. Stb. 1887 no. 8; of de werving onder de algemceuo leiding van den Directeur van Justitie vrijlaton, mits mot inacht- neming van algeincnc (het hoofd van. het <le)artement, waaronder de daaromtrent uitgevaar- digde voorschriften, geijk in *arbeidninspectie*, waar- over beneden, rorsorteert) het Indiï het goval is voor zoo ver betrefc de aan werving op toczicht op de nalo- ving van de bepalingen der wervings- Java on Madoera ten behoeve van ondernemingen op an- dere eilanilcn.. gewestelijk^cn plaatselijk best ur en den Chef der

De werving van koelies in het *buitenland* strekt vooral Arbcidsinspectio, dezo Jaatste vertegenwoordigd door de ten behoeve der ondernemingen ter Oosl- kust van aan hem ondergc^chikte wrvingscommissarissen.

Sumatra en voor de tinwining op Singkdp, Banka en Voor de venlere uitvoerige voorschriften, ook die Billiton en betrefc uitsjlui- tend de werving van omtrent den inhoud der arbcidscontracten met werfagenten van Chinczen. Voor zooverre deze in China plaats heeft, gcsloten, die alle de st rekking hebben misbruiken te worden de contracten gcsloten voor een officieel bureau, voorkomen en ook om gcldeijk bo- nadeling van de te Swatow; geschiedt ze to Singapore of te Penang dan arbeiders to vermijden, wordt verwezen naar de hier heeft de contractsluiting plants ten overstaan van den genoemde bescheiden zelf.

Protector of Chinese, ook genaamd Secretary of Chinese Do ordonnantie in Ind. Stb. 1915 n°. 693 is eehe | affairs aldaar. Als werfagenten in China afzonderlijke regeling, krachtens welke aan werk- i gevers onder bijzondere voorwaarden vergunning kan worden verlcend om uitsluitend ton eigen bo-

hoeve Inlanders op Java en Madoem te werven tot het verrichten van arbeid op lumno in de Buitenbezittingen gelegen ondernemingen.

Eenc regeeringsaanschrijving van 7 Juni 19) G. BijbL 8531, verbiedt de vorscheping van op Java en Aladocra aangeworven contractarbeiders naar nicuw opgerichto ondernemingen, zoolang op die ondernemingen niet is voldaan aan billijke vrcrischten voor behandeling en verzorging van die arbeiders.

B. *Joelieordonnanties*. De bovengenicldc kocolieordonnanties van 1880 en 1889 voor Sumatra's Oostkust en de daarop gegrondc ordonnancies voor andere gcxvesten der Buitenbezittingen berustton alle op het beginsel dat met arbeiders van buiten Ned. Indie afkomstig geon andere contracten kon- den worden gesloten dan op den voet dier ordon- nancies en dus volledig aan de bepalingen dier ordonnancie ies ondenvorpen. Er waren dus met hen alleen contracten mogelijk, vallende onder die bepalingen, onder nict dus ook onder die omtront de poenale sanctie.

Gaf dit aanleiding tot klachten van de zijde van hen, die de belangen der arbeiders voorstonden, de ordonnancies zelv bleken voorts niet voldoende tegen misbruiken te waken.

Toen dan ook, tencgvolgc van het bovengemcld van regeeringswege in 1903 ingesteld onderzoek, voorloopig, bij wijze van tijdcijken maatregel, een Inspecteur van den arbeid voor Sumatra's Oostkust word benoemd, constateerde deze ambtenaar, de heer B. Hoetink, al spoedig dat de contracten, zooals die tot dien tijd in gemeld gewest werden gesloten, hoeezer ze aan de eischen der koelieoKlonnantia voideden, de belangen der arbeiders niet behoorlijk behatigden. Deze ambtenaar wist- te bewerken, dank zij ook de medewerking en van vele werkgevers zelf en van het bestuur, dat allengs volledigcr contracten gesloten werden, waarbij gebruik word gemaakt van de bepalingen van een door hem vervaardigd on twerp voor een nieuwe kocolieordonnantie, en de resident van de Oostkust van Sumatra bepaalde in 1906 dat voortaan alleen contracten op den voet der koelieordonnantie door de bestuursambtenaren mochtien worden geregistreerd, die aan de doi'r den heer Hoetink gestelde eischen voldeden. Toen vervolgens de Raad van Justitie te Hied (1907-1909) besliste dat deze nieuwe contracten met in overeenstemming waren met de bepalingen der ordonnantie, achtte de wetgever het noodig in te grijpen, hetgeen hij deed door bij ordonnantie van 12 Maart 1910 Ind. Stb. no. 383 (zie ook Ind. Stb. 1910 no. 196) van de volgens het on twerp-Hoetink gesloten contracten de rechtsgeldigheid te verzekeren.

Intusschen was reeds het initiatief genomen tot een algeheele herziening der koeliewetgeving. Door den Minister van KoJonien werd aan den Nederland vertocvendc ijke rechtcrlijken ambtenaar jnr. A. F. van Blonunestein opgedragen een studie van het arbeidsvraagstuk in Nederlandsch-Indic te maken. Als gevolg van dit onderzoek, waarbij de inmiddels gcpatrieerdc heer B. Hoetink krachtigc steun gaf, werd in 1910 door inr. Van Blommestein een ontwerp) voor een nieuwe ordonnantie opgesteld, berustend op geheel andere beginselen dan de gekende, met name door feitelijke weglating van de „poenale sanctie" in 'en boven aangeduiden zin. Dat ontwerp) Jokle in de kringen der belanghebbenden veel verzet uit, zoodat de liegeering zich van eene regeling op den door mr. v. B. aangegeven grondslag onthield.

Eon belangryke maatregel, zij het nog slechts van voorloopigen aard, kwam intusschen tot stand bij de ordonnantie, opgenomen in Ind. Stb. 1911 no. 540, sedert weder gewijzigd bij Ind. Stb. 1914 no. 616, waarbij, in afwachting van eenc algemene hcraincing der voor verschillende gewest- cxi buiten Javn en Madoem golden de zoogenaamde kocolieordonnanties, merdcrc vrijheid word verleend tot indicinscncijning van werklieden op andere voet dan bij die verordeningen bepaald. Artikel 1 van alle ordonnancies word nu a Id us gewijzigd dat, behalve voor zoover de wervingsordonnantie schriftclijke contracten voorschrcf, deze op den voet der kocolieordonnanties voortaan zou- den kun-nen worden opgemaakt met werklieden niet behoorende tot de iihcemsche bevolking der af- dccling, waar de onderneming van den werkgever gelegen is. Met andere woorden: elko *verplichting* om met van elders afkomstige werklieden een contract te sluiten, waardoor de partijen kwamen onder he- rik der kocolieordonnanties, *verviel*, behalve waar het gold de op Java en Madoera bepaaldclijk voor arbeid' in de Buitenbezittingen aangeworven werklieden.

Verder geeft deze ordonnantie in haar tweede afdccling eenige bepalingen, bestemd te gelden voor de gevallen dat werloovereenkomsten worden aangegaan op andere voet dan bij de kocolieordonnanties is bepaald: het begin dus van een wetgeving, betreffende den vrijen kocoliearbeid, welke uitbreiding in de bedocling der regeering ligt. De „poenale sanctie" in den gewonen zin van het woord c l. w. z. ten aanzien van de arbeiders, wordt in deze, bepalingen natuurlijk gemist.

Voor zoover aangaat Sumatra's Oostkust gaf de ordonnantie van 22 Juni 1915, Ind. Stb. no. 421 een nieuwe regeling, waarbij die van 1889 werd ingetrokken. Zij voerde niet een nieuw stelsel in, en kan, zooals de heer J. G. C. Kasteleijn, oud- l loof d ad in in istra ten r der Amsterdam Deli-Gompagnie, in zijne studie *De nieuwe koelieordonnantie voor de residentie Oostkust van Sunitara* uitgegeven door de Internationale Vereeniging voor de rubber-cultuur in Nedcrlandsch-Indie (1916) schrcf „cigenlijk geon nieuwe ordonnantie genoemd worden, maar veeleer een hernieuwde afkondiging der ordonnantie van 1889, waarin talrijke sedert plaats gevonden hebbende wijzigingen zijn opgenomen, en waarin, met gebruikmaking van hcl on twerp-Hoetink, eenigc administratieve verbeteringen zijn aangebracht waarvan de noodzakelijkheid in de praktijk gebleken was, terwij) daarenboven vele bepalingen, welke de planters reeds vrijwillig in het arbeidscontract hadden opgenomen, nu in de ordonnantie werden vastgelegd".

Jc ordonnantie betreft alleen vaststelling der reel)ten en vrijlichtingen van werkgevers cenrzijs en inlandsche of daarmede gelijkgeslde mannelijke of vrouwelijke kocoli(S en umbachtslieden, die geon deci uitmaken van do irhemsche bevolking van het g(west waar de onderneming van den werkgever gelcgen is, onderzijds, op ondernemingen van handel, land bouw of nijverheid en bij openbare we'ken en bij den aalleg en de exploitatie van spoor- en tramwegen.

Zoodanige werklieden *kunnen* in d ion st worden genomen krachtens een schriftclijkc overeenkomst, aangegaan op den voet van en met de gevegen oinschreven in deze ordonnantie; enige *verplichting* tot het sluiten van zulk eene overcreekomst bestaat niet jneer. Voorzoover deze overeenkomsten zijn gesloten, worden de rechten c i verplichtingen

win werkgevers en werklidcn door de ordonnantie boheerscht.

De ordonnantie houdt nu rekening met de verschillende wijzen, waarop arbeiders in dienst genomen kunnen zijn, n.l. bij *immigratiecontract*, aangegaan buiten het gewest of met personen die voor de eerste maal in het gewest komen, dan wel bij *reengagementscontract*, n.l. het contract dat in het gewest wordt gesloten met personen, die daar reeds vroeger als koelie werkzaam waren. Alle contracten moeten voldoen aan de uitvoering in artikel 4 omschreven vereisten, welke betrekking hebben op de aard van de arbeid, het bedrag der werken, het loon ook voor overwerk, genoten en te verrekenen voorschotten, den duur der overeenkomst, rusttijd en rustdagen, hu is vesting, genceskundige behandelings, terugzending naar de plaats van afkomst na ommekomst van het contract, de bevoegdheid van het bestuur om in bepaalde gevallen onbepaalde verklaring van de overeenkomst uit te spreken, enz.

Immigratiecontracten zijn niet rechtsgeldig vóór de bestaande daarvan is gebleken uit akten, verleden ten overstaan van den door het Hoofd van gewestelijk bestuur aangewezen ambtenaar, behalve die op Java aangegaan op den voet der Wervingordonnantie, en die, welke gesloten zijn op een plaats waar, volgens uitdrukkelijke en openlijke verklaring der regeering, voldoende controle op de landverhuizing wordt uitgeoefend; deze laatste behoeven enkel de bekrachtiging van evenbedoelden ambtenaar, wat ook het geval is met de reengagementscontracten.

Tai van bepalingen regelen nu voorts de rechten en plichten van den werkgever en van den contractarbeider, waardoor beider belangen worden beschermd. O. m. is ook de verplichting opgelegd te beschieden, de administratie betreffende, ter inzage te geven aan de Arbeidsinspectie.

Terwijl onder de strafbepalingen niet meer behouden zijn die wegens „verregaande luiheid” en „dienstweigering”, zijn ook nu nog die gchandhaafd, welke meer bijzonder onder den naam „poenale sanctie” bekend zijn, n.l. die tegen elke willekeurige inbreuk op de werkovereenkomst, als hoed en ig van de zijde van den werkraan beschuuld worden: a. niet naliging van de verplichting om zich tijdig op de ondercming te bevinden; b. (icserie; c. voortgezette weigering om den verplichten arbeid te verrichten.

Voorts is ook nu nog gchandhaafd de bepaling dat weniïeden, die tijdens den duur der overeenkomst buiten de ondercming terecht gestaan of een vrijheidsstraf ondergaan hebben, dan wel zij, die na een afwezigheid wegens verlof, ziekte of anderszins niet bin nu bekwamen tijd naar do ondercning terugkeeren, namens de politie door personeel van den werkgever naar de ondercming teruggevoerd kunnen worden.

Itusschen is — en dat teekent de plaats ghad hebbende verandering in den gedachtegang van den wet go ver — bij artikel 24 van de nieuwe koelieordonnantie ten aanzien van de hier aangehaalde groepen van voorschriften bepaald dat zij, „zoodia de omstandigheden zulks le beoordeelijv, v (n de n Qouvrneur-Geïeraal toelaten, op een door „/le m vast Ic stellen lijdslijp buiten werking zallen „tredui voor de ondernemin (jen in het geheele gewest, „d<in wel voor die in een bepaald gebiedadeel, hetzij „voor alle uerkovcreenkomsten, hetzij voor nader „door Hem aan te duiden ierkovcreenkomsten van „ene bepaalde soorl of strekkuig”.

Tevens geeft dit artikel de bevoegdheid aan den

G. -G. om den maximum-duur van alle overeenkomsten of van bepaalde groepen daarvan (3 jaar voor een immigratie-, 18 maanden voor een reengagementscontract) te verkorten.

Bij een schrijven van den Directeur van Justitie van 22 Juli 1915, gericht aan den resident der Oostkust van Sumatra en afgedrukt in het werk v_g Kastelcyn, is een toelichting op de bepalingen en do strekking der nieuwe ordonnantie gegeven.

De regeering hoopt dat allengs, met medewerking van de werkgevers, een vrije arbeidersbevolking ter Oostkust zich zal ontwikkelen, voor welke uit den aard der zaak koelieordonnanties met poenale sancties enz. niet nicker noodig zullen zijn.

Tot nog toe werd voorn. over do koeliewetgeving voor Sumatra's Oostkust ghandeld, waar deze dan ook het verster gevorderd is.

Ten aanzien der andere gewesten van de Buitenbezittingen mag worden verweerd naar de afzonderlijke voor die gewesten vastgestelde ordonnaties, welke in hoofdzaak met die van S.O.K. van 1889, zooda die sedert werd gewijzigd, overeenstemmen en die alle voorn. wijziging ondergingen door de reeds vermelde ordonnantie van 1911, Ind. Stb. 540.

C. *Arbeidsinspectie*. Bo ven werd reeds melding gemaakt van de zending in 1904 van den heer B. Hoetink als tijdelijk inspecteur van den arbeid naar Sumatra's Oostkust. Binnen korten tijd werden door dezen tai van verbeteringen in de toestanden onder de arbeiders ter S.O.K. tot stand gebracht buiten de boven reeds gemelde. Door het verlaten van den dienst van dien hoofdambtenaar en de overplaatsing van hem toegevoegde ambtenaren, kwam daarna enige stagnatie. Echter were! bij G. B. van 25 Februari 1907 no. 1 bij wijze van tijdelijken niaatregel, en bij G.B. van 6 Juni 1908 no. 3 (Ind. Stb. no. 400) definitief, eene regeling van de Arbeidsinspectie tot stand gebracht, die nu niet meer enkel Sumatra's Oostkust, maar geheel Nederlandsch-Indie betreft. Thans bestaat het personeel uit een chef van den dienst, twee inspecteurs, waarvan een sous-chef van den dienst, en meerdere adjunct-inspecteurs met tolken. De dienst der arbeidsinspectie en koeliewerving ressorteert onder het Departement van Justitie; de chef en sous-chef hebben te Batavia, de andere ambtenaren meerendeels in arbeidscentra hun standplaats. De tegenwoordige formatie is te vinden in Ind. Stb. 1914, no. 730, terwijl eene instructie voor den dienst is opgenomen in Bijblad 8203. In het algemeen is do teak dor inspectie aldus omschreven: het toezicht op de naleving van de voorschriften der koelie- en wervingordonnanties.

Van tijd tot tijd wordt door de Arbeidsinspectie een uitvoerig „Verslaff van deu dienst der arbeidsinspectie en koeliewerving in Nederlandsch-Indie” uitgebracht, dat daarna ter Landsdrukker wordt gepubliceerd. Tot nu toe (1917) verschenen vier zoodanige A: verslagen.

Voorts bevat het Koloniaal Verslag geregeld statistische mededelingen betreffende bijzondere maatregelen, oinrent de arbeidstoestanden, oinrent de saluustelling der arbeidersbevolking, de toecning van het aantal vrije arbeiders enz.

Hoewel nog langen tijd koelieordonnanties in den thans gebruikelijken zin niet zullen kunnen worden goniist, mag toch worden vertrouwd, dat alien gs de vrije arbeid zal toenemen en con volledige

arbeidswetgeving, de onderlinge rechten en verplichtingen, do Fransch en de Nedcrlandsche kolonics : het- C. R. van uit vrijen arbeid voortvloeiende, be- heerschend, niet nicer in 1899 bevat het "Projet d'un reglement adopte par Flnstiut Colonial International on vuc de Putilisation de la main d'oeuvre exotique dans les Colonies" (biz. 357 c.v.) VoBedigheidshalve wordt nog aangctockend, dat ePoouvre exotique dans les Colonies" (biz. 357 c.v.) volgens eene regcgringsbeslissing, vernield in het tweede opgesteld door Chailley-Bert en door het Instituut verslag van de Arbeidsinspectie, de koelie- ordonnantie overgenomen. Voor de tweede maal wordt het ondenvop in de Z. en O.-afd. van Borneo niet van toepassing is, „Ja Reglcmcntation du travail des indigenes" behan- dclnd ondememingen, gcedreven door zelfbestuurders of door in de zitting van 1912, waar Camille Jansen als rapporteur zelfbestuursonderhooring; hetzelfde zal ook geld end in inleider o) trad en bij welke dis- cussie alle hoofdpunten moeten worden bcschouwd voor andere gewesten. der arbeidswetgeving ter sprak kwamcu.

Aangetrekd moet cindelijk worden, dat door de Zie verder cen nota over „la Legislation el les landbouwondemcmingen zelve a Hongs nicer en meer statistiques comparces de femigrat ion et de l'im- beilzame hervormingen en verbeteringen zijn inigrat ion" van de hand van L. Bod io in den Comp- te aangebracht. Vooral trokt hetgeen op mdisch ge- bied is Rendu van het I. C. I. van 1905.

Omtrent de arbeidswetgeving in Britsch-Indi& en Ceylon, de Straits Settlements en de Federated Malay States, zie do veihandeling : „Lc contrat du travail dans les colonies asiatiques" van dr. E. Moresco,* destijds lccraar aan de N.I. Be stursacadmie, in het Bulletin de

„Bijdrage tot de arbeids- wetgeving in Ned. O.-Indie" diss. Colonisation Comparce (uitgave van het Belgische Amsterdam 1895; A. H. Swaving, De regeling dor niinisterie van Kolonien) 1910—1912, over die in Midden- rechtsvrhouding tusschen werkgevers en werknemers op Afrika de vrhandeling van de Lannoy, ibidem 1910 biz.

Java, Bat. Nieuwsblad. (1895); Mr. J. van den Brand, De 305. Een bijzondere beschouwing over de arbeidskwestie millioenen uit Deli (1902) en nog eens: De niillioenen van ter S.O.K. is het werk van A. Guyot; „La main d'oeuvre Deli (1903); idem „Slavenordon- nantie en dans les colonies d'exploitatio n: — la cote Est de Suaitra", Paris, 1910

De koelieordonnantie tot regeling van de rechtsverhoud ing tusschen werkgevers en werklieden in de Res. Oostkust. van Sumatra toegelicht (lezing) Amsterdam 1903 en Nog eens: de koelieordonnantie enz., Amsterdam 1903; B. Hoetink, Concept ordonnantie, Batavia, 1904; Mr. H. J. Bool, De arbeidswetgeving in de rcsi- dentie Oostkust van Sumatra, Utr. 1904; Regec- ringsnota over de uitoefening van staatsozichtig op de werving en emigratie van Inlanders op Java en Madoera bestemd voor de Buitenbezit- tingen etc. Landsdrukkerij Bat. 1907, met ver- volg-nota: De critiek, gctiteld „Eerste Verslag van den Dienst der Arbeidsinspectie en Koeliewerving" door Een Planter, Ind. Gids Nov. 1912 en de repliek onder denzelfden titel van D. G. Stibbe, Ind. Gids Jan. 1913; D. G. Stibbe, Voordracht over werving van con tract-koelies op Java, gehouden voor do Nod. Afd. van de N. I. Mij. voor Nijverheid en Land bo uw, opgenomen in de Ind. Mercuur 1912 en Het arbeidsvraagstuk in Ned.-Indie, Koi. Tijdschr. 1914; mr. A. F. van Blommestein: „De -

twistvraag: of, en zoo ja, in hoeverre woeten be- houden blijven de in de z.g. koelie-ordonnantie voor de Oostkust van Sumatra voorkomende straf- en dwangbepalingen enz., rede Indisc] Genoot- ,^A*schap 22 Februari 1915, met uitvoerig debat. Zie verder vooral:

La main d'oeuvre aux Colonies, Documents officiels sur le contrat de travail et lo louage d'ouvrage aux Colonies, opgenomen in de Bi bli o- th&que coloniale internationale van het Instiut Colonial International, 3 din. (1895).

Voor de .buitenlandsche wetgeving vg.) het *Jlccue.il international de legislation coloniale*, uit- gave van hetzelfde Instituut 1911—1913.

De arbeidskwestie niaakte een onderxverp van debat uit in de zittingen van het *Institu Colonial InternatioMI* van 1895, 1897 en 1899. waarvan de verslagen zijn opgenomen in de *Gimptes* rend us van die zittingen. In de O. It. van 1895 vindt men de rapjx)rtcn van dr. Herzog, Chailley en Van der Lith, voor zoover betreft resp. do Deutsche,

■'

rijststijfel glanzend vastgestroekn. Oorspronkelijk word daartoe fijn katoenwccfscl uit Bharoch (Gu-zerat) gbezigid, waardoorde Jav.hoffenn *bertji* (cl. i. *barotji*) voor doze staatsiemuts ontstond : cn do oudste kicur was wit, de *bertji pitak*, die thans nog door een Jav. bruidegoni op zijn Irouwdag wordt gedragen. Daamaast kwam aan de Jav. hoven later de lichtblauwe, tevens doorzichtige, muts voor Prin-sen (de *bertji biroe* of *berfji inalak*), cn de zwarte gc-heel ondoorzichtige voor jinnidren, zelfs voor solda-ten op hoffcsten (*bertji ljmihig*). Zie verder Rouf-faer on Juynboll, De Batik-kunst in N. I. (1914), de noten op p. 108, 111, 112; en verg. p. 444.

Uit het gegeven van 1G23 (zie aldaar p. 272—273), waar Sultan Aogoeng op cen Mataramschen hofdag beschreven wordt als o. a. „gelijken andre Javaenen met een wit linnen mutien (= xnutsje) op sijn hooft*“, volgt, clat toenmaals de wittc koelock reeds gehcel en al op Midden-Java aan het hof in plaats was getreden van de oudere Prcz.-Arabische kopjah + tulband.

KOELOER (MAL.). Broodbooni. Zie ARTOCARPUS COMMUNIS.

KOELON PROGO. Afdccldng dcr residentie Djok-jakarta met hoofdplaats A Vat 6s, bestaende uit het regentschap Koelon-praga, behoorende tot het sultansgebied en het regentschap Adikarta (zie aldaar). De afdccldng telde einde 1915 een 75-tal Europeancn, 330 Ciineczon cn 270.000 Inlanders.

KOELTE, KOELPLANTEN. In de inlandsch (tal (n worden gcluk, vrede, welzijn gebracht onder het l jegrip „koelte“, het onheilbrengende onder „hcof en „hi(Xe“. Zoo zegt men ook van iemand, die succs heeft met zaacen cn planten, dat hij „tangan dingin“, een koele hand leeft; in het tegcnovergestelde geval „Langan panas“, een heeto hand. Heeft men nu hetzij den aanval eoner „hectc“ macht doorHtaan of is men gelukkig aan haar ontsnapt, <lan wijst de axlat verkoelingsniiddeelen aan om het verkregen of beliouden welzijn te bevesti-gen, — ook om do heote nachten of zuken te be-zwercn, waar men gedwongen is die te veront-riisten, zoodat bijv. na den bouw van een huis en allerlei huisclijke feesten het huis voorwerp dor ver-koeling is. JJaui toc wordt de porsoon of de zaak, die verkokel moot worden, besprenkeld of bestrooid, b. v. inct water waarin rijstmeel gemengd is of met doorceengejngendo gcj)clde cn ongepeJde rijst. Daar-too wordt cen kwastjo gebozigd van Jlantjes, waar-onder altijd zekero plantjes moeten voorkomon, dio wel plaatselijk verschillon, doch in den vorm dcr bhuieren voor eene niel al tosUcngo verbeelding icwtip op die van eondepooten gelijcku. To Batavia cn in Atjeh doot do tjakar bdLck (JAV. tjtjor, —tjocjtjock ...of sossor bebek. SOEND. boontiris, ATJ企 iiscii, th it¹ idjoeii (ccn uaam die verkokling aanduidt), in Aljeli ook de nulcueng t¹ ambo J'Jleuatic indica (Jav. djaipang) verkoelingsdien-slic¹>Zie Snouck lliigronje, De [biz. 331; Van O.ancnJru'geii, Het priinilieve deikcn enz. XB. T.L.V LXXI(1915), p. 10,12, 20,47,48,49, 55.

KOEMA-KOEMA (MAL.). Zie KOEMKOEMA. KOEMAMBA-EILANDEN. Groop van drie eilan- den aan do Noordkust van Nieuw-Guinea, ten Oostcijn van Kaap d'Urville gelegen on bekend ondr do naincn van Liki, Lainsootoe en Niroe- moear. Al Icon Liki is bewoond. De bevolking vind t haar bestaan in vischvangst en krijgjt do tot voed- scl benoedigdo sagoo van den vasten wal.

KOEMAN (MAL.). Klein insect, dut in de liuid dringt. Zio PAKASIETEN.

KOEMANGI (JAV.). Zie OCIMUM SANCTUM.

KOEMANIS. Nagri bij Boed in het district Lin-tau, Sum.

Wcstk., zeer belangrijk tot het einde dcr 17cle ccuw. g 冬 bL-234 /

cn^vJ^: Qudli. VersL 2(lc kw. 1912, 见. 48 _n_p. /

KOEMBANG. Na am in West-Sumatra voor cen(/ Bijonctorsort, *Nyctiorinis amicta*.

KOEMBANG of KOMBANG (MAL., JAV.). Hout- bij. Zie BIJ.

KOEMBE. Ecne rivier in Zuid-Nieuw-Guinea, ten rechte genaamd OBAD (zie aldaar).

KOEMBI. Rivier in Tapanoeli. Zij rivier van de Simpang Kiri (zie aldaar).

KOEMBOELAN (JAV.). Zie CORCHORUS ACU-TANGULUS.

KOEMELI of HOEWI KOEMELI (SOEND.). Zie- COLEUS TUBEROSUS.

KOEMIS KOETJING (MAL.). Zie ORTHOSIPHON.

KOEMKOEPA of KOEMA-KOEMA (>n(L.). Zie CURCUMA.

KOEMPAS of KEMPAS (MAL.). Zie KOOMPAS-SIA.

KOEMPOELAN. Nagri in het Z. der onder-afdeeling Loeboek Sikaping, 36 K.M. ten N.W. van Fort cle_Kpck, Jjcknccl als woonplaats van den vromeh Sjech Koempolan.

KOEN-TAO-TJAO (CHIN.). Zie CURANGA.

KOENANG of KOENANG-KOENANG

JAV., SOEND.). Vuurtor. Zie LIGHTGEVENDE. ORGANISMEN cn API-API.

KOENDOEL. Zie REIGER.

KOENDOER (MAL., SOEND.). Zie BENINCASA.

KOENDOER. Zie BANCO.

KOENDOER. Het grootst ciland van de af-dccldng Karimocn der residentie Riouw en Onder-hoorgheden. Zie K ARI MOEN.

KOENINGAN. Regentschap, behoorende tot de afdeeling Clicriban, bestaende uit eene controle-afdeeling (Koeningan) en vier districten: Koo-ningan, ICadoegede, Loeraghocng en Tjiawigebang. Het regentschap telde in 1905 ± 223.000 inwoners, w.o. een 70-tal Europeancn, ruim 3200 Chineezen en cnckle Arabifrcn. Vroeger vormde het een afzonder-lijke afdccldng. Er is wel be wee rd, dat de vrouwen van Koeningan en Soemedang de schoonste van Java zijn.

Koeningan-paardcn zijn bekend : zij zijn fraat gebouwti, dcugdzaam, maar bijzonder klein van gestalte : korten, breedcn kop cn breed, afgerond. kruis. Volgens de overclvering stammen zij af van gewono merrie's cn gevleugeldo wonderpaarden (Kocda sembrani), waarom do merries op den houvel Bongkerit te grazen woixlen gebracht, waar do sum brani's mot haar samenkomen. Do Jioofdplaats Koeningan telde einde 1905 ruim 6000 inwoners, waaronder ± 50 Europeancn, bijna 200 Chineezen en een 40-tal Arabicrcn. 4^''''

KOENINGAN. District van de gelyknamige controlo-afdeeling, afdeeling en residentie Chcribon met 67 desa's cn bijna G5000 inwoners, waaronder 50 Europeancn, 1040 Chineezen en een 40-tal Arabieren (einde 1905). De hoofdplaats Koeningan . is tovons die van het regentschap (zie aldaar). z¹*'

KOENIR (JAV.). Zio CURCUMA LONGA.

KOENIR POETIH (JAV.). Zie CURCUMA AMA-DA.

KOENJIT (MAL.). Zie CURCUMA LONGA. / KOENJOEK (SOEND.). Zie JAVAANSNGHE KOENKOEN. Koeria (district) van de ling Natal cn Batang Natal der residentio Tapa-

nopli, met, gelijknamige hoofdkampong, ftaii de monding van de Ba tang Koenkoen, ten N. van Natal gelcgen.

KOENTING. Zie VAARTUIGEN.

KOENTJI (MAL., JAV., SOEND.). Zie KAMPFE-RIA PAN DUR ATA.

KOENTd DAR ES SALAM ook we I genoemd KOENTd of KOTA INTAN. Eender5 Kokan jandwchappen, die gezamenlijk de ondracfdceeling Ko- kan van de afdeeling Bengkalis vorinen in het gouvornement Oostkust van SumaXra. Het omvat het stroomgebied van de Rokan Kiri, van de Ooste- *lijko grens der IV Kota (Moeara Ngaso) af tot aan Pasir roeinpoct.

Van de Westelijke grens af daalt de tamelijk vlakke bodem langzaam, doch gestadig naar het Oosten om in de benedenstreken moerassig te wor- den; slechts op vrij grootc afstanden van de zich :sterk kronkelende Rokan Kiri treft men hetzij doorlopende, hetzij op zichzelf staande terrein- verhoogingen aan, bekend a ls „tanah kasang“.

Tot in 1910 we rd dit landschap door drie hoof- *den (Jang Dipertocwan) bestuurd, n] . den Jang Dipertocwan Besar, den Jang Dipertocwan Djoe- madilaljun en den Jang Dipertocwan Moeda. Deze drie radja's werden bij de inlijving door het N.-I. Gouv. erkend en teekenden met alle mind ere hoof- *den in 1905 de zg. koite verklaring. Sedert 1910 ■echter, toen de eerstgenoemde vrijwillig afrad, nadat een jaar tevoren de laatstgenoemde reeds entslag had genomen, en de k'rapatan op aandringen van het Europeesche bestuur besloten had hen niet te ver van gen, wordt dit landschap eenhoofdig be- *stuurd door den Jang Dipertoewan Djoeniadila- lam met standplaats Kota Lama. De Kapala Kera- patan (zie RAM BAH) is tevens hoofd over de .anak radja-radja. EvenaJs in de overige „Négri nan Ampat" geldd ook in Koentd voor de radja's ■eii hunne nakomelingen, gesproken uit vrouwen van minderen stand, jiet patriarchale erfrecht; *de eigenlijke bevolking, de zg. kaampat sockoe, bestaande uit Maleiers van Minangkabauschen oorsprong en de Sakai's, die de kampong jjan anam bewonen, houden de matriarchale instellin- gen in cere.

De voornaamste vestigingen zijn Kota In tan, *ook wel Koent6 genaamd, en Kota Lama, ook bekend onder den naam Dar es Salam, die beide door het Maleische element bewoond worden. In Kota In tan tait men negen, in Kota Lama zeven soekoes, buiten en behalve de soekoe nan seratoes (afstammelingen van slaven en pandelingen); van- daar dat gesproken wordt van de „nan sembilan" en de „nan toedjoeh", waannede bedoeld worden de iegen en zeven soekoe*ioofden (panghoeloe's) van Kota In tan en Kota Lama. In beide negrieu wordt de voornaamste onder de pangheloe's Ban- *dahara genoemd. EvenaJs in Kam bah en de IV Kota worden de paighoeloe's ter zijde gestaan door hunne "saniboetan", dat zijn waardigheids- bekleeders, die lien stucnen en ook wel voor hen optiedn. De „doebalangs** verttgen woordigen even- als overal elders den sterken arm. De Sakai-be- volking staat voJcens de adat in eenc and ere ver- houding tot de radja's dan het Maleische element; h'anne noofden voeren den titel van Bandahara, Rio, Batin en Antan-antan.

H't negri- en soekoebestuur is in Koento Dar es Salam op dezelfde leest geschoeid als in de I °ver] ge Rokanlandschappen. De Maleische be- volking is Mohammedaanscb, de Sakais langs de |

Rokan Kiri zijn het in naam, terwijl bij die in do Ba tang Poetlistreck (een der Sakai-ndcrczcttinen - gen in dit landschap) heidensche begrippen over- heerschen. Voor rechtspraak, geestelijkheid en middelen van bestaan zie men onder RAM BAH.

Geschiednis. Voor de verhouding van Koento tot de overige landschappen wordt vrcwezen naar hetgeen onder het hoofd RAMBAH over de Negri nan Ampat wordt gezegd. Ook met Koento Dar es Salam werden gedurende de laat- ste jaren van den Padri-oorlog de eerste aan- rakingen ver- kregcu. De na den val van Daloc- Daloe aldaar geplaatste Controleur gaf last om in Koento ecn Jang Dipertocwan Besar te instal- leeren. Doze kreeg den bijnaam van Radja nan Elok. Na 1843 had het N. I. Gouvoniement geen be- moeienis met het landschap. In 1876 moest een straf- expeditie tegen Koento O worden ondernomen, daar de besturende hoofden, verstoord over eene werke- lijck of vermeende aanranding hunner aaispraken op de Ta poeng-federaties, waarvan het heette „be- radja Ka Siak, bertoewan Ka Koento," de aan de Tapoeng Kanan gelcgen nederzetting Tebing Ting- gi hadden doen aanvalen. De vestiging Kota Intan, waar do voornaamste radja woode, werd verwoest. Bij acte van 11 September 1876 ver- bonden zich de Koento'sche lioofden voor goed afstand te docn van hunne rcchten op de Tapoeng- federaties.

Literatuur. Zie het verslag no]jens den politieketi toestand in de Rokanstaats van den controleur H. C. 畢. (Tijdschrift) / B. M. Gen. van K. en W.

— — —
KOEPA (SOEND.). -Zic EUGENIA POLYCE- PHALA.

KOEPA LANDAK (SOEND.). Zic FLACOURTTA.
KOEPANG. Ondcrafdeeling der afdeeling Zuid- Timor en Eilanden van de residentie Timor en Ondcrh., bestaande uit: a. het tot het rechtstreeks bestuurd gebied behoorend terrein, ingenomen door de Jioofdplaats Koepang, waarvan de grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1886 no. 17] ; b. de om de baai van Koepang gelegen strook grond ter breed te van zes pa&I (± 9 K.M.) gerckend van de kusUijn, loopende van den Zuidlijken oever van do rivier Oil Faoe tot aan den Westelijken oever van de aan do Zuid-kust uitmondende Ocpahu-rivier; c. de land- schappen Focnai, Tabenoe, Amabi (voor zoo ver dit landschap niet valt binnen het Hub b bedoeld gc- bied), IClein Son bait, Ainarassi, Amabi Qifelto en Koepang, het laatste met inbegrip van het eiJand Semaoc, benevens de kleinere eilanden Kera, Kam ba ng, Dilha Taboetin, Brocroeng en Tikeos. (Ind. St b. 1916 j) o. 33J). Zij staat onder den a8si- stent-resident, chef der afdeeling.

KOEPANG. Landschap op de Zuidpunt van het eiland Timor, behoorende tot de gelijknamige ondracfdceeling der afdeeling Zuid-Timor en Eilan- den van de residents Timor en O. onder con Radja, die vrcblijf houdt op het aan hem onder- hoofjge cilar.d Semaoc.

KOEPANG. Hoofdi- laats der residentie Timor en O., alsmede standplaats van den assistent- resident der afdeeling Zuid-Timor en Eilanden. In J 916 telde de bevolking 3500 zielen, waaronder een 230-tal Europeanen en ruinj 1000 Chineezen, Arabieren en andere Vrcnnle Oosterliengen. Koepang ligt aan de Zuidzijdo van de baai van denzelfden naam en heeft in den Oostmoesson eenc veilige reede. In den Wcstmocsson jnoeton de schepen vaak eene scluijplaats zoeken ach-

ter het eiland Smaoe in de Straat van dien naam te reede Hansi (kolenstation). Door do Koeno-rivier, welke slechts aan do mending be- vaarbaar is, wordt do plants in twee deelen ge- scheiden. Goedo wegen doorsnijden het oudc centrum, in hoofdzaak do woonplaats der Europea- nen. In de toekomst zullen de nieuwe Euro- peescho won in gen in het hucvcterrein worden gebouwd. Er is handel in copra, huidon, hout, pardschelpcn, tripang en schelpdieren. To Oeba nabij Koopang is een station voor draadlooze telegraphic gevestigd.

KOEPANGSCH. Hot Koepangsch wordt heden op Timor nog alleen gesproken. in Foenai, on is voornamelijk boperkt tot hot eiland Smaoe, tegenover Koepang gelegen. De taal is verwant met het Tinoreesch, enz., dock niet zoo nauw als bijv. het Tinoreesch met het Rottiiieesch. Over't algemeen zijn mede-klinkers als sluiters betcr bewaard dan in genoemde talen, en kent de taal ook niet het afwer- pen der slot-medelinkers ter grammaticele onder- scheiding. Op te merken is de neiging tot omzetting van klinkers en medeklinkers in de Jaastto **J** etter- greop als het woord op eene *i* of *u* eindigt, bijv. *tail-* (*tidak*)-*a*, in plaats van *tali-* (*tulah*)-*a*, hot einde van cen touw; *maun-tasi* voor *mami-* (vogel)- *tasi*; enz.

Anorganische sluiters komen voor, dock niet zoo talrijk als in het Rott., enz. Voorbeelden zijn bijv. *dakin*, huid-vuil, (MAL. *daki*) *tuau*, groot, (SOEMB. *matua*, MAL. *hi a*, oud); *Imales*, dood, van *male*, (MAL. POL. *matui*), *sterven*; *snaxd*, stofdoek, van *sapu*, ve- gon, (MAL. idem); *un* (bij) *atak-a* (lidw.), zijn oog, van *mala*, oog; enz. Suffixen tot woord-afloiding koineri niet voor. Ook de prefixen schijnen, althans in hot gebruik, nieuw-vormingen te zijn, als *in*, bijv. in *imate*, de dood, van *male*, storven; *inlonu*, jager, van *lono*, jagen ; *inkait*, het haken, wat gehaakt wordt, van *kail*, haken ; *ktudi-* (mes) *inkikin*, scheer- mes, van *lcikin*, scherou ; voorts *s* als in *skait*, haak, van *kail*, hakon; *ktudi-slimit*, vouw-mes, van *limit*, vouwou; enz.

Evonals in do naaste verwanten staat cene goni- tief- becpaling vooraan; hier volgt soms op het be- jjaalde woord een pronominaal suffix, (of de daar- voor in de plaats tredende *k*), so ins met, bijv. *blaho* (rat) t-(voel)- n (pron. su(Tix(-?ta (lidw.), de pool van do rat; *aluli* (mcnscli) *indk-a*, (*in-d*, gezegde, van *a*, sprekon), het gezegde van iemand ; doch *atuli uma* (huis)-Za (lidw.), ict huis van iemand. Niet aan alle substantievon kunnen do pron. suffixen, in waardo onzo bezittelijke voornw., gehecht worden. Vorvoeging komt nog slechts bij onckle werkwoor- den voor.

Literaluur. Tot dusvoor is nog slechts 6cn Koonungsche tekst gedrukt in do vczameling verhalen, getiteld: „Ecnigo vorhalen in talon gesproken op Siunbawa, Timor oix omliggende cilanden", door J. C. G. Jonkor, Bijdr. T. L. on Vlk. v. Ned. Indie, 7de Volgr. II; zie ook: "Over de cind-nicke-klinkera in het Kott, en Tim., door donzoldfen, in gonoemdo Bijdrage, 7do Vlgr. V, J. C. (: : J.

KOEPING MENDJANGAN (JAY., echtor algemcen gebuiklijk). Zie PLANTAGO.

KOEPING TIKOES. Zie DJAMOER

KOER-GROEP. Eilandengroep, tot clc Kci-cilan- den (zic aklaar) gerokond, maar waarvan do bowo- ii(-r.> IKH II in taal noch m alstainning met de be- volking der eigenlijke Kei-eilanden verwant zijn. De groep best aft uit het hoofdeiland Koer (Koor, Kkoor), de Noordelijk daarvan golegen eilandjes Booi, Kaidos of Sekat en Kaimeer en do bezuiden

het hoofdeiland gelegen eilandjes Onin, Mangoer en Fadol (Do dr i Gebroeders).

Het eiland Koer is langwcrpig van vorm en 10 K.M. lang in de richting ZZZV.-.NNO. Het verheft zich niet mcer dan ten hoogste 400 M. boven de zee on be vat twee districten : Kilstoein en Kilmas. Do mcste dorpen zijn aan den Westkant van het eiland gelegen. De bewoners belijden den Mohammedaan- schen godsclienst. Het zicntal van ol omstreeks 1200 bedragen. Nabij de kampong Warkar treft men twee keteltrommen aan, klaarblykelijk van Banda aange- bracht; zie verder bij KETELTROMMEN.

KOERA-KOERA. Algemcne Maleischc naam voor moeras- en zoetwaterschildpadden uit do familie der *Testudinidae*. In het bijzonder worden *Geomyda spinosa* Gray, *Cyclemus dlior* Gray en *C. amboinensis* Daud. in Borneo met dezen naam aangeduid (zic onder SCHILDPADDEN, fam. *Testudinidae*. II. B. 2.). Waarschijnlijk hangt deze naam samen met het woord koerma, dat in het Sanskriet en oud-Jav. (kawi) schikpad beteekent. In het tegenwoordig Maleisch duidt koera ook een verharde opzetting van buik of lever aan, maar deze beteekenis is vermoedelijk secundair en van het begrip schildpad af te leiden (zie hier- over Sal. Muller en Herm. Schlegel. Over de schildpadden van den Indischen Archipel, C. J. Temminck, Verh. Nat. Gesch, Nederl. Overz. Bezitt. Zoologie. Leiden 1839— 4).

KOERAJ (SOEND.). Zie PARASPONIA en TREMA. KOER'AN, d. i. Koran. Zie ISLAJMI b en KORAN. KOERAP (DAOEN-) (MAL.). Zie CASSIA ALATA. KOERAU (MAL.). Zie DRAADVISSCHEN.

KOERIA. Zoo worden tegenwoordig de distric- ten, genoemd in de residentio Tapanoei, waarvan de hoofdon rchtstrcks ondergeschikt zijn aan den Europeeschen besturende ambtenaar der oncler- afdeeling of afdeeling. Voor de invoering van ons bestuur was het land in van elkander onafhanke- lijko kanipongs verdeeld, die elk euk min of meer uitgestrekt grondgobied bezaten en wier hoofd radja pamoesoek were! genoemd of, als nieuwo kampongs uit de moecler- kampong waren ontstaan, radja pa- noesoenan. Verscheidenc kampongs verecnigden zich tot bondgenootschappen, wier hoofden in vergade- ringen, djangjian, bijeenkwamen om gemenschap- pelijk belangon te bespreken. Uit dio djangjian'a schijnen de kooria's te zijn ontstaan.丹

KOERINTJI. L a n d b e s c h r i j v i n g. Meest Westclijko afdeeling van do residentie Djambi, ge- legen tusschen P/o^oat 2 1/2°Z.B.en 101°on 102° O.L. v. Gr. De lengteas in N.W.richting bed raagt ongeveer 99 K.M., de breed teas 60 KM.de oppervlakte on- go veor 4300 K.M.% Nauwkeurig is doze nog niet op te go ven, daardegruzen met de naburige gewesten Benkoelcn en Sumatra's Westkust nog niet zijn vastgesteld. De afdeeling telde in 1915 ongeveer 57.000 inwone'rS, waaronder slechts enckle Europea- nen en 80 Chineezen. Koorintji bestaat uit een groo- te vlakte, welko in het hartje van den Barisan is gelgcon, on uit omringende gebergten. Deze laatste zijn te verliclelon in twee ryon, welke beide water- scheidingen vormen. De nicest Westclijko vangt aan bij den G. Oeloo Batang Liki (2400 M.) in het Noor- den op do grens met het gewest Sum. Westkust on loopt in Z.O. richting verder over de Boekit Pinang, Boekit Kronsong (2300 M.), Goenoeng Pandan (1900 M.), Goenoeng Raja (2550 M.) en Goenoeng Koenjit (2400 M.). Allo rivieren, welke

op de Westelijke helling van dezoii rug ontspringen. sturen hun water, cl at meest door de Sindang wordt opgenomen, naar den Indischen Occaan; die welke op de Oostelijke helling ontspringen, worden opgenomen door de Batang Soelak, het meer van Koerintji, dan wcl door de Moran gin, zoodat ten slotte nl dit water door de TSmCsi naar de Batang Hari stroomt. Evenwijdig met den genoemden rug loopt een nicer Oostelijke waterscheiding, welke aanvangt bij den Bockit Sapoe (2300 M.) en over den Boekit Loemoet (2200 AL), G. Patahtiga (2300 M.) tot aan den G. Soelak (2000

M.) gaat-, waar een splitsing in twee lagere takken plaats heeft : een in Z.O. richting over den B. Sangkd en B. Pandan, een in O. richting over den B. Nanas naar den B. Mandai Orai. In het Westen wordt het water van Ait Pongcoet e. a. door de Mfirangin vervoerd naar de TimbBsi en daardoor naar de Batang Hari, terwijl het water in het oosten door de B. TOba en B. Tabir eveneens naar de Batang Hari wordt gebracht. Geen der genoemde top-pen zijn werkzame vulkanen, zoals de G. Koe-rintji (zie aldaar) of Pick van Indrapoera in het

N. , de G. Soembing in het Z. zijn. Tusschen deze O. en W. waterscheiding in ligt de eigenlijke hoogvlakte van Koerintji, ongeveer 45 K.M. lang en 5 K.M. breed (oppervlakte ± 300 K.M.²). Van N.W. naar Z.O. neemt deze vruchtbare, water-rijke en vrij dicht bevolkte vlakte in breedte toe. Zoodals uit den loop van de B. Soelak, die haar geheel doortroomt, blijkt, is de algemeene helling naar het Z.O., waar zich dan ook op het laagste punt het 733 M. boven zee gelegen Meer van Koe-rintji of Danau Gadang bevindt, dat het water van de B. Soelak opneemt en door de MCrangin afvloeit; heeft naar de Batang Hari. Het meer heeft een lengte van 9 en een breedte van 6,5 K.M. en bevat hclder, zocht water, dat zeer vischrijk moet zijn. De diepte van het meer is nog niet bepaald. Op de lage, moerassige, boschrijke oevers vindt men een twaalfal groote doesoens, kaim geheeten.

De vlakte van Koerintji is ontstaan door een verzakking in het Barisan gebergte; het water van de omringende gebergten vormde in de ont-Btane laagte een meer, dat ten slotte een uitweg naar de Alerangin vond en daarop de vlakte dieper uitschuurde. Vele gedeelten zijn echter nog moerassig gebleven, en eerst door het wegruinen van hindemissen in de B. Soelak en door verbetering van de uitstrooming is hierin verandering gekomen. de bodem hier nog niet tot rust gekomen is; blijkt wcl uit het voorkomen van sulfataren en van warme bronnen o. a. bij Se-moeroep, en vooral van de hevige aardbeving op 4 en 5 Juni 1909, welke aan 230 inmenschen het leven koatte en 400 go won den veroorzaakte. De vulkanische tuffen verleenen het land echter een groote vruchtbaarheid, waarbij nog komt, dat op vele plaatsen zich een aanzienlijke humuslaag gevormd heeft.

Buiten de groote vlakte komen nog kleine vlakten voor: in het Zuiden om de Air Leipoer en 普rIx>eloe, beide bronrivieren van de Air Lingkat, die naar de B. Mfirangiii stroomt; hier bevinden zich ook het zeer kleine Danau Njalau en het iets grotere Danau Doeo : in het Noorden bevinden zich vlakten om de B. Tabir, terwijl de zuid voet van de Pick van Indrapoera uitgestrekte poelen en moerassen bevat. Ten Westen van deze Pick ligt gedeeltelijk in Koerintji het Danau °eloe KCtjil, ten Oosten het groote Danau Goe-

noengtoedjoeh.. Geen enkelo tier rivieren is door eenigszins groote prauwen te bevaaren, aangezien alle te veel ondiepte hebben; ook op het meer van Koerintji words slechts kleine prauwen en vlotten gebruikt. Regen valt er overal vol-doende; in de borgen het geheele jaar door, in de vlakte van October tot Mei, en waar op sommige plaatsen bij langdurige droogte wel eens watergebrek zou kunnen ontstaan, is de bevolking in staat met behulp van leidingen, stuwdammen en schepdraden (kintjirs) het water uit de riviertjes te halen. Wanneer ten slotte in aanmerking genomen wordt, dat de hooge Jigging een aange-name temperatuur veroorzaakt, dan kan het niet anders of men zal hier een in economisch opzicht belangrijk gebied moeten aantreffen.

Economische toestand. Het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw, en wel de verbouwing van rijst op sawahs, waarvoor de inperassawahs al zeer geschikt zijn. Door gebrek aan arbeidskrachten wordt lang niet al het geschikte terrein gebruikt. Sedert door bestuursbemoeienissen betere bewerking plaats heeft, en het plan ton gelijktijdig geschiedt, is de oogst schitterend geworden. De schuren zijn dan ook boordeeld en daardoor de prijzen van de rijst zoo verbaazend laag, dat uitvoer kan plaats hebben naar Pad ang, hoewel de vracht daarheen door de slechte verbinding niet minder dan 3.50 a 4 gulden per pikol bedraagt. (Rijstprijzen in Koerintji f 1.50 a f 2, in Pad ang f 8 per pikol). De route naar de Westkust bestaat thans uit een weg van Soengei Penoeah naar Ta pan (70 K.M.) en verder 210 K.M. te water naar Padang. Bij Gouv. Besl. van 1 Maart 1915 is tot aanleg van genoemden weg besloten. De kosten hiervan zijn geraamd op 1.600.000 gulden. In 1912 werden reeds ruim 3000 pikol rijst uitgevoerd, maar wanneer Koerintji uit zijn isdement opgeheven is, zal de uitvoer ongetwijfeld groot worden. Van buitengewone beteekenis voor het land is de aanplant van koffie, welke cultuur eerst een 50 jaar geleden is ingevoerd. Op de helling(c), welke voordien met oerwoud bedekt waren, vindt de plant in de humuslaag van het vulkanisch gesteente zulk een uitstekenden voedingsbodeji), dat de Koerintji-koffie van een kwaliteit is, welke in de meest ongunstige tijden nog f 40 per pikol kan halen. In 1889 bedroeg de uitvoer nog geen 2000 pikol en ging deze in hoofdzaak naar Mokko-Mokko. In 1913 bedroeg de uitvoer, die zich verplaatst heeft naar Padang, ruim 6000 pikol. Da hande is grootendels nog in handen van Cbi-neezen, echter een streven merkbaar om door copderatic dezen tusschenhandeJ uit te schake-Jen. Ook voor tabaksteelt is Koerintji zeer geschikt: de bewerking van het product liet echter al les te wenschen over. Sedert de methoden van Pajokomboeh hier worden toegepast, kan de tabak een tweemaal zoo hoogen prijs behalen en zal de cultuur zich dus wcl uitbreiden. Cassia, kaneel, aardappel en ei worden in kleino hoeveelheden uitgevoerd, terwijl (j) ook zeer veel andere gewassen voor eigen gebruik of verkoop op de nabijliggende pasars worden geteld.

Men treft in Koerintji nog veel dicht oerwoud aan, met ijzerhout en goede banoesoorten, en waarin nog wild gedierle als olifanten, rhinocerossen, tijgers, varkens, herlen en berggeiten (kambing oetan) aangetroffen worden. Alleen in de inecst N. en Z. streken onlangs de MCrangin vindt de bevolking een bestaan door het inzamelen van

rot an en getah, hoewel ook daar in steeds mindere mate. Koerintji is, bevalve voor den landbouw, ook uitstekend voor veeleel geschikt, zoowel op de vlakke, als op de weiden (padnngans) van do huvcids. In 1911 werden ongeveer 1000 ka r- bouwen tegon f 100 tot f 120 per stuk naar het mijngebied van Benkoelen uitgevoerd. In datzelfde jaar bra ken echter gelijktijdig surra en vee- pest uit, zoodat de karbouwensapel van 12000 tot 5000 dieren terug liep. Het bestuur heeft ge- lukkig tijdig tai van naatregelen getroffen om do veeleel na dezen zwaren slag voor ondergang te behoeden : o. a. werden runderen ingevoerd en een begin gemaakt met de fokkerij van paarden, welke tot nog toe onbekend was.

B e v o l k i n g. De Kocrintjiers zijn van Minang- kabausche afkomst. Hiervoor pleiten do matri- archale instellingen, zeden en gewoonten welko thans nog bij hen worden aangetroffen : de taal, die een Minangkabausch dialect is en ten slotte enkele nog bestaande piagems (acten en besluiten) die er op wijzen, dat de eerste bewoners uit de Pad angsche - bo ven land en afkomstig waren. In uiterlijk hebben zij veel overeenkomst met de bewoners van het Z. der Pad. bovenlanden, doch met een meer Mongoolschen trek. De be volkin g is verdeeld in soekoes, die volgens overleveringen nioten ontstaan zijn uit de Minangkabausche soekoes Bodi, Tjaniagd, Kot. en Piliang. De be- volking is echter langen tijd onder invloed van Djambi geweest en dit, gevoegd bij de geisoleerde Jigging van het land, maakt het begrijpelijk, dat zich een geheel nieuw type heeft ontwikkeld. Wat de bevolking vooral onlerscheidt van de onirin- gende, is haar buitengewone werkzaamheid, als gevolg van de zucht tot sparen, welko eigenschap so hi s in schraapzucht en gierigheid ontaardt, maar tevens afhoudt van de talrijke ontspanningen en uitspattingen der naburige volken. Waar de Koc- rintjier bovendien beschikt over behoorlijk gezond versland, handels- en ondernemingsgeest bezit, en niel conservatief is, daar is het duidelijk, dat een zoodanig volk in economisch en intellectueel opzicht het ver brengen kan. Vroeger hield men de bewoners voor driftig, koppig en onghoorzaam, doch latere beschrijvers prijzen hen als goedaar- dig, rustig en niet onghoorzaam jegens recht- vaardige bestuurders. Alisbruik van macht, woc- kcr en gauwdiverij schijnen echter aan de ordo van den dag.

Hoewel de Kocrintjiers een halve eeuw gc- liden nog nieercn<lees] heidcnen waren, is thans de Mohammedaansche godsdienst de overhec- schende geworden. Tot in de kleinste kampongs vindt men een of nieler moskeetin; bijzonder groot is de neiging tot do bedevnart, waaraan ook vrouwen deelnemen. Volo mannen trekken ge- regckl het land uit en wel naar de mijnbouw- ondercnningen van Benkoelen, naar de beneden- landen van Ujambi en zelfs naar Kelang op Malaka om geld te gaan verdienen voor de bedevaart. Vrou- wen en kimplereii laten zij onverzorgd achter, of zij Stoken zich voor hun gehecl leven in schulden. Als hadji teruggeckerd nemen zij hun vroegere positie in de inaatschappij weer in, daar hun aan- tal to groot is voor een bevoorrecht plaats. In 1913 bedroeg het aantal bedevafirtgangers 193. Toch zijn de bewoners niet fanatiek en tonen zij een grooto voidlaagzaamheid jegens andersdenkendcm. Het aantal leden der vcrschillende godsdienstige Alo- hamincaansche broederschappen is toenemende •

De Islam is ook niet in staat geweest het matri- archale familie- en erfrecht veel te wijzigen. Voor een huwelijck, waarbij een meisje doorgaans 15, de jongen 17 jaar is, moet de moeder toestemming verlenen, en het meisje voor ongeveer f 30 gc- kocht worden. De man neemt zijn in trek in de won in g van zijn schoonouders; bij echtscheiding blijft de bruidschat (sCko) cigendom van do vrouw en ook de kinderen behooren haar.

De Echter kort geleden opperichte volksscholcn- waarvan er in 1915 23 bestonden, met ± 4000 leer- lingen), staan zeer in do gun st der bevolking, die grooto behoefte gevoelt aan eenvoudig onderwijs. Soengei Penoh heeft een Gouv. school 2c klasse met ± 200 leerlingen. Grooto beteekenis heeft het gods- dienstonderwys. Aan den invloed van de goerocs is het to dan ken, dat nog voor de inlijving de be- ruchte hanengovechten, waarvoor men ze] fs uit Benkoelen naar Koerintji kwam, zijn afgeschaf.

De huizen, grootendeels van hout, zijn op acht- kantige palen gebouwd. Zij staan in twee rijen, met een breede straat er tusschen en daar midden in of daarachter de bijna evengroote rijtschuren. De bewoners van een straatkant zijn mcestal leden van een zelfde familietak (= locrah); zij kunnen in eliaars vertrekken komen, doordat de voorgale- rijen van alle huizen met elkaar in verbinding staan. Elk huis is door een schot overlans in tweeen gedeeld : het voorste deel dient voor on tvangst van gasten, in het achterste zijn woon- en slaapvertrek en keuken.

Oezondheidsstand. Gcbrek aan good, drink- water en de groote moerassen in de vlakke veroor- zaken veel dysenteric en malaria, welke laatsto soras veel slachtoffers maakt. In 1913 bedroeg de sterfte 1771 personen, d.v.z. 3 % van de bevolking. De inlandsche arts van Bangko komt enkele malcn per jaar naar Koerintji ter voorziening in medische hulp.

Onze mu nt is tegenwoordig het betaalmiddel. Ook is er veel papiergeld in omloop; op de pasars wordt sonis nog betaaid met „doewit tjintjin" (ringetjes), waarvan de zilveren een waarde hebben van 10 cents, terwijl 4 koperen niet meer waard zijn dan 1 cent (afbedding in Millies, Recherche sur les jponnaics des Ind.).

G e s c h i e d e n i s. De overlevering verhaalt Fvan oorspronkelyk 4 van elkaar onafhankelyke hoofden (waaronder een van Javaansche afkomst), die van den Sultan van Djambi den titel Depati erlang- den. Koerintji heeft zich echter nooit als onder- hoorig aan Djambi willen beschouwen. Wel be- taalde het, wanneer daarin verzocht werd, een geringo geldcllyke bydragc (sembah radja) bij wijze van Inijpbotoon en stuurde het een djadjah ter waardo van ± f 30 per doesoan, wanneer een nieuwo sultan den troon betrad. Het laatst ge- schieddo dib tijdcns Taha (1855—58). De namen der twee districten Sela pan Helai Kain en Tiga, Helai Kain, thans Koerintji Oeloe en K. Ilir, dan ken hun ontstaan aan de veixleeling van 4 doeken (kain) door den cersten afgezant van den Djambischen Vorst naar Koerintji gestuurd, ill. 3 in het Z. ende 4^e, waarvan do helft in 7 stukken we rd verdeeld, in *t N. De Kocrintjischo rijkssicdran, bestaande uit de kriszen: Malelo Penikam Batoe, Malelo Pen<>a- rang SSntia, Balckok Pgnikam Batoc en de lans BCtataran Segardjantan werden op 18 Aug. 1903 door den Ke bid in van Sanggaran Agocong ingcleverd; de poesaka's, bestaande uit haudschriften in On- tjong schrift, worden in hoogo cere gehouden en be-

waard in inin iatuurluisjes op zolder, tegelijk met a nd ere poesaka's als gongs enz. : de letters moeten gelijken op het Mandailingscho schrift der Bataks. Tot 1902 was Koerintji slechts door 2 Europeancn bezocht (Charles Campbell — zie Maradcn's. yjyora of Sumatn JX_304 — en ThomafBarnes — zie J. SeEoiw Santfoers^{AA11} van een oioerzoekings-toebit in Midden-Sumatra"). Onze pogingon tot oaan-lakingen met dat landschap datcren van 1840, doch ; waron uiterst gering. Tengevolgc onzer militaire actie tegen Djambi werd in 1902 ook ijad ere aarakmg met Koerintji, waar de opstmidlingen een schuilplaats vonden, noodig. Toen in Aug. 1902 de door ons bestuur uit Benkolcn daartoc afgevaardigde ini. hoofden op hun terugreis in het gebied der doesoens Lempora in Z.O. Koerintji waren vennoord, gaf dit aanleiding tot het zenden cencr militaire expeditie. Aanvankelijk bood Sepalapan Helai Kain onderwerping aan, doch Tiga Helai Kain vertoonde geen toenadering en pleegde verzet tegen een verkenningsdetachement (Maart 1903). Spoedig bleek, dat op aansporing van den Djambischen Pangcran ToemSnggoeng alle kani-pongs in Koerintji zich hadden versterkt en daarop trokken onze troepen, die zich eersfc tot een afsluiting der toegangsvregen hadden bepaald, in 't laatst van Mei 1903 van uit Tapan het gebied van Koerintji binnen. In Sela pan Helai Kain werd geen noemenswaard verzet ondervonden. Op 5 Juli d.a.v. trof deze colonne van uit de Westkust samen met de uit Djambi opgerukte troepen, bij doesoens Poelau Sangkar. Het zwaarste verzet had plaats bij Poelau Tengah, op den Z.W. oever van het meer, dat op 20 Juni 1903 zich wel reeds had onderworpen en door onze troepen was bezocht, doch daarna een verzamelpplaats van kwaadwilligen was geworden. Onze eerste aanval op 19 Juli 1903 mislukte, daardoor stroomden alle vijanden uit Zuid-Koerintji hierheen om tot het uiterste den heiligen oorlog vol to houden. Eerst op 10 Aug. 1903 onderwierp Poelau Tengah zich. Nadat eenige dagen later de invloedrijke Depati Poerbo van Lolo, hoofdschuldige aan den moord op de Benkoeleesche zendelingen, was opgevat, en later naar Ternate verbannen werd, kon reeds in Sept. 1903 het grodtste deel der troepen Koerintji verlaten. De expeditie had geteld 18 officieren en 415 minderen, ben evens 500 d w nagarbeid ers. Verder bleef het rustig, enkele op zichzelf staande, niet met den algemeenen toestand verband houdende, gebeurtenissen uitgezonderd, zooals de moord op den controleur Van Gorkum in Februari 1915. Aan den opstand van 1916 in D jam bi is ook door Koerintjiers deelgenomen. Van uit de Westkust werd een compagnie gezonden, die 7 September naar Batigko vertrok, terwijl den 25en een tweede compagnie van Padang naar Koerintji vertrok. Onder in vloed van een aanzienlijk hoofd sloot zich de bevoiking van doesoens Soengei Manau, voornamelijk uit Koerintjiers bestaande, bij de opstandelingcii aan. In October werden verscheidene ontvredenen gevangen genomen. Aanvankelijk werd Koerintji onder een ass.-resident gesteld, en gevoegd bij Sumatra's Westkust., doch in 1906 niet Djambi, dal toen een tijdelijke afdeling van Palembang was, vereenigd tot het nieuw gewest Djambi.

Bestuur. D.e afdeling is verdeeld in 2 districten N. district, Selapan Helai Kain, tegenwoordig den naam dragend Koerintji Oeloe, staat onder 9°)districtshoofd te Soengei Penoch ; het Zuidel. l iga H^olai Kail), dat thans Koerintji Dir hoot, onder

een districtshoofd te SanggaranAgoeng; bcido plaat-sen zijn met elkaar verbonden door een goed per as berijdbaren weg van 16 K.M. lengte, welko thans verhard wordt. Soengei Penoeh, standplaats van den controleur, dat tijdens de expectitie in 1903 op 21 Juni voor het. eerst door onze troepen bezocht werd, is een helder, vriendelijk plaatsje, met breede goed onderhouden wegen, rozen op de erven en een gecmectccrdc waterleiding, voorzien van straatverlichting, en in het bezit van 3 flinck pasar- loodsen en een kazernc voor gewapende politic (50 man). Sanggaran Agoeng, van den a an vang onzer vestiging in 1903 tot in 1910 de standplaats van don controleur, ligt aan den oever van het meer, ter plaatsc waar de Ajer Koerintji, zich in do ilerangin stort, oven nadat deze het ineen van Koerintji heeft verlaten. Toen het op 17 Juni 1903 voor het eerst door onze troepen werd bezocht, bleek de bevolging ons kwaadgezind; tot 1908 legerde er een militaire bezetting van 75 man. De districten zijn onderverdeeld in mnd&po's (in'ndapo = balai, raadzaal), dat zijn federaties van doesoens (dorpen), de doesoens in soekoe's en deze in keleboc^o (families) : het hoofd eener m'ndapo draagt den titel van depati, de erkende eerste dGpati was depati Batoe Hampar van Ta-nah Hiang ; onder zijn leiding vormden de depati*8 het hoofdbestuur van Koerintji ; het doesoenbestuur berust bij de soekoehoofden (depati soekoe), bijgestaan door een rio en een doebalang of kepa- la tiga poeloh; de hoofden worden bij onderling overleg gekozen door de mannelijke be volkin g. (Voor districtshoofden en volkshoofden, recht- spraak en grondbezit, zie by DJAMBI).

Literatuur : Tijdschr. Bat^o GeD... (31_39. p. 1 : Bijdr. T. L. e. V. Rks 5 VIII° Tijdschr. v. N.

I. 1847, dl II en 1881, II; Ind.J3ids 1893 I, Francis, Levensloop III ; Midden-Sumatra Expeditie aardr. beschr. I en II., Koi. Verslagen 1872, 1878, 1881, Ind. MiJ. Tijdschr. 1906 p. 853, 943, 1907-- p. 5, 79, Tijdschr. B. B. dl. 46, 1914, p. 208, dl 47, 1914, afl. 4; A. Ph. van Aken, Nota belieffende^o de afdeling Koerintji in de Med. v. h. Encyclo- paedisch Bureau, afl. 8, waarin ook uitvoerige literatuuropgave; Schetskaart 1915 van 1:200.00. .

KOERINTJI (GOENOENG), Pick va» Koerintji, Pick van Iiidrapoera, of Goenoeng Gad an g. VVerk- zame vulkaan, 3806 M., de hoogste berg van Sumatra, gelegen op do grens tusschen het Z.lijkt gedecte der Padangsche BovcnJauden (Sum. Westk.) en het landschap Koerintji van het gewest Djambi. Van - de zijde der XII Koto in het N. rijst de berg als een volkomen vulkaan uit een vlakte van 500 M. hoog op. De nieuwste cruptiekgel is op don O.lijken rand van den ouden krater uitgebrokn. Op on go veer 3000 AL cindigt het woud op de JicJlingen van den berg, en vindt men nog slechts laag struikgewas en kleinere plan ten. De laatste 500 M. zijn geheel onbe- groeid. Tot aan den top word t do Anti lope sumatren- sis, kaming hoetan of boschgeit aangetroEen. De N.lijke hellingen,boven zwaar begroeid,zijn beneden zacht glooicid en rijk aan water. Deze landstreek is spreekwooj'delijk vruchtbaar ; men vbidt op die N.lijke hell in een cnnicg]-co flic- ond ern cm i n gen, waar- langs de grootondccls vch'harde rijweg loopt, die Moear Laboeh verbindt met Loeboc Gadang (3d j K.M.) en het verdere stroomgebied der wilde Sangir, r.tak der Batang Hari. Die weg snijdt verschillende riviertjes, die van den machtigen berg afvlocien, do Likì, de Kapoc, de Lain bad en de Timboeloen, welck zich vereueigen met de genoemde Sangir, afwatering

van het kratermeertje (1991 M. boven zee) op den niet wrkzamen Goenoeng of Bockit Toedjoeh, het Zevengeberge (2712 M.), dat ten O. van den Pick van Koerintji ligt. De groote vruchtbaarheid van dezo streek zoude ongetwijfeld het land tot grooten bioci kufnten brengen, ware het niet, dat de af- voerwegen naar spoorlijn en kust zoo lang en zoo vol terreinmociilkheden zijn (zie MOEARd LABOEH).

KOER0ED0E. Een cilandjo op de noorkust van Nieuw-Guinea, recht oost van Japdn; het wordt ook wel Abdrd genaamd en ligt tegenover de moncing van do Weir, een takvan de MambStraino (zie aldaar).

KOERSANI. Zie VERNONIA ANTHELMINTHIC A.

KOESA. Landschap op het eiland Timor, behoorende tot do onderafdeeling Beloe der afdceling Noord en Midden Timor, dat met de landschappen Alas Wcolain, Litamali, Fatoe Aroein, Manoelea, Mandoe, Dirnaa, Lakckoen, Waiwioec-Waihale tot een landschap onder den naam Melakka ver- eenigd is.

KOESAMBI (MAL., JAV.). Zie SCHLEICHERA.

KOESAN. Zie PEGATAN EN KOESAN.

KOESI. Zie KOESKOEZEN.

KOESKOEZEN (*Phalangeridae*). Familie der Buideldieren (zie aldaar), verwant met de kangoeroe's, waarvan ze zich door de gelijcke lengte der pooten en door een grooten, opponeerbare, nagelloozen eer- sten teen onderscheiden. De voet is dus een grijp- voet en de koeskoezen zijn dan ook bij uitstek boom- bewoners. Ze voeden zich hoofdzakelijk met plant- aardig voedsel, maar sommigen versinaden ook in- sekten en zclfs grooterc dieren, bijv. kleine vogela, niet.

De eigenlijke koeskoezen, het geslacht *Phalanger* of *Cuscus* (in Noord-Celebes koesi, in do Molukken koeseo geheeten), zijn ook door het bezit van een grijpstaart inct rondom naakten tot als boombewoners gekenmerkt. I let zijn dicht en wollig behaard dieren van middelmatige grootte, die een nachtelijke levenswijze voeren en den dag, ineengerold slapnde, in boomen doorbrenge. Hun vleesch is op Celebes en in de Molukken een geliefd voedsel. Een aantal soorten van dit geslacht bewoont, behalve Queensland, liet oostelijk gedeelte van den Indischen Ar- chipel van Nieuw-Guinea tot Celebes (vg. Jontink, Monograph of tho Genus Guscus, Notes Leyden Mus., VII, 1885). Op dit laatste ciland zijn de don- korkleurig *Ph. urninus* Tcmn. (ini. naau in N.-Ce- IcbcsibocboctoJeiKlograuwelVt.ceZe'ejJStsGray (ini. naam in N.-Celebes : temboeng), beide ongcvlekte soorten, do eenigo inhemscho buiddioren; dit zijn (I uur) tovons die soorten van deze Zoogdiergroep, die hot verst naar het westen verspreid zijn. Id do Mo- lukken en op Nieuw-Guinea on do A roe- en Kei- eilanden komen o.n. voor: *Ph. orientalis* Pall., een soort met donkerc rugstreep, die ook op Timor aan- getroffen wordt (op Goram kko genoemd : op Ceram on Amboina heel hij koeseo tige, en do veel voorko- mende alUinistiscle mannotjes koeseo poctih), en de ook op Salcier gevondon, maar in de noordelijkjo Mo- hikken ontbrekende *Ph. maculata* E. GeofEr. (op Ambon hot mannetje: koeseo pontai, liet wijffe koe- boe netu; volder: tjempaocsan (Saleior), moeder of medar (Kei- eij, en Koer), wan gal (Aroe-eil.), do (Guebo), kahpa (Misool), rambaoc on sjam sjain (Waigoo), inggairoen, inggeinoe en inedoenga on Nieuw-Guinea, midoengjen op Japon). Do laatste is gekenmerkt door een eigenaardig sexuel verschil: het wijffe is op de bovenzido effen roodrood tot

zwart geklourd, het mannetje daarentegen heeft slchts vlckken van die kleur op grijzen ondergrond; eigenaardig is hot, dat bij de op Waigoo voorkomendo dioren dit verschil niet bestaat, maar ook de wijffes daar gevlekt zijn.

Tot dezelfde familie behooren nog de volgende soorten. Het geslacht *Pseudochirus* telt verscheidene soorten op Nicu w-Gu inca; zij hebben een Jangen, aan don top ohdaraan onbehaarden staart en onderscheiden zich daardoor, dat de beido crsrte vingers aan de drio overigo tegenovrgesteld kunnen worden. Ook de kleine *Dromicia can data* M. Edw., herkenbaar aan twee zwarte strepen op den kop en den beschubden, kort beliaarden, aan den top naakten grijpstaart, bewoont Nieuw-Guinea (Arlak-geberge), evcnals *Daclylopsila trivirgata* Gray, die echter ook op Jobi, Waigoe en de Aroc-eil. (hier ladi genoemd) aangetroffen wordt. Deze laatste is gekenmerkt door drie zwarte ovcrlangsche ban den op witten grond on vooral door een sterk vlcngden viorden vinger, die zou (I ienen on insecten, waarniec het dier zich voedt, uit hun schuilhoeken te voorschijn te halen. *Distoehurus pennatus* Ptrs. van Nieuw-Guinea en *Acrobates pvlchdlua* Rotsch, (Proc Zoolog. Soc. London, 1892, biz. 545) van een niet nader aangegeven eilandje benoet- den Nederlandsch Nieuw-Guinea, zijn kleine diertjes (de laatste met den staart ± 12 c.M. lang), dio nauw met elkaar verwaait zijn, doch daarin verschillon, dat de laatstgenoemde een vlieghuid bezit; bij beide zijn de haren van den staart in twee overlangsche rijen geplaatst en zij onderscheiden zich daarin van hot vliegende buideelkehoorn- tje, *Pclaurus breviceps*, var. *papuanus* Thom, dat behalve op Nieuw-Guinea ook in de noordelijke Molukken en op do Aroc- en Kei-eilanden voorkomt en in de Molukken tikoos kelapa genoemd wordt), welks staart tot aan den top rondom bchaard is. Ook dit diertje heeft een vlieghuid, welke, evenals bij *Acrobates*, de voorsto on achtcfste ledematen met elkaar vrcrccngt on hot dier in staat stelt zwend- vonden sprongen te maken.

KOESOE. Zie KOESKOEZEN.

KOESOE NELA. Zie KOESKOEZEN.

KOESOE POETH. Zie KOESKOEZEN.

KOESOE PONTA I. Zie KOESKOEZEN.

KOESOE TIGA. Zie KOESKOEZEN.

KOESOEMBA (MAL.). Zie CARTHAM US.

KOESOEMBA KELING (MAL.). Zie BIX A.

KOETA. Dorpsgemccnte in de Bataklanden ; zie ¹¹⁹ **KOETAU**-istrict van de onderafdeeling Badoeng, afdceling Zuid-Bali, residentie Bali en Lombok.

KOETA RADJA. Hoofdplants van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, residentie van den civielen on militairen Gouverneur. Heeft zich onlwikkcl uit den vrocgcrn sultans-„dalam". Dczc lag op eenigen afstand van den 1. oevor der Atjdli-rivier, bijna een uur varens boven hare mon- el in g. Dio „dalam" was een rechthock van 600 bij 250 M., omgevcij door hoofdzakelijk aaxien wallen en doorstroomd door de Kroecng Daroj. Wat zich binnen die wallen bevond maakte plants voor gouverneurswoning, militaire on civicle bureaux, maga- zijnen, wrkplaatsen, kazernes en officicmouingcr. A Ucon de grafionumonten van soeltans on soolt- ansbctrekkigen blevcn meorendcels gespaarcl. De aalen wallen wealen verbeterd en versterkt en later vorvangen door van sclciatgaton vooi-zicno stconcn muren, en zoo grocicde nil de vroegci-e „da- lam" de "kriiton", het hart van do „Koeta-Radja"

gedoopte hoofdplaats. Over de Atjeh-rivier werden bruggen gebouwd, een bij Peukan Atjeh (ten N. van den kraton, in den hock tusschen Atjeh-rivier en Kroecng Daro), later vervangen door de „Dem-ineni-brug“), en 6en meer benedenst rooms voorbij Geudah bij Gampong Djawa. Aan den r. oever werden aldus bereikt Pant6 Pira¹ en Peunajong, waar-tusschen een weg werd aangelegd. Tot Peunajong geschiedde aanvankelijk de opvoer van troepenbe- noodigheden langs de rivier, om per paardentun te worden voortgezet. maar in Nov. 1876 werd spoorverbinding verkregen met de in mid dels ingerichte havenplaats Oelce Lhuc. Al longs kreeg Koeta Radja ook eene Chinccsche bevolking van hand-Jaren en ambachtslieden, die later vooral Peunajong zouden vullen. Te Pante Pira* verrees een groot militair hospitaal, aan de O.zijdc beschermd door te Koeta Alam gelegerde troepen, en te Peutjoet ten W. van den kraton, breidde zich de begraafplaats uit, waar Generaal Pei, als zoovelen v66r maar vooral ook na hem, hun laatste rustplaats hebben gevonden. De bronzen boi'sbeelden van Vis, Webb, Campioni en Schcepens, alien bekende figuren uit het laatste stadium van den Atjeh-strjd, trekken er thans de aandacht. Langs den l. oever verrees te Peuniti een militaire cant-inc en meer beneden- strooins een school, en bij de „Demmni-brug“, schuin tegenover het verinaanlc „Hotel Kugel- inann“, een officiersensocieteit. Iets verder vond het station zijne plaats en op de plek, waarde „museu- git raja“ de grootc moskee, had gestaan, die tijdens de 2e exped itie ie geheel vernield was, verrees in 1881 een van gouvemementswege gebouwde kostbarc, maar als proeve van bouwkunst weinig geslaagde moskee. Daamaast bleef de Kohler-boom hcrinne- ren aan het sneuvelen op die plaats van den aanvoer- ■der der l exped itie. Bezuiden den kraton, op Neu- so, werden in later jaren ook woningen voor officie- ren en ambtenaren gezet. Tijdens het bestuur van den Gouverneur Van Hcutsz geschiedde er veel tot verfraaiing en verangcnaming van de, door hare Jigging langs de rivier met op den achtergrond de groenke hellingen van steile bergen toch reeds aantrekkelijke hoofdplaats. De ijzere hekken rondom de plaats werden begin 1902 weggenome, de kratonmuren gedeeltelijk geslecht, de hoofdwegcn verbreed, en ten slotte werd een polder herschapen tot het “Vredespark”. Particulieren en handelaren ondervonden in sterke mate aanmoedigingen om woningen te bouwen of uit te breiden en te verfraaien. Het Bestuur ging daarin voor door den bouw van fraaie assistent-residents-woningen te Geudah en op de Esplanade, het oude exccrcitieveld. Te Geu- dah, voorbij de kazerne en de gevangenis, kwam ook een abattoir : een groot hotel verrees met finan- cieele hulp van het gouvernement Ijenoorden het Vredespark en de officiersensocieteit word aanzin- lijk vergroot. Onder den Gouverneur Van Daalen kreeg Koeta-Radja een waterleiding uit de Kroecng Pineung en werden volksbaden enz. gemaakt in de Chineseche wijk Peunajong, de KJingenwijk Geu- dah en de vooral door Javanen en Maleiers bevolkte Kampong Baroe, welke laatste geheel wicel ver- nieuwd. Eindelijk werden door den aanleg van een wandelpark te Ncusu en een bad- en zwemgelegen- heid te Mata-le de aantrekkelijkheden van het y^{men} 伊 Koeta-Radja vcnccxclerd. In de laatste jaren, tijdens den Gouverneur Swart, verrees aan de Esplanade een Atjeh-museum en werden tai van fraaie gevels voor diverse onderwijsinrichtungen uitgevoerd. Hier dient nog gewag gemaakt van cen

mcrkwaardig o:ïd product van Atjdhschen arbeid : hctachterden Dalam ftangetroffen monument „Goenongan“, waarover men zie Dr. C. Snaack-Hur. gronie : Be Atjchers, IL.64,cu Dr. R. Hoescin Dja- jadingnrat : De stichting van het „Goendngan“ ge- Kccten monument to Koeta Radja, in het Tijd- schrift Bat. Gen. van K. en W. Deel 57, afl. 6.

Het. is te Koeta-Radja gematigd warm, maar vaak minderig; dank zij vooral de voortreffelijke watervoorziening, is de plaats gezond te noemen.

Koeta-Radja vormt eene onderafdeeliing van de af-declung Groot-Atjeh, en worct. sinds Teungkoë Kali Jlalikdn Ade is verbanen (liens ocleebalangschap Meuscugit Raja als zoodanig bij Ind. Stb. 1906 n°, 105 is opgeheven, rechtstreeks bestuutl door den Assistent-Resident van Groot-Atjeh, bijgestaan door een Civielen gezaghebber. De bevolking teldc ultimo 1914: 332 Europeanen (niet-militairen), 2107 Inlanders (niet-Atjehers), 769 Atjehers, 2197 Chinesezen en 330 andere Vreemde Oostlingen, totaal 5735 zielen. Begin 191G woonden in Geudah 14, Gampong Djawa 35, Kampong Ba roc 96, Peukan-Meuscugit Raja 315, Planggahan 90 en Blang Peureula⁶ 20 gere- gistreerde mannen. Aan onderwijsinstellingen heeft men: een Europeesche school der le en een der 2e klasse, een Hollandsch-Inlandsche school, een Am- bonsche school, een Gouvts.-Inlandsche school 2e klasse, twee volksscholen voor jongens en 66n voor meisjes, een gesubsidieerde „sekola Christiani“, en een profetschool der loge „Prins Hendrik“. Ook is er een ambachtschoo l voor Atjehsche jongens en een industrijschool voor meisjes. Te Koeta Radja is gevestigd een subagenschap van de Nederlandsche Handelmaatschappij. Het voornaamste handels- lichaam is wel do Atjeh-Handelmaatschappij, welke bijkantoren heeft te Lho* Seumawe en Tapas. Teaan. Den woeker tegen te gaan is het doel van de op ini- tiatief van do Gouverneur Van Daalen opgerichte Groot-Atjehsche Afdeeliingsbank. Op industrieel ge- bied vallen te vermelden de Atjehdrukkerij, waar o. a. het Nieuwsblad voor het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden verschijnt, eenc Gouvenie- ments-ijsfabriek, en te Scutoej, het gebied van Oelcii Lhuc, een paar Icerloocrijei eu enkele and ere bedrijven. Voor het transportwezen 蔣 hel verkeer te water van geen betekenis. 2t. //

KOETA TJANE. Standplaats van den civielen gezaghebber over de afdeeling Alaslanden, gouverneincnt Atjeh en onderhoorigheden (†? < -

KOETEL. L a n d b e s c h e r i j v i n Landschap op Borneo's Oostkust, ressorteerende onder de af- deeling Sama rind a verdeelt in twee onderafdeelin- gen: Oost- en West (-Koeti, begreud ten Noorden door de landsehappen Sambaloeng en Boeloengon, ten Westen door de onderafdeeliing Boven Maha- kani, ten Zuiden door de onderafdeeling Pasir en Poeroek Tjahoc en ten Oosten door de straat van Makasser J).

De opjiervlakte van het landschap bedraagt ± 79.800 K.M.² met inbegrip der tot het landschap behoorende eilanden. Het landschap wordt hoofd- zakelijk gevormd door het stroonigebied van de Mahakani tot aaji Mocara Moejoeb, de grevs met de onderafdeeling Boven Mahakani. De rivier in bij gemiddelden waterstand voor grootere stoonsch- pen bevaarbaar tot aan Melak, 540 K.M. van de

i) Bij supplettoir contract van 3 Januari 1908 werd de Boven Mahakani, bij de verklaring van 11 October 1912 het Telakeigebied aan het Gouvernement afgestaan.

monding en voor kleinere stoomschepen, bij hoog water verstand ook voor stoomschepen van 11 voet diepgang, tot a an Long Tram, de hoofdplaats der onderafdeeling Boven Mahakam, 630 K.M. van de monding der rivier gelegen. Tusschen Soengci Boeloeh tot voorbij Moeara Pahoe is het land geheel vlak en worden de groote, zeer vischrijke meren Semajang en Djempang aangetroffen; groot uitge- strektheden worden bij hoog water overstromd. Benedenstrooms Soengei Boeloeh begint het heu- velland, dat zich tot Pelarang bovenstrooms Sanga Sanga uitstrekt. Bij Sanga Sanga begint de delta van de Mahakam, de rivier splitst zich hier in 3 armen, waarvan de middelste zich weder in tweeën splitst. De Noordelijkste, de Moeara Braoe, is voor schepen met 10 a 11 voet diepgang bevaarbaar, de twee daarop volgende, de Moeara Bajoer en de Moeara Bakapei, voor schepen met 16 a 17 voet diepgang en de Zuidelijkste, de Moeara Djawa met schepen van 11 h 12 voet diepgang bevaarbaar, alles met springtij.

De voornaamste plaatsen aan de Mahakam zijn de rivier opvarende: Samarinda, standplaats van den Assistent-Resident; Tenggarong, zetel van den Sultan, Moeara Kaman, Kotabangoen, Moeara Moen- tei, middenpunt van den vischhandel, Moeara Pahoe en Melak. Belangrijke plaatsen aan de zij- rivieren van de Maliakam zijn Kam bang Djangoet aan de Belajan en Moeara Antjaloeang aan de Ge- dang Kepala. Behalve bij Moeara Moejoeb bevinden zich aan de Mahakam geen Dajaksche nederzet- tingen. De bovengenoemde groote Maleische kam- pongs zien er, behalve Melak, keurig uit, de Dajaksche bevolking woont meer in het binnenland. Het landschap verkeert in bloeienden toestand; de han- del in boschproducten en gedroogde en gezouten visch is onder normale omstandigheden zeer levendig.

Maandelijks komen 10 a 12 booten om de waren, voornamelijk rotan, get ah, vogelnestjes, damar en was, waaraan het land zeer rijk is, naa voeren; de gedroogde visch client vbrnainelyk voor binnenlandsch verbruik, maar wordt ook naar Java uitgevoerd. De handel is voor een goed deel in handen van Chinezen maar ook de Borneo-Sumatra Handel Maatschappij te Samarinda drijft een belangryken handel, terwijl aldaar ook enkele Europeesche handJaren gevestigd zijn. Behalve aan boschproducten is het land bijzonder rijk aan petroleum en wel nicer speciaal de onderdistricten Sanga Sanga en Sain bod ja, waar de Bataafsche PetroJoum Alaatschappij haar bedrijf uitoefent. De hoofd vestiging d ezer Maatschappij is Balikpapan aan de beschutte en diepe Balikpapanbaai. De plaatsen is door een dub bole pijpleiding ter lengte van 103,3 K.M., met overpompen te Sam bod ja, verbonden met Sanga Sanga, met een zijleiding naar Soengei Mariam aan de Mahakam. Op deze laatste plaats staan een centraal-hospitaal en meerdere oliotanks, daar de ruwe olie ook middels tankschepen naar Jjalikpapan wordt vervoerd. Een elcrde leiding langs dezelfdo lijn wordt uan- gch-gd. Door de Nederlandsche Koloniale Pe- troleum Maatschappij worden thans exploratie- werkzaamheden verricht in het Noorden bij de zee- kusl in de districten Bongaen en Sangkoolirang. In het laatste district werd hier idis olie aangc- boord. Het landschap begint in den laatste tijd ook do aandacht van het Europeescho kupaitaal te trekken wat betreft de teelt van l'ubber op klappers

en de exploitatie der aan goede houtsoorten zeer rijk wouden. In hoeverre het land geschikt is voor de teelt van gewassen voor de Europeesche markt zal nog moeten blijken: op een rubberonderneming op heuvelachtig terrein, twee uur stooms boven Tenggarong staan de hevea boomen er uitstekend voor; maar een vijftien jaren geleden in exploitatie zijnde koffeicondemning benedenstrooms Samarinda wordt geheel opgegeven. De dikwijls zware watervloeden zullen, wat de laag gelegen streken betreft, wel een onoverkomelijk bezwaar blijken: bij en benedenstrooms Samarinda worden deze lage landen met voordeel benut voor den natten rijstbouw. De kuststreken eigenen zich bijzonder voor de klappercultuur, waarmede zich vooral Boegineezen bezig houden.

Te Kwalabadak aan de Mahakam en in Sangkoelirang o.a. staan uitgestrekte klappertuinen; de bevolking is daar bijzonder welvarend. Over de ongeveer 40 K.M. ver het land binnendringende Sangkoelirangbaai en het bewesten daarvan gelegen gebied geven de Reishernningen uit Noord Koeti van Dr. M. L. R. Rutten in T. A. G. Deel XXXIV (1917) No. 5, biz. 711, vele bijzonderheden, welke de beperkte plaatsruimte belet hier op te nemen.

Bevolking. Het landschap Koeti wordt be- woond door Koetsineezen, Boegineezen, Bandjareezen, Badja's en een aantal Dajaksstammen, waaronder de voornaamste zijn de Toendjong-Dajaks, de Bahau's (Oovang T'oringen Kenja's. De Koeteineezen zijn waarschijnlijk geïmmigreerde Maleiers, die ten tijde van hun komst op Borneo nog Hcidenen waren; thans hebben zij allen den Islam aangenomen. Zij wonen door 't geheele landschap verspreid, met Tenggarong, Kota Bangoen, Moeara Pahoe, Melak, a lie aan de Mahakam, Moeara Klindjau aan de Kedang Kapala, Kembang Djangoet aan de Belajan en Kahala aan de gelijknamige rivier als voornaamste centra. De taal der Koeteineezen is in het algemeen Maleisch, door den invloed der vroegere Hindoo-Javaansche kolonisatie vermengd met veel Javaansche woorden; echter treft men er verschillende dialecten in aan, o.a. wordt in de kleine kam- pong Ampanang, op korten afstand van Kahala gelegen, een taal of dialect gesproken, die door de bewoners van Kahala niet wordt verstaan.

De vestiging van Boegineezen datert reeds v&n 16G8; tenvijl ze vroeger uitsluitend te Samarinda woonden, vindt men ze thans door het geheele land- schap verspreid; zij vinden hun bestaan voornamelijk in den handel. Do Boegineezen van Koeti zijn voor yorreweg het grootste deel afkomstig van Wa- djo, en slechts voor een gering aantal van Boni en Soppeng. Ndat in het laatste der 17de eeuw de Boegineezen een handelsplaats hadden aangelegd, hot togonwoordige Samarinda, werd al spoedig door hen, op voorstel van het Vorstenbestuur van Koeti, een hoofd met den titel Poca Adoe gekozen; de aanstelling had dus niet plaats door den Vorst, maar door vrije verkiezing van de Boegineezen, terwijl het Vorsten bestuur de keuze slechts bevestigde.

De keuze geschiedde door de „kapala iuanang" of volkshoofden, de hoofden der voornamelijk families onder wie hoeze zich nieuwe Boegineesche immigranten stekten: nain het Vorstenbestuur geen genoegen met de keuze, dan moest- een herkiezing plaats hebben. De rechtspraak overdo Boegineesche kolonisten was geheelaandon Poca Adoe overgelaaten, en ook overigens had het sultanaat zeer weinig waren in te zeggen, zoodat ze feitelijk onafhankelijk waren.

Wrijvingen tusschen de Boegineezen en het Vorstenbestuur, vooral over do heffing van in- on uitvoerrechten, zijn dikwijls voorgekomen en leidden vaak tot verzet; bij gewapend optreden van den Sultan tegen de Dajaks of tegen de zceroovers bezeten echter de Boegineezen door hun dapperheid groote diensten; aan hen, die zich daarbij bijzonder verdienstlijk maakten, schonk de Sultan eretitels; dit is een der oorzaken geweest van het ophouden der onafhankelijke positie der Boegineezen in Koetei, want de getitelden beschouwden zich als con bovorochten st-and en hadden voorklurnd twis- ten met do volkshoofden en den Poea Adoc. Dcze twisten gaven omstreeks 1860 den Sultan aan- leiding en „wakil” of vertegenwoordiger als hoofd van de politic tot Sama rind a aan te stellen; de tweede, die als zoodanig optrad, was een handelaar van de Westkust, behorende tot het Vorstengeslacht van Pontianak en dus van Ara- bisch-Boegineesche afkomst, de latere Pangeran Bandahara. Door de energie, waarmede deze man optrad, wist hij eerst den Sultan er toe te bewegen, tijdens een vacature het ambt van Poea Adoc op te heffen; ook de later door den Sultan aangestelde „Penggawa” werd weldra ontslagen, en Pangeran Bandahara tot hoofd der Boegineezen aangesteld; later werden ook de *kapala m&nang* vervangen door anibtenaren, door den Sultan aangesteld. Op deze wijze is aan het bestaan van een soort Boegineesche republiek in Koetei een einde gekomen, en zijn do Boegineezen gewone Sultansonderdanen geworden.

De Bandjareezen, die men eveneens door geheel Koetei verspreid vindt, komen er voornamelijk tot het inzamelen van boschproducten en nemen steeds in aantal toe. De Badjau's, die alleen van visch- vangst leven, zijn afkomstig van de Socloe-eilanden; ze hebben hun leven van zeenomadn opgegeven en wonen in kaupongs vereenigd voornamelijk aan de mondingen van de Mahakani.

Onderde in Koetei gevestigde Bajakstammen zijn er eenige, die reeds sedert een w den gewoon moeten hebben; de Toendjoeng-Dajaks, die aan weerszijden van de Mahakani in de nabijheid van Melak, ver landwaarts in wonen, zijn nauw ver want met het Koeteische vorstenhuis; Poentjen Kerna, een hunner vorsten, was gehuwd met Dewa Poetri, de zuster van Maharadja Soeltan, die omstreeks 1450 regeerde. Andere stammcii zijn eerst sedert ± 1 1/2 eeuw op Koeteisch grondgebied gevestigd, n. l. sedert de groote volksverhuizing in Centraal-Borneo, welke van de dichtbevoilete Apo Kajan (of Poh Kedjin) uitging; zij waren voornamelijk de stam men der Kajans, Longglats en Long-Wai's, die zich vandaar naar de Bo ven- en Midden-Mahakam richtten, en zoo, hetzij zelven op Koeteisch gebied kwamen, of andere stammen derwaarts drongen. De Kenja's, eveneens uit Apo Kajan af- komstig, hebben zich eerst ouder het bestuur van den vorigen Sultan in Koetei gevestigd, zij komen er slechts op enkele plaatsen voor.

In de binnenlanden van het landschap vindt men nog zwerfende Poenans en Bassaps, die — be- halve de tot de Bassapstammen te rekenen „Orang Laboc” gevestigd aan de boven Sang Koeliraug — een even commrcvul bestaan leiden als elders (zie POENANS). De verechillende Dajakstammen in Koetei onderscheiden zich niet in by zone! ere mate van hun stamverwanten elders; men zie derhalve voor nadere bijzonderheden het art. DAJAKS.

Geschiedenig. Dab in het Koeteische oud- tijds kolonien van Hindoo's bestonden is zeker. On-

der ineer word to Kota Baugoen een bronzen Hindocbeeldje gevonden; to Moeraa Kaman werden gevonden een gouden Wishnoe-beeldje, nog onder do Rijkssicraden van Koetei bcwaart, en do beschreven steenen door Kern verklaard (Versl. en Jledg. Kon. Akad. v. Wet. 2: XI, 1882, bl. 182—203), waar- uit het bestaan Ulijkt van een bloeiend Hindoeijk onder een vorst Moelawarman. Van groot belang zijn ook de vondsten van steenen godenbeelden in de grot van den Kombeng (Witkamp in Tijdschr. Aardr. Gen. 31 (1914) biz. 595 vlg.). Uit verschillende feiten werd afgeleid, dat de in de Sa- lasila (zie hieronder) vermeldo Jandschappen Hindoo- Javaansche kolonien waren; inderdaad is uit den Naganikertaganja bekend, dat Koetei tot de Madjapahitsche onderhoorigheden behoorde.

Ofschoon reeds in 1635 een Nederlandsche vloot, onder G. T. Pool, Koetei bezocht en ook later, vooral door tusschenkomst van Bandjermasin, van tijd tot tijd van onzen kant betrekkingen met dat rijk werden onderhouden, is eerst in 1825 een ernstige poging aangewend, om deze duurzaam te maken. In dat jaar word G. Muller van galayia naar de O.kust van Borneo gezonden, die o.a. ook met Koetei een overeenkomst sloot, waarbij eene Ned. vestiging aldaar werd toegestaan. Muller werd echter op reis naar de W.kust vermoord, zoodat zijne komst te Koetei zonder gevolg bleef. Eene mislukte poging van een Engelschman, Murray, om zich in 1843 te Koetei te vestigen, leidde eerst tot een Nederl. expeditie en daarna tot het sluiten van eene overeen- komst met den Sultan (11 Oct. 1844), waarbij de soevereiniteit van Nederland erkend word. In 1846 werd de eerste ass- res. to Koetei aangesteld; eene nieuwe overeenkomst, in 1850 met Sultan Mohammad Solei man gesloten, werd gevolgd door de overeenkomst van 1863. (C. Bock, Reis in 0- en Z.-Bomco, 's Grav, 1887. „inleuding door” S. W. Trbmp) Sedert dien tijd bleef do Sultan het Gov. steeds trouw, en gaf daarvan o.a. in 1873 tijdens do Atjeh-expeditie afdoende bewijzen.

2 December 1899 overleed Sultan Mohammad Soleimai en werd opgevolgd door zijn zoon Sultan Mohammad Alnoedin Adil Chalifatoel Moejininin. Tijdens (liens bestuur werd op 26 Augustus 1902 een nieuwe overeenkomst gesloten, die nu nog geldt, en de onderafdeeling Boven-Mahakam aan het Gouvernement afgestaan (3 Januari 1909). Op 5 Juii 1908 werd eene verklaring afgelegd, waarbij do Sultan een deci zijner inkomsten aan do landschapskuis afstond, waardoor die instelling in het leven werd geroepen.

28 April 1910 overleed Sultan Mohammad Ali- moedin Adil Chalifatoel Moejinin, waarop bij be- sluit van den Gouverneur-Generaal van Neder- landsch-Indie van 26 September 1911 No. 17 do landsgroote Pangeran Mangkoc Negoro met het re- gentscha) werd belust, vermits de bij besluit van 28 Augustus 1908 no. 32 aangewezen opvoJger in het bestuur, Adji Mohammad Parikisit, nog te jong was om het belicer over het landschap to kumien aanvaarden.

11 October 1912 legde de Regent van Koetei eeno verklaring af, waarbij op een nader door do illegeer- ring te bepaen datum het Telakei-gebied aan het Gouvenement van Nedcrlandsch-Indic zou worden overgedragen, Die overdracht is sindsdien geschied en bed odd gebied bij Ind. Stb. No. 75 bij de onderafdeeling Pasir gevoegd.

De fabelachtige oorsprong en de genealogie van het vor-tenhuis van Koetei zijn beschreven in een

handschrift, de Salasila van Kootei, waarvan con gedeelte met vertaling is uitgegevoen door S. W. Tromp in Bijdr. T. L. on V., v° Serie III, 1888, biz. 1 v】 曲 LG.

B e s t u u r. Het bestuur over het landschap wordt govoerd door con Sultan met vier lands- grooten. Gedurende de minderjarigheid van den aangewezen tockomstigon zelfbestuurder Adji Mohammad Parikisit wordt het bestuur gevoerd door een regent (zie hiervoor onder geschiedenis). Het landschap is verdeeld in 11 districten en 8 onderdistricten, waarvan 1 zelfstandig en bestuurd door bezoldigde districts- en onderdistrictshoofden, die voor hun geheele ressort aansprakelijk zijn.

De Koeteische kampongs, de zoogen. oude kampongs, staan onder adathoofden, soms meer dan edn, met special◎ titels, wier ambt en titel erfelijk zijn in het geslacht, behoudens dat zij erkend of van eene aanstelling voorzien moeten worden door den Sultan. De zoogenaamde nieuwe kampongs, nederzettingen van nicer recenten datum van niet- Koeteiers, staan onder gekozen on aangestelde of aangewezen hoofden (pembekels).

De Dajaks staan onder erfelijke stamhoofden, die door den Sultan worden aangewezen of erkend en dan meestal tevens een maleischen titel ontvangen. Het landschap ontwikkelt zich geleidelijk, de finan- cien verkeeren in bloeienden toestand.

Literatuur. S. W. Tromp. Bijdr. T. L. en V. Ve Serie II, biz. 167 vlg.; idem, mededeelingen ombrent de Boegineezen van Koetei, ibid. DI. 34 (1887); idem, T. B G. XXIV, biz. 212, XXXII, biz. 273; idem T. A. G. 2e Ser. VII, biz. 728; J. Zwager, T. v. N. I. (1866) II biz. 231; A. L. VVeddik, Ind. Arch. Jaarg. 1 DI. I; S. G. Knappert, Beschrijving van de onderafđ. Koetei, Bijdr. T., L. en V. van N.L., 7e volgrees, dl. IV (Deel 58dr geheele reeks) 1905; A. W. Nieuwenhuis Quer durch Borneo, ! biz. 44,272,41G, (1904), II, biz. 490, 492, 504(1907); Dr. M. L. I. < Ruttenjn T. A. G, Deel XXXIV' (1917) No. 5 biz. 1/W { ; 匕

KOETILANG,展TILANG. javaansche naam voor een vogelsoort, *Pycnonotus aurigaster*, behoo- rende tot de familie der *Pycnonotidae*. In het Soen- dancesch heet deze tjangkoerleung. Deze soort is ecn der mcest gewone vogels van Java. De koeti- lang voedt zich hoofdzakelijk met vruchten, minder met insecten. Hij heeft een vol geluid, dat hij voortdurend laat hooren. Het is een bruin- achtig grijsje, van anderen wittc vogel met don- kerder vleugds en een zwarten kop, vooral geken- nierkt door do witte wangen en do oranjekeurigio onderlekveeren van den staart.

Veol op dezc soort gelijkend is do tjoetjak, *Pycnonotus analis*, van Java, Sumatra, Borneo en Lombok ; deze is eveneens bruingrijs, van anderen lichter, met zwarten kop, wit to oogs Creep en gele onderdrckveeren van den staart.

Een verwante vorm is de Icoctilang mas, *Rubigida dispar*; deze is veel fruiier gekleurd, van bo ven olijfgroen, van anderen goudgeel met zwarten kop en vuuroodo keel. Deze soort keint op Java en Sumatra voor. Zie ook TJOETJAK RAWA. en BERA BA (t. z. Barabah) KIMBOE.

KOETJAH1, KETJAH1 of verkort TJAH1 (JAV.). Zie ALLIUM.

KOETJILA (JAV.). Zie EUCHRESIW.

KOETJING (Mal.; JAV.). Zie HUISKAT.

KOETJING BATOE. Zie KATTEN. KOETJING

OETAN. Zie KATTEN. KOETJITJA. Maleisclie naam voor een lijster-

soort, *Copaychu*⁶ musicals, van Sumatra en Java ; deze is blauwzwart met witten buik en witte vlegeldckveeren con buitenste staartpennen. De nauw- verwanto *C. amoenus*, van Oost-Java en Borneo, die ccn blauwzwartcn buik heeft, wordt eveneena mot dezen naam aangeduid. De Koetijtja batoe of koetijtja oetan is *Kitlocincla macrura*, die om zijn fraaien zang bekend is ; hij is zwart met rood- bruino borst en buik en witte benedonrug en zijde- lingsche staartpennen.

KOETJOEBOENG (SOEND.). KATJOEBOENG, KfiTJOEBOENG (MAL., JAV.). Zie DATURA.

KOETOARDJO. Regentschap en controle-af- deeling van de afdeeling Poerworedjo der residen- tie Kedoe.

KOETOARDJO. Hoofdplaats van het gelijkna- mig regentschap der afdeeling Poerworedjo, resi- dentie Kedoe, tevens standplaats van een contro- leur. Ook hoofdplaats van het gelyknamigdistrict. Het district heeft eene oppervlakte van 76 ELM.², is verdeeld in 4 onderdistricten, en bevat 108 desa's. Op het einde van 1905 bestond de bevolking uit cca 130-tai Europeanen, ruim 600 Chineezen, een tiental Arabieren, enkele andere Vreemde Oos- terlingen en ruim 94000 Inlanders.

KOETOE (JAV.). Zie CAESALPINIA BONDU- CELLA.

KOETOE BOESOEK (MAL.). Luis. Zie TINGGL

KOETOEK. Zie BAARDVOGEL.

KOETOWINANGOEN. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de afdeeling Keboemen, residentie Kedoe. Het district heeft een oppervlakte van 126,20 K.M.², heeft 3 onder- districten met 71 dcs's en telde op het einde van 1905: ± 79000 zielen, t.w. enkele Europeanen, 170 Chineezen en 79000 Inlanders. Eeu der onder- districten is Ambal, waarvan de hoofdplaats een- maal de hoofdplaats was van een assistent-resi- dentie en van een regentschap.

KOEWIFIH (KAN). Zie MAKREELACHTIGEN.

KOEWEL. Zie HIBISCUS MANIHOT.

KOEWIFI (JAV.). Zie MANGIFERA ODORATA.

KOEWOE. Hoofdplaats van het district Kra- denan, van de afdeeling en hot regentschap Gro- bogan van de residentie Semarang, bekend door do dicht daarbij liggende modderwellen, Bledoeg geheeten; een nagenoeg cirkelvormig convex ter- rein van ongeveer een h al ven paal (3/4 K.M.) in doorsnede uit blauwo of loodklurige weeke modder bestaande, die voortdurend in beweging is en zich op vcrscliillende plaatsen, voornamelijk echter op twee, om de 20 of 30 seconden verheft tot cca meter hoogte en dan met cca doffen knal ui teen spat, waarbij het als witte damp doorbre- konde gas de modder tot eeno hoogte van 5 a 6 meter opwerpt, waarna deze hoorbaar op do vloeibare massa terugketst. Het terrein, welks convexiteit ongeveer 3 meter bo ven het omli- gende landschap bedraagt, wordt voortdurend vochtig gchouden door doorbrekendo en sijpelende gassen con water en biedt slechts een uiterst zwak- ken steun voor don voet aan, zoodat het aan den omtrek alleen met behulp van daarop gelegd bamboezon horden, cca nicer naar het midden, inzonderheid bij de hoofdpunten van cruptie, in hot aoheel niet kan betreden wo rd on. De in do hoogte geworpen moddor is die dcr oppervlakte con komt niet uit do diopio; uitgestooton worden slechts gassen en water. Dit water is ziltig on bevat ongenie procenton zout. Hiervan heoft de bevolking acdert onhouglijke tydon gobruik

weten to maken. Men vangt dit water op in put- ten of wel, waar te wcinig water sijpelt, graaft men er naar en brngt- het vervolgens op een raam- werk van halve bamboos, raet de hollo zijden naar boven gekceerd, waar men het door de zonnearmte laat verdampen. Het zout, blijft als een korst in de bamboe achter, wordt er uit geschept en op de omliggende pasars verkocht.

Bepalingen betreffende het aaninaken van zout, uit de zoutwaterweljen in Grobogan, de rcegling der belasting, op te brengen door hen, die het zout vervaardigeel en het voorvoer er van buiten de afdeeling van herkomst, zijn opgeno- mon in Ind. Stb. 1910 no. 657. Die bepalin- gen zijn in 't kort als volgt: Het zout wordt aangemaakt in de desa's Kocwoe, Grobogan, Dj&ti, Mendikil, Ba nd jar-Lor, Bandar-Kidoel en Tjrekw van het, district Kradenan en in de desa,s Djono (zie aldaar), Sileman en Ploemboengan van het district Grobogan. De verkoop van het zout is alleen goorloofd in de afdeeling Grobogan, zoomede in de volgcnde gedeelten der resi- dentie Soerakarta: de geheele afdeeling Sragen ; in de afdeeling Soerakarta: de onderdistricten Savrahan en NAg&sari van het district Sawahan ; de onderdistricten Paloer en Madji van liet district Grogol; de onderdistricten Djaj'inosan en Kaliava van het district Kampanglor ; in de afdeeling Bajalali, de districten Karang&A en Sima en de onderdistricten Djoewangi en Kas- mosoc van het district Djoewangi.

De maximumhoeveelheid jaarlijks aan te ma- ken zout, oorspronkelijk vastgesteld op 34000 pikols, werd bij Ind. Stb. 1911 no. 480 door den Gouverneur-Generaal verhoogd tot 40000 pikols. De verdeling van bedoelde maximum- hoeveelheid over de tien desa's in de afdeeling Grobogan geschiedt door den Resident van Semarang, naar verhouding van de in 1910 op-gebrachte belasting. De verdere verdeling onder de zoutmakers in elke desa geschiedt onder con- trole van het bestuur, naar verhouding der ver- dampingstoestellen. Telkens moet de oogst binnen de weegloodscn worden gewogen en kunnen de zoutmakers het daama iMdenemen of we] in de weegloodsen achterlaten. De cijns bedraagt 50 cent per pikol van 61.76 K.G.; de belasting wordt aan het desahooft afgedragen, die haar bij den ondercollecteur stort tegen vergoeding van 8 percent collectieol.

KOEWOEK (JAV.). Zie KATTEN.

KOFFERVISSCHEN (*Ostraciontidae*), behooren tot de *Plecognathi* (zie VISSCHEN) en zijn geken- merkt doordat het lichaam in een becngt pantser is besloten, waaruit de vinnen steken. Borstvinnen ontbreken. In de zeeen van den Archipci komen ver- schillende soorten van het geslacht *Ostracion* (Ma- leisch ikan pgti) voor.

KOFFIE.

BOTANISCHE BESCHRIJVING. De koffieplant be- hoort oorspronkelijk in tropisch Afrika thuis en wel de *Coffea arabica*, die verrewge de meest veelvuldig gekweekte soort uitmaakt, in Abyssinie en aangren- zende landen.

De koffieplant behoort tot de familie der *Jlubi-*^{caec} tot het geslacht *Coffea*, waarvan verschn- len^e soorten in cultuur zijn. Wanneer de boom on- gehinderd doorgroeit, kan hij ecu hoogte van 10 Meter bereiken. In de cultuur wordt hij echter ge- tapt, ter vergeinakkelijking van den oogst, zodat ¹¹ i) ui de aanplantingen zoo laag blijft als men dat

verkiest- Do takken staan kniiswijs aan den stam, van ondoren naar boven in lengte afnemend, in de eerste jaren cnijszins naar bo von gericht, later nieor horizontnal en ten slotte ncerbuigend. De bladeren hebben een elliptischen vorm, zijn donkergroen van kleur, glanzend, gaafrandig, een wcinig golvend, kort gestcecd en tegenvergesteld. Tusschen de bladeren treft men spitse steunblaadjes aan. In vormi, afmeting on klcur kunnen de koffiebladeren sterk verschillen, al naar de soort of varietet der koffie, zoowel als tongvolgc van plaatseljico in- vloeden van bod cm, klimaat en cultuur. De tot bijsehermen verscniclc bloeiken komen als een krans uit de okscls der bladeren to voorschijn. Zij bestaan uit een zeckleinen vier- of vijftandigen kelk en een witte trompet- of trechtervormige kroon met een vijf- tot achtsplctigen zoom. Het aantal meel- draden bedraagt vier of vijf. Zij zijn op de kroon- buis ingeplant, terwijl de stamper bestaat uit een onderstandig, tweebokkig vruchtbeginsel met een stijl en twee stempels. In elk hokje van het vrucht- bginsel bevindt zich een half omgekeerd zaadknop.

De nieest eivormige, soms ronde, vruebt, ten voile uitgegroeid zoo groot als een kleine kers, doorloopt met hare ontwikkeling de groene, witte, gele geel- roode en roode kleuren om haar volkomen ryphed met een donker violet te openbaren. Enkele varie- teiten van koffie echter cl ragen vruchten, die ook bij voile rijpheicl licht van klcur zijn gebleven.

De Vleezige vrucht be vat in den regd twee zaden, die elk van eene zijde gebogen, convex, en aan de andere zijde vlak zijn. Aan de zijde, waarmede de beide zaden naar elkander zijn toegekeerd, komt een overlangscne groef voor, veroorzaakt door den bin- nenkant van de hoomschil, een dun, broos omhulsel, waarmede de eigenlijke zaadkern omsloten is. Deze zaadkern bestaat uit een hoornachtig kiemwit en een zeer kleine excentrische kiem, beide omwikkeld door een fijne half doorzichtige zaadhuid, het z.g. zilvervries. Bevindt zich door liet mislukken van een der zaadknoppen maar 66n zaad in de vrucht, dan heeft dit een eironden vorm on wordt het als mannetjes- of parelkoffie (rodondo) onderscheiden, die echter niet beter is van smaak. Meer clan twee zaden worden slechts bij uitzondering in de koffi vrucht aangetroffen.

GESCHIEDENIS. Hoewcl ngen tijd Mokka in Arabie als het vaderland (er koffie is beschouwd, is het thans vnl wcl zeker, dat deze meaning op eue d waling be rust heeft en men dat land moet zoeken in Kaffa, het zuideijk deel van Abyssinie. Van daar heeft de koffie haar weg gevonden naar Pcrzie, Arabic en Voor-Indie. De eerste Hollander, die te Mokka met dit product kennis maakte, was Pieter van don Broecke, in 1616. Het duurde echter nog zevenen- veertig jaren eer de import van koffie te Amsterdam aanving ; nje» betrok het artikel aanvankelijk alleen van Mokka, doch spoedig, in het begin van de 18de eeuw, ook van de kust van Malabar. In J 696 wrdeel) voor het eerst koffieplantjes naar Java o vergebracht. Adriaan Van O in men, konirmandeur van Malabar, zond, op aandringen van Nicolaas Witsen, burge- meester van Amsterdam, er eenige plantjes heen. Op het Jandgoed Kcdawoeng, bij Batavia, van den Gou- Gen. Willem Van Ooosroom overgeplant, gingen zij echter door eeno overstroming teloor. Met eene tweede bezending, in het begin van de 18de eeuw, was men gdukkiger; in 1706 kon reeds een proefje van de in Batavia's omstreken gekweekte koffie naar Nederland verzonden worden, zoom de een koffieplantje worden aangeboelen. Aan dit

plantje, in den Ainstreidschen hortus met zorg gekweekt op vmenigvukligd, danken West-Indio in Zuid-Amerika hunne koffiecultuur. In 1711 were! het eerste product voor don handel naar Nederland verscheept ter hoeveelheid van 894 ponden, die in open bare veiling verkocht wenlen tegen 23²/₃ stuiver per A. U. Do bewindvoerders der O.-I. Oompag-nie waren met deze uitkomst zoo tevreden, dat zij den verderen aankweek van koffieboonin der In- dische Regering ten zeerste aanbevalen. De cultuur der koffic, zich aanvankelijk bepalonde tot Djaka- tra, <len_Overtooin en Mr. Cornelis, werd langzamcr- "liancTmtgebricd tot de bergnegoryen, dus tot de ineer venvijderde binnenlandcn. Met de inlandsche regen ton wicxlen door de O.-I. Conipagnie o vereen- komsten getroffen omtrent de levering van koffic bij wijze van contingent of verplichte levercrantie. Met de cultuur bcnoeide de Compagnio zich verder niet; bcdoeide hoof den hadden te zorgen dat hunne onderhoorigen koffic planten, te tuinen ondr- hielden en het product in goeden staat afleverden. Op die wijze wcnl in de Djakatra- en Preanger- la nd en elk huisegezin belast met het onderhoud van cen zekcr a an tai boomen. Ofschoon de koffic- cultuur ook tijdens de Compagnie van Midden-Java word uitgebreid, kreeg zij eerst onder Daen- dcls en latere Nederlandsche bestuurders hare ont- wikkeling over geheel Java en over een groot deel der eilandcn daarbuiten (ter Sumatra's W.kust reeds in het laatst der achtiende eeuw). Voor zoo ver het de Gouv. cultuur betreft, worden in het daarop betrekkelijk artikel KOFFIE-CULTUUR nadere bij- zonderheden medegedeeld.

Bchalvc de Gouvemeinentsaan plant ingen werden op de verschillendo eilandcn van den Archi»el door particulircrcnallengskoffieoendcmcmingen aangelegd. Deze particulircr aanplant dagteekent van het jaai 1835, toen op huurgronden in de Vorstenlandcn en op de z.g. Particuliere Landerijen op zecr bescheiden schaal koffic werd geteeld. Toen evonwel iti de ja- ren tusssen 1850 en 1860 de gedwongen kofficcul- tuur be pork t werd, kon de particuliere cultuur op Java een hoogere vlucht nemen, vooral toen sinds 1856 woesto gronden in huur konden worden uitge- geven en in J 870 krachtcns de Agra rise he wet ver- krijging van woestc gronden in crfpacht voor den particulicrcnci landbouw mogelijk wenl. Bchalvc op de reeds vcnneide, op bijzondere voet gchuurde, gronden in de Javaansche Vorstenlandcn, zijn die ondernemingen vooral gevestigd in de residentien Preaiiger-JlegentHchappen, Semarang, Pasoeroean, Besoeki, Kcdiri enz.

Tot hot jaar 1880 werd uitsluitond een varicteit van de *Coffca arabica*, aangeplant, die men met den naain Java-koffie be8tenijcldc. Scdert 1878 echter werden de aanplantingen gcteisterd door de koffic- bla-ckizkte, veroorzaakt door een schimmel *Honileia vastalrir*. Deze ziekte richte zulke vrcwoestingen aan, dat do koffiecultuur in het laagland onmog- lijk werd e)dat zij zich allcen in de bergstreken, en dan nog met mocite, kon hand ha ven. Er werd evenwel een uitweg gevondon door du invoering van do *Liberitt-koffie*, een grove re en sterkerc varieteit, die boter bestand was tegen de koffiobladzicakte, maar flaarentogcn een product opleverde, dat niet zoo in dun smaak viel van de verbruikers. Door ver- betering in de cultuur en de bereiding is inmiddels in hot Jaalst veel verandering ten goede gokoincii, zoodat wcldra de notcringen van he ide soorten niet sterk van elkander verschilden. Door de invoering van de Liberia-koffie kon men weder op laaggelegen

oendememingen met succcs do cultuur voortzetten en do zoozeer ingekrompen aanplantingen sterk uitbreiden. Bit duurd echter niet lang, wjl al- Icngs de Liberia-koffic evenzeer door de blatziekce wcnl aangetast en ook in prod uctievermogen ach- truituing. Gelukkig were! ~~opnieuw een goede ver- vanger gevonden en wcl de liobusla-kajite~~, die om- strecks het jaar 1900 uit het stroomegebied van den Congo was aangevoerd en in eenige proofoanplantingen op Java was gekweekt.

De sterke groei, de onvatbaarheid voor bladzicke "en het buitengewoon prod uctievermogen van doze soort maakten haar onmiddcllijk na het bokend worden der voorloopige resultaten, op hot in 1907 gehouden koffiecongres te Socrabaja, zoo populair, dat zij thans zoowcl de Java^{als} Librcia-aan- plantingon op Java geheel heeft verdrongen en op het oogcnblic daar zclfs veel meer land met koffic is beplant dan ooit het gcval is geweest. Het laat zich aanzien, dat wanneer die aanplantingen alle tot volle productie zijn gekomen, Java weder evenveel en wcllicht nog mecr, koffic zal opleveren, on dit op meer gezonden grondslag, dan in de meest produc- tieve dagen van het kultuurstelsel.

Behalve op Java vindt men nog particuliere koffiecultuur op Sumatra en wcl inzonderheid in de Padangschc bonvondalen, de Lampongs, Palcm- bang on in het gewest Oostkust van Sumatra.

Wat aangaat do Buitencbzittingen wordt eene vrije koffiecultuur der Inlandsche bevolking aan- getroffen op Bali, Timor, Celebes en enkele stre- ken van Sumatra. Tot dusver is deze echter van zeer ondergeschikte beteekenis.

CULTUUR. GRONDSOORTEN. Koffic kan overal ter werld groeien en gedyen tusssen 25° N.B. en 30° Z.B., waar voldoende regen valt, uitgezonderd do bergstreken, waar do temperatuur te laag is. Voor de Javakoffic schijnt de gomiddclde temperatuur tus- schen 16° en 22° C., die men in Nederlandsch-Indie op hoogten boven de zee tusssen 2000 en 5000 voet aantref, het voordcligst te zijn. De Liberia- en de Robusta-koffio profereeren een hoogere tempora- tuur en worden derhalve op mindere hoogte bo ven de zee gekweekt. Een ruime regenval van minstens 1500 mM. per jaar is voor den koffieboom zeer ge- wenscht, terwijl een grootere hoeveelheid zonder bezwaar kan worden verdragen. Tegen. wind is koffic niet goed bestand ; zij moet daarom op aan wind blootgest(yde terreinen door windbrekers worden be- schrcmd/

A

Do bewte grond voor koffic is die, wclke con diepo 1. /d. laag losse aarde bezit en daardoor noch to moerassig noch to droog woixlt. Kleigronden zijn niet geschikt voor de koffiecultuur, oven min als mulle zandgron- den ; geiucngde, niet to losse en niet te vaste, humus- rijke gronden zijn do beste. Stecnachtige terreinen bohoeven niet steeds vonvoren to worden; indion tusssen de st concn ruimte is voor het dooixrlingen van de koffiewortcls kan de boom zich zeer goed ontwildtclon, te meer daar dan die stconen voor een goede drainage zorgen. Doze toch is voor do koffio een hoofdzaak en daarom plant men dit gewas bij voorkeur op zachtc berghelligen en in brecco da- len. Te steile hellingen zijn ongeschikt, zelfs al den werden daarop terrassen gemaakt, omdat de boo- men clan in de Westdinoesson te vcel van afspolcing te lijdcn hebben. To enge dalcn zijn even min voor- deelig, omdat de boo men dan niet voldoende zon krijgen en de vruchten niet behoelijk tot rijpheid komen. Maagdelijko boschgronden zijn over het al- gemeen het best, ofschoon men zichdaarin soms zeer

kan vergissen. Het kan namelijk voorkomen, dat op korten afstand beneden de oppervlakte een laag „padas“ of „tjadas“ loopt, die met een duimo laag teelaarde of humus is bedekt. Wanneer daarop boschplanten groeien, die ondiep wortelen, kunnen die zich daar zeer goed ontwikkelen en con indruk van grooto vruchtbaarheid geven. Worden zulke terreinen ontgonnen en met koffie boplant, dan kan dit gewas eerst zeer goed groeien, om evenwel, zoodra „de pen wort el de ondoordringbar laag heeft be- rickt, te kwijnen en niets dan teleurstelling te ge- ven.

ONTGDING VAN GRONREN EN AANLEG VAN TUI- NEN. De ontginning van den grond lieft op zeer verschillende wijzen plaats. AVaar hoogstammig woud voorkomt, wordt dit door sommigen geheel geveld, en daarbij zorgvuldig vermeden, de stronken en takken door vuur op te ruimen, uit vrees daar- loode ook den humus te verbranden. Anderen daar- entegen verbranden het gekapte hout zooveel mo- gelijk en men gen de asch met den grond, om zoo- doende van haar bemestingswaarde voordeel te trekken. Wederom anderen lalen het bosch zooveel mogelijk staan en kappen zooveel uit als noodig is om den to planten koffieboom de gewenschte schaduw te verleenen. In ieder geval la- at men aan de zyde, van waar de heerschendo wind komt, eenige rijen woudboomen staan, om do aanplanting tegen windschade te beschermcn. Heesterachtige gewas- sen worden geheel uitgegraven, omdat de stronken, als zij in den grond zouden blijven, opnieuw zouden uitloopen en den groei der koffieplantjes zouden bemoeilijken.

Zoo ook mogen grasachtige planten, zooals alang- alang, niet gespaard worden ; zij moeten met wortel en al worden uitgerooid en na droging verbrand.

Is het terrein van onkruid en heestergewas gezuiverd en van alle boomen of van de meest in den weg staande ontdaan, dan wordt het inet den patjol, soms met den ploeg bewerkt. Bij berghellingen ge- schiedt de omwerking op tweelei wijzen: of men maakt terrassen en dan heeft het ompatjollen veelal tegelijkertijd plaats met die bewerking, of men vergen oegt zich met alleen die pckkeii wat om te wer- ken, waar de koffieplantjes in den grond moeten ko- men, en algeheele omwerking van het- terrein wordt dan uit vrees voor afspoeliig van de bouwkruin nagelaten. Om deze afspooling tegen te gaan, worden ook wel „palintang\$“ gemaakt, nl. klein hout, takken en uitgetrokken onkruid worden dwars op do helling in zooveel mogelijk horizontale rijen van onge- veer 6 voet uit elkander gelegd tegen in den grond gedreven pennen of stokken.

Terrassen worden aangelegd vooral op berghel- lingen, waar de grond van dien aard is, dat herlaal- de en diepe omwerking noodzakelijk voorokat, b. v. by vrees voor groote ontkwikkeling van alang-alang en anderen schadelijken opslag. Men maakt de terrassen gewoonlijk niet breeder dan voor een enkele rij boomen noodig is en neemt daarin den afstand, waarop de lijnen bij den aanvang der werkzaamheid waterpas worden uitgezet, niet grooter dan G voet van elkaar. Het terrascreu geschiedt van onderen naar bo ven. Het onderste terras wordt waterpas gemaakt en de onberoeerde harde bodem over de geheele breedte en lengte omgeweikt, daarna wordt de vruchtbare bovenaarde van het voor het tweede terras bestemde terrengedeelte naar beneden ge- haakl en geleidelijk over het reeds gemaakte lagere terras uitgespreid ; nu behandelt men den ontbloo- ten ondergrond van het tweede terrengedeelte gcjij-

kerwijs, nl. waterpasson, omwerken on aanvullon met do bovnaaiaio van het dordo tcreingdeolto en zoo vcrvolgcn, tot het geliccolc terrein geterras- scckl1 is. De taluds der terrassen worden niet to sticil genomon, ton cindo goedaardig onkruid de gele- genheid te geven zich daarop te ontwikkelen ; vaak woi- den die taluds daannedc opzcttelijk beplant., vooral met „antanan“ (*Hydrocotyle Asiatica*). V66r men tot terrasceeren overgaat, wordt gewoonlijk eerst zorg gedragen voor doorsnijding van het terrein met de noodige wegen en voor behoorlijke af- walcing door middel van een gotentseiscl ; bij vlak- ke terreinen wordt zoo noodig tevens voor draineer- ring gezorgd.

Het terrein is nu plantklaar, tenzij men zich niet vergenoegt met eene eenvoudige omwerking van den grond, maar het planten in plantkuilen prefe- reert, omdat de bouwgrond van mindere kwaliteit, de bodem to hard is, dan wel om andere redenen. Eenige maanden v66r men tot het planten wenschto over te gaan, worden dan op de plekken, waar de koffieplantjes in den grond moeten komen, gaten gemaakt van twee voet diameter en twee voet diep- te. Zij blijven ongeveer twee maanden openliggen, waarna zo met goede icelaarde, soms met mest vermen gd, worden gevuld. Om te voorkoinen, dat de koffieplant, begint te kwijnen, zoodra de wortels do hardere omwandling van den plant<uil hebben be- , reikt, wordt deze omwandling v66r de vulling van den kuil met den patjol losgebroken.

S c h a d u w o o m e n. Uitgezonderd in zeer loog gelegen streken en op plaatsen met geringo liclitintensiteit, heeft de koffieboom, om zich goed te ontwikkelen, schaduw noodig, die door tusschen het koffiegewas geplante boomen wordt geleverd.

Nadat vele proeven waren genomen met allerlei boomsoorten, zooals de „djoer“ (Ossia) waardoor uitgestrekte koffieaanplantingen werden vernictigd, werd zeer veel gebruik gemaakt van den „dadap“ en wel den „dadap ser5p“, een ongecleorde varieteit van *Erythrina lithosperma*. Een groot voordeel van den daxlapboom is, dat hij zeer geinakkelijk door middel van stekken kan worden voortgeplaut. Men steekt de stekken ter lengte van ongeveer 3 voet schuin in den grond, waarna zij spoedig een uitloo- per vormen, die zich tot een nieuwen slam ontwik- kelt. Sedert geruinen tijd echter heeft de dadap- boom van cone bacterienziekte te lijden, terwijl ook andere plagen een cind hebben gemaakt aan de po- pulariteit van dezen schaduwboom, die reeds aan lid tanen was toen men bemerkte, dat hij niet op ic- deren bodem even wclig tierde. Een tweede soort scliacluwboom is de *Albizia*, waarvan men twee soorten aan)lant, nl. de *Albizia moluccana* en de *Albizia stipulata*. Beide zijn hoogc boonien, die zeer snel groeien on door hui- fijn loof een niet to dichte schaduw geven. De bladeren van de *Albizia ino- luccana* blijven het gehele jaar doorgroen, terwijl die van de *stipulata* in den drogen tijd afvallen, maar daartegenover heeft eerstgenoemde boom lid bezwaar, dal zijne takken zeer bros zijn en bij ster- ken wind afwaaicn en de daaronder geplante koffie beschadigen kunnen. Om aan al die bezwaren to ontkomen, heeft men in de laatste jaren nog met verschillende andere boo men proeven genom, zooals met *Leucaena glauca* (kSmlanging, kalun- t&t& of lamUra, p6t6 tjina), met *Deguelia mi- crophylla* en andere.

De schaduwboomen worden v66r het ovrplanten van de koffie in den grond gebracht; sommigen doen (lit slechts eenige weken te voren, anderen Mn,

two of drie jaren vooruit, in hot bijzonder als voo-boehodmiddel tegen do bladziokto, waarvan, naar men wil, do koffioplantjes minder te lijden hebben, als zij ondoor goedo schaduw staan. Do onderlingo afstand, waarop mon de schaduwboomen plant, vorschilt al naar mate hot terrein hooger of lager ligt en de koffie dichter of verder uit elkaar wordt geplaat. Bij een aanplant van koffio op $\frac{1}{6}$ Rijnl. voet ten is de plantwijdte $\frac{12}{12}$ op terreinen ben eden 3000 voet en $\frac{18}{12}$ op terreinen boven die hoogte; bij een aanplant van koffie van $\frac{1}{8}$ is de plantwijdte $\frac{12}{8}$ op terreinen beneden 3000 voet en $\frac{18}{16}$ op terreinen boven die hoogte; bij een aanplant van koffie van $\frac{1}{10}$ is do plantwijdte van de schaduwboomen respectievelijk $\frac{12}{10}$ en $\frac{18}{20}$ voet.

Dit alles geldt voordien dadap; voor do albizzia's reken men een onderlingen afstand van 24 voet voor terreinen beneden 3000 voet en 30 voet voor hooger gelgcon aan plant tin gen.

KOFFIEPLANTMATERIAAL. Het plantmateriaal kan op verschillende wijze verkregen worden. In vroegero jaren word veelal geplant met opslag uit oudo tuinen (kongkowakan, kepelan). Dit zijn jonge koffieplantjes, afkomstig van rijpe, afgevallen vruchten, die van zelf zijn opgekomen. Men pleegt hon by overplanting te toppen, om later de krachtigste loot te laten doorgroeien. Nu men in den regel ruimer plant dan vroeger en ook minder schaduw aanhoudt, komt zulke opslag minder voor en ook omdat men hierbij geen selectie heeft van den boom, die het zaad opleverde, is men nu algemeen overgegaan tot het kweeken van jonge plantjes op zaadbedden. Alen kiest uit zijn aanplant eenige boomen uit, die wat groei, vruchtdracht, smaak der koffio enz. betreft boven de andere uitmunten en verzamelt daarvan de rijpe vruchten.

Deze worden met asch gewreven, waardoor het vleezige oihulsel van de zaden loslaat; men wascht daarop de zaden en droogt ze in de schaduw. Daarna worden de abnormale en de kleine boomen verwijderd en de goeel bevondene zorgvuldig be- waard totdat de zaaitijd gekomen zal zij. Gewoonlijk legt men do zaden (koffie in de hoomschil) op kweekbedden uit, maar soms ook legt men zo dicht open op zaaibedden of in een kist met boschgrond, om na eenigen tijd de jonge kiemplantjes op do kweekbedden over to plant ten; nadat mon do worteltjes gelopl heeft. Men brengt de zaden of de kiemplantjes op do vooraf go recd gemaukte en met lang bla-leren gedekto kweekbedden op een onderlingen afstand, die van zes duim tot een voet afwisselt, naarglang men de plantjes vroeg of laat in den aanplant wil brengen. Gewoonlijk wordt een (riemaal zoo groot hooveelheid zaden uitgezaaid als men aan planton noodig zal hebben. AUC zaden koince niet even goed op, or blijvcn)plantjes nechterlijk en men moet nog matriciaal voor het in booton overhouden. Door middel van begiuctig worden de plantjes steeds in vochtigen grond gehouden, terwijl goed zorg gedragen wordt, dat het kweek bed vrij van onkruid en de grond jnol blijft. De duur van ontwikkeling en, daarmedo in verband, de tijd, waarop men uitzaait, hangen af van de hoogte van het terrein. Hoc hooger men komt, des te moer tijd vercriscon de jonge planton om voor overplanting voldoende kraclilige bi bit te vonnen. Tusschen 1000 en 4000 voet boven de zee kunnen de ontwikkelingsperiodon 66n lot vier maanden verschillen. Daar men tegen of in het begin van den regentij plant, worden de zaden dus 6 tot 9 naandto te voren op do kweekbedding gebracht. Naarmato

de plantjes zich ontwikkelen, wordt de bedekking van het kweekbed verminderd, ijler gemaakt, om wanneer zij ongcvcor $\frac{1}{4}$ voet hoog ge worden on zijn, geheel weggenomen te worden.

Het overbrengen van de plantjes uit het kweekbed in den vollen grond geschiedt op tweeerlei wijze, n. l. met een kluit (poeteran) of zonder kluit (tjaboctan, b6dolan.).

In het eerste geval worden de plantjes met behulp van een bamboe-spatel zoodanig uitgestoken, dat een kluit vochtige aarde om de wortels blijft zitten, terwijl in het tweede geval de planton worden uitgestoken en do aarde er af wordt geschud. Beide methoden hebben hare voor- en nadeelen, maar in hoofdzaak hangt de keuze van de werkwijze af van de goardheid van den grond, die soms de vorming van vstaanhangende kluiten niet mogelijk maakt.

Op de plaats, waar de jonge plantjes in den grond gebracht moeten worden, maakt men een klein gat met behulp van een stok of wel door een paar slagcn met den patjol en zorgt, dat de penwortel bij het inbrengen in hot gat, niet ombuigt. Daarna vult men het gat en drukt de aarde aan, zoodat het plantje goed vast komt te staan.

De onderlinge afstand is bij Java koffie gewoonlijk $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{8}$ Rijnl. voet, zoodat er 2000 tot 1000boomen per bouw komen. Voor Liberia kiest men gewoonlijk een plantwijdte van $\frac{1}{12}$ en voor Robusta $\frac{1}{10}$ of Rijnl. voet.

Behalve door zaad wordt koffie ook door enten voortgeplant en wel maakt men van deze werkwijze gebruik, wanneer men hybriden, we lke r goede eigenschappen niet op uit zaad verkregen nakomelingenschap overgaau, wil voortkweeken, of wanneer men op een krachtigen onderstem een meet edelo soort wil doen groeien. Als onderstem wordt veelal Liberia gebruikt, omdat die soort een zeer sterk wortelstelsel bezit. Wil men jonge stain men verenten, dan worden de onderstammen verkregen door op gewone wyze plantmateriaal te kweeken. De top van do goed uitgegroeido stammetjes wordt schuins afgesnedon, hot evencens schuin afgesneden entrijs van de edele soort woixt daartegen aan gepast en beide goed met eUandcr vastgebond.cn. Na eenigen tijd zijn beide planton met elkander vorgroeid en kan do nieuwe plant in den aanplant worden gezet. Wanneer men een ouden aanplant door middel van enten wil verjongen, wonden de oudo boomen op stomp gekapt en een water loot van do nieuw te kweeken soort daarin geent, in we Ik geval zelfs oudo onderstammen nog lang een nieuwen aanplant kunnen voeden.

ONDERIIOUD VAN DE KOFFIEAANPLUKTINGEN. Nadat de koffio geplant is, moet men naagaan of allo planton goed zijn aangeslagen en goed groeien. Wanneer dit niet het geval mocht zijn, moeten zy door andere worden vorvangen. Ook in latere jaren moeten go regeld zioko on doode koffie- en schaduwboomen worden vcrwijderd en door nieuwo worden aangevuld om den aanplant gesloten te doen blijven. Bij het ondoorhoud van don bodom ojet men zorgen den grond in goeden toestand to houden en wel in de eerste plants de bouwkruii beschermcn. In geter-rasseerte aanplantingen worden do terrasson na zwarc regens bijgeworkt, terwijl do vanggoten op cliopte worden gehouden en het daarin verzameldo slib op het terras wordt uitgespoird.

Diepe grondboworking kan uit den aawldor zaak niet woixlon toegepast en hot vroeger zoo stork aanbcvonen schoonwieclon on omwerken van den

bodem is door het verlies van humus weinig rationeel gebleken. Het is aan te raden den grond rondom de boomen oppervlakkig los te maken, het goed- aardige onkruid bij tijden af te snijden, doch niet uit te trekken en alleen het schadelijke onkruid zooveel mogelijk uit te roeien. Onder schadelijk onkruid verstaat men die gewassen, die onderaartsche uit loopers of wortelstokken of zoden vormen en dientongvolgde moeilijk uit te roeien zijn en het in- dringen van water en lucht in den bodem tegenaan en waarvan de bladren moeilijk vergaan. Goed- aardig onkruid zijn die plantcn, die zich hetzij door middel van zaad of door uilloopers boven den grond vermenigvuldigen, die geene zoden vormen en waarvan de bladren gemakkelijk vergaan. In den regel worden, gelijk reeds gezegd, op de kanten der terrassen opzettelijk goedaardige onkruiden, die den bodem met een dicht scheidend kleed van stengels en bladren bedekken, aangeplant en zorgt men er voor, dat dit niet door schadelijk onkruid wordt verdrongen. Onder de goedaardige on- kruiden rekent men *Ageratum conyzoides* (wifdoe- san), *Commida ixiludosa*, *Uydracoti/le*, *A. Iterran- thera*; *Tradescantia*, *Bidens Sundaica* enz., terwijl onder de schadelijke onkruiden in de eerste plaats alang-alang genoemd moet worden en verder *Panicum repens* (lampoengangan), *Cyperus-sooiten* enz. Eenigszins met goedaardig onkruid te vergelijken zijn de groen beesters; n. veel loof produceert en plauten, voornamelijk Leguminosen, die tusschen de koffieboomen worden geplant en later onder den grond worden gewerkt. Bij de zorg voor den aanplant behoort het verwijderen van de waterlo- ten (siwilan, sriwilan, siroeng) en de snoei van de schaduwboomen, opdat deze snel in de hoogte schie- ten en geen overbeschaduwing teweegbrengen.

Ten einde de koffieboomen goed te kunnen verzorgen en om de vruchten binnen het bereik der plukkers te brengen, worden zij getopt. Heeft de boom bijv. een hoogte van zes voet bereikt dan neemt- men telkens de jonge uitspruitsels aan den top met duim en ring of met een scherp mes weg en noodzaak zoo den boom zich in de breedte uit te breiden. Java-koffie wordt gewoonlijk op een hoogte van 4—6 voet getopt; niet zelden laat men later, als de boom krachtig ontwikkeld is, aan den top een uitlooper staan, die dan later weer op een of twee voet hoogte wordt getopt, zodat nog een 6tate takken boven aan den boom wordt toege- voegd. Liberia en Robusta topt men hooger; de laatstgenoemde niet zelden eerst op 8 voet, om de ontwikkeliing van secundair hout in de hand te wer- ken. Ook de verjonging door middel van op stomij kappen is een vorm van toppen. Watuier een oude boom den gewenschten vorm verlofen heeft en geene primaire takken nader draagt, kan men hien tot 1 voet boven den grond afsnijden om dan aan den stomp een of twee nieuwe stam men oijte kwee- ken.

Nadat de boomen een paar jaar oud geworden zijn, worden zij geregeld gesnoeid of uitgedund, om het oude h. * weg te nemen en de ontwikkeling van jong vruchthout te bevorderen.

Op schrale gronden wordt bemesting aangewend en oer* bij booinen, die achterlijk zijn gebleven. Men gebruikt, als men hem krijgen kan, dierlijken mest (stalmest), compost, kampongvuil en den afval van indigofabrieken. Verder wordt veelal het afge- sneden onkruid en in dit verband ook de oogst van groenbemesters tot dat doel gebruikt. Komd den boom, buiten den omtrek der wortels, wordt een

goot, gegraven van een voet diepte en daarin worden de meststoffen gebracht en inct narlo toegedekt. Waar men over voldoende stalmest beschikt, wordt na het tweede jaar per boom een petroleumblak volgeen en gaat men daarmee ieder jaar door. Is er niet genoeg, dan bemest men in de jongere aan- plantingen de achterlijk gebleven boomen en in herontgningen den geheel aanplant.

Dafcr verrichte in Brazilië proefnemingen om- trent de bemesting van koffieboomen met kunst- nieststoffen; zijno uitkomsten kunnen echter niet zonder meet voor Nederlandsch-Indie geldig worden verklaard.

ZIEKTEN EN PLAGEN. De koffieboom is aan ver- leriële ziekten en plagen blootgesteld, waarbij vooral atmosferische invloeden groote beteekenis hebben, o. a. de heerschende winden en de verdeling van regen en droogte, en daar deze invloeden voor de verschillende streken van den Archipel sterk uiteen- loopen, moeten de planters hunne werkwijzen en de bestrijding van ziekten en plagen naar de plaats- lijke omstandigheden inrichten. De gevaarlijkste koffieziekte is de reeds in dit opstel vermelde blad- ziekte, veroorzaakt door *Hemileia vastatrix* (Zio onder HEMILEIA). Deze schimmel, die verwant is aan de roestzwam men van het graan, doet aan de bovenzijde der bladren geelachtige vlekken ont- staan, terwijl aan de onderzijde van het blad een oianjkleurig poed er — do sporen — gevond wordt. Hoofdzakelijk worden de bladren aange- tast, maar ook vertoont de zwam zich op de onrij pe vruchten, die dan opcrogen, zwart worden en een mindervaardig product opleveren. Wockert de ziekte voort, dan vallen eerst de aaugetaste bladren af, takken en vruchten verdrogen en de plant kwijnt weg. Uitgestrekte aan plan tin gen zijn door de bladziekte binnen cnkcl inaan den verwoest ge- worden en op enkele plaatsen, b.v. op Ceylon, is de kofficcultuur er geheel door vernietigd. Talrijk zijn de middelen geweest, die men aanwendde om de ziekte te bezweren. Aanvankelijk zocht men ze in eerie betrcr omwerking van den bodem, gejaan met bemesting om de plan ten krachtiger te maken en hen de gevolgen der aantasting beter te kunnen doen weerstaan, maar te vergeefs. Daarua paste men antisepsische middelen toe om de kiencn te doden en voorbehoedmiddelen om de ziekte te voorkomen. Als zoodanig zijn te noemen de bespu- ting van de jonge planter) op de kweek bed den met bouillie bordelaise of niel tabaksextract; het prik- keji van de aangetastc plukken met een in zwavel- zuur gedoopte naald, het beschutten van de aan- plantingen aan de windzijde door levende hucgci van Bixa-boomen, die de zwevende kiejnen zouden tegenhouden enz. — VVellicht hielpen deze nijd- le- len plaatselijk een weinig, maar zij konden den voort- gang der kofficbladziekte niet stuiten. Veel nicer succes heeft de vervanging van de Java-koffie ge- had eerst door de Liberia, daarna door een aanlal hybridc-soorten en cindclijk door de J.-obusta en nog enkelc nieuwere koffievarieteiten. Encn ander door een schimmel) veroorzaakte ziekte is de „dajnoer oepas", eigenlijk een algcmcne naani voor tal van schimmelziekten, die het hout aantawen en den bast doen afsterven. Zij veroorzaakt evencens groote schade. Zij schijnt in vele gevallen sterk te worden aangewakkerd door groote vochtigheid in de atmosfeer en door gebrek aan licht. Als andere koffieziekten moeten nog genoemd worden kank(; r en aantasting door wortelschimmels.

Onder de dierlijke vijanden van den koffieboom

noemen wij in de voornaamste plaats insecten en hunne larven.

De groene luis (*Lecanium viride*) is een zeer gevaarlijk vijand, dooixlat do larven en de vrouwe-lijke dieren zich aan do bladeren en groene stengels vastzuigen en daaraan veel sap onttrekken. Zij schied en een stuikerhoudend vocht af, cl at op lagor gelegen bladeren terecht koint en daarop door schimmelwerking een zwarten aanslag doet ont- staan, dat roetdauw wordt genoemd. Vele kovers leggen hunne eieren op den stam en de takken van de koffiëboom en de daaruit voortkomende larven boren daarin gaten en gangen, zoodat zij gemakke- lijk afbreken of, als het niet zoover komt, venfrogen en zodoende to loor gaan. Men kan tic insecten wel bestrijden door de door luizen aangetasto plant ten met insectendoodende middelen te bespuiten en de door kevers aangevreten takken af te snijden, doch afdoende zijn deze verwermmiddelen niet. Andere insecten tasten de wortels van den koffiëboom aan en wel wortelluizen, cngcrlingen en nematoden. De boomen kwijnen clientengevolge of sterven zelfs geheel af. Volgens mededeeling van Dr. O. L. E. de Raadt in de Publicaties van hot Ned. Ind. Land- bouwsyndicaat, afl. XX, 6e jaarg. worden in den laatsten tijd Robusta aan plant ingen in Oost-Java aangetast door veld ratten, die de takken aanvreten om het inwendige merg machtig te worden. Men bestrijdt hen het beste met stukjes Ketella, die in arsenicum oplossing gekookt zijn. Gelijk boven reeds is medegedeeld, kunnen de schaduwboomen evenzeer van plagen en ziekten te lijden hebben, zoodat ook aan de bestrijding daarvan de nooclige zorg dient te worden best eed.

OOGSTBEREIDING. De Icoeftijd, waarop een koffië-aauplant zijn eersten oogst geeft, hangt, behalve van de Jigging der tuinen boven de zee, in sterke mate af van de getccldc soort.

Onder gunstige oinstandigheden kan men van Java-aauplant na drie jaren een kleinen oogst ver- wachten, maar bij Robusta krijgt men reeds in het t weede jaar een kleinen en in het derde een bchoor- lijken oogst. Eerst na vijf of zes jaren heeft incn goede, overvloedige oogsten, die in den rgecl tot het vijfticnde jaar aanhouden. Men heeft evenwel aan- pjaaitingen, die na veertig jaar nog goed producee- ren, maar (lit zijn uitzonderingen.

Bij de Java-koffië vindt men in het begin van den Wcslnoesson een grooten bloei, zoodat bij die varie- tait de vruchten in een zeer kort tijdsbestek tegelyk rijp zijn. Bij de Liberia en do Robusta daarentegen gaan hot geheele jaar door bloeicn open, hoewel in soinnige tijden de bloei veel sterker is dan in an- dere. Dient,cngvolgce is bij die varietaiten do oogst nicer gelijkniatig over het jaar ve rd cold. Een ander voordeel van die soorten is, dat do wecrsgestelcheid tijdensdcn bloei niet van zooveel invloed is als bij de Juva-kuffië, onidat do gunstige en <lc ongunstige momenten over een langeren tijd verspreid zijn. Wannccr bij de Java-koffië in het korte tijdperk van den bloei het wedcr ongunstig is, kan do vruchtzelt ing mislukken en de oogst zeer klein blij- vi-n, hetgeon bij soorten, die vrijwel het geheelo jaar door bloeicn, niet het geval is.

Wannccr de koffiëvruchten rijp geworden zijn, hetgeon aan de donkerroode kleur zichtbaar is, worden zij met do band geplukt en naar het ota- blissement gebracht. Men draagt zorg zooveel mo- gelijk alJcon de rijpe vruchten to plukken en koint na eenigen tijd in den tuin terug om de vruchten, die in den tusschentijd rijp geworden zijn, te oogsten.

Ook worden de afgcvallen vruchtco verzameld en afzonderlijk gehouden.

De koffic kan op twee wijzen worden bercid: op de gewonc cn do West-Indische of Braziliaansche : De laatste is thans de algemccn gebruikelijke geworden, omdat op deze wijzo bereide koffië op de markt de hoogsto prijzen haalt. Alleen kleine oogsten v66r- phik, napluk of opgoraapte vruchten worden nog op de gewono wyze breid. Bij de gewonc berciding (G. B.) worden de vruchten op droogbakken in dunne lagcn uitgespreid en in do zon gedroogd. Daarna wordt van do glashard geworden koffië (glondonnan) door stampen of door malen in een trog met houten, ijzern of koperen schijven de schil verwijderd, waarop de boonen door wannen van den afval worden gezuiverd.

By de West-Indische bereiding (W. I. B.) worden de bessen onmiddellijk na clen oogst door mid- del van pulpers onbolsterd. Het slijmerige vrucht- vleesch wordt weggespoeld en de in de hoomschil ge- bleven boonen worden aan een fermentatieproces on- derwerpen om de laatste resten van het aan han gen- de vrucht vleesch oplosbaar te doen worden. Na het fennenteeren, dftt van 40 tot 60 uren duurt, al naar gelang van de temperatuur en ook van de soort der koffië, worden de boonen in groote waschtrommels terdego gewassen, waarbij dan tevens de bovendrijvende nangetaste, beschadigde of anders- zins mindervaarlicke boonen worclen afgeschept, om afzonderlijk te worden verwerkt. De gewassen koffië wordt gedroogd, eerst op droogbakken en daania in specialc (1 roogin rich t in gen (Guardiola, Van Maanen, Huyser c. a.). Is dit geschied, dan wordt zij soms als koffië in de hoomschil (gabah) verkocht, maar niceit al in specialc toestellen, hullers genaamd, gedopt. Men scheidt de boonen van de gebroken zoppen, sorteert hen naar de grootte door iniddcl van dozen, leest de wankleurige en bescha- digde boonen met de hand uit en verpakt de goede, soort bij soort, in zakken van 1 pikool of 61,76 K.G. gewicht, dio dichtgenaaid en gemerkt worden en clan voor vcrsheping gcecd zijn.

In vroegere jaren were! niet alle koffië uit Neder- landsch-Indie onmiddellijk uitgevoerd ; het Gou- vemement bewaarlc een deel van de besto koffië gedurende ccnige jaren in pakhuizen op de ha ven- plaatscn, waardoor zij een inooic gele kleur aannam en als „legkoffië,, betere prijzen maakte. Door den achteruitgang van de Gouvernemicskoffiëcultuur is deze soort gaandeweg van do markt verdwenen.

OPBRENGST. De opbrengst aan marktkoffië per bouw loopt zeer uitcen niet alleen voor de vorschil- lende varietaiten, naar ook voor dezelfde soort, in dezelfde landstreek, voor do verschiendc ondenie- mingen en ook voor dezelfde ondeniëning in de verschiendc jaron.

Als nonnale opbrengst beschouwt men voor Java- koffië con productio van 3 pikol per bouw in het viercle jaar, van 3^{*/2} in het vijfde en zoo stijgende met een ha 1 ven pikol per jaar tot een maximum van 7 pikol in het twaalfdo jaar. Voor Robusta-koffië zijn do cijfers aanzienlijk hooger en rekcmt men in nomiale gevallen op 5—6 pikol in hot tweede, 10—12 pikol in hot derde en 12—15 pikol in het vierde jaar.

Do gewichtsverhouding tusschen do rijpe vruchten en de daaruit te vcrkrijgen marktkoffië kan volgens ondczookingen van Cramer als volgt. worden aange- nomon: voor Java-koffië 5 a 6 : 1 ; voor Liberia 9 a 10 : 1 ; voor hybriden tusschen Java en Liberia 8:1; voor Robusta 4,5 : 1; voor Maragogypo 4,4 t 1 en voor Abeokuta 7 a 8 : 1.

BESTANDEELEN. Het physiologisch meest belangrijke bestanddeel van de koffie is de cafeïne, een stof, die ook in andere plantaardige genlmidde-len van Preanger-Regentschappen, door do inlanders het chemisch in nauw verband staat met de theobromine, het alcoholoid, xit de cacao. Om misverstand te voorkomen, zij hier onmiddellijk opgemerkt, dat de cafeïne geen invloed op den smaak der koffie heeft, zoodat de cafeïne-vrije koffie, waaraan dit bestanddeel nagenoeg geheel is onttrokken, ter-nauwenood in smaak van do niet-geextraheerde | verschilt. Cafeïne, die in chemische fabrieken in ! het groot bereid wordt uit afval van thee of a, averij-koffie, vormt klourloozc, glanzi'c, lango naalden van zwak bitteren smaak, met een smelt- punt van 225°. Zij werkt in kleine dosis opwekkend, i doch zal in te overige bestanddeelen hebben voor het gebruik als groote hoeveelheid ziekteverschijnse- I Ion (o.a.- genotmiddel slechts ondgcschikte beteekening. Deze hartkloppingen) te weeg brengen. In do | geneeskunde zijn: a. suiker, die tot 10 % in de rauwe boon voorkomt gebruikt men cafeïne o.a. bij hart- \ ziekten en migraine; en bij het branden wordt ontleed; ft. vet en was (10— soms ook in verbinding met i andere stoffen als 13 %); c. chlorogeenzuur; | d. cofalzuur en verder cellulose, pentosanen, pectino en aschbe- standdeelen.

Voor de verscliilfiondo typen van Coffea arabica I loopt Bij het branden of roosten ondergaat de samc> het cafeïnegehalte van de boonen uiteen tus- ; ' schen 0,7 stelling der koffieböon groote verandering, zooals blijkt en 1,60 % en voor de andere soorten zclfs \ tusschen uit een door J. Boll verrichte analyse van O. I. 0.07 % in Coffea mauritiana en 1.97 % in ' Coffea ongebrande en gebrande koffie: canephora. In de verschillende andere deelen ' van de kofficplaat, vooral in de jonge bladeren en |

Koffie.	Water	Eiwit	Caffeïne	Vet	Suiker	Dextrine	Koffic- zuren	Asch	Alcoh. extract
Ongebrand	9.64	11.23	1.11	11.81	8.90	0.84	9.58	3.98	4.31
Gebrand	1.13	13.13	1.05	13.41	0.41	0.41	4.52	4.88	12.67

I

Gebrande koffie bevat 20—35 % in water oplos- bare taxatie voor 1916/17 is 17.395.000 zak en voor 1917/18 bestanddeelen, waarvan de helft bij het ge- wone 22.375.000.

koffiezetten in oplossing gaat. Eerst door het branden krijgt de koffio hare gewaardeelo eigen- schappen, zoodat deze bewerking met de meeste zorgvuldigheid moet geschieden. Geroost tot don- kerkastanjebruine kleur verliezen de boonen 10 a 15 % aan gewicht, maar winnen zij 30 a 50 % in volume.

Ten einde de gebruikswaarde der diverse koffic- soorten te verhoogen, mengt men ze veelal dooreen; bij doelmatige men gin g vullen de bijzondere eigen- schappen der verschillende soorten elkander aan.

PRODUCTIE EN HANDEL. Volgens de statistiek, den 27sten Februari 1917 opemaakt door do make laarsfirma's te Rotterdam G. Duuring & Zoon, Kolff & Witkamp" en Econard Jacobson & Zonen bed roeg de koffieuivoer der were Id in het jaar 1915/16 de volgende hoeveelheid in balen van 60 K.G.:

Rio 3.250.000; Santos I J.744.000; Victoria 635.000; Bahia 316.000, of te zamen uit Brazilië:] 5.945.000 balen. Mexico en Centraal-Ainerika 1.300.000; Venezuela, Colombia, enz. 1.6J 7.000; West-Indische eilanden enz. 150.000; Hait i 273.000; of te zamen uit Middel-Amerika 3.340.000. Afrika 100.000; Britsch Oost-Indie en de Philijpijinen 80.000; Java 650.000; Sumatra 225.000; Celebes, Timor enz. 40.000, totaal uit Nederlandsch-Oost- Indie 915.000.

Voor het jaar 1915/16 werd het totaal van den wereldooft gesteld op 20.380.000 balen van 60 K.G., dat totaal schomelde in de laatste 10 jaren tusschen 14,758.000 zak in 1907/08 en 23.918.000 in het daaraan onmiddellijk voorafgegane jaar. De

takjes, komt cafeïne eveneens en wel soms tot ecne hoeveelheid van 1.6 % voor. m deze reden woi-dt in India op vrschillendo plaatoon, o. a. in Sumatra on de Preanger-Regentschappen, door do inlanders het aftreksi vfin de bladeren ah koffio gedronken (zie KOPI DAOEN).

Cafeïne komt in de boon voor een gedeelte in vrijen toestand en voor do rest gebonden aan chlo- rogeenzuur voor. Bij het branden schijnt deze verbinding ontleed te worden ; aan do gebrando koffio kan men ton minste mot aetherische oplosmiddelen. alle cafeïne onttrekken.

Naast de cafeïne hebben aan do opwekkende wer- uit , averij-koffie, vormt klourloozc, glanzi'c, lango king van de koffie nog deel de gcurige producten (coffeol),die eerst bij de rdosting der koffie ontstaan. De overige bestanddeelen hebben voor het gebruik als genotmiddel slechts ondgcschikte beteekening. Deze zijn: a. suiker, die tot 10 % in de rauwe boon voorkomt en bij het branden wordt ontleed; ft. vet en was (10— 13 %); c. chlorogeenzuur; | d. cofalzuur en verder cellulose, pentosanen, pectino en aschbe- standdeelen.

Bij het branden of roosten ondergaat de samc> stelling der koffieböon groote verandering, zooals blijkt uit een door J. Boll verrichte analyse van O. I. ongebrande en gebrande koffie:

De uitvoeren van Nederlandsch-Indie waren — als volgt gespccificcerd — in de laatste 5 jaren in pikols:

Jaar.	Java, n. Ned.	SumatJoclebes [N.-Iuk!]			
		n. Ned.	In. Ned.	In. V. S.	j 10.aal. 1
1912	276.000	20.000	16.000	47.000	359.000
1913	240.000	20.500	20.000	44.000	324.500
1914	23(i.000	35.000	17.000	79.000	367.000
1915	573.000	80.000	57.000	38.000	748.000
1916	459.000	64.000	30.000	7.000	560.000

De te tale aanvoren, afleveringen en voorraden in Nederland waren de volgende in balen:

Jaar.	Aan- voeren.	Afieve- ngen.	Voorraad op 31 Dec.
1914	1.697189	2.127. J 58	297.706
1915	3.498.976	3.430.957	365.725
1916	1.273.864	1.380.149	259.440

Literatuur : Van Gorkom's Oost-Indische Cultures, opnieuw uitgegeven Deel II; Handleiding voor de Gouv. Koffiecultuur op Java door J. Hcyting; Werkzaamheden op een koffieonderneming door F.

W. Morren : Historisch-statistische aanteekeningen over de voortbronging en het gejr-ruik van koffic door Mr. N. P. van den Berg; Brazijie en-Jaxa, doox /K. F. van Delden Lacmc; AlcdedcelingcH aangaan- dc do tclit van Liboriakoffic, T. v. H. c. N. 1880; Over 3c Liberia kofficcultuur op Java door Dr. P. v. Rom burgh en H. J. Wigman : Eenigc beschouwingen omtrent de ooraaken van den achteruitgang van de kofficcultuur op Sumatra's Westkust. Voorls ver- schidenc opstellen in Teysmannia en Tydschrift voor Nijvorhcid en Land bo uw in Ned. Indie; J&r-- slag van het kofficcongrcs te Socrabaja in 1907; Medcdcelingen van de proefstations voor bergcultu- rc3 ; Indische Mcrcruur, Overzicht van den handel in kolonialo producten : Medcdcelingen van's Lands Plantontuin enz. Ten slotte nog: Heinrich Scmler, Dio tropische Agrikultur ; C. G. Warnford Lock, Oofieo, its culture and commerce in all countries; E. Raoul, Culture du cafidier; Delacroix, Les maladies et Jes ennemis du cafeier : Leconte, Lc cafe e. a.

KOFFIEBLADZIEKTE. Zie HEMILEIA VASTA TRIX en KOFFIE.

KOFFIECULTUUR. GOVERNEMENTS- I. JAVA. Raakte men in Nederland eerst in de tweede hoi ft der 17de eeuw bekend met het gebruik van koffie, in Indie daarentegen was het product voor- dien al aan de Nedcrlanders bekend nict alleen, jnaar was het voor hen zelfs reeds een artikel van handcl. In 161G bracht Pieter van den Broejke, zeer waarschinlijk voor den eersten keer, van uit Mokka (Arabic) een kleine hoeveelheid koffic naar Java over. Dit verbruiksartikel viel spoedig z66 in den smaak, dat men er handel in dreef. In 1638 gelastcn 's Compagnie's machthebbers in Indie om in Mokka "3 a 4000 Man, van 30 pond elk, van de beste caua (koffie)" in te koopcn, welker prijs aldaar zou bedra- gen „tot 40 a 50 L.Lrlynen", d.i. f 22.50, de Man. Het eerste bericht, dat ons omtrent den verkoop van koffic in ons land bekend is geworden, is con gedrukt bijjet, de kemiisgave bevattende dat „in de Kamer tot Amsterdam op Dinsdag den 1Gden Maart 1666 on volgendc dagen" o.m. ook „caua de Mocha" in niet openbaar zou worden verkocht. Het gebruik van koffic in Europa nam alien gs z60 toe, dat de Com- pagnio in J 705 en 1708 reeds 400 000 on 500 000 pond, zelfs inccr, op de markt plaatsen kon. Het pond kostte aan inkoop (to Mokka of aan de V66r- Indische kust) toen slechts 8 a 9 stuivers on word verkocht voor 28 tot 38 stuivers, zoodat er een 1xjlangrijk winst on word gemaakt.

JDe voordeelen, in de laatste helft van de17de eeuw en later aan de Amsterdamsche markt behaald met den verkoop van uit Mokka aangevoerde koffic, brachten de Oost-Indische Compagnie on hare dic- naren er toe de cultuur van dit gewas ook op Java te boprovenc, c. q. in te vocron. In 1696 zond do Commandeur van de Malabaarkust, Adriaon van Omren, ccnigo koffieplantjes van Cananoor (V66r- Indic) naar Java ter overplanting over. Dczc plant- jes mislukten echter, „door den watervloet on do aaxibeving anno J699 alhier nicest verdrocken zijndc." In 1699 werden van Alalabaar wecr eenigo koffieplantjes gezondon, dio in den tuin van don Gouv. Gen. Van Oulhoorn uitgcplant werden en slaagden. Door tusschenkoinst van de inlandscho hoofden word het zaad ondr do bevolking vor- Hpreid en slaagde de cultuur onder den Gouv.-Gen. Van Hoorn vooral in de Bataviascho Ommeclanclon, do Proanger-Regentschappen en Cheribon. In Mid- den- en Oost-Java stuitte men bij do invoering op den tegenzin der bevolking. Van de op Java ge-

teelde koffic was die van Rijswyk de allcrbeste, die volgclc die van 'lccster-1Jomelis en eindelijk die van Tandjoengpoera. In 1712 kwam do cerate Ja- vakoffie in Nederland aan de markt tot ccn hoe- vcelheid van 894 pond, die 23# stuiver het pond opbracht. Door aanmoediging in den aanvang on cl wan g later, namcn de aanplantingen der bevolking steeds toe on kon in 1724 reeds mecr dan 1 miljoen pond Javakoffie verkocht worden. Hoo mecr do oogst op Java wercl, hoe minder er to Mokka werd ingekocht. Van af 1727 moesten 4 miljoen ponden en van af 1736 zelfs 6 iniljoen ponden Javakoffie jaarlijks aan Nederland worden gelevcdr. Door dien overvloed daalde de inarktprys tot 12 A 13 stuivers het pond in 1735, zelfs tot 6³/₄ stuiver in 1737, maar later steegdie prijs wecr tot 10 stuiver in 1750 en nog hooger daar- na. Aangezien alle onkosten (inkoop, transport, enz.) slechts 6 stuivers het pond bed roegen, werden er op de Javakoffie behoerlijke winsten behaald en was dat product, zzoals de Gouv. Gen. Van Imhoff zich uitdrukte, langcn tijd „ccn voomaam steunscl der Compagnie."

O.-Ind. Compagnie. Bij do uitbreiding der cultuur in do eerstvoldende jaren volgde de Compag- nic, beurtelings gedreven door zucht naar winstbe- jag on vrees voor ovcproductie en smokkelhandel, een afwisselcnd system van aanmoediging en tegen- gang. Zoo namen de omvang van de cultuur en de productie, tengevolge van de genomen maatre- gelen, in do eerste jaren voortdurend toe, on echter spoedig daarop stationnair te blijven en achteruit te gaan, toen hot ook in de ilolukken gebrukelijkc stelsel van extirpatie of uitroeing der koffieboomen werd toegepast tot tegcngang van ovcproductie (1733). Zoo werden ook de prijzen, die aanvankelijk ter bevordering van de cultuur ge- steld waren op 9 of 10 on zelfe 15 rijkxdaalders per pikol van 125 pond *)» na weinige jaren terugge- bracht op 5 of 6 rijkxdaalders (1729), een loon dat den planter op verre niet gaf wat hem toekwam en do bevolking tegen do cultuur innam.

De kofficcultuur werd aan go van gen als een geheel vrijwillige cultuur. In hot tijd vak 1725—1729 werd het product echter gemonopoliseerd voor de Com- pagnio en sedert elien tijd schijnt de kofficcultuur, althans voor een deel, op hoog gezag to zijn gedreven en vindt men o.a. gewag gomaakt van een niaat- regel waarbij, ingevolge contracten met de regenten aan elke t j a t j a h (vereniging van huisgezinnen) in de Preanger-Regentschappen de aanplant en het onderhoud van 300, later van 1000 boomen werden opgedragen, terwijl bij cene Resolutie van 1729 bv. voorgcschreven word „uit hoofde van het schielijk vcrval dor kofficcultuur door icder gezin nog 10 booinen to doen nanplanton^o.

Ook de verplichto levering was destijds reeds voorgesch re ven voor West- on later ook voor Oost- Java ²). Niet do geeele prod act ie echter werd in 's Compagnie's pakhuizon geloverd : de Compagnie stelde jaarlijks vast welko hoeveelheid koffie naar Holland gezouidon mocht worden, con do te voorko- men, dat er mecr geproduceerd zou worden dan deze

*) Hierbij moot in *t oog gehouden worden dat <lc pikol destijds niet ovoral op 125 pond maar soms op 222, 225 of 250 pond gesteld werd.

o In 1775 nam do Gouverneur van Java het besluit hot product in den Oosthoek door den Indicon man to doen inleveren en rechtstreeks aan hem to betalen.

hoeveelheid, werden herhaaldelijk bevelen tot extirpatie gegeven. Tegen het einde van de ISde eeuw, toen het extirpatie-stelsel langzamerhand losgelaten moest worden om ook in de Vorstlanden de koffiecultuur teelt een hooge vlucht nam, ging men over tot verkoop van de overtollige hoeveelheid koffie in Indië.

DAENDELS was een warm voorstander van de koffiecultuur, benoemd voor 't, eerst een Inspecteur-Generaal, deed 45 millicoen boomen bijplanten en trof eene algemeene regeling voor de koffiecultuur, geschoeid op het in de Preanger gevolgd stelsel van verplichte teelt en levering. Bij bepaalde, dat de koffie onmiddellijk aan de planters betaald moest worden, tegen ongeveer 3 cent het pond; do regenten en mindere hoofden kregen een rijksdaalder per pikol van 126 a 128 pond, terwijl a lie and ere onkosten voor reekening van het Gouvernement kwamen.

RAFLES verklaarde de koffiecultuur op Java vrij met uitzondering van de Preanger-Regentschappen, waar het stelsel van verplichte teelt en levering behouden bleef. Aan de bevolking elders werd echter gelegenheid gegeven de koffie in de Gouvernements-pakhuizen te leveren. Voorts werd onder het Engelsch tusschenbestuur het eerst het voorstel gedaan tot verhuur der koffietuinen voor drie jaren. De overproductie zoowel als de grootte daling der koffieprijsen (gevolg van het continentaal stelsel, dat door handel op Amerika belangrijke deelen afnamen) leidde aanvankelijk tot verwaarloozing van de cultuur, doch toen do koffieprijsen stegen, werden wederom maatregelen tot aanmoediging genomen.

COMM. - GENERAAL. Het stelsel van verhuur der koffietuinen, waarmede de ontwikkeling eener werkelijke volkscultuur was beoogd, werd op grootere schaal toegepast onder Commissarissen-Generaal (1817). De bestaande tuinen werden verhuurd aan de desas, by voorkeur aan die, welke de aanplantingen aangelegd hadden, voor een prijs, die varieerde van % tot 1/ van de opbrengst, te betalen in geld of in koffie. Het resterende deel van de opbrengst bleef ter beschikking van de bevolking, doch kon desverkiezende aan het Gouvernement geleverd worden tegen vooraf bepaalde prijzen. De huurders der bestaande tuinen verplichtten zich tevens tot aanleg van nieuwe. Het zou aan de desas vrijstaan de koffietuinen al dan niet in te huren op die voorwaarden. Waar de bevolking niet genegen was tot inhuur, zou het bestuur zelf exploiteeren met gehuurde arbeiders, terwijl overigens de teelt vrij was tegen afstand van 2/ van het gewas voor landrente en aan de inlanders voorsciotten uit's lands kas toegestaan konden worden voor het telen van koffie. In de Preanger bleef alles bij het oude *).

De wending van dat verhuurstelsel was echter geheel anders dan men zich gedacht had. Van vrijen wil van de zijde der bevolking was geen sprake; de tuinen werden niet verliurd, maar opgedrongen aan de desas; de arbeid was gedwongen en alles bleef zich regelen naar de inzichten van liet bestuur; in werkelijkheid was liet districts- of desahoofd de huurder, die den aanleg, het onderhoud der plantsoenen, kortom: alle cultuurwerkzaamheden regelde, naar goedvinden over het product beschikte, met opkoozers de transactien aanging (meestal

i) Het systeem van Commissarissen-Generaal kwam in hoofdzaak overeen met de uitvoerig toegelichte voorstel, door President en Raden van Financien in 1817 gedaan in eene Memorie betreffende het verhuur van koffietuinen.

onder beding van voorschot), van de opbrengst het; grootste deel voor zich behield en slechts een kleinigheid aan den planter afstond. Behalve hierdoor werd de tegenzin der bevolking opgewekt door te lage betaling van bestuurswege en door de moeilijkheid van verkoop van het product aan particuliereir tenvolge van het verbod van de oprichting van particuliere pakhuizen in de binnenlanden (1821). Toen in 1823 de gestelde huurtermijn van 6 jaar verstreken was, kon dan ook niet gedacht worden aan een vrijwillige verlenging van de afgeloopen huurcontracten en moesten deze op hoog bevel worden vernieuwd.

In naam bleef de koffiecultuur nog vrij en eert voorstel van den Directeur der Middelen en Jomcinen in 1829 om alle koffie te doen leveren aan het Gouvernement tegen betaling van den marktprijs, na aftrek van de landrente en van 2/ der waarde als huur voor het Gouvernement, werd door den Minister van Kolonien afgekeurd, omdat hierdoor vernietigd zou worden de vrij beschikking over de vruchten van den grond.

VAN DEN BOSCH. De omstandigheden waarin het moederland destijds verkeerde (zie onder CULTURSTELSEL). Jeiden echter weinige jaren later tot loslating van het stelsel van vrij beschikking; door de bevolking over het koffieterproduct, een begin sie dat nimmer volledig toegepast was, en tot opname van de koffiecultuur in het cultuurstelsel van den Gouvern. Van den Bosch, waarvan het aanvankelijk geen onderdeel had uitgemaakt).

De door dezen Gouvern. met betrekking tot de koffiecultuur gevolgde richting was gebaseerd op eene Nota van het lid in den Raad van Ned.-Indie MERKUS, van Mei 1832, die kortelijk samengevat hierop neerkwam. Het goed bedoelde, maar verkeerd toegepaste verhuurstelsel van C.C.G.G., dat met de desas en niet met het individu als contractant rekening hield, had een toestand in het leven geroepen, waarbij de koffieterplantsoenen en de liervan afkomstige oogsten als gemeenschappelijk bezit van de desas werden beschouwd. En dit gaf aan het desahoofd, dat behalve vertegenwoordiger der desageenenschap vaak ook tusschenperhoon of landdinger van koffieteropkoozers en speculanten was, ruimschoots gelegenheid om bij de verhandeling van het product naar zich toe te rekenen en hierdoor den planter te kort te doen. Het gevolg was, dat de koffieteropbrengst voor een deel in de zakken van het desahoofd en voor een ander deel in die van opkoozers en speculanten terecht kwam; van het oversellietende inoest de bcJastinu, die, zwaar was (het 2/5 van het geehele product), go-k we ten worden eu wat daarna overbleef, vaak slechts een schijntje, kon de planter zijn deel nemen. Hieruit liet zich verklaren de afkeer, die de bevolking algenieen van de koffiecultuur had en die zich uitte in het feit, dat zonder dwang des huuturs weinig of niets voor de instandhouding der cultuur werd verricht, daargelaten nog dat opzette. Jijko vernieling van tuinen somtijds plaats had gevonden. Om aan dozen ongezonden toestand een einde te maken werd voorgesteld, de bevolking de verplichting op te leggen al haar koffie aan het Gouvernement te leveren tegen betaling van een gering prijs, die geregeld moest worden naar den gemiddelden marktprijs te Batavia, Sainarang en Soera-

i) Do koffiecultuur werd niet gedre von op de gronden der bevolking, maar op staatsdomein, zoodat van afstand der velden geen sprake was.

baja, na aftrek van vervoers- en onderhouwskosten, en voor de belasting (landrente) niet meer het 2/5, maar slechts het 1/5 van de opbrengst in te houden.

Na een uitvoerig gedachtenwisseling tusschen Van den Bosch en Merkus over het bed rag van do belasting en de wijze van verkoop van de koffio word ten slotte bij resolutie van 8 Augustus 1832 bepaald, dat na 1 Januari 1833 alle koffio, welke niet voor Staatsrekening word geteeld maar a an do betaling van land rente was onderworpen, met uit-zondering van die der particuliere landerijen, aan den Staat nicost worden geleverd. Dczc zou daarvoor den marktprijs betalen na aftrek van 2/5 voor land-rente en van de transportkosten. De marktprijs zou jaarlijks door de Nederlandsche Handelmaatschappij worden bepaald en werd voorloopig gesteld op 25 koper, waardoor de bevolking een betaling van tvin g van / 10 per pikol. Hiermede was het koffio-monopolie (verplichte levering) ingevoerd en woldra word ook de verplichte cultuur — hoewel daarvan in geen der Regeeringsreglementen voor 1854 gesproken wordt — belangrijk uitgebreid.

Deze uitbreiding hield aan tot licit aftreden van Van den Bosch a Is Minister van Kolonien (1839), toen van verschillende zijden de aandacht gevestigd word op het drukkende van de cultuur voor de bevolking en door de liberale partij met nadruk aangedrongen word op de verlichting van dien druk. Niettemin werd bij de beraadslaging over artikel 50 Regeeringsreglement verklaard, dat ook de kofficultuur onder de Gouvernementscultuur begrepen was en czc cultuur derhalve als onderdeel van het cultuurstelsel als ware officieel bestendig.

KOLONIAAL BETIEER, KOFFIEBATEN EN TEGEX-STUDIJE BELANGEN BLT DE KOFFIECULTUUR. In het beheer van onze kolonien, na harcu overgang aan den Staat, vallen drie kenmerkende tijdvakken te onderscheiden: I 1800—1830, — groote geldelijke moeilijkheden in Nederland en in Indie (zie het artikel CULTUURSTELSEL), de kolonie lastpost van het moederland, hoogste bestuurs-desideratum: bezuinigen en evenwicht brengen tusschen inkomsten en uitgaven, in verband hiermede kon wankel politiek, n.l. een van losheid van de schippers met beginselen, te nicher naarmate do geldnood steeg: II. 1830—1885,—de uitkomsten van het sedert ingevoerde cultuurstelsel maakten gelcidelijk een einde aan defincieele moeilijkheden en bezorgden de schatkist zelfs aanzienlijke stoile—Jijke voordeelen, de kolonie voedster van het moederland, hoogste stroven: behoud van de voordoeleii, Jieruit voortvloeiend een fiscalc politiek, n.l. dio der wolkonde „vast bydragen“ en „batigo sloten“, beginselvst toegepast, ook al moest sedert 1851 (art. 56 RR) daarbij, nicher dan tot cl us ver, rekening worden gehouden met do welvaart en do ontwikkeling van de iiiheensche bevolking; III. 1885 tot heden,—de „ijatige sloten,* en „vahte bÜdragen“ waren allengs verniüderd en ten slotte verdwenen (o.m. als gevolg van den langdurigen en schattci) ver-Klindenden At jchoorlog), do inkomsten uit do conig overgebleven gouvcmentscultuur(koffio) gingen mot ruizenschreden achteruit (o.m. als gevolg van de bladzichte en do hierdoor veroorzaakte belang-rijko inkrimping van hot cultuurareaal en van hot gebrek aan geschikt gronden bin no voegzamen afstand dor desk's), men moest na veel strijd en wicfeling gaandeweg zich losmaken van het cultuurstelsel en op andere wijzen (belastingen, regie's, gouvcments exploitation, enz) de staatsinkonisten op peil houden en vernieerdoren, te eerder naarmate

de voorziening in do verschillende nooden en be-hoefte van land en volk drin gender word en de inland sche maatschappij versehijnsion te aanschou-wcu gaf, die een lurger uitstel (Her voorziening niet gedoogden. Hierdoor geraakt hot fiscalc stelsel al nicher en meer op den achtergrond, daarvoor is in de plaatu gkoince[] een streven dat de economische en staatkundige ontwikkeling van Indie boogt: men kerst thana in de ethische richting, die naar eenc gewijzigde coordinatie tusschen inoederland en kolonien voert. In het eerste dier tijdvakken speelden de baton uit de koffiecultuur reeds een belangrijke rol in de gouvcmentshuishouding: officieel waa de cultuur in dien tijd gedwongen in de Preanger en Buitenzorgschelanden en vrij elders op Java, doch dit laatste was slechts in naam, want inderdaad ging de bmoenien van bcstuurszijde met hare aangelcgheden zoo wijd en cliep, dat de teelt niet vrij k6n zijn. In het tweedc tijdvak, nadat cultuur en levering van het product voor geheel Java ver-plichtend waren gesteld, namen die baton nog meer in betcekenis toe, overschaduwden zij later de voor-deelen, die de and ere tot het cultuurstelsel behoorende gewassen opieverden, en namen zij zelfs een zoo-danige plaats onder de Indische finfyicien in, dat zij aangeduid werden als de „sluitpost der Indische begrotingen“ of als de „kurk waarop Indie dreef“. Na het hoogste punt bereikt te hebben, daalden zij daarontegen in ernstige mate in het derde tijdvak, zoodat voortaan niet meer daarop gerekend kon worden; maar hoezeer zij ook in betcekenis verloren hadden, toch bleef men die baton nog langen tijd op prijs stellen en heette het mcinigmaal zelfs, dat do schatkist ze niet of noodc missen kon: eerat toen de voordceelen niet noemcnswaardig meer waren geworden, kon men er toe besluiten hen Jos te laten door in 1915 de gouvcmentskoffiecultuur geleidelijk af te schaffen (intrekking van artikel 56 RR). Iutusschen is het begripelyk, dat het gouvcnient in den loop der tijden menige poging heeft gedaan om do baton te behouden en, indien mogelijk, voor slinking te behoeden. Op welke wijze of in welken vorm ook, de uitslag daarvan echter, zelfs al was of scheen die een tijd lang gunstig, is op den duur immer uegatief geweest. Hebben hierot al factoren van cu liiur-teehnsden, administratieven of andere aard het hunne bijgedragen, de hoofdoorzaak schijnt gezocht te niocnen worden in het feit, dat de gouvcmentskoffiecultuur op dwang en mono-polie gegrondevs was en dat hierdoor de belangen van schatkist en bevolking steeds met elkaar in botsing kwamen. Iminers, het belang van den fiscus eischte hot behoud c.q. de vernicdering der koffie-baten op de in st kostbaro en minst risquante wijze, hetgeen in do practijk ncerkwam op handhaving van don gedwongen arbeid en van de ver-plichte levering van hot product— op eeno zoo laag ongelijko betaling van het gelcvnlc (monopolie-prijs) om de winst zoo hoog mogelijc op te voeren. Duarcntegen vorderde het belang der bevolking, dat allo uit do koffietceit voortspruitend voortleed den planter zelven ten bate kwam, en dit kon allcnc bereikt worden door hem van dwang, ver-plichting in inonopolio te bevrjiden. De tegen-strijdigheid van bvlangen trad vooral op den voor-grond en was dubbel voelbaar voor de bevolkin in jaren van een geringen of inslukten oogst; omdat het loon van den planter niob van hot quantum van den verrichtcn arbeid, maar uitsluitend van do hoefcelheid van het aan do verplichto levering onderworpen product ahang, droeg de

fiscus zoo goed als geen, de inlander echter alle risico. Gedurende de laatste twee eeuwen van haar bestaan gaf de koffiecultuur bij een inlevering van slechts 1 pikol per bouw reeds winst aan het gouvernement, terwijl zij, in verband met den vastgestelden monopolieprijs van f 15 of f 7.50 per pikol eerste of tweede soort koffie, eerst bij een inbreng van 4 pikols of hooger per bouw voor den inlandschen planter voordel was. Doch dit cijfer werd, als gemiddeld inbreng, in bedoeld tijdvak voor Java niet meer bereikt. De risico werd bepaald drukkend en deed den weezin van den inlander tegen het dwang- en inonopoliestelsel toenemen, toen de op voegzamen afstand van de desas' ge- Jegen supricurc, ruime oogsten opleverende gronden, die de bevolking beslist noodig had voor een loonend koffiebedrijf, verbruikt waren en de cultuur op middelmatige, zelfs twijfelachtige gronden met gering voortbrengingsvermogen gedreven moest worden ; op deze gronden vorderde de koffietoelt een intensiever cultuurwijze, m.a.w. zwaarderen arbeid van den inlander, die daarvoor echter geen behoorlijke vergoeding kon erlangen in den hem toegekenden monopolieprijs, en dit, terwijl het gouvernement nog een belangrijk voordeel uit de cultuur trok. Te drukkender was die risico, aangezien het koffiegewas eerst in zijn 3de of 4de levensjaar productief werd en hierdoor de arbeid langen tijd onbeloond bleef, waartegen de inlander, economisch zwak en dientengevolge gehouden tot uitoefening van dadelijk of spoedig gewin opleverende bedrijven, allerminst opgewassen was. Werdt, ter behartiging van het volksbelang, de gedwongen arbeid verrieth, waardoor niet nicher het noodige aan de verzorging van den aanplant kon worden verricht, of den planter een bijslag in geld toegekend om diens verdienste te verhoogen, dan was het gevolg, dat van de oogstuitkomsten verminderden, of de uitleveringskosten per pikol vermeerderden, hetgeen niet strookte met het belang van de schatkijs. Doch zelfs indien de cultuur op de vruchtbaarste gronden plaats had en oogsten van 4 pikols en hooger per bouw opleverde, dan gingen de belangen van de bevolking en van den fiscus nog niet samen. Wel werd in dat geval voldaan aan den bij ten 4de van artikel 56 R.R. gestelden eisch, „dat de belooning der betrokken inlanders, met vermindering van schadelijke opdriving, zoodanig zij dat de Gouvernementskultuur hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelf. Daadwerkelijk echter was het economisch volksbelang ook dan in zoover niet gebaat, dat de aan den planter uitbetaalde inleveringsprijs niet alleen verbleef beneden, n.l. slechts het 1/2, 1/3 of 1/4 gedeelte bedroeg van, den werkelijken marktprijs, maar ook door de gelijkheid voor geheel Java alle koffie's over een kam werden geschoren, terwijl toch verschil, bijwijlen zelfs groot verschil, bestond met betrekking tot de hoedanigheid en de marktwaarde (het product, van de Preanger-Rsgenschappen en Tegal b.v. stond op de markt veel hooger noteerd dan dat van den Oosthoek van Javak/^

2. "De geschiedenis van de koffiecultuur is eene aanschakeling van pogingen om beide belangen zoo goed mogelijk te dienen, en naar gelang van de wisselende inzichten der opvolgende besturen en v&n de stemming in do Staten Generaal werd nu eens de nadruk gelegd op de belangen van de schiatkiat, dan weder op die van de bevolking. Dientengevolge werd in den loop der jaren de gedragslijn

in zake die cultuur nicher dan eens gewijzigd, on — het moot worden erkend — daarbij werden tai van maalgelcen gnooino, zoowel ter tegemoetkoming aan of tot opheffing van de bezwaren, die voor de bevolking aan de cultuur kleefden (ton 5dc, art. 56 R.R.), als ter voldoening aan den wetlijken eisch om de gedwongen teelt in een vrijwillige volkscultuur om te zetten (teq Gide, art. 56R.R.). Hoo goed bed odd en uitgevoerd echter, afdooend waron die maatregelcn niet en konden zij ook niot zijn, omdat het hoofdbezwaar : het stelsel van dwang en monopolie, als leidend tot voordcel van de schatkiat maar aan don anderen kant tot benadceling van de bevolking, daarbij gehandhaafd bleef, en (lit zelfs zoover ging, dat voor tai van streken op Java eerst tot afwentling van dien steen des aanstoots werd overgegaan, toen de teelt van koffie alleen lasten en geen lusten meer opleverde en de bevolking ten eenenmale daarvan afkeerg geworden was.

DE CULTUUR. In verband met verschillende klachten, gerczou over het drukkende der cultuur in sommige gewesten en over het gebrek aan geschikte gronden (welke klacht reeds in 1850 gcuut en daarna bijna jaarlijks herhaald werd), werd in 18G3 de ludische Regeering uitgeuoondigd een grondig en opzettelijk onderzoek te doen instellen omtrent de in de koffiecultuur op Java aantebrogen verbeeeringen in den geest van het voorschrift, vervat in art. 56 Reg. Regl., luidende: „de Gouverneur-Generaal zorgt dat zooveel doenlijk opgeheven wordende bezwarciil, die na een oijzettelijkonderzoek mogten bevonden worden ten aanzien van dio cultures te bestaan". Dit onderzoek, ingesteld door de hoofdinspecteurs Steinmetz en Bosch leiddo tot geen ander resultaat dan dat de conclusie van de meerderheid eener commissie uit do Tweede Kamer, strekkende om de Staatscultuur in beginsel af te schaffen, in de zitting van 19 Febr. 1875 verworpen werd, waarmede de noodzakelijkheid van het behoud van de koffiecultuur als ware officieel was gedecreteerd. In middels was in het belang van de inlandsche bevolking voorgeschreven, dat geen aanplantingen inochten worden aangelegd op grotere afstanden dan 4 palen van de desa, eno bepaling die oohkr niet uitvoerbaar bleek en weldra weger ingetrokken moest worden.

In 1872 werd door do afredonden Gouv.-Gen. Mr. P. MIJER de aandacht der residenten gcvostigd op het groote belang van de koffiecultuur op aangedrongen op ernstige boharliging van dat staats- en volksbelang; tevens werden belooningen en onderscheidingsteecken on uitgereikt aan ambtenaren, die zich met betrekking tot de koffiecultuur verdienstelijk hadden gemaakt. De cultuurpercenton, die in 1867 voor de Europeesche ambtenaren warden afgesciift, bleven, eveneens tot aamnoediging van de cultuur, voor de inlandsche ambtenaren behouden.

PREANQERREGELING. Strekto een en ander lot bevordring van de cultuur en tot verineerding van 's Lands inkomsten, in de Preanger-Regentschappen werd in 1872 eene nieuwe regeling van de koffiecultuur ingevoerd, welke in hoofzaak hierop neerkwam, dat het tot 1 us ver gcvolgde gebruik van aanplant in uitgestrekte geregeldc tuinen op verre afstanden van de woon plaatscn der planters werd verlaten om, waar mogelijk, plaats te maken voor eene meer intensieve cultuur bij den aanleg van kleinere plantsoenen in den omtrek der desa's; dat het oproepen en masse voor het verrichte van out-

tuurwerkzaamheden werd verboden en de cultuur- arbeid z66danig inoest worden gercgckl dat daaraan alleen door de werkelijk bij de cultuur ingedeelde of op andere wyzodaarbij betrokken inlanders zou worden deel genomen ; dat zond or uild r u kklj ke toestem - ining van de Regcrring kon lTic op hoog gezag mocht worden gplant op groteren afstand dan 12 paal van de desa's, voor welk doel de een en bij de desca's gclgen, voor de teelt geschikte woeste gronden in de eerste plaats in aanmerking inoesten ko- mcn ; dat van de cultuurdienstplichtige bevolking niet nicer gevergd mocht worden dan een jaarlijk- sche bijplant van 50 koffieboomen per huisgezin ; dat de bevolking het voorgesclicrven aantal kofflicboo- men mocht aanplan ten, naar verkiezing ook op cigen of op gehuurden dan wel gcleenden individueel bezc- ten grond in de nabijheid harcr won in gen ; dat de gclegenheid tot inbreng van het aan de verplichte levering onderworpen product, waar needig en moge- lijk, zou worden uitgebreid, enz. Een ander had de strekking om de aan de cultuur verbonden be- zwaren, t.w. het concentrecen der teelt tot enkele uitgestrekte complexen, het plan ten op te verre af- Htanden, het tewerkstellen van lieden, die niet by de cultuur ingedeeld of betrokken waren, het genieen- schappelijk bezit van tuinen, te groote planttaken, het vervoer van het in te Jeveren product over aan- zienlijke afstanden enz. uit den weg te ruimen niet alleen, maar ook de cultuur voor de bevolking zoo aanlokkelijk mogelijk te maken en in de plaats van een gedwongen teelt een vrijwillige volkscultuur in het leven te roepen en geleidelijk te ontwikkelen.

Aanvankelijk word over de resultaten van deze nieuwe regeling gunstig gerapporteerd en in J 875 word zij dan ook toegepast op de overige gewesten van Java, behalve Pasoeroean. dat, naar men meen- de, van de regeling uitgezonderd kon blijven o) ndat de koffiecultuur daar reeds grootendeels eenc volkscultuur was geworden. Ook van deze nicening kwain de Rcegering echter in 1877 temg ; het was gebleken, dat in Pasoeroean de bijjilantingen op onverstan- (ligc wijze overduelg waren uitgebreid en om daaraan paal en perk te stollen, were! in dat jaar ook hier de Prcan ger- rcgcl i n g ingevoerd. A Is leidraad by deze regeling gold een in J873 door de Hceren Van Gorkum, HoJle en Pics samengestelde „Handlei- ding voor de kofficcultuur", waarin o.a. gewezen word op het nut cener meer intensieve grondbewer- king op hcDcndc terreinen.

Na enicgn jaren begon het oordeel over de working van de Prcanger-rege l i i i g echter minder gunstig te luiden en werd het noodig gcacht de rsidenten er op te wijzen, dat de toepassing eener intensieve cul- tuurwijze met oordeel des onderscheids behoordo JaaTB te hebben. Ook de uitbreiding der vrijwillige aanplantingen (in e r c l i k a- s o r f t n g a n- en in i J i k-tuinen) ■) ging niet naar wensch on het bleek, dat men omtrent de gceignheid tot het aan- Jcggen van die tuinen te groote verwachtingen had gokeosterd. -

Verminderd hierdoor geleidelijk de ingenomen- heid met het Prcanger-stelscl, het groote belang van de kofficcultuur als bron van inkomsten voor de

■) Merdika-luinen: do tuinen die op don voet van de Prcanger-regeling aan de inlanders wer- den overgedragen. Sorangan-tuinen : woeste gron- den ter bplanting met koffie aan inlanders afge- staan. Milik- tuinen; vrijwillige aanplnntingon door cultuurdienstplichtigen aangelegd op eigen of gehuurden grond.

schatkist tnxd in deze periode wedrooin meer op den voorgrond. In J 885 werden deEuropccsche en in land- sche nmbtenaren van het Binn. Bestuur mitsdien door den Gouv.-Gen. Van Rees aangeschreven om „zoncler de lasten der bevolking te vermeerderen al", het mogelijke te doen om den achteruitgang der „cultuur te voorkomen en om door gestadig toezicht „op aanplantingen, pluk en bereiding, zoomededoor „gestreijge hand having van het verbod tegen ont-- „strekking aan de verplichte levering, de opbrengst „zoo veel mogelijk te doen vermeerderen".

Tegelijkertijd trad meer en nicer het denkbeeld op den voorgrond om de kofficcultuur te drijven op speciaal daarvoor gereserveerde terreinen volgens cultuurplannen, en toen in 1887 overgegaan werd tot intrekking van de Prcanger-regeli»g, waren die plannen voor allo gewesten van Java vastgesteld.

KOFFIECULTUURREGELB 1887 („Handleiding voor de Gouvernementskoffiecultuur en „Gids be- treilende de Gauvemementskoffiecultuur" en wat daarmede in verband staat**). samengesteld door den hoofdinspecteur J. Heijting en goedgekeurd bij het gouveniementsbesluit van 28 Juli 1887 no 36, Bij- blad no 4737). De cultuurplannen, na speciaal plaat- selijk onderzoek voor elk district afzonderlijk opge- maakt, bevatten in hoofdzaak : de desa's, die bij de cultuur ingedeeld waren; de reserveterreinen en de uitgestrektheden, die voorde jaarlijksche bijplantinge n aangewezen waren ; de jaarlijksche planttaken per man ; de plantwijde dor koffie ; de z.g. mini* rann levering per man ; den vermoedelijken levens- duur van het gewas voor elk terrein ; de toe te passen „cultuurwijze voor elk terrein, enz. Daar- nevens moesten registers en staten aangehouden worden betreffendc den aanplant, den bijplant, de jaarlijksche afschrijving als anderszins. Door het een en ander had men een basis voor en een overzicht van het cultuurbedrijf, dat omvatte het aanlcggen en onderhouden van de koffie-aanplan t in - gen, zoomccle het plukken en bereiden van het koffieproduct. Als regel gold, dat cultuur-dienst- plichtig waren inlanders, bezitters van bouwgrond (sawah of tegal), onverschillig tot welke uitge- strektheid, en bezitters van erven, tuinen, booiu- gaarden en vischvijvers van groeter dan % bouw uitzonclringen licrop maakten zij, die uitdrukke- lijk als vrijgesteld aangewezen waren, gewoonlijk zij., die krachtens de ad at niet cultuurdienstplichtig waren. Tydelijk vrijgesteld van bijplant werden die planters, welke do vastgestelde minimumlevering aan product ingebracht hadden. Tijdelijke vrijstelling word ook verleend om ander redenen, ter beoordee- ling van het bcstuur staande (ongunstige economi- sche onstandigheden, bemesting van den reeds aan- gelegden aanplant, calaraitciten, enz.). De planttaak bedroeg per man en per jaar 30, 40, of 50 boomen bij nfstanden (van de desca tot het te be plan ten terrein) van G paal, van 4 to J G paal, en van minder dan 4 paal. De rcgeling had do strekking om do cultuur op minder intensieve, nicer eenvoudige wijzetedrijven en hierdoor do lasten, den druk der cultuur voor do bevolking te vrluchten. Met betrekking tot de z.g. vrijwillige teelt werd aanbcvolen om bestuursinmen- ging zoo min mogelijk te doen plaats hebben en den planter vrijheid te laten in zake aanleg m onderhoud van zijn plantsoen.

Een dor belangrijkste verschilpunten tusschen deze „Handlciding" en die van Van Gorkuin, P l cs en Hollo was, dat voor soinnige terreinen, waar zulks mogelijk geacht word zonder belang- rijke schade voor de product io der tuinen, cenc

nicer een voudige cultuurwijze werd aanbevolen. Ook in de tusschen 1883 en 1887 vastgestelde cultuurplannen trad de eenvoudige cultuurwijze ter verlichting van den druk der cultuur meer op den voorgrond, al bleef de intensieve cultuurwijze behouden voor terreinen, waar zulks noodzakelijk werd geacht.

De berichten over deze eenvoudige cultuurwijze waren in de eerste jaren gunstig; de achteruitgang in de producties bleef echter aanhouden; do koffieblijcken bleven niet schmeelen, ontstond bezorgdheid voor het veds der kofficbatcn. Een ander gaf der Regeering in ISSS aanleiding Staatscommissie (voorzitter H. D. C. Innc, secretaris J. van Limburg Stirum), op te dragen: „een onderzoek in te stellen naar de middelen welke kunnen strekken om den achteruitgang der Gouvernements-koffiecultuur op Java en Sumatra te verhoeden; de daaraan klevende bezwaren zooveel mogelijk op te heffen, en, met inachtneming dat die cultuur behoort tot de middelst-er bestrijding van's Lands uitgaven, daaraan „eene met de belangen der bevolking overeenkomende uitbreiding te geven, zoodanig dat ook zij deelen in de voordeelen van die cultuur en dat de belooning van den daaraan besteden arbeid in overeenstemming gebracht wordc met het voorschrift van „artikel 56 ten 4° ran het Regeeringsreglement”.

De commissie bracht een uitvoerig rapport uit, koffiecultuur in 'hoofdzaak gezocht werd in het ontbreken van geschikte gronden, terwijl daarin tevens een ongunstig oordeel werd geveld over de door de hoofdspecteurs Heyting en Mounier samengestelde cultuurplannen en in * algemeen over de inrichting en het optreden der opeenvolgende hoofdingpecteurs voor de koffiecultuur. De eindconclusie der Commissie was een voorstel om: a. den inkooprijks van de koffie te verhoogen tot / 20; b. in beginsel te besluiten tot opheffing van de gedwonnen cultuur, welk begin sei na verloop van vijf jaren tot uitvoering zou moeten koncn. Tovens werden verschillende maatregelen voorgesteld om

de loslating van de dwaagcultuur voor te bereiden en werd o.a. in overweging gegeven om de betrekking van hoofdván Gewestelijk bestuur. Een afzonderlijk voorstel van het lid der Staatscommissie, Wessels, beoogde loslating zoowel van de verplichte teelt als van

vernemens-koffiecultuur in 'vrijen arbeid', zóóals ook reeds geschiedde met de kina- en de boschcultuur.

Het rapport van de Staatscommissie, alsmede een Haar aanleiding daarvan door de Indische Regeering gedaan voorstel om koffiecultuur en boschwezen te combineeren onder een Hoofdspecteur van het Boschwezen, lokten in de Tweede Kamer der Staten-Generaal een uitvoerig debat uit (zittingen 23 en 24 Nov. 1892), waarvan het resultaat was: het toestaan van een bedrag van / 500.000 om aan de bevolking een geldelijken bijslag tekunucn uitbetalen overal waar de inkooprijks geen voldoende loon voor den gepresteerden arbeid opleverde (zie hier- onder); 2°. het aannemen van eene motie van het kamerlid Van Houten, waarbij de Regeering uitgebondigd werd 1°. het koffiemonopolio op te heffen; 2°. de inlandsche koffieplanters te beloouen overeenkomstig de marktwaarde door door hen gepresteerd

dicnsten dan wel de koffietuinen tegen yastc botaling in gebruik te geven hetzij aan de inlandsche koffieplanters, hotzij — met hunne toestemming — aan inlandsche of Europeesche ondernemers; 3°. het aanstellen van een Wetenschappelijk Adviseur voor de koffiecultuur, (lit laatste ingvolgde een aemencment van de Oom-missie van Rapporteurs, die do voorgestelde combinatie van boschwezen en koffiecultuur onraadzaam achtte, maar niettemin bij de lading van doze cultuur ook reken in g gehouden wenschte te zien mot de eischen der wetenschap (zie de instructie in Bijbl. 4818, vei-der Koi. Versl. 1894, bl. 204)J&L..'

De Gouvernements-koffiecultuur was door het aannemen van de inotie-Van Houten in beginsel veroordeeld door de Tweede Kamer, maar bij herhaling verklaarden latere Slinisters de baten uit die cultuur voorsnog niet te kunnen missen. Al kwam het hierdoor niet tot eene dadelijke afschaffing voor geheel Java, toch bleef die motie niet geheel zonder gevolg. Altans men ging daarna over tot de intrekking der cultuur in enkele gewesten of gedeelten daarvan, waar de productie reeds sinds tai van jaren van geen betekenis mist was, en dit helzij met behoud van de levering, ware het dan ook voorloopig, ter beschenning van het monopolio in de aangrenzende streken, waar de koffieinbreng nog van eenig belang was, hetzij zelfs met opheffing van cultuur en levering beide, in enkele andere residentien of gedeelten daarvan, waar do koffieopbrengst tot een slijng geslonken was en voor clandestinen invoer van aan de verplichte levering onderworpen product uit de omgevonde gebieden, waar het monopolio nog bestond, geen vrees gekoesterd behoefde te worden.

De nieuw-aangestelde Wetenschappelijke Adviseur, Dr. W. Burck, bestreed kort na zijn optreden in een openbaar geschrift de meening van de Staatscommissie, als zou do achteruitgang der koffiecultuur in hoofdzaak te wijten zijn aan gebrek aan geschikte gronden en schreef den achteruitgang, naals de koffiebladziekte, toe aan de minder intensieve cultuurwijze, aanbevolen in de "Handleiding" van den hoofdspecteur Hoijting en toegepast door dozen hoofdspecteur en zijne opvolgers. De Indische Regeering, hiertrent gehoord, verklaarde — ook op grond van de door de residenten uitgebrachte adviezen — de conclusion van den Wetenschappelijken Adviseur voor gegrondde tegenspraak vatbaar te achten; zij schreef den achteruitgang van do koffieproductie niet toe aan de voorschriften van den Heer Heijting, maar aan verschillende andere oorzaken, in de eerste plaats aan de koffiebladziekte en kon geen termen vinden om eene intrekking of wijziging van de Handleiding van 1887 in overweging te nemen.

De koffiecultuur bleef derhalve, tot aan het tijdstip van de intrekking van art. 56 R.R. (1915), gedreven in hoofdzaak overeenkomstig de regeling van 1887. Waar Librikoffie in plaats van Javakoffie werd geplant, werd de jantlaak van den cultuur-dienstplichtige zelfs verminderd tot 25 boonen per man of minder, ten einde de oppervlakte van hot plantsoen even groot te doen blijven als dievoor den bijplant van Javakoffie, die bij een veel geruiger plantvrijdte tot 8-8' geteld moest worden dan de Liberia (10-10' tot J2-12'). Een enkele wijziging moge nog vermeld word on, al raakte zij do cultuur zelvc niet; zij strekte ter verzekering van het domeinrecht van het gouvernement op do koffieservettereinen. Daze gronden konden n.l. voor

den aanleg van vrijwilligke koffieplantsoenen onder bepaalde voorwaarden op den voet van de ontginningsordonnantie aan inlanders worden afgestaan, met het gevolg dat de planters, aan do voorwaarden voldaan hebbende, een erfelijk individueel bezitsrecht op den grond verkregen. De ervaring had evenwel geleerd, dat de maatregel aan het daannde beoogde doel: do ontwikkeling eener volkscoffiecultuur, geenszins beantwoord en zelfs tot misbruiken van verschillenden aard aanleiding gegeven had, en tevens een beperking van het do-meinrecht van den Staat tot gevolg had, welke vaak niet strookte met de algemeene of bijzondere Landsbelangen. Daarom werd die maatregel, waar-omtrent voorschrijven gegeven waren in paragraaf VI van Heijting's „Handiciding“ ingetrokken en mocht sedert reservegrond alleen tydelijk in gebruik afgestaan worden aan den inlander ten behoeve van de vrijwillige koffiecultuur. (Bijh. 6033).

HERZIENING CULTUURPLANNEN. Wat de cultuurplannen en de daarin omschreven wijze van grondbewerking betreft, valt nog te vermelden dat, in verband met noodig gebleken wijzigingen in die plannen en met het oog op do steeds toeneemende teelt van Liberiakoffie, aan den Weten-schappelijken Adviseur eene herziening werd opgedragen. Om de koffiecultuur ook voor de toekomst te verzekeren, diende de in die plannen opgenomen reserve, welke uitgestrektheid vroeger naar een anderen maatstaf berekend was, uitgebreid te worden, waardoor na verloop van eenigen tijd, wanneer de reeds door de cultuur in beslag genomen gronden uitgebouwd zouden zijn, de plantsoenen konden worden verplaatst en de gebruikte grond, hetzij door langdurige braakligging of door kunstmatige herbosching, voor eene nieuwe beplanting met koffie weer geschikt kon worden gemaakt. Ter bereiking van dit doel moest, waar mogelijk, voor elk bij de cultuur ingedeelde des een zoodanige uitgestrektheid gronds worden gereserveerd, dat de (desa in kringloop) zou kunnen plan ten, met afwisselend gebruik en niet-gebruik van den grond voor de teelt van koffie. Daarbij moest bij de herziening op den voorgrond staan, dat niet alleen rekening gehouden moest worden met de eischen van den bodem, maar in de allereerste plaats ook met den economischen toestand van de bevolking: waar een er hitensieuo cultuurwijze noodig were! geacht, zou niettemin steeds op den voorgrond moeten staan dat do koffieplantende bevolking niet te zwaar werd be- lftat en clerhalve de planttaak moeten worden vermindert. Al was de herziening der cultuurplannen aan den Wetenschappelijken Adviseur opgedragen, do goedkeuring daarvan zou alleen dan door de Regering plaats hebben, wanneer overeenstemming ojutent den inhoud der plannen verkregen was tusachen gnoeniden aintenaar en het gewestelijk bestuur. Dit hield verband met de opvatting der Regering, dat de verantwoordelijkheid voor den druk der dwangcultuur niet bij den Wetenschappelijken Adviseur berustte, die in dienst was gesteld met de beoefening den residenten met deskundigen raad voor to lichten op het gebied van wetenschap en techniek. Maar het was de taak der bestuurshoofden om te beoordeelen of en in hoever, gelet op den economischen toestand der betrokken bevolking en op de bijzondere plaatselijke omstandigheden, aan do eischen van wetenschap en techniek kon worden voldaan, en vandaar dan ook, dat de verantwoordelijkheid voor den goeden gang van zaken bij do dwangont teelt uitsluitend bij hot gewestelijk be-

stuur jnocst blij ven berusten. In 1901/02 was de herziening der cultuurplannen voor geheel Java afgedoopen.

BEKI-HDINO. De berciding van de koffie geschiedde als regel door de bevolking zelv en bestond hierin, dat do geplukte Lessen zooning gedroogd werden totin dat zij, bij schudden, ram melden, waarna door stampen vruchtschil, vruchtvleesch, hoornschild en zilvervlies verwijderd werden en vervolgens de overblijvend e boonen werden gedroogd, gewand en gesorteerd in gave en godckleurige (z.g. 1ste soort) en in gebroken of wankleurige koffie (z.g. 2de soort). Deze z.g. gewone inlandsche wijze van breiding, primitief en gebrekkig, gaf der Regering meermalen aanleiding tot het nemen van maatregelen om daarin verbetering te brengen. Zoo werd in koffiestreken, waar voldoende water was, aan de bevolking de z.g. natte bereidingswijze geleerd, welke hierop neerkwam, dat de bessen, zoo spoedig mogelijk na de pluk, van de vruchtschil werden ontdaan door inkdel van handpulpers of knijpers van eenvoudige constructie en daarna de boonen van de daaraan klevende zelfstandigheid werden gereinigd door wasching in stroomend water; do aldus verkregen natte hoornschildkoffie werd glashard gedroogd en vervolgens gestampt, gewand en gesorteerd tot marktkoffie; vooral voor de Liberiakoffie was deze bereidingswijze gewenscht, omdat bij droging de bessen vaak zoo hard werden, dat het losstampen van de vruchtschil al te bezwarend zou zijn.

In groote koffiecetra (o.a. Pasoeroean, Probolinggo, Aladioen) werden aan de inlandsche tuinbezitters voorschotten verstrekt voor pluk, bereiding enz. en zultts met het doel om hen uit de handen te houden van geldschietters van minder goed gehalte. Deze liciden leenden n.l. geld uit tegen zwaren interest aan tuinbezitters, die, bij niet-voldoering aan de op zich genomen verplichtingen, dikwijls hunne tuinen aan de geldschietters moesten afstaan en wel voor zoolang, tot alle schuld gedelgd was. Hierdoor kwamen de geldschietters ten slotte in het bezit van uitgestrekte plantsoenen op beschouwd en zij zich als heer en meester daarvan. Door toepassing van allerlei practijken zorgden zij er voor, dat de oorspronkelijke bezitters niet al te spoedig hun schuld konden aanzuiveren. Hun was het er om te doen de verkregen tuinen zoo lang mogelijk te houden, die zij dan ook geheel to hunnen bate exploiteerden, d.w.z. or werd alleen geogost, terwijl aan het onderhoud en do instandhouding zoo goed als niets werd ten koste gelegd, met het gevolg natuurlijk, dat do aanplaiitingen kwalitatief achteruit gingen. Waar dergelijke toestanden bestonden, werden de door het gouvernement verstrekte voorschotten gebezigd voor do terugwinning der tuinen en voor de verdere exploitatio hiervan buiten de hulp der geldschietters. De gouvernementvoorschotten, die geheel rontloos waren, konden door inbreng van koffieproduct in's Lands pakhuizen aangezuiverd worden. Zij werden niet inder vrelend toen de koffioogsten belangrijk waren afgenomen. Daar in belangrijke koffiestreken de krachten van de bevolking dikwijls niet toereikend waren voor de verwerking van den oogst, moedigde de Regering de oprichting aan van bereidings- en verwerkingsinstellingen, waar de door do bevolking geplukte koffie door Europeesche ondernemers op de z.g. West-Indische wijze werd bereid. Reeds in 1836 werd in het Malangsche (Pasoeroean) een overkonkist met een partiuulier aangegaan voor do inachinalo afwerking van gouvenienionskoffie en sedert werden nicer van dergelijke

contracten gesloten, doch voor het Land lovorden die transaction in den regel weinig gunstige resultaten op. In 1891 werd een nieuw stelsel in het leven geroepen. Allen zij, die daartoe een licentie van het bestuur gekregen hadden, mochten aan de verplichte levering onderworpen beschouwd worden van de bevolking opkopen en voor het gouvernement machinaal bereiden (z.g. West-Indische wijze); terwijl vroeger de ondernemer voor zijn aandeel een op taxatie berekende premie ontving, zou hij voortaan als belooning erlangen al het meerdere in prijs, dat het door hem afgewerkte product (W.I.B.) zou opleveren boven de uit hetzelfde gewest afkomstige en gelijktijdig opgevoerde, op de gewone inlandse wijze bereide koffie. In 1895 weixlen nadere voorzichten getroffen, ditto. m. ten doel had den het eigendomsrecht van het gouvernement op de in de etablissementen der licentiehouders zich bevindende koffie te verzekeren en de mogelijke nadeelige gevolgen, welke van een algemeene toe passing van liet licentie stelsel voor de slaatkist te duchten waren door de toekenning van het laatste werd bepaald, dat het prijsverschil alleen tot een maximum van 6 per pikol in zijn geheel aan den ondernemer zou worden uitgekeerd; nocht het prijsverschil meer dan 6 G bedragen, dan zou het in meerdere gelijkelijk tusschen het gouvernement en den ondernemer worden verdeeld. Tegelijk werd de regeling gemaakt, dat aan de licentiehouders, die genegen waren zich aandenieuwe voorschriften te onderwerpen en een persoonlijke borgtocht te stellen, de som van 2.50 zou worden uitgekeerd (te verrekenen bij den inbreng van het product in de gouvernementsspakhuisen) voor elke pikol natte beschouwd, welke door hen van de bevolking opgekocht werd, en die als tegemoetkoming aan die ondernemers, omdat dezen in den regel over weinig of te weinig werkkapitaal te beschikken hadden en hierdoor over geldelijke moeilijkheden bij de uitoefening van hun bedrijf klaagden. Deze personen hadden in eenige streken ook te kampen met het feit, dat vooral bezitters van groote koffietuinen niet genegen waren hun beschouwd aan de licentiehouders af te staan; hierin werd getracht verandering te brengen door in begin sei aan te nemen, dat het gouvernement geen voorschotten in geld voor den pluk zou verstrekken, waar de licentiehouders die zelf geven wilden. Veelal bleken deze daartoe echter niet in staat, daargelaten nog, dat de groote tuin bezitters hun product meestal liever zelf wenschten te bereiden, omdat zij hieruit meer voordeel voor zich behaalden dan uit den verkoop daarvan aan den licentiehouder, al was dat voordeel vaak van weinig of niet rechtvaardigen aard (afzetterij van hulpplukkers en bereiders, smokkelhandel). De uitkeering van 2.50 per pikol goede bes, welke gebaseerd was op een verhouding van 6 pikol onbereid op 1 pikol bereid product (monopolieprijs 1/5), bleek al spoedig niet toe-reikend omden licentiehouders (ook wel pelmolenaars genoemd) de noodige fondsen voor den koffiëlekoop te verschaffen, omdat zij, alleen volrijpe bes opkoppende, dikwijls slechts 5 pikol onbereid product behoefden om 1 pikol bereid uit te leveren. Zij werd, ten einde den ondernemers tegemoet te komen, voor 1896 verhoogd tot 2.85. Intusschen werd, ook met het oog op de mogelijkheid tot vorming van nauwelooze vennootschappen tot exploitatie eener koffiële licentie, een nadere wijziging der bestaande bepaling wenschelijk geacht, in verband waarmede de regeling werd getroffen, dat de ondernemers, aan bepaalde voorwaarden voldoende, verzekerd konden

blijven van die uitkeering voor den geheelen duur hunner licenties. Do getroffen maatregelen bleken echter nog niet afdoende voor de stabiliteit van het koffiëlebedrijf. Een der voornaamste klachten der licentiehouders was, dat de bevolking, voorschotten van het gouvernement krijgende, weinig geneigd was haar product bij hen in te leveren en het liever zelf bereidde. Wel gold als beginsel, dat het gouvernement geen voorschotten zou geven waar de pelmolenaars die zelf verstrekten, maar den meesten hunner ontbrak het aan de noodige fondsen voor dat doel en dus moest het gouvernement er wel toe overgaan aan de bevolking voorschotten te verschaffen. Jaarom werd wederom ter tegemoetkoming van het koffiëlebedrijf, het denkbeeld geopperd om aan de uitkeering der gouvernementssvoorschotten aan de tuinbezitters het bed in te verbinden van inbreng van onbereid product bij de licentiehouders tot aanzuivering der voorschotten. Aanvankelijk kon de regering zich niet hiernede vereenigen, maar in 1900 kwam zij, de belangen van licentiehouders en tuinbezitters behartigende, daarop terug en trof zij een nieuwe regeling, waarbij voor de ondernemers, die zich daaraan onderwierpen, het hoogerbedoeld prijsverschil van 6 G (dat hen geheel ten goede kwam en waarvoor eerst de verdeling tusschen hen en het gouvernement aanving) tot 7 werd verhoogd, terwijl aan de tuinbezitters, die gouvernementssvoorschotten wenschten, de voorwaarde werd gesteld om door middel van inbreng van beschouwd bij de licentiehouders de genoten voorschotten aan te zuiveren (d.w.z. zij behoefden niet 6 G koffie bij den pelmolenaar te brengen, doch alleen zoveel als noodig was voor het terugbetalen van het voorschot). Voorts werd de ondernemer verplicht om voor de ingekochte beschouwd aan den tuinbezitter een prijs te betalen, die in overleg met den resident vastgesteld zou worden en niet minder dan 2.75 (in plaats van 2.50) zooals tevoren het geval was) per pikol bedragen zou, waartegenover stond, dat aan den ondernemer, als tegemoetkoming in zijn bedrijf, ter nadere verrekening 3 per pikol ingekochte beschouwd zou worden uitgekeerd, met dien verstande dat voor de natte beschouwd, welke door de bevolking tot aflossing van de van het gouvernement genoten vooruitbetaling bij de licentiehouder was ingeleverd, aan dezen voor elke pikol zou worden te goed gedaan het verschil tusschen bovengenoemd bedrag van 3 en den prijs per pikol, waartegen de verrekening van het door de tuinbezitters genoten voorschot plaats vond. Doch ook onder deze nieuwe regeling kon het koffiëlebedrijf zich nauwelijks staande houden. Het zocht nog redding in een verhooging van het prijsverschil, maar dit bood een ander oorspronkelijk middel toe het afdoende hebben kunnen baten. Zijne inkomsten en zijn reden van bestaan oitlenende aan de gouvernementss-koffiëcultuur, moest liet staan of vallen met dat cultuurinstituut. Hoe meer dit door verschillende oorzaken aan uitputting leed en niet te redden was, des te meer ook kwijnde het koffiëlebedrijf geleidelijk weg. Voor de in trekking van artikel 56 RR, reeds hadden de verschillende licentiehouders hun bedrijf gestaakt.

Het denkbeeld om koffie van machinaal te doen bereiden in speciaal daarvoor op te richten etablissementen werd meer dan eens overwogen, en laatstelijk werd (lit aan de orde gesteld in een voorstel van den Weten schapper I jorden Adviseur voor de koffiëcultuur, Dr. W. Burck, om de dwangcultuur om te zetten in een z.g. con-

tractcultuur (1899). Niet alleen zou, naar die Adviseur meende, daardoor con product van botcro hoddanigheid en van grootere marktwaarde verkregen kunnen worden, maar de maatregel zou ook tai van andero voordelen kunnen opleveren, waarvan elc voornaamste zouden zijn, dat het prijs- verschil, anders met de licentiehouders te deelen, ge- heel ten goede van het government koncn zou en dat de onttrekking van het aan de verplichte levering onderworpen product, omdat aan do bereiding in de dca door de bevolking zelf en daarmede aan de gelegenheid tot smokkelen een eind zou komen, intion al niet- geheel verdwijnen dan toch zeer bemoei- lijkt worden zou. Om deze reclnen verklaarde de toenmalige Minister van Kolonien Van Asch van Wijck zich voor de oprichting van gouvcments- koffiebcreidingetablismenten met de verplichting voor de bevolking tot inlevering van haar product in de roodo schil. Om de bevolking, die de bereiding van hare koffie liever aan zich behield, metden maat- regel zooveel mogelijk te verzoenen, diende er voor gezorgd te worden, dat de inbreng van het onbercide product voor den planter zoo licht mogelijc zou zijn en de voor dat product te betalen prijs niet veel zou mogen verschillen met, desnoos zelfs iets booger zou mogen zijn dan, hetgeen verschuldigd zou wezen voor de daaruit te verkrijgen hoeveelheid bereide koffie tegen de maatstaf van / 15 per pikol. Op den voorgrond werd echter gesteld, dat de maatregel niet in eens tot al die streken van Java zou mogen worden uitgestrekt waar het kofficmonopolie nog bestond, maar voorloopig allecn als proef, na een goede voorbereiding, in een beperkt daarvoor gun- stig gebied genoinen, in een beperkt, wanneer daarvan goede uitkomsten verkregen waren, gelcidelijc uit- gebreid zou mogen worden. Overeenkomstig die aan- wijzingen en met bijstand van een ter zake deskun- dig persoon werd in 1903 een proef op kleine schaal genomen in het onderdistrict Ngebel, district Poe- loeng der residentieMadioen cnop de onderdistricts- hoofdplaats Ngebel, een voor het bedrijf gunstig ge- legon punt, het breidingsetablisment gebouwd. Zoowel de daarmede in den aanvang verkregen be vreedigede uitkomsten, als de overweging dat de proef door hare bnperktheid geen afdoende gegevens voor eene degelijc beoordeeling der zaak kon opleveren, Icidden er toe om een jaar later nog een proef met de fabriekinatieg bereiding van gouvernementswege elders op Java te ncinen, maar dan op ongniszinH ruimere schaal, waarvoor werd aange- wczon een in het noordelijc gdcelte der residentie Pro/inger-Regentschappcn gelegen gebied, waar uit- gestrekte koffiieplantsoenen worden aangetroffen. Op een zestal plasitcn nabij of in het centrum der voornaamste koffiiecomplexen werden hulpetablismenten gebouwd, waar de beskofie van schil en vruchtvelesch oitdaan en tot hoornschilkoffie van een zckere vochtighedsgraal be re id werd, en op do gewestelijc hoofdplaats Bandoeng word een centraletablisment opgerient, waar do van do hulp- etablismenten afkonistigo hoornschilkoffie tot murktkoffie van vcrschillende soorten verder afge- werkt word. Voor elk der proefgebieden in Madioen en de Preangei*-Regentschappcn werd een in koffie- bereiding doorkneed persoon als beheerder in dienst gesteld op con passende maandlijcscho bezoldiging, beuovens een telken jare door de Regeering vast te stellen bed rag aan tantiemes, uit te keeren over do inereidere win st (overwinst) die het fabriekmatig bereide product boven de op elc gewono inlandscho wyzo l o,eide koffie, uit hetzelfde gewest afkomstig,

behaalde; naluurlijk beoogde men hiermede het geldelijc belang van die personen te koppden aan het welslagen (Icr proeven. Overwinst leverde het etablissment ic Ngebelcnenige keeren op : het aldaar bereide product wist hoogere prijzen te verwervon clan- de door de bevolking bereide koffie, die trouw- wens niet gunstig aangcschreven stond op de markt. Anders was het met de Preangcr- etablissmenten gesteld; niet dat het daarvan afkomstige product minder voortrcilelijc was, intcendeel het stond verre boven de Ngebelkoffie, het voldeed zelfs aarr do hoogste eischen van de markt en behaalde dan ook vaak fancyprijzen, maar daartegenover stond, dat de door de bevolking bereide Preangerkoffie op de markt evenzeer een uitstekenden naam had, zelfs vrij hoog genotcrrd stond en langzamer hand — doch geheel buiten verwachting — steeds hooger gewaardeerd werd, waardoor het oorspron- kelijk bestaan hebbende prijsverschil tusschen die twee koffic's meer en meer wegslonk, af en toe nihil, een enkele maal zelfs negatief was. Was de impopu- lariteit van de etablissmenten al een beletsel voor het succes der proefn emin gen en oefenden ook nog andere factoren een nadeligen invloed daarop- uit, — de grootste slag werd aan die inrichtingen toegebracht door den reusachtigen achteruitgang- van de koffiieoogsten in de proefgebieden, want hier- door konden zij niet naar hunne volle capaciteit werken, waren zij zelfs gedoomd tot een kwinjend bestaan. Door de intrekking der gouvernements- koffiiecultuur kwain aan dat bestaan van zelf een einde.

KOFFIEPAKHUIZEN. Met uitzondering van de koffie, benooidigd voor eigen gebruik van den planter en zijn gezin, moest alle koffie, door inlanders hetzij vrijwillig, hetzij in dwang geteeld, ingeleverd worden in 's Lands pakhuizen, die overal in koffiie-centra van Regeeringswege opgericlit en onderhouden werden. Zij waren onderscheiden in permanente en hulppakhuizen, welke beheer werd toevertrouwd aan inlandscho (bij uitzondering ook Europeesche) koffiie-inkoop- pakhuismeesters, die behalve een vaste bezoldiging ook eene pilcolsgewijze belooftng ontvingen voor de ingelcvrde hoeveelheid koffie. (Ind. Stb. 1880 no. 20, Bijbl. n's 3556, 3684, 3928* Koi. Versl. 1896 bl. 207). Van die pakhuizen, waar de inbreng tongevolge van den achteruitgang der koffiiecultuur sterk verminderd was, doch nog geen intrekking wettigde, word het beheer aan inland sche hulppakhuismeesters dan wel als bijbe- trekking aan een ter plaatse gevestigden inland- schen beambte opgedragen onder genot van inkom- sten, die afdhngen van de hoeveelheid ingekocht product.

Het vervoer van de koffie van de binncnlandscha naar de strand pakhuizen geschiedde door onder- nciners na open bare aan bested ing, of wei (bij uitzondering) in dnglon. Hierin kwain gedurende de laatste jaren vci'andring ; in tai van gewesten of groepen van gewesten op Java wcnl, oorapronkelijk bij wijzo van proef, dat vervoer door het gouverne- ment in eigen beheer genomen ; de uitkomsten hier- van waren nog al bevredigend en wezon uit, dat de maatregel, mils goed voorbercid on uitgevoerd, tot besparing van Lands golden kon leiden. To Batavia werden eeiigc keeren *s jaars groote openbare- wi- lingen van gouvernementskoffie gehouden tot hoe- vcclheden, die door de Indische Regeering in overleg met het Opporbestuur telken jare werden vastge- stold. Op aanvraag van hot gewestelijc bestuur werden bovendien voor plaatselijc gebruik kleine hoe-

veelheden koffio op verschillende gewestelijke en afdelingshoofdplaatsen in hot openbaar geveild, als preventieve politie maatregel tot toegang van onttekkung van koffio tot dat doel aan de verplichto levering. Een deel van den gouvememontskoffie-oogst, tot een door den Minister van Marine noo dig geoordeelde hoeveelheden, werd jaarlijks aan het Departement van Marino verstrekt tegen een regulari-satieprijs, die in verband met de op de groote markt voor het product bohaakle prijzen werd vastgesteld. Alle overige gouveneruentskoffie, milt niet onge-schikt voor de Europescho markt en niet schadelijk voor de gezondheid. inoesL door tusshenkomst van do Nederlandsche Handehuaatschappij, waarmede liet gouvemement- een consignatiecontract heeft, naar Nederland vei'cheept en aldaar — gewoonlijk te Amsterdam en te Rotterdam — in het openbaar opgeveild worclen. VooFde'eelingen in Indie werden vaak limites vastgesteld, t.w. prijzen, waarbe- nedeen geen koffio mocht worden toegewezen; de koffio, die den liiniteprijs niet haalde, werd opge- houden en mede naar Nederland ten verkoop ge- zonden, althans dikwijls.

SMOKKELHANDEL. Onttekkung van koffio aan de verplichto levering had ten alien tijde op min of raer beduidend schaal plants en tot tegengang van dit euvel werden van Regeeringswege verschillende maatregelen toegepast. Vooral in de laatste jaren werd in de verschillende gewesten afzonderlijk personeel aangesteld, belast met het opsporen van over- tredingen van het koffiemonopolie en hoewel dit personeel in hoofzaak preventief werkt, werden toch elk jaar vrij belangrijke hoeveelheden gesmokkelde koffio aangehaald. Het hierbedoeld personeel was vooral van dienst in de gewesten, grenzende aan een der residenties, waar het koffiemonopolie was opge- heven en waar de inlander dus geheel de vrije be- schikking had over het product.

Een ander middel om onttekkung van koffio aan de verplichto levering tegen te gaan, was — gelijk reeds is medegedeeld — gelegen in den verkoop van Gouvemementswege van kleine hoeveelheden koffio op gewestelijke en afdelings- hoofdplaatsen en zulks ter voorziening in de plaatse- lijke consumtie en om den clandestienen opkoop zoo- veel mogelijk te beperken. Deze verkoop bepaalde zich vroeger tot koffio 2de soort, doch sinds 1895 werden ook kleine hoeveelheden koffio 1ste soort ver- kocht.

In 1879 werden bepalingen vastgesteld, volgens welke in bepaalde streken het vervoer van koffio strafbaar zou zijn, tenzij het gedekt was door een pas voor particuliere koffio of door een geleidebiljet voor gouvemementskoffie. In de eigenlijck koffio- streken behoefde het vei voor uit te tuinen naar de desa's en pakhuizen niet door een pas of geleidebiljet gedekt te worden, inaar zou het clan ook alleen langs bepaalde wegen in zekre richtingen mogen geschieden. In sommige kringen was hot bezit van koffio alleen voor enkel categorieën van peisonen toegelaten. De in die bepalingen sederl aangebracht wijkzigen en aanvullingen (laatslelijk in J 901 en 1903) betroffen echter niet het daarin ncergelegde passenselsel, dat in begin sei onvera»dcedr bleef. In 1901 werden ook straf bepalingen in hot leven geroe- pen op het verkoopen of aan anderen afdragen van aan de verplichto levering onderworpen koffio.

Golden, die regelingen het koffieproduct zelf, ook 羿】 aanzien van de koffiebladeren moestxjn bijzon- dere maatregelen worden getrofen (1899), waardoor de hoofden van gewestolijk bestuur het in hun maclit

kregen om, waar noo dig, vcrbodsbepalingen uit « vaarcligen tegen hot- zondcr vergunning vervooren, doen vorVoeren, en het in ontvangst of in bewaring nemen van koffiebladeren. Dit was noo dig om het in enkele streken voorkomend kwand to kunnen betuugelen, dat de koffieheesters van hunne blade- ren werden beroofd om daarvan een koffiedrank to maken.

LEI DING EN TOEZICUT. De leiding van de koffie- cultuur beruste voor 1 Januari 1905 bij den Dirco- tour van Binnel. Bestuur en daarna bij den Direc- teur van Landbouw, Nij verheid en Handel, bij wicns departement de cultuur sedert was overgebracht, zoomedc bij de residenten, die cok met betrek- king tot deze cultuur de verantwoordelijke peisonen waren voor den goeden gang van zaken in hun ge- west. Het dagelijksch toezicht werd vitgeoeffend door de desahoofden, onderdistricts- en districts- hoofden, die op hun beurt gecontroleerd werden door de controleurs en ass.-residenten. (Ind. Stb. 1850 no. 24; 1875 no. 234; Bijbl. no. 4314, 4316, 4317, 4318). Bij die leiding werd de cl e parte meats- chef bijgestaan door een staf van deskundigo amb- tenaren (tot 1893 door een hoofdinspecteur, daarna, tot 1905 door een wetensciïj)pelijck adviseur, en van 1906 af door een inspecteur, aan wien een of meer adjuncten waren toegevoegd). In enkele bo- langrijke koffiestreken op Java (Paseroean, Preanger-Regentschappen, Tegal en Mad ioen) werden sedert 1900 eenige Europeesche opzicners in donat gestekl, in het bijzonder om de betrokken controleurs behulpzaam te zijn bij de uitoefening van toezicht op de koffiecultuur.

VRIJE CULTUUR. Zoolshierboven werd opgemerkt, werd de dwangcultuur in beginsel veroorcedd door het votum van de Tweede Kamcr van 24 November 1893. De be volkin g trok echter in verschillende streken nog grootc voordelen uit die cultuur en de schatkit kon de baton uit de koffiecultuur voorals- nog niet missen ; vandaar dat de opvolgende Ministers met grootcbehoedzaamheid tewerkgingen bij de toe passing van dat beginsel en dat de Minister van Kolonien CREMER o.a. in 1897 verklaarde: „Ophof- „fing der Gouvememonts-koffiecultuur, zondcr dat „zich eenc vrije koffiecultuur ontwikkeld heeft, die „aaii de be volkin g de voortdureng verzekert van do „inkomsten, die zij thans uit de GouvememontsCul- „tuur trekt, en zondcr maatregelen die hun de schat- „kist vergoeding schenken voor wat haer zou ont- vallen, zoo nis te verdedigen zijn”.

OntwUckeling van de vrije cultuur, zoo mogelijk met het doel om de dwangcultuur in eenc vrije cultuur op te lossei), was (derhalve naast eene rationeclc regeling van de dwangcultuur sindsdien het stre- ven van de I-egeriïjg. In de gewesten, waar dio dwangcultuur nog bestond, werd het uitbreiden dor vrijwillige aanplantingen dor venshijlende maal- rcgelen, o.a. door het tocknnen van geldclijke tege- moetkoming (wuarover bieronder), aangemoedig; in do zg. Liberia-circulaire (Bijbl. no. 5003) zette do Regccring mecr uilvoerig uiteen welk stand punt do amblenarcn bij de aanmoediging van do vrijwilligo tcelt van Liberiakoffie badden in te nemen.

In de gewesten, waar liet monopolie was opgolieven, werden cveneens pogingen aangewend om de vrije Ceeft bij de be vol king ingang te doen vinden. Zoo werden erpaclitsaanvragen aldaar geweigerd, indien de gronden geschikt geucht werden voor do uitbreiding van de vrijwillige koffiecultuur, terwijl voorts gratis koffiezaad werd verstrekt en geldon werden toegesLaan voor den aanleg van kweekbed-

*den. Welke pogingen de Regcoring ook nanwcnnde om de dwangcultuur van koffHo in con vrijc cultuur to doen overgaan, zij Icdon ald schipbreuk. Uitge- zonderd enkele kleine aantplantingen op crvon, langs paggers of in de onmiddellijke nabijheid dcrdesa's, waren do otider den n xam „monosoeko" beknd staando koffiituinen indcrdaad geon uit werkelijk vrijen wil door do bevolking tot stand gebrachte plantsoenen, allerminst do uitgestrekte monoso- ko's, die in de verschillende bergstreken van Java aangetroffen werden. Zij hadden hun ontstaan te dankeii aan dcnwelbokendenzachtendwang,...paren- tah aloes", van do zijdc der ambtenaren en hoofden, on dagteekenden in den regcl uit de jaren, in welke wcr eens in het bijzonder de nadruk was gelegd op <lo onmisbaarheid der koffiibalen. De bezwaren, die de ontwikkeling coner werkelijke volkskoffiecultuur ■in den weg stonden, waren hoofzakelijk: 1. het stelsel van dwang on monopolie con hetgeen daaraan annex was, bovendien te lang con vaak te ver door- gezet; 2. do economische zwakte, het gem is aan kapitaal en de onvoldocnde kennis van don inlander, tengevolge waarvan de bevolking niet in staat con niet gcnicgd was om de cultuur van koffie, die haar niet dadelijk maar eerst na. verloop van jaren oogst con gewin kon bezorgen, op een cenigszins groote schaal te drijven; 3. gem is van of gebrek aan voor de cultuur geschikte gronden on niet te verren afstand van de desa's, zomede de zicken en plagen, waarvan het koffiegewas, vooral gedurende do laatste drie decennien, te lijden had, hetgeen het bedrijf te gewaagd maakte.

PLANTLOON. Wat nu betreft het plantloon: de betaling voorde gedwongen dan weldc vrijwillig ge- telcde koffie in de gewesten, waar het monopolie nog bestond, ook in de geschiedenis hiervan spiegelen de tegenstrijdige belangen van schatkest con bevolkiag zich af.

De zg. m a r k t p r i j s, aanvankelijk gesteld on / 10 per pikol (zic bo ven) werd door Mrkus ver- laagd tot / 8.33 zilver, doch maakte na. de totstand- koming van het Regerings-Regicinent van 1854 plaats voor een jaarlijks door de Regcoring to bepa- len plantloon, dat berekend werd uit den gemiddel- den koffielprijs der Jaatste vijf jaren (volgens gege- vens van de Kactorij der Nedcr. Handlniaatschap- pij). Was dczc'niuidcr dan / 20 dan zou de aanbren- gr, na aftrek van % voor land rente en / 2.50 voor onkosten, / 8.50 per pikol ontvangen. Voor elko meerdere waarde van / 2.50 zou hij / 0.50 mecr ontvangen tot een jnaximum van / 3 bij con niarkt- prijs bo ven / 40. Na 1867 werd dit maximum steeds nitgeccrd in alle gewesten behalve Banjocwangi con Besoeki, waar con geringcr loon werd uitbetaald; in 1873 werd ook voor deze gewesten dat maximum voorgesehcn. In 1874 word het plantloon op voor- stel van don Minister Franscn v.(l. Butte verhoogd tot / 11 on in 1889 op voorstel van don Minister Keu- chenius tot / 15, we lk loon tot do ophelling der kof- fie-cultuur bij de inlcvering in de pakhuizen betaald word. In de Vorstenlanden betaaldc de Regcoring aan do onafhaukelijko Prinscn, die zelf de koffiio le- verden, / 35 per pikol voor de eerste duizend pikol, i 30 vooj' de tweede duizend con / 26.66 per pikol voor hot overigo. Aan den Sultan con den Soesoehoenan (die / 15 per pikol aan de bevolking betaalden) werd door het Gouvernement uitgekcrd / 20 per pikol voor de eerste duizend pikols, / 15 voor de tweede duizend con / 11.6G voor het overigo. (Ind. Sib. 1896 no. 99). Voor inferieure koffic werd (ook in do Gouvernementslanden) slechts de helft betaald.

Word do koffie in do rootle schil ingelcoverd dan word daarvoor^{1/2} van den vollen prijs betaald, (Ind. Sth. 1858 no. 19, 46, 118; 1867 no. 21; 1869 no. 15; 1871 no. 50; 1872 no. 31, 161; 1873 no. 273; 1877 no. 257; 1889 no. 22, 57).

Bovon were! reeds medegdcdd, dat de voortdu- rende achtenitgang der ko file prod uctie de Regce- ring in 1888 bedachtdecd zijn on middelen tot red res con die eene staatscommissie benoemd werd om die middelen aan te geven. Dczc commissie wees er op, dat de onvoldocnde betaling voor de ingelcoverdo koffiio rminend werkte op de ontwikkeling van de cultuur con stelde voordren prijs voorde in te lcvorcn koffiie te verhoogten tot / 20 per pikol. De Minister van Kolonien Van Dcdem kon zich, even min als de Indische Regcoring, met dit voorstel vereenigen¹⁾, doch vroeg aan de Wetgevende Macht een crediet aan van / 1.500.000 om in die streken, waar de cultuur niet loonend was in den zin van art. 56 Reg. Regl., maar evenmin voor algoheelc loslating in aanmrking kwani, con b i j s 1 a g aan de bevolking toe te kennen ten cinde de cultuur loonend te raaken.

Het aangevraagd crediet werd door de Tweedo Kamer gerduceerd tot / 500.000, waama onder- zocht diende te worden, waar de cultuur al dan niet loonend was en tot wick bed rag byslag toegekend zou moeten worden, een en and er mot inachtneming van het voorschift in genoemd wetsartikel, dat de cultuur van koffie by gelijkeii arbeid minstens gelijke voordeleii aan den planter moest opbrengen als de teelt van eigen gewossen. Eon uitgebreid en tijdroovend onderzoek in Indie volgde, waarbij onder cijfers gebracht mocten wordcii 1°. het loon door den inlander verdiend bij do teelt van eigen gewassen; 2c het loon verkiend bij de Gouvernenta- koffiiecultuur. Daar het Reg. Keg. eischte, dat bij gelijken arbeid gelijk loon veixiend zou worden, moest uitgerekend worden hoeveel in beide gevallen het d a g l o o n o n bedroeg en hiervoer moest wederom worcien nagegaan, hoeveel dagen arbeid in de kof- fietuinen werden besteed van af de ontginning tot aan het afsterven dor tuinen en hoeveel gedurende de vruchtcracit ontvangen werd aan pikolgelden in de pakhuizen. Was op deze wijze con gemiddeld dagloon bij de koffiiecultuur gevonden, dan word op do- zclfde wijze het dagloon bij de teelt van eigen gewas- sen berekend. Block het eerste lager te zijn, dan zou het vcrschil, berekend over con geheel jaar, als bijslag, aan de bevolking nitgekeerd moeten wor- den. Met de toeknniug van bijslag volgens de resul- taten van dit onderzoek word con proof genomen, doch na con drietal jaren moest in 1897 aau het Op- bestuur medegcdceid worcien, dat do profciioining als mislukt moest worden beschouwd en dat van de toekcnning van bijslag op den aangegevenen voet geon heil voor de ontwikkeling van do koffiiecultuur kon worden verwacht. De inlander begreep trouwens het geheele byslagstelsel niet; het was voor hem te ingewikkelc. In den aanvang kwam do vrees bij hem op, dat hij, nu cr gcckl gegeven word, harder zou moeten werken voor de koffiiecultuur, cono vrees echter, dio hem weldra ongegrond bleek. Wat hij echter wel begreep, was, dat de bijslag, waarvan het bedrag een bepaalk aangenomon maximum (inkoopsprijs / 15 plus / 15 maximumbijslag = / 30 per pikol koffiio)

i) Ook de Tweedo Kamer had door hot anno* mon van de motie-Van Houten zich in boginsel verklaard t e g e n verhooging van don inkoop- prijs.

niet inocht overschrijden, geen volledige beta ling voor den verrichten cultuurarbeid was, vooral niet in die streken, waar de cultuur op inidelmattige of infoneur gronden gedi,even wcn.1. De per planter uitgekccrde bedragen waren niet groot, sonis zelfs onbeduidend klein, en hierdoor maakte de bijslag volstrekt geen indruk op de bevolking. vcnnocht hij evenmin den tegenzin van den inlander voor de cultuur weg te nomen, niet gesjroken nog van de uitwerking in de practijk, die voor eenkcld streken geheel tegengesctld was aan lietgeen men cr van verwacht had.

Daarop werci opnicm vcn reeds vroeger gecopperd denkbeeld in overweging genonien oni de koffiecultuur aan to moedigen en do bezwaren, die zij voor de planters had, weg te ncnien, nl. het toekennen van eene tegemoetkoming per bouw gedurende de eerste drie jaren, waarii het meeste werk moest worden verricht, doch hoegenaaend geen loon word verkreien, omdat de koffic dan nog niet oogstbaar was. Hierniedc waren reeds in 1893 op bescheiden schaal proeven genonien in enkele goede koffiestreken op Java en de aanvankelijk bevredigende resultaten van die proeven leidden tot de vraag of op doze wijze het einddoel: oplossing van de dwangcultuur in eene vrije cultuur. niet liet best bereikt zou kunnen worden. De beoedeling was voorloopig den hier beoedelen maatregel alleen toe te passen op de vrije cultuur en eerst bij gebelken uitvoerbaarheid en doelmatigheid ook bij de dwangcultuur deze geldelijke tegemoetkoming uit te keeren.) Bedoelde proeven werden intusschen uitgebreid in de beste koffiestreken van Java. Zoo werden tuschen de jaren 1894 en 1901 alleen in de residentie Pasoeroean (waartoe thans het voormalig gewest Probolinggo behoort) successievelijk 936 bouws met koffie beplant onder toekenning eener geldelijke tegemoetkoming. Zoo kwamen ook die z.g. contractaanplantingen tot stand o. a. inde residentien Preanger-Regentschappen (Tjikalong), Soerabaja (Djabaeng), enz. Het bedrag der tegemoetkoming per bouw, als zijnde afhankelijk van verschillende plaatselijke factoren, wisselde van 75 tot f 125. In 1903 moest echter worden gerapporteerd, dat het beoogde doel niet bereikt was. De planters hadden zich uitsluitend door het geld laten verlokken en voelden voor het koffieplanten zelf eigenlijk niets. De stemming der bevolking ten opzichte van de kofficultuur was doordurend tegemoetkoming niet verbeterd. Alleen door voortdurend streng toezicht van bestuurswege uit te oefenen kon de aanplant van een bdioorlijk onderhouden verzekeerd blijven. Verslaptc dat toezicht, dan werden de cultuurwerkzaamheden of niet of onvoldoende verricht. Zelfs aan reeds vruchtdragende en de gunstigste vooruitzichten opjevercndc plantsoenen werc! de noodige verzorging onthouden, en niet zeldzaam waren de gevallen dat do planter zulke tuinen in den stock liet of voor een appel en een ei aan anderen overdeed; de geldelijke tegemoetkoming had hij ontvangen, dit was ³U^o doel, en het overige liet hem koud. Zoolang het bedrag der tegemoetkoming niet geheel was

1) Blijkens het Koi. Versl. van 1897 wordc de maatregel op kleine schaal toegepast bij de gedwongen cultuur op sonunige terreinen in de residenties Preanger-Regentschappen, ⁶ j¹ Probolinggo; bij de vrije teelt ^呼 de Preanger-Regentland Paseroean, Probolinggo, Besoeki en Cheribon.

uitgekccrd — dit geschiedde als regel over drie jaren vercleed —, had het bestuur nog ceiiigen vat op den planter ^o kon het dezen noodzakcs althans icts t docn in het belang van de cultuur, maar was de laatste termijn uitbetaald dan verviel alles tot het oxide, cl. w. z. dat alleen toezicht en dwang den aanplant voor verwaarloozing konden vrijwaren. Het stelsel van tegemoetkoming, zeer kostbaar voor het Land, bleef dus niet het middel te zijn ter omzetting van de gedwongen cultuur in een vrijwillige cultuur, althans niet zooJang het monopolie stelsel met den verplichten inbreng van alle koffie in de gouvernementspakhuizen gehandhaafd bleef. Geconstateerd zijnde, dat er geen neiging bij de bevolking bestond om de proeven voort te zetten, werden deze gestaakt.

Intusschen hadden enige beschouwingen van den toenmaligen Wetenschappelijken Adviseur voor de kofficultuur, Dr. Burck, den Minister van Kolonien in 1903 aanleiding gegeven de Indische Regeering uit te noodigen om eene algemene toepassing van het stelsel van koffieplanten tegen geldelijke tegemoetkoming (het z.g. contractenstelsel), ook du^o met betrekking tot de dwangcultuur, in nadere overweging te nemen. Plcitten de bovenvermelde feiten reeds niet voor die toepassing, bovendien werden tal van principieel bezwaren aangevoerd, waarvan de voornaamste deze waren: 1. de zekerheid ontbrak, dat de aanplant in gen overal z66 goed zouden slagen, dat de bevolking in het verkrijgen product eene voldoende loon zou vinden voor den verrichten arbeid; 2. er was geen waarborg, dat de kosten, welke de schatkist zich getroosten moest voor den maatregel, door de uitkomsten goedge-maakt zouden worden; 3. de aanplantingen zouden te veel arbeid voor onderhoud en verzorging vereischen, waarvan de planters deduce zouden worden (o. a. ten nadeele van hun eigen landbouw); 4. be-langrijke vermeerdering van bestuursrang zou nodig zijn om de aanplantingen voor verwaarloozing te behoeden. Wat ten slotte in deze deur dicht deed, was, dat een plaatselijk onderzoek, in de belangrijkste koffiestreken van Java ingeslcw, aan het licht had gebracht, dat, behoudens zeer enkele uitzonderingen, de inlandsche bevolking nergens genegen was contracten aan te gaan tot het planten van koffie tegen geldelijke tegemoetkoming. En de hoofden van gewestelijk bestuur verklarcden zich alien tegen den maatregel uit overweging, dat de voor het contractenstelsel benoedigd uitgestrektheid geschikte grond niet aanwezig was, dat de geldelijke voordeelen van het stelsel verbeelden de verwachtingen van Dr. Burck zouden blijven, en dat het stelsel den tegenzin der bevolking in de kofficultuur niet zou doen verdwijnen, integendeel, in vele streken dien veelcder zou verergeren. Tot een algemeene toepassing van het stelsel, dus ook voor de dwangcultuur, kwam het dan ook nijmer.

INTREKKING VAN AKTIEKEL 5G R. R.. AFSCHAFFING VAN DE GOUVERNEMENTSKOFFIECULTUUR. In 1905 werci het Departement van Landbouw, thans Landbouw, Nijverheid en Handel gcheeten, ^ogericht^o waaronder de kofficultuur, die tevoren tot den werkkring van het Departement van Binnenlandsch Bestuur behoorde, kwam te ressorteeren. In vol-doening aan de opdracht om nader te overwegen welke gedragslijn vooil aan ten aanzien van do cultuur behoorte te worden gevolgd, deed de toenmalige Directeur van Landbouw, Professor Dr. M. Treub, het voorstel om de steeds achteruitgaande Gouvernementskofficultuur, welke en om de te-

genstrijdigheid dor daarbij betrokkei belangen van don fiscus on do bevolking en met hot oog op do gheel veranderde tijdsomstandigheiden in den be- staanden vorm — n.l. als belichaming van het oudo dwang- on monopoliestelsel — niet langr gchand- haafd kon blijven, geleidelijk Jos to laten en daarvoor eene op den grondslag van staatsondernemingen te driven vrije cultuur in do plaats to stellen. Dezo ondernemingen zouden gevorind worden dor vor- coniging tot groole complexen der bestaande, zoo- wcl gedwongen als z. g. vrijwilligaanglegde, koffie- aanplantingen, welck van de inlandsche bezitters zouden worden afgekocht, indien zij niet benood igt waren voor den eigen landbouw of voor de wide- veldon der bevolkitig dan wcl voor andre gouver- nementsdoeleindon (boschreservo, enz.).

Kon de Regcering zich met de geleidolijke losla- ting der cultuur gercedclijk vereenigen, tegen hot denkbeeld on staatsondernemingen op te richten had zij bedonkingen van practischen en principiee- len aard; de maatregel were! te gewaagd geoordeeld voor de schatkist en zou bovendien de bestuursin- monging in de cultuur doen toenemen, terwyl arti- kel 56 R.R. voorschreef dio te verminderen en ten slotte gheel te doen ophouden. Zij gaf cr de voor- kcur aan on do van de inlandsche bezitters af te koopen koffietuinen, tot groote of kleine complexen vereenigd, verder to doen exploiteeren door parti- culiere ondernemingen—Europeanen, Inlanders of met dezen gelijkgesteklen —, aan wie de grond ondr bepaalde voorwaarden, indion noodig voor elk geval afzonderlijk vast to stellen, in erfpacht, in huur of op anderen voet zou worden afgestaan. De planters, die niet genegen waren hunne tuinen af te staan, zouden doze behouden voor zoo ver do voorschriften der In- dische agrarische wetgeving in het algemeen en do op den met koffic beplinten grond uitgeoefonde rchlen van den inlander in het bijzonder zulks veroorlopfden (o. m. Ind. Stb. 1910 no. 163, Bijbl. 6745 jo G033). Do woeste, tot de koffiereserve be- hoorende, terreinen, voor zoover in het heden of de toekoms! niet noodig geacht voor den inlandschen landbouw, voor veeveide of voor andere staatsdoel- cinden, zouden op de gewone wijze in erfpacht kun- non worden uitgegeven.

Op 5 Maarb 1915 kwam het wetsontwerp tot in- trekking van artikel 5G R. R., boogende de gelcide- lijko afschaffing dor Gouvernementskoffiecultuur, it) de Tweedo Kain er der Staten-Generaal in behan- dcling. Vond die maatregel onvrdeekle instemraing en word de consequentio daarvan, het verlies der toch niet nicer bulangrijck koffieopbrengst, alcxneon aanvaard, — de wijze, waarop de koffiecultuur afgewikkeld zou worden, met name: do afkoop van do koffietuinen on do uitgiftc hiervan in erfpacht, in huur of op anderen voet aan particuliere ondrnemers, vond afkeuring, wyl het vorkieslijk word geoordeeld deti vrijkoinenden koffiegrond aan de bevolking t c laten, opdat dezo nicer voordeel zou hebben van de iutrekking cener cultuur, die haar in den laalsten tijd incur lasten dan luston hat! opgle- vord. Unaniem wonschte de Kamer een andere op- lossing voor de zaak, n.l. bevordering der koffio- cultuur als volkscultuur onder de tactvolle en des- kundige leiding der ambtenaren. Eon molio van het Kamerlid Mr. J. Fock, waarbij het niet aanbevelings waanlig word genoemd on bij den overgang van het gedwongen cultuurstelsel tot een volkscultuur den weg te bowandelen, zooais do Rcegeerlig zich dien voorstolde, on cr op word aangedrongen de volkscultuur to bevorderen door cooperatio on

het vrschaffen van goedkoop landbouwcrediet, were! zndor hoofdelijke stemming aangenomen, en de Minister van Kolonien, van mcccning zijnde dat het voordeel voor den fiscus niet het mcsto gewicht in de schaal mocht leggen, zoomede dat in het be- lang oncr volkskoffiecultuur wel tets to doen vret, verkrtaarde daartegen geen bedenking to hebben. Hiermee verviel het principieele versclil tussschen het voorstel der Regcering en het st and punt der Kamer ten opzichte van de wijze van afwikkeling. De geleidelijke afschaffing der koffiecultuur zal dus moeten plaats hebben met inachtneming van de daarbij betrokken bevolkingsbelangen niet alleen, maar ook zal daarbij, voor zoover bereikbaar, van bestuurswege het noodige dienen te worden ver- richt tot aanmoediging en bevordering oncr volkskoffiecultuur. In de Eerste Kamer gaf de behande- ling van het wetsontwerp geen aanleiding tot bijzon- dere bespreking. De intrekking van artikel 56 R.R. is te vinden in de wet van 8 Mei 1915 (Ned. Stb. 216). Met de afwikkeling der Gouvernements- koffie- cultuur op Java is thans een aanvang gemaakt, zoodat zij over eenigen tijd tot het vrlclden zal behooren. Sedert 1 Januari 1917 zijn de gedwongen cultuur en levering van koffie in de residentie Preanger- Regentschappen ingetrokken (Ind. Stb. 1917 n° 5).

CIJFERS. Ten slotte mogen do volgende cijfers een overzicht geven van de betekenis der gouvernementskoffiecultuur op Java gedurende de laatste drie decennien, dus in het tijdvak van haar achter- uitgang tot de intrekking van artikel 56 R.R.

In 1885 besloeg het areaal der gedwongen cultuur een uitgestrektheid van 86.000 bouws (elk van 7096,5 M²) mot 136 miljoen boomen, in 1895 nog 50.000 bouws met G8 miljoen boomen, in 1905 niet meer dan 37.000 bouws met 42 miljoen boomen, en einde 1913 slechts 18 000 bouws met 18 miljoen boomen. Het aantal bij do cultuur ingedeelde gezin- nen was voor die jaren respectievelijk 547.000, 280.000, 152.000 en 150.000. Wat betreft de z. g. vrijwillige of onder dien naain bekend staande aan- plantingen (monosoeko), zijn voor 1885 geeno stellige cijfers bekend, maar voor 1895 word de uitgestrektheid daarnn geschat op 12G.000 bouws met 172 miljoen boomen, voor 1905 op 75.000 bouws met 125 miljoen boomen, en eindo 1913 op 31.000 bouws met 55 miljoen boomen.

De gouvernements-koffieoogst bedroeg in 1885 500.000, in 1895 320.000, in 1905 71.000 en einde 1913 56.000 pikols. Met welke reuzenschreden die oogst in de laatsto drie decennien is achteruitgegaau, blijkt uit hot volgende: terwyl over het tienjarig tijdvak 1875/1884 de gemiddelde jaarlijkscho oogst nog was 943.000 pikols, daalde die in 1885/1894 tot 432.000 pikols, in 1895/1904 tot 224.000 pikols on in 1905/hedon tot G4.000 pikols.

Behalvo den ann do bevolking to betalen inkoop- prijs had het Gouvernement versclilende uitgaven to doen voor kosten van pakhuizen on person eel, vervoor van do koffie naar do strandpakhuizen, cultuurpercenten aan inlandsche ambtenaren, bij- slag enz., waardoor do pikol koffic hot Gouverne- nient te staan kwame on cen bed rag, dat in 1885 / 17,29, in 1895 / 17,75, in 1905 f 19,94 en in 1913 / 18,91 was (in Indie). Slechts een enkelo keer was dat bed rag grooter dan / 20.— Hierop kwamen echer nog onkosten voor do verscliping naar Nederland en do opschuring on veiling aldaar, gewoonlijk bedragend tussschen ± / 4 en / 5 per pikol. De prij- zen, waarvoor do Gouv. Java-koffio in Nederland vorkocht were rd, waren zecr afwisselend, zooals blij-

ken kan uit het onderstaand overzicht, waarin tevens de productie der Gouvernements-cultuur wordt vermeld. De laagste prijs was 17 cts. in 1848, de hoogste 65 cts. in 1873. Merkwaardig is de plotselinge daling, die in 1897 intrad op bijna 10 jaar aanhield. In 1907 begonnen de prijzen te stijgen en verhieven zij zich spoedig boven de 35 en 40 cts, om in 1912 zelfs de 50 cts. per 1/2 K.G. te overschrijden.

Jaar.	Productie j op Java. 'Gouv.-oogst.	Loor DER PRIJZEN.
1827	399.557	30, 34, 26A
1828	416.171	26*, 21 A, 25
1829	281.661	25, 27*, 23, 25*
1830	288.742 1	23, 21, 23A
1831	299.086	23我 28, 26, 34, 32*
1832	314.173	321, 41, 35, 37]
1833	366.100	37j, 34, 40, 35*
1834	431.700	35l, 38i, 26* 33我 30
1835	358.000	30, 39, 33G
1836	575.606	36, 29* 33/
1837	588.582 I	31, 24, 29A
1838	538.800	3U, 26i, 31
1839	905.200 !	30l, 34, 32
1840	GSS, 700	32, 25* 29]
1841	853.300 '	2S, 27, 25A
1842	951.000	25*, 23, 23i
1843	1.023.100	23, 21 A, 20
1844	948.800	20, 22& 21*, 21, 21*
1845	631.800	21l, 23*, 2 以
1846	872.000	22, 19l 20
1847	766.000	20, 2U, 20
1848	853.100	20, 17, 18, 18]
1849	455.200	J8, 25, 34, 25亥
1850	9G6.000	34, 37j, 24i, 30*, 32
1851	1.061.000	304, 28土 27, 26
1852	873.166	25j, 24, 27j, 26i
1853	682.953	26土 31 A, 29, 33
1854	1.065.100	33% 28l, 29
1855	1.146.300	29, 32l, 32, 34
1856	749.800	33l, 31 ; , 33
1857	893.800	33, 43*, 33
1858	895.200	33, 2732, 30, 34
1859	734.600	34, 38, 34, 29l, 36, 38五
1860	987.600	38*, 40, 39
1861	895.667	39, 39亥 37% 45, 44
1862	G58.100	44, 46, 45J
1863	1.112.304	45, 464, 44, 4只
1864	433.200	1 45土 46J, 40E, 46, 45J
1865	941.100	45余 43J, 46, 44土 45]
1866	1.087.400	45, 38, 44 i, 41, 42, 40
1867	880.700	42, 41, 39J, 40J, 41, 39, 38]
1868	588.6j 6	38, 37, 30, 36, 35
1869	962.800	35, 34, 43, 34, 35*, 32*
1870	986.034	32*, 35?, 3U, 33l, 32, 35
1871	445.550	35, 36l, 33, 34l, 32切 43
1872	98G.000	43, 44l, 40衣 47, 44, 50
1873	773.900	50, 52, 57, 53l, 50, 63豪 57, 60, 62* 65五
1874	1.032.000	65券, 72亥, 50, 54, 52, 59板 54* 5G#
1875	493.400	叫, 52*, 61, 67*, 58
1876	1.2C6.200	57, 5以 54*, 51, 52/, 60* 54*
1877	875.400	55, 58%, 60, 53, 52, 54
1878	853.000	1 54, 51, 47, 49, 44, 49, 46, 44, 40

Jaar.	Productio op Java. Gouv.-oogst.	LOOP DER PRIJZEN.
1879	1.267.167	42招 40, 42, 50*, 48*
1880	558.280	4S, 39, 41*, 38, 37, 39*
1881	1.007.613	38l, 36, 33l, 35l, 37
1882	1.024.8G8	36, 32, 28*, 25土 27
1883	1.072.492	27A, 34, 31, 29& 30, 32, 35*
1884	1.011.757	36, 32, 29l, 27, 26E 28
1885	499.909	28, 26, 24, 27, 25*
1886	816.932	26, 27, 35, 39衣 41 A, 39
1887	254.491	39*, 42冬, 57*, 59, 54, 51]
1888	5G4.600	51, 35, 39冬, 38棋 41, 38*, 4% 52*, 49]
1889	583.453	49* 52, 49% 44, 52l, 54*
1890	95.800	54l, 55, 58, 52J, 56, 59g, 57头
1891	382.518	57 j, 61*, 54*, 48, 52, 55*, 53
1892	692.696	53, 55, 51, 56
1893	65.999	56相 54 A, 50, 53A, 52
1894	363.927	52, 53, 51, 5351
1895	319.955	51, 54*, 53, 56*, 54
1896	264.880	54, 50E 52, 50, 51, 52, 50
1897	474.368	504, 51, 55* 38
1898	91.731	34, 35
1899	198.858	25* 34]
1900	207.140	31, 39
1901	104.506	304, 38
1902	219.495	32, 38
1903	297.730	25, 34
1904	64.804	28i, 31^
1905	70.729	29l, 32]
1906	171.887	3l , 35
1907	30.701	31, 36A
1908	82.358	34, 37 X
1909	32.542	35, 41
1910	32.066	40, 44 i
1911	22.157	44 i, 51
1912	80.710	52, 54
1913	55.984	

Hceft de zuivere jaarlijksche opbrengst van de koffiecultuur

in 1886 ± 15 miljoen

bedragen, sedert 1904 vermindcrde zij Bnel en ten slotte was zij lot een enkel miljoen, soins zelfs tot slechts eenige tonnen gouds geslonken.

In goed pi'oduceerende streken bracht de koffiecultuur der bevolking groote voordcelen nan ; zoo werden in het vijfjarig tijd vak 1879*—1883 in Pasoo-roean in soimnige districten 12, J 9 tot 21 picols por huifgezin geproduceerd, verLegenwoord igendo cono waarde van nicer clan / 300. In vele andere streken echter waren de producties en de verdiensten voortd bevolking veel geringer; in hetzelfde vijfjarig tijdvak word in verschillende districten in Banjoeinaa, Kediri, Bagelen, Cberibon en Madioen een gemid-

deld dagloon van niet nicker dan 1 h 3/2 cent per huisgezin verdioend. In do laatste 15 jaron voor do intrekkung van artikel 56 R.R. betekendo do uit de Gouvernements-koffiecultuur getrokken verdisto voor do bevolkung weinig of nicts, werd zij door haar in do mceste streken ook niet mecr op prijs gesteld en was zij ton slotte niet anders dan eon aalmoes. Slechts in heel enkele streken was het er beter meo gesteld. Het beste, of wil men: het ininst slechte, koffiejarit uit dat tijdvak, is 1903, toon do oogst ruini 297.000 pikols bedroeg. Omgeslagen over de bij de cultuur betrokken huisgezinen, waren de gemiddello koffielevering en de bruto-verdienste per huisgezin in dat jaar voor: Preanger-Rogtsch. 0.73 pi kol = / 10.95 verdienste Pokalongan 1.37 „ = - 20.55 „ Semarang 0.75 „ = - 11.25 „ Pasoerocan 2.20 „ = - 33.— „ Bosoeeki 2.30 „ = - 34.50 „ Kedoe 0.73 „ = - 10.95 „ Madioen 1.28 „ = - 19.20 „

Men kan zich dus een voorstelling maken van het geringe loon, dat na 1903 met de teelt van koffie verdiend werd door de bevolkung, toen de oogsten gedaald waren tot 1/2, 1/3, 1/4, 1/5 en nog minder van dien van 1903.

II. B UITTENBEZITTINGEN. In dit deel van den Archipel bestaan, sedert de in trekking van het koffie-stelsel in Gorontalo in 1870, in Benkoelon in 1872, in de Minahasa (Menado) in 1899, ter Sumatra's Westkust in 1908 en in Tapanoei in 1908, geen Gouvernements-koffiecultuur en -monopolie nicker.

Literatuur: Rapport Staatscommissie over do koffiecultuur (1889); Van Deventer, Landdijk stelsel, DI. I en II; <De Jonge, Opkonist Nccleer. Gczag, DL VIII, IX, X, XIII; Van Soest, Geschie- donis van het cultuurstelsel; Pierson, Koloniale politiek; De Loutor, Handleiding Staats- en Adminis- • tralicf recht; Van der Lith, Ned. Oost-Indie, DI. II; Veth, Java, DI. II; Van Delden Lacrne, Brnzilie en Java; Handelingen Eerste en Tweede Kamcr; Koloniale Voralagen; Eindverhandlungen over do vollcs- welvaart op Java en Afadoera. L. E. D. v. R.

KOFFIELUIS. (*Dactylopius adonidum* L.). Schild- luis op alle tropische kasplanten, in het bijzonder Koffie, *Dracaena*, *Musa*. Zie RHYNCHOTA.

KOFFIERAT. Zie LOEWAK. KOFO (NOORD-CELEB.). Zie PISANG.

KOGELVISSCHEN behooren tot de *Plectognathi* (zie VISSCHEN). Rug- on buikvinnen ontbreken.

] c berederen van lioven- en onderkaak vormen een «iavcJ mot ecu harden snijdenden rand. Schubben ontbreken, maar hot lichaam kan gchcel of gedceltelijk met stekels bezet zijn, die opgezct kunnen worden door don slokdann of daarmede samonhangendo Juchtzakken op to blazon. De dieren (1 rijven in opgo blazon toestand op don rug in het water. Wegcns <lc giftigheid van veto soorten worden zo nict gegocn. JfcL gif, dat in aJlo organon dezer visschen, bohalve in de spicren, schijnt voort te konion, werkt voornamelijk op het contraal znuwstelsel en veroorzaukt duizeligheid, flauwten en ergcr. Bij *Diodon* (Egelvisschen), MAL. Jk)entak-doeri, vertoonen boven- en onderkaak geen imad in het midden. Hot Jicha(im draagt grooto stekels. Bij *Tetrodon* MAL. Iontaal, Boentak of Moentak, JAV. boentak, vertoonen bo von - en onderkaak een medianen naad. Met lichaam is mcestal slechts gedceltelijk met stekels of Btekeltes bezet. Vole soorten zijn fraai gestreep en gevlekt. Do mceste loven in zco, doch enklo soorten konieei ook in zoetwater voor.

KOJAN (Gebruikclijk: Kojang). Inhoudsmaat, voornamelijk gebruikt voor het berekenen van scheepslasten en op 2 ton (32 pikol of 1976,362 K.G.) berckend. Als maat voor den zouthandel is zij gesteld op 30 pikol of 2011,2679 liter. Plaatselijk verschillen van deze officieele opgaven komen echter veelvuldig voor; een kojang rijst wordt b.v. te Batavia op 27, te Semarang op 28, te Soerabaja op 30 pikol gesteld.

KOKA, Zie SLANKAPEN.

KOKEL. Naam op de Aroc-eilanden aan een Klauwierachtigen vogel, *Ptilohui /erru- gineus*, gegeven.

KOKKELKORRELS. Drogerij, zijnde de vrucht van *Anamirta cocculus*. Wight et Am., fam. *Menis- permaceae*, eene klimplant van tropisch Oost-Azie. Kokkclkorrels worden in Indische landen en ook in Europa het nicker gebruikt als bedwclmend middel om de vischvangst gemakkelijc te maken (zie TOEBA); zij bevatten de zeer giftige stof pikro- toxine.

KOKONTOLAN (SOEND.). Zie HELICTEBES.

KOKOS. Zie KALAPA. De afleiding van den naam kokos, cigenlijk de benaming van de noot van den kalapa, maar die ook aan den boom zelf gegeven wordt (kokospahn) is onzeker. Prof. Veth („Uit Oost en West", bl. 222) vermeldt de meening, dat zij zou zijn afgeleid van het Portugeesche en Spaansche coco, moma- aangezicht of masker om kinderen mede bang te inaken; de kokosnoot zou door de gaates of putjes conige overcnkomst hebben met een aange- zicht, inzonderheid, zoals Van Linschoten opmerkt, met dat van een meerkat, en dus niefongschikt zijn om kinderen bang te maken! Volgens Hunger: *Cocos nucifera*, biz. 5, is deze verklaring onjuist en moct de naam „cocos" afgeleid worden van het woord „coco", dat de inheemsche benaming van de palnvrucht in haar oorspronkelijk vaderland zou zijn, welke in dio betekenissen in verschillende Indiantalen van Centraal-Amerika wordt gebruikt.

KOKOSEILANDEN. Zie COCOSEILANDEN, alsook GRONDGEBIED (I, bl. 827).

KOKOSAN (JAV., SOEND.). Zie LANSUI3I.始次一 KOL

BANDAN (BflLANDA?) Algemeene gebrui-i- > klijkie inlandsche benaming. Zie PISONIA ALBA.

KOLA. *Cola nitida* en *Cola acuminata* R. Brown, familie *Slerculiaceae*. Boom uil tropisch Afrika, die thans ook in zeer verschillende andere streken op min of mecr uitgebreide schaal wordt aangeplant. In Nedcrlandsch-Indie vindt men de cultuur uitsluitend in, Jlidden-Java als bijgewas op cacao- ondieniengcn. Do zaden, kolanoten, bevatten cafeïne en aromatische stoffen, om welck reden zij door do inheemsche Afrikaansche bevolkung mec graagte gekauwd worden om het gevool van ver- niocinien to vcrdrijven. De jaarlijkscho wereld- productio van kolanoten wordt op 20.000 ton ge- mmd.waarvan slechts 1000 ton uit productielanden buiten tropisch Afrika worden verkregen en nog maar een onbecluidend onderdeel daarvan is uit Nedcrlandsch-Indie afkomstig.

Volgens do statistieken van don Handel, de In- on Uilvoerrechten in Ned. Indie bedroeg de uitvoer van Java in K.G.:

Jaar.	Totaal.	naar Nederland.
19.2	15542	8977
1913	8349	8349
1914	24234	4652
1915	1 31453	25827

KOLAKA. Kustplaats gelegen nan de Mcngko-kabaai. Zie CELEBES (d. de Zuid-Oostarm), ook Sarasin's Reiscen in Celebes (I, 335).

KOLAMPIS (SOEND.). Zie ACACIA TOMENTOSA.

KOLANA. Landschap aan het Oeind van he nicaland Alor of Ombai.

KOLANG-KALING (MAL., JAV.). Zie ARENGA.

KOLEK. Zie VAARTUIGEN. —————) — —

j.—KOLIKAN. Zie VAARTUIGEN.

KOL&LET. District, van de afdeeling en het regentschap Padiéglang, residentie Bantam, met Hoofeljaats Pctir: liet heeft 55 desk's.

KOLFILIT (SOEND.). Zie FICUS ELASTIOA en CAOUTCHOU.

KOLEN (Steenkolen, Bruinkolen). Eigen- s c h a l p c n. Geologisch gesproken noemt men steenkolen de kolen van voór-tertiairen (voornamelijk carbonischen) ouderdom; bruinkolen die uit de tertiaire- en kwartaire tijdvakken, voor zoover de :st, of geen veen moot worden genoemd. Chemisch onderscheidt men ze doordat het fijne bruinkool-poeder bij koking met kaliloog daaraan een donker-bruine kleur mededeelt, wat met steenkoolpoeder niet het geval is: volgens dit criterium zouden de oud-tertiaire (eocene) indische kolen tot de steen- kolen behooren, de johg-tertiaire (jong-miocene en pliocene) tot de echte bruinkolen, terwijl de oud-raioeene een tussehenproduct voorstellen. — Een ander criterium ter onderscheiding is het waterge-halte, waarop het eerst door Hooze de aandacht is gevestigd en dat bij steenkolen niet meer dan 6 a 7 % bedragen mag, bij bruinkolen hooger wordt naarmate ze jonger zijn en zelfs tot ruim 40 % kan oploopen. Een bepaling van dit watergehalte schijnt zeer geschikt om uit te maken tot welke onderaf-deeling van het tertiair een indische kool behoort: de eocene kolen konien niet bo ven 7 %, blijven in den regel vrij veel daar beneden (2—4 %): de oud-nuocene bevatten 9—15 %, de johg-miocene 15—22 % en de pliocene 25 % en meer. Ook beoor-deeld naar de kleur van liet fijne poeder bij liet krassen met een sclierp voorwerp of het fijn-wrijven op een wit biscuitplaatje, die zwart moet zijn bij steenkool, bruin bij bruinkool, zouden de eocene kolen tot steenkool te rekenen zijn, terwijl de oud-miocene wel uiterlijk zwart zijn, doch by het krassen meest donkerbruin worden.

Wat het warmtegevend vermogen betreft, sta an ook de beste indische kolen (Ombilin) wat ten achter bij de goede carbonische soorten (7300—7600 cal. tegen 8000 cal.): er zijn echter vele geologisch oude steenkolen, die zelfs het kleinste gegeven cijfer niet bereiken; ook daarom kunnen de eocene indische kolen dus gevoegelijkt tot de steenkolen gerekend worden. Zij bezitten in hun hoofdmassa bij zwarte kleur een zeer sterken pekglaas, en worden om die reden dikwijls met den naam „pekkolen“ aangeduid: — een eigenschap der eocene indische kool is nog, dat zich bij het vergruizen weinig fijn stof vormt (ook bij eenige oud-miocene kolen is dit het geval) doch meest slechts zeer kleine scherpkantige stukjes, in tegensulling met vele engelsche kolen, o.a. Cardiff.

Zoo goed als alle indische kolen bevatten een zeker percentage hars, dat meestal in de jongere brumkolen veel grooter is dan in de pekkolen (de 性跳呼ээр weinig: die van Pengaron ong.

⁴): dit bars is onoplosbaar in alcohol en aether, oplosbaar in chloroform en is volgens Hooze waarschijnlijk afkomstig van het plantengeslacht Dipte-

rocarus. — In de jongste bruinkolen is de hout-structuur dikwijls nog goed zichtbaar.

Geologisch- en geografisch v o r k o m o n. Aan geon ciclfstof is Indie rijker dan aa' kolen, wat in verband staat tot de zeer groote uitge- strektheid, die de tertiairo sedimenten aldaar inne- men. In de carbonische periode (Sumatra) zijn slechts geringe sporen van koolvorming aangetroffen. Eocene kolen zijn voornamelijk ontwikkeld: a) op Sumatra in de Padangsche bovenlanden (Ombilin-kolen- veldcn) en in niindero mate in Iudrapoera, in de Boven Kain par-s. reck, in cn. bij, <le baai van Tapa- noeli en in de Lampongs by de rivier Sepoctih; b) in Zuid-Borneo in de afdeeling Martapoera (Pengaron- kolenveldcn); langs de Barito boven Jloeara Tcweh en waarschijnlijk ook meer westelijk en zuidwesLe- lijk daarvan; c) in Zuidoost-Bornio op de eilanden Poeloe Laot, Seboekoe en Nangka en langs do kust aan de Pamoekan- en Adang-baaien; d) in West- Borneo bij Salimbau en aan de Embau, benevens op onkele and ere plaatsen (zie hierachter); e) op Java in de Pranger-Regentschappen bij Soekaboomi en aan de Tijleloe baai en in het zuiden de Fresidcn- tie Bantam (het Bajah-kolenveld); f) in het zuid- westelijke schierciland van Celebes; g) waarschijnlijk op Nieuw-Guinea. O u d- m i o c c n o kolen zijn bekend van Zuid-Borneo (stroomgebied va» de Barito en andere naar het zuiden stroomende rivieren); van Oost-Bornco (de Batoe Panggal-Pela- rang kolen in Koetei), van West-Sumatra (Boekit Soenoer bij Benkoelen en wellicht ook die van Tapa Toean in Atj en enkele andere plaatsen Jangs de kust); vermoedelijk behooren hietoe ook de kolen van Siak (Tjenako, Rcteh). — Jong- miocenc en pliocene kolen zijn in vele en dikke lagen gevonden langs een groot gedeelte van de zuidoost- en oostkufit van Borneo: Asem-As6m in het zuiden, Balik Pajlan- baai, Sanga-Sanga en Tjengaloeng Ajam in Koetei, St. Lucia baai; zij zijn verder bekend uit Palembang en uit de noordelijke helft van Benkoelen; van Java uit de residentie Bantam (Bodjong Manik) en Rfim- bang (Sedan) en van verscheidene der kleinoro eilanden.

Bijzonderheden betreffende n(l): de kolenterreinen. — I. SUMATRA. 1. *Wealkust van Aljih*. P. J. Jansen onderzocht in 1901 (Jaarb.* Mijnw. 1903, 179) eenige kolonvine!plaatsen in Men- laboh: wel werd een 1,5 tot 6 M. dikke laag van bruinkool aangetroffen, doch deze bevatte 20 % water en is dus voor steenkool ongeschikt; daar on- ginning en afvoer vermoedelijk goedkoop kunnen geschieden zou de kool wellicht voor andere docJcijn- den bruikbaar zijn. In Tapa Toean werd door P. J.

A. Renaud een onderzoek ingesteld (Jaarb. Mijnw. 1885, II); hij vond een laagje zeer onzuivere kool van 0.50 M., dat nog voor bijna de helft uit kleisteeu bestond; ook op een)uar andere plaatsen werden dunne bankjes dezer, vermoedelijk miocenc, kool aangetroffen. — 2. *Tapanoeli*. Kceds in dee! XXVI. (1864) van het Nat. Tijdschr. v. N. I. werd door P. van Dijk gewag geniaakt van een onderzoek naar kolen in en bij de baai van Tapanoeli (zie ook Jaarb. Mijnw. 1875, II), dat in 1859 plaats had. Op bet eiland Poeloe Pandjang werd een 10 cM. dik laagje kool van goede hoedanigheid gevonden, dat 23° naar Z.W. holde. Verbeek (Jaarb. Mijnw. 1877, I) vond later ook in eenige rivierljes ten N.O. van Sibpiga in den eocenen zaidsteen (breccie-etage) een laagje van 0,1—0,3 M. dikte. Van het eiland Nias beschreef R. Everwijn in Jaarb. Mijnw. 1872, I, bruinkolen met 13—17 % water uit de rivier Glora, noord van Goo-

noeng Sitoli. Verbeek vond later in de nabijheid de plaats 3 laagjes van hoogstens 0,5 M. dikte en in de miocene morgels voorkomende bruinkool van slechte hoedanigheid (J&arb. Mijnw. 1874. I) — 3. In de *Padaijsche Benedenlanden* zijn kolen bekend bij Painan on Indrapoera, beide eolite pek- kool van eocenen ouderdom, doch slechts in dunne laagjes van geringe uitgestrektheid (Jaarb. Mijnw. 1877. I on 1894). — 4. *benkoelen* is rijk aan kolen. In de Ommelanden waren zij reeds door P. van Dijk on 0. de Groot nader bekend geworden (Nat. Tijdschr. v. N.-I. XXII (1860). XXX (1868) en Jaarb. Mijnw. 1875. II), terwijl het Bestuur van de aanwezigheid ervan sedert het midden der vorige eeuw on de hoog- to was. Door Verbeek (Jaarb. Mijnw. 1881. I) werd de kool als mioceen bepaald, terwijl R. Fennema (Jaarb. Mynw. 1885. I) het kolenterrein bij den Boe- kit Soenoer gedetailleerd onderzocht. Er schynen hier 3 koollagen to zijn, reep. van ong. 1.6 : 3.0 en 3.5 M. dikte, die door veel storingen geen aaneengesloten veekl. doch slecht kleine, onderling onafhankelijke terreintjes vormen; uit het best gelegen void (Simpoe) zal niet meer dan 400.000 ton stukkool te halen zijn. Hot mineraal is bruinkool met groot asch- en tot 20 % watergehalte : uitwendig ziet do kool er goed uit. Ook aan den weg van Bcnkoelen naar Tandjong Aogoeng komt bij Doesoan Baroe een weinig hellende laag bruinkool voor van middelmatige kwaliteit. Van jongeren datum, waarschijnlijk ploceen (Verbeek in Jaarb. Mijnw. 1881. I) zijn do vele koollagen in de afdelingen Mokko-Mokko on Lais, deels door van Dijk (Nat. Tijdschr. v. N.-I. XXII, 1860 en XXVII, 1864), deels door Everwijn (Jaarb. Mijnw. 1876. II) beschreven. Het zijn dof- bruino echte bruinkolen, met hoog watergehalte, die in somsdikke lagen (tot 3,8 M.) voorkomen. — 5. In de *Lampongs* komen een paar koollagen voor in de eocene breccie-dtage bij do rivier Sepoeth (Verbeek in Jaarb. Mijnw. 1877. II en 1881.1); het nueraal is glanzend zwart en goed van hoedanigheid : de eerste laag bestaat uit 2 koollagen van 0,5 en 0,7 M. go- acheiden door een kleilaag van 0,5 M.; do tweede laag is ten hoogsto 0,7 M. dik. — 6. Reeds in het Nat. Tijdschr. v. N. I. van 1853 komt een bericht voor over de bruinkolen van *Palembang* en R. Everwijn onderzocht de voornaamste vindplaatsen in 1858 (Ibid. XXI, 1860 on Jaarb. Mijnw. 1879. II); Verbeek beschouwt ze als van ploceen ouderdom (Jaarb. 1877. II), To bier (Tijdschr. Aardr. Gon. 1906. 231) komt tot hetzelfde resultaat; deze hatste bericht ook (biz. 249) over door een jong stollingsgesteonte antilracietachtig verandorde kolen al- daar. Hot zijn voornamlijk de strooingebieden van de Ogan, Enini en Lfimatang, waar do echte bruinkolen van 1,25 Sp. Gew. aan den dag trede) in lagen, die tot 5 M. dikte bereiken; boven Lahat worden geen kolen ineer aangetroffen. Vooral die van Darman aan do Enini zijn bekend; on proof, vroeger on een der Gouvts hooftsebepon genomen, wees uit (lat met Dannakolen alldén geen stoom to houden was, wel als mon zo met Borneo-kolon vormongde. Later werden zij voor particulier gebruik ontgonnen. Ook in do afdeling Bujoé Asin worden bij het riviertje Tocngkal bruinkolen gevonden van slechte kwaliteit. 7. Van de kolen van *Djambij* nog weinig [bekend (Tobier, Jaarb. Mijnw. 1910. Verh.); zij zul- Men, wat do tusschon do petroolum-niveaux voor- komondo lagen betreft, in eigenschappen wel niet veel] van dio van Palcmbang afwijken, doch vermeldt Toblor (Ueber Deckenbau in Djambi; Verh. d. naturf. Ges. in Basel, Bd. XXVIII. Teil 2, 1917,

132) uit de (oucl mioceen) Gocmai-lagen „pekkool- lagen“, die plantselijk enigo meters dik zijn.

8. Oudero (eocene?) kolen vindt men in het land- schap *Indragiri* met 8—9 % water in het stroom- gebied der Tjgnako-rivier bij Pangkalan Kasei en Napal, in het landschap *Ktcaloe* en in het rijk van *Siak* in het gebied der Retch rivier, die bij een onder- zoek in 1885 zelfs 11 % water bleken te bevatten, wat echter wel abnormaal lean zijn. Intusschen schijnt on beide vindplaatsen het zwavel (pyrrict-) gehalte nogal aanzienlijk te zijn. Die van Siak waren reeds in 1853 bekend (Nat. Tijdschr. v. dat jaar). Ook aan do Boven Rokan-rivier (Loeboek Bandara) en in de onderafdeeling Pangkalan (G. Pematang on

B. Mendalak) komt kool voor van eocenen ouderdom (2, 7—, 2% water), doch zeer onzuiver (bijna 40 % asch) : n ad ere bijzondcrheden werden niet bekend. Hitachi (Tijdschr. Aardr. Gen. 1915. p. 482) be) schreef een eoceen kolenvoorkomen uit het stroom- gebied der Boven-Kampar, bij Betoeng (met kaart); do voornaamste laag is 2—4 m. dik; de kool bevat 3,9 % water en 3 % asch en heeft ong. 7000 cal. verbrandingswaarde; doontginbare voorraad wordt door hem on 7 mill. ton geschat; eigenschappen als Ombilin-kolen. — 9. Het grootste en belangrijkste kolenterrein van Indie is gelegen in de afdeling Tanah Datar der *Padangsche Bovenlanden*, in het stroomgebied der Ombilin-rivier, naar welke het den naam Ombilinkolenveld heeft gekregen. Een uit- voerige beschrijving met kaarten is gegeven door R. D. M. Verbeek in het Jaarb. Mijnw. 1875. II (zie ook W. H. de Greve, Het Ombilinkolenveld in de Pad. Bvl. en het transportstelsel on Sum. Westk., 's Gravenhage, Landsdikkery, 1871).

Het koolhoudende terrein kan on natuurlijke wijze in drie deelen worden verdeeld:

A. Het Zuidelijkste en voorloopig belangrijkste veld, het gunstigst gelegen voor de ontginning en waarin deze dan ook geopend wercl, is het *Doerian-veld*, aan den rechteroever der Ombilin- rivier (zie verlierhiemaonder Staatskolonex- ploities).

B. Aan geno zijde der rivier ligt het *Sigaloet- veld*, dat in hoofdzaak door diepbouw zal moeten worden ontgonnen. Door een steilen bergwand is het gescheiden van

C. het *Paranibdhan-veld*, waarin de koollagen, voor zoover zich (lit laat aanzien, meer gestoord zijn dan in do beide andere velden.

Eerst in de allcrfnatste jaren is men begonnen met meer gedetailleerd het koolvoorkomen in het Sigaloet- en Parambahan-veld na to gaan : de Jaarverslagen van den Suniata-Staatspoor- weg en van de Ombilin-mijnen sedert 1913 geven daarvan eenigo gegevens.

II. *Java*. Ofsclioen de oppervlakte van dit oiland zoo goed als uitsluitend uit tertiaire en jon- gcre gesteenten bestaat, komt het eocenen er slechts botrekkelijk zelden aan den dag (volgeis Verbeek, Java, p. 885, over 0.232 % der opp.), alhoewel er aanleiding is om to verwarthen, dat het hier en daar onder de jongoro bedekking voorkomt. Dikwijls, doch volstrekt niet overal, bevat dit eoceen koollagen. Dit is o. a. het geval: a) in Zuid- Bantam, het Bajah-kolen veld, reeds aan Junghuhn bekend on door Verbeek en Fennema nader onderzocht (Java, p. 782 c.v.) : hot is eigenlijk het eenigo terrein on Java, waar koollagen voorkomen die een voor ontginning voldoende dikto en hoo- danigheid bezitten, doch hun ligging is niet zeer regelmatig; b) in don zandsteenrug G. Walat bij

Soekaboemi, waar een paar koollaagjes gevonden worden, die nog al door koolleer verontreinigd zijn: het voorkomen is onderzocht- en beschreven door Huguénin (Jaarboek Mijnwezen 1880 I) en door Hoozo (Ibid 1882, I); c) a an de Tji- letoe-baai (Aquasi Boachi en Huguénin in Nat. Tijdschr. XI en XII) op ten oosten van Palaboo- han Ratoef Verbeek, Java, 1998), op beide plaat- sen**slecKts onbeduidende snoortjes kool.

In het terliar, jonger dan eocen, heeft de kool, evenals elders, de eigenschappen van biuinkool en slechts op weinige plaatsen zijn de lagen dik genoeg om voor behoorlijke ontginning in aan- merking te komen

Zoo komt bij Nangoelan in Djokja een circa 1 M. dikke koollaag voor (zie W. O. P. Amtzenius in Nat. Tijdschr. XXVII en P. van Dijk in Jaarb. Mijnw. 1872, I, verder ook Verbeek, Java, 330), die een vrij inferieur product bevat. Ten Zuiden van Sedan in RCmbang komen eenige bruinkool- lagen voor van hoogstens GO—70 c.M. dikto (Ver- beek, Java, 222).

Een uitvoerig onderzoek werd iudertijd door H. J. W. Jonker ingesteld naar het bruinkoolenveld van Bodjong ManU<, afd. LSbakderes. Bantam (Jaarb. Mijnw. 1872, II, met scheik. onderz. door Vlaande- ren in 1872, I; later, 1877, I, rapporteerden ook van Dijk en Huguénin daarover; ook verscheen een op- stel erover in Tijdschr. v. Nijv. en Ldb. XVIII, 1873, 330), dat ruini 13 K.M. oppervlakte bezit en zich langs de beide oevers der Tji- Oedjoeug uitstrekt; het werd 1827 ontdekt (Ind. Mag. 2e 12-tal no. 5—6, 1845). Er werden 3 lagen gevonden, die een helling van 10—20° naar het N.W. hebben; de eerste laag is 1—2 M., de tweede 1,8—2,7 M. dik en kon over 3 of ELM. worden vervolgd; de derde berciht slechts een dikte van 0,5—,9 M. Wat den vorm betreft is het een echt bekken en zou ontginning ook zeer goed mogelijk zijn, ware het niet dat de kwaliteit veel te weinig slaat; het watergehalte werd op niet minder dan 23,7 % bepaald (zie ook Verbeek, Java, II. 880).

Van veel minder belang zijn de bruinkolen van de TjiCtoe-baai, waarover Aq. Boachi en Huguénin rapporteerden (Nat. Tijdschr. v. N. I. 185Gcn '57), — in de nabijheid van de Meeuwenbaai, Z.W.-hoek van Java (Ibid, 1853, 1854 en 1855),—die op de grens van Batavia en Bantam aan de Tji-Doeri (Ibid. IX, 1855), — in de Ommelanden van Batavia (Ibid. XVI, 1858/9), — op het land Bolang-^ii-Buitenzorg- (Ibid. XVIII, 1859), — op de Pamanoekan- en Tjiaseimlanden (Ibid. XXX, 1868), — bij Telok Djambi in Krawang (Ibid.) XX. 1859) en bij Pasir Pandjangan (Ibid.) (Ibid. 1882, II), ofschoon op deze laatste plaats de laag ruim 3 M. dik is en over 1000 M. aan den dag komt.

De bruinkolen, die op verschillende plaatsen van Madoera gevonden worden, b.v. bij Lesoeng Laet, afd. Pamekasan, zijn zeer onzuiver en komen slechts in weinig uitgestrekte en dunne laagjes voor (Ver- beek, Java 54). — Ook op Jiet eiland Bawean vindt men enkele dunne laagjes eener zeer jonge bruinkool (Ibid. I. 175).

In het algemeen kai)men zeggen dat Java, vergeleken bij Sumatra en Borneo, zeer arm aan kool is.

HI. WESTERAFDEELING VAN BORNEO. Reeds in het Nat. Tijdschr. v. N. I. 1850/1 komt een rapport voor eener proof, genomen op Z. M. Tjipanas, met kolen van Pontianak en kort daarna werd door R. Everwijn een onderzoek naar liet voorkomen van dit miitieraal in de residentie ingesteld (Ibid. VII).

1854; XVII. 1858/9 en Jaarb. Mijnw. 1879, I), dat hij bij Salimbau, aan do Melawi even boven Sin tang en in het rijk van Boenoet aantroef. Eenige nadero bijzonderheden worden venneld door C. J. van Schelle in Jaarb. Mijnw. 1883, II, N. Wing Easton in Tijdschr. Aardr. Gen. 1899, 245 en G. A. F. Molen- graaff in: „Geologische Vorkenningsstochten in Cen- traal-Borneo”. De koln behoreen waarschijnlijk tot het eocene; do lagen bevatten zelden meer dan 0,6 M. aan zuiver kool, die op zich zelf goede stoom- kolen vormt. De voornaamste plaatsen, waar de kolen aan den dag komen zijn (van oost naar west):

1. bij Ilcoe Tambai aan de Kapoeas niet ver van Poetoes Sibau; 2. het landschap Boenoet en wel aan den benedenloop der rivieren Bojan, Sèbilit en Te- baeng; 3. aan de beneden-Embau; 4. bij Salimbau;
5. dicht boven Sèmitau aan - do Kcnepai rivier;
6. aan den midden loop der Kotoengau; 7. aan de beneden-BGlitang; 8. een weinig bovenstrooms van Sintang aan de Malawi; 9. aan de monding der Tgbidah in de Kajan.

IV. ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO. Deze residentie is bijzonder rijk aan kolen en de vorming ervan heeft gedurende het geheele tertiaire tijdvak plaats gehad. Reeds Schwaner berichtte er over en in het Nat. Tijdschr. v. N. I. XIV. 1857 komt een zeer belangrijke studie voor over de Oost- Borneo kolen van C. de Groot, die in 1852 Poeloo Laut en in 1855 Koetei bezocht; de kolen van Mar- tapoera waren reeds veel langer bekend; daar was zelfs omstreeks 1846 een aanvang gemaakt met een gouvernements-ontginning.

De tertiaire lagen strekken zich in Zuid-Borneo tot diep in het binnenland uit. Combineert men de meer of minder betrouwbare berichten, zoo ligt het kolenterrein aldaar overal naar het westen op of to- gen het oudere gebergte, dat zich in ongeveer Z.-N.- richting uitstrekt langs de westgrens van Pggatan, Koesan, Bangkalean en Pasir, buigt zich dan naar het westen langs do grew van Koetei benoorden Mgoara Tdweh, om vervolgens naar het zuid westen en zuiden over het bovenstroomgebied der Groot- en Kleine Dajak-rivieren naar de kust terug te keo- ren; tertiaire inhammen schijnen ook nog voor te komen in Sampit en Kota Warin gin.

Van dit reusachtige gebied, dat evenwel voor verreweg het grootste deel bedekt is door jongere en j on gate afzettingen en waarvan het oecen vermoed- delijk slechts het randgebied uitmaakt, is maar een zeer klein stuk gedetailleerd onderzocht, n.l. jioi terrein tusschen Pngaron op Martapoera, waarom- trent in Jaarboek Mijnw. 1893 uitvoerige mededeelin gen werden gedaan door J. A. Hooze.

De koollagen zijn aldaar bevat in 66n tot drie (en dan nagenoeg evenwijdige) houvelreksen over een lengto van ongeveer 50 K.M., bij een maximumbreedte te van 3 K.M., ofschoon zij ongetwijfeld ook verderop over 25 K.M. tot aan de Javi-zee, doch hier doormoerassigen diluviaal terrein bedekt, te vinden zijn. Hoozo onderscheidt do volgende kolenvelden: a) het Pngaron- veld (naar het Z.W. tot aan de S. Muniapon-besar), dat door den heuvelbouw (zie hierachter) goed bekend is geworden. Er werden bij het drijen der eerste dwarsgalerij niet minder dan 20 koollagen en -laagjes doorsneden, waarvan 7 mot 8,38 M. kool op een totaal gesteentedikte van 70 M.; hiervan was laag C de dikste met 220—240 c.M. en ook de best ontginbare; b) het Soengei Raja-Asa- han-veld, dat zich tusschen do Riam Kiwa on Ta- koeti-rivieren over 11 K.M. uitstrekt, Het aantal bruikbare lagen schijnt hiermogal te variceren, even-

als de dikte dor brandetof; e6n dor Iftgen bevat tuschon 195 en 255 c.M. kool; c) het vekl tuschon do Takooti-rivier en de Riam Kan an, tor lengto van ongeveer 11 K.M., waarin ton minsto 4 gedectldyk ontginbare lagon voorkomen ; het zuidclijkste decl van dit veld is het Djabok-Djelamadi-terrein, waarin men vroeger plan had do kolcnmijn Delft (zie hierna) te vestigen en waarin ton minste 9 lagnn zijn bekend geworden, waarvan 2 h 3 ontginbaar, resp. mot 100—130, 60—80, en 40—80 c.M. kool ; d) het veld tuschen de Riam Kan an en de Banjoe I rang ter lengte van ongeveer 15 K.M. ; op het middelstuk zijn drio heuvclreeksen, meer naar het zuiden twee, en lier had do vroeger mijn Julia Hermina bij Kalangan hare ontginning en waren 3 weinig hellondo koollagen bekend, resp. van 105—150, 75 on 50 c.M. dikte, waarvan de beide eerste ontginbaar met goedo kool.

Do Martapoera-kolen koinon in samenatclling en chemische eigenschappen tamclijk wel met die der Ombilin overcen ; zij bevatten editor nogal veel hars, soms tot 2 %, en geven nicest veel asch, door- dat zij dikwijls doorweven zijn met zcor Gjno klei- bandjes; in dit opzicht maken de kolen van het veld d) een gunstig figuur. Op aschvrije kool berekend kom gemiddeld 5,4 % water en 74 % koolstof vor. In afwijking van de Sumatra-kool is die van Marta- poera niet aan zelfontbranding onderhevig en is ook het pyriet (zwavel) gehalte meest zeer gering.

Van het voorkomen der eocene kolen in het stroomgebied van de Barito gaf Kemmlring een goede en vrij uitvoerige beschrijving in hetTijdschr. /Aardr. Gen. 1915 (zie ook Hi.schi in dat tijdschrift 1908 p. 777).

Op het vaste land van Zuidoost-Bomco komen vorder nog eocene kolen voor aan do KJocmpang- baai bij Tandjong D6wa en Tandjong Batoe (Jaarb. Mijnw. 1888, TA. II), waarde koolfontatie direct op serpentijn ligt en aan de Pamoekan-baai (Ibid.) bij Samelantakan, waar zij op diabaas is afgezet. Op beide plaatsen schijnt slechts 66n laag aanwezig te zijn, die tot ongeveer 2 M. dik kan worden, doch meercere Ideibanen onsluit. Noordelijker zijn in do kuststreek geon eocene kolen mecr bekend.

Belangrijker dan de laatstgenoemde vindplaatsen zijn die op PoeloeLaoet(Jaarb.Mijnw. 1888, TA. II), waar volgens Hoozc drie lagen aanwezig zijn, die van af de noordpunt over 11 K.M. in Z.Z.W.-richting doorloopen en waarvan do ondersto vrij regelmatig

2,5 M. dik is, terwijl de beide andero ongelijk van dikto zijn, resp. 30—275 c.M. en 45—130 c.M. Do gehecle lengte der koolformatio is 34 K.M., doch in de zuidclijke 22 K.M. is slechts 66n laag bekend van gemiddeld 1 M. dikte. Het watergehalt der Pocloo Laoet-kolon is G—7,5 %, hot zwavelgehalte is 0,6—1,3 %; door het vrij hoogo aschgehalte word on zij vroeger wel 30 % boneden ongeschlo kolen gcsteld, doch door behoortijk waschen en sparcorcen kan dit veel verminderd worden. Evenmin a ls de Pengaron-kolen zijn zij aan zelfontbranding onderhevig.

Ook op ecnige andre eilandcn dozer bestuuraafcdeling zijn soortgelijko kolen gevonden n.l. op SSoekoo (2 lagnn, waarvan eon van 1 M. dikte), Nangka bCsar (3 lagnn, w.o. een van 1 M. dikte) Nangka kijijil (hier word vroeger een laag van 70—80 c.M. ontgonnen), Soo wan gi (een dunno hag van 25—50 c.M. on eon zwaardere van 85 c.M. mot veel kleistcenbankjes en daardoor onzuiver).

Behooven de hiervoor besclirven kolen dezer residentsito allo tot de steenkolen, de na to noemen moeten tot de bmincoln gerekend worden.

In het Nat. Tijdschr. v. N. I. X. 1850 publiceerde

II. F. E. Kant do resultatcn van zijn onderzoek (1853) dor bruinkoollagen van As^m-Asem (Zuid- Bomco, ten O. van kaap Selatan)cn in Jaarb. Mijnw. 1893 worden dezo mcdcdclclingen door Hooze aan- gcvuld. Er werc! vastgcsteld dat do bruinkoolforma- tio over ten minste 20-K.M. doorloopt en vermoe- dclijk samenliant met die langs de zuidoost-kust. Behalve een aantai dunncrc lagnn (50—150 c.M.) is er ^en van circa 3 M. en den die tussehen 6 en 10 M. afwisselt. Is dus do hoeveellield zeer groot, de hoe- danigheid laat te wonschen over ; de kolen bevatten tussehen 18 en 25 % water, veel hars cn van 1,3—2,7 % zwavel ; zij behooren dus tot het jongste mio- ceen, misscllien reeds tot Ploocene.

Tot laatstgenoemde of eno nog jongere fontatie behooren echter zekerde kolen van den Boekit Oelin, ten N.O. van Martapocra (rechter stroomgebied der Riam Kiwa), waar door Rant (zie boven) zeven lagnn waarondr drie van 4 M. en een van 12 M. dikte wer, den gevonden; de kolen zijn dof, branden als turf- geven weinig warm to en bevatten 43 % water.

Van de Pamoekan-bnai lagns de oostkust noor- delijk gaande, ziet men bijna overal de jongere koolformatie aan den dag treden. De kolen aan de Adang-baai in Pasir openen de rij, doch schynen van zeer slechte hoedanigheid ; ook aan de Balik Papan-baai zijn ze aanwezig, doch nog weinig bekend.

Van nicer belang en beter onderzocht zijn de Koetelkolen in Jaarb. jMijnw. 1887, TA. I), die we lke in de buurt van de hoofdplaats Samarinda in gewoonlijk ongeveer N.Z.-richting met ooste- lijke helling aan de oppervlakte komen. Do oudste en meest westelijke groep is die van Batoc Pang- gal, waar 12 lagnn met 45—5° helling gevonden worden met ruim 10 AL kool, waarvan de 5 zwaar- ste tussehen 100 cn 190 c.M. dik zijn. Het minc- raal bevat 10—13 % water, gemiddeld 2 % zwavel cn word t ala oud-mioccen beschouwd. Ten- gevolve cener verschuiving is ook de nicest ooste- lijke groep, die van Perangat-Damar-Pelarang, van denzelfden ouderdom; op de beido eersto plaatsen zijn 15 koollagen bekend, waarvan 8 ontginbaar met totaal 9/ M. kolen en dikten tus- schen 70 cn 210 c.M.; to Pelarang kent men slechts 8 lagnn, alle ontginbaar, met 10* M. kool en dikten tussehen 80 en 230 c.M. Het watergehalt is hier 9—14 %, dat aan zwavel |—3 %. Wat jonger (jong-miocen) is de tusschengelegen groep van Tonggalocng Ajam-Lerong met 18 lagnn, die 30° naar O.Z.O. hellcn, waarvan 15 ontginbaar met ruini 21 M. kolen do dikten tussehen 80 en 250 c.M. (7 lagnn zijn dikker dan 150 c.M.). Het water- gohaltc bedraagt echter 18—22 %, terwijl zij 3J % zwavel on veel liars bevatten; daarcnboven vorgruizen zij zeer stork, liouden moeilijk stoom en geven veel von ken on root, zoodat zij voor scheeps- en locomotiefgebruik ongeschikt zijn. — Hooze berekende dat men allecn dor houvelontginning over een longto van 16 K.M. (langs de rivier ge- meten) bruto aan stukkolcn zou kunnen winnen 2/ miljoen ton uit de jongere- cn. 1 miljoen ton uit do oudero groep.

Verder komen in Koctici nog kolen voor aan do Sanga-Sanga rivior, waar 4 lagnn bekend zijn, waarondr 66n van 4.30 M. dikte ; de kwalitic is echter inferiour en hot watergehalt 14—15 % (Verslag Mijnwcczen 1885/6). In oudenlom §chij- nen zij met dio van Pelarang overeen to komen. Het aanwezig zijn van meercdrc koollagen mecr naar het bin nonland kan niet worden betwijfeld.

Dat tusschen do Koetei-rivier (Mahakam) on do Sangkokliring-baai do kolonformatie gevondcn wordt, kan als zeker worden aangenomen en aan de genoemde baai is zij ook bekend. Zij heeft echter niet do uitgestrektheid en het belang van die in Bfirau (de rijken Goenoeng Tabor on Sem-bnlioenq), die door Hoozo onderzocht is (Jaarb. Mijnw. 1856. TA.) en dicht bij de kist is gelegen. Aan den G. Sa war ondc'scheidt hij een ondersto groep met 5 on t gin bare lagetl (van 2 tot 4* M. kool) on een bovenste groep met 6 lagen, waarvan 3 ontginbaar (van 1 tot M. kool); de helling is 10—15°, het watergehalte 14—15 %, zoodat zij tusschen de beide Koetei-groepen in staan ; er zouden volgens Hoozo netto bijna 2 1/2 miljoen ton stukkolen door lieuevelbouw to winnen zijn. — Een afzetting van cchte jonge bruinkolen met meer dan 30 % water ligt tegenover het eiland Sepinang ; zij be vat 21 la gen met bijna 32 M. kool, w. o. 15 ontginbaar zouden zijn met dikten boven 1 M. en tot 3.90 M. toe; de helling is hier 25°. Een steiler helling van 50° bezit een viertal lagen met tezamen 10 M. kool, dat in Goenoeng Tabor aan de SiSgari-rivier werd gevonden.

Nog noorddyker zijn bruinkolen bekend van het eiland Tarakan (oud-mioecen ?) en van de St. Lueia-baai, beide van infericure kwaliteit (Hoozo in Jaarb. Mijnw. 1858. II).

V. *Overige eilanden.* Voor zoover do geologi-sche samenstelling der overige eilanden bekend geworden is, moet het on waarsc hijn 1 ij k geacht worden, dat ergens de kolonformatie in eenigszins aanzienlijke uitgestrektheid voorkomt; een uit-zondering maakt wellicht Nieuw-Guinea, waar ton minste het voorkomen eener goede kolnsoort zeker is, en Zuidwest-Celebes. Overigens zijn alleen onbeduidende hoeveelheden bruinkolen, inest van slechte kwaliteit, lier en daar aangetroffen. Do bekende vindplaatsen zijn: in de ondcrafd. Maros, Pangkadjne, Baroe, Noord-Boni en in het land ; schap Tan*te in Zuidwest-Celebes (Jaarb. Mijnw. /913 Plaat 9 der Verhandelingen en Nat. Tijdschr. VII, 1854) ; de kolen zijn hier grootendeels eoecen, dock ook jongcr ; het van gouvernementswege in-gestelde onderzoek we rd in 1915 voltooid ; op Batjan (Ibid. 1853 en 1854); in de residence Ternate op het eiland Soela Besi met 27 % water en op de oostkust van l'oord-Halmahoirra mot 23 % water (Jaarb.

Technische wa a r d e r Indisc he kolen.

Vrij wel van het begin van het bekend worden dier kolen af werden vergelijkende proeven genomen onderling of met verschillende engel-sche (ook wel austrajische en japansche) kolen-soorten, ten einde de waarde onder den stoom-ketel vast te stellen. Daar de staatsontginning in de eerste plaats beoogden on de Marine van kolen te voorzien (later kwamen daarbij ook do Staatspoorwegen) werden de meeste dier proeven genomen a/b van oorlogschepen of van schepen der Gouvernementsmarine; de voornaamste zijn bieronder opgegeven. Als algemeen resultaat kan worden vermeld dat de Indische kolen dor hun geringer soortelijk gewicht een grotere ruimte innemen dan de meeste goede engelsche stoom-kop?, dat zij sneller verbranden en daardoor neiging vertoonen tot rook- en roetvorming. Do mmd : r goede eigenschappen bijeenegomcu zuUcn Y^{md}@ zooveel mogelijk gezuiverd Indische kolen ^{de} oud-mioecne Koetei- en Berau-kolen 30 i5 %,

do eoecne Martapoera- on Pocloo Laut-kolen 25 %, do Ombilin-kolen 15 i5 20 % boneden goede Car-diffkolen gesteld moeten worden. Het is ochter gebloken dat met name de eoecne kolen, indien enkcle wij zigin gen in rooster en trek worden aan- gebracht, ook bij het gebruik van vole modem© kotels zeer goede stoomkolen zijn on zij worden dan ook geregeld bij verschillende gouvernements-diensten en bij de particuliere stoomvaartmaat- schappigen gebruikt. De speciale proeven, in 1911/12 genomen, ton einde na to gaan of de Ombilin- kolen ondor de tegenwoordig bebezigde ketels der oorlogsschepeii kunnen worden gebruikt, wczen echter uit, dat zij niet aan de gestelde eischen voldeden (Jaarverslag Ombilinmynen over 1912).

1. Verslag van proeven met indische kolen op Z. M. Tjipanas in April 1852 (Nat. Tijdschr. v. N. I. 1852).

2. P. v. Dijk. Over de waarde van eenige Indische kolensoorten (Ibid. XV, 1858).

3. Vergelijkende proeven gen omen met Oem-bilien- en Engelsche steenkolen, aan boord van Z. M. stoomschip „Maas en Waal* in Mei 1872 (Jaarb. Mijnw. 1872. II).

4. Verslag over de Bomeo-steenkool en hare geschiktheid als brandstof (Jaarb. Mijnw. 1887. II).

5. Proeven op het S.S. Zwaluw mot Newcastle-, Pengaron-, Sembalioeng-, Batoe Panggal- en Assahankolen (Verslag v/h Mynwezen o/h Je kwar- taal 1883).

6. Proevcn op het S.S. Te'natc met Penga- ron-, SSmbalioeng-, Pelarang- en Batoe Pang- galkolen (Ibidem).

7. Beproeving van Tenggaloenq Ajam- on Nowcastlekolen a/b S.S. Zwaluw (Verslag Mijnw-wozen o/h 2e kwart. 1884).

8. Vergelijkende proeven met Ombilin-, Sembalioeng-, Koetei-, Pengaron-, Assahan-, Newcastle- en Cardiffkolen a/b van Z. M. Pad an g en het Gts. S.S. Zwaluw in 1881 (Jaarb. Mijnw. 1885).

9. Geschiktheid der Ombilinkolen voor het stoken onder waterpijpketels; proeven gen omen a/b H. 31. S.S. Holland (Jaarb. Mijnw. 1905).

10. Proeven met Ombilinkolen a/b H. M. S.S. de Ruyter en Hertog Hendrik (Mededelingen betreffende het zeevzczen, 31e dee], 3e afl.).

11. Proevon)not Ombilinkolen mot een Hppcialo marine-installatie aan de Jlmaliavon (Jaarverslag Ombilinmijnon 1911. p. 161/1^ on 1912 p. 11).

Is de waarde van het grootsto gedeelte dor Indische kolen als *stoomkolen* niet hoog en soms zelfs gering te noemen, zij kunnen wellichb in niot te verre toekomst in aaninerking komen om, zoo- als men dat noemt, verdcld te worden, d.w.z. verwerkt op teer, ainioniak, misssicn ook paraffine en niet in do laatste plaats op vloeibare brandstof voor inotoren. Behalvo dor Dr. E. O. J. Mohr (Industriecole ongelijkheden in Ned.-Indie) is hierop de aandacht gevestigd dor Mr. W. A.

J. M. van Walorschool, van der Gracht in *zijn* / Rapport over de opsporing van delfstoffen iir Ned. Indie, 1915, p. 12—16.

Staatskolcnexploitaties.

Reeds onrstreeks het jnidden der vorige eeuw was de Reggering overtuigd van de wncschlijk-heid, om ten behoeve van eigen diensten (toen- inaals alleen Marine) to kunnen beschikken over een eigen steenkolenlinij en hot ook viel daarbij op de in Jiet voormalig rijk van Bandjermiasin gelcgen afzettingen, waar in het begin van 1846 aan de Riain Kiwa-rivior een aanva@g werd ge-

niaakt met de voorbereiding tot een ontginning, die „de Hoop“ werd genoemd. Door do blijkbaar oudeskundige Icing werd de mijnput vrkkoord geplaatst en onvoldoende verzekerd ; hij stortte in Mei 1848 ten declen in. Daar de plants ook on- gezond was, werd zy vorlaten en in de buurt van Pongaron con nieuwe mijn begonnen, dio door don G.G. Roelusscn in persoon geopend en „Oranje- Nassau“ genoemd werd. Do eerste administrateur was H. von Gaffron, terwyl in Maart 1852 do mijn onder het oppertoezicht van den resident werd gesteld. Er werd tot 1872 alleen door heuvelontginning gowerkt, dus zonder mijnput, waarbij in maximum 70 M. hoogte, doch naar 0. en W. lager wordende heuvels over con lengte van 3500 M. in bewcring werden genomen, wat herhaaldelijk verplaatsing tier laadplaatsen aan de rivier ten gevolge had. Van 1848 t/m. 1872 werd verkregen ongeveer 163.000 ton uit de 3 lagen A, 0 on D, resp. 1.5 (0.8 goede kool), 2,6 (2.5 goede kool) on 1.4 M. dik. Een diepere laag F leverde alleen goede smcdkolen ; overigens was het product als stoomkolen zeer geschikt. Het vervoer over do rivier tot Martapoera was echter dikwijls moei- lijk en kon slechts t in vaartuigen van geringen inhOud plaats hebben, waardoor dit transport niet alleen duur, maar ook ongeregeld was.

Nad at men reeds spoedig tot het besef was ge- komen dat Pongaron niet zeer gunstig voor ont- ginning gelcgen was, werd den ingenieur Rant in 1854 opgedragen een betere plaats op te zoeken ; deze vestigde zijn aandacht op de heuvels Djabok en Dijlamadi aan de Riam Kan an, doch slechts 12 K.M. van Martapoera verwijderd (tegen Ponga- ron 50 K.M.), waar 3 h 4 lagen van 100—180 c.M. kool aanwezig zijn. Een reeks boringen word uit- gevocercl en in 1857 een algemeen plan voor do kolennijn „Delft“ door C. de Groot ontworpen, dat echter niet tot uitvoering kwani doordat in 1859 het personcl, behalve de toevallig afwezige ingenieur, door de Bandjar'sche opstandelingen werd vernoord. Later gaf men om verschillendo redenen het gchcelo plan op en bleef men tePongaron werkzaam.

Intusschen was de opmerksaamhcid gevestigd op do kolen in Koctci bij Samarinda, die voor afvoer heel wat gunstiger liggen dan die van Pe- ngaron en in kwalitoitdaarvan niet te veel vcrschil- len. Na ecnig onderzoek werd in 1861 bepaald dat te Pelaraig een kleino oitginning zou worcien geopend, ovenwcl mcC het doel die later over to doen aan een particuliere maatschappij. Ondor- handelingen daarover lekliden echter niet tot een resultaat; de werkzaamhclei) worden tot eindo 1872 voortgezet en daarna nani de sultan van Koctci de mijn over en voorzag speciaal de Marine aklaait van kolen. Er word geniidekl ongeveer GOO ton ijer jaar geproduceel, die tegen f 8.— f. o. b. golcvcrd konden worden ; de kwaliteit was editor niet bijzonder goed; vooral het zwavelgehalte was hinderlijk.

Inmiddels had de heuveloutginning te Prnga- ron langzamerhand haar eindo bereikt (de lagen licUn Jiicr 45° naar N.W.) en werd in 1868 besloten tot den aanleg van twee mijnputton (een voor opvoer en con voor water en lucht) tot op ongeveer 75 M. diepte. Ten cinde echter geen onder- breking dor productie te krijgen, werd in Juli 1869 een tijdelijko heuvelontginning geo pend to Asahan (een weinig ten westen van Pongaron), die pas in 1873 voldoende voorbereid was om gregekl

te kunnen afvooren. De van 1873 tot 1879 naar Bandjormasin vervoerde kolen (2G.440 ton) waren voor het grootste deel van Asahan afkomstig; eerst in laatstgenoemd jaar nam de *diepbow* to Pongaron nan de productie cl cel, doch nog in 1880 bleef Asahan bestaan, dat eerst 1881 word opge- hoven.

De omstrecks dien tijd aangebrachte grooto veranderingen in de Alarinektcls waren oorzaak dat do Pengaronkolen, die voor een volkomen verbranding lange vuurkanalen noodig hebben, by de Marine niet inecr gewild waren. Daarenboven lovcrdo <lc ontginning steeds vclries op en kon do gemiddelde hoofdclijke jaarproductie met de aan- wezige cl wan ga brciders niet booger dan tot ongeveer 26 ton worden opgevoerd (het maximum bij de vroeger heuvelontginning, bereikt in 1856, was 38 ton). Tot Bandjermasin kosten de kolen f 11 de ton en daar de waarde op Java, in vergelijking met de geïmporteerde Engelsche kolen, op niet meer dan f 15 mocht worden gerekend, konden ze het dur- zeetransport naar Java, dat op min- stens f G de ton te stellen was, niet verdragen. Wei werden zij aldaar, b.v. by do Bataviasche Haven- werken, gunstig beoordeeld, doch deze dienst ge- bruikt slechts kleino hoeveelheden. Proeven oru in Europa van het kolengruis bricketen te Jaten jnaken lieten zich aanvankelijk wel gunstigaanzien, doch tot het oprichten eener bricketenfabriek werd toch niet overgegaan. Men was daarom in begin sei reeds tot een staking dcr werkzaamheden besloten toen een grooto brand in do mijn, in Sept. 1884, waardoor men deze moest laten onderloopen.daartoe den- doorslag gaf. Van 1879—1884 werden gepro- duceerd 58.700 ton kolen, waarvan 17.600 ton gruis (± 30 %).

Men trachtte nu de mijn en haren inventaris te verpachten en op 19 Nov. werd een uitbesteding te Bat avia .gcloundn, dio echter door gebrek aan gegadigden mislukte. Ten slotte werd in 1888 do concessie „Oranje- Nassitu“ buiten open bare medo- dinging vlcrcnd aan J. Ph. v. d. Plogc, die er editor niet in slaagde het noodige werkkapitaal byeen te brengen, zoodat geen aanvang met de ontginning werd gemaakt en de concessie in 1893 weer werd ingetrokkcii^MA

In 1868 was het voorkomen van een uitgestrekt kolenveld in de Padangsche Bovenlanden door do onderzoekingen van W. H. de Greve bekend ge- worden (Do Greve. Het Oneniblicol-kolenveld in de Pad. Bvl. en het transportstelsel op Suin. West- kust. Gravenhage, Landschrukkerij, 1871); nadat dezo door een ongelukkig toeval om het leven was gekomen, wercl zijn work door R. D. M Verbeek voortgezet (Jaarb. Mijnw. 1875. II en 1877. II). Ofschoot zoowel kwaliteit als kwantiteit, dcr kolen zeer gunstig waren voor een exploitatie, was do vrij gcolserde Jigging jnidden in Sumatra daarvoor een ernstig belcset en daar d. politieko toe, tand een afvoer naar do Oostkust verhi)clerde, was het ma- ken van een apoorweg naar de Westkust een eerst vereischto waarvoor ook al spoedig de noodige opnemingen werden gedaan (J. L. Cluysonaar, Rapport o/d aanleg v.c. spoorweg ter verbinding van de Ombilu-kolcnvcklen met de Indische Zee. Dopt. v. Kolonien Gravenhage, 1878). Men dacht in den aanvang alleen aan een particuliere ontginning en in de voorwaarden van uit- besteding, vastgesteld bij G.-B. van 20 Juli 1886 No. 29, dcr Concessie Loento (omvattende een deel, groot. 640 bouws, van het Songoi Doerian kden -

veld) word dan ook den concessionaris de verplichting opgelegd tot den aanleg van een stoom-spoonweg over Solok en Padang Pandjang naar Padang (Brandewijnsbaai); de kosten werden op fl2 miljoen begroot. Daar intusschen de Regering een beslissing wenschte uit te lokken over de vraag of het niet beter was den spoorweg door den Staat te doen aanleggen, word in Nov. 1886 bekend gemaakt, dat de uit best eding niet zou plants hebben. Nadat genocinde beslissing in positieven zin was beantwoord en met den aanleg reeds was begonnen, werd bij de wet van 28 Dec. 1891 (Ned. Stb. No. 223) bepaald dat ook de kolon-exploitatie der *Ombilimijnen* voorloopig van staatswege zou geschieden; in 1892 werd met de proefontginning een aanvang gemaakt.

Tot nog toe is alleen het Soengei Doerian-kolen-veld voor een deel in exploitatie gebracht. Men is evenwel in 1913 aangevangen door bringen het Sigaloet-terrein nader te verkonnen, terwijl ook het geologisch detailonderzoek ter hand genomen is; in het Westelijk deel bleek een groote over-censtimming niet het Docrienveld; laag C komt voor in 2 banken (I van 3—5 M. en II van 2—3 M.), terwijl laag A (III) 2—2½ M. dik is. Ook is men met de verkenning van het Parambahankolenveld begonnen (1914).

In ontginning waren tot 1908 twee lagen en wel uitsluitend door heuvelbouw: een bovenste laag A, ruït 2 M. dik (aan het dak bevindt zich een brandschieferpak van 40 c.M., dat tegen de zeer slechte, brokkelige schalies moet blijven staan, ook de vloer is slecht en heeft neiging tot opzwellen) en een onderste laag C, welker dikte op gemiddeld 7—8 M. is aan te nemen, doch waarvan de beide uitersten 0.50 M. en 17—18 M. zijn; de vloer wordt gevormd door schalies, daarboven komt circa 1 M. naar boven in kool overgaande brandschiefer, vervolgens 5—6 M. kool met in het midden een dun laagje brandschiefer, daarboven weer 1 M. brandschiefer, waarop 2 M. kool rust; liet dak, een dunne laag schalie onder gebande zandsteen, is zeer goed en de galerijen blijven dikwijls zonder enige ondersteuning.

De algemeene strekking der lagen was in de eerste jaren Z.O.—N.W. met plotselinge plaatselijke afwijkingen naar O.W.; verder naar het Noorden draaide de strekking tot Z.W.—N.O.

De vertikale afstand tusschen A en C was 30—0 M., doch naar het noorden schijnen zij wat meer tot elkaar te naderen. Tusschen beide lagen komt nog een derde, B, voor, die aanvankelijk niet meer dan 80 c.M. kool bleek te bevatten en

toen niet ontgonnen werd, doch welker dikte verderop tot M. vermeerdeerde, zoodat sedert 1908 ook deze laag in exploitatie is gebracht; overigens werd laag B gebezigd als afvoerbasis van laag A, daar het dak beter is.

De afbouw der kolen had veel te kampen met een ontbranding van het mineraal, door den optredenden grooten druk; sedert echter tot het spoelend opvullen is overgegaan is dit kwaad grootendeels verholpen. Het bedrijf geschiedt zoo goed als geheel electrisch; de centrale te Sawah

Loento leverde	1912 bijna 4/	mill. K.W.U.
De brute productie in tonnen		zijn als volgt:
1892/3 47.833	1902 180.702	1911 406.395
1894 72.452	1903 201.292	1912 407.452
1895 107.943	1904 207.280	1913 411.071
J 896 126.284	1905 221.416	1914 443.141
J 897 142.850	1906 277.097	1915 453.177

1898 149.434	1907 300.999	1916 485.000
1899 181.325	1908 314.065	(voorl. cijfer).
1900 196.207	1909 339.694	
1901 195.074	1910 387.522	
In het geheel	zijn dus geproduceerd tot uit- 1916 ong. 6½ miljoen ton.	

Per 1 October 1913 worden van de steenkolenmaatschappij Poeloo Laeet overgenomen de op *Pocloe Laeet* gelegen steenkolenconcessies en deze verder van gouvernementewege ontgonnen.

De producties waren	hier:
1904.. . 16.860 ton	1911.. . 154.918 ton
1905.. . 78.1G8 „	1912.. . 148.101 „
1906.. . 87.243 „	1913.. . 126.445 „
1907.. . 92.804 „	1914.. . 128.505 „
1908.. . 99.143 „	1915.. . 117.710 „
1909.. . 140.129 „	191C... 124.000 “
1910.. . 133.788 „	(voorl. cijfer.)

Bij G. B. van 19 Oct. 1916 no. 45 werd bepaald dat in eigen beheer (op kolen) zal worden ontgonnen een terrein (van ong. 125 H.A.) gelegen aan de Enim-rivier, een weinig bezuiden Moeara Enim bij de doesoens Liugga; de bedoeling is blijkbaar de Zuid-Sumatra-spoor (naar mede van brandstof te voorzien; met de voorbereiding der ontginning is reeds een aanvang gemaakt).

Particuliere europesche ontginningen. Onder de eerste concessies tot mijnontginning, door het Ned. Ind. Gouvernement verleend, behoorden zulke tot winning van kolen. In 1852 reeds werd door D. J. van den Dungen Gronovius concessie gevraagd voor ontginning van kolen aan de Mahakam-rivier; hij voldeed echter niet aan de gestelde voorwaarden en na zijn overlijden bleef de zaak rusten.

In J 854 werd aan R. J. W. P. Wijnrnalen de eerste kolenconcessie: Banjoerang verleend; zij was gelegen bij Kalangan in het zuidwestelijk uiteinde van het veld IV cl. (zie boven) in de afd. Martapoera. De mijn Julia Hermina (verder ii) 1859 de eerste lading kolen af; spoedig daarop werd het geheele personeel door de Bandjareezen vermoord en sedert werd de ontginning niet meer hervat. In 1879 werd de concessie ingetrokken.

Op de bruinkolen in de afd. Banjoerang (Palem-bang, zie onder I. 0) werd in 1874 aan G. Burrows de concessie Toenka verleend, waaraan wel oenig product word verkregen, doch dit niet in geregeld exploitatie kwam en J 904 werd ingetrokken; de kolen bleken een groote neiging tot uiteenvallen te bezitten.

Een langere levensduur was beschoren aan do steenkolenconcessie, die aan eenige heeren in 1886 word verlcnd op een terrein langs beide oevers der Mahakani in Koetci en die in 1888 op do Steenkolen Mij. Oost-Borneo, de latere Oost-Bonjoco Mij., werd overgedragen. Ook hier waren sonnig lagen in de huvels reeds door de inlanders ontgraven. De Mij. zelve, die de ontginning met den meeslen ernst ter hand nam en bij Batoe Panggal, LoarjRantei, Perdjwa en Pelarang mijnen opende en zelfs tot diepboord overging, produceerde vanaf 1888 tot einde 1913 een hoeveelheid van 250.000 ton (de grootste jaarlijksche productie was ruim 21.000 ton) en werkte steeds met verlies, zoodat thans de winning alleen plaats heeft door onder contract werkende inlandsche aanneiners.

Als resultaat van een einde 188G gehouden open-

bare inschrijving werd aan A. G. Bosch in 1887 de concessie Tanisari verleend, omvattende een mijn-veld, gelegen in het eocene kolenterrein bij Soeka-boemi (Preanger), die in 1891 op de „Mij. Tanianri tot exploitatie van kolmijnen“ werd overgedragen. Do exploitatie evenwel leverde hot bewijs, dat de ontginning niet winstgevend kon zyn on do concessie werd in 1893 teruggegeven.

Een andere concessie voor kolen op Java n.l. die, gelegen in het district Sedan der res. Rem-bang, word aan A. W. de Rijk in 1890 verleend en in 1893 op do Soerabajasche Bank- en Hand els- vereeniging overgedragen. Ook deze ontginning kwam niet tot bloei, ofschoon men zelfs een bri- kettenfabriek oprichtte. In gevolge art. 39. a. der Ind. Mijnwet is do concessie vanaf 1 Mei 1907 vervallen.

Over de in 1888 verleende concessie Oranjo-Nassau bij Pngaron werd reeds gesproken.

Het is niet te verwonderen dat de kolen op Poeloo Laot de aandacht trokken; in 1890 werd. aan P. van Dijk en G. Boissevain de concessie Kota Baroe verleend, die echter 12 jaar later werd ingetrokken, omdat toen nog geen aanvang met de ontginning was gemaakt.

Do concessie Mathilde aan de Balik Papan-baai, in 1891 op steenkolen verleend, werd in 1897 ook op petroleum uitgebreid; omgekeerd werd ten aanzien der petroleumconcessie Louise (1891) aan de Sang(v-Sanga bepaald, dat deze zich ook tot steenkolen zou uitstrekken. Van beide concessies, verleend aan J. H. Menten en door dezen in 1899 op do Ned. Ind. Industrie- en Handelmaatschappij (eigenlijk de Shell Transport- & Trading Co.) overgedragen, werd slechts een klein hoeveelheid kolen voor oigen gebruik (± 10000 ton) verkrogon.

Do bekende bruinkolon van Darmo aan do Enimrivier (Palembang) werden met de concessie Bahangai in 1893 in ontginning afgestaan aan J. Molden-hauer, later (1909) aan do Exploiatie Mij. Leinatang to Batavia. Do eerste concessionaris vergenoogdo zich niet het opkopen tegen vaste pryzen van do kolon, gedolven door inlanders, die ze tovens naar Moera Enim en Palembang verscheepten. Do hoeveelheid was nooit belangrijk en zelden meer dan 300 Lon p. jaar. Ook do Mij. ging, voor zoover bekend, nog niet tot exploitatie over.

Voor do ontginning van kolen in het landschap Indragiri word in 1893 aan J. M. E. van Oosterzee (do concessie Tjinako verleend, die in 1898 op do Tjenako Steenkolon Mij. to Ainstordang later op J. J. do Jong Schouwenburg, woil overgedragen. Van een exploitatie was nooit sprake: do ligging vrij diep in het binnenland is dan ook niet byzonder gunstig.

Rekent men do on belangrijke concessie Nanggoolan (in Djokja aan H. W. van Dalfson op bruin-kool) in 1900 niet in do (deze word 1912 in getrokken), zoo duurd hot — hoofdzakelijk doordat hot kapitaal zich uitsluitend op petroleum-on goud- winning wierp — tot 1902 voordat een nieuw kolenconcessie: Poeloo Nangka (eon dor kleinero oilandon van Zuidoost-Bomco) werd verleend, do conigo woinig jaren lang on bescheiden hoeveelheid product aan do markt bracht on in 1908 werd ingetrokken.

Dozo werd spoedig, in Januari 1903, gevolgd (Joor do belangrijke concessie Poeloo Laot, oorspronkelijk aan A. Janssen verleend on het volgende jaar op do Steenkolen Mij. Pocloe Laut to Amstordang) overgedragen. Onder uitstekend technischo

leiding produceerde deze Mij. uit de beide hoofdlagen tot eind 1912 bijna 1 miljoen ton, waarvan do laatste 4 jaren gemiddeld 145000 ton. Dezelfde Mij. verkreeg in 1900 en 1907 do concessies Kota Bafoo, SSMblimbingan en Sembocloan, alle drie op Pocloe Laot on aansluitend aan de eerste; hierop werd echter nog geen ontginning gedreven. Niettegenstaande de vrij aanmerkelijke productie en den vlotten verkoop kon ook deze Mij. over het in de zaak gestoken kapitaal geen behoorlijk dividend uitkeeren: do concessies werden met in gang van October 1913 door het Ned. Ind. Gouvt. aangekocht voor een som, die f 3.200.000 niet mocht te boven gaan.

In het jaar 1903 werd ook een gedeelte van het Bajah-kolenveld in hot zuiden van Lebak (Bantam) aan den Heer A. R. W. Kerkhoven in concessie gegeven: van een exploitatie word nog niets vernomen.

Tusschen de jaren 1900 en 1905 beproefde een consortium, onder leiding van ischer te Soerabaia, de ontginning der bij M. Tewdh faan de Barito aan den dag komende kolagen: de maatschappij Loe Katjang werd daartoe opgericht. Verschillende omstandigheden waren oorzaak dat deze poging geen succes had; de maatschappij ging failliet en de reeds aangevraagde concessie Loe Katjang werd ingetrokken.

De kolen in de Ommelanden van Benkoelen, bij den Boekit Soenoer, waren reeds in 1891 door J. Walland en R. Wijnen in concessie aangevraagd, doch door verschillende omstandigheden kwam het niet tot verleening. Eerst in 1904 kwam deze tot stand, doch thans aan R. v. d. Vossen, die echter reeds in 1907 intrekking verzocht. — Mede in 1904 werd goedgekeurd de overeenkomst gesloten tusschen O. A. Haggcinmacher te Tandjong J.Balji-egi het Zelfbestuur van Koeloc en Leidoeng (Oostk. v. Sumatra), waarbij onder den naam Araag Batoo Kwaloo concessie voor de winning van steenkolen werd verleend in een gedeelte van het landschap Koeloo. Het is niet bekend of reeds met de werkzaamheden een aanvang is gemaakt.

Do kolen in het landschap Salimbau (West-Borneo) waren tweemaal het onderwerp van concessieaanvragen. De eerste maal werden zij in 1905 (concessies Salimbau I—VI) verleend aan J. H. G. E. David, die ze op de Steenkolen Mij Salimbau overdroeg; wegens niet-betaling van do vastgestelde ininiunums werden zij 1908 ingetrokken. InLusschen had goeemde heer in 1907 vier nieuwe overeenkomsten met het Zelfbestuur van Salimbau gesloten, die door het Gouvt. werden goedgekeurd en waarbij hein do kolenconcessies Salimbau I. A— IV. A werden verloond; ook deze werden echter in 1910 ingetrokken.

Voor kolenwinning aan de Pamoekan-baai (Zuid-oost-Borneo) werd in 1905 een concessie verleend (Goenoeng Batoo Besar) aan B. J. W. E. Broers te Bandjermasin; van een exploitatie kwamen geen berichten in.

De concessie Pooloo Miang, in 1905 aan de Koninklijke verleend, boogt, behalve de winning van petroleum, ook dio van steenkolen en bruinkolen aan do Sangkoelirang- Mij (Oost-Borneo): vermoedelijk zullen hier slechts kolen voor oigen gebruik worden gedolven.

Aan R. D. Verboek werden in 1909 twee concessies, Boekit Poolai en Boekit Doerian, verleend voor de winning van steenkolen in do afd. Painan (Sum. Wostk.), die beide in do Mij. Salida werden ingebracht. Indien hot tot exploitatie komt, zal

dit waarschijnlijk eveneens voor eigen gebruik zijn. — Ook do concessio Sarik, a an dcnzelfden verleend, alsmedo de concessio Paganm Si Ajoe (Padang Sidempoejm) van de Gobr. Veth te Ptidang, of- Bchoow in hoofdzaak voor goud- en zilvermning, bevat tevens teonkolen onder do geconcessioneed de mineralen.

Het jaar 1909 zag vorder nog de verleening van twee steen koolconcessies, Retdh I en II, in Indragiri aan do Explor.- en Exploit.-Mij. Rvth te Tandjong Pinang en twee andre, Gocnoeng Koe- pang I en II, a an de Zuid-Borneo Bandjermasii), die ten zuiden van Martapoera, ten N.O. der vroegere concessio Banjoo I rang, zijn gelegen en waarop de xploratiewerkzaamheden reeds hebben plaats gevonden.

De te Batavia gevestigdo Explor.-Mij. Lematang verkreeg verschildendo kolenconcessies in Palom- bang, t. w. Boekit As'm in 1911, Boekit Boonian, Soeka Marinda, Boekit. Kendi en Boekit Ringin in 1912; allo zijn gelcgen in de afd. Palombangsche Bovenlanden.

Eindelijk werden in 1916 de 3 kolenconcessies Parapatan, Progress en Florence in het landschap Sembalioeng (Oost-Borneo) verleend aan de sedert kort opgerichte steenkolenmaatschappij Parapatan te Batavia, terwijl ook de concessio Banjoo I rang van J. A. Lohr (1916), in de afd. Martapoera, behalve de winning van diamanten ook die van stonkolen beoogt, — Verdor werden aan de Lam- pongsche Explorat.-'lij. drie kolenconcessies: Elsa, Frida en Irma toegekend.

Op ult. 1916 waren nog 19 concessieaanvragen voor kolen in behandeling, grootzijndels voor terreinen in de Zuider- en Oosterafd. v. Borneo, bene ven B voor enkele in Sumatra's Oost- en Westkust.

Uit het voorgaande volgt, dat vrij wel voor alle eenigszins voor ontginning in aanuikering komen- de kolenvoorkomets in den Indischen Archipel concessies werden aangevraagd, dat even wel slechts een uiterst kleine minderheid tot werkelijko exploitatie is gekomen (en dat gee) cnkele exploitieerende steenkolenmaatschappij nog een behoort- lijke winst heeft opgeleverd.

Voor de juiste plaats en meerdere bijzonder- heden van de concessies tot ult. 1913 kan worden verwezen naar het Jaarboek 1914 van het Gcolo- gisch- Mynbouwkundig Genootschap voor Nederland en Kolonien, waarin ook ceji concessiekaart is opgenomen, en verder naar de Extra Bijvoeg- sels der Javasche Couraut, betrekking hebbende op het mijnwezen.

INLANDSCHE EN SEMI-EUROPESCHE ONTGIN- NINGEN. Hiervoren is reeds medegedeld, dat in do Westerafdeeling van Borneo de kolen voor inland- eebe reken in g werden - uitgegraven en vcrkocht; in 1889 rekende men daarvoor f l. — per pikol (Vie ton) behalve het transport naar Pontianak, waarvoor circa f 8.60 per ton werd betaaid ; deze kolen kwamen due aan de Marine zeer duur te Btaan. Ook op Poeloc Laet werden sedert 1845 door het hoofd van Koesan, Batoo Litjin en Poe- lo? laoeG kolen gedolven en langzamerhand ontwikkelde zich hier een geregddo ontginning, die *¹ 1 辨² zich reeds vanaf kaap Paniantjangan tot bezuiden Kota Baroe uitstrekte. Er werd toen ongeveer 5000 ton p. jaar verkocht. Een der mijnen werd later geexploiteerd door N. C. Paulus, die 辨 辨 Tandjong D6wa aan de Pamoekan- baai een mijn geopend had. De kolen werden te Kota Baroe voor f 6 a f 7 f. o. b. geleverd, dock waren

zeer onzuiver door do primitive manier van wer- ken en liot ontbreken van cenige zuivering. Do dagzomen der lagen op de Nangka-eilanden werden eveneens door inlanders ontgonnen. Mot het verleenen der concessies kwam hieeraan natuurlijk een einde.

Te verwonderen is het niet, dat de bijna ontel- bare jllaatsen, waar op het vaste land der even- genoemde residentie do koollagen aan de opper- vlakte komen en daarenboven dikwijls gele- genheid bieden tot een weinig kostbaren heuvel- of dagbouw, door de bevolddng benut werden om op gemakkelijke wijze geld te verdienen, t-o meer daar een zeker aantal hieden in do mijnen der Oost-Borneo Mij. en elders een, zij het ook vrij gringce, kennis van mijnbouw had opgedaan. In de landschappen met Zelfbestuur namen ge- woonlijk de hoofden de leiding, waarbij nu en dan een Europeaan met die hoofden een royalty- contract sloot; in de gouvernementsslenden za- gen vermogende inlanders en Chineezen al spoedig het voordeel in, dat zij met koohvinning konden behalen, waarbij dan niet zelden het mes dubbel sneed, aangezien zij tevens aan de werklieden de be- noodigde Ievensbehoefien leverden. Door het be- stuur werden in den regelddelijke ontginninge- po- gingen aangewakkerd. Zoo werden boven Moera T6weh verschillende exploitaties geopend (Kem- merling in Tijdschr. Aardr. Gen. 1915) en ook in het Alartapoera'sche, waar de Jigging voor afvoer gunstig was. In Kbetci liet de Oost-Borneo Mij. door een inlandschen aarneiner onder contract werken, terwijl ook de Sultan voor zijn kleine vloot van stoombarkassen hien en daar de kool liet uitbreken.

Vooral echer trokken de aandacht de kool- J heuvels in de Tidoongsche landen, waar het pri- mitieve inlandsche ontginninge- bedrijf reeds Jan go jaren aan den gang was en ook hier waren het wecr enkele Europeanen, die de ontgraven kolen opkochten en ook wel kapitaal fourmeerden.

In de Koloniale Verslagen word't geregeld een overzicht gegeven van de jaarlijkscho prod ucties dezer soort ontginningen.

Uto. 191U.

N. W. E. ; KOLEN (HOUTSKOOL, HOUTSKOOLBIUN- DERIJEN). Het branden van houtskool behoort tot de kleine industrie in Ned.-Indie, vooral(0))en na- bij de hoofdjjlaatscn, waar het artikel door Europ- ancen, In hinders en Chineezen gebruik wordt voor het aanleggen van Jieel-rookend vuur bij de berei- ding van spijzen en voor J)et verwarmen van strijk- ijzcrs. De a rang (M AL.) wordt per pikoelan in Jnanden verkocht door venters, die er mede aan de huizen tonjen en oolc op alle grote jjasars. A Is de besto houtskool geldt die van tamarindeliout, als het Jinst rookgveeuid en het Jangst gloeierid. Op Sumatra wordt arang veelal van KJapperdoppen (tf-rrn- pccroeng, batok) gebrand. In 't groot wordthout- kool gebrand op de cilanden van den Riouw-Lingga- archipel], van waar zc met tongkangs (Chinescho vaarluijgen) naar won! t verscheept en dan haar weg vine!l naar Siam. Het aantal hout- koolbranderijen lh vrij aanzienlijk.

KOLENOPSLAG. Ontrenten opslug van Htecn- en bruinkolen in loods en in de vi- ijc lucht komen voorschrijven vppr in Ind. Stb. J 913 no. 579.

KOLIK. Zie VAARTUIGEN.

KOLINTANG. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN- STRUENTEN.

7"

KOLONEDALE. Zotel van don gozngchbbr dor onderafdeeling Boengok on Mori, afcclcing Oost-Oelebes, gouvernoment Celebes on Ondcrh. De plants ligt in het Westen van do golf van Tomori gunstig als haven, maar door het achterliggonde Laj-n-bologchbrctg ongunstig, wnt betreft de verbinding met het achterland. Kolonedale bestaat uit 3 wijkon, waarvan do Noordelijkste Kampong Bad jo licet, ofschoon cr geon Badjoreezen wonen, de middelste met de woning van den Radja, Sakita en de Zui- delijkste den naam van Toboengkoe draagt. Er wordt een levndige inlandsche handel gedreven met Chmcezen van Makasser en Bogcineezen van Kcnda- ri; zelfs zijn er eenigo Arabieren, wicr pakhuizen ge- vuld zijn met damar en rotan, door de inboorigen van het binnenland strandwaarts gebracht. Hot is een wclvarende plaats, waarvan het aantal zie- len on 1200 tot 1500 wordt geschat, alien Moliam- medianen, die zich echter niet streng aan hunne godsdienstplichten houden, al is de moskee, een zeer net gebouw, van steen opgetrokken en met vloertegels belegd, door vrijwillige bijdragen onder de Icing van ccn paar geestelijken in korten tijd gebouwd. Er is een Inlandsche school en voor het bestuurtoezicht is er een Inlandsche bestuursassis- tent geplaatst. De vrouwen munten door schoono gelaatstrckken uit.

KOLONIAAL INSITUUT. Zie INSTITU- TEN.

KOLONIAAL MUSEUM. Hot Koloniaal Museum to Haarlem was eeno stichting der NederlandschKo Maatschappij van Nijverheid (Zie MAATSCHAP- PIJEN), die op 1 Januari 1913 werd overgedra- gen aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam (Zie onder INSTITUTEN).

Het voorstel tot stichting van eeno blijvende nijverheidsinstelling, gewijd aan de voortbrengsc- Jen der Nederlandsche kolonien, ging uit van het U- trechtscho departement der Mij, en was afkomstig van Prof. J. W. Gunning. In de algemeeno vergado- ring van 1864 werd (lit voorstel aangenomen en droegen directuren den algemeenen secretaris der Mij., F.W. Van Eeden, op, allengs eeno koloniale verzameling bijeentebrengen. Met liefde aanvaard, werd dezo taak door Van Eeden op uitnemendo wijze en jnet groote volharding uitgevoerd.

Spodgic groeide de coHectic aan. Uit binnen- en buitenland kwamen verschillende warenverza- melingen bijeen; te Paramaribo vornido zich eeno commissi. (van 1867—70) voor het te vonneu muse- um en vooral jict do Necl.-Indischo Regeering zioli in dezo zaak niet onbetuigd. Zoo schonk hot Dep. v. Koi. in 1865 eene collectie rotansoorten, in 1867 eene schoono verzameling van 1320 Indi- sche houtinonstors, iti 1869 van 400 vezelstoffen en 350 soorten rijst, enz. De te Hnarlejiu bijcongbracht verzamelingen waren in vijf jaren zoodnmg togc- nomen, dal directeuren der Mij. in 1871 besloten, het Koloniaal Museum voor het publiek opensteclden. Do minister Mr. J. R. Thorbecko had voor (lit nieuwo museum beschikbaar gesteld cen gedeelte van het „Paviljocii Welgelegen" in don Haarlcinincr Jhout, dat toeuinaals cenlgszins in verval geraakt was. doch later (in 18G9) van lands- wege werd hersteld.

be plechtig opening van het Koloniaal Museum had plants op 10 Jii i 1871 door den voorzitter der Mij., Dr. A. Vrolic, in het bijzijn van den Minister v. Koi. Mr. P. P. Van Bosse. In de volgende jaren hield do ontwikcling van het museum gregold aan. Vooral werden door zendingen van verschillen-

do beslursambtonaren in Ned.-Indie, zoo ook van .8 Lands Plantcutnui to Buitenzorg, do Gouvcm- mentskiiaciltiur en het Tndisch bbschwezen, bij- dragcii ontvangen, gelijk ook door vele Indische cultuunnaatschappijen, handelssoncemcingen en belangstcllcndo particulicrn de verzamelingen ver- rijkt werden. In het bijzonder hebLn ook koloniale en Internationale, kleinere en grootere tentoonstel- lingen tot den rijcklom van het museum bijgedragen, vooral die te Batavia in 1865 en 1893, te Paramaribo in 1876, te Amsterclam in 1883, te Parijs in 1867, 1878 en 1889, te Wcenen in 1873, te-Philadelphia in 1876, te Amhem in 1878, te Breda in 1893, te 's Gravenhagc-iiFT895, enz. ^In 1884 acclite de Maatschappij t. b. v. Nijverheid het raadzaam, dat het Koloniaal Museum een meer zelf stand ig bestaan verkreeg; ook werd het doel dezer instelling duidelijker aangegeven en hare versterking en uitbreiding beter gewaarborgd. In het toen door directeurn der Mij. vastgesteld en in 1897 en in 190G aangevuld reglement waren de aard en het doel als volgt omschreven: Het Koloniaal ^Museum bestaat uit verzamelingen van grondstoffen, natuurvoortbrengselen van vollisvijt uit de kolo- nien en overzeesche bezittingen; aan het museum zijn eene boekerij en een laboratorium verbonden. Het heeft ten doel de verspreiding van kennis aan- gaande de voortbrengselen van de kolonien en over- zeesche bezittingen; dit doel zal men trachten te bereiken door a) het uitgven van een beschrijven- don catalogus van den inhoud van het museum, b) het onderzoeken van nieuwe of minder bekende grondstoffen, c) het algemcen bekend maken van de resultaten van het sub b genoemde onderzoek, en van andere de koloniale voortbrengselen betreffendo onderwerpen, d) het geven van inlichtingen en ver- strekken van monsters aan hen, die zich daartoe aanmelden, e) het verleenen van medewerking aan alledepartemcten derMij., dietiudelijk tentoonstel- lingen in hun kring wenschen to houden, /) het ver- strekken van verzamelingen voor het aanschouwe- lijk onderwjs aan de scholen".

Bij deze organisatie in 1884 werd eene afzonder- lijko commissie ingesteld, die het beheer over het museum zou vocren onder toezicht van een Raad van Bestuur en behoudens de rechten der My., die van toen af echter do imengiigi in de zaken van het museum aan dezo commissie en dezer raad over- droeg.

Do genoemde raad werd gevormd uit personen, dio aan het museum eene geldelijke ondersteuning verlcenden van / 50 per jaar of / 500 in eens, en tevens deze instelling door hun invloed en voor- lichteing wildon schragen. In 1897 bedroeg het aantal raad sled on 80, gocklecls chefs van handels- huizen. Het voorzitterschap van don raad en de commissio word eerst govoerd door den oucl-Miui. v. Kolonien J. T. Cremer, later door den heer W. P. Grocneveldt en laatstelijk door den heer P. J. van Houten.

De inkomsten van hot museum bestonden uit de jaarlijksche bijdragon der raadsleden, uit subsidien door Maatschappij van Nijverheid, on later ook nog uit subsidien van het Rijk, de provincie Noord-Hol- land on de gemeento Haarlem. Het museum had geneerlei cigen fond son en de geldmiddelleij waren incestal gering. De mot het Musoum verkregen resultat on waren echter veel grooter dan de middo- lon kondon cloen vcrwacchten, zulks tengevolgo van do belangloze medewerking van velen.

Van af de oprichting in 1864 flogcorde als Direc-

tuur F. W. van Eedon, tot de dood hem in 1901 van zijn post wegriep. Zijn opvolger was Dr. M. Greshof, sedert 1395 als ondirecteur-scheikundige a an het Museum verbonden; Greshof overleed in 1909. Beide mannen hebben met groote liefde en onvermoeide energie a an de ontwikkeling van het Museum gewerkt. Toen aan het museum nog geen scheikundige aangesigeld was, heeft vooral Dr. D. De Loos te Leiden de taak van waardebeplang en chemisch onderzoek der handelsmonsters op zich genomen, gelijk het museum bij voortdurring voor speciale quaesties den raad en de hulp van verschillende geleerden genoot.

Toen in 1897 de instelling een eigen laboratorium rijk was, werden hierin onder leiding van Dr. Greshof verschillende koloniale onderwerpen in studio genomen (indigo, koffic, cacao, ijzerhouts, enz.).

De aard der verzamelingen, zooals die te Haarlem nog aanwezig zijn en blijven, tot de gebouwen van het Koloniaal Instituut gereed zijn, blijkt reeds voldoende uit het hierboven gegeven resume van de ontwikkeling dezer instelling en uit haar program ma. Naast een volkenkundige verzameling vindt men er voorwerpen van Indische kunstvlint en kunstnijverheid. Van de producten-collecties zijn als bijzonder volldig te noemen die van de Indische houtsoorten en vezelstoffen; de kina, door Dr. J. E. De Vrij, Dr. K. W.; Van Gorkom, P. van Leersum e. a. bijgebragt; de Indische voedings- en geneesmiddelen, van A. G. Vorderman e. a.; caoutchouc en getahpertia, van G. W. Ten Brummeler en Dr. W. Burck; de Indische vruchten in was, van Mevr. Van Hoek—Wilson, enz.

In het museum zijn de tentoongestelde voorwerpen zooveel mogelijk door modellen, afbeeldingen, gedroogde plantenzamen, toegelicht. Ook bezit het museum een afzonderlijk herbarium van Indische planten, eene verzameling Indische foto's, aquarellen en andere afbeeldingen, alsmede, ter vergelijking, ook kleinere collecties der producten uit vreemde kolonien, meest door consularisateurs tusschenkomst verkregen. In de zoologische afdeling is vooral de belangrijke verzameling insecten, schadelijk voor de Indische cultuur, te noemen. De mineralogische collectie is interdijd door Prof. A. W. Wichmann in orde gebragt.

Eene werkzaamheid van het Koloniaal Museum, die door het Koloniaal Instituut onmiddellijk met kracht is voortgezet, is het kosteloos verschaffen van verzamelingen Indische producten aan de Nederlandse scholen. Thans zijn reeds 2000 van dergelijke schoolcollecties, tezamen met ruim 200.000 voorwerpen, in de verschillende plaatsen van ons land aanwezig en er wachten nog verschillende scholen. Daardoor is de vorming van kleine school-musea en de bevordering van het aanschouwelijk onderwijs ten lande zeer in de land gewerkt.

Het aantal bezoekers van het Museum bedroeg gemiddeld 6 a 7000 per jaar, waarvan 1000 tegen betaling (0,25); de leerlingen van scholen enz. zijn in dit getal niet begrepen.

In de correspondentie van het museum lag, met geen invloed, dien liet door zijne edita uitoefende in de practijk een niet gering deel der nittige werkzaamheid dezer instelling; het was voor Nederland 'e plaats waar zij, die inlichtingen wenscht en betreffende voortbrengelen, land en volk onzer overzeesche gewesten, steeds terecht konden; vooral in handelskringen had het Haartemsche museum een goed en naam als vraagbaak en als neutrale instelling van onderzoek. Men mag dan ook wel zeggen,

dat het Koloniaal Museum tot bloei gekomen is, zij het ook langzaam en door bijzondere inspanning; wat die bloei vooral belemmerde, was het geheel onvoldoende en bovendien weinig stabiele van de geldmiddelen der instelling en hare gebrekkige localiteit te Haarlem; het Paviljoen is niet als museum gebouwd en de plaatsing van twee museum onder dak heeft verschillende bezwaren.

UITGAVEN VAN HET KOLONIAAL MUSEUM. a) Catalogus.

Het plan om een algemeen beschrijvende catalogus van het Koloniaal Museum, tevens als handleiding tot de kennis der voortbrengelen van de Nederlandsche overzeesche gewesten, samen te stellen, werd in 1881 gevormd en is met geldelijke ondersteuning der Regeering grotendeels tot uitvoering gebragt. Er zijn 18 deelen verschenen van dezen catalogus (bij de Erven Loosjes te Haarlem) en men mag zeggen, dat weinige geschriften zooveel tot de praktische kennis onzer Indische producten hebben bijgedragen als deze handige, met zorg bewerkte, boekjes, die bij duizenden in Indie en Nederland verspreid zijn. De indeling van dezen catalogus is als volgt: 1) Koffie (2de dr.), 2) Thee (2de dr.), 3) Cacao en Vanille, 4) Kina (2de dr.), 5) Suiker (2de dr.), 6) Specerijen, 7) Tabak (2de dr.), 8) Rijst, a lie door Dr. K. W. Van Gorkom, 9) Vetten en Olien (2de dr.), door Dr. J. J. A. W. Wijs, 10) Vruchten, geneesmiddelen, verfstoffen, voedingsmiddelen, door F. Hekmeyer, 11) Caoutchouc, gutta-percha en balata (2de dr.), door A. Slingsvoot Ramondt, 12) Houtsoorten van Ned. Oost-Indie tevens beschrijving der meest bekende boomden van den Ned.-Ind. archipel en van hunne waarde voor de huishouding (2de dr.), door J. J. Dufjies, J. 3) Plant-aardige vezelstoffen, tevens overzicht van de meest bekende gewassen in de Ned. kolonien en andere gewesten, waarvan vezelstoffen kunnen verkreger worden, door F. W. Van Eedon (uitverkocht, 2de dr. wordt bewerkt door Prof. Dr. G. van Iterson), 14) Voortbrengelen van Ned. West-Indie 15) Tin, 16) Diamant en edele metalen, 17) Steenkolcn, J 8) Petroleum, alle door Dr. D. De Loos. In dezelvc serie is nog uitgegeven: Handleiding voor het verzamelen en conserveeren van dieren en dierlijke producten in de Ned. overzeesche gewesten, door H. Veen.

b) Verslagen e Bulletin. In het „Tijdschrift van Nijverheid“ (zie onder MAATSCHAPPIJ EN, de Mij van B i j v e r h e i d) zijn sedert de oprichting van het Koi. Museum geregeld alle verslagen dezer instelling, alsmede van haar uitgaande berichten en mededeelingen, opgenomen.

Sedert 1892 begon de uitgave van het Bulletin van het Koloniaal Museum. Dit Bulletin heeft nu opgehouden te bestaan en is door een algemeen register afgesloten. Er zijn 52 nummers verschenen, waarvan do eerste kleinere verhandelingen bevatten en do latere nummers slechts ineen omvangrijke studien (o. a. over indigo, ijzerhoutssoorten, batik-kunst, looistoefen, voedingsmiddelen, kunstnijverheid, cocos, sagoe, caoutchouc). Ook de uitvoerige jaarverslagen van het Museum, die tal van „inlichtingen“ over tropische producten bevatten, verschenen als Bulletin.

Als extra-Bulletin van het Museum verschenen: „Nittige Indische Planten“ door Dr. M. Greshof, een 3 folio-werk met 50 platen. Bij de Rumphiusherdenking in 1902 werd het Rumphiusgedenboek onder redactie van Greshof uitgegeven.

Eene, mo- verscheen mede als extra-Bulletin de publicatien van

c. SchoolalbumH o n o u r e g e u i t-

gaven. Door van Eeden is de uitgave van een plaatwerk voor de scholen begonnen. Dit plaatwerk bestaat uit 5 albums van 12 lichtdrukken over Indisch onderwerpen, die tegen een bescheiden prijs in de scholen werden verstrekt. In 1911 verschenen van de schoolalbucenten nieuwe druk. Een geïllustreerd werkje diende als gids voor de bezoekers en als leidraad bij de schoolverzamelingen.

d) Geschriften over het museum. Beschrijvingen van het Haarlemsch Koloniaal Museum en zijn bijzondere inrichting en organisatie, die men in Engeland getracht heeft op groote schaal te verwezenlijken in het "Imperial Institute", zijn door buitenslandsche bezoekers herbaald gegeven, zoo op uitvoerige wijze door Dr. Ed. Caustic in de „Revue générale des sciences pures et appliquees“ van 15 Febr. 1890, onder den titel:

Y productions coloniales Néerlandaises et musée colonial de Harlem". Bij het 12½ jarig bestaan van het museum in 1884 verscheen een gedenkschrift van F.W. Van Eeden (Tijdschr. v. Nijverheid, DL XLVII) en bij het 25-jarig bestaan in 1896 een dergelijk geschrift van K. W. Van Gorkom (Ind. Mercur 1896). De Voorzitter van het Koloniaal Instituut heeft in zijn rede, gelouiden bij de overdracht van het Koloniaal Museum, de ontwikkeling van het Museum geschiedt (zie het tweede jaarverslag van het Koloniaal Instituut).

Met kleine middelen is in het Koloniaal Museum veel tot stand gebracht. Hoezeer de werkzaamheid van het Museum in handelskringen gewaardeerd is, blijkt het best uit de stichting van het Koloniaal Instituut, dat onder meer de voortzetting van de werkzaamheid van het Koloniaal Museum beoogt, maar dan onder gunstiger voorwaarden.

KOLONIAAL VERSLAG. Zie VERSLAG (KOLONIAAL).

KOLONIALE BANK. Zie CREDIET-INSTITUUTEN.

KOLONIALE ONDERWIJSCONGRESSEN. In Septemder 1915 deed de afdeeling "Nederland" van het Nederlandsch-Indisch Onderwijscgenootschap het voorstel om congressen te houden, die aan het onderwijs in de Nederlandsche kolonien zouden worden gegeven. De belangstelling, die dit plan vond, heeft ten gevolge ghaeld dat op 28-30 Augustus 1916 in Ben Haag het Eerste Koloniaal Onderwijscngres is gehouden. Prins Hendrik was besebmerheer, Minister Pleycerevoorzitter, Mr. J. E. Abcndanon voorzicllcr. Bij de opening van het congres waren ruiin 200 Europecsche en Aziatische bezoekers aanwezig. Zi: ven vraagpinten werden behandeld: 1. Samcnholing van het onderwijs voor alle bevolkingsgroepen in Ned. Indië. 2. Gebruik van Nederlandsche talen, Chineesch en Arabisch in het Nederlandsch. 3. Aansluiting van lager en hooger gaand onderwijs. 4. Licidende beginselen bij het onderwijs van wego de Zendingen verhouding tusschon, jieggering en Zending in zak toezicht op het onderwijs. 5. Moet meer uilgebreid Lager Onderwijs zyn cindonderwijs, of ook voorbereidond onderwijs? 6. Onderwijs aan lualandsche nieisjes. 7. Indische onderwijzers voor het onderwijs dat in het Nederland sch wordt gegeven. Over deze vraagpunten hadden vooraf daartoe aangewezen inleiders him praevulvis gegeven; dezo adviezen waren in een boek vercnignd, dat v66r het Ongres aan do leden was toegczonden. Do praevulvisours iciddeu het debat in; do uit Indie door Europeanen en Inlanders gezonon praevulvis werden door plaats ver van get's in hot kort worgegevon. Aan do dobatton word

door do Indlandscho bcstuursleden, leden on praovulvisours lovcndig declgenomen; van de vior dames, die het woord hebbon gevoord, waren twee Indlandsche. Besluiten zyn niet genomen; het Stenografisch Verslag en de Biindel Pracadvizon geven vclerte meeningcn aan. Staande het Congres is het besluit genomen tot opricthing eener vereeniging voor de regeling en voorbereiding van latere koloniale onderwijscngressen, welke vereeniging in October 1917 tot stand is gekomen en in 1918 het Tweede Koloniaal Onderwijscngres zal houden. Eene fraaie School- en Onderwijstentoonstelling is tijdena het Congres te bezichtigen geweest.

Literatuur: Pracadvizon van het Eerste Koloniaal Onderwijscngres, Den Haag, Drukkerij Kortzsch huis, 1916; Stenografisch Verslag van het Koloniaal Onderwijscngres, Ibid.; Prof. Dr. Ph. Kohr'stamm, Indrukken van het Koloniaal Onderwijscngres, in „De Schakel“, 1c Jrg., No. 6; N. Adriani, Het Eerste Koloniaal Onderwijscngres, in „Stemmen des Tyds“, November, 1916; Catalogua van de School- en Onderwijstentoonstelling, Den Haag, J.-L. Bootsma, 1916.

KOLONIALE POLITIEK (NEDERLANDSCHE). In 1585 sloot Koning Philips II de havens van Portugal en Spanje voor den handel van de Nederlandsche rebellen. De Nederlanders, die tot dusver de vrachtaarders waren geweest tusschen de Spaansche en Portugeesche havens in het Noorden van Europa, voor wat betreft o. m. de specerijen van den Indischen archipel en andere Oostersche waren, besloten nu zelf die specerijen en waren in dien archipel te gaan halen. In 1595 werd daarmede begonnen en van dat jaar af tot 1602 volgde het lijden van de z.g. wildovert. Gedurende dat tijdperk verlieten 60 schepen in 14 verschillende expedities naar het Oosten, uitgerust door een aantal daartoe opzettelijk onafhankelijk van elkaar in het leven geroepen conpagnieschappen.

In 1602 ziet men in, dat de doodende concurrentie, die de onderling onafhankelijke Oost-Indievaarders elkander aandoen, zeer nadeelig werkt en dat overigens, waar de Nederlandsche staatsgemeenschap niet bij machte is zelf in Indie beschermend op te treden, gewenscht is vereeniging der verschillende handelslichamen tot één lichaam, dat sterk genoeg zal zyn om handel te drijven en dien handi met de wapens te verdedigen. Zoo wordt dan — vooral door toedoen van den Raadpensionaris Johan van Oldenbarneveldt — gesticht de V. O. I. C. (Vereenigde Oost-Indische Compagnie), aan welke door de Staten-Generaal diverse rechten van monopolie on van soverciniteit woixlen geschonken bij Octrooi van 20 Maart 1602. Dit octrooi, telkens verlengd, blijft de grondwet der V.O.I.O. tot haar val. Aan die Compagnie alleen, met uitsluiting van alle andere Nederlanders, werd in do eerste plaats toegestaan het recht van vaart en handel beoosten „de Capo de bonno espérance of do d' strato van Magellanes“. In de tweede plaats word haar het recht geschonken om daden van soverciniteit, van publiek-rechtelijk karakter in het Oosten te verrichten („mette Princen en de Potentaten verbintenissen „ende contracten te maken, fortressen te bouwen, „Gouverneurs, volk van oorloge ende officieren van „justitie ende tot andere nodelijke diensten te stellen“, alles uit naam van de Staten-Generaal. De Republiek behield zich alleen een recht van controle voor: de hoogo ambtenaren in Indie hadden den eed van trouw aan de Staten-Generaal af te leggen; de bevelhebbers der z.g. retourvloeten moes-

ten schriftelijk rapporten overleggen aan de Sta- ten-Generaal.

De V. O. I. O. was feitelijk een federatie van verschillende hiervoren vennede, op zich zelf staande Compagnieschappen, die alsnu Kamers werden der nieuwe Compagnie. Die Kamers waren zes in aantal, waarvan elk haar eigen bestuur behield: die van Amsterdam, van Middelburg, van Enkhuizen, van Hoorn, van Pellet en van Rotterdam. De Kamers werden bestuurd door Directeuren of Bewindhebbers ten getale van zestig, ledere Kamer rustte haar eigen schepen uit, welke in Indie ten behoeve van diezelfde Kamer werden gearceerd, terwijl de opbrengst eveneens ten voordeele der Kamer werd verkocht. Intusschen was het aandeel, dat aan elk der Kamers in de uitrustingen der vennootschap zou toekomen, in het Octrooi vastgesteld. Het algemeen bevel zou worden gevoerd, door een college van zeventien personen, bekend onder den naam van de Heeren XVII, welk college werd gekozen uit do zestig Bewindhebbers. Zie verder COMPAGNIE (OOST-INDISCHE).

De nieuwe Compagnie begon met de verschillende door de Voorcompagnien gestichte kantoren uit dielanden over te nemen. De bedoeling met de onderneming der V. O. I. O. was, tegen verkoop in Indie van Europeesche waren aldaar specerijen op te koopen, deze naar Nederland te vervoeren en ze daar te verhandelen. Zooals hiervoren gezegd, kreeg zij te dierzake een monopolie tegenover de Nederlandsche kooplieden, die zich daarbij neeplegden. Doch om zich een voldoende en een loonnende inkoop in Indie te verzekeren, ging nu de Compagnie ook van de hoofden en bevolking te baren bate monopolies bedingen. De te dien aanzien gesloten contracten zijn ontelbaar vele. Om die monopolies te handhaven was vestiging van vaste kantoren „lo- ges" eerst, en daarna uitoefening van macht door middel van forten en verving van grondgebied noodig, hoezeer niet dan schoorvoetend die weg werd ingeslagen.

Blijkens de bewoordingen van het Octrooi is dit ook dadelijk aldus begrepen. Was het eerste optreden der Compagnie dus alleen commercieel, zij was er op aangewezen een territoriale macht te worden en wel een macht, die door de omstandigheid, dat zij zich bevond te midden van rusteloos oorlogvoerende en twistende volkeren, voortdurend verder om zich heen zou moeten grijpen. Ook de omstandigheid, dat de Compagnie in Indiï Spanje en Portugal ontmoette, was een aanleiding om te trachten de bezittingen van deze twee rijken ineens te woelen, hetgeen alweder verwervtig van grondgebied betekende.

Het ververven van grondgebied nam aan vaug in de Molukken met de verovering op de Portugeezery van het fort Leitimo op Amboina (1605), waarna volgde de verovering van de Molukken, van de eilandwereld Ternate, Tidore en de Molukken van de Banda-eilanden (1609). Na de verovering van Batavia (zie BATAVIA) en de aanwijzing van die plaats als hoofdplaats van Ned.-Indie (1619) had men zoo te zeggen van hieruit de verdere machtsuitbreiding zooluilen Java als op Java zelf plaats: 1641 verovering van Malaka, 1645/1646 verdragen met G. Bantam en Mataram, 1659 verovering van Palembang, 1661 verovering van de hoofden van Sumatra's Westkust, 1667 met de hoofden van Sumatra's Oostkust, 1667 verovering van Makassar, 1677/1678 verkrijging van de eilanden hup tegen Troena Djaja — van grondgebied van Mataram in Rembang, Sc-

marang, Krawang en Preanger; 1682 verovering — na binnlandsche twisten in Bantam — van gebied tot aan do Tangerang-rivier; 1705, na den Mata-ramschen successieoorlog, volledige verkrijging van Cheribon, Preanger, Soemene en Paimekasan; 1743 na de aansluiting van Mataram aan den Chineeschen opstand, verovering van het overig Madoora, Java's Oosthoek en Soerabaja, Rembang en Japara; 1745 verovering der suzeriniteit over Siak; 1746 1756 contracten met Bandjermasin; 1748—1750 verovering der suzeriniteit over Bantam en van direct bestuur over de Lampongs; 1749 tijdens den Mata-ramschen successie oorlog, afstand door den Socsoehoen van zijn geheele rijk aan de Compagnie, waarna in 1755 volgt de verdeling van Mataram in twee deelen: Soerakarta en Djokjakarta, welke twee deelen later, wanneer er van zullen afgescheiden zijn de Mangkoenegaran (1757) en de Pakoe Alaman (1812) tot vier zullen worden (zie JAVA. Geschiedenis).

Tot op dat oogenblik (half de 18e eeuw) is do macht der Compagnie gestadig toegenomen. In do daaropvolgende laatste 50 jaren van haar bestaan zijn nog wel een paar machtsuitbreidingen te boekenen: 1778 contract met Pontianak; 1784 suzeriniteitserkenning door den Sultan van Riouw; 1787 suzeriniteitserkenning door den Sultan van Bandjermasin, maar overigens heeft een rasche achteruitgang plaats. Op Sumatra's Westkust nestelen de Engelschen zich in Tapanoei; op het vastland van Azie gaat het aanzien der Compagnie gestadig achteruit ten voordeele eveneens van Engeland. Bij den oorlog met dat land van 1780 geven do factory en ter Sumatra's Westkust zich aan de Engelschen over; bij den vrede van Parijs van 1784 moet Negerpatnam worden afgestaan en do vrije vaart in den Archipel aan de Engelschen verleid.

Wat betrefft de inwendige organisatie der V. O. I. C., werd, zooals hierboven is vermeld, het algemeen bevel in Nederland gevoerd door de H. H. XVII. Zij voerden de correspondentie met de Regeering in Indie, ontvingen de verslagen, gaven do noodige bevelen, bepaalden de hoeveelheden der uit Indie te zenden producten en stelden de prijzen vast, die daarvoor jncslen worden besteed. In den beginne voelden zij, dat zij onkundig waren omtrent Indiïsche zaken. Later gingen zij alles minutieus regelen en voorschrijven, totdat weer do tijd kwam, dat zij er minder belang in stelden hoe de zaken in Indiï liepen, mits slechts geld gemaakt werd, op welke wijze ook.

Aan het hoofd der Regeering in Indiï slond do Gouverneur-Generaal (met di) Jtaad van Indie, bestaande uit 4 leden. De G. G. had een afbeslissende raad (Raadsleden) en een raad van honneurs (honneurs) hem te raad te raad. Oulderen G. G. en den Raad stonden ambtenaren, die in hun titel ontclenden aan hunne oorspronkelijke handelsfunctien: opperkoopman, koopman, onderkoopman, bockhouder, klerk enz. Hoezeer overigens de Compagnie inder en meer een uitgebreid beheerschte, het bestuur lief zij, zooveel dit slechts enigszins met hare bijzondere belangen verenigbaar was, aan de Nederlandsche hoofden (op Java de Regenten) over. Met de belangen der bevolking Hot zij zich niet in. De positie der regenten op Java was op het einde der 18e eeuw om zoo te zeggen die van pachters of administrateurs, die te zorgen liadden, dat de opbrengst van de aan hen loevertrouwde landgoe-

deren — m. a. w. do aan do bevolking opgelgde verplichte leveringen van producten aan do Compagnie — ovcreenkostig de bopalingen aan doze ten goedo kwamen. Do Compagnie was, zooals gezegd, in don grond der zaak cene onderneming tot het drijven van handel, alleen bedacht op het behalen van voor- *deel. De opzct van de onderneming was dat Euro- peesche waren, meestal geweven goederen, aan do Inlandsche markt zouden worden gelcovrd en dat zooveel mogelijk inlandsche producten daarvoor in ruil zouden worden ontvangen. Slechts noocd wer- (lon do waren van de Inlanders met specie betaald. Voorgeschreven was zooveel mogelijk te betalen met goederen. Men had dus in zoovor louter een koop- niansbedrijf. Naast dezo privaatrechteljko verkrij- ging van goederen verwierf echter — krachtens contract —ook langs publiekrechtelijken weg de Ooiu- pagnio zich producten door „contingenten en vor- plichte leverantien". Contingenten, zynde de jaar- lijksche leveringen van bepaalde hoeveelheden producten van overeengekomen soorten door de hoof- den dor bevolking, nu eens tegen bepaalde (gerin- gen) prijs dan weer voor niets. Verplichte leverantien zijnde de verplichte levering van den gheelen oogst van zekro producten, als koffie, peper en andere. Zie art. CONTINGENTEN. De vaststelling van do op te brengen hoeveelheden hiekl verband met de vraag op de markt: al naar gelang van die vraag golasste men meer of muider te leveren, by to plan- ten of aanplant te vernietigen. De prijzen hidden hiermede geen rekening; zij werden gebecl onafhankelijk van de vraag en ook van den besteden ar- beid bepaald. Werd de vraag op de Europeescho markt grooter, men verhoogde daaron iiit de prijzen, doch men gelaste do inlandsche hoofden cen- voudig meer te leveren. Werd de vraag op de Euro- peesche markt geringer, de Compagnie gelastto, wanneer zij (lit in haar be lang achte, de vernieling van een deel van het gewas. Met deze gedragslijn hidden verband do beruchtongitochten in de Nolukken en de herhaalde uitroeiing van koffie- aanplantingen op Java.

Hot handelsmonopolie dee Compagnio kon echter op den langen duur zich niet handhaven. Do smokkelhandel met Arabieren en Eugelschen was in hot midden en op hot eindc der 18e eeuw zoo sterk, dat de Batavia meer lijnwaren werden verkocht van vreemden dan van Nederlandschti oorsprong, ter- wiji do manufacturen, voor de inlandseho markt voor 'n Coinpagnie's reken in g ingevoerd, bij pak- huizen vol lagen te bederven. Ten slotte ging dan ook het eigenlijk liandelsbedrijf, het bedrijf van vor- krijging van producten voor do Europeesche markt door ruiling te niet, en bestonden do inkomsten uit- tiluend uit do opbrengst van contingen/en en verplichte leverantien.

Wat nu was do eigenlijke oorzaak vnu den latereu val der V. O. I. C. ? Zondor eenig systemi en op do incest verwarde wijze werden de fituincien ij) hot jnoederland bcheenl. In de mcesto der 200 jaren van haar bestaan keerde zij con dividend uit van 12½—50 %, zijnde ceno gomickleko rente van 19 % *H jaars over het aandeelkapitaal. Was in ccnig jaar geen winsl genmarkt, dnn werd geld gelccnd om niettoin dividenden uit to kcoren, een der oorzaken van den latoren grolou schuldenlast, die zich al- Jcngs tot een bed rag van 134 nllioen gulden en 15 miljoen renteschuld aan de Algemccno Staten op- hoopte. Mnar het verward beheer van *8 Gompag- nic's finanoien in het moederland was niet de voor- naamsto factor van haar val. Hetgeen haar hot

mcest fnuikte was het innerlijk bed erf in de ambe- naarswrekl en de administratie in do kolonie zelve. De ambtenaren werden ten ccncnmalo ontoe- reikend bezokligd; ten ovcrvloede werd hun slechts de helft van het salaria uit gekeerd en de andere helft cerst na onnjkorast van het aangegaan verband en terugkeer naar het vncderland. Die ontoc- reikendo salarieering had in de eerste plaata het gc- volg, dat bekname, rechtschapen linden weinig neiging gevoekten om bij de Compagnie in dienst te t reden en dus het maatschappelijk en mo reel gchal- te van hen, die dienst namen, over het geheel laag was. Maar in do tweede plaats moest de geringe be- taling cr toe leiden, dat de ambtenaren langs andere wegen hunne inkomsten trachten aan te vullen en, in verband ook met hun bedenkelijk mo reel gehalte, gereddelijk toegaven aan do verzoeking tot oneerlij- ke praktijken. Ncrgns word meet aan smokkclen ge- daan dan op de eigen schepn der Compagnie. Hior werd zij bestolen in de spillages, toegestaan op do in hare pakhuizen opgeslagen, door de inlanders gclevercle producten; daar door het opkopen van goederen tegen prijzen, dieo alccn in naain werden bc- steed, en door het verkoopen van Europeesche waren tegen hoogero bed ragen dan verantwoord werden. Bo vena! echter waren de inlanders het slacht- offer van uitzuiging. Bij idereu schrede, door de op- gebrachte waren afgclegd op den langen weg van den voortbrenger tot 's Compagnie's pakhuizen, werd door de beambten tol geheven. Van het geld daarentegen, dat de Compagnio door bemiddeling van haro ambtenaren uitbetaalde ter vergoeding van gekochte of opgcvordeale producten, ontvin- gen de werkeljko producenten dikwijls hoegenaamd niets.

Een voortgezot slecht boeher in het moederland, met als gevolg daarvan een steeds drukkender schul- denlast, en een gobrekkig binnenkomen, door den ontrouw der ambtenaren, van de inkomsten in Indie, die tweo omstandigheden kondon wel tot niets an- dors leiden dun cen nl grooter gebrek aan geld mid- deen, waarvannoodzakelijksolutcmachteloosheid en alginccono ineenstorting het eindc raestetou zijn. -/v/n de laatste jaren van de tweede helft der 18e eeuw zakto do V. O. I. O. van zelf in elkaar. Eeno commissie werd nog in 1790 ingcstekl tot onderzoek der zakon, die enkloewij zigin gen in hot gchuldigde stelsel bracht. In 1793 werclen daarop Mr. S. O. Nedorburgh en S. H. Frijkenius naar Indie gezonden, aan welko commissie daar to lande nog werden toegevoegd do G.-G. Altng en diens schoonzoon J. Siberg (zio OOMMISSARISSEN- GENEERAAL). Dco commissio had tot opdracht het aan- brongen van do noodige hervormingen on bezu- nigen in do Indisc he administratie. Den 28en Sept. 1799 word zij ontbonden, zondor iets tot stand te hebben gebracht. Inmiddcls waren in Nederland zelf gewichtigo beslissingen govallcn. Torwiji te voron reeds de III. XVII waren ontslagen en vervan goi waren door een Comit6 tot de zaken van don O. I. handoln bozittingen, vernietigdo deStaata- regcling van 1793 *3 Compagnie's Octrooi met ingang van 1 Januari 1800 en bepaalde zij dat <Je Ba- taafscho republiek tot zich zou nomen al haro be- zittingen on eigotidommen bonovons allo drczvever schulden, terwijl de aandeelhouders on andere be- langhobbendon door den Staat zouden worden schadclooa gesteld bij wijzo van afkoop. Het opporbestuur over do kolonien word opgedragen aan het „Uitvoerielu Bowind" derKopubliek, onderwelks bovolen het bestuur over do bezittingen in Asia zou

worden gevoerd door een „Raad der Aziatische bezittingen en etablissementen”, den z.g. Aziatischen Raad, welke den 1en Mei 1800 in functie trad. Overigens bepaalde de Staatsregeling van 1798, dat „vooralstnogh” het oude stelsel in wezen zou blijven met de wijziging door de Staatscommissie van 1790 aangebracht. De Staatsregeling van 1801 bracht ter zake geen nieuwe beslissing. In de plaats van het uitvoerend Bewind stelde die regeling een Staatsbewind, en dit Staatsbewind benoemde in November 1802 een commissie om to dienen van ad vias „omtrent den voet op de wijze waarop in het „vervolgd do hand el op's Lands bezittingen in O. I. „zou behooren gedreven en die bezittingen bestuurd „te worden, in diët voege dat aan dezelfde de hoogst „mogelijke trap van welvaart, aan den koophandel „dezer republiek het nicest nut en aan's landsfinan- „cien het inbeste voordeel moest aangebracht”. Tot de zeven leden der commissie behoorden mr. S. C. Nedorburgh vd. en Dirk van Hogendorp, die vijf- tien jaren in dienst der Compagnie in Indie geweest was (zie het art. HOGENDORP. D. VAN). Nr. Nedorburgh was voorstander van het oude stelsel, zij het ook zooveel mogelijk van zijne gebreken gezui- verd. Van Hogendorp stond nieuwe denkbeelden voor: afschaffing van gedwongen levering en van heerendiensten en volledigen vrijhandel; uitgifte van den grand in erfpacht aan de landbouwende bevolking, invoering van een hoofdgeld. Den 3 len Augustus 1803 bracht de commissie aan het Staatsbewind haar rapport uit, tegelijk met het ontwerp van een „charter tot vestiging van de regeering en het bestuur der Aziatische bezittingen” enz.

Rapport en charter heetten een compromis tus- schen de denkbeelden van de beide tegenstanders, maar het compromis neigde zeer sterk naar de zijde der denkbeelden van Nederburgh. Vooral het rapport huidige beslist de leer, dat de kolonien er zijn ten bate van het moederland en niet het moeder- land voor de kolonien, welke vrijheden ook aan deze werden gegeven naast de groote privileges, welke aan den Staat verbleven. De contiingenten bleven ge- handhaafd voor de voornaamste cultures: koffie, peper en specerijen. De mindere cultures, zooals indigo en katoen, bleven aan den vrijen arbeid over- gelaten. De handel zou op enkele uitzonderingen na, pl. gouvernementen producten, opium, vuurwapenen, rijst en hout, worden vrijgelaten. De G.G. zou direct ondergeschikt zijn aan de Landsregeering. Niemand zou meer in kolonialen dienst kunnen komen dan na afgelegd examen.

Het Charter, dat bekend is gebleven onder den naam van het Charter van Nederburgh, word in 1804 door het Staatsbewind vastgesteld, maar trad nooit iii werking. In 1805 namelijk trad Mr. R. J. Schimmelpenninck op als hoofd der liegee ring en deze helde meer over tot de denkbeelden van Van Hogendorp, zoodat 27 Jan. 1806 in plaats van het Charter werd vastgesteld een „Reglement op het beleid der regeering” enz., waarbij we rd uitgegaan van het beginsel, dat: „het meeste belang van het moederland met het grootste nut en voordeel der inlanders gepaard ga”. In vergelijking met het 0)larger draegu verschillende bepalingen van dit Reg. Regl. de sporen van deze zienswijze. Voor de invoering werden twee Oommissarissen-Generaal, Dr. C. H. van Grasveld en W. C. T. Elout, afgevaaxikigd naar Indie. Terwijl zij nog op reis daarheen waren, bereikte hun te New-York hunne terugroeping door Koning Lodewijk, die den Aziatischen Raad ophief, een Minister van Kolonien aanstelde en Mr. Herman

WillcmDaen(lelstx)Gouvenixir-Generaalbenoemde.

Daedels kreeg den last medo, dat hij „op do plaats zelf ondrzocken moest do denkbeelden over notablc veranderingen to maken in do plaats heb- bonde inrigting onder de Javanen\ besproken in het rapport; dor Staatscommissie van 18021803, zoomede of het Charter, dor dio Commissie ont- worpen, zij het dan gewijzigd, kon worden aango- nomcn als grondwet voor onze Aziatische bezittingen. „Een der crstc hoofdtrekken” echter van d& rcgelingen van Daedels was het behoud van's Oom- pagnie's stelsel van verplichte culture en leverin gen. Deze moesten volgens hem blijven vormen het aan- decl van den Javaan in de kosten der bestuurshuis- houding, omdat „reguliere belastingen alsnog niet van hem konden worden gevergd”. Alleen werden sommige verplichte culturen, welke lasten op de be- volking legden zonder dat evenredige voordeelen voor het Gouvernement daartegenover stonden, af- geschaft of vrijgelaten, terwijl bij de tclt en do lo- verantie der ged won gen producten eene „betere regeling” zou worden getroffen, o.a. ter venmindering van gelegenheid tot misbruiken van de zijde dor Javaansche hoofden en Europeescho ambtenaren. Ook de heerendiensten werden dor Daedels niet afgeschaft. Integendeel, vooral voor den publieken dienst — aanleg en onderhoud van wegen en brug- gen en dergelijke — drukten zij onder dezer G.G. zwaar. Aan sommiigo verplichte diensten, met name aan die ten behoeve van Europeescho ambtena- ren, werd niettemin een cindc gemaakt en andere, als die ten behoeve van Regen ten en lagere Javaansche hoofden, werden beperkt. Ook overigens worden de Javaansche hoofden in bevoegdheden, waar- van zij misbruik konden maken, en de Europeescho ambtenaren in emolumenten, welke schadelijk wa- ren voor de Inlandsche bevolking, gekortwiek. Do macht van de zelfbesturen in Bantam, Oheribon en Vorstenlanden word besnoeid (zio art. DAENDEI'S en JAVA G e s c h i e d e n i s).

Den 16en Mei 1811 nam Generaal J. W. Janssens het bewind uit Daendels' handen over om 18 Sept. d.a.v. reeds de kolonio over te geven aan de Engl- schen onder hoofd lciding van den Gouverneur-Ge- neraal van Britsch-Indie, Lord Minto (Zio JAVA G e s c h i e d e n i s). Den 1ien Sept. t. v. was Thomas Stamford Raffles benoemd tot Liutenant-Go- vemor of Java and its dependencies. Het bestuur van Raffles is een der mijlpalcn geweest in do staat- kundige geschiedejis van Ned.-Indie. Daedels had do contiingenten en verplichte leverantien en grootendeels ook do heerendiensten gehandhaafd. Raffles maakte aan do contiingenten en verplichte leverantien een einde, allhans voor het overgrootc deel van Java. In de Praengcr bleef het stelsel van ged won gon tee It en levering bestaan. Ook de hee- rendiensten schafto Raffles af, dit echter meer in begin sei dan in werkelijkheid. Mr. H. W. Muntingho, ecu der drie leden van den adviseerenden raad van den Luitenant-Gouverneur, drukte het aid us uit, dat Raffles verliet het stelsel van handel en aan- vaardde een stelsel van belasting. Want in de plaats van do contiingenten en verplichte leverantien, wel- ker afschaffing voor don inlander beteekendo vrijen arbeid en vrijo beschikking over de vruchten van dien arbeid, voerde Raffles in een be- lasting van den grond, de land rente. Voor de gebruik8iechlen option dor haar bebouwdcn grond zou <lc bevoJking aan den souverain-eigenaar van den grond — en dus aan het Gouvernement, waar dit als zoodanig de plaats van den inlandshen vorsthad in gen omen, — bij wijze

v&n huur of pacht opbrengen kon zckcr gedcelto van den oogst. Do niet-landbouwers zouden door een „huistax“, bedrijfsbelasting, worden gelooft.

Behalvo door de vervanging van oontingonten en gedwongen levering door land rente, word Raffles' bestuur nog gekarakteriseerd door vordoro fnuiking van de macht der zelfbesturen. In Bantam on Cheribon weixl jechtsrocksch bestuur inge- voerd, met afschaffing van do sultanaten. In do Vorstenlanden werd aan de contingonten en vor- plichte leverantion een eindo gemaakt en werden do z.g. „toipooten“, drukkende belastingen op den doorvoerhandel van den Javaan, overgenomen door het Gouvernement. Voorts word het gebied der vorsten verkleind en speciaal in Djokjakarta een klein gebied als cfrlijkj leen van het Gouvernement afgestaan aan een der Pangerans, met den titel Pakoo Alam (ziede artt. RAFFLES en JAVA, G e - s c h i e d o n i s).

Raffles trad 11 Maart 1816 af als Lt. Gouverneur van Java en Onderhoorigheden, om in die waardig- heid to worden opgevolgd door John Fendard.

Intusschen was bij het Londensche traktaat van 13 Aug. 1814 de teruggaaf onzer bezittingen in. Oost- Azie vastgesteld. Mr. C. Th. Elout, G. A. G. Ph. baron van der Capellenen A. A. Buyskes werden aan- gewezen om als Commissarissen-Generaal de over- neming te bewerkstelligen. (Zie COMMXSARIS- SEN- GENERAAL). Hun vertrek werd echter ver- traagd door Napoleon's terugkeer van Elba, zoodat zij eerst 29 Oct. 1815 zich konden inschepen, en nog duurde het tot 19 Aug. 1816 voor wecler de Nederland sche vlag to Batavia gebeseben werd. Eerst eindo van het jaar 1818 kon de taak der Commissa- rissen-Generaal als volbracht worden beschouwd. Eerst toen immers waren — Sumatra's Westkust uitgezonderd — alle bezittingen van de Engelschen overgenomen en was men ook op administratief gebied zoover gevorderd, dat de regeering kon worden overged ragen aan den Gouverneur- Generaal Van der Capellen, bijgestaan door de toon bcoenide le- den van den Raad van Indie.

Tijdens de overneming in 181G/IS19 uit handen der Engelschen beteekende ons bezit buiten Java weinig. Het bepaalde zich op Sumatra tot. Pad an g. en Palembang, op Borneo tot Bancljermasin, Pon- tianak en Sambas, op Celebes in het Zuiden tot Makassar en enkele cilanden, in hot Noorden tot do Minahasa. In de Molukken was ons gezag lets meet btceeknend, maar tengevolge van de wijze, waarop daar was huisgehouden, had het weinig waaixle. Ook op Java was ons rechtstreeksch bestuur nog vrij beperkt. Gcdurondo de cersto ticn jaren na 1818 waren wij bovendien nog gonoodzaaktongeveerov- al gewapenderhand op to treden: in 1817 op Sapa- roca en naburige eilanden: in 1818 /1825 in Palcm- bng ; in 1818 in Ohcribon ; n(1821 tot Sumatra^ Westkust (Padri-oorlog); in 1822 in Kcdoc en Bantam ;in 1822/1824 in West-Boeco; in 1823 op Ceram ;in 1824 op Zuid-Celbes; in 1825 ter Zuidkust van Borneo.

Bij de overneming der kolonio uit handen der Engelschen hadden voorts zich een aantal punten van versehil met dozen voorgedauw, welke niet dadelijk konden worden uitgeiaakt, doch, als betreffendo gewichtigo zaken, in Europa moesten worden beslist. Dit geschieddo bij het traktaat, tusschen Ncdorland on Engeland to Lqnden gesloten op 17 Maart 1824, waarbij Nedcrclancf afstand deed van ul zijno bezittingen op het vastcland van Azie (Mulakka en On- derhoorigheden), alsmedo van allo vertoogen tegen

de vestiging der Engelschen on ljet eiland Singapore, doch daarlegonover verkreeg Bcnkoelcn en Niasw terwij 1 Engeland afzag van alle aanspraken op Billiton on bcloofde geen nederzettingen te zullen stich- ten op do eilanden bezuiden straat Singapore. Aan het vcrd mg was een nota toegevoegd, waarin Nederland bcloofde zorg to zullen dragen, datdebetrok- kingen met Aljeh in dier voego zouden worden gere- geld, dat die inlandsche staat, zonder lots van zijno onafhankelijkheid to verliezon, de veiligheid van handel en scheepvaart niet zou verstoren. Midden 1825 brak de Java-oorlog uit (zie JAVA geschie- denis), dio er too noopto op de Buitenbezittingen, ook op Sumatra, de krijgsmacht tot de kleinste sterkte te vermindren, met het gevolg dat in 1830 ons feitelyk gezag aldaar beperkt was tot de bezette posten. Na dem ping van den opstand op Java werd een groot gedcelte van het gebied, dat tot d us ver deel had uitgemaakt van de Javaansche Vorstenlanden, onder onmiddcllijk beheer gbracht, waar- mede het rechtstreeks bestuur gedeelte van Java den tegenwoordig onivang verkreeg. Na 1830 zijn op Java de staatkundige verhoudingen niet noe- menswaardig gewijzigd, behoudens alleen wat Ma- doera betref, waar do regenten eerst langzamer- hand zonder militair oplrden van vrnjel onaf- hankclijke bondgenooten werden teruggebracht tot de betrekking van inlandsche landsdienaren..

Aldus ontwik- kclde zich de staatkundigo toestand van 1816 tot 1830. Maar oneindig moeilijker dan de bevestiging van het gezag in den Archipel was de keuze van con aan de cischen van dien tijd beantwoordend regcerstelsel. De grondwet van 1815 had het opperbestuur over do kolonie — bij uitsluiting — opged ragen aan den Souvereinen Vorst- — De Vorst op zijn beurl droeg do vaststelling der nieuw in te voren regeeringsbeginselen on aan de door hem naar Indie gezonden Commissarissen-Generaal. Bij hunne overneming der kolonie hadden dezon nu de keuze tusschon twee onderling geheel afwijkende stelsels: het ene, dat van de O. I. Compagnie, was uitsluitend gericht op het verkrijgen van aanzien- lijke ba ten uit de opbrengst van monopolien en hef- fingen in natura; hot andere, dat van Raffles, was ,gericht op vrije ontwikkeling van de hulpbronnen dos lands door toelating van particuliere industrie en zonder besclikking van landswego over arbeid en bezittingen dor bevolking, aan welke het vol go- not hiervan verzekel zou zijn, waarbij dan de landsinkomsten verkregen zouden worden uit gel- delijke belastingen. Aan Commissarissen-Generaal was meegegeven het Charter Van Nederburgh, doch in hot trefion van de nieuwe rgeeling waren zij niettemin geheel vrij en al spoedig deden zij zich ken non als voorstanders van do beginselen van Raffles. Hot door hen op 22 December 1818 bij Publi- catic uitgevaaxligd „Reglomont op het beleid van „de regering, hot justitiewezen, de cultures en den „ hand cl in 's lands Aziatische bezittingen" was op dat stolsel govestigd: o.in. werd do land rente behouden. Onder viguour van dat Reglment trad 1 Januari 1819 Baron van der Capellen als Landvoogd op. Al spoedig echter kwam hij ten deele terug op do inzichten der Commissarissen-Generaal en waar de- zen voorstanders waren geweest voor het uitgeven van woeste gronden aan particulieren, bleek hij wcl- dra gezind tot wering van particular landbezit door Europeescho planters. Hot bestuur van Van der Capellen kennierkto zich overigens door groote uit- gaven, veroorzaakt voornamelijk door do vele oor- logen on duaraan niet geveendredige inkomsten.

De financieele maatregelen, door heni naar aanhiding da ar van gen omen, waren niet gelukkig. Bekend is zijne onderhandeling op nadelige voorwaarden over con leening) het handelshuis Palmer en Co. te Calcutta en de niet-goedkuring van die leening door Koning Willem I. In 1825 word daarop door den Koning andermiaal een Conmissaris Generaal, L. P. J. burggraaf Du Bus de Ghisignies, naar Indie gezonden, thans met de uitdrukkelijc opdracht de meest mogelijc bezuinigingen in te voeren en tevens een onderzoek in te stellen naar de a-anbevelenswaardigheid van elk der twee stelsels, onderscheidenlijk door de vroegere Conmissarissen- Generaal en door Van der Capellen voorgestaan. Den uitslag van dat onderzoek legde Du Bus neder in zijn bekend rapport van 1 Mei 1827, dat geheel xitging van het denkbeekl oni particulior initiatief en kapitaal te hulp te roepen voor de ontwikkeling van de kolonie. Dit rapport werd aanvankelijk gunstig ont van gen. De nijpende nood evenwel der Indische financiën, door den Java-oorlog nog zeer verergerd, en het vurig verlangen van Koning Willem I dat, waar het verarmde moederland niet langer kon bijspringen, Indie ten spoedigste in staat zou zijn zich zelf te helpen, waren oorzaak dat van de vrijzinnige denkbeelden van Du Bus tenslotte niets kwam en in stede daarvan een geheel ander stelsel word aanvaard, ontwikkeld door den Generaal J. van den Bosch, die tot invoering daarvan met een door den Koning vastgesteld nieuw Regeeringsreglement (van 1830) naar Indie vertrok. Dit stelsel van den Bosch kwam in hoofdtrcken hierop neer. De staat zelf zou de taak op zich nemen, door Du Bus aan particulieren toegedacht, en als industrieel optreden, daarbij krachtens zijne soevereine rechten beschikkende over de bouwgronden en de arbeidskrachten dor bevolking. Aldus ontstond het *cuUwurstelsel* (zie aldaar). Het was Van den Bosch gegeven het stelsel als Commissaris-Generaal in te voeren en als Minister van Kolonien (1833—1839) te verscherpen. Het stelsel bielde wat het beloofde: Indie kon weldra in eigen behoefte voorzien. Maar zelfs kon het, waar de oorlog met België miljoenen verslond, thans het uitgeputto moederland bijstaan. En toen het al meer regel was geworden, de batige saldo's van Indie ten behoeve van Nederland te bestemmen, duurde die politiek voort, ook toen de financieele toestand van het moederland het niet meer noodig inaakte.

Vooraf tijdens het bestuur van de Gouverneurs-Generaal J. C. Baud (1833—1836), D. J. De Eerens (1836—1840) en Mr. P. Merkus (1840—1845) openbaarde zich de overdriving van het cultuurstelsel. In het jaar 1836 werd, om dat stelsel boter te kunnen doorzetten, een nieuw Jiegeerijisreglement ingevoerd: een einde werd gemaakt aan de regering door Gouverneur-Generaal te zamen met den Raad van Indie; de landvoogd zou voortaan alleen be-sturen, de Raad hem slechts met zijne adviezen bij- staat). Het cultuurstelsel streefde naar de vereeniging van alle productieve krachten in één hand — die van den Staat — en niet overeen te brengen daarmede was mededinging van particulieren, die arbeidskrachten aan de Gouvt's. cultures zou ont-trekken en de prijzen der producten druk ken zou. Dus werd de particuliere Industrie allcrwegen tegen-gewerkt.

Het tijdperk 1830—1850 kan als een geheel beschouwd worden. Het is het tijdperk bij uitneinend-heid van exploitatie van Java door het cultuurstelsel. Omstreeks de liefst der vorige eeuw stond dat

stelsel in zijn toppunt. Toen kwam het tot een keering. In sonunigo gecleelton van Java, waar de grand woiijig geschikt bleek voor de cultures of te veel word uitgeput of waar uit andren hoofde de belooning voor den arbeid te gering was, deden zich onistige feiten voor, die wel het meest zich afteekenden in den hongersnood in Domak en Grobogan van het jaar 1849. Die ramp gaf den eersten stoet aan het stelsel. Al dadelijk was zij auncidiig tot verzachting, lot gedectclijc vermindering van de dwang-cul Lures. Zij openbaarde bovendien zich juist, toen do grondwetsherzoning van J 848 aan do Staten-Generaal een ruiner aandel do koloniaalaangelegenheden had verschaft. Een nieuw Regeeringsreglement moest door den rijkswetgever worden vastgesteld ter vervanging van dat van 1830. Bij do be-handeling van het ontwerp van dat Regiement, hotwelc eerst in 1854 tot staal zou komen, werd in do Tweede Kanier door een kleine, maar krachtig minderheid onder aanvoering van den gewezen predikant te Batavia, Dr. W. R. baron Van Hoeve (zie op diens naam), aangedrongen op loslating van de koloniale exploitatiepolitiek en aanvaarding van een staatkunde, niger gericht op de belangen van do kolonie zelve en hare bewoners. Dank zij het optreden dier minderheid werden de grondslagen voor een zoodanige politiek in het nieuwe Regeeringsreglement neergelegd. Artikel 56 daarvan, hoewel de instandhouding, zoowel doentlijk, van de dwang-cultures nog steeds vooropstelde, bevatte voor-schriften, ten doel hebbende de belangen van de bij die cultures betrokken inlandse bevolking in beschening te nemen, alsmede om langzainerhand en met voorziebtige schreden de ontwikkeling van de vrije teelt tegenover het cultuurstelsel en van den vrijen arbeid tegenover de verplichte persoonlijke diensten te bevorderen; met als einddoel de geheel afschaffing der dwangcultures. Het jaar vóór de vaststelling van het Reg. Reglement was intussen door den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist, den eerste Landvoogd, sedert Du Bus de Ghisignies van niger vrijzinnige richting, opnicuw overgegaan tot de uitgifte in liuur van woeste gronden aan particulieren.

In 1860, toen o. m. de verschijning van den Max Havelaar Douwes Dekker de algemeene belangstelling voor het onderwerp gaande had gemaakt, eischte met nadruk de liberale partij in do Tweede Kamer der Staten-Generaal, dat de Regeering op Java metterdaad — zij het geleidelijk — het beginsel van vrijen arbeid voor dat van cultuur-dwang in de plaats zou stellen. Andren — de oud-minister Pahud en de minister Rochussen — meenden destijds echter nog, dat het moederland nog steeds niet buiten de Indische baton kon, diaalloon het cultuurstelsel bij machte was to brengen. In 1863 wordt I. D. Fransen van de Putte (zoo op lien imam), een voorstar der liberalo Htaatkunde, Minister van Kolonien en kondigt al dadelijk een cultuurwet aan, die dor Javaan persoonlijke grondeigendom en vrijen arbeid zou verzekeren en de woeste gronden beschikbaar zou stellen voor ontginning door jarticuliere land bouwn ijerheid. Daarover ont-brandt in 1866 een hartstochtclijke pennestrijd voor en tegen het cultuurstelsel, vóór en tegen vrijen ur-beid. Een kenmerkend teekent-
clics tijds in cl io jaren in de opriehing ener „Aaatschappij tot nut van den Javaan" (zie op dien naani), waar men het oogenblik gekomen achtte om voor afschaffing van het cultuurstelsel, voor particuliere nijverheid en voor vrijen arbeid propaganda te jnaken ook

ondor de breeder lagon van het Indische volk zelf.

Mon zie voor de peripetien van dien strijd AGRARISOHE WET, CULTUURSTELSEL, SUIKER, In 1870 was de strijd gestreden. Met de tot standkoming van de Agrarische wet van dat jaar was de uitgifte van gronden aan de particuliere nijverheid een voldongen feit. In de periode 1860—1870 was het reeds gaandeweg tot afschaffing gekoeken van do gedwongen indigo-, thee-, kanel-, nopal (cochonille)-, peper- en tabakcultures. In 1870 werd tot de afschaffing der gedwongen suikercultuur in beginsel besloten; die afschaffing echter zou geleidelijk plaats vinden. Eerst in 1891 behoorde de cultuur geheel tot het verleden. Toen bleef alleen nog de gedwongen koffiecultuur bestaan, welke langen tijd nog zou gelden als de „kurk“, waarop de Indische financiën dreven, totdat zij, na eveneens al meer achteruit te zijn gegaan, in 1915 ten slotte mode werd afgeschaft. In plaats van uit de gedwongen cultures, werden do voor de koloniale huishouding benoedigde inkomsten thans hoofdzakelijk verkregen uit de heffing der landrente en van de daarnaast ingevoerde belastingen benevens uit de opbrengst kleiner Gouvernementsbedrijven.

Met dit alles was niettemin het oude koloniale exploitatiestelsel nog slechts voor eendeel losgelaten. Dat stelsel bleef nog voortduren in de aanwending ten bate van Nederland van hetgeen van de Indische inkomsten jaarlijks overbleef. Artikel 62 der grondwet van 1848 had bepaald, dat een afzonderlijke wet de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen zou regelen. Eerst in 1864 kwam die wet, de Indische comptabiliteitswet, tot stand en daarmee de bepaling, dat de jaarlijkse vaststelling der begroting geschieden zou door de wetgevende macht. Toen aid us het financieel beheer in 1867 onder direct toezicht der Staten-Generaal kwam, begon ook de aandrang tot toepassing van gewijzigde beginselen ten aanzien van de aanwending der Indische baten zich scherper te accentueren. Toch zou het nog tot 1878 duren, eer aan het genot door Nederland van Indische gouden einde zou koenen en ook toen was het feitelijk de on Laton ten is van overschotten op het Indische budget, welke den doorslag gaf, en niet do loslating van het beginsel, waarmede eerst tijdens den Minister van Koloniën De Waal Malefijt in 1912 definitief werd gebroken.

De batigslot-politiek, do politiek om boden en bevolking der kolonie zoodanig te exploiteeren, dat zij de grootste rechtstreeksche voordelen voor het nioederland zouden afwerpen, is niet alleen voor Java maar ook voor de Buitonbezittingen Jan gon tijd van beslissenden invloed go wees t op het algemeene regeringsbeleid. Do Commissaris-Gonoraal Van den Bosch jneende, dat alleen Java do hulp-middel!) kon verschaffen om de financieele bezwaren, wanronder het staatsbeheer gebukt ging, te doen ophouden; eke vonlere uilbriding van gezag zou, voorloopig althans, het batig slot voor het moederland doen dalen. Dio bowidsman schreef ilaaroni in cen resolutio van 30 Nov. J 833 aan allo hoofden van gewesten builci Java voor, cenc-politiek van strikte onthouding met betrekking tot iut punt, op verbeurte van hun ambt. Dit standpunt word in 1837 door den Koning goedgekourd. Voor Sumatra echter maakto Van den Bosch oeno uilzondering. Hij stelde zich voor dat wij in cen kwart eeuw ons gezag over het geheele oiland, bniton Atjoh, zouden kunnon uitbroiden on dat Sumatra —waar intusschon was doorgestaan met do

bestrijding der Pndris, doch eerst in J 838 hun tegenstand wert vernietigd — dan de rol van Java zou kunnen voortzetten. Op 1 September 1841 ovenwel word (Lor den Minister Baud do intrekking bevolen van alle posten ter Sumat ra's Oostkust, na 1837 bezet, en cvnczer op Sumatra onthouding van bemoeiing met do in wendigo aangelegenheden der Nederlandsche maatschappij voorgeschreven. Intxiissen gaven de verrichtingen van James Brooke (1842) op Borneo (zie BROOKE) aanleiding tot een schrijven van denzelfden Minister van 4 November 1843, waarin hij het nemen van allerlei maatregelen aanbeval, die met de onthoudingspolitiek in strijd waren, o. a. het regelen van ontstane geschiillen en het vestigen van kleine militaire posten. In 1845 stond Band zelfs eene actieve kolonisatie van Borneo voor. In 1846 daarentegen was hij alweer van Zichswitz veranderd. Toen de Gouverneur-Generaal Rossen in dat jaar een soja van / 75.000 vroeg voor uitbreiding van bestuursmiddelen / 25.000 voor wegeanaelg in Zuid-Sumatra, werd op den eersten post / 25.000 geschrapt en do tweede niet ingewilligd, omdat de remises naar Nederland de Jaatste 5 jaren dooreengenomen slechts hadden bedragen ongeveer 13 miljoen gulden, terwijl Baud in 1840 een bedrag van / 22.612.000 's jaars had gevraagd.

Zoals hierboven werd opgemerkt, openbaarde in de periode 1850—1870 zich eenige kentering in de inzichten omtrent de koloniale politiek. Men komt terug op de exploitatie atraction ten behoeve van het moederland, hoezer ook de vrees voor vermindering der jaarlijkse bijdrage blijft bestaan en telkens remmend werkt. Langzamerhand ook dringt eene andere opvatting door omtrent hetgeen de plicht eener koloniale mogendheid meebrengt, inzonderheid wat aangaat de wegneming van mast anden in de inwendige aangelegenheden van het koloniaal gebied. Ook dwin gen de omstandigheden zelve sinds hot jaar 1845 de Indische regering meer malon oin gewapenderhand op te treden. Een en ander leidt tot uitbreiding van het Nederlandsch gezag: in 1846, 1848, 1849, 1854, 1856 op Bali; in 1850, 1854, 1855 op West-Borneo; in 1856 in de Lampongs; in 1851/1859 in Palembang; in 1857/1858 op Sumatra's Oostkust, waar de Regeering er in slaagt Sink onze soevereiniteit te doen erkennen; in 1857, 1860, 1865 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; in 1859 in Boni; in 1859 tot 1868 in Benkoelen; in 1864 in Tamiangin. J. 865 in Asahan en Serdang ter Oostkust van Sumatra. In omtrent welco landstreek het Londonsche verdrag van 1824 had bepaald dat Nederland zorgen zou voor do veiligheid ter zee langs de kuston, maar tevens do onafhankelijkheid zou eerbiedigen, het die veiligheid steeds nieor te wonschen over. De ervaring iceixle, dat, moest men de onafhankelijkheid van Atjoh blijven eerbiedigen, de zorg voor de veiligheid ondoonlijk was cen ernstig gevaar bestond, dat op den duur een end orcnatie de zorg voor de veiligheid in de Atjdhsche wateren zou ovenicmen. Bij het vordrag met Engelaial van 2 Nov. 1871 (z.g. Sumatra-traktaat) slaagdo Nederland er in zijn vrijheid van handelen tehckrijgen, waarop reeds in 1873 de cerate twee expedities naar Atjoh volgden. (Zie ATJEH, Goschiodenis). Do oorlog met Atjoh «duurde door verschillende omstandigheden, in do eerste plaats wel aan ondoelmating optredon te wijten, lan- gcr dan noodig ware geweest en bracht aanzienlijke kosten mode. Het was die oorlog, die in 1878 voor good do batigo sloten deed verdwijnon. We er deden

financieel overwegingen in 1884 den toonmaligen Minister van Kolonien om aanschrijving tot, de Indische regeeriing richten, om de bestuursbemoeienissen op de Buitenbezit in ten te beperken om tien jaren lang bleef daarop die aanschrijving wed er het politiek beleid ten opzichte der Buitenbezittingen beheerschen.

Baerboven word gewag gemaakt van den lang-zamen achteruitgang en ten slotte de opheffing der Gouvernements-cultures. Intusschen was men reeds Jang bedacht geweest, op voorzieningen om, waar de gedwongen beplanting van den grond ging ver-vallen, de exploit at ie door de particuliere nijver-heid, met gebruikmaking van vrij werkkrachten der bevolking, te verzekeren. Dit kon alleen ge-schieden door de gronden, niet in gebruik en niet onmisbaar voor de teelt van inlandsche gewassen, binnen het bereik van den Europeeschen ondome-mingsgeest te brengen. In 1862 reeds was een po-ging gedaan om tot een regelin g ter zake te graken. Eerst bij de z.g. agrarische wet echter van het jaar 1870 slaagde de Rfinistr van Kolonien E. de Waal er in, eene formule te vinden, die bij de Staten-Generaal een bevredigende ontvangst kon vindu en voor het vraagstuk eene oplossing g bood. (Zie AGRARISCHE WET).

Een ingrijpen van nicer lokalen aard had kort daarop, in 1871, plaats in de Preanger, waar, gelijk hooger aangestipt, de hervormingen van Raffles niet waren ingevoerd, en in het wezen der zaak, het oude stelsel der Compagnie in zekeren zin was blijven voortbestaan. Het invoering ook daar van de landrente werd in genoemd jaar dat geweest in het algemeen in gelijke bestuursverloodingen ge-bracht als de overige gewesten van Java onder rechtstreeksch beheer van het Gouvernement (Zie PREANGER-STELSEL).

Verdwem met de afschaffing van het Cultuur-etelsel de daarmede samenhangende vorm van belas-ting der bevolking in arbeid, ook de andere vorm daarvan, die der heerdiensten, zou geleidelijk ge-matigd worden in afwachting eveneens van de ge-hecle opheffing, voor zooveel mogelijk. Ook op dit punt ging er voortdurende drang uit van de Volks-vertegenwoordiging in Nederland. Bij het Regce-ringsreglement van 1854 (art. 57) were! het beginsel uitgesproken van geleidelijke afschaffing. Het duur-de echter tot 1882, alvorens de eerste belangrijk schrede daartoe werd gedaan door in trekking op Java en Madocra van de pantjiindiensten aan inlandsche hoofden en ambtenaren in de gouvernmentslanden en van verschillende andere presta-tien. Ter vervanging van die afgeschafte diensten werd een hoofdgeld ingevoerd van /],— per heerdienstpligtige. Het bleek al spoedig dat dit bedrag tot eene hoogere opbrengst leidde dan voor de uitvoering in vrijen ar-beid der beoelde diensten noodig was, zoodat een jaarlijksch excellent voor verdere afschaffing van heerdiensten beschikbaar bleef. In volgende jaren en — in aansluiting aan do voorstellen, waartoe een uitgebreid onderzoek over geheel Java en Madocra, uitgezonderd de Vorstei-landen, had geleid — inzonderheit na 1890 werd in de ingeslagen richting krachtig voortgegaan, terwijl verder aan de bevolking de gelggenheid werd ge-pend om de nog opbaar rustende diensten af te koo-pen. Het gevolg van deze en andere voorzieningen is geweest, dat, door beschikbaarstcUing ook sinds 1902 van betrekkelijk aanzienlijke bedragen uit 's Lands schatkist, de vordering van heerdiensten

op Java en Madoera nicer en mecr tot geringe proportien werd teruggebracht en, in het algemeen ge-sproken, sedert 1916 feitelijk vervallen is in dat ge-bied, met uitzondering van de Vorsklanden en do particuliere landerijen (Zie vordcr HEERENDIENSTEN).

Van 1878 af, het jaar waarin de batige sloten ver-dwenen, werd door allerlei omstandigheden: Atjdhoorig, achteruitgang van de opbrengsten der koffiecultuur, veepest enz., de financieele toestand van Indie minder gunstig. Men moest bedacht zijn op uitbreiding der middelen, maar vooral op inkrimping der uitgaven. Voor bydragen van Indio ont-brak mitsdien de feitelijke mogelijkheid, maar bo-vendien deed tegen het eind der 19e eeuw zich eene merkwaardige kentering gevoelen in de begrip-pen omtrent de financieele verhouding van het moe-derland jegens de kolonie en de bestuursvooring in de kolonie zelve. Was in 1884 nog een voorstel van het Kamerlid Van Dedem aan de orde gesteld om, waar de batige sloten waren gevallen, Indie een jaarlijksch vaste bijdrage te doen leveren aan de Nccicriandsche schatkist, in 1903 werd bepaakc-lijk de gedragslijn aanvaarl, om eventuele over-echtheit van Indie voortaan uitshit end ten goede dedoen komen aan Indiii zelf. Van enkele zijden zelfs werd — geheel in tegengestelde richting — gepleit, voor schadeloosstelling voor de genoten baten. Met nadruk werd gewezen op de ruim achthonderd miljoen gulden, die sinds den aanvang van het cul-tuurstelsel gestorft waren in de Ncdcrlandschschat-kist, en uit dien hoofde de voorstelling ontwikkeld van het bestaan eener cersschuld aan de kolon ic, welke afdoening Nederland's dure plicht werd ge-acht (zie het artikel over DEVENTER Mr. o. TH. VAN). En toen nu in 1899 en 1900 in de resident io Semarang opnieuw zich voedingschaarschte opon-baarde, welke in veler oogcn schecn te wijzen op een econombchen achteruitgang van Java in het algo-meen, nani men, onder den indruk van een en and or, in 1905 het besluit oin door het jnoedorland van zijn kant directe hulp aan de kolonie te doen vor-leen en werd een door Nederland voorgCKchoten bedi-ag van 40 miljoen gulden aan Indiii kwijtgo-scholden, ten einde in het belang van de economi-scho ontwikkeling der Inlandsche bevolking op Java en Madocra te worden besteed, in dien voego, dat voor maantiegelen van die strekking tot generool bed rag sommen op de Indische begrootingen dor volgende jaren zouden worden gbracht (wet van 18 MaarL 1905). Die maatregelen, genomen in het coo-noinisch belang der bevolking, hebben natuurlijk niet nagelaten hunne weldadige working in enkel© opzichten te doen gevoelen, hoeezer ook do voor-stelling eener algencine economische inzinking, waarvan oorspronkelijk gewag was gemaakt, in latere jaren in de feiten geenszins bevestiging vond. (Zie ook WELVAART-COMMISSIE).

Kenmerkten aid us de laatste jaren der 19e, evon-als de eerste jaren der 20e eeuw zich door een omme-keer in de denkbeelden omtrent het financieel regeeringsbelcid, die jaren waren niet minder kennierkend met betrekking tot het algemeen bestuursbeleid op de Buitenbezittingen. Met het optreden van den Gouverneur-Generaal van der Wijck (1893) maakt de politiek van vrees en schipperen plants voor krachtiger handhaving, ook in die geweteu, van het Ncdcrlandsch gezag en voor con jneer zelf- bewust optreden van Regeeringszijde. Allercers

wo nit in 1894 de Radja van Lombok tot redo gc-bracht, waana in 189G een emstig begin wordt gc- niaakt met de pacificatie van Atjeh, waar het ci- viol on militair gezag aan den toenmaligen Generaaf Van Heutzus was opgedragen. Tijdens den Gouverneur-Generaal Rooseboom neemt de uitbreiding van ons gezag over Djambi een aanvang (1901), terwijl mede met de wapenen wordt opgetreden in Korintji (1903) en in een gedeelte van Midden Sumatra (1901—1904). In 1905—1909, toen met de benoeming tot Landvoogd van den voornoemden Luitenant-Generaal Van Heutzus bij uitstek een tijd-perk was aangebroken van algemeene verlevencijng der bestuursuitoefening, tevens van krachtadigo bomocienis ook met do inwendig aangelconheden in de onder inlandsch zelfbestuur gelaten gebiedsdeelen der Buitenbezittingen, wordt het oovrig deel van Sumatra onder ons gezag gebracht. Op Bali 1906, 1908, Soembawa 1908, 1911 en do meor Oostelyk gelegen grootere cilanden van den Timorarchipel 1905—1911 wordt onze macht afdoende gevestigd. Celebes wordt geheel onderworpen (1905); op Oeram (1903—1909) on op Halina-heira (1907, 1910—1911) worden eveneens de toestand geordend. In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo wordt aan een langdurig verzet in het midden des eilands een eind gemaakt (1905).

In West-Borneo worden verschillende land-schappen in 1908/1909 onder rechtareeksch bestuur gebracht. Op do Aroe-, Kei-, Tanimbar- en Zuid-Westereilandcn worden eveneens zonder veel in-spanning de grenzen onzer bestuursbcmocienis be-langrijk uitgebreid (1907—1910) en toen in 1912 onder hot be wind van don Gouverneur-Generaal Iden-burg, de omstandigheden dit vorderden, wordt het onwillig vorstenbestuur op Riouw met eenig militair vertoon afgeschaft. Zelfs tot de binnenlanden van Nieuw-Guinea were! in verschillende richtingen doorgedrongen (1898—1902). (Zio voor bijzonderheden de afzonderlijke artikelen omtrent de ver-8chillende eilanden en gewesten).

De daadwerkelijk vestiging van ons gezag in die streken bracht voor de bevolking in het algemene ontheffing van drukkonde lasten, door de inlandsche jnachthebbenden opgelegd; verhooging van rechtszokerheid; ontwikkeling van het verkeer en in vordand met dit alles verbetering harer maatschappelyke en matriciele omstandigheden. Het inerkwaardig feit deed bovendien zich voor, clat dezelfde landstreken, die to voron uit een financieel oogpunt als lastposten to bock stonden, thana zonder be-zwaar een aandeel in de algemeene bestuurskosten van Nederlandsch-Indie konden dragen en onder betere inwendig verhoudingen haro middelton over het geheel belangrijk zagen stijgen.

Sinds do afsluiting voor Indie van hot tijdperk der materialistische exploitatiepolitiek hobben do denkboeken omtrent eno milder gedragisijn hoe lftngor hoe meer world geschoten en op dit oogenblik wordt door allo politieke partijen in Nederland zonder onderscheil eenftennig op koloniaf gebied eno richting voorgestann, niet zelden aangeduid ah dio Conor elhi/che, politick, con begrip, dat, ontdaan van allo overdrivingen, zich juister laat omschrijvcii (zio ook het opstel van Prof. Dr. C. Snouck Hur-gronjo in clc „Gids“ van Dec. J 915 blz.—153) ill: eerlijk, onbaatzuchtig bestuursbeleid, door hot moe-derland in het belang van land en volk der kolonio gevoord.

In het wezen der zaak geldt in de eerste plants daarbj als beginsel: besteding uitsluitend voor land

on volk der kolonic van de aldaar opgebrachte Ixlastinggelden ; voorts dat van ontwikkeling on ontvoogding der kolonio, mot inachtneming harer bijzondere cischen, zooveel mogelijk tot een staatsrechtelijk met het moederland gelijkwaardig onder-deel van den Nedcrlandschen staat.

Ten eindo het in de eerste plaats aangeduid be-ginscl wcttelijk vast te leggen, word tijdens het be-wind van den Minister Do Waal Malefijt de wet van 29 Juni 1912 Ind. Stb. no. 459 in het leven geroe-pon,- houdende eno wijziging en aanvulling der Indischo Comptabiliteitswet in dien zin, dat Ned.- Indie verklarci werd te zijn een rechtspersoon, ver-tegenwoordigd hetzij doordenGouverneur-Generaal, hetzij door clen Minister van Kolonien, terwijl de eigendommen, bat'i en lasten gescheiden zijn van die van Ne(lorlandy?Jaar de ontwikkeling voorts der Indische maatschrtppij wordt gestreefd door vorme-niguldische op groote schaal der middelen van on-derwijs (volks- of desascholen, zooveel als andere instellingen, waaronder vakscholen als anclerszins) en voorts door maatregelen, ten doel hebbendo om den Inlander economisch krachtiger te maken: bevordering van zijn spaarzin, ontwikkeling van het volkscredietwezen, tegengang van opiumgebruik, dobbolzucht enz., ontwikkeling van nijverheid en landbouw der bevolking, verdere uitbreiding van het wegennet en verbetering van het be- vloeiingswezen en vele and ore maatregelen van dio strekking. Bij dit geheele streven naar opvoeding der Indischo maatschappij is het de bedoeling, zoo- veel mogelijk de resultaten der moederlandsche cultuur voor Indie beschikbaar te stellen (Zio AS- SOCIATIE). Naannde de ontwikkeling in ruimeren kring zich baan breekt, zal de ontvoogding der Indi sche maatschappij tot verwezenlyking zijn te brengen. Aan in grooter aantait beter opgeleide inlandsche krachten zal — gelijk ook by de thans aan-hnngige, in DI. I op biz. 287 vermeldde, bervormings-plannen in begin se is bepleit — een veel omvang-rijker en nicer verantwoordelijk deel in de bestuurs-taak zijn toe te vertrouwen. Niet minder geldt die eisch voor de rechtspraak, evenzeer ook als aan inlandsche handen een veel aanzienlijker aandeel zal zijn op to clragen in alien daarvoor vatbaren arb-eid op technisch en onder gebied. Bij die amte-lijko ontvoogding zal het echter niet mogen blijven. Sedert 1905 is in sommige deelen der kolonie aan enkele groepen der bevolking eenig medezeggci-schap gegeven in locale aangelegenheden door de in- stelling van plaatselijco en gowestelijke raden (Zio DECENTRALISATIE). Ais oimdoel van het ont-wikkelingspioees, dantedo ingeekl, behoort voor de inlandsche bevolking eno staatkundige bemoeie-nis to zijn weggeclgd, die haar in de gclcghenoid zal stellen tot actieve declneming aan de totstandbren-ging der filgmeene vroixloningen en aan do vast-stelling van do jaarlijksche beg rooting van in kom-sten en uitgaven en van de regcling der beschikking over do middelen. Bohoudens do hoogcro bovogdheden, dio c.q. om redenen van algemeeno staat-kundo aan do hoogste nachtsorganon in den Ne-derlandschen staat voorbehouden moeten blijven, zal voor do tegonwoorclige controle van het parlc* ment aklaar in de plaats moeten treden dio van een lichaam, vertegenwoordigonde, naar do clinaan-gaande te stellen begin selen, zooveel mogelijk, do bevolking van Indie in haro verschillende elemen-ten. Als embrijo van een zoodanig lichaam is te be-schouwen do Volksraad, in het leven geroepen bij do Wet van 16 Dec. 191G (Ned. Stb. no. 535), eno in-

stelling, welker politieke bevoegdheid in dien zin voor geleidelijke uitbreiding vatbaar zijn (zie VOLKSRaad). Aldus zal uit, het vroeger bedrijfs- veld van een handelslichaam, do V. O. I. O., een rechtsgemeenschap met zelfbestuur zijn gegroeid, omvatting een vijftig miljoen ingezetenen, die, in het, algemeen gesproken, het gebied van Indie als hun vaderland beschouwen, terwijl tusschen het nieuwe gemeenebest en den Nederlandschen staat de vroeger op maclitsverhoudingen gegrondeste eenheid vervangen zal zijn door den met do heden - daagsche begrippen van koloniaal bestuursbeleid beter vereenigbaren band van eene in velcrlci op- zigt geinccnschajjijclijkc bcschaving, van eenheid, in grootc mate, van matriciele en intellectuele be- langen. *

Nederland en Nederlandsch-Indie zullen naar die beginsden gebleven zijn eene staatkundige een- heid, maar een eenheid, ondervandeld in twee naast elkander in eigen kring bestuurde gebiedsdeelen, met tot grondslag gelijkwaardigheid van alle rassen.

KOLONIALE RAAD. Onder de benaming „Ko- loniale Raad" is in den regel verstaan geworden een staatscollege, best-aande uit in koloniale zaken cr- varen mannen, dat tot taak zou hebben den Minis- ter van Kolonien in de vervulling zijner taak bij te etauu. In 1814 is een dergelijk college krachtens ar- tikel 35 der Grondwet ingesteld onder den naam „Raad van koophandel en kolonien", maar in 1820 werd deze Raad reeds opgeheven, omdat de Alinis- ter Falck het beter oordeelde, dat den Minister eene adviseerende commissie werd toegevoegd. Door Falck zelf werd echter aan dit denkbeeld, ofschoon de Koning zich er mede vereenigd had, geen uit- voering gegeven en evenmin door zijne opvolgers, die er geen voorstanders van waren. Het denkbeeld om den Minister een college van ad vics ter zijde te stellen bleef echter niet rusten en nadat van verschillende kanten de wenschelijkheid was betoogd om daartoe een "Kolonialen Raad" of „Raad van Kolonien,, in het leven te roepen, werd eindelijk in 1841 by de Kroon daarop aangedrongen in eene door twee hooggeplaatste ambtenaren, de heeren Elias en Kruseman, ingediende memorie. De overweging dier memorie leidde echter alleen tot een Koninklijk besluit van 9 December 1843, krachtens hetwelk de Raad van State telkens als het noodig bleek tij- delijk aangevuld zou kunnen worden niet een of twee buitengewone leden als adviseurs over koloniale onderwerpen. Sedert is de instelling van een Kolo- nialen Raad ten behoeve van den Minister nog herhaaldelijk ter sprake gekomen, niet alleen in ar- tikelen in tijdschriften en dagbladen, jnaar ook in het Parlement, laatstelijk nog bij de behandclijg van het wetsontwerptinstelling van een Volksraad van Ned.- Indie (zie het verhandelde in de vergadc- ringen der Eerste Kamer van de Staten Generaal van 13 en 15 Dec. 1916). Over den aan dien Raad toe te kennen werkkring liepen do gevoelens uiteen. Sommigen wilden er een zuiver adviseerend college van maken, terwijl anderen, op voorbeeld van het- geen elders wordt aangetroffen, aan den Raad meer invloed op den gang van zaken wilder) toekennen. DiG laatste zou echter kwalijk vereenigbaar zijn met het beginsel der ministerieele veran- twoordelijkheid "迎 behoefte aan een zuiver adviseerend college ten dienste van den Minister van Kolonien werd be- op grond dat de Minister niet alleen beschik- ken kon over de adviezen van den Raad van State, 1) 而 rege'mg van welks samenatelling in 1861 en later met de belangen der kolonien rekening werd

gehouden, maar ook, wanneer hem dit wenschelijk voorkwam, de voorlichting van deskundigen op allerlei gebied kon inwinnen. Hoofdzakelijk met het oog op deze bed en kin gon werd van een Kolonialen Raad in bovenbedoelden zin, zoo hij al mogelijk scheen, weinig heil verwacht. In latere jaren, het eerst in het begin van 1901, word nog hot denkbeeld geopperd, om een Kolonialen Raad in het leven te roepen, die niet alleen den Minister van Kolonien, jnaar ook, en niet in de laatste plaats, de Staten Generaal van ad vics zou kunnen diencn. Dit denk- beeld vond evenwel weinig bijval, ook omdat be- twijfeld werd of bij verwezen I ij kin g daarvan het voornamelijk beoogde doel, eene kortere en betcro behandelung der Indischo zaken in het Parlement, wel zou worden bereikt. Volledigheidshalve zij hier nog venneld, dat aan den hierboven reeds genoem- den Volksraad voor Ned.-Indie oorspronkelijk ook de naam "Koloniale Raad" was toegeedacht, die echter bij de behandeling van het wetsontwerp tot instelling van dien Raad in de Tweede Kamer als minder passend werd verworpen. (Zie over dit on- derwerp o.a. Tijdschr. van N.I. 1854 I. 199, 273, 362, II. 317, 1855 I. 53; Ind. Gids 1889. I. 1033, 1036, 1890. II. 2011, 2545, 1891. II. 1453, 1893 I. 471. 1894. I. 437, 1901. I. 338, 558, 1903, II. 1881, 1895, 1913. I. 1; Economist 1894, 1.195; Ind. Genootschap Vergad. 27 Nov. 1888 en 26 Febr. 1889, en 2 April 1901 ; De Waal. De koloniale politiek der Grondwet 348; Handelingen der Staten- Generaal 1869—70, II. 822—828, 1873—74, II. 120, 141, 1881—82, II. 759, 761, 1888—89.1.55.84, II. 183,1892—93,1. 165,1894—95,1. 32, 39, 1900—01. I. 117, 126, II. 375, 408, 1901—02, II. 86, 121, 139, 1902—03, II. 158, 162, 1903—04, II. 401, 420, 438, 1911—12, II. 719, 1916—17, I. 113, 128).

KOLONIALE REKENING. Zie BEGROOTING VAN N.I.

KOLONIALE RESERVE. Dit, van de oprichting af (Kon. besluit van 24 Augustus 1890 no. 18), ge- heel ten laste van de Indischo gecdmiddelen geko- men korps stond voor de inwerkingtrede van het Kon. besluit van 24 September 1909 no. 84 niettc- min, zoolang het in Nederland dienst deed, onder het opperbestuur van den Minister van OorJog. Luidens de bij laatstgenoemd besluit vastgestelde regeling echter is de Koloniale Reserve thans te bo- schouwen als een in Nederland gedetacheerd onder- deel van het Leger in Nederlandsch- Indie en slaat het milidsen rechtstreeks onder de bevelen van den Minister van Kolonien, bchoudens de gevallen van oorlog of oorlogsgevaar, waarin het in zijn geheel—, en and ere buitengewone omstandigheden, waarin het alleen voor zoover de gewa)jenden betreft ter beschikkingvan den Minister van Oorlog kan worden gesteld.

Do taak van het korps oinvat: a. de koloniale militaire werving in Nederland in haren geheelen omviing; b. de verpleging op de oefening van de wegens zicke of langdurig verblijf tijdelijk uit de kolonien teruggekeerde onderofficieren en ininidoro nilitaircn ; c. de eerste opleiding van voor den kolonialen nilitaircn dienst voor het Wapen der In fan- terie nieuw-aangenomenen, die voor het aangafit hunner verbintenis den wnsch te kennen hebben gegovon on die opleiding bij het korps te ontvangon of die voor dadelijke uitzending fysiek nog niet geschikt zijn bevonden. Aan) vankelijk samengesteld uit den staf, 3 valide compagnieën, 1 detachement artillerie en een reconvalescencten-afdeeling h twee compagnieën en verdeeld over de garnizoenen Ny—

megen, Maastricht en Zutphen. — sedort 1907 ook over 氙(Zio WEKFDOPOT) — is het korps thans in zijn gehcel to Nijmegen gelcorcl en bestaat het uit den staf, vier compagiiicn, het personeel dor militaire administratio on dat van den geneeskun- digen dienst, ben evens burgersclrijvcrs en -workers. Het bevel over het korps wordt govoerd door een luitcnant-kolonel of major van het Indischc legcr, to benoemen bij Koninklijk besluit.

KOLONISATIE. Wanneer men in onzen Indi- schen Archipel spreekt van Kolonisatio, kan men daaronder verstaan drierlei soort: 1. de Hindoo- kolonisatio in een lang vervolgen tijdperk; 2. de kolonisatio door Europeanen ; 3. de kolonisatio van Bommgc stroken door inlanders uit and ore stroken.

1. De Hindoekolonisatie was vooral op Java van belang, maar ook op and ere eilanden mot name Sumatra on Borneo liet zij min of meet bo- langrijko sporen achter. Zio JAVA, SUMATRA, KOETEL, HINDOEISME en OUDHEDEN. Wat Sumatra en Borneo betreft, moot van de kolonisatio aldaar door Hindoo's rechtstreeks wel onder- scheiden worden de latere, well- co door Hindoo- Javanen geschiedde. Voor zoover kan worden nagegaan, hebben de Hindoo's, ovensal later de Europeanen, over het algemeen do hoogere, leidende klasse uitgemaakt en zijn zij niet in de oorspion- kelijke bevolking opgegaan, zoodat dan ook in de vorstelijke en adellijke families op Java nog bloed der Hindoo's schijnt voor to komen.

2. Kolonisatio door Europeanen op eenigszins groote schaal, mot dion verstande, dat deze als landbouwers den grond zelf bebouwen en eene zelf- standige volkplanting stichten, heeft in Ned.- Indie tot nu toe nergon s met eenig succcs plaats ge- had. Op do Banda- eilanden, waar de inlandsche be- volking door Coen zoo goed als gehcol werd uitge- roeid (Zie BANDA- EILANDEN), werden weliswaar de gronden aan Compagnies-dionaron enz. uitgege- ven, en is dientengevolge eenc bevolking ontstaan, dio min of meer van Europeeschon oorsprong is, maar dezo, do perkcniers, lieten dor porkslaven den grond bebouwen, zoodat van eene eigoenlijke kolonisatio ook daar ternauwernood sprake kan zijn. Voor do overige dcclen van Ned.-Indie zijn wel van tyd tot tijd plannen tot kolonisatio gemaakt of zelfs tot eon begin van uitvoering gebracht, maar zij hebben niimmer tot goed gevolg gelcid. Onder do O.-I. Comp. werden aanvankolijk enkelo huisgezinnon uit Nederland naar Ainboina ovragebracht, maar hun aantal was to gering on van betekenis to zijn en boven- dicn werden zij aan con aantal belonmoringen onder- worpen, terwijn do linndcl, waarvan zij lovon moca- ten, zeor „gclniiitcoïd* word.

Ijcr zij vermeld, dat van uit Banda, en Ambon in do 18o eeuw conigo diet gozinnen naar het eiland Kissor (Kisar) trokken on daar de vestiging Kota- laina stichting bij het fort Vollonliovo. Doafstammo- lingen van dezo Europeanen niaken don indruk go- lieel onvcnngond to zijn gobloven. Zij munten uit als zeovaarders ; voider drijven zij handel (op Portugescclx Timor) on voteclt: cigonlijken landbouw bcoofonen zij niet. Zij huwdon steeds onder elkandor, hobben blondo haron on blanwo oogon. Eorst don laatston tijd venuengon zij zich mot goed opgvoede Ambonneozen. Zij zijn niet met Europeanen gelijkgesteld. (Zio KISAR).

Coen was een voorstandor van vestiging van Euro- peanon in do stroken, door do Comp. bozet. Zijn plan was landeigonaars of handolaars in Indie en A- frika toetolaten, met Batavia als middelpunt ; de

Comp. zou to hunnen bchoeve haren handel voor con deel mooton loslaten (1623). Zijn plan werd aan- vankolijk door het bcstxiur dor Comp, hior te lando goodgckcurd; ccn rclgclmont on don vrijon handel word ontworpen on ccn begin gemaekt o. a. door het uutizden van 82 vrijsters „van alles voorzien tot kousen, schoonen en hemden toe". Doch do uitvooc- ring stuitto op het vorzet van aandeelhouders, die geen inbreuk op hunne rechten wilden gedoogen ; Coen kreeg bevel geen vrijon handel toetolaten on ofschoon later wedor eenige weifolng bestaan heeft, werd het den koloniston, die geen gronden kregen, op den duur zoo goed als onmogelijk gemaekt hun bestaan to vinden con verzochten zij in 1631 to mogeik repatrieeren. In 1666 werd wedor to de Ceylon cen& poging gedaan Europeeschon kolonisten to verkrijgen, maar ook hun werden zooveel belemmeringen in don weg gelegd, dat do immigranten bankroet gingen. Botere resultaten had aanvankolijk een maatregel, door Van Imhoff genomen, dio in 1745 aan eenige landbouwers gronden verschafto tusschen de rivier van Tangerang en de AngkG con bij het warme bad Tjipanas, doch tengvolge van een inval van oproe- rige Bantammers ging de kolonio to niet, zoodat zich zelfs geen liefhebbers voor de opengevallen hoeven aanboden. Enkele afstammelingen dier kolonisten bievon echter op Java gevestigd. Zie voor een en ander Dr. T. C. L. Wijnmalon, „Nota overdepor- tatio naar 0- en W.-Indie** (Verclagen Ind. Ge- nootschap 1875), do Nota van J hr. Mr. De Jonge bij het rapport dor hierna te vermelden Staats-com- missie, benevens De Jonge, „De opkorast v. h. Ned. gez&g", V, bl. L.; VI, bl. v.; X, bl. xxviii. Een aan- vraag in 1832 door den Heer De Wilde tot de Regeering goricht oiu 100 Paltzers naar Java to mogen zenden, werd door haar afgewezen. In 1857 werd het vraagstuk dor kolonisatio opnieuw tor sprake gebracht door do Heeren F. H. Van Vlissingen c. s., die zich tot den Koning wondten met verzoek on onder- steuning van een plan tot kolonisatio door Europeanen van hooggelcgon stroken in de Buitonbezittin- gen. Eeoo Staatscommissie werd bonoomd on dio plannen to onderzoeken ; in hot rapport, door haar uitgebracht (V erslag aan den Koninguitgebracht door do Staatscommissie van 16 Juni 1857, 's Grav. 1858), werden die plannen afgekcurd. on kolonisatio ont- raden, ook op hygienische gronden, waarbÿ hot ad- vies van het medisch lid dcr Commissie, Prof. F. C. Donders, groeten invloed uitoefende. Zie ook: T. J. Wilier, „Het eiland Brocoet", Amst, 1858. In 1890 werd tengvolge van wnschen, in do Tweede Kamor gouit, eono landbouwkolonie voor oud-militairen ge- vestigd to Poespij (Paseroean), bestaande uit onge- veor twintig gezinnen. Bijna allon leefdon met iillaud- scho huishoudsters con gebruikten inlandsche work- krachten, al werkten zij ook zelf meelce. De result a- ten waren goheel onvoldoende. Oud- militairen blekon ongeschickto kolonisten to zijn. Hun gedrag beant- woorddo aan dat van velo oud-nulitairon op do Vo- luwe. Enkelo kolonisten wonio to gonooider plaats nog. In 1900 ontstond ten gevolge van den Zuid- Afrikaansohon oorlog eone vestiging van Transvaal- sche booron to Lembang (Preangor), ook deze ging te- niot. Evonzecr eene landbouwkolonie van Indo's door do VoreenigingSoorja Socmirat (zio onder LIEFDA- DIGHEWSINSTELLINGEN) to Tjibogo (regioiu_ schap Bandoeng) gevestigd, waarbij al speedi^op goneigtheid totinspannenden veldarbeid werdgestuit.

Herhualdo malon is in do laatsto twintig jaron do vraag behandeld, of kolonisatio van Europeanen in Indie kars van welslang to oploveren, met name

zoodanige, waarbij zij ala landbouwers cnz. in hun onderhoud. zouden moeten voorzien, omtrent welk punt wederom vorwezeten roed near de aangchaalde verhandeling van Dr. Wijnmalen on naar Mr. G. M. \V. Jellinghais, „De Staat tegenover do landverhuizing“ s Gravenhage 1891, bl. 91. De mogelijkheid en weischlijkheid ener dergelijke kolonisatio word, hier to lando vooral betoogd door Prof. Stokvis, o. a. in eene „Communication a f Inst it ut col. intern.“ (Compte rendu de la session a la Hayo 189G, bl. 45) en daarop gevolgd debat; „Ueber vergleichendes Rassen-Pathologio und dio Widor- standsfahigkeit des Eurojxiars i. d. Tropen“, Berlin 1890 (X. Intern. nied. Congrçs) ; „On the comparative pathology of human races, with reference to the vital resistance of Europeans in tropical climates“* (vertaling en uitbreiding van het voorgaande), Th. Practitioner 46, nos. 3, 4 en 5; „De invloed. v. tro- pische gewesten op den mensch, in verband met kolonisatie en gezondheid“ (3 voordrachten xiitge- gecvii door Dr. Zeehuisen), Haarlem 1894; „La colonisation et Thygiene tropicales“, Paris 1896. Stokvis bleef geheel alle sta-an met zijne opvatting. Zio Kohlbrugge: Der Einfluss des Tropenklimas auf den blonden Europaer, Archiv f. Rassen und Ge ell- schaftsbiologic 1910 S. 564. Vragen van den dag Jan. 1911 p. 36. Bibliotheque coloniale Internationale, Comptes i-cndus des sessions 1909, 1911, 1912.

Dat groote bezwaren verbonden zijn aan eno kolonisatie van Europeesche landbouwers in Ned.- Indie, is niet te ontkennen. Men heeft her- haaldelijk beweerd dat Europeanen. zonder verme- ging met inlandsch bloed zicli aldaar na hetderde ge- slaclit niet meet voortplant-en. Het valt moeilijk dit to bewijzen, ook wijl gencalogische onderzoekingen op Java veelal wein ig gunstig ontvangen vvoorden, wanneer het daarbij het vraagstuk van rasvermon- giing geldt. Voor de genoemde bewoners van Kisar staat het nog niet vast of vermenging plaats had. Zeer zeker komt eene vierde onvermengd geblowen genratio op Java uiterst zelden voor. Landbouwende Europeesche geslachten bestaan daar in elk geval niet. Voor dezulken zou reeds de keuze van een geschikt terrein moeilijkheden op- leveren. Aan vestiging in laag gelegen etreken zal niet ged>cht kunnen worden ; hoogvlakten zullen hoofdzakelyk in aanuierking moeten komen. In dit opzicht zijn o. a. het Bandopng-plateau.(Prcan- ger), het Diengplateauii* do Tengger_en liet Ajang- of Jang-gelgerge op Java aanbevolen ; op de Buitenbezitt iigen sommige hoogvlakten op Sumatra, het eiland Boeroe (zie AViller, t. a. p.) en ook het hoogland van Timor (Molcngraaff IndiscJio Merkuur 27 Febr. 1912). De meeste dier stre- ken zijn ecJiter nog niet van geschilcto com in u- nicatie-middeleij voorzien, die een voldoende afvoer waarborgen van de producten, door de Europeesche landbouwers to telen, lietgecii toch een dor eerste vereischten voor liet gelukken der kolonisatio zou zijn. Voorts zou liet, zclfs bij vestiging in hoogero st reken, noodzakelyk zijn, te zorgen dat de kolo- nisten bij hunne aankonist behoortijke huisvesting vonden en dat het ruwe werk der ontguining reeds gedaan was, daar het looigst gevaarlijk zou zijn, do kolonisten spoedig na hunne aankonist bloot te stel- len, in het hun vreemde kliniaat, aan geinis van behoortijke beschutting en aan den zwaren ongezonnen ar. id van boschontginning in de tropen, Met name g: ldt dit bij eene kolonisatie hoofdzakelyk door isederlandra — voor Italianen en andoro bewonera van Zuid-Europa zouden de genoemde bezwaren

misschien conigszins iniuder van. kracht zijn — on om kolonisatio door Nederlanders is hot toch hoofdzakelyk te doen, wanneer mon eene dergelyko ovrplantiing van Europeanen naar Ned.-Indie aan- bevoct. Men wenschto toch daardoor do kom ener Europeesche bevolking to verkrijgen, die ook de weerbaarheid der kolonio verhoogt en op wio ook in geval van eeventueelen krijg, met een vrcinde na- tio to rekenen zou zijn. Voorts zou alleen van eene kolonisatio door deglykio landbouwers heil zijn to vcrwachten; van kolonisatio door zoogonaamdo „paupers“, dio zclfs in hot moederland ten strijd van het leven niet kunnen volhouden, schijnt weinig heil to verwachten, daar zij tegen den zooveel zwaarde- ren strijd in con zoo verschillend en voor hen. on- gunstig klimaat nog minder bestand zullen bijzen, gezwegen nog van den ongunstigen invloed, dien zij waarschijnlijk op de omwonende inlandsche be- volking zouden uitoefenen. Buitendien zouden zulke kolonisten althans op Java zich wel spoedig met inlandsche vrouwen gaan vermengen, waarmede in zoover reeds do proefneming zou hebben ge- faald. Dit alles is ook een groot bezwaar tegen zoo- genaemde deportatie-kolonien in Ned.-Indie, wanneer het althans het doel is oin daaruit vrijo kolonis- ten to doen ontstaan ; het overplanten enoor kolonie van misdadigers te midden van een inlandsche bo- volking, als die, welke in Ned.-Indie leeft, zou op zich zelf al in de hoogste mate afkouring verdien en evenzeer op nicts uitloopen, daargelaten nog het feit, dat het gcal dergenen, die voor eno dergelyke traiportatie in aanmerking zouden. komen, te gering zou zijn om do stichting enoor de- portatie-kolonie te wettigen. Zie H. G. Nederburgh, „Eenige beschouwingen over transportatie en re- legatie, vooral in verband met kolonisatie“, s Grav. 1890. Mocht, uit welken hoofdo ook, te eo- nigertijd in liet moederland ernstig worden gedacht aan het stichten enoor kolonie van Europeesche landbouwers, dan zullen de ondernemers, willen zij geen zware verantwoordelykheid op zich laden, moeten zorgen, dat do ininnigraten bij hunno komt alles behoortijk voorbereid vinton on nict, zooals indertijd in Suriname, onbeschat aan het hun vrcvno- do klimaat worden blootgesteld ; do kosten daarvoor echter en voorhotlevensonderlioud godurondedocerate jaren zouden reeds z66 belangri kzijn, dat lietzcoor de vraag zou wezen, gegevon ook do grooto kens van algeheelo mislukking, of do bcoogde belan- gen die uitgaven waard zouden

Van nicer practische waardo voor do beoor- deeling van het vraagstuk dan algomeeno bo- schouwingci), als waunedo in den regel do zaak behandeling vindt, is wel het feit, dat ook do inderdael hoog.st gunstige rcgclgriig omtrent af<stand van groncen en vcl coning van geld el i j ken bij st and, welke, als uitvloeiscl van het in 1900 van Regee- ringswego in Indii iugsteld zg. pauperisme- ondoor- zoek betreffende do Europeesche bevolking aldaar, in 1904 is uitgevaardigd ten behoove van den kleinen land- en tuinbouw (Zie onder AG RAR I- SCHE WET, DI, I, bl. 20), slechts in zeer encklo gevallen wercklyk bovrodigende resultatcn heoil mogen oplevren,

lets anders is het zich vestigen van Europeanen in Indio, ah leiders cnz. van jiiijverheids- mijn- bouw- of landbouw-ondernemingen, — meer eno kolonisatie van Europeesch kapitaal en veruult dan wel van Europeesche werkkrachten, Dezc, ovenzoo als de vestiging van Europeanen als k lei no industrieel of kloinhandolaars, is gcouo koloni-

noodig, dat do Regeering do onbelemmerd toelating van goede elementen in de hand werke en, voor zoover dit van haar afhangt, do uitoofening van het beroep vergemakkelijkt en waar het do verkrijging van gronden betreft, dezze bevordere, zooals reeds in ruime mate geschiedt. In dien geest wordt ook gesproken van het „kolonisatio-plan“⁸¹ van Du Bus, waarover zie CULTUURSTELSEL. Over kolonisatie in dezen laatstbedoelden zin handelt: Kohlbrugge, Blikken in het zieleven van den Javaan en zijner overheerschers, Leiden 1907.

3. Kolonisatie eindelijk van bepaalde streken in Ned.-Indie kan ook door inlanders geschieden, wanneer dezen bijv. op groote schaal van de ene streek naar eene andere verhuizen, zooals o. a. in de achttiende eeuw Oost-Java hoofdzakelijk door Madoreezen werd gekoloniseerd. Waar dusdanige — wel als transmigratie aangeduid — kolonisatie plaats vond, geschiedde zij in Ned.-Indie tot vóór eenige jaren zonder bemoeiing der Regeering, die echter dan vaak op indirecte wijze tot de opening van woeste streken bijdroeg, o. a. door aanleg van spoorwegen, irrigatiewerken enz. Zoo voerde de spoorwegaanleg door Besoeki en Banjoe-wangi tai van bewoners van Midden-Java daarheen.

Enige jaren gelden echter ging do Regeering zich met dusdanige kolonisatie meer rechtstreeks inlaten. Van 1900 tot 1905 vormden de „inzinking“ van Java en de „mindere welvaart“ een brandend vraagstuk en een bron voor dagelijksche gedachtenwisseling. Al is het wellicht nooit met zoovele woorden gezegd, vrees voor overbevolving van sommige streken van Java zal er niet vreemd aan zijn geweest, dat do Regeering destijds aandacht ging schenken aan maatregelen om voor de bevolking van sommige streken op Java een verhuizing naar elders te vergemakkelijken. Ook het denkbeeld om aldus bepaalde, tot nu toe door te schaarsche bevolving achterlijk gebleven, streken tot ontwikkeling te brengen, zal echter ongetwijfeld in groote mate daarbij voor. Bij Gouvern.-besluit van 30 Sept. 1902 no. 17 werd aan den ass.-res. H. G. Heytinge opdracht gegeven zich naar Sumatra te begeven tot het uitkiezen van terreinen, geschikt voor het nemen van een zodanige proef tot kolonisatie. Eindo 1903 word donzelfden ambtenaar opgedragen een plan in te dienen betreffende do wijze van besteding van een renteloos voorschot voor uitgaven in het belang van omgratificatie van Javanen tot een bedrag van 4 miljoen gulden. Van dit grootscho plan werd echter afgezien om ten slotte in 1904 do heer Heytinge machtigd om terreinen voor kolonisatie te gaan uitkiezen in de afdeling Banjocwangi der residentie Besoeki en in de residentie Lampongscho Districtoi). De voorbereidingen tot de kolonisatieproef in do afdeling Banjocwangi werden evenwel epeedig daarop ingevolgt bevel der Regeering geatakt. In Maart 1905claarctngen kwam hetdefinitieve besluit der Regeering tot het nemen enor kolonisatieproef in de Lampongscho Districton onder leiding van don heer Heytinge voornomd, bijgestaan door een ondirdistrictshoofd en twee mantri's van don irrigatiedienst. In Mei 1905 werd met de ontginning van het uitgekozen terrein te Gfdong Taki (onderafdeeling Telokbetong) begonnen. Aan de koloniaten werd behalve vrij vervoer van do plaats van herkomst ook een voorschot gegeven voor eerste levensonderhoud en voor aanschaffing van landbouwwerktuigen en veo, en voorts landbezit

verzekerd in den vorm van communaal bezit met vasto aandelen om wel zoo, dat ieder gezin 66n bouw bevolcibar sawah zou bekomen. Eindelijk zouden zij ongeveer 2 jaren lang van RegeeringB- wege financieel gesteund worden, zonder dat terugbetaling zou worden geeischt. Geregeld kwamen nu jaarlijks een zeker aantal Javaansche huisgezinnen, doch ook ongehuido Javanen, naar do Lam pongen, die in de eerste plaats de aangewezen boschgronden nabij Geelong Tataan moesten ontginnen en tot sawahs maken, zulka onder geregeld dagelijksch toezicht van hun hoofden, van de mantri's en van den Europeeschen leider. Verder werden de kolonisten geregeld aangespoord om, naast do bewerking van hun sawahs nog andere cultures, als van mais, tabak, katjangsoorten, klap-pers en vruchtboomen en veeteelt te beoefenen, om aldus tot zekerer welstand te geraken. Ook hierbij werd op allerlei wijzen door het Gouvernement hulp verleend, o.a. door het verstrekken van fokvee op krediet. In 1911 werd ter hoofdplaats van het gewest do Lampongsche Bank opgericht en tevens met het tot nog toe gevolgde stelsel van verstreking van financieelen steun van Regeeringswege gebroken. Van ein de 1911 af kregen de nieuwe kolonisten slechts kosteloos vervoer naar Tglokbetong en tevens een premie van f 22.50 per huisgezin, waar-door zij in staat werden gesteld kleine schulden op Java af te betalen. Te Telokbetong aangekomen, konden zij dan bij de Lampongsche Bank gelden leenen, noodig om landbouwgereedschappen, huusraad enz., aan te schaffen, en zoalng zij nog met den ontginningsarbeid bezig zouden zijn en nog geen verdiensten zouden hebben, zou bovendien do Bank hun de strikt noodige gelden merle in don vorm van krediet verschaffen. Begin 1916 bedroeg het ziental der kolonisten bijna 7300, vormendo ± 2050 huisgezinnen met 2065 werkbare mannen, gevestigd in 5 nederzettingen met bijdorpen, bezittende een uitgestrektheid van 739 bouwers erf, 1094 bouws sawahs en 460 bouws tegals. Het oordeel over de kolonisten luidt over het algemeen matig, vooral wat aanging de in vroegere jaren aangeworvenen. In de Lampongs in het bezit van rijsvelden gekomen, hetgen voor hen op Java in den regel onbereikbaar was geweest, toonden zij zich daarmede reeds meer dan tevreden en legde het meerendeel niet dio energie en werklust aan den dag, noodig om hunno inkomsten en due hun welvaart te vermeerdereen, als waarop de Regeering gelooft had. De in do laatste jaren aangekomenen schijnen echter van wat beter gehalto te zijn. Voldaan ovenwel aan de verwachtingen, die men vooral in het Moederland zioh in den beginne daarvan voorstelde, heeft dozo met ruimen financieelen steun opgezette kolonisatieproef niet, ofschoon zij — do aanzienlijke kosten, aithans in de eerste jaren, daargelaten — ovenmin eene bepaalde mislukking mag worden gonoemd. Van eone vermenging met de — in dat opzicht hoogst exclusief getemde — ithcemsche Lampongscho bevolking was echter geen

Een andere kolonisatieproef had plaats in Benkoelen. Dozo, aangevangen in 1908, ging uit van den controlcur D. G. Hooyer te Kepahiang (Re-djang) en einge dorpshoofden en had ten doel, door het overbrengen uit een streek van Java, waar de rijsttoelt tot een vrij hooge ontwikkeling was gekomen, van landbouwers naar Kepahiang om daar sawah's aan te leggen, in 't algemeen aan do landbouwtoestanden aklaar eingen meer-

deren vooruitgang te goven. Daartoe worden 20,000 uit de margakas ter beschikking van den controleur Hooyer gesteld. Later werd deze som door de Regeering aan de margakas gorestitueerd en de koloniatieproef voor hare rekeningen genomen. In 1909 werden de eerste emigranten uit het Buitenzorgsch en de Preanger-Regentschappen naar Kepaliang overgebracht. Behalve vrijen overtocht genoten zij een voorschot in geld, voorts vrije huisvesting, totdat zij een eigen won in gebouwd, en gedurende eenige maanden een tegemoetkoming in rijst en visch enz. In tegenstelling met de koloniatie in de La in pongs — waarbij echter een geheel ander doel voorstond en in het algemeen de omstandigheden van anderen aard waren — betrachtten hier bij de keuze der kolonisten de grootste zorg om ijverig en kundige landbouwers te krijgen. De vlijt der kolonisten was dan ook zeer voldoende. Hier hadden echter te kampen met minder gunstige gezondheidstoestanden. Ook was niet te voren gezorgd voor de noodige leidingen en andere voorzieningen voor de bevoeding der sawahs, zoodat aan den aanleg daarvan op een der nederzettingen geen verdere uitbreiding kon gegeven worden. Een en ander was oorzaak, dat de uitkomsten der koloniatie ook hier ten slotte niet zoodanig waren als

aan wankelrijk werd verwacht.

In 1912 vertrokken uit hetzelfde gewest vertruwen inlanders uit Mocara Aman (Lebong) naar Soekaboemi en Koetoardjo, om personen te zoeken, die geneegen zouden zijn om te verhuizen. De kolonisten genoten vrijen overtocht, maar hadden verder alles zelf te bekostigen. Wei werd voorloopig in hun onderhoud voorzien, maar dit geschiedde ter nadere verrekening, terwijl hun voorts gronden ter ontginning werden toegewezen op dezelfde wijze als dit aan de inheemsche bevolking geschiedde. Dientengevolge ontstonden drie nederzettingen in het Lebongsche: van een daarvan slechts wordt de bevolking tamelijk welvarend genoemd. De Jigging van de twee andere nederzettingen schijnt minder gunstig te zijn. Begin 1916 bedroeg het zielental der booger bedoelde kolonisten in het Rindjangsche 791 met 289 werkbare mannen, gevestigd in 3 nederzettingen; het zielental der kolonisten in het Lebongsche was 268, gevestigd evenzeer in 3 nederzettingen.

Ten slotte mag onder de koloniatieproeven met Rixgeeringssteun niet onvermeld blijven de door den Heer A. Th. J. van Emmerik, directeur der Witte Kruis-kolonie bij Salatiga, genomen proef met een vrijwillige emigratie van Javanen naar de kolonie Kalawara-Napoeti in het Paloe-dal (Midden-Celebes). Hier was bepaaldelijk het hoofddoel nooddruffte Javanen, die ter nauwemod in hun dagelijksche behoeften konden voorzien, over te brengen naar een streek, waar zij betere bestaansvoorwaarden zouden kunnen vinden. In Febr. 1907 werden 28 personen tot dat doel naar het Paloe-dal overgebracht, later volgden anderen. Do bedragen, van de Regeeringswege beschikbaar gesteld, waren in verband ook met de geringe verwachtingen, klein. De toestand der kolonisten, van welke er op ulto. 1912 146 aanwezig waren, een toestand, die reeds van de stichting der kolonie af verre van gunstig geweest, wordt in het verslag over 1914 geëgd verbeterd te zijn. Ten einde aan de kolonie in het Paloe-dal de zoozeer gewenschte uitbreiding te kunnen geven, is zij in 1915 overgedragen aan het Leger des Heils.

Literatuur: Koloniaal Weekblad 1907 nos. 28

en 29; Stem van Indio 1907 no. 8; Weekblad voor Indio 1907 no. 3; Ind. Gids 1907 biz. 547; do Koloniaal verslagen; Dr. J. van Breda de Haan, Koloniatie op do Buitenbezittingen en A. J. Koons, Over koloniatieproeven in do residentie Benkoelen in Teysmannia, 26e jaarg., biz. 400 en 587.

KOLONO. Naamvan het Zuidoostelijk-schiereiland van den Zuidoostarm van Celebes (zie aldaar Deel I onder d. den Zuidoostarm biz. 459).

KOMERING. Belangrijke zijkt der Moesi. Zie SUMATRA rivieren.

KOMERING ILIR. Onderafdeeling der afdeeling Palembang'sche Benedenlanden, een oppervlakte beslaande van 15,777 K.M.². Hoofdplaats is Kajoe Agoeng (zie aldaar). Het omvat hoofdzakelijk het stroomgebied der beneden Komering en wordt bevestigd door de Moesi ten N. en de Masoejiten Z.

De onderafdeeling bestaat uit het district Komering Ilir, onderverdeeld in vijf onderdistricten: Kajoe Agoeng, Soegi Wara, Pager Dewa, Sirapeloel Pandang en Pangkalan Lampang. Het aantal zielen bedroeg in 1915 ruim 82000.

Het grootste deel dezer onderafdeeling bestaat uit moeras doordat de kuststreken tot diep landwaarts

in bij vloed door het zee water overstromd worden, terwijl de lage oevers der Komering en andere rivieren bij hooge waterstanden in den W. moesson geregeld onderloopen. Men vindt er dan ook verscheidene meren en plassen (zie onder PALEMBANG), die zeer vischrijk zijn.

Toch is de bevolking zeer welvarend, een gevolg van de grote werkzaamheid. Er wordt veel pinang, katoen en peper aangeplant, echter gaat de beplant op oppervlakte voor de laatste twee cultuurs eener achterdan vooruit. Belangrijke hoeveelheden djamboe, rotan, djieloctoeng en arenduurker worden uitgevoerd. Hevea wordt veel aangeplant (zie Ind. Morcuur 29 Sept. 1916 no. 39). De veestapel beteekent niet veel (± 500 runderen, 1350 karbouwen ± 1050 geiten), de nijverheid des te meer. De pottenbakkerijen voorzien een groot deel van het gewest Palembang, terwijl er uitstekende vrouwen worden vervaardigd.

De onderafdeeling Komering-Uir, in 1853 ingesteld, werd in 1878 opgeheven en gevoegd bij do onderafdeeling Ogan-Ilir, om echter in 1906 wederom als onderafdeeling te worden afgescheiden. (Zie verder KAJOE AGOENG, MASOEDJI).

KOMERING OELOE. Onderafdeeling van de afdeeling Oganen Koniering-Oeloe, residentie Palembang, bevattende het stroomgebied der midden-Koniering. Zij beslaat een oppervlakte van 5323 K.M.², telt 53,000 zielen (1915) en bestaat uit het district Martajoera, verdeeld in do onderdistricten Si in pan gan, Martajoera en Menanga. Do hoofdplaats is Martajoera, de standplaats van den controleur, op den linkeroverdijder Komering gelegen, door goede, prautoniobiël, berijdbare wegen verbonden met Moeara Boca en Batoe radja; de veestapel telt ulto. 1912: 70 paarden, 4GO runderen, 856 karbouwen en 2059 geiten. De onderafdeeling leverb katoen, klappers, verschillende vruchtsoorten en veel rotan op. De bevolking is zeer welvarend.

KOMODO OF RATTENEILAND. Eiland in Straat van de den Bawg onderlidrigheid van Bima, en vroeger door het bestuur als ballingsoord gebruikt. Het wordt op 478 K.M.² geschat en draagt vulkanisch gebergte. Herten waren er vroeger talrijk.

Het eiland behoort administratief tot de onderaf-

久ム 又口以

Beane kolonies gedoulaten en
 1907 no. 8; Weekblad voor Indio
 1907 no. 3; Ind. Gids 1907 biz. 547;
 do Koloniaal verslagen; Dr. J. van
 Breda de Haan, Koloniatie op do
 Buitenbezittingen en A. J. Koons,
 Over koloniatieproeven in do
 residentie Benkoelen in Teysmannia,
 26e jaarg., biz. 400 en 587.
 KOLONO. Naamvan het Zuidoostelijk-
 schiereiland van den Zuidoostarm
 van Celebes (zie aldaar Deel I
 onder d. den Zuidoostarm biz. 459).
 KOMERING. Belangrijke zijkt der
 Moesi. Zie SUMATRA rivieren.
 KOMERING ILIR. Onderafdeeling
 der afdeeling Palembang'sche
 Benedenlanden, een oppervlakte
 beslaande van 15,777 K.M.².
 Hoofdplaats is Kajoe Agoeng
 (zie aldaar). Het omvat hoofdzakelijk
 het stroomgebied der beneden
 Komering en wordt bevestigd door
 de Moesi ten N. en de Masoejiten
 Z.
 De onderafdeeling bestaat uit het
 district Komering Ilir, onderverdeeld
 in vijf onderdistricten: Kajoe
 Agoeng, Soegi Wara, Pager Dewa,
 Sirapeloel Pandang en Pangkalan
 Lampang. Het aantal zielen
 bedroeg in 1915 ruim 82000.
 Het grootste deel dezer onderafdeeling
 bestaat uit moeras doordat de
 kuststreken tot diep landwaarts
 in bij vloed door het zee water
 overstromd worden, terwijl de lage
 oevers der Komering en andere
 rivieren bij hooge waterstanden
 in den W. moesson geregeld
 onderloopen. Men vindt er dan
 ook verscheidene meren en
 plassen (zie onder PALEMBANG),
 die zeer vischrijk zijn.
 Toch is de bevolking zeer
 welvarend, een gevolg van de
 grote werkzaamheid. Er wordt
 veel pinang, katoen en peper
 aangeplant, echter gaat de
 beplant op oppervlakte voor de
 laatste twee cultuurs eener
 achterdan vooruit. Belangrijke
 hoeveelheden djamboe, rotan,
 djieloctoeng en arenduurker
 worden uitgevoerd. Hevea wordt
 veel aangeplant (zie Ind. Morcuur
 29 Sept. 1916 no. 39). De
 veestapel beteekent niet veel
 (± 500 runderen, 1350 karbouwen
 ± 1050 geiten), de nijverheid
 des te meer. De pottenbakkerijen
 voorzien een groot deel van het
 gewest Palembang, terwijl er
 uitstekende vrouwen worden
 vervaardigd.
 De onderafdeeling Komering-Uir,
 in 1853 ingesteld, werd in 1878
 opgeheven en gevoegd bij do
 onderafdeeling Ogan-Ilir, om
 echter in 1906 wederom als
 onderafdeeling te worden
 afgescheiden. (Zie verder
 KAJOE AGOENG, MASOEDJI).
 KOMERING OELOE. Onderafdeeling
 van de afdeeling Oganen
 Koniering-Oeloe, residentie
 Palembang, bevattende het
 stroomgebied der midden-
 Koniering. Zij beslaat een
 oppervlakte van 5323 K.M.²,
 telt 53,000 zielen (1915) en
 bestaat uit het district
 Martajoera, verdeeld in do
 onderdistricten Si in pan gan,
 Martajoera en Menanga.
 Do hoofdplaats is Martajoera,
 de standplaats van den
 controleur, op den linkeroverdijder
 Komering gelegen, door goede,
 prautoniobiël, berijdbare
 wegen verbonden met Moeara
 Boca en Batoe radja; de
 veestapel telt ulto. 1912:
 70 paarden, 4GO runderen,
 856 karbouwen en 2059
 geiten. De onderafdeeling
 leverb katoen, klappers,
 verschillende vruchtsoorten
 en veel rotan op. De
 bevolking is zeer welvarend.
 KOMODO OF RATTENEILAND.
 Eiland in Straat van de den
 Bawg onderlidrigheid van
 Bima, en vroeger door het
 bestuur als ballingsoord
 gebruikt. Het wordt op 478
 K.M.² geschat en draagt
 vulkanisch gebergte. Herten
 waren er vroeger talrijk.
 Het eiland behoort administratief
 tot de onderaf-

dceling Noord- on West, Manggarai der afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden.

KOMORAN of SILAM. Eiland op de Zuidkust van Nieuw-Guinea, ten zuidoosten van het Frederik Hendrik- of Dolak eiland, waarvan het is gescheiden door de Benschackreek; in den vasten wal is het geschieden door hot zuidelijkste deel van de Prinses Mariannestraat; het eiland is laag en moerassig. Op de zuidkust ligt de kampong Momboem; de bevolking is niet vijandig gezind.

KONANG of KONANG-KONANG (MAL., JAV.). Zio API-API en LICHTGEVENDE ORGANISMEN.

KONAWI. Rivier op Celebes (zie aldaar Deel I onder d, den zuidoostarm biz. 458) en by LAI-WOEL.

KONDANG (SOEND.). Zio FICUS VARIEGATA.

KONDE (MAL., JAV.). Haar wrong ; kapsel waarbij de haren van alle kanten worden opgestreken, waarna men ze met de linkerhand op de kruin bijeenhoudt, terwijl men met de rechterhand het afhangend gedeelte eenige malen ronddraait on dan over de linkerhand in een knoop legt. SOIM op de kruin, meer echter wat lager tegen het achterhoofd. Do kond6 wordt dan met spelden (MAL., SOEND. toesoek korde, JAV. soesoek kondc) beve tigd ; die spelden zijn vaak van zilver of van goud en soms met diamanten of briljantein bezet. Het is do gewone haardracht voor Indo-Europeesche vrouwen ; zij is ook bij Chineescho vrouwen in gebruik, terwijl mede inlandsche vrouwen, Javaanscho zoowel als Maleische, de kondedragen. (Zie Van Hasselt, "Sumatra, volkenkunde", bl. 11). Zeer veel overeenkomst met de kondcheftde geloeng (HOOJAV. oekel, KAWisanggel) een knoop of wrong, die ook wel door mannen gedragen wordt en welke men soms, als de wrong al te dun zou worden, met eenig fyn goed, zzoals neteldoek, moissoline, aanvult (geloeng dioebel) of met haar (geloeng di tjemara) ; de kondc wordt ook wel met den lossen haarstaart (tjemara) aangevuld om den wrong dikker te doen zijn. Javaansche vrouwen hebben verschiillendo manieren voor het opmaken of leggon van de wrong ; do niinst fraais is dio waarbij hot haar achter aan het hoofd als een dubbelotrik in een paar halen als een lus (loengsen) opgeemaakt wordt. Andere. benamingen zijn g.-loeng malang, g. potjong enz, (Poensen, Med. Ned. Zone!cl. XX, bl. 418; XXI, bl. 18). In do Soendalzmiden ia do geloeng kond6 ook in gebruik. Van do i-anggoel (SOEND., MAL.) onderscheidt men verechi!lendo soorten, zzoals de sanggoel bolorran, rond met bloeinen opgevuld, de sanggoel parekrantan, waarbij do uitcinden van hot haar los hangen.

Do afleiding van den naam kond6, dio ook wel oan den Chineeschen haarstaart word gegeven, is onzeker. Voor verschiillendo gissingen zio Prof. Veth, „Uit Oost en West", bl. 275.

KONING BODAS (SOEND.). Zie OURCUMA ZEDOARIA.

KONING GEDE (SOEND.). Zio CURCUMA LONGA.

KONENG HIDEUNG (SOEND.). Zie CURCUMA AERUGINOSA.

KONING PINGGANG (SOEND.). Zie CURCUMA VIJUDIFLORA.

KONENG T'MEN (SOEND.). Zio CURCUMA LONGA.

KONENG TINGGANG (SOEND.). Zie CURCUMA KONGKOAN of Chinesesche raad. Zie onder BE-STUUR (I, bl. 287).

KONGSI. Eon Chinesesch woord, aanduidende een firma, vennootschap of maatschappij in den ruimaton zin. Het wordt in den Archipel sedert eeu- wen algemeen gebruikt, en heeft or zich, zzoowl in onzo eigen taal als in verschiillende inlandescho, burgerrecht veroverd.

Letterlijk beteekent het: „hoeder van het algemeen", of „bestuur van gemeenschappelijk belang". In den vorm k o n g s i is het woord ontleend aan de taal der Chineezen van Foehkien, die zich op geheel Java en in de handelshavens der Buitenbe- zittingen hebben neergelaten. Onder de Hakka-Chineezen luidt het k w o e n g - s z 6. In den Riouw- archipel en op Java ia hot ook gebruikelijk don be- stuurder der firma als „kongsi" aan te spreken en van hem steeds als „kongsi" te gewagen. Ook worden Chinesesche officieren wel eena met dien titel aangesproken.

Dank zij het onvermoeid zoeken derChineezenaar middelen om hunne kapitalen productief te maken, zijn niet alleen in onze kolonien, maar ook op het echioreiland Malaka, in Achter-Indie en op de Philip- pijnen de kongsi's zeer talrijk, en voor den bloei en de ontwikkeling van nijverheid, handel en scheep- vaart van moeUijk te overschatten beteekenis. Niet weinig wordt hun ontstaan in de hand gewerkt door het onge familieleven der Chineezen, dat or geheel op is ingericht om de mannelijke verwanten in dezelfde woonplaats byeen te houden en dus clan's te doen ontstaan, waarin, dank zij het beginsel, dat niemand privaet-vermogen kan hebben zzoalng zijn vader leeft, feitelijk alle familiekapitaal den patriarch ter beschliiking stoat. Ongetwijfeld zouden dan ook, in dien een onderzoek werd ingesteld, vele kongsi's, zoo niet het meorendeel, ware familiekongsi's blijken te zijn. In de laatste jaren (zie onder CHINEEZEN) wordt van bovengenoemd beginsel hoe langer hoe meer afgeweken.

Iedere kongsi draagt, ter onderscheiding van andere, een naam (h 6, of d z I l 6), die, behoudens eenig uitzonderingen, uit t*ee letterteekens bestaat, of, wat hetzelfde zeggen wil, uit twee eenletterge- pigo woorden. Deze hebben een wijsde, schoon- klinkende of gehikaanbrengende beteekenis en worden, op grond vdn de leer dat namon on woorden kracht on macht vertegenwoordigen, bij minder voo!spoedigen gang van zaken wel eens door andere vervangen. Bij wijze van onderteekening worden zij door middel van een stempol onder al de brieven en stukken, die van de vereniging uitgaan, afgedrukt. Vandaar dat mon de kongsi-namion in den regel t j a p *s of "zegels" noemt.

Kongs i's, hoofdzakelijk ter ontginning van goudmijnen tot stand gekomen, bestonden in Borneo's Westorafdeeling, mot name in het sultanaat van Sambas, vermoedelijk reeds voor onzo komst in den Archipel. Onder don drang van behoefte aan onderlingen stou en samenwerking tegen Ma- loischo vorsten on Dajaksche stammen, verenigden zij zich vaak ondoor een gemeenschappelyk hoofdbc- sluur, door onderling goedvondn aangewozen, en vormden dus grootere kongsi's: daadwerkelyke republiekjes, dio elckander vaak booorloogden en onderwierpen en zich telkens splitston of zich in elk- ander opstoston; zij bezaten raadsgebouwen ter be- sprekiing van gemeenschappelyke belangen, oefen- den formeelo ichtsbedeeling uit en hielden or zolfs geschreven wotten, bepalingen en belastingstelsels op na. En op hunno bourt sloten zulko republiekjes zich meermalen aaneen tot vorming van confedera- ties, evencens k o n g a i's goheeten, waarin door hot

machtigste do suprematie over do overigo uitgeoefend werd.

Sedert het hers tel van 011s gezag over Borneo's Westorafdeeling werden door Commissarissen en Gezaghebbers vaak pogingen aangewond om langs vredelievende weg deze kongsi's tot onderwerping te brengen. Doch, hoewel nu en dan door militair machtsvertoon en zelfs wapongeweld gesteund, leidde alles steeds tot niet reel meet dan schijn- onderwerping, totdat do omstandigheden in 1850 ons tot krachtig optreden brachten. In dat jaar werd onder bevel van den luit.-kol. Sorg Pamang- kat veroverd en waren do omstreken hier plaats het tooneel van scherpe gevechten tegen Fo-sjoen, eene confederatie, die reeds in de vorige eeuw be- stond on thans was samengesteld uit de kongsf's Thay-kuoen, Sji-ung-foen en Lim-thien, respectievelijk in de landschappen Montrado, Loemar en Boedoek gevestigd. Een blijvend resultaat werd door dien veldtocht niet bevochten. Meer kracht werd ontwikkeld. In 1853. Onder leiding van Andresen, den militairen kommandant der residentie, hadden toen expedities naar Seminis en Sepawang plaats, die eenige gevechten van betekenis na zich sleepten; in het volgend jaar trokken onze troepen van do monding der Selakau en dor Singkawang- rivier over Sbigkawang naar Montrado, en slaagden er in, zonder tegenstand van betekenis te ontmoeten, beide plaatsen te bezetten. Enkele dagen daar- na werden de kongsi's der Fo-sjoen-confederatie bij publicatie van Andresen opgeheven (Juni). Een maand later brak in het landschap Montrado een opstand uit, waarvan verschillende gevechten en schermutselingen het gevolg waren; doch reeds in Augustus was ook deze laatste poging tot herstel van eigen onafhankelijkheid in bloed gesmoord. In November werden de veroverde landschappen tot een assistent-residentie Montrado verheven.

Gedurende die verwickelingen had de kongsi Langfong in het landschap Mandor, dio de Chinezen tusschen de Pontianak-rivier, de beneden-Landak, de Sepatta en de rivier van Mampawa omvatte, een strikte neutraliteit gehandhaafd en daarna, toen ons krachtig optreden haar de overtuiging geschonken had, dat zij zich veilig aan onze zijde kon scharen zonder, bij eventuele woerwraak der oorlogvoerende kongsi's, geheel aan eigen krachten te worden overgelaten, ons door het terugbrongen van gevulchte bevolking en het uitleveren van hoofd- opstandelingen gewichtige diensten bewezen. De Regeering achtte het derhalve mot de billijkheid en goede staatkunde in strijd ook die kongsi te vernietigen en erkende haar voortbestaan onder het oppergezag van Nederland bij Besluit van 4 Januari 1857, waania hare verhouding tot het Gouvernement bij bevelschrift van den resident van 30 April van hetzelfde jaar omschreef. Do kaptia Liou A-sin, die sedert 1848 aan hot hoofd dor kongsi had gestaan, werd daarbij in zijno waardigheid bevestigd. Toen hij in October 1884 overleed, achtte het Gouvernement het oogenblik gekomen om ook dit laatste overblijfsel van een gewichtig tijdperk in Borneo's geschiedenis op te heffen en do Alandor- Clunezen onder direct bestuur te brengen. Dit besluit kwam echter niet tot uitvoering zonder dat op- roerige bewegingen ontstonden, die aan twee controlers het leven kostten, doch, nadat het bestuur der residents tijdijk in miUtaire handon was overgegaan, met eenig wapenvertoon onderdrukt werden.

Onze aanrakingen met do kongsi's tot 1845 zijn

nauwkeurig en zaakrijk beschreven door Veth, in zijn sUndaArdwerk getiteld "Borneo's Westerafdeeling." Do periodo 1850—6 word zeer uitvoerig, niet behulp van officieel stukken, behandeld door Kiolstra, in een reeks van Mitelen in de Indische Gids van 1889 en 1890, terwijl mon ook een gedeelte van dat tijdperk bosproken vindt in hot T. van Ned.-Indie over 1853, II. Sedert Kielstra's artikelen hot licht zagen, heeft de beschrijving der onderwerping van de kongsi's van Van Rees (Wachia, Taykong en Amir) nog slechts waarde als roman. Een interessante aanvulling van de gebeurtenissen in 1852 en 53 werd gegeven door Young in het Tijdschr. v. h. Bat. Gen. 1895, bl. 499.

De inwendige geschiedenis der kongsi's van Montrado tot 1850 is in het Tijdschr. v. h. Bat. Gen. van 1893 aan de vergetelheid ontrukd door den controleur S. H. Schaank, die, behoorlijk met kennis van de Chinese taal toegerust, de schamele tot zulk onderzoek ten dienste staande middelen, als mondelinge overleveringen, correspondentie, formulieren, zieltabellen, grafschriften en munten, met groote uauwgezetheid heeft gekploiteerd. Voor historische gegevens omtrent de kongsi Mandor zie men Do GrooG, "HetKongsiwezen van Borneo", een werkje dat toevens zoekt aan toonen, dat de oorsprong der kongsi's in de republikeinsche dorpsinstellingen van het Chinese rijk te zoeken is. Eene biografie van Liou A-sin vindt men in de Bydr. t. t. I. en Vlk. IVe ser., deel X, bl. 34.

KONING WILLEM III SCHOOL. Zie ONDERWIJS.

KONINGIN EMMA SCHOOL. Zie ONDERWIJS.

KONINGIN WILHELMINA SCHOOL. Zie ONDERWIJS.

KONINGINNEBAAI. Eerste baai, met zeer niatig diepten, ten Z. van Padang. Aangezien de om do Z.W. open baai niet genoeg beschutting krijgt van de voorliggende, weinig uitgestrekte gevaren, om onder alle omstandigheden een veilige ligplaats op te levren, is in het Noordgedeelte, achter een brekwater, nangelegd de Em maha ven, do belangrijke afscheijplaats van Pa3ang lin van do Ombilinkolenmijnen. Zie Zeemansgids deel I en BRANDEWIJNSBAAI.

KONINGSTUIGER. Zie TUIGER.

KONINKLIJK NEDERLANDSCH AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP. Zie GENOOTSCHAPPEN.

KONINKLIJKE PETROLEUM MU. (Koninkliko Maatschappij tot het opsporen en ontginnen van petrolcumbronnen in Nederlandsch-Indie). Zie bij PETROLEUM.

KONINKLIJKE PAKETVAART MIJ. Zie PAKETVAART ALAATSCHAPPIJ (KONINKLIJKE).

KONKOMA. De saffraan, d. z. do stempeel uit do bJoenien van Crocus sativus, die op groote schaal in Z. Europa (Spanje) gekweekt wordt. Waarschijnlijk uit Bombay ingevoerd. Komt in in dieptien voor, die niotien dienen om de menstruatie te bevorderen. Het wordt door Arabieren en Chineezzen als aromatische klurmiddel voor geleen en d.g. gebruikt.

KONTING. Zie VAARTUIGEN.

KONTING. Zie VAARTUIGEN. --

KOOMPASSIA MALACCENSIS Maing. fam. Legumiliosae-Caesalpiniae KCMjjas, MAL., Kampdh, MINANGK. MAL.). Groote boom van Borneo on Sumatra, met uitstekend tiinnierhout, dat ook voor j-oeren en masten van schepen veel wordt gebruikt. 美

KOOR. Zie KOER.GROEP.

KOORDERS (Dr. Mr. DANĀL), zoon van SyfEert Hendrik Ko orders, predikant op Johanna Jacoba Broedelet, geboren op 12 Aug. 1830, overleden op Bonnobrook 22~Jan. 1869, studeerde en promoveerde te Utrecht, eerst in de godgeleerdheid, daarna in de beide rechten, waarop hij nog in 1860 en '61 de Delftsche Academie bezocht, waar hij o.a. leerling was van Roorda, die het Javaansch onderwees. Den 16den Aug. 1861 werd hij benoemd tot ambtenaar der Iste klasse voor den burgerlijken dienst in Ned. Indie, huwde in November met Mej. M. H. Boeko en vertrok daarop naar Batavia, waar hij in Maart 1862 aankwam. Eerst kreeg hij eenige tydelijke opdrachten te vervullen; daarna werd hem in uitzicht gesteld hoofd te worden eener te Bandoeng op te richten kweekschool voor Soendaneesche onderwijzers, waarvoor de heer K. F. Hoile sterk ijverde. Deze had in dien tijd's Lands dienst verlaten en zich in de theecultuur begeven. Koorders kreeg de opdracht om onder zijne leiding het Soendaneesch te gaan beoefenen, maar dit mislukte. Koorders was een zeer talentvol man, maar niet geschikt om van Hoile, zelf een autodidact, te leeren; hij wenschte zijn eigen weg te gaan. De beoefening van het Soendaneesch door Europeanen was toen juist begonnen door de uitgave van Jonathan Rigg's „Dictionary of the Sunda language of Java" (Verhandelingen van 't Bataviaasch Genootschap, dl. XXIX, 1862). Rigg was landheer van Djasinga, in het Buitenzorgsche, op de Bantamsche grens, en niet meer dan een verkleinelijk dilettant; Koorders plaatste reeds in Feb. 1863 eenige artikelen in de Javabode, waarin hij Rigg's werk ongunstig beoordeelde. In dienzelfden tijd was op Java aangekomen de heer G. J. Grashuis, die door de Ned. Zendingvereniging was toegevoegd aan de beide eerste zendelingen, die zij naar de Soenda-landen uitzonden, om hen te leiden bij de beoefening van het Soendaneesch. Grashuis nam het jn in of meer op voor Rigg's woordenboek, tegenover Koorders, eveneens in de Javabode, maar Kooixlers antwoordde hem in het nr. van 14 Maart, om te tonen, dat hij bij zijne ineening bleef. Bij de vier beoefenaars van het Soendaneesch: Hoile, Rigg, Koor- ders en Grashuis, kwam nog in 1864 een vijfde, Dr. W. H. Engelmann, afgovaardigd door het Ned. Bijbelgenootschap. Er heeft onder tusschen hen nooit sanicn working bestaan en de schoone vooruitzichten, die in dat jaar voor de studio van het Soendaneesch bestonden, zijn spoedig verdwenen. Grashuis is in 1865 naar Nederland teruggekeerd en Engelmann, die in de Bijdragen K. I. van 1867 een Soendaneesch verlaaf heeft uitgegeven, is reeds in December 1868 te Bandoeng overleden, conigo weken voor Koorders. In het laatst van 1863 sprak Koorders, in opdracht der Ned. Indische Regeering, zijn ineening uit over de door Hnaruitgegeven Soendaneesche lees- en volksboekjes. Do 13 rapporten (Dec. 1863—Mei 1864), waarin hij dit heeft gedaan, zijn uitgegeven in de Bijdr. K. I. van 1869. Zo zijn zeer onderhoudend geschreven, in den frisschen stijl van iomand, die snel met zijn oordeel gered is en dit op zeer stelligen toon, in overkrachtige woorden uitdrukt, met een hoogen dunk van de vrucht eener studie van nog geest twee jaar. Op de reis door Zuid-Bantam, terstond na de inleving der rapporten ondernomen ten dienste zijner taal- en dialectstudie, heeft Koorders dan ook geheel gewerkt als snelvorscher. Op dezelfde wijze heeft hij in 1865 en 1866 nog andere deelen van het Soendaneesche taal- gebied bereisd, totdat hij, vennoeid en vorzwakt

door zijn nistelloozen arbeid, in het begin van 1867 naar Nedorland terugkeerde. Juist voor zijn vertrek, had hij nog in de Javabode van 2 Jan. een afkeurend oorcicci uitgesproken over de Soendaneesche vertaling van het Lukas-Eyangelic door Grashuis, die in C). 1860 van de pefSVas'gekomecy Grashuis antwoordde: „Hierop met eene brochure „Vitan en Dunk", waarop KoorJorswedervoorde kan kwam met een geschrift aan de Nederlandsche Zendingvereniging gericht, dat hij „Taal- en Bybelmi8handling" heeft go- noemd. Inderdaad kan Koorders als de meerdere tegen Grashuis optredend, daar deze het Soendaneesch nog korterlied beoefene dan hij, maar toen hij in 1865 tegen Van der Tuuk optrad, met eene brochure, „Over den Heer H. N. van der Tuuk en zijne jongste geschriften", om Prof. Roorda te verdedigen tegen de grof persoonlijk gestelde, maar van taalvernuft door- schibterde aanvallen van den toen ter tijd nog geheel enigen vergelijkelij op het gebied der Indonesische talen, bleek het duidelij dat hij hietoe niet in staat was. Van der Tuuk heeft hem dan ook niet onder de onrmstige beoefenaars van het Soendaneesch ge- rekend, maar hem in zijn antwoord „Een advocaat van den Hoogleeraar Taco Roorda" genoemd. Het werk van blijvende beteekenis, dat Koordersvoor het Soendaneesch heeft verricht, zijn 2000 lexicogra- fische artikelen, opgenomen in het „Soendasch- Nederduitsch Woordenboek" van H. J. Oosting, in 1879 door de Ned. Indische Regeering uitgegeven. Zij zijn het begin van een woordenboek, waaraan Koorders in 1867 is begonnen, toen hij te Benne- x O. JitQek was gaan woneij Hij liet echterdezon arbeid. C geheel in den steek, toen hij in Maart 1868 door Haarlem -in de Tweede Kamer werd gekozen; 10 maanden daarin brak de dood zijn parlementaire loopbaan af. 2.

KOORTSBOOM. Zie EUCALYPTUS*.

KOPANG. Sasaksch district van de onderafdeeling Jli3(1 enTCmliok, residentie Bali en Lombok) / * * * ■ KOPER, KOPERERTSEN. KOPEK. Eigenschap- pen. Hot metaal heeft een soortlyk gewicht van 8,914 (electrolytisch neergeslagen), 8.921 (in gesmol- ten toestand), 8.940 (gekrystaliseerd) of 8.932 (gewalst of gplot). Het gewono handelskoper is meest wat poreus; chemisch zuiver koper heeft bij 0° een Sp. Gew. van 8.945. Het metaal is vrij hard en taai, dock zeer plicbaar en uitrekbaar, smelt bij 1045° en bozit een eigenaardige, roode klcur.

KOPERERTSEN. Natuurlijk voorkomen. Do gewono pyriet (zwavelkies, ijzerkies) is zeer dikwijls koper- houdend; veel voorkomend zijn koperkies en koper- glans (zwavelkoper), roodkopererts (koprocxydulo) en gedegon koper. Aan do uiteindon der gangen (dedagzoemen) vindt men ook niet zolden malachiet (groen), ko porlazuur (blau w), bontkopererts on kiezel- koper als secundair gevormde mineralen. Do ge- niakkelijko aangrij pbaarheid en oplosbaarheid der kopertson cenrzijs on do gomakkelijko reductio der oploslijgen andozijsd zijn oorzaak van do zeer grooto verspreiding der kopertson, die echter dik- wijls slechts in geringo hoeveelhed optredon, doordat zij door infiltratio van do opporvlaken of dagzoo- men der lagon of gangen zijn ontstaan on niet naar do diopto doorgaan. In hot algemecn is bij het bo- oordeelen van kopertsovoorkoinons de gvooste voorzichtigheid gradon on zijn werkelijk rijko vind- plaatson zeer zeldzaam, boholve aan do dagzoemen van koperci tsgangon, waar een grooto concentratio kan plants vinden, tenzij deze weer zoo uitgeloojd zijn, dat or bijna niots van over is, wat ovoneons voorkomt.

Vooral in gangen komt niet zelden zmkblende en loodglans in gezelschap van koperdels voor, waarbij de betrekkelijke hoeveelheid zeer kuimen afwisselt. In en gewone pyriet dikwijls overweegt.

Bij voorkeur zijn de koperertsen gebonden aan basisclie eruptiefgesteenten (diabaas, gabbro, nonet, serpentijn, gewone andesieten enz.) men vindt ze, a) als niagmatiche afscheidingen in zulke gesteenten; b) als kieslagers, lenzen tusschen sediminten, waarbij het hoofdmineraal pyriet is en liet kopergehalte met boven 3 % stijgt; c) in gangen (zie boven) en d) ingest rooid of als kleine nesten in sedimenten, (zandsteen, kalksteen, mergel, tuf, kleischalie); hier zijn het echte koperniëralen: koperkies, koperglans-enz.

Geografisch voorkomen. In Indie zijn tot nu toe koperertsen in ontgiibare hoeveelheden niet aangevonden; de enkelste plaatsen, waar wellicht die hoeveelheid voldoende zou zijn, werden nog niet beoordeeld geexplorcerd. Overigens komen, zooals wel te verwachten was, kopermineralen op bijna alle grotere eilanden van den Archipel voor.

Eene vermelding der ligplaatsen geschildert hier dus slechts volledigheidshalve.

Timor heeft van oudsher den naam gehad rijk aan koper te zijn, hetgeen toegeschreven moet worden aan de groote verspreiding eener formatie, die plaatselijk rijk aan koperertsen is en waarop door een Engelsch onderzoeker met de In, vorsten omstreeks 1870 zelfs een contract tot ontginning werd gesloten; van de resultaten bleek echter niets. Zie H. J. W. Jonker in Jaarb. Mijnw. 1873, I. en over het kopergehalte der ertsen: Warnars in Nat. Tijdschr. v. N. I. XXXI.

In de landschappen Juiiilo en Harnenno is do Berpentijn der uit dit gesteente gevormde heuvels langs de kust veelal met koperertsen geimpregneerd, dal zich meest als een groene kleuring of als een gering beslag van malaciet of koperlazuur, zelden als koperkies of bontkopererts vertoont. Ook in het op serpentijn rustende sequitynconglomerat komen somtijds koperertsen v

welke onregelmatig verspreide nesten vorme/f Elders, zooals in den heuvel Bai-Abba, zijn het kalksteen en kalkhoudenden zandsteen doorsnijdende kwartsaders, die somtijds door koperzouten groen gekleurd zijn. De rijkste ligplaats is echter een, met kolenkalksteen (permischen kalk, Rothpl.) afwisselende, rood- en giongekleurde, weinig kalkhoudende klei, welke bij Niti (landschap Harnenno) en tusschen Fatoe-Loeli en Lalakinen (landschap Fialarang) wordt aangetroffen en die tot 3 m. groote knollen van malaciet en koperlazuur bevat, inwendig nog uit roodkopererts en gedegen koper bestaande. De tusschen den kalk- en den zandsteen loopende kwartsadere zijn ook hier door koperzouten gekleurd.

Uit deze klei, welke op laatstgenoemd e viiid-plaats vischwerf, tanden en ammonieten, gedeeltelijk uit kopererts bestaande, bevat, werd liet erts door den regen uitgespoeld. In Niti kan, hoe-vel deze plaats tot de beste van alle kopervindplaatsen op Timor behoort, aan uitwassen der klei wegens gebrek aan water niet gedacht worden. Tusschen Fatoe-Loeli en Lalakmen werd het erts door uitspoelen gezuiverd, door de inlanders aan de oppervlakte verzameld, en door het erts over een brandend kolenvuur te strooien uitgesmolten. De hoeveelheid, die de inlanders hier verzamelden, was echter te gering.

Ook de nesten in serpentijn komen wegens do

ongreguliatige verspreiding endo geringo afmotingen-voor ontginning niet in aanmerking.

In do omstreken van Oesoo komen dezelfde kalk- en zandsteenlagen met onderliggende roodo on groono klei voor, die lior on dntir vrij veel kopererts bevat. Daar dezo formatie zich tot ver in hot binnenland uitstrekt do het kopererts door do rivier-ron, welke zich door do weoko kJoi een weg banen, verder verspreid wordt, hooft Timor van oudsher als een aan koperertsen rijk eiland gelden.

Van Sumatra en mecr speciaal uit de Padang-sche Boyonlanden waren koperertsen reeds Inlief midden der vorige eeuw bekend (Maier, Kopererts van Sumatra, Nat. Tijdschr. v. N. I. 1853; P. v. Dijk., Koperaxlors in de Padangsch Bo venland en, Ibid. XXVII, 1861). Later werden zy door Verboek (Koperertsen van het Sibomboen-gebergte, Jaarb. Mijnw. 1876 II) en Van Schelle (Kopererts en ijzererts van Paningahan, Ibid. 1877, I) uitvoorig beschreven. Laatstgenoemd voorkomen ligt dicht bij den westoever van het Meer van Singkarah als lensvormige nesten van geringe afmetingen in een chloritoid. De hoofdmassa van hot erts is magnoot-zyer (als dit niet verweerd is), waarin pyriet en koperkies in kristal alien on kleino aggregaten verspreid liggen; do enkelo lonzen zijn voornamelijk samengesteld nit ijzerhoudende mineralen en uit banden of onregelmatig begrensdo snoeren van kwarts, in welke nabijheid zich meer kopererts heeft afgezet dan in do overige gedeelten der inassa.

Een ander soortgelijko combinatie van don G. Besi, dichtbij den weg van Fort van do Capellen naar evengenoemd mecr, wordt door Verbeek in Jaarb. Mijnw. 1877, I, beschreven. Hier komt fijnkristallijn ijzerglans, dat geringe hoeveelheden koperertsen bevat, in kiezelien en ook in kalk voor; beide voorkomen s komen niet voor exploitatie in aanmerking.

Wat de vindplaatsen aan het Sibomboengbergte betref, deze zijn geen gangen doch impregnaties. In de Len-Swan-vaHei is in den scyniet wat koperkies; koperlazuur of malaciet, vooral op slijpvlakjes, afgezet; icts dergelijks komt in don felsiet van Batoe Tiga voor; in een vuilniino in de U doch bij het contact met gabbro, wordt dichtbij Pasilian wat gedegen koper gevonden; in dit graanaatgosteenten (door contactwerking veranderde kalksteen) bij Batoe Mendjoeloer en bij Tdm-poolon vindt men kristallojes van ijzerglans en koperkies met wat oxydische koperertsen, op 66n plaats ook wat grotere stukken loodglans. Ofschoon in den aanvang aan een rijke vindplaats werd geacht, bleek uit een nader onderzoek bij Tcmboelon, dat van ontginning geen sprake kon zijn, daar naar do diepte het ertsgehalte spoedig zeer vermindert.

De particuliere exploraties van den laatsten tijd in Iioot noordelijke deel van de Padangsch Bo vonden in Tajanoeli hebben nog op mcuigo plaats. Koperertsen aan het licht gebracht (Mocara Si-lywLcn concessie Malilir, in contactkalken bij Penjaboangan in Natal, in kwartslenzen tusschen sediincnten), doch nog nergens werd tot ontginning overgegaan. De oostelijke ganggedeelten der concessio Simau (zie bij GOUD, Deel I, biz. 810) bevatten z66vel kopermineralen, dat de goudlernen een geheel afzonderlijke bewerking moeten ondergaan.

De koperertsen van Mandor (Wcstoraft. v. Borneo) waren evoncons reeds lang bekend; zij werden door K. Evoorwijn in hot Nat. Tijdschr. v. N. I. IX. 1855 beschreven en door P. J. Maier, Ibid. 1852, scheikundig onderzocht. Ter plaatse werden do volo voorkomens door Everwijn tijdens zijn Borneo-reis

van 1858—1861 nagegaan (Ibid. XXIV, 1862, hor- <Irukt in Jaarb. Mijnw. 1878, II) on hot ondorzoek op uitgobroider schaal herhaald door N. Wing Easton (Jaarb. Mijnw. 1899). Zoor waarschiijnlijk zijn do ertsen hier secundair in de zandige on kleiige jonge sedimenten gekemon door infiltratio on geen der fijne snocrties liop naar do diopto door. Even- niin gaven de door C. J. van Schelle in Jaarb. Mijnw. 1883. I. beschreven koperertsen, die in de buurt van Montrado in kloitschales en andere sedimenten voorkomen, aanleiding daarvan voor eon werke- lijko ontginning iets te verwachten. Ton zuidon van Bengkajang, tusschen doze plaats en Perigi, komen vcel kwartsgangen voor, die behalve goud ook vrij veel kopomineralen bevatten. Dit bleek bij eon door Van Schelle uitgevoerd onderzoek by Sjooi Tsiet (Jaarb. Mijnw. 1883 en 1884) en uit de ro- sultaten, verkregen door do Mijnbouw-Mijen Moe- wang en Pandan op de concessie Pandan, waar het hooge koporgehalte de goedo amalgamatie van het -goud verhienderde.

Van eon der eilandjen van den Groot N a t o e- ia- archipel is kopererts bekend, doch het voorkomen is niet verder onderzocht.

Op Noord-Celebes b v ttendegoudhouden- *de gangon bijna overal kopomineralen (Paleleh, Soomalata, Tompasso, Pagoeat, enz.) gewoonlijk vergezeld door wat zinkblende en loodglans. Een voorkomen, dat aanvankelijk uit het oogpunt van koper- winning ineer belovend was, ligt op do voormaligo concessio Boekal; een steilstaande gang mot een soms niet onaanzielijken kopergehalto zet hier door een olivyn-diabaas heen. Tot exploitatie word niet overgegaan, ook werd deze niet voldoende voor- bereid. Zio de aantekeningen van M. Koperborg in Jaarb. Mijnw. 1901.

Bij een ondorzoekingstocht in Mid don - Celebes (Jaarb. Mijnw. 1912. Verhandelingen) vond J. de Koning Knijf over een uitgestrokt terrein eon sedimentcomplex, dat hier en daar ingestrooide koperineralon bevat on daarom door hom do koporloiformatie word genoemd (p. 280); vordore bijzonderheden werdon niet bekend gomaakt.

Ook op J a v a komen koperertsen voor, liier steeds *aan basischen andsiet gobonden. Op de grens van do residentio Socrakarta on do assistent-residentie Patjatjan is in het dal van de rivier Djanglot (Jaarb. Mijnw., 880. II. 82) andsiet ontbloot, doorsnedon door eon gangmassa, dio grootondeels uit ande- Hietconglomeraat met ingespronkelto ortsen bestaat, waarin koperkios en bontkopererta voorkomt. — De kleino neston van koperkies in don tot een witte kaolionachtigo niassa omgezotten andosiet in den krater van don vulkaan Sawal in de residentie Cheribon (Jaarb. Mijnw. 1872. II. 173) on do kloine gungon van kopererts in don andosiet, die in de Tji Karang (rochtorzijktak van do Tji Booni) on zijrivior- t jos onlbroot zijn, moeten wollicht aan warm© bron- nen worden toegeschroven. Ook hier is ochter do hoovoolheid to gering, oin voor ontginning in aan- inerking te komon. (Zio ook Verbeek, Java, I. 327, 456 II. 7G8).

In do residentie Madioon is sedort 1904 oen viorlal concessies (Tegalredjo I, If, Kali Teloo en Kesihan) verlend, die o.a. de winning van koper ten duel hob ben, waarvan de beide orate reeds vor- valloiti zijn. De ertsen komon hier voor mot zink- blendo on pyriton, ook wel met loodglans, in zeer afwiswelonde verhoudingen. Ofsohon hier on daar wel exploratie heeft plaats gohad.schijntdo voortzet- ting naar do diopto nog niet voldoende aangetoond

on is het nog niet tot ontginning gekomon. Omtrond- don aard van hot voorkomen zolf zijn.gecen bijzon- derheden bokend geworden.

Ook in Sumatra zijn enkele concessies, behalveoop edolo motalon tovons op koper verlend, torwijl de koporconcessio Hota in N. Celebes in 1914 op ver- zook werd ingetrokken. / < / > ' ' . —

KOPI DAOEN (MAL). Een opwekkende verkwikende drank, vooral op Sumatra doch ook elders, zoals in de Preanger, wel in gebruik. Jonge, groene takjes, inaar vooral de bladeren van den koffiieboom worden, na afgeplukt en in de zon verwelkt te zijn, tusschen gespleten bamboelatten geknopen on boven houtvuur ge oost tot zij licht- bruin zijn. Deze gerooste bladeren en takjes, met de hand vergruisd, worden of mot water in een ijzeren pan gekookt of in een bamboekoker gedaan, die ge- vuld wordt met kokend water, en als zeef met een prop van ardnvzcls gesloten. In sommige streken wordt de kopi daoen zeer sterk, maar dan in geringe hoeveelhcid gebruikti. Niet altijd was het vrijo gebruik van dien volksdrank toegestaan. In 1846 werd het bereiden van kopi daoen ter Sumatra's W.-kust verbodon op boeto van / I voor elke overtreding. In October 1847 werd het verbot opgegeve% doch een maand later weer van kracht verklaard. In de prak- tyk heeft het niet veel uitgewerkt; kopi daoen is de volksdrank gebleven. Had het verbot het gebruik van boonkoffie ten gevolge gehad, duizenden pikols minder zouden in de Gouvenementspakhuizen zijn gebracht; evenwel is niet te onderschatten de schado, door het dikwijlk zeer ruw afritsen van de bladeren, aan het gewas toegebracht. Uit een hygie- nisch oogpunt verdient hot drinken van kopi daoen aanbeveling, omdat men daardoor gekookt water drinkt.

KOPJAH. Is do Arabische koefijng of (Turkschroede) lakensche plat-kegelvormige kalot, de "fez", waaromheen de — oorspronkelijk Perzi- sche — „tulband" van licht, wit katoendoek (gas) wordt gewonden oin zoo do volledige Arab.-Perz. hoofdbedekking te vormen, die den rechtzinnigen Islamiet uiterlijk onderscheidt. Als zoodanig ken- merk won deze volledige tulband op Sumatra veld, lang v66r 1500, onder aanzienlijke inlandsche be- keerlingen (handelaars en hoofden); op Java meer algemeen in do 16e eeuw.

By hot eerste komen der Hollanders in 1596 aan de kust van Zuid-Sumatra, te Baitam en Oud-S6- dajoe en bij Aroabaja (West-Madocra), worden inlandsche hoofdon, Moh. priesters, aanzienlijko han- delaars, tolkon on dergelijken beschreven en afge- beold met zulk con tulband, waarbij in't midden de Mal.-Jav. k o p j a h zichtbaar is. Zie de platen in I/dowycskz' Eorste Boeck (1598), ed. Rouffaer, en IJzenau 1915, nos. S. 13, 14, 16—18, 25. De oudre Holl. term voor den completen tulbandJa dan nog vaak „toock", van het Portugeesche en Spaansche *toca* ; ook de geheele 17e eeuw door in do Daghre- gistera van Casteel Batavia nog te vinden, on in het Maleisch als t'o k a nog vollevend.

De kopjah word dan steeds gemaakt van karmo- zijnrood laken, Mai. s a k 8 l a t, Jav. s a n g k 6- l a t, ons „scharlaken", allcs van Perz. s a q i r- l a t. Doch reeds in het begin der 17e eeuw ontstond aan het Mataramscho hof do doorzichtigo kopjah, de KOELOEK (zie dit woort), van ongeveer denzelf- den afgoplatton kegelvorm als do Turkscho fez, en, ovonals doze, geheel zondor dockoniwiuding (den eigenlijken „tulband") gedragen, doch gomaakt van geheel andero stof dan laken, Do Jav. KANIGA-

KA (zie dit woort) is dan weer een jongere vorraai- ing van de koeloeke en van do oudere kopjab. Bat het sinds ca. 1910 op Java voor den H00FDD00EK (zie dit woord) veel in zwang gekomen zwart fhi- weelen mutsjekopjah is blijvn hctoen, inoet uit het Mohammedaansch reveil worden vcrklaard. G. P. R.

KOPO. Vroegere na-am van een controle-afdeeling en een district van de afdeeling on het regentschap Bandoeng, residentio Prangor-Regentschappen. Thans Sordang (zie aldaar) gcheeten, naar de hoofd- plaats, waar do controleur en het districtshoofd gevestigd zijn.

KOPPENSNELLEN. De gewooite, welke mon vroeger bij cen groot. aantal volken van den Indi- schen Archipel vond en thans nog bij eenige aan- treft, om van vcrslagen vijanden het hoofd af te slaan en meo te voeren, en tochten to ondernemen met het bepaalde doel zich van cen of meer koppen meester te maken, noemt men "koppensnellen". De groote betekenis, die aan het verkrijgen van een aantal gesnelde koppen wordt gehecht, de behande- ling die deze ondergaan, de omstandigheid, dat het gezinszins alleen om de hoofden van in den strijd gedooide vijanden to doen is doch zeer vaak de slacht- ofEers verraderlijk overvallen worden en ookvrouwen niet worden ontzien, dit alles maakt het duidclijk, dat — den oorsprong van het gebruik daargelaten — men in liet koppensnellen, zoals het zich in den Indischcn Archipel voordeed en ten deele nog voor- doet, niet louter een uiting van woeste wraakzucht of wilden overwinningstroes heeft te zien. De alge- meen voorkomende opvatting der stammen, die aan koppensnellen doen, wijsl er op, dat het gebruik in verband gebracht moet worden met het animis- me of het spiritisme; het hoofd vooral bevat een groote hoeveelhcid *zielstof* en dus is het doel, zich van zooveel hoofden als mogelijk is meester to maken, wier *zielstof* die van den (nieuwen) eige- naar kan versterken. *Zie HEIDENDOM* biz. 83. Deze opvatting was o. a. bij de Toradjs's van Midden - Celebes en der d rijn veeren tot het houden van sneltochten ; om de persoonlijke *ziel* van den verslagene bekotnieren zij zich niet, die wordt hun ook niet tot een beschermgeest. De bedoe- ling daarentegen, om door het koppensnellen *beschermjeesten* te krijgen, daer met den schedel — die, volgens Dr. Wilken, als amulet, talisman of beschermende fetis dienst doet — de geest of ziel van den verslagene in verband wordt gedacht, is de drijfveer tot het snellen bij een aantal andere volken: de Olo-Ngadjoe-Dajaks in Z.O. Borneo, do Land-Dajaks van Serawak, de Timoreezen, sommi- ge stamnen op Ceram enz. Bij de Kajans van Sera- wak ecliter schijnen, naar de mededeelingen van Hose en Mc.Dougal, de geesten, die in de gedroogde, in de huizen opgehagen, schcdels wonen, niet die te zijn der personen, van wier schouders de hoofden zijn afgeslagen ; zij heeten daer bezielid door geesten, bekend onderden naam Toh, en als zoodanig worden zij met groote onderscheiding behandeld. Na in cen kleine hut gedroogd te zijn, worden ze met grooto plichtigheid in het huis gebracht; cenmaa) daar op- gehagen, worden ze steeds eerbiedig en zelfs ecnigs- zins met vrees behandeld. Verjnelding verdient nog, dab bij de Marindineezen op Zuid-Nieuw-Guinea koppensnellen in verband gaat met de naame- ving der kinderen (zie hiema); volgens sommige berichtgevers wordt aan het slachtoffer, v66r men het hoofd met een v[]mscherpe bamboe van den romp scheidt, zijn naam gevraagd, onder de belofte, dat mon hem dan zal vrijlaten. Die naam wordt dan

aan con kind gegeveu en wel opdat dit kind later in het zieleland in don gesnelde con slnaf zal vinden, dien hcl slcchts bij zijn eigen naam heeft to roepen. Terwylditdus weder op het verwerven van *dienende* geesten zou wijzcn, maar hier dan in het zieleland, melden andero berichtgevers, dat het laatste woord dat de persoon, die gesield wordt, zegt, de naam wordt van het kind van den sneller; deze opvatting zou wellicht weer nicer in verband te brengen zijn met het denkbeeld van *zielstof*, daer de adem veel *zielstof* bevat.

Dat bij verschillende volken het aantal gesnelde koppen een bewijs en een maatstaf is geworden van den mood van den bezitter, zoodat bijv. in sommige streken een jongeling geen vrouw kan vragen v66r hij minstens gen kop had gesnelcl, is licht verklaar- baar. Bij do Papoea's bijv. wordt een kind zonder "snehiaam" als minderwaardig aangezien; „het kind van een vader, die te lui, te laf-of te ongelukkig was, om voor zijn kind een kop te snellen". Vandaar dan ook, dat bij sommige Dajakstammen, bij de Niassers, op Ceram, enz. het koppensnellen tot een soort van spoi kon worden.

Terwijl, blijkens de voorafgaand mededeelingen, thans de *animistische* of de *spiritistische* dnifveeren bij het koppensnellen in den Archipel blijken te over- heerschen, is de vraag moeilijc te beslissen of de ge- woonte, om juist het hoofd van verslagen vijanden af te slaan en mee te voeren, ook in zijn oorsprong reeds tot die drijfveeren is terug te voeren ; daarin- trent loopen de gevoelens van verschillende schrij- vers uiteen. Dr. Wilken zoekt den oorsprong van het gebruik in den wensch, om de ziel van den gesnelde in zijn macht te krijgen, noemt dus de spir- itistische motieven als primair aan. Dr. A. C. Kruyt daarentegen vermoedt, dat het meenemen van het hoofd oorspronkelijk voortv[]oede uit den wensch om een overtuigingssruk te hebben voor de achter- gblevenen, dat men inderdaad in den strijd een slachtoffer had gemaakt. Andre schrijvers, hoewel zich niet bepaald over den oorsprong uitlatende, schijnen toch nader bij de zienswijze van Dr. Wilken te staan, Zoo bijv. Dr. Adriani, die betoogt, dat oorlogvoeren, buit beliaen en krijgsgcvangcnefi nia- ken zoowel ten voordeele kojnt van de levonde loci en van den stajn als van de doode, dus van de zio- len der voorouders. Krijgsgcvangcnen maken » echter niet mogelijk voor zwervende stammen, dus sloeg men den verslagene het hoofd af, waardoor men ook hun ziel in zijn bezit kreeg. Liet men het hoofd op hot lichaam, dan werden de verslagenei onzichtbare vijanden. Volgens den oud-Assistent Resident E. L. M. Kiihr, die langen tijd op Borneo wrkzaam is geweest en krachtens zijne bcvindin- gen eveneens in deze hel spiritistische motief op den voorgroond stelt, was het de bedoeling aan de overled en bloedverwanten in het hiernamaals bcdicning te verschaffen, terwijl de bloedwraak eischte, dat voor de gesnelde leden van familie of stam weer l- den van den vijandigen stam als slachtoffers vielen.

Hierondcr volcnc enige n ad ere mededeelingen over het gebruik, zoals dat in verschillondo deelen van onzen Archipel nog voorkomt of tot v66r korten tijd voorkwain.

Gewoonlijc was het op verraderlijke wijze dat men zich trachtte inecster te maken van zijn slachtoffer, door dit te belocren en onverhoeds te overval- Jen. Voor ons kan men door zulk een handelwijzo geen aanspraak inaken op dapperheid, maar de ont- beringen, waaraan deze koppensnellers warei) bloot- gostclil bij hunne to ch ten op on began e wegen, ten

einde niet door den vijand to word ontritdekt, het gevaar van ontdekking en achtervolgig door den vijand, esichten tot eene zckere mate van moed. Wanneer de koppensiellora van een tocht. torugkwamen, were! veelal een groot feest gevierd ter eero van de meegebrachte troepen. Aan de zielen Her voorouders werd vaak daarby mededeeling gedaan van het behaalde voordeel, zoodat dozen konden zien, dat hunno nakomelingen hun pFcht getrouw nakwamon.

Bij de Bataks, waar hot koppensnellen thans niet meer gebruikelijk is, wijzen oude berichten en ook Arabische reisverhalen op schedelvereering, ge- paard aan koppensnellen. Van de Aboengs (Zuid- Sumatra) wordt bepaaldelijk vermeld, det zij vroeger sneltochten ondernamen. Ook van enkele stam- men Z.O.lijk van Koerintji wordmededeeld, dat zij vroeger koppensnellers waren. Op het eiland Nias, met name op Zuid-Nias, werden in 1877 nog sneltochten onderaomen. Op de Mentawai-eilanden was het gebruikelijk, dat een jongeling 66n of meer kop- pen snelde voer hij in het huwelijkt led. Het bezit van een menschenhoofd of van andere tradematen was daar noodzakelijk alvorens een huis were! ge- bouwd. Sneltochten worden daar veelal naar de na- hij gel egen Pora-eilanden ondernomen; de be won era dier eilanden gin ge daartoe op hun beurt weder naar de Pageli-eilanden. Onder de Dajaks van Borneo was het koppensnellen vroeger algemeen in zwang. De Zee-Dajaks van Noord-Bornco waren in dit opzicht zeer berucht; het gesnelde hoofd, dat met huid en haar bewaand werd, en in privaet bezit van vader op zoon overging, werd vaak vriendelijk toegesproken; in den mond werden de beste beten gestopt, met het doel den geest gunstig vOor den be- zitter en (liens stain te stemmen. Bij de Land-Dajaks werden de schedels boven een matig vuur ge- roosten, nadat eerst de hersenen or uit verwijderd waren. Onder de Dajaks der Tidoengsche landen en van de binnenlanden van Koetei werden verschei- dene koppensnellende stammen angetroffen, voor- al ook bij do Modang- on Bahau-Dajaks van Koetei. Merkwaardig is het, dat bij de Longwai en Longbhik (N. v. Koetei) de snellers een staafo (kaling) door den gJanspenis mochten dragen, ter belooning voor hunne dapperheid. De Biadjoes of Olo Ngacljoe der Z. en O. Afd. waren oin hun koppensnellen berucht; ook de stammen langs de Kahajan stonden als zoo- danig bekend. Terwijl de Dajaks van Matan het Bncillen reeds ongeveer 1840 opgaven, maakten de Dajaks van Kohin Pinoe en Katingan zich nog lang daarna aan diL gebruik schuklig, evenals do Batang- loepar-Dajaks en andere in do binnenlanden geves- tigde stammen. Thans kan gezegd worden, dat het koppensnellen onder hen tot het verleden behoort. Ook de Kajans en Bahau's van Contrual-Bomeo Biiellen sincls lang nlet inoor.

De Dajaksche koppen snellers gin een gewoonlijk met niet meer dan 3 tot 10 personen op hunne tocht- ton uit, oin inindoor to worden opgemerkt. Slechta aan een bepaalde krijgstoct, waarbij vijandelijkjo dorpeu zooveel mogelijk plotseling worden overval- len en uitgemoord, namcn volcn deel (zie ASSAN- TOCHTEN). Hot gewaaxl van den Dajakschen koppensneller was gewoonlijk een buis zone!er mouwon, met watten van kapok gevuld of van tonwvwerk gevlochten en aid us tegen sabelhouwen bestand. Soma werd hob gedeeltelijk bedekt door den badjo soe- han, een sti'ook boomibals, rondom met rood linnon geboord, aan beide zijden met bund els menschen- haar versierd en op do bovenzijde dicht bezet met

witte, knoopvormige schijffjes, geslepon uit de stom- pc pun ten van een soort zeehoorn. In het midden was een langwerpig gut, waaxloor het hoofd werd gestokon, zoodat rug en borsb tegen giftigo pijlen beschormd waren. Soms waren de bekleedsels slechts van geiten- of berenvel, ook werd wet een buis ge- dragen, met vischschubben of schubben van don mieremeter bekleed. Het achterdeel werd beschermd door een vierkant matje of een stuk dierenvel, dat tevens tot zit-mat diende; het hoofd door een ronde muts van vellen of rotan, met vederen, of met schcl- pen en koperen platen bezet, terwijl vaak eene af- beelding van het menschelijk gelaat in het midden der muts was aangebracht. De koppensneller was ge- wapend met blaasroer, pijlkoeki, lanson en werp- spiesen, en voorzien van een schild; het voomaam- ste wapen was de mandau, een recht zwaard met schrcpo punt, van buitengewoon hard staal vervaar- digd. Aan de binnenzijde van de schede, die wan- neer reeds iomand door het zwaard geveld was, mot reepjes rotan was versierd, was een kleinere schede aangebracht, waarin de poeai of pisau raoot stak, een spits drieliokig mesje met lan gen steel, dicnen- de om hout als anderszina te snijden en by het snel- len somtijds om den gesnelde kop van het vleesch to ontdoen (Zie Kater in T. Bat. Gen. XXIV, biz. 234; Tromp in Int. archiv. fiir Ethn. I).

Ofschoon omtrent het gebruik van koppensnellen onder do Boegineezen en Makassaren niets stelligs meer bekend is, kan men toch zeggen, dat het ook op Celebes bijna algemeen in zwang is geweest. In de Minahassa heeft de invloed van het Christendom er een einde aan gemaakt; vroeger was het ook daar algemeen gebruikelijk. Op een der voormalige offic- feesten deed nog een houton pop, die met honden- bloed was bestreken, als slachtoffer dienst. Van de stammen op Midden-Celebes en op het Z. O. schicr- eiland zijn uitvoerige berichten tot ons gekomen. Een aantal stammen leefde in die streek in erfelijke vijandschap met elkaar en ieder jaar trok men er op uit om bij elkaar kopen to halen.

De inboorlingen van Ralmahra waren niet al- leen gewoon om den verslagen vyand, na (liens bloed gedronken to hebben, het hoofd af te houwen, maar ook trachten zij soms een slachtoffer te bemachtigen door hem buiten zijn woning te lokken en dan onvrwachts hem een doodlyke wond in den hals toe te brengen. Op Ceram waren het hoofdzakelijk de leden der Pataisiwahitam, die zich aan hot koppensnellen schuldig maakten; die der Patalima declen het slechts zelden. Het koppensnellen werd er als eene instelling dor vaderen beschouwd, die bij aller- lee gelcgenheden nagelcofd moest worden, zoodals van neer do tegenpartij nalatig was eene opgelegde boeto to betalen, al mon met cero den schaamgor- del wildo dragen, voor hot eerst een ardn-boom koge onz. Alleen in dorpen, met welko een verbond van wedorkorig hulpbctoon gesloten was, mocht niet gesnel worden. Do buitgemaakte schedol werd — tenzij hij dienen moest om onder do paal van een woning beg raven te worden, — zoo hoog mogelijk in een boom gehangen ; do sneller behieldchter het ondorkaaksbeen, dat hij op goheimzinnige wijze verborg en alleen bij plechtige gelegcnheden aan don nitoe (den vooroudergeest) vertoondo.

Op Ambon was nog in duo Compagnio's tijd het koppensnellen bekend; of het ook op Boeroe be- staan heeft, is onzeker. Ook op de Ceranilaot- de Goram- en Watoeb61a-cilanden en op de Aroe- eilandon werd de gewoonte gevonden. Op do Krci- eilandon werden de lyken van in een twist verslagen

dorpelingen, wier hoofden afgehouden en meege-nomen waren, in de kruin van een boom ahangende. Op de Timor- of Timorlaot eilanden was het koppensnellen tot voor korter tijd nog aan de orde; het hoofd word op een bord op een geheime plaats ergens in den grond begraven, nadat de krijger eerst een slukje van de punt der tong raw verslonden had om moed te verwerven. De gehek- kige sneHer inocht zich toien met eeu kuitritg van bokkenhoor of een voetband van touw.

• Op de Zuid wester-eilanden gold de gewoonte, dat de opperpriester eens in het jaar, of om de twee jaren, verkondigde, dat Oepoe Jero, de Zonnegod, een offer verlangde; het dorp zond dan drie krijgers uit om koppen te snellen, die na een geslaagden tocht feestelijk werden ontvangen, waarbij offerdieren ge-dood werden, met wier bloed men de schedels besprenkelde om daaraan vervolgens in het priester-huis eene plaats te geven. Op Wetar worden thans voor een zoodanig offer kokosnoten gebruikt. Ter-wijl op Kisar het koppensnellen reeds lang niet meer voorkomt, geschiedde het op Wetar nog tot voor korter tijd; ontmoette men daar een vreemdeling in het bosch, vooral als deze op roof ging van was of honig, dan achtte men zich verplicht hem te doden als politieemaatregel en ook om bij de vrouwen in aanzien te geraken. Op bijna al deze eilanden was het de gewoonte, in den strijd gedoodde krijgers het hoofd af te houwen; in den Babber-archipelen op de Loeang-Sermata-eilanden werden de hoofden in tegenwoordigheid der vrouwen gekloofd en van de hersenen ontdaan. Op Leti, Moa en Lakor ging het aldus. De handen en koppen werden afgehaakt en onder en boven op een steen gelegd voor den priester, die met zijn gezicht naar het Oosten zat, opdat Oepoelero hem in het oog kon houden. De handen werden daarna bij elkaar gebonden en als bezem gebruikt, om de bladeren en het vuil onder den boom weg te vegen. Na eenige andere symbolische plechtigheden werden de koppen schoongemaakt om elk in een mand onder den boom gehangen; de onderkaken werden verspreid in de takken van den boom vastgebonden als herinneringsteeken en om in het gezicht daarvan zich te verheugen.

Op Timor waren het vooral de B61oneezen van Oostelijk of Portugeesch Timor, die de koppen hun- Jier vijanden op hoogen prijs stelden. Doch ook in het Nederlandsch gedeelte bestond de gewoonte om de vijanden, die levend of dood in handen der overwinnaars vielen, het hoofd af te slaan; de koppen werden gereinigd en gerookt, en na eenige symbolische plechtigheden op de takken van een dooden boom, in de nabijheid van de woning van den vorst, of bij de vorstelijke graven, ten toon gesteld. Ook hier hadden de koppensnellers, die zich bijzonder onderscheiden hadden, het recht eene onderscheiding te dragen, bestaande in een soort kouseband, ponor genaamd, van wit getevenel, waaraan de haren gelaten waren. Bij sommige stammen van Timor were! een koppensnellersdans uitgevoerd, de tona-tona, die voornamelijk ten doel had den geest van den verslagene tot kalmte en meegaandheid te stemmen. Bij dien dans werd een treurlied aangeheven, waarin men het lot van den verslagene beklagde en ver-giffenis vroeg voor het vorgelen bloed. Op de Solor-eilanden was de ponor ook bekend; daar werden, wrneeMnwoners van een dorp gedood waren, koppen gesneld om hun dood te wreken. Op Adonara werden wel tochten ondernomen om menschen te ver-moorden en in het dorp te brengen wanneer na een epidemie het dorp moest worden „schoongemaakt“.

Bij de Papoea's speelde en speelt ten deele nog het koppensnellen eveneens een belangrijk rol. Bij die der Geelviiksbaai en bij do Noeforcczon word vaak en geheel dorp overvallen, waarbij men echter wachtte tot de werbare inannen afwezig waren. Had men een paar koppen gesneld dan trok men verder. Ook wicil wel door een enklen persoon een sneltocht ondernomen, waarbij even verraderlijk to werk werd gegaan. Van do Hattaminors van het Arfakgebergte wordt gezegd, dat zij de graven hun-ner burenschonden om hunne woningen met koppen te kunnen versieren. In het N. van de Maccluer-golf moot een jon gelin g nog steeds twee koppen snellen om in het huwelijk te kunnen treden. Van do Rooners weet men, dat talrijke gekleurde koppen, waarvan het snellen lusterryk was gevierd, hunne woningen versierden. Ook de inboorlingen van Jap-pa schijnen niet vrij te zijn geweest van den lust koppen te snellen. Dikwjl overvielen zij, zonder eenig aanleiding de bevolking van de bocht van Kaimani en als een hunner onverzeldde mannen of vrouwen uit die streek ontmoette, viel hij ze aan, doodde ze en snelde hun kop. Kinderen werden tot slaaf gemaakt en niet gesneld. Dit gebruik gaf tot voortdurende oorlogen aanleiding, die vele offers eischen en eerst door het betalen van een bloed-prijs eindigden.

De Papoea's ter Zuidkust van Nieuw-Guinea ondernemen sneltochten bij vijandige of minder ontwikkelde stammen, om, zoals hierboven reeds is medegedeeld, op hunne eigen kinderen den naam van het slachtoffer te kunnen overdragen. Het slachtoffer, hetzij man of vrouw, zelfs kind, worcit van achter besloten, bij vluchten achtervolgd en gepijld dan wel met een raketvonningen strop ge-vangen. De naam wordt gevraagd en wat hij ant-woordt wordt daarvoor gehouden. Nadat het hoofd ter hoogte van den achterhoofdszwervel van den romp is gescheiden en van de huid is ontdaan, worden de weck declen en de hersenen verwijderd en opgegeten. Is de schedel goed schoon, dan woixlon de kaken met rotan opeen gebonden; strooken rot an geven voorts de lijn der wenkrauwen aan, toiwjl een sterke lus van hetzelfde materiaal de plaats inneemt van het neuskraakbeen en het mogelijk maakt den kop daaraan op te hangen. Door een mengsel van kalk en bloed, some door klei of uit-geplozen kokosbast, worden de verwijderde gelataa-spiers ver van gen, waarna do huid wecr over den schedel ghaald en onderaan toegenaaid wordt. Do lippen en de oogleden worden te voren aan elkaar gehecht, soms wordt een Htuk parclinoerschelp in de oogholte geplaatst. Door rooken bo ven een zacht vuur wordt de kop geconservcerd, waarbij deze niet te donker mag worden. Na doze bewerking worden de haarkrullctjes verlengd met strooken jong kokosbast, om een bladnorf gewonden, zoodat de aan de kust gebruikelijke haartooi wordt verkro-gen. Hierna hebben de snelfeelsen plaats. Zijn do koppen door vocht of insecten aangetast en vergaan, zoodat alleen de kale schedel overblijft, dun worden de onderkaken met meerdere te zamcn tusschen bamboelates geplaatst. Het is geene zeldzaamheid zulk een opzet van 20 h 30 onderkaken in man non-verblijven aan te tref fen.

In het gebied der rivieren, uitiunoudende in en tusschen de Flamingo- of Oostbaai en de Digoel, wordt met de koppen niet zooveel omslag gemaakt. Het hoofd wordt dadelijk schoongemaakt om de in-houd genuligd, waarbij hel accliterhoofdsगत niet wordt verwijdd. De koppen worden bij rivierochten

in de vaartuigen ncccgvoerd, zclfs vrouwen el ragen ■ M. govonden worden. Hun voorkoncn is eether van sclicdels uan con snocor over don schouder. Voor de verschillendo factoren afhankelijk. Zoo ver- niijden zo hutten han gen zij in grooto trosson bliccn. versch vulkanisch gesticto; in do on- nixiddclijko Gclijk reeds is opgeinorkt is door don vloeced van het nabijheid van werkende vulkanen wordt hun bostaan door Bestuur con eindo gemaakt aan do gewoonte van helde nccrvallondo asch onmogee- lijk gemaekt. Een rotsigo koppensnellcn in de meeste strclten van Indie. In sommigekalkhoudendo bod cm is voor do koraalidieren mcer slreken, met name op Borneo, is het hier con daer vervangengeschildt dan slijk of zand, maar door Sluiter (Nat. door symbolische handel- gen, waarbij de krijgers wclTijdschr. v. uitreken alsof zij kop- pen gingen snellen, maar geenN. -I., XLIX, 1890, p. 360) zijn tocht nabij de baai van moorden nicer plc- gen. De invoring van het ChristendomBatavia koraalbanken gevonden, die op heeft in ver- schillende streken cvneens con weldadigcnceir-mod(lef66(lem bleken te rusten, waarin zij invloed uitgeoefend op de afschaffing dcr snekochtcn ; langzamcrhand waren ingezonken. Onder het ko- raal ook de Islam gaat die gebruiken tegen. vond hij eether puimsteen, waarop zich blijk- baar *Literatuur.* C. M. Plycte, Over do verbreiding van hetkoraalidierlarven vastgezet hadden, die daar- cloort tot koppensnellcn over den Indischen Archipd, in T. Aardr.vorming dezer ban ken aanleiding gaven. Waaron eether Gen. 2c Serie VI11 (1891) J/Jjr. G. A. Wilken, lets overin velo gevallon op een bodem, dio er voor geschikt Jijkt, de schedelverecring by de volken van den Indicsclcnkoralen gcheel ontbre- ken of slcchts tot enkele koppensnellcn Archipel Bijclragcn Ivonrnst/ 3L' L. V (1889), 5, IV, bokbeperkt blijven, zoodat het niet tot do vorming van riffen opgeromen in zijn „VCT- spreide Geschriften" DI. IVkomt, blijft ons onbekend. Waarschijnlijk zijn hier vele (1912) met aant. van Mr. van Ossebruggen; Alb. O. Kruyt,factoren in liet spel, zooda do richting der stroomingen, Het koppensnellcn dcr Toradja's van Midden-Celebes ehoeveelheid en aard cicc zand- of slib- deeltjes, die van ziele beteekenis, Verslagen en Meddeelingen dcr Kon.de kust afkomstig zijn, het peil van den vlood, cnz. Ak. van Wctonschappon, Afd. Lotterkunde, 4e Reeks, Voor do mondingen van de groote rivieren ont- breken Deel III (1899). koraalriffen, doordat het zoete water, dat voor de KORAAL-KALKSTEEN. Zie KORAALRIFFEN. koraalidieren vergif is, cn het aange- voerde slib hun groei KORAALBOOM. Zie EIJYTHIRINA INDICA. onmogelijk maken. KORAALERWT. Zie ABRUS. In het algemeen inuutendo koralen uit door fraaie KORAALRIFFEN. Koraalrif noemt men iedero ondiepte inkleuren, dio eether verschiUend zijn al naar ge- lang de zee, wclker oppervlakte gcheel of groo- tendcels bedekt is opolyten teruggetrokken of uitgespreid zyn. Daar, waar met levende en afgestorven koralen, d.w.z. kolonie- het koraal uitgestrekte ondiepe plaat- sen bedekt, ontstaan vormende organismen, dio een steunweefsel van koolzurokoraalvelden (plaatriffen of koraalbanken), dio door hun kalk afschiden. Deze organ ismen behooren mcerdencelskleurenpracht en door den veelvormigen groei dcr tot het typo der *Cnidifria*: Netel- of Holzakclieren, — en koraal-colonies nan ondrzcscche tuinen doen denken en wcl tot de *Hexactinia*, *Oct actinia* en *Milleporidae* (zie in de Molukken met den naam van zcetuicnen. worden NETELDIEREN). De crsten Ieveren het grootste aandeel in de besteinpeid. De witte kleur der]-koraalskclletten uit onzo den opbouw der riffen, daar hun geraamte het sterkst musca is het gevolg van het drogen in do zon. ontwikkeld en het rijkt aan kalk is. Van do *Octactinia* Ie koralen groeien naar do open zee toe, die hun hebben velc een hoornachtig eteunskclct, de MaJciers voedsel brengt. Eb en vlood doen water over de nomcen ze daaron Karang moeda. Van *Oct actinia* koraalvelden stroomcn; do daarii drijvende iencellige het orgelkoraal (*Tubipora*) een belangrijk aanded in de dieren, kleine larvci), kleine schaaldieren enz. worden koraalvorming hebben. Verder spelen ook do JloMliertjes door do koraalidieren met de tentakels govat, door de of *Bryozoa*; <le Kokcrwormicn en de Spon- sen een rol in netelcellen vedamd en als voedsel gebruikt. Men onderscheidt gewoonlijk de volgende hoofd- typen van koraalriffen: 1°. zoom-, kust- of strand- riffen; 2°. plaatriffen; 3°. barriereriffen en 4°. atol- len. zwemmende, kruipende en vast- zittende, zooda's Zec- onverschillig of dezo door koralen gevormd of van anemonen, Wonnen, Slak- ken, Tweekleppigo vulkanischon oorsprong is. Zij varicieren in breed te van Schclpdliecrib Zceegcls, Zee- Btcrren, Slangstcrren cnkclo meters tot 1 K.M. cn kunnen ccc eijand rondoin omgeven of wel over grooten afstand ontbreken. Aan een Zeckomkoinmers (tripang), ZecJelies, K reef ten en kustrif onderscheidt mon ccc buitensto dee], dat uit Krabben, en ook vun tai van visschen, zooda's de stor- levend koraal bestaat en door een mot koraalzand bedekte zydclygts samcngedrukto *Squamipennes* ch binnensto strool< aan de kust verbonden is. Koraalzand *Pomacntridae*, dio tusscllon do koraion schuilplaats on is het oindproduct der afwissclende in- werking van voedsel zoeken, terwijl do *Scaridae*, visschen mot ccc golfslag, wind on hitte op de bij ebbe droogvallonde, met hun Jardo knken do koraalakkcn koraalpuin bedekte, bin- nongdcclcon van het rif. Alle papegaaienbek, met hun Jardo knken do koraalakkcn tusschenruimten tusschen de koraalstokken zijn met dit afbroken en fijn jnaken on daardoor tot de slechts gorine zand ge- vuld, cn daardoor gclijkt de oppervlakte van het in aantal zijnde vijanden van do koralen behooren. levende deel cens rifs op een zandvlakte bezaaid met Daar do rifkoralen geen koudero tempcratuur van het struik- cn kruidachtigo zcegewasson, van aller- lei water dan 20° C. kunnen verdragen, is hun verspreiding, kleuron cn vormien. Naar gclang van oinstan- digheden zowel in horizontale als in vorlicale richting beperkt. In staan doze gewassen diechter open of vcrder van elkaar, het algemccn vindt wen ze slcchts tusschen de in laatsto geval doet zich keerkringen, terwijl zo alleen tot diepten van 30— 0 M. weeldcrig ge- dijen en mesclal niet op groolero diepten dan 60

het witte koraalstrand voor als paden in een tuin. Hocwcl het levende deel van het rif (in hoofd-zaak) by eb door het water bedekt blijft, kau men to ch bij vele riffen waaniemen, hoc bij eb droog- vallende deelen van het rif met levende koralen bedekt zijn, die zich tegen uitdaging door do felle zon beschermen door het afscheiden van een slijmlaag.

De zandige of met koraalpuin bedekte strook, die het levende deci van het rif met de kust ver- bin dt, draagt den naam van rifplatform en valt bij icdere eb geheel droog. Dit rifteras of rifplatform is ontstaan uit de losgeslagen brokken van den levenden zoom, welke er bij vloed door do brandin gsgolven overheen geworpen worden. Door iederen vloed wordt de zoom van koraalpuin, die zich langs den buitenrand van het rifteras be- vindt en puinwal genoemd wordt, opgehoogd, zoodat hij bij ebbe ten slotte d'ooog komt. Do breedte van het rifteras is zeer verschillend, het aanzienlijk langs een glooiende kust. Zij wordt echter ook door de sterkte van branding en stroom beïnvloed. Zij kan door een smal kanaal, dat ook bij eb met water gevuld blijft, van het levende deel van het rif gescheiden zijn, langs welks rand dan groote koraalblokken liggen. Ook kan het onmiddellijk aan de kust grenzende deel van het rifplatform door uitwassing in een kanaal ver- anderen, dat aan de lagune der barriere-riffen herinnert, maar van veel geringer afmeting is.

Het rifplatform kan begroeid zijn met verschil- lende Phanerogamen en strekt ta van diersoor- ten tot woonplaats, zoals Hydroid poly pen, Ho- lothuriën en andere Stekelhuidigen, wormen, slak- ken en krabben.

De bodem, waarop het koraalrif groeit, is gewoonlijk voor het grootste deel do oudo of fos- siele riffen gevormd. De nieuwgevormde deelen der koraalstoldcen groeien uit en over de oudere, die daardoor vers token raken van den aanvoer van zuurstof- en voedselhoudend zeewater en dus afsterven. Hunne inweidige holten en tusschen- ruimten raken gevuld met koraalstrand, en de ge- heele massa verandert onder den invloed van boomosselen, boorslakken en andere ondermij- nende organismen, onder den druk der bo ven- groeiende nog levende massa's en onder den che- mischen invloed van het zeewater langzamerhand in *koraal- kalksteen*. Zoo sterk is de omzetting, die deze verschillende oorzaken van verandering teweegbrengen, dat dikwijls de koraalstructuur geheel verdwijnt, en de oorsprong der kalksteen uit rifkoralen nog slechts op enkele plekjes is to bespeuren, of uit do Jigging der kalkbanken moet worden gegist. Zu Ike Jalkformaties van corallo- genen oorsprong treft men op velc plaatsen van den archipel, vooral in 't Oostelijk deel, vaak hoog bo ven 't oppervlak der zee aan, zoals langs Java's Zuidkust, langs den Westelijken en Ooste- ! lijken oever vr..) Zuidelijk schiereiland van Celebes, op Ambvn en vele andere eilanden der Mo- lukken. Zy-amz6bmen tot vele honderden meters hoog de verschillende eilanden, vooral wanneer deze g o e n werkzame vulkanen dragen.

De liidische Archipel is zeer rijk aan strandriffen, bovendien treft men er het tweede type van riffen ^{am}, de plaatriffen of koraalbanken, die als koraal- velden den bodem van ondiepten bedekken en bv. in de Javazee en in de Molukken gevouden worden. Tot de plaatriffen mag men ook een aan- tal vlakke eilandjes rekenen, die door levende

koraalriffen omringd word on., en wicr bodem go- heel blijkt te bestaan uit do afgestorven deelen daarvan.

Niettegenstaande den rijkdom van onzen Archi- pel aan riffen was tot voor korten tijd do gang- bare opvatting, dat het 3e en 4o type van riffen, nl. barriere- riffen en atollen er geheel ontbreken. Door J. F.

Nicnncyer werd er evenwel de aan- dacht op gevestigd (Tijdschr. K. Ned. Aardrijksk. Geh., 2de -serie, dl. 28 en 29), dat volgens de be- etaande zeekaarten in het Oostelijk deel van den Archipel en op do Westkust van Sumatra vele riffen overeenkomst hebben met barriere- riffen en eenige ook met atollen. Door C. E. A. Wich- mann wordt deze opvatting echter bestreden, die (Versl. Kon. Alcad. v. We ten schappen, Amsterdam : Verslag van 30 Dec. 1911, p. 653) er op wijst, dat de Archipel zich in het algemeen als een groot opheffingsgebied doet kennen, waarin aan dergelijke koraalvormingen geen plaats toe- komt. (Zie verder het artikel: „ATOLLEN en BARRIERE-RIFFEN”).

Wat de *geografischle verspreidinj* der koraal- riffen in den Indischen archipel betreft, zij in 't algemeen opgenierkt, dat de Westkust van Sumatra metaaraij rijk is, evenals volgens Junghuhn do Z.kust van Java (zic hierna) en dat ook in het Oostelijk deel van den Archipel koraalriffen zeer veelvuldig voorkomen. Vroeger meende men, dat koraalriffen ontbraken in een gebied, dat eener- zijds begrensd wordt door een lijn loopende van Pon tian ak naar Riouw, ander- zijds door con lijn van Kaap Kanoengon ^Makassar) naar Soem bawa. Mede door de onderzoekinger Teler Siboga-expeditio bleek dit onjuist te zijn, daar op sommige plaatsen in dit gebied (bv. Bomeo-bank, Paternoster- er Postilloneilanden) de koraalriffen zelfs zeer rijk ontwikkeld bleken.

De tegenstelling tusschen de bergachtige en vulkanische Oceaan kust en do alluviale Soenda- zee kust van Sumatra en Java spreekt zich ook uit in hare bezetting met koraalriffen. Aan Sumatra's West- en j&v&'s Zuidkust vindt men zoomriffen, do tegonoverliggende Oost- resp. Noordkust, waarlangs de groote rivieren huro met slib beladen zoete watren in de ondiepe zee doen uitvloeien, zijn er nagenoeg vrij van evenals die van Borneo. (Men zie echter voor Java's Noordkust het hierna volgende). De eilan- den van den Westkust van Sumatra uitstrekt, zijn roncom met strandriffen gezoomd. Dicht onder die kust vindt men verder tai der bovencrmelcd zuivoro koraalcilandjes ; ongetwijfeld de bo ven water ge- komen middelgedeelten van koraalplaten, die zich onder zee verborgen gevormd hebben op den lop van Westkust. Beziddfe heuvolreeksen langs Sumatra' Westkust. Beziddfe afkomst hebben waarschijnlijk do koraaleilandjes Klappa en Tiidjil, bewesten do Wynkoops baai. Immera, vlak onder de kust van Sumatra maken die lagero koraaleilandjes plaats voor rotscilanden, omgeven door een ring van koraal. Bezuiden den hoek van Iidrapoera hou- den echter de voorliggende koraaleilanden langs Sumatra' Westkust op, ook de Noordkust is daarvan vrij, evenals van los liggende riffen, bo- halve bij Diamantpunt. Daarentegen reiken tus- echen de Baijak-eilanden, Nias en de Botoe- eilanden de koraaleilanden en riffen over de ge- heele breedte der zeestraat, zoodat daar een ko- raalarchipel onstaat. Bezuiden Indrapoera vindt

men op verschillende breedten naan de kust bijzon- der uitgestrekte 'zoomrifEzn — het langste is dat van Ipoa naar Ketaian (± 56 K.M.) —, die ook ver in zee uitsteken, maar toch nergens het karak- ter van barridri- raffen krijgen. Do Andamanen zijn slechts gedeeltelijk door strandriffen om- geven on misschien eenigszins gedaakt, de Nico- baren geheel en al bezet. Op Kar Niko bar, Bom- bok en eenigc andre eilanden zijn aanzienlijke koraalbanken 10 tot 12 M. boven den zeespiegel opgehoven (Von Hochstetter, „Reise der Fregatte Novara“, Geol. Th. II, bl. 83). Verder vergroeten zich de Nicobarcn voortclurend door uitbreiding der raffen.

In Straat Malaka wordt noch langs do Su- matrakust, noch rondom de voorliggende eilanden koraal aangetroffen, behalvo bij Berhala (3° 47' N.B. en 99° 30' O.L.). Langs deri' Jlalakawal komen we koralriffen voor, o. a. de Sembil- lan-riffen, ofschoon ook deze kust laag en mod- derig schijnt to zijn. W. waarts ligt Djara, dat vrij, en cen ander Berhala, dat wel bezet is.

De Karimoen-, Koendoer- en de O. waarts ge- legen Riouw- en Lingga-eilanden zijn vol koraal, even zoo de N.-, O.- en Z. kusten van Banka, en die van Billiton rondom. In do Gasparstraten on Straat Karimata zijn tai van koraalriffen en eiland- jes, 't geen hier en daar tot de vorming van ko- raalarchipels leidt, b. v. de Schaarvogel- en On- diepwater-eilanden. Daarentegen is Straat Banka bijna vrij (wat Dana toeschrijft aan den sterken stroom, die er gaat), daar op Banka's W. kust slechts op enkele plaatsen (Belajer-rif, Dapoer- en Tambaja-eilanden) koraal voorkomt. Lucipara, aan den Z. ingang, is omringd door raffen.

In do Z. u id - Ch in eesche zee zijn de hoogc Anam- bas- en Natona-eilanden bezet met kustrillen, cvcnzoo de Tambelan- en Karimata-eilanden, en daartusschen liggen nog tai van onderzesche raffen (Darwin, „Coral reefs“, bl. 240). „Op velo dozer raffen zijn de koraaien gestorven, tenvijl zij op andro wehg groeien, de mcesto ban ken vaHen met ebбетijd droog, and ere liggen tot 6 M. onder water. Langs hun omtrek hebben zij stiele hol- lingen, zoodat op geringc afstanden reeds diopton van 25 tot 40 M. worden gopeild“.

„Jo Mornpraug- of Montara-eilanden aan do Westzijdo der Karimata-passage zijn een groep Iago eilanden, omgeven door talrijke raffen, cl io do tusschenglcegen zeestraten zoodanig verstop- pon, dat geon bruikbaar doorvaart to vinden is. Rondom de ban ken daalt de zeebodem tot 30 h 40 Meter. Do gehcelo fonnatio ninakt den in- druk, nlsot zich op den zeebodem het ciland Billiton herliaalde, dat bij 't uitbaggecn der liaven van Tandjoeng Priok het grootsto deel van den ondergrond lileelc to be- staan uit hanle, zecr compacto koraalmassa, die daar vroeger Blijkbnar een strandrif had gevormd. De tegenstelling tusschon Zuid- en Noordkust, wat do bezetting met koraalriffen aangaat, was dus wel ielict vroeger minder sterk. Verder vindt men benoerden Java tweo koraal-archipels: do Dui- zond- en do Boonjjes- eilanden ; terwijl Krimoen

Voor Java's Noordkust liggen hier en daar zoomriffen, vooral Jangs't Oostelijk deel: in Straat Madoera (b. v. bij Tjotdk) on voor Mudoera's Noord- kust. Hierbij client clieren opgecnrickt, dat bij 't uitbaggecn der liaven van Tandjoeng Priok het grootsto deel van den ondergrond lileelc to be- staan uit hanle, zecr compacto koraalmassa, die daar vroeger Blijkbnar een strandrif had gevormd. De tegenstelling tusschon Zuid- en Noordkust, wat do bezetting met koraalriffen aangaat, was dus wel ielict vroeger minder sterk. Verder vindt men benoerden Java tweo koraal-archipels: do Dui- zond- en do Boonjjes- eilanden ; terwijl Krimoen

Djawa, Bawcan, Klein- en Groot-Selombo, do Arends- en Laoct-Kelijl-cilanden borgachtig, doch met raffen omzoodd zijn.

De Duizend-eilanden bestaan enkel uit koraal. Zij zijn opgenomen door den luit. t. z. Cornelissen, die er op wijst, dat al do voornaamste doorvaar- ten tusschen hen in richtingen loopen, die con- vergeeren naar Straat Soenda.

Volgens Junghuhn is Java's Zuidkust rijk aan raffen. Opgenomen is die Zuidkust nog zeer on- volleclig. In alien gevalle kunnen de raffen zich niet ver in zee uitsrekken wegens de snel toec- nemende diepte. Het zullen dus wel uitsluitend zoomriffen zijn. De raffen worden niet aangegeven op de „Carte des Bancs et recifs de Coraux, dress'°o sous les auspices de S. A. S. Io Prince Albert I do Monaco par M. J. Joubin“. 19] 2. Junghuhn" (Java, Ncdrl. uitg. II, bl. 1421 en III, bl. 315) vrcmcldde bovendien halfossiele raffen, die 15 M. boven den tegenwoordigen zeespiegel waren op- geheven, cu Von Richthofen beschreef cen dezer raffen, nl. dat voor do monding der Tji-Laoet- eureen, dat 12 tot 15 M. was opgeheven, met TonHom steilo wanden (Zeitschr. d. deutsch. geol. Gcselisch. XXVI, 1874, bl. 239). Verbeck en Fen- nema („Geol. Beschv. van Java en Madoera“, II, bl. G74) hebben thans aangeotond, dat deze kalk- banken behooren tot hun etage n₃ van 'tjoiiig tertiair, dus niet half-fossiel zijn. Volgens hen zijn do werkelijk recento koraalbanken langs Java's Zuidkust hoogstens 1 tot 2 M. boven den hoog- sten waterstand der zee opgeheven (bl. 762 en 981).

Zecr uitgestrekte en eilandrijke koraal-archipels vindt men in de zee tusschen Z.O.-Borneo, Z.W.- Celebes, Soembawa en Kangean. Van Noord naar Zuid zijn het de Balabalangan- of Kleine Pater- noster-eilanden, de Lima-eilanden, do Spermundo- archipel, de Laars-eilanden, do Anak Kangean, de (Grootc) Paternoster- en Postiljon-eilanden, tenvijl Do Brill beschreven wordt als een los in diep water gelegen, met koraal begroeide, atolvor- xnige plaat. Tusschen de boven water uitstekendo begroeide koraaleilandjea vindt men tai van on- derstaande raffen, konbaar aan do waterverkleu- ring, rondom welko de zee van 5 tot meer dan 50 vaam diep wordt. Deze raffen hebben geen ringvorm (Darwin, C. R., bl. 237). De Klcino Paternoster- en Lima-eilanden liggen on den zom van de Borneo-bank, de Spermunde-archipel sluit nan do Westkust van Celebes aan, do Anak-Kan- gean rusten nog op het plateau der Grootc Soenda- eilanden, maar de Laars-, Puteniosior- en Postil- jon-eilanden zijn grootendeels omgeven door diep water. Darwin verklaarde, „dat van deze eiland- groepen tweo "shoals" op 4° 65' Z.B. het aller- mcest van allo koraalformaties in den N.-I. archipel nadercn tot don atolvorm".

Ro Zuidkust van Borneo moot sterk met koraal bezot zijn (ofschoon zy volgens Darwin, O. R., vrij van raffen zijn zou c ■ „ok bovengenoemd Carle van M. Joubin ze niet >: angeeft), niettegenstaande de grooto rivieron veel slijb en modeler afvoercn, waar- boven echter de koraalriffen hier uitcroepen, in tegenstelling met Sumatra's Oostkust. Op Borneo's Oostkust vindt men slechts lier en daar koraal, vooral in 't Noordoosten, waar 't Nymphe-, Pe- gasus- en Rneirif en de Maggie-bani- zich ver uit do kust uitsrekken, maar toch als strandrif- fen bcschouwd worden, omdat de tusschonliggen- de zee zecr ondiep is (Ann. d. Hydrogr. 1885). Op tai van plaatsen, benoerden Mangkflit, vor-

men voorliggende cilanden een kleinen koraal- archipel, ook do N.kust en 't Noonlelijk gedcelto der W.kust zittcn vol kustriffen, terwijl in do Zuid -Ohioticsche zee groote Jvoraalbanken, z. a. de Luconia-, Olenna-, Ranges-, Alexandra-, Prince- Consort-, Vanguard-Bank, gevonden worden. Deze hebben het karakter van onder den zeespiegel gedaalde atollen. De grootst is de Lizard bank, 32 zcemijlen lang, 10 breed, met con laguno van 55 tot 87 Meter diep on een randverheffing, die slechts 7—18 M. onder den zeespiegel ligt. Op dezo tiercn de koralen welig, terwijl zij op do meesto andere bank rand en afgestorven zijn (Wharton, Coral formations, Nature, XXVII, 18SS, p. 393). De eilanden rondom de Soeloczee zijn rijk aan koraal. (Pangocratan moet geheel uit doodo koraal bestaan). Langs de gehele N.W.kust van Pelawan strekt zich een uitgebreide sediment. bank 20 tot 30 zcemijlen zee in, die langzaam tot 50 M. diepte rñfhet, en op eenigen afstand van do kust een dichte bezetting met koralen draagt. Even zoo zijn do kusten van Celebes vol st rand- riffen : hier en daar nemen de koraaleilandjes en losliggende riffen nabij die kusten het karakter van koraal-archipels aan, zooals tusschen de To- gean-eilanden en den vasten wal, de Lingoro- eilanden, de Bcla-Bela-eilanden in Straat Tioro, de Basa-eilanden en de eilandjes langs de W.kust van de golf van Boni. Darwin (C. R. bl. 238) vermoedt, dat in de golf van Boni enkele atollen voorko- men. In 't Zuidlijke schiereiland van Celebes rij- zen langs de Westkust velo rotsen van koraal- kalk op, die haar ontstaan aan opheffing van riffen, waarschijnlijk gedurende de tertiaire pe- riode, danken. (Von Richthofen, Zeitschr. d. Deutsch. Geol. Ges. XXVI, 1874, bl. 239; Wich- mann, Tijdschr. Aardr. Gen. (2) 'VII, 1890, p. 929).

Salcier is aan de W.kust onringd door uitge- strekte riffen, en draagt daar ook fossiello koraal- banken, die aan de O.kust ontbreken, ofschoon ook daar levende riffen gevonden worden. Nat. Tijdschr. v. N.J., LIV, J 895, bl. 266.

De Tijger-eilanden, Z.O. van Saleier, zijn een uitgestrekte koraalrñfpl. Om de Toekang-Besi-eilanden vindt men koraalbanken, die hier en daar het karakter van barriere-riffen schijnen aan te nemen (Darwin, C. R., bl. 237).

Langs de Noordgrens der Bandazee zijn Boc- roe, Cferam, Ambon en de Oeliasers bezet met koraalriffen : de Oost- en Zuidzijden worden ge- vonnd door een krbig van losliggende eilandjes, die bijna alle vulkanen zijn en soms wdl, soma niet onringd worden door kustriffen; zoo word t vermeld: Banda we, Manok wek, Seroea nict; Griffin-rif is een koraalbanli, Nila heeft slechts

aan de N.-punt een voorliggend rif en bewesten daarvan bet losliggend koraalrif Docs bay. Taoo wordt opgegeven a Is rondom bezet, Dammer niet, de nabij liggende Terbang-eilan- clijes waarschijn- 冬 wel, Roma vermoedelijk nieyDe Kleine Soen-

² ' " da-eilanden zijn meerendeels rando met kust- ' riffen omzoomd ; Wetar sebjnt slechts aan de O.punt koraal te hebben. (Zic de geciteerde kaart,

De Schild pad- en Lucipara-eilanden in den der Bandazee, dus oprijzend uit nicer dan 100? M. diep waler, bestaan geheel uit koraal. Lucipara is een klein atol met ondiepe laguno ^{en vele} Veinc lage rñfUandjes (Annalen der Hy- arographie, 1876, bl. 53). Daarentegen is de Goe-

noeng Api, die uit 5000 M. stcil oprijst, vrij.

Timor is aan do Noordzijdo omringd door uitgestrekte riffen. Vandaar Zuidelijk gaande, worden koraalbanken eerst weer aangegeven op den Westrand van hot Australiscl plateau ; z. a. do Sahool-bank, met clipten van 12—15 vaain in G5—95 vaarn water staando, terwijl op korten uf- ðl and, ten Noord on daarvan, 238 vaain water werd gelood. Sahaue, Wstcelijk van Timor, on Roti, Z.W. ervan, verder de Sawoe-eilanden, zijn door riffen omgeven, tot de laatste behoort ook een klein atolvormig koraaliland: Poclloo Dana, met zeer ondiepe en brakke lagunc. (Ann. der Hydrographic und inarit. Mctcorol. 1876, bl. 80). Door Th. Studer wordt het als een fossiel atol beschouwd (Forschuiigsreisic S. M. S. Gazelle, III, bl. 216).

Rondom Kisser (Kisar) staan op oudorc kaarten geen riffen geteckend, ofschoon zij cr wel degelijk voorkoincn, zooals reeds Reinwardt en Kolff, 1825, beschryven ; om Ldtien Moa daarentegen wel. Lakor is een koraal-ciland, Ukenoa een bank, Sermata en Ba bar bezet, Dai een onbezett vul- kaan, de Thnor-Laotgroep rondom met uitlig- gende riffen bezet. Even zoo de Kei-cilanden, terwijl bewesten Klein-Kei een soort koraal-archipel ligt. Ook do Tjandi- en Watoeb61a-eilan- den hebben koraalriffen. Groot-Kei is een berg- rug, omzoomd door riffen ; de Klein-Kei-eilandon zijn geheel uit koraalkalk opgebouwd, maar bo- zittcn hoogteu tot 60 Meter oe. Van de Drio Gcbroeders is Poeloe Ta een opgeheven koraalrif, 120 M. hoog, do twee andere b ere ikon slechts 30 tot 45 M.

De Aroe-eilanden moeten geheel uit koran 1- kalk bestaan, welko vlakke, slechts weinig bo ven water uitstekende platen vormt, van elkaar go- scheiden door talrijke kanaalachtige guleii en kreen. Slechts hot Zuid. gedeelte van Teranga verheft zich in heuvels tot 300 voet (9D M.). Dit is dus de uitgestrekte plaatrif-formatie in den O.-I. archipel. Op 't N.W. dor Aroc-cilanden, Wokan, vindt men opgeheven koraalbanken, die onder con hock van 20° naar do zcozijdo hellcn. (Challenger Exped. I, bl. 544).

De Z.W.kust van Nieuw-Guinea vertoont op de kaarten slechts hier en daar koraal, zooals ver uitliggende riffen in do Pisang-baai en bij Kaap Bohia ; de Waardcnburg-eilanden schijnen een groep koraalcilanden te zijn. Do Berauw- of Me Cluergolf is vry, vonnoedcJijk wegena do modderigheid van don bodem. Noordcljcker komt nicer koraal voor, vooral rondom Waigeo en in de Dampirstraat (Horsburgh) ; de Schild pad-, Boc- en Tamcai-cilanden vonnen uitgestrekte koraal-archipels. De N.lijk gelegen Yowl- en Asia- eilanden zijn omringd door ver uitliggende riffen (barridre ?). Darwin zegt, dat de eerste (ook Ajoo genaamd) een atol zijn, evenals Carteret's riffen. De O.lijk gelegene Frcdwell-eilanden zijn van koraalformatie. Volgens de kaart in Carteret's reis moeten zij een atol bevatten. Even zoo bestaan do Mioskaroor-eilanden waarschijnlijk uit koraal. In do Gcelvinkbaai komt zeer veel koraal voor.

Halmalióra en de Oebi-cilanden worden aan- gegeven als rondom met riffen bezot.

KORAB. Zio VAARTUIGEN.

KORAKORA. Zio VAARTUIGEN.

KORALEN. Zio NETELDIEREN en KORAAL- RIFFEN.

KORAN. Naar Moslimsche opvatting bevat de

Koran Gods oigcn woorden, zoals zij, letterlijk, in dien met zilvrcron longtband en twee rugvijnen, waarvan do vorm, aan Mohammed geopenbaarl en door den Profectcrrsto llncu uit stekls bestaat. *Atherina*, MAL. aan zijno landgenooten overgebracht zijn. Zio ISLAM I, Sending, met mcerdere soorten uit brak- en zcc- watcr. Op b.— De tekst is vrcrcld in 114 hoofd- stukken van Nicuw-Guinea en omringelnde eilanden, zoowl als in Austris verschildcnd omvang. Zu lk een hoofd- stuk heet in hetlie, konicn *Mel anotaenia* en ver- van ten voor, die Arabisch *soerah* (in Ned.-Indio *soerat* uitgesproken) en uitsluitend zoc water bo won on. Hiermede ver want bevat mccstal vrcsleideno openbarin gen, zonder *Telmatherina* uit eenigo groote meren van Celebes. onderKng verband achter elkander volgende. De rcgcl, KOKIDO. Zio SOEPIORI. bij de rangschikking der 114 *soerah*'s gevolgd, bestond KORO-RIVIER. Rivier op Celebes, die in den > hoofdzakelijk daar- in, dat men de langere telkens aan de benccndloop Lariang heet, zie CELEBES biz. 455. kortre deeder voorafgaan. Volstrckte nauwkeurigheid is KORTE VERKLARING. Zie CONTRACTEN MET soerah, zie FATIHAH. ledere *soerah* bestaat nit een vlg. ZELFBESTURENDE LANDSCHAPPEN, DL I, biz. 527 aantal versregelen, in hot Arabisch *djdt* (onkclv.: *djah*), KORTHALS (PIETER WILLEM). Gcb. to Amsterdam 1 d. i. letterlijk: wondertcckenen, genoemd. Eene andre Sept. 1807. A Verd, na eenigen tijd te zyn wrkzaam geweest in de in de landstaal tusssen de regels van den tekst ingevoegd. Van de talrijke Arabische werken over Koranuitlegging (*afsir*) is in Ned.-Indie vooral bekend de beknopte Korancommentaar „der be- di- de Djalal's" (*tafsir al-Djaldlaini*), aldus genoemid naar do schrijvcrs van dien commentaar al-Mahalli (gest. in 864 der H. = 1459 n. C.) en Socjoeti (gest. in 911 H. = 1505 n.C.), die beiden den eereitelid: *Idl dl-din* (d. i. groothed, of glorie van den gods- dicnst) droegen. Zie verder: PEsANTRIIN.

Lit ^{thiv}. Vertalingen van den Koran zijn o.a., in het Nederlandsch die van L. J. A. Tollens (Batavia 1859) — vgl. de concordantien daarop van O. Kater (Delft, 1873), en van J. L. Martens (Batavia, 1881), besproken in de „Ind. Gids" 1882, I, 401 vv. — en "De Koran met opheldercnde aann. en hist. aantck.", uitgegeven onder toezicht van S. Kcyzer, 3c dr. Rotterdam, 1905; — in het Duitsch van Max Henning (nitg. Reclam.); in het Fransch van Kasi- inirsky (nouv. ddit., Paris 1887) en in iet Engelsch van E. Jf. Palmer (Oxford, 1880). — Zio verder: Th. Noklekk. Geschichte des Qorans (Göttingen, J8G0) : 2 Aufl., bearbeitet voi)Fr. Schwally (Th. I, Leipzig J 909); — U. Snouck Hurgronje, Mekko, II., 222—225; Do Atjchers, I, 430 vv. ; IT, I vv., 379 v. (The Achhescf, f. 396 vv. II, J vv., 343 vv.); — Th. W. Juynboll, Handleiding Molianun. wet, p. 10—20 (Handbuch p. 1—12); — L. W. C. van der Berg, Het Mohann. godsdienstlon-icrwijs op Java en Madoera, Tijdschr. Batav. Gnootschp, DL 31 (1886), p. 519 en 554 v. ; — A. B. Cohen Stuart. Hen Mai. JIS met klantcckcns, Tijdschr. Jjat. Gnootsch., DI 14 (180-1) p. 189—211 (met fasciinilo vnn 3 regels Korantckst met intrclineaire Mai. ver- taling); — P. J. Veth, Iets over vertalingen des Ko- raus in de talon van den Indischen Archipel, Tijd- sobr. v. N. Indie, 18G7, II, 303—310. KORBFAO. Landschap op het ciland Roti (zie aldaar). Tusssen dit landschap en Landoe ten N. ligt de schoone, diep ingesnedcn Korfaboai. KORENAARVISSCHEN (*Atherinidae*). Doze fa- milie behoort tot de *Percesocca* (zie „VISSCHEN"). Meest slanke, min of meer doorschijnende visschon,

Scmanko geheeten, behoort to de afdeeling Telokbetong der residentie Lampongscho Dislricten en grenst in't N. en W. a an de residentie Benkoelen, ill het Z. au de Semangkobaa, die cen diepen inham in deze onderafdeeling maakt.

Omtrent do topografische gesteldheid wordt verwezen naar het artikel: LAMPONGSCHE DISTRICTEN, I a n d b o s c h r i j v i n g.

De bevolkingsterkte bedroeg (1916) 22 a. 23.000 inn, waaronder eikele Europeanen, 250 Chineezen, enkele honderden Bantammers en cenige Boegincezen. De bewoners van de kampongs ten N. van de Semngkobaa verkeeren in gunstiger conditie dan die in het overige gedcelte woonachtig. Bedoelco kampongs zijn n.l. op de helling of a an den voet van den Keizerspiek (2102 M.) augelegd, zijn door wegen voor verkeer en transport van producten met elkander verbonden, terwijl de talrijke riviertjes, dio van genoemden Keizerspiek afstroomden, de bevolking in staat stellen om sawahs aan te leggen; de vruchtbare bodem verzekert aan de be volkin g goede inkomsten uit rijst-, klapper- en pepercultuur.

De bewoners van de kampongs aan de W.zijde der baai, aan den voet van den steilen Bockit, Sawah gelegen, hebben door de terreinfonnatic slechts gelegenheid om hier en daar rijst op di'ogo veldcn to telen, zoodat zij door 't inzainelen van boschproducten en cenige vischvangst in hun onderhoud moeten voorzien, terwijl zij slechts over zee verbin ding met andere plaatsen hebben. De bevolking aan de O.zijde der baai verkeert in cenigszins betere omstandigheden; het bergerte is hier iets verder van de kust verwijderd, waardoor van cenige daaraf stroomende riviertjes gebruik is gemaakt om sawahs aan te leggen; voorts voert van het Z. af een weg van Kaloembajan naar Pertiwi, Poeth, Li-mau en verder door naar Kota Agoeng. Het vervoer van goederen vindt echter hoofdzakelijk over zee plaats. Het gedcelte dezer onderafdeeling, dat zich uitstrekt ten N. van den Keizerspiek, is nog zeer dun bevolkt; men treft daar slechts 2 kampongs aan, n.l. Oeloe Semaeng en Oeloe Beloe, bewoond door lie-den afkomstig uit de bovenlanden van het Kroesche (Bonkoelen). In het terrein, O. van Oeloe Beloe gelegen tusschen den bovenloop van de Wai Ilahan en den grooten weg naar de onderafdeeling TGlok-bStong, N.O. van den Keizerspiek, op een hoogte van 300— 00 M., geschikt voor den teelt van de noodige voedingsmiddelen en voor verschillende cultures, bestaat gelegenheid om tai van inlanders een middel van bestaan te verschaffen.

Het centrum van den handel is Kota Agoeng, hoofdplaats der onderafdeeling, standplaats van den besturenden ambtenaar, nan de Seniangkobaa gelegen, met een wijk der Chineezen, door een grooten weg, eerst in O. daarna in N.O. richting over uitloopers van den Keizerspiek loopende, op enkele gedeelten zeer steil, verbonden met de onderafdeeling Telokbtong, terwijl van Kota Agoeng Westelijk een slechts gedeeltelijk verharde weg langs tai van kampongs voert naar het op 221 K.M. verwijderde Sangi, niet ver van de Sfimangkorivier gelegen, welke rivier door de bevolking uit deze streek ook voor afvoer hunner handelsproducten wordt benut. Van Sangi voeren voetpaden naar de aangrenzende afdeeling Kroe (Benkoelen).

Langs genoemde wegen worden de handelsartikelen peper, klappers en bosclprod ueten vervoerd naar Kota Agoeng, (ook uit een gedeelte der onderafdeeling Telokbetong, dat te ver van de hoofd-

plaats Telokbtong is gdegen), om van Kota Agoeng over zee naar Tlokbtong of Anjer (Bantam) te worden uitgevoerd o.a. met sCoUniers van de Kon. Pakctvaart Mij., die om de 14 dagen Kota Agoengaan doen. In 1914 bedroegdo padi-opbrengst 80.000 pikol, van kofic 700 pikol, van copra (Kota Agoeng is do cenige onderafdeeling waar uit Idap-pemoten copra wordt bercid) 409.000 K.G., van peper 20.000 pikol. De uitvoer van alle landbouw- gewassen had een waarde van 700.000 gulden, waar-tegeiover een invoer staat van 300.000 gulden.

Tot deze onderafdeeling behoort het bergachtige eiland Taboeei in de Semangkobaa gelegen, waarop eenige Idapperaanplan tin gen der bevolking voorkomen.

De besturende ambtenaar wordt in zijn bestuurs-taak bijgestaan door vier onderdistrictshoofden, aan wie de kamponghoofden rechtstreeks onderge-schijlt zijn; de Controleur is met de magistratuur belast on is tevens voorzitter van de proatin (ini. rechtbank) te Kota Agoeng.

Omtrent gebruikci en gewoontci der inl, bevolking worclt verwezen naar de ethnographische beschrijving der Lampongscho Districten.

KOTA BAROE. Tai van kampongs dfagen dozen naam. Wij vermelden slechts de volgende: I. de hoofdplaats van liet tot het voormalig Sultanaat Linggiouw behoord hebbende landschap Retdh, dat thans een district der afdeeling Indragiri uit-maakt. De plaats is gelegeu aan de samenloeiing van de Gangsal en de Ketch. Er is een districtshoofd (Amir) gevestigd er die wonen versclicdenc Chine-sche handclaren, die de boschproducten (voornamelijk rotan en djeleoteng), welke door de inlandsche bevolking van den bovenloop der genoemde rivieren worden aigevoerd, oopkoopen en naar Singapore verschepen. Benedenstrooms Kota Baroc, naamlyl: te Poelau Kidjang is cen douanepost gevestigd. II. de hoofdplaats en zetel van den assistent-resident van de afdeeling Z.O.kust van Borneo der residentie Z.O. afdeeling van Borneo, gelegeu op het ciland Laoot aan de N.W.kusb nabij Tandjoug Pamantjingan.

KOTA BOEMI. Nederzetting aan de Wai Rarem in de Lampongsche districten te midden van uit-gestreckte pepertuinen. De hier aangevoerd peper van Blambangan wordt per prauw naar MCnggala vervoerd, terwijl 1/3 naar Tlokbtong gaat. Ten Westen van de plaats valt do Abo eng in do Rarem; het is dan ook de voornaamste nederzetting van de oude Aboengers. Het aantal inwoners is niet groot; de 3 kampongs telcn niet meer dan 600 dienstplichtigen tezamen, waaronder versclicdene goeoden, die in moole Juuzien woncn. Er zijn vole hadji's. Een 30-tal Pale in bangers heeft voornamelijkden handel in handen. In 1915 kreegde plaats een schooltje en waarschijnlijk zal zij opgenomen worden in het Zuid-Sumatra spoorwegnet.

KOTA INTSN, of „biaina"] t-ve8tc", de sinds ca. 1626 onder do inlanders gebruikelijk geworden Maleisch—Javaansche naam voor het Kasteel van Ba-tavia; daardoor ontstaan, dat in 1622 of 1623 (?) do Z.W. en nicest versterkte punt van dat vierpuntig kasteel den naam had gekregen van „DiamanG", in 1623 (vermoedelijk) de Z.O. punt den naam „Ro-bijn", verder op 1 Nov. 1626 de N.W. punt den naam „Paar" (Dagh-Kegister Casteel Batavia. 1624 —1629; *8 Grav. 1896, p. 293) en op 30 Juni 1627 do

N.O. punt den naam „Saphier" (ibid. p. 323). Zoo kan men dan op de oudste gedetailleerde kaart van de stad Batavia met omgeving, die van den Bata-viaschen landmeter Frans Floris van Borkerode, dd.

„3 Maort” (1629), vlaknado belogering van Batavia door do Mataran'sche troepen van Sultan Agoong (25 Aug.—3 Dec. 1628), die 4 punten van't Kasteel afgebeeld zion midt do 4 edelsteen-namen. Daarvan worden toonaah do „Djanjant” en do „Robyn” th „in steen opgetrockon** vermeld; doch do „Saphir” on do „Peorlo” nog pas als „twee bolwerckon** (blijkbaar van aarde) on „mct houtwerck rontsom- mo beseth”. d. w. z. gepalissadeerd : zio de repro- ductio (naar het origineel in 's Rijks Archief, no. 1178) in Bijdr. Kon. Inst. 2, II (1859), met den ou- den verklarenden tekst p. 305—312.

Bit *de jinitieve* Kasteel van Batavia, deze Kota Intin, was symmetrisch gebouwd Oost van, en vlak tegenaan, het kleinere oude fort, dat in eind 1618 door G. G. Coen van do landzijde begonnen was, ter geleidelijke verving der in eind 1613 slecht gebouwd tweede Holl, logo te Djakarta (verg. dit woord en zie De Jonge, Opkomst IV, p. 9—10). Bteeda op dezelfde plek: aan den mond der Tji Liwoong, rechteroever; tevens recht tegenover de oude Engelscho logo, die aan don linkerover beN. het voornaamste gedeelte van Djakarta lag. Op 22 Oct. 1618 was het plan van dit oudere „volkomen fort” door Coen in Rade v&stgesteld on 12 Nov. d. a. v. rapporteerde hij aan Heeren XVII o. a. over „do eteenen cadt, die op den hoek tusschen on so twee eteenen huysen gemaect wordt*³ (De Jonge, ib. p. 109—110). Deze steenen „cadt” of kat, d. w. z. het hoog opgotrokken bastion, lag aan dienzelfden Z.W. hoek, waar ongeveer later de punt Diamant zou ver- rijzen, en was precies dezelfde die, voltooid, op den vrij theatrale Dinsdag 12 Maart 1619, bij den doop van het geheelo fort als „Batavia”, ter eero van don (tijdelijk afwezigen G. G.) benaamd zou wrd on Westvriesland, terwijl tevens de N.W., de N.O., en do Z.O. punt werden benaamd: Hollandia, Seelan- dia, en Geld ria (ib. p. 153); in richting o vereen- komend met de latero punten Paarl, Sappier en lobijn.

Maar nauwelijks was Coen op 28 Mei in het kersvorsche, doch reeds bijna zitiogende „Bataviii” terug, en had liy de stad Djakarta, op den linker- oover dor Tji Liwoeng gelogcn, op 30 Mei te vuur on to zwaard verv/oest (waaronder do daar gelegen dalldn on mi'sgill: ib. p. 177—178), of reeds v66r 5 Aug. rees bij hem hel plan on cen nieuw HolUxudsch fort, te niaken, nu op die verwocste weatzijdo van de rivier (ib. p. 183—184). Van dit plan kwain echter nichth; maar op ca. 1 October 1019 word besloten con nieuw fort, van 50 (Rijn) (.) roeden in t vierkant, to leggen on do oudo plants, z66(danig fwij) hot- eel vigo buy ten om het oude fort, leggen sullen”, waardoor dit laatste „dubbeld versterkinge.” zou hebben (ib. p. 190—191). Zio dit plan als no. 1176 in 's Rijks Archief, en het facsimile hiervan ah Bij la go Xlla in do studie van B. Hoetinc in Bij- dragen Kon. Inst. dl. 73 (1917), tegenover p. 41. waar men licit oudo fort, als cen soort puist niet*⁴ punten, aan do Westzijde (den rivierkant) ziot aansluiten by *1 midden van het project van het ton Oosten daarvan, langs elke zijde van het vierkant 3 niaal zoo groot en symmetrisch ontworpen, niacut to bouwen fort. Zic daarnaast de „Schets van oud- Jacatra” door J. W. IJzerman, I. c. p. 584, inct allecii nog het oud-«)fort.

Dit nieuwe fort nu, in October 1619 dadclijk bo- gon non als vierkanto gordcl (met 4 punten) aan do Oostzijde om hot oude hcen, we rd de Kota Intin, het Casteel van Batavia, dat pas door Daendels in 1809 met den grond zou worden gelijk gemaakt.

(Ned.-Ind. Plakaatboek, XV, 1896, p. 527 en 625).

Jammer genoeg, is niet bekend, door wien con wan- neer do naam „Diamant” aan do Z.W. punt werd gegovon : vermoedijk door Coen zclven v66r zijn aftreden als G. G. op 1 Februari 1623; misschien, hoewel minder waarschijnlijk, door zijn opvolger Carpentier. Ook daadoop-datum van do Z.O. punt, de Robijn, die gewis nA do Diamant werd voltooid, ligt in't duister. En de denigo plffittegrond van „Ba- tauia Stadt ende Casteel”, tusschen lifi9en 1629(zie boven) on a gered, is vrij prullig, draagt geen jaartal, noch namen bij de daar afgebeeldo 4 punten van

„ Casteel van Batavia”. Dr. S waving, die de se hets het eerst in facsimile deed afbeelden (het origineel is in do collectie-Bodel Nyonhuis te Leiden), gaf haar 1622 ah onderateld jaartal; zie zijri „Batavia's sanitairo geschiedenis”. 1878, p. 18. Van der Chijs (Notulen Bat. Gen., 1877, p. 155—156) schatte haar „omstreeks 1620”, en dit werd niet gewijzigd bij opnemen der fotografischo (veel minder duide- lyke) reproduce in Tijdschr. Bat. Gen. XXV (1879) bij p. 362—363. Dr. Brandes noemde haar later „van 1623 of 1624” (T. B. G. XLIII, 1901, p. 267), omdat do op dien plattgrond reeds aangeduide omloopende aarden wal on de stad Batavia pas in Mei 1623 begonnen werd (De Jonge, Opkomst, V, p. 28 en 91). IJzerman (Bijdr. Kon. Inst. 73, 1917, p. 580) kw anr(jt-“1621 of 1622”. De twee-noord- puntri van *1 Kasteel staan bierop nog *gestippeld*, waren dus pas in project, moesten trouwena half in zee gebouwd, en zouden ook eerst in 1626 en 1627, na voltooiing, gedoopt worden als reas. Paarl en Saphir (zie boven).

Doch do „dubbeld-versterkinge” door Coen in 1619 nls voordcedler ombouwing genoemd—op deze schets is t oudo fort onbegrijpelijknavig *niet* af- zondarlijk aangegeven : wel een „poort int suyden” —werd door hemzelven tijdana zijn tweede Govu.- Generaalat prysgegeven; want op 2 Sept. 1628, dus een gedo week na't begin der belogering van Batavia door Mataran's troepen, werd besloten „dat men de punct West. Vriesland mitsgaders grootte huys van bude ford.... deinolieron en aff- breecken sal” (Dagh-Register 162—1629, p. 350); en dus ook de oudste logc Nassau (Z.) en de jongere Mauritius (W.).

Over do zonderlinge verwarring, op sommige plattgrondeu uil de 18e eeuw van het Kasteel, in de plaatsing dor namen van do 4 punten, zie de tabel tusschen 1650 on 1792 van Dr. Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. XLII, 1900, p. 116. De andei's zoo nau- keurige Hcyd I (zie deze naam), was daarmee begonnen op zijn Plaat XXII ut 1739.

Het 6rlige wat thans van dat Casteel Batavia, dio „Diamant-veste”, rest, is do naam „Kota In- ten” onder do Batavianon voor het oude Vierkant, bezuiden waarvan het welbekende kanon Si Djagoer („De Vuist”), met zijn *manus in fica*. Jigt; dati ook, bij uitbreiding voor hot goheelo, ton Ztiidon glegcon, Kasteelsplcin, met zijn pompcus-leelijke Amater- flainsche poort ut ca. 1150 (vroeger met een kuelel prijkend) on de daarin aan hot Zuidfront vervatto standbeelden van Mars en Minerva. G. P. R.

KOTA INTAN. Zio KOENTO DAR ES SALAM.

KOTA MANGKOENEGARAN. Zoo heet het district, waartoo o.a. het Mangkoce Negarasche gedeelte van do hoofdplaats Socrakarta behoort. Aan het hoofd ervan staat cenpahewoc-goenoeng of districta- hoofd. Het heeft G onderdistricten, met name Kam- poeng Lor, Kampong Kidocl, Poerwasari, Djagi- masan, Kaliasu on Malangdjiwan, en had opt eind

van 1905 eenc be volkin g yan 57.000 zielen, w.o. cen 20 tai Eui-opeanen.

KOTA NOPAN (HOETA NOPAN). Zie MAN-DAILING.

KOTA PINANG. Zelfbesturend landsclap in het gouvernement Oostkust van Sumatra (ondcrafdeeling Laboean Ba toe, afdeeling Asahan), grenzen- do aan Bila (de waterscheiding der Bi la - en Pa- nei-rivieren vomit do greus tsschen do beido landschappen), aan Koeboe en Tanah Poetih, cn aan de tot het gewest Tapanoeili behooren- de landschappen Si Langgd, Oedjoeng Pad an g, Oedjoeng Batoe en Sosa (H. v. Anrooy, T. Aardr. Gen. lie Ser. I, in. u. a. bl. 309). Tusschen onzezerste en tweed e vestiging in Pad an g Lawas veroorzaakte K. Pin an g ons vecl lasten bo vend in om had het hoofd, de Jang di Pertoean, herhaaldelijk twist met zijn benedenbuur, den bestuurder van Pan ci om het bezit van Laboean Batoe. Deze twisten werden in 1864 beëindigd door den afstand van die strook gronds aan het Gov., terwijl door het hoofd van K. Pin an g tevens eeno verklaring werd afgelegd, waarbij hij de Ned. souvereiniteit erkende. In 1910 is dat stuk grond voor goed gevoegd bij het land- schap Panei. Een verliaal van een reis in de binnenlanden door W. J. Larivo komt voor in T. Bat. Gen. XVIII, bl. 240. Daaruit blijkt, dat de oude hoofdplaats Kota Pin an g reeds v66r 1870 wegens het lage terrein verlaten en geheel ver- vallen was. Een herleving zou mogelijk zijn, wan- neer de plannen venvezenlijkt zouden worden om een tramlijn aan te leggen van Tandjoengbalai over Bila en Panei naar K. Pinang in de richting der Zu id- grens van Padang La was. -

KOTA RADJA. Een wkt wat weidsche naam voor de nederzetting aan de Kwant, cenige K.M. boven Rengat in het landschap Indragiri (Sumatra). Hier bevindt zich de woning van den Soetan en van cen der landsgroten; zij zijn ruim en in Indo-Europee- fichen trant gebouwd. Overigens bestaat de plaats uit ver van elkander liggende gewone Inlandscho huizen met daaromheen gelegen tuinen.

KOJA-SIANTAR.- Hoofdplaats van do koeria (district) van (lien naam, der onderafdeeling Groot- en Klein Mandailing, Oeloe en Pakantjin van de af- deeling Padang Sidimpoean der residentie Tapa- noeli. Tijdens onze vestiging in dit gewest was hier de Jang di pertoean gevestigd, die de suprematio over Mandailing had.

KOTA (KOETA) SALA. District van de afdeeling Soerakarta, behoorende tot het gebied van den Soesoehoenan (zie bij het district Soerakarta).

KOTA TJANDI. Zie MOEARD TAKOES.

KOTA WARINGIN. Land b e s c h r i j v i n g. Zelfbesturend landsclap gelgeen in den Z.W. Jock van de residentie Z. cn van Borneo, a

afdeeling " Het wordt gevormd door het stroomgebied van de gelijknamige rivier, van de Koemai en van do linkerzijde van dat der Djilai. Het grenst ten N. en ten W. aan de residentie W. afdeeling van Borneo (ouderscheidenlijk de onderafdeeling Melawi en het landschap Matan), ten Z. aan de Javu- zee en ten O. aan de onderafdeeling Sam pit der afdeeling Koeala Kapoeas. Terwijl de Z. helft van het landsclap vlak en laag is, vindt men in de groot- ste gedeeltes hooft- en bergland ; onder de bergen Meroendau de belangrijkste.

Talrijke kleine riviertjes, die in de 3 bovengenoemde voornamste rivieren uitloopen, doorsnijden het land. De voornaamstxi plaatsen, zijn: Pangkalanboean aan

schcn bestu ursa m btenaar r, Koealu Sapoc, Soeka- mara, Koeala Djelai en Kocmai, havens in hot landschap. Zie ook BORNEO, DL I, biz. 364 en 370.

B c v o l k i n g. Do bevolking bestaat uit Djajaka en Alaleiers, terwijl er nog cen klein aantal Vreemde Oosterlingen (Ghineezen en Arabieren) en enkele Europeanc gevestigd zijn. De Djajaks vormen het inccndreel der bevolking en bewonen het Noord- oodlijk gedcelte van het landschap. Het zielentel der bevolkingsgroepen bedrege ulto 1913: Europeanc 6, inlanders 20500, Ohineezen 390, Arabieren 2. Do Malciers houden zich vooral bezig met landbouw, visscherij en een weinig handcl en schcepvaart ; do Djajaks leven hoofdzakelijk van den landbouw, som- migen onder hen van het graven en bewerken van yzer.

De Maleicrs zijn Mohammedanen ; zij hebben in kleding en lovenswijzd veel van de Javanen, waarmede zij zich in den loop der tijden nogal ver- men gd hebben, overgenomen. Hunno taal is een mengsel van Maleisch, Boegineesch, Javansch en Djajaksch.

Geschiedenis. Het landschap werd in 1787 door het rijk van Bandjermasin aan de O.-I. Coin- pagnie afgestaan. Een contract, met den Bestuurder in 1824 aangegaan, werd in 1878 ver van gen door cen nieuw, waarna in 1897, 1899 en 1900 nogsuppletioir contracten werden gesloten. Bij die contracten werden successievelijkverschillende rechtenaan hetGou- vernement van Ned.-Indie overgedragen. De in 1905 door den toenmaligen en in 1913door den tegenwoor- digen zelfbestuurder ngelegde zoogenaamdc „korto verklaring" behelst de erkenning van Nederland's souvereiniteit, de belofte zich in geeno staatkundigo aanraking met vreemde Mogendheden te zullen stel- len en de nakoming en handhaving van alle rege- lingen met betrekking tot het landschap Kota wa- ringin, door het gouvernement van Ned.-Indie ge- trof.Een. B. H. St. Gen. 1906/07, no. 265/42—43; B. H. St. Gen. 1913/14, no. 345/23—24.

Op 20 Juni 1902 word besloten tot de oprichting van een landschapkas (zie aldaar), waaruit de uit- gaven in het belang van land en volk bekostigd wor- den. De sederl 1913 opgetreden zelfbestuurder is Pangdran Ratoe Sok in a Alam Sjach. Ecne rust ver- storing in 1908 bij de verheffing van zijn voorganger, welko na ecnig inachtsvertoon spoedig onderduikt werd, gaf aanleiding tot de plaatsing van een gezag- hebber van het binnenlandsch bestuur in het land- schap. Deze heeft tot taak om aan het zelfbestuur Icing in leering to verschaffen.

B o s t u i r. Het eigenlijke bestuur berust in handen van den Bestuurder, die daarin bijgestaan wordt door 4 landsgroten, aan wie landschapsamb- ten zijn opgedragen. Als zoodunig on t van gen zij vaste bezoldigingen uit de Jandschapskas. Aan den tegenwoordigen zelfbestuurder is eene vaste Be- zoldiging van / 500 s maands toegelegd.

Het landschap vomit de oncrafdoeling Kota- waringin der (ifdeeliing Koeala Kapoeas van de residentie Z. - en O.-afdeeling van Borneo.

Literatuur. v. Gaffron. Bijdr. T. L. V. II Sor. III, biz. 267 en T. v. N. I. 861, II biz. 201; Weckbl. v. Indie V., : (Mz. : / *?/ "

KOTIKA. ZioTUDSTIPPEN. WICHELEN, vgl. NAPTOJC (NOPTOE) en TIDREKENING.

KoTo (tor Sum. Westk.). Vers terking, door wal len omringd en dikwijls met aeer doeri (doornig bamboe) beplant, die het begin was van vestigin- gen der bevolking van Minangkabau, toon men do bergruggen afnalde om to met incntpiscen land -

bouw over to gaan, waarschijnlijk toen men do rijst-cultuur in Sawah's van de Hindoo-Jay^nien had ge-leerd (cind 13de on begin 14de eeu/vlz

: r Tai van nagari's dmgen den naain „kis5t6° of hob- bon gedeelten, die Kapald-, Tangah- on Ikoer KcTo heeten d.w.z. het gedcelte bovenstrooms, in het midden en bonedenstrooms. Tot gecineenschappelijke bescherming ontstonden tusschen do ktdt's, welkor bowonera bevriend of verwant a an elkander waren, federaties. Deze hebben aan ons bestuurdikwijls den grondslag geleverd voor de administratieve indee- lings larassen (zie LARAS), onderafdelingon en af- dclolingcn. Zij zijn daarom belangrijk, doch vooral omdat zij bij de oplossing van moeilijke grons- en adapt- geschillen een richtsnoer kunnen zijn (L. O. Westencnk, De ^linangkabausche Nagari, Med. Enc. Bureau VIII, 1915). De meest bekende federatie van kOtO's, en de belangrijkste nagari*sdie nog „k6t6° hee- ten, worden hicronder genoemd:

III Kot6 : landschap in het district Soepajang, onderafdeeling Alahan Pandjang, voor de gewate- lijke reorganisatie van 1913 een laras.

IV K6t6 : A. landstreek ten Z.W. van Fort de Kock, voornaamste plaats Kot6 Gadang (zie aldaar). B. landstreek, met de VI K6t6 het meer van Ma- nindjau omsluitend. C. landstreek ten N. van Pa- dang Pandjang. D. landschap in do boven-Koean- tan, onderafdeeling Sidjoendjoeng. E. de K6td nan IV* (zie PAJS K0EMB0EH). Alle waren voor 1913 een laras.

V K6t6 : A. landschap in het Z. der onderafdeeling Loeboek Sikaping, vroeger een laras der onderafdeeling Bondjol. B. landschap aan de Kampar Kan an, een dier Ktdt's is Bangkin an g (zie aldaar).

0. landschap bij Priaman, voor 1913 een laras. D. landschap in do bo ven -Koean tan, met do IV KdtO do IX KdtO vormende. E. een der zes marga's der afd. Mokko Mokko van de residentie Benkoelen.

VI KOTG: A. landstreek ten N. van Padang Pan- djang, waardoor do spoorlijn en de rijweg van P. P. naar Fort de Kock loopen ; B. landstreek aan hot meer van Manindjau, evenals A. voor 1913 een laras.

0. landschap ten N. van Loeboek Sikping, in 1882 onder rechtstreeksch beatuur gebracht. D. VI KdtO Kampar di Moedik, landschap in de onderafdeeling Bangkiiing. E. VI K6td Pangkalan, landschap in do onderafdeeling Pangkalan K6t6 Baroc.

VII Kot6 : A. landstreek bij Pariaman, vo6r 1913 con Jaraa. B. VII KOTd Knnipar di Ilir, landschap in de onderafdeeling Bangkinang. C. een federatie, meer nog genoemd Kdt d VII (KdtO Toedjoeng) in de landatreek Tanai Uatar di Baroch, onderafd. Si- djoendjoeng; hot niiddelpunt is Tandjoeng Aupaloe aan de Oen)bilin- rivier. Kdt d VII is by de gewate- lijke reorganisatie van 1913 de naain van con dor districten der genoerrule onderafdeeling ge- conder.

VIII KOTQ: landschap in het district Mutoer der onderafdeeling Manindjau ; vroeger een laras.

IX KOTd: A. landschap bij Solp.k, y66r 1913 een Jaraa. B. landschap in de bovei)-Koeantan.

X K0t6 : A. landstreek in 1913 opgenomen in do afdeeling Batipoeh on Pariaman. B. de landstreek om het jmeer van Manindjau.

XII K6t6: A. een landschap in het N. der onderaf- doeling Pariaman: voor 1913 een laras der onderaf- doeling Loeboek Basoeng cn Tikoe; de voornaam sto pluats is Soengai Limau aan zee. B. landschnp in do onderafdeeling Moeard Laboeh, omvattende de vroegere larassen Abai en Pasimpai. C. XII K0t6 Kampar, landschap in de onderafdeeling Bangki

ng, waarin o.a. de dorpen Pangkai cn Goconoeng MaleS.

XIII Kbt. 6 : landstreek, met de IX K6t6 A. on het belangrijkste gedcelte van do onderafdeeling XX K6t6 (Smgljarak) vormende do onderafdeeling Sojok en Singkarak.

XIV KOT: cen der zes marga's der afd. Mokko Mokko der residentio Benkoelen.

XX K<5t6, naam der onderafdeeling, die het Z.lijke gedcelte van het meer van Singkarak en omstreken omvatte, in 1913 is die onderafdeeling vervallen (zie XIII Koto) en verdeeld tusschen Solok en Sawah LoentO.

L KQtO: afdeeling, met hoofdplaats Paj6 Koem-, boeh^Jj^ do llinangkabauers Loehak Limg Poeloeh genoemd. Zie LOEHAK.

K6Td ANAU. Nagri, ruim 12j K.D.I. ten Z. van Solok, belangrijke markt; voor 1913 een laras. A f KoTo BAROE.. Ter Sum. Westkust zijn vele , plaatsen van dien naam. De meest belangrijke zijn:

I. Nagri ruim 10 K.M. ten Z. van Fort de Kock, in het zftdel tusschen de vulkanen Merapi en Singga- la ng, hoogste punt in den spoorweg ter Sum. Westk. (1145 M.), belangrijke markt. Het is hier dikwijlg z66r guur en windiger. Ten N. en Z. van de plaats lig- gen, ook in hot zadel, meertes zoos Is dikwijls op dergelijke waterscheil ingen voorkomen. In het N. - lijke meerte heeft belangrijke cultuur van bies voor hot vlechtan van matten en zakken plaats. Die bies- soort (*Cyperis procerus* Roth.) heet in Minangkabau mansiang, op dezo plek mansir , daar het in Agam onbelcefd ia een woord to eindigen met „ang", dat beteekent:

II. Nagri bij Sidjoendjoeng, voor 1913 een laras;

III. Nagri in de onderafd. Batang Hari-distric- ten, v6or 1913 do hoofdplaats ervan ;

IV. Nagri, waarin Pangkalan K6t6 Baroe ligt. / 0 O ° Kdtd BASAR. Nagri en district in de Batang / . , ■ / = Hari-districten (Sum. Westk.) Z. 疋三

K6T6 GADANG*1 Nagri *ter Sumatra^ West- Rist, slechts door hot Karbouwengia van Fort de Kock gescheiden. Doze plaats kan hot centrum van intellect in het Minangkabausche land genoemd worden. Gudurende do eerste tientallen jaren van het bestuur dor Hollanders in do Padangsche Bovenlan- den, wilden slechts Kdt6 Gad an gers als beambten dienst nemcn. In de laatste kwart-eeuw begonnen ook anderen de ambtelijke ran gen te vervullen. Toch toonen zij ook thans nog hun vooruitstrevendheid, want uergens in de leergierigheid z66 algemeen en de cniancipatie van beido seksen zoo ver goevurd. De landelyke eenvoud is hierdoor dikwijls verdrong- en. KotO Gadang is bekend door haar bekwamo goud- on zilversnieden, die tot in vcrschiillede Rtre- keji van Ned. Indie, ver buiten hun land, een goed bestaan vinden. Zij vervaaxiligen veel filigran werk. De prachtige en kostbare, met goud- en zilverclraad doorwevon docken, zijn bekend als *kain Koto Oa- dung*. Do plaats is ecnige malen door brand vernield, zoodat er nog slechts weinige oudo familieoningen over zijn en het geheel meer het karakter heeft van een modern Inlandsch stadje van leelijke, vierkante, met dakijzer gedekte huizen. Daarin wonen tai van gepensionneerde anibtenarcn, terwijl velo jongei- en fils ambtenaar of handelaar de wereld intrekken. Er zijn gewoonlijk weinig uianen in de nagri, en daar d? K6t6 Gadangex-s hoi hart hoog dragen en niet willen, dat do meisjes niet anderen dan nagri- ge- nooten trouwen, terwijl volgens do heerschendo adat het huwelijk met iemand van dezelfde *soekoe* (ge- slachtcn-unie) verboden ia, ligt het voor de hand,

dat vele meisjes zeer laat of niet liuven. Verschci-dene meisjes en goscheiden vrouwen trekken dan ook met mannelijke familieleden mco naar andere plaatsen, tot buiten Sumatra, iets waartoe de Mi-nan gkabauscho vrouw in den regel zeer moeilijk overgaat.

II. een plaats tusschen Bas6 en Tabat Patah, Pad bovenlanden. III. Nagri bij Socliki, Pad. boven]. (vgl. Oudh. Versing 2dc kw. 1912, bl. 40, no. 13).

Kdtd LAWAS. Landstreek in de onderafdeeling Soeliki, Sum. Westk., vodr de gewestlijko reorga- nisatio van 1913 een laras.

K⁶6 NAN — J⁶MPAT (Kdtd nan IV), een zeer welvarende nagri, die niemdc nagri K⁶td(5 nan Gadang do hoofdplaats Paj6 Koemboeh der gelijknamige onderafdeeling vormt (Sum. Westk.). Voor de gewest- tclijke reorganisatie van 1913 waren zij twee der 13 larassen der genoemde onderafdeeling. M g ".

KoTo NAN GADANG. Zie K6T0 AMPAT. K6Td RADJd of KOTA RADJA. Nagri ten N. van Loeboek Siliaping, Sum. Westk. De vele Man- dailingers in die streef^ gebruilcn de laatst aange- geven uitspraak. 片. 治石。

K6Td TANGAH (ter Sum. Westk.) I. district der^dnaerafdeeling Padang en Ommclanden, een gedeelte der hoofdplaats Padaug, onvattende. II. Nagri in het district Tilatang bij Fort de Kock.

III. Nagri in het Z. der onderafdeeling Loeboek Sikaping./ 足: 处

K6Td TINGGI. Nagri ter Sum. Westk., ruim 18 K.M. ten N. W. van Soeliki. Pasanggrahan en een voor de streek belangryke markt. Er zijn versierde steenen, zgnd. batoe badagoek, daar batoe mdjan of grafsteenen genoemd (Oudh. Verslag 2dc kw. 1912, bl. 39, No f

"^OTTA jGfR@... (JAV. Kocta Ged6). District met gelijknamige hoofdplaats van het tot het Sultans gebied behorende regentschap Kalasan, residen- tie Djokjakarta, met 2 onderdistricten, t.w. Wot- galeh en Batikan. Het districtsboofd heeft hier den titel van „ainat daldm "en is, behalve met het bestuur van het district, belast met de bewa- king en het onderhoud van de ter hoofdplaats aanwezige begraafplaats met de graven der eerste sultans van Mata ram en hunne afstammelingen. Aangezien onder de laatsten ook vele Solo'sche prins en hofgroten zijn en di. eerste sultans trouwens even goed de stamvaders van het tegen- woordige Solo'sche vorstenhuis zijn, is in dit district ook ene Solo'sche enclave „Kocta GcdG" met ook een „amat dal如 ' ' aan het hoofd. In de 16e eeuw kreeg een rijksgroote van het rijk Padjang, Pama- nahan genaamd, van den vorst van Padjang, ter belooning van bewezen diensten, het landschap Mataram te besturen. Hij vestigde zich, waar nu Kocta Ged6 („de groote stad") ligt; op ± 4 K.M. ten Z.O. van Djokjakarta. Koetd Gede bleef on- geveer een eeuw de hoofdplaats van Blataram. Doordat zich hier gaandeveeg een groote raarkt ontwikkelde, were! het ook vol Pasar Ged6 genoemd en zo worden ook nu nog beide namen door elkaar gebruikt. Tegenwoordig is het nog altijd een drukke pasar, er hebben zich vele handelaren gevestigd. De oudc begraafplaats, Astana, bestaat uit verscheidene ho ven, waar, onrijdig^Uoor mu- ren met poorten, die met snijwrck versierd zijn, beschut door houten loodsen en bewaakt door priesters, de graven liggen van do drie of vier eerste sultans met hun familieleden en de afstani - melingen; het meest in aanzien is dat van Semii- pali, den zoon van Pamanahan, en de eigenlijke

stichter van het Mataiumsche rijk, omdat hij zich onafhanklijk van zijn vorst maakte. Behalve dezo begraafplaats bovindt zich te Kocta Ged6 een blauwc steen met twee langwerpige, uitgo- Bletcn indrukken, omgeven door in den steen go- sneden spreuken in het Hollandsch, Fransch, Italiaansch en Latijn. Een zwaro stencn bijl staat in de nabijheid; naar den oorsprong van een en ander is vruchteloos gezocht. Van don kraton, door Soctowidjaja of Sdnapani gebouwd en door zijn kleinzoon Sultan AgSng vergroot en verfraaid, zijn niet vecl mcor over dan eenigo frag- menten van den buitenmuur. De mcening, dat Pasar Ged6 en K6rto, waar sultan Ageng go- woonlijk huise, dezelfdo kraton zouden geweest zijn, is onjuist (zie bij KfRTO).

KOWA. Zie VAARTUIGEN.

KOWAS (SOEND.). Zie MUCUNA PRURIENS.

KOWONG (DAJ.). Zie MAKI, VLEGENDE.

KOWONG BOEHIS (DAJ.). Zie MAKI, VLEGENDE.

KOWONG BOELAU (DAJ.). Zie MAKI, VLEGENDE.

KRAAGHAGEDIS. Boomhagedis uitN.-Guinea en Australie, gekenmerkt door een grooten halskraag (zie onder *Chlamydosaurus* in het artikel AGA- MIDAE).

KRAAL. Van de kraavogela (*Corvidae*) komon eigenlijke kraacin in Indie in niet groot aantai en in slechts weinig soorten voor. *Corvus macro- rhyntchis*, do gaok der Maleiers, is grooter dan onze zwarte kraai, met naar verhouding krachtiger snavel; hij is op de groote Soenda-eilanden en op Timor waargenomen. *Corvus enca*, de gagak der Maleiers en de engkag der Javanen, is kleiner dan onze zwarte kraai en van Java en van Celebes bekend. Beide soorten zijn zwart met violetgIans op den rug. In grootte tusschen beide in staando is *C. orru* van do Molukken en N.-Guinea; deze is doffer zwart met minder violet glans. Een klcino soort van Ceram, geheel violet zwart, is *G. violaceus*; dezo is niet grooter dan onze kauw. Onge- veer van gelijke grootte is do op Celebes voor- koimdc *Corvus lypticus*. De snavel is zeer groot en gebogen. De huid rondom het oog is naakt. Kop en keel, mantel, vlcugel, staart zoowel ale dekvederen en vederen ale de poeten zijn zwart- violet gekleurd ; de and ere lichaamsdeelen zijn wit. Wordtaldaar woka- woko genoemd. Op Niouw- Guinea komt een grijsbruin gckleurdo soort voor met naakten oogomtrek, *Oymocorax senex*. Tot do kraaiachtige vogels behooren nog eenige geslach- ten en soorten van ekstors en gaaien, die den Indischen archipel bewonen, waarvan wij do volgende noemen. Op Sumatra leefl een fraai gekleur- de boonekster met. twee zeer Jan go middelsto staartpennen, met donker purperbruinen kop, widen en grijzen nek, zwarte vlcugels en staart, overigens het geheele lichaam roestkleurig (*Den- drocitta occipitalis*). Hieraan zijn verwant twee soorten *Platysmurus*; op Sumatra Jeeft *Pl. leu- capterus* met een Jan gen staart en een kuif en op Borneo *Pl. atrerrimus*, beide soorten zwart van kleur, de eerste met een witte v'hk op de vlcugels. Op Java is zeer algencen *Crypsirhina varians*, de towed, donker bronsgroen van kleur met twee breedc en onigckrulde midden-staartpennen. Dezo vogel is voortdurend in beweging; steeds op vech- ten belust v'Jegt hij van den cenen kokospalm op den anderen. Op Java en Sumatra komen groen- en blauwgekleurdc vogels voor met rood on

bek en roodo pooten, *Cissa* gciioemd ; op Sumatra leeft *Cissa minor* dezo is witachtig grocnblauw ; haar staart is groen, zwart en wit, een fluweel-zwarto streep loopt langs do onderzijdo der kuif. *Cissa thalassina*, ekek of kdket gcleng, is ge-klourd als de vo'igo soort, doch haar staart is zeer kort; zij leeft in do bergen van Java, langs de oevers der bergstroomcn, aan steilo rots wanden en laat daar haar hard stemgeluid hooren. Op Java leeft eene zwarto soort (*Platylophus galeri-culala*) voorzien van een kuif met lango puntigo vceren en twee zeer lango breede middenvcdren ; op Sumatra on Borneo komt een roodachtig geel-bruino soort (*Pl. coronalus*) voor ; beide soorten hebben een grooto witte vlek in den hals.

KRABBen. Zio SCHAALDIEREN.

KRADENAN. District van de afdeeling en het regentschap Grobogan, residentie Semarang, met eene oppervlakte van 349 K.M.² on 97 des'a's. De modderwcllen van Koewoe (zie aldaar) worden in het district gevonden, waar ook de doekoeb Medang kamoelan of Mendang kfimoelan ligt, de plaats waar volgens de meening der Javanen de hoofd- Btad van het Hindocriek Mendang kamoelan was gelegen.

Op ultimo 1915 bedroeg de bevolking bijna 85000 zielen, waarvan een 20 tai Europeancn en ± 300 Chineezen. In dit district heeft men de concession tot inijngontginning : Tarakan II van de Kon. Petro-leum-maatschappij en Bapo en Gaboes, van do Pc-troelum-maatschappij Gabocs te Amsterdam. Het district is verdeeld in drie onderthifisiclen, en 'res- sorteel onder de controle-afdeeling Wirosari. De houtvesterijen Noord-Kraddnan en Zuid-Kradenan- Soelocr zijn in dit district gelegen.

KRAGAN. District van de afdeeling en het regentschap Rcmbang in de gelijknamigo residentie, met eene oppervlakte van 99 K.M.². Hot tclit 53 des'a's./

KRAHAU of KARAHAU (DAJ.). Zie KIDANG.

KRAKAL. Jodiiinhoudecnd warme bron in het district Alihan, afdeeling en regentschap Ke-boemen, residentie Kcdoe, waar tai van zickcn, ook Europeancn, genezing komen zocken.

KRAKATAU (ook wel R a k a t a genoemd). Klein vulkanisch eilaixl in Straac Socnda, werckl-bekend geworden door de hevige crujitie van 26—28 Augustus 1883, waarvan Ver beek een klas-sieck beschrijving gaf in zijn work "K Krakatau" (verscheffen 1c deel in 1884, 2c deel in 1885; ook uitgegoven in Franscho vertaling). De vrij uitge- ■ b re ide literatuur over dezo uitbarsting is venneld in do „opgavo van geschriften over geologic en rniijnbouw van Ned. Oo8t-Indië" in de Verhandeligen van het Geologiscli-mijubouwkundig Ge-nootschap voor Nederland en Kolonien, Geolo-gischo serie, deel I, II voornamelijk onder do nos. 186, 239, 2G8—270, 273, 548, G06, 693, 804, 851, 9G3, 973, 994, 1000, 1012, 2670, 2673. Vordor verscheen in het Juarverslag van den Topogra-fiachen Dienst 1908, p. 150 c.v. een serie artikelen over do topografo, geologic, flora en fauna van Krakitaui in dat jaar, met een kaart en een aantal fraaio foto's, alsmedo een isobathen-kuart van het Krakatau-bekken, ala resultaat van nauw-keurige oplooding. In het grootsch opgezette En-gelscho work (no. 963) onder redactie van G. J. Sy moil 3 : „The eruption of Krakatau and subsequent phenomena", London 1888, is veel, wat minder zorgvuldig is bewerkt.

Slechts eenmaal wordt in historischen tijd van

Krakatau als vulkaan mckling gemaekt, nl. door Vogel over een uitbarsting van Mei 1680, doch di. van weinig belang schijnt te zijn geweest. Gedurende ruun 200 jaren bleef de berg in rust en word algnicen ala „uitgedoofd" beschouwd; do cigcnlijko Pick van Krakatau was toen 822 M. hoog. Het eiland vormde met Lang Eiland, Vrclaten Eiland en Poolsecho Hoed een kleino groep, voorstellende eenige bo ven water uistee-kencle stukken van den caldeira-wand van den ouden Krakatau-vulkaan, met een centraal, later gevordn, gedcelte.

De eerste aanduiding dor latore katastrofhe had plaats op 20—23 Mei 1883 in den vorm van een eruptie, voorafgegaan door eenige, betrek-kelij lichte schokken van aardbeving ; de asch- en stoomwolk rees tot ongeveer 10 K.M. hoogte, doch de hoeveelheid gevallen asch (en puimsteen) was niet groot: in den naaesten omtrek slechts * M. dik. Do mot eruptie gepaard gaande knalieu werden nog op 350 K.M. afstand (te Palembang) gehoord. Bcpaalde schade word overigens niet aangericht.*

Sedertdien was van cigcnlijke rust geen sprake ;]/ ■ telkena kwamen berichten in, dat de berg rookte en asch uitwierp, knallen worden op verschillende tijden gehoord en er schijnen zich in de maanden Juni en Juli ook nieuwe open in gen te hebben ge-vormd. Toeli kwam de cigen lijke groote uitbarsting op 26—28 Augustus nog onvcrwacht; zij begon op den 26cn ongeveer op den middag, bo-reikte haar maximum op den 27sten ten 10 uur en verminderde daaraa gelcidclijk in hevigheid tot in den vroegen morgen van den 28en.

Volgns berckening van Verbeek bedroeg de hoeveelheid der uitgeworpen stoffen zeckr 18 K.M.³, waarvan 1/3 gedcelte terecht kwam binnen een circel met een straal van 15 K.M.; do fijnero aschdcclon vielon naar het Westen nog op 1600 miinutmielen afstand en het gchele oppervlak, door den aschregen bedekt, is op 827000 K.M.* (23 maal do grootte van Nederland) te schatcen, (zic kaartjo der aschverspreiding in den atlas bij V's work). Do schade, door dozen aschregcii ver-oorzaakt, was echter zeer gering, daar de on mid-dellijko omgeving van het eiland zoo goed als onbewoond was. Ontzettende verwoestingen werden echter aangericht door het oploopen der zee over het strand der lage landcn langs do Batavia-, Bantam- en Lanipongs-kustcn als gevolg van het ontataan van hooge golven, hetzij door instorting van het vidkaanlichaam, hetzij door andro oorzakcu. Voornamelijk in do afdcclingen Tangrang (Batavia), Tjaringin, Anjer, Sprang (Bantam), Semangka, Kctiinbang, T'lokbc tong (Lampongs) kwamen daardoor 37 europeancn en 3G380 inlanders om het levon, tcnvii 165 kam-pongs gcheel en 132 gedeeltelijk verwoest worden ; van Anjer, Mcrak, Tjaringin, Kctiinbang, Kalianda, TeloleUclbiig, Bciicuwang, allo volkrijko plaatsen, bleef niets of zoo goed als niets over.

Do allerfijnste aschdccltjes werden 30—50 K.M. hoog in de lucht geslingerd en maaken enige malcn een reis om de aarde, voordat zij van lie-verlede bezonken. Voor de beido cerste omgangen kon een gemiddelde snelheid van 72 mijlen per uur berokond worden. Ovoral waar do aschwolk voor-bij trok wercl do zon met blauwc, groene of roode klour gezien; dezo klour was afhankelijk van den hoek, waaronder do aschwolk zich aan don waar-newor vertoonde.

* U. 2

KRAKSAAN (KRAKSAAN, KAREKSAN). Noord-oostelijke afdeling der residentie Pasoeroean (oppervlakte 917.76 K.M²). vrcleeld in twee con trole-af deelm gen met vier districten, nl. Krak- eaan, met de districten, Kraksain, Paiton en G&nding en Gading met het gelijknamig district. Zij grenat ten N. aan do straat van Ma- doera, ten O. aan de residentio Besocki, ten Z. aan de afdeling Loentiadjang en ten W. aan do afdeling Probolinggo. Het Noordelijke gedeelte bestaat nit een vlakke, die ten Z. begrensd wordt door den Lamongan en het Janggberg; de kust- strook is grootendeels moerassig en dichtngevolgd ongezonnd ; de grootste zoetwatervischvijvers (tam- baks) ten O. der residentie Soerabaja worden daar gevonden. Het Z.deel van de afdeling is bergach- tig en bedekt door beruggen en uitloopers van den Jang en den Lamongan, welke laatste vul- kaan zich op de grens van de afdeling en Loe- madjang verheft. In de afdeling worden 7 sui- kerfabrieken, 3 ondernemingen voor suikerriet- bibit en 3 erpachtlanden gevonden. Onder do Hindoe-oudheden in de afdeling is de Tjandi- Djaboeng van belang. Aan liet hoofd van het inlandsch bestuur staat geen regent, maar een patih, ondergeschikt aan den regent van Probolinggo. Op eitiido van 1905 had dezo afdeeKng cene be volkin g van ± 244.000 zielen, waaronder j300 Europeanen, 660 Chineezen en 80 Arabieren.

KRAKSAAN. District met gelijknamige hoofd- plaats, van de gelijknamige afdeling, residentie Pasoeroean met 3 onderdistricten en 70 desa's. Op het einde van 1905 telde het eene be volkin g van ± 60000 zielen, waaronder ± 160 Europeanen, ± 550 Chineezen en ± 80 Arabieren.-

KRAKSAAN. Hoofdplaats van gelijknamige' afdeling en district der residentie Pasoeroean, 10 M. bo ven zee gelcgen aan den grooten weg en aan de Kali Kraksaan, een onbetekenden riviertje. Hare grenzen werden vastgesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 166. Op het einde van 1905 had zij cene be volkin g van bijna 3700 zielen, waaronder 80 Europeanen. ruim 500 Chineezen en een 80-tal Arabieren. 冬, 二

KRALEN- EN SCHELLENWERK. Zelfs bij de primitiefste Papoea-stammen, die zich aan overdaad van kleediig niet bezondigen, vindt men de zelden ontbrekende neigin g het lichaam tot versieren. Vrucht-tenpitten worden aan snoeren geregen en a ls si era ad gedragen, kleurige vruchtenkralen, bij voorkeur in wit en rood, die op de donkere huid goed uitkomen. De blauw- grijze vruchten van *Coix Lacryma*, de be- kende Jobstranen, worden zelfs voor datdoel in de Papoea- tuhien gekweekt, cvenals de Dajaks in Cen- traal-Borneo plan ten kweeken OJH de kleiue, zwarte boewab djele te verkrijgen. Van doze vruchtenkralen zijn de Coix- vruchten wel het nicest in den Archipel verspreid ; zc konien als djali watoe zelfs op Java voor, waar ze voor bidsnoeren gebruikt worden en a ls guirlands by inlandsche feestei).

Natuurlyk is het doorboren van d ezo kleirie, harde vruchtenkralen met gebrekkige werktuigen cen las- tig werk en vandaar, dat men op Nieuw-Guinea kleinc zwarte of donkerbruine jntei ji aan twee zij- den afslijpt, waardoor de zachte kern bloot komt en gemakkelijk verwijderd kan worden.

Nevens deze vruchtenkralen komen kralen voor, di, uit stengela gemaakt zijn. Op Celebes en Ceram b^hv. gele orchideenstengels en eveneens in het Oos- ten van den Archipel fijne bamboe-stengels. Behalve deze stengelkralen worden ook wervelbeentjes van

si an gen gebruikt en bij de Bataks bcenen pijpjes.

Bij <lit natuurlyk juatcraal, dat steeds (cr plaats- kan vczameld en bewerkt worden, ontstaat reeda cen tchuisch verband. Coix-kralen worden op Nieuw-Guineakruisvormig aancnngeregcn, ongeveer in netvonn, waarin de Iralen de mazen vormen. Op hetzelfde oiland vindt men knoopwerk, waarin Coix-kralen bo ven eltaar zij n vastgemaakt. Ook plakt mon kleurige vruchtenkralen in lango rijn naast ellcnnr op boomschots. Hot bovengenoemde kruisvormig verband komt voor baniboc-kralen op Zuid-Celebes voor, vanwaar twee priesterkleedern, zoo vervaardigcl, in liet Leidsch Museum zich bo- vinden. Ook op N-Guinea worden baniboekralen in vereeniging met Coix-kralen en Nassa-plaatjes ver- werkt.

Behalve de bovengenoemde, die men a ls oudsto oerkraleii noemcn kan, nernen Nassa-plaatjes in den Indischen Archipel een belangrijke plants in. Ze ko- men vrijwel algemeen voor, bij Bataks, Dajaks en in den Oostelijken Archipel het allermeest. Hun voor- komcn is zoo ovvallend, dat men hier aan overblijf- selen van het oucleschelpengekl gaatdenken, vooral daar Nassa-plaatjes met voorliefde voor feest- en priesterkleedern gebruikt worden. In 66n geval is bekend, dat ze door Chir- eezen in AVest-Borneo in- gevoerd werden en van hetzelfde eiland wordt be- ncht, dat handelaars van Psir en Tanah Boemboe Nassa-plaatjes van de kust invoeren en zc inruilen tegen goud en was. Hier is dus wel degelij sprake van het gebruiken van Nassa-plaatjes als ruilmiddcJ.

(Zie over schelpengeld: H. Schurtz, Grundriss einer Ent stehungsgesclichte des Geldes, Weimar 1898 en Muschelgeldstudien v. Prof. Dr. O. Schneider, Dres- den 1905). Vanwaar deze Nassa-plaatjes komen, is onbekend. Allen in een enkel geval wect men, de kleine elakken van *Nassa Callospira A. Ad.* in de Hood-Baai v. Z. O. N-Guinea gevan gen worden in de kustdorpen bewerkt. De grauwe of bruin- achtige Nassaworden met boombast, kalk en bladen venmengd en in pisangbladen gcwikkeld boven het vuur gelouiden. Met de handen worden de schelpjes heet door elkaar gewreven en verkrijgen dan een lichtgelc kleur. De uitgebogeue bovenzijde wordt afgestoken en men verkrijgt daardoor twee openingen ojn ze aan harde snoeren te rijgen. Daarop volgt een blicken in de zon, een afslijpen met zun-1 en als do open in gen door het heen en wecr schuiven op de harde snoeren hunno scherpe kanten vodoron hebben, worden zo aar fijnerc Jiancncvzela van bo- bepaaldc lengte aangeregen.

Jc ljehandling is dus ver van ccnvoudig en vermoedelijc worden ze overal op de vin(!)laatscn be- werkt, waar men cen zekere vaardigh< i<l verkregen heeft, en vandaar naar elders vervoerd. Vergelijkt mon do Nassa-plaatjes, op vcrschibenclft cilanden ge- bruikt, met eikaar, dan blijkt in de beliancling nog een groot OnDsclicd te zijn ; er zijn cr bij, die nau- wclijks geslepen, and ere, die bijna gelijolij zijn.

Mot aan rijgen aan snoeren en verb an de Jen aan deze snoeren geschiedt, oindt de gebleekte schelp- jes uiterst breekbaar zijn. Deze omstandighoid ieeft het gebruik doen ontstaan de vrij kosbaro snoeren ter betere bewaring op kleedingstukken vast te hechten, waardoor men tevens zijn rijkdon) hon too- nen, en hicruit weer beeft zich degewoonte ontwik- keld alldci voorwerpen met Nassa-plaatjes te ver- siere».

De snoervorm blijft daarbij meestal behouden, trwijl de vroeger genoemde donkere vruchtenkra- len bijna steeds ah fondvulJing gebruikt worden.

KRALEN- MN SOHELPEWERK K RAM PON.

Ook woixlon do Nassa-plaatjes afzonderlijk opge-. Hoogst interessant zijn daaronder do bruidsbaadjea naaid, soma zeer spaarzaam, terwylj bij voorwrcpen van der Bataks, Dajanka en Rotinczcr in soms fraaio pa-jongcron datum con vcrmeerdering van het aan-tfil Nassa-plaatjes valt op in crckn. Naast do al-gemcone of draagsters ongemakkelijk moeten zijn. Op Roti vorschyning der Nassa-plaatjes comen hier en daar do schijnen zo ook reeds verdwenen te zijn, waartoo do kauri's voor, vcrvaardigd van *Cypraea moneta*, ronde dalende waardo wel het meeste bijgedragen zal schelpschijfjes, afgowisseld mot schijf- jes van hebben.

klapperschil gemaakt, en grootcre schelp- ringen, die allo — Naast deze gemeene glaskralen comen hier en er op wijzer), in hoe grooto mate in vroegor dagen het daar nog de zoogonaaide kunstkralen voor, die schelpmateriaal is gebruikt ge- word on. onder de inlanders in hooge eere gehouden worden

Op de oorkralon, plaatselijk vervaardigd, volgen cl us en soms, byv. op Borneo en N.-Guinea, als betaal- do schelpplaatjes, als handelsartikel ingvcvoercl, daarna de middel bij bepaaklo gelegcnheden worden gebruikt. Over do herkomst dozer glas- cn keramische kralen glaskraicn.

Deze gemeene glaskraicn — niet te verwarren met de is weinig of nicts bekend. Vermoedelijk is het inee- later te noemen kunstkralen — zijn hoogst waar- schijnlijk reudeel der verschillend gekleurde glaskralen van de uit Venetiaansche glasfabrieken afkomstig, die door den Venetiaansche fabrieken van Mocrono afkomstig langen omweg over het vastelalKl van Azio ongemeen in (Zie Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Kunstperlen in prijs stegen en als kostbaarheid golden. Reeds van 1436 ihre kult. Bedcutning. Int. Archiv. f. Ethn. XVI), wordt uit Chineescho bron <lo invoer van glaskralen op In den Timor-Archipel staan eigenaardige heuglede Billiton on Karimata vcrmeld. On oranje kralen bij de bevolking in hooge eere, de

Vermoodlijk zijn deze eerste glaskralen als kost- baro zoogenaamde moetsalah's (zie aldaar). Den Heer G. liaalnoeren gebruikt en kon de verwerking cerst op grooter P. Rouffaer is het gelukt aan te toonen, dat (lit schaal plaats vinden, toon de invoer direct door kornalijnen zijn, die sinds eeuwen van Cambay Europeescho schepen plaats vond; nog ineer, toon in de ingevoerd zijn (zie: AVaar kwamen do raadsel- 18e eeuw in Duitschland tai van glaskraicnfabrieken achtige moetsalah's (aggri-kralen) in de Timor^ ontstonden en het eeuwolango inonopolio van Venetie groep vandaan? door G. P. Rouffaer, Bijcjr. T. L.— verbroken kon worden. Dezo groolere invoer van cn V. v. N. I. reeks G. Deel VI.)

Europeesche glaskralen moet van lateron datum geweest Op Sumatra on Celebes keeren de oude stengel- zijn, daar in onzen tyd de van oudsher gobruil <te oerkraleii kralen weer terug, maar nu met bladkoper bedekt, en do latero Nassa- plaatjes naast het Europeesche terwyl op Flores en Nias spiraalvormig gedraaide kralenmateriaal voorkomen. Zelfs in onzen tijd is kralen van messingdraad voorkomen. Op Sumatra datdoordringen der glaskralen te volgen. Do Clercq bericht zijn fraai gegotee kralon van zilver en koper, ter- bijv. in zijn uitgave van 1893, dat in Tarfia op N.-Guinea wyl op Metjado staafjes met filigrainwerk te vinden do glaskralen niob voorkomon, omdat de handclars zijn. Kralen van barncstone en bloedkoraal, die spod- zclclon derwaarts comen, terwyl een aalUal jaren later radisch voorko incn, zij n natuur l ij k van Europeeschen Lorentz in zijn werk „Eonige maanden onder do Papoca's", oorsprong en Florcs biedt een curiositeit met kera- biz. 155, het kralenwerk van Tarfia kon vernielflen. Dit mische nabootsing van Coix-pitten, welkeer her- nieuwe materiaal volgde den- zelfdon wog als do beido komst onbekend is.

vroegere. Do snoeren kralen dienden als handelsartikel, o. Literatwjr. J. D. E. Schmolzt, Schnecken u. Mu- a. in Atjhd, wer- den in snoeren verhandeld en evenalsdo scholn im Lcben der Volker Indonesiens u. Ocea- Nassa-plaat- jea op kleedorcn en kleinere nions, 1894; J. A. Loeber Jr., Muschel- uncl Glas^r^a gobruiksvoorwerpen vaatgchecht. Maar door denpcrienarbeiten aus Indien (Text. Kunst u. Industrie), kleurenrijkdoni, do go- lijke grootte, waardooreen betere 1910; J. A. Loeber Jr., Indischo Kralenwerk (Else- aansluiting verke- gen kon worden, ontwikkelde zich hotviers Maandschrift) 1912; J. E. Jasper en Mas, 4 gesnoerde kralonwerk tot artistieke hoogle. Snoor aan Pirngadie, de inlandsche Kunstnijverheid in N. I.,™/ enor worden in ornamentalon vorm naast elkaar vnst- II, Ije Weefkunst, 1912; J. A. Loeber Jr., „He I" gohechb on zoo onlston den soms zeer fraai go- lieol. schelpen- en kralonwerk in N.-I. Beschrijv. v. Ind. •, Voor dit gesnoerde work is steeds een stof als fond noodig, Kunstnijv. No. III, Bull. Koi. Mus. No. 51, voor heb gekruisto niot. Dit kan zolf- standig gebruikl

worden en word t daaron vcel voor klecleron gobezigd. KRAMA. Zio JAVAANSCH. Do Bataks onderschoiden beido boorton bijzonder scherp KRAMAT d. i. „heilig graf", aldua genoemd van elkaar. Hot cersto als oudsto mag allecn door den vorst naar de wonderkracht, welke ondersteld wordt en zijn naasto ver wan ton ged ragen worden, het gekruisto daar van uit to gaai), in verband met do bo ven- door vor- dero vorwante. Ook do klouren epelen een rol, natuurl ijko macht, dio aan den daarin begraven Op alcole eilandon zijn witte kralcn zeer geliefd. (laar- liciligo, ook na, diens dood, wordt toegesohreven. Zio verdor over do betekenis van Kramat en over nevons rood en zwart, do kleuron der oerkralon en Nassa- heiligoo graven in Ncd.-Indio: HEILIGEN (MOH. plaatjes, terwyl andoro eilanders bijv. Dajaks van Al.-heiligoo graven in Ncd.-Indio: HEILIGEN (MOH. Borneo on enkele Papoea-staimen, geon bij- zondereINDISCHE).

voorkour toonen. KRAMATWATOE., District van do afdeeUng Kot Behittorondste kralenwerk niakoix do Dajaks vanSerang, rescioitioe Bantam, oppervlakte 106 K.M.³, M.-Borneo, dio het gekruiste kmnenwork voor kleoditig on met gelyknauiigo lioofdplaats en 57 desa's, do incest verscliillondo doolcinden go- bruikon. ZolfsKRAMBITAN. District van de ondracfdceeling zwaarden worden uitvoerig met mooi kralonwerk vorsierd.Tabanan, afdeeling Zuid-Bali, residentie Bali en Ook op do Sangi-eilandon, in I Zuid-Cjelobes, Sumatra, Lombok, den Timor-Archipel en | Niouw-Guinen. worden fraaieKRAMPON. Gouvernomentazoutverpakkingafa- brik in bet district Tordjoen, afdeeling en regent- schap Sam pang, residentie Madoera, op korten af- stand bezuiden den grooten postweg en de atoom- tramlijn van Sampang naar Kamal gelogen en daarmeo door eon zijweg en een zijlijn verbonden. Do fabriek is veel klciucr dan dio to Kaliangot (zie

nlbaar) en verwerkt het zout. van het zich in de onmiddellijke nabijheid bevindende zoutland Sani-pang.

Dit zoutland is zeer uitgestrekt en bevat drie complexen zoutdepotpakhuizen (etublistsmcmenten) nl. Ragoeng, Dangpadang en Penggarangan, welke door smalspoorbanen voor machinaal vervoer met de fabriek Krampou verbonden zijn. Door den aanleg van vele nieuwe zoutpannen, waartoe ook verder nog volop gelegenheid best a. at, is het zoutland Sampang in de laatste jaren belangrijk uitgebreid. sl •.

KRANDEI of K'RANDEI (MAL., JAV., SOEND.). Zie DIALIUM.

KRANGEAN of KARANGEAN (JAV). Zie LITSEA CITRATA.

KRANG GOENOENG (JAV.). Zie DIANELLA.

KRANG-TAMBAK. Naam op Bali en Timor voor eene Ooster-soort-, *Ontrea imbricata*. Elders Tiram (MAL.), tirem (JAV.).

KRANKZINNIGENVERPLEGING. Do verpleging van krankzinnige inlanders, door de bevolking zelf, beperkt zich tot het onschadelijk maken der gevaarlijken onder hen. Deze worden op middeleeuwsche wijze vastgebonden, in een blok gesloten, dan wel in een bamboekooi opgeborgen, tot tijd en wylc de onrustige periode voorby is, waarna men hen weer aan hun lot overlaat. Van een bijgeloovigen eerbied voor zielszieken, zoals men in verhandelingen wel eens leest, wordt in werkelijkheid niet veel gevonden, intengedeel, do litteekens op de lichamen van in de gestichten opgenomen lijdcrs, duiden op het tegengestelde. Zoolang de krankzinnige zijn omgeving niet hinderd, laat men hem ongemocid, wordt hij echter lastig, dan treedt do bevolking hardhandig tegen hem op.

Wat de regeringsmaatregelen betreft, zoo leert de geschiedenis van de krankzinnigenverpleging in Nederlandsch-Indië, dat weinige jaren na het hers tel van het Nederlandsch gezag de regeering blyken gaf, de zorg voor de krankzinnigen niet geheel uit het oog te verliezen.

In 1824 werd te Batavia het Chinescho hospitaal opgericht tot opneming van inlandsche en met dezen gelijkgestelde lijdcrs aan ongeneselijke kwalen. Een gedeelte van dat hospitaal werd bestemd tot verpleging van 100 krankzinnigen van dien landaard. Het Chinesche hospitaal te Patjeringan bij Semarang voor oude, behoeftige en gebrekkige Chirizeezen en inlanders, werd gesticht in 1845. Hier werd gelegenheid gegeven tot opneming van 40 inlandsche krankzinnigen. Dit getal werd steeds aangevuld door overbrenging van lastige krankzinnigen uit het Stadsverband te Semarang. To Sferabajar-bestond geen eigen gelegenheid voor huisvesting van deze lijdcrs. Inlandscho krankzinnigen werden opgenomen in het Stadsverband of in het armengesticht Pegirian, waar ze geëijkt met melaatschen verpleegd werden. Voor het overige werden, zoowel op Java als op de Buitenc bezittingen, do lastige inlandsche krankzinnigen ondergebracht in gevangcnissen of overgeleat aan de zorgen van familieleden of desagenooten.

Voor de Europeesche krankzinnigen werden in 1831 een paar kamers in de groote militaire hospitaal te Batavia, Semarang en Soerabaja beschikbaar geslclcl. Onstreeks 1856 werd deze ruimte te Batavia, waar do kraukzinnigen vroeger (en ook nu nog wel) tucschen zicke krigsraad- arrestanten en jrRv'angen verpleegd werden, tete

uitgebreid. To Semarang werd do oudo krankzinnigenafdeeling in het militair hospitaal vergroot tot een plaatsruimte voor 40 patienten, die later nog iets is uitgebreid en te Soerabaja werd bij het militair hospitaal een nieuw gebouw ingericht, go-schikt om 20 a 30 lijdcrs te herbergen. 't Bchoft geen naderc uiteenzetting, dat deze toestand verro van vokoendo genoemd moest worden. Dat do Regeering ook deze meening deelde, bleek uit het Kon. Besluit dd. 30 December 1865 no. 100, waarbij in principie werd besloten tot de oprichting van twee groote nieuwe krankzinnigengestichten, een in West- en een in Oost-Java, met dien verstande, dat eerst do bouw van het cenogesticht afgcloopen zoude zijn, voor dat aan dien van het tweede werd begonnen. Kort daarna werden twee deskundigen, de Drs. Baur en Smit, naar Indië gezonden om ontwerpen voor den bouw van het nieuwe gesticht te vervaardigen en verder den toestand van het krankzinnigenwezen zooveel mogelijk to regelen.

In afwachting, dat. het eerste gesticht gereed zoude zijn, werd reeds spoedig begonnen de beide gestichten bij de militair hospitalen te Semarang en te Soerabaja te wijzigen en uit te breiden. Zij werden bestemd tot het opnemen, geneeskundig behandelen en voortdurend verplegen van krankzinnigen, zoowel Europeanen als inlanders, uit Midden- en Oost-Java, uit, de overweging dat toch het cenogesticht te Buitenzorg niet voldoende zou zijn voor alle lijdcrs en om do moeiten en lasten van langdurige transporter van de lijdcrs enigszijns te voorkomen. Om do herinnering levendig te Louden, dat deze inrichtingen van tijdelijken aard zouden zijn, werden zo hulpgestichten genoemd.

In het jaar 1882 werd de helft van het nieuwe gesticht te Buitenzorg, dat door Dr. Bauer ontworpen was, in gebruik genomen. Dit gesticht is later door Dr. Ledboer in 1897 voltooid, zoodat het toen plaats gaf aan ongeveer 500 patienten, Europeanen en inlanders, van beiderlei geslacht, verdeeld over vier klassen van verpleging. Dezo inrichting, gelcegen in een gematigd klimaat, koel en gezond, voldoet volkomen aan alle biUijk geateelde eischen. Het bestaat uit een centraal gesticht met eene zeer voor uitbreiding vatbaar landbouwkolonie, eenvoudige bamboezen patienten verblijven, met de noodige landerijen, enz.

Van dezo mogelijkheid tot uitbreiding is later dikwijls gebruik gemaakt, zoodat het gesticht nu ongeveer 1000 krankzinnigen ter verpleging heeft, w.o. meer dan de helft inlanders.

Eene belangrijke verbetering in do verpleging werd ingevoerd onder Dr. Hofmann, toen in 1898 voor goed gebroken werd met do toepassing van dwangmiddelen bij storciide patienten.

Do beide hulpgestichten, welke elk ruim 100 lijdcrs van beiderlei geslacht, zoowel Europeanen als inlanders bevatten konden, en welke in een niet ongezond klimaat lagen, werden in 1901 (Semarang) en J 905 (Soerabaja) opgeheven. Do patienten uit het cerate hulpgesticht werden, daar do inrichting to Lawang nog niet gereed was, eerst naar Buitenzorg vervoerd, van waar uit zij in 1902 naar het inmiddels to Lawang geopende gesticht werden overgebracht. De zieken uit laatsf - genoemde inrichting gin gedadjijk naar Lawang.

Do to Lawang gebouwde en door Dr. S. Lykles ontworpen inrichting, SociabSr Porong genaamd, werd in J902 in gebruik genomen. Door do onderzinking te Buitenzorg geleerd, werden de zalen

voor allo patienten, ook voor do Europeanen, zoewel mstigen als onrustigen, uit hout en bamboe vervaarcligd. Mot hot oog op do koude, werd dczo -laasto cchter met kalk beplcistord. Voor do ter observatio opgenomen militaire en burger gevan- genen word cvenwol, mot het oog op ontsnappen, een zaal uit steen gebouwd.

Jaar gevreesd word, dat cen inrichting voor 500 patienten op don duur niet voldoende ruimte zou bieden voor alle aanvragen tot opneming, word er op gerekend, dat zonder cenig bezwaar een vol- dooendo aantal paviljoens zou kunnen worden bij- gebouwd om het aantal beschiclbare plaatsen dcs- noods tot 1000 te kunnen opvoeren. Ook dit getal block weldra niet voldoende te zijn en op voorstel van Dr. Hulshoff Pol, werden in do nabijheid van Socmber Porong, twee annex-gestichten gebouwd. Socko (1911) en Sempoh (1913), terwijl de plaats voor een eventueel 3o annex-gesticht, mede word aangewezen. Dczc annex-gestichten, elk bestemd voor 300 ljdcrs, zouden de nicer rustige inlandscho patienten ter verplegiig krij- gen, geheel onder toezicht van inlandsche genes- kundigen, terwijl dan La wan g bestemd zou blij- ven voor de onrustige inlandsche krankzinnigen, en verder voor alle Europeanen uit Oost-Java. Hot annex-gesticht Sempoh wordé geheel door patienten, onder toezicht van het verplegend personeel, gebouwd. De gestichtsbevolking bediaagt op dit oogenblijt ongovcrr 1900 patienten, waar- van er een 1400 te Soembar Porong, 200 to Sempoh en 300 te Soeko zijn.

Daar ook deze annex-gestichten niet voldoende zijn, om in het tekort aan plaatsruimte te voor- zien, worden plannen overwogen tot aanbouw van een nicuw gesticht, in Midden-Java, bij Magelang.

Het krankzinnigenwezon ressortcrt onder het Departement van Ondorwijs en Ecdienst, terwijl hot oppertoezicht onder do bevelen van den Direc- teur van bovengenoemd Departement word uitge- oefend door den Hoofd-Inspecteur, chef over den Burgerlijken geneskundigen dienst, terwijl hetdirect toezicht word uitgeoefend door den afdceelings- Inspecteur en verder door do Hoofden van Gewes- tlijk Bestuur en door de Officieren van Justitie van de plaats, waar het gesticht golcgen is. Ook do door den Chef van don Geneskundigen Dienst aan te wijzon geneskundigen hebben to alien tijdc toegang.

Ied er meerderjarig blood verwant of aangehuw- do in do rechtlinie, nlsmede do echtgenoot, voogd of curator van cen krankzinnigo zijn bevoegcl om 8chriftelijk nan cion President van den Raad van Justitio machtiging to verzoeken om den krankzinnigo voorloopig in cen gesticht to doen plaatsen. Bij ontstentenis van de zoovon gcuoemdo personen kan do Officier van Justitio dit ver- zook doen en hij is daartoe verplicht, wanneer hij do plaatsing van een krankzinnige onder ver- zokerd toezicht, in het belang der openbaro ordo of ter voorkoming van ongelukken en in geval van verwaarloozing noodzakelyk acht. In spoed- oisliendo gevallen kunnen krankzinnigen door hot Hoofd van het Pfaatselyk Bestuur van bun verklyk verblijf in bewaring worden gesteld in een krankzinnigengesticht, als eeno zoodanigo in- riebtig in de nabijheid is.

Ieder meerderjarige, cl io govoelt, dat zijn toestand verpleging in cen krankzinnigengesticht wonschelyk maakt, kan daartoo het verzoek doen.

Het ovcrioggen van cenno met redenen omklicdo verklaring van een bevoegd geneskundige word gevorderd bij de behandeling van doze verzoek- schriftcn, terwijl na gehouden onderzoek de President van don Raad van Justitie het verzoek a' dan niet toestaan. Zoo spoedig mogelijk daama beslist do Raad van Justitio in het hoogste ressort.

De geneskundige van het gesticht houdt, waar het Europeanen geldt, aantekening van zijne bo- vinding bij den opgenomen ljdcr en bericht daar- van aan den Officier van Justitie. Deze doet dan bij den Raad van Justitie een requisitor, dat do ljdcr, voor een bepaalden tijd van ten hoogste een jaar, in een krankzinnigengesticht wordé aangehou- den. Kort voor het verstrijken van dezen tijd rap- portcrt de geneskundige weder omtrent den toestand van den ljdcr.

Voor inlandsche krankzinnigen gelden, ietwat vereenvoudigd, tevens de bovenstaande, voor Europeanen van toepassing zijnde bepalingen, terwijl in plaats van den Raad van Justitie, do Landraad de recliterlijke behandeling heeft.

Ontslag wordt door den geneskundige van het gesticht verleend. Deze kan ook ontslag geven op verzoek van hem, op wiens aanvraag de op- neming is geschied.

Door den geneskundige van een gesticht kan verlof worden verleend om het gestichtc voor een bepaalden tijd to verlaten.

Ied er meerderjarige, dio wegens krankzinnig- heid in cen gesticht is geplaatst, verliest het be- heer over zijne goederen.

Zoo een persoon, tegen wien ter zake van mig- drieff of overtreding cene strafvordering is inge- steld, vermoed wordt krankzinnig to zijn of krank- zinnigheid voor to wenden, kan de President dor Rechtbank den beklaagdo voor hoogstens zes maanden in een krankzinnigengesticht ter observatio doen opnemen, welke termijn met zes maan. den verlengd kan worden.

Ten opzichte hunner verpleging worden do ljdcrs, in do krankzinnigengestichten opgenomen, verdeeld in vier klassen. Voor de kosten van verpleging wordt in do 1ste klasse 6, in do 2e klasse 4, in de 3c klasse 2, en in de 4e klasse 1 gulden per dag berokend. De behoefteigo Europeanen worden in do 3o klasse en de behoefteigo inlanders in do 4e klasse, op kosten van den Lande, verpleegd. Aan alle gestichten is gelegenheid tot verpleging van ljdcrs le, 2e, 3o en 4o klasse.

Om zooveel mogelijk to voorkoinen, dat het eeno gesticht overvuld zou zijn, terwijl in het andere nog plaatsen beschikbaar zijn, wordt, bell al ve in zeer spoedeisclende gevallen, het gesticht, waar een patient opgenomen zal worden, aangewezen door den Hoofd- Inspecteur, chef van den Burgerlijken geneskundigen dienst.

Met toestemming van den genesheer kunnen betrekkingen to alien tijdo hunne verpleegde familieleden bezoecken, terwijl op schriftelyke aan- vrage steeds berichten omtrent den toestand van don patient worden gegeven.

Aan hot hoofd van iedor der twee gestichten staat een genesheer-clirectur, die, behalve met do geneskundigo behandeling der ljdcrs, belast is met do zorg voor a lies wat tot don dienst van het gesticht behoort. Hij wordt daarin byge- staan door do ovorigo genesheeren. In elk gesticht is een huismeester, belast met de admini- stratie en do loiding der eigenlyko huishouding. Aan het looofd van iedoro mannenafdeeling staab

KRANKZINNIGENVERPLEGING-KKATON.

een Europeescli hoofdverpleger en van iedero vrouwafdeeling een Europeesche hoofdverpleester, die het voortdurend toezicht houden op de verpleging. Deze geschiedt door Europeesche verplegers en verpleegsters, daarin bijgestaan door inlandsche verplegers en verpleegsters.

Wat de oorzaken der krankzinnigheid betrcft, kan men, wat de Europeanen in Indie aangaat, dezelfde oorzaken aenneemen, als in Europa worden opgegeven. Dat het vcrioop in 't algemeen icts ver-echilt, kan a priori aangconnen worden, in verband met den min gunstigen invloed van het tropisch klimnat op het lichaniclijk en geestlijk lcven van Europeanen. Daarom wordt, er zooveel inogclijk voor gezorgd, om Europeanen, die voor de re is geschikt zijn, naar hun vaderland over te brengen.

Do inlichtingen, verstrekt omtrent inlandscho lijdcrs, die in de gestichten worden opgenomen, zijn dikwijls zeer on rolled ig, daar de halfbeschaaf- de inlanders weinig waarde aan deze voor de bo- oordeeling van oorzaak en verloop der ziekte gewichtige zaak, liechten.

Het is dan ook geen wonder, dat men minder van heriditairo praedispositie hoortdan in beschaaf- de landen het geval is. Koorts wordt vrij veel als oorzaak opgegeven. Syphilis met de tertiaire ge- volgen voor het cent rale zenuwstelsel, is niet zeld- zaam. De inlanders gebruiken nagenoeg geen alcohol, zoodat het alcoholisnie als ziekteoorzaak, zoo- wel voor het individu zelf, als voor zijno nakome- lingen, zeer weinig wordt aangetroffen. Do na- deelige gevolgen van het opiuorgebruik worden in de gestichten niet waargenomen.

Kinderlijk, als de hoogte is, waarop het gezoud geestesleven bij den gewonen inlander staat, is ook de uiting van zijn abnormalen geest. Do ge- systematiseerde waan, paranoia, is dan ook af- wezig, dan wel zeer oppervlakkig en los. Een zui- ver systeem van waandenkbeelden komt bij hen nooit voor. Amentia gekarakteriseerd door een lossor worden der associaties, komt veel voor in de gestichten. Zuivere melancholic vindt men niet bij den inlander, even min als duidelijke vormen van dementia paralytica. Ook in and ere tropischo kolonien is dit opgemerkt. Over het algemeen ge- nonien mag gezegd worden, dat de inlander een meer amorph-type vertoont. Jiggendo tussclien dementia praecox, amentia en nianisdepressieve psychosc. Eigenaardig is het, dat de in India geboren Europeanen, Indo-european en Indo-chi- nees dezelfde ziektebeelden geeft als men in Europa vindt. De inlander wijkt dus ook op dit punt af van de andere, daar levende, rassen. Dat men in de jaarverslagen der gestichten, bij de inlanders, toch de bovengenoemde ziekten verineld vindt, dankt zijn oorzaak aan het feit, dat de in Europa geschoolde geneesheer, zoo eenigszins mogelijk, de daar gevolgde classificatie ook op de inlanders toepast.

De acute inlandsche lijdcrs zijn in % algemeen genomen zeer onrustig, vernielzuchtig en agres- sief, wat waarschijnlijk te danken is aan het meer opvliegende, dat hij in zijn karakter heeft. De vele wegens demencie verpleegden, zijn veelal rustig van aard en vrij gemakkelijk tot eenigen nuttigen arbeid te bewegen. Het feit, dat zij to Lawang hun eigen annex-gesticht bouwen, is d&ar wel het beste bewijs voor.

Behalve de ook in Europa bekende intercurrento lichamelijke ziekten dient voor de liidische gestichten genoemd te worden de malaria, de dysenteric

en vooral de beri-beri. Bovonnl in de gevangenis- sen on inlandsche zieckngestichten en ook in do krankzinnigengestichten, en daar vooral bij lijdcrs, die wegens plaatsgebrek, lan gen tijd voor hunne opnoning in 'G zieckngesticht moesten vertooven, is mcng krankzinnige als offer van deze laatste ziekte gevallen. Nu men echter in de latere jaren, door toediening van rijst met zilverbies of van katjang hidjoc, deze ziekte heeft leeren bestrijden en voorkonien, heeft ze veel van haar verschrik- kelyks verloren. Tegen do malaria is men begon- nen enkele zalen inuskietenvrij to niaken door aanbrenging van gaas.

Literatmir: Vogler, Ned. Ind. Tijdschr. voor Gonccskunde, 1853; Greiner, Id., 1859; Bauer en Smit, Verslag van den toestand van hot krank- zinnigenwezer in Ned. Indie, 1863; Bauer, Ned. Ind. Tijdschr. voor Gonccskunde, 187G; Kok An- kersmit, Id., 1878; Bauer, Id., 1878; Swaving, Ind. Gids, 1880, 1 bl. 337; Ba vet, Indische Gids, 1893 ; Hofmann, Indische Gids, 1894; Ledeboer, Ned. Ind. Tijdschr. voor Gonccskunde, 1894; id. Verslag Krankz. gest. Buitenzorg, 2 <11. Lands- drukkerij, 1904; Hoffmann, Indische Gids, 1895; Van Brero, Ned. Ind. Tijdschr. voor Gonccskunde, 1894; Id., Id., 1895; Hofmann, Verslag Buiten- zorg, Landsdrukkerij, 1902; Hulshoff Pol, Psych. Neurol. bladen, 1900; Id., Psych. Neurol. bladen, 1905; V. Brero, Handbuch der Tropen Krank- heiten Car] Mensc, 1905; Lykkes, Verslag Lawang, Landsdrukkerij, 1906; Betz, Gen. Tijdschr. v. N.-I. 1908; Hulshoff Pol, Ind. Gids, 1910; Malikin Gen. Tijdschr. v. Ned.-Ind., 1910; Betz, Gen. Tijdschr. v. Ned.-Ind., 1911 ; Hulshoff Pol, Verslag Lawang, 1914; Id., Psych. Neurol. bl. 1916; Id. Psych. Neurol. bl., 1917.

KRAPJAK. District met gclijn, <-namigo loofd- plaats van het regentschap Kalasan, residentie Djokjakarta. Het district heeft twee onderdetric- ten, t.w. D6pok en Gorongan.

KRAPOE (t. r. KfiRAPOE) (IRAN) (MAL.). Zie ZEEBAARS.

KRAPOE-MATJAN (JAV.). Zie SCHORPIOEN- VISSCHJEN.

KRAPOE-S'TAN (JAV.). Zie SCHORPIOEN- VISSCHJEN.

KRASAK. Linkerzrijrivier van do Pnlgi; zij vormt over hare gehelo lengto do Noordgrens tusschen do residenties Djokjakarta en Kedoo. Zij is uit den Jav- oorlog bekend, o. a. onidat twee Djokja'scho prinscn bij het overs token der rivier bij Dockooh- waringin overvallen en gedood zijn. Aaji haar Jinkor- oever ligt de plaats l'cmjel aan den grooten weg van Magelang naar Djokjakarta, diclit bij do grens.

KRATJAK. Een oude vulkaan ten W.Z.W. van den Guloengcong (Preangcr), 1790 M. hoog er niei'kwaardig door den top, die uit een centra- ler ringwal met 5 an de re, daaromheen gegroe- peerde wallen bestaat (Vcrbeek, Java 700).

KRATON. Vroeger een district van do afdeeling en het regentschap Pasoeroean, in de gelijknaignd residentie. Men trof er een suikerfabriek aan (Kra- ton), die editor later in een kofficpelmolen is ver- anderd.

KRATON (KARATON) (JAV.).Afgoleid vanRatoc vorst; betekont het rijk of de wooning van een vorat er wordt op Java on Madoera gebruikt, bolialvo voor oude vorstonverblj ven, waarvan slechts ruinen overgobloven zijn, voor do vorbljijplaatsen van do vorston van Soorakarta on Djokjakarta en van do priison Mangkoo Negara on Pnkoo Alam, terwyl

ook do woningen der regen ten van **Bangkalan** en Soeniemp en Madoera zoo genoemd worlon. Got woord „kedaton", afgoloid van Dato, verschilt in beteeenis eionlijk niot van krnton, inaar wordt gewoonlijk gebrukt voor het binnenhof van den kraton, het gedeelte, waarin de Vorst zelf met zijn vrouwen en lunderen verblijf houdt. Zoals uit do beschrijving van den kraton in Djokjakarta (Zie DJOKJAKARTA) blijkt, beslaat een kraton een groote ruimte, waarbinnen zich alien ophouden. die in eenige betrekking tot het hof staan; in de ruinate, welke door muren met poorten omringd is, bovindon zich tai van kampongs on gebouwen, die door ploien, straton en wegen met elcander in verband staan, terwijl luthoven, kanalon en vijvera eveneens daar gevonden worden. Dit is de "Kraton" in ruimeren zin ; die in engeren zin botcekeiit het palcis van don vorst.

Ook op de Buitenbezittingen worden of werden enkele voretelijke verblijven kraton genoemd, zoals te Atjeh (zie KOETA RAD J A), te Pontianak on het vervallen verblijf to Martapoera, waar vroeger do Sultans van Bandjermasin woonden.

KRAWANG. Vonnde vroeger een afzonderlijk residentie op Java, is echter sinds 1901 met Batavia vereenigd en maakt daarvan eene afdeeling uit, bestaande uit het regentschap Krawang. Het heeft eene oppervlakte van 4930 K.M.¹ en had volgens officieel opgaven op ulto. 1905 eene bevolking van 554,000 zielen, waaronder 320 Europeanen, ruim 5000 Ohineezen en 120 Arabieren; de inlandse bevolking is in verband met haar afkomst gemengd Javaansch en Soendaansch.

Krawang wordt ten Noorden bcspeeld door do Java-zee en wordt voorts ingesloten door de afdeeling Batavia (ten Westen) en do residenties Preanger regentschappen (ten Zuiden en Zuid-oosten) en Chori bon (ten Oosten). De natuurlijke grenzen worden gevord: ten Westen door do Tji Omas, do Tji Beet en do Tji Tarocni, ten Zuid-westen door de Tji Turoem en do Tji Somang, ton Zuiden door den bergrug van den G. Boorang-mng, den Tangkoeban Prahoe en den Bockit Toenggoel en ten Oosten door do Tji Scwoe, do Tji Poenagara en de Tji Krarnas.

De bodeni is in het Zuiden bergachtig, in het midden heuvlachtig en golvend, in het Noordcu vlak en nan heV strand mocrassig. Belangrijkste k a p c n: floek van Krawang, hock van Sedari en hock van Pamanockan. Rivieren: de bovongenoemde gronsriviercii en voorts: Tji La-matain, zijtak van de Tji Poenagara, Tji As cm, Tji Lamaja (Westgrens van do Tjiascin- on Pajnanoeukun-landen) en Tji Dadap, zijtak van do Tji Taroeu. Bergen: Boerangrang (2063 M.), Tangkoeban Prahoe (2075 AL), Bockit Toenggoel (2208 M.).

Tot deze afdeeling behooren de cilanden Poc-loe Boeta, Pocloe Tainjiang en Poeloe Sdoelang, gelegen in de bocht van do Tji Asein. De hoofdplaats van do afdeeling is Poerwakarta.

Een groot gedeelte bestaat uit do twee groole particuliere landerijen: do Tegalwaroe- en do Panmnoekati- en Tjiasemlandcn. De Tjiaseni- en Pamanoeukan-landen (verkocht tijdcna het Engelsch tusschenbestuur) omvatton het Oostelijk gedeelte van do afdeeling en beslaan eene oppervlakte van 300.000 bouws met een bevolkingscijfer van 220.000 ziolon. Zij zijn thans in handen van eene Engelsche nmatenschap, (lio op do landen rijst,

koffic, suikr, thee, kina, rubber, noutmuskaat en vanillo verbouwt en ook djati aanplant. De Tegalwfroc-lfmcncln beslaan het Zuidwestelijk gedeelte van do afdeeling en hebben, eene oppervlakte van 86.09G bouws met een bevolkingscijfer van 41.000 ziolon. Deze landen zijn in handon van Ohineezen en produceren vooral rijst, voglnestjes, suiker en boschproducten.

In het Gouvernemngsgedeelte van de afdeeling Krawang is rijst het belangrijkste product. Vroeger werden als Gouvernemngscultures hier ook thee, kaneel en koffic aangeplant; de beide eerstgenoemde cultures werden speedig ingetrokken on ook de koffieaanplantingen rendeerden zoo slecht, dat met ingang van 1 Januari 1895 zoowel cultuur als nionopolio ingetrokken werden. De zoutaanmaak aan do kust heeft veel van haar vroegere beteeenis verlorcn. De bosschen leveren veel wild-doch weinig djati-hout.

De bodem is, althana in het Zuiden, vrilkanisch en hier en daar worden warme en koude bronnen aangetroffen. De door sommigen verkondigde mceening, dat in hot gebergte (district Gandasoli) goud aanwezig zou zijn, wordt door Dr. Verbeek geheel ongegrond verklaard (Verbeek en Fennema "Geologische beschrijving van Java", bl. 495.)

De afdeeling is verdeeld in 3 controleafdelingen, nl. Poerwakarta met de districten Sindang-kasih en Darangdai^ Krawang met de districten Krawang, ~A(Tiarsa, Rengasdngklok en Tegalwaroe en Soebang mot de districten Soebang, Segalahran en Pain an oekan. Doze laatste conffle-afdeeling bestaat uit de Pamanoeukan- en Tjiasemlandcn en het district Tegalwaroe uit do Tegalwaroelanden.

De bevolking houdt zich in hoofdzaak bezig met land bo uw, handel en vischvangst, voorts met het wovon van grove lijnwaden en van goeni-zakken en met leerlooiën.

Het bouwgrondareaal der Inlandse bevolking in hot gouvernemngsgedeelte der afdeeling Krawang besloeg in 1915 eene oppervlakte van: a. in geregeldo cultuur: sawahs van levend water voorzien 53.185 bouws

sawahs van regen afhankelijk .. 63.777 „ tegalvelden .. 31.732 „
b. niet in geregeldo cultuur 34.867 „

Tezamen .. 183.561 bouws

Do opbrengst nan rijst (padi) was bij bonade-ring 2.257.200 pikols, d.i. gemiddeld 21 pikols per beplanten en 26.15 pikols per geslaagd on bouw.

Teelt van zoctwatervisch in vijvora heeft bier en daar plaats (± 36 bouws), die op sawahs als tweede gowas na den rijstooft neemt meer en meer too (in 1904 ± 450 bouws) daar, waar over voldoende water beschikt kan worden. De zeo- visserij wordt ook beoefend; in 1903 waren 279 personen in het bezit van tezamen 326 prauwen, w.o. 36 zgn. „inajangs" (van ± 3 M.³ en nicer inhoud), terwijl de overige bomanning vier prauwo; ± 900 koppen telde.

Do vcestapel was in 1905 voor do gouv. districten als volgt: hoortivec (buffels en runderon) 42.598 en paardon 2450. De kleinveestapel (scha- pen, geiten, o. <.) is niet onbelangrijk; de teelt van kleinvee is novonbedrijf, dat een aaxilige bij- verdieusto oplovert.

D. belangrijkste plaatsen zijn: do afdeelingshoofdplaats Poerwakarta aan den reclitroever

van de Tji Kao, Krawang on Soebang, standplaat-sen van de controleurs on Tji Kao, aan de grens der Preanger-Regen-t schappen, in den bloeitijd van de koffiecultuur zeer belangrijk, omdat de koffio hieheen met karren gebracht werd on verder per prauw langs de Tji Taroen naar zee word af- govoerd. Verder noemen wij nog Tjikampek on Tjilamaja, begin- on eindpunt van Tien spoorweg Tjikampek—Tjilamaja, terwijl Tjikampek ook het begin punt vormt van het spoorgeede Tjikanipek—Cheribon, in 1912 geopend, dat do ont-brekeri'ht-scialcel vormt van de N.-lijko verbinding van Batavia met Se in a rang. Het Kra- wangsche landbouw- etablissement, dat onder Du Bus opgericht werd te Tji Langkap on waar het eerst proeven gen omen werden met de coche- nillc-tcelt, is in 1835 opgeheven.

De groote postweg van Java loopt niet door deze af dee ling. Een zeer goede weg loopt echter van Batavia over Krawang on Poerwakarta on tusschen do Mandalawangi on de Boerangrang door naar de Preanger-Regentschappen tot Pa-dalar'ng., waar hij op den grooten postweg uitkonit.

Hoewel de gronden in het Zuiden van Krawang van goede hoedanigheid inoeten zijn, is de parti- culiero Industrie nog niet van veel beteekenis.

Geschiedenis. Hoewel de naam Krawang (Caravam of Cravaon) reeds in de Portugcsche be- richten wordt aangetroffen, schijnen belangrijke volksplantingen in dit gewest zich eerst nedergezet te hebben tusschen 1641 en 1655, toon luszenden Javanen, van het rijk van Mataram afkomstig, op last van den Sultan van Mataram zich hier vestigden on fraaio dorpen aanlegden. Het gemengd karakter van de bevolking, half Javaansch on half Soenda- neesch, laat zich hieruit verklaren.

Do Krawangsche landen behoorden aanvankelyk tot het rijk van Mataram, doch in haar strijd met de Vorsten van dat rijk wist de O.-I. Comp. al spoedig een deel va» die landen aan zich te trek ken on bij het tractaat, in 1677 met den Socsoehoan Aniangkoe Rat II gesloten, werd bepaald dat het gebied der O.-I. Comp. zich Oostwaarts zou uitstrekken tot aan de rivier van Pamanoekan, waardoor de geheele tegenwoordige afdceeling Krawang in Compagnie's handen was overgegaan. Krawang- werd destijds — on tot aan het begin dezer eeuw — geacht te be- hooren tot de Preanger Bovenlanden, waartoe ook de tegenwoordige rgentschappen Bandoeng on Soemedang gerekend werden. DaenHels vormde een afzonderlijko prefectuur Krawang, waartoe ook de bewesten de Tji Manoek gelegei) gedeelten van Cheribon behoorden, doch Raffles trok deze prefectuur weder in on vereenigde Krawang met de Preanger-Regentschappen. Cjommissarissen-Generaalinaakten van Krawang opnieuw eene afzonderlijke residentie, die echter alheen de ben eden lan den tusschen de Tji Taroen on de Tji Manoek omvatte ; de bo ven land- sche districten Gandasoli, Tji Noesa on Wanajasa zouden deel blijven uitmaken van de Preanger- R-egentsclappen. Tot de residentie Krawang be hoorden destijds dus ookde particuliere landen Kan- dang Haoer on Indramajoe-West. In 1823 werden deze landen van Krawang afgescheiden on bij Cheri- bon gevoegd on werd de Tji Sewoe de grens tusschen Krawang on Cheribon. Daarentegen werden de zg. Tegal-Waroecsche landen, die vroeger tot Buitenzorg behoorden, toen voor het eerst bij Krawang gevoegd.

De Comm.-Gen. Du Bus voegde als bezuinigings- maatregel de residentie Krawang eerst bij de toen- malige residentie Buitenzorg on vereenigde later

zooel Krawang als Buitenzorg met de residentio Batavia (1826). In 1828 werden zoowd Buitenzorg als Krawang verheven tot zelfstandige ass.-rcsi- denties. In 1867 werd Krawang enno residentie, doch het. geringe belang van het gewest, in ver- gelijking met andero residenties, in aanmerking gen omen, word de bezoldiging van den resident lager gesteld dan die der overige rsidenten on Krawang aangemerkt als residentie 3de klasse. In 1901 werd de residentie Krawang ingelijfd bij het gewest Batavia (Ind. Stb. 1900 no. 334). Als emstigo rustverstoringer in het Krawangsche zijn te noemen een opstand onder Ba goes Djabin in 1816 on het Chineezenoproer in 1832 bij welk laatste oprocr allo Europeesche huizeu to Poerwakarta door brand werden vernield on de natuuronderzoeker Macklot (zie aldaar) den dood vond. Door miKair optreden werd het rust spoedig hersteld.

KRAWANG. District van de afdceeling Krawang (zie aldaar) met een oppervlakte van 454.5 K.M². en 52 dcsa's; tevens naam van de hoofd- plaats van dat district on standplaats van den con- troleur Deze plaats ligt aan de spoorlijn Batavia- Poerwakarta.

KRAWANGAN OF TRAWANGAN. Mai. on Jav. naam voor dat oigenaardigo Indonesische kantwork, dat geen Europ. „ldossenkant" is (met klosson op een kussen langzaam samengesteld; Port, on van- daar 66k Mai. rhida, Jav. rendd), maar uithaal- of rafdwerk, waarbij uib een op een naar gespannen compleet linnen lapje draden of stukken van dra- den worden uitgerafeld, z66, dat het verlangdo dessin ontstaat langs, zoo te zeggen, negatic- ven weg, onder gedcceltelijc aaneenaaiien dan wccr. Het is dua 4-jour- wrk, het Franscho fil rit. Do Maleische vrouwen van Zuid-Sumatra (vooral Palombang) on die van Minangkabau zijn de eigenlijko maaksters van deze kant, waarbij het werktuig bo- staat uit een trompiem, met klein haakjo vooraan, voor het uitrafelen. Zio verder Jasper on Pirnga- die, Do Weckkunst (1912), p. 311—312, met do af- beeldingen van patronen on diverse patroon-jiainen. Vcrg. voorts RENDA.

KREEFT. KREEFTACHTIGE DIEREN. Zi-<j SCHAALDIEREN.

KREKEL (djangkrik JAV., SOEND. ; kleinro sooil: dj. sliring JAV. ; djangkerik, tjengkerik, MAL.). De Indische Krekels behooren tot ver- schiHende geslachten, o. a. *Brachytrupes* (gungsir JAV., kasir SOEND.) van de familie der graverido Sprinkhanen (*Gryllidae*, of *Achelidae*), on(Joroide der Springende lichtvleugelige Insecten (*Orthop- tera Saltatoria*). De Krekels zijn het nanst ver- want aan de Veen mol Jen (MAL. ndjing tanah) on aan de Sjrinkhanen met legboor (sabcl-Hprink- hanen, *Locustidae*). Zij on(ersch- J(lcn zich door lange draadvonnige sprieten, dikken stornpen kop, rolronc lichaam, kort gedrongen achterlijf met twee ongelede staartdradon (cerci), dikke dijen on be- do ■ de schen- der achterpooten, drieedige tarsen, voo. vleugels (tegmijn), die overlans rchthoockig zijn omgevouwen, zoodat de buitcnheft tegen <lc zijde van 't lichaain, de binnenheft plat op dcii rug bgt, waarbij de recliterJeucl nicest den linker be- dekt. Verder door ovclrlans opgevouwen on op- geroldo achtervleugels, die als dunne strooken naar achteren onder de voorvleugels uitsteken. Het miui- netje bezit aan de basis der voorvleugels een muziok- instrument, bestaande uit een J 30tal dwarse ribbel op den onderkant van een ader van den bovenlij- genden vleugel, die gekrast worden over een uilsto-

kendo ader op den bovenkant, van don onderliggen- den. Beide vleugels zijn da ar van voorzien en kunnen <lus afwisselend voor instrument on strijktokkonden. Door 't tsjirpen lokt hot niannetje het wijfje; als dit, genaderd is, daalt hot geluid tot een zachtlen toon. Bij do paring beklimt hot wijfje het man not jo, dat een spennatophoor aan hare genitaalopning bevea- tigt. Ilet wijfje heeft een lango dunno legbuis, waar- mede het con groot aantal cieren in den grond legt; do daaruit voortkomende jongen onderscheiden zich van do vol ko men insecten enkl door *t gem is van vleugels, die zy verkrijgen na een zctal vcrvel- lingen. Do Krekels eten liefst dierlijk vodscl. Zij graven zich ondiepe holen, waaruit men ze to voorschijn kan halon door cr een crasbalm in te steken, waaraan zij zich met hunne sterke kaken vastbijten.

Op Java en cidors laat men als vcruiaak krekels met elkander vechten. Men bezigt daartoe een grootere soort (djangkrik toengoe), die tot den strijd wordt afggericht; daartoe wordt de krekcl in een bamboegeleding gezet, waarin een gaatje is open gelaten, en daarna zorgvuldig gevoed tot- dat hij een doordringend, trillend geluid met de vleugch maakt, waaruit men opmaakt dat Jijj strijdlustig is. Dan wordt hij herhaalde malen in water gedompeld en weder aan de zon blootgesteld; daardoor zou liy van zijn lust tot vrijheid genezen worden en voor het gevecht gcschikt zijn. Het ge- vecht heeft plants in een kuiltje, zoo groot als een kopje, en van boven nauwer, om het wegspringen der diertjes to boletten. Zij worden op bijzonderc wijze gevoed en vaak door aanrakingmet een kwastje aan den kop tot het gevecht aangevuurd; om hen woedend te maken worden zij wel eens kort v66r het gevecht gevoed uit de pitten van den doom- appel (Datura). Valsche splcers zouden wel het kwastje doopen in trasi (gezoutenvishejes) en daar- mede ongemerkt den snuit aanraken van den krekcl der tegenpartij, die daardoor buiten gevecht zou worden gesteld. Na het eindc van den strijd krijgt de krekcl enige jonge blaadjcs ondr zijn voedsel tegen de pijn in zijne tandjes. Bij deze gevachten, evcnals bij de nicste dierengevchten, worden ge- woonlijk wedd ingschappen aangegaan.

KRfMBAH (JAV.). Zie RHABARBER.

KRfSfIK (JAV.). Zie DODONAEA.

KRfSOELA, beter R. soela (JAV.). Zie METROXYLON.

District met gclijknamigc hoofdplaats van het tot hot Sultansgebied behoorend regentschap Bantoe, residentic Djokjakarta, Het vroegere district Tjanden is bij dit district ingelijfd, dat thans vijf ondrdistricten tcht, t. Grogol, Sri bit, Tjanden, Sawahan en Tocoleng/lo) gelijknamige lioofd- plaats ligt aan don linker'over van de Opak on aan den weg van Djokjakarta naar de aan Jiet Zuide- zeestrand bij P^mantjangan geleegu pasanggrahan Parangiritis, in welker nabyheid do grot „Goewii Langs6" of „Goewii Njai L.ir : i Kidocl" gelcgen is.

KRIAN. District van do afdccDng Sidoardjo der residentie Socrabaja met gelijknamige districts- lioofdplaaat, 5 ondrdistricten en 220 dcsa's; gc- Jegen aan de spoorbaan Alodjkertrp—Sidoardjo; bovendien aan de spoorbaan Krian—GcMpoekfir^p* (suikerfabriek afd. Modjokerto) en de Oost-Javp stoomtram. Do suikercultuur is cr overwegend, het district is welvarend en dichtbevolkt en heeft een belangrijke vcmarkt.

KRIGADJI. An tick-Javaan ache naam voor „heeronden此", eigenlijk „Vorsten-dienst" (kri'j Adji), speciaal in de Voretonlanden, waarvoor Kcrigan,

Krigan, een andero term is. Het Javaanseh Wdb. van Roonla-Vrcdd, 4c(lnik 1901), T. p. 441 is foil deze onvollocude. De (oe, Ju, ang kri-jadji isoदार- door wecr do in do Vorsten land en gebruikeijke naam voor do gcklbcasting tot afkoop van zulken hecrendonst.

KRIS, KRfRIS (JAV.). Zie WAPENEN.

KROE. Zuidelijkste afdceling van de residentie Benkoelen, grenzende ten Z. aan Straat Soenda, ten W. aan den Indiscben Ocean en ten O. aan do Lampongscho districtcn. JZje oppervlakte wordt op 5111 K.M.² gcschat. De afdceling is zeer bergachtig; zij wordt doorsneden door een bergketen, die zich over de lengte der afdceling bijna cvenwijdig met de kust als Bockit Barisan, Goenong Sawah en B. Sawah uitstrekt en eenc voortzetting is van de groot- te Barisanketen, en een tweede keten, die van do Lanipongsche districten N.W. over den Sr-kinljava naar Blalau (Belalaxi) loopten met de eerstgenoemde keten door een zijketen verbonden is. De voornaam- ste toppen zijn genoemd onder BENKOELLEN. Do bergen strekken zich tot dicht bij de kust uit, zoodat het terrein zelden meer dan enkele K.M. land- waarts in vlak is; soms komen de uitloopers van het Barisangeberge to onmiddclijk aan zee. Het eenige plateau van belang is dat van Blalau, zich met een gemiddelde hoogte van 900 M. uitstreckende van de desa Hoedjong tot Negara batin en vandaar in eene smalle strook tot het Ranau-meer. Werkende vulkanen worden in de afdceling niet aangetroffen; vulkanische verschijnselen werden o.a. op den Wali- rang waargenomen. Rivieren van belang zen crniert; zij hebben slechts een kort vcrloop en een zeer beperkt stroomgebied. Ook eigenen zich do meeste rivieren niet voor irrigatie. De enige rivier van bc- tcekonis is do Wai Semangka op de Zuidelijke helling van den Pematang Gigoek eh op de Noordelijke en Oostelijke hellingen van den G. Pasagi ontsprin- gende, welke de Siboeras on tic Wai Roeboek op- neemt, in haren bovenloop door do W. And eroman, dc W. Sabatoean, de W. Pampang en de W. Mala- boei gevoed wordt en in de Seniangkabai uitmondt. Nabij Balanipauvormt zij een d u bbelcn waterval van ongeveer 45 M. do tjoeroep Lelang kapok. Voor do scheepvaart komen slechts de W. Biha, W. Basoha, W. Marang, W. Temboeli en W. Meranga in aanmerking, dio met vlotten en kano's tot op een paar K.M. van de nionding bevaarbaar zijn. Een paar zijriviert jes van de W. Kroei, — de W. Ngison en do W. Ba Io n, — en van de W. Warkoo, — de W. Pale- kija en de W. Ocloehan, — zijn voor de bevloeiing van bouwvelden van belang. In de lage landen worden uitgestrekte inocrassen (bawang) gevonden. Bergen en vlakten zijn mot dichte oenvouden en wildernissic) bedekt, waarvan slechts een klein ge- dcltje ontgomien is.

Aan het hoofd van do afdceling staat een con- treleur, govestigd to Pasar Kroe, cle voornaamste handelsplaats met ruime pasar en druk bezochte in- landsche school, gelcgen aan de W. Kroe, waar allcen bij vloed vaartuigen tot op ongeveer 200 M. van do nionding kunnen binnonloopen.

De bevolking tekle in 1910 ± 28.500 zielen (onder welke 15 Europeancn en 50 Vreemde Oostcrhligen). Zij beslaat hoofdzakelijk uit Lampongers en heeft do hoofdtrccken van dién stain. Haar hoofdmiddel van bestaan is do landbouw, voornamelijcke rijstcultuur, liefst opnatte velden (sabah), doch ook opdroge vel- den (darak). Ofschoon het getal der sawahs (die in 1913 een oppervlakte van 2470 bouws besloegen) zich uitbreidt, is do productio nog niet voldoende

voor de vordinger be volkin g. Van de kofficultuur wordt meer en nicer werk gemaakt, de koffie is van uitstekende kwaliteit en staat in den hand cl bekend a Is Kroe-kofEie. Ook do tabakscultuur wordt, met name in de Blalau-streken, met succes uitgeoefend. De tabak uit- die streken (tambakau belalau), doet alleen voor de Ranau-tabak onder en wordt naar Palembang on de Lam pongis uitgevoerd. Van veel belang is de laatste jaren de klappercultuur geworden. Kroe overt rept hierin alle andero afdelingen van de residentie en lervt jaarlijks 4000 pikol copra. Aan jacht wordt weinig gedaan ; de visscher* daarentegen lervt voor de bvolking con bclangrijk bestaansmiddel op, ook door kunstmatige vischtelt in vijvers, die vooral in de bergdistricten aangelegd worden. Het inzamelen van boschproducten en eetbare voglchestjes geeft de bevolking veel voordeel; de laatste worden hoofdzakelijk in de marga's Oeloo Kroe, Bngkocnat en Blimbing gevonden. Bijzondere industrieën worden door de bewoners niet uitgeoefend ; hand el in het groot wordt slechts door enkele ingezetenen van de be ide Pasars gedreven, terwijl de binnenlandsche handel van geringe beteekenis is. Ook de veeteelt is van weinig belang. (Voor grondbezit zie onder BENKOLEN D I I, biz. 272). Men is mi bezig met den aanleg van een goeden weg over Liwa in de Blalau Noordwaarts naar Moearo-doea, welke weg 110 K.M. lang wordt en ongeveer 1 miljoen zal kosten.

Eene belangrijke en uitvoerige monografie over de afdeling Kroe, leverde O. L. Helfrich, Bijdr. t. T. I. en vlk. Ve Ser. IV, jg. 1889 bl. 515, V, jg. 1890 bl. 517. Dezelfde schrijver gaf eene proeve van eeno Iammonesch-Hollandsche woordenlijst beneaaldelijk e. (van het dialect van Kroe in Verh. Bat. Gen. XLV.

KROEENG (Atj.) = Rivier: Kroeieng Daroj, Kr. Raba, Kr. Pase, Kr. Idi. Soms worden ook plaatsen en landstrecken bet it eld met den naam cl er daar aan- getroffen rivier: Kroeeng Kale, Kroeeng Raja, Kroeeng Sabe.

KROEENG SABA. Een tot de onderafdeeling Tja- lang der afdeeling Westkust van Atjeh behoorende' landschap met (ult°. 1915) 338 geregistreerde mannen. De uitgestrekte bergachtige bovenstreken wate- ren in het uiterste N.O. af naar de Teunomrivier, doch overigens naar de Babah Sabe, ontstaan uit de samenvloeiing van Kroeeng Gasoej en Kroeeng Teungoh. Het laatste stuk van den benedenloop voert door een moerassige zone. De Z.W. punt van het landschap vormt een heuvelachtigen uitlooper in zee, bezuiden de Rigaihbaai. Op dien uitlooper ligt Tjalang, de standplaats van den Civielen gezagheb- ber der onderafdeeling Tjalang. Met den bouw van onze vestiging aldaar aan de Tjalangbaai werd in 1907 begonnen. In Juni 1908 werd de bestuurszede! van Poelo Raja derwaarts overgebracht.

Van Tjalang voert een rijweg, vo!gende het strand naar het Z.O. langs Keutapang Pa si en kruisende de Kroeeng Babah Sabe, over Panga naar Teunom. De korte verklaring van het landschapshoofd Keu- djroen Ibrahim dd. 30 November 1899 werd goed- gekurd en bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit van 12 Juu 1901. Zie Bijdr. T. L. V. no. 7 Deel 55 X1903^ biz. 208.

/ RRO^ENG SEUMIDEUEN. Een landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeeling Noordkust van Atjeh met (ult°. 1915) 389 geregistreerde mannen.

De korte verklaring dd. 7 Mei 1900 van het landschapshoofd T. Meuntroe Brahm werd goedgekurd en bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit van 4 October d.a.v.

KROEMA. Javaansche naam voor Made n, lar- ven van Vliegen. Zio KfirMI.

KROJAK Ondeidistrict van hot district Adiredja, afde'ingTjilatjap, residentie Banjomcas. Ook halto van den spoorweg Batavia—oerabaja, die hot dichtst bij de residentie-hoofdplaats Banjomcas is gelegen (afstand 16 K.M.), zoodat Iner de pass'a- giers voor die plaats den trein verlaten. Doo nieuwe spoorlijn naar do Noordkust sluit hier bij do hoofdlijn aan. -XI C- »?

KROKODILLEN. Algemeene naam voor een orde van Kruipeude dieren (zie aldaar), *Emydosauria* (= gepantsordo hagedissen wegens het voorkomen van een beenpantser in de Iderliuk van den rug). Vierkantsbeen (quadratum) onbewege!ijk met den schedel verbonden, bovenste en onderste jukboog aanwezig, binnenste neusopeningen (choanae) door vergroeiing der wederzijdsche vrhemelte- en vlcu- gclbeenderen zeer ver naar achteren vrplaat, snuit ongeveer 1/3 van totale schedellengte (door eterke verlenging van bovenkaak en nusbeen), tandei in tandkassen, 7 of 8 buikribben met het borstbeen (sternum abdominale), doch niet met do wrcvelkolom verbonden, lange zwemstaart met 2 dorsale kielen, die zich naar achteren vereenigen, overlansche cloacaal-opcning, ongepaard copulatie- orgaan. Alle krokodillen bezitten 5 vingera aan de voorpoot con 4 teenen aan de achteroot, terwijl slechts 3 vingers resp. teenen klauwen dragen. Hot zijn aquatiele, carnivore dieren, welke ovale eieren met tamelijk harden schil aan de zandige oevers van rivieren leggen. Do twee in Ooat-Indie voorko- mende geslachten beliooren tot twee afzonderlijke families en wel *Tomistoma*, de Maleische Gaviaal of gariaal tot de *Gavialidae*, langsnuitkrokodillen, en *Crocodylus*, de echte krokodil, tot de *Crocodylidae*. *Tomistoma* ScTizejeKSal.Miill. de eenige soort van dit geslacht, dut in Borneo, Sumatra en Malakka *) gevonden wordt, is gekenmerkt door een langei), smallen, aan de voorzijde iets verbreedten snuit, welke 20—21 tanden in den bovenkaak en 18—] 9 tanden in den onderkaak draagt. Deze laatste bezit een zeer lange synphyse (vergroeiing dor kaakhelf- ten), welke tot aan de 14de of 15de tand reikt. Do bovenkaak is langor clan de onderkaak Vingers gedeeltelijk, teenen geheel door zwenivliczen ver- bonden. Totale lengte tot 4.70 N. toe. *Tomislornu* leeft in het zocro water van sne! slooniendo rivieren en voedt zich u!sluitend met visch in tegenstelling met de gewone krokodil, die alJerci dieren, Jvcond zoowel ala doode, verslindt con meer in het brakko water aan de riviermonden thuisbehoort. Ook achijnt

i) Volgens Strauch (Synopsis Crocoidi. 1866) zou deze vonn ook o!> Java voorkoinen. Dezo bewering, die slechts op stuk uit heb Musouin te Stuttgart Jcrust, is nooit bevestigd. Do Joort werd voor het eerat in 1838 door Salomon Millor (Tijdschr. Nat. Phys. V 1838) in Borneo ontdekt. In 1889 werd door Huurkamp Boeken een exemplaar uit de buurt van Medan levend naar Europa gbracht con door Jak Weber het eerst (zio Zoolog. Erg. Niederl. Ost-Indien Bd. I p. 176, 1890) venckel, terwijl in hetzelfde jaardeze soort door Wray ook op Malakka gevonden werd, het- geen Boulenger eenige jaren later wereldkundig heeft gemaakt (zie Proc. Zoolog. Soc. London 1896). Aan de Oostkant van Sumatra schijnt hij vrij veel voor te komen (zie ook Dan. de Lan go Jr. and Nelly de Rooy. Jieptilien, in A. Maass. Durch Zentral-Sumatra, Berlin, 1912/)

de gaviaal slechts bij uitzondering het water te verlaten i).

Hot geslacht *Crocodylus* is gokoinnerkt door een stomp, vrij breed snuit met 1G—19 tanden in den bovenkaak en 14—15 in den onderkaak. Symphyse van dezen laatsten kort (gewoonlijk slechts tot den 5en tand reikend). Zwaarteviczen tusschen vingers op teenen evenals bij *Tonistoma*. Door Boulenger en Nelly de Rooy worden 3 soorten van dit geslacht uit onze Oost opgegeven en wel: *Crocodylus porosus* Schneider, *Cr. palustris* Lesson (de gewone moeraskrokodil uit Voor-Indie) en *Cr. siamensis* Schneider. Van de laatste 2 soorten worden slechts enkele zeldzame exemplaren uit Java vermeld, zoodat het niet uitgesloten is, dat deze opgaven op een vergissing berusten. De eerste soort daarentegen komt door den gheelen archipel in talrijke exemplaren voor. De volgende mededeelingen hebben allen op deze soort betrekking. Zij wordt wel lijstkrokodil genoemd wegens het voorkomen van 2 knobbelige richels van het oog naar de neusgaten en is verder in tegens telling tot de Voor-Indische moeraskrokodil gekenmerkt door een vrij langen snuit (lengte = $1\frac{2}{3}$ — $2\frac{1}{4}$ X breedte), door het ontbreken van neksgidlen en door het feit, dat het rugpantseel* meestal uit meer dan 4 rijen beenschilden bestaat. Totale lengte tot 10 M. Hij komt voor van Voor-Indie tot de Fidsji- en Salomon-eilanden en van Z. China tot N. Australie en houdt zich voornamelijk op in den benedenloop en bij den mond der rivieren. Hij zweemt sommen mijlen ver in zee, maar schuwt aan den anderen kant het zoete water niet, want hij wordt ook dikwijls in den middelloop der rivieren en in zoetwatermeren gevonden. In het Sentan- en Meer op N.-Guinea en in het Tondang-meer op Celebes. In het laatste geval beweert men, dat hij er door menschen ingebracht is. Volgens de inlanders, die den brakwaterkrokodil 1 boeaja noemen, zouden de in het zoete water levende krokodillen, boeaja kodok (dus kikkorschrokodil), een afzonderlijk ras vormen en ook Salomon Muller, die voor den lijstkrokodil den naam *Cr. biporcatus* bezigt, schijnt die meening toegedaan, met (liên verstaande, dat de beide vormen naast elkaar staan en zowool aan den mond als hooger op in de rivieren zouden voorkomen. De boeaja kodok (*Cr. biporcatus* var. *raninus*) zou een icts breedren snoet bezitten en Sal. Muller beeldt dan ook in zijn artikel "Over de krokodillen van den Indischen Archipel" den icts Lreederen scheidel van de 1). kocolk naast dien van den gewohen boeaja af. Bij latere auteurs worden deze verscheiden echter niet vermeld, zoodat, waar dezen over veel grootere rijken in de gsm ft tot r iaal 1 beschikken konden, do veronderstelt men dat de 1jan (1 ligt, dab men hier slechts met individuele afwijkingen te doen heeft).

1) Op Sumatra wordt cloze vorm Bocaja genoemd. In Z. Borneo Bocaja sapitendoedajaks van het binnenland wordt zij Badjai Sampit genoemd. Sapit of spil duidt een tang of nijp-tang aan, zoodat deze naam zeer goed de lange, smalle bek karakteriseert (zie Althoff en Schlegel, l.c. p. 120 noot).

>) Aangezien volgens Müller en Schlegel de breed ore kop een van de voornaamste kenmerken de 2er varietei vormi, is het niet uitgesloten, dat zij exemplaren van *Cr. palustris* Lesson, do Voor-Indische moeraskrokodil in handen gehad hebben, want bij dezen is de lengte $1\frac{2}{3}$ —X de breedte.

Borneo met zijn vele groote en vischrijke rivieren met langen benedenloop en met zijn spaarzame volking schijnt het, grootste aantal vertegenwoordigers van deze soort te herbergen.

De gewone Krokodil, verkeerdelijk ook kaaiman genoemd*), is oogenlijk een nachtdier; overdag ligt hij gaamo op zandige oeverban ken of modderplaten in do zon to slapen, liefst steeds op dezelfde plaats, waartoe hij zich een ondieper kuil tot leger uitkrabt. De Maleiers in Deli beweren, dat de op land komende krokodillen enkel vijfjes zijn, daarde mannetjes door hun vooruitstekenden penis verhinderd worden op het strand te kruipen. In streken met een langdurigen drogen tijd begraaft hij zich, evenals de Moeraskrokodil, in de modder en wacht in verstijfden staat den regenmoesson af. Ducht de op 't land slapende Krokodil gevaar, dan stort hy zich met groote snelheid in water. Op het land is de Krokodil volgens alle berichten weinig gevaarlijk, des te erger echter in het water. Hier loert hij urenlange onbewegelijk op buit, waarbij hij slechts de oogen en neusgaten boven houdt. Zijn scherpste zintuig schijnt het gehoor te zijn. Pijlsnel en toch bijna zonder gedruisch schiet hij op zijn prooi los en sleept die onmiddellijk onder water, maar komt na korten tijd daarmede weer boven. Talrijk zijn do berichten, dat menschen door krokodillen uit kano's zijn weggesleept, of het gheele vaartuig door een slag van hun staart venield wercl. Het eenige middel, waardoor niem-schiet, die door een Krokodil bij 't been waren gegrepen, zich somtijds uit zyw kaken hebben weten te bevrijden, bestaat daarin, dat zij het monster de beide oogen hebben uitgedrukt.

Behalve om er in de zon te slapen, komt de Krokodil alleen op 't land om eieren te leggen, of om van een uitdrogende plaats naar een waterrijkere te trekken. Do krokodillen-eieren zijn ongeveer zoo groot als ganzen-eieren, Jangwerpig ovaal met gelijkvormige polen, glanzig vuilwit, met dikke, zeer stevige schaal, die bezaaid is met duidelijke poriën. Zij worden tot getale van 20 tot 100 in een soort nest gelegd, n.l. een ondieper kuil, die door 't vijfje gegraven en na 't leggen met afval van plan tot overdekt wordt. Naar men zegt, be-waakt het vijfje dat nest, zij het ook niet doorloopen. De jongen worden door de warmte der omgeving uitgebreid en bezitten op hun neus een soort verharding (eitand), waarmede zij de schaal doorbreken. Dadelijk na huiue geboorte ijlen zij naar water. Reeds tijdens het verlaten der schaal bij ten zij woedend om zich heen; zij groeien snel en zijn na 6—8 jaar voor 't eerst geslachtsrijf.

De krokodillen groeien vermoedelijk hun leven lang, en kunnen zeer oud worden. Door zeestroomingen meegevoerd, leggen zij dikwijls verbandende afstanden in zee af; zoo schoot Ridley een Krokodil op do Kokoskeeling-eilanden, die vermoedelijk van Java's Zuidkust afkomstig was, dus inder dan 700 zeemijlen had afgelegd.

Evenals verscheidene andere dieren, b. v. t ijgers, worden ook de krokodillen door verschillende stammen in don Ind. archipel vercerd; — waarschijnlijk is dit het gevolg van het geloof, dat do zielen der

) Het is betor licht Hollandsche woord kaaiman to bewaren voor het W.Indische geslacht *Caiman*, welks Latijnsche naam venioedelijk een corruptie is van het Caraibische woord acouyaman.

afgestorvenen, die voorwerpen van vertering zijn, hun intrek in dieren nemon (zie ZIELSVERHUI-ZING), welke nu op hun beurt vereerd moeteu worden. Prof. Wilken heeft daaromtrent bijzonder- lieden bijeengebracht (Ind. Gids, I, bl. 992), waaruit blijkt, dat zoowel de Javancs als de Maleicrs van Sumatra gelooven a an eenc verwantschap met den krokodil ; zoolang deze hen ongemoeid la at, zullen zij hem geen kwaad doen, doch wanneer een krokodil een hunner heeft aangevallen, dooden zij hem bij wijze van weerwraak. Oilers worden ook op Java aan die dieren gebracht; inlanders la ten weldaartoe, na de geboorte van een kind, de placenta (moeder- koek) met vruchten en bloemeei omgeven en door lampjes verlicht, *s avonds de rivier afdrijven. De Bataks gelooven van krokodillen af te stammen. Ook op Banka bestaat krokodilcn-verering op grond van geloof aan zielsverhuizing en vervantschap; men ontziet die dieren en brengt hun oSers, dcwjl men hoopt na den dood in een krokodil te zullen overgaan. Bij Slakassaren en Boegin cozen bestaat het geloof, dat de zielen der afgestorvenen deels in hooger gewesten zich ophouden, deels in krokodillen zijn overgegaan; een gedcelte der offergaven wordt voor de eersten in een boom opgehangen, voor de laatsten in het water geworpen. Niet alle krokodillen stammen echter volgens hen van menschen af; sommige dier beesten toch zouden geen tong hebben en dan niet van nienschelijke af- konst zijn. Te Koepang op Timor were! vroeger, naar bericht wordt, bij de troonsbeklimming van een nieuwen vorst een varken en een jonge inaagd aan de krokodillen geofferd; men meende, dat de krokodil, die het meisje wegsleepte, zich met haar in het huwelijk verbond. Bij de heidensche stammen van Boergc, i de bewoners van de Aroe- en van de Z.W.-eilanden, — met name Babar en Wetter, — bestaat ook het geloof aan hunne verwantschap met krokodillen en worden deze ontzien en in do Z.W.-eilanden althans door enkele familien vereerd. Bij de Olo-Ngadjo Dajaks eindelijk worden krokodillen vereerd, niet in verband met de ziels- verluizing, maar onidat men in hen dienaren der goede geesten (djata's) ziet.

In verband met het geloof aan de zielsverhuizing staat ook de mcning, dat de krokodil do hem verwante inlanders geen leed zal berokkenen ; bij de Makassaren en Boegineezen wordt geloofd dat hij nooit met opzet een mensch zal dooden ; verslindt hij toch iemand, dan is dat bij vergissing, omdat bij deze voor een of aaidcr beest aan-ziet. Vroeger vond men in het meer van Grati (Paseroean) krokodillen die, naar men beweerde, geen der bewoners van Grati eenig leed deden, waarvoor deze hun spijsoffers biachten. Wel mislukte soms de proef, maar in den regel durfden de inlanders daar vrijelijk te baden en hoedera en vruchten op een boomistam aantebieden, vvelko door de krokodillen werden medegevoerd, terwijj de rondplassende Javanen ongemoeid bleven. Het geloof, dat sommige menschen krokodillen door hunne bezweringen oitschadlijk kunnen maken, dat b.v. op Soemba en in de nabijheid van Ma-passer licscht, is zeer oud en werd reeds 1000 jaren-geleden op Sumatra aaigetroffen. Zie P. A. Van der Lith, „Merveilles de l'Inde“, bl. 158, 250.

Vroeger loofde het Gov.- premien uit voor het dooden der krokodillen en het aanbrengen hunner eieren; daar het echter bleek, dat dit aanleiding gaf tot het kunstmatig aankweeken van die aien

ren en de inlanders weinig jacht op hunno familio wilden maken, is deze bepaling in 1874 ingetrokken.

Kiikcnthal bericht, dat op Hahnahaيرا krokodillenvleesch door de Orang slain" geveeli wordt.

Literatuur. Naast de in de algemeene literatuur-opgave der Kruipende dieren genoemde werken vallen te vermelden: Sal. Muller en Herm. Schlegel. Over de krokodillen van den Indischen Archipel, uit: C. J. Temminck. Verhand. Natuurl. Gesch. Nederl. Overz. Bezitt. Zoologie, Leiden, 1839—1844; Max Weber. Reptilia from the Malay Archipelago I Sauna, Crocodilia and Chelonia, uit: Zool. Ergcbn. Reise Niederl. Ost-Indien Bd. I, Leiden 1890; G. A. Boulenger. Catalogue of the Chelonians, Rhynchocephalids and Crocodiles in the British Museum. London, 1889; G. A. Boulenger, On the occurrence of Schlegel's Galia (Tomisloma Schlegeli) in the Malay Peninsula, with remarks on the atlas and axis of Crocodilians. Proc. Zool. Soc. London, 1896; Nelly de Rooy, Reptilien (Eidechsen, Schliidkroten, Krokodillen) Nova Guinea. Result. ExpiSd. scient. nederl. Nouv. Guinee, zoologie, Vol. V 1909; Dan. de Lange Jr. und Nelly de Rooy, Amphibien und Reptilien, uit Alfred Maass. Durch Zentral-Suiuatra, Berlin, 1912; Nelly de Rooy, The Hoiptiles of the Indo-Australian Archipelago I, Lacertilia, Chelonia, Emydosauria. Leiden 1915.

KROKOT. Riviertje op Java, residentie Batavia, sti'oonit langs Depok en vereenigt zich in de grachten van de oucle sfad" Batavia met de rivier van Batavia, de Tji-Liwoeng. Het wordt gebruikt voor den afvoer van het hout uit het bosch van Depok; de inlandsche naam van de Batavia'sche wijk jMplen- vKet, Krokot, is van het riviertje afgeleid, dat op enigen afstand W. van die wijk vloeit. De loop van de Krokot is kunstmatig gewijzigd, zooals sporen van den ouden loop ten W. van den tegenwoordigen bewijzen. Het riviertje licet eigenlijk „Krockoet“, zooals het op ven Batavia nog genoemd wordt, doch de Batavianen noemen het in hun eigenaardig Malcisch "Krokot". In zijn bo ven loop stroomt het door het parliculiere landje Man-pang en heet daar „Kali Mampang".

KROKOT (JAV.). Zie PORTULACA OLERACEA.

KROKOT TJINA (JAV.). Zie EUPHORBIA THY- M [FOLIA,

KROMAN. Zie VAAITUJGEN.-

KROMONG. Zie MUZIEK en MUZIEKINST11UMENTEN.

KROMONG-GEBERGTE. Een juist ten N. van den Tjerinaai aan zijn voet gelegen oudere erujAief- keten met veje scherj)ctoppen die zich fts de tanden van een zaag tegen de JuchC attekken.]je hoogsle top, de Goengoeng Kromoug, is 585 M. Jioog en gelgen in het district Pa liman an, afd celin g en residentie Cieribon; aan zijn voet zijn warme zwavelbronnen gelegei), waarheen vele inlanders en Chinczczn guan, om genezing te zoeken voor allerlei kwalen, inzon de rheid been won den.

KRONKEL-RIVIER. Een riviertje op de kust van Zuid-Nieuw-Guinea tusseheu de Eilanden- en Digoelrivieren; onmiddellijk ten Zuiden of van loopt de Coolcrrivier, ten Noord en er van do Do-juussrivier, die in den ZuidcJijksten tak van do Eilandenrivier valt, dicht bij do monding. Aan do Kronkelrivier ligt de groote kampong Birab (door de inboorlingen Savoena genaaid) die zich over een lengte van en go veer 700 M. langs de rivier uitstrekt en ruim 30 huizen met ongeveer 500 bewoners telt; de kampong Birofof aan de Do-juussrivier is nog grooter. De bevolking is egen-

KRONKEL-IUVIER-KRUIDNAGELEN.

over vromdelingen erg opdringcrig on hen vijan- dig geزند.

KROONDUIVEN. Zio DUIF. 芙蓉 KROONORDONNANTIEN. Zio WETGEVING.

KROPGEZWELLEN. De zioeklijke uilzotting van do schildklier, — 't zij door omzctting van don in- houd der klicrcellen in colloid (struma glandulosa), t zij door overmatigen bloedrijkdom mot vaatuit- zottingen (s. vasculosa) — ala kropgezwel (struma) bekend, on ook in Europa bij do bewoners van som- mige bergachtige streken voorkomende, doct zich in vrscheidone gedeelten van den Ind. Archipel voor, vaak zelfs op uitgebreide schaal. Voor zoover do berichten reiken, treedt de struma in verschillende vormen op : terwijl van de Balincezen vermeld wordt dat het gezwel nicer links voorkomt, deelen andro berichten mede, dat de zitplaats van hot gezwel vaker rechts dan links werd opgemerkt, meestal in, hot. midden of aan beide zijden. Soms worden de ge- zweHen boschreven als een ring, om don gheelen hals zittende, of wel als twee sterk gezw alien en aan elkander gegrooide blazen. De vorm wordt meestal gelobd opgegeven, sonis als knollig, enkele malen glad. Do consistence is afwisselend van week tot zeer hard. De gezwollen doen zich voor van af eeno nauw merkbare zwelling, tot uitwassen, die zoo voor- uitsteken, dat het gelaat geheel wegvalt of die als een gevulde buidel naar beneden hangen. Hun om- vang wordt vergeleken met dien van een papaja, een pompelmoes, een van den bast ondano Jtokosnool, een struisvogelei of een kinderhoofd. Sonis worden zij zoo groot, dat zij bij het loopen met de handen gesteund of over den schouder geworpen moeten worden. Pijn of groot ongemek schijnt of niet door gel eden te worden : toch wordt bericht, dat de ziekte de ademhaling bemoeijlykt, en dat de lijders moeilijc zwaren arbeid kunnen verrichten of vennoeiende tochten maken. Hun stem heeft in den regel een onaanguaicn klank. Ook in den Archipel schijnt over liet algemeen de ziekte meer bij mannen, dan bij vrouw/en voor te komion ; in den regel openbaar zij zich bij Jlot intreden der huwbaarheid, soms editor vjoeger, bij kinderen van 4—8 jaren, of ook wel op Jutrcrn locttijd, b.v. bij vrouwen, diegebaardhebben. Overervng zou, — althans als uit enkele waar- genonien geuillen een besluit mag worden opge- maakt, — uitsluitend in do vrouwelijke lijn plants hebben.

Niet overal in den Archipel schijnt de struma zich voor to doen. Uit de belangrijke en velo details bic- den de studie van Prof. Wilken (Bijdr. t. t. I. en vJk., Ve Ser. V, bl. 349) blijkt, dat zij endemisch voor- komt op Sumatra en Borneo, op Java in niindero mate, en meer nog in de O. dim in do V. hoi ft, in Centraal-Colebes, op Bali en in N. W. Nicuw-Guinea. Op de overige eilanden komt struma wel voor, dock Ran zij niet gezegd worden endomlicli te heerschen.

Op Suniati'a is het struma-gebied vrij uilgobreid. In de W. hcllt van het stroomgebied dor Moosi, Toelang-Bawang en Sepoctih is struma een dor meone kwaal. in Makakau zou het getal lijders 70 en 80 percent bedragen, in Belulau on Redjang Am pat Lawang 20 en 16 a 17 percent; in PasGmah en het gebied der Wai-Ompoe zouden do meeste menschen uuii kropgezwollen lijden. In Midden-Sumatra strekt liet slruma-gebied zich vooral uit van de koten Goc- noong Putah-Sembilan, Pick van Korintji en G. Toedjoeh ten Z., tot BoncljoHen N., omvattende do bovenlanden der BatangHari, der rivier van Indra- giri en dor Kampar-Kanan; Soepajang, Alahan-

Socngci Pagoc en de landsti'cck, waardoor de Djocdjocan stroomt, zouden het meeat door struma, getroffen zijn. Op Noord-Suniatra komt struma ondmisch voor in Mandailin' on in het bovenstroomgebied van de Pane en de Bila. Kleinere endemische strumagebieden zijn Scrampei in Zuid-, de Pctalangan in Midden-, en de binnenlandon van Deli en SStrdang in N.-Sumatra. Op Borneo is het 0- gedeelte van de Barito (de landen van de Patai en de Karau, de Negara- en jMartapocararivieren met Tanah laoet, waar to Habalang 80 percent aan struma lijdt) een strumagebied; ovenzoo in do W.-afd., in liet stroomgebied der Kapoos, liet brongobied van do Sikajam en het land, waardoor de Melawi stroomt. Op Java is Kediri e'n struma-gebied en ook Djokjakarta, Jorwiji er nog enkele andere stro- ken zijn, waar struma endemisch voorkomt. Op Celebes wordt het To-Sigfische als struma-gebied opge- geven ; ook in de vroeger zoo genoemde Noorderdia- tricten, thans de onderafd eelingen Maros en Pang- kadjeng, en in de linahasa komen lyftersaan. struma voor. Op Bali, Timor en N.-Gixineais liet struma- gebied beperkt; in enkele dorpen op het eerste eiland lijdt de helft dor bevolking aan de kwaal.

Over de oorzaken dier ziekte is men in het onze- kere; soms wordt zij aan het drinken van onzuiver water toegeschrcven (de Maleiers beweren dat sterk kalkhoudend water struma verooi'zaakt), of ook aan de gesteldheid van den bodom, of aan hot schaarsch gebriik van zout, — zonder dat dit door de feiten absoluut bevestigd wordt, evonmin als de theorie, dat do gezwollen veroorzaakt worden door hot dra- gen. van zware lasten op het hoofd, daar struma ook bepaaldelijc in lagere streken voorkomt, en in sommige hoogere streken niet gevonden wordt-, ofschoon ook daar lasten op dezelfde wijze worden vervoerd.

Geneesmiddelen tegen de kwaal schijnen nog met weinig gevolg boproefd to zijn. Daargleatue de bezweringen, bij inlanders in gebruik, wordt ook door hen van minerale watreu gebruik gemaakt ; de gis- sing, dat dezic bomittigd worden wegons het jodium dat zij bevatten, schijnt onjuist, daar liun jodium- gehalte to gering is om Jtrachtig te werken. In soinnigo gevallen is baat gevonden bij hot gebruik van do schildklier, die de lijders moeten eten, of van uit dezic klier borcide praeparaten.

De doekoens onder do Minangkabau-Malcei'3 op Sumatra geven als geneesmiddel de schalen van kip)nciercn, waavuit de knikois reeds gclcroppcn ziju. Deze schalen worden verbrtmd mot tapai karambie (*Aralia dasyphilla* Mig.-Filet) en daocn bindaloo, en de asch wordt met afgekookt rijstwater vermengd op hot gezwel gosmeerd.

Een ander geneesnuddel bij dozen volkstain bo- staat uit getah soedoe-soedoc (*Euphorbia neri/olia* L), dat vooral bij kleinere gezwollen werd aange- wend. Ook klappormcck, waa'in de geraspte bast van don katoonbooin is uitgewrongen, woret als incediejn toegediond. (J. P. Kleiweg do Zwaan. BijdragG tot do anthropologic der Minangkabau-Maleicrs, 1908).

Terwijl het elders vaak voorkomt, dat cretinismo mot struma gepaarl gaat, is dib in don Ind. archipel zelden hot geval: lijders aan cretinismo (zie aldaar) worden in do oiuloinische struBia-gebieden slechts sporadisch aangoCrt-HenC- 'o. 如 《 KROSOK. Zio TABAK. ' / . > \ .

KROSOK (JAV.). Zic HIPTAGE." KRUIDNAGELEN. De kruidnagel of *Caryophyl- Ms* (Clove, ENG. ; Clou de girofle, FR. ; Gewiirtznelko,

D.: Boenga lawang *) TjSngkeh, MAL.; Polawa, mecrv. Polawanno in de Oeliasers) is de bloeciuknop van den boom *Caryophyllis aromatics L.* (= *Eugenia caryophylli/Uata*- Thunb.), behoorende tot de Myrtaceci, en vernioedelijk oorspronkelijk in do Noordelijke Molukken (Makian) thuis behoorend. Do plant is, door haar dient/ altijd groen loof, een fraaie boom, die een hoogte van 30 tot 40 voet kan bereiken, doch waar zij gekweekt wordt, gewoon lijk getopt en lager gehouden wordG om de nagels geinakkelijker te kunnen plukken. De nagelboom heeft ietwat het voorkomen van een berk. De kruiswijze geplante civormige, stij vo, eenigszins opstaande, 12 c.M. lange bladcrn zijn aan de oppervlakte en de stelen rood getint; de bloemcn, die de kleur van perzikbloesem hebben, groeien aan de uiteinden der takjes in kleino tros- sen; de bloemkioppen bestaan uit een kelkbus, gekroond met 4 tot een half-bolvonnig deksel gesloten wittc bloemblaadjes, welke bij het bloeien zich openen en dan dadelijk afvallen. Zoodra de bloemkroon begint te venvelken, wo l'd t de kelk eerst geel en dan rood; in volledigen staat hebben de bloemknoppen de gedaante van een kleinen spijker of van een nagel. Wordt aan de bloem de gelegenheid gegeven zich tot vrucht te zotten, dan zwelt het vrucht begin sol onder aan den kelk, en ontwikkelt zich tot den moernagele of *antho- phyllis*, eene vrucht van de grootte en den vorm eener kleine olijf, 2—2% c.M. lang en 6—10 m.M. breed, die veel minder olie bevat dan de bloem- knop en hoofdzakelijk tot voortplanting dient, doch ook wel in suiker en wijn geconftjt wordt. In het midden zijn deze moemagels gezwoHen, naar beneden kort gesteld, naar boven nog met de vier kelkklippen gekroond; bmn den vrucht- wand ziet men een groot zaad met hoornige zaad- lobben. De boom wordt uitsluitend door zaden voortgeplant; hij draagt gewoonlijk eerst in het 12e jaar vrucht (soms reeds in het 8c) en kan een leeftijd van 75 jaar en nog meer bereiken. In Ned.; Indie is de nagelcultuur grootendeels een volks- cultuur. Aan de verzorging der plant ten wordt weinig moeite besteed; waar de boomen gercgeld worden aangeplant wordt gezorgd voor schaduw- boomen, zoolang zij nog niet volwassen zijn, ter- wijl ook de bodem wordt schoongehouden. De geurigheid der nagels neemt door de cultuur toe; van de wilde boomen (op de Pliilippijnen) zijn de bloemknoppen weinig aromatisch.

De kruidnagel is de nog ongeopende bloem, die van den boom verwijderd wordt voor zij tot vruchtzetting overgaat; de oogsttijd is van October tot December. De nagels worden met de hand afgeplukt; de looiger han gen de worden afgeschud of met kromnie stokken afgeslagen, waarbij men zorgen moet de boomen niet te beschadigen, daar dit voor latere oorden zeer nadeelig kan zijn. Daarna worden zij op grootte hoorden uitgespreid en met bladereu bedekt, waarna men ze aan den rook van een zacht houtvuur blootstelt en ver- vol- gens in de zon laat drogen; ten slotte worden zij verpakt en verscheept. De aid us verkregen kruid- nagelen. zijn donkerbruin. Zij zijn zwaarder dan water en bestaan uit een steelvormigen, ca. J2 mni.

1) Boenga lawang worden ook de vruchtjes van eene *Cin-namomum-flooi*^a genoemd, zie DI. I. bl. 491 on 772. Volgens Cr&wurd's Dictionary heet de kruidnagel in de Molukken ook gaumed.

lan gen, onduidelijken vierkanten eierstok, tweehok- kig, met, talrijke cieren in elk hokje, 4 kleine drie- hockigo kelkbladercn, 4 byna circlronde, tot een hoofdje van ca. 4 m.M. over elkander gelegen kroonbladen, talrijko inecldraden op een korten, door een vierhoekigen wal omgeven stijl. (Eeno monstrositeit met meer kelkbladen, is do beroemde Indische "Koniingsnagel" van Makian, waarontrent Rumphius [II, biz. JJ] een uitvoerig relaas geeft). Zij bevatten in talrijck, meest aan den ontrek bij elkander gezeten, groote klicren, alsmede in do parcnhyniceHcn 15— 20% sterk ricketide aetheri- sche olie, die overigens in alle groene deelen van den boom, met name de bladcrn, voorkomt en die deze specerij zoo gezocht doet zijn. Door destillatio woixl b de bekende nagelolie (o l e u m caryo- p h y l l o r i i m) uit de bloemknoppen verkregen. Deze olie is een belangrijk handelsartikel, dat in de pharmacie (voor tandtincturen enz.) en de Industrie (o. a. voor zeep en reukwerk) vclrelde toepassing vindt. Ook in de microscopie gebrullt men nagelolie. Zij kan ook dienen als grondstof voor de fabriekmatige breiding van vaniline. Do olie is zwaarder dan water: het hoofdbestaaideel is een pncnolachtig lichaam: eugenol. Dit be- standdeel komt ook in and ere plant ten voor, zoo in den wortel van de in Nederland inheemscho plant *Oeum urbanum*, die daarom dan ook eer- tijds als nagelwortel (*Radix caryophyllata*) in do apotheek voorkwam, alsmede in do bloemen van *Dianthus aryophyllus*, de Duitsehe Ne e l k c. De nagelolie wordt in de chemische fabrieken gedee- tilleerd uit de kruidnagels, of, zoo deze hoog in prijs zijn, uit de nagelstelen (Clove stalks, Eng.; G r i f f e s U e girofl e, Fr.) die voor dat doel (en ook ter vervalsching van de kruidnagelen) in den handel zijn; zij bevatten 5 a 6 % olie.

TerwijJ, naar het schijnt, de Noordlijko Mo- hikken het vaderland van den kruidnagelboom zijn, werd hij waarschijnlijk reeds v660 do komst der Portugeezen naar Ambon en de Oeliasers overge- bracht, tot welke *Nlanden jaren lang de teelt beperkt is gebleven. Wanneer de kruidnagels het eerst naar Europa kwaincn, is niet bokend; het vroegste zekere bericht deze sjicccrj betreffende, is dat van den Griekschen koopman Kosmas Indikopleustes, die omstreeks G50 leefde. In de middclceuwen waren zij zeer kostbaar en zeld- zaam, doch het gebruik nam snel too na de ves- tiging der Portugeezen in bet Oosten. Do beschrij- ving van den boom op zijn natiuurlijko groeiplaats kon reeds in 1504 door Ludovico de Bftthema uit poloem gelevevd worden, en daarm, in J52J, door Pigafctti, den metgecvd van Magelhaes. Naast het monopolie van de nootmuskaat was liel vooral de ftllccDhandel in kruidnagelen, welke het bezit der Molukken voor de Europeanen in vorige eeu- wen begeerlijk naaktd, daar deze specerijen toen uitsluitend op die eilanden werdci) verkregen en de handel daari» groote voordeelen afwierp. Do O.-L. Con))agnie streefde spoedig naar het niono- polie van dit product, aanvankelijk door het sluit- ten van overeenkomsten met de inlandscho vorsten of bevolking, waarbij bed on gen werd dat de na- gelen uitsluitend aan liaar zouden worden afge- staan. Herhaaldelijk werden deze overconkonisten geschonden en om het monopolie te handbavon nam de Comp, haar toevlucht tot zeer strenge maatregelen; in de eerste plaats tot het uitroeien (dxtirpeeren) van de boomen op de eilanden, die niet direct onder haar bestuur en toezicht stonden

on waar dus de ha nd ic inocilijk viel tegen te gaan. Do eerste „extripatie-tocht“ had plaat-s door do vloot van L'Hermit. in 1625. Deze handclwyze, waardoor dcr bevolking, zonder cenige vergoe- ding, groote schade word borokkoncl, gaf aanlo- ding tot vorschillende opstanden, die door Demmer, en De Vlamingh met groote kracht, doch ook met grooto vreedheid, werden gedempt. In 1652 werd een verdrag gesloten met Alandarsah, vorst van Ternate, waarbij deze tegen zekere uitkeering toe- stond, dat alle nagelboomen in zijn rijk zouden worden uitgeroeid, zoodat de nagelteelt beperkt zou worden tot Ambon en de Oeliasers, evenals de notenteelt tot de Banda-eilanden ; de Comp, verkreeg daa'voor het dubbele voordeel, dat zij alleen meester van den handel was en dat tevens de productie der specerijen zeer beperkt werd en daardoor hooge prijzen bedongen konden worden. De extripatie-tochten werden nu geregeld gehou- den en daarvoor van de zoogen. h o n g i - t o c h t e n (zie HONGI) gebruilc gemaakt, waardoor de productie van de nagels aanmerkelijk beperkt en aan de bewoners der overige eilanden een vooiaam middel van bestaan ontnomen werd. Doch ook in ge- noemde eilanden, waar do bevolking verplicht was nagelen te telen en die tegen bopaalden prijs aan de Comp, te leveren, trad deze zeer hard- vochtig op. In ver band met haar streven, het product door beperkte voortbrenging op hooge pryzen te handhaven, waartoe zij soms zelfs een gedeelte van haren voorraad liet verbranden, werd de teelt binnen zekere grenzen gehouden en werd nu eens de aanplant verboden, ja zelfs hier en daar het plantsoen uitgeroeid, dan wed er, als men voor te kleine oogsten vreesde, last tot aanplanting gegeven. Was do Comp, bang voor een al te rijkelijken oogst, dan werd dat jaar een bijzonder grootc hongic bevolen en de tijd z66 gekozen, dat die fitimenviel met den nagelpluk. De bevolking vond dan bij terugkomst al haar product tot moer- nagelen gerijpt en dus waardeloos. Vreemcle schepen werden voortz zorgvuldig uit do Molukken geweerd.

Toen na het herstel van Nederlands onafhank- lijkheid do Molukken, die in handen der Engel- schen geraakt waren, weder in onzo nacht kwamen, werd het monopolie der nageion, thans ten bate dor rgeerijig, aldaar met angstige zorg gehand- haafd, nicl tegenstaande do nagelcultuur reeds olders was ingevoerd, en werden zelfs, toen het tractaat van MaarL 1824 de vrije vaart in Ned. - Indio openslclde, de Alolukken daarvan uitdruk- kelijk uitgezonderd. Van der Capellen die cen bezoek aan de Molukken bmcht, ovtortigde zich van de clende, welke het gevolgdc stelsel aan do bevolking veroorzaakte ; hij jnaakte cen einde aan de hongic- en extripatie-tochten en liet do bevolking vrij de prod net on te kwecten, die zij zelvo wilde telen (Ind. Stb. 1824 no. 19aart. 163— 165); do grondslavcrnij, die do inboorlingen be- lette, bun dorpen inetterwoot te verlaten zonder toestcinnijig der hoofden of van het bestuur, zou worden ingelrokken. Zijno plannen tot ver- zachtig van het lot der bevolking vonden in bet moderlftnd weinig bijval; de verplichte teelt en levering der nagdon en de grondslavernij werden gehandbaafd, en geene andere clan Nederlandsche schepen indeMolukken toegelaten (Ind.Stb. 1827no. 80). In afwijking van het beginsel der Comp, zou editor naar het verkrijgen van do hoogst mogelijke productie gestreefd en daardoor aan de bevolking meer geldelijk voordeel verschaft worden. Bij de

Reg. Regl. van 1830 (art. 82) en 1836 (art. 70, 100) word bepaakt, dftt zonder's Konings maachi- ging geen verandring in het stelsel mocht wor- don aangebracht ; het Reg. Regl. van 1854 bevatte gcene dergelijke bepaling, terwijldc wet van 8 Sept. 1853 (Ind. Stb. 1854 no. 46) reeds het vorbord van de vaart in de Molukken had opgeheven, een maat- rcol die weinig baact, dat de vreemde schepen ten gevolge van de vcqcllichte levering der nagelen aan het Gouv. geen retourladingen konden krijgen. (Zie P. A. van dor Lith, Ned. 0.-Indie, II, bl 152). Spoedig darina werd ook daaraan een eihde gemaakt en het gehele stolscl opgeheven. Niet- tegenstaande de geringe betaling aan do bevol- king, leverde de cultuur voortdurend aan het Gouv. verlies op, zoodat, naar men berekende, het pikol n age Ion, dat in 1863 tegen / 16.12% verkocht werd, der Regeering op ongeveer f 40 te staan kwam. Bij Ind. Stb. 1863 no. 169 werden de verplichte teelt en levering der nagelen mot 1 Jan. 1864 afge- schaft, maar als overgangsmaatregel zouden tot ult- Dec. 1868 de nagelen, die de bevolking vrijwil- lig inleverde tegen bepaaldcn prijs worden aange- nomen. Met dien datum staat de nagelcultuur geheel buiten bemoeiing van het Gouvernemcnt. 7 回巴 g te voren was het natuurlijk monopolie, d o ac" MolulcllGrr" bez8t en, reeds verbro ken. In 1770 word de boom op Mauritius en Reunion, in 1773 in Cayenne en eenige der Caralben inge- voerd, en omstrecks 1800 is hij van Mauritius naar Zanzibar overgebracht. Tijdens de eerste Engelscho inbezittingem der Molukken werden nagelplantjes naar Penang uitgevoerd en de cultuur aldaar ingevoerd. In vele dezer landcn heeft zij cchter geenszins tot belangrijke resultaten geleid; op Reunion werden de kruidnagelplantages in 1879 door een cycloon vemietigd. Wei is de cultuur geslaagd op do eilanden Zanzibar en Pem- ba aan Afrika's Oostkust, op 6° Z.B. De kruid- nagelteelt wordt daar op zeer groote schaal door de Arabieren gedreven. In onzen Archipel werd de cultuur tijdens het Eng. bestuur naar Benkoelen overgebracht en vandaar over Sumatra verspreid; op Java wordt de nagelboom o.a. op enkele par- tic u Here landerijen gekweekt.

Over het algemeen is de nagelcultuur in den Archipel niet bloeiend; de lage prijzen dragen daar- toc bij, terwijl de plant hier en daar door ziekte geteisterd wordt. , waaraan vele boomen sterven. Ook bestaat in de Molukken nog steeds weerzin tegen do specerijenteelt. De viitvoer uit Neder- landsch Indie bedroeg in do laatste jaren, waar- onttrent gegovens beschikbaar zijn, de volgende hoeveelheden in K.G.:

Jaren.	Uit Java.	Uit de Bui- tenbezit- tingen.
1905.....	824	65.334
1906.....	2.423	256.845
1907.....	—	68.735
1908.....	2.94G	88.604
1909.....	2.859	135.459
1910.....	22.782	110.515
1911.....	—	131.555
1912.....	29.441	270.343
1913.....	1.062	46.765
1914.....	—	—
1915.....	1.353	—

Als men bedenkt, dat de jaarlijksche wereldproductie 6—9 miljoen K.G. bedraagt, dan is het, duidelijk hoezeer dit kostelijk product, onzer "Specerijcillanden" in betcekenis gedaald is. Het is niet onmogelijk, dat in de toekomst de kruid-nagelteleit in de Molukken wedcr inccr van belang zal worden en ten decle het verloren lerreiii zal herwinnen. De Moluksche nagelen worden in den liandel nog steeds verkozen bo ven de Pemba- Zanzibar- (vaar, voor welke lagcre prijzen worden beta Id. Zoolang echter Zanzibar nog overpro- ductie heeft en de prijzei van dien aard zyn, dat zij nauwelijks de mocite van het plukken loonen, behoeft men op het verafgelegcn Ambon niet aan concurrentie te den ken.

Door de ini. bevolking worden de nagels wei- nig als specerij gebmikt : een eigenaarclige tak van Industrie, door sonunige Christen -in landers op Ambon uitgeoefend, is het na boot sen van allerlei voorwerpen: huizen, schepen, enz., in kruidna- gelen, waartoe de bloemknoppen, voordat zij gedroogd zyn, met dunne dra den aan clkander worden geregen.

KRUIPENDE DIEREN (*Reptilia*). Klasse van koudbloedige, gewerveldc dieren, die hun gcheele leven door louten adcinhalen en ccn onvolledige echeidingswand tussclien de boide hartkamera bezitten, teru-yl de hartboezems volkoinen van elkaar gescheiden zyn. Uitwendig zyn zij door hoom of beenschubben bed ekt en huidklieren ontbreken byna geheel. Er is slechts 6en achter- hoofdsknobbcl (soins in 3 stukken verdceld) aan- wezig, de onderkaak bestaat uit meerder© been- stukken en articuleert niet direkt met den schdel, maar is met deze laatste door het vierkant- been (quadratum) verbonden. Urine- en geslachts- wegen monden in het einde van den dann uit. (cloaca). Voortplaiting door middel van zeer dooierrijke (meroblastische) eieren, welko soms een dccl der ontwilddeling in den eileider door- maken (ovovivipariteit). Het embryo wordt even- als by vogels en zoogdieren door primairo eivlie- zen omgeven en ontwikkelt zich daarcloor in een gesloten vloeistofblaas: de amnionholte ; vandaar dat de geineenschappelijke naam dezer drie groe- pen *Ammiota* is. I'zijdens het embryonale leven dient de sterk vergroote urineblaas (allantois) als ademhalingsorgaan. Het optreden van amnion en allantois hangt saraen met het feit, dat er geon in het water levende larve voorkonit, zooals by Ainhpbien. Op deze wijze wordt dus gezorgd, dat de eerste ontwikkeling der tec re jonge dieren, voor do geboorte, toch in een vloeistofjngelang plaats vindt. Terwijl in bet secundaire tijdperk (Alesozoicum) met zyn uniform, warm klimaat do verschillende orden der Kruipeude dieren in aJle denkbare milieus de domineerende rol epecl- den en do plaats inuamen, nu door Zoogdieren, Vogels en Beptielen gezamenlijk bekleed, waar- door men terecht van het tijdperk der Ikrptic- J en mag spreken ¹⁾, is hunne betekenis in de

i) Zoo beheerschten de Viscbrepctielen (*Ichthyosaurii*), Slanghalsreptielen (*Plesiosaurii*) en Juter de z.g. Zeeslangen (*Pythonomorpha*) te zameri met talrijko Schild paddensoiten en een enkele familie van Krokodillen (*Mcrtiorhynchidae*) den oceaan en namen wat grootte en levenswijzo betrefte de plaats hi der huidige Wulvischahuti- 鱈n (*Cetacea*), terwijl de vliegende *Pterodactyla* de rol der Vogh vervulden en de reusachtige

huidigo periode sterk vernieuurd en zyn voornamlijk kJoinc landvormcn overgebcvmen met ccn wegens hun koudbloedigheid in hoofdzaak tot tropen en eubtropen beperkte verbreidings- mogelikhcid.

De tegenwoordig levende vertegenwoordigers dezer klasse kunnen in 4 orden worden ver- deeld:

Rhynchocephalia: waarvan het eenigo overgebleven lid *Sphenodon* of *Itateria* vele primitieve konmerken vertoonen en allen in N.-Zeelaaid voor- komt. *Chelonia* (Schildpadden, zie aldaar). *Emydosauria* (Krokodillen, zie aldaar).

Squamata (geschubde Keptielen), wellie ordo weer uit twee onderorden bestaat: *Lacertilia* (Hagdisssen, zie aldaar) en *Ophidia* (Slangen, zie aldaar).

Behalve van de *Rhynchocephalia* koruen in den Oost-Indischen Archipel van 4 lie orden der Krui- pende dieren talrijke vertegenwo rdigers, zoo wel wat het aantal der soorten al⁹ wat dat dor individuen betrefte. Hoewel het over het go- hcel genomen landdieren zyn, hebben zich enkele Krui- pende dieren gedeelctlijk aan het levon in het zoete water aangepast, zooals de waraan (*Varanus*) MAL. bijawak, of in sterkere mate enkele groe- pen van Slangen o.a. *Homalopsinae*, *Acrochordinae* *) en de beide families der weekhuidige SchUdpadden (*Trionychidae*, en *Carettocheylidae*), terwijl andere vormen geschikt zyn voor een korter of langer verblijf in zee, zooals de gewone krokodil (*Crocodylus porosus* Schneider) resp. de marine- scbildpaddcei (*Cheloniidae* en *Dermochelyidae*) of uitsluitend in zee voorkomen, zooals de werke- lijke Zeeslangen (*Hydrophinae*). Onder de terreste Reptielen vindt men vele boorvorme n, zooals do meeste *Agamidae* (inzonderheid het vliegende draakje, *Draco volans* L. met zyn valseharm), vclø *Geckoniidae* (tokkø en tjetjak, bicidc MAL.) en enkele boomsJangen (*Dendrophis*, *Dryophis*, *Chrysopelea* e. a.), terwijl andcro Kruipeude dieren den gra- vende en min of meer volkomcn onderaardschc levenswijzo hebben aangenomen, zooala de *Ty- pl.lopidae* (blind e elan gen) en *Jlysiidae* onder do Slangen en de *Scincidae* (kadal) onder de Hago- disseu. De overigo land vormen Jo ven grootcjdccds overdag, waarbij zij veelal de eigenschap bezit- ten, zich bij gevaar blikscmsnel in hunno schuil- plaatsen te kunnen terugtrekken of door bescher- ruende kleuren vervolging te beempeiljken.

Ten slotte zyn er enkele slangen bekend, dio in holen leven (o.a. *Coluber taeniurus* Cope.).

Hoewel de inccsto llecptieJen van dicdijg voed- sel leveii en JJun prooi veelal Jevend nuttigen, is toch het aantal, dat zich met plan ten voedt, grooter dan men oppervlakkig verwachten zou. Daarbij is het opvallend, dat soms naverwante soor- ten er een zeer uiteenloojnde dicet op na hou- den. Zoo is de groote of groene zeeshildpad (*Che- lonia mydas* L.), die het cetbare vleesch oplevort,

Schrikrepticlen (*Dinosaurii*) door hunne JcvcnB- wijze gedeeltelijk met de groote Hoefdieren, gdeeltelijk met do grootere Roofdieren oidor de Zoogdieren te vengen I ij ken zyn.

Hoewel grootcdeels in den benedloop der rivieren levende, drill gen de vertegen woordigers dezer beide slangengroepen ook van tijd tot tijd in zee door. Zij schijnen dus evenzeer in zoot-, in brak- als in zoutwater te kunnen gedijen.

herbivoor, terwijl *Chelonia imbricata* L., die het cdito schildpad oplevert, van visschen en week- dieren leeft. De echte landschildpadden (*Testidumidae*) zijn meestal plantenters, terwijl do zoet- water bowonende *Trionychidae* uitsluitend car- nivoor zijn. Slangen zijn over het geheel vleesch- etend, waarbij de grootere vormen de prooi tot een eooft worst kneuzen, en haar mot specksel weekmaken, alvorens haar te verzwelgen. Enkele slangen zijn evenals de waranen veevreeds eierdieren. Eecht verscheurende Reptielen zijn alleen do Krokodillen. De mcste Hagedissen zijn insecti- voor, zoals do meerderheid der *Agamidae*, *Geckonidae* en *Laceridae*, terwijl de gravende vormen zich natuurlijk met wormen, insectenlarven en dergelijken voeden.

Hoewel de mannetjes bij vcle hagedissen wat kleurpatroon en huidaanshangelen betreft do door do afwezigheid van dij- of liesporien van de wijfjes verschillen, zijn dergelijke secundair-secuele kenmerken hier lang zoo sterk niet ontwikkeld als bij Vogels en Zoogdieren, terwijl slechts in enkele gevallen bijzondere gedragingen van de mannelijke dieren in den paartijd zijn waargenomen o. a. vechtlust bij mannetjes van den boenglonliagedis (*Calotes*) en het voortbrengen van muzikale tonen door mannetjes van landschildpaddensoorten onder die onstandigheden. De cieren, die meestal een hoorn- of perkamentachtige schaal bezitten (alleen bij Reuzenlandschildpadden en bij Gecko's komt een echte kalkschal voor), worden in warm zand, rottende bladren of andere broeiende afval gelegd en komen daar, meestal zonder bijzon- (ero uitwendig) broedzorg, tot ontwikkeling. In vele gevallen heeft echter een deel der einbryonale ontwikkeling in den cileider van het moederdier plaats (inwendig broedzorg). Slechts in 6611 geval, nl. bij den Australischen stompstaarhagedis (*Trackysaurus rugosus* Gray) kan van echte vivi- pariteit gesproken worden, aangezien de cischaal geheel ontbreekt; in alle andere gevallen heeft men bij Reptielen te doen met het ontwikkelon van geschaalde eieren in den cileider (ovovivi- pariteit), waarbij somtijds het ei nog voor het uitkomen der jongen gelegd wordt, somtijds do Bcliaal reedij in den cileider door het jonge dier verbroken wordt en cl us levende jongen gebaard worden. In het algemeen kun men deze ovovivi- pariteit nls een aanpassing aan bijzondere levens- wijzen opvatten, bv. Iij gravende vormen zoals de ulangcngenera *Typhlops* *) en *Cylindrophis* en de hagedissenfamilie der *Scincidae* (kadal), of bij uitsluitend aquatische vormen zoals do *Hydrophinae* (zeeslangen), en de *Ilomalopsinae* on *Acrochordidae* (zoet- en brakwaterslangen). In andere gevallen is een dergelijk verband tusschen vivi- pariteit en levenswijze niet zoo geinald-elijk te leggen. Zoo zijn de eigen lijke Boa's te vonden barend, terwijl de naverwante Pythons cieren leggen.

giftige *Viperidae* (adderachtigen) verloonon jjeestal ueiging tot vrschillendon graad van ovovivipariteit, zoals onder do orient. slangen bij de driehoekopslang (*Ancistrodon Irigonocephalus*) en bij sommige soorten van het geslacht *Lachesis* s. *Bolhrops*, het geval is, terwijl de *Asphe*, *Colubridae* (Ringslangachtigen zonder gegroefde

tanden), waartoo vorreweg de mcsto onschadelijke slangen behooren, over het geheel genomen eicrieggcd zijn.

Ook wat hot voorkomen der Reptielen betreft, bezit do Oost-Indische Archipel het karakter van een overgaagsgebied tusschen do rijke fauna van de Indische of orientale Region, welke tot op zekere hoogte met die van het Aethiopische gebied verwant is, en de verrare fauna der Australische Region, terwijl een niet te loochonen overeenkomst met de Neotropen aanwezig is. Daarbij moeten N.-Guinea en de oinliggende eilanden gelieel tot de Notogaea gerekend worden, terwijl I Sumatra, Java, Borneo en de Westelijke kleine Soendacilandon zich het naast bij het vasteland van Voor- on Achter-Indie aansluiten en als Indo- Maleisch overgangsgebied kunnen beschouwd worden. De Oostelijke helft van den Archipel (Celebes, Molukken en Timor) vormt clan het Austro- Maleisch overgangsgebied).

Aangezien do grondslag der tegenwoordige verdeeling in orden en families bij de Reptielen reeds in het secundaire tijdperk gelegd ia en de Mesozoische dierenwereld, door de toenmaals aanwezige, uitgebreide verbindingen der continenten een kosmopolitisch karakter gedragen heeft, zijn in het algemeen uit de verspreiding der Kruipende dieren geen belangrijke uitkomsten op zoogeografisch gebied te verwachten.

Onder de Schildpadden zijn de 2 marine families der *Chelonidae* (gewone Zeeschildpadden) en der *Dermochelyidae* s. *Spitzargidae* (Lederschildpadden) circumtropisch, ook wat de geslacht en soorten betreft. De gewone Landschildpadden (*Testudinidae*) zijn als familie eveneens kosmopoliet, maar daarbinnen heeft een groote mate van geografische differentiatie der geslachten en soorten plaats gevonden. Van de 9 Oost-Indische genera, zijn er 7 orientaal en 6 daarvan komen alleen in het Indo-Maleische gebied tot van den Archipel

1)Behalve van eenige algemene, zoogeografische werken, zoals: A. R. Wallace, The geographical Distribution of Animals. London, 1876. — F. E. Boddard, A Textbook of zoogeography. Cambridge, 1895. —, werd voor de verspreiding der Oost-Indische reptielen in hoofdzaak gebruik gemaakt van:

G. A. Boulenger, Catalogue of the Lizards in the British Museum, Vol. I—III. London, 1885—87. — Id., Catalogue of the Chelonians, Khyuchocphalians and Crocodiles in the British Museum. London, 1889. — Id., Catalogue of the Snakes in the British Museum, Vol. I—III. London, 1893—96. — P. and F. Sara- sin, Über die geologische Geschichte der Insei Celebes auf Grund der Thiorverbreitung, Wiesbaden, 1901. — Hans Gadaw, Amphibia and Reptiles. The Cambridge Natural History, 1901. — R. Lydekker, Reptiles, in: J. T. Cunningham, Reptiles, Amphibia, Fishes and lower Chordata, uit: Animal Life an evolutionary Natural History. London, 1912. — Franz Werner, Lurche und Kriechtiere. Bd. I und II uit Brehm's Tierleben 4. Auflage. Leipzig und Wien, 1912—13. — Nelly do Rooy, The Reptiles of the Indo-Australian Archipelago, Vol. I. Lacertilia, Chelonia and Emydosauria. Leiden, 1915.

(Zie verder do algemeene Literatuuropgave aan het einde van dit artikel.)

1)Zie Cunningham). Reptiles, Amphibians, Fishes, uit: Animal Life, an evolutionary natural history 1912, p. 68.

voor, terwijl van de beide overige geslachten 6en (*Goemysida*) tevens in Zuid- en Aliddel-Anicrika aanwezig is op het and ere (*Testudo*) kosmopoliet is. Van dit laatste geslacht, is soort (*Testudo forsteni* Schlegel en Miiller) tot Celebes en do Molukken beperkt, terwijl van het orientale ge- elacht *Cycl cm us* de soort (*7. amboincensis* Daud. aldaar en in het Indo-Maleischo gebicel voorkomt. Behalvc de 2 bovengenoemde soorten zijn uit het Aust-ro-Maleisich gebied geen Landschildpadden bc- kend, terwijl deze op de klcine Socnda-cilanden gelieel schijnen te ontbreken, wanneer men Timor en omliggende eilanden uitzondert.

Eon vierde kosmopolitische familie is dio der zoetwaterbewonende *Trionychidae* (met weeke opperhuid), welke grootendcels tot het Indo-Ma- leische overgangsgcbied beperkt is. Van de 3 geslachten zijn echter 2 orientaal, terwijl het kosmopolitische geslacht *Trionyx* alleen in orientalo soorten voorkomt. Merkwaardig als voorbeeld van discontinue verspreiding is het voorkomen van *Trionyx sinen*^a Wieg., op Timor, welke soort verder alleen in Annam, Z.-O. China, Formosa en Japan wordt aangetroffen.

Onder de overige Schildpadden is men gewend de *Pleurodira*, die een zydelingsche halsbeweging bezitten, als vrij primitief te beschouwen. Zij treden geologisch liet eerst op en werden door de later verschijnende *Cryptodira*, welke in staat zijn de hals in een vertikalo S-vorm, binnen het schild terug te trekken, naar de Zuidelijke conti- nenten gedreven. Zoo komen de *Chelyidae* (Slang- halsschildpadden) in Australie, N.-Guinea en Z.- Amerika voor, terwijl do *Cardochelyidae*, geken- merkt door het ontbreken van hoornschilden, tot N.-Guinea beperkt zijn. Ten slotte moet nog ge- wezen worden op het eigenaardige van het voor- komen in N.-Guinea van het geslacht *Deutisa*, welk geslacht tot de overigen Neotropische, cryp- todire familie der *Chelydridae* behoort. Het met deze familie verwante geslacht *Platysternum* wordt echter in Indo-Clna en Z.-Chma aangetroffen. Onder de *Emydosauria* komen de vroeger holark- tische *Gavialidae*, krokodillen met langen, spitsen snuit, nu alleen in het Orientalo gebied voor, waarbij het geslacht *Oavialis* tot het Ganges- Brahmapoetra systeem en het geslacht *Tomistoma* tot Malakka, Borneo en Sumatra beperkt is. Do echte krokodillen zijn ook nu nog kosmopoliet, met dien verstande, dat de geslachten *Alligator* en *Caiman* Neotropisch of Sonorisdi zijn (met uit- zondering van *Alligator sinensis* Fauv. uit Z.-O. China), terwijl het geslacht *Crocodylus* circum- tropisch voorkomt. Van de 3 in onzen Archipel gevonden soorten van dit geslacht zijn er 2 lot het Orientale gebied beperkt, terwijl de derde en naeest voorkomende submarine soort *Crocodylus porosvs* Schneid. van Voor-Indie tot de Pidsji- en Salomon-eilanden en van Z.-Ch in a tot N.-Austra-

breid is. Onder de Hagedissen zijn de fa- milie B der *Geckonidae* (tokek, tjetjak) en *Scincidae* (kadal) circumtropisch), terwijl de *Agamidae* (dra- ken), en *Varanidae* (bijawak) alleen over het tropische gebied der Oude AVereld verbreid zijn.

Palaearktische en Palaeotropische famiJie der *Lacertidae* (hagedissen in engeren zin) wrdrt slechts ⁶⁰ geslacht, *Tachydromus*, dat in gelieel Oost-Azie voorkomt, vertegenwoordigd. Typisch Y^{00r} het Indo-Australische gebied is de familie der pooltoeze *Dibamidae* (met 1 geslacht en 1 soort), terwijl 66n van do beide geslachten der

Australische *Pygopodidae* nI. *Lidlis* ook in N.- Guinea voorkomt. Van de Hagedissen moot nu nog vermeld worden: *Lanthanotis borneensis* Steind. waarvan do naaste en cnigc verwanten, 2 soorten van het geslacht *Heloderma* (het zoogen. Gila- monster) in Mexico, N.-Mexico en Arizona thua bchooren. Waarschijnlijk hebben wij hier te doon met relicten van een vroeger over eon aaneenge- sloten gebied verspreide familie.

Onder de Slangenfamilies zijn alleen de *Xenopeltidae* (mot I geslacht en 1 soort) typisch voor het Indo-Australischo gebied, terwijl do gravendo *Ilysiidae* en de *Aniblycephlidae* (clubbelkopslan- gen) aldaar en in de neotropen voorkomen. Do andere Oost-Indische slangsoorten behooren tot de kosmopolitische families der *Typhlopidae* (gra- vende en blinde vormen), *Boidae* (boa's), *Colu- bridae* (ringslang lachtigen) en *Viperidae* (adder- achtigen). Bij de verspreiding der onderfamilies en geslachten treedt in het eenc geval een zekero overeenkomst met tropisch Amerika, in het andero geval een zekere verwantschap van do Indo- Australische Sian genfauna a met die van het Aethio- pisch gebied naar voren. Zoo komen de echte *Python*s (cen ondrfamilie der *Boidae*) alleen in de tropen der oude wereld voor ¹), terwijl de meer Nootropische *Boinae* (boa's in engeren zin) in het Austro-Maleisch gebied, in N.-Guinea en Poly- nesie door het geslacht *Enygrus* ve rt egen wo rd jgd worden ²). Van de uitgebreide familie der *Colu- bridae* zijn de belangrijkste onderfamilies, zooah *Cohibrinae*, *Dipsadamorphinae*, *Elatinae* ³) kosmo- poliet, terwijl de kleine groep der aquatielc *Aero- chordinae* Orientaal is met een enkel verwant geslacht in Midden - Amerika, de zoet- en brakwater- bewonende *Homalopsinae* van Bcgalen tot N.- Australie voorkomen en de echte Zeeslangen (*Ily- drophinae*) van de Perzische golf tot aan do West- kust van Amerika verbreid zijn. Van de beide onderfamilies der *Viperidae* zijn de Palaearktische en Palaeotropische *Viperinae* (adders in engeren zin) spaarzaam in het Indo-Maleischo deel van den archipel vertegenwoordigd, terwijl van do voomamelijk in, Noord- en Zuid-Amrica voor- komende *Crotalinae* (raelslangachtigen) twee Neo- tropische genera met mperdere uitsluitend Orientale soorten in het Westelijk deel van den Archipel aanwezig zijn.

Reeumeerende kunnen wij vaststellen, dat 25 van 39 (4 J) recente Reptilienfamilies⁴) in don Oost-Indischen Archipel vertegenwoordigers bezit- ten en wel 7 van de JO (11) Schildpaddenfamilica, de beide families der Krokodillen, 9 van de 18 (19)

^{*)} Met uitzondering van do aberrante vorm *Loxocemus bicolor* uit het Zuidon van Mexico.

²) Van do *Boinae*, komen de geslachten *Boa* en *Corallus* ook op Madagascar voor, terwijl het geslacht *Eryx* mediterraan is; eigenlijk is dus dezo oiidcrfamilie bijna circumtropisch te noemen.

³) De meest bekende vertegenwoordiger der *Elatinae*, de brilslang (*Naja*), is tot de tropen der oude wereld beperkt.

⁴) Welke cijfera • men als juist aanneemt, hangt daarvan af, of men het Schildpadden- genus *Platysternum* en het Hagedissendito *La?-i- thanotis* als afzonderlijke families beschouwt of bij de *Chelydridae* resp. *Helydermalidae* onder- brengt, gelijk het beste voorkomt.

Hagedisfamilies *) en 7 van de 9 Slangonfamilies. een Schildpadden- en een Hagedis- en een Slangonfamilie, zijn tot het Indo-Australische gebied kosmopoliet en wel 4 van de 7 Schildpad- en 6 van de beide Krokodillenfamilies, 2 der 9 Hagedisfamilies en 4 der 7 Slangonfamilies. Slechts 3 families van zeer beperkten omvang, karakter gedragen heeft. Van

Table I. Overzicht van den eenhouding der Reptielenfamilies van den Oost-Indischen Archipel met die dor andere regioenen 2).

Van de O.-Indische Reptielenfamilies z.g.	Aantal	Aantal onderfamilies	Orde of onderorde	Familie	Onderfamilie
kosmopolitisch	11	3	Ohelonia Emydosauria Lacertilia Ophidia	Chelonidae Sphargidae Testudinidae Trionychidae Crocodilidae Geckonidae Scincidae Typhlopidae (Boidae) (Colubridae) (Viperidae)	Colubrinae Dipsadomorphinae Elapinae
Uitsluitend Indo-Australisch	3		Ohelonia Lacertilia Ophidia	<i>Carettochelidae</i> <i>Dibamidae</i> <i>Xenopeltidae</i>	
Orienteel	0	5	Emydosauria Lacertilia Ophidia	<i>Gavialidae</i> Lacertidae Agamidae Varanidae Ilysiidae (Boidae) (Colubridae) Amphiblycephalidae (Viperidae)	Pythoninae Homalopsinae Hydrophinae Viperinae Crotalinae
Australisch	2	2	Ohelonia Lacertilia Ophidia	Chelyidae <i>Pygopodidae</i> (Colubridae)	Homalopsinae Hydrophinae
Aethiopisch	3	3	Lacertilia Ophidia	Lacertidae Agamidae Varanidae (Boidae) (Viperidae)	Pythoninae Boidae Viperinae
Neotropisch	5	5	Ohelonia Lacertilia Ophidia	Chelyidae <i>Chelydridae</i> <i>Helodermatidae</i> Ilysiidae (Boidae) (Colubridae) Amphiblycephalidae (Viperidae)	Pythoninae Boidae <i>Acrochordinae</i> Hydrophinae Crotalinae

1) Merkwaardig is het ontbreken der palaeotropische *Chamaeleonidae*, welke nog wel in Voor-Indie voorkomt. De boenglon-hagedis (*Calotes*), welks kleur van groen tot vaalbruin veranderen kan, wordt in O.-Indio vaak ten onrechte ka-meleon genoemd, maar behoort tot de familie der *Acrotelidae*.

2) Families of onderfamilies, alleen in het betreffende gebied voorkomend, zijn cursief gedrukt, kosmopolitische families, waarvan onderfamilies een meer beperkte verspreiding vertoont, zijn tusschen haakjes gejaatst. Malakka en de Philippijnen zijn tot het Indo-Australische gebied gerekend.

de overige 5 Orientalc families koinen de 2 Slangen-families ook in de Neotropen voor, terwijl de 3 Hagedissenfamilies Acthiopisch en voor een deel ook Palacarktisclij zijn. Met het Australische ge- bied heeft onzo archipel slechts den ook in do Neotropen voorkomendo Schildpaddenfamilie en 66n zuiver Australische Hagedissenfamilie gemeen, t-erwijl van een tweede Neotropische Schild padden- en van een dito Hagedissenfamilie spaarzame vertegen woor d igers in het Indo-Australisch ge- bied worclen aangetroffen.

Tabel II. Overzicht van den samenhang der Reptielengeslachten van den O.-Indischen Archipel met die der andero Regioenen).

Van de O.-Indische Reptielcngenera zijn:	Chelonia.	Emydo- sauria.	空!	«	Ophidi- i.
kosmopolitisch	5	1	5	3	14
uitsluitend Indo-Austr.	7	1	13	3	24
Orienteaal	6		1628		50
Australisch	2		10	10	22
Aethiopisch			2	3	5
Neotropisch	1		3	4	8
Totaal ¹⁾	20	2	38	37	97

Beperkt men zich tot do verbreiding der families (zie tabel I), dan is het kosmopolitisch karakter der Reptielenfauna in het oogvallend en hebben zich slechts enkele zeer kleine, zuiver Indo-Australische families gevormd, terwijl daarnaast een vrij grooto mate van overstem min g met het eigenlijke Ori-entale gebied aanwezig is, waarvoor cell ter die met do Neotropen niet reel onderdoet. Veel minder sterk is de verwantschap met het Aethiopische gebied en opvallend gering is het aantal families, dat onzo Oost met het Australische gebied gemeen heeft, als men do kosmopolitische families niet mederekent. Gaat men echter de verspreiding der genera na (zie tabel II), dan wijzigt zich dit beeld tamelijk sterk. Slechts 14 van de 97 in Oost-Indie voorkomende geslachten zijn kosmopoliet en vooral in de meer moderne en soortenrijke onderorde der Hagedissen en Slangen is het percentage der algemeen verbreido vormen gering (5 van 38, resp. 3 van 37). Bij de oudere groepen der Schildpadden en Krokodillen is dat verschil niet zoo opvallend (5 van 20, resp. 1 van 2). Het aantal typisch Indo- Australische genera is vrij groot (24 van 97), vooral bij Schildpadden en Hagedissen (7 van 20, resp. 13 van 38), terwijl verdcr do grootste helft der geslachten tevensaan het Oriëntals gebied eigen zijn (50 van 97). Ook het verband mot

¹⁾ Bij het gebruik dezer tabel bedenke men, dat de kosmopolitische families niet nogmaah onder het aantal families in de afzonderlijke regio* en zijn meegeteld.

²⁾ Over de verbreiding der Slangen in den O.-Indischen Archipel staan niet zulke recente gegevens ten dienste als over die der andere orden, misschien zal dus blijken, dat daar een kleine correctio moot worden aangebracht, welke echter op de verhouding der cijfers en het eindresultaat van weinig invloed kan zijn.

³⁾ Aangezien Kommige geslachten in meerdere horizontale reeksen tegelijk voorkonien, zij i de totaalcijfers lager dan de som der cijfers in de betreffende vertikale kolommen.

de Australische fauna treedt hier duidelijk aan den dag, aangezien bijna een vierdc van het aantal geslachten (22 van 97) in de Notogaea voorkomen. Daarentegen is de overeenstemming met de Neotropen gering, maar altijd toch nog sterker dan die met het Aethiopisch gebied (8 resp. 5 van 97).

De verklaring dezer feiten ligt voor de hand. Aan het ein do van het Krijt- en in den aanvang van het Tertiaire tijdperk, toen do continenten over het geheel nog in uitgebreido verbinding met elkaar stonden, was de grondslag van de huidige verdeeling der Reptielen in orden en familie's reeds gelegd, Vandaar do kosmopolitische verbreiding van velo familie's en licit discontinu voorkomen van relicten uit families met een vroeger aaneengesloten verbreidingsgebied, zoals b.v. uit velo in hoofdzaak neotropische families. De differentiatie der recente genera en soorten biinnen deze groepen heeft echter voornamelijk in het Midden- en Bovcn-Tertiair plaats gevonden, toon langzanichrand een scheiding tusschen de groote landmassa's ging optreden en de tegenwoordige verdeeling in land en water is ontstaan. Blijkbaar heeft do verbinding met het vasteland van Azie nog langen tijd een intensief karakter gedragen, terwijl die met het Australische continent veel korter of losser jnoct zijn geweest. Met het Aethiopisch gebied heeft waarschijnlijk alleen door de Orientalc Regioen heen contact plaats gevonden, want alle familie's⁵⁾ en genera, welke eerstgenoemd gebied met onzen Archipel gemeen heeft, koinen ook voor in het tusschenliggende deel van Zuid-Azie. Daarentegen vertoonen de Neotropen een iotasterkere mate van overeenkomst, waarbij het Aziatisch vasteland voor een deel niet ala tusschenschakel kan hebben gediend, maar veeleer aan een landvor- binding door middel van Australia en de Aitarcis of aan eene door middel van Polynesie moet worden gedacht. Tenslotte is de afzondring van den Archipel groot en Jandurig genoeg geweest voor het ontstaan van een 24-tal eigen genera (bijna een vierdc van het totale aantal) en liebben wij telkens kunnen opmerken, dat do scheiding tusschen het Westelijk en Oostelijk deel vati den Archipel langduriger en meer volkomen moot zijn geweest, dan die tusschen de eilanden van die beide deelen onderling.

Waarschijnlijk spelcn do talrijke Reptielen in (lo natuur van Ned.-Indie eenc vrij belangrijke rol, vooral door het veixlelgen van do zoo overvloedig voorkomendo insecten, men merkt daar echter weinig van. Zij brengen den inensch weinig nut, maar bo- rokkenen hem ook weinig schade. Gevaarlijk voor den inensch zijn alleen de krokodil (vooral bij het baden) en vole giftslangen. Het aantal slaclitoilers echter, dat jaarlijks door kaairnarmen en slangen gedood v'ordt, is niet aanzienlijk en staat in geen verhouding tot het groote aantal van dergelijke gevallen in Britsch-Indie, wat waarschijnlijk verklaard inoet worden door het feit, dat de godsdienstige opvattingen der Hindoo's het dodoen en uitroeien van schadelijke dieren bemoeielijken. Do grootere elangen, zoals de Sawahslang (*Python reticulatus* Schn.), die him prooi door onwinderen worden, cischen gewoonlijk slechts weinig slachtoffere, aan-

⁵⁾ Als uitzondering inoet de ouderfamilie der *Boinae* venneld worden, die op Madagascar door 2overigensNeotropische genera verdragwoordigrl wordt, en op het vasteland van Azie ontbreekt, terwijl het Austro-maleisch deel van den Archipel een eigen geslacht herbergt. (Zie ook noot 2, p. 460).

gezien zij dichtbewoond strekken mijden, Soinnige slangen op vooral de bijwak (*Varanus*) stelen kippen en cicren, daar staat echter tegenover, dat do zwartc slang (*Coluber madamirus* Schlég.) van ratten leeft, dat tjetjaks musk io ten vangen en dat toko's on andrcr hagedissen vclc schadelijko insekten vcrslinden. Het vlccsch en de eieren van do zccschildpadden zijn ecu gelicfd voedsel vooral bij Chincezcn, maar vormen geen uitvoercartike]. Van werkljkkjo handelswaardo zijn alleen do huden van krokodillen on waranen en vooral het hoomschild van do cchto karetschiklpad (*Chelonia imbricata* L.). In de Molukken en op Celebes heeft. een levondige handel in schildpad (karet) plaats, welke vooral naar China gericht is. (Zie ook onder SOHILDPAD en SOHILDPADDEN).

Literatuur. Behalve do bovengenoemde, afgemee- no werken over Reptilia, (zie denooop p. 459), zijn over do Kruipende dieren van onzen Oost talrijko grootore en kleinere verhandelingen verschenen, waarvan enkele der belangrijkste hieronder in chronologische volgorde volgen ; C. J. Temminck. Vorhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nedcrlandscho overzecsche bezittingen. Zoolo- gie, Leiden 1839—14, waarin een zvcntal artikels over Reptielen van do hand van Sal. Müller en Henn. Schlegel met talrijko opmerkingen over ver- epreiding on levenswijze der beschreven vormen voorkomen (zie bij do onderorclen der Kruipende dieren); W. Peters en G. Doria. Ann. d. Museo civico di Storia natur. Genova Bd. XIII, 1878; A. B. Meyer. Abh. und Ber. des kgl. zoolog. Museums zu Dresden, 1887; Max Weber. Zoologische Ergebnisse einer Re iso in Niederländisch Ost-Indien. Bd. I. Leiden 1890—91, in hot bijzonder do artikels; Max Weber. Reptilia from the Malay Archipelago I. Sauria, Crocodilia, Chelonia; Th. W. v. Lid th de Jeude. Reptilia from the Malay Archipelago II. Ophidii ; Th. W. v. Lidth de Jeude. Notes from the Leyden Museum Vol XV, 1893.— ibid. Vo). XVI, 1894; — Bd. XVIII, 1897;— Reptilien (Schlangen), Nova-Guinea, Result. Exped. eicent. nederl. Nouv. Guindo. Zoolog. Vol. V et Vol. IX, 1911 ; G. A. Boulenger. The Fauna of British India. Reptilia and Batrachia, London, 1890;— Catalogue of I-cptiles and Batrachians of Celebes, with special reference to the collections made by Dra. Paul and Fritz Sarasin in 1893—96. Proc. Zool. Soc. London, J 897; — Bd. XVIII, 1895; J. Th. Oudcmans. Eidcchsen und Schildkroten, Zool. Forschungsreisen in Australien und in dem Mala- yischen Archi. vor)Richard Seinon. Bd. V, Jena 1894—96; P. und F. Sarasin. Geologischc Geschiehtc dor Insel Celebes auf Grund der Thierverbreitung. Wiesbaden, 1901. — Jean Roux. Reptilien und Amphibien aus Celebes. Verh. Naturf. Gesellsch. Basel. Bd. XV, 1904. — Nelly de Rooy. Reptilien (Eidcchsen, Schildkroten, Krokotlilen), Nova-Guinea, Result. Exped. scicrit. nederl. Nouv. Guince, zoologie, Vol. V 1909. — The Reptiles of the liido-Australian Archipelago I, Lacertilia, Chelonia, Emydosauria, Leiden, 1915 J. — Dan. do

Lango Jr. and Nelly de Rooy. Amphibion und Reptilien, uit Alfred Maaa. Durch Zentral-Su- inatra, Berlin 1912. KRUISOREMBAAL. Zie VAARTUIGEN. KRUISPRAUWEN. Zie VAARTUIGEN. ■ KRIJGSRAAD. Zie RECHTSWEZEN. KRIJGSCHOOL. Zie ONDERWIJS (MILL TAIR). KRIJGSVERRICHTINGEN in den N.-I. Archi- pel na do opheffing der O.-I. Compagnie (1800—heden).

In dit artikel kunnen wegens do uitgebreidheid der stof slechts die krijgsverrichtingen van eenige hctekenis worden besch re ven — en dit nog alleen in zeer beknopte vorm —, welko niet of slechts vluchtig onder do geschiednis in de artitelen over de verschillende gewesten en eilanden zijn vermeld. Naar deze laatste artikelen is dan ook zooveel mogelijk verwezen, terwijl voor do krijgsverrichtingen onder het Britsch tusschenbestuur het arti- kel ENGELSCHEN IN DEN MALEISCHEN AR- CHIPEL te raadplegen is. Voor do krijgsverrichtingen ter zco zie meti be halve de genoemde arti- kelen onder ZEEMACHT en ZEEROOF.

JAVA. Voor hetgeen betreft de krygsverrichtingen op Java tot 1811, mogc verwezen worden naar hot artikel JAVA (GESCHIEDENIS) en naar de artitelen betreffende de verschillende gewesten van dat eiland.

Vero vering van Java 1811. De strijd in 1811 van de Fransch-Nederlandsche troepen tegen do Engelschen op Java is tot dus ver de eenige strijd, dio in Indie to land tegen een buitenlandschen vijand is gevoeld. Voorde verovering van Java rustede Gou- verneur-Generaal van Britsch-Indie, Lord Minto, een groote macht uit, welke onder bevel van Sir Samuel Auchmuty en door Lord Minto zelf ver- gezeld den 1den Aug. 1811, zonder eenigen tegen- staad to ondervinden, nabij Tjiintjing, ten O. van Batavia, Jandde en vrijwel ongehinderd den Sstcn d'a. v. laatstegenoemde plaats bezette. De Fransche troepci, waarbij de Gouv.-Gen. Janssens, hadden den Gden t.v. Batavia vcrclten en zich terugge- trokken op de door Daondels ontworpen en in gcrcehdicd gebrachte verschansto logerplaats nabij Mcester Cornelis ; cenc afdceling echter hield stand in ecu stelling ac-litcr Weltex^redcn, dio den 10den Aug. na een gefecht van enckl^uren moest worden vcrclten. Dientcngvolgo hadden de Engelse troepen gelcgenheid de logerplaats bij Meeator Cornelis tot op korten afstand te naderen en in den vroegen ochtend van den 26sten op verschillende pun ten binnen te dringen. Toen de Gouv.-Gen Janssens hicrop het bevel tot den terugtocht gaf, was dezc feitcljck door de meeste troepen reeds begonnen en weldra in een vlucht in de richting van Buitenzorg ontaard. Slechts een klein ge- deelteRtc laatstegenoemde plant*, vanwaar de Gouv.-Gen. Janssens den 27sten Aug. vertrok met het doel in Midden-Java, met behulp van do Iroepen dor liilandscho vorsten, do kans van den oorlog nogmaals te bopreven ; ook hot ovorschot van het Fransch leger — omstreeks 750 man onder Generaal Jumcl — begaf zich denzelfden dag van Buitenzorg op marschten cindo over Cheribon^ Scniarang te bereiken, hetgeen slechts na een weinig gelukte, daar te Chcribon het grootste gedeelte van de troepen van Jumcl met hemzelf gevangen werden genomen door do landingsdivi- sion van een Engelsch eskader, dat zich kort te

*) Vooi'al laatstegenoemd, recent werk kan den liefhobbers en vcrzarnelaars van kruipende dieren zeer aan bevolen worden. Het zal eerlang met een tweede deel (Ophidia, slangen) aangevuld worden en geeft een volledig overzicht over allo herpccrologische data, dio op onzon Oost botrok- king hobben, Het is buitendien voorzien van clui- delyko illustratieB.

voren zonder slag of sloot van die plants had nicest er geïnaakt. Te Semarang aangekomen, vor-eenigde de Gouv.-Gen. Janssens zich met het door den commandant aldaar, den Brigadier Von Win-kolmann, gecopperde denkbeeld om bij do nado-ring van den vijand eene stelling nabij Scroidol, ongeveer 2 uur ten Zuiden van de stad T^o te be-zetten.

Na do bezetting van Buitenzorg verkeerde do Engelsche opperbevelhebber in de mcing, dat Janssens zich met de rest van zijn leger naar Soe- mbaja had begeven; hij besloot, daarom zijne troe- pen over zee derwaarts over te brengen. Op weg naar Soerabaja cchter venim Auclinuly de aan- wezigheid van Janssens te Semarang, waarop hij met het gedeelte van zijn nmcht, waarover hij da- delijk kon beschikken (± 1100 man), derwaarts ging, daar 9 September landde en den 14den tegen de stelling by Serondol oprukte. Na een strijd van een uur sloegen de Javaansche troepen van den verdediger op de vlucht en trok de overige macht terug op Oeiiarang, vanwaar zij door de Engel- schen werd verjaagcl. Uit Salatiga, ^vaarheen hij gevlucht was, stelde Janssens den Engelschen op- perbevelhebber een wapenstilstand voor ten einde over de overgave van Java te kunnen onderhan- delen. Tijdens dezen wajenstilstand, die den 17den September voor 24 uur wure! gcsloten, stelde do Engelsche opperbevelhebber zulke harde capitu- latievoorwaarden, dat Janssens eerst na herhaalde poging om daarin enige vrczachtig te brengen, tot de onderteekening daarvan kon besluiten, wyl zijncziids van een wederopvatten van de wa- pencn geen sprake meer kon zijn. Alle bezittingen gingen aan Engeland over; alle militaircn werden krijgsgevangch verklaard; Engeland, verbond zich in geen enkel opzicht omtrent maaltregclen tot waarborging van de open bare schuld, tot erken- ning van het papieren geld, tot regeling van het bestuur, a.a. Tot Luitenant-Gouverneur der kolonie werd Sir Thomas Stamford Raffles benoemd, die a Is Agent van den Gouverneur-Generaal van Britsch-Indie bij de Maleische Statcii werkzaam was.

Literatuur. Onder vele werken worden hier ge- noenid: Nypels, De verovering van Java door de Engelschen in 1811, Breda, 1895 (1901); Major W. Thorn, Memoir of the conquest of Java 1815.

J a v a o r l o g (1825—30). Voor oorzaken aan- leiding zie hetartikel JAVA (GESCHIEDENIS). Nadat de strijckrachten van den hoofdstandeling Dipa Negara, die oorspronkelijk bestonden uit overloopers van de troepen van den sultan van Djokjakarta en uit vele hoofden met hunne volgelingen, lang- zamerhand tot nicer geregelde troepen waren ge- vormd, die overal stun bij de bevolking vonden, omsingelden zij de hoofdplaats Djokjakarta, die door troepen van Soerakarta word oitzet en ver- Bterkt. In laatstgenoemKle plaats Jiad de Luitenant-Generaal Merkus de Kock, Luitenant-Gouverneur- Generaal van Ned. Indie, zich van den trouw van den Soesoehoenan weten te verzekeren. Hij deed aldaar door hem gewapende korpsen oprichten, riep een voorgenomen expeditie naar Burnoe terug, ontlx>od Generaal Van Geen van IMakassar en v'ist , hulptruppen van Madoera te verkrijgen. Op 31 Augustus 1825 kwam Van Geen te Semarang aan meb een sterke troepenmacht, met behulp waar- ^m hij spoedig de gedurende twee maanden ver- broken gemeenschap tusschen die plaats en de Jioofdplaatsen Djokjakarta en Soerakarta wist

te horstollen. In Kedoo had do hoofdplaats Mago- lang z>-are tijden te verclurcn, totdat troepci uit Semarang verbotticrig in den toestand brachten. Nn word besloten van verschillende zijdon op te rukken tegen het terrein ten Z.W. van Djokjakarta, waar Dipit Ngarfi, zich opchild. Goed verband werd tusschen de hietoc uitgerukte colonne niet verkregeu en den 26on Oct. was De Kock weder te Djokja terug, daartoo genoodzaakt door s^vijands krachtig optreden in Kedoe. Op den weg tusschen Solo en Djokja, waarop Klaten de eenige verst erkte on bezette plaats r- rden een paar versterkingen opgericht evenals tusschen Sema- rang, Magclang en Djokja. In de borgpassen tusschen de residentien aan de kust ten W. van Se- marang en Banjoemas, waarin een colonne onder den luit.-kpl. Diel ageerde, hidden kleine colonnes de opstandelingen in bedwang en hier en daar werden gewapende' inlandsche korpsen opgei'icht (barisan), die tot taak kregen -het van vijanden ge- zuiverdc terrain te bewaken>V

Na ommeekomst van den Westmoesson werd do oude kraton van Plerdd, waarin de mniters positie genomen hadden en van waar uit zij de Soloscho troepen bij de bgraafplaats van Imagri en in het Zuidergeberge bestookten, door*^Cleerens ge- nomcn en toon hij weder door den vijand bezet was, den 9en Juni 1826 nogmaals door een sterke macht onder Cochius veroverd. Daarna rukten twee colonnes uit Djokja tegen de schuilplaats van Dip'ng Negara te Deksa op, gestund door drie colonnes uit Kedoc; Cleerens vatte met drie colonnes post langs de Bogowonto en Mangkoe Negara bezette hot Zuidergeberge. Deksa bleek vclraten en Pipa NegrhA naar het Zuidwsten uitgeweken. Terwijl hij achtervolgd werd deed zijn bevelheb- ber Sen tot een aan val op een eskorte, dat de voog- den van den jongen Sultan van Deksi naar Djokja moest terug gleiden en hakte het gcheel in de pan. Dit deed de oorlogskans keeren. Dipa Ngarfi, versloeg Mangkoo Negara en noodzaakte onzo insluitingscolonnes terug te trekken om Solo tegen zijne aanslagen te beveiligen. SolJewijii word den 28en Aug. 1826 op den weg tusschen Djokja on die plaats verslageii. Slechts met mocite word de weg van Solo naar Semarang vrij gchouden met soldaten, uit de Buitenbezittingen oijgcroe- pen. Tevens werd Mangkoe Boe wan a IL uit zijn ballingschap terugeroepci en op den troon van Djokja hergteld, zonder dat dit veel invloed had op de stemming der bevolking. Eerst na krachtig agereen van een drietal colonnes kon de opstand- ling uit den omtrek van Solo verd re von wordon/ Poslen op de Zuidelijke hellingen van den Merapi opgericht, verhinderden tevens, dal hij daar op> nieuw positic kon nemcn. Uok werden zijn benden, die Kedoe overstroomden, daaruit verjaagd, een hemicuude opstand in Banjoemas gedeiupt eu onze positie in Bagelen verbeterd.

Eene expeditionnaire troepenafdeeling uit Neder- kind, onder koi. Vermersch, maakte het njoelijc midden J 827 krachtiger op te treden. Het was toen reeds afdoende gebleken, dat geen blijvend succs werd verkregeu aHecn door een zcgevirend voor- waarts rukken van colonnes, doch dat, oin tot het doo te gc'jaken, ook inaatregeclen getroffen dienden te worden met betrekking tot de gebieden, waar do troepen reeds meestrc wren, bi. a. w. dat de streken in deu rug der opereerende colonnes blijvend bezet moesten worden. De ondervinding, dat de bevolking in dcDabijheid van toen reeds beslaande „Wnt(h)gs"

ons ni* licht afvallig wercl en dat de muitolingen voor die versterkingen ontzag hadden, deed het aenkbcold rypen, do hand having van do rust to bevorderen door uitbreiding van het aantal ben- tings. Naar doze bentengs is het plan, volgens hetwelk de Java-Oorlog ten slotte tot een goed einde is gebracht, hot „bndtengstelsler genaamd : f, en onrechte echter, want niet de bentengs, die in, hun working passief waren, vormden het criterium van bedocde wijze van oorlogvoeren, doch wel de talrijke colonnes, waarin de troepen- macht werd verdeeld on die, uit verschillende wa- pens saamgesteld, zelfstandig, herhaaldelijk ch- ter ook verccnigd en steeds zoovcel mogelijk in verband, ageerden, zodoende langzaam maar zeker het terrein, waar Dipa Negara, hecr en mces- ter was, inkriinpend, Evonwel valt niet to ont- kennen, dat een drcgclijko wijze van ageeren al- lecn mogelijk was clank zij de aanwezigheid van talrijke bentengs, die even zoovcel steunpinnen voor de colonnes vormden, waar zij hunne vrvres konden aanvullen, hunne zieken konden achter- laten a.a. In genocmd jaar werden het eerst bentengs op- gericht langs de hellingcn van den Merapi om Kedoe en Djokja te verbinden, en de opstand be- teugckl, die Dipa Negara in Rem bang wist te docn ontbranden. Vervolgens werden kleine tochten ondernomen in Bagclen, waar de afsluiting on voldoende gebleken was, zoewel a Is in Kedoe en Pekalongan, waar overal posten werden oppgericht, en eindelijk maatrcgclen getroffen om na den West- mocsson in April 1828 den vijand incer en nicer in te sluiten. Begin 1828 volgde de oprichting van bentengs tot insluiting van het terrein tusschen Pragii en Bogowonto; Sen tot in Bagclen doorgc- drongen, werd teruggejaagd : Kjai Madja (de raad- gever van Dipa Ncg4ra) word door een der tien ageeren de colonnes gevangen genocm; eenige vijandige hoofden onderwierpen zich on eindelijk wercl in Februari 1.829 cen wapenstilstand geslo- ten naar aanleiding van gvoercle onderhandel- gen met Dipa Negara en Sen tot. Den JOcn April echter werden de vijandclijkheden hervat. Het bestaude aantal bentengs was sedert Mei 1828 mot niun hondcl vrcmccrdcr. Tien mobielo colonnes hidden de opstandclingen in hoofdzaak tusschen de Prugii, en de Bogowonto ingesloten, maar konden niel verhiixlcrcn, dat de hoofdop- staridcling daaruit den Gdcn Aug. 1829 ontkwam. Daarbuilen gocn steun nicer vindende, keerde hij 30 Augustus naar den Westclijken oever van de Pr&gft, tcrug, waar liij door eenige colonnes zo werd achtervolgd, dat hij medio September we- der uitweek naar Selarong, waar hij door Sollcwijn verslagen werd. In Bagolen werden inniiddels in- vallicle muterbonden teruggejaagd on verhin- dcrd door te dringen in Kedoe. Cleercns bezetto de mocrassen ann de Zuidkust. Den 21 en Sept, onderwierp zich Maugkoe Boomi (oom van .Nog&trA), den 17cn Oct. SGntot, die con flinko ba- risan oprichtte om aan onzo zijdo te strijden. In dozen oorlog word die troop echter niet benut, daar Dip& Neg&r&r zich don 16cn J?cbu*ri 1830 in Zu id-Bagclen ii) handen stcldo van Cleercns. Don 8cn Maart kwam hij to Mngclang. Toon hij daar don 28en eischte tot hoofd van den Mos- linischon godscienst met den titel van Sultan to wo rd on aangestekl, word hij gevangon genomon en naar Menado yerbaunen, waar hij den 8en Jan. 1851T*6/^\recd. Ongevcor 8000 Europeanen

en 7000 onzer inlandsche krijgsJiden hoddcn in den oorlog tegen hem het levcn verlorcn : 200.000 inlanders waren als slachtoffers van den strijd om- gekomcn.

Literatuur. Ah standaard werk over den Java- oorlog is met medcwerliing der Ned. Ind. Regee- ring door het Bat. Gen. v. Kunsten on Weten- schappen uitgegeven „DeJava-oorlog van 1825— '30", waarvan de ccllcin (J894), II (1897), en ITI (1904) zijn bewerkt door P. J. F. Loibv, de deelen IV (1905), V (1908) en VI (1909) door E. S. : de Klerck.

Bantam. *Zib* het artikel BANTAM onder geschie denis.

K r a w a n g. Zie het artikel KRAWANG onder geschiedenis.

Oh e r i b o n. Te Indramajoe werden in J 816 opstand elin gen door troepen onder kapitein Van Driel verslagen. In 1818 brak in Cheribon een opstand uit onder Bagoes Scrit, die door een troepen- macht onder Luitenant- Kolonel Van Hoorn werd bedwongen.

SUMATRA. S u m a t r a ' s W e s t k u s t. Nadat, op aanhoudend verzoek van Alaleische hoofden om hulp tegen de steeds veld winnende Padri's (zie PADRI'S), in Februari 1821 Semawang, aan het meer van Singkarak, dat vroeger door do Engelschen bezef was gewccst, ook onzerzijds van een militoire be- zetting was voorzien, werd do zg. Padri-oorlog gcopend met een aanval van die bezetting op do Padri-kampong Soli-ajer (30 April 1821). In October d.a.v. werd het zenden van eene specials expeditie naar de binncnlanden van Sumatra gelast, waarover het bevel word opgedragen aan den Luitenant- Kolonel Raaff. Nadat deze in 1822, bijgestaan door Malcische hulpenden, met gun- stig gcvolg had gestreden, rukte hij in April 1823 op tegen Lintau, den hoofdzetel der verzetspartij. Hij lecd echter dchec bij een poging tot het for- ceeren van den overgang van den Marapalam, dientengvolgc en ook in verband met tegenslagen van andoren aard, besloot Raaff den 17den tot den terugtocht, waarbij de Padri's aanvankelijk verwoede aanvallen deden. Daar onze troepen voorloopig niet in staat waren actief op te treden, werd de vijand steeds drierster en bracht hij zelfs de gemenschap tusschen onze posten in gevaar. Nadat Raaff, die naar Batavia was ontboden, als Resident en Bevelhebber der troepen vandaar was tcruggeckcrrd, sloot hij den 22sten Jan. 1824 te Masang met de Padri's een vredesvredag, dat editor door dezon, kort na het overlijden van den 29- jarigen overste (17 April 1824), werd heroo- pen. Enkele maanden later werd de Koloncl H. J. J. L. Bidder De St tiers tot Resident on Militair Commandant benocmcl, die ingevolge zijne in- structie zich op het stand punt stele! e, dat bij ge- schillen tusschen Padri's en Maleiers onze gewa- pendc macht slechts in dringende gevallen zou optredon. Dezo politick van ontlouiding, door de Padri's aan onmacht toegeschrcvvn, had een aanval lend optreden hunnerzijds en hot onstaan van on rust in do onclcrworpcn st reken tongvolgc. Dorhalvo was De Stuers in 1825 wel to gewapend optreden verpHcht, waarbij het hem spoedig ge- lukto met ongeno hoofden een vrcdsvordrag to sluiten. In 1826 moest de troepenmacht ter Su- matra's Westkust worclon ingekrompon tot vor- sterking van do troepen op Java (Java-oorlog), zoodat onder het vrcdsc bestuur van Do Stuffs die in Juni 1829 aftrad, krijgsverrichtingon van-

zelf onmogelijk waxen, hetgeen ons prestige niet ten goede kwam. Na het vertrek van De Stuers werden het civiel- en het militair bestuur ter Westkust gesplitst; in Maart 1831 evenwel, onder het bevel van den Gouv.-Gen. van den Bosch, had wederom voorschijning plaats in handen van den Luitenant-Kolonel Elout, die al dadlijk zich ge- noodzaakt zag naar de wapenen te grijpen, om ecnigo gedochten der Bencdenlanden, die in verzet waren gekomen, tot gehoorzaamheid te dwingen. Voor een optreden tegen Naras en de VII Kota's werd in Mei 1831 een tijdelijke troepenversterking van Java, gezonden onder den Majoro Michiels, die, na een succesvol optreden in Juni en Juli, waardoor het gezag in de Bencdenlanden werd hersteld, naar Java terugkeerde voor het voeren van besprekingen over een krachtige actie tegen de Padri's. Middelenrijlgelukte het Overate Elout do sterkte stelling op den Marapalam (zie boven) op 6 Augustus bij verrassing te nemen, welk feit echter niet onmiddellijk kon worden benut wegens de onvoldoende sterkte van de troepen, die niet aangevuld konden worden, wijl de Gouv.-Gen. Van den Bosch vermoedde Java niet van troepen te mogen ontblooten. in verband met den politieken toestand in Europa. Toch werd nog in 1831 een troepenafdeeling uit Batavia, wederom onder bevel van den Majoro Michiels, naar Sumatra's Westkust gezonden om, in vereeniging met de vloot, een einde te maken aan den grooten smokkelhandel, die, vooral te Katagam, door de Padri's werd gedreven.

In verband met de politiek, die de Gouv. Gen. Van den Bosch ten aanzien van Sumatra gevolgd wenschte te zien en die in hoofdzaak neerkwam op gelcidelijker onderwerping van het geheele eiland tot het gebied van den Sultan van Atjeh, begon Elout in Juli 1832 een agressieve beweging, daartoe in staat gesteld door een van Java verkregen troepenversterking, gedeeltelijk bestaande uit het legioen van Sentot (zie hiervoren onder Java o r l o g). Het eerst wendde Elout zich tegen Lintau, waar, van de overzijde van deii Marapalam, de Padri's een sterke stelling hadden bezet, die inzonderheid door de beleidvolle actie van den Luitenant-Kolonel Vermulen Krieger spoedig werd vermeersterd. Nog in dezelfde maand waren Lintau, Boea en Kaniang in t Agamsche genomen; in September werd vervolgens overmerkt tegen Bondjo 1, dat reeds den 21sten werd vermeersterd, landschappen Rau

en Mandailing hunne onderwerping aanboden. Intusschen was van uit Agam met goed gevolg opgetreden tegen de L Kota's (Pajokomboeji), welk succes in October door Elout vercl voltooid. In den gunstigen toestand evenwel kwam in Januari 1833 eene wending, die zich daadwerkelijk het eerst openbaarde door het vermoeden van 2 soldaten tusschen Bondjolen Fort Van tier Capellen, spoedig gevolgd door het vermoeden van de jnilitair bezetting van Bondjolen en andere eiten, welke den Overste Vermulen Krieger noopten in de colonne, die onder zijn bevel naar de oproerige streek was opgerukt, van uit Pisang den teruglocht aan te nemen, waarbij door de voortdurende aftallen van den vijand belrekkelijk groote verliezen aan gesneuvelden en gewoonden werden geleden. Gaandeweg breidde de opstand zich uit, waarop Elout besloot zijne troepen naar het centrum terug te trekken en de uiterste posten te doen bezetten door soldaten van Sentot. In het laatst van Mei acliiaarde ook Agam zich aan de zijde

der ontvreemden; een post aldaar werd afgehoopen en Fort de Kock ingesloten. Wel word doze plaats ontzdbeh ^16 algomeene toestand bleef zeer bedenklijk.

In Juni kwam de General-Majoor titulair Riesz, als "Ooinmissaris" met het opperzage ter Westkust belast, met ruim 1000 man versterking aldaar aan, waania weder aan offensief optreden kon worden gedacht: ten koste van menig ernstig gevecht (Kaniang) en zware verliezen onzerzijds werden Agam en de L Kota's weder onderworpen. In Augustus arriveerde de Gouv. Gen. Van den Bosch zelf met den titel van „Oommissaris-Generaal over N. I." ter Westkust; hii was van oordeel, dat in de eerste plaats Bondjo, het brandpunt van het verzet, weder onder ons gezag gebracht moest worden. Eene daartoe strekkende onderneming leidde editor niet tot het doel. Integendeel zag Van den Bosch ten slotte zich genoodzaakt met zijne troepen op Fort de Kock terug te trekken. Deze tegenslag wakkerde den moed der Padri's nog aan en weldra waren ook Rau en Mandailing geheel in opstand; het Fort Amelingen werd ingesloten.

In Februari 1834 kwam het militair gezag ter Sumatra's Westkust in handen van den Luitenant-Kolonel Bauer, die, volgens de instructien van den in October t. v. weder naar Java teruggekeerde Gouv. Gen. Van den Bosch, den strijd met kracht wilde doorzetten (Matoc, Bondjolen), doch daarin bij de hoogere autoriteiten geen steun vond. Toch ging het jaar 1834 niet geheel zonder krijgsverrichtingen voorbij; de voornaamste daarvan was het in Juni bij verrassing nemen van de stelling bij Matoc, die toegang tot Bondjolen gaf. In April 1835 werden de operatien hervat in de richting van Bondjolen, waar van de bewoners in Sept. 1834 onderhandelingen hadden aangeknoopt om zich aan ons gezag te onderwerpen; spoedig waren verschillende kampongs, waaronder Pisang, vermeersterd en in Juni werden onze troepen, na een hevig gevecht bij Padang Lawe in een verschanste stelling tegenover Bondjolen gelegerd, waarmede eene periode van hevigen strijd om de versterkte vijandelijke positie rondom flootsplaats werd ingelcid, die eerst den 16en Aug. 1837 met den val van het beruchte Bondjolen eindigde, nadat inxmiddele het militair bevel was overgegaan op den Genraal-Majoor Cleercns en van dezen in laatstgenoemd jaar op Michiels, aan wiens benoeming nog was voorafgegaan de komst, in Januari 1837, van den Jxjckercommandant Cochius, als Oommissaris ter Westkust.

Michiels, intusschen tot kolonel bevorderd en tot Gouverneur en Militair Oommandant van de Westkust benoemd, begaf zich in Sept. 1837 naar Ran, waar hij den toestand gunstig vond en de leiding van de actie tegen Tamboesi overhiet aasi den Majoro Van Sevenhoven. Het volgende jaar echter moest Michiels in Jaatsbedoeld Jandschap zelf de aanvoering op zich nemen, tencinde Daloe-Dajoc, de hoofdversterking van het verzetshoofd, te vernietigen (Dec. 1838). In Februari te voron ware de XIII en IX Kota's na luttel schermutselingen onder ons gezag gebracht. In 1839 was een expeditie noodig tegen de Atjehers, die ons herhaaldelijk moeielijkheden hadden bezorgd in het nabijgelegen gebied gedeelte van Sumatra's Westkust; in 1840 aanvaardde Michiels zelf de leiding van deze expeditie en gelukte het hem de kust tot en met Singkel in onderwerping te brengen. In Februari 1841 brak, onder leiding van den Regent van Batiptoeh, een opstand uit, die zich uitsprekte van Pn-

dang Pandjang tot Fort van dor Capellen, doch (lion Slicliiols spoedig wist te onderdrukken.

Het programma van Van den Bosch, om ghechl Sumatra tot Atdjd onder ons gezag te brengen, was in 1841 in Noordelijke richting volbracht. Ten Zuiden echter van de Bovenlanden was nog een uit-gestrekt gebied onafhankelijk on ons vijandig/ Hier vonden velen ontovredencn een schuilplaats op de grensstreken oncler ons gezag stonden inoormalen aan invallen van die zijde bloot. Daarom wrcelen van November 1844 tot Januari 1845 meerdre kleine excursies daarheen ondernomen, die meeren-decjs met goeden uitslag werden bekroond. In April 184G zag Michiels zich nog genoodzaakt zelf een expeditie tegen de XII Kota's te leiden, waar een dreigende houding tegenover ons gezag was a an gen omen; na do vermostering van *s vijanda hoofd versterkt keerden ook hier orde en rust terug. Sedert moest ter Sumatra's West-kust nu en dan nog de hulp van de militaire macht worden ingeroepen tot het onderdrukken van meestal plaatselijke woelingen, o.a. in 1899, toen een kleine troepenmacht naar het zelfbesturend landschap V Kota's moest worden gezonden, en laatstelijk in 1908, toen op meerdre plaatsen vooral in de Padangschc Bovenlanden ougeregcl-dheden uitbraken, in verband met de invoering van de belasting van de bcdrijfs- en andre inkomsten der inlandsche bevolking, gepaard met afschaffing van de vcrplicitc kofficultuur.

Literatuur: Van de geschriften nepens do krijgsbedrijven tegen de Padri's ter Westkust van Sumatra zijn hier te vermelden: „Ncerlands souve-rciniteit op Sumatra" door den Gen. Maj. A. V. Michiels; „De vestiging en uitbreiding der Neder-Janders ter Westkust van Sumatra" door den Gen. Maj. H. J. J. L. de Stuers, uitgeg. door Prof. P. J. Veth; E. B. Kiclstia, Sumatra's Westkust van 1819 1825, 1826—1832, 1833-1835, 1836-1840, 1841 1819 on fcedri 1830 (Bijdr. T. L. V. \ an N. I., 5c volgr. II t/m VII).

Djam bi. Zio het artikel DJAMBI.

Literatuur: „De ondenverping van Djambi 1901 — 1907" door G. J. Velds, (Extra-bijlage No. 24 van het Indisch Militair Tijdschrift), „Ovcrzicht van do militaire actio in Djambi en Palonibang" in het rudi'r-h Militair Tijdschrift, jnargangen 1916 en 1917.

Korintj i. Toen tijdensde woelingen in het Djambische in 1901 en 1902 de ons vijandige elementen aldaar in het aangrenzende Korintj i een wijlqjlaats vonden, van waar op verschillende wijzen het verzet in Djambi claudwcrkoelijk we rd gescund, zonder dat op verfoogen van bestuurszijde neht were! geslagen, we rd in October 1902 bcsloten tot het zenden van een militaire macht-. In afwachting daarvan worden «lc nl het Gouvemement sgebied naar de landschap- ljen Srrampas en Soengei Tenang voorende wegen \ cikke'id en voor het verkeer afgeslotciT (November 1902). In Januari en jMaart 1903 ondervonden onze patrouilles gewapend on tegonstand, waarop in April bepaald word, dat Noord-Korintj i zou wor- <lon bezocht en afgepatrouilleerd door troepen onder bevc-4 van den Militairen Coimmandant van Sumatra's Westkust, den Luitenant-Kolonel Bruyuus, welco macht van Indrapocra naar Tapan zou op-rukken en tevens dicncn zou tot Hteun van een mi- itair opt reden tegen Zuid-Korintj i uit het Djim- bische, waartoe van Java tijdelijk versterking word g-!zon(lcn. In de maand Jiini was de Noord-Korin-tj-i-expeditio vereneigd te Kota .Limau Siring, van

waar word opgorukt naar Rawang en na cngne gecvchten op 19 Jimi Lenipoe word bereikt. Den 3d on Juli we rd de zwaar versterkte kampong Pengasi genomen on drio dagen later do cerate aanraking verkregeu met do Zuid-Korintj-i-colonnec. Den 12den Juli waren bcide colonnes ghechl vereenigd te Poc-lau Sangkar en we rd de gezamenlijke lading in handen van Overste Bruyn is gestelct.

Enkele dagen daarna mislukte een aanval op het zwaar versterkte kampong-complex Poelan Te- ngah, waarop van Padang versterking were! ontbo- den, waaronder een scfFlc onbespannen berg-artille- rio. De op 9 Augustus herhaakc aanval had betorc gc volgen, waarop den volgcnden dag a He d'ipati's van de naburige landstrcken liunne ondenverping aanboden. Begin September word de expedition- nairc troepenmacht oitibonden en Korintj i voor- looppig bezet door een tc Sendara (t. r. Sanggaran) Agocug gclgerdo garnizoens-compagnie.

Literatuur: De Expeditie naar Korintj i in 1903 (Ind. Mil. T. Extra Bijlage no. 17).

Lampong chodisriet en. Van 1818—1829 hadden in dit gowest verschillende krijgs- verrichtingen- plaats tegon zeeroovers en tegen Raden Intan, het door Daendels tot prins-regent der La in pongs aangesteldo rooverhoofd, die cehter noch door de Engelschen noeh Jater door ons was erkend. Zoo werd in 1819, tegelijk met de eerste expeditie naar Palembang, eene colonne onder kapitein Van Hulstcyn naar de Lam pongs gezonden, welker actie in verband met den ongunstigen afloop van genoemde expeditie, weinig resultaat had.

In 1832 verdreef eene expeditie onder kapitein Hoffman de opstandelingen onder Batin ifemong uit een versterking nabij kampong Tarat as. Het volgende jaar mislukte een ondenmcing onder den zelfdcn kapitein tegen de versterking Radja, Gegeh, waarop in 1834 eene expeditie onder kapitein Power word niterust, die evenmin hot gestelde doel be-reikte. Een grootere troepenmacht vertrok daarop 25 Sept. 1834 onder bevel van kolonel Elout van Batavia om in de Lampons ruste orde te herstel- len. Baclja Gegeh viol 24 October in onze handen, terwjl de hoofdopstandeling Kaden Djamba in het begin van 1835 gevangen werd genomen en de vijandlijke benden uiteengejaagd werten.

In 1843—46 hadden kleinre ondeniemen, hoofdzakelijk onder leiding van kapitein Juch plaats, die eindigden met de ineming van de hoofdverster- king der opstandelingen tot Meramboeng. Eene expeditie, in Augustus 185G van Batavia gezonden onder bevel van kolonel Walson, vond de versterking Bandocloc verlaten, stelde zich in het bezit van de sterko positie Gala Tnnab, vonuicsterte Ketini-bang, nam cunigno der hoofdopstandelingen gevan- gen en richtte eonigo posten op.

Bonkoeion. Tijdens de krijgsverrichtingen tegen Am pat Lawang (Palombang) onder den luit.-kol. Hdbacli in 1852, werd een kleine troepenmacht, onder majoor Jeeke], van Batavia naar Benkoklen gezonden, waar de opstandelingen uit Am pat Lawang aanhoudend invallen deden. Paar doze troepenmacht niet voldoende van t ransportmiddelen was voorzicn om met do troepen onder Helbach saam te werken, werden zij als observat iekorps te Socro gebozigd.

In 1853 had eene excursio in de Ommelanden tegen kwaadwilligen plaats, terwjl in 1873 gewapend optreden in het landschap Lals nocxlig was, naar aanleiding van het vermoonen van twee bestuurs- ambtenaren.

At j c h c n Ond crh o righd c n, P a l o m - b a n g, Tapanoc l i. O o s t k u s t v a n S u m a t r a, T o b a - c n B a t a k l a n d e n, I n d r a g i r i, K w a n t a n. •

NIAS, BATOE-EILANDEN en MEN TAWEI-EILANDEN.

Voor de krijgsvomcltingen zic de gelijknamige artikelen onder g c s c h i c d c n i s.

BANKA. In verband met de onlusten in Palcn- bang wcrcln in 1819 onze posten op Banka veront- rust; c n troepenmacht onder kapitein Ege s t i c t h e t h o o f d v o o r h e t z e e r o o v e r n e s t K o t a B a n k a; c n z e l f d e l o t o n d e r g i n g i n d a t j a a r c n g e d e l t e v a n d e t r o e p e n m a c h t b e s t e m d v o o r d e c e i * s t e e x p e d i t i e n a a r P a l e m b a n g (z i e h e t a r t i k e l P A L E M B A N G) o n d e r d e n k a p i t e i n L a c m l i n g. I n w e e n v a n d i t s u p c e s h u n n e r z i j e l s v e r p l a a t s t e n d e z e e r o o v e r s h u n h o o f d v e s t i g i n g n a a r N i c r i. N a d e n m o o r d o p d e n R e s i d e n t S m i s s a c r t i n h e t b i n n e n l a n d d o o r d e l o o f d o p s t a n d e l i n g B a r i n w e r d e n d e b e z e t t i n g e n o p d e z e v e n p o s t e n o p h e t e i l a n d v e r s t e r k t e n c n c o l o n - n e o v e r g e v o e r d n a a r P a n g k a l P i n a n g, a h v a a r s p o e d i g t l a a r o p d e l u i t, k o i. R i e z h e t b e v e l o v e r d e O o s t k u s t v a n h e t e i l a n d o p z i c h n a m. I n 1820 e n '21 h a d d e n o p h e t c i l a n d k r i j g s v e r r i c h t i n g e e i p l a n t s d o o r t r o e p e n o n d e r b e v e l v a n l u i t, k o i. K e c c r, d i e K o t a W a r i n g i n, N i b o n g e n N i e r i v e r o v e r d e n (M a a r t J S 21). V o l k o - m e n r u s t i g w o r d h e t e i l a n d c e r s t n a d e n g u n s t i - g e n a f l o o p v a n d e t w e e d e e x p e d i t i e t e g e n P a l e m - b a n g (1822). N a d e n d o o d v a n B a r i n, d i e z i c h i n 1828 h a d o n d e r w o r p e n, s t o o k t e z i j n z o o n A m i r o n r u s t, w a a r d o o r i n 1850—51 g e w a p e n d e r h a n d m o e s t w o r - d e n o p g e t r e d e n d o o r t r o e p e n o n d e r m a j o o r B e e - k i n g, d i e t a i v a n p o s t e n d e e d o p r i c h t e n e n v e e l v u l - d i g d e e d p a t r o u i l l e e r e n. D e z e k r i j g s v e r r i c h t i n g e n e i n d i g d e n m e t d e g e v a n g e n e m i n g v a n A m i r.

In Dec. 1899 en Jan. 1900 moest een kleine troepenmacht van Java naar Banka worden gezonden voor het onderdrukken van onlusten onder de Ohineesche mijnbevolking.

BILLITON. Op dit eiland bad alleen gewapend op- treden plants in 1911 tot demping van onregel- heden onder de chineesche inijncvolkiug. Zie het artikel BILLITON.

RIOUW EN LINGGA-AKCHIPEL, zie het artikel RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN onder geechi e d e n i s.

BORNEO. Westor-Afdeeling van Bor- n e o. Op verzoek van den Sultan van Sambas, die onze hulp inriep tegen de Ciineesche kongsi's, w e r - d e n i n 1818 a l d a a r e e n i g e m i l i t a i r e p o s t e n o p g e r i c h t. H e r h a a l d e a a n v a l l e n o p d i e p o s t e n c h i n 1819 o p P o n t i a u a k m a a k t e n l i e t n o o d i g, d a t i n J 822 e e n t r o e p e n m a c h t o n d e r l u i t - k o l o n e l H. d e S l u e r s v a n B a t a v i a n a a r P o n t i a n a k w e r d g e z o n d e n, w e l k e n a a r M a n d o r o p r u k t e, w a a r d e C l i n e e z e n z i c h o n d e r w i e p e n. N a u w e l i j k s w a r e n d e t r o e p e n t e P o n t i a n a k t e r u g o f d e C h i n e e z e n b e g o n n e n z i c h t e L o e m a r e n t e L a r a h t e v e r s t e r k e n; u i t z e v e r l e r k i n g e n w e r d e n z i c h i n 1823 g r o o t e i d e e l s d o o r D e S t u e r s v e i - d r e v e n, d o c h i n 1824 b e l e g e r d e n z i j S i n g k a w a n g e n n o o d z a a k t e n d e b e z e t t i n g v a n d i e n p o s t, n a a c h t d a g e n s t r i j d e n, n a a r S a m b a s t e v l u c h t e n, w e l k f e i t, w e g e n s g e b r e k a a n t r o e p e n (J a v a - o o r l o g), o n g e s t r a f t m o e s t b l i j v e n.

Eerst in 1850 kon de Ind. Reg. zich weder met de misstanden ter Westkust van Borneo inlaten; de krijgsvomcltingen, die hiervan het gevolg waren, begonnen met een gehec onzerzijds, doordien de kap. ter zee J o h r m e t e e n l a n d i n g s d i v i s i e e n e e n d e t a c h e - m e n G i n f a n t e r i e h e t h o o f d s t o o t t e v o o r c e n v e r s t e r - k i n g a a n d e S e d o u w r i v i e r. H i e r d o o r a a n g e m o e d i g d.

besloot de kongsi Thai Kwong de Hollanders te verdrijven; zij vrcovcixle Pemangkat, waarop een troepenmacht onder den luit. koi: Sorg van Batavia werd overgevoerci, die na een zeer hevige gevecht Pemangkat hrcrovenl, dat echter tengevolge van de heftige aanvallen der Chineezen wedrom moest worden verlaten.

De troepenmacht wercl hicrop versterkt en het bevel over de t r o e p e n o p g e d a n g a a n d o n l u i t, k o i. L e B r o n d e V e x d a (S o r g w a s a a r b e k o m e n w o n d e n o v e r l e r d e n), d i e c v n c n s v o o r P e m a n g k a t h e t h o o f d s t i e t.

Eerst na langdurige onderhandelingen werden de vijandclijkheden in 1853 onzerzijds hervat, en trok op 29 Maart kapitein Kroesen met een colonne naar Sebawi en vandaar naar SGpang alwaar hij door de Chineezen werd ingesloten, doch door een colonne onder Kap. Van Houten uit Sambas werd ontzet.

Sepang werd verlaten, maar Seminis, dat a a n h o u d e n d w e r d a a n g e v a l l e n, b l e e f d o o r o n z e t r o e p e n d e o p s t a n d e l i n g e n t o t S e b a l u u. T n J u n i 1856 w e r d o n z e p o s t t e L o e m a r o v e r v a l l e n. O n l u s t e n i n 1884 t e j M a n d o r u i t g e b a r s t e n n o o d z a a k t e n d e n l u i t - k o l. V e t t e r M a m p a w a t e b e z e t t e n, d e n m a j o o r S c h a f e r, d i e m e t t r o e p e n v a n J a v a w a s o v e r g e k o n i e n, p o - s i t i e t o d o e n n o m e n b i j K o e b o o T e n g a n o p j i c t p a d n a a r M a n d o r e n d e C h i n e e z e n, d i e e e n a a n s l a g o p B e n g k a n g h a d d e n o n d o m e n e n, t e v e r d r i j v e n.

Na nieuwe versterking te hebben aangevraagd trok Vetter met een colonne tegen Mandor op, dat hij bczette. Nieuwe ongeregelkheden om Mandor maakten het noodig de weder teruggezonden ver- sterkingen aan troepen opnieuw aan te vragen en daarmede naar Mandor te rukken. De Chineezen werden uit hun versteking en uit het grootstc gedeelte van Mandor verjaagd. In de hoofl plaats bleef een garnizoen achter.

In 1823 werd een redoute te Sintang bezet. Drie jaren later werd deze post ingetrokken, maar in 1847, toen Janies Brooke Serawak had bezet, opnieuw betrokken.

De Sintangsche grooten, Pangcran Mocda on Koening vrlieten toen de hooflplaats en Pang6- ran Ratoe ondrnam een vergeefschen aansJag op Sintaug. De waameinende res., maj. Kroeseo, verdreef de opstandelingen van daar en volgde hen op de JleJawi, waar hij in Mei van het volgende jaar hun versterking bij Soengei Man vrcovcixle na eerst tcruggeslagen te zijn. Luit.-kol. G. F. Nauta trok in Kebr. 1859 tegen de opstandelingen op, nam Kainpoeng Klamboe, doch moest van een tocht naar Tdbidah afzien.

In 1863 vesligde zich een vitgewekene uit Ban - d j e r m a s i n, P a n g k a n M a s N a t a W i d j a j a, a a n d o b o v e n - M C l a w i e n s t o o k t e d a a r o n r u s t. H i j o n t - v j u c h t t e u i t N a n g k a I n g a r a a n d e K a j a n - r i v i e r, t o e n h i j d a a r w e r d o p g e z o c h t. I n h e t v o o r j a a r v a n 1864 s t o n d S i n t a n g w e d e r a a n a a n s l a g e n M o o t. E e n t o c h t v a n e e n e c o l o n n e o n d e r l u i t - k o l. D e N e v e n a a r N a n g a h K a j a n o i e r d o m e n, h a d g e e n g u n - s t i g r e s u l t a a t. T w e e k l e i n e c o l o n n e s b o r c i k t e n i n M e i v a n h e t z e l f d e j a a r w e l d e B o v e n - I n g a r, m a a r k o n d e n d e n t o c h t n i e t t o t T e b i d a h v o o r t z e t t e n *.

Toen de hooftplaats karb daarop weder door vyan-delijke benden werd bclaagd, worden Ba men en Namoh bezot, Daar geraakte het stoomschip Ka-poewas aan den grond en viol in's vijands handen, na zoolang mogelijk verdedigd te zijn. Nu werden troepen van Batavia naar Borneo's Westkust gezonden, spoedig door nog meerder gevolgd, en de Melawi-streek werd zonder veel bezwaar tot rust gebracht. To Nangah Pin oh word een post opgericht. In 'laart 1805 werd Soengei Pinang door ons bezet. Die plaats stond al spoedig aan aan- vallen bloot, zoodat major Van Steen bergen ge- noodzaak werd haar te hulp te komen. Op voor- stel van den Commandant van het leger werd be- sloten deze posten in te trekken en werd de luit.- kol. De Neve door den luit.-kol. Wiggers van Kerchem vervangen; de vijand word to Nawa-h teruggeslagen, de post te Soengei Pinang opgeheven en na con toebt op de Melawi tot Re ban Taboeng keexilo de rust langzanichrand terug. Slechts restte nog Mas Nata Widjaja en zijn helpers uit Sorawai te verdrijven. Daartoe voer een colonne onder luit.-kol. Van Vugt de rivier op en vermeersterde de versterkingen te Moengoei Seli- pau en te Kroab. Serawai werd vervolgens bezocht en de woningen van Pangeran Mas werden in do asch gelegd. Onder Raden Poetra (n Began) als apanage-houders werd liet MeJawi-gebied verdceld.

Oproerigc handelingen, die in 1874 plaats von- den, hij welker betegeving de ass.-res. op de Mesi- koo sneuvelde, werden door een colonne onder luit.-kol. P. R. de Rochemont bed won gen. Het versterkte huis van den oproerling Pandong werd verbrand. Hij zelf wist to ontconken.

Verzet van de Tcbidah-Dajaks tegen de bevelen van den Pancmbahan en het verslaan zijner troepen noodzaaken ons in 1891 krachtig op te tre- den. Luit.-kol. Deykerhoff voer 18 Aug. met een troepenniacht naar Nangah Tebidah, dat 1 September bezet werd, vermeersterde eenige ver- sterkte huizen en vond andere verlaten. Den 12en Sept, berickto hij het vevlaten Waoc. Twee dagen later were! Nanga Boca verlaten en na cnkcle huizen vernield te hebben betrok een deci der colonne een bivak te Nangah Lar. Te Nangah Tebidah, waar ecu versterking word opgericht, onderwierpen zich de hoofden van Tcbidah. Den 7en Oct. kecrclen do troepen naar Sintang terug.

In November 1895 verwekte Raden Pakoe Djaja gifting en verzet in het stroomgebied van do JJovent- jJclawi van het landschap Sintang. Do excursien, <1 ie naar aanckling hiervan noodig wa- ren en waaraan ook troepen van Pontinak deel- namen, hadden tengevolgc dat cnkele versterkin- gci) werden vermicstord, ecu groot aantal vijanil en werd opgevat on conige hoofdpersonen zich overgaven. /Ylhocwel Pakoo nog niet was opgevat, werd de toestand in begin 1896 zoo gunstig gcoordeeld, dat in Mafit in een deel der excursie- troepen naar Poitianak terugkeerde. Kort daarop (22 Maart) werd Pakoo in een bendng van het Njangei- stroomgebied dooreen bovojkingspatrouille, waarbij gewapendo politio, onder den controleur Westcnck omsingelcl, waarop hij zich met do zijnen aan dien controleur overgaf. Hiermedo was het verzet gebroken en namcn de verwickclingon een einde.

In Februari 1908 word de rust te Sintang ver- Btoord door een tweetal gcestdrijvers, dat zich spoedig een aanhang wist te verwerven oin zich tegen het Ini. zelfbestuur te verzetten. Het gelukte

do militaire nacht de zich gevormd hobbende benden uiteen te jagen. Na een gestadig patrouil- leeren, ook door troepen uit Pontianak, melckcln zich alle hoofden der opatandJingcn.

In December 1909 maakte een opstand van eenigo Desa-Dajaks in het landschap Meliau, <lio o.m. een politicpatrouillo aanviclen, het noodig con militairc macht denvaarts te zenden, die vcrschillende aanrakingen met vijandelijko ben- den had. In genoefid jaar en in 1910 hadden in de Wester-Afd. van Borneo nog vcrschillende andere kleinere excursion en patrouilles plaats, die hier niet. vermeld kunnen worden.

De invoering van eeno nieuwe rgeeling op de inning van cle hasil der Dajaks, waarniede afschaf- fing van alle verplichte leveringen gepaard ging, icidde in 1912 tot ongeregelheden in Sanggau en Liindak. Deze noodzaaken tot gewapend op- treden van afdelingen van de militaire bezetting van Bomeo's Westkust, die begin 1913 nog ver- sterk werden door troepen van Java. In Mei 1913 werden door de onzen twee versterkingen bij den Riam Melanggar, zoomede cle kampong Njatai genomen ; cinde 1913 kon de toestand in Landak bevredigend worden genoemd.

In 1912 openbaarde zich, onder den invloed van de politieke gebeurtenissen in China, verzet onder do Chinesche be volkin g van Sambas en Mampa- wa. De moord op een tweetal Chinesche belas- tminners was aanleiding tot het zenden van een colonne uit Java, waania de houding van de Chi- neezen in Landak ten goede veranderde; in Mam- pawa had de actie van een patrouille een goede uitwerking. Alhoewel in 1913 na het registreeren van de Chinesche bevolking en het innemen van hare vuurwapens, de toestand bevredigend bleef, was in dal jaar een geregelde patrouillegang voor het uitoefenen van toezicht op cle be vol king toch noexlig.

In hot laatst van 1913 werden orde en rust in het Kajangcbied van het landschap Sintang ver- stoord door een bende, die zich ten doel stelde den tenigkeer van den in 1912 ontslagen bestuur- der van dat landschap to bewerkstelligen. 9 December word de controleur van de onderafdccling Melawi door de o)siandelingen vermoord; een der- waais gezonden patrouille ondervond min of meer tegenslag, waarop versterking uit Sintang werd ge- zondcu. Hot gelukte deze spoedig do leden van do bende to verspreiden en den aauvoerder op te vftten, waarna ordo en rust wederkerden.

In Mei 1914 ontstond, tengevolge van te ver ged ro ven godsd icnstij ver, ontevredenheid over heercuilensten, belastingen en afschaffing van verplichte persoonlijke diensten bij de hoodten, on rust in het landschap Mat an, die zich het eerst openbaarde door een aanval op een militairo pa- trouillo.

De daarop gevolgde krachtdadigo actie, waarbij 11 Juni de versterkte kampong Toembang Titi con 18 Juni do zeer sterke ben ten g Tandjocng Geel an g wevden genomen, maakte aan het verzet in dit landschap een einde.

Een in Juli 1914 in do onderafdccling Mam paw, begonnen opstand onder do Chineezen, die ook de Dajaks tot verzet wisten over te halen, breidde zich spoedig uit over do geheelo onderafdccling Sing- kawatig en veroorzaakte ook gisting in de onder- afdeeling Lara en Loom ar; ook de bevolking van

de onderafdeelingen Landak en Sanggau schcen niet te verti-ouwen en zelfs te Pontianak hccrschte on rust. Het gouvcrnmcnts-etablissement en de opiumverkoopplaats te Mam pawn werden 2S Juli gplunderd en vcmickl, een lot, dat vcrschillcndc opiumverkoopplaatsen en pasanggrahans elders eveneens ondergin gon ; onze patrouilles werden overal beschoten. Ook in hot Sangkingsche bra-ken ongergcldheden uit. Een en ndor niaakte het noodig troepenversterking van Java naar Borneo's Westkust te zenden. 6 ■ Aug. kwam al- daar ook aan de Generaal-Majoor van Rietschoten, die tot- Regeeringscommissaris was benoemd, ten einde een onderzoek o rit net de onhisten in te stcllon en, na bespreking met den resident, voor- stellen te doen. Na een krachtige actie van de troepen, die, naar de nicest bedreigde punten gezon- den, weinig verzet van bepaald emstigen aard ondervonden, doch in den beginne eenige aanval- len hadden te doorstaan en eenige versterkingen hadden te nemen, verbeterde te toestand gelei- delijk.

Begin 1915 werd het Songkong-gebied, bo ven Sanggau en boven Landak van vijandlijke ele- menten gezuiverd, zoodat aldaar de rust reeds einde Februari was hersteld. In diezelfde maand werd het onrust ig in het Jandschap Siimpang (af- decling Ketapan), waarop dit gebied were! afge- patrouilleerd. Nadat in Maart eenige schuilplaatsen waren overvallen, waarbij verzetlieden, waaronder hoofden, waren neergelegd of gearresteerd, was ook hier de rust wedergekend. In Aug. d.a.v. had een excursie naar Boven-Tajan plaats, die eindigae met de overvallening en arrestering van Panglima Awong, die eenige kampongs tegen het gezag had opgezet.

Literatuur: E. B. Kiclstra, Bijdragen tot de geschiedenis van Borneo's Westerafdeeling, Leiden 1889; de Wetenschappelijke jaarberichten van de Ind. Krijgskundige Verccnigin⁴ 1914 en 1915 cii de Koi. Vei- lagn.

Zuider- en o s t e r a f d e e l i n g v a n B o r n e o.
Zie het artikel BANDJERALASIN (RTJK VAN). Als aanvulling van het in dat artikel gegeven geschiedkundig overzicht inoge dienen, dat het 200 man sterke gamizoen, in het Bandjer- masinsche rijk aanwezig tijdens dat rijk in liet begin van 1859 in staat van oorlog werd verklaard. (Bandjermasinsche krijg 1859—1863), werd ver- sterkt. Den Men Juni ontzette kap. Van Oyen het ingesloten Pengaron. Eenige centra van opstand werden bezocht, Poeloe Pctah aan het verbindingswater tusschen de Barito en de Kapocas be- zet, Soengci Besar ontruimd bevonden, en Ko- tah marah veniield, Tjampaka ve rove rd, de aan- val van Demang Lehman op Martapoera afgesla- gen, in het begin van Aug. Goenoeng Lawak door een troepenmacht onder koj. Andresen gen omen en Tabanio bezet.

In Sept. werd de vijand uit Soengci Pring ver- d re ven en kap. Schiff vero verde het wed er door de muiters bezette Goenoeng Lawak. In Oct. nam hij ⁸ vijands stelling te Tjinta Poeri ten Noorden van onzen post te Mataraman. Maj. Verspijck, tot mill taircn commandant aangesteld, rukte met ontvan- egen vers terking naar Moening, dat verbrand werd ; hij < lreef den vijand uit Tun ah Laoet, waar te Plci- hari een post werd opgericht, nam en bezette Moengoe Thayer en dreef de opstandelingen over- al terug. Nadat het stoomschip de Onrust door Soerapati was uitgemoord kreeg Verspijck door ver

sterking zijner troepen en der marine gclgconhcid tegen La)c te ageeren, dat even a ls Lontontoeor veroverd word. Door het vooruitbrengen van ver- sterkte posten word de vijand al nicer en meet terugged reven en werd Amocntai in Fcbr. 1860 veroverl. Pantoi, Barabei en Baleh werden verin cstei'd en bezet.

Door een post te Panko werd de Kahajan afge- sloten en Sam pit voor verdere vyaudclijkheden bewaercl. Hoewel de kracht van den opstand ald us gebroken werd, moest Hidajat in raedio 1860 toeh in Ainandit worden vervolgd, moesten er posten te Kaloewan en Mocara Tabaloug in Amoentai en te Batoe Tongko in Tanah Laoet worden opge- richt, moest tegen Antasari worden geagecwl en een sterke te Tamiang Lajang worden gebouwd. Door ontvangen versterking werd het oj>- nieuw uitbreken van den opstand in Martapoera —als gevolg van de invoering van direct bestuur — te kecr gegaan. Te Batoe Mandi, te Lampehon en to Pringin werden tijdelijk posten door de goed - gezinde bevolking bezet. In het laatste gedeelte van het jaar werd Antasari in het Noorden tegen- gchouden en een post te Meigkatip opgericht, werden weder patrouilles uitgezonden tegen Hidajat, moest in Amoentai tegen Demang Lehman geageerd worden. Er wrcclcn posten gebouwd te Mcngapa, te Bati Bati en te Kendangan (ter vervanging van dien to Amawaig) en met hulp van Boeincezen onder den Radja van Pagatan werd de rust in Tanah Laoet verzekerd.

In het begin van 1861 mislukte een tocht onder maj. Schuak uit den post te Tamiang Lajang en door den Sultan van Koctei van uit zijn gebied ondernemc tegen Soerapati en Antasari te Goenoeng Tongka aan de Mantalat. Nadat Vor- spijk hericuwdc onrust in Amoentai had onder- drukt en den vijand van den Pagatan-hcuvel ha- < l verdreven, trachtte Schuak, weder te vergeefs, tot Tongka door te dringen. Te Am pah kon in- tusschen een post worden gcevestigd en Ramonia worden veroverd en verwoest. Na het onderdruk- ken van de woelingen der geestdrijvers kon in Nov. tegen Tongka worden opgerukt en die sterke o), Antasari vcnneesLrdd. De troepen onder kupticin Bode, die met Kocteincczen van uit het Ooslen deel zouden nemcia aan deze actie, brachten hei niet verder dan tot Merendai. Met deze verovering was den opstaad ook iit het Noorden een beslis- sende slag toegebracht, doch gedurenefe J 862 on 1863 moesten nog ettelijke kleine tochten onder- nomcn worden voordat de raddraaiers van den op- stand onscha- < lclijk waren gemaakt en de rust gc- heel wns hersteld.

Tot bcscherming van onzen bondgenoot, den vorst van Tjantoeeng tegen een zijner bloedver- wan ten, die hem uit zijn gebied verdreven had, vertrok op 22 April 1863 een kleine troepen macht onder kapitein Van Vuuren van Bandjennasui over zee derwaarts, die na hevigen tegustand hing versterkte en bewapende huis van den hoofdop- st and c lreef vermeersterde, waarbij deze sneuvcldc. Daar een vervojging van de overige muiters in liet maagdelijk woud ondoenlijk was, keerde de col- lonne deri 2en Mei naai' Bandjermasin terug.

3 Aug. 1864 deden opstandelingen een aanval op onzen post te Barabei, waarop talrijke excur- sies oioerzijds volgden.

25 September J 864 overroinijelde Soerapati de door de bevolking bezette hulpbenteng to Mocara T6w6h, naar aanleiding waarvan in Maart

1805 aldaar een militair post word opgericht, van waaruit vele tochten wortlen ondernomen, die echter over 't algemeen weinig resultaat op-leverden. Wei hadden zij tencolge dat Soerapati uit den omkrot van Tdweh afrok naar Soengei-Kawatou, waar hij zich versterkte; deze versterking word door een klein afdeeling soldaten on matro-zen, gestuud door bovolcingspatrouilles den len Nov. 1865 genomen. In November 1870 trok een invloedrijk opstand eling. Wangkang, met zijne volgeliiigen op tegen de hoofdplaats Bandjennasin, voor welko plaats hij echter met zware verliezen werd terug-geslagen. Een excursie met de van uit Java versterkte troepenmacht had te gevolg, dat de door Wangkang bezette stelling aan de Soengei Doerahan werd genomen en hij zelf sneuvelde.

Tot 1883 hadden daarna in de Z. en O. Afd. van Borneo geen krijgsverrichtingen van beteekenis plaats; in dat jaar echter moest krachtdadig worden op-getreden tegen benden onder Mohammad Seman, die dagelijks 3hoera Tewe beschoten. Door een uit Tewe gezonden troepenmacht gestuud door de marine werd in September onder leiding van den luit.-kol. Ockerse de zeer sterke benteng van Mohammad Seman aan de Soengei Lahci genomen.

In Juni 1886 begon Mohammad Seman benedenstrooms T6wch een benteng op te richten, waarop onzcrzijds te Toeojen een tijdlijke versterking werd bezet. Desniettegenstaande trachtte hij in September Tewe in te sluiten, waarop een bevolcingspatrouille onder den controleur Acmut, waar-bij een gering aantal militairen, de bezetting van een vier vijandelijk insluitingsbentengs tot over-gave wist te dwingen.

In October 1896 vertrok een detachement van Bandjennasin naar het landschap Pasir tot steun van den Resident bij de uitvoering van zijn op-draclib om den Sultan van dat landsclap wegens wanbestuur af te zetten. Vijandelijkheden werden hierbij niet gepleegd. Naar aanleiding van een inoord op een bestuurs-ambtenaar te Kendangan in September 1899, was de militaire bezetting van dien post genoodzaakt met geweld de rust aldaar te herstellen, waarin zij volkomen slaagde.

Tot fnuiking van de macht van de naar do bovcnJandcn uitgeweken Pogostian (pietendcst-Hultan Mohammad Seman met familieleden en volgel in gen) werd 8 Maart 1902 te Poeroek Tjahoe een militaire post opgericht vanwaar uit talrijke tochten werden ondernomen. Bij deze excursies in 1902—1904 o.a. naar Bras Kooning, leden onzo troepen, ineenstal op korten afstand door een on-ziebtbareu vijand beschoten, talrijko verliezen, zoodat succcs uitbleef on de overmoed van den vijand daarontegen steeds toon am. A lie patrouille, do stoomers op de rivier en de poA Poeroek Tjahoo zelf werden geregeld bescho ten. Aan dozen toestand kwani een eind, toen, naar aanleiding van de voorslelleu van de bij Gouv. bcsluit van 27 October 1904 no. 2 benoemde cominissie (resident De Rooy en luitenant-kolonel Van Daalen), dio o.m. de middelen had aan te geven tot beendi-ging van do ongregeeldheden, drie brigades marc-chaussee onder luitenant Ciiristoffel jaar het tor-roin van den opstand werden gezonden. 1 Januari 1905 nam Christoffel het civiel bestuur te Poeroek Tjahoe over, 24 Januari overviel hij in een ladang nabij Kalang Barah (Merawing) den pretciKlient-

sultan, dio daarbij sneuvelde. Hierop meldden zich talrijke hoofden te Poeroek Tjahoe. In den nacht van 13/14 Februari oven icl Christoffel do versterkte kampong Toembang Koct-joc; 15 Mei meldde zich de bruchte Ba toe r, waarmede alle mannelijke leden van de pegoestian, voorzoover niet gesneuvelde, zich hadden onderworpen. Na dien hadden onze patrouilles nog enkele ontmoetingen met vijandelijke benden. Ook in andere streken van de Z. en O. Afd. waren in de volgende jaren nog talrijke patrouilletochten noodig.

In 1914 brak on rust iit in de onderafdeeling Pasir. Met het vrschijnen van een troepenmacht uit Kendangan scheen de onrust bezworen, totdat de toestand in 1915 wederom zoo onrustig begon te worden, dat het noodig werd geoordeeld de gewapende politie met militairen te versterken. Nadat op 28 Augustus een bende een mislukten aanval op het bivak onzer troepen te Semborong had gedaan, werden met een stelselmatig patrouilleeren zulke gunstige resultaten bebaald, dat reeds in October de troepenmacht werd verminderd; te vroeg echter, want in November bedreigden opstandelingen Tanah Grogot, de standplaats van den controleur. Naar aanleiding hiervan werden einde November troepen van Java naar Pasir gezonden waardoor het mogelijk was do geheele landstreek tegelijk af te patrouilleeren. Den 2 Februari 1916 gelukte het den hoofdJedrc Pangeran Singa met 5 volgelingen te overvallen en neer te leggen.

CELEBES. Zuid-Celebes. In 1811 tijdens het Engelsche tusschenbestuur veroverde Nightingale de hoofdplaats Boni, maar werd voor Soepa terug-geslagen.

Bij de overname der Indische bezittingen in 1816 uit de handen der Engelschen, werden het fort Rotteham en de versterkingen te Maros, Boeloe Sepong, Bonthain en Boeloe Komba bezet.

In 1824 vertrok een expeditie onder bevel van luit.-kol. H. de Stuers naar Soepa en Tanette tot bestraffing van die staat jes voor de aanznatigende houding, die zij hadden aangenomen. De Stuers bezette met zijn macht den 17en Juli de hoofdplaats Tai'ette en marcheerde zonder tegenstand te ontmoeten naar Maros. De onderneming tegen Soepa stond onder bevel van den kap.-luit. v/z. Buys, de daaraan toegevoegde landmacht onder bevel van den luit.-kol. Reeder. De gelande troepen werden voor Soepa uitcngedreven, waarna het bevel overging on den to kolonel bevorderden luit.-kol. De Stuers, terwijl de troepenmacht versterkt word. Ook deze versterkte troepenmacht ondervond tegen-slag, waarop de expeditie in October onder achter-luting van een militairo post, naar Makasser terug-keerde. Deze tegenslag onzcrzijds was het seui voor een algemeen opstand. Do Bonieren overrompelden onzen post te Pangkadjene, waar de bezetting zich in de lucht deed springen, veroverden dien te Labakang, waar de geheele bezetting werd af-gemaakt, on bezetten Tanette.

Kapitein Lo Clercq, uit Maros oprukkend, word bij Boeloe Sepong verslagen. Van Java gezonden troepen konden alleen dienstbaar worden genaakt aan het versterken van de posten. De expeditie naar Boni in (Febr.—April) 1825 stond onder bevel van den Gen.-inajoor Van Geen, word te Makassar samengesteld en stevende naar Bouthain. Van Geen vercleef den rondom Boeloe Komba saam-getrokken vijand, zond een colonno onder luit.-kol. Lo Bron de Voxla over land naar Sindjai, vertrok zelf over zee derwaarts en veroverde die

plaatsen voer Le Bron daarvoor was aangekomen. Vervolgens zielden Van Geen naar Badjoa, dat hij nam vóór dat Le Bron het over land had kunnen bereiken en rukte tegen de hoofdplaats Boni op, die hij verlaten vond. De Koningin had de vlucht genomen, Le Bron trok dwars door het schiereiland naar Maros en Van Geen vóór zijn troepen over zee naar Mnkasser terug, alwaar hij medio April aankwam.

In Juni 1825 vertrok een expeditie omnaar te roepen macht onder den koning. Bischoff en waarbij Gen. Van Geon zich bevond, over zee naar Soepa, dat zich na eenigen tegenstand te hebben geboden, onderwierp. 5 Juli keerden de troepen naar Makassar terug. Een expeditie omnaar te roepen, naar Borneo voorbereid, ging niet door tengevolge van den opstand, die op Java was uitgebroken (Java-oorlog). Alle beschikbare troepen werden naar Semarang overgevoerd en in Zuid-Celebes bleef slechts een kleine Jezzetting.

In Mei 1826 trok majoor Coehoorn van Houtwerda met een colonne naar Tanette tot verdriving van den vroegeren Vorst en veroverde de hoofdplaats. In April 1833 rukte kap. Van den Vrijhoef, tot steun van den Vorst van dat staate tegen een opstandeling, naar Wattara (Sidenreng). Deze onderneming mislukte, de troepen keerden naar Makassar terug, doch de Vorst wist met eigen middelen zijn gezag te handhaven. Zes jaren later ageerde kap. Blonds weder tegen den Vorst van Tanette en diens helper Daeng Kalaboe. Blonds werd in het gebergt van Saggeri verslagen. Toen Maj. Hendriks daarop in Oct. 1839 naar Tanette oprukte vond hij de hoofdplaats verbrand en huldigde hij er den nieuwen Vorst in.

In 1855 inoest Daing Kalaboe, wegens het stoken van onrust en het afloopen van ons etablissement te SCgeri worden gestraft door een colonne onder kap. Kamphuis, die in Juni te S6g6ri verscheen en de vijandelijke positie te Bockoele, waarin de kampong van Kalaboe, Lapakadieng, vermeerderde.

De expeditie naar Boni in 1859 (zie het artikel BONI Geschiedenis), vergezeld door den Vice-Président van den Kaad van Indie De Perez als Gouvern.-Commissaris, stond onder bevel van den Gen.-Maj. Steinmetz. 23 Januari was de ingeschepte troepenmacht grotendeels voor Bonthain vereenigd, landde 12 Febr. te Badjoa, waarbij reël tegenstand ondervonden werd, en bereikte den 28sten Febr. na veel tegenspoed en het verwond raken van den opperbevelhebber, onder koning. Walson de hoofdplaats, die verlaten bevonden werd. De Vorstin had de vlucht genomen naar Pasempa. Te Badjoa werd een fort opgericht, en de expeditie, die veel geleden had door cholera (ook De Perez etierf daaraan), keerde naar Makassar terug.

De ongunstige toestand in geheel Zuid-Celebes en vooral in Boni was aanleiding, dat onmiddellijk op Java alles voor een hernieuwde expeditie werd voorbereid; deze kwam onder bevel van den Luit.-Gen. Van Swieten. Een colonne onder maj. Staring, met hulptroepen van Boeloe Komba, trok over land van Boeloe Komba naar Sindjai. Aroe Palaka, de pretendent naar den troon van Boni, sloot zich met zijne volgelingen daarbij aan. Sindjai werd in Nov. 1859 door Van Swieten, met de geheele vloot derwaarts gestevend, veroverd, voor dat Staring daar was aangekomen. Den 9en Dec. werd de hoofdplaats Boni veroverd, den 9en Pasempa bezet en den 14en naar Pampanoea opgerukt. Deu

20en Juni 1860 werd Aroe Palaka door de kiesheeren tot Vorst verheven. Kadjang, Sindjai en Oud-Boeloe Komba warden bij het Gouvern.-gebied ingelijfd. 7 Jaart vertrokken de laatste schepen van de Oostkust, want nu ons oppergezag was hersteld.

In 1862 was een militair machtsvertooniiiig noodig in Maudar, waar do vorsten zonder strijd gedwongen werden een contract te sluiten.

In 1862 trok maj. Kroesen, Gouverneur van Makassar, met een kleine colonne van Ba lang Nipa naar Jlanipi in do Oostdistricten tot herstel van rust aldaar, waarin hij zonder bloedvergieten slaagde. In het volgende jaar herstelde hij, na tegenstand te hebben ovenvonden, do rust in de Toratealanden, waar te Djenepono een militair post werd opgericht.

In Juli 1868 word onze post te Pankadjene door Kraeng Boni te Bonto, oom van den regent van Labakang, bedreigd. Maj. Veenhuyzen verreef hem en volgde hem naar Toerakapaja, waarvoor hij echter het hoofd sticht. Spoedig daarop viel de Kraeng onze post te Pankadjene open ieuw aan maar werd teruggeslagen. Maj. Veenhuyzen zocht hem weder op en versloeg hem op het plateau van Jlando.

In het einde van 1872 stoomde maj. Meyer met een colonne naar Ba lang Nipa in Mandar, dat zich niet hield aan de verdragen in 1862 gesloten. Hij veroverde de plaats en s' vijands stelling te Tapa-rang in het binnenland. Dezelfde hoofdofficier debarkeerde in hetzelfde jaar te Pankadjene waar Kraeng Boni te Bonto zich tusschen do rotsen van Bara Batoea had verschanst. Voor die stelling weixten onze troepen teruggeslagen, doch de Kraeng onttruimde haar toch. Hem in handen te krijgen bleek aanvankelijk onmogelijk; eerst in Juli 1878 gaf hij zich — duchtigdoor onze patrouilles nagezet — over.

In Nov. 1872 trok een colonne naar Tanette, waar Datoe Bakka, de vroegere echtgenoot der Vorstin, opnieuw invallen deed. Er werd een post opgericht. Eenige maanden later werd dit garnizoen versterkt en aan maj. Kraal opgedragen Batoe Bakka's strooptochten tegen te gaan. Enkele plaatsen werden bezet, het terrein afgepatrouilleerd en de rust hersteld.

■ Enkele kleine excursien (in 1881 en 1895 naar Takalar enz.) uitgezonderd, hadden sedert in Zuid-Celebes geene belangrijc krijgsverrichtingen plaats voor 1905.

De expeditie in dat jaar, onder bevel van den kolonel Van Ijocnen, land te aanvankelijk, nadat op het aan den vorst van Boni gestelde ultimatum een weigerend antwoord was onlangs, bij Oedjocng Patiro, doch scheepde zich op 25—27 Juliwer in, omdat het terrein een oprukken belette. 28 Juli werd onder zwaren tegenstand geland nabij Bena en jnog diezelfde dag opgerukt naar Badjoa, hoofdplaats van Boni. Door dit optreden, waarbij den vijand zware verliezen werden toegebracht, was het gorganiseeie verzet vrijwel uitgebroken. 30 Juli werd Watajpon6, de verblijfplaats van den vorst, nagonoog zonder tegenstand bezet. De vorst bleek gevlucht naar Pasempa, werwaarts 2 Augustus werd opgerukt, onder achterlating van een bezetting te Watamponi. Do vorst had ook Pasempa reeds verlaten en nu werd van uit deze plaats en later ook van uit Watamponi actief gepatrouilleerd met het gevolg dat

8 Augustus de inecste Bonische hoofden, waaronder de rijksbestuurder, zich in de ochtend, terwyl 10 Augustus de voornaamste rijksraden werden ingeluceerd en medio Augustus tot eeu voorloopige bestuurder kon worden overgegaan. De hoofdmacht der expeditionnaire troepen weest 23 Augustus overgebracht naar Pampano.

Van uit Paré-paré op de Westkust van Celebes, dat reeds sedert April 1905 was bezet, were! medio Augustus agressief opgetreden; 17 Augustus were! de sterke, goed verdedigde stelling nabij Perbarassang en Lodjawi genomen om einde Augustus gemeenschap verkregen met de troepen in Boni. Het verzet in Sidenreng was hiermede gebroken en de Pare-paré-colonne werd nu bestemd om in vereeniging met de marchessee door het gebied der Adjataparang op te rukken naar de Masenrempoeloesch staatjes, ter opsporing van den vorst van Boni, die derwaarts was uitgevaren.

Op het bericht, dat bedoelde vorst naar Tjewa en Wadjo was afgetrokken, ging een gedeelte der troepen daarheen, stiet 17 October op de zeer sterke stelling op de helling van de Bamba-poeaig, die na een scherp gevecht werd genomen, waarna het op 15 November aan luitenant Eilers gedakte bende van den vorst te overvallen en hem zelf gevangen te nemen.

De bezetting van den post te Balangnipa, 30 Juli slaags geraakt met Bonieren, die een inval deden in de Oosterdistricten, bracht dezen een gevoelig verlies toe, waarop 4 Augustus de hoofden van Zuid-Boni hunne onderwerping aanboden.

25 Augustus werd van uit Watampone Wadjo bezocht, dat zich goedgezind toonde en zich onderwierp. In de eerste helft van September werden troepen overgebracht naar Loewoe; deze landden te Balandai en namen Paloppo, waaxloer ook hier het georganiseerd verzet was gebroken en de vorst zich onderwierp. In de landschappen Lamoeroe en Soppong, die in de laatste dagen van September door de troepen werden bezocht, werd geen verzet ondervonden.

Toen de vorst van Gowa niet voldeed aan de oproeping om 17 October 1905 te Makassar te verschijnen, ten einde zich over zijne tekortkomingen te verantwoorden, rukte een colonne van uit Makassar zijn rijkje binnen. Zonder tegenstand te ontmoeten werd Djongaja bereikt, alwaar de vorst werd aangetroffen, die kort daarop echter wist te ontluchten (19 October), waarop de bevolking naar de wachens greep; toen haar echter een gevoelig verlies was toegebracht, was het hoofdverzet gebroken en keerde zij in haro kampongs terug. Verschillende pogingen van uit de bivak in Gowa om den vorst in handen te krijgen, haalden geen resultaat. Hij vluchtte eerst naar Broon en vervolgens naar Masenrempoeloe en A-ljataparang.

4 December 1905 word de staf van de expeditionnaire Looepennacht ontbonden en werd do verdere pacificatie van do door de troepen bezette landstreek opgedragen aan de gewestelijke civiele en militaire autoriteiten. Sedert zijn nog vele krijgsvoorzettingen noodig geweest om te Celebes — ook in andere gedeelten, zoals Middoi-Celebes en op do Oostkust van het eiland, waarbij vele storko rotsvestingen moesten worden vermeersterd — tot geregeld toestand te gcraken; van die krijgsbedrijven kan hier uitoraad wegens gebrek aan plaatsruimte geen melding worden gemaakt; slechts zij medegedeeld dat de bende van den uit

Adjataparang naar het gebergte tusschen Sidenreng en Nepo nitgewoken radja van Gowa aldaar eerst word overvallen door een patrouille uit Paré-Paré, en daarna op 21 en 25 December 1906 door een patrouille onder kapitein Christ off; bij de laatste overvalling te Boclöborocwe in Sidenreng kwam do radja om het leven.

In Juli 1915 moest de sedert ingekrompen troepenmacht op Oelebes worden versterkt tot onderdrukking van het rooverwezen in Takalar (West Goa). In September van dat jaar werd nogmaals eene versterking van Java naar Oelebes gezonden, doch toen hadden do roofpartijen reeds zoo goed als opgehouden; geheel en al eindigden deze, toen de hoofdlieder, de beruchte Tolo, op 17 November were! neergelegd.

Literatuur. Extra bijlagen n° 35, 36 en 37 van het Ind. Mil. T. en Wetenschappelijk Jaarbericht van de Ind. Krijgsk. Vereeniging 1914 en 1915.

BALI. Zie BALI. Geschiedenis.

LOMBOK. Zie LOMBOK. Geschiedenis.

SOEMBAWA. Onder meer naar aanleiding van het feit, dat in October 1907 de bevolking van het district Ngali en de heidensche bergbewoners weigerden eenige namens den sultan van Bima gegeven bevelen, de registratie betreffende, op te volgen en de bevolking van het district Tali-wang zich niet naar de wenschen van het zelfbestuur wilde scliikken, vertrok in Februari 1908 eene colonne, bestaande uit marchessee, onder bevel van den civielen of militairen gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden (luitenant-kolonel Swart) van Makassar naar Bima. Van 18 Februari tot medio ilaart bezocht de colonne de streken om de Bimabai en het oostelijk gedeelte van het eiland, nam daarbij enkele kampongs (Ngali, Dena) stormendorhand en bracht den opstandelingen, die in den begin no zeer fanatieke aanvallen ondernamen, gevoelige verliezen toe.

18 Maart werd do colonne over zee naar Tali-wang overgebracht; na het neigen van do versterkte kampongs Pondjok, Beroe, Sepagara en Moteng was her verzet gebroken en bepaalde de actie in deze streken zich tot medio April tot het achtervolgen van den hoofdstandeling La Oenroe, die 9 April door do bevolking werd opgevat en uitgeleverd. Nadat 14 April in het district Djaware, het hoofd van den opstand, Magaparang, een bloedverwant van La Oenroe onschadelijk was gemaakt, was de rust op het eiland Soembawa hersteld, weixl 8 Mei de oxcursie ontbonden en vertrokken de troepen naar Makassar, onder achterlating van bezettingen te Soembawa-Basar en Taliwang.

Na dien was gewapend optreden op Soembawa in November van hetzelfde jaar noodig. Den 22en van die maand nl. was bij het registreren te Dongga (Bima) het gevolg van den sultan aangevallen. Op het bericht hiervan vertrok Overste Swart onmiddellijk met marchessee van Makassar naar Bima en wist, nadat de rotsstolling nabij kaimpong Lambic was genonien, het verzet spoedig te onderdrukken.

In April 1911 werd in de desa Batocrotak een groep in fanlorio door kwaadwilligen overvallen; de leiders van het verzet waren spoedig opgespoord en gearresteerd, waarna do rust terugkeerde en sedert niet meer word verstoord.

Literatuur. Uitroksel uit het Verslag van den Oivielen en Militairen Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden betreffende de excursie naar het eiland Soembawa. 16 Februari—9 Mei 1908.

Extra bijlage no. 28 van het Ind. Mil. Tijdschrift.

FLORES. Wegens het niet voldoen aan den eisch tot uitlevering van schipbreuklieden van een in 1855 op de "N.-kust vorgangen Ned.-Ind.-schoener, word eindo 1857 een scheepsmacht en een klein detachement troepen van Makassar naar de Korokelibaai gezonden, die de kampong Toto vernielden. Voor de vorclerc krygsvorrichtingen op dit eiland zie FLORES. G e s c h i e d e n i s. Ter aanvulling van het aldaar medegedeelde moge het volgende dicnen.

Tot bestraffing voor den aanval op den mijn-gencur Van Schelle, bij zijn onderzoek naar tin te Watoc Loko op de Zuidkust en tot handbaving van ons gezag aldaar, landde den Men Mei 1890 een comp. iiii. onder den kap. Van Baarda in de Aimerd-baai en betrok een bivak te Wai iloke. 35cn 23en werd te Wawa een etappe-plaats' opge-rind en werden onderhandelingen - met de Rokka's geopend. Toen zij vijandelijk optraden werd uit Wawa tegen Do opgerukt, doch dezo kampong niet genomen, daar een aanval van de Rokka's op een transport terugkeer naar Wawa eischte. Na het bekomen van versterking werd Do veroverd en maj. Collard, met nieuwe troepen naar Flores gekomen, nam daania het bevel over de expeditie op zich. Watoc Loko werd bezet en Anggo Jlolo on-derwierp zich. Den 14cn Juli werd \VoJo Wio in bezit genomen, van waar uit gewapenderhand en onder het leveren van gevechten onderzoekingen naar tinhoudende gronden plaats vonden. Tot be-straffing voor herhaalde aanvallen op onze trans- porten werd Ekko Tetto in brand geschoten. In- middels besloot de regering het tinonderzoek te doen voortzetten aan de Noordkust onder dekking van een troepenmacht onder maj. Bosboom. De Zuidercolonne zou voorloopt in haar stelling blij-ven, zoo noodig bestraffend optreden en als het onderzoek vredelevend afliep met de Noord- colonne in verbinding trachten te konien. Op het vertoog van majoor Collard echter besloot de regering zijn colonne den 20cn Nov. naar Java te doen terugkeeren. Tinhoudende gronden had zij niet ontdekt. De Noordercolonne was den 27en Sept. nabij Toe reng geland en werd in het begin van Dec. naar Nanga Koli overgbracht. In weerwil dat de bevolking een meer vijandige houding be- gon aan te nemen, werd loch den 18en Oct. naar Embai opgerukt. Vandaar werd onderzoek naar tinhoudende gronden gedaan tot bij AVoendoe en Mcende. Bij de verkenning vat) het verdere terrein kreeg de colonne-conimandant de overtuiging een groote versterking aan troepen en koeJies noodig te hebben om het landschap Soa te kunnen doen onderzoeken. Op last der Regcering verliet de colonne op den 2en Dec. het eiland Flores.

De in 1907 naar Flores gezonden niarechaussee onder bevel van kapitein Christoffel begon onmid- dellijk een buitengewoon vlotte en krachtige actie, eerst in de nabijheid van End^h, daarna, west- waarts gaande, in Ngadij (vroeger ten onrechte Rokka genaamd), vervolgens in JVlanggaraj, oni langs de W, en vervolgens langs de N.-kust van W.-Flores begin December te End eh terug te kee- ren. Veel verzet was ondervonden, vooral in Ngada, m&x op krachtige en voortvarende wijze had Christoffel dit weten te onderdrukken met betrefc- kel, gcringe verliezen, oncrzijds. Sedert zijne afwezigheid vjJ Endelt was deze plaats op 23 October ten tweeden male overvallen, hoofdzake- ijk door bewoners van Woromasi, naar welke streek

Christoffel 12 December oprukte, vervolgens nog verschillendo tochten maakte in Glidden-Flores, om 1 Maart 1908 hot bevel over te dragon aan zijn opvolger, den kap. Spruyt. Deze zetto de actio op even krachtdadige wijze voort, overal waar verzet uitbrak dit ondcixlrukkend en gelcideijk niet alleen het gcecle eiland Flores, doch ook do omringendo eilanden (Polowch, Solor, Adonatu, Louibcm, Alor, Pantar) met zijno colonne bezoc[^] knd.

In 1911 werd een garnizoen op Flores gelegd en keerde de marechaussee naar Java terug. In 1916 moest de militaire macht op dat eiland wederom krachtdadig optreden tot fnuiking van verzet.

SOEMBA. Zie SOEMBA. G e s c h i e d e n i s. TIMOR. Zie TIMOR. Geschiedenis.

CERAM. Omtrent de in het artikel CERAM, Geschiedenis, opgesomde expedities moge het volgende medegedeeld worden. Tegen het eindo van 1857 vertrok een detachement troepen onder bevel van kapitein Van Oyen van Amboina naar Elpapostili om een cindc te maken aan het verzet van eenige stammen in het toot de afdelingen Saparoca en Harococ beboorende gedeelte van het eiland. De vijandelijke stammen werden op allo punten gslagcn en hunne versterkingen genomen, waarna de troepen in Februari 1858 vveer terug- keerden naar Amboina.

Toon iii 1860 de negorij Waisamoe in openlijk verzet kwain, vertrok de Militaire Commandant der Moluksche eilanden, de luit.-kol. De Brabant, met een colonne van Amboina derwaarts, landdo bij Kairatoc, bezocht het vedaten Woosamoe en betrok bivak te Katoesoewa, waar een sterke werd opgericht. Van hier uit werd 17 October opgerukt naar Kairatoc lama, dat verlaten be von- den word, naar Urauw, waarvoor een ernstig gc- vecht word gelcvrd, en cindelijk naar de verbrando kampong Honiteto. Den 22en Oct. waren de troo- pen te Kairatoc (erug, vanwaar een gedeelte naar Nomali aan de Noordkust werd vervoerd en den Sen Nov. van uit Lakaila naar het binnenland oprukte. Kampong Boeria werd genomen en van daaruit werden tochten ondrmonien ten cindc de oinliggende versterkte roofnesten te veniiclen. Na- dat de bevolking van loemasoal zich onderworpen had, keerden de troepen naar Noniali terug. Te Kaiuarian was een redoute opgericht en bezel. Den 1en Dec. werden do troepen naar Amboina verscheept. In 1804- werd door een colonne ondc, luit.-kol. JaJink een eindo gemaakt aal)moor d- en sn el Loch ten op de Noordkust. To Lissabatta word geland. De kampongs JMarahoenoelama, Kakoo- toe en Koclooi werden onder het leveren van kleino gevechtu bezochl en verbraxd en de naar de Elpapostilibaai uitgcwekeu opstandelijgeu ondr- wierpen zich daar.

Verzet der bevolking tegen plannen tot aan- kweek van prod ucten voor de Europeesche markt gaf in de beide volgende jaren aanleiding tot een excursie onder luit.-kol. Strengnacrs naar Kai- bobo aan do Piroe-baai. Deze plaats werd verlaten bevonden. Van Kairatoc werd, nadat een troepen- versterking van Java was overgekomen, een tocht naar het binnenland ondenomcn door eno colonne (de Zuidercolonne) onder kap. Patcmostro in verband met een colonne (de Noordercolonne) onder bevel van den luit.-kol. Strenguacrls, die van uit Noniali evencncs tegen Rocinasoal zou oprukken. De Zuidercolonne bereikte den 12en Jan. 1866 Urauw en den 13en het verlaten Honi-

tcto. Onder het levcrcn van kloiiiic govcochten word den 19cn Manoesamanoë verovcnl, waania don 23en beide colonnes zich verccngdeii. Do Noor- dcrcolonno was den 7cn Januari op marsch gegaan, ogerukt tegen Moonatag, dat vrlaten bleek, en teruggekeerd naar Nonali, vanwaar 15 Januari word afgemarschal om 20 Januari het vrlaten hoofddoel Roemahsoal te bereiken, van waar uit tochten werden ondernomen, waarbij zware ge- vechten werden geleverd. Hier onderwierpen zich de leiders van den opstand en den 2e Maart konden de troepen naar hunne garnizoenen worden teruggevoerd. Eerst in Juli 1875 word het weder noodig door een colonne onder kap. Schultze een op- roerige stemming onder de bergstammen te keer te gaan. Enkele bergkampongs werden getuchtigd en do opgestanc stammen kwamen in onderwer- ping.

Ten einde de st rand kam pongs aan de Elpapoe- tih-baai tegen strooptochten van de bergstammen te beschermen moesten in 1879 en 1880 troepen- detachementen van Amboina derwaarts worden gezonden. Ook in 1884 was dit noodig, wjl de berg- stammon den posthouder van Amahci vorhinder- den zich aan wa,l te begeven ; tegenstand onder- vond de troep niet.

Begin 1904 we rd te Piroe (W.-kust) een militaire bezetting gelegerd, teneinde herhaligen te voor- komen van de sedert 1903 door eenige heidscho uegerijen — waaronder Roemasoal als de voor- naamste — tegen de negorij Waisamoe gepleegde vijandelijkheden. Toen Roemasoal weigerde de deswegc opgelegde bocte te voldoen, rukte 10 September 1904 de civiel-gezughcbbcr van West- Ceram met een colonne van Lasahata, aan de N.- kust, tegen genoemde negorij op. Dczc colonne kon Roemasoal niet bereiken; zij was genoodzaakt on), voortdurend door den vijand bestoekt, naar Lasahata terug te keeren, dat 20 September wercl bereikt. Niettegenstaand dit weinig succesvolle optreden onzer troepen, bood de bevolking van Roomasoal in November aan de opgelegde bocto te betalen, hetgeen kort daarop ook geschiedde.

In October 1904 ondernam do civiel-gezughcbbcr van Wahaai met een colonne van Amboina gezonden een tocht naar de op drie dagmarschen ten Z. van Wahaai gclegen negorij Lapilaitoto ter arrestatie van eenige lieden, die vrcdacht werden van moord op Ch i-isten - i - i n l a n d c r s uit de om- gevijtig van Wahaai. Alhoewel de door de bevoldng van Lapilaitoto geboden weerstand werd gebro- ken, werd het doel van den tocht niet bereikt. Hot geringe succcs van beide vorenbdoelde onder- nemingen had tncgvolgc, dat onder do heidschsc stammen, vooral in West- en Midden-Ceram, een geest van verzet ont'stond, die in 1905 noodzaakto van Wahaai een mobiliel colonno van Amboina te kgeren, de vasto bezetting van Wahaai to doen overgaan naar Piroe en ook Kairatoc door een deta- chment te doen bezclten. Het bevel over die troepen word opgedragon aan den inajoor Van den Siepkamp, die tevens met hot civiel bestuur over Oeram werd belast.

Na een. marsch van 7 dagen, bereikte de Wahaai-colonne van uib Kairatoc dp negorij Hoenitoc, welker radja als hoofd van het verzet was aan to inerkcn; alrcwgen was de bevolking uit de kam- pongs gvlucht. Deze toestand noodzaakto tot versterking van de troepen op Ceram met een mobiliel colonne, die begin December van Soera ^,

bajate Ceram aankwam en 18 December do no- g&Fylloekocina bereikte, welck door de bevolking ontruinul was; op haar vrcdrc tochten ondervond de colonno vijandelijkheden. De AVahaai-colonno had ondcrusschen de versterkte huvcrlcstlling nabij do Noci genomen. Bij een volgenden tocht naar Hoenitoc op 11 Januari 1906, die uitgang van de Talamonding, kwamen alle tot het complex Hoe- koena-Watoc behoorende negorijen in onderworpin g. 25 Februari gavon de radja's van Hoenitoc en Rocmatita zich over. In de eerste helft van Jlei trokken de troepen in 2 colonnes langs verschildendo wegen naar het beruchte Roemasoal, dat zonder tegenstand to ondervinden op 12 Mei werd be rcilct/^

In Juli 1907 kwam de negorij Ahiolo en in October d.a.v. de negorij Hoekoe-keijil, beido in W.-Ceram, in verzet, doch door onze troepen werd de rust hersteld.

4 Mei 1908 rukte een colonne van uit Bessi aan de Noordkust het Noesoeweld gebied binnen, stuitte den tweeden dag op een versterking, waar- uit de vijand werd verdreven en vermeersterde op 8 Juni een versterking bij de samenvloeiing van de rivieren Sapoclewa en Samak, waarna het ver- zot gebroken was en het Noesawegebied in onder- werping kwam.

In October 1908 kwam Ahiolo weder in opstand, waarbij zich in 1909 ook de strandnegorij Paka- lowoni aansloot. De actie onzer troepen bepaalde zich tot het opruimen van schuilplaatsen en voor- raden on tot een onafgebroken patrouillegang, waardoor de radja van Ahiolo eindelijk in de 2e helft van 1909 werd gcnoot het. hoofd in den schoot te leggen.

In Nov. 1914 ontstond on rust in W.-Ceram ; de bevolking van eenige kaimpons vluchtte naar het gebergte, waar zij door onze patrouilles werd be- stoekt. Een aantal oncrzrijds in Januari 1915 op eene schuilplaats der onruststokers op de Ba toe Soeri had aanvankelijk wcl succcs, doch reeds in do volgende maand breidde het verzet zich gaande- weg uit. Einde Mei 1915 waren, be halve die van een victrial negorijon, alle bergstammen bewesten Hoenitoc in opstand. In Juni ondernam de een maand te voren versterkte troepenmacht een tocht naar Riring, waarbij block dat de kwaadwil- lige bevolking hare negorijen grootcndcels verbrand en ghechl vrlaten had. Tengevolgc van den door ecu veranderden patrouillegang uitgeoefenden druk op de kwaadwilligen, was de tegenstand half September 1915 gebroken, terwijl na de onderverping van het bendehoofd Nateno, in Januari 1916, hot velvet als geheel geeindigd kon worden be- schouwd.

AMBOINA. In 1810 wierp een Engelsch smaldeel van clrio oorlogsvaartuigen hot anker in do baai van Amboina en zette 400 man aan wal. De kolo- nel Filz, bovclhcbbcr dor Molukken, gaf na ge- ritigen tegenstand het ciland tegen vrien over- tocht der bezetting, die 1400 man sterk was, bij veixlrag over (18 Febr.).

BANDA en TEBNATE vielen 17 en 31 Aug. 1810 na eenigen tegonxvccr den Britten in haixden.

SAPAROEIA in 1817 en 1818. Zie AMBOINA onder Gosc hie denis.

AROE-EILANDEN. Zie AROE-EILANDEN onder Geschicdenis.

NIEU W-GUIN EA. Sinds 1898 nam onze feitelijke bouioeing hier een aanvang. Het militair optreden bepaalde zich in hoofdzaak tot het maken van

patrouilletochten en beschei'ming van wetenschap-pelijko onderzoekingon.

Een volledig overzicht van de Krijgsverrichtin- gen in de O.-I. Kolonien sinds het herstel der Nederland sche heerschappij in 1816 geeft het 20c jaarverslag van hot Krijgschiedkundig Archief ^<>(1915). Zie ook G. B. Hooycr, De Irijgsgeschiede- van N.-L van 1811—1894 (1895).

KRIJGSWEZEN. Voor wat bet reft, het Neder- landsche krijgswezen in Nederlandsch-Indie wordt verwezen naar de artikelen: BARISAN, DJA- JANGSEKARS, LEGER, LIJFWACHTEN-DRA- GONDERS, LUCHTVAART, NILITIE, ONDER- WIJS (MILITAIR), PRADJOERTS, VERDE- DIGINGSSTELSEL VAN INDIE, VERSTER- KINGEN, WAPENEN, ZEEMACHT.

Een uitgebreid overzicht over het krijgswczen der verschillende in land sche volken en stammen in den archipel, geven lijk eerste en tweede deel van „De Indische Oorlogen" door K. van der Maaten. (Haarlem. De Erven Loosjes, 1896). I KUHLE (HEINRICH). Gob. 17 Sept. 1796 te Hanau, legde zich reeds in zijn vroegste jeugd op de studio der natuurlijke historie toe. In den zomer van het jaar 1816 a lmanuensis van den Hooglcraar Van Swinderen te Groningcii geko- men, vond hij daar gelegenheid zijne studies voort- zetten en gnf er eenige geschriften uit, o.a. over vleurmuizen en papegaaii. Bij Kon. Besl. van 2 Mei 1820 werd hij met J. C. Van Hasselt in commissie benoemd „om, onder de orders van onzen Gouv.-Gen., de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indie te bereizen, met het bepaalde doel, om de wetenschappelijke kennis van do voortbre- selen der natuur in die landen, uit te breiden". Zie NATUURKUNDIGE COMMISSIE. In het laatst van het jaar 1820 to 'tavijLaangekomen, werk- ten zij in den omtrek van Buitenzorg, waar Kuhl reeds op 14 September 1821 overleed. Kuhl was, volgens het oordeel zijner tijdgenooten, een buiten- gewoon man, wiens vroegtijdige dood voor de we ten- echap een groot verlies was. Zijne aantekeningen, later aan het Museum van Natuurlijke Historie te Leiden'ontvangen, zijn voor de bewerkers der fauna van^ed. Indie van veel gewicht geweest. Zie Dr. M. J. Sirkis, Indisch Natuurondrczoek biz. 99.

KUNST (BEELDENDE). Daar het kunsthisto- risch onderzoek, zoowel van de Indonesische als van de Hindoe-kunst in onzen Archipel, nog in het aanvangsstadium verkeert, ongeacht het feit dat over tai van onderdelen artikelen en mono- graph ieen zijn verschenen e» ook, verspreid in verschillende i'apporten van ambtenaren en lje- richten van onderzoekingsreizigers en zendelin- gen, mededeelingen aangaande deze kunsten voor- komen, kan een artikel, waarin de Jesuïtaten van een principieel opgezet kunsthistoriscli onderzoek zouden woiklen samengevat, nog niet wordei) ge- geven, omdat men strikt genoinen, met zulk een onderzoek nog niet begonnen is.

De bo ven gen oemd e mededeelingen inners zijn vaak van weinig waa-rde, doordat de personen, welke ze verstrekten, wegens hun eigen, elders gelegen, studiegebied zich niet bewust waren van de problemen, waarom liet cigen lijk gaat.

S het aan het slot gegeven literatuuroverzicht sullen eenige verdienstelijke uitzonderingen wor- den genoemd.

Y" dus, van wat is geschreven, draagt nog slechts een voorloopig karakter : een karakter, 1

dat zich wellicht op niet onbelangrijke punten zal wijzigen tengevolge van do bcstudeering van rainier materiaal, dat zyncrays wdcdrom ten ge- vullg van veixliept inzicht in het wezen dezer kunsten op nicer kritische wijze zal zijn bijeen- gebrecht, terwijl bij de beooclingder der artistieke kwaliteiten, voor do vaststelling van den aante- leggen maatstaf, de soms innige sa men hang met de kunst dor overige Aziatische rassen meer dan tot nog toe zal moeten wordeii in het oog gehou- den. Om deze redenen zal ook het hier gegeven vaak slechts een voorloopig karakter dragen en zal dit soms nicer moeten worden beschouwd als een aansporing tot onderzoek in eene bepaald richting dah als een resultaat.

Wannccr wij de, van onze kun stop vatt in gon vaak afwijkende, aesthetische overtuigingen van den Aziaat (als type gesteld (egenover den Wester- ling) naar hun juiste waaixlc willen schatten en willen trachten ons rekenschap te geven, van do oorzaken waardoor onderling zoo uitlopende beschavingen als de Indonesische en die der Hin- docs, toch op kunstgebied — naast diepgaande verschi- hen — gelijksoortige verschijnselen ver- toonen, moeten wij beproeven ons in te denken in de geesteshouding, die hij, als kunstenaar, ten aanzien van zijn eigen „doen" als zoodanig aan- neemt.

Deze geesteshouding is eene religieuse. De hier- uit voortvloeiende opvattingen aangaande het wezen van de „kunstdaad" zijn sterk afwijkend van onze modern - Westersche, die gevormd zijn door de overtuigingen der Renaissance, welke periode, door toenemende overspanning van het ind ividuel zelfbewustzijn met glijktijdige af- namc van het religieuse sentiment, geleid heeft tot de eenzijd ig materialistische en intellectuel- istische levensrichting van onze huidige Westerscho maatschappij.

De Aziatische beschouwingswijze kan in do fornwle worden uitgedrukt „Kunst is open baring".

De bovengenoemde tegenstelling nu is in do antieke maatschappij reeds tot liting gekomen in de beide typeerende uitspraken van twee grooten onder de denkers der oudheid : van den in de uit- werking van zijn stelsel rationalistischen wijsgeer Plato en den, sterk door hot Oosten beïnvloedcn, wijze: Plotinos.

Voor den Helleen Plato is hot beeldend kunst- werk ten slotte slechts eerie afbedding van hel natuurvoorwerp, dat zijnerzijds eene gebrekkige nf bedding is van de bovenzinneliko „idee". Niet verwonderlijk dus dal hij hij het opvoe- dingssystem, door hem in den „Slaal" behan- de] d, de waarde der beeldendo kunst, als middel tot verheldering van inzicht, ontkent en bijv. do schilder-kunst ter zijde schuift met de moti- vccring: „Want ver van het ware is deze naboot- sendo kunst!" (Politicia X. 598. j3.). Scherp tegen- over deze meening staat die van Plotinos, voor wien eveneens do „natuur" Hlechts eene gebrek- kige nabootsing is der „idee", maar voor wien het „kunnGwerk" juist is eene *optictarina*, daar hot niet slechts het natuurobject nabootst, maar in den vormn daarboven uitstijgt en als kunstwerk nader staat bij het „wezen der dingcn" dan hot natuurvoorwerp ze]. Deze meening drukt hij op vele plaatsen uit, maar vooral in Enneade V. 8. 1, waar hij zegl: "Dezc vorm, (nl. van bet tot een kunstwerk bea- beido jnarmerblok) was niet de slof aanwezig, maar zij was — nog v66r zij in

den steen kwaiu — *in den geest des beeldhouwers*, en niet omdat hij had "oogen" (waarmedo hij hel natuurvoorwerp zag) en „handon“ (waarmedo hij de stof bewerkto), maar omdat hij was *kunstenaar* (dus : omdat hii de schoono vorm geestelijk schouw- de en niet mot lichainelijk oog anichouwde)."

Deze zienswijze van don grooten mysticus wordt gedeeld — al of niet wijsgeerig gefonnuleerd — door bijna allo volkoren van Centraal- en Oost- Azie.

De Hindoeekunstenaar bcschouwt zich, bij do utoefoning zijner kunst, als door den God bege- nadigd ; de Indonsische kunstenaar, als door den Geest bezeten. De groote verschillen nu, die de kunstwerken van den Hindoo en van den Indo- nesier onderscheiden, kunnen voor een deel ver- klaard worden uit de verschillende gevoelsnua- cen, die de verhouding van inensch tot God of Geest kenmerken, welk ten slotte bepaald wor- den door zijne wereldbeschouwing.

Voor den aniinistischen Indonesier valt deze geheele, zintuiglijk waarneembare, wereld der verschijnselen — die voor hem (evenals voor don naieven, onwijsgeerigen Europeaan) een wereld van realiteiten is — uitcen in een conglomeraat van voorwerpen, alle bezielid door „gecsGen“, die wispelturig (zoo gedacht naar analogio van zijne cigen menschnatuur), soms overwegend kwaad- willig, soms overwegend goed willig, nu eens door ehrikaanaging moeten worden afgeweerd, dan weer door geschenken moeten worden aangelokt of verzoend. Wanneer de Indonesier in dezen over- stelpenden rijkdom van gestalten soms tot eene soort rangorde tracht op te stijgen, komt hij hoogstens tot do constructio van eene soort mytho- logie en van eene primitieve cosmogonic, maar nooit tot den opbouw van een metaphysisch stel- scl, waarin de gansche sloffelike wereld ten slotto zich vervluchtigt tot een zwak afschijnsel, tot cen waan beeld van het Eene Bovenzinnelijke en Bui- ten -in tcllectuecl, cenc beschouwingswijze, waar- door bijv. de Hindoewijsbegeerte, in hare beste periode, is verdiept tot de *wijsheid*, die de esoto- rischo kern uitmaakt zoowcl van de zoogonaamd Hindoeistische godsdiensstelsels als van het Boeddhisme.

Do verhouding, waarin do Indonesier zich be- vindt ten opzichte van de "Gecsten", is eene van vrij groote gemeenzaantheid, daar hij ze door magische middclen vaak dwingt hem ter wille to zijn, of eene van angst, die zich echter niet ont- wikkelt tot ontzag en daarboven uitstyg tot bo- wondering en vereering.

Deze afwezigheid van hel „vereeringselement“ is waarschijnlijk de oorzaak van hot ontbreken van den eigenlijken Indonesisohen tempel, hot bouwwerk, dat als symbool van de, tot eene complexe volksvereering sainingevloide, persoonlijke veneratione der iindivkluen in elko wijsgeerig ondoor- legde religie do aanleiding is tot het se hcp pen van grootsche arclitcctuur.

Hooowl do Iuioncsiiir dus zich niot wijsgeerig bewust is van de bedriegelijkhoid van de zin- I uigelijk waanieernbaro wereld, geeft hij in zijne kunstuit ingen hijk deze waarheid wel te door- voclon, daar hij bij zijne versieringsnolieven tel soms natuurvoorwerpen als aanleiding gebruikt, maar door slrenge stylcering hot essentieele van hun vorm oponbaart, zomler tot nabootsende „af- beclding“ te vervallen. Deze styleering wordt soms tot uiterste abstractie opgovoerd en geeft dan hot

aanzijn aan vormen, dio zeer ver want zijn met het zoogennamde gcoinetriche ornament.

In het oog houdendo, dat do oorspronkelijke be- doeling van vole versieringsmotieven is : op raa- gischo wijzo op de Gecsten in te werken, laat het zich vermoeden dat hij mcent met den gestylceer- den vorm op meer direkte wijs de geestensfeer te bolnvloeden dan met eene naturalistische af- beclding van het natuurvoorwerp. De gestyleerdo vorm staat dus dichter bij het geestelijk wezen van het matericele object.

Wellicht is ook de voorliefde voor het „a jour“- omaraent too te schrijven aan den gevoelsdrang, zooveel mogelijk aan de materialiteit van den vorm te ontcomcn, — van welke behoefte bijv. op Java de geheel immaterieelo schaduwbeclden van de wajangpoerwa- figuren de meest sublieme aesthetische uitingen sijn.

Ous nu afvragend, waaruit de Indonesier ten slotte de psychische kracht put en de technische vaardig- heid tot zijne vaak verwonderlijk fraaic gecompo- neerde on strak uitgevoerde versieringen, kunnen wij slechts de verklaring zoeken in de — reeds bovengenoemde — religieuse beschouwingswijze van zijn eigen kunstaad.

Wanneer toch de kunstenaar bij het werk zich gevoelt als vrektruig van den hem bezielcnden Geest, dan is hij zich er van bewust, dat elke ver- mindering van concentratie, elke verslappung of nalatigheid, elke onbeheerschticid in zijn doen, niot is slechts eene plichtverzaking van den kunstenaar tegenover zijne kunst, maar cen heilig- schonniss van den priester tegenover den Geest.

Deze overwegingen gelden echter slechts tegenover do *kunstenaars*, d.w.z. : die stamgenooten, die, door bijzonderen aailleg en economischo vrij- heid van beweging in staat zijn met voile toewij- ding en in steeds voortdurende ontwikkeling der technische vaardigheid elk ding, dat zij maken, om to scheppen tot een voorwerp van opperste schoonheid.

De andere stamgenooten, die eveneens, meeat voor eigen gebruik, de gebruiksvoorwerpen ma- ken — en verroweg de meerderheid der Indone- sische kunstwerken zyn gebruiksvoorwerpen, dus objecten van „toegepa3to kunst“ — nemen even- tuecl wel uiterlijk de door de traditie geheiligde offerceremonien bij den aanvang van het werk in acht (zie voor het voorkomen van deze cere- monien bijv.: Jasper, Wcefkunst pag. 6, 7, Neu— wenhuis „Quer durch J3ornco“ II p. 198,,p. 206- enz., maar govoelen niet de csoterische betekenis dnanvan. Hun doen is ten slotte niet anders dan een min of nicher handig nabootsen van, door trail itio geheiligde, oorspronkelijk door kunstenaars goschapen, modcllen ; een nabootson, dat echter tengevolge van de altijd in meerdere of mindero mate aanwezigo phantasie (geon handwerker is gehcel door don "Geest" vrlaten) zelden ontaardt in con slaafsch navolgen, welko phantasie — wanneer onbeheerscht door dieper inzicht — echter ook weer aanleiding geeft tot vorwatering en ton slotto onbewuste parodieering van do oor- spronkelijke motieven.

Het bovengeschetst onderschoid tusschen „kunat- voorwerp“ en onkel voorwerp van huisvljnt en het verschil der psychologischo factoron, die het ont- slnan van beido soorten bopalon, worden door velen over hot hoofd gezien, en aan het ontbreken van inzicht in dit onderschoid is to wijton do bonto en voor de aesthetische waarclering - van een be-

paald volk of volksdeel soms waardloozc masse, die in onze musca ligt opgestapekl, waartusschen met groote in spanning dan de *kunshverken* moeten worden uitgezocht. . die ten si otic xnogklig in to gering aantal aanwezig zijn o] n een op voldoende gegevens gebaseerd oortleef over do kunstbegaafd- heid te kunnen vellen.

Ditzelfde gebrek a inzicht heeft echter droev© gevolgen zoodra de Westering maatregelen tracht te treffen tot do zoogenaamde „verheffing“ van eene ondergaande kunstbranche. Hy mcent dan vaak, door verbetering van technische hulpmidde- len, door opwekking van winstbejag bij hot ver- schaffen van eene voordeclige markt, door hot in- voeren van arbeidsvrdeclliig, het concentreei'cn der artisten in grooto wrkplaatsen cn, last not least, door het, verschaffen van voor de Euro- peesche markt gangbarc, dus altijd min of mecr nan smakeloosheid lijdende, moddellor, do A-utwt te doen herleven cn ziet niet, dat hij hoogstens eno technisch min of meer volmaakt gedreven „n'vherheid“ sचेpt, maar dat de psychische factoren voor het ontstaan van een *kunshverk*: het gehoorzamen aan den *innerlijken draig*, on- afhankelijk of deze zich op bepaalde vastgestelde werken open baar t of niet, de afwezigheid van elk *ander* doel dan het scheppen van het schoono voorwerp zelf, de rustige concentratie, waardoor het kun st work vooraf zich aan den geest in vol- stralende glorie openbaart, de geduldige arbeid, aan geen vastgestelden tijd gebonden, van den opbouw van den eersten aanvang af, met zooveel mogelijk vermjding van elk, de aandachtspanning meestal verslappend, hulpmiddel, — kortom alle die *essentieele* factoren, die in alle groote kunst- perioden het ontstaan van het Kun st wonder hob- ben bepaald, dat juist die psychische factoren door de geprezen maatregelen worden *uitgeschaklad*.

Overgaande tot do bespreking der Indonesische kunstwerken, kunnen samenvattend eenige essen- tieele kenmerken worden opgenoemd, waaraan de beste stukken van bijna alle technieken beant- woorden.

1°. Het in het kunstwerk uitgesproken zuivere gevoel voor den aard van elk materiaal, waardoor de versiering als organisch daaruit voortvloeiend en als de schoonheid van het materiaal slechts versterkend verschijnt. Kenschetsend is in dit verband het vaak onversierd blijven van op zich zelf reeds zeer fraaie houtsoorten en de bijzondere offers, die bijv. voor de bewerking van het, als zeer nobel geldeud, ivoor bij de Dajaka worden gebracht, als het ware oni den Geest van het nja- teriaal gunstig to stem men voor deze inbreuk op zync persoonlijkheid.

2°. De in het kunstwerk zichtbare logische wijze waarop de motieven zich uit de varieeringsmoge- lijkheden der techniek ontwikkelen (zoals bij het vlecht- en weefwerk), motieven, die, waar zij regel- matig rechtljig zijn, soms groote vcrwantschap met geometrisch geconstrueerde figuren vertoonen en daarom wel geometrische ornamenten worden genoemd.

3°. De fraaie wijze, waarop de versiering voort- vloeit uit den aard van het te versieren vlak — de rhythmische en hannonische compositie —, zoo- dat .zij, als noodzakelijk daaruit voortgekoinen, daarmee eene onverbreekbare eenheid vomit cn ten slotte voorwerp en versiering samenvloeiën tot den eenen schoonen vorm.

4. . De strakheid van lijnvoering, die, als essen- tiel kenmerk voor de schoonheid van het motief, overal wordt toegep&kt, . waar de versiering uit do vrijho hand wordt gotrokken (dus bij foejabesclil- dering, batikkunst, snijwerk, ciseleerkunst, enz.) en die in waardeering den voorrang geuiet bovon do klcurharmonie, die eerst in de tweede plaats nls schoonheidsfactor in | aanmerking komt. Deze eigenaardigheid wordt door ons, Westeringen, dio in de laatste ecu wen cenzijdig op do waarde- ring van picturalc effecten zijn algericht, te vaak over het hoofd gezien cn jnenig batikverzamelaar zien wij bijv. in bcwondering voor slap getcckendo patronen ter will. van hun zeer nobele kleuronsa- menstelling, hoveeldeze ten slotte slechts hetgevolg is van eene, door trad it ie vastgehouden, technisch vaardigheid, die ook door den meest onartistiekeen ambachtsman kan worden aangeleerd.

5°. De strenge sty leering, die by allo aan do natuur ontleende motieven wordt toegepast en waarvan slechts in enklo gevallen — waarbij dan meestal vreemdo invloeden kunnen worden aan- gecwzen — wordt afgeweken.

In vrije volgordo zullen nu do verschillende kunstuitingeli nader worden besproken en wel eerst de toegepaste en dan do vrije kunsten.

A. *Tatoeëerkun.st.*

Het voorwerp, dat den mensch altijd vergezelt en zich ter versiering aanbiedt is zijn cigen lichaam. Do tatoeage is dus wellicht een der oudste ver- sieringstechnieken en wordt reeds als „kunst“ in den waren zin des woo rds, beschouwd bij de Dajaks, bij wie de tatoeëerkunstenares evenals de smid en de snijkunstenaar — daar zij artisten zijn —, uitdrukkelijk als door den „Geest“ bezeteno wordt geeerbiedigd (Of. A. W. Nieuwenhuis „Qucr durch EomcQ“. ~p.. 48?). Col-“ hot voorschrift, 5at de tatoeage slechts op bepaalde tijden mag geschieden, wijst op het sakralc element in dezo handeling.

Deze techniek wordt, als ware kun st, vooral bij do Papoeas, Dajaks en Bafaks uitgeoefend, bij wio vaak prachtige ve j'sie rin gs w ij zen worden aangetroffen. Wannccr zeer samengcslekto jBO- tieven worden aan go wend, zooals bij vorschill"l">- do stammen dor Dajaks, worden dezo eerst in houtblokjes uitgesneden, die dan als stempel d ion sb (loon, waarmede het patroon op het to bewerken lichaamsdeel wordt afgedrukt, waarna de tatocagr : - kunstnares haar work verricht. Prachtigo voor- beeklen van dezo Bictchni eek geeft het bovenge- noemde werk van Prof. A. W. Nieuwenhuis, ter- wijl in zijtje coUectie, in 's Kijks Ethnographisch Muse uni te Leiden, zeer fraaie patronphinkjes aanrvezig zijn, welcr sa incngstelde compositie in giandioos strakke lijnvoering, soms met gelijk- malig rhythmische verklcining van hot molief, zijn uitgevoerd. Als voorbcelden van rationed nan den bovenbeonvorm aansluitende tatoef > kunnen de in het bovongenoemde werk op 78 cn 86 in het eerste dec! afgebeekle cxcinplaren gelden. Eene, met goecl photographiscen geillu- slrerde, monographic over dozen belangrijken tak der sierkunst zou waarschijnlijk verrassende resul- taten aan het licht brengen.

B. *Bladwerk.*

Ter beschutting tegen den zonnebrand zijn v/aar- schijnlijk oorspronkelijk overal groote boomblad- ren gebezigd, uit wolko gewoonte zich een siorkunst heeft ontwikkeld in eene zich ontwikkelende tech-

niek, die ten slotte in de vlucht-kunst is overgegaan. De prachtige, ten deele gekleurde of met uitge- aneden schablonen of met ornamenten van nassa- schlijpjes bedekte, hoden van Borneo, Java, enz., in OHZG Ethnographische musea zijn overtuigende voorbeelden voor de versiering gsmoglijkheid aan zelfs bij deze, schijnbaar zoo primitieve, techniek.

Ook onder de onversierde, maar zoo buitenge- melen logisch gevormde gebruiksvoorwerpen, ala eenvoudige bladwerkwaterremmers, bevinden zich iuweeltjes van zuivere vormgeving en dit vooral op Roti, zooals de heer G. P. Rouffaer mededeelde.

C. Vlechtwerk.

Waar bij nadere bestudeering van het hierboven genoemde bladwerk duidelijk we rd, hoe de zich ontwikkelende ornamentiek ten deele voortvloeit uit do versieringsmogelijkheden der techniek zelve — strikt geen omen de eenige zuivere oorsprong van elke versiering, hoewel door toepassing van beschliding en applicatiewerk, zooals wij zagen, ook fraaie resultaten werden bereikt —, is bij de vlechtwerktechniek de versiering zoo goed als geheel uit de techniek voortgekomen en heeft deze, al- dus vast gefundamenteerde, decoratieve kunst den motieven- schat gevormd, waaruit de ver wan te techniek van het weven maar ook de verder af- gelgen sierkunsten vaak hebben geput.

Het zoogenaamde trawangwerk bewijst wederom do voorliefde voor t jourversiering. De macander, sleutel, swastika, ruit, en vele andere regelmatigere rechthoekige figuren schynen uit de vlechttechniek te zijn ontstaan, terwijl ons de theorie van sommigen, volgens welke uit deze regelmatig, zoogenaamde geometrische figuren, andere, kromlijnige, zouden zijn ontstam en dus de gebogen lijn op rationalis- tische wijze uit de rechte wordt afgeleid, op psy- chologisch aesthetische g ton den zeer twijfelachtig toetschijn, in aanmerking nemende de gansch andere psychische spanning, die wordt doorleefd bij het trekken van de zeer levende gebogen en van de, op zich zelve, zeer doodo rechte lijn.

D. Boom*chorsbeiverkiny.

Deze techniek, waarin de meest primitieve kleedingstukken als schaamschort en lendendock worden vervaardigd, heeft in de verdere ontwik- keling tot de fijnbewerkte „foejal” (op Celebes enz.) en tot het fijnere „vezelpapier” aanleiding gegeven tot do versieringskunst, waarin do aesth- tische <1 rang zich op de meest onmiddellijke wijze kan uiten: de schilder-kunst.

Allet de foejalap, zou men kunnen zeggon, is het eerste schilderdoek gegeven. Bij deze decoratieve kunst zijn wij eerst een ontlenen dor motieven aati do daarnaast zich ontwikkelende vlecht-kunst, — eene ontleening, die ten deele to wijten kan zijn aan geestesarmoede van den bewerkor, maar voor een groot deel wel zal moeten worden toege- schreven aan den religieusen schroom om van be- staande notieven, waaraan magische kracht woilxt toegeschreven, te wijken. Toch breekt een vrijere kunst zich baan, en zouden wij inmisschen kunnen vermoeden, dat op de foeja do corsto strak gebogen lijn, dat wonder van oncindige stemmingsin- ge- Hijkheden is getrokken ; do gebogen lijn, die ook in do snijkunst, ciseleerkunst, e.a. met steeds meerdero voorliefde wordt toegepast, ondanks de dnarvoor vereischte groolere technischvaardigheid. Prachtige ornamenten, in nobel ingetogen kleuren, neergepen- seeld in fijn getrokken lijnenspel, kenmerken de bes- to voortbrengselen dezer kunst, wier hooge waarde door den Indonesier zelveu o.a. hiordoor wordt ge-

symboliseerd, dftt zij, bijv. bij de Toradja's, slechts door priesters raag worden beoefend. Verwonder- lijk is het hierbij op te merken, hoe bij deze vrijo techniek, die zoo licht tot losbandigheid zou kunnen leiden, het decoratieve stijlgevoel zich handhaaft en slechts zelden do ingeboren “nabootsingsdrang” — do natuurlijke aandrift van kinderen en onbe- schaafden, die echter met het wezen der „kunst” niets te maken heeft — zich baan breekt in gobrek- kig getekende poppetjes, bedoeld als nabootsing der menschnfiguur.

Waar do menschnfiguur als deel van het ornament optreedt, geschiedt dit bij de werkelijke 切頭werken op eene bepaalde schematische wijze, welk schema o.i. wederom aan het vlechtwerk ia ontleend. Bij de afbeelding van diefiguren wordt vaak het essentiele van het levende dier, ondanks deze schijnbare belemmering, verrassend juist ge- typeerd.

E. Polteibakkerskunst.

Deze kunst, is, technisch, bo ven een zeker pri- mitief stadium niet uitgekomen, waarbij vooral het ontbreken van eene goede glazuurbedekking aan de soliditeit van deze gebruiksvoorwerpen groote afbreuk doet.

Zeer fijn ontwikkeld is bij den Indonesischen pottenbakker het gevoel voor vorm, en wie de teergevoelige contouren van het aardewerk der Kei- eilanden of van Borneo, om slechts enkele soorten te noemen, met de prachtige, soms rcliefachtige, versiering mocht bewonderen, zal diep doordrongen zijn van de aesthetische waarde dezer — schijnbaar zoo nuchter • — gebruikskunst.

De verbazingwekkende gevoeligheid van lijn vloeit voort uit de — door ons Westerlingen soma als “gebrekkig” beschouwd — techniek van den langzamen opbouw uit voorzichtig op elkander gebosteerde kleiringen, die dan behoedzaam worden uitgeklopt, waardoor, zonder draaischijf, in rustigen groei het vaak schijnbaar zuiver ronde vaatwerk ontstaat, welks rondheid toch door een zeker leven uitmont boven de mechanisch, op de draaischijf, verkegen uit.

Juist deze schepping uit de geheel ongevormd@ kleimaterie, zonder eenig belangrijk technisch hulpmiddel, veroorzaakt — zooals hiervoor reeds is gezegd — de levende schoone vorm, die, strikt genomen, geen nadere versiering behoeft.

Belialve gewone gebruiksvoorwerpen, worden ook cultusvoorwerpen vervaardigd, somtijds met toepassing van streng gestyleerde vogelvormen, die copieen schijnen van oud-chineesch sakraal vaatwerk in brons (bijv. in's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, Serie 1586 n°. 131, uit Lombok afkomstig).

Geheel : i jour uitgewerkte wieroekbranders enz., zooals uit Meclan, zijn o.i. aesthetisch absoluut verwerpelijko nabootsingen van bronswerk of houtsnijwerk.

Velo versieringsmotieven zijn wederom aan het vlechtwerk ontleend.

F. Krdle.nwc.rk.

De twee vormen, waarin het kralenwerk als versiering wo nit toegepast: de snoervorm en het ge- knoopt Jralenwerk, worden oorspronkelijk ge- bezigd ter versiering van het naakte lichaam. De vruchtzaden en stengelkralen, in snoeren aan- geregen, in meestal fraaio kleurencombinatie, worden, bij nicer gezochte verfijning, vervangend door kunstmatige kralen van aardewerk, gegoten inetalen enz., (ook wervelbeentjes van slangen

ivorden als zoodanig gebruikt) en ten slotte door geïmporteerde glaskralen waardoor eene uitbreiding van de oorspronkelijke kleurscala: rood, zwart, wit, met meer kleuren mogelijk werd. Bij het geknoopte kralenwerk treffen wij een zeer geïnteresseerd kruisbloemmotief aan, dat van hieruit wettelijk op het Timoreesch snijwerk in hout of bamboe is overgebracht. Behalve deze toepassing van het kralenwerk op het lichaam zelf, wordt het in beide vormen o.a. ook toegepast tot versiering van boomschorskleeding en zijn in al deze verschillende toepassingsvormen zeer schoone voorwerpen vervaardigd op Borneo en Nieuw-Guinea, welke beide eilanden als de voornaamste gebieden der kralenkunst kunnen gelden.

Eene verwante techniek is het aanrijgen van nassaschelpjes en schelpschijfjes, terwijl ook combinaties van uit nassaschelpjes samengestelde figuren op kralenfond voorkomen. De Janggerekte nassaschelp is met haar fraai gebogen contour zeer bruikbaar om, in combinatie gebruikt, strak ge-trokken figuren te vormen, die vaak op hoeden van bladwerk worden geapliceerd.

Deze zelfde versieringsmotieven worden thans vaak met geïmporteerde witte knoepjes geïmiteerd en worden dan — tengevolge van den dooden cirkelvorm der knoepjes, waardoor, bij den relatief kleinen maatstaf der figuur ten opzichte van de relatief grootte afmeting der knoepjes, geen aaneengesloten, rhythmisch voortbewegende, lijn mogelijk wordt — parodieën van de oorspronkelijke versiering.

G. Borduurwerk.

Over deze technieken valt niet veel te zeggen wat geene herhaling zou zijn van hetgeen in ander verband reeds is gezegd. Men zie hierover, evenals trouwens voor de hiervoor behandelde technieken, de daarop betrekking hebbende monographie in de serie van J. A. Loeber, die in het literatuur-overzicht nader wordt genoemd.

Alleen zij in dit verband opgemerkt, dat het borduren waarschijnlijk is ontstaan uit de gebleken noodzakelijkheid om de boomstambaadjes, die neigend voortdoen overlangs, in de richting der vezels, te barsten, te verserken door overdwars opnaaisels van draden die de vezels bijeenhielden (Loeber). De eenvoudigste borduurversiering bestaat dan ook uit horizontale, vaak gekleurde, draden. Hieruit heeft zich eene techniek ontwikkeld, die ten slotte als virtuozenstuk heeft opgeleverd het baadje uit West-Borneo in meergenoemd Museum te Leiden, Serie 893, n°. 4, dat geheel met touw bestikt een grandiose nabootsing vertoont van fijn vlechtwerk — inaar waarbij de boomschors als materiaal aesthetisch geheel is verdwenen.

Het filture-werk is waarschijnlijk aan de trawaijg-techniek in het vlechtwerk ontleend, terwijl liet leantwerk een geïmporteerde techniek schijnt.

H. Textiele versieringen.

Tot de belangrijkste groepen der decoratieve kunsten behooren de zoogenaamde textiele versieringen, waarin twee hoofdgroepen kunnen worden onderscheiden.

I. De zuivere textiele versiering, waarbij het ornament geheel uit de weeftechniek ontstaat en waarbij naar den aard van het gebezigde materiaal, de onderscheiding in versierde katoenweefsels, zijdeweefsels en koffiweefsels, kan worden gemaakt :

II. De pseudo textiele versiering, waarbij het patroon ontstaat of reeds voor het weven, door

eene eigenaaxlige verftechniek, die op do draden wordt toegepast en waarbij het weven zelf slechts een zeer bijkomstig invloed op do versiering uitoefent, bijv. de ikattechniek, of na het weven door beschildering van het weefsel, waarbij do weeftechniek, als patroonvormende factor, dus geheel is uitgeschakeld, bijv. de batiktechniek, tjaptechniek, plangitechniek, enz.

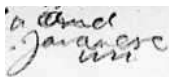
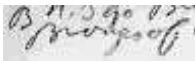
I. Tot de eerste groep behooren de talloze variaties der geweven stoffen, wier prachtige ornamentiek in hare aesthetische waarde thans vrij wel algemeen wordt erkend. In liet algemeen kan hierbij worden opgemerkt, dat, waar de zuiver-Indonesische styl wordt gchandhaafd, zooals bij de Sangireesche en Talauresche koffiweefsels, bij weefsels in het Oostelijk deel van den Archipel (die nog nicest zuivere bron voor echt-Indonesische kunst), bij de weefsels der Dajaks in het binneiland en bij die der Bataks, de strak gestyleerde doeken met ingetogen kleuren de fraaiste specimina der zuivere weefkunst vormen.

Bij de zijdeweverij vertoonen zich, tengevolge van vreemde invloeden, soms reeds eerste teekeningen van een, aan de opringerige kleuren ken baar, nadreend verval, dat door de toepassing van goud en zilverdraad, overal waar dit als voornaamste materiaal voor zelfstandige ornamentatie en niet slechts als „gebrocheerde inslag", in spaarzaam combinatie met de andere inslag raden, wordt gebezigd, zich scherper manifesteert (bijv. in de Maleische streken op Sumatra en op Bali).

Uitgezonderd van dit oordeel moeten echter worden de prachtige Atjehsche weefsels, bij welke, in de fraai gecomponeerde goud- en zilverdraad-motieven op nobel gekleurde, vaak donker kar-minrooden fond, wellicht Perzische invloeden doorwerken.

II. a. De *ilcat-techniek* schijnt eene Indonesische ontleening en vervaardiging te zijn van eene, reeds op v66r-Indische zijdeweefsels toegepaste techniek, waarbij het zijdemateriaal, bij de „tjmd6s" van Soeratte, reeds door katoen verweven was. Het opmerkelijke van deze versieringswijze is — behalve de verwondelijke techniek, die zeer grote eischen stelt aan het voorsted in gesmogven van de kunstenaars —, het uitde techniek voortvloeiende neder *picturale* karakter der versiering, welke lijnen niet strak worden getrokken, maar in den fond min of meer vervloeien.

II. b. Bij de batikkunst kan men reeds van eene soort schilderkunst spreken. Doel hierbij worden eerst de oude, aan vlecht- en weefkunst ontleende, motieven toegepast en ontstaat daarna — onder invloed van het verfijnde, bij de toepassing grote verwantschap met het penseel vertoonende werktuig, de *tjantuu*, — eene geheel vrije, zuiver artistieke lijnenkunst, die alleen gebonden is door de immanente wetten der compositie en den aard der motieven. Bij de technieken der „tritik" on „plangi"-doeken en der „kain k'mbangan" ontstaan geene scherp omliggende motieven neder. Deze technieken zijn geheel op *picturale* working ingesteld, waardoor zij in aesthetische waarde o.i. bij de hierboven beschrevene achterstaan, hoewel prettig de kleurscliakeeringen soms ook mogen aandoen. De tjap-kunst ten slotte, waarbij het bft-tikken tot een ambacht is afgedaakt, behoort eigenlijk bij de metaalkunst te worden ondergebracht, daar de eenige artist hierbij c-le tjapver-vaurdiger is.

I. Meladkkunst.

Wanneer men bij do verschillende soorten dor inetaalbewerking zich vijf vraagt, welko technieken het nicest in overeenstemming schijnen mot de Indonsischs kunstopvattingen. clam moeten in de eisto plaats do smeed-, giet- en isolcer-tsch- nieken worden genoemd, omdat daarbij do zuivere contourvorm en vooral de vlakke vcrsiersingwijzo hot best zijn to verkrijgen. Sommige krissen mot pamor-lemniet, do echt-Indonsichsco Madjapa- hitkrissen met de, in strakke vlakcompositio, vir- tuos gesmeede figuurtjes der hefton, sommige prachtig gesmeede mandau-klingen der Dajaks bewijzen dit.

Het gietwerk, waarbij hot artistieke deel inzonderheid door den boetscorcler van den klei- vorm wordt verricht, geeft, vooral bij gebruik- voorwerpen, aancliding tot fraaie, stralike contouren en harmonische afmetingen, terwijl hot daarop soms aangebrachte ciscleerwerk met zwerige en zekere lijnvoering — analoog met do geteckende of gesneden lijn — wordt getrokken. Het drijfwerk daarentegen — met uitzondering van de gongs, die daaraan juist hun strakke contouren en hunne daarmede samenhangende zuivere klank ont- leenon — geelt meer aancliding tot omamont in hoog relief, dat tegen de oorspronkelijke Indone- sische opvattingen indruischt en daarom, bchalve op de plaatsen, die het meest ondr Hindoe- of and ere vreemde invloeden hebben gestaan, zich slechts weinig heeft ontwikkeld. De zuivere cisc- leerkunst is op die plaatsen, waar vreemde invloeden het langst on het krachtigst hebben gewerkt, zoala op Java, slechts weinig tot ontwikkeling gekomen, terwijl op Bali, hoe we I het Indonsichs element zich stork handhaafde en op enkele kunst- gebieden ze] fs overwon, naast, in zuiver Indone- sischen stijl gesmeede, pinangscharcn, met prachtig in crust atiewerk, 66k — sterk onder Hindoe-in- vloed staand — mei-Indonsichs, in overdroven hoog relief gedreven gouden en zilveren vaatwerk wordt aangetroffen.]leesterstukken van gietwerk zijn o.a. do beide gewclldige keteltrommen van Saleier en van Pedjng .pp Bali, wicr vc'rsiering Hlreng Indonsichs is, met absolute beheersching van den vorm aangebracht.

In overeenstemming met het hierboven gezegd is de omamietiek van het drijfwerk, waar het. wordt toegepast, in hoofdzaak Hiiidocisl isch gebleven, terwijl in smeed-, isolcer- en gietwerk ■ — belmlvo de nicest Hindocistich beinvloede lampen, ke- i- kwispedoor op Java enz. — mecstal zuiver Indouesichsco notieven worclon toegepast, zooh bij do gegoten messingann banden der Bataka. Onder de uieosterslukken dor gietkunst moeten ook do Bataksche gecklporon pijpen worden ge- noemd.

Bij do goudsneedkunst, waarbij ovenous do Hindoe-invloeden sterk doorwerken, is hot op- morklijk, hoc door allerlei legcoringen, tenco- ■ volge waarvaih do geldswardu vormiuidort, do inest graffincerdo acsthtichsco effecten wor- den brcilic, welko vaak nog worden verstork door aanbrenging van alle mogelijke inatenaal- Koorten, van diamant en borekristal af tot glaa en vlindrcvlucgls toe.

K. Sniwwerk.

Dit wordt bijna overal toegepast op allo daar- voor in aanmerking komendo materialon. Het oudsto waarschiijlijk, — althans hot nicest ver- breide snijwerk wordt aaiigetroffci op bambo-

materiaal, dat bij do voorzoning in bijna nllc menschlijko bhooft.cn wo nit gebruikt en dus aancliding geeft to cindcloozo decoratieve varia- tie⁹, waarop hier than³ niet nadcr kan worden ingegaan.

Het conipositivtalent en de absolute beheersching der techniek komcn bij dezo kunstwerken tot hun volle rcht. Zij staan daarom, acsthtisch beschouwd, volkomcn gelijk met andere, mogelijc in kost haard- der materiaal vervaardigd. Vandaar dat bij de Batakscho aanzienlijken versierdo bamboockalk- kokersworden gebruikt, vaak van fraai geornamcn- terde deksels in zilverfiligraan-werk voorzien. Juist het toepassen van deze, uiterfijn getrokken, lijnversiering op het gladdc, harde en, wegens het gemakkelijko splinteren, buitengewoon moeilijc te bewerken materiaal is de strenge leerschool ge- weest, die don omamcantsnijder tot kunstenaar heeft gevormd. In de prachtige oxemplaren van de mot fijn inzicht gekozen collectie van Prof. A. W. Nieuwenhuis in de Borneoafclcling van voor- ield museum kan het innerlijkste wezen der Indonesische kunst wellicht het best worden ge- kond.

De materialen, die wat stugheid betreft wellicht het meest met bamboe overeenkomen, zijn : been, ivoor en hoorn, waarvan eveneens allerlei fraai geornamceterde gebruiksvoorwerpen worden vvaardigd, vooral bij de Dajaks en Bataks.

Bij oudero hoorn-lopels enz. vindt men vaak de geliefde h jour-techniek, die vooral bij hoot- snijwerk zeer vaak wordt toegepast, zoala bij prauwvoersiering, daknok-uiteuden, enz. (Zie verder hieronder bij Architectuur.)

Het fraaiste houtsnijwerk wordt aangetroffen bij krishoft, krisschonen en krisschede, waarbij mooi gevland hoot meest onbesneden blijft. Vir- tuos besneden gestyleerde dansmaskers, fijjbe- sneden kinderdraagplankjes en vlechtplankjes der Dajaks, pagaaien on lan sen zyn de vooniaamste besneden houten voorwerpen, terwijl de grandioos^{5A} gecomponcorde en strenggesneden tooversta^{5B} der Bataka een eigen plaats innemen. Bii de be- L^{5C} = E^{5D} handeling der architectuur en der beeldhouwkunst 7 : C^{5E} . C^{5F} . C^{5G} zal ten slotte nog gelegenheid bestaan op deze 7 : C^{5H} . C^{5I} . C^{5J} kunst terug te komen.

L. Als geheel op zichzelf staande kunstuitii- gen inoeten in onzen Archipel de, alleen op Java en Bali vervaardigde, leder^{5K} poppen van do Wa- jang-poerwa worden beschouwd, wier soms zeer slanko verhoudingen, fijjngevoelige contouren en fraai A jour- werk do vreugde uitinaken van den beschotwer, welko tot verrukking stijgt wanneer hij do zien van deze wonderwerken als rhyth- misch bewegendo schaduw, met statig of be- vallig gcbax'enspel op het doek verschijnen ziet.

Ook dezo fijno gestalten zijn in de hybridische Balincscho kunst vergrofd.

Veel materieleler schijnen daarnaast do poppon van de Wajang golek — het marionottentheater —, hoowel ook Inorby de koppen en bovonste lede- maten vaak govoelig gesneden en fraai polychroom geklourd zijn, welko koppon, in grooter maatstaf, als maskers van do spolers dor Wajang topeng verschijnen. De zeer grove poppon van de Wajang keli^{5L} daarentegen verschijnen als in hout gesneden parodieen van do schoono gestalten dor Wajang poerwa.

M. Architectuur.

Hoowel een tijdlang de mcening gold, dat van

een eigenlijke Indonesische architectuur mocilijk ■prak kon z'n), begint, langzamerhand cen a- derc opvatting zich baan te breken.

Reeds sommige hoogdakige inannenhuizen op Nieuw-Guinea, het monumentale huis van den R&djia, in Bawomatoloco op Zuid-Nias, om slechts een paar voorbeelden te noemen, kunnen, door de prachtige verhoudingen, als stelen van goedge bouw- architectuur golden.

Aangetoond de nethetische waarde rau het Dajaksche huis is door Prof. A. \V. Nieuwenhuis in zijn werk „Quer durch Borneo“, overtuigend materiaal verzameld, terwijl in hetzelfde werk ook fraai exemplaren van lijkenhuisjes zijn afge- beeld. De, in evenwichtige verhoudingen gebouw- de en rijkbesneden „Minangkabausche huizen der Padangsche Bovenlanden“ ~ nsvCTFs ` de ontroe- rend fijn rijstschuurtjes uit dezelfde streek, ge- nieten reeds een welverdiende room.

Iets minder fraaie, maar toch zeer goedge, hout-architectuur geven de Bataksche huizen, waar- bij sommigen den vorm aan een schip schijnen te hebben ontleend, welk vennoeden ook wel eens oprijst ten aanzien van de bouwkundige ordon- n an tie van het Minangkabausche „raadhuys“ (balai).

Al deze luistertypen zijn paahvoningen, waarvan de construerende deelen in houtconstructie zijn .vervaardigd en de muren so ms van eenvoudig vlechtwerk, dat zich dan vaak prachtig invoegt in het houten raamwerk, zooals bij de bovenge- noemde rijstschuurtjes.

Bij de Dajakwoning is de hoofdpal vaak van eene cancellu rachtige versiering voorzien, een versieringsmotief, dat in de verte aan de groefversiering van den Dorischen zuil herinnert en aesthe- tisch wellicht dezelfde betekenis heeft, nl. het zich samentrekken tot uitoefening van de groo- tere kracht, noodig voor het stutten van het dak (Theodor Lipps).

De aesthetisch functioneelte betekenis van het dak, als rustende, omlaag strevende last, wordt in Nieuw-Guinea sows nader aangeduid door de, deze benedenwaartsche richting accentueerende, „toempals“, die dan als architraafversiering poly- chroom zijn aangebracht.

Wat de versiering betreft, zijn de meeste der hierboven genoemde huistypen van rijk snijwerk voorzien, dat overal vlak is gehouden met uitzon- dering van sommige paneelen in de awa van het Dajaksche huis, waar midden uit het, met strak vlakorn ament versierd, pan eel plotseling sterk plastisch gesneden, meer naturalistische dierfigu- ren naar voren springen, waardoor de stijfheid wordt verbroken.

Nieuwenhuis „Quer durch

Borao^o n, Tafel 33).-

Vermoedelijk zijn hier herinneringen aan niet begrepen Hindoe-omainentiek in het spcL *Zelfs* zou men geneigd zijn in fig. d op bovengenoemd plaat 33 eene Indonesische omwerking van het Hindoe Baijiaspati- motif te zien.

Deze zelfde, overigens geheel ongemotiveerde en tegen den stijl indruisende, plotseling zich manifesterende — in de richting van naturalistische wergave van natuurindrukken zich bewegende — uitingen van primitieve hoogreliefkunst vinden wij ook bij de plastische versiering der mandauhefton.

Het overige decoratieve snijwerk ecliter is oyerwegend vlak gehouden en verloochent ook hier niet de voorliefde voor a jour-ornamentiek, die men als dakver- siering en prauwversiering

nantrefte juist op die plnatson, waar men rondplas- tiok zou verwfichtcn. Do onderstelling rijst dan ook, dat rekening is gehouden met de aesthetische working van het huis, als silhouet, gezien tegen den achtergrond van bosch of hemel, terwijl de goeclie vormgeving der won ingen en verzainel- huizen, behalve door de oischen der constructie, ook beinvloed schijnt door den drang om tot cen harmonische ineenvoeging en samensmelting met de omringende natim te geraken, welke cl rang in volie bewustheid tot uiting komt bijv. in do prachtige Ohiiicesoh-Japansche houtarchitectuur. Dezo weinige gegevens jngon voktaan om — in aansluiting aan de waarschuwing van den heer

J. A. Ijoebdr, gegeven op pag. 21—22 van zijne monographic over houtsnijwerk en metaalbeworking in Ned.-Indie (1916) — do wnschelijkheid te betoogen eener spoed ige instelling van &cn vak- kundig onderzoek naar de Indonesische bouw^ver- ken, wier belangrijkheid te lang over het hoofd is gezien door de eenzijdige concentratie van allo nachdacht op do overblijfselen der Hiudocbfehcha- ving, overblijfselen die, wegens de meerdere duur- zaamheid van het materiaal, beter den tijd trot- sceren dan de zeer verganklijke en onodr vreem-- do invloeden te grondc gaande houtarchitectuur van den Indonesier. Est. perieulum in moral

N. *Sculptuur*.

To oordeelen naar het tot heden bekende materiaal kan, wat aan steenplastiek door den Indonesier is voortgebracht, den naam van kunst ter- uauwernood dragen, hoewel op Socinba, speciaal West-Soemba, en op Nias beeldhouwkunst in steen wordt aangetroffen van zuiver Indonesisch karakter en van verwonderlijke schoonheid. Behalve deze verbluende uitzondering, zijn do werken van steensculptuur nicest onbeholpen pogingen om figuren, die in do vlakversiering hem geineenzaan zijn, zooals do Wajangtypen op de reliefs in Oost-Java, welke bij de behan- deling der Hindockunst ter sprake komen, ii) rondplastiek af te beelden. Meeestal zyl) iiet ruw aangehajte blokken, zonder fijncr vonngoving.

In do houtsculptuur daaren tegen is in Kommgo ziclcbeeldjes zeer schoono kunst voortgebracht, weJker waardo wordt doorvoeld wanneer juen, na zich met cnkole verhouding8cigenaai-cligle)(L : ii vertrouwd te hebben gemaakt, zich rustig aan de working daarvan ovrgeeft.

Het eigenaardige hierbij is de grooto nfe me ling van don in grootc construerende vlakken aangc- legden kop ten opzichte van het slechts zeer schematisch aangeduid e lichaani. Men begrijpt de bedoeling editor, wanneer men don kop als zetel van de gewichtigste der beide inenschlijko zielen beschouwt, waarop d us alle audachb moot vallen, terwijl door de strakte stylinger het geestelijk karakter bijzonder sterk wordt geaccn- tuerd. In profiel gezien zijn vole van deze boeM- jes, van de Leti-eilanden, van Timor-laot enz. door het fjino daarin zich uitendo rhythmo der gansche figuur van troffende schoonheid, waar- bij natuurlijk van elke gedachte aan eno natura- listische afbeddiing der menschiuur moot word on geabstraheed.

Deze fijnheid van vormoud in gen gaat vaak vor- loren bij de grootc poppen, die tor afwering van booze geesten worden opgericht, terwijl zy weder- om wordt aangetroffen bij sommige figuurtjes van iJzer of bronsgieterwerk van Java, waarbij — onder Hindoe- mvloed waarschiijnlijk — de kop

ncest in gewone natuurlijke verhouding tot het Hchaam ncel doorcfbareu, liostaansgroncl der dngon.

wordt gboetscncl. Waar doze verhouding als godsverccring een bepaaldcn vorm aanneemt, wo nit de hehoefte ge- voold Bodhisatwn-bckljc in mcr gcnoucl Rjks <lit godsbcgrlp in zint ugeijgk waarcnein- baron von den Indoncsier is voor- bjjcggaan cu waartoec mon komt niet slechts aesthetische ontrce- ring verwekt maar cventuel ccn geest ver voering veroorzaakt, die tot meditative extase kan voe- ren, waarin de tijdelijke verccning van Mensch en Werckgrond wordt voltrokken.

0. *Schilderwerk.*
Monumentaal schilderwerk, zooals de fresco's van Ajanta in Voor-Indic, schijnt op Java en in den verderen Archipel nooit te zijn ontstaan, zooals reeds vermoed kon worden naar aanleiding van de in den a an vang van ons arliko] gegeven uiteenzettingen.

Eerst na de komst cler Hindoe's zijn waarschijn- lijk de op vezelpapier gcschilderde voorstellingen dor Wajang- bdbdr ontstaan, waarop de tafereelen uit de nti bij de Javanen bekend geworden holden- dichten, het Mahabhiirata en het Ramayajda, wer- den afgobcl37 tafereclen, die ook de verdcro schilderkunst of eigenlijk : teekenkunst zoowel op Java als op Bali hebben beheerscht.

Deze zelfdo tafereelen worden op Bali ook op houten slaapplaatsbeschottcn aangebracht, van welke in het Rjks Ethnogr. Museum to Leiden serie 3G6 n°. I een mooi exemplaar aanwezig is, waarvan de compositio en Jijnvoering zeer sterk zijn, tor- wijl — als tckkenend verschijnsel — do, als medi- teerend gedachte, Ardjoena zeer slecht is geslaagd, omdat de betcekenis der meditat ic den schildor is ontgaan.

De inodcrne Javaansche AVajang-bebcr-voorstel- lingen in h(-zelfdc jnuseuni zullen wd zeer zwakke afspiegelingen zijn van fraaic oude origineelen.

Een vnn de fraaiste stucen in gcnocinl museum in echter serie 106 n°. I, ccn Ramayajda-taferecl «(j) geklopto boinschors.

Het is duidclijk, dat deze schilderkunst weer voornamelijk als lijncnkunst moot worden gownar- deerd on dan ook grootc kwalitoiton vertoont; kwalitciten, die vooral ook uitkonien op sommigo geillustreenele lontarblar- nianiiscripten met in- gekraste tftfereclen, zcoah de Nengali Gria Mendara van Lombok, door C. M. Pleyte 1912 uitgegcven.^f

Do algeincoen geconstatceixlo eigonaardigheid der BaJiers, om Javaansche voorbelden te ver- groven en onbewust to parodieeren, komt hclaa ook bij de schilderkunst vaak tot uiting. Vrij al- genicn zict men do ncinging om do oorspronko- lijko slanko figuren te verbreden, waarclor zij eon plom p, boersch karakter krijgon.

Do Balincesche poppen der AVajang poerwa zijn hoirvan sprekende voorbeoldon.

De IndoneHische beschaving, zooals zij in het corste deel van ons artikel in haru kunstuitingen is geschet, kwain in nan raking mot do, in oor- sprong gelijksooif igo maar in vorcloro ontwikke- ling in eono boj)jaaldc richting vor bo ven haar uitgegroeide, Hindoekulluur.

Gelijc tevoren reeds word aangeduid, is do verhouding tusschon mensch en geest bij den Hindoo verdiept tot eono verhouding tusschon mensch en God, welko God zijnczjda beschouwd wordt als ceno bo ven de inenschelijko afeer uitgestegen, maar voor het nenschelijko begrip nog min of nicer bovattelijke, verschijningavorni van don, in het diposto wezon onkenbaren en slechts emotio-

Deze inysticke betcekenis ligt ten grondslag a an de (cnipcls on beelden, die de godsdienstigo kem der Hindoebeschaving in onzen Archipel representeeren.

Do gceestesaaileg nu, die den Hindoo de psychi- sche kracht heeft verleend tot de conceptie van het grandiozc beekl, dat hij zich van den kosnios achiop in de Oepanishads cn in de Boeddhistische Wijsbegcerc, "cltze zelfde gceestesaanlg heeft hem gebracht tot den opbouw van zijne soms gewel- dige tcmpls. Van dezo symbolen der, tot hoogere eenheid saamgevate, overstclpende veelheid der verschijningen, die door de prachtige evenwich- tigheid hunner lijnen cn verhoudingen het, den ganschen kosmos doortrellend, lcvensrhythme ver- zinnebelden cn toch, in him oncindig gevarieerdo en tot liannonische ccnheid sazcnvloeicnde, archi- teonische compositie, slechts de kostbare om- hulsels zijn van het, de diepste gceestelijke kern der we re hl vertegenwoordigende, tot matericelen verschijningsvorm gokristalliscerde, Godsbeeld of Boeddhtfbclcl.

Waar de mensch in *zich zelven* alken onmiddel- lijk hot wczen der „geestelijkheid" ervaart, kan het geeno verwondering wckken dat het godsbeeld door hem naar analogic — maar niet in naturalis- tische nabootsing — van zijn eigen lichaamsvonn wordt uitgebeeld, waarbij zooveel mogelijk van wcdergave van storendo an at o mische details wordt afgezien.

En zoo zijn wellicht in den loop der ontwikke- lingsommige, naar stronge canons formed bepaakle, verheven godcngestalten van eon voor-Boeddhis- tische Hindoelsme ontstaan, die dan, misschien door slechts enkele attributenwijzigen, als Bodhisat- wa's i» het Pantheon van het Mahay an istiRch Boeddhismo zijn ovorgcgaan en waaraan ten slotte, waarschijnlijk al than s, do in diepo meditatie ver- zoken zittende Boeddhgscstalte zal zijn ontlcnd (cf. Coomasarawamy).

Bovcnstaande mcncing is in xitwendigen strijd met do tot heden bekende archacologischo gegevene, volgcns welke aan do Grieksch-Indischlo Boeddha- figurc ohronologisch do prioritoit toekomt, maar in inwondigo ovoreonstemming met den geest der Heilige Schriften on met de geestelijke betcekenis der Ciuion* die, naar het ons voorkonit, onmogelijk na» de figuren dor Grieksch-Indische kunst kun- nen zijn ontcond (cf. vooral William Cohn „Pro- blemo dor Indischen Kunst"). Wanneer men toch do betcekenis van do to voren gegeven uiteenzettingen heeft overdaot, zal do overtuiging mooten opkomcn, dat de door Alexander don Groote naar Azie gcvooixle, naturalistische, kunst van de Hellenist ischo vervalperiодо geen diepgaanden in- vloed kan hebben uitgeoefend op do cultured veel hoogcr staande Indischo maatschappij van dcn tijd cn dat de Hellemsche, op de afbeelding van het beperkt menschelijko gerichte, kunst geen onkelo innerlijko ver want schap bezit mot de gansch anders gerichte Indische.

Voor den Helicon van de post-archaische periodo heeft de spreuk: „de mensch is de maat aller dingen" ook in de kunst — in de nicest onge be- tekenis, die daaraan kan worden gehecht — go- golden, on is de zoogenaamd „ideaal schoon" menschgestalte der Grieksche kunst niet cen o- nadering van zijne buitonzinnelijke, bovenper- soonlijke geestlijkheid, maar de virtuose, natura- listische afbedding van den concreten, storken, gezonden mensch in zijne gansche inateriele Uchanielijheid. De godengcstalten zijn door do Grieken omraag getrolcken tot, so ms quantita- tief witgezette, afbeddingen van algemeen bekende en als schoon gewaardecorde athleten of hetaeren- typen, van sophisten en rhetoren.

De esoterische verhouding van mensch tot God en Wereldgrond, het bovencinnelijk openbarings- karakter der kunst is slechts in de mysterien door- voeld en in de *Archaische* kunst nog erkend, maar heeft in den zoogenaamden bloeitijd en in do perioden daarna nooit meer een deel uitgemaakt van het algemeen erkende geloof.

Zoo is het begrijpelijk, dat in de Gandhiira- periode, toen, door uiterlijke oorzaken, het Helle- nisme in N.- W.-Indie cen zeker rol had gcspeeld, de toen ontstane kunstwerken zeer vaak onbewust parodistische uitingen zijn geworclen zoowel van het daarin latent aanwezige Grieksche, als van liet door hei vreemde element overweldigde In- dische kunstgevoel. Eerst in de periode tusschen 400 en 900 na Christus, waarin o.a. de wonderwerken van Ajanta, Bhocvancshvara, Anoeradhapoera (op Ceilon) enz., ontstonden, brak de Indische over- tuiging zich wed er baan en werden de laatste lap- pen van het vreemde kleed afgeworpen. Slechts enkele mot te ven, daaraan on tieend, bleven hier en daar gehandhaafd. Het is in deze periode, dat de majestueuze gestalten werden geschapen, strong naar de — aan de mantras en sootra's der heilige schriften ontleende — canons gevormd, waarnaar waarschijnlijk ook de Boeddha-, Bodhisatwa- en Godenbeeldeen van de Hindoo-Javaanscho kunst werden gevormd.

Aansluitend bij de gebruikelijke indeeling zul- len ook wij de Hindoe-kunst op Java verdeelen in drie tijd perken:

1°. *De West-Javaansche periode.*

In West-Java is nu het feit te constateren, dat onder de weinige nog min of meor geconser- veerde steenen Hindoo-beeldeen — vervaardigd deels na de Midden-Javaansche, deels zelfs na do Oost-Javaansche periode —, die daar tusschen een vrij groot aantal gebrekkig gehakte Indonesische worden aangetroffen, enkele voorkomen, zoals een paar Boeddhistische op den Goenoeng Tji- bodas (of Pasir Sinaia) bij Tjampea-Buiteizorg, wier so here, maar krachtige eh diepe schoon heid nauw verwant schijnt met den monumctoJen Boeddha van Anoeradhapoera (cf. Visvakarma pl. 1, Havell "Indian sculpture and painCing", Coomaraswamy „The arts and crafts of India and Ceylon" p]. 2 enz.).

2. : : *De Centraal-Javaaische periode.*

Uit deze periode vindt men:

a. de, eene afzonderlijke groep vormende, vaak imposante tempelruinen van het *Dieng*-Jal; eau, iin- posant niet door de geweldige afmetingen maar we] d'or den massalen, gesloten opbouw. Bij deze groe] z]ijn, in de architecturale versieringsmotieven, wel Hellenistische elementen aan te wijzen (vooral bij de Tjandi Biuia, Bapp. Oudheidk. Dienst, K. 98);

b. de tempelcomplexen van *Prambanan*, do Tjandi Sowoe, verder den oudsten tieucl' van deze streek: de *Tjandi Kalasau*, de Tjandi Sari, do Tjauli Pnwon en don ecni- gen stoepaboinv op JavaTcleh Borobocdoer, waar- juedo de belangrykste typische bouwwerkciij zijn genoemd. (Voor het verdere raatcriaal zic het arti- kel OUDHEDEN). Terwijl bij de Tjandi Kalasan in de architectuurversiering zeer duidelijk essen- tieele deelen van de oorspronkelijke houtconstruc- tic als vej*sieringsmotieven in den steen zijn ver- werkt (cf. Photographieen v.d. Oudheidk. Bien st. 201, 202), wat in Voor-Indie zeer vaak cn soms op barokko wijze geschicdde, zijn do ovorige Tjandi's inestaal als zuivere steenconstructies to besohouven. Daar in het kunsthistorisch werk, dat wij van Dr. Krom te waonten hebben, do verschillende stijlp. obio- men waar'schijnlijk zullen worden bliandeld, moet hier wo'den volstaan met te wijzen op de plotse- ling aanwezige, absolute volmaaktheid van de bij dezo bouwonderen toegepaste versierings- kunst, waarbij echter het decoratief karakter meor op den achtergrond is geschoven ter wille van do onderwijzende strekking der aangebrachte reliefs, die den beschouwr de bekeide legenden van den Boeddha of van Riima in het geheugen rpepen, waardoor hij in de stemming wordt gebracht, die hem waardig maakt tot liet offer, dat hij bo ven in de tempelcella (zoals bij do Tj. Mendoet), of op het hoogste altaarerras, voor do stoepa (zoals bij den Borobocdoer), zal volbrengen.

Naast de canonisch vaststaande goden en heili- gengestalten in rondplastiek, waarvan o.a. ook bij de Tjandi Banon verwonderlijk statige Qiwa- cu Wishuoefiguren zijn gevonden (cf. Rapporten 1905/06), treffen wij op de reliefs, om aan heb iialeve begrip der beschouwers tegemoet te komen, ook meor naturalistische, maar toch altijd bo ven gewone natuurnabootsing verheven afbeddingen van menschen on dieren aan, in even- ichtige groopeering geconponeerd, ecne evenrichtigheid, die soms superieur is aan het beate van wat wij uit liet Indische Moederland kennen en waarbij men zich soms gecingd zou gevoelen aan invloe- den te denken van de, in compositieverfijning nog sterker bewuste, Khmerkunst van Canibodia, — een probleem, dat thans nog gelaten moet worden voor wat het is.

De - architec ton ische schoonheid van deze Javaansche schep]ingen kan, ook waar de opbouw soms bijna geheel is vormield, reeds worden ge- voeld bij aandachtige beschouwing der prachtig geconponeerde plattegronden, die een deel van do ziel van het jnateriele bouwwerk open baren.

3°. *De Oost-Javaaische periode.*

Hoczeer het diepgaand wezensverschil Lussohen de Hindoe-cultuur en de Indoncsische cen opstij- gen van de laatste tot het niveau van de eerste heeft verhindert, treedt- uit de iu dil opzicht bogst merkwaardige Oost- Javaansche kunst aan het licht. Hier blijkt ten duidelijkste, hoe de geesto- lijke zin van de door den Hindoo aangewendde vonuen aan den Indoesier onbegrepen is voorbij- gegaan : hoc hij zelfs nooit den drang heeft gvoold to trachten daartoe door te dringen, wat o.a. even- eens is op te maken uit het ontbreken van. elko Javaansche overlevering aangaande de door den Hii] <Joekunstenaar gebruikte „lpa^astras, de hand- boeueu, waarin de canons zijn uitengezet en waar- in de religieuze creeraioeien worden voorgeschre- ven, of van eike Javaansche verlating van deze.

Dit blijkt nog sterker uit de oigonaardige, waar- Etchijnlijk onbewuste, parodicon, doorsommigeln- do- nesischo bronskunstenaars van Hindoebronsjes vervaardigd — van welke liicrv66r reeds sprnk was — uit den stren g- Ind on csischn vorm van de in den Hindoeitjg vervaardigdo Aladjapabit-kris- sen enz. De tempel wordt, in hoofdvorm, nog wel naar analogie van den Centraal-Javaanschoon ge- bouwde, het grondplan blijft ongeveer gelijksoor- tig, maar de versiering verliest bijna elk organisch verband met de coiistructie en wordt soms, ah hot ware, er buiten tegen aangebracht, zoals bij do Tjandfs Toempang en Panataran, in plaats van a^van binnenuit daaniit opgroeiend. Dcze steeds verder doorgevoerde vrijheid van eene — nooit begrepen — traditie, dio op Baii to losban- digheid ontmrcht, heeft toch in de beide bo ven genoemde geweldigdo Tjandi'a tot prachtige resul- taten geleid, waarbij do zeer vlak gehouden ver- eiering als lijsten van in steen uitgevoerd fijn in- jour besneden houtsnijwerk tegen do ban den in do paneelen der vrschillendo terrassen is aangebracht, wat de rustige strakheid der hoofdvlakken en con- touren verhoogt.

Deze langgerekte, met figuren versierde, lijst- vorm wordt door Dr. Brandes als ontlend aan het geHlustreerde lontarbladmanuscript beschouwd.

De door den Hindoe voor het eerst in onzen Archipel gebrachte geestelijk schoone mensch- figur vorm wordt nu door den Indonesier wederom oom- menteel verwerkt tot het prachtige Wajang-type, waarmede de reliefs van de Oost-Javaanscho tem- pel groote verwantschap toonen en welks emotio- neelo uitdrukkingsmogelijkheid in soinnige ont- roerend schoone groepen tot uiting konit (bijv. do Tjandi Toempang, Photographieen v. d. Oud- heidk. Dienst, 12G, 139).

Hot te verceren Godenbeeld, waarschijnlijk uit het V66r-Indische Moederland geunporteerd, blijft daarbij in Hindoestijl en blijkt, te oordelen bijv. naar de prachtige plasf iek, die tot do Tjandi Si- ngasari heeft behoord en waarvan voortreffelijkdo cxeemplaren in het Museum te Leiden zijn, zijne oude artistieke kracht (e hebben behouden, hoo- wcl gelijktijdig toch wel wat van de diepe bezon- kenheid to hebben ingebot.

Van Oost-Java wijkt do — intusschen reeds zlcvc verbasterde - - Hindoebeschaving naar Bali, waar zij, met behoud van kastenincleeling en uiter- lijk ritueel, in wezen ghecel overweldigd wordt door do ludonesische animistische wereldbeschou- wing, wan rd oo r de oorapronkelijk ala symbolen der hoogero geestelijko Eonhoid gedacht Goden, Bocddha's en Bodhisalwas, zich tot goedo en kwade, incest kwade, geesten vcrvormicu on do tempel- versiering een conglomeraat wordt van virtuoos uitgevoerde, inaar wild en zoruler onderling verband gceoinpoticicixle gestalten: afbeeldingen van de Jcgjoonen van onsamonhangende geestelijko wezens van alfrlei aanl, waannedo do animist de bonto vrschijnselenwereld bezielt.

Bij de kleinero bouwwerken, dio vaak in smaak- volle combinatie van baksteen en natuursteen zijn uitgoevoerd, zijn onder de klokketorons, poorlen enz. vaak sniaakvollo gebouwtjea, terwijl onder de, meest houten, offerplaatsen, op steenen basemon- ton, juwcoltjes van houtarchitectuur voorkomou.

In het kleine wordt de Balinccscho kunst dan geraffineerd : onder de kleine beelden, in houtplas- tjek uitgevoerd, zijn nog zeer fijn gesneden exem- '... /-'

plaren te vinden, waarbij voornl onder de oudero oxcmplaren, <lio n ict door kackllionte polychromio zijn bedorven, nog zeer govcclige kunnen worden aangetroffen, dio vaak als krishouders worden gebruikt. Voortreffelijk snijwerk wordt verder aan denren, duurstijlen en dergelijke govonden, zoals aan de beide pracht ige deuren in het Rijkja Ethnoqr. museum te Leiden, serie 1586 no. 31. *

Do grooto steencn beelden herinneren echter meestal aan het kleine houtsnijwerk, waaraan zij zijn ontlend, en oefenen dus cene working uit, tegenovrgestekl aan die van do mooie exemplaren der kleine Hindoe-bronzen op Java, getuige de specimina te Leiden en to Batavia, dio altijd herinneren aan de mon u men tale oertypen, dio zij in kleinen maatstaf vertegenwoordigen.

Ten slottc zij in dit verband gewezen op vrschillendo schoono Hindoe-voorwerpen van brons- gietkunst, die als bidschellen, wieroookbranders, lam pen, bij het tempelritueel worden gebruikt.

De nierwaardige Zodiacbekera nemen een plaats in tusschen de Indonesische en de Hindoeekunst.

Alvorens dit artikel te eindigen moeten een paar woorden gewyd worden aan andere vreemde in- vloeden, die hier en daar bemerkbaar zijn, hoewel meestal in geringere mate dan men verwachten zou.

Voor den Chinesescheti invloed leveren, naar hetos voorkomt, wel de merkwaardigste voorbeelden sommige Atjehsche sultansgraven, waarop architec- tuur- versieringen voorkomen, die bijna copieen zijn van Chinesescho steenen-tempollantarens en wieroookbranders. Op Java en Bali zijn sommige dakbedekkingen met pannen eveneens onder ster- ke Chincscchen invloed, die ook in sommig bak- tiewerk op te merkt valt.

Als Chinesech versieringsmotief komt het Yangon Yin-syinboel (de zwarte en de witte komma, in den circkel geconiponcord) zelfs op Dajaksche bladwrkhdoden voor, terwyl in de Janggcrekte vormien van hot Dajaksch „hond^motiof wellicht de Chinesescho droak te herkennen valt, die ook op de reliefversiering van Dajaksch vaatwerk in gewijzigde vormen wordt toegepast. Ook op Bali worden de lijkbaren soms in pagodevonn opge- bouwde.

Perzisch-Arabischo invloeden zijn mogelyk in het snijwerk van de fraai versierde huizen der Padangsche bovenlanden aan te wijzen en eveneensaanwczigindciioskcccn diezich overigens vaak bij het Indonesischo architectuurtypo aansluiten en waarii de dcoratief gebruikto koranspreuk- versiering wellicht hot meest karakteristieke zui- ver Islamitische motief vonnt. Voorbeelden van Islamitischen minaretbouw zijn cchter te vinden o.a. in Oud-Bantain, Palembang on te „Fort de Kock” 哪 naart cvonwel architectonisch volstrekt uiet bij don nioskebouw aansluit, — terwijl in het algemecn de aesthetischo waarde van dit architeclur- deel in verband met den hoofdbouw meestal niet schijnt te zijn begrepen. Dio invloeden boheerschon ook een deel van do produkten der Iccrindustrio. Over Europeesche in- vloeden, die het storkat bemerkbaec zijn, dient in (lit verband beter gozwegen, daar zij — on- ordeelkundig en onbedreven als do toepassing veelal was — met „kunsG" in do allenneeste ge- vallen niets hobben uit to staan.

lAteraluar.

In dit overzicht worden niot genoemd de beken- do werken van G rim wed el, Foucher, Vincent Smith

•Z; KUNST (BEELDENDE) KUNSTCESCHI EDENIS (HIX D O E • J A V A A NSCH E).

ci mil<*ni bekicluo anliavologen omlcat — bc halvo du bewonderenswaardige goleerdheid, die daaruit blijkt on het. groote nut <lat zij versehaffcn als v«lrzaniolplaatsrn van fraai bewerkt archeolo-Ri***) : h mftcrinal en als hoogst belangijke schat-knmer-i van iconographische ken n is — incest al slechts weuig blijk wonh gegeven van een cloordringen in do wijsgegrig aesthetische beteckenis vnn de Azialischo kunst en van haro imniantco ontwikkeling.

Voorde algemene vraagstukken van wysgeerigoti aan kunnen, in vorbaui mol ons jirt ik<1, vooral go-raadploegd woixlen: Paul .Deussen „Zligenicine Ge-Kchichto dor Philosophic, mil besondcrer Beruck-siehtigung dor Religionen“, Ier Band, hot eerste werk over de gcschidconis Her wijsbegccrte waarin, in dusdanig ruimen omving, de Oostersche wijs- begceort wordt behandcl. Onder de werken van H. Olden berg vooral: „Die Lehre der Upanishad on u«ul die Anfange des Buddhismus“, terwijl voor hot nyistieke karakter van het Bocddhisme in- sonderheid moet worden .gewezen op H. Beckh, „Biddhismus\ twee ■voort.rcffelijk decltjes uit <le Sammhing Goschen. Belangrijck opineringen komei vc rd er voor o.a. in Okakura Kakuzo „Tho ideals of the East“ on in 81. Anesaki „Buddhist artVerder moeten worden gnoeuol vooral Theodor Lipps „Rauinaesthetik und gcom- trisch-optische Tauschungen“ (Schriften der Ge- sellschaft für Jyschologische Forschung, II. Sann- lung, Heft 9/10) en van denzelfden schrijver het groote werk in twee deelen „Aesthetik“. Onder <lc geschriften van Ananda K. Ooomaraswamy voor- al : „The aims of Indian art“, „The Indian crafts- man\ „Mediaeval Singhalese art“, „Arts and crafts of India and Ceylon“, „Buddhist primitives“ „-fBurlington Magazine 191 G), „visvakarnia“ (cen -V plantwerk).

Voor de canonregels, in verband met de Mantrams, Cilpagaistra's, enz. zijn belangrijk: O. K. Gangoly „South Indian bronzes“; W. S. Had a way, „Some Hindu Silpashastras in their relation to South Indian Sculpture, Ost Asiatische Zcitschrift 3o jhrg. 1. pag. 34 vgl. en: Abamindro Nath Tagore „Sadanga, or the six limbs of Indian Painting“, Ost As. Ztschr. 3. jhrg. 1. p. 102 vgl. : vgl. ook: VModern Review, May 1914, en van denzelfden /schrijver, „Philosophy of the Sadanga or the six 'limbs of Indian painting“ Ost Asiat. Ztschr. 3. jhrg. p. 375.

Ten slotte moet de aandacht worden gevestigd op de, met groote kritische voorzichtigheid te be- schouwen, werken van E. B. HaveH „Indian Sculp- ture and painting“, „The Ideals of Indian art“, „Ancient and mediaeval architecture of India“, „Indian Architecture“, waarin buiten de zeer fraaio afbeeldingen, ook — behalve de sonis zeer wilde be- weriiigen — opmerkiugen voorkoinen. die blijk go van con diep en holder inzicht in aesthetische pro- beraen, die buiten het bereik liggen van archaeo- logische geleextheid.

Een buitengewoon verdienstelijk overzichl van de vraagstukken, welke oplossing eerst een zuiveren maatstaf ziillen oplcverei voor een adacquo waardeering dor Aziatische kunst, heeft *William*)才。 。 疏 gegeven in zijne artikelen „Problenie der • Indischen Ztschr. f. Bildeude Kunst /Xy“, en „Einige Bemerkungen von Verstandnis der Indischen Kunst“, Ost-Asiatische Zcilschrift 191 2, pag. 217 ff. Ten slotte kan nog geweezic wor-

Bocddhistische kunst te Leiden, in het Lijdschrift 紅艾 „Oude kunM“, Nov. en Dec. 1915.

Voor de Indonesische kunst moot in do corsto plaats genoemd worden de sric: „Gcillustrccrdo beschrijvingen van Inelische kunstmyverhcd\ sa- niengestclcl door «L. A. Locbdr en uitgegeven door het Koloniaal Instituut, waaraan wij bij de bewerking van ons artikel grooten dank ver- schukl igd zijik In het achtste deeltje van cleze serie: „Houtsniywerk en mtaalbewerking in Ned.-IndieLx^ komt een, tot 31 Oct. 1916 bygeworkt, bibliogra- phisch overzicht voor, waarnaar verwczcn wordt.

Onder de daarin opgenomcn werken en arliko- Icn zij bo venal de aandacht gevestigd op de ge- schriften van A. R. Hein, G. P. Rouffaer en Prof. A. W. Nieuwenhuis, alsmedo op licl werk van clen * schleief — 1. O. J. Nicinyenkamp over Bali en Ix)mbok, zij het ook cl at in de daarin voorkojnendo afbeeklingen van gebouwen en voorwerpen to zeer de persoonlijke visie van dien kunstenaar is weerspiegeld en onpersoonlijko photographic cen bruikbiurder studio-matricel zouden hebben opgelevcrd. In do artikelen over vorschillendo onderdeden worden nadere literatuuraanwijzin- ge» verstrekt, torwij l ook nog de aandacht moet worden gevestigd oj) het belangrijke artikel van H. T. E. Visser over oniamentkunst op Seram, in volkenkuudigo opstellen I v.b. Koloniaal In- stituut tc z'nisterclain, modedeccling n° VIII, afde. volkenkunde n°. 3, 1917, en op een artikel van Dr. G. Krause „Einige stukken Balinesche Kunst“ in Nederlandsch Indie Oud en Nieuw December 1917.

Wat aangaat de literatuur, betrekking hebbendo op de Hindockunst op Java, zie het arlik KUNST- GESCHIEDENIS(HINDOE-JAVAANSCH E)hier-onder.

Als de voomaanise plaatscn in Nederland, waar voorwerpen van Indonesischo kunst kunnen worsen bezichtigd, moelen worden genoemd: Het Bijks Ethnographisch Museum te Leiden, de ver- zamelingen van hot Koloniaal Instituut (waarin ook de verzameling van Natura Artis Magistra is opgenoincn), Het Museum voor Land- on Vol- kenkunde te Koltejdani^, De Veizamelifig van do voornialige liiistelling voor onderwijs in do Taul, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie to Jlelt en do Verzanicing van Indonesische en ChinehCho Kunst te fjeuwarden, in welko verzanicing ook omtront Hindoo-Javaansche kunst belangrijk ma- teriaal te vinden is«, als hoedanig njede gewezon kan worden oj)de verzanicing gipsafgietsels van het Koloniaal Instituut.

In vci'schilJende arLickJen dezer Encycloic, die hier niet afzonderlijk gnoeuol kunnen worden, zijn Indonesische of Hiu(Joc-Javaat>8cho kunst- werken meer of minder uitgebreid ter 8)rako gcbrachl. Afgesloten Ult^ 1917. T. B. R. KUNSTGESCHIED^NIS(HINDOE-JAVAANSCH E). Een overzichl van de Hindoe-Javaanscho kunst, met gebruikmaking van de resultaten der laat- ste onderzoekingen, bestaat op hot oogcn blik nog niet, gclijk eveneens de Javaansche kunstgc- schiedenis eigenlijk nog geschrven moet wo rd on. Hieronder zullen dan ook geen bcHchouwingen over die kunst en hare geschiedenis gegeven worden, doch uitsluitend de voornaarste werken worden vermeld, waarin men do bouwstoffen (voor- welke die reeds samcngebracht zijn) zal kunnen vinden, uit welke te zijner tijd do systoinatische kunstgeschiedenis zal moeten worden opgebouwd eu dan nog onder toevoeging van veel, dat thans

gedeeltelijk onpubliceerd/ gedeeltelijk nog niet onderzocht

eerste^oging tot een sainevatting van het toentertijd omtrout de Javaanscho kunst bekonde is die van Raffles in zijn „History of Java**“, waarvan de eerste druk in 1817 verschenen en waarbij gebruik gemaakt is van allerlei afzonderlijke onderzoekingen, oncler welko die van Corclarius in het bijzonder venningding verdienon. Het clunio bijna een halve eeuw, op crnieuw in dezelfde richting gearbeid word, eerst door Bruniund, daarna door Friederich met zijn assistent Hoepcuans. Geen van d rrien heeft echter gcheel Java bereisd. De resultaten van Bru mu nd's werk zijn Xjnder den titel „Bijdragen tot do kennis van het Hitidoesnic op Java“ gpublicerich in Verhand. Bat. Gen. 33 (1868); Friderich heeft slechts aanteekening gevonden tot een paar tijdschnftartikelen („Ovor de omgeving van het OengariMi-gebergte“, Tijdschr. Bat. Gen. 19, 1870, en „Rapport over reizen gedaan op Java“, ibid. 23, 1876); Hoepcrmans Jiet een lijvig verslag na, dat eerst on langs in het Oudh. Rappj). 1913 is uitgegeven. Zeer be-Jangrijk materiaal werd verkregen door de prachtige fotografisclje opnanien van Van Kinsbergen, waarvan de afdrucken in 1872 uitgegeven werden ; echter zijn een onevenredig groot aantal foto's aan de onbeduidende West-Javaansche oudheden gewijd, terwijl verscheidene hoogst beiangrijke monu-ten ten (o. a. a) les wat Oosteloor dan de residentie Kediri Jigt) gechei out broken. In 1870) verscheen ijhet hoofdstuk Java van Fergusson's „History of Indian and Eastern Architecture“ een voor dien tijd en in ver band met clc weinigo beech ik bare gegevens zeer verdienstelijk overzicht van de Javaansche monumentale kunst, twee jaar later gevolgd door Veth's "Java", in welks tweede deci, zonder dal er iets nieuws gegeven werd, al hot beschikbare jnatriciaal aangaande de oudheden en de kunst bijceitgezet was ; zoo werd ook in den tweeden druk (1896) nauwkeurig rckening gohou- den met wat inmiddels was gepubliceetl en inot aanvullingen van bevoegde zijde. Van gcheel an- dereu aard is Von Saher's „De versierende kunsten in Nederlands Oost-Indlie“ (1900), dat slechts enkele monumenten behan-ldt en van franc af-

becJdingen vooraion is. T. van Erp gaf in 1909 in „L'wenti< : lh Century linpressio<os of Netherlands In<lia“ een voortreffelijk overzicht van do Midden-Javaansche kunst, waariii echter de uitgevers een aantal plannen en afbeeldingen, waarnaar in den tekst verwezen wordt, tot schade van het ge-licel blijken le liebben weggelaten. Een schrede tcnig beteekent de tweede druk van Fergusson's bovengenoemd work (1910), wuarui het hoofdstuk Java op zeer onvokloeiido wijzo door Phene Spiers bcwerkl is (zie hierover g] : . . Krpm. piote.s\| Tijdschr. Bal. Gon. 53, 1911J,jeituelijk verschen in 1912 „Monuimental Java“ van Schcl-tenia, hetwelk in veel opzichten een good inzicht in de behandekle inonumenten gee ft, doch ook herJinaldelijk doct blijken, dft de schrijver niet voldoende van zijn onderwerp op de hoogte is gewcst. Een zeer groot aantal gegevens voor de Javaanscho kunst vindt men bijeen in de Rap-porten van de Oudheidkundige Commissie, later Oudheidkundigo Pienst, waarvan de deelen 1901—1914 verschenen zijn, „en in de foto's van (lien dienst, waarvan volledige afdrucken brusten in Indie op het Oudheidkundig Bureau te Batavia, en in Nederland in de Koloniale Bibliotheok to

's Gravenhage en het Koloniaal Instituut te Amsterdam.

Een algemcene opgave van de oudheden van Java met volledigc litoratuur tot op 1891 vindt men in Dr. Verbeek's "Oudheden van Java" (Vorhand. Bat. Gen. 46, J 891) en tot op 1915, doch alleen voor West- en Midden-Java (behalve de Vorstenlanclen) in den "L'vventaris der_HindOe-" oudheden" van deit Oudh. Dicnat (in Rapport

-Van het Museum [c Batavia kwam in 1887 een voortcrffelijklc Catalogus van Groeneveldt uit, later aangovuld in de Notulen Bat. Gen. en, voor- zoover de Boeddhistische bronzen aangaat, in Rapp. Oudh. Oomm. 1912 door Dr. Krom; van het Jluscum. te Jx'iden , bestaat cvencehs een uitne- mende Catalogus door Dr. Juynboll (J909).

Van monograph icon en afzonclerlijke werken worcit in de eerste plants die van Leemans over „Boro-Boedoe" yernclid (1873), thans gcheel ver- ouderd. Een serie foto's door Van Ivinsbergen verscheen in 1874, in 1891 gevolgd door een op- name door Cephas van den bedolven voet. In 1908—1911 we rd het monument gcheel gefoto- grafeerd door Van Erp, van wiens hand het bouw- kundig deel concr nieuwe monografie te venvach- ten is, welker archacologisch gedcelte zal geschre- ven worden door Dr. Krom. Op het oogcnblijk bestaat een gids van Dr. Groneman (herhaaldelijk herdrukt) en een recentc korte gids van Dr. Krom (1913 ; tweede druk 1915). Een standaardwerk aangaande de tempcls van Pranibanan is nog al- tijd de „Beschrijving der oudheden op de grens van Soorakarla en Djogcljakarta“ van IJzerman (1891), terwijl foto's (van Cephas), in het bijzonder van den (iwa-tempel, in 1893 gypubliceerd werden door Dr. Groneman onder den titel: „Tjandi Para mbanan op Aliddcn-Java, na do ontgraving“. De door laalsfgnoenkic geschreven gids van dczelfde tempcls is te zeer gegrond op een sedert onhoudbaar gebleken livclingstheorie van den auteur, om veel practische bruikbaarheid te bezit- / ten. Kersjes en Den Hamer gavgjn in 1903 uit: „De MendjicE vódr de rest a u ra tie : „^In f

1904 werd een gcheel nieuwe wijzcv van monumen-tenpublicatic ingelcid door de uitnemende monografie van Dr. Brandes over "Tjandi Djiago'L, in 1909, na den dood van den auteur, gevolgd door die aangaande „Tjandi S'ngasari en de Wolken- tooneelen van Pahatai*ai)".

Het is natuurlijk niet mogelijk lier ook een op- gawe van de verschillende tijd seh rift art ike lien op dit gebied te doen volgen. Slechts moot een uit* zondering gemaukt worclen voor enkele van Dr. Brandes, welko in menig opzicht den grondslag gelegd liebben voor een nieuwere en juistere beschouwing der Javaansche kunst. In het bijzon- der worden genocind (eou volled ige lijst dezer artikelen is te vinden op p. XXXVI* sq. van do laatst geciccoixle monographic) de volgende: „Een fraaie variatie van het olifantvisah-of makara- ornamont" (Not. Bat. Gen. 1901); "Notice sur une espdee do dnpicrio onmentale des anciens monuments hindous do Java Central" (Hommage au Congres des Orientalistes a Hanoi, 1902) ; . ①G waarde van Tjandi Pram ban an tegenover de andere oudheden van Java", („Do verzanicling gou- den godcnbeelden, gevonden in het gehucht Gemoe- roch" ; (bcido Tijdschr. Bat. Gen. 47, 1904); "De makftia als haartressicraad" ; „Een Buddhistisch moniiksbeeld" ; (bcido Tijdschr. Bat. Gen. 48, 1905). Uit do litoratuur van den allerlaatsten tijd

kunnen vermeld worden enige artikelen van Van Erp, o. a. over Tjandi Mj. doct en Boro-Bodcor
 七以T^dschr. Bat. Gen. 51<54, 1909—1912) en Dr.
 ""Krom, o. a. „5e^jeiden van Tjandi Rimbi" (Tijdschr. Bat. Gen. 54, 1912).

Voor de verspreiding der monumenten over Java wordt verwezen naar het artikel OUDHEDEN.

KUNSTNIJVERHEID. De studio der Indische kunstnijverheid behoort tot die vakken, die eerst do laastto twintig jarci ernstig ter hand gen onion zijn, hoewel niet vergeten mag worden, dat jaren geleden reeds pogingen in die richting zijn gedaan. In de vergadering van den Raad van Bestuur der Maatschappij v. Nijverheid, IS Mei 1853 hield de toenmalige directeur F. V. van Eeden een rede-voering over „de waarde der Indische kunst", afgedrukt in het Tijdschr. t. bev. v. Nijv. 5de stuk 1883. In die rede sprak hij op waardeercnden toon over de Indische kunst, vroeg hij om meer aandacht voor het Indische kunstwerk. „Terwijl wij thans"—merkte de spreker op — „in Nederland te elfder ure allesdoen wat wij kunnen om den aangeboren kunst-zin in onze jongelieden tot ontwikkelen door teeken- en industriescholen, door onze Museums van Kunstnijverheid, laten wij toe, dat op Java de ellendige periode begint, die ons volk zoo diep deed zinken; dat daar de tijd aanbreekt, waarin de kunstzin begint te verdwijnen en plaats maakt voor de zucht naar geld en ruw vermaak en de volkomen onverschilligheid voor alto kunst, waaronder ons volk sedert byna twee eeuwen gebukt gaat."

In het volgend jaar richtte de Ned. Mij ter bev. v. Nyverheid een mem one tot den G. G. om er op te wijzen, dat voortbrengsel van inlandschen kunstzin in Europa hoe langer hoe meer gewaardeerd worden, dat de kunstzin bij de be volkin g aange- moedigd moest worden door onderwijs, wedstrijden, tentoonstellingen en het bijeenbrengen van verzamelingen. Terzelfder tijd wendde deze Maatschappij zich tot het Bat. Gei). v. K. en W. met de vraag, wat gedaan moest worden ter opbeuring van Indischo kunstnijverheid. De N. I. Mij. v. Nijv. en Landbouw vond in beide stappen aanleiding om met, regeerings- steun een gewestelijk onderzoek in te stellen, welks resultaten in 1892 in het Tijdschr. v. Nijv. en Landb. XXXV, XLIV, XLVII en XLIX en in het Tijdschr. v. Ind. taal-, land en volkenkunde XXXVI zijn gepubliceerd. Hoewel de oogst niet groot is geweest, kwamen daaronder toch opstellen voor van De Does, Kiliaan, Abell, die zorgvuldig onderdeelen van Javaansche kunstnijverheid behandelden. Ieeds tevoren had het Indische gouvernement in 1881 een bundel patronen van inlandsch vlechtwerk doen uitgeven en in J 890 ingeteekend op het tijdschr. „The Journal of Indian Art" ter veistrekking aan scholen en aainbtenaren.

Geheel onafhankelijk van deze pogingen verscheen in 1890 een uitvoerig geillustreerd werk van den Weenschen teekenleeraar A. R. Hein over „die bildenden Kunste, bei den Dayaks auf Borneo," dat onbewimpeld het artistiek karakter van het Djak-eche werk erkende. Terwijl I nu de groote internationale Koloniale Tentoonstelling, in 1883 te Ains^Adamgehouden, ondanks de bijeengebrachte schitterende collecties zonder vrucht voor de erkenning der inlandscho kunstnijverheid verliep, vond do Jav. textiele kunst, bijeengebracht op de tentoonste] ling van vrouwenarbeid in Den Haag, 1898, warmo waardeering en in het toen uitgegeven Tijdschrift voor Vrouwenarbeid, Sept. 1898, pleitte Mcvr. N. van Zuylen—Tromp voor betere behartiging der artis-

deze tentoonstelling resultaten op. Opmerkzaam gemaakt door do geexposcerde batiks en het batik- ken door Javaansche meisjes aldaar, begonnen twee jonge kunstenaai-s, Thorn Pridcer in Den Haag, Lion Cachet in Amsterdam, pogingen to doen om het batikken te leeren, het begin der grooto verspreiding, die dezo Javaansche techniek nu in Europa verko- gen heeft, waarin bijnaallo bcschaafdo landen geba- tikt woikt.

Tot nog toe waren pogingen tot het doen herleven der inlandsche kunstnijverheid bijna uitsluitend uitgegaan van kleinere kringen en hunne bemoeiingen bio ven beperkt tot een even kleinen kring van uitsluitend kolonialcn aarcl. Dit veranderde toen do de Heer J. A. Loeb Jr. in 1899 e. v. in de rubriek „Kunst en letteren" der N. Rott. Courant een aantal opstellen bracht over do artistieke waarde der Indische kunst, daarbij zich baseerende op zijn studies in het Rijks Ethnogr. Museum te Leiden. Gelijk- tijdig daarmee begon de Heer G. P. Rouffaer do vrucht-en van zijn plaatselijk onderzoek naar het Javaansche batikker te publicceeren, allereerslin een Bulletin v. h. Koi. Muscum te Haarlem, Nov. 1900, daarna in vereeniging met Dr. H. H. Juyii boll in een grootsch opgezetto monografie „De Batik-kunst in N. I. en haar geslucnden". Doordat men in kunstkringen allerlei proefnemingen op batik- gebied deed, vonden deze publicaties buiten den kring van Indischo belangstellenden een ongewone waardeering en de bovengenoemde krantenartikelen werk ten in dezelfde richting mede, vooral toen de Vereeniging „Oost- en West" in Den Haag een reeks van tentoonstellingen inrichtte, waaronder vooral die der textiele kunst in 1901 grooten indruk in Nederland maakte. De vondst van het voordien bijna onbekende batikken, dat op deze tentoonstelling in tallozo prachtige exemplaren vertegenwoordigd was, wees meer dan woorden op de dringende noodzakelijkheid dit inlandsche kunstgebied te ontginnen en door studie vast to leggen.

Onafhankelijk van do pogingen in Nederland was do controlcur J. E. Jasper omstreeks J 902 begonnen de resultaten zijner plaatselijke onderzoekingen te publicceeren en on der zijn leiding ontstond in J 005 te Soerabaja de eerste grooto Jaanmarkt, waarbij vooral het kunstnijverheidswerk op der voorgrond trad.

Intusschen gclukto het do Ned. Regeering tot medewerking te bewegen, die in den vorm van subsidies voor studierizen on uitgaven wordt verleend. Den wensch, dat de Indischo kunstnijverheid ook ter plaats zou worden bestudeerd, vervulde het Indischo gouvernement door genoinden controlcur in J 906 te belasten met een technisch-artistiek onderzoek dor Indische kunstnijverheid en den J. C. M. Pleyte to Batavia met een bestudering van do inlandsche nijverheid van V. Java als sociaal-ethnologisch verschijnsel. De resultaten dier opdrachten zijn sedert dien in verscheidene werken verschenen.

De praktische ondersteuning der Indische kunstnijverheid uitte zich in het oprichten van het verkooplokaal „Booatan" in Den Haag en een dergelijke inrichting in Batavia, in het houden van jaanmarkten op verschillende plaatsen in Indio en het instellen van cursussen vooral op vlechtwerkgebied. Ver dere plannen als resultaat der studieris, die de controlcur J. E. Jasper in 1911 in Europa maakte, zijn bij do Regeering in bewerking.

1.8 dus de jongste beweging ten gunste der inlandsche kunstnijverheid nauwelijks 17 jaar oud, toch

博"方

MW
“5

zijn do bereikte resultaten, afgezien van de praktische bevordering, meer dan bevredigend. Een uitgebreide literatuurstudie dien korten tijd gevormd, in kranten- en tijdschriftartikelen en in afzonderlijke uitgaven verspreid, en geen ander land met koloniale bezittingen kan thans een zoo uitvoerige behandeling der inlandsche kunstnijverheid nann-wijzen. Er heeft zich te onzent een afzonderlijk studievak gevormd, dat men technologisch < thnologie zou kunnen noemen, indien men in dezen term niet do bestudeering tier artistieke kwaliteiten miste.

Bij die studio is allereerst geblokken, dat het gebruikelijk woord „kunstnijverheid“ in de meeste gevallen onjuist is. Slechts hier en daar heeft zich een idee van of grotero nijverheidsvormi ontwikkeld, vooral in de inder beschaaftde gewesten op Java, Sumatra en Celebes, maar regel is, dat het sierwerk voor eigen gebruik wordt vervaardigd en bij verkoopgelegenheid het eigen werk soms wordt verkocht. Van een regelmatig aanmaak is daarbij geen sprake. Zelfs bestellingen worden ongaamo uitgevoerd en meestal vormt dergelijk besteld werk een groote tegenstelling in uitvoering met hetgeen voor eigen gebruik grooakt is. Van kunstnijverheid kan dus geen sprake zijn! Het is sierkunst in den juisten zin des woords; volkswerk, dat in enkele gevallen luistert gaat worden, sporadisch een nijverheidsvorm aanneemt; het is en blijft in de eerste plaats een voorzicht in de eigen behoeften. Is in die behoeften op andere gemakkelijker wijze voorzien, dan houdt het eigen werk op en men gebruikt het vreemde fabrikaat. Het spinnen van kapas, vroeger in den Archipel algemeen, wordt nog a Been in afgelegen plaatsen uitgevoerd, waar geen Europeesche garens verkrijgbaar zijn. Met het woen is het even zoo het geval, vroeger wercl het wit katoen voor het batikken op Java door Javaansche vrouwen voor eigen gebruik geweven. Met den invoer van goedkoop wit katoen heeft de witweverij opgehouden, het moezame en geen esthetisch genot aanbiedend spinnen en witweven heeft men eenvoudig gestaakt.

Daarenboven heeft de invoer van gekleurde gewoven stoffen, ook van gedrukte, wel het weven van versierde stoffen in hooge mate benadeeld, doch is het niet in staat geweest het volkswerk te verdringen. Evenzoo wordt de gedrukte katoenen doek om den geringen prijs gekocht, maar het batikken op Java is blijven bestaan. Daaruit volgt, dat de inlandsche bevolking geenszins onverschillig is voor de kwaliteit van het nieuwe fabrikaat, wel degelijk de artistieke meerderheid van het eigen iverk opmerkt en daaraan de voorkeur geeft. Voor feestkleedren wordt met vooroifdo het traditionele kleed gebruikt, ook al moet het eigen handig in Homs woen lang en arbeid vervaardigd word on of tegen hooger prijs gekocht. Wintneer nu een eigen produkt hetzij door de werking of door do geschikte materialen, nilcon ter plaatse te vinden, een zekere reputitie gekregen heeft, ontstaat huisvlijt, die behalve voor eigen gebruik ook voor do markt werkt. Typische voorbeelden zijn het aardo-werk op hot oilandjo Marc en de Kei-eilanden, do wee (seis van Siloenggang en Saleior c. a.

In de streken van Java, waar veel gebatik wordt, koint reeds verdeling van arbeid voor. Bekend zijn de blauwververskampongs, wan de gebatikto dooken door mannen geverfd worden. Bij hetzelfde batik werk ziet men een director! nijverheidsvormi ontstaan in de Jav.-Chineesche werkplaatsen, waar uitsluitend voor den hndcJ gewerkt wordt en door

arbeid snelceling zooveel mogelijk van alle werkmachten geprofiteerd wordt. Gooftnde batiksterg bijv. teekenen de fijne lijnen van het ornament en het opvullen der grooto vlakken wordt door jonge of ongeoftendo meisjes uitgevoerd.

Toch kan arbeidsverdeling voorkomen zonder een nijverheidsvorm te zijn.

Bij het opspannen der scherang van gekleurde weefsels, bij het beginnen van moeilijc vlechtwerk vindt men (lit verschijnse), daar zeer goeiofendo krachten dit werk verrichten, dat dan door andere voortgezet wordt. Ook bij het ikatten vindt men o. a. op Soemba en Roti de gewoonte, dat de adellijke vrouwen het knoopen van het patroon op do scherang eigen hand ig uitvoeren, het verven en het latero weven aan slavinnen overlaten. Het esthetisch genot govend sierwerk wordt door de hooger staanden uitgevoerd, het meer werktuigelijke door lager staanden. Ook op Java heerschte vroeger de gewoonte, dat het wasteekenen door de hooger geplaatte vrouwen were! uitgevoerd, terwijl de verdere bewerkingen door anderen werden verricht.

Het karakter van volkswerk wordt bijv. bij vlechten en weven, bij bladwerk en snijwerk daardoor gekenmerkt, dat een ieder dit werk verstaat, hoewel het hoogerstaande sierwerk natuurlijk het best door de meer begaafden wordt vervaardigd. Do voornaame klasse order de inlanders had de meeste gelegenheid om zich te bekamen en van daard, dat bij het ilcatten en batikden voor deze klasse een soort privilegie in den loop der tijden gevormd is, een arbeidsverdeling, die intusschen met nijverheidsbegrippen niets to maken heeft en uit sociale en artistieke begrippen voortgekomen is.

Bij roetaalwerk, tenminste bij het technisch hoogerstaande, als edelmetaalwerk, het gieten van koper en messing, het kunstsmeden, wordt onmiddellijk do tegenstelling met volkswerk merkbaar, daardit niet, als vlechten, overal voorkomt, doch als jongere techniek voornamelijk in de meer beschaafde streken te vinden is en bijna steeds als handwerk, als bedrijf wordt geoefend.

Ala regel zou men kunnen stellen, dat, hoe beschaafder vormen do inlandsche samenleving heeft aangenomen, het bedrijfskarakter des te meer aan den dag komt. Het bewerken van hoorn en led er is bijv. in de Timor-groep volkswerk, terwijl het op Java een nijverheidsvormi heeft aangenomen, die zelfs bij het maken van loderen wanjngfiguren gespecialiseerd wordt. Het uitslaan der ornamenten, het beschilderen van het leder, het draaien der hoornen staafjes worden door verschillende werkmachten uitgevoerd.

Het voorkomen van volkswerk in bijzondere kwaliteiten is allereerst afhankelijk van het voorhanden zijnde materiaal. Aardewerk vindt men alleen daar, waar bruikbare klei voor het vormen aanwezig is; bamboesnijwerk, waar duurzame bamboe in de natuur voorkomt; vzezhovcrij, waar plan ten geschikt voor draadwerking te vinden zijn. Bij overvloedig voorkomen van een zekero materiaal, bijv. bamboe of pancelan, is (lit werk overal te vinden, terwijl aardewerk zich tot enkele plaatsen bepaalt.

By mcedroer beschaving, bij een bestending der levenswijze, vergenoegt men zich niet meer met in hot wki voorkomendo producten, maar plant men de geschikte soorten min. Doch hiervoor is het natuurlijk noodig, dat de primitieve, nomadische leefwijze verlaten wordt en de bovoll-ins; in dorpen een blijvende woonplaats kiest.

Dan eerst kan het volkswerk zich in bijzonder mate ontwikkelen, omdat steeds vokloende en geslikt materiaal door regelmatig oogsten verkregen kan worden, waarvan de kofoveerwij op de Saigi-eilanden een i'tressant voorbeeld geeft. Het schijnbaar grillig voorkomen van technieken op soms zeer verwijdenlo plaatsen is in den regel het gevolg van voldoende materiaal. Overvloed van bruikbare grondstoffen kan wedereen belangrijken invloed op andere technieken uitoefenen. Het gemakkelijk te bewerken bamboe heeft bijv. op het vervaardigen van aardewerk in zekeren zin geïnfluencerd. Voor de primitieve volken is het bewaren van water een dringende levensbehoefte geweest en als water-vat, daarna als kookpot, is het aardewerk ontstaan en langzamerhand technisch gestegen, omdat de technische behandeling van het aardewerk beslis-send is voor de bruikbaarheid en de duurzaamheid.

Doch de Indonesier, in het bezit van bamboe-stoclen, kon met geringe moeite daaruit een geschikt watervat maken, bamboe-kokers zelfs ter hereid in gebruik van gekookte voedingsmiddelen gebruiken, en dit verklaart het zonderling feit, dat in den Indischen Archipel veelal hoogstaand bamboewerk te vinden is naast technisch weinig beteekenend aardewerk.

Hetzelfde is met de houtbewerking het geval. Het bamboe leveixle rechte staven voor allerlei doeleinden, cilindrische vormen, die naar beloven gespleten kunnen woixiet). Voor woningbouw was de moeilijke houtbo[ver]king uit stammen veelal overbodig. Kappen, drogen en geschikt toepassing was voldoende voor het bamboe-huis en de inlander was daardoor niet gedwongen als andere volken zich in houtbewerking te oefenen. Snijswerk in hout vindt men veel, doch houtbewerking, zorgvuldig uitgevoerd met passend houtverbandingen, weinig. Alleen waar bruikbare bamboe ontbrak, was men tot houtbewerking genoodzaakt.

31et het totstandkomen van handelsverbitidingen wordt het technisch gebied rijk. Bij sic radon wordt oorspronkelijk het rijken van kleurige vruchtenpitten veelal toegepast, ook wel als bij de Papocap's op boomschor vastgekleefd. Daarop volgt het blanke Nassa-geld, dat spoedig als kostbare versiering in snoeren geregen of plaatselijk vastgehecht wordt, afgewisseld door donkere vruchtenpitten. De glazen kralen koinen uit Europa aangevoerd en het aloude rijken en kruisen der vruchtenpitten en Nassa-plaatjes wordt bij het nieuwe materiaal uitvoeriger toegepast. Door de grootere hoeveelheid aan kleuren ontwikkelt zich een heusche sierkunst, o. a. op Sumatra, Borneo, den Timor-Archipel en Nieuw-Guinea, die echter op Java bijna veid woen is, doordat hier de glaskralen door de betere handelsverbindingen spoedig een bijna waardeloos metaal zijn geworden. Juist door de waarde, die men in de binnenlanden aan de hier kostbare glaskralen hechtte, kwamen men tot zorgvuldiger, sierkunstige bewerking.

De oude techniek, bij liet oermtaerial aangevend, wordt bij de latere Nassa-plaatjes en de daaropvolgende glaskralen voortgezet en in steeds hooger etjgenden won.

Hetzelfde verschijnsel vindt men bij de Judische textiele kunst. Bij het primitieve bladwerk, gemakkelijk te verven, speelt de kleurige versiering een groote rol, die aanleidiig geeft tot het ontstaan van allerlei technieken, o. a. uitsparings- en verfmethodes. Als na het vlechten van kleedingsstukken de vezelweverij gaat ontstaan, past men hier liet aloude omwinden van rotanreepen op de bundels

door schering toe en gekatte versieringen toien de vezelweefsels. Diezelfde versiering past men weder toe op de latere katoenweverij en de zeer oude wasuitsparing vindt evencens bij het katoenweefsel als batikken de fraaiste toepassing.

Het oorspronkelijk technisch begrip blijft, wordt op volgende materialen overgedragen, stijgt steeds in delevorin. Maar ook kan het gebeuren, dat het door andere, inder geschikte, technische vormen verdrongen wordt op verdwijnt.

Het batikkeu blijft bijv. op Java bestaan, onluta de kunst van liet jaatroonwoven en ikatten weinig onder de Javanen bekend zijn. Daarentegen is het batikken op Palembang, waar het in de vorige eeuw nog voorkwam, geheel verdrongen door de tjdeweverij, die resulteert in vooral in kleurrijkdom gaf, die met het batikken als koudververij niet te bereiken waren. Hetzelfde kan het geval zijn op Bali, waar men de afwezigheid van het batikken op dezelfde wijze kan verklaren. De felle kleuren, den Balineezen het liefste, waren met koudververij niet te bereiken en ook was de Javaansche batiktechniek minder geschikt om zijde toegepast te worden, moest zij dus verdwijnen.

Maar de gehechtheid der bevolking aan de aloude traditie zorgt er (evens voor, dat niet alle sporen kunnen verdwijnen. Ondanks het voorkomen van ijzernen stalen niessu is bijv. het bamboemes op Java bij enkele gelegenheden in gebruik. De oude Coix-pitten zijn er ondanks alien vooruitgang te vinden. Vezelweefsels worden er nog door visschers gebruikt, bladwerk voor hoofddekzels. Merksteen en de volkstonnikeling blijven steeds bestaan.

Een bewijs der levenskracht van de oeroude technieken is o. a. daarin te vinden, dat men oude of uitheemse motieven in nieuwere herhaalt. Ken-tekenend zijn bijv. de nabootsing van vreedend hoofddekzels, ook in helmvorm met vlechtwerk; de lederen harnassen, (1 ie hier en daar in den Archipel voorkomen en bijna bedrieglijk ijzernen inuitereti. Ook bij het batikken kan men het karakteristiek versheijnsel opmerken, dat liGCWCI de wasteekutechniek allerminst geschikt is voor regelmatig patroonherhaling, allerlei weefmotieven worden gekopieerd, zelfs de motieven der zijden op gebatikte saroeng te vinden zijn.

Door het ontbreken van eenigen bedrijfsvorm) in het algemeen heeft de liMische kunstnijverli< i:1 het oorspronkelijk type behouden, wat betreft het aandeel van man en vrouwen. De man zorgt voor den woningbouw en voor a lies, wat gekapt, gesneden en gesneden noct worden. De v'ouw s)int en weef vlecht en borduur, batikt en vervaardigt applicatie-, kralen- en aardewerk, vervaardigt (lusk)ecding en huisloude lijke voorverprijncl uitzondering van die rlingen, die gesneden moctun worden. Het applicatiewerk der Kajan-Dajaks vordt door mannon in zwarte stof uitgebidien en door vrouwen opgenaaid. In lijd van zwaigersclap mag de man ginds zelfs niet in heitsboorn snijden, uit videos dat dit de vrouw zal benadeelen. Het snijden is bet uitsluitend rechtder niarinen. Anderzijds moet de man het weef venijden om een weeftoestel of gedragen vroiwenkleederei aan te raken, daar lijd dan volgens het geloof der Kajaas zijn nichl verliest. Ook voor de vechthanen zou dat een slechte uiterwerking kunnen hebben. In den Timor-hoek bestaat weer het gebruik, dal, als een vrouw haar kain uitdikt en tusseben de strijdende partijen legt, het gevecht oninnidellijk gestaakt wordt. Een enkele niaal konit

cen uitzondring voor o. a. bij de Toba-Bataks, waar de vrouwen een bepaald slendang, rondjat genaamd, iktonn on weven, doch waar het kuoopen van den rand uifsluitend jnannenwerk is. Volgens do Bataks, omdat de vrouwen zulks niet kunnen, cloch waarschijnlijker is het, dat. hot nottenkioopoon voor de vischvangst uilsluitend ma mien work is ge- weest on dib knoopen op het vrouwenlij kledingsbuk is overgebracht.

Bij de Dajaks in Centraal-Borneo vindt. nien tevens hel typische feit, dat de manien ook het patroon vai) het applicatie-work ontwerpen en wanneer mon het ornament der bamboe-kokers met kralonwerk, borduurwerk en weefsels verge! ij kt, bemerkt men tevens, hoezeer het work der ma)nen op dat der vrouwen heeft gcinfluenceerd.

Ovorigens moot men dit ontwerpen niet al to lotterlijk opvatten, het is moer eeu samen voegon der in don stam gebruikhijke motieven, geon individueel scheppen van nieuwe. De ludische sierkunst is in geen enkel opzicht een persoonlijk uiting, steeds een, die zich bijna angstvallig grondt op de traditie. De aan vang die traditie is bijna nuchter, komt voor uitde animistische lovensbeschouwing van den inlander. Versiering is in den aanvang slechts geweest een door tekons beschermen van het lichaam tegen invloeden van booze geesten. De teekens, gebrek- kigo nabootsing van natuurvoorwerpen, waaraan men besclirimende kracht toedacht, hebben in den loop der tijden een eigen, een ornamentalen vorm aangenomen en uib bet samenvoegen cior motieven zijii grootere ornamentalen ics ontstaat).

Het aanbrengen dieer schuttekus is oorsponkelijk op de eeuvoedigste wijze geschied door het aanbrengen vandrege verfstof, meestal roodcaurclouf root en werd bij elk bezweringsfeest wed er aangebracht. Eon blijvend versiering is onslitaan, doord at men gaatjes in de menschelijke huid prikte on met verfstof vuide. De lichaamsversiering is op klederen en schilclon overgebracht, aanvankelijk langs den eenvoudigsteii weg, hot schilderen, later op nicer ingewikkelde, technische wijze. Bij de prim itio vo kleederen van boomschors bestaat do versiering bijna uitsluitend nit beschikclring, sporadisch uib borduurwerk. Bij het bladwerk verdwijnt het bschilderen bijna geheel on door eeu ruimere toepassing van het verven ontslaaii allerlei techuicken, die het werken met kleur tendoeel hebben(zie BLADWERK). Even- ajs de tuclnick wordt het traditie-ornament op de komende, nieuwe materialen o vergeed rage n en met de ontwikkeling der technick stijgt tevens het ornament, dat weliswaar de oermotieven blijft bejouden doch steeds in rijker, veelvuldiger wijze coinbueert en uitvoort

Door hot iuizen in dorpswoningen, waarvan do Dajaks velo voorbeeklen gevei), in familiehuzet), zoaals bij de Jataks, bleef dat triditiekarakter in hooge jnate bewaard. In de open luclt, oiidor het beachtclnd afdak, werd door mannen en vrouwen gewerkt. Eon icder zag wat zijn buunnu maakte on vnu jongsaan zagen de kinderen do stanunotie- von on ullerloi wijze uilvocron. Gohemcn waren er niet in do techniek on eendrangetoperson l ijschep- pen kon in dozo ongeving niet o)konen, omdat eeu afwijkon van de gebniklijke versiering cen zon- diguii togen do ad at zou geweest 碩 i.

Joor die weikwijze bleef hot oude stamornament behouden, maar do uitwerking deed dikwijls voor olke woninggroep of elken stam cen bijzonder knrak- ter ontstaan. Zoo vindt men bij v. door holden Indisclion Archipel oermotieven als do toempal (het al-

oude barnboe-motief), het haaknotief, een voorkeur voor geomclrische rangschikking der motieven, een gevulden cirkelvorm als oogmotief c. m., anticko Alealeiscl-Polynesische uioctiven, waarvan onkelc in Polynescii en Melanesia terug to vinden zijn.

Daarcevns heeft icder volk, soms icder land- schap, zijn eigci) typen van ornamentatie, die soma zoo duidelijk te herkennen zijn, dat het bestaan van een typeerml karakter zelfs door leeken waargeno- men kan worden. Als interessanc voorbeelden gel- don de versclijciende wccfscipatronen in de land- schappen van Timor, het scherp onderschekl tufisc hen do kokerversiering van Timorcczen en Be- loneezen, het oven scherp verschil, dat cr in versiering bestaat tusssen de bamboekokers in de kust- landen van Borneo en die in de binnenlanden ge- maakt, terwijl weer tusssen de kokers in de binnen- landen onderlinghet onderscheidinstamafkomstzeer duidelijk to voorschijn komt. Een merkwaardig ver- schijnsel, dat ontstaat door het ta-ai vasthouden aan de oude, animistische aanschouwing, aan de beschermingswaardo dor notieven eenerzijds, aan het gezamenlijk werken in dorpswon in gen ander- zijds.

De invloed van datzelfde animisme is in allerlei opzichten terug to vinden, vooral bij moeilijken ar- beid. Het ver ven van garens, geheel be rustend op empirisch weten, inisluclt cliclwijs en dio misluk- kiug schreef men aan boezen invloed van geesten toe. Vandaar, dat bij het ver ven op do Sangi-eilan- den geen lawai magem a kt worden can bijgeloof vermengt zich soms op merkwaardige wijze met technische dingen. Do geklonde strengen kofogaren worden bij het(1 rogen voorzicn van takjes van kalongang-bladet, om te zorgen, dat als de geest Tongang de strengen aan vat, geen vclcken ontstaan. In werkljkheul is (lit- niets anders dan cen bespoe- digen van het(1 rogen, omdat de strengen uib elkaar hangen, wet de gelijckheid der kleur slechts bevoorde- ren kan. Geraakt zoo'n sobering van kofobij het scheren in de war, dan beduidt. het ziekte of ongeluk en men mag do(1 radon niet cer in orele brengen dan nadat mon cen grof aan volclnd nicd tusssen do sobering gestoken heeft en vooral mag men eerst den volgenden morgen verder werken. Het insteken van het blad nu is cenvoudig een middel om verdere verwarung to voorkonci en het uistuel to den volgenden dag cen probaat middel om kalm het lastigo en zenuwachtig makend ontwarren der velc fijne dra- den ter hand te nemen.

Bij velcrlci technieken ontmoet men zulke voerschriften, die praktische waarde hebben doch met animistische aanschouwingen omhuld zijn.

Men zou zich zeer vorgissen door te meenen, dab de animistische basis bij velcrlci technische voerschriften alleen op do minder bescliaafdo eilanden to vinden zouzijn. Bij het Socclnaneeschewevcti vindt men een heel ceremonieel, dat de weester moot volgen, grootendeels animistisch van oorspong, gelei- delijk nan nieuweroc lecringen aangepast en met na- men uib het HindooTsino en don lateren Islam voor- zien. Daarbij is veel, wut de arbciel allen omslachtet maken kan.zondor directo praktische waan, en het)leit voor de kracht van het oude volksgeloof en don betrekkelijke geringon beschavingsinvloed, dien het Hiuloemico geluid moot hebben, dat dergelijke dingen nog op Java voorkomen, vooral omdat hot ken- nen van nl die voo'schriften en bezweringformules een waarlijk niet te goring te achten zaak is.

Zelfs op Atjdli, zoo stork onder Islamitischen invloed, vindt men een gelijk verschijnsel. Het verven,

dat er op zeer hoogon trap staat, gelukt alleen a Is eenige verbod sbepaling en in acht gen omen worden. Iedere man of vrouw mag ver ven. Alleen niogen zij niet spreken over den dood of gestorven menschen en dieren. Zwangere of menstrueerend e vrouwen mogen niet toekijken en in enkele gevallen moeten de uitvoerders vooraf baden.

Praktischer van aard is de bepaling, dat zij, die er niet bij noodig hebben, niet mogen toekijken. In de kampong wordt, daarom van te voren bekend ge- maakt, wanneer men aan het verven gaat. De plaats waar de verfstof gekookt wordt, is door docken zorg- vuldig voor onbescheiden toekijkers bescht en xvio dan nog kijkt, moet cen vinger in de verfstof doopen en aflikken. Deze gehele geschiedenis dient natuur- lijk om het gelieim van het verven te bewaren en daar men de samenstelling der verfstof niet kont, is het aflikken een gewaagd experiment. Deze animistische aanhangsels bij technischen ar- beid zijn in zekeren zin een logisch gevolg van het bijna uitsluitend werken voor eigen behoefte. Een vrouw, die bijv. dagelijks garens schieert of weeft, zal met de techniek geen zwaarigheden ondervinden. Dat verandert geheel alsd zelfde vrouw slechts eens of tweemaal in het jaar het benooidige weefsel opzet. Dan mist zij de noodige oefening en zoekt nu haar heil in allerlei voorschriften om misslagen te voor- komen, temeer omdat sommige daarvan werklj- ken, praktischen aard hebben.

Bij een dergelijk standhouden van het oude geestengeloof is het geen wonder, dat degene, die mooie din gen maakt, geacht wordt t bij zonderd oor d e evosten begunstigd te zijn en ook ervoor moet zorgen op dien goeden voet te blijven. Bij do Dajaks of Eeren do smeden, de snijders in hertschoorn om de tatooeer- ders oude kralen, die zij bij hun gereedschap als gift aan den bezielenden geest bewaren. Wie een gesne- den hertschoonigreep koopt, moet boven den prijs vier oude kralen geven als offerande. Vrouwen wrij- ven het hoofd hunner kinderen met bijzonder vlechl materiaal in, opdat zij later de vlechtkunst zullen beheerschen.

Het ikatten is natuuriyk een moeilijk werk en daarom moet de Javaansche weefster in Pecalongan, die een katii kasang wil maken, den voorafgaanden nacht wakend doorbrengen ondr bran den van wie- rook. Soendancesche vrouwen, die con weefeel willen maken, bereiden zich door vasten en baden voor en bezoeken bpaalde plaatsen, tencinde een ontmoe- ting met do Dewi te hebben, die een bijzondere vaardigheid in het weven kan waarborgcii.

Natuurlijk gelden de aloude voorschriften niet aHeen voor de menschen, maar ook voor de door hen gebruikte werktuigen, die alleen van voorgeschreven matcraal gemaakt niogen worden, dat ineenstal ook het bruikbaarste was. Een Lypiscll geval vermerk t Pleyte in zijn tweede sink over de Inlandsclie nijver- heid in W. Java, nl. dat volJgens de traditie het weef- toestel in de Soenda-Janden geheel van baninoc ver- vaardigd moestworden metuitzonderingvan dcsabel, die uit kaong-hout gemaakt moest worden. De laatste, een smal toeloopend hout, kan natuurljk niet van bamboe vervaardigd worden con men nam met voorliefde het hout van den kaong-, den aren- b'om als incarnatie van Nji Sri. Nu komt bamboe b'jna uitsluitend als matcraal voor bij de primitieve rondweverij, die op Java verdwincn is en behalve op *meo vooral in den Oostelijken Archipel te vinden is. Voor het weeftoestel met doorlopenden ketting was bamboe minder goed te gebruiken, omdat voor borst- en kettingboom breed ere plan ken noo-

dig zijn. Dus bleef voor dit latere weeftoestel hot bamboe alleen voor rondo houten als rollers en klpers in gebruik, zonder dat daaraan het vroeger grootcro bamboe-gebruile bij do Soendanczcn uit do gedachten verdwincn is, een typisch staaltje, dat do taaiheid der voll<st raditie voldoende aantoon.

Jaar nl mogen cr onderdie traditie-voorschriften vcllo zyn, die do nachtere blanke toeschouwers zelfs met verbazing vervullen, ddn goedc zijdc licft dit conservatisnie gohad. Zonder deze zou de aloude kun st verdwincn zijn ! Reeds bij de bespreking van het matcraal is gebleken, hoe de inlander nieuwere en betere grondstoffen allcrminst vcrwaailoost. Wij zien dezijden tjinde, van het vasteland van Azic in gevoerd, een kostbaarheid door heel den Archipel worden, de deels gebatikte, deels beschilderde doeken van Koromandel vooral in Atjeh een bijzonderc geliefd- hede krijgen. Maar de Atjeh se he zijdeverrij is er niet on] verminderd, do Javaansche waskunt op katoen is allcrminst door de zijden tjinde benoedde. Die vreemde doeken, hoc fraai ook, konden nimmer geven wat het eigen weefsel in traditie betekende en dank zij der taai vashoudendheid aan het oude volkswezc'n is de stroom van Hindoes, Islamioten, Cliticezi), Portugeezen en Nderlanders over den Indischen Archipel gegaan zonder dieper in het volkswezc'n te grijpen. Hun invloed beperkte zich tot de hoogste kringen, tot het volk zelf drong deze niet door.

Van veel betekenis was tevens, dat de meesten dezer vreemde indringers zich uitsluitend tot den handel beperkten, door het invoeren van betere ma- terialen soms de inheemsche kun st bevoordeelden. Dieper invloed is allccn van de Hindos uitgegaan zonder echter in st a t te zijn de autochtone op- vassing uit te roeien.

Zoo kan men twee ku Hurstroom in gen op tchn- nisch en artistiek gebied in den Indischen Archipel constateeren. De eerste is vooral sterk in het Oos- telijk deel en kenmerkt zich o.a. door fraai snijwerk in baniboc, hout con been, door veelvuldig gebruik van bladwerk, door fraai vlechtwerk in vcllerleij vorm, door het ikatten van vceJcs con katoen in scheringvorm con de primitieve v<v<ij, het ge- bruiken van vruchten, kralen, nassa-plaatjescn glus- kralen, boomschorskleeding, het Lewercken van een perkamenachtig leder voor schilden con enkele an- dere voorwerpen, licr gebmikn van was en anderc vitsparings-technieken. Het versierde deel van dit werk in 11 nt uit ii: ornamentale kracht, dat in alle vormen van het primitieve f o.d. het hoogstaand(! v<T- tegenwoordig is, incl. stork gestijlcrcd notievcu uit plant- en dicrwerckl, twiij als lioogse uiting de gostijlcrcd menschorm e vinrlcl) is, die in vlechtwerk, in kralenwerk, weefsel- en snijwerk voorkomt.

Het ornaueut beslaat uit een aantal ornolievcn, die op kun st ige wijze samengevoegd zijn en con soms ingewikkeld vlakpatroon vormen. Zeer ken tee- kenend is het voor deze versiering, dat nationa- lische voorstcllijng of behandeling geheel ontbrekt en dat ni otic ven uit de fauna die der flora helangrijk in aantal overtreffen. Even typeeheid is het voorde- ze riclijng, dat met voorliefde deze vlakornamenten gevat zijn in een sa men st el van geonictrischo Jyn- figureu, meesal onstaandc uit de diagona- le deeling vanbepaaldevakken, waardoormccr of minder schor- pe driebocksfiguren worden gevorxnd. Iiervan is do toempal de meest verspreide, vermoedlijk als phal- litisch notief, ak bauiboespuit van ouden datum. Het opmerkelijke van deze geometrische deeling is.

dat zij voorkomt op oylindrische voorwerpen ah ko-kors odelo metalen vertoont ovoneons wterke sporen van van hout on bamboc, waar geon technische in- vloedon Hindoescho cultuur, vooral door het iotwat natura- listisch kunnen meesprokcn. Soins koint o.a. op vlechtwork van ornament cn de betere techniek in ijerbe- werking, die in Borneo, Bonkoelcn en de La in pongs eon zuiver het pamorsmeden een hoogtepunt vindt.Ook do houten gomctrische figuur voor, cenvierkant, waarvan do zijden huibswop ah Java, Sumatra en (Iolebs is klaarblykelijk in drieen vrcdcold zijn en waarin door verbinding dicr ccn ovrbljfscl van Hindoe-cultuur, die, betcr dan de dcolpunctn een nienw vierkant govormd worcht. Als inlanders met ijzcrn en bronzen werktuigen toegerust, samcnstolling eon zeer bijzonder gcvul, dat do bovendien niet venvend door het gemakkelijc te bewerken bovengenoemde diagonaalverdeeling nog belangrijker bamboo, van den houtrijckdom der Indische bosschen wist doct zijn.

Dezo Oostolijke richting omvat den gcheelen Oost- Maer ook mag nietvergeten worden,dat de autochthon hock: Nieuw-Guinca, Molukken en don Timorarcbi- pel, e cultuur zelfs op de genoemde eilanden wist stand te do binnenlanden van Celebes en Borneo, do Bataklanden houden, soms een dee! van het nieuwe in zich opnam, op Sumatra benevens Nias en de Men-tawei-groep, doch zelden verbastorde. Het Hindoeia- me was niet in

Noordelijc zijn uitvlocisels van deze cultuurric- ting staat do animistische aanschouwing van den inlander uit to vinden in Mikronesie en Oostelijc in Poly- nesie, te roeien, evenmin als de latere Islam. En juist daarom echter krachtiger in hot eoratgenoemde dan in het bleef het traditie-werk be- staan, evenala lied on ten dage Jaatstgenoemde decl.

De tweedc en kleinere strooming is duidelijc als do oude voorschriften bij haar wecfsel min of mecr Hindoesch to herkennen, verspreid zich van het Westen getrouw blijft volgen, waardoor de karakteristieke aard over Sumatra, Java, Bali en Lombok cn do kuststroken van haar werk tovens in stand blijft.

van Borneo en Celebes. Als kentecke- nende In hof- en voorname kringen moge, zooals de li- verschijnscn heeft zij achtergclaton hooger stand teratuur nan toon t, het Hindoeisme dieper wortel in metaalwerk, ken baa r in het kunstsmeden van wapens, geschoten hebben, in de groots massa des volks, door de messing- en bronsgetwerk en het drijvcn, forceeren cn Jteratuur vergeten, bleef de traditie heer- schen, werkto graveeren van koper en messing, het bewerken van edelo men zooals de voorouders gewerkt hadden. De Javanen mclan en scenon. Op weverijgebied een wovcn met werkten aan den machtigen tempelbouw mede precies fils doorgaande schc- ring in tegenstelling met de oude rood in onzen tijd aan onze spoorwegen, werkkrachten zonde- ver ij van af- gepaste stukken, zijdeweverij en meer, onmachtig iets van het grootsche van dat werk in ikatversiering van den inslag, weeftoestel met hand- cn zich op te nemen. Taai hidden zo vast aan hun oerwerk!

Voerta steenarchitectuur en En zoo zien wij heb zondcrlinge geval gebeuren, dat voetbeweging. Metalen juzeikinstrumentenin diezelfde Hindoe-cultuur, die grootsche bouw- werkei baksteenbouw.

tegenstellingmetdie uit hout en bamboo. In versiering eon schiep, welke heden ten dago vollo bewonde- ring voorliefde voor natu- ralistisch ornament met veel opwekken, langzamerhand geabsorbeerd were! door de plantaanlige elemon- ten, soms in schilderachtige wijze oude, zoo veel primitiover cultuur. JReeds in den verwerkt, soms in barokken vonn. Kentecknend vooral tempelbouw is die overgang merkbaar! Want, torwij l een sterko plastische trok, die zich in grootsche vooral de Boeddhistische kunst een zuiver naturalisme tot beeldkunst uit.

Vergeleken daarmco is de Chineesche invloed, af- bijna naakte beelden van Boed- dha, voorts in pancelen en gezien van de door Ohinczcen sterk bewoende dcelcn als frozen tai van gelukkigo uitbeeldingen van het leven Banka, Billiton en klcine dcelen van Borneo, gering te bracht, kwam reeds in de reliefs der jongere periodo de noemen. Belangrijc zijn voordo inlandscho woverij de oude, inheemscho voorkeur voor styleering te voorschijn, invoer van goud- cn zilverdraad gewest, maar overigois dio geheel in strijd is mot het oorspronkelijk wezen der zijn voomamelijk bij het batikkon Chineesche sporen le Aziatischc Hindoe-cultuur. De fantastische styleering der vinden, o.n. bij de variaties van het bandji-patroon, over lede- ren wnjang-figuren, deels gedrochtchijk, deels sier- Java verspreid, de wolk- motieven bij de Preanger batiks, lijk in zuiver ornamentalo opvatting, ontspringend aan de do liybridische batiks in kustplaatsen gemaakt met veel oude, Malcisli-Polynesische traditie, drong door tot in do slechte kleu- ren en als de Jook-tjans van Socrabaja ook stenen wanden der trotsche tem- pelgebouwen. De op zijde uitgevoerd. Overigens zijn do Chineezcn bijna plastiek in hout der Balinee- zen, al noemen ze zich met uit- 8luitend als handclaara opgetreden en do besto van trots de wong Madji- pahit, is evenmin onvorvalscht hunno in voerproduktion, als bronzen, trommen en ft a ide gbleven. Men bo- hoofd him beeklwerk slechts met de werk, stonden technisch te hoog om het, eigen work ten and ere, Brah- maanscho plnstiek te vergelijken om op te goedo te kunnen komen.

De Islamitische invloed is nog goringcr go wees t, alleen beel- don wcl vermooit, vooral door het aanbrongen van merkbaar bij het oprichten van godsclienstigo gebouwen, sterk-oxpressievo trekken, maar tovens, hoc het oor- terwjl alleen in At jell dieper gaando in- vloedon spronkelijk Hindoe-karakter is verloren gegaan.

In hot oudero Hindoe-werk waron nicrvoudige annon en

Echter zijn al deze vreemde stroomingen ver- vJoeid. hoofden uitvlocisels der symboliok, maar overigens bleef Alleen hot Hinflloeisme heeft zich machtig ntuuido de natuurvorm behouden, zoo goed, mogelijk gehouden op Bali, dcels op Lombok. Hier leeft do weergogevon, en treffend is dat iitgedrukt in do oncvrnltscho kunst nog in stenen tncpel- bouw mot stierformen, in do Ganc*as's, die zuiver hot olifantype, rijko decoraties. In houten becldu cn Bcherinen spreekt het logge, gowckligo lichaam met do slimino oogon go volop de oude plasische kunst, op schilderstukken cn in ven. Dat is bij hot morendeel der Balinescho beclton teeknigen eon zeldzaino decoratieve kunst. In zijden verloren gegaan. Als bij de Ba- naspati's op do tempels weofsels en plangi-doe- kon, in bout geklourd vlechtwerk zijn do gezichtstrekken bij voorkeur ornamenteel uit zich de voor- hofdo voor krachtige kleurcojbnaties uitgewerkt cn het hoogte- met veel geel en rood, verzwakt door groen, blauw en zwart.

Het Indisocho metaalwerk in kopor, mossaing en I

punt in plastische kuuist geven niet de ictu a natu- r&listisohe figurcn. maar de demonen, de rakshasa's, waar de beeldsnijder, niet gebonden door natuur- vorm, zijn fantasie voile vrijheid kon geven, uitbun- dig zijn drang naar sty leering kon uitcn.

De zuiverheid, die bijv. de metalen tempelgerced- schppon op Bali hebben bewaard, een gebied, waar geen andere traditie kon heerschen on dat dus zuiver moef. blijven, is bij de plasliek oje» verre na niet nicer te vindon. De oude Maleisch-Polynosier is met zijn ornamcntale kracht. te vooi-schijn gekoien.

Hetzelfde is met het batikken op Java het gevn. dnt onder den invloed der Hindoc-cultuur talryc plan ten mo tie ven heeft opgenoincn. Maar het natu- ralisme, door den Hindoe zoo gcliefd, is grootndeela verdwonen. Als vlakpat rooi uitgespreid ranken zich dbleoem- en bladcrakken over het dock ;de toevalli- ge onrgclmatigheid uitde natuur is verwyderd. Het barokke Hindoe-ornament op resten van gebatikto stoffen in oud -Egyptische graven gevonden, komt op do Javaanscho batiks niet voor. En de befaanide Garoeda heeft alle natuurwaarheid vlorein, is even- zeer gestyleerd en wel in zeer strengen vorm als de vele vlinders, die onder den Javaanschen ornamcn- tenschat voorkomen. Ze dicnen als grootere kleur- vlekken om het weelderig jatron tot rustpunten te strekken, zijn onderdeelen geworden, onderwerpen aan de oude kunst. En leerrijk voor de levenskracht van deze Jaatstc zyn de scherpkautige punten der tocnipals, de sonis sterk geometrische indeling van het saroenghoofd, de kapala, oogenschijnlijk niet thuis behoorend in het weelderig beweeg der ornamenten en daaroni te krasser als uiting der oudsto Oostelijke cultuur. Precies hetzelfde is het geval met de modangs, de uitgespaarda vierkanten op hoofdoeken. Sommige doeken geven een ver- rassend staal van vierkantsindeling, die men elden als Ufaieisch-Polynesisch uiting bij vlecht- en enijwerk vindt, in hun koclce simpcllich de scherpste tegenstelling vormend met het inccr weelderig maar ook wrecker Hindoeisme. Van hetzelfde gehahe zijn dio vele kem bangan-doeken, siinpele kleurjakken tegci elkaar gezet en al is (lit hofkunst, jnen behoefc slechts een enkele tjinde, een Balineesch zijden weefsel) plangi- doek in do hand te nemen om te voe- len, dat hier twee cuKuurstrooiningen tegenover elkaar staan.

Een even kenteekenend overblijfsel op Java is het kasang-weefsel, een ruw doek van katoen op de echerijig geikat, zuiver Maleisch-Polynesisch van aard tegenover de zijden inslagikats van Grtsik, ver- der de aloude coix-pitten, de djali w&toe en het ge- snoerde kralenwerk. Het brand werk op baniooe, oeroud werk, daterend uit den tijd, toen de scherpe teenspitsen nog niet gevonden waren, en »og voor- komend in Melanesia, is iets, dat Java nog kent on bij grondiger onclerzoek van Java zal ongelwijfeld jnog veel nan den dag komen, dat aan het tijdperk v66r de konist der Hindoes herinnert.

StelJig heeft de Westelijke cultuurstrooining der Hindoes in den Archipel een grooten invloed gehnd, die zich heden ten dagenog uit in mctaalbewerking, in zijden en edelc sieraden, in mooieren huisbouw, alle dingen in het bezit der voornajere klasse, maar het zal goed zijn deze niet te overschalfen, niet te verge ten, dat de groote massa van het volk onbe- roerd bleef, ondanks Hindocisme en Islam echte Maleisch-Polynesiisrs, animisten in nierg en been, trouwblijvend aan de traditie, ook in hun volkswerk, hun sierkunst.

Literatuur. Zie de proeve eener bibliographic tier

literatuur over Indische Kunstnijverheid in J. A. loeber Jr. **Techniek on Sierkunst in den Indischen Archip**], VIII, 1916.

J. A. L., ~
KURKHOUT. Naam voor verschillende hout- soorten, die door Jichlhcid, elasticiteit en ondoor- dringbaarheid voor water oigevccr met kurk (d. i. de schors van den kurkeik) overeincomen, en die voor soortgelijke doeleinden, bijv. voor doobers, kunnen diencn, zooals b.v. het hout van *Afslonia* :

KURTUS. Geslachtsnaam van vissschou, tot de *Acanthopterygii* (zie VISSCHEN) behoorende. Hier- onder t wee soorten: *Kyrtus indicus* Bl. MAL. ; Tjinta madoc(?); JAV. ; Alerocf ?), Semar(?) en Semaroen(?) langs de kusten van Zu id Dost-Azienc den Indischen Archiipel en *Kurt'is grdliver* Cast, in rivieren van Zuid- Nicuw-Guinea. De mannetje dragon kon haak op den kop, waaraan — althans bij laatstgenoemde soort — de dieren do cieren dragon, die tot een bunde) vercnigd zijn.

KURZ (S.).Zie het artikel BOTANISCHELITE- RATUUR, in DL I, biz. 397.

KUSTVAART. Zie HANDEL EN SCHEEP- VAART (biz. 22.).

KUSTVERLICHTING. Teneinde een beeld te 笄- ven van hetgeen op het gebied der kustverlichting in N. I. nchtercnvolgens is tot stand gebracht, zal een chronologisch overzicht, loopende tot 191G, vooraf gaan, waania eenige bijzondereheden om- trent aard, inrichting en bediening der kustvor- lichtung het overzicht zullen besluiten.

De eerste vuurtorens van technc betckenis wer- den in Nederlandsch-Indie in het begin van de twee- cd helft van de vorige eeuw opgerich. Aanvankelijk bepaaldo de verlichting zich tot het aangven van eenige belangrijke liavenplaatsen op Java en van de voornaamste waterwegen naar Batavia en Soeraba- ja; ook Makasser kreeg al spoedig een licht. In Straat Soeicia werd alrceds in J 850 op Java's 4c punt een vuurtoren opgerich; doze toren werd in 18G5 door een grooter Licht vervangen, dat door do zeebeving van Krakatau werd vern ickl. In J 885 word loci) een iieemve vuurtoren gebouvt.

Op Java weixlen verder kustlichten onHotken te Batavia (1863), Biinjocwngi (1865), PekaJon- gan (1866), Cherjbon ^J8G7), Gisec (J871)en op hot eiland Kemljahgai) in 1870 tot aauwjizing van het zeeगत van Tj Hat jap.

Op den weg van Straat Soenda naar Batavia warden lichen geplaatst on Banka werden tus- schen J 860 en J 880 verschihende vuurtrens opgericht :aan den in gang van Straat Banka het licht Taijdoeng Kclian in J862 en een klein Licht bij Mun- tok in 1865; liclicien in straat *Ri' iw* op de eilanden Saoc, Terkoolei en klein Karas ii. 1867; op den weg van Straat Banka naar Batavia een vuurtoren op het eiland Noordwachter (1869) ; terwijl bij den Zui- deJikeu ingang dier straat in J 869 het Luciparn- Jichtschi]) werd gelegd en het aandoen van Straat Banka aan de Noordzijde nog werd vergemakkelijkt door de plaatsing van een licht op het eiland Banka bij Tandjoeng Delar (1880).

In Straat Macclesfield, de Westelijkste dor Gas- parstraten, welck met Straat Karim at a de Chinn- sche zee met de Javazee verbindc, werden Jichten

ontstoken op de omliggende Lepar en Tjelagin (1869-1870). Voor het voorkomen van deze straten werd aan de Noordzijde in 1882 een groot licht in de vorm van een gestekel op het eiland Pangkoemas en in de Javazee een vuurtoren gebouwd op Ondiepwateroiland. Voor het bevelen van de Stolzstraat (Oostelijkste der Gasparstraten) werd in 1884 een vuurtoren op het eiland Alendanau opgericht.

Nabij den ingang van Socrabaja's oostgat werd in 1871 een licht geplaatst op Zwaantjedsdroogte, terwijl een licht op Duivenland (bij straat-Bali) werd gebouwd in 1872 en op de Meindertsdroogte bij Java's Noorcloosthoek in 1879.

In 1873 werd een licht gebouwd op Boompjes-eiland op Java's Noordkust.

Buiten Java en de vaarwaters daarheen werden in dit tijdvak lichten gebouwd op Makasser in 1861; te Mari so bij Makasser in 1870, te Benkocien in 1871 Telokbetong in 1878, terwijl in 1875 het grootste licht op het eiland Bras of Brueh werd opgericht voor de schepen, welke op Kun weg van Europa naar Oost-Azië straat Malakka en daarmede de Nederlandsche bezittingen naderen.

In 1879 kreeg Padang een licht, gevolgd door lichten op de eilanden Pisang (1880) en Pandan (1881) voor het aandoen van Padang. In 1885 volgden de lichten op Bodjo en Tikoos. Het licht van Bodjo dient tot verlichting van den zeeweg van den Indischen Oceaan naar de Eniniahaven (Padang); dat op Tikoos voor den weg van Padang naar Batavia. Ook op de Noord- en Oostkust van Sumatra werden in de jaren 1881—1887 een vijftal kleinere lichten gebouwd zoals op Boeroe (1881), het licht van Langkat in 1882 en van Pagocrawan, Batoe Bahra (in 1915 weder gebuischt) en Asahan (1887).

In het Oostelijk deel van den archipel werden in 1883 lichten gebouwd te Gorontalo en Timor Koppang; terwijl in 1887 een licht werd ontstoken op den Bril (een rif bezuiden Celebes' Z.W. punt). In ongeveer datzelfde tijdvak werden op Java lichten geplaatst, op Tegal, Pasoeroean, Besoeki, Panaroekan (1880), Probolinggo (1881) benevens te Djocjana, Sembilang en Oedjong Piring in het westgat van Soerabaja (1882) en in 1884 een licht bij Semarang, terwijl in 1887 op het eiland J.Mandalika op Java's Noordkust en in 1888 op Sapodi, ter bevoelging van de vaart door de straat van dien naam, lichten volgden. Keeds in 1880 had Boeleleng op Bali een licht gekregen.

Nu de voltooiing van de haven van Tandjoeng Priok werden op den weg naar Straat Soenda nog lichten gebouwd op de eilanden Babi en Pajong (1890); daarentegen werd het licht van Groot Koningsgebuischt.

Het Lucipara lichtschip werd in 1889 ingetrokken, de verlichting van de Luciparastraat daarmede losgelaten en het Oostelijke vaarwater van Straat Banka's Zuidelijken ingang (Stantonpassage) in stede daarvan verlicht door den vuurtoren op het oiland Besn en de kleinere lichten op de eilanden Dapoer en Daocn (1889). Voor de Delirivier werd in datzelfde jaar een lichtschip geleegd.

In 1891 werd op den Oedjong Soengci Bramei bij Padang het eerste bliksemlicht geplaatst. In 1893 volgde de bouw van een licht op West-Nangka (Straat Banka). In de nu komende jaren werd de kustverlichting weinig uitgebreid. In 1896 werden 2 lichtjes geplaatst aan den ingang van de Sabangbaai op het eiland Klali in de baai; in 1897 werd een kustlicht ontstoken op look Djang op den zeeweg

tusschen de straten Riouw en Banka en een op Ampenan (Lombok).

In 1898 afnam echter de aan bouw van kustlichten in steeds klimmende mate toe. Omstandigheden van de opkomende petroleumindustrie op de O.kust van Sumatra, later op de O.kust van Borneo en in Palembang, het zoeken van nieuwe afzetgebieden in Australië, Japan en Br. Indië voor de producten van N.I. en het ontstaan van nieuwe verkeerswegen van de Internationale scheepvaart door onzen Archipel, deden het verkeer in de N.I. wateren een groote vlucht nemen, waarmede de kustverlichting gelijken tred had te houden. Opnemingen gingen, waar noodig, vooraf en dwongen op hare beurt tot uitbreiding van den hydrographischen dienst. In 1898 werden lichten gebouwd op het eiland Katang-Katang voor betere beveiliging van de route van Padang naar Batavia; op het eiland Pamatata (Straat Saleier, Celebes' zuidkust), op Sembilang en bij Manado. In 1899 volgde een licht bij Babaian. In 1900 werd de Palembangrivier van een verlichting voorzien, bestaande uit lichtbakken en lichtboeien. In 1901 en 1902 werd de route van de mondingen der Koeteirivier naar de Javazee door Straat Laot verlicht, door kustlichten op de Aroeban, bij Kota Baroe aan den Noordelijken ingang der Straat en bij Petang aan den Zuidelijken toegang. In Straat Laot werden lichten gezet op Soewangi en Anak Soewangi; drijvendlichten werden in die straat gelegd, in het vaarwater naar Balikpapan en bij de monding van de Koeteirivier. De Jitogeul werd verlicht met lichtbakken, lichtboeien en een lichtschip buiten de geul. Nog werd in 1902 een licht geplaatst op Toegocan aan den Noordelijken toegang tot Straat Makasser. Op de Westkust van Borneo werd in 1901 het licht op St. Petrus gebouwd, in 1902 dat op Serotoe en in 1903 een licht op Discovery Oostbank voor het veilig bevelen van den grooten verkeersweg (Straat Kari-niata) langs de Westkust van Borneo.

In 1903 en 1904 werden ter betere beveiliging van de vaart van Oost-Azië naar Australië (langs Amboina) Straat Manipa verlicht (loor de kustlijnen "Hawaiï en Noesavie en op de route van Java naar Australië bij straat Wetter de kustlichten Liran en Meaty Miurang geplaatst. Op den weg van Makasser naar Ambon werd op Wangi Wangi een kustlicht gebouwd. Op Savoe en Roti werden kleine lichten geplaatst om het aandoen van Sebua en Baah te vergemakkelijken. Lichten werden gebouwd bij Idi (Atjeh), op Kroe, Lho Seumawe, Boeloe-koemba en Fakfak. Voor het veilig bevelen van Straat Riouw werden nog 2 geleidelich geplaatst op Toendjoek, terwijl gasbakkus werden geplaatst in de Palembangrivier.

In 1905 en 1906 werd een kustlicht gebouwd bij Diamantpunt, de N.O.punt van Atjeh. De toren rust op schroefpalen op staat in ongeveer 4 Meter water. De schepen, welke straat Malakka in- of uitstroomden, veranderen hier van koers. De veiligheidstoestand in die straken liet niet toe, dit belangrijke punt eerder van een licht te voorzien. Voor den overstock van Soerabaja naar de Baritorivier en de vaart langs Borneo's Zuidkust werd een licht gezet op hock Selatan, Borneo's Zuidpunt. Op Ijoë Ketijil bij Straat Singapore werd een licht gebouwd; kleine lichten verzezen te Merauk, Bintoehan, Meulabuh, Ili Meule, Bandar Ohalipah, Doebon en Tapa Toean. Twee lichtbakken werden op den drompel van de Kleinoe Kapoearivier gezet en een bij Makasser (Laelae).

In 1907 en 1908 weixl SLraat Makasser verlicht door kustlichtcii to bouwen op Palo6baai, Mandar, Kapoposang en Dajangan, het rltXisto^tef vcr- vanging van het oudo licht (1893) en bij Tan- djoeng Ran gas. Voor het aandoen van Straat Bali werd in 1907 een licht geplaatst op Bantenan (Z.O.- hoek Java) en in die Straat een geleidelijn door twee lichten aangegeven bij Banserang. Op Tikoes en Lc- par werden hogere torens gebouwd en krachtiger lichten geplaatst. Op do Ameinuidendroogte in de Java zee werd een lichtbakcn gezet.

In 1909 en 1910 werd op Mankai, het westelijksto der Anambascilanden, een licht gebouwd op 33 zee- mijl ver zichtbaar en op dit oogonblik hel krachtig- ete kstlicht in den Archipel. De schepen, van Oost- Azio naar Singapore bestemd, loopen dit licht in zicht wanneer' zij 3alakka beginnen te naderen. Voor de schepen, welke hun weg van Oost-Azic liaar Australic langs de Westkust van Borneo nmen, werd op Soebi (Zuid-Natoena- eilanden) een licht gebouwd en een lichtschip gelegd bezuidc de Z.W. punt van Bomco, het Samarlichtschip. Ook voor de schepen op den weg van Oost-Azio naar Australie door Straat Basilan en Straat Mani pa werd een licht op Talisei gebouwd (N.O.-punt Celebes). Nog werd in Straat Makasser een kustlicht gebouwd op den Boraecwal bij loek Mangkalihat. In deze beide jaren werden een 9-tal lichten gezet ter aanduiding van gevaarlijke riffen op de N.kust van Celebes, bij den uitgang van Straat Riouw, bij Singapore, Pa- dang en op de N.O.kust van Banka.

In 1911—1916 werd de verbindingsweg van Banka naar Singapore door Straat Docrianc verlicht door bewaakte lichten op Berhala, Moetienc Zuidbroeder en onbewaakte lichten op Noord broeder, Pelengket, McIvill, Middelburg en bij Takong. De binnenroute van Padang naar Atjeh werd aangegeven door kust- lichten op Oedjocng, Pangkal, Tciueng, Laboc en to Singkef : op Sigata weixl ecu llicht gebouwd voor het aan loopen van Straat Bod jo, en op bij Nias kwamen kustlichten te Ilinako, Goso Baohi en Goenoeng Sitoli en een lichtbakcn op het Pyludesrif; de toe- gang naar Pocloe Tello kreeg twee geleidelichten, het Zuidervaarwater naar Padang een licht op Njamock, nabij Kroe werd een licht geplaatst op het eiland Pisang. Bewaakte kustlichten verzezen voorts op Kocnjn en Sombcr gelap (nabij Poeloe Laeot), Sambit (O.kust Bomeo), Stroomenkaap (N.kust Celebes), Pandang (O.kust Celebes), Kclapa (Straat Sapeh), Bauawaja (Postiljon- eilanden) en Tg. Beri- kat (O.kust Banka), onbewaakte op Nipa (aan Straat- Singapore), Telokbetong, Tandjong-Pan- dan, Etnadroogte en Dwaalder (Javazee), Soera- baja, Maria Keigerabergen- en Zaidibuisbanken (Paternoster eil.), terwijl de uitgediepte geuleu van Kleine Kapoeas en Delirivier van lichtbakens werden voorzien.

De toestanden, waaraan de N.I. kustverlichting zich heeft aan te passen, verschillei) in menig op- zicht van die in Europa. De kustlijnen van Sumatra, Java, Celebes en die der Ncderlandsche gedeelten van Borneo en Nieuw- Guinea hebben, ongerekend de kleinere bochten en inhainien, tezainen reeds een length van 10.000 zcemijlen; behalve de gevareu nabij dio kusten, bevinden zich in de Indische vzat- ren een zeer groot aantal kleinere eilanden en ontel- bare riffen/3)ngunstig is de omstandigheid, dat ver- scheidenc lichten geplaatst moetien worden op gei- solcder punten, zodat de voorzicning in brandstof en het aflossen van het personeel lange reizen van

do daanedo belasto stoomors voixloxt.)aartegon- over staat, clat dogncii(klcldoetocstand van den damp- kring in den Indischen archipel zeer veel gunstiger is dan die in de Europecsche watren, zodat de lichttoestellen bier lang niet zoo grooto lichtkracht behoeven te bezitten als in Europa wordt vereicht.

In hot Westelijk gedccltc van den Archipel zijn thans b)jna allo nicer belangrijke vaarwaters verlicht en rest slechts bier en daar secundaire vrllich- ting aan to brengcii. Beoosten (Jclcbes valt op dit gebied nog veel te docn ; gedeeltlijk moet de ver- lichtung van deze strcken wachten op het go recd- komcn der hydrographischo opncning.

Do kalme wateren van den Indischen archipel (aan orkanen en cycloncn nimmer voorkomen) laten gcluMcig toe de lichten op riffen op een eenvoudigen onderbouw van ijzoren schroefpalen en stangen to plaatscn. In den laatsten tijd maakt men veel ge- bruik van onbewaakte lichten, welke minder kost- baar zijn.

Kustlichten noieten duidelijk te onderscheiden zijn van de lichten van schepen, zij jnoeten een zoo- genaamd „karakter" vertoonen. In N.I. wordt dit verkeeren door draaiende lenticulairs, gasbranders waarbij de vlam afwisselend gedooft en weer ont- sLoken wordt-, en door een draaiend schenn.

Tot de eerste groep behooren de in do jaren 1869 tot 1898 opgestelde draailichten Breuhc, Bodjo, Vlatkc Hock,

Langkoea, Nangka, Booiu)jes-eiland, Noordwachter, Tjilatjap, Mandalika, Tandjoeng Oelar, Katang Katang, de Brill en Djang. De Icn- ticulair's rusten op rollen. De lichtbron was oorspron - kclijk een pctroleumlamp met (1—5) ringvormige kousen. Later werden de grootste lichten hiervan met petroleum- gloeilicht uitgerust. Voorts behooren hiettoo de sedert 1898 ingevoerde bliksmlichten, welke lenticulairs allo op kwikdrijvers rusten. Se- roetoe heeft petroleum gloeilicht, do bliksmlich- ten v66r 1909 opgericlit hebben alle een petroleum- lamp, de nieuweru zijn met acty Icen lain pen uitgerust.

Tot de tweede groep behooren, behalve de beken- de Pintschgasocien, de lichtbakens en Lichtschepen en een groot aantal oorpronkelijk vastc lichtcu. Door de pctrolcuml&mp te ver van gen door eoi) actyIccnbrandcr met nitootatisch liijikertoestei, werd met geringe kosten aan het licht een karakter gegeven en tegolijktijdig de lichtkracht aanincker- lijk verhoogd.

Tot do derde groep behooren een 19-tal lichten met petroleumn)np en 3 lichten met actyIccn- brander.

Bij do in do laatste 20 jaren gebouwd lichten beslaal de opstand uit een gchel op een geraamte van hoekijzer en pijp. De liogte bedraat van 5—30 Meter in ver bund wet de tcreinhooic en ge- wensche zichtbaarheid. 1.) o)jstanden van een 15- tal ouderc Jichten (van 35—65 M. hoogte) zijn even- eons van ijzer vervaardigd, doch gbecl of gedecit- lijk gesloten. Enkele der oudste lichten (Pisang, Breuel), Tandjoeng Kelian, Batavia, Tjilatjap en Makasser) hebben nog stccnen Lorens.

Bo o)jde zandbanken en riffen]^ianiant)unt, Discovery Oostbank, Zwaantjesdroogte, Aloixlortadroogte, Arocbank en de Brill opgesloldi' licht-«» hebben ijzeren, tot woning ingerichte li-«lii«>«p«t(U)ien, die op «chroefpalen rusten.

De oudero lichtopstancn Imbbon all»» hmtaiCJkanier met glasruicn. Bij T' IHPHUP npiUrtii- den wordt een lantaamkainc'r voor de lichten met draaiend lontuulnir.

Do voor don in gang vnn eenigo vaarwaters vor- ankerdc loodstansionschopcn zijn in 1899—1904 alto uitgerust mot cen hijschlantaron voor potroloum- glooilicht (systeem Washington). Dezo lichten vol- doen zeer good, hobben echter hot nadeel geenn ka- rakter te vertoonen. Doarom worden zij gcloidilijkj vorvangeu door acetylcon lichen.

Voor den ingang der Deli- en Baritogeulen en bij de ban ken ton Zuiden van Sanibar- zijn kleine, on- bewoende lichtschepen verankord, die con flicker- licht toonen. In do jaren 1887—1908 zijn 76 Pintscligascocien aangeschaft. Op eenigo dier gasboeien worden de gasbranders ver van gen door gloeilichtbranders.

Sedert kort worden ooc acetylconboeion volgens vinding van den sedert afgetreden Hoofdinspecteur van den dienst A. J. M. A. Ridder v. d. Does de Bye toegepast. In die boeien wordt het acetylengas automatisch uit do lading carbied gevormd. (Oar- bied in water). In 1916 lagen er 22 van zulko boeion te water. De havenmeesters zorgen voor het geregeld bezoc- ken der bewaakte kustlichten en voor het in goeden etaat houden der onbewaakte lichten, waartoe zij de beschikking hebben over kleine stoomers of motorvaartuigen dan wcl gebruik maken van de echeper der gouvernemente-marine ; terwijl voor het verwisselen der tonnen en lichtboeien in den regel bebakeningschepen worden aangewezcn.

Voor den bouw van kustlichten en bakens en het verwisselen van tonnen on lichtboeien waren in 1916 5 schepen beschikbaar van 400—800 ton waterver- plaatsing, en 7 tot 14 mijl vaart, n.l. het stoomschip "Orion" (inspectievaartuig), het motorbebakonings- schip Castor en do stoomschepen „Sperwer" „Hoofd inspecteur Zeeman," en "Pharus". De beide laatst- genoemde en eenige motorvaartuigen ten dienste der havenmeesters, zijn voorzien van recipienten voor vetgas. Voorts zijn nog aanwezig een werk- hulk voor den bouw van kustlichten en enkele hul- ken met gasrecipienten. 01 iegasfabrieken voor de vervaardiging van vetgas bevondcn zich to Bekiwan Deli, Palcmbang en Soerabaja.

In 1905 werd in N.I. een aan vang gemaakt mot systenialischo waanncmningen omtrent de zichtbaar- heid der kustlichten. Op de daarvoor aangewezcn lichttorens wordt elk uur van den nacht aaugtec- kond, of do oirringende kustlichten al dan niet zichtbaar zijn. Om snellerdo benooidigde gegevens to krijgen, wordt sedert 1911 ook op eenige gouverne- mentsvaarlougen geregeld aantcckening ghoudon van do zichtbaarheid dor kustlichten. Vei'gelijkmg heft den toestand van den dampkring in andero Htrcken meft aangotoond, dat de zichtbaarheid in N.I. bij gelijke hoogte en lichtbron belangrijkuun- Blioger is dan in do Aliddellandsche Zee, waar clio zichtbaarheid woor veel gunstlioger is dan op hooger breed to.

De hoogte der lichtbron vo ven hoogwater bo- draagt bij goog dor N.L. kustlichten moor dan 200 Motor; voor een ooghoogto van 4.5 Meter geeft dit een geographische dracht van 33 zcomylon. Een lichtstedite van 150.000 nonnaalkaarsen geeft op* dien afstand reeds ± 90% zichtbaarheidskana op don lichtcircel; in de meeste gedeeltei) van don ar- chipel zat waarschijnlijk met 50.000 N.K. hetzelfde bereikt worden. Dezo omstandigheid is van zeer veel invloed op de keuze van lenticular en lichtbron. Zeer grooto Lichtsterkten zijn voor don Indi- schon Archi)el overbodig. Electricche verlichting, welke een betroukelijk talrijk en bekwaam personeel

voresicht, bohoefdo daaroni niet toegepast te worden. Petrolcumlichten vordrcn meer personeel, do vrelangdc lichtsterkte wordt slechts bereikt bij nauwlettend toczicht; bij open acetylconvlam daar- ontegen is do lichtsterkte immer gelijk en behoeft geen wach bij hot licht gedaan te worden. Accty- leonvedichting wordt daarom in de laatste jaren bij nieuwen aanbouw bijna uitsluitend toegepast.

Zie ook het artikel BEBAKENING, KUSTVER- LICHTING EN LOODSLEZEN.

Literatuur. De Kustverlichting in Ned.-Indie, Uitgavo Smit, Batavia 1913 ; Coast Lighting in the Netherlands East Indies published by the Schcep- vaart service at Batavia on the occasion of the international Exhibition at San Francisco in 1915.- Uitgave Albrecht, Batavia, samengesteld door C. H. de Goejc en de claarin vcrmeldc bronjien, alsmede da Koloniale Verslagen C. (Z. / 今

KWALA. Zie KOEALA. >

KWALLEN. Zie NETELDIEREN.

KWALOE. Zie KOEALOE.

KWANDANG. Naam van de onderafdeeling en het district dor to de residentie Menado behoo- rendo assisten t-resid en tie Gorontalo. Het district telt 21 kampongs met een bevolking van ± 11.000 zielen, onder een Marsaoleh (le districtshoofd) met standplaats Kwandang, gesteund door een walai- poeloc (2o districtshoofd) met standplaats Soema- lata. De onderafdeeling, welke de districten. Ating- gola en Kwanlang be vat, had in 1915 eeno bevolking van ± 12500 zielen.

KWANDANG. Standplaats van do gezaghebber der gelijknamige onderafdeeling der afdeeling Gorontalo, residentie Menado, gelegen aan do baai van Kwandang (zie aldaar). Zij was recds blijkens de ruines van een fort in de dagon der Compagnie eene vestiging. De handel, die er gedreven wordt, is niet onbelangrijk. De schepen der Kon. Paketvaart Mijl doon Kwandang aan. De plants telde in 1915 ruim 1000 inwoners, waaronder enkele Europeanen en een 30-tal Chincezon on Arabieren.

KWANGANGBAAL. Breede, weinig het land in- dringendo baai met grooto diepten, op do Noord- kust van Celebes op ongeveer 122° 50' O.L. In do baai liggen veracheidono cilanden wellie, cvenals do kust, hoog en begroeid zijn en talrijke govaren. Do kampong, waarnaar de geheelo baai genoemd wordt, ligt aan den Z.O.hock, op eenigen afstand van de kust Zie Zeemansgids deel V.

KWANJAR (ten richte KGbanjar). District van do con trole-afdeeling Zuid-Bangkalan, afdeeling en regentschap Bangkalan, resident io Madoom, mot pon oppervlakte van ruim 1GS K.M.* Het heeft 4 onderdistricten on 54 desti's. Do standplaats van den wed an a is KGbanjar Timor.

De zeeplaats Kwan jar is, sedert de rechtstreck- sche tramverbinding in 1913 met Kamal, een zeer belangrijc station van de MadooriTobintram go- worden. Er is een zeer drukko vceariarkt. Over zee is er een lcvendig verkor met Soerabaya. Handel en vischvangst zijn van betekenis. ● ■ :

KWANTAN. Zie SUMATRA (Rivioron)/

KWANTAN (KOEANTAN) DISTRICTEN. Onder dezu naam verstaat men hot gebied van zes Iftdschapjea (federation), golegei; in het bovon- stroonigebied van do Bat an g Koeaitan (Indragiri- rivier) tusschen de resident io Sumatra^ Westkust, do afdeeling Indragiri en het gouvernement Oost- kust van Sumatra. Do zes federation zijn : 1. IV Kota (KdtO) di Ilir, waai-ondor ook ressorteort do streok Tanah-Darat; 2. V Kota di Tangih

(Talook); 3. V Kota <li Moedik (Loeboek Djambi);

4. IV Kota di Moedik (Loeboek Ambatjang) : waaronder ook ressorteert de streek Lima Taratak;

5. III Kota of Loeboek Ram (5 en 6. Ocloe Tesso. In 1907 werden do vijf eerstgenoemde, bekend onder den collectieven naam van „Rantau-Koean-tan“, als cnc onderafdeling der afdeling Intra-giri bij do residentie Riouw en Ondrchooriglicdn gevoged, terwyl in 1909 ook Ocloe-Tesso daarbij werd opgenomen. Door de verschillende bestuurders is de zoogenoemde „Korte Verklaring“, aan gevende hunne verhouding tot het Ned. Ind. Gouvernement, geteckend.

De bewoners zijn afstammelingen van Minangkabausche kolonisten, die zich in vroegere tijden in de Rantau-Koeantan en vromdelijk het eerst te Inoeinan vestigden. Hun aantal bedraagt 30.000. Hoewel in het Oostelijk gedeelte aan do grens met Indragiri de invloed van de Djohorsche adat al eenigszins is te bespeuren, vertoont do hoofd-bevolking in taal, kleeding, zeden en instellingen als matriarchaat en de inrichting van het bestuur, nog duidelijk haar Minangkabausche afkomst.

Do eerste kolonisten erkenden den vorst van Pagcroejocng als hun heer, die eens in do twee aorie jaar de Rantau bezocht, om er bclastingen te heffen. Als zijns vertegenwoordigers stelde do vorst aan vyf „Orang-gadang“, die te zamen „Datock nan bedim“ genoemd werden. Zij ver-tegenwoordigden de Rantau-Koeantan naar bui-ten, bij hen was het hooger beroep over zaken, welke door de panghoelocs niet tot een goed eind waren gebracht. Elke kota heeft een panghoeloe, d.i. het voornaamste hoofd (de maniak boeah paroct) der 4 stammen, die bijna in iedere kota voorkomen. Zij regelen de dagelijksche bestuurszaken en zor- gen voor de handhaving van do adat. Aan het hoofd van elke nagari stonden en staan nog de panghoeloc nan be rampat, raad of college van vier panghoelocs, aan wie het bechcr over de gronden der nagari zijn opgedragen welke geen bijzonder eigendom zijn der families. De panghoelocs worden bijgestaaij in het bestuur over elke soekoo door een manti voor het onderzoeken van rechtszakeij, een doebalang, die de politie vertegenwoordigt en de bevelen van den manti overbrengt naar do soekoe-gemooten, een pegawe, een persoon, die optreedt als bilal ia do moskeo en voor do inning der zakat zorgt. Bovendien zijn aan den raad ondergeschikt, voorzover betreft do territoriale aangelegenhedei), vier vijfhoofden (To Bandjar of To Koeto). In elke Kota vindt men een panghoeloe-poetjoek, den voornaamstedcr pang-, hoeloo nan berampat, terwijl steeds in liet be- etuur vertegen woor d

igd zijn de taratak, d.w.z. de bijdorpen of gehuchten, die zich uit de Kota gevormd hebben op andere plaatsen der nagari. Deze bestuurder draagt den titel van toewan nan berampat. In hoofdtrekken is do inrichting van het iiii-landsche bestuur in de Koeantan, ook nadat die landen aan ons gezag onderworpen waren, gehand- haafd, met dien verstande dat de controleur der Koeantandistrictendaarbij als leider optreedt. Naast de 30.000 Kwantanners komen er in de afdeling voor : 1000 Maleiers, 100 Javanen, 100 Boegineezen ne 300 andere inlanders.

Geschiedenis. Tengevolge van de Padri- oorlogen weken in 1834 enige ledeij van het PagCroejocngscho vorstenhuis naar de I<antau-Koean- tan, waar zij door hun afkomst geroepen invloed kregen en een hunner door de Datoan brolimto tot

erfelijk vorst, Jang di Pertoowai), verheven werd. Na hem zijn nog zes Jang di PCroewans aan het bewind geweest, doch tot con werkelijk ddnhoofdij bestuur over het ghecele gebied schijnt het nooit gekomen te zijn. Radja Abdollah, die, onder den titel van Jam Toean Poetih, in 1876 was op- gevoged, werd niet met algemcne stem men ge- kozpn, waardoor hij steeds met de oppositie der Westclijk gelegen fedcratien to kampen had. Kort voor zijn dood had hij zijn halfbroeder Radja Begab (Ongkoo Soetan), tot Stedchouder van do kota.s Tjerenti en Inocman aangesteld. Toen hij in 1901 stierf, werd hij door zijn broeder Radja Hasan vervangen. Deze kwam echter al dadelijk in conflict met zijn broer con Stedchouder, en van dien dag af (3 Mei 1901) bleef Koeantan feitclijk zonder vorst, die in staat was eenige macht uit te oefenen.

Intussclien waren de Koeantanlanden in 1899 door het Gouvernement onder de invloed van den Resident van Riouw gebracht o. a. in ver- baaid met herhaaldelyk uit die streek ontvaneij verzoeken om onder het Gouvernementsbestuur to mogen komen. Weldra zouden onzo bemoeie- nissen met de inwendige bestuursaangelegenheden van Koeantan van zeer ingrijpenden aard worden. Het block namelijk in 1904 en 1905 gedurende onze actie tegen Djambi, dat do Koeantanlanden de verzetspartij in Djambi van buskruit en ge- wren voorzagen en aan gedroste d wan garbeiders van het Gouvernement zoomedo aan kwaadwil- ligen uit Djambi een schuilplaats aanboden. Toen eene waarschuwing, oia aan dergclijko praktijkei) een einde to maken, geen gevolg had, rukten tegen- ijkertijd zoowel uit Riouw als uit Sumatra's Westkust militairen de Koeantan binnen. Do van Riouw gezonden troepen kwamen, zonder verzet te ondervinden, te Basrah aan, waarop Radja Hasan en Ongkoe Soetan beiden direct hunno onderwerping aanboden. Het andro deta- chement stuitte in Loeboek Ambatjang con te Kari, niet ver van Talock, op vrij hevigen tegenstand, die echter spoedig ghecel gebroken werd. Do Jd- landsche Zelfbestuurders verklaardc het Gouvernement van Nedcrlandsch-Ind ie als Heer to orkennen en teekenden de „Koi'te Verklaring“, (1905). Radja Hasan werd als hoofd van slechts 66n der federaties, de IV Kota di Uir, erkend on Ongkoe Soetan met het dagclijksch bestuur over do tot dio federatie behoorende Kota's Tjerenti en Inoeman belast. Aan dezen minder gewenschten toestand kwam het jaar daarop door den dood van Radja Hasan een einde : Ongkoe Soetan werd tocn to hoofd van de geheele IV Kota di J H aangesteld. Hij oefent als zoodanig echter slechts een schijngezag uit.

Met de algemcne liding der verscliillende Zelfbesturen in de Koeantan is belast do te Ta- loek geijlaatste controleur bij het Biineijlandsch Bestuur. Hoofden con bevolking beschouwen dezen vertegenwoordiger van het Gouvernement ook als hun aller mcester en hebben zich sedert hunno onderwerping loyaal en ordclijk gedragen, met het Europeesche bestuur samenwerkende om in het beheer van het land de noodige hervormingcn) en verbeteringen aan te brengen. Ter zake van het financieel beheer, de rechtspraak, do hecrndicn- sten, het onderwys con den wegnaanleg worden dan ook thans aldaar zeer bevredigde toestanden aangetroffen.

Economise he t o t a n d. Do bevolking

inaakt over het algemeen den indruk welvarend te zijn. Het zijn ook hier voornamelijk de vrouwen, die den veld- en huisarbeid verrichten, terwijl de mannen zich bezig houden met spelen of het inzamelen van boschproducten. De hoofdcultuurder bevolking is de rijstbouw, die beoefend wordt op ladangs aan boordoovers van de Koecantan. Eens in de 3 jaar staan deze tijdelijk onder water; overigens zijn er veel mocrassawahs, welke slechts uit de hand worden bewerkt, terwijl bij do ladangs nog een patjol wordt gebruikt. De kwaliteit van do rijst laat door slechte verzorging veel te wenschen over. Proeven zijn genomen met den aanleg van sawahs, maar deze moeten als mislukt beschouwd worden. Na den rijstooft wordt suikerriet geplant, terwijl op de booger gelegen tuinen te Ta lock en Basrah op bescheiden schaal door de bevolking gambir wordt geteeld en beroid. Het product dient uitsluitend voor de plaatselijke consumtie. Voorts treft men aan tabakstuinen, waarin Pajakoem-bochtak wordt geteeld, rubber- en klapper-aanplantingen. Ten Zuiden van de Koecantan- in Tanah Da rat en Loeboek Ram 3 bevine! t zich nog vrij veel bosch, waaruit de bevolking rotan, getah en damar haalt. De veestapel wordt op circa tienduizend stuks runderen en karbouwen te zamen geschat; de runderen zijn van een zeer klein ras. Een deel der inannelijke bevolking zoekt zijn middel van bestaan buiten de Koecantan en wel hoofdzakelijk op het Jaleische schiereiland en den Poelau Toedjoch archipel, waar de Koecantanner zich als koolie of wachter op de rubber- en klapperondernemingen verhuurt en ook wel zelf tuinen aanlegt. De meesten, dezer emigranten komen na eenige jaren met het opgespaande geld terug, terwijl de minderheid in het vreemde land achter blijft en aldaar in de bevolking opgaat.

Talock, do standplaats van den controleur, vomit met de daarbij behoorende bandjers (bui- tenvijken) een uitgestrekte nederzetting, aan weerskanten, cloch hoofdzakelijk aan den linker- oever van do rivier gebouwd. Men heeft er een mime en netto pasanggrahan, een kazemo voor gewapende politiedienaren, een Gouvernements- inlandsche school, een druk bezochto passer. Do ciiklc Chineezcn, die in de Koecantan-districten govestigd zijn, wonen te Ta lock. Van Talock gaan thans nog onverhardc wegen naar Westen Oost langs de rivieren en naar het Noorden, terwijl de geprojecteerde groote verkeersweg door Midden-Suinatra ook daar Jangs zal gaan. Op Talock volgt in belairijkheid Basrah met tal-rijke daarbij behoorende bandjers; daar zijn ook een pasanggrahan en een inlandsche (Jandschaps-) school. De andere voornaamste plaatsen zijn do koGa's: Inocman, waar de eerste kolonisatie dor Minangkabaucrs zoud hebben plants gehad; Tjic- renti, Pangean, Simandolok, Kari met een inlandscho versterking (bentding) waar in 1905 gevochtci) word: Loeboek Tercntang, Tconr, Goconoeng, Telok Bringin, Loeboek Djaibii, Ix)cbbook Ambatjang, do jiiest Westclijke, en Loeboek Rani. .

Vormelding verdient nog, dat de Koeantandistricten nog niet voor do vestiging van Europeesche land- en mijnbouw-ondernemingen zijn opengesteld. Zio veuler onder J-IOUV EN ONDEMIORIGIHEDEN on INDRAGIBJ.

L'Ueraluur: J. W. Uzcniian e. a., Dwars door Sumatra. Meddeelingen betreffendo do Kwan- tandistricten in Bijdr. T., L. en Volkenk. v. Ned.-

Ind., 7o recks 9o(11 (1910) pg. 123. Tijdschr. BnX, C; en. 1901.

KWARAU (Aroc-cil.). Zie BUIDELMARTERS, (KWARTEL. Van de eigenlijke kwartels, die in den Archipel voorkomen, is do voornaamste *Excal factor ia lineala*, [de pepeko, bebentje, het wijfje is do pocjoch (SOENDJ] een vogelcijk belangrijk kleiner dan onze kwartel, van boven ah dezo gekleurd, van anderen blauwgrauw en bniin, met zwarten, wit omzoomden keel; het wijfje is op de onderzijde dwarsgeband en heeft een witachtige keel. Het genus *Synoicis* is van do kleine Soenda- eilanden tot Australic verspreid; *Synoicis raalteni* is bruin met Hchter bruin, wit en zwart geschakeerd, ongeveer van kwartelgrootte en waargenomen op Flores en Timor.

KWARTO(DIENSTEN) zijn negorijdensten, ten behooft der regenten in de residentie Amboina, waartoe de bevolking aldaar blijkens het bepaalde in art. 99 van Ind. Stb. 1824 no. 19a verplicht is. HeL getal "kwartolieden", waarop de regenten recht hebben, bedraagt gewoonlijk 5, soms minder per negorij. Zij worden maandelijks verwisseld en ontvangen voeding van de regenten, op wior aan plan tin gen of erven zij voor huishoudelijke doedende werken.

KWAWI. Een zendingsstation op Noord-Nieuw-Guinea. Zie DORE.

KWEEKSCHOLEN. Zie ONDERWIJS.

KWEEKSCHOOL (voor inlandsche schepelingen te Maka-ser). Zie ZEEMAOHT.

KWENI (JAV., BAL.). Zie MANGIFERA ODO-RATA.

KWIK, KWIKERTSEN. Kwm. *Eigenscljappen*. Het is het eenige metaal, dat in vloeibaren toestand voorkomt; het s. g. is 13,595; het kookpunt ligt bij 360°; het wordt vast bij -39,4°.

KWIKERTSEN. *Natuurlijk voorkomen*. Ofschoon natuurlijk gedegen kwik bekend is, wordt het metaal toch voornamelijk bereid uit het zwavel- kwik (cinnaber of cinnobei); dat in grootcro hoe- veelheid slechts op enkele plaatsen en hier uitsluitend in sedimenten wordt aangetroffen, nl. Almaden in Spanje, Idria in Oostenrijk, Nieuw- Almaden in California; in kleinere hoeveelheden begeleidt het dikwijls het goud in de meeste jon- gere zand- en grindafzettingen en treedt dus ver- moedelijk daarmede in dezelfde spleten en gangen op.

Geografisch voorkomen. In Indie komt cinnaber bijna uitsluitend op laatstgecomde wijze voor; de onderzoekingen op Sumatra on ter Westerdce- ling van Borneo hebben het waarschijnlijk ge- maakt, dat do priinairo ligplaatsen te zoeken zijn in do kwartsgangen dor oude schalics en in zure kwartsporfiorige gesteenten.

Aan het strand bij Djoentjn, district Kalang Ampel, residentio Chribon, komt over ruim 2 K.M. lengte veel magnetisch ijzcrzand voor, dat in 1874 to Batavia onderzocht wou (Jaarb. Mijnw. 1874. I. 174) en toen behalve wat goud ook cinnaber bleek to bevatton. Eveneens wordt van Demak, Semarang, (dit laatste erts vermeld (Nat. Tijdschr. 1850/1).

In 1874 word door R. Fenneina een onderzoek ingcstcll naar licc voorkomen van kwikertsen bij Sibelaboc (Zuid. gcd. der Vil Kota, afdeling Tanah Datn., Sum. Westk.), dat in Jaarb. Mijnw. 1876, I. beschreven is. Het erts komt hier op 2 plaatsen voor: aan den berg Sombong en in do rivortjes Tapir en Gad eh Talang op circa 10 K.M. vau elkandor en wel uitsluitend in do althialo kh>-

laag, die op kalk en kleile ligt. Het word daar door de inlanders verzameld door wassing en, met magnetcijzer vermengd, in een gesloten pot verhit, waarbij kwik en zwavelijzer werden gevormd. Berekend werd, dat hoogstens 0.012 % kwik in do klei voorkwam. In het Nat. Tijdschr. v. N.-I. der jaren 1850—53 komen eenige aantekeningen voor over kwikertsen, voornamelijk van Sumatra.

Door C. J. van Schello werd cinnaber op een groot aantal plaatsen der Westerafdeeling van Borneo geconstateerd: de voorstellen zijner onder-

zoekingen zijn te vinden in de Jaarboeken van het Mijnwzcn 1850, II, 1883, 1884 en 1886. Hij word het overal bij of in de cliinische of inlandsch goudgraverye, doch morgens in eenige exploitabelo hoeveelheid. Van Bctoeng (in het landschap Boenoco) werd door wassing 187 K.G. verkregen.

KWIKSTAART. Op Java is *Motacilla* (lava bij de inlanders bekend als kitjoewit of kitjoewit kerbo (?)) (volgens Vorderman) en besisit (?), bocsit (?) (volgens Horsfield); *M. met ano pe* heet op Java lim-djana (?) (volgens Vordennan) en volgens Jacobson cintoentjang (?).

L.

LAA. Rivier op Celebes (zie aid a ar onder b. **MIDDEN CELEBES**, biz. 456).

LABA. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

LABA-LABA (MAL.). Zie SPINNEN en KEMANGGA.

LABAH (MINANGK.). Zie BIJ.

LABAKKANG (LEBAKKANG). District in de onderafd. Pangkadjnc, afdeeling Makassar, gouvernement Celebes en Ond., bekend door de onlusten aldaar verwekt door Bonto-Bonto (zie aldaar) en de afzetting van den regent in 1892, waarover zie Mr. R. Vorstman, „De verbannen regent van Labakkang“, Leiden » S92 en Ind. Gids, 1892, II, bl. 2167. Het ge-lijknamigc riviert-je stroomt door het regent-achap.

LABALA. Zelfbeslurend landschap op het eiland Lombok (zie aldaar).

LABAN (JAV., soEND.). Zie VITEX PUBESCENS.

LABATRA. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

LABI-LABI. Algemeenc jnalsche naani voor- al in Sumatra a an de eolte rivierschildpadden (*Trionychidae*) gegeven, boeloos (JAVA), Koeja (soEND.). Zie onder SCHILDPADDEN, fam. *Trionychidae* II, B. 4.

LABING (MAD.). Zie TACCA PINNATIFIDA.

LABOE (MAL.). Zie CCOCRBITA PEPO en LAGENARIA

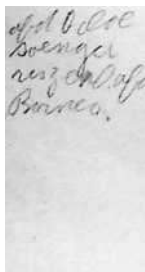
LABOE M'ÉRAH (MAL.). Zie CCURBITA LABOEAN AMAS. District der onderafdeeling Barabai, onder het bestuur van een kjaï (districtshoofd) met standplaats Birajang aai de Alairivier gelegen. Voornamste kampoengs zijn: Birajang, met een groote pasar en Gou- vomements in), school, Iloeug, Kam bet , Dja- toh, Kapar en de kampoengs, die Bara ba i vormen. Het district is rijk aan rijstvelde, die zich tot de grens van Anioentai en Balangan uitstrekken. De bevolking is welgesteld en bestaat uit Maleiers en Dajaks. Eerstgenoemden zijn landbouwers en handelaren. Laatstgenoemden, aan den bovenloop der Alai wonende, zijn bijna alien tot den Islam overgegaan en vinden hun bestaan voornamelijk in het verzamelen van boschproducten. Het karre-

transport langs de wegen is aanzienlijk. Aan den veestapol, die vrij groot is, word weinig zorg besteed. Uitgevoerd worden rijst en bosch-producten. . . ■

LABOEAN BADJO. Plaatsje aan de W.kust van Alanggarai (Flores), waar eertijds parel- visscherij werd uitgeoefend. Het ligt in hot op Flores gelogen gebied van het landschap Biha (zie aldaar) f 2/2.

LABOEAN BATOE. Laboean = reede, ankerplaats). Naam van een onderafdeeling der afdeeling Asahan van het gouv. Okkang van Sumatra, gelegen tusschen 1° 50' en 2° 40' N.B. en 99° 40' on 100° 30' O.L., wordt begrensd ten N. door de Straat van Malaka, ten N. W. door de onderafdeeling Asahan en ten W. door Oeloe Bila en Tanah Ranbeh, landschap- pen der onderafdeeling Padang La was (resit! enlio Tapanoeli). In het Z. wordt zij begrensd door het tot Padang La was behoorende Barocmoc on Mondang Djae, terwijl het landschap Koeboe <le greizen der afdeeling ten O. vormt. Zij bestaat uit de zelfbesturende landschappen Pan ci, Bila <n) Kota Pinang, tot wel k laatste nog Soengci Kun an en gebied van Soengei Toras of Kain pong Radja behooren; ook hot eiland Kan tan heliport tot de onderafdeeling. Twee groole riviere n doorsnijden de onderafdeeling van Zu id naar Noord. De ene is de Panci, die bij Jiarcn oorsprong Boeroemou, Bharoemou of Broe- jnoen (zie BAROEMOEN) heet on in Padang Lftwas ontspringt; de and ere is de Bila (zie aldaar), die haren oorsprong heeft in dezelwe afdeeling. Na hare vereeniging bij Taudjoeng Koepiah, nog ruim 5 inijlen van zee, vormen de Panei en de Bila cene monding, die uit twee deelen beslftat, geschieden door een bankrug van zand en modder. Eerst dicht bij zee vereenigen zij zich weer en onlasten zich door twee geulen. De door de scheepvaart het nicest gebruikte is de bebakende Panet-geul.

De zelfbestuurders van Bila en Panci voeren den titel van Toengkoe Soeta» Bid ar Alam en Toengkoe Soetan Man gid ar Alam, terwijl die van Kota Pinang Jang dipertoean Sati genoemd. wordt. Het hoofd van het gebied van Soengei Toras of Kanjpong Radja, door ons onder Kota Pin an g begrepen, voert den titel van Soetan Moeda. Volgens adat en geschiedenis is hij ech-

ter een op zichzelf staand hoofd; zijn gebied loopt van af Silangsi-Oetan, de grens met het vroegero gouvts. gebied Laboan Batoe naar beide zijden der Panoi-rivier, tot-Alahan-tiga, stroomopwaarts. In het terrein langs den oever der Panai-rivier, van af Si Bdongkong tot Si Langsi-Oetan, ligt Laboan Batoe, voorheen onder het direct gezag van het Gouv.; thans behoort het tot Panci. Dit vroegero Gouv.-gebied besloeg langs de rivier vanaf Pintasan boven tot aan de Soengei baroe, beneden Laboan Batoe, een lengte van ongeveer K.M. ongeveer 750 vaden (1350 M.) landwaarts in, zoo- als bepaald werd bij de publicatie, aldaar afgekondigd door den resident van Riouw op 5 Nov. 1865. Thans is het wederom tot het gebied van de zelfbesturende landschappen teruggebracht, en bij Gouv. Besluit van 21 Oct. 1910 n°. 13 bevestigd, dat de landstreek deel zou uitmaken van het landschap Panai.

De onderafdeeling bestaat geheel uit vlak alluviaal terrein, behalve in het Westen, waar de uitloopers van het gebergte van Padanang La was worden aangetroffen. De bevolking is van Batakschen oorsprong, doch reeds lang tot den Islam overgegaan. Zij zou, volgens opgave van den Controleur Vigelius van 1866, hoogstens 20.000 zielen bedragen, waarvan 5000 x 6000 in Panai, evenzoo veel in Kota Pinang en de overigen in Bila. Een vijfde gedeelte wellicht bestaat uit vreemdelingen, die zoowel uit de bovenlanden als van den overwal gekomen zijn. Volgens Neumann zou het ziele-tal der geheele toenmalige afdeling voor 1878 op niet hooger dan ± 11.000 moeten gesteld worden; eene op het einde van 1919 to houden zielentelling zal hieromtrent zekerheid geven.

De rijstcultuur is do meest beduidend; zij heeft hoofdzakelijk op ladangs plaats; in de bovenlanden wordt ook tabak geteeld, echter meestal voor eigen consumptie; ook vindt men enkele perputuinen en gambir-aanplantingen. Do onderafdeeling levert veel bosch-producten als was, getab, damar, benzoe of kemenjan, djCrenang (dtakenbloed), kajoe gaharoe, rhinoceroshoorns en ivoor, en veel rotan. Behalve de bereiding van boschproducten en oliën vcrachtt men zeevisscherij en vrij goeds bestaan in de benedenlanden. De bouw van schopen en sampans van allerlei grootte, tot 18 a 20 kojans luadruimte, is een voornamelijk tak van industrie, zoomede het knopen van vischnetten. Do hoofdplaats der onderafdeeling is de oven boven de samenvloeiing van de Bila en Panairivieren en aan den reebterover van laatstgenoemde golcgen plaats Laboan Bilik, waar do bestuursambtenaar (controleur) gevestigd is, een Europeesch handelshuis van JDolien bijkantoor heeft en vele Chinezen wonen, die in een levendigen handel met Singapore en Jot binnenland driven.

In deze onderafdeeling zijn in do laatste jaren grooto uitgestrektheden grond in concessie voor landbouwdoeleinden afgestaan door do Zelfbesturende gedeeltes, die gronden reeds in ontginning gebracht en beplant met hevea brasiliensis (rubber). Do verhouding der tot deze onderafdeeling behorende landschappen tot het Gouvernement wordt boeherscht door do zg. „Korte verklaring“.

\Zio Neumann, Schets der afdeling Laboan Batoe, TmaRGen: XXVI, bl. 43VA 27

LABOEAN BILIK. Plants in het gouVerne- f) 57 in ent Oostkust van Sumatra, gelegen aan de - / Panci. Het is de hoofdplaats der onderafdeeling Laboan Batoe (Zio aldaar).

LABOEAN DELI. De naam van de voorheen zoelweldende hoofdplaats van het landschap Deli, gelegen aan de Deli-rivier. Sedert den aanleg van den spoorweg, waarvan tot beginpunt werd gekozen het benedenstrooms gelegen eiland Bela wan, vermin derde de betekenis van deze handelsplaats langzamerhand. Zij is thans nog alleen van belang als plaats, waar de visschers hun voor het binnenland bestemde vangst aanbrengen en verhandelen, terwijl er tevens de verzending per spoor geschiedt. In vroeger tijd was hier ook de zetel van den Radja Moeda van Deli, welke betrekking bij het inlandsch bestuur is opgeheven op aandrang van het Europeesch bestuur. Men beschouwde haar evenal in alle andere Zelfbesturende landschappen ter Oostkust als overbodig en in de meeste gevallen een den vloten gang van zaken in die weg staand ornament. Sedert dien is ook de zetel van het inlandsch bestuur met, rechtbank en kantoor (karapatan) overgebracht naar Medan, de gewestelijke hoofdplaats, waar de sultan zich ook een paleis had laten bouwen en zijn verblijf gevestigd had. Administratief behoort deze plaats, waar een civiel gezaghebber, die tevens op de havenplaats Belawan het gezag uitoefent, is gevestigd, tot de onderafd. Beneden Deli (afd. Deli en Serdang), waarover een te Medan geplaatste controleur het bestuur voert.

LABOEAN AD Haven plaats aan de Oostkust van Lombok, met een Arabische en een Chinese wijk, aan het eindpunt van den grooten weg van Ampönan, door het eiland hien naar de Oostkust. Hoewel de -baai van Laboan Hadji in den Oostmoesson niet altijd eeno veilige ligplaats biedt, is zij toch boven de andere havens aan de Oostkust te verkiezen. In 1914 kwam op de 70 stoomschepen (inhoud ± 300.000 Minneton) en 21 Zeilschepen (inhoud ± 6000 M.³ netto) aan. y^h. If Q. -?

LABOEAN-MARINGGAI. Voornaamste kaining van de onderafdeeling Sekampong in de residentie Lampongsche Districten. Zij is door karrewegen verbonden met Sockadana en Djaboeng, waarlangs do producten uit de onderafdeeling worden aangebracht ou overgeladen te worden naar Bata via ■. — Do peperaanplant is vrij aanzienlijk, on er staan zeer veel klapperboomen. Door het Maringgai-stroompijp is de plaats een in- en uitwoeiijaven, tovons is hot con visschersplaats. / : " 七 — ,

LABOEAN ROEKOE. Nederzetting in de afdeling Asialiair vahTiet gouvemement Oostkust van Sumatra; hoofdplaats van de onderafdeling Batoobara (con trouours-stand plaats) en op korten afstand van den linkerover der Silau Tooa gelogen, naby do havenplaats Tandoeng Tiram, waar dit riviertje in de Straat van Maiakka valt en waarmedo het met ecu karronweg verbonden is. Deze plaats ligt aan den gewostclijkon aswoeg Pangkalan Braaxdanj en is bovendien door con karrenweg in W. richting met PSMatang. Siantar (Simeloongoen) verbonden. In do omgeving bevindon zich uitgestrekte klapperaanplantin-

gen, die zich in Z. en N. richting langs den grooten weg voortzotten en waarvan het product naar Tandjoeng Th am wordt afgevoerd.

LABOEAN TRINGBAAL, a an do Westkust, van Lombok, waar deze scherp om de West uitbuigt, is een kleine, schoono, naar het Noor- don open baai met betrekkelijk nauwen ingang, hoogten, steilen N.W. hoek en Iago, zandige Oostkust. Zij is van belang, omdat hier eeno veilige o verscheopplaats in matige diepte wordt gevonden, wannecr de geineenschap ter reede Amponan door den Westmoesson is verbroken; het vervoer van goederen over land daar- heen is, wegens het heuvelachtige terrein, evenwel nog al a an bezwaar onderhevig. Een lang verlijf is niet raadzaam, omdat de baai ongezond is; vooral in den Westmoesson heer- fchon er kwaadaardige koortsen. Zie Zee- man sgids deel V.

LABOEH BATOE. Naam, waaronder in de Molukken en Westelijk Nieuw-Guinea op de moesto strand plaatsen door de volkshoofden van inlandsche handelaren een haven- en anker- agegeld we rd geheven, ten bed rage van / 10 - / 25, dat- zelden in geld, maar gewoonlijk in lijn waden void a an we rd. Daarbij nainen de hoofden stilzwijgend de verplichting op zich van bescherming tegen diefstal en behulpzaam te zijn bij do inning van schulden, terwijl zij desverlangd bovendien toestemming gaven tot hot kappen van hout voor do reparatie der vaartuigen. Vele schrijvers nocinen deze heffing laboelian batoc, welke uitdrukking echter on- juist is. Tegenwoordig wordt laboeh batoe niet meer geheven.

LABOEHHA^ Christenkompong gelcgen op een landtong op de N.W.-kust van het Z.-lijke echiereiland van Batjan, vormende het zg. Govu.-gebied. De bevolking van ruim 400 christen burgers staat onder een wijkmeester met den titel sengadji. Als inlandsche burgers cijn de Laboehareezen contribuablecn van de schutterskas ter hoofdplaats Tenia,te j de wijk- meester heeft den rang van sergeant der schut- terij. De kampong ligt aan het strand aan een achtoone baai met goede ankerplaats en bestaat uit twee parallel met het strand loopende straten met eenige dwarsstraten. Het Zuidelijkdo deel van Laboeha, Klapa_gid^k geheeten, is de vreemdelingcnwyk, ^bewoond door de heidensche in boorlingen van de omringende eilanden. Benoorden van en on middellijk gren- zende aan kampong Laboeha ligt de sultans- kampong Mo 19 zetel van het sultansbestuur. De twee kampongs zijn van elkaar gescheiden door een laan, aan het eiude waarvan de cpiir - troleurswoning staat. Laboeha vormt dus de christenwijk van do hoofdplaats Batjan, stand- plaats van den controleur. De door een aard- beving verwoeste steenen kerk is vervangen door Qgn houten. Verder bezit Laboeha een Bteoon gevangcijig, een inlandsche school, een marktoods en op een drassig veld achter de kahrWng het nu verlaten fort Barneveld (Zie BAT J AN, Sultanaat). Sedert do kCdaton" («ul- tanswoning) in kampong Moro door een aard- beving in puin is gevallen, woonl de sultan in een link steenen huis in Laboeha. Ook de ge- omployeercl^ van 71e~ Batjan Mij. wonen in Laboeha. Vroeger waren er ook Chineezen ge- vestigd onder een eigen hoofd met den titel

Lot&i.Nu ernog slechts zcorenklc Chineezen zijn, is dio botrekking opgeheven. De bevolking houdt zich voornamelijk bezig mot tuinbouw en vischvangst. De baai is zeer vischrijk, maar tevens onveilig door do velo haaien en krokoo- dillen. In Kia pa Pendek zijn onkele grofsmeden. Sommige Mohammedaansche vrouwen vervaar- digen fijne zeeffes van bamboc, die in nestjes van 7 staiks verkokt worden. De plaats wordt tweemaal, s maands door booten van de Paket- vaart Mij. aangedaan, die vroeger belangrijko hoefvelheden gonicopal van daar vervoerden. (Zie BATJAN, eiland).

LABOEWI (MAL., verkorting ven MSlaboewi). Zie DYERA en DJELOETOENG.

LABOHAN ADJI. Landschap van de onder- afdeeling Tap/ Toean, afdeeling W.-kust van Atjeli, zich met zijn onderhoorigheden Puloemat, Kemoemo, Pelokkan en Pawob. Baro uitstrek- kend Z.-N. van do ganting Puloemat tot aan do Kroecng Paw oh Bard. De grootte is ± 200 K. M.², het zielental ± 5500. De Malcische bevolking meent afkomstig te zijn vooral uit Priaman en Ra.u. Later vestigden zich er ook vele Atjehers uit He XXV en XXII Moekims, maar hoewel zij grooten invloed uitoefenden, bio ven zij toch verre in de minderheid. Behalve de Kroecng Pawdh Baro zijn de rivieren geen van alle voor sampans bevaarbaar. Een 5 M. breede verliarde weg voert van Meuke^{ff} dwars door het landschap naar de grens van Labohan Adji met Manggcng. De bevolking bestaat van rijstbouw. In de groote alluviale vlakte, welke zich ten N. van de onderhoorigheid Puloemat uitstrekt, liggen prachtige sawahcomplexen, tot welker boblocing tai van gegraven leidin- gen het water uit diverse rivieren aanvoeren. De in verband met dien sawahbouw onder- houden vestepaal om vat 400 buffels. In Puloemat wordt, ook kapok en rubber aangeplant. Pepcrtuinen vindt men enkel in cigenlijk Labdhan Adji, klapperaanplantingen verspreid over hot gehecle landschap. Langs de kust wordt gevischt met poekat's (sleecnctten). Uitvoer van copra, kapok, peper en rijst go- schiedt met prauwen over zco naarTapa^gToeau.

Stoudcn vroeger twee datoe^s aan het hoofd van licl landschap, in 1910 heeft men, ter vor- krijging van 66nhoofdig gezag, zekeren Tcukoc Angkob boven hen gesteld. Zijn korto verkla- ring dd. 21 September 1911 is godgcgkurd e) bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit van 28 November 1912招/ f

LABRIDAE. Zie LIPVIS.SCHEN.

1 么)

LABYRINTH-VISSCHEN. (*Labyrinthici*). On- / dcr dezen naam werden visschen, beboorende tot de *Acanthoptery* (iii/7Ac VISSCHEN), samengevat, die gekarakteriseerd zijn door een mcstal stork gewonden orgaan, in een holte boven de kieuwen gelcgci en waardoor de dicren in staat zijn lucht te adicnen en geruinen tijd buiten het water in het levcn to blijven. De klimvisch (*Anabas scandens* Da Id.), MAL. Bfitok, komt bij duizenden te Batayja^an de niarkt. Van dezen visch wordt meclgedeed,dat hij in staat is boomen to bekiim- men, met behulp van de sterke stekcls van het kieuwdcksel, te arsvin en de buikvinnen. Zelfs werd eens een officiel rapport te Bandjermiasin opgemaakt over een klimvisch, dio door een inlander biinon een cocos-noot was aangeretroffen- *Polyacanthus*, Tambakan en Katoprak (MAL. ?>)

heeft met *Andbas* do ondbroksen zijdelino go-meen, maar mist de stekels der kieuwdekscla. Eonige soorton komon in hot zoeto water van Sumatra, Java en Borneo voor. Een Chineescho soort wordt veel in aquaria gekweekt (p a rati ij s v i s c h). De soorten van het geslacht *Bella*, Wader-petak ? (JAV.), TempBT (SOEND.), zijn gekenmerkt door een korte rugvin en staan als bijzonder vechtlustig bekend, waarom zij door Siameezen in gevangenschap worden gehouden tot het houden van gevechten, waarbij natuurlijk gewed wordt. In den Indischen Archipel schijnen zij daarvoor niet te worden gebruikt. Do meest bekende der Labyrinthvisschen is de Goeramih of goorameh *Ospshromentes ofax* Ouw., die als spijs zeer gezocht is en op Sumatra en Java in vischjivers wordt gekweekt. De Goeramih komt ook in Malakka, Siam en China voor en is op verschillende plaatscn ingevoerd, o.a. in Voor-Indie, op het eiland Mauritius en in Australie. Een soort van dit geslacht, die veel kleiner blijft en dan ook voor de consumptie van weinig waar- de is, *Ospshromenus trichopterus* Pall., Sepal (MAL., J AV., SOUND.), is wgens zijn schitterende kleu- ren een gezochte aquariumvisch.

LACERTIDAE (Hagcdissen in engeren zin). Familie van hagcdissen (zie aidaar onder II, A, a) met goed ontwikkelde ledematen en langen, breekbaren staart. Romp bedekt met dakpansgewijze gplaatsto schubben, die aan de buik- en rugzijde verschillend van vorm zijn. Kop met groote, symmetrische schillen bedekt. Ronde pupillen en goed ontwikkelde oogleden. Eieren met perkamentachtige schaal. Vaji doze over de geheele oude wereld ver- spreide familie komt sichts 66n geslacht met 66n soort: *Tachydromus se.xline.atus* Daud. (0.35 M. Jang), de renhagedis of bengkaroeng oelar in het Indo-Maleische deel van den Archipel voor. Deze soot is gekenjerkt door een buitengewoon langen staart (4 a 5x lengte van kop en romp), door lange, dunne pooten met slanke vingers resp. teenen, door de aanwezigheid van licsporiccn en door die van een halskraag. Zij bezit aan de bovenzijde een metaalachtig, groene klcur, waarin twee zij- delingsche, gele, met zwart afgezetto banden, die tot aan de staartwortel doorloopen; do onderzijde is incest geclachtig. Zij leeft in droge streken, meestal in hoog gras of struiken en voed zich met insecten en slukken. ■

LADA. Zie PEPIJK.

LADA BEREKOER (MAL.). Zie PIPER CUBEBA.

LADA PANDJANG (MAL.). Zie PIPER LON- GUA1.

LADA SÉRÉ: H (SOEND.). Zie LITSEA CI-TRATA.

LADANG. Zio RJUST (c u 11 u r).

LADANG LAWAS. Nagri in do onmiddellijk nabijheid van Fort de Kock. Zio OUD AGAM.

LADI (Aroc-eil.). Zie KOESKOEZEN.

LADOE. Naam bij de inboorlingen aan de Ka- poeas, Borneo, voor II a f t e n, *Ephemeridae*.

LAGAM (MINANGK. MAL.). Zie CANARIUM EUPTIMON.

LAGE. Zelfbesturend landschap in do ondarafdeeling Poso der residentio Menado. Maakt deel uit van. de landstreck Poso (Zie aidaar).

LAGE. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRU- MENTEN.

LAGENARIA VULGARIS Scr., fam. *Cucur-bitaceac*. Laboe (MAL.), waloech (JAV., SOEND.), Kalobas, Fleschkalbas (NEDERL.). Klimplant in de meeste deelen van den Archipi gekweekt, zelden in het wild, mot groote niervormige blade ren en groote lichtgele bloemen. De vruchten zijn meestal langworpig, ze zijn bitter van srnak, worden uitgehold en gedroogd om als be- waarplaats te dienen vooral van vloeistoffen. Vele Papoeastammen gebruiken langwerpige excmplaren als peniskoker. De jonge bladeren en vruchten worden gekookt gegeten ; het aap van de vruchten is een klecfmiddel.

LAGERSTROEMIA SPECIOSA Pers. (= *L. Flos-reginae* Betz.). Fam. *Lythraceae*. Boe- ngocr (MAL., SOEND.), Kajoo boedi (MAL.); Woengoe (JAV.). Zeer groote boom, soms 45 M. hoog, met kromme takken met uitstekend hout, dat voor huis- en bruggenbouw wordt gebruikt. De boom wordt vaak op erven ge- kweekt wgens de fraaie bloemen, die eerst wit, dan rose en eindclyk lila zijn. Tijdens den bloci staat de plant maandcnlang bladerloos. Komt op geheel Java voor tot ± 800 M. b. z. en vc rd er in O.-Azie en Australie. Bladeren en bloomen zijn een inlandsch geneesmiddel, o. a. tegen haemojThoiden. Nog een paar an- dero soorteu van L. komen voor, waarvan ook het hout wordt gebruikt.

LAGEUEN. Is met Lhd^o Gloempang en Ra- neue en landschap van de onderafdeeling Tjalang, afdeeling Westkust van Atjeh, met 270 geregistreeerde man non (ulto. 1915). Be- stuuder is T Sabi, wiens korte verklaring dd 5 11/taart 1906 bij Gouv. besluit van 8 Sept, d.a.v. is goedgekeurd en bckrachtigd. Het landschap strekt zich N. O.-Z.W. uit en bestaat hoofdzakelyk uit het stroomgebied van de Kroeting Lageuen. Eigenlyk is dit een breede korte riviermond, ontstaan uit de samenvloei- ing van Kr. Masen en Kr. Oclee Ngom, die be ide ontspringen op den Goenong Sikawet. Do Lageuen rivier vormt bij hare monding een lagune, die door een lage duinenrij van de zee wordt gescheiden. De Koeala Lageuen kan van uit zee niet worden binnengevaren, daar zij vol groote steenen ligt, maar een vei- ligc, doch niet zeer ruime ankerplaats levert ten alle tijde de baai Lh6^o Gloempang.

In Lageuen is de terreinstrook tusschen rivier en lagune efn groote klappertuin. Hooger langs do Masen is de grondgesteldheid moe- rassig en voor den rijstbouw beter geschikt. Do oevers van de Oeleei Ngom zijn ov.r het geheel hooger. Bij Panton Bile^o aan die rivier vindt mon zelfs grotten on rot son met eetbare zwaluwnestjes. Lho^o Gloempang is de kust-strook van de baai van dion naam tot aan de Kroeng Babah Pinto ; Raneue het driehoekig stukjo rond tusschen do Kr. Babah Pinto en de Aloece Bata. Op do Beilingen der heuvels in beido landschappcn groeide vroeger veel pper.

Literatuur. Bijdragen T., L. en Vk. v. N.-I., LXI, (1908), bl. 644 e. v.

LAGEE. Zio MUZIEK en MUZIEKINSTRU- MENTEN.

LAGEE BOTI. Tot in | 893 de hoofdplaats van <lo onderafdeeling Toba der afdeeling To ba en Silindeng, residentio Tapanocli. De plaats is twintig minuten gaans ten Zuiden van hot

A
P.
R.
W.

Tobanicer in het landschap Lagoë Boti geleegen, nabij den linkeroever van de Aok Si Mare aan den grooten weg van Toba naar Silindoeng. Vroeger lag hier een bezetting, die in 1905 wordt opgeheven. De gebouwen van de vroegere vestering zijn in bruikeken afgestaan voor de hier gevestigde industrijschool der Rijnsche Zend ing, die voor die school een aanzienlijke subsidie ontvangt van het Gouvernment. Lagoë Boti bezit tevens de eenige weefschool voor meisjes van de Tobalanden, terwijl op korten afstand daarvan zich bevindt Hocta Salem (Vredesstad), het door de Zend ing ingericht toelichts- ooxel voor inlaatschen (Weefschool beschreven door M. Joustra in Eigen Haard, 24 Januari A 3 丸 1914).

f) I. LAGOENDI (eilandengroep). Zie LeGOENDI.

LAGOENDI LAOET (MAL., SOEND.), Zie VI-TEX PUBESCENS.

LAGOG (SOEND.), Zie HONDEN.

LAHAR. Algeniene naam op Java voor de (jverwoestende zand- of slijkstroom die, nicest tijdens of na een hevige aschruptie, door de stortregens langs de helling der vulkanen naar beneden worden gevoerd. Zij vormen een min of meer dikke, warme, soms bijna kokende brei, bestaande uit water en vulkanische asch, doch waardoor tevens grooten steenen, boomstammen enz. worden medegeleurd. Vooral de Smeroe, de M6rapi en niet het in de Keloot zijn door hun lahars brucht geworden. Bekend is ook de „Koude lahar van 1875", toen een deel der omwalling van het kratermeer op den Keloot doorbrak en een reusachtige hoeveelheid water (op 50 a 60 miljoen M³, begroot) zich plotseling naar beneden stortte, alle losse producten op dat deel van den vulkaanmet medesleepende. Intusschen worden ook wel de ravijnen, waar- door de lahars naar beneden stroomden, aan den Keloot met dien naam aangeduid (Lahar Badak, -Soeroean, -Gedog, -Bedali). >y 命卜)

LAHAT. Hoofdplaats der afdeling Palembang-bangsche bovenlanden, gelegen aan den hoogen linkerover van de Lematang, een zijrivier van de Moesi, op een hoogte van 110 M. boven zee-niveau. Hier verliest de Lematang haar karakter van bergstroom en breekt zij de zachte, diluviale vlakte. De plaats ligt op den driesprong der wegen naar Ma. Enim, Pagar Alam en Tebing Tinggi, en is daardoor een druk verkeers- middeelpunt voor vrachtkarren en auto's. Waarschijnlijk zal de lijn Palembang-Sumatra sijnorweg op ± 6 K.M. bezuiden Lahat geleid worden. De plaats telt thans (1910) 25 Europeanen, ± 200 Chineezzen, die in een afzonderlijk kamp wonen en ± 650 Inlanders, totaal 875 inwoners en is de belangrijkste plaats van den assistent-resident en van den controleur van Lematang-Oeloe. In 1833 werd hier de eerste militaire post in de binnenlanden van Palembang gevestigd (of in 1837; de luit.-commandant was in dit jaar tevens civ. gezagh.); van 1853 tot 1861 reesde Lahat onder den assistent-resident tot Tgbing Tinggi, daarna kwam er een assistent-resident over de zelfstandige afdeeling Lematang-Oeloe en Ilir, die later met andere afdeelingen werd vergroot. Hot garnizoen, dat reeds in een vierkanten aarden redoute, deels in een kampement er buiten was gehuisvest, is in 1912 opgeheven. Bij de kampongs Poeloe

Pinang en Padang, ten Z. van Lahat, vindt men eenige steenen beelden, waarschijnlijk uit den Hindoeitijd (T. y. h. Bat. Gen... XIX).---

LAHENDJONG. Plaatsje in het district Toinohon "Sarongong van de onderafdeeling Tondano "ved residentie Alcnado, bekend door de nabijheid van het zwahevneer Linau (Zie LAHJIN-DONG (LINAU) 7 HeT dorpls gecncmd naar den boom labendong (Sloetia Minahassae), van welks bast de bevolking oudtijds kleedingstof klopte.

LAHINDONG (LINAU-). Bekend kratermeer in de Minahasa, ten W. van het meer van Ton-dano, alwaar in 1830 de Italiaanse reiziger Carlo di Vidua tie brandwonden bekwam, die hem op de reede van Ambon gleden bezwijken (zie Bickmore „Reizen in den O.-I. Archipel", II, biz. 59 en Graafland, I, bl. 15). Het is bijna-cirkelrond met ongeveer 700 M. middellijn en 780 M. boven zee. De omwalling is zeer laag, valt steil naar binnen af en zal circa 2 K.M. doorsnedezetten. Op den N.-O. rand liggen enkele solfataren en modderwvllen. Het water in het meer is grijsgeel van kleur. Ondanks de aanwezigheid van zwavel en warme modder-bronnen in het meer is dit zeer vischrijk. Do diepte bedraagt van 10—12 M.

LAH&WA. Kleine nederzetting aan de Noord-kust van het eiland Nias (residentie Tapanoeli). Door een karreweg is do plaats verbonden met de hoofdstad Goenoeng Sitoli.

LAHIA KUTEJENSIS Hassk., fam. Bom-bacaceae. Boom van Borneo met groote, helder-roode bloc men en vruchten, die veel op die van de Doerian gelijken. Wegens de eetbare vruchten hier en daar op Java aangaplant.

LAHOEROES. Static van de R. K. missie in Beloe, residentie Timor en Onderh., ■

LAIKANG. District der onderafdeeling Takalar (afdeeling Soenggoe-Minasa, gouvt. Celebes en onderh.). Na de inlijving in 1863 van Bangkale en Binamoe bij het directe Gouvernmentsgebied was Laikang nog tot 1908 lic eenige rijk met recht van zelfbestuur der voorinalige confederatie der Tocratealanden, die een verbond van onderlinge lip en bijstand hadden aangegaan en waarvan Laikang de jongste of minste was. In 1908 (Ind. Stb. no. 253) is het, in overeenstemming met de wenschen van hoofden op bevolking, bij het rechtstreeks bestuur gecld ingelijfd.

De rivier van Laikang ontspringt uit het Popolowarogebied, Joo pt W. naar de grenzen van het rijkje, komt in het Gouv.-gebied tuschen Jjoekoele en Batoelappa, blijft als Pasimbangan-rivier in dezelfde richting vloerlopen, neemt, even voor zij den grooten weg snijdt, de Salo-tjiranana en de 8. Lampe op en valt in K.M. meer benedenwaarts in zee. Zij is niet bevaarbaar.

LAI (of SOENGEI LIMAU). Onderafdeeling der afdeeling Li* bong, residentie Benkoelen, aan de kugte gelegen te Noorden van de hoofdplaats Benkoelen. Zij is verdeeld in het district KStaoen en de marga's Lais, PaJik, AirbSsi, Kerkap, S'mitoel, Bennis Perboen en Bang Hadji, benevens de zelfstandige pasar La is met ruim 500 zielen, totaal voor de onderafdeling ± 24.000 zielen, over een oppervlakte van 3117 K.M.². Voornuinste plaatsen zijn Lais, de hoofdplaats en zotel van den controleur op

39 K.M. bonoorden de hoofdplaats Benkoelen, aan den mondel der gelijknamige rivier, die op den Bt.-Gedang OeJoc Lais onspringt. Vordcr verdienen vennelding Ketfoen (zie aldaar), Bin- toenan, Palik, Kerkap en Auor Gad in g. De grenzen tier hoofdplaats Lais vindt men in Bybl. 8009 : over de ad at lembaga Lais, zie adatrccJitbundel XL. (Z' verder onder BEN- KOELEN on TABONG)¹⁸ /¹⁹.

[W] LAIS (MAE.). Zie VAZGEN.

LAIWOEI. Zelfbesturend landschap, omvat tendc het grootste deel, ± 5506 K. M.², van het Z.O. schiereil. van Celebes. Het vomit de onder- afdceeling Këndari der afdccling Oost-Celebes ; er behooren verscheidene eilanden toe, waar- van de voornaamste zijn : TjainpMa, Boengko- toko, Bahoeboeloe en Labengki. (Het eiland Wo won i behoort tot het landschap Boeton, doch is, omdat het van Këndari gemakkelijker te bereiken is, tot de onderafdeeling Këndari gebracht). Ten N. grenst Laiwoei a an het zelfbe- sturend landschap -Boengko- te, ten O. aan de Mo- lukkenze, ten Z. aan straat Tioro, ten W. aan de landschappen Poleang en Roembia van het zelfbesturend landschap Boeton en aan Loewoe (onderafdeelingen Kolaka en Malili). Het grootste deel worlct ingenomen door tot ± 1500 M. oplopend, met dicht bosch bedekt bergland, waartsusschen men ten W. van de hoofdplaats Kendari, doch daarvan door breede heuvel- ruggen gescheiden, cene groote vlakte aantreft, het stroomgebied der Konawi rivier met het A. Opa moeras en het Rate Rate moeras. Deze rivier, die in de onderafdeeling Kolaka op het Mekongka-gebergte onspringt, doorstroomt Laiwoei in O.-ijke richting on valt onder den naani Sam para by Moeara Sam para in zee. And ere belangrijke rivieren zijn ten N. van de Konawi de uit samenvloeiing van de Laa on La Lin doe onstane La Solo en in het Z. do Ro raja, Lacleja en Kolono-rivieren, die in straat Tioro uilnionden. Van do baaien is de voornaamste in het Z. die van Kolono, in het O. zijn de belangrijkste de Staring- en de Vosmacr- of Kendari baaien. Overigens vindt men aan de O.-kust tai van goede ankerplaatsen, o.a. Moeara Sampara. Sa wa en Aland Iodo, die bij aan bod van genoegzame lading door K. P. Al. booten worden uangeccaan. Do 52.000 zielen tollondo bevolking (in 1913 bedroeg het aantal gere- gistreerde volwvnsse» tinnen 13.560) woont grootendcojs aan do kusten en in de Konawi- vallei. Ze bestaat vnj. uit To Ldlaki, do eigoonlijko bevolking on tai van lieden van uithemschon oorsprong, Makassaren en Boeagineezen, Boeton- neezoi en Moonareezen. Do inheemsche bo voile in g is heidensch, de Makassaron en Boeaginee- zen hob ben den MoJaiinmdcaanschen gods- dienal uangbracht; de invloed hiervan is by sominige gebruiken inerkbaar. De bevolking staat op lagen trap van ontwikkeling; de voor- naamsto ondcugden zijn dubbelen en drinkon. Van kojij)enno)leii hoort men sedert onze in- inengittig in de inwondige bestuursaangelogen- heden niel jneer. Te Kendari is cene landschaps- school gevoattgd. De gezondheidstocstaiKI der bevolking wordt als ongunstig beschreven (malaria en syphilis). De hofudmiddelen van bestaan zijn land bouw (rijst en mais) en inza- meling van boschproducten (damar, rotan en timmerhout). De landbouw voorziet nog niet

genoegzaain in do behoefte aan Jovensmiddclen voor de bevolking. Grooto wegen zijn nog niet aangelogd, do geringe dichtheid der bevolking inaaht den aanleg daarvan vooralsnog onmo- gelijk, tcrwijl de rivieren een vrij goeden af- voerweg voor <le producten uit het binnenland vormen. De voornaamste plaatscn zijn door onverhader paardenpaden of voetpaden met elkaar vrbioelien. Het bestuur berust bij den zelfbestuurdcr, bijgestaan door een had at. Het landschap is verdeelt in 16 districten. Oor- spronkelijk was het ceno vereeniging van zelf- standige landschappen, elk onder eigen bestuur, doch waarvan de radja van Kendari, de tegen- woordigo zelfbestuurder, mot zijn hadat de voornaamste was. Laiwoei is het eenige landschap op Celebes, welks verhouding tot het Gov. op den voet van een lang politiek contract en niet door de Korle Vcrklaring is ge- regeld. De vorst heet *Sao-Sao* en heeft weinig macht (Sarasin, Reisen, I, 379; T. A. G. 2de Serie, deel XXXI, bl. 188 en v.). R > • :

LAJA. Eon der districten van de onderafdeeling Maros (zie aldaar on onder BERGREGENT- SCHAFFEN) der afdeeling Makasser, gouver- nement van Celebes en Ond.

LAJAN. Zie VAARTUIGEN.

LAJANG-LAJANG. Collectief-naam voor Gier- zwaluwcn op Sumatra; L. betoel. *Jifacopteryx comala*; L. ketjil, *Chaetura leucopygialis*; L. gd- dang, *Chaetura gigantea, leucopygialis*.

LAJANG (IKAN) (MAU). Zie MAKREELACH- TIGEN.

LAJANG LAJANG BABI of SAWAI, ook KAPiH- KAPiH. Naam in West-Sumatra voor ceno Spitsvogel- soort, *Artamus leucorhynchus*. Op do Aroe-cilanden heet *Artamus papuensis* Kasser-fracoe en op de Keieilanden Mentjawai. Op Goram heet *Artamus leucorhynchus* Mankoebi.

LAJOE (KI) (SOEND.). Zie ERIOGLOSSUM.

LAJOER (JAV., SOEND.). Zie MAKREEL- ACHTIGEN.

LAJOLO. Eon dor districten der onderafdeeling Saleier (zie aldaar), afdeeling Bonthain, gouvernement Celebes en Ond.

LAJOLOSCH. Zie MAKASSAARSCH-BOE- GINEESCHE TALEN.

LAJONGAN (?). Naam in West-Sumatra voor een cksterachtigon vogel, *Cissa minor*.

LAK (*Oummi* & *Resina Laccae*). Het product van een in geheel Indic voorkouend insect, als schildluis *Carteria Lacca Kerr*. De wijfjes zetten zich na de bevruchting in groot getal vast aan de jonge twijgen van verschillende planten, en scheiden daar eene roodo jnassa uit, die de insec- ten allengs gohecl onihult on ook de takken niet een dikko harslaag bedekt. De lak- schildluis Icoft vooral op *Schleichera trijuga* (zie SCHLEICHE- RA) en ook op *Croton*, *Ticus*, *Bulea** *Zizyphus*. Do inet do schikluiszen en hun excrect bedekte twijgen worden afgesneden en so ins zonder nadere bewerking in don hand el gebracht; dat is de stok- lak (stick lac, lacca in baculis). Het excrect bestaat hoofdzakelijk uit hars, doch bevat ook nog 5-10 % enor roode kleurstof, ver want aan cochon ille (zie aldaar); dezo kleurstof, door uit- kneden of uitkoken van de hars gescheiden, wordt als verf vcrkocht. Zij heet lac-lac en do nicer gozuiverde waar lac d y e. De hars blijft na dezc afscheiding der kleurstof als samengebal- de korrels achter (sand or seed lac, lacca in gra-

nis) ; deze word op wel gesmolten tot koeken (lum or bloc lac, laca in massis) en meer nog warm geplct tot dunne platen, die als schellak (shel lac, laca in tabulis) algemeen bekend zijn. De gewone schellak, zoo als deze uit Eng.-Indiï wordt aangevoerd, bevat nog wisselende hoeveelheden roode kleurstof en is dicsvolgens oranjegeel tot. bruinrood van kleur ; in Europa wordt zij wel met chlor gebleekt en komt dan als witte stan- gen in den hand el. Lak dient voor vernis, voor kit, als bestanddeel van vuurwerk, maar vooral voor de bereiding van zegellak; de beste soort van rood lak bestaat uit schellak (4 d.), terpen- tijl (1 d.), cinnaber (1 d.), en een weinige ben- zoe voor den reuk; zwart lak bevat in plaats van cinnaber beenderkool ; goudlak wordt met brons- poeder aangemengd. De winning van lak schijnt nog uitsluitend op het vasteland van Indië plaats te hebben : de stapelplaats is Calcutta. Zoo- wijk de lak-hars als de lak-kleurstof is een niet onbclang- rijk handelsartikel.

LAKAHIA. Een ciland in de gelijknamige bocht, welke bocht de mond van de Etnabaai vormt op de Zuidkust van West Nicuw-Guinea. Mogelijk werd dit eiland reeds bezocht door Willem Jansz. met het jacht Duifck. Op het eiland wordt steenkool gevonden. De bevoeljing staat op een zeer laag trap van beschaving en is moordzuchtig; zij sprekt eene afwijkende taal van die baren Westelijke buren en treedt weinig in handelsrelatie met vreemde delingen.

LAKAHIA (BOCHT VAN). Zie ETNABAAL

LAKATONG. Een der districten van de onderafdeeling Takalar (zie aldaar), afdeeling Soeng- goe-Minasa, gouvernement Celebes en Ond.

LAKOEM (MAL.). Zie VITIS.

LAKOR (LEIKOR). Eiland, behoorende tot de Zuidwester-eilanden en meer in het bijzonder tot de Leti-groep (zie aldaar), slechts weinig boven de zee verheven, oppervlakte 175 K.M.F. Het bestaat uit koraalkalk. Ofschoon over het algemeen kaal en onvruchtbaar, zoodat op verscheidene plekken geen gras of struikgewas gevonden wordt, bestaat er toch nog een vrij sterk veestapel. Riviertjes ontbreken of geheel, zoodat de bevolking, in 1888 geschat op 3100 zielen (toen alien heidencn, thans voorlo helft Christenen), drinkwater uit gegraven putten benuttigt, terwijl het vee zich drinkt met het water, dat zich in den regentijd in kuilen verzamelt. Alleen in den Omoesson kan gearbeid worden, en dan nog slechts op de N.kust tusschen Poerlira en Wcrwarang. Lakor schijnt zich wel te eigenen voor den aanplant van tabak; de meeste tabak Loch, die op de Leti-eilanden gebruikt wordt, komt van dat eiland. De zee is rijk aan schild-padden, die echter door de bevolking niet gevangen worden. Voor de bevolking zie LITI-GROEP.

Vg]. G. W. W. C. Baron van Hoevell, T Bat. Gen. XXXIII, bl. 225; *Riedel*, De sluik- en kroesharige rassen, biz. 365; *Zeevangst* V (1908), biz. 18. A

LAKSAMANA. De naam van den broeder en 31per van Rama, den held van het gedicht Ramayana ; ook de benaming van een der rijks- grooten, welke in verscheidene Maleische staatjes worden aangetroffen en die met het beheer van het zee- wezen, — vaak ook van het geheele krijgs-

wezen—belast is. Als de Laksaniana bij uitnemendheid wordt Hang toewah beschouwd, de held van een gelijknamig Maleisch romantisch verhaal, die als een voorbeeld van dapperheid en getrouwheid aan zijn Vorst, den Sultan van Malaka, wordt geroemd.

LAKSCHILDLUIS. Zie SCHILDLUIS.

LAKSMT. Benaming van de uit de zee geboren overlovdtschenkster, de gemalin van Wisjnoo (*Zie HINDOEISME*), de godin der schoonheid en der fortuin.

LALAJ (SOEND.). Zie VLEERMUIZEN, INSEKTENETENDE.

LALAKISCH. Zie BOENGGKESCH-MORISCHETALEN.

LALANG. Rivier in de residentie Palembang, die ontspringt op het grensgebte tusschen Palembang en Djambi. Zij stroomt aanvankelijk in Djambi en op de grens Djambi-Palcm- bang in algemeen O.lijke richting tot Ma. Bahar in de Koebostrecken, waar zij de op ditzelfde gebtege ontspringende S. Bahar, die even te voren door de S. Kandang is versterkt, opneemt. De Lalang stroomt vervolgens in algemeen O.Z. O. richting verder, om bij Tandjoeng Pedada zich te vereenigen met de A. Tjalik en by hare uitmonding in zee, hare wateren toe te voegen aan de Banjoe Asin/ Zij heeft een lengte van 202 K.M. en een stroomgebied van 11.166 K.M.² ; zij is over een lengte van ruim 180 K.M., van hare monding, tot Ma. Bahar, voor zes schepen bevaarbaar. Bij vloed loopt het zee water op tot ver boven Ma. Bahar.

LALANTJANG. Zie VAARTUIGEN.

LALANTJARAN. Zie VAARTUIGEN. LALAT

(MAL.). Zie LALER.

LALAWAK (SOEND.). Zie KARPERACHTIGEN.

LALER. Javaansche naam voor *V l i o g e n* (Lalat, MAL., Lalur, SOEND.).

LALEUR (SOEND.). Zie LAL6R.

LALIDIWA. Een op 2515 M. Jooigte in de afdeeling Bangil, residentie Pasoeroean, op een klein plateau tusschen den KCmbar en den Ardjoena, gelegen pasanggrahan, nog al bekend geworden, omdat bestijgers van den G. Wairang, die van Tretes komen, gewoonlijk aldaar overnachten.

LAMAKERA (STRAAT). Zie BOLING EN LAMAKERA (STRAAT).

LAMAKNEN. Zie LEMAKNEN,

LAMALERAP. Kulkangschap op Lombldn, jndcradrefcing Adonara en Lomblen, tier afd. Flores^resiacantie Timor en OndcrJi. Hierin jgheb een Christendorp, dat uitsluitend van de vischvangst leeft.

LAMATTI. Een der districten van de onderafdeeling Sindjai (zie aldaar) der afdeeling Hng Bonthain, gouvernement van Celebes en Onderh.

LAMBEUSDE OF KOEALA, met (sinds 1909) Lam M6 c) Lam Nd. Een tot de onderafdeeling Tjalang der afdeeling Westkust van Ateeh behoorend landschap met 1120 gere- gistreerde mannen (uit. 1915), waarvan do helft in eigenlijk Ka. Lambeusde, dat 13 K.M.² groot is en ruim 1600 inwoners telt. Het complex wordt begrensd door Koeala Daja in het N.W., den Indischen Oceaan in het Z.W., (Koeala) Oerga in het Z.O., en Oenga's onderhoorigheid Pante TjeurcumGn met Sabet in het N.O..

N.-O.—Z.-AV. wo rd on achtercen volgens Lam Nd, Lain on cigonlijk Kocala Lambeusoc door- stroomd door de Kroccng Lambeusdc, waarvan, nadat zij zich in haar bendonloop heeft gc- splitst in con N.-W. stroomonde Kroccng Daja en con Z. waarts vloeiende Kooala Lambeusoc, laatstgezegde de grens vormt met het landschap Koeala Daja. Een in 1901 aangclegdc 5 M. breede weg met ijzeren brug over de Ba bah doea, verbindt Kocla Lambeusoc on Lam Nd, en voort vandaar naar den voet van den Gle Groetee. Het land levert rijst op, gc- teeld op ladanga en op van regen afhankelijke sawahs, m66r dan noodig voor de eigen be- hoeftc, zood at uitvoer plaats heeft. Van de velo sagopalmcn langs de Lambeusoc oevers worden sago en bouwmaterialen verkregon. Suikerriet en tabak worden geteeld voor eigen consumtie. Klappers groeien in de kuststreek in menigte, maar copra wordt niet gemaakt. Het te veel aan klappers vindt afname in het binnenland. De peper- uitvoer is niet belangrijk. De veestapel, vooral karbouwen en schaarsche runderen, gaat goed vooruit. Verder leeft de bevolking van vischvangst en inzameling van bosch- producten. Keude Lambeusoc, vroeger do drukste pasar van do Daja-streek, wordt to- genwoordig overtroffen door Lam Nd. De export van hot land wordt verhandeld te Lhong en to Tjalang. De invoer van zaken uit Penang vindt via Tjalang plaats. Een aantal prauwen onderhoudt de vaart op Tjalang, Lh6⁶Kroet en Oecec Lheue. T. Nja ⁶Moet neemt hetbestuur waar tijdens de minderjarigheid van den rech- hebbende: T. Kudjrooen. Zie DAJA en OENGA. Verder: Bijdragen t/d T. L. en Vk. v. N.-I., Deel 66 (1911), bl. 384. —'

LAMBOE. Zie VAAR.TUIGEN. ■

LAMOEROE. Landschap, deel uilmakende van Boni op Celebes, dat zich ten N. dcr voor- nmJgc Bcrg- regentschappen (zie aldaar) langs den Jinkeroever der Walannad-rivier uitstrekt. Hot wordt begrensd ten N. door Mario ri wawo, ten O. door Boni, ten W. door Taneto en ten Z. door do voormalige Noorderdistricten (zie aldaar). De bodem is zeer bergachtig on rijk aan bosschen : on gc veer] 880wo rd de oppervlakte van Lamocroo op ± 860 K.M² geschat, waarvan slechts ± 70 K.M.² zouden bobouwd zijn. Het O. gedeelte, aan do genoemde rivier gelegen, schijnt licc nicest be vol kt te zijn. Verschicdcne zijtakken <ler Walannad doorstromen het land: o.a. de Lataboe, Lamoeroe en Padoeppa, die echter geon van alle bevaarbaar zijn; do hoofdrivier is in Lamoeroo slechts voor inlandsche vaartuigen toegankelijk. Voor de paden, die Lainoeroo doornuisen, zie Van Staden ten Brink, „Zuid-Celo- bcs“, bl. 184.

In 1696 word Lamoeroe bij testament van Radja Palaka met andero land on aan de Comp. afgestaan, doch in 1820 wed or aan Boni torig- gegcvci: bij hot contract, in 1860 met Boni gc- sJoton, word Lamocroo daarin begrepen, en alzoo bij het Ned. gebied inglijfd, doch aan Boni als lcon teruggeschonken. Thans maakt hot deel uit dor onderafdeeling Bone, dor glijkenamige af- dceeling van hot gouvernment Celebes on On- dcrhoorhgden.

LAMOETJANG (MAL. ? volgens Blecker). Zio G RONDELS.

LAMONGAN. Afdceeling en regentschap (met

gelijknaniige hoofdplaats) van de residentie Soe- rabaja. Do afdeeling is vcrreclcd in drc controlce- afdccclingen : I. Lamongan (districten Tnggahanen Gocnocng Kendeng), 2. Lengkir (diatricten Man- toep en Lengkir) en 3. Karanggeneng (districten Karanggeneng en Patijiran). De afdeeling neemt cen dee I van de Solo-vallei en . van de deze insluitende heuvelrijcn in. Zij wordt ten N. begrensd door do Java Zee, ten O. door de afd. Grisee, ten Z. door de afdceelingen Modjokerto on Djarabang en ten W. door het Rembangsche regentschap Bodjonegoro. Het Oostelijk deel der vlakte behoort tot de Bengawan djero (zie aldaar); dezo ligt dus niet geheel in de afdeeling Grisee. Ter voorzicning in do groote schaarschte aan levend water, die zich in nage- noeg de geheele afdeeling doet gevoelen, heeft de bevolking sedert ongeveer

honderd jaren

groot aantal bevoelings-uyvers (wadoeks, vergaarkommiën) aangelegd. Er zijn in deze af- dceeling petroleumbronnen. Op de heuvela in 't Zuiden vindt men uitgestrekte djatiboschen,. Over het groote nut dcr wadoeks zie de Haan in Onderzoek mindrc welvaart. Samentrekking afdceelingsverslagen irrigatie Soerabaja, Bijlagel. LAMONGAN. Bctrekkelijk lage, doch zeer ~~oerk~~zame vulkaan in Pasoeroean ; bestaat uit ouderen kegcl, de Taroeab (1668 M.), waarop later do jongere Lamongan (1609 M.) is opge- bouwd ; cen derdo oud eruptiepuut ligt wat meer Oostelijk (zie kaart in Jaarvers. Top. Dienst 1913, p. 158). De eerste en tot nog too eenige volldigo terreinbeschrijving werd gegeven door Pennema in Jaarb. Mijnwczen 1886. Wet. Gcd. 73, waar ook op biz. 93 alle bekende em- pities zijn opgegeven (zie ook bij Junghuhn, Java ~~Ned. Ind. do drahing~~ 1840—1850

van

voet
hevige activiteit.

Fennema geeft ook een beschrijving parasietk raters, die langs mantel en van den Taroeb (niet van den eigenlijken La- mieren, die aan het landschap een schildcrchtig aanzien geven. — De Lamongan is cen der weinige vulkanen van Indie, waarvan bewezen is, dat zij in historischen tijd echte lavastro- men hebben doen uitvloeien. Over de, betrek- kelijk zwakke, erupties na 1886 zie hot Nat. Tijdschr. v. Ned.-Indie.

LAMPALI. Zie MUZIEK en MUZIEKIN- STRUMENTEN.

LAMPATOE (MAL.). Zie ARTOOARPUS LIMPATO.

LAMPEHONG. Dis trictshoofd plaats, zie bij BALANGAN.

LAMPfEs (JAV. SOEND.). Zie OCIMUM.

LAMPOEJANG (MAL., MINANQK., JAV., SO END.).

Zio ZINGIBER- ZERUMBET.

LAIYIPONGAAP of Laponderaap (*Macacus ne- meslrinus* L.), berook (MAL.), bankoei (? Ban- djermasin), bohooronde tot do familie der Meorkatten (zio aldaar), onderscheidt zich door korteren staart (ongover cen derde der lichaams- lengte) van den Javaanschen aap. De bovenzijde is donker olijfbruin, de buikzyde lichter, het ge- zicht vleeschkleurig, do kruin zwart. Een kleinere, donkerder gcklourde vorm van het eilandjo Zuid- Pagh (Montawci-eil.) is als *M. pagensis* Miller

Indie, Sumatra, Banka, Borneo en naburige kleine eilanden. Hij leeft in Inuggelgen streken in troepen en voedt zich met vruchten en in- sekten. In Benkoelen en de Padangsche Bo ven- landen wordt hij afgericht op het plukken van kokosnoten.

LAMPONGBAAI. Groot, geheel schoon, matig d'rivier 湾下HIT 2u zeeinijl het land indrin- gende en om de Noord versmaHende baai a an de Zuid i k ust van Sumatra.

De Oostkust blijft benoerdu den steilen, rotsigen, met hoogc boomen begroei den Varkens- hoek, welck door een lagcn, kalen, rotsigen bergrug verbonden is met het hogore binnen- land, steil; daarvoor liggen de uif lichtgelcn zandsteen bestaende cilandjes Mengkoedoe en Sikapal, bewesten welck de uitloopers van den inassieven vulkaan Radjabasa met een dubbeltop tot bijna aan zee afvallen. Bij Kalianda heeft men een gedeelte wit zandstrand, waar- op groote steenen liggen, waartusschen warme bronnen on Ispringen en verder loopt langs het strand een heuvelland van afwisselende hoogte met hier en daar vlakke gedeelten, waaronder enkele drassige, waarvoor de Tjondongcilanden liggen. Bij Tjoekoe Tjimanoeck, het oudc Kraan- vogeleiland, vindt men witte kalkrotsen, bij de kampoengs Pandjang en Pedada de kleine, maar volkomen beschutte Oostbaai met nauwen noordingang en matige diepten en bij Ielck- betong, op het vlakke strand, den heuvel Koenjit-.

De Westkust der Lampongbaai heeft talrijke baaien en baaitjes, gedeeltelijk besclmt door daarv66r geleegen, heuvelachtige eilanden van ver- schillende grootte, waarachter de bergen oprijzen welke tot dicht bij zee afloopen, slechts hier en daar een snalle, bij den mond der riviertjes drassige kuststrook vrij latent!

Langs de baai vindt men bijna geen droog- valling, uitgenomen bij TeJokbetong, waar zij vrij breed is. V66r de kust ligt een smal, be- trekkelijk steil koraalrif, dat bij en bezuiden TSlokkbetong wat breeder is en eenige gevarcn draagt, welke de reede slechts weinig beschutten voor de inrollende deining. In de baaien en v66r de eilanden der Westkust liggen vele kleinere eilanden etjriffen. V66r de baai liggen de heuvelachtige Legocndi- eilanden, welke aan den Zuidkant steil uit zee oprijzen en waarvaih het kleine Oenang, aan den Noordkust der groep, kale, roote rot sen heeft, ben evens het hoogc, aan allo kanten steil uit zee opryzende Sfibesi met een dubbeltop en daar benoerden het heuvelachtige, zlllig gevormde SSboekoe met steile

kust/zfusschen dit laatwe en de LSgoendi- groep ligt nog het lage, weinig begroei de, uit rooden kJipgrond bestaende Serdang en aan de N.O. zijde van SSboekoe de rotsige Tiga- eilandjes. Zie Zeeinansgids dee] I.

LAMPONGSCH. De taal, die gesproken wordt in de Lampongsche districten, in Komfiring Oeloe (res. Palembang) en de afd. Kroe (res. Benkoelen). Zij omvat ettelijke tongvallen. Volgens do onderzoekingen van Van der Tuuk (zie aldaar) kunnen deze teruggebrach worden tot twee hoofddialecten, door hein genoemd Aboengsch en 上 abjian welke in klankstelsel en woordenkeus aanmerkeijk, in grammatischen bouw weinig van elkaarverechillen. Het klankstelsel in algemeen vertoont enerzijds eene zekere verwantschap

met het Soendaneesch, anderzijds met het Ba- taksch, mecr dan met het Malcisch van Midden- Sinnatra. HetzeKde kan mon zeggcn van den woordvoorraad. Ten opzichte van de eenvoudig- heid der woordvorming st a at het Lampongsch ongeveer met het Maleisch gelijk. Het Lam- pongsche lctterschrift, dat weinig van het Redjangsch en het Rentjong verschilt, is een der vormien van het Sfinksritalfabet, zooala zich dat in den Indischen archipel ontwikkeld heeft. Van dit schrift bedienen de Lampongers zich ook om Maleisch en Javaansch te schrijven. Als schrijfmateriaal dienden vroeger bamboe, Ion tar bind eren en boomschors, tegenwoordig wordt algemeen papier gebruikt; ook voor innnebrieven, waarvoor het gebruik vroeger steeds bamboe vereischte, bedient men zich thans weinig meer van dat matrciaal. De letters worden in de bamboe met een scherp werktuig gegrift, terwijl men op boomschors schrift met een soort inkt of zwartsel, waarbij de stamvezel van den arenpalm als pen dienst doet. De letter- kundige producten der Lampongers, waarvan tot nog toe weinig is uitgegeven, zijn deels in proza, deels in poezie. Onder de prozageschriften vindt men grotere verhalen (saram baj), kleinere vertellingen (t j a r i k a, t j u r i t a), klagende uitboezemingen (h i w a n g), sprookjes (tjetjawaan). Tot de poetische voortbrengselen behooren: 1° de *bandoeng's*, het volksdicht bij uitnemendheid, ook *sagata* genaamd in die streken, waar men onder *bandoeng* een lang minnelied verstaat; Helfrich vermeldt deze liedjes onder de namen *wajak* en *adi-adi*; 2° de *pantoen's*, waarschijnlijk van do Maleiers overgen omen; 3° een mengsel van *bandoeng* en *pantoen*. De *Bandoeng* bestaat uit 4 of 6 regels van 7 lettergrepen ieder. Bij de vierregelige liedjes rijmt de 3e regel op den len, de vierde op den 2en; bij de zesregelige rijmt rcel 4 op r.], r. 5, op r. 2, r. 6 op r. 3. De *pantoen's* bestaan uit 4 regels, waarvan ieder 9 a. 10 lettergrepen heeft; rijm als bij de *bandoeng's*. Tot <lc onge- schreven literatuur behooren volksverhalen, vertell in gen, legenden, dierenfabels, o. a. do zoo belangrijke Dwerghert-verhalen, waarvan cnkdo door Van Ophuijsen (zie aldaar) in tekst en ver- taling werkkkundig zijn gemaakt. Behalve go- schriften in het Lam pon gsch]zijw ook Malcische en Javaansche teksten onder de bevolking, maar in Lampongsch schrift, bekend. De hulpmiddelen ter beoefening van Jiet Lampongsch zijn nog schaarsch; behalve de uitgegeven tckslcn, di. alleen voor een gedeelte van eene vcrtaJing voor- zien zijn, bezitten wij cnigne woordenlijsten, waarvan de tiitvoorigste, door Helfrich saincn- gesteld, uitsluitend betrekking heeft op den tongval van Krooi; voor de kennis van het klankstelsel en de spraakkunst heeft Van der Tuuk de voornaamste bijdragen geleverd. Reeds jaren geledeu heeft deze gdeerde gewezen op het groote belang der bestudeering van het Lam- pongsch, dat hij als verbindingslid beschouwt tusschen <le talen van Java en Sumatra; hij verwachtte daarvan niet alleen vermeerdering onzer kennis van het Kawi, maar vooral le langrijke resultaten voor de algemeeno taal- kunde van onzen archipel. De door hem g- koesterde hoop, dat een wetenschappelijkc be- cfeening dier taal in het land zelf zou worden ter hand genomen, is tot nog toe niet vervuk

Literatuur : RaHiles, History of Java, Vol. II, Appendix bl. LXXI: H. Zollinger, T. v. Ned.-Ind., 9e jg. I, bl. 250 vgg.; H. N. Van der Tuuk, Les Manuscrits Lampongs, on possession du M. le Baron Sloat van do Beelo 1868 (Aank. door P. J. Veth, T. v. Ned.-Ind. 1868, II, bl. 336); Id., Vergelijkende woordenlijst van Lampongscho tongvalen, Tijdschr. v. h. Bat. Gen. XVII, bl. 569 vgg.; Id., ²t Lampongsch en zijn tongvalen, ibid. XVIII, bl. 118 vgg.; Id., Brieven betreffende het Lampongsch, ibid. XIX, bl. 3G2 vgg.; Id., Drie vertellingen in proza, in het Lampongsch, Bat. Landsdr. 1874; O. L. Helfrich, Proeve van een Lampongsch-Hollandsche Woordenlijst, bopaaldelijk voor het dialoek van Kroe, Verh. Bat. Gen. dL XLV; Id., Verzamling Lampongscho teksten, ibid.; Id., B.iid rg-ge tot de geographische, geologische en ethnographische kennis der afdeling Kroe, Bijdr. t. t. I, en vlk., 5dc volgr., dl. IV, bl. 566; I<1., Lam- poei gsche raadsels, spreekwoorden en ²prock- wijzen, ibid., 5de volgr., dl. VI, bl. 612 ^rCh. A. van Ophuysen, Lampongsche D worghen rt ve r- Jialen, ibid. 6de volgr., dl. II, biz. 109; Id., Het verhaal van „de visch en het eekhoortje“, ibid. dl. 66, 3e all., biz. 348.

LAMPONGSCHE DISTRICTEN. Landbo- s c h r ij v i n g a. *Oppervlakte, grenzen.* De Lampongsche Districten vormen de zuidelijkste residentie van Sumatra met een oppervlakte van 29.365 K.M.2, liggende tusschen 3°43 en 5°57' Z.B. en tusschen 104°18" en 105°54' O.L. van Greenwich.

Ten Noorden wordt dit gewest begrensd door de residie die Pale in bang met de Masodjirivier voor een groot deel als grensscheiding, terwijl een klein gedeelte dezer noordgrens n.l. in het westen wordt gevormd door de Mata Woloe (acht bronnen) en de Wai Pisang. Ten Westen wordt t het begrensd door de residenties Pajcnibang en Benkoelen; de grons met Paiem- bang wordt gedeeltelijk gevormd door de Wai Pisang, loopt verder over de berg toppen G. Poenggoer en G. Oeloo Majoes (deze laatste bergtop vomit tevens een dcr grens)laatscn mot <le residentie Benkoelen; op de grens met do residentie Benkoelen word on van het Noorden naar het Zuiden als bergtoppen aangetroffen: <I* zoo even genoemdc G. Oeloo majoes, do G. Kooboegajan, Pond ok Poe war, Ta kit Tebak, Takit Bcglolciig Locitau, Waingini, Sordang, . in do navolgende toppen van den Boe kit Sawah).i. Buwang Oetjocng, Basalila, Kocboentijk (: n Kckaboj). Ten Zuiden wordt de residentie IJespeokl door do watren van Straat Soenda, <ije twee groote iihainon vonnt n.l. (lc Se- inangko- en de Lampongbaui (zie o mt rent deze baai<?n de afzonderlyke artikelen); ten Oos- ten door do Jft vazcc.

Bohalve do talrijke eilandjes bij do kust ge- legen, behooren ad/ninistrietief tot dit gewest nog <le eilanden Krakatau met La ng Eiland (Poelau Temiang) on Verclan Eihuul (Poelau SSRocng).

b. *Administratieve indeeling.* Dcze residentie io boostaat administratief uit 2 afdelingen n.l. do Noordelijke: SGpoetili-Toelang Bawang en de Zuidelyke: CFfilokbitong.

y)a eerste is verdeeld in de onderafdoelcingen : SSPoetih met Goenoeng Socgih als hoofdplaats, stand plaats van een Assistent-Resident, best iurs hoof d der geheele afdeling en dor gonoem-

dc onderafdeeling, Toelang Bawang met do hoofdplaats Menggala, standplaats van een con- treleur, en Sukampong met do hoofdplaats*oc- kadana, standplaats van den beattorendon y/ubte- naar (Controleur of Civil gezaghhbcrnyDe af- dueling Telokbetong is verdeeld in M onder- afdelingen: Telokbetong met gelijknamige hoofdplaats (zie aidaar), standplaats van den Resident en van een Controleur, Kalianda met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van ecu Oontrolcur of Civil gezaghebber, Kota Goeng met gelijknamige hoofdplaats, stand* plaats van con Oontrolcur.

Sedert 1912 omvat de hoofdplaats Telokbetong ook het op 5 K.AI. Noordelijk gclegeno Tancljng Karang, dat mob T61okb*tong doer nen-^anTei(l^e-z^t)jelen bebouwdn grooten weg verbonden is, en waar de Controleur gevestigd is.

c. *Topografische beschrijving — rivieren.* Het Westelijk en Zuidelijk gedeelte van de residentie wordt ingenomen door een brcgchtig terrein, dat in het Noorden vry sneel, in het Zuiden, lang- zaam daalt naar de vlakte, die het geheele midden en Oosten inneemt. Bcdoeld brcgchtigterrein vonnt de Zuidelijkjo uitcnden van don Barisan- keten met twee ruggen, n| den Westelijken, den Boekit Sawah met de bovengenoemdc toppen, stiel naar de Semangkobaai afloopende en een ineer Oostelijken met don in Benkoelen zich verheffenden G. Sekiixtjau (1718M.)sainenhangende, waarin als hoogste toppen : de Rindingan (150S M.), de Kabawok (1641 M.) en de Tanggamoos (2102 M.), ook SSmangkoberg of Keizerspiekl gcheeten (zio aldaar), we lke rug zich daarna in Z. O. nchting over de tusschen Semangko- en Lampongbaai gclogcn driehoekige landpunt voortzet, met de toppen: G. Soelah (1105 M.), G. Tanggang (1162 M.) en G. Sockak (413 M.). Van dezen Oostelijken bergrug gaan Noordwaarts gericht hcllingen uit, waarin de toppen: G. Oeloo majoes (1789 M.), G. Poenggoer (1677 M.), G. Kooboegajan (732 M.) en Boekit Bonatan (1688 M.) — en Oostwaarts gerichte hellin gen met den Takit Tebak (2115 M.) en den Takit Tjocmbi (1068 M.) als toppen.

Met den bovengenoemden G. Soelah van den Oostelijken rug liant een N.O. gericht samen, waarin do G. Pesawaran (1661 M.), G. Ratai (1681 M.) en G. Betocng (1240 M.) als hoogste toppen voorkomen, en die ten Noorden van T6- lokbetoug ovorgaat in do heuvelreeks, welke zich verder langs do Oostkust van de Lampongbaai uitstrekt tot den kegelvonnigen Radja Basa, dio zich met do toppen .Radja Basa (1281 M.) en Barilang (1181 M.) op de Oostelijken dor drio Iftidpunten van dit gewest vorheft.

Het bergland is voor een groot- dcel vulka- nisch, hetgeen o.a. blijkt uit de war mo bronnen, die er in wo rd on aangotro (Ten, en de veto uitge- doofde vulkanen.

De voornaamste rivicron zijn: de Semang- konvior, de Wai Sekampong, de Wai Sepoetih, de Toelang Bawangrivier on de Masodji.

De Seniangkorivier onts)ringt in de residentie Benkoelen en stroomt tusschen do beido bovengenoemde Barisanruggen, waar in het boven- stroomgebied het Seinangko-platea* wordt aangotro ften. Dit is door een nauw dal verbondciii met do vallei van don benedenstroom der rivier, die in do Semangkobaai uitmondt, welke bnai con grooten in ham vonnt, aan de Oost- en Westzijdo

op veld plaatsen ingesloten door de hellingen van de zooveel genoemde berggruggen.

De Wai Sekanipong ontstaat nabij de Pematang Pisang op *1 grensgebergte met Benkoelen, neemt in haar bovenloop de Wai Ilahan, de Wai Sangharoc en de Wai Boeloh op, snijdt bij de kampong ~~Tegingong~~ den grooten weg van Tolok belong naar Goenoeng^o Soegih, vertoont op eenigen afstand benedenstrooms van deze kampong een wateraf, stroomt verder in Oostelijke, daarna in Z. O. richting langs de kampongs Djamanen, waar zij bevaarbaar wordt, Getlong, Goenocng Raja, langs de stapelplaatsen Djaboeng en Asahan en stort zich, na nog een inooversig terrein te hebben doorsneden, in de Javazee.

De Wai Sepoeth ontspringt op de hellingen van den Takit Tebak, stroomt in haar bovenloop langs tal van welvarnede kampongs, verder langs Goenoeng Soegih, neemt als linkerzijrivier van de Wai Pangoeboean en niet ver van hare uitmonding in de Javazee de Wai Troesan, terwijl nog een weinig stroomafwaarts bij de uitvoerhaven Tjabang de Wai Pegadoengan als rechterzijrivier wordt opgenomen. Voor de monding van de Sepoeth rivier bevindt zich een zandbank, waardoor de scheepvaart bij lagen waterstand wordt bemiddeld. Tjabang heeft handelsgemeenschap met Palembang en Java; de kampongs langs de Wai Sepoeth voeren goedden gedeeltelijk af over land naar Telokbelong, gedeeltelijk te water naar Menggala en Palembang; in den Westjocossion is n.l. de Wai SSpoeith met handelsprauwen tot Goenoeng Soegih bevaarbaar, in den Oostjocossion tot de vereeniging van de Wai Sepoeth met de Wai Pangoeboean.

De Toelang Bawang rivier, de voornaamste van het gewest, ontstaat uit de samenvloeiing van de Wai Kanan en Wai Kiri nabij Pager Dewa; de Wai Kanan ontstaat op haar beurt uit de samenvloeiing van de Wai Besai en Wai Ompong nabij Pakoelan Ratoc; de Wai Kiri uit de samenvloeiing van de Wai Soengkai en Wai Rarem bij Negeri Oedjoeng Karang.

De Wai Besai ontvangt haar water uit verschillende riviertjes, die in Benkoelen op het grensgebergte met de Lampongsche Districten ontspringen n.l. op den Takit Tebak en Pematang Loen; de Wai Ompong ontspringt, evenals haar voornaamste linkerzijrivier de Wai Giham, in Benkoelen.

De Wai Rarem neemt haar oorsprong op den Takit Tebak, terwijl haar linkerzijstroom de Wai Aboeng op de hellingen van den Oeloe Saboe ontstaat; bij Kota boemi vloeien deze aamen en de rivier draagt dan verder den naam van Wai Rarim (zie verder afzonderlijk artikel TOELANG BAWANG).

De Noordelijkste rivier, tevens grensrivier met de residentie Palembang, is de Masoedji (zie aldaar).

d. *Klimaat.* De jaartemperatuur van het gewest bedraagt gemiddeld 27° 0. De regenval is in vergelijking met de andere deelen van Sumatra gering; de meeste regen valt in het Noorden voornamelijk van December tot Maart, wanneer een W.N.W.-wind waait. In de maanden Mei tot September waait een O.Z.O.-wind en valt weinig regen. De gemiddelde jaarlijksche regenval be draagt voor: TelokWlong 2555 in.M.; Kola Aogoeng 2740 m.M.; Goenoengsoegih 2081 m.M.;

Kalianda 1945 m.M.; GSdongtatain 1511 m.M.

In het algemeen is het klimaat warm en vochtig en ongezond. Zie ook KLIMAAT.

c. *Gesteldheid van den bodem.* Het gewest wordt, zoals boovenword aangegeven, ten Noorden van de SSKampong-rivier in het Westen in genomen door een grensgebergte, waarvan de voet, naar het Oosten overgaat in een heuvelland en vlakto van groote uitgestrektheid. Van dit gedeelte van het gewest, ongeveer de afdeling SSpocith-Tocleng Bawang omvattende, is het Westelijk gedeelte het vruchtbaarste en hoofdzakelijk waar zich de voet van het gebergte en het heuvelland bevinden. De streek tusschen de Wai Rarem en den grooten weg Terbangi-Menggala is echter minder vruchtbaar, evenals de geheele streek boosten den weg, Goenoeng Soegih-Menggala, die voor een deel laag gelegen is en in den recentij moerasig.

Economische toestand. *Landbouw en cultuur.* De oppervlakte-verhouding van bergstreek (betrekkelijk klein en zich niet hoog verheffende) en de zeer uitgebreide vlakto is voor de watervoorziening der verschillende rivieren en voor sawahaanleg in (lit gedeelte van het gewest bijzonder ongunstig; bovendien zijn de beken, die in de vlaktestreek ontstaan, over het algemeen waterarm, terwijl de regenval, hoewel vrij groot, toch onvoldoende is voor de sawahcultuur; voorts is door een plaatselijk onderzoek gebleken, dat een belangrijk deel van het terrein, hoewel laag gelegen, niet irrigeerbaar is. ■'••

Door deze omstandigheden het feit, dat de Lamponger sawahaanleg- en bewerking zoo goed als niet kent, worden er dan ook weinig sawahs aangetroffen. De rijstbouw geschiedt slechts voor een klein deel op sawahs, maar hoofdzakelijk op droge velden (ladangs), waarvan men 2 soorten onderscheidt: de talanggronden, die de voortzetting vormen van de heuvelreken d'wars door de moerasgronden, en de njapahgronden, die langs de rivieren zijn gelogen. Kleine sawali-complexen vindt men in RSBang en aan de Wai Aboeng. Ook het stroomgebied van de SGmanko en Sekampongrivier is gunstig voor de watervoorziening en voor sawahaanleg, doch de vlakto van de Sfmangkorivier is slechts klein en Jict gebergte waarop de zijrivieren van de Wai Sct-kampong ontspringen is niet bijzonder hoog, waardoor de afstromende beken niet waterrijk zijn. Door de bevolking zijn met hulp en voorlichting van Bantammers hier sawahcomplexen aangelegd, het uitgebreidst in de streek Wai Lima (onderafdeeling TClokbCtong) en op de koloniatieterreinen nabij GSdong Tataan (onderafdeeling T'lokbftong), voorts kleinere uitgestrektheden langs de SGINangko-on Lampong-baai, alsook langs den voet van den liad ja Basa (onderafdeeling Kalianda). De besparing dozer sawahs geschiedt, behalve op het kolonijfali terrein en in RS Bang, door Bantammers in betaalden arbeid, of wel zij krijgen de helft of een derde van de opbrengst.

Bij de sawahbewerking op de koloniatieterreinen wordt door de Javanen de ploeg gebruikt, waarvan de Lamponger zich ook begint te bedienen; grootenleels geschiedt de besparing van den grond der sawahs nog door uideel van vertreding door karbouwen, dan wel geheel mot behulp van den patjoel.

De aanleg van ladangs geschiedt door eenigen

families gemenschappelijk : hot uitpoten on wieden bezorgt elke familie afzonderlijk, terwijl bij don oogst meer gemenschappelijk arbeid plaats heeft. Snijloon is lifer een uitzondoring, do eigenaar volstaat gewoonlijk met het geven van een fecstje. Van den ladang-bouw is die op do talanggronden het minst in trek, omdat zij gewoonlijk met zwaar, maagdelijk bosch zijn bedekt en daardoor nicer en kraclitiger arbeid vereischen. Njapah-ladangs bevinden zich langs de oevers van de Wai Kan an, Wai Kiri, Toelang Ba wan g en Masoedjirivicon, dio bij hoog water onderloopen en wegens de grooto vruchtbaarheid van den bod cm door den slibaanvoer, ruime oogsten levren : een nadeel is echler, dat hior het to veldo staando gewas door overstromingen wol eens gohel wordt vernield.

Indien do rijstvelden een goeden oogst opleve- ren, hetgeen bij den ladangrijstbouw slechts mo- gelijk is, indien de droge tijd niet door regens wordt onderbroken en daarna het regenseizoen regelmatig verloopt, is do oogst voldoende voor de landbouwende bevolking : voor de bewoners der hoofdplaatsen, niet-landbouwers, alsmede voor de werklieden der ondernemingen van land- bo uw moet rijst worden ingevoerd, de laatste jaren gemiddeld 4500 ton per jaar.

De jaarlijkscho opbrengst aan padi bedraagt voor de Lampongs ongeveer 500.000 pikol. Brei- den de Europeesche cultures zich nog meer uit / en is de aanleg van spoorwegen in vollen gang. @ ~ : dan zal met het to en cm end aantal koclies ook do behoefte aan rijst stijgen. Uitbreiding van den rijstbouw is dus een dringende eisch. Het gouver- nement tracht don roofbouw van thans zooveel mogelijk to vervangen door sawahbouw, maar stuit in zijn pogen op de geringo activiteit van de bevolking, die veel van de werkzaamheden tegen bclooning overlaat aan Bantammers.

Behalve rijst word t door een deel der be vol- king ook djagoeng als voedingsmiddel) aange- plant en in tijden van rijstschaarschte knol- gewassen.

Voorziet de rijstbouw in de lcvensbehoeften van den Lamponger, de pepercultuur is een voor- name bron van inkomsten. In het geheel zijn voor deze cultuur 7.500 bouws in gebruik ge- nonu'ij, waarvan SCpocith en Sekamong elk ± 2500 bouws bezitten. Het zijn meest hellendo tcrincen waarop, nadut van den grond eerst een rijstooget is gehaald, do tuinen worden aange- legd. Bijna iedere inlander heeft een peportuin, maar ze tellen meestal niet meer dan. 400 a 1000 ranken. Grooto aanplantingen lcomen na- genoeg niet voor wegens gobrok aan kapitaal voor lic huren van koclies. Veel gebruik wordt getnaakt van de Bantammers als werkkracht in do tuinen, die daarvoor elk jaar in grooten getulo van Java oversteken en tijdcijk in de residentie verblijf houden. . . pluk geschiedt in de kust- streken onistreekszipril on Mei, in do bovenjanden iets later. Do bessen worden byna uitsluitend tot zwarte peper vorwerkt, de bereiding van witte ge- schiedt slechtH in de afdeeling Sepoeth—Toe- langbawfng, maar o(bk dan niet dan in geringo hooveelhedon. De uitvoer bedroeg in 1914 dan ook 13.100.000 K.G. zwarto, tegen slechts 574.000 K.G. witto peper. Het grootsto deel van het product wordt vervoerd naar TilokkStong of naar Alflingala en vandaar o.m. door de Kon. Pakctv. Mij. naar Palembang of Batavia gebracht, hot

meest naar Batavia omdat de peperhandel zich steeds meer op Java concentreert. Slechts 1 I mil. K.G. ging dirckG naar het buitenland. De pryzen zijn aan grooto schommelingen onderhe- vig (/ 15 tot / 37 per pikol) en dit brengt het grooto bezwaar mede, dat de bevolking geen vol- doende zekerheid van bestaan heeft. De laatste jaren was de gemiddelde opbrengst 5 miljoen gulden. Hiervan blijft een groot deel bij tusschen- handelarcn han gen, die door het verleenen van voorschotten, de pepor vaak voor / 10 per pikol

de klappercultuur van groote beteekenis. Het N. is minder geschikt, maar in het Z.zijn uitstekende resultaten verkregen, vooral in do omgeving van Telokbetong, op de eilanden in de Lampong- baai, in Wai Lima en Poegoeng en te Kalianda en Semangka. Ook bij deze cultuur worden het gebrek aan werkkapitaal, de praktijken van tusschenhandelaars en het ontbreken van een beurs, als ernstige nadeelen ondervonden. De uitvoer van copra is de laatste tien jaar belang- rijk toegenomn. De export naar het buitenland bedroeg in:

1905 2.000 K.G.	1909 54.000 K.G.
1906 4.000 K.G.	1910 32.000 K.G.
1907 17.000 K.G.	1911 41.000 K.G.
1908 K.G.		

Na 1911 ging allo copra naar Batavia vanwaar de verdero verschepping plaats had. In 1913 en 1914 beliep die export 41G.000 en 667.000 K.G. Bovendien werden in 1914 nog 2.528.000 stuks klappers voornamelijk naar Java en Palembang uitgevoerd.

Do rubbercultuur is nog in haar beginstadium. De uitvoer, die uit hevea en ficus (plantagepro- duct) en bosch-ficus bestaat, beliep IS ton in 1912 en steeg tot 42 ton in 1913 en ongeveer 100 ton in 1914. De uitvoer van koffie, welke hoofd- zakelijk op Java en Palembang is gericht, be- droeg in 1914 1.374.000 K.G. Van eenigo betee- kenis is verdr de aanplant van vezelplanten, zooals manilahcnnep en kapok en van tabak, terwijl pin an g en suikercrriet voor eigen con- sum ptie worden verbouwd.

De Lampongsche Districten bevatten nog uit- gestrekte boschcomplexen, die zeer rijk zijn aan goede en duurzame houtsoorten o.a. tembCsoe. De Lamponger ma zooveel timmerhout happen als hij wil, zoowel voor cigen gebruik als voor den uitvoer, in its do boomen nog niet door een ander in bezit zijn genomen, hetgeen uit bijzon- dero merkteekens blijken kan. IBj bewerkt de houtsoorten echter alleen voor oigen gebruik.. voornamelijk voor huizenbouw en het ma ken van prauwen. De exploitatie is veel in handen van Chincczen, die verzaagd hout lcvren aan do hoofdplaats, aan de ondernemingen on in do laatste jaren vooral aan de Staatsspoor. Ook do handci in boschproducten wordt geheel door Chi- ncczen en een weinig door Palembangers be- heerscht. l)c Lamponger verzamelt alleen, wan- neer hij in directen nood zit, de pepcroogst is tegengevallen of er gebrek aan rijst is. Voornaam- ste producten zijn : rotansoorten, gom-damar, karet, getah pertja, en in het N.O. d)Sloetoenq. Vcol wordt ingezamold in do Masodciji streek en

Rebang, maar de bosschen nemcn in rijkdom af; voor rotan, waarvan de uitvoer in 1914 nagenoeg 322.200 K.G. bedroeg, heeft reeds aanplanting plaats: do uitvoer van da mar bedroeg in het- zcldfc jaar 885.500 K.G.

Do particuliero ondernemingen van landbouw, waar koffie, rubber en op een enkele tabak ge- teeld worden, nemcn de laatste jaren geregeld in aantal toe. In verband met de hooge rubberprij- zen in 1909 gonoten de Lampongs nadien in bij- zondere mate do belangstelling van Europeesch kapitaal, zoodat bijna allo gronden van het ge- west in erfacht werden aangevraagd. In verband met dezen stroomi van aanvragen word toen om de belangen van de bevolking voldoende te behartigen, vastgesteld welke terreinen voor haar zouden gereserveerd, blijven, welke voor boschreserven zouden dienen, terwijl het over- blyvende voor de erfachtaanvragers beschik- baar bleef.

Veeveelt. Voor veeveelt gevoelt de Lamponger weinig en hij besteedt daaraan dan ook weinig zorg. Behalve de karbouwen, die hij als trekdiere voor de karren gebruikt en die in de kampong gestald worden, heeft de bevolking nog vole kar- bouwen, die, vooral in het N. van het gewest, vrij in de bosschen rondloopen en een niaal per jaar worden ge van en in omheinde terreinen (kandangan) verzameld. Dit gebeurt in den west- moesson, zoodra de moerassige gronden onder water staan, waardoor de karbouwen ged wongen zijn de hoogere gedeelten van het terrein op te zoeken; de eigen a ten hebben dan gelcgenheid een gedeelte hunner karbouwen naar hun kampongs te brengen, terwijl de nog geen inkerkeeken aan de ooren dragenden daarvan worden voorzien. De jonge diere toch, die nog niet gemerkt zijn, krij- gen de kenteekenen (djarhoeng) van het moeder- dier. Van de and ere ongemerkte oudere karbouwen worden de mannelijke exemplaren, waarvan de horens longer zijn dan een bepaald aangeno- men maat, en de vrouwelijke, die reeds jongen hebben geworpen, het eigendom van den eigenaar of eigenaren van de kandangan, terwijl de gemerkte karbouwen van een and ere mega aan de bezit- ters worden teruggegeven tegen botaling van een losprijs van / 2.— tot / 5.— aan den eigenaar van de kandangan.

Visscherij. Een belangrijk en goed loonnend middel van bestaan is de visscherij, zoolvel die in zee, als op de rivieren. De zcevischerij wordt het meest aan de Zuidkust beoefend, voornam- lijk in de Lampongbaai. De vangst wordt tegen ba ar geld aan opkooers verkocht, die de waar naar de pasar te Telokbetong of Tandjongkarang brengen, dan wel rond venten. Ook heeft wel een bereiden plaats tot "gegesek" d.i. gedroogde visch, terwijl de reeds half bedorven visch wordt gekookt en gezouten en als "pindang" grooten aftrek vindt.

Mynbouw. Voor de exploitatie van ijzererts-, goud- en kopedagen we rd en in do onderafdeeling Telokbftong in de Jaatste jaren inijnbouwcon- ccessiic verleend; ook werden op eenige plaatsen in de binnenlanden steenkolen aangetroffen.

Industrie. Hoewel in de kampongs langs de groote rivieren de bevolking bed re ven is in het maken van prauwen en hier en daar een goud- en silvers mid wordt aangetroffen, die zijn vak goed verstaat, beoefent de Lamponger geen bepaalde takken van industrie. Wat de weef-

kunst betreft, dezo wordt, in verband met don toenomenden invoer on gebruik van Europeescho lijn^vaden, door vrouwen en mcisjes thans minder dan vroeger beoefend; gold in vroegere jaren als rcgel, dat een mcisje niet mocht trouwen, voordat zij een zeker aantal sarongs (tapih's) had go we ven, thans wordt daaraan niet nicer de hand gehouven. Het woven geschickt naar bepaalde patronen van verschillende kleur, dikwijls rijkelijk met gouddraad versierd. Voorts maken vrouwen on mcisjes werk van het vlechten van matten on doozen.

Handel en verkeer. De handelsproducten, welke worden uitgevoerd zijn, zoolvs reeds vermeld hoofdzakelijk peper, copra, bosch- producten en timmerhout en die van de onder- nemingen van landbouw: rubber en koffie. Wat handel en verkeer betreft kan dit gewest ver- deeld worden in: a. het Noordelijk verkeers- gebied, n.l. dat van do Toelang Bawangrivier tot net Menggala als handelscentrum; b. de ver- keersgebieden in het Zuidelijk deel van dit gewest, oinvattende: 1. dat van Soekadana en omstreken, waarvan Soekadana het handels- centrum en Laboan Maringei de uitvoerhaven vormt, 2. dat van de Lampongbaai met Telok- betong en Oosthaven, en Kalianda als centra, 3. dat van SeSemangkobaai met Kota Agoeng als handelsinmiddelpunt.

De handel wordt in het Noordelijk deel voor- naemelijk gedreven door Palenibangers met handelsprauwen langs de rivieren, die aan de Oost- kust uitmonden, terwijl voor het verkeer van Menggala af stroomopwaarts langs de Toelang Bawangrivier en zij rivieren ook we gen zijn aan- gelegd; in het Zuidelijk deel der Lampongs is ten- gcvolge van de terreinformatie en van de omstan- digheid, dat de rivieren slechts over een klein gedeelte bevaarbaar zijn, riviertransport uitgeslo- ten en geschickt het verkeer tusschen binnen- land en havenplaats over landwegcn, terwijl do kustplaatscn aan de Lampongbaai zoolvs l'ara- hai (Oostzijde), Batai, Poendoeh en PCrduda (Westzijde) per prauw over zee verkeer jnel Telokbetong onderhouden.

Voorts bestaat er door stoomers van de Kon. Paketvaart Mij. geregelde gemeenschap tusschen TfilokbStong en de Oosthaven, Kalianda en Kota Agoeng onderling en met Java en plaatsen aan de Westkust van Sumatra, terwijl stoomschepen van vorschilleide jnaatschappijen AlGnggala verbinden met Palembang en Batavia.

Van de landwegen worden genocind: do groote weg van Telokb6tong, gaande in N-richting langs Tandjong Karang, Goenoeng Soegih naar Menggala, Jang 130 K.M.; van deze plaats gaat in Westelijke richting een binnen weg naar Pa- nararang, van hier binnenwegen Jangs de Wai Kan an on Wai Kuri en verder langs de Wai Besai en Wai Om)oe.

Van Tandjong Kara ng af leidt de groote weg in W. rielting naar GCdong Tataan (koloniasic terrein), daarna door de vruchtbare Wai Lijna streek naar Soekamara, vervolgens in N.lijkc richting naar Tandjoeng Kocmala., van waar doze weg eerst in W, daarna in Z.W. richting door de onderafclceJing Kota Agoeng naar de hoofdplaats Kota Agoeng loopt.

Van af Goenoeng Soegih gaat een weg in W. rielting langs de aan do Sfiopoethrivier gelcgen kampongs o.a. langs Ko in firing, Boeini Hadj,

Sgala Midar, verdor in N.-richting langs Hadji Kagoengan naar Kotaboomi, waar ook con verharde weg uitkonit van Terbangi (12 K.M. ton N. van Goenoeng Soegih) uitgaando in W. richting. Van Goonoeng Soegih gaat in 0. richting do groote weg naar Soekadana, verder eerst in 0. daarna Z. 0. richting naar do liavenplaats La-boean Maringgei, terwijl van Sockadana een andere weg eerst in Z.O. richting, daarna 0. langs de Sekampongrievier tot Djaboeng gaat, ten slotto zich in N. richting oinbuigt om ook to Labocan Maringgei uit te komen.

Telokbetong is met de kainpongs, langs de 0.-kust van de Lampongbaai gelegen, verbonden door een weg, die bij de kampong Tarahan in 0. richting landwaarts buigt, later in Z. richting voert naar Kalianda (onderafdcclng Kalianda), van waar deze weg zich langs de kampongs, aan den voet van den Radja Basa gelegen, voortzet en naar Kalianda terugvoert, met een zijweg naar de kustplaats Ketapang aan de Javazeo.

Sedert 1911 is het Gouvernement bezig een spoorbaan to doen aanleggen, beginnendo bij do Oosthaven (Oostzijde van de Lampongbaai) nabij de kampong Pandjang, op \pm 10 K.M. van TSlokbetong gelegen, loopende in N. richting naar Tandjong Karang. Doze 12 K. M. werd Augustus 1914 voor het publiek verkeer go- opend. Driemaal per week is er aansluiting met de vcerboat naar Java (Zie ook MeRAK). Sedert November 1915 is het deel in gebruik tot TeginBaeng (45 K.M.). De lijn zal verder N.-waarta door de onderafdeelingen Sepoeti en Toelang Ba wan g in N.W. richting naar de residentie Palembang voeren, waar bij Praboemoeli aansluiting wo rd t verkregen. Waarschijnlijk zal een zijlijn van Tandjong Karang in W.-richting naar de Wai Lima str reek en in Noorden een zijlijn naar Menggala worden aangelgd.

Tot den aanleg van doze lijnen werd bij de wet van 30 December 1911 machtiging vorleend. Ecu der moeilijkste vraagstukken was het uitkiezen van de plaatsen, waarlangs de apoorweg zou worden aangelgd. Naast technischc spelen hier- bij vooral oconoinische factoren een rol, on het is <lc groote vraag of do spoorweg inoet aangelgd worden door streken, die reeds war beteekenen, of door oerwouden, van welke ontgiuuing men grooto vorwaottingon koestert. Een tweedo moet- lijkheid bleek de voorziening in een voklound aantal arbeidskrachten, daar uit do schaarscho in land sc ho bevolking geon wrkvolk kan worden vorkrogon. Door de oprich ting van een eigan einigratie- dienst op Jav'u kon langzamerhand in de behoefte worden voorzien. Gedurende 1914 word on daarvoor \pm 5700 arbeiders naar Tfilok- bfitong overgebracht; do inheemHcho bevolking bleef tot nog toe werkeloos.

Den eooniischen toestand samonvattend ken gozgd worden, dat de ongehinderdc roof- bo uw, welken de inlander jarenlang heeft kun- non uitoefencn doo rd at de bouwgronden over- vloedig boschikbaar waren, verlammond heeft in- gowerkt op do eooniische activiteit van do bc- volking, on dat daardoor do landbouw, het voor- naamsto middel van bestaan, op lagen trap van ontwikkeling is ge bio ven. De laatsto jaron is echter door do velo nieuw opgerichte cultuuron- derneemingen en het toegenomen transportwezen,

n

vooral door den aanleg van den Zuid-Sumatra spoorweg, een toenemcndc vooruitgang to be- speuren.

Bevolking. Hot bevolkingscijfor is in ver- houding tot de oppervlakte van het gewest gering. Op uit. Dec. 1905 bedroeg het lui dens do ambtelijke opgaven 156.518, dorhalve ge- middeld 5 per K.M.² (146 Eur., 486 Ohin., 106 Arab, en ~~andere Vreemde Oosterlingen en 155.080 Inl., van welke laatste 79.888 m. en 75.192 vr.).~~ Do inheemscho bevolking behoort to het Ma- leische ras ; omtrent hare afkomst zijn verschil- lendo gissingen uitgesproken (Junghuhn wees op \surd vorwantschap met do Bataks, Zollinger met do Soendaneezen) ; tegenwoordig neemt men aan, dat' zy is ontataen uit een vermenging van oigenlijke Maleiers met do oorspronkelijke be- woners dezer streek.

De Lamponger is over het algonaeen eenvoudig en sober in zijne levenswijzc. Hij kenmerkt zich echter in andero opzichten door ijdelheid, zoo- als bijv. blijkt uit het geven van grootscho na- men aan zijne kampongs, uit het dragen van hoogdravende namen door de mannen en van kostbare versierselen door de vrouwen bij feestelijke gelegenheden. Hy is bereid to groote uitgaven voor hotgeen zijne ijdelheid streeft. Met dio ijdelheid ook hangt zijn weerzin samon om in of naby zijn kampong goed botaalde koclendiensten te verrichten, waarvoor hy wel te vinden is op grooten afstand, indion geld- gebrek hem daartoe dwingt. Voorts is de Lamponger lichtgeloovig, hoewel hij, wat verstan- delijke ontwikkeling betreft, niet achterlek kan genoemd worden. Tegenover zijne kinderen is hij zwak en toegevend. Velo jongelingen bren- gen den dag door met nietsdoen, en besteden den avond en een deel van den nacht aan vrijagea. Aan zijn haat en nijd geeft hij dik- wijs op onwaardigo wijze uiting als door het indienen van an on y me, meesttijds leugenach- tige k la ch ten tegon zijn vijand bij het bestuur of door hem uit don weg te ruimen middels sluipmoord. Hoewel van den Lamponger niet kan gezegd worden, dat hij ijvorig is, mag uit de omstandigheid, dat hij voor het verzorgen en het oogsten van zijn poperaanplantingen veel gebruik maakt van Bantammers, die voor hun arbeid een deel van den oogot ontvangen, niet de conclusie worden getrokken, zooals dik- wijs gedaan wordt, dat hij lui is en veel van zijn work aan anderen overlaat ; in verband toch met de bijzondoro geschiktheid van een groot gedeelte van don bodem der Lampong- Hche Districton voor do popercultuur, legt do Lamponger grootero aanplantingen aan dan hij mot zijn huisgezin kan verzorgen, waardoor de hulp van Bantammers noo dig word t.

In beschaving staat de bevolking niet achter bij dio der aangrenzende gewesten, waarop de velo middelen van verkeer met Java en Pa- lombang medo van invloed waren ; hare beschaving blijkt o. a. uit kleeding, huizenbouw en hooge ontwikkeling van do weefkunst, terwijl bijna zondor uitzondoring de jongens en ineisjes hun taal leeren zoen on schrijf van mot Lampongscho karakters : dit aanleeren vindt gedeotelijk con prikkel in het gebruik, dat jongens on moisjes or o. a. bij feestelijke gelegen- hedon van makon, om elkaar mot behulp van briefjes hunno gevoelens niede te doelen, ook

om afspraken te inaken : in een gedeelte van het go west, n.l. waar de Islam nog weinig invloed op de volksgebruiken heeft kunnen uitoefenen, bestaat tusschen de jongclingen (mangane) on moisjes (modi) een door de ad at toegestane zeer vrij omgang, die meermalen tot zedeloosheid. Icidt. Huwt het Lampongscho meisj, dan wordt voor liaar het tijdperk van zoodanige vrijheid besloten en leeft zij verder ingotogen.

Gelijk onder g o s c h i e d o I l i s hiorna wordt mcdgedeeled, zou nnar de overleveringen de Lam- pongsche bo volkin g afstainmen van zekeren v f Lampong, wiens afstainmelingen zich later ten deele in het onderwerpelijk gewest zouden heb- ' ben neergezet en zich wed er gesplitst st zouden hebben in kaboeawan of boctai, terwijl het

Uolc... my...

gobied, door leden van dezelfde kaboeawan geoccupeerd, was rd aangeduid met de benaming *marga*, in het Lampongsch miga (migo). C-Cv-De inkomsten der megahoofden bestonden o. a. uit een heffing (oelassan) van door vreemdelingen of lieden van een andere inega ingezamelde boschproducten, gewoonlijk 1/5 tot 1/10 van de waarde er van bed ragende; uit een hasilheffing voor Jiet aanleggen van ladangs door vreemdeJingen of personen, niet tot hun mega behoorend; uit een gedeelte van de op- gelecd boeten der door hen berechte zaken en voorts bij het berechten van civiele zaken uit een heffing van 1/5 der waarde van de zaak in geschil (laba).

[Handwritten mark]

Bij de geleidelijke toename der bevolking wei- d de noodzakelijkheid gevoeld om de gren- zen der miga's en kaboeawan te regelen : aan- gezien de pSnjimbangs (margahoofden) daarin niet naar wensch slaagden en aan gemaaJite over- eenkomslen niet de hand we rd gehouden, werden doof' de verschillende kaboeawan gezanten naar den Sultan van Bantam, met wien destijds aan- rakingen waren verkregen, gezonden met het verzoek de door hen onderling overeengekomen grensregelingen te bekrachtigen. De Sultans voldeden aan dergelijke verzoeken, gaven pi- agoms (lastbrieven), waarin de onderlinge gren- zen werden omschreven. De houders van zulko piagems kregen zekeren invloed; zelfs erlangden enkele panjimbangs en ook vreemdelingen pi- ageins, die zij voor peper kochten, waarin ver- mclde we rd, dat de aangewezen grond van den 'houder was: in de bo ven land en werden zulko piagems niet erkend, daarenlegen wel in TCloek bfitong, Semangka en de IV Marga's, waardoor in deze streken woeste gronden in individueel

De... 190...

Ra

bezit geraakt *zij*. #0 De meerdere aan- raking en gemeenschap tusschen do Lam pongs — en Bantam maakte, dat Lampongers belust werden op titels, die in Bantam in gebruik waren, en had ook die in tenge- volge, dat de *pawjak p'padon* in de Lampongs in het leven were! geroepen.

A.

海 *
y

方

Zoo verkregen in den beginne de snargahoofden (penjinjibang jniga) den rang van poeng-gawa, vertegenwoordiger van den Sultan, op piagejn van koper vermeld : voorts kanon- / nSn, krisseii -en-pieken als geschenken, die in -2. 'familic ala simbangan (poesakagoederen) zorgvuldig Lewuard worden; and...
即 voorbeeld en vonden de Sultans bereid hun titels (djsNngan) zooals pang6ran, kijai- C. aria, ngab6hi, tfimSnggoong, krijai, mas en

dalem to gevon in ruil voor goloyerdo popor en mcdgebracht gcschenken. Van liovcrledo word door do Sultans in dit geven van titela een bepaalde hand el gedreven en word er nog bij bepaald, dat die titels in hot geslacht erfelijk zouden zijn. Aan zijn ijdelheid kon de Lam- ponger nog nicer botvieron, toen Bantam goon invloed meer op de Lam pongs uitoefende; er waren hoofden en penjimbangs, die toon de titels van soesoohoonan, sultan' en dalom pangdran aannamen, waaraan later wed er andoro grootsche namen werden verbondon, waardoor titels ontstonden als pang eran aein- poema djaja, pan go ran tihang marga en andere.

De Lampongsche hoofden hadden gedurende hun verblijf in Bantam bemerk, dat de Ja- vaansche grooten het voorrecht hadden om hooger te zitten dan de minderen. Deze Javaan- sche ad at wilden do migahoofden gaarne na- volgen; eenigen hunner zouden dan ook van den Sultan hot recht verkregen hebben om, wanneer zij als poenggawa van den Sultan rechtszaken behandeldden, op een verhovenheid te gaan zitten, welke zetel den naam van „pe- padon" kreeg (zeer waarschiijnlijk is pepadon afgeleed van het grondwoord adoe — gevecht, twist, n.l. paadoean dat samengetrokken padon wordt en door verdubbeling van de eerste lettergreep pfpadon geeft, en dan beteekent plants, waar men rechtsgctlingen voorbrent en dan tevens zijn opwachting maakt). Andoro migahoofden niet willendo onderdoen voor hun- ne ambtgenooten, die bedoeld voorrecht hadden verkregen, zoudcn in hun vergaderzaal (sSsat) ook een pepadon (een soort van bank) hebben gcplaatst, om daarop bij vergaderingen en feesten plaats te nemen, Eenmaal in het bezit daarvan, lieten zij aan den in gang van hun megakampong cen eerepoort (lawang kori) oprichten, waardoor bij feestelijke gelegenheden slechts het niqahooftd vergezeld vap zijn familie zich naar de essat begaf.

Do tijoeh- en soekoehoofden verlangden al spoedig eveneens cen pepadon te bezit ton, hetgen hun na overleg met de niqahooftod tegen betaling van grooto soinnen, word toe- gestaan. Op deze wijze ontHonden van Jiovcr- ledo naast de pepadon miga, de pepadon tijoeh en pepadon soekoe. Aangezien intusschen niet allo mega-, tijoeh- en Boekooftodcn de njid- delen bezaten om een pepadon te verkrijgen, word het bezit van lievrlede cen onderHchei- ding in dien zin, dat zij, die haar wel bezaten in aanzien, in rang, bo ven do anderen warden gesteld. Voorts were! bcpaukl, dat de perso- nen, dio door erfenis in het bezit van een po- padon kwamen, als penjimbangs zouden worden aangeinerkt. Zoodoende kreeg men naast de *penjinjibang adat*, zijnde de afstanunelinger van de eerste Btichters van een mega, tijoeh on soekoe, de *penjimbang pangcal*, zijnde de op- richters van een popadon on hunne mannelyko afstammelingen. In den loop der tijdei) ver- kreeg zelfs hot pepadonbezit. Len zoodanige betcekenis in hot maatschappelijk loven van den Lamponger, dat evenbedoeld onderscheid allengs wegviel.

Vol gens de adal gaat zoo we] bij den pon j unban g ad at als bij den pen jim bang pangkat deze rang bij overlijden van den drager over op zijne afstammelingen in de rebcto manno-

17

lijko linio; bij ontstontenis van dergelijke afstammelingen kiest de penjimbang zijn opvolger in de mannelijke zijlinie in wolk geval do uitverkorenen door den penjimbang als zoon aangenomen wordt. Zelfs komt het voor, dat een penjimbang bij zijn loven iemand als broer-
<ler of oom aanneemt. Heeft een penjimbang geen mannelijke erfgenamen, doch wel een of meer dochters, dan kan hij de oudste uit-huwelijken aan iemand tot een lagoren pepadon behoorende en zijn schoonzoon tot zijn vervanger als penjimbang aanstellen; ook waarneming van het penjimbangschap was mogelijk.

Bij de achtereenvolgens terzako getroffen regelingen, wordt ten slotte door de penjimbang vastgesteld, dat de pangkat ook door aankoop te verkrijgen zou zijn, nadat alle recht-hebbenden op de megapangkat zulks zonen hebben goedgevonden; tevens word aan de rang van pepadon miga, tjoeh on sookoe nog de pangkat sesaka en pangkat andang toegevoegd, opdat de dengenen, die niet over de middelen konden beschikken om een der drie hoofdrangen machtig te worden, ten minste in het bezit van een minderen rang konden komen en daarvan de voordeelen konden trekken. De pangkat sesakabezitter had n.l. het recht om bij feesten tegen een leuning of rugstut (sGsaka) te steunen, die gewoonlijk van snijwerk was voorzien. Evenals de pepadon werd de sesaka in de sGsak (vergaderzaal) geplaatst, doch wordt, indien de eigenaar be-liddigd is geworden, daaruit verwijderd en verborgen gehouden, totdat dezo gewroken is en de pepadon of sesaka dus gezuiverd is van de smet, die haar aankleefde.

Voor het verkrijgen van den pangkat pepadon moeten verschillende uitgaven gedaan worden, waarvan de hoegrootheid afhankelijk is van de Hoort van pepadon; voor de laagste soort n.l. de pangkat pepadon miga moest men b.v. in vroegere tijden 1200 realen = 2400 guidon betalen aan panSrang (bekonddmaking), voorts moesten 30 karbouwengeleverd worden voor de feestelijkheid en nog een som van 30 realen betaald aan pen gad jin (bekonddmaking van de verheffing bij bekkuslag) en 30 realen als irawan. Do pan eran gan van de verschil-lende Moort Jjepa(lons word verdeeld tusschen het inigahofd en de overige penjimbangs der miga, waarin de verheffing iad plaats gevooiden, terwijl de karbouwen, de j)ngadjin on irawan ten goede kwamen aan alle pen j ini banga dor oniliggendo landstrcken, die een on onder dor hmine ffiniliclden verdeelden. Later word vastgesteld, dat bij de pepadonbestijging mot kleine bedragen aan panOrangan, pSngacjin on irawan kon volstaan worden.

Van de velo ondersohe H ingsteekons der verschillende j)epadons wor- i hier genoemd: voor de bezitters der pepadon miga: hot gebruik van een wit zonnescerijn met franje, van een lap iv it katocn, die door de mannen bij feestelijke gelegenheden over de kain of broek wordt gedragen, tot op de voeten af-hung on van achter in een slip eindigt, terwijl <),a, aanzichtlijke vrouwen bij hot gaan naar een feest in de sGsak ont stuk lijnwaad in den vorm van een halve inaad dor verscheidene personen voor zich laten uildragen; voor do bezitters der pepadon tjoeh: hot gebruik van

een geel zonnescerijn en een lap geel katocn, voor die van de pepadon soekoe: een roodbruin zonnescerijn en een lap rood bruin katocn, terwijl do hoofdtoon dor kledingstukken en versiersolen der pepadon mega bezitters blijft in hot toil, dio dor pepadon tjoeh bezitters in het geel, die der pepadon soekoe bezitters in het roodbruin of andere kleur met uitzondering van wit of geel.

In de bovenstroken van het Toelang Bawangso bestaan nog cigenaardige gebruiken voor de pepadon megabezitters o. a.: a. de titian kaki djelma d. i. het recht der vrouw van een p. migabezitter om, wanneer zij zich met een staatswagon of draagstoel naar de sGsak begeeft ter bijwoning van een feest, met haro voeten op een voor liaar uitgestrekten mat te steunen; b. de titian koejoe talam c. i. het recht om bij feesten eenige op een stuk wit goed geplaatste koperen schotels voor zich langs den grond te doen sleepen; c. de talam toedoeng d. i. het recht om bij feesten zich koperen schotels bij wijze van hoofddeksels te laten nadragen; d. de titi kaki halaj d. i. het recht om een stuk kain voor zich uit te doen sleepen.

Onder de festiviteiten, die het pepadon best i) gen (tjakok popadon) voorafgaan, neemt hot menari pepadon (popadon dansen) des avonds in de sesat een eerste plaats in, als mede hot houden van toumooispielen (mani-gel), dat over dag plaats vindt, nadat alle feesten zijn goevierd en daarbij de voorgeschreven plechtigheden hebben plaats gehad, wordt ten slotte op bekkens geslagen en aan de aan-wezigen de betckenis van de plaats gehad hebbende plechtighedon medegedeeld, en worden do namen en titels vermeld, die de pepadon-bestijger en zijno verwantom met vergunning van de penjimbangs voortaan zullen dragen.

Is iemand met zijn pepadon-bcstijging nog niet tevreden en gevoelt hij behoefte om boven anderen nog uit te steken, dan kan hij met zijn geld ook aan dat verlangen voldoen door het recht te koopen om op zijn pepadon (zete) een andor lager en kleiner bank j (nakS.) te plaatsen, waarvoor de liefst der kosten, verbonden aan het naik pepadon, noodig zijn. Ook in hot verkrijgen lier van blijkt najver te bestaan tusschen de pepadon bezitters, daar hot voorkomt, dat penjimbangs eenige bankjes op him pepadon hebben staan.

Do voorrechten (lor pangkat-p'padoibezitters zijn, dat zij voor hunno dochters een hoogerin bruidschat (djoedjoo) kunnen vragen, dat zij aan-deel hebben in icdore nieuwe rangverheffing, en vroeger het recht hadden om het inbreuk inaken op hunne rechteen on voorrechten mot boete te straffen en do booto to ontvangeu. Bij de invoer-

ring van hot Europeesche rechtswoen in de Lampongsche Districton (1879), konden doze boeten niet moer langs wetigen weg worden opgelegd en ontvangeu; do overtreders, die toen weigerachtig was do boeto te botalon, word door do soe-koo-, tjoeh- en migacnoolon dood verklaard (1. w. z. builen de ad at gesteld; dit middel word van lioverlecd minder toegepast en word tegenwoordig bijna niet meer a tinge wend.

Hierbij zij nog aangoteckond, dat sedert de invoering van het rechtstrecksch bestuur, do bo-stuursambtenanen hot naik pepadon hebben te-

gegaan, ten einde de daarmede gepnarde grooto geidverspilling en het slachten van een groot aantal karbouwen te doen ophouden; in deze richting is het bestuur tot heden nog steeds werkzaam gebleven.

De kampongs in de Lampongs, die dikwijls vry van elkaar liggen (in het Zuidtjirk godcello minder) onincest aangelegd zyn aan rivieren, die het gehele jaar water hebben of aan wegen, hebben een s'ssat (vergaderzaal), het gciuentehuis, waarin het dorpsbestuur zync bijeenkomsten lioudt en waarin de voorschriften on aanschrijv-ingen der overheid worden opgehnggen. De s-sat dient ook tot het geven van feesten, tot logics van Gouvernemcnsanibtenaren, beamten en reizende Europeanen, indien zich ter plaatse geen pasanggrahan bevindt, voorts tot rustplaats en nachtlverblijf voor doortrekkende inlanders enz. De s-sat is het symbool van het aanzien van het dorp; in de aanzienlijke kampongs rust zij op kollen, aan welke boveneinden wel eens groote koperen schenkenbladen bij wijze van kapiteelen zyn aangebracht. In streken, waar de adat het krachtigstwordtgeliandhaafd, vindtmengewoonlyk de solideste en de best afgewerkte s-sats, in streken, waar de Islam meer iuvloelc op de bevolking heeft verkregen, wordt weinig zorg aan de s-sats besteed en word on deze dikwijls verwaarloosd. De huizen (noca, bij aanzienlijken kraton, doenia enz. genaamd, al onderscheiden deze zich weinig van de gewone woningen), die zooveel mogelijk om de s-sat staan, zyn van hout of bamboe, met atap, sirappen of pannen gedekt, op palen gebouwd, omstreeks 6 voeten boven den grond, soms aan don voorkant geverfd en met snijwerk vorsierd; dikwijls bestaan zij uit 2, ook wel uit 3 verdiepingen, elk in afzonderlijke vertrekken verdeeld. Een soort van hordes (garang), waarop de deur uitkomt, is gelijkvloers langs de voorzyde van het huis aangebracht. Elk huis heeft zyn eigen erf, dat gewoonlijk door eene omheining is afgesloten.

De bewoners van een kampong staan onder een kamponghoofd, bijgestaan door een of meer soekoehoofden, die aan hem ondergeschikt zyn. Kampongen soekoclooffen worden door de bevolking gekozen, waarna de erkenning bij besluit, van eerstgenoemden door den Resident, van laatstgenoemden door den plaatselyk besturende ambtenaar plaats heeft.

Huwdyks- en efrecht. Volgens de overlevering waren in de eerste tijden huwelijken in de kaboe-wajan verboden (salah poeri), later strekte zich dit verbod slechts uit tot lieden van eenzelfde fioekoe of van eenzelfden pepadon, weder later slechts tot lieden van eenzelfde ondersoekoe (go-rai); van lieverlede is door verschillende omstandigheden, o.a. invloed van den Islam en de nierdere ontwikkeling en beschaving van de Lampongers, de verbodskring kleiner geworden, zoodat thans slechts huwelijken tusschen de naaste bloedverwanten als in strijd met de adat worden beschouwd. Overtredingen van het adatvoorschrift konden weder in het reine worden gebracht door het betalen van een zeker bedrag aan de penjimbangs der miga en het geven van een feestmaal.

Na het betalen van den bruidschat gaat bij een huwelyk de vrouw voor goed in de familie van den man over; zij is het eigendom van den man geworden en volgens de adat kan het huwelyk slechts door den dood ontbonden worden; in die

gedcolton der Lampongs, waar de adat nog goed wordt nagoleefd, koimen echtschicdingen dan ook weinig voor.

De bruidschat, buiten de Lampongs doedjoer genoenu, heet in het Lampongsch *serJioh*, terwijl met *daw de golden* on goederen worden aangeduid waarmedo do bruidschat zal betaald worden. De hoogroothede der bruidschat houdt verband met de soort van pepadon, die de ouders van het ton huwelyk gevraagde nieisje bezitten; zoo betaalt men volgens de adat voor een meisje, behoorende tot de popadon miga 1200 realen = 2400 gulden, voor een meisje, behoorende tot de pepaclon tijooh 600 realen = 1200 gulden, voor een meisje behoorende tot de pepadon eoekoe 300 realen = 600 gulden, indien de vrouw een uitzet ten huwelyk medebrengt; geschiedt zulks niet, dan ondorgaan voornoemde bedragen volgens do adat aanzienlijke verminderingen. Voor het oog van de wereld houdt de Lamponger zich aan deze hooge bedragen, doch bij de betaling bestaan tai van faciliteiten. B. v. wordt toegestaan, dat men den bruidschat met goederen, waaraan voor deze gelegenheid opzettelyk bijzonder hooge waarde wordt toegekend, voldoet, dan wel, dat men met goedvinden van de ouders der bruid kostbaro goederen voor den bruidschat van anderen leent, en deze, nadat zij voor het cloel gebruikt zyn, aan de eigeinen teruggeeft.

By de huwelijken in de eerste standen brengt de vrouw een uitzet mede, dat ongeveer de waarde van den bruidschat vertegenwoordigt, welk uitzet het uitsluitend bezit van den echtgenoot wordt.

Men kent in de Lampongs verschillende *huwelyksvormen*, zoodals a. het huwelyk tusschen lieden van aanzienlijken stand met wederzijdscho toestemming der ouders, nadat het aanzoon in den vorm heeft plaats gehad, en waarbij voldoende goederen als uitzet aan het meisje)mede ten huwelyk worden gegeven en al dan niet do volgens de adat voorgescrevene feesten plaatshobben; b. het huwelyk door schaking (nakat), waarvan vooral onder de minder goeoden veel gebruik wordt gemaakt en waardoor wordt voorkomen dat velen Jang ongehuwd zouden blijven. Bij do schaking zyn twee vormen toonderscheidci. Vooreerst de schaking met den wil van het meisje, hotzij met of zonder toestemming harer ouders. Met toestemming harer ouders is de meest voorkomende schaking. De ouders laten het ten genover de kampongenooten voorkomen of zij door do sliaking diep bejeedigd zyn. Geschiedt de schaking zonder toestein mining der ouders, dan zendt de jongeling door tusschenkomst van zyn penjimbang aan de ouders van het meisje enige geschenken, opdat de ouders weten waar zich hun dochter bevindt en daarna wordt dan over den verschuldigten bruidschat onderhandeld. Neermt de vader met don aangeboden bruidschat geen genoegen, of heeft naar zyn meening de aanstaande schoonzoon ten te lagon rang in do adat, dan heeft hij het recht om zyn dochter terug te neinen; verkeert hij echter in do onzekerheid of zyn dochter nog maagd is, dan zal hij, ter voorkoming van schande, in den loofstand berusten. Zoodra de vader den bruidschat heeft aangenomen is de zaak in orde en kunnen de feesten volgens de adat gegeven worden, waar na de huwelyksvoltrekking volgens de Mohani-medaanscho voorschriften plaats heeft.

*Huwelyk
recht
K. 11, 134*

Bij do huwelijken door schaking is do bruid-schat gewoonlijk niet groot on daarbij wordt door do ouclers met de verlangens van hot moisjo rekening gehouden.

Het schakon tegen den wil van het moisjo on zondor toestemming der ouders d. i. mot gewckl wegvoeron, kwam vroeger ineermalen, thans bijna niet mcer voor.

Behalvo voornomcde huwelijksvormon, waar- bij betaling van bruidechat plaats vindt, heeft men ook nog huwelijken, waarbij deze betaling nchterwege blijft. Dit geschiedt als iemand alleen dochters heeft, waardoor zijn geslactit zou uit- sterven, want de dochters guan bij huwelijk over in do familie van hun man. In zulk een geval neemt liij iemand, indien mogelijk eon zijner ver- wanten, als schoonzoon aan. Doze behoeft dan geen bruidschat te botalen en ontvangt boven- dien nog don bruidschat, die aan zijn pepadon verbonden is, indien zijn echtgenooto tot een findere familie of pepadon behoort. Ontvangt hij (schoonzoon) een bruidschat, dan rust op hem de verplichting by do ouders zijner vrouw te komen inwonen en treedt hij in de familie van de vrouw. Do kinderen uit eon dergelijk huwelijk behooren aan de oudors der vrouw en do bruidschat voor dochters uit zulk een huwelijk wordt aan de ouders der vrouw betaaid. Ontvangt de aangenomen- men schoonzoon geen bruidschat, dan blijft hij tot zijn eigon familie bohooren. Wordt zoo iemand later in stede van als schoonzoon als zoon aangenomen, dan komt hij in gunstiger conditie te verkeeren, daar hy dan in de rechten van zijn schoonvader treedt bij (liens overlijden).

Bij het *leviraatshuwelijk*: (kawin njncialang) komt de weduwe, zijnde het eigendom van den man en in het algemeen van zijne familie, in do cerste plaats aan den oudsten broeder, bij ont- stontenis van dezen aan een jongeron broeder. Is do weduwe kinderloos, dan kan. hij haar als echtgenooto aannincen of aan een ander uit- Jmwon, doch liij kan in dit geval vol gens do adat niet ineer dan een bcpaalde kleino som als bruidschat vragcn.

Voorts komt bij de Lampongora het *verwisse*- voor. Wanneer n.l. cone vrouw komt to overliden, heeft de man het recht om eon harer jongero ongetrouwde zusters te huwen, tegen betaling van de helft van den bruidschat, door bem inderLijd voor zijn overleden vrouw beta aid, indien deze kinderloos is gestorven, doch tegen betaling van den vollon bruidschat, indien do o verleden vrouw ecu of meer kind cron heeft ingelaten.

Ten slotte bestaat nog het huwelijk, waarbij do echtgenoot bij de ouders zijner vrouw *komt inwonen* n.l. indien hij niet in staat is om den bruid- Bchat to voldoen, of dien slechts gedeeltelijk kan betaien. Dit inwonen duurt voort totdat do bruidschat voidaan is, waarbij de door den jon- gon echtgenoot to behoeve dor schoonoudors vorrichte arbeid op eon zeker bed rag wordt be- paald.

Bij het *sluilenvan hmwelijken* in den?/teesi *gegoe-* den stand hobben tai van festivoiten plaats, waarbij hot houden van optochten, Jiet inChari on mcnig61 (toumoispelen) een voorname plaats innemen. Ten slotte wordt het huwelijk, nadat aan do verschillende formaliteiton, dio de axl&t eischt, is voldaan, op Mohammedaanscho wijze door den pSnghoeloe voltrokken.

Behalvc het go won e gctal vrouwen n.l. vicr, dat de Islam tocstaat, mag de Lamponger volgens zijn adat ook nog cen onbeperkt getal bij- vrouwen (badoewa) nomen, dio onder do beve- Jon van de wettige echtgenooto het grove werk in het huishouden verrichten.

Van bestuurszijde zijn dikwijls pogingen ge- daan om den bruidschat af te schaffen dan wel te verminderen, ten einde het vroeger sluiten van huwelijken on daardoor een grootere toename der bevolking en de zeclijkheid te bevorderen. In streken, waar de Islam meer aan invloelc heeft gewonnen en waar do adat niet krachtig meer wordt nageleefd, wordt er dan ook toe overge- gaan on lagere djoedjoer (bruidschat) te vragcn ; in t overige deel der Lampons, voornamelijk onder de gegoede standen, worden nog steeds do volgens de adat bcpaalde sommen verlangd, waarbij, zoals bo ven reeds vermeld we rd, ten aanzien van de betaling tai van faciliteiten worden toegestaan. Het huwelijk door schaking biedt de gelegenheid om door betaling van kleine bedragen aan bruidschat een vrouw naar keuze to verkrijgen.

Echtscheidingen bestaan volgens do adat niet • door den invloed van den Islam wordt hiervan wel afgewekon, doch echtscheidingen behooren toch tot do uitzonderingon.

In de streken, waar de Lamponsche adat nog krachtig wordt gehandhaafd en do Islam nog geen wijziging in het huwelijks- en erfrecht heeft gebracht, geldt als regel bij het *erfrecht* het corst- geboortrecht, hetwelk meebreacht dat do oudste zoon de geheelo nalatenschap beheerde, zijne zusteru uithuwelijkte, den bruidschat voor haar ontving, voor zijn jongore broers den bruidschat betaalde, zoodra zij in t huwelijk traden. Deze gewoonte is eonigszina gewijzigcl, zoodat thans de nalatenschap verdeeld wordt, waarbij ech- ter aan den oudston zoon (den penjimbang) het grootste deel toekomt, doze tevens de poesaka- goederen verkrijgt en den bruidschat zijner zus- ters, dio hij uithuwelijkt. Do onroerendo goede- ron, b. v. tuinen, vormen het communaal bezit der familie, in het vruchtgebruik waarvan ieder lid deelt; het recht van verveemding berust echter bij den oudsten zoon of dengone, die hem bij ontstentenis vervangt (penjimbang noewa).

Stcrft een Lamponger zondor zoons na te la- ten, dan treden zijne ouders als erfgenamen op, bij ontstentenis van dozen zijn oudere broeder ; do weduwo gaat in elk geval over op dezen oude- ren broeder en bij ontstentenis van dezen op eon volgendon broor of een ander familiolid. Het ge- slucht van don ouderen broeder mag niet uitster- sterven, waarom do kindoron. die in het nieuwe huwelyk bij zijn weduwo verwekt worclon, beach oudw werclen als te zijn vandonoverledenechtgenoot; do weduwo boheert den door haar overle- den man nagelaten boedel, totdat een harer zoons meerderjarig is goworclen. Do positie van den man in con zoodanig huwelyk, alsmedo dio van den man, die als schoonzoon wordt aangenomen, is eon geheel verschillende van de gewone; nil heeft do man geon vormogens-rechten, daaren- tegen do vrouw wel. Op de kindoron kan de man dan ook geen rechten doen gouden.

Vermaken. Bij festcelijke gelogenhedon vindt (lea avonda het mfinari (dans) plaats, waaraan zoowel meisjes (moeli) als onghuwde xnnanon (mSnganci) deelnamen, die dan getooid zijn

met do kledingstukken en versiersolen. waarop icder volgens zijn pepadon recht heeft. Ondcr Ici- ding van ceremoniecnesters heeft achtorencvol- gons het menari der vrschillende groepen, be- hoorendo tot e6n bopaalde pepadon, plants.

Bij het menari staan de nioc] i'8 in een rij achter elkander, waarbij de meisjes haro vingers voor- zien hebben van zilveren nagels (tanggni), die onderling met kettinkjes verbondcn zijn, terwijl <ie mSnganci's zich ter zijde opstdcn : op de ma at der muziek spreiden de inoeli's tegelyk de a mien recht voor zich uit, la ten doze langzaam fchterwaarts zakkon, oin deze daarna wed er uit to spreiden, waarbij zij de vingers van cn tot elk- nar la ten gaan, en do handen om de poison draai- cn. Bij deze arm- cn handbewegingen worden de voeten niet- verplaatst en blijft het lichaam steeds in dezelfde staande houding; do jongclingen daarentegen verplaatsen hunne voeten, nemen daarbij vrschillende standen en houdingen a an, terwijl met de handen bepaalde bewegingen wor- deei geniaakt. Ook komt, hot voor, dat de nioc]i's bij het menari op koperen borden (talain) staan. Nadal het dansen gcruimen tijd heeft geduurd en de moeli's vermoeid zijn geworden, beginnen do jongclingen en meisjes, op rijen tegenover elkaar gezeten*elkaar beurtelings toe to zingen (ngedia), hetgeen een gcschikte gelegenheid biedt om do meisjes het- hof te maken. Met dit ngfidiS, wordt gewoonlijk tot den inorgcnstond voortgegaan. Hot ngedia bestaat in het reciteeren van pan- toens (bandoen), waarbij dikwijls hetzelfde woord, ter willc van den rijm, achter elkcn regel gevoegd wordt. Gewoonlijk begint een der jongelingen huldc te brengen a an de aanwezige meisjes, hetgeen door een moeli wordt beantwoord. Het ref rein wordt in koor door alien herhaald (ngamiboer).

Ecn soort van tournooispel (nigel) wordt overdag gchouden by bijzondere gelegenheden, zooals besnijdenis, huwelijken, het verheffen tot de pepadon, gevolgd door maaltijden.

Van dobbelspel en hanengevechten is de Lamponger een hartstochtelijk liefhebber. Daaraan word in vroegere tijden door menigcen allcs, tot vrouw en kindrcn, opgeofferd. Aangezien het houden van hanengevechten en dobbelspelen verboden is en allecn voor de laatste bij uitzon- dering vergunningen worden gegevon, ziet do Lamponger zich de gelegenheid benomen aan deze Jiefhebberijen in het openbaar te voldoen.

G e s c h i e d o n i 8. Volgens de overlevering zou do Lampongsche bevolking afstammen van zekeren Lain]jong, wiens nakomelingen met dio van zijne twee breedrcs, Mad ja pa hit en Soeuda, zich zouden hebben opgehouden te Segala Berak, in het tegenwoordige Belalau (Benkoelen). Bij de uitbreiding van den stam zou een gedeelte zich hebben gevestigd te Moeara Doea en Kajoe Agoeng (Palenibang), terwijl een ander gedeelte zich over de tegen woord ige Lampongsche Districten zou verspreic] hebben, waarbij als eerste vestiging de streek aan de Wai Ompoe (zyrivier der Toelang Bawang-rivier) wordt go- noeind. Hier en verder op in de Lain pongs zouden zij eene bevolking hebben aangetroffen, die door hen Boewai Soembing (afstanelingen van foembiug) werd genoemd eii verd re ven yerd. Allcngs zouden de hoofdstammen zich in takken hebben verdeeld, elk een nieuwe stam (Kaboewajan of boewai) vormeind, waardoor

o. a. de Kaboewajan Nocnjai, Soembing en Nocban zouden zijn ontstaan, genoemd naar de zoons en dochter van Monak Pamooka Bagin- da, den hoofdleider cncr volksverhuizing naar de Abong-streken (de Wai Abong is inedo cn zijkaf van genoemde rivier in de tegen- woordige onderafdeeling Sepoeth). Met Aboenger wordt thans een bovenlandor aangecluid, in tegenstelling met Lamponger, iomand uit do bendenlandcn (zie ABOENG).

Het grondgebied door Jeden van dezelfde kaboewajan geoccupeerd, word *marga* (Lani- pongsch miga) genoemd : binnen dit gebied ontstonden na de inoederkampong meerdere kampongs (*tijoeh*) en zich daaruit afscheidendo nederzettingen (*oemboelan*), die aangroeienden en tot tijoeh werden verheven, waaruit dan weder oemboelan ontstonden.

Do stammen zijn onderverdeeld in *soekoe's* (familiegroepen), waarvan er in een tijoeh van 2 tot 10 en meer worden aangetroffen, afhan- kelijk van de grootte van de tijoeh.

De led on van een marga (miga) waren door dezelfde oeconomische en staatkundige belangen vereenigd : de vrschillende marga's vormden iedcr zelfstat]dig een eenheid en stonden vroeger geheel onafhankelijk van elkaar.

De ka in pongs (tijoeh), waarin de vrschillende soekoe's oeconomische en administratieve ge- heelen vormden, gingen van lieverledo, zy 't in mindere mate, zich ook zelfstandig gevoelen, waardoor het migabestuur zich gewoonlijk nlet krachtig tegenover al zijn onderhoorigen kon doen gelden en verplicht was gemeen overleg to zoeken voor het nemen. van gewichtige maat- regelen.

Do eerste stichter van een miga, van een tijoeh, van een soekoe en zijn afstammelingen, zoo mogelijk in de rechte linie, dragon den naani respectievelijk van *penjimbang miga*, *penjimbuna tijoeh* en *penjimbang soekoe* ; zij traden op voor de belangen van de miga, tijoeh en soekoe, cn bestuurden deze in overleg met de oudsten ; hoewel door hunne afkomst de noodige ecr ge • nictende, was hun macht niet van dien aar]t, dat zij als onbepcrkto bestuurders konden optreden.

Op den duur schijnt het voor de penjimbangfi niet mogelijk te zijn geweest om hun erfelijk gezag te behouden ; daarvoor is do volkskeuzo in de plaats gekomen, vermoedelijk eeu gevolg van voortdurende twisten in den penjimbang-tak bij Jiet ontstaan van een vacature tusschen do personen, die hunne aanspraken deden gelden. De op deze wijze tot volkschoufden verkozenen gevoelden, dat, wiclcn zij zich hndhaven, zy Jiiottcinin op den steun der penjimbangs moesten kunnen reken on, waarom zij bij gewichtige aangelegenheden steeds in overleg met dozen han- deldeii.

Omtrnt de geschiedenis van het onderwer- pelijk gewest gedurende den tijd, voorafgaando aan de aan raking van de Lam pongs met het rijk van Bantam, is overigens weinig bekend ; oorJogen en twisten tusschen de vrschillendo kaboewajans kwamen voortd urend voor, o. a. ook ten gevolge van grensgeschillen. Zeer waar- schijnlijk vonde do peper, die in de Lampongs door de bevolking werd aangecl]ant, de voor- naamste reden voor Bantam oin zich met deze streek te bemoeien en er van lieverledo zijn

gezng to doen gelden, hetgeen ann do Lampon- gers geen andero verplichting oplogdo dan do loving van alle door hen aangoplnte popor tegcn een vastgestelden prijs.

Het souverein gezag van de Sultans van Bantam over de Lampongs, dat door zijn ge- brckkige bestuursmiddelen in do binnenlandon goring was, blijkt o. a. uit het vorlconon van den rang van poenggawa, vertegenwoordiger van den Sultan, aan de margahoofden, voorts het op verzoek der kaboewijans go ven van piagSms (lastbrioven), waarin de onderlinge grenzen van do miga's beschreven waren, en waarin dikwijla nog de lastgeving werd opgo- nomen om veel peper te plan ten en deze aan do vertegenwoordigers van don Sultan, paksi ge- heoten, te vorkoopen. Van de ijdelheid der Lam- pongers maakten de Sultans gebruik om him, in ruil voor geleverde peper en geschenken- titels (djsnNgan) te geven zoals pang6ran, kijai- aria ngabdh enz., die later ook konden gekocht worden. De instelling van den pangkat pepadan was almde een gevolg van de aanraking met Bantam.

De invloed van Bantams opperheerschappij deed zich op het inwendige bestuur der Lam- pongers bijna niet gevoelen.

De betrekkingen van de Nederlanders met de Lampongs dateeren reeds uit de tijden der O. I. Compagnie; onze eerste aanrakingen met Bantam- spoedig gevolgd door oorlogen en het slui- ten van handelscontracten, waarbij o. a. het leveren van peper werd bedongen, die Bantam voor een groot gedeelte uit de Lampongs ont- ving, maakte dat in 1668 het fort Petrus Albert 119 te Alenggala (tegenwoordige hoofdplaats der onderafdeeling Toelang Bawang) werd opge- richt in het belang van den peperhandel, welk fort slechts korten tijd heeft bestaan.

In J 684 verkreeg de O.I.C., voor de ten behooove van Sultan Hadji van Bantam gemaakte oorlogskosten het recht van den *uitsluitenden handel* in peper in Bantam en de Lampongs. In 1738 werd aan haar het recht gegeven om dioper landwaarts in, nabij Boeroi Agoeng, een fort te bouwen, n.l. Valkenoog, ton cinde zich do lcvrancio van peper to verzekeren, nadat zij als schidsrechter op verzoek van Palembang en Bantam was opgetreden in een geschil over het bezit van een deel der Lamponga, welk geschil door den Compagnie's dienaar Roinier de KJckr word beslecht; groot waa de invloed van do O.I.C. in dien tijd in de Lampongs nog niet; de bezetting van hot fort bedroeg slechts 10 inaiK/

Het zich meugon in een troonsopvolging in Bantam, waanloor Aria Adi Sontiko als Sultan door de Compagnio werd bovestigd, had ton govolge, dat cloze in 1751 erlcende het Bantam- 8cho rijk van de O.I.C. in Jeen te hobbon ontvan- gen, waarbij de Lampongs aim ons werden af- gestnai). Veol macht cchter heeft de O.I.C. ook dnnia or niet uilgeoofoend, zelfs bleven de ver- ho ud in gen van d O Lampongs met Bantnin be- Htaan. Toon eindelijk, tongvolgve van de Euro- peesche oorlogen in het laatsl cir 18do eeuw, do lnnel gestremd was en talrijke zeeschuimors, mot medchulp der Engellschen to Benkoelon, do Lampongs afvallig maakten, was cl it gowest gohel aan zich zelf overgelaten. Bantam had zijn gezag verloren en de Lampongs

konden door allorloi vroomde gelukzoekora wor. don geiexploiteerd, torwyl oudo vooten tusschen verschildonc volksdeelon weder optraden, waar- door bloeicige oorlogen ontatonden, waarbij een doel dor bovolking zich met do zeeoovers verbond, dio het land afliopen en tai van lieden doodden of wegvoerden.,

Na den val van het Bantamsche rijk in 1808 werden de Lampongs door Daendels onder het onmiddellijk gezag van het Gouvernement gesteld; in het Toelang Bawangsche (Noordelijk deel) werd toen een versterking opgericht. Nadat wij de O.I. bezittingen van de Engelsen hadden teruggekregen, gingen de Lam- pongers organiek tot de residentie Bantam be- hooren en werd aldaar in 1817 een Asiaatent- Resident geplaatst te TSlobkStong; in S6- mangka word in 1818 ons gezag ook^vertegen- woordigd door een Assistent-Resident, die in 1820 vervangen werd door een Inlandsch pathi, ondergeschikt aan den Assistent- Resident te T6lokbetong, terwijl in Toelang Bawang sedert 1818 Dubois ala Aasistont-Resident optrmd, die eerst geplaatst to Menggala, later in verband met Palembangse onlusten dieper het binnen- land in, te Boemi Agoeng, gedurende jaren als besturend ambtenaar werkzaam is gebleven.

Die Europeescho ambtenaren voerden het bestuur over de be volkin g in overleg met de marga- hoofden, door wier tusschenkomst ook de bevelen van het bestuur aan de bevolking werden overgebracht; wat de rechtspraak betrof, waren deze margahoofden bevoegd kleine overt red ingen met boeten te straffen, terwijl de zware overt redingen en misdrijven door een rechtbank (proatin), waarin de ver- schillendo jaargahoofden zitting namen, en voorgezeten door den besturend ambtenaar, werden behandeld.

Nadat in 1829 de Lampongs tot een zelfstan- dige assistent-residentie waren verheven met Tarabangi (gelegen in Sepoetih, ongeveer in *t midden van hot gewest) als hoofdplaats, trad Dubois als hoofd van het bestuur op. In 1832 ging het Gouvernement er toe over, central© inlandsche vertegenwoordigers to benocmen, n.l. vijf bezoldigde districtschoofden, waarvan 2 in Toelang Bawang, 1 in Sepoetih, 1 in Tfifok betong en 1 in SQmangka. Na het overlijden van Dubois in 1834 vond do Regeering .in verband met do noodzakolijkheid om voortdurend gewapend togen inuitors op opstandelingen op to trekkon, in 1835 het boter, het burgerlijk bestuur op te dragon aan een civiel en niilitair gezaghebber. In 1850 werd de zotel van het bestuur naar TClokbStong vorlegd, waar een bohoorlijko redoute voor do vordccliging werd gebouwiL-?.-^

Omtrent de *politieke bewegingen* van 1817— 1856 wordo vermeld, dat deze zich beperkten tot do bcide hoekon der Zuidkust van het gewest n.l. de streek on den berg Radja Basa (tegenwoordige onder-afdeeling Kalianda en deel van Sekampong) en een deel van Sfimangkft; tus- schen do gebeurtonisson in deze twee stroken bestond geon verband.

Toen in 1817 een Nedorlandsch ambtenaar te TfifokbStong was geplaatst, kwamen volks- hoofden uit den Zuidoosthoek van het gowest klagen over afpersingen on knovelarijen van Kadeti Intan, woonachtig in do kainpong NCgara

Ratoe. Doze Radon In tan was van vaderszijde een Bantamir, had een Lampongsche nioeder, naar zijn beweren van zeer hooge afkomst, n.l. afstammende van Dara Poetih. Voor den val van het Bantamsche rijk had de Sultan hem een anibi in het Zuiden van de Lampongs geschenken; daarmede niet tevreden, vormde hij het plan om zich van Bantam onafhankelijk te maken en heer der geheele Lampongs te worden; hij sloot daartoe een verbond met Linggische zeeroovers en trad met hen als lieerscher op. Daendels wilde van Raden Intan's in vloed party trekken tot handhaving eener wettige orde van zaken en benoemde hem tot Kolonel en Prins-Regent der Lampongs. De hem toegeschreven invloed was echter zeer overschat; zijn gezag strekte zich niet verder uit dan in de streek tusschen den Varkenshoek en de uitwatering van de Sökainponggrivier.

Naar aanleiding van de ingekomen klachten trachtte de Assistent-Resident te Telokbitong in 1817 Intan tot betere gevoelens te brengen en besloot de Regeering zelfs hem een klein pensioen te geven zoolang hij zich rustig zou houden en hem te erkennen als hoofd zijner marga NCGara Ratoe; aangezien zij echter weigerde hem als prins-regent der Lampongs te bevestigen, hi eld Intan s)jodig weinig reke- ning met de ontvangen vermaningen en ging voort met hot doen van afporsingen in den Zuid-Oosthoek van het gewest. Aan voorstellen om Intan uit de Lampongs te verwijderen kon in verband met den in 1825 uitgebroken Javaoorlog niet worden voldaan, daarom werd den Assistent-Resident voorgeschreven de zaken voorloopig te la ten zoals deze waren; de gezaghebber besloot nu zich met een kleine militaire macht naar NSgara Ratoe te begeven om Raden In tan op te lichten. Ter plaatse aangekomen werd In tan over zijn aanhoudend wangedrag onderhouden en hem gelast naar T'lokbetong te volgen. Inste van hieraan te voldoen, werd het detachement des nachts door den vijand aangevallen, waarbij de Assistent-Resident werd gedood. In tan, geen dadelijken tegen stand meer duchtende, heerschte nu naar willekeur, daarin door verschillende hoofden bijgestaan. Na eenigen tijd stierf Raden Intan, een zoon Raden Iniba Kasoema nalatende, die spoedig in de roj van zijn vader trad en eveneens een vijandige houding tegenover het Gouvernement aannani.

Gedurende den Java-oorlog (1825—1830) be- etond er geen uitzicht om de noodige troepen van Java te verkrijgen, ten einde de nederlaag van 1825 te kunnen wreken. Eerst in 1832 ver- kreeg de Assistent-Resident o)drin gen d ver- zoek de verlangde militaire macht, waarmede tegen Kasoegian en Nfigara Ratoe werd opge- trokken. Tegenstand werd niet ondervonden, de kampongs waren verlaten, de be won era gc- vlucht. Niet lang daarna begon de vijand een tersterking genaard „Ra(ljagepeli- te bouwwei) P een der Noordhellingen van den Radja Basa, terwijl de met ons bevriende kampongs Wai Orang en Radja Basa voortdurend van do benden van Raden Im ba Kasoema te lijdten hadden. Een nieuwe expeditie word uitgerust, doch had geen succes; eerst nadat van Java versterking was verkregen onder Kolonel Elout, slaagde m)len er in, Radjagepeli in 1834 te nemen. Iniba en twee zijner voornaamste medeaan-

voerders wisten naar Lingga te vluchten, doch wrclen door den Sultan van Lingga nun het Gouvernement uitgeleverd. Daarna was ge- durante een vijftiental jaren de toestand in het Zuid-Oostelijk deel der Lampongs vrij rustig, maar daarna begonnen de woelingen weder. Muitclingen, onder wio Hadji Wachia, Wah Mas en Loeroe Satoe, kwamen in 1850 van Bantam naar do Lampongs, stelden zich met een zoon van Radja I in ba Kasempa, naar zyn g root vader Raden In tan genaamcl, in verbinding en brachten do oude verineende gricven weder te berde. Spoedig sloten do marga's Negara Ratoe en Dantaran zich bij de oproerige bewe- ging aan, gevolgd door tai van kampongs van de marga Wai Orang; de kampong Wai Orang bleef evenals in vroeger jaren trouw aan het Gouvernement, had daardoor voortdurend aan- vallen van den vijand te verduren en werd door dezen ingesloten. Het hoofd der marga Radja Basa met name Singa Branta speelde hierbi con dubbelzinnigo rol.

Een expeditie, in 171 tegen de opstandelin- gen uitgezonden, had in zoover succes, dat do versterking Meramboeng in hare handen viel en tai van kampongs verbrand werden; het mocht echter niet gelukken Wachia, Wah Mas, In tan en hunne verwanten, die zich in het bosch verscholen hielden, gevangen te nemen, zoodat de rust nog niet voorzekerd was. Inmiddels had Singa Branta de zijde van Raden In tan geko- zen, terwijl vele uitgewekenen uit Bantam den aanhang van Wachia vergrootten.

De Gezaghebber Kohler die in 1853 in de Lampongs was opgetreden, trachtte langs vre- delievenden weg de onderworping van de hoofd- personen van den opstand te verkrijgen, hetgeen hem echter niet gelukte. Alsnu werd in 1856 een groote expeditie onder bevel van kolonel Walsion uitgerust, die deze streken voor good zuiverde van de slechte elementen, die er gedurende een halve eeuw de overhand hadden. Raden Intan, de laatste van zijn geslacht, tot in zijn schuilhoeken vervolgd, werd door een inlandsch hoofd, een persoonlijken vijand, af- genaiaakt; Singa Branta gaf zich over en werd verbannen.

Gedurende Jiet tijdperk 1817—1856 deden zich in Seinangka de volgende politieke ge- beurtenissen voor. De eerste daar geplaatste vertegenwoordigers van het besluit Lraden zoo eigendunkelijk op, dut klachten van do b(- volking te TClokbelong inkwamen en zich van lieverlede eenige hoofden aan ons gezag on) - trokken. Als Jioofdrustverstoorder deed zich de paksi van Bin a wan g en dienH ondergc- Echlakte, Batin Alangoenang, hoofd van de kampong Taratas, kennen, die in verzoet tegen hel bestuur kwamen en zelfs in 1828 bet ge- borgte overstaken om onze sterkte te T6Jok bfitong aan te vaJlen. Nadat deze poging van den vijand was afgeslagen, werd langs vrede- lievenden weg getracht om den paksi tot ondr- werping te brengen. Dit gaf echter geen blij- vendo resultaten, waarom in J 832 de in de Lampongs aanwezige militaire macht van Java gedeelJelijk voor een bezoek aan SCMangka werd bestemd. Op een te Bornei belcgdgc ver- gad cri ng van al de opgeroepen hoofden, waar Batin Mangoeuang niet verscheen, word een

aantal dezer hoofden gvangen genomen, waarna togon Mangoenang word opgetrokken, die zich op cen der huvcrluggen van den Kiczorspiok had versterkt : eerst na een tweede poging slaagde men er in deze sterkte to nemen, waarna do vijand vluchtte. Batin Mangoenang stierf in 1833 en were! opgevolgd door zijn zoon Mangkoe Negara, die het verzet, door zijn vader begonnen, voortzette, vooral in 1837. Aangezien do Regccring het niet noodig vond om een krijgsinacht to zonden, doch voorschreef om van politiemiddelen gebruik to maken, zocht de gezaghebber toenadering met do weer- spannigen; met sommigen gelukte hem zulks, doch Mangkoe NSgara onderwierp zich niet. In de volgende jaren word voortdurend met hulptroepen tegen den vijand geageerd, wuden tai van kampongs verbrand, doch steeds wiston de aanvoerders der muiltelingen to ontsnappen. Nadat de Civielo en Militaire Gezaghebber Kohler in de Lampongs was opgetreden (1853), had deze een samenkomst met Mangkoe NSgara, zonder dat bepaalde resultaten werden bereikt, hetgeen eerst gelukte in 1856, toen een deel van de van Java gezondene militaire macht in SSmangka begon te ageeren. Mangkoe Negara was voor do aankomst dor troepen reeds aan een ziekto overleden, zijn hoofdkanipong Boemi Ratoe we rd verbrand, terwijl tai van zijn medestanders we rd on gvangen genomen. Al do hoofden van Sfimangka zwoeren nu trouw aan do Regeering.

B e s t u u r. Na 1856 kon het bestuur, nu in het Zuiden van het gewest overall de rust ein- delijk was teruggekeerd en do geest dor bc- volking niets te wenschen liet, intensiever in het belang van land en volk werkzaam zijn, waardoor do welvaart steeds toenam.

De Civielo en Militaire Gezaghebber we rd in 1857 door een burgerlijk Resident vervangen, aan wien 7 Controleurs voor de verschillende best u ti rssoorten werden toegevoegd, die in hun bestuurstaak door bezoldigde inlandsche Districtshoofden werden bijgestaan.

Als eigen hoofden had de bevolking nog Btodcy de niftrgn-, do kanipong- en soekoe hoof- doi), aan wio de rechtmacht was toevortrouwd, doch die daarvun zoodaunig misbruik jnaaklen, dat (lo klcine man er dagen reizens voor over luiti om zich te Telokbdtong bij den Euro- pccHchen Gezaghebber te beklagen over gele- den onrecht, onlvrcmding, niooi'd of knove- larij en om recht bij hem to zoeken. De beatu- rende ambenaron trnden dan ook lusschon* boido om vlug cn kosteloos rocht to vcrscliaffen; van licvedcdo ging het bcctuur or too over, zeer tegen den zin dor soekoe- en kajnpng- hoofden, om de rechtsruacht over te dragon aan reehtbanken (proatin), dio op gezotte lij- den op do hoofdplaatscn (ler afdeclingen zit- t. ing hielden, onder loiding der controlours, wftarby niet nicer do straffen van uilge- Bprokon, door do volksinstellingen voorgcschro- ven, doch dio van onze algemeeno verorde- ningen.

In het tijdvak 1817—1856 hadden do margahooften, door het bestuur ateeda als feitelijkto machthebbenden erkend, in het grootato ge- declto tier Lampongs van lievorlede hun gezag verloron. Dit was een gevolg van hot strovon van do sookochoofden om geen hoogero hoof-

den bovon zich to hebben, welkc noiging door do bevolking gesteund we rd, die gname direct door ons bestuurd wenscho to worden, ver- moedlijk om ook de afpersingen van de zijde dor margahooften to ontloopen om tevons om minder gecontroleerd to worden. Zoo licet het bestuur do margahooften uittatervon dor bij overliden of aftreden der titulariszen geen opvolgers to erkennen, doch gaf het tevons aan do kamponghoofden een zoodanige, niet met de volksinstellingen overeenkomende, po- sitie bo ven de soekoe hoofden, dat deze laatsten zich daarover ontvreden betoonden. Bij de verkiezing der kamponghoofden, die nu door de bevolking geschiedde, verloron de soekoe- hoofden steeds meer hun leidenden invloed.

De Gouvernements-Districtshoofden vormden in strijd met de instructie van 1846 niet meor den schakel tuaschen het Europeesch- en het dorpsbestuur : feitelijk werden zij gbruikt om na te gaan of de bevelen van den besturende ambtenaar werden opgevolgd, zonder zelf bevelen aan hoofden of bevolking to geven.

Over deze omstandigheden we rd in 1879 een reglement tot re gelin g van het rechtswezen in deze residentie ingevoerd, waarin met de op de ad at berustende rechtsbedeeling gebro- kon word : het eigen strafrecht der Lampongs we rd afgeschafft om plaats to maken voor de door hot Gouvernement gegeven voorschriften van strafrecht. Van het burgerlijk recht daar- entegen rogelt het Reglement alleen de rechts- pleging, niet het recht zelf. In dit reglement wordt van margahooften en bandars (die eenigo willekeurig bij elkaar gevoegde kaboeuwajans onder zich hadden) niet gesproken, dezen wer- don dus door de Regccring niet meer erkend : de bezoldigdo Gouv. districts hoofden heeten nu *dimang*, tredou bij het nieuwe rechtswezen' als *djaksa* op en hebben geen bevoegdheclen dan die voortspuitende uit opdrachten hun door do controleurs te geven. Voor iedere standplaats van een controleur, n.l. te andjong K&rang, Kota Agoeng, Kalandi, Goenoeng- Soegih, Sockadana en Menggala, werd 6en de man g bonoemd.

Bij Ind. Stb. 1879 no. 167 werd een hoofde- lijke belasting op de mannelijke inlandsche bevolking ingevoerd, waarbij het gezag der kamponghoofden werd bevestigd door hun de inning der belasting op te dragen tegen 8 % van de ontvangst als collectcleon.

Na do afschaffing van het margabestuur, deed zich, daar do demangs hoofdzakelijk als inlandsch Officior van Justitie werkzaam wa- ren on aan hot bestuur woinig deelnaincn, al Bpoedig het geinns gcvoolen van een goeodn band tuaschen hot Europeesch en hot Inlandsch bo- sLuur. Door conige hoofden van Gewestolijk Bestuur werd dan ook oin de aanstelling van bezoldigdo onderdistrictshoofden verzochto, waar- aan echter om financieelo redenen toet niet kon worden voldaan. In 1912 (Ind. Stb. no. 233), gowijzigd bij Ind. Stb. 1916 n°. 208, word eindelijk tot de invoering van een be- hoorlijk ingericht Inlandsch bestuur over- gegaan, nadat sinds 1909 proevon in dien zin waren genomen. Bij dio rogeling worden aan- gcsteld districts- en ondenliarictshoofden, aan wio bij Ind. Stb. 1913 no. 709 do titel word gegeven van demang on assistent-dCmang, voor

welk botrekkingen gaarne afstaiuincingen van do vroegero inargahoofden worden gonomoi, indin zij toonen voldoende bekwaamheid en geschiktheid to bozitten.

In 1909 waren do noordlijksto controle-afdeelingen, n.l. Scoeith, SSkampong en Toelav g Ba wan g tot 66n nfdceeling, genaidd Scoeith-Toolang Ba wan g, verccnigd onder Assistent-Resident met standplaats Gocnoong Soogih, welke afdeeling vordcekl was in de drio hierboven genoende onderafdeelingen, waar van de eerste bestuurd door den assistent

resident, do beide andere door een oontroleur. In 1912 werden do afdeeling Ommc-landen van T61okbetong, de hoofdplaats Telokbetong, de afdeelingen SGmangka on Kamintang samengvoegd tot d6n afdeeling, genaamd T'ok b(Stong, onder den Resident, met verdeeling in do onderafdeelingen Telokbetong, Kota Agoeng en Kalianda, iedcr behebber.

In 1883 werden tengevolge van de uitbarsting van Krakatau (27 Augustus) gepaard met een vloedgolf do kuststreken oin de Lampong- en Semangkabaaï zwaar geteisterd, waarbij duizende inlanders ontkwamen en tai van kainpongH met aanplantingon werden vernield.

Vooral gedurende de laatste vijftien jaren heeft het go west zij ontwikkeld ; het aantal ondernemingen met koffie- on rubber-aanplantingen nam geregeld toe, hoofdzakelijk in de onderafdeeling Telokbtong, van welke bedrijven echter het welslagen geenzins nog verzekeerd schijnt. Voorts werden bestaende wegen verbeterd, nieuwe nangelegd, bruggen in de hoofd- wegen gedeeljk vernnngden door pernianente.

Zoals onder den economischon toestand reeds is medegededd wordt de communicatie met Java geregeld onderhouden door do Kon. Pakotvaart Mij., welke stoomers wekelijks te Telokbetong- of in do Oosthaven bij Pandjang komen en tevens Kalianda en P'ota Agoeng (Semangkabaaï) aandoen, terwijl MSnggala wekelijks door verschillende stoomers gemeenschap met Batavia en Palembang heeft.

Do hievoren besproken Oosthaven, aiwaar de spoorbaan naar Tandjong Karang begint, is een natuurlijke hnd, door koraalriffen ontstaan en voldoende diep voor groote Btoomschepen.

In 1905 werd op de terreinen nabij Gedong- Tataiin (土 27 K.M. westwaarts van Mokbetong) met een kolonisatie van Javanen begonnen, ten einde een toename van de gerango bevolking van het gewest to verkrijgen. Tot 1911 geschiedde i een en ander met firkanpanten a.lt. Zij is in den rengenlij tot Ngabang voor kleino stoomers bevaarbaar, anderw slechtH tot Tandoeng Poetoes. Zijrivieren zijn: <lo Bah it, Belie, Mfinjoekoi, B816ntjan, Singa, SSpatah on do Bfintawan. Het land is borgachtig en door vele rivieron doorsneden ; het wordt voor vruchtbaar gelhouden, doch de bevolking trekt er weinig partij van. Good en diamant on word en in Landak aan ; * ... ; jgetroffen ; hoofdplaats is Ngabang, ziedelcstklippen wo rd on in het gebergto gevonden. Do

L7eraturw ; Tijdschr. v. Ned.-Indie, 1847, I, biz. J, 121, 249 ; 1852 I. b] z. 245, 309 ; 1856, II, biz. 347 ; 1857, I, biz. 1, 89 ; 1874, II, biz. 122, 325 ; J 875 Maartaflevering Raden Jntan, — W. A. van Rees, /普hia, Taykong en Amin, Rott. 1859.— Bydr. t. T. L. on V., Nieuwe Sorie IV, 186], 174-68) graphische en geographische beschrijving der Lampongsche districten. Bijdr. T.,

L. en V. van N. I., nieuwo volgrocks, Deel IV, 1861, biz. 69, 114, 123. — H. do W'ro, Onze Indischo Financien, nieuwe reeks aantekeningon V> / (corste gedceltc), 1882. — Horst, Ind. Gids, 1880* I, biz. 971. — Verbcek, Topogr. on geol. schrijving van Zuid Sumatra, Jaarb. v..h. wezen 1881, 1887 en 1888. — Vordennan, Eigen Haard, 1884. — Harrcbomec, Bijdr. t. T. L. V., (. IVe Soric 1885, X, biz. 37) . — Aelstra, Ind. (; kls-J888, . I biz. G67 on< 1892 I, biz. 7-78 ; ^ Helfrich/ Bijdr. t. T. L. V. 5e SerioIV. 1889f biz., 515, J V. 1890, biz. 517. — Doeff. In de grens-landen dor beschaving, 1896. — Hissink... Tijchsclicr, Ind. T. L. V. 1904, dec? XLVII, biz.--69/-- Rapport nopens den aanleg van Staats- - siloorwegen in Zuid.Sumatra (2 deelen en 1 deel] kaarten), Batavia, Landsd rukkerij 1911. — * Sohetskaart van de residentie Lainpongsche

Diatricton, schaal 1 : 200.000 v/d. Topograf. in-richting Batavia 1911. — Nota nopens de bosch-roserveoring in de residentie Lamp. Distr. door S. P. Ham. Boschbouwk. T. „Tectona", deel VI, afl. 1. — A. Coomans. De economische ontwik- keling der residentie Lampongsche Distr.- Tijdschr. Bin. Best., Jg. 1915, pg. 243. — Dr. R. Broersina, De Lampongsche Districten, 1916, Batavia. Dr. E. B. Kiclst-ra, De Lampongs, Onzce Eeu.w, Jg. 15-(1915)nrdeah2 — P. H. v. d. Besluit van residenthe Bruyn öv'ërdo Lämpöngs in 1817, *S Graevenhage 1917.

LAMTARA (? JAV.). Zie LEUGAENA. LANCETVISCH. Amphioxus (Branchiostoma). Dit dior vormt een overgang tusschen de Man tel-dieren on de Gewerveldo dieren, waarmede het een onder het ruggemerg loopende, uit cellen opgebouwde en tot steun dienende streng, de zoo-genaande Chorda, genieen heeft, die bij de Gewervelde dieren evenwel slechts bij het embryonale dior goed ontwikkeld is en door de zich uit of oin de chorda ontwikkelende wervelkolom meestal verdrongen wordDit diertjo Jeeftin hot zand en komt in alle gematigde en warme zeeon, ook in don Indischen Archipel, voor.

LAND- EN TUINBOUWHOEVEN. Zio AGRARISCHE WET.

LANDAK. Land besc hrijving on. Onderafdeeling van de ufdceeling Pontianak dor residentie Weslerafdcclung van Borneo, bevattendo het gelijknaniigo landsehap, dal ten N. grenst aan Sambas en Sanggau, ten O. aan Sang- gau en Tajan, ten Z. aan Pontianak on ten W. aan Pon tian ak en Mampawa met oppo- vlakte vn.n ongevooer 8910 K.M.* Het wordt go- vormid door Jct Btroonigebied der Landakri- vier, dio onls)ringt op do grens der afdeeling Sambas, op den G. Bajang, oi)bij Pontianak in do k n p n t e n a l t. Zij is in den rengenlij tot Ngabang voor kleino stoomers bevaarbaar, anderw slechtH tot Tandoeng Poetoes. Zijrivieren zijn: <lo Bah it, Belie, Mfinjoekoi, B816ntjan, Singa, SSpatah on do Bfintawan. Het land is borgachtig en door vele rivieron doorsneden ; het wordt voor vruchtbaar gelhouden, doch de bevolking trekt er weinig partij van. Good en diamant on word en in Landak aan ; * ... ; jgetroffen ; hoofdplaats is Ngabang, ziedelcstklippen wo rd on in het gebergto gevonden. Do

序s.

/ [si次s 灯个冷小/2、广] .X.J) J 点们"日

弓" j j 农撰* w/

..官匕 h

s/(人d* ■

y " 3"

• : —

""

B e v o l k i n g. Do bevolking bestaat uit Malaiers, Dajaks on Chinezen on bedroog op ulto 1915 ± 53.650 zielen, waarvan ± 46.500 Dajaks, ± 5300 Maleiers on 1850 Chinezen on andere Vreemde Oosterlingen. Aan haar hoofd staat een radja mot den titel van Panembahan, die met rijks-grooten (mantri) de bevolking bestuurt. Ten einde de afpersingen, aan welke do Dajaks in Landak, — cvenals in de meeste landen op Borneo's W.kust — van de zijde hunner Malcisco overhcerschers bloot stonden, zooveel niogelijk te beperken, word in het contract van 1883 een aantooning opgenomen van de belastingen, welke do radja en mantri's van hen niocht en hoffen ; hotzelfde is ook voor de Mfleischo bevolking gedaan.

Zeer belangrijk gegevens over de ethnographic der Dajaks van Landak vindt men in vor(handelingen van M. C. Schadee, in de Bijdr. T. X, V, 1903, p. 321—344; 1904, 532—477; - x 1905, p. 489—513; 1906, p. 207—228 on p. 616 —647; 1908, p. 101—127, 1910, p. 390—489 ; eel G6 (1912)/p. 274—302.; deel .68 - 91), 237—244 ; p. 497—SOl'ecl 69-(1914), p. 130—139. ,

Geschiedenis. Landak schijnt oudtijds een onderhoorigheid van M&djapahit op Java te hebben uitgemaakt. Na den val van dat rijk zou het onder den naam van Angrah batoer een tyd lang onafhankelijk zijn geweest; doch later kwam het onder de suprematie van Soekadana, <laama van Bantam (1699). In 1778 stond de sultan van Bantam zijne rechten aan do Comp. af, <ic een post te Ngabang vestigde, doch in 1791 werd in opgef. Na het herstel van het Ned. gezag werd in 1818 te Ngabang weder een klein garnizoen gelegd ; een contract van 30 Nov. 1822 gaf nan hot Ned. Gouv. rechten op de goud- on diamantmijnen, waarvan het beheer het volgende jaar geheel door dat Gouv. word overgenomen. Dit gaf echter verlies ; do mijnen werden aan den Radja teruggegeven on do militaire post wero! ijjgotrokken (1827). Herhaaldelijk werd later regelingen jnet hot zelfbestuur van Landak geïroffci), zooals in 1831, 1844, 1859, J 883, lantstokkour on bekrachtigd bij Gouv. best van 15 Jan. en 4 J uni 1912 now. 75 on 32. Dit laatste contract JH geheel ingericht overeenkomstig de nieuweroijnrcit contracten met zelfbesturen gehuldigde bcginselen o.a. itizake landschapskassen on do civiele lijst van de led on van het zelfbestuur. Een LandschapskHh bostuut overigens in Landak reeds sinds 1906. Bo waardigheid van pan Cm ba- han wordt sedert cinde 1900 tijdelijk waargeno- jnen door den eerston mantri Pangdran mng- koc boeini Goesli Boedjong, in afwachting van hot berceikon door den aanstaanden bestuurder Goesti Abdoel Hamid van den gevorderden leef- tijd. In 1912 en 1913 had eenig verzet plants naar aanleiding van con nieuwo regeling op do inning van don hasil. In 1915 werd de orde een oogenblik verstoord in verband met een poging door een Maloier on con Dajksch hoofd in hot werk ge- stold on een verbnnen lundsgroote tot panfini- balian te verlieffen.

LANDAK (MAL., JAV., SOENC.). Zio STEKEL-VARKENS.

LANDBOUW. Ecu nlgcmen artikel over dit onderwerp schijnt overbodig; bij do beschrij viug der vorschillonde cultures wordt, voor zooveel

noodig on het bestek dit toelaat, alles bchan- dold wat op den landbouw, in verband met hot speciaal besproken product, betrekking heoft. Er ino^c dus naar die beschrijvingen verwozen worden, alsincde naar het artikel ONT- GINNING.

Behalvo den landbouw, die door de inlandsche bevolking op hare eigen gronden en voor hare eigen rekening wordt gedreven, worden op groote schaal cultures voor de wereldmarkt uitgeoefend, meest door Europeanen of andere vreemdeonder- nomers. Ook daarover raadplege men de ver- schillende artikelen, over dio cultures handel- do. Dceze ondernemers kunnen in het bezit komon der voor dien land bouw benooidige gronden door te beschikken lietzig over Particuliere l a n d e r i j e n (Zio aldaar), hetzij door woeste gronden van hot Gouv. te verkrijgen in erfpacht (zie AGRARISCHE WET) of huur (zie LAND- VERHUUR), hetzij door gronden te huren van de inlandsche bevolking (zie OVEREENKOM- STEN), hetzij door in de Vorstenlanden op Java gronden van de vorsten of grooten te huren (zie VORSTENLANDEN). Ook in de Buitenbezit- tingen zijn verschillende vorsten of hoofden er toe ovorgogaan oni voor langen tijel, vaakopgroote schaal, gronden aan ondernemers afstaan (zie LANDBOUW-CONCESSIONEN IN DE BUI- TENBEZITTINGEN). Voor het vestigen van fabrieken en an dore inrichtungen tot het bewerk- en van do landbouwproducten kan grond worden afgestaan in opstal (Zie aldaar); ofschoon het Reg.-regl.(art.G2) in het algemeen het afstaan van grond in eigendom door het Gouv. verbiedt (Zie GROND, RECHTEN OP DEN), kan echter voor liet oprichten van inrichtungen van nijverheid daarop con uitzond oring wo rd on gemaakt. Einde- lijk worden, vooral op Java, door ondernemers ovoreenkousten met de ini. bevolking gesloten, waarbij deez, zonder den ondernemers de be- schikking over hare gronden te gowon, zich verbind t tot het kweeken en leveren van zekere procl ucten ; ook hie rover zie men onder OVEREEN- KOMSTEN.

Het Nederlandsch-Indischo Gouvernement heeft do volgende landbouwondrcmcing on in boeher, die minder als xploitaties zijn bedocld dan wel als proefondrcmcingen tot bestudeering en aanmoediging van de verschil- londe cultures, maar die toch commercieel worden gedreveii. Deze zijn:

1) Do Gouvornicnts kina-onclrcmcing. Zie KINA, biz. 322—323.

Deze is gclegcn in de Preangcr in don o in trek van Tirtasuri en staat ondoor het omnidccUijko toezicht van don Directeur van Land bo uw, Nijvorhooid on Handel. Het be hoc r wordt ge- voerd door een directeur, bijgestaan door een ondoor-dircuour, een botanist en twee tijdelijko analisten, bonovens door administratief per- soncel. De onderneming plant de beste soorten van kina aan en oogst deze, waarna zij voor dcji afvoer naar do kinafabriek bo re id worden. Aan de onderneming is een Gouvernements Kinaproofstation verbonden ; de daar te ver- richten wrkzamnheclon zijn opgedragon aan het wetenschappelij personeel der onder- neming. Hot op do Gouvernements-kina- miderneming vci'krogo!i on voor uitbroiding der aanplantingcii van die onderneming niet

bonooidgdc zaad wordt sedert 1883 op daartoe aangegeven tijdstippen in het openbaar verkocht.

2) De Gouvernements-gStah-pertja onderneming. Zie deel I bladz. 783.

Deze werd in 1901 te Tjipitir in de Preanger opricht ten einde een toevlucht te verkrijgen voor den gStah pSrtja leverenden boom, welke tengevolge van de inlandsche pro-ductwinning uit do in het wild groeiende boom een groot gevaar hop te worden uitgeroerd, waardoor hcl voortbestaai dor onderzeescho telegraafLabels in ernstig gevaar zou worden gebracht. Het beheer wordt gevoerd onder onmiddellijk toezicht van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel door een directeur, die tevens directeur is der Gouvernements-Caoutchouc onderneming te Langsa in Atjeh. Ook de Gouvernements getah pertja aanplantingen te Blar^n, Kemoetok en Sawang-gasti (Banjoemas) staan onder den directeur der Gouvernements gotah-pertja onderneming.

Er is op de onderneming een proeffabriek voor de bereiding van getah-pertja uit de bladeren in working. Het product van die fabriek wordt sedert eenigen tijd in Amsterdam en Rotterdam geregeld in het openbaar door tus-schenkonist van de Nederlandsche Handel-Jaatschappij bij inschrijving verkocht.

3) De Gouvernements-caoutchouconder-neming, die zooveel genoemd werd. Do buiten-gewoon gunstige resultaten elders verkregen met do cultuur van Hovea hebben aanleiding gegeven tot het oprichten van de Gouvernements-caoutchouc onderneming te Langsa (Atjeh), eenedeels om de belangrijke voordeelen, die hiervan door het Gouvernement kunnen worden getrokken, anderdeels om den partikulieren landbouw tot voorbeeld te strekken. De directeur der Gouvernements-gfatah-pSrtja onderneming te Tjipetir is tevens directeur van deze onderneming.

4) Cultuur van caoutchouc leverende gewassen op het eiland Noesa Kembangan (Banjoemas).

Op het eiland Noesa Kembangan zijn door het Gouvernement door middel van dwangarbeiders uitgestrekte aanplantingen aangelegd van caoutchouc leverende gewassen, die thans in volle exploitatie zijn. Zij staan onder beheer van het Departement van Justitie. Do technischo leiding is in handen van een adjunct-directeur. Zie nog DOMEIN VAN DEN LANDE Deel I, biz 634 en STRAFSTELSEL LANDBOUW DER INLANDSCHE BEVOLKING (BEVORDERING VAN DEN). Tot het jaar 1905 had ala begiusel gelden, dat de landbouw der Inl. bevolking een zaak was, die in handen moest blijven van de ambtenaren van het Binnenl. Bestuur. Een groote moeilijkheid was echter, dat deze ambtenaren, hoe goed overigens ook bekend met de verschillende ondoordelen der Inlandsche volkshuishouding, overal algemeen geenerlei landbouwtechnische kennis bezaten. De Regeering erkende dit gebrek door de oprichting van een afzonderlijk Departement van landbouw, aan hetwelk in de allereerste plaats tot taak werd gesteld het beramen van maatregelen, waardoor aan den Inlandschen landbouw blijvend moet bevredigende resultaten konnen worden verzekerd.

Sedert de oprichting van het Departement zijn reeds veracheidene van die maatregelen getroffen; de voornaamste er van zijn:

- a. de invoering van landbouwonderwijs;
- b. do inrichting van een voorlichtingsdienst van den landbouw;
- c. verspreiding van beter zaaigoed.

a. *Landbouwonderwijs.* Ten einde do verspreiding van landbouwkundige kennis onder do bevolking zoo doeltreffend mogelijk te doen zijn, kon niet worden volstaan met het geven van landbouwonderwijs aan expresslyk daarvoor geopende scholen, maar bleek het ook noodzakelyk om de ambtenaren, wier positie hen in staat stelde invloed op de inlandsche bevolking uit te oefenen, nl. den Inlandschen onderwijzers en den Inlandschen ambtenaren van het Binnenl. Bestuur, eenige landbouwkennis bij te brengen. Het vak landbouwkunde werd daarom opgenomen als verplicht vak op de leerplannen der kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers en op die van de opleidingscholen voor Inlandsche ambtenaren.

Tot dusver bestaan of slechts tweecerlei soort scholen voor landbouwonderwijs: de scholen, waar elementair landbouwonderwijs wordt gegeven en de Aliddebare Landbouwschool & Buitenzorg, voor meer uitgebreid landbouwonderwijs.

De eerste van do Inlandsche landbouwscholen werd in 1912 te Wonosobo opgericht, en sedert breidde haar aantal tusschen tusschen van het beschikbaar komen van leerkrachten, zich steeds uit. Eindo 1914 bestonden er 13 van die scholen. Een bepaald systeem van school is niet gevolgd. De opzet en het peil van het onderwijs richten zich geheel naar de atreek, waar het onderwijs wordt gegeven, en naar de personen, voor wie het bestemd is. Zoo zijn er scholen, waar in bijzonder alles behandeld wordt met betrekking tot de cultuur, die in het betrokken gewest als hoofddoel te beschouwen is; elders vindt men scholen, bestemd voor jongelieden, die de gewone lagero school doorloopen hebben, weer elders scholen, uitsluitend bestemd voor volwassenden, die nl in het landbouwbedrijf werkzaam zijn, enz. Naast scholen, die geheel door het Gouvernement worden bekostigd, vindt men inrichtingen, die alleen met financieelen steun der Regeering tot stand zijn gekomen; voor den vervolge wordt alleen de onderwijskraeft gratis door de Regeering beschikbaar gesteld.

De leiding van het Inlandsch landbouwonderwijs berust, onder toezicht van den Inspecteur van dien dienstak, bij de gewetelyke landbouwkundige ambtenaren (Landbouwcraeft). Het onderwijs is niet meer uitsluitend beperkt tot Java en Madoera, maar heeft ook reeds belangrijke vorderingen gemaakt op de Buitenbezittingen.

Do *Jiddebare Landbouwschool* te Buitenzorg, is o. ni. opgericht voor het personeel, bestemd om aan het hoofd te staan van de zooveel bedodd Inlandsche landbouwscholen, maar vooral ook voor de vonning van do Inlandsche landbouwkundigen, die de Europeesche Landbouweeraren bij de vervulling van hun taak moeten bijsaan.

Tot de school worden in den regel slochts toegelaten jongelieden, die de 3e klas eener Hoo-gero Burgerschool met goed gevolg doorloopen hebben, of een gelijkwaardige nlemene ontwikkelings hebben. Do cursus duurt drie jaren.

Volledigheidshalve moge hier ook molding gemaakt word on van de *Cultuurschool* to Socka bqemi.. Het landbouwonderwijs, dat un dezo iirichting gegeven wordt, strokt ochtor niot direct ten bate van den Inlandschen land bouw, maar van den Europeeschen landbouw, daar zij opleidvt voor optionersbotrekkingen op do Euro- peesche cultuurondornemingen en voor optioners bij don dienst van het Boschwozon.

b. *Voorlichtingdienst van den Inlandschen Landbouw.*

Dezo dienst wordt uitgoeefend door een corps landbouwkundige ambtenaren, bestaande uit een Inspecteur van het Inlandsch Landbouw- onderwijs on een aantal Europeesche landbouw- kundige ainbtenaren (landbouwleeraren en as- pirant-landbouwleeraren), bijgestaan door In- landsche landbouwleeraren en verder onderge- schikt hulppersoncol. Het stroven bestaat om zoovcol niogelijk in elk gewest althans een landbouwleeraar met het noodige hulp personeel te plaatsen. In sommige groote on belangrijke ge- weaten, zoals do Preangor-Regentschappen zijn meer landbouwleeraren geplaatst.

De taak van de landbouwkundige ainbtenaren, voor zoo ver die den voorlichtingsdienst betreft, omvat de rechtstreeksche inwerking van die amb- tenaron op het landbouwbedrijf door het ver- strekken van inlichtingen en adviezen, het nomen van proeven en houden van demonstration, zoomede het versehaffen van inlichtingen aan het Departement van Landbouw, waarop ver- dere onderzoekingen gebaseerd na wel admi- niatrative maatregelen genonic kunnen worden. Zij behooren zich zooveel mogelyk op de hoogte te stellen van do belangrikste landbouw- kundige en econoinische quaestics in hun ressort on trachten dit doel te bereiken, niet alleen door veelvuldige bereiziig van hun ressort en bespre- kingen mot de bevolking, inaar ook door hot aan- leggen van proefvelcon en het bijwonen der porio- dicko bijeenkomsten van do ambtonaron van hot binnonlandsch besluit, torwijn zij landbouwkundige kennis verspreiden door het houden van voor- <iraciten of cursussen, hot organiseoron van ten- toonslellingen, hot aanleggen van demonstratie- velden en het vernpreidon van zaden of an dor plantmateriaal.

Tot Indisch landbouwleeraar zijn in don regel niolchts bonoombaar jongeliedon in bozit van het diploma van landbouwkundige van do Hoogoro Landbouwschool (thms Landbouw- Moogeschool) te Wagon in gen, dio void aan hob- ben aan hot oxanien voor Indisch Landbouw- Jcoraar, tot het afleggon waarvan zij eerst wo rd on toegolaten nadat zij ged u rondo oniege jaren als aspirant-laiKibouwleeraar in de gelegenheid zijn gesleki om op de hoogte te koinen van de Indi, scho talon, van do econoinische verhouding dor Inlandscho bevolking en van de landbouw- toetanden in het hun aangewezen rosson.

Tot Indisch Landbouwlooraar zijn uitslui- tend bonoombaar jongeliedon in bezit van hot diploma der jniddolbaro landbouwschool to Bui- lonzorg, dio voklaan liebben aan het oxamen voor Inlandsch Janilbouwleeraar.

c. *Verspreiding van beler zaigoed.*

Reeds dadolijk na do oprichting van hot Departement van Landbouw were! oen onderzoek ingesteld naar de op Java voorkomende padi- varieteiten, ten oinde tot de kennis to komen

van do voor verschillende streken on toestanden mceet gecgigondo Roorten. Toen een schifting van do bore en Blechtcrs soorten verk regen was, brak het oogonblik aan om door selectic het verspreiden van betere soorten mogelyk te ma- ken. De in 1908 to Buitenzorg opgerichte sclcc- tic- tuin heeft in deze richting goede diensten bewezen. Hirop kon in vordcrs jaren worden voortgebouwd door de oprichting van zaadtui- nen in verschillende deelen van Java. De niet to Buitenzorg gevestigdo tuinen diencn deels om do te diet plaatse gekweekte beterc rijstsoorten en tweedo gewassen verder te vernienigvuldigen on ondor do oinwonende bevolking te verspreiden, declffj om do in de omgeving zelf gebruikte zooge- naamdo landrassen te selecteern. Waar noodig worden do gekweekte zaden gratis verstrekt, (loch als algemene regel geldt, dat zij slechts tegen botaling beschikbaar zijn.

Naast die verheffing van de inlandsche cultures in 't algomeer wordt ook aan bizondero cultures aandacht gewijd zoo aan do thecultuur in de Preangr- Regentschappen, de tabak in Midden-Java, de mals in Cheribon. Door specials maatregelen wordt zooveel mogelyk getracht voor al die cultures een beter gewas in de toe- komst to waarborgen.

Zie do memorie van Toel op het wetsontwerp tot oprichting van een Dept. van Lbw., het Jaar- boek 1914 van het Dept. van L. N. H. en „Essays4/ published by the Noth. East-Indian San Francisco Ooimmittee" nos. 1—10.

LANDBOUW-CONCESSIEN IN DE BUITEN- BEZITTINGEN. Toon in de tweedo helft der vorige eeuw de particuliere Industrie zich op de cultuur van producton voordo Europeeschemacht begon toetoleggen, was het aanvankelyk bijna uit- sluitend het oiland Java, dat de aandacht trok. Spoedig editor wendde men zich ook naar de Buitenbezittingen; torwijn het Gouv. in de onder .rechtstreeksch bestuur staande strokon door het verleenon van erfpncht onz. in de behoefte aan gronden voorzag (zie AGRARISCHE WET), moest do Industrie in dezelfdebesturendelandschap- pon een anderon weg inslaan on woeste gronden to krijgen. In vorscheidene dior rijken sloot men mot de inlandsche bestuurders contracten, waar- bij zij voor langen tijd — tegen zekero opbreng- sten aan hon zelf on anderc grooten of hoofden —grooto uitgestrokheden grond afstondon, dio door do ondernomors in cultuur werden gebracht on geexploiteerd, in don regel inet behulp van worklicdon, van buiten aangevoerd, waarover zie KOELIE.

Hot Gouv. trok gedeeltoyk het recht on land- bouwconcessios uit to go von in zelfbesturend go- bied aan zich on bohoudt zich daar overigens hot toezicht voor over do uitgifto van gronden. Bohalvo in do landsohappon, welker verhouding tot hot Gouvoimont borust op do zg. korte verklaring, waar do Rogeering dus oenzijdig do uitgifto aan zich kon trekken (vgl. ook de zelfbestuursordonnantie in Ind. Sib. 1914 no. 24, die intusschon volgens Rog. Alm. 1917 nog niet in working trad) ia het eerst© hot goval geweest in de landschappen op Noord-Celobos on do Sangi- en Talaut-eilandon (Menado), vfor dozo do korte verklaring hadden aafelegd. In do politioke contracten, die hot recht tot uitgifto van landbouwconcessies nog aan de zelf- besturon laten, komt steeds do bepaling voor,

dat zij aan Europeanen en andere Oosterscho en Westerscho vreemdelingen geen gronden zullen afstaan of verhuren, noch concessie van land- of mijnbouw verleenen zonder toestemming van wege het Gouvernement. Keeds in 1877 word bij Gov. Besluit van 27 Jan. no. 4 (gewijz. 19 Oct. no. 1 on 19 Sept. 1884 no. 1c, Bijbl. no. 3381, 4350) een model vastgesteld voor landbouw-contracten in het rijk Siak Sri Indrapoera; de resident van de O.kust van Sum. we rd gemachtigd om do op dien voet gesloten contracten goedtekeuren en uitgenoodigd de bcpalingen daarvan ook te doen op volgen in do and ere staatjes der O.kust van Sumatra. In 1892 we rd chter, met introkking van de model-acto van 1877, bij Gov. Best van 3 Nov. no. 2 (Bijbl. 4770) een algemeen werkende model-acto vastgesteld, sedert gewijzigd (vgl. Bijbl. 5889) endehoofden van gewestelijk bestuur worden gemachtigd om concession goedtekeuren, ondervoorbehoud, dataarbij nauwgezotrekning zou worden gehouden met de bij de eerstgenoem- de model-acte belioornde instructie (vgl. Bijbl. no. 7080). V66r de vaststelling van het model van 1892 niosten verzoeken om van de inlandsche bo- stuurders grond-terexploitatie te verkrijgen steeds bij den Gov.-Generaal worden voorgebracht; dit is thans alleen dan Joodig, wanneer onistan- digheden zich mochten voordoen, welcke do uit- gifte een er land bouwconccssic onraadzaan doen achten en bovendien steeds, wanneer de gesteldheid van het begeerd terrein of de aard van de daarop te drijven cultuur de beschikking noodig maakt over een grootere uitgestrektheid dan 1. 5000 bouws of

15 □ palen. In de mod cl- acte komen o.a. bcpalingen voor ter handhaviig on bevestiging van de rechten dor inlandsche be- volking op den grond, terwijl in de bijgevoegde nota o.a. wen ken voorkomen ten einde te zorgen dat de cijns behoortlijk wordt verdeeld, waartoe het bestuur zijn medewerking moet verleenen. In sommige streken bestaat de gewoonte orn, behalvo den periodiek te betalen cijns, bij het verlenen der concessie een so in in eens, „pörsen tan&h" of "bOkti", uittekeuren. In de jongero po- litieke contracten (OosLkust van Sumatra, Wes- terafdeeling van Borneo, Koetei) is storting van de fondsen, uit land bouwconcessies getrokken, in de landschapskassen voorgescreven, uit welcke kassen dan aan verschillende rechthebbenden uitkeeringen worden gedaan. Het streven hierby is, die inkomsten zooveel mogelijk ten bate van land en volk te doen komen. Zie over de goed-keuring van overdracht der concessie door de hoofden van gewestelijk bestuur Bijbl. nos 3381, 4350 en 4985. Blijkens Bijbl. 4954 zijn in den vreemde gevestigde niet-Nederlanders en ven- nootschappen als laJidbouwooideniemers uitge- sloten, mot uitzondering echter van de O.kust van Sumatra, terwijl By bl. no. 7735 handelt over do toelating van vreemde Oosterlingen als concessionarissen voor landbouw en bosch- exploitatie. Bcpalingen onitront de vestiging on binnen zelfbesturend gebied gelegen gron- den van zakelijke rechten on den voet van liot Burgerlijk Wctboek voor Ned. Indie, zijn ver- vat in het Kon. Best van 6 Mei 1915 no. 23 (Ind. Stb. no. 474).

Voorts is in Bijbl. no. 7284 eene regeling getrof- fen, niet betrekking tot het vcrleenen van concessien door de Ini. zelfbesturen ter OosLkust van Sumatra voor de uitoefening van kleinen

landbouw aan in hot botrokken gewest govestig- dc, niet tot do inlandsche bevolking behoorendo pcrsonen.

Dezo pcrsonen kunnen te vens grond en in huur verkrijgen voor tuinbouw of van do zelfbesturen of van hunno onderhoorigen, v. z. v. cl io daarop orfelyk individueel gebruiksrecht uit- oefenen.

LANDBOUWCURSUSSEN. Zie ONDERWIJS.
LANDBOUWSCHOLEN. Zie ONDERWIJS en LANDBOUW DER INL. BEVOLKING.

LANDBOUW-SYNDICATEN. Zie SYNDI- CATEN.
LANDBOUWWERKTUIGEN. De inlandscho landbouwer, van nature conservatief, heeft zich nog slechts weinig vertrouwd gemaakt met de werktuigen, welko in Europa en Amorika in ge- bruik zyn; hij houdt zich liefst aan do van buds door hem gebezigt geredcschappen, die hij kent on die hij bij voorkeur aanwendt, zelfs dan wanneer hun gebruik hem veel meer tijd kost, dan inet nicer moderne werktuigen het geval zou zjin; tijd heeft trouwens voor hem slechts betrekkelijke waarde. Zelfs kost het Europeeschen ondernemers groote moeite, hunno inlandscho werklieden and ore werktuigen te doen gebruiken dan de vaak gebrekkige inlandsche gereedschap- pen. Deze laatste vindt men in groote verschei- denheid; hetzelfde soort van gereedschap ver- toont niet alleen bij verschillende stammen min of nicer belangrijke verschillen, maar zelfs bij leden van denzelfden stam ; zoowel op Java als daarbuiten is dit het geval. Men vergelijk hier- over o. a. den Catalogus der afdeling Ned. koloniar der tentoonstelling to Amsterdam 1883, tweede groep bl. 15J, en den catalogus der Nederland sche afdeling op de Tentoonstelling te Brussel in 1910 pag. 379. Het is onmogelijk in fict gegeven bestek deze vrschillen optesoninien ; hier kunnen slechts onkle algemene typen worden vermeld.

Voor het ontginnen van den maagdelijken bo- dem worden bijlen en kapnicsen (door de Euro- peanen in Indie gewoonlijk slechts met den naam parang aangeduid) van vrschillenden vorjn ge- bezigt ; ook de patjoel, een soort van gebogen spade of hak, wordt daarloe aangewend. In onkele streken van Sumatra en Borneo bed lent, men zich hog in plants van den patjoel van een houten, uit een stuk bestaende hak, terwijl ook dergelijke spaden met tan den in gebruik zjin, soms van ijzer, soms van hout mot ijzor beslften. In Toba_geschied t het o nigra ven van don grond met zware, aangepunte stokken (ansoan) in clko hand een. Nad at het bosch geveld is, wordt do grond door af bran ding van vegetatie gezuiverd ; voorde opruijingvan de vegetatiewordt uatuur- lijk ook van kapnicsen en bijlen gebruik ge- maakt, o.a. ook van de karakteristieke beii- oeng of balioeng, een dissel die door het vorzet- ten van het ijzer tevens voor bijl dinon kan. Bij eene primitieve bewerking van den bodom dient dan een puntstok, soms met in het vuur verharde punt, om gatciin in den gi'ond to jnaken ten cinde de zaden of plantjes te poton. Op Borneo zjin pootstokken van reusachtige afmetingen met in den holgsneden stok zich op cn nicer be- wegende voorwerpen in gebruik; de bezitter van een rijstveld zou zodoende kunnen controleren, of zijne slaven doorwerkep. Bij mcor gevorder- den landbouw wordt van patjoel of ploeg, ook wel

van beide gobruik gemaakt.) : de vorm van den ploeg verschilt naar mate van den grond, waar- voor hij bestemd is (natto of droge gronden), on van de bespanning, die gobruikt wordt (rund of karbouw, eon of twee trekdiereu) : bij sommigo Bataks wordt de tSnggala djslema gobruikt, eono soort van ploeg, door de vrouw gotrokken, terwijl do man hem bestuurt, torwijl ook, zooals reeds boven werd gezegd, bij verschillende volkeren afwijkende modellen in gebruik zijn. Algemeen echter zijn de ploegen licht en gaan zij niet diep. Op Java bestaat do ploeg (wloekoe), die zeer licht is, zoodat de landbouwer hem gemakklik torsen kan, slechts uit drie stukken hout: een boom, een staart, en een omwoeler, aan de punt waarvan een ijzoren schoot bevestigd is. De karbouwen, zoo die horn voorttrekken, word on zoo aangespannen, dat elke beweging van het werk- tuig zich aan hen inedeeldt; een strik, die langer of korter gemaakt kan worden, verbindt het juk met den ploeg, en nu heeft de bestuurder het in zijn macht om door het vioren van den strik ten koste van het trekvee de ploegschaar dieper in den grond te doen drin gen, zoodat de eigenaer ongaarne zijne karbouwen verhuren zal, wanneer hij zelf den ploeg niet nag besturen. Voor droge rjativelden gebruikt de Javanen de broedjoel, waarvan het hout bo von het ploegijzer (singkal) zonder blad is, on die dus rechte voren maakt en de kluiten niet op zijde werpt. Ook wordt go wag gemaakt van den Ohineeschen ploeg (loekoo tji- na) die voor tuinen en droge vcklen gebruikt wordt en minder diep insnijdt dan de gewone ploeg. Eggen zijn bij de nieer beschaafdo volkeren algemeen in gebruik; zij zijn gewoonlijk niet veel meer dan een groote hark : de bestuurder zet zich op de zijbank, op don dissel aangebracht en houdt zijne voeten op het eghout on de tanden der egge in den grond te drukken. Behalve de ogge zijn ook harken (koewet, Benk. : padoek, Bat.) in gebruik. Voor het fijninaken der aard- kluiten na Jict ploegen wordt ook wel een goerdschap gobruikt, bestaande uit een blokje hout aan on stok (gatgat, Silindoong; pang- koer-pangkoer, Mat, Bat.). Voor het schoon- Jioiidon van den grond worden schoffels, spa- den on messon van verschillende vormen gebruikt. Waar gronden niet op kunstmatige wijze door leidingen onder water kunnen worden gezet (zie BEVLOEING ON RUST Cultuur) maakt men wel gobruik van het watorrad (kentjir, Mai.) om water op hooger gelogen grond te brengen; het bestaat uit een echoprad van hout en bamboe, in do rivior of beek opgesteld, on dat door hot water in beweging gbracht wordt, terwijl bamboezen kokers, aan het rad vastgecht, het water naar boven bron- gen on in een buk, op don oever geplaatst, uit- storten (zie Midden-Sumatra, Ethnogr. atlas, bl. 40; T. v. Nijv. en Ldb. in Ned.-Indie, XIX, 1874).

Belangrijk is hot feit, dat de Javanen on sommige stanunen op Celebes (Makassar en Boegineezen) een inheemsch woord voor "ploeg" hebben, oindat daaruit blijkt, dat do akkerbouw reeds voor de komst der Hindoo's in den Ind. archipel vrij hoog ontwikkelk was. Zie Kern, „Over den invloed der Indische bq- Hchaving op de volken van den Ind. archipel", Leiden J 883, bl. 17; Wilken, Handleiding door Ployto, bl. 652.

VVat de goerdschappen betroft, die bij hot oog- Bton on boworken van land bouwproducten gebruikt worden, zoo verschillen doze natuurlijk naar mate van do producten zelvo : zij zullen dus, zooveel noodig, bij de beschrijving der cultures worden behandeld. Alleen zij hier nog meiding gemaakt van do ant-ant (zie aidaar), by de Javanen voor het snijden der rjistarou in gebruik; ofschoon een dergelijk mesje, de toewai, ook op Midden-Sumatra bekend is — en hier en daar gebruikt wordt hetzij om te oogsten, zooals in do strandafdeelingon der residentie Tapanoeli, hetzij om de eerste aren te snijden — is daar echter do sikkel meer in zwang, die op Java nog geen burgerrecht heeft kunnen verkrijgen (zie T. v. Nijv. en Ldb. in Ned.-Indie, XIX, bl. 75). Overigens is het rjistsjesje onder verschillende benamingen (getas, LAMP. : ketam, BAT., MAL.), pSnetam (BAT.), petam (? Koetei) ook elders op Sumatra en op Borneo bekend, met eenigszins van den Javanschen afwijkende vorm.

LANDELIJKE INKOMSTEN, LANDELIJK STELSEL. Zie BELASTINGEN onder Landrente, DI I, biz. 234.

LANDEP (JAV.). Zie BAR LERI A PJRIONITIS. LANDERIJEN (PARTICULIERE). Zie PAR. TICULIERE LANDERIJEN.

LANDEXPLORATIE (VERGUNNING TOT). Zie AGRARISCHE WET.

LANDKRABBEN. *Gecarcinus*. Zie SOHAAL-DIEREN.

LANDMETERS. Voor do beoienbaarheid tot land meter by den kadastralen dienst, zie KADASTER. Voor de uitoefening der functien van gouvernementen gezwoeren land meter wordt een diploma van landmeter vercischt. Dezo land meters worden, voor zooverre hunno werkzaamheden niet door de ainbtenareti van het kadaster worden vervuld, benoemd door het Hoofd van gewestelijk bestuur voor hot rossort, waarin zij hunno functien zullen uitoefenen. Die werkzaamhedon bepalen zich tot het afgeven van incot brie von en landmoterskennissen, benooidgd voor de in- en overschrijving van vaste goederen, terwijl him verder is opgedragen het aauleggen •on bowaren van blokkaarten en registers van alle perceelcn, waarop zakelijke rochten gevestigd zijn. Overigens is de uitoefoning van het beroep van landmoter in Nederlandsch Indie aan een icder vrijgelaten, mol dien verstande, dat het aan allo actief dienonde civielo en militaire landsdionaron verboden is, voor particulieren metingen on wntorpassingen te verrichten, wannoer dezo 二]

LANDOLPHIA GUMMIFERA K.Soh., fanK *Apocynaceae*. Gembor (JAV., SOUND.). Een klim- mciido heester. Uit het nielsap wordt caout- -" g chouc genaakt. Po plant ••*hoort in Afrika thuis en komt in Indie alleen kweekt voor.

LANDPLANARIA. Zie WOHMEN. LANDRAAD, Zie RECHTSWEZEN.

LANDRECHTER. Zie RECHTSWEZEN.

LANDRENTE. Zie BELASTINGEN biz. 234, 《 LANDSCHAP. Dit woord dient meestal voor* 渡 do Buitonbezittingon als afkorting van de 1 men : zelfbestuornd landschap, zelfbestuornd 0 公) rijk, inlandschen staat onder suzeriniteit "G- van Nederland. Somsjids echter wordt het woord landschap ook in hot Ind. Staatsblad gebruikt voor landstreek zonder me er. Do nog

niet ingelijfd landschappen op Bali, wolkor vorst. vervangon was door een *ste3houder (Karangasem, Ginnjar, Bangli), werden, zoolang zij in- "dezeil — stand verKccorden (gelijk nu, Januari 1918, nog slechts het geval is met Karangasem) gouvernementlandschappen genoemd om hun tweeschlachtig karakter te doen uitkomen. De vier zelfbestuurd rijken op Java schijnen nooit landschnp te wor rd on ge- noeid, ni zou dat cvengoeed te verdedigen zy.

LANDSCHAPSKAS. Met dozen term duidt *men* liczij de kas vnn edn zelfbestui'ond land- schap aan, hetzij de gecombineerd kassen van eenige landschappen, lietzij de kas van. een ondercleel van een landschap; in de beide laatste gevallen spreekt men echter gewoonlijk van een afdeelings- of cen onderafdeelingskas, waar- niec dan bed odd is: de kas van een zoodanig landschappencomplex (of van een zoodanig landschapsonderdeel), als samenvalt met het ressort van. een afdeling of onderafdeeling.

Landschapskassen, onderscheiden van de private kas der vorsten, zijn aan de adatinstel- lingen vreemd; de financiën des rijkz en die van den vorst vielen er samen en werden dus meestal in het belang van den vorst gebruikt, niet in dat van de bevolking. De diop ingrij- pende en zegenrijke hervorming, we lke cen aan do belangen van volk on land dienstbare landschapskas invoerde, is op de buitenbezit- tingen begonnen in 1895 in het gewest Ma- nado en aanvankelijk neergelegd in den tekst der (lange) politieke contracten; zie Bintaoen a iii Bijl. Hand. Tweede Kamer 1896/97 no. 139, 8, art. 14, on verdere soortgelijke contracten al- daar (later ook Batjan en Koetei). Spoedig daarop werd mondehnge toestemming van den vorst zonder contractswijziging voldoende geoordeeld (zie Bijbl. 5808 uit 1902), al word, indien zich de gelegenheid voordeed, een be- staand contract aangevuld met een verbeterd voorschrift nopens dit onderwerp; zie b.v. de Borneo-contracten in Bijl. Hand. Tweed. Kamer 1911/12 no. 301, 7 en volgende, art. 32. Toen de korte verklaringen in zwang kwamen (zie CONTRACTEN), was van contractsaan- vulling uiteraard geen sprake meer.

Aanvankelijk werden de landschapskassen aid us ingesteld, dat een bepaald aangewezen deel van 's vorsten inkomsten (b.v. die uit land-, hout- of mijnconcessies, geheel of ten deele) gestort moest worden in een kas; allo overige inkomsten bleven rechtstreeks aan den vorst toevloeiën. Later ging men over tot het thans algemeen verbreide stelsel, volgens hetwelk alle inkomsten zonder onderscheid komen aan de landschapskas, terwijl hieruit aan den vorst, evenals aan *zijn* ambtenaren, een jaarlijkske wed te wordt uitbetaald. Voor de bedragen, waarover de landschapHkassen loo pen, en de daarbij betrokken bronnen van inkomst en uitgaaf, zie bijlage A van het Koloniaal Verslag. Een gewichtige post van uitgaaf is de zgn. restitutiepoot, zijnde een terugbetaling aan de Indische begrooting van bestuurs- en and ere uitga ven, welke het Gou- vernement ten bate van het landschap doet; betalingen door het Gouvernement aan de landschapskas (het omgekeerde dus) vinden meestal hun grond in overgen omen douane- rechten en and ere overgenomen belastingen.

Beheer van on verantwoordung voor land- schapskassen is nog altijd gcregeld bij Bijbladen, welkerstrekking in later tijd is, dat het zelfbestuur dermate opgevoed zal worden, dat het zelf de financiën van het landschap zal kunnen be- heeren. De zelfbestuursordonnantie in Ind. Stb. 1914 no. 24 te vat ook voor de comptabi- Jitcit der landschapskassen voorschriften, doch zij is (Jan. 1918) nog niet in working getreden, en heeft geen betrekking op de omstreeks 20 landschappen met lang contract.

De vier landschapskassen op Java, jonger dan vole in de buiten bezittingen, pleegt men rijkskassen te noemen. Vergelijk over dezic kassen ook het artikel KASBEHEER.

LANDSDRUKKERIJ. Staatsbedrijf, gevestigd te Batavia en staande onder het toezicht van den Directeur van Gouvernementsbedrijven (Ind. Stb. 1907 no. 406) en onder het onmiddellijk beheer van een eigen directeur, wien een talrijk ondergeschikt personeel, ook inlanders en Chineë zen, is toegevoegd. Deze in rich ting is in het al- gemeen bestemd om te voorzien in de behoefte aan typographische drukwerken voor 's Lands dienst. De Departementon van algemeen bestuur, de gewestelijke besturen en de verschillend autoriteiten, colleges en administration zijn be- voegd in de voor 's Lands dienst bestemde drukwerken ter Landsdrukkerij te doen druk ken. Zij zijn daartoe verplicht voor zooveel betreft de zg. standmodellen, dat zijn tabellarische drukwor- ken, waarvoor algemeene inodellen zijn vastge- steld. De kosten van al het door de Landsdrukkerij afgeleverde drukwerk worden in reken in g gebracht overeenkomstig het tarief, vastgesteld bij Ind. Stb. 1898 no. 246. De Landsdrukkerij is belasj met het drukken en uitgeven van de Ja- vasche Courant, de Staatsbladen van N.-I., de Bijbladen op het Staatsblad, den Regeerings- almanak, de Naam- en ranglijst der officieren van de Land- en Zeeinaeht in Nederlandsch- Indie en van de zoodanige andere drukwerken, als daartoe bij beschikking van den Gouverneur- Generaal of van andere bovoegde autoriteiten worden aangewezen. Ann instcBingen van Jief- dadigheid en van openbaar nut in Ned. Indie, die rechtspersoonlijkheid liebben erlangd, can vergunning worden verleend om haro jaarverHla- gen tegen betaling van het benodigde papier, doch overigens kosteloos, tot een door haar op te geven aantal ter Landsdrukkerij te doen druk- ken (art. 4, al. 2 van het Regl. in Ind. Stb. 1903 no. 122, zoodals dat is gewijzigd bij Ind. Stb. 1905 nos 351 en 560). Het Reglement voor de Land- drukkery is vastgesteld bij Ind. Stb. 1903 no. 122, gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. J 904 no. 115, J 905 nos. 351 en 560 en 1908 no. 427; zie ook Ind. Stb. 1910 no.65 en66,1911 no.1 26,1912 nos. 67, 411 en 597, J913 no. 168, 1914 no. 38. J 915 no. 573, 1916 nos, 226, 425, 426. De instructie voor het personeel is opengeoeit in Bijbl. no. 5924, gewijzigd bij Bijbl. Nos. 7597 en 7808. " 9

LANDSKASSEN. Zie KASBEHEER.
LANDSKOEPKINRICHTING. Zie GENEES- KUNDIGE DIENST. DI. I. biz. 763.

LANDSLAKKEN. Dezc zijn zeer belangrij ge- bleken voor de wetensclap der geographische verspreiding van levende wezens. Juist op eilan - den worden de talrijkste on morkwaardigsto vor-

in on aangctroffon, een feit, waarvan volgens A. R. Wallace, in geen enkelc andcro diergroep zelfs on aanduiding wordt gevonden. Verder nicrkt hij op, dat de genera der Landslakken gewoon- lijk over grootc gedeelten der aaidoppervlako vorseid, ja dikwijls cosmopolitc zijn, de soor- ten danrentgen eng beperkt, zoodat niet slcchts kleine eilandon dikwijls bijzondere soorten bo vat- ten, maar zelfs cnkele bergen en valleien, of zelfs bepaalde bergchellingcn hun eigen soorten opleveren, die nergens ciders ter wereld worden aangctroffen. De Indische archipel voldoet in zoo- verre a an dezen algcneen regcl, als volgens Von Martens in Max Weber's "Ergebnisse einer Reise nach Nied. Indien" de grootc meerderheid der soorten tot ecn der grootere eilandon of tot groc- pen van kleinere beperkt is, en de cnkele kleine soorten, die over den gclieelen archipel verspreid worden aangctroffen, waarschijnlijk door men- schelijk verkeer onopzettelijk zijn overgebracht. Van 330 soorten, d i e hem bekend waren van Sumatra, Java, Borneo, Celebes, Flores en Timor, komci slcchts 46 op twee of meer dezer eilandon voor. P. on F. Sarasin vonden op Celebes 238 land- en zoetwaterslakken, waarvan 172 tot Ce- Jebes beperkt zijn ; 24 soorten komcn op Java on Celebes gcmcenschappelijk voor ; 20 soorten zoowel op de kleine Soendaeilanden als op Celebes ; 23 soorten vindt men op de Philippijnen en Celebes ; 20 soorten op de Molukken en Celebes. Hieruit iciden P. on F. Sarasin af, dat in vroegren geologischcn tijd Celebes door 4 landbruggen met naburige gebieden verbonden was en wcl door 2 zuidelijkc met Java en Flores, door een noorde- lijkc met de Philippijnen en door een oostelijkc met de Molukken. Langs deze 4 wogen hebben de Jandslakken Celebes bevolkt on men kan met ecnige zekerheid zeggen dat 14 geslachten over de Java-brug, 9 over de Philippijnenbrug, 7 over de Molukkenbrug en 2 over de Kloresbrug het eiland bcreikt hebben. Zoowel nit de onderzoekingon van von Martens als van P. on F. Sarasin volgt, dat de grenslijn van Wallace, door de straat van Lombok gaande, geenszins de Landiolusken in Aziatische on Australische scheidt.

Literatuur : P. und F. Sarasin. Matcrialien zur Naturgeschichte der Insel Celebes, Wiesbaden. Max Weber. Der indo-australische Archipel und die Gesehie seiner Tierwelt.

LANDVERHUUR. Tot het drijven van cultures voor de Europeesche xnarkt inaakt de Industrie in Ned.-Indie, — ook nadat door de zigrarische wet (zic aldaar) de gclcgenheid was geo pend oin woeste gronden in erfpacht te verkrijgen — nog steeds op grootc schaal gebruik van gehuurde land'cn, door gronden te huren), hetzij van inlandsche gebruikers, hetzij van het Gouvernment, hetzij van inlandsche vor- sten en grooten. Over de verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders zal worden gehan- deld in het artikel OVEREENKOMSTEN. Van hot Gouv. kunnen woeste gronden in huur wo rd on verkregen; art. 02 Reg. Regl. geeft den Gouv.-Generaal de bevoegclheid gronden uit to go ven in huur, volgens regcls bij algc- meeiio verordening te stellen, — onder zulke gronden worden echter niet begrepen die, welke (loor inlanders ontgonnen zijn of als gcineenc weide of uit ecnigen anderen hoof de tot de dor- pen of desti's behooren. V66r de vaststelling van het Reg. Regl. heerschte in dit opzicht

ccnc zeer afwisselende politick. Reeds spoedig na het herstel van het Ned. gezag kwamen bij Commissarissen-Generaal aanvragen in om uit- gifte van woeste gronden; ofschoon doze be- stuurders in beginsel niet daartegen gestemd waren, werden slcchts cnkele landen uitgegeven en ten slotte werd, ook op grond van ongun- stige adviczen van den Kaad van finantien en de Generale Inspectie van finantien, het vraag- stuk ter beslissing aan den Koning opgedragen. De Gouv.-Generaal Van der Capellen betoondc zich gedurende zijn bestuur nicer en meer ecn tegenstander van de ontwikkeling der particuliere industri'e; ofschoon Du Bus de uitgifte van gronden noodzakelijk achtte in het belang van Java (zic CULTUURSTELSEL, I, 546) kwamen zijne plannen niet tot uitvoering en werden ook onder Van den Bosch geene gronden in huur ter bevordering der particuliere industrie uitgegeven, niettegenstaande art. 109 Reg. Regl. 1830 der Regering voorschreef de meest geschikte maatregelen te nemen ter bevordering der wettige ondernemingen, aan welke door het Gouv. gronden werden afgestaan in eigendng, huur of erfpacht. Het cultuur- stelsel, dat bedoeldc alle cultures voor de Eur. markt- zooveel mogelijk tot monopolie van het Gouv. te maken, verzette zich tegen die uit- gifte. Het Reg. Regl. van 1836 schreef dan ook alleen voor, dat de Gouv.-Generaal door alle middelen, binnen zijn bereik, den land- bouw zoo aanmoedigen on zooveel doenlijk de teelt bevordoren van voortbrngselen, voor den handel met Europa geschikt. De Gouv.- Generaal De Erenns meendc, ook op grond van een Kon. Besl. van 20 Maart 1831, gerechtigd te zyn regels te stellen voor de verhuur van woeste gronden door hot Gouvernment en stelde bij besl. van 31 Jan. 1837 no. 19 (gewijzigd 7 Mei 1838 no. 8) een model-contract vast, dat geen zeer gunstige voorwaarden bovatc. Desniet- tegenstaande word het door het Opperbestuur afgekeurd en bij zeer geheim besluit van 8 April 1839 word door het Indisch bestuur de uitgifte van gronden voorloopig gestaakt, ter- wijl bij Kabinetsbrief van 31 Maart 1840 het Indisch bestuur word aangeschreven do verhu- ringen voor koffie, suiker en indigo definitief te staken on voor andere cultures de toestem- ming van het Opperbestuur te vragen. De Gouv.-Generaal Duymaer van Twist verzocht en verkreeg ochter vergunning weder gronden uit te geven; hot Reg. Regl. van 1854 gaf in hefc bovengenoemd artikel den Gouv.-Generaal de bovoegclheid gronden in huur af te staan. Do algemcenc vorordening, in dat artikel voor- geschreven, is vervat in het Kon. Besl. 3 Juli 1856, Ind. Stb. no. 64, gewijzigd en. aangevuld bij Ind. Stb. 1857 no. 13, 1877 no. 70, 1864 no. 16, zic ook Ind. Stb. 1862 nos 56 en 145, 1865 no. 108, Bijbl. 2124, 2685, 2693, 308G, 3154. Volgens de daarin voorkomende bepa- lingen mogen woeste gronden in huur worden uitgegeven aan dozolfde personen, die voor erfpacht in aanmerking kunnen komcn; do gronden kunnen zoowel door het Gouv. worden aangeboden als door particulieren worden aan- gevraagd, doch in beide gevallen moet uit- besteding plaats hobben, waarbij echter de aanvrager de voorkeur heoft, mits hij het hoog- ste gebod gostand doet. De huursom mag niet

lager zijn dan een minimum, door de Regeering vast te stellen. De huur wordt voor t en hoogsto 20 jaar aangegeven, voor do teelt van klap- perboomen echter voor hoogstens 40 jaar. Bij koffie- en andro aanplantingen is do huur eerst met het 4e contractsjaar verschuldigd en dan slechts voor een vijfde, waarna dit bed rag elk jaar mot % verhoogd wordt, tot met het achtste contractsjaar do voile huur verschuldigd is; bij aanplant van klapperboonien treedt het eerste % eerst met het zevende contractsjaar in. Dcze bepalingen zijn gemaakt in het belang van den huurder, die in de eerste jaren wel uitgaven voor ontginning enz. heeft te doen, maar nog geene producten kan oogsten. Na verloop van $\frac{1}{4}$ van den huurtormijn kan do huurder verlenging vragen, waarop binnen het jaar moet beschikt worden. Verscheidene bepalingen worden voorts in de bovengenoemde algemeene verordeningen aangetroffen om de be volkin g, die zich op de huurland- den vestigt, tegen slechte behandeling te waar- borgen.

Tot 1870 toe weixl van de gelegenheid om gronden in huur te bekomen in ruime mate gebruik gemaakt, zoodat in dat jaar nicer dan 40.000 bouws waren uitgegeven, <1 ie a an het Gouv. een huurschat van f 251.206 ben even ns 330 pikols suiker oprachten. Vooral bleek zij dienstig om bij de intrekking van sommige Gouv. cultures (o. a. die der thee) de teelt dier gewassen in particuliere handen te doen over- gaan. Maar toen in 1870 door de agrarische wet aan de particuliere industrie door de toekenning van erfpacht — die voor 75 jaar were! ge- geven en als zakelijk recht, en dus vat baar voor hypotheek, grotere waarborgens verlcende —, een beter middel aan de hand we rd gedaan om woeste gronden te verkrijgen en zelfs den huurder de bevoegdheid were! toegekend, zijn huur in erfpacht te veranderen, mits dit voor den lande voordceelg was (zie AGRARISCHE WET, I, biz. 18; art. 17 van Ind. Stb. 1870 no. 118, gew. door Ind. Stb. 1872 no. 116, 1876 no. 30b, 1890 no. 211), nam do uitgestrektheid gronden in huur van het Gouv. genomen voort- durend af, zoodat alle huurovereenkomsten, behoudens enkele op de Buitenbezittingen, vervangen zijn door afstand in erfpacht. (Zie DOMEIN VAN DEN LANDE, I, biz. 631).

Voor de landverhuur in de Vorstenlanden op Java wordt verwezen naar het artikel VORSTENLANDEN, waarin ook het apanage-stel- sel te sprake komt en voor de huur van gronden, gelegen binnen zelfbest ured gebied in de Buitenbezittingen, naar het artikel LANDBOUW. OONCESSIEN IN DE BUITENBEZITTINGEN.

LANDVERKOOP. Zie PARTICULIERE LAND- DERIJEN.

LANGE (HENDRIK MERKUS). Geb. te Amsterdam 2 Maart 1809, trad in Indischen krijgscienst en behaalde den rang van luit- kolonel. Na zijne pensionneering were! hij rent- meester van het kroon domein te Huls, waar hij 3 Oct. 1861 overleed. Hij schreef: Het Ned. O.- I. leger ter Westkust van Sumatra, J 819— 1845, 2 din., ^Herlogenb. 1852—53; Het ciland Banka, ^Hertogenb. 1850. Van zijne h'nd verscheen, behalve enkele bijdragen in tijdschriften, eene vertaling van: j)c Stuers,

Gedenkschriften van den oorlog op Java van 1825—30. Amst. 1848.

LANGEN (KAREL FREDERIK HENDRIK VAN). Geb. te Willem I. (Java) den 25en Maart 1848. In 1868 in Indischen dicnst getreden, we rd hij 17 April 1869 aangesteld als ambtenaar ter beschikking op Borneo en in 1870 benoemd tot controleur 3c kl. ter Sum. Westk. Na achter- eenvolgens te zijn opgekomen tot controlcur 2c kl. en controleur 1c kl. we rd hij in 1879 tijde- lijk gesteld ter beschikking van den gouverneur van Atjeh on Ond., in 1881 beclast met de waar- neming der betrekking van assistent-resident ter Westkust van Atjeh en in 1883 definitief tot die* betrekking benoemd. In 1884 benoemd tot assistent-resident van Groot-Atjeh, vertrok hij in 1886 met verlof naar Europa. Na zijn terugkeer werd hij in 1888 benoemd tot assistent-resident te Meester Cornelis; in 1889 tot resident van BcriKoeleif-en'lh 1592, met behoud van rang en titel, tijdelijk gesteld ter beschikking van don gouverneur van Atjeh voor de Atjehsche zaken in het algemcen en voor de invoering van de zoogenaamde scheepvaart- regeling. Den 9den April 1898 werd Van Lan gen, die sedert 1895 viermaal, telkens gedurende zeer korten tijd, be- last was geweest met de waarneming der betrekking van gouverneur van Atjeh, op verzoek eer- vol uit's lands dienst ontslagen. Hij overleed 18 April 1915 te Ede.

Behalve als ambtenaar maakte Van Langen zich verdienstelijk door verschillende bijdra- gen over land en volk van Atjeh. Wij noemen hier : Handleiding voor de beoefening der Atjehsche taal en Woordenboek der Atjehsche taal, 's Grav. 1889; Atjehsche taalstudien (T. Bat. Gen. XXVIII, 1883); Atjeh's Westkust; (T. Aardr. Gen. lie ser. V, VI); Do in richting van het Atjehsche staatsbestuur (Bijdr. t. t. I, en vlk. 1888 Ve ser. III); Bijdr. t. d. kennis der Gajoo landen (T. Aardr. Gen. V).

LANGGAR. Zie MOSKEE, B cn PUSAN- TR 仓 N.

LANGKAP, (MAL., JAV., SOUND.). Zie AREN- GA

OBTUSI FOLIA.

LANGKAT. Naam van een zelfbestu rend landschap iii ⁴ het gouvernement Oostkust van Sumatra, gronzendo ten W. en N. aan Atjeh, ten O. aan Sit'aat Malaka, ten Z. aan L)cji. Het is verdeeld in drie clisCricten, nL B >vcn- _ Langkat, BencdeiiirLiingskaL eu Aroe. Jtochts- streeks aan den Sultan ondergeschikte lioof- den, die zitting liebben in do karapatan, zijn over dze districten gesteld. Tot Boven-Lang- kat behooren de Kedjoeroensclappcn Selesso en Bohorok; tot Bencden - Lan gkat: Staba t, Bijijgei, Lcpa n en Bfisitang en tot het district Aroe zijn gebracit de om de Aroebaa! gelegen kampougs benevens do eilanden Tapak Kocda, Poelau Sembilau, Poelau Koempci en J'oclaou Mesdjid.

Het geheelc gebied van het landschap, de afdccling Langkat vormende onder besLuur van een assisten- t-residen t, is ad ministrat'iof in twee oiderafdeecJingen verdeeld, nl. Bo von- Langkat met een controleur te Bindjci en limmed en-Lan gkat met den assistent-resident to Tandjong Poecia en een civiel gezaghebber to Pangkalaa! Brand an. Het met het zelfbest <nir van dit landschap gesloten politick contract is.

gewijzigd in 1907. Het landschap bestaat voor het grootste deel uit een alluviaal laagvlakte, waarbij zich op verscheidene plaatsen heuvels van 50 a 60 M. hoogte voorheffen. Langs de kust en de rivieren strakken zich incestmoo-rassen uit, die begroeid zijn met rizophoronen niphoboschen, welke dikwijls onder water worden gezet door de buitenhaar oeverstre-dende rivieren. Naar het Westen loopt de vlakte langzaam op tot een bergland, het zgn. helminalgebergte, dat de grens vormt met de Alaslanden (Atjeh) terwijl het Van Heutsz-gebergte de grens vormt met de Karolanden. De Goenoeng Bandahara in het N. bereikt een hoogte van 3060 M., de Sinabpang-in 't Z. van 2412 M. De voornaamstevier is de Wampoe. Deze ontspringt onder den naam Lau Biang of Hondenrivier aan den N. voet van den 1950

M. hoogen Dclng Piso Piso (Tandook Benoca), niet ver van de N.stc punt van het Toba-meer. Zij vloeit in een diepe kloof door de Kafo-hoogvlakte eerst N. dan W., wordt dan door den Si Naboeng gdwongen een grooten boog naar het W. te vormen, baant zich een weg door den rand van het Van Heutszgebergte en onder het vormen van een waterval, die op 150 M. o-schat wordt, betreedt zij de afdeeling Langkat. Het eerst stroomt de rivier dan door het landschapje Bohorok, berucht door den vrschrocienden wind, welke over (lit gebied naar de cultuurgebieden aan de kust strijkt (zie BOHO-ROK). Langs gedeeltes nog niet ontgonnen, doch wel reeds in concessie uitgegeven gronden stroomt zij verder, door de grootte vlakte van de Oostkust van Sumatra, en krijgt voornamelijk van rechts het water uit talrijke zivrievieren toegezonden. Hiervan is de Lau Mentjirim, die het water van de Lau Bindjci en Bckioen opneemt, de voornaamste. Bij Stabat gaat een grootte tak in O. richting, om, gell'efclijk langs de Z.-grens van de afdeeling stroomende, zelfstandig in zee te storten. De Wnmpoe zelf gaat

N. -waarts, om zich nabij de monden te verconigen met de Jatang SStrangan en als Rivier van Ijangkat in de Straat van Malaka uit te stroo-jnen. Men beschouwt ook wel den genoemden zelfvlandigen tak als den hoofdmond en noemt dan tie Scragan de Kivier van Langkat. Do Wajnpoe is bevaarbaar voor vaartuigen van 30 last tot o'jeen afstand van 100 mijlen van de monding; er loopt evenwel een snelle strooin, welko het opgaan nog al bemoeijlijkt. Do oevers zijn de oorst 30 a 40 mijlen van den mond bedekt met slruikgewas on grootte boom. Zij zijn Jaag on moerassig, maar void crop bing men cultuur te ontwaren on troft men uitgestrakte rijstvuklen aan. In betcekenis volgt op de Wainpoe de genoemde Batarjg Scragan, die een weinig bo ven Tandjoeng Poora on belangrijko rechterzijrivier openeet. Verincl-ding verdicnon verder do LCpang, do Besitang, die met vole and ere riviertjes in de Aroebnai uitkomt (zie aklaar), do Acr Masin, de grons-rivior vnn Atjeh.

In dit JandHcha) worden vollo vruchtbaro gronden gevoiden, terwijl ook do bosschen rijk zijn ann producten on velerlo houtsoorton.

De landbouw der Maleischo bevolking bo-jxialt zich in hoofdzaak lot rijstbouw op la-dangs, in moorasson on op de n'fgeplante tabaksvolden. Do opbrengst is over het a Igo moon

onvoldoende voor do behoeften van de bevolking zelve, zoodat in verband met het groot aantal werklieden op de ondernemingen een aanzienlijk invocr van rijst moet plaats hebben. In 1914 werden alleen in de havens Pang-kalan BraJidan on Tandjoeng Poora gezamenlijk 10.819.000 K.G. rijst ingevoerd. Men is er op uit den rijstbouw aan te moedigen, zoodat het landschap minder afhankelijk wordt ten aanzien van zijn voedselvoorziening. In de Batakdoesoen treft men reeds hier on daar op kleine schaal irrigatie aan en in de jaren 1908, 1909 on 1910 is op de landschapskasbegrooting jaarlijks een bedrag van f 10.000 uitgetrokken voor het aanleggen van bevoeiingswerken. In 1911 bedroeg dit bedrag zelfs f 20.000 on werd gepoogd de uitgestrekte lalangvlakte Padang Poelau voor den rijstbouw geschikt te inaken. Wegens gebrek aan dcskundige leiding kon (lit werkcchter eerst in 1913 worden voortgezet. Van nicher belang is de pepercultuur, die van oudsher hier uitsluitend door Atjehers wordt bedreven. Ongeveer 1200 balioe, voornamelijk in de omgeving van de Aroebaai, worden daarvoor gebruikt. Begeheele obsfwoYdt op zwarte peper verwerkt, die te Poelau Koempai aan Chineescho handelaren wordt verkocht on vandaar vervoerd naar Penang. De Sultan had vroeger het inonopolic on int thans op de markt nog steeds de haqil (belasting). Het Langkatsche is do belangrijkste pepercrack van het gouvernemen Oostkust van Sumatra. Eonigo betee-konis hebben voider: do inzameling van rotan on was, do ve!-vaardiging van kadjang-matten, het leveren van a tap als dekmatcriaal voor loodsen, de groenteeteel door enklo Chineezen on hun handel in hout voor den Deli-spoorweg on de onclnemingen. Aan vctectel wordt door enkele Bataks gedaan, maar van meer belang is de vischvangst, die langs de zeekust aan vcle honderdon gezinnen een goed iniddcl van bc-staan verschafft.

Het is echter do Europeesche ondernemings-geest, die den economischen toestand van het landschap tot zijn tegonwoordige hoogte heeft gebracht door de ontwikkeling van landbouw on industrie.

Op enklo gcedelcten bij de rivioormondingen on in do luagvlakte na, alsmede met uitzondering van de steil naar het bergorto oplopende gronden, is verroweg het grootste gedeelte van het niet te laftgelegen on daardoor aan jaarlijkscho overstromingen blootstaande gebied tegen bolftling van een jaarlijkschen paclichschat met een landbouwcontract voor hoogstens 75 jaar in gebruik afgestaan aan niet-landlenders tor beoefening van den landbouw. 'Duizende' bouws grond zijn op die wijze bij verschillende 'jnaatschappijen in gebruik. Het belangrijkt zijn do tabaksondernemingen. In 1913 leverde Langkat ongovcor 75.000 pakken tabak elk vivn 80 K.G., die gemiddold vorkocht worden tegen 133 cent per %, K.G. (Zie het artikel TABAK). Da arn aa st komen onkolo koffic-aanplantingen voor, doch in den laatsten tijd heeft vooral hot aantal rubberondernomingen zich stork uitgebreid.

Van grooto botcokenis voor do opkomst van het landschap zijn do ontdekking on de exploitatie van do petroloumveldcn go ween t. Langkat is hot gebied, waar oinstrecks 1880

on wel bij toeval door den heer A. J. Zijlker, Administrateur ener t a b a k s maatschappij, voor het eerst, op Sumatra petroleum werd ontdekt. De groote rijkdom aan dit product word in 1890 aangetoond door het onderzoek van den ingenieur R. Fennema ter plaatse, op last van het Gouvernement. De productie ring aan op 1 Maart 1892. De exploitatie is in handen van de Bataafsche Petroleum-Maatschappij, die over on ongeveer 131.300 bouwschichten, terwijl aan twee andere maatschappijen ongeveer 7.600 en 32.500 bouwschichten toegevoerd.

In de laatste jaren is de productiviteit van de concessie uitgegeven petroleumterreinen in deze streken sterk achteruitgegaan; won de Bataafsche petroleummaatschappij van haar terrein te Telaga Said medio 1917 nog slechts ± 37 ton ruwe olie per dag, de terreinen van de Maatschappij tot mijn-, bosch- en landbouwexploitatie in Langkat verminderten van 165.000 ton in 1912 tot 112.000 in 1913. Eerstgenoemde maatschappij bepaalt zich dan ook voornamelijk tot het opkopen en aanvoeren met een buiscleiding van de ruwe olie uit Perlak (Atjeh) en van de terreinen te Darat, in concessie uitgegeven aan de zoeven in de Lweede plaats genoemde maatschappij, naar Pangkalan Brandan aan de Babalanrivier en Pangkalan Soesoeh aan de Arocbaar, waar de ruwe olie geraffineerd en de daarvan gemaakte producten — wat de olie betreft in tankschepen geladen — naar alle oorden der aarde verzonden worden. De productie van Noord-Sumatra is echter onvoldoende om deze etablissementen op volle kracht te laten werken, waarom dan ook vaak Perzische en andere olie wordt aangevoerd en verwerkt. Beide plaatsen zullen eerlang zoowel met het Deli-spoorwegnet als met den Atjeh-stoomtrajen verbonden zijn (Zie de afzonderlijke artikelen AROEBAAI, PANGKALAN BRANDAN en PANGKALAN SOESOEH).

Ten slotte verdient nog vermelding, dat in Langkat ook een belangrijke binnenlandse handel met de Batak plaats heeft en dat de inlandsche scheepvaartbeweging langs de kust ook niet zonder betekenis is.

Door Langkat loopt de groote Gouvernementsweg, welke te Medan aansluitende aan het wegennet van Deli, over Bindjei (22 K. M.) en Tandjong Poera (59 K. M.) naar Pangkalan Brandan voert (83 K. M.) en vandaar zich Noordwaarts over Besitang voortzet naar Atjeh. Het laatste stuk is voor een belangrijk gedeelte op kosten van de landschapskas aangelegd. Van veel belang voor den afvoer van producten enz. is de doortrekking van den Atjeh-tram tot Bfisitang en Pangkalan Soesoeh en de verlenging van het Deli-spoorwegnet van Pangkalan Brandan ook over Besitang naar Pangkalan Soesoeh (BCsitang knooppunt) en vandaar wegens verschil in spoorwijdte tot het eindpunt met drie spoor-Btaven).

In Langkat, wonen volgens de jongste (1915) opgaven: ruim 110.000 Inlanders, 24.000 Chinezen, ruim 3000 andere Vreemde Oosterlingen en 870 Europeanen.

Gezicht op het gebied wordt ingenomen door het

landschap Langkat en onderhoorigheden, dan, onder het bestuur van on Sultan met zijne landsgroten, in het gonot van zelfbestuur on eigen rechtspleging is gelaten, terwijl de verhouding tot het Gouvernement wordt beheerscht door het in 1907 vernieuwd politiek contract; reeds sedert het op 23 Juni 1884 door den Sultan van Siak met het Gouvernement gesloten contract was ook voor Langkat een einde gemaakt aan de onderworpenheid aan Siak, waarin alle zelfbesturende landschappen op de Oostkust van Sumatra nader in naam dan inderdaad verkeerden. De grens van Langkat, met Deli word, na eerst na den Batakoorlog vastgesteld te zijn, bij een door de betrokken Sultans gezegde verklaving van Nov. 1872 nader gewijzigd en goedgekeurd bij Gouv. besluit van 13 April 1911 no. 17; de grens met de inmiddele tusschen aan het Gouv. Onderh. toegevoegde Tamiangsche landschappen werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 13 Nov. 1881 no. 16 (zie T. Aardr. Gen. 2e Ser. DI I, in. u. a. bl. 318, 322). Vroeger behoorden de landschappen aan den rechteroever der Tamiangrivier tot Langkat, die aan den linkeroever tot Atjeh; bij acte van cessie eether van 13 Jan. 1878 heeft Langkat van zijne rechten op die landen afstand gedaan, waarna bij het gemelde Gouv. besluit die afstand goedgekeurd en de nieuwe grens vastgesteld werd; de Westelijke grens met de toet genoemde gouvernement behoorende Ataslanden, alsmede de Zuidelijke grens met de afdeeling Simeloengoen en de Karolanden van het gewest Oostkust van Sumatra behoort nog door het N. O. Gouv. te worden vastgesteld. Binnen die grenzen heeft de Sultan een direct gebied, dat uit drie niet aan elkander grenzende stukken bestaat en waarvan het aan te zegen gedeelte door direct aan hem onderge-schikte hoofden (datoek) wordt bestuurd. De rest van eigenlijk Langkat, het stroomgebied van de Wampoc- of Langkat-rivier, is verdeeld tusschen vicariedja's: den Soetan van Stabat, den PangHma besar van Bindjei, den Kedjoeboean van S6less6 (Seles6) en den K6djocroean van Bohrok. Tusschen deze radja's en den Sultan van Langkat heb ben Jangdurige geschillen over de grensscheiding en de wederzijdsche bevoegdheden plaats gehad, die in 1873 geëindigd zijn door het opinaken van een act, waarin de grenzen nader zijn omschreven (zie T. Aardr. Gen. t. a. p. bl. 324). De tegenwoordige Sultan van Langkat is 23 Mei 1894 g. instaat en nageschikt door het Gouv. onder voorwaarde, dal liij in zijne bestuurshandelingen zou worden bijgestaan door den over-eenstemming zou handelen met zijne halfbroeders, nanielijk Toengkoe Moh. Sjari6 (Toengkoe Soeloen) voor de aangelegenheden betreffende Bovon-Langkat en Toengkoe Hamza voor de aangelegenheden betreffende Beneden-Langkat en in het beiden te zamen voor de zaken, welko het gehele landschap raken.

■ *Literatuur.* T. Kon. Aardr. Gen. III, biz. 345. T. v. Ind. T., L., en V. 1911, biz. 325.

LANGKITANG (MAL.). Een toet de *Proso-branchia* (zie GASTROPODEN) behoorende slak, *Melania*, die in de kleinore rivieren op Sumatra wordt gevonden en gegeten.

LANGKOEWAS (MAL.). Zie ALPINIA GALANGA.

LANGOWAN. District van de onderafdeling Toniano, afdeling Monad o der residentio Menacl, staande onder een hoofd, met den titel van majoor on ter gelyknamige hoofd plaats gevestigd. Er worden verscheidene kofficaan-plantingen aangetroffen. Het is, evenals het aangrenzende district Tompasso, bekend door zijn volk kokende nioddorwelen. De taal van Langowan is het Tontom boansch (Zie MINAHASSISCHE TALEN) en wel het kleinste der beide dialecten dezer taal, het Makela'i. De voornaamste plaats is Langowan, uit 8 kampongs bestaande, standplaats van een hulp-prediker, 7GO M. hoog met een gezond klimaat.

LANGSA. Een tot de gelijknamige onderafdeling der afdeling Oostkust van Atjeh behoorend landschap. Het aantal geregistreerde inwoners bedraagt ruim 1900 (ultio. 1915). De onderafdeling Langsa, die behalve het landschap van dien naam, ook Peureula* op Soengde Raja omvat, telt totaal 7000 geregistreerden. Langsa heet ook de standplaats van den assistent-resident, afdelings- tevens onderafdelingschef, die wordt bijgestaan door een civielgezaghebber (Ind. Stb. 1914, no. 87). Langsa (landschap) we rd door een militaire expeditie in Mei 1877 onder het Ned. gezag gebracht. Als oeleebalang fungeert T. Tjhi Banta Peureudan wiens korte verklaring dd. 17 Juni 1908 bij Gouv. besluit van 17 Aug. d.a.v. we rd goedgekeurd en bekrachtigd. Eigenlijk Langsa, dat door den oeleebalang rechtstreeks wordt bestuurd, heeft al s onderhoorigheden: Bajoe-rechterover, Birin), Radja Toeha, en Manjapad, ieder met een eigen hoofd, dat benoemd wordt door Langsa's oeleebalang in overleg met de toeha-peuct. Manjapaet, bestuurd door een aan de Atjehsche Soeltnisfamilie verwanten habib, kreeg als gevolg van dien en van de wijze waar-op het, buiten Langsa oin, in cultuur was gebracht, een enigszins zelfstandige positie. Dat gaf aanleiding tot onenigheid on-strijd, 1 in J 886 de rechten en verplichtingen van Habib Ali en in 1901 de grenzen van zijn gebied behoorlijk werden bepaald. In Langsa is de rijstcultuur steeds gesteld boven de cultuur van jember, waardoor de bevolking er niet Habibel ih clan Jaugs de vorderende O.-kust. In de onmiddellijke nabijheid der hoofdplaats, aan de overzijde (I.-never) der rivier, ligt een (Jouveri Jeinen tHcaoutchou-onderneming, die in 1907 werd begonnen (Ind. Stb. 1007, N°. 65) met [het tweeledig doel] een nieuwe bron van ijkkomsten voor het Gouv. te openen en tevens om den particulieren landbouw. tot voorbeeld te strekken. Een terrein, groot 63 J 5 H. A. we rd daarvoor gereserveerd. Ultimo 1915 waren (aurlvan 512 3/4 bahoe beplant met J 25.160 hevea's. Men werkt er in hoofdzaak met Javaansche contractkoelies naast een klein aantal Atjehsche vrije werklieden. Inderdaad zijn er, siids hot Gouv. hier het voorbeeld gaf, ook verscheidene particuliere rubberondernemingen in den omtrek gevestigd. Houtnunkapondernemingen zijn hier ook werkzaam, vooral voor de inzanieling van zeehout en Joostofhoudende scliors, maar de petroleum-industrie, die aanvankelijk wel toekomst scheen te hebben, leverf e ten slotte slechts teleurstelling. De aanleg van de hoofdplaats Langsa (Toenong) word

in 1905 begonnen volgens een breed opgezet plan van de Genic. In de vlakke werden uitgestrekte terreinen uitgezet, ieder met een bepaalde bestemming in verband met de groote toekomst, (lie men zich chroomde van Langsa als toekomstige Oceaanhaven. Het station van de Atjehtram neemt inel rangeerterreinen en woningen van het tram personeel een zijde in van een dubbele esplanade, die door een breed-terweg doorsneden, links en rechts ruimte biedt voor tennis- en voetbalsport. Om dit ruime plein heen liggen de Europeesche wijken. Aan den uitersten W.-rand ligt tegen de Langsa-rivier aangebouwd het roepenkampement. De Inlandsche wijk ligt op de uiterste linkerzijde, terwijl men het Chineesche kamp en de pasar bereikt door rechts het spoor over te steken. 24 minuten met de tram van Langsa (Toenong) ligt Kocala Langsa, de 4 x 4 zeemijlen groote haven, die op 1 Februari 1907 we rd geopend voor den algemeenen handel. De plannen van Generaal Van Houtz om er een Oceaanhaven van te maken, welke alien in- en uitvoer van Deli zou tot zich trekken, zijn niet verwezen-lijkt, ook omdat de diepte van het vaarwater tegenviel. Er is een station vlak bij den in -1906/7 gebouwd steiger met douaneloods en woningen van het Inlandsche haven personeel. Vaste grond om ineen te bouwen is er langs de lagc, met rizophoren begroeide oevers niet te vinden, en de verrichte artesische boringen naar drinkwater waren alle vergeefs. Kocala Langsa heeft het dus niet kunnen brengen tot neder dan een goede kusthaven, waar pakketboten to alien tyde kunnen binnenkomen en aan den steiger meren; maar naarmate het achterland zich ontwikkelde, zal het scheepvaartverkeer vermoedelijk toeneemen.

Literatuur: Bijdragen T.-, L.- en Vk. van N.-I. Deel 63 (1909)/1 Tijdschr. B. B. :

LANGSAR JIKAN [iJL volgens Bleeker]. Zie ZEESENOKEN.

LANGSAR RB A Al. Kleine, ondiepe baai aan de N.O.-kust van Sumatra waarin, behalve de Birini- en Langsarrivieren, vele kreekten uitmonden, waardoor het moerasige achterland afwaterd. De kust is laag en met bakau-begroei, alleen de boule hoeken zijn zandig en begroeid met tjemaraboonien, terwijl het eiland Telaga Toedjoh, in het Z. O. gedeelte der baai dicht bij hoek Langsar gelegen, begroeid is met boonen van gelijke hoogte. In de baai loopen door de nioddorbanken, welke haar grootendeels vullen, twee betondc en verlichte geulen van bovengenoemde rivieren naar zee, waar-door schepeu van hoogstens 4 M. diopgang bij langwater kunnen binnenkomen. De baai ontleent haar belang aan de meer binnenaarts, aan de gelijknamige rivier gelegen havenplaats Langsar, tot welk plaats de Atjeh-tram is doorgetrokken. Zie Zecmansgids deel II.

LANGSAT (MAL.). Zie LANSIUM.

LANGS* (JAV.). Zie LANSIUM< ; -, -, -, LANOEN, ook wel LANOEN. In do residentio Ainboina, ook op de Poeluu Toedjoh der residentie Riouw, algomcen gebruikelijk naam ter aanduiding van zrcroovers. vermoedelijk afkomstig van een gelijknamige baai aan de Zuidzijde

van het tot de Philippijnen behoorende ciland Mindanao. Sedert de gecregeld bevaring dezer wateren door oorlogsschepen wordt de bevolking niet nicer door overvallen van Lanocn's ver- on trust.

LANONA. Vroegere hoofdplaats vaai het tevoren tot Ternate behorende landschap Boengkoo aan de golf van Tolo, sedort lang Zuidelijker aan het strand naar Sakita verplaatst, maar toeh op vcle kaarton nog op de oude plaats aangegeven.

LANSBERGE (MR. JOHAN WILLEM VAN). Gcb. t-e Sante-Fe de Bogota (Vereen. Staten van Columbia) 16 Nov. 1830, uit het huwelijk van R. F. O. van Lansberge, Gouverneur van Suriname en V. M. Rodriguez. studeerde te Leideru, on promoveerde 3 Nov. 1854 tot doctor in de beide rechten, na verdediging eener dissertatie „de doli et culpae discriminé servato in codice poonali". In Ned. diplomatieken dienst gef reden bracht hij het ten slotte daarin tot buitenge- woon gezant en gevolmachtigd Minister bij het hof van Belgie. In deze laatste betrekking we rd hij benoemd tot. Gouv.-Generaal (17 Dec. 1874) en kwain den 25sten Maart 1875 te Bala-xill- aan. *Na* verloop van het vijfjarig tijdperk, waarvoor de Heer van Lansberge tot Gouv.- Genrcraal benoeind was, verzocht het Opper- bestuur hem aan te blijven. Na aanvankelijk daarin te hebben toegestemd, zag de Land- voogd zich door den achteruitgang zijner ge- zondheid genoopt, reeds een half jaar later zijn ontslag te vragen, hetgeen hem 24 Nov. 1880 verleend we rd. Den 12den April 1881 legde de Heer Van Lansberge zijn ambt neder; in Nederland truggekeerd, vestigde hij zicZij op de Havezathe de Rees (Brummen), later te ^-Gravenhage. Hij overleed te Mentone 17 Dec. 1905.

Het tijdperk van zijn bewind werd door ver- echeidene belangrijke gebeurtenissen gekcii - merkt. In Atjeh, dat in 1877 door den land- voogd werd bezocht, word de strijd onder gen.- majoor Pel en zijne opvolgers voortgezet, en werden onder Van der Hoyden zulke voordelen behaald, dat de tijd voor de invoering van een civil bestuur scheen gekoinct te zijn, dat in de laatste dagen van het bestuur van den Gouv.- Genrcraal tot stand kwam. Van minder belang waren expeditien naar Kota Intan (Siak), de Bataklanden, Ceram, Halmheira, Celebes, en ongeregelhdheden in Koetoardjo (Bagelen). Het Gouv. grondgebied werd uitgebreid door de Loevoeging van verscheidene Jandschap- pen aan het gouverneraent van Sum. W.kust; het rechtswezen werd geregeld in dat gouverne- ment, in Palembang, Benkoelen, *Z.- cn* O.afd. van Borneo en Atjeh en Ond. In het gouver- nement v. Sun). W.kust, Djcmbrana, Batjan... Tidore (met uitzondering van N.-Guinea) en Tefinate werd de slaverny opgeheven, terwijl de toestand der slaven in het gouvernment Celebes en Ond. en in Boeleleng gercgeld werd. Op het gebied der open ba re werken, voor het be- heer en toezicht waarvan een nieuw regJemeut werd vastgesteld, werd krachtig gear be id; zoo werd een groot gedeelte van den Staatsspoor- weg op Java aangelegd en de aanleg van andere gedeelten voorbereid en ondernonien; *de* werk- zaamheden aan den bouw der havenwerken te Tandjoeng Prick werden aangevangen en

bijna voltooid en Ned.-Indie in do algemoene postvereeniging opgenomen. Onder zijn bestuui* werden belangrijk maatregelen genomen, ten oinde de inning dor belastingen en de verant- woording van de uitgaven beter te regelen en te verzckerh. Ook word een schrcto gedaan op den weg oin tot een beter belastingstelsel te komen door do invoering der personeele en patentbelasting. De belangrijke wetenschappe- lijck expeditie tot onderzoek van Midden- Sumatra had plaats tijdens het bestuur van Van Lansberge; voor het ondervijs worden be- langrijck maatregelen genomen, o. a. de op- richting cener hogere burgerschool to Sema- rang en Socrabajii en van een burgeravond- 'sclioel op cle laatstgenoemde plaats, terwijl een kweekschool voor ini. onderwyzers te Ban- djermasin en te Makassar werd opgericht en die te Soerakarta-^Taar Slagelang werd over- gebracht-en-^een landbouwsclioel to Buiten- zorg werd geopend. *Zie Eigen Haard*, 1881, bl. 189.

LANSIUM DOMESTICUM Jack. : fain. *Aelia- ceae*. Vrij groote boom met samengstelde blade ren en klincn bloemen in aren. In den gcheelen Archipel gekweekt om de eetbare vruchten, die onder den gclen vruchtschil een sappigen zaadrok om de bittere zaden liebben. De vorm en grootte van de vruchten loopen uiteen. Men onderscljcidt : koekocsan (MAL.) kokosan (JAV., SOEND.), een vorm met rinschen zaadrok en dunne schil; langsat(MAL.), langsep, langseb (JAV.), met klincn pitten in de bolvormige vrucht; dockoe (JAV., MAL.), doekoe (SOEND.), langwerpig met een grooten zoeten zaadrok on kleine pitten en pidjetan (JAV.), pisanan (SOEXD.) met grooto pitten en een dunnen zuren zaadrok. De groene, intens bittere zaden worden tegen ingewandswormen ge- bruikt; een afkooksel van de schors is een mid(lei tegen dysenterie. Hcf. hont is gezocht voor stolen van bijlen. Koclit hingsCp nocint men een heklrcgclc huid, vooral van vrouwen, in. verge!jking met de kleur van de vruchten.

LANTANA CAMARA L., fam. *Verbenaccae*. Boengpa gar (MAL.). Ke m ba ng teldk, Poo f.j fill g an, Tcmbe!6k, Toimblekan (JAV.), Salijara (SOEND.). Kleine gedoormd booster in Z.- Amerika, o.a. in Suriname, thuis behoorend, op Java ingevoerd en snel ingeburgerd, zoodat ze op braakliggende terreinen dr : inliccm- sche vegetatic verdingt en vaak een lastig onkruid is. Ken baa r aan de vcc!kleurige, bijna bolvormige blociwijzei). De arpmntiRche bla- deren zijn een inlandsch geneesmidde] tegen verschillende kwalen. Ook in Z.-Amerika saat de)lant als volkbgeneesmidde] in aanzien, b.v. in Surinanie.

LANTJA. *Zie* VAARTUIGEN.

LANTJAH (SOEND.). *Zie* SPINNEN en K EMAACCA.

LANTJANG. *Zie* VAARTUIGEN.

LANTJANG POEKAT. *zie* VAARTUIGEN.

LANTJARAN. *Zie* VAARTUIGEN.

LANTJIH (MAL.). *Zie* KATAK.

LAOBALANG. Ncdcrzetting in het gouver- nement Ooslkust van Sumatra, nabij de grens met het gouvernment Atjdh. Zij ligt aan den voet van den Batoe G adj ah en is het Westclj k- ste)junt van den grooten weg, die van P'aban P'ahó over de Karo-hoogvlakte voort en als

Alas-weg zal doorgetrokken worden naar Kocta Tjan6 aan de Alas-rivier in Atjeh.

LAOEDI (IRAN) [MAL. volgens Bjecker]. Zie ZEEBAARS.

LAOERA. Landschap in de onderafdeeling Noord-West-Soemba, afdeling Soemba, rcsi-dentio Timor en Onderhoorigheden.

LAOERANEESCH. Zie SOEMBAEESCH.

LAOET (LAUT). (MAL.) beteekent z e o en wordt vaak met andere woorden samengesteld tot den naam van een eiland of dorp, zooals Poelaulaoet (zee-eiland), Tanah laoet enz. Voor Orang laoet zie aldaar.

LAOET (STRAAT) aan den Z.O. hoek van Borneo, is de smalle straat tusschen dit eiland en het voorjiggende Laoet; in welke het hooge eiland Soewangi, waarvan de Zuidkust rotsig is en het lage Tempakan liggen.

De Borneowal is laag en met nipah begroeid, de wal van Laoet heeft in het Zuidgedeelte der straat boomen, die in het water staan langs een min of meer breede strook modder- en zandstrand, dat aanvankelijk steil oploopt naar de achtergelegen heuvels, van welke de hooge kegeltop Djambangan de voornaamste is. Verder in de straat rijst de kust minder steil en is bij de Noordpunt van Laoet heuvelachtig met een smalle steenachtige droogvalling. In de straat liggen verschillende ondiepten, waar- onder de grootte, droogvallende zandplaat Pa-joeng met begroeiende Zuidpunt, en bcO. Soewangi een drempel met niet meer dan 5 M. diepte bij laagwater; zij is betond en door de verlichting ook des nachts voor groot schepen te bevaan.

Straat Laoet is de groote vaarweg langs de Z.O. punt van Borneo; vele schepen konien kolen van voldoende kwaliteit innemen te Se-tagen, waar zich een groote steiger en een gou-vernementskolentip bevinden. 9 K. M. om de N.O. hiervan ligt de bolangrijke kampong Kota Baroe, eveneens met een hoofd. Zie Zee-inangids deel IV/.

LAOS (JAV.). Zie ALPINTA GA LANG A.

LAPA (TANDJOENG). Spitee uiterste oost-punt van het eiland Madocra, door een ondiepe zeestraat van het eilandje Giii Jang gescheiden.

LAPONDERAAP. Zie LAMPONGAAP.

LAPORTEA. Plantengeslacht der *Urlicia ceeiin*, waarvan een aantal soorten in het wild in Ned. Indië voorkomen, bekend als Baoen gate! (MAL.), Djelatang (MAL.), Kemadoeh (JAV.), Lnteng (JAV., MAD.), Poeloes (SOEND.). Het zijn heesters en boom(n)met bladeren, die van brandlianen voorzien zijn, doch vaak hevig brauuln dan die van (ion Ku rop, brand-note! en soms tydelijk verflaming teweeg-bren gen. Uit de sc hors van sommige soorten maakt men louw voor notten.

LARA (IKAN) [? volgens Bjecker]. Zie AAL.

LARA DJONGGRANG. Zie DOERGA.

LARA KIDOEL (RATOE-). Oitcicr de geesten, die door de Javanen vereerd worden, bekleedt Itatoe of Njai Kidoel, de vorstin der Zuiderzee, een hooge plants. Haar rijk is die Zuidorzee en de rotsige Zuidkust van Java; de vogelnest-klippen, daar gelcegn, staan onder haro bijzondere roeude, zooal het noodzakelijk is, v66r dat jnen tot het plukken (ler nesten overgafit, haar met offers te vereeren. Te Kongkob, bij de Ooste-lijke grons van Djokjakarta, is een huis, haar toegewijd; ook bij de rotson van Karang Bolong

(Bagelen) worden haar fecsten gegeven en offers gbracht (zie VOGELNESTEN). Het gebeurde vroeger wol, dat Javaansche vorsten, die eene ge-wichtige ondercning wilden beginnen, te voren zich naar de Zuidkust begaven, om ingavingen van haar te verkrijgen. Dit deed o.a. in 1830 de Soesoehoenan van Soerakarta, Pakoe Boewana VI, die zich bij Mantjingan aan de Zuidkust van Djokjakarta, in de duinen te slapen legde om haar hulp tegen het Ned. Gouvernement in te roepen, waarop hij ge van gen genomen en verbannen word. Soms wordt Lara Kidoel ook voorgesteld als behoorende tot de heldinnen van het voorge-slacht. Zoo wordt verhaald, dat Praboe Moending Wangi, een dor vorsten van Padjadjaran, eene dochter had, Lara Woedoe geheeten, die door eene vreeselijk kwaal aangetast, zich in de Zuiderzee verdrook en daar thans over de booze gees-ten van het strand heerscht. J Een ander bericht maakt haar tot eene boctelinge, die te Prigi woonde, en wondermacht verkreeg. Onder de volgingen van Ratoe Lara Kidoel wordt de geest Lainpor genoemd, die met vreeselijk ge-druisch door de lucht vaart en de oorzaak is der hoogo springvloeden, zoowel als van de water-zucht in het lichaam van den mensch.

LARA EN LOEMAR. Voormalige onderafdeeling der afdeling Sambas (zie aldaar), residentie Westerafdeling van Borneo, sedert 1916 vorende de onderafdeeling Bengkajang met ge-lijknamige hoofdplaats (Zie aldaar) der afdeling Singkuwang. De onderafdeeling bevatte vroeger vooral rijke gouw my non en is bekend door den strijd met de Chinezen in 1850 en volgende jaren, wa a rover zie KONGSI.

LARANTOEKA. Staatic aan den Oosthoek van liet eiland Flores, behoorende tot de onderafdeeling Post-Flores en Solor, thans onder een Gezaghebber. Het word vroeger, en wordt thans olnieuw sinds 1912 bestuurd door een Radja, tot wicns gebied ook enkele kampongs op Ado-nara en Lomblen gerekend worden. Een groot deel der bevolking heeft reeds den R. K. gods-dienst aangenomen. Op do kustplaatsen wordt een vrij belangrijke handel gedreven door Alo-reezon, Boegineezon en Wadjorezon, in schild-pad, vogelnestjes, sandelhout, kaneel, was, buffels, schapen en geiten. In het Noorden, vlak bij de plants Larantoekevligt tic berg Ilimandiri (zie MANOIRI); in het Z. W. de nog wer-kuudo vulkaan Lobtobi (Laki-Laki en P3ram pocan) (zie aldaar). Zie ook FLORES.

LARANTOEKA. Vroeger ook POSTO op zijn Portugesch gheeten. Hoofdplaats der onderaf-cloeling Oost-Flores en Solor van de residentie Timor en Ond., gelegen in Straat Flores, aan do Oostkust van het eiland van (lion naam; stand-plaats van een R. K. missie-post.

LARAS. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTKUMENTEN.

LARAS. Naam van grootere federaties van Ws of nagari's in de TigO Lochak (zie aldaar), Padangschobv n land, Sifm. Westkust. Zoo heeft men in Tanah Datar do bekende lareh nan pandjang (de larigo landstreek), in Again de lareh nan boenta (de ronde), in do Loehak LimS Poeloch: lareh. Dczo naam is na 1833 gebruikt voor de districten, welke in gevolge de bestuursregling van Van den Bosch gevormd waren. Iliortoo verbond men zooveel mo-geijik adat-federaties aan elkander, maar enkele

ervan bleven afzonderlijk als „Jaras“ voort-bestaan (zie onder KOTO voor tai van voor-beeldcn). Deze larassen zijn bij de reorg. ter Sum. WcsLk. van 1913 (Ind.Stb.321) opgeheven (zie onderBESTUURJ.VerderwordtJarasnoggebruikt ter aanduiding der twee grootc stain men of bctcr partijen: Bodi-Tjiniagd en K(516-Piliang, welke ceuwen gcleelcn zijn ontstaan en aan welke hoofd de beide legend arische wet go vers van Mi-nangkabau, respect. Papatih nan Sabatang en Kjahi Katoemangoengan, zouden hebben ge-staan. Da ar deze jartijen oorspronkelijk be-paalde gebieden bewoonden, zal ook hier het woord als „gebied“ zijn op te vatten. (L. C.

- Westenenk, De Minangkabausche Nagari, Med. Enc. Bur. VIII, 1915.)

LARAT. Eiland met eene oppervlakte van 515 K. Al.* ten N. van Jamdena (zie TANIMBAR- EILANDEN). Het bestaat uit horizon tale kalk- steenlagen en is van Jamdena gescheiden door eene smalle passage, welke slechts voor prauwen bevaarbaar is : ■ Bewesten Larat, d daarvan ge- scheiden door een smal waarwater, dat de reede van Ivitabel vormt, ligt het eilandje Loetoe, waarop, tegenover Ritabel, de kampoeng Le- lingloean, de standplaats van den posthouder, gelegen is.

De voornaamste kanipoengs op het eiland zijn Ritabel, Ridool en Lainesar op de Westkust; de bevolking telt ± 2000 zielen.

LARIANG. Naani van den benedenloop der Koro-rivier. Zie CELEBES onder b Midden Celebes. DI. I, biz. 455.

LARON (JAV., MAL.). Zie TERMIETEN.

LARTAU. Naam voor een Scharclaar, *Eury-stomus australis*, op de Aroc-eilanden; op de Kci-eilanden Moetfel-boean. Op Sumatra heet *Eurystomus orientalis* Tioung-batoe, op West-Sumatra Tioung-lampej, op Celebes Hendingo- 成, 七只 opo. : LASIA SPINOSA Thw, fam. *Araceen*, Gali- / Gali (MAL.), Sam pi (so END.). Een moerasplant met groote pijlvormige bladren. Zoowel bla- deren als wortel zijn cen inlandsch genees- middel ; de jonge bladeren en de Stengel worden gekookt gegeten.

LASIANTHUS PURPUREUS BL, fam. *Kubia- ccae*. Daoen kentoe, Kajoe tahi (MAL.), stinkhout; een heester, waarvan de bladren, fijngewreven, sterk naar faecalien rieken. De bladeren worden echter door de inlanders als groente gegeten. Ook andrc plan ten, b.v. 珊瑚. *Saprosma en Paedria*, hebben die eigenschap.

LASOLO. Rivier in het landschap Laiwoei (zie aidaar en onder CELEBES d. den Zuid- Oostarm. DI. I, biz. 458).

LASOLOBAAI. Deze baai aan de Oostkust van Celebes, op ongeveer 3° 35' Z.B. is de eerste, om de Oost geheel open baai benoorden de Kendarib- baai. Het hooge bergland van Celebes springt in het midden der baai naar voren en heeft d*hr een ondiepe, gedeeltelijk droogvallende kustbank, welke het hooge eiland Ba]oe]oe met den wal verbindt ter plaatse waar de drie monden der Lasolorivier, aan welke bijna 30 K.M. stroomopwaarts de Gelijknamige kani- P²8 ligt, in zee vallen. Het N. W.-gedeelte der baai heet TSlok Dalam, gevormd door een oin de Z.O. afstekend, grillig gevormd, hoog schiereiland, dat met een smallen, lagen ha Is met den vasten wal is verbonden; voor deze

baai ligt het grootc, hooge, steile eiland Labengki met cen ken baren dubbeltop, dat, evenals Ba- hoeloe, onbewoond is. De Lasolobaaï is nog niet volledig onderzocht; de kustcn, ook van de cilanclen, zijn over het algemeen steil en de diepten zijn niet overmatig groot, maar daarin verspreid vindt jnen een vrij groot aantal ge- varen, waarvan enkele droogvallen, vorder eenige raffen en den riind der dieptelij van ISO M. en het Zuidrif daarbuiteK Zic Zcemans- gids deel V.

LASSEM (LAS6M). Plaats in de residentie Kcmbang, grootendeels door Chineezen be- woond, enkele K.M. van het strand gelegen aan de gelijknamige rivier. De handel is liier levendig. Belangrijk is de uitvoer van saroengs (saroeng Las6m) die o. a. veel naar Singapore verscheept worden. Duizenden inlanders in den omtrek houden zich met batikken bezig in dienst der Ohineezcn, welke laatsten de patronen aangeven. Waarde van de uitgevoerde saroengs ± f 3 miljoen per jaar. Uitgevoerd worden ook pauwevecren sigarenkokers, f

LASSEN (CHRISTIAAN). Grondlogger der Indische Oudheidkunde, geb. te Bergen (Noor- wegen) 22 Oct. J 800. Na te Christiana en te Heidelberg gestudeerd te hebben, bezocht hij de universiteit te Bonn, [yaar hij door de lessen van A. von Schlegel tot de Indische studien „were“ aangetrokken ; door tuschenkonist van zijnen leermeester we rd hij in de geleugheid gesteld London en Parijs te bezoeken en zich daar bezig te houden met de studie der Indische talen. In 1827 vestigde hij zich als privaat- docent te Bonn, we rd er in 1830 buitengewoon en in 1840 gewoon Hoogleraar voor de Oud- Indische taal- en letterkunde. Een ooglijdon, dat sedert 1840 steeds toenani, belcmmorde he in ten zeerste in zijn wetenschappelijken arbeid; tocJi gaf hij tai van geschriften over Indie uit, waarvan voor de oudheden van Ned-Indie van belang kan worden gercknd zijn hoofd work de „Indische 7\terth umskunde“, IV din., 1843—1864, dat als cerste proeve eencr gcschicdenis van de IndicH grootn verdiensten heeft, ofschoon de bewei'king te wenschen ovcrdjet. Nadal hij in bet laatst van zijn leven bijna gelicclj blind was geworden, overleed hij te Bonn 8 Mei 1876. Zic voor bij- zonderheden de Allgcjncinc Deutsche Biographic, XVII, bl. 784 en de daar aangehaalde bronnen.

LATA LATA-EILANDEN. Zie BATJAN (Sultanaat).

LATAH. Een zicktetoestand, waarlij door den betrokken persoon, gelieci tegen zijn wil, beve- gingen worden uitgevoerd en klan ken worden voortgebracht, die hem door andren worden voorgedaan. Somsjds ontstaan die onwilleku- rige bewegingen en klan ken ook door schrik. De Jijders zijn volkonicu van hunne handelingen lje- wust, maar kunnen die niet tegejgaan. De ziekte wordt in den Indisehen archipel bijna allecn bij inlanders waargeciomen, zeklen bij vreedme oosterlingen gezien, maar wel nu en dan bij kleur- Kgen. Zij kojnt het meest voor bij vrouwen, zel- den bij mannen. Eigenaardig is het, dat de voor- gedane bewegingen sne] worden nagedaan en dan tevens enige woorden herhaaldc niacn achter el- kaar worden gezegd. De onwillekeurig uitgespro- ken woorden zijn voor den lijder zeer onaange-

«)aam en lastig, omdat zij hem tijdelijk belctten icts anders te zcggcn. Niet zcldden worden die zie- ken onnoodig geplaagd, omdat de gnoeuule verse hijnselen iets lachwckkends hebben, terwijl het verzoek van den lijdcr oni het plagen to laten door herhuhngen wordt afgebroken. Eetic doeltreffcn- de behandeling is niet bekend. De ziekte komt in den goheelen Indischen archipel en in Britsch- Indie voor. Zy is ook waafgenomen in Siberie en by de Laplanders.

Literatuur : Dr. C. L. v. d. Burg, De geneesheer in N.-I. II, bl. 779 en Gen. Tijdschr. v. N.-I. XXV, bl. 49; P. C. J. Van Breror, Gen. Tijdschr. v. N.-I. XXXIV, bl. 602.

LATFeNG (JAV., MAD.), ZC PLEURYA IN-TERBUPTA en LAPORTEA.

LATERIET. In regcnrijke tropische land on zoals Ned. Indie, Midden-Afrika, en Noord-Brazilië wordt als verweeringsproduct van zeer verschillende gestcenten een eigenaardige stof gevormd, welko wegens hare steenroode kleur den naam van *lateriel* (later = baksteen) heeft ontvangen. Niet altijd is de kleur echter baksteen rood, soms is zy vleeschkleurig tot wit, en dan weer dofgeel tot glanzend bruin en zwarf.

De samenstelling is wisselenl, maar komt steeds neer op de combinatie: ijzeroxyde, plus aluinaarde, gemengd met- of verontreinigd door groo- tere of kleinere hoeveelheden klei of kaolin, en soms ook kwartszand of kiezel in kleinere of groo- tere korrels ingesloten houdende. De klei- en kiezelvrije stukken beschouwt men als erts; is het ijzeroxyde ver overwegend, clan als ijzererts; is het aluminiumoxyde echter overwegend, dan heel de stof bauxiet, en dient als aluminiumerts.

Ja vorming dezer concreties (= samentrekkin- gen) heeft niet plaats aan de oppervlakte van den grond, doch op ccnige diepte, in de zone van wis- scling van den grondwaterspiegel, of even daar- boven. Door wegspoeling van den bovenliggen- den grond komt de lateriet clan aan den dag. Soins is hij massief, in nootvormige stukken, 80US sponsachtig of slakkig. Is hy echter afgezoet in ho J ten en kanalen, clan is later het uiterlijk boomtakvormig.

Men vindt lai eriel, brokken nicer in gezelschap van gcstcenten, die betrekkelijk weinig ijzer be- x'ttten, dan nabij ijzerrijke gesteenten, omdat de hiatsLc cen reel nicer doorlaatbaren verweerings- grond Jevcren. Vandaur, dat men op Java be- dockle lateriet het incest vindt bij blecke tuffen, zooals in Bantam, maar in de Buitenbezittingen, zooals op Sumatra, Borneo, Banka en Billiton, overal op on bij graniet, zandsteen en otide leien. Ije ijzerrijke lateriet van Banka word vroeger ter vervaardiging van ijzeren gereedschappen gebe- zigd; de mogelykheid, dat men zoodanig erts nog eens op grootc schaal zal gaan verwerken, is geenszins uitgesloten.

Bchvalve aan do genoemde concreties wordt de naam „lateriet“ ook wel gegeven nan aHe bruine gc)cn roode verweeringsprodukten, ontstaan in do tronpon uit allcrlei gesteenten door permanen- te uitwassing met water, dat arm is aan-, of vrij van organische stoffen. Men doet echter boter, in die gevallen van „bruinfiirdci“, „gecl- grden“ en roodaftron“ te spreken. Aangezien do echte, concretonaire lateriet echter steeds zulke geelaarclen en roodaarden begcleidt, kan mon wel weer de genooinde gcle en roode gronden ■anienvatten in het woo rd „fiterietgronden“.

<1. w. z. gronden, waarin, waarop of waarondej men „laterief mag verwachtcn.

LATIMODJONG GEBERGTE. Gebcrgte op Celebes. Zie CELEBES onder b. Midden-Celebes on den Zuidarm,

LATJIN (MAL. MOL.). Zie NEPHELI UM.

LAU BIANG of WAMPOE. Zie LANGKAT.

LAULI (Laoeli). Landsclap in do onderafdee- ling Zuid-West Soomba, afdeeling Soomba, residentie Timor en 0.

LAURIET. Zie bij PLATINA.

LAUT. Een Gajo-landschap, omvattend de gebieden der rod jo's Tjeq Bobasan, Boeket en Siah Oetama met respectievelijk 1682, 1689 en 128 geregistreeerde mannen (ulto. 1915), en deel uitmakend van de ^ondcrnafdeeling Ta- ken gon. Zie GAJOLAND. ■ / \ \ \ \ \ /

LAUT TAWAR (d. i. „ZoeGwatermeer“). Zie GAJOLAND.

LAUTS (ULRICH GERHARD). Geboren den 19den Mei 1787 to Amsterdam, waar zijn vader een handelszaak uitoefende. Na diens dood vertoefde Lauts geruimen tijd in het buiten- land, we rd 1821 hoogleeraar aan het Athe- naeum te Brussel en in 1830 aan het Kon. Instituut voor de Marine te MedembHk. In 1840 gepensionneerd, woond hij te Kampen en Leiden en overleed 25 Juli 1865 te Utrecht. Van do vele werken door hem uitgegeven^ heb- ben op Ned.-Indie betrekking : Handl. v. d- aardrijkskunde van Nccrlands 0.- en dische bezittingen, Utr. 1834; Het eiland Balie en de Balieneezen, Amst. 1848; Gesch. v. d. vestiging, uitbreiding, bloei en verval van de magt der Ned. in Indie, 7 din., Gron. 1852—57, Amst. 1859—66; Gesch. v. h. verval der magt v. d. Ned. in Indie, 2 din., Amst. 1859—66; Gesch. van do verover. der Ned. in Indie t. d. tegenw. tijd, 2 din., Kampen 1864—65; Onderzoek naar geest en strekking van het traktaat van den 17den Maai't 1824.

LAUW LAUW (West N. Guinea). Zie BOCM-KANGOEROE'S.

LAVANHA (JOAO BAPTISTA). Als Jood geboren te Lissabon in ca. 1550, daarna gedoopt. opgeleid tot ingenieur, en te Madrid gestorven op 31 Ma art (of 2 April) J 624. Gunsteling der Spaansche koningen, werdt hij in 1591 ad interim, op 6 Juli 1596 definitief, benoemd tot Oppic'cosniograaf (Cosmographo mor) des Jijks, <. i. Spanje met Portugal (sinds 1580). Als zoodanig nam hij op zich de aanvulling eu het voor den druk g(»reed maken dor door Joao de .BARROS (zie dezon naam) in 1570 envolt,ooiid achtcrgelaton 4e. ,Doeado van diens berodmd gesch ieel work: een ar be id, door hem inet de uitotstc kieschheid volbracht. In 1615 verscheen zij te Madrid, waarbij verschillende gegcevis tnschen aanbalingsteckens werden ondoend aan de over dezelfdo geschiedpericde (1526—1539) ongeveer loopende 4e Decade (over 1526—1535) van OOUTO (zie aklaar). In 1602 te Lissabon verschenen, en aan Lib. VII— VIII (dver 1520—1637) van OASTANHEDA (zie aldaar). Hoewel Oouto mot zijn arbeid a Id us voor was gewcest, on duatom zijn corsten, bij Barros aansluitondon arbeid zelfs „Quart a Pecuda“ had genocmd, red de Lavanha van Barros' on voltooid ms. wat er van to reddcn viel. Zie nader .Rouffaar in Bijdragen Kon. Inst. 0, VI (1899), p. 149—151 v

In IG1S word Lavsmha daarop benoemd tot Rijks-geschiedschrijver (Chronista mor do Heino). Zie de documenten omtrent zijn persoon en zijn verdere arbeid, afgedrukt in Sousa. Viterbo^o „Trabalhos nauticos dos Portuguezes nos seculos XVI e XVII”, I, Lissabon (1898), p. 371—183.

LAWA (JAV.). Zie VLEERMUIZEN, IN-SEKTENETENDE.

LAWA ASOE. Zie VLEERMUIZEN, IN-SEKTENETENDE.

LAWA BñNfIR. Zie VLEERMUIZEN, IN-SEKTENETENDE.

LAWA KfMBANG. Zie VLEERMUIZEN, IN-SEKTENETENDE.

LAWA SOEMBA. Zie VLEERMUIZEN, IN-SEKTENETENDE.

LAWATJOEROET. Zie VLEERMDIZEN, IN-SEKTENETENDE.

>LAWAK (JAV.). Zie KARPERACHTIGEN. /LAW AN G/3pnr61e-afd eelin g met gelijkn- mige hoofdplaats van het regentschap en de afdeling Bangil, residentie Pasocroean, bestaande uit ~Ue ~3istricten Poerworedjo en Pandakan.

LAWANG. Hoofdplaats van de • controJc-af-deeling Lawang, 500 31. hoog, belioorde vroe- ger tot liet district Karanglo, afdeling Malang, thans ecliter tot het district Tderwofed'jo van de afdeling Bangil. Het ligt aan den spoorweg van Soerabaja naar Malang en is gebouwd op het Roogste gedeelte van den verbindingsrug tusschen Ardjoena en Tengger. JELet blijft door zijn koel, aangenaam en vooral gezond kli- maat het geliefkoosde herstellin gsoord voor zieken uit Soerabaja. De vasle Europescho bevolking wordt gevormd door-gespensioneerde ambtenaren, die niet naar Europa wen- schen terug te keeren. Ook hebben zich hier langzamerhand vele goeode Chineezen geves- tigd. Maar zijn grootste belang ontleent La- waug aan het groote gouvernementkrankzin- nigengesticht, dat men te Soember Porong in 1901 op ± 3 K.M. afstand in N.O. richting heeft gebouwd. Het is het grootste gesticht, dat men in naoederland of kolonien heeft (1915: JSOO patiënten), terwijl zijne inrichting, volgens de moderne eischen der verpleging, het tevens tot een der bestc ter wereld maakt, zoodat het dan ook geregeld door deskundige vrecindeJingen bezocht wordt.

LAWEJAN (? West Sumatra). Naar^o voor eene Ba a rd vogelsoo rt, *Psilopogon pyrolophus*.

LAWIN-EILANDEN. Eilandengroep deci uil- makend van de onderafdeeling en afdeling Bat- jan, res. Ternate en on de thoorigheid en, waartoe behooren Kekik of Keke, Lawin eu Toppershoedje. Ze zijn alle opgebouwd uit vulkanisch gesteente, waartegen bij Kekik en Lawin tot ± 30 M. bo ven zee koraalkaJk ligt. Kekik is een GO M. hoog bergje, waarschijnlijk met een krater. Lawin heeft een ronden top zonder kratervorm van ongeveer dezelfde hoogte en Toppershoedje is een steile 30 M. hoogte rots. De twee eilandjes W. en 0. van Lnwin zijn koraaleilandjes.

LAWOE. Van dezen, op de grens van Solo en Madioen tot 32G5M. oprijzenden, vulkaan geven Jnnghuhn (Java II 465) en Verbeek (Java 247, 317) uitvoerige beschrijvingen, de eerste met teekeningen van den top, waar ook Hindoe-

oudheden te vinden zijn. De berg heeft zich naar bijna alle zijden vrij kunnen ontwikkelen en heeft dan ook aan den voet een diameter van min- stens 35 K.M. De La woe bezit een O.-W. gericht Zuidelijk voorgebergte, Dj^o&larangan of Koe- koosan genaamd; de berg zelf bestaat volgena Junghuhn uit 3 toppen, die in NNW.—ZZO.- richting op elkaar volgen. Hij vond in 1838 bo- halvc eenige fumarolen en sporen nicer van activiteit, doch vcrmeldt op gezag van Mohr (p. 514) een cruptie van 1 Mei 1752. Verbeek be- schrijft een vxortal parasieten op den mantel van den Koekocsan (niet op den Lawoe zelf).

LAWONDA. Landschap in de onderafdeeling Zu id- West Soemba, afdeling Soemba, residentie Timor en O. LAWSONIA INERMIS L., fam. *Lythraceae*. Kajoc laka (MAL.), Pat jar kockoe (JAV., SOEND.), een heester of kleine boom, waarschijnlijk uit Perzie afkomstig, maar thans in de tropen overal gekweekt, bekend als henna- plant, ook wel Reseda (b.v. in Suriname) genooid, ofschoon de doordringende reuk van de bloemen niets op den fijnen geur van die der echte Reseda gelijkt. In vele Oostersche landen gebruikt men de fijngewreven bladeren e. v. met Gambir gemengd, als een kleurmiddel voor de nagels. Een afbreksel van de bladeren is een inlandsch geneesmiddel. Uit de bloemen niaakt men een welriekende olie, die bij rheumatick wordt aan- gewend. Ook do wortel was vroeger als ge- neesmiddel in gebrnik.

L^ASI OF TANAH LEASE Zie OELIASERS.

LEBAH (MAL.). Zie Bijl.

LEBAK. Afdeling en regentschap (hoofdplaats Rangkasbitoeng) van de residentie Bantam, met eene oppervlakte van 3300 K.M.² De afdeling is verdeeld in de controle-afdeelin- gen Lebak Kaier (districten Rangkasbitoeng en Sadjiraj en Lebak Ki(loeI (districten Lebak, Pa- roengkoedjang en Tjilangkahan). Zij vormL het Zuidoostelijk deci van do residentie Bantam en bestaat dus uit berg- en heuveHand (zio BANTAM). Ten declc heeft dit vruchtbaren grond. Men treft er een aantal crfpachtsporccelen aan, waarop nu voor het belangrijkste deel Hevea wordt geplant met bevredigend resul- taat. Op de grens dor districten Paroengkoe- djang en Lebak Jigtde nederzetting der Badoe's (zie aldaar).

De afdeling word gedurende hinge jaren ver- waarloosd en Jieeft algemeene bekendheid gekre- gen door den „Max Havelaar” van Multaluli (E. DO UWES DEKKER, zie aldaar). Het isolc- inent, waarin de afdcoling vroeger verkeerde, is opgeheven sedertde hoofdplaats Rangkasbitoeng met het spoorwegnet verbonden is.

LEBAK* District in de gelijknamige afdeling der res. Bantam, oppervlakte 607 K.M.²; het bevat 46 desa's. De hoofdplaats is Leuwidamar.

LEBAK DELING. Vrij groot meer in do residentie Palenibang, ten Z.O. van de hoofd- stad. Het word t gevoed door do A. Pad an g, een tak van de Komfiring. De afwatering ge- schiedt door de Siloenipocr (zio aldaar), dio zelfstandig in zee uitloopt.

LfIBAKWANGI. Was vroeger een district van het regentschap en de controle-afdeeling Koe- ningan, residentie Cheribon, met eene oppervlakte van 87 KAP. Thans is het een onder- dis- trict van het district TjiawigSbang.

LĪBAN (MAL.). Zie VITEX PUBESCEUS.

LĪBARAN, d. i. fecstdag, zie GARĒBCG.

LEBE. Aldus noemt men in sommige strecken, met name in de Soendalanden op bij de Minang- kabauers en AtjĪhĒrs (bij doze laatsten is do uit- spraak van dit wo rd cchter *leube*) iemand, di zijno godsdienstplichton eenigszins getrouw in acht neomt on dus meer werk van den Islam maakt dan do groote massa, ook al heeft hij geen opzettelijke studio van dien godsdienst gomaakt. Op West-Java is *leb*[^] tevens ambtstitel van den dusgenaamden "dorpsegstel[^]kc". — De bo- naming *leb*[^] is van Voor-Indisclien oorspron en blijkbaar met den Islam uit Voor-Indie naar den Archipel ovrgebracht. Zij diende oorspron- kelijk ter aanduiding van eene soort van „Mo- hammedaansche kooplieden", maar we rd in Nederl.-Indie overdrachtelijk toegepast op „vro- men" in den boven nader omschreven zin.

Literatuur/ C. Snouck Hurgronje, De AtjĒhĒrs I, 74, 371, n. : '88, 335, 345 (The Achehese 340; II, 84, 304, 312); -Islam in Neclerl.- Indie, p. 22 (Gr. Godsdiensten, 2e Ser., p.398).— A. W. T. Juynboll, kleine bijdragen over den Islam op Java, p. 8 (Bijdr. t. d. t., 1. en vlk. v. N. I., 4e Volgr., 6e DL., p. 269). — G. A. Her- klot, Qanoon-e-Islam (1832), p. 243. —/P. J. Veth, Java IV (1907) p. 432. — Ph. S. van Ron- kel, Walesisch labai, een Mosl.-Indische term (Tijdschr.v.h. Batav. Genootsch., DL 56 (1914) p. 137—141); vgl. ISLAM III, c.

LEBONG. Afdeling in het noorden der rcsiden- tie Benkoelan, met de hoofdplaats Moeara Aman, bestuurdooreenassistent-residenten meien op- pervlakte van 12.958 K.M.², en een bevolking van ± 84.000Zien Zij bestaatuitdeonderafdeelingen: Lebong, Red jang, Mokko-Mokko en Lais (zie al- daar). De onderafdeeling Lebong heeft een opper- vlakte van 1661 K.M.² en telt ± 11.000 inwoners. Het land sc hap Lebong, dat het stroomgebied van de Bo ven- Ketaoen be vat, is een gevond, vruchtbaar looigland, dat zich uitsrekt van den G. Seblat in het N. tot de waterscheiding tusschen KĪfitaoen en Moesi in het Z. Deze gemiddcl 1100 M. hoogo waterscheiding is tevens het grensge- bergto)net RĪdjang. De vlakto wordt omsloten door twee zich bij den G. Seblat splitscnde berg- kctcTien. De oostelijke keten behoort tot het cigenlijke Barisanberge, waarin zich toppen tot 2000 M. hoogto verheffen o. a. de Oeloe Seblat (2383 M.) en Koentjing (2221 M.). Daarvoor lig- gen do bergroeksen Boekit Bochoeng en Boekit Pandjang. Do Westclijkc keten is gemiddcl 1700 M. hoog, doch daarin verheffen zich de toppen van den Goonoeng Oeloe Kokoi, den Boekit Ti- ga en het Rcsam- massief, die ovgaan in hot zachtgolvende kustgebied. Tusschen dezo O. en W. keten bevindt zich een alluviale vlakte, waarvun do grootstolongte 13 K.M., do grootstobreedte 6 K. M. bedraagt. In het Westen wordt dezo vlakte begrensd door don twelingsvulkaan Belirang-Locmoot, terwijl lavastroomcn en tuf- fen van den Belirang haar in het Zuiden afslui- ten. Waarschijnlijk is deze vlakte een nicer geweest, dal onstond toen do KStaoen beieiden Toonggan[^] door een andescistrooin we rd af- gedanal, en legĒ Jiop doordat dezo rivier zich langzamrchan cen weg baand door den clam. Do KStaoen is nog steeds do voornaamsto rivier (zie aldaar.)

Het kliniaat is frisch en gezond op dit ± 500

M. hooge plateau, pasar Ma. A man ligt op 326 M., het naburige mijnbouwetablissement Lebong Donok (van do Kedjang Lebong Mij.) op 581 M. on de doescn Tds op 565 M. hoogto boven zee.

Lebong is de plaatsclijkc uitspraak van het malcische woord Lobang, waarmede een mijn bedoeld wordt.

Naast do oorspronkelijke bewoners (zie het artikel LEBONGERS) komen in de afdeling voor: KorintĒiers, vele Palembangers, en in het handelscentrum Moeara Aman vclerlei nationali- teiten. Van belang is het aantal Javanen en Soendaneezen, welkc hierheen gebracht zijn. Op verzoek van het Europeesch en Inlandsch be- stuur werden in 1907 zes Soendaneesche gezinnen uit de Preanger-Regentschappen naar Kepahi- ang ovrgebracht, welke proof in 1908 op kos- ton van de margakas met 122 Soendaneezen werd herhaald. De kosten bed roegen ongeveer / 100 per gezin, maar moesten gaandweg in jaarlyk- sclie termijn van / 25 worden terugbetaald. Bij Gouvernementsbesluit van 25 Juli 1912 nam de Regeering deze kolonisatie-proeven over en breidde ze uit met Javanen. Thans zijn er 3 Soendaneesche kampongs n.l. Kota Mandjoer met 155 inw., Soekaboemi met 81 inw., en Pan- deglang (Soekaradja) met 34 inw. Daarnaast bevinden zich 4 Javancn-nedcrzettingen: La- dang Palembang met 133 inw., Kampoeng Dja- wa Baroo met 9-1 inw., Lebong Soepit met 19 inw. en Ajcr Poelang met 13 inw. Bovendien wo- nen er nog een 20 Javanen verspreid, zoodat het totaal aantal kolonisten 549 bedraagt. (Teys- mannia 1915 bl. 587).

Het hoofdmiddel van bestaan der inheensche bevolking is de landbouw, met name de rijstcul- tuur, die in hoofdzaak op irrigeerbar gronden plants vindt. In 1913 besloegen deze een opper- vlakte van 1500 bouws. Voor een goed deci is to toenamc van het aantal sawahs onder de di- recte leiding der besturende ambtenaren dan- ken aan de goedgeslaagdc omigratieproof en a an do rosullaten met neclerzettingen van ontslagen Javaansche contractarbeiders van de mijnbouw- maatschappijen. Aanplantingen van Java- en robustakoffio slagen goed : tabak wil er goed gedijen, de teelt van pocar of kapoelaga (karda- mom) voor 1860 zoe belangrijk, is thans onbe- duidond. Voorde overige gewassen, de goudvisch- tcelt, alsmede voor de goudwinning enz. zie onder BENKOELEN. Do veestapc, die voor do goud- mijn exploitatie slechts enkele karbouwen en geiton tclde, bestond in 1910 uit 36 paarden, 528 rundoren on 134 karbouwen. Do weinig beduiden- do nijvcrhoid bestaat in wovcn, netten breien, houtsnijden, pottenbakken en snieden; de visch- vangst is oven min van veel belang. De binnen- landsche handel, die zijn opkomst dankt aan do mijnbouwindustrie on in handen is van Chi- neescho, Padangschc on Palcmangsche hande- laren, ondervond in den laatste tijd. den in- vloed van de daarin heerscndc malaise.

Van het grootste economische belang is het voorkoinen van goud, waardoor Lebong het meest de aandacht trok. De Inlanders waren, volgcns him overlcvcringon, reeds in de 13o eeuw bekend met deze goudlagen. Tai van overblijfs- len zijn nog aanwezic, welke crop wijzen, dat zij niet alleen het goudhoudeucl zand en gruis uit beken on rivieron waschten, maar dat zij ook de

oorspronkelijke afzettingen in exploitatie hebben genomen, al was dit op zeer primitieve wijze. Eerst op het eind der 19e eeuw trok de goud-rijkmidd van Lebong door toeval de aandacht van Europeanen. Dat de rijkdom zo lang verborgen is gebleven vindt voornamelijk zijn oorzaken in het feit, dat het landschap zowol van uit Palembang, waartoe Jict administratief behoort als van uit de kust. moeilijk te bereiken is tengevolg van de omringende, hooggebergteketens en daardoor veronachtzaam werd. Toon de rijkdom ter oore kwamen aan Hadji Ismael van Pasar Tjoeroeb stole! e deze zich ter phi als op de hoogte en bracht er den Heer Eugene Kassel, administrateur van het niet ver van Tjoeroeb gelegen kofficland Soeban Ajam mee in kennis. Spoedig werd liet Lebong-Goudsyndicaat opgericht, dat rechten van opsporing wist te verkrijgen op de voornaamste goudhoudende terreinen, welke succesievelijk werden overgedaan aan verschillende maatschappijen, die zich de exploitatie van het goud ten doel stelden.

De oudste dezer maatschappijen is de Mijnbouw Mij. Redjang Lebong, opgericht 10 Februari 1897. Verder werken hier: de Mij. Ketaoen, opgericht Augustus 1900; de Mij. Siniau, opgericht in Mei 1901, Lebong Kan dis, opgericht in 1909.

Naar aanleiding van een rapport van den toenmaligen Hoofdingenieur N. Wing Easton werd bij Gouvernementsbesluit van 2 Mei 1905 no. 8 o. m. een groot deel van de LSbongstreek voor het Gouvernements gereserveerd. De opsporingen aldaar leidden toen o. m. tot het vrmden van de mijnen Lebong Si in pang, Tainbang Sawah en eenige afzettingen van minder betekenis. In 1915 (Ned. Stb. no. 540, Ind. Stb. 1916 n°. 326) werden in door de Regcering gelden beschikbaargesteld ten behoeve van de ontginning door den lande van de goudvelden in Benkoelen, met name die te Lebong Si in pang, Tam bang Sawah en Gedang-ilir (beide laatste aan de Ajer Selikat), waar bij de exploratie ertsen waren blootgelegd tot een totale hoeveelheid van 333000 ton, tot een geschatte waarde van 23 miljoen gulden, terwijl de aanwijzingen waren verkregen voor Lebong Sim pang, dat in de diepte rijkere ertsen voorkomen en voor Tambang Sawah-Gedang-ilir, dat waarschijnlijk voor een waarde van tachtig miljoen gulden aan ertsen zal worden verkregen. Als vaststaande mag worden aangenomen dat tot dusver nog geen enkele van de mijnen in Indie, ook niet de Refjang- Lebongmijnen ertsen van dusdanige hoeveelheid en gehalte heeft afgeleverd, terwijl een weinig kostbare winning mogelijk is. Voor de ontginning is noodig de aanleg van een verbindingsweg Lebong Simpang-Ajer Dingin (gelegen in den grooten weg Benkoelen-Ma Aman), ter lengte van 33 K.M.; een karreweg (Tari) bang Sawah-Ma Aman, k wani reeds tijdens de exploitatie tot stand.

De ontginning van Tambang Sawah zou worden opgezet op den voet van een winning van 30.000 ton per jaar, terwijl gerekend wordt een jaarlijksche winst van 1/2 miljoen gulden en de berekende voorraad erts 35 a 40 jaar zou kunnen atrekken. De Indische begraoting voor 1918 neemt aan dat slechts 10.000 I ton. zal worden verwerkt. Een waterkrachtstation van 300 P.K. is opgericht bij de uit-

vloeiing van de Kctaoenrivier uit het nizer van Tbs voor de levering dor electricische energie ten gebruike bij deze mijnontginningen.

Van de verkeerswegen verdienen vermelding: de 157 K.M. lange, grootte weg van Benkoelen over Kepahiang naar Mocara Aman, welke voor auto's berijdbaar is, en de kustweg Benkoelen-Lais-Ketaoen ± 80 K.M. eveneens voor auto's berijdbaar. De Ketaoen is voor vrachtprouwen vervoerbaar tot Napal Poeth, waar ra in baai voert naar Tandai naar Oekaoe. Deze trajanbaan zijn door de mijnbouw Mij. aangegleid en niet voor het publiek geopend. Verder vindt men de verschillende doesoens, waarvan enkele ook reeds per as berijdbaar (ook de verbinding Lebong Donk—Lebong Soelit); met de bestaande overigens slechts verbindingen door de bergpassen.

De voornaamste plaatsen zijn: Moeara Aman (zie aldaar), Kepahiang (zie aldaar), Talang Leak aan den Ma. Aman, met een drukke markt; Kota Donok, mede aan dien weg, op de plaats waar de Kftaoen het nizer van Tes bereikt; Tapoes, beoosten het nizer van Tes, op den linkeroverder boven - Ketaoen, vroegere standplaats van den controleur, Semalako en Oedjoeng Tandjoeng.

Onze aanrakingen met dit landschap waren langen tijd uiterst gering. In Sept. 1841 hernieuwde de assistent-resident van Benkoelen met de hoofden van het onafhankelijke Lebong een contract, in 1751 door het nizer de East-India Comp. gesloten, waarin zij beloofden geen schuilplaats te zullen verleen aan roovers en voortvluchtige misdadigers. In 1856 boden de hoofden hun onderwerping aan, hetgeen in 1857 aanleiding gaf tot de zending van luitenant Steck ter opneming van den toestand (zie zijn beschrijving daarvan in T. Ind. Inst., n. r. IV, 1862 p. 3J) en in J 863 door inlijving word gevolgd. In 1862 was een expeditie van 50 militairen noodig der bevolking tegen de onderafdeeling Redjang en onderafdeeling Lebong en de residentie Pakbang afgescheiden, en gevoegd bij de residentie Benkoelen, om bij de reorganisatie van 1909 te worden gCHplitht in 2 onderafdeelingen n. de onderafdeeling Lebong, tegelijkertijd met de instelling der tegenwoordige afdeeling Lebong onder een assistent-resident.

Literatuur. P. Hovig, Jaarboek Alijn wezen J 912 pg. 87/275; — idem Ind. Gids 1911 pg. 1598. — Over ad at lembaga Lebong in Adatrechl - bund cl XI; — R. J. van Lier, Juiwboek van de Mijn boiijkvuidige Vereening te Delft (19H-15.) EK.

LEBONGERS. De LSbongers zijn Alaleicrs, die volgens humic overlevingen afstammen van een radja, diemet vierraadslieden kwam uit Minangkabau en zich vestigde te Aman. Een ander ere sage d'out hen afslanunen van de Orang Kocboe. Ook wijnt cene overleving vier zonen van de vorstin Ratoe Kentjana Oenggoct van Madjapahit al« stain vaders aan. Berichten uit het begin van de 19e eeuw vermelden een bevolkingscijfer van ± 40.000, dat eelster door epidemieen en door een EngeJsche expeditie, van Benkoelen uitgezoude, gaandeweg afnam. In vroegere tijden moet

verscheidene malen kolonisation van Lfibongers plaats gehad hebbon in Lais, Am pat Lawngn on RCcljang, De Lebongers zijn krachtig gebouwd, welwillend en uitloos gastvrij; verslaafdhic aan hangewcczcn, dobbelen of armoenschuiven komt nog voor.

Eigen aardig is het onder dezc berg be won crs, evenals onder die dor Redjang, veelvuldig voor-konien van hypsistnoccephalie (hoogen en nau-wen schedol). Zden en gewoonten komen vrijwel overeen met die van de overige Ma-Iciers van Midden-Sumatra. De huizen hebben hier niet de opwaarts gebogen dakpunten der Bovenland en, terwijl de dakbedekking bestaat uit roembiabladeren, of uit gespleten bamboe (gelecompaai) in welk geval het bijna geheel vlak liggen der daken een cigenaardigen indruk maakt. De omwanding bestaat veelal uit boom-schors, terwijl de stijl, waarop de nokbalk rust, dikwijls besneden en met roode en witte figuren beschilderd zijn. Bij de huizen vindt men vierkaute rijstschuurtyjes, toeawaal genaamd. De vrouwen kleuren zich gewoonlijk de onderste <ogleden donkerblauw in met een fijn Arabisch poeder, tjeleaq, en dragen het haar, behalve in de gewone kondelh, dikwijls in een soort strik, basanngoeve. Verder draagt zij ziele armingen en als cigenaardige hoofdvorsier-veln: de seloepat, een bamboe kokertje met kleine reepjes van de witte papierachtige binnenschil der auer-doci; de sapang-djaraang, een opengewerkte cloek met roode randen en witte franje of, doch deze alleen bij feestelijke gelegenheden, een soort diadeem van rotan of bamboe met goudpassement versien. l of van goudblad. Dit laatste sieraad wordt ook in Kedjang gedragen. Bij (len arbeid is de gewone bleeding der vrouwen een badje of boom-bast. Ook verschillend van hetgen men in andere Minangkabausche landen ziet is het gebruik, dat <!, meisjes tot haar zesde jaar aan een touwtje <ni den buik een soort klein vijgeblaadje van goud, zilver of blik (tjai) dragen.

De mannen il ragen het haar lang of z66 ge-hchorn, dat aan clkon slaap een lange lok blijft hangen. De hoofddoek, ikatikat, was vroeger nicestal van boombast vervaardigd.

De omgang tusschen jongelieden is zeer vrij. Jij alle feestelijke gelegenheden voeren zij gezamenlijk clansen (6sindjan) uit, iedcr onder leiding van een corenionicesteres of -mester, radjagali s en radjaba-ole-ljan, cn onder begeleiding van een soort viool, ••en trom (red) of een soort gamelan (klintitng). Wanneer nanzionlijke vreemdlingen in <len dorp aankomen is het gewoonte, dat zij worden <len ontvangen met het rhythische stampon door <lc meisjes in de rijstblokken of dorpsplein.

Kinderhuwlijken komen hier niet voor. Men vindt vier huwelijksvonnen: sem6n(1o-6-tuie6inbataoc, overeenkomende met het zoogii, anibil-anak; semendob(1a-p(i)oe p, waarbij oen huwelijksprijs van ± 20 rijkhd. vrcrischt is; sem6ndoradj-dra-1j, waarbij do man ± 40 rijkhd. betaalt ont6r(1joun)jesoeni of het djoedjoer-huwelijk, waarbij de vrouw geheel en al in het gcslacht van den man overgaat.

De godsdienst der Lebongers is de Mohammedaansche, hoewel nog vele overblijfselen van het heidendom in de vereering van graven enz. zijn

aan lo wijzen. De besnijdenis geschiedt bij jongens pas op hun Hje jaar. De nicestal manncn verstaan spreken Malcisch, doch de eigenlijke landstaal is het Redjangsch, een dialect met sterk geprononceerde nuscaklanken en vermengd inct vele Maleische woorden. Het schrift is het sarentjong of ingesneden schrift, dat men schrijft op bamboelatten van 3 op 30 c.M. (zi? BfINTJONG).

Onder de letterkundige voortbrengselen noemen wij de seramba's, liccljes van ongeveer gelijken inhoud als de Maleische pantons, die men bij alle feesten zingt, en de palat6s, sagen in versmaat, die bij enkele feesten, doch ook wel bij tochten in de wildernis op centonige wijze worden voorgeslagen. Zie ook REDJANG.

Literatuur. Va. x\ Koi. Driemaal d'wars door Sumatra, 1914; E. de Waal, onzo Ind. Fin. VI en VII; de Redjang-Lebong goudmijn, 1913, door Jhr. Sandberg.

LEBONI. Zie voor plaats, rivier en vlakte van dien naam CELEBES onder b. Midden Celebes. DL I, biz. 454.

LEBONISCH. Zie OOST—TORADJA'SCHE TALEN.

LEDERSCHILD PAD. *Dermochelys of Sphar-fiscoriacea L.* (zie onder SCHILDPADDEN, fam. *Dermochelyidae* en *Sphargidae* I. I., onder KRUIPENDE DIEREN en onder P&NJOE). De algeineene Maleische naam is katoeng, de Boegineesche naam luidt ratoe (zie aldaar).

LEDER-VISSCHEN. Zie CHIRURGIJN-VISSCHEN.

LEDERWERK. Hoewel over inlandsch lederwerk in de koloniale literatuur weinig te vinden is — alleen dat van Java is eenigszins bewerkt — inag zulks geenszins tot de overweging leiden, dat buiten Java niets merkwaardigs op dit gebied voorkomt. Bij boschbewoners als de Dajaks vinden wij allereerst de behaarde dierenhuid voor hoofddokels, borst- of rugversieringen en billappen in gebruik en met voorliefde wordt de mooi-gestreepte panterhuid genomen. Ook op Nias vindt men panterhuiden als buis en als bij de Bataks worden deze aangewend om schilden te overtrekken. Een herinnering aan dit oude gebruik toont een oud-Javaans zadel uit pantorhuid in het Rotterdam Museum.

Over do bewei'king dezer huiden is niets nader vermeld; vonnoedelijk bestaat ze uit afschrapen van de vleeschzijde, spannen en in den rook hangen. Uitvooriger is de behandeling der buffel-huiden, die bij do veetelende stammen voor allerlei doeleinden gebruikt worden. Alleen de Javaanselio looiwijze is bekend; do gedroogde liuid wordt aan de vleeschzijde afgeschraapt en met een mos hot haar aan de buitenzijde. Beide zijden worden met een stuk bamboe woeloh afgewroven om een glad do oppervlakte te verkrijgen. Daarna wordt het leder met kokend water behandeld en opgespannen gedroogd. Veel byzonders is dit looien dus niet, vordient nauwelijks cion naam, omdat looimkldelen niet gebruikt worden. Men krijgt op die wijze een hard, ietwat doorschijnend leder, dat aan grof hoornen porkament doet denken. Voor do vervaardiging van porkament wordt een langdurig kalkbad aangewend, wat door Do Does echter niet vermeld wordt. Ook het porkament dor wjangfiguren op Java wordt oveneens met kalk behandeld, daar op geen andoro wijze leder tot

perkament bereid kan worden. In don Timor-Archipel moet dit stellig het geval zijn; men vindt blank perkament, dat zich van het onze alleen door de buitengewone dikte onderscheidt. Maar dank zij die laatste omstandigheid leent zich dit materiaal bijzonder tot het vervaardigen van schilden, die licht en gemakkelijk te hantieren zijn en door de harde stof voor inlandsche aanval-wapens ondoordringbaar zijn. Zoo zijn er Timor schilden, in cirkelvorm uitgesneden met een middellijn van 50—65 cM. Aan de achterzijde is een lap leder door insnijding bevestigd, dat dient als greep. In dezen vorin wel het primitiefste schild, dat men zich denken kan, maar toch als pareerschild voldoende. Een enkele maal is als op Soemba het cirkelvormige schild door rotan-vechtwerk omrand. Ook op Flores en de Zuid-wester-Eilanden komen deze rondschilden voor. Solor heeft langwerpige, smalle schilden op dezelfde eenvoudige wijze bewerkt, alleen aan de bovenzijde met een kleurige pluim versierd. Variaties van deze schilden vindt men o. a. op Timor, waar het leder in een eigenaardigen vorm uitgesneden is, die met eenige fantasie als gestileerde menschenfiguur uitteleggen zou zijn. Tympischer en ook uitvoeriger bewerkt zijn die van de Zuidwester-eilanden, die in den vorm eenigszins aan een gestileerden visch doen denken. Aan de achterzijde is een houten greep aangebracht, met dunner leder overtrokken. De Toradja's gebruiken buffleleder, dat grof en zwaar gebleven is en in niets aan het bovengenoemde perkament herinnert. Het is zuiver leder gebleven. Hunne schilden toonen meestal een langwerpigen, breeden vorm, gemiddeld 40 X 40 cM. groot en naar binnen gebogen. Ook de ledere greep is vervallen en door een hand vat uit hout vervangen. De bovengenoemde perkamentschilden zijn meestal niet versierd; slechts bij de gefigureerde vormen zou men deze als versiering kunnen uitleggen. Alleen op cirkelvormige schilden uit Flores en de Zuidwester-eilanden is een stervormig ornament door beschilde-ring aangebracht. Het lederkarakter der Toradja-schilden geeft aanleiding tot het ontstaan eener eigenaardige Jcderversiering, het lederschillen, dat o. a. zeer veel in Noord-Afrika wordt toegepast, doch in Indië tot nog toe alleen op Celebes gevonden is. Het ornament wordt op de buitenhuid ingesneden en enkele decen, vooral die van het fond, worden door het aftrekken van het bovenste lederlaagje afgeschild. Deze deelen van het ornament liggen nu dieper dan het overige en zijn ook iets ruiger geworden. Wrijft men (lit leder met droge verfstof in, dan nomen ze deze goed aan en zoo heeft zich met en zonder beschildering een rijke ornamentiek op deze Toradja-schilden gevormd en het tot de interessantste in den Archipel gemaakt*). In het Westen van den Archipel is van deze primitieve samenstelling van het lederschild weinig overgebleven. Ook de perkament bereid in g schijnt hier geheel onbekend te zijn. Een langwerpig schild der Bataks, een oud exemplaar in het Leidsch Museum, bestaat nog uit grof, dik leder met een houten greep, maar de

rondo schilden der Bataks, Gajo's en Atjehers zijn van hout vervaardigd en met dun leder overtrokken, soms met koperbeslag vermoed.

Even interessant is het gebruik van leder als lichaamsbeschutting in het gevecht. Het eenvoudigste voorbeeld is wel een uitgesneden lap leder dor Gajo's in het Rotterdamsch Museum. Meer het karakter. van een lianas dragon do ledere borst- en rugbedekkingen van Timor en Tenimber in het Leidsche en Rotterdamse museum; slechts de armen blijven daarbij onbeschermd. Ook Solor kent zulke lederbuizen. Flores bezit lederbuizen uit drie stukken saamgevochten, die aan de achterzijde soms een hooge, ledere kraag vertoonen om den hals te beschermen. Bij deze buizen valt evenals bij enkelen schilden de eigenaardigheid op, dat het samen-voegen van lederstukken met rotan of ander vlechtmateriaal geschiedt. Dit is te opvallender, waar andere lederbewerkende volken in Afrika en Amerika steeds zonder uitzondering smalle lederriemen daartoe gebruiken, wat nicer met het materiaal overeenstemt. Echter was men blijkbaar niet in staat het leder zoo dun te bewerken, dat men het ook voor riemen kon gebruiken. Zoo is er bijv. in het Rotterdamsch Museum een hoogst interessant ledereschubbejak der Toradja's met ledere hoofdbedekking. De dikke, ledere schubben zijn met rotan bevestigd. In hetzelfde Museum is een eveneens langrijk harnas van Nias, dat geheel uit rondgebogen stukken leder bestaat, die aan de lange uiteinden zijn verbonden. Dit ledere harnas herinnert bedrieglijk aan een van ijzeren platen en hoogstwaarschijnlijk is het een goed gelukte nabootsing der oude Europeesche harnassen, welke metaalbewerking de Niaser niet verstonde en op vindingrijke wijze in Jaderleder nabootste.

Ledere patroontassen herinneren evenzeer aan den in vloed van Europeesch wapentuig. Er zijn eenvoudige tassen met overslaand klep van Bataks en Aljeaers, die niets bijzonders te zien geven en men moet weer naar het Oosten van den Archipel gaan om iets merkwaardigh en oorspronklyk te zien.

De Wesl-Timoresche patroontassen bestaan uit een breeden gordelband, waaraan met klein tusschenruimten drie patroontassen bevestigd zijn. Do overslaande klep wordt tusschen het leder van de tasch geschoven en met een koordje om een vastgenaaid muntstuk vastgemaakt.

In de tassen zijn een aantal bamboe-kruitkokers. Gomakkelijk te hantieren zijn ze door het dikke, weerbarstige perkament niet en zo zouden weinig opmerksaamheid waard zijn, indien ze niet op aardige wijze versierd waren. Het materiaal van gordelband en lasso is bedekt met rood flanel of gekleurde stof en daarop is uitgesneden perkament, vrij rijk gevormd, bevestigd door het inslaan van tinnen spijkortjes. Dit werk ziet er heel mooi uit en is ineesal zorgvuldig afgewerkt. Ook de tinnen spijkers hebben sonis rijk bewerkte koppen, do lierkunst is echter onbekend. Ook van Roti en Solor zijn dergelijke tassen bekend, echter schijnen ze op deze eilanden sporadisch voor te komen.

Eveneens van Timor is in het Leidsch Museum een patroontasch afkomstig, uit vrij goed geloid leder, waarop het lederschilwerk der To-

i) Afbeeldingen in C. Spat, schilden v. buffleleder uit Loewoo (Het Ned. Ind. Huis, Juli 1913) en Prof. Grubauer, unter Kopfjagorn in C. Celebes, Leipzig 1914.

radja's voorkomt. De ornanicntrandjes zijn bovendien ietwat gemodellcerd, zoodat wo hier het eerste teeken van „Lederschnitt" vinden, we lke technick ook op een ledoron schild der Mandailing-Bataks voorkomt.

In hetzelfde Museum is ook een Timoreesch borstharnas, waaraan de patroontasch on kruidhoron, alles van leder, bevestigd zijn.

Voor huiselijk gebruik schijnt het lederwerk weinig voor te komen. Op Roti en Timor wordt by het wovende borstboom gespannen door een lap leder, die de weefster om het middel gebonden heeft. Van Soemba komt een lederen paarden-toom en van Java komen stukken leder met riemen, die als sandalen dienst doen. Ook do bekende multjes met stempeldruk komen hier veelvuldig voor.

Java en Madoera zijn tevens het land der lederen paardenluigen en voor de Europeesche ingezetenen wordt on allerlei voorwerpen voor dagelijksch gebruik gemaakt. De leerlooierij is vroeger beter geschoold geweest, want Raffles vermeldt zelfs het gebruik van twee hasten als looimiddel. Centra van lederbewerking zijn op Java Solo en Semarang (zie G. P. Rouffner, de voorn. industr. d. ini. bcw. v. Java e. Madoera, Den Haag 1904 biz. 116 e. v.).

Hier op Java vinden we iets, dat aan het uitsneden perkamentwerk van Timor herinnert: de wajang koelit, de perkamenten wajangfiguren. Wat ginds met een mes uitgesneden wordt, slaat men hier met behulp van fijne beileltjes uit. De huid van jonge en magere karbouwen wordt eenige dagen in water gewekt en daarna afgespannen en gedroogd. Het reeds genoemde afsclirappen volgt en een afwassen met kalk-water. Vroeger were! het leder maandenlang ge-rookt om duurzaam materiaal te verkrijgen. De wajangfiguur wordt nu gesneden en op den vorm wordt met een spitse stift het patroon voorge-teekend, op een stuk galihascmhout (het hart van den tamarindestam) gelegd en door een stuk lood bezwaard. Voor het uitsneden gebruikt men tai van kleine ponsen (Jav. tatah) in allerlei simpele vormen. Doch door het gecstig combiieeren en het incenvoegen van ponsen weet do Javaansche ponatah een uiterst fijne en tevens geestige versiering te vormien. De kleederpatronen worden zorgvuldig in dit a jour werk aangeduid on de gouden sieren iden wcll men onbegrijpelijk handig in hcl harde leder in fijne figurelts weer te gcvon.

Na het uitslaan worden de lederen figuren met witte lijnverf geground en daarop met lijnverf in allerlei kleuren beschiltlerd en mot op-geplakt bladgoud verinooid. Maar hoo aardigdezo beschildering ook is, bezit de grillige wajang-contour inct zijn rijke uitgeslagen decoratie als zwart-on wit, als schaduwbeek! do hoogste, arLislicke waarde. „Dan komt eerst uit, dat do kunst van don boitelcar hier do voornaamste is. J. A. Loober Jr., Technick on Siorkunst in den Ind. Arcliopl. VI. Leder- en perkamentwerk, schorsbreiding en nardewerk. Vordcr do literatir opgavc in Deel VIII. J. A. L.

LEDGER (CHARLES). Gob. 4 Maart 1818 to London. Hij leei'de van 183. —58 in Zuid-Amerika als handelaar in alpaea-wol en kinabast, on heeft zich grootc intrnationale verdiensten verworven door zijno pogingon om dezo twee kostburo producten naar andore ge westen overte-brongon. In 1858 voerde hij met veel moeito oono

kuddc alpaca's, lama's on vicuna's naar Sydney; licl Australisch klimaat bleck echter voor doze dicrcn on den duur ongeschikt. Aleer succes had do overbrenging der kina. Zijn trouwe Indiaanscho dicnaar Manuel Incra Mamani lcerde aan Ledger do zcklzamc rojoroodgele)kina in het stroomgebied tier Bio Mamore, Noordoostclijk van Ciupolican in Bolivia, kennen; een in 1851 to La J'az geahalscerd bastmonster dezer soort loverde het buitengewoon hoog gehalte van 16 proc. sulfas chinini. Toen later de kina-cultuur in Azie aan de orde kwam, wist Ledger van Australie uit, de inzamcling van rojo-zaad door Manuel te verzekeren. In 1865 geraakte het Nederlandsch gouvernement door cenc aanbieding van Ledger's broeder to London in het bezit van een gedeelte van het kostbare rojo-zaad, tegen eene voorloopige betaling van / 400. Uit dit zaad is de Ledgerkina (*Cinchona Ledgeriana* Aloens) gewon-neii, die thans don grooten rijkdom onzer Indische plansoenen uitmaakte. Men zie dien-aangaande het artikel KINA. Manuel werd later in Coroico tot den doode mishandeld, omdat hij kinazaad aan het buitenland verschaft had. Ledger leefde van 1865—1883 stil in Argentinie; in 1880 vroeg on ontving hij wegens zyno armoede een geschenk (/ 1200.) van de Ned. regering, die destijds reeds aan do Ledgerkina schatten verdiende. In 1883 werd het doodsbe-rielt van Ledger verspreid; later bleek echter, dat hij naar Nicuw Zuid-Wales verhuisd was, waar hij in vergetelheid leefde. In 1895 was hij door grebek gedwongen andermaal de Ned. regering om hulp te vragen. Zijn desbetreffend verzoek aan het Departement van Kolonien werd aanvankelijk geweigord, doch in 1897 is op vcler aandrang hem een jaargekl toegekend van f 1200. Hij overleed te Peterham in Nieuw Zuid-Wales op 20 Mei 1905. Eene uit-voorige lcvensschets met portret van C. Ledger, koint voor in "Eigen Haard", 1897, no. 6 en 7. Zie ook Ind. Mercur 1905, no. 28, biz. 468.

LEDO. Zie BISNGKAJANG.

LEEA, plantengeslacht der Vitaceen, met een aantal soorten in Ned-Indie, heesters of boomen met samengestelde bladeren en kleine bloemen. Ini. narncn: Djarak laeet (MAL.), Kajoe — girang, — lengki (JAV.), Kibohaja, Soelngkar (SOEND.). Soimige soorten worden gebruikt voor omheiningen. De bladeren worden als groonten gegeten en het sap ervan is ogi inlandsch h geneesmiddel.

LEEMANS (CONRADUS). De bbmoeiens vttn den bekenden Leidschen archeoloog mot Nedor-landsch-Indie, bejiaaldclijk met de Javaanschc ouden, nccnt tcmidden van zijQ vclcomvattende wrkzaamhcdcn slechts een ondoor-geschikto plaats in. Het is echter zcor gclukkig geweest dat de man, die gedurende een halvo eeuw de leidende archeoloog van Nederland was, in een tijdperk toen het nog mogelijk was het gchcelc arbeidsveld der oudheidkundige wetenschap te overzietii, ook dit onderdool niet heeft vvirloosd. . 二&口、

Uit den aard der zaak moeten -\vij hier ons be per ken tot Lecinans* betrekkingen met Indie en ktm cr geen poging worden gedaan zijn ver-dienste voor xlc archeologie in hot ulgcmcn tot ha ar recht to docn komen. Leemans werd in 1809 to Zalt-Bomrue! geboren on overleed in 1893 to Leidenna in 1835 geproinoeverd

te zijn word hij nog in datzelfde jaar belast met de Icding van 's Bijks Museum van Oud- hedeii to.Jjeiden, waarvan hij het difecteurschap in 1891 neerlsgdc. Tovens bestuurde hij van 1839 af het Museum-Von Sic bold, dat bij zijn aftreden in 1880 was uitgegrocit tot 's Rijks Elnhographisch Museum. Nietgeenstaande zijn zorgvuldige riis'euim^ad inin ist rat ie vond hij gelcgenheid tot het schrijven van een groot aantal publicaties, van xvelke een tot op 1885 volledige Jijst te vinden is in de „Etudes archd- ologiques, linguistiques et historiques dediecs n Mr. Je Dr. C. Leemans" (1885) p. 341—348. Een biographic van Leemans, van do hand van Dr. W. Ployte, is opgenomen in het Jaarboek der Koninklijke Academic van Wetenschappen voor 1894. p. 1—17.

Klaarblyklyk heeft de wenschelijheid oin een catalogus samen te stellen van de aan. zijn zorg toevertrouwdc Indische oudheden Leemans er het eerst toe gebracht zich ernstig daarmede bezig te houden. In 1842 reeds verscheen de „Berdenende beschrijving der Asiat-ische en Amerikaansche monumenten van het Museum van Oudheden", welke, na de belangrijkc uitbreiding van de verzameling in de eerstvolgende decennien, in 1885 vervangen werd door een „Beschrijving van de Indische Oudheden van het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden", eveneens door Leemans vervaardigd. In dien tusschentijd had hij herhaaldelyk mededeelin- gen over Javaansche oudheden gepubliceerd, in het bijzonder berichten over de daar (o.a. door Friederich,zic aldaar)verrichtcwerkzaamheden of over in het Museum aanwezige bescheiden aan- gaande vroegere onderzoekingen. Zoo werden in 1853 oude beschrijvingen van Pram ban an behandeld (Bijdr. Kon. Inst. 3, p. J—26), en in 1865 verslag gegeven van de opnamen van Friederich op den Di eng, in verband met het voorafgaand onderzoek van dat terreii sinds 1814 (Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wctensch. 8, J). 301—333). Ook de Algemeene Konst- en Letterbodc bevatte herhaaldelyk mededeelin- gen van Leemans op (lit gebied.

Zijn belangrijkste werk is intusschen de mono- grafie over „B6rd-Boedocor op het eiland Java", welko in 1873 uitkwam als verklarende tekst bij (de reproductie van in 1849—1853 door en onder leiding van F. C. Wilsen (zie aldaar) vervaardigde teekeningen van dat monument. Ie langc tijds- duur tusschen het gereedkoinen der teekeningen en het verschijnen van het werk wijst reeds aan, dat zich bij deze uitgave grootc jnoeilijk- heden hebben voorgedaan, voor een nauwkeurig overzicht waarvan verwezen moet worden naar Leemans' Voorredc. Dat hij de verschijning heeft mogelijk gemaakt is zijn niet geringe ver- dienste. Sinds 1856 was hij belast met het toezicht op de reproductie der teekeningen, die (sen zorgvuldige correctie behoefteden ; in 1859 word hem eveneens het schrijven van ten tekst opge- <l ragen, nadat gebleken was dat op de medewerking van Ds. J. F. G. Bruijnd (zie aldaar), wien die taak oorspronkelyk wa» toegedacht, niet gerekend kon worden. In aanmerking genoracn, dat Jjcinans het monument nooit gezien Jjad en gehee) mochtH afgaan op de teekningen en op verhandelingen van Brumund, Wilsen on an- •deren, is het boek een acer verdienHteljko pracstatie, waarin men duidlyk en overzeli

te! ijk idles bijeenvindt, wat toontortjd over Borobocdoer (en vrscheiden and ore oudheden) bekend 'was. Minder gelukkig, en niet vrij te pleiten van cniicg kortzichtigheid, was het protest, dat hij, ovncncs in 1873, deed hooren tegen de voorgenomcn, door ho in onnoedig geacht fotografischc opnanie van het monument. Na den Catalog us van 1885 heeft Leemans over de Indische oudheden niet nicer geschreven. Zijn belangsting crin is echter tot het cindo van zijn ambtelyk leven onvrzwakt gelbcven.

LEEN, LEENRIJK, LEENROERIGE LANDEN. Met dozen naam duidden Europcanen dik- wijls de verhouding aan, die er op Sumatra, Celebes en elders bestond tusschen inlandsche va- zafrijken en inlandsche opperrijken. De naam is alleen dan ongevaarilyk, indien men bedenkt, dat de verhouding niets gemeen heeft met die van ons iniddcleeuwscH leenstelsel. Nog vreem- der is de betiteling, als zij diert om de verhouding aan te duiden, die bestaat. tusschen zelf- besturende landschappen en het Gvernment, welke in de politieke contracten meestal ccn leenbetrekking wordc genoemd en waarbij het woo rd „leen" in het Alalchisch zelfs wordc weer- gegeven met pindjeman. Op Celebes en elders maakte de Compagnie verschil tusschen bond- genootschappelyke Jan den (inlandsche rijken, waannede wij internationale betrekkingen on- derhieken) en leenroerige landen (inlandsche rijken, die minder nicer ondcr onze suzereiii- teit waren gekomcn); deze beide nainen zijn in de 19e eeuw in zwang gebleven, lang nadat het onderscheid, waarop zij doelden, reeds was ver dwenen.

LEENINGEN. Over leeningen ten lastc van Ned. Indie in het tijdvak voor dat der batige slo- ten zie men het artikel BIJDRAGE en het aldaar genoemde werk van Dr. E. B. Kiclstra, „Ijc Fi- nancien van Ned. Indie". Toon de tijd der batige sloten voorbij was cn de Indische begrooting te- korten begon te vertoonen, ontstond er ook voor de kolonie een Jecnitgsvraagstuk. Gedureiid ongeveer dertig jaar is dat in dien zin opgeJost, dat Indie het geld ontving uit 'a Rijks schatkiHt, nadat het moederland zijnerzijfs v. z. n. het bedrag op de geldmarkt had oijgcnomei)zoodat het tegenover derden voor het gelcncdc aansprak- lyk bleef, terwijl Indie met de terugbetaling van de rente en van de a flossing aan hcl moederland werd belast. Dit geld t. Zoo we J vastc als vlottende schuld ; ten aanzien van de laalstc nit den aard der zaak met uitzonderiing van de bedrngen, welke in Indie, indien noodig ter versterking van de kas akiaar, bij de Javasche Bank werden opge- Jiomcn te^en onderpand van gou vernemen tsprod ucten/

De eerste twee leeningen, waarvan de rente en aflossing ten lastc van N- J. werd gebracht, zijn op bov^ngenooiden voet aangegaan in 1883 en 1898. Beide Htrcktei tot consolideering van door het moederlandKI ten laste der kolonie aangegane vlottende schuld. Jijj de wet van J6 Maart 1883 (Ned. Stb. no. 34) word besJotcn tot het aangaan van c6ne 4 pCts geld Icon in g van / 60 millioen, waarvan / 45 millioen ten belJoevc van Indie. Die leening word bij do wotten van 9 Mei 1886 (Ned. Stb. no 102) on 30 Dec. 1895 (Ned. Stb. no. 23G) achteronvoJgonH geonverteoH in omco tegen : 同 % eijecic tegon 3 % HMIc. Daarm mach- ligdo <le wet van 9 J uni IRD8 (NW. SU), no 142)

tot hot aangaan van ccne 3 percntsleening van / 65 miljoen, goheel ton behooove van Indie. Van die / 45 on / 55 miljoen was op 1 Januari 1918 door de kolonie nog terug te betalen resp. bijna / 36.5 en bijna / 40 miljoen, terwijl op de In- discho begrooting voor dat jaar voor rente on aflossing over die bedragen was uitgetrokken j 1.540.000 +/2.319.400 of / 3.859.400.

Begin 1905 was de vlottende schuld ten laste van Indie wederom z66 gestegen, dat consolidee- ring opnieuw noodig was. Baar de economische toestand, vooral op J a va, dcstijds echter minder j. unstig was, kwam het moederland toen, ook in verband met het feit, dat het vroeger grooto bij- dragen uit do kolonie genoten had, Indie geldelijk te hu] p door eene 3 percntsleening ad f 40 mil- lion aani te gaan en de opbrengst daarvan ten voordeele der Indische geldmiddelen te doen komen. Met de terugbetaling van rente en aflossing nepens die leening word Indie derhalve niet be- last. Wet van 18 Maart 1905 (Ned. Stb. no 97; Ind. Stb. no 304, zie in het bijzonder artt. 8 en 9). Tegelijkertijd word een in 1904 door Nederland aan Indie verstrekt renteloos voorschot van f.2.188.000 door de kolonie afgelost (artt. 10en 11).

Intusschen word meer en nicer de wenschelijk- heid bepleit om lccningen ten name van Indie en buiten juridische aansprakelijkheid van het moe- derland aan te gaan. Daar van sonimigo zijden aan de rechtspersoonlijkheid van Ned. Indie we rd get wijf old, stelde de Minister Fock bij zijn in 1906 ingediend on twerp tot wijziging van de Indische coimptabiliteitswet (zie BEGROOTING VAN N.-I. bl. 219) voqt, die rechtspersoonlijkheid wottelijk te erkennen of vast te stellen. Die vast- stelling geschiedde eerst op voorstel van den Minister De Wit al Malcfijt bij de wet van 29 Juni 1912 (Ned. Stb. no 207; Ind. Stb. no 459) en were! opgen omen in art. J der Compt. wet.

In verband daarmede word ook n.r.t. 14 dier wet, krachtens hetwelk geldlcningen ten lasto of ondr waarborg van N.-I. niet mochten worden aangegaan dan uit kracht der wet, gewijzigd. Ten cinde mogelijk te maken dat eene daartoc strekkende regcling allereerst van de Indische regcering uitgaat, word b)jaald dat geldlcenin- gen (andere dan ter voorkrijging van kasgeld door uitgiftc van bcwijzen van vlottende schuld of belecning van gouvernementsproducten) ten laste van N.-I. niet worden aangegaan noch gekl- leeningen door N.-I. worden gewaarborgd dan krachtens de wet of krachtens besluit van den G.G. in overeenstemming) ncl den Kaad van N.-L., goedgekeurd bij do wet. Bij do herziening, welke de C. W. in 191G onderging in verband met de instelling van den Volksraad (Ned. Stb. no 536; Ind. Stb. 1917 no 115) we rd die bepaling ten slotte in dier voege gcwyzigd, dat overeenstem- ming met den Volksraad, in plants van met den jcaad van N.-I. geeischt wordt. Dezo regcling zal in working treden met ingang van 21 Mei 1918. (Ned. Stb. 1917 no 281). De nieuwe tekst der O. W. is volledig o)gonorm in Ned. Stb. 1917 no 275; Ind. Stb.-no. 521; artikel 14 word daarii vcrmimincrd tot 18.

Sedert do wijziging van 1912 zijn roods drio Icon in yen ten name cn ten laste v : in Nc".-Indi8 aangegaan t. w. krachtens de Ned.-Indische Leeningvetten 1915 (Ned. Stb. no 127; Ind. Stb. no 309), 1916 (Ned. Stb. no 208; Ind. Stb. no. 4] 3), en 1917 (Nod. Stb. no. 502)

allo togen ccno rente van 5 %. Do uitgiftc goschieddo in Nederland cn in Indie. Do eorslo lccning bedroeg 62 1/2 miljoen, de tweede 80 miljoen en do derde 50 miljoen gulden, onderschoideijk met aflossingstermijnen van 25, 40 en 40 jaar. De eerste is voor 1 April 1925, do tweede v66r 1 Mei 1921 en de derde voor j Mei 1922 niet vatbaar voor con versie of versterk- te aflossing.

Bij de genoemde wet van 29 Juni 1912 weid vordr nog bepaald, dat do Gouverneur-Generaal met inachtneming van bij algemcnen maatregel van bestuur te stellen regelen bevoegd zou zijn do uitgiftc van Ned. Indische schatkestbiljetten of schatkestpromessen te bevelcn. De van de Kroon uitgaande regeling, die daarbij is voorge- schreven, is nog niet tot stand gekomen. Doch toon het in Augustus 1914 volstrekt noodig weid geacht in. Indie tot de uitgiftc van schatkestbil- jctten over te gaan, kwam bij de in Ind. Stb. 1914, no 548 afgekondigde ordonnantie eene noodregcling tot stand, welke den G. G. bevoegd verklaardc schatkestbiljetten uit te geven en te beleenen. Van de daarop verlcnde Koninklijke goedgekuring blykt uit Ind. Stb. 1915 no 749.

Ten slotte spreeket het meergenoerd artikel 14 nog van verpanding of belcning van gouvernc- mentsproducten ; daarvoor is machtiging van don G. G. voorgescreven.

Ointrent geldleeningen ten laste van gewesten of gedeelten van gewesten met eigen geldmid- delen zie DECENTRALISATIE.

Literatuur : De Indische leeningen van 1836— 38, I. G. 1903 I, 240; II, 1200; II 1548 en verder verschillende overzichten in I. G. 1903, 1904 en 1905. Voorts Econ. 1903, II, 949. De Meester in het Ind. Gen. 1905 bl. 151—191. Gedr. St. en Hand. St Gen over de wet van 29 Juni 1912. • Institut Col. intern. Compte rendu 1913. Les J omprunts coloniaux, blz.377—411 en 174—304.

Zie ook C. R. 1901 in het verhandelde op biz.. A 130—174 en 237 vlgd. I. G. 1915, I 555, 593J " 811; II, 897. Onze Eeuw 1915, II, 145.\^C Gids 1915 I, 641. T. B.-B. 44 (1913) I, 93, 221 ; 45 (1913) G. — Interpellatie Van Vuuren. Hand. Tw. K. 1914/15 biz. 1468—1478; 1511—1558.

Koloniaal Tijdschrift. I 191G biz. 497, 774. & j .

LEEUWERIK. De in den Archipel voorkomen- ~ de leeuwcrikken behooren tot het genus *Mirafra*. Op Java, Bali en Borneo leefl *M. javanica*, eeniets op onzo soort gelijkendo, doch kleinero vorm, wolker onderdeeln ongevlekt zit en dio op Java be ken d is als Brandjan gan. Op Flores konit een klcino donkere vorm, *M. pan.a*, voor.

LEGFİN. Zio PALMWIJN./FF

LEGER. *Formatie*. Eon6-ges'chicdenis van het legcr tijdens do O.-I. Comp. moot nog ge- schreven word on; hier is hot do plaats niet, op naclero bijzondorheden daaromtrent in te gaan. Slechts zij hier vermeld, dat on eenigsnis gero- geldc troepenmacht in onze Indische bezittingen opgericht we rd, toen het bezetton van verstorkin- gen bij onze handelsncdorzettingen en logos en hot vorkrijgen en behouden van landbezit aan do O.-I. Comp. noodzakelijk voorkwam. In do cersto 19)den onzcr vestiging in Indie werden do n bonooidige Europeesche krijgslicden getrokken / uit de opvarenden dor hand els vlotcn, aangevuld * met aangeworvon of als slaven vorkrogen inlanders, welke troepen gesteund werden door hulp- bonden van bovriende inlandscho vorsten. Het

bleek niet altijd gemakkelijk de legcrinacht op de gevorderde sterkte te houden. Reeds in 1637 vorzocht de Gouv.-Generaal Van Diemen om toezending van een paar honderd of meer Engelsche, Waalsche of Fransche mindere militairen, daar er uit het Gemeenebest niet voldoende kon- den verkregen wordei om het jaarlijks benoo- digde getal van 3 a 4000 man. op sterkte te houden. Behalve uit. Aziaten werden ook inlli- tairen getrokken uit een langzamerhand ont- luidend geslacht van gemengd bloed.

Herliaalde malen word de formatie der Comp. troepen gewijzigd en werden plannen ter reorga- nisatie ingediend, zooals in 1786 door de com- missie samengesteld uit den Brigadier Colonel, hoofd der militie te Batavia en luit.-col. Wohlfarth, en in 1790 door een militaire commissie (Vaillant, Verheull en Grabenstein), die echter werden verworpen.

Eerst nadat de bezittingen op O.-I. Comp. waren overgegaan in handen van de Bataafsche republiek, kwam er wat meer orde in de organi- satie der troepen.

De Gouv.-Generaal Daendels, die bij zijn komst op Java aldaar een leger van ongeveer 4000 man aantrof, terwijl er nog een tweeduizend man in de Molukken gelegerd waren, deed al het mogelyke om de armee uit te breiden, o.a. door contracten met de vorsten van Aladoera. Hij bepaalde, dat het leger zou worden ingedeeld in 18 bataljons infanterie, 3 bataljons artillerie, 5 eskadrons ca- valerie. De troepen werden echter Dimmer tot de voile sterkte gebracht. Bij de komst van zijn op- volger, den Gouv.-Generaal Janssens, die 100 voltigeurs medebracht, waren er 7500 man in- fanterie, 750 artilleristen, 450 man bereiden ar- tillerie en 500 dragonders, totaal 9200 man, bij Batavia aan wezig. Die troepen werden toen ingedeeld in 2 brigades, samen sterk 4 regimenten, ieder 3 bataljons tellende, benevens een regiment jagers van 2 bataljons, 5 eskadrons cavalerie en de 3de compagnie rijdende artillerie.

Toen in 1814 bepaald werd, dat het meerendeel der koloniale bezittingen door Engeland aan Nederland zou worden terugge- geven, werd door eene militaire commissie, be- staande uit den luitenant-generaal J. W. Janssens en de kolonels J. Van den Bosch, A. L. Van Diemen en De Kock een organisatie voor het Indische leger ontworpen. Het zou bestaan uit 1 regiment Europeesche infanterie, 6 bataljons inf. ante rie, 2 garnizoen s-batal jon s, 1 regiment cavalerie, 1 bataljon artillerie, 1 bataljon pioniers en een generalen staf, totaal 5125 Euro- peanen en 5350 inlanders, totaal generaal 10.475 man. — De bataljons infanterie zouden bestaan uit 2 Europeesche en 4 Inlandsche compagnieen. De voor de organisatie van deze strijdmacht uit Nederland uit te zenden troepen zouden be- echouwd worden als een corps d'armee, van het Nederlandsche leger gedetacheerd, en volgens Kon. Besl. van 14 Sept. 1814 no. 60 bestaan uit: 1 regiment infanterie, staven en flankeur-com- pagnieen voor 2 bataljons infanterie, staf, offi- cieren en onderofficieren voor 1 garnizoens-batal- jon, staf regiment cavalerie, 1 eskadron, officie- ren en onderofficieren voor 1 compagnie inlan- d'rs, staf bataljon artillerie, 3 compagnieen, offi- cieren en onderofficieren voor 2 compagnieen inlanders, generale staf, totaal 2996 man.

Toen Napoleon van Elba terugkwam, was deze

Indische brigade echter nog niet vertrokken en werd toen gebruikt om hem te bestrijden. Eerst in het begin van 1816 kwamen 1727 man te Batavia aan. Van de Engelschen werd o.a. een bataljon Amboneezen, dat in Bantam was gelegerd, overgenomen, alsook een honderdtai z.g. Bngaalsche lanciers en eenige over den Archipel verspreide foitjes en versterkingen met bewa- pening en uitrusting.

Gaandeweg werden meer troepen uit Nederland gezonden, zoodat 7 Oct. 1818 er slechts een te kort van 1000 Europeanen was op de sterkte van 5125 door de militaire commissie bepaald. Die troepen, verdeeld over verschillende garni- zoenen, werden aangevuld door een overcom- pleete werving van inlanders. Het korpsverband verviel, zoodat tijdens den oorlog op Java er dan ook slechts sprake was van colonnes, bc- staande uit 400 a GOO bajonetten, 2 veldstukken en 1 detachement cavalerie, terwijl de garni- zoenen buiten Java uit detachementen beston- den, hoewel in 1823 de infanterie-korpsen op papier in 3 afdelingen werden samengevoegd. Bij besluit van de Commissarissen-Generaal van 5 Juli 1816 no. 1 (Ind. Stb. no. 1) was Java verdeeld in drie groote militaire afdelingen, waarvan de commandanten te Batavia, Sema- rang en Soerabaja zouden verblijf houden.

De legerorganisatie van 1814, ontworpen zon- der volledige kennis van den omvang der bezittingen, die ons door de Engelschen zouden worden teruggegeven, werd bij besluit van den Gouv.-Generaal d.d. 3 Juli 1819 no. 2, op voorstel van Generaal de Kock uitgebreid, zoodat de sterkte toen bedroeg 7620 Europeanen en 5466 inlanders of totaal 13.086 man. Genoemd besluit behelsde de eerste definitieve formatie van het Indische leger.

De verschHende wijzigingen, die de legerfor- matie van 1816 tot 1830 onderging, worden uit- voerig medegedeeld in: „De Java-oorlog van 1825—30”, Eerste deel, door P. J. F. Louw en wel in Hoofdstuk VIII en de bijlagen 29 t/m 40. Hieruit zij hier alleen vermeld, dat van 1820—25 een Generaal-Commandant der infanterie op cavalerie werd benoemd, dat in 1819 afdcelings- en plaatselyke staven in het leven werden geroe- pen, en dat in hetzelfde jaar te Seinarang een militaire school werd opgericht, die eilcer 1 Sep- tember 1826 weer werd opgehoven. Teneinde te- genmoet te komen aan het groote in com piece ge- durende den Java-oorlog, werden ingevolge Kon. Besluit van 26 October 1826 no. 138, drie georganiseerde bataljons uit Holland gezonden, gevormd uit vrijwilligers met een verband voor 2 jaren. Dit korps, de z.g. „Expeditionnaire Af- deeling” kwam ter sterkte van 3145 man op Java aan en weraf dadelijk te veld gebruikt. Twee jaren later waren er slechts 1059, man van over; enkelen van deze gin gen over bij het Indische leger, doch het meerendeel keerde naar Nederland terug. (Zie ook hierna onder : • Aanvinding Minderen).

Hoewel nimmer bij wet of koninklijk besluit bepaald, was in 1830 de scheiding lusschen de landmacht in Nederland en die in Indie den voldongen feit geworden.

De formatie van 4 Dec. 1830 bevatte 8 bataljons infanterie, 1 depot, waartoe behoorden de kleine garnizoenen op Java, en op de Buitenbe- zittingen; 1 regiment cavalerie; 1 regiment ar-

tilleric on eon compaign pion iors¹⁾, totaal 13.555 man, waaronder 6000 Europeanen. Bovendien behoort nog tot het leger het inlandse korps van Sentot. (Zie KRINGS-VERRICHTINGEN JAVA). Dit leger wordt gecommandeerd door den Generaal-Majoor (titulair) en do 11.000 man infanterie door een kolonel." : ..

Deze formatie onderging tusschen 1830 en 1853, zeer vele detail-wijzigingen, waaronder de nieuwe formaties van 1832 en 1836 en die, vastgesteld bij de Kon. Besluiten van 17 Juni 1839 en 12 Juni 1840 de belangrijkste zijn.

Terzake wordt slechts het ondervolgende aangegeeft: De formatie van 1832 telde 540 officieren, 5789 Europeesche en 7217 Inlandsche niinderen. In 1838 werd de totale legersterkte opgevoerd tot ± 20.000 man, w.o. 900 officieren en 12.500 Europeanen. In Juni 1839 (Gouv. best 25 Juli n°. 3) had een nieuwe verdeling van Java in drie groote militaire afdeelingen plaats.

Het aantal van 8 bataljons infanterie volgens de formatie van 1830, was in 1847 reeds gestegen tot 14, terwijl het zg. depot vervangen was door 5 garnizoensbataljons. Het pas opgericht korps pupillen behoorde mede tot de formatie der infanterie. In 1851 was het aantal garnizoensbataljons uitgebreid tot 8 en waren daarenboven opgericht 2 garnizoenscompagnien. Het straf-detachement te KJaten behoorde eveneens tot de formatie der infanterie.

In 1840 werd het leger tot nagenoeg 50 %, voornamelijk inlanders, uitgebreid, terwijl ook voor het eerst het Afrikaansche element in de formatie werd opgenomen. De formatiesterkte belieft toen 879 officieren, 6090 Europeesche, 763 Amboineesche, 1502 Afrikaansche- en 10.760 Inlandsche inindren.

De artillerie was in 1851 ingedeeld in con staf van het wapen, do commandementen der artillerie iijkel der drie militaire afdeelingen op Java en do artillerie op do Buitenbezittingen, en telde, behalve het personeel der magazijnen, inrichtingen en werkplaatsen, 14 compagnien.

In 1850 werd de sterkte van het korps sappers op 6 compagnien gebracht en word het korps militaire opzichters der genie opgericht.

In verband met een door den Generaal Von Jageri ontworpen plan tot verdediging van Indie tegen een buitenlandchen vijand, zic VERDEDIGINGSSTELSEL VAN INDUS, word deze opper-officier in 1853 in commissie naar Indie gezonden omvoorstellen tot een nieuwe wijziging van de formatie van het Indisch leger te doen. Hoe we 10 ment do defensie nog belangrijke punten onopgelost bio von, word toch reeds bij Kon. Besl. van 2 Aug. 1853 lett. E^o geheime con nieuwe formatie vastgesteld.

Volgens dozo inoest de sterkte van het leger zijn: 1226 officieren, 27.708 inindren, waarvan 10.291 Europeanen, 1744 Amboonezen on 14.703 inlandsche militairen, verdeeld over: staf van don Gouv.-Gen., staf van den Legorcommandant, militair departement, gowestlijko on plaatselijko Htaven, infanterie, korpsen pradioerits (werden ninnor opgericht), cavalerie, artillerie, genie, korps pupillen, geneeskundige en hospitaaldienst, militaire administratie en korps stafinuziek.

In tijd van oorlog moest volgens deze formatie het Jeger worden uitgebreid met 1440 man infanterie, 956 man artillerie, alien inlanders, benevens do volgende hulptroepen: 1500 man van do legioenen van Mangkoo Nogoro en Pakoe-Alam; 2150 man van do barisan van Madocra; 450 man van de djajang-sekars con 7700 man pradioerits. Generaal Von Gagorn achtte voor do verdediging van Java tegen een buitenlandchen vijand een macht van ongeveer 32.000 combattanten noodig.

Deze formatie onderging in het tijdperk 1853—1883, in welk laatstgenoemd jaar con geheel nieuw werd vastgesteld, talrijke wijzigingen, waarvan de voornaamste uit het ondervolgende zullen blijken:

1853—1872. Bij Kon. Besl. van 1 Aug. 1868 no. 45 werden do grondslagen vastgesteld voor een nieuwe inrichting van het Departement van Oorlog, door do opheffing van den generelen staf en een verdeling der werkzaamheden van het algemeen beheer over de verschillende directien der wapens en diensten, behoudens de instelling voor de infanterie en cavalerie van een afzonderlijke afdeeling onder de leiding van den commandant der militaire afdeeling op Java. — In afwachting van eeno definitieve reorganisatie werden doze wijzigingen bij Indisch besluit van 30 Juni 1869 no. 1 uitgevoerd, en was het Departement van Oorlog voorloopig in de volgende afdeelingen verdeeld: I. kabinet van den legercommandant; II. infanterie en cavalerie; III. artillerie en inspectie draagbare wapenen; IV. genie, topographisch bureau en militaire verkenningen; V. militaire administratie; VI. geneeskundige dienst.

In hetzelfde jaar had in deze organisatie nog een nader wijziging plaats, hoofdzakelijk daarin bestaande, dat by do lie afdeeling gevoegd werd het bureau „personnel on algemeene militair zaken⁵ en deze afdeeling niet langer onder de heer van den commandant der lo militaire afdeeling op Java, maar op zich zelf onder een kolonel kwam te staan.

De 3 op Java bestaende garnizoensbataljons worden langzainhand, door hot opheffen van posten op dat eiland, bestemd tot het afgeven van bezettingen aan de Lampongs, Billiton, Flores en Timor con zoodoende opgelost in 2 subsistenten-kaders, 1 strafdetachment, degarnizoenscompagnien van Bantam en Cheribon en het garnizoensbataljon van de 2o Militaire Afdeeling.

Do garnizoensinfanterie op de Buitenbezittingen in onderging belangrijko uitbreiding als gevolg van do onlusten op Borneo, de annexatie van do Pasocniahlenden en onzo vestiging op Sink. Zoo ontstonden 9 garnizoensbataljons (66n van de 2o Mil. Afd. op Java, een van Sumatra's Westkust, een van Banka, een van Palembang, den van Riouw, waartoo Siak word gerekend, een van do Westeren on 6n van do Zuideren on Oosten-terafdeeling van Borneo, 6n van Celebes en een van do Molukken) ben even a vier garnizoenscompagnien (die van Ohoribon, van Bantam, van Bonkoolon en van do Lampongscho districten).

Do veldinfanterie, op 10 bataljons gebracht, word in 1857 (Kon. besl. 2 Sept. no. 57) uitgebreid met een 17o bataljon als gevolg van de in-trekking van posten op Sumatra's Westkust en in het belang van eeno behoorlijke verdediging dozer landstreek. Do cavalerie bleef nagenoeg on ver-

i) In 1832 (Gouv. Besl. van 17 December no. 2) herdoopt in "sappers."

andord, oveneens do artillorio; al loon we rd, wat laatsbedoeld wapen betreft, het aantal European en bij do veld- en bergbatterijen uitgebreid.

Do sappours werden in 1870 ingrijpend gercorganiseerd. Tot dien tijd werden ze zoowel te veld als voor bouwwerken in tijd van vrede gebezigd; bij Kon. besluit van 19 Juni 1870 werden ze ge- eplijst in „mncurs en sappours**“, bestemd voor den arbeid te veld en "hot, korps werklieden" (ambachtslieden). Ps hospitaaldienst word gaan- deweg uitgebreid. De volgende nieuwe onderde- lcn van hot legor kwamen tot stand: hot topographisch bureau en do militaire verkenningen, do militaire school te Meest cr-Cornelis, hot kader voor hot militair huis van arrest en het korps militairo schrijvers. In 1872 bedroeg do feitelijk formatio van het leger: 1349 officieren, 11.566 Europeosche, 545 Afrikaansche, 763 Amboi- noescho- en 13.820 Inlandsche minderen.

1872—1882. In 1873 we rd een 18e veldbataljon opgericht- met gelijktijdige opheffing van poster) op Java en vermindering van do sterkte van het garnizoensbataljon van de Wester-afdeeling van Borneo. In 1875 werden de veld-bataljons inge- dced in 4-instede van in 6 compagnieen. In 1876 werden opgericht 4 depot- bataljons, waarbij do rocruuten werden opgeleid, hetgeen tot dusver bij de veldbataljons plaats had.

In 1874 we rd, met behoud van het bestaando atrafdetachement te Klaten voor Europcanen, te Ngawi, eon dergelijc inrichting gevestigd voor Inlanders en Afrikanen.

De cavalerie werd in 1873 (Kon. l'oesl. 16 Augustus no. 75) algeheel gercorganiseerd ; door do op Java aanwezige detachementen djaging so- kars on de lyfwacht detachementen bij het regiment cavalerie te doelen, en eon in- k rim ping van het Europeesche element bij dat wapen, werd de ruterij wel in getalsterkte uitgebreid, doch feitelijk verzwakt. Een in] 877 voorgestelde aanziclijke formatiovermindering van het regiment cavalerie tot twee vckl-es- kadrons, werd, dank zij de daartegen in Indio geopperde ernstige bezwaren, niet doorevoer. In 1882 werden wed or afzo)(,)(crJijke detachemcn- ten lijfwachten dragonders opgericht die ge- hcel buiteo het legcr stonden. (Zie LIJFVV A OH- TEN DKAGONDERS). In 1875 word het aan- tai veldbattoryen van 3%, op 4, dat dor bergbat- torijen van 5 op 4 gcbrcuclit en in verband hiecr- mcilo hot. aanl) European by dat wapen uit* gebreid.

In 1873 (Kon. wpluut. vitn J 6 AugustiHliib no. 74) word de l(gorf)(rmmi)(ic uitgebreid jnot een gf- ncmten staf, stork 2 on J2 lcapi- teins, <cio met <lc daartoe behoorende iicirclitungen on instrllingen, als het topograjiliisclj bur<Hij, <l(: nxlitaiiv verkenningen en de st afschoo) (w<r<i< in ludie nooit opgericht) afz<on<h'rljke iimrv- Ung van het Dep. v. Oorlogzou vormen. Als over- RAHgsninatn^el wenl een stafbureau opg<richt, bvsi:umde uit een huofdoffieier on vijf kapiteius, mu. under hot uniuiddcllijk bevel van dou loger- ^mm&udant, allo aaxlrykskundige, statistishe on strategishev gogevons te vorzamelon, die voor de venUHiligj togen een buitenhindsehen vijnd on by verkwivlvisigen mot inlandsche vorstooi vtm nut kondun xijn. Dit stafburoau nam op 19 Nuv. de werkr aamhvdn over van hie x yteljk k hot levvit sorspei (ndru voor krystoerun- tingen up Sumura. In 1876 (Ind. Stb/1876 no.

158) werd con nieuwo formatio van den gencralen staf vastgesteld, volgons welko dit dienstvak, zou bestaa) uit: u. eon hoofdbureau; b. den topo- graphischon dienst, ondervordcl in : hot diri- gecrend bureau, do militaire verkenningen, hot photographisch atelier, het lithographisch eta- blissment- en den instrumentihakorswiDkel.

Volgons het Kon. besluit van 28 Januari 1882 no. 13 (Ind. Stb. no. 113), waarbij een gc- lieel nieuwe formatie werd vastgesteld, bestond het legcr uit: don staf van don Gouverneur- Generaal, het Departement van Oorlog (onder- verdeeld in le afdeeling (kabinet), lie afdeeling (personeel en militaire zaken, benevens infante- rie en cavalerie), I He, IVc, Ve en Vie afdeeling (hoofdbureau onderscheidelijk der artillerie, der genie, der militaire administratie en van den gceeskundigen clienst), Vile afdeeling (hoofd- bureau van den gencralen staf benevens topo- graphischon dienst); den gewestelijken staf, den plaatsclijken staf, het wapen der infanterie (waartoe behoorden hot commandement der infan terie te Willem I, 18 veldbataljons, 4 depot- bataljons, 10 garnzoeisbataljons, 4 garnizoens- compagnieen, 5 subsistentenkaders met 7 kleino detachementen, een suppletie-depot en 2 straf- detachementen); liet wajien der cavalerie (staf, 4 veldeskadrons,] depot-eskadron en 1 detache- ment te Makassar); het wapen der artillerie (staf, 4 veld- en 4 bergbatterijen 7 compagnieen vesting- a'tillerie op Java en 8 op de Buitenbe- zittingen, artillerieconstructiewinke), pyrotech- nische werkplaats, 2 buskruitmolens, de gcewecr- makersschool, geweermaakersateliers, magazijn- ncn); het wapen der genie (staf, gewestelijken- en plaatsclijken dienst, de genietroepen en werklie- den onvattende: staf, twee coimpagnieen en Gen in Atjeh gelogerd detachement genietroepen on het korps geniewerklieden, dienst der genie- inagazijnen); den dienst der militaire administra- tie (hoofdbureau, gewestelijke inlendance, ad- ministrativen dienst by korpsen, garnizoenen, ziekeninrichtingen en magazijnen van kleeding en uitrusting); den gceeskundigen dienst. (korps officieren van gezondheid, korps militaire apo- thekers, korps militaire paardenarisen en licit person eel van den hospitaaldienst); het korps militaire ambtenaren; het korps militaire schrij- vers; de militaire school te Meester-Corn dis en de voorbcrcideti^lc curauMscn (bij het Jc en 2(: <lc- korpj : pupulbifi;]c niilitairo arcfit- on prov (OKthuiMf> (hot nJitairo ImJH van nrrc.i.t. Li;

Sc'n'irfin (/ c'i <I<■, uizen, goves- in <h; niilil.nirc niidilff.n <>| .Invj. <ui in H< Bui- Lt'ii b (: zil.l.ing*ni). Voran becloogd K<on. bridiilil in I ml. St. b. 1882 no. I 13 w'r'd wrgiMiKv<.l' in l(* l'c'gorf<-rm)nf ic nniij;>>Jirii- lil <v uii./i : /iii,ni, waar- door Ih*L mii i <y> r-zielit< lijkIxud lmd in : 'hot'l, by Kon, beshil van (I Miti r. III * ini. 55 (Ind. St. h. no. - 101) onpieiiw vni(pji'it'hl : tik< vi'i'lvul- <1 ige wijziging'i'i blijk<en <i<|<|>i'inc nil de hie- oihler volgeinh^ koit.(i In'M'i'irijvng vim ilv teg'ti- wouligo (1917) inri'it'ng ic <ui nH nH'i'it' oiling Viln het legcr. Ltgerconiumdo. Aati Ik'f'HOOM van het loger sicut, die rechtsl n't'ks imder dt'ii <u>v vt'meier- Generaal, die volgons nrl. 42 van hc(Rcege- ringsreglement opperbevel bobber van de iaial- maect is, eon luitenant-generaal, die (zic Ind.- Stb. 1866 no. 157), tovens chef van het

Departement van Oorlog is. De Icorcom-mandant wordt, op voordracht van den Minister van Kolonien, door den koning benoemd.

Territoriale indeeling en algemeene organisatie van het veldleger. Ten einde con begin van uit-voering te geven aan hot reeds sedert 1901 ge-koesterdo denkbeeld om de vredesformatio van heG veldleger op Java door cen indeeling in brigades in ovoreenstemming te brengen mot de oorlogsorganisatie, werden met intrekking van het Gouv. besluit van 25 Juli 1839 No. 3 (regelende de territorialo indeeling), bij het Gouv. besluit in Ind. Stb. 1906, No. 211 Java en Madoera in vier, in stede van in drie, militaire afdeelingen verdeeld. Blijkens dit besluit, zoals dit sedert is gewyzigd bij de be-sluiten in do Ind. Staatsbladon 1910 No. 609 en 1915 No. 200, omvat de 1c mil. afcdclng op Java do residentien Bantam en Batavia bene- vens het eiland Biliton; de 2e mil. afcdclng op Java de residentien Pekalongan, Seinarang, Soerakarta, Djokjakarta en Kedoe — laatstge-noemde met uitzondering van het rogenschap Karanganj ar der afdeeling Keboemen — de 3e mil. afdeeling op Java do residentien Rem bang, Soerabaja, Madoera, Bcsocki, Pasoeroean, Ke- diri en Madioen benevens de rsidentie Bali en Lombok; do 4e mil. afdeeling op Java do residentien Preanger Regentschappcn, Ohcribon en Banjocinas, zoomedo het rogenschap Karang- anjar der afcdclng Keboemen van de residentie Kedoe. Bij vorenbedoeld besluit van 1906 kwain het commandemct der Infanterie te Magelang te vervaHen. Een tweede stap on den weg dor invocring van eenc territoriale brigade-incdeling van het eiland Java was de bij het Kon. besluit in Ind. Stb. 1907 No. 242 in het forniatio- besluit van 1882 opgenomen bepaling, dat do op Java gelegerdc veldbataljons door den Gou- verneur-Generaal kun non worden ingdecdcl in brigades, samengesteld uit do vcrschillende wapens en onderschoidcnlijk geccommandeerd door do cominandanten van de mil. afdeelingen, waarin het mccrdeel van do tot de brigade behoorende troepen is gelogerd. Sedert is het reven cr op gericht gebleven om gdeidclijk de dislocatie van de troepen in ovorecnstem- ming te brengen met do indeeling in brigades, cen locs tan d die thans (1917) nagenoeg is be- reikt door terugkeer naar Java van do vroeger op Atjeh gelegerde veld infanterie — bohoudens >1 bataljon — on van 1 bataljon van Sumatra^ VVcstktst, zoomede door legcring te Bandoeng en Tjimahi vnn 3 veldbataljons, 1/2 eskacTron- cavalerio, 2 batterijon veldfirtillerie, te Mnlng van cakadrou cavalerio enz. Eon brigade van' het veldleger omvat, bohalvo don staf, 4 ba- taljons infanterie, 1 eskadron cavalorio, 1 ufdcdclng veld- of bergartillerie (2 batterijon), 1 mitrailleur compagnie, % compaignio genie- troepen. Do brigndecoiniandanten, tevens tor- ritorialo comiandanten zijnd, hebben als zoo- dunig ook onder hunno bevelon de overigo in hunne afdeeling gelcgerdc, niet tot de brigade behoorendo troepen (zijndo oenigo infanterio korpsen, de vesting- artilleric, het korps genie- troepen, het personeel van den geneskundig dienct onz.), met uitzondering vconwel van hot personeel van den staf van den Gouverneur-Generaal, van hot Dep. van Oorlog en van den topographischen dienct.

Het militair territoriaal gezag op de buiten- bezittingen wordt uitgeoefend door hoofd- of subaltono officieren dor infanterie met den titel van gewestcly- miilitair-commandant; waar voor een der buitenbezittingen in tic leger- formatie geen afzonderlijk militair commandant is uitgetrokken, bc crust het gewestelijk militair commando by den commandant der garnizoenstroepen, in het gewest gelcgerd. De buitenbezittingen tellen thans de navolgende militairo commandmenton: Atjeh en Onderhoo- righedon (waaronder hot gewest Oostkust van Sumatra), Sumatra's Westkust, Tapanocli, Pa- lembang en Djambi, Riouw, Westcr-afcdclng van Borneo, Celedes en Mcnado, Timor on Oostcr-afcdclng van Borneo, Celebes en Mcnado, Timor on Onder- hoorigheden, Amboina en Ternate.

Bij het Gouv. besluit in Ind. Stb. 1907 No. 2G1, werden vastgesteld: a "Regeling van de verhouding en de samenwerking tusschen de burgerlijke en militairo autoriteiten" en b. „Instructio voor do Afdeclings- tevens Brigade- com mandanten op Java en de Gewestcly- militairo commandanten op de Buitenbezittingen".

8 a men sidling. Volgens liet hooger genoemde Kon. besluit in Ind. Stb. 1915 No. 404, zoals dat sedert wederoin is gewyzigd, omvat het leger de volgende staven, wapens, dienstvakken, korpsen en instellingcn: don staf van den Gouverneur Generaal, liet Departement van Oorlog, den generalen staf, den gewestelijken staf, den plaatselijken staf, do infanterie, de cavalorio, do artilloric, de genie, de intendance, de militairo administratie, den militairen ge- nceakun digen dienct, den topographischendienct, den trein, het korps ambeuareu, het korps militairo schrijvers, het korps stafmuzikanten, de militairo school, do hoefsmidschool, het remon- tc-depot, do permanente militairo spoorweg commissio en de militairo arrest- en provoo-st- huizen.

Departement van Oorlog. Met het doel om de infanterie een eigen chef te geven we rd de samenstelling van het Dep. van Oorlog, zoals die in 1882 was, bij het Kon. besluit in Ind. Stb. 1889, No. 144, in dicr voege ge- wijzigd, dat do tocnmaligo lie Afdeeling (pcr- sonool en militairo zaken, benevens infanterie on cavaleric) gesplitst weixl in cen nieuwe 1c Afdeeling voor algemeene legerbclangen (per- soncel on militairo zaken) benevens cavalorio en eenc gcroorganiscerdo lie Afdeeling: hoofd- bureau dor Infanterie, aan het hoofd waarvan de chof van het wapon — later (zic hieronder) do inspecteur der infanterie. V66r dien vormde hot kabinet van don Legorcommandant de lo Afdeeling; dit were! nu ecu zelfstandig onder- deel van hot Dep. van Oorlog, doch bij eene reorganisatio in 1907 (Ind. Stb. No. 242), wcer saamgesmolten mot de lo Afdeeling, dio toen don naam van lo Afdeeling-Secretariaat ontving. In 1902 (Kon. besluit in Ind. Stb. No. 136), we rd een nfonzorlijk hoofd bureau dor Cavalorio als VIIIc Afdeeling van het Dep. van Oorlog opgericht, in verband waarmedo do staf van het regiment Cavalorio op 1 April 1902 overging van Salatiga naar Batavia. In 1907 (Ind. Stb. No. 242) word de topo- graphische dienct, die tot dusver een onderdeel van <len generalen staf had uitgcuaakt, tot

zelfstandig dienstvak verheven en in verband daarmede, als IXc Afdeling van het Dep. van Oorlog, een hoofdbureau van dien dienst opgericht. Eindelijk kwam in 1913 (Kon. beehiit in Ind. Stb. No. 389) eene scheiding tusschen dien dienst der intendance en dien tier administratio tot stand, die de oprichting van een afzonderlijk hoofdbureau der intendance, Vile Afdeling B. van het Dep. van Oorlog, noodig maakte, in verband hiermede werd het hoofdbureau van den Generalen Staf Vile Afdeling A. van het Dep. van Oorlog.

Het Dep. van Oorlog bestaat thans dus uit 10 afdeelingen :

I Afd., Secretariaat, a an het hoofd waarvan een Majoor, Luit.-Kol. of Kolonel.

II Afd., Hoofdbureau der infanterie, onder een Generaal-Majoor.

III Afd., Hoofdbureau der artillerie, onder een Kolonel of Gen. Majoor.

IV Afd., Hoofdbureau der genie, onder een Kolonel.

V Afd., Hoofdbureau der mil. administratie, onder een Luitenant-Kolonel.

VI Afd., Hoofdbureau van den mil. geneesk. dienst, onder een Generaal-Majoor.

Vile Afd. A, Hoofdbureau van den generalen staf, onder een Kolonel of Gen. Majoor.

Vile Afd. B, Hoofdbureau der intendance, onder een Kolonel.

VIII Afd., Hoofdbureau der cavalerie, onder een Luit.-Kolonel of Kolonel.

IXc Afd., Hoofdbureau van den topogr. dienst, onder een Kolonel, Luit.-Kol. of Majoor.

In 1914 (Ind. Stb. No. 479) verkregen, meer in overeenstemming met hun werkring, de chefs van de vier wapens, die van den geneeskundigen dienst en van de militaire administratie den titel van "Inspecteur".

Vermeld zij nog, dat op de begroeting voor 1912 gelden werden toegestaan voor de overbrenging van het Dep. van Oorlog van Weltevreden naar Bandoeng, met welke geleidelijke overbrenging medio 1914 een begin is gemaakt en die in 1917 was voltooid : thans zijn alleen nog het hoofdbureau van den geneeskundigen dienst en dat van den topografischen dienst te Weltevreden gevestigd.

Generale Staf. Hiertoe behooren, behalve de officieren van het hoofdbureau van dien staf, de kapiteins bij de gewestelijke staven in elk der 4 mil. afdelingen op Java, ter Sumatra's Westkust en in Atjeh en Onderhoorigheden en verder (tijdelijk) een officier belast met de bestudeering van legeraanleggenheden in Japan en China. Sedert 1913 is bij het hoofdbureau een bureau inlichtingen opgericht, onder een burgerlijk ambtenaar, en in 1916 een krijgsgeneeskundige afdeling, onder een oud-officier met den titel van directeur.

Gewestelijke Staf. Hiertoe behooren de commandanten van de vier militaire afdeelingen op Java, tevens brigade-commandanten, de kolonels, railitaire commandanten ter Sunia's Westkust en van Atjeh en Onderhoorigheden en 8 kapiteins- of luitnants-adjudanten.

Plaatsdyke, Staf. Na de intrekking van do afzonderlijke plaatselijke commando's te Semarang (1897) en Mardang (1914) on het in do formatie opneven van de plaatselijke commando's te Meester-Cornelis, Tjimahi en Ma

gelang (Ind. Stb. 1912, No. 264), bestaat deze staf uit 6 luit.-koloniels, plaatselijke commandanten te Batavia, Meester-Cornelis, Tjimahi, Magelang, Soerabaja en Koeta-Radja en voorts uit 9 kapiteins- of luitnants-plaatse-lijke adjudanten. In garnizoenen, waarvoor geen afzonderlijke plaatselijke commandant is uitgetrokken, is met dat commando belast do hoogste of oudste in rang zijnde troepenofficier ter plaatse met den titel van plaatselijk-militair-commandant.

Infanterie. Blijkens het Kon. besluit in Ind. Stb. 1915, No. 404, behooren tot dit wapen, behalve de staf, de veldbataljons, do mitrailleurcompagnieën, de afdeling ordonnans-wielrijders, het korps marchaussec, de garnizoensinfanterie, de subsistentenkaders, de depotbataljons, de kaderscholen en het strafdetachement.

Veldbataljons. In 1897 werden in verband met de actio in Atjeh tijdelijk twee reserve-bataljons opgericht, die in 1901 (Ind. Stb. No. 1G6) als 190 en 20e veldbataljon in de formatie van het leger werden opgenomen, tegen gelijktijdig aanzienlijke inkrieping van de garnizoensinfanterie. Voorts were! bij de reorganisatie van de void-infanterie in 1912 (Ind. Stb. No. 264) het aantal veld-bataljons weder met edn — het 21ste — uitgebreid, tegen vermindering van het aantal depotbataljons met 66n.

Standplaatsen der veldbataljons (ultimo J 917): le, 2e en 7e Bataljon te Magelang, 3e Bataljon te Banjoe-Biroe (tijdelijk 2 compagnieën te Koeta Radja), 4e en 9e Bataljon te Tjimahi, 5e Bataljon te Serna rang, 6e Bataljon te Goni-bong (i compagnie te Tjilatjap), 8e en 19e Bataljon te Malang (van laatstgenoemd bataljon tijdelijke staf en 2 compagnieën op Celebes, 2 compagnieën te Ngawi), 10e en 20e Bataljon te Weltevreden, 1 le, 12e en 1 Ge Bataljon te Meester-Cornelis, 13e Bataljon te Soerabaja, 14e Bataljon te Buitenzorg, 15e Bataljon te Bandoeng, 17e Bataljon verdeeld over Padang en Panjang en Fort-de-Kock, 18c Bataljon te Poerwoerdjo, (3 compagnieën tijdelijk te Mepster-Cornelis), 2Je Bataljon tijdelijke Willem J.

Een veldbataljon, gecoördineerd door een majoor of luitenant-kolonel, bestaat uit 4 compagnieën, elk onder bevel van een kapitein. Tot 1912 (zic hierna) werden de verschillende landaarden compagniegewijze bijeengehouden, zoodat er Europeesche, Amboinesche- en Inlandsche compagnieën warei: bij beide laatstu bestond het kader gedeeltelijk uit Europeanen. Het aantal compagnieën der verschillende landaarden en hare samenvoeging tot bataljons omdingen in den loop der lijdende herhaakdijk wijzigingen; zoo bestonden in 1882: J. bataljon met 4 Eur. comp., 3 bataljons elk met 2 Eur.- en 2 A nib. comp., 10 bataljons elk met 1 Eur.- en 3 Inl. comp.; in verband met een groote uitbreiding van het Arnb. element, werd de veldinfanterie in 1885 samengesteld uit: 5 bataljons elk met 2 Eur.- en 2 Amb. comp., 5 bataljons elk met 2 Eur. en 2 Inl. comp. en 8 bataljons elk met 1 Eur.- en 3 Inl. comp. In 1905 was de samenstelling: 5 bataljons elk met 1 Eur.- en 3 Amb. comp., 8 bataljons elk met 1 Eur.- en 3 Inl. comp. en 7 bataljons elk met 2 Eur.- en 2 Inl. comp. on in 1910: 4 bataljons elk met 4 Amb. comp., 10 bataljons elk met

2. Eur.- en 2 Ini. comp. en 6 bataljons elk met 1 Eur. en 3 Ini. comp. Bij het Kon. be- sluit in Ind. Stb. 1912 No. 264 verkregen alle. compagnieën een gelijko samenstelling en bestaan thans uit 66n Eur. afdeling (sectie) .en drie gemengd Amb.-Inl. afdelingen. Deze samcnstelling heet bij te d ragen tot verbetering van het gehalte der minder gevechtswaardige elementen — de Inlandsche — en tot verhoor- ging van de gevechtscracht van het geheel; met het oog op den strijd tegen een buitenlandschen vijand werd het een bepaalde eisch genoemd, dat alle compagnieën eenzelfde gevechtswaarde vertegen woordigen. De vredessterkte van een z.g. gemengde compagnie bedraagt: 4 officieren — met inbegrip van het leader — G4 Eur., -33 Amb.- en 94 Ini. minderen.

Sedert kort is bij elk veldbataljon opgericht een geweermitrailleur-afdeeling van 2 sectien elk van 3, op draagpaarden vervoerd wordende, z.g. Madsen-geweren.

Mit r a i l l e u r - c o m p a g n i e e n. Alhoewel reeds in 1904 op de begrooting gelden waren toegestaan voor invoering van mitrailleurs, duur- de het, in verband met proefnemingen a. a., tot 1912 (Kon. besluit in Ind. Stb no. 509) voor de mitrailleur-organisatie in de leger- formatie we rd opgenomen. Volgens bedoeld besluit bestaan er 4 mitrailleur-compn. — 66n voor elke brigade van het veldleger — waarvan

3 elk samengesteld uit 4 sectien en 1 uit 3 sectien, elke sectie a twee mitrailleurs, systeem Schwarz- lose, die op draagpaarden worden vervoerd. Bij mobilisatie wordt uit de vierde sectien van de 3 eerstbedoelde comp, een 5e compagnie ge- vormd. Standplaatsen: Weltevreden, Magelang, Malang en Tjimahi. Do vredessterkte van een compagnie van 4 (3) sectien bedraagt: 4 (3) officieren, 73 (56) Eur. en Ini. minderen en 25 of 26 (19 of 20) paarden.

Afdeling O r d o n n a n s - W i e l r i j d e r s. Reeds in 1903 we rd binnen de grenzen der normale formatie, bij wijze van proef, bij het 10c Bataljon te Weltevreden een afdeling naitaire wielrijders opgericht; zij vormde van genoemd korps de 4e compagnie. Van de oor- spronkelijke bedoeling om de militaire wiel- rijders te bezigen als wicrijders-strijders (op rij widen bereden infanterie) we rd spoedig af- gezien en de afdeling kreeg de bestemming om bij de staven van de verschillende troependelen ordonnansens-dienst te verrichten en were! uit- sluitend met het oog daarop geoefend. In 1908 word do wielrijders compagnie naar Atjeh ge- zonden en aldaar bij het 14c Bataljon ingedceld; het volgende jaar werd bij het 10e Bataljon een nieuwe afdeling wielrijders opgericht, die wederom, evenals de eerste, in mindring van het aantal compagnieën van dat korps kwara. Alhoewel de noodzakelijkheid van de oprichting van ecu wielrijders-afdeeling, die nict in minti e ring van de sterkte der veld-infanterie kwam, herh.aaldelijk was bepleit, werden eerst in 1913 voor dat doc) golden op de begrooting uitgetrokken. De vredessterkte van de thans in do Jegerformatio opgenomen afdeling or- donnans-wielrijders, wier garnizoen Bandoeng is, doch die thans (1917) tijdelijk over Welte- vreclen en Salatiga is verdeeld, bedraagt 3 officieren, 22 Eur., 16 Amb. en 61 Ini. inindere militairen. Bij wijze van tijdelijken maatregel

zijn uit de afdeling te Salatiga eenige sectien (150 man) wicrijders-strijders gevormd, die bestemd zijn om aan de Icgccrcavalerie te worden toegevoegd.

Korps Jharechausee. Zie MARE- CHAUSSEE.

Garnizoens-Infanterie. In 1882 bestond de garnizoensinfanterie uit 10 garnizoens- bataljons, n.l. van de 2e Mil. Aid. op Java, Sumatra's Westkust, Atjeh en Onderhoorig- heden (twee), de Oostkust van Sumatra, Banka, de Westerafdeeling van Borneo, de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Celebes, Men ado en Timor, en Amboina en Ternate, en 4 gami- zoens-compagnieën, n.l. van Bantam, de Lam- pongsche districten, Benkoelen en Riouw. In 1886 werd het garnizoens-bataljon van Banka teruggebracht tot een garnizoens-compagnie en onderging dat van de Oostkust van Sumatra een aanzienlijke uitbreiding. In 1895 werd, tegen opheffing van het garnizoensbataljon van de 2e Mil. Afd. op Java, bij wijze van tijdelijken maatregel een garnizoensbataljon van Lombok in het leven geroepen, dat in 1898 aanzienlijk werd ingekrompen en in 1901 geheel werd op- geheven. In 1906 werd het garnizoensbataljon van Sumatra's Westkust vervangen door een garnizoens-compagnie van Tapanoei, doch in 1914 weder opgericht, in verband met de ver- plaatsing van het 16e Bataljon van Pad an g- Pandjang naar Java. In verband met het op- heffen van eenige militaire posten ter Sumatra's Oostkust en de indeeling van eenige andere bij het gebied van het gouvernement van Atjeh en Onderhoorigheden werd in 1907 het garni- zoens-bataljon van de Oostkust van Sumatra teruggebracht tot een garnizoens-compagnie en een derde garnizoens- bataljon van Atjeh en Onderhoorigheden opgericht. In 1905 werd het garnizoensbataljon van Palembang gereorgani- seerd in dier voege, dat, alnaarmate politie- personeel beschikbaar kwam, enkele militaire posten konden worden opgeheven; dit bataljon werd in 1909 herdoopt in garnizoensbataljon van Palembang en Djambi. In 1907 word het garnizoensbataljon van de Zuider- en Ooster- afdeling van Borneo, in verband met de actie in dat gewest, aanzienlijk uitgebreid. In 1908 werd de garnizoenscompagnie van Bantam opgeheven en de bezetting van dat gewest teruggebracht tot een ^detachment te Serang, be- hoorende tot het subsistenten-kader te Batavia; ook werd in dat jaar opgericht een garnizoens- compagnie van Soemddang (Preanger Regentschappen), waarvan de bestemming van die der overigo garnizoens-infanterie afweek, wjj zij noodig was in het belang van de defensie tegen een buitenlandschen vijand. In 1909 werd opgeheven de garnizoens-compagnie van Banka en opgericht een garnizoens-bataljon van Timor en Onderhoorigheden, tongcvolge waarvan dat van Celebes, Menado en Timor den naam kreeg van garnizoensbataljon van Celebes en Menado en uiteraard werd ingekrompen. In 1912 ver- dween de garnizoens-compagnie van de Lam- pongsche districten uit de formatie, in 1914 en '15 gevolgd door die van Benkoelen en die van Sumatra's Oostkust. De politieele taak van do mceste der in den loop der tijden opgeheven militaire posten in de Buitenbezit- tingen werd opgedragen aan detachementen

gewapone politic, Thans (1917) bestaat do garnizoens infanterie uit de garnizoensbataljons van: Palcimbang en Djambi, Atjeh en Onder- hoorigheden (drie), Sumatra's Westkust, de Westerafdeeling van Borneo, de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Celebes en Monado, Timor en Ondcrhoorigheden, Amboina- en Ternate en uit de garnizoenscompagnieën van: Soemedang, Tapanoeli en Riouw. Al deze korpsen zijn, ondervrcdceid in conipagnieën en detaclie- meuten, over verscbillendo garnizoonen verspreid.

Bij de garnizoensinfanterie zijn uitsluitend Amb.- en Ini. korporals en nianscbappen iu- gedccld; alIcon bij het garnizoensbat-aljon van Amboina en Ternate zijn de Amb. door Eur. vorvangeu, terwijl de garnizoenscompagnie van Soemedang uit de drie landaarclen is saanige- stoid. De bowapening der garnizoestroepen bestaat niet, zoals die der veldtroepen, uit het geweer met bajonet, doch uit karabijn en ma- rechaussee-sabel (klewang), Subsislentenkaders. Sederldeopheffing van het Subsislentenkader te Senia rang in 1914, bedraagt het aantal dier kaders 4/ die, sedei't den overgang in 1917 van dat te Batavia naar Bandoeng, zijn gevestigd te Bandoeng, te Soerabaja, te Padang en te Koeta-Radja. Ook te Menado is een subsislentenkader, doch dit vormt niet even- als de 4 overige, een zelfstandig onderdeel van het leger, maar maakt deel uit van het garnizoens- bataljon van Celebes en Menado. Van de 4 eerstgenoemde kaders wordt dat te Koeta- Radja door een hieutenant gcommandeerd, terwijl de andere 3 onder bevel staan van een kapitein. Aan het hoofd van het subsislenten- kader te Menado staat een adjudant-onder- officier. Do zelfstandige subsislenten-kaders die- nen tot tijdelijk opname van militairen, die uit Nederland aangekomen, derwaarts moeten worden opgezonden en in het algemeen van die militairen, die, om welko reden ook, tijdelijk niet bij andere korpsen kunnen worden ingedeeld. Tot het subsislentenkader te Bandoeng behoort administratief het detachement te Serang.

Depot-bataljons. Van de in 1882 be- staande vier depot-bataljons were! er een, het vierde, dat tot 1894 te Padang, daarna te Fort do Kock gelegerd was, bij de reorganisatie 3er Infanterie in 1912 opgeheven; de 3 depot- bataljons zijn thans (1917) gelegerd: het 1e te Bandoeng (voor 1915 te Buitenzorg), het 2o verdeeld over Djokjakrta en Soerakadji (v66r 1907 te Magelang) en het 3c te Malang. De bestemming van deze bataljons is de recruten zoodanig op te leiden, dat zij de oefeningen bij de veldbataljons kunnen volgen en desnoods bij expeditie of bij jnobilisatie medo te velde kunnen trekken. (Instructie opgenomen in do alg. order voor liet leger 1907 no. 55). Het totaal aantal recruten bij de depot-bataljons mag niet meer bedragen dan 525 Europeanen,] 94 Amboineezen en 924 Inlanders. De recruten worden naar hun landaard zooveel mogelijk gelijkmatig over de conipagnieën verdeeld; er zijn 3 Eur.-,] Ainb.- en 6 In], recruten-compag- nieEp. Tot 1897 behoorde tot elk der 4 toen- malig bestaende depot- bataljons een kader- school. (Zie ONDERWIJS, MILITAIR. A.)

Vermelding verdient nog dat, tot berging vgn het toenmaals aanzienlijke overcompleet bij de Infanterie, in 1894 twee recruten-batal-

jons boven de formatic werden opgericht, ci lo in 1895 reeds grootendeels uit. afgerichte man- schappen bestonden en onderscbiedcnlijk in 1898 en 1900 wed er werden opgeheven.

K a d o r s c h o l o n. Zie ONDERWWS, MI- LIT AIR. A.

S t r a f d e t a c h e m e n t. In 1882 waren or 2 strafdetachmenten, ten te Ngawi voor Inlanders, Amboineezen en Afrikanen en ebn te Klatiei, . voor Eui'opeanen, elk met een be- wakingsdetachment. In 1892 werd het deta- chement te Klaten opgeheven en dat te Ngawi bestend voor opname van militairen van alle landaarden ; hot tot (lit strafdetachment be- hoorende bcwakingsdetachment verdween in 1905 uit de legerformatio en met de be waking word belast een afdeeling der veldtroepen; tot 1914 een compagnie van het 5e, daarna. twee compagnieën van het 19e Bataljon. Een „Reglement voor het strafdetachment" is opge- nomen in de alg. order voor het Jeger 1903 no. 136.

Cavalerie. Van de cavalerie-troepen, die volgens de formatic van 1882 tot het leger behoor- den, we rd het detachement te Makasser in 1905 opgeheven. Na den terugkeer van Atjeh van het 1c peloton van het 4e eskadron in 1909 — de overige pelotons van dat eskadron waren reeds voor dien teruggekeerd — was het wapen in zijn geheel op Java gelegerd. In genoemd jaar werden de detachementen lijfwachten-dragonders te Soerakarta en Djokjakarta als „eskadron-lijfwacht- cavalerie, bij het leger ingedeeld. (Zie LIJFWACHTEN- DRA- GONDERS.) In 1917 word het 4e eskadron gesplitst in twee zelfstandige halve-eskadrons, waarvan 66n te Malang en 66n te Tjimahi we rd gelegerd. Bij het Kon. besluit in Ind. Sib. 1913 no. 390 we rd o. m. bepaald, dat het commando over de niet tot do brigades van het veldleger behoorende (twee) veldeskadrons, zoo med c over het depot-eska- dron za] worden uitgeoefend door een majoor. Bij Kon. besl. van 31 Mei 1917, no. 1] (Ind.Sib. no. 389) were! j peloton ordonnansen (1 luitenant,] 4 Eur. en 28 Ini. mindere bene vens 43 t roepen-paarden) in de formatic opgenomen. Ingc- volge het Kon. besluit in Ind. Sib] 914 no. 337 we rd bij elk eskadron of zelfstandig half- eskadron een sectie h, drie maehingewrcen (Madsengwrcen) ingedeeld, in ver band waar- medo de formatie dier onderdeelen eenige uit- breiding o nd ergin g. Bowapening: karabijn en sabel. Sla!ulj]laatsen: Jo en 2o veldeskadron te Batavia, Ji. H. 4e veldeskadron te Malang, L. H. 4o veldeskadron te Tjimahi, eskadron lijfwacht-cavalerio veldceld over Soerakarta en Djokjakarta, peloton ordonnansen tijdelijk te Willem I (in de toekojnst te Bandoeng), het depot- eskadron te Salatiga (gaat over naar de Bandoengsche hoogvlakte). Vredessterkte in totaal: 34 officieren, 588 Eur. en 421 Ini. mindere- benevens 906 paarden. Eene reorganisatie der cavalerie kwum in J 9] 8 tot stand, het wapen bestaat thans uit : den staf, het conunandement der eavalerie te (Salatiga) G veldeskadrons (elk a drie pelotons), het peloton ordonnansen, het depot-eskadron en de kaderschool ; een der veldeskadrons kreeg do bestemming van lijfwacht- cavalerio (zie LIJFWAOHTEN DRAGON- DERS). Voor aanvallung paarden, zie REMONTE.

Artillerie bestaat, behalve uit den staf van

het wapen, uit de artillerietroepen en don dloist van het materieel der artillerie en van de artillerie-werkplaatsen. Tot het hoofd bureau der artillerie (IIIc Afdeling van het Dep. van Oorlog) behoort ook de commissie van proefneming.

De artillerietroepen bestaan uit de bereden artillerie en de vesting-artillerie.

B e r e d e n - A r t i l l e r i e. telde in 1882: 4 veld- en 4 bergbatterijen, terwijl bij de compagnie artillerie van Sumatra's Westkust 2 sectien bergartillerie waren ingedeeld: tot de compagnie artillerie van Celebes behoorde een sectie bergartillerie. In 1896 werd bij wijze van tijdelijken maatregel een reserve-berg-batterij opgericht, die in 1898, door terugkeer van een bergbatterij van Atjeh naar Java overbodig geworden, weer werd opgeheven. De sectie bergartillerie op Celebes werd weer in 1903 uit de formatie. In afwachting van de verwenzelijking van sedert jaren aanhangige plan non tot reorganisatie van het geheele wapen, welke samenhangen met invoering van snelvuurgeschut bij het bereden gedeelte, werd in 1904 (Gouv. besluit van 4 Sept. no. 13) ingevolge koninklijke inachting (Kon. besluit in Ind. Stb. no. 126) een *tydelijke* formatie voor het wapen der Artillerie vastgesteld, die voor de bereden artillerie ten gevolge had, dat de staf der veld- en bergbatterij GJ van Banjoe Biroo werd overgebracht naar Batavia als onderdeel van het hoofdbureau van het wapen en dat 2 veldbatterijen te Batavia tot een divisie onder een majoor werden verenigd, eveneens een veld- en een bergbatterij te Banjoe-biroe; de vierde veld-batterij was toen gedeerd te Willem I en de overige drie bergbatterijen onderscheidenlijk te Salatiga, Soerabaja en Batoc-Djadjar. By deze tijdelijke formatie werd reeds rekening gehouden met een samenvoeging van de batterij uit 4- in 6- stukken. In 1905 vervielen de 2 sectien bergartillerie ter Sumatra's Westkust Toen in 1911 bij alle veldbatterijen snelvuurgeschut was ingevoerd, werden bij supplotoiro begroting gelden voor een reorganisatie der veldartillerie aangevraagd; dezo aan vraag werd echter door de Tweede Kamer niet in behandeling genomen, evenmin bij de begroting voor 1913; bij Gouv. besluit van 23 Juli 1913 no. 67 echter werd voor de veldartillerie een nieuwe *tydelijke formatie* vastgesteld, volgens welke dit wapen-onderdeel in vredeslijd zou bestaan uit twee ufdelingen, oik van 2 batterijen a 4 «stukken en een afzonderlijk depot te Tjimali, in dien verstande, dat deze onderdeelen eene zoodanige samenvoeging zouden hebben, dat bij mobilisatie bij elke ufdeling eene derde batterij kon worden opgericht. Hot Kon. Besluit van 6 Maart 1915 no. 54 maakte een einde aan de *zg. tydelijke formatie* terwijl bij het Kon. besluit van denzelfden datum no. 55 do geldende formatie van dit wapen, die, wat do veldartillerie betreft, met liet vorenomschreven overeenkomt, weer in de legorformatie word vastgesteld. De vredessterkte van een veldbatterij bedraagt: 4 officieren, 67 Eur.- en 85 Ini. mindere militairen en 86 paarden. Een ufdeling veldartillerie is gevestigd te Batavia, do andoro te Tjimali. Eene reorganisatie der bergartillerie wacht op invoering van snelvuurgeschut bij dat wapenonderdeel; de reeds

1909 aangevangen boproeving van geschut heeft thans (1917) nog niet het gewenscht resultaat gehad. Do bergartillerie is voorloopig nog saamgesteld uit: een afdeling van 2 batterijen te Banjoe Biroe en twee zelfstandige batterijen, onderscheidenlijk te Malang en te Salatiga. Do vredessterkte van een bergbatterij bedraagt: (4 of 5) officieren, 64 (of 87) Eur.- en 62 (of 84) Ini. mindere militairen en 47 (of 64) paarden.

Bij het uitbreken van den grooten Eur. oorlog in 1914 werden de oude bergvuurmonden buiten gebruik gesteld en do batterijen bewapend met meer moderne 7 c.M. kanonnen, die vroeger als proefberggeschut naar Indie waren gezonden, doch, daar zij als zoodanig niet geheel hadden voldaan, sedert bij de vesting-artillerie waren ingedeeld.

De Eur. kanonniers der bereden-artillerie zijn bewapend met karabijn, hot overige personeel is voorzien. van pistool M. 11.

V e s t i n g - a r t i l l e r i e. De 8 compagnieën vesting-artillerie in de Buitenbezittingen die in de formatie van 1882 voorkwamen, zijn,— met oprichting van een te Sabang,—geleidelijk opgeheven met gelyktijdige uitbreiding van do vesting-artillerie op Java, die in 1882 7 compagnieën telde, zoodat de tydelijke formatie der artillerie van 1904, waarvan hiervoren sprake was, 1 compagnie te Sabang en 10 compagnieën op Java telde. Van deze laatste werden in 1904 vier verenigd tot een bataljon te Batavia, bestemd voor de bezetting van de verdedigingswerken nabij die hoofdplaats; sedert genoemd jaar maakt ook de staf der vesting-artillerie, evenals die van het bereden gedeelte, een onderdeel uit van het hoofdbureau van het wapen. In 1905 werd do compagnie, vormende de artillerie-bezettingen van Soerakarta en Djokjakarta, als uitsluitend dienden voor de verdediging van do forten aldaar tegen een inlandschen vijand, opgeheven, terwijl in 1912 do compagnie van Seinarang naar Tjilat overging. Dientengevolge telt de vesting-artillerie thans (1915) in totaal 10 compagnieën, waarvan den bataljon a 4 compagnieën te Batavia, 1 compagnie verdeeld over Bandoeng en Soemedang, 1 compagnie te Salatiga (tijdelijk te Bandoeng), 1 compagnie te Soerabaja, 1 compagnie te Tjilatjap, 1 compagnie te Batoc-Djadjar en 1 compagnie te Sabang. Een reorganisatie van de vesting-artillerie wacht op eene beslissing omtrent het aantal en den aard van de benodigde verdedigingswerken in verband met de natlere voorstellen betreffende de verdediging van Indie (Zie: VER-DEDIGINGSSTELSEL VAN INDIË). De vredessterkte van hot bataljon vesting-artillerie bedraagt 25 officieren, 410 Eur.- en 267 Ini. mindere militairen, terwijl de overige 6 compagnieën te zamen tellen: 25 officieren, 415 Eur.- en 248 Ini. mindere militairen.

Do Eur. kanonniers der vesting-artillerie zijn bewapend met de karabijn, do overige militairen van dit wapenonderdeel met het pistool M. 11. Het aantal soorten van vuurmonden der vesting-artillerie bedroeg in 1915 19 (Zie Wet eusehappelijk Jaarbericht 1915/ uitgegeven door do Indische krijgskunstenvereeniging).

Tot do Artilleriewerkplaatsen behooren ook (le Artillerieconstructiewinkel (zie

CONSTRUOTIEWINKEL), de Pyrotechnische werkplaats, de geweamkersschool en de geweamkers werkplaats en. Do Pyrotechnische werkplaats, sedert 1910 te Bandoeng en voordien te Soerabaja gevestigd, is bestemd tot het voort-brengen, herstellen en wijzigen van emstvuur-werken en wat daartoe behoort, ook voor de zeemacht; bij deze inrichting worden ook de noodige onderzoekingen ingesteld nopens bus-kruit en aanverwante artikelen. Aan het hoofd ervan staat een kapitein of majoor der artillerie. De te Meester-Cornelis gevestigde geweamkersschool, aan het hoofd waarvan een luitenant der artillerie staat, dient tot het opleiden van Eur. geweer- en Ini. lademakers en tot het bewaren van eenvoudigheid in de herstelling van de draagbare wapenen en de mitrailleurs. De geweamkerswerkplaatsen, gevestigd in de meeste groote garnizoenen, dienen tot herstelling van de in de verschillende magazijnen opgelegde en de bij het leger, de schutterijen, de andere, niet rechtstreeks tot het leger behorende korpsen en de erkende flichtvereenigingen in gebruik zijnde draagbare wapenen, alsmede tot herstelling van mitrailleurs.

Tot den dienst van het materieel behooren de directien van het materieel; tot het wapen nog de inspectie der draagbare wapenen.

Genie, samengesteld uit den staf van het wapen en de genietroepen. Tot den staf behooren, behalve het hoofdbureau, (IVe Afdeling van het Dep. van Oorlog), het personeel van den gewestelijken en plaatselijken geniedienst, de magazijnmeesters, conducteurs, architecten, opzichters en militaire onderopzichters en tekenaars, zoomede het korps genie werklieden. De gewestelijke- en plaatselijke geniedienst omvat 7 (tijdelijk 8) gewestelijke eerstaanwezenden, elk onder een hoofd- of subaltern genie-officier; standplaatsen van de gewestelijke eerstaanwezenden: Batavia, Bandoeng, Magelang, Soerabaja, Padang, Koeta-Radja, Makasser (tydelijk) en Amboina.

Het Korps Genietroepen. Het korps mineurs en sappeurs, sedert Januari 1882 herdoopt in „korps genietroepen“, bestond in genoemd jaar uit den staf en 2 compagnieën op Java en 1/2 compagnie op Atjeh. Het op Java aanwezige gedeelte van het korps was toen te Willem I in garnizoen, doch werd, wegens den slechten gezondheidstoestand aldaar, in 1890 te Malang gelegd; in 1897 werd het naar Magelang overgebracht en in 1904 naar Tjimahi, alwaar het nu (1917) nog in garnizoen is. In 1890 werd de 1/3 compagnie op Atjeh teruggebracht tot een detachement van 45 man en thans (1917) is in genoemd gewest een sectie van de 3e veldcompagnie gelegd. Met gencemde 3e compagnie werd het korps in 1896 uitgebreid, terwijl in 1902 en in 1914 onderscheidenlijk een spoorweg- en telegraafcompagnie en een depotcompagnie werden opgericht. De spoorweg-afdeeling van de spoorweg- en telegraafcompagnie was in 1912 en '13 tijdelijk in Atjeh werkzaam bij den aanleg van de sloomtramlijn Langsar—Koevala Simpang. In 1913 werd het Ini. personeel van bedoelde afdeeling uit de formatie geschrapt. Nadat sedert 1910 in Indie proeven waren genomen op het gebied van de draadlooze telegrafie, werd in 1912 bij de telegraafafdeeling van de

spoorweg- en telegraafcompagnie een afdeeling voor draadlooze telegrafie opgericht; ten behoeve van de oefening met radiotelegraafstation onderging de legerformatie in 1917 een uitbreiding met 12 troepenpaarden en het noodige personeel der veld-art.; ook onderging in genoemd jaar de eigenlijke telegraafafdeeling een groote uitbreiding, terwijl een korps reservetelegrafisten in het leven werd geroepen (Zie onder *Leggerreserve* in dit artikel). De vredesterkte van een veldcompagnie bedraagt 4 officieren, 62 Eur.- en 108 Ini. mindere militairen, die der spoorweg- en telegraafcompagnie: 5 officieren, 2 man administratiekader, 24 Eur. spoorwegwerkers, 56 Eur. telegrafisten en 24 Eur. radio-telegrafisten.

Het korps genie werklieden is, naar de behoeften van de geniewerken, in kleine detachementen over geheel Indie verspreid.

Het korps magazijnmeesters bestaat uit 1 hoofdmagazijnmeester en 7 magazijnmeesters (burgerlijke ambtenaren) en 4 onderluitenantsof ad j udant -onderofficieren magazijnmeesters, het korps conducteurs uit 5 onderofficieren, het korps architecten en opzichters uit 3 architecten en 18 opzichters (burgerlijke ambtenaren) en G militaire onderopzichters, en het korps tekenaars uit 18 militairen, waaronder 1 adjudant-onderofficier, 2 sergeant-majors, de overige sergeant, korporaal of soldaat.

Intendance en Militaire Administratie waren tot het in werkin treden van het Kon. besluit in Ind. Stb. 1913 no. 389 vereenigd tot een dienstvak, onder den naam van „Militaire Administratie“. Volgens de formatie van 1882 omvatte dat dienstvak, behalve het hoofdbureau (Ve afdeling Dep. van Oorlog), de gewestelijke intendance en den administratiedienst bij korpsen, garnizoenen, ziekeninrichtingen en magazijnen. Thans, d.w.z. na de in 1913 tot stand gekomen scheiding tusschen intendance en militaire administratie, omvat de *intendance* het hoofdbureau (Vile Afdeling B van het Dep. van Oorlog), den gewestelijken dienst, den dienst der magazijnen van kleeding en uitrusting en de militaire bakkerij. Aan het hoofd van het dienstvak staat een kolonel-hoofdintendant, wiens instructie is opgenomen in de alg. order voor het leger 1913 no. 40. Voor het in tendance-beheer is Indie verdeeld in 9 gewestelijke-intendantschappen, elk onder een hoofdofficier of kapitein gewestelijk-intendant. Standplaatsen: Batavia, Alagelang, Soerabaja, Bandoeng, Padang, Koeta Radja, Bandjermasin, Makasser en Amboina. Tot het personeel va?) den dienst der magazijnen van kleeding en uitrusting behooren: de magazijnmeesters (7 burgerlijke ambtenaren en 18 onderofficieren), de conducteurs (15 onderofficieren) en de kleeder- en schoenmakers (10 onderofficieren of korporaaals). De militaire bakkerij te Tjimahi bestaat reeds sedert 1904, doch werd eerst in J 911 in de legerformatie opgenomen; zij staat onder beheer van een adjudant-onderofficier-magazijnmeester en voorziet de garnizoenen in de kleeding en de 4e Militaire Afdeling op Java van brood.

Tot de in tendance behoort ook het burgerlijk personeel (1 administrateur en 1 opzicner) van het grasland te Tjimahi, (Ind. Stb. 1917 no. 389), dat de garnizoenen te Bandoeng.

Tjmahi on Padalarang (gedceltelijk) van gras voorziet.

Het dienstvak der *Militaire Administratie* staat onder een luitoijant-kolonei-kwartier-meester, inspecteur, en omvat, behalve het hoofd bureau (Vo Afdeling Dcp. van Oorlog), den gewestelijken dienst en den dienst bij do korpsen, garnizoenen on zickinnrichtingen. De gewesteljko dienst omvat 9 inspectie-afdeelingen, waarvan 1 onder een majoor-, elk der ovorige onder een kapitein-kwartiermeester. De dienst bij de korpsen, garnizoenen en zickinnrichtingen wordt uitgeoefend door sub-alternio officieren (1 kapitein, 36 luitonants of onderluitonants, 50 adjudanten-onderofficier en 28 sergeant-majors).

Militaire Geneeskundige Dienst. Tot 1909 waren de militaire- on de burgerlijke geneeskundige dienst vereenigd onder 66n (militairen) chef, die als zoodanig den titel voorde van „Chef over den Geneeskundigen Dienst". Naar aan-leiding van het rapport van do in December 1006 ingesteldo „Commissie tot voorberoiding van een reorganisatie van den burgerlijken geneeskundigen dienst", kwam ecu scheiding tusschen beide diensten tot stand. Hot groote incomplect aan officieren van gezondheid maakte omstreeks 1907 een positievebetering van deze categoric van landsdienaren noodzakelijc; van do daartoe getroffen maatregelen zij hier vermekl, dat voordien chef (sedert 1914 : inspecteur) van den militair-geneeskundigen dienst, dio tot dusver den rang van kolonel bekleedde, in 1908 de rang van generaal majoor in het leven. we rd geroepen, terwijl het aantal hoofd-officieren met 8 word uitgebreed. De militaire geneeskundige dienst omvat de korpsen officieren van gezondheid, militaire apothekers, apothekers-assistenten en inlitaairo paardenartsen, benevens hot personeel van den hospitaaldienst. Van de officieren van gezondheid zijn, behalve de inspecteur, 1 lioofdofficier en 2 subalternio officieren to werk gesteld op het lioofdureau (Vic Afdeling Dcp. van Oorlog), terwijl de ovorigen (20 : hoofd- on 154 subalterne officieren) zijn ingedeeld bij den gewestelijken- en plaatselijken geneeskundigen dienst. In elk militaire afdeling op Java en in elk militair commandement in de buitenbozittingen namelijk staat de militairo geneeskundige dienst onder een lioofd- of subalterne officier van gezondheid met den titel van „goveslelijk cerstaanwezond officier van gezondheid", terwijl in elk gurnizon do oudste officier van gezondheid den titel van „plaatslijc cerstuanwezond officier van gezondheid" voert. Het korps militaire apothekers telt na de reorganisatie van dat korps in 1913 en 1917 : j kolonel-apothekcr, 2 dirigcrend apothekers le of 2e klasso (luitenant-kolonei of inajoor), en 21 subalterno officieren (kapiteins of Jo luitonants; het korps militaire apothekers-assistenten: 6 onderluitonants en 20 assistention 1c, 2e of 3o khissc (adj ud ant-onderofficieren) en hot korps militairo paardenartsen 1 dirigcrend paardenarts (luitnant- Kolonei of inajoor) met den titel van „inspectie-tour-paardenarts" en 9 subalterno officieren (kapiteins, le en 2e luitonants). Tot den militairen geneeskundigen dienst behooren ook de magazijnon van geneesmiddelen to Weltvredon

en to Bandoeng, zoomedo het in 1917 (Ind. Stb. no. 389) in do legerformatie opgen omen Contral Militair Geneeskundig Laboratorium to Weltvreden. Het personeel van den hospitaaldienst, ingedeeld bij de verschillend hospitalen en ziekenzalen, bestaat uit adjudant-onderofficieren*, sergeant-majors-, en sergeanten zickenopzichters, korporaals- on soldat en zickenverpleger en, sedert 1914 (Kon. besluit in Ind. Stb. no. 337), ook uit ini. hos-pitaalsoldaten le on 2o klasse; bij de groote hospitalen zijn niede verpleegsters to werk gesteld. Bij gebrek aan militair vorplegers- personeel kunnen tijdelijk civiele personen, zoowel mannelijke- als vrouwelijke, ala verplegers (verpleegsters) worden aangenoemen. Vorengcnoomde hospitaalsoldaten (inlanders) treden in tijd van oorlog op als zickendragers; in vreedetijd vorrichten zij in de militaire zickeninrichtingen op Java de werkzaamheden, welko v66r dien aan inlandsch burgerpersoneel waren opgedragen. Het „Regiement to voor den militair geneeskundigen dienst in Nedcrlandsch-Indië" is vastgesteld bij het Gouv. besluit in Ind. Stb. 1909 no. 225. (Zij ook in (lit artikel *Aanvulling officieren.*)

Topographische Dienst. Zie: TOPOGRAPHISHE DIENST.

Trein. Met het doel om het Indische leger van een, reeds in vreedetijd georganiseerden, transporttrein to voorzien, zijn in den loer der jaren talrijke voorstellen gedaan en vele proef- vren genomen (met ezels, muilieren, kameelen, olifanten), alle echter vrij wel zonder eenig resultaat. Bij militaire expeditie we rd dan ook nagenoeg uitsluitend in het militair transport voorzien door dragers, als hoedanig in de nicest- gevallen, wegens de moeiljkheid om vrijo inlanders daarvoor to verkrijgen, dwangarbeiders werden gebezigd. Van eenigo organisatie on een trein was eerst in 1896 sprake, toen bij Gouv. besluit van 22 November no. 9 ten behoefo van den militairen transportdienst in Atjeh en Onderhoorigheden, by wijzo van tijdelijken maatregel, een park van 100 draagpaarden we rd opgericht, waarbij eenigo militair personeel en de noodige dwang- arbeidersgeleiders werden ingedeeld. Bij wijzo van proef word in 1902 op Java een transporttrain in het leven geroepen, welke in 1904 (Kon. besluit in Ind. Stb. no. 208) in de normale formatio van het leger were! opgenomen. Deze trein bestond op voet van vrede uit den staf en 2 troincompagnieen, 4 in te Mees- tor Cornelis on 66n te Semarang; elke compagnie telde 1 luitonant-commandant, 8 man kader, 100 treinsoldaten en 168 paarden. Bovendien was de trein op Atjeh we rd beschouwd als een gemobiliseerd gedeelte van den trein op Java, waarbij als geleiders dwang- arbeiders zijn ingedeeld, een maatregel van tijdelijken aard, dio tot op heden (1917) is bestendig. Beido treincompagnieen van Java worden in 1905—1906 ingedeeld bij do expeditionnaire troepenmacht op Zuid-Celebes, waar- bij zij goede dienstion bewezen.

Aanjozien de organisatie van het trein- word niet voldeed aan (to daaraan te stollen eischen, werd in 1912 een reorganisatio voorgesteld, die geleidelijk tot stand zou komen, in verband waarmede bij do bogrooiting van 1913

slochts met oen deel van do daaraan verbonden kosten reken in g werg! gehouden. Involgelo het Kon. besluit in Ind. Stb. 1913 no. 389 bestaat de gereorganiseerde triciu in vrcdcs-tijd uit den staf, 2 compagnieën en een det.a-chement, met een totale sterkte van 10 officieren, 60 Eur.- en 279 Ini. mindere militairen, 62 rij- en 375 troe)cnpaarden. De compagnieën zijn onderscheidenlijk gelegerd tot Mcacs-ter-Coruelis — c.q. met de dotachenicnten te Tjimahi en Batoeadjar — en te Wille in I — c.q. met detachementen te Salatiga en Magelang ; het detachement is in garnizoente Malang. Ten einde het veldleger voldoende bewegingsvrijheid te waarborgen zijn in oorlogstyd noodig: 476 draagpaarden, 1623 voertuigen van lichte constructie (z.g. Japansche karren) elk met 2 paarden, 126 kookwagens elk met 2 paarden, 608 inheemsche voertuigen met paarden, een en ander afgescheiden van het materiaal voor het veldhospitaal en de eventueel in dienst te stellen lastautomobielen. Een gedeelte van de voertuigen kan geleid worden door burgerpersonen ; voor het nieerendeel zijn echter militaire geleiders noodig. In totaal moet bij mobilisatie over het volgen de militair personeel bij den trein beschikt kunnen worden e): 8 officieren, 56 Eur.- en 2419 Ini. mindere militairen. In de meerdere behoefte aan militair personeel bij mobilisatie zal worden voorzien door indeeling van personeel der legerreserve (zie hierna) en — speciaal voor wat betreft het Ini. personeel — door vorming van eene reserve van tot het leger behorende inheemsche militairen, die in vredestijd werkzaam worden gesteld in betrekkingen bij de politie en in andere civiele functien, waarvan de vervulling in oorlogstijd niet noodzakelijk is of waarin alsdan zonder bezwaar op andere wijze kan worden voorzien. Deze voor den trein bestemde ini. militairen komen jaarlijks voor oefening gedurende een ma and onder de wapenen, zoo dat maandelijks ± IGO van die militairen in de sterkte van de trainafdeelingen zullen tellen. De toeloop tot deze zg. In landsche reserve, — wel te onderscheiden van de boven genoemde Legerreserve, waarover in dit artikel nader — is echter niet bijster groot, zoodat men in 1915 noodgedwongen dwang-arbeiders bij de trainafdeelingen te werk heeft moeten stellen en in 1917 personeel van het legioen van Mangkoe Negara en van de korpsen Barisan op Sfadocra tot geleiders bij de treinen van het veldleger in opleiding Jieft gen omen. De ongedegreeerde militairen van den trein zijn bewapend met karabijn en snarechaussesabel. Sedert 1912 zijn bij de hoogergenoemde trainafdeeling in Atjeh en Onderhoorigheden wederom olifanten ingedeeld ; in 1915 waren 10 dieren aanwezig, terwijl het in de bedoeling ligt dit aantal tot ten hoogste 15 uit te breiden.

Korps Ambtenaren; hierloo behoeven 2 ingenieurs van den Topographischen dienst, 1 referendaris, 1 slam boek beheerder, 1 archivaris, 1 bibliothecaris, 1 chef van het bureau inlichtingen, 1 directeur van de krijgsgeschiedkundige afdeling van den gen. staf, 1 beheerder van het grasland te Tjimahi en 42 commiezen, de laatsten alien werkzaam bij het Dep. van Oorlog; bovendien, sedert 1913, 15 magazijn-

nieoesters, waarvan 1 hoofd-magazijnmeester. Do inagazijnmeesters behorende gedeeltelijk tot de artillerie en do genie, gedeeltelijk tot do intendantie en zullen gedeeltdijk de officieren-magazijnmeesters vervangen.

Korps militaire schrijvers, telt thans (1917) 25 adjudant-onderofficieren, 69 sergeant-majors, 199 sergeanten en 246 korporaals of soldaten. Dit personeel is, naar behoefte, over de verschillende wapens en diensten verdeeld en do militaire bureaux te werk gesteld. Ontbrekende militaire schrijvers kunnen worden vervangen door burger-schrijvers, die in vier klassen worden onderscheiden. Bepalingen omtrent samenstelling, indienststelling, aanvulling, indeeling, bevordering, enz. van hot schrijverspersoneel zijn vervat in verschuldende kon. en gouv. besluiten, die zijn opgenomen in de, sedert herhaaldelijk gewijzigde algemeene order voor het leger 1903 no. 25.

Korps stafmuzikanten, in garazoente te Wel-tvreden, telt (zic het Kon. besluit in Ind. Stb. 1915 no. 404), 1 kapelmeester, 1 hulpkapelmeester en ten hoogste 29 stafmuzikanten der le. 2e of 3e klass; bovendien kunnen bij do etafmuziek 10 Eur. militairen ter beproefing of opleiding zijn ingedeeld.

Militaire school, Zie ONDERWIJS, MILITAIR.

Hoefsmidschool, werd bij kon. besluit in Ind. Stb. 1908 no. 240 in de formatie van het leger opgenomen ; zij is gevestigd te Salatiga en staat onder toezicht van den inspecteur der cavalerie. De eersaanwezende paardenarts te Salatiga is directeur der school. Zoowel voor de cavalerie als voor de bereden-artillerie worden hoofsmeden aan deze inrichting opgeleid. Bij de algemeene order voor het leger 1908 no. 57 is een regiment voor do hoefsmidschool vastgesteld.

Remonte-Depot, Zie REMONTE.

Permanente M Hilaire, Spoorweg Commissie, werd in 1896, bij wijze van tijdelijken maatregel, in het leven geroepen in het belang van eeuo spoedig troepenconcentratie bij opkomend oorlogsgevaar, teneinde het gebruik van spoor-wegen alsdan en in oorlogstijd in zijn volloo omgang te regelen. Bij het Kon. besluit in Ind. Stb. 1901 no. 166 word zij als con onderdeel van den generelen staf in de legerformatie opgenomen. Sedert het Kon. besluit in Ind. Stb. 1915 no. 404 vormt zij een afzonderlijk Jcgeronderdeel; de commissie is samengesteld uit: den chef van den generelen staf als voorzitter en 3 leden, waarouder de Jfoofd-inspecteur der spoor- en tramdienst van Java, een hoofdofficier of kapitein van den generelen staf, een kapitein of luitenant van een der vier wapens, tevens secretaris. Aan de commissie kunnen ten hoogste drie actief dienende of gepeuponeerde hoofd- of subalterne officieren en ten hoogste drie spoorwegdeskundigen als buitengewone leden worden toegevoegd.

Militaire arrest- en provoosthuizen worden onderscheiden in de militaire strafgevangenia tevens huis van detentie te Tjimahi en de provoosthuizen. Het in de formatie van 1882 voorkomende militair huis van arrest te Semarang, werd in 1896 overgebracht en krecg (Gouv. besluit van 1 Augustus 1898), daar het bestemd was tot opneming van met militair gevangenis zoowel als van met militaire

detontio gestraften, don naam van „Militairo strafgovangenis tovona huis van detontio\ Deze inrichting staat gohool onder militair bohcer; het personel bestaat uit een kapitoen-directour, 2 adjudant-ondrocroff icieren, 3 ser-goanten en 1 korporaal op 25 gevangonen of gedotieeerdon (minimum 11).

Bedroeg in 1882 het aantal militairo audi-tien 11, thans (1917) is het aantal krijgsradon ingokrompen tot 6, met de volgende stand-plaatsen, in elk waarvan — mot uitzondering van Makassar — eon provoothuis is: Batavia (rechtsgebied de 1e en de 4e Mil. Afd. op Java en de militaire commandomenten van Kiouw, Palombang en Djambi en do Westor-afd. van Borneo), Magelang (rechtsgebied do 2o en de 3e Mil. Afd. op Java, het militair com-mandement der Zuider- en Ooslerafdeeling van Borneo on-do residentie Bali en Lombok), Padang (rechtsgebied de militaire comniandement- raenten van Sumatra's Westkust en Tapanoeli), Kocta-radja (rechtsgebied het militair com-mandement van Atjeh en Onderhoorigheden), Makassar (rechtsgebied de militaire commandementen van Celebes en Men ado en van Timor en Onderhoorigheden) on Amboina (rechtsgebied militaire commandement van Amboina en Ternate). By elk provoothuis, behalvo do te Amboina, waar geen personeel noodig is, zijn ingdeeld 1 provooostgeweldigo en een of meer stokenknechts (korporaals), al naargelang van het aantal arrestanten.

Nog niet in de legerformatie opgenomen is de *proef-vliegaafdeeling*, dio bij G. B. van 30 Mei 1914 no.39 bij wijze van tijdelijkon maat-regol. word opgericht. Zio LHOHTVAART.

Legerreserve. Bij ordonnanlio in Ind. Stb. 1902 no. 390 is vastgestoid een „Voor- J<->jpige regcling betreffende do oprichting en het beheer van eon legerreserve in India", welke thana (1917) nog van kracht is, doch welko inrichting bestejnd is om to worden opgehoven, o.n. in verband met de invoering van den militairen dienstplicht. (Zie MILITIE). Alhoewel heL aantal reservisten (gewezen militairon van het Indischo leger) van 50 (44 Eur., 1 Ainb. en 5 Ind.) in 1904 sleg to 393 (361 Eur., 4 Ainb. en 28 Ind.) in 1917, kon dezo reserve, gelcet op <le belangrijke aanvulling van levende Kf rijkkrachten, welko voor het bieden van een hardnokkigen togenstand tegenover eon buitenlandsechcn vijand besliHI noodig zal zijn, van niet veel betekenis worden geacht. Daar- <om word, blijkens do moinorio van toelichting, behoorendo bij do begrooting voor 1912, over- gogaan tot het vormen — naast vorongouocin- <le legerreserve — van eene reserve door in vredestand goed gesignalcerdo inlandseho mi- Jitaircn in civielen dienst to doen ovorgaan onder verplichting om voor horhalingsoofonin- "cn en bij mobilisatie onder do wapenon to kojnen; do hierdoor in het vredestand open- vullende plaatsen worden natuurlijk aango- vuld. De voor de ini. rosorvisten open to stollen civiolo betrekkingen zijn van zoodanigen an rd, dat zij in oorlogstijd niet vervuld behoe- von te worden of zonder bozwaar door andero personon waargenomen kunnen worden (oppasser bij do politie, bureau-oppasser, bood- wchplooper, magazijnknecht, enz.). Op die wijze word het mogelijk geacht een roservo

van ± 4G00 in an to vormion. Blijkens de mo- morio van toelichting, behoorendo bij do begrooting voor 1913 echter word dezo z.g. „In landscho reserve" bestemd voor indeeling van den nieuw gorganiseerden troin. (Zie hiervoren onder „*Trein*"). De in 1917 in het leven geroepen dienstplicht voor Nederlandsche onder- danen van Europeesche afkomst en de to vor- wachton in voering van dien plicht voor do onderdanon, behoorendo tot de Ini. of do daar- mede gelijk gestolde bevolking (zie MILITIE), maakt een nieuwe, grondigo regeling van het re- servevraagstuk noodzakelijk. Eendusdanige regeling kan in 1918 worden verwacht. Als reserve- formaties kunnen thana ook nog genoemd worden:

a. Het vrywiHig automobiolkorps op Java on Madoera, waarvan de regeling is vastge- steld bij de ordonnanlie in Ind. Stb. 1913 no. 48 (het telde in 1917 G6 leden).

b. Het vrywillig motorberichrijderskorps op Java on Madoera, waarvan do regeling is vast- gesteld bij de ordonnanlie in Ind. Stb. 1916 no. 322 (ster-kte vastgesteld op 20 man).

c. Het korps reserve-telegrafisten, waarvan het voorloopig reglement botroffende samen- stelling, beheer en oefening is vastgesteld bij do ordonnanlie in Ind. Stb. 1912 no. 285.

d. De korpsen reserve-lijnleggers en tele- foniston, waarvan het voorloopig reglement, betreffende samenstelling, beheer en oefening is vastgesteld bij de ordonnanlie in Ind. Stb. 1913 no. 314.

Ten slotte zij nog vermeld, dat ook de schut- terijon, de vry willigerskorpsen, de korpsen barisan van Madoera en het legioen van Mang- koo Negara (zie de desbetreffende artikelen) goroepen kunnen worden om met het leger saam to werken tot verdediging van het grond- gebied van Nederlandsch Indie.

Aanvulling officieren. Voor wat betreft de wijze van aanvulling van do officierskorpsen der vier wapens, on van het dienstvak der militaire administratio word in de eerste plaats verwezen naar hot ter zake medegedeelde in het artikel „ONDEKWIJS, MILITAIR". Ook door dotacheering en overplaatsing van officieren van het Nederland se lie looger word het In- dische officierskorps aangevuld. Vooral in tij- den, waarin veel van het leger we rd gevergd (1894 Lombok, 189G en volgonde jaron Atjeh) zijn gedetaeherde Nederlandsche officieren con zoor gewaardeerde vorsterking van het Ind. officierskorps geweest. Dezo detachee- ringon tot aanvulling van incompleet moeten wel onderscheiron worden van die, gegrond op hot Kon. besluit in Ind. Stbl. 1871 no. 176, waarbij is bepaald, dat jaarlijks eenigo subfilterno officieren van het Nederlandsche- bij het Indischo leger en oiugokeerd van dit loigor bij het Nederlandsche zullen worden ge- dotachcerd en zulks teneinde do Nederlandsche officieren in Indie krijgsorvaring to laten op- doen en de Indische officieren in Nederland hunne theoretischo en technische kennis te doen vermeerderon. Enkolo aantekeningen omtrent de aanvulling van do dienstvakken van den generalen staf en van de intendance, zoo mode van hot officierskorps van den gene- coskundigen dienst mogen hier nog volgen. Ingevolgo het Kon. besluit in Ind. Stb. 1876 no. 158, boholzonde eono roorganisatie

van den bij Kon. besluit in Ind. Stb. 1873 no. 270 opgerichte gonorale staf, werd de opleiding der staf-officieren in Indië losgelaten om plaats te maken voor een opleiding in Nederland en worden bij dien staf bij voorkeur ingedeeld "officieren, die den volledigen cursus der krijgs- (of vroegere staf-) school doorloopen hebben, voorzover do rapporten nopens hun verblijf aan die inrichting van onderwijs tot zoodanige plaatsing aanleiding geven".

Waren geen officieren beschikbaar, die aan dien eisch voldeden, dan konden ook andere, bij hun wapen uitmunten, officieren der vier wapens bij den generelen staf worden geplaatst. Artikel 17 van de „Regeling van de bevordering, het ontslag en het on-actieve stellen van de Europeesche officieren" (Kon. besluit van 24 November 1859 no. 69, sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, en vervangen door de regeling in Ind. Stb. 1910 no. 592) bepaalde o. m. dat de officieren van den generelen staf door den Gouverneur-Generaal worden benoemd op voordracht van den Commandant van het leger. De thans (1917) geldende, hiervoren genoemde regeling (Kon. besluit in Ind. Stb. 1910 no. 592) houdt in artikel 24 een gelijkheidende bepaling in en voorts, dat de officieren van den generelen staf worden gekozen uit die officieren van de verschillende wapens, die voor den dienst bij dien staf een bijzondere geschiktheid bezitten.

Artikel 20 van vorenbedoelde Regeling van 1859 schreef voor dat in de oponvallende plaats bij het korps militaire intendance wordt voorzien door bevordering, en, voor zooveel betreft den laagsten (kapiteins)rang door overplaatsing van alleszins geschikte officieren van het korps kwartiermeesters, bij voorkeur van hen, die den volledigen intendance-cursus aan de Hooger krijgsschool met vrucht hebben doorloopen. Artikel 29 van de Regeling van 1910, zooals dit artikel luidt ingevolge het Kon. besluit van 9 Nov. 1917 no. 49, stelt het dienstvak der intendance, zoo noodig met bevordering tot kapitein-intendant, open voor officieren van een der wapens of van de militaire administratie, die getoond hebben voor den intendantdienst eene bijzondere geschiktheid te bezitten; tot dusver echter is nog geen officier van een der wapens bij de intendance geplaatst.

Speciale opleiding tot officier van gezondheid tot militair apotheker bij het Indische leger heeft vroeger bestaan, tot J 868 bij de „Rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen" te Utrecht, daarna, tot 1886, voor officieren van gezondheid bij het militair hospitaal te Amsterdam en voor militaire apothekers te Utrecht. Sedert laatstgenoemd jaar echter heeft de aanvulling van bedoelde officieren plaats uit studenten van de Nederlandsche universiteiten, die zich verbinden om voor den Indisch militair dienst onder het genot van een toelage, waarvan het bedrag in den loop der jaren zeer aan verandering onderhevig is geweest en verband hield met de behoefte aan militaire geneeskundigen en apothekers. Het „Regieinent voor de opleiding van studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche universiteiten tot officier van gezondheid bij het leger in Nederland schied en of bij de zee-macht" is vastgesteld bij Kon.

bepluut van G Mei 1880 no. 41 en opgenomen in Bijblad 4366; hot word sedert herhaaldelijk gewijzigd, laatstelijk bij Kon. besluit van 23 November 1914 no. 15). Do Reglement voor de opleiding van militair apothekers en -paar-denartsen worden aangetroffen respectievelijk in de bijbladen 7053 en 3254. Ook kunnen artsen, apothekers op paardenartsen onder bepaalde voorwaarden verbinden ten is als officier van gezondheid, inilitair apotheker of militair paardenarts aangaan.

De militaire geneeskundige dienst heeft steeds te kampen gehad met gebrek aan officieren van gezondheid en dikwijls ook met gebrek aan apothekers. Oin den toeloofto bevoordron worden inatreglen getroffen tot verbetering van de positie der officieren van gezondheid; zij worden beter bezoldigd en voor hen zijn gunstiger bepalingen omtrent bevordering en pensionneering in het leven geroepen dan voor de andere officieren (Zie Kon. besluiten in Ind. Stb. 1908 no. 287 en 1910 no. 592). Desniettemin heeft men nooit vreemdelingen in het korps officieren van gezondheid kunnen missen; deze kunnen, evenals trouwens Nederlandsche artsen, ook tot een tijdelijke verbinding worden toegevoegd; zie hieromtrent de bijbladen 3387, 3537 en 5297, voor tijdelijke aanstelling tot militair apotheker bijblad 3848. Tijdelijke officieren van gezondheid te klasse kunnen gedurende, dan wel bij het einde van hun tydelijk verband, met behoud van ancienniteit overgaan in het vasto korps officieren van gezondheid (zie Ind. Stb. 1907 no. 34 en 1908 no. 34). Bij het Kon. besluit in Ind. Staatsblad 1907 no. 462 is bepaald, dat de voor de Europeesche officieren van de landmacht geldende bepalingen omtrent bevordering, ontslag, op non-actievestelling en toekenning van pensioen, toepasselijk zijn op inlanders, die tot officier van gezondheid worden benoemd, nadat zij in Nederland de vereischte opleiding hebben genomen. Dit besluit wordt bij het Kon. besluit in Ind. Stb. 1912 no. 604 ook toegevoegd verklaard op de met inl. gelijkgestelde personen. Thans 1917 tellen hot korps officieren van gezondheid 4 inlanders en 1 Chinees.

Zie ook onder GENEESKUNDIGEN DIENST B. militaire. Voor „Inlandsche officieren" wordt verwezen naar het artikel ONDERWIJS, MI-LIT AIR.

Aanvulling Minderen. 8 Juli 1814 benoemde Koning Willem I een commissie, die voorstellen had te doen omtrent een nieuwe „Krijgs-nacht voor Indië". Deze commissie adviseerde de krijgsmacht te doen bestaan uit korpsen vrijwilligers van het Nederlandshe leger, die bij toerbeurt naar Indië zouden gaan. Kon dat niet, dan stelde zij — als hulpmiddel — voor, naar Indië uit te zenden: aan te werven vrijwilligers, waaronder: vreemdelingen, vrijwilligers van het Nederlandsche leger (zoo noodig aan te wijzen), vrijwilligers van de militie en deserteurs. Deze troepen zouden een tied blijven vormden van het Nederlandsche leger. Tengevolge van den terugkeer van Napoleon

i) Een nieuw reglement voor de opleiding van officier van gezondheid is vastgesteld bij Kon. Best van 2 Maart 1918 No. 16.

van Elba gingen eerst in October 1815 de ecrate detachementen naar Indie. N.º 1818, van welk tijdstip de nooit officieel vastgesteld achte id in g tusschen het leger in Nederland en dat in Indie feitelijk dagleekont — alhoewel ze eorat in 1830 een voldongen feit was —, ict de aan- vulling van het Indische leger uit Nederland zeer te wenschcn over, zoodat in 1825, bij het uitbreken van den Java-oorlog, bijna $\frac{1}{3}$ aan de formatie ontbrak. Daar de resultaten van de werving onvoldoende bleken, bepaalde het Kon. besluit van 28 October 1826 no. 138, dat een expeditionnaire afdceeling, ter sterkte van ruim 3000 man, voor 2 jaren naar Indie zou vertrekken. (Zie hierovoren onder *Formatie* biz. 546). Het zenden van georganiseerde korpsen uit Nederland had ook in 1829 en 1835 plaats, doch overigens werden de in Nederland aangeworvenen of van het Nederland- sche leger overgen omen of gedetacheerde mili- taircn als detachementen suppletie-troepen naar Indie gezonden en aldaar bij bestaande korpsen ingedeeld. (Omstreeks 1895 zijn enkele nialen complete compagnieen van de Koloniale Reserve naar Indie gezonden, welke aldaar tijdelijk bij- eengehouden, doch later over bestaande korpsen werden verdeeld).

Voor een volledige geschiedonis van de werving in Nederland ten behoeve van het Nedcr- landsch-Indisch leger wordt verwezen naar: „De aanvulling van het Europeesche element in het Nederlandsch-Indische leger”, voor- dracht gehouden door J. C. van den Belt in de Vereniging tot boefening van de krijgs- wetenschap (Orgaan dier Vereeniging, 1911 — 1912, I Ve Afdceeling), waaraan het vorenstaande cn ook hetgecn volgt grootendeels is ontleend.

In den loop der jaren heeft men tot een grootc verscheidenheid van middelen zijn toe- vlucht moeten nemen om de resultaten der werving in Nederland in overcncstening te brengen met de behoefte aan Europeanen voor het leger in Indie en toch is men dikwijls daarin niet geslaagd, zoals uit het ondrvolgende moge blijken. In de eerste 15 jaren van de koloniale werving volgden de bepalingen daaromtrent elkander sncl op en gelijken tred daarmede hiden de voorschriften tot tegen- gang van dseric, welk kwaad zulke verhou- dingcn aannam, dat gemiddeld 25 % van de aangonemen uit dien hoofde niet naar Indie vclrokken, terwijl velo anderen Indie nooit bereiktu, omdat zij wegens insubordinatio a.a. uit de geleedron vcrwijderd moesten worden. Het aantal vreedcldingen onder de aange- nomenen was toen bijna even groot als dat der Nederlanders, doch eerstbedockden konden voor het op sterkte houden van de Indische troepen- macht niet worden go mist. Na het beëindigen van den Java-oorlog deed do Belgische om- wcnctling do uitzending van inilitairen naar Indie tot een minimum dalen en nam de deser- tio steeds grootor afmetingen aan. In 1833 word den autoriteiten daarom verzocht, hen, die zich voor dienstneming nammelden, te bewegen uitsluitend voor Indie te toekenen. In J 842 inoest men or too overgaan om voor dienstneming in Indie minder strengc physicck eischen te stellen cn in 1845 om do leeftyds- grens voor vrijwilligers op 44 jaron te stellen, de lengto op slechts 1.50 M.

Het volgcndo jaar dwong de nood ertoc, zelfs manschappcn uit de 2c klasse van militaire discipline onder bepaalde voorwaarden tot een ko- lonialc verbintenis toe te laten. Ook toen bleven de resultaten van de werving nog onvoldoende en daarom werden in 1848 de handgelden ver- hoogd en van / 10 voor Ncdcrlanders en / 6 voor vreedcldingen gebracht op respectievelijk / 24 en / 9, terwijl aanbrcngpremien werden uitge- loofd van / 10 voor een Nederlander en / 1 voor een vreedclding. Het resultaat van al deze maat- rogelen, waaronder enkele zeer bedenkelijke was, dat het gewone jaarlyksche contingent van 1000 man en een buitengewoon contingent van dezelf- de sterkte naar Indie konden worden uitgezon- den. In 1850 hadden bedockde maatrcgelen hun effect reeds weer verloren en was men gedwon- gon het handgeld der vreedcldingen op / 24 te stellen; in 1854 moesten de handgelden wederom verhoogd en gebracht worden op / 60 voor Nederland ers en / 40 voor vreedcldingen. Een maatregel, eveneens in het belang van de koloniale werving was de sc hen king van Koning Willem III van het landgoocl_ Bron beek in 1859, tot stichting van een „KolonialaTnWilitair In- validenhuis” (zie het artikel BRONBEEK). In 1859 werd bepaald, dat aan onderofficieren en korporaals van het leger in Nederland een gra- tificatie van onderscheidenlijk / 140 en / 125 zou worden uitbetaald by overgang naar het Indische legor. Dank zij de oprichting van werburau in enkele plaalsen in het buitenland, werd de toeloop van vreedcldingen z66 groot, dat in 1860 \pm 1530 Europeesche militairen bo ven de forma- tio in Indie aanwezig waren. In dat jaar brak onder de vreedc militairen (Zwitsers) te Sema- rang een onstand uit. (Zie E. de Waal, Onze Indischo financiën, Decl II, biz. 149). Van 1863 tot 1866 werden in *I geheel geen vreedcldingen aangenomen. Na 1860 stegen de handgelden nog voortdurend: in 1862 tot / 120 voor „ingelijfdcn bij de militie”, in 1866 tot f200 voor Nederlanders cn / 160 voor vreedcldingen. Ook de gratificatien voor militairen van het Nederland sc he leger bij overgang naar het Indische werden verhoogd, vooral in 1873 toen do le A- tje- expeditie ruine uitzending van militairen noodig maakte. Deze expeditie noodzaakte het handgeld, te verhoogten tot / 300 voor een verbintenis voor 6 jaren, terwijl voor een 4-jarig© verbintenis / 200 werd btaald. Per provincie werden 3 onderofficieren als weryers aangesteld* een maatrogol, die weinigeresultaat, had en dan ook spoedig weer werd ingetrokken. De werving van vreedcldingen daarentegen had in die jaren wel goedo resultaten. In 1878 daaldo de behoefte aan vrijwilligers, zoodat bepokende bepalingen be- treffende de werving in het leven werclon geroe- pon: voor vreedcldingen werd het handgeld teruggebracht op / 200 voor 6- cn op f100 voor 4 jareil, terwijl strengere oischen werden gesteld met betrekking tot het gehalte van vreedcldin- gen. Echter was men er op uit het aantal Nedcr- landers uit te breiden, want inde 1878 werden wed er onderofficieren-wervcrs in dienst gesteld tencinde zodoendo den toeloop van Nedcrlanders te vorruccderen; wederom evenwcl werd dezo maatregel spoedig ingetrokken wegens gebrek aan resultaten. Toen in 1883 het uit Indio ge. vraagde contingent niet kon worden uitgezon- den, moeston — evenals ook in de volgende ja-

ren — eenige beperkende bepalingen worden opgeheven, en word getracht nicer miliciens to bewegen zich voor twee jaren bij het Indische leger te laten detachieren. Waren in 1886 tncg- volgevan een en ander ook al eenige betrcersulta- ton breikt, in de volgende jaren kon het ver- eischte contingent weer niet worden uitgezonden en werden'te autoriteiten van het Nedorland- sche leger aangespoord hun voile aandacht aan do werving t.e schenken; aanplakbiljetten en annonces in nieuwsbladen inoisten reclame ma- ken voor den kolonialen inilitairen dienst. Desniettegenstaande bleven tot 1890 de wervings- resultaten ongunstig. In genoemd jaar word de kolonial reserve opgericht (zie het artikel RESER VE-KOLONI ALE) en de verwachtingen daarvan met betrekking tot de aanvulling van het. Europeesche element in het Indische leger, waren hoog gespannen, waarvoor trouwens re- denen bestonden. Het handgeld namlijck bell roeg / 100 meer dan bij aanneming bij het Koloniaal Werfdepot te Harderwijk; de aangoworve- ne bleef in den regelTj商f heC korps alvorens naar Indie te worden uitgezonden, had het recht om na het eindigen van zijn verbintenis of na. eon zesjarig vorblijf in de kolonien naar Nederland terug te keeren en verkreg het vooruit- ziclit op een gage men t, dat 10 % hooger was, dan tot d us ver. Ondanks dit alles echter bleven •de resultaten beneden de verwachtingen; bij het Werfdepot bleef de toeloop van vrijwiHigers sta- tionnair, bij de Koloniale Reserve werden in de jaren 1891 en '92 slechts onderscheidenlijk 162 en 1G4 man aangenomen.

Al waren ook enkele jaren voor do werving gunstiger dan de andere, toch is sedert — behou- dens in 1894 (Lombok-expeditie) — Nederland niet in staat geweest de gevraagde contingenten ten voor Indie te leveren, en zulks niettegenstaande de vele gunstige bepalingen die, met betrekking tot- de dienstneming bij het Indische leger, in het leven werden geroepen. Van een jnaatregel, die wel eenig resultaatG had, client hier nog melding to worden gemaakt: in 1907 werden, bij wijze van proef,op 6, later op 8 plaatsen in Nederland werfagenten aangesteld die alle inlichtin- gen betreffende den kolonialen militairen dienst konden verstrekken en tevens Nededaunders en niet in werkelijken dienst zijnde miliciens voorloopig onderscheidenlijk voor dienstneming en detachering konden aannemen; hun we rd voorts opgedragen vrecmdelingen, vrijwil- lig dienende militairen en in werkelijken dienst zijnde raiciens den weg te wyzen om to een verbintenis voor het Indische leger te geraken.

In 1905 en '06 moesten in Indie, wegens ge- brek aan Europeanen, enkele Eur. cojn]agnieen worden omgezet in Amboineesche; bij G. B. van 15 October 1916 no. 11 we rd bepaald, dat bij ten hoogste 12 Veldbatuljons de ontbijkende Bur. mindere militaire door Amboineezen kun- nen worden vervangen.

Sedert 1906 moeten Europeanen — ook die in Indi\$ worden aangeworven — zich verbinden om te dienen bij de koloniale troepen, zoowel in — alH buiten Europa. Toen in 1909 de kolonial werving in Nederland onder het Departement 器 器籍*盟烈L'crd gebracht (zie het artikel WERFDEPOT KOLONIAAL), werd tevens o.m. bepaald, dat de korpsen van het Neder- landsche leger zooveel mogelijk zouden worden

ontlast van do administratievo bemocionis met do werving, dat het uitbetalcn van aanbrong- gelden als rgecl zou worden afgeschaf, dat het handgeld voor Nederlanders en vrecmdelingen hetzelfde zou zijn, n.I. voor een 6-jarige verbintenis / 225, waarvan — aan Nedclanders — f 150 zou worden uitbetaald, terwijn / 75 belegd zou worden in de Kijkspostspaarbank (dezo laatsto bepaling is in 1914 weer ingetrokken), dat de detacheringstrcmijn van miliciens van 2 jaar zou worden gebracht op 3 jaren met behoud van de premie van / 20 en dat het "proefverband" zou worden ingevoerd — van 1/2 tot 1 jaar — voor hen, die voor een dadelyk ingaando verbintenis ongeschikt werden bevonden, hetzij wegens mindere physische geschiktheid, dan wel wegens een minder gunstig verleden. In 1914 (Kon. besluit van 27 Maart no. 21) werden do premien voor Europeanen bij engagement en reengagement wederom herzien en bij engagement gesteld op / 250 voor een verbintenis van 6 jaren; voor goeefende onderofficieren en min- drcn der Artillerie op / 300 voor 6 jaren on voor vrecmdelingen op / 225 voor 6 jaren. Bij reengagement voor 3, 4, 5 of 6 jaren op onderschei- denlijk / 225, / 300, / 375 en / 450. Het handgeld bij detachering naar Indie voor 3 jaren van ingelijden bij de militie en landweerplichtigen we rd gesteld op / 200. Nog in hetzelfde jaar werden de premien verhoogd tot / 400 voor een vrij- willige verbintenis van 6 jaren en / '200 voor een verbintenis van 3 jaren. Deze inaatregclcn hadden niet het minste succes, want in 1915 bericto het incompleet aan Europeanen bij het Indische leger het bedencklijke cijfer van ruim 3400, het- geen aanleiding gaf wederom een beroep to doen op het Nedclrlandsche leger. Bij Kon. besluit van 19 Augustus 1915 no. 52 we rd bepaald, dat voor milidiren van de Nedclrlandsche landmacht de gelegenheid zou worden opengesteld om voor 2, 3 of 4 jaren bij Jit Indische lcgcr to worden gedetachecd onder het genot van een premie van onderscheidenlijk / 300, / 400, en / 500.

Hier client nog to worden vernekl, dat in 1907 een begin we rd gemaakt met een proef oin na to gaan of het groot incompleet aan Europc- anen niet gedecttelijk aangevuld kon worden met Surinaainscho kleurlingen. Een dertigtal Surinamers werd daartoe bij de Koloniale Reserve goeefend en, daarna naar Atjeh gezonden (Februari 1911). Zij voldcedn niet, zoodat het, blij^a kens het koloniaal verslag van 1912 geen aan- bevinding verdiende het incompleet aan Euro- peanen in hot leger met dit clement aan to vul- len. Thans wordt een proef op klcine schaal go- noijnen met aanwerving van Cura:(aoscnc in- boorlingen.

Het steeds stijgone! tekort aan Europeesche vrijwiHigers, is een der redenen geweest, die ge- leid hebben tot de invocring van den militairen diensplicht (Zic: MILITIE).

Zic voor wat betreft de werving in Nederland ook de Kegeling betreffende de Kolonial Reserve (Kon. besluit van 24 September 1909 no. 84), zooals die sedert is gewijzigd en ook do arti- kelen WERFDEPOT, KOLONIAAL- en RE- SERVE-KOLONIALE.

Tot 1886 werden alle detachementen sup]j)lct- troepen gedirigeerd op Batavia; sedert dat jaar tot aan- cle opheffing van het tor Sumatra's West- kust geJegerde 4c Depot-Bataljon (1912), gedeel-

tlijk ook op Padang (9 h 10 detachementen per jaar). To Batavia worden de supplotio-troepen tijdelijk opgenomen door het substituenten-kndcr (van 1869 tot 1892 door hot sedert opgoheven suppletic-depot te Mecster-Cornelis), vanwaar zij worden ingedeeld bij de vrschillonde korpsen van het leger; de militairen der infanterie sedert 1878 bij cen der in dat jaar opgerichte depot-bataljons.

We r v i n g in Indio. Sedert de opheffing van hot korps Pupillen (zie GOUVERNE-MENTSP UPILLEN), welko inrich ting jaarlijks conige Europeeschc inilifairen voor het leger leverde, geschiedt de aanvulling van het leger in Indie uitsluitend door werving, zoowel wat be-treft het Europeeschc als het Inlandsche element. Uitdrukkelijk bepaalt het Gouv. besluit van 9 April 1852 no. 15, dat kunstgrepen, van welken aard ook, oni personen, bepaaldelijk om Inlanders tot dienstneming te verlokken, ver-boden zijn. Om den toeloop van Indo-Euro-peanen te bevordren zijn in den loop der tijden in de koloniaal-militaire litcratuur vele voorstel- lcn gedaan, doch tot bijzondere maatregelen van blijvenden aard hebben die niet geleid. Alleen dient vernield, dat bij Gouv. besluit van 17 Juli 1905 no. 28 word bepaald, dat ter be vordering van dewerving van Indo-Europeanen, in Indie geboren Europeanen een voorloopige vorbintenis kon- den aangaan.inilicn zij, bij aannelding tot dicnst- neming, behept worden bevonden met ziekten of gebreken, die van zoodanigen aard zijn, dat het vermoeden gewettigd is, dat zij na inceding gedurende zes maanden bij een korps, gelcgd in een voor hen geschikt klimaat, volkomen ge- schikt voor den actieven militaircn dienst zullen zijn. Alhoewel in 1910 slechts een vijftal Indo- Eu ropeanen een dusdanige voorloopige verbin- tenis had aangegaan, is bedoeldc nildc bepaling totopheden (1917) bestendigd. In de jaren 1911- 1915 bedroeg het aantal in Nederlandsch Indie aangeuomen Eur. militairen 784.

He I grootste gedeelte (± *%) van het Indische leger heeft altijd bestaan uit militairen van in- hemschen landaard; het Bengalesche element, dat duurvan in den nan vang der vorige ceuw nog een aanzculijk deel uitmaakte, is reeds spoedig na <lc n -Juva-oorlog daaruit bijna geheel ver- <l wenen. Ointret de werving van Balineezcn tijdens genoemden oorlog wordt vcrwczcn naar: E. S. de Klerck. De Java-oorlog 1825—,30, Vierde deel, biz. 49—GO. Het hoofbestanddeel van het Irlandsche element vormen de Javuncn en Soendanoezen, hot besto — het nicest ge- vechtswaanlige — de Amboincezn. Doze laat- sten worden op grond daarvan dnn ook nagenoeg geheel op denzelfden voet geklecd, verplegd op betaaid nls de Europeanen. Ondcr den algomoo- iien naam van „AnJ boincezn" worden in al wat, de werving betref, nevns do inboorlingen van <lc Moluksche eilanden en hunne afstainnwlingen, inedo begrepon cl io uit do residentie Menado (waironder ook de afdeling Goronlalo) en hun- no nakomelingen. Zio het artikel AMBOINEE- ZEN. De overige inheemscho militairen worden inct betrokking tot de werving onderschoiden in Javfnton, Soendancezen, Madoercczen, Boegi- neczen en Maleioren; onder de laatsten zijn be- grepen al de inlanders, die niet tot een der overige, hiervoren gcnocnde, categorieen behooren, nls Timorcczen, Ninssers enz. Do handelgelon of

premien bij dienstneming voor 6 jaren, die in 1832 voor Ainboincezn / 40 en voor do overige Inlanders / 20 bedroegen, zijn later aan vele ver- anderingen onderhevig geweest (in 18G8 voor Inlanders gcsteld op / 50 voor 6 jaron, in 1873 °P / 80 voor 6 jaron). Meermalen ook werd de werving van cen bepaalden landaard tijdelijk gesloten of wel met bijzondere middelen aange- wakkerd, al naar gelang van dicn landaard een overcompleot clan wel een incomplect aanwezig was. De bedragen der premien bij engagement en reengagement zijn vastgesteld bij het militair tarief no. 13, volgens hetwelk aan Amboincezn bij dienstneming voor 6, 4 of 2 jaren onderschei- denlijk worden uitbctaald / 200, / 120 of / 60 en aan Inlanders voor G of 2 jaren onderscheidenlijk / 75 of / 25 (aan Timoreezen onderscheidenlijk / 120 en / 40). Bij Gouv. besluit van 7 Mei 1914 no. 14 werden, bij wijze van tijdelijken maatregel en in afwijking van het militair tarief no. 13, de premien voor Inlanders (uitgezonderd Timo- reezen) gesteld op / 100 voor G jaren. en / 30 voor 2 jaren en de premien bij reengagement voor dezen landaard voor 6, 4, 2 en 1 jaar, onderscheidenlijk gebracht van / 75 op / 100, van / 50 op / 60, van / 25 op / 30 en van / 10 op / 15. Bedoelde tijdelijke maatregel is bij de Ind. be- grooting voor 1915 bestendigd. Toen in 1914 de verwikkelingen in Europa de autoriteiten in Indie bedacht deden zijn op cen spoedige ver- sterking van de weermacht, werd de werving daar te lande onbeperkt opengesteld, met het resultaat dat nog voor het einde van het jaar niet alleen het incompleot aan Europeanen door Inlanders was aangevuld, doch zelfs een overcom- plect aan militairen aanwezig was.

De hoofden van gewestelijk bestuur werden reeds bij Gouv. besluit van 9 April 1852 no. 15 door do Rogecriig uitgeuoogid om in het be- lang, van de werving naar hun beste vermogen niede te werken; den residenten van Amboina en Menado werd bovendien aanbevolen om aan de bijzondere bepalingen betreffende de werving in hun gewest de meest mogelijke openbaar- heid te go ven en om, zonder bepaalde pressie uit te oefencc, de werving van Amboincezn en Me- nadoneezen door gepaste middelen te bevordren (Gouv. besluten van 5 September 1873 no. 24 en 13 April 1875 no. 30). In elk garnizoen is een of- ficier belast met de aangelegenheden, de werving betreffend; personen, die in dienst wenschen te treden, kunnen zich daartoe bij bedoelde officio- ren aaimokken, al of niet door tuschenkomst van cen aanbrenger. Aan daartoe geschikte In- landsche ondoorofficoren wordt gelcgonheid gege- von de werving te bevordren; zij kunnen zich daartoo buiten den rayon van het garnizoen be- geven. Op plaatscn, wnar geen garnizoen ligt, zijn de instructeurs der gewaponde politie of andere daartoo geschikte personen met de werving belast door en onder toezicht van de hoofden van gewestelijk bestuur (Gouv. besluit van 1G Juni 1905 no. 13). Amboinesche, Madoercesche, Boogineesche, Niassche en Timo- roesche (Rottineescho) ondoorofficoren en man- schappen kunnen in het belang van de werving voor 4 a 6 ma and on met verlof naar hunne nego- rjen worden gezonden, onder genot van vrij transport on vrije voeding gedurende de been - on terugreis en van soklij gedurende den verloft ijd (Gouv. besluten van 5 September 1873

LEGER-LEGER DES HEILS.

no. 24 en 16 Juli 1905 no. 13). Zoons van mili- tairen of gewezen militairen kunneu, nadat zij hun 14e lovensjaar zijn ingctreden, tot con voor* loopige verbintenis worden toegelaten ; bij het intreden van hun 17e lovensjaar mochten zij zich verklaren omtrent hot aangaan van een verbintenis (Gouv. besluit van 16 Juli 1905 no. 13).

Volgens de jongste niaalberichten is cindo 1917 een proef begonnen met, aanwerving van Atjehors voor hot logon

De wijziging van art. 113 van hot Regeerings- regie men t bij de wet van 23 Moi 1917 (Ned. Stb. no. 418) heeft ton docl do inogelykheid to openen om voor Indie gclcido#]k over to gaan tot een ander stolcl van logorvoming, n.l. een kaderjnilitic leger. Zio MILITIE.

Ondervolgende, a an de Koloniale Verclagcon ontleende staat, mogc een denkbcclcl geven van de fonnatie- en werkelijke sterkte van het leger | in den loop dor tijden.

Jaren	Feitelyko fomatiao				Sterkto			
	Offi- cieren.	Euro- peancn.	Amboi- neezen.	Inlanders.	Offi- cieren.	European en.	Anibo- noozon.	Inlanders.
Ultimo 1855	1054	9283	1744	11354	1021	7863	1110	12779
.. 1860	1255	10284	1308	15104	1127	12G74	1189	15073
.. 1865	1314	12228	872	14314	1255	11065	984	14209
.. 1870	1342	12160	7G3	13877	1273	12831	820	13824
.. 1875	1530	14273	801	15838	141G	14826	9G7	18203
.. 1880	1481	14974	970	14562	1456	15555	1322	14816
.. 1885	1453	14134	J482	13895	1371	13770	16G1	13618
.. 1890	1447	14329	2242	17444	1384	13720	2290	16537
.. 1895	1442	14059	2349	17854	1376	16395	2777	19421
.. 1900	1435	13952	3377	18441	13G7	13802	4093	18903
.. 1905	1386	12881	4572	17206	1371	12054	5104	19329
.. 1910	1361	12820	4714	16546	1339	10656	5706	1G789
.. 1911	1357	12811	4714	16473	1325	10133	5685	16060
.. 1912	1351	12065	4789	17361	1276	9671	6080	15913
.. 1913	1340	12037	4807	17865	1294	9138	6948	16437
.. 1914	1336	11906	4873	18471	1285	8557	9277	19207
.. 1915	1339	11909	4872	18466	1293	8503	9350	20189
.. 1916	1349	12198	5084	18822	1310	8535	9495	20781

Jaren	Ovei' compleet				Incompleet,			
	Offi- cieren.	Euro- peancn.	Amboi- neezen.	In- landers.	Offi- cieren.	Euro- poancn.	Am boi- noezen.	In- landcrH.
Ultimo 1855				1425	33	420	634	
.. 1860		2390			128		19	31
.. 1865			112		59	1163		105
.. 1870		671	57		71			53
.. 1875		553	66	2365	J14			
.. 1880		581	352	254	25			
.. 1885			179		82	304		277
.. 1890			48		63	609		907
.. 1895		2336	428	1567	66			
.. J 900			716	462	68	150		
.. 1905			532	2123	15	827		
.. 1910			992	143	22	2164		
.. J911			971		32	2678		413
.. 1912			J291		75	2994		J 418
.. 1913			2141		46	2889		2428
.. 1914			4404	736	51	3349		
.. 1915			4478	1721	46	3406		
.. 1916			4411	1959	39	3663		

Afgeploten Maart 1918.

LEGER DES HEILS. In 1894 begon het Legcr Heils zijn arbeid opJava, die zich sedert heeft uitgebreid tot Celebes en Sumatra. Het Hoofd- kwartier JB gevestigd te Bandoeng. Vandaar gaat

H. B.

de goheclle loiding van het work uit, als b.v. do keuze der poster), de plaatsing eno ver plant sing der offieieron en%. Deze laatsten. Lhana mi tn 200 in getal ondor wie zoowel inannen als vrouwcii

worden steeds paarsgewijs uitgezonden; zijn ze gehuwd, dan gaaj; natuurlijk een echtpaar samen uit, hun werkwijze is als die in de Westerscho landen. Zij loven op hoogst eenvoudige wijze, zooveel mogelijk geheel als inlanders. Als vrucht van zijn arbeid heeft het Legce-r des Heils thans honderden Indische heilsoklanten op vele Inland-sche officieren (Javanen, Amboineezen, Menado- neezon enz.) In 1917 is in Bandoeng een Kweek- school voor Inlandsche Officieren van het Legce-r des Heils geopend.

De eigenlijke z e n d i n g s a r b e i d onder de inlandsche bevolking wordt verricht in de z.g. „desa-posten“. Dezc vindt men op Java o.a. to Oheribon, Poerworedjo, Sapoeran, RigS, Moelja, Bawen, fati, enz. on op Celebes (Midden-Celebes) te Bora, Kalawara, Koclawi en Sebdi. Aan elk dozer posten zijn inlandsche scholen ver- bonden.

Voorts heeft het Legce-r des Heils „militaire tehuizen“ to Batavia (Weltevreden), Soerabaja, Malang, Solo en Bandoeng. In verband daarmede heeft evangelisatie- arbeid plaats, worden open- bare samenkomsten gehouden, huisbezoek ge- daan, enz.

Ook onder de Chineezon to Batavia wordt door het Legce-r des Heils geëvangeliiseerd.

Maatschappelyk w e r k. De volgen- de maatschappelyke inrichtingen zijn thans in working:

Een „thuis voor Javaansche jongens“ (waar verwaarloosden en jeugdige misdadigers worden opgenomen) te Kedoeng Pani bij Semarang (velen dezer jon gens worden, na een paar jaar to Kedoeng Pani vertoefd to hebben, overgeplaatst naar de landkolonie te Kalawara [Celebes]); een „thuis voor Javaansche meisjes“ (verwaarloosden en hecl of halve wezcen) to Djokjakarta; kindertehuizen voor Indo- Europeancn to Salatiga, f o Bandoeng en te Medan (Sumatra); redclingshui- zen voor meisjes to Weltevreden en te Seinarang; een tehuis voor onghuwde moeders, met daaraan ver bond en verloskundige klin iok, to Soerabaja; een inrichting voor zieke en behoeftige inlanders (Bogangan) te Semaraig; een ooglijders-hospi- taal en kliniek te Semarang; een landkolonie to Kalawara (Middcn-Celbes), gesticht om ver- annde Javancn naar Celebes to doen inniigrec- ren en hen <luar in be tore omstandigheden to plaats.cn door het incultuurbrengen van bosch- gronden. Zie KOLONISATIE.

A r b o i d onder in o l a a t s c h e n. Van de gouvernements-icprozon-kolonie te Pelan- foengan (residentie Semarang) word enkolo jaren gclcdon het boeher overgedragen aan het Legce-r des Heils. Hetzelfde zal geschieden met de gou- vernoments-icprozon- kolonies op de oilandcn Ba Ji on Lombok, waarvan do go bo u wen thans in aanbouw zijn.

In do nabijheid van Medan is op een oilandje in de Deli-rivier (Poelau Si Tjanang) een icpro- zon-kolonio opgericht, waarvoor de golden bij- oelgobracht zijn door particulieren en uit Jandschapskassen. Ook van dezo leprozorio is het behccr opgedragen aan hot Legce-r des Heils.

In 1917 is van eeno dergelijok inrichting in Palembang het behccr opgedragon aan het Legce-r des Heils?.'

LfiGtAN (JAV.). Zie SPILANTHES.

LEGIOEN VAN MANGKOE NEGARA. Tegen het eindo der 18 e eeuw word aan Mangkoo N6-

giira I eene jaarlijksche toelagen van 4000 Spaan- sche matten toegekend als tegemoetkoming in de kosten van het onderhoud van zijne troepen. Van dozen maatregel, die in de eerste plaats de strekking had om, als tegenwicht tegen do macht van den sultan van Djokja en den Soesoehoeman van Solo, het aanzien van do Mangkoe Ngaran te verhoogen, verwachtte men tevens hulp en bijstand ingeval van verwickelingen met genoemde Javaansche vorsten.

Na den dood van Mangkoe Negara I (1795) word bedochde toelage eerst to do hclft verminderd en later (1801) geheel ingetrokken, als gevolg waarvan de hulptroepen van de Mangkoe Ngaran werden ontbonden.

In 1808 bracht de dreigende oorlog met Engeland den Gouverneur-Generaal Daendels or toe om Pangcaran Aria Praboe Prang Wcd an a te doen bijdragcn in het schepven van eene krijgsmacht op Java door van hem to verlangen het onderhouden van een uitverschillende wapens samengesteld korps ter sterkte van 1150 man, hetwelk overal zou kunnen worden gebruikt, waar zulks noodig mocht zijn. Die verplichting ging gepaard met de benoeming van den Pangcaran to kolonel in dienst van Z. 31, den koning van Holland op een jaarlijksch inkomen van 6540 rijksdaal- dcra en eene verhooging van do som van 2000 Spaanscho matton, welke hem kort te voren was toegelegd, tot 4000.

Begin September 1811 werd het korps toegevoegd aan de troepen, die in do nabijheid van Semarang waren aamgetrokken om de Engelschen nabij die plaats het hoofd te bieden (Zie KRIJGSVERRICHTINGEN JAVA). Na de capitulatie op 17 September were! het korps ontbonden, doch kort daarop (Februari 1812) door het Engelsche tusschenbestuur weer opgericht. Sedert is het blijven voortbeaaten en zijn de kosten van onderhoud langzamerhand geheel ten lasto van hot N. I. Gouvernement gekomen.

Het legioen, dat, zoo lang het niet gemobiliseerd is, onder het toezicht van den Resident van Soerakarta staat, was tot voor kort samengesteld uit den staf, een bataljon Infanterie en V, eskadronCavalerie; dezc ruitrij word echter bij Gouv. besluit van 24 Aug. 191G no 32 met in gang van 1 Sept. cl. a. v. opgeheven; bij dit besluit werci tevens bepaald, dat bij officieelc plichtigheden het eskorto te pan rd voor het hoofd van het Mangkoe Negaraschc huis zal worden gegeven door hot te Soerakarta gelegerde gedeelte van het eskadron Lijfwacht Cavalerie (zie LIJF- WAOHTEN DRAGONDEBS). Commandant van hot legioen is het hoofd van het Mangkoe Neg&ruschc huis met den rang van Luitenant-Kolonel of Kolonel; hem zyn toegevoegd een kapt-ein dr Infanterie on ecnigo onderofficieren-in- structuur van het legce-r. De officieren van het legioen worden zooveel mogelijk gekozen uit do ledon van het Mangkoe Negarasche huis. Op voet van oorlog worden uit het legioen gevormd een bataljon Infanterie van 3 compagnieën benevens een depotafdeeling. Het regiment van het legmen is opgenomii in bijbind no. 5308. c4- 4

LEGOE EIGENKLEGOE TANAH. Voorgedragen heldendicht. Waarschijnlijk houdt het woord verband met het Maleische lagoc, zangwijze.—

In de Mohikken heeft bij plechtige gelegenheden de voordracht plaats, waarin eel stuk der oudo geschiedenis wordt bezongen onder begeleiding van gong- en tifa slag (Zie *Ligo* in art. MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN). Wordt er bij zingen gedanst, dan dient dit om de hoofdpersonen, wier heldendaden bezongen worden, plastisch voor te stellen. (Zie DANSEN, DI. I, biz. 572). Vergelijk van Hoevell. Vocabularium van Ambonsch-Malacisch Bat. Inst. Recks 4, Deel I (1877) biz.] en id. Twee zangen in de Ain-bonsche landtaal vertaald en verklaard. Tijd-^schrift Batav. gnootschap, XXVII (1852) biz. 69.

L&GOENDI. I. De Legoendigroep, behoorende tot de onderafdeling Telokbetoi^jler residentie Lampongse Districten, is gelegen in straat Sopiida, aan d6n W. ingang van de Lampong-baai; d'G doorvaart tusschen deze eilanden en den

vasGen wal heet straat Legoendi. De voornaamste eilanden dezer groep zijn: Groot Legoendi, Si Oentjal, Legoendi Toca, Sidjebi, Sesfrot en Oenang Oenang.

De Bandar van P6dada (landschap tegenover de Legoendigroep op het vastland) beschouwt Groot Legoendi met ceuge klaaromheen liggende kleinere eilanden als zijn eigendom; waarschijnlijk heeft cen der voormalige Sultans van Bantam bedoelde eilanden als woeste gronden aan cen Bandar van P6dada geschonken tot belooning van bewezen diensten, wegens de levering van peper of iets dergelijks. Het eigendomsrecht is in 1868 door het Gouverneint erkend (Resume onderzoek rechten op de gronden van Sumatra, bl. 102). Eenige dezer eilanden zijn gedcctlijk met klappers beplant; voorts worden er eetbare vogelnesten aangetroffen.

In 1624 vestigden de Engelschen zich op Groot Legoendi met het doel er cen handelscentruin te vormen, ovenals de Nederlanders in Batavia bezaten ; in 1625 werden zij door groote sterfte verplicht het eiland te verlaten. Zie De Jonge, Opkomst enz. V, bl. XLV.

II. Aan de Zuidkust van het eiland Nias (residentie Tapanoei) vindt men de baai van La-goendi of Loeaha goendi, waar in 1856 een re-doute werd opgericht, die echter later verlaten is. Zie T. Ned. Ind. 1860 I, bl. 331.

LEGOENDI, LAGOENDI (MAL., JAV., SOEND.). Zie VITEX TRIFOLIA.

LEGUAAN. Europeesch-Indische naam, ten onrechte gebruikelijk voor 0. I. soorten van het hagedissen-geslacht *Varanus* (zie onder VARANIDAE ; Waranen) of MAL. BIJAWAK (zie aldaar). De naain is oorspronkelijk gegeven aan de Amerikaansche familie der *Iguanidae* (in het bijzonder aan liet geslacht *Iguana*), en moet dus daarvoor bewaard blijven. De leguanen zijn op kop en rug, in tegenstelling met de echte waranen, van een goed ontwikkelde kam voorzien, en zijn plantenetters, terwijl de waranen insectivoor of carnivoor zijn.

LEIDECKER [LEYDECKER, LEIDEKKER, LEYDEKKER] (MELCHIOR). Theol. en med. doctor te Zeeuw van geboorte, was -predikant te Nieuwerkerk op Schouwen, werd als predikant naar India gezonden, waar hi in 1675 aankwam en het leger van Spoelman gedurende 1677 volgde. Het volgende jaar werd hi te Batavia beroepen en overleed aldaar 16 Maart 1701. Loidecker bekend door zyne Maleische Bijbelvertaling

op door zijn Malacisch—Hollandsch Woordenboek, dat in manuscript door hem voltooid werd ; het werd later door het Gouv. aangekocht en aan cen cojnmissie, — waarin Ds. Leiting voorna-niclyk werkzaam was, — tor be working toovor-trouwd. Deze arbeid vwerchter niet volbracht ; later zijn zelfs bijna alle exomplacn van wat was afgedrukt verbrand, zoodat slechts c d riodal daarvan is overgebleven.

LEIDEN (POELAU NJAMOEK BESAR). Ecn der eilandjes in de baai van Batavia.

LEIKOR. Zie LAKOR.

LEITIMO^A. Zuicelijik schicrciland van het eiland AmL-on (zie aldaar).

LfiJOR (SOEND.). Zie LUFFA AOUTAN-GULA. LfiKdN of Atj. LEUKOEEN. Ecn district van de onderafdeeling Simeuloeec dor ufdceeling Westkust van Atjeh; tovens een zelfbesturend landschap in het N. deel van het eiland Simeuloeec of Simaloer.

Het bevat drie kampongs: Lekon, Lho^ Dal a in en Langi^ met 152 mannen, 163 vrouwen en 156 kinderen, totaal 471 zielcn (1912). Dit is nog maar de helft van de bevolking, die het had voor de vloedgolf van 1907 het landschap teits-terde. Op de geheel onbeschermede kust staat cen hevige branding, maar de Lh6^ Dalani en Langi^* baai lovorcn zeer goede ankerplaatsen. De inhemsche bevolking is verdeeld in vier soekoe's. Daawah onder een Datoe^ Pamoentja^*, 2. Lasali, 3. Bihau, 4. Lanting, elk onder cen dato^.

Van die vier datoe's was Datoe. Pamoentja^ de voornaamste. Later vonnde zich nog een vijfde soekoe van vreemdelingen onder cen Datoe^ Pa-ngoeloe, een invloedrijk man van den overcraJ, aan wien Datoe^ Pamoentja^*, zich tegenoverd vreedcclingen niet kunnende hand haven, het premierschap uit handen gaf. Die Datoe^ Pa-ngoeloe is thans landschapshoofd en genieit / 15.— s. maands plus / 20 cijns, terwijl do pamoentja^* maandelijks / 5.— ontvangt.

Als Datoe. Pangoeloe fingeert Dal. * Radju Tjoet, wiens korte verklaring dd. G September 1910 is bevestigd bij Gouv. besl. dd. 5 J uli 1911.

L^KSA. Er zijn twee riviertjes van dien nuani, beide op den Kawi ontspringende en zuidwaarin stroomende. Het cen o vomit de grens tusschen de residenties Pasoeroean en Kcdiri en verdenigt zich met de Kali Biroe tot do Lawor, die verclrcr zelf bo ven gen e md e grens vormt en in de Bran-tas valt. Het andere loopt lungs Wlingi, afdocling BJitar, residentie Kcdiri en valt ook in de Bran-tas. Langs de eerste Kali Leksi vindt men overblijfsolen van cen ouden jnuur, zoogen. Kawi-muur; naar men vennoedt zou deze van den toj) van den Kawi tot het Zuiderstrand hebben door-geloopt als grens tusschen de Hindoerijken Toc-mapel (Singasari) en DahS..

LEKSONO. District van de controle-afdccling Vinosobo, afdceeling cen regentschap M^osobo residentie Kcdoc, met cen oppervlakte van J 59.5 K.M^2. Het district telt 71 desa's on is verdeeld in 4 onderdistricten. Op het einde van] 905 toldo de bevolking ± 40.000 zielcn, alien inlanders.

LELAIN EN DENGKA. La[id<chapJ M]i< > p het eiland Roti, afdceeling Zuid Timor oil cil., residentie Timor en 0. In 1916 onder cen naain Loahoeloo tot 66n laidschap ver-cenigd.

LELAJAN. Zie VAARTUIGEN.

LELAWA. (BATAV. MAL.). ZIE VLEERMUI- ZEN, INSEKTENETENDE.

LĒLE LĒLfi GOENOENG(JAV.).ZioV ALLEN.

L&LĒA. Vroeger een district van het parti- culiere land Kandaughaer, residentie Chcri- bon, thans (na aankoop van dat land door het Gouvernement op 1 Juli 1910) een ondordistrict van het district Losarang.

LELE'O. Zie MUZIEK EN MÚZIEKIN- STRUMENTEN.

LĒLfiS. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Tjibatoe^regentschap en afdeeling Gardet van do' Treanger-regent- schappen, met eeno oppervlakte van 138 K.M², en bevattende 2 onderdistricten en 21 desa's. Vroeger (v66r 1913) heetto (lit district Tjikem- boelan. De hoogvlakte van Leles, in dit district, is bekend om haar natuurschoon.

LELEWAOE. Landstreek der onderafdeeling Malili, afdeling Loewoo (Zie aldaar) op de West- zijde van het Z.O. schiereiland van Celebes; vroeger een vasalstaatje van Loewoe.

LELOEI. Naam eener Pa p e g a i-a-aort, *Eos rubra*, op de Kei-eilanden; op Goram heet zij Ilier; *Eos fiseata* heet op Andai Oeijn; *Eos cyanogeni's* heet op Misool Maningir.

LEMAKNEN, LAMAKNEN. Landschap op het eiland Timor, behorende tot de onderafdeeling Bdlac der afdeeling Noord- en Middcn-Timor van de residentie Timor en Ond. Dit landschap werd bij G. B. 10 Mei 1916 no. 32 met de landschappen Fialarang, Kakoeboek Mesak en Silawang tot het nieuwe landschap B61oe Tassi Fottoh vereenigd.

LfiMATANG. Belangrijke rechtcrzrijvier der Moesi (zie SUMATRA R i v i e r e n).

LEMATANG ILIR. Onderafdeeling der afdeeling Palembang'scho bovenlanden, met de hoofdplaats Moeara Enini, aan de sunienvloeiing van de Enim en de Lematang, stand plants van den controleur. Zij beslaat een oppervlakte van 4621 K.Ai², heeft ecu bevolking van 11, 4000 zie- len, w.o. cen 20,ital Europancn en 460 tai Vrcnule Oosterlripigen en omvat het strdbmgc- bied der Beneden-(Ijlr)-Lematang, on het geheelc stroomgebied der Enim (zie bij MOESI). Zij bestaat uit het district LSmatang Ilir, verdeld in de ondordistricten a. Ma. Enim met de niarga's Tamblang Patang Poelooch Boecboeng, Tamblang Kara ng Ratlja, Panang Woloeeng Pocloeh on Lawang Kidocl, b. Bia. Mioe met do maxga's Panang TSngah Selaw6, Panang San gang Poc- loeh, en S3m3ndo DaraL; c. Goenoeng Mcgang ijiet do inergan Ampat Pfitoclai Da la in Blimbing, Longj, Benakat, Tamblang P6nanggirar, en Tamblang Oedjan Alas, en d. Ma. Niroo mot do marga^ Soongoi Rotan, Ampat PStoelei Tjoeroep, Ampat PStoelei Dangkoo on Ampat PStoelei Koeripan.

De voornaamste bron van inkomsten voor do Inlandsche bevolking is naast do winning van de dagelijkscho Jevenschoefen, het verzamelen van boaeproducten: rotan, damar, was hout. Van hier kwam b.v. het hout voor den annleg van den spoorweg Chcribon-Tjikampek op Java. Vordcrzrij van belangde productie van l-car6t,ka- pok, suikerrict en vooral vruchten. Op de zooge- naamde tanah renah-groinlen, dat zijn do aan rivieroovers gelegen gronden, die bij hoogen waterstand overstromd worden, plant do bevolking cen weinig peper. Er zijn cchter niet nicer dan

5

tuinen, met con totalo oppervlakte van 7 bahoe, waarvan slochts 4 bahoc productief is, zoodat do productie niet nicer dan 10 a 12 pikol bedraagt. Van nicer belang is de aanplanting van katocn in do marga's langs do Lematang on do Enim. De productie nam van G000 picol in 1907 toe tot 27.000 picol in 1910, 36.800 picol in 1911, maar verminderde daarna door droogte en branden tot minder dan de he lft, n.l. 14.900 picol in 1912, 15.000 picol in 1913 en slechts 6.200 picol in 1914. Het gebied van Semondo Darat levert veel koffie, ongeveer 8000 picol per jaar. Langs de Enim komen goede steenkolen voor, waarvan do ontginning sinds begin October 1916 door hot Gouvernement word ter hand geno- men; de mijn ligt op 20. M. hoogte boven zee, op do hcllingen van den 2822 M. hoogen Bockit Asem, op ruim 13 K. M. van Ma. Enim, eti ruim 2 K.M. bewesten de aan de Enimrivier gelegen doesson Tandjoeng, in de marga Lawang Kidoel. De eerste kolentrein vertrok op 8 Augustus 1917 van Tandjoeng naar Ma. Enim en spoedig daarna konden dagelijks geregeld meerdere treinen afrijden; om de overlading op de Zuid-Sumatra- stoomtram te Ma. Enim uit te schakelen zal het smalspoor Tandjoeng-Ma. Enim worden vervangen door normaal spoor, waardoor recht- streeksche afvoer mogelijk wordt tot het station Kertapati (hoofdplaats Palembang).

Dezo steenkolen zijn voor het gebruik op stoomschepen door de Koninklijke Marine uitmuntend bevonden; met proeven voor gebruik ten behoeve der gasfabricago is men nog doende. De kolenvelden der Boekit-Asem wor- don geacht voor jaren in do behoefte to kun- nen voorzien. Do mede in die buurt gelegen kolenvelden der in 190G uitgegeven Lematang concessio zijn door hot Gouvernement in optie gonoincn (in Augustus 1917), en worden thans geexploiteerd door Gouvernementsmijninge- niours. Van do grootsto economische bateekenis zijn do petroleumvelden, welko nnbij Kampong IJinjak op ± 15 K.M. afstand van Moeara Enim worden gevonden en een der voornaamste terreinen der "Konii] kl&ke" uitmaken (zie PA- LEMBANG).

JDe voornamo plaatscn zijn: Moeara Enim (zie aldaar), Poelau Panggoeng op 818 M. hoogte, Pad jar Boelan (1549 inw.) en Kota Agoeng (1173 inw.), alle op de Semendo hoogvlakte ge- legon, Tandjoeng Agoeng, Danno, en Karang- radja op den rechteroever dor Enim, Oedjan Mas, Ponanggirar, Gonoeng megang, Tanah- bang en Soengoi Rotan, alle op den rechteroever der LCmutang gelegen. De tusschen Bonakat on Modong aan do Lematang aangetroffen oudhe- den, clio volgens overloving afkonistig moeten zijn van het oudo rijk van Kedobong Oendan. dat zijn zetel liad in Tanah A bang en zich uit- strekto van Modong tot Babat, zijn beschreven in Not. Bat. Gon. dl. 42 (1904) afl. 2.

LEMATANG OELOE. Onderafdeeling dor af- deeling Palembang'scho bovenlanden, mot do hoofdplaats Lahat (zie aldaar). Zij beslaat een oppervl. van 2361 K.M². heeft cen bevolking van ruim 36.000 zielen, w.o. een 60- tal Europe- anon, on ±Vreindo Oosterlingen^en omvat het stroomgObied der Bovon-(Oeloee)-LSmatang, (Zio MOESI). Zij omvat hot district LSmatang- Oeloc-, ondcrverdeld in de ondordistricten: a. Lahat nr do ninrga's ^langgoel en Goe-

mai Lcmbak, b. Boenga Mas met de marga's Tocdjoch Pochtjockan Soekoc Boenga Mas, Goemai Talang, Pcnjalang Soekoc Einpajang Uir en Goemai Oeloc, c. Poeloe Pinang met de marga's Moelak Oeloo en Pagar Gocnoeng, d. Merapi met de marga's Am pat. Soekoc Negri' Agoeng, Temblang Gcdoeng Agoeng en Poentang Sockoe Merapi. Er licschert weinig vlcvaart in deze onderafdeeling; in de jaren 1911 t/m. 13 we rd cr gem id d eld jaarlijks geproduceerd, 40 pikoels koffic; de katoenproductie, die in 1911 nog 13.700 pikoels bed roeg, liep terug tot 2.400 pikoels in 1914. Ook in dezc onderafdeeling wordt petroleum gevonden. De Bataafsche Petroleum Mij. heeft, boortorenen in Bandjarsari op 16 K.M. van Moeara Enini en in Arahan op ± 1 K.M. afstand van Bandjarsari. Voor mijnbouw enz. zie onder PALEMBANG. De voornaamste plaatsen zijn de pasirah doesoens. In de onderafdeeling worden belangrijke Hindoe-oudheden gevonden. Zie T. Bat. Gen. XIX, bl. L.

LfeMBA (MAL.). Zie CUROLOGIO.

LfeMBANG.Plaats in de Praenger-Regent schap: XToeger hoofdplaats van het district Oedjoeng-Broengkoelon, thans onderdistrict van het district Bandoeng, gelegen op de Z. helling van den Tangkocaban Prahoe en bekend door het verblijf van Junghuhn, die er in 1855 zijn woonplaats vestigde, waardoor zij het centrum der kina-cultuur werd, die cr ook in een proeftuin were! gedreven. Junghuhn overleed er in 1864; op zijn graf is een witte zuil met opschrift opgericht. De plaatsing van een hem waardiger gedenkteekeu wordt voorbereid. Een warine mineralo bron wordt op 6 K.M. van de plaats aangetroffen; van Lembang wordt de Tangkocaban Prahoe het meest en gemakkelijkst beklooinen. Door haar hooge Jigging (ruim 1200 M.) en haar gezond klimaat is deze plaats in de laatste jaren een herstellingsoord voor zieken geworden. Men vindt ersinds 1909 een welingericht hotel. Vermelding verdient nog, dal in 1903 aan eenige Transvaalsche boeren een stuk grond van de vroegere govt. kuia-aanplanting ter bebouwing we rd afgestaan. Deze Transvaalsche kolonie is echter verioopen, enkele boeren zijn nog gebleven./

LEMBANG. Een langgerekt, groot eiland aan de Oostkust der Minahassa; behoort bij het district Toessa der onderafdeeling en afdeeling Menado van de gelijknamige residentie. Rijk aan fraai hout; aan de zeezijde zijn groten met eetbare vogelncstjes. Het eiland is oibewoond. LfIMBOE (HOOG-JAV.). Zie RUND.

LfIMBOE WANA (HOOG-JAV.). Zie BANTING. LEMO. Vulkaankegel, 1863 M. hoog, op de grens tussen Batavia en de Praenger. 11 K.31 ten N. van den GGde; voora! de Oostlijke helling is zeer regchnatig (Verbeek, Java, 476, 493, 750). LfIMO (KI) (SOEND.). Zie LITSEA CITRA-

LfeMOET (JAV.). Zie AGAS.

LfIMONGAN. Zie LAMONGAN.

LEMPOEJANG (MAL., JAV., SOEND.).

ZINGIBER ZERUMBET.

LfMPOEJANG OETAN KfITJIL

Zie G LOBB A.

LfMPOEJANGAN. Onderdistrict van het tot het Sultansgebied behorende gedeelte van de hoofdplaats Djokjakarta, residentie van dien naam.

LfINDJOEWANG (MAL.). Zie 001WYLINE.

LENGGANG. Ecn van de vijf districten, waarin de assistant-residentie Tjilliton is vcrdckol, met de gelijknam'ige hoofdplaats, zctel van cen districtshoofcUH * -

LfINGGOEA (MAL. MOL.). Zie PTEROCAR- PUS INDICUS.

L'INGGOENDI (MAL.). Zie VITEX TRIFOLIA

LfINGKfING (MAL.). Zie NEPHELIIUM.

LENGKESE. Een der districten van de onderafdeeling Takalar der afdeeling Soonggo-Mina- sa, govcrnincint Celebes en Ond.

LfINGKI (JAV.). Zie LEEA.

LfENGKIR. District van de controle-afdeeling Lengkir, afdeeling en regentschap Lamongan, residentie Socrabaja. Het district telt 123 dcsa*s. en 4 onderdistricten Ecn groot gedeelte van dit district wordt ingenomen door djatibosschen. De standplaats van het districtshoofd is KScdoeng- ping.

LfINGKONG. District van de control-afdeeling Kertosono, afdeeling en regentschap Ber- bek, residentie Kcdiri. Het district telt 58 dcsa* en is vcrdcelt in 3 onderdistricten. Bij de warme zoutbronnen Banjoe Oemboel worden beschr- ven steen gevonden, waarvan do transcriptie is opgenomcn in Vorh. Bat. Gen. GO (1913) p. 248— 250. Het district telde ulto. 1905 ruim 40.000 zielen, waaronder enkele Europeanen en Chi- neezen.

L'ING KONG (BATAV. MAL.). Zie TR APA.

LENGLENGAN (JAV.). Zie GYNANDROP- SIS.

LENTINUS. Zie OEBI RADJA.

LEPA-LfPA. Zie VAARTUIGEN.

LEPAR. Een voor het grootste deel vlak en dicht begroeid oiland, gelegen in de Macclesfield- straat, een der Gasparstraten, dicht bij den Z.O.- hoek van het eiland Banka. Langs de Z. W. kust strekt zich een met deze kust evenwijdig loopen- dc huvelrij uit, waarvan de hoogste lop 260 M. bereikt, terwijl do Moedjoekheuvel 239 N. hoog is. Enkle riviertjes doorsnijden Jiet eiland, dat een oppervlakte van ruij 200 KM² heeft en vooral bewoond wordt door Orang Jaocl of Orang Siskah (zie aid a ar). Zij leven hoofdzukkelijk van vischvangst, terwijl de landbouw weinig be- tcektent. Langs de kust liggen eenige kampongs. Hoofdplaats is Tandjoeung La boo, waar als ver- tegenwoordiget van het Nedcdandsch gozag een demang woont. Met de na buri go klincre cilan- (len vormt Lfipar een district van dn afdeeling Zuid-Banka der residentie Banka.-

LfIPAR (ORANG). Zie ORANG SfIKAH.

LEPELAAR. Zie IBIS.

LEPELSLANG. Zie BRILSLANCAZ*

LEPRA(MELAATSCHEID). Ecu zccrslepckl verloopendc ziekte, veroorzaakt door een speci- fieik mikro-organisme, dat in 1871 door Armauer Han sen word onldckt , door hem bacillus leprae. we rd genoeynd in ij)879 door A. Ncisser nauw- keuriger werd bestudeerd. Oudanks de vele daar- ointrent bestaande inededeelingen is hot nog aan niemaixl met zekerheid gelukt dozen bacillus leprae in kunstnatiege voedingsstoffen te kwee- ken. Er bestaat d us geen mogelijkheid om te trachten met reine cult men van deze jnikrobe bij proefdiener de ziekte cx)jmerimentel op te wekken. Bovncdien is er geen enkel dier bekend, dat met zekerheid besmet kan worden met nia- teriaal afkomstig van lijders aan lepru. Wei zijn

Zie

(MAL. MOL.).

op hoogere antropomorphe apen in die richting procvon genomen, maar tot een echte lepra is het ook by deze dieren niet gekomen. De zoogen. rattenlepra (Sicrfsansky o. n.) is vennoe- delijk een geheel ander ziekte dan do lepra van don inensch. Ook proevon inct bcsmetting op menschen genonien blevon zonder resultaat. Het afdoendo bewys, dal de bacillus leprae werkelijk als de oorzaakder ziekte inoet worden beschouwd, is dus nog steeds niet gelovdr. Daar echter in allo landen, waar lepra voorkomt, bij de lijders aan deze ziekte hetzelfde inkro- organisme wordt ge- vonden, kan twijfel omtront het oorzakelijk verband tusschen de bestaande ziekteverschijnselen en de in het lichaam go von den bacterien niet ernstig worden volgehouden. De Leprobacillen komen in het lichaam van den lepralijder buitengewoon verspreid voor. Van bijzonder ge- wicht is het voorkomen dezer bacillen in het neusslijm van de lijders, en in den etter van ver- weekte lepraknobbels. In onze kolonien komt lepra veelvuldig en nagenoeg ovcral voor. In J 911 were! het aantal lijders op Java en Madoera alleen gcschat op 10 000. Ook onder de Vreemde Oosterlingen, halfbloeden en volbloed European en wordt zij aangetroffen. De ziekte wordt door den inlander met verschillende namen aan- ge- duid: sakti besar, kapoei, koesta, badam, kadal, op Ambon potar, in het Javaansch boe- doeg en boedoeg basoc, bij de Chincezen taij-ko of hongtai.

De be ide hoofdvormen, waaronder de lepra voorkomt, zijn de zoogen. *Knobbellepra (lepra tuberosa)* en de *zenuwlepra (lepra nervosa)*, die, omdat zij gepaard gaat met vlekken en gevoellooze plekken, ook we l *lepra maculo- (inaesthetica)* genocind wordt. Uit de combinatic Her beide vormen ontstaat de *femengde lepra (lepra mixta)*, bij welke zoowel knobbels als vlekken en gevoellooze plekken worden aangetroffen.

De lepra begint altijd met vlekken, waaraan in den aanvang niet te zien is welke van de genoem- <ic ziektevormen zich zal ontwikkelen. Zij komen Jnet inest voor op het gczicht, de Ideniaten (vooral ojde strekzijden), de billen en den romp. In licl begin zijn zij waarschijnlijk nllc licht rood gekleurd en worden later donkerder gepigmen- teerd of kleurhjon, of gaan over in infiltraten. Bij <io zenuwlepra treedt do pigmentatie op den voorgrond, zoodat men daarbij dikwijls slechts gel)ignicitecdo vlekken aantreft, die hetzij da- delijlc als zoodanig zijn ontslaan, he(zij zich uit sleclits korten tijd bestaan hebbonde hyporaemische vlekken ontwikkeld hob ben. Bij de knobbellepra zijn de vlekken Jneer hyporaemisch en ontwikkelen zich (jaaruit later infiltraten, j)ig-)nontvlekken en kleurloozo vlekken. Gewoonlijk gaan aan het uitbroken (ler ziekte verschillende verchijnselen voorlff, zoogen. prodromen, die echter Jang niet altijd optreden en van zeer ver- Bchilleulul karakter zijn.

Knobbellepra (lepra tuberosa s. nodosa). Karakteristiek voor dozen vorm dor ziekte zijn de in- filtraten en knobbels (lepromen), die zich nu eens nil reeds genoemde vlekken, dan weer onaf- hnnkclijk van dozo onder koortsaanvallen ont- wikklen, meestal eorst nadut de ziekte reeds eenige inaanden, soms zelfs jaren heeft bestaan. Het golaat ondergaat meestal een belangrijk verandering : de wenkbrauwen worden verclikt

op loopen ineen, geschiden door een paar dikke loodrcchte plooin, en bedekken min of meer de oogleden : de huid van het voorhoofd is verdkit mot diopc, onrcgelmaticc rinipels en grotere of kleinere knobbels; de lip pen worden dikker, de kin soms vierkant, de wangen nemen toe in- vo- lumen en de verdiepto nculslipllooiien geven aan het gelaat. een huilcricge uitdrukking : de ncus wordt breeder en platter : de ooren zijn ver- groot en met knobbels bedekt, even zoo de oor- lellon. De wenkbrauwen, oog- en baardharen vallen geheel of gedeeltelijk uit. Tcngevolge van de genoemde veranderingen krijgt het aangezigt eenige gclijkenis op dat. van een leeuw (facies loontina). De lepromen blijven gewoonlijk jaren lang bestaan, soms tot den dood toe. In andere gevallen treden daarin veranderingen' op. Zij kunnen of geresorbeerd worden, waarna een vlak, weinig zichtbaar litteeken overblyft; door overgang in fibreus bindweefsel hard en vast worden, en dan als zoodanig blijven voortbe- staan ; of veretteren. Het meest treedt op ver- zwering, vooral aan de voeten, onderbeenen, knieen, han den en elbogen, dus voornamelijk aan die deelen, die het meest zijn blootgesteld aan traumata en secundaire infectie.

Dezelfde veranderingen als in de huid voorko- men, treden op in het slijmvlies van neus en niond, het verheinelte, de keel en den slokdarm. Door de vorming van infiltraten en knobbels worden de neusgangen nauwer, terwijl reuk- en sinaakzin, ondanks ver voortgeschreden veranderingen, onveranderd blijven : de stem wordt heesch en klankloos (vox rauca leprosa), de ademhaling, het kauwen en slikken bmoetlijkt, zoodat de natuurlijke vocdseelopname nagenoeg onmogelijk wordt en er ook wel stikkingsgevaar op treed t.

De op de slijmvliezen voorkomende infiltra- ten en knobbels hebben vooral een groote nei- ging tot verzwering. Ook de ooggen kunnen door de ziekte worden aangetast, alsmede de geslachts- organen, de longen en hot darmslijmvlies.

De duur van dit lijden wordt gemiddeld op on- gqveer 12 jaren geschat: de dood is een gevolg van uitputting.

Zenuwlepra (lepra nervorum s. maculo- anaesthetica). Ook bij dozen vorm der ziekte ontstaan eerst vlekken, die meestal regel- inatiger zijn clan bij de knobbellepra, soms sym- metrisch. De pigmentatio der vlekken treedt op den voorgrond, do infiltratie is meestal gering. Soms begint de zenuwlepra met blazen (pemphigus loprosum) op hand- en voetruggen, knieen en elbogoii, en clan gewoonlijk op reeds bestaando vlekken. Dozo blaron tredon meestal plotseling op, vergoold van koorts. Hun inhoud is helder gcel, later troebel; do grootte wisselt af van die van een orwt tot die van con duiveni. Wanneer do blaflr borst komt het rete Malphigi bloot, dat itulroogt tot een afschilferende, roode of violette vlok, die later verandert in een witte vlek met donkcren rand. Soms ontwikkelt zich uit de blaar een zveor mot spokachtigon bodem, waarop zich langzainerhand een korst vonnt, onder wolkc de zveor geneest, onder achtclrlating van een helderwit of parclmoerglanzond litteeken, omgoven door een smallcn, donkor gekleurdon rand. In de reeds genoemde vlekken, maar ook op andere plaatsen, waar geen vlekken zijn, komt het tot vormindci- ing, later tot geheel ver-

dwijnen van de scnsibiliteit. Dczc gevoelloosheid is niet gebonden aan het gebied van bepaalde zenuwen ; zij breidt zich langzamerhand uit, zoodat ten slotte geheele ledematen, en ook ge- deelten van den romp, gevoelloos zijn.

Reeds bij het begin der ziekte treedt op vermindering van pijn- en t e m pe ra t u u r- ge wa ar w o r- ding. De tot de aangedanc lichaamsdeelen behoorende zenuwen zijn verdikt; welk verdikking het belangrijkste en het nicest menigvuldig kan worden waargenomen aan den nervus ulnaris en den nervus auricularis magnus. In den aanvang zyn do zenuwen zeer gevoelig voor druk en best aan er ook zenuwpijnen. De spieren worden atrophisch, voornamelijk die van het gelaat, de handen en de voet'en. Door de atrophie van de gelaatspielen verliest het gelaat alle uitdrukking en krijgt iets stompzinnigs; de handen worden dikwijls klauwhanden. De huid wordt dun, droog, ruw, glansloos, schilferig, rimpelig, en kan in groote plooiën worden opgenomen, of aan do vingers en teenen glanzend en glad, zonder eenig plooivorming. Aan de beenen en handen treden dikwijls zuchtige zwellingen op, zoodat deze ge- zwellen en blauw er uit zien. Aan de onderbeenen ontwikkelen zich elephantiasische verdik- kingen, soms alleen aan de teenen, doch ook wel tot halverwege de kuiten. De haren worden droog, broos, en vallen uit; het uitvallen der wenk- brauwharen is dikwijls een zeer vroeg optredend verschijnsel. De nagels worden ruw en veranderen in bruinachtige, dikke, misvormde, brokkelige massa's, of zij worden dun en vallen uit. Later treedt op neiging tot verzwering, voornamelijk aan de strekzijden der vingers en handen en aan de voetzolen (mal perforand du pied). Door het in de diepte voortwoekeren der zweren komt het tot afvallen van stukken van vingers en teenen, of van geheele vingers en teenen, zelfs hoogst enkele malen van een hand of een voet (lepra mutilans). De gemiddelde duur van het verloop dezer ziekte, waaraan ook door algehele uit- putting een einde wordt gemaakt, is 18 jaren, ofschoon er vele gevallen bekend zijn, waarbij de ziekte veel langer heeft bestaan.

De *lepra mixta* vereischt geen afzonderlijke beschrijving, daar bij dezen vorm der ziekte zoowel verschijnselen van knobbel- als van zenuwlepra voorkomen.

Lepra ontstaat door besmetting van bui- ten af met den lepra-bacillus. Dat de erfelijk- heid bij deze ziekte een rol zou spelen, wordt door slechts weinigen meer aangenomen ; feiten toch, die als steun voor zoodanige meening zou- den kunnen worden aangevoerd, ontbreken zoo *goed als geheel*, en de enkele, die daarvoor zou- den kunnen pleiten, laten in de meeste gevallen een veel en voudiger verklaring toe. Voor de be- smettelijkheid dezer ziekte zijn daarentegen in den loop der eeuwen zoovele bewijzen bijeenge- gaard, dat twijfel daaraan geen enkelen redelijk- ken grond meer heeft. Op welke wijze de lepra ^{van} den eenen mensch op den anderen wordt overgebracht, is een vraag waarop tot het huidige oogenblik het antwoord niet met zekerheid kan worden gegeven. Dit zal wel in hoofdzaak hieraan ^{met} worden toegeschreven, dat tussehen het ^{tip} waarop de besmetting plaats heeft op aay waarop de eerste verschijnselen der ziekte zich open baren, meestal zeer geruime tijd ver- loopt: gevallen zijn bekend, bij welke 17 jaren

tussehen deze tydstoppen verlicpen. Do lopera wordt in het algemeen gehouden voor een ziekte, die niet voor genezing vatbaar is. Onder de vele middelen, die in den loop der tijden zijn aan- gowend, meet in de eerste plaats genoemd worden oleum chaulmoogra of oleum gynocardiae, daar inenignalen van behandeling hiermede zeer goede resultaten zijn gezien. Het is een vet- tig product, verkregen door uitpersing der zaden van een boom in uit de familie der Bixaceae. Volgens sommige schrijvers is deze de Gynocardia odorata, volgens anderen de Gynocardia Prainii. Beide boomen groeien op het vaste land van Indie en in onzen Archipel. Als het werkzame bestanddeel wordt beschouwd het acideum gyno- cardiae. De olie wordt zoowel uit- als in wend ig toegepast.

Behalve dat de geneeskunde naar middelen moet zoeken om de lepra to genezen bij het indi- vidu, dat met die ziekte is besmet, rust op do gemeenschap. d. i. op den Staat, de plicht naar maatregelen te zoeken, die een uitbreiding der ziekte voorkomen, en haar zoo mogelyk uitroeien. Volgens de algemeene opvatting der deskundigen, samengekomen op de le Leproconferentie te Ber- lijn in 1897, op de 2e Leproconferentie te Pergen in 1909, en op de le Vergadering der Far Eastern Association of tropical medicine te Manila in 1910, is het eenige middel om met vrucht de lepra te bestrijden de *verplichte afzondering*, die niet anders mogelijk is, dan wanneer daar- mede een *verplichte aangifte* gepaard gaat. Die afzondering moet plaats hebben in afzonderlijk daarvoor opgerichte kolonies. De Regeering van Nederl. Indie heeft zich tot nog toe van die con- clusies niet veel aangetrokken, en laat de le- pralijders vrij rond loopen, zonder dat eenig toe- zicht op hen wordt uitgeoefend. VVcl zijn er op verschillende plaatsen in Ned. Indie zieken- huizen ¹), in den laatste tijd ook onder beheer van het Leger des Heils, waarin leprolijders kulinen worden verpleegd, maar hnn opname daar is geheel vrijwillig en zij verlaten die in rich tin- gen weer wanneer het hnn goed dun kt. Het cen- ge, wat de Rcgering deed, was het ncnen van een besluit in 1907 (G. B. dd. 23 October 1 907 no. 40), waarbij werc! medegedeeld, dat de lepra voortaan als een besmettelijk ziekte moest worden aangemerkt, maar maatregelen, om de besmetting te beteugelen of te voorkomen, bleven achterwege. En toch word eenmaal in onze Kolo- nien een geheel andre weg gevoJgd. Merkwaardig is het, dat onze voorvaderen reeds in de 17c ccuu ten opzichte van de lepra op hetzelfde stand punt stonden, als door de eerste autoriteiten op dat gebied werci ingenomen in de 20e eeuw, blijkens de conclusien op do bovengenoemde conferenties gen omen. De Hollanders vonden bij linn komst op Java aldaar reeds lepra. Uit den eersten tijd

1) De tians in Ned.-Indie bestaande leprose- rien zijn:

Leprozengesticht Sexnarong to Socrabaja, leprozengesticht te Lageboti en Sitocmba (Tapanoei), leproze: i kolonice op het eiland Po Anmt (Atjdh en Ond.), leprozonasy! op het eiland Salop der SSpoken- aroliipel (Madoera), leprozen- kolonie Don o rod jo (Semarang), leprosorio op het eiland Si Kakap (Riouw en Ond.) en voorts de leproinrichtingen onder beheer van liet Leger des Heils (zie LEGER DES HEILS).

hunnor vestiging aklaar stammon mcdodcolingcn en goede beschrij vingcn dezer ziekte, van Jacob Bontius (De Medicina ludicorum, Leiden 1642) en van Willem ten Rhijno (Verhandelingsho van de Asiatische Melaatschheid, Amsterdam 1687). Hoc de lepra in Oost-Indie is gekomen, kan niet met zekerheid worden op aangegeven. Egypte, in het bijzonder het gebied van den Nijl, is reeds van de oudste tijden af bekend als de landstreek, waar de ziekte veelvuldig heerschte. Volgens een pa-pyrusrol, gevonden door Brugsch, heerschte de lepra daar reeds 2400 j. v. Chr., volgens Engel Beij reeds omstreeks 4200 j. v. Chr. Of van Egypte uit de verspreiding der ziekte heeft plaats gehad, is moeilijk na te gaan, ja zelfs wordt er van andere zijden aan getwijfeld of werkelijk reeds zo ver in het verleden lepra in Egypte voorkwam en gemend, dat zij intengende eerst in de laatste eeuwen v. Chr. uit Indie daarheen zou zijn overgebracht. Hoc het zij, een feit is, dat bij de vestiging der Hollanders in Indie zij aldaar lepra hebben aangetroffen, en dat door de onrustbarende toename dezer ziekte te Batavia in de tweede helft van de 17e eeuw de aandacht van de regeering op Jaar is gevestigd. Volgens Dr. C. Swaving werd deze belangrijke toename veroorzaakt door den grooten stroom van krijgsgevangenen, die tengevolge van de vele veroveringen of de Portugeezen naar Batavia werden gevoerd. Ook de emigratie van vele bewoners van China, dat van oudsher als een echt lepraland bekend is, naar Batavia, wordt door dezen schrijver aangemerkt als een der oorzaken. Die toeloop was zoo groot, dat zelfs op verzoek van de Chinesche Officiëren en eenige voornamen Chinezzen, op den 21en Mei 1690 maatregelen werden genomen, ten einde den toeloop van „allerhande geboeften van Chinezzen" te stuiten. Van Dorssen beschouwt als derde oorzaak van de groote uitbreiding der lepra: de ophooping van een groot aantal menschen, tengevolge der genoemde eerste twee oorzaken, binne de muren der stad Batavia. Reeds te (liefde) lepra niet alleen onder de inlandsche bevolking waargenomen, maar ook onder Europeanen, terwijl voorheen onder hen „van deze besoeeking ontding niet geweten was" (ten Rhijne). Van de Europeanen werden voornamelijk zij aangetast, die in Indie geboren waren, een waarneming, die ook nu nog geldt, ofschoon er op het huidige oogenblik reeds menige Europeesche lepralijder in Indie rondloopt, die niet in de tropen geboren werd.

Reeds in 1655 werd op de Batavia een paar lijders aan lepra „op een dor cilandjes" op de reede onderhouden. Doch in 1667 werd het Juoprozenhuis, bezijden den weg van Angke onngeveer een uur gaans Westwaarts van de stad gelegen, het roken. Bij besluit van 20 Mei 1667 werd bepaald „dat alle degenen die onder onse geboersaemheit sorteren, ende huij met de bovengenoemde siekte besmet vinden, haer sullen aangeven ende bekent maeken bij Sr. Jacob Oremmer, regent van 's comps, hospitaal hier te stede, om aldaar door ervaren medieijns gevisiteert te worden." Het werd dus aan de luyders opgedragen zich zelf aan te geven, een lastgeving waaraan lang niet alzo voldeden. Deze vrijwillige aangifte, gevolgd door vrijwillige afzondering, had niet het gevolg, dat men zich daarvan had voorgesteld, zoodat elf jaren later schepen van Batavia aan de Kongo Regeering ad viseerden:

„allo degene, die inct die jammerlijke ende clen-dige sieckte van Lazrizzo besmet on de besocht sijn, die God betert zedert eenige weynige jaeren scr is (oogonomen, enmael uijt de stad te weren, ende voor die armc boklaeglijkcn menschen buijten de stad een bequame gclcgent-heit te ordonneren". Want het Lazarushuis to Angk, hoew ook buiten de stad gelegen, word om verschillende redenen geen „bequame gclcgentheit" meer geacht, voornamelijk wel omdat het nog te dicht in de bewoonde buurt lag, en omdat „door waschen in de plasschen" der leprozen in de Angkesche rivier „het water door dit vergift besoeeld zijnde, de gesonden kan besmet Gen" (Dr. ten Rhijne). Den 12en Mei 17de werd besloten „naerdemaal die droeve siekten inogh al daglijcx onder dese gemeente, eer schyndt toe dan af te nemen," het Leprozenhuis op een der eilanden buiten de ree van Batavia te plaatsen, on wel op het eiland Purmerend, zijnde „de bequaemste en nutste gelegentheit tot alsulckes ommeslag, leggende niet verre en maer een canonschot omtrent van het eiland Onrust". Aldus besloten zynde werd de bouw van heifTeprozenhuis op het eiland Purmerend op den 6en Juni 1679 aanbesteed, en konden in de maand September 1681 „de siecken" van het oude „in het nieuwe melaatsshuis" overgebracht worden/By resolutie van Gouverneur Generaal en Raden van' Indie van 14 Augustus 1681 waren 3 doctoren en 2 chirurgijns aangesteld tot het instellen van een onderzoek naar de „met lazary" besmette personen te Batavia, die „sonder vordere contradic tie" moesten worden „opgebracht" (van der Chijns, Nederl. Ind. Plakaatboek, deel III biz. 73). Bij extra-ordinaire vergadering van 15 Januari 1682 hield Id de regeering besprekingen omtrent de nader te nemen maatregelen tegen „de droevige en besmettelijcke sieckte van laserie, de welke, God betort, tegenwoordig al veele schijnt te domineren", on besloot den respectieven Wijkmeesters „soo binnen als buiten de stad" maandelijks een rol van alle personen, die verdacht werden „met die droevige quale beset ofte besmet te wesen" in te dienen, welke vordachten alsdan op een bepaalden dag zouden compareeren „hetzij binnen des Ed. Comps, hospitaal, ofte wel binnen het stadthuys ofte ciders, ende daer dan door do daartoo express gecommiteerde practisijns govisiteert on van derselven bevinge dingc een waaragtig rapport naer conscientie gedaan te werden, om dan wijders nae gelegent-heit van saeckcn daarinne te konnen handelen". Bij „luyden van fatsoen" zou de visitatio „ten haeren huijse" geschieden. (v. d. Chijns, Ned. Ind. Plakaatboek III, biz. 75).

Uit het boven medegedeeld blijkt, dat in de 170e eeuw in onze kolonien de verplichte uungiften en de verplichte afzondering der lijders aan lepra door de Regeering waren aangenomen. Dat die afzondering streng werd doorgevoerd, blijkt uit de Instructie voor het Leprozenhuis, waarvan art. 38 luidde: „Niemand sal sonder verlof van den binnenregent vermogen van 't eijlandt off elders heen te gaen, off, permisse bekoinen hobbende, langer wegh blijven, als den tijd, die hem vergunt sal syn".

In de vordere bozittingen werden ook loprose riep opgericlit, o.u. in 1697 te Malaka, 1701 op Ambon, 1708 op Ceylon, 1724 op de kust van Sralaba r.

Het knn niet de bedoeling zijn hier uitvoerig do geschiedenis van de lepra in onze kolonien weer te go ven. Met het medegedeelde we rd slechts beoogd aan te toonen, dal do Hollanders in de 17e eeuw aldaar mot hunno maatregele ten tegen de lepra werkzaam waren in den geest van hen, die in de 20e eeuw dczelfdo maatregele ten eischten, en door wicr toepassing hot gelukt is in Noorwe- gen in een tijdsverloop van 40 jaren de ziekto n a gen o eg te doen verdwijnen. Men is onxvil- lekeirig geneigd te gelooven, dat, ware het stcl- sel van strenge afzondering niet vrlaten, om plaats te maken voor de meening, dat het besinnettingsgevaar bij lepra niet bijzonder gx'oot is, de ziekto in onze kolonien nooit de uitbreiding zou hebben gekregen, die zij er thans heeft. *)

Licratuur. B. Scheube. Die Krankheiten der warnicn Lander. — J. D. Kayser, Voordrachten -over tropische huidziekten. Batavia 1911. — J. 31. H. van Dorssen. De Lxjpra in Ncdcrlandsch Oost-Indie, tijdens de 17c en 18c eeuw. Genees- kundig Tijdschr. voor Ned. Indie, del 37, 1897. — J. de Haan, Het Lepravraagstuk in Ned.- ^ndiëL Fcstbundel Geneesk. Tydsclm voor Ned. , rj-j'ndië 1911.

//•七 y 'LEPTOSPERUM AMBOINENSE Bl., fam. *Myrtaceae*. GSlani boekit (MAL.), Kajoe papoea (MAL. MOL.). Lage boom of heester. Van het hunt maakt men wanddstokken. Een aftreksel

van de bladeren is een middel tegen de koorts. Vermoedelijk dczelfdo soort is *L. javanicum*, Kajoe poeth lemboet (MAL.), waaraan de naam ook op de gelijkenis met Kajoe poeth wijst, cn die alleen op den GSe voorkomt.

LfiRAK (MAL., JAV.). Zie SAPINDUS RA- KAK. LERAN. Historisch zeer belangrijke p)ek op Oost^Tava, 6 K.M. ten N. W. van Gresik (niet „zes paal west”, zoals gedrukt staat bij Bturn und), op ongeveer gelijken afstand van de brug over de Solo-rivier; aangezien hier, in een grafombe (*tjoengkoeb*) van zwak Hindoe- jav. stijl, de oudst bekende Arabische inscriptie van Java is gevonden. Hoewel nog niet in haar geheel gepubliceerd, were! baar jaartal door Dr. Max van Berchem in 1909 voor het eerst gelezen als „Vrijdag 7 Rad jab 495 (5 + 90 + 400) Hidjra”, uitkomend op Zondag (sic) 27 April 1102, en den naam vernieldend van eene „Fatimah bint Maimoen >)in (al-Qahir biJah Pit is cl us de grafstecu van de zgn. Poetri Dewi Swari, waarvan de Javanen fa- belen dat zij geleefd zou hebben in den tijd van den zgn. „Eersten” Apostel des Islams op Java, Malik Ibrahim te Gresik; wiens dood echter ruim 3 eeuwen later viel, daar zijno grafsteen verineldt „Maandag J 2 Rabinogoe- lawal Hidjra 822” = Zaterdag (sic) 8 April 1419. Zie voor die fabel o. a. Veth's Java, 2en druk, I (1896), p. 229—232.

Integendeel staat nu voortaan vast, dat do oudste poging tot Islamiseering van Oost- Java_minstens teruggaat tot den tijd van be-

*)Volgens de jongste mailberichten bij get ter perse gaan van dit artikel trad met : ngang van 1 Februari 1918 eene ordonnantie ^ werking, ten doel hebbende het ver- zamelen ven gegevens aangaande de ver- spreiding van de lepra in Ned, Indie.

rooten op Oost-Java, na den dood vnn Vorst Erlangga (ca. 1045 A.D.), en v66r hot opper- nachtig wowlen van Daha = Kediri, met Vorst Djabajaju (ca. 1135 A.D.). Dat tocz dezo Fatimah, dochter van Maimoen, eene persoon van betcekenis is geweest, blijkt niet alleen uit die tom be en dien grafsteen met inscriptio (van 6 rcgols, waarvan r. 3—5 het duidelijkst), maar ook tit het feit, dat die grafsteen lag tusschen 3 andere (ten Westen) en

I (ten Oosten), d)eph deze 4 alle zonder inscriptie. Thans is deze grafsteen, tijdelijk overgebracht naar Batavia, weer op de oude plaats. Over de schriftkarakters luidt hot oordeel van Dr. van Berchem, den Zwitserschen epigraaf: „La pa- laeographie de cette inscription est extraordi- naircmrnt curieuse; k elie seule, elle merite une etude.”

Zie het eerst: Cornets de Groot Sr. in zijn Verslag over de residentie Grissec in 1822, Tijdschr. v. N. I. 1852, II, p. 411; dan uitvoe- r)g Brmmund in zijne Bydragen tot de kennis van het Hindocisine, Verh. Bat. Gen. XXXIII (J868), p. 1S# --IS6 : de beschrijving der tjoengkoeb door Knebel in Rapporten Comm. Oudheidk. Ondrcz. 1907 (1909), p. 255—256; en de korte aantekening door Rouffier in Bijdr. Kon. Inst, 68 (1913), p. 424 noot

2 over twee verscilliende lezingen van het jaartal der in sc riptie, waarvan echter die door Dr. van Berchem tocz de juiste is gebleken.

G.P.R.

L包RENG (KALI). Naan der smalle rivier- vormige lagune in Bagden (res. Kedoc), die vroeger het water der rawa Wawar af voerde naar de monding der Bogowonto, door een duinreeks van de zee gescheiden. De Bogowonto-mond word door de inlanders vroeger als de voortzet- ting van de Lereng, die dus als hoofdrivier we rd aangemerkt, beschouwd. Dit zou)ct gcvolg geweest zijn van het verbod, voor de prinsen van Mataram bestaande, on de Jiogowonto (zie aldaar) overtrekken; toen Dipa, Negara, voor zijne onderwerping, met den generaal De Kock eon mondgcsprek wilde houden, word dit gedeelte der rivier voor den overtocht gekozen en dus niet de Bogowonto, maar de LCrfing over- getrokken. Sedert jareu is de rawa Wawar droog- golegd en bo vat de Lerfing nog alleen water bij band jirs. In den oost inoesson worlct cr gercgeld rijst googst.

LERLERAT (Kei-cil.). Zie AIELIWSJ.

LESNOE (JAV.). Zie MELOOJHA JNIJICA.

LESTI. Linker zij rivier van de Brantas, onts>)ringt op den G. Djeinbangun <: p) valt ten Z. van Kfipandjen, afdceeling Malang, in de Brantas.

LfiTAH BADAk (SOEND.). Zio OPUNTIA.

LfiTIGROEP (LIJJI-EILANDEN). Groep van eilanden in de Banda-zct, deel uilmakende van de zoognaande Zuid wester- eilanden, gelegen tusschen J 27° 30' en J 28° 30' O. L. en 8° 5' en 8° 20' Z.H., bestaande uit de eilanden Leti, Moaen Lakor, cn behoorende tot do onderafde- ling Wetarder afdceeling Zuid-Timor en Eilanden (residentie Timor en Ond). Leli en Moa doen zich voor als een aaneenschakling van niet zeer hooge, on two uide lietvels, rijzen Bteil uit zee op, hebben slechts weinig strand on worden omgeven door naakte, hoogo rotsen. Labof is

vlak. De vruchtbaarheids van den bodem is gering.

De handel is onbeduidend, daar de eilanden zoo weinig hulpbronnen bezitten; alleen Ledi is belangrijk door een niet onbeduidend vee-stapel, waarvan uitvoer plaats heeft naar Koc-pang. Het eiland wordt eens in do maand door de booten der Paketvaart-maatschappij aangedaan. Zoo voor vordere bijzonderheden op de literatuur op de namen der eilanden.

Do inheemsche bevolking staat nog op lagen trap van beschaving; toch beginnen onder den invloed der zending en van het Europeesch bestuur zachtere zeden op de eilanden te heerschen en laat do bevolking het dragen van wapenen na. Haar crediet bestaat, evenals op de Tanimbar, Timorlaut-, Babar- en Serinatagroepen, uit de vereering van de zoon (Oepoe-lora, heer zoon), als hoogste godheid, tevens als het mannelijk beginsel, dat do aarde bevrucht, waartoe hij eens in het jaar nederdaalt. Als symbol van Oepoe-lora worden lampen van klapperbladeren aan de huizen opgehangen en tevens aan den waringinboom (hier noemoo gcheeten), die in het midden van elke heidsche negorij wordt aangetroffen. Daar is ook een groote platte steen, die als offertafel dienst doet, op waarop vroeger ook do koppen van gesnelde geplaatst worden. Als tussenpersonen, die de wenschen der sterfelingen aan Oepoe-lora zullen overbrengen, worden de geesten vereerd; in de eerste plaats de ziele van den stichter der negorij, die in een beeldd (ornocso) huist, dat dicht bij den heiligen boom geplaatst is. Ieder huis heeft vordere beschermgeest, die in een beeldd huist, dat voor in den gevel gezet wordt, terwijl voorts van iuderon afgestorvenen beeldd vervaardigd wordt, dat op den zolder bewaard wordt en waartoe de zielen (nitoe), na het brengen van offers, tijdelijk verblijven. Eigenaardig is hot, dat ook de Christenen nog zulke beelddes vervaardigen, maar mot hooge hoeden op en op stoelen gezeten. Over het algeeneen zijn do beelddes op de Letigroep minder ruw bevestigd dan op de nicer Oostelijke eilanden. Vergelijk Van Hoevell, Int. Archiv für Ethn., Band VIII, biz. 133, Taf. XIV, Ueber die For-

men zij deze met een slendang. Versiersels, als annoveringen, worden weinig gedragen; ooringen in geheel niet. Do mannen dragen als enige versiersel een smalle haardband van hot blad van don lontar palm; bij feestelijke gelegenheden versieren de vrouwen zich met zeer kleine zilveren of gouden platen op de borst.

De bevolking is overal in scherpe afgescheiden standen verdeeld: in de inarna of aanzienlijken, de pore (boor) en den derden stand, die met den naam van stam wordt aangeduid en waartoe de afstammelingen der vroegere slaven (ate) thans ook gerekend worden. De mama's waren vroeger de eenige grondbezitters; de pore's zijn leenmannen, die in don loop der tijden vrij werden. Huwelyken in denzelfden stand worden gesloten zonder betaling van bruidschat; bij mesalliance wordt con zekere som betaald en volgen do kinderen den stand der moeder. Het erfrecht verschilt op de eilanden: op Moa erfte de oudste zoon, op Lakor de zusterszoon con volgen dezelfde personen in waardigheden op. Op Leti erfte vrouw slechts do tijdens het huwelyk verkregen goeoren; de familiegoederen orvon de zusters of hare kinderen. Waar-digheden gaan daar over op den man der oudste dochter. / 3

LēTI (LETTI). Dit eiland, tot de Zuidwestereilandcon me er in het bijzonder tot de Leti-groep (Zie aldaar) behoorende, groot 141 K.M²., is een heuveland uit een aancenschakeling van kegelvormige heuvels beslaand en omgeven door een steil terrasland van 8 tot 20 M. hoogte, waarvan de ondergrond grotendeels uit rifkalk bestaat con dat op de meeste plaatsen zeevaarts met een steilen rand eindigt. De Oostelijke heuvelreeks is hooger dan de Westelijke, zij bevat do twee hoogste heuvels: den Woearla-wan (337 M.) en den Watoepoes (327 M.). In den W.-moesson zijn er geen veiligere oorden, doch in den O.-moesson en de kenteringsmaanden kan Ser-waroe op de N.kust als ankerplaats dienen. Tengevolge van den geringen regenval is Leti over het algemeen zeer droog; soms gaat een jaar voorbij zonder dat er een drop pel regen valt. De bewoners verhuizen veelal tijdelijk naar het naburige Moa. Toch wordt overal tusshen de steenachtige, met gras bewassen heuvels, waar maar een weinig teelaarde gevonden wordt, door de bevolking djagoeng, katjang, ook wel roode rijst con katoen goplant; lontarpalm en klap-porboonen lovoron ook voedsel aan de bevolking. Een slecht soort *mangifera sylvatica* wordt in groote hoeveelhoid op Leti gevonden; in tijden van schaarschte worden de pitten der jnangga⁴, gedroogd con daarna in stukken gesneden en gokoekt, in groote menigte door de bevolking genuttigd. De veestapel is van veel belang; aan do Z.zijde van het eiland worden de beste weiden gevonden. Eigenaardig is het dat de bevolking, ofschoon overloed van slachtove bezittende, do voorkeur geeft aan hondenvleesch. De bevolking (waarover zie LETIGROEP) werd in 1888 op 7500 zielen geraamd, van welke bijna 800 Christenen. Thans makon do Christenen de helft der bevolking uit. Deze bewoont verschillende kampongs, die alle — met uitzondering der Christendorpen Serwaroc on Serai, — gelegen zijn op opgeheven koraalriffen aan het strand, met JO---12 M. hooge steile wanden, on

nen dor Gotterverchrung auf den Siel-Wester und Sud-Oster Inseln. Bij gelegenhoid van do jaarlijksche nederdaling van Oepoe-lora hebben groote feesten, poreka, plaats, waarbij varkens en honden geofferd con ware bacchanalian onder den waringin gevierd worden. De lijken der dooden worden Ojal do Leti-eilanden, in hurkende houding in lijn n waad gewikkeld, in den grond begraven; bovontien worden o) do Leli-eilanden bij overlijden kleine prauwtjes gomaakt, die, van den noodigen leeftocht voorzien, in zee gezonden worden om do ziel van den overledone naar een der naburige onbewoonde eilanden of kuststreken over te brengen, waar, naar de meening der bevolking, de zielen der afgestorvenen verblijven houden. Vergelijk voor afboekling van jnannen en vrouwen van Ta i i i in bar en Aroe-eilanden Van Hoevell, Int. Archiv für Ethn., Band X, Taf. XIV.

Do kleding der manneti bestaat slechts uit een smallen schaamgordel (rewc); de vrouwen dragen een zelfgewoven kaln (lawore), die boven de borst wordt vastgemaakt. Sonis bedek-

die zonder behulp van ladders mochten beklommen worden. De huizen staan er zeer dicht op en ordeloos door elkander en zijn op zeerlage palen, die der Christenen ook wel op den grond, ge- bouwd; zij dienen aan verscheidene huisgezinnen tot woning. Het bestuur is doende de bevolking naar toegankelijker plaatsen te doen verhuizen. Een bestuursassistent is te Serwaroe gevestigd onder den gezaghebber van de onder- afdeling Wet ar, cicer afdeling Zuid-Timor en eilanden, residentie Timor en O. Eens in de maand wordt het eiland bezocht door de booten der Kon. Paketvaartmij.

Literatuur : G. W. W. C. Baron v. Hoeveil in -T. Bat. Gen. XXXIII, bl. 200; Riedel, Do shiik- en kroesharige rassen, bl. 365; Het eiland Leti, T. A. G. 1916 no. 1 biz. 95; Jaarb. Mijn- wezen, 43e jaarg. 1914 Verb. Deel I, Uitk. Ned. Timor Exp. 1910—1912. Over de taal zie LETI-NEESCHA, "

LETTEKSCHRIFT. Het schrift, waarvan de volken van den Indischen archipel zich bedienen, heeft drieërlei oorsprong. Sommige volken bezitten of bezaten eenmaal een alfabet, dat uit eene Indische schriftsoort zich ontwikkeld heeft en voor de behoeften van hun taaleigen pasklaar is gemaakt; and ere bedienen zich van het Arabische alfabet, met eenige wijzigingen; bij nog andere volken is het Latijnsche schrift door de Europeanen ingevoerd. De oudste der ons bekende schriftproeven zijn uit Westelijk Java en uit Koetei op Borneo; het zijn steenscripties in het Sanskrit, en wel in een Wenggi-schrift, dat te oordeelen naar de lettervormen, uit de 4de tot de 6de eeuw onzer jaartelling dagteekent. De oudste gedateerde inscriptie van den Archipel, die van Bangka uit Qaka 608, is in een moderner Wenggi-schrift, evenals de vroegste van Java, gevonden te Tjanggoc (Kedoe) en gedateerd in Qaka 654; beide zijn in het Sanskrit. De karakters ervan vertoonen een groote overeenkomst met de in Cambodja gebruikte in hetzelfde tijdperk en verschillen nog weinig van eenige Zuid-Indische alfabetten. Daarentegen draagt de Boeddhistische Sanskrit-inscriptie van Kalasan, van Qaka 700, het kenmerk van het Niigari, eene Noord-Indische schriftsoort. Dit schrift is behalve voor Boeddhistische opschriften uit dienzelvend tijd nog slechts gebruikt op beelden uit de dertiende eeuw en is eigenlijk op Java nooit inheemsch geworden; de Javaansche scripties op steen en koper, die wij van de 9de eeuw af kennen, zijn in een alfabet, het zogenaamde Kawi-schrift, dat verwantschap vertoont met de lettervormen, die wij in de inscriptie uit Tjanggal van 654 Qaka aantreffen. Al de latere vormen van het Javaansche schrift tot de hedendaagsche toe hebben zich trapsgewijze uit het Kawischrift ontwikkeld. In de 10de eeuw ontloeten wij eveneens in Kawischrift inscripties op Sumatra; in de veertiende eeuw blijkt zich daar een verwant Sumatraans schrift ontwikkeld te hebben. Evenals op Java, Sumatra en in Koetei was ook op de Philippine het Indische schrift in zwang; de oudste voorbeelden ervan zijn ons bewaard in Spaansche geschriften uit het begin der 17de eeuw. In nog later tijd hebben de Europeanen kennis gemaakt met de op Celebes bij Makassar en Boegineezen gebruikelijke letterteekens, alsook met het Bataksche, Redjangsche, Ren- ljong- en Lampongsche schrift. Al de alfabet-

ten van Indischen oorsprong in den archipel kan men verdeelen in de volgende hoofdgroepen: 1. de Javaansche-Balineesche groep, omvattende het Javaansche en het Balineesche schrift; het eerste wordt gebruikt voor Javaansche, Soendaneesch en Madoereesch; het tweede voor Balineesch en Sasaksch; 2. het Bataksche schrift, dat met geringe onderlinge verschillen voor de onderscheiden Bataksche dialecten gebruikt wordt; 3. de Redjangsche-Lampongsche groep, waarmede het zgn. Rentjong (Zie aldaar), dat in enkele streken van Midden-Suinatra in zwang is om Maleisch te schrijven, groote overeenkomst heeft; 4. het schrift der Makassarcn, Boegineezen, Endhera en Biinauczen; 5. de Philippijnsche groep van alfabetten, waarvan de inboorlingen zich eor-tijds bedienen voor het Tagalog, Bisaya, Iloko, Pampanga, Pan gasman, Biko, doch die thans in onbruik geraakt zijn en vervangen door het Latijnsche alfabet; alleen bij de Mangianen op Mindoro en bij de bewoners van het eiland Palawan is het oude schrift nog in eere. Al de genoemde groepen hebben met elkaar gemeen, dat zo van Indischen oorsprong zijn; niet alleen zijn de karakters ontstaan uit Indische letterteekens, maar ook het schrijfstelsel is op Indische leest geschoeid. Of enkele der groepen onafhankelijk van elkaar hun ontstaan te danken hebben aan een onmiddellijk uit Indie of Cambodja ingevoerd alfabet, dan wel of alle uit een ingevoerd alfabet, byv. het Kawi-schrift, gesproten zijn, is voorsnog moeielijk uit te maken, dewijl men de geschiedenis van de meeste groepen, bij gebrek aan oude monumenten en handschriften, niet kan nagaan.

Het Arabisch schrift heeft zijn intocht gedaan in den archipel met de invoering van den Islam. Het wordt gebruikt voor het Maleisch, Atjidsch en Ternataansche. Enkele in deze talen voorkomende klanken, die aan het Arabisch vreemd zijn, worden aangeduid door diacritische teekens; in het Ternataansche worden regehnatig de klin-kerntekens bijgeschreven. Dit geschiedt ook in het zogenaamde Pögon, d.i. Javaansche Soendaneesch, geschreven met Arabische rakers.

Het Latijnsche schrift is sedert het laatst der 16de eeuw in gebruik gekomen op de Philippine. In de Nederlandsche bezittingen is het ingevoerd voor alle inlandsche talen, welke geen letterschrift bezaten: dus voor het Dajaksch, San-girsch, de talen der Minahasa, het Boeroesch, Socmbasch, Sawoneesch, Kotineesch, Galela-reesch, Sikkasch, Maforsch, Niasch, enz. Buitendien wordt voor den druk van Maleische teksten, Jeerboeken en nieuwsbladen veelvuldig en in toenemende mate het Latijnsche schrift gebruikt, zoowel in Singapore als in Ned.-Indie.

Sommige stammen, zoals de Dajaks, bedienen zich wel van zinnebeeldige teekens of merken, om zich met afwezig in betrekking te stellen of om zich de eene of andere zaak te herinneren, zoals door touwen met knoopen, staafjes of pijlen, met kerven voorzien, op eene bijzonder wijze gevouwen pambladren of reeksen van afbeeldingen in plankjes gesneden. Zulke „mnenio-nische teekens" worden ook dikwijls bij stammcn aangewend, zoals de Bataks, die de schrijfkunst reeds kennen. Zie C. M. Pleytc, Bijdr. t. t.] - on vlk. Ve Ser. I, bl. 127.

Literatuur : Hoile, Tabol van oud- en nieuw-Iudische alphabeten (Bat. 1882); Is. Taylor, The Alphabet (Lond. 1883). — Fried. Millor, Ueber c'n Ursprung dor Schrift der malaischen Volkor (Weconen 1870). — Van der Tuuk, Les Manus- crits Lanipongs, en possession de M. Io Baron Sloct van de Beele, (Leiden 1868). — Van Has- scb, De talen en letterkundo van Middcn-Su- matra, (over het Rentjong-schrift). — Friedo- rich, De opschriften van Batoe Beragong (Weconen 1870). — A. B. Cohen Stuart, Heilige voet- sporen op Java, (Bijdr. t. t. I. en vlk. 1875). — Id., Kawi-oorkonden in facsimile, (Leiden). — Kern, Eene bijdrage tot de palaeographio van Ned.-Indie (Bijdr. t. t. I. en vlk. 1882). — Id., Over de opschriften uit Koetci in verband met do gesluedenis van het schrift in den Inelischen Archipel, Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. 2, XI (1882). — Id., Sanskrit- inscriptie van Java, van den jare 654 Qaka (Bijdr. I. I. I. vlk. 1885). — Brandes, Ecn Nagari-opschrift, gevonden tus- schen Kalasan en Prambanan, (T. Bat. Gon. 1886). — S. Roos, lets over End ch (T. Bat. Gon. XXIV, bl. 529). — Jaquet, Considerations sur les alphabets des Philippines (Nouveau Journ. As 1831). — Pardo de Tavera, Contribucion para el estudio de los antiguos alfabetos filipinos (Lausanne 1884). — Kern, Eene bijdrage tot de kennis van het oude Philippijnse schrift : Marcilla y Martin, Estudio de los antiguos alfabetos filipinos (Malabon 1895). — A. B. Meyer, A. Schaden- berg, W. Eoy, Die Mangianenschrift von Mindoro (Abh. Zool. Anthropol. Ethnogr. Mus. zu Dresden, No. 15, Berlin 1895).
LETTI. Zie LiITL

LETTINEESCH. De taal, welke gosproken wordt op het eiland Letti (Leti) is, voor zooverre uit de thans bekende gegevens is op te maken, nauw ver want mot die talen, welko voorkomen op de overige eilandcn in de omgeving en zeer zeker met de talen van Moa, Kisser en Ko ma, (omtrent We tar evcnwel kan nog geen oordeel gevuld wor- dcii ; o)dit ciland schijnen nicer talon gesproken te worden). Nog zijn deze talen verwant met dio van Timor, Roti, on in *t algemeen met die van <le mceste Oostclijke eilandcn van den Archipel, voor zoover deze tot Jiel Mai, Pol. taalgebied bo- iiooren. Evcnals dhr gaat eene genitief-bcpaling vooraf, ook in samenstelling, hoowol het bopalen- de woo rd ook kan volgen, wan neo r de taal do con- structie niet als eon genitief opvat, bijv.: *ina-slet- ne*, zee-visch, uit *ina*, (uit *tan* = M.P. *ikan*), en *sletne*, zee. Evcnals in do nicosto talen der Oos- tclijke oilandcn komt bij elk werkwoord in hot Lettinesch dio innigo verbinding mot vorkorto pers. voornw. voor, welke voor hot M. P. vor- voeging genooid kan worden. Suffixen to t woo rd- afleiding, zijn, ovcnals in do nausto verwantcn, vorloron gogaan, maar voorvoegsels comcn nog voor, bijv. *wa*, waarmedo causative en recipro- (tio werkwoorden govormd worden en ecnigo an- derc, welko thans geon lovendo waardo inoor schijnon te hebben. Tot afcliding van naamwoor- den maakt do taal gebruik van *in*, dat somtijda uls infix, so ms (gevolgd door a) als prefix op- treed t, bijv. van *sopla* (Mak. *sombala*), zcilon, va- ron, komst *sniopla*, het zcilon, het varon, vaart; van *tutu*, stouen: *miulu*, onderstouning, stut; van *mai*, (Mai. *mari*), komen: komst.

Daartiocvns wordt voor htzeLfdc clocl veel ge- bruik gemaakt van woord-herhaling, bijv. *ma- mai* = *namai*, komst ; *matmati*, (herhaling van *mati*, sterven), dood, (adj.), en de dood. Als nieuw vormingen golden wcl de, van de met infix *ni* afgeleide substantievcn gevormde werkwoorden, bijv. uit *sari*, (openen), ontstaat *snitari*, het open- nen en daaruit weder *nasnitari*, (3de pers.enkclv.), in betcekenis gclijk Mai. *terbulca*. Omtrent het klankstolsel is op te merken, dat bijv. de zacht medeklinkers *g* en *b*, benevens de *tj*, *dj*, *nj*, en voorts de *ng* geheel ontbreken ; dat eene oor- spronkelijke *k* meestal vordwenen is, doch dat de eind-consonanten (behalvc eene sluitende *p*) gc- spaard pligen te blijven. Daarbij doet zich even- wel eone oigenaardige neiging tot omzetting voor, zoodat, indion de laatste lettergreep van een woord oorspronkelijk bestond uit een. klinker en niede-klinker, de ze, zoo het woord afzonderlijk voorkomt, van plaats verwisselen, bijv. *riiout*, uit *riwut*, (Alai, *ribut*), storm; *lianti*, hemel, uit *lianti*, (M. P. *langit*) ; *ukmu* uit *Mai*. Arab, *hukum*, straf; *sopla*, uit *sopla*, (Mak. *sombala*), zeilen ; enz. Diezelfde neiging tot omzetting, (reeds te be- merken in sommige Timoreesche dialecten, in het Koepangsche), komt voor bij vocalen ; eindigt een woord op *i* of *u*, (e of *o* kunnen nooit aan het slot van een woord voorkomen, tenzij het een- lettergreep is) en volgt een woord, dat met een inede-klinker begint en dat gevoeld wordt als bij het voorgaande te behooren, dan worden de *i* en *u* na den medeklinker van het volgende woord uitgesproken, bijv. uit *icali* en po ontstaat waZ-pid, enz.; daarnaast komt evenwel ook voor, dat de klinker tweemaal wordt uitgesproken, (dus : *wuli-pio*). Eene *a* aan hot slot pleegt in hetzelfde geval to verdwijnen. Dezelfdo regcls golden bij herhaling, bijv. het bovenvermelde *matmati*, van, *mati*; zoo ook *sorsuoru*, (alle), van *soru*, op, af, doch *kirkira* van het, aan hot Mai. ontleendo *kira*. Zoo ook bij de vervoeging dior werkwoorden, welko in den 3den pers. *n* hebben, doch niet bij die, welke *na* (al of niet voorafgaan door *e*, hij), ver- toonen, dus bijv. *omlud*, *gij* gaat, uit *o* (M.P. *kau*), *gij*, *mu*, pron. voorhechtels, en *Id*, gaan, (enld, hij gaat), doch *(o) mumsena*, *gij* weigert, naast *nam- sena*, hij weigert ; *mimlid*, *gijl*, gaat, uit *mi* (vol- ledig voornmw.), *mi* (pron. voorhechtels) on *Id*, (of zonder het volledige voornw. ; *mlid*), doch *(mi) mimsena*, *gijl*, woigort, enz.

Evonals de Timoreezen, Rottineezen, enz. ma- ken do Lottinoezcn in meor verhoven taal dik- wijs gebruik van aynonionio uitdrukkingen, wat mot hot parallollisnie in gedichten te vergelijken is.

Do taal van Mo a kan nagenoeg als eon dialect van hot Lottinoesoh beschouwd worden. Het voornaamst verschil, behalve dat hier en daar het woordgebruik afwijkend is, bestaat wol in en- kcle klank- vorschynsolon, als de verandering van *w* in *g*, bijv. Moa *gar-ni* = Lett, *war-ne*, wortel, (elders, *akar*, *ivakar* enz.), mot het pron.suffix van den 3den pers., dat ecn met hot woord geworden is; do overgang in bopaaldc govalen van *s* in *A*; enz.

Meor vorschil voortoot do taal van Kisser. In't also inoon voortoot deze taal eon storker verloo- pen type dan het Lettinesch. Wat het klank- stelsol betroft, ontbreken dezelfde klanken als in het Lett., doch do Lett, *k*, (hotzij cno bij uitzou- dering bowaard goblovcu algmeen M. P. *k*, hotzij

school to Loiden, proinovcordo hij 31 Oct. 1857 in do beide rochten op con proefschrift: „Do Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden”, dat in hoog mate do aandacht trok en eno belangrijko bijdrage is voor do geschiedenis van Ned-Indie. Reeds het volgend jaar verkreeg hij het radikaal van O.-I. ambt. der le klasso; nadat hij 1 Dec. 1858 tot ambt. tor beschikking van den Algom. Secretaris benoemd was, krom hij spoedig in hoogere rangen ter Algem. Secretarie op en werd 19 Nov. 1864 tot Gouv. secretaris, tovons secretaris van den Kaad van Indie en 2 Mei 1869 tot corsten Gouvernementssecretaris aangestold; 18 Dec. 1869 werd hij Directeur van Binnnl. Bestuur. Door een reis over West Java in 1860, in het gevolg van den Gouv.-generaal P&hd, leerde hij niet alleen de binnnlanden kennen, maar knoopte hij ook betrekkingen aan mot twee uit-stokende inlandsche hoofden, Radhn Hadji Mohamad Moca, hoofd-panghocloe van Lim-bangan en Raden Adipati Arih Kocoema Diningrat, regent van Galoeh, die hem in zijnen ambtelijken loopbaan van vecl nut waren (Zie zijn opstel in Eigon Haard, 1888, bl. 80). Bij besluit van 4 Maart 1873 tot Algemccn Secretaris benoemd, on tvn g hij in het volgend jaar do opd racht om een plaatselijk onderzoek op Java en Madoera in to stellen naar de werking dor agrarische verordeningen; de reeds voor een deel volbrachte reis werd echter gestaakt op telegrafisch bevel van het Oppor-bestuur, dat de talrijko conversien van com-munaal in individuel grondbezit, welko in de bezochto streken moor schijnbaar dan in werkelijkheid plaats grepen, aan zekere pressio van den Algemeenen Secretaris en andere ambtenaren toeschreef. Als resultaat van zijn onderzoekingen werd door hem een op twerp ingediend eener algemeonc verordening tot uitvoering van art. 62 Reg. Reg.], met zeer belangrijko nota van toelichting. Bij Kon. Best van 27 Mei 1877 werd Lcvysson Norman tot lid van den Raad van Indie bonocmd, eene tweede benoeming tot die betrekking volgdo 10 April 1880, nadat* hij in 1878 om gezondheidsredencn Indie vprlaten had. Slechts bc-trekkelijk korten tijd bekleeddo hij opnicu diu betrekking; op 14 Fcbr. 1884 verkreeg hij op verzoek corvol ontslag en vertrok hij weder naar Nederland, waar hij in Maart 1888 tot lid der Tweed. Kamer to Rotterdam gekozon werd. Duar bracht hij vorschillende advozien uit, vooral over Indischo aange-legnhdnen; in den nacht van 7 op 8 Dec. 1892 maakte een ziekto onvorwacht eon oindo aan zijn Ioven. Lcvysson Norman heeft ook als lid van het bestuur, directeur van hot Ethnogr. Museum on secretaris zich zeer verdienstelijk jegciiiH hot Bat. Gon. v. Kunston on Wetonschap)en gemaakt; zijn vordionston op wetonschappelijk go bicd worden erkond dor eene benoeming tot correspondent dor Kon. Aka-demie van Wotensschappen.

Zic N. P. v. d. Borg in Lovonsbriichten v. d. Alij. v. Ned. Letterkindo to Loiden, 1895; T. H. Der Kindorcn Eigen Haard 1893, bl. 41.

LEWA. Landschap in dor onderafdcoling Mid-don-Soemba, der afdccling Soeinba, residentio Timor on 0. Dit landschap word in 191G ver-

groot mob do landschappen Kambora, Bata Kapcdco, Socdoo en Kadoembo.

LEYDEN (JOHN). Gob. 8 Sept. 1775 te Denholm (Roxburghshire, Z.O.-Schotland), als boe-renzoon. Aanvankelijk als herder op de pacht-hoeve van zijnen vader wrkzaam, trok hij door zijn weotigorigheid en goeden aanleg reeds vroeg do aandacht, zoodat hij in staat word gesteld van 1790 tot 1797 do Hoogeschool te Edinburgh te bezoeken. waar hij zich met de beoefening van vorschillencd vakken bezig hield en zich o. a. op do studio der natuurwetensschappen en der Oostersche talen toelegde. Aan vankelijk als privaot-onderwzjzer werkzaam, koesterde hij het voornemen naar Afrika te vortrekken, toen hem de betrekking van assistant-surgeon bij de Engelsche O.-I. Comp. werd aangeboden, onder voorwaarde dat hij den graad van Med. Doctor verwierf, hotgeen hem in zeer korten tijd aan do Hoogeschool te St. Andrews gelukte. Te Madras aangekomen (1803), hield hij zich vooral bezig met de studie van vorschillencd Oostersche talen, en kwam in 1805 tijdelijk naar Poeloe Pin an g (Prince of Wales Island), waar Raffles toen secretaris was; van hier uit, steeds Maleisch studeerende, bezocht hij Atjeh, en andere deelen van Sumatra en het Maleische Schiereiland en kcerde in 1806 naar Madras terug. Weldra iuu schreef hij zijne bekende studie „On the languages and literature of the Indo-Chinese nations” (daarmee beoelenddo van Indonesie plus Indo-China), in de Asiatic Researches, X (1808), en gaf later o. a. „A comparative vocabulary of the Burma, Malayan and Thai languages”⁵¹. Seram pore 1810 uit. Achtereenvolgens werd hij benoemd tot Hoogleraar aan het Bengaalsche Ojllge te Calcutta, rechter, commissioner of the Court of requests, en „assay-mister” aan do Munt, — alles to Calcutta. Zijne studion haddon de aandacht van Lord Minto, den Gouv.-Gon. van Britsch-Indie (evenscns geboren Schot), op hem gevestigd, terwijl Raffles sinds 1805 zijn vriend was geworden. Toen de Engelsche expeditie ter verovering van Java vertrok, begeleidde Leyden — die con jlan had ontworpen van een algemeen Maleisch bondgenootschap, gelijk de Deutsche bond. — den a.s. landvoogd als tolk voor t Maleisch, tovons belast mot het bestudeeren van de inlandsche stammen vooral van hot eiland Java. Gedurende don overtocht-bewerke hij een schots van liet ciland Borneo (Sketch of Borneo, afgccirukt in Verhand. v. h. Bat. Gen. Di. VII, 1814, 1 lo Stuk); dit was zijn Jaatste werk want 2 dagen nn de verovering van Alestor-Oornclis overleed hij den 28en Aug. 1811 op Molen vliot (Batavia). Een gedonk-sten word op zijn graf te Tanah-abang geplaatst (zic Van Hoevell), p. 102—104.

Na zijn dood word eon hoogst verdienstelijk orbeid, indertijd to Pocloo Pina ng begonnen, in het licht gegeven door Raffles (na diens terugkeer in Engeland): „Malay Annals: translated from the Malay language, by the lato Dr. J. Loyd on. With an introduction, by Sir Th. S. Raffles. London 1821”: de eerste stol-solmatigo ar bo id van dion aard op Indonesisch taalgebod.

Zic over hem: do biographe door Dr. W. R. van Hoovell, T. v. Ned.-Indie IX (1847), I.

bl. 43—106, in hoofdzaak gevolgd naar do biographic van Leyden's landgenoot Walter Scott uit 1812; Raffles, in zijn Discourse van 24 April 1813 voor het Bataviaasch Genootschap, Verh. B. G. VII, 1814, p. 12—13. Ook J. Morton, Poetical remains of John Leyden, 1819, met Levensschets vooraan; en do Dictionary of National Biography, XXXIII, 1893.

LHO* (ATJ.). Diep, diepte, baai, reede. Vaak een bestanddeel van plaatsnamen, zooals in Lhd⁶ Boe bon, Lho⁶ Seumawc enz.

LHO° BOEBON. Zie BOEBON.

LHO° KROEET. Een todeonderafdeJmgTja- lang, afdoeJing Westkust van Atjeh, behorend landschap met, sinds het in 1914 vergroot werd met Ba ba h Aw6, Djinaiprong en Nd: omstreeks 700 geregistreeerde mannen. Daarvan kwamen er Babah Awe on Djuiamprong, die in 1902 reeds werden vereenigd, ongeveer 30, en Nd slechts een 20tal toe. De in verband met die gebiedsvergrooting door het landschapshoofd T. Machmoot afgeleede nieuwe korte verklaring dd. 12 Juni 1914 werd bekrachtigd. bij Gouv. besluit van 26 Jan. 1915. Ook het vroegere staatje Tjra° Mon is in 1906 in dit landsoliap opge- gaan en Babali Nipah behoorde er al eer toe. Lho* Kroet bestaat i. -h. a. uit de stroomgebieden van de Kroeing Ligan en de boven- Kroeing Masen. Het produceert peper, zij het veel minder dan vroeger. Nd en Babah Aw6 kunnen bogen op eenige kunstmatig bevoeide sawahs. Poeld Raja, d. i. „liet grooto eiland" behoort niee tot dit landschap. Van 1892 tot 1908 was er een Gouv. vestiging met militairo bezetting en eerst een Assistent-Resident, later een Oontrolleur en ten slotto een officier-civil- gezaghebber, welke laatste in Juni 1908 ver- huiste naar Tjalang aan den vasten wal. Poeld Raja is omringd door koraalriffen, met 2 smalle openingen aan de O.zijde, welke loegang geven tot een 60 M. lang laadhoofd bij het civ. en mil. etablissement. Het eiland is zeer heuvelachtig en zwaar begroeid, en valt aan Z.- en W.-zijde steil iu zee af. De zeer geringe bevolking woont nieerendeels aan de N.-zijde. Langs de N.-kust loopt een colonneweg, die zich aan den overwal to Lh. Kroet voortzet, aanvankelijk volgend de Kroeing Tjra° Mon stroomopwaarts, hot binnenland in, over den Gie Panteue, naar Babah Tjale aan de Kroeing Ligan.

LHO° NGA. Standplaats van den oontrolleur eener gelijknamige onderafdeeling der afdee- ling Groot-Atjeh. Die onderafdeeling omvat: I. de sagi der XXV Moekims (teungoh lhee- ploeh) met daartoe behorende eilanden, onder besluit van den pangJiina sagde Teukoe Hasjim (opgetreden in 1910), bestaande uit: a. de IX Moekims onder een oeelebalang en zes imeums van Oelee Soesoh, Lam Koenjet, Bileue, Tjot Bheue, Lheue en Lain Eueeng. b. de III Moekims Daroj onder een oeelebalang en trio imeums van Lam Ara, Djeumpdt, en Daroj. c. de VI Moekims onder een oeelebalang en 9 imeums van Goerah, Braducuen, Lam Baroh, Lam Ba'6t, Lam Teungoh, Lam Pageue, Poeld Breueh-Noord, Poeld Breueh-Zuid, en Deudab of Poeld Peunasoe, vulgo Poeld Nasi. d. de IV Moekims onder een oeldebaling en vier imeums van Lho° Nga, Lam Peu°oee, Lam Lho in en Koeh. II. de Zuidelijke Nderzettingen, om- vattend do op zichzelf staando moekims Leu-

poeing, Parde en Koeloo, en het oeelebalang- schap der IV moekims Lhong: Lhong, G16 Brooe, Blang Mo en Kroeing Kala. Het sagi- hoofd goniet eene gouverneinentsbczoldiging groot f 2400, de oeelebalangs meestal f 1200 en de moekimhoofden gewoonlijk f 300 .s jaars. Voor sommigen komen daar dan nog persoon- lijke toelagen bij van f 300 tot f 1000.

De Atjdhsche bevolking telde eind 1914: 27.400 zielen w. o. 8802 geregistreeerde mannen; verder woonden er 101 andero Inlanders, 116 Ohinccezon en G Europeanen, totaal 27.623 Inwoners.

Behalve een Gouverneinents-Inlandsche school 2o klasse te Lho* Nga worden er verspreid vele volksscholen aangetroffen, waarover toezicht wordt uitgeoefend door een Inlandsch volks- schoolopziener. De onderafdeelingshoofdplaats heeft een zacht en aangenaam klimaat, waarom cr in 1901 een militair gezondheidsetablissement werd gesticht. Dit is thans sterk ingekrompen, maar herbergt toch nog wel reconvalescente mindere militairen. Vlak bij Lh6⁶ Nga ligt een fraai, schaduwrijk mastbosch, dat veel be- zock trekt van ingezetonen uit Koeta Radja. Dozen vinden in een pasanggrahan loeegerelagen- heid. Een ruim 15 K. M. lan go autoweg ver bind t Lh6⁶ Nga, Lam Pisang, Post Bjang en Koeta Radja. Van dien weg slaat ruim 1 K.jVI. voorbij Lam Pisang links een weg af naar Peukan Bada⁶, Lam Djamee, Blang en Oelee Lheue. Een andre verbinding van Lho⁶ Nga met do gewestelijo hoofdplaats gaat door den Gie Ta- ronpas, langs het reservoir van waaruit Koeta Kadja van water wordt voorzien, voorbij de badplaats Mala le, en over Keutapang doea. Tot aan de Gie Taron is die weg stijgend en niet verhard, waardoor het asvckcer maar gering is. Voorbij Mata le slaat rechts een weg af naar Bileue, Lam Kra⁶, Sibride Sama- hani en Indrapoeri (XXII Moekims). Naar het Zuiden gaat een weg van Lh0° Nga. door den G16 Locdah-pas naar Lupoceng, en over den Gie Lajeun en den G16 Parde verder naar Lhong. Per auto komt men langs dien weg voorshands nog niet verder dan Seudoe. In do ganacJie onderafdeeling heeft de klapercultuur in de laatste jaren grooto uitbreiding gekregen, zoo- wel vanwego de bevolking als op orpachts percelen. De tuinen staan goed, maar produ- ceeron nog niet. Leupoecou on de IV Mookima Lhong leveren nog al vruchten en sirih op. Chineezen branden in deze onderafdeeling veel houtskool. Eindlijk tref men in moekiin Lam Peu°oee twee grotten aan met eetbare vogel-nestjes. Do veestapel telde eind 1915:4754 rund- ren en5182 buffels. Een vee-mantri waakt, dat en- keldieren beneden zekere inaat of bo ven zekeren Ieetijd worden geslacht.

LHO° PAWOH NOORD. Landschap van do onderafdeeling Tapa⁶ Tocan, afdoeJing Westkust van Atjeh, met de onderhoorigheden Sang- kalan Babah Lho* Soea⁶, Tangan-tangan Tjoet, Tangan-tangan rajue⁶ en Lho⁶ Paw oh. Het strekt zich N.-Z. uit van de Soengci-SangkaJan (grens met Soesoh) tot aan Mangg6ng, waarvan do grenslijn loopt van Oedjong Lho⁶ Paw oh langs de lxxeeng Kandeh naar hot gebergte. De bo- volking van gemengd Atjdhsch-Maleisch bloed leeft van ladangrijsbouw. Do ppercultuur be- teekent niet veel nicher. Hot aanla] geregistreeer-

do manneu bedraagt 711 (ulto. 1915). Do korte verklaring van het landschapshoofd T. Radja Mahmoet dd. 8 November 1900 is godgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 23 Maart 1901.

LHO. PAWOH ZUID. Landschap van de onderafdeeling Tapa⁶ Tocan, afdeling Westkust van Atjeh, zich met zijn onderhoorigheden Dama Toetong en Aloe Pakoe N.-Z. uitstrek- kend van Goenong Kliet (grens Meuk⁶) tot Goenong Ribee (grens Samadoea). Oorspran- kelijk behoorde het tot Samadoea. De O.grens (met Kloet) staat niet vast, zoodat de grootte slechts kan worden geschat ± 200 K. M². te bedragen. De bevolkin g. oorspronkelijk Ma- leisch, is thans grotendeels Atjdsch, en bedraagt 3540 zielen (ulto. 1915). Het aantal geregistreerde mannen is 824. De verkeersweg Tapa⁶ Toean-Blang Pidie loopt dwars door het landschap. De bevolking plant rijst op uit verschillende rivieren bevlodee sawahs. Verder rubber, peper en kapok. De producten worden per prauw over zee naar Tapa⁶ Toean ter markt gebracht. Het landschap wordt bestuurd door T. Nja⁶ Dolah, wien de hoofden der onderhoorigheden Dama Toetong en Aloe Pakoe onder- geschikt zijn. Onder die hoofden staan onmid- dellijk de gamponghoofden of keutji⁶s. De tot het landschap behorende gampons Batee Toenggaj, Sawang en Trieng Meudoerde staan op een indertijd hot landschapshoofd geschon- ken stempel abusievelijk vermeld als „onder- hoorigheden“. T. Nja⁶ f)01ah's korte verklaring dd. 29 Mei 1911 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit dd. 11 November <1.a. v.

LHO⁶ SEUMAWi, vulgo Telok. Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling der afdeling Noordkust van Atjeh, en standplaats van den Assistent-Resident, die chef is, zoo van afdeling als onderafdeeling, en in het bestuur wordt bijgestaan door een civiel gezaghebber. Lh⁶ Seuniawe heel ook een zelfbesturend landschap met 1087 geregistreerde mannen in cvengezgdde onderafdeeling, waartoe verder behooren: Sawang, Nisiun, Tjoenda, Bajoc, Blang Alangat, Saniakoerd⁶, Bloce⁶, Geudong en Blang Md. (Ind. Stb. 1914, no. 87) met totaal 72.030 geregis- treerde mannen. Het landschap Lho⁶ Seumawe N. W.-Z.O. 6 K.M. Jang bij cone grootstc breed te van 2 K.M., wordt ten N.O. en ten Z. bespoed door Straat Alalaka, on grenst ten N.W. en Z. W. gcheel aan Tjoenda, waarvan het wordt gescheiden door de voor sain pans goeel bevaar- bare lagune-arjn Krooeng Lho⁶ Seuniawe, dio in het N. als Koeala Mam plain in zee mondt. Door het Z. waarts ombuigen van de kust ligt t. en 0. van het landschap do baai van Lho⁶ Seumawe, die 11 maanden van het jaar een veilig beschutto ankerplaats biedt, on alleen open ligt voor N.O. buien. Daar de bodeni van d . zee naar den wal vrij steil ooploep, kunnen de grootste schepen ankeren op slchts enkelo honderde meters van den wal. In hot Z.O. ein- <igt het landschap in een land tong, Poesong, waarachter kleinere vaartuigon een voor alle winden beschutte natuurlijkc haven vinden, die bij elk getij kan worden binnengelooopen.

Het landschap is vlak en laag, de bodom zan- dig on vruchtbaar. De landbouw brengt hier dan ook geen welvaart, maar wel de handel

on de visscherij. In Juli 1874 werd de Ned. vlag op het eiland gheschen en in Juli 1875 de verklaring van onderwerping door het hoofd, den Mahradja, ondertekend. In 1881 werd op een oppervlakte in Meunasah Blang op ruim ³/₄

K.M. van zee, een Gouv. etablissement inge- richt voor don Assistent-Resident van de N. or O.kust van Atjeh en eene militaire bezetting, maar in 1884 bij de concentratic werd het ett- blissement weer opgeheven. In 1892 bij de in- voering der scheepvaartregeling werd onze vestiging hersteld, doch thans aan de kust op de plaats van gampong Aron Toedjoh, die daarvoor werd onteigond en geraseerd. Tolkantoor, politie- kazeme enz. werden gebouwd op het Z. uiteinde van Poesong, maar nadat dit etablissement in 1895 was overvallen, bij welke gelegenheid de Chineesche kamp werd verbrand, werd ook dat etablissement naar Aron Toedjoh overge- bracht. Ook verzeen daar de in verband met do tramexploitatie nieuw opgerichte gebouwen, want Lho⁶ Seumawe staat door een zijlijn in verbinding met de Atjeh-trambaan, en door- gaande reizigers van Koeta Radja naar Langsa of omgekeerd moeten er overnachten. De Ned. Handelmaatschappij heeft er een kantoor, terwijl ook de Atjeh Handelmaatschappij er een eta- blissement heeft. Poesong is thans een wel- varendo wijk met veel Ohineesche en Atjehsche handelaren. De waarde van ingevoerde goederen steeg van f 380.000 in 1897 tot f 1.688.042 in 1906 en van uitgevoerde goederen van f 450.000 tot f 1.256.277. Bezuiden, de handelspier langs het zeeostrand zyn in later jaren wonin gen verzeen van ambtenaren en officieren on een nieuwe handelswijk ontstond te Sim pang Am pat, het kruispunt der wegen naar Meunasah Blang en Atjeh- pasar.

De korte verklaring van het landschapshoofd T. Abdoel Hamid Orangkaja Sri Alahradja Mangkoon Boomi, dd. 21 Juli 1904, were! goeel- gekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit dd. 14 November d.a.v. De titel Mahradja zou eigen lijk moeten luiden: "Mbhuradja" d.i. „vader van den vorsG" en verband houden met do vroegere relatio van het hoofd tot Atjeh's soelcan. (Zie Snouck Hurgronje: De Atjehers I, 140). In het bestuur wordt hij bijgestaan door sabanda, haria keudd, toeha peuet en enkele minder. peutoea's.

Literatuur: Bijdragen T.> L., en Vk. v. N.-I. 1908 (D. GI) bl. 594 e. v.*註ト Q

LHO⁶ SOEKON. Standplaats van den Contro- Jour eenor medo Lh⁶ Sock on geheeten onderaf- deeling van de afdeling Noordkust van Atjdh. De onderafdeeling bestaat uit de lanlcschappen: Kroeiing Paso (rechteroover) of het gebied van T. Hakdin Krooeng, Keuroutoe, Matang Koeli, en Peutoe; met totaal 16.247 geregistreerdo niannelijko bowonors (ulto. 1915). De plaats Lho⁶ Soekon ligt in Ara Boengko* — (een der onder Keurouto dessorterendo districten der „ooleebalang lapan⁶) — aan den linkerovoor der Krooeng Kcureutoe, iots beneden de sa- menvloeiing dier rivier met- de Krooeng Peutde. Do Kr. Keureutoe is bij Lho⁶ Soekon overbrugd middels een 101 M. lange spoorbrug van de Atjehtram. Tijdens do achtervolging van den sooltan in December 1899 werd te Lho⁶ Sookon een bivak brotroken. Sinds heeft het steeds garnizoen gehouden. [. . .

LHONG. De IV Moekims Lhong : Lhong, Gle Broee, Blang Me, Kroeeng Kala, inaken uit de Zuidelijkste der tot de ondrafdeeling Lho* Nga, afdeling Groot-Atjeh, gerekende „Zuidelijke Nedcrzettingen“. Het aantal gorgcistrcerde man-non bedraagt er 1781 (ulto. 1915). Aan het hoofd staat een „kudjroe&n“ dio eene Gouv. bezoldi-ging geniet van f 1200's jaars, terwijl over elko moeskim een „imeunJ ' ' is gesteld, die f 300 *s jaars ontvangt. Een paardenpad, waarvan de aan-leg door de bergachtige terrcinen van Lajeun, Pa roe en Koeloe, heel wat arbeid van de genie en van de bevolking heeft gevorderd, verbindt Lhong via Leupoeng met Lh6° Nga. Na Seudoe is die weg ook voor autoverkeer geschikt. Langs de kust vindt men van N. naar Z. de baaien: Lho@ Blang Raja, Lh6^l. Tiba en Lho^f Pd Toelot waarin uitwateren: respectievelijk de Kroeeng Kala, Kroeeng Geunteut en Kroeeng Bentarde, De nog Zuidelijker Kroeeng Poedeng, alleen is voor groote prauwen bevaarbaar, maar het bin-nenkomen wordt door klippen bemoeilijkt. Het landscliap is gcheel in cultuur gebracht : het vlakke land is overdekt met rijstvelden, die meer opbrengen dan de bevolking verteert, zoodat rijstuitvoer plaats heeft, en in het ge= bergte worden koffie en peper geplant. In de latere jaren wordt ook veel werk gemaakt van do klapperteelt. Vruchten en sirih worden nog al uitgevoerd. Zydecultuur wordt nog beoefend, doch minder dan vroeger. Do zeevisschery met sleepnetten is van eenig belang. Het klimaat van Lhong heeft geen goeden naam. Er heerscht in den regentijd, vooral veel malaria. De moord op een opziener der B. O. W. in Juli 1914 gaf Lhong ook nog in ander opzicht een minder gunstige reputatie.

Een korte beschrijving van Lhong staat in T. Bat.-Gen. XXIX 477. Onitrent de militaire actie in dit landschap in 1896/7 zie ATjfh in DI. I, 82.

LIANEN. Naam voor houtige klimplanten, die overal in de wouden der tropische streken voorkomen, zeld zamer in gematigde st reken, zooals de klimop, de kamperfoelie en de clematis, in Nederland. Liancn komen het meest voor in tropisch Amerika, minder in tropisch Azie, De middelen tot klnhmen zijn zeer verschil-lend. Sommige slingeren zich met hun jonge, groeiende stngels op de wijze van boonen oin de steun punten heen en koiuen zoo naar bo ven; an-dere liebben aan de jon ge deelen ran ken,zooals de wingerd of do kojnkoniiner in gematigde stre- ken, weer andere hebben dorens of stekels, waarinee ze steunpunten op de boomtakken zoeken. Ten slotte is cr nog een categorie, die aan den langen stengel hechtworteltjes maken, waarme ze zich aan de steunpunten vast-hechten en dus overeenkomst vertoonen met den klimop. Meestal blijft de o tide re stain van den lian niet cilindrisch, maar gaal hij zich aflatten of een anderen onreghmatigen, b.v. gegroefden vorm aannemen. Het komt vaak voor, dat de geheele stengelniassa van de lian t' zwaar wordt voor het steunpunt en daardoor uit den boom naar beneden valt. De jonge deelen gaan dan wecr groeien en naar boven klimmen, terwijl op den bodem cen ver ward kluwen van oudere stengels blijft liggen. Do zaden kiemen steeds in den grond.

Een eigenaardigheid is, dat de bladeren aan

de oudere deelen van de stain men verdwijnen, terwijl de bladdragende deelen zich uitsluitend aan de jonge takken, dus boven in den kruin van den boom, die tot steunpunt dient, bevin-dcn. Sommige lianen bloeien uit den slam, andere echter alJeen uit de groeiende deelcn : bij dezcz laatste zitlen de bloemcn dus in den krmn van don boom, die tot steunpunt dient. Lianen komen voor in de families der *Bignonia- ceeen*, *Leguminosen*, *Convolvulaceein*, *Sapin- laceeen*, *Meinspermacceen*, *Dioscoreaceeen*, *Vi- taceen* en *Pahncn*. Van de laatste familie is de Rotan wel cen van de. bekendste.

LICHTGEVENDE ORGANISMEN is de besto naam voor die plan ten en dieren, welke het ver- schijnsel vertooncn dat men gewonlijk phos- phorescentie noemt, ofschoon het hoogst- waarschijnlijk cvcnmiin veroorzaakt wordt door oxydatie van vrijc phosphorus als het nalichten van sommige verstofften, wanneer zij gedurende eenigen tijd aan bestraling zijn blootgesteld ge- weest. Zulke organismen zijn het talrijkst tus- schen de keerkingen en komen dus ook in den N.-I. archipel veelvuldig voor, ofschoon niet zoo veel en zoo fraai als in tropisch Zuid- en Mid den- Ainerika. Zij vormen geen natuurlijke groep van onderling ver van te wezens : intcgendeel, men vindt onder hen vertegenwoordigers van allerlei klassen, zoowel uit het plan ten- als het dierenrijk, w ar van evenwel het laatste de meer erheid op- levert. Men moet een scherp onderscheid maken tusschen die organismen, «elke normaal uit eigen kracht licht voort.bringen, en die, welke (lit slechts door bijkoincnde oorzaken onder bij- zondere, meestal ziekelijke, omstandigheden doen. Bij de laatste berust het lichten gewoonlijk op de aanwezigheid in hun organisme van licht- gevende baetorien (zie ben eden). Bij de eerste is het lichten het vermogen meestal beperkt tot be- paalde organen, is het ondeI'worpen aan den wij en afhankelijk van de aanwezigheid van vrijc zuurstof; het staat duo in verband met de stof- wisseling. Toch mag men het niet in a lie ge vaDen onmiddellijk en on verbreek baar met het leven verbonden denken, ant de Jichtorganen van sommige in sect en kunnen nog lang na don doo(, on in geheel verdroogden toestand, gaan Jichten als men ze bvcvoeligt. Sommige onderzoekciH nemcn daarom aan, dat in de Jichtorganen een oxydeerbaro stof wordt voortgebracht, bij welker verbinding met zuurstof het vrij komende clic- mische arbeidsvermogen zich als Jicht in studo van warm to openbaart. Radzizewsky (Ueber die Phosphorescenz der organisclen und or- ganisirtcn Korper, Liebigs Annalen VoJ. 203, 1880, p. 305) voad, dat een geheele reeks van stoffen, die alle in *t levende organiso worden aangetroffen, zooals vetten, lecithin, choJestca- rin, aetherische oJitin, galzuren, druivensuiker, onder bepaakle omstandigheden bij gewon of iets verhoogde temperatuur in alkalische opJos- sing kunnen lichtgeven, als zij worden bloot ge- steld aan de in working van vrijc zuurstof. Vooi al als zij geschud of omgeroerd worden treedt hot verschijnsel op, wat Jierinnct aan het feit, (hit velo marine organismen slechts Jichten wannocr zij een schok krijgen, b.v. door de branclingsgol- ven of de schroef van een stoomboot. Bij al dezo stoffen berust het/lichten op langzanie oxydntie, waarbij waarschijnlijk do zpurstof in den drie- atomigen toestand geraakt en werkzaam is,

daar voor de oxydatie van 66m molecule die stoften een
 oneven aantal zuurstof-atomen moleculig is. Ook andere
 feiten wijzen op de afschijding van een lichtstof, b.v.
 dat sommige lichtgevende dioren, (zoals
 duizendpooten, MAL. kala-inajar,) een lichtend spoor
 achterlaten, of het omgevende water doen lichten, zoals
 de Os/racorde-kreeft *Pyrocypsis*, en dat uit den boor-
 mossel *Pholas dactylus*, wiens lichten reeds door Plinius
 is vermeld, door Raphael Dubois (C. R. 1881, p. 690) een
 kristalliseerend stof (Luciferine) op een ferment
 (Luciferase) zijn afgeschieden, die met cknar in
 aanraking gebracht, gaan lichten (Pancetti Ann. Sc. Nat.
 Zool. (V) T. XVI., Phipson Ct. Rend. Ac. Paris, T. 51 et
 T. 75%). Daarentegen vat Pflugel (Arch. f. die ges. Phys.
 Bel. X, p. 275) het lichten in de meeste gevallen als een
 rechtstreeksche lichte uitstraling op, en Beyerlinck komt
 tot hetzelfde besluit voor de licht-bacterien (Arch. Neer-
 land. T. XXIII, p. 401). De kleur van het „levende licht“
 is verschillend, naar in de meeste gevallen groenachtig.
 Rood licht verspreiden de Venusgordel (een ribkwal),
Salpen en *Cleodora*; lila de schorskorallen (*Gorgo-
 niden*); paars de lantaarndrager (*Fuig or a pyro-
 rhynculus*), terwijl het licht van een *Appendicularia*
 (*Tunicata*) van rood in blauw en ten slotte in groen
 verandert. Het spectrum block in alle onderzochte
 gevallen continu, zonder heldere lijnen en identiek met
 dat van het phosphorescentie-licht der gonoale
 organische stoffen, die onder ozonvorming langzaam
 oxydeerden in alkalische oplossing. Lichtgevende
 bacterien veroorzaken het diffuse lichten van het
 zeewater en het natte strand, en verder de lichtziekte
 van lagere kreeften, zoals strand vlieders. Vermoed-
 elijk zijn zij ook de oorzaak van het lichten van
 verschegvangen zeevisch, dat men aan de Indi-
 sche stranden zoo vaak kan waarnemen, zeker van dat
 van doode visch, van vleesch, niek, urine, lijken e.z.
 Dat van mol mend hout en rot-tende bladeren wordt
 veroorzaakt door schimmels, welke vruchtlichamen
 (paddestoelen) bij enkele soorten ook lichtgevend zijn,
 zoals Ruin-phius (Ambon. Kruytbock) dat beschrijft
 voor „le vuicrige Camperocleje“, die door de Ambo-
 jeczeu soms als lantaarn wordt gebruikt. Wellicht zijn
 zulke paddestoelen de oorzaak van geheimzinnige
 lichtverschijnselen op sommige avonden. DU. vochtig
 weer, als b.v. de spooklichtjes van den Alalubar. Het
 schitterende lichten der zee wordt in hoofdzaak
 veroorzaakt door een-cellige dieren, *Protozoa*,
 voornamelijk de *Cysto-llaella* *Noctiluca*, en tal van
 hogere zeedieren, die nabij de oppervlakte zwenomen,
 zoals kwal-ken, ribkorallen, zeeponsen, *Pyrosomen*,
 kreeften en vissen inot eigen lichtorganen, enz. enz.
 Ook op den bodem der diepe zee (in schijnt een geheel
 wereld van lichtende organismen te huis-zijn, die het
 daar ontbrekende daglicht door eigen lichtkracht ver-
 van gon. Op het land zijn het vooral de insecten, die
 vele lichtgevende soorten opleveren: de bekende
 vliegenvogel (konang-konang, MAL.) o.a. die geen
 vlieg, maar week-schildige kevers zijn, behoorden
 tot verschillende geslachten van de *ftini*. der
Lampyriden, vooral *Luciola*, maar ook *Diaplanes*,
Pyrocoelia en *Lamprophorus*. Tot het laatste behoort
 de grootste soort *L. nepalensis* Gray (Tijdschr. En-
 tom. Ver. Vol. 34, 1891, p. 114; Notes Loyd. Mus. Vol. XIII).
 Het verspreiden van licht schijnt

hier bij vaak met het geslachtsloven in verband te staan
 ; bij de gewone Europeesche glimworm b.v. verspreid
 het ongevleugelde wijfje een veel sterker licht dan het
 rond vliegende mannetje, maar bij andere soorten zijn
 beide geslachten even sterk lichtgevend, en bij de meeste
 lichten ook de Jarven, ja zelfs de eieren. Voldoende
 verklarings is de betrekking van het lichtgeven nog voor
 enkel (hier of plant, waarschijnlijk dient het tot
 verschillende doeleinden: bij t opsporen der wijfjes door
 de mannetjes, middel tot afweren van vijanden,
 waarschuwing van on-cetbaarheid, en nog andere.

Zeer oigenaardig is het gebruik, dat de inlanders van
 vuurvliegen maken, nl. tot het vervaardigen van
 dievenlantaarns, bestaande uit een doosje met draaibaren
 deksel, zoo klein, dat zij het in de holle hand kunnen
 houden, en waarin eenige vuurvliegen met damar zijn
 vastgekleefd.

LICUALA. Plantengeslacht der Palmen met een vrij
 groot aantal soorten over den Archipel verbreed. Het
 is niet zeer hoog, palmen met waaiervormige bladeren
 en vaak met stekeligen stam. Van de stammen van enkele
 soorten maakt men wandelstokken. De bladeren worden
 als wikkellid van sigarotten gebruikt, ook worden
 de bladeren zelf wel wegens den geur gerookt. In
 namen *Bisocla* (?MAK.), *RSgoe*, *Wiro* (JAV.), *Weregoe*
 (SOEND.).

LIDAH (IKAN). Zie PLATVISSCHEN.

LIDAH ANDJING (MAL. MOL.). Zie VERNONIA
 CINEREA.

LIDAH BOEWAJA (MAL.). Zie ALDEFE-ROX.

LIDAH LOEMPOER EN PASIR (IRAN). Zie
 PLATVISSCHEN.

LIEFDADIGHEIDS-INSTELLINGEN. Terwijl als
 beginsel door de Regeering is aangenomen, dat de
 oprichting van weeshuizen en andere instellingen van
 liefdadigheid niet van haar behoort uit te gaan, maar in
 de eerste plaats van de particuliere liefdadigheid (Bijl.
 no. 2853), worden echter tot instandhouding van
 sommige liefdadige instellingen subsidies verleend ten
 laste van de Indische begroting. Tot verhooging van
 die subsidies en tot toekenning van zulke steun aan
 tevoren nog niet gesubsidierde en aan nieuw opgerichte
 instellingen werd herhaaldelijk een beroep gedaan op
 de regeering, die daarom de organisatie van het
 armenwezen, al dan niet met overdracht van de zorg
 daarvoor aan gewestelijke en gemeenteraden, in
 overweging nam en, in afwachting van de
 totstandkoming daarvan, besloot geen der reeds
 verleende subsidies inder te verhoogen, maar toevol-
 gende verklaarde, voorloopig, telken jare voor een jaar
 een zonclor dat daaraan aanspraak op hetzelfde voor
 volgende jaren zou kunnen worden, de
 daarvoor in aanmerking komende instellingen te steunen
 door dekking uit Lands kas van een goconstatcerd
 tekort over het afgelopen jaar, mits van zuinig en
 spaarzaam beheer zou gebleken zijn. De eenmaal
 toegekende vast subsidies bleven intusschen
 behouden.

Liefdadige instellingen mogen kosteloos proce-
 deren, genieten vrijstelling van zegerecht en van ver-
 ponding, terwijl de notarissen verplicht zijn te haren
 behoeve kosteloos hun ministerie te verleenen (Ind. Stb.
 1823 no. 5, 1860 no. 3). Zy kunnen hare jaarverslagen,
 mits daartoe heil ver-

zock doende, al dan niet behoudens betaling van hot papier, kosteloos gedrukt krijgen bij do Landsdrukkerij.

De ho of den van gewestelijk bestuur zyn krachtens art. 22 hunner instructie (Ind. Stb. 1807 no. 114) belast met het toezicht op het bestuur van alle weeshuizen on andere open bare gestichten van liefdadigheid, in hun gewest voorkomende.

De Liefdadighcidsinstellingen in N. I. werkende zijn:

WEES- EN ARMHUZEN. *Protesfantsch Diaconie Weezen- en Armenhuis te Bataviq.* Jit gesticht, als zoodanig, is opgoheven. Het gebouw op Mo- vlietwaarin het gevestigd was, word ver- kocht aan het Gouvernement, dat er het Hoofd- bureau van het Mijnwezen in onderbracht. In do plaats daarvan stichtte de Diaconie tier Evange- lische gemeente nabij de Nieuwe Kerk een hofje, bestaande uit eenige steencn hujses, welke aan de in verzorging genomen ouden van dajsen, die niet meer in staat zijn in eigen behoeften te voor- zien, ter be won in g zijn aangewezen. De weezen worden tegenwoordig, op kosten van de Diaconie, in daartoe bereid bevonden Protesantsche Euro- pcesche gezinnen ter plaatse verpleegd.

Parapatian Weezengesicht te Batavia. Dezo instelling word in 1832 uit particuliere Jicfdegif- ten opgericht. In J 846 schonk het Gouvernement / 10.000 aan het gesticht, dat verder cone vaste subsidie van / 6000 „s jaars uit 's Lands kas geniet. Als rechtspersoon erkend bij Ind. Stb. 1906 no. 376. Zie ook Ind. Stb. 1909 no. 371. Do inrichting strekt tot opnemng, verzorging en onderrichting van verlaten of behoeftige kind- ren en weezen.

Djati-gesticht te Batavia. In 1854 opgericht tot opnemng, verzorging en opvoeding van hul- pelooze of verlaten Europesche kinderen, zonder nauwlettend onderzoek naar den maatschapp- lijken stand of de godsdienstige gezindte tier ouders. (Zic Ind. Stb. 1909 no. 465).

Hulpfonds van den H. Vincentius a Paulo. Bit is de gemeenschappelijke naara van overigens van elkandor gelicel onafhankelijke Roomsche-Katho- lieke vereenigingen, bestaande te Batavia (1855), Soerabaja (1856), Semarang (1858), Padan g (1858) en Buitenzorg (1887). Die te Batavia, thans genaamd „Batavia's Vincentius-vercenti- ging" (rechtspersoon] ij kheid Gouv. besl. 10 Febr. 1856 no. 19; zie ook Ind. Stb. J 890 no. 145 en] 909 no. 462), beoogt de beoefening der chris- telijke liefdadigheid, vooral door de opvoeding en geheele of gedeeltelijke verzorging van ai-me of verlaten jongens en meisjes van Europesche of Indo- Europesche afkomst. Voor de jongens lieeft dit plaats in het Sint-Jozefs-gesticht (opgericht in 1892), voor de meisjes in eene speciaio afdeling van het Instituut der Zusters Ursulinen te Weltevreden^h

Het Hulpfonds te Soerabaja heeft aldaar een Koomseh-Katholiek Weeshuis gesticht (rechts- pers. Gouv. besl. JO Aug. 1858 no. 48 en Ind. Stb. 1901 no. 380).

Te Buitenzorg heeft het fonds eveneens een gesticht in het leven geroepen ter verzorging van arme weezen en verlaten kin de re n (rechts- pers. Ind. Stb 1888 no. 131; zie ook Ind. Stb. 1891 no. 209).

Oude-mannenhujs te Semarang. Deze inrichting is bestemd tot huisvesting van Europeanen en met dezen gelijkgestelden, die door gagenient,

pensioen, ronto van conig kapitaal, onderstand of andere middolen in hun lovensondorhoud on dat, van hun in het gesticht verblijfhoudond ge- zin kunnen voorzion, behoudens de hun van Landswege te verstrokken tegemoetkomingon Alachtiging tot opnemng in en tot onvrijwillig ontslag uit het gesticht wordt verleend door den Resident van Semarang, op voordracht van den Assistent-resident voor de Politic ter hoofdplaats in overleg met den regent. Een (nieuw)regiemont voor het Oudc-mannenhujs is vastgesteld bij Ind. Stb. 1904 no. 40.

Wees- en armhujs voor Protestanten te Semarang. Roomsche-Katholiek Wees- en armhujs te Semarang, r.

Deze beide gestichten, tevoren een cenigszins gouvernementeel karakter dragende, doordat de besturen door den Resident van Semarang wr- den benoemd, hebben in 1905 dat karakter ver- loren. Thans vullen de besturen zichzelve aan en defent de Resident slechts het oppertoezicht uit als superintendent, ter controleering van de na- koming door het bestuur van de aan de subsidic- ring der gestichten verbonden voorwaarden (zie Bijbl. nos. 598G, 0255 6453 en 7780). Aan elk der gestichten is eene school verbonden.

Inrichting voor jongens-weezen te Soerabaja. Deze inrichting, in 1858 gesticht door Jhr. J. C. Reynst en]] andere heeren en erkend bij Gouv. besl. 29 Dec. 1858 no. 21, heeft ten doel de ver- pleging en opvoeding van jongens tusschen 8 en 16- jarigen leeftijd, die ouderloos, verlaten of hulpbehoevend zijn en tot de Europesche of daarmede gelijkgestelde bevolking behooren. De weezen verlaten het gesticht op hun 20ste jaar of zooveel vroeger als zij eerder geschikt zijn om een eigen bestaan te vinden. De inrichting wordt bestuurd door eene hoofdcommissie, te Batavia gevestigd, 5veJke te Soerabaja door eene coimmissie wordt vertegenwoordigd.

Protestant>ich weeshuis te Soerabaja. Jit ge- sticht wordt geheel bekostigd door de(liaconi-< der Protesantsche gemeente ter pjaatsc ; .

Roomsche-Katholiek weeshuis te Soerabaja. bit weeshuis is eene stichting van het Hulpfonds van den H. Vincentius a Paulo te Soerabaja (zi" hiervoren).-

Vereeniging tot weezenverple(vin/ te Padanrj, in 1886 opgericht op initiatief van deVrijinctseJuars- loge „Mata Hari" aidaar, heeft ten doel de vor- pleging en opvoeding van verzorgd weezen zonder onderscheid vangeloofsbeljclenis. RchLS- pers. Ind. Stb. J 886 n<,>, 232; zic o(>k J ml. Stb. J 910 no. 359).

Ver-pleging van „gouvernement8pupille.n" (zie op dat woord).

Gesticht „Oranje-Nassa u" te Magelang. Dezo inrichting, in het leven geropen door den zend- ling- licaaraar Johannes van dor Steur, ter verzor- ging van verlaten, verwaarloosde, hulpbhoc- vencie kinderen van Europesche afkomst, is door den stiechter overgedragen aan de tefellder plaatse ingesleJde „Vereeniging tot bevordering van chrisifelj leven en ondrclring hu] pbel.onn". Zij bestaat uit drie afdoclngen: een jongensge- sticht, eene afdeling voor jonge kindercru van beiderJei kunne con een opvoedingshujs voor weezen van gcsneuvclke of in den dicnst op andere wijze overJeden AmboiiGesche militairen. De gezamenlijke afdeeJingen totle.n, 500 pupillen, waarvoor subsidie uit Lands kaswordt genoten.

Geslacht "Bethan" - tc Soekuboemi, aanvankelijk een onderdeel vormde van „Oranje-Nas- sju" te Magelang, later zelfstandig geworden door opnemng in cenc daarvoor gestichto vor- eonleng, "Bethanie" stroke tot opvoeding van verlaten, verwaarloosde, hulpbehoovende mcis- jes. Rechtspsors. Ind. Stb. 1913 no. 627.

Nog vindt men te Depok een „Kinderhuis" voor vorwaarloosde kinderen, stichting van hot Genoootschap voor In- en Uitwendige Zend in g, en te Madioen een *Te huis voor arme kinderen.*

VEREENIGINGEN EN FONDSSEN TOT UITOEFENING VAN LIEFDADIGHEID.

Commissien lot ondersteuning van behot-fige Christlenen. De werkkring dezer commissien, dio bij Ind. Stb. 1829 no. 16 in het leven werden ge- roepen onderden naam van „centrale commissien van weldadigheid", is he I laatst geregeld bij Ind. Stb. 1886 no. 127. Volgens die regeling zijn zooel an ige commissien gevestigd te Batavia, Sema- rang, Soerabaja en Pad a ng. Elke commissie be- staat uit vijf leden en een secretaris. Het hoofd van gewestelijk bestuur tor plaatse, waar de commissie gevestigd is, is amtschalve lid, tevens voorzitter. De vier andere leden, waarvan twee tot de Protestantsche en twee tot de Rooms- Katholieke Kerk behooren, en de secretaris wor- den benoemd en ontslagen door den Directeur van Onderwijs en Eeredienst (Ind. Stb. 1905no. 483).

Het doel dor commissien is de ondersteuning van Christenarnicn, die niet of niet vlokloede uit de fondsen van andere instellingen van lief- cladigheid beedeeld worden. Haar werkkring strekt zich uit: voor de commissie te Batavia over Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen en Che- ribon ; voor die te Semarang over Pekalongan, Ban joe mas, Kedoe, Semarang, Djokjakarta, Socrakarta, Madioen en Rembang ; voor die te Soerabaja over Kcdiri, Socrabaja, Pasoeroean, Besocki en Madoera ; voor die te Padang over Sumatra's Westkust, Benkoelon, Lampongsche Districtn, Palembang, Oostkust van Sumatra en Atjeh en Onclcrhoorigheden.

De inddelen dier commissien bestaan uit het deijper nulle, van open bare verkoopingcn, open- bare verhuringen en lotcringen geheven, en de armengiften, door ambtenaren van den burgerly- ken stand gecollecteerd.

Commissie lot bevordering in Nederlandsch- Indie, van de belangen der Maatschappij van Wei- duldigheid in Nederland. Deze maatschappij, aan- vankelijkst bcstuurvoercndc over de bedelaars- gestichten Ommerschans en Vccnhuizon, heeft si nd H J 859 het beheer over vrijc kolonien, waarin huizegzinnen en personen kun non gepluust worden, om zich, onder behooijlike tucht, door ar- beid, voornainlijk veldarbeid, oen bestaan to verschaffen. Er zijn thans drie kolonien: Fre- deriksoord, Willemsoord en Wilhehninasoord. Stututen goeclgckcud bij Kon. besluiton 7 Juli 1859 (Ned. Stb. no. 79),] 9 Jan. 1861 (Ned. Stb. no. 31), 28 Febr. 1878, 26 Jan. 1888 en 13 Aug. 1888. Do behoefte aan vertegenwoordiging in Ned- rndie, waar een aantal leden dor Maat- schappij vorbljff hidden, inziende, stelde zij alii aar de bovengenoemde Commissie in.

Fonda des vredes door het bloed des /cruises to Soerabaja.

In 1852 gesticht, we rd dit fonds erkend bij Gouv. besl. JI Maart 1854 no. 4. Hot bestaat uit een door liefdegaven bijcngcbracht kapitaal,

waarvan do renten diencn oni armc, oude en gebrekkige Javaansche Christenen te ondersteu- nen cn aan Javaansche Christen-kindercn Chris- telijk onderwijs to verschaffon.

Batavia^ hulponds heeft ten doel bij brand of andro onheilcn te Batavia aan daardoor nood- lijcdnden en behoefigen hulp te vrcleenen. Uit vrijwillige bijdragen opgericht. Rechtspsors. Ind. Stb. 1878 no. 70.

Voorshotjonsd bij rampen in Nederlandsch- Indie., in het begin van 1901 te Batavia gevormd uit het overschot der gelden, door het Ceram- Comite bijcngcbracht tot leniging van de Ce- ram-rump in 1899, en als rechtsps. erkend bij Ind. Stb. 1901 no. 69, kreeg bij de wijziging der statuten (goedgckcud bij Ind. Stb. 1909 no. 226) zijn tegenwoordigen naam. Doel: de instandhou- ding van een fonds, waartuit bij rampen in Nederl.- Indie, zoo mogelijk bij wijze van lecnng, geput zal kunnen worden ter voorziening in den eersteu nood. Hot werkkapitaal der atiching bed raagt hoogstens / 10 000. Bij het verleenen van hulp zal cerst beschikt worden over het op dat tijdstip be- staande surplus, alvorens het kapitaal aan te spreken. Het op 1 Januari van eenig jaar onver- bruikt gebleven surplus wordt ter beschikking gesteld van de Commission tot ondersteuning van behoeftege Christenen te Bafcavia en Padang en van het Armbestuur te Singkawang (Westerafd. van Borneo), in verhouding van respectievelijk $\frac{9}{11}$ $\frac{1}{11}$ en $\frac{1}{11}$.

Vreeninging lol uiloefening van Christelyke lief- dadigheid te Batavia, beoogt ondersteuning van behoeftege Christenen. Rechtspsors. Ind. Stb. 1880 no. 230.

Vreeninging „Soerja Soemirat" to Semarang. Doel: het bestrijdon van armoedo door werk- verschaffing, het bevorderen van welvaart onder de Europeanen, die moeite hebben om een be- hoorlijk bestaan te vinden. In de door de ver- eenigiiig te Semarang opgericlite werkplaatsen vindon vcle jongelieden opleiding tot ambachten en de daarin ge vorderden loonenden arbeici. Statuten goedgckcud bij Ind. Stb. 1887 no. 126 ; wijziging daarvan bij Ind. Stb. 1897 no. 269. Do door de voreeniging in 1897 gestichte landbouw- kolonio Tjibogo nabij Lembang (Preanger Re- gensch.) word in 1902 opgeheven.

Vreeninging lot bevordering van Christelyk leven en onderling hulphctoon. Doze te Magelang gevestigde vreeninging, bij Gouv. besl. 28 Dec. 1896 no. 20 als rechtspsrcson erkend (statuten laatstelijk goedgckcud bij Gouv. besl. 17 Juli 1908 no. 5), heeft ten doel wcozon, vorlaten, ver- waarloosde. hulpbohoovendo lunderen van Eu- ropcoscho afkomst christclijk op to voeden en arnio Europeanen door het verschaffen van werk to ondersteunon on zoo het pauperismo tegen te gaan. Tot haar werkkring behoort in de eerste plaats het bohoeren van hot gesticht „Oranje- N&ssau" (zio hiervorou).

Vreeninging "Dorcas" te Batavia. Doel: het vrcleconen van stoffcljken en zedelykon steun aan Europeanen en Indo-Europeanen, voornainlijk vrouwon, to Batavia, die in armoedo loven. Mid- delcn: huisezooek, frobelschool, uaaischool, kin- dorhuia.

Vreeninging „Clirilas" to Soerabaja. Doel: be- hoefteigo Christenen te ondersteunen doorhet gere- gclld verschaffen van lovensmiddelen. Erkend bij Gouv. besl. 28 April 1900 no. 23.

Roemer Visscker-vereiniging te Socrabaja, gc- sticht in 1904. Doel: het bidden van de behulpzame hand aan het Indisch he meische in haar moei- lijken strijd om het bestaan en in hare behoefte aan meer praktische ontwikkeling. Zij heeft af- deelingen te Batavia. Se marang, Djokjakarta., Soerakarta en Pad an g en correspondenten op enkele andere plaatscn. Te Socrabaja heeft zij een Tchuus voor vron wen en meisjes en cursussen in machinschrijven, bockhouden, stenografie, verband leer en Engelsch. Te Batavia koopt zij naai- en liandwerk-)producten van huisvlijt op ten wederverkoop.

Vereeniging „Onze Toevlucht” te Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 8 April 1905 no. 15). Doel: middellyk of onmiddellyk hulp te verleenen aan Europeanen in Nederl.-Indie, hetzij daar geboren hetzij van elders afkomstig, die door werkloosheid tijdelijk in nood verkeerden. De geholpen verbinden zich tot terugbetaling van hetgeen door de vereeniging voor hen is uitgegeven. Ter bereiking van haar doel stelt zij zich in betrekking met particuliere personen, instellingen en, die werk of anderen stucn kunnen verschaffen, en met informatie-bureau's. Het hoofdbestuur is gevestigd te Batavia.

Arbeidersvereeniging „Eensgezindheid” (rechtspers. Gouv. best J8 Juni 1914 no. 48). Doel: de welvaart en geestelijke ontwikkeling harer leden te bevorderen en een kern van algemeene broederschap te vormen. Dit doel tracht zij te bereiken in het bijzonder door het oprichten van werk- plaatsen, waar onder vakkundig toezicht verschillende industrien worden gedreven door werkloozen en jongelieden, die in een ambacht een bestaan willen vinden, terwijl ook jongelieden worden opgeleid voor den handel, een en ander gesteund door een samen te brengen kapitaal.

Vereeniging tot uitoefening van Christelijke liefdadigheid te Batavia (rechtspers. Ind. Stb. J 880 no. 230). Doel: ondersteuning van behoeftige Christenen, die geen genoegzame ondersteuning uit andere instellingen van liefdadigheid genieten.

INSTELLINGEN VAN ZIEKENVERPLEGING MET LIEFDADIG KARAKTER. Zie ZIEKENVERPLEGING.

Immigranten-asyl te Medan (rechtspers. Incl. Stb. 1887 no. 59). Doel: het verlenen van asyl aan en het verplegen van inmigranten ter Oostkust van Sumatra, die met chronische of ongeheeslijke ziekten behept zijn, die door lichaamsgebroken niet in hun onderhoud kunnen voorzien, die krankzinnig zijn en die, met geneeslijke ziekten behept, geen middelen hebben om zich te doen verplegen. By Ind. Stb. J 887 no. 60 is de Resident der Oostkust van Sumatra bevoegd verklaard te worden tot instelling van een Raad van Toezicht over het asyl, bestaande uit dien Resident als voorzitter en 6 leden, door den Resident te benoemen uit jandsdienaren en particulieren; zo om bij regieiment of politie-keur straffen te stellen — met inbegrip van die van eenzame opsluiting in een der cellen van het asyl — op te grijpen tegen de orde en tucht door verpleegden in het asyl) begaan.

INSTELLINGEN TOT VERZORGING EN ONDERSTEUNING. *Verzorging in de Pandoerid Wolanda* te Djokjakarta. Deze vereeniging, als rechtspersoon erkend bij Ind. Stb. 1881 no. 73 (zie ook Ind.

Stb. 1890 no. 8, 1902 no. 187 en 1903 no. 312), heeft ten doel de verzorging en opvoeding van kindcrn van Europeesch ingezetenen der residentie Djokjakarta, buiten do hoofcplaats gevestigd, en die anders niet in staat zouden zijn geldcnc school te bezoeken.

Verzorgingsgesticht te Soerakarta tot huisvesting, verzorging en opvoeding van kinderen van geemploeyerden op landbouwondernemingen in de residentie Soerakarta, om hen de openbare scholen ter hoofdplaats te doen bezoeken.

Pension van den Vrouwenbond te Batavia, tot huisvesting en verzorging, op Christelijken grondslag, van vrouwen en meisjes, die geen middelen genoeg bezitten om elders te Batavia een beroep te doen op onderkomen te vinden. Het pension is gevestigd in een daarvoor door het Gouvernement kosteloos in bruikleen gegeven landsgebouw.

Tehuis voor vrouwen en meisjes van het Legation Heils te Batavia biedt aan onvermogende vrouwen en meisjes gelegenheid tot een onderkomen op de bij het Heilsleger gebruikelijke wijze.

Onderwysvereeniging „Onderling Hulpbetoon” te Batavia, opgericht in 1865 (rechtspers. Ind. Stb. 1875 no. 122. Zie ook Ind. Stb. 1878 no. 120 en 1886 no. 60), heeft ten doel: lo. na het overlijden van een lid der vereeniging zijn (haar) echtgenoot of zijne (hare) wettige kindcrn door een uitkeering ineens tegoetocht te komen; 2o. de oprichting van een onderwyszels, weduwen- en weezenfonds.

LIGUSTICUM ACUTUM S. et Z., fam. Umbelliferae. Ganti (JAV.). Een door de inlanders en Ohineezen veel gebruikte drogerij, waarvan de reuk veel overeenkomst heeft met petersclie, met welke laatste plant *Ligusticum* ook na verant is. Het is de gedroogde wortel van de plant, die uit China in Indie wordt ingevoerd, in den vorm van urengeelmatige, eenigszins knolvormige stukken met een bruin, gerimpeld oijpervlak, hierin daarmede witte stippen bezet. De in Jundcrs gebruyken Ganti als verwarmend middel; de Chiucezen speciaal als voorbehoedmiddel tegen een nux-ijlke bevalling.

LJANG NA MOEWAP. Uitgestrekto grot in hot landschap Sosa djoeloe ondervercleeding Pad an g La was, afdeeling Pad an g Sidimpoean, residentie Tapanoeli. De xaani botekentende grot" en houdt verband met de enorme massa guano, die in doze grot verzameld ligc. Zij staat in bijgeloovig eer, be woond als zij heel te zijn door bovennatuurlijke wczcn. Do grot betrekking Jiebbchede Jegende is vermeld door R. 0. vanden Bor in Tijdschr. v. h. Bat. Gen. XXXVII, bl. 203.

LIKA (SOUND). Zie VALLEN. LIKI. Nederzetting in do afdeeling Solok van de residentie Sumatra's Westkust. De plaats ligt na den voet van den Piek van Indrapoera en is het eindpunt van den grooten weg van Solok via Alahan Paneljang zuidwaarts naar Moeafo Laboek. / X'

LILAH. InlaiWsch kanon. Zie WAPENEN. LIMBANG. Zie KLOEFF.

LIMBANGAN. Vroeger naam van de ufdeeling Garoet, residentie Preanger-Regentschap. Bij Ind. Stb. 1913 no. 356 kreeg deze afdeeling zijn tegenwoordigen naam (zie GAROET.) LIMBOEKAN. Vruchtbaar landstreek vlak

ten Z. van Pajd. Koojnboeh (Sum. Westk.) op de zachtgloeiende helling van den Sag. . . Voor de gewestelijke reorganisatio van 1913, Tand met do nagri's Limboekan, Aicr Tabit, Tandjoeng Aro hmarcinteelt) on Soongai Koemojang (id.), 秀以 > ,

- ♀ LIMBOENG. District der onderafdeeling _Goa, van de afdeeling Soenggoe Minas, waar voor 1916 een district der onderafdeeling Takalar, . 如. y gouv. Celebes on Ond., on te voren een deel ■ van het landschap Goa.

c-, * LIMBOTO. Eertijds onderafdeeling van de afdeeling Gorontalo. Van de 5 districten, die indertijd de onderafdeeling Limboto vorinden, zijn Tibawa on Batoedaa bij de onderafdeeling Gorontalo ingelijfd, Pagocjaman bij Boalemo, terwijl K wand an g en Atinggola de onderafdeeling Kwandang hebben gevolgd

LIMBOTO. Hoofdplaats van hot district Tibawa van de onderafdeeling Gorontalo, residentie Menado, onder een districtshoofd, gelegen aan den Noordelijken oever van het meer van dien naain, (Zie CELEBES a. DE NOORD ARM.)

LIMNOCHARIS FLAVA Buch., fam. *Butoma-r.eae.* Stjeng, G&ndjer (SOBND.), Tjenton-gan (IAY.), Gelc sawah-sla (NED.). Eon nit trop.-Amerika afkomstige moerasplant, een al-gemcen onkruid op de sawah's. De jonge bladeren worden als toespis bij de rijst gegeten; de bladeren en de bloeiwijzen zijn een reel <xcrbuikle 中ocntc., -, : ... c' ■

LIMO KAOEM (= 5 geslachten-j- Een nagri, 2 K. M. ten W. van Fort van der Capellen, Sum. Westk., waar eon moskee is met een dak van

5 verdiepingen, in plaats van 2, zooals gewoonlijk. Dili staat in verband met den naam der nagri. In het gebied dezer nagri ligt Koeboer Radjo, een met walletjes van riviersteeven onigoven plein, waar zich de 3 „Batoc Pantjar Alatd-Hari" (Zonnestraalsteenen) bevinden, en een smalle grafsteen met 16 regelige Activyvarinan-inscriptie, terwijl or in 1911 eenige steenen rijstblokken, o. w. met lotus-motief, werden gevonden, alle oudheden uit den Hindoe-Jav. tijd (zie Tig. Sc16 onder SEL8, en Oudh. Versl. 2(1 e kw, 1912, bl. 41, No.'s 20—22, H. Kern, Bijdr. T. L. en Volkonkundc v. Ned. Ind. 1913, pag. 401.

LIMd LOERAH (V. Loerah), district der onderafdeeling Padang en Ominclanden, residentie is Sumatra's Westkust.A ■

LIMd POELOEH KdTd (L. K6td), afdeeling van het gewest Sum. Westk. met hoofdplaats Paj6 Koemboeh (zie aldaar), bij de gewestelijke reorganisatio van 1913 (Ind. Stb. 321) verdeeld in de onderafdeelingen PajO Koomboch, Soeliki, Bangkiunn on Pangkalan KotiJ Baroo (zie onder die namen). !/

LIMOEN. Zijrivier van de Ba tang Ascij (zie T6AIB6SI). In haar stroomgebied worden veel sawahs aangelegd en kweekt men zeer gewilde tabak.

LIMOES (SOKND.). Zie MANGIEERA. LIMPATOE (MAL.). Zie PERGAM en DUIF. LIMPOEK. (BATAV. MAL.) Zie VALLEN. LINA. Bergtop op West-Nieuw-Guinea op den z.g. Vogelkop. Deze top is blijkens do laatste onderzoekingen waarschijnlijk de hoogste top in den Vogelkop. Hij is 2870 M hoog en ligt ongeveer 10 K M. hemeleboord ten Zuidwesten

van het Westelijk Anggimecr. De top is een knooppunt, waar van drie hoofd ruggen uit-gaan. Het grootste deel van dit bergland is bogrocid met zwarw bosch van dicht onderhout. Op een hoogte van 1500 Al. begint zware mos-vegetatie; de rechte, zwaro stammen maken hier plaats voor grillige, incinged rongen boomen, waaronder veel naaldhout. ...

LINDOE. Vroeger zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Paloe, dor afdeeling Midden Celebes, residentie Menado (Tijdschr. B. G. deel LIV, afl. 1—2, Med. Enc. Bur. II, biz. 85—205, Tydschr. A. G. 2o serie, deel XXXI, bl. 623); bij Gouv. Besluit 17 Dec. 1915, no. 41 (Ind. Stb. no. 721) is dit landschap als zoodanig opgeheven.

LINDOE-MEER. Meer, gelgen in de onder-afdeeling Paloo van do afdeeling Midclen- Oelebes, residentie Menado. Het were! het eerst genocmd door S. C. J. W. van Musschenbroek (zie T. K. N. A. G. 1880, biz. 96); het zou af-vloeiing hebben naar de golf van To mini; echter we rd nog in 1895 (Indische Gids, biz, 1731) door J. G. F. Riedel aan het bestaan getwijfeld. In 1897 deden Kruyt en Ad riani van Posso uit een onderzoekingsstocht en vonden het meer. (Zie Alb. C. Kruyt. Do opsporing van het Lindoe-meer op Celebes, T. K. N. A. G. 1898, biz. 46). Het iueer is eivormig en van Z.O. naar N.W. 9 K.M. lang; de diepto konden de ontdekkera niet te weten komen, daar looden niet were! toegestaan, inaar Boonstra van Heerd kon met drie brigade-touwen (samen 60 M.) geen grond bereiken, (de Sarasins geven op 70 M., maar dit brust niet op eigen waarning); de hoogte is volgens de ontdekkers 980 BL. (volgens Boonstra van Heerd ± 1000 M.). Het meer wordt gevoed door verscheidene riviertjes. Het voert zijn water af in het N. door de Goembasa, een vrij onbeduidende rivier, die zich bij Sakedi met de Alioe vereenigt tot de Paloe-rivier.

De To Lindoe wonen in 9 dorpen om het meer heen (het voornaamste heet Langko); Kruyt on Adriani schatten het zielelant op hoogstens 600, Boonstra van Heerd op ± 700. In den Zuidwesthoek van het nieor ligt het eilandje Bola, 200 M. in het vierkant; het wordt gebruikt voor offerfeesten on als toevluchts-oord in oorlog; or staat een lobo (zie aldaar). Er lewon veel reigers en eenden. Het Lindoe-meer is zeer vischrijk. Er wordt voor ± / 60.000 groosterdo visch per jaar uitgevoerd naar do vlakto van Koolawi. Evenwol kennen de To-raclja's hot gebruik van vischnetten niet; zij harpoonccron, gezoten in een kano, don visch met een ijzercn, v'an weerhaken voorzien vijftand, die op een langon baniboestok is ge-plaatst. Prau wen makers zijji do bewoners van het landschap goconszins; hun vaartuigen zijn uitgo-holdo boomstammen, die meer den lompen vormi van con rijstblok, dan van een ranke, slanke, spitsno kano hebben. Aan den Westelijken oover van het Lindoe-meer is de geheole be-volking van het landschap Lindoe in drie kampongs (Tornado, Antja en Pocro) vor-cnigd; een ± 2 M. breed paardonpad verbindt zo met den weg Gimcoc-Koelawi. Aan den Westolijken oover van hot nieer zijn sawah's aangelegd. De Toradja's hier hebben meestal 2 woningen, een in de kainpong en een bij de

huizen en velden voor den veldai'boid (de boja); daar ze soms maanden aaneen in de boja huizen, zien de kampongs er vaak vuil en ver-vaarloosd uit.

Wat natuurschoon betreft, is Lindoe een van de meest bevoorrechte deelen der Berg-landschappen. Echter komt er veel malaria voor. Ver naar het Noord-Oosten ziet men van het mecr uit een zeer hoog gebergte, Ngilahaki geheeten. Tijds. A. G. 2o serie, dee! XXXI, biz. 623.

LINDOE'SCH. *Zie* TORADJA'SOHE TALEN.

LINDOENG (BATAV. MAL.). *Zio* AAL.

LINGGA. Symbool, in den vorm van een geknott pyramide, van onder achthockig, van boven halfbolvormig, van de mannelijke teelkracht, verspersoonlijkt in Qiwa en die over- al in den archipel, waar de Qiwa-dienst ge- heerscht heeft, wordt aangetroffen, vooral op Java. *Zie* OUDHEDEN.

LINGGA. Afdeling van de residentie Riouw en Onderhoorigheden, bestaande uit een ar- chipel van totaal 383 cilanden, waarvan de grootste: Lingga, Singkep, Bakong, Sebangka en Tamiang zijn.

Het eiland Lingga, op ongeveer 935 K.M.³ geschat, ligt tusssen 0° en 0° 20' Z.B. en 104° 26' en 105° O.L. Het bestaat voor een goed deel uit alluviale vlakten met een centraal bergland, waaruit de Pick van Lingga of G. Daik met zijn eigenaardige rotsgevaarten, „de Ezels- ooren“, 1200 M. oprijst. Iets Noordelijker ligt de Septinjan, een massieve bergklomp, welke door de inlanders ook wel Batoe Gadjah wordt genoemd. Afzonderlijk staat de kegelvormige Piatoe. De uitloopers van het centrale bergland reiken soms tot aan zee, zooals in den Z.W.- hoek van het ciland bij de schilderachtige straat Lima.

Het grillig gevormde eiland Lingga vertoont a an de Noord-Oostkuste ruime, zak vormige, zeer beschutte, doch ondiepe SSmarrongbaai, welke voor de schecpvaart van weinig betekenis is. De Zuidkust van het eiland is de belangrijkste. Aan deze kust mondt o.a. de Sst Daik waar- in tongkangs bij hoog water kunnen binnen- loopen.

Naar de Westkust stroomen de Sei. Erak en de Sei. Dj&loetong. Een dezer twee riviertjes vormt den mooien waterval van ± 200 M. val- hoogte, welken men van uit zee kan waar- nemen.

Het eiland Singkep, met een oppervlakte van 827 K.M²., is grootendeels heuvelland met eenige hoogere toppen, zooals de Landjoet en de Moentjoeng. In het Z. bij Marok Ketjil en Marok Toea zoomede rondom de baai van Bakong aan de Noordkust strekken zich vrij groote moerassen uit, welke men ook hier en daar in het binncnland aantreft. Van de riviertjes noemen we in het Noorden de Sei. Raja, waarvan de monding, in de Rajabaa, steeds meer verzandt door de grondverspuitingen der Singkijp Tin Mii.⁷ in het stroomgebied van genoemde rivier/.

De overige ©ilanden der groep zijn zonder uitzondering heuvelachtig, hier en daar zelfs bergachtig, zooals het eiland Tamiang. De Piek van Mfirodong op het eiland van dien naam is aan zeelieden wel bekend.

Daik is gedurende de 19e eeuw de residentie

der Sultans van Lingga-Riouw geweest. Aldaar bevindt zich nog een in verval gorakondo astana, welk gebouw het eigendom van den laatsten sultan is. Thans is Daik de standplaat van een districtshoofd (Amir); het a an tai aldaar gevestigde Chineez is vrij groot. Alen heeft er ook een Gouverneins Inlandsche school.

Do voornaamste kampongs op Lingga zijn Daik, Krandin, Sei. Pin an g. TSlook en Pantjoer. Meer in het binnenland liggen de vestigingen Mera wan g. Scipintjan, Pangga en RSsoen, welko uitsluitend door Bankaneezen wordch bewoond. Deze laatste kampongs kenmerken zich door hun eigenaardigen en regelmatigen huizenbouw.

Wijlen Sultan Soleiman ligt te Daik begraven.

Aan de N. kust bij Tandjoeng Lobit vindt men een warmc bron tusschen de rizophoren ; bij hoogwater ligt deze bron onder den zee- spiegel. Ook op Singkep, aan den bovenloop van de Aer Sianang treft men een warme bron aan.

Op Singkep is Dabo de voornaamste vestiging. De Singkep Tin Mij. heeft hier haar hoofdetablis- sement. Deze onderneeming heeft het recht tot het winnen van tin op het geheele eiland en exploiteert mede den tinertshoudenden zee- bodem aan de O.kust van het eiland, door middel van tinwaschbaggermolens, welke echter slechts in het goede jaargetijde (October- Mei) kunnen werken. In het overige gedeelte van het jaar is de zee door den doorstaanden Z.O. moesson voor het baggerwerk te onstuimig. Voor het lossen en laden van goederen heeft de S. T. M. een landingspier van ± 600 M. lengte aangelegd, vorczin van d&cauville-spoor. Over het eiland wordt het transport van per- sonen en goederen der Mij. vergemakkelijkt door lorriebanen tot een gezamenlijko lengte van ongeveer 50 K.M.. De overige kampongs op Singkep zijn van geringe botteekenis. Slechts Bakong aan de reeds genoemde baai van gelijken naam is een eenigszins bdangrijker vestiging. In vroeger jaren von den zecroovers hier een veilige schuilplaats.

De kleinere eilanden ten N. en ten N. W. van Lingga, zoo jnede de Posikgroep, ten N. W. van Singkep, zijn weinig bevolkt. Nabij de Zuidpunt van Sebangka ligt het eilandje Sfinnjang, alwaar men de gelijknamige visscherskampong aantreft, de woonplaats van den Datoe Kaja, het hoofd der Orang Laoet; ook te Red jai heeft zich do bevolking in een visscherskampong verzameld. Te Mepar wood de vroeger de Datoe Kaja, het hoofd der Orang Laoet.

De bestuurszeteJc Daik gevestigd, werd later overgebracht naar hot nabij glegen Tandjong Boclou, doch in J 905 wed or vrcled naar Tandjoeng Tocnggar aan de Z.-kust van het eiland Sela jar (tusschen Lingga en Singkep in). Do nieuwe standplaats verkreeg den naam Pfiinoobn, naar de kaihpong, welke er ongeveer een kwartier loopen van vcrwiderd ligt. De ligging vaj) de nieuwe afdelingshoofdplaats is buitengewoon gunstig ten aanzien van de heer- schende winden. De haven is in ieder jaargetijHo volkomen rustig, zoodat schepen er een veilige ligplaats vinden. Het vaarwater is er bovendien voldoende diep tot nabij de kust, zoodat slechts een korte aanlgsteiger behoefde te woï-den gebouwd voor het meren van de kleine stroom- schepen, welke de standplaats geregeld be-

zoekon. Niet ver van do landingsplaats liggen do oontroleurswoning met haar fraai en ruim erf, zoomede de bij het bestuursetablisement bc- hoorendo gebouwen. Kondom het bestuursetablisement loopt een vrij breede weg, waaraan de won in gen van den Europeeschcn deta- chementscommandant dor politic en het kan- toorpersoncel van den bestuursambtenaar zijn .gelegen. Het aantal Ohineesch kedei's, dat in 1910 slochts 2 bedroeg, is toegenomen tot 14; ook de inlandsche kampong heeft zich uitgebreid.

De bevolking van de afdeeling Lingga bestaat voor ongeveer $\frac{2}{3}$ uit Inlanders en voor $\frac{1}{3}$ uit Ohineezzen en andero Vreemdo Oosterlingen. Tot de bevolking moeten mede gerekend worden de z.g. orang laoet (zie aldaar), beter do orang mantang en baroek, die nagenoeg uitsluitend in sampans leven, Zij nemen in aantal af, en tegen- woordig tellen zij hoogstens een 500 zielen. De Chineseche bevolking behoort voornamelijk tot den stam der Tio-Tsjoe en Kch-Chineezzen, ofschoon de Hokkians mede vrij talrijk zijn.

Tegelijk met de inlijving van het sultanaat Riouw-Lingga bij het relictstreeksch bestuurd gebied, is hot Inlandsch bestuur gereorganiseerd. De afdeeling we rd verdeeld in het district Lingga en de onderdistricten Singkep en Bla- kang Daik; aan het hoofd staan een districts- hoofd (standplaats Daik) en 2 onderdistricts- hoofden to Dabo en SSnajang. Het onder- districtshoofd te Senajang is reeds genoemd onder den naam van Datoe Kaja. Hot kampong- bestuur bcrust in handen van door het hoofd van plaatselijk bestuur aangewezen kampong- hoofden, die den naam dragon van ba tin, djoeroe, djngang, enz. Zij ontvangen een toelage van Gouvernemenswege. Hun invloed is gering. De Chinczen staan onder twee Luitenants der Ohineezzen, respectievelijk geplaatst te Penoeba en Dabo; de lagere chineseche hoof den zijn onbezoldigde wijkmeesters en thaulo's.

De inlandsche bevolking leeft hoofdzakelijk van de sago- en klapporcultuur. Do proclucten (sago, meel en copra) verkoopen zy aan de Ohineesche liandelaren, die de sago grootendeels nazuivere) in een vijftal fabriccken, alle aan do Zuidkust van Lingga. Senajang en Redjai voeren veel gedroogde visch uit, do z.g. ikan bilis (ikai)teri). Onder de inlandsche producten moeten verder nog worden geno eind pad a ikan bilis, d.i. gepokelde ikan bilis, (uitvoer naar Pal cm bang), agar-agar, sommige schelpen, rotan, a tap, kad jang en stokken van rengashout of van Kajoe mdrah (gebruikt voor Chineseche weegstokken). De gambir- en peporcultuur is door teruggang der pryzen achteruitgegaan en maakt moeilijko lijdén door. Toel> is dezo cul- tuur nog van grooto betekonis; duizenden Ohineezzen vinden daarin oen middel van bestaan. Het N.-I. Gouv. is do gambircultuur tegemoet gekomen door het invoerrecht op „Riouw- gambir” aanmerkelijk te vorlagen. Zie GAMBIR.

Do houtskoolbrandcrijén zijn in aantal ver- minderd, doordat hot bakauhout schaarscher wordt, men telt er thans nog \pm 120, die grootendeels* verspreid liggen over do kleinere eilanden.

Het aantal panglongs (houtkapporrijen) be- draagt ruim 40. Velc eigenaren hobben in den laatsten tijd inlandsche werkrachten in dienst genomen (uitvoer \pm 40.000 M³).

Do Singkdp Tin Maatschappij vcrschaft work aan \pm 800 Ohineesche en inlandsche koelie's.

Eetbaro vogelnestjes verzamelt do bevolking op den Batoc Gadjah, den Landjoet, op Poelau Saja en op een der eilanden van de PSkacljang (Kadjangan)-groep. Deze laatste eilandengroep, (welke op sommige kaarten ten onrechte als afdeeling Poelau-Toedjoeh is aangegeven), is wei- nig bekend. In j 912 bevond zich op een der zuidlijkste eilanden een kampong, waarvan de bevolking (\pm 70 zielen) Iccfde van de visch- vangst en in het ruwe jaargetijde (Z.O. moesson) soms wcken aaneen verstoken was van eenige verbinding met meer bewoonde streken Het komt wel voor, dat men er geen rijst meer heeft en hoofdzakelijk leeft van pepaja, klapper en visch. Op het grootste eiland exploiteert een inlander uit Aluntok een klein houtkapperij. Het westelijkste eilandje is niet meer dan een tulbandvormige rots in zee, waarop een enkele boom staat. Een spleetvormige opening loopt aan de basis door dit rotsgevaarte heen. In doze spleet hebben de bekende zwaluwen zich genesteld. Duizenden meeuwen zwermen om het eilandjo heen, dat voor een deel wit gekleurd is door de vogelfaccen.

Op de afdeeling Lingga varen geregeld een tweetal Chineseche stoomterjes, die van Singapore via Tandoeng Pinang de volgende plaatsjes in Lingga a and on: Poelau Med an g, Redjai Mon on g- Sen a j an g, Bakong, PSnoeba, Daik, Dabo en terug. Het stoomschip "Singkep" der Singkep Tin Mij. onderhouet de verbinding tusschen Singkep en Singapore en dient voornamelijk voor het transport van tiners naar Singapore en den aanvoer van ievensmiddelen en materialen ten behoo ve der S. T. M.

Een stoomvaartuig der Nederlandsche Getah Pertjah Mij. vaart op ongeregelde tijden langs de O-kust van Singkep en de Z.-kust van Lingga voor den opkoop van gStah-bladeren van de bevolking

Wegen heeft mon in Lingga weinig, daar hot transport nagenoeg uitsluitend over zee gaat.

Van Daik loopt een weg via Mera wan naar Tandoeng Boeten en een tweede naar Rfisoen via Sopotjan (n Pangga. Gewone voetpaden treft men op Lingga en Singkep algemeen aan ala verbind ingen tusschen de gambir-ladangs. Worden de ladangs verlaten, dan is ook het voetpad spoedig dichtgegrooid.

De gozontheidstoestand in de afdeeling is niet zeer goed : malaria komt vrijwel in allo kampongs voor; ook bori-beri is er niet onbekend. Epidemieën breiden zich op de eilanden echter niet gemakkelijk uit.

(Zie vorder RIOUW EN ONBERHOORIG HEDEN). LINGSANG (WLINGSANG), dikwijls verkeer- delijk l i n s a n g g ospeld, dSloendoeng (? ?AV.), (*Prionodon s. Linsanga gracilis* Desm.), een op Java, Sumatra, Banka en Borneo voor- komend klein Roofdier uit do familie der Oivetkatton (zie aldaar). Het zeer slanko li- ohaani, dat op korto pooten rust, is ongeveer 40 c.M. lang, de staart iets korter. Geel- achtig wit, met groote bruinzwarze vlek- ken en banden en donker geringden staart. De lingsang schynt zich vooral met vogele te voeden en rooft dikwijls kippen en een- den.

LINSCHOTEN (JAN HUYGEN VAN). Zijne familie stamde waarschijnlijk uit het dorp Linschoten in Utrecht. Hij zelf, Jan, zoon van Hugo, was geboren ± 1563 to Haarlem. Later, ver-moedelijk ten gevolge der vero verin g van Haarlem door de Spanjaarden in 1573, verliet zijn vader laatstgenoemde stad en ging te Enkhuizen wonen. Twee van diens zoons vestigden zich, waarschijnlijk als kooplieden, in Sevilla en ook Jan toondo grooten lust de were Id in te gann. Ook hij verlaat zijn vaderland voor Spanje in 1576, waar hij zich eveneens in Sevilla vestigt. Later vinden wij hem in Lissabon, van- waar hij zich in 1583 met een van zijne broeders inschepet op con vloot, die naar Oost-Indie vertrekt. Op reis doet Van Linschoten oogen en ooren open en legt op die wijze den grondslag voor zijne kennis van landen en volken, door hem bezocht en ontmoet. Den 21sten September 1583 komt de vloot in Goa en daar blijft Jan Huygen een o-tal jaren in het gevolg van den aartsbisschop, welke daar zijn zetel had, en die Van Linschoten met zijn vertrouwen vereerde. Onze Nederlander boopte de gelegenheid te hebben, zijne reizen verder uit te strekken naar China en Japan, maar dit heeft niet mogen plaats vinden. Wej ontnioette hij een anderen beken- den Jandgenoot van dien tijd, die het verre Oosten zou bezoeken en daaraan zijn bijnaam zou danken: den Enkhuizer Dirk Grrritsz(oon) China. De aartsbisschop overleed en Van Lin- schoten keerde in 1589 met zijn stadgenoot naar Europa terug. Op reis ontmoette hij een Ant- werpenaar, die Malaka had bezocht en Jan Huygen's belangstelling aangaande deze be- langrijke handelsstad kon bevredigen. Onzc Van Linschoten bleef verder twee jaar op het eiland Terceira (een der Azoren) en pas in 't begin van 1592 keerde hij in Lissa bon terug, van waaruit hij in hetzelfde jaar Nederland en Enkhuizen wed er bereikte.

De resultaten van persoonlijke ervaring en onderzoek en die van information, genomen bij anderen, werden neergelegd in zijn bekend „Itinerario naar Oost ofte Portugaels Indien", waarvoor door de Staten-Generaal in 1594 octrooi werd verleend en waar van de eerste uitgave verschenen is in 1595/96. Het feit staat vast, dat de Nederlanders, welke in 1595 de eerste reis uit hun land naar Indie ondernamen, een deel van het werk van Van Linschoten hebben gekend. De mogelijkheid, dat zij het werk in handschrift hebben jneegenomen, is echter niet uitgesloten. Hoe het zij, het „Itinerario" met het daaraan toegevoegde „Reys- geschrift vande navigatie der Portuga l oysers in Orienten" enz. was voor de onderneming van groot belang en oefende daarop grooten in vloed uit. Het werk toch bevatte alios wat in Nederland in die dagen van Indie werd gewetei). Men zie over de verschillende uitgaven daarvan o.a. P. A. Tide, „Memoire bibliographique sur les journaux des navigateurs Nerlandais: i" (Amsterdam) 867), bl. 83 vv. In 1910 verscheen een critische uitgave in twee deelen van de hand van prof. Dr. H. Kern in de werken, uit- gegeven door de Linschoten-vereeniging.

Zijn verblijf hier te lande besteedde hij niet alleen aan de uitgave van zijn beroend werk, ook overigens maakte hij zich verdienstelijk en wel in de eerste plaats bij het tenuitvoer-

leggen der planncn, welke in den tijd van zijn terugkomst in Nederland werden overwogen, om Indie te bereiken langs een weg benoorden Rusland en Azie. Onder h'n, welko die plannen bevorderden, behoorde o. a. de bekende en invloedrijke Francois Maelson, vroeger pensionaris van Enkhuizen, toon lid van den Band des prinsen van Oranje. Doze Maelson, was met Van Linschoten bevriend ch aan zijne be, inoeiingen zal het inedo te danken zijn, dat Jan Huygen als commies werd geplaatst op een der schepen, welke in 1594 een dergelijken tocht zouden beprooven. In 1601 verscheen het journaal van deze reis, uitgegeven door Van Linschoten, in druk. Ook den tucht van 1595, met hetzelfde doel ondernomen maakte Van Linschoten mede. Later bleef hij in Enkhuizen, waar hij o.a. bevriend was met den bekende uitgever van atlases en kaartenboeken Lucas Jansz(oon) Waghenae, en trad in dienst der stad. Ook legde hij zich daar toe op wetenschappelijke arbeid. Verder nam hij deel aan plannen tot oprichting cener West-Indische Oompagnie. Hij slierf te Enkhuizen 8 Februari 1611.

Literatuur: Vooral P. A. Tiele's „Introduction" van de Jier-uitgave der Engelsche vertaling van 1595 van het Itinerario (Hakluyt Society, 1885); en Naber's gegevens uit het Enkhuizer archief, Reizen van J. H. v. Linschoten naar het Noorden (1914), Inleiding, J. E. H.

LINTAU (JPAL. JAV.), 1 entah (SOEND.), Zie PATJIT en BLOEDZUIGERS.

LINTAU. District der onderafdeeling Fort van der Capellen (Westk. v. Sum.). Voor do gewestelijke reorganisatie in J 913 (Indl Stb. No. 321) vormde deze landstreek met Boe6 de onderafdeeling Lintau en Boe6. In den Padri-oorlog was Lintau een zeer belangrijk streek. In het begin der 19de eeuw werden er, te Balai Tangah, de Jaatse telgen van het Minangkabausche vorstengeslacht — op een ra — Jaaghartig vermoord (L. C. Westenenk, De Minangkabausche Nagari, Mcded. Eric, Bureau VIII, J 915), en eenigo jaren later was het landschap de zetel van het beroelichte Padri- hoofd Toeanke Pasaman, die lange jaren den strijd levendig liield (zie MAK A PA LA M) en eindelijk door zijn eigen cloebalang's gedood word. Tijdens de woelingen tegen de invoering der directe belastingen in 1908 flood den Lin- taurh van de nagri l'ocboek Djantan den Oonroleur to Boe6 (zie akjaar).

De bevolking is vrij fl in k en beoefent verschillendetakken vanindustrie. In het b ij zo n d c) wo rd en - noemd de smeden van wapens en land bou ww'crk- tuigen. Doorlict district loopt de Sinamar, een linkerzijrivier van de Kwan tan. Hierlangs njfiet ceuwen gelcnden de toegangsweg van de Oost- kust naar de tegenwoordige landstreek Fort van der Capellen hebben gloopen, langs het tegen woordige Looboek Djantan (toenmaals Kandi) en van daar door Lintau, langs Batoo Boelat, en door de landstreek Kawai over den Ala rapala in naar Andalas en Tandjoeng—Soe- ngajung (men vindt hier de namen „Kandis en „Kuh was" welke in de opsignier van de Nagarkrectagauia uit J 365 A. D. voor- koinen, maar welke vroeger niet konden wor- den thuisgebracht). L. C. Westenenk. Opstel- Je» over Mijjaigkft)»au, II, T. Bat. Gen. 1915, p. 26J. Z' > : "

LINTWORMEN. Zie WORMEN en INGEWANDSWORMEN.

LIP AS. (MAL.); Tjoro. (JAV.): tjoctjoongock (SOEND.). Kakkcrlak. Zie aldaar.

LIPLAP. Een scheldnaam voor klcurlingon in het algemcn. Op Java word daarmede, haangesticht, vroeger wcl cons cen zekero klasso van personen, in hoofdzaak afstammelingen van de Portugeezcn, die na de verovering der Portugceschc bezittingen door de O.-I. Comp. de Hervonnde leer aannamen en voor wie langen tijd op Batavia in het Portugcesch word gepreikt.

LIPOEKASI. Onderhoorigheid van Tanete (zie aldaar), gouvernement van Celebes en Ond. De gelijknamige rivier stroomt door Tanete.

LIPVISSCHEN (LABRIDAE), behorende tot <le A canthoplygii (zie VISSCHEN). Dczc kleurrijke visschen, die aan hunne gezwollen lippen huu naam te dan ken hebben, bewonen fille zeeen der gematigde cn tropische streken,

maar zijn vooral in de tropen talrijk en met ntfme op koraalriffen. De soorten van het geslacht cheilinis Ikan Noeri-Noeri (MAL.), zijn meest bruin of groen, met rood en geel gestippeld. Epib ulus insidiator, Kakatoea soempit (MAL.), is gekenmerkt door een zeer ver naar voren uitstulpbaren monel, waarvoor hij in stnat is snel cen prooi te grijpen. Platyglossus en Julis zijn geslachten, waarvan de talrijke soorten veelal onregehnatige vlccken en lijnen op den kop vertoonen en zeer bont gekleurd zyn, Ikan Kodja (MAL.). Algemecn zijn Julis lunar is L., Ikan Nila-nila (MAL.), donker groen met rood gestrepten kop cn roode strepen op buik en vinnen en Julis dorsalis Q. S. met 6 zwarte dwarsbanen op den rug. De Papegaaivisschen (Scaridae) Ikan kakatoea (MAL.), wijken van de eigenlijke Lipvisschen af, doordat de tanden veelal versmolten zijn, zoodat cen papegaaiachtige bek ontstaat, waarinede zij in staat zijn harde schelpen stuk te bijten. Zij zijn zeer bon I gekleurd, waarbij rood cn groen gewoonlijk cen hoofdrol spcclt.

LIROENG. Hu ven plnats, golegen op het eiland Salibaboe, behoorendo tot do Talaudcilandcn, vroeger ho<tf(i plaats der onderafdeeling van c lion naam. Zie TALAUDEILANDEN.

LISEGEBIED. Verzanieling kan<pongeompiex-en iijde onderafdeeling Encl oh op Floros.

LISIK (BAT.) Zie PA PEG A AL.

LISOENG (gebergte). Een go berg te aan do Oostzijde vnn de r(=i)entio Sumatra's Westku<t. Het bestaat ghecJ uit leigcstoonten cn vormt met hot Ngalau Sariboe gcborgto (zie aldaar) de Oostzijde van hot dal der Sinianir, <; en linker zijrivier van de Kwantan. In hot Zuiden siuit het aan bij het z.g.u. Middengeborgte.

LITERATUUR (JAVAANSCH). De Boekzaal dor Javaansche lottcrou, mob insluiting, en van hetgeou opgesteld is in 0 u <1 - e n M i d <1 e l - J a v a n a n s c h (Zie dat artikel), dn van de Tooneel-litoratur (zie TOO-NEEL), be vat een rijken schat van veelsoor- tige gocesvoortbrengselen, die, hooewel in de laaste decennien mecr methodisch bestudeerd, nog steeds wachten op cone samenvattende wetenschappelijke behandeling: eone geschicdenis van de Java an sc he Litoratur is tot heden nog niet geschreven. Voor een groot

上, ■、二产产:: " .y .A. cl col zijn zzij gdcacht on gdcicht onder den invloed van Hindoesche, zrabische of laloische modellen, met (dien verstande, dat in die Javaaische navolgingen van Hindoesche, Arabische en Mnlloische modellen versohoidene oorspronkelijk-Javaanscho inythen. Igcnden on verhalcn zijn verwerkt, welke, dagteekcnend van zeer oudo tijclen, eou wcn lang alieen niondeling werd on ovrcgcvocld. Met namo de

n i c u w c _ r e of eigenlyk gezegdo J a v a a n - 9 c h c Litoratur is _ in hare kunstschceppingcn eeno voortzetting vtn den ouden tyd, ton de Hindoesche stof in Oud-Javaan-ache vorm on voor den Vorst in zijn hofstoot word ovrcgobracht. In den nieuweren tijd, na den val van Madjapahit (Zie aldaar) en don ondorgang van het Oirwalsme on Boeddhiame komt do heerscchappij van den Islam, en na do korstondige rijken van Demak on Padjang volgt hot Mataramsche rijk, ~en begint de bloei- tijd dor lottercn, die omstreeks anderhalvo

eeuw duurt (1G01—1755). Na de splitsing van het Mataramsche rijk in twee declon is de Java vnaalho geestkracht gebroken, en met het politiek verval houdt de achteruitgang in li- terarische kunst gelijken tred. Met dat al is hot opnierkolijk, dat geheel de Javaansche natio gehecht blijft aan haar L a . j a n g , haar boek, dat wil doorgaana zeggen haar gedicht, dat op zingenden toon naar bopaalde melodien (d&mbang) gcreicreod (nemhang) wordt. Met de \V a j a n g of hot Schimmionspel (zie TOONEEL) is het rijmwerk het geliefkoosde middel, waar- door de lezer of de hoordr zich ontrekt aan

het heden en aan al do alledaagsche omgoving cn zich vorplaatst in vorige tijden van roeni en strijd. Zoonvl de Hindoesche overlevering als do Moslimscho zijn met de inlandsche over- gegaan in de nieuwere litoratur, en duidelijc zijn d r i e groote kringen of cycli van dichterlijko kunstwerken te onderscheiden. Do eerste cyclus omvat de Nieuw-Javaansche bewerking of d j a r w a van do Kawi-gedichten B h b h a r a - l o d d o d o l i n k a - f j a a , thans Brata-Joeda (Zie aldaar) ^ ^ * - ^ ^ * cn Rama gcheeten, en verder al wat van Z-4 mythologische aard is, zoo als de Mani in a j a , handcloxicle over do wereldwording x. en de godenleer, waarschijnlijk eeno omwerking 5 ~ / van do Oudjavanische cosmogonio Tanteo Panggelaran, benevens do B a n d o o n g en do A d j i S a k a , die bicde mythische historie / van Oud-Java boholzen. De Bandoeng en tot) # . , op zekero hoogto 00k de Adji-Saka behooren , tot die afdeeling van do Javaanscho litoratur, / / < 5 -

welko door Dr. Brandes in *t algelicon met den /* naam „sirat ka*d vln" is aangeduid. Van dio " • litemtu 11 r, haar oorsprong, haar samenhang 7 met de wajang (tooneel)litoratur en haro geleidclijke voortzetting in do Babad*s heefc" Dr. Brandes eou hoogst belangrijk expose ge- go ven in zijn uitgave van du „Pararaton" (Verh. But. Gon. XLIX (1897) pag. 176—183); (lit behoort tot het belangrijkste, tot nu toe over do Jav. litoratargeschiedenis geschreven. Dr. Hoesson Djajadiningrat latorvic in zijn proefschrift interessante aanvullingcn, gedeel- telijk zelfs verbeteringen, daarop. De tweede cyclus is de P a n d j i - c y c l u s , waarin de lierdio on de lotgevallen van don bonunnelijken Javaanschen koningszoon Pandji worden bezongen.

en do derde is de merkwaardige Mena k- of H a in z a h c y c l u s, gebouwd op den grondslag van een Perzisch werk (over hetwelk zie de studie van Dr. Ph. S. van Ronkel, De roman van Amir Hamza, Leiden JS95) en waar- van de omvang alle andero Javaasche gedich- ton buiten de Rijnkronieken verro overt rept. Als tegenhanger van Pandji wordt hierin „Heer (Mdnak) Hamzah" bezongen. Pandji, de inlandsche held van den wereld- lijken Ridderroman is het toonbeeld van mens- chelijke ridderdugd naar Javaasche voor- stelling. Zyne liefde is het motief van het dicht- werk, waarin die hartstocht van hare s e n t i - menteelse zijde wordt gevierd. In tegen- st'elling met de senteele liefde, wier a n d u id in g of beschrijving' in mcng kun st- werk wordt aangetroffen, treedt PandjFs liefde voor den geest van den lezer als een openbaring van innig geyoel. Al is ook liet zieleleven van den held geenszins te vergelijken met de ge- mbedsbewegingen en de roerselen des harten, die in de klassieke en de moderne poezie wor- den beschreven, toch geeft het eene zekere mate van genot te zien, dat bij den Javään een ideaal vaak sexueele liefde wordt aangetroffen en ge- waardeerd.' Uit. de nanieu, waaronder Pandji eii zijne geliefde D&wi Angreni in hunne ver- schillende gedaanteverwisselingen optreden en de avonturen welke zij belcven heeft men wel gemeent te mogen opmaken, dat de kern van de Pandji- romans eigenlijk een natuurnythe is, waarin de Zon en de Maan respectievelijk als Pandji en Dewi Angreni zouden geperso- nificerd zijn. De oudste vorin, waarin .deze verhalen voorkomen, vertoonen de Middel- javaasche Pandji-gedichten *Malat, Waseng, Wangbang Wideha* enz. (Zie Dr. JuynboD, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. Hss. le deel, pag. 182—218). Geheel anders is het ge- steld met het kunstmotief, dat tot grondslag is gelegd voor den Hanizah-roman, die den geestlijken ridder tekent en zijne groote *da- den* aan de geloovigen bekend maakt. De uit- verkoren held van den Islam, die met bo ven- menschelijke kracht is begiftigd, wordt in een statige reeks van boeken getekend, geschil- derd, bezongen en verheerlijkt. Geenc aardsche liefde bezielt en drijft hem, maar alleen het geloof in zijn God, en daardoor wordt hij aan- gevuerd in elken strijd tegen de vijanden Gods. Vermoeiend is het voor Westersche lezers die eindeloze verwisseling en opeenvolging van oorlogen te hooren bezingen. Slechts eene verzoenende oplossing van de dreunende strijd- klan ken was mogelijk voor het gevoel, en *zij is* gevonden door den Javaanschen dichter, wiens hand de R e n g g a n i s op het papier bracht, en daarmede een slot of epiloog schonk aan den Menak-roman. Evenals bij Pandji is bij haar menschelijke liefde grond en reden voor al haar doen en laten. Volgens eene overlevering op Oost-Java was RSngganis de tweelingzuster van Pandji, maar de Javään- 8c^e dichter vraagt niet naar tijd of plaats. Hij neemt haar op in den grooten kring, die „Heer Hamzah" omgeeft, en als pendant van Pandjfs liefde voor Angreni rijst voor zijne verbeelding de liefde van Iman Sewangsa en D&wi R&ngganis voor elkander. In het verhaal van het ontluiken der liefde van den jongen

g. 血 ' . 久 # /

prins, den zoon van Hamzah, voor de aanval- ligo koningsdochter van Argapoera, bezit de Javään een stuk, dat tot het bestc zijner poezie behoort. De beschrijving van de schoonheid van Rongganis en van hare kunstvaardigheid, die in den a n v a n g van het gedicht wordt ge- leverd, is eene merkwaardige proevc van dichter- lijk schoon en van dichterlijke kunst, en een model van beschrijvende en psychologische poezie. Behalve de *Rengganis* is er nog een ge- heelo cyclus van verhalen, die als leene voort- zetting van den Hanizah-roman te beschouwen is, zooals de *Kendit Birayong, Wilobang, Adjar Walt, Doelang Mas, Praboe Rara en Kampar*. (Zie Dr. Juynboll, Supplement op den Cata- logus dor Jav. en Mad. HSS. deel II, p. 14—35). —Verwant met de Pandji- romans in artistie- ken zin is de Damar W o e l a n, mede een inlandsche liefdesroman, waarvan de held, eerst stalknecht bij den Patili van jMadjapahit, plaats neemt op den rijkstroon aan de zijde van de Praboe Kenja, de Vorstinmaagd, die hem tot gemaal neemt. Evenals aan de Pandji- romans en aan de geschiedenis van Rama, bij de Hindoes ook Ramacandra genoemd, ligt wellicht ook aan het Daraar-Woclan-verhaal een natuurnythe ten grondslag; naast verse leidene and ere bijzonderheden geeft ook hier de naam van den held tot dit vermoeden aanleiding. — Rij niwerken zonder eenigo dichterlijke waarde zijn de Kronieken of B a b a d s (Zie aldaar), die tot de hof-literatuur behooren. De voorvallen beschrij ven zij, zonder dat diepte van gevoel daarbij aan den dag treedt, en evenmin vertoont zich wysgeerige ontleding van de samengestelde krachten, die de geschiedenis doen worden. Een excmplaar van zulk een kroniek, op hoog bevel saïnen- gesteld, is de *F r o o t o B a b a d* van 18 deelen in folio, te zainen ruim 9000 bladzijden tellende, beginnende met ons aller vader Adam en eindigende met de gevangenneming van den rebel Singasari, omstreeks het jaar 1770. Dr. Hoesein Djajadiningrads profcsclirift Cri- tische beschouwing van de Sad j a rah Bant.cn bevat hoogst belangrijke — gedeeltelijk geheel nieuwe — bijzonderheden over de geschiedenis van het ontstaan van die kronieken en de onderlinge verliouding van do voornaamste redacties daarvan. Een werk van *geheel* andere aard, althans wat den inhoud betreft, is de *Anbija. Do Babads* (Moslimscl)ic) behandelen de *vorstengschiedenis* (van Java), de *Anbija de profetengschiedenis*. Do An bija geeft een over- zicht van de geschiedenis dergenen, die voor den Moslim als profeten gekleu, te beginnen met Adam, en met insluiting van J o e s e f of Jozef, wiens historie ook als afzon- derlijk rijmwerk voorkomt. Bij uitzonde- ring wordt de geschiedenis van Mozes in een p r o z a werk Jeschreven, dat veelal K a - (l j a P i r a n g o n of Koning Pharao heet. Zoowel dit boek als andero werken van religieu- sen inhoud zyn le rangschikken onder de voort- brengselen der Pesant^n (Zie aldaar) of Moslimsclie hooger leerschool. Deze instellin- gen van godsdienstondervijs zijn misssliën eene voortzetting van de scholen uit den voor- trjd van Java, toen eerst Brahmanistische en later Boeddhistische leeraars hoorders om zich heen verzamelden. Met de invoering van den

Islam zijn zij ochtort niet gehoo l van karakter veranderd, en v e l o k j a h i ' s o f l o e r a a r s b o h o o r e n t o t d e b o o c f o n a r e n v a n t h e o r e t i s c h e m y s t i c k e n p r a c t i s c h e a s c e s s o . L e o r i n g e n o m t r o n d o v e r e e n i g i n g d e r z i e l m e t G o d e n o m t r e n t d e n w a n d e l o f d o s o e l o e k o p d e n w e g , d i e n a a r G o d l e i d t , z i j n d a n o o k g e l i e f k o o s d e o n d e r w e n p e n v a n b e h a n d e l i n g v o o r s c h r i j v e r s o f l o z e r s . I n b e l d o n o n i n k e d i n g e n , s o m s a a n t o o t e l i j k v o o r d e n W e s t e r l i n g , w o r d t i n m e e r d a n 6 6 n d i c h t w e r k g e r e k e d a v e l d o v e r t h o l o g i e e n m y s t i e k . Z o o g e e f t d o T j e n t i n i , t h a n s d o o r e e n i g o J a v a n o n i n t r a n s c r i p t i e u i t g e g e v e n , o p k o s t e n v a n h e t B a t . G e n . v . K u n s t e n e n W e t e n s c h a p p e n , B a t a v i a , 1 9 1 2 — 1 9 1 5 d e b e s c h r i j v i n g v a n „ e e n r e i s , d i e t o t g e e n d o o l l e i d t , d o c h g e d u r o n d o w e l c h e d e a u t e u r z y n e h o o f d - p e r s o n e n i n a a n r a k i n g b r e n g t m e t v e r s c h i l l e n d o p a d i l a ' s (l e o r a a r s) , m e t w i e z i j a l l e r l i c m y s t i e k - t h o l o g i s c h e v r a a g s t u k k e n b e h a n d e l e n " . (P r o f . V r e e d e) . T o c h i s h e t w e r k , d a t i n h a n d s c h r i f t m e e r d a n 3 2 0 0 b l a d z i j d e n i n f o l i o t e l t , n i e t d r o o f o f v e r v e n d e n d , m a a r d e d i c h t e r g e o f t „ o o k b e s c h r i j v i n g e n v a n p l a a t s e n , g r o t t e n , m e r e n e n z . , o o k w e l v a n b e d r i j v e n a l s l a n d b o u w , v i s c h a n g s t , t o o n e e l s p e l , d a n s k u n s t e n z . , e n < l i o g e d e t a i l l e e r d o s c h i l d e r i n g e n l e v e r e n e e n e r u i m e b i j d r a g o t o t v e r m e e r d e r i n g v a n k e n n i a d e r i n l a n d s c h e z e d o n e g o o w o n t e n , (P r o f . V r e e d e) . T e g n o v e r d e E p i s c h e P o e z i o , w a a r t o o k h e t l a a t s t g o n o e m d e w e r k b e h o o r t v o o r z o e v e l t e n v o r i n a o j g a a t , s t a a t d e D i d a c t i s c h o , d i e i n d e J a v a a n s c h e d i c h t e r - w e r e l d n i e t g e h e l e i s v e r w a a r l o o s d e n w a a r t o o k o o d o S o w a j a k a n w o r d e n g e r e k e n d , e e n w e r k d a t v o o r n a m e l i j k l e s s e n b e v a t v o o r p e r s o n e n , d i e t e l k a n d e r i n d i e n s t b e t r e k k i n g s l a a n , e n w a a r v a n e e n e u i t g a v o i s b e z o r g d o o r J . A . W i l k e n s , Z a l t - B o m m e l , 1 8 5 1 . T o c h n e m e n (e w e r k e n , d i e t o t h o t L e e r d i c h t n i e t o e n w o r d e n g e b r a c h t , e e n o o n d e r g e s c h i k k e p l a a t s i n e n z i j z i j n d o o r g a a n s k l e i n v a n o m v a n g . E e n v a n d i e g e t u i g s c h r i f t e n i s o p g e s t e l d d o o r n i e m a n i n i u d o r i n d e n S o c s o e h o e n a n P a k o o B o e w a n 5 . I V (1 7 8 8 — 1 8 2 0) , o n d r a a g t d e n t i t e l v a n \ V o c l a n g R e h o f Z e d e l e e r , e n d a a r - v a n i s d o o r e e n g e l e e r d e n J a v a a n , R a d d n P a n d j i P o e s p a W i l a g u , e e n o n p r o z a - b e w e r k i n g g e l e v r d . I n d i t b o o k j e k o m t v o o r a l a n h e t l i c h t , w a t o v e n i l e l d e r s i n d e J a v a a n s c h e l i t e r a t u u r m i n o f n i e r d u i d e l i j k i s w a a r t e n e m e n , d a t e r z i c h n a m e l i j k e e e n e H i n d o e s c h o e n e o n o M o s l i n s c h o K t r o o m i n g i n d o l i c t l o n o p e n b a a r t . N o c h H i n - d o e , n o c h A f o s l i m i s d e J a v a a n s c h e d i c h t e r , j n a a r i n d e v i e o m d s o o r t i g e h y b r i d i s c h e k u n s t - v o o r t b r o n g s c l e n v a n d o n M u t a r a m s c h e n b i j d i s (I w i d e l i j k w a a r t e n o j n e r j , d a t i n d e g e d a c h - t o n w e r l d e r J a v a n o n d o o u d e n d e n i e u w e b e s t a n d d e e l e n v a n j u n g o s t o s l o v o n t o t v e e l - k l e u r i g o t a p i t j e n z i j n s a m o n g e v o v o n . O p h e t o o g v a n d e n o n g e o e f e n d o n t o c h s c h o u w e r m a k e n z i j n a n v a n k o i i j k o c h v r e m d e n i n d r u k , o n o o r s t

l) e b a d e e i r d e o n g o z o t t e b e s c h o u w i n g w o r d t j e n v e r z o o n d m o t d e n o v e r r i j k e n v o o r r a a d v a n b o l d o n e n g e d u c h t e n , d i e n e r g e l e g d z i j n i n d o g r o o t o r o o n k l e i n o r w e r k o n d o r d i c h t o r s . B i o J e t t o r k u n d e b l i j f t s t e e d s h a r e n i n v l o e d u i t - o f e n e n , n i e t a l l e e n a a n d o h o v e n o b b i j d e g r o o - t e n , m a a r t o t i n d o k l e i n a t e d o r p e n , v o r v a n d o h o o f d e z e t e l s d o r b e s c h a v i n g g e l e g o n . D a a r w o r d e n o v o r a l b o e k o n a n g e t r o f f e n , d i o d e n s t i l -

l o n , c o n v o u d i g l a n d m a n v a n d e n h e d e n d a a g - s c h e n t y d t e r u g v o o r e n t o t d i o o u d e d a g o n , t o o n d e g o d e n w a n d e l d e n o n d e r d o m e n s c h e n - k i n d e r e n . Z u l k e e n b o o k i s o o k d e Z e d e - l e e r , d i e h o o f d z a k e l i j k H i n d o e s c h e l e s s e n c o n r e g e l s b e v a t m e t M o s l i m s c h e l e e r i n g e n s a m o n - g e s m o l t e n , e n h e t l e e r d i c h t v a n d o n V o r a t g e e f t e e n k o r t b e g r i p v a n d e o v e r g e l e v e r d o v e r m a n i n g e n e n h o r i n n e r i n g e n v a n l a n g v e r - v l o g e n e e u w e n . T e g e l i j k v o e r t h e t d e n J e z e r n a a r d e b r o n v a n d e a l l e r o u d s t e J a v a a n s c h e b e s c h a v i n g , e n h i j v e r s t a a t d e b e t e k e n i s v a n d e l e e r i n g e n , d i e d o o r H i n d o o ' s u i t h u n v a d e r - l a n d n a a r J a v a w e r d e n o v e r g e b r a c h t . A l a e e n e c h o u i t h e t v e r l e d e n k l i n k t d a n o o k h e t w o o r d

v a n d e n K e i z e r g e r i c h t t o t z i j n e z o n e n : „ M o c h t g i j d e v o o r v a d e r e n n a v o l g e n , d i e m e t b o v e n - n a t u u r l y k e k r a c h t e n w a r e n t o e g e r u s t , e n m o c h t g i j i n s t a a t z i j n t o b o e t d o e n i n g e n (t a p a) , n a u w k e u r i g a c h t g e v e n d e o f d e v o l m a a k t h e i d d e s l e v e n s . D i t i s m i j n g e b e d v o o r m i j n e k i n d e r e n : m o g e h e t v e r v u l d w o r d e n . " 了 .

• — T o t h e t L e e r d i c h t b e h o o r t d e D i e - r e n f a b e l , d i e n a a r d e n n a a m v a n h e t s l i m m o . 3 . - A . d w e r g h e r t *Kantjil* (Z i e D W E R G H E R T) w o r d t . . . j g e h c e t e n e n m o g e l i j k o o k d e B a r o n S a - " 勞 . k e n d e r (Z i e a l d a a r) , i n d i e n d i t b o e k a l e e n s a t y r e o f d e O o s t - I n d i e s c h e C o m p a n i e m o e t w o r - 比 # ' J , 4 / 4

den beschouwd. L y r i s c h o p o e z i e w o r d e n i n d o J a v a a n s c h e l i t e r a t u u r n i e t a a n g e t r o f f e n . r

Wat het drama betreft, de bovengenoemde poëtische s'rat'kata's stonden om zoo te zeg- / gen in voortdurend contact en wisselwerking // ■■■ — ' . met het tooneel, doordat enerzijds de dalangs (/C - a a n d i o p o e t i s c h e c o m p i l a t i e s v a n g e l i e f d e ' s , 2 4 - v o r h a l e n h u n n o s t o f o n t l e e n d e n , a n d o r o r z i j d a " 二 / * 令 七 d e o j n s t a n d i g h e i d d a t d e v e r h a l e n d e s t o f v o r m - 3 d e n v o o r h e t J a v a a n s c h e t o o n e e l m e t z i j n e e i g e n a a r d i g e , t r a d i t i o n e e l o e i s c h e n , o p d e n d u u r i n v l o e d o e f e n d e o p d e n v o r m w a a r i n z i j w e r d e n o v e r g e i c v e r d . I n t u s s c h e n o n t s t o n d e n l a t e r o o k m e e r o f m i n d o r k o r t e s c h e t s e n v a n t o o n e e l s t u k k e n , w e l c h e d e n d a l a n g s a l s t e k s t - b o e k e n o f h a n d l o i d i n g d i e n d e : d e z o l a a t e z i j n i n p r o z a g e s c h r e v e n . I n h e t o o g v a l l e n d i s o v e r i g e n s d e b e t r e k k e l i j k e a i r m o e d e a a n p r o z a i n d o J a v a a n s c h e l i t e r a t u u r t e g n o v e r d e r i j k - d o m i n p o e z i e ; z o l f s v o l k s b o e k e n z o o a l s d a t , w a a r v a n i n d o n N e d . S p e c t a t o r 1 8 7 4 b l . 3 8 0 s p r a k e i s e n w a a r i n s p r o o k j e s m e t z e d e l i j k e s t r e k k i n g v o o r k o m e n , d i e n e n d e o m d e n o n - w o t e n d o n d o r p e r s l e v o n s w i s h e i d t t e l e e r o n , s o m s o p g e l u s t o r d o o r r u w o s c h o t e n m e t d e p e n , — z i j n v a a k i n d i c h t m a a t g e s c h r e v e n . I n t u s s c h e n k e n n e n d o J a v a n e n , e v e n a l s w e l a l l e v o l k e n , t a i v a n v o r h a l e n , f a b e l s e n s p r o o k j e s (d o n g i n g ' s) i n p r o z a , n u e n d a n a f g o w i s s e l d d o o r k o r t e v e r s j e s w e l c h e , v r o e g e r n a g e n o o g u i t s l u i - t e n d m o n d e l i n g o v e r g o l o v o r d — s o m n i g e o u d o v r o u w e n z i j n n u n o g b e r o e m d a l s s p r o o k j e a - v o r t e l s t e r s (t o e k a n g d o n g e n g) — i n d o n l a a t s t e n t i j d v o o r a l d o o r d o z o r g v a n b o l a n g s t e l l e n d o E u r o p e a n e n w o r d e n o p g e t o o k e n d . V a n d e w e r k e n i n o n g e b o n d e n s t i j l m o g o n a l s v a n b e t o e k e n i s g o n o c m d w o r d e n h e t J a v a a n s c h e g e s c h r i f t u i t d e 1 6 0 e e u w , w a a r v a n d r . G u n n i n g i n 1 8 8 1 d e n t e k s t u i t g a f e n w a a r v a n d o i n h o u d , d a n k z i j e e n o v e r d i t o n d o r w e r p u i t g e s c h r e v e n p r y - v r a a g , b i n n e n k o r t e n t i j d m e e r a l g e m e e n z a l b e k e n d g e m a a k t w o r d e n . E v e n o u d i s h e t b o e k v a n B o n a n g , w a a r v a n d r . B . J . O . S c h r i o k o

cone uitgave en analyse, met ccnc hoogst bo- langrijk vooreel publiceerde (189G). Verder de RadjA. Pirangon, Adji SakA, J3abad Tanah Djawi, de Babad Kediri, uitgegeven "door Palmer van den Broek (Leiden, 1902) en de Ja- vaanschc wetten, benevens de Damar Woelan in proza van Winter. Dit laatste werk is van nicer waarde dan de overigo geschriften van dezen begaafden man — welke vooral als hulpmiddel voor het aanleeren clcr Javaanscho taal groote diensten hebben bewezen — , van wiens hand o. a. ecne vcrtlaling van do *Duizend* en een- _Na.ch.t—verschccn. Eindlijk inogen hier nog do dcsa-Jcgenden verinclud wor- den, van wclke enkele door den Heer J. Knebel in het Tijdschr. v. h. Bat. Gen. werden uit- gegeven ; door zijne zorgen verschen ook een uitgave der in dichtmaat geschreven Babad Pa sir, Verhand. Bat. Gen. LI.

De boeifening der letteren en het maken van gedichten is bij de Javanen meer een beroep dan eene roeping. Vooral onder de bescherming van do hoven, in de eerste plaats te Solo, bloeit dat bedrijf, maar ook sommige leden van den hoogen adel houden zich bezig met. letterkun- digen arbeid. *Zulke lieden* hcten dan p o e- d j a n g g a's of geleerden, en zij worden door hunne tijdgenooten met : zekeren eerbied aange- staard en bewonderd. Van cnkelen worden de

namen aan het nageslacht overgeleverd, tege- lijk met de geleerdheid, die hun deel was. Zoo heeft Winter de berichten, die hij mcddeelt over de Oude en do Nieuwe Javaansche lette- ren, on t van gen: lo. van R&ngga Warsita, dio nu nog bij de Solosche Javanen bekend is als Swargi liaden Ngabehi R. W.» Poedj&ngga Daleni, dat is : Wijlen R. Ng. R. W., Zijner Hoogheids Geleerde. — en Zo. van Jasa di Poera III, die ze had van zijn vader J. di P. II, terwijl deze ze weder had van J. di P. I, den hofgeleerde van Pakoc Boewana III (1749 — 1788). Jasa di Poera I en II hebben de Brata- Joeda uit het Kawi overgebraclit in het heden- daagsche Javaansch, en wel in k| e i n e j n a- t e n (tSmbang niatjapat), terwijl eene bewer- king in oude of grootc Kawi- maten door een onbekende is geveerd. Van RS,ngga Warsita is o. a. afkomstig: de Poestakaradja Poerwa, of het Oude Koningsboek, zijnde een Kronick van Java, Bali en Madoera, cn een gedicht, T j e m p o r e t g eheeten, handelnde over het huweJijk van een prins cn eene prinses uit over- oude tijden, — beide na zijn dood uitgegeven.

De drie Jasa di Poera's en R如gg互 Warsita worden tlians nog door nagenoeg alle letter- lievendcn onder de Javanen in hooge eere ge- houden. Eene juiste waardeering van hun Jet- terkundigen arbeid van Westersch-weten schap- pelijk stand punt moet nog geleverd worden. Volgens de zooveen bedoelde Javanen waren d'ze schrijvers „cchte“ poedj&ngg's, omdat kennelijk bedeed waren met de wahjoë (ongeveer : goddelijke inspiratie). Elk hunner heeft inderdaad moer werk geleverd, en het pro'a van R&ngga Warsita, die terecht een geniaal schrijver is genoemd, is hier en daar meesterlijk van vorm, jnaar aan den anderen kant bewijst het streven van laatstgenoemde om de oude Javaanscke traditie te doen aan- passen aan de uitkomsten van de onderzoe- kingen van een Europeeschen Javanicus als

Cohen Stuart — een strouen dat bij hem on- niogelijk tot een goed resultaat kon leiden — dat deze poedj&ngg's hun tijd hadden gehad, dat die methode van boeifening der Javaansche letteren, waarvan zij de dragers waren, begon te veroidcrden, dat de Javaanscho cul- tuur, ook in hare literatuur, op het puut stond in nieuwe banen geleid, voorrischt en verrijkt te worden door *Westerschen invloed* : Z66 is» het te begrijpen, dat, volgens de ouderwetschdenkende Javanen, na R-Ingga Warsita, dio ± 1871 of 1872 is gestorven, geen „cchte“ poedj&ngg's meer zijn opgestaan, en inderdaad is datgene, wat sedert zijn dood aan edit (oudcrwetsch-) Javaansche literatuur geschreven of gepubliceerd werd, van geringe kunst- waarde en weinig oorspronkelijk; het vertegen- woordigt hoogstens een soort van „nabloeij“ min of meer gedegeneerd en tot een spoedig afsterven gelocind. Maar daarnaast zag men sedert ± 1880 een nieuwo vorm van Javaansche literatuur opkomen, waarvan do eerste producten wel is waar nog gebrekkig en on- beteekcnend waren en gedeeltelijk nog zijn, doch die ongetwijfeld eeno goede, wellicht een schitterende toekomst heeft.

Bedoekl is het moderne Javaansche proza, van Javaansche schrijvers, dio in meerdere of jnindere mate, direct of indirect Westerschen invloed ondergaan hebben. Zulke auteurs zijn o. a. Poerwa Lolana, Raden Ngabdoellah Ibnoo Sabcr bin Arkebah, Baden Arja Sastra-Darina en Padma Soesastra. Do eerste, de oudste zoon van den vroegren pangóran van Demak, Ra- den Mas Arya Tjandranegara gcheeten, ccrst regent van Koedoes en daarna van Brebes, leerde in zijne jeugd met zijne breedere en zusters Nederlandsch, en beschreef zijne rei- zen over Java. De tweed kwam naar Nederland en gaf mede eeno Keisbeschrijving, die getuigt van zijno geschiktheid om waar te nemen en te vertellen. De derde leverdc eene nog al dorr beschrijving van Batavia. Van meer belang reeds schijnt licr werk van J*ad jna Soesastra, die in tegenstelling tot de drio crHge- noemden, thans nog in levcn cn tegenwoordig onder den naam van Ngabehi Wira Poes Lak a onder de ainbtonaren van de KSpatihan, het bureau van den P&tih, den Jijjksbesticrder, van Solb als officieel taalkundige ccu eigen- aardigo positie inneemt. Zonder zijn ictwat- avontuurlijke loopbaan in bijzonderheden te beschrijven, zij hier slechts vermeld, dat hij als leermeester in 't Javaansch heeft gefungeerd bij den heer Van der Pant (als Javanicus niet onbekend), bij den heer De Nooy (Jatcr Inspec- teur van het Inlandsch onderwijs), Walbech) en anderen. Van nature intelligent en good stylist, wist hij een handig gebruik te maken van de kennis omtrent de Europeesche methode van taalboeifening, welke hij door zijn omgang met dezo hecron zich gaandeweg verwierf, terwijl zijn niet geringe cerzucht hem er too icidde geschriften in 't Javaansch op te stellen over zulke onderwerpen, welke bij bemerkto of vernan, dat de Europeesche beoefenaars van het Javaansch interesseerden. Zoo verschenen in 't laatst der vorige cn ip 't begin van deze eeuw van zijne hand o. a. : een lijvige Javaanscho granimatica, bewerkt naar de nichtho van Koorda voorzoover hij die begrepen had, con.

verhandeling over de taalsoorten (Krama, Ngoko, Madyu, enz.), van byzondere waarde om de uit het Soloschc leven geg^open voorbeelden in den vorm van gesprekken, on cindelijk — om nog slechts dit te noemen — cono beschrijving van de zeden en de gewoonten der Solosche Javanen, con belangwekkend boek, zoodat wel om den vorm a. l s om den inhoud, waarin voor do ethnographie en do folklore van Midden-Java merkwaardige bijzonderheden worden inccgedeeld.

Behooren deze auteurs, ook Padma Soesatra alias Wira Poestaka, thans reeds tot een oudre generatie, vrschicdenc jongren staan gereed om, zool al niet hunno plaats in te nemen, dan toch het hunno bij te dragen tot den opbloei van eene nieuwe Javaansche prozaliteratuur, en naarmate die jongren eene betere schoolopleiding hebben genoten en, vooral door degenen die kennis van het Nederlandsch, eene ruimere algemeene ontwikkeling hebben verworven, wint ook de inhoud van hun werk aan betekenis, terwijl de taal waarin zij zich uitdrukken, het Javaansch, wel verre van te verbasteren, op den duur van het Nederlandsch eon dergelijken invloed zal blijken te ondergaan als dit vroeger, bijv. in den tijd van Hoof, door de inwerking van het Latijn onderging. Zulko jongere schrijvers zijn o. a. R. Ng. Mang-koeidinedja van Djogjakarta en verscheidene anderen, wier dikwijls verdienstelijke geschriften werden uitgegeven door de Commissie voor do Volkslectuur te Batavia. In de laatste jaren worden uit do Inlandsche wereld stemmen vernomen, welke vragen om de ter, verdergaand onderwijs in Javaansch en de Inlandsche talen in 't algemeen, dan thans (bizonder aan de Kweekscholen voor Inlandsche onderwyzers) verkrijgbaar is. Het verdient ook met het oog op do gewenschte ontwikkeling van de Javaansche literatuur in inder moderne richting aanbeveling dat de Regeering aai dat allcszins gerechtvaardigde verlangen toegenu-ct kome, on allerccrst op Java voor ontwikkelde Inlanders do gelegenheid openc tot wetschappelijke beoefening van Inlandsche talen on literatuur volgens Westerscho methode.

Je grooto waarde van Java's letterkunde voor het eerst duidelijk in he licht gesteld door Raffles die in zijn "History of Java" aan Nederland een boek aanbod, <1 : : • een beschamend getuigenis was tegen de t rragheid en onverschilligheid van onze geleenlen jegens de schatten, die de aandacht van gene emden vreemde deling had den getrokken. Baud, een man, die veel van Raffles had geleerd, was in ons vaderland de eerste, die door zijno op wok king aan Jciding gft tot ceno wetenschappelijkc beoefening, zoodat van de Ju vaan sc hie i aa), als van de Nieuw-Jitvantsche letteren. Hij wist te bcwerken, dat hot Nederland sc lie Bijbelgenootschap het beschiit nijn om de Heilige Schrift aan de Javanen bekend te make*). Later was hij de geest ic jkc vader van do disclio afdeeling der voormalige Dclftscho Academie en ook van het Koninklijk Iiitstuit voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie. To Delft was het onderwijs in do Jav ?tmsch taal hoofdzaak, maar bij de rcorg isatio onzer universiteiten in het naajar vai 1877 werden do Indologischo vakken to Lei(cn onderwer-

pen van universitaire studio. Ten gevolge daarvan kwam de beoefening en behandeling van Javaansche letteren meer dan vroeger

op den voorgrond. De rijke verzameling van Javaansche handschriften, die in genoomde academie-stad wordt bewaard, en ck is stof voor studio o pie vert gelu rondo cen reeks van jaren, is beschreven in don „Catalogus van do Javaansche en Madooreesche handschriften der Loidsche Universiteits-Bibliotheek" door A. G. Vreede, Leiden 1892. Doze Catalogus voorziet althans gedeeltelijk in do behoefte aan een handboek voor de Javaansche letterkunde, nu do Handlciding van Do Hollander ve rondo rd genoemd mag worden. • Wei gaf Pocsnen in do Mededeel. v. h. Zondel-genootschap belangrjko bijdragen tot de kennis der Javaanscho letterkunde, doch voornamelijk van de geschriften, die tot de godsdienstig-ethische kunnen gerckend worden. En de opvolgend verschenen catalog!, — behalve die door Engelman van het Ned. Bijbelgenootschap (Tijdschr. v. Ned. Indie, 1870), — gaven niet veel meer dan do titels der werken. In den Catalogus der Leidsche handschriften worden verscheidene werken voor het eerst, sommigen althans voor het eerst *uilvoerig* beschreven. Zoo, om er maar enkelen te noemen, de bo ven vormeldo Tjen-titu, Bandoeng, groote Ba bad, Ba bad der in-ncming van Jogjakarta, Iskander, Asmara Soepi, Nawawi, Boestam. De zeer uitvoerigo inhoudsopgave van do Menak gaf aanleiding tot het bo ven verm eld o werk van Dr. Van A. Konkel. Aanvullingen en verbeteringen op den Catalogus gaf Dr. Brandes T. Bat. Gen. XXXV/ bl. 443; naar aanleiding daarvan verscheen ceno verhandeling van Mr. G. J. Grashuis, Ind. Gids 1893.

Later verscheen een Supplient op *den* 頂 : Catalogus van do Javaanscho en Madooreesche - - - - -

handschriften der Loidsche Univrsoiteitsbiblio- W 式
Tjeek van Dr. H. H. Juynboll (deel I, 1907g*
deel II, 1911), waarin wel voornamelijk de? 'ven wordt, doch ook de Nieuwjavaansche literatuur (deel II, p. 1—148 en p. 400—473). Overigens vergelijke men het 6e hoofdstuk g, van decl IV der 2o uitgave van Veth's Java,*^f waar do talen in letterkunde behandeld worden. jf J? 产 《 Eenigo tot nu too onbekende werken worden / 会5& besproken in Dr. Juynboll's Catalogus dor Javaansche enz. HSS. van het Kon. Instituut 夕 (Bijclr. T., L., Vk. decl 69, p. 386—418). 决盘 以、

LITERATUUR (MALEISCHE). Van oude Ma- 乙七工 e-z
Icische literatuur is niots bekend. Hoewel er " ■ - 芝ty

aanwijzingen zijn voor de waarschijnlijkheid, ' van hob schrijven van Maleisch in Hindoo-Javaansch schrift, — voorzoover opschriften inf, r steen als aanwijzingen kunnen gelden —, is van geschreven Maleisch voor de invoering van den Islam, die den Malciors behalve veel leenwoorden het Arabischo schrift bracht, niets met zekerheid te zeggen. Do oorspronkelijko vorm van literatuur is ook in hot Maleisch do niondclingo, van goslacht op geslacht ovorgeleevrdo, schat vnn verhalon, sagon, gedichten on sproken. Meer dan elders hobben in hot Maleisch door do opteekening do mondelinge literatuxirproducten iots gekunstckls gekregen, dg het Arabischo schrift het gebruik maken van Arabischo woorden bovenmatig bovordodo. Wanneer do opteoke-

j =

ning op aansporen van Europeanen geschiedt, wordt zij veelal in een voor hen geschikt gemaakt-ten vorm gegoten, die de oorspronkelijke gestalte dikwijls belangrijk wijzigt.

De ongeschrevene, voor een klein gedeelte — voor zoover de Maleisch-sprekende landen van Ned.-Indië betreft — bekend gemaakte, literatuur bestaat voornamelijk uit pantoens (zie al- daar), dierenfabels, spreekwoorden en raadsels. In het algemeen verschillen die literatuurvormen weinig of niet van die der met de Maleiers verwante volkeren. Vooral in de dierenfabels valt zin voor het komische en talent van vertellen en beschrijven waar te nemen. Onder de over een groot deel van den Indisch-archipel verbreide dierenfabelen vertegenwoordigen de Maleisch-geen afzonderlijk, eigenaardig type; trouwens uit den vorm, waarin ze zijn opgetekend, voorzover zulks in Arabisch schrift plaats gehad heeft, kan men zich niet een geheel en al getrouwe voorstelling van de oorspronkelijke vormen maken. Over de wijze van verspreiding van deze fabelen is even weinig bekend als over hun oorsprong-land; noch de dierkundige bijzonderheden, noch de vage mythologische sporen geven hier enig licht. De spreekwoorden en spreekwijzen hebben iets kort-enkrachtigs; ze zijn bondig zonder grofheid of neiging tot veel platitude. Verzamelingen van spreekwoorden zijn uit den aard der zaak onnatuurlijk; toch zijn die collecties onze voornaamste kenbronnen. Behalve de genoemde literatuurvormen zijn als oorspronkelijke, populair, typisch-Maleische specimen te noemen: kleine, steeds van pas gebrachte anecdotes of leerzame verhalen, van de soort welke vertegenwoordigd is in vertellingen als Bapa Bilalang en Leb6 Malang, uitgegeven in A. F. v. Dewall's Boonga Rampaj, 4e stuk. Met zoogenaamd uit den mond der bevolking opgeschrevene volksverhalen moet steeds voorzichtigheid betracht worden, daar, afgezien van de gekunsteldheid van het Arabische schrift, op last of verzoek genoteerde verhalen veelal iets onnatuurlijks hebben, en alles wat naar de meening der toeprekeners aangezochte lieden voor Europeesche lezers aantoonlijk mocht zijn, of geheel missen of in verzachten vorm bevatten. Het is overigens, dat de ongeschrevene literatuur (eigenlijk eene contra-dictie) waartoe zelfs geheele tooneel voorstellingen en groote gedichten behooren, in haar geheel bekend is; het meeste is door Maleiers opgetekend, en is dus voor ons slechts geschrevene literatuurvorm. Zoo b. v. de *Hikajat Pelandoek Djinaka*, die in twee redacties bekend gemaakt is.

Do geschrevene letterkunde nu in tijd vakken te verdeelen, in dien zin: dat bepaald periodes door bijzondere literatuur-producten gekenmerkt worden, of: dat belangrijke geschiedkundige gebeurtenissen tot verdeling der literatuurgeschiedenis aanleiding geven, is over het algemeen niet mogelijk. Hoogstens kan men spreken van een oude literatuur, een vorm die sedert een paar eeuwen niet of nagenoeg niet beoefend wordt, n. l. de geschiedschrijving, en de verhalen op Hindoo-Javaanschen grondslag, in onderscheiding van de nieuwere romans, reisbeschrijvingen en moderne gedichten, welke soort nog steeds in wezen is, en in tai van dikwijls zeer sinakeloze producten zich konbaar maakt. De Geschiedverhalen zijn van een mythisch karakter. Gewoonlijk wordt do oorsprong der dynastie van hot land in quaestio

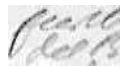
opgevoerd tot legendaro vorsten; van historisch- geschiedschrijving in critischen zin is in geen kroniek sprake. De van een wetenschappelijk standpunt als fouten aan te merken eigenaardig-heden der Maleische geschiedschrijving zijn aan alto werken van deze soort goeinen. Toch zijn die geschriften geenszins zonder waarde, voor- eerst wegens hun belang voor de folklore, voorts wegens de gegevens onitrent aanrakingen van Maleiers met Javanen, Chincezen en Klinganezen — hoe verbeeld die berichten ook zijn —, ten slotte wegens de in de inwendig geschiedenis der Maleische of door Maleiers gesticht staten omstrecks den tijd waarin de geschriften werden opgesteld. Waar verschillend zijn in jaartallen of genealogische opgaven kan door tekstcritiek gewoonlijk geen ophouding gegeven worden, daar de teksten te gebrekkig zijn; hoogstens kunnen graf-schriften, zooals do kort gelede te Pasai gevondene, en munten, (bv. die van genoemd voormalig rijk) enig licht verschaffen. Den besten indruk, uit historiografisch oogpunt, maakt do *Sjadjarah Melajoe of Saldat as-saldin*, gedateerd: 1621 (1021 A. H.), vooral in het gedeelte, dat aan de komst der Portugoezen is gewijd. Een deel van doze matricie, verineerd met do verhalen van don strijd tusssen do Maleiers en de Hollanders van den dezen met de Boegineezen, is beschreven in do *Hikajat Negeri Utau*, de *Sjadjarah Jladja-Iadja Riau*, en *Atoeran Satia Boegis dengan Melajoe*, welke titels dikwijls dooreen gebruikt worden. Van gemengd karakter (Klinganeesche relaties, onhistorische nansen en Javaansche kolonisatie) is do *kroniek van Bandjar en Kotaringin*; van ongeveer gelijken aard, maar rijker aan folkloristische gegevens is de *Salasilah Koetai*. Belangrijk is ook do kroniek van Pasci (Hikajat Radja-Radja Pasai). Do geschiedenissen van kleinoro landschappen of van afzonderlijke expedities, bijna alle van jongo dagteekening, voor een deel op last van Europeanen vervaardigd, zijn vrij van mythische bijmengselen, doch ineeslal van weinig waarde. Een nxeer kroniek-achtig karakter heeft de *IUcahat-Atjdc*. De verschillende geschiedkundige geschriften vindt men vormold in do catalogi der hundschriften*voorzainclingen.

Wotboeken, of verzamelingen van inlandscho wetten zijn niet als literatuur te beschouwen. Verzamelingen van regelen en bepalingen van Adat, vooral wanneer daaraan verhalen en beschouwingen verboulen zijn, kunnen govoogelijk tot literatuur gerekend warden; als typo daarvan is te noemen: *Adat Radja-Radja Melajoe*. Op zuiver folkloristisch terrein is vrijwel niets te vermelden, tenzij men divinatorische geschriften als droomuitleggingen, verklaringen van natuurverschijnselen, trillingen in het lichaam, c. l. als zoodanig beschouwen wil. Van doze soort toch bestaan onnige geschriften, die naar een model gemaakt zijn.

Gedeeltelijk tot den groep der historisch-woeken, gedeeltelijk tot de verlichto verhalen behoort een geschrift als do *Hikajat Hang Toeah*, waarin wel historisch personen optreden, (loch do romantischo inkleeding en hot ton tooneelo brengen van gefingeerde figuren zoo zeer de overhand heeft, dat een cldrgelijk geschrift met meer recht tot de rubrick der verlichto verhalen dan tot do geschiedwerken of historischo romans gerekend kan worden. Do

person en toestanden in do Hikajat Hang Toeah zijn voor hot grootste deel Maloisch; noch aan Indische of Porzische, noch aan Javaansche modellen is daarin stof van aanmerkelijk belang ontleend. Toen het Maleisch buiton zijn centralen kring van Malaka-Riouw-Oost Sumatra nicer en meer bekend werd, en door Hindoe-afstaminelingen voortaalde Hindoeestansche en Perzische verhalen de Maleische lezers en hoorders bleken te bokoren, moest de Maleische roiantiek zich gaan bedienen van uitheemsche nainen, voor- stellingen van buitenlandsche scenes, en ontleeningen aan vreemde modellen, waardoor het geheel een Arabisch-Perzisch karakter in cigena-men en titels, en een Hindoeestanschen trek in keuze van onderwerp en gegevens verkreeg. Toch bleven echt Maleische verhalen bestaan, maar daarin moest het gemis aan buitenlandsche kleur, dusde uiterlijk minderoantrekkelijkheid er van, ver- goed worden door een duidelijke, het gehele verhaal beherschende strekking, zoodat deze werken het karakter van didactische geschriften aannamen, en als vorstenspiegels of moraliserende vertellingen zich aanboden, zeker tot schade van hunne genietbaarheid. De bovenbedoelde groep nu van Arabisch-Perzisch aangekleede, Hindoeestanschetitete Maleische verhalen is zeer talrijk. Het gegeven ervan is veelal eene variatie op een thema met weinig afwisselingen; wonderpaarden, wonderkastelen, doodlijke of levenwekkende wonderblooien, avonturen van koningen en geesten, bevrijdingen van prinsessen uit de macht of betoovering van vijandelijke koningszonen of monsters, die door met boven- natuurlijke middelen verkende prinsen na veel, meestal onsoortige, avonturen onschadelijk gemaakt worden. Verscheidene trekken zijn aan de meeste van deze verhalen gemeen, zonder dat ze tot 66n oer-type kunnen teruggebracht worden, en zonder dal de graad van ontleening en verwantschap tusschon de afzonderlijke verhalen of hunne algemene typen kan worden vastgesteld. Met alle gelijksoortigheid kunnen deze *Hikajats* toch onderling verschillen in hoddanigheid van vertelkunst. Als een goed verhaal, waarin nog weinig aan vreemde voor- stellingen ontleend is, kan genoemd worden <lo *Hikajat Langlang Boeana* (inhoudsopgave in Tijdschrift voor Ned. Indie, 1868, bl. 107 en vlg.). Ook de *Hikajat Si Miskin* kan gerekend worden tot de betere, nog niet door eindeloos gebruik van vreemde nainen en goijtko beschrijvingen on voorstellingen besmetto, noch door jnateloosheid van scenes en oovdroven actio vrijwel smakelooso romans. Hotzoldfc gelddt van de beide min of meer moraliserende, aan vorstonspiegels berinnorende, gesch rifton *Hikajat lama Jalim* en *Hikajat Jtdja Jioedak*. Hot is inogelijk, dat Indische verhalen op deze hikajats eenigou invloed gcoefend hebben, maar ver- taalde romans zijn ze niet to noomon. Vol Arabis- men zijn verhalen als de *Hikajat Djuahar Mani-kum*, do *Hikajat' Abdoerrahmandan' Abdoerrahim*, <lo *Hikajat Ahmad Moe.ham,mad*, do *Hikajat In- drapoetra*, de *Hikajat Dew(i) Meng indr a*, en do inoestc andero dor gewoonlijk tot do rubrick der verdichto verhalen gorenkend hikajats. Minder arabistisch, veel nicer hindoeistisch is een ver- haal als de *Hikajat Indranata*; van biciderlei karakter is de *Hikajat Sjdj Marddn*, do *Hikajat Berma Sjahdan*, en meer dergclijk allo op cikaar

gelijkende, aan namon overrijke, aan roman- tische actio zeer arme, in verschillende „redac- tics“ bewerkte, elkander nu en nu dan beinvloede, voor Maloischcn smaak aantrekkelijke *Tjeritera's* en *Hikajats*. Als afzonderlijke ty- pen zijn te noemen: de *Hikajat Nazir Sj&h*, f. 2; eene herinnering aan cone historische gebeurte- nis; de *Hikajat Koemala Bahrain*, hoofdzakelyk hindoeiseerend en cenigement vermeld met Ramayana-achtige elementen; de *Hikajat Indra Bancjawan*, een verhaal gesponnen om een ook in and ere literaturen bekend gegeven van het zoeken en toepassen van genezing aan bren- gende zaken. Deze soort romans ontarda allcngs in een nieuwer genre, waarin mate- loosheid in de veelheid der figuren en ingewik- keldheid der, overigens vrij eentonige, intrige's, een vermoeienden indruk maken; vooral sedert van inlandsche leesbibliotheken voor (per nacht berckende) betaling gebruik gemaakt wort, ontstaan vele dergelijke specimina. Als zoodanig noemen wij: de *Hikajat Sjahr al-kamar*, de navol- ging daarvan: *Hikajat Bikrama Tjandra*, de *Hikajat Sjahr al-Indr a*; een type van moderne, zeer matelooze romanschrijverij is de *Hikajat Soeltan Taboerat*. Dit euvel wort trouwens in de hand gewerkt door het feit, dat Maleische geschriften niet door een volk, dat zich bedient van de taal dier literatuurproducten, worden gelezen, maar door lieden van verschillende natie, die met een zeker soort Maleisch allen bekend zijn, en te wier behoeve dat Maleisch met allerlei vreemde elementen wort verrijkt. Het ligt in de rede, dat vooral Batavia het middelpunt van verbreiding van dergelijke verwordene romans niot worden. Vertaalde werken worden meestal niot tot do lotterkunde van een volk gerekend. Bij de Maleische literatuur evenwel niot hierin een onderscheid gemaakt worden, daar de vertalingen groote populariteit genieten, als modellen voor inlandsche navolgingen gediend hebben, en met zoo veel voorkeur glozen worden dat ze, nicer dan do echt-inlandsche verhalen aan den inlandschen smaak voldoende, literair eigendom van Maleiers en Maleisch-lezenden van andere nationaliteit geworden zijn. Men kan zich inderdaad de zgn. Maleische literatuur niet denken zonder den uitgebreiden kring van vertaalde of naar vreemde origineelen getrouw of vrij bewerkte verhalen. In de eerste plaats moet genoemd worden de Maleische representant van de twee groote Indische heldendichten *Rdmjyana* en *Mahdbh&krata*. Het is or vorte van, dat de oorspronkelijke stof good is verwerkt; allerlei inlandsche bijmaakscen hob ben do materie doen verworden, en de taal, die als intrimediaire dienst deed — meestal het Javaansch, een enkele ma al een Zuid-Indisch idioom — heft overall in do boworkingen haar sporen nagblaten. De / twee grooto epon zijn in het Maloisch vertegen- woordigd in: a. de *Hikajat Seri Rama*, b. do ver- schillendo *Hikajat Pandaiva*, als daar zijn: de *Pandawa Lima*, do *Pandawa Djaja*, do *Angkawi- djaja* enz. Tot deze rubrick behooren de uit het Javaansch bowerkte wajangverhalen uit don Bratajocda-cyclus en de wajangverhalen met Ardjoena to hoofdfiguur. Wat do wajangver- halon botroft, het grootste deel daarvan bestaat * uit; boworkingen van do Javaanscho zonnetny- thon met Pandji en Tjandra Kirana to hoofd- personon. Het gegeven: de avonturen van

Koripanschen prins en de Dahasche prinses Tjan-dra Kirana met menschwordingen van goden, gestalteverwisselingen en naamsveranderingen der hoofdfiguren en helpers, komt in alio Pandji-verhalen (zie bij Javaansche literatuur) voor; het verschil tusschen de talrijke bewerkingen ligt in do veelheid van de ten tooneele gevoerde personen, en hunne naamsveranderingen. Gewoonlijk komen vier Javaansche landen (Koripan, Daba, Gegalai, en Singasari) in het verhaal voor. In uitvoerige redacties wordt dat vieral vermeerderd, in inodern bewerkingen wordt het element der gedaanteveranderingen dienstbaar gemaakt aan voorbeeldelooze uitvoerigheid, en in enklo verbasterde versies ontstaat door ontleening aan bekende hikajats een bastaard-soort van soms nauwelijks als zoodanig herkenbare Pandjiverhalen. Oorspronkelijk zijn deze verhalen uit het Javaansch bewerkt, later werden uitvoerige bewerkingen rechtstreeks aan de Maleische vertalingen ontleend. Merkwaardig is het feit, dat in de echte Maleische versies de voorstelling der voornaamste feiten en ook soms do vorm der eigenamen meet oorspronkelijk is dan in het Javaansch; blijkbaar hebben die Maleische be-werkijigen oud-Javaansche bronnen. Enkele daarvan zijn in Bali jangetroffen. Als type van volkomenheid zijn golden de *Hikajat Tjkel JFaneng Pati*; goede typen zijn ook de *Hikajat Pandji Koeda Soemirang*, de *Hikajat Djar an Kinanti Asmarandana*, de *Hikajat Pandji Soe-soepan Mesa Kelana*, de *Hikajat Naja Koe.soe.ma*. De latere uitloopers der Pandji-soort behoeven hier niet genoemd te worden; gemeenlijk zijn 't moderne Bataviasche producten. Een in het Maleisch bewerkt verhaal van Javaanschen oor-

toevoegsels verincderde, min of nicer vrije bewerking. Zij heeft invloed geoefend op latro soortgelijk verhalen, en invloed ondorgaan van andre verhalen, met name de *Hikajat Bachtijar*, waarvan een gedcelto bij enkele redacties der *Kalilah dan Daminah* gevoegd is. Ad 2. De „ze-ventig verhalen van don papgaai“, zijn naar do Perzische vertaling *Tjeki Ndmah* in het Maleisch bewerkt onder de tiels de verstandige Papegaa (*Hikajat Bajan Boediman*), en Verhaal van koopinan Mainoen (*Hikajat Ghodjah Mai-moen*). Deze verhalen bundel is zeer geieid geweest bij Maleisch-lezenden, getuige de reeks van navolgingen; ook in deze verhalenreeks zijn vertalingen uit den Bachtijar-cyclus opgenomen. Ad 3. Van hetzelfde karakter als de twee voorgaande, in zooverre dat om een hoofdverhaal of raamverhaal vele afzonderlijke wcer met het hoofdthema samenhangende verhalen zich beween, is de Bachtijarroman, die in het Maleisch tweevoudig is, nl. de *Hikajat Bachtijar* en de *Hikajat Croelam*, welke beide versies elkaar be- in vloed hebben, gedeelten hebben afgestaan aan de *Hikajat Kalilah dan Daminah*, en cvenals deze invloed hebben gehad op neuwere producten. Hoewel de dubbelheid der Maleische versies de verhouding tot het origineel ingewikkeld maakt, is het vaststellen van de graden van verwantschap tusschen de redacties onderling en van do Maleische versie met do vasteland-verhalentypen niet zoo moeilijk als bij de *Hikajat Kalilah dan Daminah*, waar de volgorde der afzonderlijke verhalen veranderlijk is, en allerlei sporen van herhaalde omwerking aanwezig zijn. Over de onderlinge verhouding dezer vel uitheemsche maar zeer in den smaak van Maleiers of althans Maleisch-lezenden vallende verhalen-bundels zie men: le. J. Brandes: „Het onderzoek naar don oorsprong van de Maleische Hikajat Kalila dan Daniina ingeleid“, in den Feestbundel—De Goeje; idem: „Een paar bijzonderheden uit een liandschrift van de Hikajat Kalila dan Damina, in Tijdschr. v. I. T. L. en V. K. XXXVI, 2e. idem, „Iets over het Papegaaiboek zooals het bij de Maleiers voorkomt“, in Tijdschr. v. Ind. T. L. en V. K. XLI, 3e idem, Nadere opmerkingen over de Maleische bewerkingen van do geschiedenis der lieren vizieren, Hikajat Golam (Hikajat Zadbaktin, Hikajat Azbak) Hikajat Kalila dan Damina (laatste gedcello), eijdo daarvan te onderscheken, bij de Maleiers voorhanden uitenoopende Hikayat's Baktiyar. (Ibid. XXXVIII, biz. 191-273). Van de drie verlieden bundels komen gedeelten voor in verzamelingen die meestal den titel *JSoenga Ilampai* dragen.

Op Perzische modellen berust de *Makota segala radja-radja* of met Arabischen titel: *Tadj as-sald-tin*, een in slecht Maleisch gesteld, zeer uitvoerig zedkundig werk, wemelnd van arabismen en parbismen, en zonder eenige beteekenis voor den geest der Maleische literatuur. Vroeger werd aan dit verhaal-werk veel te groote beteekenis toegekend; het is horhaaldclijk (door Europeanen) uitgegeven (de eerste uitgave (1827) met vertaling). Een dergelijk werk, doch niet zoo letterlijk vertaald, en nicer geschiedschrijving bevattende, is de cvenens in het begin der 17e eeuw bewerkt *Boeslan as-saldin*, op last van een Atjtschen sultan gecompileerd door Noeraddin bin 'Ali bin Hasandji bin Moehammed ar-Raniri. Het is een soort vorstenspiegel, tevens ethische cn-

sprong, dat niet op nieuw-Javaansche bronnen, doch op Oud-Javaansche origine teruggaat, is do *Hikajat Mahar adja Bo ma*, waarin het Kawi-ge-dicht *Bhomakavya* bearbeid is. Even natuurlijk als in Java het ontleenen aan Javaansche literatuur is op het schiereiland Malaka het vertalen uit het Siamesch; inmers tusschen Siam en de Maleische staten is van oudsher nauwe betrek-

king geweest. Behalve uit enkele leenwoorden blijkt die betrekking uit eenige vertalingen; als voorbeelden zijn te noemen de *Hikajat Mahara-dja Bispoeradja*, en de *Hikajat Samsoe Bahroen*. Bewerkingen van Chineseche verhalen zijn in den laatsten tijd vrij talrijk geworden; zulke voornamelijk voor Chineseche pranakans gemaakte vertalingen kunnen niet tot de Maleische literatuur, zelfs niet in den meer uitgebreiden zin, gerekend worden. Thans komen ter sprake devertalingen, vrije bewerkingen, adaptaties van in geheel Perzie en Voor-Indie bekende verhalen en verhalen-bundels; voor het meerendeel zijn deze versies uit het Perzisch, enkele uit het Arabisch bewerkt. Deze zeer verbreide en geliefde vertalingen zijn terugte brengen tot de volgende bronnen: lo. de *Pancalranh-a* en de *litopade'a* naar 'Tamil- en Perzicho intermediaires, 2o. de *^ukasapti*, naar de Perzische bewerking

der *Bachtijar-cyclus* (Perzisch), waarvan staan. Ad 1. De *Pancatantra*-materio in Maleische bewerking naar een Tamil intermediaire is van „jongen datum, en heeft niets eigenaardig-Malayisch. De oudere *Hikajat Kalilah dan Daminah* geheeten, is een in vele redacties voorkomend Perzicho bronnen teruggaande, met Arabische

cyclopaedic, waarin oud-Arabisch en Perzisch verhalen opgenomen zijn, die ook in den Tad j as-salatin voorkomen. Daar dzo verhalen in don smaak vielen, moest eene navolingsliteratuur ontstaan, waarvan kleine verhalen, vooral met Loekman den Wyzo on den chalië Haroen ar- Kasjid als hoofdfiguren, do meest voorkomende specimina zijn. Vooral die chalië wordt het the- ma van verscheidene verhalen: veelal komt als tweede hoofdpersoon een gefingeerde hofnar voor, aan wien do naam van een dichter uit Haroen 's tijd is gegeven (Aboe Noe was). Zoo ontstonden verhalen als do *Hikajat Hasan Dam- sijk* en de *Hikajat Aboe Noetvas*. De rooks van aan Arabic, Perzie en Hindocstan herinnerende vor- halen is met hot voorgaande niet uitgeput, in do handschriiften-catalogi zijn er nog verscheidene te vinden. Iedere auteur of copiiist-mcde auteur die een verhaal d icht op quasi-Arabisch, schijn- baar Perzische, would-be Hindoestansche ge- vens, en ruim gebruik maakt van islamische na- men van landen en personen kan op een voJdoend aantal lexers rekenen. Vaak hebben zulkehikajat's een kort beataan, wanneer editor cen Europee- sche taalkundige ze uitgeeft, worden ze geacht cl cel uit te maken van de Maleische literatuur. Indien zo door de inlandsche school ondr do bevolking komen, kunnen ze-aanleiding go ven tot het ontstaan van nieuwe navoJgingen, wat voornamelijk in centra als Singapoera, Batavia e.d. zich open baart. Als dus eef volstrel-ic niet ty- peerd verhaal de aandacht van een liefhebber of boeefenaar van het Maleisch getrokken heeft, kan eenc door zoo iemand in het licht gegeven edi- tie n a volgin gen uitlokken, en zonder zdvo tot de eigenlijke Maleische literatuur te behooren het ontstaan en do verbreiding van nieuwe pseudo- literatuur ten gevolge hebben. Door Chineescho invloeden ontstaat cindlijk eene algemene verwording van verhalen tot bastaard-hikajat- typen.

Die verwording kan niet optreden bij verhalon op historischen grondslag, legenden van profeten on heiligen, geschiedenissen van Moohammed on zijne familieleden, aangezien daar do Traditio aan al te groote vrijheid van be working in den weg slant. Afgozien van cnkcle latere navolgin- gen zijn alle dusgenaamdo Mohammedaanscho legend en vrtalin gen of be work in gen van meestal in het Perzisch geschrevone, in Hindocstan ge- jnfakte verhalen. Dit gcldt niet van de verhalen omrcnt do v66r-islamische profeten (*Anbija*), die uit het Arabisch zijn bewerkt. De hikajats welko het Ieven en het sterven van den profcet tot onclerwerp hebben zijn veelal bewerkt naar Por- zischo vortalingen van Arabische bronnen, tor- wijl do verhalen over het mystieko licht van den Profcet (*Hikajal Nodr Moehammad*) op Porzischo originelen cruggnan. Wanneer de Iezing van dergelijke hikajats wordt aanbevolen bij bijzon- (Ierc aangelegcnhe-ien, zooals de *Hikajat Nabi bertjoekoer* of het thcina zich leent voor morali- scerendo bescho u win gon, zooals in de *Hikajat nabi mingadjar anaknja Fatimah*, verkrijgen ze eene groote populariteit, die zich in veelheid van excnplareii, vaak van afwijkende redactie, open- buarl. ECHO afzonderlijk rubriek vorinen do goschriiften over gesprekken van groote profeten met Allah, met name MCSca, 'Isa en Mochammd, die dikwijls overvloccn vanhetcrogeneuitweidin- gen. Half hikajal half liturgie zijn do verhalen

over Mochaniinad's geboorte, zijne hemelvaart en zijn zalig afsterven; deze toch dienen niet al- leen als atichelijke lectuur maar ook als recitee- rende voord racht bij de he rd en king van des pro- feets hemelcrizo en dood, Niet minder aan- trekkelijk dan do verhalen over Aloeham mad zijn voor vole Maleisch-Iezenden die over do helden uit zijne omgeving en over de lotgevallen van zijne kleinzonen Hasan en Hoesain. Het mcst populairc van de eerste soort is het in gchcl Indie zoo geliefde verhaal van de krijsavonturei van Mo- hammed's oom Hamzah (*Hikajat Amir Hamzah*, waaraan eene studie is gewijd door Ph. S. v. Ronkel in *De roman van Amir Hamza*, Leiden 1895), dat evenals de meest soortgelijke verhalen is vertaald uit het Perzisch, uit welko taal so ook Arabische versies zyn bewerkt. Tot do tweede soort behooren zeer populaire verhalen zooals de *Hikajat Moehammad Hanajijah*, en de verschildende kleine verhalen omtrent Moeham- mad's schoonzoon *Ali. Wederom eene andere rubriek is die der verdichte verhalen op historischen grondslag, meestal over voorvallen uit het leven van den Profcet, in welke romans somtijds veel vreemde materie is verwerkt. De dircte bron van ontlcning is meestal niet aan te wijzen. Be trekkoij ijk weinig fantastisch is de *Hikajat Aboe Samah*, eene episode uit het leven van den tweeden chalië, maar zeer onwaarschijnlijk in opzet en traditio is een verhaal als *Hikajat Radja Handak dan liadja Badar, wa.a.rin* de gracht, die de stad Mad in ah verdedigde tegen de Mekkanen en de naam van de plants war Moehammed eene overwinning bohaald heeft, tot voratelijk personen zijn geworden. Tot vrijc bewerking der historische of logendaire stof heeft zich de oor- log van Moehammed tegen de joden van Chai bar geleend; geschriiften als de *Hikajat Radja Chaibar* en de *Hikajat Pandita liaghib* zijn als typen van zulke verhalen te noemen. Een erotisch voor- val uit het leven van den Profcet wordt op zondcr- linge en fantastische wijze tot een verhaal verwerkt in de *Hikajat Samaoen*. Eenigszins op zich zelf staat de *Hikajat Seriboe Masdil*, in zoo- verre als eene episode uit het bekeeringswerk van den Profcet ondr de joden hier aanleiding heeft gegeven tot hot maken van een uitvoerig werk over do geloofsIcer in vragen en antwoorden. Dit werk is ongetwijfeld uit het Perzisch.

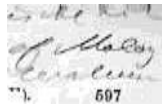
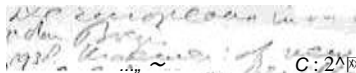
Eeno figuur uit Moehammad*s omgeving in don meet uitgebreidon zin des woords wordt tot onderwerp van een waarschijnlijk uit het Arabisch bewerkt, zeer uitvoerig roman ge- maakt, nl. de Hinijarietische vorst Saif ibn Dzi'L Jazan, die in do naar hem genoemde hikajat de held is van oindoolooze avonturen. Tot de eigen- lijko Mohammedanijscho legenden kan de zeer uitvoerige geschiedenis van Iskander Dzoel'- Karnain niet gorokend worden ; in de handschriif- ten-catalogi wordt zij gewoonlijk daaronder gc- teld, aangezien zij moeilijik bij a nd orc categorieen is te rangschikken. De Maleische bewerking der Alexandr-sage, *Ifikajat Iskandar Dzoel'-kar- nain* is ongetwijfeld eene bewerking van Perzische modellen, waarvan sommige ondrdeelen en namcn zokkre populairiteit bij Malciers en Javanen verkrogen hebben. Hocwel geen van de hicrgenoenculc verhalen oorspronkelijk Maleisch is, moot men ze toch tot Maleier-Iccctuur, on in dcin zin tot Maleische, d.i. onecht Maleische literatuur rekenen, daar ze grooto populariteit

gonieten, en tot modelleii van Maloische navolgingen hebben gediend. De inlandsche steendrukkers te Singapore hebben a an de genoomde en de nog vele andere soortgelijke verhalen groot verspreiding doen geworden.

Kon van de voorgaande werken, ook al waren ze vertaald, gezegd worden dat ze eenigermat tot de populair literatuur behooren, zulks is geenszins het geval ten aanzien van de Maleische bewerkingen van Arabische boeken over de godsdienstige wet, de geloofsleer en de jnstiek, voor eerst omdat die navolgingen of overzettingen tot bepaalde kringen van lezers beperkt zijn, ten tweede omdat het Malisch der vertalingen nauwelijks meer Maleisch to noemen is. Even min als vertalingen van den koeran kunnen overzettingen van werken over de bijzondere betekenissen van bepaalde koeranverzeu hier als specimens van Maleische vakliteratuur genoemd worden, ook al zijn de auteurs van zulke bewerkingen Maleiers. Hetzelfde geldt van de bewerkingen van Arabische teksten met de commentaren daarop, doch niet van zelfstandige omwerkingen daarvan, die desnoods tot de Maleische religieuse literatuur kunnen gerekend worden. Zoodanige geschriften zijn b. v.: *de Sabil al moekadin litia-fakkoch fi amr ad-din* van den Band jarees Moehammad Irsjad bin 'Abdoellah al-Boechari, de op last van eene Atjehsche sultanc geschrevene *Mir'at attoellab fi-tashil ma'rifat al-aiykdm asj-ejar'jah li mdlik al-wahhdh*, voorts Maleische bewerkingen van geschriften van den grooten Al-Ghazali, als de *Minhdj cd-'&bidln ild djannah rdbb al-'&lamin*, de *Si jar as-dlikin ild 'ibddah rdbb al'dbidin* verder: Maleische, dikwijls tot Mekka vervaardigde, handboeken over de hoofdpunten van de drie onderdeelen der heilige Wetenschap, als de *Bidajat al-moebadi bi faal Allah al-moehdi*, de *Ad-dotrr ath-lhamn*, en vooral de *Oemdat al-moehddijn*. Deze werken tot de Maleische literatuur te rekenen trots hun kunstmatigheid ten aanzien van de taal, en in hoerwil van het feit dat de bewerkers vaak Atjehers waren, is slechts te verdedigen door de overweging dat ze groote populariteit gemeten, evenals zulks het geval is met de mystieke werken van Hamzah Fansoeri. Op dit beperkte terrein is door Maleiers of Maleisch schrijvende andere Sumatranen veel gewerkt. Eene eigenaardige plaats nemen de verhalen over groote mystici in, hoewel ze uit Arabische bronnen zijn bewerkt, zijn ze om hun inhoud populair, en omdat ze by bepaalde gebeurtenissen worden voorgedragen en het doen voordragen ervan het gevolg van eene geloofte kan zijn, z66 bekend, dat men ze tot de Btchtelijke Maleische literatuur kan rekenen. Die geschriften zijn: de levensgeschiedenis van don Btchtier der Kadarijyahorde (*Hikajat Sjaih 'Abdoelkddir al-D'ildni*), en de Wonderen van den Heiligen Sjaih Moehammad Sam man (*Hikajat Sjaih Moehammed Sammdn*), welke door meer dan 60n vertaler zijn vernalschicht. Tot deze rubriek behoren ook de zgn. Laatste Verniningen van den Profeet, waarin vooral naar aanleiding van rampen en oorlogen de geloovigen worden vermaand tot goeden levenswandel, en dat wel in verhalen over op bovennatuurlijke wijze verkregen gemeenschap met Moehammad; de gewone titel van zulke opwekkingen is *Hikajat Waaijat Ndbi*.

Tot de geschriften over verschillende onderwerpen behooren de reeds genoemde Droomuitgboeken (*Kitab Tabir*) en uit het Arabisch bewerkte verhandelingen over storrekunde, die evenmin als do handleidingen voor inrichting van brieven (*Kitab Tardsoel*) tot do eigenlijke literatuur kunnen gerekend worden. Met meer recht kunnen daartoe reisbeschrijvingen en autobiografieën worden gerekend. In deze rubriek munt het werk van eenen Maleier van Arabische afkomst uit, die eene, meer door den tijd waarin hij leefde dan door den tijd of de uikleeding belangwekkende, geschiedenis van zijn leven, en twee reisbeschrijvingen heeft te boek gesteld, nl. 'Abdoellah ibn 'Abdoelkadir Moensji (zie aldaar). Er bestaan meer dergelijke beschrijvingen in handschrift; wanneer een Europeaan tot uitgave overgaat, en de uitgave op de inlandsche scholen wordt ingevoerd, wordt zulk een geschrift algemeen bekend, en goniet dikwijls meer populariteit dan het verdient. Door do school is een groote hoeveelheid Maleische lectuur in zwang gekomen, die tot de onderwijsniet tot de eigenlijke volksliteratuur moet gerekend worden. Door de bekendwording van westersche wetenschappen bij vele Maleischlozenden en de medewerking van ons onderwijs, en in de laatste jaren van de commissie voor do inlandsche volkslectuur, is eene uitgebreide moderne Maleische literatuur — natuurlijk niet in den litorairen zin des woords — ontstaan.

Al het voorgaande was proza: een groot aantal gedichten (*sja'ir*) moet thans vermeld worden. (Overden bouwder *sja'ir* zie aldaar). Do *sja'irs* zijn veelal uithet Javaanach vertaald, in welk geval zy van Javanismen wemelen; gewoonlijk is het stof uit den Pandji-cyclus en uit wajangverhalen ontleend. Dergelijke gedichten zijn: do *Sja'ir Ken Tambokhan*, de *Sja'ir Bidasari*, de *Sja'ir Damar Woelan*, en andere. Een groot aantal romantische *sja'irs* vertoont in de actio en do numen der personen hetzelfde karakter als de roman-aebtige hikajat's waarvan sommige en in proza dn in *sja'ir*-vorm voorkomcn. Dergelijke gedichten zijn b. v. *Sja'ir Soeltan Jahjd*, *tja'ir 'Abdoelmoeloek*, *Sja'ir Jatim Naslpa*, *Sja'ir Si-lindoeng dalima*, *Sja'ir Tadj al moelock*, *Sja'ir Haris Fadilah*, *Sja'ir SUH Zoehah*, *Sja'ir Koembajat*, *Sja'ir Kahar Masjhoer*, en vele andere. Daar deze soort poezie zeer geliefd is, worden telkens verhalen pootiscli oingowerkt. Bijzondere gebeurtenissen, eindelijk ook gewono voorvallen, geven aan talent van rijmJarig bezittende Maleiers en Maleisch Kclirijvcnde Javaanen, voornamelijk Batavianen, elken dag of > nieuw stof tot het vervaardigen van *sja'irs*, die gedrukt goeden af trek vinden, en in handschrift tegon behoerlijke huur uitgeleed worden. Gedichten over geschiedkundige feiten zijn er in grooten getale, zoewel over oorlogen en expedities als over bijzondere beslursambtenaree). Zulke *sja'irs* zijn: *Pantoen Ispelman* (over ad-inraal Spoelman), *Sja'ir Jadjia Sjak*, *Sja'ir Pe-rang M-ent eng* (Muntinghc), *Sja'ir Emotp* (Imhoff); ook het gedicht van den bekenden 'Abdoel-lah ibn 'Abdoelkadir Moensji op den brand van Singapore behoort tot deze groep. Een eigenaardige groep is die der nystische gedichten; do voornaamste daaronder zijn: *Sja'ir Ma'rijah*, *Sja'ir 'Alam Tasawwoer*, *Sja'ir Tu'rlj al-hoerboef*, en de van Hamzah Fansoeri van

Baros, nl. de *Itikajar Boeroeng Pingat, Sja'ir Pe- ratiŋe, Sja'ir Dagang*, on do *Sja'ir Sidang Fakir*. Over do plichtonloer on do geloofsleer is mcnig gedicht geschreven; cl io didactische sja'irs hob- ben so ms den vonn van een gosprek over den godsdienst tussschen vogels, zooals de *Sja'ir Boeroeng*, de meesten hebben geen bijzondere in- kleeding. Als voorbeelden zijn to noemen: *Sja'ir Hadj, Sja'ir Kijdmah, Sja'ir Kawaidoel- idlm*, e.a. Ten slotte moet vermeld worden een. erotisch, soms didactisch genre van gedichten, waarin dieren onderling of dieron en .bioomen sprekend ingevoerd worden : zoodanig zijn: *Sja'ir Koem- bang dan Melati, Sja'ir Noeri, Sja'ir Njameek dan Lal at, Sja'ir Ikan Teroeboek*. Zuiver didactisch, zonder de dierenparabels, zijn leerdichten als *Sja'ir Sindiran, Sja'ir Alij Ba Ta* e.d. Het is er verre van, dat hiermede alle gedichten behandeld zijn. Trouwens deze kunst, veelal verbasterd tot veelschrijverij en gerijmel, wordt nog steeds beoefend ; vooral te Batavia, Soerabaja (in plaat- selijk, veelal zeer slecht Maleisch), en Singapoera vorschijnen voortdurend sja'irs van allerlei aard. Over de pantoene, zie bij dat artikel. Verza- melingen van die vierregelige gedichtjes, waar- van de eerste helft client als inleiding tot den blank der tweede helft, zijn uitgegeven door

H. O. Klin kerb en Wilkin son-Winsted t.

Eene Literatuurgeschiedenis van het Maleisch is nog niet verschenen; trouwens zulk een werk is moeilijk samen to stellen. Verdienstelijke over- zichten zijn Wernldy's Boekzaal, achter zijne Maleische spraakleer, 1736, J. Leyden, in *Asiatic Researches* X, 158—289, M. E. Jaquet in *Journal Asiatique* 1832, E. Dulaurier, M&moire let- tres et rapports relatifs aasi coors de langues ma- laye et javanaise, Paris 1843, en vooral: J. J. de Hollander's Handleiding tot do beoefening der Maleische taal- en letterkunde, 6e dr. 1893. In- houdsopgaven van Maleische geschriften zijn verschenen in het *Tijdschrijt voor Ned.-Indie* en *De Indische Gids* (vooral door H. C. KKnkcr); aan afzonderlyke Literatuurproducten zijn tijd- schriftartikelen gewijd door H. N. v. d. Tuuk, J. Brandes en Ph. S. v. Roukel. De voornaamste bronnen voor do kennis der Maleicho geschriften zijn de beschrijvende handschriftcn-catalo- gi, inel name van H. N. v. d. Tuuk, (*East-India House Tijdschr. v. N.I.* 1849,1), idem *Royal Asiatic Society* (Bijdr. T. L. & V. K. v. N. I. 3e volgr.

I,) G. K. Niemann *Brilms Museum* (ibid 3e volgr. VI), en do nog uitvoerigere catalogi : II. H. .fynboll, *Leidsche Universiteitsbibliotheek*, 1899, en Ph. S. v. Ronkel, 's Gravenhago Kon. Inst. v. d. T. L. & V. K. v. N. I. (Bijdr. 7e volgr. VI), idem Brussel, *Bibliothquo Boyale* (ibid 7o volgr. VI), en de uitvoerig beschrijving der zeer omvangrijke verzameling to Batavia door denzelfden in *Verhandelingen van het Batavi- aasch Genootschap van Kunsten on Wetenschap- pen*, decl LVII.

Van belang zijn ook de *Papers on Malay subjects* van R. J. Wilkinson, vooral de drie numjnor« der *Malay literature*. J 907.

LITERATUUR (NEDERL.-INDIE IN DE). *Homans* en *Schetsen*. Hoc India zich in onze let- teren weerspiegelt zou hot best kunnen blijken nit eeno volledige en beredeneerde bibliografie van boeken en artikelen in tijdschriften, door Indio geïnspicerd, zoodis Indischo romans, per- soonlijk herinneringen, reisbeschrijvingen, ge

dichten, schetsen van land en volk, krijgsgeschie- denis. Zulk een bibliografic zou het beatek van dit werk verre te buiten gaan. Daarom wordt in on- dorstaande lijst niet meer opgesomd dan *bellet- tristische* voortbrengsclen, en dan nog slechta die, welke in bcvorkvorm zijn verschenen. Dat de grens vaak moeielijk to trekken was, bchoeft geen betoog. Voorts mag de lijst geon aanspraak op volledighed maken, hoezeer daar ook naar is gestreefd.

De schrijvers zijn chronologisch gerangschikt, naar het verschijnen hunner eerste werken. Achter hunne namen worden de werken opgesomd, eveneens volgens tijdsorde. Behoudens eene enke- le uitzondering, zijn slechts de jaartallen der eerste drukken vermeld.

Men zal opmerken, dat in onze 17e en 18e eouwsche letteren al zeer weinig van Indio te bespouren valt. Ook de eerste helft der 19e eeuw lovert weinig op. Do tweede helft echter des te nicer, en tegenwoordig gaat er schier geen jaar voorbij zonder dat er ettelijke Indische romans on tooneelstukken verschijnen. Een opmerkelijk verschijnsel van de laatste jaren is, dat Javenen belangrijke bijdragen tot deze literatuur begin- nen te levereYi.

Bij wijze van curiositeit volgen achteraan eeni- ge titels van Fransche, Duitsche, en Engelsche boeken.

N o d e r l a n d s c h .

Mr. A. van Overbeke. Geestige en vernakelijke Rcys- Boschrijving van Mr. Aernout van Overbeke naar Oost- Indio, uitgegeven voor Raet van Justitie in den jare 1668.

Jan de Mar re. Batavia. Diclitstuk in zes boeken.

1740.

O. Z. van Haren. Agon, Suithan van Bantham.

Trcurspel. Lecuwarden, 17G9.

D. van Hogendorp. Kraspeokol, of de droevige ge- volgen van eene te verre gaande strengheid je- gens do slaaven. Zedekundige vertelling. Batavia, 1750.

O. H. Nagel. Band ong. Amst. 1823.

Schetsen uit mijnc Javaansche portefeuille. Ainst. 1828.

Avondsonden aan boo rd, of Verhalen uit Indio. Loiden, 1828.

Javaansche Tafereelen. Amst. 1829.

P. P. Roorda van Eysinga. Nederlands roem in Oost- Indio, in acht zangen. Amst. 1831.

C. S. van Hogendorp. Tafereelen van Javaansche zeden. Vieroorspr. verhalen. Amst. 1837.

L. van den Broek. De reis naar Java. Dichter- lyk taferel. Rotterd, 1839.

II. *A. Meyer* schreef ± 1840 zijn Vaarwel aan Java, later, met nog andoro Indische gedichten opgonouin in. zyiic Gedichten, 2dln. 1861. Hy is de dichter van *De Boekanier* (herdrukt in 1873 te Lecuwarden, met eon versbericht).

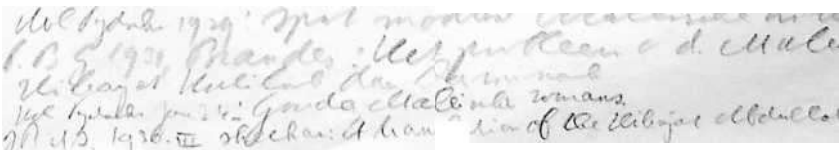
W. L. Ritter. Indische herinneringen, aantee- keningen en taferelen uit vroegoren en lateren tijd. Amst. 1843.

Nieuwo Indische verhalen en herinneringon uit vroegoren en lateren tijd. 2 din. Batavia, 1845.

Nacht on morgen uit het Indische leven. Amst. 18G1.

Vrijhoid en dwang. Eeno episode uit de In- dische geschiedcnis der XVIIe eeuw. Historisch- romantisch tafercol. Amst. 1861.

Uitboezming ter gelgonhoid mijner terug- komst in mijn vaderland, na een 45-jarig verblijf in Ned. Indio, Haarlem, 1861.

- J. Ilenns.* Eene stem uit Oost-Indië, in gemeenzame brieven van — aan zijnen vader. Utr., 1847.
- C. King.* De dubbele teleurstelling. Eene novelle vol zuchten en klagen, die eigenlijk niet in de 19e eeuw te huis behoort. Door een Oost-Indië-terling. Zalt-Boitumel, 1849.
- Mr. G. J. Sieburgh.* heeft een gedicht, "Java" geschreven. De Fransche vertaling van Clavaro verzeen in 1856.
- F. W. Junghuhn.* Licht en Schaduwbeelden uit de binnenlanden van Jav. Verhalen en gesprekken door gebroeders Dag en Nacht. Leiden 1854. Zie JUNGHUHN.
- J. van Soest.* Nagelaten Oost-Indische gedichten. Leiden, 1857.
- Mr. J. van Lennep.* De stichting van Batavia. Tooneelspel in 5 bedrijven. Amst. 1858.
- Hendr. Conscience.* Batavia, historisch taferel uit de XVIIIe eeuw. Antw. 1855.
- J. D. Q. J. W. S. D. & K. z.* (pseud. Multatuli). "Iax Havelaar." Amst. 1860. Ook in zijne *Ideën en Minnen* & brieven zijn beschouwingen over Indië te vinden. Zie D O U WES DEKKER.
- Dr. W. R. van Hoevel.* Uit het Indische Ieven, Zalt-Bonin. 1860.
- Dr. Jan ten Brink.* Op de grenzen der Preaeger, Reisschetsen en inlijmingen. Batavia, 1861.
- Oost-Indische dames en heeren. Vier bydragen tot de kennis van de zeden en usantien der Europeesche maatschappij in Ned. Indië. 's Grav. 1866.
- W. A. van Rees.* Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier. 2 din. 's Grav. 1862—65.
- Toontje Poland. 2 din. Arnh. 1867.
- Vermeuleii-K. rie'ger. J. Tafereelen uit het Indische Tn'ij gsele v eht' Arii h. 1870.
- Wijnanda. Ind. novelle. 's Grav. 1881.
- Ned. Ind. typen en krijgstaferelen. Leiden. 1881.
- P. A. Janssen.* Luitenants-inlijmingen op een buitenpost in Neerlands Oost-Indië. Verzameling van proza en poezie. Semarang, 1863.
- J. Hageman J. C. z.* J. a vase he tafereelen. Samarang, 1865.
- E. F. Heeg.* Onder-onsjes. Indische krekkelzangen. Padang, 1865.
- J. S. G. Granberg.* Madjapahit, historisch-ontantisch taferel uit de geschiedenis van Java. 2 din. 's Grav. 1868. Hierbij: Do sleutel van Madjapahit. Het Mohanimedanisme tegenover de Westersche beschaving in Indië. 's Grav. 1869.
- Palembang. Historisch-romantische schets uit de geschiedenis van Sumatra. Batavia, 1878.
- Indische schetsen met zwaart krijt. 's Grav. 1882.
- F. C. Wilsen.* Lain doeloe, lain sakarang, of voorheen en thans. Schetsen uit Oost-Indië. 2 din. Amst. 1868, 1869.
- Naar Europa. Tafereelen uit het J even van Nederlandisch-Indisch-gasten buiten Indië. 2 din. Leiden. 1870.
- Deduivel op Java. Ned.-Ind. novelle uit onzen tijd. Leiden, 1870.
- Nonna Koo en Cante Lecn. Ind. verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Leiden, 1872.
- Uit de Koningin van het Oosten. Verhaal uit Batavia. 2 din. Leiden, 1873.
- Door vuur en water. Verhaal uit Midden-Java. Leiden, 1873.
- Elk zijn ded. Ind. verhaal Leiden 1874.
- G. Busken Huel.* Nationalc Vertoogen. 2 din. Haar. 1870—76.
- Bataviasche brieven, aan Potgieter. Zie HUET.
- J. A. Uukens.* Arocran, cen Javaansche Ie-gemle. Samara ng, 1871.
- Schetsen uit Tjidraboemi. Batavia, 1872.
- Boo. Schetsen uit de Oost. Zutphen, 1874.
- (Pseud. Peripateticus). De dochter van den tovenaer, met nog twee Ned. Ind. novellen. Leiden, 1877.
- Een bezoek aan 't Paleis te Buitenzorg in den jare 1900 en zooveel. 's Grav. 1883.
- Indische typen. Amst. 1885.
- De lotgevallen van Djahidin. Leesboek voor de Ind. jeugd. 4c dr. Batavia, 1891.
- Minna Kruseman* (Pseud. Stella Oristoria di Fram). Een huwelijck in Indië. Roman/s Grav. 1873.
- L. E. Gerdessen.* Vijf jaar gedetacheerd. Indische schetsen. Ainst. 1873.
- J. Groneman.* Bladen uit het dagboek van een Indisch geneesheer. Gron. 1874.
- Indische Schetsen. 2 din. Zutphen, 1875.
- Waar of onwaar? Nieuwe Indische Schetsen. 2 din. Dordr, 1879.
- Vorstenlandsche Toestanden. I Dordr, 1883.
- Een Ketjoegeschiedenis. Vorstenl. Toestanden II. Dordr, 1887.
- Julius van B...* n. Atchir, driemaal begraven. Verhaal uit de 2c expeditie tegen de Atchinezen. Deventer, 1875.
- Dignori.* Indische Schetsen, Van Batavia naar Buitenzorg. 's Gravenhage, 1875.
- Maria Sloot* (Pseud. Melati van Java). Do familie van den resident. Leiden, 1875.
- Hermelijck. 2 din. Schiedam, 1885.
- Mej. F. J. A. Junius* (later Mevr. IJerman. Pseud. Annie Eoore).
- De koloniaal en zijn Overste. Roman. 2 din. 's Grav. 1876.
- De van Sons. Een verhaal uit Indië. 2 dtj). 's Grav. 1881.
- Uit ons Indisch familieleven. Haurlein, 1887.
- Indische huwelijken. Amst. 1887.
- Bogoriana. Roman uit Indië. Haarlem, 1890.
- Dr. E. van Rieckevorsel.* Brieven uit Insulinde. Grav. 1878.
- C. T. van Assendelft de Coningh.* Ontmoetingen ter zee en te land. 2 din. Haarl. 1879.
- F. O. van Bloemen Waanders.* (Pseud. van Blom men). Indische schetsen. 8 stukken. 's Grav. 1879—90.
- J. H. van Balen.* De Nederlanders in OosL en West, te water en te land. 5 din. Amst. 1881—82.
- Ponkere dagen. Hist. roman. Zeist. J 909.
- M. T. H. Perelaar.* Borneo van Zuid naar Noord. 2 din. J'otterd. 1881.
- Uit de oude doos. Sprokkelingen over Neerlandse Ind. Rotterd. 1882.
- Naar den Equator; met een voorspel: vun pastoor soldaat. Kott, 1884.
- In het land der zon. Rott, J 884.
- Op snee verguld. Rott, 1884.
- Naar den eindpaal eencr loopbaan. Kott, J 885.
- Baboe Dali ma. Opiumroman. 2 din. Kott. 1886.
- Noord west en Zuidoost. Een orkaan in aantocht, en kapitein Aart. Twee schotsen uit Ned.-Indië. Amst. 1892.

- IF. *J. Hojdijk*. In 't hart van Java. Gedicht. Amst. 1881.
In hot gebergto Di-eng. Gedicht. Boverwijk, 1884.
- Dajang Soembi. Een Javaansche legende. Gedicht. Amst. 1887.
E. van den Gheyn Jr. Op Java, langs kruis- weg en slingorpad. Kritische pennetrasson door Robertus Nurks den Jongerc. Dordr. 1882.
Van Oost naar West, in lichtbeelden en sil- houotton. 2 din. Dordr. 1883.
Mr. P. Brooshooff. Zijn mcisje komt uit. Tooneelspel. *s-Grav, 1883.
Nellie, (van Koi). Brioven aan Minette. Herdr. uit het Soerab. HbL met ecu voorw. v. G. Keller. 's-Grav. 1883.
II. P. A. van Rees. Tusschen de keerkringen. *s-Grav. 1883.
P. Louworse. Janmaat in de Oost, of vesti- ging van het Nederlandsch gezag op Celebes. Leiden, 1884.
G. Jonckbloet. Uit Nederland en Insulinde. Letterkundige causerieen. 2 din. Amst. 1893.
P. A. Daum (Psoud. Maurits). Uif de suiker in de tabak. Roman. Enschede, 1885.
Hoc hij Raad van Indie we rd. Roman. Sa- marang, 1888.
Goena-Goena. Roman. Leiden, 1889.
In en uit 's lands dienst. Roman. 4 din.
Deel I. De Van dor Lindens' c. s.
Deel II. L. van Vclton-Van dor Linden.
Deel III. H. van Brake], Ing. B.O.W.
Deel IV. Indische menschen in Holland. Leiden,] 889—90.
„Ups” en “Downs” in het Indische levon. 2 din. Nijmegen, 1892.
“Numincr elf”. Roman. Amst. 1893.
Aboe Bakar. Roman. 2 din. Batavia, 1894.
P. Hearing. Indische Schetsen. Leiden, 1885.
P. C. Huyser. De pioniers van Indie, door een pionier. *s-Grav. 1885.
P. Heyling (Pseud. P. H. van tier Hoog). Wonosari. 2 din. Nijmegen, 1886.
J. J. de Rochemont. Rudolf van Meerkerke. 3 din. *s-Grav. 1887—91. Deel 2 en 3 spelon in jT)die.
// *L. Kusky*. Eon vriendenkring uit do Vorstenlanden. 2 din. Arnh. 1889.
Mr. W. C. J. van der Moore. Onder Regcc. rings- Regleincent van 1854. Roman. 's-Grav. 1889.
- W. Jaeger*. Van ginds. Herinnoringen van een jong iuvnlide. 2 din. Amst. 1890—91.
Prijamanah (psoucloniem). Socdarsa. Novelle. Haarj. 1891.
R. A. van Sandick. In hot rijk van Vulkaan. Zutphen, 1891.
Lccd en lief uit Bantam. Zutphen, 1892.
IV. I< Margadani. Voor drie jaren naar do Oost. J<on)an. Lcidon, 1891.
Mevr. A. Berkhoul (Pseud. Nji Sri). Olaru Wiklcnau. 2 din. Amst. 1892.
Slaniat. 2 din. Amst. 1899.
Een nona. Amst. 1902.
Eon Jiefdo in de binnenlanden. Amst. 1903.
J. Buys. Twee maanden op Borneo's Wost- kust. Herinnoringen. Leiden, 1892.
In hot hart dor Preanger. Leiden, 1900.
A. Ji. Westerhout. Do doodenakkors van Indie. Gosc hied kundig verhaal uit den Atjeh-oorlog. Amst. 1892.
- Mevr. Therese Hoven*. Vrouwcn lief en Jced ondor de Tro pen. Roman. Utr. 1892.
In Sarong en kabaai. Schetsen. Amst. 1892.
Onder do pal men en waringins. Schetsen en novcllen. Amst. 1893.
Een bruidskrans en een doornenkroon. Roman. 's-Grav, 1895.
Uit 'b land der klapperboomcn. Schetsen en novcllen. Amst. 1897.
Met verlof. Roman. Amersf. 1898.
Nonnie Hubrechts. Roman. Amersf. 1900.
Van Koningsplein tot Gang Ketapan. Roman. Amersf. 1902.
Zoo men zaait... Roman. Amersf. 1903.
Van een dessa-kind. Roman. Amersf. 1904.
Naar Holland en terug. Roman. Amersf. 1905.
Vervrcemd. Roman. Amersf. 1906.
Toko Vermaas. Roman. Amersf. 1908.
Het Zonnetje van *t huia. Schetsen en no- vellen. Amersf. 1909.
Zuster Linda. Roman. Amst. 1912.
J. R. Jacobs. Uit het Indische krijgsleven. Utr, 1892.
Indische Vrienden. Zutphen, 1893.
G. O. van Wijk. De goeie Jo. Roman. Amst. 1893.
Naar Atjeh en terug. Roman. Amst. 1894.
IF. *A. Tertvogl*. Corrie's Tjisai, of tafereelen uit het levcn van een Indischen planter. 2 din. Culemb. 1893.
J. P. Schoemaker. Schetsen uit den Atjeh- oorlog. 2 bundels. 's-Grav. 1893—94.
Ned. Ind. Krijgsvrhalen. 's-Grav. 1894.
Verhalen uit den grooten en kleinen oorlog in Ned. Indie. ^-Grav, 1897.
Verhalen uit de oorlogon in Ned. Oost-Indie. *3- Hertogenb. 1900.
Verhafcn uit de Indische krijgsgeschiedenis. Amersf. 1905.
F. J. van Uudriks. Beelden uit Ned. Indie. Haarl. 1893.
M. C. Frank. Blank en Bruin. Roman. Amst. 1893.
Mr. J. Dermoid. In de koffie. Roman. 2 din. Amersf. 1893.
Piong Pan Ho. Roman. 2 din. Amersf, 1894.
Een Indische schoonmoeder. Roman. 2 din. Utr. 1901.
0 Matsu. Roman. 2 din. Utr. 1904.
Modorne schelmon, (Indie in den Haag). Roman. Utr. 1906.
Singkep tin. Roman. Amst. 1912.
S. Kalff. Uit Oud en Nieuw Oostindie. Haarlem 1894.
Voorbij do linie. Herinnoringen en Schetsen. Amst. 1901.
OosL-Indisch Landjuweel. Haarlem, 1902.
Van t oudo Batavia. Rott. 1903.
(*Schrijver onbekend*). Do doodonvclden van Necriandsch-Indie of de lotgevailen van een koloniaal. Historisch-romantisch verhaal, door een gep. Ind. officier. Amst. 1895.
(*Schrijver onbekend*). Rabia do Sassakscho. Een verhaal uit den Lombok-oorlog, door een Indisch officier. Utr. 1895.
Dr. J. F. van Bemmelen. Uit Indie. Reis- indrukken en herinnoringen uit onzen archi- pel. Batavia, 1895.
Adineb. Meta en Socsie. Warm on koud blood. Roman. Amst. 1895.

- Madelon. Liefde geen plicht. Roman. Amst. 1896.
 A. S. H. Booms. Luitenant Brielsma. Roman. 2 din. Amst., 1895.
 Tempo-Docloe (Uit vroeger tijd). Amersf. 1900.
 Een koloniaal. Amst. 1903.
 Verspr. novelien en schetsen uit het niili- taire leven in Ned.-Indie. Rotterdam, 1904.
 Th. J. A. Hilgers. De avonturen van Paul Kreutzer. (Bibl. v. d. Ind. jeugd). Deventer, 1896.
 Vacantieherinneringen uit Java's binnen- landen. Bibl. v. d. Ind. jeugd. Deventer. 1900.
 De poesaka of het wonderwapen van de javaansche familie. Bibl. v. d. Ind. jeugd. Deventer. 1900.
 De schat van den Javaan. Deventer 1900.
 Op een koffieland, een verhaal uit Java's binnenlanden. Deventer 1900.
 Uit Zonneland. Deventer. 1901.
 Ferd. J. Reimond. Jeanne Olifton. Roman. Se- marang, 1896.
 Zielenadel. Roman Utrecht, 1899.
 Paali. De laatste Rad j ah van Lombok. Oorspr. treurspel in 5 bedr. Batavia, 1896.
 H. Doeff. In de grenslandcn der beschaving. Amst. 1896.
 A. A. Fokker (Pseud. Karamati). Clara van Merenstcin. Haagsch-Indische roman. Leiden, 1896.
 Toewijding. Roman. Rott. 1897.
 Zoo'n Nonna! Amst. 1899.
 (Pseud Flappuith.) Toen ik Indisch student was. Amst, 1902.
 Heilige banden. Roman. Bussum, 1903.
 Sienjo. Hollandsch-Indische novelle. Amst. 1908.
 Hans van de, Wall (Pseud. Victorido). Romans: Don Juan. Utr. 1897.
 Satan, 1900.
 Langs een afgrond. Schoonh. 1904.
 In vreemde sferen. Amersf. 1915.
 Toon eel werken: Mevrouw van Bassen, Panto, Karina Adinda, De Laatste Ecr, 1914.
 Mevr. H. ScJolting-Wijnstroom. (Pseud. Iso- line.) Indische Schetsen. Amersf. 1897.
 Javaan en Olunees. Een opiumbekeuring. Novelle. Utr. 1902.
 Fiat justitia. Novelle. Utr. 1904.
 A. Werumeus Buning. In en om de kampong.- Oost-Ind. Schetsen. Rott. 1897.
 Sid in en ik. Een reisje over Java. Amst. 1899.
 Op zeeoovers uit. Indische Marine-herin- neringen van Anton Oostlandt. Rott.] 914.
 Justus van Maurik. Indrukken van een „Totok”. Indische typen en schetsen. Met teekeningen van J. Braakensiek en W. O. J. Nieuwenkamp. Amst. 1897.
 Mevr. Lucie, van Renesse (Pseud. D4-IJlah). Gecompromiteerd. Roman. Amh. 1897.
 Hans Tongka's carrière. Tabaks-roman. 2 din. Utr. 1898.
 Mevrouw Klausine Klobben op Java. Roman. 2 din. Utr. 1899.
 B. B. Kongsie. Roman uit de Ind. ambteiaars- wereld. 2 din. Utr. 1900.
 Een Indisch. Dozjintje.
 Madame Caprice. 2 din. Utr. 1901.
 N. Binkhuysen. De kazeme-Indo. Indisch gedicht. Batavia, 1898.
 jAugzista de Facts and fancies about Java. (O vergeodr. uit „Straits Times" van Singapore). Singapore, 1898. Vortaald onder den tite]: Java, Feiten en Fantasien. 's-Grav. 1904.
 Verborgen bronnen. 2e dr. Amst. 1902.
 • Orpheus, in do Dessa. Amst. 1903.
 : > De Godin dio wacht. 2 din. Amst. 1903.
 Natuur en Menschen in Indie. Amst. 1914.
 Ernst (pseud.). Indisch bloed. Soerabaja 1898.
 Mevr. M. C. E. Ovink-Soer In het zonneland. Roman. Amersf. 1899.
 Vrouwenleven in de desa. Amst. 1901.
 Sytke's hu.wel'ik. Roman. Amersf.] 905.
 Oiska van Dannenburgh. Roman. Amersf. 1907.
 De Canneheuvcltjes. Een verhaal uit het Ind? Einderleven 's-Grav. 1912.
 Otto Kiaap. Eenige jaren kunstleven te Batavia (Januari 1896—Mei 1899). Verzamelde kritische en didaktische dagbladopstellingen. Batavia, 1899.
 Jhr. I. P. C. Graifland (Pseud. Creuscol). Op en om Soek3, Sepi. Schetsen van een koffie- landje. Overgedr. uit- de Soerabaja Oourant Semarang, 1899.
 Naar Holland. Amst, 1900.
 De Khimono. 's-Grav. 1908.
 Naar de(n) Oost! Utr. 1908.
 Mevr. B. Hfuhwinkel-van der Kolk (pseud. Stefanotes). Fatum. Roman. Utr. 1899.
 Eenerlei kruisgang. Utr. 1900.
 G. Dompers. Sakinum. Roman. Amst. 1899. ■ Louis Couperus. ?De stille kracht. Amst. J 899.
 Henri Borel. Een droom uit Tosari. 1900. Het recht der liefde. 1902.
 Van de Engelen (Hierin „Ruinen" en „De Gamelan**"). 1902.
 Wijsheid en schoonheid uit Indie. 1903.
 B. Veth. Het Leven in Nederl. indie. Amst. J 900.
 Dit boek lokte vele protesteii uit, als: Het Paradijs der vrouwen, door Mevr. M. Koop- mans, geb. Smit, 1900; en: De waarheid om- trent het Leven in Ned. Indie door L. C. van Vle.xdan. 1900.
 J. Heppener. Klatergoud. Novelle. Amst. 1901.
 Getrouwd bij volmacht. Roman. Utr. 1902.
 Blau we Nonna. Novelle. Utr. 1914.
 P. C. C. Hansen Jr. (Pseud. Boeka). Uit Java's binnenland.
 I. Beschaving. Amst. 1903.
 II. Een koffie-opziener. Amst. 1903.
 III. Pali Troeno. Amst. 1902.
 Pahkasiium. Boman. Amst. J 904.
 W. P. de Vries. Midan de Dajak. Oorspr. verhaal uit de Bin nenlanden van Borneo. Amst. 1903.
 Fenna de Meyinr. Schijn. Roman. Amst. 1902.
 Tropische bloemen. Schetsen. Amst. 1904. Onder de Indische zon. Schetsen. Amst. 1910. Mevr. E. Overduyn- Heyligers. Gewetenawroe- ging. Roman. Rott. 1903.
 Warm blood. Utr. 1904.
 Zondigen. Amst. 190G.
 Om zijn eer. Roman. 2 din. Amst. 1907.
 Annaq mas, „gouden kind", 1908.
 Als de Sennah's bloeien, Roman. Amst. 1910.
 Wat de tijden rijpen. Amst. 1914.
 A. Prell. Taptoe ! Herinneringen van oud-

- soldaten en invaliden van het Indisch leger te Bronbeek, opgeteckend. Anist. 1904.
- P. J. Koster Chz.* Uit de nagelaten papieren van een Indischen Nurks. Amst. 1904.
- J. E. Jasper.* Van Java's wgen. Amst. 1904.
- Het Leven van Ardja on Lasmi. Anist. 1908.
- M&s Ihdno.* Flirt in de tropen. Utr. 1904.
- Anna de Savornin Lohman.* Lief de. Ko man. Soerabaja, 1904.
- Mdantjong.* Njai Blanda. Roman. 2 din. Rott. 1904.
- Me). A. JU. Gerth van Wijk.* De jeugd van Djimin. Batavia, 1905.
- De Vroede.* (Uit den loopbaan van een Indisch militair.) Vertellingen van den ouden Veldhuis. Amersf. 1905.
- J. B. Schiül.* Gedcballoteerd. Blijspel, Harlingen, 1905.
- Een geloovige. Tooneelspel. Amst. 1910.
- J. B. Ruzius.* „Heilig Indi©.“ Roman. 2 din. Bussum, 1905.
- E. M. Pleyte.* Soendasche Schetseu. (Overgedr. uit „De Locomotief“). Bandoeng, 1905.
- Maur Us W agenvoort.* De Voorbijgangers. Een roman van koloniale Hollanders. 2 din. Amst. 1905.
- Nederlandsch-Indische menschen en din gen. Amst. 1910.
- Het stijfhoofdige bruidspaar. Roman uit den tijd der O. I. Compagnie. Amsterdam, 1912.
- G. Sundahl.* Koloniaaltjes. Schetsen uit het Ind. soldatenleven. Nijmegen, 1906.
- E. A. A. van Heekeren.* Een Indisch huwelijk. Roman. Amst. 1906.
- Jan Fabricius.* Tooneelstukken: Met den handschoen getrouwd. Haarlem, 1906.
- Eenzaani. Bussum, 1907.
- De rcchte lijn. 's Gravenhage, 1909.
- Totok on Indo, 's Gravenhage, 1915.
- Dolle Huns, 's Graven hage, 1916.
- Nonni. Gravenhage, 1916.
- Sonna, 's Gravenhage, 1916.
- K. Wybrands* (Pseud. Diederik Baltzerdt), In disc he distels. Causerieiin en opstellen, 1901 —1906. Overgedr. uit het Nieuws v. d. Dag v. N. I. Batavia 1906.
- Diederik Baltzordt op reis. (Maart—Nov. 1905). Bat. 1906.
- Idem van Mei—Aug. 1908. 2o dr. Bat. 1909.
- 11. Z. Zcijers de Beyl.* Door storm en duisternis. Roman. Amersf. 1906.
- De mood oin te leven. Roman. Amersf. 1913.
- Louis Carbin.* Stille Ontroeringen. Woerden, 1906.
- De gruwzaine grot. Rott, 1912.
- C. Bijl de Vroe.* Nonna Doortji. Roman. Amersf. 1907.
- R. Korle.* Tijdverdrif. Een Indische familio op reis van Batavia naar don Haag. Oorspr. verhaal. *B Grav. 1907.
- C. A. van A Helen van Saema/oort.* Avonturen van con Indisch-gast. Utrecht, 1907.
- Jvr. H. B. de la Bassecour Caan.* Samoae on Ron to. Nijkerk, 1907.
- Lasso, een verhaal uit de Zendingsgeschie- denis. Doct. 1909.
- Gropen uit het Zendingsleven. 's-Grav. 1909.
- Kami en Rano. 's-Griiv. 1911.
- Kijkjes in een ver land (samon met Nej. Aletta Hoog). Nijkerk, 1912.
- II. M. van Weede.* Indische Reisherinnerin- gen. 2 din. Haarl. 1908.
- Mevr. M. C. Kooy-van Zeggelen.* De gouden kris. Een verhaal uit do nicuw-vetoverde stre- Icen van Zuid-Celebes. 2 din. Rott. 1908 (voor kinderen).
- Onderworpenen. Schetsen uit Celebes. Se- marang, 1909.
- De Hollandsche vrouw in Indie. Indrukken van een zwerveling. Amst. 1910.
- Jong Java's lief en lecd. Brie verhalen van Java voor kinderen van 10—15 jaar. Rott. 1910.
- E. F. E. Douwes Dekker.* Het boek van Siman den Javaan. *Een roman van rijst, dividend en menschelijkheid. 1908.
- A. Doyer.* Dessah-leven. Roman. Amst, 1908.
- Carry van B rug gen.* Goenoeng Djatti. Novellen en Schetsen. Amst. 1909.
- 'n Badreisje in de tropen. Amst. 1909.
- Ch. Boissevain.* Tropisch Nederland. Haarl. 1909.
- J. Hora Adema.* Tropenstudies. Zcist, 1909.
- Alligator.* Binnen en buiten Soerabaia. Leven en lotgevallen van de familie Kaaneel. Roman. Haarlem, 1910.
- Wirio Prawiro.* De Hulsteyns. Roman. Amersf. 1910.
- Lina Tervooren.* Bruidstranen. Deli-roman. Amst, 1911.
- Boemipoetra.* Ratoe Darawati. Romant. hist, verhaal uit de Javaansche middeleeuwen. Batavia, 1911.
- J. B. Neumann.* Silama, ecu liefde-drama in do Lampongsche Districten. Amst. 1911.
- Halima. Hartstocht en ijdelheid in de Lampongsche wereld. Amst. 1913.
- Over en tusschen blank en bruin. Amst. 1914. </
- Haden Adjeng K ar Uni.* Van duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk. 's Gravenhage, 1911.
- B. van Overzee.* Ontwaak. Roman, uit de Ind. ambtenaarswereld. Amersf, 1912.
- D. J. van Doorninck.* Hollanders op Java en in Holland. Haarlem, 1912.
- Leven op Java. Critische opstellen. Zwolle, 1915. (Omgewerkte uitgave van het bovenstaande).
- Si-Tamoe-Lama* (pseud.). Saridjem. De kazernehuishoudster. Roman uit het Indische concubinaat. Utr. 1913.
- J. H. Francois.* Waar de gamelan klinkt. Amersf. 1914.
- Haden Mas Noto Soeroto.* Melatiknoppeiu Gedichten in proza. Amst. 1915.
- De gour van Moeders haarwring. Gedichten in proza. Amsterdam, 1916.
- Hugo Penning.* Goudland. Tro penroman (Beschrijving van de Dolische Maatschappij). Amst. 1915.
- M. Kraycr van Aalst.* Liefde-Macht. Een verhaal uit Ceram. 's-Grav. 1915.
- Jeanne Rcyneke van Stutve.* Met den hand- schoen getrouwd. Schetsen en Novellen. Amsterdam, 1916.
- Ch. 7 Sas.* (Pseud. -Maresco Marisini). Blank en Brain. Indisch spel van rassenhaat. 1916.
- Henri van I enneMerAe.* LTropen-AdeL. Blij- spel. Batavia, 1916.
- Suikerfrcule. Blijspel. 1917.
- F r a i i s c h.
- Cordellier- Delano ue.* Les Javan a is, histoire de 1682. Limoges, 1845.

J. Babitt. Felix Bat cl ou la Hollande a Java. 2 vol. La Haye, 1869.
Maria Bogor (= Annie Geiger). Kousouma. Boman javanais. Paris-Amst. 1877.

IF. *F. Paehlig.* Aimer la Reine de Sockasari. Comedie.... d6diee A Farm6e indienno. 1895.

Xav. *Brau de Saint-Pol Lias.* Amour sauvage. Paris, 1896.

Reni Qhil. Le pantouf des pantoufs. Podme 1901 (1902?).

D u i t s c h .

Dr. ir. F. A. Zimmermann. Der Vulcanis- mus oder das Todesthal auf Java. Ein Roman unter dem Schleier der Natur. Berlin, 1861.

H. Breu'ing. Germanisches Blut. Lebensbild aus dem indischen Archipel. 2 The. Hannover, 1863. (Ook in Holl. vertaling in 1863 uitge- geven).

A. Haecgr. Tropenlieder. Amsterdam, 1868.

Dr. J. Bechtinger. Der hinkende Teufel im Ostindischen Archipel, oder Me mo iron eines Wiener Arztes. Wien-Alexandrien, 1873.

E. Pyrits. Bunte Bilder aus Nicderl. In- dien. Born a, 1877.

H. Bokemeyer. Der Soldling, oder Hollands Regiment auf Java. Eine Kolonialgeschichte. Leipzig, 1855.

H. Meiser. Bilder aus clem schonen Osten. Basel, 1890.

E. von Elide. Die Riffpiraten der Makassar- strasse. 1894.

Barfusz (E. von) De lotgevallen van twee deserteurs op Borneo. Vrij bewerkt door J. L. van der Moer. Am st. 1899.

E n g e l s c h .

Dryden. Amboyna, or the cruelties of the Dutch to the English Merchants. London, 1073.

IV. Barrington d'Ahpeida. Life in Java, with sketches of the Javanese. 2 vols. London, 1864.

S. J. Higginson. A Princess of Java. A tale of the Far East. Boston-New York, 1887.

Forbes. Het verre Oosten. Reisindrukken. Uit het Eng. door Mcvcr. v. Deventer-Busken = Q. Huet . Am st. 1888.

A. Russian and Fr. Boyle. The orchid seekers. A story of adventure in Borneo. London, 1893.

t ~ £ . . . , LITH (MR. PIETER ANTHONIE VAN DER).

Geb. te Utrecht 31 Mei 1844, overled en te Leidiiik- : , 七*匕 -"*' i7 Maart~19017 Promoveerde 3 Juni 18G7 te 自/十Utrecht tot doctor in de beide rechten, deed in Juni 1868 het z.g. groot ambtenaarsexamen voor den Indischen dienst. Op het punt om naar Indie te vertrekken, we rd hij 1 Oct. J 868 be- noemd tot hoogleraar aan de Rijksinstelling van onderwijs in Indische taal-, land- GJJ voiken- kunde te Leiden ezi aldaar belast met het onder-

wijs in de Staatsinstellingen en aan vankelijk ook in de geschiedenis van Ned. lidie. Later nam hij, in ruil voor de geschiedenis, van zijn ambtgenoot Veth over het Mohammedaansch recht en om zich te kunnen voorbereiden voor dit onderdeel van het hem toe vert rouwd onderwijs, deinsde hij er niet voor terug de studie der moeilijke Arabische taal ter hand te neinen.

In 1871 verscheen reeds van hem, in sijnen- werking met den heer J. Spanjaard, een hand- boek onder den titel „De Staatsinstellingen van N. I." in 1876, in samenwerking met den heer A. W. P. Verkerk Pistorius het werk: „De grond- slagen van het Britsch Indisch beheer". Intus- schen bepaalde Van der Lith zijn aandacht niet

uitsluitend tot de door hem onclerwezen vakken, doch maakte hij daaronboven een mecr algomeo- ne studie van de kolonien. In hot gemis van een populair wetenschappelijk werk omtrent die ko- lonien trachtte hij te voorzien door zijn boek „Nederlandsch Oost" J.Lodie; bescreven en afgo- / beeld voor het Nclerlandsche volk," waarvan de le uitgave verscheen in 1874—1877, de 2e, onigewerkt en uitgebreid, in 1893—1894 ; een boek, dat achterccnvolsens Ned. Indie bohan- dclt aardrijkskundig, geschiedkundig oxi vol- kenkundig/

In 187& werd de Rijksinstelling van onderwijs ' in Indische taal- land- cn volkenkunde, waar- aan Van der Lith sedert 1868 als hoogleraar verbonden was, opgeheven ; doch teglijkertijd word aan de Indologische wetenschap een plaats ingruimd aan de Loidsche Universiteit zelf en Van der Lith bekleed met het ambt van hoogleraar in de rechtsgeleerdheid aan die Universiteit, belast met het geven van onderwijs in het Staatsrecht en de inrichting van's Rijks kolonien cn overzeesche bezittingen en het Mohamme- daansch recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Ned. Indie. En tocn de gemeento Leiden weldra op het voetspoor van Delft een nrricling stichtte voor de opleiding van Oost- Indische ambtenaren, nam Van der Lith diezef- de vakken ook op zich aan die inrichting, waarvan hij van 1886 tot aan haar opheffing in 1892 Directeur was.

Zijne beoefening van de Arabische taal bracht hem er toe, in de jaren 1883—1886 een Arabisch handschrift uit de XHle ceuw, het Kitab A- ' 1 d jaib al-Hind, een verzamling van x'erhalen van reizigers en schippers, ook omtrent de landen, welke eens ons Nederj. Indie zouden vormien, door vergejking met andere handschriften te zuiveren en in verstaanbare taal te publiceern. Hij voorzag die uitgave tevens van een inleiding, een glossarium van minder bekende woorden cn uitdrukkingen, en woordenlijst van jersoons- en plaatsnamen, een recks aantekeningen, een kaart en een Fransche vertaling van L. Marcel Devic onder den titel: Livre des merveiDes de J'Jude par le capitaine Bozorg, fils de Chahriyar do Ramhormoz. In deze publicatie wijdde Van der Lith bizondere aandacht aan de verhalen, welke in rechtstreeksch of verwarderd ver band stonden met Ned. Indic en glukte het hem cnkele plaats- bcpalingen met de van ciders bekende gebeur- tenissen of toestanden in Indi. in verband te brengen.

Overigens wijdde Van der Lith echter zijn tijd en krachten aan zijn hoofdvlak, het koloniaal recht. In De Gids van J 882 on tinocnt men een artikel van zijn Jiand, gctitcid: „de Koloniale wetgever tegenover Europecsche en Inlandsche wefsbegrippen" o.m. getuigend van een sterk geloof in de vatbaarheid voor ontwikkeling van den Inlander. In Nov. J888 hield Van der Lith een rede in het Indisch Genootschap over do verhouding van de wetgevende inacht in het nioededand tot heL centraal bestuur in Ned. Indic, nadcr verdedigd op 26 Febr. 1889, waarin hij o.m. de stelling uitcenzette, dat de Indischo begrooting door cn wetgevendcn raad in Indiï voorloojig vastgesteld zou nioeton worden, om na door den Minister van Kolonien in een hem terzijde staanden kolonialen raad v. z. n. gewijzigd te zijn, door de wet te worden vastgesteld.

In 1892 word Van der Lith benoemd tot lid van de Staatscommissie tot voorbereiding van wetgeving in de wetgeving van Ned. Indië op privatrechtelijk gebied. Do invloed van de be- raadslagingen der commissie op vaai de onderwerpen, welko haar hoofdzaaklijk bezig hidden, was onmiskenbaar op de redevocring, die Van der Lith op 8 Febr, 1895 uitsprak als rector niag- jificus der Leulschc UniverHiteit, haaidclende over hot vrschil van rechtstoostandcii in Ned. Indië. De ddstijds naar voren gbrachte bezwa- ren om by het verschil in rechtsbegnppen en in- stellingen tusschen de onderscheidenc bevol- kingsgroepen tot een bevredigende koloniale wet- geving te komen on de dieiaangaande verkondig- de denkbceken warden evencens wederom in het licht gcsteld in een rede door Van der Lith uitge- sproken bij gelegenheid van de zitting van het Institut Colonial International te Berlijn op 7 Septem ber 1897.

Ook aan de oprichting van dit Institut Colo- nial International, dat in 1894 te Brussel geves- tigd word, is de naam van Van der Lith ver bon- den. Toen door den bekenlen Franschen schry- ver J. Ghailley Bert het denkbceid ccner zooda- nige internationale vereeniging werd geopperd, word dit denkbceid door Van der Lith inet gcst- <1 rift begroet en van incut af aan narn hy een le- vendig aandeel in de oprichting on de ccrste werkzaamheden van dat Institut. In de eerste zit- ting te 's Gravenhage in September 1895 diende hij rap])orten in over „la main-croeuve, lo con- trat de travail et le louage d'ouvrage aux Colo- nics". Van zijn rede gehouden in de zitting van het Instil ut van September 1897 word reeds ge- wag gemaakt. Verder vindt men in de Documents officiels over het ^regime foncier des Colonies⁰ van J 899 een volledigc verzaineling en vertahng <1ur a gra rise he wetgeving in Ned.-Indië, vooraf- g)gaan door een „int!()(hicion historique" met <en bckr)oj)t overzicht van haar onderlingen sa- in<*nhang.

Overig(*ns vefschenen van de hand van Van der Lit h in de opvolgende jaren tai van kleinere opstellen in verschillende Ijdschriften. Van doze behooren twee meer belangrijke speciaal te wor- <1en vcnn(*kl: het Noord Borneo traktaat, in De Gids van Dec. 1891 en Bombay onder het be- st uur van Lord Kcay, in De Guls van J uni I 892.

De laatste jaren zijns leven wijdde Van der Lith bijia ghech! aan de lu uitgave der Encyclo- pacidic van Ned. Indië. ^anvanklijk word hy in die taak bijgestaan door twee Indische umbte- narei). Later stond hij er geruinen tijd allcen voor, totdat de heer J. I². Snellcnnui hem in zijn I aak kwain stcuiHHI. Behalvo dat een groot- ge- (leelte der artikcleii ghecl door hem zelf wurcl geschreveu, kwamci) plan, opzct. kuze der op te iKuncn artikelen, corretpoiKlentic met niedcwer- kers, kritick over, aanvulling soms omwcrkiig van de gelc verde bijd ragei), zelfs het be hoc r <HI do venlceling der honoraria voor het grootste god eel te voor zijno rekening. Du verschijnitig der wyste twee van de vier deelen had pluats respcc- tie velijk in December 1896 on September 1899. II(U; derde was zoo goed tilc voltooid toen zvn weJbestced leven op 56-jarigen leeftijd op 17 Maart 1901 een cindc nan).

Zio lovensbericht omtrunt Pieter Anthonie van dor Lith van Prof. Air. J. de Lout or in hot Jaar-

boek v/d. Kon. /Xkadenic van VV^rcten«chappen 1902 l)Jz. 87 c. v.

LITJI (CHIN.). Zie NEPHELIUM.

LITORALE FAUNA. Zie BENTHOS.

LITSEA CITR AT A BL, fam. *La uraceae*. Hoc roc lenwh, Ki lemoh (SOEND.), K.rung- gean (JAV.). Kleine boom ind knocstigen stain en taaie, van buiten groene schors, op Java zeklzaam, buiten Java in den Archipel niet gevonden. Bekond door den sterken citroen- achtigen reuk van alle deelen. De vruchtjes vindt men als luda sereh (SOEND.) onder de inlandsche gencckruiden. Ze dienen als specenij, in jeugdigen toestand ook als sambal. De bast is een middel tegen hysterische kram- pun ei) bevat, be halve een gift ig alkaloide, ook een atherische olie, die ten dcele dczelfde is als die van *Cymbopogon* Na rd us.

LITSEA ODORIFERA Vail. Fam. *Lauraceae*. Een boom, waarvan de bladeren als een ze- nuwstillend, eclust opwekkend middel in verbinding met andere kruiden worden gebruikt, ook tegen uraemic. Ze bevatten een lichtgele aetherische olie (Trawas-oie), die het werkzame bestanddeel schijnt te zijn.

LITSEA POLYANTHA Juss. *Lauraceae*. Gempoer (JAV.). Kleine kronime boom, iets gelijkend op kenuri. Het hout wordt gebruikt voor golok-hechten en scheden.

LITSEA SEBIFERA BL, fain. *Lauraceae*. Malni- Malai (MAL.). Hoc roe tangka lak, Tangkala k (SOEND.), Kleine boom, waarvan het vruchtmoos met zout wordt gegeten. Uit de vruchten krygt men een soort van vet, waarvan men bier en daar kaarsen niaakt. Zeer kenbaar aan de bla<ler(*n, (Liar de groote afslaande bladeren afwisselen met kleinere, plat tegen den tak aangedrukte.

LIVISTONA ROTUNDIFOLIA Mart., fam. *Palmae*. Sariboe (MAL.). Sad eng (JAV.), Sadang (SOENI.). SJankc waaierpahn, tot 35 Al hoog, in groote bosseken op de N.kust van Ceram on voider op Java, Celebes en de Molukket). De stain men van oude boomen zijn zeer hard on duurzaam en worden hier en daar bij den bouw x an loodsen gebruikt. De gedroogde bla- deren zijn zeer taai en sterk en doen x'eel dienst als verpakingsmateriaal.

LI WOENG (TJI) of Rivier van Batavia ontstaat uit enige beken, die van den Mo- gamendoeng (zie aldaar) afvloeien, stroomt in noordwestelyke richting naar Buitenzorg, dicht waarboven zy de Oosterslokkan voedt (zie Deel I, biz. 290, 2de kolom beneden), en van- daar noordwaarts naar Batavia, waar zij oud- tijds twee arnion had, maar later haar water jnocsl- verdeelden over het kanalenstelsel der stad (zie Deel I, biz. 190, 1e kolom beneden). De linkerarm is nog te herkennen als een on- diepe spruit bewesten den Molenvliet, de rech- ter aan eenige kronkelende moerasloopcn, die ten N. van Noonlwyk en Pasar Baroc do zoogenaamde oude Chinec^cho begraafplaats be- dekken, terwyl haar benedenloop Westwaacts uit het Goonocng Sari-kanaal te voorschijn koint. De mond van de Tjiliwoeng was v rouge r do haven van Batavia; sedert de openstel- ling der havenwerken te Tandjoengpriok heeft de rivier alle beteekenis als zoodanig verloren. De aardshuivingen van den Salak in 1699, die de inonding der rivier verstopten door de grooto

hoeveelheden modder op zand, welke de rivier afvoerde, bedierven ook hare bedding; zij is echter later van de hoofdstad tot Tandjoeng, nabij de grenzen der afdeling Buitenzorg, bevaarbaar gemaakt.

LIWOENG (SOEND.). Zie ONCOSPEKMA.

LOANO. District van de controle-afdeling Poerworedjo, regentschap en afdeling van denzelfden namn. res. Kedoc met eene oppervlakte van 235.9 K.M². Het district telt 102 desa's, verdeeld over 4 onderdistricten. Einde 1905 bestond de bevolking uit enkele Europeanen en Chinezen en bijna 89 000 inlanders.

LOBAK (MAT., JAV., SOEND., MAD.). Zie RAPHANUS.

LORETORI. Vulkanus aan de Oostkust van Flores. Bestaat uit 2 toppen: de spitse L. Iaki Jaki, die bijna voortdurend werkt (1590 M) en de Zuidoostelijk daarnaast gelegen, breedgerugde en naar het schijnt onwerkzame L. perampocan (1704 M.). Deze namen zijn bij Wichmann ver-wisseld (T. A. G. 1891); op p. 274 noemt deze de erupties van 4 Mei, 18 Mei en 13 Juli 1868. Kluppel (Verhand. Batav. Gen. XX, 1872 375/9) zegt, dat hij in 1869 drie uitbarstingen bij woonde. Van de erupties van Sept. en Oct. 1907 geeft pastoor Kremer een beschrijving in T. A. G. 1910, p. 1078 (ook in de Java Post van 1907 V 699—700), terwijl een verhaal der uitbarsting van 23 Januari 1910 van de hand van pastoor Dronkers voorkomt in T. A. G. 1910, 797. Ook

Rouffaer (Ibid) vermeldt, dat een paar uitbarstingen, 5 jaars niet zeldzaam zijn.

LOBETOLE of ILI WARIRAN (Zwavelberg), een 1420 a 1450 M. hooge vulkaan aan de N.O. kust van Lomblen aan de Westzijde der diep ingesneden baai. De berg heeft een lang-werpigen krater met solfataren. Verbeek zag daaruit rook opstijgen in 1899. Vgl. Verbeek Molukkenverslag. biz. 365, met Schets, en Bekering in Tijdschr. A. G., 1911, biz. 184/185 met kaart IV. Op de zeekaart wordt de naam Lo bet ole verkeerdelijk gegeven aan een Westelijken vulkaan van het eiland, den Kcdang, terwyl de hier bedoelde er evenzeer foutief Lowotolo wordt genoemd. Mogdijk heeft hij in 1852 een ascheruptie gehad (Geneesk. Tijdschr. v. N. I. 1853, 221).

LOBI-LOBI (MAL.). Zie FLACOURTIA INERMIS.

LOBO. Bij een aantal Toradjasche volksnamen de naam van den tempel, waarin de gesnelde koppen werden bewaard, omdat dien tempelde *zetel* was der anitoe genaamde goden, aan wie die koppen xwaren *gewijd*. *Lobo* beteekent in sommige Toradjasche talen "plank" of „planken vjoer“; de gewone huizen hebben een vloer van latten, maar de tempel Jiad een plan ken vloer, omdat hij bij feesten vol menschen was en er dan sen werden uitgevoerd, waarbij op den vloer werd gestampt, moroesoe, waarnaar de tempel in de Toradjasche Bergtalen doesoenga, dosoenga, doehoenga kan genoemd zijn; beide benamingen zouden dan „dansvloer“ beduiden. Een andere naam is sowali, identiek met Jav. enz. gosalfismid-⁸⁰» tempel), Niass. osali (raadhuus). De lobo stond op ware palen; de planken vloer was 1 M. of hooger oven den grond. De vorm was reebthoekig, de Jengtez⁸¹ en liepen O.W., aan de breedtezijden yaren de trappen, die toegang gaven. Bij plechtige gelegenheden ging men den W. lijk en ingang

biunen, den O. lijk en uit, om het gelaat naar de zon gericht te houden. Langs de wan don liep een kniwhooge rustbank, met vloer van latten, waar- op de deelneinrs aan de tempelfcesten zaten en sliepen. In twee der hoeken, diagonaal tegenover elkaar, waren stoekplaatsen. Langs do rustbank, liep de dansvloer. Binnen den rechthoek, dien de dansvloer vormdc, lag in het midden, cvenwijdig aan de lengtezijden, een zware vloerplank, waarop degenen stonden, die do tempelgoden aanriepen. In het midden van deze plank was eene uitholling, dikwijls door snijwerk in den vorm eener schildpad ge brae lit, waarin do buit- gemaakte menschenchedels werden golegd, als ze aan de tempelgoden werden gewijd. Bo ven de ze vloerplank en evenwijdig daarmede liep de middelste zoldcrbalk (paladoeroe), waar de offers werden nedcrgelegd. Onder aan dien balk waren twee grooto krokodillenfiguren uitgesneden, met do koppen naar elkaar gericht; de eene hield een aap in den bek, de andere loerde op een aap, ter afbeelding van de dapperheid, die op den vijand toeschiet en hem o ver win t. Bo ven op het midden van de paladoeroe stond de toemampoe, een zorgvuldig bewerkte en uitgesneden st⁸²], die tot aan den nokbalk liep. Van uit de bovenste helft da ar van liepen schuin naar bp ven een aantal dunne stijlen naar den nokbalk. Binnen het eigenlijke dak was nog een tweede dak aange-bracht, een gemaakte zonder bedekking, dat de ruimte overspande, die binnen den dansvloer was gelegen, en die meer in 't bijzonder het goden- huisvormde, terwijl de rustbank het gastenverblijf was. Boven in dit binnendak was eene plaats ingericht voorde palmtakken, aan welke de sche- dcls waren gebonden, wanneer ze in den tempel werden gebracht. Dit was de verblijfplaats der tempelgoden. Verder hing aan de paladoeroe nog een rek, waaraan men de buitgemaakte schedels ophing. De palen, waarop het dak rustte, waren vaftk versierd met daarin uitgesneden afbeeldingen van gen it alien en vrouwenborsten; een en- kelen keer ook waren er mannen- en vrouwen- beelden op te vinden met zeer grooto gcnitalien en afbeeldingen van hagedissen. Aan de palen waren meestal buffel- of gemsbuffelgewein vast- gebonden, waaraan men wed er allerlei gered- schap ophing. In de tempels dor Toradjasche Berglandschappen zijn geen afbeeldingen van krokodillen te vinden, wel van vrouwenborsten en genitalien. Gewoonlijk vindt men daar het hoofd der trap versierd met afbeeldingen van menschen-, paarden-, buffel- of gemsbuffelk⁸³)- *pen*. Verder zijn in die tempels een groot aanLal echte of van hout gesneden buffelgewein aan- gebracht. Het binnendak ontbreekt in de tem- pels der Berglandschappen. Sommige dicr tem- pels hebben stoelen, waarvan zitting en leuning uit edn stuk zijn en met uitgesneden buffel- en geinsbufTelkoppen versierd. Schedels han gen er in die tempels niet; het geta) der verslagen vijan- den wordt aangegeven door hcl aantal van rotan gcvJochten ringen, dat aan de buffelhorens hangt. De tempels zijn to vens verblijfplaatsen voor doortrekkende lieden en dienen ook wel tot vergaderzaal, als er veel ruimte noodig is. Maar als er eenige dorpsbewoners op een sneltocht uit waren, werd de tempel gesloten, totdat zij te- rug waren, oxndat de tempelgoden hen op hun- nen tocht vergzelden.

Literatuur. Adriani en Kruyt, De Barc*⁸⁴-

sprekende Toradja's van Midden-Celebes I, 285—290. — Drs. Sarasin, Reison in Celebes, 1905; — Prof. Dr. Albert Grubauer, *Unter Kopf-jagern in Central-Celebes*, 1913.

LOBO. Plaatsje aan de Tritonbaai op de Zuid-kust van Nieuw-Guinea, op 3° 43' 30" Z.B. en 134° 15' 41" O.L. In het begin der vorige eeuw lag hier eene versterking, Fort Du Bus (zie al-daar). Lobo ligt aan don voet van den Gconoong Lhemensis, die als cen reuzenmonument achter de nietige huisjes verrijst en die door hoogte, bijna loodrechte hellingen en sierlijke vormen een overweldigendon indruk maakt. Deze berg is 735 M. hoog.

LOCALE RADEN. Zie DECENTRALISATIE.

LODAJA. District van de contovle-afdeeling Blitar, regentschap en afdeeling van denzelfden naam, residentie KSdiri, met eene oppervlakte van 722 K.M². Het wordt ingenomen door het zuidergebergte, dat hier nagenoeg geheel uit kalk- en mergelvormingen schijnt te bestaan. In dit district is een twintig jaren gele-den op grooto schaal koffie door partikulie-ren geplant-, echter zonder resultaat. De eene onderneming na de andere moest verlaten wor-den. De grond is niet geschikt voor den koffieboom. Thans vindt men op een tweetal verwaarloosd ondernemingen nog de treu-rige overblyfselen van deze cultuur. De niou-we perceelen beproeven het met agave; deze slaagt, doch de afvoer over groote af-standen langs de weinige, niet goede wegen is cen groot bezwaar. Het uitgestrekte district lijdt voornamelijk aan watergebrek. Indien men er water kon brengen (en dit schijnt niet on-mogelijk, althans voor belangrijke gedeelten er van) zou het stellig een prachtig district worden want de grond is goed, voornamelijk voor padi, tweede gewassen en suikerriet. Thans is het, vooral in het Zuiden, nog voor een groot deel met oerwoud bedekt, waarin nog vele tigters voorkomen. — Het is het oude ballingsoord der Alataramsche Vorsten. — Het district telt 43

dcsa's en had ulto.] 905 eene bevolking van ruim 65 000 zielen, waaronder ruim 30 Europeanen en een 20-tal Ohinezen.

LODAN (JAV., SOUND.). Zie POTVISCH.

LODOICEA SECELLARUM Lab. Fam. *Pal-mac*, de kelapu laet (MAL.), COCO de mer, zee-klapper, de Maladvische Cocosnoot van Rum-phius; groote palm met waaicbladen, die in hot wild allcen op de Sychellen voorkomt en waarvan do eigenaardige, dubbele vrucht, op zee of aan het strand gevonden, bij Oos-terische volken in hoog aanzien stond. Het kiemwit gaat door voor cen geneesmiddel te-geen verlei kwalen. Uit de schaal worden sirih- (loozen gemaakt. De vrucht is do grootste palmvrucht', die bekend is.

LOEANG. Eiland van ongeveer 85 K.M². oppervlakte, behoorendo tot de Loeng-Sermata-groep, bestaande uit de beide genoemde en cenigo onbewoonde eilanden, gelegen in do Bund a.,-zoo tussschen 128° 20' en 129° 10' O.L. en 8° 5' en 8° 25' Z.B. behoorende tot do onderafdeeling Wetar door afdeeling Zuid Timor en Eilanden, residentie Timor en O.

Loeang is een heuvel met een hoogstn top van 200 M., gohool of grootondcols opgebouwd uit oudon kalksteen, van de permische formatie. Het is geheel omgeven door een uitgestrekt

koraalrif en kan alleen met kleine prauwen en woingdiepgaande vaartuigen genaderd worden; het is bedekt met schrale grasvelden on enkele boomgroepen; slechts 2 putten worden er gevonden, die brak water opleveren. De bevolking, welke over 6 negorijen verdeeld is, meerendeels op rotsen gelegen en met zware muren versterkt, werd omstreeks 1885 op ± 1200 zielen geschat, waarvan de helft Christenen, eene verhouding, welke tot op heden is gebleven. De Christenen gaan behoorlijk gekleed, en ook onder de heidenen geraakt de primitieve schaamgordel meer en meer in onbruik; onder den invloed van het Christendom beginnen op het eiland zachtere zeden te heerschen en de dorpsoorlogen tot de geschiedenis te behooren. Loeng heeft een grooteren veestapel dan Sermata, op wo Ik eiland echter meer werk van den landbouw geuakd wordt. Djaogeng, aardvruchten, katjang-soorten en ook gossypium worden verbouwd, maar de teelt van voedingsmiddelen is te Loeng nauwelijks voldoende voor de behoefte, zoodat zij bij schaarschte uit Sennata moeten worden uitgevoerd. Van tripang- en schildpadvangst wordt veel werk gemaakt. Onder do takken van nijverheid moet genoemd worden het we ven van sarongs en omslagdoeken, het yzersmeden en vooral het goudsmiden; de te Loeng vervaardigde gouden oorversierselen (lor-lora) zijn op de naburige eilanden zeer gezocht. Eigenaardig is het, dat de beroepen tot bepaalde families beperkt zijn en het dezen verboden is zich met lies anders bezig te houden. De Loengers zijn stoute zeevaarders, die hunne tochten tot Timor-Koepang uittrekken; zij vinden echter inedingers in Makassarsche handelaars, die het eiland bezoeken.

Literatuur. G. W. W. C. Baron van Hoe veil in T. Bat. Gen. XXXIII, bl. 193. — Riedel, De sluike- en kroesharige rassen, bl. 310. — Verbeek, *Moklukkenverslag*, biz. 445. — *Zeemansgids V* (1908), biz. 9. 4&.

LOEBANG (SOEND.). Zie AAL.

LOEBOEK ALOENG. Nagri ter Sum. W.kust met belangrijke markt, gelegen aan de spoorlijn Padang—Kajoe Tanam; hier begint de zijlijn der Sumatra-Staatsspoorwegen naar Pariaman en Soengai Limau (zie aldaar.)

LOEBOEK AMBATJANG. Hoofduderzotting van een landschap in de Koentant (Kwantan) districten, (zie aldaar.)

LOEBOEK BANGKOENG. Nederzotting in do residentie Sumatra's Westkust ten N. van Pajkoemboch; zij is bekend door de habij gelegen veelbezochte Arau-kloof (zie HARAU). De plaats is langs een mooien rijweg te bereiken, die aan-vangt bij hot station to Pajkoemboeh. Bij L. Bangkoeng begint het paardenpaal naar de Mahat rivier tot aan K66 Bahro/A f & ;'.

LOEBOEK BASOENG. District der onderaf-deeling Manindjau, afdeling Again, Sum. AVestk. sinds de gewestelijke reorganisatie van

1913. Tevercij vormde het met de larasson Tikoo en XII Koto on do III Lochak (Sitanung, Batoe Kam bing en Sitalang) cen onderafdeeling van do afdeling Pariaman. De gelijknamigo hoofdplaats ligt op do zachtglooiende helling van den „Manin-djau-vulkaan" (zie MANINDJAU), aan do An-tokanrivier, en zee den transportweg van do bovenland naar de aahaven Tikoo (belangrijke markt). Volder loopt een goedo binnonweg

van L. B. door de XII K6t6 naar Soengai Limau aan zee, belangrijke markt en eindpunt van de spoorlijn van Padang langs de kust, welke spoorlijn hoogstwaarschijnlijk naar Tikoc, niisschienen naar L. B. zal worden doorgetrokken. Een derde weg, voor een gedeelte echter slechts to pa arid en in de voet begaanbaar, voert vnn L. B. door de genoemde landstreek der III Loehak, stijgt langs den N.-lijken voet van den Manindjau-vulkan en komt te Palembang uit. De strek tusschen L. B. en Tikoc is goed bevolkt, daar ligt o. a. Manggopoh (zie aida ar).

LOEBOEK BATANG. Nderzetting in de rcsi-dentie Palcbang aan den bovenloop van de Ogan, op korten afstand van Batocradja. Het is de standplaats van den controleur der onderaf-deeling Ogan Oeloe (zie aldaar).

LOEBOEK BATINGKAP. Nagri ten N.O. van Paj6 Koemboeli, Sum. Westk., v66r de gewestelijke reorganisatie van 1913 een laras, omvat-tende de drie nagri's Loebok (Batingkap), Goe-roen en K6t6 Toe6. De twee eerstgenoemde nagri's vormen een zeker adat-verband met de nagri's Taeh, Simalanggung, Piobang en Soengai Barin sin in dezelfde onderafdeeling Pa jo Koem-boehA' "

LOEBOEK BOELANG. Kleine vestiging in de Batang Hari-districten van Sumatra's West-kust. De plaats ligt op een smalle vlakte tusschen de Batang Hari en haar linkerzijrivier de Pange-an, en vormde met Rambahan het staatje Loebok Boelang. Waarschijnlijk beheerschte de plaats eenmaal de toegangswegen van de Oost-kust naar de Padangsche Bovenlanden, daar de Pangean tot hier bevaarbaar is voor kleino vaartuigen. Zware aarden wallen en een Hindoe-beeld wijzen er op, dat Loebok Boelang een belangrijke Hindoe-vestiging is geweest. Daar de vlakte steil naar beide rivieren afdaalt, was ze niet moeilijk te verdedigen. In vroeger jaren zou de plaats zelfs de zetel van een radja van geringen rang zijn geweest. Hij droeg den titel van Tan Toeah Radjo L616. (Zie T.B.G. dl. 49. Pg. 215.).

LOEBOEK DJAMBI. Hoofdnerzetting van een landschap in de Koeantan (Kwantan)districten (Zie aldaar). Tot hier is de weg van Sawah LoentS doorgetrokken.

LOEBOEK DJANTAN. Zie LINTAU.

LOEBOEK LIMPATO. Zie HARAU-KLOOF.

LOEBOEK PAKAM, standplaats van den controleur der onderafdeeling Serdang van de afdeeling Deli en Serdang in het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het is een belangrijk kruispunt van wegen; o. in. sluit hier de groote weg van de Oostkust naar het Toba-meer aan op den asweg Pangkalan Brand an - Tand-joeng Balei. Ook ligt deze plaats aan den spoorweg Deli-Asahan, terwijl een stoomtram ter plaats aan dien spoorweg aansluitende Zuidwaarts gaat naar Bangoenpoerba.

LOEBOE(K) RAJA. Niet meer werkzame vulkaan in Tapanoeli, vlak ten N. W. van Padang 8>dimi)oean, die tot aan zijn top-met zwaar bosch is begroeid. Van den ouden elliptischen ringwal zijn slechts enkele gedeelten overgebleven ; ten ZZVV.van den hoofdtop is een lagere eruptiekegel.

Sangaroedang, opgebouwd ; naar het NO. is berg door een rug verbonden met den Boal-boali. Junghuhn was de eerste, die den berg be-klom; hij bepaalde de hoogte op 1900 M.; bij

de topografische opneming block deze 1886,4 M. te zijn.

LOEBOEK SALASIH. Kninpong in de Pa-dangsChC bovcnlan(leh,-gclegen op 36 K.M. van Padang an g, 977 M. boven den zccspiegel, aan de splitsing van de wegen naar Solok en Alahan l'ancly an g. Er is een goede pasanggrahan. Vrbctring van den zeer geaccidenteerden weg naar Padang zoude Loobok Salasih beter bereikbaar kunnen maken voor de Padangers en hen in de gelegenheid stellen op betrekkelijk , / . korten afstand van een kocl klimaat te genieten /

LOEBOEK SIKAPING. De N.lijkste afdeelfn van de residentie Sum. Westkust, met glijkna-mige hoofdplaats, de standplaats van den assistent-resident. De afd. grenst in het N. aan de residentie Tapanocli, in het O. aan het gouvernement Oostkust van Sum. en de afdeeling L. Kot6, in het Z. aan de afdeeling Agam en in het , \ . O. aan den Indischen Oceaan. Zij is verdeeld in drie onderafdeelingen: Loebok Sikaping, Ophir-districten (zie aldaar) en Ajer Bangis. (zie aldaar). De onderafd. Loebok Sikaping o in vat het N.lyk en O.lijik gedeelte der afdeeling en bestaat voor het grootste deel uit bergland. Een smalle vallei van Z. naar N. vormt de kern. In het W. wordt deze vallei afgesloten door een hoog bergland, waarvan de Bockit Si An it (1330 M.) de hoogste top is en welk gebergte een slagboom vormt tusschen L. S. en den weg van Taloe (zie hierna) naar zee, terwijl in het O. de vallei wordt afgebakend door, een langgestrekte bergreeks, die ten N. van Fort de Kock begint en tot den Goenoeng Malenggang (1503 M.) in het uiterate N. der onderafdeeling doorloopt. Deze laatste berg-reeks, waarin de Goenoeng Hidjau het hoogste punt vormt (2274 M.), beheerscht de smalle vallei van Loebok Sikaping (hoogte 444 M.) ge-heel; de steile, groene wand maakt de stilte van het landschap, hoe schone het ook is, drukkend.

De vallei zette zich vroeger verder Zuid waarts voort, doch een lavastroom van den nabij gelegen Ophir wierp hier een dam op en verdeelde het lentgedal in twee stukken met afvloeiing naar verschillende kanten. Het Z. i jk gedeelte behoort tot het stromgebied van de Alahan Pandjang, rechtertak der Masang (zie aldaar); zij ontspringt in de boven beschreven bergreeks, ten Z.O. van Loebok Sikaping en stroomt langs Bondjol en Sipisang. Het grootste N.lijik deel wordt door-stroomd door de Soempocr. Deze ontspringt in het W.lijik bergland op den G. GSdang, stroomt

O.lijk naar Loebok Sikaping en volgt vandaar 60 K.M. in N.-Jijicke richting den voet van de O.-lijke bergreeks, neemt beoosten Kau het water van verschillende zijriviertjes op, om eindelijk bij Tjiranting ten O. van Rau in een jong erosie-dal een doortocht te vinden naar de lage Oostkust.

Van hier af krijgt de Soempoeer den naam van Rokan Kiri. In den diluvialen tijd had de afwatering nog plaats naar het West en, doch vulkanen hebben dozen uitweg verstopt. Waarschijnlijk was het dal vroeger een mecr, dat in den diluvialen tijd opgevuld werd met vulkanisch materiaal. De vallei van Loebok Sikaping vormt daardoor van de velc diluviale plateaux op Sumatra. De Soempoeer heeft haar genoemd erosiedal nog niet diep genoeg ingesneden ojn het voorraallijc neer geheel droog te leggen. De groote jaarlijksche regenval (gemiddeld 4320

m.M.) veroorzaakt hierdoor dan ook, dat het laagste gedeelte een uitgestrekt moeras vormt.

Voorbij Tandjoeng Medan is hierin het be-ruchte woud van Piuti (bijna 30 K.M. ten N. van Loeboek Sikaping) opgegroeid. In de 14de eeuw moet daar een kolonice der Hindoo-Javanen zijn geweest (Oudheidk. Versl. 2de kw. 1912, bl. 36, No. 1—4) en het is mogelijk, dat de streck ton N. van Tandjoeng Medan, die door goedo irrigatio were! geschikt gemaakt voor de sawah-cultuur, na het vertrek der Javanen door opstopping der leidingen moerassig is geworden.

Het woud van Pantj, waarin enkele heete bron-nen liggen, is berucht door zijn ongezonderheid (malaria), zijn tijgers en reuzenslangen ; het moe-ras riekt onaangenaam ; ieder die deze onbe-woonde streck passeert, spoedt zich voort. Ook het dorp Pantj, aan de N.zijde van het woud, is niet gezond en de reiziger doet beter niet in het passantenhuis aldaar te overnachten.

Het Z.-Jijk deel van de valleij is zeer warm. Al-leen ter hoofdplaats Loeboek Sikaping is de tem-peratuur aangenaamer en zijn de nachten dikwijls koel, doordat de plaats op 444 M. hoogte bo-ven zeeniveau is gelegen.

In de omgeving van Loeboek Sikaping ziet het land er vrij goed uit en heerscht een zeer be-scheiden welvaart. Sedert 1911 zijn onderne-mende planters uit de Preangor-Regentschappen begonnen op het erfpachtsperceel Tanang Taloe, gelegen tusschen Taloe en Loeboek Sikaping, three-plantages aan te leggen en hebben daarbij uitstekende resultaten verkregen. Het N. is echter zeer misdeeld. Een groot deel wordt ingenomen door het genoemde moeras en bovendien wordt de streck geteisterd door malaria en door-
<le varkens- en tiggerplaag. Vele mannelijk be-woners cinigreeren daardoor, zoodat de be-werking van de geschikte sawah-gronden bijna uit-sluitend door vrouwen moet geschieden. Door klapperaanplant heeft men getracht wat nieer-derc welvaart te brengen ; reeds zijn er verschei-clene vrij grootte aan plant ingen. De grootste hindernis voor een economischen vooruitgang wordt veroorzaakt door de afzondering van do onderafdeeling.

Weliswaar wordt zij in de gehele lengte door-Heden door den grooten weg tusschen Sum. Westk. en Tapanoei, die to Fort do Kock be-gint en Jangs Batang Paloepeh en Paloepeh, Sipsisang, Koempoclan en Bondjol (respectieve-lijk 25,2, 41%, 51 en 57 K.M. van F. d. K.) naar Loeboek Sikaping (79% K.M. van F. d. K.) voert en verder langs Tandjoeng Medan en Pan-1 i (bijna 30 K.M. ten N. van Loeboek Sikaping), langs Simpang, Sontang en Rau (52½ K.M. ton N. van Loeboek Sikaping) en verder in N.W.-lijk richting via Limau Manis, op do grens van Tapanoei (12 K.M. van Rau) naar Alocara Si-pongi in laalstgenoemde residentie. Ook loopt van Rau nog een weg naar de Noordelijkste punt der afdeeling en wel over Pad an g Mantinggi, Langocng en K6t 6 Radjo naar KQ.d No pan (bijna 28 K.M. ten N. van Rau). Doch deze we-gu doorHutijden alic een borgeand, dat groot vervoer over dorgclijk afstanden zeer bcmocie-lijk, en den aanleg van een ijzeren baan niet loonend doet zijn. Hot station to Fort de Kock, het laagste punt der stad, ligt 921 M. hoog ; vandaar inoet do weg dalen naar het 300 M. hoog gologen Bondjol, daarna stijgen tot ruim 600 M.

om over den gonocindcn lavadam to komcn en vervolgens aan de andre zijde dalen naar het 470 M. hoog gelogen Loeboek Sikaping. Ook de weg van L. Sikaping over Pantj en Taloe naar zee (Sasak) is niet minder gaccidcn-teerd en 111 K.M. lang. Reeds jaren wordt gezocht naar een kortere verbinding, over het gebergte ton W. van L. Sikaping tusschen deze plaats en Taloe, waardoor de groote om-weg over Pantj zoude vervallen. Do afvoer dor producten, bv. van de bekende rijst van Rau, stuit overal op terreinmoeilijkheden. Het in stollen van een Gouv. au tom o biel-dienst in de Pad. bovcnlanden, waarbij ook het trajet Fort de Kock-Loeboek Sikaping is opgenomen, zal het vervoer van handelswaren in deze streck zeer ten goede komen (Gouv. Besluit van 5 Juni 1914 no. 1).

Het gunstigst gelegen is de streck van Bondjol, vroeger een onderafdeeling vormiend, door de nabijheid van Fort de Kock, waarvan het toch nog d'ijr zwaren weg wordt ge-scheiden/ 心望.

LOEBOEK SIKAPING. Onderafdeeling der gelyknamige afdeling, residentie Sumatra's West-kust, onder het direct bestuur van den Assistent Res-ident, bestaat uit de districten Loeboek Sikaping (Zuidelijk gedeelte) en Ban (gewestelijke reorganisatie Ind. Stb. 1913 no. 321). Is de ad at der bevolking in het Z. zuiver Minangkabausch (matriarchaat, soekoeuwen), in het N. is innige vermenging met de Mandailingers van Tapanoei geen uitzondering, (zie M AND AL LING). De N.lijk bevolking is goedig van aard, de Z.lijk is niet vrij van grooten godsdienstver-; deze heeft nu als middelpunt den bekenden Sjeh van Koempoclan, die tai van geloovigen trekt, die zich in godsdienstige afzondering (soeleok) zui-veren ; in den Padri-oorlog was Bondjol het laat-
-stelwerk der fanaticke Padri's.

De voornaamste plaatscn in do onderafdeeling zijn: de gelijknamige hoofdplaats, waarde gebou-wen van het grooto vroegero militaire kampe-ment in gebruik zijn genomen voor bureaux van den Assistent-Res-ident, pasanggrahan, enz.. in het Z. Koempoclan en Bondjol, in het N. Rau/

LOEBOEK TARAP. Landstreck 18 K.M. ten Zuiden van Sidjoendjoeng in de gelijknamigo onderafdeeling der afdeling Tanah Datar, residentie Sum. Westkust, voo de gewestelijke reorganisatie van 1913 con laras. De streck ligt in de valleij dor Sockam-rivier. (Zie SIDJOEN-DJOENG.)

LOEBOE (ORANG). Wonen in Mandailing en Oelo Baroeinocn (Parang La was), nauwe u rigo : op de O. koten van hot Barisari-gebergte, dat do grensschiding vormt tusschen Padang Lawns en Groot-Mandailing en het meest op do hellingcn naar do zijdo van Mandailing. Omtrnt hunne afkomst zijn vrschillende gissingen geuit; volgens don eon zouden de Loeboc's tot de oorspronkelijke bewoners van Sumatra behoord, met de Maloische bevolking der Pa-dangscho Boventanden ebn volk uitgeiaakt hebben en door burgeroorlog verdreven zijn ; volgens den ander zouden zij van het Maleische schicroidland afkomstig zijn en zich op Sumatra het eerst aan de Rokan-rivier gevestigd hebben. Daar hot niet bekend is, dat zij ooit elders woon-don, buiten do Batakscho streken, bestaat aan-leiding tot de vraag of hot, bij do overeenkomst.

die zij in uitcrljk en gewoonten hebben met do
 oquivalente bevolking vtm het schiereiland, niet
 mogelijk is, dat zij de Bataks gevolgd zijn toen dozen
 vandaar vertrokken. Volgens Van der Tuuk (voorede
 st. To base lie spraak- kunst) zullen de Loeboo*s wcl de
 oorspronkelijke bewoners, al than s van het Z. gedcclte
 der Batak- landen, zijn geweest. Van Batakschen
 oorsprong zijn zij zeker niet, zooals hun kleinere en
 breede aangezichten doen zion ; evenals de Klein-
 Mandailingers hns van de bovndistricten zjn van Loeboe's
 van Groot-Mandailing Maleiers; hun uiterlijk is het
 Maleische type, zij zijn grover, gespierder en flinker
 gebouwd dan de Mandailiu- gers; hunne taal is verbasterd
 Malcisch (volgens Van der Tuuk is het Loeboesch een
 tongval van 't Minangkabausch), maar vclen, de ietwat
 beschaafden, spreken Mandailingsch. In Oeloe
 Baroemoen worden zij Halak dolok, berg-
 hoogtebewoners genoemd, of Halak karangan,
 boschbewoners. Vroeger, nog niet zoo heel lang geleiden,
 woonden zij naar het heet „in nesten" op de boomen,
 slapen alien bij elkander; tus- schen ongehuede en
 huwbare perscnen van ver- schillende sexe lag een mes,
 en hunne kleeding bestond uit een lapje boomschors of
 een hak'en klapperdop. Thans is dat een weinig anders; a
 Is de inannen aan den arbeid zijn, dragen zij cen t jawat
 (lendendoek) en overigens kleeden zij zich als de andere
 bergbewoners; boomschors ziet men zelden nicer; de
 vrouwen dragen rokjes tot aan de knien. De woningen
 vertoonen wel de ken- merken van aanraking met de meer
 beschaafde Mandailingers, maar alles slaapt nog dooreen
 en honden, geiten, katten en soms varkens, loopen
 ongestoord in en uit, dock het houden van varkens is door
 den invloed der Mandai- lingsche hoofden bijna geheel
 opgehouden. Het grootste gedeelte der Loeboc's leeft nog
 afgezon- derd, op plaatsen, die men pagaran heet (evenals
 de nederzettingen, gehuchten uit de dorpen der Bataks);
 zij staan onder een door het Gouv. benoemd ripd-hoofd,
 die weder een Mandai- lingsch kamponghoofd boven
 zich heeft ; maar ook een deel van de bevolking, die niet
 tot de Loeboc's behoort en door gebrek aan geschikte
 sawahgronden tot dezelfde leefwijze is ge- d won ge-
 woont op ongeveer gelijke manier, zij *t ook in betere
 woningen en nabij oordeel- kundiger bebouwde ladangs.
 De huizen der Loeboc's zijn ellendige krotten, op palen
 op den grond en liefst wonen zij ver uit elkander om ruzie
 to voorkomen over de kinderen ; vclen zijn naar de
 vlakke verhuisd, hebben zich daar in bestaande kampongs
 gevestigd en zijn in marga's verdeeld; zij werken aan de
 wegen, hebben een aandeel in de koffietuinen en zijn dus
 op weg om geheel in de Mandailingsche be vol- king op
 te gaan. In Oeloe Baroemoen verkeerem zij in staat van
 slavernij, zijn geheel afhankelijk van het hoofd van
 Djangji Lobi, inogen niet buiten het gebied van de
 kainpong verhuizen, moeten nabij hun meester blijven,
 boschpro- ducten voor hem inzamelen en ter jacht gaan.
 De Loeboc's zijn een lui, koppig en diefachtig volk, maar
 tegenover het Europeesch bestuur zeer gedwee. Zij
 voeden zich met het vleesch , va» allerlei die ten: tijgers,
 eekhoorns, vleur- muizen en visch, die zij aan de
 rivieroevers steken, voorts met rijst, obi, djagoeng,
 keladi, ^{em} telen als genotmiddelen tabak en koffie. Ro

tan, danier on idjoek worden tot nuttige doel- einden
 ingezameld. Hunne wapens zijn blaas- pyp, mes cn bijl.
 Velen lijden aan huidzichten van het meisjk alien verspreiden een
 onaangename geur ; zij baden bijna nooit.

De djoedjoer of huwelijksprijs bestaat in een haan, cen
 soekat rijst, een djantar (grootte bamboe) toewak
 (palmwijn) en 900 duiten ; of wel uit werk (pakerdjain),
 dat de man aan de ouders van het meisjk moet leveren: eeu
 met rijst geplante ladang van 12 koeloks (60 kati), een
 huis van 3 vadem lang en een kleino sopo. Het aantal
 vrouwen, dat de man nee mt, is willekeurig, maar
 huwelijken tusschen Loeboc's en Mandailingers kwamen
 waar- schijnlijk nog niet voor ; zij hebben een hu-
 welijksinzegening en kennen een eedsformulier. De
 overledenen worden in een kuil begraven ; men gelooft
 aan geesten en aan een leven hier- namaals, ook op doze
 aarde, onzichtbaar, als geesten, die, in de lichamen der
 levonden va- rend, zien en zien maken. In naam gaan velo
 Loeboc's tot den Islam over, maar de voor- schriften
 schenden zij zoo dikwyls als daartoe aancliding bestaat.
 Sedert de Doopsgezindc zending in de buurt van
 Panjuboengai) werk- zaain is (1912), toonen sommige
 Loeboc's nei- ging tot het christendom. Hun aantal, omsl
 reeks 1900 op 1500 tot 2000 geschat, necmt af. (Zie Van
 Kerkhoff in T. A. G. II vn. bl. 576 ; Van Ophuysen in T.
 Bat. Gen. XXIX, bl. 88; Van Dijk in Bijdr. t. t. J. en vлк.
 IVe volgr. VIII, bl. 151 en J. Kreemer in idem, DI. LXVI,
 afl. 3.)

LOEDROEG. (JAV.). Zie BADOET.

LOEGOE SIBIGO. Is de N.W.-lijkste van drijo groote
 baaien op de N.O.kust van Simaloe, Wcstkust van
 Sumatra, op ongeveer 2 50' N.B. De diepe baai heeft
 lagc, grillig gevormd oevers met vele kleine
 binnenbaaien en een zeer nauwen, volkomcn schoonen in-
 gang, aan weers- zijden waarvan de heuvels van het
 eiland, waar- onder de Sefacha aan den Zuideoever ken-
 baar is, oprizjen ; zij biedt een volkomen veilige lig-
 plaats aan voor de groote schepen. In do binnen- baaien
 en rond de daarv66r liggende eilandjes treft men een vrij
 smalle ku st bank aan, waar- buiten cnkele losse gevaren
 liggen, welke inoeilijk zijn te verkennen door het weinig
 helderc water, overigens is de baai schoon. Aan den
 Z.O.hoek ligt de zich sterk ontwikkelende kampong
 Sibigo.

V66r de baai liggen een viertal lagc cilanden en eenige
 riffen, waartussclion een ruime, schoone doorgang,
 waardoor een buitenbaai wordt gevormd, die een
 geschikte ankerplaats oplevert. Zie Zeemansgids deel I.

LOEHAK. I. een Minangkabausch woord, dal o.a. de
 beteekenis heeft van gebied, land- streek. Het wordt in
 dezen zin tegen woordig aileen gebuüct in Tigf Lochak
 (de landstrc- «en Tan ah Datar, Agam en Limf Pocloeh,
 die het centrum der Padangsche bo ven land en vormon)
 e» voor: afdeeling, groot bestuurs- ressort. De
 «bovenlndische" tit el voor een Assistent-Resident is
 «Toean Lochak**». De Minangkabauers trachten- hot wo
 ord loehak in den zin van „gebied" uit to leggen luidena
 allerlei legenden. Volgens hen moet nJ. niet aan een
 federatie gedacht worden, doch zouden in oude tijden 50
 oudsten van „(le eerste be- woners op den Marapi,* van
 dien vulkaan uit-

gezwerm zijn in de richting van het tegenwoordige Pajd Koomboch. Evon voorbij Pila-dang, op de vruchtbaro vlakke a Id nor, raakto men een der kameradon kwijt, nu was het 50-tal niet meer intact: „loehak limO pooloeb", en op de vraag aan elkander waar hij toch zou zijn, moest icder antwoorden: „antah" (ik weet het niet), zoodat deze vlakke don naam gekregen heeft van Pad an g Si Antah. And ere legenden maken melding van hot bestaan van drie natuurlijke loehaks, waterputten op den top van den Ma rap i (L. C. Westenenk. De Minangka- bausch Nagari, Mcded. Enc. Bureau VIII, 1915).

II. naan van een district in de onclcradceling PAJ6 KOEMBOEH.

LOEHOE. Zic LOEVVOE.

LOEKOET (SOEND.). Zio MOSSSEN.

LOELOEP WAROE (JAV.). Zic HIBISCUS TILLACEUS.

LOEMADIANG. Afdceling met gelijknamige hoofdplaats van de residentie Pasoeroean, met cene oppervlakte van 1737 K. M². De af-deeling is to vens controle-afdeeling met de districLen Loe in adj an g. Tempeh, Ranoelamo- ngan en Kandangan. Zij beslaat bctZuidoostelijke gedeelte van de residentie Pasoeroean en grenst ten Noorden aan de afdeelingen Probolinggo en Kraksaan van hetzelfde gewest, ten Oosten aan de afdeeling Bondowoso van de residentie Besoeki, ten Zuiden aan den Indischen Oceaan en ten Westen aan de afdeeling Malang, ook van de residentie Pasoeroean. Op de grens met MaJ ang verheft zich de grootstc vulkaan van Java: de Smeroe, op de grens met Kraksaan ccn der wrkzaamste: de Lamongan (zie al- daar). Behalve de hellingen dezer vulkanen bevat de afdeeling do westhelft der zuidelijke vlakke van Java's oosthoek, waarvan do oost- helft in DjCmbSr is gelegen. De bodeni is vruchtbaar, de teelt van tabak — zoowel op erfpaetsperceelen als door de bevolking zelve — heeft hier een groot vluet genomen.

Jammer dal een groot gedcelte dezer vlakke, do hoofdplaats inclus, voortdurend met onder-gang bedreigd wordt door de zandstromen van den Sm6roe, do zgn. besoeks (zie aldaar), wel- kcr bedding zich herhaaldelijk verlegt. Nog versch in he l. gcl)euige ligt de grootc ramp van Loenadiang in 1909.

De afdeeling tellt 33 crfjachtsondcrnc- jningen, waar in hoofdzaak koffic wordt go plant, voorts een twintigtal tabaksonderne- iningen on drie suikerfabrieken, onder welke Jam's grootstc suikcrfabrick Djaliroto. Zij had einde J 905 ceno bevolking van ruim 220.000 zidoi), w. o. ±450 Europeanen, een JOOO-tal Chincezen en bijua 80 Arabieren. De boofd)laaH, 50 M. hoog, ligt aan do zijlijn Klakah—Pasirian van den spoorweg van Socrabaja naar Banjoewangi. Einde 1905teklezij echo bevolking van ± 11.000 zielen, w.o. ± 140 Europeanen, ± 900 Chincezen en bijna 80 Arabieren. ;

LOEMADIANG. District, met gclijknamige hoofdplaats, van do controle-afdeeling en de afdeeling van dien naam, regen tsc hap Pro- bo] in ggo, residentie Pasocroco.n, met 3 onder- districten en 54 (losa's. Eindo 1905 had het cene bevolking van ± 76.000 zielen, w.o. bijna 200 Europeanen, ± 900 Chincezen en een 80-tal Arabieren. /

LOEMAR. Landstreck ter Westkust van Borneo, thans behoorende tot de onderafdeeling Bengkajang der afdeeling Singkawang van de residentie Westcraddeeling van Borneo, bekend door /on strijd met do Chincezen in 1850 en volgcnde jaren, waarvoor zie KONGSI. De gelijknamige plaats, nabij de bronnen van het riviertje Ledo gelegen, was vroeger hoofdstel der kongsi Sijj-ung-foen. In de nabyheid is cen goudmijn, bewerkt door de maatschappij Sintoeroe.

LOEMBAN PEA. Kleine nederzetting op de grens van de residentie Tapanoei en het gouvaenient Oostkust van Sumatra. Zij is het eindpunt van don grooten weg, die van Siboga over Taroetocng naar het Toba-mcer loopt. In Januari 1916 kwam do aansluiting tot stand met Tandjoeng Balai in Asahan, zoodat den 26en dicr maand de eerste auto van de Oostkust hier aankwam.

LOEMBOENG (met samenstellingen). Zie VOLKSCREDIETWZEN. — ; 八人

LOEMOET. Klein riviertje op Sumatra. Het ontspringt on den ruim 1200 M. hoogen Na Galang Goeloeng en stort zich, na het maken van een groote bocht in Z.-lijke richting, bij Djaga Djaga ton Zuiden van Siboga uit in de baai van Tapanoei. De nederzetting Loemoet ligt op de plats, waar de rivier het nicest zuidelijk gaaf. Omstreeks 1898 is men hier begonnen met tabakscultuur op kjeine schaal, doch deze is thans grootendeels te niet gegaan. Rubber schijnt met meer succes aangeplant te worden. De grootc rijweg van Siboga over Batang Toroe naar Padang Sidimpoean gaat hier over de rivier. Voor deze weg tot stand was gekomon moest men per prauw van Siboga over do Baai van Tapanoei do Loemoet-opvaren, oni het slechts 37.5 K.M. verwijderde plaatsjo Loemoet te bereiken en van da ar het ± 20 K.M. verder gelegen Batang Toroe. De' bevolking lijdt hevig aan malaria, tencgvolgc van de moerassen in het mondingsgebied. q

LOEMOET (MAL., JAV.). Zie MOSSSEN^A LOENGGOEN-GEOE. Naam op Celebes voor 如 *Coracias temmincki*, een Scharrelaar (vogelsoort).

LOENTAS (JAV.). Zio PLUOHEA.

LOERAH (Minangkab. = diep dal, ravijn). Tigd Loe rah, con nagri in Oud Agam. Lim6 Loerah, een district der onderafdeeling Padang on Ommelauden., VII Loerah, landstreck bij Palembangjaji.

LOERAH (JAV.). Botcektent hoofd, chel; in het algenieon iedcr, die over anderen gesteld is; in tconstelling daarvan is bekel do naam voor een ondorgeschikt hoofd. In sommige sLreken van Java voert hot dorps hoofd dien naam als titel. Voor de loorahs in do Vorstenlanden zie VORSTENLANDEN.

LOERAHGOENG. District van de controle-afdeeling Koeningan van het rogentschap van denzoldfen naam in de afdeeling cn residentie Olieribon, mot 51 dcsa's en ruim 52.000 inwoners, w. o. ± 500 Chin cozen (einde 1905). Do hoofdplaats is Loorahgoeng landeub.

LOEROES. Een voor het eerst door Ver^eek (Java 73) beschreven onwerkzaam vulkaan-complex in BSsoeki, dicht by de noordkust. Het vormt con ongvooer 5 K.M. wijden ringwal, dio uit lucicuitgesteonten bestaat en

waarbinnen zich een andcsietkegel, de cigcnlijke Locroes (539 M.), verheft. Deze combinatie is in Indie uniek.

LOETOENG (TJI). Rechter zijrivier van de Tjimanoe, vormende van haar mond stroomopwaarts de Westgrens van Oheribon tot waar de Tjihikeu, die op den berg Tjakraboeana ontspringt, in haar valt. Van dat punt vormt de Tjihicw zelf tot haar oorsprong de grens.

LOETOENG, LOETOENG *⁶...⁷ MERAH. Zie SLANKAPEN.

LOEWAK (JAV.), moesang (MAL.), tjareuh (SOEND.), moentjen (DAJ.), ale (KEI-EIL.), detitirau (AROE-EIL.), de , , koffierat⁸ der Europeanen, een klein Zoogdier (*Paradoxurus hermaphroditus* Schrob. = *musanga* Gray), behoorende tot een geslacht, der Givetkatten (zie aldaar), dat in den Indischen Archipel verder vertegenwoordigd is door *P. leucomystax* Gray, *misschenbroeki* Schleg. en *philippinensis* Jourdan. Evenala andere leden derzelfde familie scheiden ze in achteraan den buik gele klieren een sterk rickende stof af.

De loewak, op Java het meest verspreide Roofdier, dat zelfs niet woningen binnendringt.

De loewak, op Java het meest verspreide zelden in Europeesche ~ is van Achter-Indie tot over den geheelen Indischen Archipel verspreid en komt volgens Von Rosenberg zelfs tot in Nieuw-Guinea voor; ongetwijfeld echter is het hier en waarschijnlijk ook in de Molukken niet oorspronkelijk inheemsch, maar door den mensch ingevoerd. Het lichaam van het dier is ongeveer 40 c.M. lang, de staart gewoonlijk iets korter. De kleur is grijs of bruingrijs met donkere vlekken en 3—5 zwarte lengtestrepen op den rug; een band onder het oog is licht gekleurd, de staart heeft so ms een witten top. Evenwel zijn kleur en teekening zeer veranderlijk, waarnaar een aantal lokale variëteiten of ook wel soorten onderscheiden worden; exemplaren met een licht gekleurd voorhoofd worden door de inlanders onderscheiden als moesang boelan (MAL.), tjareuh boelan (SOEND.). Evenals de andere soorten van zijn geslacht gaat de loewak *s nachts op roof uit. Zijn voedsel is, zooals by andere V. verdriden, van gemengden aard: het bestaat zoowel uit kleine dieren als uit vruchten en zoo richt het dier niet alleen schade aan door het rooven van kuikens en eieren, maar ook in koffietuinen door zijn voorliefde voor koffiebessen. Ook palmvruchten eet hij gaame. Van de koffiebessen verteert de loewak alleen de vleezige deelen; de zaden worden onverteerd in de uitwerpselen teruggevonden en men zegt, dat ze (waarschijnlijk doordat het dier de rijpste bessen uitzoekt) bij uitzaaien de beste koffie opleveren (de zgn. "loewak koffie"). *P. leucomystax* van Malakka, Sumatra en Borneo, broeaeu (? BAT.), tohon oewan (? DAJ.), is grotendeels donker tot roodbruin gekleurd, met een groote gele vlek aan weerszijden van den kop en een gelen staarttop. Ook *P. philippinensis* Jourdan van Borneo en de Philippijnen is donkerbruin ^{en} ?iet of onduidelijk gevlekt. *P. (Macrogalidia) musschenbroeki* Schleg. van N.-Celebes (hier oengo-no-boeto genoemd), het eenige Roofdier, dat uitsluitend aan Celebes eigen is, is grooter dan de andere soorten en onderscheidt zich door den donker geringden staart; op do

bovenzijde is het dier aschbruin, met donkerder kruin on nek en met donkerbruine, bij oude dieren onduidelijke vlekken. Het is in 1875 door den Resident Van Musschenbroek ontdekt. Verg. Blanford, Monograph Paradoxu- rus. Proc. Zoolog. Soc. London, 1885, biz. 780.

LOEWOE. (Eigenlijk Loe, ook wel, doch ten onrechte, L o o l l o e genaamd).

Land b e s c h r i j v i n g. Landschap in Zuid-Celebes, dat zich langs een deel der W. en de N.- en O.kusten van de golf van Boni uitstrekt. Het vormt de afdeling van dien naam met hoofdplaats Palopo (zie aldaar) en wordt op ± 31.000 K.M² oppervlakte geschat. Het grenst ten Z. aan de, tot Wadjo behorende, Pitoempanoealanden, aan Wadjo (Zuidarm Celebes) en Poleang (Zuidoostarm Celebes); ten W. aan Wadjo, Adjattapparang, Masempoeloe en de Mandarsche staten; ten N. aan Paloe en aan do landstreken Poso en Todjo (Menado); ten O. aan Toboengkoe en Laiwoei. De Bariko is de grensrievier; met de Pitoempanoea en met Wadjo; de Towari (Takari, Tokari) die met Poleang. In het N. O. en W. vormen de waterscheidingen de grenzen, zoodat alle Toradja-landen tusschen de kust van het rijk en die waterscheidingen tot Loe woe gerekend worden. Bovendien maakten de Loewoeneezen aanspraak op het land der Toradja tot aan het meer Poso, daar de hoofden dier bevolking bij het optreden van een nieuwen Vorst dezen hulde kwamen bewijzen. Uit de mededeelingen van de HH. Sarasin blijkt, dat het meer inderdaad tot het gebied van Loewoe behoord, zoodat slechts de ten N. van het meer wonende etam To Bad a de heerschappij van het rijk betwistte, en dat de bevolking van den bosch-gordel van Jajaki, ten N. van het meer, den Vorst van Loewoe als heerscher erkende. Volgens den Heer Krufend de Vorst van Loewoe suprematie uit over alle Toradja-landen in Midden-Celebes, met uitzondering van de ten O. van Oendae wonende stammen der To pad a, Topoeombana en Tomori ³⁾, en do Tokinadoo Toradja's, wonende om en ten N. van het Matano-meer, welke stammen alle hun eigen heer hebben, den Datoe ritana to PctaHia. Intusschen heeft Loewoe van zijn aanspraken op het land der Toradja's tot aan het meer van Poso afstand moeten doen. Van Loewoe naar het meer van Poso, over de waterscheiding tusschen do Golf van Boni en do bocht van Tomini voren drie passen: W. de Watang-koeme, de Takolekadjoe en O. do Kodinapas. De 2c (1670 M. hoog) wordt het inest gebruikt en is vooral van belang voor den afvoer van damar.

Het land is zeer bergachtig; ten Z. en ten W. verheft zich het Latimodjong-gebergte, waarvan het toppunt ruim 3400 M. hoog is (zie het artikel CELEBES DL I, biz. 452); ten N. liet Centraal-gebergte van Celebes, waarvan sommige toppen tot 3000 M. en wat hooger reiken; ten

³⁾ De Tomoriërs, die het dichtst bij Loe woe wonen, schijnen nog eenigszins de macht van den Vorst van Loe woe te erkennen, en hebben iemand van het vorstelijk geslacht in hun midden, die hen bij den Vorst vertegenwoordigt.

N.O. hot gebergte van Oesso Toinori en Toboengkoe; en ten 0. het gebergte van Tx)lawaan en Mengkoka. Van deze gobotgon loopen takken naar de kust uit: de Tiromanda en Boppoewang van het Z.W. naar het N.O., eindigende ten N. van Palopo; de Terongkong van hot N. W. naar het 0. tot Tamalaba, en do Tampokc uit het N. tot bij Bata Tongkoe en Boraoc. Zij zijn zwaar met bosch begroeid; de grond zou er echter zeer vruchtbaar en voor kofficultuur geschikt zijn. Vlakten worden alleen langs de W.- en N.W.kust aangetroffen, en worden bij vloed onder water gezet; aan do W.kust zyn zij het meest be vol kt. Van de ri- vieren is de Oessoe, ook Dongi geheeten, tot aan de kampong Oessoe, 2 dagen roeiens opwaarts, voor groote prauwen bevaarbaar en de voor- naamste afvoerweg voor de damar. Weinig minder belangrijk is de Tjenrengang, die op het Tomori-gebergte haar oorsprong heeft/en eveneens een paar dagen land waarts in bevaarbaar is. Ver uit het binnenland komen do Kalana en de Baliasse. Verscheidene kleinre rivieren zijn een dag roeiens bevaarbaar en vormen wegen voor den afvoer van boschproducten; van deze is de Djenemaedjoe (= roode rivier) merkwaardig wegens haar door het roode slib der kleisteenformatie gekleurcl water, dat zelfs tot enige mijlen in zee zichtbaar is (zie het artikel CELEBES DI. I, biz. 452). De Ronkong en de Boea dienen voor het vervoer van koffie uit do binnenlanden. Tai van kleine rivieren. zijn slechts bij hoog water bevaarbaar. Van de baaien worden alleen die van iengkoka en Palopo door handelsvaartigen bezocht on leve- ren vrij veilige aaijcrplaatsen op. Zoovals truwens in geheel Midden-Celebes treft men ook in Locwoe geheel onbewoonde streken aan; zoo ligt tusschen het land der Toradja's van Palopo en die van Midden-Celebes een uitge- strekte st rook on bewoond terrein en heeft men 3 dagen noodig om het onbewoonde land tusschen de Baga-rivier en het land tier Tonapoe te doodoopen. In Loe woe worden een twetel meren gevonden, het Matano- en liet Towocti-incor (zie op die name J)).

Tot de afdcclion Locwoe behooren thans (1917) de volgende landschappen, wier bestuurders zich vasaMcn (lil'i's) van het rijk noemden: Walirang, AVarra, Boea, Pon ran Badjo, Soeli, Larompong in de onderafdeeling Palopo; Kessoe, Tikala, Sad an g, Jialoesoe, Nanggala, Tondong, Boontaoo, Jiantc-Booa, Madandang, Pioigian, Dcndc, Pengala, Koera, Bitooang, Bala, Pali, Sissing, Ocloo Salo in de onderafdeeling liante-Pao, Makalo, Minkindik, Sengala, Maliubneng, Banga, Talion, Tajiparang, Palesang, Rano, Boea-|<ajoc, Baoc, 3Iaj)pak, Balope, Simboeng in de onderafdeeling Makalo; Baoboenta, Hongkong, Tamoekoe, Malangko, Masamba in de onderafdeeling Ma samba; Malili, Nocha, Lelo wane, Watoo Bocraoo in de oiulcrafdeeling Alalili en Mingle oka in do onderafdcclion Kolaka. Bo vend ion behooren onder Loe woo, do cilanden Palopo (ook wel Liboe- kang, eiland), Boclopolo, Groot en Klein.Satsi, Labocroko, Tjampea, Pad a ma rang, Groot en Klein Lambasina, Lcnio, Masading, Ampara en Mfsookkorangc.

B o v o l k i n g. De bevolking bestfuit uit Boegineezen en Toradja's. Do eerston, die do heerschendo klasso vormen, en wier getal, ruw

geschat, ongeveer 37.000 ziclcn zal bedragen, worden govonden op do hoofdplaats Palopo, langs de geheelc W.kust van de golf van Boni en in de 3 hoofdplaatsen van Mingkoka, be- nevens lier en daar in do strandkampongs langs de N.kust der genoemde golf. Zij zijn allen Moha m medanen; in het algemeen wordt van hen weinig goeds bencht en vermeld, dat zij lui en verslaafd aan opium en zeer van het goede Bogcnieesch type verbasterd zijn, waar- op echter de bevolking van Mingkoka eene gunstige uitzondering zou maken. De inheemse bevolking der binnenlanden, door de Europeanen gezamenlijk aangeduid met den naam To- radja (Zic aldaar) (van t o, mensch; r i, daar; en a d j a, landzijde of binnenland); dus: be- woners van het binnenland of bergbewoners), zijn geheel aan de Boegineesche heerschera onderworpen; hun getal wordt eveneens zeer in het ruwe, op ongeveer 187.000 zielen geschat, die in verscheidene stammen verdeeld zijn, waarvan, de namen met To beginnen, zooals de To-Bala, die het geheele N. deel van Z.O.- Celebes bevolken, de To-Rano (mensen van het meer) die bij het meer Poso gevonden worden, de To-Lampoe enz. Zij zijn met enkele uitzonderingen nog heidenen en staan over het algemeen op zeer lagen trap van beschaving, zoodat b.v. het koppensnellen nog niet geheel in onbruik is geraakt, terwijl do Toradja van Mingkoka, die tot de meest onbeschaafden gerekend worden, zelfs tot voor kort geregeldc sneltochten hidden. Zij, die met de kustbewoners in aanraking komen, zijn reeds iets meer beschaafd, hetgeen zich o. a. in de klee- ding toont; in de binnenlanden is de schaa- m- gordel vaak de enige bedekking der mannen. Do Sarasins onderscheiden in deze heidenscho bevolking twee typen: de Torongkong, die vooral in het N. O. gelegen Rongkong-gebergte wonen en de Toradja, in de Noordelijke uitloopers van het Latimodjong gebergte, die vroeger veel als slaven werden gehouden.

Aan het hoofd van het bestuur van Loewoe staat gewoonlijk een Vorst (Datoe geheten); doch ook vrouwen kunnen die waardigheid verkrijgen; — zoo regeerde van 1879 tot 1883 een Vorstin en is ook thans weder een vrouw bestuurder. De bestuurder wordt door don Hadat — con ministerraad, uit vier opoc's bestaande — gekozen, doch uitsluitend uit het vorstelijk geslacht, dat, volgens de legende, van goddelijken oorsprong is; de meesten zijner onderdanen hebben hem nooit gezien en zelfs bestaat het geloof dat, zoo zij den Vorst zien, zij sterven zullen. Hij voert don titel van Pa- djoeng, wanneer hij wettig, — d.i. met- een prinses van den bloede, — gehuwd en behoer- lijk gekroond is; anders is hij slechts Datoe. Ofschoon hij in naam het hoogste gezag uit- oefent en over loven en dood beschikken kan, beuoeit hij zich weinig met het bestuur, dat grootendcels bij den rijksraad, en mot name by den Opoe Patoonroe borst, die aan het hoofd van den gezamenlijken rijksraad of hadat staat en do eerste man na don Vorst is, en als 't ware (diens bevelen door con ieder doet gehoorzamen. Diens rijksraad is in tweeën gesplitst: do opporsto raad (Pakatanc-adao), behalvo uit den Opoo Patoenroe bestaande uit den Opoo Pabitjara en den O. Tomarilalang, dio belast

zijn met de behandeling van a lie loopendo zaken, benevens den 0. Balirante, die de zorg heeft voor 's Vorsten inkomsten en kleeding, en verantwoordelijk is voor de afdoening van alle handelszaken en voor de aanraking met vreemdelingen, zoodat hij ook den sabandar onder zich heeft *). In gewone gevallen treedt deze raad op : in belangrijke aangelegenheden beslist de geheele rijksraad, waarin dan ook zitting nemen de adaserae (de 9 hadat-leden) bestaand uit den Opoc Madeka ri Ponrang, den 0. M. ri Boewa en den 0. M. ri Bacboenta (die gezamenlijk den Pangadarang madjowae vormen en toezicht houden op de werkzaamheden der volgende leden), den 0. Wage, hoofd der sirihrdragere en hofbedienden, den 0. Tjen-rana, aanvoerder der bewakers in de vorste-lijke woning, benevens den 0. Gontjinge, den 0. Matjangc, den 0. Kanioemoei en den 0. Lalan-toro, die de leiders zijn der prinsen aan 't hof vertoevend. De kroonprins, 0. Tjaning, neemt zitting in den raad, om zich voor de regeering te bekwamen. Voor onze komst in Loewoe scheen zelden eensgezindheid tusschen de leden te heerschen, waarvan regeeringloosheid vaak het gevolg was. Ofschoon de rechtspleging bij de leden van den grooten raad berustte, handelde ieder lid naar eigen goedvinden, zoodat vooral tegen hoogere geen recht te verkrijgen en in Loewoe ieder zijn eigen recht was.

Waar thans in overleg met de besturende ambtenaren wordt gehandeld en dezen veelal de vergaderingen leiden, is aan deze wantoestanden een eind gemaakt.

De vasalstaten worden door lili's bestuur, die verplicht waren zekere diensten en opbrengsten voor den Vorst te praestereen, maar zich, overigens weinig om hem bekommerden. De Toradja's stonden onder Madika's, die door Tomakaka's werden bijgestaan; deze heidensche bevolking wordt door de Boegineezen diep veracht, honden- of slangenvreters genoemd, en was vooral van den kant van de hoofden aan allerlei knevelarijen en afpersingen ten prooi. Niet zelden werden Toradja's zonder eenige aanleiding met geweld tot slaven gemaakt en niettegenstaande het verbod onzer Regeering van tijd tot tijd buitenslands verkocht, ofschoon, ten gevolge harer bemoeiing de uitvoer op groote schaal niet kon plaats hebben. Slaaf kon de Loewoenees op wettige wijze gemaakt worden tengevolge van de een of andere misdaad of wegens het niet betalen zijner schulden :

*) Aldus de Heer Van Braam Morris. De Heer Kruyt spreekt van den Opoe Patoenroo als van den kroonprins, die de voornaamste in het rijk is na den Vorst; den 0. Balirante, wiens werkzaamheden die van Rijksbestierder zijn; den 0. Tomalempoe, thans een vrouw, die voor de bewoners van het land zorgt, zoodat alle zaken, die deze tot den Vorst hebben te brengen, eerst aan dezen rijks-grooten wordt voortgebracht, die dus zooveel als 0. Tomarilang is. De aangelgenheden der Toradja's worden echter voor den 0. Bali-^二ante gebracht. Voorts vermeldt hij ook den 0. 二 Pabitjara, die de belangen van den Vorst andere zelfbesturen zou behartigen.

vaak decide clan hot geheele gezin dit lot.

In de verhouding van de vasalstaten tot den Zelfbestuurder is door onze inwoning een al-gheele wijziging gebracht. Deze staatjes zijn thans als districten van het landschap Locwoo te beschouwen. Do hoofden worden door hot Zelfbestuur in overleg met den besturende aibtenaar benoemd en ontslagen en van een verplichting tot het praestereen van zekere diensten zijn zij ontslagen. Gcschicd zulks nog een enkele maal dan is dat geheel vrijwillig.

Ook de verhouding van de Toradja's tot het Zelfbestuur is geheel en al veranderd. De Toradja's van het Westelijk deel van Loewoe zijn grootendels gebracht onder het bestuur der onderafdeelingcheffes van Rante Pao en Makalc en worden bestuurd in overleg met die onderafdeelingcheffes door hun eigen Tojnakaka's. Ook in de onderafdeelingen Malli en Kolaka hebben de Toradja's hun eigen hoofden, welke ook daar te zamen een rijksraad vormen aan wien de rechtspraak is toe vertrouwd onder leiding van den besturende ambtenaar.

De mindere hoofden zijn de kamponghoofden, galarang, matowa of sarang, die door het kampongvolk worden gekozen en door de hogere hoofden worden aangesteld. Zij oefenen weinig gezag uit, om moeten vooral zorgen voor het praestereen der diensten en leveringee, waartoe de bevolking verplicht is en voor het nakomen der bevelen der hoofden, welke hun door de soeroe's of zendelingen dicr hoofden worden overgebracht.

De Moslemsche geestelijkheid bestaat te Loewoe uit den kali, die als hoofd van de sjarat rechtspreekt in huwelijks- en erfzaken, en het oppertoezicht heeft in alles wat den godsdienst aangaat en die door 4 imang's, verscheidene katib's, bala's, dodja's en maele's wordt bijgestaan. Maar nevens deze Moslemsche „geestelijken" vindt men de bisoe's (zie PRIESTERS), die ook elders onder de Boegineezen worden aangetroffen en heidensche plechtigheden verrichten; de meesten huurer zouden uit Loewoo afkomstig zijn. De priesters der Toradja, welke de gecsten, sangiangs, vercoren, worden baliens (zie aldaar) genoemd.

Ofschoon het land zeer voor de rijstcultuur geschikt is, wordt, althans door de Boegineezen, weinig werk van den landbouw gemaakt en voeden zij zich hoofdzakelijk met sago : de Toradja's verbouwen echter veel rijst, tweedegewassen en ook hier en daar koffie voor den uitvoer. Vceteelt is er van weinig belang; do vischvangst wordt hoofdzaaklijk voor eigen consumtie uitgeoefend. Bij de eigenlijke Loewoeneesche bevolking bestaat weinig nijverheid; de Toradja's munten echter uit in het vlechten van manden en malten en vooral ook in het ijzersmeden; de wapenen door hen vervaardigd zijn vermaard wegens hunne dcugdclijkheid en vooral wegens de schoone «lamasceering met pa mor (Zie aldaar), dat gevonden wordt in de bergen van Torongkoo en Oessoë, terwijl ijzer in groote hoeveelheden gewonnen wordt in de buurt van het Matano-meer. Sarawako, een kampong aan dat meer, geniet in dit opzicht een groote bekendheid; ook Torongkong en Wotoe zijn bekend wegens de daar vervaardigde wapens. Goud moet in do binnenlanden aanwezig zijn ; er wordt echter weinig naar

gezocht en ook het van Gouvernementswege ingesteld onderzoek schijnt weinig resultaat opgeleverd te hebben. De voorwaardiging van vaartuigen is voorts een belangrijk tak van Industrie der Toradja's, die ook veel werk maken van het inzamelen van boschproducten. De hand cl. die van vrij veel belang is, bevindt zich incesst in handen van vreemdelingen.

G o s c h i e d e n i s. Volgens oude overlevc- ringen zou Loewoe van de 10de tot de 14de eeuw het machtigste rijk van Celebes geweest zijn, doch daarna onder de heerschappij van Makassar geraakt zijn. Na den val van dat rijk trad Loewoe tot het Bongaaische tractaat toe. Spoedig kwam het echter onder den invloed van Boni; toen de Ned. regering in 1824 en 1825 pogingen deed om een contract te sluiten mislukten deze, misschien wel ten gevolge van intriges van Sopeng en Wadjo, die sede'rt het begin dezer eeuw grooten invloed in Loewoe uitoefenden. Eerst na den oorlog met Boni in 1859 gelukte het ons, Loewoe over te halon een contract te sluiten (16 Sept. 1861). In 1886 kwamen wij in botsing met het bestuur van Loewoe, dat weigerde bocte te betalen voor den jnoord van gestrande schipbreukingen, het recht de zoodanigen te „snellen,^ te geven en het contract te vernieuwen. Aan de tusschen- konist van den Wadjoschen prins Aroe Padali, —later hoofdvorst van Wadjo, — was het ech- ter te dan ken, dat de Vorst van verzet afzag en 15 Sept. 1887 werlt een nieuw contract ge- sloten. Ofschoon de binnenlandscho toestan- den in het rijk zeer veel te wen sc hen overlichten, bleef onze verhouding tot Loewoe voorloopig ongestoord, vnl. omdat wij ons van inmenging in de zaken van het landschap grootendeels Giithielden. Bij de acte van bevestiging der in 190 J opgetreden tegenwoordige Zelfbestuur- str We Kain bo Daeng Risompa beloofd doze t: zullen jnedewerken tot eenc regeling van de Noordelijke grens van het landschap in (lien zin, dat tegen billijke schadeloosstelling afstand zou worden gedaan van de aanspraken en rech- ten van Loewoe op de Posostreek. Toon niet- tegenstaande Jicrhaaldc aanmaningen in 1905 geweigerd word aan deze bcJofte gevolg te geven, terwijl het zelfbestuur onwillig bleek een nicer met de veranderde tijdsomstan(1 ighden overeenkoincnd politiek contract te sluiten en ook onzen Resident ter beschikking bij cen be- zook in 1904 hoogst onwUovcnd bejogende, besloot de Indische Reggering het gowapend optreden op Celebea in 1905 uit te sirekken tot Loewoe. Op 11 September 1905 were! het land- schap) binnengerukt en Palopo, de hoofdplaats, na crustige verliezen voor den vijand gen omen. Het georganiscerd verzet \yas hiennedc gebroken, de Zelfbestuurster tcekkende do korte ver- k la ring en stooed de Posostreek, thans zonder schadeloosstelling, aan het Gov. at Een Euro- peesch bestuurder werd het Zelfbestuur ter zijde gesteld. Het duurde intusschen nog ge- ruinien t ijd voor do rust in het landschap geheel wcederkeerde: horhaaklelijk word nog grooto knechtsinspanning van onzo troepen gecisccht om plaatslijk verzet den kop in te drukkon. In November J 905 moest worden opgetreden tegen het in verzet gekomen invloedrijk lia- datslid Opoe Pabitjara; van November 1905 tot Ala art 1906 in het gebied ten Noord en van

de Golf van Boni (Kongkong stellingen en Baeboentn), waar Am be Maa, de gewezen ge- zant van Loewoe in de Posostreek, de zicl van het verzet was. In de tot Loewoe behoorende Toradja-landschappen bezorgde het verzet van het landschapshoofd van Punggaja, Pucang Tikoc, ons heel vvvft moeite, doch dat verzet cin- digde met de ineming van Bontobatoe (Ba- roepoe) op 2G October 1906. Pucang Tikoc, die als hoofd werd gehandhaafd, vluchtte in Januari 1907 om on bekende redenen, doch verkreeg niet veel aanhang. Na velkrei om- zwingingen heeft hij zich in Juni 1907 by het bestuur gem eld en is bij eene poging tot ontvluchting neergeschoten. Verder verwekte zekere Hadji Hnsan, bcrucht, zeeroover, die in April 1914 gearrestceerd werd en sedert overleed, hier en daar wat on rust en vielen in 1915 on- geregeldheden voor in verband met ontevredenheid over herecndinsten en belastingen. Na krachtdadig optreden onczrzcits traden echter rust en orde weder in. Thans is do toestand te Loewoe bevredigend, de be volkin g legt zich inet succes toe op de uitbreiding van den landbouw, op handel en de inzameling van boschproducten.

Bestuur. Het zelfbestuur wordt ter zijde gestaan door een assistent-resident te Palopo, en onderafdeelingsschefs te Palopo, Rante Pao, Makale, Masamba, Malili en Kolaka (Ind. Stb. 1917 no. 249). Aangezien de tot Loewoe be- hoord hebbende landstreek Bad a wegens hare ligging betcr van uit Poso kan worden best u rd, heeft het Zelfbestuur van Loewoe in October 1909 van zijne aanspraken daarop ten behoeve van het Gov. afstand gedaan en is Bad a aan de onderafdeling Poso toegevoegd. (Bijl. Hand. St. Gen. 1909/10, no. 312/19—20.).

Literatuur: Zie D. T. van Braam Morris in : T. Bat. Gen., XXXII, bl. 498; Sarasin in Zeitschr/* d. Gescl'sch. f. Erdkunde zu Berlin, XXX, bl. 313; Verhandl. d. Gesellschaft f. Erdk. zu Berlin 1896, VII, bl. 337; A. C. Kruyt in Med. Ned. Zcndehngccn., XLII, bl. J; De grensstre- ken tusschen Loewoe en Manioedjoe in Centraal Celebes, T. A. G. 1914, 475; Geol. gegevens omtrent gedeelten der afd. Loewoe enz. J. de . Koning Knyff Jb. M. N. I. 41 (1912) Verb. 277; Bamboekokers uit Loewoe door C. Spat, Elsevier Maandbl. J 912 II 3G; De actie in Loewoe door Michielsen. I. M. T. extra bijlage no. 36 (1915).

LOEWOEK. Ha van plants in de afdeling Oost-Celebes, gelogen aan Straat Pelng. De schepen der K. P. Mij. doen de plaats geregeld van Makassar uit op den dienst naar de Oost- kust van Celebes aan.

LOGAN (JAMES RICHARDSON). Een En- gelschnian, die na zich op de studie der rechts- gelccrdheid te hebben toegelegd, zich tusschen 1830 en 1840 naar do Straits Settlements begaf on zich definitief to Penang nederzette. Door zijn optreden word Lord Palmerston bewogen, zich te verzetten tegen do uitbreiding van hot Ned. gezag op Sumatra, waarvan de intrekking van eenige onzer posten op Sumatra^ Oostkust in 1843 hot gevolg was, terwijl het tot stand koiuen van een di roc to verbinding tusschen Penang en Engeland grootendeels aan zijne bemoeiing te dan ken is. Hy stierf te Penang 20 Oct. 18G9 als „notary public at the supremo coufl**.

Verscheidene belangrijke bijdragen van zijne hand zagen het licht. Voor Nod.-Indië zijn daarvan te noemen: „On the local and relative” Geology of Singapore, including Notices of Sumatra etc. 1846” (Journal of the Asiatic Soc. of Bengal XVI); „The Rocks of Puloh Ubin”, Verb. Bat. Gen. XXII en vooral „Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia”, le recks 1847—55, 9 din., 2 reeks DI. I, II, III, I, IV, I, en een deel appendix. In 1857 publiceerde hij eene verzameling zijner opstellen in het Journal, onder den titel „The Languages of the Indian Archipelago”. Logan was ook redacteur van de Penang Gazette, die onder zijne leiding een erkend gezag in Indische aangelegenheden verkreeg.

LOGEI (LOGAS, LÖG15). Eenmaal een zelfstandig landschap in de onderafdeling Kampar-Kiri van de afdeling Bengkalis (gouvernement Oostk. v. Sum.). De gelijknamige plaats is gelegen aan do Lemboe, een rechterzijrivier van de Batang Sin gin gi, die zich in de Kampar Kiri uitstort. De plaats wordt ook wel Tambang Toedjoeh genoemd naar „Zeven” bij elkaar gelegen „Goudni”nen”. Vroeger was de streek goed bevolkt en rijk, maar ~~na~~ na oorlog met Singingi is zij geheel verarmd en zoo goed als leeg geloopt. Een groot deel der bevolking is naar de Kwantam getrokken. De streek schijnt nog rijk aan goud te zijn. Een karreweg wordt aangelegd Zuidwaarts via Djakei naar Talook aan de Kwantam, Noordwaarts naar Moeara LSmboe en vandaar naar de Kampar Kiri.

Literatir: J. W. Izerman, Dwars door Sumatra, pg. 291. J. L. O'Brien. T. Aard. Gen. 1906, pg. 977.

LOINANSCHIE TALEN. Het gebied dezer talen < - is het Oostelijk deel van het Oostelijk schiereiland van Midden-Celebes den Banggai-archipel. Vroeger zijn ook de Togian-eilanden (in de

g Tomini-bocht) Loinansch taalgebied geweest, maar thans behooren ze aan de Oost-Toradja'sche groep. Alleen het uitstervende Bobongko'sch houdt nog een stipe van het verloren ter rein bezet, — De Loinansche talen zijn: 1. Het Loinansch of Loindangsch, de Oostelijk Ke grenstaal van het Bare'e, gesproken ten O. van eene lijn, die van Tandjoeng Api in Z.O.lijke rich ting loopt, totdat zij de Z.kust van het OJijk schiereiland bereikt tusschen Ondolian en Mantawa. De O.grens van het Loinansch is de landengte van Poo; aan het O.lijke uiteinde daarvan begint: 2. het BaJantaksch, welk gebied bestaat uit het schiereiland, dat den O.lijken arm van Mid den Celebes afsluit. Het Loinansch heet naar zijne ontkenning m a d i, het Balantaksch k 3. Het Bobongko'sch, met de ontkenning i in b a o o, gesproken door eenige tientallen inenschen, die gevestigd zijn aan eene baai op de N.-kust van het eiland Togian. 4. Het Banggafsch, met de ontkenning a k i, de taal der Banggai-cilanden (b a n g g a i betekent: eiland), ten Z. van het schiereiland Balantak gelegen. — De woordschat dezer taalgroep verschilt zoezee r van Sen. der Toradja'sche en der Boengkoesch-Jorische talen, dat zij eene afzonderlijke groep po.et vormen. Het Bobongko'sch heeft van de znansche talen nog de meeste woorden met ~~o~~ orontaleesch gemeen; het naast bij het Bobongko sch staat het Loinansch. Het BaJantaksch staat weer iets verder of en het Bang-

gaisch vormt den overgang tot de meer O.lijk gesproken talen. — Alle vier genoemd e talon kunnen de woorden mot medekliikers sluiten. Het Bo- •bongko'sch zondert daarvan alleen de palntalen uit, de overige diio ook de mediae. Het Bo bong ko'sch heeft de palntalen volledig, behalve tj, het Loinansch mist ook de ntj; Balantaksch en Banggaisch hebben geen palntalen. Bobongko 'ch mist de h, in *t Loinansch is de r tot h geworden, t Balantaksch bhoudt de r en Banggaisch doet ze in l overgaan. Do klinker e ontbreekt in de Loinansche talen. — In de woordvorming s is bijzonder: de reduplicatie bij de vorming der werkuitnamen, een kenmerk der Filippijnsche taalgroep. De invoegsels oem en in zijn voor de woordvorming van groote be- teekenis; het laatste dient o.a. om het practeri- tum aan te duiden. In den actieven vorm worden dan de voorvoegsels mo, ma, me (of mi) tot no, na, ne (of ni), afknottingen van mino, mina, mine (of mini). Ook de achtervoegsels on (uit en) en an zijn nog geheel levend. Het voorvoegsel ro, o, jo, oorspronkelijk het voornaamwoord van den 3den persoon meervoud ra, duidt thans het on- persoonlijk passief aan. De lidwoorden, die in deze groep voorkomen, zijn: na (Loin.), a (Ba- lant.); om den genitief aan te duiden hebben Bo- bongk., Loin. en Balant. noe of oe. Voor eigen- namen is het lid wo ord i of si. Het Banggaisch heeft eene drievoudige genitiefconstructie; de woorden „hand (lima) van den mensch (mian)” zijn weer te geven met: miano lima, mian liinano en miano limano. Het Balantaksch zegt limano mian, Loinansch en Bobongko'scb lima noe mian. De cignandrige genitief van het Banggaisch is, zooals nader onderzoek heeft geleerd, uit een nadrukkelijken vorm van den genitief ontslaan. De Loinansche taalgroep is te beschouwen als Zuidelijke uitlooper der Gorontalesche. Zij heeft harei weg over de Togian-eilanden genomen.

Literatuur: Tijdschrift Rat. Gen., dJ. XLII (1900), bl. 429—460, — Adriani & Kruyt, De Bare'e-sprekende Toradja's, III, bl. 82, 275—288, 351.

LOKA. Plaatsje op Zuid-Celebes, op 1150 M. hoogte op den gelijknamigen berg, die ongeveer 20 K.M. van Bonthain verwijderd is en om zijn vorm van beneden gezien, ook wel de „doodkiSU” genoemd wordt en op een hoogte van 1430 M. geschat is, zie CELEBES en den Zuidarm, DJ. I, biz. 461. Het plaatsje is wegens zijne hooge Jigging en aangeenaam klimaat als luchtkuuroord aanbe- volen (liotel) en bekend wegens zijne prachtige rozen. In de buurt vindt men koffieltuinen en warden aardappelen en Europeesche groenten ge- teeld. De zuidoostenwind (broeboe) is hier we eens onaangenaam; nachts wakkert hij vaak tot stormkracht aan.

Literatuur: Med. Ned. Zend. XII, bl. 278. — Sarasins „Reisen in Celebes”. — Men re, Om en bij Bonthain, Het Ned. zeevezen, 1905.

LOKON. Deze vulkaan in de Minahasa behoort tot een ten Z. van Menado gelegen groep van vier kegels op gemeenschappelijke basis, die ge- woonlijk Empoeng-Lokon groep wordt genoemd. Het is een regelmatige, 1594 M. hooge berg met breeden, afgeplattin top, die geheel met loog bosch is begroeid en alle knteckenen draagt van reeds lang onwerkzaam te zijn. De Sarasin's be- zochten den berg, doch konden weinig waarne- mingen doen (Entwurf einer geogr. geol. Besch.

d. Insel Celebes 1901, p. 2G en do tekstfiguren op p. 27/28).

LOKOP. Standplaats van den civiel-gezaghebber der onderafdeling Serbodjadi, afdeling Oostkust van Atjeh en hoofdzetel van de KS- (IjoeronAboq-familie. De plaats ligt aan do Woih ni Serbodjadi die tot het bovenstroomgebied van de TSmiangrivier behoort. Van Blang KedjSrdn leidt een weg over den hoogen Moe-gadjah-pas via Pertiq̄ op Pend eng naar Lok op, vanwaar in 1910 een paardenpad naar Birim Rajew* tot stand kwam.

LOLANG BADJO of LOLANG PANTE, (MAL. MOL.). Zie SOPHORA TOMENTOSA.

LOLE'SCH. Zie TORADJA/SOHE TALEN.

LOLO. Nagri aan den weg van Solok naar Mocart Laboeh (Sum. Westkust), ongeveer 22 K.M. ten Z. van Alahan Pandjang en evenbo- zuiden het punt, waar die weg door de Batang Hari gesneden wordt. De nagri is gelegen in het lengtedal ten O. van den Barisan, waarin de ge- noemde rivier zich diep heeft ingesneden. Vroeger was Lolo de standplaats van den Controleur van Lolo en Soengai Pagoe. De vroegere controleurswoning is tot pasanggrahan ingericht.

LOLODA. Landschap behoorende tot het sul-tanaat Ternate, omvattende het Noordwestelijke deel van het Noordelijke schiereiland van Halin ahera, grenzende ten O. aan het district Galela, waarvan het door het centraalgebergte gescheiden is en ten Z. aan het district Tolofoco. De N.-grens loopt van af de tot Galela behoorende kampong Soepoe, terwyl het grenspunt met Tolofoco kaap Godigo is. Het landschap bestaat uit een aaneenschakeling van tot aan do kust reikende uitlopers van het centraalgebergte, die met zwaar bosch bedekt zijn. De kust is rotaig en heeft slechts in enkele inhammen een kleine atrook strand, waar kleine heidenkajnpongs gevormd worden, zoals Ngatjang om de Noord of nederzettingen van Orang Go rap (zie GO-RAP), zoals Varang, Dit'i, Potjao, Bartako en op de eilandjes Salangade en Doi. De hoofd-kampong, zetel van den radja, ligt in de door eilandjes afgesloten baai van Loloda aan een riviertje, ongeveer een half uur van de monding daarvan en bestaat uit 2 Islamsche en 3 heiden kampons, te zamen ongeveer 150 weerbarinnen tellende. Vroeger was dit district eterker bevolkt, doch een deel der heidenscho bevolking is naar het district Galela verhuisd en vormt daar o.a. do kampong Bortako.

Loloda, oudtijds do poort der Moluccos genoemd, was in de 13e eeuw een onafhankelijk staatje, waarvan de radja aan het Djailoloscho vorstendom vermaagschapt was. Later werd het aan Tomato schatplichtig, doch behield zijno zelfstandigheid. In 1910 werd het bij Ternate ingelijfd, waarvan het district der onderafdeling Djailolo uitmaakt. De laatste radja was met eenre Ternatajnsche prinses gehuwd. (Zie HALMAHWA).

LOLOMBOELAN. Onworkzamo vulkaan in do Minahasa, die ten zuiden van de baai van Amoe-rang geïsoleerd oprijst tot 1400 M. hoogte en geheel met zwaar bosch is begroeid. Wordt in 1868 door do zendeling Ulfors, in 1882 door controlour Boers, in 1895 door Dr. Koordors bestogen ; de laatste gaf in zijn "Versing eener botanisch dienstreis door de Minahasa", 1898 een uitvoeri-

ge beschrijving (p. 58) met schets van uit het N. W. Het hoogste gedeelte bestaat uit een groot caldoira, die 400—450 M. diep en naar het N.N.O. open is ; de afmetingen van den rand zijn ongeveer 2 X 1 1/2 K.M. De Sarasin's (Entwurf einer geogr. geol. Besch. d. Insel Celebes, 1901, p. 88) beklommen den berg niet.

LOLOWE. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

L.O.M. Zie ORANG LOM.

LOMBLEN, LOMBLEM. Een grillig gevormd eiland behoorende tot do Kleine Soenda-eilanden, gelegen tusschen 8° 10' en S° 32' Z.B. en 123° 12' en 123° 54' O.L. en een deel uitmakende van de onderafdeling Adonara en Lomblen der tot de residentie Timor behoorende afdeling Flores. Het eiland is bergachtig en draagt eenige vulkanen, waarvan de hoogste zijn : de Hi Kedang (1530 M.) in het N.O. (op do zeekaart heet deze foutief Lobe tole), de Hi Wariran (1450 M.) in het N.W. en de Hi Labalekan (1640 M.) in het Z. De bodem is over het algemeen vruchtbaar, maar de kustvlakten lijden onder waterbrek en zijn daardoor schaars bevolkt. Veel dichter is de

bevolking in de bergstreken, vooral op de vulkaanlieningen. Het geheele aantal wordt op 31-32000 gesteld. Landbouw is het voornaamste bedrijf, djagoeng het hoofdgewas, waarvan men so ms prachtige velden ziet. Er zijn veel klappertuinen. Do copra wordt in ruilhandel verkocht aan handelaren tegen zout, sieraden, huishoudelijke artikelen en kledingstukken. Aan de Zuidkust woont ook een visschersbevolking, in hot landschap Lama Lerap.

Het eiland is verdeeld in het radjaschap Labala en do kakangschappen Lewo Leba en Lama Lerap, terwyl drie landschappen tot het rykje Adonara op het naburig eiland (zie ADONARA) behooren.

Literatuur. Beckering in Tijdschr. Aardr. Gen., 1911, bl. 184, met kaart 1: 200.000/4

LOMBOK. Landbeschrijving. Door > de inboorlingen Sasak genoemd, het tweede in de rij der Kleine Soendaeilanden, gelegen op 8° 12' tot 9° r Z.B. en 115° 46' tot 116° 40' O.L. * . Zijno oppervlakte wordt op 4990 K.M.² gesteld. Het is sedert 1895 eene afdeeling der residentie Bali en Lombok, gesplitst in drie onderafdeelingen: West-Middon- en Oost-Lombok, elk onder een controleur. De bevolking werd op uit. 1914 geraamd op 74 Europeanen, 468.000 inlanders, ruim 1000 Chineseen, 425 Arabieren en een 60-tal and ore Vroeiude Oostorlingen. Längs de West-kust stroomt do vrij breede Straat Lombok, terwyl het aan de andoro zijde door Straat Alas van Soembawa gescheiden is. De kusten, die door tai van kleine, onbewoonde eilandjes omgeven zijn, levoren voor do schoepvaart minder moeilijkheden op dan die van het naburig Bali. Op ver- schillende punten, doch vooral aan de West- en Oostzijde, worden vole goede finkcrplaatsen aan> getroffen. De beste en meest bezochte is die van Ympenan aan Straat Lombok, waar de grootste vaartuigen eno geschikte reedo vinden; de he- vige branding in den Westmoesson maakt hier do landing echter vaak inoelijk. Meer veilig- heid biedt alsdan do Zuidelijker gelegen baai van Laboan-Tring, bij het Zuidcr-schiereiland, doch dezo plaats heeft het nadeel, dat de toegang tot de reedc nauw is, daar zij door een rif wordt ver-

sperd, en dat de handel er zich, om verschillende redenen, punt van bevolciing stiefmoederlijk beedeeld en dan ook niet heeft kunnen ontwikkelen. Andere goede minder vruchtbaar.

ankerplaatsen zijn : Soe gean op de Noord- en Bion gas Het klimaat, van Lombok komt in het algemeenen mot op de Zuidkust. Van de a an de O.kust ge- ligen baai van dat van Bali overeen. Zio overigens KLIMAAT.

Pidjoe wordt gezegd, dat zij tegen alle moessons De inest belangrijke plaats op Lombok is het

beschermd, een voldoende lig- plaats zelfs voor de bovengenoemde Ampenan, van waar v'oe ger een

grootste schepen aanbiedt; het. klimaat aldaar wordt ook aanzienlijk uitvoer plaats had ; de groote weg voert van

zeer geprezen. De beide Noordelijker op die kust gelegen hier over Mataram, Tjakra Negara, Narmada, Pringa Rata

baaien Laboean Hadji en Lombok missen de voordeelen en Batoc Klijan naar Labdaen Haclji en Pidjoe aan de

der baai van Pidjoe, de cerstgenoemde is in den O.kust : zijtakken voerden naar het N.O. over Kota Rael

O.nioesson zelfs in het gchel niet veilig. ja naar Lorabok en naar het Z.O. over Kediri en Praja naar

Lombok, dat ook wel Sela pa rang wordt ge- noeind, de Pidjoebaai. Het aantai wegen heeft zich gestadig

bestaat, geografisch zoowel als gcolo- gisch, mit drie uitgebreid, zoodat de midden- strook van Lombok thans

gedeelten (J. G. B. van Heek; Bij- drage tot de geol. door een wegennet- bed ekt wordt. Reeds onder het

kennis van het ciland Lombok; Jaarboek Mijnwezen vorstenbestuur waren de wegen over het algemeen in

1909). goeden i staat; vooral word de ruim 45 K.M. lange weg

Het Zuidelijk deel, met de twee naar O. en W. van AmpSnan naar Mataram* geroemd. De laal> ste

uitstekende schiereilanden, wordt gevondt door een zeer plaats, de zetel van den vorst, we rd tijdens den oorlog

schaars bevolkt heuvellandschap, dat culmineert in het gheelt verwoest : zij was een gewonc Balische dca,

Maredje-gebergto (729 M.), doch overigens slechts op waarin echter de poem's (tempels) belangrijk waren,

enkele punten (G. Tele en G. Bonge ten Z. van Praja) alsmede de vorstelijke ver- blyven, poeri's, die uit

boven 150 M. rijst. Het is opgebouwd uit jmclden- verscheidene gebouwen —de hoofdgebouwen van

tertiaire (miocene) eruptiva mit hunne breccien en uit gebakken steen op- getrokken, —bestonden, waaronder

kalksteen, die het jongste lid vormt- en vooral de beide een, dat den naain Bogor droeg en bestemd was voor de

ge- noemde schiereilanden schijnt samen te stellen. De loeger- verblijven voor Europeesch amptnaren en

hoofdmassa van dit heuveland Jigt ten Zui- den van een vergaderzaal. Scclert onze vestiging heeft Ma- taram een

lijn, die over de Dodokan-rivier naar de baai van Ekas geheel and er uiterlyk gekregen : de hoogc] nuren, die

wordt getrokken : enkele heu- velgroepen liggen echter de erven omringden, zijn ver- dwenen, waardoor de plaats

wat Noordelijker (G. Kawangan, 260 M.; G. Sasak, 390 een ruim en luchtig voorkomen heeft verworven. Het is

M.; G. Kesse- boen Bawi, 117 M.) en verheffen zich tians de standplaats van den Assistent-Resident van

geisoleerd uit de na te noemen vlakte. Lombok en den Controleur van West-Loin bole. V66r de

Het veel grootere Noordelijke decl is jong- woning van den Assistent-Resident is het monument ter

vulkanisch, ofschoon een onderscheid moet wor- den herinnering aan de gevallen bij de Lombok-expeditie,

gemaakt tusschen de wat oudere Oost- en Westranden erl in 1894 opgericht, waar- omheen lalor een park is

door den imposanten vulkaan Rindjani (3775 M.), welke aangeclegd. Vroeger was Mata ram de zetel van Anak

onder VUL- KANEN nader zal worden beschreven, met Agocong Kfitool Ka- ra'tig Aj'6in, den kroonprins, zoon

het bekende kratermeer (eigenlyk caldeira-meer) Segare van den Jaa- sten Vorst; de laatste hield meest verblijf

Anak, welks spiegel 1975 M. hoog ligt, met de ma ximale Mat aram gescheiden was. De groote vorst.- c- lijck poeri

af met ingen van 6300 X 3600 M., en waaruit zich aan de te Tjakra Negara bestaat niet nicer. De verschillende

Oostelijke zijde, on- geveer 400 M. hooger, de de ller lustvcrblijven zijn echter ge- spaard gcbjevnc: "Alajora,"

jongste eruptie- gel, G. Baroe verheft. De door den bij Tjakra Negara, dat als rechtszaaj gebruikt wordt : hot

Rindjani uit- geworpen producten strekken zich naar het N. uit tot aan de kust, naar het Z. tot een zwak ge- bogen

lijn over Praja en de baai van Pidjoe loo- pende. waar zij W. naar O.; Lii'agsaj' met de heiJige pafingen en

zich bijna onnierkbaar] net de na. te noemen vlakte Goenoeng 8ari, door de beschrijving van Dr. Jacobs

vereenigen, terwijl zij naar het O. en W. de wat oudere (Eenigen tijd onder de Bali firs, l). J 58) bekend. Hot

producten van den G. Nangi en G. Anakdare, resp. van Gouv. heeft destijds golden beschik- baar gestek voor

den G. Poe- nikan, bedekken. Het langs de Westkust den wederopbouw van de verwoeste dooient.cimpeJs te

gelegen stuk van dit Noord el ijk dee! is echter een Mataram en Tjakra Negara en van den desatempel in

juivel- landschap, in karakter en ouderdom Jaafstgcnocmch : plants, zoonede voor het onderhoud

verinoedelijk overeenkomende met dat in het Zuiden, van Narmada.

hoewel waarschijnlijk geen kalksteen voorkomt. Onder de voortbrngselen van het eiland ver- melden

Het kleinste middenstuk, ter breed te van ge- middeld wij in de corsto plaats de rijst, waarvan Lombok

ongeveer 5 K.M. in Z.O.-richting loo- pende, bestaat uit gewoonlijk nicer oplevert dan voor de behoefte der

uit- geaccidenteerd terrein en wordt door den G. Sasak er bevolkiing noo dig is. zoodat hier- van jaarlijks nog groote

een uitlooper van den Rindjani verdeeld in twee vlakten hoeveJhcden kun non worden uitgevoerd. De coort heeft

die zoo- yl in grootte als in vruchtbaarheid zeer on gel ijk in den handel een bijzonder goeden naain. De oj-brenst

zijn. Het kleinste N.W.-stuk, de vlakte van Ma- taram of is lx-- trekkelijk het grootst in het Westelijk gedeelte,

Tjakranegara, verkrijgt van den Rin- djan : overvloedig waar de bewerking der sawah's geheel op Bali- sche wijze

water en wordt dan ook, gehol- pe? door een uitstekend geschiedt. Droge rijstveldcn komen weinig voor. Verder

irrigatiestelsel, geheel in «ltuur gebracht : — het veel evert Lombok kofvied, indi- 20, mais, suiker, katjang,

grootere Z. O. -stuk, de vlakte van Praja of Batoc Djai, is katoen, enz., doch een

uit het g¹

en and or slechts in gringre hocveelheid. Alleen tabak werd cr in de Jaatste jaren v66r den oorlog zoovcl geproduceerd, dat con gedeelte daarvan kon worden uitgevoerd. Kokospalmen zijn bier niet in zoo grooten overvloed aanwezig als op Bali, terwijl aren- en lontarpahnen bopaald schaarsch kunnen worden gnoeind.

Flora en Fauna. De natuurlijke plant- bekleeding komt, hoewel Lombok op het Austr- lisch gedeelte van den archipel gelegen is, vrij wel met die op Bali overeen. Grooter is echter het verschil wat de fauna betreft. Tijgers en andero wilde dieren ontbreken er geheel. Daarentegen komen hier oncler de vogels tai van soorten voor als papegaaien en parkieten, die ten Westen van Straat Lombok worden gemist-. Onder de tamme dieren verdicnen vooral melding: runderen, kar- bouwen en paarden. De laatste zijn van een grooter en fraaier ras dan de Balische en werden vrooc- ger veel naar Mauritius en Bourbon, (tegen wo Orel ig R&union gehceten) uitgevoerd.-~

B e v o l k i n D e be volkin g bestaat uit BA LI E RS, SASAKS en een klein aantal BO- DHA'S. Zie op die namen.

T a a J. De taal der Sasaki is nog zeer weinig bekend; eene samenvattende voorstelling daarvan is nog nergens gegeven. Uit de tot nu toe bekend gemaakte woordenlijsten en andere ge- gevens is evenwel op te maken, dat zij vecl ver- schilt van het Balineesch en veel nader staat tot het. Soembawa'sch, alt hans wat den woorden- schat betreft, hoewel uit den aard der zaak vele Balinesche woorden in de taal opgenomen zullen zijn, Over de spraakkunst kan nog minder gcoordeeld worden ; een vorm als *semateq, simale*, „doen sterven" — dooden, (v. d. Tuuk, Kawi. Bal. Wdb.), komt volkomen overeen met Soembaw. *samate*; doch in de Wdl. van v. d. Bor elders worden tai van verbale en andere woorden opgegeven met suffixen, welke in het Bal, gebruikelijk zijn, doch in het Soembaw. ont broken. Eene eigenlijk Sasaksche letter- kunde bestaat er niet, (alt.hans voor zoover bekend); het verschil met de op Lombok ges- crijvon gdcichten, welke tot de Balinesche grekiciul worden en gcsteld zijn in eene Lom- boknehe varieleit van Jav.—Bal., is, dat zij een aantal (of een grooter) aantal Sasaksche woorden be va t ten; ook bij de officieele corres- pojdicntie schijnt van het Bal. gebruik gemaakt te worden.

Literatuur: Sasakscho Well., door A. G. Vor- dennan, Tijdschrift Ind. T.- L. - en Vjk. dl. XXXVIII, (1895). — Ned. Sasaksche Wdl., (Prnjaa'sch dialect), door R. O. v. <1. Bor, Verh. Jjat. Gen. v. K. ci)W., <11. LVI, 5de stuk, (1 907). — Beknopt Ned. Sasaksch Wdb. door G. H. B. Agerbeek, ibid. dl. LXI., c stuk. Voorts ver- spreide o)gaven in het Kawi-Bal. Wdb. van Dr. H. Neubronnrc v. (I. Tuuk, en in verschil- lende opstellen van J. C. v. Eerd.

G e s c h i e d e n i s. Lombok, dat reeds vroeg- (ijdig in betrekking tot Bali stond, was gedu- reijdo genii men tijd een twistappel tusschen do Baliens en Makassaren; in 1673 werd de vorst van Soembawa, van waaruit vroeger herhaalde inalen rooftochten naar Lombok waren onder- noimen, nls weltige heer van het eiland be- schouwd. De eerste aanraking der Comp, met Lombok had plaats in 1674, toen eene expeditie onder Holsteyn eenige plaatsen verove ide en

een contract. (19 Maart 1675) met de Lomhok- se he regen ten gesloten werd, waarbij deze be- loofden den Vorst van Soembawa en de Comp, cn eene boete in sapan* hout te zullen betalen.

Aan dit contract schijnt echter geen gevolg gegeven te zijn; weldra brachten de Baliens, die voor het eerst in 1692 cen ernstigen inval op het eiland deden, dit geheel oncler hunnen invloed, zoodat hun gezag in 1740 daar voorgoed govestigd was en het geheele eiland onder Balisch opperzeg geplaatst ±as. Pogingen der Sasaks om zich daarvan te bevrijden mislukten geheel, ofschoon hunne kans in zoover gunstig gestaan had, dat de Baliens een viertal vorstendommen, — Mataram^A Karan gasem (Singasari), Pagasangan eh Pa- goetan — gesticht hadden, die het onderling vaak oneens waren en om den voorrang streden. Talrijke gevechten op kleine schaal waren hier- van hot gevolg*), totdat in 1838 tusschen Mataram en Karangaem-Singasari een bloedige oorlog uitbarstte, waaraan weldra ook de beide andere staatjes deelnamen en die ten laatste hiermede eindigde, dat Mataram over alle de zege weddroeg en geheel Lombok beheerschte. Tot 1849 bleef Mataram, — welks Vorst in 1843 een contract met het N.J. Gouv. had gesloten, waarbij hij erkende, dat zijn land eigen- dom was van dat Gouv., — een onderhoorigheid van Karangasem op Bali ; in den oorlog, dien wij in 1849 op laatstgenoemd eiland voerden, zond Mataram om hulptroepen tegen Karanga- sem on Kloengkoeng en ontving tot belooning Karangasem als wingewest, waar een van 's vorsten bloedverwanten tot stedehouder werd aangestclt. Over Lombok zelf voerde de Vorst I van Mataram het bestuur, bijgestaan door een Raad van Balische rijksgrootten. Hij oefende een absoluut gezag uit over de Sasaks en de distric- ten, waarin het eiland verdeeld was, liet hij door leden van den Balischon ad besturen. Dezc districtshoofdon of poenggawa's waagden zich slechts zdden onder do inheemsche be volkin g, inaar hielden hun verblijf in het Balische ge- deelte, vanwaar zij hunne bevelen uitvaardigden door tusschenkonist van Sasaksche cambten, die hoofdzakelijk uit de afstammelingen van de oude d&toe's of vorsten gekozen werden. Hunne voornaamste taak bestond in de inning der belastingen — inzonderheid de land rente —, hot uitschrijven van hecerendiensten en de zorg voor de rechtspleging. Deze laatste verschilden op soinnige pun ten voor de beide volksafdelin- gen, inaar was voor beide zeer streng en word, vooral tegenover de Sasaks, zondor aanzien des persoons uitgeoefond. Keino gcschillen konden door de dorps- of districtshoofden worden nit- gnaiaakt. Zaken van nicer anbolang moesten echter voor do Balische rechtbank in do hoofd- plaats worden gebracht. Do hooge bocton, waar- toe de Sasaks zich clikwijls zagen veroordeeld, hadden niet zclden ten gvolge, dat zij, so ms met hunne gcheele familie, in den slavenstand vervielen.

Tewilj van onze zijde aan het in 1843 gesloten contract de beteekenis werd goeclit van er- kenning der Ned. opperheerschappij, schijnt

*) Bij deze onlusten speelden 2 Europeanen, do Deen Lange en de Engelschman King, een groot rol; zie o. a. Hoos t. a. p.

Mataram, welks hulptroepen in 1849 ondr eigen jrlag streken, gemeend te hebben, dat daarin slechts sprake was van bondgenootschap en vriendscliap. Ofschoon aanvankelijk de goede verstandhouding behouden bleef, werd doze later verstoord, toen de in 1872 door ons beves- tigde vorst Ratoe Ago eng Gede Ngoerali KarangasSm herhaalde malen verzuimde om de 3 jaren een gczanscliap naar J'atavia te zen- den, waartoe liij door dat contract gebonden was en zich in de twisten op Bali mengde, welke ontstaan waren, toen het rijk Mengwi aldaar in 1891 poogde, zich van een der Gianjarsche land- *schappen meester te maken en de vorsten van Karangasem, leenmannen van Mataram (Lombok), Goesti GSde Djilantik en Goesti Ged6 Poetoe, MSngwi te huij kwamen, waartoe van -Sasaksche hulptroepen gebruik werd geuuaakt. Vo oral gaf echter aanleiding tijt een botsing met het Ned. gczag de vreeselijke onderdrukking der Sasaks, die een tijdlang voor een betere be- handeling had. plaats gemaakt, tengevolge van den invloed, dien eene echtgenoot van den Vorst, van Sasaksche afkomst, en de Ara bier Said Abdoellah op dezen uitoefendcn. Doch, naar het schijnt, vooral ten gevolgc van het optreden van 's vorsten oudsten zoon bij eene bijvrouw, Anak Agoeng Made, werd later een andere handelwijze gevolgd : de Sasaks, die reeds vroeger, o. a. in 1854 en 1856, te vergeefs ge- poogd hadden zich tegen hunne overheerschers te verzetten, geraakten tot wanhoop en toen bevel werd gegeven, dat een. tweede Sasaksche hulpbede zich naar Karangasem zou begeven, sloegen zij tot openlijk verzet over en ontbrandde een opstand in het district Praja, die door de Baliers op Lombok niet kon worden bed won- gen, niettegenstaande Goesti Djilantik hen ter hulp kwam en geweldige wreedheden gepleegd werden. De Regeering meende, dat het tijd was tusschenbeide te komen en een einde te maken aan de vreeselijke ellende, waaraan de Sasaks, die zich tot den Gouverneur-Generaal met de bede om hulp hadden gewend, waren bloot- gesteld. Pogingen om dit in der minne te ver- krijgen stiitten af op den onwil van den Vorst van Mataram, zoodat besloten werd tot liet uit- zenden van eene expeditie onder geii.-majoor J. A. Vetter, aan wien de resident van Bali en Lombok, M. O. Dannenbargh, werd toegevoegd. Tot tweeden bevelhebber werd de gen.-majoor

P. P. H. van Ham benoemd. De troepen be- etonden uit 3 bataljons infanterie met de noodige artillerie. De marine stond onder bevel van den kap. /v. Quispel. Den 6den Juli 1894 landde de expeditie aan het strand te Ampenan; den 1 Iden werd opge- rukt naar Stafafanl en TjakranSgara, daar de eischen van het ultimatum waren aangeiomen en geen tegenstand was geboden. Tijdens de daaropvolgende onderhandelingen vielen de Baliers in den nacht van 25 op 26 Aug. het bivak te Tjakranegara aan, Zij werden teruggeslagen, doch brachten ons zulk een verlies toe, dat het noodig geoordeeld werd, de troepen binnen een ommuurde ruimte in het bivak en binnen een nabijgelegen d6w- tempel terugtrekken in af- vxachting der colonnes uit het binnenland. Toen gee? yerbinding met het bivak te Mataram te verkrijgen was en de toestand onhoudbaar bleek uit gebrek aan vivres en munitie, werd den

26sten des namiddags naar Mataram teruggo- trokken. Daarbij sneuvelden genera al Van Ham en vele minderen. Do in het binnenland ver- toevende colonnes trokken, na eveneens ernstige verliezen geleden te hebben, op AmpSnan terug. Het totaal verlies bedroeg: 9 off. en 90 minderen gesneuveld, 17 off. en 255 minderen gewond ; 14 minderen waren vermist.

Reeds den 1sten Sept, kwamen te Ampenan echter aanvullingstroepen van Java aan. Gen.- majoor M. Segov trad op als tweede bevelhebber en kolonel J. K. De Moulin als chef van den staf. Den 29en Sept, werd Mataram en den 18en Nov. Tjakranegara na hevigen tegenstand vermeesterd. Den 20sten werd op- gerukt naar Sasari, waarheen de Vorst gevluht was en waar liij werd gevangen genomen. Twee dageu later werd opnieuw tegen die kampong geageerd, waar nog vorstelyke personen verblijf hielden, en werd zij na hevigen tegenstand ver- overd. Den 26sten werd Topati, waarheen de troonsopvolger gevluht was en waar het laatst verzet werd geboden, door onze troepen ver- overd. De troonsopvolger sneuvelde daar te midden der zijnen. De totale verliezen onzerzyds bed roegen toen, wat de landmacht betreft, 15 off. en 150 minderen gesneuveld, 30 off. en 473 minderen gewond en 14 minderen vermist. De troepen, niet voor vaste bezetting bestemd (1 kolonel, 61 off., 1435 minderen), keerden in December naar Java terug. De oude Vorfsc werd naar Batavia overgebracht, waar hij spoedig overled.

B e s t u u r. Het vorstengezag op Lombok werd opgeheven en het eiland onder recht- streeks bestuur gebracht, doch de bevolking, voor zoo ver het tegedeel niet uitdrukkelijk bepaald werd, gelaten in het genot harer eigen rechtspleging, godsdienstige wetten, instellin- gen en gebruiken en onder hare eigen hoofden gesteld, ondr toezicht en leiding van Europee- sche ambtenaren (Ind. Stb. 1895 n°. 181). In verband daarmede werd Lombok tot eene af- deeling van de residentie Bali en Lombok ge- maakt, onder bestuur van een assistent-resident, te Ampenan (later te Mataram) gevestigd, en in twee onderafdeelingen, Oost- en West-Lombok verdceld (Ind. Stb. 1895 n°. J 63, zie verder, ook voor do rechtspraak n°. | 84—190). In 1898 werd deze organisatie gewijzigd en uitgebreid/ hetgeen geschieden kon, daar de inkomsten uit de belastingen en do nieuw ingevoerde tolrechten (die vroeger door den Vorst werden gehevon) ruimschoots tegen de uitgaven opwogcii (Hand. Stat.-Gen., Bijl. 1897/98 n-. 193) en de afdeeling verdeeld in 3 onderafdeelingen: West-, Mid den- en Oost-Loin bok, met do looifdplaatsen Alata- ram, Praja en Sisi (later SClong). Deze niaat- rcel was reeds in 1896 tijdeelijk genomen, daar het bleek, dat de controleur van Oost-Lombok een te groot gebied onder zich had oin dit naar behooren te besturen en te ver verwijderd was van Praja, een district, dat van. ouds gbleken was als het inoelijkst te besturen. Tcvens werd het inlandsche bestuur definitief geregeld: aan het hoofd der Sasaks werden. 12 districtshoofden gesteld, die door het Gouv. werden bezieldig. Over do Bahsche bevolking stonden te voren 37 poenggawa*s; dit getal werd tot 12 terugge- bracht, terwijl als algeincn hoofd der Baliers een gepatih werd aangestekl, waartoe een aan-

zienlyk Balier gekozen werd, die reeds foitelyk die functie vervulde.

Terwijl de Baliers op Lombok zich sedert hunne onderwerping als rustige, ordelievendo onloyale onordancan van het Gouvernement hob-ben doen kennen, kan hetzelfde niet van do Sasaks getuigd worden, althans niet voor wat betreft de eerste jaren na de verovering. Zeer spoelich na die verovering rezen twisten over gronden; tijdens den opstand dor Sasaks tegen , het vorstenbestuur waren vele gronden door de Baliers, die tegen do opstandelingen moesten optrekken, ter bewerking gegeven aan Sasaks, die nu de aanspraken der oorspronkelijke recht-liebbenden betwistten eh weigerden hun een -leel van den oogst aftedragen. Ten einde daar-aan een einde te maken word bosloten tot Icadastrale opening van den bouwgrond van West-Lombok en aangrenzende terreinen (in 1897 voltooid) en tot een onderzoek naar de rechten, op den grond uitgeoefend. In 1896 braken onder de Sasaks onlusten uit die, naar het schijnt, vooral het gevolg waren van wo-e-lingen van personen, welke bij de organisatio van het bestuur zich in hunne rechten gekrenkt achten. Deze onlusten vereischten zelfs eeno militaire tussschenkomst. Ook daarna nog eenige keeren hadden in het Sasaksche deel van Lombok ongeregelheden plaats. Zoo in 1901 toen de bevolking een golvangen genomen kampong- loofd trachtto te ontzetten, waarbij zes der behamels sneuvelden; in 1903 en 1907 wegens ontevredenheid over handelingen van districts- hoofden. De rust werd echter ^elkens spoedig hersteld.

Sinds 1902 zijn voor de handhaving van de rust en orde op Lombok de militairen door go- wapende politiedienaren vervangen.

Het eiland is sedert onse bestuursvestiging aklaar zoowel op politick als op oeconomicch gebied met ruzenschreden vooruitgegaan cn behoort thans tot do welvarendste afdeelingen in Nederlandsch-Indie. Het landschap Karang- As6m op Bali were! na den val van het Balischo rijk op Lombok geheel van Lombok gescheiden cn sindsdien, nainens het Gouvernement, door een stedehouder (wakil) bestuurd. Zie BALI.

Literatuur: K. van Eck, Schets van hot Oeiland

Lombok, T. v. h. Bat. Gen. XXII; Zol-

linger, Verb and el. v. I). Bat. Gon., DI. XXII; J. Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliers, Bat. J883 : Van HoiivolJ, Reis over Java, Madoera en Bali in T. v. Ned.-Indie VII, — Wallace, Tho Malay archipelago DL I, — W. Oool, De Lombok- expeditie, 1896. — W. G. C- By van ok, Gids 1894, 1895. — A. A. Hoo*, Vergad. Ind. Gen, I 1 Dec. 1894, — Nceb on As beck Brussc, Naar Lombok, Socrabaja 1898.'

LOMBOK (JAV.). Zie CAPSIOUM ANNUMU.

LOMBOK RAWIT, LOMBOK SETAN (JAV.). Zio CAPSICUM FRUTESCENS.

LOMBOK(STRAAT) tussschen Bali, van welk eiland de Tiffoelhoek on do kust N.O. van do Labocan Awoek steil zijn en Lombok, met steile Z. W. en N. W. hoeken, is breed en diep. In het Zuidgedelct ligt, midden in do straat en door een onderzeeschcn rug van on- gevccr 200 M. diepte met Bali en Lonibok verbonden, het hooge, steile eiland Noesa Besar, waarvan de bergon alleen aan de Noordkust glooiund naar zee afloopen on dat aan de N.W.

zijdo nog twee lagorc euanden heeft. Ankeren in de straat is slechts mogclijk in het Zuid- gedeelte langs den wal van Lombok. Na straat Alas, is deze straat te vcrkiezen bo ven de andero tussschen do Kleine Soenda-eilanden. Van om de Noord verkert men zich a.an de pieken van Bali en Lombok, van om de Zuid aan de beide hooge borgen van Noesa Besar en aan den lageren Tafelhoek van Bali en het bergland van Z. W. Lombok.

In den Z.O. moesson is het van zonsopkomst tot den middag veelal stil of staat een zwakke Zuidelijke koelte door, die op den achtermiddag aanwakkert, aan de Balizijde van het vaar- water omloopt naar het Z.O., aan den Lombok- wal naar hot Z.Z.W. en des nachts styf doorstaat. Als regcl loopt de stroom om de Zuid in dien moesson bijna dubbel zoo lang en dubbel zoo snel als om de Noord cn bij springtij kan do eerste tussschen Noesa Besar en Bali tot 11 K.M. per uur bedragen, dikwijls loopt die stroom daar dagen achteren om de Z.W., terwijl deze langs Lombok ge regeld ken tert. Onder dezen laatsten wal loopt do N.lijkc stroom veelal om de N. W. en langer en die om de Zuid met minder kracht dan midden in de straat of langs Bali.

Voor zeilschepen duurt de reis door de straat in dezen moesson om de Noord gewoonlijk eenige dagen en die om de Zuid gewoonlijk nog geen etmaal; het is evenwel voorgekomen, in April, wanneer do moesson laat doorkomt, en in October, wanneer deze vroeg afgaat, dat te vergeefs werd getracht de reis te vol- brengen.

In den N.W. moesson komt de wind veelal nit het N.W. on heeft men in den Noordingang soms hevige buien met een hooge zee. Omtrent den stroom in dezen moesson heeft men veel minder gegevens dan voor dien in den Z.O. moesson; die om de Noord is sterker en loopt langer dan die om do Zuid, vooral aan de Bali- zijdo is deze krachtig cn veroorzaakt, diclit onder de Z. O. kust, cen neer, die door rafeling afgescheiden is van den hoofd- stroom. De reis om de Noord duurt nu ge- middeld e6n dag, die om de Zuid gewoonlijk eenige etinalen.

In het Zuid gedeelte van de straat heeft men, bij sterken Z.lijken stroom, hevige stroom* rafelion, welke bezuiden Noesa BSSar soms tot hooge, wilde, op branding gelijkende zee word on ; tussschen dit eiland en Bali valt men soms van do eene rafeling in de andere.

De stroom uit de straat is tot ver daarbuiten merkbaar. — Zio Zeeinangsgids, deci V.

LOMPOBATANG. Zio B0NTHAIN (PIEK VAN).

LONDE, LONDEL. Zio VAARTUIGEN.

LONDOK. Soendancescho naam voor de boom- hagedis Calotes cristatellus Kuhl, uit de familie der Agamidfie. (Zio aid a er en ondor BOENG- LON.)

LONG IRAM. Standplaats van den controleur der onderafdcoling Bovon-Mahakam, afdeeling Samarinda, residentie Z. O. afdeeling van Borneo, met enig garnizoen. Er zijn Chincsesche en Bandjaricsscho handolaren gevestigd, die be- langrijkcn handel in boschproducten drijven met de bovonslrken.

LONGKEBILA. Naam door do To rad j a op Celebes gogevon aan de boomhagedis,

Draco Uncatus Baud, (Zic verder onder TJITJAK — t.r. TJ6TJAK — T8RBANG en onder

• AGAMIDAE).

√j; LONTAR (MAL.). Zie BORASSUS.

4 根。 LONTOR (of GROOT BANDA). Eon der Banda-eilanden. (Zie aldaar).

; LOOD, LOODERTSEN. Loon. *Eigen^ochappen*.

Het metaal bezit een blauwgrauwe klur en sterkon glans, dien het nan de lucht spoedig verliest ; het is zeer week en plectbaar, daaren- tegen weinig taai en rekbaar. Het Sp. Gcw. schijnt tusschen 11.25 en 11.4 te varierecn ; het smeltpunt ligt bij 334°.

LOODKRTSEN. *Natmrljk voorkomcn*. Gedegen lood is wel in de natuur aangetroffen, doch steeds onder bijzondere omstandigheden en in kleine hoeveelheden ; ook uit Indie zijn vind- plaatsen er bekend gemaakt, hoewel het bij deskundig onderzoek nooit ter plaatse werd gevonden. (Zie Jaarb. Mijnw. 1872. I, 261 en 1874 I. 163). Verreweg het voornaamste erts is galeniet of loodglans (zwavellood), waaruit het meeste met a al door roosten gewonnen wordt en dat vooral in de primairc ertszone der gangen aanwezig is; ondergeschikt, en meest alleen in de cooxydeerde dagzoomen der gangen, vindt men cerussiet of witlooderts (koolzuurlood), anglesiet of loodvitriool (zwa- velzuurlood) en eenige and ere. Het hoofderts bezit dikwijls een gehalte aan zilver, clat tot (/a % (zelden daarboven) stijgen kan.

Geografisch voorkomen. Zooals reeds bij KO- PER werd opgemerkt, komcn koper-, lood- en zinkertsen dikwijls tezamen, en ook met goud- en zilverertsen voor, — zyn de vind- plaats van kopererts dus niet zelden tevens die van loodertsen (met name waar het erts- snoeren of -gangon betreft) en is evenals bij koper nog geen voorkomen in Indie ontdekt, dat tot exploitatie van het looderts aanleiding heeft gegeven. Wel zijn twee concessies ver- leend, waarvan de winning van loodglans het hoofdobject zou uitmaken, n.l. Charlotte (1893) in het landschap Goenoengtaboer en Boekit Pondok (1902) in Boelocngan, beide in Oost- Borneo; — op do eerste werd nooit gewerkt; op de tweede exploreerde men geruinin tijd, , doch het bleek ten slotte, dat het voorkomen, hoewel in- den aanvang vrij rijk, te weinig uit- gestrektheid bezat voor een behoorlijk ont- ginning. De concessies zijn beide vervalien.

Van vindplaatsen, waar alleen loodglans voorkomt of waar dit erts ten minste ver in de meerderheid is, zijn de volgende te noemen :

a) Merau in het landschap Kundawaigan in Z.W.- Borneo; het werd hier in 1871 door inlanders gevonden en het monster te. Batavia onderzocht (Jaarb. Mijnw. J872. I; J874. I). Een onderzoek ter plaatse door Le Roi (1878) bracht- aan het licht dat het erts zoo goed ids geheel door een Chinees was weggehaald en te Singapore verkocht; reeds hieruit volgt, dat het voorkomen van weinig belang was; de vindplaats lag in kleisteen, het erts was vergezeld door wat zinkblende (Jaarb. jMijnw. J 880. II). — Ook op and ere plaatsen ter Wes- terafdeeling van Borneo, vooral in de Chi- neesche districten, zijn geringe hoeveelheden Joodglans gevonden (Ibid, 1883 en J884).—

b) de rivier Talang, ten zuiden van Soengei Aboe, distr. Alahan Pandjang, Sum. Westk.

werd in 1874 door Van Schelle nagegann (Jaarb. Mijnw. 1876. I). Het looderts konit hier ge- isoleerd voor als nesten op splcten in kalksteen en is duidelijk metasomatisch; de totale hoc- vclheid were! op 1200—1500 K.G. geschat

Tijdens den Padri-oorlog smolten de inlanders zelf Jood uit om kogels te gieten ; ook toon schijnon voornamelijk looderts-bevatende nesten in den kalksteen voor dit doel gediend/ te hebben. — c) In Jaarb. Mijnw. 1914, ver- handclJngen, 2c gedeelte bericht J. W. H- Adam over een loodglansvoorkomen bij Loe- boek Soelasih (Sum. Westk.) waar het erts ingestrooid voorkomt in kwartslenzen in een breccieachtigen andesietuff, — d) . over een voorkomen van loodglans in de residentie Soe- rakarta op Java berichtte S. J. Vcrmaes in „de Ingenieur“ van 1912, biz. 552; het konit voor ten zuiden van Tirtomojo in de afdeeling Wonogiri ; — e) de vrij belangrijke vindplaats van loodglans op N.W.-Flores, even benoo- der Laboacan Bad joo, vlak aan zee, in 1909 ontdekt door Dr. J. J. Pannkoeck van Rheden ; on bed u id end er en iets verder van zee verwijderd de vindplaats op Midden-Flores op de Noord- kust, aan de Lowu (rivier) Sipi tusschen Maoetinda en Ton do, ontdekt door denzelfden ; dezc beide laatste vindplaatsen tevens mgt eenig zilvergehalte (Jaarb. Mijnw. 1911).i'

LOODSGELDEN. Zic bij HAVEN- EN ANKER AGEGELDEN.

LOODSMANNETJE. Zie MAKREELAOHTI- GEN.

LOODSWEZEN. Het loodswczen in Nedcr- landsch- Indie jnaakt deel uit van den Dienst van Scheepvaart. De havennieesters zijn superintendent van het loodswczen in hun ressort, zij zijn bevoegd oin bij ontstentenis van loodsen jnede loodsdienst te verrichten. Loodsdienstcn zijn in- gesteld voor: Ta nd joengpriok (Batavia), Soe- rabaja, Tjilat jap^o Eminahaven (Pad a ng), d e Aroe.baai (Oostklist van Sumatra), Samboe, Makasser, Palenibang, de Oostkust van Borneo, terwijlj cen loodsdienst te Tarakan (Linkas) in voorbereiding is.

Tot regeJing van clken loodsdienst zijn h<-l-)jalingen uitgevaardigd in plaatselijke regh?- menten, terwijlj cen Algemeen reglejnent voor den loodsdienst in Ned. Indie de genicnschap- pelijke be>alingen voor ajic Joodsdiensten be vat. (Ind. Stb. J9 14, No. 222 joo, J916, No. 63)

Buiten het Ooster- en Wester vaarwat<-i- naar Soerabaja, in Straal Malakka voor de A roc baai i. in straal Banka buiten de Palembangrivier en in straat Mikasser voor de toegangfn naar de Balikpapanbaai en de Kocleirivier treft men Joodsstationschepej) aan, welke loodsen afgeven aan de nil- zee aankomende sc he pen en oj)ne)ncn van de sc he pen, welke naar zee gaan. Ook voor het vaarwater naar Tarakan zal een loods- fationsschip worden uitgelegd (Ind. Stb. J 917, No. 203). Oj)de andere Joodsstations gaan de loodsen per Htoojn- *of inotorvaarluig naar buiten (om de schepej) bij)non tot brengen en worden op (lio wijze buiten afgehaald van uit- gebrachtc pehepen.

EigenJijk gezegde particuliere Joodsen zijn er in Nederlandsch-Indic niet, da ar de))oj)g- lijkheid om als zoodanig een diploma te ver- werven ontbreekt ; wel bieden zich nog op afgele- gen St reken so nit ijd's personen aan als wegwijzers.

Bij Kon. Besluit van G Februari 1915 No. 110 (Ind. Stb. No. 327), is bepaald, dat Ned.-Indio *niel* verantwoordelijk is voor de eladen on verzuimen gepleegd door tot de uitoefening van <len loodsdiens bevoegde porsoncn. Zie ook WEBAKENING, KUSTVERLICHTING en LOODSWEZEN. / W

LOOIMIDDELEN. Een groot aantal plantaardige materialen kan dienen om te looien, dus om de spoedig bedervende en weeko verscho dierenhuiden in duurzaam, lenig en voor water moeilijk doordringbaar lede om te zetten. Het gemeenschappelijk kenmerk der plantaardige looimiddelen is een hoog gehalte aan looizuren (tannine's); lichamen, die alle inct ci wit en lijn onoplosbare verbindingen aan-gaan, sterk adstringeerd (samentrekkend) zyn, en met ijzerzouten zwartblauw of zwartgroene neerslagen (inkten) geven. De oudst bekende looimiddelen zijn eikenbast en galapels, met ± 10 en 60 % tannine. In de Indische flora zijn een groot aantal tannine-rijke plantendelen: hasten, wortels, bladen, vruchten, die als looimiddelen zouden kunnen dienen en el eels daarvoor ook in de praktijk gebruikt worden. Bij verschillende plantentenen is zulks in deze Encyclopaedie vermeld. Vooral komen voor Java als inheemsche looimiddelen in aanmerking de bast van de iggocli of trSngocli en boengboengclan (beide woorden van *Cassia*) en de bast van pilang (eene zicactisort). Ook de hasten der Indische rhizophoren (*Brugiera* en *Rhizophora*, zie aldaar) en de vruchten der *Terminalia*-toorten (myrobolanen, zie aldaar) zijn rijk aan looizuur. Een meet kostbaar looizuurmaterial is de gambir (zie aldaar). Uit alle ere gebieden naar Indie overgebrachte looistofplanten zijn o.a. de West-Indische „divi-divi“ en de Australische „wattJC“ (*Acacia decurans* Willd.).

Literatuur : Looistof hasten en -extract van Ned-Indie, door S. H. Koorders, in Teysmania IV, aH. 5.

LOOPHOENDERS. Deze merkwaardige vogels leggen hunne eieren in het zand of in een hoop bladeren bij elkenner : zonnearmte en warmte van den bod o in den de j on gen zonder hulp (ler ouders uit het ei komen, geheel bevederd op bijna tergend na de geboorte in staat om te vliegen. De volgende geslachten van de familie der L o o p h o e n d e r s, *Me/apodidae*, zijn in <ien Oost-Indiëchen archipel vertegenwoordigd : *Me/apodius*, *Eulipou*, *Talegall us*, *Aepyodius* en *Megacephalon*. Van het soortenrijke geslacht *ye/apodius* noomen we *J. dnpc.rre.yi* van Elores, Loinbok, Aroe- en Kei-cilandeii, Nieuw-Guinea, Australia en tusschengelegde eilanden : zij zijn leikleurig, doch staart, vleugels, achter- en kuif bruin : zij leven in de bosschen nabij h-t zee-straiKI, vliegen slecht, open snol: zij eten beziccin, zaden en vruchten en leven ongezellig; zij bouwen rucachtige pyramidale nesten, 10 tot 15 voet hoog, bestaande uit zand en bladeren, die door den tijd in humus veranderen : op een diepte van 5 voet worden de grootte cicieii in dezon hoop gelegd, in ieder gat 66n ci; door broeiing van do blaadaard word on de cicren uitgebreid. *Me/apodius Ireyineti* van do Molukken on VVest-Nieuw-Guinea is donker gekleurd; ook hij bedekt de eieren met doodo bladeren en zand, waar zij door de vochtigo ontbindingswarmte worden uitgebreid, waarna

de jongen onmiddellijk loopen kunnen. *Eulipou* *Wallacei* van Halmahdra, Batjan, Tornate, Bocroc, Cera in en Amboina heet bij de inboor-Jingcn op Ternate Ma m o a : Von Rosen berg wijst op de overcrncten van dozen naani met M o a, den welbekenden uitgestorven ruizen-vogel van Nicuw-Zeeland. *Talegallus civieri* van West-Nicuw-Guinea, Salawati, Misool en Halmahera is bruinzwart gekleurd, snavel oranje rood; naakte huid aan beide zijden van kop en hals rood bruin; weinig verschillend zijn *T. fus-cirosiris* van Zuid-Nieuw-Guinea en de Aroe-cilanden; *T. job i e n s i s* van Jo bi, Oostelijke Geel-vinkbaai, en Zuidoost-Nieuw-Guinea. Bij *Aepy-podius* zijn kop en hals bijna geheel naakt, met vleeschachtige ornamenten op den kop en aan den hals: *A. Bruyni* van Waigoc. *De Maleo* (Zie aldaar), *Megacephalon maleo* van Noord-Celebes en de Sang-cilanden met naakten hals en kop, op het achterhoofd een grooten knobbel, vanwaar ook de naam Hanicrovogel; bovendelen, zijden van lichaam paarsachtig bruin bij zwart af, borst en buik roodachtig wit, pooten rood ; do groote eieren worden op de wijze der andere L o o p h o e n d e r s uitgebreed.

LOOPKEVER. Zie TORREN.

LOOS (POELOE). Eilandje gelegen op ongeveer 3 mijlen van het havenhoofd van TandjoengPinang (Riouw), vlak tegenover het resident-tiehuis. Het werd in 1828 door den onderkoning Radja Djafar afgestaan aan den resident Elout, die hot reeds het volgende jaar aan het Ned. Zend-genootschap in eigendom overdroeg, ten einde den zendeling Wentink con eigen stand-plaats te bezorgen. Onder diens leiding werd het toen onbewoonde eiland gekoloniseerd en tot vrij hoogen trap van welvaart gebracht ; na zijn vertrek geraakte het werk in verval en thans is het eilandje, dat overigens ongecultiveerd en onbewoond is, een quarantaine-station.

Zie H. O. Klinkert in T. v. Ned.-Indie, 1869, I, bl. 442 en Ibid. II, bl. J 20.

LOPI. Zie VAARTUIGEN.

LOPIS (JAV.). Zie HARING.

LOQUAT. Mogelijk Japansche naani voor ERIOBOTRYA. (Zie aldaar).

LORANTHUS. Plantengeslacht der Loran-thaceen met vele soorten, die op verschillende plaatsen als inlandsch genesmiddel in gebruik zijn. Het zijn woekerplanten, na verwant met de Euroepescho vogellijm (Mistletoe), met groene bladeren. De zaden kiemen op de boomtakken en do jonge plant hecht zich vast en leeft ten koste van den boom. Sommige boom en, b. v. *Parkia speciosa*, hebben zeer van de parasit te lijden. De vruchten worden door vogels gegeten en de kleverige zaailon komen op deze wijze op de tukkon terecht. In name 11 zeer ftlrijc, o.a. Benaloo of Binaloe, Kajoc pindah, Tahiboc-roeng (MAL.), Kemadeh, KCMadejan, Kemla-dean (JAV.), Tahimanoek (SOEND.), Kajoo podii (MAK.).

LORENTZ-RIVIER. Vroeger „Noord-rivier“ genaamt, is de middelste van de drie in do Flamingo baai uitmondende rivieren ; deze rivieren hebben tezamen een mond. Incest Noordelijk is do Noord west rivier (zie aldaar), de uest Zuid-delijk <lc Ootcomboewec (zie aldaar). Do Flamingo baai ligt aan de Zuidkust van Nieuw-Guineft op ongeveer 5° 25' Z.B. on 137° 55' O.L. Rechts vallen in de Lorentzrivier de Bibis- on Varon-

(later genoemd v. d. Sande-) rivieren, links do Dumas- en Reiger-rivieren.

De hoofdrijver kan met een klein stoomschip 60, daarna met een stoomsloop nog ruim 20 zee- mijlen (1 z.m. = ± 1550 M.) opgevaaren worden. De oevervegetatie, hier en daar afgebroken door een al of niet bewoonde kampong, is centonig, de bodem is drassig; kakatoea's, jaarvogels en ijsvogels worden hier veel aangetroffen, ook enkele paradijsvogels.

De Lorentzrivier ontspringt op de uitloepers van den Wilhelmintop (4750 M.), gelegen in het Nassagebte (zie aldaar). Door een anta aan staat deze rivier in verbinding met de Oetoe- boewee.

Het is langs deze rivier, dat voor het eerst door Europeanen een sneeuwtop bereikt en beklommen werd (de bovengenoemde Wilhelmintop). Het was de 2e Lorentz-expeditie, die in 1909 daarin slaagde.

LOROK. Een doesoep op ongeveer 40 K.M. afstand van de stad Palembang gelegen, bekend geworden door de lijdensgeschiedenis van den groot-nem' weg, die naar deze doesoep "Lorokweg" wordt genoemd. De groote weg ter hoofdplaats Palembang loopt op den linker Moesi-oever tot tegenover de, mode binnen de grenzen dier stad op den rechter Moesi-oever gelegen, doesoep Kartajati (waar thans het begin-station van de Zuid-Sumatra spoorlijn zich bevindt). Van daaruit ging een smalle kampongweg over in een slecht onderhouden binnenweg, door een moerassige streek loopende, en in den West-moesson veelal onder water staande, in do richting der doesoep Lorok, van waar een vldoend breede, onverharde, aarden baan naar Ma. Enim leidt. Aangezien deze landweg van Palembang tot Lorok, dus over een lengte van ± 24 K.M., voor het verkeer onbruikbaar was, werd de reis tusschen die twee plaatsen steeds te water gedaan langs de Kramasan waarvoor per stoom- of motorvaartuig drie en per prauw dubbel zooveel uren noodig waren.

Er bestond zelfs ook geen geregelde verbinding te water. De oorzaken der bestendinging van zulk een groote verkeerstoornis moeten gezocht worden in gebrek aan geld en arbeidskrachten, terreinbezwaren in het moerassige jaagland en het feit, dat de eerste 7 K.M. vallen binnen de grenzen van de gemeente Palembang, en voorts mede in de langen tijd gebuldigde opvatting dat het verkeer van de hoofdplaats Palembang met de binnenlanden te water voldoende verzekerd kon worden geacht. Het verkeer en voor automobiel verkeer geschikt maken van dezen Lorokweg (over een lengte van ± 24 K.M.) duurde van 1908 tot in het laatst van 1914, en kostte ± f 350.000. De binnen de gemeente Palembang liggende 7 K.M. kwamen het laatst gereed.

LOROK of LOROG. District vorinend het oostelijk deel van de controleafdeeling, de afdeeling en liet regentschap Patjitan, residentie Mandion en dus tot het Zuidergebte behoorend met eene oppervlakte van 287 K.M.². De stand-plaats van het districtshoofd is de desa Ngadir&dja. Het district tellt 3 onderdistricten met 38 desa's en had eind 1905 eene bevolking ± 48000 zielen. Nabij de onderdistricts-hoofd plaats Toelakan is de druipsteengrot van Ngimbang, ter plaatse meer bekend als de „goewa

Samapoer&“, gelegen in de dosa Toelakan. (Zie wat hieromtrent gezegd wordt bij de afdeeling, Patjitan).

De klappercultuur is in dit districtdelatstjaar zeer uitgebreid. M i Y

LOSARANG. District, vrfpfeger van het groote-particuliere Jaud Kandanghaer, thans (na aankoop daarvan door het Gouvernement op 1 Juli 1910) van de controle-afdeeling Kandanghaer op Indramajoe-West, met hoofdplaats Losarang. Het was vroeger de standplaats van den admistrateur van genoemd land en hier bevonden zich dan ook de rijstcellerijen om uitgebreide pnk-huizen, om de rijst op te schuren. Van hieruit wordt de rijst met prauwen langs de Socngci Toewan (een door den landheer gegraven kanaal) naar zee vervoerd en vervolgens in de schepen voor Europa geladen. ^)

LOSARI. District van de controle-afdeeling Sindanglaet, regentschap, afdeeling en residentie Cheribon, het oostelijk deel der laagvlakte inmenend, met eene oppervlakte van 208 KN. Het district telt 50 desa's met 122.000 inwoners, w.o. ongeveer 120 Europeanen, 3300 Chincezn en ruim 200 Arabieren. De hoofdplaats is Tjilfi doek Koelon. Men vindt in dit district vijf suiker-fabrieken.

LOSARI (TJI). Kivier op Java, op de grens van Cheribon en Tegal. Zij heet in haar bo ven-loop Tji Sanggaroeng of Tji Senggaroeng, en wordt eerst na opname van de Tji Tjangkolak en het betreden van de vlakte van Losari Tji Losari genoemd (zie verder bij SANGGAROENG). De Losari werd vroeger (echter ten onrechte, zie bij CHERIBON Deel I, biz. 474) gewoonlijk genoemd als do grens van het Soendasche en het Javasehe taalgcbied.

LOSER (GOENGOENG). Een nog weinig onder-zocht gebte, onderdeel van het Barisan-gebte op Sumatra in het gouvernement Atjeh en Onderh. Het is de hoeksteen tusschen de Alas-landen, Gajo Loecis en La boh Adji. Het verheft zich tot aanzienlijke hoogte en is een van de grootste bergmassa's op Sumatra. Het staat op een uitgestrekte, ongeveer 2000 N. hoope l>.i- sis van leigesteenten en verheft zich daar ruim 1500 M. bo ven. Hoewel de rivieren, wdke hier ontspringen, zooda's Kroeeng Soeso, Woi ni Gandir, Woi ni Hilang, Ram pong en La we Agoc-son, benevens eenige rechterzijrivieren van do Alasrivier zich straalsgewijze van het middelpunt verwijderden, evenals zulks bij vulkanen geschiedt, hebben wij hier toch niet met een vulkaan te doen, maar met een gebergte-massief, dat uit een mcnigte evenwijdige ketens bestaat om waarop zich talrijke toppen verheffen. Vior daarvan bereiken een hoogte van respectievelijk 3520, 3505, 3424 en 3168 M. Waar alle genoemde rivieren groote hoeveelheden andesiet meeslepen, schijnt het zeker, dat de Goengoeng Los dr ecu undesigt-gebte is uit den tertiären tijd.

LOSONI. Kustplaatsje aan de Oostkust van Celebes (zie CELEBES d. de Zuidoostarm. DJ. I, biz. 458).

LOTEN (JOHAN GIDEON). Ging als onderkoopman in 1731 naar Indie; werd spoedig aangesteld als fiscaal van Java's Noord kust met stand-plaats Se ma rang, keerde 1741 naar Batavia te rug, was van 1744 tot 1750 Gouverneur van Makassar. Op zijn last kwamen een fraai getekende kaart tot stand van het eiland Celebes, in J 9

bladen, vervaarld door den Boekhouder Jean Michiel Aubert, Malcisch translatur; thans in de collectie Bodel Nijonhuis te Leiden. Drog in 1750 het beheer van het gewest over aan zijn opvolger Corn. Rosen boom bij con memorio van overgave, welke is meelc gedeeld door Mr. J. A. Grothe in Berigten van het Historisch Gnootschap, deel V, 1853. In 1750 benoemd tot raad extraordi-naris, in 1751 beclast met een zending naar het Hof te Bantam on in 1752 benoemd tot gouverneur van Ceylon. Van Ceylon ging Loten als Raad-ord in air van Indie naar Batavia. In 1758 repatrieerde hij als admiraal der retourvloot, vestigde zich te Fulham bij Londen, later in zijn geboorteplaats Utrecht, waar liij 25 Febr. 1789 overleed.

Zelf hield Loten zich bezig met het teekenen van Indische dieren of liet teekeningen daarvan door anderen (o.a. door De Bevere) vervaardigen en maakte bij die platen „Aanteekeringen“; ook schonk hij in 1740 reeds, bij een uitstapje van Semarang naar Oengaran, bijzondere aandacht aan do oudheden op den G. Oengaran (Gedong Sanga).

Zie Prof. Veth, Kroniek Hist. Gen. 1860, p. 107—131; Robid6 van der Aa Bijdr. Kon. Inst. 4, V (1881), p. 49—53; P. J. van Houten, in Bulletin KoL Museum no. 34 (1906), p. 71—76, met 2 afbeeldingen; en dr. A. J. Sirks, Indisch Natuuronderzoek (1915), p. 68—69.

LOTERIJEN. Zie BELASTINGEN. DI. I, biz. 262.

LOTTO. Plaatsje gelegen bezuiden Men ado, district, afdeeling, residentie van (lien naam, op den weg naar en in de buurt van den berg Lo-kon, met een vergezicht op den Klabat en bekend door de teelt van groenten, vruchten, hoenders enz.

LOTUS. Bij den naam „lotus“ moet scherp onderscheid worden gemaakt tusschen het geslacht *Nelumbium*, waartoe de roode (rose) en het geslacht *Nymphaea*, waartoe o.a. do blauwe on de witte lotusbloem behooren. De eerste is do heilige Indische lotus, met breede bloembladen, Holl. „waterroos“; de tweede is de heilige Egyptische, met smallo bloembladon, die, evonallH do heilige Indische, een dagbloem is; do derde is eveneens een smallo bloembladige lotus, ook hoilig in Oud-Egypte, die echter een nachtbloem is. Afgezien van dit versohil in bloc in, s token bij *Nelumbium* do schildvormige bladeren met een deel van den steel buiten water uit, cu de langgesteeldo bloemen even- zeer; torwijl bij do *Nymphaea*'s bladon en bioemen op het wator drijven. Voor het verschil in vruchteloos, oingokeerd-kegelvormig bij *Nelumbium*, *Toxont* (als een papaverbol) bij *Nymphaea*, zie do twee afbeeldingen i n E. B. Hevolla's Ancient and medieval architecturo of India (1915), p. 59—60.

Vandaar, dut do eerste, Nelumbium specio- sum Wilkl. (of ook Nelumbo nucifera Gaortn.), Skr. *padma*, aan Brahma, was gowijd, wicns heilige kleur hot Rood is; en dat de bloom het motief heeft geleverd voor alles wat in do Voor-Indischo on Oudjavansche platiok door ons onvoudig „lot, us“-motief wordt genoemd. Do breed blad i go roso bloein mot hanr merk-waardig-Gometrischon vruchtbodem gaf door haar sclionheid en reghnaat geboortc aan don lotus-troon, het dubbelo lotus-kussen, do lotus-zonnebioom (het denkbeeld wcer van onzo

„wind-roos“), het lotus-zaadbed (do vrucht-bodem, zondor blocbladen). Zelfs leeft deze heilige Indische roode lotusbloem voort in het *ciborium*, den breeden gebombeerden kelk der R. K. Kerk, waarin do hostic wordt bewaard.

De tweedo, *Nymphaea caerulea* Sav., thana jn den Index Kewensis hernaemd *Nymphaea stellata* Willd., skr. *utpala*, aan Wishnoe door do Indiers toegewijd (wiens heilige klour het Donkerblauw is), de blauwo dag-lotus, waa daarentegen do in Egypte inheemsche on meest heilige bloom; die, met haar even regelmatige doch spiser blocbladen, en haar vcel meer opstaanden en geslcten kelk, geboorto gaf aan het Egyptisch bloem-kapiteel], en aid us weer invloed uitoefende op het latoro Korin-thische on Romeinsche blad-kapiteel; misschien zelfs op den R. K. *calix*, den. (gewonen) missejk. In Voor-Indie on op oud-Java heeft de smalbladige blauwo lotusbloem (met Stengel) het niet verder gebracht dan tot een embleem bij Wishnoetische beelden, of bij sommige Mahayanistische met Wishn. invloed.

De derde echter, *Nymphaea Lotus* L., Skr., *kurmada*; aan Qiwa toegewijd, den God des Verderfs en van den Nacht, die immers ook een maansikkel (wassenaar) als embleem voert (vooral bij zijn zoon Gane?) als steeds aanwezig), en wiens heilige kleur het Wit is, heeft het, als nacht-lotus, minder tot gewijheid in beeld gebracht. In Egypte gaf de bloemknop geboorte aan het gesloten, zgn. knop-kapied, symbo- lisch voorale toegepast bij graven. Doch in ons Indie, wanneer lotus-planten bij een Qiwa-beeld, dienst doen, zijn het Nelumbia; hoeezer op Bali thans het Wit nog rouwkleur is gebleven (verg. V d. Tuuk's Wdb., IV, 1912, p. 178).

In overcenstening hiermee, wordt in het Oudav. lofdicht on koning Hajam Woorook van Madjapahit, den Nagarakertagama van 1287 Qaka = 1365 A.D., in Zang XXII vs. 1 verhaald hoe do koning aan het Zuiderstrand in het Problinggoscho verpoosde „nabij een meer met (blauwe) lotussen (*sarasidja*) en waterrozen (*tarate*), do in bloei“; maar wor- den in Zang VII, vs. 1, ter verheerlijking van den Vorst, do „opgotogen goede“ menschen vergeleken met „waterrozen“ (*pangkadja*), maar do „boozen“, die „hun aanzicht niet vertoo- nen“ vergeleken met (witte) nacht-lotussen (*koemoeda*); zio Prof. Kern's Verspreido ge- schriften, VII (1917), p. 293—299, en 264—265. En roeds circa zes eeuwen vroeger word aan don Mfindoot aan den N. O. of reclitor binnenkant van hot portaal naar het sanctuarium een cngel geboitckl met 66n (aan den vorm herkenbaron) knop van Nelumbium, symbol van Brahma; doch aan don Z.W. of linker binnenkant, twee engelen met elk een (scherp herkenbare) *Nymphaea*-bloem, symbolen van rap. Wishnoo en Qiwa; die allo drio aan- z we ven, om den Boeddha in t allerheiligste huldo to brengen. Hot beeld in den bovenge-noemd on Nagarakertagama, Zang LXXXIII vs. 1, wnar do Vorst corst met de Ma on wordt vergeleken, en dus waterrozon (*padmd*) als boosdoeners, en witte lotussen [*koemoeda* als „de goeodoi“ ten tooneelo koirten, o.c.] VIII (1918), p. 95, is cnkel valsch vernuft.

Do moeilijko vraag of Nelumbium, kort na den tocht van Alexander naar Indie, door

een der eerste Ptolmaeen naar Egypte is overgebracht, bleef tot nog toe onbeslist; door de eetbaro zaden in de (omgekeerd kegelvormige) zaaddoos, do *cyami* der Romeinen, onze „Egyptische boonen“, viel *zuks licht* te doen. In alle geval is de „waterfoks“, die door Strabo (over), ca. 25 A.D.) aanschouwelijk uit Neder-Egypte beschreven wordt — zie o. a.

Lulofs in Tijdschr. Econ. Geogr. VI, 1915, p. 176 —, er reeds sinds eeuwen totaal verci wen en „at zeker niet voor inhencischheid pleit.

Op Java zijn de drie soorten van lotus wel door de Hindoos overgebracht; opmerkelijk is, dat do blauwe en witte lotus er meer in 't. wild voorkomen dan de roode (rose), en dat alle drie in den jongsten tijd vooral de berm-, slooten (*parifs*) langs de spoorlijnen tot groei-plaats hebben gekozen. Op het drogre Bali daarentegen wordt de lotus in potten gekweekt; zie toch V. d. Tuuk's Kawi-Balin. Ned. Wdb.

II (1899), p. 746 i. v. *toendieng*. Deze laatste het naam is overigens in met Mai. gelijkwaardig ohs „lotus,“ in *tarate* de algemeenen zin; terwijl in het mees Indie verbreide naam isvoorNelumbium. Zie ook NELUABIUM.

G. P. R.

LOUDON (Jhr. Mr. JAMES). Geb. te s.-Gravenhage S Juni 1824, overl. a Ida ar 31 Mei 1900. Zoon van A. Loudon (in 1811 met de Engelschen op Java aangekomen, resident van Banjoewangi, daarna secretaris en wd. resident te Semarang, laatstelijk suiker- en indigofabrikant op Java) en S. G. Valek. Promoveerde te Leiden 14 Mei 1846 tot doctor in de beide rechten en vertrok naar Jiatavia, waar hij 4 Sept. 1846 aankwam. Daar vestigde hij zich aanvankelijk als advocaat en procureur; beschouwd als bezittende het radicaal van ambt. lo klasse we rd hij benoemd tot secretaris bij den Gov. co in missaris belast met het ont- werpen enz. van wettelijke bepalingen voor de Buitenbezittingen (18 Febr. 1854) en spoedig daarna (22 Dec.) tot referendaris bij do alge- meene secretarie. Met verlof naar Nederland vertrokken, we rd hij werkzaam gesteld bij het Dep. van Kolonien, sedert 28 Mei 1859 als fungerend Secretaris-Generaal en trad 12 Maart 1861 als Minister van Kolonien in functie.

Den Isten Febr. 1862 trad het Ministerie af, waarin hij zitting had; 11 Febr. d.a.v. we rd Mr. Loudon benoemd tot Comissaris. des Konings in Zuid-Holland, welke betrekking hij 4 Mei 1871 met die van Gov.-Generaal verwisselde. Te Batavia aangekonen op 31 Dec. 1871 voerde hij het bestuur over Ned.-Indie tot 26 Maart J 875, nadat hij 17 Dec. 1874 op zijn verzoek eervol ontslagen was. In Nederland teruggekeerd vestigde hij zich te s.-Gravenhage; J 8 Febr. 1884 were! hij met het prae-dicaat Jonkheer in den Ned. adelstand verheven.

Het bestuur van den Gov.-Generaal Ixou-don is vooral belangrijk door het uitbreken van den oorlog met Atjeh en de beide expedities, derwaarts gezonden. Eene rustverstoring te Benkoelen were! spoedig onderdrukt. Onder de gewichtige maatregelen, tijdens zijn bestuur genomen, noemen wij: de invoering van een wetboek van strafrecht voor inlanders en van politie-strafreglementen voor Europeanen en voor inlanders; de regeling van het rechtswezen in Banka en de voorbereiding daartoe voor

Sumatra's W.kust, alsmede de afkooliging van bepalingen op do toelating van Isuropeanen en Oostersche vrcenideligen. Nicu we bepalingen voor het vrciccn van concession voor den aanlog van spoorwegen werdei afgekondigd on con gedcolte van don spoorweg Batavia- Buitenzorg word geopend; het stoomwezen were! georganiseerd on de post- en telegraafdiensden werden vereenigd. Nicuwe tarieven van in- uit- en doorvoer worden bij de wet vastgesteld, de aanslag di/de inning der land rente opnieuw geregeld, bepalingen afgekondigd voor do cx- ploitatie der houtbosschen en omtrent de ont- ginning van delfstoffen, terwijl het ontginnings- recht der inlanders nader geregeld word. Eindelijk zij nog vrcniold de reorganisatie van den burgerl. geneesk. dienst en de opening der kweckschool voor ini onclerwijzers te Pro bo- linggo. Op het laatst van zijn bestuur kwaniet, gelijktijdig met de re is van den algemeenen secretaris Mr. Levysohn Norman, conversies van communaal bezit in verscheidene gewesten op /

Java tot stand; op laatst van het Opperbestuur '■'■' we rd deze rcis gestaakt '■'■' A. -

LUCHTVAART. In Juli en Augustus 189(y" werden te Batavia en op Atjeh proeven geno<-^ q. men met een ballon-captif, welke blijkens het. ter zake door den Major van den Gen. Staf Haver Droeze uitgebrachte rapport (Ind. Mil. « Tijdschrift 1890, 2e deel), wat het technisch gedeelte betreft, uitstekend slaagden. Desniet- tegenstaande werd voor de ontwikkeling van de luchtvaart in Indie niets gedaan, voortdat daartoe de stoot werd gegeven door de in April 1908 opgerichte Nederlandsche Vereeniging voor Luchtvaart en wel voornamelijk door het lid van hot Hoofdbestuur dicr Vereeniging, den Luit. t. zee der 2e klasse A. E. Rambaldo.

Wij! haar st re ven ook in het belang der kolonien was en zij het voornemen had in Indie een afdeling in het leven te roepen, werd aan voornoeinde vereenigin g, op haar daartoe in Mei 1908 gedaan verzoek, financiecl steun uit de Indische geldmiddelen toegezegd, waarvoor op de begroting voor 1910 voor de eerste — doch tevens ook voor de laatste — maal een bed rag van f 1000 word uitgetrokken.

De heer Rain ba Ido, die in zijne studic, gc- titeld „Mededeelingen betreffende de Lucht- scheepvaart“ (Zie het 32c deci van de „Mede- deelingen betreffende het Z<; ew«; zcr> \ (M)7) o.m. het nut van den kabelballon en vloot, in Indie had bepleit, vertrok in November 1908 derwaarts aan bo ord van Hr. Mh. „D(: Ruyter“ en deed gedurende die rcis vjiegerwurmelingen, waartoe het Dep. van Land bouw, Jlandel en Nijverlieid hem de noodige inHrinnenten in bruikleen had afgestaan. Het Kon. Ned. Aard- rijkskundig Genootschap verk/aarde zich })(• rcid de voreisichte jnideJen te vcrHchaffcn om hem gedurende zijn verblijf in de tropen in staat te stellen de waarnemingen ter bcHude- ring van de verschijnselen der hoogre Jucht- lageji in den Oosthoek van J a va voort te zet- ten, als inlciding tot een door hem ontworpen exploratie-ballon loch t over Nicuw-Guinen.

Na zijn komst in Indie was Rambaldo de zie! van de in Juli 1908 opgerichte Indische afdceJing van de Nederlandsche Vereeniging voor Luchtvaart, welke afdceJing echter slechtH een kort bestaan had, tengolge van de“ op-

richting in 1909 van een Nederlandsch-Indische Vereeniging voor Luchtvaart, waarvan het hoofdbestuur te Batavia was gevestigd en die, behalve aid a ar, begin 1910 ook afdelingen had te Soerabaja, in Midden-Java en in Deli, met totaal ± 600 leden. Deze vereeniging bestekto in Europa een volledig uitgeruste vrije ballon, van 1680 M.⁸, gaf een eigen orgaan uit, richtto een aeronautischen cursus in de practische meteorologie en in de theorie van hot ballon- varen op en stelde do gelegenheid open om aan de door haar te organiseeren ballontochton to doen deelnemen door twee, door of namons do Cominandanten van de Land- en van de Zeeniaht aan to wijzen, personen. Als vergoedin g voor dit laatsto werd haar een subsidio uit de Indisehe geldmiddelen toogokend, waar- voor op do bogrootingen voor 1911 t/m 1915, op elk der afdelingen IX (Oorlog) en X (Marino) van het lie Hoofdstuk een bed rag van f 1200 werd uitgetrokken. Voor het verleenen van geldelijken steun ten laste van de Indi- echo begrooting aan do Nederlandscho Vereeniging voor Luchtvaart bestond toen geon reden meor.

Do cersto opstiging van de vrije ballon „Batavia“⁵ had plaats op 26 Januari 1910, ondo leiding van den Franschen gcediplomeer- den balloncommandant Lionel Marie, on werd gevolgd door verschillende andere ballontochton, meestal ondo leiding van Rambaldo, die bij een dezer gelegenheden (5 Augustus 1911) het leven liet.

Na Rambaldo's dood hadden geon ballon- tochten meer plaats en word de belangstelling voor luchtvaartangelegenheden in Indie steeds minder ; de Vereeniging voor Luchtvaart toldo begin j 915 nog slechts 31 leden, de afdedin- gen Midden-Java en Deli waren toen reeds sedort eenigen tijel opgehoven en de afdeling Soerabaja gaf geen teoken van leven meor. Onder dezo omstandigheden beslot het Hoofd- begtuur op 20 Maart 1915 de vereeniging to onthinden, den ballon met toebehooren aan liet Legerbestuur ton geschenko aan te bieden on de nog in kus zijndo geldon over te dragon uan het Koninklijk Magnetisch en Metooro- logisch Obsrvatorium,

Aviatie/c. Do enklo demonstraties met vliegtuigen door particulieren in Indie gegeven, worden hier stilzwijgend voorbijgogaan. In do Memorio van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweedo Kamor betreffende de Indisehe begrooting voor 1910 gaf do tocn- maligo Minister van Kolonien te kennon, dat hot denkbeeld om in Indio van Landswo go on in Hamon working mot do Nederlanclach- Indisohe Vereeniging voor Luchtvaart proeven to nemen mot vliegmaschinen en bestuurbaro ballons ongetwiifeld ernstige overwoging vor- diendo. Na overleg met do Indisehe liegering word daarop besloton d rio vliegtuigestellen voor hot nemen van proveon in Indie aan te schaffen, naar annloidig waarvan in J uni 1912 met de firma Do Brouckdro to Genek (Belgie) een overeen- komst word gosloten voor do levering van 66n denclokkor on twee tweedckkors. Do 66ndekker werd in November 1912 naar Indio gezondon; do aflovring van do tweedokkors had echter niet plaats, wijl van bovoegdo zijde do aandacht werd govostigd op hot woinig doelmatigo van

gelijmdo ho ut ver bind in gen voor do tropen en de wenschelijkhcid word beoogd om de houten onderdeolon te ver van gen door staler). Naar aanleiding hiervan werd aan de firma De Brouc- kdre de levering van twee metalen tweedekkers opgedragen, waarvan de afworking echter tij- delijk word gestaakt op het bericht uit Indie, dat do dorvvaarts gezondon endokkor niet vol- do ed en wed er naar hier verscheept zou worden en voorts, dat het vliegen in de tropen op on- ovrkomelijke moeilijkheden stuitte.

Van dit laatate was even wel do Minister van Kolonien niet overtuigd ; maatregelen werden getroffen voor de uitzending naar Indie van een ervaron vlieger, tegelijk met de beido voren- bedoelde metalen tweedekkers, waarvan de af- working werd voortgezet. In verband met dit voornmen van den Minister werd bij Gouv. besluit van 30 Mei 1914 no. 39 bij wijze van tijdelijken maatregel bij het leger in Indie een proefvliegafdoeling opgericht, bestaande uit een commandant, twee officieren en twee onder- officieren- vliegtuigbestuurders, acht monteurs, hulp- en leerling- monteurs en vier Ini. mili- tairen.

Het uitbreken van den Europeeschen oorlog in 1914 waa oorzaak, dal geen uitvoering kon worden gegeven aan vorenbedoeld voornemen van den Minister van Kolonien om een ervaren vlieger naar Indie uit te zenden en dat de beide intusschen afgeleerdo metalen vliegtuigen ter beschikking van het Nederlandscho Dep. van Oorlog werden gesteld. Een dezer toestellen werd tijdens een storm in den nacht van 12 op 13 September 1914 te Vlissingen nagenoeg geheel vernield, terwijl het andere als oorlogs- vliegLuig ongeschikt werd bevondeu. Van uitzending van metalen De Brouckdre-materiaal werd toen voor goed afgezien. Omstreeks dien tijd werd een begin gemaakt met opleiding van Indisohe officieren tot vlieger in het militaire vliegkamp te Soestorberg.

Doordien het vrij wel-ultgesloten werd ge- acht nog gedurende den oorlog vliegtuigen uifc Europa to betrekken, zond de Indisehe Regeering begin 1915 twee officieren rechtstreeks naar Amerika on te track ton aldaar water- vliegtuigen aan te koopon, welke soort toestel- lon toon voor Indie meet doelmatig werd geacht dan landvliegtuigen, wijl voor de laatste nagenoog geen geschikte land in gsterreinen aan- wezig zyn. Het gelukte aan bedoelde officieren, na grondigo boproeving, twee Glen Martin water- tovons landvliegtuigen met Hall Scott- inotoron aan to koopon, dio in Indie zoo goed voldecdci, dat reeds in December 1915 werd bosloten, nog 12 dergelyke toestellen aan te schaffen, waartoo wederom een tweetal officie- ron naar Amerika werd gezonden. Mot de eerate toaatellen van deze bestelling word in Indie teleurstolling ondoervonden, doordien het ma- terieel der motoren minder deugdelijk was, doch thans (medio 1917) schijnt daarin afdoende vorbetering to zyn gokomon; mag men de berichtton in de Indisohe dagbladon gelooven, dan zijn ook do aanvankelijk bij het vliegen in Indie ondoervonden moeilijkheden ovorwonnen, want dio bladen maken go wag van goed ge- slaagdo vliegtochton, o. a. tusschen Batavia en Bandoeng. Vliegerterreinen zijn of worden ingericht to Batavia, Kali Djati on nabij Ban-

doeng, terwijl volgens de jongste mailberichten to Soerabaja een station voor watervliegtuigen zal worden gevestigd.

LUCIA (ST.) BAAL, (Engelsch : Sibukobaa), op de Oostkust van Borneo, ter hoogte van de Nederlandsch-Engelsche grens, wordt gevormd door de bergachtige, Oost-West loopende kust van Engelsch-Borneo met, vcló voorliggende gevarcn en de delta-eilanden v66r de rivieren en kreen, we] ke beoorden de SSmbakoeing-rivier in zee stroomen. De kust van Nederlandsch

Borneo is hier laag en begrocid met nipah en rizophoren, de groote, daarvoor liggende eilanden Oost-Noenoekan en Sibetik zijzi heuvelachtig en zwaar begroeid. Midden over het laatste eiland loopt, de grensscheiding. Van beide eilanden steken uitgestrekte zand- en modderbanken uit, waartusschen geulen toegang geven tot de rivieren ; buiten die banken liggen eenige gevaren en loopt de bank vrij steil naar zee af.

De baai wordt bezocht door schepen, die kolen komen innemen, welke op Engelsch gebied worden gevonden aan den bovenloop van de Silimponrivier en opgeslagen aan de Westkust van Sibetik en van voldoende kwaliteit zijn ; ook hout wordt hier afgescheept. Zie Zeemansgids dee] IV.

LUCIPARA-EILANDEN. Vier koraaleilanden samen op een groot rif gelegen in de Band a- zee, op 127° 37' O.L. en 5° 27' Z.B., hier en daar met geboomte begroeid, doch geheel on- bewoond. In 1837 strandde hierop het stoom- schip Willem I, dat den nieuwbenoemden Gouverneur der Molukken De Stuers naar Ambon overvoerde. De Lucipara-eilanden ressorteer- ren onder de onderafdeeling en afdeeling Am- boina van de gelijknamige residentie.

LUCIPARAPUNT. Modderkaap in het Oosten van de residentie Palembang, een weinig ten zuiden van de plaats, waar de Siloempoe in Straat Banka uitmondt.

LUFFA ACUTANGULA Roxb., fam. *Cucur- bitaceae*. Otola (MAL.), Bloestroe (JAV.), Lejor, fimes (SOEND.), kiimplant met 5—7-loBbige, hoekige bladeren en groote gele bloemen, is bekend om de geribde cilindri- sche vruchten, van binnen met vruchtmoes, waar doorheen een netvormig vaatbundelweefsel loopt. Dit laatste wordt, na verwijdering van het vruchtmoes, gebruikt als luffaspons, luffEa- zolen enz. De plant werkt diuretisch, de rijpe vruchten zijn laxeerend; een afkooksel van de bladeren is een middel tegen uraemie.

LUIAARD. Naam door de Europeanen in den Indischen Archipel ten onrechte toege- kend aan den KOEKANG (Zie aldaar), wegens diens oppervlakkige gelijkenis met den Lui aard van Zuid-Amerika.

LUIPAARD. Zie BANTER.

LUIS. Zie TINGGI.

LUITENANT-GOUVERNEUR. De Nederland- Bchc vertaling van den titel Luitenant-Gover- nor, gevoerd door Th. Stamford Raffles en J. Fendall, die tijdens het Engelsche tusssen- bestuur onder het oppertoezicht van Jen Gou- verneur-Generaal to Calcutta het eiland Java m onderhoorigheden bestuurden.

Luit.-Gouv. van Rijks Aziatische be- gti?gen trad in 1822 de generaal H. M. de c [op ; als zobdanig was hij aangewezen in geval van overlijden of vertrek van den Gouv.-

Generaal voorloopig het opperbestuur dior bezit- tingen te voeren.

LUITENANT-GOUVERNEUR-GENERAAL.

Titel van den hoogen amibtenaar, welken do Koningin ~~krachtens art. 4 Reg.-regl. aan den Goxiv. Generaal kan toevoegen en die bestemd is den landvoogd voorloopig op te volgen on in- middels zoodanig werkzaam te zijn als door den Koning of den Gouv.-Generaal zal worden voorgeschreven. V66r de vaststelling van het thans geldende Reg.-regl. hebben verscheidene staatslieden dien titel gevoerd. Zij waren: A. A. Buijskes, die in 1806 tot Luit.-Gouv.-Generaal benoemd werd, met last om, als Daendels niot in Indie mocht zijn aangekomen, het bestuur van den Gouv.-Generaal Wiese over te nemen, en die in April 1808 door Daendels als Luit.- Gouv.-Generaal we rd geïnstalleerd ; de generaal H. M. de Kock, die eerst als Luit.-Gouv., sedert 4 Februari 1826 als Luit.-Gouv.-Generaal, was aangewezen den Gouv.-Gen. in geval van overlijden of vertrek voorloopig te vervangen en als Luit.-Gouv.-Generaal als hoofd der Indischo Regeering onder den Comm.-Generaal Du Bus de Gisignies werkzaam was; voorts de generaal D. J. de Eerens, die 5 Sept. 1834 tot Luit.- Gouv.-Generaal benoemd word en 5 Maart 1835 als zoodanig oprad, terwijl J. G. Baud ala Gouv.-Generaal ad interim het bestuur voerde.~~

Sedert de vaststelling van het Reg.-regl. is geen Luit.-Gouv.-Generaal meer benoemd.

LUMNITZERA COCCINEA W. et A., fam. *Conibretaceae*. Kajoo pasir (MAL.), Doedoek (JAV.). Boomheester, in de mangrove voor- komend met fraaie roode bloemen. Do bladeren worden tegen do spruw gebruikt. % 人 " r

LUTHERSCH GENOOTSCHAP VOOR IN- EN UITWENDIGE ZENDING (Nederlandsch). Gevestigd te Amsterdam. Arbeidsveld: de Batoc- eiianden ten Westen van Sumatra, waar het Genootschap twee zendingsposten onderhoudt. Zie verder ZENDING (Protestantsche).

LYCOPERSICUM ESCULENTUM Mil]. Fam. *Solanaceae*, kruidachtige plant met kleino gelo bloemen en roode besvruchten, de bekende Tomaten, TGroeng bali (MAL.), Ranti (JAV.), die ook in Indie bij de spijsbereiding op vclcr- lei wijzen worden gebruikt. Sap van bladeren en vruchten is bovendien cen inlandsch geneesmiddel. x. " "

LIJFWAHTENVDRAGONDEERS. Reeds ten tjldo van G. G. Daendels hadden de Sultan van Djokjakarta en de Soesoehoenan van Soem- karta ieder ccn uit Europeanen eaingesteldo „grenadier-lijfswacht" (zie N. I. Plakaatboek XV, biz. 65), die blijkbaar in 1817 reeds ver- vormd waren tot een „dragonder-lijfswichG" (in genoemd jaar toch we rd de opperwachtmcester P. Wiesenian benoemd tot 2cn luitenant bij de lijfwacht-dragondeers. Zie Louw „De Java-oor- log." Deel I, noot aan den voet van biz. 403), alhoewel in den Regeerings-amanak van 1826 voor eerst do namen van de co in man dan ten der detachementen lijfwacilit-dragondeers ^U" vermeld.

Bij de reorganisatie van de Cavalcrie in 187 : (K. B. van 16 Aug. no. 75, Ind. Stb. no. 271) werden het „Regement 0.1. KawaJene , de „Lijfwachten Dragondeers" (2 detachementen, elk ter sterkte van 1 offi., 39 man en 39 paarden) en de „Djajang Sekars" vereenigd tot „net

Regement Kavallerie**. Do dicnston van do Lijfwacht-dragoners, voornamelijk bestaando uit het betrekken van wachten, hot vergezcllcn van de rijtuigen dor vorsten en dor residenten, wanneer dezen Roggerings-clp66ches aan do vorsten overbrachten, het bowaren van de rust in do Kraton's, het oscorteren van go van-gonon, enz., werden opgedragen aan detacho- inenton van hot regiment, die op gezette tijdon door under werden vervangen, ten einde wedor vertrouwd te geraken met den dienst bij de legerruiterij. Voornamelijk om staatkundigo redenen worden, krachtens Kon. reach-tiging, bij Govv. beshiit, van 11 Juli 1882, no. 28 (Ind. Stb. no. 192), in Djokjakarta en Soera- karta weder twee, elk op zichzelf staande deta- chementen Lijfwachton-Dragoners opgericht, elk ter sterkte van 1 luitenant-commandant, 49 Eur. minderen en 40 paarden. In 1912 ech- ter (Kon. besl. van 5 Februari no. 71, Ind. Stb. no. 264) werden beide detachementen op- nieuw in de formatie van het leger opgenomen, onder don naam „Eskadron Lijfwacht Cava- Irie“; van dit eskadron, waarbij Europeanen en Inlanders zijn ingedeeld, was 1 peloton, onder den ritmeester-escadronscijnmandant, te Soe- rakarta in gamizoen, en 1 peloton te* Djokjakarta. Deze0avaleric verrichte dezelfde diensten, dio vroeger door de detachementen lijfwacht- dragondera werden verricht, doch word bo- vendien goeefend voor haar taak in oorlogstijd, ids wanneer zij grootendeels bij het veldlegor word ingedeeld. Een *Instructie voor den Commandant van hot escad ron Lijfwacht Cavalerie** is vastgesteld bij Govv. besl. van

24 Mei 1910 no. 26. Bij de reorganisatie van do cavalorio in 1918 wo id hot cskadron Lijfwachten- cavaleric omgcvormd in cen gewoon veldeska- (iron, cchter met bestemming om als lijfwachtcn- cavalerio dienst te doen : ia daartoe verdeeld in twee detachementen. <*文. 有 九

LIJKPLECHTIGHEDEN/Zie OVERLIDEN.

LIJN (CORNELIS VAN DER). Geb. te Alk- maar. In 1627 als assistent te Batavia aango- komen, word hij achtrecnvolgcn's onderkoop- man, opperkoopman,boekhouder-generaal (1632), raad extra- ordinair (1637), raad-ordinair (1638), eerste raad en direct-generaal (1640) en aan- vaarde, door Van Diemen tot pres, van den Raad v. Indie aangesteld (12 April 1645), het genoraal gouvernement over Indie op 19 April d.a.v. Als provisioneel Govv.-Generaal opgetredon (10 Maart 1646), we rd hij 10 Oct. van. dat jaar door HH. XVII tot die waardigheid benoemd, welke hij 7 Oct. 1650 nedorlegde. In het moederland toruggekeerd, bekleedde hij het ambt van burgemeester van Alkmaar (24 Dec. 1668); hij overleed in die plaats 27 Juli 1679.

Tijdens zijn bestuur kwam de vrede van Munster tot stand en we rd het bekende regle- ment op het beleid der regeering van 1650 uitgevaardigd. Mot Solor, Bantam en Mataram we rd vrede gesloten en met den Vorst van het laatstgenoemde rijk een contract aangeaan, het eerste der Javaansche contracten. Strenga maatregelen werden genomen tot handhaving van het monopolie der Comp. in de Molukken, die weldra door groote onlusten werden gevolgd.

M.

MAANZAAD. Zio PAPAVER.

MAARSCHALK (DAVID). Geboren 13 April 1829 te s Gravenhage, verliet hij op 10 Juli 1847 de K. M. A. te Breda, als 2dc luitenant der Genie O.-I. leger. Als 2c luitenant onderscheidde hij zich bij de expeditie op Borneo's Wcstkust, ter- wijl hij ook als le- uit.-ingenieur de bijzone' ere aandacht der Regcoring op zich vestigde. Hij doorliep do verdere militaire rang en word als luitenant-koloncl op zijn verzoek op 24 September)868 met den rang van kolonel gepensionneerd. Na zijn ontslag uit den inilitairen dienst trad Maarschalk op als voorzitter van het Oom' van Bestuur dor Ned. Ind. Spoorweg Mij. en vond hij voor zijn onvuuiderde energio con ruim arbeidsveld in don aanleg van do apoorwoglijnon Soniarang—Vorstenlanden en Bfttavia—Buitonzorg. Na een kort verblijf in Nederland in 1870 legdo hij in 1872, toen boide genoemde spoorwegen nagenoeg goheel voltooid on grootondeels in exploitatio waren, zijn functies noor. In hot be lang der regeering wijddo hij zich aan con ontwerp voor con zeohaven in de onmiddollijko nabijheid van Batavia tot hij in verband met den voorgenomen aanlog van Staatsspoorwegen op Java naar Nederland toruggeroepen word. De heer Maarschalk word

I 14 April 1875 ter beschikking gesteld van den G.-G. van Ned. Indie om te worden benoemd

tot hoofdingenieur, chef van den dienst der I Staatsspoorwegen op Java, welke benoeming 27 Juni 1875 plaats had. Na de lijnen Soerabaja—Paseroean—Malang bijna voltooid te hebben, keerde hij naar Nederland terug om van advies te dienen onitrent do uitbreiding der Staatsspoorwegen met de lijnen Sidoarjo—Solo en Buitonzorg—Preangcr Regentschappen. In 1878, na afloop der voorbereiding van verdero orga- nisaties, waaronder do inrichting van een Technisch bureau bij hot Ministerie van Kolo- nien, keerde do heer Maarschalk weder terug naar Indie, nu als Inspecteur-Generaal, Chef van den dienst der Staatsspoorwegen op Java. Hij verzocht in November 1880 ontslag uit dezo betrekking. Aan z) n organisatietaelend, zijn plichtsbesof on energio is het zeer zeker in do eerste plaats te dankon dat de Staatsspoorwegen op Java tot stand zijn gekomon en aan den aanleg van Staatsspoorwegen Is dan ook onafscheidlijk do naam Maarschalk verbon- don.Maarschalk overleed on don 13den April 1886. Zijn holder inzicht, karakter en arbeidskracht stompelen horn tot een dor bolangrijkste person on van de 19o eeuw, in Ned. Ind.workzaam A. S.

MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN DEN JA- VAAN. Word opgericht in 1866 door Dr. Willem Bosch, oud-kolonel, chef van den militairen geneeskundigen dienst in Indie, destijds editor reeds scdert 1848 werkzaam als publicist en fel en onvcrmoed bestrijder van het cultuurstelsel op Java. Weliswaar had, toen de oprichting der Maatschappij word overwogen, Multatuli reeds zijn Max Havelaar geschreven; ook had Dr. W. B. Baroh van Hoevell toen reeds door zijne verontwaardiging gloeiende parlementaire evoeringen een anderei geest gebracht in de Nederlandsche vortegen woordiging, maar voor de groote massa, zelfs van het meer ontwikkelde volk, was het Indische stelsel van besluur nog steeds een gesloten boek, in welks geheimen slechts enkelen waren ingewijd. En toch moest, waar scdert 1848 de bepaling van het Regeerings- beleid bij de natic was komen te liggen, indien men tot eene radicale verandering in de op een politiek van exploitatio ten bate van het Moederland gegrondeste ludische huishouding wildo komeu, van het Nederlandsche volk zelf de wil tot wyziging uitgaan. Dr. Bosch achtte het daarom noodig, te trachten op de publieko opinio ten doze in den lande invloed te krijgen door opwekking en voorlichting op ruime schaal. Hij vond steun voor zijn denkbeeld bij een zeker aantal personen en zoo kwam do Maatschappij tot nut van den Javaan tot stand met Dr. Bosch als voorzitter. Bij Kon. besluit van 24 Oct. 1867 no.57(Ned. Staatsct. van 27 Nov. d. a. v. no. 281) werd, de maatschappij als rechtspersoon erkend en haar Reglement goedgekeurd. De zetel van het hoofdbestuur was Arnhem (in Febr. 1876 verlegd naar Rotterdam). Het streven zou zijn om aan den Javaan " te hergeven de vrijheid om to werken, op de wijze als hij zelf verkoos, en om te werken alleen voor eigen voordeel, met beschikking over de vruchten van zijn handen- arbeid en van ziju grond. In korten tijd telde de Maatschappij meer dan 2000 leden. De Maatschappij was gesplitst- in afdelingen, over het geheele land verspreid en in die gemeenten, waar geen afdeling gevestigd was, kon de be- hartiging van de belangen van do Maatschappij worden. opgedragen aan correspondenten. Do Maatschappij trachtte propaganda voor hare denkbeelden te maken door het houden van vergaderingen, waarbij ook uitzending van sprekors plaats had en door verspreiding van populaire geschriften. In de algemeene ver- gad ering der Maatschappij, in September 1868 te Arnhem gehouden, werd besloten de tot dusver op ongeregelde tijdstippen verschenen geschriften door een periodiek uitkomend blad te vervangen. Bit blad versleien nu eens tweemaal, dan weer eens in de maand. Van 1 Jan. 1872 af had het den vorm van een klein-formaat-courant met den naam „Nederland en Java".

In de eerste jaren van haar bestaan heeft de Maatschappij zich in een redelijko belangstelling verhoud en ongetwijfeld heeft zij in niet geringe mat? bijgedragen tot het doen baan broken in ge jaren 1866—1870 van nieuwe begrippen op het gebied der kolonialo politiek in den boezem van het Nederlandsche volk. In die jaren werd de geleidelijke afschaffing van het cultuurstelsel definitief besloten. De agrarisclie wet van 9 April 1870 opende de mogelijkheid er de particuliere nijverheid en vryen arbeid voor in

de plaats to stollen. De diffrcrontiecle invoer- rechten, dio ten gevolge hadden, dat do Javaan schattig betaalde ten behooove van Nederlandsche industriclen, werden afgeschafft bij do wet van 17 Nov. 1872. Na dezo voorkregen resul- taten verflauwdo de bcjlangstelling van het Nederlandsche volk in de Maatschappij. Vooral schijnt dit het geval to zijn geworden na het over- lifden in Moi 1874 van haar voorzitter, later eore-voorzitter, die altyd. haar stuwende kracht geweest was. Dr. Bosch (lovensbericht in Nederland en Java" van 1 J uni 1874 en in Tijd- schrift voor N.-I. 1874, I biz. 490).

Ten einde nieuw levcn in de Maatschappij te brengen, formuleerde het hoofdbestuur in Oct. 1874 een nieuw, concreet gesteld tweeledig programma: 1°. bevorderiug van het inlandsch onderwijs door oprichting op Java van een kweekschool op kleine schaal met later bij- komendo school, 2°. verkrijging van de af- schaffing van batigo sloten, door afscheiding der Indische financiën van die van het moeder- land. Dit tweeledig programna werd kenbaar gemaakt in een manifest der Maatschappij, dat in duizende exeinplaron door Nederland werd verspreid, terwijl voorts de Maatschappij een ad res richtte tot de Tweede Kamer der Staten Genccraal ,opdat niet meer voor Nederlandsche doeleinden zou worden beschikt over Indischo middelen.

De ontvangsten voor de op te richten kweek- school waren echter zoo gering, dat in de versto verte niet kon worden gedacht aan het nemen van initiatief voor voorbereidendo maatregelen ter zake en voor het denkbeeld, van scheiding van Nederlandsche en Indische financiën waa het Nederlandsche volk destijds nog niet rijp.

Een nadere reorgan isatie en vereen voudiging der Maatschappij door opheffing van do van weinig leven getuigende afdelingen en corres- pondentschappjen inocht niet baton. In Doc. 1870 moest worden gconstateerd, dat het aantal leden, dat voor het lidmaatschap bedankte, van maand tot maand toenam. Onder dio omstan- dighedon werd besloten tot ontbinding van d(> Maatschappij over te gaan. 1 Fcbr. 1877 hiecl' zij op te bestaan.

Zio ook Multatuli, IVo bundcl Idccn onder no. 942 cn de Bladen der Maatschappij no. 4, April 1871, biz. 125[cn no. 6, Juni 1871 biz. 170.

MAATSCHAPPIJEN. Hieronder zijn vormold. de ala maatschappij opgerichto iustellingon, welke bevordering der wetenschap met betrekking tot Ned.-Indie ten doel hob ben (zio ook COMI 雲倉, GENOOTSCHAPPEN, INSTITUTEN, SYN- DIOATEN, VEREENINGINGEN).

Maatschappij van N j j v o r h e i d. De Maatschappij, achtereen volgens bekend onder de namen: Oeconomischo tokst van do Holland- Bche Maatschappij der Wotenschappen (1777— 1797), Nationale Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij (1797—1807), Hollandscho Huishoudelijke Maatschappij (1807—J815), Nedcr- landsche Huishoudelijke Maatschappij (1815— 182.6), Nederlandsche Maatschappij tot bevor- dering van Nijverheid (1826—31 Doc. 1902), draagt scdert 1 Januari 1903 don naam van: *Maaischappij van Nijverheid*.

Hot doel der Maatschappij is vermoordoring van volkswelvaarb door de bevordering der * nijverheid in al haro onderdeelen, als: fabrieks-

en handwerksn ijverheid, koophando), schep- vaart, landbouw en visschorijon, zoowel hier to lande als in de kolonien en overzeesche bezittingen.

Uitcraard kan hier slechts worden vermeld, wat de Maatschappij met betrekking tot Ned. Indie tot stand bracht en nog verricht.

De zetel der Maatschappij is gevestigd to Haarlem.

De Maatschappij tracht haar doel to bereiken door:

a. het opwokken van de belangstelling in en het bevorderen van de waardeering der Nodcr- landscho en Nederlandsch-Indische Nijverheid;

b. het bespreken zoowel in het hoofdbestuur als in de departementen en algemeene vergaderingen, van onderwerpen, die de strckking hebben om de volkswelvaart to vermeerderen ;

c. het uitgeven van een orgaan ;

d. het ho uden van congressen;

e. het oprichten, subsidiëren en in stand Louden van museums, scholen, boekerijen on andero instellingen;

f. het onderzoeken of doen onderzoeken van vraagstukken van ecomische strckking;

g. het uitschrijven van prijsvragen;

h. het toekennen van vereerendo getuig- echriften en cerepenningen;

i. het houden van tentoonstellingen.

Tot de stichtingen der Maatschappij behooren : het Koloniaal Museum to Haarlem, geopend in 1871 en in 1913 geschonken a an het Koloniaal Instituut to Amsterdam, zie KOLONIAAL MUSEUM; het Museum van Kunstnijverheid to Haarlom, geo pend in 1877; en het Bureau voor Handelsinlichtingen to Amsterdam, geopend in 1903.

Wie do industriele geschiedenis van ons land naslaat, zal den naam der Maatschappij verbonden vinden aan schier a lie pogingen om do pu- blicke opinie en door haar de regeeringen van etaat en gewest to winnen voor het openen van nieuwe hulpbronnen voor handel en nyverheid.

In 1916 teldo do Maatschappij zeven en dertig departementen en ongeveer 3300 leden.

Het Hoofdbestuur bestaat uit 12 leden, van wie een deel door de algemeene vergadering, een deel door de departementen zijn aangewezen. Telkon jaro treden drie leden af, cl io niet dadelijk liorkiesbaar zijn. Dit en de verpllichting om olko tien jaar on algeheelo lierzicning der wet in overweging to nemen, waarborgen hot aanpassingsvermogen aan de telkens wisselendo omstandighedon on hebben bewerkt, dal do Maatschappij niet is verouderd.

Do dagolijkscho leiding berust in han don van den algemeenen secretaris-penningnecster, tovens redacteur van hot Tijdschrift, wicns bureau zich in het paviljoen to Haarlem bevindt.

Nederland sc h-I n d i s c h c) n a a t - s c) j i a p p i j van nij verheid e n l a n d - b o u w. Dczo maatschappij, waarvan do zetel to Batavia is gevestigd, is in 1853 opgericht. Zij stclt zich ten doel do bovdordering van nijverheid en landbouw in Neclerlandsch-Indie. Dit doel tracht zij to boreikon door: a alle mot nijverheid en landbouw in verband staando zaken in bo- handelng to nemen, waarointrent haar ad vies wordt govraagd; b de uitgifto van een tijdschrift en de notulen harcr vergaderingen; c do uitgifto van afzonderlijke verhandelngon; d hot uit- schrijvon van prijsvragen; e het aanlcggon con er

verzamling van natuur- en nijverheid-voort- brongsclen.

Van hot Tijdschrift verscheen in 1916 het 91e deel.

To Amsterdam bestond sedert 1888van dzo Maatschappij eeno Nederlandsche afd eelin g, welko in 1899 haren zetel to 's-Gravenhage vestigde. Dzoze stclt zich ten doeFile nijverheid en den landbouw der kolonien in Oost en West in den nicest uitgestreken zin to bevorderen, hotzij door tusschenkonist van de Maat- schappij to Batavia, hetzij zelfstandig.

De middelen, welke de afdeeling to beroiking van haar doel aanwendt, zijn voordr&chten en debatten in algemeene en bestuursvergadorin- gen, het bespreken van de algemeene en bijzon- dere belangen van nijverheid, landbouw en handel en van al wat daarop invloed uitoefent, zoowel meL Roggeringspersonen als met anderen, het indienen ter zakc van vertoogen aan de Re geering on do Volksvertegenwoordiging.

Van de handelingen der afdeeling wordt verslag gedaan in het weekblad „do liidische Mercurus”.

Maatschappij ter bevorderin g van het natuur kundig o n d e r - z o e k der Nederlandsche k o l o - n i e n. Den 7en Januari 1888 kwam on initia- tief van Dr. M. Treub, den directeur van '8 lands plantentuin to Batavia, tijdens een aan hem ver- leend buitenlandsch vorlof eene Commissie tot stand tot bevordering van het natuurkundig onderzoek in do Nederlandsche kolonien. In Indie richtto Troub na zijn terugkeer nog in datzelfde jaar on een „Indisch Comite voor we- tenschappolij onderzoek”, welk Comite met de Commissie in Nederland zou samenwerken. Deze samenwerking levordo aanvankelijk weinig be. vredigende resultaten, voornamelijk omdat noch Co in it 6 noch Commissie over de noodigo fondsen beschikten. Het Oomitc toch volgde dezelfde ge- dragslijn als de Commissie, welke bij hare oprich- ting on den voorgrond stelde/dat?zij zelve geen gel- den voor het door haar beoogde doel zou bijeen- brengen. Eventueelo aanvragen om geldelijken. steun bij de Regeering of bij particulieren, ten bate van een ondeixleel van natuur-onderzoek in de kolonien, zouden behooren to geschieden ten name van do vereniging of den persoon, dio zoodanig ondoorzoek ondernam; de Commissie als zoodanig zou daarbij alleen bemiddelend optre- don ; zij zou dus een bloot adviscerend karak- ter hebben. Dczc gedragslijn we rd gevolgd toen, on initiatief van do Indischo afdeeling, aan Dr. J. F. Van Bommolen we rd opgedragen een zoologisch ondoorzoek in to stellen aan de Zuid- kust van do Proanger en toon Dr. A. A. W. Hu- brecht, on uitnodiging van de Koninldijko natuurkundige Vereniging to Batavia, door een Rijkssubsidie zich in staat gesteld zag tot hot doen van een embryologisch ondoorzoek op de Grooto Soonda- oilanden.

Dr. L. Scrrurier, do directeur van het e.thxio-t grafisch museum to Licidon, gaf in 1889 aan de werkzaamheid dezer Commissie eene belangrijko uitbreiding door het initiatief te nemen tot do stichting conor Maatschappij, die een gelijk- soortig doel nastrooft als de bovenvermelde Commissie on dio bij haro oprichting samen- working mot dio Commissie in haro statuten schroof. In 1910 word do Commissio mot die

Maatschappy vereenigd, waarbij de leden als adviseerende leden in de Maatschappij worden opgenomen. Later werd nog een overeenkomst met het Kon. Ned. Aard. Genootschap aangegaan.

De statuten omschrijven het doel der Maatschappij aldus:

Onder den naam van jMaatschappij ter bevordering van het natuurskundig onderzoek der Ned. Kolonien is 14 Mei 1890 voor den tijd van 29 jaren opgericht eene vereeniging te Amsterdam gevestigd. De Maatschappij stelt zich ten doel de uitbreiding van de kennis der natuurlijke gesteldheid van de Ned. Kolonien, zoowel met het oog op de belangen der wetenschap, als op die van landbouw en nijverheid. De Maatschappij beweegt zich hoofdzakelyk op het gebied der zoologie, botanic, geologic, anthropologic en ethnographie en vervult hare taak: 1o. door het voorbereiden van onderzoekingsstochten in de Ned. Kolonien en het geheel of gedeeltelyk subsidieeren van deze, al of niet in vereeniging met andere lichamen, alsmede door het toekennen van geldelijke hulp aan Nederlandsche of in Nederlandschen dienst staande natuuronderzoekers; 2o. door het verleen van steun aan boven bedoelde personen, bij hunne voorbereidende studies, of het verstrekken van instrumenten voor hun onderzoek noodig; 3o. door het subsidieeren en verspreiden van gedrukte mededeelingen; 4o. door het toekennen, zoo daartoe aanleiding is, van eene gouden medaille, ter waarde van hoogstens f 300 aan hem, of haar, die door persoonlijk onderzoek in loco zich bijzonder verdienstelyk gemaakt heeft met betrekking tot het door de Maatschappij beoogde doel. 5o. door bij de Regering of bij Genootschappen al zodanige adviezen of verzoeken in te dienen, als aan het natuurskundig of technisch onderzoek van de Nederlandsche kolonien kunnen geacht worden bovorderlyk te zijn.

Bij het verleen van subsidien zullen zoo reel mogelijk de belangen der vijf hiervoren genoemde wetenschappen gelijkelijk worden behartigd, terwijl ook zodanige onderzoekingen zullen worden gesteund, waaraan technische doelen den grondslag liggen.

In Oost- en West-Indie tracht de maatschappij zich de medewerking te verzekeren van plaatselijke comités, die zich tot medewerking verbindende, evenwel zelfstandig zullen zijn in hunne organisatie. Het Indisch Oomite voor wetensch. onderzoekingen vertegenwoordigt nu de Maatschappij in Indie en om het heen en weer zenden van g. roote geld som men te voorkomen, werd het wenschelyk geacht, dat het Comité in Indie de beschikking kon krijgen over de regeerings-subsidie voor wetenschappelijke expedities. Daarvoor was het noodig, dat het rechtspersoonlijkheid verkreeg (zie verder COMIT街).

De Maatschappij, die, in afwijking van de vroegere Commissie, het bijeenbrengen van fondsen op zich nam, slaagde er in, eengroei van belangstellende mannen bereid te vinden om door rentelooze voorschotten, giften in eens of jaarlijksche bijdragen en kapitaal te vormen, waaruit reeds aan verschillende wetenschappelijke reizigers en natuuronderzoekers geldelijke ondersteuning verleend is.

De voornaamste expedities, die met behulp en onder de auspicien van de Maatschappij zijn uitgerust, zyn de volgende:

Do Borneo-expeditie van G. A. F. Molengraaff 1893—1894.

Tocht dwars door Borneo, 1896—1897 door Dr. A. W. Nieuwenhuis.

De Siboga expeditie, 1899—1900.

Commissiereis naar Centraal Borneo, 1898—1900 door Dr. Nieuwenhuis.

Do Noord-Nieuw-Guinea expeditie van Wichniann, 1903.

Do eerste Zuid-Nieuw-Guinea expeditie van Lorentz, 1907.

De tweede Zuid-Nieuw-Guinea expeditie van Lorentz, 1909—1910.

De derde Zuid-Nieuw-Guinea expeditie van Franssen Hrderschee, 1912—1913.

MABA. Tidoreesch district van de onderscheiding Wda, afdeling Halmahera, residentie Ternate en Onderh., omvattende het gehele N.O.-lyke scliecreiland, het N.lyke deel van het O.lyke schiereiland van Halmahera, alsmede het Z.lyke deel van de Kaoe-baai tot aan kaap Tofongo. Het is verdeeld in de landschappen: Bijoli, Boeli, Wajamli en Lolo bat a. Het centraalgebte is het. hoogst ten Z.O. van Ekor en wordt tot aan kaap Lei-Lei geleidelijk lager (GOO—300 M.). Verbinding van W. en O.-kust over land bestaat alleen door twee voetpaden: van Dodaga naar Boeli en van Soalat naar Maba. Zij zyn echter alleen voor inlanders bruikbaar. Het grootst gedeelte van het N.O.lyk schiereiland is onbewoond. De bosschen bovatten veel deugdelijk timmerhout en da mar. Er zyn slechts enkele onbeduidende riviertjes, die in de binnenbaai van Kaoo uitwateren. (Zie HALMAHISRA). De bevolking bestaat uit mohammedanen, heidenen en enkele christenen en bewoont de kusten van de Kaoe- en de Boeli-baaien. Landbouw, inzameling van boschprodukten en vischvangst zyn de hoofdmiddelen van bestaan. Vroeger was Ekor de uitvoerhaven voor het Z.lyke deel van de Kaoebaa; nu is het Ake Salaka, nedert een Europeaan zich daar heeft gevestigd en er ook groote klapper-aanplantingen aangelegd heeft. Op aanvraag wordt Ake Salaka door de Paktpaart Mij. aangedaan. Het districtshoofd woont te Maba./-.

MABA. Plantengeslacht der Ebenaceae, waarvan cenigo soorten Ebenhout leveren. Hol ruoest bekend is *M. elliptica* Forst, een boom, die in het Oosten van den Archipi vrij algemeen schijnt te zyn en het zg. Boeroesche Ebenhout Icvort (kajoearang (JAV.), Ki arCng (SOEND.), Kajoearang (MAL.), Botolino (TERNATE en TIDORE), Ai m. 飛ん (BOEIOE), Kajoe itam (MAL. MOL.),). Het spint is hard en wit van kleur, het kernhout diepzwart. Een fraaie kleur krijgt het pas na beitsen en polijwten. In kwaliteit staat het ver achter bij de Afrikaansche Ebenhoutsoorten, daar het gemakkelij scheurt en minder goed te bewerken is. Het wordt o.a. door meubelmakers gebruikt. *Maba mergensis* Hiern, Kajoo BoedCng, Kajoe Loeoeng (JAV.), komt in O.-Java voor; daarvan wordt het hout voor wandelstokken en dergelyk gebruikt. Zie ook DIOSPYROS.

MACADAMIA TERNIFOLIA. F. v. Miill, fam. Proteaceae. Een fraaie boom uit subtro-pisch Australie, geschikt voor de bergstrekton van Java en o. in. to Tjibodas op 1000 M. loogte gekweekt, waar de boom geregeld vruchton draagt. Dezo laatstogelijken op hazelno-

ton, doch hebben een buitengewoon harden vruchtwand. Hot zaad is cotbaar en bevat olie. Bokend als Australische hazelnoot. Hot rood hout schijnt zeer goed te zijn voor fyn work.

MACARANGA TANARIUS Miill. arg. fam. Euphorbiaceae, Madau (? MAL.), Mara (SOEND.), Karahan, Toetop of Toetop antjoor (JAV.), Hanoowa (AMB. LANDST.). Lago boom met krommen stam, algemeen over Z.O. Azie tot trop. Australio. vorbroid, op Java tot 1400 M. boven zee. Hot taai hout wrd in do Lam-pongs veel gebruikt voor ladders bij den pepcrpluk. Hot molksap gebruikt men als houtlijni. Ook andero soorten van Macaranga loveren een soortgelijko lijn bv. M. gigantea, M. bancana, beide van Z.-Sumatra.

MACCLUERGOLF, op do Westkust van Noord Nieuw-Guinea, loopt ruini 200 K.M. om de Oost het land in, is aan den Westgang bijna 50 K.M. breed en loopt versmallend toe tot 20 K.M. ter hoogte van hoek Tan ah M&ah "op do Zuidkust; het gelijkmatig breede gedeelte daar- beoosten wrdt de golf van Bintoeni genoemd.

Do Zuidkust is aanvankelijk steil, rotsig, grillig van vorm en ingesneden door een paar baaien, waarvau do oevers gedeeltelijk bedekt zijn met rizophoren; zij loopt glooiend op tot vrij hoog hoogland. Voor do S&S&karbaai liggen de heuvelach-tige, steile, begrooide Ogar-eilanden, van welke het grootste hoog en rotsig is. In deze en de andero baaien zijn nederzettingen, overigens is de kust zeer schaars bevolkt. Z. O. van de Ogar-eilan- den wrdt de diepe bocht van Goras gevormd, waarvan de Westoever bestaat uit steil oprijzende, zwaar begrooide, uitgespofelde kalk- rotsen, waarvoor enkele rotsoidlandjes liggen; deze kust loopt op in tallooze suikerbroodvor- mige topjes, waarop kaarsrechte, kaalgebrande stammen staan en waaraebter een hooger ge- bergte zonder ken ba re toppen gezien wrdt. In het diepste der bocht van Goras wrdt do kust vlak en moerassig en vertoont verder een rizophorenboschrand, waaracliter het gebergte hoe langer hoe meer van de kust afwijkt. Hier mondt de eerste bclnngrijke, smalle, maar diepe rivier in zee uit. Bij hock Tanah M&ra, waar de Zuidkust bclangrijk uitspringt, ligt een kleino heuvelgroep van rooden loom met kale buiten- kanten. Meer om do Oost is er op de Zuid- en Oostkuht ■ van de golf van Bintoeni eigenlijk geen sprake van land, uitgezonderd onkelo zeer kleine houvulachtige gedcelten van niet moor dan 10 M. hoogte, welke door do inlanders in cultuur zijn gebracht. Do talrijko rivieron, waaronder diepo met breeddo mondon welke door troesan& met elkander zijn verbonden, bespoo- len den buitenkant van uitgestreko rizophoren- bo&Schen, landwaarts in worden dio stroomon smaller en crst van nee r zij al lang niet meer bevaarbnaar zijn voor zeeschpon, gaan do oevers uit vasten grond bestaan. V&66r de voornaam- ste monden dier rivieron liggen grooto rizopho- rencilundon; aan den bo von loop vindt men nederzettingen en beoosten do Kaitero koint hier en da ar heuveland voor.

De Oostkust van do golf van Bintoeni is slechts con 20-tal K. M. vorwijderd van do Westkust der Geelvinkbaai; deze strook ia heuvelachtig en springt met het eiland Modan, dat een kenbaren top heeft en waar de bestuurs- ambtonaar is gevestigd, een goed eind om do

West uit. Bcnoorden en bezuiden dit ciland ligt weer een aantai rizophoreneilanden, waar- tusschen een labyrint van smalle, kronkelende wftorwegen, waarin 66n enkel rotselnd je Srowenoa wrdt gevonden.

Do Noordkust bestaat uit laag moerasland met rizophorenrand, in het Westen o. a. bij hoek Sabra, en bij kampong Tarof afgewisseld met enkele stukken zandstrand, waarop boom- groepen, terwijn in het Oostgedeelte een paar ken bare heuvels liggen. De oevers dor talrijko rivieron, waardoor bet moeras afwatert en waaronder enkele belangrijk zijn, dio in den bovenloop nederzettingen hebben, zijn laag. De kust is onbewoond, doch er heeft aan de baai een voortdurend verkeer met inlandse prauwen plaats wegens de sagoboschen, welke hier worden gevonden.

De diepten in de golf zijn zeer ongelijk. In het Westgedeelte liggion, in de richting van het vaarwater, hardo ruggen van zand en koraal met betrekkelijk veel water; gevaren komen alleen voor langs de rotsige Zuidkust, bij de Ogar-eilanden en in de bocht van Goras, welke laatste bijna wrdt gevuld door een breede modderbank waarvoor droge, barde ruggen met weinig water liggen. In de golf van Bintoeni loopt do diepte geleidelijk op en steken, vooral van den Oostwal, breede modderbanken voor de rizophoreneilanden uit; ook langs de Noordkust vindt men in de bochten, tusschen de rivier- monden, banken van veelal harden grond met steilen buitenkant.

De geheele MftccJuergolf heeft een gunstig klimaat, een matigen regenval, matige warmte en koe- le nachten, vooral in den Oostmoesson; in de bocht van Bintoeni is hot bijna onafgebroken mooi weer, dagen van doorstaanden regen of harden wind komen daar niet voor. De Westmoesson staat slechts matig krachtig door met enkele harde buien; in de golf van Bintoeni (do waamemin- gen loopen slechts over een jaar) kwam deze reeds in het begin van November door en woei en elken middag een stijve wind; de Oost- moesson brengt heigheid, soms zelfs mist en Z.O.*wind, die, in de golf van Bintoeni, reeds in Augustus naar het Z.W. begon te loopen. Regen komt het geheele jaar voor, maar valt in het Westgedeelte voornamelijk in de kenteringmanden April en Mei, October en November; in de golf van Bintoeni viel deze in hot laatst van den Oostmoesson en nam niet toe in hot begin van don Westmoesson, wel kouion zware dampen, tot mist toe, voor.

Do stroom loopt tweemaal daags in en uit en trekt hard door do diepe geulen tusschon de ruggen; tegen laagwater voreen do grooto riviere n bolangrijko hoeveelheden water af en in don regentijd troft men het geelbruino rivier- water, dat schorp afstookt tegen het hejdere zeeewater, reeds op grooten afstand uit de kust aan. Zee staat of alleen in den Westmoesson en dan nog slechts bij uitzondering.

Do vrticalc waterbeweging is overheerschend, dubbeldaagsch, Noord- on Zuidkust hebben ge- lijkzijdig hoogwater. De rijzing on daling is schijnbaar zeer onregelmatig en loopt uiteen van enkele d.M. tot moor dan 2 M., welk bedrag achter in do golf van Bintoeni, ten gevolgo van opstuwing, tooneemt tot 6 M. Zeeuians- gids dool VI.

MACHILUS RIMOSA Bl. f., fam. *Lauraceae*. GSlam, Hoeroe gambir, Hoeroe poespa (SOEND.), Wooroo djanggl (JAV.). Lage boom met slan-ken stain, op Java verspreid tusschen 700 en 2000 M. bo ven zee. Het hout wordt op vole plaatsen als bouwhout gejuikt.

MACIS. De latijnsche naam van foote, d. i. de als specerij gebruikelijke zaadrok der nood-muskaat (zio NOTEMUSK. AAT). Do naam *macis* komt reeds voor in do Pseudolus van Plautus, in de 2e couw v. C. gescl'reven.

MACKENZIE (COLIN). Geboren in on go veer 1753 op het eiland Lewis in Schotland, trad Mackenzie reeds vroeg in dienst van de Engel-echo Oost-Indische Conipagnie, waar hij ge-plaatst werd bij de genio. Hij commandeerde de genie-troepen zoowel bij de inbezitting van Ceylon in 1796 als bij die van Java in 1811; op laatstgenoemd eiland bleef hij tot Juli 1813. Hij nam er een werkzaam aandeel in do liervor-mingen van Raffles, die hem a an het hoofd plaatsto van een Commissi. om onderzoek te doen naar den toestand van het land in het algemeen en de administratie in het bijzonder. In 1813 naar Britsch-Indie teruggekeerd, over-leed hij in 1821 te Calcutta als Surveyor-general of India.

Mackenzie's vrekzaamheid op Java is vooral van belang door do grootte massa der door hem verzamelde gegevens, welk na verschillende lotgevallen thans terecht gekomen zijn in het India Office te Louden. Behalve minder nierk-waardig© stukken (bv. vertalingen van ge-drukte Hollandsche werken en artikelen), zijn daarbij een menigte officieele documenten, ten deele waarschijnlijk afkomstig uit de archieven te Batavia, memories van overgova, en dergeliko; voorts allerlei manuscripten, die hij ten geschenko on tvin g of aankocht, antwoorden van correspondenten, tot wie hij zich om inlichtingen had gowend, enz. Op die wijze bevatten do pa-pieren van Mackenzie vele nergens anders a an te treffen gegevens over de toestanden op Java in het eind dor 18e en begin der 19e eeuw.

Een catalogus van de door Mackenzie vor-zamelde stukken wordt uitgegeven onder den titel: Catalogue of Manuscripts hi European languages belonging to the Library of the India Office, Volume I: The Mackenzie Collections, waarvan een Part I: The 1822 Collection and the Private Collection, samengesteld door C. O. Blagden, in 1916 vrschenen is. Voor verdero bijzonderheden aangaand Mackenzie's loven kan worden verwezen naar Lee's Dictionary of National Biography, XXXV (1893), p. 138 vg.

MACKLOT (Dr.: HEINRICH CHRISTIAN). Geb. to Frankfort a/M. 20 Oct. 1799. Promo-veerde 15 April 1822 to Heidelberg tot doctor in de wis- on natuurkunde en de geneskunde. Op verzoek van Boie (zie dien naam) kreeg hij een werkkring aan het Leidsche Museum. Bij K. B. van 5 Dec. 1823 beribemdtot lid der Na-tuurkundige Commissie (zio aldaar), vertrok hij als zoodanig met Boie, Salomon Muller (zio dien naam) en P. van Oort naar Indie, waar

Ju^{ti} 1826 aankwamen. Maakto in 1828 en 1829 de in mineralogisch en botanisch opzicht belangrijke expeditie met het schip Triton medo naar do Zuid-Westkust va.i Nieuw-Guinea en Ti-mor. In het laatst van 1829 to Buitenzorg torug-gekeerd, werd hem do titel van „dkigeerend lid

der Natuurkundigo commissi. " toogokond. Tot Mei 1831 bleef hij to Buitenzorg om dan mot do overige Jeden der commissio, uitgezondert Ditrid, een reis langs do N. en Z. kust van Java to ondernemen. In het volgendo voorjaar vortoefdo de commissio in Krawang, toon daar op 8 Mei hot Chineezenoproer uiftrak. AlJo Eurojoesche huizen to Pocrwakarta worden fluor brand vernield, ook daar, waarin Macklot vorbilij hielden waar hij al do resultaten van zijne toothea naar Niouw-Guinea on Timor en waarsclijnlij ook oen aantal manuscripten van Boie bewaarde. Macklot zelf kon nog bij-tijds vluchten. Van zijne bezittingen werd nieta gored. Bij een gevecht, den 12en Mei 1832 daarop mot de Ohineezen gelverd, werd Mack-lot door lansstekcn vermoord. Zio Dr. M. J. . / Sirks, Indisch natuuronderzoek, biz. 114 e. v.

MADAGASCARBOENEN. Zie PHASEOLUS A LUNATUS.

MADIOEN. Residentie in Mid den-Java met een oppervlakte van 5882 K.M.² en een bevolking van 1.500.000 zielen. w. o. 2700 Europeanen on 5700 Vreemde Oosterlingen (in 1915). Het ge-west bestaat uit het dftlgebied der gelijknamige rivier, het Zuidwaarts daaraan grenzend deel van het Zuidcrgebergte en in het Noorden een deel van het middergebied der Solo-rivier, bo-ven de monding der Kali Madioen. De residentie bezit grootendeels natuurlijke gronzen. In hot Westen wordt zij van Soerakarta gescheiden door den Lawoe-vulkaan en door ketenen van het hi er breede en hooze Zuidcrgebergte. Zio KIDOEL (GOENOENG). Echternvolgtdegren over het laatste niet steeds de kammen, die do watersleiding met het boven-dal der Solo-rivier vormen; Soerakarta reikt met twee ter-reinen over die waterscheiding heen. In het Oosten staat do Willis-vulkaan op do grens met Kcdiri; ten Zuiden van dien berg reikt Madioen slechts ongeveer tot de waterscheiding tusschen de Kali Madioen en de bekon, die naar de K. Brantas en naar de Zuidkust stroomen. De Noordgrens, met Rem bang, gaat over de Zuidelijck ketenen van den Goenoeng K Gndeng. De kust van den In-dischen Occaan is steil en hoog, met een groot aantal bochten, waaronder do baaien van Patjitan, Koeripan en Damas.

Madioen is verdeeld in 5 afd eelin gen, tevens con tr61e-af(l eel in gen en regenschappen: Ma-dioen, Ngawi, MagStan, Ponorogo on Patjitan, allo bestuurd door een assistont-residcnt.

Hot dal der Madioen-rivier is vruchtbaar en goed bevoloed, tot in het uiterst Zuidelijck deel, bij Slahoeng, waar het cen inbochting vormt in het Zuidcrgebergte. Van het middendeel in do bevoeioing stork verbeterd door den bouw van een groot kunstwerk, den stuwdam in do Kali Madioen, nabij de desa Djali in de nf-deeling Mag^{an}. Hier ligt do prise d'eau van het Madioen rivier-kanal. De werken zijn uit-govoerd in do jarcn 1909—17.

De hoogero hell in gen van La woe en Willis zijn grootendeels met woulen bed ok t, waartusschon alleen aan humno Noordzijden, in de afdelingen Ngawi en Madioen, eenige erpachtstlanden jig-gon, waarop koffie, randoe (kapok), rubber en kina als hoofdgowassen verbouwd worden. D. Europeesche nijverheid in het gewest omvat ver-dcr 6 & 7 suikerfabrieken, in hot Madioen-dal, eenigo rijstlanden in de afdeeling Ngawi, en

enige houtaankap-ondormomingon (meest leogkap-perceelen), zoowel in do djatibosschen van den Goonoeng Kondeng ala in do afdcoling Ponorogo; humo contracten mot het Gouvernement loopen gelcedelijk af. In het Zuidergebergte, de afdeeling Patjitan, was in vroeger jaren een belangrijko Governemnts-koffiecultuur. Men vinclt in dio afdeeling 66n padiland, waar ook een weinig koffio stond, on een klapperlandje. Sedert lang greift overigons in Patjitan geen koffie meer; alang-alang bed ekt voor een groot deel de weinig vruchtbare berghollingon. Een contrast daarmee vormen de grootendeels welbevleoido dalvlakten van Lorog of NgadirAdjA, bonoorden de baai van Damas, en van Arcljasari—Patjitan, bonoorden de baai van Patjitan.

De rijstbouw is in de residentio zoo belangrijk, dat zij veel meer produceert dan het verbruik vereischt; vandaar dat do economische toestand der be volkin g nauw verband houdt mot de rijstprijzen. Hot bouwgrondareaal van de Inlandscho bevolking besloeg in 1915 een oppervlakte van:

a. in gergelde cultuur:		
sawahs van levend water voor-		
zien	154.325	bouws
eaahs van regen afhankelijk ..	25.48G	bouws
tSgalvelden	22.292	bouws
b. niet in gergelde cultuur ..	55.946	bouws

Totaal

258.049 bouws
De opbrengst aan rijst (padj) was bij benadering 4.180.000 pikols, d. i. gemiddeld 22.88 pikols per boplant en in 23.28 per geslaagdon bouw.

Aan de toelt van zoetwatervisoh op sawahs of in vijvers wordt niet gedaan. De zeevisscherij is van weinig betekenis.

Onder do inlandsche handwerken zijn goud-, zilver- en ijzorsnederij, steen - cn pannenbakkerij en woverij van do meeste botekenis.

Goschiedenis. De residentie vormde in den Hindoeitijd een dec] van hot rijk van Dab a (A. I) 1042—1222), was vcrvolgens onderloorig aan do rijken van Singasari on Madjapahit, en maakte later mot do aangrenzendo residentio Kediri, onder den naam Oostelijke M&ntj&nSgAr&sche landen, een deel uit van het rijk Mataram. Na hot cindo van don Java-oorlog (1830) wonlen dezo gewesten door de inlandsche Vorsten aan Nederland afgestaan; het Zuidelijksto regentschap van Madioen, Patjitan, was echter reeds in 1812 aan het Britscho tusschenbestuur overgogoven on word in 1830 bij do residon tie Mfديوen govoegd. In 1832 word Patjitan eno on zichzelf staando assistent-residentio on in 1860 eno afzonder- lijko residence. In datzolfdo jaar word echter op (lit besluit teruggokomen en Patjitan wedor- ojn gemaakt tot eno afdcoling van do residentio Madioen. Een gedcolte van de afdcoling Patjitan in in 1883 govoogd bij do afdcoling TrSnggalek van do residentio Kediri. ^ : J

MADIOEN. Afdeeling, regentschap en controlo afdeeling van degelijknamigo residentio. Do af- deeling tell vicr districten, nl. Madioen, Tjaroo- ban, OetCran, Kanigoro. ^

MADIOEN. District 'van de afdeeling, de contrSle-afdeeling on het regentschap der resi- dentie Madioen : onder hot bestuur van den

patih van :Madioen ; vordced in 4 onclerdistric- ten, — Het gehecle district is vlak. Er zijn twee suikerfabrieken: B.6djoagoeng, met Chinesesch kapitaal, cn Kanigoro ; de laatste doct alledeca's binnen hare plantayon deelen in haar overwin st tot cn bed rag van 10 % E /¹⁵ * :

MADIOEN. Hoofdplaats der gelijknamigo re- sidentie, afdeeling, condrdic-afdeeling van het regentschap en van het district; met een bevolking van ongeveer 23.000 zielen, waaronder bijna 1000 European en in 2000 Chineezen (ult. 1905). De toeneming der inlandsche vol-king bedroeg tot 1916 minstens 15 %. Do plaats is gelegcn aan den rechtcroever der Kali- Madioen, aan de spoorlijn Vorstenlanden- Soerabaja en aan een tramlijn naar Ponorogo. Hare grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 147.

De stad heeft geen gemeenteraad, maar de Gewestlijko Raad van Madioen, die hier is gevestigd, behartigt stedelijke belangen. Zoo behcrt zij het abattoir on houdt zich bezig met plannen tot aanleg van een betere watervoor- ziening, hetzij in aansluiting bij de reeds ter hoofdplaats bestaende artsische putten, hetzj door een leiding met ondergrondsche buizen van de bron Gangging in de afdeeling Magetan, die reeds de hoofdplaats Mag^tan van drinkwater voorziet. Te Madioen is de groote werk- plaats van het Oosternet der Staatsspoorwegen gevestigd, bijna gelijk aan dio te Bandoeng. Een electricso centralo voorziet in de kracht en verlichting voor dat bedrijf, waotoe de water- kracht gebezigd wordt van do Kali Tjatoer, een rechter zijrivier van de K. Madioen, on tspringend on den Wilis, dicht bij do Z.O. grens der afdeeling Madioen, maar reeds in do afdeeling Ponorogo, district Poeloeng. De overtollige stroom zal worden aangewend voor de verlichting der stad. TeMadioen is o.a. een opleidings- school voor inlandsche ambtenaren gevestigd.

Do K. Madioen heeft zeer lage oevers nabij de stad, waardoor deze vroeger in den West- niousson dikwijls overstromod werd. Daaraan is een eind gekomen door den aanleg van een keersluis en het ophoogen van den weg langs do rivier benoorden en bezuiden die sluis.

De rivier is meestal onbevaarbaar, in den West- moesson door te lagen waterstand. Slechts ge- durende korten tijd, meestal tegen het einde van den Westmoesson, komen prauwen van Ngawi opvaren oni kalk aan to voeren.

MADJA (MAL., SOUND.), MADJA (JAV.). Zie AEGLE. MADJA KILING (MAL.), Madja Kging (JAV.). Zie ELAEEOOARPUS GANITRUS en TERMI- NALIA.

MADJA-MOEDJOE (BATAV. MAL.), of Dja- moedjoe (SOEND.), do zaadjes, van de para- siet *Cuscuta chinensis*, uit China ingevoerd cn in den in land schon medicijnhandel voorkomend. Do plant zelf is echter ook op enkele plaatsen op Java in hot wild to vinden. Z

MADJA SOEKOEN (MAL.). Zio TERMINA- LIA ARBOREA.

MADJAAN (of Madja Kani). (MAL.). Do gal- noton van een Eik (*Quercus infectoria*), uit Klein-Azie afkomstig cn voor den inlandschen medicijnhandel via Bombay ingevoerd. Het werkzame bestanddeel is looizuur.

MADJALENGKA. Afdeeling en regentschap van de residentie CHERIBON; a an de Westzijde vormt deze afdeeling de grens met de Preanger-Regentschappen. De afdeeling telde einde 1905 315.000 inwoners, o. w. 130 Europeanen, 2600 Chineez en 60 Arabieren. Zij is verdeeld in twee contrde-afdeelingen, nl. Madjaldngka met gelijkiaamige hoofdplaats (districten Madjaleng-ka en Telaga) en Radjagaloh met hoofdplaats Leuwimoending (districten Radjagaloh en Djatiwangi). De afdeeling, die over het geheel bergachtig en vruchtbaar is, telt een tieutal erf- pa chtspereelen, waar koffie, thee, kina en suiker verbouwd worden, en drie suikerfabrieken.

Nabij de hoofdplaats van het district Telaga worden verschillende Hindoe-oudheden aangetroffen.

De hoofdplaats der afdeeling tevens van het regentschap, is Madjalengka met 7200 inwoners, o. w. 30 Europeanen, bijna 400 Ohineezen en 15 Arabieren (einde 1905).

MADJALINGKA. District van het regentschap en de afdeeling van dien naam (residentie Cheribon) met gelijkiaamige hoofdplaats (Zie boven). Het heeft eene oppervlakte van 186 K.M.² en 48 desa's met 63.000 inwoners, o. w. 65 Europeanen, r, r, bijna 600 Chineez en 60 Arabieren (einde 1915). MADJAPAHIT. Het groote Javaansche Hin- doe-rijk, dat dezen naam draagt, is behandeld onder JAVA. Geschiedenis; thans volgen nog enkele bijzonderheden aangaande de gelijknamige hoofdstad. Deze lag in de nabij-heid van het tegenwoordige Modjokerto en wel ongeveer waar nu de desa Trowoelan ligt. De stad werd in 1294 A. D. door prins Widjaja, den lateren koning Kertaradja, gesticht en bleef de rykshoofdstad tot 1400; de na dat jaai* regeerende Hindoevorsten zetelden waarschijnlijk elders. Wij bezitten, behalve Chineseche berichten over de stad, een uitvoerige beschrijving van den toestand in 1365 A. D., onder de regering van Ha ya in Woeroek, in den Na-garakertagama, waaruit de onderlinge Jigging der verschillende pleinen, tempels en paleizen blijkt. Thans is er slechts weinig over de poor-ten Wringin Lawang en Badjang Ratoe en eenige tempelrestes, Tjandi Kedaton, Tikoes, Brahoer enz. zijn do voornaamste overblijfselen. In den laatsten tijd is het gelukt, dank zij het initiatief van den regent van Modjokerto, R. A. A. Krama Djaja Adinagar, sporen van een belangrijk aantal andere restes, waaronder veel jaartallen, terug te vinden, onder meer stukken van den ringmuur en vorstelijke bo-graafplaatsen. Een groot deel van het gevonden is ondergebracht in het nieuw gesticht Museum te ModjokSrtto.

Over de vroeger bekende oudheden van Madjapahit zie men Verbeek in Tijdschr. Bat. Gen. 33 (1890), over de nieuwe vondsten het Oud-heidk. Versl. 1912—1915.

MADJELIS. Dezen naam (Arab. = vergadering) dragen de ter hoofdplaats en op elkeronderafdeelingshoofdplaatsen van Gorontalo gevestigde rechtbanken over de inheemsche bevolking der voormalige rijkjes Gorontalo, Bone, Lino boto en Boalemo. De groot Madjelis te Gorontalo neemt kennis van misdrijven, welke met den dood of met de straf naast die des doods kunnen worden gestraft, de kleine madjelis borechten de overige misdrijven, alle overt redingen en civiele zaken. Zie uitvoeriger REOHTSWEZEN.

MADJfjNANG. Controle-afdeling on district der afdeeling Tjilatjap, residentie Banjoemas, met eene oppervlakte van 331 K.M.². Het district t. elde in 1915: 40.000 inwoners, waaronder oon 40-tai Europeanen en een 100-tal Vreemde Oosterlingen. De gelijknamige hoofdplaats is do zetel van den controleur.

Het district ligt geheel in het centraalgebergto van Java, dat hier, bezuiden de waterscheiding, zeer schaars bevolkt en ruig begrooid is. Maar het Z. W. deel is ingenomen door eene uitgestrekte dalkom, eenmaal een meer en nog in de eerste helft der 19e eeuw grootdeels een moeras. Thans is het in sawahs herschepen en liggen volkrijke dorpen aan den land, o. a. ook do hoofdplaats.

MADJ NE. Onderafdeeling der afdeeling Mandar (zic aldaar) van het gouveniemnt Celebes en Onderhoorigheden, omvattende de zelfbesturende landschappen Mad j end, P6m- baeoeng en Tjenrana, onder een gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur. Het gelijknamige landschap wordt bestuurd door een Maradia, bijgestaan door een Hadat, het heeft eene wervarende, dichte bevolking van ± 15000 zie-len; de vruchtbare kuststrekten zijn overal met kokospalmen bepla.«t. De hoofdplaats Madj6n6, standj>laats van den afdeelingshof en den gezaghebber, tevens garnizoensplaats, ligt aan eene vooral in den Westmoesson bruikbaar

baai, het is eene belangrijke handelsplaats met drukke pasar, [Bijdr voor I, L en V. van N.-I. 7o Volgr. VIII (1909) bl. 659; De prauw-vaart van Celebes, Koi. Studien afl. I biz. 107].

MADOE (JAV.). Honigbij. Zie BIJ.

MADOE. Zie BONERATE EILANDEN.

MADOERA. L a n d e s c h r i j v i n g. Het eiland Madoera heeft eene oppervlakte van 4470 K.M.*², ongrekend de nabijgelege, tot de residentie behoorende eiland en: Kam bing, Gili Radja, Gili GSntndg, Poeteran, Gili ang, do Kangean-groep en de Sapoedi-groep. De residentie had ult. 1915 eene bevolking van ruim 1830.000 zielen, waaronder ongeveer 1000 Europeanen, 4500 Chineez en, 2000 Arabieren en 100 and ere Vreemde Oosterlingen. De grootste lengte van het eiland van West naar Oost is 160 K.M.; de grootste breedte van Noord naar Zuid 38 K.M. Het wordt ten Noorden en ten Oosten bespoeld door de Java-zee, ten Zuiden door Straat Madoera, terwijl een nauwoengte (de Tree liter geheeten) het eiland scheidt van do residentie Soerabaja.

Madoera is administratief verdeeld in 4 afdeelingen: Pamekasan, onder rechtstreekHch bo-stuur van den resident, Bangkalan, Sampang en Soemfinip, elk onder een ass.-resident. Deze 4 afdeelingen zijn tevens regentschappen; verder heeft men 8 controle-afdeelingen, 22 districten en 1197 desa's. Voor de grenzen der hoofdplaats zie Ind. Stb. 1887, no. 137.

Geologisch bestaat het eiland, met uitzondering van de k wartar en een recente vlakten, voornamelijk uit inergels en mergelachtig kalk-steenen, voortzettingen van het kalkgebergto in Rfimbang en Soerabaja. Het eiland is heuvel-achtig; de hoogste top, de Tamboekoe (470 M.), ligt in do afde. SoemSnSp. De kalkachtige gestektheid van den bodeni, gevoegd bij den betrekkelijk geringen regenval, is oorzaak van de geringe vruchtbaarheid van groote deelen des lands-

Bevloeiende sawahs vindt men slechts in do laagvlakten, waarvan die van Bangkalan, Sam-pang en Pamekasan do belangrykste zijn, en op het Pajoedan-plateau, dat zich in het Oosten des eilands tusssen do heuvels uitstrekt en het dichtst bevolkte deel van het binnenland vormt.

Hot bouwgrondareaal van de Inlandscho bo- volking besloeg in 1915 een oppervlakte van:

a. in geregeldo cultuur:

sawahs van levend water voor-..

zien 11.942 bouws

sawahs van regen afhankelijk .. 91.259 bouws

tegalvelden 251.220 bouws

b. niet in geregeldo cultuur .. 10.610 bouws

Tezamen..... 365.031 bouws

De opbrengst aan rijst (padi) was bij benadering 912.600 pikols, d. i. gemiddeld 9.58 pikola per beplanten en 11.05 per geslaagden bouw.

De rijstproductie is dan ook lang niet voldoende voor de behoefte, zoodat de bevolking zich veelal met djagoeng moet voeden en vele Madoerezen gedurende een deel van het jaar een middel van bestaan gaan zoeken in de residenties Soerabaja, Pasoeroean en Besoeki. De voor-naamste producten zijn overigens kokosolie, vogelnestjes, zout (langs de kusten), tabak, inlandscho suiker, huiden en vruchten. Hier en daar vindt men aardolie-bronnen. De zeevisch- vangst is een der belangrijkste middelen van bestaan. Door de oprichting van Gouvernements- wege op verschillende plaatsen aan de Noord- kust van kosteloos ter beschikking van de inlandsche bevolking gestelde vischinzoutings- loodsen, alwaar tevens goedkoop los zout verkrijgbaar is, heeft men in de laatste jaren ge-tracht om de vischinzoutings-industrie, welke een veelbelovende toekomst hebben kan, krachtig te bevorderen. Ecnig succes ter zake valt reeds te constateeren.

In 1903 waren 7312 personen in het bezit van tezamen 8574 prauven, w.o. 1720 z.g. „maj&ngs" (van ± 3 M³. of meer inhoud), en oefonden 28.387 lieden het zeevisscherijbedrijf uit. Aan zoetwatervischtccit op sawahs of in vijvera wordt niet gedaan. De zoutwatervischteelt daarentegen is van belang; in 1903 was de gezamenlijke uitgestrektheid der vijf vers 9978 bouws; al8 gemiddelde opbrengst (netto) worden opgegeven / 10, / 25 tot f 50 per bouw.

De economische toestand van de bevolking is over het geheel zeer bovredigend, hoewel de jaarlijksche uittocht van duizenden Madoere- zon, die aan den vasten wal work gaan zoeken, <len druk van heeren- en desadensten voor do Acherblijvenden niet onbelangrijk vermeerderd. In de laatste jaren zijn echter verschillende categorieen van hecredienstigen afgeschaf on weld ra zulchen deze goheel tot hot verleden bo- hooren.

Do inlandsche landbouw neemt langzamerhand in belangrikheid toe, vooral ten gevolge van uitgebreide door de Rogceering reeds tot stand gebrachto (PamCkasan op SoemenSp) dan wol nog in uitvoering zijnde (Bangkalan) irrigatiewerken. Aan de bewerking der tógal- velden wordt veel zorg besteed: bemesting vindt op groote schaal plaats. De op tai van plaatsen gekweekto, voor do inlandscho markt bestemde, tabak is van superieure kwaliteit. De vruchten-

tceit is — vooral in West-Madoera — van veel betceckenis.

Met uitzondring van een enkele onderneming tot winning van kalksteen kon de Europeesche nijverheid hier tot dus ver geen arbeidsveld vinden. Erfpachtsperceelen of suikerfabrieken ontbreken geheel. Ook Gouvernements-cultures bestaan hier niet. Een belangrijk middel van inkomsten voor het Gouv. is echter de zout- aanmaak, die hier in stand bleef, toen die in andere gewesten (Bantam, Krawang, Cheribon, Rembang en Soerabaja) gestaakt werd. Voor het op do aangewezen plaatsen aangemaakt en in do d6p6t-pakhuizen geleverd zout betaalt het Gouv. aandebevolking/10 perkojan (Ind. Stb. 1871 no. 82; 1876 no. 13 en 1881 no. 109; Bijbl. no. 3811). In de fabrieken te Kalianget (Soe- mSnSp) en te Krampon (Sampang) wordt dit zout in briketvorm geperst en verpakt.

De runderstapel van Madoera is zeer belangrijk en maakt den grootsten rijkdom van het eiland uit. Het Madoereesche rundvee is ver- moedelijk het beste van den geheelen Indischen Archipel. Door den enormen uitvoer van trek- en slachtvee, vooral naar Java, waaronder veel van het allerbeste fokmateriaal, begon die runderstapel echter in de laatste decennia een bepaald zorgwekkenden achteruitgang te vertoonen. Door doeltreffende en stelselmatig uit- gevoerde maatregelen, welko sedert 1911 in gang zijn, is men er niet slechts in geslaagd, om dien te stuiten, maar is het aantal runderen ver- rassend snel toegenomen en ook de kwaliteit der dieren merkbaar verbeterd. Ultimo 1914 was het geboortepercentage nagenoeg verdubbeld; het aantal runderen kan op ruim 581.400 stuks worden geschat. Do buffelstapel heeft weinig te beduinen. De paarden zijn klein van stuk en worden — in tegenstelling met de runderen, waarvoor do Madoerees bijzonder veel hart heeft — over het algemeen slecht verzorgd; in 1906 bestond de gezamenlijke paardenstapel uit 29000 stuks. Het fokken van klein vee, ala schapen, geiten, pluimgedierte, wordt als bij- bedryf beoefend; ten deele met uitvoernaar Java.

Do communicatie-wegen op het eiland verkeerren in goeden staat. Spoorlijnen zijn, er niet, maar er is een stoomtramweg van Kamal over Kwanjar, Balega, Sampang, Pamekasan en Soe- mSnSp naar de havenplaats Kali-anget met een zijtak van Kamal via Bangkalan naar Tanah- mdrah. Op de vier afdelingshoofdplaatsen zijn in den allerlaatsten tijd zoogenaamde plaatselyke bostuurstelefoonnotton in exploitatie (SoemSnSp, PaniSkasan en Sampang) of in aanleg (Bangkalan), welke, na onderlingo aansluiting, het telefonceeren over het geheelo eiland mogelijk zullen maken.

Do belangrijkste plaatsen op Madoera zijn deze vier afdelingshoofdplaatsen: PamSkasan, Bangkalan, Sampang en Soemenfip met hunno overblijfselen van do vroegere vorsten verblijven (vooral de lustverblijven en do begraafplaats Asta nabij SoemenSp zijn vormoklenswaardig).

De tot Madoera behorende eilanden, waaronder do Kanggan- en do Sapoedi-oilanden do voornaamste zijn, levcrcon in hoofdzaak timmer- hout, tripang, schikplad, matwerk en verfhoudende hasten.

Gesc hied on is. Do oudste mede- deeling omtrent dit eiland is to vinden in

den Nagarakretagama, volgens welke het in de tweede eeuw dcr qaka-jaartelling van Java gescheiden werd. Politick heeft het steeds deel uitgemaakt van de Oost-Javaanscho Hindoe- rijken, gelijk later van het rijk van Mataram. Het. was toen verdeeld in drie regentschappen: Bangkalan, PamSkasan en Soemenep. Na de oorlogen van de O.-I. Oompagnie met bedoeld k kwam ook Madocra onder het gezag van de Compagnie en ressorteerd onder Soerabaja. Wegens bezwen diensten on tvingen de lioofden van de drie regentschappen op Madocra hoo- gore titels dan hunno collcga's op Java. Vooral de regent van Bangkalan werd bevoorrecht en kreeg in 1747 reeds den titel van Pangdran, welke in 1753 verwisseld werd voor dien van Panembahan, terwijl hem tevens vergund werd den naam van Tjakra Adining Rat te dragen, evenals in vroegere jaren zijne voorvaderen (Vorsten van Sampang) geregeerd hadden onder den naam Tjakra ning Rat. Nadat het gezag der O.-I. Compagnie in den Oostloek van Java gevestigd was, werd den Paneinbahan van Bangkalan bovendien nog een soort opper- toezicht over de regenten van dat gebied toevertrouwd, waardoor zijn aanzien meer en meet toenam. De regent van SoemenSp ontving in 1751 den titel Raden ToemSnggoeng, terwijl zijn zoon en opvolger, wegens bezwen diensten, den titel Pangeran Nata Koesoema werd ge- schonken; deze kreeg tevens het beheer over de Kangean-eilanden.

Ook Daendels begunstigde de vorsten op Madoera bo ven de overige regenten op Java en gaf a an den Panembahan van Bangkalan den persoon lijken titel van Sultan Toewa, terwijl een kleinzoon van dezen aangesteld werd tot regent van Pamekasan onder den titel Baden Toemengoeng Adining Rat. De Vorst van Bangkalan betoende eclitser grooten on- dank voor deze gunsten en koos bij de komst der Engelschen onmiddellijk hunne 对de, de Hollandsche gouvemementsdienaren liet hij vatten, binden en aan de Engelschen uitleve- ren. Als belooning hiervoor deed de Engelsche landvoogd in 1815 den Sultanstitel, die uitslui- tend als persoonlijk erbewijs aan Tjakra Adining Rat den len was toegekend, overgaan op diens zoon, die als Sultan Tjakra Adining Rat II erkend werd. De Gouv.-Generaal Van der Capellen bevestigde de bcschikkingen van Raffles in 1820 en zoo voerden de regenten van Bangkalan een lioogeren titel dan hun door de vorsten van Mataram ooit was toegekend. Bij den dood van den tweeden Sultan (1847) moest die titel echter wed er plaats maken voor dien van Panembahan.

De Pangeran, later Panembahan, van Soe- xfnepenp hield bij de komst der Engelschen onze zijde, verdedigde zijn woonplaats dapper, doch moest ten slotte voor de overmacht zwichten. Zijn zoon moest hem beloven hem onder de Hollandsche vlag te zullen begraven. Dit ge- echiedde in 18] 2, toen hij opgevolgd werd door 平zen zoon onder den titel Paneinbahan Nata Koesoema. Deze onderscheide zich al spoedig, zoo. ®@ zšne rechtschapenheid en trouw aan het Ne- er and 带h gezag als door zijne geleerdheid en be- ngstelling in het welzijn van zijn land e.i volk.

Katies had, bij zijne nasporingen naar Java's geschiedenis en oudheden, buitengewoon vee]

aan dezen Vorst te danken en raadpleegde hem voortdurend. Als belooning vorzokordo Raffles aan zijn oudsten zoon, Pangdran Nata Negara., de opvolging, eone beschikking die evenzeor door Baron Van der Capellen word bevestigd (1820). Vijf jaar later, nadat de PanSmbahan in den oorlog tegcii Boni goede diensten had bewezen en zijn hulp opnieuw had aangeboden in den opstand tegen Dipa Negira, beloonde de Nederlandsche Regeering hom andermaal door toekening van den persoonlijken titel van Sultan van SoeinenSp. onder den naam van Pakoe Nata ning Rat. Hij overleed in 1854 op 73-jarigen lceftijd en word opgcvo] gd door eon zijner zonen onder den titel Panembahan Nata Koesoema, na wiens dood (1879) de resident van Madoera het bestuur over dit regent- schap in handen nam, evenals ook in 1853 reeds was geschied ten aanzien van Pamekasan.

Geleidelijk word ad us, ook in Bangkalan, het zelfbestuur der Madoereesche vorsten be- snoeid en ver van gen door meor directe inmen- ging van het Hollandsch gouvornement. Zoo werd in 1863 bij de aanvaarding van het bestuur over Bangkalan door Panembahan Tjakra Adi ning Rat, het recht tot belastingheffing overge- dragen op de Indischo Regeering en het re gentschap verdeeld in acht districten, terwijl ook het Europeesch bestuur goregold en het regent- schap in twee assistent-residentien gesplitst werd. Na den dood van genoemden Panemba- han (1882) werden alle deelen van Madoera geleidelijk ingericht op den voet der Gouver- nementslanden, zoodat het eiland thana goheei onder rechtstreeksch bestuur staat van het Nederlandsch gezag (zic Ind. Stb, 1900 no. 239, zzoals dat gowijzigd is laatstelijk bij Ind. Stb. 1914 no. 169).

Vgl. Palmer v. d. Broek, „Geschied. v. h. vorstenhuis van Madocra; uit het Javaansch vertaald, in T. Bat. Gen. XX, XXII, XXIV ; E. B. Kielstra, Gids J 890, IV, bl. 517; II. Massink, „Bijdrage t. d. kennis van het vroeger on tegenwoordig bestuur op het eiland Madoera**„ Arnhem 1888. . . -

MADOERA (STRAAT) tussclien Java en do Zuidkust van Madoera met do daar beoosten gelegen eilanden, is aan den Oostinloop bijna 60 K.M. breed, loopt eenigBzins vernauwend toe en wordt aan de W.-zijdo bijna gehecl af- gesloten door den bewesten Pasoeroean Noord- Zuid loopenden Javawal. Het trechtervormig toeloopeude N. W. gedeelJe dcr straat, het Oost- gat van Soerabaja, heeft een nauwen toegang tot de reede van die plaats, terwijl langs de vlakke Westkust van Mdoera een aan vankelijk smalle en later wijid uitloopeude vaarweg, het Westgat van Soerabaja, de verbinding vormt met de Javazee.

De N. O. hock van Java heeft een woest aanzien ;stcil uit zee oprijzende rotswanden gaan hier over in de oploopeude, spaarzaam begroeide helJingen van het Ba loeran gebergte, waarin vele gele gras veld on met grooto, donkere rol- steenen worden gezien. Verder om de West wordt de kust lager en gaat over in een begroeido en gedeeltelijk bebouude vlakte, waarachter zich de ljang- en T6ngggfirgebcten verheffen, van welke de uitloopers aan weerszijden van BSSoeki, tot de lage, zandige kust reiken. In

.doze vlakke ziot men do sohoorsteenen van versohaideno suikerfabrieken; N.W. van Pasoo-roan is de kust modderig en met laag struik-gewas begrooid.

De Zuidkust van Madoera is aanvankelijk glooiend en hier on daer heuvelachtig achter een smal zandstrand, vorderop laag en moerassig, om bij de Z.W. punt van hot oiland steil en steenachtig te worden met hooge achtergelegen heuvels. In de diepe en schoono straat liggen onkele verspreide eilandjes en riffen. De diopto neemt om de West langzaam af om plotseling te verminderen in het *Oostgat van Soerabaja*, dat geheel ingenomen wordt door een ondiepe, vrij steil oplopende, siappo modderbank, waar buiten een loodslichtscliip ligt en waarin een verlichte en betondo geul met een minste diepte van 39 d.M. toegang geeft tot Soorabaja. Waar de kusten van Java en Madoera elkaar tot op 3 K.M. naderen, wordt deze geul diop en blijft dit, langs den uit vischvijvers bestaanden en later begroeienden Javawal, tot voorbij Oedjoeng Firing op Madoera, in het *Westgat van Soera-baja*, waar de kusten weer van elkaar afwijken en de dusgenoemde Trechter wordt gevuld door een hardere bank, waarover een drem pel met 63 d.M. minste water naar de Javazee voert. Aan de Oostzijde van het vaarwater ligt hier, van hoek Firing tot het Djamocangrif, waar de drempel begint, een stroomlicdende dam; de diepte in de snialle geul on den dronipel is kunstmatig verkregen en wordt evenzoo onderhouden door het sliib van den bodom los te wooten en bij gunstigen stroom naar zee te doen voeren. Ook het Westgat is betond en verlicht, buiten de bank ligt eveneens een loodslichtschip.

De Oostmoesson komt door in April en waait van Mei t/m September geregeld en vrij krachtig, in October hobben Z.Z.O. winden nog de overhand, November is do kenteringmaand en in December komt de Westmoesson door, die geregeld, maar zwakker dan de Oostmoesson, waait tot in Maart, in welko maand do wind roods variabel is. Onder den Javawal hoef men in don Oostmoesson des nachts krachtligen en geregelden landwind on overdag flauweren zee-wind, dio moor veranderlijk is van richting; in den Westmoesson waait des nachts zwakke, veranderlijk landwind, afgewisseld door stilto en overdag krachtig, geregeldo zee-wind. Ondor den Madoerawal is het juist ongekoerd, do wind is ovenwel doorlopend flauwer.

Do rogenval is niet bijzonder groot, do meeste re gon komt in Januari en Februari neer; in don Oostmoesson valt zoo goed als geen regen. Hovigo windvlagon word on zelden waargenotio, maar vrij veel lichto buion in den Westmoesson. Do heiligheid is bijzonder groot on wordt in Augustus, September on October slochts overtroffen door die in do Timorzee. In den Oostmoesson staat in do straat een vrij hovigo Oostelijke doining on dikwijls vrij hoogo zee.

Do stroom loopt in den Oostmoesson overwogond om de N.N.W. en N.W. en staat in Juli, Augustus on Septombor bijna onafgebrokon krachtig door; in don Westmoesson is do stroom voel minder stork on heft dio om do N. O. en Oost do overhand. In do kenteringmaanden loopt een dubbeldaagsoho stroom hcon en wo-der, ondo do Java- en Madoerawallen evenwol minder krachtig dan in hot midden der straat.

In hot Ooster- en Westervaarwater van Soera-baja loopt steeds con geregeldo dubbeldaagsoho stroom.

Do vortikalo waterbewoging is schijnbaar zeer onregelmatig. Bij do Meindertsdroogte, aan den Oostingang dor straat, is hot getij overwegend enkeldaagsch en loopen do ryzing en datering zeer sterk uiteen; langs den Javawal is het getij steeds sterker dah langs Madoera. V66r het Oostgat van Soerabaja en op de reedo dier plants neenit do getijbewoging in belangrijkheid too en krijgt het dubbeldaagsch karakter de overhand, de hoogste en laagste waterstanden worden te Soerabaja elk tweemaal 's jaars berickt en verschillen 33 d.M. In het Westgat neemt do getijbewoging in belangriekheid af en wordt het karakter bijna zuiver enkeldaagsch.

Voor Oost- en Westgat van Soerabaja worden getijtafels uitgegeven. Zie Zeemansgida deel III.

MADOEREESCH. Het Madoereesch wordt gesproken on het eiland Madoera en op de omringendo kleine oilanden, met inbegrip van de groepen Sapoe di Kangean, alsoo ok door de Madoereesche kolonisten on Oost-Java, vooral in de residentien Besoeki en Probolinggo. De taal, gelijk zij op Madoera gesproken word, kan verdeeld worden in twee hoofd-dialecten:

het West-Macloreesch, dat nog onderscheiden kan worden in het Pamekasansch en het Bangkalansch on het Oost-Macloreesch of Soemepesch, waarvan men het Kangeansch als een meor afwijkend ondoor-dialekt kan aanmerken. Over *t algemeen heeft het Oost-Madoereesch oudere vormen, meor ongeschonden bo-waard dan do Westelijke tongval. Het Madoereesch staat ongotwijfeld het naast aan talen als het Javaansch, het Soendaneesch, hot Maleisch enz., maar zeer moeielijk is het, om den juiststen graad van verwantschap te bepalen. Stellig heeft do taal in groote mate den in vloed van het Javaansch ondergaan en derhalve is het zeer bezwaarlijk thans nog na to gaan in hoeverro sommige punten van overeenkomst aan dien invloed zijn te wijten; ovenwel zijn cr nog aanwijzingen genoeg, dat de taal oorspronkelijk nu juist niet enger verwant met het Javaansch kan geweest zijn dan bijv. met het Maleisch het geval is. Evon min kan gezegd worden, dat het bijv. nador bij het Mai. staat. Het klankstelsel dor taal vortoot de bijzonderheid van het voorkomen van geaspireerdo zacht medeklinkers: *gh*, als rogel beintwoordendo aa Jav., Mai. *g*, (do niet goaspireerdo *g* is in het Mad. zee r zeldzaam); *dh*, als rogel beantwoordendo aan Jav. *d*, (do *d* komt ovencons zcor zelden voor in het Mad.), *dh*, als rogel daar, waar Jav. en Mai. beide *d* vertoonen, (*d*, waar ook het Mai. den zelfden klank vortoot togonover Jav. *r*); *bh*, als rogel daar, waar zoowel Jav. als Mai. *b* vortoonen, (*b* waar hot Jav. *w* heeft), *djh*, als rogel waar zoowel Jav. als Mai. *dj* vortoonen, alsook waar het Mai. *dj* togonover Jav. *d* heeft, (*dj* staat voor Jav., Mai. *y*). Voorts is opmerkelijk de regelmatigo bhandeling der klinkers, afhangendo van den aard dor medeklinkers, zoodat, oonigazina in 't algemeen gezegd, do *a*, *e* on *o* alleen na con scherpen medeklinker, de *i* on *u*, on een zachtoro varietate van de *a* na een zacht on medeklinker voorkomen. Eono algo moon Mai. Pol. *t* als sluitor gaat dikwijls over

in een ingeslikten mede-klinker, (dus het ge-luid voortgebracht met afsluiting der stem-spleet); zeldzamer geschiedt dit met eenc oorspronkelijk *p* als sluitcr, hetzelfde verscijnself dus als bijv. het Mak. vertoont, alleen in een minder gevorderd stadium. Ook eene oorspronkelijk sluitende *h* wordt weggevoerd, waar tegenover staat, dat in het West-Mad. dikwyls eene *h* wordt toegevoegd, als een, oorspronkelijk op een klinker eindigend woord, afzonderlijk of aan het einde van eenc zinsnedo wordt uit-gesproken. Eene sluitende *k* behoudt, in tegensteUing met het Jav., enz., gewoonlijk do voile uitspraak, behalve in enkele woorden als *anaq*, kind, *manog*, vogel, welke woorden, ook in do talen in het Oosten van den Archipel het eerst de sluitende *k* verliezen. Opmerkelijk is voorts de neiging tot verzachting van mede-klinkers, niet alleen van een sluitcr v66r een e6n-letter-greep achtervoegsel, maar ook aan het begin van een woord, (een verscijnself eveneens Oostelijk veelvuldig voorkomend), alsmede tot verdubbeling van mede-klinkers in een woord, ook waar het klankstelsel dit niet bepaaldelijk vereischt. In tegenstelling tot het Jav. gaat de taal bij de klan ken, welke vallen onder de zoogenaamde Van-der-Tuutsche kJankwetten, met het Maleisch mede. De middelen, waardoor nieuwe woorden gevormd worden, komen gedeeltelijk overeen met de, ook in het Jav., enz. gebruikelijke, bijv. het suffix *e* (= Jav. Mai. *i*) tot vorming van locatieve werkwoorden, het suffix *aghi*, (Jav. *ake*, *aken*, enz), hier meer bepaaldelijk gebezigd om instrumentale werk-woorden te vormen, en, zulke, welke aanduiden, dat iets ten voordeele van iemand geschiedt, enz. Maar daamevens wordt bijv. aangetroffen een prefix *ma*, d. i. een genasaliseerd *pa*, tot vorming van causatieve ven, welk algemeen M. P. voorvoegsel in het Jav. enz., geheel in onbruik is geraakt. Zoo ook een prefix *nga*, d. i. een genasaliseerd *ka*, bijv. *ngasdoq*, (van *selloq*, ring), iets als een ring gebruiken: *ngalanges*, over iets of iemand weenen, (welke functie van *ka* meer overeenkomt met die in sommige meer Oostelijk gel even talen); enz. Op te merken is ook het ontbreken van het pre- of infix *um*, waarvoor een voorvoegsel *a* in de plaats treed t.

Het passief wordt gevormd door een prefix *e* (= M. P. *i*); daamevens komt in het Ka-ngaansch evenwel ook *di* voor. Do imperatief verscijnself niet in vorm van den indicatief. Met het Jav. heeft het Mad. gemeen het inodale suffix *a*; het gebruik stemt meer overeen met dat van het oud-Jav. dan met de hedendaag-sche taal, maar is toch ook niet volkomen ge-lijk. Door middel van het relatieve voorw. vormt het Mad. constructie^ tot aanduiding van den nadruk, welke vergeleken kunnen worden met die, waarbij het Jav. zich van de zoogenaamde hulpwoorden bedient.

Verscnil van taalsoorten bestaat in het Mad. niet in die mate in het Jav., zdfs niet als in het Soendaneesch, maar toch zijn een aantal woorden verscillend, naarmate men meer of minder beleefd epreekt, (daargelaten die woor-den, welke overeenkomstig met wat men in het Jav. 5et *kr&md-inggil* noemt, bepaaldelijk van meerderen gebruikt moeten worden), onderschei-dingen, welke wel aan Jav. invloed zijn toe te schrijven. De Mad. litteratuur, welke, behalve

door enkele proza-werken, vooral door geschrif-ten in gebonden stijl wordt gevormd, bestaat voornamelijk uit vertalingen on min of meer vrije bewerkingen van Jav. origineelen; men zie hierover do catalog^ van Dr. A. O. Vreede on Dr. H. H. Juynboll.

Litteratuur: A. O. Vreede, Handleiding tot do beoefening der Madoeresche taal, lo deel Leiden 1882, 2e deel 1884, 3o deel 1888, 4e deel 1890; Tjarita Brakej, Madoeroesohe Dongong met Mad.-Jav. woordenlijst en Aanteekenin-gen, door A. C. Vreede, Leiden 1878; Madoe-reescho Spraakkunst door H. N. Kiliaan. Eor-ste stuk: Inleiding en Klankleer. Twcedo stuk: Woordleer en Syntaxis; beido Batavia 1897; Nederlandsch-Madoereesch woordenboek, Batavia 1898 en Madoereesch-Ned erlandsch woorden-boek, in twee deelen, Leiden 1904—1905 door denzelfden. J. O. G. J.

MADOEREZEN. Naam van do inheemscho bewoners van het eiland Madoera en do in do onmiddellijke nabijheid daarvan gelegen kleinero eilanden (met inbegrip van den Sapodci-Archipel tot en met Haas en Goa-Goa), van waarmit zij zich geleidelijk over Ba wean, den Kangean-Archipel en de beide Oostelijkste go westen (Pasoeroean en Besoeki) van het eiland Java hebben verspreid. Ook ter hoofdplaats Soerabaja is hun aantal zeer beduidend. In het Zuidelijkjo deel van de afdeling Malang, residentie Pasoeroean, treft men slechts enklo Madoeresche desa's tussehen do Javaanscho aan ; hoe Noor-delijker men komt, destemcer ncomt dit aantal toe. In de Noord-westelijksto afdeling Bangil van hetzelfde gewest wonen do Madoereezcn niet meer verspreid in eigen desa's, doch hebben zij zich met do oorspronkelijke Javaanscho bevoJking vermengd en vormen zij langzamer-hand het overwegende deel. Beoosten de afdee-lingshoofdplaats Bangil ncomen de Madoereezcn hoe Jan ger hoe meer in aantal too en zijn do districten Grati en Djati derafdeeling Pasoeroean nagenoeg uitsluitend Madoereesch cvenals het tot die afdeling behoorende district Tjinggir, voor zoo ver (lit niet door de eigenlijke Tenggerczen bewoond wordt. De afdelingen Probolinggo, Kraksaan en Loemadjang (vroeger het gewest Probolinggo uitmakende, doch lhans ondcr Pasoeroean rorsorteerende) zijn eveneens bijna uitsluitend Madoeresch, met uitzondering van enkJe kampongs ter afdeelingshoofdplaats Probolinggo, het Zuidelijkjo deel van het Probo-lingoesche district TCnggCr en het Zuidijkje en Westlyke deel der afdeling Loemadjang, alwaar echter het Madoeresche element mede geleidelijk toeneemt. Het gewest Besoeki wordt gchcel door Madoereezcn bewoond, behalve de districten DjCmber en PoggCr en de afdeling Banjoewangi. In den even verinelden Kan gean-Arc hi pe) en —zij het ook in minderc mate — op do Sapodci-eilandengroep is de Madoeresche bevoJking sterk met Makassarsche, Boegineesche en Balineesche elementen vermengd.

Het totaal aantal Madoereezcn kan (ult. 1915) op circa 4 miljoen zielej geschat worden, waer van ongeveer 1¼ miljoen in het gewest Madoera, do eigenlijke bakermat van dit volk. De toenamo is vooral in de laatste halve eeuw buitengewoon groot. Omstreeks] 860 toch telde do In land sc ho bevolking van hot gewest Madoera slechts circa een half miljoen zic] en en is dus sinds dien bijna

voorvorigd. Voor het gotal Madoerezen daarbuiten zyn geen betrouwbare cijfers te vermelden, doch veilig mag worden aangenomen, dat de toename relatief nog beduidender moet zijn.

Evenala de Javanen behooren de Madoerezen tot den Maleischen volksstam, doch ze zijn in tai van opziebten van eerstgenoemden onder-scheiden. In lichaamslongte stemmen zij vrijwel overeen, hun schedel is echter in doorslag iets langer en hun tanden zijn minder schuin geplaat. De oogspielet ligt horizon taler, het aangezicht is breeder en minder fijn besneden, de gelaats-trekken zijn krachtiger, het lichaam is forscher gebouwd en gespierder. Een zeer opvallend ken-merk is het sterk uitpuilen der jukbeenderen. Omtrent den haargroei valt optemerken, dat de Oostelijke Madoerezen in den regel ietsbehaarder zijn dan de Westelyke: in het SoemSnGpsche draagt men vaker een kvevel dan in het Bang-kalansche en komt ook wel eens een ringbaard voor.

De Madoereese vrouwen hebben veelal iets lomps: vooral echter in West-Madoera en ook onder het gemengd Javaansch-Madoereese ras in het Pasoeroeansche treft men fraaie, flink gebouwde individuen aan. De buste is meestal schooner gevormd dan bij de Javaansche vrouwen, hetgeen verinoedelijk eensdeels toete-schrijven is aan het niet dragen van een borstlap (kfimbin, MAD: pendjoeng), waarloor de boozem minder gedrukt wordt en anderdeels aan de omstandigheid, dat de vrachten op het hoofd in Htede van op den rug getorst worden, waardoor zij meer vooruitsteekt.

Voor zoover het noglijk is van algemeene karaktertrekken te spreken, kan gezegd worden, dat de Madoerces minder vormlijk, energieker en zelfstandiger is dan de Javanen, een zelfstandigheid echter, die zich niet zelden in een soort grofheid en ongemanierdheid openbaart, welke iemand, aan den omgang met den hoffelijken, zij het dan Qok meer slaafschen, Javanen gewend, vooral bij eerste kennismaking onaangenaam anndoot. Zelfs in gesprekken met hoogerge-plaatsten is zijn toon vrijmoedig en ongedwongen, vaak bij het brutale af, hetgeen echter niet ver-hindert, dat hij zich afpersingen zijner hoofden dikwerf zoneler verzet laat welgevallen. Onder hot Joo pen prafit hij vaak hard op en maakt hij Jevendig go baren. Zeer velen inaken den indruk van erg zenuwachtig te zijn; speciaftl onder do ftfzicijlijken op het ciland Madocn zelve komen betrekkeJijk veel zwakzinnigen voor: wellicht een gevolg van aanhoudende intoet. Vrij alge-ineen is een kenmerkende zucht tot togenspraak; ook is do doorsnee-Madoerces zeer nieuws-gierig en eigenwijs. Hij is daarentegen trouw aan zijn woor: op zijn belofcen kan men vrij wel staat mtken.

A' verinoedelijk gevolg van de schraalheid van den bodom, de dichtheid der bevolking en den daaruit voortvloeienden harden strijd om het bestaan, is do van het eiland jMadoera afkom-etige Mndoerecs gemeenlijk zeer sober van aard en van een aan gierigheid grenzende zuinigheid. Hun spaarzaamheid vcrvoorlooft aan het over-grootc ineerendeel der vole duizenden, die in den Oostinoesson naar Java plgen over to steken ten oinde aldaar gedurende enige maanden work te zoeken, om een aanzienlijk gedeelte van

het verdiendo loon op zij te leggen en daarmee —so ms in voe(lingsmidclen, meest padi, omgezet —huiswaarts te keeren. Krachtigervan gestel dan de Javanen zijn ze voor werk, dat weinig overleg vordert, betcr geschikt en geven tai van werk-gevers dan ook dññr voor aan hen de voorkeur. Bij arbeid echter, welko grootcre inteHectueele eischen stelt, schijnen zij vooralsnog niet tegen de Javanen te kunnen concurreeren.

Bijzonder geprononceerd karaktertrekken van den Madoerees zijn verder: achterdocht en wraak-gierigheid. De talrijke gevallen van vaak zeer zware verwondingen, doodslag en moord, als- mede vernielingen van vee en brandstichtin-gen (op Oost-Java vooral in tabaksschuren en suikerrietuinen) zijn meestal gevolgen van ware of vermeende beledigingen of misken-n in gen. Gevallen van bloed wraak zijn eveneens niet zeldzaam. Diverse veeten worden vooral tegen het einde der vasten (poeasa), tijdens de mailmans, uitgevochten, waarbij partijen hun vrienden medenemen en soms verscheidene dooden vallen.

Vergiftigingen van vee worden tamelijk veel-vuldig, van personen daarentegen slechts zeer zelden geconstateerd.

Opium wordt betrekkelijk weinig gebruikt, do Madoereezen zijn er, over het geheel, geen liefhebbers van en aan dat heulsap verslaafden komen — voorzooer bekend — onder hen niet voor. In het gewest Madoera zelve is sinds enige jaren een licentiestelsel in werking, waardoor het opiumgebruik voorbeschikt is om binnen afzienbaren tijd (na het afsterven der bestaende schuivers) geheel te verdwijnen. Spirituallen, zoewel van westersch als van inheemsch fabrikaat, zijn bij tai van Madoereezen zeer geliefd. Vooral het gegiste sap van den arenpalm — de be ken de toewak — ook wel van den lontar of siwalanpalm, wordt, speciaal in West-Madoera, veel gebruikt. Dronkenschap komt daar vrij veel voor. Door o.a. aan het geven der vereischte vergunningen voor het houden van open bare vermakeJikheden een verbod tot het gebruikinakon van bedwelvende dranken te verbinden, wordt van bestuurswege zooveel mogelijk tegen (lit euvel geageerd.

Het algemeene zcdelijheidspeil staat bij do Madoereezen hooger dan bij de Javanen. Prostitutione komt weinig voor. Het godsdienstig leven is tamelijk opgewekt: zonder bepaald fanatic te zijn komt de Madoerees over het algemeen zijn Moslimsche godsdienstplichten getrouwelijk na. Vooral is dit onder de talrijke adellijken het geval, hotgeen zeker voor een groot deel aan den invloed van do bij hen in hoog aanzien staande Arabieren moet worden toe-geschreven. In Oost-3Madoera is het aantal dezer Arabieren betrekkelijk zeer groot. De christelijke zending kan to d us ver onder de Madoereezen op slechts weinig resultaat wijzen. Do algemeene volksoontwikkeling laat momenteel nog zeer veel te wnschen over. Voor schoolonderricht goveelt de kleine man zeer good als niets en hoe Ooste-lijker men komt, hoo sterker dit het geval is. Eerst in do allorlaatste jaren boginnen do desascholen enigengang te vinden. Door do hoogere standen wordt echter tamelijk veel zorg aan de opvoeding hunner zonen bosteed; voor hun dochters wordt dit vooralsnog minder noodig goacht. Het levendige temperament der

Madoerezen, hun schorp opmerkingsvormogen en zeer ontwikkeld gevoel voor humor, hun vatbaarheid voor hot leeren bespelen van westerscho muziekinstrumenten e.d. zijn aanwijzingen, dat het algemeen verbreed begrip als zouden zij van nature dom wozen en niet vatbaar voor hogroo geestelijke, ontwikkeling, vermoedelijk alien redelijken grond mist.

De door de Madoereezcn gesproken taal (ziovoo merceder bijzonderheden MADOEREESOH) vci*- toont bij tai van afwijkingen doch ook veel over-eenkomst met het Javaansch. Het heeft hetzelfde letterschrift en een zeer groot aantal stamver-wante woorden, welke op nagenoeg dezelfde wijze geschreven, echter gebeel anders worden uitgesproken. De beleefdeheidsvormen zijn minder ver doorgevoerd en de literatuur is van veel geringere beteekenis. Enkle klanken doen aan het Soenda-neesch denken. Op het eiland Mado'ra zelve, waar het Madoereesch uiteraard het zuiverst gesproken wordt, onderscheidt men twee hoofddialecten, n.l. het West-en het Oost-Madoereesch. Het eerste wordt in de buitcn, het eiland Madoera gevestigde Madoereezcn gesproken taal houdt met hun afkomst uit West- of Oost-Madoera verband, terwijl de taal der oorspronkelijk bewoners of die der van elders gemmigreeden natuurlijk ook ha ar invloed gevoelen doet. Zoo wordt bijv. op Ba wean en in West-Pasoeroean een mengelmoes van Javaansch en West-Madoereesch gesproken; in Oost-Pasoeroean en Besoeki van Javaansch en Oost-Madoereesch; op de Oostelijken van Madoera gelegen Sapoei- en Kangean-Archipels van Oost-Madoereesch, Balineesch, Boegineesch etc. Als eigenaardige bijzonderheid zij hier nog vermeld, dat in enkelen straat Madoera tegenover de Soorabajascho kuBt gelegen desk's van het regentschap Ban gka- lan het Javaansch de volkstaal is.

Behalve dat voor vele zaken in Oost- en West-Madoera geheel verschillende benamingen bestaan, kan gezegd worden dat de West- en Oost-Madoereesche dialecten zich in hoofdzaak d aarin van elkander onderscheiden, dat het West- Madoereesch neiging tot kortere vormen vertoont en de sluitletter van het grondwoord in den regel verzacht wordt. Het Oost-Madoereesch is door de Re gee ring als officieele schrijftaal aangemen en do leer- en leesboeken der open bare eeholen en de ter LandsdrukkOrj gedrukte vertalingen zijn dan ook in dat hoofddialect gesteld. De in het regentschap Pamekasan gesproken taal —hoewel hoofdzakelijk West-Madoereesch — vormt in velerlei opzicht een overgang tusschen de beide hoofddialecten en heeft sommige woorden met het Oost-Madoereesch gemeen.

De kleeding der Madoereische mannen bestaat uit een vrij korto, nauwsluitende broek, een buis en een hoofddoek. Een kain word t zelden gedragen. De hoofddoek wordt op West-Madoera gewoonlijk loa om het hoofd gebonden I (bij wijze van muts), terwijl do beide einden, ^{na} op hot achterhoofd, geknoopt to zijn, los

afhangen. Op Oost-Madoera, waar mon het haar langer pleegt to laten groeien on de hoofddoek dus vaster moot zitten, wordt deze nicer op do Javaansch manior gedragen. Aan do voorzijdo stoekt, meestal links, een punt uit. De westelij ko Madoereezen, die hot haar veelal kort knippen, hebben ook wel eens ringen in do ooren jgwoon- lijk echter a1166n in het linker oor. De vrouwon dragen een sardng — zelden een kain — en een baadjc, dat bij do West-Madoereezcn toot aan do he up en bij do Oost-Madoereezcn toot even bovoo do knie rickt. Bij die uit de hoogere standen zijn voorts nog een ondoorlyfje, een buikband en diverse sieraden als brochcs, dockspelden etc. in gebruik. In het algemeen kan gezegd worden, dat onder de vrouwen der West-Madoereezcn meer verscheidenheid in kloedij en in kleur daarvan heerscht dan onder die der Oost-Madoereezcn. Het haar wordt door eerste- noemdeu vrij hoog in den nek gedragen en door laatste- genoemdeu zeer laag. De beide wrongen, waarin het verdeeld wordt, zyn bij de Oost- Madoereesche vrouwen veel grooter on steken aan weerskanten van hot hoofd uit. Arm- en beeningren, gemeenlijk van zilver, worden veel- vuldig door jongc meisjes en kleine kinderen gedragen. Over bet geheel genomen maakt do Madoerces — zoo vrouw als man — een slordiger indruk dan de J a vaan ; dit is ook met erf en woning het geval, welke laatste vaak met pannoo gedekt is.

Als gevolg van hun meer zelfstandigen aard heeft het communaal grondbezit nooit ondo do Madoereezcn wortel kunnen schieten. Het desaverband is bij hen ook veel J osser dan bij do Javanen en het goevoel voor adat ook ha ar invloed gevoelen doet. Zoo wordt bijv. op Ba slechts weinig ontwikkelde. Door de schraallheid van den bodem op het eiland Madoera, het gebrek aan voldoende irriga tie water en de groote dichtheid der be- volking heeft de Madoerees van huis uit harder moeten ploeteren om het noodigo voedsel uit zijn grond te halon dan bijv. in het onder veel gunsti- ger omstandigheden verkeerde Oost-Java het geval is. Vandaar, dat de oorspronkelijk bewoners dier streek het dan ook in den strijd om het bestaan tegen hem hob bon moeten afleggen en grootendeels verdrongen zyn.

Op het eiland Madoera zelve kan in hot alto- meen geconstateerd worden, dat de Madoerees minder zorg aan zijn sawahvelden bestoedt, doch daarentegen oen voorbeeldig bobouwer van tuinen en tegalgronden is: aan bemesting daar- van wordt heel wat ten koato gelegd, vruchtloos- teelt en tabakscultuur staan op hoogen trap. Als verzorger van rundvee heeft Jijj in geheel Insulinde vermoedelijk zijn gelijcke niet. Voor zijn kSrappanstieron toont hij vaak moer hart dan voor zijn gozin (zie vorder wat den veestapel botreft onder het hoofd MADOERA). Ook ala kleinhandelaar niunt do Madoerees uit: in den Oost-moesson trekt hij met zijn pikolpaard heen en weer om met den hand el eenige bijskomsten te verdienen. Behalve do beide man den heeft het paard dikwijls ook nog den handelaar to dragon. De nijverheid staet onder de Madoereezcn op een tamelijk laag peil: zzoals reeds werd opgemerkt, schijnen zij, voorafsnog, voor fijn werk minder geschikt. Men treft echter vrij goedo pannen- en potten bakkers, jnanden- vlechters, grofsmeden, metselaars, timmerlieden, koperslagers o.d. ondo hen aan. Het aan-

taï wormen van blanko wapons is zeer groot.

Do Madoerecscho visschers on zeovaardors zijn om hun stoumoedigheid on onverschrokkenheid bekend : do hulpmiddolen, waarvan zij zich be- dionon, zijn nog vrij primitief.

Onder goedo leiding is de Madoorecs een zeer bruikbaar militair. Reeds in den compagnieestijd werd van de als zeer moedig bekend staande Madoereezen en Socmenappers gebruik gemaakt als men hulp troepen noodig had (zie BARISAN).

Van do onder do Madooreezen in zwang zijnde vermaklijkheden zijn, op bet moedcreiland zelve, do stieronwedrennen (kerappan, Mad: keraban) wel het nicest geliefd. Ze zijn thans ook aan do van Rcegeringswegc getroffen vooverbetoringsmaatregelen dienstbaar gemaakt (zie onder KERAPPAN). Het laten vechlon van stieren (toktok), waarbij do dieren elkan- der met den kop trachten terugteduwon en de strijd beslist is als 66n hunner wegloupt, komt alleen nog op Oost-Java voor. Het aangaan van weddenscappen is hierbij schering en inslag, als ook bij de —hoevel strong verbodene, toch nog vaak voorkomende — hanengovechten, saboeg of tegfil genaamd naar gclang al of niet van kunstsporen (tadij) gebruik wordt gemaakt. Ook met duiven wordt dikwijls gewed: zoo heeften men de andogan, waarbij men cen wijfjesduif bij do poont vasthoudt en fladderen laat. De doffers zien dit ut de verte on wie hunner het eerst

op die duif afgaat is winner. Voorts de getaghan, waarbij eenige aan verscilleide cigenaars toebehoorende duiven, elk van cen fluitje voorzien, losgelaten worden en naar hun cigen til nroeten terugvliegen. Gaat een duif met een ^nderc medo en komt zij dus in een andere til terecht, dan heeft haar eigenaar de weddenscapi verloren. Een derde jnanier, de alferan is hot an olkander verbinden van twee duiven middels een lang touw, waarbij diegene, welke de andero mede- slecpt, als winner wordt beschouwd. In al deze gevallen kan bedongen worden, cl at de verliezende duivon don eigenaar van de winnende als prijs tocvallon. Alaar al to vaak geven deze vermaklijkheden aanleiding tot vechtpartijen, waarbij dan meestal — gauw als de Madoerecs is met het trokken van zijn kort vonijnig schorp inesjc (do piso blati) — bloed vlooit.

Omschuldiger i\$ het z.g. kamrat keteran, waarbij do deelnemers hun tortelduiven (ketferan, Ju v. p\$rkotocl) indcncnmen en onder hot gonot van een kopje thee en wat pisangebak naar hot geluid dcr diertjes luistoren, waarbij dan tevens wordt uitgemaakt welko duif hot best. kirt. Deze kitdrans halon vaak zeer hooge prijszon.

Mede zeer geliefd bij do Madoereezen, maar ook mcesta] aanleiding gevend tot vechtpartijen, zijn do slawatans of sandoers, op Oost-Madoera podjian on op Oost-Java sroenen genaamd.

Een jongen van circa 12 jaar wordt als meisjo geklced, terwyl er verdor een paar potsonmakers on de loidor dcr vortooning zijn. De begoloidendo muziek bestaat uit een soort klarinet (sroenen), twoo kandangs on een kenong. Er wordt gedanst, men zingt grappige liedjos en houdt komischo Hamonspraken, welke hot publiok (loon schateron van het lachen. Europeanen, Arabioron, Ohineezen on niet zelden zelfs ainbtenaren, worden op vaak luimige wijze geparodieerd.

Het eigenlyk gezegde tandakken (MAD. tandhang), waarbij cen vrouw (ronggong) op do

maat dor gainelan danst en de gasten mededoen, komt niinder vaak voor, daar do gamfilan onder do Madooreezen botrckkolijk zeldzaam

MADREPOREN. Familio dcr steonkoralon, waartoc poreuse en soms fijnvertakte soorten, "

zooals de hortschoornkorak n, behooren. (Zie NETELDIEREN).

MADZHAB, (I. i. cone richting of school op het gebied van Mohammed aan scho wetge- Icerdheid : / 流儿-school; zie ISLAM; II, c.

MAETSUYKER (Mr. JOAN). Gob. to Amsterdam 14 Oct. 1G06; zijne moeder stamde uit het geslacht Faes. Na te Leuven tot doctor in de rochten bevordord te zryn, vertrok hij als pension aiar van den raad van justitie to Batavia in 1635 naar Indie, waar hij spoedig hooge be- trekkingen bokleeddo (1635 president van de wceskamer, 1637 president van het college van schepencn, 1638 baljuw, 1640 president van den raad van justitie en president van Ohinecsche boedelmeesteren). Reeds in 1641 were! hij raad extra-ordinair van Ned.-Indie. In die betrekking onderscheidde hij zich in hooge mate, o. a. door de bewerking der bestaande plakaten, keuren, enz. tot 66n geheel, de bekende Bataviasehe Statuten. In 1644 tot raad-ordinair benoemd, we rd hij in hetzelfde jaar als gezant naar Goa gezonden, waar hij eene capitulatie en voorloopigo wapenschoring tusschen de O.-I. Comp. en den Portugeeschen onderkonking tot stand bracht : to Batavia teruggekeerd, werd hij in 1645 opniouw bekleed met het voor- zitterscapi van het college van schepenen; in 1646 trad hij op als gouveur van Ceylon, in 1650 word hij eerste raad en directeur-generaal van Ned.-Indie en in 1653 voorloopigo verkozen tot Gouv.-Generaal, in welke betrekking hij in 1654 door de HH. XVII bevestigd werd. Hij overleed to Batavia 4 Jan. 1678.

Zijn langdurig bestuur werd door belang- rijke gobeurtenissen gokenmerkt. Op Java werd de vrede mot Bantam herme nuwd : de opstand van Troenadjaja en de eerste Javaanse oor- log vielon onder zijn bestuur, evenals de her- haalde strijd tegue van Makassor govoerd, waardoor een eind werd gemaakt aan de suprematie van dat rijk in Zuid-Celobes, terwyl de W.kust van Sumatra voor oen aanzienlijk deel aan de Comp. onderworpen werd. Formosa ging voor haar verloren, belangryke krijgsbedrijven ein- dclijk hadden tegen de Portugeezen op Ceylon, en Voor-Indie plaats.

MAFIN. Eene rivier in Noord Nieuw-Guinea, gowoonlijk gonaamd TOR (zie aldaar).

MAFOOR (MEFOR). Zio NOEMFOR(Nocfoor). MAFCORSCH. Zio NOEFOORSCH.

MAGA. Een kleino hoogvlakte in Mandai- ling, hot Zuiden van do residentie Tapanooli. Do glijknamige nedorzetting ligt aan den voet van don Sorik M\$rap. De grooto weg naar Fort de Kock gaat er langs. In togenstelling met het op korten afstand gelegeren mochaarsse dal van de Batang Gadis, is dezo hoogvlakte zeer ge- zond. Zij behoort to de fraaiste strokon van Zuid-Tapanooli. Hiort ligt bograven Miss Needham, dio aldaar Mei 1897 overleed, en de eerste zonding was in het Zuidelijk Batakland.

MAGANG. Aldus wordt op Java een inlander, meestal van hoogere afkomst genoemd, dio bij een inlandschen of ook wol Europeeschen ambtonaar in dionat treedt om b]j dezen met of

S?

41

zonder conige belooning werkzaam te zijn, ten oin- do zich aid us voor een of ander ambt te bekwamen en voor eene benoeming in '8 lands d ion st in aanmerking te komen. Ook werkten zij met hetzelfde doel zonder loon op Gouv. bureaux. Bij Ind. Stb, 1910 no. 572 we rd echter bepaald, dat na 1 Januari 1911 op do bureaux, behoo- rendo tot de voorschilndo dienststakken onder burgerlijk behoor op Java en Madoera, geon onbezoldigd Inlandsch personeel nicer zou wor- don toegelaten. Do magangs wei-don or vervangen door betaalde hulpschrijvers.

MAGSLANG...Afdceeling en regentschap van de residentie Kcdoe, met eenc oppervlakte van 1134 K.M.²; verdeeld in de controle afdelingen Magelang, (districten MagClang, Bandongan, T'galredjo en Grabag) en Moentilan (districten Moentilan, Salam en Salaman). De gelijknaigene fidoofdplaats is tevens stand plaats van den resident van Kedoe. De afdceeling Magelang is een der meest bevolkte van Java en telt 539 desa's. Op het einde van 1905 telde de bevolking ongeveer 860 Europeanen, 4800 Chincezen, 18 Arabieren en ± 52.000 Inlanders.

Do particuliere nijverheid is er van weinig beteekenis. In de afdceeling wordt op kleine schaal suikerriet geteeld ten behoeve van een tweetal in de residentie Djokjakarta gelegen suiker-onder- nemingen, ook zijn er suikerriet-bibit aanplantin- gen. Door de bevolking wordt op vrij groote schaal tabak aangeplant, terwijl sedert enkele ja- ren een tweetal door Europeanen gedreven tabaks- ondernemingen bestaan. In deze afdceeling liggen de Boroboedoe en de tjandi's M@nd.oet en Pa won.

De *hoofdplaa*s, gelegen aan den linkeroever van de kali Praga en niet ver van de kali Elio, is een voor de binnenlanden vrij groote plaats met eene fraaie residentswoning, een groot gar- nizoen en versehillende inrichtingen voor on- derwijs, o. a. do opleidingsschool voor Inland- sche ambtenaren. Zij is door groote, goed ver- harde wegen verbonden met Ambarawa, Tem- manggoeng, Djokjakarta, Poerworedjo en Wono- Bo1)67'en ligt aan den stoomtramweg Ambarawa — Djokjakarta. Op ongeveer 4.5 K.M. afstand ligt de badplaats KaJibCning, niet ver van den grooten weg naar Ambarawa.

MAGELANG. District met gelijknamige hoofd- plaats (zie bo ven), controlc-afdcclng, regentschap en afdceeling Magelang, residentie Kedoe. Het beslaat 91 K.M.², is verdeeld in 3 onder- districten en telt 60 desa's. Einde 1905 bestond de bevolking uit bijna 800 Europeanen, ruim 2700 Ohineezen, 125 Arabieren on ± 65000 inlanders.

MAGETAN. Afdceeling, controle-afdcclng eh regentschap van de residentie Madioen, met 4 districten en 13 onderdistricten. De bevolking bestond in 1915 uit 285.000 zielen, waaronder 200 Europeanen en 800 Vreemde Oostcrlingen.

De afdceeling heeft vruchtbare gronden en is deels vlak (districten Maospati en Gorang gareng, behalve het Z.W. gedeelte van dit laatste district), deels bergachtig (districten MagStan en Parang). In het district Maospati ligt de suiker- fabriek Poerwodadi van de Factorij der Ned. Handelmaatschappij, terwijl in het district Go- ranggarSng werkt do suikerfabriek Kfidjowari v.an de Ned.-Ind. Landbouw-Maatschappij. Ove- rigens treft men in de afdceeling slechts 66n erf- pachtsperceeltjo aan (16 bouws), waalf alleen wat groenten en bloemen geteeld worden.

De *hoofdplaa*s Magetan, standplaa's van den ass. resident, regent, controleur c path, ligt aan don voet van don La woo op eene hoogte van 446 M., heeft een gezond klimaat c nene drinkwater- leiding vai do bron Gangging, op conige kilom- eters van do hoofdplaa's gelegen. Pompen zijn op ecnigo punten van do stad aangebracht. Ter hoofd- plaats is een suikerbibitondermcning gevestigd van do Land bou wmaatschappij Poerwodadi, behoorendo aan do Factory der Ned. Handels- maatschappij, die ten doel heeft zaadrieto tot leveren aan al do fabrieken van de Factory op Java. Do aanplant besleg ultimo 1913 330 bouws, a 11c gelegen in hot district Magetan.../ "

MAGETAN. District van de contrdle afdceeling, de afdceeling en het regentschap Magetan der residentie Madioen, met 3 onderdistricten en 86 desa's. Het is bergachtig met vele mcertjes, die in den Oostmoesson droogteldeels droogloopen, met uitzondering van het vijf groote me er van Sara- ngan op ruim 1200 M. hoogte, ongevcer G K.M. van de grens der residentie Soerakarta verwyderd, dat de sawahvelden in do vlakte van bevolcingswa- ter voorziet. Uit. 1905 telde het district bijna 50.000 bewoners, waof onder ccri 30-tal Europo- anen en bijna 250 Chineezen.yi/ 3

MAGHRIB, d. i. het Westen; ook do *sem- bahjang* na zonsondergang; vgl. SEMBAHIJANG.

MAGNETISCHE EN METEOROLOGISCHE WAARNEMINGEN. Zie OBSERVATORIUM (Koninklijk magnetisch en meteorologisch).

MAGNOLIA BLUMEI Prantl. (*Manglietia glauca* Bl.) fam. *Magnoliaceae*. Baros, (JAV., SOEND.), Manglid (SOEND.), Tjgmpika bbelocs (JAV.). Hooge boom, over geheel Java verbreed tusschen 1000 en 1600 M. boven zee, vooral in W.-Java, met regelmatigen, rolronden stam. Het kernhout is lichtbruin tot vuilgeel als het luchtdroog is; het is fij n van draad en laat zich zeer gemakkelijk bewerken. Wegens de groote duurzaamheid en de sterkto is het vooral in W.-Ja-

va zeer in trek voor huls- en bruggenbouw, meubelen en gereedschappen. De boom is daaroni bijna uitgeroeid, doch s gemakkelijk aan to plan ten <*<-

MAHAKAM. Zie BORNEO IV. G.

MAH ALON A-MEER. Meer gelegen Zuidoost van het Alatano-meer (zie aldaar), dat in hcl midden tot 73 M. diep is en door Abendonon is ontdekt. Het bestaat uit twee vrij regel- matige reebthoeken, cqn Noord cl ijkc van 2x3 K.M. en een Zuidclijk van 4 x 4²/2 K.M. Do bodem bestaat uit zachte modeler en Jiet water is vischrijker dan in het Matano-incrr; de temperatuur van het meer stijgt zeker door do geringere dieptjo tot 30 a 31°. De Petc-A (ook Patea genoemd), die het overtobige water uit het Matajomeer naar Jiet Mahalonaineer afvoert, loopt niet, zooals de bevolking zegt en vreesd, onder den grond door, maar stroomt wel over korten afstand door eene nauwe kloof; aan do zuidzijde der delta, die ze bij de utinon- ding in het Mahalonancr vormtjigt het dorp Ba- toe Apa, een verzamelpplaats van damar. In den Zuidoosthoek heeft dit meer afvloeiing naar het Towoetincmer door do Tomin an dc, waarin zich bij Poehon Tali een BrooovernsneUing bevindt; in de delta der rivier ligt het meer Tominanga.

MAHAT Bclangrijke rechter-zijkant van do Kampar (zie aldaar), die in liaar bovenloop de go- lijknamige landstreek bevlceit, welke in een diepe

borgkoin ligt,* waarin men slechts langs steile paden kan afdalen. Dezo streek ligt daardoor zeer geïsoleerd. Door den waterstaat wordt een weg aan gelgd naar Kota Ba roe. V6r 1913 een X laras, „onderafdeeling Soeliki, Suin. Westkust.

MAHDI, zie ISLAM, II, d.

O MAHI (TJI) of TIJMAHI, een klein riviertje de Prangcr-Regentschappen, zijrivier van de Tjitaroem. Zij vormt verscheidene water-vallen, waarvan do Tjoeroeg PSnaganten bij Tjisaroeva do voornaamste is.

MAHONIE. Zie SWIETENIA.

MAHRAM. Volgens hot Mo ham m. recht is iemand do *ma hr am* van een ander persoon, wan- neer de tusschen hen bestaande graad van bloed- verwantschap van dien aard is, dat zij deswege, van verschillend geslacht zijnde, niet met el- kander zouden mogen trouwen. Vgl. HARAM.

MAIDL Eenige kampong van het Tidoreescho sultansdomein ter Westkust van Midden-Hal- inahdra.

MAISMON (Doreh). Zie DUIF.

MAITARA. Een vulkanisch eiland met een zich steil uit zee verheffenden fraaien kegel van ongeveer 3GO M. hoogte. Het is gelegen tusschen de eilanden Ternate en Tidore, behoort tot het sultanaat Tidore en administratief tot de onder- afdeling van dien naam der afdeling Halma- h6ra, residentie Ternate en O. Op velo kaarten wordt dit eiland Noorwegen genoemd. Die naam is echter in do residentie onbekend. Hot oiland verdelt den Zuidelijken toegang tot Ternate in tweeën. Het Westolijko gat is hot gewone vaarwater voor schepen. De Oostelijke toegang is ondiep, nog niet goed open omen en wordt allen door inlandsche vaartuigen bevaren. Aan hot minder steile strand, dat naar Tidore ge- keerd is, wonen tai van Tidoreescho visschers. Het eiland je is tot dicht bij den top bedekt met klapperboomen, die echter veel van den wind te lijden hebben en vernieldelijk daardoor weinig vrucht opleveren. Uitbarslingen zijn giet bo- kend, (Vcrbeek, Molukkenverslag, 147). > :

MAIWA. Zelfbesturend landschap op Celebes, behoorendo tot het voorinligend bondgenootschap Musenrempoeloc, groot, ongeveer 337 j.l.K., grenzende ten N. aan Enr6kang on Doeri, ten O. aan Siddndng, ten Z. aan Rappang en Siden- reng en ten W. aan Sawito, en waartoe ook de vasalstaten (jilie) Baringaug en Boenging be- hooren. Administratief behoort Maiwa tot do ond-/rafdeeling Isurdkang, ufdceeling Pai'6 Par6 van het gouv. Celebes en Ond. Maiwa is bedekt met huctuvels en borgen, waarvan de liogto tua- schen 900 en 2100 Al. geraamd wordt; uit dio bergen ontspringen do Mftiwa, Boelo, Palli, Batoelappa, Langoe, Boengpitoeo, Kabero en Kalido, die in het ineer van Siddndng uitloo- pen, in don O. inoesson niet bevaarbaar zijn en in den W. jnoesson buiten haro oevers treden en door el on sterken stroom govaadijk zijn.

De bo volking dio, zcor in het ruwo, op 20.000 zielen geraaid wordt, is van Boeigeeschen oor- Bprong, en verdeld in add, middenstand en af- stammingen van vroegero slaven of pandc- lingen. De bewoner van Zuid-Celebes weet zeer good, dat de slavernij is afgeschaf en dat de mecster don slaaf niet kan dwingen bij hem to blijven. Dafrmcde is echter niet gezegd, dat nu ook plotseling do bestaande verhouding tus- schon jneester en slaaf is verbroken. Velo

alavon bloven en blijven nog hun meesters vol- gen. Het aantal slaven was in Maiwa belang- rijk; zoo wordt de hoofdplaats Masoang groo- tendels door afstammelingen van slaven en pandelingen van den zelfbesturder bewoend. Voor onze meerdere inmenging in do zaken dor zelfbesturende landschappen op Celebes ge- raakte mo men in slavernij door schulden, misdr ij ven of door roof, of wel men was slaaf door geboorte. Ofschoon Maiwa rijk is aan goedo gronden, wordt weinig zorg aan den landbouw besteed; hoewel er overvloed van water is, wordt van de rijstcultuur weinig werk ge- maakt, zoodat jaarlijks geregld rijst uit Sidenreng en Rappang moot worden ingevoerd.

Do koffiecultuur, vroeger van vrij groot belang, gaat achteruit, door de planting zorg aan do koffieboomen besteed, het niet bijplanten van nieuwe boomen en het degenereren der be- staande aanplantingen. Een in 1913 van Gouvis- wege ingesteld ckskundig onderzoek beveelt aanplant van Robustakoffie aan, daar by aan- plant van Javakoffie deze do zickten der be- staande Javakoffie-aanplantingen zouwememen. De n ij verheid bestaat hoofdzakelijk in het ven van grove witte en zwarte sarongs; ook worden in enkele kampons inlandsche landbouw- werktuigen vervaardigd en zijn een drietal dor- pen bekend wegens de uit gangkaut vervaardigd e katjapings (ini. violen), die naar Sidenreng en Wad jo worden uitgevoerd. De bosschen zouden tai van producten kunnen leveren; de bovol- king weet daarvan echter geen gebruik te ma- ken. De handel bestaat hoofdzakelijk uit klein- handel. Aan het hoofd van het landschap staat een Vorst of Vorstin, die den titel heeft van Aroeng, wien een rijksraad ter zijdo staat, waarvan leden zijn een soclewateng, een pabitjara, 4 matowa's on 4 tarata's. Ofschoon de rijksraad den Vorst, dio van zuiver vorstelijk bloed moet zijn en moet afstammen van het Siddnrengsch vorstenhuis, voordraagt, heeft hij wein ig voor het bestuur te beteekenen en zijn de leden, dio met goedkeuring van den rijksraad en den Vorat worden aangesteld en ontslagen door den Gou- vernour van Celebes en Ond., niet meer dan figuranten. Hot streven is er op gericht hen steeds meet en meet aan het bestuur te doon declnemen. Bij ziekte of ontstentenis van den Vorst wordt doze door den Aroengmalolo ver- tegenwoordigd, die een van de afstammelingen van cono hoofdvrouw moet zyn. De mindere hoofden (kmponghoofden) worden door hefc volk gekozen on door clen rijksraad aangesteld en ontslagen; een aantal soero's zijn aan het hoofd bestuur toegevoegd om bevelen enz. over- tebrongon. In do beide vasalstaten word on do lilies, dio den titel van aroc vocron, door hunno rijksradon en lagcro hoofden oador goedkeuring van den Vorst aangesteld en ontslagen. Do lagro hoofden worden niet bezoldigd, maar hebben ambtsveldon on voorts geringo inkomsten o. a. uit porcenten van go indo belasting. De hoogero hoofden gonieten een niet al to ruimo bezoldiging uit do Landschapskas, hebben veelal ambtsveldeh en bo vend ion recht op een aandeel dor tafolgeldon by civiele gedingon. Do geestelijk- heid bestaat uit cen kali, ter hoofdplaats geves- tigd, wien enige imams, katibs on dodja's zyn toegevoegd. Do rechtsplgcing is in handon van den Vorst en den rijksraad, met een besturendon

ambtenaar a Is Icider der rechtbank; hot onderzoek in zaken van belang geschiedt door de bestuurdenden anibtenaar, waarna zo door dozen voor de rechtbank worden gebracht. Zaken van minder belang komen voor den niatowa, die zo met den pabijara onderzocht en den allen-

y. sprekend rechter (den bestuurdenden ambtenaar) ter afdoening voorbrengt. (Zie Van Bra am Morris in T. v. h. Bat. Gen. XXXVI [1893] biz. 152).

MAJANA (MAL. MOL.). Zie COLEUS SCUTELLARIOIDES.

-MAJANG. District mot gelijknamige hoofdplaats van do controle-afdeeling en de ass.-residentio Djember, regentschap Bondowoso, residentie Besocki, met eene oppervlakte van 602.5 K.M.2. Het district telt 17 desa's met bijna 25000 inwoners, waaronder 70 Europeanen (1905). De Inlandsche bevolking, die door transmigration uit Midden- en Oost-Java gestadig toeneemt, oufornamclyk padi, djaogeng en tabak.

MAJANG. Zie VAARTUIGEN.

MAJANGAN. Zie VAARTUIGEN.

MAJAS. (MAL. Borneo). Zie ORANG OETAN. MAJAS KĪSAR, M. ORANG, M. PAPAN, M. RAMĪH, M. TJAPAN. Zie ORANG OETAN.

MAJONG. District van de controle-afdeeling, het regentschap en do afdeeling Japara, van de residentie Semarang, met eene oppervlakte van 148 K.M.2 Het district is verdeeld in drie onderdistricten on had in 1915 eone bevolking van ruim 73.000 zielen, waarvan een 50-tal Europeanen en 1200 Vreemde Oosterlingen. Van uit de plaats Pelem-kerep (Majong), gelegen aan de stoomtramlijn Koedoes—PStjangan, gaat een zijtak naar Welahan, de districts-hoofdplaats. In dit district is de suikeronderneming Majong gelegen. Bekend is het in Majong door de inlanders vervaardigde aardowerk (potten en pannen).

MA KALE. Plaats gelegen aan een linker zijstroompje dor Saaidang-rivier in de afdeeling Loewoe, gouv. Celebes en Onderh. Vroeger was Eij do voornaamste plaats der Toradja-landen, maar zij heofft van de Sidenrengej tot het Zuiden veel moeten lijdon. Op de markt komt veel onpeldo rijst. Men vindt er krachtige mannen, die druk doen aan wedden en hanengevechten.

MAKASSAARSCH. Het Makassarsch is ten nauwste vorwant met het Boegineesch (zie BOEGINEESCH). Dit blijkt duidelijk, zoowel uit de groote overeenkomst van beide talen in grammaticale vormen, enz. als uit de menigvuldige punten van aanraking, welke zij ten opzichte van den woordenschat vertoonfen. Het Makassarsch onderscheidt zich van het Boegineesch in de eerste plaats door het klankstelsel. Beide talen dulden geen medeklinkers aan het eind van een woon, met uitzondering van de *ng*, doch eene oorspronkelijke *l*, *r* en *s* blijven in het Makassarsch door middel van een naslag gespaard, terwijl zij in laatstgenoemde taal op dezelfde wijjij als de overige sluitende medeklinkere, met uitzondering der neusklinken, hebAndeld worden. Het Maleischo *s a n g k a l*, (looch.en.en), bijv. luidt in het Mak. *8 a n g k a l a*, in het Boeg. *s a k k a*; Mai. *d & m a r*, (hars), M&k. *d a m a r a*, Boeg. *d a m a*; Mai. *t S r u s* (recht' doh), Mak. *t a r r u s u*, Boeg. *t a r* behouden in andere opzichten, bijv. door het welke in van de *k* aan het begin van een woo rd, het Boeg. meermalen afgeworpen

wordt, als in Mak. *k a l*? *s a s*, B*o c g. *p a p a*, Mai. *k a p a s*; door het bewaard blijven van don neuskland in cen woord, ids in *a n g k a* (oplichton = Mai. *a u g k a t*) tegenover Boeg. *k k a*, staat de Makassarscho woordvorm dieliter bij don oorspronkelijcn. Daarentogen ontbreekt aan het Mak. do &-klank, welke in het Boeg., (waarin h) met a getransscribeerd pleegt te worden, veelvuldig voorkomt. Dit is wcl eene der oorzaken, waardoor het Makas- saarsch gewoonlijk den indruk maakt van eon harde taal te zijn. Ook ten opzichte van de grammaticale vormcn bestaat or bij menig punt van overeenkomst tussschon Mak. en Boeg. toch ook verschil; keumerkend voor het Mak. zijn o.a. de veel voorkomende afleidingen van so- cundairo stammen, als *p a m a n g e i*, ergons naar toe gaan, *k a l a r r o w i*, vertoord zijn op iemand. Men kan echter moeilijc zeggen, dat de eene taal in dien opzichte ryker is dan do andere: wel kan dit gezegd worden van den woordenschat van het Boeg., wat wel voorn- mclijc wordt tweegebraeht doordien de taal over eene grootere uitgestrektheid gesproken wordt, alsmede door de rijkere literatuurindie taal.

Van het eigenlijke Makassarsch kan onderscheiden worden het Toerataysch, dat in het grootste gedeelte der Zuidcistricten en in enkele gedeelten van Gowa gesproken wordt, en het Saleyreesch, dat voornamelijk op het ciland Saleyer in gebruik is. Vooral het laatsto dialect vertoont hier en daar aanmerkelijke afwijkingen; kenmerkend is het vervangen van de *w* door *h*. De letterkunde der Makassars is, gelijk reeds gezegd is, in vergelijking mot die dor Boegineesch, bepaald arm te noemen. De proza- werken zijn grotendeels uit het Maleisch of door het Maleisch heen aan het Arabisch ontleend. Oorspronkelijke werken zijn de *p a t u r i o l o w a n g*, (historische stukken), de *r a p a n g*, overeenkomende met de Boeg. *L a t o w a*, (zie BOEGINEESCH), alsmede grootere en kleinere werken in dichtmaat, bekend onder den naam van *s i n r i l i*, klong; enz.

Literatuur: Dr. B. F. Matthes, *Makan saarsche Spraakkunst*, Amsterdam 1858; Kort verslag aangaande.... Makassarsch en Boegineesche HSS 1875, en ver vol g daarop. 1881, (beide te ^-Gravcnhago); Makassarsch—Hol- landsch Woordenboek, Je dr. 1859, 2o dr. 1885 (ibidem); Makass. Chroktomathie, 2e uitgave 1883 (ibidem); R. BrandKtetter, *Dio Sprache der Lie be in der Makassarischen Lyrik*, Paris, 1908; Id. *Die Geschichte von Dajalankara*, Luzern, 1898. J. C. G. J.

MAKASSAARSCH-BOEGINEESCHE TALEN.

Bchalve het Makassarsch (zie aldaar) en hd Boegineesch (zie aldaar) behooren tot de Makassarsch-Boegineesche taalgroep het Wotoeseb, in don N.O.-hoek der Golf van Bené en het Lajolosch, op het Z.lijc derde deel van het ciland Saleyer gesproken.

Het Wotoesch wordt gesproken in het grooto dorp Wotoe en in het kleine dorp Mambotoc, ten N.W. daarvan in het binnenland gelegen. Het ontkeningswoord, waarnaar deze taal wordt genoemd, is *laedo*. In klankstelsel en woorden- schat staat het Wotoesch dichtcr bij hot Boegineesch dan bij de Toradja'sche talen; het heeft o.a. de klanken *nr* en *tj*, die do Toradjascho talen missen. De *k* verdwijnt geregeld, meer

0 "K

dus dan in het Boeginesch. Met do Toradjascho lalen heeft het Wotoesch geinen, dat hot gohel vocalisch is en dat het op do plaats van den typischen klank der R. G. H.-wot (zie Deel I, biz. 169 noot) geon klank hoeft, terwijl het Boeginesch daar *r* vertoont.

Het Lajolosch staat op andere wijze even ver van het Boginesch als het Wotoesch. Van den woordonschat komt een goed deel overeen met dien der West-Toradjasche talen. De eenige consonantische sluiters is *ng*. In enkele voorbeelden is *h* te vinden op de plaats der *w*, hetgeen moet worden toegeschreven aan invloed van het Saleiersch.

Literatuur - 'Adriani en Kruyt, De Bare'e- sprekende Toradja', III, 90, 91, 272—275, 353.

MAKASSAARSCH- PITJES. Zie BRUCEA. MAKASSAARSCH- VISCHJES. Zie HARING. MAKASSAREN. Volksstam op Zuid-Celebes, met de Bogineezen verwant. Do beschrijving der laatstgemelden is in hoofdzaak ook op de Makassaren toepasselijk, zoodat daarvoor naar dat artikel verwezen kan worden. Zie vender MAKASSAARSOH.

MAKASSER. Afdeling van het gouvernement Celebes en Onderh., bevattende de 3 onderafdeelingen Makasser, Pangkadjóné en Maros, onder een assistent-resident met stand plaats Makasser, aan wien voor het bestuur der gelyknamige onderafdeeling een controleur is toegevoegd. Deze onderafdeeling omvat de hoofdplaats met de naaste omgeving, en bestaat uit de districten Makasser, Wadjo, Endch, Mela joe, Oedjengta- nah en Mariso, zomeede uit de volgende eilandengroepen: den Spermonde-archipel, de Dewakang-eilanden, met de Masalima-eilanden, de Postiljon-eilanden en de Groote Paternoster-eilanden.

MAKASSER. Hoofdplaats van het gouvernement Celebes en Onderh., cn van de gelyknamige afdeling cn onderafdeeling. Makasser is eene belangrijk handelsplaats; vooral in do laatste jaren zijn, als gevolg van de door ons ingrijpen in de inwendige aangelegenheden der volkoren op Celebes, do Molukken en Kleino Soenda eilanden allerwegen ontsane gunstige toestanden, de scheepvaartbeweging en de handel er met ruzenschreden vooruitgegaan. In 1905 bezochten de haven 519 stoomschepen met gezamenlijken netto inhoud van 1.460.639 M³; in 1913: 559 stoomschepen met een inhoud van 2.874.442 M³, terwijl de handelsozmet in 1905 aan in- en uitvoer bedroeg resp. / 4.167.658 en / 9.650.506, tegen in 1913 resp. / 14.157.476 en / 18.635.171. Van achtcruitgang na do opheffing van Makasser als vrijhaven (1 Aug. 1906) is dus geen sprake, intengendecl. Het bevolkingscijfer van Alftkassar, dat uit¹. 1905 ruini 26.000 zielen bedroeg, waarvau een 1000 tai Europeanen, 4600 Chineezen, on ruim 200 an de re Vreclnde Oostorlingen, was in 1016 voor tillc drio categoriën met 50% loegenojnen. De plaats heeft eene goede reede, die door eene reeks van kleino eilanden bescht wo rd ten waar de schepen, zelfs in den W.moesson, eene veilige verblijfplaats vinden. Als gevolg van het in 1903 goedgekoorde on twerp voor do verbetering van de haveninrichting to Makasser kwam in 1905 een 500 M. lange aanlogscijger tot stand, die echter al spoedig te klein bleek to zijn. In 1916 jnoest eene tweedo uitbroiding dor haven werco met eene kadelcngte van 320 M. wo rd on ter hand genomen, terwijl plannen tot

vordero uitbroiding met een kadclongte van 240

M. in voorbereiding zijn. Hot middonpunt van den handel is do Passcrstraat, gologen in het oudsto gedeelte van Makasser — Vlaardingen ge- naamd — waar aan do cene zijdo zich de pakhuizen en kantoren der Europeesche kooplieden bevinden, terwijl aan de andero zijdo Chinesescho toko's enz. gevonden worden. Daar de gebouwen er, in tegenstelling met den gewonen Indischen bouwtrant, zonder tusssenruimten naast elkaar en met verdiepingen zijn opgetrokken, doet dit gedeelte van Makasser eenigszins aan eene Hollandische stad denken; Europeanen wonen er echter niet en evenmin in de op die straat uitkomende dwarssteegjes, welke slechte roeleening moeilijk te verbeteres² selligt. Dicht bij de haven verheft zich het fort Rotterdam, tegenwoordig de verblijfplaats van het gamizoen, voor 1667 Oedjoe pangdang (Ananas-hoek) genoemd (waar-naar do stad nog heden in het Mak. Oedjoe pangdang of bij verkorting Doem pangdang heeten wordt), doch toen ter cere van Speelman, na de vermeerstering van Makasser (in 1607 was reeds te Makasser eene factorij opgericht, die in 1618 we rd uitgeoerd) aldus genoemd; het is omgeven door wallen van een soort daasteen, van ouderdom zwart geworden, en ligt aan de Z.zijde van het Prins Hendrik-plein, dat zich aan de W.zijde fot de zee uitstrekt, en waar, behalve een gedenkteken voor de in de laatste expeditie op Zuid-Celebes govallenen, ook de socieit „de Harmonies en een gebouw voor Gouv. kantoren gevonden worden. Het plain verbreed zich aan de O.zijcle tot het uitgestrokte Kerkplein, waar aan de W.zijde het „Hooge pad" gevonden wordt, eene breede, met tamarind-boomcn geplante laKn, terwijl de eenigszins verder gelegen Heeronweg met kana riboomen omzomd is. Het Kerkplein is in aldus genoemd naar het Protestantse kerke cn wordt doorsneden door een moddersloot. In de buurt zijn verscheideno openbare gebouwen gelegen; de woning van den gouverneur, een holwit gepleisterd gebouw, steekt zijne vleugels tot het Hooge pad uit. Eindeelij moet nog hot Koningsplein genoemd worden, een reusachtig grasveld, door fraaie wegen omgeven en waar o.a. do gebouwen van den Raad van Justitie liggen. Op den weg naar Gowa ligt het vroegero fort Vredenburg, sedert 1891 als versterkiing vervallen, dat als dwangarboidersdepot dienst doct, terwijl het militaire hospital en de nieuwe kweekschool voor do opleiding van ini. onderwijzers et dichtbij worden aangetroffen. Om doze kern van Makasser strekken zich inland-sche kainpongs uit; in een daarvan wordt. bet vorvallen graf gevonden van Dipk Nisgirfi, die hier in ballingschap stierf. De omstreken van Makasser zijn laag on mooraasig.

Het door Europeanen bewoonde gedeelte dor plaats is in do laatste jaren zeer uitgebreid.

Vennclning verdient nog, dat voor deze plaatg in 1906 een gemeenteraad is iogesteld, onder presidium van den nsistent-resident.

Voor do geschiedonis van Makasser wordt verwezen naar GOWA.

Zie Bosman, Eigen Haard 1885; M. C. Van Rouvoroy van Nieuwaal, Eigen Haard 1896; A. Vogel, Makassar in Buiten V (1911) 418; Oost-Indische Handels- en Nieuw-Indie 1911—1912; Het fort Rotterdam, A Weekblad v. Indie IV, 194.

■"

" 2.

MAKASSER (STRAAT) tusschen Borneo en Celebes ; de grootste vaar'Hen Archipel, is onge- veer 720 K.M. lang, ruim 100 tot 400 K.M. breed en, behalve aan den Zuidingang, meer dan 2000 M. diep. Zij bespelt de steile Oost- grens van het groot, met Achter-Indie samen- hangende plateau, waarop Sumatra, Java en Borneo liggen.

De Bornowal, van hoek Mangkalihat tot do Zuidpunt van hot eiland Laolet, is laag, behou- dens de kust van hoek Mangkalihat tot voorbij de Sangkoeliranbaai en het Nooixgedcelto van Laolet. De Celebeswal is daarentegen hoog van hoek Dondo tot hoek Mandar, in die bocht wij- ken bergen terug, do kust wordt geleidelijk minder hoog en is bezuiden die bocht laag. Het vastelandsplat (gerekend tot do lijn van ISO M. diepte) langs den laatsten wal is zeer steil en zeer sraal tot bezuiden de Par6 Pare- baai, verbreedt ter hoogte van den Lapo Krikri en den Batoe Karbau plotseling tot 35 A 60 K.M. en draagt tot aan den zeer steilen rand do tallooze eilanden en raffen van den Sper- monde- Archipel. Langs den Bonieowal is dit plat eveneens steil en smal bij hoek Mangkalihat ; de Koteimonden naderende neemt het in breed- te toe, steekt ter hoogte van de Pamoekegangbaai 230 K.M. van den wal af en versmalt daar bezuiden weder tot een 120 K.M. Ter hoogte van hoek Aroe liggen hierop, tot aan den loodrecht afvallenden rand van het plat, de Klein. Pa- temostereiland met talrijke gevareii en, Z. O. van de Zuidpunt van Laolet eveneens aan dien rand, de Laurelriffen en Lima-eilanden; tusschen deze laatste en den Spermonde-Archipel treft men, in het Zuidgedeelte der straat, twee groote eilanden en raffen-complexen aan. Het Westelykste en grootste islan van Boa ng Doangan met enkele omliggende gevaren, het Oostelijk- ste dat van de Laarsbanken.

Van de reusachtigo straat zijn daardoor, bezuiden de Adangbaai en kaap William (Tg. Rangas), alleen bevaarbaar: de zeer smalle en oadiepe route langs den Borneowal, een 40 K.M. breede passage tusschen de Borneobank en den Celebeswal ter hoogte van hoek Ongkona, de drie ruim 30 tot 50 K.M. breede Zuidelijke straten en de zeer smalle route binnen den Spermonde-Archipel. Voor zoover noodig zijn deze routen betond en verlicht.

De moessons staan in straat Makassar weinig geregeld en met weinig kracht door, in het voile van den moesson worden ook andere windrichtingen waargenomen; in het Noord- gedeelte valt de richting ongeveer samen met die van den waterweg, N.-N.N.O. en Z.Z.W., in het Zuidgedeelte is deze evenwel, onder den invloed der Javazee, N.N.W. en Z. O. In dit laatste gedeelte zijn April en Mei, October en November de kenteringsmaanden, van Juni t/xn September staat do Z.O.-moesson, van December t/m Februari do N.N.W.-moesson noch geregeld, noch krachtigdoor, terwijl in Ma art de laatste al begint af te gaan; in het Noordg- deelte is April de kenteringsmaand, in Mei is de windrichting reeds overheerschend Z.Z.W., van Juni t/m September staat do Z.Z.W. moesson vrij geregeld door, in October ,Novem- ber en December hebben W.-lijo winden de overhand, in Januari is de Noordmoesso'n nog weinig geregeld en alleen in Februari staat

dezo geregeld, doch niot krachtig uit het N.N.O. door om in Maart weor af te nemeti. Land- on zeevind doen zich onder beido wallen sterk gevoelen.

De helderheid der lucht on do regenval nomen toe, do bewolking daarentegen af naarmate men om de Noord komt. Het regent het geheele jaar en een bepaalde d roge tijd is niet aan te geven, do mceste neerslag valt van November of December t/m Maart, do minsto in Juli, Augustus en September. Do heilighed in den Z.O.-moss- on neemt eveneens af om de Noord, daarentegen komt dai.r mist, overigens zeldzaam in den Archipel, nog al cens voor. Lichto buion treft men er het geheele jaar door aan, zwaro buien zijn zeldzaam en het onweert betreke- lijk weinig; in het Zuidgedeelte komen, van Augustus t/m September, soms zware buien met rondlopenden wind on onweer voor. Zee staat or over het algmcen weinig, vooral niet in hot Noordgedeelte, doch in het Zuidgedeelte veroorzaken Zuidelijo on Z. O. winden een onaangenamo dcining on soms een lastige zee.

De zwakke getijstroom loopt heen en weder, maar die om de Zuid is overheerschend en wel te meer naarmato men Zuidelijker in de straat komt. In den Z.O. moesson is de richting daar hoofdzakelijk Z.W. en in den N.N.W.- moesson Z.O., terwijl bij den Bril die rich tin gen W.N. W. en Z.W. zijn, zoodat do Westelijke stroom er de overhand heeft : in het Noordgedeelte der straat blijft ook in den Z.Z.W. messon do Z.- lijke stroom overwegend, jnaar van October t/m December is deze overmaat slechts zwak. Of de Borneobank is in do kentering en in het begin van den Z.O. moesson de stroom om de Noord sterker dan die om de Zuid, tegen het afgaan van den moesson krijgt deze laatste eeliter weer do overhand.

Do vertikalo waterbeweging is schijnbaar zeer on regel jnatig en, behalve langs den Celebeswal bezuiden kaap Mandar, overwegend dub- beldaagscb ; langs den Borneowal is zij minder belangrijk dan langs dien van Celebes, waar zij in het Noordgedeelte der straat het krachtigst is. De rijzing loopt, op de open kust, uiteen van 2.5 M. tot cnxelc <1M.

Zie Zeemansgids deel IV.

MAKASSER-OLIE. Do beroemde Makassar- olie wordt, volgens eene meded eeling van Dr. Matthes (Bijdr. t.t.l. on vlk. 3c Ser. VII, (1872), bl. 31) gemaakt uit de pitlen van do kocsambi (Zie aldanr). Zij worden behoorlijk in de zon gedroogd en daarna, al dan niet gebraden, fijn gestamp on vervolgens in een van gespleten bamboe of middennerf van het lontablad gevlochten peper- huis gedaan en in den wasem gekookt. Als zij lang genoeg kokookt zijn, wordt het sa) door mid del van twee stukken hout uitgeperst : om uit de daardoor vorkregon oJic de Makassar-olio te verkrijgen, bedient men zich van een toestcJ, bestaande uit een aarden pot met dekseI, waarin men de olie met vorschcidenc sterk riekendo zaken brengt, die jncn daarmede een hecle of halve maand jaat doortrekken. Daarna wordt de pot op een bra nd komfoor geplaatst, waarop allerlei wcl riekendo bloc men en hout- soorten gelegd warden, alsmede de LesticuJ van do civet-kat. Daarmede word I de die beroekt, die daarna nog eenc beroeking ondergaet met doepa en istangi, soorteji van wierook, waarvan do

berciding door Dr. Matthes evoneens t. a. p. wordt opgegovon.

Wat in Europa onder den naam van Makasser-olio verkocht wordt is gewoonlijk slechts gepar-fumeenle olijfolie.

MAKE VLIEGENDE, of Vliegende Kat (*Galeopithecus* of *Galeopterus*), het eenige geslacht van de Zoogdiorde der *Dermoptera* (zie ZOOG-DIEREN). Geheel ten onrechte heeft men deze dieren wel met de Vleermuizen vereenigd. In tegenstelling met deze zijn ze niet tot verkelijk vliegen in staat, dock kunnen ze slechts verro, zwcvende sprongen maken; alleen kunnen ze misschien onder don sprong de richting eenigs-zins wijzigen. Hun vliohuid is niets anders dan een valschrn, zooals dit ook bij sommige Buidel-diorcn (zie KOESKOEZEN) en Knaagdieren (zie EEKHOORNS, VLIEGENDE) voorkomt, maar vollediger ontwikkeld dan bij deze dieren; zc is niet alleen tusschen voor-en achter-pooten uitgespannen, maar ook van kop en hals naar de voorpooten en tusschen de achterpooten en den staart, die cr geheel in opgenomen is. Ook vingers en teenen zijn door een vlies vereenigd; de eerste zijn echter niet verlengd en hierin bestaat dus een belangrijk onderscheid met de vleermuizen. Ook in de sterke beharijng der vlieghuid is een verschil met deze laatstgenoemde dieren gelegen. Overigena zijn do Vliegende Maki's laag ontwikkelde zoogdieren, die waar-schijnlijk van do Insekteneters afstammen. In hun gebit vertoonen ze pun ten van overeen-komst met dezo orde, hoewel ze alleen plant-aardig voedsel tot zich nemen. Eigenaardig ge- vorind zijn de twee paar snijtanden der onder-kaak, die het uiterlijk hebben van kammen met 7—12 tanden. De vliegende Maki's zijn be-perkt tot het Oriantaalsche gebied on komen hier slechts in een paar soorten voor. Bij *O. volans* L. koeboong of koebin, (MAL.), walang 咄海, (JAV.), tando (SOEND.), kadoek (Z.O. Borneo.), koewoong (DAJ.), van Siam en Achter-Indië tot Sumatra, Borneo, Java en een-go naburige kleinro-eilanden verspreid, is het lichaam 40 tot 50 cM. lang, de staart ruim 10 cM. Do kleur is over Jiet algemcen bruin tot geelachtig, met lichtere vlekken op ledematen en vlieghuid; zc is echter, ook bij voorwerpen uit eenzelfde slrcek afkoniHtig, zeer verschillend (de Dajaks onderscheiden cn bonte koewoong boohia en een meer ecnklurigo k. boelan).

De Vliegende Maki leeft in bosschen, vooral in het gebergte. Mot behulp van zijn ycherpo klauwen kan hij uitstekend klimman. Don dag brengt hij, met zijn vier voeten aan con boointak hangende, in rust door. Zyn vocdsel schijnt xit-sluitend uit bladerlon te bestaan.. Het wijfje *werpt slechts 66n jong, dat door do inoeder lungen tijd ineedragon wordt

MAKIAN. Vulkanisch eiland, in de landstaal Waikong gehooten, bewesten Halmahéra, be-hoorendo tot het sultanaat Tomato. Do omtrek bedragn ongeveer 22.5 K.M. on do kegeltop is waarschijnlijk ongeveer 1000 M. hoog; erupties zijn bekend van 1466, 1760, 1861—64, 1890. (Vorbeek, Molukkonvcrslag, 141). Er zijn.-twee kraters.; do uitbarsting van 1890 had pliatis in don Zuidolijken.Dezois naar hot O. doorgebroken, do Noorclolijke krater naar het N. Do twee daar-door govormd ravijnen zijn. zeer duidelijk van ver uit zee te zicn. De besto ankerplaats is

bij Pawat6 po do Oostkust. Makian bezit geen 7.....

riviertjes, maar do putton geven overvloedig 7

^goed—d rink water. Van do dierncwrcld moeten vermeld worden: do oelar patola (python),

adders on eene menigte wildo zwijnen, welke

laatste oorzaak zijn dat de meesto Makiannera

hunno tuinen op Moti ^ardeggen, waar die

dieren niet voorkomen. ^^^

Do ±: 8000 zielen sterke bevolking isMohamme-^?^/

daansch en gevostigd in de 4 groote kamponga

Ngofagita, Ngofakiaha, Tahan6 Soahtia en Ta-タ'了' , ,

hanSsoahtia en 12 kleiiYere, alle aan de kust ge-

legen. De binnen- of aan de Oostzijde gelegen

negrieen spreken een ander dialect dan de buiten-

of aan de Westzijde gelegen kampongs. Volgens

de overlevering was Makian in het begin van de

14e eeuw reeds sterk bevolkt en kon het wel 9000

weerbare mannen op de been brengen. Vast schijnt to

staan, dat Makian in 1627 nog 20, door Valentyn met

name genoemde dorpen bezat,

dieruum2200weerbaremannenkondenleveren. De

hoofdon der 4 groote kampongs yperen den titel sengadji;

die van Ngofakiaha bovendien als algemeen

of districtshoofd erkend. De overige kamponghoofden

dragen den titel van kimelaha. De vertegenwoordiger van

den sultan (Oetoesan) woont te Ngofakiaha.

De middelen van bestaan zijn: tuinbouw, vischvangst

en het weven van kleedjes. Het voornaamste

cultuurprodukt is tabak, van vrij goede kwaliteit, die een

afzet vindt te Ternate, Tidore en Menado. De vischvangst

wordt uit-geoeffend in diepzeo met lijnen en in ondiop

water met groote bamboes of rotan-fuiken. De door

vrouwen greeven grove kains uit europee-sche garens

zijn zeer go wild. De sago-palmlen de klapperbooni

komeli op het eiland niet voor; ovenmin de arenpalm. De

sago voor dagelycsche voeding wordt van Halmahéra

gehaald.

In den Compagnie's tijd bracht Makian even veel

nagelen op als Ternate en Tidore samen. Sedort het

optreden van Arnold de Vlaming in 1655 is die cultuur

geheel te niet gegaan. Voor die uitroeiing ontv'ngen de

hoofdennog^aarlijks 3200 gulden van het Gouvernement.

Met het oog op de vele aardbevingen zijn alle huizen van

hout met gaba-gaba omwanding en atap dekking. De

gewone dracht der hoofden is eon lang© broek met

gebloemd chitzen kabai; bij officielee ge-legenheden

een zwarten rok daarover en een offen zwarten

hoofddoek. Hebben zij den rang van officier van het

sultansieger, dan is die rok met blauwo oplegels en

koperen knopen ver-sierd.

Omtrent do oudsto goschiedenis van Makian is niets

bokend. Het vermoeden ligt voor de hand, dat do oersto

bowoners van het moeder- eiland Halmuhdra afkomstig

zijn. Patjaranga Mala mo, zevende kolonovan Ternate,

vero verde in 1321 twee dorpen op Makian en Sjah Alam

nam in 1334 het gehcelo eiland in bezit. Toeloo Mala-mo

vefloer het in 1343 aan Noerdin van Tidore, doch her

won het drie jaron later. Zoo geraakt Makian in do

voortdurende oorlogon tusschen Tomate en Tidoro nog

eenigo malen in de macht dan eons van dozen en dan

wcer van genen sultan. Sedort 1752 is Makian in het bezit

van Ternate gebleven. De Portugeezen hadden er eon

driotal versterkingen, die in 1606 in handen der Span-

jaarden vielcn. Paulus van Caerelen verjoeg in 1608 do

Spanjaarden en bezette in naam van

den sultan van Ternate allo 3 verstorkingen. Do mines van twee der vroegere forten worden gevonden te Ngofakiaha op Tafasoho: het eerste nog herkenbaar, ofschoon sterk begroeid met de wortels der omringende boomcn, het tweede slechts eenig metselwerk vertoonend e. Vroeger lag Ngofakiaha op een steilte achter het fort. Door een aardbeving bijna geheel verwoest, werd de kampong naar den lageren wal verplaatst. Wegens onwettige heffingen door den sultan en het niet behoorlijk uitkeeren der recognitionen in den gen, kwani Makian herhaaldelijk in verzet. In 1806 verzochten de hoofden onder Gouvernements direct bestuur to komen, hetgeen echter geweigerd werd. Het laatste verzet tegen den sultan dateert van 1848, dat evenwel met enkele schoten van een oorlogsschip en de gevangenneming van den hoofdeider, prins- Siko, den kop werd ingedrukt. 戏、弟

MAKILA (AMB. LANDST.). Naam /op Ambon en in de Molukken voor verschillende boom- soorten van de fam. der Lauraceen (bv. *Actinodaphne*, *Machilus*, *Phoebe*, en *Litsea*), die wegens het bruikbare hout bekend zijn.

MAKREELACHTTIGEN. (*Scombrijformes*) De- zo tot de *Acanthopterygii* behoorende groep (zie VISSCHEN), wordt o. a. door de families der Makreejen (*Scombidae*), Hormakreefen (*Caran- gidae*) en Lintmakreefen (*Trichitridae*), ikan la- joer (MAL.), lajoer (JAV.), de Zwaardvisschen (*Xip- hidae*) en Zeilvisschen (*Histiophoridae*), k.o.n. lajar, en de Dolfijn- visschen (*Coryphaenidae*) gevormd. De *Scomber kanagurta* (kfmboeng lalaki) en *Scomber neglectus* (kemoeng pSrampoean) zijn niet, zoals de inlandsche naam zou aanduiden, de beide geslachten van één soort, maar twee goed te onderscheiden makreeelsoorten, die dagelijks in groote hoeveelheden te Batavia en andere plaatsen aan de markt komen en zoowel verseh als gerookt worden genuttigd. Een tonijnsoort (*Thynnus t hunnina* O. V.), Totongkol (SOEND.) of Tongkoi (JAV., SOEND.), die ook in de Middellandsche zee, den Atlantischen en den Indischen Oceaan wordt aangetroffen, is in den Archipel niet zeldzaam. Het geslacht *Cybium*, Tenggiri (MAL.) is gekenmerkt door groote tanden. Onder de hormakreefen verdient vooral vormelding *Garanx hurra* O. V., Lajang (JAV., SOEND.), die het onderwerp is van de belangrijke Lajangvisscherij in de Java-zee. Ook andere *Caranxsoorten*, SSlar, Koewit, (MAL.) komen veel ter markt. Tot de Hormakreefen behoort ook het Loodsmanetje *Naucrates ductor* L., een kleine visch, die haaien vergezelt en van den afval der buit dezer dieren leeft. Zij raken zoo gehecht aan den haai, (lien zij vergezellen, dat b.v. gedurende de Siboga-Expeditie, in de Bandazee, drie exemplaren om den staart bleven zwemmen van een aan den hals ge van gen haai en zich gemakkelijk lieten vangen. De dolfijnvisschen (*Coryphaena*) zijn groote, in scholen levende visschen, die voornamelijk vliegende visschen najagen. De hooge, kort- enuitge kop, en het lange naar achteren vermalde lichaam geven dezen dieren een karakteristiek uiterlijk.

MALA of Rasamala (SOEND.). Zie ALTINGIA.

MALABAR. Vulkaan in de residentie Preanger-Regentschappen, midden over welke de grens loopt tusschen de diffricten Bandjaran (Bandoeng) en Tjiparaj (Tjitjandjnglia). Uitbarstingen

zijn niet bekend; solfatara's oven min aange- troffen. Hij vormt een uitgestrekt afgeknot kegelvormig, waarvan de helling naar het W., N. en O. regelmatig afloopen, doch ton Z. tegen het Wajang-Windog-gebergte stuiton. De Noordelijke wal is hoogor dan do Zuidelijke: terwijldo laatste slechts 2200 M. bereikt, is hot hoogste punt voor don cersten 150 M. hooger. Op den mot zwaar bosch bogroeiende hollingen van den Malabar bovinden zich de Gouv. kin- ondcremningen Tjinjiroean en Tjibeurcum, waarvan de eerstgenoemde, door Junghuhn in 1855 aangelogd, de oudste tuin in deze streken is. Van don top van den Malabar, die het best van Pngalengan uit beslegen wordt, geniet men een bij uitstek prachtig gezicht. (Beschrijving bij Junghuhn, Java II, 81 en Verbeek, Java, 721.) Malabar is ook de naam van een der meest bekend thee-ondememingen in do Preanger Regentschappen, gelogen op de Z. helling van den vulkaan.

MALAI-MALAI (MAL.). Zie LITSEA SEBI FERA.

MALAKA (MAL., JAV., SOEND.). Zie PHYL-LANTHUS EMBLICA.

MALAKA (STRAAT) tusschen Sumatra en Malaka, loopt om de Z.O. trechtvormig too. Tusschen Diamantpunt en de N.O. daarvan onder den Malakawal gelegen eilanden ongeveer 240 K.M. breed, versmalt zij tot 60 K.M. voorbij de Rokanrivier en Klangstraat en is, nog vroeder naar binnen, hier en daar slechtg 40 K.M. breed. Aanvankelijk diep en schoon, wordt de bodem spoedig ongelijk en heemt do diepte af. Bij de Aroacilandenvormt zich, over de gehele straat, een reeks in do richting van der vaarwater strekkende banken, welke bij de Ecnvadembank slechts een vaarwater overlaten van nog geen 10 K.M. breed te en slechts 30 M. diepte en aan den Oostuuloop der straat, waarvoor de hooge Karimonilandenvolgen, vindt men, N. W. van dezo, een dergeljk barriere.

De Sumatrawa, met do daarvoor gelegen eilanden, is laag, de Malakawal heeft, tusschen do lage kusten, bier en daar heuvelachtig go- dellen en enklo rotschoeken, waarachter hoogro bergen; do enkele verspreide eilandjes in hot

N. W. gedeelte dor straat zijn steile rotsen.

De wind in straat Malaka is over het algemeen flauw en in het N.-lijk gedeelte gaat het moesson- karakter go heel verloren in den veel krachtiger land- en zee win cl, welke zich sterk doongeevo- lon tot op geruinen afstand van de kiist. Do eerste is het gehele jaar door Z.Z.W.-Z.W. en staat hot meest geregeld door van April t/m October, het minst geregeld in Januari, de zen- wind is iets krachtiger en het meest geregeld in Januari t/m April uit N.-N.O., het minst geregeld van Mei t/m September met O.N.O.-

O.-lijke richting. Over het algemeen is het weer hier boter dan in het Zuidelijk gedeelte dor straat, do lucht is minder bewolkt, er valt minder rege. i en het in minder buig; skcht weer duurt gewoonlijk maar kort. Van Maart t/m Augustus is het sons zeer heig.

Onder den wal komen, vooral in Juli, Augustus en September, in den avond en voornacht *Stu- ma.tranen* voor, hevige plotselinge buien met regen en onweer, welke van de bergen langs do kust invaHen. Zij worden veelal aangeduid door een scherp afgeteekende wolklag aan do

kim waaruit, kort na hot opkomon boven don horizon, de bui plotseling losbarst. Eon 20-tal K.M.uitde kust komcn dozo buien niet meer voor.

De zwakke gotijstroomen worden langs do kust overheerscht door een permanenten stroom om de N.N.W., waardoor Noordelijke winden veel zoe veroorzaken; dezo slecht evenwol spoc-dig af, spoediger dan do hoogo deining, welko 8oms plotseling uit het N.W. of N. komt op-zetten. De zee is hot kalmt van Februari t/m April en in October en November.

In het Z.-lijk deel van de straat is de wind eveneens weinig krachtig en het flauwst in Maart en December; in de kenteringen neomt do kracht niet af. Maart en April met eenigszins overheerschende O.-lijk winden en September en October met meer voorkomendo W. winden zijn do kenteringmaanden; de Z.Z.O. wind is overhoerschend van Mei t/m Augustus, hoowel dan ook W. en N. windon worden waargenoxnea. De N.-wind heeft de overhand van November t/m Februari, alleen in December staat deze geregeld door. Land, en zeewind zijn weinig merkbaar. Het weer is van April t/m Augustus erg onvast en de lucht bedekt, er valt veel regen en er komen veel buien voor, meermalon vergezeld van on weer, vooral bij Z.W. wind en in Augustus. Wanneer W.lijk winden in September de overhand krijgen, neemt do regen-val toe en vooral de N.W. wind gaat gepaard met veel buig wecr: zoodra de wind beoosten het Noorden komt, verbetert het weder en wordt het droger, buien en onweders komcn dan weinig meer voor en de regenval neemt af. Sumatranen komcn hier minder voor dan in het N.lijk gedeelte van de straat.

Ook hier loopt de stroom overwegend om de N. en N.W., zoodat het meeste zee wordt waargenomen in October t/m Februari; de ge-tijstroom om de Zuid is hier evenwel krachtiger, zoodat ook met Zuidelijken wind zee voorkomt. Zie Zcemangids deel II.

MALAKJAN (KI) (SOEND.). Zie CROTON TIGLIUM.

MALANG. Afdceeling en regentschap van do residentio Pasoeroean mot eene oppervlakte van 3733 K.M². De afdceeling is verdeeld in 4 con-trole-afdeelingen en acht districton, n.l. Malang (districton Malang, Prnangoongan en Ngantang), Kepandjen (district SSnggoeroeh), Toor^u (districton Toerdn en Gondangfigi) en Toempang (districten Pakis en Karan gio).

Dozo afdeeeing beslaal bijna do hnlft van do rcsi-dontie Pasoeroean on is con van de belangrikste van Java. Het bergland (aan do Noordgrens het Ardjoono-gebergte, aan de Oostgrens do Sjnóroo on aan do Westzijde de KCloet on Kawi) is zoe vruchtbaar en was bij uitstek goschikt voor do kofftiocloct. Do Gouvernemonts kofflcultuur is hier van groote betekenis gewest. De vrij-willige koffiio-aanplantingen van de bevolking waren hier op grooter schnal aangelegd dan orgens elders en in den oogsttijd kwainen dikworf handen to kort om do vruchten dier aan plan-tin-gen to phikken. In den tijd der grooto koffiie- oogston stakon duizondon Madoorcezen van hun oiland over, om als hulplukkers dinst te doon, waarmede zij con ruim dagloon vrcldien-den. Van do totaal-productiedergouvoernoments-koffiio van Java, die in de jaron 1881—84 ruim 1 miljoen pikols per j a ar bedroeg, produceerde de

afd. Malang toenmaala con derde gedeelte. Dit is thana alles veranderd; door vorschillende oor-zaken, vooral dor zickten enz., is do koffiic-cultuur zoe stork achteruitgogaan; de aan-plantingon sterven uit en do Gouvernemonts procluctio bepaalt zich tot eenige tienduizenden pikols.

De afdeeling telt ongcvceer 200 erfpachtsper-ceelon, waar in hoofdzaak nog koffiio en overigens rubber, peper, cacao, kapok en kina wordt geplant (de meeste liggen in het district Toerdn) alsmede een 4-tal suikerfabrieken en ettelijko ondernemingen voor don aanplant van suiker-bibit. Ook treft men or eenigo ondernemingen aan voor den opkoop en de bereiding van koffiio (in pelmolcns).

Einde 1905 telde do afdeeling eene bevolking van 731.000 zielen, o. w. ruim 2300 Europeanen, 4500 Ghincezen, 340 Arabieren en 15 z y > and ere Vreemde Oosterlingen. Ondanks de in do -y afdceeling gedurende enkelc jaren geheerscht heb-bendo pest-epidemie is Qe be volkin gsdichtheid niet merkbaar vermindord, terwijl emigratie zoe goed als niet plaats heeft.

Het Zuidelijke gedeelte van de afdeeling wordt ingenomen door den Goenoeng Kidoel, het Zuidergobergte, eene woeste, weinig bevolkte streek met een moeilijk genaakbare kust. Zie KID0EL (GOENOENG) 弄 " :■

MALANG. District mcf gclijknainige hoofd-plaats van de contric-afdeeling Malang, afdeeling en regentschap Malang, re aid en tie Pasoeroean, met drie onderdistricten en 59 desa's. Einde 1905 telde het 64.000 inwoners, o. w. ruim 1400 Europeanen, 3600 Ohineezen, 340 Arabieren on 15 and ere Vreemde Oosterlingen. / ^ /

MALANG. Hoofdplaats der gclijknainige afdeeling (zie hierboven), ligt op eene hoogte van 443 M. boven zee, heeft een gezond klimaat en fraaic omstrekon. Men vindt hier een uitge-strekt militair kampement voor infanterie, cava-lerie en artillerie, een sanatorium voor de marine en oen renbaan.

In 1914 werd te Malang een gemeenteraad ingesteld. Door den Gewestelyken Raad van Pasoeroean were! ten bohoeve van de water-voorziening der hoofdplaats Malang eene bron-waterleiding aangelegd, wolke in 1915 in exploi-tatio kwam. Malang is door een spoorweg ver-bonden met do hoofdplaats Pasp.QiQeatn en met Bliitar en KedirL. Verder loopen er van hier uit vorschillendo stoomtramwegen, n. eon Noord-oostwaarts via MSndit naar Toempang, eon Noord westwaarts over PSndCm, Karangplose en Singosari torug naar Malang, en een Zuid-waarts over Boeloolawang naar Gondanglegi, met zijttakkon van daar Westwaarts naar KS-pandjdn on Oostwaarts naar Dampit. De growzon dor hoofdplaats zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1905 No. 278; cindo 1905 telde zij cone bevolking van 30.000 zielen, waarondor 1400 Europeanen, 3600 Ohineezen, 340 Arabieren on 15 andere Vreemde Oosterlingen. Tot 1915 was do ver-moorclering dor bevolking te schatten op 20 %.

MALANGBONG. Ondonldistrict van het district on de contiole-afdeeling Tjibatoo, afdeeling Garoet. De plaats van dion naam ligt op den pas van Malangbong (775 M.), over don Oost-lijken bergmuur van het hoogdal van Garoet, waarover de spoorlyn on de postwo, het dal dor Tji Tandoowi bereiken.

MALAPARI (MAL. MOL.). Zie PONGAMIA.

MALARIA. Hieronder verstaat men een ziekte, die wel het meest menigvuldig in tropische en sub-tropische landen voorkomt, doch ook in de gematigde luchtstreken, b.v. Nederland, volstrekt geen onbekende is. Zij kenmerkt zich hierdoor, dat meestal de eigenlijke koortspertoden afgewisseld worden door tijdperken, waarin geen koorts bestaat, zoogenaamde intermitterende (anderdaagsche, derde-dagse) koortsen. In de tropen, en ook in de subtropische streken, komt echter menigvuldig een koortsvorm voor, de zoogenaamde malaria tropica, waarin het koortsverloop niet zoo karakteristiek is als bij de eerstgenoemde koortsvormen, dat alleen op het verloop der temperatuur de diagnose gesteld zou kunnen worden. Integendeel is bij dezen vorm der malaria het temperatuursverloop meestal zoo afwisselend, dat in vele gevallen alleen door onderzoek van het bloed zekerheid omtrent den aard der ziekte kan worden verkregen.

De naam Malaria wordt aan deze ziekte gegeven in den tijd toen men nog meende, dat haar oorzaak moest worden gezocht in den invloed van slechte dampen, afkomstig uit moerassen of andere vochtige plaatsen: een onjuiste verklaring van het feit, dat malaria veelvuldig daar voorkomt, waar stilstaand water wordt aange-troffen. Sedert de baanbrekende onderzoekingen echter van den Franschen officier van gezondheid A. Lave ran, in 1878 in Algiers begonnen, waarbij werd vastgesteld, dat in do roode bloed- lichaampjes van lijders aan malaria levende en zich bewegende vormsels worden aangetroffen, naast niet in de bloedcellen maar daartusschen gelegen halve-maانvormige voorwerpjes (corps en croissant), heeft zich omtrent de malaria de overtuiging gevestigd, dat deze ziekte het gevolg is van een besmetting met levende ziekte-kiemen (*plasmodien*). De nauwkeurige kennis omtrent het wezen van deze ziektekiemen, hun ontwikkeling, en de wijze waarop zij in het lichaam van den mensch graken, danken wij in de allereerste plaats aan de onderzoekingen van den Engelschen Officier van gezondheid Ronald Ross (1898), naast wien tal van andere onderzoekers hebben medegewerkt aan de beantwoording van de verschillende op dit gebied zich voordoende vragen.

Op het oogenblik staat vast, dat malaria bij den mensch veroorzaakt wordt door besmetting met malarialasmodien, en dat deze besmetting tot stand komt door ten steek van muskieten van een bepaalde soort (*anopheles*), die zelf door het zuigen van bloed bij een malarialijder zijn besmet geworden. De malarialasmodien vermogen zich op tweeërlei wijzen: *a* langs onge-elachtelijken weg (door deeling), alleen in de eieren, en *b* langs de slachtelijken weg, in het lichaam van de anophelismuskiet. Dit te weten is van belang voor het genezen van den malaria-aanval, en voor de bestrijding van het optreden van malaria-besmetting. Gelukt het door het een of ander geneesmiddel (in hoofdzaak de verschillende chinine-preparaten) de malarialasmodien, die in het lichaam van den malarialijder aanwezig zijn, te doden, dan is de lijder genezen, en blijft hij van malarialasmodien zoolang hij niet door een besmette anophelismuskiet wordt gestoken.

Dit nu is alleen mogelijk door te voorkomen, dat anophelismuskieten met den mensch in aanraking komen. Voor de uitvoering van do daarvoor noodige maatregelen is het noodzakelijk nauwkeurig kennis te hebben van de versch. lende muskietensoorten, en in do allereerste plaats van de leefwijze der anophelismuskieten. Daarom moege een en ander hierover worden medegedeeld.

Muskieten zijn tweevleugelige insecten, die zeer verspreid over den aardbol voorkomen. In de tropen is het aantal der soorten het grootst, en alwaar is de temperatuur voor hun ontwikkeling het geheele jaar door gunstig. Men onderscheidt aan een muskiet: een kop, een borst, een achterlijf en eenige anten. De kop, rond van vorm en door een dunnen hals aan de borst verbonden, wordt bijna geheel in gen omen door de grootte oogen. Aan dezen kop bevinden zich een vijftal aanbansels: in hot midden het steekorgaan, en links en rechts daarvan de sprieten, organen, die bij de mannetjes krachtig ontwikkeld en gepluimd zijn. Tusschen het steek- orgaan en de sprieten liggen aan weerszijden de palpen. De verhouding tusschen de lengte der palpen en het steekorgaan is van groot gewicht voor de onderscheiding der verschillende soorten. Zoo heeft bij het geslacht *Culex* het mannetje palpen, die lan ger zijn dan de zuig- snuit, uit vijf gelcdigen bestaan, naar buiten zijn omgebogen, en in een punt uitloopen. Het wijfje heeft daarentegen zeer korte, slechts uit drie geleed in gen bestaande palpen, die zeer weinig in het oog vallen. Bij het geslacht zijn bij de mannetjes zoowel als bij de wijfjes de palpen ongeveer even lang als of langer dan het steekorgaan. Bij de wijfjes zijn do palpen ongeveer even lang als of langer dan de zuig- snuit, en liggen in den regel tegen den zuigsnuit aan, bij de mannetjes is het laatste lid der palpen kofvormig verdikt.

Het steekorgaan (zuigsnuit, proboscis) is zeer samengesteld, en in rust door een schede omgeven. Het bezit een inrichting om een opening te maken in de huid van het slachtoffer, waarvan het bloed zal worden opgezogen, een steekbuis en een zuigbuis, terwijl door de wand van do steekbuis nog de uitvoergang der speekselklieren loopt.

Aan de borst bevinden zich 66n paar vleugels en drie paren pooten. Het achterlijf bestaat uit 6 tot 8 kokers, die als de onderdeelen van een kijker in elkander schuiven. Het laatste lid van hot achterlijf is vervormd tot organon, die bij do paring dienstdoen.

Is het wijfje bevrucht, dan legt het spoedig een groot aantal eieren, meestal ten getale van 60—80 tegelijk, op het water. Deze eieren zijn zeer bestand tegen allerlei schadelijke invloeden. Al naar gelang van de temperatuur ontwikkelen zich uit deze eieren larven, die zich voordoen als kleine wormpjes, en waaraan men een kop, een borst en een achterlijf onderscheiden kan. Aan den kop bevinden zich stevige kaken. Zij voeden zich met plantaardigen of dierlijken afval en zijn echte waterdieren. Daar zij geen kieuwen hebben, kunnen zij de in het water opgeloste zuurstof niet benutten, maar halen adcm door middel van tracheen, buizen die zich overal in het lichaam vertakken, en een gemeenschappelijke uilmondingsplaats hebben aan het achter-cinde van het lichaam. larven veranderen

in poppen, hetgeen in do tropon roeds na een week of eerder plaats heeft. Zij gelijken niet veel nicer op do larvon, hun kop on borst zijn in cikandor gedrongen, c.n vormon con klompje, dat aan de achterzijdo uitloopt in con soort staart, aan welks eindo zich twee op roeispanen golvijkende aanhangsels bevinden. De organen voor de ademhaling bevinden zich aan liet voor- oinde, dicht bij don kop en mondon uit in twee op borens gelykende vormsels. Als do pop een of twee dagen. oud is, kan men met behulp oner loup do reeds bijna geheel volwassen muskiet door de dunne huid van de pop hecn zien. Vleugels en pooten zijn dan opgerold. Spoddig breekt aan do rugzijdo do poppenhuid door, en langzaam verlaat de muskiet het poppen- omhulsel. De ledematen, zoowel als de vleugels on het lichaam, zijn dan nog week, doch spoedig worden deze hard, waama de volwassen muskiet wegvliegt. Uit de eieren komen steeds meet mannetjes dan wijfjes te voorschijn. Onmiddely nadat zij zijn uitgevlogon, paren zij. De wijfjes zijn dan zeer bloeddorstig en vallen zelfs overdag hun prooi aan. Mannetjes voeden zich nooit met bloed, maar met plan ten- en vruchtensappen, en hebben dus geenerlei be- teekenis voor het overbrengen van ziektekiemen. Over het algemeen vliegen de muskieten niet ver, en verwijderen zich zelden ver van hun broedplaatsen, dio zij meestal dicht bij do wonin- gen der menschen kiezen. Wanneer muskieten zich met bloed hebben volgezogen, zoeken zij gewoonlijk een donker hoekjo op om te gaan rusten. De stand, dien de muskiet ten opzichte van het vlak waarop hij zit inneemt, verschilt voor de anopheles- on eulexsoorten. In rustendo houding nJ. maakt het lichaam van den anopheles met het steunvlak een scherpen hoek, terwijl dat van den culex daaraan ongoever evenwijdig loopt. Daar het van gewicht is om uit to maken of de in een bepaalde streek voorkomende mus- kieten bidooren tot het geslacht anopheles of culcx, worden de hoofdkeninken hieronder vermeld:

ANOPHELES. CULEX.

EIEREN.

Do oieron zijn zwart, worden afzonderlijk geclegd, en zijn voorzien van twee zijclevings geplaatste vleugels.

Do eieren zijn door on kleefstof aan elkaar verbonden tot schuitjes, die uit \pm 80, cicon bestaan. Zy zijn bruin van kleur, en hebben aan der polen on luchtblaasje.

LARVEN.

De larven hob ben geon uitstekende Juchtbuis, en liggen bij do ademhaling horizontaal tegen het vvatrooppervlak.

Do larven hebben een naar achteron schuin uitstekendo luchtbuis, en vormcn bij de ademhaling een hoek mot het vvatrooppervlak.

VOLWASSEN DIEREN.

In zittendo houding vormt het lichaam con hock met het steunvlak. De aanhangsels van den kop zijn bij do wijfjes nagenoeg even lang. De vleugels zijn gevlekt.

In zittendo houding loopG het lichaam nagonoeg evenwijdig ^{aan} het steunvlak. De palpen zijn bij de wijfjes veel korter dan het steekorgan. Do vleugels hebben geen vlekken.

Bij de bestrijding der malaria moot do strijd gericht zijn tegen:

I. *den lijder aan malaria*. Deze moot met do daarvoor geschikte middelen, meestal chininepraeparaten, van zijn ziekte worden genezen, on op zoodanige wijze worden verpleegd, dat geen anopheles zich bij hem met malariaplasm- modien kan besmetten. (Klamboc = muskieten- gordijn).

II. *de voheassen muskieten*. Deze moeten zoo- veel mogelijk worden gedood, doch daar dit slechts zelden op groote schaal mogelijk is, is het beter zorg to dragen, dat de mensch niet door den muskiet wordt gestoken. De anopheles- muskiet nu steekt uitsluitend na zonsoudergang. Hierop wordt alleen een uitzondering gemaakt door de zeer jonge anophelesmuskieten, die voor het eerst bloeduigen, en dus dan nog niet besmet zijn. De inaatregelon, die genomen moe- ten worden, om te voorkomen, dat men door een besmetten anopheles , wordt gestoken, bepaian zich dus tot de zorg, gedurende den avond en den nacht in een voor muskieten ontoeganke- lijke omgeving te verblijven. Gedurende den nacht kan men zich achter een goed sluitende kleinboer voldoende beveiligon, maar in streken, waar malaria veelvuldig voorkomt, is dit be- slist onvoldoende, en kan alleen aan don ge- stelden eisch worden voldaan door het verblijf binnen een zoogenaande muskietenkamer, d.i. een ruimte, die geheel door muskietengaas is afgesloten, of beter nog door de woning, waarin men verblijf moot houden, zoodanig te doen inrichten, dat alle mot de buitenlucht in verbinding staande openingen van het huis met ijzergaas zijn afgesloten. Op de technische uitvoering daarvan kan hier niet nador worden ingegaan;

III. *de anopheleslarven*. Daar do anopheles- larven zich ailcon in stilstaand water kunnen ontwikkelen tot muskieten, is het noodzakelijk to zorgen, dat or goen stilstaand water zij. Om geheole landstreken to assaineeren zullen voor het dompen van grooto moerassen on poelen drainagewerkon op grooto schaal noedig zijn. Geldt het de bevoiliging van bopaalde wonigen of woningcomplexen tegen do muskieten, dan is het voldoende to zorgen, dat tot op een af- stand van minstens 500 meter dier wonigen allo stilstaand water wordc verwijderd, of al- thans ongeschikt wordc gemaakt om als broed- plaats voor muskietenlarven to dienen. Dit kan geschieden door do plassen te ovorgieten met olio (petroleum, residu c.d.), doch daar vooral in het tropisch klinuiat de olio botrekkelijk spoedig verdampc, is dezo maatregel, wanneer zij niet op bepaalde tijdon wordt herhaald, niet afdoendo.

Literatuur. G. W. Kiewiet de Jonge, Tro- ,pise he ziekten van den Indischen Archipel.

P. O. Flu, Malaria en Malariabestrijding, 1914.

MALATI (JAV., SO'END.). Zie JASMINUM S AMBAC.

MALEA KETEN. Bergketen in het Zuiden van de residentie Tapanoeli, die het dal van do Batang Angkola aan de Oostzijde afsluit. Zij vangt in het N. aan bij den Dk. Malea (2014 M.) en loopt, over den Boera Godang in Z. O. richting tot de grens met de Padangsche Bovenlanden. Zij bestaat uit leigesteenten, die in het Zuiden door graniet zijn overdekt.

MALEIERS. Volgens de Maleische traditie zelvo zou Sumatra en wel in het bijzonder de hooglanden van West-Sumatra het stamland der Maleiers zijn, van waaruit deze later naar Mai aka en naar andere streken zouden zijn overgestoken. De Minangkabau-Maleiers, die den belangrijkste Maleischen stam in Sumatra vormen, Louden zich voor directe afstammelingen van Alexander den Grooten. Diens zoon zou zich, met zijn volgelingen op den berg Marapi hebben gevestigd en de stamvader van de Minangkabauers geworden zijn; in later tijd zou dit volk van het gebiedte zijn afgedaald en zich over het verdere land hebben verbreid.

Volgens de legendo heeft een zekere Sri Tri Boewana, een afstammeling van Alexander den Grooten, met eenige volgelingen Palembang verlaten en den grond tot het beroemde Singa-poera gelegd. Door den vorst van Madjapait daarna verdreven, vestigde de bevolking zich op het Maleische Schiereiland en stichtte zij hier Malaka. Vanuit het schiereiland, en de omliggende eilanden gingen er volkspelen naar de kusten van Borneo en elders, welke omstandigheid niet weinig bijbragt tot de verbreiding van den Islam.

Den naam Maleier zouden zij, volgens Dr. N. van der Tuuk, te dan ken hebben aan hun overgang tot den godsdienst van den profeet, daar hunne stamgenooten, die aan den ouden gods-dienst getrouw bleven, hen *wong melajoe* — d.i. overloopers — noemden. Thans is hij nagenoeg synoniem met dien van Moslem te beschouwen en staat hij, althans voor de Westkust van Borneo, met kustbewoner gelijk.

In zyn „Bespiegelingen over de Maleiers" (T. van Ned.-Indie, VI, 2e deel, biz. 222) geeft Jonathan Rigg over den naamsoorsprong eene andere beschouwing en komt hij tot de gevolgtrekking, dat een aantal vreemdeelingen uit het hoogere gedeelte van het ludische vast land, maar neder waarschijnlijker van het eiland Ceylon afkomstig, zich in het binnenste van Sumatra heeft nedergezet en dat dezen daarreeds bekend zijn geworden als *Orang malajoe*. Hooge bergstrekken van Ceylon — zegt de schryver — worden weleer Malaya-Rat a genoemd, waarvan het laatste deel "land" beteekent, en het woord *Malayra*, een inwoner van Malaya aanduidende, kan van hunne naburen, de Malabaren ontleend, zoodat het volk, uit de gebergten van Ceylon naar die van Sumatra verhuisd zijnde, zijn oorepronkelijken naam heeft kunnen behouden.

De Maleische traditie zelvo, die dus Sumatra als het stamland der Maleiers aangeeft, van waar zij zich naar andere streken zouden hebben

verbreid, is van vele zijden bestreden geworden. Sir Thomas Stamford Raffles meende, dat het stamland der Maleiers in Azio gezocht moest worden, een opvatting, die Bory St.-Vincent deed zeggen: „Nous ne pensons pas qu'on doive conclure avec Sir Raffles de ce quo certains Malais possèdent des empreintes de la vffche et de P616phant, que les Malais sont des Hindous".

Naar aanleiding van hun lichaamsbouw en uiterlijk meende Francis Buchanan © mogon aannemen, dat er een zeer breed volk bestaat, dat het Oosten van Azie bewoont. Het omvat de Oostersche en Westersche Tartaren der Ollineesche schrijvers, de Kalmukken, Ohineezen, Japanners en andere stammen, die gebied van India aan gene zijde van den Ganges bewonen en verder de bewoners ten Zuiden en Oosten hiervan, tot op Nieuw-Guinea.

Volgens Max Muller is het Z.O. van Azie de bakermat der Maleiers, terwijl Kern als zoodanig aanneemt Tsjampa, Cochinchina, Kam-bodja en de aangrenzende gebieden. Rigg en Wallace hidden Achter-Indie voor het vaderland der Maleiers, terwijl zij voigens Maury van do hooglanden van Tibet zijn afgedaald, van waar zij langs de groote rivieren van Achter-Indie naar den Indischen Archipel geemigreerd zijn.

Modigliani zag in Voor-Indie, aan de kust van Malabar, bij Baspur en ook in de buurt van Calcutta typen, die hem opvielen wogens hunno gelijken is met de Niassers. Den invloed der V66r-Indiers meende hij nog in vele zeden en gewoonten der Niassers te herkennen, vooral in hunne kunstprodukten, de voorouderbeelden en megalithische monumenten, die ter eere der afgestorvenen of als teekenen van macht en rijkdom opgericht worden.

Keane hield alreë bruine rassen van de Indische eilanden voor mengvormen van de beide Aziatische elementen, het Kaukasische en het Mongoolsche. Waar het Mongoolsche element overheerscht, zouden de Maleiers, n.l. van Malakka, Java, Bali, van bepaalde deelen van Sumatra e.a. zijn ontstaan, terwijl een overwegend Kaukasisch element gelcid zou hebben tot het ontstaan der z.g.n. Indonesiers of Prae-Maleiers, waarvoor onder meer behooren de Bataks, Pasoomahs, Abjehers, Lampongers en Dajaks.

Van Leent meende, <1 at de Maleiers in twee onderafdeelingen gescheiden moeten worden, waarvan de eene zich meer aan de brachycephale rassen aansluit, terwijl de andere, waartoe de Bataks, Makassarcn, Boegineezcn en Jjakks behooren, tot de Kaukasische rassen naderen en waarschijnlijker een geringen graad van dolichocephalie bezitten.

De opvatting, volgens welke de Maleiers ontstaan zijn door kruising van verschillende rassen, wordt door latere antropologen gedeeld. Zoo lict A. Lesson de Maleiers voortkomen uit een kruisende Japanners en (Jhinoezen met zwarte stammen, terwijl zijn genoot R. Lesson in de Maleiers zag een mengvorm van Chineseche en Indische elementen.

Ook De Quatrefages Jield de Maleiers voor een gemengd ras, ontstaan uit kruising van verschillende elementen. Hagen is van meening, dat Sumatra, en misschien ook Borneo, de oerzetel der Maleiers is geweest, ten tijde dat de

beido grooto eilanden nog met elkaar in verbinding staande en geloof, dat het Maloische oorsprong ras zich van hieruit over den verderen Indischen Archipel heeft verbreid en zich met de andere daar wonende menschen, zoals de Chincozon, Indiers, Arabioren, Siamcezen, Boegineezen en Europanen heeft vermengd. De bewoners der centra van de groote eilanden, speciaal de minder toegankelijke bosch- en bergstammen, zouden deze meningen met vreemde eleaeranten het minst hebben ondergaan en dus nog het incest zuiver karakter van Oer- of Praemalieurs (Indonesiers) hebben bewaard. Tot deze relatief rein gebleven stammen zouden dan behooren de Toala's, Toradja's en Tomima's van Celebes, de Teng- en Sreezen op Java, de Alassers en Gajo's van Sumatra, de Oeloejar-Dajaks van Borneo en vordor de Orang Sakei van Malaka, de Wedda's van Ceylon, sommige stammen van Z. China, inlanders der Philippijnen en wilde stammen van Achter-Indie. Zelfs zou dit oertype mischingschienen nog verder te vervolgen zijn by de inlandsche en bergstammen der Papoea's, de oorvolken : de Hottentotten en Boschjesmannen van Z. Afrika en sommige Indianenstammen van Z. America. De fysieke kenmerken van dit oerras zouden bestaan in eene kortgedrongen lichaamsgestalte, een grooten, omvangrijken en langen schedel (mesocephaal of dolichocephaal, slechts bij uitzondering brachycephaal), gewelfd voorhoofd, uitstekende jukbogen, korten breeden platten, vaak ingedeukten neus, hoogen neusindex, oogen met neiging tot Mongolenplooi, breeden mond, chamacprosoop gelaat, meer of minder sterke prognathic, langen romp, korte beenen en middellange armen. Tegenover deze Oormaliers (Indonesiers) zouden dan, zoo meent Hagen, staan de Kust-Maleiers, die uit vermenging van dit oerras met bovengenoemde vreemde elementen voortgehoort zijn. Doze zijn gekenmerkt door eene langere lichaamsgestalte, langer gezicht, dat naar beneden is toegespitst, langeren, vaak con vexen neus, kleineren mond en brachycephaalen schedel. Gustav Fritsch houdt de volkeren, welke in den tegenwoordigen Maloiers pleegt te noemen, voor eene Indo-Ohineesche kruising : bij de Javanen, Suinatranen en Madoereezen zou het Indische bloed op den voorgrond staan, terwijl bij de Maleiers neder het Ohineesche element overheerscht.

Sarasin, een der laatste anthropologen, die zich over dit vraagstuk hebben uitgelaten, neemt aan eene oerbevolking, geheel gescheiden van het Maloische ras. Tot doze oerbevolking meent hij te moeten rekenen de Wedda's van Ceylon, de Toala's van Celebes, de Oeloejar-Dajaks van Borneo, de Sono'i van Malaka, en verder waarschijnlijk onkelo wilde stammen van V66r- en Achter-Luclie, de Hiengs van Kambodja, de Miao-tse en Yao-jen van China en vorder cenigo wilde boschstammen van Sumatra (do orang Sakei, Koo boo, Looboe, Oeloe en Manio ks) en missiohen nog do oerbewoners van Niue en do Montawai-eilanden, alsook do Queenslanders van Australia.

Dit oortype zou oorspronkelijk over den geheelen Indischen Archipel verspreid zijn geweest, toen nog de verschillende groote eilanden door land verbindingen met elkaar vereenigd waren. In later tijd is dit oerfolk door hoogere

staande stammen uiteengedrongen en grootendeels uitgeroeid ; in bovengenoemde stammen heeft men nog slechts een overblijfsel van dat eens zoo talrijk volk te zien. Behalve dit oerfolk heeft men dan in den Archipel de Maleiers, die Sarasin ondervindt in eene proto- of reïmaloische laag (Hagens Oer- of Praemalieurs, Indonesiers) en in eene deuter- of gemengd- Maloische laag (Hagens Kust-Maleicia).

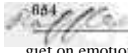
De Minangkabau-Maleiers beschrijft Kleiweg de Zwaan als menschen met eene geelbruine of roodbruine huidkleur, niet zelden met ietwat bruingroene bijtint. De oogen zijn van donker-bruine kleur. Het haar is zwartbruin van kleur, met soms een ietwat rooden bijtint, en dikwijls ietwat golvend. De beharing is in den regel zwak. De neus is breed en plat, de neusgaten zijn groot, vaak echter ziet men neuzen met hoogen neuswortel en smallen hoogen neusrug, die somtijds ietwat convex gebeven in. De oog-spleten zijn vaak ietwat schuin geplaatst, even- eens vinelt men dikwijls een min of meer uitge-sproken Mongolenplooi. De lippen zijn meestal dik en niet zelden blauwrood van kleur. Vaak is er duidelyke prognathic. De oorlellen zijn bijna steeds meer of min aangegroeid. De wangbeenderen pullen uit. De gemiddelde lichaams lengte vond Kleiweg do Zwaan bij 569 mannen 157 cM.; de lichaams lengte aan de kust is grooter dan in het centrum van Sumatra. De gemiddelde spanwijdte vond hij 7,74 cM. grooter dan de lichaams lengte. De handon zijn klein, gemiddeld

16,85 cM. lang. Hoofdlengte gem. 17,96 cM., hoofdbreedte 14,76 cM.; index cephalica 82,18. Van do 568 Maleiers waren er 0,2 % hyperdoli-choephaal; 2,1 % dolichocephaal, 23 % mesatio- cephaal, 51,7 % brachycephaal, 19,5 % hyper-brachycephaal en 3,3 % ultra brachycephaal.

De grootste jukboogbreedte is gem. 13,77 cM.; de breedte van den onderkaak 10,15 cM., de morphologische gezichtshoogte 11,79 en de morphologische gezichtsindex 85,62. ± 1,5 % der lieden is chamacprosoop, 80 % mesoprosoop en ± 19 % leptoprosoop.

Wat de geartheid van den Maleier betreft, valt het vaak moeilijk te begrijpen, wat er in hem omgaat en waartoe, of hij door vorrassing, verwondering of vrees is aagegrepen. Van vleierey, vooral tegenover zijn meerdoron of hen, die hij noodig heeft, is hij niet afkeerig ; dankbaarheid wordt in den regel weinig bij hem aangetroffen. Op het in acht nemen van vormen is hij zeer gesteld ; verzuim ervan mag niet onopgeinerkt blijven. Hij is over het algemeen zorgeloos van aard en leeft, om zoo te zeggen by den dag. In geen geringe mate genicdigt te uiterlijk vertoon, geeft hij, ter bevrediging van dezo neiging, niet zelden meer uit dan zijn middelen hem toelaten en om naam te maken steekt hij zich dikwijls in groote schulden. Spelen en dobel en zyⁿ vaak zijn hartstocht. Van den arbeid houdt hij over het algemeen niet, destemee van feestvieren, vrouwen en opiumrookei. Hij is een liefhebber van palmwijn en in sommige streken ook reeds van jenever, waaraan hij zich bij feestelijkheden niet zelden to buiten gaat.

Do Maleier is vaak zeer welbospaakt, hij praat graag en lang, eer hij een onclusio nee mt. Voor handwerken hebben do Maleiers in do regel aanleg. Zij zijn dikwijls impul-

giet on emotioneel aangedegd en daamevens wraakzuchtig onbetrouwbaar. Van tijd hebben zij weinig begrip. Zij zijn bijgevoeg, geelven a an geesten en and ere bovennatuurlijke maebten, terwijl in hunne denkbelden het animisme nog een groote rol speelt. Tegenover hunne kind cron zijzij meestal zeer toegeevend, terwijl zij hunne vrouwen, behalve bij die stammen, waar't matriarchaat heerscht, als hunne minderen behandelen.

Geval van staatsenheid wordt bij de Maleiers niet aangetroffen ; toch zijn in de staatsinrichtingen van verscheidene Mulcische volkeren vele punten van overeenkomst te vinden; en in zeden en gebruiken bestaan haast talloze afwijkingen, ook wed er zeer vele en gewichtige punten van overeenkomst tusschew verschillende

Maleische volkeren. De midden tven van bestaan zijn voor den Maleier in hoofdzaak landbouw, handel, zeevaart en inlandse Industrie, waarvan sommige takken zeer verdienstelijk worden uitgeoefend. De taal, waarvan de Maloier zich bedient, is het Maleisch (Zie aldaar), een tak van den algemeenen Maleischen taalstam, die over de meeste eilanden van den Indischen Archipel wordt gesproken.

Literatuur. De voornaamste in het Nederlandsch geschreven of vertaald werken, waarin uitvoerig over de Maleiers gehandeld wordt, zijn: Wallace, Insulinde, vertaald door P. J. Veth, Deel II, biz. 483; ¹⁾Jederl. Oost-Indie door P. —van der Lith ; Handleiding voor de Vergeelykende Volkenkunde van N. I. door Dr. G.

A. Wilken A. Wilken: De verspreide — Geschriften, verzameld door Mr. van Ossenbruggen ; Handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenkunde van N.I. door De Hollander, Oscar Peschers Volkenkunde naar het Hoogduitsch door W. F. Andriessens < .Co 1 ijn: Neerland's Indie/ -1-912 ; Annandale ari3-R515ihson; Fasciculi Malayenses, 1903; Deniker: Les Races et les Peuples de Ja Terre, 1900; B. Hagen, Anthropologische Studien aus Insulinde. Verh. van de Kon. Akademie van Wetenschappen, 1890 ; B. Hagen: Kopf. und Gesichtstypen ostasiatischer und melanesischer Volker, 1906; B. Hagen: Die geographische Verbreitung der malayischen Rasse: Jahresber. der Frankf. Verein für Geogr. und Statistik 1901—1903; Kohlbrugge: Anthrop. Beobachtungen aus dem Malayischen Archipel, Zeitschr. f. Ethnol. J 900, JiiAJb. C. Kruyt: Het Animisme in den Ind.

Archipel J 906; H. F. C. ; Ten Kate : Een en ander over anthrop. problemen in Insulinde en Polynésie, Feestbundel van Taal-, Letter-, Gesch. en Aardr. Bijdragen aan Dr. P. J. Veth; Marsden: .History . of. Sumatra; Rudolf Martin: Die Inylandstamme der malaischen Halbinsel, 1905;

Ranke: Der Mensch 191 J; Sarasin: Versuch einer Anthropologie der Insel Celebes 190G; Sarasin: Die Wedda's von Ceylon und die sic umgebenden Volkerschaften, J. P. Kleiweg de Zwaan: Bijdrage tot de Anthropologie der M. Maleiers 1908; J. P. Kleiweg de Zwaan: Do Geneeskunde der M. Maleiers 190J; Alfred Maass : Durch Zentral-Sumatra 1910 u'd 1912.

MALEISCH. Onder Maleisch wordt in uitgebreiden zin het geheel van talen verstaan, dat in een groot gedeelte van Midden- en Zuid. Sumatra gesproken wordt. Vroeger noemde men zoowel Minangkabausch als Lampongsch: Maleisch, met

name —Minangkabausch-Malcisch en Middon-Maleisch; later is men or too gekomen onder Malcisch te verstaai: do taal door eigenlyko Malciers, die welke door hen zelvon als de ... oor-spronklyklyk wordt aangezien, nl. het Malcisch van Djohor, en in wijdere zin ook die van do Malakasche staates, den Riouw-Lingga-Archipel en con deel der Oostkust van Sumatra. Bat die taal, die in Djohor an aangrenzende rijkjes we rd gesproken in den tijd toen de oudst bekende werken geschreven werden, geheel door die werken wordt vertegenwoordigd is niet waarschijnlijk; alle schrijftaal toch is eenigermate onnatuurlijk, en het gebruik van het Arabisch schrift noopt tot een overvloedig te pas brengen van Arabisch woorden. Ten aanzien van den vorm en de vormveranderingen der woorden

mag aan gen omen worden dat de toenmalige taal in bedoelde werken goed is weergegeven ; do woordvoeging en zinschikking zijn er echter ongetwijfeld te eentonig, en veelal kunstmatig. Overigens schijnt de tegenwoordige taal niet belangrijk van deoudere af te wij ken. Deoudere werken vinden nog steeds navolging, zoodat de geschreven literatuur lots kuistmatig-ouderwetsch heeft. De eigenlyke taal uit zich in do ongeschreven literatuur, waarvan uit den aard der zaak weinig bekend gemaakt is. Hoevel verschil er in Woordenkeus en stijl moge bestaan tusschen de spreektaal en de schrijftaal, ten aanzien van woordvormen -beteekenis is beiderlei taal nagenoeg

Daar de Maleiers van Malaka onder de eerston behoorden, die aanrakingen hadden met Europeesche zeevaarders, we rd hunne taal door dozen gebruikt om zich verstaanbaar te maken tegenover andere Archipel-volken. Trouwens, in do havenplaatsen was blykbaar door Malakaesche handelaren Maleisch bekend ge worden. Dio * Maleische handelaren vestigden zich op verschillende eilanden, soms z66 blyvend dat hunne taal er de overhand kreeg, zoodals in West-Borneo; daar we rd Maleisch inheemsch naast de maritieme en commercieele Maleisch hulptaal.

Drie malen is het Maleisch dienstbaar genaakL aan uitbreiding van gezag of invloed van vreemde machten, nL door den Islam, door de Portugeezen en door de Vereenigde Oost-Indische Oompagnie, opgevolgd door het Ned.-Indisch gouvernement. In geheel Sumatra were! het Maleisch, de taal van het Mohainmcdanscho Malaka, de voertaal van den Islam. Van AfjBh af tot de La in pongs toe werden in het Alalaiech bewerkt godsdiensligo werken geJczen ; in het Malcisch werd de toelichtende vertaling der Arabischo teksten gegeven. Tou de inct Ara bisch schrift bekend gewordenc Sumatranen hunne taal wilden gaan bezigen in geschriften, namen zij, waar hunno taal geen schrift had, het Arabische schrift aan, en in gevalJ hunne taal in het bezit was van een eigen schriftsystcm, het Arabische alphabet naast het nationaJc schrift. Sumatra-talen werden gedronkt met Arabische woorden, en geschreven in woordvormcn, dio niet de iuheemsche uitspraak, maar de vormen van de tekst-Maleische woorden wefrigavon. Zoo ontstond cone Moslimsch-littoraire overheersching van het Maleisch. In die taal, tot zekere hoogte kunsttaal, werden to Mekka handlcidiigen der Mohammedaanscho wet go-

schreven ten gebruiko van bedevaartgangers uit den Indischen-Archipel. Do alge inone naam voor dio bedevaartgangers is d j A - w a h ; do taal, dio door een groot dee] van hen verstaan, door volon in hunno schrifturen gebruikt en ten behoeve van alien in do kitab's aangewend werd, werd d j a w i genocmd, b a b a s a d j a w i betekendo dug Maleisch, mendjawika r r : in het Maleisch vertalen. Het Arabische schrift is voor de Maleische taal niet geheel geschikt. Teekens die in het Arabisch de quantiteit aanduiden word on in het Maleisch gebruikt voor kenbaarmaking van open of gesloten lettergrepen. De aanduiding van klin- kers heeft of in hot geheel niet of zeer onregel- matig plaats door de aan wending van teekens voor lange vocalen. Allengs is lier door ons onderwys verbetering en rgeeling aangebracht; do spelling is bij ons echter anders dan in de Straits-Settlements. Het schrijven van Maleisch met Latijnsche karakters dateert van de latere jaren. Dreigende ongeregeltheid in de schrijf- wijzo met Latijnsche letters wordt tegengehouden door een voorgeschreven spelsysteem, waaraan zich de niet schools gevormden echter niet hou- den. Het Arabische schrift geheel door het Latijnsche te vervangen is niet te verwezen- lijken.

De taal van Malaka werd den Portugeezen eerder dan den anderen Europeeschen zeevaar- ders bekend. Aan het Portugeesche orgaan baarde het Maleisch weinig moeilijkheid ; omge- keerd was het uitspreken van Portugeesche woorden voor de zich van Maleisch bedienende Malakenen niet bezwaarlijk. Nog heden valt het inlanders die het Maleisch aanleeren op, dat de overgenomen Portugeesche woorden zoo veel gemakkelijker uitsprekbaar zijn dan de Hollan- sche. De Portugeezen brachten op hunne tochtou naar de Oostelijke eilanden het Maleisch als be- middelingstaal tusschen hen en de inlandsche bestuurders; waar zij zich vestigden en naar hunnen volksaard zich spoedig met de inheem- scho bevolking vennengden, word hun Maleisch, natuurlijk met vele Portugeesche woorden vermen- g(l, de voornamo geimporteerdo taal, ,waar- voor, zoals op Ambon en Banda, de landstalcn naar het binncnland nieosten wijken. De kolo- niale heerschappij werd den Portugeezen door de Hollanders ontnomci). Reeds vóór l>-ct begin der 17o ceuw hadden Hoilandsche zeevaarders met Maleisch kennis gemaakt. Met dio taal konden zij ook in Atjdb trecht. Waur zij de Portugeezen vervingen, namen zy het min of meer verportu- geschte Maleisch als bemiddelingstaftl over, evenals het min of meer verinaloische Portu- gesch de verkeerstaa. l werd in het dftigelijkscho levcn. Meer on moer werd Maleisch de taal waarin de vrcmcdelingen, zooowl de handelaron van verse hi Hen de herkomst als de koopliedon met politieke inslructio zich tot do inboorlingen richtten, ovalor cenigszins verbasterd naar mate zij zich mecr van haar stamland verwij- derdo. Eindelijk ontstond er een vonlienoeel Maleisch, dat even gemakkeljk vreemde elemcn- ten opnam als cigen Laalrijkdom inboette. De compagne bediende zich bij haar voortdringen in Java, Madoera en Ooatwaarts van een geadapt- teerd Maleisch, in brie ven iots zuiverder onder den invloed van het schrift en de eenigermfitto gelotterdo tolken. Zoo ontstind eene zoo ge-

niakklijk mogelijk gemaakte kansclary- en oingangstaal, de ccrsto met wat hooger termen, do tweede met zoo min mogelijk omslag en met vclv ontleendo woorden. Hier on daar nam dat Maleisch vastu vormen aan ; zoo onderscheidt- zich het Maleisen der Molukken door de veelheid van Portugeesche en Spaansche woorden, on dat van Batavia door eene menigte Javaanscho woorden en vormen, benevens cnkclc Bali- nescscho elementen. Het voor de correspondentie met en tusschen de inlandsche hoofden min of meer geunifomeerd Maleisch verkreeg allengs het karakter van een dienstidoom, dat tot zekere hoogte kunstmatig is. Tegenover de be- dienden van elke volkssoort bedient men zich van een zeer beperkt Maleisch, dat dien naam slechts(1 ragen mag, omdat do meesto woorden daarvan aan het Maleisch ontleend zijn.

Tegenover het zoogenaamde Maleisch, dat in de havcnplaatsen verstaan wordt, en het huis- houdelijke jargon staat de naar de oudere mo- dellen gevormde schrijftaal, die met kleine uitzondering overal dezelfde is. Die taal, veelal het Riouwsch-Maleisch genoemd, is door het inlandsch onderwys alom verbreid. Gelijken tred daarmede houdt de uitbreiding van de diensttaal en de huishoudtaal. Overal waar het bestuur zich vestigt, wordt dat Maleisch bekend. Ook de toename van de verkeersmiddelen werkt do uitbreiding van de afgeknotte verkeerstaa in de hand ; in alle voorname plaatsen kan men er mede terecht. Het Maleisch is dus geen eenheid, noch in tijd, noch in taalgebied, noch in gebruik.

Over do uitwendige geschiedenis van het Maleisch is niet veel bekend, bij gebrek aan oude taalmonumcnten. Reeds in de oudste ge- schriften en woordenlijsten blijkt een tweeledige invloed, nl. die van het Hindoeïsme, en die van den Islam. De eerste openbaar zich in een groot aantal Sanskrit -woorden; sommige daarvan zijn geheel en al in de Maleische taal opge- nomcn, andere behooren tot de meer verheven uitdrukkingen. Slechts enkele woorden behooren tot het Prakrit. De tweede maakt zich kenbaar door vier stroomingen van vreemde woorden, die uit het land vanwaar de indonesische islam ingevoerd is, herkomstig zijn, nl. het Arabisch, het Perzisch, het Tamil en het Hindoeستاني. De Arabische woorden, die in het Maleisch burgerrecht verkregen hebben, zijn van Voor- Indischo herkomst, gelijk uit den vorm van sommige dior woorden blijkt. Vele zijn zoo ge- heel vor-maleisch, dat slechts de spelling uit- wijst dat ze als Arabische woorden worden ge- voeld. Ilefrc Perzisch was de literaire taal van Hindoestan ; tai van aldaar populaire verhalen, door de Hindocstansclie koopliedon, to vens invoerders van den islam, in Malaka on Suniatra bekend gemaakt en door hunne nazaten in het Maleisch bewerkt, waron in het Perzisch gescld ; vandaar eono ontleening aan dio taal van verscheidene schrijftaal-woorden. Do Por- zische spreektaal-woorden zijn ontleend aan het Hindoestani, dat talloos vclv Perzische woorden be vat. Ook aan dezo taal zijn litcra- tuur-woorden, en vooral in do Straits Settlements spreektaal-woorden, ontleend. Het Tamil was do moedertaal van volo Moslimsche handelaron, dio een aantal voornamelijk mrcantiele woorden aan het Maleisch leenden. Daar in Malaka alles wat handel was door Taiuil-handen ging, moest

de Maleische handelaar allerlei Tailinwoorden lceren, zelfs bij het rekenen zich van die taal bedienen; de invloed der Dravi'sche taal op het Maleisch is dan ook groot.

Het gebruik van Arabische godsdienstige werken en van de Maleische bewerkingen daarvan, we Ike van Arabismen wemlen, bracht in het Maleisch eenige Arabismen, ook in de spreektaal. De vestiging van talrijke Chineezzen in Maleische landen verrykte de taal met eenige leenwoorden; vooral te Bata via nam dit belangryc afmet in gen aan. De betrekkingen tuschen Malakassche staten en Siam brachten eenige weinige Sianischesche leenwoorden. Van veel grooteren omvang is de overneming van Javaansche woorden en vormen; zoowel de Madjapahitsche invloed in enkele Maleische landen op de spreektaal als de in working van Javaansche literatuur op de Maleische konien hier in aanmerking. Op Java is de working van het Javaansch op het Maleisch het sterkst, welke invloed zich door de toename van verkeer van Batavia uit alom in de spreektaal openbaart.

Over de ontleening van woorden aan het Portugec esch werd bo ven reeds gesproken. In de literatuurtaal is die ontleening veel geripger dan in de spreektaal, die vooral in de Molukken vele deels gecreoliseerde Portugeesche woorden overnam. Engelsche en Hollandsche woorden zijn in slechts geringen getale in de literatuurtaal, in niet veel grooter aantal in de spreektaal overgegaan. Het met Hollandsche woorden steeds meer overliden huishoud - Maleisch telt

hier niet mee. In dienststukken en in de zich sterk uitbreidende inlandsche pers nee mt het gebruik van Hollandsche woorden, so ms van Maleische uitgangen voorzien, gostadig toe. Hoe we l in alle stukken, die met Arabisch sch r if t geschreven worden, de neiging tot het gebruiken van Arabische woorden groot is, is de invloed door het Sanskrit op het Maleisch goeefend de belangrijkste, getuige het feit dab die woorden nauwelijks meer als vreemde woorden gevoeld worden, ook al worden sommige daarvan, evenals verscheidene Tamilwoorden, in het schrift als zoodanig kenbaar gemaakt

De invloed van het Maleiscl op andere inlandsche talen is minder dan mon. letterido op de verspreiding der zeevarende Maleiers en de be- teekenis hunner blijvende nederzettingen, zoudo veronderstellen. Vervanging van inheemsche woorden door Maleische heeft zelden plaats gehad; *eerst in den* laatsten tijd valt dit ver- schijnsel als een *gevolg der* alge meen wo rd in g van onderwijs en verkeer op te nierken. Het gebruik van Maleische woorden, veelal in ver- javaanschten vorm, in het koloniaal Neder- lar. dsch. kan niet als invloed- van het Maleisch in den gewonen zin beschouwd worden, even min a也 het voorkomen van enkele Maleisehe woorden

in het Kaapsch-Hollandsch, en in het eeniger- inate gewijzigd Arabisch dep op Java in het tweede geslacht gevestigde Arabieren.

in w e n d i g e geschiedenis van het Maleisch ia niet zeolds die van het Javaansch to traceeren. Lie reden daarvan is het nagc- 弟ontbreken van oude opschriften.

; 籍 n al* 乎 Maleische gdoelten in het op- 七:: "5 (Zie Oudhoidkundig

woorden in den steen van Kota Kapoor (Prof. H. Kern in Bijdragen van het Kon. Inst. v. d. T. L. & V.K. van N. I. deel G7, bl. 393 en volg.) vortc- genwoordigen eeno oudere taal, waaruit evenwel voor de geschiedenis der woorden weinig to l; e leeren valt. De oudste handschriften en de ' eerste vocabularies vertoonen con- woor- dentypus, dat in latere ecu wne zoo goed als geon afslijting vertoont, terwijn -de aanvoeging van vormingselementen geen noemenswaardige ver- andering heeft ondergaan. Ten aanzien van do woordvoeging is de waarneming bezwaarlijk, aangezien de geschreven taal in hooge mate kunstmatig is, oudere modellen steeds volgt en vaste conventioneelc constructies bezigt. Wel valt verandering in voorleefde voor bepaald vormen en uitgangen op te merken; zoo wordt het voorvoegsel *per* als causatief clement aliengs ver van gen door het achtervoegsel *kan*, dat ook ton kostic van het loeatief suffix meer en. meer terrein wint. Etyinologische verarming is niet aan te wijzen; het drical aanwijzende voor- naamwoorden van plaats echter wijst op een vroeger bestaan van drie aanwijzende voornaam- woorden van personen, evenals in de meeste ver wan te talen. In do loop der tijden zijn woorden in onbruik geraakt, ook zonder dat vervanging door een vreemd wo rd daarvan de oor- zaak was. In het dicnst-Maleisch, en meer nog in het conversatie-Maleisch, is taalverloop on- vernem ijdclijk. In de schrijftaal is cenc vormclijke onveranderlijkheid te bespeuren, naast syntac- tische verbastering en affixenverwarring, waat in den laatsten tijd door de grootc verspreiding van model- lectuur en vooral het taal-regelend onderwijs in belangrijko inate wordt tegenge- houden.

De structuur van het Maleisch is *verge*.- leken met dio van het Javaansch zeer oud; in. a. w. de Maleische woord vorm vertegen- woordigt een voel oudcr type dan de Javaansche, ook dan de oud-Javaansche. Tegenover inonosyl- laben, zoowel die welke met cnen inoedeklinker en een halfklinker aan van gen gel ij k in het oud- Javaansch, als die waarin do halfklinker met de volgcnde a tot o of e geworden is, gelijk in het Nicuw- Javaansch en Socndaasch, verloort h<; t Maleisch tweelettorgrepige vormen. Aan Ju- vaansch o beantwoordt dikwijls Maleisch a + oc en oo + a, aan Javaansch e Maleisch a + i on i + a. De r aan het begin en ook in het midden van stamwoorden is in hel Maleisch, in tegen- overstelling met het Javaansch, behoudici) ge- bleven. Andero voorbeelden laat het beslejc niet

too; Jict medegedeeldc moge volstaan om to doen zien dat hot Maleisch cene zeer gave en archis- tische taal is. Trouwens ook de Sanskritwoorden zijn er bijzonder goed en ongeschonden bewaard gebleven.

De stamwoorden zijn in hoofdzaak tweelet- torgrepig. Do betekenis is inhaerent aan do Jaatsto lettergreep. Geheelo reeksen van woorden met ver wan te betekenis he b ben dcezelfde stain- syllaben, ook met variatie als *taiuj-tjang*, ' /' en nasaleering; bij vorscheiden O stfinnion sc " de slotmedeklinker het, niet bij den ^{ums} t¹*¹ behoorend, beteekenisaanwijzond eleinen ", 曾心]) c eerste lettergreep heeft dikwijls hM ^{vars} van ' van een voorvoegsel, on vertoont soni.s v< l^{wad} schap met do thai)H bowtaande P^{nao} in<ent, gebrek aan gegevens over oudere vormen van

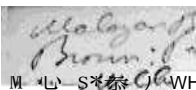
Maloisch, en een verglijkmateriaal met i verwante ng; als verhomclteklanken tj met media dj en nasaal nj, als talon, is over do kraoht der praeformatieven nog bijna tong-tandklankcn t, met mediae! on nasaal n, als lipklan ken nicts met zekerheid to zeggon. De drielettergrcpigo p met media b on nasaal m. De trillera zijn r, en l, fijner clan stammen zyn 6f door voorvoeging (mccstael met de onze. De halfklankcr j cn w behooren bij de verhomcltanasalcring) van niet (of niet nicer) als voorvoegsel on lipklanken. De gutturale strootklank (spiritus tenuis) aan gebrukto praeformatieven, 6f door invoeging van het begin van een wo rd wisselt af met de h. De klemtoon dergclijke elcmcnten govormd. Bij de aanhechting van is in vcrschillendo streken niet dezelfde. Men kan tweerlei voorvoegsels vcrvult nasaleering ceno bolangrijke rol. gcwoestlijken klemtoon onderscheiden : le die, waarbij do Do nasaal behoort tot de soort van de medeklinkers nadruk op de laatste lettergreep van het stainwoord valt waaraan ze voorafgaat. In het algemeen is de methode der (Malaka en Sumatra), en die, waarbij de voorlaatsto do nasaleering dezelfde als in de verwante talon ; do harde nadruk heeft, behalvo in geval deze den toonloozen o klank medeklinkers (tenuis) gaan in de nasaal over, met heeft. De aanhechting van achtervoegsels heeft op den uitzondering van de tj die, niet als in het Javaansch, klemtoon invloed ; hierbij treedt een afzonderlijke bijtoon behouden blijft, en de h, (de s gaat meestal in nj, so ms in op. Eene algemeene Eonctiek van het Maleisch is nog niet n over), terwijl de zachte medeklinkers (mediae), bo te geven, ^{3/}houdens enkele uitzonderingen, achter den nasaal Flexie heeft het glaleisch in zeer geringe mate. behouden blijven. Het formatief vermo gen van het Etymologische aanwyzing van tijd en wijzo bestaat niet. Maleisch is goring ; do mogelijkheid van ophooping van terwijl vervoeging slechts in den lenen 2en persoon affixen is zeer beperkt. Hierdoor heeft de taal een concies voorkoint, in het enkelvoud door voorvoeging van karakter, en inaakt, medo door het nagenoeg geheel afgeknotte voornaamwoorden, in het meervoud van de ontbreken van flexie, een armelijken indruk, welke voile voor naamwoordsvormen. Etymologische indruk door de eenvormigheid der schrifttaal nog aanduiding van geslacht en naamval komt niet voor ; in vorschert wordt. Met dien eenvoud van uiterlijk staat de praedicatieve woorden kunnen voor- en achtervoegsels het groote incercantielo on politieke verbreiding van het meervoudig begrip aangeven. Syntactische betrekking der Maleisch in nauw verband.

Een fonctisch beeld van het Maleisch kan in zooverre uitgedrukt door agglutinatie (aanhechting van affixen aan ontworpen worden, als rekening ge houden kan worden den woordstam); incogsels hebben eene onbeduidende met een maatstaf van nor- male uitspraak in een bepaald rol. Do voornaamwoordaffixen zijn *ko*, *ka* en *di*, do gebied. Hier kan wederom het Djohorsch-Riouwsch voornaamwoordaffixen: *ko*, *mo* en *nja*. Van gebied als model beschouwd worden. Over de vroegero praedicatieve deelwoorden wordt veel gebruik gemaakt; de uitspraak hebben wy geene berichten ; slechts do vorming geschildert met de voorvoegsels *ber* en *me* met den weergavo van Arabische en Sanskritwoorden in Maleisch neusklink (nasaleering van den beginmedeklinker). Het schrift kan eenig licht geven. Daar uit blijkt dat verschil voorvoegsel *ter* wijst op een toestand waarin iets of iemand in quantiteit der klinkers in vreemde woorden we rd gebracht of gekomen is ; in betekenis is deze vorming met opgemerkt, maar wogens het ontbreken van een dergelijk de formatie *kc* + stam + *an* gelijkwaardig. Naast de vormon ver- schijnsel in de eigen taal door Maleische schrijv- vcti metber en *me* met den neusklink staan die met *per* en *nja*. niet systematisch in het schrift werd uitge- drukt. Bij veelal met neusklink en achtervoegsel *an* ; de algemeeno Sanskrit- en Tamilwoorden is dat verschil vrij wcl in het betekenis duur van is de handeling de persoon die ze schrift afgebceld: bij de spelling van Arabische woorden verricht, do tijd of plaats der verrichting. Do nadere beslisto de mate van geschooldheid der schrijvers en betrekking tot het object der Working of het complement afschrij vers. Uit do oudero slukken blijkt dat tweerlei d dor handeling kan aangeduid worden door do bestaan heeft, terwijl thans het Maleisch, cvenala het achtervoegsels *i* en *kan*, welk laatste moor on meer terrein Soendaasch, slechts de linguale d vertoont.

Een onderscheid in klinkers bestaat, niet naar do voegsol *per*. *Ke* komt als voorvoegsel in praed- cativoo quantiteit, maar naar do min of nicer volkoinenc uitspraak, woordon niet voor, on als vormer van zelfst. naamwoordon die voornamclijk afhank- lijk is van hot open of gesloten slechts in enkolo gevallen, doeb als zoodanig volvolvdig in zijn dor lotto r- grepen en van do nasalcring. De gutturale verbinding met het achtervoegsol *an*, oen oorspronkelijk stookklank aan het eind van een wo ord, dio hot incest locatief suffix.

verwant mot de k, is, en in do transsc rip tie met k, of q Wordverduubbling, ook mot voorvoegsol se en aangeduid wordt, hoeft op do uitspraak der klinkers een achtervoegsel *nja*, is frequent, woordherhaling met verdoffondo working. ECHO zeer veel voorkomende klank klankwijziging niet zeldzaam. Sainenkoppe- ling van is do mur- melvocaal, do o als in het wo rd begin, die in aanvoegsels, zoodals in talen van Celebes, komt niet voor; eindlettergroepen niet voorkoint. De a, in vcrschillendo ook hierin inaakt do taal eenen eenvoudigen, bijna nuances, kan in beido lettergroepen van hot stn mwoord armoedigen indruk. Eon ruim gebruik van nadrukswijzors voorkomcn; evenzoo do i cn dooo. Duo (6on 6) on o komon echter vcrleont den zin genoegzamo duidclijkheid ; vooral voor ineindlotter- grepen, indicn do eerste syllabe a, e of do woordjea *poen* on *lah* worden herhaaldelij ge- bezigd o heeft, on in do voorlaaste lottergreep als do cindsyllabo tor aanduiding van nadruk, en van onderwerp cn gezegde. gonoenulo klinkers heeft.

De r wordt in vcrschillendo streken vorschil- lend drio couwon. Do eerste publicatios waren woordenlijsten ; uitgesproken, van een gobrawden kcel- klank af tot een spraakkunaton versche- linguale tri Her too. Als keol- klankcn zijn to nocmcn: k, met media g en nasaal

non reeds in de 17e eeuw. De eerste grotere epraakkunst is die van G. H. Wernid (1736), een voor zijn tijd bewonderenswaardig werk, waarin de behandeling der taal naar het model der epraakkunst van de klassieke talen de" in dien tijd onvermijdelijk grondslag vonde. Bij de En- gelsche beoefning der spraakkunst ligt, vooral in de jaren na Marsden (1812), het zwaartpunt in de eischen der practyk, waaraan de strenge wetensc ha ppeel ijke met hode wel cens werd op- geofferd. Niet zoo zeer voor de practyk is het werk van enkleFranscho beoefenaren van het

bewaard wordt. Toch is H. O. IGinkerts woor- denboek, zij 't minder systematisch, vollediger. Hoo veel in genoemd werk ook is opgonnon, meer rokening met do volkspeozie en ho-ro woor denkuis is gehouden in do woordenboeken van Wilkinson en Clifford & Swettenham. Reeds heel vroeg is in de woordenboeken rekenschap afge- Jegd van de velo vreemd woorden in het Ma- leisch; van de Arabische woorden, die hoofdzakelijk in vertaalde godsdienstige werken voorkom, is veelal te veel opgenomen. Het oersto woorndonboek in de officieele, door Ch. A. van

Maleisch, onder wie P. Favro (zie dion naam) uit- blinkt (1876). In de Iso eeuw verscheen in Nederland vrij wat over Maleisch, in do 19o eeuw veel, ook in Indie, daarna steeds meer, vooral spraak- kunsten en woordenboeken, niet het minst voor het conversatie-Maleisch. Het boek, dat alles sa- menvat van spraakkunst, letterkunde, bibliographic, en een overzicht geeft van alles wat over het Maleisch belangrijks te zeggen viel, is J. J. de Hol- lander's Handleiding tot de kennis der Maloische taal, waarvan zes uitgaven verschenen zijn. Dit zeer verdienstelijke werk is terecht langon tijd toonaangovend geweest ; in zijn geheel is het niet ver van gen, hoe veel ook op het gebied der af- zonderlijke in dat boek beliaendelo hoofdstuk- ken verschenen is. Do taalbeschouwing in dat boek sluit zich to nauw aan bij die van T. Roorda ten aanzien van het Javaansch. Zoowel dit werk a ls de op ander standpunt staande werken van J. Pijnappel, H. van de Wall, H. O. Klinkert werden fel bestreden door den taalgeleerde H. N. van der Tuuk, wiens opmerkin gen in verschil- lende brochures of noten op bloemzelingen haro waarde voor altijd behouden Voor de optelling der verschenen spraakkunsten worde naar do bibliographieën verwezen. In Indie were! bij het onderwijs voornamelijk gebruik gemaakt van do spraakleer van D. Gerth van Wijk, een bruikbaar boek, waarvan drie uitgaven verschenen zijn. In 1895 kwam een strijd op over de syntactische waarde der verbaalvormen, welke controversse overging in een verschil in meening omtrent do rol van het werkwoord in het algemcn. Do na genoemd jaar verschenen spraakkunsten (H. J. E. Tendeloo, C. Spat) en verscheidene tijdschrift- artikelen vertegenwoordigen dien strijd in zijno verschillende fases. De in 1910 verschenen spraakleer van C. A. van Ophuysen (2o uitg. in 1915) heeft ten aanzien van do practadievo vormen een bijzonder standpunt tot uitgangs- punt der geheele grammatische beschouwing

Ophuysen na zijne reizion door het gohcele taal- gebied vastgestelde, spelling is dat van Ph. S. v. Ronkcl (1918).

Verhandelingen over do Maleisch taal zijn in grooten getalo verschenen; zoowel over be- teekenissen van woorden en uitdrukkingen als over do syntactische waarde van bcpaalde vormen is soms zeer hatelijk gepolemiseerd. Ook do beoordeeling van woordenboeken was dikwijla in hartstochtelijken toon, niet alleen ten gevolgo van het temperament der tessonstanders, maar ook van het niet zuiver stellen der quaestio en het willen oplossen van vraagstukken, welker termen nog niet volkomen bekend waren.

Do loekomst van hot Maleisch kan als zeer belangrijk beschouwd worden. Door het in- landsch onderwijs wordt een geunifomeerd Maleisch steeds meer bekend gemaakt en alom verbreid ; de inlandsche pers bedient zich meer en meer van dat Maleisch, dat hoewel in Java anders uitgesproken dan in Sumatra, toch allengs het karakter van eene algemcne schrijftaal krijgt. De voor eenige jaren (Bijblad 5821) inge- voerde officieele spelling bevordert dit in niet geringe mate. Dat talon als het Minangkabausch en hot Lampongsch, om van die dcr kleine eilanden niet te gewaغن, aliengs voor het Maleisch zullen plaats maken, althans een naar haar id loom gewijzigd Maleisch zullen worden, kan niet voorspold worden. Voorzover dit proces reeds aangevalgen is, is gevaar voor Batavianisering van de spreektaal, en onder haren invloed ook cenigszins van do algemcno schrijftaal waar to nemen, te meer daar de Jaat- stic op weg is om met hot overal op te morken wegsterven van het Oosterscho conservatiscmo, ook op taalgebied, de slaafsche navolging der oudo modellen op te go ven.

Ph.S.v.R.

MALEISCH-POLYNESISCH TAAALSTAM. Zio

INDONESISCHE TAAALSTAM.

MALfILA (SOEND.). Zio POLY GALA.

MALfILA (KI). (SOEND.). Zio PODOCARPUS

NERII FOLIA.

MALEMEN, d. i. godsdienstige maaltijd n do vastomaaud (zio aldaar en vgJ. KANDOERI).

MALfINGGANG (GOENONG). Berg tor Sum.

Westkust. Zio LOE BOEK SIKAPING.

MALEO. Naam op Celebes voor den Ha- mervogel, *Megacphalon maleo*, aldus go- naamd, omdat de kop, op eon lan gen, naakten hals gezeton, door het stork geknobbeld achtor- hoofd aan een hamor doot donken. Dezo vogel begeeft zich in Augustus en September in grooto troepen naar do zandoevers aan zee; hot wijfjo graaft een gat van drio A vier voet diop, logt daarin 66n ei, bedokt hot met eon hoopje zand en keert naar hot bosch terug; na 10 h 12 dagen komt zij weder om oen andor oi to loggon on her-

genomen.
 Woordenboeken der Maleische taal zijn talrijk. Het oudste is dat van Houtman van 1603. De talen, waarin woordenboeken verschenen zijn, zijn het Nederlandsch, het Engelsch en het Fransch; een enkel heeft beide laatste talen. Zonder de verdiensten van de woordenboeken van J. Pijnappel en H. C. Klinkert te verkleinen, k&n gezegd worden dat de lexicographische arbeid van H. von de Wall, wiens al te omvang- r&k woorden boek is uitgegeven in verkorten vorm door H. N. v. d. Tuuk, bo von aan Btaat. 半t eerste (en eenige) deel van het oorspronke- lijke werk, dat is gedrukt, bewijst in zijn mate- loozen omvang de onmogelijkheid van een werk- plan als dat van v. d. Wall, wiens geheele work n 126 deelen (waarin echter ontzaglijk veel on- beschrev^ bladzijden^ voorkoinpn) te Batavia

haalt dib 6 A 8 maal. Do jonge vogels gaan tor- stond naar bot bosch, waar zij hun eigen voedsel zoeken, duar do ouders niet naar hon omzien. Do grootte eieren worden door do inboorlingen met ijver gezocht on mot smaak gogcten. Do Maleo wordt op Noord-Celebes en de Sangi-eilanden gevonden. Zio ook LOO PH GENDERS.

MALIK IBRAHIM. Zio HEILIGEN (MOH. INDISCHE).

MALILI. Naam cener onderafdeeling van de afdeeling Loewoo met gelijknamige standplaats voor den gezaghebber bij hot Binn. Bostuur. Zio CELEBES onder d. den Zuidoostarm, DI. I, biz. 458.

MALILI. Plaatsje, gelcegen aan de gelijknamige rivier, in haar bovenloop Laron a geheeten, welke in do Oesoebaaï in den Noordoosthoek der golf van Boni uitmondt. Het is do standplaats van een gezaghebber. De schepon der Paketvaart Mij kunnen tot Malili doorvaren; do getijden gaan tot hier en verleonen toegang voor schopen van 7 M. diopgang. De totale scheepvaart omvatte in 1914: 225.000 M³. voor den netto inhoud van aangekomen en vertrokken schepen. De uitvoer van damar is aanzienlijk (in de 2o helft van 1908 voor f 200.000); rotan wordt ook veel uitgevoerd (Abendanon, Midden Celebes, 543). Het voorkomen van ijzer- en nikkelertsen in de Malilisch bovenstreken kan voor Malili als afscheephaven van betcekenis worden.

MALIM. is do blijkbaar uit hot Arabische moe-, allim (d.i. leeraar) verbasterde benaming, waar- mede men in Midden-Sumatra den Mohammed- daanschen dorpsgeestelijke pleegt aan to duiden. Vgl. DORPSGEESTELIJKE.

MALINDJO (MAL.). Zie GNETUM.

MALINTANG (GOENOENG). Berg tor Sum. Westkust op de grens met de residentie Tapa- noeli. Aan den Zuidoet van den 1983 M. hoogen berg ontspringt do Pasaman, do voornaamste rivier der Ophir-Districten, aan den Noorclvoet do Batahan, welco een weinig benoerden Kaap Toean in do residentie Tapanoeli in den Indi- Rchn Ocean uitkomt. De hoogste top van den vulkaan Sago ter Westkust draagt eveneens den naam van Alai in tang (zio onder SAGO).

MALLOTUS MOLUCCANUS Miill. Arg.; fam. *Euphorbiaceae*. Daoen kapoer (MAL. MOL.), T6t6r, Toctocp awoc, Toctocp poetih (JAV.). Lago krommo boom, over den Archipi verbreid in het lago land. Do bladren worden voor zeer verschillendo doeleinden gebruikt, vooral als inlandsch geneesmiddel.

MALLOTUS PHILIPPINENSIS Miill. Arg. (*Rottlera tinctoria* Roxb.) fam. *Euphorbiaceae*. Kapasan, Papasan, Tapen (JAV.), Ki mdjong (SOEND.), on velo andcro namon op Java. Een vrij grootte boom van trop. Azij en Australie, op Java zeer algeincen, vooral in do lagere bergstreken. Op do vruchton zitton roodo kliertjes, dio in Br.-Indie in het groot worden vorzamoJd : hot zoo verkrogon roodbruino poe- der komt als K a in a l a in do handel. Het wordt gebruikt voor het oranjo vorvon van zijdo in Br.-Indie on in Europa als wormver- drijvend middel in do vcoartsonijkundo.

MALOE A (STRAAT). Zio OMBAI (STRAAT).

MALOEKA. District der onderafdeeling Plei- hari, afdeeling BandjSmiasin onder hot bostuur van een kjaï mot standplaats Bati-Bati aan den bovenloop der Malocka-rivier gcelegen. De

voornaamste plaatscn zijn: Bati-Bati, Oe- djoengon Banjoo Irang. De bevolking, uit Ma- Icicrs bestaand, houdt zich voornamelijk bezig mot don rijstbouw en do cultuur van een soort riet, pocroen (zie aldaar), genoemd, op do lan- den langs de , Maloe- en Banjoe Irang- rivieron.

MALOESFI TASI. Zelfbesturend landschap, behoorende tot de onderafdeeling en afdeeling Par6-Par6 (gouv. Celebes en Onderh.), bestaande uit de vroeger van Soepa dee! uitmakende, doch sedert 1824 een leen van SiddnOng ge- gevormd hebbende landschappen Soreang, Ba- tjoe kiki, Bodjo, Palanro en Nepo, die nimmer eenige sympathie voor Sidenreng koesterden en dan ook aan het verzet tegen de bezetting van Pard-Par6 geen deel genomen hebben. Zij zijn in 1906 van Sidenreng gescheiden om voortaan onder den naam MaloesS Tasi een afzonderlijk landschap te vormen. De zelfbe- stuurster heeft de korte verklaring afgelegd. De voornaamste plaats is Par6-Par6. (Bijdr. I t. d. T., L. en V. 7e Volgr. VII bl. 668 v.v.)⁴

MALOEWA (MALOE A). Een der landschappen, behoorende tot de federatie Doeri (zie aldaar), groot ± 150 K.M.², bo volkin g ± 12000 zielen, verdeeld in de districten Maloewa, Anggeradja, Banti en Oelocwaaï. Voornaamste kampongs Maloewa, Sosok en Banti met drukko pasars. (Tijdschr. B. G. (1912), deel LIV, bl. 579).

MAMAK. Zio MINANGKABAUERS en

ORANG MAMAK.

MAMANG (BATAV. MAL.) Zio GYNANDROESIS.

MAMANG LAKI (?BATZS.V. MAL.). Zio POLA- NISIA.

MAMBERAMO OF ROCHUSSEN RIVIER. Do MambSramo = „ma,m-b&rQmmoe” = „groot water”, behoort tot de grootste rivieren van Nieuw-Guinea. Zij mondt uit op de Noordkust bij Kaap d'Urville, welke kaap op haar rechter- oever ligt op 1°26'56" Z.B. en 137°54'20" O.L. Het uiterste punt van don linkeroever ligt op 1°26'50" Z.B. en 137°. 53, O.L.

De Bougainville was do eerste, die vermoedde dat bij genoemde kaap een groote rivier in zee most monden (1768); in 1827 bepaalde Dumont d'Urville ongeveer de ligging van den mond, terwijl Gronovius zijn juisto ligging vond in 1850.

Do Mainberamo onstaat wit de samenvloeiing bij hot Kalongeiland van do uit hot O. komende Idenburg- on iit heb W. stroomendo V. d. Wil- ligenrivier. Eerstgenoemde is de voornaamste en is to beschouwn als haar bovenloop. Ten N. van het Kalongeiland breekt de MambSramo door het Van Reesgebergte; tusschen dit eiland en het gborgto is do breedte 1000-500, in het gebergto 200-150 M. Zij heeft hier (in het gebergte) weinig bochten, doch eilandjos en rotsen versporren haar loop, zoodat dit go- deolto veel versnellingon zijn. De most Z.lijke zijdo do Edivallen, gcelegen op 2°30'43" Z.B. en 138° 16' 30" O.L., N.lijk daarvan zijn do Marine- vallen op 2°29'49" Z.B. en 138°16'30" O.L.

Do MambSramo treedt bij het Havikeiland uit hot gebergte; tot dit punt (op ongeveer 240 K.M. van do kust) kunnen kleine stoomschepen do rivier opvaren; de reis do rivior op tot dit eiland duurt ongeveer 20, torug 9 * 10 uren. Ten bchoevo der exploratic gelukto hot echter

een. motorsloop de vallen op te brengen naar den kalmen middenloop ten Z. van het Van Reesgebergte.

Bij Havikeiland heeft de rivier oenc zeer afwisselende breedte van gemiddeld 450 M. met zeer steile oevers en een diepte van meer dan 7 vadem.

De MambSramo verder afgaand, ontmoet men achtereenvolgens de Duiven-, Scholten-, Morris-Kerkhoven-, V. Prd- on Monod-eilanden, terwijl de strooin zich gaandeweg verbreedt tot 1000 M. met vrij scherpe bochten; bij den mond is zij echter niet breeder dan 800 M. Het verschil in waterstand is in verschillende deelen van het jaar betrèkkelijk goring; bandjirs werden in den benedenloop niet waargenomen. Het grootste waargenomen verschil in waterstand beneden Havikeiland was niet meet dan 4 M. bij eene gemiddelde diepte van 7 vadem; de reden hiervan is waarschijnlijk, dat do regenval in het stroom- gebied vrij regelmatig over het geheele jaar verdeeld is, terwijl hierop ook van grooten invloed zal zijn de reguleerende werking van de vlakto in den middenloop, daar hier de rivier al spoedig over groote uitgestrektheid buiten hare oevers treedt. Ondanks het sterke verval en de massa water, die zij afvoert, heeft haar loop zich na do eerste onderzoekingstochten zeer weinig gewijzigd. Eene in 1906 gedane opmeting komt geheel overeen met de eerste, die in 1884 plaats had. De gemiddelde hoeveelheid afgevoerd water bedraagt ruim. 10000 M³ p. sec.; de hoeveelheid vaste stoffen, die de rivier p. sec. in zee voert, is te stellen op 480 K.G.. Toch is de delta klein, omdat de rivier uitmond in den zeer diepen oceaan met steil afvallende kust. Op korten afstand voor de monding werd op 90 vadem geen grond gekregen. Het water stroomt recht Noord in zee; do vloed- stroom loopt hier om de West ten Noorden, zoodat het rivierwater in N. W.lijke richting wordt medegevoerd. Op grooten afstand in zee is dit water nog zoet en op 10 zeemijlen van de kust nog troebel bruin gekleurd. De aanslibbing aan den O.lijken mondingsoever (Kaap d'Urville) is zoo goed als zeker het werk van de „neer" of zwaren tegenstroom, die uit het tegen elkander wry ven van rivierwater en vloedstroom ontstaat. De stroombedding, ook in den benedenloop, bestaat in hoofdzaak uit grind of hard zwart zand, waaruit reeds volgt dat aan do monding de stroom sterk moet zijn. Op de beneden rivier komt geen brakwater voor, vandaar dat de sagopalmlangs de oevers tot dicht aan zee groeit. De stroomsnelheid neemt naar bo ven, gaande regelmatig too; wanneer deze bij hoog water bij den mond 1 zeemijl bedraagt, is zij bo ven Havikeiland reeds 4,5 zeemijl.

Beneden het Kalongeiland vallen geen belangrijke zijrivieren in de MambSramo; de eenige die genoemd kan worden, is op den linkeroever do Van Gelderrivier, ongeveer halverwege tusschen de kust en het Van Reesgebergte. Bij kampong Boni op den linkeroever verlaat een tak, Weir, Aiberam of Mainai geheeten, de hoofd- rivier. De Weir is slechts 60—100 M. breed en bij laag water, &6n vadem diep; er staat hier veel minder stroom dan in de Mambfiram. Zij loopt recht Oost-West en valt tegenover het eiland Koeroedoe in zee. Langs do oevers is een zware boschvegetatie met veel sago; in de nabijheid van de kust zijn uitgetrokto nipahbosschen.

De Weir vorint ceno groote lagunc niot veel eilanden.

Op den rochteroeverder MambSramo tegenover de kampong Boni mondt het nicer van Rob6bai uit; dit nicer ligt in de richting Oost-West met een lengte van 16 on eon breedto van 8 K M. Eon riot- on moerasgordel van 100—600 M. breedte omgeeft het geheel. De grootste diepto zal ongeveer 20 vadem zijn. Voedende rivieren werden niet aangetroffen, waarschijnlijk houdt do MambSramo het op pol. De oevers zijn onbe- woond; slechts reigers werden hier in grooten getale opgenierkt.

Ondervonden is, dat het verblijf in den benedenloop en evenzoo in de vlakten van den middenloop, zeer ongezond is, ofschoon door prophylaxe (kinine, katjang idjoe) hier veel tegen gedaan kan worden. De kampons Teba aan do monding, Pauwi even benedenstrooma en Mawa bo venstrooms van het punt, waar do Weir de MambSramo verlaat, zijn dan ook slechts nu on dan bewoond.

De oevers zijn bedekt met een weelderigo boschvegetatie, v-aarin veel vogelsorten kruizen t. w. paradijsvogels, kakatoe's, loeris, muscaat-, hoon- en gewone duiven.

De Idenburg- en V. d. Willigenrivieren stroomden door een groote meervlakte, gelegen ten Z. van het V. Reesgebergte en niet veel hooger dan 50 M. bo ven de zee. De gedaante is waarschijnlijk min of meet clipsvormig; de lange as heeft de richting WZW—ONO. Het gedeelte, dat van do vlakte bekend is, heeft een lengte van minstens 100, een breedte van 60 K.M.; dit gedeelte heeft geen terreinverheffing van beteekenis en is grootendeels moerasig, alleen de rivieren zijn hier on daar hooger met hoogstammig oerwoud. In do vlakto zijn uitgestrekto sago- bosschen en glagahvelden.

De Idenburgrivier is de belangrijkste bronrivier van do MambSramo, hot ware dan ook logischer deze denzelfden naajit te geven als do hoofdrivier. Op liet punt, waar zij zich met de V. d. Willigenrivier vereenigt, op 2. 5451 " Z.B. en 138°25' O.L. ligt het Kalongeiland; de breedto aan de monding is bij normalen waterstand 500 M., bij bandjir het dubbello; do diepte is hier meer dan 10 vadejn. Do moerasachtigo vlakto loopt hier door tot 139°40' O.L. Met prauwon is zij op te varen tot 3°37' Z.B. en 139°54' O.L.; op diG punt zijn hooge vallen. Is de stroomsnelheid aando monding 2 Eng. Mijlon dan is dezo, eenige mijlen do versnellingen op, reeds 5 Eng. Mijlon. Do lengto van de kloof, waardoor zij zich wringt, is 2 K.M., de breedte slechts 57—125 M. Deze kloof ligt in do uitloopers van het cent rale gebergte. Hoogerop loopt de rivior nogmaals door cone 9 K.M. lan go kloof; zij is hier 50—75 M. breed. Tusschen do beide kloven treden do heuvela terug, het landschap wordt vlakker en hier en daar moerasig.

De Idenburgrivier ontstaat uit de Sobger, die uit het Z.O. komt en dicht bij de Ooatgrens ontspringt met een smalle waterscheiding tusschen deze en de Keizerin Augusta-rivier en de Nawa of Waroeta, die uit het N.W. komt. De Nawa neemt do Poeveh op, die op haar beurt wed er ontstaat uit de samenvlooiing van de Pauwasi, die uit Oijko richting komt en hare bronnen dicht bij de Oostgrens heeft on do Songgoed of Keeromrivier, die uit het N.O. komt en in Duitsch Nieuw-Guinea ontspringt op do uitloop-

pers van do Mokkofiàng (1500 M.). In don bo von- loop van do Songgato wordt veel ijzerhoudend gesteente gevonden.

Waarschijnlijk is het, dat het water van do Njikko uitloopers van den Wilholminator naar de Idenburgrivier stroomt; zekerheid heeft men echter hieromtrent nog niet gekergeren.

Do Van der Willigenrivier, de andere bronrivier van de MambSramo, is bij de monding 1000 M. breed. Zij ontstaat uit de samenvloeiing, op 100 K.M. van de monding, van de Van Daalen- en Rouff&cr-rivieren.

De V. d. Willigen- en V. Daalenrivieren loopen evenwijdig aan den voet van het centrale gebergte en 10—20 K.M. daarvan verwijderd. Op ongeveer 73 K.M. N.N.O. van de Oarstenz-toppen komt de V. Daalenrivier uit het gebergte; dit punt ligt op 3°23'34" Z.B. en 137°28'48" O. L. De oevers zijn hier hoog en steil, de breedte der rivier is niet meer dan 50 M. Van dit punt tot aan haar mond is de afstand ongeveer 100 K.M. Boven dit punt neemt zij het karakter aan van een bergstroom. De V. Daalenrivier is bij noordmalen waterstand nergens dieper dan 2 vadem; het water is helder, de bedding bedekt met grind. Haar grootste bronrivier is de Ruhhrivier; deze ontspringt waarschijnlijk op een 3800 M. hoogen bergketen, gelegen op ongeveer 3°31' Z.B. en 137°45' O.L. Zij loopt om de West, vereenigt zich met de Toradjarivier en neemt nog een groote linker zijrivier op.

De Rouffaerivier is wat breedte, cleipte en waterafvoer betreft, belangrijker dan de V. Daalenrivier. Zij ontspringt op de Carstsenz- toppen en moet daarna door een bergruk broken, die zich uitstrekt op ongeveer 45 K.M. benoorden het Nassaugebergte en daarmee evenwijdig loopt, ongeveer 4000 M. hoog is en van de rivier af de gneuwtoppen aan het oog onttrekt. Op 3°20' Z.B. verbreedt zij zich plotseling van 100 tot 800 a 1000 M.; tot 3° Z.B. loopt zij naar het Noorden, neemt hier een belangrijke linker zij- rivier op, buigt zich dan om de Oost en stroomt met een breed bed midden door de meervlakte tot haar vereniging met de V. Daalenrivier; een eind tevoren is echter reeds een arm van de V. Daalenrivier in de Rouffaerivier gevallen, zoo- dat do eerste feitelijk met twee monden in de Rouffaerivier valt. Bij normalen waterstand is de <1 lepto van laagstgenomde rivier 3,5 vadem, de breedte zeer afwisselend, op sojmgnie punten zelfs 1200 M.

De Zuidkant van het V. Reesgobcrgte waert op de Rouffaerivier af, terwijl slechts 66n meer belangrijke rivier in de V.d. Willigenrivier valt. Ecnige uit het Westen komende zijrivieren ontspringen op het Weylandgebergte; (lit gebergte vormt dus de waterscheiding tusschen de Rouffaerivier enerzijds en de Wapoga en Wareifti andorzijds.

Het stroomgebied der bronrivieren van de MambCramo is bedekt met een dichte bosch- vegetatie.

De bevolking langs de Mam bramo is zeer (1 un gezaaid in de meervlakte wonen naar schatting 1500 menschen; de oevers langs do Rouffaer- en V. Daalenrivieren zijn betrekkelijk dicht bevolkt.

MAMBOELILING. Bergtop op Celebes (zie akaar onder b Midden Colobes, DI. I, biz. 454), hoog 2850 M.

MAMBROEK. Naam voor Kroonduiven, *Gou- ra*, op Dorh, Nocfoor en Soek, Mambadoo op Japón. Bed joed a op Hattam, Oebiaat op Andai, Dezo rousachtige duiven leven op den grond, doch nestelen op boomcn; zij onderscheiden zich van alle andere duiven door de groote, zijdelings saamgedrukte, uit fraaie, zachte vederen bestaande, kuif boven op den kop. In een zestal min of meer scherp omschreven soorten komen deze fraaie vogels op N.- Guinea met nabij gelegen eilanden, Wáigeo, Batana Salawati, Misool Jobi en Mysore voor. Zie DUIF: * (/ 1 A/ 勿

MAMELEN (AMB. LANDSTAAL). Zie SARCO-OEPHALUS.

MAMMEA AMERICANA L., fam. *Guttiferae*. Lage boom, inheemsch in W.-Indie, in Suriname als *Mammic* gekweekt, ook op Java, doch zeer zelden. De vruchten hebben een aangenaam smaak naar abrikozen, doch bevatten zeer groot zaden.

MAMOA (Ternate). Zie LOOPHOENDERS en PANOA.

MAMOEDJOE. Onderafdeeling der afdeling Mandar (zie aldaar), omvattende het gelijk- namige landschap en Tapalang zonder het Toradja gebied, dat deej uitmaakt der zgn. Pitoe Oelana Salo, onder een gezaghebber bij het Binn. Bestuur met standplaats Mamoedjoe.

MAMOEDJOE. Zelfbesturend landschap, het meest N.lijk gelegen van het oude bondgenoot- schap Mandar (zie aldaar); het wordt bestuurd, door een Marada, bijgestaan door een Sadat. Er is belangrijke uitvoer van boschproducten. De voornaamste baaier zijn die van Mamoe- djoe, Karossa en Pasangkajoe, waaraan de gelijknamige plaatsen liggen, die geregeld door de schepen der K. P. M. bezocht worden. De ± 30.000 zielen tellende bevolking is gevestigd aan de kust of in het hooge bergland, waar do Toradja- districten Tabelaawan, Arale, Mam- bie en Karama genoemd worden. Hot landschap behoort administratief tot de gelijknamige onderafdeeling (zie aldaar).

Literatuur. Nota betreffende eenige gegevens van hot landschap Mamoedjoe. T. B. G., 53 (1911), 57.

MAMOEDJOESCH. Zie MANDARSOHE, TALEN.

MAMOEA. Vulkaan in N.O. Halmhara,.. volgens Verbeek 937 11. hoog (Molukkenver- * slag, 169) met mooien slanken kegel.

MAMPALON (?DAJ.). Zie BOMPRANG.

MAMPAWA. Onderafdeeling van do afdee- ling Singkawang dor residontio Wcsterafd. van Borneo, bevattende het gelijknamige landschap on sedert 1916 het N. deej van het landschap Mandor (zie aldaar). Hot landschap Mampawa gronst ten N. aan de onderafdeeling Singkawang, ten O. aan Landak, ten Z. aan Pontianak en ten W. aan de zee, de opper- vlakte wordt op 2510 K.M.* geschat. Tot Mampawa behooren verschillende kleine, meer- endoels niet bewoonde eilandjes: Poeloo S6tin- djang, Damar, PSniboeng en TSMadjoe. De rivier van Mampawa is de hoofdriever, die' op den Geocong Pandan ontspringt, aanvankelijk Z.Z. W. stroomt, daarna, na de Soempa te hob- ben opgenomen, W. tot by do hoofdplaats Mampawa, stroomt en ten O. van Tandoeng Bangkokai in zee uitloopt. Voorts heeft men er do Doeri;

doze vormt gedeeltelijk de grens met Singka-wang. Mampawa wordt geroemd als vruchtbaar. De bodem, hier en daar moerassig, is over het algemeen vrij hoog en lieuevelachtig; de Boekit Niboong is een der hoogste toppen. De bevolking is dun gezaaid, zoodat een deel van den grond onbebouwd is; zij telde op ulto, 1915 ± 17600 Dajaks, ± 15.500 andere Inlanders en ± 9700 Ohineezen; tezamen: 42.800 zielen. De gelijknamige hoofdplaats is de zetel van den controleur en den kapitein der Ohineezen; de dal van den radja, die den titel van PanSmbahan voert, ligt op een eilandje in de rivier. De Nederlandsche nederzetting, die in 1822 op den rechteroever werd aangelegd, is nu zeer vervallen; het fortje, daar opgericht, is zonder bezetting. De voornaamste plaatsen zijn Soengei Pinjoo en Karang, beide standplaatsen van een kapitein (Chin, districts-hoofd).

Het bestuur over Mampawa kwam in het eind der 18 eeuw, ten gevolge van de intriges van den stichter van Pontianak, in handen van een zoon van dien radja, doch toen in 1808 deze zoon zijn vader opvolgde, als Sultan van Pontianak, stond hij zijn rechten op Mampawa weder af aan degenen, wien ze volgens de vroeger orde van zaken toekwamen (zie PONTIANAK). Sedert 1901 is bestuurder van het landschap, met den titel van Panembahan, Mohamad Tawfik Akamoedin. In 1906 werd in overleg met het zelfbestuur een landschapskasin-gesteld; in 1909 werd een op nieuwe leest geschoeid contract gesloten; goedgekeurd en bekrachtigd bij G. Besluiten van 15 Jan. en 9 Mei 1912 nos. 74 en 24. De Chineezen zijn reeds van ouds (1819) in dit gebied het roerige element. In 1914 brak in Mampawa een formeele opstand uit, geleid door de Jong-Ohineesche party, die de Dajaks in het verzet meesleepte. Zoodra de troepen krachtig optraden, was de opstand bedwongen. In Maart 1915 was de rust teruggekeerd. //

MAN-ISAP. Naam op Dordh, N.-Guinea, voor een Paradijsvogel, *Falcinellus speciosus*, die op Sorrong Teimandoe genoemd wordt.

MANADO. Zie MEN ADO.

MANAWOKA. Een der Goram-eilanden, groot 57 K.M.2; het bestaat uit twee tafelborgen, ± 320 en 250 M. hoog, die door een nauwelijks 20 M. hoog terrein verbonden zijn. Zie GORAM-EILANDEN.

MANDAH. Landschapje aan de kust van Indra-giri, tevoren onderdeel van het voormalig Sultanaat Lingga-Riouw, maakt thans met Gaoenng een district der afdeling Indragiri, residentie Riouw en Onderh. uit. Een uur stoomens van de kust ligt het plaatsje K6ria (Ar. Cheiriah = het liefelijke), waar de Chineesche handelaren wonen. Een weinig verder ligt een Maleische kampong, waar het districtshoofd (Amir) verblijft houdt. Aan de monding van de Mandah-rivier, Koela Mandah, is een douane-kantoor gevestigd. Er wordt een vrij uitgebreid sagohandel gedreven.

MANDAILING. (Groot- en Klein Mandailing, Oeloe en Pakanlan). Uitgestrekt gebied in het Zuiden der residentie Tapanoeli (Sumatra), dat vroeger uit twee afzonderlijke onderafdeelingen bestond, elk met een eigen controleur, reep, te Panjaboengan en te Kota Nopan gevestigd.

Groot Mandailing omvat den middenloop van de Batang Gad is en den benedenloop van de Batang Angkola en voorts ten O. daarvan een hoogland, het brongobied van de Ack Loo-boc, zijrivier van de Rokan. Door den bergketen van den Malea, die tot dit hoogland behoort, is Groot Mandailing van Padang La was gescheiden. Do Westgrens wordt gevormd door den Westelijken Barisanketen, waardoor de Batang Gadis zich met moeite oen weg heeft geboend op een stroomversnelling, de Loempatan ni Babiat-Tigersprong, vormt. Do grens met Klein Mandailing wordt gevormd deels door het golvend plateau van Maga, deels door de lijn, die den bergkam volgt van den Tor Si Hit6 in Zuid-oostelijke richting naar den Dolok Toedjoe.

Het dal van de Batang Gadis en de Batang Angkola, bekend onder den naam Vallei van Groot Mandailing, vormt het voornaamste bestanddeel van dit landschap. Ofschoon een lengtedaal, bedraagt de breedte in het midden 6 i 12 K.M. Een deel van deze vallei, nl. de stroek rondom Panjaboengan, is 66n uitgestrekte sawahvlakte; het gedeelte by de samenvloeiing van de Batang Gadis en de Batang Angkola vormt een groot mooras, van wel 10.000 H.A. oppervlakte, oorzaak van de in deze streek woedende malaria.

Klein Mandailing daarentegen is als bergland, gemiddeld 400 M. boven zee gelegen, met toppen, van 1800 tot 2000 M., zeer gezond. Het Zuiden is een zeer woest bergland op de grens met Sum. Westkust. Hierin verheffen zich de Si Binoarang, waarop do Batang Batahan ontspringt, die W. waarts stroomendo ton Z. van Natal in zee valt, en do Dolok Kalaboo, do hoogste top, die zich tot 2172 M. verheft en waarop zoowel do Batang Gadis zelf als haar voornamste linker-zijrivier, do Batang Poengkoel, ontspringen.

Talrijke rij- en voetpaden doorkruiaen do landstreek, terwijl de grootte weg van Padang Si Dimpoean naar Fort do Kock, do rivierdalen volgende, eveneens er door gaat. In het spoorweg-rapport van Midden-Sumatra is voorgesteld een spoorweg evenwijdig daarmee aan te leggen tot aan Panjaboengan.

Groot Mandailing bestaat uit zoven kooria's. Koeta Si Antar, Panjaboengan, Goenoeng Toea, Pidoli Dolok, Panjaboengan Djoeloe, Goenoeng Baringin en Maga. Klein Mandailing telt vijf kooria's: Mfinambin, Tamiang, Si Nge-ngoe, Tambangan en Sajoormatinggi. Sa mon vormten zij met Oeloe en Pakantan een onderafdeeling van do afdeling Padang Sidimpoean. De controleur is gevestigd geweest te Panjaboengan. Do ongezonde Jigging dezor plaats was oorzaak, dat de zotel werd vorlegd en wel eerst tijdelijk naar Hoota Napan, terwijl in 1914 is bepaald, dat voortaan Tan ah Batoo de hoofdplaats zou zijn.

Het inlandsch bestuur berust bij do kooria-hoofden, die alien bezoldigd zijn. Aan hon ondergeschikt zijn do dorps- of kamponghoofden, die weer onder zich hebben een derdo categoric, de tip6-hoofden.

De geheele bevolking van Groot Mandailing kan op 30.000 worden geschat. Do opgaaf van 1905 geeft 32.254, maar in dat jaar maakte Batang Natal nog een deel uit van do toenmalige

onderafdeeling. Volgens do overloving is do bevolking van Toba-Batakscho afkomst. Hot is echter wel zeker, dat met name onder som-naigo hoofdenfamiliea elementen uit do Minang-kabausche landen voorkomen. Men wil, dafo ook Atjdhers en Boogineozen tot do bevolking hebben bygedragen. Waarschijnlijk hobben do Mandailingers zich vroeger voro er Zuidwaarts uitgebreid. In het N. van do residentie Sum. Westkuarts zouden nog tusschen Loeboeksika-ping en Ajer Bangis twee Mandailingscho la-rassen voorkomen nl. Tjoebadak en Simpang Ton an g.

Een afzonderlijk element vormen de Orang Loeboe (zie aldaar).

Do bevolking van Klein Mandailing bestaat uit Mandailingers en Oeloe's (zie aldaar). In 1890 tel- de toenmalige onderafdeeling 22,601 inlanders, 19 Europeanen en 6 Klingaleezen, die blikslagor of kleinhandelaar zijn. Dit zou een aanzienlijke toename betekenen, want voor 1846 wordt het aantal inwoners op 16,000 geschat. In 1895 steeg het aantal tot 23,032, in 1900 tot 23,634, in 1905 tot 23,999. De Mandailinger is gespierd van lichaamsbouw en tegen vermoeienissen bestand, is kalm en bedaard, maar achterdochtig, dubbelzuchtig en gierig. Het is de i gewoonte dat kinderen bovon de 10 jaar des nachts niet racer bij hun ouders verblrijven. De jongens en ongehuido ouderen wonen in do sopo of in een leegstaand huis, do meisjes vertrouwt men too aan een weduwe. In dit meisjeshuis (bagas podoman) mogen de jongens echter wel bezoeken komen afleggen. Do bevolking, voornamelijk langs de hoofd-rivieren ge-vestigd, belijdt den Islam, maar vooral de Oeloe's en Loeboe's hebben nog vele heidensch gebruiken behouden. Do christenzending ving aan omstreeks 1870 door do vestiging van een Doopsgezind zendeling in het toen nog grooton-dcels heidenscho Pakantan. De zending, in Raroe en omgeving begonnen door don binden Batak Evangelist Bartimeia onder leiding van Miss Needham (1895), ging mot don dood van laatst-gonomo do bijna gohool to niot. Zij stierf in 1897 en we rd nabij Maga begraven. To Koeta Godang en to Pakantan (juister: Hoeta Bar-got) zijn thana Ohristenzendingen gevestigd van do Doopsgezind Zendingenvereniging, wier gem<lcntc ±: 250 leden telt. Ook bij de Oeloe,s vindt den laatsten tijd het Christendom in gang, het totaal aantal Ohristonen bedroeg in 1909 37, in 1912 40]. . Geringor is het aantal Christenen in Groot Mandating. Hoowel en belangrijk goldzending ia on t van gen uit Zuid-Rusland, telcdo de geinccnto in 1912 niet meor dan 30 leden en dat waren reeds Ohristonen, die met den zendeling waren meegekomen. Do Mohammedaanscho godsdionst schijnt zich daarentegen wol uit to breiden.

Economische toestand. Bohalvo op do loofd-plaatsen an don grooten weg, waar han-delaars, karrevoerdora enz. gevestigd zijn, houdt do bevolking zich bezig mot den rijstbouw. Do opbrongst Her sawahs rondom Panjaboongan is zoo groot, dat jaarlijks 30 tot 40 duizond pikoel rijst kan worden uitgevoerd. Voorts wor- * don mais en do andoro alginoinen in Indie voor-komondo tweed o gewasson geteeld en voor ci gen gobruik ook tabak, pisang, suikerriet, klapper, enz. Do koffiecultuur boteckont in Groot Man-

dailing niet zoo heel veel meer, doordat do ge-schikto gronden te ver af liggon. In Klein Mandating daarentegen is in sommigo streken, zooals Pakantan on Mfinambin, de koffie tot con waro volkscultuur geworden, die met voor-liefdo wordt ge-dreven en een product van goede kwaliteit oplevert. De oogst bedraagt ongeveer 4000 pikols per jaar. Sedert de gedwongen cultuur mot gedwongen levering in 1808 is opgeheven, neemt de aanplancij nog toe, evenals de cultuur van muskaatnoten, kruidnagelen en peper. Plannen bestaan tot het oprichten van een cooperatieve vercniging van koffioplanters voor den verkoop van het product zonder tusschenpersonen aan de handelshuizen te Pad an g. Mand ailing trekt thana cenigszins de aandacht van de Europea-nen, reeds zijn er enkele rubberondernemingen opgericht en meedero zullen volgen nu de eer-tijds zoo gebrekkige communicatie verbeterd is door den grooten weg, welke er door loopt. De bevolking zal hierdoor zeker toenemen. Thans zijn er zelfs in het vruchtbare lengtedal nog uitgestrekto wldemissen en zijn de geberg-ten nog zoo goed als onbewoond. Door do betere wegen zal het surplus aan rijst e. a. producten goedkooper kunnen worden vervoerd en niet langer zullen vele Mandailingers genoodzaakt zijn elders een bestaan te zoeken. Noodzakelijk zal het dan zijn de zoo gevreesde Mandailing-sche moeraskoortsen afdoende te beteugelen, waartoe assaineeringswerken reeds worden uitgevoerd.

Bijna alle rivieren bevatten stofgod, dat op verscheiden plaatsen door de bevolking gewonnen wordt. Ook komt hier en daar wat erts voor. Aan eenigo particulieren was con-cessie verleond tot het winnen van goud. Het kwam zelfs tot een gedeeltelijke exploitatie, maar deze schein op den duur, in verband met de hooge transportkosten, niet loonend, zoodat in 1913/14 de arbeid we rd gestaakt. De nij-verheid bepaalt zich tot het vlechten van lig-matjes en rijstzakken van pandanbladeren en het pottenbakken, dat door vrouwen geschiedt, terwijl in Pagar Goenoeng enkele smeden worden aangetroffen. De veeteelt is niet van groot be-teekenis; do mingeoede heeft schapen of gei-ten, de meergeoedo koeien en karbouwen. Ofschoon geen hoofdplaats meer, is Panjaboongan, in het centrum der vallei toch nog de voor-naamste plaats van Groot Mandailing. Het ligt aan do Aok Mata, rechterzijrivier van de Batang Gadis. Vroeger heetto het Fort Elout. Er bovindt zich op de pasar nog een gewitte pilftar ala gedonkteeken voor den Generaal-majoor C. J. P. Elout. Er is een groot Gou-ornoments inlandscho school. De markt te Panjaboengan is na die van Tano Bato de grootsto van Groot Mandailing. Tano Bato ligt aan den Noordolijkon voet van don Sorik Merapi; het heeft een heerlijk klimaat. Er is een grooto Gouvernements inlandsche school. De volkrijkste plaats is Goenoeng Toea met 700 inwoners.

Voornaamsto plaatsen in Klein Mandailing zijn: Kota Napan, ten tijdo dat Klein Mandailing nog een afzonderlijk onderafdeeling was, hoofdplaats, 432 M. bovon zee aan den grooten transportweg gologon, in het broedste gedeelte der vallei van do Batang Gadis; omringd door verscheiden groote kampongs, waarvan Si Nge-

ngoe, Sajoermatinggi en Saba Dolok de voor-
 naamste zijn, is de Zondagmarkt er zeer levend-
 dig. Op de pasar zijn tai van kleinhandolaren
 gevestigd. Er is eene Gouvernements inland-
 sche school 2e kl., die door meer dan honderd
 leerlingen bezocht wordt, en een pasanggrahan.
 Laroe of Raroe, als centrum van de koeria
 Taxnbangan van belang, heeft een

d.

koffiepak-
 huis en pasanggrahan ; Alananibin, een volk-, rij ke
 kampong met eene inlandsche school. Tolang, aan de
 Ack Poengkoet, met warmc bron. Hoeta Godang, 9 K. 31.
 hooger aan de- zelfde rivier gelcgen, heeft een
 pasanggrahan en inlandsche school. Hier is ook het graf
 van den bekenden Radja Gadombang, die ons gezag
 in Rau heeft helpen vestigen en tot belooening zijne^Siensten
 tot regent van Mandailing werd verb even, maar kort
 daania door de aanhan- gers van Toeankoe Rau word
 vermoord. Een gebeitelde steen (in het bezit van het
 tegen- woordig kamponghoofd, een afstammeling van
 Radja Gadombang) vermeldt de belangrijk- heid zijner
 daden. Moeara Sipongi, met pasanggrahan en
 gouvernements inlandsche school, die 225 leerlingen telt,
 waaronder ook meisjes. Vroeger was hier een opzichter
 der cultures ge- vestigd. Pinjangat (Pionge), thans
 onbeduidend, was de eerste standplaats van een
 Europeesch ambtenaar in deze streken.

Pakantan Lombang en Dolok met een zen-
 dingstation, school en pasanggrahan, 1082 M. boven
 zee, hebben een aangenaam, koud en gezond klimaat ;
 in de nabijheid liggen do kam- pongs Hoeta Toras en
 Hoeta Pad an g, schilder- achtig in de uitgestrekte rij st
 veld en van deze welvarende hoogvlakte.

Mandailing werd reeds in het begin der 19e eeuw door
 ons beschermd, omdat de bewoners als vrienden golden.
 In 1833 werd daaraan met het oog op den Padri-oorlog
 een duurzaam ka- rakter gegeven, maar reeds in 1834
 word het militaire bestuur vervangen door een burgerlijk
 onder een controleur, staande onder den assistent-
 resident van Natal. In 1842 werd het gevoegd bij de toen
 gestichte residentie Tapa- noeli, waarbij het scdert is
 gebleven. Militaire actie was hier zelden noodig ; het
 laatst in 1908 wegens belastingonlusten.

Literatuur : Th. A. L. Heyting, Beschrijving der
 onderafd. Groot Mandailing en Batang Natal, Tijdschr. Kon. Ned. Aardr.
 Gen. 2e Serie, XIV; F. J. Wilier, Verzameling der Bataksche • wetten en
 instellingen in Mandheling en Per- tibie enz. (T. v. N.-I. 8e jaarg.) ; J.
 Kreemer, met de kamera door Mandailing (Eigen Haard y 1912);
 Dezelfde, De Loeboes, Bijdr. t. <1. T., yL en V.kunde, DI LXVI; H. Bis, De
 onderaf- deeling Klein Mandailing, Oeloe en Pakantan : ■
 en hare bevolking met uitzondering van de
 // “ j... Oeloe's, Bijdr. t. t. 1. en vIk., 6e volgr., decl II,
 J < - f. en voor illustrates: J. Thiessen, Album Su- 5 / X f “ matra-
 Pakantan. e/.” ;
 * MANDAILINGERS, MANDAILINGSCH. Zie 次. 《也》”

BATAKS.
 “.0. •. 卂MANDALAWANGI Een vulkaanckgel, 2960 a t M.
 hoog, gelegen op den O.N.O.-kratertrand van
 卂 PangSrango. Zie GfiD^H-PANGfiRANG0. De
 naam is aan dien top door Junguhuh gegeven en *P de
 Top kaart overgenomen, maar is bij de bevolking niet
 bekend. (Verbeek en Fennema, Geol. Besch. v. Java en
 Madoera, biz. 742).

MANDALIKA (MAL., SOEND.), MANDALIKA
 (JAV.). Zie ARTOCARPUS RIGIDA.

MANDAR. Afdeling van het gouvernement
 Celebes en Ond., omvattende een oud bond go-
 nootschap van zevon landschappen, dat zich
 langs de W.kust van Celebes van de golf
 van Mandar N.waarts tot aan Kaj611 uit-
 strekt.. Ten N. grenst zij

afdeeling Mid-
 den-Celebes der residentie Men ado, ten 0. aan
 die afdeeling en aan de afdeeling Loewoe en
 Pare-Pare van het gouvernement Celebes en
 Ond. De landschappen, tot Mandar behoorende
 zijn: Binoeang, Balangnipa en Madjeng aan do
 Z.kust (golf van Mandar) en Pambaoeang,
 Tjenrana, Tapalang en Mamoedjoe aan de
 W.kust. Terwijl do kusten over het geheel laag
 en vlak zijn, is het binnenland bergachtig; de
 bergen zijn niet hoog, maar naar den kant dor
 Toradja's woest en byna ontoegankelijk. De
 voornaamste rivieren zijn de Tjampalagian en
 de Balangnipa, die in de golf van Mandar uit-
 monden, en de Kararna, Loemoe, Boeding-
 Boeding en Lariang, die in de straat van Ma-
 kasser uitloopen. De bevolking bestaat uit
 Boegineezen (Mandareezen) en uit Toradja's ;
 het gezag is in handen van de eerstgenoemden,
 die de kusten bewonen en Mohammedanen
 zijn. De Mandareezen zijn van ouds de besto
 zeevaarders van Celebes, zij onderhouden
 een levendige prauwvaart. Zie: De prauwvaart
 van Celebes, Koh Studien, afl. 1, biz. 107. De To-
 radja's (zie aldaar) zijn heidenen en onbeschaafd.
 In Bo ven-Binoeang maakt het Christendom onder
 hen goede vorderingen. De grond word
 als vrij vruchtbaar genoemd, en ook voor
 koffiecultuur geschikt; behalve dit product zijn
 de voornaamste voortbrengselen: djaogeng, co-
 pra, pisang en katoen. In de bovenstreken van
 Binoeang en Balangnipa vindt men prachtig
 rij st veld en der Toradja's. Aan het hoofd van
 elk landschap staat een Vorst met do titel
 Maradia, die door cen. hadat wordt bijgestaan.
 Als het hoofd van hot bondgenootschap word
 vroeger Balangnipa beschouwd ; in 1870 heeft
 de Zelfbestuurder van dit landschap bij contract
 afstand gedaan van allo gezag en mcrcdtheid
 over Mandarsche bestuurders, nadat het land-
 schap in 1867 eene strenge tuchting had
 ondergaan door eene tot bestraffing voor het
 plegen van strand roof en van andere overtro-
 dinging der gesloten contracten in verschillend
 streken van Mandar uitgezonden militaire
 expeditie. De band tusschen de verschillend
 landschappen is zoo in nig, dat herhaaldelijk
 66n persoon meer dan 66n ervan tegeEijk be-
 stuurde.

De Mandarsche landschappen traden in 1674 toe tot
 het Bongaaisch contract (zie aldaar); onder de
 Mandarsche vorsten, die dit toen tec- kenden, word
 echter die van Tapalang niet genoemd, doch wol de
 rijken Parapoeng, Ma- pili en Kalockoe, die thans niet
 meer bestaan. In 1757 werd dit contract hernieuwd ;
 overigens liet de Oomp. zich weinig met die
 landschappen in, die daardoor geruimen tyd aan den
 invloed van Boni onderworpen waren. In 1825 traden
 Balangnipa, Binoeang, Madj6n6 en Pambao- ang toe tot
 het vernieuwd Bongaaisch tractaat van 1824. Eerst in
 1850 word echter de verhou- ding dezer landschappen tot
 het Gouv. op vasten voet geregeld door het sluiten van
 formeele 间/任, * 如 ”

contracten, welko in de eerste plaats doorkonning van Nederlands souvereiniteit beheldden. Die contracten worden in 1862 vervangen door nieuwe gelijkkluidende overeenkomsten, in 1867 en 1868 werden gelijkkluidende contracten gesloten met Madjónó, Tapalang, Tjenrana en Pambaoeang. Sedert hebben in de laatstgenoemde vier landen herhaaldelijk bestuurswisselingen plaats gegrepen met daarmede gepaard gaande vernieuwing van het contract.

De Zelfbesturen kwamen overeenkomsten echter uiterst gebrekkig na; zelfs was in Tapalang en in Tjenrana het Europees bestuur genoodzaakt met klem op te treden ten einde de bestuurders te herinnoren aan de contractuele verplichting om van plaats gehad hebbende bestuursveranderingen aan den Gouverneur van Celebes en Onderh. kennis te geven, om dan toegelaten te worden tot de vernieuwing van het politiek contract. In 1892 werd met Madjene, Pambaoeang en Tjenrana een nieuw contract aangegaan en in 1896 met Mamoejoedje, dock deze door de zelfbesturen weinig begrepen overeenkomsten op de naleving waarvan wij zelf niet nauwlettend toezicht konden houden, leverden practisch weinig resultaat op. Voortdurend werd geklaagd over een in de meeste landen heerschende toestand van anarchie. In 1905 zijn geheel nieuwe contracten met alle Zelfbesturen gesloten, en ten einde do naleving hiervan te verzekeren, werd een controlleur met militaire dekking te Balangnipa geplaatst. Aanvankelijk leek de politieke toestand zo gunstig, dat in Juni 1906 de bezetting werd opgeheven, doch eenige dagen later werd onze inmiddels naar Madjónó verplaatste nederzetting door een vijandelijke bende overvallen (6—7 Juni 1906). De controlleur moest in een vluchtprauwte over zee naar Pare-Paró vluchten. Bij ons onmiddellijk hierop gevolgd gewapend optreden werd aan het verzet in deze streken spoedig krachtadig een eind gemaakt. De Zelfbestuurders van Madjene en Pambaoeang, die aan den overval medeplichtig bleken te zijn geweest, werden van hunne waardigheid vervallen verklaard en te Makassar geïnterneerd, de voornaamste verzetshoofden oncvelden of vielen in onze handen. Verder maakte nog de in Mamoejoedje heerschende toestand van anarchie militair optreden ook in dat gebied noodig; het verzet werd gebroken na de inname van Boedong Boedong. Was hiertoe de rust in de kuststroken vrijwd hersteld, nog Jan gen tijd was militair optreden noodig in de door Toradja's bewoonde en verstrooken van Binocang, Balangnipa en Mamoejoedje, waar roovertenden het ontstaan van gevestigde toestand bleemorden. Natuurlijk kwamen in de kuststroken ook nog wel plaatselijke ongeregelheden voor, in Juli 1907 werd bv. de Maradia van Tjenrana door een roovertende vermoord. Over het algemeen kan do toestand in Mandar thans goed genoemd worden; alle Zelfbestuurders hebben de korto vordaring afgelegd. Tzamen vormen deze landen nu een afdeling onder een Assistent-Resident met stand plaats Madjónó, bijgestaan door onderafdelingschefs te Mamoejoedje, Madjónó, Polwali, Mamasa en Mambifi. Voor het beheerder financien van de gezamenlijke Zelfbesturen in het ressort is 66n afdelingskas in het levon geroepen.

MANDAR B'ĒSAR. Batav.-Maleische naam voor *Porphyria calvus*; een Purperkoet.

MANDAR PA DI. Batav.-Maleische naam voor *Hypotaenidia Striata*, een ralsort.

MANDARSCHE ZIE MANDARSCHE TALEN.

MANDARSCHE TALEN. Deze naam vat tezamen het Kfamoedjoesch en het Mandarsch. Do laatstgenoemde taal is die der Mandarsche landschappen: Tjenrana, Pambaoeang, Madjne, Balangnipa en Binoeang. Het Mamoejoesch heeft zijn gebied ten N. van Tjenrana, en wel aan do kust van Straat-Makassar, van de baai van Mamoejoedje af tot aari Karosa. Ten O. van het Mamoejoesch en ten N. der Mandarsche dialecten ligt het gebied van het Sa'dansch (ontkenning *tae'*). De Mandarsche talen staan zeer dicht bij het Boegineesch en het Makassaarsch, vooral in klankstelsel en woordenschat. Het Mamoejoesch heeft wel *h*, maar in de plaats van *r*, *w*, *d*, *j* of *l*; *de h* is dus niet oorspronkelijk; do eenige palataal is contract aangegaan en in 1896 met Mamoejoedje, dock deze hebben grootendeels een voliedig stel palataalen, behalve het Binoeangsch dat ze geheel mist. Het Mandarsch van Tjenrana heeft nog dit bijzondere, dat het de *r* en de *to* alleen heeft na opene lettergrepen en anders steeds *d* of *b*. De neiging om de geprenasaleerde mediae tot tenues te maken, zoals het Boegineesch dat doet, komt slechts in 6en der Mandarsche dialecten voor, evenzo do het wegvallen der *k* en het assimileeren der geprenasaleerde tenues tot dubbele tenues. Sluiters zijn meestal de nasalen en hamzah, in een paar dialecten ook *l*, *r*, *s*. Ook de klank der R. G. H. wet is meestal *r*, evenals in 't Boegineesch. Van de voorvoegsels trekt *me* met zijne betekenis „zoeken te verkrijgen, pogingen doen tot" de aandacht, daar het Makassaarsch en Boegineesch dit prefix zoo goed als verloren hebben. Van het infix *oem* zijn de overblijfsels vrij talrijk; van *in* zijn de voorbeelden minder; in ieder geval zijn beide invoegsels dood. De passieve prefixen zijn deels identisch met het Boegineesche *ri*, deels met het Makassaarsche *ni*. Het Mamoejoesch heeft *di*, daarmede enkele *ni*-vormen; in de Mandarsche dialecten vindt men: *di* en *ni* in het Nadjónósch, *di* in het Balangnipa'sch, *i* in het Tjampalagiansch, *di* en *ni* in het Binoeangsch. Dit wekt de meening, dat *di* en *ni* nevens elkaar staan als aanduiders van aorist en perfectum. Ook het achtervoegsel *an* is in de Mandarsche talen nog geheel lovend. De genitief-samenstellingen worden gevormd door nevenschikking. Een tusschenzetsel komt niet voor. Ook de Boegineesche constructie, waarbij het regeerend woork! het persoonlijk voornaamwoord van den 3den persoon aanhangt, is zoo goed als ongebruikelijk. Korte vormen der pronomina personalia in prefixvorm als *sv* subject en in suffixvorm als object, zijn ovensoms voorhanden. De ontkenningwoorden zijn: Mamoejoesch *oedai*, Mandarsch van Madjónó *ida*, *andiang*, id. van Tjenrana *andian*, van Tjampalagian *ta'sing*, van Balangnipa en van Binoeang *tae'*. Dit laatste woord is ook de ontkenningspartikel van het Sa'dansch.

Literatuur Adriani en Kruyt, Do Bitrse-sprongde Toradja's van Midden-Celebes, dl. HI, bl. 146—169, 354.

MANDARIJN. ZIE CITRUS NOBILIS.

69,1929 200

MANDELING. Zie M AND AILING.

MANDIKI=MĀNDIKAI (MAL.). Zie OITRUL-LUS.

MANDING. District van de controle-afdeeling Noord-Soemenſp, regentschap en afd. Socmſnep, residentie Madoera. Het heeft 3 onderdistricten en 39 dgsa's. De stand plaats van het districts- hoofd is Mandinglaet gewoonlijk kortweg met den districtsnaam Manding aangeduid, waar tevens de controleur van Noord-Soemſn3p gevestigd is. Het is een fraai gelegen plaatsje op slechts een 10-tal K.M. van de afdelings- hoofd plaats Soemſnep, met een aangenaam klimaat. : ; ; J"

MANDIOLI. Eiland van de Batjangroep (zie BXTJAN ; sultanaat). De grootste hoogte be draagt, volgens opgaaſ der Siboga-expeditie, 390 M.

MANDIRANTJAN. District van de controle-afdeeling, het re gentschap en de afd. Cheribon, met *eeho uitgestrektheid van 135

Het district telt 48 desa's met 40.000 in won era, o. w. 3 Europeanen, ± 200 Ghineez en 20 Arabieren (einde 1905).

MANDIRI (ILJ). Een onwerzkamo vulkaan vlak bij Jarautoeke (Oostkust Flores), 1502 M. hoog, met twee toppen, zoodat hij het ver- moeden wekt een oude dubbelvulkaan te zijn. Couvreur in Tijdschr. Aardr. Gen. 1908 pl. XI; Wichmann in ibid. 1891, p. 269 en v. Rheden in Jaarb. Mij nwezen 1911. De berg ligt met de Kabalelo van de Lobetobi op N.O.—Z.W. lijn.

MANDIWOI (DAJ.). Zie EEKHOORNS.

MANDOR. Landstreek deel uitmakende van de afdeeling Pontianak en Singkawang, residentie Westerafdeeling van Borneo, besproeid door de Mandor of Terap, een zijtak van de S.6- patah, die Fweer een zijtak is van de rivier van Landak; grootendeels heuvelachtig, met vruchtbaren bodem, die zich voor verschillende cultures leent; goede rijstvelden worden in het district aangetroffen. Het landschap leverde eertijds veel goud op. In Mandor heeft het zelfbestuur der Chineesche kongsi's het langst bestaan; in 1884 is daaraan echter een eind gemaakt en zijn ook de Mandor-Chi- neezen onder direct bestuur gebracht (zie KONGSI). Een Chineesche kapitan is als dis- trictshoofd te Mandor gevestigd. De Dajaksche be vo lking van het landschap Mandor werd in 1916 onder het bestuur van den gezaghebber van Mampawa, afdeeling Singkawang, gebracht. De naam Mandor is afkomstig van Toemandor, van tandhor (tandoer, Jav. = planten) met infix oem, dus tuin en wel lustuin van de eerste radja's van Landak.

MAN&H (ATJiiH). Zie VITEX PUBESCENS.

MANGAANERTSEN. *Natuurlijk voorkomen.* De oxydische mangaanertsen: pyrolusiet, polianiet en psilomelaan, dikwijls ,bruinsteen* genoemd, ofschoon die naam eigenlijk alleen aan eeratgemeld mineraal toekomt, zijn wel de meest voorkomende, en voornamelijk zijn het de door metasomatose ontstane ligplaatsen, die voor de productie van belang zijn.

Geografisch voorkomen. Het aantal vindplaat-^{Ben} van mangaanerts is in Indie vrij groot, doch slechts bij uitzondering is aanleiding ge- vonden om tot werkelijke exploitatie over te ga'an. Dit is het geval geweest in de residentie Djokjakarta, waar de concessies Kliripan (1893)

en Penggoeng (1900) voor de winning van bruin- steen zijn verleend, en sedert 1894 een hoeveel- heid van 25.000 it 30.000 ton van het erts is uitgevoerd geworden (naar Liverpool of Hamburg). Het voorkomen was reeds lang bekend (zie Tijdschr. dor Kon. Nat. Ver. XXVII, door W. O. P. Arntzenius en Jaarb. Mij n. 1872, I, door P. van Dijk). R. D. M. Verbeek vormeldt in zijn Java II, 997, dat de bruinsteen (in do regentschappen Nanggoelan en Pſngasih) ligt tusschen lichtgrijze verkiezelde lagen en kalk- steen; bij Kliripan is het laagje %—1 M. dik, doch het erts komt slechts plaatselijk voor. Naar het schijnt is do vindplaats thans vrijwel uitgeput. In 1912 werden hier twee nieuwe con- cessies (Pſngasih) verleend. Op Java werd bruin- steen verder nog gevonden in de Preanger Regentschappen, waarvan O. Huguénin reeds de vindplaats bij Tjikangkareng beschreef in Nat. Tijdschr. v. N.-L. XXII, 1860, 218; er is hie- c bazalt en bazaltbreccio ontbloot, waarin dunne snoertjes chalcédoon en pyrolusiet (Verbeek, Java, II, 998); Verbeek noemt daaron- boven in dezelfde afdeeling (Soekapoera Kolot) een vindplaats tusschen Tjibatoe en Eureun- palai in het district Paroeng, waar een dun laagje mangaanerts op do grens van kalksteen en con- glomeraat over geringo uitgestrektheid voor- komt.

Op Sumatra werd polianiet in een smallen gang in diabaas gevonden bij Celoe Ajer, afd. L Kota (Jaarb. Mij n. 1881, II, 243), terwijl Hirschi een voorkomen van mangaanerts ver- meldt van B6toeng (Boven-Kampar) in, ver- moedelijk oude, lei en zandsteen (Tijdschr. Aardr. Gen. 1915, p. 482), dat door hem van weinig belang wordt geacht.

Op Banka komt het mineraal in kleine hoo- veelheden voor in do districten Soenget S61an, Toboali en Pangkal Pinang (Jaarb. Mij n. 1874, I, 37; 1877, I, 98; 1878, I, 101), vergezeld door ijzorersten, hetzij als cement van conglomeraaten of als aanslag op de voegvlakken, dan wel als een fijn netwerk in kiezelzandsteen; ook vindt men wel grootere blokken (in S. S7an); mede uit de residentie Riouw wordt door Lon n mangaanerts vormeld (Nat. Tydschr. XXXI, 1869/71).

In Noord-Celebea vond Fennoma hot in ando- sietig materiaal in kleino hoeveelheid, terwyl Hooze een voorkomen van polianiet beſchrijft van don heuvel B6si, 2 K. M. N. W. van P5- ngaron, waar zwarte, groote blokken van 40— 60 M.⁸ inhoud vooral op den top verspreid liggen, doch waar het erts bleek zich niet naar do dioptio uit te strekken en slechts aan do grens van zandsteen en diabaaspoſfieriet voorkomt (Jaarb. Mij n. 1893, 415).

In do dagzoomen der goud- en zilverhoudende gangen van West-Sumatra komt soms een waterhoudend mangaanoxyde (wad) voor, dat als een aanwijing op rijk erts wordt beschouwd. Naar do diepte toe vindt men echter ,ro8." man gaan in ineralen (Rueb). Op de concessio Equator is er z66veel van aanwezig, dat do onginningsetel Mangani wordt genoemd. Over dit voorkomen en den invloed van mangaan op het edel metaal zie P. Hovig in Jaarb. Mij n. 1912 Verh. p. 87 en J. W. H. Adam in Ibid. 1914, Verh. 2. ged. p. 11; ook J. Rueb in Jaarboek 1914/15 der Mij nbouwv. Vereeniging, p. 229.

Nog moot worden gecompareerd de aanwezigheid van *mangaanknollen* in mesozoïsoho diep-zoefzettingen van Borneo, Timor en Roti (Molengraaff in Verslag der Geon. O. V. Congr. ring der Wis- en Natuurkundige Afdeling der Kon. Acad. v. Wet. te Amst. van 30 Januari 1915, deel XXIII 1058), die ongeveer 68 % mangaanoxydo en -oxydulo bevatton; eoms komt dit mangaanerts als platen, banken of lagen voor, die tot 30 centimeters dik kunnen worden. Verbeek vond zulke knollen van 1/2 tot 7 c.M., en ook niervormige concretes en platte stukken bij Bebalain op Roti in een jongen mer-gel (Molukkenverslag 326, 393); Molengraaff (l. c. 1065), die ze mikroskopsch onderzocht, vond ze identiek met do zijne en acht het waar-schijnlijk, dat., zo hier op secundaire ligplaats voorkomcn. - *

MANGANI. Plaats in xle onderafdeeling Soe-liki (Sum. Westk.), zetel van de Mijnbouw Mij. Acquator (zie SOELIKI).

MANGANITOE. Een landschap van de onderafdeeling Sangi-eilanden, afdeeling Menado der gelijknamige residentie, (korto verklaring 18 Aug. 1913), onder het bestuur van een radja met zijn mantri's (zie KANDHAR), gelegen in het Z.W. van het eiland Groot Sangi. Een gedeelte van het djoegoegoeschap Niampak is voorts onderhoorig aan Manganitoe. De voornaamste plaats is Manganitoe, do standplaats van den radja met den djoegoego on een zendeling. De plaats is door goedo karrewegen verbonden met Tarocna, Tamako on Petta, aan de Oost-kust van het eiland gelegen.

MANGGA (MAL.), Manggah (SOEND.). Zie MANGIFERA INDICA.

MANGGAR. District van do controle-afdeeling Goeboeg, afdeeling en regentschap DSmak, re-identie Semarang, met eeno uitgestrektheid van 370 K.M.² Hot district heoft 4 onderdistic-ten en 124 dcsa's. Einde 1905 telde het ± 87.000 inwoners, waaronder een 50 tai Europeanen en ruim 500 Ohincozen. Do hoofdplaats is Boegel, een welvarende plaats, zie aldaar. Men vindt er 66n crfpachtsperceel, waarop Inlandsche ge-wassen worden geteeld en do houtvesterij Manggar Telawa.

MANGGAR. Eon van do vijf districten, waarin do ahsistent-residentie Billiton is verdeeld ; mot do gelijknamige hoofd plaats, zetel van hot districtshoofd.

MANGGARAI. Landschap op het W. gedeelte van het oiland Flores, afd. Flores, residentio Timor en O., onder oon te Rco govestigd civiel gezaghebbor. Het omvat do ressorren Re. , Labooan Badjo on Todo van hot op Flores ge-legon gebied van het sultanaat Bima; do sultan heeft to Rco eon vertegen woord iger. Het strokt zich uit van 119° 47' tot 121° O.L. aan do N.kust (landschap Riom), terwijl do Wai Mcseh (ongovoor 120° 37' O.L.) als grons aan do Z.kust wordt aangovoren. To Keo worden veol paardon uitgovoerd.

Manggarai is verdeeld in dalocschappon, die gcsplitst zijn in onderdeelen, bestuur doo kraengs; doze onderdaloeschappen zijn weder in ondercolon verdeeld, die onder galarangs gestelf zijn. Do invloed der hoefclen berust geheel op hunne persoonlijkheid. Zie voider FLOKES.

MANGGARAI SCH. Van het Manggaraisch

is nog zoer woing bekend. Uit den woordenschat en enkele andere gegevens kan men opmaken, dat het tot dezelfd taalgroep behoort als het Bima-neesch en hot Soomba'sch. Wat hot klankstelsel betreft, onderscheidet het zich van het Bim. onder meet daardoor, dat do eind-medeklin-kera betor zijn bewaard geblven. Om trent do spraakunstige verhoudingen weet men, dat, gelijk in allo talen dezer groep, de oudo vorm- elementon grotendeels verloren zijn, o. a. alle suffixon; of en in hoeverre de taal ook door nieuw-vormingen het verloreno heeft vergoed, gelijk bijv. de beide bovengenoemde talen, kan nog niet beoordeeld worden. In de taal kunnen nog enkele dialecten onderscheiden worden.

Literatuur: Lyst van eenige Worden der Manggaraische taal, door J. W. Meerburg, Tijdschr. Ind. T., L. en Vik. » dl. XXXV.

J. C. G. J.

MANGGENG. Een landschap der onderafdeeling Tapa^{ff} Toean, afdeeling Westkust van met uit. 1915 916 geregistreeerde mannen, staande onder Toukou Geh, wiens korte verklaring dd. 8 Nov. 1900 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 23 Maart 1901. De Loeeng Kandoh scheidt het landschap in het N.W. van Lh6^o Pawoh-Noord, de Kroeeng Pawoh Baro of Batang Pebaroe in het Z. O. van Labohan Hadji. Vroeger maakte Mangg'ng het Z. ste stuk uit van Soesoh, en Dato^o Beusa, de overgrootvader van Teukoe Geh, voldeed trouw do Soesoh verschuldigde peperschapping, maar zijn opvolgers wisten, gebruik make nd van de twisten tusschen Soesoh en Blang Pidie, zich meer en meet onafhankelijk te maken, tot zij ten slotte geheel braken met hunnen opperheer. Manggeng gaat sterk vooruit. Door het graven van eene draineerleiding dwars door het land-echap, tusschen Soea^{ff} Brambang en Mennas&h le Gad6ng, is eon groote terreinoppervlakte geschikt gemaakt voor sawahbouw; en plannen bestaan om een kanaal te graven van de Paja La^{ff}6t naar zee, waarna wederom een groot stuk oerwoud in bouwland kan worden herschappen. Zie: Bijdragen t. d. T., L. en Vik., v. N.-L., Deel 55 (1903) bl. 235.

MANGGIS (MAL., JAV.), Manggoe (SOEND.), Manggistan (MAL.). Zie GAROINIA MANGOSTANA.

MANGGOPOH. Belangrijke nagri ter Sum. Westkust, gelegen aan den transportweg van Tikoo naar Loebok Basoeng. Het dorp komt reeds voor in de lijst van Barros (ongev. 1526) als „Mancopa“. Tijdens do belastingwoelingen in 1908 had hier een verraderliko overval plaats van een kleino M'uitaire post, waarbij een officior word gedood. / O C V

MANGIFERA CAESIA Jack., fam. *Anacardiaceae*, Bindjai, Kemang, KSmang badak (MAL.), Bingloe, (SOEND.). Tamelijk hooge boom, bijna uitsluitend opokort tot W.-Java, djari in do dorpon algemeen aangepant. De boom heoft een scharp, zeer vergiftig sap, dat, op do huid gebracht, hovige ontstekingen veroorzaakt. De wrangzoete vruchten worden ondanks de hoogst onaangonam reuk, gaarno door de inlanders gegoton, evenals de jonge bladeren. Do gedroogde en geraspte zaden zijn een toespjis bij de rijst.

MANGIFERA FOETIDA Lour. Batjang, hCm- bat] an g, mambatjang (MAL.), Ba wan g (JAV.),

Limoes (SOEND.). Ecn vrij hooge boom, meest aangeplant voorkomend, in W.-Java ook in het wild. Het sap uit den stam veroorzaakt op de huid eene ontsteking. De rijpe vruchten rieken stork naar terpentijn en worden door de inlanders gegeten; in onrijpen toestand veroorzaken ze echter een ontsteking van de mondholte.

MANGIFERA INDICA L. AmpSlam, M6m-pSlam, Mangga (MAL.), Palam (MINANOK. (MAL.)), P&em (JAV.), Boowah, manggah (SOEND.), AmpSm (BAL.). Bekendo vruchtboom, meest Mangga genoemd, in den geheelen Archipel algemeen gekweekt; ook buiten Azie overal in de tropen aangeplant. Boom met dichte ronde kroon, en smalle, leerachtige bladereu. Een groot aantal verschillende vormen zijn bekend; wellicht zijn het ondersoorten. De eironde, groene of gele vruchten hebben een oranjeleurig, vezelig vruchtvleesch onder een vrij dunne schil en rondom een groot platte pit. De onrijpe vruchten worden algemeen gebruikt om in te leggen of tot moes te koken; do rijpe worden rauw gegeten. De kwaliteit van de verschillende eorten loopt sterk uiteen. Sommige zijn wegens den sterken terpentijnsmaak bijna onetbaar, and ere (o.a. die van Oheribon) zijn buitengewoon in aanzien en zeerlekker. Onrijpe mangga's worden op *Chutney* verwerkt. Het hout is niet bruikbaar. Uit de bast maakt men een afkooksel, waarmede vlechtmateriaal groen gekleurd kan worden. De jonge bladeren van sommige varieteiten worden door de inlanders bij de rijst gegeten.

MANGIFERA ODORATA Griff. Kocweni, Kweni (JAV.), Kaweni Kab6mbem, B6mbem (SOEND.). Grootte boom, door de inlanders vaak aangeplant om de vruchten, die in rijpen toestand worden gegeten. Ze smaken en rieken sterk naar terpentijn, doch ook Europeanen gewennen aan den smaak en vinden ze lekker. De onrijpe vruchten heeten pakel (JAV., SOEND.), de zaden ervan zijn een inlandsch geneesmiddel. Het scherpe sap uit den stam is bij de inlanders zeer geresd. 少碧

MANGIR (JAV.). Zie GANOPHYLLUM.

MANGKAI. Eilandje, behoorende tot de Anam-bas eilanden, benoorden Djfmadja. Daarop werd in 1910 een reeds op dertig zeemijlen zichtbaar kustlicht geplaatst. Zie POELAU TOEDJOEH.

MANGKOE (JAV.) beteekent „op den schoot hebben, dragen, houden" en figurlijk: „iets onder zich of onder zijn beheer hebben", zoo- dat b.v. de titel van den Sultan van Djokjakarta *M a n g k o e B o e w a n A of Amangkoe B o e w a n a* (zie aldaar), eigenlijk „die het heeal op zijn schoot draagt", zeggen wil; beheerscher van het heeal. *M a n g k o e N 6 g & r d*, — beheerscher van het rijk — is de titel van een te Soerfakarta gevestigden prins, die van den Soe-soehoenan onafhankelijk is en een eigen gebied bestuur (zie VORSTENLANDEN); *M a n g - k o e B o e m i* — beheerscher van het land — was de titel van een inlandschen prins, die in 1755 tot Sultan van Djokjakarta verheven werd. Zie JAVA, GESCHIEDENIS, biz. 203. De rijksbe-Btieder of Jang di p&rtwoen moeda van Siak voert den titel Mangkoe Boemi.

MANGKOWAN (JAV.). Zie MYRICA.

MANGLI (JAV.), MANGLID (SOEND.), MANG-

LEH (KfiMPHEUNG) (MAD.). Zie MIOHELIA VELUTINA en M. MONTANA.

MANGLIETIA. Zie MAGNOLIA.

MANGOENAN. Complex van zoutdorp6t-pak- huizen (etablissement) in het zoutland 叻, nabij do hoofdplaats PamSkasap, afdeling on regentschap van dien naam, residentie Madoera. Het gedcelte van het zoutland, alwaar zich dit etablissement bevindt, wordt gewoonlijk ook met den naam Mangoenan aangeduid. Eenige jaren goldten we rd to Mangoenan een gouvernements-zoutverpakkingfabriek gebouwd, maar deze is nooit in working geweest en geleidelijk weer afgebroken. Het zout wordt naar de fabriek te Kalian get vervoerd en aldaar verpakt. Het etablissement is door een zijlijntje van de Ma-doeratramp met de hoofdlijn Pamfikasan — Soemenep—Kaliang6t verbonden.

MANGOENREDJA. Controle-afdeeling van de afdeeling Tasikmalaja residentie Pre an ger-Regentschappen. Voeger was de gelijknamige plaats de hoofdplaats der afdeeling Soekapoera-kolot, welke thans grooteiideel geveogd is bij de afdeeling Tasikmalajay^ /分二 /

MANGOLI. Eiland behoorende tot do Soela-eilanden, afdeeling Batjan, residentie Ternate en Ondorh. -Het is 104 K.M. lang en gemiddeld 12 K.M. breed, de grootste hoogte bedraagt volgens Verbeek ± 750 M., volgens de Siboga-expeditie 1040 M. Gelegen tusschen de eilanden Lifama- tolla en Taliabo, is het van Taliabo door straat Tjalaplocloe en van Lifamatolla door de straat van dien naam gescheiden.

MANGRAS. Zie ELAEUSINE.

MANGROVE (of vloedbosch). Plantenforjnatie van de tropen, bestaande uit boomen of heesters, die adaptaties vertoonen aan het leven in een sterk zouthoudenden slijkbodome. De mangrove heeft vaak het uiterlijk van een bosch; soms ook is ze een heesterachtige for-inatie of bestaat ze uit kleine boshjes. Of-schoon do mangrove over de geheele aarde, wat do soorten aangaat, die ha ar saincinstellen, een groote gelijkheid vertoont, kan men toch twee scherp gescheiden gebieden herkennen, nl. een Oostelijk gebied, dat zich uitstrekt van Oost-Afrika over Azie naar Australie en Mikronesie en een Westelijk gebied, dat de West-Afrikaansche en Amerikaansche kusten omvat. Het aantal plantensoorten, dat een mangrovebosch samenstell, is betrekkelijk niet groot. Het is nog het grootst in de Oostelijke Mangrove, die rijker aan vormen is, dan de Westelijke, en vooral in Achter-Indie en den Indo-Australischen Archipel goed ontwikkeld is. Tot do typische plan ten behooren vooral vertegenwoordigers van do familie der Rhizophoraceen als: *lRhizophora conjugata* en *lRh. mucronata*, *Cerriops Candolleana* en *C. Jiox-burghiana*, *Kandelia ltheedii* en verschillende soorten van *Brugiera*. Verder tref men er Combretaceen aan (2 soorten van *Lumnitzera*), Lythraceen (*Sonneratiaceen*) nl. een 3-tal *Sonneratia*-soorten, Meliaceen (*Carapa*), Myrsinaceen (*Aegiceras*), Verbaceen (*Avicennia*), Acanthaceen (*Acanthus llicifolius*) en vaak nog een aan tai begeleidende plant en als de Nipahpalm. Het verst in zee staan de Rhizophora's met hunne luchtwortels, die men wegens hun uiterlijk ook wel stielwortels noemt. Ze komen op een vrij groote hoogte bo ven den

grond uit den stam to voorschyn,- on grooien na horhaaldo vortakking mot eon bocht naar den bodom. Zo hobben het voordeel, dat zo do plant over oen groot opporvlak in don wee- kon bodom bevestigen, waardoor by vloed do golflslag haar niet kan losslaan. Maar bovendien zijn do wortels in het bozit van inwondige holten, dio eenorzijs met do buitenlucht com- muneceoren, andorzijs in verbinding staan met holten in de onderaardscho gedeelton van do wortols, zoodat deze van zuurstof worden voorzien, welko voor do adomhaling noodig is, en dio in den moddorbodem bijna geheel ont- breekt. Een andere aanpassing aan do bijzondere levensvoorwaarden is do zg. „vivipario“; het verschijnsel, dat do zaden reeds ontkiemen, terwijl *ao* nog in den vrucht aan den boom zitten./Uit do vruchten komt dan een lang knotsvormig deel te voorschijn, dat eenigo •decimeters lang kan worden en dat aan zijn naar den bodom gekeerd gedeelte den kiem- wortel draagt, terwijl de zaadlobben in de vrucht verscholen blijven. Na eenigen tijd valt deze kiemplant uit do vrucht en komt in den bodem terecht, waarin alleen het onderste deel met den kiemwortel blijft steken. Er ontstaan dan spoedig bijwortels, die do plant vasthech- ton, terwijl de stongel mot bladeren zich verdor gaat ontwikkelen. Op deze wijze wordt voor- komen, dat de kiemplant in den modder ver- stikt, wat zeker hot goval zou zyn, indien hot zaad ongokiemd van den boom viel. Dergolijko verschijnselen van viviparie komen ten deolo ook bij de andoro mangrovplanten voor, zoo bij *Aegiceras*, wolkor kiemplanton voel kloiner zijn, dan dio van *Rhizophora* en gokromd, bij *Avi- cennia* (zie aldaar), bij *Ceriops*, *Brizigiera* en *Kandelia*. Steltwortels komen behalvo bij *Rhizophora* alleen voor bij *Acanthus*. De andoro mangroveplanton, dio overigens verder landin waarta voorkonien, he b ben ton deolo zg. adomwortels of pneumatophoron. Dit zijn wor- tch, dio horizontaal onder de oppervlakte van don bodem voortgroeien en of vertikaal naar bo ven grooiondo zijttakken afgovon (zooals *Avi- connia* o. a.) of zich hier en daar knievormig naar bo von ombuigen, zoodat dezo knieen bui- ton den bodom uitstokon (*Brugiera*). Dezo bo von den grond grooionde stukkon hobbon luchtkanalon, dio mot do buitenlucht communi- ceeron on do in do slijk liggendo dcelen van hot wortelotolsel van lucht voorzien. Tot do grootsto boon van do Mangrove behoort *Brugiera gymnorhiza*. Do andoro man g ro ve plant ton zijn, mot uitzondoring van *Rhizophora*, conjugata, kloino bo omen of hoostora. *Sonnocratia acid a* on *Avicennia officinalis* vormon hier en daaraeengesloten boaschen; do andoro soorton komon meer versproid voor. Mangrove kan mon in Indio aim bijna allo lage stranden aan- troffen, waar zich slob afzot. Algincen dus aan do Noordkust van Java, torwijl zich in stillo bochten, aan do Zuidkust bv. in do Kinderzoo bij Tjilatjap, do mangrove buitongewon weol- dorig ontweekolt. Ook do andoro eilanden van don Archipel dragon aan do kust zcor algemcon Mangro veboschon.

MANIHOT GLAZIOVII *Mull. Arg.*, fam. *Euphorbiaceae*. Een caoutchouc-loverendo boom uit Brazilië, mot handvormig ingesneden bla- doron, op Java proefsgowijzo ingovoerd („ccara-

rubber“). Hoowol do hoedanigheid van het caoutchouc uit do in Indio gekweekte boo- men : zcor good was, is do opbrengst onvoldoond© geblekon. Do bladoren geven bij destillatie blauwzuur on aceton. Recento berichten over de cultuur van don caoutchoucboum *Manihot Glaziovii* komen voor in Toysmannia 1898, bl. 296 en 342. Zie artikel CAOUTCHOUC.

MANIHOT UTILISSIMA Pohl. Oebi kajoo (MAL.). Hoewi dangeur, Sampeu, (SOEND.), Bodin, Katlda djendral, Kaspe, katel& pohoeng (JAV.), en velo andoro namen. Bekende plant uit Brazilië, overal als *Cassava* gebruikt, wegens het zetmeelgehalte der • knolvormige wortels. Zie OEBI KA JOE.

MANILA (BOENGA) (MAL. MOL.). Zie TA- BERNAEMONTANA CORONARIA.

MANILA-COPAL. Zio AGATHIS. 九“fvw/ MANILLAHENNEP (Kofo). Deze vezelplant *Musa textilis* wordt eerst sedert betrekkelijk kor- ten tijd op Java aangeplant. Het aantal onderne- mongon is cvenwel gering en schijnt zich niet uit te breiden.

De vezel wordt op de markt mindor beoor- deeld dan de Philippijnsche hennep.

Do uitvoer van Java bedroeg in:

Landon v. bestemming	1912	1913
	(Kilogrammen.)	
Nederland en order	142.537	231.316
Engeland	10.158	360
Duitsland	12.800	
Totalen	165.495	231.676
Afscheophavons waren:		5.428
Tandjong Priok	10.775	
So.orabaja	12.800	184.088
Banjoewangi	105.638	13.420
!?robolinggo	16.442	28.740
Tjilatjap	19.840	

Vozolcongres/^^, *Literatuur* : Verslag van het 1 J Juli 1911. ^ f gehoudon to Soerabaja van 3—8

MANIMPAHOI. District der onderafdeelig Sindjai, afdeeling Bonhain, gouvernement Celebes en Ondorhoorigheden.

MANINDJAU. Oudo vulkaan ton W. van do hoogvlakto van Agam, ten N.W. van den tweo- ling-vulkaan Singgalang-Tandikat. Zijn mantel is zoo nauw mot zijn nabuur verbonden, dat slochts eon pas van 1325 M. bo ven zee den Sing- galang van hem scheidt. Na het instorten van den top van dozen roussachtigen vulkaan, met zijno krators, bleef eon steil ringgeborgto over van olliptischen vonn, dat mot con groote a s van 23 K.M. on eon kleino van 11 K.M. lengto eon doepe kom van ongovoer 100 vierk. K.M. volkooin onsluit. Het lieflijke, stille meer van Manindjau (Danau) is de bodom van dio kom; zijn waterspiegel ligt 459 M. bo ven do zoo, do lengto is 16.6, de grootsto breedte 8 K.M. Vrooger moot hot water 50 M. hooger gestaan hobbon : de afwating van het moor, do Antokan (zio aldaar), dio zich dor eon kloof in het W.lijk randgeborgto eon uitwoag naar het

laagland Han de Westkust gebaad heeft, groefdo ha&r bedding voortdurond diopor, zoodat do waterspiegel Inger en het meer kloiner is gewor- den, waardoor strooken land beschikbaar kwa- men ter bewoning en bewerking. Tegen den 700 M. hoogen O.lijken borgrand kruipt in 43 zigzags een rijweg op, dio do nagri Manindjau, a.an den O.lijken meeroover, verbindt met Ma-toer (1039 M.) on do hoogvlakto van Again (Fort de Kock). By de nagri Manindjau zijn enkele warm© bronnen, welker water gezencdo kracht heeft voor enigo huidzickten.

Het nicer met zijn randgebortgo levert een buitengewoon natuurschoon op. Vooral is het panorama schoon, dat men genicot op het punt Poentjak Boekit aan den O.lijken bergrand, waar mon het meer 700 M. diep aan zijn voeten zijnd liggen, terwijl in het Z. en O. de machtigo Singgalang-Tandikat en do Marapi oprijzen, en de laatste zijn zachtglooienden vruchtbaren voet naar het N. laat doorloopen tot het grill- lide kalkgebergte van Kamang (zie OUD AG AM).

MANINDJAU. Onderafdeeling der afcdeling Agam van de residentie Sum. Westkust met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van een Controleur, aan den O.lijken oever van het meer van Manindjau : zij grenst in het W. aan do zeo. Behalve het Manindjaameer en zijn omgeving, uitmakende het district Danau, be- hooren tot dezo onderafdeeling het ten O. van den meerrand gelegen district Matoer, en het district Loeboek Basoeng (zie aldaar), tusschen het meer en de zeo gelegen. Van Manindjau loopt do bij den vulkaan beschreven weg naar de bovenlanden, welke zich te Matoer (14 K.M. van Manindjau) splitst in een weg naar Fort de Kock (15 K.M.) via Pan tar en een weg via La wan g naar PalSmbajah (21 K.M.) on verder naar Sipisang J12 K.M.) aan den transportweg van ForF de Kock naar Loeboek Sikaping. Verder loopt van Manindjau libg' een* rijwcg. Noord el ijk om het meer buigend naar do af- watering, de Antokan, on deze rivier volgnd naar Loeboek Basoeng (27 K.M.) en Tikoe aan zee, nog ruim 21 K.M. verder. De voornaamste plaatcen zijn, behalvo do hoofdplaats: Matoer (zie aldaar), Loeboek Basoeng en Tikoe, alle met belangrijke markten. De onderafdeeling levert in het hooge, bovenlandsche gededto sakar (rietewickr), koffie en cassia op, in de benedenlanden copra.

MANIPA. Eiland teA Westen van het eiland Ceram op 3° 15' Z.B. en 127° 40' O.L., behoo- rende tot de onderafdeeling West-Ceram, af- deeling Ceram, residentie Amboina. Het eiland is ongeveer 20 K.M. lang on heeft eeno opper- vlakto van ± 80 K.M.². Be grond is heuvel- achtig (de grootste hoogte bed raagt ± 600 M.) en levert veel sago op. Eertijds bchoordo hier de nagelcultuur tot do middelen van bestaan, maar do geweld ad igheden der O.I.Comp.in 1651, zie MOLUKKEN (goeohiodenis), waren oorzaak, dat de bevolking verarmde en ver- minderde. In 1667 werden do eerste christenen gedoopt, doch het Christendom maakto fdechts geringen voortgang, zoodat op hot cindo der vorige eeuw op eene bevolking van ± 800 zielen elchts 100 christenon worden aangetroffen.

MANIPA (STRAAT) in do 25 K.M. broedc, byzonder diepe en volkomen Bchoono waarweg tusschen het heuveUohtige Manipa, het uitc&rHtc

eiland besteven Ceram en do N.O. punt van Boeroo. Dezo., bostaat beweston hock Pcla eerst uit rizophoren, wordt dan rotsig en is bezuiden dien hoek laag met achterliggend bergland. De straat verbindt de Molukkenpassage met do Banda- en Arafoeraeze. Aan do Westkust van Manipa ligt het steile, hooge, rotsige eilandje Soeanggi, waaioop een lichttoeren staat, zoodat do straat ook des nachts veilig te bevaren is. De strooin langs Boeroe loopt in bcide moes- sons meestal om de Noord, dio langs Manipa trekt in den N. W. moesson veelal om de Zuid en is in den Z.O. moesson om de Noord minder sterk dan die langs Boerpe. In de straat heeft men zwaro buien en in den N.W. inoesson dik- wijs een woeste golfslag. Zie Zccmansgids deel VI.

MANIPI met TOEROENGAN. District der onderafdeeling Sindjai, afdeeling Bonthain, gou- vernement Celebes en Ond.

MANIS DJANGAN (JAV.). Zio CINNAMO- MUM BURMANNI.

MANJAOER. Naam op Dorh (N.-Guinea) -voor eene Papegaai-soort, *Lorius lory*, op Hattam Ocjara. *Lorius cyanauchen* heot op Ansoes Oejoj.

MANJAPA 𑄓𑄗. Onderhoorigheid van Langsa. (Zie aldaar.)

MANJAR (JAV., SOEND.). Zie WEVERVOGEL.

MANJOENG (JAV., BATAV. MAL.). Zie VALLEN.

MANNA (MANAK). Afdeeling van de residentie Benkoelen met gelijknamige hoofdplaats aan den Indischen Oceaan, ten N. grenzende aan Sfiloema en ten Z. aan Kaurc (grensvrivier Strand jangan). De oppervlakto bedraagt 2107 K.M.² do bevolking ruim 32.000 inwoners, waaronder 15 Vreemde Oosterlingen en cnkelc Europeanen. Do afdeeling bestaat uit de mar- ga's : Anak Goemai, Tandjong Raja, VII Poe- tjockan, OeJoo Manna Ilir, Oeloe Manna Oeloe, Manna Ilir, Pasemah OeJoo Manna Oeloc, Anak Loeboek Sirih, Anakdoosen, Tinggi, Kcdocrang, Padang Goetji, KSlam en zelfst. pasar Manna. De voornaamste rivieren dezer afdeeling zijn, van N. naar Z.: de Pino, Manna, BengkC- nang, KSdoorang en Padang Goetji-rivicon, allo ontspringende op do Westclijko hcllingon der Barisan. Hiervan is do Manna, dio van do Goencoc Dempo komt, do grootstc. Aan do Westclijke helling van dezen vulkaan ligt een 329 K.M.2 grooto valJei, de Pasimah Oeloo Manna, die in 1860 bij Benkoelen ingeJijfd word, en voor- dien behoordc tot de onafhankclijk Pasimah-landen.

De voornaamste plaalsen zijn in het algemeen do pasirahdoesoens : druk bezochto weekmark- ten worden gehouden te Pasar Manna, ToengkaJ, Doerian SSginim, KCdoorang, Masat en Tandjoeng Sakti. Pasar Manna we rd gedurende cncnige jaren eenmaal in do twee maanden door een boot der Kon. Paketvaart Mij. aangedaan, doch Binds een paar jaar is dat gestaakt, wegens do moeilijke reeds. Ecn weg naar PagCralam in Palembang zal do afdeeling weer eenigszina uit haar isoement opheffon. Voor bevolking, landbouw, enz., zio onder BENKOELEN. Op 9 Februari J 014 had in dezo afdeeling to Mandi-An gin een plechtigheid plaats, welko Hlechts ongeveer eenw in do honderd jaar voor- komt en tot doel heoft de geesten to smeeken dat aan do onbehoorJijko ged ragin gon der be-

volkin g voorgoed oen oindo moge komen. Zij we rd
beschreven door J. H. Juda in do Bijdr. T., L. en Vlk. dl.
70 (1915) pag. 650.

Literatuur : Kath. Missien, 21o Jaarg. p. 115, 29e
Jaarg. p. 66 on 74, 19o Jaarg. p. G7; Bcr. v. d. St.
Claverbond, Jaarg. 1893, p. 24, 1901, I p. 48, 1903, I, p.
35; III, p. 39; en Studien op Godsd., wetensch. en lelterk.
geb., 23o jaarg., 36. dl., p. 15G, 253, 358 en 448.
Minnoliederen (r&djong's) uit do afd. deelde mede
Helfrich, T. Bat. Gen. XXXVII (1894) bl. 65./ 北、

MANO OHOETA (Celebes). Zie AJAM.

MANOE (Tornate). Zie VLEERMUIZEN,
VRUCHTENETENDE.

MANOEK. Vulkanisch eilandje in do Banda- zee, 260
M. hoog, bestaande uit een afgeknotten kogel, met een
topkator, waaruit, volgens Jungkuhn (Java III 1237),
vroeger door Chi- neezen veel zwavel word gehaald :
aan do West- zijde is nog een sulfatario zichtbaar :
empties zijn niet bekend (Verbeek, Molukkenverslag,
578). Het eiland is bewoond door duizenden zee- vogels,
die do lava met witto uitwepelen over- dekken.

MANOEK (TJI) of RIVIER VAN INDR- MAJOE.
Rivier op West-Java. Zij ontspringt op het zadel (1330
M.), tusschen don Papandajan on hot Zuidclijk daaraan
gronzond bergette, gaat eerst Oostwaarts en doorstroomt
daarna in N. richting het plateau van Tjikadjang, ruim
1200 M. hoog, tusschen deze geberten en don Tjikorai.
Noordwaarts naderen de hellingen van Papandajan en
Tjikorai elkaar zoo dicht, dat do Tji ManoeK een diep,
steilwandig dal heeft moeten ingraven. Zij verlaat (lit bij
Ba- jongbong, buigt om den voet van den Tjikorai been,
heeft daar nog eens een diepe inschuring en begint dan to
Garoet, met stork toegenomen breedte, den loop over het
hoogdal van Garoet (zie GAROET). Eerst stroomt zij
daarover zonderzicliin te snijden, maar meer Noord
waarts begint de kloofvorming opnicuw, eerst nog zon-
der groot diepte. Aanzienlijk wordt doze, waar do rivier
het plateau verlaat in de nauwe, sombere kloof van
Tendjolooot, 7 K.M. lang. Het smal- ste, midcllcste deel,
van con half uur gaans lengte, is 300 M. diep on heeft
zeer steile wanden. Even- als het plateau van Bandoeng
beschouwt men het hoogdal van Garoet als een
voormalig meer. Hot middondeel daarvan is echter
bedekt met honderdon kleine heuveltes, ontstaan uit
borg- stortingen van den Goentoer, door diens uit-
barstingon veroorzaakt. Na uit do kloof ont- Bnapt to
zijn, stroomt do Tji ManoeK over hot plateau van
Darmaradja (290 M.) on porst zich dan opnicuw in een
eng dnl, door hetNoordclijkio tortiario ketongobergto.
Dan bo vine! t zij zich aan vankelijk in oone vlakto, komt
dan wed er in oon heuvolachtig torrein, waar zij W. do
Tji Pdlds opnoent, en stroomt daarna naar do gron- zon
van Chcribon, waar zij zich bij Karang Sam- boong of
Tomo mot do Tji Loetoong voreenigt on van daar tot haro
jndong door do laagvlakte haron loop voortzot, ten
slotte een uitgestrekto delta vormond. Van Karang
Samboung is zij voor grooto prauwen bovaarbaar, maar
de sloop- vaart is thans ftllcon van betoekenis nicer
bono- donwaarts, voornamelijk voor den uitvoer van rijst
(zie INDRAMAJOE). Bij don hook van Indramajoo stort
zij zich met twee armon in zee.

Do Tji ManoeK is in do Indischo administratie bokond,
omdat zij do Oostclijkie grons vormt der particuliere
landerijen, welko aan hot daarvoor vastgestelto reglcment
zijn onderworpen (zie PARTICULIERE LANDERIJEN).

MANOEK KASO. Soendaneesche naam voor oon
vogel, *Timalia pileala* van Java; dezo is van boven
grijsbruin, roodbruin on den kop, van onderen wit met
zwarte streepjes. Hij bo- hoort to do *Timaliceae*.

MANOEK MANJEUSEP of -PANJEUSEP = zuigende
vogels, naam voor Honingvogels bij de Soendaneezen. Tot
do Honingvogels be- hooren: *A ethopyga lemminkki*, op
Sumatra Sfi pah- pooitri genoemd, *Leptocoma hasseltii* aldaar
Tjetjap genaamd, *Aethopyga flavostriata* heet op Celebes
Kioa-raa. Op de Aroe-eilanden wordt *Cyrtostomus frenata*
Simsim genoemd : *C. zenobia* heet op de Kei-eilanden
Sowsi, op Goram Ossoegil. Op Do reh, N.-Guinea, is
Ngarpis een collectiefnaam voor *Nectaribia*- soorton.
Aethopyga siparaja heet op Sumatra Sipa-raja (wellicht
juister: sepah-radja). Eene andero Honingvogel-soort,
Arachnothera chry- sogenesis heet aldaar Sepah djantjeng.
Cyrtostomus Solaris wordt op Timor Koepang Boe- roeng
dalima genoemd, doch op West-Timor Kolo-natoenas, een
naam ook aan een op Timor voorkomenden Honingzuiger,
Myzo- mela vulnerata, gegeven. Zie HONINGVOGELS.

MANOEK TJATIING. Soendaneesche naam van een
grondlijstersoort, *Geocichla rubecula*; deze uitsluitend
op Java voorkomendo soort is blauwgrijs met oranjebruine
kop, borst en buik. ManoeK tjatjing ketjil is do inlandesche
naam bij Batavia voor een vliegenvangersoort, *Cyornis*
banyomas, blauw van boven en rood bruin van onderen, dio
in het Soendaneesch soeling heet.

MANOEKWARI. Hoofdplaats van de af- deeling Noord
Nieuw-Guinea, welk gebied res- sorteert onder de residentie
Ternate en Onder- hoorigheden. (Zie DORE en NIEUW-
GUINEA).

MANONDJAJA. District in do afdceeling Ta- sikmalaja,
residentie Preangcr-Regentschappen met drie
onderdistricten en 32 desa's en gelijk- namigo hoofdplaats,
vroeger do hoofdplaats van het regentschap on van de
afdeeling Soekapoera, in 1901 als zoodanig veyanggen door
Tasik- mnlaja (zie aldaar). - '

MANOWA (SOEND.), MANOEWA, MANOWA (JAV.).
Zie ANONA RETICULATA.

MANANSINAM. Papoesche kampong op het oilandjo
Manasbari, dat gelcgen aan den N.W.- lijken in gang der
Gcelvinkbaai, onmiddcllijk ton Z. van ManoeKwari, de
gewono aanlegplaats is van allo schepen, die voor het
drijven van handel do Noordkust van Niouw-Guinea bo-
zoekon. Mon vindt er den oudstun Zendingspost mo een
kerkje en school en in do omgoving dozer gebouwon wonen
eenigo opkoopters, zet- bazen van Ternataanscho
handelaron, die hier do ingeruildo producten ter latere
verzendung opzamelon. Een honderdtal der in dezo een een
paar aangrenzendo kampongs wononde Papoea*3 zijn tot
hot Christendom overgegaan, maar heb- ben niettomon nog
veel van hunno vroegero gebruiken behouden. - ' • - r

MANTANG (ORANG). Zio ORANG MAN- ' TANG.

MANTEGA (KEMBANG). (SOEND.). K.Smbang mantega (JAV.). Zie TABERNAEMONTANA CORONARIA.

MANTELDIEREN (*Tuntcata*). Een hoofdaf-decling van het dierenrijk, gekenmerkt door het bezit van een dikke huidafscheiding (testa), die het dier als een mantel omgeeft. De mond of in-gestieopening voert in het voorste deel van den darm, dat den naam van pharynx draagt en door kieuwspleten doorboord wordt. De spleetii voeren bijna altijd in een afzonderlijke ruimte (peribranchiale ruimte, cloaca), die door do oegstieopening naar buiten uitmondt en waarin ook de anus en de geslachtsklieren uitmonden. Do ventrale zijde van den pharynx is een gootvormige slijmklieer (endostyl), terwijl aan do rug-zijde van den pharynx de hersenzenuwknop ligt. Het ademhalingswater, waarin kleine voedseldelctjes zwen, treedt door de ingestieopening naar binnen, passeert de kieuwspleten en gaat door de egestieopening weer naar buiten.

De Tunicaten zijn bekend om hun verwantschap met de Gewervelde Dieren. In larvalen toestand bezitten zij een staart met ruggemerg, chorda dorsalis en rudimentairen darmi.

Alle Manteldieren leven in zee. In den 0.-Indischen Arc hi pel zijn alle 3 klassen (Appendicularia, Ascidiacea, Thaliacea) rijkelijk vertegenwoordigd.

De Appendicularia zijn kleine, planktonische, doorschijnende vormen, wier lichaam in romp en staart verdeeld is, welke laatste in tegenstelling met andere Manteldieren gedurende het geheele leven bestaan blijft. Het aantal kieuwspleten bedraagt slechts 6en paar, dat rechtstreeks naar buiten uitmondt. Uit een biologisch oogpunt zijn de Appendicularien zeer merkwaardig door het bezit van een geleachtig huisje, een afscheiding van de opperhuid, die aanvankelijk direct tegen het dier aanligt, maar dan opzwellt en het dier geheel kan inhullen. Dit huisje is dan heel veel grooter dan het dier. Het bezit een zeer ingewikkelden bouw en kan voorzien zijn van een filterinrichting voor het zeewater, die aan grotere deeltjes het binnendringen in het huisje belet, en van een vangapparaat, waarin de zeer kleine organismen, waarmede de Appendicularien zich voeden, teruggehouden worden.

De meeste Appendicularien leven kosmopolitisch in de warmere zeeën, hoewel zij ook elders niet ontbreken. In den Indischen Arc hi pel werden door do Siboga-expeditie 14 soorten dezer groep aangetroffen, waarvan sommigen zeer algemeen zijn. So ms is het aantal Appendicularien in het plankton zo groot, dat zij het gewichtigste bestanddeel ervan vormen.

In tegenstelling met do Appendicularien zijn de Ascidieën of Zakpijpen vastzittende dieren, die slechts als larve een staart bezitten. De vrij zwemmende planktonische larve gaat door een ingewikkelde metamorfose in het ongestaarte volwassen dier over, dat aan het uiteinde vastzit, aan het andere van in-egestieopening voorzien is. Uitwendig is het dier met do dikke, ^{80x118} vrij harde en cellulosehoudende testa bekleed, terwijl het inwendige van het dier voor-namelijk door den wijden pharynx wordt ingenomen, wiens wand door talrijke kieuwsploten

doorboord wordt. Do pharynx zet zich voort in het korte darmkanaal, dat in de oloacaholte uitmondt. Volo Asoidion zijn solitaire, vormen dus geen kolonies. Dozo solitaire Ascidieën zijn dikwijls van een aanzienlijke grootte (1 d.M. en meer) en hebben veelal een cilindrische gedaante. Andere Ascidieën vormen kolonies door knopvorming. De individuen van zulke kolonies zijn klein en meestal door de gemeenschappelijke testa ingehuld. Dezo kolonies zijn zeer verschillend van vorm, kunnen bv. allerlei andere voorwerpen bekleeden.

De Indische Archipel is zeer rijk aan Ascidieën. De Siboga-expeditie verzamelde niet minder dan 219 soorten (153 nieuwe), die grootendeels in ondiep water leven, maar waarvan sommigen tot het abyssale benthos (zie aldaar) behooren, zoals bv. *Culeolus annulatus*, die op een diepte van 1994 M. verzameld werd.

De 3e klasse der Manteldieren wordt gevormd door de tot het plankton behorende Thaliaceën, die grootendeels glaahelder zijn en met een dikke testa bekleed, terwijl in-egestieopening aan de tegengestelde uiteinden van het lichaam te vinden zijn. Door samentrekking van spieren stooton zij het zeewater met kracht uit do egestieopening, waardoor zij zich voortbewegen. Do Thaliaceën bezitten zoowel geslachtelijk als ongeslachtelijk voortplanting en daarmee ge-paard gaande generatiewisseling. Vooral in het plankton der warmere zeeën komen zij veelvuldig voor; ook in den Indischen Archipel loven vorscheidene kosmopolitische soorten.

Men verdeelt de Thaliaceën in 3 orden: *Pyrosomata*, *Cyclomyaria*, *Desmomyaria*. Eerstgenoemde vormen ho lie, cilindrische kolonies, die aan het ene uiteinde open, aan het andere gesloten zijn. De individuen zijn in 66n laag in do gemeenschappelijke testa ingehuld; do do holte bekleedt. Do Pyrosomen zijn bekend door hun sterk lichtgevend vermogen. Van het geslacht *Pyrosoma* verzameld do Siboga-expeditie in don Archipel 3 soorten, terwijl van *Cyclomyaria* 4 soorten werden aangetroffen. Van laatstgenoemde groep is hot geslacht *Doliolum* het meest bokond om zijn ingewikkelde generatiewisseling. Do soorlen van dit geslacht zijn kleine glashelder tonnetjes ovonals do *Desmomyaria (Salpa)*, die ochter een aanzienlijke grootte kunnen boroken. Van het geslacht *Salpa* verzameld do Siboga-expeditie 15 soorten. Ook in don Archipel zijn Sa 1 pon-oxoni pl a ro n in hot plankton so ms zoo talrijk, dat zo daarvan het voornaamste bestanddeel uitmaken. Do bekend o gonoratiewisseling van dit geslacht bestaat daarin, dat uit het ci zich de afzonderlijk lovonde (solitaire), geslachtsloozo Salp ont-wikkelt, do door knopvorming talrijke geslachtsdieren voortbrongt; deze zijn tot een keten vormigokolonio vereenigd, welko zich in haer goheel van do aolitauro Salp losmaakt. Elk der goslaughts-dieren produceert 66n of nicer eieren, die zich reeds in het moederdier tot jonge solitauro Salpen ontwikkelen.

Literatuur: 0. Ph. Sluiter, Die Tunicaten der Siboga-Expeditie. I. Dio socialen en holo-sonien Ascidieën, met supplement. II. Dio murosomen Ascidieën; J. E. W. Ihle, Die Appendicularien der Siboga-Expeditie; J. E. W. Ihle, Die Thaliaceen der Siboga-Expeditie.

MANTIK (Koi-eil.). Zie RADJA-QEDANG.

MANTING (JAV.). Zie EUGENIA POLY- ANTHA.
 MANTJANŋIGARA (lottorlijk: „Vreemd land“ =buitonland). In hot oude Mataramscho Rijk onderscheidde mon de „Stad“ (Jav. Nag&rŋi), do Ommelandon (Jav. NagSrS, agoong) on do Buitengeweston (Jav. BI'ntjAnagflx甸. Onder do Mfijjt&nag&rŋi, vielen: Banjocmas, Madioen, Kediri; voorts Djapan (Z.W. Soerabaja), Dji- pang (Z.O. Bambang), Grobogon van verdero kleine landschappen, wolke niot als Oosthoek (Jav. Bangwetan) of als Stranddistricton (Jav. Pasisiran) onder het rechtstr. bestuur dor Comp, waren gckomen. Zie BANGWETAN en VOR- STENLANDEN.

Mantja negara is ook de titel door do rijksbe- stierders op Bali, do eerste personcn nadcn Vorst, gedragen.

MANTJAPAT. Benaming op Java voor do nabuurdorpen, t. w. de 4 dorpen, welke naar de 4 luchtstreken het dichtst bij een dorp zijn ge- lgen; M&ntj&lima, zijn de 4 daarop vol- gende dorpen. Tusschen deze dorpen, en met name met de m'ntj&pat bestaat, ook volgena do Javaansche wetten, een zekere solidariteit; zij zijn o.a. verplicht elkander in bepaalde om- standigheden ter hulpe te komen.

MANTJING. Zie VAARTUIGEN.

MANTOEP. District van de controle-afdeeling Lengkir (hoofdplaats Ngimbang) regentschap on afdeeling Lamongan, residentie Soerabaja. Het district, dat over het geheel armoedig is, be vat veel djatibosschon on telt 130 desa's en 4 ondrdistricten. Er bevindt zich een veel bo- zochto pasanggrahan.

MANTRI. In Malcischc landen, waar het recht van zelfbestuur nog bestaat, veelal de titel van een raadsman van den Vorst, minister, besturend ainhenaar; zo vindt men b.v. in Sanbas zes rijksgrooten met den titel mantri r i r a d j a.

er d a n a m a n t r i, (van Sanskr. pradhana, voornaamste on mantri, nomin. van mantrin raadsher) is in sommige Malcischc landen de titel van den rijksbestierder, de eerste na den Vorst, b. v. in Koetei, vroeger ook in Atjdh en in Palembang. Op Java duidt de titel mantri amte- naren van mindcrn rang aan; in do Vorston- landen aldaar zijn de muntris ambtenaren van ocn wedana, in rang volgende op den panewoo (zio VOKSTENLANDEN). In de Gouv. landen wordt de titel gegeven aan inlandsche ambtenaren bij verschillende dienstakken aangesteld, zooh opzichers bij do koffiicultuur, water- leidingcn, vaccinators (mantri tjatjar) enz. on komen zij in rang na den assistent- wedana. Ook elders, b.v. op Sumatra's Westkust, wordt soms do titel jantri door ons bestuur aan dorgelijko inlandsche axnbtonarcn van lageron rang too- gokond; in Palembang voeren districtshoofdon ook wel don titel „manGri“.

MAOEK (ook geschreven Mauk). District van do afdeeling Tangorang van de residontio Batavia.

MAOEMBI. District van do ondrafdoeling oi) afdeeling Menado dor residentie Monado, staande onder een lo districtshoofd of hoekoom- b6sar met standplaats Maocinbi, tovons do standplaatŋ van cen hulptrediker. Voornaamste plaatson zijn Kolongan, Likocpang, Kokoleh, Loompion on Taliso op het gelijknamigo klapper- eiland golgen. Het district voert veel copra uit.

In Likocpang en op do cilanden Bangka en Gangga leeft do bevolking hoofdzakelijk van de vischvangst. — Het district Maocmbi bestaat uit twee geografisch van elkaar gescheiden gedeelton. De bevolking van dit district behoort tot den stem Tons6a (bet. uitwijkers).

MAOEMERE. Onderafdeeling der afdeeling Floros, residentie Timor en Onderh., onder het beheer van een controleur bij het binncnlandsch bestuur op de gelijknamige standplaats (Maoe mere) gevestigd. Op een aantal plaatsen in het binnenland vindt men R. K. missieposten, o. a. te Kotting en te Leia, dit laatste aan de Zuidkust. Proeven werden hier genomen met den aanplant van katoen, die zoo goed geslaagd zijn, dat zij op grooter schaal worden her- haald. / ? [

MAOEMERE (BAAI VAN), aan de Noordkust van Flores waar hot Oostgedeelte van dit eiland het smalst is, heeft enige belangrijke nederzettingen, waarvan MaqemSre en GeHtin^ de voor- naamste zijn. De kust is laag, daarachter vindt men over een groote breedte vlak terrein, waar- in een enkele heuvel ligt, het kustrijf is smal en rijst steil uit zee op, hier en daar draagt dit laatste verspreide ondiepten. Maocmere, een vrij groote kampong met tamelijk wat handel, is de standplaats van een bestuursambtenaar en een station der katholieke zending; er komt nog al veel malaria voor, hoewel de vroegero zoutpannen in de onmiddellijke nabijheid der kampong zijn opgeruimd en het terrein is on- gehoogd. Zie Zeemansgids deel V.

MAOENG (SOEND.). Zie MEJONG.

MAOENG LODAJA (soEND.). Zie TIJGER.

MAOS. Onderdistrict van het district AdirSdjo, afdeeling Tjilatjap, residentie Banjoemas. Ook station van do spoorlijn Batavia—Soerabaja, ongeveer op de he lft van die lijn gelegen. Het is het station, waar tot voor korten tijd (± 1910) de smoltreincn van Batavia en Soerabaja tegen den avond aankwamen en overmachten. Maos is oen onbeduidend inlandsch dorp, zoodat het Gouvernement voor de Europeescho reizigera aldaar een groot hotel had gebouwd, dat ver- pacht werd. Tegenwoordig heeft dit station veel van zijn belang verloren, doordat do ontreint van Soerabaja in een dag doorrijdt tot Bandoeng en dio van Batavia tot Djokjakarta.

MAOSPATI. District van controlo-afdeeling, rogontschap on afd. Maggtan, residentie Madioen, mot 4 ondrcliatricton en 96 desa's. Het teldo uit. 1905 oon bevolking van byna 85.000 zielen, waaronder oon 60tai Europeanon en 440 Ohi- neozen. Hot is een geheel vlak district, waarin 66nc suikerfabriek ligt, met name Poerwodadi van do Factory dor Ned. Handelmaatschappy. Hot district wordt in de richting van Zuid naar Noord doorsneden door hot Madioenrivier- kanaal, dat do sawahs der bevolking van be- vlooingswater voorziet.

Do districtshoofdplaats Maospati ligt aan don grooton postweg van Madioen naar Ngawi en Soerakarta. Even voorbij dezo hoofdplaats gaat on zijtk van dozen weg naar do afdeeling- hoofdplaats Mag6tan, Een vrij belangrijke

neescho wijk is dor districtshoofdplaats govestigd: f WO

MAPAT TOENGGOEL. Landstreek in de N.O* '1 C "芝: lijko punt van de afdeeling Loebok Sikaping, Sun), Westkust, bestaande uit do nagri*s Loebok Gad an g a n do Soempoor-rivior, Mooaro Tais en

Silajang. Dit landschap vormt met Moearo Soengai Lolo VI Koto de bergachtige strook lands, gelegen tusschen de grens met Sumatra's Oostkust en de langgerekte bergrecks, die do sniallo valleien van Loebok Sikaping aan do 0.-zijde afsluit. (Zie LOEBOK SIKAPING). Het landschap was tot 1882 onafhankelijk; scdert do gewestelijke reorganisatio van 1913 (Ind. Stb. no.

: 321) vormt het cnd deel van het district Rau \«er onderafdeling Loe boek Sikaping (T. B. G. — XXVII, (1852), bl. 128, ibid. XXIX, (1884), bl. 1.). MAPIA. Groep van drie eilandjes, gelegen ten 'Noorden van Nieuw-Guinea op ongeveer 1° N.B. en 135° O.L., behoorendo tot do residentie Ter-nato on Onderhoorigheden. Het geheel is een atol, waarop drie eilandjes liggen, die door een breed, met eb droogvallend koraalrif omgeven en aan elkander verbonden zijn. Het rif loopt aan de buitenzijde recht do diepto in, zoodat er nergens ankergrond is. Aan de Westzijde is een nauwe geul, die kleino vaartuigen gelegenheid geeft het binnenwater te bereiken. De eilanden zijn overdekt met klapperbosch, waarvan het ontstaan aan do tegenwoordige inboorlingen onbekend is. Sedert een dertigtal jaren zijn die inboorlingen in dienst van de to Hongkong gevestigde Amerikaansche firma O'Keefe & Co., die op Mapia een copra-etablisement bezit. In 1907 werd aan die firma een landbouwconcessie voor 75 jaren op de Mapia-eilanden verleend. Zie GRONDGEBIED DI. I. biz. 826).

Literatuur. Prof. Dr. A. Wichmann, *Dio Mapia Inseln*, Peterm. Mitt, 1900, s. 66, vertaling Ind. Mercurius 1900 biz. 258; Mr. J. E. -Heeres, *De Mapia eil.* enz. T. A. G. 1900 biz. -97—105; Ned. Zeezezen, 1917, biz. 115—117.

MAPOR (ORANG). Zie ORANG LOM.

MAPPI-RIVIER. Een rechter (grootste) zijrivier van de Digoel (zie aldaar) op Zuid-Nieuw-Guinea. Het punt van samenvloeiing ligt op 6°58'51" Z.B. en 139°11'42" O.L. De Mappi valt niet in de hoofdrivier, doch in een grooten N.-lijken tak, genaamd Odammoen of Jar. Aan do monding is zij niet breeder dan 100 M., terwijl de diepte, aanvankelijk 12 vadem, geleidelijk vermindert tot 8 vadem; het water heeft een donkerbruine kleur. Met een stoomschip der Gouvernements Marine kan de Mappi opgevaaren worden tot ongeveer 6°10' Z.B.; de breedte aldaar is ongeveer 70 M. Een harer voornaamste (rechter) zijrivieren is de Obaa. De oevers der Mappi zijn niet moerassig, so ms heuvelachtig en sterk bevolkt. De inboorlingen hier zijn schuw en angstig, doch niet vijandig gezind. De vegetatio bestaat uit oerbosch met veel bamboe en klap-pers, op enkele gedeelten uitgestrekte eucalyptusboschen. De groote huizen (soijnigo) hebben 12 ingangen) staan op hooge palen en naderen den schildpadvorm van de huizen op Noord-Nieuw-Guinea; de uitkijphuizen staan op stellingen van 7—8 M. hoog; soins zijn deze geplaatst in levende boomen. Een merkwaardigheid zijn hier de in de rivier uitgebouwde steigertjes voor het aanleggen der prauwen. Op de Digoel werden dezo ook wel aangetroffen, maar overigens nergens. A - MARA (SOEND.). Zie MAGARANGA.

MARA. Naam van het district en van do standplaats van den gezaghebber der onderafdeling Zuid Bon6, afdeling Bond, gouvernemen Celebes en Onderh.

MARABAHAN (MOEARA-BAHAN). Onderafdeling der afdeling Bandjermasin onder een Civiel Gezaghebber met standplaats Marabahan (oertijds do standplaats van een Ass. Resident), aan do samenvloeiing van de Bahan en de Barito gelogen. Do onderafdeling bestaat uit 6 & 6n district, BCKoempai (zie aldaar). Wegcn vindt men in deze onderafdeling niet. De gehecto streek bestaat uit laag, moerassig land, dat telken jare wordt overstromd. Marabahan is een zeer gunstig gelegen drukke handelsplaats, een halven dag stoomen van Bandjermasin verwijderd. Volgens do opname van 1905 tellt de plaats een bevolking van ± 2100 prsonen, w. o. een paar Europeanen. ■>' «

MARAMBA. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

MARANG. Een der districten van de onderafdeling Pangkajene (zie aldaar) der afd. Makassar, gouvernemen Celebes en Ond.

MARANTA ARUNDINACEA L. fam. *Marantaceae*. Garoet (JAV.), Patat (SOEND.). Da arrowroot-plant, een kruid, 50—75 c.M. hoog, met witte bloemen on zetmeelrijke wortelstokken. Do plant is uit Amerika afkomstig, in den Archipel ingevoerd en komt thana overal gekweekt voor, doch alleen vrij algemeen langs do Noordkust van Midden-Java op de woonerven. Do beste resultaten met do kultuur bereikt men op een hoogte van 150—500 M. bo von zee, p lossen, niet al to zandigen en behoorlijk bemesten bodem. De wortelstokken worden met do hand gesapt en do graspiet stukjes mot water gekneet. Daarna laat men het meel bezinken, schonkt het water af en droogt de meelmassa in do zon. De koek wordt daarna met de hand vergruisd. De meeste arrowroot van den handel komt van Sb. Vincent, de beste van Bermuda.

MARAPALAM. Een bergrug (1175 M.) ter Sum. Westkust ten Z. van den Sago en 12 K.M. ten N.O. van JFprt-van der Capellen (zie aldaar). Over het laagste punt loopt de verbindingsweg (paardenpad) tusschen het dal der Selo en het landschap Lintau (zie aldaar), het stroomgebied der Sinamar. Deze weg was in den tijd der Hindoe-Javanan (14de eeuw), Loen Tandjoeng (zie aldaar) een belangrijke nagri was, van groot belang on v66rdat het Nedcrlandsch bestuur Lintau en Boeco door rijwegen bereikbaar had gemaakt, moest men den Marapalam over om van Fort van der Capellen in Lintau te komen. Zoo was ook Kaaff in 1823 verplicht het Joruchte Padri-hoofd Tocankoe Pasainan in Lintau langs dezen weg aan te vallen, en had 14—17 April 1823 het vermaarde gevecht op den Marapalnin plaats, waarbij Raaff wot terugCHlagon.

MARAPI. Vulkan op Sumatra in do Padangsche bovenland, gewest Sum. Westkust. De hoogsto lop, Oostelijk, is 2892 M. hoog; ten W. van dien top ligt een uitgestrekt plateau met verschillende oudo kraters en een werkende. (Teekeningen en schetsen hiervan in Verbeek's Sumatra's Westkust en bij Volz: Zur Geologie von Sumatra, in Geol. u. Pal. Abh. von E. Koken, Ncuc Folge, Bd. VI, 1904, p. 87). Do Parapati (2770 M.), de stiele top, waartegen men, den berg via Soengci Poear bckliminendo, bij aankomst op het plateau (2695 M.) aankijkt, ten Z. van den krater, is hot hoogsto punt van den buitensten ouden kraterwal.

Dozo top bictd plaats van hoogstens vier personen ; tooriston dicnen hier zcor voorzich- tig to zijn, doch men wordt beloond door con ovarweldigend panorama, dat do zco, do Barisan, de gehele bovonlandon omvat; in hot bijzonder wordt genoemd hot gezicht op hot nicer van Singkarak, dat men als het ware aan zijne voeten zieft. Mon beklint heUbest den berg van Fort de Kock of van Pad an g Panel jan g uit. Grootc uitbarstingen zijn bekond uit do jaren 1807, 1822, 1833, 1834, 1845, terwijl in den laatsten tijd veelvuldige kleinore uitbarstingen met daaraan gepaard gaande aschregens voor- kwamen. De Marapi is aan de N. zijdo tot op een hoogto van ongvooer 1600 M. bewoond, aan de Z. zijdc zijn do hellingcn steiler en daar- door minder bewoond on nog meer begrooid. Aan die Zuidzijdo boven de nagri Pariangan moet een der alleroudsto vestigingen der Mi- nan gkabauers gelegcn hebben (Opstellen over Minangkabau, II, T. B. G. 1915). De lierg is door een fraai gebogen zadel verbooiden met den niet werkzamen Singgalang (zie aldaar) ; in dat zadel, waarover de spoorlijn van Padang Pandjang naar Fort de Kock loopt, ligt de nagri Koto Baroe, 1145 M. boven den zeespie- gcl (zie aldaar). De Sorik Marapi (zio aldaar) wordt ook wel Mirapi genaamd. Zie voor het zoen. ?ecuw vier vuur" ook Merapi geheeten, onder MfiLATI DARAT.

MARAPOEJIN (MINANGK. MAL.). Zio RHO-DAMNIA.

MARASI (SOEND.). Zio CURCULIGO.

MARBALATOEK. Berg van 1650 Meter hoogte in het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het is het hoogste punt van den steilen Oostelijken oever van het Tobamoer. Do grens met de residentie Tapanoeli loopt langs den voef, waardoor de oever ten Zuiden van den berg tot Tapanoeli behoort, die ten Noorden daarvan tot de Oostkust.

MARDIJKERS. (Zio BURGERS). Zwarto sla- ven uit Angola, of elders, althans van buiten den Archipel, aan wio do vrijheid was gegeven of die waren vrijgekocht, en hunno afstammelin- gen. Men vindt er Mohammedanen onder on Christenen, naargelang do bevrijding plaats had v66r do komst dor Portugeezcn of tijclens het bestuur der Portugeezen en der Hollanders. Vaak heeft men hen vorward met de kleurlingen van Europeesch of Iulandsch ras; ook vaak met de Pa pan gers (zio aldaar). Onder kleurlin- gen hier to verstaan hot men gras van dio zwarten met Europeanen of moet inhemscho Inlanders. Zio ook Koloniaal Week bind Oost- on West van 23 Nov. '16, rubriek „Indie Weerbaar“.

MAR& Eiland jo in do Molukscho Zee, ten Zuiden van het eiland Tidoro on behoorendo tot (lit Sulтанаат, op ongvooer 0° 34' N.B. Het bestaat uit een kloino vulkaanruinc, volgena Verbeck's schatting ± 150 M. hoog. Zijn naam ontleont het aan con gelo kleisoort^ontstaan uit verwoering van het vulkanisch gesleente, nwarvan do potten en pannen vervaardigd wor- deii, dio in do ghecleo residentio Ternato ge- bruikt worden en zeer gezocht zijn. Op sominigo kaarten vindt men het dan ook als Pottonbak- kers-ciland vcrmeld. Het heeft slechts 66n gdijk- nmige kampong aan do Oostkust en do kci " ■ Jh in do grootste hocveelheid voorhandon op hot ; > heuvclchtig terrciiii aan de Zuid westzijde. Met

het pottenbakken houden zich uitsluitend vrouwen en kinderen bezig. Do mannen leggen zich hoofdzakelijk op do vischvangst toe. J. ■ MARECHAUSSEE. Het bij Gouv. besluit van 2 April 1890 no. 10 tijclijk boven do formatio van hot leger opgerichte en bij Kon. besluit van 5 Febrauri 1912 no. 71 (Ind. Stb. no. 264) in die formatio opgenomen korpa marechaussee do voet in Atjdh en Onderhoorigheden, had aanvankelijk ten doel de bevordering van do veiligheid en do bewaking der kunstwerken, binnen de geconcentreerde linie in Groot-Atjdh. In het tijdperk, dat aan do ophefving van die linio onmiddellijk voorafging (1896), doch vooral daania, is do taak van het korps zeer aanzienlijk uitgebreid ; het staat ter beschikking van den Civil- en Militair- Gouverneur van Atjeh en Onderh., voor hot verrichten van politiediensten en, zoo noodig, het deelnemen aan oorlogs- handelingen in hot gewest. *

Het korps is verdeeld in divisien, die in brigades zijn onderverdeeld; elko brigade bestaat uit een sergeant en 19 niet-Eur. mindere militairen. Plaatsing bij het korps van officieren geschiedt door den Commandant van het leger of onder " diens nadere goedkeuring door den Militair Civiel en Gouverneur van Atjeh en onderofficieren en Onderh.; minderen worden uit do op Atjeh aanwezige getrokken t roepen- macht. Officieren en minderen dragen onderscheidingssteekenen op kraag en mouwen. Bewa- pening: karabijn en marechausseesabel (kle- wang). Do sterkte van het korps bedraagt 20 officieren of onderluitenanten, 72 Ear. en 1140 Amb. of Ini. minderen. Als korpscommandant treedt op do plaatselijk commandant van Kocta-Radja, dio uitsluitend met het militair beheer is belast.

Bij do pacificatie van Atjeh bewees het korpa hoogst gewichtige diensten.

Bij Gouv. besluit van 5 October 1916, no. 19 zijn op Java 2 divisien marechaussee opgericht, waarvan 1 (verdeeld in 3 afdelingen) gelegerd is in West-Java en 1 (venleeld in 2 afdelingen) in Oost-Java. De tot deze divisien behorende militairen genie ten dezelfde inkomsten en dragen dezelfde onderscheidingssteekenen, als voor hunne rang- en standgenooten van het korps mare- chaussee in Atjeh en Onderhoorigheden vast- gesteld. /

MAR&ME (SOEND.). Zie GLOCHIDION.

MARGA. Dist'ict van do onderafdeling^Ta^ banan, afdclcing Zuid-Bali, residentio Bali en Lombok.

MARGA. Hot woord marga wordt op Sumatra gebozigd in twee verschillende betekenissen. In do Alas- en Bataklanden duidt het een groote genealogische gemeenschap, con verwantenkring, aan; op Zuid-Sumatra zict het op een grooto territorialio gemeenschap.

Marga in Alas- en Bataklanden boteekent so ms cen geheelen stam, meestal echter eon dor oinvangrijko gclslachton, waarin cen stam is verdeeld. De marga's dragon eigen n a men; voor eenzelfdo marga onvwnl kan do eigenmaaiu in vcrschillondo strekon variceren. Zij wonen doorcon, doch de in een groep van dorpen hot langst woonachtige marga (kern-marga) lovert het eerste hoofd van dio dorpen en wordt daarin rogeerondo of heerschende marga, go- noemd, terwijl de andere or de bij-marga's zijn ;

fej

dock in andere groepen van dorpen zijn de rollen weer oingokcerd. De marga als zoodanig is geen rechtsgemeenschap, en heeft dus geen eigen bestuur, geen eigen inkomsten, geen eigen rechten op den grond. Het is verboden to trouwon binnen de oigon marga (exogauie); doch soms strekt dit verbod zich uit tot een complex van marga's (die men dan bijeen wel "hoofdmarga" noemt), soms krimpit het in tot een deel der marga, hotwelk men dan wel als ondermarga aanduidt.

Dat do marga van Zuid-Sumatra (Djanibi, Palembang, Benkoelen, Lampongs) voorheen ook een verwantengroep ruet hebben aangeduid, blijkt uit hot feit, dat mon ook daar (zij het in afnemdende mate) nog het verbod kent om binnen de marga te trouwen. Margagenoeten op Zuid-Sumatra zijn zij, die thuishooren in een zelfde marga of dorpenbond, district, ook al zijn zij niet verwant. De marga alhier is wfel rechtsgemeenschap; heeft een margahoofd (pasirah enz.), een margakas, niargarechten op grond. Zio op GEMEENSOHAPPEN. Het gouvernement erkent en erkende in Djambi, Palembang en Benkoelen deze marg&'s met hun hoofden, kassen on rechten, zie o.a. Bijbl. 8311 en Ind. Stb. 1916 no. 420; de reorganisatie van het inlandsch bestuur op Zuid-Sumatra (zie onder BESTUUR) laat de margabesturen intact. In do Lampongs wil het Gouvernement van de marga's (m&ga's) en de margahoofden (bandars) niot meer woten, maar nochtans bestaan zij in een groot deel van het gewest nog steeds.

Zie over de marga's: Wilken, Verspreide oeffenchriften, 1912 (het register, in deel 4), en do literatuur, opgegeven bij Van Vollenhoven, Het adatrecht van Ned.-Indie, bl. 226 en bl. 272.

MARGARITANA. Rivierpaarlmossel, geslacht der zoetwatermosselen, *Unionidae*. Zie SCHELDIEREN en PAARLOESTERS.

MARGASARI. District der onderafdeeling Rantau, afdeeling Oeloe Soengei, residentio Zuidor en Ooster Afd. v. Borneo, onder het bestuur van een kjai met standplaats Margasari aan de Bahan of Nfigara-rivier gelegen. Het district is dun bevolkt en van weinig botekenis. De voornaamste kampong is Margasari "met een pasangrahan. Uitgevoerd worden roembiaastammen en hout (uit do wouden van de Mooning-moerassen).

MARIABALSEM, de bars van *Calophyllum Inophyllum* (zio aldaar), vroeger als geneesmiddel in gebruik.

MARINDENEZEEN. Zie PAPOEA'S, onder III ten 8e.

MARINE. Zio ZEEMACHT.

MARINE-ETABLISSEMENT. Zie WEB VEN en DOKKEN.

MARINJO. Benaming van een soort kampongboden of onderkamponghoofden in de residentio Amboina.

* MARIO RI AWA (NEDER-MARIO). Deel van Sopping (Zie aldaar), gelegen in de onderafdeeling Soppdng, afdeeling Bone, gouvernement Oelebes en Onderh.

MARIO RI WAWO (OPPER-MARIO). Deel van Sopping (zie aldaar), gelegen in de onderafdeeling Soppdng, afdeeling Bone, gouvernement Oelebes en. Onderh.

MARIRI-KAROE A GEBERGTE. Zio OELEBES onder b. MIDDEN CELEBES, biz. 453.

MARITJA (JAV.). Zie PEPPER.

MARITJA BOLONG (JAV.). DC kleine vrucht van *Melaleuca Leucadendron* (Zio aldaar), als genesmiddel in gebruik.

MARKISAT. Zie PASSIFLORA QUADRANGULARIS.

WARMER. Beschouwt men deze stof uitsluitend uit een petrografisch oogpunt, als rota-soort, als kristallijn geworden kalksteen, dan is marmor, vooral in do kalksteengebieden dor oudere geologische perioden, in Ned.-Indie op verschillende plaatsen aanwezig (zie b.v. Voorbeek, Sumatra's Westkust, p. 247 e. v.). Uit een technisch-commercieel oogpunt beschouwd hebben deze marmers echter in den regel geen waarde. Intusschen komt aan de Zuidkust van Java, bij Panggoel, en ook elders, in de residentio Kediri (on hier juist in een geologisch zeer jong kalksteengebied) op eenige plaatsen marmor voor van betere kwaliteit en o.a. geschikt voor vloertegels en tafelblonden. In 1890 word hier do concessie Wadjak verlcend (afd. Ngrowo); thans bewerkt door de Exploitiatiemaatschappij Wadjak te Rotterdam. Do productie schijnt echter nooit groot te zijn geweest; de mynbouwoverzichten der Koloniale Verslagen vnaaf 1890 geven producties van hoogstens 100 M³. per jaar, doch meestal ver daarbeneden. Daar marmor niet behoort tot de mineralen, waarvoor volgens de Ind. Mijnwet concessie tot mijnontginning moet worden verkregen, zijn na 1907 eenige vergunningen tot winning van marmor (en kalksteen) op Java verlcend, waarvan ovenwel niets naders word vernomen.

MAROE-MEER. Zie AMAROE-MEER.

MAROENGGAI (MAL.). Zio MORINGA.

MARONENEN. De naam van do bewoners van Rocmbia en Poleang, Zuidkust van den Zuid-oostarm van Oelebes. Zij zijn klein van gestalto. De hooger boschaving, vergeleken met andoro stammen op Celebes, doot Elbert sterko vermening met Hindoes vermoeden. De bewoners van Mengkoka en MCmbocloo zijn een mengsel van Marononen en Toradja's; zij spreken echter do taal der eersten. Elbert roemt zeer het mooio vlechtwerk der Marononen. Zij zijn goede speerwerpers en maken jacht op buffels an herten.

Literatuur: Dr. Johannes Elbert, Die Sunda Expedition des Vereins für Geogr. u. statistik zu Frankfurt am Main. Festschrift zur Foir des 75 Jiihrigen Bestehens des Vereins, Band I u. II, 1911 on 1912.

MARORO RIVIER. Rivier, uitmondende in do Golf van Bone, alwaar zij Diononacdia = roodo rivier heet. (Zie OELEBES onder b. MIDDEN CELEBES DI. I, biz. 452).

MAROS. Onderafdeeling van de afdeeling Ma-kasser, gouvernement Golebos en Onderh., bevattendo do districten Maros, Tamalili, Toerikale-landon, Rilao, Bontoa, Tjamba, M61a wa, Tjdnran a, Lajja, Gantarang Matinggi, Bira, Biringkanaja, Montjongloe en Soediang. De gelijknamige hoofdplaats (ook wel Soerodjirang genaamd) zedt van den controlour B.B.J., der onderafdeeling, ligt aan do rivier van Maros ongeveer 5 uren bo ven hare monding. In do buurt ligt do thans verlaten redouto Valkenburg, welko word go bouwd na do verovering (1740) van Wadjo on Maros door Gouverneur Smout.

De slecht bovarbaro rivier van Maros onC-springt in het bergdistrict Laboewadja, neomt

夕湖...

do Tanralili op, vormt bij Bantimocroeng een prachtigen waterval, ontlast zich in do Straat van Makasser. Maros en haro omstreken zijn beschreven door H. W. Bosman, Eigon Haard 1885, bl. 12, 20.

Van den Boeloe Saraoeng, gewoonlijk Pick van Maros genaamd, van uit Maros zichtbaar, wordt de hoogte in het Jaarverslag v. d. Topogr. Bies st 1912 opgegeven te zijn 1350 M; eigenlyk zijn er twee toppen, die beide zeer scherp zijn; de Sarasins, die in 1902 den top beklimmen, schatten zijne hoogte op 1375 M. (Roison II, biz. 219).

MARRE (JAN DE). Geb. te Amsterdam 23 Aug. 1696, overleden aldaar 19 Jan. 1763. Hij voor te koopvaardij van 1708 tot 1731, bezocht o. a. herhaaldelyk onze Oost-Indische kolonien en vestigde zich na zijn terugkomst in het vaderland binnen zijn geboortestad, waar hij benoemd werd tot bezoldigd directeur van den schouwburg. Hij was een der meest gevierde dichters van zijn tijd. Wat Ned. Indie betreft, verdient hij vermelding, door zijn werk: Batavia, begrepen in zes boeken (Amst. 1740), een zeer uitvoerige berijmde geschiedenis onzer koloniasatie, eindigende met een verheerlijking der O. I. C. Volgens de voorrede begon Do Marre dit werk reeds in 1728. Zie Nicuw Nederl. biograf. Woor-denboek deel I en ook Dr. F. de Haan, Priangan, deel I, biz. 234.

MARS. Zie PfiNjingat.

MARSDEN (WILLIAM). Geb. 16 Nov. 1754 te Verval, graafschap Wicklow, Ierland, zoon van J. Marsden en E. Bagnall. Aanvankelyk voor de kerk opgeleid, bereidde hij zich voor om do lessen aan het Trinity-college te Dublin te kunnen volgen, toen hij eene benoeming in dienst der (Engdsche) O.-I. Comp. ontving; 30 Mei 1771 kwam hij te Benkoelen, toenmaals een Britsche bezitting, en was daar 8 jaar werkzaan, eerst als „sub-secretary”, later als „prin-cipal secretary”. In Juli 1779 verliet hij Sumatra en vertrok naar Engoland, waar hij te London een agentschap voor O.-I. zaken vestigde. In 1795 werd hij aangesteld tot 2den secretaris bij do „admiralLy” en werd in 1804 tot len secretaris bij dat college bevorderd; in 1807 verkreeg hij zijn ontslag en vestigde zich te Aldenham, Hertfordshire, waar hij 6 Oct. 1836 overleed.

Marsden verwierf zich groote verdiensten door zijne geschied- en taalkundige studien, die „ok voor een deel op Ned.-Indie betrekking Haddon. Zijne voornaamste werken zijn: „The History of Sumatra”, 1783, 2do uitg. 1784, 3lo 1811; „A Catalogue of Dictionaries, Vocabularies, Grammars and Alphabets”, London 1796; „A Dictionary of the Malayan Language, to which is prefixed a grammar”, London 1812 (Nederl. vertal. Haarlem 1825); „A Grammar of the Malayan Language”, London 1812; „The Travels of Marco Polo translated from the Italian with notes 1818” (ook in Bohn's Antiquarian Library 1847); „Numismata orientalia illustrata”, London 1823—1825; „Bibliotheca Marsdenia philologica et orientalia”, London 1827; „Nakhoda mu da, Memoirs of a Malayan family” 830” (Oriental translation fund); „Miscellaneous Works”, London 1827.

Zijne autobiographic is na zijn dood uitgegeven door zijne weduwe onder den titel: „A brief Memoir of William Marsden”, London 1838.

MARSDENIA. (Sumatra-Indigo). Zie TA-ROEM AKAR en INDIGO.

MARSDENIA TINCTORIA R. Br. fam. *Asclepiadaceae*. Taroom akar (MAL.), Sanam, Tamtam (MINANGK. MAL.), Taroom areuj (SOEND.). Klimmende heester met dunne hartvormige bladeren en gelo bloemken, op Sumatra inheemsch, op Java wel eens gekweekt. In do Padangsche bovenlanden bij de won in gen aangeplant wegens het indigogehalte van do bladeren. Deze worden vier maanden na het uitplanten voor het eerst geplukt en nat verkocht aan de indigobereiders, die zo vier etmalen in groote potten met water, onder toevoeging van kalk, laten uittrekken. Op Java schijnt de plant weinig of niet als indigoplant gebruikt te worden; wel zijn de bladeren een inlandsch geneesmiddel ^{^^^}貝

MARTAPOERA. Onderafdeeling der afdeeling Bandjermasin onder een Controleur meft standplaats Martapocra; bestaande uit de districten Martapoera, Riam-Kanan en Riam-Kiwa (zie aldaar). Zij omvat het stroomgebied der Martapoera en harer bronrivieren tot de Antanan Banteng, de grens der onderafdeeling met Bandjermasin. Tusschen de Riam-kiwa en -kanan is het land hucvelachtig, overgaande in het scheidingsgebied met Tanahboemoeb (G. M8ratocs); bewesten daarvan bestaat het uit moerassen, die zich tot de Barito uitstrekken. Een groot gedeelte van het heuvel- en bergland is nog met oerbosch bedekt, terwijl men in do moerassen bosschen van laag hout (meestal galamhout) aantreft. De bevolking heeft zich langs de oevers der rivieren en langs de wege neergezet. De voornaamste karrewegen loopen stervormig van Martapoera uit; te weten de postweg van Martapoera naar Bandjermasin (35 K.M.), die verder, de Martapoerarivier bij de hoofdplaats kruisende, de Riam-kiwa tot kajnpoeng Martaraman (24 K.M.) volgt om vervolgens naar Rantau af te buigen; de verbindingsweg van Martapoera naar Pleihari (tot Banjoe-irang, 18 K.M.), van Martapoera naar Karan Gintan (13% K.M.) langs de Sei Bintjau en vord er naar do kampoengs Sei Alang en Mandi Kapau tot Awang Bangkal aan de Riam-kanan en de verbindingsweg van Pongaron naar Martaraman (18 K.M.). De onderafdeeling bevat belangrijke mineralen; mangaanerts, ijzererts, kwikzilver, platina, goud, diamanten en kolen; geruinin tijd is de kolcminjn Oranje-Nassau te Pongaron van Gouvernementswege geexploiteerd geworden, doch wegens gelede n verlies werd do exploitatie opgevegen. Thanstrest men in de onderafdeeling nog een particuliere mijnbouwconcessio aan, namelijk Goenoeng Koopang (zie aldaar). z -Z

MARTAPOERA. District der gelijknamige onderafdeeling onder het bestuur van een kja (districtshoofd) mot standplaats Martapoera. Hot district is dicht bevolkt; do bevolking woont hoofdzakelyk langs do rivieren. Do voornaamste kampoengs zijn: Ran gas, Sci Batang, Talok SSlong, Dalam Pagar, Kramat, MGlaJoe, do kampoengs, dio do hoofdplaats vormen (n) . Pasajangan, Kraton, Pakaooman en Djawa), Tambak An jar, Astamboel, Mali-Mali, Soi Toe-an, Martaraman, Tjampaka enz. Do bevolking bestaat voor een groot gedeelte uit handelaars en handwerkslieden. Voornamelyk de inlandsche diamantslijperijen verschaffen volen een

bestaan. Voor hot overigo leeft de bevolking van den landbouw on den aankap van brand- hout en galamlout, dat in de moerassigo ter- rcinen overvloedig aanwezig is. In den laasten tijd zijn vele Inlanders begonnen met den aan- A, plant van heveaboom, voornamelijk langs /" den weg van Martapoera naar Tjampaka.

MARTAPOERA. Hoofdplaats der gelijknamigo onderafdeeling, vroeger de zetel van een Ass.- Resident, thans de standplaats van den Con- troleur en een districtshoofd. De grenzen dor plaats zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1888 no. 84. Zij bestaat uit de kampoengs Pasajangan, Kra- ton, Kraton-Radja en Pakaocman en telt volgens do opname van 1905 4300 bewoners, w. o. een 20-tai Europeancn, 150 Chineezen en 230 Arabieren. Vroeger was zij de verblijfplaats van den Sultan van BandjSrmasin, wiens kra- ton, bestaande uit een aantal onregelraatig gebouwde bamboezen on houten woningen, een vervallen en armoedig aanzien heeft. Men vindt to Martapoera verschillende Chineseche winkels, een fraaic nioskee en een groote diar^{ant}lijperij, het eigendom van een Arabier. 腹MARTAPOERA. Plaats in do rsidentie Pa- lembang aan do KomSpring. Het is de standplaats van den controleur van Koming-oeloe (zie aldaar). Plannen bestaan om den grooton weg van Batoeradja naar Menggala ter verbinding van het Palembangsech wegennet met dat van de Lam- pongsche districten over Martapoerate leiden.

MARTAPOERA-RIVIER. De tweede belang- rijke linkerzijrivier der Barito. Zij inondt bij kampoeng Mantoelie tegenover het eiland Tam- ban in de Barito uit en ontstaat 6 K.M. stroomop waarts van Martapoera uit de bronrivieren Riana-kiwa en Riam-kanan, die op het Mera- toes-gebergte ontspringen. Van het punt der samen vloeijing van genoemde bron rivieren stroomt de Martapoera onder een bochtig verloop dor moerassig terrein. Hare lengte, gemeten langs de antasans en de PangSmbangan, bedraagt van Martapoera tot BandjSrmasin ruim 48 K.M. De Riam-kiwa draagt stroomopwaarts van kampoeng Bawahen het karakter eener berggrivier met talrijke beletselen in den stroom (ondiepten, klippen, boomstammen, versnel- lingen enz.). Evenzoo is ook de Riain-kanan wegens talrijke belemmeringen, die reeds bij kampoeng Mali-Mali beginnend, voor de prauw- en echeepvaart van weinig betekenis. De lengte der Riam-kiwa tot Pongaroui bedraagt ruim 50 K.M., terwijl het verval over el ion afstand 18 M. belooft. Tot Martapoera kunnen schepen met 1 M. diepgang het gehecle jaar komen ; tot Kwala Tambangan, de eerste rech- terzijtak stroomafwaarts van Martapoera, zelfs schepen met 3 M. diepgang.

Over de bevaarbaarheid der rivier van Martapoera en hare bronrivieren leze men verder de med ed eelin gen van het onderzoek ter zako van den myningenieur P. van Dijk in het Jaarboek van het Mijnwezen in Ned.-Indie, 1883 biz. 39.

MARTEL (I KAN TJOETJOETMAL.) Zie HAAL MARTERS. Zlc WEZELS.

MARUMIA MUSCOSA BL, fam. *Melastoma- taceae*. Akar sSndoeboek, Sendoeboek aSr (MAL.). Klim.mende heester met groote rose bloeinen ^m dicht behaarde takken. Ko mt in de Jagero bergstreeken voor. Het waterige vocht, dat uit den stengel vloeit, wordt door de inlanders ge-

bruikt als middel togon oogzickton. Do jongo takjos eet men bij de rijst. Do lichtroodo besson zijn aangenaam zoot en smaken naar aard- bioengelei.

MARWASIN. Een mecrin West Nieuw-Guinea in den zg. Vogelkop, ten Oostevan het Anggi- nioer (zio aldaar). Hot wordt ook wolg genaamd Angida of Sob& De namen der beide moren worden door do verschillende opgaven dor inboorlingen nogal eens met oklandor verwisseld.

MAS. Javaansch woo rd, dat „goud“ betceket, doch ook als adellijke titel gebruikt wordt. Zio ADEL. Bij wijzo van beleefdheid worden ook niet-adellijken wel met toegesproken.

Ma s is ook de naam voor een gewicht, een onderdeel van een reaal (zie MATEN EN GE- WICHTEN).

Kali Mas is de naam van een zijkader Rivier van Kcdiri. Zie de Brantas (JAWA, biz. 187).

MAS (KAJOE) (MAL. MOL.). Zie SARCOCE- PHALUS CORDATUS.

MASAMBA. Onderafdeeling van do afdceeling Loe woe, gouv. Oelebes en Ond. bestaande uit do landstrcken Bacbocta, Rongkong, Tanoeke Malangka en Masamba onder een controleur B. B. met standplaats Masamba. Zie ook OELEBES, DI. I, biz. 465.

MASAMBA-RIVIER. Zie CELEBES onder b. MIDDEN-CELEBES. DI. I, biz. 454.

MASANG. Een der grootste rivieren van Sum. Westkust, die uitkomen in den Ind.Oceaan. Haar bovenloop wordt hoofdzakelijk gevormd door het water, dat van de O.lijke en N.lijke helling van den Singgalang afvlocit en zich voornamelijk in de Soengai Doerian en de Si An ok verzamelt, we ke riviertjes de voornaam- ste rol speelden in de vorming van hot Kar- bouwengat (zio aldaar). Als Si An ok stroomt Eet water verder N. W.lijk, ontvangt rechts dor verscheidene beken (Paloepoch, Sigoentoeng, Alahan Pandjangan) het water van de O.lijk go- legen gebergten, en links (o. a. door do Soengai Landir) van den O.lijken mantel van den Ma- nindjau- vulkaan. Als Balang Masang stroomt de rivier in een groote bocht Noordelijk om den Manindjau vulkaan en vindt haar weg naar het W.lijk laagland tusssen do uitloopers van dit gebergte in het Z. en die van den Ophir in het N. Van beide zijdon stroomcn beken toe, en zoo betreed t do Masang, als zoor waterrykko rivier, do vlakke bonedenlanden. Hier heeft zij nagenoeg geon vorval moer en vervolgt traag haar weg, treedt telkens buiton haar ligo oovers en voedt een grote oppervlakte moerassen on moerassigo wouden, die geon gelegenheid bie- den tot vestiging of be bo u wing. In twee aren stroomt de rivier in zee, by Katiagan in hot N. en bij Tandjoeng Masang in het Z.

MASARA (MSsara). Landschap op het eiland Sawoe, rosidentie Timor en Onderhoorigheden. Ook de naam van een aidaar gelegen kampong en van den Westhoek (Tandjoeng Masara) van het eiland. Vg]. Prof. c.-i. S. J. Vermaes in „De Ingenieur“ 11 Aug. 1917 biz. 584.

MASARAN. District, behoorendo tot bot ge- bied van don Socsoehoenan, in hot regentschap en de afdceiding Sragdn, residentie Soerakarta. De gelijknamigo hoofd]Jaats ligt zoowd aan den grooten rijwck als aan de spoorlijn Solo—Sragdn. Het heeft vier onderdistricten name Poe- tjoek, Sidohardjo, Masaran en Gronong en had

eind 1905 een bevolking van 25.000 zielen, w. o. 7 Europeanen op 250 Chinezen.

MASARANG. Een 1275 M. hoogo vulkaan ten N.W. van het met van Tondano (Mina- hasa), die het corst door do Sarasin's bestegen werd (Entwurf einor geogr. geol. Besch. d. Insel Celebes, 1901, p. 43). Do berg bozit drie kraters, waarvan do Noordelijksto do intores- santsto is; dezo is bijna cirkelronnd, met 160 M. doorsnede en heeft den vorm van een vltik bord van slechts ongeveer 10 M. diepte; hij bevat geon water.

MASARAWIT (MINAH. LANDSTAAL.). Zie VITEX CELEBICA.

MASARETE. Negorij aan de Zuidkust v. n. het eiland Boeroe, residentie Amboina/1 *

MASBAGIK. Sasaksch district van de onder- afdceeling Oost-Lombok, residentie Bali en Lombok.

MASELA. Eilandje behoorende tot do Babar- ei-Janden (zie aldaar).

MASINREMPOELOE (MASENRE-BOELOE).

Oorspronkelijk een bondgenootschap van de van elkaar onafhankelijke landschappen Maiwa, Batolappa, Kassa en 宣n&kang en de federatie Doeri, die zooals nader gebleken is, bestaat uit de evencens van elkaar onafhankelijke land- schappen Allah, Maloea en Boontoe Batoe, gelegen op het Z.W. schiereiland van Celebes en ressorteerende onder het gouvernement van Celebes en Onderh. V66r 1685 behoorde ook Letta daartoe, doch dit rijkje werd door Bon6 veroverd en tot vasalstaatje van Sawito ge- maakt. Maiwa, te voren een onderhoorigheid van Sidnr^ng, werd toen tot vorstendom ver- heven en in het bondgenootschap opgenomen. Waarschijnlijk stond Masenrempoeloe aanvan- kelijk onder do eprematie van Lochoe, doch sedert 1686 onder Bon6, terwijl het tusschen 1724 en 1749 weder onder Loehoo geraakte. Toen het bondgenootschap in 1824 aan het Ned. bestuur gezanten zond, met opdracht tot het vernieuwd Bongaaisch contract too to treden, werd dit verzoek niet toegestaan, daar de Vorsten niet zelf waren gekomen; sedert dien tijd be- etonden geeno aan rakingen van beteokenis tusschen do Indische regeering en Masen^m- poeloe, told at in 1890, — vooral door den in- vloed van den Vorst van Sidenrdng, wiens suprematio do verbonden vorsten erlumen, — mot de slaatjes, bchalve jftnr&kang, contracten ge- filoten zijn.

Bij do militairo expeditie van 1905 en volgonde jaren word nergens op Celebes zulk een hard- nekkiggo tegenstand geboden aln in Doeri en Enr&kang, vooral in eerstgenoemd gebiod, dat zich steeds logon onzen wil had vorzot, o. a. door aan do bekondo reizigers Sarasin don door- tocht to weigeren, en meondo door zijno rotan- chtiggo bodenigestoldheid veilig to zijn voor een bozoek onzot troepen. Bo vend ion word von onze mcordcro itnngning in do zaken des lands gevreesd eene beendinging der slavonjachten in do Torndjalanden, welke voor do voomaamsto ingezetonen een bron van inkomsten opvolvdon. Onzo troepen ondervonden omstig verzet te Kotoo, Boon too Batoo (waar onze eerste aanval een 6chec was), bij do Allah- en Lintik- stollingon in do buurt van Kalosi; nl dezo vorster- kingen konden slechta mot ernstigo verliezen onzerzijds genomen worden. Na don val van

Boon too Batoo in Mei 1900 heeft men in deze strekon geen verzet von beteokenis meer onder- vonden. Allo Zelfbcstuurders hebben de korte verklaring afgelegd, on werken tans met het Europccsch bestuur samen om betere toestanden in hot leven to roepen. Batolappaen Kassa zijn gevoegd bij de onderafdeeling Pinrang, de andere genoemde landschappen vormen de onderaf- deeling finrdkang van de afdceeling Par6-Par6 (gouv. Celebes en Onderh.). Voor do afzonder- lijke landschappen zie op de namcn.

Zie Van Braam Morris, T. Bat. Gen. XXXVI, bl. 149. 4. ' > / j ' — —

MASINBIMPUELOESCH. Zie SA'DANSCHIE TALEN.

MASOEDJI. Onderdistrict van de onderaf- deeling Toelang Ba wan g der residentie Lam- pongsche Districten. Het ligt tusschen de gelyk- namige rivier in het N. en de Toelangbawang in het Z. Het is in hoofdzaak een moerassig gebied, waardoor slechts een boschpad loopt, nl. van MSnggala aan de Toelangbawang tot Talangbatoe, waar de Soengei Boewaja, een rechterzijriviertje van de Masoedji, bevaar- baar wordt. De 5000 bewoners vinden in het inzamelen van boschprodukten o. a. rotan en damar, maar voomamelijk van djeoloetoeng een middel van bestaan. De djeoloetoengboom konit in dit moerassige landschap wel voor; door aftapping van het melksap wordt een inferieure soort rubber verkregon.

MASOEDJI-RIVIER. Grens-rivier, tus- schen de residentie Palembang en Lampong- sche Districten; onspringt in het heuvelachtiggo terrein, genaamd Mata Woloe (acht bron- nen), stroomt door een vlak terrein en neemt in het moerassiggo laagland eerst een N. daarna Z.O. richting aan. Na een loop van 233 K.M. stroomt zij met een mond, die 1850 M. breed is, in de Javazee uit. Het geheele stroomgebied beslaat een oppervlakte van 5930 K.M.². Hoe- wel deze rivier over groote lengte nl. tot Pem- tang Panggang (142 K.M. van hare monding) voor stoombooten bevaarbaar is, heeft zij als verkeersweg weinig beteokenis, daar de door- stroomdo streek weinig bewoond is. Met de Moesirivier (Palembang) staat de Masoedji in verbinding middels do Soengei Babatan, de meren LSbak Tapoes on Ajer Itam, en do Wai KomBring, allo op Palembangsch gebied. Geregeld verkeer bestaat er echter niet langs den Soengei Babatan, daar doze zeer smal is en niet altijd voldoende water bevat. Slechts aan do oevers van do rivieron worden enkelo nederzettingen aangetroffen, waaronder Wira Laga, woon- plaats van hot onderdistrictshoofd, on Soengei Sid ang, waar een inlandsche opzioner der re- cherche gevestigd is. De goheelo bevolking, die over eeno lengto van 145 K.M. langs de rivier woont, bod raagt G500 personen, waarvan er ongeveer 2000 aan do monding zijn gevestigd.

MASSOIA AROMATICA Bccc., fam. Laur- aceae. Een botanisch nog niet voldoende bekende boom, waarvan ochter de bast door goheel Indie ondor den naam niasooi to vinden ig. Deboom konit, naar hot schijnt, alleen opNieuw- Guinea voor, waar hij op kalkstoembodem in het borgland uitgestrekto bosschen kan vor- mon, o. a. op do Oostelyke hellin gon van hot borgland van Zuidwest-Nicu- Guinea, doch ook in Noord-Nicxiw-Guinea. In do Fma-haai

houden velon zich met het verzamelen van den bast bezig. De boom wordt govelid en dan ringvormig ingekeep en geschild door over- langsche sneden. Het sap uit de bast geeft blaren op de huid. De bast komt in 5 c.M. breed© stukken in bundels van ca. 10 K.G. gewicht in den handci en wordt of naar Makasser en Semarang, of naar Ternate en Makasser uit- gevoerd, al naar de plaats van herkomst. Masooi is in gebruik bij de Maleiers van Sumatra, Borneo, Java en Bali, die er hun lichaam mee insmeren ter ver warming. Verder is de bast in ver binding met sintok (JAV.), ein to ok (MAL.) een zeer gebruikelijk mid del tegen buikaandoe- ningen. Het is een bestanddeel van verschillende d jamoe's. Een aetherische olie, die men er vooral in DuitschNieuw-Guinea uit bereidt, werd in Duitschland ingevoerd en is een goedkoop par- fuxn voor toiletzeepen, terwijl men er ook likeuren en bitters van bereidt.

MASWON. Een meer, ook genaamd Anggi- meer (zic aldaar).

MAT SPAANSCH. Het woo rd mat, volgens het Woordenboek van Van Dale een oud Spaansch geldstuk, dat vol gens Multatuli (V e r - z a m e | d e W e r k e n, G a r m o n d e d i - t i e, I, bl. 298) aldus zou zijn genoemd omdat in vroeger tijd het zeer omslachtige Spaansche wapen aan matwerk deed denken, is ontstaan uit het Tamil matj-u, fijnheid van goud en zilver¹⁾, en is aanvankelijk alleen in deze betekenis in zwang gekomen bij de in Voor-Indie ter kust van Coromandel gevestigde Nederlanders en Engelsen. „Op wat maniere het goud, ter kus e van Oormandel door de swarte muntmeesters werd geassayeerd en de Pagood gebracht tot een alloy van acht en vijf achtste mat", wordt op bl. 106 vlgg. van Dr. Daniel Havart's O p e n ondergang van Oormandel (Amsterdam, 1693) uit- voerig uiteengezet, en in de ten jare 1691 van Compagnieswege te Middelburg gedrukte Uyt- r e k e n i n g v a n d e g o u d e e n s i l v e r e m u n t s w a a r d y e, i n h ' u t d e r m a - t e n e n s w a a r t e d e r g e w i g t e n i n d e r e s p e c t i v e g e w e s t e n v a n I n d i e²⁾ vindt men op bl. 38 onder het hoofd Palliakanten aangetekend: „In de rekening, van munt stact te letten en voor vast te obser- veeren, dat een marck Pagood Goudt 87/8 m a t, of caraeet is³⁾.

In het over Mocha handelend 5c hoofdstuk van Capt. Alexander Hamilton's A new a c- count o f the East- Indies, London,

1) „Ma 11, subst. Touch (of gold). Tamil m a r r u (pronounce m a t : u), perhaps from the Sanskrit m a t r a, measure. Very pure gold is said to be of 9 marru, inferior gold of 5or 6 marru". Yule and BurneJJ, H o b s o n - J o b s o n, being a Glossary o f A n g l o - I n < l i a n colloquial word and p h r a s e s, and kindred terms London, 1886, bl. 430.

2) Over het ontstaan van deze uitgave leest men in de missive van Bewindhebben aan Gouverneur Generaal en Raden van 6 October 1688 het volgende: „Duytrecke- ningh van de goude en silvere munten in Indien neffene de inhoud der maten en swaerte der gewigten door UE. ons toegezonden, en

1739, I, bl. 42 wordt gesproken van het daar uit Turkije aangebrachte „gold of low Matt", als ruilmiddel voor de te Mocha verhandeld wo rd encl e koffie. Volgens het door Thomas Brooks in 1752 te Londen uitgegeven A u t h o r i t i e k A c c o u n t o f the weights, measures, exchanges, etc. made use o f a t the several ports i n t J i e East-Indies (bl. 24) is „gold of 9 matt fine, 10 Fanams weight, worth 72 Fa- rams, and to find the value of the touch in Fanams multiply the matt by 10, and then by 8, which gives it in Fanams". Zoo ook W. Milburn in zijn te Londen in 1813 uitgegeven Oriental Commerce, vol. II, bl. 8: „The fineness of gold and silver is expressed by dividing it into 10 touch, or matt, which are subdivided into 10 parts, answering to the Chinese division of 100 touch". Van mat als equivalent van den in het Oosten van oudsher gebruikelijker reaal, piaster of dollar is, voor zoover kon worden nagegaan, bij Engelscho schrijvers geen sprake³⁾. R. Oshamers, A

t welck wy voort hebben doen drucken, hebben wy naderhant vry defectueus en vol fouten en bevonden, dewelcke nootsaekelyck sullen dienen gecorrigeert en verbeterd, tot welcken eynde wy UE. eenige exemplaren neffens dese toesenden, die wy of eenige van (lien met de nodige correctie wederom sullen verwagten".

3) In: Max and Bertha Ferrara "Burma" 2nd ed. 1901, bl. 215 komen onderstaande tabellen voor van het gewicht en het geld in Birma:

	Weight	Grains	Gram- mes
2 kinvue (seed of Abrus- torus)	= 1 yu<5dyi	3.99	0.53
4 vnddvi	= 1 nddvi (sixteenth)	15.98	1.06
2 pddvi	= 1 m ddivi (eighth)	31.96	2.12
2 mudvi (2) mugal6)	= 1 mat (quarter)	63.91	424
4 mat, or 8 mudyi, or 10 mugald	= 1 kvat (tikal)	255.64	10.96 lbs kilo
100 kvat	= 1 beitha (viss)	3.652	1.696
10 beitha	= 1 kwet (kwettase)	36.52	
20...	= 2 kwet (kwennasfe)		
100 ..	= acli<Sin tavS	365.2	Gram- mes
	M on< ey		Grains mes
(copper) 3 pie 17 nie	= 1 pice (tabyfi) = 1 anna (hFE sixteenth)		
(silver) 2 annas	= 1 mu (two- anna piece, eighth)	22.5	1.43
4 annas or 2 rnu	= 1 mat (four- anna piece, quarter)	45	
8 annas or 2	= 1 rupee (ngAmu, 5 mugaid 90		
16 annas or 4 mat	= 1 rupee (kvat)	180	11.5

JOH. F. 3.

history of currency in the British Colonies, London, 1893, noemt (bl. 390) als synoniemen van den Spaanschen en Mexicaanschen dollar; Pieza de a ocho, Piastra, Piece (or Reale) of Eight, Colonato, Peso Duro, Cob, Gourde and Escudo de Patti; maar spreekt als zoodanig niet van mat. Hoe en wanneer nu het woord mat in Nederlandsch-Indië als equivalent van den van den aanvang af als rekeningseenheid gebezigden reaal het burgerrecht heeft verkregen blijkt niet. Zeker niet voor het midden van de achttiende eeuw. Valentijn ten minste schijnt geen Spaansche matten gekend te hebben, want zij komen niet voor op de in deel IV, bl. 356 van zijn *Ouden Nederlands-Indië* medegedeelde lijst van Verscheidene soorten van munten in *Ost-Indië* gebruikte *Lyken* gangbaar, en even min wordt van matten gewaagd in het hoofdstuk *Muntspecien*, etc. van de in 1766 door het Indisch bestuur samengestelde *Nieuwe Statuten van Batavia*. Toch Was de naam mat toen reeds niet onbekend meer. In eene in het *Pilaatboek* van Mr. J. A. van der Ohjjs opgenomen verordening van 21 Maart 1765 ter vaststelling van de munt, maten en gewigten in Bantam en de Lampoengsche districten, leest men: „De vierkante Spaansche realen nemen op Bantam en dies bovenlanden haar cours tegen $\frac{3}{4}$, —, dog echter alhier zijn dezelve niet zeer, maar op de Lampoengs vrij meer getrokken, ook tegen opgemelde prijs, uitgezonderd de casteels of Castiliaansche maten, die men ter nauwernood tegen $\frac{3}{4}$, — kan uitgeven”, — en terwijl nu in de verordening van 20 October 1764 ter regeling van dezelfde aangelgenheid voor zoover het de hoofdplaats Batavia betrof, nog van geen matten sprake is, vindt men de Spaansche mat volgt getarificeerd in de verordening van 30 Augustus 1765 ter vaststelling van de munt, maten en gewigten op Java's Noord-Oostkust in gebruik: „1 ronde Spaansche mat of Mexicaansche pilaar doet $10\frac{2}{3}$ schellingen of rijksdaalders Hollandsch 1 : 16;

kantigo Spaansche mat of Mexicaansche pilaar doet 10 scheHingen of rijksdaalders Hollandsch 1 : 12”

Bij eene verordening van 16 Augustus 1785 werden voor al de kantoren der *Ompagnio* „de Spaansche matten of kopstukken inzel-ervoeogen als de pilaarpiasters” gangbaar verklaard tegen 64 stuivers, uit overwoging, dat bij de eerste uitgifte door de *Compagnio* 4 stuivers op iedere Spaansche mat kon worden geprofiteerd. Met deze koersbepaling was do gemeentechter niet gediend. Zij naakte „zwaarigheid dergelyk uit Nederland aangevoerde munten aan nemen”: maar nadat de *Rogee-ring* „eenige daarvan had laten wegen en essay-coren, welke gebleken goed te zyn”, bleef krachtens verordening van 15 Januari 1790 de koers van 64 stuivers gehandhaafd, terwijl bij verordening van 19 Juni 1798 nog eens uitdrukkelijk werd! te verstaan gegeven, „dat con ieder, wio hij ook zij, niet zal mogen weigeren, maar gehouden en verplicht zyn de gemelde kopstukken tot de voorgeschreven waarde te acceptoon, zonder aan derzolver cours of circulatie

eenige verhindring of stremming te veroorzaken, op poone van als overtreders van onze wetten geconsidereerd en behandeld te zullen worden”.

Sedert is de Spaansche mat in de geldcirculatie van den Archipel eene belangrijke plaats blijven innemen als equivalent van den Spaanschen dollar, welke benaming tijdens het Britsche tusschenbestuur meer op den voorgrond trad, en na het herstel van het Nederlandsch gezag ook aanvankelijk in gebruik bleef. In de bij *Ind. Stb.* 1817 no. 4 verordende bepalingen omtrent het muntstelsel komt in het bij art. 11 vastgestelde algemeene tarief „naar hetwelk de betaling, aanneming en verwisseling van andere munten dan de bij art. 1 dier publicatie bedoelde „nationale Indische standpenning” voor rekening van den lande „zal gedaan worden”, ook voor „de Spaansche daalder of piaster” tegen den koers van 264 duiten, en in het bij *Ind. Stb.* 1821 no. 40 vastgestelde „tarief van eenige muntspecies voor de betaling der *Inkomendo regten*” wordt eveneens gesproken van den „Spaanschen daalder en piaster” als in waarde gelijk staande met 66 stuivers. Daarentegen wordt van daalder of dollar geen melding meer gemaakt in de publicatie van 24 Februari 1829, *Ind. Stb.* no. 18, houdende, „dat bij's Lands Kas- sen geen andere soorten van Spaansche matten zullen worden aangenomen dan de zoogenaamde *Pilaar matten*, zonder onderscheid, alsmede de *Schild matten*, doch deze alleen, voor zoo ver zij op de keerzijde zijn gestempeld met de beelden van den Koning van Spanje”.

Deze bepalingen bleven van kracht tot 1856, in welk jaar ter uitvoering van art. 12 der muntwet van 1 Mei 1854, bij *Ind. Stb.* no. 39 de waarde van de „Spaansche mat of pilaar” werd vastgesteld op f 2,50, en die van den „Mexicaanschen dollar” op f 2,55. In latere regeeringsbescheiden wordt de naam van mat niet meeraangetroffen. *Ind. Stb.* 1873 no. 239 spreekt alleen van Mexicaansche dollars, die bij die gelegenheid tegen f 2,50 in 's lands kassen aanneembaar werden gesteld, en dit is ook het geval met al de sedert uitgevaardigde algemeene verordeningen, waarbij de koers van den dollar van f 2,50 gaandeweg werd verlaagd tot f 2,15 (*Ind. Stb.* 1876, no. 184). Sedert werd bij *Ind. Stb.* 1877 no. 130 de dollar nog alleen toegelaten, tegen herhaaldelijk gefluctueerd hebbende koersen, in 's lands kassen in de gewesten *Banka*, *Riouw* en *Oostkust van Sumatra*; doch bij *Ind. Stb.* 1885 no. 209 werd, op voorstel van de *Javasche Bank*, de *ordonnantie* van *Ind. Stb.* 1877 no. 130 ingetrokken, en werden alle landskassen in *Nederl.-Indië* voor vreemde munten gesloten (Zie *Vorslag Javasche bank*, boekjaar 1885/6, bl. 37).

Ook als fijngewicht voor goud en zilver is de Spaansche mat van oudsher het equivalent geweest van den reaal. „Goud en zilver”, dus heet het in de boven aangehaalde verordening van 20 October 1764 ter vaststelling van de munt, maten en gewigten te Batavia in gebruik, „is men gewoon alhier bij de reaal te wegen, en is een reaal $\frac{1}{2}$, once of $\frac{1}{3}$ van een mark trois, wordende verdeeld in 48 stuivers ieder reaal en aid us den prys gereguleerd na de fynte van het zilver of goud”. Maar bij schier elk kantoor der *Compagnie*, zoo binnen als buiten den Archipel,

vond eene -ndere wijze van wegen toepassing, en ook thans nog is eenheid op dit gebied in het onderlinge maatschappelijke verkeer verre te zoeken. Zoo leest men b. v. in het Bijblad van het Staatsblad van Noderl.-Indie (2e omg. uitg. deel I, bl. 122) dat „wanneer men in missives, rapporten of andere officiële stukken leest van een hoeveelheid goud, uitgedrukt in tails, realen, duiten, saga's, soekoes, talis, wang, fanam, en wat al meer voor goudgewicht mag worden gebruikt, men onzeker is omtrent het werkelijk gewicht, terwijl een opgave van vroegeren tijd hierdoor geheel onbruikbaar wordt, wanneer men den opgever niet nader vragen kan naar zijne bedoeling". Ten einde nu dit bezwaar uit den weg te ruimen werden bij apostillaire dispositie van 9 Mei 1854 no. 11 de Gouverneurs van Sumatra's Westkust en van Celebes en onderhoorigheden, alsmede de Residenten van Menado, der Zuid- en Ooster- en der Westerafdeeling van Borneo door de Regeering aangeschreven om, bijaldien in officiële stukken van goudgewicht sprake is, nevens het gewicht volgens landsgebruik, bekend te stellen de zwaarte in Spaansche matten, berekend tegen 0,027045 Ned. pond per stuk, hetzelfde gewicht, dat voor den reaal of Spaanschen mat van 4 soekoo nog steeds vermeld wordt in den Regeeringsalmanak voor Nederlandische van 1902 (bij-lag II: Voornaamste munten, maten en gewichten in gebruik in Nederlandsch-Indie).

Tengevolge van de muntzuivering in de jaren 1907—1910 verdween ook de Spaansche mat uit den omloop in Ned. Indie.

N. P. v. d. B.

MATA-BĪSĀR (MAL.). Zie HARING.

MATA BOETA (MAL.). Zie EXCOECABIA AGALLOCHA.

MATA GLAP. Eene uitdrukking, die woorde-lijk vertaald „verdonkerd oog” beteekent en vooral gebezigd wordt om aan te duiden, dat iemand tijdens het begaan eener misdaad niet wist wat hij deed, in een toestand van tijdelijke zinsverbijstering verkeerde. Een beschuldigde zoekt zich niet zelden te verdedigen door te beweren, dat hij bij het begaan der misdaad matig was en dus onontreekenbaar. Hoewel zekere onbewuste handelingen in koortsaanvallen, bij krankzinnigen enz. kunnen voorkomen, inag de verontschuldiging matig was te zijn geweest, alleen worden aan geen omen, wanneer op geneeskundige gronden een tijdelijke verstandverbijstering kan worden aangetoond. Door misdadigers wordt zonder twijfel dikwijls misbruik van die uitdrukking gemaakt.

Literatuur: Swaving, in Het regt in N.-I., 4e jaarg. bl. 125; Doyer, id. bl. 261; Verwey, in Gen. Tijdschr. v. N.-I., bl. 487; Voglen, id. III, bl. 95, IV, bl. 693; James, id. VIII, bl. 668; Terné v. d. Hcul, id. XII, bl. 397; De Wilde, id. XII, bl. 405; Van der Burg, De geneesheer in N.-I. II, bl. 784.

MATAHARI (BOENGA) (MAL.). Zie HELIANTHUS.

MATAHARI (IKAN) (MAL.). Zie ZEEBAARS.

MATA HUANG (SOEND.). Zie CAESALPINIA BONDUCELLA.

MATA KOETJING (DAMAR) (MAL.). Een voortreffelijke soort Damar, uit verschillende

streken van don archipel afkomstig (zg. Kat-oogendammar). Zie DAMAR. Zie ook SOPHORA TOMENTOSA.

MATA SĀBĪLAH (IKAN) (MAL.). Zie PLATVISSCHEN.

MATABĪLA-EILANDEN. Zie WATOEBALEILANDEN.

MATAFALLAN. Naam op de Aroe-eilanden voor een Honingvogel, *Stigmatopys ocularis*.

MATAKAOE. Zie FETISISME.

MATAN. Landschap op Borneo's Westkust, ressorteerende onder de afdeeling KStapang, geraamd op eene oppervlakte van ongeveer 24910 K.M.², met inbegrip van een driotal daartoe behorende eilanden, die op ongeveer 110 K.M.² geschat werden. Volgens den Reg. almanak worden verscheidene eilanden tot Matan gerekend, waarvan de voornaamste zijn P. Bawal en P. Gelam. Ook het landschap Kandawangan, behoort tot Matan. Het landschap strekt zich van de rivier Sidoek, de grens met het landschap Soekadana, Z. waart langs de geheele W. kust uit en langs de Z. kust tot aan de Koala DjSlei, N. W. langs de O. grens van Soekadana en Simpang tot Sekadau. De O. grens vormen de Pinoehlanden (Sintang) en Kota-waringin (residenti) en O. afdeeling van Borneo), waarvan het door een gebergte en den benedenloop der Dj81ei gescheiden wordt (grensbepaling bij Ind. Stb. 1904 no. 391). Terwijl het binnenland met heuvels en bergen bedekt is, zijn de meestal door nipahbosch bedekt kuststrekken laag en vlak en blootgesteld aan de overstromingen der talrijke rivieren, die van de bergen afstroomen, zoals de Pa wan, de P8sagoean, de Kandawangan, en de Djfilei. De grond wordt beschouwd als vruchtbaar en geschikt voor verschillende cultuurs; er wordt echter weinig party van getrokken. Men bepaalt zich in hoofdzaak tot het verzamelen van boschproducten. In P8isagoean en Bo ven-Matan wordt rotan aangeplant. Tin en ijzer worden, naar men zegt, Matan gevonden, het eerste vooral in Kandawangan, terwijl het ijzer hoofdzakelijk bij de rivieren Sidoek, Ajar Itam en Djfilei gevonden wordt. De vogelnestjeB van Matan zijn bekend.

De bevolking, die ultimo 1915 ongeveer 43.000 zielen bedroeg, bestond toen uit 22.000 Dajaks, die zich noemen naar de plaats, waar zij wonen: Kajoengs, P8sagoewans, oriz. en 20.500 andere Inlanders, w.o. ongeveer 1500 Mohammedaanische Berg-Maleioren (Orang boekit), ontataant uit de verneming van Maloiers en Dajaks en die aan de Pawan in 66n dorp bijeenwonen, voorts een kleine 600 Chi-nezen en 90 andere Vreemde Oosterlingen. Aan het hoofd van het rijk Blaate een Pan6m-bahan; gedurende de minderjarigheid van den vorst wordt thans sedert 1908 (G. B. 6 Mei 1908, no. 29), het gezag uitgeoefend door een commissie van 3 rijks-grooten (mantri's). In 1822 werd met Matan een verdrag gesloten, waarbij de suprcinatie van Nederland erkend werd; volgende contracten (1831, J 837, 1846, 186J) hebben de betrekkingcn nauwer aangeknoopt. Het op 5 Aug. 1911 gesloten laatst contract is goedgekeurd bij G. B. 15 Jan. 1912 no. 78 en 4 Juni d. a. v. no. 29. Men vindt hier do grootste landsdiapskasin het gewest, in 1908 opgericht.

Do voornaamsto plaatson zijn: Tocmbang- titi aan do PSugooaii, Kandawangan, aan do goliiknaigo rivier, en Kotapang, de zetel van don chef der afdeeling on don PanSmbahan, gologeen aan don mond der Pawan, in de buurt waarvan heilige graven worden govondcn. /-1

MATANG KOELLI. Landschap van de onder-afdeeling Lh6°-Soek6n, afdeeling Noordkust van Atjeh, met 1198 gorgistreerdo mannen (ult. 1915), onder T. Moeda Lhon als oeeleebalang, wiens korte verklaring dd. 19 : Maart 1902 is godgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 9 Juni 1902. Het strekt zich Z.-N. uit tot ten Z.W. van do onderafdeelingshoofd plaats Lho°-Soekon. Het N. gdeelte wordt W.-O. doorstroomd door de Kroeng Kcureutde, aan wier linkerover do plaats Matang Koeli ligt, waarnaar het heelo landschap is benoemd. De bovenstreken, Z.waarts reikend tot aan den Goenong Koeali, zijn bedekt met moeras- sen, waaruit o. m. do Kroeng Kr.h wordt ge- voed, die zich binnen dib landschap met do Kcureutdriever vereenigt.

MATANO-MEER. Dit meer is gelegen in de afdeeling Oost-Celebes, gouvernement Celebes en Onderh. en were! 26 Febr. 1896 door do Sarasins, die van de Oesoebaai uit (in het N.O. der golf van Boni) het bergland introk- ken, ontdekt. Kruyt en Adriani schrijven Ma- Cano-meer, naar de uitspraak in Tomori; Abendanon schrijft Matana-meer : het woord botee- kent „bron, oorsprong". Het meer, genoemd naar een dorp aan het Westelijk uiteinde, be- staat uit een zeer diop Westelijk, en een minder diep Oostelijk bekken; do scheidingsdrempel is op de kaart van Abondanon goed te zien. Volgens hem ia de grootste dieptc van het Westelijk bekken 590 M., van het Oostelijk bekken in het Noordclijk deel 485 M. Door Lefdvro (opnemcr) en Raven (sergeant der marechaus- soc-dekking), bciden van de expeditie Abenda- non, word het nicer nauwkeurig gelood; op kaart VIII in don Atlas van Abend&non's werk vindt men, behalvo do 18 loodingen der Sara- fiins, 73 nicuxyo lo od in gon benevons dieptelijnen. Hot Westelijk bekken met zeer steilo helling aan do Zuidkust, vertoont nog weer twee inzinkingen (strekking O.N.O. en 0. 30° Z.) en is een echte tectonische inzinking, het Oostelijk deel vertoont ook twee inzinkingen met zeer steilo helling aan do Noordkust, een an de re in het Oosten en een jongre met veel eilandjos in het Zuidosten. Van al de moron in onzen Archipel is hot Matanomeer het diopst; daar het niveau 382 M. hoog ligt, roikt hot 208 M. boneden den zccspicgl.

Hot diopce deci draagt duidclijk de kenmer- kon van een langs breuklijnen weggezonden gobied. Nog steeds is do bodem niet tot rust gekomen; de Noordoovor vertoont tai van ver- HClIo afschuivingon. Er loven niet veel visschen in en do vischvangst botcekont daardoor ook niet veel; wel bovat l'iot meer veel zoetwater- filakkon, dio hier veel gekookt gegoten worden. Do Lcijnperaluur van het water aan do opper- vlakto bedraagt 28° on is in de dieptc maar 2 h 3° lager. Doordat hot Matanomeer hot hoogst gelogon is in vergclijking van de in de omgeving zich a bevindendo waterbekkens, ontvengt hob niet veel slib van do rivivoron on vertoont do bodom hier en daar nog naakte rotson. In don

ondiepon Oosthoek wordt het steeds smaller en uit dit deel stroomt door do La Pate-A (La =rivior) hot oovortolligo water weg naar een kleiner, verder Zuidooct gelogon meer, dat door Abend an on word ontdekt, het Mahalona-meer.

号行 *Literatuur*: A. Wichmann, Die Binnensee von Celebes, Pet. Mitt. 1893; Sarasins Reisen in Celebes, I, bl. 289; E. C. Abendanon, onder Centraal-Celebes, Beschrijving van het meer- gebied ten Oosten van Malili, T. A. G. 1910, bl. 506 (mfet kaarten) en E. C. Abendanon, Midden-Celebes, blz. 464 v. v. MATARAM. Verscheidene rijken zijn bekend, die dezen. naain droegen. Op een koperen plaat, van ongeveer 900 n. Chr. dateerende en in 如"/ Vorstenlanden gevonden, wordt gewag gemaakt/ van een Hindoe-rijk Mataram; dit rijk word 石匕, ook genoemd in een viertal in Oost-Java gevond' den schenkingsoorkonden uit den 10den eeuw/ twee daarvan zijn uit Soerabajikkomstig, een Z derde uit den tempel 'varT'Singasari (Malang). '

Als residotio der vorsten van MaEaTfam wordt in drie dezer oudheden genoemd MLang, waarschijnlijk id on tick met den naam van het Hindoe- rijk Mendang Kameolan. Zie Veth, J a i,*L也A-

Het meest bekende ryk van Mataram was het Mohammedaansche rijk van dien naam in Midden-Java, dat volgens Javaansche overleveringen zou ontstaan zijn uit een gelijknamig leen- rijkje van Padjang, en na eenigen tijd de suprematie over oon groot deel van Java verkreeg. Het we rd in 1755 gesplitst in de beide nog bestaande rijken Soerakarta en Djokjakarta. (Zie JAVA, GESCIEDENIS). Een gedeelte van Djokjakarta, do regentschappen Kalasan, Bantael en Sleman omvattende, draagt nog den naam Mataram. Zio hioronder, en ook KOTTA GfIdfi, KERT0 on KfiDATON PL旭RED. Op Lombok., was Mataram een vorstendom, dat, v66r aen laatstcn-'dordidj geheel het eiland beheerschte (zie hie ro nd or) is door dien oorlog zeer bekend geworden. Een zijtak der Barito (Borneo Z. en O. afd.), slechts voor kleino prauwen bevaarbaar, wordt Mataram genoemd : ook komcn op Java en Sumatra dorpjes van dion naam voor.

MATARAM. De middelsto der drio af d eelingen, waaruit do residentie Djokjakarta bestaat. Het telt vijf regentschappen, nl. 1. Kota JIlok : jakarta (de hoofdplaats, voor zoover dirlsultans- gobiecl- Botref); 2. Pakoc. Alamixn (de hoofd- plaats, voor zoover dit hot gobied van Prins Pakoo Alam botref); 3. Kalasan mot de Solosche enclave Kotacgede (van don Soosoohoenan) ; 4. Bantoe!*. mot do Solosche enclave Imogiri_ (van 'clcn Soosoohoenan) ; 5. S16man. OpKetTeinH' van 1905 teldo dezo afdeeling G82.000 zielen, w. o. 2300 Europeanen, 5300 Hineezzen, 100 Arabicon, on 90 andero Vrcmedo Oosterlingen. Hiorvan zijn do Ohineozon, Arabioren on do andero Vreomdo Oosterlingen alloon op de hoofd- plaats govostigd. In dezo afdeeling vindt men op een na (Sdwoegaloor in do afd. Koelcj)progo) alle Europccscho ondernemingei (32) der resi^* dentie, waarop voornamelijk suikorriet en tabak geteeld worden.

MATARAM. Hoofdplaats van do afdeeling Lo on tio Bali on Lombok, to ven a standplaats van den contvolovir van West- Lombok. Ulb. 1905 woonden er 30 Europeanen

en 270 Inlanders. Zie LOMBOK. Ook de naam van het Balis-Jic district der onderafdeling

West - Lo m bok. -

MATARAMAN. ZOO¹ heet in den volksmond het mid delete stuk van het gewest Djokjakarta, loopende van den top van den MSrapi tot aan den Indischen Oceaan, ten Oosten begrens door de residentie Soerakarta en de afdeling Goenoeng Kidoel en ten Westen door de residentie Kedoe en de afdeling Koclou Progo, en bestaando uit de regentschappen Kalasan, Bantoei en Sidman (zonder de hoofdplaats Djokjakarta). Uitgezonderd het Zuidclyk gedeelte van de Mataraman, de z. g. Kabonongan of Gading-streek (zie KABONONGAN), alwaar de gronden niet aan Europeanen verhuurd mogen worden, is het overgrootste deel in handen van Europeesche landhuurders en telt men in dit gedeelte een 32tal ondernemingen, waarop voornamelijk : » &jijkkerriet en tabak gcteeld worden.

¹MATEN EN GEWICHTEN. Het is niet wel

.mogelijk in deze Encyclopedie een overzicht

q te geven der maten en gewichten, bij de ver-

■/schillende inlandsche stammen in gebruik; de

plaatseijke verschillen zijn daartoe te groot.

Van standaard-maten en -gewichten kan bij

somnigx volkcrcn wel in zooverre gesproken

worden.

worden aangemerkt, maar zelfs die standaard- maten verschillen in verscheidenc streken van eenzelfde eiland niet zelden wed er onduclring en drukken niet altijd een vaste lengte, inhoud of gewicht uit. Dergelijke zoogenaamde standaard-maten zijn dan ook niet wetenschappe- lijk mathematisch vastgesteld; zij zijn vaak de uitdrukking van een hoeveelhcid werk, die verricht word t, of on tiend aan deelen van het menschelijk lichaam. Zoo is bij de Javanen de k a r j a (Kawi = werk) de eenheid voor landmaten, en st a at gelijk aan de uitgestrekt- heid lands, die een landbouwer met zijn gezin bewerken kan; g a w e (Ngoko) en d a m 6 1 (Klrama) drukken hetzelfde begrip uit. Een thans vee) meer gebruikelijke landmaat is de b a h o e (bouw), een woor d dat arm, bo ven arm, Behouder beteekent, en in het Maleisch ook steeds in die beteekenis gebruikt wordt, doch op Java deze I f de beteekenis kreeg als hier- boven omtrent karja werd medegedeeld. Ter- wijl de grootte van den bouw in verschillende tijden en verschillende gedeelten van Java vaak uiteen liep (zie BAHOE), is die thans van Regeeringswege op 500 □ Rijnl. roeden of 7096.5 M.2 vastgesteld. Veelvouden zijn: de k i k i l = 2 bouws, en de d j o e n g (jonk) = 4 bouws; onderdeelen zijn de J o e p i t of halve, de i r i n g of vierde, de i d o e en de k 6 t j r i t of achtste bouw. Ook wordt de grootte der velden, zoals bij de Maleicrs op Sumatra, wel uitgedrukt door de hoeveelhcid benoedigde zaaijadi of door de opbrengst per oogst. Lengtematen worden in den regel aan de gewone of gemiddelde lengte van Bommige deelen van het menschelijk lichaam o] van het geheele lichaam ontlend, wat geens- zins nauwkeurigheid van afmeting bevordert; *P Java draagt de el, — de afstand van den elleboog tot den top van den middenvinger, — den aan het Sanskrit on tiend en naam h a s t a. Overigens zijn ook daar de voet en de

vadem bekend ; de laatste (d e p a) is do longte- van de borst en de beide uitgestrekte armen- Eigen a r d i g is de zoogon. tijgervadom (d a p o h a r i m a u), in do Padangschc bovenlandcn bekend, en wafrondcr de afstand verstaan wordt wanneer men het linkerbeen zooveel mogelijk naar achteren en den rechterarm naar voren uitstrekt, van den grooten teen tot den middelsten vinger. Do gewone vadem is daar als d a p 6 1 a p a s bokond; kleinere maten zijn d n a r o. a. de e t 6 of asta (= h a s t a op-Java), de t a p a k of voet, do djangkal

1 a p a s of span (de afstand van don top van den duim tot dien van den vierden vinger)* de djangkal toendjoek (afstand van den top des duims tot dien van den tweed on vinger), de k a t o e k (afstand van den top des duims tot het eerste lid van den tweeden vinger)- on de a m p o c of duim. Voor het meton van doek heeft men in Zuid-Sumatra en by de Bataks de b i d a n g, die ongeveer 5 hasta lang is. Op Java is ook de tjengkal in gebruik; aarivankolijk waarschijnlijk do afstand van den voetzool tot aan den top van den midden vinger van den recht omhoog gestoken arm., doch onder Europeeschen invloed gelijkgesteld met eene roede van 12 Rynl. voet. Voor kleino afstanden wordt gewoonlijk het gctal schreden aangegeven; de ondjotan wordt als meter voor grooteren afstand aangowend, en daaronder begrepen de omstreeks 4 palen bedragende e afstand van do econ pleisterplaats naar de andere; dagreizen worden op omstreeks 20 palen gesteld. De paal (zie aldaar) is een lengte- maat, door ons ingevoerd. Opmerkelijk is, dat bepaling van afstanden op de wijze als bij ons in plattenlande door „een pijp rooken" in het Oosten van den archipel n iet on bekend is. Men bepaalt daar wel den afstand door uitdrukkingen als: „den tijd om pinang rood te kauwen", „de rij s U. of „djaegoeng gaar te koken".

Inhoudsmaten, ofschoon aanvankelijk oven- eens weinig nauwkeurig bepaald, daar zij ont- leend zijn aan natuurlijke voorwerpen, zooals een kokoschaal, bambodid en dergelijke, die in grootte met olkander verschillen, zijn echter langzamerhand nauwkeuriger bepaald. Toch heeft men hier ook niet zelden plaatseijk ver- schil; zoo is of was de grootstc inhoudsmaat, de k o j a n (kojang), in het gewone verkoer te Batavia gelijk aan 27, te Se ma rang aan 28 en te Soerabaja aan 30 pikoels. De gewono maat in don handel is de g a n t a n g, dio echter ook weder plaatseijk verschilt. Do k o e l a k, oorspronkelijk een lid van een bambostengel en, naar het schijnt, op Java alleen gebruike- lijk bij het afmeten der d j a k a t e n pitrah (Zie op dio woorden), is in Maleische lan- den eon gewono inhoudsmaat; in de Lam- pong8 houdt hij 4 kati*s en 2 tahlilH rijst in. Voor de rijst zijn gewoonlijk telmaten in gebruik: op Java is de a r m 6 t de grootero eenheid, die ongeveer een mana dracht uitdrukt, maar ook weer plaatselijk verschilt. Zij be vat 2 w o e w 4 *8, een woewa is gelijk aan

2 b a w o n * s. De kleinere eenheid is de g d - d 6 n g (bos of echoof), die 2 b 6 1 a h *8 be vat, doch in Kedoe op 60 kati's of een halvcn pikooh gesteld wordt; daar bevat de gddng 2 p o - 1 j o n g s, zooveel als wat een vrouw in 66n. hand kan vatten. (Zie Vergad. Ind. Gen. 24-

Jan, 1893, bl. 25). De amdt nu is grooter of kleiner, naarmate hot getal on do zwaarto dor gMdngs, waaruit zij bestaat. Plaatsolijk zijn of waren er op Java nog vorschillondo inhouds- maten in gebruik, zoals in Batavia en omstro- ken de p o t j o n g e l j e k e l van 5 k&ti's; 2 potjongs zouden gelijk zijn aan een gedng p i n t j a r o f i k a t; 5 gdd'ngs gelijk aan een s a n g a, 40 sangga^a aan oon t j a e n g; de tjaeng vrtegenwoordigt eohter geenszins een constant gewicht. De gantang wordt ook als gewicht gebruikt, maar ia dan even min van vasto waarde als wanncoer hij als maat wordt gobezigd. Het meest bekende gewicht, de p i k o l (p i - k o e l), waarvan thans de zwaarte door de regeering is vastgesteld, is oorspronkelijk al evenmin een vaststaando eenheid; hij vertegenwoordigt cigenlijk een schoudervracht, zooveel als aan een draagstok aan boide eindon van een juk ■ door een man gedragen kan worden. Uit de lijst van maten en gewichten, door Valentijn mede- gedeeld (uitgave Keyzer, 3e deel, bl. 562) blykt, dat de pikol toen van 122 tot 125 pond bedroeg, on te Priaman zelfs 137½ pond woog. Bij do koffiecultuur in de Preanger we rd onderscheid gemaakt tusschen de bergpikol van 250 of 225 pond, waarin de bevolking de koffio aan do regenten, en de gewonc pikol van 160 of 146 pond, waarin deze dat product aan de Oom- pa gnie leverden. Een onderdeel van den pikol is de k a t i, van Chineschen oorsprong en bij het wogen van opium en van goud en andere edele metalen eveneens gebruikelijk; ook wordt van do mas gewag gemaakt, waarvan het gewicht so ms op een achtste, soms op een tiende van een reaal gesteld word. Eindelijk was vroe- ger de b a h a r of baar een zeer gebruikelijk gewicht, vooral bij het wogen van popcr; zy was echter plaatsolijk zeer verschillend, zoodat zij bij Valentijn voor Java op 3 pikol, voor Am- boina op 550 ponden on voor Splor en Timor op 5 pikol of 500 pond gesteld word. Zolfs voor gewichten voor goud bestaat bij de inlanders in vele gevallen geen bepaalde nauwkeurigheid; daardoor wordt vaak van boomvruchtjes ge- bruik gemaakt, die natuurlijk onderling in gewicht vorschillen. Toch wordt bij het wogen van goud, en ook van tabak, door den inlander wel gebruik gemaakt van cigengemaakte woeg- schalen en van gewichtjes van koper, zilver on lood. Als staaltje van eigenaardig gewicht zij rnedegdcld dat in do afdooling SGkampong (Lampongs) do tabak opgowogen wordt togon oudo koperen duiton, die toglijk do waarde ervan bepalen, zoodat do tabak haar gewicht aan die duiten waard is. In hot Ooston van don. archipel worden voor inhoudsmaten voelal man- <lcu gebruikt van vorschillenclo grootto. Ten gevolgo van de ongolykheid dor inaton is men veelal gewoon zijn eigon maat tor markt to brengen, als men inkoopon gaat doon. Eindelijk moot ook do d a t j i n (d a t j i n g) genoemd worden, een unster of weogstok, in velo stroken van den archipel bij inlanders en vreedme oos- leringon in gobruik; op Java gewoonlijk om to wogen van 1 tot 100 kati's. Onder s 6 d a - t j i n verstaat men daar ocn gowicht van 100 kati's, doch voor graa van ongoever 50 kati's. Het woord is van Ohineeschen oorsprong.

Hicraohter volgt een lijst van do in Ned.-Indio nicest gebruikelijke maten en gewichton, met

hunne cquivalenten in Nederlandscho maten of gewichten, ontleand aan den Reg. almanak.

De in dezo lijst vervatte opgavon hebben betrekking op de door de Regeering vastge- stelde maten on gewichten, doch doon geenszins te kort aan wat do ven is medegedeeld over de belangrijke afwijkingen, die ontrent maten en gewichten bij transacties tusschen inlanders, en ook wel van dozen met Euro- poanen voorkomen.

Onder de Oomp. wordt gewag gemaakt van maatregelen, welke ten doel hadden een degelijk toezicht op maten en gewichten; in 1635 were! zelfs de ijk verplicht gesteld, zoo voor alle kan- toren der Oomp. in Oost-Indie als voor het pu- blick in Batavia. Dat daardoor echter geen een- heid van maten en gewichten verkregen werd, bewijst de lijst bij Valentijn voorkomende; trouwens aan het voorschrift van 1635 werd lang niet altijd de hand gehouden, ofschoon men zelfs in het begin der 18de eeuw aan de kan- toren copieen zond van de standaard-maten en gewichten, in het kasteel te Batavia bewaard en waarvan, evenals van de copieen, nog exem- plaren in het Museum van het Bat. Gen. v. K. en W. aanwezig zijn. Op het eind der 18e eeuw werden nog slechts enkele sporen van den ijk aangetroffen, terwijl het Engelsche tus- schenbestuur, dat don pikol op 125 Amst. ponden vaststeldc, zich overigens weinig aan de zaak gelegen liet liggen. Na het herstei van het Ned. gezag werd in 1819 een eerste pogmg gedaan om het motricke stolsel in te voeren en aan een ingonicur opgedragen een regle- mont daartoo samon to stellen, dat echter niet tot stand kwam. Do regeering bepaalde zich daarna tot de hernieuwing in 1826 van het plak- kaat van 1635, doch trachtte ook tot een bete- ren toestand to geraken door bij Ind. Stb. 1838 no. 2 met Kon. machtiging in bginsel te besluiten tot invoering van het metricke stelsel, — een besluit, waaraan echter tot heden toe geene uitvoering is gegevon. In 1863 werd een aan- gang gemaakt met het samenstellen van her- leidingstafela van oud-Hollandsche, Indische en Ohineesche maten on gewichten, tot metricke, welke 16 jaron later gereed kwamen behalve voor Billiton, Men ado en Ternate, waar de gobezigd wordende maten en gewichten zoo veel- soortig en willekourig gekozen waren, dat daartuit geon stolsel was op to bouwen. Aan pogingen tot hervorming van het ijkwezen hoofft het ovorigens niet outbroken; de belang- rijksto voorstellen in dat opzicht waren wel die van don ambtonaar voor de regeling van het ijkwozon O. Vonoma, die het uitsluitend gebruik van het motrioko stolsel on verplichten ijk voorstond, mot vrijlating van do voorwerpen, die de inlanders bij onderlinge transactie ge- bruiken en in wetenschappelijken zin geen aan- spraak kunnen ruaken op den naam van maten of gewichten. Do Ind. regeering was daartoe niet gezind on ontwierp ceno regeling, waarbij de vorplichto ijk niet zou worden ingevoerd, maar meet gelegen he id geend on maten en gewichten te laten ijkon (zio o. a. Verslag Kaiuer v. Koo ph. to Batavia, 1888, bl. 83 en te Somarang ibid. bl. 35). Een ontwerp ter reorganisatie, door de Rcgoorring ontworpen, kon ochter de goedkeuring der Twoode Kamer

niet verwerven; de betrokken post werd in do zitting van 12 Dec. 1890 verworpen, vooral op grond van do daarbij betrokken uitgaven, die verminderd zouden kunnen worden, indien inlanders tot ijkers werden opgeleid. Bij do behandeling van de begrooting voor 1898 was do Regeering gelukkiger, daar eene kleine verhooving van den post voor het ijkwezen word goedgkeurd. Zij had geonszins ten doel afdoende verbetering aan to brengen dock beoogde voorshands een basis te leggen, waarop later wellicht een verplichto ijk en hriek van allo in gebruik zijnde maten, gewichten en weegwerktuigen zou zijn te grondvesten: De resultaten van eene kostbare organisatie tot invoering van zulk een ingrijpende maatregel werden niet verwacht te zullen opwegen tegen do grooto uitgaven. De getroffen regeling (laatste ijk herzien in Ind. Stb. 1907 nos. 505—507), behield dus voor maten, gewichten en weegwerktuigen (datjins) ten behoeve van particulieren den facultatieven ijk en herijk tegen bij tarief vastgesteld ijkloon, verbiedt echter sedert 1 Januari 1901 op Java en Madoera bepaald aangewezen maten, gewichten en datjins te koop aan te bieden of in den handel te brengen, welke niet zijn geijk. Voor den jaarlijkschen hriek van 's Lands maten, gewichten en weegwerktuigen en van die ten behoeve van particuliere personen wordt gebruik gemaakt van de diensten der ambtenaren van het binnenlandsch bestuur of van den waterstaat en 's Lands burgerlijke openbare werken (in het gewest Sumatra's Westkust kan do herijk mede worden opgedragen aan ambtenaren van den eepoorwegdienst en van den dienstderkolonontginning aldaar). Ned.-Indie is in 19 ijkdistricten

verdeeld, in elk waarvan 66n stel verificatiewerktuigen geregeld circuleert. Do Dienst van het ijkwezen is sedert 1911 van het Departement van Onderwys en Eerddienst naar dat van Landbouw, Nijverheid en Handel overgebracht.

Bij den Dienst zijn organick aangesteld 66n inspecteur en 66n adjunct-inspecteur. In 1917 werd wegens toenemende werkzaamheden aan die ambtenaren een ijk toegevoegd (Ind. Stb. 1917 no. 308). De Inspecteur is belast met het algemeen toezicht op de verrichtingen van de zoeveen genoemde hulpijkers en neemt bovendien zelf met den adjunct-inspecteur aan do werkzaamheden deel voor zoeveel betref den ijk van maten, gewichten en weegwerktuigen in zijn geheelen omvang, den hriek der gewichten en weegwerktuigen voor fynere weging en den herijk van de maten, gewichten en weegwerktuigen in de residentie Batavia en ter hoofdplaats Semarang en Soerabaja.

Literatuur: Uytreckening van de goude en silvere Muntswaarde, Inhoud der Maten en swaarte der gewichten van de respectieve gewesten van Indien. Tot Middelburg gedrukt bij Johannes Meertens 1691; A. V. C. H. Staring, Maten, gewichten en munten. Vc druk, bewerkt door R. W. van Wieringen: Ind. gidsen 1889 I, bl. 992, 1890, I, bl. 949, 1906, I, bl. 633; Weekblad van Indie, IV, bl. 299, 1907—1908; Alfred Maass, Dutch Zentral-Sumatra, Band I, bl. 348—351; Bijdragen tot de T., L. en V. van N.-I., 1889, bl. 565; Verslag B. G. v. K. W. LUI, waarin door O. L. Helfrich maten en gewichten van Benkoelen en Kroe worden besproken; T. A. G. Deel XXXIV, 1917 no. 5, met mededeelingen over maten en gewichten op Atjeh van J. Kroemer, bl. 743—747.

NAAM.	BESTEMMING	INDEELING IN VEEL-VOUDEN EN ONDERDEELEN.	WAARDE.	
			0 u d c.	Metrieke.
		Longtomat	e n.	
Kilometer	diversen	10 liektometer		1000 Al.
Hektometer		10 dekameter		100 ..
Dekameter		10 meter		10 ..
Meter		10 decimeter		1 ..
Decimeter		10 centimeter		0.1 ..
Centimeter		10 millimeter		0.01 ..
Millimeter				0.001 ..
Geograph. mijl. ..	afstand ter zee	4 zeemijl	1 Duitscho mijl.	7407.4 ..
Zeemijl	afstand ter zee		1 Engelsche mijl	1851.8 ..
Paal (Sumatra) 7 l.	Afstand		% uur gaans of 1 zeemijl	1851.8519 ..
Baal	Afstand	400 roede	400 Eng. in land en ba roede	1506.042 ..
Roede	bouwtterrein	12 voet	1 .. roede	3.767358 ..
Voet	hout	12 duim	1 ..	0.313046 ..
Duim			1 .. duim	0.025739 ..
Vadem	Diepte	6 voet		0.3 ..
Voet				1.698798 ..
Vadem	hout, touw	6 voet	1 Amsterdamsche vadem	0.283133 ..
Voet	hout	11 duim	1 Amsterdamsche voet	0.025739 ..
Duim			1 Amsterdamsche duim	
Yard			1 Engelscho yard	0.914382 ..
Dena		4 hasta		+ 1 7
Hasta		2 kilan		± 0.42 ..
Kilan				+ 0.21 ..

*)Zie artikel PAAL.

NAAM.	BESTEMMING	INDEELING IN VEEL- VOUDEN EN ONDER- DEELEN.	WAARDE.	
			O u d o .	M e t r i o k e .

Vlaktomaten (a.) •

Hektaro	landmaat	100 are	10000	
Aro		100 centiare	100	„
Centiare			1	„
Vierk. paal		320 bouw	160.000 vierk. Bl. roede	2270877.76 „
Bouw		500 vierk. roede	500 vierk. RL roede	7096.49 „
Vierk. roede		1 vierk. RL roede		14.19299 „
Morgen			600 vierk. RL roede	8515.79 „

Ruitematon (b.).

Stere	diveraen			1	
Registerton	scheepsruimte			2.83	
Kojano		2 ton	32 pikol	1976.362	K.G.
Ton		16 pikol	988.181	
Toembak	brand hout		216 kub. Rijnl. voet	6.684	

Mat en v o o r d r o g e w a r e n (b.).

Hektoliter	diversen	10 dekaliter		100	L.
Dekaliter		10 liter		10	
Liter		10 deciliter		1	
Deciliter		10 centiliter		0.1	
Centiliter				0.01	
Kojang	zout	30 pikol		2011.2679	
Pikol		+ 8 gantang ± 56 kilogram v o		67.0423	
M a t e n o r d r o g o w a r o n (b.).					
1/2 pikol	Zout			33.5211	L.
V, pikol				15.7605	
3/8 pikol of gantang	zout, rijst	8 batok	468 kub. Rijnl. duim	8.5766	„
1/18 pikol of 1/2 gant.				4.2883	
1/32 pik. of 1/8 gant.				2.1441	
1/64 pik. of 1/16 gant. of batok	rest			1.0721	
Ton	kalk		3 kub. Rijnlandscho voet	92.83	

Vochtmaten (b.).

Hoktoliter	diverson	10 dekaliter		100	
Dekaliter		10 liter		10	
Liter		10 deciliter		1	
Deciliter		10 centiliter		0.1	
Centiliter				0.01	
Ton	strood.		48 kan	72.761	
Takar	olio		17 ..	25.770	
Kti	4 kodak	10	15.159	
Kodak		2 ..	3.790	
Kan	diverson	10 mutsio	1 ..	1.5751	
Mutsio	2 pint io	o.i ..	0.1516	
Pintje	olio		0.05 ..	0.0758	

(a) Do namon en waardon tier longtematon kunnen mot bijvoeging van het woord „vierkanto" als vlaktomaten worden gebezigd.

(b) Do namon on waardon dor longtematon kunnen mot bijvoeging van hot woord „kubieke**" „

al» inhoudsmaten worden gebezigd.

i) Gouv. besl. 24 Fcbr. 1873 no. 29 en Vorslag Dr. Oudomans (Jav. Cour, Maart 1873) ; zie ochter ook Indischo Gid a April 190G, bla 633 on vlg.

NAAM.	BESTEMMING	INDEELING IN VEEL- VOUDEN EN ONDER- DEELEN.	WAARDE.	
			Oude.	Metrieke.

Gewichten.

Kilogram	diversen	10 hektogram		1	KG.
Hektogram		10 dekagram		0.1	
Dekagram		10 gram		0.01	
Gram		10 centigram		0.001	
Decigram	„	10 centigram		0.1	G.
Centigram		10 milligram		0.01	
Milligram				0.001	
Pikol	handelsgewicht	100 kati	125 Amsterdamsch pond	61.7613	
Kati		16 thail	1.25 Amsterdamsch pond	0.617613025	
ThaH	opium	10 tji		0.038601	
Tji	»	10 tiembang		0.003860	
Timbang, Mata of Hoer				0.000386 ¹	
Tond	handelsgewicht	16 ons	1 Amsterdamsch pond	0.49409042	
Ons		2 lood	1 Amsterdamsch ons	0.030880	
Lood			1 Amsterdamsch lood	0.015440	
Thail	eede metalen	2 reaal	2 Spaansche mat	0.054090	
Reaal		4 soekoe	1 Spaansche mat	0.027045	
Soekoe		2 tali		0.006761	
Tali		3 wang		0.003381	
Wang				0.001127	
Thail				0.05	
ThaH				0.04	
ThaU	idem en opium		¹ / ₁₂ katti	0.038601	
Thail	„		¹ / ₁₂ Amsterdamsch pond	0.041174	
ThaU	„		¹ / ₂₈ kilogram	0.035714	
Thail	„			0.055585	
Karaat	diamant			±0.000205	
Pond	medicinaal gew.	12 ons	1/2 pond Holl. Trooisch	0.36912579	
Ons		8 drachme		0.030760	
Drachme	medicinaal gew.	3 scrupel		0.003845	
Scrupel		20 pfein		0.001282	
Grein	„			0.000064	
Pond	„	12 ons	¹ / ₈ kilogram	0.375	
Ons	„	8 drachme		0.03125	
Drachme	„	3 scrupel		0.003900	
Scrapel	„	20 grein		0.001302	
Grein	„			0.000065	
Kojang			27 pikol	1667.555	
Kojang	rijst te Batavia		28 pikol	1729.316	
Kojang	rijst te Semar. rijstteSoorabaja		30 pikol	1852.839	

:弓“: ■ 2

* ■- MAT JAN (JAV.). Collectiefnaam voor PAN-
恐 5- TER en TIJGER (zie aldaar).

厂 MATJAN GOGOR, M. KOEMBANG, M.

SR0ENI, M. TANDANG, -----
P ANTER. M. TOETOEL. Zio

MATJAN LOREK, M.
GER. LORfing. Zie TIJ-

MATJAN -----
MATJANNAN, -----
Binnen, Salligradae. * TTWVXJ voor Spring.

tri%?警平呼chap en gelijknamig dis-
警. 血呼deeling Manindjau, afdeling

路 W和kuM. De nagriMatoerligf
•:津柴 V 秒:秒 u8tekgdc pasanggahan her-
bergtde toensten, die van F0JL.de >>k de re 8

lang? een der ongeveer 15 K.M. lange, schilder-achtige
wegen naar Mator maken om van daar uit het meer van
Maiundjau te bezoeken of het in de diepte beneden zich
to bewonderen. Twee pun ten in den O.lijken bergrand
om hot meer, nl. Poontjak Boekit en Pad an g Galang-
gang, lecnon zich hiervoor bij uitstok. Mork- waardig is
nog hot in deze hooge stroek wolg tierende zware
suikerriet, dat echter een bo- trekkelijk laag
suikergehalte hecft. Do riot- fiuikcr (sakar) uit deze
streek is bekend on wordt uitgevoerd naar padang
.Pandjang en naar do benedenlanden./4件. '

MATRIARCHAAT. Zie HUWELIJK.

MATRICARIA CHAMOMILLA L., fam. Corn-

potilae. Onzo kamille, dio in sommigo declon van do Preanger wordt aangplant om er do inlandsche thee mee te vermengen, en deze een bijzondere smaak to go ven en do transpiratio te bovorderen.

MATTEN-SCHELPEN. Zie DONAX.

MATTHES (DR. BENJAMIN FREDERIK). Gob. to Amsterdam 16 Jan. 1818 uit het huwelijk van Ds. H. J. Matthes en W. M. E. Hoyer. Van 14 Sept. 1835 tot 21 Juni 1838 studeerde hij to Leiden in. de letteren en godgeleerdheid en van 1838 tot 1841 aan het Lutherische Semi-narium te Amsterdam; promoveerde to Leiden honoris causa in do letteren (1848) en werd 6 Oct. 1841 proponent bij de Ev. Lutherische kerk. Na een korten tijd den dienst to Rotterdam te hebben waargenomen, zotto hij zijrie studien te Heidelberg voort, was van 1844 tot 1848 subdirector van het Zending-instituut te Rotterdam on vertrok in 1848 naar Indie als afgevaardigde van het Ned. Bijbelgenootschap voor Zuid-Oelebes, met opdracht om de Makassaarsche en Boegineesche talen te beoefenen, de hulpmid-delen tot het aanleeren dier talen te vervaardigen en daarna den ganschen bijbe! in beide talen overtezzeten. In 1858 keerde Dr. Matthes tijdclyk naar Nederland terug; in 1861 vertrok hij opnieuw naar Zuid-Celebes, vertoefde van 1869 tot 187G weder in Nederland, doch keerde in 1876 naar Makasser terug, volgens verlangen van de Regeering cn met goedvinden van het Ned. Bijbelgenootschap, tot het oprichten eener Kweekschool voor ini. onderwijzers, alsmede tot opleiding van tolken voor het Makassaarsch en Boeginesch. Den 31en Oct. 1879 werd Dr. Matthes op verzoek cervol ontslagen cn vestigde zich in Nederland tot het voortzctzen van zijn bijbelvertaling in het Makassaarsch en Boegineesch; hij vestigde zich te 's Gravenhage. Zijne groote verdiensten werden o. a. geerd door zijn benoeming tot Lid der Kon. Akad. van Wetenschappen (1888) in 1881 word hij honoris causa bevorderd tot doctor in de taal- en letter-kunde van den O.-I. archipci. Dr. Matthes overleed to Nijmegen op 9 October 1908.

De hoofde werke van Dr. Matthes ligt op het gebied der taal-, land- en volkenkunde van Zuid-Jelebos. Door hem zijn uitgegeven do navolgende werken: een Maleisch lecsboekje, getiteld: „Bcbrapa perkara akan segala soerat perdjand jian bahros"; 't Arabischc „Aboc-1- Mahasin's Annales, Tomi I pars prior", met Prof. T. G. J. Juynboll, Lugd.-Batav, 1852; „Bcknopt verslag van mijn verblijf in do binnen-landen van Oelebs, waar Boeginesch gesproken wordt" (in de Berichten van het Bijbelgenootschap in 1856); „Makassaarsche Spraakkijsf", Amst. 1858; „Boeginesch heldendicht op Daeg-Kalabbc, waarin o. a. de dood van den ainfenaar T. baron Oollot d'Escury en de zegespraal der Hollandsche wajenen bezongen woixcn. Met vrtaling en aantekeningon\ Makassar 1858; „Een Makassaarsch—Hollandsch woordenboek, met een Hollandsch—Makas-BaarMch woordenlijst, opgavc van Makassaarsche plantennamen, en verklaring van con tot ophcl- clring bggevoegden ethnographischen atlas", 1859; id. 2o uitg. met con atlas van 15 platen in fol., s Grav. 1885; „Makassaarsche Ohres to-mathic, bevattendo: oorspronkelijke Makassaarsche geschriften in proza on poizic, van

aantekeningen voorzien en ten dcele vertaald \ Amst. 1860; id. 2e uitg. 1885; „Boknopt verslag van een paar tochten in de binnenlanden van Oelebes in 1857 en 1861" (Berichten van het Bijbelgenootschap); „Boeginesch heldendicht on den eersten Bonischen veldtocht van 1859, Mot vrtaling en aantekeningen", Makasser 1862; „Proevo eener Makassaarsche vrtaling des Koran*s** (Bijdr. t. t. 1. en vlk. 1862); „Korto beschrijving van het Celebisch kaartspel genaaird 0 m i" (Tijdschr. v. h. Bat. Gen. XI); „Boegineesche OhTestomathie, bevattendel-borspronkolijke geschriften in proza en poezie, van aantekeningen voorzien, en ten dcele vertaald. 3 deelen. 'b) Eerste deel verschenen te Makassar 1864; 't tweede en derde deel te Amst. 1872; „Eenige Makassaarsche on Boegineesche legenden" (Jaarboekje Celebes 1864); „Verslag van een uitstapje naar de Oosterdiatriken van Celebes, van 25 Sept. tot 22 Dec. 1864 (Jaarboekje Celebes 1865); „Over de Wadjozeze' s met hun handels- en scheepswetboek", Makasser 1869; „De Makassaarsche en Boegineesche koetika's (gunstige en ongunstige tijden, met 16 platen" (Tijdschr. v. h. Bat. Gen. 1869); „Eenige opmerkingen omtrent en naar aan- liding van dat gedeelte van Dr. J. J. De Hollander's Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost- Indie, htwelk handelt over het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden" 1872, (Bijdr. t. t. 1. en vlk.); „Over de bissoe's of heidenscho priesters en priesteressen der Boegineezen, met vier platen", 1872 (Werken der Kon. Acad. v. wet. Afd. letterk.); „Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Oelebes", 's Grav. 1875; „Kort verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boegineesche handschriften", Amst. 1875; „Boeginescho Spraakkunst", Amst. 1875; „Boeginesch—Hollandsch woordenboek, met een Hollandsch—Boegineesche woordenlijst, en verklaring van een tot ophcklering bijgovoegden ethnographischen atlas**", Amst. 1874. Met een atlas van 22 platen; „Makassaarsche aardrijks- kunde van Celebes", Makasser 1876; „Makassaarsche aardrijkskunde van Nederl. Oost- Indie", Makasser 1877; „Boegineesche aardrijkskunde van Nederl. Oost-Indie", Makasser 1880; „Vervolg on 't kort verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boegineesche handschriften", Amst. 1881; „Eenigo proe von van Boegineesche en Makassaarsche poezio", 's Grav. 1883; „Einigo Eigenthum- lickeniten in den Posten und Gewohnheiten der Makassaron und Buginesen" Leiden 1884; „Boegineesche en Makassaarsche Legenden", 's Grav. 1885; „Over de Ad&'s of gewoonten der Makassaron en Boegineezen" (Versl. en Meded. d. Kon. Acad. v. Wet. Afd. letterk. 3e rooks, DL II, st. 2, 1885); „Supplement on hot Boegineesch woordenboek", 's Grav. 1889; „Makassaarscho vrtaling van de Bijbolsche geschied- verhalen in 2 X 52 lessen", 1890; „Boegineesche vrtaling van do Bijbelsche geschiedvorhalen in 2 x 52 lessen", 1890 benevens volledigo Bijbelvertalingon in het Makassaarsch on Boegineesch.

MATULESI, ook genoemd Matulcsia (Thomas) het hoofd der opstandelingen on het ciland Honimoa (Saparoa) tijdens de overname van het bestuur der Molukkou door den landvoogd

Jacobus Albertus van Middelkoop in 1817, werd 16 December 1817 ter hoofdplaats Ambon terechtgesteld op het plein, buiten fo* Nieuw-Victoria, op het zoogenaamd Groono zoodje.

van Matulesi werd in een ijzeren vcelvuldigo aanrakingen met de bevolking slechts aantekeningen te maken. Gelukkig is hij bezweken voor de driigende verzoeken van hon, die zijn wetenschappelijken aanleg kenden en heeft hij er in toegestemd die aantekeningen uit te werken en te publiceerzon. Zijn voor-naamsto werk is een ethnologischo studie, die, onder den titel van *EenJlik-in het Javaansche Volksleven*, in twee deelen, voorzien van photo*s en een gfooot aantal in den tekst geplaatsto illustraties, te Leiden in 1897 verscheen.

Zie M. Boelen: „Bladen uit het Menioriaal van den Vice-Admiraal J. Boelen, biz. 287. MAUCATAR (MAOEKATAR). Landschap op het eiland Timor, dat ingevolge grensregeling-verdrag (opgenonion in Ned. Stb. 1905no. 382, Ind. Stb. 1906 no. 194), aan Portugal is over-gegaan tegen overcmcing -door Nederland van de landschappen Noinioeti, Tahakay en Tamiru Ailala.

MAUMfRIE. Zie MAOE. III. RE.

MAURITIUS-HENNEP. De vezels uit do bladeren van *Fourcroea [Fourcroya] gigantea*, een *Amaryllidacee* uit trop. Amerika, thans in alle tropische en subtrop. streken gekweekt, vooral op Mauritius, waar de plant ook verwilderd is. Wordt in Ned. Indie nog niet als vezelplant in het groot gekweekt.

MAURITSBAAI. Het Oostelijke gcdeelte van de Panandjoeng- of P6nandjoeng-baai (zie aldaar), aan de Zuidkust van de res. Preanger Regentschappen, welko baai door het schier-eiland Panandjoeng in twee deelen gesplitst ten der Tritonbaai, dicht onder den vasten wal (Zuidkust van West Nieuw-Guinea). Op eerstgenoemd. eiland ligt een gelijknaxnige kaiu- pong, waar een radja moeda zetel en onder wien ook resorteert Lobo, in den N.W.hoek der baai, waar van 1828—1836 het fort Du Bus stond.

MA WAYS (MALJ. Zie ORANG OETAN.

MAYER (LEENDERT THEODORUS). Zoon van F. J. B. Mayer, geboren den 20en Juli 1851 te Tandjoeng Kaik in de afdceeling Tang6-rang der resid en tie Batavia.

Mayer genoot in zijne jeugd onderwijs aan een lagere school te Bataviajbn daarna op het later tot een hoogerelmirgerschool met 5-jari- gen cursus gereorganiseerd Gymnasium Willem III. Na te hebben voldaan aan het gcdeelte A van het examen voor Indisch ambtenaar, trad hij in dienst als klerk bij het departement van financier! en volgde inmiddeels de lesson der aan die onderwijsinrichting verbonden afdceeling voor de taal, land- en volkenkunde van N.-L. In 1872 geslaagd in het zoogenaamd groot ambtenaarsexamen, kreeg hij eene aan- stelling als ambtenaar ter beschikking bij de landelijke inkomsten en cultures en werd hij geplaatst in do residentie Banjoemas. In 1874 ging hij over naar het binnenlandsch bestuur en bleef met eenigo onderbrekingen bij dien diensttak tot 1888, het laatste jaar als assistent-resident.

Na zijne pensionneering wydde hij zich aan zgne liefhebberij om allerlei proeven op land - bouwkundig gebied te nemen en overleed 6 November 1914 te Bandoeng. Mayer was een jiverig beoefenaar van -d6"-op' Java gesproken inlandsche talen, inzonderheid van het Ja- vaansch. Hij sprak het dan ook vloeiend. Ge- durende zyn eerste verlof in Europa heeft hij den tijd benut om zich onder leiding van Prof. Dr. H. Kern op het Sanskrit toe te loggen,

waarvan hy do konnis noodig had voor het ..bestudeeren van hot oud Javaansoh — het Kawi — en de wajang literatuur.

Aanvankelijk was hot zijne beoefling bij zijno vcelvuldigo aanrakingen met de bevolking slechts aantekeningen te maken. Gelukkig is hij bezweken voor de driigende verzoeken van hon, die zijn wetenschappelijken aanleg kenden en heeft hij er in toegestemd die aantekeningen uit te werken en te publiceerzon. Zijn voor-naamsto werk is een ethnologischo studie, die, onder den titel van *EenJlik-in het Javaansche Volksleven*, in twee deelen, voorzien van photo*s en een gfooot aantal in den tekst geplaatsto illustraties, te Leiden in 1897 verscheen.

In zijne voorrede op de derde uitgave van het *Jayaansch-N. derlandsch Handwoordenboek* zegt Prof. Dr. A. O... Vrecede^ Wat dansen, spelen en dergelijke betreft, kan men overigens in het voortreffelijke werk van den heer L. Th. Mayer „Een blik in het Javaansche Volksleven" leer-zame en uitvoerige bcschrijvingen vinden omtrent woorden, die het maats:happelijk leven der Javanen betreffen. Mede verdienen de aandacht zijno ethnologischo schetsen: *De. Javaan als landbouwer en veejokker en De Javaan als mensch en als lid van het Javaansche huisgezin*.

Niet onbelangrijke b-ijclragen voor de kennis van de folklore van Java bevatten zijne studien: *Javaansche legenden en sagen* in Nederlandschen en Javaanschen tekst, *De Sidekabs en Slame-tans in de desa*, geschreven in vereeniging met den suikerfabrikant J. F. A. C. van Moll. Als linguistische publicatien jnogen genoemd worden: *Praktisch Maleisch-Hollandsch, Hollandsch-Maleisch handwoordenboek benevens kort begrip der Maleische. woordvorming en spraakleer; 8 er at pake.m*, zynde een verzameling van 24 schetsen van wajangverhalen ; *Lakon Kresna go eg ah*, een tekstboek van het wajang verhaal Krgsna goegah, zoals hot door den dalang wordt voorgedragen ; *J avaansche- Hollandsche samenspraken; Hollandsche-Lwigmaleische sa-menspraken; Pcladjan van baik*, een omwerking van het werk over de geneesmethode van den Duitschen geneesheer L. Kiihne, in het Ma-leisch, dat op Java gesproken wordL ; *Jfikajal Piliat Pog*, een Javaansche bewerking van Jules Verne's : De reis om do werc Id in tachtig dagen.

Blijkens do Sept.-aflevering 1917 Indischo Gids verscheen bij G. Kolff en Co. te Batavia: De kokospalm of klapperboom door L. T. Mayer. Deze proev cencr monographic van den Cocos nucifera L. was bestemd a) s ant- woord op de door de Commissie van het Kolo-niaal Museum uitgeschreven prijsvraag. Het manuscript word te laat ontvangen om tot mededinging te kunnen worden toegelaten. Een weinig omgewerkt is het nu door de firma Kolff openbaar gemaakt.

In zijn *Serat kandoengan* heeft Mayer een memorandum samengeseld van ambtelijke voor- schriften en bepalingen, een zeer nuttige hand- leiding voor de Inlandsche landsdienarcn bij de vervulling van hunne dienstplichten. Bij ge- mis aan volledigo vertalingen van Staats- en bij- bladen voorziet dit werk in een toovoren bestaan hebbende leemte. In betrekkelijk korton tijd be-leefde het eene tweede uitgave.

MBLIAU (DAJ). Zie GIBBON.

M'BOETA. Een meer, gelcgen op Nieuw-

Guinea, ten N.-O. van do Kajoe M6rah- of Pisangbaai (op do Z.kust ton W. van do Etna- baai), op ongeveer 200 M. bo von do zee. Het meer wordt hoofdzakelijk gevoed door do uit het N.W. stroomendo Moeroewaller, terwijl ook eene uit het N.O. komende rivier in het meer valt. Met twee riviertjes, waarvan 66n een ondergrondschen loop heeft, watert het af naar do Kajoe Mdralibaai. Het meer bestaat uit twee kommen, waarvan do meest O.lijke do grootste is; beide kommen staan door een ondiep kanaal met elkander in gemeenschap. Het meer is grootdecels met riet bedekt, dat niet hooger groeit dan 66n meter boven do watervlakte; onder water is het echter eenige meters lang. Ten N.W. van het MBoetameer ligt het Kamaka Waller meer (zie aldaar).

TAREUFIM. Een landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeling Noordkust van Atjeh, met 216 geregisteerde mannen (uit. 1915). Waarnemend bestuurder is Teukoe Amat, wiens korte verklaring dd. 9 Juni 1900 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 10 Febr. 1901. MB Tareum is eigenlijk een wakeueh- gebied, evenals Hot, waaraan het in het Oosten, en Andeue en Lala, waaraan het in het Zuiden grenst.

MEA (N. Celebes). Zio MUIZEN.

MECHELEN (HENRI LOUIS CHARLES TE). Geb. 5 Oct. 1841 to Rembang, overl. 30 Mei 1917 to Bandoeng. Javanicus van betekenis, on tusschen 1865 en 1895 de meest vermaarde jager op groot wild van Java. Na studien te D&fG voor Ind. anabtenaar, achtereenvolgens geplaatst in RSmbang en de Preanger, van 1875—79 leeraar in het Javaansch en Maleisch aan het Gymnasium Willem III te Weltevredon, van 1882—85 ass.-resident te Djocana. speciaal belast met het tegengaan van den opiumsmokkelhandel. Sinds Mei 1885 benoemd tot Resident, tijdelijk belast met de leiding dor inaatregelecn tor zee tegen denzelfden sluik- handel („Resi-1 dn Laoef*”), met standplaats SSmarang, weldra RSmbang; in Oct. 1889 tot Hoo fd i n spectu r voor de opiumangelegen- ho(lon ; gaat in 1893 met verlof, on wordt in Mei 1898 cervol ontslagen. Zio het „In Memoriam” van G. P. Rouffacr in Nederlandsch Indie, (Duel on Nieuw, 2en jrg. (1917-18), p. 305—312, mot portret.

Schrijvor van do merkwaardige schets, „Eenige dagon het desaloven mcccglccfd” (Tijdschr. Bat. Gon. XXV, 1879, p. 165—195, 256—318); do studio „Ecn on ander over de wayang” (aldaar, p. 72—107); on bezorger voor den druk van div. Jav. teksten uit de wayang poerwa, in deel XL (1879) en XLIII (1882) der Ver- handelingen Bat. Gen. ; (lit laatste met Voor- redo van Prof. Kern.

MADAN. Hoofdplaats van het gouvernement Ooskuhl van Sumatra, gologen aan do Deli rivier, in do onderafdeeling Beneden Deli en biinon het gebied der sookoo Sapoelech doowa Kota (Deli), bowoond door ongeveer 2000 Euro- peanen, 14000 Chinczcen, 200 Arabieren, 3000 andero Vrcemde Oosterlingen on 17000 Inlanders, dus ± 36000 inwoners (in 1915). Dezo plaats is do zctol van het hoofd van gewestelijk bestuur (Gouverneur), aan wien eon ass. resident is toegevoegd, alsmede van het afdeclings- en ondrafdceelingsbestuur (n.ss. resident en con-

trouloers). Er is een gemeenteraad gevestigd, voorgezeten door den burgemeester, terwijl do zoogenaamdo cultuurraad daar eveneens zijn vergaderingen houdt. Do laatste is een localo raad in den geest van do gewestlijo radon op Java. Voorgezeten door den Gouverneur, behartigt hij do belangen van hot gowest met uitzondering van die der afdeelingen Si- meloengoen en^a do Karolanden on BSngkalis (Ind. Stb. 1909 no.TB1pVoorts zijn hier go- vestigd een Raad v. Justitie en een wees- enboedel- kamer,die,behalvo het gewest Oostkust van Sumatra, do gewesten Atjeh on Onderh, en Riouw en Onderh. tot hun ressort hebben; ook eon land- raad houdt te M6dan zitting. Openbare gebouwen zijn, behalvo do verschillende blokken voor de onderscheideno takken van den Gouvernements- dienst, waaronder het monumentale post- en tele- graafka.nt.opr en het paleis Van justitieraaf- zonHerlijk genoemd behooren te worden, het raadlmis_ j'n het karapatan- gebouw.

~ De fraaie gouverneurswoningL omgeven door een ruim park, ligt op een mooi punt in het Poloniakwartier, terwijl velo groot© cultuur-, handels- en industrie- gebouwen niet weinig het aan zien dezter zich meer en meer uitbreidende stad, waar zich ook twee ruime en nieuwerwets ingerichte hotels bevinden, aantrekkelijk maken.

Het Oostelijk gedeelte der plaats, waar de kampongs der onderhoorigen van hot zelf- bestuur zich bevinden, wordt beheerscht dor het in een uitgestrekt park gelegen en in Moor- schen stijl opgetrokken sultanspaleis, waartegenover do uit ruime bcurs gebduwdo moakee on het eigenlijke woonverblijf van den sultan zijn gelegen.

Uit een wetenschappelijk, hygienisch en maatschappelijk oogpunt verdienen nog vermelding het geheel door eenige cultuurmaat- schappigen bekostigdo en onderhouden prof- station voor do voornaamste gewestelijke cultures, het oveneens dor diezelfde instellingen gebouwd on aan hot Gouvernement in cigendom overgedragen quarantaine-gebouw, waarin voor 1000 in observatie gesteldo personen plaats is, alsmede. de gebouwen voor doortrekkende im- migranten, het asyl voor invalide contract- arbeiders en hot bacteriologisch laboratorium.

Deze stad draagt een geheel eigen stempel, zij heeft niet con Europeesch, doch ook niet een typisch Indisch aanzion ; door regelmatigen aanleg, dio van den beginno af in het oog is gehouden on opvallendo methed onderschoidt zij zich gunstig van hot mcc rend eel der grootere oudo Indische plautson; duidelij is aan alios te bespouren, dat aan de verzorging van hot uiterlijk do achterocnvogondo bestuursambtenaren de grootso aandacht besteed hebben.

Do plaatselijo politiemacht, zoowel als do geheel uit European bestaando vrijwilligo brandwcer (een unicum in Indie) on de openbaro vervoermiddelen (tweewieligo rijtuigen bospan- nen met Batakpaardjes) moeg gezien worden.

M6dan is het blangrijksto spoorwegmiddel- punt van Deli (zie aldaar).

Aan do overzijdo dor rivier liggen, tusschen do Deli- en Baboerarivieren, het militairo kampe- ment en het militaire hospitaal, terwijl in de nabijheid daarvan do officiers- woningen worden aangetroffen.

Zio J. T. Cremer, Eigen Haard, 1889.; dito,

Een land van onbogens mogolykheden (Nicuws v. d. Dag 1 Juli 1914); Ind. Mere, 1914 no. 6 : Buiten, 10 Januari 1914.

M'DAN GOBNOENG is een berg, in do binnenlanden van Djambi gelegen, die evenals de G. Lalo, uit het vlakke land oprijst. Do Bat-ang Hari stroomt tusschen boïdo bergen door.

MEDANG. Eon van de 4 grooto eilanden van het gouvernement Oostkust van Sumatra, die in het Zuiden van do afdeeling Bengkalis zijn go-logen, tusschen -de Kampar en de Sink. Het is grootendcels mocras en wordt zoo goed ala niet bewoond.

MEDANG ARA. Zie VAARTUIGEN.

MEDAR (Kei-eil.). Zie KOESKOEZEN.

MEDEDEELINGEN (van het Bureau voor de Best urszaken der Buiten bezittin gen, bewerkt door het. Encyclopaedisch Bureau). Blijkens de inleiding van de eerste aflevering der „Mededelingen enz.” bracht het feit, dat in do laatste jaren de bezittingen buiten Java en Madoera geleidelijk in hoogere mate do aan- daclit zijn gaan trekken, mede, dat er in ruiniere zoowel ambtelijke, als particuliere kringon be- hoefteontstond aan nicer bekontheid met do in die gedeelten onzer kolonien bestaende toestand, en word er meermalen bij de Regeering op aan- gedrongen, dat de gezevene, die zij ter zake in rapporten, verslague en adviezen van haro ambtenaren ontving, door publicatie meer toe- gankelijk zouden worden gemaakt. Een dergelijk door de Vereeniging „Moederland en Kolonien” te *s Gravenhage onder dagteekening van 22 Mei 1908 ingediend verzoekschrift was de onmid- dellijke aanleiding, dat de vraag, hoe aan den drang naar publicatie van gegevens aangaande de Buitenbezittingen, kon worden tegemoet ge- komen, in gezette overweging we rd genom. Dit rekest deed o. m. den toenmaligen tijdschriften Ad viseur voor de bestuurszaken der Buiten- bezittingen, den heer H. Colijn, bij de door hem in Juli 1909 ingediende voorstellen tot uitbrei- ding van zijn bureau, het denkbeeld opperen om daaraan t-evens eene onderafdeeling te verbìn- den, welke meer in het bijzonder belast zou zijn met de verzameling en bewerking van de voor publicatie geschikto gegevens betreffende de be- zittingen buiten Java en Madoera Het resultaat van zijne voorstellen was de opriebting in 1910 van het Encyclopaedisch Bureau, waarvoor de fondsen bij suppletore begrotings- wet voor dat jaar (Ind. Stb. 1910 n°. 476) voor het eerst werden toegestaan. Hoewel oorspron- kelijk bedoeld we rd het uitgeven van praktisch bruikbare monografieën (historisch, geogra- phisch, ethnographisch, economisch en admini- stratief) van de verschillende deelen der Buiten- bezittingen, welke geregeld bijgehouden zouden moeten worden, is toch op aanbe- veJing van den toenmaligen Dircteur van Binncnlandsch Beet uur, den heer S. de Graaff, een cenigszins andere weg ingeslagcn. Al zou de eamenstelling van monografieën in den omschreven zij hoofd- zaak moeten blijven, zoo zouden, volgens diens meening, toch de gegevens, welke het bureau bereikten, reeds dadelijk kunnen worden be- werkt en gepubliceerd als periodiek verBchijnende *Medededingen van Jiet bureau voor de Be^htuurs- sken der BuiUrAkzitting* (<n\ Behalve de verzorging van deze periodieke Benchten, bestaat de taak van het Encyclopaee-¹

disch. Bureau voorshands dus nog uit de saiuon- stelling van gewestelijko monografieën en niede- working, voor zoo ver do Buitenbezittingen betreft voor het Departement van Binncnlandsch Be- stuur, aan do Korto Berichten voor Landbouw, Handel en Nijverheid van. hot Departement van Land bo uw.

Do eerste aflevering dor Mededeelingen ver- scheen in 1911; er zijn tot en met 1916 reeds 11 afleveringen uitgekomen, handelende over ver- schillendo zelfbesturendo landschappen in do Buitenbezittingen(aardrijkskundig, geschiedkun- dig, economisch) en over ethnographischo by- zonderheden, voorts over plaatselijke fondson, over cultures, over den invloed van den Euro- peeschen oorlog op den productenhandel, inzon- derheid dien van do Buitenbczittingen, over de handelsbeweging in do Buitenbczittingencnz. Zio: Het Enc. Bureau, T. A. G. tweedo sorio, Deel XXXV, (1918), no. 2, biz. 265 v.v.

MEDEDEELINGEN VAN 'S LANDS PLAN- TENTUIN. Zie BOTANISCHE LITE RATU UR, Deel I, biz. 402.

MEDHURST (DR. WALTER HENRY), gebore n te Louden, 1796, gestorven aldaar 1857, word in 1816 door het Londensch Zendelinggenoot- schap uitgezonden als zendingsdrukker; over Madras reisde hij naar Malaka, om Dr. Milne aldaar te helpen bij den Zo nd in gsa r be id, dien do Engelschen van uit die plants op groote schaal wilden ondernemen. De Maleische scrijver Abdoellah bin Abdoelkadir Moenaji beschrijft in zijne Autobiografie (bl. 185, 186) het optreden van Med hurst aldus: „Enige dagen daama kwani de Heer M. te zamen met zijne vrouw en een stiefzoon genamd George. Zijne vrouw was geen Europeesche, maar van Engelsch-Ben- galeesche of Klingaleesche afkomst, want ik weet dit, omdat zij Tamil kende. Als ik het niet mis heb, was zijne vrouw ouder dan hij. De heer M. was in zijn optreden zeer ijverig; hij spande zich sterk in om te leeren, daarbij had hij verstand van het drukkersvak en wat daartoo behoort. Zoodra liij was aangekomen, kreeg ik van den heer Milne opdracht om hem Maleiscli te leeren spreken en lezen. Na een korten leertij- cl kon hij reeds wat spreken en lezen en toun hij zoo ver was, begon liij met Chinesch leeren. Hij had een zeer helder inzicht on een vlug hoofd; ai wat hij wilde lecrun, kendo hij spoedig.” Van 1819—1822 werkte Med hurst op Poclau Pinang ; daarop vestigde hij zich te Batavia. Jēij was toen reeds bekend met Chinesch en Maloisch en ar- beidde vooral onder de Chincezen, naar ook onder. de Maleisch sprekende bevolking. Hij is de stichter der Engelsche gemeeute te Batavia on der Engelsche kerk op Parapatan. Behalvc door prediking, werkte hij ook door het oprichten van scholen en van eene drukkerij waar, behalvo Europeesche tulen, ook Chinesch, Javaansch en Maleisch werd gedrukt. In het beJang der zending ondernam hij reizen naar Oost-Java (1825 en 26), Malaka en Borneo (1827 en 28) en Bali (1829), om op goede gronden te kunnen aansporen tot het beginnen met hot zchiding- werk in die strekeh. In 1833 stichtte hij ten bo- hoe ve van on verzorgde Indo- Europeesche weezen het Parapatan Orphan Asylum. In het Tijdschr. v. Ned. Jndie, Jrg. III, bl. 456 staat een stuk van hem over dit gesticht, dat ook nu uog Parapatan- Weeshuis beet, al is het ook reeds

lang in een ander deel van Batavia gevestigd. Voor de zendingen, die in Indië kwamen, was Medhurst een helper en Iermester; in 1826 bohoorde Giitzlaff tot zijn leerlingen in het Chineesch. Toezamen met Ds. Looting boewerkt M. de horzienting der vertaling van het Nicuwc Testament in het Malcisch van Soerabaja. In 1835 ondernam hij een belangrijken ondozoe-kingstocht langs de kusten van China, daartoe uitgenooit door zijn genootschap, dat zijn zending in China, Dr. Morrison, door den dood had verloren. Het volgend jaar keerde hij terug naar Batavia en ging met verlof naar Engeland, waar in 1838 een belangrijk werk van hem verscheen: „China, its state and prospects, with especial reference to the spread of the Gospel”. (Nederlandsche vertaling in 1839 verschenen te Rotterdam, met den titel: China, toestand en vooruitzichten van dat Rijk). In 1838 was hij weder te Batavia terug, waar hij zeer ontnoedig word door den achteruitgang zijner scholen en de tegenwerking van het bestuur. Hij hief de scholen op en stichtte eene kweekschool voor Chineseche jongelieden, die aan het Parapattan-gesticht word verbonden; zijne vrouw zorgde voor het onderwijs aan de Ohineesche meisjes. Maar toen in 1842 de Zending in Ohina weer! toegelaten, vertrok hij in het volgend jaar naar Sjanghai, waar hij ook eene drukkerij oprichtte en verder door prediking, onderwijs, reizen en een letterkundigen arbeid op veelzijdige wijze het zendingswerk diende, totdat hij in 1856 tot herstel van gezondheid naar Engeland moest terug-keeren. In Januari 1857 kwam hij te London; twee dagen na zijne aankomst overled hij. Medhurst was een man van zeer degelijke kennis en van een vaste geloofsovertuiging, eenigszins stroef van aard. In zijn tijd was hij een der beste Sinologen; de horzienting der Chineseche Bijbel-vertaling is voornamelijk zijn werk. Zijn lexico-grafische arbeid in het Chineesch, Japansch en Koreaansch is zeer omvangrijk (zie de opgave van Prof. Millies, in de Algemeene Konst- en Letterbode, 1857, bl. 100—102). In den 2den en 3den Jaargang van het Tijdschrift voor Ned. Indië zijn eenige stukken van Medhurst verschenen, o. a. een opstel „Over een Favorlangsch Wordenboek” (2de Jrg., bl. 432), dat in 1840 door hem in op zijne pers te Batavia werd gedrukt, met den titel: Gilbertus Happart, Dictionary of the Favorlang dialect of the Formosan language, written in 1650, translated by W. H. Medhurst.

MEDINA WORM. *Filaria (Dracunculus) medinensis*. Zie INGE WANDS WORMEN.

MEDINILLA. Plantengeslacht der *Melastomataceae*. Klimmende of epiphytische heesters met fraaie bloemen, waarvan verschoideno Boorten in het wild voorkomen. Enkele worden ook gekweekt. Evenals verschillende andere geslachten van die familie heeten ze in het Socdanocesh Harendong. Do bosvichten worden (niet gegeten, om de zuurachtige jonge bladeren gebruikt worden op Hoinigine plaatsen als groente.

MEDOENGA (Nieuw-Guinea). Zie KOES-KOZICIN.

MEDUSEN. Kwitten. Zie NETELDIEREN.

MEERKATTEN (*Cercopithecidae*), familie van Apen (zie tldaar), bohooronde tot de Catarrhina. De voorpooten zijn bij hen korter <1 an of hoog-htonen om go veer even lang als de achterpooten; ze hebben naakte, verhoorde, dikwijls helder

gekleurde plekken op de billen en dikwijls wangzakken (door een huidplooi gevormde zakken, waarin het voedsel tijdelijk bewaard kan worden); verder zijn bij hen de haren van den arm aho met den top naar de hand toe gericht. Do wangzakken zijn bij de eigenlijke meer-katten (zie JAVAANSCH AAP, LAM-PONGAAP) en de bavianen (zie BAVIAAN, ZWARTIE) goed ontwikkeld, minder, of ook wol soms niet aanwezig bij de onderfamilie der *Sennopithecinae* (zie S LANK APEN).

Van hetzelfde geslacht als de Javaansche aap, en de Lampongaap komt in den Archipel nog een derde soort voor, *Macacus inaurus* Cuv. (*Magus maurus*), wiens woongebied beperkt is tot Z.-Celebes, Moena en Boeton. Uiterlijk ver-toont hij veel overeenkomst met den eveneens Celebes bewonenden Zwart-bavian, maar hy mist de kuif. Hij is grotendeels zwart gekleurd, de onderdeelen lichter, bruin of grijs; de staart is zeer kort en onbehaard. Naar verschillen in kleur worden soms verschillende soorten onderscheiden: *M. ochreatus* Ogilby zou dan het Zuidoostelijk schiereiland van Celebes, Moena en Boeton bewonen, *M. ionkeanus* Meyer het Oostelijk schiereiland, terwijl *M. maurus* dan alleen in het Zuidwestelijk schiereiland van Celebes zou gevonden worden. Een nog grooter aantal soorten worden door Matschie (Abhandl. Senckenberg. Naturf. Ges., Bd. XXV, H. 2, 1901) onderscheiden, Waarschijnlijk echter is hier slechts van individuele variaties sprake.

Een derde donker gekleurde aap met rudi-mentairen staart, *Macacus speciosus* Cuv. (*arc-toides* Is. Geoffr.), bewoont Noord-Borneo en Aohler-Indië; hij is van *M. maurus* door zijn helderder gekleurd gezicht gemakkelijk te onderscheiden.

MEES (MR. FOKKO ALTING), Geb. 27 Nov. 1819 uit het huwelijk van Mr. R. T. Mees, ad-vocaat enz. te Appingedam en M. J. C. de Ravallet; studeerde aan de Hoogeschool te Groningen (1837—1842) en pronioverde tot doctor in de beide rechten (1 Juni 1842) op eene dissertatie: „Observationes de mora”; werd ingeschreven als advocaat bij de Arr.-Rechtbank te Appingedam en oefende zich in de rechtspractijk op het kantoor van zijn vader tot 1845, toen hij naar Batavia vertrok en zich daar nederzette als advocaat en procureur bij het Hoog Gerechtshof van Ned.-Indië en den Raad van Justitie, welke betrekking hij be-kleedde tot 1 April 1870; op laatsgeindeld tijd-stip trad hij op als president van de Javasche Bank (besluit van den Gouv.-Generaal van 19 Maart 1870), nadat hij reeds gedurende eenige jaren als onbezokt directeur bij die inrichting had gefungeerd.

Op 1 April 1873 aanvaardde hij de betrekking van president der beide Hooze Gerechtshoven van Ned.-Indië (Kon. Bcsl. van IS Jan. 1873), en vertrok drie jaren daarna naar Nederland (G April 1876) na door den Koning, met ingang van opgemelden datum, op zijn verzoek en op de incest ervolde wijze, onder dankbetuiging voor do aan don lande bewezen diensten, uit 's lands dienst te zijn ontslagen.

In Nederland teruggekeerd (Juni 1876) trad hij in September van dat jaar (Kon) Best van 5 Sept.) op als Minister van Kol en bleef in die betrekking werkzaam tot 2 Nov. 1877, toen het

ministerie Heemskerk werd opgevolgd door dat van Kappéjnc.

In 1882 (Kon. Besl. van 13 Jan.) word hij be-noemd tot lid van den Raad van State, welko betrekking hij vervulde tot 1 Maart 1889. ~~met ingang van welken datum~~ hij kracitons Besluit des Konings (24 Jan. 1889) opgetreden is ala president der Nederlandsche Handel Maatschap- pij, na bij haar sedert Jan. 1875 te hebben ver- vuld do betrekking van Co in missaris des Konings teven president van het OoDegie van Oommis- sarissen.

Tydens hij de rechtspractijk uitoefende en ook later, heeft bij hij vcrschillende gelegenheden voldaan aan do opdracht van de Indischo Re- geering om haar van advics to dienen betreffende de burgerlijke en handelswetgeving, en o. a. in het jaar 1852, nadat op zijn aansporen de handel te Batavia zich te dien aanzien tot de Regeering had gewend, medegewerkt aan de toepasse- lijk verklaring van de Europeesche, wetgeving op de Vreemde Oosterlingen, voor zoover be- treft hunne aanraking met Europeanen, vooral op handelsgebied, welk onderwerp cenigo jaren daarna, in eenen anderen dan door hem voorge- steldon vorm, geregeld is bij de ordonnantie van 1855 (Ind. Stb. no. 79).

In 1865 en later heeft hij met de Heeren Mrs. Der Kinderen en Des Amorie van der Hoe ven en den hun a ls adviseur toegevoegden Heer G. Schlegel, deel uitgemaakt van eene commissie tot regeling van het personenrecht en mcer be- paaldelijk van . het erfrecht der Chincezen op Java en Madoera, welke commissie, na daaraan te hebben voldaan, ontbonden is in 1871. Deze materie werd op den grondslag van dat ontwerp geregeld bij de nimmer in werking getreden Ordonnantie van 2 Nov. 1892 (Ind. Stb. no. 298).

Als president der Javasche Bank is een door hem voorgesteld en door de deelhebbers en door do Regeering goedgekeurd besluit genomen, krachtens hetwelk in het oetroof en reglement van die instelling, onder hare operatien werd op- genomen de belegging van een derde van haar te groot kapitaal in schuld brie ven onder verband van onroerende goederen, terwijl hij voorts bij de Regeering heeft aanhangig gemaakt het voorstel om aan de operatien der Bank uitbrei- ding te geven, in dien zin, d-at hare opratie- middelen en de uitgifte harer biljetton geregeld zouden worden naar de hoegrootheid van haro specie-kas op den voet als zulks bij de Neder- landsche Bank geregeld was. Aan dit voorstel is gevolg gegeven na zijn aftreden.

Als Minister van Koi, heeft hij bij de indie- ning van de Indische begrooting voor 1878 o. a. voorgesteld de uitbreiding en den aanleg van spoorwegen op Ja va, en de middelen tot dekking van de daarvoor benooidige uitgaven aange- wezen. Na zijn aftreden zijn die voorstellen door zijn opvolger ingetrokken, om later bij een af- zonderlijk wetsontwerp te worden geregeld.

Een belangrijk opstel van zijne hand over „Do Indische groothandel en de Ohineesche lijn waad- handel" verscheen in de Economist 1884.

MEES. Zie GLATIK BATOE.

MEESTER „, Afdceelin g van de resiaentie Batavia met cone oppervlakte van 1560 K.M.2 ; verdeeld in vier districten: Mcester Ojrnelis, KSBajoran, BSkasi en Tjkarang. De geheele afdeelisg "Ijesfaa'uffiarticuliero lan-

dorjen, in hoofdzaak bestemd voor de tcolt van klappers on padi op bij uitzondering van suiker- riot. Er zijn ook veel graslanden en vruchten- tuinen.

De naam is afkomstig van eon inlandschen godsdiensonderwijzer- of proponent van Banda Ncira, Mr. Oornelis Sendn, die in ± 1656 „dicht bij de Groote riviere" woonde on aan wion in 1661 het land werd afgestaan, dat thans nog den naam Mr. Gifrnclis draagt (Dagregister 13 Dec. 1656 ciAdr. F. de Haan, Priangan, le deel biz. 8 en 2c deel biz. 13.).

De"afdeelingshoofdplaats teldc ult. 1905 3400 zielen, waarvan 1700 Europeanen, ± 3000 Chi- neezon en een 60 tai Arabieren. Zij loo pt ineen met de hoofdplaats Batavia, met name Welte- vreden en zal daarmede op den duur ook admi- nistratie moeten vereenigd worden. Meester Cornelis is hoofdzakelijk eene militairc plaats; behalve hot groote garnizon vindt men er de Militaire School, thans dienende tot opleiding voor het toelatingsexamen voor den Hoofd- cursus in Nederland ; de cursus tot opleiding van Inlandsche officieren en de Goweermaakers- school.

Eencentrale(civile) go van gen is is pas ge bouwd. Do plaats is thans eene gemeente met een ge- ineentcraad, waarvan de Assistent- Residen t van de afdceeling voorzitter is.

MEEUWENBAAL. Do Zuidelijkste inham van de Westkust van Java, met het daartegenover liggende Prinsoneiland do Behouden Passage vormende. In de baai ligt het Meeuweneiland, door Daendels tot oorlogshaven bestemd, doch wegens ongezondheid verlaten. De eisch tot levering van arbeiders aan die werken, door don Maarschalk aan den Sultan van Bantam gesteld, leidde tot do expeditie van 1808 tegen de hoofd- plaats van Bantam, tengevolg waarvan een groot deel van dat rijk door Daendels werd in- gelijfd. De baai is een veilige ankerplaats, ook voor groote schopen. doch de kust is woest, dicht begroeid en onbewoond, het personeel van den vuurtoren op Java's eerste punt uit- gezonderd.

MI&FOR. Zie NOEMFOR.

MfGAMfNDOENG. ECU bergpas in het oud- vullianische Kantjaia-gebergte, 1482 M., op de grens van Batavia en de Preanger, waarover de door Daendels aangelegde groote postweg van Batavia naar SoAikAboemL-loopt, gelcegon tusschen do vulkanen Salak en G6d6-Pang6- rango. Ook de daaniaast gelcegen bergrug, 1725M., wordt Mfgamfindoojiggenoomd. Denaam beleekent „de in wolken gchuld"; op het hoogste punt, de Pentjak, genielmen een prach- tig uitzicht. De weg wordt na den aanleg van den spoorweg weinig xneer voor hot vervoer ge- bruikt. — Op korten afstand van den top ligt een klein nicrtje, T6laga Warn a (gekleurd nicer), dat volgens Vcrbeck (Java 476) niet den in- druk van een kralermcer maakt; omzijn fraaie hgging wordt hot vrij druk bezocht.

MEGAT SIH (JAV.). Zie PARAMERIA BAR- BATA.

MEHOEL ATOE (AMB. LANDSTAAL). Zie PLUM- BAGO.

MEINSMA (JOHANNES JACOBUS). Gcb. te. L. 1819 Sept. J 833 uit het huwelijk van K. Meinsnia en E. De Jong. In 1853 te Leiden als student ingeschreven, Jegde hij daar het can-

diadaats-oxamen in de theologie af en word in 1858 tot proponent bovordord ; het ambt van predikant word echter niet door hem uitgeoefend, daar hij, na zich eerst op de studio van het Javaansch te hebben toegelegd, in 1861 tot leeraar in elio taal 沙 in de Kon. Akademi te Delft. Henocmd /werclr Na de opleffing dier Akademi in 1864 werd Meinsma benoemd tot leeraar aan de gemeentelijke instelling voor de opleiding van Indische ambtenaren lo .D.cflit. waar hem het onderwijs in het Javaansch en de land- en volkenkunde van Ned.-Indie en sedert 1868 ook in de geschiedenis van Ned.-Indie werd opgedragen. In 1870 tot Directeur der Instelling benoemd, werd Meinsma in 1872 onthoven van het onderwijs in de land- en volkenkunde en in 1879 van dat in de geschiedenis, doch daarentegen in 1880 belast met het onderricht in het Madooresch. Hij overleed te Delft den 15den Sept. 1886.

Van zijne werken mogen hier worden vermeld: Geschiedenis van de Ned. O.-I. bezittingen), Delft 1872—75; "Supplement op het Jav. woordenboek door Roorda en Meinsma", Amst. 1862; 'Babad tan ah djawi, tekst en aan tekening en * \ 's Grav. 1874—1877, (2e druk van het eerste gedeelte 1884). „Radja Pirangon", 2e dr. Leiden 1881. Voorts gaf Meinsma nog verschillende bijdragen op het gebied van geschiedenis en taalstudie van Ned.-Indie in de Bijdr. t. T. L. en Vlk. en in de Gids (Jan. 1877).

Zie A. C. Vreede in Bijdr. t. T. L. en Vlk. Ve Scr. DI. II, bl. 1.

MEISSJESCHOOL TE TOMOHON. Onder dozen naam is bekend de Kost- en Dagschool voor dochtera van hoofden en aanzienlijken in de Minahasa. In 1882 nam het Ned. Zending Gen. het initiatief tot oprichting dezer school, maar zo werd geplaatst onder het Bestuur van een afzonderlijke vereeniging, die in nauw verband met het Gnootschap staat en gevestigd is te Rotterdam. De school staat onder leiding van een gehuwd hoofdonderwijzer, die als Directeur optreedt en door drie Europeesche onderwerijzeren wordt bijgestaan. Zie verder ZENDING (PROTESTANTSCH).

MFIJONG of MAOENG (SOEND.). Collectief-naam voor panter en tijger (zie aldaar), ook g5bruikt voor den als een panter gevlechten ling-san g (zie aldaar).

MĒJONG GĒD6, M. LAKBOK, M. LODAJA, M. SANTIANG. (SOEND.). Zie TIJGER.

MFIJONG HIDEUNG, M. KIROED, M. KOEM-BANG, M. MALANGBONG, M. TOETOEL. (SOEND.) Zie PANTER.

MEJONG (KI) (SOEND.). Zie TARRIETIA. IWIKAKAU. Land schap in de resid op tio Pa-lembang, behoorende tot de onderafdeeling Mocara Doea. De gelijknamige, onbevaarbare rivier ontspringt op den G. BSSar (1899 M.) en vorconigt zieli mot do SSLabocng, de uilwatering vtui het moor linnau. Het landschap lieft een oppervlakte van 527 K.M.² en een bevolking van ruim 5850 zielen, bestaande uit do jnarga's MSKakau Ooloo en MSKakan Iliir. Do kloine, amalle vallei van MGkakau, dortien doesoens tellendo, vormt hot incest Westelijken deel der onderafdeeling Ma. Doea, tegen de grons van Boukoeloen. Er wordt koffie en Labak gotcold. Zij werd in 1864 op verzoek der bevolking ingelijfd. Do bevolking is een tak dor SBMndo's,

die tot den stam der Pasemah's behooren (zie PASGMAH en SeMGND0). Zio T. Bat. Gen : XV, 1866, bl. 460.

MEKKAGANGERS. A. POSITIE DER HADJI'S IN DE INLANDSCHE SAMENLEVING. — De bedevaart naar Mekka was in vroegere tijden voor inwoners van Ned.-Indio eene moeilijke, gevaarvolle onderneming, welke veel moed en energie vereischte, zelfs in het gunstigst geval, gewoonlijk verscheidene jaren duurde. Geregeld verkeer met Mekka bestond destijds nog niet. Wie zich uit den Indischen Archipel daarheen wilde begoven, moest zich toevertrouwen aan een der kleinozeilvaartuigen, die langs de kusten van de eene naar de andere haven

voeren. Men stelde zijne gezondheid, dikwijls zelfs zijne vrijheid en leven gedurende den langen, zwaren tocht in de waagachal. De weinigen, die eene bedevaart onder zulke omstandigheden aandurfden en ten slotte behouden in hun vaderland terugkeerden, worden er met zekeren religieuzen eerbied beschouwd. Wie zooveel voor de vervulling van eonen godsdienstplicht op het spel had gezet, verdiende op zich zelf reeds de bewondering zijner medegeloovigen. Hij was te Mekka geweest, wat slechts aan enkele uiverkorenen te beurt Kiel. Bovendien bleven Hadji's destijds bijna zonder uitzondering eenigen tijd te Mekka om zich in die gewijde omgeving op de studie van den godsdienst toe te leggen. Zij onderscheidden zich dus bij hunnen terugkeer niet slechts door hunne Aad-kleeding, maar tevens door grooter kennis en getrouwere naleving van de geboden van den Islam.

Aanvankelijk vormden dus de hadji's eene bijzondere klasse in de Inlandsche samenleving, aan wie van do zijde hunner medegeloovigen niet alleen zeker godsdienstig ontzag, maar ook menige toegemoetkoming in stoffelijken ziele en vrijstelling van lasten ten deel viel. Afgezien van de godsdienstige motieven kon in die tijden dus ook eerzucht een machtige drijfveer zijn om den tocht naar Mekka te ondernemen.

De oorspronkelijke toestand is later sterk gewijzigd. Het toenemend verkeer, vooral de stoomvaart en de rechtstreeksche verbindingen met het heilige land, deden het aantal Mekkagangers uit Ned.-Indie voortdurend aangroeien. Duizenden heilbegeerigen worden nu jaarlijks, in betrekkelijk korten tijd, uit Indie naar Mekka en vandaar weder naar huis gebracht. De gevaren en ongemakken der reis namen steeds af. Het aid us uitbreide verkeer met Mekka werkte nivelleerend. Wei bleef nog veel van het traditionele respect voor hadji's in do Inlandscho inaatschappi) bowaard, maar de positie dor Mokka-gangera na hunnen terugkeer in Ned.-Indie bleef loch niet meer dezelfde als die van vroeger. De overgrooto moederlijke der tegenwoordige hadji's is bovendien slechts de erkort te Mekka geweest, gedurende den vroeligen hadji-tijd, in een hun gchoel vreemde omgoving, waar zij zolfs do taal der inwoners niet konden vorstaan. Zij komen nagonoog oven onwtod terug als zij gogaan zijn, slechts verrijkt met eonige grootero levenservaring en roisindrukken, en hervatton, thuisgekomen, weder hunno gewono bozighedon, terwijl zij zich hoogstens door eonige grootoro nauwgezetheid in de vervulling hunner godsdienstplichton blijven onderscheiden. Geheel ongegrond is

duis het oordeel van hen, die in alle *hadji's* ge-vaarlijk clement-en, opruiers, fanatieken en woekeraars willen zien. Onder de Mekkgangers vindt men thans alle stand en in dezelfde soorten van lieden als onder hen, die niet te Mekkn ge-weest-zijn—eenvoudige, rustige landbouwers, kooplieden, gepensioneerde ambtenaren, ijver-aars voor den godsdienst, maar ook onverschilligen en wereldsgezinde pretmakers. Een inzonderlijk klasse vormen de Mekkgangers thans niet meer in de Inlandsche sainenleving. Do invloed, die van hen mocht uitgaan, is afhankelijk van hunne persoonlijkheid en van de omgeving, waarin zij verkeerden. Zelden voel men zich in Ned.-Indie nog geneigd bijv. gemeentendiensten voor hen te verrichten en van bestuurswege worden hun geene voorrechten toegekend.

Alleen voor hen, die zich bij de Djawah-kolonie in het heilige land aaneluiten en geruimen tijd in de Arabische omgeving verkeerden, heeft het verblijf te Mekka grootere betekenis. Zij leeren er verschillende uitgangen van het volks-leven in den Indischen Archipel minachten als strijdig met de Moslimsche wet en dogmatiek, verliczen dikwijls hunne oorspronkelijke verdraagzaamheid en gaan den politieke toestand in hun geboorteland veroordeelen als onvereenigbaar met de toch onbereikbaar ideale van den Islam. Toch zijn ook onder hen velen, bij wie de moderne cultuur in menig opzicht groote waardeering vindt.

B. REGERINGSBELEID IN ZAKE DE BED EVA ART. In Europeesche kringen in Ned.-Indie heerschte in de eerste helft der 19e eeuw, en zelfs nog lang daarna, in het algemeen een ongunstig oordeel over *hadji's*. Men vertrouwde hen niet, meende in hen, ten onrechte, eene soort van fanatieke „priesters“ te moeten zien, vreesde hunnen invloed op de bevolking en verweet hun bovendien, dat zij na hunnen terugkeer uit Mekka gewoonlijk op kosten hunner thuisgebleven landgenooten gin gen leven. Regeering < n open bare meening stemden in deze opvatting vrijwel overeen. Dit verklaart ook de maatregelen der Regeering, welke aanvankelijk blijkbaar ten doel hadden, het aantal Mekkgangers zooveel mogelijk te beperken. Eene resolutie van 18 October 1825 no. 9 bepaalde, dat niemand de bedevaart mocht ondernemen zonder in het bezit te zijn van een reispas, waarvan de kosten niet minder dan / 110 bedroegen. Geen wonder, dat velen dit voorschrift trachtten te ontduiken. Eene nieuwe resolutie (van 26 Maart 1831 no 24) werd daardoor noodig, bepalende, dat wie den *hadji* zonder pas bleek ver-richt te hebben, na zijnen terugkeer het dubbele bedrag, / 220, moest betalen. Daar deze voor-schriften echter niet in het staatsblad waren afgekondigd, mislen zij feitelijk bindende rechtskracht. Toen om deze reden het Hoogerrechtshof een vonnis vernietigde, waarbij een *hadji* wegens overtreding van het voorschrift betreffende den reispas tot eene boete was veroordeeld (R. in Ned.-Indie, Jg. VII, p. 242—244), gaf dit den Gov.-Generaal Duymaer van Twist in 1852 aanleiding, de bedoelde resolutien in te trekken. Maar men wilde het aannemen van den *hadji-titel*, toch niet aan de vrije verkiezing der bevolking overlaten. Een ordonnantie van 1859 (Ind. Stb. 42) stelde twee maatregelen

daaromtrent vast: 1° wie voortaan naar Mekka wilde gaan moest daartoe een reispas aanvragen, welke hem slechts verleend zou worden, indien hij naar het oordeel van den Regent voldoende had aangetoond, het noodige reisgeld te bezitten en tevens voor zijne achterblijvende strekkingen behoorlijk gezorgd te hebben; de pas moest ook zooveel mogelijk tot bewijs strekken, dat de bonder de voorgenomen reis is verkijkelijk volbracht en daarom ter visie worden aangeboden op alle plaatsen, waar een Ned. consular agent was gevestigd (later, sinds 1872, aan den Ned. consul te Djiddah); — 2° bovendien kon de uit Mekka terugkeerende eerst na het afleggen van een examen vergunning krijgen, zich *hadji* te noemen en de Aad/i-kleeding te dragen; de Regent moest hem n. l. in tegenwoordigheid van „eenen priester en desgeraden geacht ook van een achtenswaardig *hadji*“ onderwerpen, ten einde zich te overtuigen, dat hij werkelijk te Mekka was geweest. In overeenstemming hiermede was de Regent krachtens art. 17 zijner instructie (Ind. Stb. 1859 n° 102, vgl. Ind. Stb. 1867 n° 114) verplicht, nauwkeurig toe te zien, dat geen onbevoegde zich een „geestelijken titel“, zou aanmatigen; hij had daartoe lijsten aan, te houden van alle *hadji's* in zijn Regentschap.

In de praktijk bleken deze maatregelen niet aan het oorspronkelijke doel te beantwoorden. Zij konden niet waarborgen, noch dat de vertrekken werkelijk de noodige middelen bezaten, noch dat zij, die zich in Ned.-Indie *hadji* noemden, inderdaad te Mekka waren geweest. Zie daarvoor: C. Snouck Hurgronje, De hadji-politiek der Ind. Regeering (Onze Eeuw, 1909, II p. 346 vv.), waar ook uiteenzet is, waarom de *hadji-Gitel* inderdaad niet zulke eene angstvallige bescherming van regeeringswege verdiende, terwijl het wantrouwen der Regeering te dezen zake bovendien ongegrond was, omdat bedrog bij het aannemen van den *hadji-titel* wegens de groote kans op ontmaskring in de Indische sainenleving vrijwel buitengesloten kon geacht worden.

De in 1859 voorgeschreven maatregelen zijn thans vervallen (Ind. Stb. 1902 n° 318 en 1905 n° 288) en de redenen, welke tot intrekking daarvan geleid hebben zijn in Bijblad 5741 j° 6244 toegeelikt met de gronden, die daarvoor destijds door den Adviseur voor Inlandsche en Ambische zaken, Dr. O. Snouck Hurgronje, warden aangevoerd. We worden ook bij de nieuwe regding een pas voor Mekkgangers voorgekchreven (Ind. Stb. J 902 n° 318; vgl. Ind. Stb. 1909 n° 396 en 397; Bijbl. 7130), maar slechts met het doel om den Ned. Consul te Djiddah in staat te stellen, toezicht op de bedevaart-gangers uit Ned.-Indie te houden en hun, als Nederlandsch ononderdanen, zoo nodig bijstand in den vreemde te kunnen verleenen. *Belemmering van de bedevaart ligt thans aHerminst in de bedoeling der Indische Regeering (vgl. ISLAM, III, d). De voorschriften betreffende het pelgrim-vervoer hebben de strekking om de gevaren en moeilijkheden der reis voor de Mekkgangers zooveel mogelijk tot een minimum te beperken (zie Ind. Stb. J 898 n° 294 mot do daarin Jater aangebracht te verbeteringfn: Ind. Stb. 1901 n° 473; 1902 n° 317; 1904 n° 97; 1905 n° 288; 1906 n° 236; 1911 n° 144 en 208). Toen na

het uitbreken van den wrddoorJog de talrijke Ned.-Indische bedovaartgangers in Arabie op later ook de Djawahkolonie aaldar in moeilijko omstandigheden warcn gekomen, were! van Regeeringswege zorg gedragen, dat alien be- houdon naar hun geboortcland konden torug- keeren.

Q. JAARLIJKSCH A ANTAL DER MEKKAGANGERS. — Het in de eerste helft der 19e eeuw nog zeer geringe aantal 1 Mekkagangers word omstreeks 1859 reeds op ongeveer 2000 per jaar gcschat. Later we rd dit cijfer nog veel grooter. Omstreeks 1886 kon men te Mekka jaarlijks op ongeveer 5000 pelgrims uit den Indischen Archipel rekenen. In de daarop volgende decen- nia steeg dit aantal tot gemiddeld ruim 7000 per jaar en werd in de jaren v66r het uitbreken van den wrcldoorlog nog grooter, zoodat het tot bovon de 28.000 klon. De toeloo van pelgrims pleegt vooral groot te zijn in jaren, waarin men het waarschijnlijk acht, dat de 'Arafah-dag (de 9e der 2ia^o jaar-maand) op Vrijdag zal vallen; aan den *hadj* worden dan bijzondere zegeningen toegeschreven (zie BEDE V A ART NAAR MEKKA, 3). Zekerheid daaromtrent kan echter vooruit niet worden verkregen, daar het begin der maand volgens de godsdienstige voorschrif- ten niet door berekening maar slechts door waarneming der nieuwe maan mag worden vastgesteld. In het algemeen moet men, rekening houdend met het bevolkingscijfer der verschil- lende Moslimsche landen, de pelgrims uit den Archipel in verhouding tot die uit andere Mo- hammedaansche siren, t a r i j k noemen. Dit was zelfs in de tijden der zeilvaart reeds het geval. Verschillende omstandigheden van poli- tieken zoowel als van ecomischen aard hebben overigens invloed op den toevloed der jaarlijks ter bedevaart komendo pelgrims uit Ned.-Indie. Volgens de consulaire verslagen bedroeg het nan tai der over zee aangekomen Mekkagangers in de laatste jaren, voordat do regelmatige verbindingen met Mekka tengevolgo van den oorlog gcheel verbroken werden:

Bcdcv. van het Moh. jaar	Volgens de christelijke jaarteUing.	Uit den I nd. Archipel.	Uit alle landen tezamen.
* 1321	1904 (Febr.)	9.481	74.344
1322	1905 ..	4.964	66.451
1323	190G (Jan.)	6.863	68.735
1324	1907 ..	8.694	108.305
1325	1908 ..	9.319	91.142
* 1326	1908 (Dec.)	10.300	69.077
1327	1909 ..	10.994	71.421
1328	1910 ..	14.234	90.051
* 1329	1911 (Nov.)	24.025	83.749
1330	1912 ..	18.353	83.295
1331	1913 ..	26.321	96.924
1332	1914 (Oct.)	28.427	56.855

In de met * aangeduido jaron viel de ⁵Arafah-dag mot den Vrijdag samen.

lyteratuur. O. Snouck Hurgronje, Mekka II, 312—393; De Atjehers, II, 339—41 (The Acheh- nese, II, 307—309); De hadji-politiek <ler Ind. Kcgeering (Onzo Eeuw, 1909, II, 331 —360);

Notes sur Je mouvement du pdlerinago do la Mccquc aux Indes Nderlandaises (Rev. d. Monde Musulm., 15 (1911) p. 397— 13); „Nederland en de Islam, p. 56—59; Het Islamisme"m Oolyh*s Nederland's Indie I, p. 255—259; De Islam in Ned. Indie, p. 23—25 (Gr. Gods. II, 399—01); C. Spat. Gouvernement en bedevaart (Ind. Gids 1912, I, 337—354); P. J. Veth, Java IV (1907) p. 456—462, I (1875) p. 399—407, vg. de aantekeningen daarop van Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro in het B ij bl. v.h. Aardr. Genootsch. n° 9 p. 9—10; Oranjeboek 1914—1915, biz. 91 vv.

MEKONGKA GEBERGTE. Zie CELEBES, onder d. DE ZUIDOOSTARM biz. 458.

MEKONGKA SCH. Zie BOENKGOESOH-MORISOHE TALEN.

MELAATSCHEID. Zie LEPRA.

MELAKKA. Landschap in do onderafdeeling Belo© der afd. Noord en Midden Timor, res. Timor en Onderh., in 1916 samengesteld uit een tiental kleinere landschappen.

MELALEUCA LEUCADENDRON L., fam. *Myrtaceae*. Kajoe poeth (MAL.), G6Iam, (MAL., JAV., SOEND.). Heester of lage boom met smalle, verspreide, soms sikkelvormige bladeren en zittende bloemen in aren, op Java niet in het wild, doch in het Oosten van den Archipel plaatselijk zeer algemeen bv. op Timor. Ken- baar o. m. aan de witte, in dunne laagjes af- schilforende schors. Hot hout schijnt weinig waarde te hebben. De plant is echter bokend door de aetherische olie, die men op een vrij primitieve manier, vooral op Boeroe, minder op Ceram, uit de bladeren destilleert. De pro- ductie van Boeroe (practisch de gcheele wereld- productie) bedroeg in 1912 ongeveer 175.000 Liter kajoepoeth-olie. De groene kleur van deze olie wordt veroorzaakt door de aanraking van de dampen met den koperen helm van het des- tilleertoestel. Ze is in het Oosten een zeer ge- zocht geneesmiddel tegen allerlei kwalen, vooral als wrijfmiddel bij spierpijn, en wordt op groo- to schaal vervalscht, in het bijzonder met petroleum. De kleine vruchten hebben een hars- achtigen of specerijachtigen smaak en worden als boewah-g6Iam, bolong-bolong of maritja bolong in Ini. medijnen gebruikt. Zie verder hot uitvoerige artikel in Heyne, Nuttige plan- ten, deel III (1917) p. 380—387.

MELANGBANG. Zie VAARTUIGEN.

MfILANGIR (JANKA). Zio SgOREA BALAN- GERAN., ■ - - / S f %

MELANORRHOEA MAINGAYI Hook. f., fam. A *nacardiaceae*. R6ngas manaoe (MAL.). Grooto boom van hot Zuidon van Malaka en vermoedo- lijk ook op Sumatra, die een prachtig roode houtsoort met zwarte vlekken levert. Ondanks dozo eigenschappen van het hout, waarbij nog komt do duurzaamheid en onaantastbaarheid voor witto mioren, gebruikt men hot weinig, daar hot sap bij het kappen ernstige vergifti- ging veroorzaakt, welko eigenschap in mind ere mate ook nog voor het hout zou blijven be- staan, lang nadat hot verwerkt is.

MfILAPENGAN (MAL.). Zie SANDORICUM.

MELASTOMA. Plantengeslacht van do fam. dor *Melastomataceae*, heesters, die in don Ar- ohipel in vele soorten algemeen voorkomen, J net velo inlandsche namen waarvan sSndoe- doek, birooroeng (MAL.), harddong (SOEND.)

en senggani (JAV.), de meest algemene zijn. Allerlei deelen van de planten worden als in-landsch geneesmiddel gebruikt, bv. de bladeren van *M. malabathricum* als doornkmanden algemeen als middel tegen diarrhee.

MfilATI (JAV., NAL.). Zie JASMINUM SAMBAG.

MfilATI DARAT. Desa op Java, district Manggar, afd. Desinak, res. Semarang. In de sawahs dier desa, 4½ K.M. ten N.O. van Goe-boeg, vindt men con bekende gasbron, als het "heilige" of "eeuwig vuur" bekend, bij de Javanen Merapi genaamd. De uitstroomende gassen (lichtkoolwaterstofgas) kunnen worden aangestoken; in den regentijd schiet de vlam vaak tot een paar voeten hoogte op, dock na lange droogte is zij veel zwakker, en verdwijnt soms geheel, zoodat, wil men het „vuur" wed er onsteken, de bovenkorst ter diepte van eenige voeten moet worden afgegraven. Op eenige schreden O. waarts wordt een tweede, kleinere gasbron aangetroffen, door de inlanders weduw-naar genaamd. Een kleine joni staat bij het heilige vuur, dat volgens de legende ontstaan zou zijn toen een der invoerders van den Islam op Java, Soenan Kali Djag&, zich hier verkleumd gevoelde en zijn stok in den grond stak, waarop vlammen opstegen om hem te verwarmen; of Eerandon worden dan ook dikwijls daar ter plaatse gebracht. In de nabyheid van de tweede gasbron is een klein stuk grond, dat altijd zou schuimen en borrolen, zonder echter warm te zijn.

M&LAWA. Een der-districten van de onder-afd. Maros (zie aldaar en onder BERGREGENT-SCHAPPEN), der afdeling Makasser, gouvernemen Celebes en Ond.

MALAWI. Onderafdeeling der afdeling Sintang, residentie Wester-Afdeling van Borneo. Zij omvat het stroomgebied van den linkerzijtak der Kapoeas, de Malawi en van hare zijriviertjes van Nanga Djetak (gelegen tusschen Sin tang en Nanga Kajan) (nanga: uitmondning), met uitzondering van de landstroken langs haren linkerzijtak, de Pinoh (zie onder PINOEH) en is

een deel van het landschap Sin tang. Slechts de □ paal gronds te Nanga Pinoh — de stand-plaats van den controleur der Melawi — is direct bestuurd Gouvernementsgebied.

De Malawi, de belangrijkste zijrivier van de Kapoeas, te Sintang daarin uitmondende, heeft een stroomlengte van ± 500 K.M. — waarvan 464 bevaarbaar, — en ontspringt op de Weste-lijke hellingen van het Kemin tin gebergte. In 66n etmaal kan haar waterspiegel 5 meter rijzen. Bij hoogen waterstand kunnen schepen van de Gouvernements Marine tot Nanga Ella opvaren; kleinere stoombooten tot Nanga Serawei. Grootte handelsvaartuigen (bandoeng) bereiken geroeide, voortgeboomd of voortgetrokken, Nanga KS-mangei.

Behalve de Pinoh zijn de voornaamste zij-takken: de Kajan met haar meest bekende rechterzijriviertje, de TSbidah; de SSRawei en de Embaloh. Langs den bovenloop van deze laatste twee stroompjes heeft de verbinding plaats met de Z. en O. afd. van Borneo.

Een groot gedeelte van de MSlawistreck is uiterst schaars bevolkt. Het land tusschen Nanga Kismangei en Nanga Embaloh is geheel onbewoond. Even boven Nanga SSRawci bevindt zich op den reelderover der Malawi een

Hindoe-overblijfsel: de Batoe Dara Mooning (linggam yoni).

Bevolking. Hetzientalbedroeg^u. 1915: 28700 Dajaks, 6800 zoogenaamde Maleiers, en ± 1000 Chinezen. Laatst bedoelden mogen zich slechts buiten hun wijk te Nanga Pinoh vestigen tot het drijven van landbouw-ondernemingen, en kunnen de rivieren opvaren voor hun handel. Zij zijn, evenals de andere bewoners van den vierkant paal gronds aldaar, direct o. i. der-danen van het Gouvernement. De overige bevolking is onderhoorig aan het inlandsch zelf-bestuur van Sintang. De Maleiers en de slechts in naam tot den Islam bekeerde Dajaks (KChaban of SSLam boeroeng genoemd) zijn gevestigd aan de uitmondingen der riviertjes. De Dajaks hebben over het algemeen hunne woningen in hot binnenland dicht bij de plekken, waar zij hunne ladangs (van regen afhankelijke rijstvelden) hebben aangelegd. In het gebied van den benedenloop der Malawi vindt men de Dajaksche stammen, die van het Sintangsche en het SSKa-dausche verhuud zijn; in dat van den middenloop der rivier, tusschen Nanga Pinoh en Nanga Ella, en in de Kajanstroken zijn de stammen gevestigd, gekomen van de Boven-Kapoeas (Boenoet). De Kalijans en Ot-Danoms, afkomstig van de Z. en O. afd. v. Borneo, hebben hunne woonplaatsen in het Boven-Melawi-land.

Door aan het hoofd van een stam af te vragen op welken berg zijn oorspronkelijk schimmen-land is gelegen, kan men met juistheid te weten komen in welk deel van Borneo die stam zich heeft verplaatst. Van de Poenans en Ots, die zich ophouden op de grens met de Z. en O. afd. v. Borneo, ondervindt men in de Boven-Melawi geen last. Een enkel troepje vertoont zich van tijd tot tijd om ruilhandel te drijven.

De Dajaksche bevolking leeft van den rijstbouw op ladangs, soms ook op sawahs; van hot inzamelen van boschprodukten, klein handel, en bij lagen waterstand van de Boven-Melawi, van vischvangst en wat goudwasschen. Zij telt ook goede smeden en weefsters. Maleiers zijn handelars en landbouwers, Ghineezen — op onkele groentekweekers na — handelaars.

Omstreeks 1892 begonnen en Maleiers en Dajaks zich toe te leggen op den aanplant in geregeld tuinen van de beste rotansoort (rotan segali) en den njatoek doerian (do bestogetah opleverende boom). Met de stijging der rubberrijzen in 190G word door Maleiers ook Hevea uitgezaaid. Het zijn voornamelijk Chineesche handelaren, die langs de Malawi de boschprodukten afvoeren: rotan, damar (hars) en tengkawangvet of -pitten. Daar van is spoeloh-satoe (tiendrecht) verschuldigd aan het ini. zffbestuur van i Sinta g. De Jaatste groote tCngkawangoost had in 1914 plaats.

De eenige Europeesche rubberonderneming is gelegen bij Nanga Djetak.

Geschiedenis. Voor de onlusten in de Malawi, door Pangran Mas Nata Widjaja uit de Z. en O. afd. v. Borneo verwerkt, waren de Dajaks, gevestigd aan de benedenloop der Mshivi on der Kajan, sSrahplichtig (sSrah: gedwongen Jiandel tegen overeengekomen prijs) ann den Panmbahan van Sintang; terwijl de Kahanjans en Ot-Danoms van de Bo ven-Malawi en de Tebidahs van de Boven-Kajan jaadiks geschenken brachten aan dien inlandschen zelf-

bestuurder en ho in bovoxidion sSpooloh satoc vorschuldigd waron voor do door hon afgovoerde boschprodukten. Vandaar de toonmalige onderscheiding in Sorah- en Mardahika Dajaks (mar-dika: vrij, niet aan belasting onderworpen).

Na de beëindiging dier boroeringen in 1867 verloor Sin tang editor langzamerhand zijn in-vlood op die vrije stamtion door do togenwering van Radon Pakoe, een gewezen pandeling van bedoelden Panggran Mas Nata Wijajaja, die tot belooning van zijno verradersdienst, door bemiddoling van het Europeesch bestuur, word aangesteld tot hoofd te' Nanga Serawai en zich langzamerhand ging beschouwen als radja van do Boven-MSlawi. De toestand van orde en veiligheid trad eerst in, toe in 1887 het oindelijk gelukt was do bloedvecten tus- schon al de Dajaksche stammen in de Melawi- streken bij te leggen en de partijen te verzoenen. Het verbod om koppen te snellen we rd sedert maar eens cn wel door de Tebidahs overtre- den en is na hunne tuchtiging in 1891 niet meer voorgekomen. Tengevolge van de onthoudings- politiek van liet Gouvernement van Ned. Indie kon die toestand slechts bestendig worden door het gezag van Sintang over al de zooge- naamdo MGrdika-stamtion te vergrooten. Deze werden in 1893 daarom aan dat landschap schatplichtig gemaakt: 5 gantang gepelddo rijst of de waarde in geld daarvan per huisgezin (lawang, larnan of pintoe) haddon zij op te brengen; terwijl aan Raden Pakoe de belofte werd afgedwongen zich met zijne familie to Sintang te vestigen. Die belofte schendend, verwekte hij in 1895 bij enkele Kahajan- en Ot-Danom-stammen in de Boven-M6lawi ver- zot tegen dien stand van zaken, hetwelk in 1896 werd bedwongen door de gevangenneming en veroordeeling van dien Raden met zijn aan- hang.

Sinds de opheffing van de militairo bezetting te Nanga Pinoh in J 896 is do rust even opnieuw verstoord geworden in 1914. Met het onder- teekenen toch in 1911 door den Panembahan van Sintang en zijne mantri's van de zooge- noemde Korte- Verklaring ter vervanging van het politiek contract met hot Gov. v. Ned. Indie, hadden allo onderhoorigen van het land- schap Sintang, dus ook do Maleiers — tot dien tijd als schragers van de macht der radja's van elke lieffing vrijgesteld, — dezelfde belastingen to betalen, welko voor Gouvernmentsondor- danen zijn voorgeschreven. De gehoolo opbrengst, dier belastingen, welke werdon goind onder europeesch toezicht, word gestort in de land- schapskas van Sintang tor nadoro verdeling onder de daarop rechthobonden, na aftrok van vrschillende uitgavon on van het bed rag tot vonning van oen reservonds. Hot gevolg daarvan was, dat de in 190G aangestolde Pa- nombahan uit gcklgebrek zich weinig meegaand betoondo un in J 912 van zijne waardighoid niest worden onthoven on dat een deel der daar- (1)0r ontevreden geworden Malcische hoofdton de Dajaks opruiclen, zoodat toetii in 1914 do toonmalige controlour der Melawi voor de bo- lastinginning de Pajak (oon rechtoorzijtak van <le Kajan) opvochr, hij onverwachts werd aan- g(5Vft)lcn cn verinoord door het aklaar wonendo Dajaksche hoofd met zijne volgeengen. Een militaire paXrouille stelde aan het vorzot paal

on perk door de gevangenneming van de dadors.

Literatuur: Prof. P. J. Veth. Borneo's Westerafdeeling. — I. I. K. Enthoven: Bijdragen tot do geografie der Westerafd. v. Borneo. P. C. van der Willigen. — Tijds. Aard. Gen. 2de serie XV. — E. L. M. Kiihr: Schetsen uit Borneo's Westerafdeeling. Bijdr. T. L. en V. v. Ned. Ind. 6do Volgr. deel II on III.

MELEAGRINA. In zee loovende paarloesters. (Zio aldaar cn SCHELDPDIEREN).

MELIA AZEDARACH L., fam. *Meliaceae*. Mindi kStijl, tjikra tjikri (MAL.), Gringging, Mindi (JAV., SOEND.), de Indische sering. Boom mot gevinde bladeren en lila bloempluimen, be- kend om zijn snellen groei en wel als schaduw- boom aangeplant. Otrant do waarde van het hout zijn de meeningen. zeer tegenstrijdig, groote waarde heeft het in geen geval. De bast bevat een bitterstof en wordt als geneesmiddel ge- bruikt. f 2 L

M6LIAU. Eortijds een landschap in de toen- maligo afdeeling Taj an der residentie Westerafdeeling van Borneo. Gelegen aan de Kapoeas, bevatte dit landschap het stroomgebied der twee affluenten van die rivier, de MSliau en Emboe- wan. Een overzicht van de geschiedenis van het landschap is te vinden in Hand. St.- Gen. Byl. 1871/72, no. 9, biz. 183. In Aug. 1889 viel, door het aftreden van den radja, de bestuurszetel open en werd, bij ontstentonis van een wettigen afstammeling van dien radja, het bestuur op- gedragen aan den panembahan van Taj an. In Dec. 1905 verklaarde echter do zelfbestuurder van Taj an cn MSliau afstand te willen doen van. MSliau aan het Gov., zulks in overeen- stemming met do wenschen van de overgroote meerderheid der bevolking. Bij Ind. Stb. 1909 no. 117 word Meliau onder rechtstreeksch bestuur gebracht.

M6LIRIP. Plaats in de residentie Soerabaja, afdeeling Modjokerto, district Modjokasri, gele- geii a- san de scheiding der Kali Mas en Kali Po- rong : zij is bekend door de groote sluiswerken, die in 1846 worden afgewerkt. Zie verder BRAN- TAS DELTA WERKEN, DI. I, biz. 407.

M6LIWIS. Javaansche naam voor een Boom- eend belibis (MAL.), waliwis (SOEND.), (zie EEND). Op West-Sumatra word hij Balibih genoemd. *Dendrocyna arcuata* wordt op de Aroe-eilanden Boersil, op de Kei-eilanden Ler- lerat genoemd.

MELOCHIA INDICA A. Gray (= *M. umbel- lala* ZZowW.)fam. *Sterculiaceae*. L^snoe, SSnoe, Wfinsnoo (JAV.), Bintinoo (SOEND.), BStSnoeh (PALEMB.). Vrij lage doch zeer snel groeiende boom, tainolijk algomccn in do vlakte cn delagere borgstrokon. Wordt aanbevolon voor reboi- satie van kalo berghollingen, cn is ook geoshikt om spoedig schaduw langs we gon te krygen. Het hout is niet duurzaam en zeer broos. Van do bast maakt men oen inferieur soort touw.

MELODIE. Zio MUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.

MELODINUS. Plantengoslacht dor *Apocyna- ceen*, klimplanton, meestal lianen met melksap, waarvan men caoutchouc kan bereiden. Van sommigo soorten is do caoutchouc vrij goed, van andro zeer inferieur van kwalitait. Van *M. orientalis* gaat hoi melksap voor zeer- vofigt door.

MELOEN. ZIE CUCUMIS MELO.

MfILOLO. Landschap in de onderafdeeling Oost-Soemba, der afdeling Soemba, residentie Timor en Onderh. De gelijknamige plaats ligt aan de N.O.-kust van het eiland Soemba, a an de monding van het riviertje M61010.

MELVILL VAN CARNBEE (PIETER Baron). Geb. t. e 's Gravenhage 20 Mei 181G uit het huwe- lijk van J. A. Baron MelviH van' Carn bee en J. J. W. L. Baronesse de Salis. Na aan het marin-instituut te Medemblik voor 's lands zeedienst te zijn opgeleid, we rd hij tot adelborst le klasse benoemd en deed zijne eerste reizen naar en in Indie (1835—1837) in dien rang ; in 1839 vertrok hij nogxnaals, nu als luit. t/z 2o klasse, derwaarts en we rd daar weldra geplaatst aan het hyd rografisch bureau te Batavia. In 1845 keerde Melvill van Carn bee wed er naar het moederland terug, waar hij aan het Min. van Marine gedetacheerd werd ; in 1850 vertrok hij opnieuw, in den rang van luit. v/a. le klasse, naar Indie en werd belast met het bestuur van het hydrografisch bureau te Batavia. In 1853 op zijn verzoek bij het sedentair zeevezen geplaatst, werd hij in 1856 benoemd tot kap.-luit. t/z. en directeur van het maritiem etablisse- ment te Onrust, doch overleed reeds 24 Oct. van dat jaar.

De hoofdverdiensten van Melvill van Oarnbeo liggen op cartografisch gebied. Zijn eerste werk als zoodanig was een kaart van Java in 5 bladen met een daarbij behoorenden zeemansgids (1842, 2e druk 1849). Zijn tweede groote werk was de kaart van de wateren tusschen Sumatra en Borneo (1845, 1846, 2e uitg. van het eerste gedeelte 1847). In 1854 volgden een kaart van de Java-zee en aangrenzende vaarwaters, door den luit. t/z. le kl. Smits aan ge van gen en de kaart van de Oostkust van Celebes en aangrenzende vaar- waters. Zijn hoofdwerk was de „Algemeene atlas van Ned.-Indie⁵“, waarvan hij de voltooiing echter niet mocht beleven ; van de 60 kaarten zijn 25 door hem bewerkt en de overige door den Heer W. F. Versteeg. Melvill van Oarnbeo maakte zich 00k zeer verdienstelijk door de uit- gawe met Von Siebold van het tijdschrift Le Moniteur des Indes (1845—1849), ondernomen met het doel Ned.-Indie 00k in het buitenland te doen kennen en waardeeren ; verscheidene belangrijke bijdragen — waaronder 00k kaarten, — van zijne hand zijn daarin geplaatst. Ook in verschillende jaargangen van het T. toegewijd aan het Zeevezen en van het T. v. Ned.-Indio komen artikels van hem voor.

MEMBORO. Landschap in de onderafdeeling Zuid-West Soemba. afdeling Soemba, residentie Timor en Onderh. De gelijknamige plaats ligt aan de Noordkust van het eiland Soemba, aan den mond van het riviertje MSmboro.

MEMECYLON. Plantengeslacht der *Melastomataceae*, boomen of boomheesters, die in vele soorten in den Archipel voorkomen. Van een enkele soort [vermoedelijk *M. garcinoides* Timbarau talang (MAL.)] verzamelt men in de Koehoestrecken harde, sterke stammetjes en maakt er, na verwijdering van de bast en po- lijsten, zeer fraaie, lichtbruine wandelstokken van" } /bLb

MENADO. Land besch r ij v i n g Residentie in het Noord-Oosten van den Indischen archipel, omvattende het geheele Noordelijk Echieireiland van Celebes, een gedeelte van Cen-

traal-Celebs en de Schild pad -, San gi - en Talaud - eilanden. Behalve in het Zuiden, waar hot ge- west grenst aan het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, wordt de residentie MSnado aan a He zijden door de Celebes- en Molukscho zeeen omspoeld. De Zuidgrens loopt van Tan- djong Api (aan de Tomini-bocht) in het Oosten tot do Soeromana-rivier (aan straat Makasser) in het Westen.

Do geheele residentie is bergachtig, terwijl het dichtbogroei do gebirg te zich nagenoeg overal tot aan het strand uitstrekt, hief en daar tusschen zijn uitloopers do gelegenheid biedende tot vor- ming van small dalen. De Sangi- en Talaud- eilanden vormen een voortzetting dier gebergton, waarvan door vroegere geweldige vulkanische werkingen alleen do toppen nog bo ven het zee- oppervlak uitstekten. De hoogste toppen zijn de Awoe op Sangi ; de Klabat (2018 M.), do So- poetan (1827 M.) en de Lqkon (1592 M.) in de Minahasa; de Tilong-Kabila (1215 M.) en do Bodio-Hoetoe (1000 M.) in de afdeling Goron- talo en de Tapanjo (1820 M.) en do Bongka (2421 M.) in de afdeling Midden-Celebes. Velo dezor berggroepen zijn nog werkzame vulkanen. Door de met meet of mindere glooiing afloopendo voorgebergten worden verscheidene baaien ge- vormd, waaronder die van MSnado, K6ma, Totok, Amoerang, Bolaing-oeki, Boekoe, Gorontalo, Kwandang, Dondo, Paloe en Poso vormdeling verdienen. Slechts enkele ervan zijn echter het geheele jaar door voor zeeschepen toegankelijk. be open ligging der meeste baaien maakt het verblijf daarin gedurende enkele maanden van het jaar onmogelijk, bibotgesteld als de schepen zijn aan Wester- on Ooster-Stormen. Tai van rivieren stroomen van de gebergten zepwaarts. Zij zijn echter geen van alle bevaarbaar voor schepen van eenigen diepgang, de meeste alleen voor inlandsche prauwen tot even voorbij do monding. De voornaamste rivieren zijn: de rivier van Mchnado of Tondano, do Ranoiapn en do Poigar in de Minahasa ; de L6bagin (samen- vloeiing van de Doemoga en de Ongkaq-Lola- jan) in Bolaang Mongondou, de Boni-rivier, de Pagoejama en do Molango in de afdeling Goron- talo; de Poso en do Paloe rivier in do afdee- ling Midden-Celebes. Als de voornaam-^{to} mereu kunnen worden genoemd: die van Tondano, Limbotto en Poso en als het merkwaardig- ste hot zwavelxneer Liriau in de onderafdeeling Tondano.

In de nabijheid der kust zijn groolcro en klci- norc eilanden verspreid. Rondom de Minahasa o.a. Bangka, Talisei, Mant6hage, Menado-toea, Lemb6 en de B6nt6nan-groep; aan do Noord- kust der afdeling Gorontalo l'ajooingh, Otangala, Motoeo, Pal616h en Poelau Bokki ; aan de Zuid- kust dier afdeling enkele onbelangrijko oiland- jes; aan de kust van het landschap Mooeton do Boetanoe-eilanden en ten Noorden van het landschapBanggai in deTomini-bocht doTog6an- of Schildpad-cilanden. Over het geheel is do grond zeer vruchtbaar en gesejjikt voor allerlei cultures. Onder de re ven cultures client in de eerste plaats genoemd te worden de klappercultuur, die in do laatste deconnia geweldige afmotingen heeft aangenomen ; <laur- naal worden verbouwd mais (miloe), rijst (meest op droge velden), een weinig tabak voor eigen gebruik, boom- en aardvruchten en groonten.

De cultuur van notomuskaat en koffie is zeer achteruitgegaan. Do productio van hot laatst-geoomdo, oortijds om zijn superioriteit beroomd, product is na de ophcSing der dwangcultuur tot een minimum gedaald. De sagocultuur is in- heemsch onveroisch zoo goed a Is geen arbeid van do bevolking. Ten aanzien van het dicren- rijk valt te vermelden het voorkomen van cenigo specifiek Celebiansche diersoorten a Is hot hert- zwijn (babiroesa), do boschkoee (sapi hoctan) een antilopsoort en do Oolebiaansche staartlooze kuifbaviaan (de jakki). Van de delfstoffon moot vooral het goud genoemd worden, dat in het Zuiden van do Minahasa (bij Totok), in Bolaiing Mongondou en Bwool (Pal61eli) nagenoeg oforall in het rivierzand en in hot gestcento wordt aangetroffon.

Nadat in 1877 alie gronden, waarop door de bevolking geene aan het ontginningsrecht ont- leende rechten worden uitgeoefend, tot staats- domein zijn verklaard, hebben zich in de Minaha- sa en op do nabijgelegen eilandjes (o.a. Talisei) verseeideno particuliere ondernemers gevestigd, die zich bezig houden met do klappercultuur, voor de bereiding van copra, de teelt van koffie, note- muskaat en tabak, waarmede zij —vooral met het eerste product—, goede zaken maken. Ook zijn in den laatsten tijd meerdere houtaankapmaat- schappien in Bolaiing Mongondou on de Mina- hasa werkzaam, terwijl de inzameling en uit- voer van boschprod ucten (rotan en harssorten) in de laatste jaren een groote vlucht heeft genomen. Het ouvel, waarmedo alie ondernem- gen te kampen hebben, is de kwestie van het werkvolk. Daarvoor gebruik men Sangiroczon (vooral bij de klappercultuur), Gorontalcozon en Talaareezen. De Minahasors bieden zich a Is koc- lie in geon nocmenswaard aantal aan. Wol ge- bruikt men hen gaarne als mandoers, tuinop- zichters, klerkon enz. Voor koelicarbeid zijn zij niet te vinden of tegen abnormaal hoogo loonen.

Bevolking. Do bevolking bedroeg, vplgens gegevens in 1915, ongoover 1300 Europeanon, 8000 Chineezen, een 1600-tal Arabioren en ndero Vrcmcde Oosterlingen, en ruim 710.000 In landers, waarvan ruim 300.000 in rechtstreeks bestuurd gebied woen.

De inheensebe bevolking wordt verdcold in Christen . 以(nagenoeg do geheole bevolking in do Minaha»a cn voor 80 % op de Taiaud-eilandon), Mohaminclanen (voornainelijk in Bolaiing Mon- gondou, Gorontalo, Bwool en in de strandkam- j-ongs van Middon-Celebes) en hoidencn (in do binnenlanden van Middon-Celebes on op de San- gi-eilandon). De Islam breidt zich langzaam, maar gesladig uit in Bolaiing Mongondou on in de binnenlanden van Middon-Oslo bos. Meoron- deels vindt do bevolking haar beslaan in don land bouw of do inzameling van boschprod ucten. Blechts in geringo mate in de nijverheid, terwijl de strandbevolking hoofdzakelijk van do visch- vangst leeft. De land bouw staat over het gohecl genomen op zeer Jagcn trap van ontwikkeling. Roofbouw on boplanting van droge void on vin- don bijna uitsluitond toepassing. Zelfs do in de laatste jaren in do gelieelo residentio enonn uit- gebroido klappercultuur wordt op zeer jriinitivo wijze gedreven. Het is dan ook aan don by uit- stek voor die cultuur geschikten grond to dan- ken, dat do klapperboomer ondanks do geringo verzorging, vcrwaarloozing mag men wel zeggen,

nog zoo'n ruim beachot Icveron. Alleen in do Minahasa en dan nog hoofdzakelijk in do ondoor- afdeeling Tondano, wordt van don landbouw, i. c. don rijstbouw, meer werk gemaakt. Daar tref men dan ook om hot Tondanomoer uitge- strekte sawahs aan, terwijl de grondbeworking er op intensiver wijze plaats heeft. Hctzelfde geldt ook voor enklo streken in de afcelti, g Gorontalo. In don laatsten tijd wordt door het Bestuur op uitbreiding der sawahcultuur aan- gestuurd, waartoe van Regeeringswege (in 1911) door een „ingenieur voor de irrigatie" in do Minahasa de noodige onderzoekinge⁸¹, en opmo- tinger zyn verricht.

De bevolking is over het geheel als rustig en goedaardig bekend. Gowelddadig verzet tegen het Nederlandsch gezag is na de kerstening in de Minahasa nimmer meer voorgekomen. In- togendeel kunnen de Minahasers thans beschouwd worden als een der volkeren van den Indischen archipel, welck door hechto banden van trouw on eensgezindheid aan het Nederlandsche Gou- vernement verbonden zijn.

Waar ons gezag zich in de binnenlanden van Middon- Ojlebes nog getadig moet uitbreiden cn consolideeren, komen plaatselijke botsingen met do bevolking nog voor.

Omtrent don economischen toestand der bevolking het volgende. Het verst op den weg der economische ontwikkeling gevorderd staat de bevolking der Minahasa. Handel, landbouw on, nyverheid zijn daar tot eenigo ontwikkeling gekonien, ofschoon wat de beide laatste takken van bedrijf betref, nog zeer veel tot verbetering gedaan kan worden.. Do bevolking in de Minahasa geniet een zekeren graad van wolstand, welck in de eerste plaats is toe te schrijven aan do bij uitstok vruchtbare bouwgronden, die in voldoende hoeveelhoid voor do betrekkelijk ge- ringe bevolking aanwezig is. Die welstand treedt voor den opporvlakkigon bezoeker in uitorlijk, kleeding, huizon en huusraad het duideljk aan het licht. Door don toenmaligen resident van Menado E. J. Jellosma wordt, onderdagtekening van 27 Januari 1893 (Koloniaal Verslag van dat jaar), dionaangaande het volgende opgemerkt. „In de meest : streken, bezit ieder inbooring zijn „cigen huis met bybehoorend orf en een grooter of „kleinor aandel in sawah- of tegalgronden. De „huizen wordo i meer en nieer van hout vervaar „digd on zijn door goede omheuing van de aan- „grenzendo orvon on don weg afgescheiden, torwyl „deerven be plant wordon met nuttigo gewassen of „vruchtboomcn. In velo woningon vindt mon Eu- „ropoosch huusraad en hot bezit van karren en „trekossen, paardon en voertuigen voor porsonen- „vervoor r comt gaando»og too,“. Dit goldt thans nog in sterkoro mate. Andere dan houten huizon zijn zoldzaam geworden, terwijl velo welgestelde Inlanders huizen met steenen fundeeringen en zinken daken hobbon laten bouwen. Het gobruik van karrotjes on sleeping-cars (do plaatscljiko be- naming voor ossonwagons op veeren), ja zelfs van automobiolen, waarvan een 80 stuks reeds in do Minahasa gebruik worden, is algemeen gewor. den. Hierbij moet echter niet uit het oog worden verlorcn, dat deze uiterlijkjo kenteokenen niot altyd een even botrouwbaren maatstaf voor den economischen welstand van een volk opleveren. Do invloed der Christeljkjo beschaving in do I Minahasa toch is oorzaak geweest, dat bij een

goed deel der bevolking de zucht tot het navel- gen van Europeesche zeden en gewoonten tot een tweedc natuur is geworden. Dat doze evolutie haar schaduwzijden heeft, wanneer die verande- T ingen in levenswijze en gewoonten te snel go- schieden, valt niet te ontkennen, als men be- denkt dat een der gewichtigste gevolgen er van is, dat bij een groot deel der beschaafden de lust tot handenarbeid en tot het volgen der eenvoudige levenswijze hunner vaders verdwijnt en een ieder zich als ideaal stelt te lven als Europeaan. Dat deze kwade gevolgen zich in toenemende mate bij de bevolking in de Minahasa doen gel- den is een betreuenswaardig verschijnsel. De zucht tot opschik en de onderlinge naijver bij het geven van feesten ter gelegenheid van onder- trouw, huwelijk, geboorte, sterfgeval- of nieu- jaar leiden dikwijls tot uitgaven, waardoor kapitaalvorming ten eenenmale belet wordt-. Het meerdere en betere onderwijs, dat de bevolking er geniet, in vergelijking met andere streken van Nederlandsch-Indie, levert niet de vruchten af, die men er tot heil van het volk van zou mo gen verwachten. Velen stellen hun lcvenseischen daar- door te hoog en verwachten na afloop hunner schooljaren direct in goed bezoldigde betrekkin- gen bij het Gouvernement of den hand el te kun- del worden geplaatst. Dat daardoor telkenjare een groot aantal in hun verwachtingen rueten worden teleurgesteld spreekt van zelf. In plaats echter dan hun meerdere kennis tot heil van het eigen land aan te wenden, komen deze teleurgesteld en er toe hun geboortegrond den rug toe te keeren en elders een bestaan te gaan zoeken. Daardoor gaat telken. jare een groot deel der best© krachten van de Minahasischo bevolking voor het land zelf verloren. Verder treedt geregeld een deel der Minahasische jongelingschap in militairen dienst, hetzij ala sold a at, hetzij als gewapend po- litiedienaar. Do animo daarvoor is zeer groot (van Augustus 1914 tot ultimo December van dat jaar, overigens een abnormaal jaar door het uitbreken van den grooten wereldkrijg, werden 2000 Mina- hasers voor het leger aangeworven, naast een groot contingent voorde gewapende politic). De in 1915 opgerichte Kweekschool voor ini. schepelingen bij de Marine te Makassar trekt voorn. Mina- hasers. Ook voor plaatsing bij verschillende tak- ken van dienst buiten het gewest melden zich in de laatste jaren vele Minahasische jongelieden aan. Reeds 6 Minahasische geneeskundigen heb- ben in Holland het artsdiploma verkregen, ter- wijl 2 jongelieden thans tot Inlandsch officier zijn bevorderd. Onderhet opzichterscorps der B. O.W. wordt ook een aantal Minahasors aangetroffen.

Hoe we] do -bevolking voor een belangrijk deel welgesteld genoeg is om de lieerendiensten af te koopen, is tot een algemeene afkoopbaarstelling nog niet overgegaan wegens de moeilijkheid tot het bekomen van vrije arbeiders.

De Europeesche oorlog heeftL natuurlijk op den algemeenen economischen toestand in de Mina- has& een ongunstigen invloed uitgeoefend, door- dat de slechte verbindingen oorzaak zijn geweest van stilstand in den handel, (vergelijk de Koi. Verslagen over 1914—1917. Do economische toestand van het overige deel der bevolking van de ' residentie Mfnado is, op enkele uitzonderingen na van in het binnenland onder zeer slechte infloue- den lcvende stammen, welke echter langzamor- hand er toe gebracht worden zich in betere stre

ken te vestigen, vry gunstiglo noomen. Vooral do strandbevolking verheugt zich in een zekrco mate van wolstand, welke zyn hoofdoorzaak vindt in den liandcl in boschproducten en copra en de vischvangst. Do bovolking van do onderafdccling Gorontalo vindt ruime middelen van bestaan in landbouw en veeoelt (karbouwen), terwijl ook do bevolking in Bolaang Mongondou na onzo inten ; sievero bestuursboinoeicnis en de opening van ccnigo cultuur- on houtaankapondernemingen zichtbare teokonen van economischen en geeste- lijken vooruitgang vertoont, waarbij radjaen rijks- grooten door hun voorbeeld voorgeaan. (Zio ook CELEBES, residentie Monaxlo, Dl. I, biz. 462.)

Gcschiedenis. Omtrent de vroegsto bewoners dezer streken is weinig mot zekerheid op to geven. De eerste Westerscho natic, dio to]^Snad.o—vasten voet kreeg, schynt Spanjo to zyn^ geweest. De Spanjaarden hadden kleine nederzettingen op de Noordkust, waarheen toenmaals de bewoners der eilanden Menado-

Toewa, Talisei en Bangka hen volgden, maar overigens weinig of geen aanraking met do bewoners der binnenlanden. Ofschoon da Terna- tanen ook in dit gedeelte van Menado enkele rechten uitoefendon, naar mon wil beweren uit vriendschapsbetrekkingen ontstaan, zoo ver- kregen zij echter meer gezag in de landschappen Gorontalo en Limbotto, die zij onderwierpen en tot betaling van schatting dwongen. Nadat do bevolking tegen onderdrukking van de zijde der Spanjaarden en tegen willekeurige handelingen dor Tomataai sc he vorsten de hulp dor Oost- Indische Compagnie had ingeroepen, word dezo door Simon Gos verleend en we rd in 1657 door do Nederlanders ter tegenwoordige hoofdplaats een fort gebouwd (Amsterdam), terwijl spoedig daar- op een o vereen komst we rd aangegaan, waarbij do hoofden zich verbonden jaarlijks een zekero hoevee]heid ijzerhout aan do Compagnio to leveren, waarom zij .naar dikwijls beweerd wordt, onder den naam van Kapala Balk bekend stonden. Van andero zijdo wordt aangenomen, dat die benaaming een anderen oorsprong hcof. Het woord balak (walak) zoo een wezenlijk k Minahasisch woord zij, ontstaan buiten den invloed van eenigo Europeesche taal ; kapalu im balak of kapala c walak; kapala balak botcc- kont cenvobdig ; hoofd van de geslachten of van de families, nJ. van de geslachten of families, dio tot 66n stam behooren. In 1677 werden do Sangi- cn Talaud-cilandon on later ook de rijkjos op Celebes Noordkust, benevens Gorontalo en Limbotto, door den Gouverneur van Ternate, R. Padtbrugge, onder het beheer der Compag- nie gebracht. Sedert heeft de invloed van het Nederlansch bestuur langzamerhand grootoro uitbreiding gekregen ; terwijl aanvankelijk allen do Alinahasa onmiddeUijk onder Nederlandsch gezag stond, zjn daa'na al de Gorontalcescho landschappen onder rechtstreeksch bestuur gebracht (zio GORONTALO). In de overigo land- scliappen is het zelfbestuur g handhaafd.

Na de verovering van Javx door de Engelschon viel in Juni 1810 ook ons buitenkantoor MBnado den Britten in handen, doch in] 814 is het, mCl d. andere veroverde bezittingen in Indie, wed or teruggegeven en in 1816 is het gezag over dezo streken door Nederlaaid weder aanvaard. Aan

vankelijk een deel uitmakendo van liol gouvernement der Molukken, is MCnado in 1864 tot

eeno zelfstandig residentie verhoven on thans worden alio districtshoofden in het ondoorrecht-streoksch bestuur staand gebied van Gouvernementswegwege bezoldigd.

B o 8 t u r. De residentie bestaat thans nog uit vier afdelingen:

1. de afdeling Menado, onder een Assistent-Resident, met standplaatsa Monado, en onderverdeeld in vijf onderafdeelingen;

2. de afdeling Bolaang-Mongondou, bestaan- de uit do zelfbesturende landschappen Bolaang- Mongondou, Bolaang-Oeki, Bintaena en Kai-dipan-BSSar, onder een Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaatsa Kota-Mobagoe;

3. de afdeling Gorontalo, onder een Assistent-Resident, met standplaatsa Gorontalo, en onderverdeeld in vier onderafdeelingen;

4. de afdeling Midden-Celebes, onder een Assistent-Resident, met standplaatsa Donggala, en onderverdeeld in vijf onderafdeelingen.

Bij besluit van den Gov.-Gen. van 20 April 1917 no. 26 (Ind. Stb. no. 178) is echter bepaald, dat do residentie Menado zal worden verdeeld in drie afdelingen t.w. Menado, Gorontalo en Midden-Celebes en do afdeling Bolaang-Mongondou als zodanig wordt opgeheven en gevoegd bij do afdeling Menado. Dit besluit zou op een nader te bepalen datum in werking treden.

Literatuur: Werken van Valentijn, Rein ward t, Bleeker, Wallace en Graafland; vello bijdragen van Riedel in het T. B. G., de Meded. Ned. Zoudeelinggenootschap; E. J. Jellesma, Do Minahasa en eenige andere streken der residentie Menado 1903; do literatuur aan het slot van het artikel Celebes, DL 1 biz. 467; Mededeelingon Enc. Bureau, Afl. II, 1912.

MENADO. Afdeling der gelijknamige residentie, onder een Ass. Resident, met standplaatsa Menado, ingvolgve Ind. Stb. 1911 no. 286 onderverdeeld in 5 onderafdeelingen, n.l.:

a. Menado, onder den Ass. Resident, chef dor afdeling, bijgestaan door een Controlour met standplaatsa Menado; b. Tondano onder een Controleur, met standplaatsa Tondano; c. Amoorang onder een Controleur, met standplaatsa Anioerang; d. Sangi-oilanden onder een Controlour, met standplaatsa Taroenae; e. Talud eilandon onder een Controleur, met standplaatsa Beo (op het eiland Karakdlang). De afdeling omvat dua geografisch do geheele Minahasa en do Noordelijk daarvan liggondo oilandea-groop on ton Oden graad N. B.

Do bevolking toldo in 1915: 960 Europeanon, 6000 Ohinoozen, 600 Arabieren en andere Vr. Oosterlingen en 347 000 Inlanders.'

MENADO. Onderafdoeling van do gelijknamige afdeling der residentie Menado, bestaand uit do districten Bantik, Monado, Maomboi en Tonsea onder het bestuur van een controleur, die ter hoofdplaatsa Menado govos-tigd is.

Het districtshoofd van Tonsoa (1 raagt don titel van inajoer, dio van Menado, Maomboi on Bantik zijn hoekoem's bosar. Do titel van majoor wordt don hoekoem-besar na vrouwen en lang-durigen dienst als belooning verleend. Dozo titel dagteekent uit den Java oorlog, toen oenigo Minahasischo hoofdon met hulptroopon het Gouvernement ter zijdo stonden. Met do standplaatsa hoeft do titel niets te niaken. De districts-

hoofdplaatson zijn, respectievelijk: Singkil, Monado, Maomboi en Ajermadidi. De onderafdoeling Monado hoeft con net van mooie, broede en verharde wegen. De voornaamste zijn: do wog-van Menado naar K6ma 32.25 K.M., (zondor grooto hellingon) met twee zijtakken naar Likoe-pang en een (steeds klimmende) naar Tondano van Ajermadidi uit; do wog van Menado naar Tondano (35.25 K. M., waarvan ± 4.5 K.M. in hot Menadoschc); do wog van Menado naar Amoorang langs de kust.

De bevolking toldo in 1915: 650 Europeanon, 3400 Ohineezen, 460 Arabieren en andere Vr. Oosterlingen en 50 000 Inlanders.

MENADO. District van de gelijknamige onderafdoeling en afdeling der residentie Menado, staande onder een eerste districtshoofd, standplaatsa Menado (wijk Ares). Voornaamste negd-rijen zijn, behalve MENADO (zie hieronder), Sawan-gan, Tomboeloean en Paniki. Rijstbouw en klappercultuur zyn do voornaamste middelen van bestaan voor de inlandsche bevolking. Do eilanden Boenaken, M6nado-toea, Siladin, Man-tehage en Nain behooren tot het district Menado. De bevolking toldo eilandjes, meest Sangreezen, leeft hoofdzakelijk van de vischvangst. Het district Menado is het kleinste district der onderafdoeling, maar door de omstandigheid, dat de hoofdplaats in dat ressort ligt, het belang-rijkste. Het grootste deel der bevolking van het district Menado behoort tot de stam Tomboeloe.

MENADO. Hoofdplaats van de residentie Menado, golegen bij de uitmondung der Menado-rivier aan do baai van dien naam, met een bevolking van bijna 12.000 zielen, w. o. \pm 600 Europeanon, \pm 3400 Chincezen, 460 Arabieren on andere Vr. Oosterlingen (in 1915). De plaats heet van ouds Wonang (een boomsoort); Menado is de verbarstering van Manarow (bet. van ver), do naam van het oilandje in de baai van Menado. (Zie voor do afdoeling van den naam ook geill. Weekblad Indie, afl. 13 en 16, 1917). Daar do naam Menado op do vestiging aan den vasten wal is overgegaan, noemt men het eiland zelf Oud-Menado of Menado-toea. De eigenlijke stad is in 8 wijken verdeeld, en door breede straten met levende heggen en fraaie schaduwboon met doorsneden. In het Westelijk deel om on by de pier staan de douanelokalen, en zijn de passer-terreinen en do inlandsche en Europeescho handelswijkon gelcegen. Noordelijk daarvan liggen het Ohincescho kamp en de Arabische wijk. Zuidwaarts aan het strand staan het oudo fort Amsterdam (alleen nog in gebruik als depot voor nieuw aangeworven rocruten en terug-keerendo gepasporteerdo xnilitaren), de societieit, hot resid entiekantoor, do cen trale go-westelijke govangonis, hot post- en telegraaf-kantoor, het residentshuis, do Roomscho-Katholieke kerk met klooster en won in gen voor Europeanon. On go veer in hot midden der plaats verheft zich do W6nanglxucuvol, waarop een park is aangelegd. Do ini. buitenwijken zijn o.o. Titiwoengan, Pasar Sembilan, W6nang, Tikala, Wanoeoerd en Sindoelang.

Do reedo van Menado is alleen veilig in den Oostmoossooi; door hot loggen van mcorboon in do baai is aan de schoepvaart een botero ankerplaats verzeekord, zelfs in don West-moosson. Do notto inhoud der aangekomon schepen bedroeg in 1914 bijna $\frac{1}{2}$ miljoen IP.

en even reel voor de vertrokken schepen. Sedert 1854 was Menado een vrjhaven, sindg -1 Jimi 1898 is de plaats echter bij het tolgebied van Ned.-Indie ingelijfd (Ind. Stb. 1898 no. 120). Uitgevoerd worden vooral: copra, koffie, schild-pad, pala (noteniuskaat), ebbehout (hoofdzakelijk van de Sangi-eil. afkomstig) en vogel-nestjes; terwijl de invoer hoofdzakelijk bestaat uit rijst (Java en Siam), provision, thee, suiker, d ran ken (w. o. arak, jenever en vele minder-waardige foczeldranken), huishoudelijke en weel-deartikelen, lijnwaden, rijtuigen, tabak, petroleum en zout.

Het klimaat is gezond, doch warm. (Zie ook Sarasins, Reisen in Celebes, I, 2.).

M^oNAK, afgeleid van Oud-Jav. *inak*, (aange-naam, op zijn gemak), zoodat het eigenlijk: „welgesteld, op zijn gemak zynde”, beteekent, is nog de algemeene benaming van de leden der hoogere kasteu op Bali. Op Java is het in de beteekenis van „aanzien[ijke]n” in gebruik in het Soenda'sche.

MENAM. Een volksstam in West Nieuw-Guinea, in het N.O.lijk gedeelte van den z.g. Vogelkop en behorende tot de Arfakkers (zie aldaar en PAPOEA'S).

MfINARI. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

MENDALAM. Noordelijke zijtak van de Kapoeas, rivier op Borneo's Westkust. Zij valt in de Kapoeas ongeveer 400 Eng. mijlen. van de monding der hoofdriivier, die aldaar reeds moei'ak' bevaarbaar wordt, en op ongeveer een groot half uur stoevens van Poetoes Sibau. Do Mendalam is niet breed, maar diep en kan in den benedenloop met stoomb&rkassen worden bevaren. Aan de rivier wonen verscheideno Dajak-stammen, met name de Kajans; medo-deelingen omtrent hen gaf Dr. A. W. Niouwen-huis in T. Bat. Gen. XL, 1898, bl. 517 vlg.

Zie J. J. K. Enthoven. Bijdragen tot de geographic van Borneo's Westerafdeeling, bl. 22 vlg.

MENDANG KAMOELAN. Desa op Java, district Kradenan, afd. Grobogan, residentie Sema-rang; volgens de overlevering zou de hoofdplaats van het oude gelijknamige rijk in de nabijheid dier desa gelegen hebben en zelfs wordt als de plaats, waar de kraton lag, een kleine, omheinde ruimte in het bosch aangewezen, dicht bij de grens met Rembang, waar een riviersteen in den grond ligt. Het mag e; Jiter, betwijfeld worden dat in deze dorre en aah water arme streek een belangrijke plaats zou gelegen hebben; men heeft gegist, dat do plaats van hot oude Mdndang Kamoelan gezocht moet worden, daar waar zich thans nog de ruinen van Prambanan (zie aldaar) bevinden.

Het oude Hindoe-rijk Mfındang Kamoelan wordt in de Javaansche babads genoemd als de oudste en belangrijkste staat, die in de Hindoe-periödo op Java gevestigd was. Daaraan zal wel ten grondslag liggen dat MCdang, niet Mfındang Kamoelan, de naam was van de hoofdplaats van het oude Hindoe-rijk Mata rani, dat onge-

o** Chr. op MiddenJava, bloeide (zie 器MAR AM). Vgl.7Veth, Java, 2e uitg. I, bl. o MfINDAWAI of *Katingan*. Rivier op Borneo's Zuidkust (zie RATING AN en BORNEO IV D). De streken aan de M6ndawai behoorden vroeger

tot het rijk van Bandjermasin, doch worden in 1826 aan Nederland afgestaan en onder een af-zonderlijk hoofd gesteld; zij vormen thans het district Mfındawai van do onderafdeeling Sampit dor afdeling Koeala Kapoeas (residentie Zuid-or en Oosterafdeeling van Borneo),

MENDES PINTO. Zie PINTO (MENDES).

MfINDIKAI (MAL.) Zie OITRULLUS.

MfINDIT (of W6NDIT). Veel bezochte bad-plaats, op 6 K.M. van Malang gelegen. Men vindt er ook eene apenkolonie.

M&NDJANGAN. Zuidelijksto modderkaap van de residentie Palembang, tusshoeh de Mesoedji (grensvier met de Lampong'sche Districten) en de Siloempoer gelegen.

MfINDJANGAN (JAV.). Zie HERTEN.

MENDJER (T^oLAGA). Kratermeer op do Zuidhelling van don G. Serodja (zie DIENG).

MfINDOET (T J ANDD). Tempel in het district Mocntilan, residentie Kedoe, aan den linkerover der Elio, even boven hare vereeniging met de Pro-go dicht bij de Boro-boedoor (afstand 2% K.M.), in 1836 op last van den resident Hartmann van do bedekkende aarde en steenen gereinigd. In hot binnenste zijn nog drie groote beelden; in het midden een groot, 14 voet hoog, met den zetel uit een sluk getouwen, zittend Boeddhabeeld, en aan weerszijden een eveneens zittend beeld, 8 voet hoog, voorstellend een Bodhisattwa. Daar de in gang veel te klein, is om de beelden te kunnen doorlaten, moet de tempel om hen heen gebouwd zijn. Aan de buitenzijde bevinden zich Bodhisattwa's en Tara's, in het voorportaal Koewera en Hariti. De Tjandi Mendoet, door dr. Brandes het juweel onder de oudheden van Midden-Java genoemd, is grootendeels ge-restaureerd.

Literatuur. Een volledige literatuuro pgavo is te vinden in Rapp. Oudh. Dienst 1914 p. 257—261; in het bijzonder verdicncn vermelding: Brandes in Not. Bat. Gen. 1900, Bijl. X; 1902, Bijl. XIII en XV; Rapp. Oudh. Comm. 1904, p. 159—170. Kersjcs en Den Hamer, De Tjandi Mendoet voor de restauratie (1903); Fouchcr in Bull. Ec. fr. d'Extr. Or. 9 (1909)>. 45—47; Van Erp in Tijdschr. Bat. Gen. 51 (1909) p. 477 •—493 en 52 (1910) p. 109—122.

MfINDOJO. District van de afdeeling Djem-brana, residentie Bali en Lombok.

MENDONG (JAV.). Een rietachtig gran, dal in Midden Java (Kedoe) aangekweekt wordt en als grondstof client voor de matten-industrie. (Lal. Fimbristylis globulosa K.) Alleen in het regent-schap Wonosobo worden nicker dan 100 000 malten per jaar vervaardigd. Zie ook FJM-BRISTYLIS.

Literatuur: Verlag van het Vezelcongres gehouden to Soerabaja van 3—8 Juli 19J J. Deel I, eerste gedeelte, pag. 190.

MfINfINGAN (JAV.). Zie EXCOECARIA AGAL-LOCHA.

M^oNES. District van de conrole-afdeling Tjaringin, regentschap en afdeeling Pandeglang, residentie Ban tain. Het district heeft cone oppervlakte van 439.63 K.M.² en telt 65 desii's. De hoofdplaats van het district is tevens stand-plaats van den controleur en van den palih. Het district telde volgens do laatste volkstelling (1905) 54.000 inwoners, w. o. 50 Euro-peanen en 200 Chineozen; de hoofdplaats 2350 in woners, w. o. 28 Europeanen en 200 Chineezcn

MENFAT (Kei-eil.). Zio DUIF.

M^oNGGALA. Hoofdplaats van de afdeling Sopoetih-Toolangbawang, on de onderafdeeling Toolangbawang der residentie Lampongsche Districten, en als zoodanig de woonplaats van den assistent-resident. De plaats, die het midden houdt tusschen een kampong on een inlandsche stad, is aan weerszijden van do Wai Toolangbawang gebouwd, ongeveer 100 K.M. van den mond dezer rivier in de Java zee, een weinig beneden het punt, waar deze rivier uit de vereeniging van Wai Kan an en Wai Kiri ontstaat. De kola is ongeveer 3/4 K.M. lang on alleen aan de Zuidzijde wat uitgebouwd. Het is de volrijkste en drukste plaats van het gewest en draagt een zuiverder Lampongsch karakter dan de kleinere hoofdplaats TelokbStong. Het aantal inwoners bedraagt ongeveer 11'000, hoofdzakelijk Lampongers, maar daarnaast eenige Palembangers, Boegineezen en enkele Japanners. Hot ligt aan den grooten weg naar Telokbetong, terwijl een andere weg naar het W. wordt getraceerd over Martapoero aan de Koming naar Batoerdja aan de Ogan, vanwaar aansluiting wordt verkregen met het wegennet van Palembang. Over tai van kleinere we gen worden waren uit de omgeving hier aangebracht, voornamelijk uit de Rebangstreek, het eigenlijke achtcrland. De hartader van het verkeer is echter do rivier en hiearaan heeft Menggala haar drukko handel dan ook te danken. Het is o. m. een stapelplaats voor boschproducten, zooals damar en rotan, verder van peper en vooral van hout, waar onder het uitstekende tembSoo uit de onderafdeelin g Toolang Bawang. De houtexploitatie geschiedt nog zeer onvoldoende en is veel in handen van apiculanten. Vele handelaars zijn tusschenpersonen van enkelo kongsi's op Java. In 1913 bedroeg de waarde van den houtuitvoer ± f 132.000, in 1914 niet meer dan f 46.000. Lan gen tijd ontbraken pasars en warongs en liepen de handelaars met hun waren van kampong tot kampong, terwijl het vervoer per prauw van de kust naar het slechts 94 K.M. de rivier op gelegen MSnggala by Oostenwind 6 tot 8, bij Westewind son8 15 dagen duurdo. Scdortde booten van de Kon. Paketv. Mij. geregeld de rivier opvaron on de plaats aandoen, vestigden zich vele kleine ondrnemers langs de rivier, naan do handelsbeweging sterk toe en daarinde ook het vertier in MSnggala. De vermindring van de peper-opbrengst van het achterland, maar meer nog de betoro ligging deed Tflokbtong vooruitgaan ten koste van MSnggala. Een oogen blik schecn dozo achteruitgang tegengolliouden te zullen word on door den aanlog van oon spoorweg, aaneluitedo bij de contralo lijn, doch dozo plannen zullen niet word on uitgevoerd. Do booten van de K. P. M. doon do plaats reeda niet meer aan. Particuliere bootjes ondhouden do verbindng met Palembang, Djambi, Banka en Singapore.

MfINGKOEODOE (MAL.). Zio BfINGKOE-DOE.

MfINGKOEOWANG (MAL.). Zio PANDA-NUS.

M&NGWI (MENGOEIJ). Eon dor voormalige landschappen van Bali, gelegen tusschen Tabanan, Badoeng en fiiian jar. In 1891 werd het veroverd en zijn gebied verdcold tusschen do omliggendo rijkjes. Het grootsto gedeelto daar-

van rossorteort thans onder de onderafdeeling Badoeng en vormt daarvan het district Mdnngwi. Zio BADOENG en BALI.

MSNINTING. Collectiefnaam in het Javaansch voor IJsvogels, behoorende tot het geslacht *Alcedo*, b. v. *Mcningting*, *Alcedo beryllina*. Op Oost-Sumatra heet *Alcedo meninting* bij de Maleiers Tinting soengei. Dit fraaie vogeltje doet denken aan den Nederlandschen ijsvogel wat kleur betreft, doch vleugels, kop en wangen hebben een blauwen grondtoon; het bereikt de grootte van een sjijsje ongeveer. Komt op de Groote Soendaeilanden veelvuldig langs rivieren en zeekust voor. (Zie IJSGOEL).

M^o NIR AN (JAV.). Zio PHYLLANTHUS NI-RURI on PHYLLANTHUS URINARIA.

MfINJAN (MAL., JAV., SOEND., BAL.). Zie STY-RAX BENZOIN.

MfINJAN ARAB (BATAV. MAL.). Zie MOES-TAKIM. MENJAN (KAJOE) (JAV.). Reukhout van sommige *Canarium-soorten*.

MENJAWAK. Javaansche naam voor soorten van het hagedissengeslacht *Varanus*. Op Oost-Sumatra heet *Varanus* *varanijae*, *awarawan* of bijawak (zie aldaar)....

MfINOENGOEL (MANOENGOEL). Riviertje aan Borneo's Zuidoostkust, uitmondend in de Pamoekanbaai. Het stroomgebied vormde voor 1905 een zelfbesturend landschap, thans behoorende tot het district Sampanahan van de onderafdeeling Tanah Boembo, der afdeling Zuidoostkust van Borneo.

MENORAH. Vroegere naam (tot 1901) van het district Salaman (zie aldaar) residentie Kedoe.

MfINOREH (MINOREH-) GEBERGTE, tot ± 1000 M. hoog gebergte, dat de Z. W. afsluiting vormt van het hoogdal van Kedoe; over den hoofdkam loopt de grens met het voormalig landschap Bagelen on met de residentie Djokjakarta. De Boroboedoer is op een der voor-topjes gebouwd en vandaar heeft men een raai gezicht op het geheele Mfınoreh-gebergte.

MfINSALA- (MfINSALAR-, MARSALAH-, MANSULAR-, MOESALA-) GROEP. Groep van eilanden, gelegen voor de baai van Tapanoeli, W. kust van Sumatra. Het grootste der eilanden is het bergachtige Monsala, ongeveer 9 K.M. lang en 2.7 K.M. breed, met de gelijknamige kampong, door Maleiers en Niassers bewoond. Het is nagenoeg geheel met bosch bedekt; aan do N. W. zijde is een schoono, hoogo waterval, waarvan do witto streep on uren afstands reeds te zion is. Do Tadjoon stort zich hier van 55 M. hoogte langs een stoulen heuvel in zee. De gemiddelde breedte to van den waterval bedraagt 15 M., maar is in den regentijd veel meer. Het ciland is door do hoofden van Siboga in erpacht afgestaan; er is enigo aanplant van muskaatnoot. De groep bevat voorts: Laboan barat, Silabo k6tjil, Silabo besar, Kalimantong kStjil, Kalinxantong bfiisar en eenige kleino eilanden. K. bSsar en S. bSsar zijn bewoond.

MENSCHAPEN. Zio ORANG OETAN.

K MENSCHENOFFERS. V66r de actio van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement onder het bestuur van den G. G. van Heutsz, bestond het menschenoffcr n6g onder vele volken van den Archipel. Uitvoerigo berichtte he bon wij

daaromtrent van verschillende Dajakstammen, van de Toradja's van Midden-Celebes, van de Minahasa, van de Niassors. Bij andere volken vinden wij nog sporen van deze gewoonte (zoals bij de Bataks), die ons doen besluiten, dat ook zij het menschenoffer hebben gekend. De berichten van oude schrijvers doen ons soms zien, hoeveel er in dit opzicht, onder meer door de invoering van den Islam, veranderd is, voordat de Regeering voorgoed a an deze barbaarsche gewoonte een eind maakte. Zoo vertelt een Spaanjaard, Urdaneta, die als mede-afgevaardigde van den radja van Djilplo in 1532 den Banggai-archipel bezocht, dSffiy klaar kwam juist toen de vorstin gestorven was. Gedurende de veertig dagen, die hij er doorbracht, werden voortdurend mannen en vrouwen, vooral vrienden en ver van ten, ter doodgebracht om haar in de andere wereld te dienen. Hun a an tai bedroeg meer dan 150. Veertien weken duurde de slachting. Die lieden werden geworgd, dan een korten tijd in het paleis opgehangen, en tcnslotte met een gewicht aan de Toeten in zee geworpen.

Vooraf by den dood van vorsten en aanzien- lijken werden menschenoffers gebracht. In do rijken Timor en Sone bait heerschte eertijds de gewoonte om bij de begrafenissen van een vorst een of twee levende slaven met eenige mondbehoefden in het graf te sluiten. Op Savoe werden bij derge- lijke gelegenheden slaven van den overledene gedood. Deze voorbeelden zouden met vele te vermeederen zijn. De bedoeling van deze menschenoffers was om aan do overledenen een dienaar, gezelschap mee te geven. Men denkt zich blijkbaar de ziel van den overledene ont- stemd over zijn afsterven, en om te voorkomen dat, zij een of meer harer familieleden zal mee- nemen naar het zielenland, geeft men haar gezelschap door een slaaf te doden. Wanneer het menschenoffer gebracht wordt door mid del van koppensnellen (zie aldaar), dan zou de beteekenis van dit menschenoffer ook kunnen zijn: a an den overledene een cachet van dapperheid te geven.

Bij begrafenissen van grooten treft men hier en daar ook onbloedige menschenoffers aan, in dezen zin, dat een slavengezin wordt aange- wezen om het graf van den voornamcn overledene te bewaken. Zij worden dan geheel beschouwd als diens metgezellen : zij mogen nemen wat zij wil- len, want men beschouwt hen als geesten. Wanneer het groote doodenfeest is gevierd, d.i. wanneer de ziel van den overledene voor goed naar het zielenland is gegaan en men haar dus niet meer heeft te vreezen, wordt het slavengezin van zijn taak ontslagen en is daarna vrij. Mis- schien hebben wij de Badoej's (zie aldaar) in Bantfin wel te beschouwen als zulke grafwach- ters, het gezelschap van de oude Javaansche vorsten.

Menschenoffers komen ook voor naar aan- Jeiding van aardbevingen of andere onrustbaren- de natuurverschijnselen, om met zulk een offer den toorn der goden te bezweren; voorts bij den aanleg van een groot bouwwerk, een groot huis (tempel), een brug en dergelijke. Onder den hoofdstijl van zulk eene woning we rd dan een mensch levend begraven. De bedoeling was het bouwwerk stevig te maken door het te bezien met de levenskracht van het slachtoffer, dan wel een offer te brengen aan de geesten der aarde. Dit geloof zit z66 diep by do Indonesiers, dat

wanneer het N. I. Gouverneincnt .het een of idor groot. bouwwerk ondemcemt, er altijd ruchten gaan, dat naar een slachtoffer wordt bezocht, om dit werk krachtig te maken en te doen gelukken.

Een bijzondero vorm van menschenoffer ia het weduwenoffer. Buiten Java en Bali kwam het niet voor. Dit doet vermoeden, dat dit offer onder Hindoc-invoeld in Indonesie is ingevoerd. Sommigen meenen te mogen aannemen, dat het eertijds in den geheelen Archipel zou hebben bcataan. Twee berichten daaromtrent zijn er, con van Bima en een van do Orang BSnoewa van Malaka. Beido berichten zijn echter nooit nader bevestigd. Waar de familie op matriarchalon grondslag berust is voor het weduwenoffer nauwelijks plants.

In Polynesie komt het weduwenoffer niet voor, wel in Melanesie. Op Java kwam het weduwenoffor bij vorsten, zelfs na do invoering van den Islam, tot in do 17de eeuw voor, en op Bali j werd het eerst in de laatste jaren onder pressie van het N.I. Gouvernement afgeschaft. Ohineesche berichten in de Annalen der Ming-dynastie leeren ons, dat op Java vaak vrouwen en bizittzen zich met de doden deden verbranden, vooral in de kringen van hoofden en aanzienlijken en dat zij zich voor die gelegenheid uitdosten met lijfsieraden en schoone kleding. Cavendish, dio in 1588 Balambangan bezocht, verhaalt hoe daar te lande de vorstelijke wed uwen zichzelf eenige dagen na de begrafenissen van kant maakten door zich met krissen te doorsteken. Volgens Valentijn werden in 1691, bij gelegenheid van den dood des vorsten, in dat rijk 270 van zijno 400 vrouwen gekrist, „geloovende dat nu hare ziel wel haast bij des overlednen Princen ziel wezen zoude, dat zij door hun gestadig roepen van kami datang Soesoehocnan, dit is, wy komen Soesoehoenan, schenck uit te drukken."

Literatuurt Tiele, Bijdr. T. L. V. 1879, III, biz 26; Veth. Oud ciland Timor, biz 44—45; Donselaar in MededefJingen ZondeJinggonootschiap, XVI, biz 314 : Roos. Het eiland Soen)ba, Verhandelingen Bat. Gen. Deel 36, 1872 biz. 59; Verhandeligen Bat. Gen. decl 30, 1863 biz. 43; Groeneveldt, Notes, biz. 40 on 52; Twee vormaard Schceps-togten van Tiomas Cavendish, in de Naukeurigo versameling der Zee on Jan-1 reysen uitgegeven in 1707 door Pieter van der Aa. biz. 33; Friederich. Voorloopig verslag van het eiland Bali biz. 9 vlgg.

MfINTAWEI-EILANDEN. Land boacher ij- v i n g. Eilandengroep aan do Westkust van Sumatra, 90 tot 140 K.M. daarvan verwijklcjd, tussehen 0°65' en 3°20' Z.B. on 98°35' on 100°30' O.L.

De groep bestaat uit 4 groot@ eilanden: SibGroet, Sipoera en Noord- en iSuid-Pagai, waavan do beide laatste eamen ook wel Nassau-oilanden worden gonoemd. Aan elk dezer wordt een afzonderlijk artikel gewijd. Daaromheen liggon vorschillendo kloinero ci land en on bo vendien worden nog hiertoo gorckend do Zuidclijkor gelcgcn oilandjes Poolau Sanding of Sandoan (25,2 K.M. bezuiden Zuid-Pagai) en Poelau Mega of Trieste-oiland op ongeveer 4° Z.B. en 101° O.L., bij holder wed er op ongeveer 22.5 K.M. afstand ziohtbaar (Zeamansgida voor den Oost-Indischen Archipel Di. I).

二He岐totaal der eilanden tot doze groep bo-

hoorendo bedraagt ruim 125: van do grootto [dor De eilanden bevatten veel baaien (n inham- men, gozamenlijke eilanden is geen betrouwbaar ; cijfer op to zoomedo goede rceden, waar zelfs groote schepen cen geven: in hot Koi. Verslag voor 1894 | Bijl. A. worden do veilige ankerplaats met goeden ankergrond vindon, doch 12 Mdntawci-cilandcn op ongeveer 3135 K.M.² gosteld en koraalrifEen, die bij hoog water onzichtbaar en zelfs do 4 zoogenaam- de Paggi (d. z. de Pagai) eilanden op geheel-onmerk-baar zijn—maken het binnenloopen ongeveer 1870 K.M., . terwijl een 50-tal dichter bij den mocilijk en so ms govaarlijk. Langs de gehele Oostkust, wal gelegen eilandjes, dcels tot do Batoegroep do Zuidkust van Siberoct, en gedeeltelijk langs de behoorende, op 35.75 K.M.² goraamd worden. De totalo Westkust van Noord-Pagai en Sipoera zyn zo oppervlakte komt dus ongeveer over- een met die van onze hydrographisch opgonomen en in kaart ge- bracht (zic bovengenoemde Zccmansgids): de Westkust van Siberoct provincie Noord-Brabant.

SibGroot en Sipoera worden van elkaar ge- scheiden en van Zuid-Pagai is van zee uit nooit door ons bereikt door de Zeebloemenstraat of Sea-flowers-Street (Ogak wegens de hooge zeeen en do zware deining van den Kaiboeroe), die ongeveer 13 K.M. breed is, Sipoera van Indischcn Oceaan. Velc rivieren stroomen van de bergen; Noord-Pagai, door de 22 K.M. breedte Nassau-straat die, welkehun water aan de Oostkustin zee storten, zyn van (Ogak Saripan gan) —Noord- van Zuid-Pagai, door do meer beteekenis dan de and ere. Voor de scheepvaart Straat Sikakap (Polo Tikako), die 3.7 K.M. lang en hebben zij echter geene waarde. De stranden van de groote eilanden zyn weinig bewoond: gewoonlijk bevatten zo Sanding, door de Addington-straat, welke feitelijk geen tijdelijk nederzettingen van Maloiers: de omliggende eilandjes zyn wegens gemia aan zoot water onbewoond.

De groote eilanden zyn van vulkanische ge- steldheid, Eilandjes: behalve de vele kleino eilanden, vlak langs de kleinere zyn oorspronkelijk bene- den de oppervlakte de O.kust, die haast niet te ondr- kennen zyn, Telaban van het water door koraal- dieren gevormd en door Djaoc of Si Kina, MSSI- jigani, Djaoc-Djaoc, Tinop, opheffing boven den waterspiegel verschenen ¹⁾. Zij zyn Sitanoesa, Soema, Mongo (0.); van Diemensland, Maes, met heuvels en bergen bed ekt, die bijna overal aan de W. Palm, Nassau, Vcrdam, Neumann, Cornelia, Anna, Johan en Z.zijdo der eilanden steil in zco vallen, ove- rigens Marie, namen ontleend aan het etat- major van de „Java“, slechts hier en daar in mocrassige laag- landen overgaan. aan den begeleidenden controlcur Neumann, en aan de De bergreeks volgt de lengte-as van de groote eilanden en kinderen van den officier Palm, a lie in de verheft zich het hoogst op Siberoct, alwaar de bergen zich Vcckensbaai; Sibaroebaroo (Schildepaeiland), Toejoeng tot 200 M. en hooger verheffen: in het midden van hot (Mus- kieten-eiland), Bigou, Bitodjat, Siopa besar en ketijl eiland is zelfs een berg, welks top 345 M. hoog is. Op de of de Reigers-eilanden (W.).

en ere eilanden zyn do bergen lager en zonder Bovolking. Alleon de vier groote eilanden zyn uitstekenlo toppen: slechts aan de O.- kust van Sipoera voortdurend bewoond ; de getalsterkte hunner bevolking vertoont zich 66n enkelc, op zichzelf staande verhefling, bedroeg in 1907 ongeveer 17000 zielen,waarvan de de Mangkodjo, we- gens hare eigenaardige gelijkenis op eilanden Siberoct, Sipoer- ra|No ord-Pagai en Zuid-Pagai een fez „De Turksche muts“ geheeten. De laaglanden, respectievelijk toen ongeveer 10,000, 3500, 2000 en 500 ontstaan door aanslibbing uit de riviertjes, dio van het telden. Wat hun uiterlijk betreft, schijnen do bewoners niet geberge konien, zyn mcestal moerassig; daarentegen onbelangrijk van het gewone Maleische type aftewijken en worden langs de Straat SibSroet, de ZccbJoemen -straat, meer naar hot Polynesischo ras to trekken. Von op verschoideno ge- dcelten van de O.-kust van SibSroet, Rosenberg, die zes maanden onder de Mentaweiens Sipoera en Zuid-Pagai smalle zandigo stranden aan- vertoefde, vergelijkt hen by do bowonera van Hawal en do getroffen. Het land is geheel met bosch bedekt; Hporen Marquesas; hunno lengto bedraagt 1,4 tot 1,6 meter, de van ontginning worden haast niet aan- getro(Ten. vrouwen zyn over het algemeen opvallend klein; hun Aardbevingen komen veelvuldig voor: de Straat Sikakap, huidkleur is eenigszins geelbruin met olijfkourig tint; do voorheen voor cen deel do bendcenloop van de Tikako- oogen zyn bruin, amandel- vormig, de ooghoeken aan de rivier vormend, zou haar ontstaan aan een aardbeving to neuszyden naar bonedon goricht; het haar is fijn, danken hebben. lichtgegolfd, zelden gokruld on gitzwart; op Noord-Pagai vond Stork ook menschen met kroesig haar. Do baard, die van nature dun is, wordt zorg- vuldig uitgotrokken, zoo ook do haren op andere plaatsen van het lichaam. Dat het uittrek- ken der oogharon oorzaak is van sommige oog- ziekton, wordt door deskundigen vermeld. De nous is breed on bovendien vaal cr in den drogon tijd veel dauw.

Land- on zcwinden heerschen regel- matig on tempron do hitto. In het algemeen is de toxnporaluur gelijkmatig, het klimaat vochtig.

i) Than8 heeft cen zichtbaro daling plaats. Van 4 eilandjes bonoorden do Simalapdh-baai op SibSroot zyn er slechts 2 over; hot eilandjo Sojnebaai nabij Sipoera, is nict meet dan cen zandplaat, die allcen met hoogwater onder Joopt., ovenals Djawa in 't Z.O. van genoemde bnai, en 5 eilandjes nabij Noord-Pagai.

de bewoners dozer eilanden ingebruik,bijdemannonoverhot geeheelolichaam, met uitzondering van de haudpalmon en de voe-

ten; by de vrouwen blijft het gelaat vrij; do be- working wordt reeds bij kinderen van jongdigid leeftijd begonnen, doch op Noord-Pagai zou- don zij daarvan zijn vrijgesteld; het patroon der tatoeering is voor do onderscheideno dorpen verscliillend. Do kleeding bestaat bij do mannen alleen in den schaamgordel van boomschors, om do londenen gewonden on tussche n de beene n doorgehaald; de wijze van dragen van dien schaamgordel is evenzoovoor verschillende plaatsen karakteristiek. Een spits tooloopeud hoofddeksel van palmladoren mot zeer breedo randen bedekt het hoofd. Sommigen dragen ook wel bij slecht wed er een stuk boom- skorts over de schouders, met een gat om het hoofd doortosteken. Binnenshuis dragen de vrouwen een vierkant stuk boomschors of een lap katoen om het middel; buitenshuis bedek- ken zij schouders en borst met een korten mantel van uitgeafrcldc pisang-bladeren; de jongo meisjes dragen dezen mantel niet, maar wel, evenals andere vrouwen, een rokje van pisang- bladeren om het middel. De kleeding wordt vernieuwd, wanneer zij verrot is en uiteen valt. Een driekante muts van sagobladscheeden of palmladoren bedekt haar hoofd. Meer en meer komen bij do vrouwen katoncen stoffen in gebruik. Mannen en vrouwen versieren het hoofd en de ooren met bladeren en bloemen, vooral kembang sipatoc, dragen somwijlen zeer talrijke hals- en armingen van koralen, schelpen en koperdraad en om het middel bouden van geel of rood geverfd rotan. Bij rouw worden de sieraden afgelegd en doo- de weduwen eene kleeding van breed© bananen- bladeren gedragen. Het haar wordt dikwijls met klapperolio ingewreven, gewoonlijkos over do schouders hangend gedragen of in een knoop op hot achterhoofd samengebonden; het wordt echter ook wel bo ven het voorhoofd in een rechte lijn van den eenen slaap tot den anderen afgesneden.

De woningen zijn alle op eenige voeton hooge bamboe-palen gebouwd en zien er stevig uit; sommigo zijn voor een 30- tot 40-tal huisge- zinnen bestemd, andere dienon voor woning van slechts e6n gezin, terwijl nog een kleinere floort in het bijzonder tot minnekoozon bestemd sch 4 n t. zijn in een voor- en een achterge-

deelte verdeeld; in do groote huizen, van welke sterk bevolkte kampongs er 3 tot 4 bozitten, en die van 56 tot 62 meter lang en van 10 tot 12 meter diep zijn, beslaat het eerste de goheelc voorzyde van het huis, terwijl het achtergedeelto zoovele vertrekken be vat a ls er huisgezinnen zyn, welke daarin hunne kook- en slaappleaaten hebben. Sommige dier huizen hebben van 1 1/2 tot 2 motor hooge, rochtopstaande zijwan- den; bij andere verheft zich het mot palmbla- doren gedekte dak onmiddellijk van den vloer; de vierkante gaten, die als deuren en vonstors gebruikt worden, zijn dan in het dak aange- bracht. Stellingen of bruggen van bamboe, eveneens op palen, langs trappen bereikbaar, *zich langs de geheele lengto van hot gebouw uitstrekken, goven tot <le deuren toegang, pe huiabouw vordert dikwijls veel tijd; een boom in t'bosch gekapt en naar hot dorp gesleept, blijft halverwege ongebruikt liggen, wanneer een slang over of langs het pad kruipt, "at; men volgt. Sommige deuren hebben e'no

grendelsluiting on zijn hier en daar vorsierd met afbeeldingen van dioren; in allo huizen vindt men schedols van gedoodo dieren, als offers voor de booze geesten. Op Noord-Pagai zag Dr. Sterk een huis met een brug langs de 4 zijden en een midden-gang van 1 1/2 meter breed, links en rechts naar do kamiers leidendo en uitkomendo op een achtergalerij; deze was hot vorblijf voor vrouwen en kinderen, overdag; een andere vierkante ruimte was bepaaldelijk voor de mannen bestemd. Waar do woningen tot zeer onregelmatigo dorpen (lalagai) verenigd zijn, liggen deze altijd aan een bevaarbaar rivier- tjo of kreekje, doch met het oog op de vei- ligheid veelal ver stroomopwaarts.

Van de Montawoiers wordt gezegd dat zij, of- schoon levendig van aard, toch zachtzinnig zijn en niet licht tot drift of toorn geneigd. Raffles vond hen „nog bominnolijker en, zood mogelijk, nog ongekunstelder" dan de Niassers. Echter vermeldt men van hen het gebruik om voor sommige feesteeze zich naar een ander eiland of naar een andere kustreek van hun. eigen eiland to begoven en daar een of meer menschon met hunne gewoonlijk vergiftige pijlen te dooden; wanneer dat gelukt is, keeren zij naar hunne woonplaaats terug. Moeten zij echter gedurende eenige dagen te vergeefs wachten, dan vorge- noegen zij zich hunne pijlon op een kokosboom afteschieten. Tevens bestaat de gewoonto om in de buurt een mensch te gaan schieten, ten einde een zyner lichaamsdeelen to kunnen be- graven onder de palen van een nieuw t© bouwen huis.

Hunne godsdienstige begrippen bestaan ia het geloof aan booze geesten, die het heeal vervul- len, ma? voor wio zij weinig eerbied hebben; tempels of godenbeelden worden niet bij hen aangetroffen; wel bezitten zij een Katschaila poekoetaan, oen uit een grooten besneden bam- boe-cylinder bestaand en in *t bosch opgericht heiligdom, met lappen boat doek, bloemen en bladeren vorsierd; bij grootere tochten ter zeo wordt hier geofferd door t' aanbrengen van nieuwe versierselen.

Bij de geboorto van oen kind is het de go. woonto, dat do oudora zich en hot kind met bloemen on bladeren vorsieren. Do navelsteng wordt afgebonden, afgesneden, met asch bo- streken en in een bamboe-kokor bowaard; do oigeaara boschouw b den inhoud als een hoilig atuk en het wordt hem in zijn graf medegegoven.

Torwijd lo omgang tusschon onghuwden zeor vrij is en het niet als schand beschouwd wordt ale onghuwde vrouw moedor wordt, is ocht- breuk ten strengsto verboden en wordt zelfs mot don dood gostraft bij don man, mot de straf om verdorin onghuwden staat to leven bij de vrouw. Eohtscheiding is onbekond; oen man mag zijn vrouw wel verkoopen, maar hij wordt daardoor niet vrij. Weduwnaars zouden slechts mot well u won on woduwon met weduwnaars kunnen trouwen. Huwelijkon, — die gesloten worden door een kip den kop afteslaan, waarna do dookoen ondot lud geschreeuw hot huwelijk als voltrokken verklaart, — worden niet dikwijls on gewoonlijk slechts tusschon personon van *evorderden loeftijd aangaaan; de man is veelal tusschen de 40 en 50 Jaar on goheol getateueerd, daar men anders geon eorbiod heeft voor zijne vrouw. Het komt ook wol voor,

dat een huwelijk gesloten wordt doordien man en vrouw gedurende eenige dagen ter visch- vangst gaan in een prauw, die met groen en bloemen getooid is.

De bewoners van Sipoera meenen, dat de zielen na den dood naar P. Setan verhuizen en daar booze geesten worden. Uit vrees voor de onderaardsche geesten worden do lijken in een daartoo bestemde plaata van het bosch in een stevige stelling van latwerk geplaatst, die op de benedensto takken der boomen bevestigd wordt, waarna do dragers zich zoo spoedig mogelijk verwijderen, omdat men deze plaatsen een door de booze geesten gezocht verblijf noemt; de pick wordt alleen bezocht, als een lijk moet worden bijgezet. In enkele gedeelten der Pagai-eilanden worden de lijken, tusschen katoenen lakons, in een ondiepen kuil begraven en met aarde, bladeren en zware takken bedekt, maar deze manier schijnt niet van inheemschen oor- sprong. In verband met de geestenvoreering staan ook het raadplegen van het orakel door de beschouwing van de ingewanden van vogels en zekere verbodsbepalingen. die zij met ver- echillende stammen van de Indische en van de Zuidzee-eilanden gemeen hebben; de ge- woonte, pantang, hier poenen genaamd, be- staat namelijk, dat zij bij talrijke en zeer ver- verschillend gelegenheden in hunne kampong moeten blijven, niemand in hun dorp, ook niet in hunno woning mogen toelaten, niets mogen geven of aannemen, zich van sommigo spijzen moeten onthouden en geen handel mogen drij- ven. Van tijdrekening schijnen zij weinig be- grip te hebben : zij onderscheiden slechts 2 jaargetijden : a k a u, aid us genaamd naar een landkrab, die in Mei uit den grond komt, en r o o r a u, naar den Z.W.-wind, die in het 2e jaargetijde heerscht.

De Mentaweiers leven in eendracht met de bewoners van hunne buurtschap, maar tegen- over alles wat daarbuiten huist toonen zij zich vyandig. Hunno huizen of kampongs verster- ken doen zij niet, maar wel zijn zijzelf nooit ongewapend, met wlk vriendschappelijk doel zij ook uitgaan. Jacht on visscherij, waaraan ook do vrouwon deelcnmen, zijn hunno voor- naamsto bezigheden en tot voor kort waren. zij ook zeeoovors; meestal meonden zij eue geldige reden te hebben om een of andero prauw aan to valhen, en vaak gaven de bedriegorijon, waaraan zij van den kant dor Maleische hande- laars bloot atonden, aanleiding tot hunne hosticlo houding; wanneer er op hunne kusten een Schip strandde, word het zonder mededooen buit vcrklaard. De gemeenschap, van welken aard ook, die zij mot elkander onderhouden, geschiedt in pran wen langs de kusten, want do cilanden zijn zwaar begroeioc en de boschpaden niet talrijk. Do voornaamsto wapens der Mentaweiers zijn boog en pijl, de boogpccs van boom- Bchors, op Noord-Pagai van dunno rotan of van gevlochten rotanrepen, voorts Innsen en messen en houten schiklen; het ijzorkerk, by de voraardiging benooidigd, wordt, daar het smell en hun onbekend is, door slijpen en vijlen in den verlangden vorm gebracht.

Het hoofdvoedscl der Mentaweiers is sagoe, mot zeowater in bamboekokers gekookt en mot geraspte kokosnoot vermengd; rijst wordt door hen niet verbouwd; zij wordt echter soma

ingevoerd en is dan zeer gewild. Zout bercidon zij niet en alleen hot in zeewater opgelost ge- bruiken zij. In hunne spijzen zijn zij niet kies- keurig, zoodat zij zelfs het vleesch van apen, krokodillen, rattcn en slangen nuttigen — een voornaam voedingsmiddel is de visch. De land- bouw staat op zeer lagen trap; sagoe- en vrucht- boomen worden aangeplant en aardvruchten gekweekt ; suikerriet wordt verbouwd maar suiker wordt niet bereid; palmwijn evenmin.- Tabak, ob6, wordt eveneens aangeplant en zoowel door mannen als vrouwen gerookt; de mannen rooken uit pijpen, de vrouwen uit opgerold pisangblad ; het sirih- en tabak-kauwem is onbekend. Zoowel mannen als vrouwen nomen aan den veldarbeid deel; lichamelijk sterk zijn ook de vrouwen en leide kun- nen even vlug in een klapperboom klimmen. Wegbranden vanhet bosch ten behoeve van nieu- wen aanleg is door godsdienstige voorschriften verboden; veoteelt bestaat niet. Groote roof- dieren en dikhuidigen komen op deze eilanden niet voor; het Sumatraansche hert en eenige aapsoorten behooren tot de grootste zoog- dieren.

De vermaken der bevolking bestaan hoofd- zakelijk in maaltijden, die bij groote feesten soms weken achtereen plaats hebben en ook wel door dansen worden afgewisseld, waarbij muzick wordt gemaakt met trommels van uitge- holde klapperstammen met leguaanvel be- spannen.

De nijvcreheid is van geen belang; zy bestaat, buiten de inzamling van boschproducten, zooals vanzelf spreekt bij een volksstam, die als 't ware op het water leeft, hoofdzakelijk in het vervaardigen van vaartuigen uit een boom- stam, die van 1²/₂ tot 17 meter lang zijn, en van welke do groote, die meer dan 100 personen kunnen bevatten, masten hebben en zeilen van palmladoren, terwijl op de kleinere gewoonlijk slechts bladeren van den kokospalm worden geplaatst om den wind optevangen. De visscherij wordt, evenals do landbouw, ook door vrouwen verricht. De handel is niet meer dan ruilhandel

met de bevolking van Sumatra's Westkust; geld wordt niet gebruikt en uithoofde van do boven beschreveu onthouding en het raad- plegen van het orakel kost deze handel heel veel tijd. Op Noord-Pagai vond Dr. Sterk in de kampongs veel malaria-gevallen blijkende uit talrijke vorgrooto milten en die ontstaan door do moerassen in hot binnenland en den koraal- bodem der kusten; geneesmiddelen kent men voornamelijk in den vorm van bladeren, die uitwendig worden toegepast.

T a a l. Hoewel eene schetsmatige bev I.
3 : Kfying bestaat van een der dialoeten der Montawoi-eilanden, gesproken wordt op Si-Poera of Si-Kobo (Si-²/₁ namelijk van dat, hetwelk^{AS} / KR
Kaubau), is het orochtor nog zoer verre vanaf, <■ /

dat men zich daaruit eene duidelijke voorstel- ling der taal kan vormen, al kan uit de bijge- j j j , j), voegde teksten wel het ecn en andor opgehelderd] ' 八) worden. Wat het klank-stolsel betrof, zoo kun- - (z nen vooraan en in hot wo ord alle medo-kin- (J' ' ; 乙 kers, (bchalvo do h on w), welke ook bijv. het Maleisch voorkomen, optredon, ook t j, d j on n j; do d, (juister wel d), schynt even- wel eono in bcpaaldo gevallon gebezigde variant van r to zijn. Bovendien komt een klank voor

<7 (: /.) 1(< . ■ /)

戸芦CJ

overeenkomende met de Hollandsche spirans, (welke soms afwisselt met do gutturale media), *g*, en in liet dialect van de Nassau-eilanden ook de *f*.

Evenals in het Niasch beantwoordt die spirans [*gh*] gewoonlijk aan eene *Mai*. *Zegenover eene Bataksche g*. Eene *Ma*. *r*, beantwoordende aan *g* in de Philippijnsche talen, vcrdwijnt.

Onder de klinkers ontbreekt do *pepet*, welko door *e* vervangen is. Als *si* niters kunnen, be- lialve vocalen, (ook twee«klanken, bijv. *atai*, lever), alleen optreden: *k*, *t*, *p*; *ng*, *n*, *in*. Volgcns opgave komen ook de mediae *g*, *d*, *b* als sluiters voor; in de woord-opgaven echter komen zij slechts enkele malen als zoodanig voor, en dan altijd in vormen als: *bologbog*, *ojdog*, *abdb*, *dib-dib*, *dod-dod*, *rad-rad*. Zoo deze woorden juist gehoord zijn, (hetgeen vooral bij eene *d*, als sluitcr, niet zeer waarschijnlijk is, eerder dus *rad-dal*, enz.), zou toch, zulk een sluitcr alleen in een zeer bepaald geval optreden. Eene sluitende *l* en *r* kunnen gespaard worden door een vocalischen na-slag, evenals in het Makassaarsch, bijv. *bakulu* = *Mai*. *bakul*, soort mand; *putere*, touw draaien of spannen, vor- melijk gelijk *Jav. puler*; enz. Verdwenen zijn eene oorspronkelijk sluitende *h*, dus *Unga* = *Mai. tengah*; en de slot-*s*, bijv. *lepa* = *Mai. lepas*; maar ook anaere sluiters zijn hier en daar verdwenen, bijv. *usu*, rib, (= *Mai. rusuk, rusuq*); enz. Zeer opmerkelijk is, dat de tenues als sluiters kunnen, en in sommige ge- vallen moeten afwisselen met den gelijkslach- tigen neusklink. Zoo kan het algemeen *Mai. Pol.* woord voor „regen“, dat in het *Mai.* den vorm (*hudjat* vertoont als afzonderlijk woord, zoo- wel *uran* als *urat* luiden, en in bepaalde gevallen is de laatste vorm vereischte; evenals omge- keerd bijv. *merep* voor slapen, (*Jav. merem*).

De woord-opgaven vertoonen van deze afwisseling de duidelijke sporen, bijv. *lumun*, mos *M. P. lumzit*; *iolat*, been, *Bat. tulan*; *utac*, sehuld, *Mai. (Ilijutang)*; enz.

Tot woord-afleiding maakt de taal gebruik van prefixen en suffixen. Als prefix treden op: *ma*, tot vorming van adjectieven, als *mae.ru*, goed, van *eru*; *ma*, gevolgd door een neusklink, (overeenkomen.de met dezelfde vorming in andero talen); *mu*, in waarde gelijk *Mai. ber*, bijv. *mudbak*, varen, van *dbak*, boot; *migolu*, toonen, van *golu*; *tu* en *ta* in den zin van *Mai. ter*; terwijl *pa* dient als causatief-prefix; *pa* en *pu* staan voorts bij nominale afleidingen tegenover *ma*, *mu*. Als suffixen komen voor: *i*, in dezelfde functie als in het *MaL*, *Jav.*, enz., en *an* of *en*, (voor *8n*), dat blijkens het boven- gezegde ook *at*, *el* kan luiden, bijv. *p'reman*, eelaapplaats, bij *mirem*, slapen; ook wel to zamen met het prefix *pu*: *pukoman*, krop, van (*mu*) *kom* eten. Eindigt het grond- woord op eene vocaal dan wordt menigmaal eene *k*, *t*, na eene *u* of *o* ook eene *g*, of wel de spirans *gh* ingevoegd, welke mede-klinkers by den tegenwoordigen toestand der taal als klinker- echeiders zijn, te beschouwen.

Ook van het algemeen *M. P.* infix *in*, alsmede ^{van} andere vorm-elementen zijn sporen te vinden. Opmerkelijk is het gebruik dat de taal van het relatieve voornw. *si* maakt iu verbin- ding met de prefixen *ma* of *mu*, om aan te dui- den, dat de agens bezig is te doen, wat het

grond-woord aanduidt, dus eono schakeering van het durativum, bijv. van *ala*, nemen: *si rimanua ma-si-ala Id* (drinken) *oinan* (rivier, *maci*, (sterven), terwijl de menschen (water) haalden uit de rivier, stierven zij, welke vormen ook eenigszins bijwijze van doolwoorden gebruikt kunnen word on: *mangaman* (ijvorig) *ekcu* (gij) *ma-si-sural*, gij zij, ijverig „schr. d'vende“ = aan het schrijven. In de meeste gevallen evenwel vertoonen do werkwoorden geen pro- fixen, doch wel vervoeging.

De pronomale voorvoegsels zijn: *ku-*, (ik), *nu-*, (gij), *ta*; (wij, incl.), *ra*; (zijl.); dat v. d. 3den pers. enkelv., (dat in do bronnen niet vermeld wordt), luidt *i-*; in den 1sten pers. meerv. excl. en in den 2den pers. meerv. bezigt men de voorhechtsels van liet enkelv., terwijl het volledige voornw. op het werkwoord volgt: *ku-agai kai*, wij weten het; *nu-agai kam*, gijl. weet het. Dewijl echter het pronominaal prefix van den 3den pers. enkelv. *i* vooral dikwijls verzwegen wordt, treedt meermalen eenvoudig hot stamwoord zonder meer op. Ook bij intran- sitieven kan vervoeging voorkomen; het schijnt wel, dat dit alleen in bepaalde gevallen ge- schiedt, ongeveer op dezelfde wijze als in het Makassaarsch en Boegineesch, bijv. *ta-puk6in*, laat ons eten *lea* (in) U7n>-wi(uw [ʌxi3]ku-kudu van kudu zitten, bli<ven), *ka tubu-m* (uw lichaani = u) *ku-puk6m*, ik zal (of: laat ik) in uw huis wonen, ik zal (of: laat ik) met u eten; (de *ra* van het voorvoegsel *mu* verandert in *p*, zoodat hier de substantief-vorm na het pron. voorhechtsel optreedt), *kaipa* (waarheen) *nu-ei*, waarheen gaat gij? (naast *mei*, gaan); *e*; ; *z*. Bij eene geni- tief-bepaling wordt het genitief-teoken *n* tus- schen beide woorden gevoegd, tenzij hot bo- paalde woord op een inede-klinker eindigt en het bepalande met een mede- klinkcr begint. Is de begiu-letter van het bepalande woord eene consonant, dan verandert de *n* in *t*, bijv. *bagha-t-kalaba*, hot binnense van eene boot; ook in andere gevallen komt die verwisseling wel voor; bij samenstelling ontbreekt dikwijls do *n* of de plaats- vervangende *l*. Het Menta- weisch is stellig verwant met het Niasch, maar verschilt daarvan loch nog aanmerkelijk, hot- geen onder meer wel daaraan is toe te schrijven, dat het klank-stelsel gayer goblevon is; zeer groot is het verschil in den woorden- schat tusschen beide talen, Over t algemeen makon vele Mentawei'chc woorden cn vreemden indruk; zeer vele woorden uit den algemoenen taal-schat moeten verloren gegaan zijn, en door andere vervangen zijn; er is evenwel geen bowijs geleverd, dat behalve de gewone ontleening, daaronder ook woorden voor- komen van niet *M. P.* oorsprong. Letterschrift is bij de bewoners der Mentawei-eilanden go- heol onbokend, van eene eigenlijke literatuur is dus geen sprake, al leven onder het volk ook verhalen, enz. voort. J. C. G. J.

Geschiedenis. Onze vroegste bekend- heid met de Mentawei-eilandcn dagteekent van het begin van de 17e eeuw, toen Oornelis Pie- tersz. Cos, die in 1600 onder den Admiraal van Neck uit Holland was gevaren, de Pagai-eilanden aandeed, en vermoedelijk daaraan den naain van Nassau-eilanden gaf. Tot 1620 wer- den zij door vele andere Hollandsche zeevaar- ders bezocht, doeb sedert blijft daarvan niet

z? 小D >

meor. Tussohen 1749 on 1757 poogden Engol- schon zich op de eilandon te vestigen en er pe- porcultuur in te voeren, welke poging echter mislukte. Eene herhaaldo poging op het einde van do 18o eeuw mislukto eveneens. Door don invloed van Sampono Lajer, hoofd van Pasar Mai bro (Benkoelen), die zich in 1801 op Pagai govstgic had, volgden in 1803 en 1804 ver- Bcheidene hoofden van Pagai het voorbeeld van Datoek Tjerdno, die zich radja van Pagai noemde, en zich aan het Britsche bestuur te Benkoelen had onderworpen. Na het einde van hot Engelseho tussschenbestuur in 1825 worden de eilandon bij G. B. dd. 5 October 1825 no 5 tot een onderhoorigheid van het N. I. Gouvernment verklaard, en met de eilandon Nias en Batoe vereenigd tot een afdeling van de residentie Padang. (G. B. 20 December 1825 no 18), welke creatie om rede- nen van bezuining in het volgende jaar werd te niet gedaan. In 1853 werd door de Indische Regeering besloten den Archipel eenmaal .s jaara door oorlogsschepen to doen bekruisen om aanrakingen met de eilanders te onderhouden. Dientengevolge waagden Maleiers hot, zich aldaar te vestigen om plantsoenen van note- muskaat en peper aan te leggen. Zij moesten echter wegens de vijandige houding der be- volking hunno vestigingen weder verlaten. Niettoegenstaande de herhaaldo bekruisingen bleven het afloopen en plunderen van inlandecho hand els vaartuigen plaats vinden, en aan- gezion noch door militaire demonstratien en tuchtigen van schuldige kampongs, dio der bevolking geen vrees inboezemden, noch door het sluiten van tractaten souveriniteits- rehton konden worden uitgeoefend, zoodat een mogelijko inbezitneming door een vreemde ino- ghed niet zou kunnen worden belet, werd besloten tot een feitelijke inbezitneming van de eilandon. Daarom word in Maart 1893 een inlandsche posthouder geplaatst te Si Oban op het eiland Sipoera. Dezo posthouder werd door de vijandelijko houding der bevolking echter in 1899 gedwongen zijn post te verlaten. Bij Gouv. Besluit van 2 Oct. 1901 no 28 werd Sa wn ng Toengkoo in Straat Sikakap (tussschen N.- en Z. Pagai), als gunstiger voor den handel on ook gezonder dan Si Oban gelegen, tot etand- plaats van den posthouder aangewezen. In Augustus van dat zelfdo jaar (1901) waa reeds door het Rhijnsche Zendingsgenootschap tot do oprichting van een zondingspost to Sikakap besloten, waarvan de inissionaris A. Lett de ziel was. In do nu volgondo jaren waren or voortdurod moeielijkheden met de bevolking en moesten wegens berooving van Maloischo handolaren in 1904 de kampong Si Matobd op Sipoera getuchtigd on de kampong Tarekan beboot worden. Ten slotte word tot meer rif- doond optreden bcslon en in 1905 een officier, gesteund door militaire macht, tot oiviol go- zughebbor benoemd met standplaats te Saiba 3a Moekop. Sedert is mon, zij het niet zondor verzcl., voornamclijk op Noord- en Zuid-Pagai van 1907—1909 en op Sipoera en SibGroet in 1910, gerogeld voortgogaan met het vestigen van ordelijke toestanden, don aanleg van wogen, enz. Den 20 Augustus 1909 word de zondclng A. Lett, dio het bestuur steeds tot grooten Bteun was bij de aanrakingen met do bevol-

king, bij cene poging om toenadering te be- werken tussschen hot bestuur en de oproerige bevolking van de kampong Talapolai op Zuid- Pagai verraderlijk vermoord. De hoofdaanleg- gers worden govat on tot 12 jaren ~~dwangarbeid buiten de Montawai eilandon~~ veroordeeld.z

De toestanden werden sed ^{*Yt} 1910 . steeda gunstiger, zoodat in 1915 de militaire bezetting van N.- en Z.-Pagai en Sipoera vervangen kon worden door gewapende politic. Op Sibfiroet liet het onwillige karakter der bevolking zulka nog niet toe. De in 1915 op den commandant der gewapende politic pleegde moord had geen verdere boteekenis, de schuldigen werden door bevolkingspatrouilles gedood.

Bestuur. Een centraal bestuur werd v66r onze vestiging op de eilandon niet aangetroffen; in elk dorp vond men eenige hoofden, bejaarde, ten voile en fraai getatouerde menschen, diech- tei niet boven de andere bewonera geerd werden. De radja was meer raadman dan bestuurder; in geval van oorlog en bij het al of niet handel- drijven met een aangekomen vaartuig had hg overwegend gezag. De koetek doelak scheen hoofdzakelijk ceremoniemeester te zijn bij fees ten; do doekoen was de geneesheer, waar- zegger en geestenbezweerder; de roebi hi ba scheen een soort van adviseur te zijn, terwgl de bobok ngong de voorvechter was en de be- velen der hoofden aan de bevolking overbracht. Geschillen werden in vergaderingen der hoofden of der dorpbewoners afgedaan, waarbij volgena de oude gewoonten beslist werd; boeten of straffen waren onbekend, behalve bij vergifti- ging of poging daartoe.

Sedert 1905 is door de vestiging van een Civil gezaghebbor de directe Regeeringabe- moeienis merkbaar. Er werd al dadelijk in de verschillende kamponga voor eene geregelde afdoening van zaken overgegaan tot verkiezing van kamponghoofden, die van eene aanstelling werden voorzien. Sedert Mei 1914 maken de Mentawai-eilandon eene onderafdeeling uit van do afdeling Padang van het gewest Sumatra^ Westkusi onder een controleur BB. of een gezaghebbor, met standplaats Mooara Siberoot (laatste reorganisatie Ind. Stb. 1915 no 356).

Literatuur: Veth in Tijdschr. van N. I. 1849 I, 201; Von Rosenberg in T. Bat. Gen. 18531, 399; Hinlopen en Sovereijn. in T. Bat. Gen. 1854, 319; Album der Nat. 1858, 129; Mess in Tijds. N. I. 18701, 339. Id. in T. Bat. Gen. 1881, XXVI63; Von . Rosenberg in Int. Arch. fiir. Ethn. 1888, 1 218.; Id. Dor Mai. Arch. 1878, 176; Marineblad 1889/ 90, 230; Sterk in Geneesk. Jaarversl. Ned. Marino 1889, 243; Pleyto in Globus LXXIX no 1 on 2; do Clorcq, Ind. Gids 1898 981; Maass in Vcrh. d. Ges. f. Erdk. Borl. XXV. 1898, 177; Id. Bei Liebonswardigon Wilden. 1902; Id. in Zoitschr. f. Ethn. 1906, 433; Modigliani, Bull. Ital. Aard. Gen. 1898, 256; Morris, Mentawai Spracho Berlin 1900 benevens de aldaar ver- meldo woordenstysten; Schreiber, Ev. Mias. VI (1900); Lett. Ber. Rhein. Miss. 1901, 33, 329, 1902, 29 on 1904, 381.; Id. in Barmor Miasionsbl 1903, 10; Dannert in Barner Missions bl. 1904, 34; Bonnekom, Koi. Weekbl. 28 Jan. 1904; Volz, Arch. f. Anthr. Bd. IV. Heft 2 en 3 (1906); Kramer, Arch. fiir Anthr. VI (1907) Heft 1; Fischer, Int. Arch f. Ethn. XVIII, 132; Cat. Rijks Ethn. Mus. IV, 82; Neumann,

~一、'近. Kon. Aadr. Gen. 2e serie Dl. XXVI, 1909 *] afl. 2; Schetskaarten Top. inr. Batavia in 1910 Z bewerkt en uitgegeven.

MUNTENG (SOEND.). Zie BACCAUREA RA-OEMOSA.

MENTENGAN, MINTENG OETAN (? BATAV. MAL.). Zie BACCAUREA JAVANICA.

MENTHA ARVENSIS L. vnr. *javanica* Hook., fam. *Labiatae*. Daoen poko (MAL.), Bidjanggoet (? SOEND.). Kruidachtigo plant, plaatselijk op vochtig terrein soms zeer algemeen. De bladeren hebben een zeer aangename geur naar pepermunt, doch de olie uit de bladeren bevat slooths weinig menthol. De inlanders gebruiken een aftreksel tegen verschillende kwalen. Andere so or ten van *Mentha* zijn bekend als M6r-dinah (? JAV.) en worden gekookt als groente getegen.

MINTIGI (MAL.). Zie PEMPHIS.

MINTILING (MAL. Banka). Zie SPOOKDIER-TJE.

MENTING. Zie VAARTUIGEN.

MENTIJK (SOEND.). Zie KIDANG.

MINTJO (JAV.). Zie BEO.

MEO FOEIK (TIM.). Zie KATTEN.

MEOS WAR. Eiland aan de Westkust der Geelvinkbaai in Nieuw-Guinea, op ongeveer 1° 57' ZB. en 134° 28' O.L. gelegen, tegenover het Masikdri gebergte op den vasten wal. Het eiland heeft zijn naam te danken aan de waterrijkeheid van den bodem, zoodanig dat het water bij ondiep graven nagenoeg overal dadelijk te voorschijn treedt. Aan het Oosterstrand hebben lieden van Roon zich nedergezet en het binnenland, vooral der Westelijke helft, wordt bewoond door de Waprak, een aan de Noemforen verwant stam, welke leden kleine tuinen aanleggen en bovendien veel sagoe kloppen. Ankerplaatsen heeft men bijna overal, maar tot dicht bij land is de zee zeer diep. De voornaamste kampongs zijn Jomber en Roswaar.

MRAH (IRAN). Zie HARING.

航 RAH (KAJOE) (MAL.). Zie PTERO-OARPIUS INDICUS.

MERAK. Javaansche en Maleische naam voor den Pauw, *Pavo muticus*, op West-Sumatra Marak of Mdrak. Zij worden gedood om de lange fraaie staartvederen, die verwerkt worden tot hoeden, sigarenkokers en waaiers. Zie PAUW.

MERAK. Eilandje voor de Westkust van Sumatra gelegen, ten Zuiden van Padang en behorende tot de afdeling Painan^A /

MERAK (hoenga-, MAL., kembang^ JAV.;^). Zie CAESALPINIA PULCHERRIMA.

MERAK (KI) (SOEND.). Zie PODOCARPUS.

MIRAK (POELOE-) of PAUWENEILAND. Een klein eilandje in de gelijknamige baai in het nauwste gedeelte van Straat Soenda, aan de Java-kust. Daartegenover vindt men aan den Javawal een gelijknamige d.esa, waar men nog de overblijfselen vindt van de werken, hier door Daondels ter verdediging van Straat Soenda begonnen, maar nooit voltooid. Uit de steengroeven nabij Poeloe Msrak is het basalt gehaald, benodigd voor de haven werken van Tan^ng Priock!, maar de voor de exploitatie daarvan aangelegde werkon, waaronder een korte spoorweg, zijn door den vloedgolf, veroorzaakt door de uitbarsting van Krakatau in 1887, verwoest.

Het eiland kroog in do laatste jaren wed er betoekenis, doordat by Gouv. Besl. van 21 Junij 1912 no. 17 machtiging word vorleend tot don aanlog van een 10 K.M. lang spoorlijntjo van do voor zoeschpen geschikt te maken aanlegplaats tegenover het eiland Msrak in Straat Soenda naar een punt bij de halto Tjile :

gon. Ditlijntje, dat 1 Dec. 1914 voor het verkeer is geopend, vormt te zamon met don veerdienst tussschon Merak en Oosthavon (by TGloekS- ton) den verbindingssschakol tussschon het Java- net on den in aanbouw zijnden Zuid-Sumatra-Staatsspoorweg.

De veerdienst wordt door do Kon. Pa- ketvaart Mij. eenigo malon '8 weeks onderhouden.

MERANGIN. Lankerzrijvris van de TSmbSsi, die een rechterzrijvris is van de Batang Hari (zie SUMATRA Rivieren.).

MIRANTI en verschillende samenstellingen. Maleische naam voor een aantal soorten van *Shorea*. Zie aldaar.

MERAPI. Naam afgeleid van „api" (JAV., MAL.), dat „vuur" beteekent en aan verschiedene vulkanen (vuurbergen) wordt gegeven. (Zie ook bij MARAPI).

Vulkaan op de grens van Soerakarta, Djokjakarta en Kedoe, bij de laatste opmeting 2910 M. hoog en door een zadel (bij Selok) van den Merbaboe verbonden. Het is een der werkzaamste kegels van Java, vooral bekend door zijn zoogenoemde "prop" (beter "Slakkenkegel"), die met ongelijkmatige snelheid uit de krater-pijp naar bo ven geschoven wordt, soms den krater nagenoeg geheel opvult en er zelfs bo ven uit steekt, en van tyd tot tyd volledig wordt uitgeworpen. Daardoor en door het onophoudelijk afbrokkelen van den uit sinterachtige lava bestaanden prop, hebben herhaaldelijk steen-lawines plaats, die een aantal radiaal van den top uitstralende diep-ravijnen hebben gevormd. Na hevige regens treden dikwijls sliktroomen op. De prop was reeds door Junghuhn waar- genomen, die een zeer goede beschrijving van berg, top en do la wined alen geeft met teekeningen (Java II, 417). Een uitstekend overzicht van do bekende uitbarstingen en verdoro wotenswaardigheden komt voor in het Jaarver-slag van den Top. Dienst 1909 p. 38 met 4 fraaio foto's, alsmedo op p. IX on X een vijf-, tai detailteekening van den top in 1838, 1883, 1885, 1905 en] 909 met doorsneden. Ook Edw. Jacobson, die in 1904 den berg beklom, gaf in Tijdschr. Aadr. Gen. 1909, 450 een beschrijving met 5 foto's. Voor do geologische beschrijving zie Verbeek, Java, 319, 347.

MIRAUKE. Hoofdplaats van de, tot het gewest Amboina behorende afdeling Zuid-Nieuw-Guinea, gelegen aan de monding van do gelyknamigo rivier (zie aldaar) op 8° 27' 30" Z. B. on 140° 22' 45" O. L. De naam „Msrak6" of Marau is bij de inboodingen niet bekend ala naam voor de rivier, noch als naam van do vestiging, Zij bezigen daarvoor het woord "ErmaBoe", ofschoon dit misschien ook wol een nieuwe naam is, daar deze evenmin in bet begin der vestiging gehoord we rd, terwijl de kampongs in den omtrek nog steeds de vroeger gehoorde nainen dragen.

MiraukG word gesticht naar aanleiding van

do ernstige protesten der Engelsche Regcering over de hongtichten op Engelsch gebied door de toenmaals nog Toegfiri's genaamde inboor- lingen van Zuid-Nieuw-Guinea. Ook het vermoorden van drie officieren van het S. S. der Kon. Pakotvaart Mij. „Generaal Pel" op 27 Dec. 1899 op deze kust, was aanleiding der vestiging en eindelijk wilde de regering deze streek tot ontwikkeling brengen. De poging daartoe heeft tot dusver weinig resultaat gehad : do hongtichten hebben thans echter zelden meer plaats, ten minste op vreemd gebied.

De oprichting van MSrauke ging met vele moeielijkheden gepaard : op 7 Febr. 1902 stapte de eerste bestuursambtenaar met de noodige militairen, d wagarbeiders en materialen aan te treden, zij stal alles wat zij kon krijgen en vermoordde vele tot het person eel en werkvolk behoorende personen, terwijl beri-beri vele Blachtoffers eischte. Na verloop van jaren is het tegenwoordige MeraukS volkomen veilig ge- worden, terwijl ook de gezondheidstoestand thans niet veel te wenschen overlaat.

De plaats ligt op den linkeroever der rivier, / niet ver van zee. Evenwijdig aan de kust loopen vrij hooge, smalle zandruggen, daartusschen ' moerassen, die in den Oostmoesson droog zijn, 7 doch in den Westmoesson onderloopen. Het militaire kampement (thans bewoond door een detachement gewapende politic) ligt ruim ge- > bouwd op zulk een rug : zeer eigenaardig liggen echter de woningen en kantoren der bestuurs- ambtenaren, toko's enz. daarnaast in de laagte. In den regentijd liep dit alles onder, wat het aanleggen van een dijk noodig maakte. De kolcnloosden met steiger, later gebouwd, werden dan ook hooger de rivier op geplaatst. Do plaats is ruim aangelegd en beslaat daardoor een vrij groote oppervlakte, doorsneden door zindelijke, smalle landwegen.

Te Mfirauko zetelt een Assistent-Resident, in het bestuur bijgestaan door een Oontroleur of Gezaghebber bij het Binnenlandsch Be- Hluur. Voorts wonen er een twintigtal Europe- anen waaronder ambtenaren, particulieren en niissionarissen, terwijl het plaatsje overigens bewoond word L door Ohincezen, Javanen en leden van andere rassen van den Indischen Archipel, derwaarts gelokt in don goeden tijd, toen men voor ruilartikelen van weinig waarde groote hoeveelheden klappers van de inboor- lingen kon machtig worden. Thans is de handel slap, aangezien de inboorlingen slechts zooveel no ten ter ruiling aanbieden als zij voor hunno behoefte aan incensen, sieraden, tnbak en wohen dokens noodig hebben en het nieuwe van dio artikden reeds lang af is. De ruilers nemcn dan ook dikwijls list en dwang te baat om aan de noodige klappers te komcn. Van tijd tot tijd valt er een als slachtoffer van eigen vexatie of ormdat hij do maagden niot met rust liet. Een goeden invloed oefenen zij dus niet uit op de bovolking.

MGraukS lijdt aan watergebrek; wcl word een put voor artesisch water geboord, maar dit water riekst sterk naar zwavelwaterstof en be- vft veel zouten, is dus ten eenenmale ongeschikt voor drink water. In den Westmoesson heeft 'njon good dr ink water uit putten op de zand -

ruggen, die echter in den Oostmoesson spoedig uitdrogen; daarom wordt het water in groote reservoires opgevangen.

Te MSrauke is gevestigd cene missie van de Congregatie van het Heiligc Hart van onze Lieve Vrouwe ; de geestelijken, die zich vooral toeleggen op de studie van het volk, hebben ons reeds vele waardevolle gegevens daarom- trent verschaft.

Eens in de maand wordt Merauk door een stoomer van de Kon. Paketvaart Mij. aange- daan (Zie ook FAPOEA'S以八〃

MERAUK^RIVIER of Marau. Vstut in zee op de 7i. 0. kust van Zuid-Nieuw-Guinea. De mond ligt op 8° 27' 30" Z.B. en 140° 22' 45" O.L. Hier ligt de gelijknamige hoofdplaats van de afdeling Zuid-Nieuw-Guinea.

De Merauke ontstaat uit het afvloeiend water van een uitgestrekt moerasaig bosch. Boven de 7° 16' Z.B. is zij een eenvoudig beekje met een breedte van 5 a 6 M. en een diepte van 3 vadem. Het omliggend terrein is, vooral in den bovenloop, laag en vlak : de oevers zijn hier dicht begroeid. In den middenloop liggen tai van heuvelruggen in de richting O.-W., die dus door de rivier gesneden worden. De MeraukS heeft tai van scherpe bochten. Op 8° 1' 2" Z.B. en 140° 56' 20" O.L. valt de Wangoe er in, welke op vreemd gebied ontspringt. Op den rechteroever neemt de MeraukQ de Obaad op f :

MERA WANG.. District dor afdeling Soongei- liat van do residentie Banka en Ondorh., tevens de naam van een onderdistrict. Merawang is ook een der 9 mijndistricten, waarin het eiland voor de tinontginning is verdeeld.

MIRBABOE. Aan den top geheel met bosch begroeide, doch aan de hellingen veelal door cultures ingenomen vulkaan op de grens van Somarang, Soerakarta en Kfidoce, 3145 M. hoog (do eigenlyke top Merbaboe 3119 M.). Aan den top bevindt zich een naar het N.W. open, doch overigens goed bewaard gebleven kraterrand, aan welks Noordel 奇 ke buitenhelling enige solfataren (Kawah Ban ten) dampen; de geel- witte plek is van Salatiga uit goed te zien en schijnt pas na Junghuhs tijd te zijn ontstaan; deze zag (Java, II, 396 e. v.) binnen in den kra- ter ook fumarolon en heete modderpoelen, die thans verdwenen zijn. Een detailtekening van den top vindt men in het Jaarverslag Top. Dienst, 1907 Pl. V. Voor het geologisch gedeelte zie Verbeek, Java, 278, 298, 318. Do borg is door een zndel mot den Zuidelijk g- legen MSrapi verbonden.

MIRBAOE (MAL.). Zie AFZELIA BIJUGA.

MIRBAOE AJFIR (MAL.). Zie AFZELIA PAL- LEMBANICA.

MERBOEK. Onwcrkzame vulkaankegel dicht bij de VVestkust van Bali, 1330 M. hoog. Werd door Tissot van Patot bestegen (Jaarversl. Top. Bien st. 1912, 56).

MIRBOT. Zie DORPSGEESTELIJKE en

MOSKEEPERSONEEL.

MERDODO (Tel&ga-). Kratomer van don G. Pan gon an (zie DI ENG in deel I biz. 599).

MIRIJA (ATJim). Zie SAGO.

MERKUS (Mr. PIETER). Geb. te Naatd'n. 18 Maart 1787 uit het huwelijk van J. G. Merkus, pred. bij de Waalsche gemeente aldaar en J. Mouchon. Na te Leiden .geatudeerd te hebben,

waar hij 12 Juli ISOS in de rechten promoveerde, werd hij 9 Febr. 1815 benoemd tot ambtenaar voor den dienst in Oost-Indië en, tot Batavia aangekomen, 7 Febr. 1816 als hoofd-advocaat ter generale secretarie geplaatst. Zeer spoedig klom hij tot hoogere rangen op; 21 Juli 1817 werd hij adjunct-secretaris-generaal; 15 Jan. 1819 proc.-generaal bij het H. Gerechtshof, sedert 13 April d. a. v. tevens advocaat-fiscaal bij het H. Mil. Gerechtshof, 23 Aug. 1821 algemeene secretaris, 9 Juli 1822 Gouverneur der Molukken, 2 Dec. 1828 President van het H. Gerechtshof en 6 Juni 1829, kort voor het optreden van Van den Bosch als Gouv.-Generaal, Lid van den Raad van Ned.-Indië. In die hooge betrekking werd hij als Regeerings-commissaris belast, de zaken in de Vorstenlanden te regelen na de beëindiging van den opstand van Diponegoro (1830); bij de door hem met de H.H. Van Sevenhoven on. Nahuys van Burgst gemaakte regeling kwamen de gewesten Banjoemas, Bagfilen, Madicon en Kôdiri onder direct Gouv.-bestuur. Als raadslid trad Merkus o. a. zeer op den voorgrond door zijne bestrijding van de plannen van Van den Bosch tot invoering van het cultuurstelsel; 7 Dec. 1835 werd hem, op verzoek, eeuwig verlof van twee jaar naar Nederland verleend. In datzelfde jaar (Augustus) verscheen een tweetal brochures, tegen het stelsel van Van den Bosch gericht, getiteld: „Kort overzicht der finant. resultaten van het stelsel van cultures....” en „Blik op het bestuur van Ned.-Indië, onder het bestuur van den Gouv.-Gen. J. v. d. Bosch.”, het bleek, dat de schrijvers dier stukken toegang gehad hadden tot de archieven van het Gouv.-De Gouv.-Generaal ad interim, Baud, liet, van alle ambtenaren, die deze hadden kunnen raadplegen, een plechtige verklaring te dien opzichte vorderen; Merkus verklaarde zich echter niet gebonden, eene dergelijke verklaring af te geven. Dit, — wellicht ook de oppositie in den Raad tegen Van den Bosch gevoerd — was misschien de oorzaak, dat Merkus bij de reorganisatie van den Raad niet weder benoemd werd; hij werd 5 April 1836 ontheven van den eed als raadslid afgelegd, terwijl bepaald werd dat hem, op zijn verzoek, pensioen zou worden verleend. Kort na dien tijd (6 Dec. 1838) werd hij weder in zijne vorige betrekking en rang bij den Raad van Indië hersteld, met opdracht tevens tot regeling der zaken op de Westkust van Sumatra, waar de oorlog met de Padris kort te voren ten einde was gebracht. In Juni 1839 nam Merkus weder zitting in den Raad, doch vertrok spoedig daarna naar Sumatra, waar hij nog vortoefteden tot den Gouv.-Generaal De Eerens overleed. Daardoor werd niet Merkus, maar het raadslid O. S. W. Graaf van Hogendorp met de waarneming der betrekking van Gouv.-Generaal belast. Nadat Merkus de organisatie van het bestuur op Sumatra Westkust voltooid had, keerde hij naar Batavia terug; aanvankelijk bleef de Heer Van Hogendorp niet genegen hem de betrekking van waarnemend landvoogd af te staan, doch zag zich daartoe genoodzaakt, toen Merkus 3 Oct. 1840 benoemd werd tot vice-pres. van den Raad v. Indië, met bepaling dat hij voorloopig de functie van Gouv.-Generaal zou waarnemen. Den 11den Oct. 1842 werd Merkus definitief tot Gouv.-Generaal benoemd; hij aanvaardde die

waardigheid 14 Febr. 1843, doch bekleedde haar slechts korten tijd, da ar hij 2 Aug. 1844 op don huize Simpang nabij Soerabaja overleed.

Gebeurtenissen vnn overwegend belang hadden tijdens het bestuur van Merkus niet plaats. Eene aardbeving teisterde in 1842 W.-Java; met den Vorst van Boeleleng op Bali werd een overeenkomst gesloten en tegen, zeerovers werd door de marine met goed gevolg opgetreden.

Zie Biographic de Mr. P. Merkus in Le Moniteur des Indes Or. et Occ, 1848—1849 bl. 190 en II bl. 69.

MERGE. (? JAV.). Zie KURTUS.

MfIROENGGI (MAL.). Zie CAESALPINIA BONDUCELLA.

MEROETOE, MROETOE(JAV.), rambfioek, r6 mStoek (SOEND.). Zie onder AGAS.

MERREMIA MAMMOSA Hall. f. Fam. *Convolvulaceae*. Bidara oepas (MAL.), Wid&rfri, oepas (JAV.). Windend kruid met dikke wortels, die het voorkomen van Bataten hebben en zeer zwaar kunnen worden. Ze worden in sommige deelen van den Archipel om hun groote voedingswaarde gegeten. Op Java heeft do plant een reputatie als geneeskrachtige plant en wel tegen suikerziekte en als middel tegen keel- en borstaandoeningen. Een werkzaam bestand-deel is er intusschen nog niet in aangetoond.

MfISAWA (JAV.). Zie ENGELHARDTIA.

MESDJID RAJA. Zie MEUSEUGIT RAJA.

MESIGIT, d. i. moskee; zie aldaar.

MfISIGIT. Een bekende druipsteen-grot op Noesa Kambangan wordt M6sigit&dl&, do „steenen moskee” genoemd. In het bin-nonste worden een 3-tal steenklompen gevonden waarin eenige overeenkomst wordt gezien, met een legerstede, een opgehoogd graf en een doopbekken. Volgens de legendo is zij het graf van een heilige, die hot eiland over do zee zou hebben gevoerd en het hier voor don 86-g&kri anakan als het ware ten anker gelegd zou hebben. (Kambangan beteekent in hot Soendaasch „druyend”).

Goenoeng M6sigit&dl& is de naam van een afzonderlijk staandon kalkberg in do Prean-gor, dicht aan den postweg nabij Tjisitoei.

MfISOEWI (MAL.). MfISOJI, MASOJI (JAV.), Zie MASSOIA.

MESONA PALUSTRIS BL. Fam. *Labiales*. Kruidachtige plant, in do vlakte en tot 1800 M. boven zee voorkomend, plaatselijk zeer algemeen. Van het gedroogde kruid bereid do inlander een slijmige, verkoelende drank, die lala djangelan langs den weg wordt verkocht. Door indampen van hot aftrcksel van de gedroogdo plant on toevoegen van kleurmiddel on bindende bestanddeelen krijgt men een zwarte koek, die in dobbelHteontjes gesneden aH tjin-tjao hitam op Java wordt gegeten.

MESUA FERREA L., fam. *Outtiferae*. P&Snaga lilin, P&Snaga pooth, Pfinaga soega (MAL.), N&-g&csari, N&g&koesoem&, N&g&Apoeps, (JAV.). Vrij hooge boom, uit Br. Indië, op Java tot 1300 M. boven zee gekweekt als schaduwboom bij huizen en wogens don gour der bloemen. Hol hardo hout wordt gebruikt, doch is moeilijk te be-werken. De gesloten bloemknoppen (Bari koe-roeiig), de gepende bloc men (sari mfikar), do welriekende meeldraden (sari moerni) en de van de meeldradon beroofde tijn-gestainte bloemen (sari tjangkok) worden gebruikt voor hot aamenstellen van verschillende geneesmiddelen.

en cosmetica on komen in den inlandschon drogerijenhandol voor. De zaden, in Midden-Java ganddk geheeten, zijn daar een gebruikelijk geneesmiddel tegcn huidaandoeningen.

MESVISCH. (*Centricus* of *Amphisile*), Ikan Pisau (MAL.). Zeer samongedrukt, van een doorschijnende pantsering voorzicne zeevisch- jcs, ver want aan de Zeenaalden (zie VIS- SCHEN). Zij leven in kleine schoolen en zwem- men in vortikale houding, met den zeer scher- pen buik vooruit.

METAALBEWERKING. De Indische metaal- bewerking heeft met andere vakken van kunst- nijverheid in Indie gomeen, dat or oppervlakkig gezien, weinig belangrijks to vinden is, maar dat by nader ondoorzoek alieng8 tai van intereasante punten aan te wijzen zijn, waarvan enkele zelfs verrassend aandoen. Bevremdend is dit by dezo techniek niet, want bij het onderzoek dor laatste jaron is gebleken, dat het metaalwerk der Hin- doe's bolangrijk veelzijdiger is gowooet dan men ooit gedacht heeft en nu zou hot wel allerzon- derlingst zijn, indien deze uitingen van Hindoe- beschaving spoorloos in den Archipel verdwenen waron. Dat is ook geenszins het ge val. Op de eilan- den, waar do Hindoe-kultuur zich het meest heeft doen gelden, is hetIndische metaalwerk het io- terasantste, op de andere, onder Indonesischen invloed geblowen, bepaalt zich hot metaalwerk . tot simpel giet- en ijzorsmeedwerk voor da- gelijkoch gebruik, dat meestal vrij primitief ge- bleven is, niet te vergelijken bij hot hoogtopunt, dat op andor gebied is bereikt.

Het Hindoe-tijdperk onderscheidt zich aller- eerat door een overvloedig optreden van brona- giotwerk, het klassieke metaalwerk van oude beschavingen. Het brons, mengsel van koper on tin, laat zich gemakkelijk in allerlei vor- men gieten, vraagt minder ambachts oefening dan hot smeden van yzer, minder bitte dan het gioton van hotzelfde metaal. Slechts voor het gioton van grooto afmetingen is meor technische ervaring noodig en nu is het karakteristiek voor don Hindoe-tijd in den Indiachen- Archipel, dat hot bronegietsol utsalui- tong tot klein werk beperkt wordt. In de mooie, Leidscho collectio bijv. zijn meerendeels kleine beclde jes te vinden, die zelden meor dan 10 c.M. hoog zijn. Het grooto exomplaar is eon Skanda mot 36 c.M., cen YaksX met 39 c.M. Tot do groote, in brons gogoton Bocdha-beoldon, zoaals oud- Japan gomaakt hoeft, is mon or blijkbaar niet gekomen. Do Hindoo-plastiek gebrukto mot ▼oorlofdo hot steonon matorial voor beoldon en reliefs on aan dozo eenzijdigheid is hot wellicht too to schrijven, dat do bewerking van hot woeko was, het modeleoron van den gietvorm dozen meestorlijkoon steenhouwors niet sympalhiok was.

Het bronsgiotwerk bepaalt zich hoofdzakelijk tot kloine beoldjos van dovotie, die aan do tal- rijko bedovaarlangers vorכות werden, waar- door ook hun talrijkheid verklaard wordt. Do artiatieke waarde van dit work is zeer vorschil- lend ; or zijn buitongwoon fraaio stukkon ondor, maar ook tai van middolmatige en nog meor in'idorwaardige. Do artistiko kracht, dio in do plaatiko der Hindoo-tempols sprookt, vindt mon in dozo "KleinkunM" slochts sporadisch terug, het ia ambachtswork gobieven, waarvan eon enkolo eon artistok hoogtopunt borokt heeft. Als giotwerk is het in den regel bolang-

rijkor dan als mod616 en heel dikwijla betreurt men het, dat aan do vorming van het was model niet moor artiatieke zorg is besteed.

Als gietprocd66 word blijkbaar dat meb den verloron wasvorm aangewend. Van bepaalde giet- vormen is nl. nieta te vinden. Elk booldje moeat dus telkons opnieu in was gevormd worden on dio omstandigheid zal er ook reel toe bg- gedragon hebben, dat de vervaardiging van den gietvorm in veei gevallen de noodige verzorging heeft gemist, onhandige modeleurg de edele technok bedierven. Technisch meesterschap be- zaten deze Hindoe*B ongetwijfeld, menig beeldje lean er van gotuigen, evenals het gieten van plat- te, bronzen werktuigen, Zodiak-bekers en tem- pelachollen. Ook goten zij in goud en zilver, waaronder ene)k massief gouden beeldje zeld* zame schoonheid te genieten geeft.

Echter bleef het brons hun meest gebrukto matorial, dat zij volkomen beheerschten. Hier- van getuigen fraaie schotols, gegoten en op de draaibank gladgemaakt mot dikwijls uitvoerig ciseleerwerk. In goud en zilver werden sieraden gedreven en met edele steenen vermooid. Meestal werd hier dun uitgeplet metaal aangewend.

Onder het gietwerk uit Java's vortijd is een zondorlinge groep aan te wijzen. Weliswaar too- nen deze gegoten figuren bizonderheden aan de Hindoe- kultuur ontleend, maar als typen achi- den ze zich geheel van het bekende Hindoe- werk af en den Dr. H. H. Juynboll behandelten hen dan ook in den Leidachen Oatologia afzonder- lijk als „Polynesi3che beelden.**

Hot gietmatorial is verschillend. Brons komt veel voor, doch ook tin en messing en zeven exemplaren zijn in ijer gegoten. Dit laatste is eon buitengewoon verrassend geval, omdat het geheel onverklaarbaar is, dat een volk, dat het gemakkelijker bronsgieten kent, zich ook aan gzergiotwerk gaat wagon. Dit iijzergiotwerk krijgt te meor betekening, omdat onder de oude vond- sten ook ijzoren gesmeede wapens zijn, die door hun versiering evenzeer van den Hindoe-stijl afwijken. Bij deze "kriszen van Madjapahit" client een figurtje als greep en deze vormen doen veel meer den ken aan de ietwat houterige menschovoratolling, die wo veelvullig in het Oosten van den Archipel aantreffen.

Doze figurtjes zijn in het ruw gesmeed.xoog. „Eisonschnitt*": hoe primitief van vorm ook, zyn ze als techniook hoogst merkwaardig. Lemmet en greep vormon eon geheel. Ook het lemmet is leer bizondor beworkt. Er is vrij onzuiver yzer ge- bruktonbij het trekken van den gloeienden vorm ootstaan lange lijnspelingen, aan het latere *pa- mor* horinnord. Deze oneffenheden heeft de oude meatorsmid laten staan en niet door vijlen verwijldor. Het voorkomon dezer wapens beperkt zich tot Java, hoewel een enkel ex. op Madoora gevonden word. Behalve deze kriszen bestaan er antioko wapens, die ala *kotdi's* onder do huidige bevolking in hooge eere gehouden worden. Het is meestal kunstig smeedwerk, deels mot wa/an : y-koppen versierd, dio als *djimat*- wapens gebrukto worden. Aan do Javanen is dan ook de belangrijkheid van dit klassieke snieed- werk niet ontgaan en or bestaan zelfs speciale, Javaanscho geschriften aan deze oude wapena gowijd. Legendarischo uieestermeden worden hiorin boschroven. In de Hindoe- periode kende men dus hot gioton in brons, zilver, goud, tin,

messing 6n ij zcr, het pousseeren en drijven van metalen, het burijnwerk, het soldeeren en cise- leeren benevens kunstmedewerk in ijzer. Een belangrijke reeks van bewerkingen du8, die de groote belangstelling der volken uit dit Hindoe- tijdperk voor metaalbewerking ten uitdrukking brengen. Ook het vinden van don makersnaam op een ged re von, go ud en plaatdoor Dr. J. Brandes w1st, daarop; hot is gemerkt metmpu geri (!), de meestersmid G6ri.

Brons. Het heeft langen tijd don schijn gehad, alsof de hoogstaande brongietterij der Hindoe's verdwenen en het geelgieterswerk dor huidige Javanen de voortzetting zou zijn. In dat geval zou het laat-ste een zwakke schaduw van het eerste zijn ; het bronsmengsel van koper en tin is van edeler gehalte dan de messing-alliage uit koper en zink bestaande. De bronskleur is reeds nobeler dan het ietwat schrille messing en als gietspijs laat het bions zich beter gieten, het vloeit met een toevoegsel van zink in dunne la gen uit. Dunner en dus smaakvoller gietwerk is dus bij brons mogelijk.

Intusschen is tot voor eenige jaren nog brons door Javanen gegoten, hetgeen door den tinrijk- dom van Indie verklaarbaarder wordt.

In do collectie van Prof. A. Grubauer te Berlijn beyond zich schitterend brongietwerk, dat door hem in een pandjeshuis te Socrabaja gekocht was en wat stijl betrof, den zuiver-Javaanschen oorsprong bewees. Vaatwerk, dun gegoten en subliem van kleur, uiterst verzorgde, geciseleer- de versiering, een enkele rijsfikom met wat drijfwerk vermooid. De presenteerbladen met open gegoten rand, a an de bovenzijde geligvan kleur, aan de onderzijde warm bruin, zoodat de maker ook de kunst van bronsbeitsen verstaan moet hebben. Aan de onderzijde van een rijst- kom is het jaartal 1887 negatief in Arabisch cijfers gegoten, een prachtig dokument voor het latere brongieten op Java. Veel later rappor- teerde de resident van Pekalongan, dat de geel- gieters aldaar „roodkoper en tin in verhouding van 1 : 1/2 smolten, eveneens dus brongietsel met hoog tingehalte.

Een tweede overblijfsel van de Hindoescho metaaltechniek is te vinden in de gong-vervaar- diging te Semarang, uitvoerig beschreven door Edw. Jacobson—en Mr. J. H. van Hasselt (Leiden 1907). Het gietmateriaal bestaat uit 10 din. koper en 3 din. tin. De klokspijs wordt tot groote platte koeken gegoten, herhaald afgekoeld en opnieuw gesmolten. Is het juiste mengsel bereikt, dan wordt de gongspijs in den vorm gegoten en na zorgvuldig afkoelen in den ge- wenschen vorm gesmeed. Daarna volgt het afwerken en stemmen, wat de moeilijke arbeid is. Door het drijven met den hamer van binnen- of buitenzijde weet de gongsmid den juiste toon te vinden. Een ploeg van werklieden onder leiding van den pandji met precies voorgeschre- ven werkzaamheden is voor deze gongvervaar- diging noodig. Opvallend is slechts daarbij, dat de genoemde schrijvers geen enkelen vorm van offers vermelden.

Van verder brongietsel buiten Java is weinig bekend. Slechts van het Matano-meer op Celebes zijn bronzen armbanden bekend. Natuurlijk kan nader, plaatselijk onderzoek in Indie belangrijke vondsten aan het daglicht brengen.

K o p e r e n messing. Uitgbreider wordt het

gebied bij de bespreking dezer beide soorten.. AUeen wordt hierbij hinderlijk govoeld, dat er een groote verwarring heerscht door messing dikwijls koper te noemen, in het beste geval van geelkoper te spreken. Messing is een mengsel van koper en zink. In dit opzicht is do Javaan ons belangrijk vooruit. Do koperlager heet bij hem *sajang*. Mai. *toekang t'mbaga*, messing *koeningan*, Mai. *lojang*, bronzen inhet Jav. *proengoe*.

Voor primitieve sieraden vindt het messing in den Archip el veelvuldig aan wending. Het gelmporteerde messingdraad wordt heet ge- maakt en vermoedelijk om houten vormen ge- wonden. Afgekoeld is cen dichte spiraal ont- staan, die vooral als armsieraad gedra gen wordt. Hiervoor zijn geen werktuigen noodig, hetgeen de algemeene verspreiding verklaarbaar maakt. Toch is het opvallend, dat dit primitieve sicraad ook op Java als armband (*gelang*) voor kinderen schijnt voor te komen, o. a. in Pasooroeran.

Een tweede, iets ingewikkelder be working bestaat daarin, dat men den messingdraad op bepaalde maten afvijlt, rond hamert en de uiteindon dor soldeeren verbindt. De Embalau- D&jak's versieren messingringen door het vijlen van d warstrepies.

Belangrijker natuurlijk is de geelgieterij, die vooral op Java voorkomt, verder op Sumatra, Borneo, Celebes en Bali. Volgens het oudo procede, de verloren wasvorm, worden tuitketels, kommen, kwispedoren, schenkladen, schotels., sirihtellen, gespen enz. ve vaardig. Dit geel- gieterswerk heeft meestal slechts technische verdienste, is zuiver handwerk gebleven. De eenvoudige vormen worden gegoten en na afkoeling op de draaibank gladgemaakt en met puimsteen gepolijst. Vormen, die niet voor do draaibank geschikt zijn, worden met vijlen en puimsteen glad gemaakt en dragen meestal daar- van de duidelijke sporen.

Gietkunst, d. w. z. het „Ausnützen“ van den gemodelleerden wasvorm vindt men slechts bij de wajang- lampen in vogelvorm en enkelo vruchtvormen. In NGgara op Borneo komt ook open gietwerk voor.

De versiering van het Javaansche messingwerk bestaat dus hoofdzakelijk uit do later aange- brachte bewerking door het inbijtelen van orna- menten. Reliefversiering, waartoe de giettechniek zich bij uitstek Icont, komt bijna niet voor.

Fraaie ciseleeringen weet echter de huidige Javaan nog te maken; echter zou het aspect van dit werk belangrijk winnen, indien aan het polijsten van het messing meer en betcre zorg gewijd werd. De oudere stukken onderscheiden zich in dit opzicht belangrijk van de nieuwere.

Gietkunst nu is vooral op Sumatra nog te vinden. AHereerst do velc messingdoosjes met sterk Hindoeletisch reliefformament, die in Soengei Poear gemaakt worden.

Verder de Bg gietwerk zeer interessante imitatieH van rijst- schuren enz. uit de Padangschc Bovcnlanden, die in vlakke platen gegoten worden en dan tezamen gevoegd. Het artistiekste werk lcyeren echter de Bata k *8, voor zoo ver de oude kunst onder hen nog bekend is. Als modeleennateriaal gebruiken zij bars met vet gekookl en de giet- vormen worden so ms met uitvoerig ornament versierd, dat door het ietwat hard boetseer- materiaal een bijzonder cachet krijgt. By het- gieten wordt de geest (*simangot*) van de oudere-

,of grootouders van den. bostollor (*papandehan*) aangeroepon. Naast het smeltvuur wordt een 'zakje met offeranden neergozct. Bij kostbaar matociaal komen de gieters in het dorp van don bestoiler on wordt er, al naar do grootte der opdracht een ho nd of een varken geslacht. Dozo Bataksche goolgieters maken (of lie ver), maakton tabakspijpen, lansversieringen, gropon en sleraden voor kleino messen, messingbeslag aan tasschon, handvatsets voor stokken, kalk- on tabaks- doozen, sirihsampers, armbandon en vingcr- ringen, voelal met traditiemotieven vorsord, waaronder de leeuw, de hagedis en do hond eone belangrij'c plaats innemen. Ook technisch wisten deze Batak's meesterlijk work to doen. In de collectie van Prof. A. Grubauer te Berlijn komt bijv. een tabakspyp van. 1.30 M. lengte voor, een alleszins respectabel staal van geel- gieterij. Volledigheidshalve zij nog het in vullen met *gala*, zwarte bars op mossaing vermeld. Het koperslagerswerk, dat vooral op Java voorkomt, is meestal van zeer ondergeschikten aard. Allerlei voorwerpen van huishoudelijken aard worden emaar vervaardigd. Het drijven van koperen voorwerpen uit 66n stuk komt alleen onder de oudere exemplaren voor ; bij jon- gere bestaan ze uit verschillondo deelen, die door soldeeren saamgevoegd worden. Interes- sant worden sommige door het laten staan der hamerslagen, die glinsterende cirkels in het koper achterlaten. Technisch mooier zy do bekende *tjating's* voor het batikken en de *tjap's* voor het drukken met was. Met zeer bijzondere zorg zijn vooral de laatste gemaakt. Gesoldeerd wordt met kloksyps en drek van sawah-slangen.

IJ ze r. Dit metaal komt in meerdere of minde- hoeveelheden over nagenoeg den geheelen Ar- chipel voor. Allereerst op het eiland Karimata (W.kust, Borneo), waar langon tijd een goede ijzcrinijn was, en in de omgeving van het Matano- meer op Oelobes. Verder komt ijzorets voor op Sumatra, Borneo, Banka, Billiton, Timor on andere/kleine eilanden. De inlandscho ontginning boperkto zich op onkele uitzondoringen na tot Oelebes en Borneo. Evenals mo bij het kopor do hior en daar voorkomende kopororsen in den bodem liot rusten en Ke ver gebruik maakto van hot ingovoordo, Japanscho kopor, verkoos de inlander ook hier het ingovoordo, Europeescho matoriaal bo ven hot onzuiverc, oigen ijzer en behielp zich mot het laatste, waar het oersto niet te krijgon was.

Do grofsmid komt eveneens in vrij wel den go- hoolon Archipel voor en smeedt wapensnemon, so ms ook landbouwworktuigon en een volk moot al zcor onontwikkeld zijn, zoo do ijzorbowerking er ontbreekt. Hot foit, dat onder zyn handon het bos to wapentuig, het gosmoedo wapon ontstaat, goeft hem ook in Indie bijzonder aanzien. Voor Java voert JRouffac eon intressant gegeven uit 1768 aan. In een Ohoribonsch wotboek worden koperslagers en goud- on zilvorsmedon, mindorwaardigo lui, als getuigen gewraakt; niet echter do ijzorsmid, de *pande*. Daar zelfs goud- on zilvorsmedon, be workers van edelo motalen, an elk hof gezion, als getuigen mindorwaardig zijn, jg het veruoodelijk niet het materiaal, dat don *smid* tot *pande*. stompelt, moer het feit, dat hij do vervaardigor van wapona is. Evenals in Europa komen ook in Indie legenden voor met wapensmedon als mythologische figuren, dio

door hun bovonnatuurlijke krachten het wapen als weermiddel wisten to verhoogen. Nog geniet do waponsmid ala *kjahi* op Java zekere onder- scheidung.

Ook bij primitieve volkon komt de waar- deoring van den smid voor. Omstreeks 1865 vormden de smedon op het eiland Doreh bij N.-Guinea een eigen kaste. Doze namen leerlingen aan, die een zekcr toovermiddel moesten inns men cn zich verplichten op geen varkenavlesch te eten. ¹⁾

Ook van Midden-Borneo wordt vermeld, dat de smid van. beroep als iets bijzonders wordt aangezien en door een smidsgeest (*to temme*) bezielt. Als lokmiddel voor de geesten bowaren zij in hun smidse eenige oude kralen.

Veel gereedschap bezit zoo'n primitiev© eraid niet. Finch vermeldt van Doreh een steen als aambeeld, eon hamer (vermoedelijk ook van steen) en een blaasbalg. De laatsto bestaat uit de bekende, bamboezen vorm. Met de ont- wikkeling der technick stijgt het getal der gereedschappen. Het steenen aambeeld wordt van ijzer, eveneens de hamers van verschillende gedaante. Verder schroefbank, vijlen, tangen en schroevendraaiers. Ook de blaasbalg ver- andert van vorm. In Kedoe bestaat deze bijv. uit een kist met een lado. In de lengte van de kist loopt een zuiger op en neer, terwijl onder aan een der zij vlakken twee gaten zyn aange- bracht, die mot en lado gemeenschap hebben, welke goed gesloten is in het midden een. opening heeft, waarin een ijzer n buis gelaten. is, dio in den oven uitloopt. Voor de opening van dezo buis is in do lado een klep geplaat, die zich op on near beweegt, al naar de zuiger wind inlaat of dien uitdrijft, en zoodoende in den oven dringt. ²⁾

Kunstsmeedwerk is ondor dit vele smidswerk weinig te vinden. Enkele plaatsen zijn ver- maard geworden door het smeden van goede klingen, wat goenzins daaronder ressorteert. Zoo bijv. enkele Dajak-stammen, dio bo vendien de *mandau's* versieren met ingedreveu, gouden stiften en *h* jaar versieringen aan het uiteind van don kling. Smeedwerk in hoogeren zin is echter ijzer in het vuur kunatig gevormd en de bovongenoomdo gealachtsmobieven zijn door uithakken en vylon ontstaen. Geeneigenlgk smeedwerk dual

Java on Bali, ook wapensmeden op Sumatra en NSgara op Borneo geven heusche smeedkunat te zien. Alloreerst kunstige pinangscharen, in hot vuur gosmeed on dikwijls met wajang- koppen verniooid. Wapons, waarvan de klingen rijkelijk mot ingodreven goud, zilver of *soewasa* versierd zyn (goincrusteerd). Zeer fraaie stuk- ken zyn ondor dezo moestal oude exemplaren, die geenzins by goEe, Europeesche smeedkuiist behoeven achter to staan. Volgen de vele kris- son m-t *pamor* versierd, hetgeen abusievelijk damasceoren gonoomd wordt. Deze kunstige techniek is oon voortzetting van de oude krissen van Madjapahit. Hior word het lemnet ver- lovendigd, doordat zuiver ijzer met minder zuiver ijzer door smedon vereenigd werd en

¹⁾ Otto Finch, Nou-Guinea u. a. Bewohner. Bremen 1865, biz. 113.

²⁾ Mr. J. A. v. d. Oly, Catalogus Batavia, 4e druk, 1885 biz. 88.

waaitoor in hot smedwerk een eigenaardige speling van lijnen ontstond. Het men gen van zoht en hard materiaal is daarvoor noodig en daar onder de Javanen door hun gebrekkige ijzerbereiding zuiver ijzer minder voorkwam, is het begrijpelyk, dat de Javanen in 1597 (ziet het gegeven van Rouffaer) mot greitigheid het kzerwerk van het verbrande, Hollandscho schip verzamelden. Niet echter, omdat ijzer schaarsch was, doch wel, omdat het nicer zuivere, Euro-peesche materiaal voor de inlanders groote waarde had.

Die smeden van zuivoer en onzuivoer ijzer komt veelvuldig bij Javaansche krissen voor en deze zijn bij do bevolking bemind, omdat het aspect dezer krissen zoo antiek doet.

Wat nu tier in den Hindoe-tijd wellicht onbewust geschiedde, werd in lateren tijd opzettelijk gedaan. Men smeedde een aantal stalen reepen en een aantal van het weekere meteor-ijzer. Bijv. tusschen drie reepen staal worden twee reepen meteorijzer gelegd, roodgloeiend verbit en door smeden vereenigd. Als de vermening op de gewenschte maat uitgesmed is, wordt deze opnieuw gegloeid, in twee helften geslagen en saamgesmed. Deze bewerking herhaalt zich tot een staaf ontstaan is, die uit 55 Jagen staal en meteorijzer bestaat. Dit aantal richt zich naar het patroon, dat de krissmid wil vervaardigen. Ook de verdere bewerking! Door het draaien van den gloeienden staaf weet hij de lagen ijzer in verschilendo richting te brengen. So ms slaat hij op regelmatig aangehouden plaatsen gaten in den staaf en bij het smeden vloeit het week meteorijzer in deze open in gen en vormt een bloempatroon. Met allerlei kunstgrepen, bijv. het aantal me-taallagen en de verhouding van staal tot meteorijzer, het draaien der lagen en het maken van openin gen kunnen talloze patronen ontstaan, die duidelijk zichtbaar worden, als het smedwerk ingewreven wordt met een mengsel van uitroensap en arsenicum. Bij deze bewerking wordt het staal zwart, terwijl het nikkelhoudend meteorijzer blank blijft. In het zwarte fond krijgt men de teere schakeeringen te zien van het ietwat blanker meteorijzer, ontstaan door het men gen der beide metalen, hetgeen zeer juist in den Javaansche naam *pamor* (van wor= mengen) is uitgedrukt. In bijzonder opzicht blijft een deel der Javaansche pavor-krissen aan het antieke voorbeeld getrouw. De oppervlakte wordt niet glad gemaakt, niet gepolijst zoals bijv. de krissen van Bali en die der Buiten-bezittingen. Het lemmet blijft ietwat grof, dat toch niet onaangenaam aandoet, het wordt kernig erdoor, echt smidwerk van hooger alloo.

Natuurlijk richt zich de keuze van het *pamor*-patroon naar de plaats van herkomst, terwijl ook beweerd wordt, dat het eertijds do gewoonte van den krissensmid was, zijn werk kentekenen te geven. De oude herkomst en do vele patronen, die op voor Jeeken raadselachtige wijze ontstaan, omgeven die *pamor*-patronen met allerlei bijgeloovig bijwerk, dat in Javaansche geschriften over krissen en *pamor* vastgelegd is. Bizonde re patronen brengen den drager geluk en kunnen het welslagen van zijn ondernemingen verzekeren. In de sprookjeswereld leven zelfs beroemde krissen voort, die zelfstandig opraden.

Ook bij het vervaardigen dozer krissen moeten offers den arbeid wijden. In togenstolling met de even oude gongfabricatie is hier ingewikkeld ceremonieel voorgeschreven; dat echter veel meer aan het Aumismo herinnert dan aan de hooger staande Hindoe-kultuur. Deze offers moeten dienen om do goede geesten te bewegen de wapens te bezien en op den dag, waarop de vervaardiging aan vangt, worden allerlei spijzen en bloemen gereedgemaakt, waarvan enkele deelen het, te makon wapen moeten symbolisereen.

Hoewel de kunst van het *pamor* hoofdzakelijk op krissen voorkomt, wordt het ook voor andere wapens als staatsielansen, zwaarden en dolken toegepast. Wordt geen meteorijzer bij het men-gen gebruikt, dan heet dit werk *pamor peson* of *p. p. sanaq*, immers zijn hierbij twee soorten van ijzer gemengd, behoort dus ook onder de *pamor*-groep. Het materiaal voor het nikkel-pamor op Java wordt hoofdzakelijk geleverd door een reusachtig meteoriet blok, dat in den Kraton te Solo bewaard wordt. Bij do krissen buiten Java wordt ingevoerd meteorijzer uit Loewoe op Celebes gebruikt. Dit is rijker aan nikkelgehalte dan het Javaansche en dit *pamor* onderscheidt zich dan ook door blankero lijnspelingen. Als reeds hierboven gezegd, zijn deze wapens — ook de Balineesche — zorgvuldig gepolijst en vOrmen aldus een tegenstelling met de oudere *pamor*-wapens van Java, die de ijzeren men-geling tooneeft, zoals deze uit het vuur gekomen is en het moet erkend worden, dat deze intiemer aandoen, voor den kunstkenner van meer waarde zijn dan de veelal geraffineerde wapene van elderg. Zij, die beproefd hebben zuiver nikkel, dat de tegenstelling met staal nog grooter gemaakt zou hebben, op Java in te voeren, handelden daarmee in strijd met de goede, Javaansche traditie, die meer kunstzin toont dan menig blanke vermoedt. Onder de *pamor*-wapens buiten Java verdient een Toradja-zwaard in het Rott. Museum (Nr. 1669) vermelding, dat uitvoerig *pamor*-werk echter zonder metcoor ijzer vertoont. Verder het di to werk in hotvroege ro ijzercentrum NCgara op Borneo, waar met meteorijzer uit Loowoe een ragfijn *pamor* vervaardigd werd, dat men zelfs op gewccdoopen wist aan te brengen.

Den erbid van het aloude ijzer vindt men op Java typische uitgedrukt in pronkwapens met zwartgebeit staal en uitvoerig ornament van geinrusteerd goud of *soewasa*, waaruit schitterende werkstukken zijn ontstaan.

Dezelfde — voor ons wellicht zondorlingo vereeniging — vindt men ook op Balineesche wapens en op sieraden. Hier komt ook nog een meesterlijk gemodelleerde gordolhaak van daan, een mooi staal van ijzergietwerk, dat weer aan het oude tijdperk der Hindoo's herinnert, hoewel het geensins onmogelijk is, dat ook nog op Java stalen van ijzergietwerk te vinden zullen zijn.

Ook bij do Batak's komen ijzeren sieraden met 8 armbanden voor, ijzeren voetringen onder de Kajan-vrouwou.

Andere mot alen. Het gebruik van tin konit natuurlijk op de tin-eilanden Banka en BiBiton voor. Overbekond zijn de tinnen sigaren bussen door Ohineeten gemaakt, meestal fraai afgewerkt en versierd. Sporadisch komt op Midden

Java een tinnen vrouwenkam voor. Grooter tingebruik geeft Timor te zien, waar gogoten epijkers van dit materiaal de porkamenten versieringen van patroontasschen vasthouden. Eveneens als gegoten sierwerk kleine ornamen- tjes om de koorden van sirihtasachen te om- vatten. Ook elders in den Timorgroep komt tingebruik voor. Lood daa rentegen als materiaal voor oorhangora op An kola onder de Ba- tak's.

Goud on zilver. Het work van den *kema-tan*. Jav. van *mas* = goud, van don goud- en zilversmid in Indie kan over het algemeen niet op bijzondere waardeering bogoa. Hot twijfelachtig gehalte aan zuiver edel metaal is volkomen in strijd met onze inzi hten be- treffende kostbare voorwerpen en heel veel dingen schrikken af door hun gebrek aan massi- viteit. Er is veel, dat niet meer dan goud- of silverblik is; dit nu is reeds bij het edel metaal- werk der Hindoe's te vinden. Geenazins etaad dan ook dezo groep in technisch of artistiek belang op de hoogte van het ijzeren wapentuig! Toch zijn er wel belangrijke feiten te vinden, mits men begrijpe, dat de Oostersche opvatting in veleerle van de onze verschilt.

Dit edel metaalwerk komt vrij algemeen in den Archipel voor, concentreert zich op enkele plaatsen, zoo bijv. in Palembang en Pad an g., op Java o.a. in Toeban, Kediri, Grisee, Soe- rabaja, Solo, Djokja en Madoera, op Flores, Daoe bij Roti, Kisar en Loeang. Opdeze Ooste- lijke eilanden veel gietwerk in edel metaal. De werklieden van bovengenoemde deelen gaan veelal met hun voortbrengselen elders ter markt, verkoopen en kopen woer goud en zilver ter omsmolting.

Hun werktuigmateriaal onderscheidt zich niet veel van het Europeesche, afgezien van den anderen blaasbalgvorm en ook do bowerking lovert geen afwijkende verschillen. In hoogo mate karakteristiek is echter, dat de inlander in hot algemeen bijzondere waarde hecht aan de schoonheid dor metaalkleur. Terwijl wij er den voorkeur aan geven, edel metaal in zoo zuiver mogelijken vorm te bezitten, vor- mengt do inlander zijn goud en zilver met anti ere metaal on do klourschoonheid te ver- hoogen. Dit is reeds door Rumphius opgemerkt, waar hij schrijft: „Dit *suasso* is bij de Javanen in grooter waarde dan onkel gout en hunne Keizer do *Suasuhunan* draagt hot meer dan 'G gout.' Voider, eveneona door Rouffaer geoi- teerd: „Daarom draagon do Malijors en Mak as- saren *t zelvo zoo geern aan hunno krissen, on aan hunno wapenen, houdendo zich daer door in den oorlog gclukkiger.” Rumphius vermeldt ook do normale logeering van het *soewasa*. „Mon neemt fyn gout van 23 of 24 karaat, en fyn koper gelijk hot Japanscho is, ieder even vol on dat Hmelt men zaamon : als men meer gout neemt, zoo wordt het *suassa* donkergeol en zoo mooi niet.” Allerlei mongsela bestaan or. Atjeh gobruikt volgens Veltman ook zilver en Rumphius geeft voor het Javaansche *soewasa* behalve kopor on zilver ook fijn brons en wat lood op. Zilver wordt ovoneene gelegeerd. Bo- sohout men veel Indisch metaalwerk opmerk- zamer, dan blijkt alras, hoo ginds indordaad een klourkunst in metaal is bereikt, die do onzo goonszins kont. Mot hetzelfde dool wordt ook

het goud gebeist, wat vooral op Atjdh voor- komt, maar zelfs op Flores nog te vinden is. Ook zilver wordt goboist. In drijfwerk is de oude trnditio nog te vindon. Vooral Bali, kent dio kloekc, gedreven zilveren schotels on bekors, edel van vorm, van goud met haast Llassieke lijnen. Evonzoo kunnen AtjBh en Zuid-Celebes fraai drijfwerk vertoonen. Filigrainwerk komt o.a. op Celebes, Java, Atjdh en vooral in do Padangsche Bovenlanden voor. Van edel metaal wordt een typisch gebruik gemaekt en voor de Batak's -als volgt beschreven: „Deze band, een mooi stuk smeedwerk, is belegd met reekaen steeds kloiner wordondo kogeltjes, dawa-dawa geheeten, omdat zij op de korrela van dawa, een graansoot, gelrjken. Men krijg de korrela van vorschillende grootte door hot goud of zilver to smelton in een kolenvuur, waaronder kedep ligt het tweede vliesje van de rijstkorrel, dat vettig is en waarop het gesinoltten metaal zich verdeelt als kwikzilver. Daama worden de korrels stuk voor stuk op den ring gesoldeerd.” Met dit kogeltjes-werk weet vooral de Atjeher mooie dingen te maken : hij noemt het *boh eungkd*, vischkuit. Verder komt het ook op Zuid-Celebes, minder op Java voor. Atjeh kent ook het *maillieren* en wel het *6mail champ- Iev6* en het *6mail cloisonne*. Op zilver en messing wordt dit procd66 ook in Soenget Poear en sporadisch ook op Java toegepast en onlangc vestigde. J. W. van Nouhuys er de aandacht op, dat het niello-werk, het onder toevoeging van zwavel samensmelten van lood, zilver en koper eveneens in Indie voorkomt en wel op VOOT- worpen van Sumatra en Celebes. Tot slot zij volledigheidshalve het samengebruiken van odele en onedele metalen vermeld : messing en zilver, koper en zilver, messing en *soewasa* ijzer en goud of *soewasa* komen voor, altemaal bowijzen voor de inlandsche opvatting, dat niet de kostbaarheid van het metaal hoofdzak is, doch do schoonheid van het werkstuk.

J. A. L.

Literatuur: J. A. Loeber Jr. Techniek en Sierkunst in den Ind. Archipel. VIII. Hout- snijwerk on metaalbewerking. Uitg. Kol. Ind.

1916 en Bibliografie d. literatuur over Inst. Kunstnijverheid. Verder in Nederl.-Indie, Oud en Niouw, 1916: Het vorvaardigen v. krissen : Een Jav. handschrift van pamor-motieven : Mr. J. G. Huyser, Ornament v. Ind. Koperwerk; 1917 J. W. v. Nouhuys, lets over metaalbe- working i. d. Ind. Archipel.

METAMANI. Rivior in Nieuw-Guinea. Zij valt in zoo op do Z.W.-kust van den z.g. Vogelkop. Zij heeft een breed monding, eigenlijk een baai. Do Z.-lijke punt daarvan is kaap Waim, de N.-Ijiko kaap Roor. Eerstgenocmdo kaap is mot haar hoog goboomto van verre zichtbaar. Op sommigo kaarten wordt zij ten onrecht genoamd kaap „Sabra?”. Op don N.-lijkon oover der baai monden ook uit do Kais (zie aldaar). Roer en Dafoer. Een bank v66r do monding bemoeilijkt het binnenvaren, doch spoedig daarna vermeerd- dert de diepte der goul tot 6 vadom, welko diopto nog grootor wordt in de eigenlijko Motamani. Do oevers zijn laag en begroeid met rhizophoren : eerst hoogerop zijn de oovers bewoond.]

*) Jaarvorslag Mus. Rotterdam, 1904, biz. 28.

METEHOETOEI. Zie MUZIEK-INSTRUMENTEN. yzu. 心 • METEOROLOGIE. Zie OBSERVATORIUM (KONINKLIJK MAGNETISCH en METEORO-LOGISCH).

如砂

METHODIST EPISCOPAL CHURCH. Dezo in Amerika govestigde Kerk verricht scdort ge-ruimen tijd zendingwerk te Singaporix- Daar- door kwam zij in aanraking ~mcF-Ulineezen uit do Nederlandsche kolonien en dit gaf aan-leiding tot uitbreiding van haar werk ook op Ned. gebied (Sumatra's Oostkust en onkelo havenplaatsen op Java). Zie verder ZENDING (Protestantsche).

METHYLSALICYLAAT. Welriekende vloeï-stof, die het hoofbestanddeel van sommige vluchtige oliën uitmaakt, o. a. van de m i n j a k gond&poera uit JavA. en de w i n t e r- g r e e n o i l uit Canada, beide uit de bladeren van *Gaultheriasoorten* gedestilleerd. De *Gaultheria*-olie, resp. het methylsalicy laat, dient als geneesmiddel en parfum en kan omgezet worden in zuiver salicylzuur. Dergelijke oliën zijn in het plantenrijk zeer verspreid en schijnen deels eerst door splitsing van een reukelooze glukosid te ontstaai. Lijsten van niethylsali-pyLaat-bevattende Indische plan ten zijn gegeven door Dr. P. Van Romburgh in de Verslagen van 's lands Plantentuin te Buitenzorg over 189G en J8 -----

√METROSIDEROS VER/ Ndz. Fam. Myr. Z ~ oge boom van Ce

lebes en het Oosten van den Archipel, levert een houtsoort, die een bijzonder reputatie heeft als buitengewoon goed bestand tegen den paal-worm, en daarom in zee water voor allerlei doel-einden te gebruiken is. Het hout laat zich echter uiterst knoeilijk bewerken, daar het zeer hard is. In de Minahasa schijnt het echter by hui-a- bouw en voor groote bruggen wel gebruikt te worden. De afschilferende schors is een bekend inlandsch geneesmiddel.

METROXYLON. Roembija, Pohonsagoe(MAL.), Besoela, Karasoela, Kersoela, Krdsoela, Remboe-loeng, TrSmboloen (JAV.), ICiraj (SOENDJ.). Plan-tingeslacht der Palmen met een vrij groot aantal oortonen, in den geheelen Indischen Archipel, vooral in het Oosten, waar ze plaatselijk zoo veelvuldig optreden, dat ze bosschon vormen. Z. maken een stam, al of niet gestekeld, terwijl de gevind bladeren bij sommige soorten go-stokeld, bij andero ongestekeld zijn. Nad at zo een bepaalden leeftijd hebben bereikt, gaan de planten uit den top een grooto bloompluim maken, die vrucht zot, waarna de plant afsterft. Do meeste soorten grooiten zij voorkeur in de heete vlakke op moerassige plaatsen. Hun voormaamsto nut ligt in het zetmeelgehalio van den stam (zie SAGO). Verder levert do top van de plant palmiet, van de jonge bladeren maakt men vlechtwerk en van de volwassen bladeren atap en kadjang-matten. lu de Mo- Jukken nemen do forsche bladstelen bij den huisbouw do plaats in van bamboe. De schil van de sielen is liet materiaal voor de zg. Bui-tenzorgsche matten. De soorten van *Metroxylon* : 耳n nog onvoldoende bekend. Voor de meest bekende, beste soorten gaan door *M. liumphii*, de Sagoe toeni van de Molukken met gestekeldo bladeren. Ook *M. Sagoe*, de Sago pSrapoean tier Molukken, is een van de bekende soorten,

die vermoedelijk ook nicer naar hot Weston voorkomt (Java, Sumatra) en ongestokoldo bladeren heeft. *M. sylvestre*, een algemoene soort op Ceram, wordt zeer hoog en levert een rood-achtig sago.

MEUKA. Landschap van de onderafdeeling Tapa⁶ Toean, afdeeling Westkust van Atjdh, zich uitstekend langs de kust van den Goengnd Kliet (grens Lhd⁶ Pawoh-Zuid) tot aan de Gan- tieng Peloeinat (grens Labohan Adji). Naar hot N.O. is in het weste gebergte, dat hot schoidt van Gajo Locos, geen grens bepaald. De grooto kan dus slechts worden geschat op ± 353 K.M². Het zielental is ruim 5000, waaronder 1054 gere-gistreerde mannen. De Kroeng Meuk6⁶, de eenigo rivier van boeteckenis, is onbevaarbaar. Een 5 M. breede verharde weg loopt dwars door het landschap van den Goengnd Kliet af naar de Gantieng Peloeinat. De bevolking leeft van land- en tuin- bouw. Nagenoeg elke rijpveld, en overal treft men tuinen met rubber, kapok, peper, notemuskaat, klappers en nilam. De producten worden per praove vervoerd naar Tapa⁶ Toean en aldaar verhandeld. Langs de kust wordt gevischt met peokata (sleepnetten). Vee teelt en jacht zijn van geen betekenis. Hoe wel tegen woordig overwegend Atjehsch, heeft Meukd⁶, evenals do Maleische staaties, een tweehoofdij bestuur. De beide landschapshoofden, Teukoe Radja Tjoet en Dat6⁶ Bagi galar Teukoe di Goengnd, wier korte verklaring dd. 23 Juni 1913 we rd goedgekeurd en bokrachtigd bij Govv. ts besluit van 30 Oct. d.a.v., voeren het bestuur echter niet gezamenlijk. Elk heeft zijn eigen gebied, waarin do ander nits heeft te zeggen. K' udd Meuke% do twistappel tusschen beiden, staat rechtstreeks onder den Sjahbandar, die beidon landschapshoofden gehoorzaamheid is verschul-digd. Zie: Bydragen t.d. T., L., en V.k. van N.-L., Deel 69 (1914) bl. 448.

MEULABOH. I. Administratievc naam cener tot de afdeeling Westkust van Atjdh behooren- de onderafdeeling, omvattend de Jandschappjen Wojla, Boebon, Lho⁶-Boebon, Kawaj XVI (Meulaboh), Seunagan, Tri pa, Seuneu⁶am, Beutong, Toengkob on Pameuc, mot lotanl 12.633 geregistreerde mannen (uit. 1915), staan- de onder den assistent-resident-afcolingschof, bijgestaan door een controleur. Zio Ind. Stb. 1914 no. 87.

II. Naam, waarmcc het landschap Kft-waj XVI ook wel wordt aangeduid. Zio aldaar.

III. Standplaats van den assistent-resident, chef der gelijknamige onderafdeeling, door Atjehors ook wel Nculaboh, door Minangka- baurca Nalaboeah, en door ons vroeger Ana-laboe gcheeton. Ze ligt binnen het landHchap Kawaj XVI aan den recliterover der Koela Tjangkoj [W. (gegraven) monding der Mou-reuborivcr] en ten Z. daarvan langs zee, aan de O.zijde der land tong, welke de baai van Mou-laboh naar het W. begrenst. Het N. gedcelto wordt ingenomen door de keu(16 of hand.

*- wijk met eend gemengde bevolking van Atj6- hers, Aneur'djamde (zie Kawaj XVI), MaleieiH van Baroes enz. en Chineezen. Ten Z. daarvan ligt d6 gOUVernementsvesting met kantorei en woningen van bestuurs- en rchercheambto- naren en liet militaire karupement. De handel

to Mculaboh is vrij lovondig : or is uitvoer van copra, boschprod ucten on popor, vooral naar Penang, vanwaar lijnwaden, aardewerk en kramerijen daarvoor in ruil worden gezond. De havi van Mculaboh is zeer ruim, maar ligt open voor Z. W. winden. Toch is do verbinding met den wal maar hoogst zelden verbroken. Landwegen verbinden Mculaboh mot Koelaela Bee aan do Alidden-Wolja, met Lango aan do Boven-Mcureubo en met Beneden-Seunagan. Tad 6 en Tripur.

Zie Bijdragen t. d. T., L. on Vlk. v. N.-I. Deel 55 (1903) biz. 213. 4/

MEUNASAH, d. i. dbrpsbcdchuis; zie A- TJfiHERS, 3 (Df. I, biz. 92) en MOSKEE, B.

MEURA'SA. Een tot de ondrafdeeling Oelde. Lheue van do afdeeling Groot-Atjoh behoorend. oel'ebalangschap, eigenlijk een groote moekim, die oorspronkelijk deel uitmaakte van do sagi XXV, met (ult. 1915) 549 geregistreeerde man- nen. Het hoofd van Mcura'sa had vroeger ook gezag over de VI Moekims, maar T. Nanta Seutia wist daar de baas te worden en te blij- ven, in weerwil van de lang voortgezette pro- testen van „T. Ne^{fr} Radja Moeda Seutia**“. Ge- zegde ambtstiel stempelde het hoofd van Meura'sa tot grootvader (ne^{fr}) van Atjeh's vorst. Het was in het gebied van Meura'sa, iets beoosten het tegenwoordige Oelde Lheue, dat do le ex- peditie in April 1873 landde. Do wereldwyze Atj'ehers daar schenen geneigd hulp en voor- lichteing te geven, maar op T. Ne^{fr}'s po gin gen tot toenadering word niet ingegaan. Ook tijdens de 2e expeditie was T. Ne* de eerste om zich te onderwerpen, en bij do verdere actie tegen den dalam werden belangrijke aanwijzingen van hem on t van gen. Naar zijn raad om, nadat do dalam gevallen was, niet to gaan stilzitten, jnaar door te ageeren, werd jammer genoeg niet geluisterd. Hij werd begiftigd met den Ned. Leeuw, maakte van 1901 op 1902 de pelgrims-rcis naar Mekka en kwam in 1910 to ovedijden. Than^o staat aan het hoofd Teukoe Tcungoh, vocrend ook vveer den ambtstiel Ne^{fr} Radja Moeda Seutia on gnicnende eene Gouv. bezol- diging groot / 1200 ,s jaars. In do bale van T. Ne* werd den 31en Dec. 1907 de eerste Atjehschvolksschool geopend. Nog client melding genmaakt van d. fraaio met snij werk versierde woningen in gampong Blang, en van de in de gampongs Pi en Blang Oo beoefendo goud- smedkunst. Binnen het gebied van Mcura'sa ligt Oelde Lhouc. Zie aldaar.

MEUREUDOË. I. Ad ministratieve naam eenor tot do afdeeling Noordkust van Atjoh bohoo- ronde, in 1914 geHchapon ondrafdeeling, om- vattend do landschappen Meureudoc, Triong Gad6ng, Peudoeë, Pangwa en Pante Radja, met totaal 7220 geregistreeerde Atjd'ehers (ult. 1915). Van Dec. 1901 tot 1914 maakte dit gebied (hid uit van do ondrorafdcding Pidie (Hinds J914 hordoopt in Sigli), Chef van do ondrarafdeeling is con Civiel Gezaghebber. Zio Ind. Stb. 1914 no. 87.

II. Een landschap van do gelijknamigo on- dernfdclling. Het beslaat ± 480 K.M.% waar- van ± 60 bebouwd, en heeft ± 12.000 zielen, w.o. 40 J 9 geregistreeerde man non (ult. 1915). Oel'ebalang is T. Tjhi^{fr} oddn, wicns korto verkluring dd. 6 Nov. 1911 is godgekcurd on bokrachtigd bij Gouv. besluit del. 3 Sept. 1912.

De Kroeeng Bcuratjan scheidt het landschap in hot W. van Pangwa, do Kroeeng Oelim in het O. van Samalanga (ondrafdeeling Bircuen). Het met oerwoud bedekte geberge in het Z. gaat ± 20 K.M. van do kust over in met jong bosch en alang-alang begroeid heuvclland, dat, steeds dalend, tusschen de Beuratan-, Meureu- doe- en Oelimirivieren vooruicdringt om ± 5 K.M. van do kust over te gaan in een vrucht- baar, geheel tot sawahs ontgonnen laagland, waarin. zich langs die rivieren de groote gampongcomplexen uitstrekken. Gezegde rivieren zijn bij vloed tot hoogstens % uur van haro mondingen voor stoombarkasaen en tongkangs en tot ± 1 uur voor djalo's bevaarbaar. Zij kunnen zwaar bandjiren en zetten dan de gampongs tot 1 a 1½, M. diep ondr water. Uit de Beuratan- en Meurcudoerivie- ren wordt de geheele vlakke geirrigceerd middels leidingen, waarvan de voornaamste is die, welke beginnend ten Z. van Seunong, het water van do Kr. Meureudoe Oostwaerts brengt tot bij Oelim, en naar het Noordten tot aan het strand. Het landschap telt twaalf districten, elk onder een oleebalang tjoet of oleebalang doebalaih; dan een wakeeh-gebied onder de afstemelingen van wijlcn Teungkoë of Pante Glima; en eindelijk een rechtstreeksch gebied van het opperste landschapshoofd: den T. Tjhi^{fr} wien de oleebalang doebalaih ondergeschikt zijn. Eigenaardig is do oude regeling van de opvolgers der Tjhi's : De familie uit twee takken bestaende, volgden de vertegenwoordigers dieer takken elkaar beurtelings in het oel'ebalang- schap op. Terwijl het hoofd van den eenen tak oleebalang was en heette, was de vertegenwoordiger van den anderen tak troon- opvolger, als hoedanig hij als „moeda“ werd betiteld. In werk en inkomsten had ook de Moeda zijn aandeel, on voor de buitenwereld waren Tjhi^o on Moeda &n. De bevolking bestaat van rijstbouw. Uitvoor van rijst heeft plaats. De pepercultuur levert tegenwoordig niet meer dan 1000 pikols op. Aan pinang wordt uitge- voerd ± 3000 pikol, copra ± 1000 pikol. De vecstapel telt ± 3000 runderen, ± 300 kar- bouwen, en verder geiten en schapen. De vrouwen vlechten lig- en zitmatten, waarvan er jaarlijks ± 3000 stuks worden uitgevoerd. Hot landschap wordt W.- O. gesneden, ten eerste door de Atjdhrambaan, waarin naast de tram- overgangen over de diverse rivieren, ook ijzeren loopbruggen met planken dok voor voetgan- gers zijti aangebracht. In do tweede plaats, iets Zuidclijker, door do groote heirbaan Sigli- Samalunga, met groote stoenen bruggen bij Me u sou git Bcuratjan over do Beuratan en bij Geuntuc over do Mourcudoerivier. Van 2 tot 3 M. breed eolonnewegon en tai van voetpaden completoeren het ruim voldoende wegennet.

III. Standplaats van den Oivielgezaghebbor der gelijknamigo ondrarafdeeling, gelcgen binnen het landschap Mourcudoe, nabij het kruis- punt van Kroeeng Mouroudoo on Atj&thram- baan. Er ligt militairo bezetting. Via do keudi, staande ondr een sabanda, geholpen door een haria on een toehapeuet, worden jaarlijks uitgevoerd : ± 1000 pikol paper, 3000 pikol pinang, 1000 pik(1 copra, 3000 matter, 100 hui- den onz. er ii gevoerd voor ± / 15.000 aan lijn- waden, / 5000 gezouten visch, / 3000 ryst, / 4000

petroleum cn / 1000 aardewerk, odours on kra-merijen.
Literatuur: Mcdcdcl. v. h. Encyclop. Bureau, Afl. I (1911) bl. 80. 目 L/

MEUSEUGIT RAJA. Atj.: "grote moskee". Zoo worden op Groot-Atjeh genoemd 1. do groote moskee bij uitnemendheid to Koota Radja. 2. de nog bestaande moskee to Indrapoori in de sagi dor XXII Moekiins. 3. de moskee to Indra-peuroa in do VI Moekinis der sagi XXV. 4. de moskee to Indrapatra, ongeveer waar nu Laddng ligt, in do sagi XXVI. Van 3 en 4 bestaan nog slechts de sporen. (Zie Dr. O. Snouck Hur. gronje: De Atjehers, I. 87). Tijdens de lo Atj6li-dxpe3itie branddo mCuseugit raja ter hoofdplaats af, werd veroverd, verlaten, heroverd, en ten slotto kwam Generaal Kohler er to sneu-velen. Onze troepen kozen er hun loger, en do vruchteloos verkenning van den Dalam, de slotacte van de expeditie, had ook van hieruit plaats. Ook bij de 2e expeditie was de moskee een der objecten onzer actie, en werd mede van hieruit verder tegen den Dalam geageerd. Na afloop we rd ze geheel opgeruimd, maar, naar aanleiding van beloften, gedaan, eerst door Generaal Van Swieten en later in Maart 1877 doorden Gov. Generaal Van Lansberghe, tijdens zijn bezoek aan Atjeh, we rd ze op Gouv.ts kosten herbouwd. Op 9 Oct. 1879 vond de eerste steen-1 egging plaats, waarbij Generaal Van der Hayden de feestrede hie Id, en op 27 Dec. 1881 geschiedde de plichtige overgave van het gebouw „aan het volk van AtjBh" door den Gouverneur Pruys Van der Hoeven. Op diens voorstel werd ook bij Gouv.ts besluit dd. 6 Febr. 1882 zoogenaamd „personeele toelagen** toegekend aan 66n imam, een chatib en twee bilaFs. Dr.O.Snouck Hurgron : je_)oemde de moskee in 1899 „een ledig monu-ment onzer dwaasheid" en oordeelde de oprich-ting van dat kostbare stijllooze bouwwerk en do aanstelling en bezoldiging van het annex personeel, met de bedoeling den Atjeher to toonen, dat wij den islam niet wenschten te be-strijden: „een der vele dure fouten, die don aan-vang onzer Atjeh-bemoeiingen kenmerkten".

Het grootste deel van hot gebied om den soeltansdalam been, ± 24 gampng's aan weers- zijden van de Atj&hrivier, ontleende ook aan do groote moskee zijn naam. Het we rd bestuurd door een panglima, wiens ambt erfelijk was on van een gewoon oelebalangschap slechts door den naam en de nabijheid van den Dalam viel te onderscheiden. De panglima Meuseugit Raja mocht enkel zijn gebied aan den linker oever duurzaam bezitten. Dat aan den rechter oever ging over aan den Kali Malik on Ade, en word na de verbanning van den laatsten titularis en de opheffing van dat ambt in 1906, direct go- steld onder den controleur to Ocl'e Lheue. Tot laatstgenoemd ressort behoort mede het gebied van den panglima aan den linker oever met ±600 geregistreeerde mannen. Die panglima geniet eene Gouvernementsbezoldiging. groot / 900 . * jaars, waarbij voor don tegen woordigen titu- laris nog komt eene persoonlijke toelage groot / 3900. Aan den rechter oever in de gampon gs PeunajSng met Lam Poeld en Lam Dingen, Beuraw6 en Lam Bh6^{ti}, wonen 185 geregistreeerden.

De pasar Meuseugit Raja met ruim 300 geregistreeerde mannen behoort to de onderafdeeling

Koeta Radja, en staat samon met. gampong Baroo onder een hoofd, do eentoo Gouvernenta bezoldiging geniet, groot / 300 's jaars.

MEYER (Dr. Med. ADOLF BERNARD). Geb. 11 Oct. 1840 in Hamburg, waar zijn vader koop- man was. Na van 1862—1870 in do geneeskundo en de natuurwetenschappen te Gottingen, Wee- nen, Ziirich en Berlijn gestudeerd to hebben, maakte hij op eigen kosten van 1870—1873 reizen over Celedes, de Philippijnen en N. W.- Nieuw-Guinea; sedert 1874 was hij Dirccteur van het Kgl. Zoologisch cn Anthropologisch-Ethnographisch Museum to Dresden ; op zijne reizen bracht hij hoogst belangrijk en uitgebreide zoologische, anthropologische en ethnographische verzamelingen bijeen, die groo- tendels in het Museum te Dresden ghuisvest zijn ; aan de Musea te Berlijn, Londen enz. werden echter belangrijke gedeelten afgestaan, die ten deele bewerkt zijn door R. Blanchard, Bowerbank, Garter, J. E. Gray, Gunther, Haase, K. M. Heller, B. Hoffmann, Hopffor, Kirsch, v. Martens, Peters, Sharpe, Silvestri, Taschenberg, Thallwitz, Uhle, Virchow, Walden. Op zijne reizen over Celedes bezocht hij hoofdzakelijk (Nov. 1870) Makassar ; (Nov.—Juli 1871) deMina- hasa en naburige eilanden, (Juli—Sept.) Goron- talo en onistrekken — waar hij den Boliohoeto beklom, — en de bocht van To mini met do Togeaneilanden ; (Sept.—Nov.) Zuid-Celedes; (Jan. 1873) Makassar, Gorontalo, K6ma ; (Aug.) Makassar. Van Maart—Juli reisde hij in N.W.- Nieuw-Guinea en de oilanden der Geelvinkbaai. De genoemde baai we rd door hem omgevaren ; van daaruit trok hij door Nicuw-Guinea tot do Maccluerbaai. Hij overleed in 1911 te Berlijn.

Zijne reizen en de daarbij verzameldo wetenschappelijke schatten gaven hem aanleiding tot het publiceeren van een groot getal verhande- lingen in vele Duitsche en andere tijdschriften; de publicaties van het Dresdencr Museum (Mit- theilungen, 3 din. in 40. 1875—1878; Abhand- lungen und Berichte, 7 din. in 40. 1887—1899 ; Ethnogr. Publicationen, 12 din. in folio 1887—1899) bevatten hoofdzakelijk ar be id over den Indischen archipel.

MEYIER (JOHAN EMILIUS DE). Goboren den 7 November 1848 to ^Gravonhago, verworf in 1870 to Delft het ingonieursdiploma. Na eerst korten tijd in tijdelijken dienst van don Rijkswatorstaat to zyn gwoest, word hij in December 1870 to beschikking gestold van den Gouverneur-Generaal van Ned.Indi. .

In April 1871 word hij benoemd tot adspirant-Ingenicur bij den Watoretact en 8 Landa Burgorlijko Openbaro Werkon, on geplaatst in do rHidentio Cheribon, alwaar hij J3 jaren achtoorecn diende, on o. a. werkzaam was bij de verbetering van do MCnntdng leiding, on do stuwdam in do Rambatan, door hem bo- schreven in het Tijdschrift der Afd. Ned. Indie v. h. Kon. Inst. v. Ingonieurs 1876—77 onder den titol „Een Indische benedenrivier". Bo ven- dion gaven do werken in Ohoribon horn nog aanleiding tot het publiceeren van oen twocotal verhandelingen in genoemd tijdschrift, n.l. in 1877—78 een over “Grondtransport", on in 1880—81 over de „Boproeving van Portland Cement".

In 1884 we rd hij, na inmiddels bovorderd te zijn tot Ingenicur klasse, overgoplaast

naar Batavia, on aldaar werkzaam gesteld bij hot DepartDBioit der Burgorlijko Open bare Wer- kon.

In 1885 vortrok hij mot vorlof naar Europa en werko in zjn vorloftoyd mode a an do „In- d ischo Mercuur“, waarin verscheidono bidragen op technisch gobid door hem worden geplaatst. Genoemd moge o. a. worden oeno „Schots van de ontwikkeling on het bcheer der Openbaro Werken in Britsch-Indie“, en ceno beschrijving der „Irrigatiowerken in Egypte“. Bovendien was hij een trouw medewerkor aan het in 1886 op- gerichto weekblad „De Ingenieur“ waarvoor hij do vorslagon dor vergadering on hot Kon. Inst. v. Ingenieurs schreef, en bovendien nog vele bidragen over do meest uiteenlopendo techniaohe onderworpen leverde. In Maart 1887 in Indie toruogekcerd, word hij horplaatst aan hot Departement, alwaar hij werkzaam bleef tot Maart 1890, toen hij na zjn bevordering tot Hoofdin genieur dor 2e klasse, we rd aangewezen tot Ohef der f Waterstansafdeeling. Dit bleef hij tot 1892, toon hij benoemd word tot Chef der technische afdeling A van het Departement der B. O. Workon. Ondanks do veel omvattende en vermoeiendo working on a het Departement', en v66rdien als Afdelings-Chef, vond do Meyier nog tijd tot het schrijvon en publiceeren van velerlei verhandolngon on artiklen in het Tijdschrift der Afdeling N. I. van het Kon. Inst. van Ingenieurs, van welke afdeeling hij voorzitter word. Bovendien schreef hij voor de „Waterbouwkunde“ der Delftscho Hoogelcaren Henket, Schols, on Teldors, hot deel „Bevloeiingen“, een standaardwerk, waarin zjn zeldzamo bezonhold en kennis ten voile uit- kwainc.

In J 897 vortrok hij ten tweede male met een verlof wegens langdurigon dicnst naar Europa. In zjn verloftijd verseheon van zjn hand eono „Studio over vasto Btuwdammen in vorband mot do voorgenomen opstuwng der Solo ri- vier“ (Ingenieur 1898 no. 3 en 4) en eene uit- voerigo bijdrago voor het werk “Nederlandsch Inclii gedurende hot Regentschap van Kon in gin Emma“, waarin de blangrijksto werken werden gejniunoorod, dio door do bemoeionis van hot Dopartemont dor B. O. Werken in bed odd tijd- vak waren tot stand gebracht, niet alleon op Waterstansgobied, doch ovonecna op dat der Posterijen en Telegraphic.

Nad at hij in Juni 1898 teruggckcerd was, were! hij enkolo dagon Inter benoemd tot Di- rctreur van het Doparointent dor Burgorlijko Open bare Werken. Ondcr zjn Directeurschap vic! do staking der Solo-rivior bovlooiingsworkon, en do benoeming van oeno Commissio van ad- vios, waarin ook do Meyier zitting nam. Ointron t do to volgen gedragslijn bestond in don boezom dor commissi. geon oonstemmigheid. De Meyior stond eono staking der workzaam- heden voor on zooala bekend geacht mag worden, word zjn advios tcnslotto gevolgd.

Toon in October 1900 do Solo-Coinmissie haro opdracht had volvoerd, keordo do Meyier, die zich voor do mode working aan het samonstellon van hot rapport naar Nederland begevon had, wed or naar Indio terug, oin do leiding van zjn Dopartemont wedor op zich to nomen. Echter slochts voor hot betrekkelijk korten tijd. Eono ern- stige ongesteldheid, welko hom in September

1901 overviel, <lwonghcxn, zjnc betrekking neder to leggen, en in October van ditzelfdo jaar Indio voor good to vclratlon.

Reeds in Januari 1902 word hij benoemd tot hoofdrcdacteur van „De Indische Gids“ wolko botrekkrng hij tot October 1913 op lofwaardigo wijzo vervulde.

Bovendien word hij in 1906 lid van hot bestuur der vereeniging „Moederland en Kolo- niën“, en in 1911 voorzitter, welke functie hij tot zjn overlijden bekleedde.

Ook vond hij nog tijd om in 1904 een rapport te schrijvon over do „Irrigatie op Java“ ten behoeve van het te St. Louis in October van dat jaar gehouden intrnacionaal Ingenieurs Congres, torwijl hij ook medewerkto aan do 1° uitgave dor „Encyclopaedic van, Nederlandsch- Indio“. Eveneens van zjn hand is nog een artikel in hot “Tijdschrift v. h. Aardrijkskundig Genoetschap., van 1913 over „Do vaarwaters naar Soerabaya in den loop der t^oden“.

Hy overleed den 26 November 1913. Uit- voerige levensberichten vorsehenen in „De Ir- genieur“ no. 5 van 1914 van de hand van den oud-Directeur A. P. Melchior (waaraan de voor- gaando bijzonden ledon zjn ontleed) en in do Januari aflevering 1914 van „Do Indische Gids“ van den Heer H. D. H. Bosboom.

MIANA (MAL., SOEND.). Zic COLEUS SCU- TELLARIOIDES.

MIANGAS OF PALMAS. Eiland behoorendo tot de afdeling Talaud-eilanden, residentie Men ado. Het ligt op ongvooer 5° 31' 5 N.Br. en 126° 33' O.L. dicht bij de Philippijnen. Het eiland is laag en is O.-W. 1850 M. lang, aan de Zuidzijde ligt een begroeiode rids. In 1892 were! de kampong Mian gas gebouwd. Onze zendelingen hebben de bevolking tot het Christendom beckerd. Zic verder GRONDGE- BIED (DI. I, biz. 826).

MICHELA CELEBICA Kds. fam. *Magnoli- caceae*. Tjempaka oetan aloes (MENADO), Wasi- jan (SOENH. LANDST). Buitengewoon groote boom (50—55 M. hoog, 1—2 M. stamdiameter) in do bergstroken van N. Celebes. Levert het kostbaarste on incest gezocht timmerhout van de Minahasa van gelo kleur met brune strec- pen, zeer bestand tegen invloeden van weer on dioren.

MICHELIA CHAMPACA L. Tj^ompaka (MAL., SOEND.), Tjempaka, TjopAka, Kan til, Pstjar (JAV.). Vrij hoogo boom, in Java beneden 1200 M. nangoplant om de wclriekendo gclachtig-roode bioonon, met zcor go cd hout, dat mon op Java echter woinig gebruikt-, daar men de boomen om do bloomon spaart. Deze laatste worden door de vrouvon in het haar gedragen, terwijl men or con votto olie meo parfumeert, bestemd om hot haar to zalven. Do fijngestampce zaden zjn een inlandsch gencesmiddel.

MICHELIA MONTANA Bl. Mangli, Kajoo tra- was, Tjimpilki djaje (JAV.), Manglid, Ki djaje (SOEND.). Groote boom uit het Westen van den Archipel en Br- Indio, op Java, voorfl in sommige deelen van O.-Java, tot ± 1650 M. boven zee. De spint riek, cven- als de bloemknoppon, naar versche geniet, vandaar do inlandscho namon. Het kernhout is donkcr na het kappen, doch wordt aan de lucht bleekcr. Het is in groote afmotingen te krygen en wordt om zjn sterkto en duurzaamheid

voor grooto bouwworkon gubruikt, so ms ter vorvanging van djati.

MICHELIA VELUTINA Bl. Mangli, TjSmpiika djah6, Kajoë Kembang, Baros (JAV.), Manglid (SOEND.). Zeer grooto boom, tusschen 800—1400 M. boven zee over geheel Java voorkomend, do ch zeer verspreid on zeer zolden in volwassen oxiom-plaren. Het citroengele,lichtbruin gelavuid kern- hout is eon van do fraaisto houtsoortun van Java en wordt wegens zijn uitstekendo cigenschap-pen op velo plaatsn hooger gestold dan djati. Het heeft bovondien een aangenamen geur.

MICHIELS (ANDREAS VICTOR). Geb. 30 April 1797 te Maastricht, uit het liuwelijk van J. Michiels, procureur, en A. E. Gillis, trad hij reeds op 17-jarigen leeftijd in militairon dienst en wel aanvinkelijk a Is 2e luit. bij het Fransche leger, spoedig daarna in denzelfden rang bij het Ncd.-Indische leger. Na den slag bij Waterloo te hebben bijgewoond en tot len luit. bevorderd to zijn geworden, vertrok hij in 1817 naar Java; daar onderscheidde hij zich terstond bij de onderdruk-king van een opstand in Oberhion, we rd 19 Aug. 1818 tot kapitein benoemd, nam deel aan den oorlog tegen Dipi Neg&ra en klom 8 Mei 1827 op tot den rang van majoor. Na de beëindiging van den strijd op Java werd hij naar Sumatra overgeplaatst, doch reeds 22 Febr. 1831 benoemd tot adjudant van den Govv.-Generaal Van den Bosch. Den 17en Mei 1832 tot luit.-kol. benoemd, woonde hij in datzelfde jaar de expeditie in Krawang bij en in 1833 de expeditie naar Djam- bi. In 1837 werd Michiels benoemd tot militair kommandant op Sumatra's Westkust, waar hij zich zeer verdienstelijk maakte bij de vermees-tering van Bondjol, ten golvolo waarvan hij 3 Oct. 1837 tot kolonel bevorderd werd. Het vjlgendo jaar werd hem de betrekking opge- dragen van civiel en militair gouverneur van Sumatra's Westkust.

In deze aanzienlijke betrekking heeft Michiels zich in hooge mate onderscheiden. De verovering der XIII Kota's, van Baros, Tapoes en Singkel werd door hem geleid en de opstand in Batipoeh gedempt; een aanval op de O. grenzen werd door hem afgewend en Soengei Pagoe bezet. Als be- looning daarvoor word hij benoemd tot adj. in buitengew. dienst bij den Koning en later tot generaal-majoor titulair (1843). Ook op admini- stratief gebied heeft Michiels een belangrijken maatregel tot stand gebrachto door de invoering van de verplichte levering der koffio aan het Govv., waarover zie KOFFIE. Den 19en Febr. 1849 werd hij voorloopig benoemd tot kommandant van het Ned.-Indische leger, in afwachting van de komst van den aangewezen bevelchbber Hertog Bernard van Saksen Weimar Eisenach. In die hoedanigheid werd hij geplaatst aan het hoofd van de 3de expeditie togen Bali; na aldaar herhaaldelijk -zegevierend te zijn opgetreden, sneuvelde hij bij den overval van het bivak onzer troepen te Kasoemba op 25 Mei 1849. Zijno nagedachtenis werd geerd door de oprich- ting van een monument op eon der we gen van het Waterlooplein. te Batavia en een ander op /, / - het Michielsplein te Padang.

↳ MIDAI. Eilandje tusschen de Groot- en Zuid- ' 1 Natoena-eilanden. Bekend om zijn klappor- cultuur. Zie POELA.U TOEDJOEH.

MIDDEN-CELEBES. Afdeling der residenti© Menado, omvattende de onderafdeelingon Dong.

gala mot do landschappn Banawa en Tawaeli, Paloo mot do landschappn Paloo, Boloinaroo of Boromaroo, Sigi, Dolo on Koelawi, Toli Toli mot hot golijknamige landschap, Parigi met do landschappn PiC-igi on Mootong, on Poso met de landschappn, Todjo, Poso, Lorec en Ocna Oona (laotsto wijziging bij Ind. Stb. 1916 no. 722). Do geheelo afdeling wordt door zelf- besturende landschappn ingenomen. Zij is zeer dun bevolkt; bij eone opporvlakte on- geveor zoo groot als die van Nederland bc- draagt de bevolkingsterkto 170.000 zielen. Aan het hoofd staat eon assistent-resident met stand- plaats Donggala, bijgestaan door controlcurs of civiele gezaghebbers als onderafdeelingchefs. Voor de uitoefening van hun dienst werd hob ben de besturende ambtenaren de beschikking over eon schroofstoomjacht in de Tomimibocht en een motorboot in de Straat Makassar. Voor het beheer der financien van de gezamenlijke zelf- besturen in het rossort is eon afdelingkas in het loven geroepen, waarin al hunne inkomsten worden gestort en waaruit hunne u.t. :av, n wor- den geketwen. Over het dienstjaar 1912 bedroo- gen de totaal-inkomsten dozer kas / 492 229,17 met inbegrip van een overschot van vorigo dienstjaren, groot / 190.131.05. , de totaal uit- gaven beliepen / 204.010,34. Midden-Celebes restitueert thans voiledig allo door het Govv. to zijnen behoeve gedane uitgaven, welke voor 1914 werden becijferd op ruim 105000 gulden. (Med. Enc. Bur. II bl.85—205. Tjvds. Aardr. Gen. 2e Serie deel XXXI bl. 618 vv. en 725 vv.)

MIDDEN-DOESOEN. District der onderafdee- ling Moeara Tewe, afdeling Doesoelanden (zie aldaar) dor residentie Z.- en O.-afd. van Borneo.

MIDDEN-LOMBOK. Onderafdeeling van de afd. Lombok (eiland van dien naam), in 189G opgericht (zie LOMBOK), bestaando uit do Sasaksche districten Praja, Djonggat, Batoe- klang en Ko pang. De hoofd plaats, stand plaats van een controleur, is Praja.

MIDDEN-SOEMBA. Onderafdeeling der afdeling Soemba, residentio Timor on O., bc- staando uit do landschappn Napoe, Kapoeo- doek, Kanatang, Lewa, en Tabocdoong, en ondor bestuur van don Assistent- Resident, tc- vens chef der afdeling, Waingapoo (tevens afdcolingshoofdplaats) in zijno standplaats, welke plaats, gelegen aan do baai van Nangamesi, gerogeld door de booten der Kon. Paketvaart Mij. wordt aangedaan.

MIDDEN-TIMOR. Oidderafcloeling der afdec- ing Noord- en Midden-Timor, residentie Timor en O., bestaando uit het landschap Mollo onder don Assistent- Resident, chef der afdeling.

MIDDEN-EN ZUID-MANGGARAI. Ondcruf- decling der afdeling Florcs, residentio Timor on. O., omvattondo het ressort Todo van het op het eiland Flores gelegen gebied van het landschap Bima onder een gezaghoobor bij hot Binnen]. Bestuur met Htandplaats Roeteng.

MIDDENBERGTE. Eon gebergto in do residentie Sumatra's Westkust, dal zijn naain onting van de Midden-Sumatra Expeditie. Het is de waterscheiding tusschen do Balang Hari on de Koentant, on vangt aan bij de hoogvlakte van Alahan Panel jang, waar het tusschen do beido meron door samenhangt met hot Barisan-gebergto. Oostelijk van hot Danau di Barooh komt men na eon hoogen

bergrug aan een secundair waterscheid in g, ten Oosten waarvan zich hot Middongeborgto tot ruim 2000 M. hoogto verheft. Het zet zich dan 18 K.M. in Z.O. richting voort om bij don oorsprung van de Simpang in hot Zuiden on do P&tangki in het N. om to buigen naar hot N.O., wdko richting ongeveer 40 K.M. is to volgen. De Goenoeng Soongiri verheft zich in (lit deel to 1900 M. Daarna necmt hot gebergto 12 K.M. lang een N.lijko richting aan, om vervolgens bij den 1626 M. hoogon Goenoeng Soe- lah Z.O. om to buigen en over to gaan in de diluvalio vlakto.

MIDJFIN. Hoofdplaats van het district W6- doeng, afdeling en regentschap Demak der rsidentie Sclarang, gelegen a an de Serang- rivier, tegenover WSlahan, welke laatste plaats door een stootinramlijn mot PSlemkSrSp (zio MAJONG) is verbonden.

MIDJFIN-DESA. Zic DESA'S (VRJIE); I. biz. 593.

MIDOENGJEN (eil. Japón). Zie KOESKOE- ZEN.

MIEREN. Semoet (JAV.,MAL.), Sireum (SOEND.). Dit artikel beoogt niet meer dan enkele mede- deelingen to doen over Mierensoorten en ge- slachten, die voorkomcn in den N.-I. archipel, daar het natuurlijk onmogelijk is, in dit werk zeifs een beknopt overzicht to geven over bouw, levenswijzo, instinct, geestelijke ontwikkeling enz. der mieren in het algemeen. Voorde oncler- werpen raadplege men b. v.: Brehm's Thier- leben, Insecten; Lubbock, Ants, Bees and Wasps; W. Marshall, Leben und Treiben der Ameisen, Leipzig 1889; Wroughton, Our (Indian) Ants, Journ. Bombay Nat. Hist. Soc. 1891, 1892; Rothney, Notes on Indian Ants, Transact. Entom. Soc. London 1889 bl. 347, 1895 bl. 195; Wassmann, Die Getreidesammeln den Ameisen, (Stimmcn aus Maria- Laach); Id., Die zusam- mengesotzon Nester und gemischten Kolonien tier Ameisen; Baccari, Malesia, Vol. II, 1884; Forel, Die Nester der Ameisen, Ziirich 1892. Voor systematische indceeling on soortbescrij- ving; Ford, Les Formicidcs de l'Empire des Indes et de Ceylon, Journ. Bombay Nat. Hist. Soc. 1892; Mayr, in Tijdschr. d. Ned. Entom. Ver. DI. X, 1867, bl. 33; Id., Myrmekologische Studien; Id., Beilage zur Ameisenfauna Asiens, Verhandl. Zool. Bot. Ges. Wien, 1878 bl. G4; Emery, Ann. Soc. Entom. Belg. T. 40; Id., Ann. Soc. Entom. Franco LXII, LXIII, 1894; Id., Zool. Jahrbücher 1895, Abth. System. 8 Bd. 5 Hft.; Jordan, (Ants of Southern India) Madras Journ. of Litt. a. Sc. Vol. 17, 1851; Id., Annals of Nat. Hist. Vol. 13; Sykes, (Indian Ants), Trans. Ent. Soc. London I, 1834, bl. 101.

Mot dozen naam wo rd on hior alJcon bed odd do wrkelijko mieren, behoorendo to de familie der *Formicidae*, uit do orde tier Vliesvleugelige In- secten (*Hymenoptera*), ondoorde dor *Aculeata* of angeldragonde; niet do zoognaainde witte in io re n of tormioten (zio aldaar), die tot cen geheel andoro orde bohooren. Eehto mieren zijn in don N.-I. achipel onovals in andero tropischo la nd on talrijk, zoowel wat indivklucn- als wat Boorontalo aangaat (Wullaco schat dit laatato in goheel Indie op 800, andoren op minder), on Hpclen or een belangrijko rol in do stofwisseling dor levendo naturo. Hunno talrijkooid wordt het best zichtbaar bij overstromingen van

boschrijc terrein, waarbij men alle bo ven water uitstekendo takken on vervehedenen overdekt vindt mot gevlichtc mierenkolonica.

Economisch kun non de mieren zoowel nuttig als schndclijk zijn, het is echter waarschijnlijk dat het nut do schadc overtreft. De allerschadclijksto soorten, nl. do bladanijdende uit Z.-Amerika, ontbroken in den N.-I. archipel. Brjzonder nuttig zijn do mieren als verdclgers van andre, achade- lijke, insecten, vooral termieten, die zij verslin- den, overal waar zy hunne gangen opengebroke aantreffen; men heeft echter opgemerkt, dat zij nimmcr zelf het metselwerk der witte mieren openmaken, hoc dun de wand daarvan ook zijn moge. Vercler zijn de mieren met de termieten in de tropen de grootste opruimers van alien dier- lijken on plantaardigen afval, en daarmede tevens belangrijke humusbereiders. Voor de betrek- kingen tusssen mieren en de door haar bewoon- de planten, zie men het art. MYRMECO- PHILIE. Omtrent hunne samenleving (sym- biose) met andre insecten, vooral kevers en bladluizen, die men daarom mierenengas- t o n nocmt, zij hier slechta vermeld, dat de zondcrlinge *Paitssiden-ke-vcrs* met hunne wonderlijk gevormde sprieten in den N.-I. archipel voorkomen in mierennesten, waarin zij zijn aangetroffen door den Heer Pasteur (Notes Leyden Museum, Vol. XVIII, 1896), verder dat door Schimper schildluizen zijn aangetroffen als melkvec van de *Imb ub- micr*, die holle *Cecropia-* takken bewoont, cn eindelijk, dat volgens Westwood cn Herrich-Schafer op Java zeifs een vlin- der op of in mioronnensten zou leven, nl. de *Lycaenide Symetha*, die het vliegen heeft afge- lccrd, en lango pooten met verdikte tarsen bezit. Zij is afgebeld door Horsfield (Transact. Entom. Soc. London, II. Ser. Vol. V).

Van alle ondorgroepen, waarin de mierenfa- milie wordt verdcld, komcn vertegenwoordi- gers in den N.-I. archipel voor.

Van de onclrfain, der *Formicinae*, die geen angel bezitten, en bij welke het verbindings- steeltjo tusssen borststuk cn achterlijf e'nledig- is en cen schubje draagt, zijn do meeste soorten onschadclijk en wojnig lastig, maar sommigen vermogen wondjes to bijten, waarin zij tegelyc een droppjo gif laten vloeiën uit de klccron aan het uiteinde van hun achterlijf. Enkele vervaardigen nesten of nestjes, aan takken of bladeren opge- hangen als die der wespen, van papierachtigo stof gevormd uit aaneengesponnen bladeren. Bij dit spinnon gebruikt *Oecophylla smaragdina*, do gewono glo mier, cn misschien andre soorten, haro eigono larvcn als spool, door ze op to vatten met haro kakon cn hcen en wcer te bewegen, waarbij do larf cen spinnelraad afgeeft, door welke de blade ron aancongohecht worden. Stukjes blaren, klcino steontjes cn allrclei verder afval worden door andre micron aangebracht en ingo- voegd in het spinsel. Niet slechts het nest, maar ook versperringen rondom den stam, waaraan zich dit bevindt, worden aid us vervaardigd. Raakt men het nest aan, dan stormen onmiddel- lijk de micren in grooten gotalc naav buiten, nemon een dreigendo bonding aan en veroor- zaken cen ratelend gcluid, door hun lichaam tegen den drogen bladwand van 't nest aan te slaan. Andre leven onder ateenen en gras. Bij sommige soorten is het borststuk toegerust met lange cn vreemdsoortige stekels, hoorns en door-

non/-Gr'L. Mayr noemt 11 geslachten als in- heemsch in don N.-I. archipel, daaronder zijn het rijkst a an soorten de geslachten *Polyrhachis* on *Camponotus*. Tot dit laatste behoort de groot- ste mierensoort *C. gig as Latr.*, die 28 m.m. lang wordt en 2 vormen van arbeiders, groot- en kleinkoppig, heeft. *Camponotus compressus* is do large black ant van Eng.-Indie. *Prenolepis longi- cornis* daarentegen is zeer klein, donkerbruin met gele haartjes rijklijk bekleed, en huist (in de omstreken van Baij> via) onder steenen, maar be- klimt boomen, "vooral de pompelmoes, in wier bloesems zij dooringt. Op be pa a lde tijden komt zij bij duizenden aan de oppervlakte van den grond, met veel fijn verdeelde arde en een menigte cocons ; in haar gezelschap vertoont zich alt'd een kloine kakkerlak, die tegelijk met haar weer verd wijnt, en nooit ergens anders te zien is dan bij de miertjes.

Plagiolepis gracilipes is een roestkleurige mier van middelbare grootte, die in huizen (b. v. te Batavia) zeer gewoon is, onder steenen of in kis- ten huist, maar geen eigenlijk gezegd nest bouwt, daar hare poppen zonder bedekking op een hoop- je bij elkaar liggen. Deze soort is zeer lastig en schadelijk.

Ofschoon men aardinieren en boommieren kan onderscheiden, we rd toch opgemerkt, dat som- mige soorten haar woonplaats afwisselend kie- zen: in droge st reken nest elen zij in den bodem, in vochtige of vaak onderlopende daarentegen op boomen. Mierenhoopen, zzoals in't gematigde Europa, zijn in Indie onbekend.

Odontomachinae zijn de zoogenaamde grijp- tang- mieren, die zeer lange haakvormige kaken hebben, waarmee zij zich vastklemmen terwijl zij sicken, daar zij met een angel gewapend zijn, ofschoon haar achterlijfssteel slechts eenledig is. Zij J even solitair, en doorwandelen de bosschen.

Bijzonder pijnJijk is de giftige steek der *Pone- rinae*, die een eenledigen steel hebben, maar een insnoering tusschen den tweeden en derden ach- terlijfsring. Hiertoe behooren de merkwaardige springende niieren, waaronder groote soorten met geweld igen angel (*Harpegnathus*).

Bij *Dorylinae* koinen in t geslacht *Typhlopone* blinde wijfjes en arbeiders voor; tot *Dorylus* behooren zeer groote soorten, die een merkwaardige glijkenis met wespenn vertoonen. Mr. Piepers be- schreef haar zwermen (Tijdschr. der Ned. Entom. Ver.).

Eentweeledige steel tusschen borststuk en ach- terlijf kenmerkt de angeldragende *Myrmecinae*, waartoe o. a. de gevreesde SSmoet a pi behoort. Zij zijn zeer roofzuchtig en vreten letterlijk alles. Zelfs water vermag haar niet tegen te houden, zoodra er maar een weinig stof op ligt, olie daarentegen is eeu goede afsluiter. Hiertoe behooren o. a. de geslachten *Eremaslogaster*, die nesten in huizen en op boomen bouwen, en daarin cellen, waarin zij kleine spinnen bergen; en *Pheidole*, in bosschen onder den bast en in den grond, zich voedend met insectenlarven en vooral termieten, maar ook voorraden aanleggend van gras en zaden, die zij soms naar boven brengen om te drogen. Naast de kleine, ijverige en weerbare arbeiders komen zoogenaamde soldaten voor met reusachtige koppen, maar die zoo traag en onbe- holpen zijn, dat zij nauwelijks iets tot verdedi- ging der kolonie kunnen bijdragen. Bates ver- onderstelt daarom, dat zij bestemd zijn tot aas

voor roofinsecten, wicr aandacht daardoor va n de veel kleinere arbeiders zou word on afgeleid; Reichenbach daarentegen nam waar, dat zij ah slagers dienden, door groote buit in stukken te bijten, welke stukken dan door de kleinere arbeiders naar huis werden gcslcct.

Solenopsis, de gewone roode mier, in huizen, bouwt echter aardheuweis; *Meranoplus (mucro- natus*, op Sum.) sterk bohaard en daardoo glij- kend op een spin; *Monomorium pharaonis* L., een zeer kleine gele mier, met blinkend achter- lijf. Dit miertje is cosmopoliet, gelijk trouwens met nog eenige soorten het geval is, die door schepen van haven tot haven zijn overgebracht. Literatuur. K. Escheride. Die Ameise. Braunschweig 1906.

MIERENEGELS (*Echidnidae*), cen van de beide families der Vogelbekdieren (zie aldaar), leven in Australie en op Nicuw-Guinea en enkele naburige kleinere eilanden. Uiterlijk onderschei- den ze zich van de andere familie der onder- klasse, de *Ornithorhynchidae*, door het bezit van harde st eke Is, behalve de haren; door hun cilindrischen snavel en door het ontbrekeii van zwemvliezen. Tanden zijn geheel verloren gegaan, met uitzondring van een „eiGand“. een tand van eenvoudigen bouw, die reeds bij het embryo in het ei gevormd wordt en in het midden der bovenkaak is ingeplant; bij client om de eischaal open te broken, wan nee r het jonge dier zoover ontwikkeld is, dat het het ei verlaten kan, en valt daarna uit. Nadat het ei, dat een ovaalen vorm heeft (grootst doorsnedo ± 15 m.M.) gelegd is (als regel wordt niet meer dan 6 en die tegelykertijd gelegd), brengt de moe- der het op nog onbekende wijze in cen bro eci- buidel, welke met den dcr Buideldiorion te vergelijken is : het is een naar voren geoponde zakvormige inzinking van dat gecdeelt der buikhuid, waarop, in de twee „mammarzak- jes“ (zie VOGELBEKDIEREN), de melkklie- ren uitmonden. Tijdens het embryonale leven komt de buidel niet alleen bij het wijfje, maar ook bij het mannetje voor ; bij beide gao,t hij later verloren om alleen bij het wijfje zich in elken bronstijid opnouw te vormen en na het vrijkoinen van het jong wecr te verdwijnen.

In den buidel komt het jongo dier uit het ei; het is dan nog naakt en blind en slechts P/2 c.M. lang. Aanvankelijk blijft het in don buidel en wordt hier gevoed mot het product der melkklieren. Deze heeft niet alleen een and ere cheinische samonstelling dan die der hoogere Zoogdieren, maar ook een and or voor- komen: ze is dik en taai en wordt waarschijn- lijk door de moeder uit de melkklieren naar buiten geperst en door het jong opgelikt; zuigen is natuurlijk door hot ontbreken van tepels onmogelijk. Eerst wanneer het jong een lengte van 8 a 9 c.M. bereikt heeft en de stekels beginnen door te broken, komt het uit den buidel. Het leeft dan in kleine holten in den grond, maar kan in den eersten tijd nog nu en dan in den buidel opgenomen worden, zoowel ter bescherming als om gevoed te word on.

De Mierenegels zijn dieren van geringe of middelmatig grootte, met korte pooten, korten staart en kleine oogen. De mannetjes dragen aan elken achterpoot op den voetwortel een beenige, met hoorn bekleede spoor, waarop een klier uitmondt. Waarschijnlijk staat deze mot

het geslachtsloven in voorband. Door het bezit van een sterk ontwikkelde huidspior kunnen do dieren zich op do wyzo van egels opproten. De Iago trap van ontwikkeling, dien do Mio- renegels onder do Zoogdieren innemen, blykt ook daaruit, dat de lichaamstemperatuur laag is on niet constant: men heeft temperaturen van 22 tot ruim 36° waargenomen.

De Miorenegels voeden zich met wormen on insckten, die zij vangen door middel van do kleverige, wormvormigo tong, welko door do nauwe, aan het uiteinde van den snavel gelegen mondspleet ver uitgestoken kan wo rd on.

Tot de Mierenegels behooren do geslacliten *Echidna*, met-5 nagels aan alle voeten en een rechten snavel, die ongeveer zoo lang is als do rest van den kop; *Zaglossus* (*Proechidna*), ge- woonlyk met 3 nagels aan de voeten, een naar ondoren gebogen snavel, die ongeveer tweemaal zoo lang is als do kop en goed ontwikkelde uitwendigo ooren; en het door Kerbert opgesteld geslacht *Prozaglossus*, met een snavel als dio van *Zaglossus*, maar met 5 nagels. Van het eerste en het laatstgenoemde geslacht zijn slechts een paar vormen [*Echidna aculeata lawesi* Rams, en *Prozaglossus bartoni* O. Thom.] van Nieuw-Guinea bekend, die alleen Oostelyk van de Fly-rivier voorkomen, *Zaglossus* daar- entegen leeft in Westelyk Nieuw-Guinea en op Salawati. Van dit geslacht zijn een aantal soorten beschreven, dio onderling hoofdzako- lijk in dichthoed der beharing en in kleur verschillen en misschien beter als lokalo rasson van eën soort, *Z. bruyni* Prs. c Dor., kunnen beschouwd worden; het zijn *Z. bruyni bruyni* Prs. o Dor. (Arafak-gebergte), *Z. bruyni vil-losissima* Dubois (Oostelyke kusten dor Goclvinkbaai en Noordkust), *Z. bruyni nigro-aculeata* Rothsch. (Westelykste gedcelte van Nieuw- Guinea), *Z. bruyni goodfellowi* O. Thom. (Salawati). Do *Zaglossus-soort*, en bereiken tot ongeveer 1 M. lengte. Ze schynen alleen in het gobechte voor te komcn, do ch van de lovenswijze is weinig bekend. Waarschijnlijk loven ze, oven- als *Echidna*, overdag in door hen zelf ge-graven holen om eerst in het donker voor den dag te komcn. Gevangen exemplaren kunnen mot aardwormen gevoed worden; waarschijnlijk vormen doze, met insecten, ook in de natuur hun voedsel. Volgens on mededeeling van Bruyn aan do eerste beschrijvers, Peters en Doria (An- nali Musoa Gonova, Vol. IX, 1876/77) zou het dier door do Papaca's dor Noordkust go van- gen en gogoton worden; de inlandsoho naam is daar nokdiak.

Over *Zaglossus* zio Kerbert, Bijdr. t. d. Dior- kuncle, afl. 19, Loiden 1913, en: Zoologischschor Anz. 1913, bl. 162.

MIERENLEEUW = Myrmelcon, Zio BONG- KANG on NETVLEUGELIGE INSEOTEN.

MIKLUCHO MAKLAY (NIKOLAI NIKOLA- JEWITSCH), ton onrechte ook wcl gonoemd N. von Miklucho Maclay, word geboron om- atreoks 184G in oen dorp van het Russischo gouvernement Novogorod of op een landgoed in do Ookraino en ging op 19-jarigen leeftijd naar Duitschland, alwaar hij aanvankelyk te Heidelberg in do rochtswetenschappen stu- doordo om daarna to Jena en Leipzig zich op do natuurwetenschappon toe te loggen. Al spoo- dig maakto hij naam door zijnc onderzoekings-

roizen, tot welko hij in staat gesteld we rd door financieelo hulp van het Keizerlyk Hoofdt Institute van het Keizerlyk Russisch Aardr. Genootschap te St. Petersburg. Als lovensdoel had hij zich gesteld het verzamelen van gegevens omtrent de bowoners van do Melaneaischo en Mikrone- sischo eilanden en Nieuw-Guinea, waarbij zyne onderzoekingen betreffende do be volkin g van Z.W. Nieuw-Guinea inzonderheid voor Ned.- Indie van bolang zijn. Hij verbleef daar tan 25 Februari—25 April 1874 om vergelykende studies te maken met betrekking tot de ethnographic van Z.W. en N.O. Nieuw-Guinea (aan de naar hem genoemde Maclaykust, thans een deel van Kaiser Wilhelmsland) en ontdekte tijdens dit verblijf het bergmeer Kam aka Waller (zie aldaar). Van den toenmaligen Gouver.-Generaal van Ned.-Indie Loudon ondervond de onder- zoeker op zijne reizn door N.-I veel steun. Door zijne ongedurigheid vertoefde Maklay hooit lang op dezelfde plaats en bracht hij zelden iets toe een vruchtbaar einde. Zoo faalde hij in zijne pogingen tot het oprichten van tropisch© zoologische stations (alleen te Sydney is tijdens zijn verblijf aldaar een station te zijner be- schikking gesteld) en publiceerde hij van zijn© studies slechts voorloopige mededeelingen in verschillende tijdschriften [waaronder in Na- tuurk. T. v. N.-I. Deelen 33—36 (1873—76), Tijdschr. T., L. on V. (1876) no. 23], zonder tot de uitg&ve van het steeds voorgenomen groote work in de Russischo taal te kunnen geraken. Zijne studies hebben zich minder op geografisch en zoografisch gebied be wo gen dan wel op dat der anthropologie, waarbij de Melaneischo en Pa- poesche rasson. zijn bijzondere aandacht hadden.

Hij overleed 14 April 1888 te St. Petersburg. Zie over zijno reizn en werken: Dr. O. Finsch in do Deutsche Geogr. Blatter Band II (1888) biz. 270—309 en Band 12 (1889) biz. 68, waarin een overzicht van zijne publicaties in verschillende tijdschriften (buitenlandsche en Ned.- Ind.) is opgenomon; A. Wichmann, Nova Guinea II, biz. 151—154, 184—186, 226—228, 264—265, 291, 324—325. Omtrent zijne we- tenschappelyke nalatenschap bestaat nog eene mededeeling van A. Grigorief, Int. Archiv fur Ethnogr. 12, Leiden, 1889, biz. 21.

MIKRAB, zie MOSKEE, A.

MILIK, Zio GROND (REOHTEN OP DEN), DI. I, biz. 822.

MILITAIRE TEHUIZEN. Twee zendelingen van do Rhein. Miss. Gesellschaft, de Heeren Dorn- saft to Pad an g, sedert 1881 en Braches, te BandjSrinasin sedert 1888, govoelden zich ge- drongen een poging to doen om de Euro- peosche militairon in hun woonplaats te ontrekken aan do veelvuldige vorleiding, waaraan zij blootsaan, en hun iets te vorgeboden van het huiselyk leven, dat zij door hun posilie in Indie ton oenomalmo ontboren. Om den „koloniaal“ be- kommooid zich destyds niemand; hi was geheel uit de Europeescho samenleving gestooten. Beide hooren stolden met hunne eohgenooten een gedeelte van hun won in g op vast© tijdeii voor hen open; zij gaven hun gelegenheid den avond aangenaam en nuttig dor t? brengen, terwijl tevens godsdienst oefeningen met hen gehouden worden. Ondanks de moeilikheden, aan dit work verbonden, on lioovel teleurstellin- gen natuurlyk niet uitblovon, slaagde toch de

poging op beide plaatsen zoozeer, dat weldra to Batavia (1890) het voorbeeld gevolgd werd. In een daarvoor speciaal ingricht gebouw werd een Militair Tehuis gesticht, en voor deze in-richting heeft de zending, later godsdienstleer-aar ton behoeve van de minder geögeode Europe-anon en militairen (zie EEREDIENST, DI. I, biz. 660) P.B. Haag zich zeer verdienstelijk gemaakt. Nog altijd wijdt hij aan dit werk zijn krachten.

Aarivankelijk werd het oprichten en onder-houden van Militaire Tehuizen boschouwd als behoorende tot den werkkring van den Ned. Militairen Bond, die in het vaderland soortge-lijken arbeid verricht. Vandaar, dat die in 1891 opgerichte „Vereeniging voor Evangelisatie onder de Militairen in Ned. India” zich aan van-kelijk uitsluitend met evangelisatiearbeid bezig hield, en wel onder Europeesche militairen. Toen echter de Ned. Mil.Bond zich uit Indie terug-trok, veranderde genoemde vereeniging haar naam, zij werkt thans onder d en van: „Oh.riste-lijke Militairen Bond voor Oost- en We t-Indie”, als rechtspersoon erkend bij Kon. Besluiten van 18 Sept 1891, No 19 en 8 Mei 1911, No 58, gevestigd te Amsterdam. Deze heeft nu eigen Tehuizen te Buit nzorg, Tj mahi en Meester Co nelis. De inrichtingen staan onder leiding van een e htpaar, dat zich geheel aan dezen arbeid wijdt. De Tehuiz n zijn steeds toegankelijk voor do militairen, wanneer zij vrij zijn van dienst. In de groote ontvang zaal is een buffet, waar de bezoekers tegen geringen prijs niet-alcohol-houdende verschingen kunnen bekomen. Verder is er gelegenheid voor billard en andero spelen en wordt er-gezorgd voor degelijke lectuur, zoowel periodieken als boekwerken; elk Tehuis heeft een bibliotheek. Een huisorgel ontbreekt nergens. Meestal worden door de gere-gelde bezoekers vereenigingen gesticht met het doel om elkander nut tig en aangenaam bezig te houden, waarbij ook de zang ah hulpmiddel wordt gebruikt. De huisvader bezoekt zieken en gestraften; hij en zijn(chtgenooten trachten zich zooveel mogelijk voor den koloniaal nuttig te maken. Het Hoofdbestuur in Nederland be- noemt „Plaatselijke Besturen”, die den huisva- der in het beheer bijstaan; de eigenlijke leiding en verantwoordelijkheid berust bij het Hoofdbestuur. Sedert de Europeesche militairen uitsluitend op Java in garnizoen liggen zijn de vroeger op de Buitenbezittingen bestaande Tehuizen (Fort de Kock, Padang Pandjang en Kota Radja) opgeheven.

Ook elders in Indii* behartigen predikanten, zendingen of godsdienstleeraars de belangei der militairen, zoo mogelijk door het oprichten van Tehuizen, anders op andere wijze, waarbij de Bond zijn medewerking vcleent, vooral door het verstrekken van lectuur. Dergelijke Tehuizen bestaan te: Padang, Bandoeng, Ambarawa, Mag61ang,.. terwijl zonder tehuisen wordt ge- workt te: Malang, Koeta-Radja (Atjeh), Salatiga, Semarang, Soerabaja, Djokjokarta. Sedert | 900 heeft ook het Leger des Heils zich aan dezen arbeid laten clegen liggen, door militaire Tehui- %en op te richten te Batavia, Bandoeng, Ma Jang, Semarang, Soerakarta, en Soe abaja; in ichting en w s kzaamheid komen vrijwel overeen met die " # d n Bond, waarmede ze echter in geen officieele betrekki g staan.

Het godsdienstig karakter van al de bo ven-

genoemde inrichtingen heeft aanleiding gcgo\ en tot do stichting van „neutrale” Te uizen. Der- glijko inrichtingen bestaan to: Batavia, Tji- niuhi, Malan-, Semarang, Djokjokarta, Soera- baja, Makassar.

Naast de Oantines en de verschillende parti- culiere inrichtingen zijn door de Regering zoogenaamde “Dagverbi”ven” ingricht, waar geen alcoholhoudende dranken ruogon worden verkocht en gebruikt.

De Roomsche kerk werkt niet door Tehuizen; eon R.K. Tehuis bestaat nergens; vroeger was er een te Buitenzorg.

Literatuur do jaarverslagen van de Vreecni- ging, later den Bond, aanvankelijk gepubliceerd in het tijdschrift „Bouwsteene”; sinds dit niet meer verschijnt geeft de vereeniging zelf haar „Mededeelingen” uit. (Drukkrij der Weesin- fichting te Necrbosch.)

MILITIE. De invoering van den militairen dienstplicht in Indie, die reeds sedert vcl jaren een onderwerp van gedachtenwisseling uit- maakte tusschen het Legrcbcbstuur, de Indischc Regering en het Opperbestuur en waarvan de noodzakelijkheid ook meermalen in de Volks- vertegenwoordiging en in open bare geseb riften werd bepleit, is mogelijk geworden door de wet van 23 Mei 1917 (Ned. Staatsblad no 418), waarbij artikel 113 van het Regeeringsregle- ment in dier voege werd gewijzigd, dat de eigen-lijke weerplicht, de verplichting tot vordede- ging van het grondgebied, die voor dien allen rustte op aan bij ordonnantie aan te wijzen leden van de schutterijen, *) werd opgelcgd aan de ingezetenen, die Nederlandsche onderdanen zijn ²⁾: gchandhaafd b] cef in het nieuwe artikel de aan alle ingezetenen opgedragen verplichting om medo te werken tot bewaring van rust en orde. Het tweede lid van het nieuwe artikel schrijft voor, dat bij algemeene verordening zal worden be pa old, wie in den zin van het artikel n's ingezetenen moeten worden beschouwd, welk voorschrift ten doel heeft te voorkomen, dat niet uit in Indie gevestigelc ouders geboron Nederlanders, die in het bezit van een tocla- tingskaart zijn *) en dcrhalve niet gercknd kun- nen worden tot de ingezetenen in den zin van artikel 106, in verband met artikel 105 vnu het Regeeringsreglement, zich gedurende vier jaren aan den verplichten krijgsdienst zouden kunnen onttrekken.

Ter gedeeltelijke uitvoering van do bopalin- gen in het nieuwe artikel | 13 Kegeeringsreglc- ment werd bij het Kon. besluit van 26 October 1917 ³⁾ no. 47 (Ned. Stb. no. 610) vastgesteld het „Dienstplichtbcsluit voor Ned.-Indie**” behel- zende de grondslagen van het. dicsnptlichtslelscel voor de Nederlandsche onderdancn van Euro- pcesche afkomst. Bij de schriftcJijkcnc mondelingo behandclijng van het wetsontwerp tot wijziging van artikel 113 Regeeringsrcgclment in de beide Kamers der Stator-Genccraal zegde

¹⁾ Zie de ordonnancien in de Ind. Stb. J904 no. 424 en J915 no. 360.

²⁾ Voor het Nedcdandsch onderdaanschap, zie de wet van 10 Februari 1911. Ind. Stb. no. 296.

³⁾ Zie het Toelatingsbesluit in Ind. Stb. J911 no. J38 en ook dat in Ind. Stb. 1910 no. 47.

do Minister van Kolonien toe, dat omtrent de grondslagen van het dienstplichtstelsel voor de niet-Europesche Nederlandsche onderdanen do — in Mei 1918 voor de eerste maal bijgekomen — de — Volksraad zal worden gehoord en dat in afwachting van de vaststelling van die grondslagen, voor deze groep van onderdanen de gelegenheid zal worden geopend vrijwillig krijgsdienst te verrucen.

Teneinde do Indische Regearing voor te lichen omtrent de plannen en voornemens van het Opperbestuur nopens de legervorming in bet algemeen en den dienstplicht voor niet-Europeaan in bet bijzonder, were! in September 1917 de oud-luit.-gen.-tit. O. H. van Rietschoten naar Indie gezonden en aldaar tot Reegerings-com-missaris benoemd.

Het booger genoemde Dienstplichtbesluit regelt de rechten en verplichtingen van de ingezetenen ten aanzien van den verplichten krijgsdienst bij de landmacht, die onderscheiden is in „de militia“ en „den landstorm“. De dienstplicht is persoonlijk en algemeen voor alle mannelijke ingezetenen, van een leeftijd van 18 tot 45 jaar, die Nederlandsche onderdanen zijn en niet bebooren tot de Inlandsche of de daarmede gelijkgestelde bevolking. Op 32-jarigen leeftijd gaan do dienstplichtigen van de militia over naar den landstorm. Van den dienstplicht zijn vrijgesteld zij, die een geestelijk of een godsdienstig menschlievend ambt bekleeden of daartoe worden opgeleid, alsmede zij, die — ter beoordeling Vhn den Gouverneur-Generaal — in „bijzondere gevallen“ verkeerden (zie de artikelen 13 en 14 van het besluit).

Bij de niet-bereiden wapens, wapenonderdelen en diensten duurt de eerste oefening ten hoogste 8 maanden, bij de bereiden wapens, en wapenonderdelen ten hoogste 2 jaren. Van do eerste oefening zijn vrijgesteld zij, die reeds eene verplichte eerste oefening bij do land- of bij do zeemacht in Nederland of in do Kolonien hebben doorloopen, zoodat zij, die in Nederland of in de Kolonien vrijwillig hebben gediend tenminste gedurende con tijd gelijk aan den duur van de eerste oefening. In verband met deze laatste bepaling is, ten gerieve van do Nederlandsche jongediensten, die zich in Indie willen vestigen en hier to land niet hebben gediend, bij het Kon. besluit van 9 Januari 1918 no. 42 eene regeling getroffen, die het voor dezo jongediensten mogelijk maakt bij do korpsen van hot leger in Nederland eene vrijwillige verbintenis aan to gaan voor den duur van do eerste oefening; zij zullen alsdan in Indie alleen voor herhalings-oefeningen in werkelijkheid dienst hebben to komen.

Lantstbedoelde oefeningen duren voor do miliciens van do onborenen wapens, wapenonderdelen en diensten in totaal ten hoogste 48 dagen — verdeeld over ten hoogste drie tijdelijke perioden —, en voor die van do bereiden wapens en wapenonderdelen ten hoogste 28 dagen.

Het dienstplichtbesluit huktigt het beginsel van „kaderplicht“, d. w. z. dat do militieplichtigen, die geschikt worden geacht voor het bekleeden van een rang, al naar gelang van de behoefte, worden aangeworven om to officier, onderofficier of korporaal to worden opgeleid.

De militieplichtigen worden voorloopig alleen bestemd voor die wapens, waarbij het grootst

tekort aan Eur. vrijwilligers bestaat, namelijk de infanterie con de vesting-artillerie en voor de verschillende diensten. Teneinde to den geregelde toestand te geraken, dat jaarlijks eene lichte 18 a 19 jarigen word t ingelijfd, zullen gedurende de eerste vijf jaren na de in veering van den dienstplicht telken jar twee ploegen — in 1918, en wel in Juli, een zoodanige ploeg —, elk bestaand uit twee oudere lichten in werkelijken dienst komen en zal in verband daarmede de duur van do eerste oefening worden gesteld op 6 maanden in stede van op 8 maanden.

Op de landstormplichtigen rust in gewone tijden alleen de verplichting om kennis te geven van hunne verblijfplaatsen; tot werkelijken dienst zijn zij alleen verplicht, indien de Gouv.-Generaal, krachtens do hem bij artikel 2 van het Dienstplichtbesluit verleende bevoegdheid, de militia en den landstorm, hetzij geheel hetzij ten deele, buitengewoon bijeenroept.

Dienstplichtigen kunnen niet met hunne toestemming voor diensten buiten Ned.-Indie worden gebruikt en nemen geen deel aan militaire expedition, d. z. die militaire onderneming van con omvang door to roepen van hot veld leger, die ten doel hebben het Nederlandsche gezag te bevestigen, wanneer dit door de inheemsche bevolking dermate wordt bedreigd, dat de ter plaatse gelegerde gewapende politie of garnizoenstroupen geacht worden den toestand niet to kunnen beverschonen.

Literatuur: H. Bakken „Hot nieuwe artikel 113 Reegeringsreglement en het Koninklijk besluit to regeling van con militairen dienstplicht voor Europeaan in Nederlandsch-Indie.“* j, *s Gravenhage. Do Gobeocors van Gleeft, 1917. L. j.

MILLEM (ton rechte KARPERRICHTIGEN. JAV.). Zie

MILLEPORIDAE. *Hydrozoa*, die een massief skelet afscheiden, (Zie NETELDIEREN en KORRAALRIFFEN).

MILLETIA SERICEA W. et A. fam. *Leguminosae Papilionatae*. Akar toeba (MAL.), toeba, dijfoe (JAV.), toewa (SOEND.). Een groot klimmende heester met to pluimen vereenigde bloemtrouwen van vuilpaarse bloemen, bij voorkeur op modderigen bodem groeiend aan rivieroevern e. d. De zwartbruine, houtige wortels stoken ten deele boven het slijk uit, en leveren geknoud een vischvergift, dat evenals de toeba van Derris elliptica in sterke verdunning vischen bedwelmt. Beide soorten worden dan ook als toeba gebruikt, hier de een het incest, diir do and orc.

MILLIES (HENRICUS CHRISTIAAN). Geb. to *8 Gravenhage 15 Oct. 1810. In 1827 als student aan het Luthersch seminarium te Amsterdam ingeschreven, were! hij in 1832 to proponent bevordord; eerst 5 jaar later we rd hij predikant. In 1847 to Hoogleraar aan het Luthersch seminarium benoemd, kon hij ten gevolge zijner zwakke gezondheid eerst 6 Nov. 1848 dat ambt aanvaanen, hotgeen hij in Sept. 1856 verwissoldo met do betrekking van Hoogleraar in de Oostersche taal- en lottorkundo to Utrecht. Hij overleed aldaar den 26sten Nov. 1868.

Do voornaamste geschriften van Millies hebben betrekking op Ned.-Indie. Zijn hoofdwerk: „Recherches s. l. xnonnaïns des indigènes de Farchipel indien et do la peninsulo malaio, La Haye“ we rd na zijn dood in 1871 uitgegeven;

het was voorafgegaan door „De munten der Engelschen voor don Oost-Indischen archipel, Amst. 1852” en „Notice sur les nouvelles monnaies pour les col. or. neclr.” (Revue de la numis-mat.' beige 1858). Belangrijk is ook zijne ver-handeling „Over de bronnen voor de beoefening der kerkgeschiedenis van Ned. O.-I.” (Werken Kon. Akad. v. Wet. Versl. Letterkunde, VII, bl. 12). Bovendien verschenen nog verschillende artikelen over Ned.-Indie door hem bewerkt-, o. a. de bibliografie van Celebes in Aardr. en Stat. Wordenb. van Ned.-Indie en opmerkin-gen over oud-Javaanschen dierenriem in Werken Kon. Akad. v. Wet. Versl. Lett. VII, bl. 297. Millies, die tijdens zijn verblijf te Amsterdam lid was van het hoofdbestuur van het Bijbelgenoot-schap, heeft als zoodanig en ook reeds vroeger, krachtig medegewerkt tot de uitzending van ge-leerden naar Ned.-Indie, ter bestudeering der inlandsche talen, in het belang der bijbelver-taling en daardoor ook den stoot gegeven tot de beoefening van verschillende diet tale o. a. door Matthes, Neubronner v. d. Tuuk en Hardeland.

Zie P. J. Veth, T. v. Ned.-Indie, 1869, I, dl. 304; J. O. G. Boot, Jaarboek der Kon. Akad. v. Wetensch. 1868, bl. 104.

MILLIOENPOOTEN. Zie DUIZENPOOTEN.

MIMBA (JAV.). Zie AZADIRAOHTA.

MIMI. Maleische naam voor de Mohikken-krab of degenkrab (Eng. King-crab), in het Ambonsch Maleisch Balacans genoemd, waar- van eenige soorten, vroeger tot het geslacht *Limulus*, thans tot de geslachten *Tachypleus* en *Carcinoscorpius* gerekend, den Indischen Archipel bewonen. Rumphius beschrijft de „Moluksche krab” met vermelding, dat zij vroeger door Seba *Cancer perverse* genoemd werd, om- dat het achter-eind van haar lichaam in een ste- kel uitloopt, terwijl an de re krab ben en kreef- ten v66r aan het kopborststuk een scherpe punt bezitten. Zij behoort tot de *Merostomata* of Pantserkreeften, een groep, die met de Arach-noidea of Spinachtigen tot de hoofdklasso der Eichelicerata vereenigd wordt. Vroeger meende men echter, dat de *Merostomata* nauw verwant waren aan de Crustaceen, terwijl men tegenwoordig in de tot de Spinachtigen behoorende Scorpioenen de naaste verwanten der *Merostomata* ziet. De *Merostomata* verdeelt men in *Giganglostroaca*, uitgestorven reuzenkreef- ten uit het Palaeozoische tijdvak en *Xiphosura*, waartoe behalve uitgestorven vorinon, ook de Molukken-krab behoort. Het lichaam van de Molukkenkrab bestaat uit drie afdeelingen: 1o. een zeer groot halfcirkelvormig voorstuk (prosoma), dat naar achteren tor weerszij in een punt uitloopt, aan de rugzij ge-welfd is, en hier twee paar oogen draagt — een middelst paar enkelvoudige en een zijdelingsch paar samengestelde — aan de buikzij daaren-tegen concaaf, met in het midden een overlangs spleetvormige mondopening, ter weerszij be-grensd door 6 paar ledematen, waarvan het eerste veel korter is dan de 5 volgende. De basaalleden der 5 achterste ledemaat-paren fungeren als kauwstukken; 2o. een veel smaler, omgekeerd trapeziumvormig middenstuk (mesosoma en metasoma), dat ter weerszij 5 of 6 stekels draagt en van achteren eveneens in twee punten uitloopt, terwijl het aan de buikzij 6 paar bladvormige pootaanhangsels bezit, van

welke het voorsto paar con deksel over de geslachtsopeningen vomit, de 5 volgende daaren-tegen aan hun binnozijk kieuwplooien dragen, die als de bladon van een boek opeening. Aan 't achter-eind van dit middenlichaam vindt B'nen de aarsopening. Hot acliterate deel van deze lichaamsafd eelin g, dat geen ledematen draagt (metasoma), bestaat uit 6 versmolten segmenten, die bij de *Gigantostroaca* geschei-den blijven. 3o. een lange beweeglijke staart-stekel (telson). Bij do pas geboren jongen ont-breekt de stekel nog en in dien toestand herin-neren de dieren aan *Trilobieten*, uitgestorven Orustaceen uit hot palaeozoisch tijdperk. Volgens sommigen (J. van der Hoe ven, „Recherches sur l'histoire naturelle et l'anatomie des Li-mules”, Leyde 1838) client de stekel tot wapen; zeker is het, dat zij zich daarmee we ten op te heffen en om te wntelen, als zij toevallig op hun rug terecht zyn gekomen.

Soorten van *Tachypleus* en *Carcinoscorpius* bewonen den Indischen Archipel, China, Japan en het Oostelijk deel van den Indischen Oceaan. EeXi and ere vorn, *Limihis (Xiphosura) poly-phenus*, koint langs de Oostkust van Noord-Amerika voor tot in de Antillen, en verse hi It in sommige opzichten van de soorten, der Pacific, o. a. in de zorg voor haar nakroost. Dezo zonderlinge geografische verspreiding ver- klaart zich door den hoogen geologischen ouder-dom der Liniuliden, die reeds uit het Palaeozoisch tijdvak bekend zyn, terwijl in het Trias de naaste verwanten der recente vormen gevonden zyn.

In het Zuidelijk halfrond ontbreken de *Limn-liden*, in het Noordelijk komen zij niet hoogerop voor dan 44° breedte.

De Mimi's zyn bewoners van vlakke, zandige kusten, waar zij op ± 6 voet dieptio zich in het zand begraven, zoodat alleen het middendeel van hun voorlichaam, met do 2 paar oogen, even daarboven uitsteekt, of waar zij dicht over den bodem rondzwemmen, teHcons met de punt van den staartstekel op den bodem steu-nend. Zij voedon zich met wormen en andrc dieren. In den paartijd bogenven de wijfjes zich 's avonds naar de kust, elk beladen met een mannetje, dat zich met de voorste ledematon aan haar vastklcm't. In de strook, die bij ebbo (1 roogvalt, graaft hot wijfje van den Atlantischen *Limtilus polyphcmus* een ondiepen kuil on schiet daarin haar kuit, waarover het mannetjo do ho in heenschiet. Dan Bluit het wijfje de kuil en beide keeren naar hun woonplaats terug. Bij de soorten uit den Indischen Archipel draagt het wijfje do eieren aan de bladpooten, maar toch komen zij in den paartijd naar de kust. Gedurende die bruid vaart en het eicrleggen klcmt hot mannetjo zich z66 vast, dat hot slechts met geweld is] os te rukken en zelfs niet loslaat, als men het wijfje uit het water Jicht. Dit weten de inlandsche visschers, die de Mimiparen op-wachten bij fakkellicht en de wijfjes spietsen. Waarschijnlijk is dit do reden, dat do Mimi een plaats inneemt in den Javaanschen dierenriem, en wel die, welke in onzen zodiaak door de twee-lingen wordt bekleed. Op de Javaansche bekers, waarop de dierenriem-teekens staan afgebeeld, zyn de Mimi's met hun voorstukken naar elkaar toe afgebeeld. Zio Prof. J. A. O. Oudemana, Ilmoel Alam, III, 1881, p. 107 on Pl. III.

De Maleiers en Ohineezen eten dezo dieren, die op de meeste vischmarkten worden verhandeld. Hier en daar worden de stekels, aan spiezen bevestigd, door de inlanders als wapens gebruikt.

MIMICRY. Is de naain door Engelsche natuuronderzoekers gegeven aan het verschijnsel, dat dieren uit allerlei groepen in voorkomende kleuren en bewegingen een bedriegelijke gelijkenis vertonen met vormen uit andere groepen, waarmede zij niet de minste verwantschap bezitten, terwijl zij in even groote mate verschillen van hunne werkelijk natuurlijke verwanten. Dezo overeenkomst in uiterlijk moot voor de nabootsende dieren gepaard gaan met eenig in 'G oog springend voordeel: de aard van dit voordeel kan het beste blijken uit voorbeelden, als daar zijn de gelijkenis van weerloozo vlinders, kevers en vliegen op met angels bewappende wesp, bijen, hommels of micren, die van weedly vige kevers op steenharde en dus oneetbare soorten, die van weerlooze kevers, krekels en andere insecten op roofinsecten (b. v. loopeke- vers) met krachtige kaken, die van vliegen (*Volucella*, *Bovibylus*) (wier larven parasitisch leven in bijen- of hommelnesten) op do byen of hommels in wier nest zij moeten sluipen om hare eieren te leggen, die van spinnen op mieren, van rupsen op slangen, die van niet-giftige slangen op giftige, van weerloozo vogels op roofvogels enz.

Hicruit blijkt, dat weerlooze dioren vaak de gedaante bezitten van weerbarc, waardoor zij waarschijnlijk ontsnappen aan vervolgingen, maar dat omgekeerd ook vervolgers optreden onder het mom van weedy mate vormen, waardoor zij hunne slachtoffers kunnen naderen, zonder dat dezo zich van eenig gevaar bewust worden.

Bij de beoordeeling, of een geval van gelijkenis tusschen twee niet ver van te diervormen mag beschouwd worden als Mimicry, moot het (volgens Wallace) voldoen aan de volgende voorwaarden: 1o. do twee vormen moeten dozelfde, of aan elkaar grenzende landstreken bowonen, gewoonlijk zelfs dozelfde plekken; 2o. de eene vorm (do nagebootsto) moet in grooten got ale voorkomen, en de eene of andere eigenaardigheid bezitten, die haar tot voordeel strekt; 3o. de nabootsende vorm daarentegen moot gringer in aantal zijn.

Een bijzonder geval van mimicry wordt door velen gezien in het feit, dat sommige vlindersoorten in gedaante, tinten, schakeoring en wijze van vliegen storko go! ij ken is vortoonen met de ledon van een geheer ander geslacht van vlinders, clan waartoo zij volgens hun lichaamsbouw en andere beslissende systematische kenmerken nooton gerokend worden, terwijl zij van do overigo ledon van dit hun eigen geslacht even sterk verschillen als zij gelijken op hunno schijnverwanten. In do oudo wereld zijn het vooral do Dagvlinderfamilien der *Danaiden* en *Acraeiden*, die door sommige soorten van meerdere andere vliandorgeslachten, b. v. *Papilioniden*, *Nymphaliden* en *Pieriden* schijnon to worden nagebootst. Do natuuronderzoekers Bates en Wallace, die hot eorst dit feit hebben opgenieker bij do Brazili-aanscho familie der *Heliconiden* en de verschil-Jondo haar nabootsende soorton — nl. van het *Pieriden*-geslacht *Leptalis*, van een geslacht der *Eryciniden* en van 3 verschillende geslachten van overdag vliegende nachtvinders, — kende er

eon grooto betcomen aan toe, te weten dat do nagebootsto vormen door hot bezit van stoffen, die con onaangenamen gurc verspreiden, worden vermeden door op insecton azende vogelsoorten, welko andere dagvlinders wel vorvolgen. De op hen gelijkende vlinders, ofschoon zelf niet oneetbaar, zouden diontengevolge ook van de vervolging dozer vogels vrijblijven. Uit onzen archipel haalt Wallaco als voorbeelden aan: de nabootsing van *Euploea midamus*, een veel voorkomende fraaio *Danaide*, door de zeldzame *Papilioniden* *P. paradoxa* en *P. aenigma*, en die van de nog fraaiere *Euploea rhadamanthus* door *Papilio caunus*. Somtijds vertoont alleen het vijfje eener vlindersoort een nabootsende kleurenkleed, waar de gelijkenis tegelijk sterk van het mannetje. Zoo gelijkij het vijfje van de *Nymphaliden* *Hypolimnas misippus* sprekend op dat der *Danais chrysipus*, een over Afrika en Azie verspreide, zeer gewone *Danaide*, terwijl het mannetje niet aan de nabootsing medeoot.

Van verschilloncle zijden is tegen dezo beschouwingen het bezwaar ingebracht, dat dagvlinders in het algemeen zoo zelden door vogels worden vervolgd, zoodat het voordeel der gelijkenis nog twijfelachtig is. Onafhankelijke parallelle ontwikkeling speelt zeker bij het verschijnsel ook dikwerf een rol, maar is ter verklaring van vele gevallen onvoldoende, waar de gelijkenis met verschil in bouw gepaard gaat. Zoo kunnen b. v. lange veelledige sprieten nagebootst worden door vorlenging van enigo weinige sprietenleden.

Als een geval van mimicry onder vogels vermeldt Wallace de gelijkenis tusschen het geslacht *Tropidorhynchus* (Monnikvogels) uit de familie der Honingvreeters (zie HONINGVOGELS) (*Meliphagidae*), die behooren tot de vogels, kenmerkend voor Australie en de Molukken, en het ondergeslacht *Mimeta* uit de familie der Wielwalen. De *Tropidorhynchus* zijn krachtige, strijd bare vogels, die zich io troepu verzamelen om vijanden te verjagen, waartoe zij elkaar roepen mot bun luide stem. Zij zijn donker en vaal gekleurd, terwijl daarentegen de meeste Wielwalen geelbont gotekend zijn, behalve juist de *Mimeta* welke op de verschillende eilanden der Mohikken een merkwaardige overeenkomst met de daar inhemscho soorton der *Tropidorhynchus* vortoonen. Zoo heeft *T. bourouensis* een groote, kale, zwarte pok achter hot oog, die bij *M. bou-rouensis* wordt nagebootst door een plek zwarte veoren, terwijl een groep schubachtige smallo veoren op de kruin van *Tropidorhynchus* bij *Mimeta* eveoneens aanwezig schijnt, omdat elk harer kruinveeren, die niet versmald zijn, een doffe overlangsche lijn vertoort. De *Tropido rhynchus* hebben in den nek een lichtgokleurde kapje, gevonden uit vreemdsoortig teruggebogen vooron, waaraan zij hun naam van Monnikvogels ontleonen, en dit wordt bij *Mimeta* nagebootst door een lichten band. De snavel van *Tropidorhynchus* draagt op zijn basis een uitstekende kende kiol, en even zoo die van *Mimeta*, sc boon de Wielowalen anders die eigenaardigheid niet bezitten. Evenzoo wordt *T. subornatus* van Ceram nagebootst door *M. forsteni* van datzelfde eiland, on ook op Timor on Djilo-Morotai komen soorton van de ide geslachten, schoon icts minder sterk ot elkaar gelijkend, voor.

Dezc verschillende gevallon van nabootsing

van de cene diersoort door de and ere zijn niet scherp af te scheiden van de *Beschermende Oelijkenis* (Protective Resemblance), die zeer algemeen in het dierenrijk valt op te merken, en waaronder verstaan wordt de meer of minder volkomen overeenkomst tusschen een dier en zijn omgeving, waardoor het zoowel voor de vijanden, welke het vervolgen, als voor den buit waarop het aast, wordt gemaskeerd. Do inest bo- kende voorbeelden dezer gelijkenis zijn de wando- lende takken en bladeren : Rechtvleugelige Insec- ten (Zie REOHTVLEUGELIGEN), wier vleugels, pooten en sprietten in kleur en vorm de allermerk- waardigste gelijkenis vertoonen met de twijgen of het loof der boomen, waarop zij zich gewoon- lijk ophouden. Sommige hunner bootsen dorre bladeren of takken na, a nd ere groene ; de eerste vindt men tusschen het afgevalven loof op den grond, de laatste op de plan ten. Sommige bid- sprinkhanen (*Mantiden*) hebben volkomen de- zelfde kleur en vorm als de bloembladeren waartusschen zij verscholen zitten, loerend op de insecten, welke uit de bloemen honing komen zuigen. Ook onder de Dagvlinders bootsen vele vormen b. v. *Kallima* (zie aldaar) dorre bladeren na zoolang zij stilzitten, nachtvlinders lijken vaak op boombast enz.

De gewoonten der tak- en blad insecten werken er toe mede, hen onzichtbaar te maken. Zoo han gen de eerste losjes tusschen de werkelijke takken, en strekken daarbij hunne lange pooten onsymmetrisch uit, wat een zeer ongewoon verschijnsel onder insecten is. Wallace kreeg op Borneo een soort (*Cerosylus laceratus*), die ge- heel begroeid scheen met een kruipende mos- plant of *Jungfermannia*, zoodat dan ook do Dajak, die haar bracht, beweerde dat het dier, schoon levend, werkelijk met mos was begroeid; terwijl in waarheid de huid overa) olijfgroene, bladachtige aanhangsels vormde,

Een bijzonder sterk uitgesproken geval van nabootsing vertoont de franje-gekko (zie GEK- KOS), *Ptychozoon homalocephalon*, bij wien niet alleen de grauwe Ijruine en gelige tinten en teekeningen, maar ook de zonderlinge franje- achtige lappen aan de huid van kop, staart en ledematen een volmaakte gelykenis veroorzaken met den boombast, waarop het dier zich bij voorkeur vastklemt. Bedriegelijke gelijkenis met boombast is trouwens bij tai van dieren op te merken, vooral onder insecten (b.v. takvor- mige spanrupsen); slechts wanneer zij zich be- wegen zijn zy daarvan te onderscheiden, het *opmerkelijkst zijn diegene*, welke in kleur en *relief* van oppervlakte de korstmossen naboot- sen, waarmee de booinstammen *zijn* begroeid. Men *kent* ook insecten, spinnen en slakjes, die volmaakt op vogeluitwerpselen gelijken, b. v. *kleine Buprestiden* (prachtkevers), die altijd juist op de middennerf van een blad gaan zitten.

Op de koraalriffen zijn de dieren van allerlei aard (b. v. visschen, krabben, slakken, zeeane- monen, ringwormen), die tusschen en op de levende koraalstokken leven, even bont ge- kleurd als deze: diegene daarentegen, welke in de meer landwaarts gelegen zone van afge- storven koraal worden aangetroffen, egaal grauw getint, maar dikwerf even ruw en grillig ^{van} oppervlakte als de koraalfragmenten zelf. Sommige hunner bedekken hun rug met stukjes zeewier en anderen afval, waardoor zij volmaakt

op hunne omgeving koince te gelijken, en daarvan onmogelijk te onderscheiden zijn zoolang zij stil zitten.

Weer een ander geval van beschermende nabootsing leveren de dieren, die van klour kunnen veranderen, een vermogen dat niet slechts aan den Kamcleon, maar ook nog aan tai van andere dieren, Ongeworveldo zoowel als Gowcrvelde., eigen is. Inktvisschen b. v. vermogen hun kleur snel te wijzigen, en volmaakt gelijk te maken aan den met schaduwvlakjes overzaaiden zandbo- dem der poeltjes in het, rotstnand, waarin zij : zich schuil houden. De boenglonhaagedis is groen te midden van het loof, bruingrauw op stammen of op den grond en wordt daarom vaak met den. onjuisten naani Indische *lcamoleon* bestempekl In beide gevallen houdt het vermogen van gelijkmaking op, zoodra de dieren blind maakt.

Maar tot zekerer hoogte vindt men bij alle dieren, die hetzij aan vervolgingen blootstaan, of omgekeerd zelf levende prooi moeten besluipen, eigenaardigheden van kleur en vorm, die hen minder tegen hun omgeving doen afsteken. Zoo is proefondervindelijk bewezen, dat de lichte buik- en donkere rugkleur by tai van vogels, vischen en zoogdieren hen minder in 'G oogvallend maakt, doordien hunne omtrekken samensmel- ten met de tinten hunner omgeving. Vooral bij zwemmende dieren is deze tegenstelling tusschen rug en buik sterk uitgesproken, en dient klaarblykelyk oin hen te verbergen zoowel voor de bo ven als voor de onderen zich bevindende- vervolgers.

Bij talrijke dieren met standvastige kleuren is de algemeene tint in harmonie met de hoofd- klour hunner omgeving. Zoo treft men groeno vogels vooral in de woudstreken tusschen de keerkingen aan, evengoed als witte dieren in de poolstreken, en zandkleurige in de woestijnen. Maar ook onafhankelijk van klmaat of wereld- deel bezitten vele boschdieren, b. v. boomkikkers., boomslangen, tai van rupsen, slakken, kevers, sprinkhanen enz. volmaakt dezelfde lint van groen als het gebladerct waartusschen zij zich ophouden.

Ook kleuren, die schijnbaar met de omgeving in sterke tegenstelling zijn, kunnen juist bijdra- gen om hunne bezitters minder in *t oogvallend te maken; zoo gelijken sommige schitterende bladkevertjes op dauwdruppels, waarin het zon- licht speelt, en bezitten die vlinders en sprinkhanen, welke, als zij bij het neerstrijken hun 110 vleugds snel toeslaan, geïeet met, hunne om- geving *gelijk* worden, juist een zeer bontgekleur- do bovenvlakte hunner achtervleugels, die bij het gaan zitten plotseling verd wijnt.

Men heeft echter goede reden om aan te nemen, dat bij een groot aanlal andere bont of wit gekleurde dioren (b.v. veelkleurige booinkvor- schen en rupsen, zoowel naakte alssterk hchaarde witte jiltjes) deze schitterende uniform hun tot vrijbrief dient tegen de aanvallen van roofdie- ren, omdat deze daardoor gewaarschuid worden, dat zij oneetbaar zijn. Zulke kleuren noemt men daarom waarschuwingstinten. De dieren., die ze vertoonen, onderscheiden zich door hun driest en openlijk optreden. Misschien behooren tot deze categorie ook sommige ichtgevende vormen.

MIMIKA. Eene rivier op de Zuidkust van

Nieuw-Guinoa ten Westen van Kaap Stonboom. De mond ligt op 136° 27' 30" O.L. en zij ont-•apringt op hot Nassagebrgte (zio aldaar). Do mond is 80 M. breed en alleen bij vloed voor kleine stoomschepen toegankelijk door een nauwe geul. Het terrein aan den benedenloop is laag en moorassig, bogroei met rhizophoren. Langs de oevers strekt zich ehtor een 70 M. breed© zandstrook uit met klappers en tjemara's. Na drio kwartier stooms is het water zoot, de oevers zijn daar hoog met grooten verschei- denheid in plantengroei (vruchtbooinen, aren, rotan). Op 5.6 K.M. van de monding ligt de kam- pong Wakatimi : hier valt de uit het Westen komende Kapare in de Mimika. De Kapar© neemt weer do Watoeka op. Op iedereen oever bij de monding staat een complex lange, primi- tieve hutten, door tusschenschotten in een groot aantal vertrekken verdeeld, lietwelk eenigszins wijst op een gezinsleven. Waar de Mimika uit het heuvelterrein. treedt, ligt de kampong Pa- rimau; op onge veer 16 K.M. ten N. daarvan de kampong Wamberimi, in het gebergte op een hoogte van 700 M. Deze kampong is be- woond door een dwergstam, Tapiro genaamd. Langs de Mimika trachtte Wollaston, hoewel tevergeefs, in 1910 de Oarstenz- toppen te be- reiken. (Zio ook A. F. R. Wollaston, Pygmies and Papuans en Reports on the Collections made bij tho British Ornithologists' Union Expedition in Dutch New-Guinea 1910—1913).

MIMOSA PUDICA L., fam. *Leguminosae-Mi- moseae*. Daoen tidoor, D. Koetjing (MAL.). Een heestertje uit trop. Amerika, dat reeds sedert lang op Java verwilderd is en tot een lastig on- kruid is geworden, vooral ook wegons de stokels, die do voeten kwetsen. Daarom als grondbe- dekker en groono bemester minder geschikt. Het. is bekend om do zeer gevoelige bladeren, die bij do minste aanraking bewegingen uitvoe- ren (kruidjo rocr-me-niet, daoon hidoep (MAL.) djoekoet borang (SOEND.). Het gebruik van daoen tidoor als slaapmiddel in hoofdkussena der inlanders berust op de slaapbewegingen der bladrcn.

MIMUSOPS ELENGI L., fam. *Saplaceae*. Tandjoeng (MAL., JAV., SOUND.). Eon zeer veel aango- planto boom met fraaie kroon en geurigo bloemen. Dczc vallen tegen den ochtend af en worden door do inlanders opgeraapt en aan snoeren geregen. Ze behouden nog vele dagen haar bui- tengewoon aangenamen geur. Andere deelen van do plant worden algemcon uls inlandsch geneesmiddel gebruikt, bv. do bast logon koorts en als jonkspoeling, de bladeren in den vorm van sigarettou (rokok seriawan) tegen mond- Bpruw, do onrijpo vruchten tegen diarrheo en do zaden togen oogziekten. Het hout heeft wei- nig waarde.

MIMUSOPS KAUKI L. Sa woo (MAL.), Sawo djawa (JAV.). Vrij lagc, doch dikko boom, dicht by don grond voortukt, vaak aangeplant, in hot wild alloen op zandigo stranden on koraaleilan- don. Het fraaie, bruinachtig- roodo kernhout is eon prachtig meubelhout, zeer bruikbaar voor draaiwerk. Do bloemen verkoopt men in den inlandschen medicijnhandel, do fraaie, rood- bruno vruchten worden alleen door do inlanders goeten.

MINAHASA. Landbschrijving. Noord- oostelijk dool van het Noordelijk schiereiland

van Celebes, behoorendo tot de residentie Mo- nado en gelegen tusschen 0° 51' en 1° 51' 40" N.B. en 124° 18' 40" en 125° 21' 30" O.L., dat door zijne geologischc gesteldheid samen- hangt met de vulkanonreeks, welke zich over do Sangi- en Talaoot- (Talaud) eilanden naar do Philippijnen en verder over Formosa tot aan Japan uitstrekt. De naam beteekent „bonnda- n'ootschap" (zio Graafland, Minahasa I, biz. 3) tegen Mongondou, dat vroeger hier volgens overlevering, vaak roofde en plunderde.

Aan drie zijden door de zee bespoeld en in het Zuidcn door de van het honderdtoppige ge- bergto of den Woeloe-Mahatoes afstroomende rivieron Poigar en Boojat van het aangrenzende landschap Bolang-Mongondou gescheiden, vormt deze landstreek met de overigen schaars bo- volkte omliggende eilanden een min of meerafge- rond geheel, dat door de vruchtbaarheid van den bodem, de goede geaardheid der bevolking en do met zoo gunstigen uitslag bekroonde invoe- ring van den Christelijken godsdienst gedurende do laatste zeventig jaren in hooge mate de aan- dacht heeft getrokken.

Do grootte van het landschap bedraagt 4786 K.M.^a. De hoofdzetel van het Europeesch bestuur is gevestigd ter hoofdplaats Menado, aan de gelijknamigo baai in het Noordwesten; do jMinahasa behoort administratief tot de af- deeling Monado en wordt verdeeld in drie onderafdeelingen: Menado, Tondano en Amoe- rang, welke worden beheerd door controleura, die ondergeschikt zijn aan den Aas.-resident dor afdeling.

Do onderafdeelingen zijn weder onderver- deeld in districten, ten getale van 16, staande onder inlandscho hoofden, nl. voor de afdeling Men ado: Menado, Bantik, Tonsea en Maoemi; voor de onderafdeeling Tondano: Tondano- Toelian, Tondano-Toelimbant, Kakaa-Rem- bokken, Toinohon-Sarongsong, Langowan en Pasan-Ratahan-Ponosakan : voor de onderafdeeling Amoe- rang: Romoon-Tombasian, Tom- paso, Kawangoan, SondSr, Tombariri en Tonga van g. (Zie voor de nadere beschrijving onder do verschillende districten). De gezamenly- ko bevolking bedroeg in 1915 ruim 210.000 zielen en is verspreid over ongoveer 300 dorpen of nogo- rijen, waaronder dio, waar do controleurs ver- blijf houden (onderafdeelingshoofdplaatsen) en die, waar de districtshoofden wonen, (districts- hoofdplaatsen). Was vroeger de bevolking nog al cons aan verplaatsing onderhevig, waartoe verwoosting door opidemieen of ongunstige oostjargon dan wel grillen van hoofden eeno ge- reede aanleiding waron, daaraan is in den laatsten tijd een oinde gemaakt, en wordt daarentegon gedurig getracht, als dit zonder stoornis ka,n geschieden, kleinoro kampongs tot een groot- toro te vereenigen of in een sterker bevolkte to doen opgaan; hoofdzakelijk ten einde zoel oendo het getal lagoro hoofden te verminderen on do bevolking aid us van velo laston en vor- plichtingon to onthofTon.

Mot verwijzing naar tai van geographische, liistorische, economische en politieko byzon- derheden, welko reeds in do artikelen CELEBES, MEN ADO enz., zijn ter sprako gebracht, vordient het volgonde nog vermelding.

Do grond is zeer vulkanisch, maar tovens zeer vruchtbaar. Do plantengroei is woelderig,

men vindt in do Minahasa nog uitgestrekte wouden met fraaic houtsoorten (ebbcn- en ijzerhout cnz.) on vele orchideen-soorten. Tot de voornaamste voortbrengselen behooren: Coscosnooten, waarvan de bevolking op grooto schaal copra bereidt : rijst, dio hot meest op droge velden, echter ook op sawahs woi-dg- kweekt (de rijstschuur der Minahasa wordt gevormd door do stroken by Tondiu() en Kakas.--waar de Levolkng bijna uitsluitend van ileh rijstbouw bestaat); mais (miiloe genaaid), dat bij gebrek aan padi een hoofdvoedsol uitmaakt; tabak, op de inlandscho markt wel gewild, in geriinge hoeveelheden en muskaaten, die als tweede soort goede prijzen behalen. Menigo veldarbeid wordt door de bevolking

y verricht in verplicht onderling hulpbetoon der dorpsgenooten (ni a p a 1 o e s). De Minahasa

U", wordt in alle richtingen door een net van goede wegen doorsneden (voor de voornaamste wegen zie bij de onderafdeelingen), waarvan het onderhoud wegens het ongelijke terrein veel arbeid vordert : niet altijd is bij het a an leggen het belang der om- of bijwonenden in het oog gehouden, en bovendien is het land niet dicht bevolkt, daar deze streek in grootte ongeveer gelijk is aan de residence Semarang, maar een paar miljoen inwoners minder telt. De dorpen zijn regelmatig aangelegd en de meestal op palen gebouwde huizen worden aangetroffen op door lev end o heggen gescheiden erven en dienen U (tot woonplaats van een enkel gezin. De veestapel

1 bestaat hoofdzakelijk uit varkens, runderen en paarden. Varkensvleesch vormt het meest gelief de voedsel der Christen bevolking en wordt i 2- r " verlerli wijzen toebereid : de runderen dienen

1'- in den regel als trekdiere, de veeleel gaat in .den laatste tijd vooruit : en de Miihahasa- paarden, door kruising van andere rassen ontstaan, zijn sterk en voor het bergachtig terrein uitnemend geschikt. De scheepvaart is weinig ontwikkeld : met de vischvangst houden zich meestal de Mohammedaansche strandbewoners bezig en do eigenlijke inland-scho handel is van geringen o in vang. Op de hoofdplaatsen is de handel bijna geheel in handen van Eur. firma's, Chineezzen en Arabieren. De ingevoerde waren worden door kleinhandelaars tot diep in de binnenlanden verkocht of geruild tegen verschillende producten.

. C- jyat de rechten op den grond betreft, zoo staat de grond naar de volksinstellingea — waaraan de domeinverklaring van wocste gronden in Ind. Stb. 1877 no. 55 geen afbreuk kan doen — onder het besihikkingsrecht van het district, waarin hij gelegen is; het district loch is de pakasaan (territoriale eenheid), vanouds bestaande, voortgekomen uit den vroegeren walak of stam (genealogische groep), bij de vestiging van ons gezag als de grondslag der administratieve indeeling gen omen, cerst balk (verbastering van walak) en thans district genoemd. De woesto grondeo (taloen) nu zijn

1. ten dienste van het algeroee (t&nah kalakfiran collectieve gronden); ieder lid van het district mag in de bosschen hout kappen en producten zamelen. Ook heeft hij het recht dien grond te ontginnen; de grond blijft dan nochtans onder het besihikkingsrecht van het district, ma'r de ontgiimer verkrijgt het inlandsch bezitrecht, dat op zijne erfgenamen (meestal

:op do familie als rechtspersoon) overgaat. Dit inlandsch bezitrecht van ontgonnen gronden (oecomain) kan worden uitgeoefend door individuen of door families; de eerste worden tan ah pasini of individueelo gronden, de fami liegronden worden — in anderen zin dan daareven — tan ah kalakeran of ^collectioivo gronden genoemd. Vroeger bleven de familio- gronden meestal onvrcdcd; tegenwoordig wordt, deels onder den invloed enccr landraadjuris- prudentie van bet- wist bare juistheid, zulke grond vaak onder de familiegenooten verdeeld. De familiegronden worden door do ledon der familie bebouwd, en wel door ieder voor een deel, als do uitgestrektheid. toereikend is, anders bij beurten. Het oudsto familieleid is hoofd en wijst dan voor elk jaar het deel aan, dat ieder lid bebouwen mag, of regelt de beurten. Bij de rijst- cultuur op droge velden bestaat de gewoonte een veld, dat een jaar bebouwd is, eenigen tijd braak to laten liggen; naarmato dit braaklig- gen langer of korter duurt, dragen de velden verschillende namen, zooals r o k a t, 1 of 2 jaar braak liggende gronden; sawookau, waarop reeds eenig kort hout is opgeschoten, en k a k a n, waarop dit reeds hoog is opge- groeid. Het besihikkingsrecht van het district ten opzichte der bebouwde gronden openbaart zich in de eerste plaats in het verbod om gronden aan vreemdelingen van buiten het district to verkopen; het district kan echter woesto gronden tijdelijk aan vreemdelingen in genot- recht geven — gewoonlijk voor 66n jaar — tegen uitkeering van een deel van den oogst als recognitie. In bijzondere gevallen kan echter aan vreemdelingen grond voor onbepaalden tijd worden toegestaan, mits dezen de diensten ten behoeve der hoofden presteeren, waartoe anders de leden van het district gc- houden zijn, zoodat zij dubbelen dienst doen voor de hoofden van twee districten. Blij- vendo rechten op den grond verkrijgen zij ook dan niet; alleen wanneer zij als leden van het district worden toegelaten, verwerven zij ook do rechten der ingzotcncn. Ook op de wijze van bebouwing oefent het district invloed. nit, daar do gronden niet wiHekeurig beplant mogen worden, maar om beurten braak moeten liggen, terwijl het voorts in vroeger tijd gobruikbaar was de velden van ieder dorp gcjncnschapp l ijk en terzelfder tijd in ordo to brengen. Dio op de aangwozen plaats geen gronden bozat, moest zo in deelbouw nmen of hiiren van anderen, die daar een z66 groot grondbezit hadden, dat zij hunne landen niet zelf konden be bo u won en dus verplicht waren deze op aan- vraag in deelbouw te geven of te verhuren. Waren or vele personen, die op die plaats geen gronden hadden, dan werden do gronden cen- voudig vordced krachtons het besihikkingsrecht van district of dorp en kreeg elk hoofd van een gc- zin een stuk grond ter bebouwing voor een jaar, zondor dat op de rechten der bezitters gdet word : dezo werden echter na afloop van het oogstjaar weder van kracht.

Het mapaloes is oen onderling hulpbetoon, waartoe inen verplicht is krachtons hot blooto feit van zijn dorpslidmaatschap, en hotwelk onder loiding staat van hot dorpschoofd : als jongelingen en meisjes er tezamen aan declno men, is hot een gelegenheid voor kennismaking

De grond
inlandsch
recht
van het
district

en vrijage. Den avond to voren worden do dorpelingen de Tons^加 en de Tontemboan (vroeger ook wel tot dezen arbid opgeroepen. Loopt dit hulpbetoon over Tompakowa genaamd). Hierbij kan ook do stam der tot beperkt aantal ge- zinnen, dan bepaalt men er zich Tolooer genoemd worden. De stam der Tomboeloe schijnt gewoonlijk too in iederen tuin een dag te werken, maar wel een overwegend gods- dienstigen invloed uitgeoefend liep het over een groot aantal, dan word do te hebben op do andere stammen, daar vele offerzangen uitgestrektheid gronds vastgesteld, die bo- werkt zou door do geheele Minahasa in de taal der Tomboeloe* worden en eerst als dat work klaar was, ging men naar het gezongen werden. Vijf der acht Minahasische stammen, nJ. land van een andor. De bezitter van den tuin moet voor Tomboeloe', Tonsea*, Tolooer, <Tontdmboan en eton zorgen; wordt hij ziek, zonder op do gron- den van Tonsawang, en de drie niet echt-Minahasische: Bantik, al de leden gearbeid te hebben, dan moot hij een Bentenan en Pona- sakan, hebben hunne cigen taal plaatsvervanger stellen of een volgend jaar de schade behouden, hoewel op alle scholen het Maleisch do voertaal inhalen. Behalve bij grondbe- werkingen voor voor het onderwijs is en ook de godsdienst-pre- diking en dorpsbelangen komtdit verplich- to hulpbetoon ook te pas het godsdienstonderwijs doorgaans in het Maleisch bij sterfgeval.

Bevolking. Van waar do eerste bewonera herwaarts Als vreemdelingen, die zich in de Minahasa hebben togen, is nimmer geboekstaafd on thans moeilijk uit te neergezet, worden genoemd de leden van den stam der maken; maar de in het oog loopend, gelijkheid van Bantik en de inwoners van Bentenan, die in taal veel overeenkomst vertoonen met de Sangrezen, en verder de zeden en gebruiken, in verband met den gelieenen aard en de taal- synoniemen, wettigt het vermoeden, dat dit inwoners van Ponosakan, die ver want zijn met deel van Celebes hoogstwaarschijnlijk van uit do Mongondou.

Noordelijker gelegen eilanden is bevoikt en dan met Het waren de eerste drie stammen, benevens die der Tolooer, welke door de elkander opvol- gende vorsten van Bolaang Mongondou onop- houdelijk beoorloogd werden, en die, in de overtuiging, dat zij icder voor zich niet sterk tevens wordt verklaard.

In de meeste volksvoorhalen wordt Lumimu'c als de genoeg waren om den vijand weerstand te bieden, zich stammoeder van het Minahasische volk voorgesteld. Zij onderling verbonden, en overeenkwamen met vereende is geboren uit een steen, die door de go'lvn bespoeld en krachten aan die gedurige oorlogen een einde te maken. daarna door de zon bo- schenen wordt ; de steen begint Van dat tijdstip af noemden zij zich *Minahasa* „een te zweeten, en hie uit ontstaat Lumimu'ut (lu'ut = zwe. t), geworden" (van het stamwoord „esa" = een, met het prefix Door den W. stenwind bevrucht, bevalt L. van ccn zoon, *maha* en het infix *in*).

To'ar genaamd. In dien aartsvaderlijken tijd we rd geen ander gezag

Uit het huwelijk van Lumimu'ut en To'ar/dio niet erkend dan dat der oudsten (o e k o e n g) en had don, als wect, dat L. zijne moeder is, komen de goden (n half- bij andere volken in den natuur- staat, do dappersten of zij, goden en ook de stamvaders van hot Minahasische volk die zich daarvoor wisten uit te geven, het hoogste woord.

Deze oudsten werden geacht het nicest ervaren te zijn in de voort. kennis der vanouds gevolgde zeden en gebruiken en hadden uit de verschillende verhalen aangaandeLu- mimu,ut tevens door hunne maagschap den grootsten invloed. Als en To'ar is nog duidelijk na te gaan, dat Lumimu'ut eene zij niet overeekomstig do gewoonte verschillende uit den bijnaam van Lumimu'ut:Si *Apo'ninema' in Tana'* aangelegenheden regelcden, werden zij eenvoudig afgezet „clo Vrouw die de aarde(het eerst) heeft bebouwcP* en door andren ver van gen. In later jaren deelden zij blijkt ten overvloede. dat Lumimu'ut do Aard- godin is, hunnen overwegenden invloed met wichelaars en op wel do plan ten en boomen voortbren- gende Aarde, waarzeggers, die onder merceder benamingen wel het Haar beeld vindt men als knop op meest onder die van w a l i a n, als zooge- naamde priesters denstafgedragen.doordopriesters en door hen,dio alle of priesteressen, bo ven hunne natuurgenoeten in tuinoffers hadcLen volbracht. Dezo „sincka*- dan" were! geslepenheid uitmunten en een handig gebruik wisten te door den priester overhandig aan de tuinpricsters, als maken van de licht- geloovigheid dor groote menigto. zij gedurende het „maeng- kel" (con der offerzangeij) Hioruit ontspon zich langzamorhend een inlandscho boziold was,door do *ninema' in Tana'* on dezo dus maatschap- pij, zooals dio bij de eerste aanraking met Wes- voorsteld. De knop is van gee! kopor cn van platton terscho nation word waargonomen cn over wier vorm, on stelt voor het beeld dor Apo* ninema' in Tana* samcnstclling eerst door veler onderzoekin- gen eenig met een gczicht naar elke zijde, daar zij vorledon cn meerder licht is opgegaan, al blijft eeno juiste voorstelling door den sedert plaats gehad liebbenden overgang tot het toekomst kent. Christendom min of meer onvolldig.

Volgens de logende word de woonplaats dor vorschillonde stammen bopaald door do goden In 1679 word het eerste verbond met do Hollanders (voorouders) in eenc vogaclering rondom don „Watu gcsloton. Do Minahasors, do Span- jaarden m@cdc, riepen PinwDtangin" (Steen waar verdeeld is), aan den do Hollanders to hulp om de vrecnido overheerschers te Noordelijken voet van den berg Tondo- rukan. Bij iedero verjagen. Volgena sommigen dagteekent uit dien tijd de beslissing der Oudsten gaf do god Muntu untu (de hoogst inlandsche ben a m in g der hoofden *kapala ivalak*, gezetene, de aller- hoogste) een schnrp on den steen, verbasterd tot „kapala balk" (zie MEN ADO). Langzamor- indien de god Kopero (de verbieder, do verhindcr?)r) het hand is dio titel vorvongen door dien van „hoo- koein" met bc- sluit goedcurde.Deze teckens worden nog aange- de bijvoeging van „besar* en „ko- 'doea" voor eerste en wezon op dien steen, die ecnigc tientialen jaren geleed tweedo districtshoofdron weer is uitgegraven. •

De voornaamste stammen zijn : de Toniboeloc,.

en van „toea* voor dorps hoofden. De oudere Iste districtshoofden dragen ook dikwijls den titel van „majoor“ eene onderschiding, die dagteekent uit den tijd van den Java-oorlog van 1825—1830, toen onkele hoofden met hunno onderhoorigen mede uitrukten.

Bij de opvolgende uitbreiding van het Nederland sell gezag, hetgeen vooral noodig was, toen de verplichte koffiecultuur grooter toezicht vor- derde on nieuwe, meer op Westerscho leest ge- schoeide bepalingen de aloude tradities en ge- woonten verdrongen is getracht voor de afdeling, door Europeesche ambtenaren bestuurd, zooveel doenlijk het stam- of takverschil te bchouden; maar is, wat de districten betreft, bij uitsterfing van regeerende gslachten of moeilijkheid in de keuze van een vervanger, ook al we gens to gerin- gen omvang, nu en dan eene samensmelting gevolgd, voor de leus door eene collectieve bena- ming tegen vergctelheid bewaard, maar feitelijk totale afschaffing ten doel hebbende. Terwijl er dus in 1840 nog 27 verschillende districten, alle met afzonderlijke hoofden bestonden, is dit getal thans tot 14 verminderd, en het is een feit dat deze regeling niet storend inwerkt op den gere- 'gelden gang van zaken. De districtshoofden worden door het Gouvernement aangesteld, de dorps hoofden worden door de bevolking gekozen, in tegenwoordigheid van den Controlour.

Eene geheel juisto beschrijving van de vroe- gere godsdiensbegrippen en gewoonten der Minahasers is niet meer te geven, daar hiernaar geen volledig onderzoek is gedaan, toon het daartoe nog de rechte tijd was. Het voornaamste middel daartoe, kennis der landstalen was niet, of niet vo. doende aanwezig. Uit de verschillende volksverhalen kan duidelijk blijken, dat de goden die door de oude Minahasers vereerd werden, ten eerste verpersoonlijkingen van na- tuurverschijnselen en — krachten waren; verder vergode voorouders, en ten derde in goden om- gezette eigenschappen (zie ook het artikel HEI- DENDOM); terwijl het heidendom zeer zeker zijn centrum had in de verschillende plechtig- heden, welke het doen slagen van den oogst ten doel hadden. De „tuinpriester“ en „tuin- priesterB“ waren dan ook de voornaamsten van alien, die in godsdiensstige zaken als leiders en raadgevers optraden. Voornaame drijfveeren bij alle godsdiensstige handelingen on offers waren angst voor de geesten en jacht naar voordeel. De godsdiensstige handelingen hieruit voort- spruitende, waren ten slotte een vast gewoonto geworden, daar slechts weinigen meer den dio- peren zin der godsdiensstige gebruiken wisten te doorgronden.

De verschillende tuinoffers word on tot dagenlange feesten uitgebreid, tot dat men, weHicht voor de grootc kosten, welko zulko feesten medebrachten, die „fosso“ on do twee jaar hield, zoodat men toen den tijd be- gon te berekenen naar „grootc“ en „kjcine“ jaren, d. w. z. jaren, waarin de fosso^ gehouden werden, en jaren, waarin zij niet geljouden werden.

Daar de godsdiensst geheel was samengeweven met het maatschappelijk leven, waren de offer- feesten onafscheidelijk verbonden met de goede zeden, zooals die toen ter tijd werden opgevat. Niet alleen bij a lies wat den landbouw betref znoest geofferd worden, maar ook bij alles van

eenig belang, wat in hot dorp of n huis voor- viel. Im mere de gcstion deolaen in alles, on moeston gunstig gestemd worden om onheil af te weren.

In do uitgebreide literatuur over do Minahasa vindt men tai van beschrijvingen dier offers, welko naar gelang van het doel, dat bereikt moest worden, zeer uiteenloopen, maar het nauwkourigst z₂n toegelicht voor den stam dor Toembocloe en wel wat betreft de formaliteiten bij de ontginning, het beplanten en den oogst dor padituinen, door don zondeling N. P. Wilken in do Medcdeelingon van wego het Ned. Zencd- linggenootschap, VII, bl 121 vlg. en voor die, welko tot het familieleven kunnen gerokend worden, door Dr. J. G. F. Riedel in het Internationalcs Archiv fur Ethnographic, VIII, bl. 89 vlg. verder ook in aantekeningen bij en de inleiding op de Tohtombangsche Teksten, „Vertaling“ uitgegeven door J. Alb. T. Schwarz, Oud hulpprediker van Smdcr. E. J. Brill Leiden 1907.

De Minahasers hadden do gewoonto hunno dooden bij te zetten in een „timboekar“, of „tiwoek&r“, in andero streken ook wel „wa- roega“ genaamd: een grootc, steenen urn, met deksel, waarin het lijk in zittende houding ge- plaatst werd. Men vindt deze timboekar's, of do geheele Minahasa, meest half in den grond, het best onderhouden echter in een kerkhof tusschen Ajermadidi en Tondano. Zij zijn in zandsteen uitgehouwen en met allerlei voor- stellingen versierd: koppensnellers, terugkeerend van een sneltocht en derg. (Zie Intern. Archiv fir Ethnogr. XVIII).

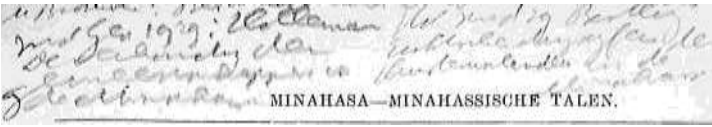
Thans is de bevolking voor het groot- ste deel tot het Christendom overgegaan. Do heidenen die er nog zijn, sterven Jangzamor- hand uit, daar hunno kindren de school be- zoeken>, en volwassen geworden, zich meestal laten doopen. Het aantal Christenen wordt ongeveer op 200,000 gc- schat, terwijl do Moham- medanen die er ge von den worden, al en vreem- delingen zijn: afstammclingen van Javaascho bannelingen uit den oorlog van 1825—1830 to Tondano en vo. der eopigo Gorontalo<cho nederzettingon aan do kustplaatscn.

Over den invloed, dion de aanneming van hot Christendom op de bevolking heeft uitgeoefend, wordt niet door alien op golijko wijze geoor- deeld. Niet to ontkenno is echter, dat or door het Ohristendom eono gooto omkeer in het volksleven heeft plaats gehad. Mogo ook ai de invlvd van het Bestuur hob ben medgc- werkt om to bevorderen, dat do bevolking thans bohoorijik gekleed gaat, dat aan het bijeen- wonen van vole gezinneh in 66n huis een eindo is gemaakt, dat het koppensnollen en het voort- drend clkandor booorldgen geheel to het ver- leden behooren, toch kan het onlzachlijk grooto verschil tusschen den Minahaser van 70 jaar geleden en thans moojlik anders dan aan don invloed van het Ohristendom worden toege- schreven. Om te kunnen beoordeelen in hoo verre het Ohristendom in het volksloven is doorgedrongen, mag men niet vergeten, dat nu eerst het derde geslacht Christen is, zoodat al het oudo bijgeloof nog bij lango na niet vor- dwenen is. Er wordt nog wel geloof gehecht aan de voorspellende betekenis van vogelge- schreeuw, en on onkeis, inaal, wordt ook nog

z-, 而”
心>嚙!乞, •

Handwritten notes and a small diagram or sketch, possibly related to the linguistic or ethnographic content of the page.

Handwritten notes in the bottom left corner.

wel *8 nachts, bij eene epidemie, do „ziekte- duivel” veroorzaagt. Men durft dit echter niet openlijk to doen, daar de publieke opinio, het volk in hot algemeen genomen, deze handelwijze afkurt en naar Ohriststijlkjon maastaf veroor- deelt.

Door gomeenschap van godsdienst voelt de Minahasser zich nauwer met zijne Europeescho regeerders verbonden, maar men vindt dan ook niet bij hem die onderworpenheid, die men bij andero volkstammen in don Archipel aan- treft.

Het meerendeel der be volkin g kan lezen en schrijven, en de meest ontwikkelden verlaten hun land om als beampte op Java of elders een goed loon te verdienen. Ook op verschillende ondernemingen zijn zij zeer go wild als boek- houder en derg. Vele jongelieden teekenen ook voor soldaat en hebben als “Amboneesch sol- daat” in het leger een goeden naam. Voor de Minahasa zelf is dit uitzwermen jammer, daar op deze wijze de meest flinke en vooruitstrevende elementen het land verlaten.

De vrouw is in ontwikkeling ongeveer de ge- lijke van den man. Het aantal meisjes en jon- gens, dat de lagere school bezoekt, is gelijk. Meisjes van 16, 17 jaar geven tegenwoordig ook onderwijs op do school, anderen leggen het klein-ambtenaarsexamen af, weer anderen werken als klerk op een kantoor. Er zijn er ook, die naar Java gaan, om zich daar in een of ander vak te bekwamen.

De inlandscho handel is vrij ontwikkeld. Vooral in de hoofdplaats van het district Sonder vindt men ve l c inlanders, wier hoofdmiddel van bestaan do handel is. Hier ook vindt mon vrouwon, die geheel zelfstandig handel drijven.

Het uitvoerigste geschrift over de Minahasa is: N. Graafland, „De Minahassa”, waarvan de eer. te druk in 1869 verscheen on een tweede, omgewerkte uitgave in 1898. Ook in verschil- lende dcdlen der Meded. v. h. Ned. Zend.gen., hot T. v. Ned.-Indie, het T. v. h. Bat. Gen. ko- men bijdragen over doze landstrook voor van A. F. v. Spreeuwcn berg, N. P. Wilken, J. G. F. Riedel, J. A. T. Schwarz, F. S. A. do Olorcq, G. A.- Wilken, E. J. JeUesma e. a., terwijl eene be- langrijke samenvatting der flora van de Mina- ha>a in 1898 verscheen als XIXo Meded. uit *H Jaiidu plan ten tuin: Dr. S. H. Koorders, „Ver- slag cener botanische dienstreis door de Minahasa tevens ecrate overzicht der flora van N.O. Co- lobew uit een wotenschappelijk en praktisch oogpunt. Ook de aanlekeningen bij de Tontem- boanscho verhaJen (Vortaling) uitgegeven door J. Alb. T. Schwarz, bij E. J. Brill, Loiden 1907 geven velo bijzonderhedon aangaando do voo- gero goewoont cnz.

MINAHASSISCHE TALEN. De talen, dio in de Minahasa word on gesproken, behooren tot do groote Filippijnnscho laalgroep), spcciaal tot drio verschillende onderdeelen daar van. Do eiginlijke Minahassische talen, dio in het groot- Hto deel van dit kleine land 22 orden gosproken, vullen wed er in two af eelin gen. De eerste wordt govormd door hot Tomboclooo^ssch, Tondano-sch en Tonsca^ssch, do tweede bestaat uit het Tontemboansch en het Tonsawangsch. Hot Bantikscho en het Bentonanscho behooren tot de Sangireesche talen, het Ponosakanscho is een dialect van het Mongondousch.

De voornaamste best bekende Minahassische taal is het Tontemboanscho. Vroeger word deze taal vaak Tompakfiwa-scho genocmd, maar dit is do waro naam niet. Zij wordt gesproken in do districten Bond Sr, Kawangkoⁿ, Tom- paso) Roemo'ong en Tombasian dcr afdeeling Amoerang en in het district Langowan der afdeeling Tondano. Het aantal sprekers be- draagt ruim 50.000. De taal valt in twee dia- lecten : het voornaamste heet *Matana'i*, het and ere *Makela'i*, naar de woorden *mana'i* en *kela'i* „aldus”. Het laatste is het heerschende dialect in Langowan en Tompasso, en in enkele dorpen van Kaw&ngko'an. In do distric- ten Roemo'ong en Tombasian komen beide dialecten nevens elkaar voor, omdat die stre- ken zijn bovolt uit het gebied der beide dialecten. Naar den woordvorm is het Tontemboanscho niet vocalisch of half-vocalisch; alle medeklinkers kunnen eindsluiters zijn, doch niet- cindlettergrepen zijn nimmer geslo- ten. In het klankstelsel komen *b* en *d* al- leen voor in geprenasaleerden of gepreham- zeerden vorm, terwijl de *g* spiranc ia; zuivere mediae ontbreken dus. Hamzah is zeer frequent; alle medeklinkers kunnen worden gepreham- zeerd. De palatalen ontbreken, wat een algemeene trek is bij de Filippijnnsche talen. De *k*, *ng* en *ngk* worden gepalataliseerd na *i*, *du* *ik*, *ing* en *ingk* worden tot *ij*, *inj* en *intj*. In het Makela'i heeft deze klankovergang niet plaats.

De klank der R. G. H.-wet is in het algemeen hamzah, b.v. *ra'oem* (naaien), *wa'a* (gloeieide kool). De voornaamste elementen der woord- vorming zijn de affixon. Het belangrijkste zijn de prefixen, die bijzonder talrijk zijn ; ook de infixen en de suffixen zijn niet weinige. Met de voor- en invogels worden ook aangeduid : het Futurum (de Aorist), het Praeteritum, het Durativum, de Intentionalis en de Instrumentale vorm. Het Duratief kenmerkt zich door het prefix *ma- pa-*, hot Futurum (de Aorist) door het infix *oem*, het Praeteritum Imperfec- tum door het samengestelde prefix *nima*, het Praeteritum Perfect um door *ni-oem*, de Intentionalis in het Duratief door *me-*, in het Praeteritum door *nime-*. De Instrumentale vorm, dio passief is op te vatten, heeft het prefix *i-* in het Durativum on omschrijft het Praet. met *ai-*, verkort uit *nimai* ; Praet. Perf. van den stam *ai* „herwaerts komen”, waardoor de dader der handeling wordt voorgostold als teruggokoord van hot bedrijven der daad. Hetzelfde vindt men in do andere afdeeling der Minahassische talen on in het Mongondousch. Do achtervoegsels (1 widen hot zuivere on het locaal-passief aan. In do vormveranderingen haror boido lidwoorden bezit de taal een middel om den nominatief, den accusatief, den gonitief on het meervoud uit te drukken. Doch do ver- voegdo werkwoordsvormen, met pronomia personalia praefixa kent het Tontemboanscho niet.

Het Tonsawangsch sluit zich aan bij het Makela^a- dialect van het Tontemboanscho, maar spreekt do *k* voor een groot deel uit als spirant *ch*; ook voortoot het klankstelsel, door hot op- treden van *t* on *j* eenigo toenadering tot het Mongondousch.

Van de andere afdeeling is het Tomboelo^escho de belangrijkste taal. <■ Het wordt gesproken in het N.W. dcr Minahassa, n.l. in de districten

Menado, KakaskasSn, Tombariri der afdeeling Menado en in het district Tomohon-Sarongsong der afdeeling Tondano; het aantal der sprekers bedraagt ongeveer 30.000. In klankstelsel is het Tomboeloë'sch oudwetscher dan het Tentemboansch. Het vertoont in een zijner beide dialecten de *h* nog als sluisler; het andere dialect heeft de *h* nog alleen in het midden/der woorden; het Tentemboansch mist de *h*. Het verloop van *k* tot *j* heeft in het Tomb, niet plaats. De *r*-klank komt voor in twee uitspraken, eene alveolar en eene cerbrale. In het Tondanosch is het juist *zo*. Het Tonseë'-sch spreekt de *l* uit als eene palatale *d*, aan welke men nog zeer d hare afstamming van de *l* kan hooren.

g klinkt in de Minahassische talen als de Nederlandsche *g*, wel iets zachter, maar toch nog velaar. Belangrijke punten van onderscheid tusschen de beide afdeelingen der Minahassische talen zijn verder: het gebruik van *in-* als infix in de actieve vormen en de samentrekking met *oem*, waar beide infixen naast elkaar komen te staan, tot *im*. Dit is eigen aan de Tomboeloë'sche afdeeling; de and ore heeft in de actieve vormen geen invoegsel *in*, maar een voorvoegsel *ni-*. Het Tentemboansche *nima-* en *ni-oem-* zijn in de Tomboeloë'sche groep dus *minah-* en **im-*. Het Tentemboansch trekt het achter-voegsel *-en* samen met een voorafgaanden klinker, het Tomboeloë'sch enz. doen dit niet. Het Praeteritum der Instrumentale vormen wordt in deze afdeeling omschreven met *mime*, in het Tentemboansch is dit reeds tot *a-* ver-sleten. Verder ligt het onderscheid tusschen de beide afdeelingen vooral in den woonderschat. De benamingen der verschillende begrippen zijn echter slechts voor een klein deel anders; meestal is alleen de betekenis van de gemeenschappelijke woorden hier of ginds verschoven.

Wat van de letterkunde is uitgegeven, vindt men hieronder genoemd. Het is alleen Tentemboansch (dierenverhalen, legenden, vertellingen, liederen in soorten, dorpsgeschiedenissen en mededeelingen van ethnografischen aard), Tomboeloë'sch en Tonseë'sch (verhalen en liederen). Bij de overige stammen der Minahasa zijn de Tomboeloë'sche liederen zeer in trek, zoodat door vele andere stammen Tomboeloë'sch wordt gezongen en hunne poezie vele Tomboeloë'sche woorden bevat.

...* *Literatuur* Wilken en Niemann, Bijdragen tot de kennis der Alfoerscho taal in de Minahasa, Legendes, Fabelen en Raadsels, Proovo eener Grammatica v. h. Tomb. (1866); Niemann, Mededeelingen omtrent de Alfoerscho taal van N.O. Celebes, I, Woorden 质st. Bijdr. K. I. 3, IV (1869), bl. 203—251, 400—445, 3, V. (1870), bl. 69—120; II, Spreekwoorden en eigenaardige spreekwijzen in het Tombulusch, Ibid., bl. 195—209; Alfoereche Gebeden, Tijdschr. Bat. Gen., di. XL (1898), bl. 571—580; Dr. J. Bran-dee, Une forme verbale particuliere duToumbulu, Hommage au Oongres d. Orientalistes de Hanoi, de la part du Bat. Gen., bl. 45—52 (1902), Id., Het infix *in*, Album Kern, bl. 199—204 (1903); Id., Taalkaart der Minahasa, uitgeg. d. h. Bat. Gen. (1904); Tuturu potot wiase pa*ar masidi (Tomb. Oatechisatie-boekje), 1905; Pr.

Bolsius, Une 16gende alfour, An thro-pos, di. IV (1909), bl. 879—891; Pr. A. O. F. Van Velzen Oeng Kitab Toetoeroe' Sarani pino-

tot (Tomb. Oatechisatie-boekje), 1913; E. J. Jellesma, Bijdragen tot do kennis van het TompakBwa'sch, Verb. Bat. Gen., di. XLVII, le stuk (1892); Dr. H. H. Juynboll, Pakewa'sche Teksten, Bydr. K. I. 6, I, bl. 315, vlgg. (1895); Tentemboansche Teksten, uitgegeven door J. Alb. T. Schwarz, Leiden, E. J. Brill, 1907; Tentemboansoh-Nederlandsch Woordenboek, met Nederlandsch-Tentemboansch Register, door Id., 1908; Het Verhaal van den Gulzigaard, in het Tentemboansch, Sangireesch en Baro'e; tokst, vertaling en aanteekeningen, door J. Alb. T. Schwarz en N. Adriani, Verb. Bat. Gen., di. LVI, 3de stuk (1906); N. Adriani en M. L. Adriani-Gunning, Hoofdstukken uit de Spraak-kunst van het Tentemboansch (1908); J. G. F. Riedel, Tooe oenseasche Fabelen van Nederlandsche vertaling en aanteekeningen, Tijdschr. Bat. G n. XVII, 302—315; Jan Ten Hove, Het verhaal van Tanod Mololipu (tekst en ver-taUng), Meded. Ned. Zend. Gen. XLVII (1903), 373—377; Id. Een Minahassisch verhaal met aanteekeningen, Bijdr. K. I. 7, II, 498—507; Id. Tetudu potu wia se tou paad Masidi (catechi-satie-boekje in het Tonseë'sch); An Amut un tarfindem ne Tonseë/ipawolanda, pinantik ni Jan ten Hove (Tonseë'sch-Nederlandsch Woordenboekje). -

MINANGKABAU. Nagri in do residentio Sum. Westkust, ongeveer 3 K.M. ten N. van Fort van der Capellen aan den weg naar Tan-djoeng. Volgens de be volkin g dezer streek zoude het vermaarde buffelgevecht, waaraan het land den naam van Minangkabau zoude te dan ken hebben, bij de tegenwoordige nagri van dien naam hebben plaats gehad; men vertoont er een karbouwehoorn, doo aan den overwonnen buffel der Javanen, zoudo hebben toebehoord (men vg). Opstellen over Minangkabau, II, T. B. G. (1915). Deze nagri (badplaats, prachtig bron-water) Ligt tusschen den bovengenoemden weg en den rechteroever der Sôlo (zie FORT VAN DER OAPELLEN).

MINANGKABAU. Geschiedcnis. Voor de geschiedenis van Minangkabau in den Hindoe-en Hindoe-Javaanschen tijd wordt verwezen naar SUMATRA, Daarin valt een periode, die wel niet nauwkeurig is vast te lion, doch vermoedelijk in de 14e of 15e eeuw ligt, dat hot oudo rijk, dat mot den naam van Minangkabau we rd aangeduid, geheel Midden-Sumatra om-vatte, d. w. z. het gebied gelegen tusschen het rifk van Palombang en do rivier van Siak aan do Oost- en tusschen het rijk van Mandjoeto en do rivier van Singkel aan de West-zyde. Do kern van dit uitgestreko gebied be-taond uit het eigenlijke rijk van Minangkab. u (do *alam minangkabau*), dat ongeveer samenviel met do tegenwoordige Padangsche BovenJanden, en het waren de vorsten van dit land, die hun invloedssfeer van de Westkust tot aan de Oost-kust wisten uit te breiden over de rijken van Indrapoera, Indragiri en Djambi. Maar vee) heeft waarschijnlijk het gezag der Minangkabau-scho vorsten in do grenslanden nooit te beteck ne gehad, on lang heeft do eenheid van het rijk dan ook niot stand gohouden. Reeds in do 16e eeuw noomen de reizigers, die Sumatra bo-zochten, Indrapoera, Indragiri en Djambi als zelfstandige staton, een van hen zelf Mi nan g-kaba i als e)evazalstaat van Kampar (?). Hoo

dit echter ook z可, do „koningen" dier rijkon bleven nog lang daarna met een mystiek ge-tint ontzag naar hun vorstolijken broedor in hot kernland als naar den primus inter pares opzien. Ook in het Westen was he, gebied cler Minangkabauscho vorston aanmerkelijk kleiner geworden. Een hunner nl., die gehuwd was met de oudste dochter van den vorst van Atj&b, had, wegens ontrouw aan zijn gemalin, twist gekregen met zijn sohoonvadr on dezen al het zeostrand van af Atjeh tot aan Mandjoeto als erfelijke bezitting moeten afstaan. Zoodat toen de Nederlanders in het begin dor 17e eeuw zich in den Indischen archipol kwamen vestigen, het rijk van Minangkabau weer vrijwel tot het kernland was ingeslonken.

De overlevering doet de vorsten van Minangkabau afstaxnmen van Iskandar Dzoe'l Karnain (Alexander de Groote), die drie zoons had. Van deze drie breeders werd Maharadja Alif vorst van Turkije (Roem of Rochoem), Maharadja Depang van China, en Maharadja di Radja van Minangkabau. Behalve den titel van Sari Maharadja (verheven keizer) voerden de vorsten van Minangkabau ook nog dicn van Jang di Partoean, en noemden in hunne brieven de beheerschers van China en Turkije overeenkomstig de overlevering hunne breeders. Aan deze en dergelijke mythen kan natuurlijk slechts weinig of geen waarde gehecht worden. Do oorsprong der dynastic ligt in het duister. Zij bereikte haar grootsten luister eerst na de Hindoe-Javaansche invasie op het eind der 13e eeuw. Voordien zal do vorst van Minangkabau waarschijnlijk niet meer dan een Btamopperhoofd geweest zijn. In Qaka 1197 (A. D. 1275) landde een Javaansch leger, afge-zonden door koning KStranagara van Singasari; deze expeditie heeft klaarblijkelijk succes ge-had, daar elf jaar later aan de bo ven-Ba tan g-hari, dus in het hartje van Sumatra, op bevel van genoemden Javaanschen koning een Amo-ghapiqa-beeld werd opgericht; in de daarop be-trekking hebbende inscriptie wordt als vorst van 's konings Sumatraansche onderdanen Mau-liwarmadewa genocmd, die dus te beschouwen is als een soort onderkoning. Zoo stond ook de meest bekende dezer Sumatraansche vorsten, Adityawarman (± 1340—1375), onder Javaan-scho suzoreiniteit, althans in het begin zijner regeoring; desgolijs wordt in de NagarakSr-tagama ondor do onderhoorigheden van Mail ha pahit ook "Miimngkabwa" opgegeven. Uit Adityawarman's tijd dateeren do mceste dor Hindoo-oudheden, welke thans nog in Minangkabau word on aangetroffen. Zie OUD-HEDEN. Na deze period o van bloei vol gon cenige ceuwen, waarin niets van do lotgevallen der Minangkabauscho dynastic is bewaard gebleven. Hoe, wanneer en waarom de vreemd overheerschers het land weder hebben verlaton, is onbokond. Eerst na do vestiging der Neder-landers op Sumatra in do 17e eeuw hoort mon wed or hot eon en ander. Op gezag van Van Bazel wordt gewoonlijk aangenomen, dat om-streeks hot jaar 1680 hot ryk, bij don dood van Keizer Alif, dio geen rochtstreekscho orfgona-mcn had, door oneenigheid onder de pretendenton, in drieen word verdeold, to woten Soengai Tarap, Soeroeaso en Pagarroejoeng. Inderdaad zyn or omtrent genoemcl jaar binnenlandsche twisten over do troonsopvolging geweest, en

schijnt hot reoht van don opvolgor op den troon door eenigo rijks-grooten botwist to zijn (Dagh-register 1680, biz. 128, 716, 721), doch van een toon pleats ghad hebbonde verdeling van het ryk is waarschiynljk geen sprako geweest.

Volgens do overlevering is het rijk van Minangkabau van oudsher bestuurd geweest door drie vorsten (de *radjo nan tigo s 006*). „die gelijk in aanzien stonden, en als een koord waren getwijnd uit drie draden, doch ieder met een eigen gezag." De eerste, de opperbeieder was de Radjo Alam, de eigenlijke vorst van Minangkabau, die te Pagarroejoeng zetelde; de tweede de Radjo Ad at, die de hoogste macht bezat in adatzaken en te Boeo verblijf hield; de derdo de Radjé Ibadat, die "met het oppergezag in zaken, den godsdienst betreffende, was bekleed en te Socmpoe Koedoes woonde. Deze drie vorston werden verder voorgelicht en bijgestaan door vier rijks-grooten, de zoogenaamde *Basar Ampat Bdlai*, dat zijn de Bandaharo (of Toeankoe Titah) van Soengai Tarap, de Toean Kali van. Padang Ganting, de Mangkoedoem van So: mani., en de Indomo (of Toean Pandjang) van Soeroeaso, die den titel droegen van Datoe¹¹ Pa-moenja^a en de rijkskleuren benevens het vor-stelijk scherm mochten gebruiken. Ieder hunner had een gebied, waar hij van de bevolking belastingen mocht innen. Deze machtsfeer (hun rantau genoemd) was voor den Bandaharo de Bandar nan sapoeloeh, de zuidelijke landen aan de Westkust; voor den Indomo de Noordelijke landen aan die kust, Padang en Pariaman, voor den Toean Kali de Batang-Hari-districten en voor den Mangkoedoem de Minangkabausche nederzettingen op het Maleische schiereiland (de Negri Sembilan). Voorts werden alle zaken vooraf aan hun oordeel onderworpen, met name de adatzaken aan den Bandaharo, en de godsdienstzaken aan den Toean Kali; en eersb als men het niet eens kon worden, respectieve-lijk voor den vorst van Boeo en dien van Soem-poe Koedoes gebracht, terwijl de eindbeslissing dan aan den opperbeieder te Pagarroejoeng was overgelaten. De Mangkoedoem was in het bijzonder belast met de beslechting van de tal-rijke geschillen tusschen de gemeenten (nagari) onderling, ook weder met direct hooger beroep op den Radjo Alam. Naast de genoemde vier rijks-grooten stond nog als vijfde de Toean. Gad an g van Batipoech, „dio van ieder onafhankclyk is, en zijn kracht zoekt in eigen per-Soon."

Van do vroeger grootheid van deze personen is thans weinig meer overgebleven. Het geslacht IndomS is uitgestorven, de overigen zijn afge-daald tot go won e volkschoofden met locaal wal meer gezag dan dezo. Het vorstengeslacht werd door de godsdienstigo sekto der Padri's nitgorooid op 66n persoon na, Radjo Alam Mooning Shah, dio door do vlucht wist te ont-komen. Hij werd in 1822 door Raaff terugge-roepen on tot regent aangesteld, dock in 1833 gevangen gon omen en naar Batavia yerbannen, waar hij op 21 Maart 1849 overleed (zio PADRI). Do laatste vrouwelijke afstammeling der Minangkabauscho dynastic, Toean Gadih R6n6 Soempoe, overleed in 1912. Vermelding ver-dient nog, dat in do 18e en 19e eeuw door Minangkabau (hetzij door den Radjo Alam, hetzij door don Mangkoedoem) naar de nederzettingen

op het Maleisch schiereiland achtereenvolgens vijf vorsten werden afgevaardigd, die daar als Jang di portoen b'isar van Sri Monanti van 1770—1832 hebben geregeerd. — Het gezag der vorsten, zoowel als dat der rijksgrotten heeft, behalve misselien in de oudste tijd, niet veel te betekenen gehad, on vooral door het, zegevirten der democratische beginselen van Datoe⁶ Parapatih nan Sabatang ecu gevoe- ligen knak gekregen. Het, vorstengeslacht stond eigenlijk geheel buiten het volk. Gold voor den Minangkabaur niatriarchaat, en het huwe- lijksverbod in hetzelfde geslacht, de vorst daarentegen werd opgevolgd door zijn dircte afstamelingjeji en was tot huwlijken in zijn eigen ge- slacht verplicht. Ook bezat do vorstelijke familie zelf geen duimbreed grond. De oudheid, zoowel als deze afzondring en geslotenheid der Minang- kabauscho dynastie, die haar maakte tot een der vorstengeslachten van het zuiverste bloed in den Maleischen Archipel, zijn oorzaak geweest van het ietwat mystieke ontzag, dat haar zelfs door grooteren en meerniachtigen dan zij werd toegedragen.

Ten slotte nog iets over de twee groote staat- kundige figuren uit de Minangkabausche overlevering, de ha If broeders Kjahi Katoemang- goengan en Datoe⁶ Parapatih nan Sabatang. Aan den laatste wordt de matriarchale en democratische inrichting der hedendaagscho Minangkabausche maatschappij toegeschreven. Kjahi Katoemanggoengan zou de patriarchale en autocratische richting voorgestaan hebben. Onder beide leiders hebben de Minangkabaurs zicli in twee partijen gesplitst — respectievelijk de lareh Koto Piliang en Bodi Tjanjago —, wier najver zooverging, dat daaruit binnen- landsche oorlogen zouden zijn voortgesproten.

Wat den naam van Minangkabau betreft, deze wordt door de overlevering in verband gebracht met eene door Javan on ondernomen maar verijdelde poging om het land te onder- werpen (de expeditie van den vorst Kertana- gara ?). De beide vijandelijke partijen n. kwamen overeen om de beslissing van den strijd te doen afhangen van dien tusschen twee buffels. Die van den Minangkabauer was overwinnaar en als herinnering aan dit feit werd aan het rijk den naam van „de buffel overwint“ (*manang kabau*) gegeven. Dr. Neubronner van der Tuuk geeft echter in zijn Woordenboek (biz, 542) aan, dat de betekenis van den naam van het rijk, in verband met *pinang Jacobhu*, waarschijnlijk „oorsprongland“ is, en daarom Minangkabau boter dan Menangkabau zou zijn. In do handschriften vindt men dan ook neestal met Arabische letters *minang* geschreven, eu door de be volkin g hoort men het ook altijd zoo uitspreken. Andere aflei- dingen zijn die van main an g kabau = een kar- bouw verzorgen, en die van J. Rigg (Tijdschr. Ind. Taal en Letterk. Go jaarg, 1844, biz. 232) uit de combinatie van de drie Singalescho woorden Mau-Angka-Bahu, die mensch-zinne- beeJd-arm (gezag) zouden beteekenen.

MINANGKABAU-INSTITUUT. Opgericht in Noy. 1917, op denzelfden voet als de Atjeh-, Bali-, Oostkust van Sumatra- on Zuid Sumatra-In stituten.(Zie INSTITUTEN, bl. 150).

MINANGKABAUERS (of : MANANGKABAU-ERS, of MfeNANGKABAUERS). Zoo noemt men de bevolking, die hoofdzakelijk do Pad an g-

scho Bovenlanden en aangrenzende streken bewoont.

De Minangkabau-Maleiers houden zichzelf voor directe afstammelingen van Alexander den Groot. Diens zoon zou zich met zijn volgo- lingen op don MSrapi hobben gevestigd en do stamvador van het Minangkabausche volk ge- worden zijn. In later tijd zou dit volk van het gobepte zijn afgedaald en zich over hot verdor land hebben verbreid.

Volgens Junghuh behoordo do M.Maleiers tot een der drie oerrassen, welke door generatio originaria ter plaatse, waar zij leven, zyn ontstaan. Hij onderscheidde het Negritenas, het ras der Bataks, Dajaks on Alfoeren, waartoo ook de Niassers, Pasoemahs, Timoreezen, BaKneezen on Boeginoezen worden gerekend en als derdo het Maleische oerras, waartoe zouden behooren, bchalvc do Min ar gkabau- Maleiers, de Malaka- Maleiers, Atjehers en Javanen.

Hagen ziet in de M. Maleiers een kruising van het Maloischo oerras (Oemaleiers-Indosiers) met vreemde ole men ten. Deze opvatting vindt men ook bij Deniker: „On pent se demander si les Malais (c'est A dire les Malais proprement dits de la presqu' ile Malaise et de Mcnangkabau dans Sumatra, ainsi que les Javanais, les Sonda- nais, et „les Malais“ rverains des autres lies) ne sont pas une nation mixte, issue du mlange des Indosniens avec les elements divers, bar- mans, negritos, hindoos, chinois, papous etc .. ?“

De huidkleur der M. Maleiers is in don regel eene lichtbruine, niet zelden met eeno ietwat roode of bruingroene bijtint. De vrouwen zijn over het algemeen lichter van klour dan do mannen. Do huid vocht week, fluweelachtig en koud aan. De nagels der hand laat men gaarne lang groeien, vooral van duim, ringvinger en pink; bovendien worden zij vaak rood geklour. De kleur der oogen is donkrobruin, het haar is bruinzwart en vaak golvend. De baard en snor zijn in den regel slechts zeer weinig ontwikkeld. Ook op liet ovorige lichaam is de beharing go- woonlijk gering. Bij 40% der door Kleiweg de Zwaan onderzochte lieden (5G9 in aantai) vond hij schuingeplaatste oogspalten; bij 25% zag hij een Mongolenplooi. Hij onderscheidt, wat jiet gelaat betreft, twee typen, n.l. een smal on fijn type en een grof, minder intelligent typo. Hot eerste is gekenmerkt door een lang con sinal go- laat, loog on gewelfd voorhoofd, hoogo smallo en niet zelden con exo neus, dunno lippon, weinig uitgesproken of geelij prognathic. Bij hot grove typo heeft men een breed on plat golaat, met uitspringende jukbeenderen, brccdon, Jlatton on vaak concavou neus, wijd uitstaande jieus- vleugels, dikke Jippen, duidelijke prognathic, laag voorhoofd, dikwijls een Mongolenplooi. Hunne tanden laten do Minangkabaurs vaak vijlen on bovendien kleuren zij de overblijvende tandstompen zwart. Vaak brengen zij nog in do govijlde tanden stukjes goud in. Tegenwoordig editor stollen vele M.-Maleiers, vooral do kustbewoners, prijs op ongevijlde, witte tanden. Struma komt by vrouwen zoowel als bij man non zeer veelvuldig voor. Jogens zoowel als moiffjes worden besneden; bij do meisjes wordt daarbij een klein stukjo van de clitoris afgospedon. De vrouwen makeii groote gaton in de oorlellen voor de oorsierden.

Als gemiddelde lichaamslengete gooft Kloiwog

do Zwaan op 157 c.M.; als kloinsto maat vond hij 141 en als grootste 173 c.M. Aan do kust vond hij een grootero lichaamslengte dan meor in het binnenland. Do spanwijdto vond hij gomiddeld 7,74 c.M. grootor dan do lichaamslengte. Als relatieve armlongte (d.w.z. in verhouding tot do lichaamslengte) wordt opgegeven 44, 50; als relatieve totalo boenlengto 53, 62. Do absolute lengte dor hand is gemiddeld 16,85 c. M. Zeer vaak ziet men een zeer groote tusssenruimte tusssen den grooten en tweeden tcon en bovendien eeno binnenwaartscho kromming der twee buitenste tconen. *De index cephalicus* is gemiddeld 82,18; bij 2,3% was do hoofdwijzer kleiner dan 75, bij 23% tusssen 75 en 80 en bij 74, 5% grootor dan 80. Slechts 1,6% bleken te zijn chamaeprosoop (gezichtsindex kleiner dan 75), 80% mesoprosoop (gezichtsindex tusssen 75 en 90) en \pm 19 % leptoprosoop (morphologische gezichtsindex grooter dan 90). Het haar, dat gitzwart en grof is, dragon de mannen over het algemeen kort afgesneden; in enkele streken echter hangt het tot op de schouders of is het in een knoop onder den hoofddoek samengebonden. Soms wordt tot op den jongelingsleeftijd ddn lange lok gespaard, veelal ter aanduiding van een bijzonder beroep als *ma'indang-spelor* e.d. Do vrouwen maken zich een kapsel, dat verschilt naar de landstreek, waar zij wonen. Het haar is bij dezen of in een strik opgenomen, of op het midden van het hoofd gescheiden en van achtoren tot 6en vlecht gbracht, 6f wol — en dit is vooral op de hoofdplaatsen het geval — er is zonder hulp van spelden, tegen het acilorhoofd een sierlijke wrong van gemaakt, beken onder den naam van *k o n d 6*. Bij de kind cron wordt het gchel of gedccltelijk weggeschorcn : gewoon- I ijk heeft men daarbij 66n, twee, drio of meer bosjes (meestal een on even aantal) latcn staan, die of uitgekamd 6f gevlochten en dan aan do uitoinden mot con wolcn kwastjo of een amulet versierd zijn. Zindelijk is men op den haardos over 't algemeen niet, zoodat do rein held orvan in hooge mate to wonschon overlaat. De meeste Biannon dragon geen baard : die bij ouderen van dagen is mecstal dun en schraal. Gowoonte is het oin met een ijzeren tan got jo do baardharon en tie l'jaren onder do oksels en bij do schaaamdeolen uilttrekken, dit laatsto zoowel bij vrouwen als niannon.

Bij feesteliko gelcgen heden, en meor ma Ion ook in hot dagelijksch lovon, worden kindoren on jongelieden ingowreven met een wit blan- ketsel, en de Padangscho Bovenlanden b a d a k genoemd, wannede mon borst, ar mon, voor- hoofd en wan gon goheel bestrijkt of hior on daar slechts enkele inouches aanbrongt. Meormalon vertoont de huid, dio over hot algemeen donkor- bruin, bij sonimigen vaalgeel is, licht gokleurd vlokkjes, p a n a ii goheeten en voor zeer fraai gehouden ; bij sommige man non on vrouwen treft mon op do huid groote, roomgelo vlokken aan en daaraan gaat niet zelden het verschijnsel gopaard, d at wonkbrauwen en oogledon wit zijn.

De kleederdracht van de Minangkabausche bevolking is zeer uiteenloopend. Wannoor do Minaikgftbauor thuis is of den arbeid op hot veld verricht, draagt hij gewoonlijk niets meor dan con hoofddoek on een kortc broek of een lap, dio slechts even over do kniecin reikt on oni do len- denen is vastgebonden. In hoofdzaak bestaat do

kleeding van don man anders uit con hoofddoek, con buis, ccn saroong, een gordel, een broek en con s a p o o t a n g a n e. Do hoofddoek is ver- vaardigd van con viorkant stuk bont of zwart katoen; do eersto wordt met rijstatijsel geatoven, over do knie in vorschilHendo vormcn gewreven, on aan do uitoinden dichtgeknoopt of met een naald of eenig scherp voorwerp, bij wijze van speld gebruikt, vastgestoken; de laatste, veelal vorsierd met een stiksel van rood garen of goud- draad, met goud passemet of gouden lovertjes, wordt ongesteven gevouwen. Die van den pang- hoeloe — do d 6 t a pandjang o f d 6 t a b a k a t a h — bestaat uit een langen, zwart katoencn dock, eigenaardig geplooid en ala tulb&nd. on hot hoofd gewonden. Het buis, gewoonlijk van blauw of gebloed katoen vervaardigd, is op verschillende plaatsen en bij onderscheidene personon zeer uiteenloopend van fatsoen. In de Padangscho Bovenlanden o. a. zijn de mouwen ervan wijd en komon dezo slechts tot den elleboog, terwijl zij in de armsgaten met een tusssenzetzel van katoen of gouddraad zijn voorzien ; die van de bowoners der Zuidelijk gelegen negorijen heb- ben lange mouwen en aan de buitenzijde ecu of twee zakken. Hior draagt men het van voren open, aan den hals allecn met een bandje, haak of knoop dichtgemaakt, daar weer is het van voren gesloten en alleen aan de schouders of op de borst wat opengesneden, enz. De s a r o e n g is een katoenen rok, zonder plooiën, van boven on van onderen even wijd ; zij wordt in den regel tot boven do knieën opgetrokken en om de lendenen gewonden, doch ook wel los om de schouders geslagen; do alledaagsche is dikwijls van Europesch maaksel of op andere plaatsen van den archipel vervaardigd ; do feest- saroeng echter gewoonlijk inlandsch fabriekat en rijk met gouddraad doorweven. De gordol, dien de Minangkabauer bij den arbeid draagt, is van katoen, laken of loder gemaakt, maar ook wel van rotan gevlochten ; hij is dikwijls zoo ingericht, dat hij tot bergplaats van geld kan dienen. Die, welke tot de feestkleeding behoort — k a b 6 - p i n g - g a n g — is van zware eigen gewoven stof, rijk met gouddraad bewerkt en van lange, van voren afhangendo franjes voorzien. De adat- hoofden dragen aan den gordel dikwijls een gouden buik- plaat, waarop in het midden een nagemaakte edelsteen is aangebracht. Do brock komt even- cons in vorschillendo soorten voor, meest alge- meen ochter wordt do s a r a w a t j d h e dragen. Doze is van wit, zwart of bont katoen gemaakt — als feestkleeding van gecruit katoen mot donkorbruine randen — heeft een kort kruis on korto pypen, aan do binnonzijde waarvan ruitvormigo stukkon katoen, meermalen mot gouddraad geborduurd, en reikt tot even over do knio. Eon broek, met do vorige overeenkomendo, is do s a r a w a bakatoea, die aan do uitoinden dor pypon nauwsluitend is. Do s a r a w a p a s a l 6 w a uit den adat-tijd — dien van cigon bestuur — afkomstig, en nog gedragen in do onffthankelijke Minangkabauscho landcn, is van twee vorschillond gokleurd stukkon doek gemaakt. Do s a p o o t a n g a n is een viorkant bonto doek, meestal over don linkerschoolder ge- dragon; aan do punt, dio op do borst afhangt, zyn ringon on oorlepeltes, alsook hot tangtoje om do baardharon uit to trekken, bovestigd. Vcel overeenkomst mot do s a p o c t a n g a n heeffe

de k a i n b a s a h a n, een langworpig vier- kante doek van wit of zwart katoen, over den schouder of om het middel gedragen on bij het baden als zwembroek dienende.

De "geestelijken" kleeden zich op Arabisch wijze met een rozenkrans in de handen en sandalen aan do voeten. Zij dragen meestal een wit onderkleed — I a n t a r i — een wijd opper- kleed — djoebah — beido tot op de voeten afhangende en hebben op hot loofd oen witte k o p i a h, waarover een s a r o b a n of tulband van cache miro of minder kostbare stof.

Tot do hoofdbedekking dor mannen en ook der vrouwen kunnen o.a. nog gebracht worden: do toedoeng, een kegelvormigo hoed van bamboe, pandan-bladeren of van de bladscheden van bamboe, doch als feesttooi voor de panghoe- loes ook wel van gee' koper vervaardigd; de k o p i a h, een soort van kalotje van rotan of wit katoen ; en een model van houten hoed, die geheel verguld is en op een helm gelijk. Zoo ook behoort nog tot de buizen het korte katoenen badjoe boeniBn, dat in den adat-tijd onder het blauwe werd gedragen, benovons het lange, wijde, van rood laken vervaardigde buia der voorvechters.

De kleeding der vrouwen bestaat hoofdzakelijk uit een kain, een badjoe en een salendang. De kain, die in het dagelijksch leven wordt gedragen, is een langwerpig vierkant stuk wit, zwart of donkerblauw katoen, dat om het lichaam wordt geslagen, of de heupen wordt vastgemaakt en tot op de voeten zoo afhangende, dat het linker- boen onder het loopen bijna tot aan de dij wordt onbloot. Over deze kain k a i n d a l a m — dragon do vrouwen van Soepajang, Siroekam, Alahan Pandjang, Lolo en Soengai Pagoe meestal een rooden of zwarten katoenen doek — k a m- b d n o f landjB n — welke tot aan de knieën reikt. Bij wijze van gordel om het middel gesla- gen, houdt de t j a w 4° of k a b 3/4 pinggang — een anderhalf of twee meters lange, smalle lap katoen, boide kleedingstukken op ; er is daarbij geen enkele band of knoop aange- bracht; de beide uiteinden van de kains worden om elkander gedraaid en het bovengedeelte, alsdan de ceintuur van don rok uitmakende, een paar malen naar buiten omgerold. Oudere vrou- wen dragen over deze kleedingstukken nog wel een bad joe, doch over *t algemeen blijft anders het bovenlijf bloot. Het b a d j o e — een soort van hemd met lange en nauwe mouwen — is doorgaans blauw en aan den pels gesloten door een rij metalen knoopjes, een haak en oog of tens. De salendang — een stuk katoen, drie kw&rt meter breed en oon paar motors lang — wordt tot verlerle doeleinden gbezigd; zij wordt om het hoofd gewonden als hoofddecksel, om de londenen of over de ehouders goslagen; of als draagband gebruikt voor hot kind, dat de moeder op den rug of tegen do heup bij zich heeft. Waar de vrouw uitgaat zijn deze kleedingstukken kleuriger en sierlijker gem&akt; de mouwen der badjoe's b. v. zijn dan kort en wijd en prijken dan dikwijls in de zijden met driehoekigo, van gouddraad geweven ingezette stukken; de kains zijn dan veelal omzoomd met een rand van go- bloemd katoen of met gouddraad doorweven, van welke kains de vrouwen van de L Kota e r niet relden twee of drie boven klander aan hebben. LjDe sieraden, die de Minangkabause vrouw

draagt, zijn in hoofdzaak: oorhangers, haarver- sierselen, armbanden on vingerringen. De eer- ste — s o o b a n g'8, l o n t a's, soontiang^ enz, — vooral vertoonen in vorm en grootte een rijke verscheidenheid; over *t algemeen zijn zij cylinder-of schijfvormig; van do laatste heeft de plaat in sommige landstreken meermalen een middellijn van 11 centimeters; men maakt ze van hout, koper, zilver of goud, doch ook eenvoudig van een opgerold stuk pandan- blad, waarop een rood lapje lakon met een opgewerkt, zilveren plaatje is vastgenaaid. Als haarversierselen draagt men o. a. in den haarstrik en achter de ooren bloemen en bladeren — b o o n g s a n g- g o e a — die dikwijls van goud vervaardigd zijn, of bovestigt men een gouden plaat aan don haarwring — t i t i 6 sanggoc H. of heeft men een tooisel van dit metaal, in don vorm van een hoorn on het hoofd — t a t a h k o e n d a i. Do armbanden bestaan meerondeels uit koporen of glazen kralen, die saamgeregond en in strengen on de polsen gewonden worden ; dikwijls ook zyn zij van goud vervaardigd en hebben zij een buiten- gewoon grooten omvang. De vingerringen zijn 6f uit een klapperdop 6f schelp gesneden, 6f van koper en van Europeesch maaksel ingezet met glazen steentjes van allerlei kleur, of ook van zilver of goud. Bij het feestgewaad van onvrouw treft men doorgaans ook den gouden na- gel — k o o k o e a m 6 h o k o o k o e t j a n g- g a i — aan, dio aan de pink van de linkerhand wordt gedragen.

Wat de kinderen betreft, deze loopen tot hun vijfde of zesdo jaar naakt of bijna naakt: zij zijn alleen gtoodid met versierselen aan het haar, om den hals, met name een djimat, het middel, do armen en onkela. Voêrdat de jongen een broek of sarong ontvangt, krijgt hij een buis; het eerste kleedingstuk van het meisje is de kain. De hoofdoek van de grootere jongens is zoo- danig gevouwen, dat do kruin van het hoofd onbedekt blijft.

Onder de wapenen, welke bij den Minangka- bauer in gebruik zijn, vindt men do Europeesche jachtgeweren, dio do oude ad at- of lonlgeweren zonder vizier of korrel geheel verdrongen hebben on een groote verachoidenheid van blanko wapc- non, zooals krisseu, laneen, zwaarden, dolken, enz. Dozo zijn over *t algemeen van inlandsch maaksel en zeer dougdclijk bewerkt. De groep orvan is niet zondou keurig uitgesneden en met odelgestoentou bezet, de scheidv van zeldzaan hout gemaakt en mot goud gemonteerd ; aan die, welko orfstukken zijn, wordt meermalou boven- natuurlijko kracht toegeschreven. Tot de wape- nen, kan nog gbracht worden do slinger — o e m b a n tali wolko van touw gemaakt is en gebruikt wordt voor hot doodden of verdrij- ven van schadolijkG dioren uit de bebouwdou velden.

Het karakter van den Minangkabauor ver- toont den Europeoschen waaroner naar den Europeeschen maatstaf van booordeeling nicer ongunstige dan gunstigo trekkon. Gehecht aan voorvaderlijko zeden en gewoontou, is hij stijf- hoofdigo en weinig voor overtuiging vatbaar; een belediging verged hij niet licht, doch tracht hij meestal in het gohoiom te wrekon don belediger in diens persoon of goederon te bena-

deelen; aan berisping of straf onderworpt hy zich ochter zonder wrok; hij is over het algemeen ijdel en wantrouwend, vaak conigs- zins bemoeizuchtig, vrijmoedig in zijn optreden ook tegenover meerderon, zelfs ten opzichte van invioedryko personen; orkentelijk voor go- noten weld ad on zijn slechts weinigen; aan over- matig eten, vooral bij feesteljk gelegenheden maakt hij zich maar al te dikwyls schuldig/zin- delijkheid ten aanzien van lichaam, kleeding en woning betracht hij zelden, doch onder den invloed van het meer on meer zich uitbreidend onderwijs is hierin de laatste jaren vooruitgang te bespeuren. De Minangkabauer vindt luid- ruchtigheid onbehoorlijk; hij is echter een minnaar van gezelschap en praat en disputeert gaarne; van dronkenschap heeft hij een grooten afkeer; het gebruik van betel en tabak — de eerste als pruim en de tweede als cigarette — is onderhen zeer algemeen, en vooraleerstgenoemd heeft in het huishoudelijke leven een hooge bete- ken; over het algemeen kan men hem gastvrij noemen, vooral tegenover bekenden; de vreem- deling, die belang stelt in zijn omgoving en zich eenigermate in zijn taal weet uit te drukken, geniet spoedig de bewijzen van toenadering en vriendelijkheid; tegen pijn gehard, doorstaat hij ze meestal met groot kalmte; mag men hem niet direct lui noemen, een arbeidzamen aard kan men hem evenmin toeschrijven; hij doet niet meer, clan hij doen moet, om in zijn onderhoud te voorzien en kan uren achtereen in algehoole werkeloosheid doorbrengen.

Opvoeding in de ware betekenis van het woord ontvangt het Minangkabausche kind zeer weinig of niet; het wordt reeds spoedig aan zich- zelf overgdaten en moet op jeugdigen leeftijd zijn krachten voor de instandhouding van hot huisgezin ten beste geven, waarbij nog komt, dat het vaderlijk gezag door de eigenaardige in- richting van het familieloven, veel te weinig te betekenen heeft om de opvoeding degelijk te doen zijn. Tot voor weinigo jaron verstoken van goed onderwijs en niet veel meer geleerd hebbend dan een weinig gebrokkig lezen on schrijven in Arabise he karakters, kon zijn ontwikkeling geen ruimo vlucht nemen on bleef het rijk dor weten- schap voor hem zoo goed als gesloten. Toch is hij voor ontwikkeling in vrij groote mate vat- baar, en waar zijn Iegeriorigheid genoegzaam voidaan en geloid wordt, toont hij niet zelden in velo vakken evenveel kennis te bezitten als een Europeaan, die ter school is geweest. Voor rekenen, aardrijkskundo, dior-, plant- en werk- tuigkunde bezit hij over hot algemcen veoJ aanleg, schrijven (loot hij doorgaana zeer fraai en teokonen naar hot voorbeeld niet onvondienstoljk. Do versicringen op wapen on huisraad, het snij- on schild er work aan wonin gen, do patronen van vlechtwerk en woofseis en het fraaie filigran, dat do goudsmeden vervaardigen, gevon het bewijs, dat het hom niet aan kunstzin ont- breckt.

huishlijk en maatschappelijk leven is echter te weinig afwissolend, do blik op vreemd toonolon te zeldzaam, dan dat daar bouwstoffen gevonden kunnen worden voor belangrjkio producten van proza en poezie. Muziek of toon- kunst worden al even weinig door hem beoefend; lustig, vrooljk zingon kent hij niet; waar hij zich in gezang uit, is dit veelal een klaaglied, dat

getuigt van melancholische, verdrietigo stemming. De muziekinstrumenten, bij de Minang- kaboura in gebruik, zijn in hoofdzaak een soort dof klinkende trommen, meer holder klinkende kopren bekken en border), kleine fluiten, be- staando uit een rijtsingel en grootro van bamboe vervaardigd en een eigenaardig model van driesnarige violen. Zij dienen doorgaana ter begeleiding van den dans, waarmede zich in de Bovenlanden gewoonlijk alleen mannen bezig houden, doch waaraan in andere streken vooral meisjes en ook jon gelin gen zich wijden. Over het algemeen is de Minangkabauer een harts- tochtelijk spcler; aan hanengevechten had hij eortjds meermalen den ondergang van zijn gezin te wijten; ook duiven, kwartcla en krekels laat hij met elkander vechten; de meesten kennen het t j a t o e & — een soort van damspel — en het tjongka. — een bakspel — met welk laatste in de Padangsche Bovenlanden ook vrouwen zich verlustigen; van kaart- en andere dobbelspelen vindt men vele liefhobbers.

In do geneeskunde is de Minangkabauer zeer achtcrlijk gebleven; geschriften over deze weten- schap worden niet aangetroffen. Het ontstaan van ziekten wordt groot tend eels aan den in- vloed van boozo geesten toegeschr&ven, en for- mulieren, waarbij bespuingen van allerlei fijn- gekauwdo zelfstandigheden een voorname plaats innemen, dienen om ze te verdrijven. Het werk van Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan. „De Geneeskunde der Menangkabau-Maleiers¹ verschaft hie rover vele gegevens.

Do Minangkabauers z^o n Mohammedanen, doch hebben van het wezen van den Islam slechts zeer weinig bogrip; hun godsdienst be- paalt zich dan ook tot het voldoen aan enkele voorschriften, zoals het opgaan naar het bede- huis op Vrijdag, het verichten der dageljkische gebedon, het vasten, en het doen van vele my- stieke oefeningen onder leiding van s^o c^h s. In de laatste jaren heeft een van Mekka uit gelcide, zuivorendo, vele oude ketterijen en volksbijgeloof omverwerpende, orthodoxe stroo- ming het moh&medanisme der inangka- bauors belangrijk gewijzigd, hier en daar zelfs in panislamistischen zin. — Hun eigenlijke godsdienst komt in hoofdzaak overeem met dien der natuurvolkon on is die, welko volgena de nieuwere godsdienstwetenschap animismo wordt goheeten. Zij openbaart zich, in twee leerstuk- ken, nl. lo. alles in do natuur, in dieren- on planton wereld, hot bewerktuigo zoowel als het onbewerktuige heeft een ziel; 2o. de ziolon of goeston, in do voorwerpen aanwezig, hobben do macht deze te verlaten, on be- lichaamd rond to dwalen en in andere licha- men oortogaaan.

Volgens den Minangkabauer heeft do mensch twee zielen: de n j 6 en de s o e m a n g d*, do oorst is de ware, de workolyke ziel, die van het lichaam afscheid neemt eerst bij den dood on door don engel Gabriel voorloopig gebracht wordt naar hot homolruim, om do plaats to aanschouwn, dio zij in do eeuwigheid zal or- langcn. Naar de aarde toruggevoerd, plaatat zij zich op den zoldor of den n ok balk dor oudor- lijko woning, waar zij honderd dagen vertoeft om, voor zij voor goed naar het zieleland — do kampooga a c h r i a t o f n a g a r i

ka k a l — vertrekt, nog eenigen tijd te ver-wijlon op de m 6 d j a n, d. i. do twee stoenen, op het graf van den overledene. Eene and ere meening is, dat de ziel, na verloop van honderd dagen, het were'druim ingaat en zich hior verder ophoudt op bergen, groote boo men, in bosschen, steenen en bronnen. Zulko plaatsen staan dan ook in een reuk van heiligheid en niet zelden wordt er den afgestorvene een offer gebracht. Van daar ook breiigen de zielen, gewoonlijk op Donderdagavond of op feestdagen, bezoe- ken bij de familieleden. De s o e m a n g e⁶, ook wel n j a o r e h a n — d. i. een ziel, die ver- dwijnt — wordt gehouden voor datgeen, wat wij levenskracht, bouwstijnt noemen. De Mi- nangkabauer beschouwt haar als een wezen, dat een wil, een denk- en gevoelvermogen be- zit en, onafhankelijk van het lichaam bestaande, dit hetzij willekeurig, hetzij gedwongen ver- laten kan. In het eerste geval ontstaan er droo- men, daar zij andere soomange⁶s ontmoet en met deze spreekt; het laatste openbaart zich in schrik, angst en ziekte. Evenals zij uit het lichaam kan heengaan, kan zij daarin terugkeeren : waar men haar hiertoe d win gen wil, zooals b. v. bij ongesteldheid, wordt de hulp van een geneeskundige — d o e k e n — ingeroepen.

Omtrent den vorm of de gedaante, waarin de soemange⁶ het lichaam verlaat, is de op- vatting verschillend. Sommigen beschouwen haar als onstoffelijk; anderen echter bewren, dat zij als homunculus, als vlieg of als vogel van haar omhulsel beengaat en daarin terugkomt. Deze laatste voorstelling mo gen wij, afgaande op den inhoud van enkele tooverspreuken, die voor haar terugroepen gebezigd worden, als de oorspronkelijke houden.

De plaats, waar de s o e m a n g e⁶ in het lichaam haren zetel heeft, weet de Minangka- bauer niet te zeggen : dezen stellen zich voor, dat het ³t hart is, genen houden er het gansche lichaam voor.

Als uitvloeiSEL van de meening, dat de ziel onaf- hankelijk van het lichaam bestaat, vindt men bij den Minangkabauer het geloof aan heksen, onder welke de p a l a \$ i² een van de meest gevreesde is. t Z\$ n personen, die de macht bezitten om zich des nachts het hoofd van den romp te schuren en het uit spoken te laten gaan, of wel dit helse werk met hun gehele lichaam te ver- richten. In hoofdzaak hebben zij ³t op de graven gemunt, van waaruit zij door een aanhoudend zuigend geluid den doode d win gen optestaan om hem op een eenzame plaats te verslinden. Als kenteekenen van iemand, die p a l a s is, gelden gewoonlijk buitengewoon groote ooren, ver van het hoofd staande, en een schuine, glui- pende blik. Een andere uiting van bovengenoem- de meening is de lykanthropie, die men o.a. bij de Korintjers aantreft Bij dezen Jeeft n l, de o e r a n g tjindakoe, die zich van mensch in tijger of in varken kan veranderen en in deze gedaante van slapende menschen de hapt en verslindt. Zij, die tot deze wezens be- hooren, missen, naar men regt, een geul in den bo venlip. Op het geloof, dat de ziel het lichaam kan verlaten, berust ook het zoogenaamd manggasiang, een too vrey, waarmee een wraakzuchtige minnaar de soemange⁶ weet weg te voeren van de vrouw, die hem af-

woes en haar zoodoendo in een toestand van razornij brengt, bekend onder den naam van s i djandai en veolvuldig onder do vrou- won van do Padjangsche Bovenlandon voor- komondo. Als booze geesten komen verdor bij den Minangkabauer voor do l i b i l i h, do m a b a u- b o e n g 6, do m a m b a n g, do djombalang, onz. Het bezit van een soemange⁶ wordt ook toegeschreven aan plan ten, dieren op levenlooze voorwerpen. Van de eerste geniet o. a. de r i j s t een groote vereering in hare i n d o e a p a d i — moeder van de rijst — d. z. enkele halmen of korrels, die Sa- ling Sari, de beschermgeest van genocind gow s veregenwoordigen en ten opzichte waarvan bij het planten, oogsten cu bewaren van de rijst een menigte ceremonien in acht gen omen worden.

Van de dieren zijn het vooral de tijger, de buf- fel, de slang en enkele vogels, die in het bezit van een ziel zijn en die men daarom in legenden meermalen als menschen s pre kendo cn handel- ende vindt opgevoerd. Onder do levenlooze voorwerpen vindt men o. a. van krissen, zwaar- den en dolken vermtld, dat zij dit doen.

De Minangkabauer hecht aan het geloof van wedergeboorto in een dier, Do metamorphose heeft geleidelijk plaats. Volgena sommigen ge- schiedt zij slechts eenmaal cn gaat de ziel, nadat het dier gestorven is, naar het zielenland over; anderen hebben de opvatting, dat de wedergeboorto van mensch in dier en van dit in een ander dier zevenmalen gebeurt en er daarna van het eenmaal als mensch bestaande niets meer overblijft dan aarde.

De metamorphose is erfelijk in een familie, hetzij voor alle, hetzij voor slechts enkele leden ervan; de herinnering aan een vorigen levens- toestand blijft daarbij bestaan.

Als uitvloeiSEL van dit leerstuk vindt men het geloof aan eene verwantschap van menschen met dieren, bepaaldelijk met die, waarin de afgestorvene isgeincarneerd. Zulke dieren worden met eerbied behandeld en hebben bijzondere namen, om hen te streelen of hun booze gezind- heid te matigen : het zijn voornamelijk do tijger en de krokodil, doch ook enkelo visschen en zelfs varkens om muizen. Ln verband met doze opvatting staat o. a. die, dat menschen uit dieren kunnen goboren worden; de stamvaderH van do Minangkabausche bevolking der Pad an g- scho Bovenlandon b : v. zijn uit een tijger, een hond on een kat gesproten. Do legende³ wijzen verder op het bestaan van het geloof, dat do geboorto van een mensch of dier kan plaats hebben zonder den vleeschelijken oingang met den man en plan ten hierbij een grooto rol vervullen. De T o e a n k o e n a n K j r a- maG — de H e i l i g o — van Koto Gad a n g o. a. had een moeder, die z wan ger we rd door het drinken van enkele waterdruppels, op een kaladi- blad gevonden J) ; de Vorstin van Minang- kabau, over wio gesproken wordt in de Tjin- doer Mato, werd moeder ten gevolge van het eten van een stuk klapper; de overigo deelen werden genuttigd door een buffel, een paard en een kip, en daaraan hadden de stier si Binoeang, de hengst si Goemarang on de haan si Ki nan tan het leven te dan ken.

³Zie: Een Menangk. Heilige door Gerth van Wijk, T. v. h. Bat. Gen. XXIV, bl. 224.

In vorband mot bovongonoomdo opvattingen staan de menigte van pantangan[^] — ver-bodsbopalingen, — die men ten opzichte van vorschillonde planton en dieren, zoals b. v. togenover de rijst, den tijgor, don olifant, de krokodil, onz. aantref, on waarvan do over-troding allorlei nadeeligo en ongelukkigo govolgen heeft. Uit de boschouwing, dat alles bo-zield is en het levon hiernaamaals slechts een voortzotting is van hot nardsche, zijn de ver-schillende gebruikeu voortveoloid, die men togenover den afgestorvene in aacht neemt, doch dio onder den invloed van den Islam eeno andoro botoekenis verkregen hebben. Behalve de doo-den malen en doodenfeesten, die op den 3den, 7den, 40sten, 100aten dag en verder elk jaar, in de maand s j a ^u b a n gevierd word on, heeft men in sommige atreken do h i l a n, een dans, gewoonlijk door do vrouwelijke famyieleden on kennissen uitgevoerd ter eere van hem, dio in den vreemde is gestorven ; plaatselyk bestaat dit gebruik ook voor aanzienlijken, in hun eigen kompong gestorven. In Soengai Pagoo wordt de overledene in zijn beste kleeren ge- kleod en zijn kris, goudon en zilveren sieraden ben evens zijn kostbare kleedingstukken in de lijkkamer tentoongesteld, terwijl van aanzien-lijken het lijk niet zelden eerst naar de moskoo wordt gebracht, om er voor te sambahjang of om zoo te zeggen een lijkdienst voor te hou-don. Ook in and ere streken treft men dit gebruik aan en bestaat, onder meer andero cere-monien nog die, om de lippen van den doode mot sirihspeeksel rood to maken, hem een bran-dende sigaar in den mond to steken, de haren uit te kammen en met een scherm boven het hoofd tegon een stapel fraaickussens te plaatsen.

Voor den Minangkabauer bezitten tai van kunst-en natuurvoorwerpen bovonaardscho krachten, geluk of onheil aanbrenghendo eigon-schappen; zij zijn wat hij noemt b a t o e a h of t i l a k d. Een merkwaardig voorbeeld van zulke fetissen vindt men o* a. in de rijks-sioradon van den Toeankoo van Pasimpai in do Padangsko Bovonlanden, waarover men lezen ken bij Van Haswelt in hot work over Midden-Sumatra. In verschillondo logonden leest mon van kleedingstukken, wapenen, ringen, enz., die als zoodanig voorkomen; bij vrouwon, puarden, duiven, onz. wijzen verschillendo kon-teckencn — o. a. de p o e s a r s = kruinon — aan of hun bezit ongeluk of voorspoed met zich broght.

Amulotten zijn van algomoon gobruik; de kostbaarsto zijn o. a. de r e n o, oen glanzond stukjo been in het voorhoofd van con tijgor of oon hoi gJinstcrond gedoolto in het goud ; (volgens som-migon do goheimzinnigo glans, uitgaando van plaatson, waar zich bijzondere voorwerpen bo-vindon); de m o o n t i k 6*8 of bezoarsteon, do t j i n t 6-j i n t o, oon tooverring, onz.

Volgons do opvatting van den Minangkabauer zijn or-ta. l van voorwerpen, waarin of waarbij kwado of goedo geoston huizon en dio daarom s a t i (= s a k t i) zijn; zoo ook zijn sonimigo plaatson a r a m a t = heilig, door do graven van voorouders of vrom. priesters.

Wat betref to meoning, dio de Minangka-bauer van hot heclal heeft, dozo komt in hot kort hierop nedcr. De aarde is con platte schijf, rus-tondo op do puntigo ho rens van con groot rund,

dat op cen ei staat, welk ei gelcgon is op den rug van een visch, dio rondzweemt langs de opper-vlakto van do wereldzee, waaronder nieta bestaat dan dikko duistemies. Aardboving ontstaat wanneer eenig insect het rund in t oor steekt ; dondor zijn do gowcorschoton, dio de engelen op al to vormotele geesten in het luehtruim lossen ; bliksem is do weerschiin van den reuzen-zweep, waarmede zij oprooerige geesten kastijden. Het hemelgewelf bestaat uit zeven verdiepingen, te heerlijker on kostbaarder naarmate men nadert tot het verblijf van Allah, den oppergeest, wiens troon is vervaardigd van de kostbaarste diamanten. Aan dat gewelf wordt de zon — uit louter vuur bestaande — voortgetrokken door hemelnimfen in blinkendo gewaden, en weerkaatsen millioenen fakkels hun glans ter verlichting van het aardrijk. Waar zon- of maansverduistering zich vertoonen, is dit een teeken, dat dio hemellichamen ziek zijn. In het groote heeal leven talrijke geesten, de dieneren van Allah, den Schepper, den Toeankoo Keoaso — den machtigen Heer — zooda hij wel genoemd wordt. Zij zweven door het luehtruim boven bosschen, velden, bergen en wate-ren ; zij bewonen spleten en spelonken, hooge boomen, bronnen on putten. In het schimmen-rijk is het leven golijk aan dat op de aarde; men vindt er fraaie dorpen met wegen, tuinen en speelplaatsen; ieder heeft daar zijn bezigheden ; enklen slechts gebieden, velen gehoorzamen en doen den arbeid ; men verlu^tigt zich daar in spel, zang, dans on paardrijden, men vecht en dobbelt er.

De won in gen van de Slinangkabauers zijn over het algemcen gebouwd op palen, waarvan het aantai van die in do diepto het meecrdre of min-dere aanzion ervan aanduiden. Het dak loopt gewoonlijk uit in twee hoornvormigo punten — t a n d o o a* — en heeft bij sommige nog zulk een kleiner, op ziclizelf staand dakje in het midden ; mecr dan zes spiten heeft het dak gewoonlijk niet. Do aanzienlijke woningen hebben aan 66n of beido zijden een soort van opkamers — andjoang[^] — ten getalo van e6n tot zes. Het achtergedeelte is samengesteld uit klei-nero vertrek ken — b i l i e f *s — van elkander gescheiden door een planken, bamboe of katoe-non verbinding en dienendo als slaapplaats voor do gehuwdon en huwbaro meisjes; het voorsto deel — de t a n g a h roemah — vormt aJst ware do gemeenschappelijko familie-kanior, waarin ook meormalen do kinderen on do oudo ongetrouwen slapen. Aan den kant van do dour vindt inen do stookplaats, een raam, van smalle plankon gomaakt on opgevuld met narde, waarop zich do t o e n g k o o's — drie-hoekon van steenon — bevinden voor den pot of do pan. Bo von dezo stookplaats en meer* malen ook boven do kamertjes wordt do zolder aengotroffon, welko dient tot berging van kookgorei en benodigheden, dio men niet dagelijks gobruikt. Do deur beroikt mon door middel van con ladder of trap, waa^{*}boven somtijds on afdak is aangebracht. Do ramen lungverwig viorkant openingon, hebben geen glasruiton, doch worden met luiken gosloten. De omwando ruimte onder den vloer dor won in g is het verblijf van karbouwen, koeien, paarden, kippon on oondon, alsmede de borgplaats van

landbouwgoede schappen of het torroin voor het uitoefenen van sommige bezigheden. Over het algemeen is de woning gebouwd van hout of bamboe en bezigt men als dakbedekking verschillende soorten van bladaron, idjoe — het vezelachtige omhulsel van den ananaspalm — of ilalang — een soort van net, in de laatste jaren veelal gegolfd-zinken platen. Het huisraad, dat met de woning overeen-stonot, en gemaakt is van materialen van het land afkomstig, is hoogst eenvoudig op praktisch-tisch. Dat, hetwelk meer als luxe dient, is ge-woonlijk bont gekleurd op versierd met stukjes glas, koperblad of goudraad. Do voornaamste eetgereedschappen bestaan uit bordjes van Europeesch maaskel of wel van inlandsch fabri-kaat en dan van hout gemaakt; somtijds be-dient men zich echter eenvoudig van een pisang-blad; in kommen, kopjes en schoteltjes worden de spijzen toegeediend op doelang's — koperen schalen met, en tala, m'8, zonder voet, waover bij feestelijke gelegenheden ver-eierde kleedjes zijn gespreid. Het vaatwerk be-staat meesttijds uit bamboekokers van een of meer geleidingen on uit uitgeholde kalebas-vruchten — labe. Vorken en lepels worden bij het eten niet gebruikt; men kneedt de rijst tusschen duim en vinger eenigszijns tot een balletje en brengt dit zoo in den mond. Waar de spijzen worden voorgediend ziet men meestal een koperen kom — mondakin — met dito keteltje — tjerer* — waarin koud water, om de vingers te wasschen v66r het begin of na het einde van den maaltijd. Bij do bereiding van de spijzen dienen aarden of ijzeren potten en pannen — parioekenoeali — en koperen potten — balang lepls — sandoe — dio van klapperdoppen ver-vaardigd en van verschillende vorm en grootte zijn. — Om rijst en andere zakken te bowaren, dienen grootere en kleinere manden van bamboe, rotan of pandanbladeren gevlochten. Houten of steenen vijzels dienen om de rijst te stampen; manden, wannen en zeven van bam-boebast om haar te zuiveren.

Als slaappleats bedient men zich van een mat of van een met kapok gevulde matras; matten van verechillende kwaliteit en waarde doen ook den dienst van stoelen. De oude verlichtings-middelen zijn de palitoe — staande of han-gende olielampen, en dama — kaarsen, op kandelaars — tagakdama — geplaatst. In den laatsten tijd brandt men ook petroleum, en gasoline in lampen. Langs de wandon vindt men — gewoonlijk echter alleen wanneer de woning in feestgewaad prijkt — gekleuro doeken — tibi — opgehangen, meer-malen met franjes afgezet; bo ven de zitpleats voor voornamo gasten of boven die van het familiehoofd, bij feesten dikwijls ook door do geheele woning, prijken zulke doeken als heme; naast de bilid — deur — vindt men niet zelden de pasandaran — een stapel kussens, gevuld met kapok of padi-stroo en opgetooid met fraaie, klourige doeken en franjes.

Op de erven bij de woningen treft men schu-ren aan, om de padi op te bergon; zij hebben verechillende vormen en dragen onderscheidenc namen; de rangkian g's, voorzien van kost-baar snijwerk en met beldere kleuron beschil-derd, zijn de sierlijksto. Van het dorp zynde

voornaamste gebouwen verder: hot tabeah-huisje, waarin de groote, van con uitgeholden stam vorvaardigde tron ligt, waarmede by bijzondere gelegenheden do bovoking gowaarschuwd on bijeongeropen wordt; de balai, het raadsgebouw, waar de hoofdon rechtspreken over on vergaderen voor de belangen der gemeento; do moesadjit of moskoo; do soraue, welke als school on als behoevis dienst doot; en do lapaue, de Minangkabausohe winkel, restauratie on herberg. De markt of pasa bestaat veelal uit een groot plein, beschaduwd door warin gin- of koebangboom, en wordt eenmaal per week door de bevolking van wijd en zijde bezocht, om er te koop en te verkoopen. In de nabijheid van het dorp worden de begraaftpleats aan getroffen; meer malen ook vindt men ze op de erven der won in gen zelf.

do leden van een zelfde gezin, in de meest Keperkte beteekenis van het woord, aan te duiden, bezigt men de benamingen namandai, sadapoea, saparoea of sakawah, waaraan de eerste de kinderen van een zelfde moeder op het oog heeft en de overige in vor-band staan met het gemeenschappeljk gebruik van haard en pot of met het gezamenlijk drin ken van koffie. Met saparoe worden in sommige streken, o. a. in Oud-Agam, ook allo familieleden bedoeld, die gebruik maken van de nog niet verdeelde erfenis. — Van deze ge-gezinnen wonen er in 66n huis verscheidene bij elkander, en ieder heeft daarin zijn eigen stookpleats. Zij zijn alien afstammelingen in do vrouweljkke lijn van een zelfde stammoeder en heeten als zoodanig saboeahp' roei. d. w. z. uit 66n moederschoot geboren. Op sommige pleatsen wordt deze graad van bloed ver- van tschap ook wel aangegeven door sandini 6' sagadang of sapajoeng. Volgens de adatsregelen zijn zij: sapandama 8 akoeboer a'h, sasas sadjarami, saladang sasawah, sahotaenting-gi sahoetan randa h, d. w. z. dozolfde begraaftpleats, hetzelfdo graf, vroeger dezelfde woonpleats on rijstveldon gebaad hebbende, van dezelfde rijstvelden kendo en beschikkende over dezelfde boBschon. Zulk

een boeahparoi*, wolko bonaming het meest in gebruik is, omvat do orgaans allo afstammelingen van af do moejanag — overgrootmoedor — tot aan het achtorkind — pieoi — Mon vindt in een Minangkabausohe woning alzoo kinderen met humno moeders en verder poms, tantes, grootmoeders, oud-ooms on oud-tantes, alien van moederBzijde. Man en

vrouw maken bij het huweljk dus geen gezin, doch ieder hunner blijft tot zijn eigen familie behooren. Ten gevolge van grooto uitbreiding of on andore wijze, kan een familie zich verdeelen en vorschillende won in gon betrekken; do led on heeton dan ten opzichte van elkander sakampong.

Het hoofd van ieder gezin is de mama' — de oom van moederBzijde — die in rechten en - a' z / plichton als do eigenlijke vader van zijn neven / z (en nichten — kamanaan is. De boefth paroei* heeft als zoodanig een der mam a*. n aan het hoofd onder den titel van toen g' n a i, toed rooma ji of panghoelo

boeah paroei?; terwijl van de voroonigde iamilien, die ten aanzien van elkander een kampong, of zooals men in sommige streken ook wel zegt een parindoo vormen, weor een dezer als hoofd fungeert als panghoeloe kampong of panghoeloe baido o a⁶. Eenige p⁶rin- ■ d o e a⁶ a n * 3 maken te zamen een groep of stam uit, bekend onder don naam van s o e k o Q (Zie aldaar), waarvan de panghoeloe p o e t j o e a * het voornaamste hoofd is. Van alle familiehoofden is het dat, het welk heet to bohoorot tot de eerste familie, die zich op de plaats van inwoning nederzette of de stichtster van de s o e k o e was. Al de soekoe deelen ■ die als een afzonderlijk geheel bij elkander / Worden aangetroffen, on wier gezamenlijke leden zoowel do oude als do nieuwe instellingen volgen, bestempelt men met den naam van n a g a r i. Zij drukken hun onderlinge betrekking uit door s a d a t, sabod⁶ hard⁶, s a s a t i a t a g o e a h, d. i. 66n van adat, 66n vast verbond vormonde, door 66n onver- breekbaren eed verbonden. Zij, die het bestuur van een nagari vormen, zijn do gezamenlijke panghoeloe^ der soekoe, die in een raad — r a - p panghoeloe — alle zaken be- handelen, die de geheele nagari betreffen en die geschillen vereffenen, welko niet door de hoofden der soekoe's afzonderlijk kunnen opgelost worden.

Over het oorspronkelijk aantal dezer soekoe's en de vermeerdering ervan loopen de meeningen uiteen ; meestal ochter wordt het voor waar- schijnlijk gehouden, dat er in don beginno vier waren — Koto, Piliang, Bodi en Tjaniago, dio twee aan twee een I a r a s vormden, — die van D a t o o a Katoemangoengan en van Parapatih Sabatang — en door toename van verspreiding der bevolking tot een veertigtai aangrooiden. De inrichting der nagari- besturen is plaatselijk verse hillend ; zie daar- over voornamelijk hoofdstuk III (Bestuur, volkshoofden) in L. O. Westencnk's De Min an g- kabaucha Nagari, Med. Enc. Bureau VIII, 1915.

Dot de inrichting van hujsgozin on familio stemt hot erfrocht overeen ; alcon zij, die elkander in do vrouwelijke lijn bestaan, zijn elkanderg erfgonamen. Van do moeder ervon do kinderen on bij ontstontenis van dozen haar broers, zus- tors, zusterskinderen, onz. Ook al zijn er kindo- ren, blijft do bozitting in handen van hot hoofd des gozins. Van don man zijn broors on zusters erfgonamen on bij gomis van dezon do zusterskindoron — k a m a n u * a n * 8. — Hot vermogen wordt onderscheiden in h a r a t p o o s a k o — orfgoed — on h a r a t o p a n - t j a r i a n of h a r a t 6 b a n d o — zelfgowon- non good — van welk laatste do eooarang — hot door man on vrouw gomoenschappelijk vor- kregeno — een ondoordeel uitmaakt. Ovorigoen- gowonnen goed mag do eigenaar beschikken on met inodewoten van hot hoofd des gozins kan hij daarvan schonkingon doon. Evonzoo kan van do h a r a t p o e b a k o, met vorvonnia van andoro rechthobbondon, door don mam- oon gedeelto aan een familioeld worden t f g o - staan, hotgoen o. a. wol plaats hoof, wanneer zoo iomand kapitaal nodig heeft om handol to drijven, of om op reis to gaan, enz.; ook voor

het betalen van booten wogens misdrijf of over- treding wordt moormalen een gedeelte der ge- meenschappelijko bozitting gebruikt. Het ge- voel van solidariteit ia bij do Minangkabauers zeer ontwikkeld ; volgens do a d a t t a n g o e n g a n zijn de familie, de soekoe en de nagari voor hare leden aansprakelijk en kan deze aansprakelijkheid alleen door eene plechtige verstooting van den betrokkene worden opge- heven.

De begrippen, die de Minangkabauer heeft omtrent het recht, zijn weggelegd in de o e n - d a n g - o e n d a n g, Moslimsch- getinte, meestal niet meer dan 1/2 h 2 eeuwen her dateerende, ook Tambo of Tambo Radj6 genaamde, ge- s c h r i f t e n die, behalve do overleveringen van de oudo geschiedenis van het volk, een menigte voorschriften en leefregelen bovatten. Deze

wetten zijn gewoonlijk in vier afdelingen ge- apliit, waarvan de o e n d a n g o e n d a n g nagari en de o e n d a n g o e n d a n g l o e h a⁶ datgene behandelen, wat betrekking heeft op den staat, zijn waardigheidsbekleeders onderdanen. De twee andere zijn de o e n d a n g o e n d a n g d a l a m nagari de o e n d a n g o e n d a n g n a n d o e d p o l o e a h, en behelzen de bcpalingen omtrent burgerlijk recht en strafrecht. Over het algemeen hebben de rechtsbepalingen ten doel/ om de partijen met olkandor te verzoenen, waarom de straffen wegena misdaden en over- tredingen kunnen afgekocht worden met boeten en schadevergoeding aan de benadeelde partij, iets wat meestal gepaard gaat met een ver- zoeningsfeest. Omtrent het burgerlyk recht be- vatten de oendang-oendang maar enkele voor- schriften, dio in hoofdzaak aangeven wat er met de goederen bij het ontbinden van het huwelijk moot geschieden. Met betrekking tot het huwe- lijk nl. zijn die goederen onderscheiden in: h a r a t o p a m b a o a n, die, welke aan den man toebohooren, h a r a t d a p d a n — welke van de vrouw zijn, en h a r a t d s o e - a r a n g — wat tijdens de echtfverbintenia door beiden in vrokgoren. By scheiding of overlijden worden do eersto door den man uit den boedel teruggenomon, komen de tweede aan* de familie der vrouw en worden de laatste gedeeld. Bij het niet nakomen van aangegane verbintnissen mag do benadeeldo partij volgens de oendang- oendang gebruik maken van inbeslagnemng — tari3⁶ — wolke bevoegdheid zich niet alleen uit- strokt tot don porsoon van den schuldonaar, maar ook tot diens familieleden. De o o n d a n g - o e n d a n g n a n d o o 6 p o e l o e a h b o - handelt do etrafwetgeving on bestaat uit twee deolon, waarvan het eerste, de oendang- oendang n a n s a l a p a n, het oigenlijko Minangkabausche strafwetboek is en het tweedo, de o o n d a n g - o e n d a n g n a n d o o 6 b a - l e h, do regolon voor hot bowija inhoudt.

Do gebruiken, wolke bij de voornaamste perio- den on gobourtonisaen in den ocyclus van het Mi- nangkabauscho familioleieven als zwangerchap, goboorte, naamgeving, verloving, huwelyk, enz. worden aangetroffen, komen in het kort hierop nodor.

Wanneer do vrouw zwangor is, heeft zy o. a. to lotton op oon menigo zaken, dio voor haar verbodon zijn; zoo b. v. mag zy niet eten of drin- kon uit goschondon vaatwerk, niet in de deur-

i. . . 人 . . 八它' 八厂, . .

Handwritten notes and signatures on the right margin, including a signature and the number 233.

opening zitten, niet ongewapend buitenshuis gaan, enz. In de vijfde of zesde ma and wordt in het huis van de aanstaande moeder een feestje gegeven, waarop de vrouwelijke gasten voor het verwacht wordende kind een klein geschenk mee- brengen. Bij het begin der barens wee en worden alle kisten en luiken opengehaakt, en zo er een koran in huis is, doze vcrwijderd. De mannen de won in g vorloran, kinderen en huw- baro mcisjes echter blijven. De eerste wassing van het kind, die terstond na do geboorte plaats heeft, bepaalt zich tot de ooren en den neus. Bij die gelegenheid wordt aan hot kind, zoo het een jongen is, door een geestelijke de bang — de oproeping tot het gebed buiten — en indien het een meisje is, de k a m a t — de uitnodiging tot het gebed in de moscek — ingefluisterd. Wanneer de kleine voor het eerst naar de rivier wordt gebralit — t o e r o e n m a n d i — geschiedt dit met formaliteiten: do doekoen draagt dan de fraaiste kleederen van de moeder, de jongen leeft een kris in de han den en het meisje soebanga in do ooren; terstond na thuis- komst wordt het kind in een hangmat gelegd en daarin, onder het uitspreken van een d o a boroock, ten einde het voor ongelukken en stui- pon te behouden. Het afsnijden van den g o m - b a 仁 - de liaarlok, die op het hoofd van den knaap is knippen staan, toen het haar, eenige dagen na zijn geboorte, werd afgeschoren — gaat in sommige streken onmiddellijk aan de besnijdenis vooraf, en wordt in de meeste ge- vallen zonder eenige plichtigheid door den vader of een der tantes van vaderszijde verricht. Doen zich bij haar eerste bevalling echter verschijnselen voor, die voor een slechten afloop bevreemd ma- ken, dan wordt meermaalen de belofte afgelegd, om tot viering van genoemde gebeurtenis of van de besnijdenis een feest te geven. Is het een meisje, dat geboren wordt, dan wordt de belofte bij haar huwelijk vervuld. Bij zulk een feest wordt de knaap, wiens gomba⁶ alsdan met goudblad of gouddraad is omwikkeld, in optocht naar het dorpsplein geleid, waar de tante met een schaar de haarlok afknipt. De besnijdenis, door den Minangkabauer s o e n a t r a - s o e l, malapekhan d a r i a h i l o f m a - lapekhan d a r i m a l o o genoemd, wordt zoewel op meisjes als op knippen toegepast. Voor dezen heeft zij in den rgeel op den tien- of twaalfjarigen leeftijd, soms nog later plaats; aan genen wordt zij op jeugdiger leeftijd verricht. De knaap wordt onder begeleiding van zijn ouders, ooms, vrouwelijke bloed ver- wan ten en speelmakkers naar de rivier of bron gebracht, waar een alim de operatie aan hem volbrengt; meisjes worden binnenshuis door een vrouwelijke doekoen besneden. — Even a gemeen als de besnijdenis is het kunstmatig vervormen der tanden, dat zooals wij hierboven zagen, in verschillende vormen plaats heeft, en gewoonlijk gevolgd wordt door het zwart- maken en het versieren met goud. Het geschiedt met een zaagje, een bijteltje, een vijl, een ha- mertje en een stuk steen.

Het doorboren van de ooren heeft plaats, wanneer hot meisje ongeveer zoven of acht jaar oud geworden is, on bepaalt zich over *t algemeen tot twee bewerkingen. Volgna de ecne wordt de oorlel vooraf geknepen, om ze minder ge- voeligt te maken, en daarna de zoogenaamdc

p o o s d. i. do geschikte plaats or in, met een naald of de pen van een stckelvarcken doorgo- stoken. Bij do andere, nicer algomeen gevolgd manier, wordt do oorlel geknepen tusschen een ring met schorp aangepunte uiteindon, die uit het binnenste van do ana u- vrucht is gesneden. Heeft doze ring een dag of vier aan do oorlel gehangen, dan is doze doorboord en wordt de ring een weinig rondgedraaid. Na vijf tot acht dagen wordt de ring door een grasstengel of hot merg van een rietgras ver van gen, totdat do wond, welko men met kudkuma heeft besmeerd, genezen is. Een rolletje van rotan of een opge- rold blad dient verder, om de aangebrachte opening langzamerhand grooter te doen worden.

De naam van den Minangkabauer kan onder- scheiden worden in n a m 6 k B t 2 1/2 en gala, waarvan de eerste aan het kind gogeven wordt bij de geboorte en gewoonlijk in verband staat met de eene of andere omstandigheid, welko daaraan vooraf gaat, er op volgt of mee samen- gaat. Do aanzienlijken raadplegen meermaalen een „geestelijke: die uit een soortwichlaarsboek dan den naam zoekt van den heilige, op wiens dag het kind ter wereld kwam. Dezen naam blijft men gewoonlijk dragen zoolang men kind is; in sommige streken behoudt men dien ook als volwassene. Meermaalen ook wordt bij veranderd, waartoe b. v. tegenspoed of een minder goede gezondheid van het kind, tijdens het bij dien naam genoemd wordt, aanleiding kan geven. Vader of moeder geworden zijnde, wordt men aangeduid naar dien van het kind; zoo ook worden grootvaders naar den kleinzoön, ooms naar den neef genoemd, zoodat meh b. v. spreekt van pa- oemboei⁷, ma⁸- oemboei⁹ mandji- oemboei¹⁰, enz., de vader, de oom, de moeder van oemboei¹¹. Behalve de namo- kdt¹²™ bestaat er voor do mannen nog een and ere nam n l. de gala, welko met t i t e l en dikwijls met b i j n a m i s terug te geven, die bij dragers van hooge ambten uitsluitend gobruikt wordt, z66 dat zelfs hun vader den namo ketd¹³ nict nicer zal noemen en waarover zie NAAMGEVING.

Verloofd zijn, in den zin zooals wij dat bedoc- len, kent de Minangkabauer niet; kuapei en meisjes hobben zelden of nooit naeleiding om met elkander nader kennis to mnken, daar do laatsten, zoodra zij de kinderjaren achter den rug hebben, om dikwijls reeds v66r dien tijd, zorg- vuldig in huis ghouden worden en nict uitgaan dan onder geleide. Bij de Minangkabauers is deze toestand dan ook meer een overecncomst tusschen do wederzijdsche ouders, om hunno kinderen met elkander te verbinden, waarbij beide partijen zijn onderworpen aan het nako- men van zckere formaliteiten, die bij verzuini ervan, het verbreken der verbintenissen ten gevolge kunnen hebben. In den rgeel duurt het verloofd zijn — b a t o e n a n g a n — inaar enkele dagen; meermaalen echter voor vecl Janger tijd. Dit laatste is b.v. het geval bij de kinderverlovingen, die ook bij do Minangkabauers bestaan en waar- too verschillende omstandigheden aanleiding geven. Een daarvan is o. a. het zoogenaamdc batoenaajigan 8 a d j a f d a l a in r- a- h i m — verloofd zijn van af den tijd, dat men nog in moeders schoot was — een gebruik allcen onder familieleden voorkoniende en vrij a l g c- meen in de Pad. Bovenlanden in zwnng zijnde. Heeft.n.f. een jongding of man een getrouwden

mama, dan moot doze zijn dochter, waarvan zyn vrouw mogelijk zwanger is, aan zijn neef ten huwelijk goven, welk huwelijk mon dan n i k a h b a r a n mama. noemt. Hot huwelijk heeft in den regel plaats voor het mcisjo wanneer het s a m p a i o m o o a, on voor den knaap wanneer hij l a p d h b a l i g r (baligh) is, dat wil voor beiden zogen, als zij huwbaar zijn. Gewoonlijk is dit op den leeftijd tusschen dertien en vijftien jaar. In verband met de mindoro of meerdere formaliteiten en feestelykiedon, dio het huwelijk vergezollen, onderschoidt mon het in k a w i n k d t of tangga. nan d i b a w a h — het huwelijk in zijn moest eenvoudigo voltrekking ; — k a - w i n t a n g g a h nan patangahan — dat van den goeoden burger — en het k a w i n d j o a r a * — do echtrvbinten van den aan- zienlijke. Men spreekt ook van k a w i n n a n b a s a n d i s a r e n van k a w i n d j 6 galanggang, die over *t algemeen thana in onbruik zijn geraakt, doch vroeger met grooten Juister geveerd werden. — Eon huwelijksver- bintenis wordt op tweeerlei wijze gesloten ; het nanzoke gaat nl. uit van de familie van den man of van die der vrouw. Dit laatste, vooral bij do meer goeoden in gebruik, is bekend onder den naam van mandjapoo⁶ — halen, uitnoodigen, repon. — Op wedorzijsche genegen- heid der kinderen wordt, bij het aangaan van een huwelijk, niet gelet; de wil van den vader heeft hier ook woing of niets te betekenen ; het is het gozag van de moeder en dat harer broers en zusters, dat hier op den voorgrond treedt. Het huwelijksaanzoek is vergezeld van een menige formaliteiten; men heeft o. a. het zoogenaamde p a m b o e k k a t 6 — het overbrengen van hot verzoek door een of meer afgezant van do famillie van den jongeling of het mcisjo — het b a t i i n b a n g - t a n d 6 — het vorwisselen der panden; — het para n - t j a h l a b o « a. li — een soort van huldeblijk, dat door den afgezant en eenige getuinen enkele dagen later wordt aangoboden en bestaat uit oon paar motor katoen on do geldswaarde van ongvooer cen gulden ; cn hot p a o c r a h solo of p a n d j a p o o i . , dat bestaat in het aan- bieden van een kain, do geldswaard van oen p a h 6 — 1/50 — cen gerostordo kip en ecu kom mot rijst in klappermelk kokookt, en waarbij do dag van hot huwelijk wordt bepaald — t a k o c h a r i. Buitendion geld on in do laatsro jaren regelen over koston van registra- l i o s van huwelijkon.

Op don dag van het huwelijk wordt do brui- degom nftar do won in g dor bruid gobracht, waar do Imam of moskeepriester of wol de wali — d. i. }ij, dio hot recht heeft hot moisjo in den ocht te verbinden : do vader, grootvador van vadorszy- de, onz. — tot de voltrekking ervan ovorgaat. Ongeoorloofd — aombang — noemt mon oon huwelijk, dat gesloten wordt tuschon een man on vrouw van dezolfdo soekoo (met onkele pjuatsolijko uitzonderingen); waar het oen enke- len kocr plaats heeft mot er door het go von van cen feest aan do inwoners on hot storten van een bopaajdo goldsoiu⁶ aan do adat worden vol- daan.

Echtschoiding — s a r o f b a t j a r a i — heeft plaats op verzoek van boido echtgenooten of van den man alleen, en na vooraf aan de fa-

miliehoofden dor vrouw kennis gegevon to heb- ben. Zij geschicd in tegenwoordigheid van do familie on ten overstaan van twee getuigen, die van don man daarvoor ieder 50 cont ontvangan. De registrceer van huwelijksluitingen en ont- bindingen is sedort 16 Dec. 1910 ook in de Bui- tenbozittingen ingevoerd: aan de desbetreffende bepalingen wordt, voor zoover zulks mogelijk is, vrijwel de hand gehouden. De man kan zich terstond weer een and ere echtgenooto kiezen; de vrouw echter mag geen nieuw huwelijk aangaan voór de i r d d a h, — tijd van afzondering —voorbij is. Zie voor de govolgen der ontbin- ding van het huwelijk onder ISLAM. De tua- schonpersoon, die na een driemalige verstooting een huwelijk mot de verstooten vrouw aangaat, ten eindo aldus een nieuw huwelijk tusschen den vorigen man en do door dezen verstooten vrouw mogelijk te maken, heet bij de Minangkabauers t j i n 6 b o e 16 (Sanskrit: tjinnabhoeta).

Zoodra iemand is gestorven, volbrengen de familieleden aan het lijk de eerste wassching — man di k o e b a — wa&na het in zijn mooiste kleeren, in zittende bonding op een praalbed wordt geplaatst. Terwijl de grafkuil wordt ge- graven, hofien de vrouwen do klaagliederen voor den doode aan — m a r a t d f — en ont- biedt men een of meet "geestel'ken", om onder het branden van wierook, uit een stuk wit katoen het lykkleed te scheuren. Alvorens den doode er in te wikklen worden deze lakens — k a i n k p a n — bij de laatste wassching — m a n d i s o e d a h — boven hem gehouden, waarna do inwikkling geschiedt en het lijk, gebonden op een plank of ladder en overdekt met eenige fraaie kains, door de deuropening naar buiten wordt gebracht. Op het erf wordt het een oog- en blik neergezet; men draagt het daar driemaal rond, on gaat dan grafwaarts. Aan het hoofd van den stoet bevinden zich eenige "geestel'ken," naast do baar loopt cen familielid, een katoenen scherm boven het lijk lioudende, daarachter komen nabestanden en belangstellenden of nieuwsgiorigen. Bij de groevc gokomen, wordt de baar daar naast geplaatst, zoodanig, dat het gelaat van den doodo naar het Westen is ge- wend ; een der "geesLelijken" doet een gebed en het lijk wordt voorzichtig, met de voeten naar hot Zuiden en het gelaat naar den tempel te Mekka gokeord, in de grafkuil — Jiang l a h a t — geschoven. Wanneer het lijk van zijn on wind seis ontdaan en het gelaat ont- bloot is, wordt het onder het hoofd en in den rug met andro gesteund, de liang lahat met een plank gesloten en de grafkuil dichtgomaakt. Vervolgens sprookt oon „geestelijke" do tala- kin uit, (d. i. het antwoord, dat de afgestor- vono heeft te geven aan do ongelon Nakir en Monkar, dio hom komen ontervragen naar zijn goeloo), do tana h - b a d a n — oen kleine verhooging boven do liang lahat — wordt uit eon mot een witton doek omwonden kalebas — l a b o e — tot zesmaal met water besproeid — mandaroeh —; men spant van wit lijnwaad boven het graf een hornel — l a n g i @ l a n g — en schara zich dan, met do armen op do borst gekruist, in oon grooten kring, om, op hot voorbeeld van den „geestelyko" vijftig malen het „la ilaha ilF Allah**" aan te heffen on na afloop hiervan don doodenakker te ver- la ten. Zooda boven is aangegevon volgen nu

de doodenfeesten, die op bepaalde tqden voor . r , den overledene gevierd worden.

C. 'I', r Bij overlijden van den man komen de barat6 < pocsak6 en de pambaoan aan zijn familie terug.

/ ...
/ Z V • wijl zijn deel van de soerang aan vrouw en kinderen of aan zijn eigen gezin wordt gegeven. — Sterft de vrouw, dan staat do weduwnaar de laatstgenoemde bezitting meestal tor wille van de kinderen aan haar familie af en geschiedt de teruggave der haratS aan den man en zijn familie eerst op den honderdsten dag na haer overlijden. Hertrouwt de weduwnaar binnen dozen tijd niet, dan blyft hij zoolang medebe- woner van het huis zijner gestorven echtge- noote, terwijl de kinderen in dat huis blijven behooren tot haar gezin.

Waar men do Minangkabausche be volkin g in etanden zou willcn verdeelen, zou men zich kun-

nen bepalen tot twee, nl. die van de o e r a n g p a t o e i^{fr} — de aanzienlijken — en die van de o e r a n g b a n j — de volksklasse. In

夕祐v/^^vroeger tijden had men daarbij nog de b o e d ■ = ' — slaven — en de k a m a n a * a n d i b a .

出 = w a l i l o e t o o — pandelingen. Tot de 以 "X ' , eersten zijn te brengen de zoogenaamde ana-

r a d j o of afstammelingen der oude vorsten, de oerang a m p d j i n i h of do vier waardig-

heidsbekleeders (panghoeloe, malim, manti en doebalang : zie SOEKOE), de geestolijksheid,

de oerang t j a d i S * p a n d a i , die als raadgevers in adatzaken fungeeren en de

toengganai' 8 of hoofden van gezinnen. Het overige gedeelte maakt de volksklasse uit.

Meermalen vindt men nog gesproken van a n a^f partiapan, waartoe gerekend worden de

kinderen en neven van geuomede waardig- heidsbekleeders en van die, welke men in zekeren

zin den adel zou kunnen noemen als : s o e t a n B , m a r a h ' 8 , b a g i n d o * s , s a i d i ' s en p o e - t i ' 8 in de benedenlanden.

De afscheiding tusschen de verschillende standen is niet groot; ook in de oendang oendang wordt er meermalen aan herinnerd, dat de mensch meer geacht en geerd wordt om zijn deugden dan om zijn positie. Zij wordt over het algemeen nog het meest in't oog gehouden bij het aangaan van huwelijksverbindingen, aangezien de kinderen, uit zulk een huwelijks geboren, beschouwd worden van mindere geboorte te zijn dan een der ouders.

De Minangkabausche bevolking leeft in hoofdzaak van landbouw, handel, veeteelt, nijverheid, jacht en visschery. De onbebouwd gronden behooren aan een familie, een soekoo of aan de nagari en deze hebben dan ook het recht om vergunning te verleenen voor het inzamelen van alle producten, welke zij opleveren. In de bosschen verschaft men zich het hout voor de bouwwerken van het Gouvernement en voor zijn eigen won in g en verzamelt men honig, was, rotan, hars en andere voortbrengselen. De landbouw levert o. a. op rijst,— zoowel van on besproeide als besproeide akkers peper, indigo, muskaatnoten, tamarinde,

ZfQ *offie, djati, tabak, gambir, klappers, pinang,

匕厂 < betel, kapok, turksche tarwe, gierst, aardappelen

II四 en groenten. en in de laatste jaron ook thee.

J. wordt er onder de bevolking een leven-

C.'山曾 h'ndel gedreven; groothandelaren tref men ;

echter maar zeer weinig en alleen op hoofd-

plaatsen aan; men bepaalt zich tot handel in . t klein en deze is in handen van Minangkabauers die als reizende kooplieden van markt tot markt trekken. Naby en rond do markt- plaatsen, vindt men een monigte l&pau's (winkels en logemont), waarvan de

oigemaren onder een panghoeloe p a s a — markthoofd — . staan. De goederen worden vervoerd door den koopman zelf, door dragers, in karren, op paar* den of in prauwen. 卍 tf X X

De veeteelt staat op lager trap van ontwikke- 三 : > ling dan de landbouw; toch is de veestapel van niet geringe betekenis. In

hoofdzaak bestaat hij uit buffels, runderen, paarden en geiten., Zijn buffels — kabau — gcbruikt de Minang- kabauer als

trokdiereu of als melk- en slachtvee van de runderen heeft men drie soorten: de Maleische koe — d j a w i — , de Bengaalsche — s a p i o s a m p i Banggala — en de koe., die uit kraisving van

boiden is gesproten; het paard dient tot last-, trek- en rijdier; hengsten houdt men doorgaans op stal of laat men weiden op het

grasveld bij de woning; merries worden alleen des nachts onder dak gebracht en moeten met de veulens overdag haar eigen

voedsel zoe- ken ; aan de geit besteedt de Minangkabauer niet reel zorg; gewoonlijk loopt het dier zonder toe- zicht in het dorp

rond of staat het aan een touw vastgebonden; men houdt het meestal met het doel om het te slachten of te verkoopen. Het

pluimgedierte, door den Minangkabauer in of bij zijn woning onderhouden, zijn: hoenders, eendon, kwartelsoorten, duiven en

somtijds ook ganzen, argusfazanten en beo's. Voor de vechthanen wordt doorgaans goed gezorgd ; van de eendon, die men slechts

zelden slacht, worden de eieren gezouten en als toespie bij de rijst ge- bruikt; kwartels worden afgericht om zo met elkander te

laten vechten; van de duivensoorten zijn het vooral do b a l a m , de p o e J l a i en de katirran, waarop do Minangkabauer veel prys

stelt; ganzen en fazanten worden slechts hoogst zelden aangetroffen.

Van do Industrie worden maar zeer woinigo tak- ken als beroep uitgeoefend, verrewge de meeste mannen houden zich in

hoofdzaak bezig met timmeren, draaien, houtsnijden, prauwen, ma- ken, passamentwerken, hout vorven, smcdeii, loodgioten,

delfstoffen graven, om het maken van touw en kaarsen; de vrouwenarbeid bepaalt zich meer tot spinnen, wovcn, kant wor-

ken, matten en manden vlechten, goud was- schen, het verven van dook, en het bakken van potten ; de suikor-, gambir-, tabak-

en olicborei- ding alsook het talk branden zijn bezigheden zoowel van vrouwen als van mannen. Zeer ge- zocht zijn de rijk

met goud doorveven kains van Again en de kostbaro weefels van Si Loengkang en Soengai Pagoe. Het garen van de weefels

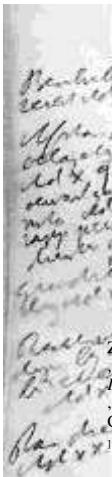
komt tegenwoordig voor hot grootste gedeelte uit Europa en Amerika; het touwwerk echter., dat uitmunt door netheid van

bewerking, sterkte en duurzaamheid, is eigen fabrikaat. Voor het maken van passament en kantwerk komt het vergulde en

onvrgulde zilverdraad meeren- dee J s uit China (Macao); op Jaken en katoen weten enkele vrouwen figuran van gouddraad te

maken, waarvoor het patroon vooraf meG wit garen wordt aangebracht. Vlochtwerk ver- vaardigt men van biezen, bladeren,

rotan en- bamboo; met hot maken der twee laatste houddi

ziah gewoonlijk mannen boezig. Hot werk van den timmerman bepaalt zich in hoofdzaak tot den huisbouw, die vorriocht wordt op de plaats, waar de woning wordt gezot. Iedor Minangka-baur is eenigszins timorman, de leiding van het werk en hot moeiolijke gedeelte ervan is echter doorgaans aan mannen van hot vak ovorgolot. De prauwen, wolke noodig zyn, om de producten over de rivieren te vervoeren, maken de bewoners van de rivieroevers zolf. In het draaien en besnijden van hout zijn vele toekang's bekwaam; het eerste bepaalt zich meerendeels tot het maken van borden en voetstukken voor kommen en botelschalen; sierlijk snijwerk vindt men aan woning, rijtschuren, huisraad, wapens, enz. Do kleurstoffen, die de Minangkabauers gebruiken voor hot vorven van katoen, zijde, hout-, mat- en mandwerk, bereiden zij meeren-deels voor zich zelf; ofschoon zij meermalen toonen in het aanbrennen van klouren goeden Bmaak to bezitten, hebben zij het in de kunst van verven nog niet ver gebracht. Goud wordt door mannen gegraven uit de mynen, die men in sommige streken menigvuldig aantreft, of zoowel door mannen als vrouwen uit het goud-houdende rivierzand gewasschen. In het ver-vaardigen van gouden en zilveren sieradon (filigraan-werk) munten vooral de goud- en zilvermeden van Koto-Gadang, in Agam, uit; ijzer- en kopermeden vervaardigen niet zelden degolijk en kunstig werk; onder laatstgenoemdon behooren dio van Soengai-Poea, in Agam, tot de bokwaamsten. Het loodgieten is minder bekend; uit een mengsel van loof ei> tin worden soma amuletten, armbanden, oorsieraden, ket-tingen, ringen, enz. gemaakt. Kalkbranden ver-richt men hier en daar aan do meron. Het pottenbakkersbedrijf is het werk van vrouwen en levert watorkannen, vuurtosten, potten en dak-pannen op. In de wildernis nabij de dorpen, vindt men de hutten waar de kaarsenmakers arboiden. Zij gebruiken daarvoor verschillende damar-soorten; do kaarsen hebben echter geen pit on branden bij wijze van fakkel. Het verbouwen van suikerriet heeft in velo streken ov groote Hchaal plaats; het geschiedt voor eigen gobruik of met hot doel om do suiker to verkoopen. Het riot wordt in een molen, — kilangan — uit geporst en het zoo verkregen sap kokookt; tot cilindrovormig schijfjes gekneed wordt de Buikor, die donkerbruin van kleur is, op de markt verkocht. Suiker wordt ook beroid uit het sap, dat gotapt wordt uit do afgosneden bloemkolf van don anau-palm, on doze staat hoogcr aang- geschroven. Do tabaksteolt lovert een good en gourig product op, dat allcon voor binnenlandsch gobruik dient en op zcor eenvoudigo wijze be- werkt wordt: het wordt in kruiswijzo op en naast olkandor glegdo lagon, in versch pisang- blad vorpakt, verkocht. Olio wordt bereid uit allerlei vruchtzaden on vruchten; men tapt ze ook uit sommigo boonchen en stoekt ze uit hats on wortelon. Die, welko het inoest op de markten verkocht wo rd on, zijn do klapporen de sima- no o i i n g-olio; gourigo olien, die als reukwerk of tJB geoesmiddel worden aangewend, vindt men bij don koopman in kramorijon. De inrich-tingen, waar men gambir vervaardigt, zijn in zokor opzicht tot de fabriekon to brongen; hot zyn gewoonlijk vertrekkon van 6—10 meter naast het huis van den fabrikant. Het bruin ge-

klourdo vocht, dat kokookt wordt uit de bladeren van do gambirstruik, wordt opgevangen in bakkon, waarin hot zich tot een taaienkokc vormt, die in schijfjes ter grootte van een halven guidon gesneden cn in de zon of boven oven oven gedroogd worden. Do gambir wordt gebruikt als versnapering bij de betelpruim, als looistof on als gneesmiddel.

Onder de Minangkabauers zijn er maar zeer weinigen, die de jacht als beroep uitoefenen, nicttegenstaande deze aan iedereen is veroorloofd en door geen jachtwetten belemmerd wordt. Olifanten, rhinocrossen en tapirs worden gewoonlijk gevangen door middel van een vallans of in groote kuilen, met stokken, takken en bladeren overdekt; eerstgenoemdon doot men ook met vuurwapens, waarop een koperen kogel. Voor het van gen of dooden van tigcrs heeft men verschillende soorten van vallen of plaats men randjau's — scherp gepunte bamboe — in den grond. Op herten houdt men over algemeen dryfjacht, evenals ov wilde zwijnen, welke laatste echter ook met lanssen en kap-messen of in kuilen, waarin randjau's, worden gedood. Eekhorens worden met pyltjes uit blaasroeren geschoten of in strikken gevangen. Van het van gen van verschillende vogels wordt meer werk gemaakt; het geschiedt met strikken, knippen, kooien en lijnstrangen.

De visscherij is bijna even algemeen als de landbouw. Zij wordt uitgeoefend om in eigen behoefte to voorzien of om de vangst als middel van bestaan te verkoopen. Visch, hetz g gedroogd, gezouten of versch, is een geliefd voedsel voor de bevolking; gedroogd wordt zij op alle markten verkocht. Men vischt op allerlei wijzen: met fuiken en stakotsels om de visch naar die fuiken te leiden, met hengels, werp-, kruis- en treknetten; algemeen maakt men bij de visscherij gebruik van de bedwelmende eigenschappen, die sommige plantendeelen bezitten.

Waar de arbeid gezamenlijk verricht wordt, voert ieder geen bopaald deel van het werk afzonderlijk uit, doch dient de samenwerking meer om elkander to helpen of om op aange-namer wijze bezig te zijn. Het eerste heeft men b. v. bij het bouwen van woningen, waarvoor, aangezien zij van bout gemaakt zijn, vele handon voreischt worden. Van het tweede vindt men een voorbeeld in het t 6 b 6, het gebruik, dat in sommigo deelen van de Pad. Bovenlanden bestaat, om do sawahs gemenschappelijk te bowerkon. Don eersten dag komen alien met hun ploegen on ploegen do velden van A, den volgendon dio van B, den derden die van O, onz., om opniouw weer bij eerstgenoemde te beginnon. Ondorverdeling van den arboid kent men over algemeen niet; goud b. v. wordt door donzelfdon persoon bowerkt van den toestand waarin het als stofgod voorkomt, tot dien waarin hot sieraad geworden is.

Literatuur: Middon-Sumatra. Roizen en Onderzoekingen der Sumatra-oxpeditie, 3de deel, door A. L. Van Hasselt; Studien over de in-landscho huishouding in de Pad. Bovenlanden, door A. W. P. Vorcker Pistorius^g gLed— liidie, door P. A. Van der Lit^h; Handl, voor de Vergel. Volkenk. van Ned.-Indie, door Dr. G. A. Wilken, naar diens dictaat en aantee-komgion, door O. M. Pleyte; Tijdschr. voor

N.-I. 21e jg. bl. 379 en vv.; De positie der

Handwritten notes:
 notahan...
 11 j. 15...
 25-9-10
 25
 25
 25

volksloofden in een gedeelte dor Pad. Bo venland en z. Ind. Gids 1890, I, door J. F. A. De Rooy; Het Animismo enz. Bijdr. t. t. 1. on vlk. van Ned.-Indie, 5de volgr. V., door J. L. Van der Toorn; Aant. uit. het familieieven bij den Maleior in de Pad. Bovenlanden, Tijdschr. Bat. (Gen. XXVI, door idem; J. C. van Eerdo, artikelen over Minangk. poesie iik Tydschr. Bat. Gen. XXXIX (1897) 1); en vooral L. O. Westenenk. De Mniangk Nagari, Med. Enc. Bureau VIII, 1915.

MINANGKABAUSCH (ook MANANGKA-BAUSCH). De taal genoemd naar het voormalige n(k van Minangkabau. Zij wordt hoofdzakelijk gesproken iri'do Padangsoch Boven- en Benedenlan- den, in Opper-Djambi, waarschijnlijk in het Noor- Helyker gelegen gebied der Kwantan-rivier en in enkele kponien van Minangkabauers in de bin- nenlanden van het schiereiland Malaka. Zij is een der twee hoofdtakken van het Maleisch, en wel te onderscheiden van liet Djohorsch of Riouwisch, waarvan het ten onrechte vroeger —en door sommigen ook thans nog — als een onder-dialect, dikwijls als een verbasterin g w rd beschouwd. Door eene vergelijking van beide taaltakken leert men, dat zij woorden bezitten, die dezelfde betekenis hebben; dat -vele in het Alinangkabausch voorkomende, in het Riouwisch niet bekend zijn en omgekeerd; dat aan een woor d in een der twee dialecten een uitgebreider betekenis is verbonden, of dat het, in betekenis geheel verschilt. Woordvorming en zinsbouw loopen meermalen geheel uiteen,gebruikvanvoor-en achtervoegsels is niet zelden anders. Neemt men als grondslag aan den klank, die wordt uitge-sproken, waar het Riouwisch een e heeft, dan kan men van het Minangkabausch twee onder-dialecten — of wil men liever — twee zooge-naamde gouwspaken onderscheiden. Het eene, gewoonlyk het Agamsch genoemd, spreekt die 6 als a uit (b 6 r a s = b a r e h); het andere, Tan ah Dat arsch geheeten, laat ha ar als o hooren (b 6 r a s = bore h). Zooals men dit in elke taal aantreft, beslaan er in de uitspraak plaatselijke afwijkingen, die echter op het wezen der taal van geen invloed zijn.

Waar de Minangkabauer zijne gedachten schriftelijk uitdrukt, doet hij dit gewoonlyk met inachtneming van de regels, die hem voor de spelling van het Riouwisch met Arabische letters zijn geleerd; meermalen echter vindt men daarin sporen van de uitspraak zijner eigene moedertaal.

In het Minangkabausch worden maar enkele eindconsonanten uitgesproken, zoodat het geschrift kan worden tot de half of on volmaakt vocalische talen. De medeklinkers, welko aan het eind van een w ord gehoord worden, zijn de ng, m, n en h; de sluit-Z: spreekt men onvolkomen uit. Als kenmerken van het Minangkabausch vindt men in hoofdzak nog de volgende: het heeft op het eind van een woor d, dat in het Biouwisch op a eindigt een; de uitgangen at en ek klinken als e^h; ib en it als 疇; ap, ok en ot als o^h ak als a^h; do uitgangen al en ar spreekt men uit als a; de uitgang as klinkt als eh; woorden, die op oem en im eindigen, worden met oen en in uitgesproken; bij woorden, eindigende op oeng, oel, oer en oeh hoort men tusschen de oe en den slatmedeklinker een doffe overgangsletter, zoodat die uitgangen klinken als o e a n g, o e a*, o e a, (voor oel

en oer) en o o ii h; zu】 k een overgang treft mon ook aan bij do uitgangen ing, 疇, il, ir en ih, die gehoord worden als i 6 n g, i i 6 (voor il en ir) en i 6 h; de uitgangen oep en oet klink- ken als oe尹; oes als oeh; is als ih.

Het bovenstaande geJdt in hoofdzaak do uitspraak van O u d- A gam; men vindt echter in vorschullende strekEr afwijkingen; den uitgang oes b. v. hoort men ook als oeh en als oets; voor oep en oet ook oe^h; enz.

Wanneer men het Minangkabausch met het Riouwisch vergelikt, ontdekt men verder ver- wisseling van klankeu, van medeklinkers, of van beide samen; o e r a n g en o r a n g; b a n s d en b a n g s a; binantoe en mSnantoe; voorvoeging of afwerping: haloeloeng en loeloeng; o e m a h en roemah; b a r a e b a r a p a; inschuiving: k a r a d j o e n k e r- d j a; uitstooting: d o e t 6 e n d o e s t a, manti en mant&ri; toevoeging: r a i n i n e n r a m i.

De Minangkabauer gebruikt voor zijn schrijf- taal het Arabisch letterschrift; de blinkers in ge- sloten lettergrepen, vooral waar het geen alif is, worden gewoonlyk geschreven; de laatste echter ook dikwijls in lettergrepen als dang, rang, r a enz.; de letters ai en au worden over 't algemeen van de i en oe onderscheiden door toevoeging van een alif.

De woorden in de Minangkabausche taal zijn edn- of nieerlettergrepig; van bestaende woorden worden andere gemaakt door voorvoeging, b. v. van da, ga, ka, sa of ha; door inschuiwing van ar of al, van am of um; door verandering van klinken of medeklinkers, door herhaling van een 6nlettergrepig woor d, enz. Als praefix dienen ma, ba, ta, ka, sa, pa, di en pi; als suffix an, kan en i. Combinaties van voor- en achtervoegsels worden veel meer aangewend dan in het Riouwisch-Maleisch; enkele (zooals de vormet) met pa en kan of i) zijn in laatstgenoemde taal onbekend.

De letterkundige voortbrengselen der Minangkabauers zijn voor het grootste gedeelte legen- den, die zoowel met als zonder rijm, in nietrischen vorm zijn opgesteld. Het aantal lettergrepen van een regel is over 't algemeen negen, ook wel acht of tien; een kJoiner of groeter aantal echter doet afbreuk aan de waarde. Doorgaans zijn in zulko verhalen pantoenH ingevlochten. Meestal treft men zo bij brokstukken, zelden volledig aan; van sommige komt do redactie der verschillende handschriften vrijwel over- een, van onder is zij zeer uiteenJoepend. Do inhoud er van biedt over 't algemeen weinig verscheidenheid en vertoont geen grooten rijk- dom van schoono gedachten (althans voor den Europeeschen smaak; do Maleiers zelfcn wor- den er vaak door bekoord); zij zijn in elk geval voor do taalstudie van groote waarde.

Van die verhalen zijn o. a. in druk uitgegoven: de „Geschiednis van Prinses BaJkis“, door Gerth van Wijk (Verh. Bat. Gen. DI. 41); do „Moerai Bato“, door Van Hassell (Midden- Sumatra, III, Volksbesch. on Taal, II, b 75 en vv.); „si Helong“, „si Oemboet Moed6“, „si Ali Amal“, „si Palald“, aUe door Van Ophuysen (uitgeg. bij Trap te Leiden); „Mandjau Ari“, het eerste gedelto van „Tjin- doer Mat6“ en „Manangerang“ allo door Van der Toorn (de twee eerste; Verb. Bat.

Gon. DI. 45 en do laatste: Bijdr. t. T. L. on Vlk. IVo Ser. X, bl. 207, 267). Kaba Sabaj nan Aloeh" door Ph. S. van Ronkol in het TijlL voor. Ind. T. L. & V. K., deel LVI. In i' handschrift zijn o. a. hog' bekend: „Majin Dc- •'•' man", "Inj/ Millin", „si Tongga", „Oonggdh B&mban", enz. (Zie den Catalogus der Mai. handschriften van het Bat. Gen. v. K. en W., hoofdstuk X). Ook dierenfabels, met name kantjia-verhalen, koïnon veel voor.

Verder vindt men bij do Minangkabauers t a m - b 6's en o e n d a n g - o e n d a n g's, meermalen in 66n geschrift vereenigd. — De eerste zijn overloveringen, welke in hoofdzaak handelen over den oorsprong en de eerste vestiging van de bewoners eener nagari; de tweede bestaan uit wetten, zedekundige voorschriften en leefregelen en zijn, naar men algemeen geloof, vervaardigd door de twee grootc wetgevers bij de voorva- ctron: D a t o e a^-K atoemangoengan en Parapati h-S a b a t a n g. Zij bevatten gewoonlijk een onderscheiding der menschen naar hun verstandelijk vermogens, geven aan welke hoedanigheden moeten eigen zijn aan mannen, vrouwen, kinderen en overheden; zij beschrijven het nut der zintuigen en lichaams- deelen, alsmede de leefregelen en den werk- kring van hoofden en aanzienlijken en bevatten als laatste gedeelte de wetten en bepalingen, welke betrekking hebben op het rechtswezen. Uit de red actio dezer geschriften, die niet zelden lijden aan slordigheid en onvolledigheid, blijkt genoegzaam, dat zij van nog jongen datum zyn en dat, wat thans te boek gesteld is, vroeger van mond tot mond, wat thans te boek gesteld is, vroeger van mond tot mond, wat thans te boek gesteld is, vroeger van mond tot mond werd bewaard. Tot zekero hoogte kan men in die geschriften eenc poging zien tot harmonistiek der overgeleverde ad at met de Mohamm. wet.

In grootc menigte treft men bij de Minangkabauers aan p a n t o e n s, i b a r a t s, t a l i - b o e n s e n p a d a t 6's. De eerste zijn liedjes, welke veelal <le liefde tot onderwerp hebben; verreweg de meeste bestaan uit vier regels, waarvan de twee eerste doorgaans geen betekenis hebben en geen verband met de overige. Bevat een pantoen in zekeren zin een zedelcs of zinspeling, dan geeft men haar den naam van i barat; het aantal regels van deze is veelal moor dan vier.

De taliboenH zijn Hedjes of vertelsels in vera- maal en inner in de Benedenlanden bekend; de jdadato's zijn zoowel berijmd als onberijmd; de cersten hebben met de taliboens veel over- eenkomst; de laatsten wo rd on gewoonlijk bij den aanvang van feesten voorgedragen en lian- dclen over den aanleg en het doel van doze. Zie voor do padato A. L. Van Hassclt in Feest- nuumcr Kon. Inst. Taal- en letterk., 1883, bl. 228, en J. C. v. Ecrdo, L c.

Rijko bij<Iragon voor do Jconnis van taa] en volk zijn to von a de raadsols — t a k i - t a k i —, 8jrcokwoorden —]ja in c j o — en spreek- woorekslikjo uitdrukkingen — p a m b a o a n —. De twee laatstgenocinde vooral zijn het, waar- van de Minangkabuercn zeer druk gebruik inaaft, en die in elk zijner geschriften worden aangetroffen.

Wat die pan toons, ibarats en vorder ver mold o betreft, welke men niet in afzonderlyke hand- schriften bijoen verzameld vindt, in verschil- lende tijdschriften, die betrekking hebben op

de Indische taal-, land- en volkenkunde, zijn er in monigto van bowerkt. Zoo zijn er o. a. /" in dat van het Bat. Gon. XXV, bl. 417, 538 en XXVI, bl. 168, 234 en 250 spreekwoorden uitgegeven door den heer Habbenia, benevens / con aantal raadsols en pan toons door den heer / \ Harmsen XXI, bl. 480 en XXIII, bl. 258; een rijke verzameling van allerli litterarische pro?% ducten vindt men daarenboven in „do taloh en letterkunde van Midden-Sumatra", door A. L. Van Hasselt. Reizen en onderzoekingen der Sum.-Exped. 3de deel. In de Rijks-- universiteitsbibliotheek te Leiden bevindt zich de door wijlen Ch. A. v. Ophuysen met behulp van inlandscdo helpers bijeongebbracht collectie over Minangkabausch- en folklore, een rijko bron van kennis.

Voor de beoefening van het Minangkabausch heeft men, behalve bovengenoemde en an- dere verspreide artikelen, daarenboven de Minangkabausch- Maleischc Zamenspraken op- gesteld door si Daocd Radja Medan, uitgegeven door Pijnappel, (een weinig betekcnend ge- scriptione in het dialect van Fort van der Ca- pellen); het Minangkabausch-Maleisch-Neder- landsch woordenboek bewerkt door J. L. Van der Toorn, (een boek waarin wel veel wat men er verwachten zoude niet wordt gevonden, maar dat toch heel wat materie bevat); de aanteek- ningen op dit laatste door G. De Waal, Ind. Gids 1892 en 1893 en de in 1899 door het Kon. Instituut voor de T., L. en Volken. van Ned.- Indie uitgegeven Minangkabausch® Spraak- kunst door J. L. Van der Toorn.

MINDERE WELVAART. Zie WELVAART ONDERZOEK.

MINDI (JAV.). Zie MELIA.

MINISTERIE VAN KOLONIËN. De instel- ling van een afzonderlijk departement van algemeen bestuur in het moederland belast met do bchartiging van de belangen der kolonien, had voor het eerst plaats tijdens het bestaan van het koninkrijk Holland, De R a a d der Azia- t i s c h e Bezittingen e n Etablissem e n t e n (zie aldaar) werd, nadat Koning Lodewijk de koninklijke waardigheid had aan- vaard, bij Kon. Best van 29 Juli 1806 opge- lieven tegen 1 Aug. 1806. Reeds eenige dagen to voren (25 Juni) was in gest eld de waardigheid van D i r e c t w r - G e n e r a a l voor de Zaken dor I n d i e n e n v a n den K o o p h a n d e l. Tot het bekleeden dier be- lekking word den 6den Juli de a. v. benoemd Air. P. Van der Heim. Den 29sten Juli werd de titel Directeur-Generaal voruucrclrd in dien van A l i n i s t e r. Den Sston Jan. 1808 word ingest eld een Ministerie van Marino e n K o l o i i e n. Van der Heim was ook nu wed er do eerste titularis. Hij bleef doze betrekking waarnemien tot Nedcrlands inlijving bij Frankrijk in 1810. Ook na doze gebeurtenis bleef Van der Heim in den aanvang belast met de afwikkeling van koloniale aangelegenheden hier to land, torwijl bij Keizerlijk Decreet van 20 Dec. 1810 „do etablissemcnten van de voor- malige O.-I. Oonip. en de aubtenaren tot dezelve behoorende" werden „gebracht oudvr het Minis- torio van Financien" (Inteïdanc-Generaal). Bij het M i n i s t e r i o van Marine e n K o l o n i e n t o P a r y 3 word vorder go- vormd eono Division d e s Colonies

Hollandaische, waaraan ook Nederland-sche ambtonaren werden verbonden.

Na de restauratie word hier te lande ingesteld. ecu Departement v o o r d e Zaken van Koophandel c n Koionion. Als eerste hoofd daarvan trad op (6 April 1814) G. A. G. Ph. Baron van der Capellon met den titel „Secretaris van Staat**“. Later word deze titel gewijzigd (16 Sept. 1815) in dien van Directeur- Genera al, als hoedanig we rd, benoemd Jhr. J. Goldberg. Nog gruimen tijd daarna was het Departement va n Kolonien met and ere departementen vereenigd ; sedert 1842 heeft het echter voortdurend een afzonderlijk departement uitgemaakt.

Hieronder volgt een opgave van de vorschil- lende staatslieden, welke sedert 6 April 1814 aan het hoofd van het departement hebben gestaan ; van de meesten worden op hunne namcn korte levcnsschetsen in deze Encyclopaedic gegeven.

Koophandel e n Kolonien.

G. A. G. P. Baron van der Capellen, Secretaris van Staat, 6 April 1814.

Mr. J. C. van der Hoop, waamemend, 29 Juli 1814.

J. Goldberg, waamemend, Dec. 1814; Direc- teur- Generaal 16 Sept. 1815.

Onderwijs, Nationale nij verheid e n Kolonien.

Mr. A. R. Falck, Minister, 19 Maart 1818.

Nationale nij verheid e n K o l o - n i e n .

Mr. O. T. Elout, Minister, 30 Maart 1824. Marine e n Kolonien.

Mr. O. T. Elout, Minister, 5 April 1825.

Jhr. J. J. Quarles van Ufford (Secretaris-Generaal), waamemend, 1 Oct. 1829.

Waterstaat, N a t i o n a l e n i j v o r - h e i d e n Kolonien.

Mr. P. L. J. S. van Gobbelschroy, Minister, 1 Jan. 1830.

Jhr. Mr. G. G. Clifford, a. i. 4 Oct. 1830.

Nation ale nijverheid e n K o l o - n i e n .

Jhr. Mr. G. G. Clifford, a. i. 1 Oct. 1831. Kolonien.

Mr. A. Brocx (Secretaris-Generaal), waamemend, 1 Jan. 1834.

J. Graaf van den Bosch, Minister, 30 Mei 1834.

J. C. Baud, a. i. 1 Jan. 1840.

Marine e n Kolonien.

J. G. Baud, Minister, 10 Aug. 1840. Kolonien.

J. O. Baud, Minister, 1 Jan. 1842.

J. O. Bijk, a. i. 25 Maart 1848.

G. L. Baud, 21 Nov. 1848.

E. B. van den Bosch, 18 Juni 1849.

O. F. Pahud, 1 Nov. 1849.

Mr. P. Mijer, 1 Jan. 1856.

J. J. Rochussen, 18 Maart 1858.

Mr. J. S. Lolsy, a. i. 1 Jan. 1861.

Jhr. J. P. Oornets de Groot van Kraaienburg, 9 Jan. 1861.

Mr. J. Loudon, 14 Maart 1861.

G. H. Uhlenbeck, 1 Febr. 1862.

G. H. Betz, a. i. 3 Jan. 1863.

I. D. Fran sen van de Putte, 2 Febr. 1863.

Mr. P. Mijer, 30 Mei 1866.

N. Trakranen, 17 Sept. 1866.

J. J. Hasselman, 20 Juli ,1867.

E. de Waal, 4 Juni 1868.

L. G. Brocx, a. i. 16 Nov. 1870.

Mr. P. P. van Bosse, 4 Jan. 1871.

I. D. Franscn van do Putto, 6 Juli 1872.

Mr. W. Baron van Goltstein, 27 Aug. 1874.

Mr. F. Alting Mees, 11 Sept. 1876. Mr. P. P. van Bosse,

3 Nov. 1877. Jhr. H. O. Wichers, a. i. 26 Febr. 1879. O. van Rees, 12 Maart 1879.

Mr. W. Baron van Goltstein, 20 Aug. 1879.

Jhr. Mr. W. M. de Brauw, 1 Sept. 1882.

W. F. van Erp Taalman Kip, a. f. 23 Febr. 1883. F. G. van Bloomen Waanders, 23 April 1883. A. W. P. Weitzel, a. i. 25 Nov. 1883.

Mr. J. P. Sprnger van Eyk, 27 Febr. 1884.

Mr. L. W. C. Keuchenius, 21 April 1888.

Mr. J. E. Baron Mackay, 24 Febr. 1890.

Mr. W. K. Baron van Dedem, 21 Aug. 1891.

Mr. J. H. Bergsma, 9 Mei 1894.

J. T. Oremcr, 27 Juli 1897.

Jhr. Mr. T. A. J. v. Asch v. Wijck, 1 Aug. 1901. J. W. Bergansius, a. i. 10 Sept. 1902.

A. W. F. Iden burg, 25 Sept. 1902.

Mr. D. Fock, 17 Aug. 1905.

Mr. Th. Heeniskerk, a. i. 12 Febr. 1908.

A. W. F. Iden burg, 20 Mei 1908.

J. H. de Waal Maieffij, 16 Aug. 1909.

Mr. Th. B. Pleijte, 29 Aug. 1913.

/ Voor de verhouding van den Minister van Kolonien tegenover de Kroon en den Gouverneur- Generaal pic OPPERBESTUUR.

MINJAK (MAL.), olie; met bijvoeging van andero woorden wordt die naam gegeven aan velerlei olie- of vetachtig producten, van ver- schillende herkomst, b. v. minjak sapi een soort van sineer, bestaande uit het vet van koeien, schapen en buffels; minjak ikan, levertraan; minjak tanah, aardolie. Do namcn van verschillende plantcnvetten, olien en bal- sems, worden ook met ininjak samengesteld ; zij zijn grootcndeels onder PLANTENVET- TEN vermeld; voor minjak pflang o n min- jak ten gkawang zie de volgende artikeJs.

MINJAK KASTOERI (MAL.). Zic HIBISCUS ABELMOSOHU.

MINJAK PFLANG (MAL.). Eene donkerbruino kleverige olie, bij insnijding vloeiend uit den stum van *Penaspadon oljcinialis* Holmes, een boom uit do familie der *Anacardiaceae*. Deze olie ia in gebruik als geneccsmiddel bij huid- ziekten.

MINJAK TENGGAWANG (MAL.). Ecn be- langrijk Indisch plan ten vet, dat als Borneo- talk of (vegetable tallow oen uitvoerproduct uit- maakt.

Dit vet of lie ver dezo vetsoorten zijn afkomstig van de vruchten van sommige *Diplerocarpaceen* on *Sapotaceen*, welke plan Lon in den rogel niet gecultiveerd word on, doch in het wild voorko- men, zoodat hot daarvan afkomstig v t onder do boschproducten moet worden gcrang- chikt. Van de *Diplerocarpaceae* zijn het voornamelijk vertegenwoordigers van het geslacht *Shoreri*, die de ftingkawangvetton oplov ren, terwijl ok de *Isoplera borneensis* tot die famijlic behoort. AHOCV van de *Shorea slenoptera* Burck worden nan- plan tin gen aangelegd, tcwijl het product van allo andero vertogen woordigers van die familie, welke vet oploveron, in het bosch verzameld word.

Hot vaderland der vetleverende Dipterocar- paceen is West-Borneo, waar do boom on bij

voorkur aan de oeveriS van grootc en kloino rivieren, vooral op don vochtigen, gemengd grond dor landtongen groeion. De boomen worden niet hoog, hobben con zwarcn kruin on dikken stam met wortelijstion, hun bout is vorgankolij en zacht. Bohalvo Borneo lovcron Sumatra's Wostkust on Palombang ook nog eenig tngkawang vet.

Bij de goedo tengkawangsoorten hangt do grootto van den oogst zeer vecl van het wed er af. Do boomen bloeien namelijk in September en. October en dragen rijpo vruchten in Februari on Maart. Voor een goede dracht is noodig, dat do drogo moesson lang aanhoudt met een weinig regen; ook mag de kentering in den West- moesson niet to veel buien medebrengen, daar do daarmede gepaard gaando wind de bloemen of de pas gezette vruchten zou doen afvallen. Aangezien doze voorwaarden slechts zelden vervuld worden, komt er gewoonlijk van den zwaren bloei der tSngkawangboomen weinig tcrecht. De eigenlijke goede boomen zouden volgens schatting niet mcer dan eens in de vijf jaren vrucht dragen en jaren van zeer ruime tngkawang-opbrengst mochten met nog grooter tussenruimte worden verwacht. Een andero vorklaring van de zeer grooto afwissoling in opbrengst van de uitvoeren ligt daarin, dat de rijstooget de opbrengst van tengkawang be- heerscht, in dier voege, dat bij goeden rijstooget de bevolking in de kampongs blijft en eerst bij mislukking belang heeft naar hot bosch te gaan om oliezdnen op te rapen. Voor den aanplant van do gekweekte soort worden in den re gel pas verlaten ladangs (drogc rijstvelden) gebezigd, omdat men dan geen wildhout behoefte to kappen. Na 12 jaren beginnen do gekweekte boomen vrucht te dragen; bij con goeden oogst geeft een volwassen boom gemiddeld 30 gantangs (= JOO liter) gedroogde kemen (p a d i t S n g- k a w a n g), doch do opbrengst kan soms tot 100 gantangs stijcn. De vruchten worden noch bij de wildc, noch bij de gekweekte' boomeiY ge- plukt, jnaar sncl ingezamckl als zij rijp afge- valien zijn. Dan worden eerst de vleugels ver- wijderd door jnct stole ken op do vruchten to slaan of, bij de Shorea Gysbertsiano of t6ng- kawang la jar, door deze er onder het inzamelen aftebijten. In het Kapoeas-gebicd ploegt men \<Tvo>jens de vruchten in grooto korven van gespletjiii bamboe 1—3 maanden lang aan vloten in de rivier te hangen, zoodat de vruchten aHe onder water zijn en er in de korf ruimte is voor het zwcllen der vruchten, waardo do harde schil stuk springt. Is dil gchcel geschied, dan nee mt mon tie korven uit het water, vor- wijderd de schillen en droogt het vruchtvlcosch in de zon : zoo verkrijgt men de p a d i t 6 n g- k a w a i i g of tGngkawang-copra, die tegenwoordig als handcisartikel, mcer nog clan het dnuurter plaatse gewonnen vet, naar Singapore verBcheopt wordt. Elders, b. v. in Landak, maakt men de p a (l i tGngkawang een- voudig door do gcschildc vruchten sncl to dro- gen, zoo nooclig boven vuur, en zonder vooraf- gaandc weking. In Sanggau ploegt men eeno fijno soort tengkawa-ng voor spijsbcroiding t. () win non door de vorschovruchten in Kchiffjcs to snijden, sncl in do zon to drogen en dan dadclijk het vet eruit te person. Uit de p a d i gcschiedt de vet winning door dezo toot meel te

stampen en dan dat meel op inlandsche wijzo met waterdamp to stoven en daarna warm uit- teperson ; de opbrengst is vecl geringer dan bij goede fabriekmatigo bewerking ; vandaar dat men sedert 1878 begonnen is de p a d i zolf (do "copra")uitevooren, dio door do Chi- neezen wordt opgekocht en te Singapore op olio verwerkt. De inlander gebuikt van oudsher hot tengkawang-vot voor vrllichting, verder gemongd met hars voor het kalfcatcn, en cindelijc bij zijn voedsel. Als verlichtingsmiddel is het nu grootendeels door petroleum, als spijsolie door klapperolie vordrongen. Als gemakcklijk te winnon boschproduct is de tengkawang echter voor Borneo's Wcsterafcoling van groot gewicht, want als uitvoercartikel blijft het vet zijne handelswaarde houden.

Zooals reeds gezegd is, loopt de opbrengst van den oogst in de verschillonde jaren sterk uiteen, hotgeen zijne afschaduwing vindt in de grootto van don uitvoer. Volgens de statistiek van den in- en uitvoer van Nederlandsch-Indie waren de uitvoeren van tSngkawangpitten in de laatste jaren als volgt, uitgedrukt in Kilo- grammen: 1911 750.037; 1912 10.173.774 ; 1913 12.962; 1914 9.855.543.

Do uitvoer van tSngkawangvet is onbedui- dend. Voor het jaar 1912 wordt een cijfer op- gegeven van 3252 K.G., terwijl het artikel in de andere jaren niet voorkomt, doch aan het zeer geringe bedrag, dat het uitvoerrecht van dit vet opbrongt, is het te zicn, dat zyn uitvoer niet veel beteekent.

Tengkawangvet is door bijgemengd chlorophyl lichtgroen gekleurd en, waar onder den invloed van het licht en do lucht die groene kleur aan de oppervlaktc ontcleurd on in gcclwit is over- gegaan, daar hobben de diepere lagen de groene kleur nog behouden. Het vet heeft een korrelig- kristallijne structuur en is aan de oppervlakte bedekt met fijne naalden van stearinezuur. In verschen toestand is tengkawangvet zacht van smaak, het heeft bij 15° C. een soortelijk gewicht van 0.965 en zijn smeltpunt wisselt al naar ge- lang van zijn samenstelling af tusschen 30° en 42° C. Het bestaat gewoonlijk voor 60—75 % uit tristearinc, van 20—30 % uit trioleinc en voor G—8 % uit vrijj stearinezuur.

七

Men gebuikt tengkawangvet als gonecs- middel, doch voornamelijk bij de fabricatio van zeep en kaarsen.

17

Onder de boomon uit de familie der *Sapotaceae*, waarvan de vruchten hard vot opleveren, noemen wij in de cerste plaats *Palaquium-soorten*, waar- vaii conigo gCtah-pertja lovcron. Do voornaamste daai'van zijn de *Palaquium Pisang* of balam (MAL.), de *Palaquium olcosum* of soentei (MAL.), on de *Palaquium oblongifolium* of njctoh (MAL.).

Do balam- cn soontciboomon komen veel voor in de Iago streken van Sumatra's Oostkust en wo I in do oorboschcon, terwijl de njctoh in West-Borneo wordt aangetroffen.

Bij do inzamoling worden de zaden mot do hand uit do vrucht gehaald en na droging ver- scheept. Balam vet is geelachtig van kleur, eenigszins bitter van smaak en kneedbaar als was. Soentcivet is zuiver wit van kleur, heeft een zootachtigon smaak en wordt door do bo- volking als braadolio gebuikt. In Europa go- bruikt men dozo harde vetten voor de ver- vaardiging van kaarsen.

電Njatohvet wordt in Sambas als sprjsvet ge- bruikt ; het is een hard vot van witto klcur. Voor den uitvoer is het niet van belang.

Andere vetten van planten uit de familie der *Sapotaccae* zijn afkomstig van *Payena* soorten en wel van *Payena land folia* Burck (KGlaki vet). *Payena mvlilineata* Burck (belaban vet), *Pagena latifolia* Burck (bBngkeo olie). Al deze vetten zijn bij tropische temperatuur vlocibaar en worden door de bevolking bij do spjrsbereiding gebezigd.

Teir slotte levert het geslacJit *Bassia* een aantal hoogst belangrijke vetleverende soorten, waar- van de zaden als illiponoten in den handel zijn, nl. *B latifolia*, *B. longifolia* en *L. butyracea*. In den laatsten tijd is de aandacht op de illipenoten gevestigd, maar voor don uitvoer zijn zij nog niet van belang.

Volgens de officieelo statistieken bedroeg de uitvoer van balani- en soontei- zaad in K.G.: 1911 105.521; 1912 52.402; 1913 47.636; 1914 746.81Q.

MINORñH-GEBERGTE. Zio MSNOR^H-GE-BERGTE.

MINTO (Sir GILBERT ELLIOT Graaf VAN). Geb. 23 April 1751 uit het huwelijk van Sir G. Elliot, van Minto in Roxburghshire en A. Dal- rynch Murray Kynynmond. Na, gedeeltelijk in Frankrijk, zyn voorbereidende opleiding te heb- ben genoten, studeerde hij te Ed inburgh en Oxford, oefende te Londen de rochtspraktijk uit en werd in 1776 tot lid van het parlement gekozen. In 1784 verloor hij zyn zetel, dock werd in 1786 opnieuw gekozen en onderscheide zich o. a. by het proces in het Lagerhuis tegen Sir E. Impey, de rechterhand van Warren Hastings, gevoerd. In 1793 werd hij tot „civil commissioner" te Toulon Eenoemd, en daarna belast met het be- stuur van Oorsica, dat onder protectorat van Engeland gesteld was. In 1798 keerde hij naar Engeland terug, waar hij als Baron Mint©9of Minto in het Pairschap verhoven word ; zag zich achtereen volgens benoemd tot buitengewoon gezant te Weenen (1799—1801), president of the board of control (1806), het college, dat tezamen met de court of directors het opper- bestuur der Eng. O.I.O. vormde en spoedig daarna tot Gouv.-Gcneraal van Britsch-Indie, waar hij van 1807 tot 1813 het beatuur voerde. Gedurende zijne landvoogdij werden de Moluk- ken onder Engelsch bestuur gebracht ; hij zelf verzegelde de expeditie, die in 1811 naar Java vrcloek en dat eiland verovordo. Eene proclamatie, toen door hem uitgevaardigd, bevatte reeds voor een deel do beginsolcn van bestuur, door Raffles tijdens zijne landvoogdij gevoJgd. Lord Minto, die in 1813 tot Viscount Melgund en Earl of Minto benoemd was geworden, keerde in Mai 1814 in Engeland terug; zoer kort daarna (21 Juni 1814) stierf hij op reis naar Minto te Stevenage.

Vgl. Life and letters of Sir G. Elliot, first Earl of Minto from 1751 to 1806. . . . edited by *.. the Countess of Minto, London 1874, 3 vis. ; Lord Minto in India; Life and letters of Gilbert Elliot, first Earl of Mint, . . . from 1807 to 14, edit, by.* .. the Countess of Minto, London 1880.

MIOMAFFO. Lmdschap in do onderafd. N.- M id den Timor, afdooling No ord- on Midden- Timor, residentio Timor on Oaderh., oertjids bekend onder den naam Amakono. Hot staat

ondor toezicht van den gezaghobber to Kefam- nanoo.

MIOS MANSAAR of MANSOEAR, (Mios = oiland). Uit kalksteen bostaand ciland ten Z. van Gam (zio aldaar on DAMPIER- STRAAT), mot 3 toppon van ± 150, 150 en 100 M. hoogte.

MIQUEL (FRIEDRICH ANTON WILHELM), word geboron te Neuenhaus in Hannover den 24on October 1811 en genoot zijn eerste onderwijs van zijn vader, dio te Neuenhaus arts was. Hy bozocht het gymnasium te Lingon on kwam in 1829 als st udon t aan de Groningsclie Univer- siteit. Vanaf dit tijdstip word Miquel Neder- landor on hij is dat zijn leven lang gebleven Zijn broodors hobben hun carrière in Duitsch- land gomaakt, de jongste is er minister van financiën geweest. Ofschoon Miquel was medisch student zijn loopbaan begon, toonde hij al vroeg grootc voorliefdo voor do plantkunde, hetgeen o. m. blijkt uit zijn bewerking van do Neder- landsche Kryptogamen in do Flora Belgii sep- trionialis van Van Hall. Bovendien kreeg hij tweemaal een prijs voor de boantwoording van prijsvragon (van Loiden en van Groningen). In 1833 promovorde hij tot' Doctor in do niedi- cijnen ; onkolc maanden na zijn promotie kreeg hij oon betrekking als arts aan oen ziekenhuis te Amsterdam, doch reeds in 1835 werd hij tot Lsctor in de plantkunde aan de klinische school te Rotterdam benoemd als opvolger van De Vriese. In doze betrekking hield hij zich voor- namelijk met de plantkunde bezig, zooals blijkt uit de talrijke botanische publicaties, die in die jaren - van zijn hand zijn verschenen bv. Monographia generis Melocacti (1839), Obser- vationes de Piperaceis et Melastomaceis (1840), Monographia Gycadearum (1843), Sertum exotico- cum en vole andere. In Juli 1846 werd hij bo- noemd tot Professor in de plantkunde aan het Athenaeum illustre to Amsterdam, waar hij zich nu gelieel aan de botanie kon wijden. Bovendien vond hij ook tyd om zich bezigte houden met de geologic, zooals blijkt uit zijn verhandeling over do fossiele planten van het Krijt in Limburg. Gedurende zijn verblijf te Amsterdam bestudeerde Miquel voornamelijk do tropische plan- ten en wel eerst do flora van Suriname, waar- over hij in 1850 zijn Stirpes surinajenses se- lectao publiceerde, cen. van do eerste uitvocrige werken over do plantengroei van onze kolonic in Amerika. Later wend de zijn belan gdstling zich meer tot do flora van Nederlandsch-Indie, zoodat hij in de juren | 855—J 860 zijn Flora Indiao Batavae kon publiceeren.

Na oon verblijf van 13 jaar te Amsterdam nam Miquel oon boroep aan tot Professor in de plantkunde te Utrecht, als opvolger van Bergs- ma. In Sept. 1859^aanvaarde hij daar zijn amt. Kort daarop stierf BUjuno en als zijn opvolger word Miquel in 1862 bovendien tot Directeur van 's Rijks Herbarium te Leiden benoemd, welko bobrekking hij vervulde door eens per week naar Leiden te reizen en daar zijn werkzaamheden af to doen. Boordat hij thans de vrije beschikking had over do groote plantencollecties van het Herbarium, kon hij op het gebied van de beschrijvende plantkunde een onormo werkzaamheid ton oon spreiden. Tui van groote verhandelingen verschenen er in do Ann ales Musei botanici Lugduno-Batavi o. in. oon flora van Japan. Verder hield hij zich

met do bostudcoring van do Palmon bezig, met de Kinasoorten on vorschillondo plantenfaai- lies uit Nedori.-Indie. In 1870 openbaardo zich by hem een levrabecss, dat op 23 Jan. 1871 zijn dood ten gcvolgc had.

Miquels grooto verdiensten voor do wet- schap in hot algemeen on voor de flora van do Nederl. kolonien in het bijzonder zijn allcrwgen erkond. Hij had een Europeeschon naain en een grooten persoonlijkon invloed. Verschil- lendo buitenlandscho wetenschappelijko insti- tuten telcden hem ondor hunne leden. Zijn parti- culiero vczzamclingen worden bewaard in het Herbarium van de Utrechtscho Univcrsiteit.

Zio over zijn publicities voider het artikel BOTANISOHE LITERATUUR.

MIRABILIS JALAPA L., fam. *Nyctagina- ceae*. Boenga waktoo (MAL.), Kembang pagi soré, K. poekoel ampat, K. waktoe kStijl (BATAV. MAL.). Kruidachtige plant met fraaie roode bloemen, die tegen den avond opgegaan en zich des ochtends sluiten (vandaar de ini. naam), als Belle do nuit in tuinen zeer vaak gekweekt, uit trop. Amerika afkomstig. De knolvormige wortcis waren vroeger als valsche jalappo in ge- bruik ; de plant is overigens met de echte jal&ppe in het geheel niet verwant. De bladeren zijn een inlandsch genesmiddel, het fijno mcel wordt tot een smeersel verwerkt om de schade- lijke werking van bedak op de huid op te heffen.

MIRADI, d. i. Mohammeds hcmelreis ; zie MOHAMM. KALENDERen GEDENKDAGEN, D. MIRIN, KĪMIRĪN (JAV.). Zio THESPESIA LAM PAS.

MISKIN, d. i. behoefteige ; volgens de Mohamm. wet iemand, behoorende tot de categorie van ar men en behoeftigen, die als zoodanig aan- sprakon kunnen doen golden op een aandeel in de *djakat* (zio aldaar).

MISOOL of BATAN ME. Een ciland ten W. van Nieuw-Guinea, ongeveer tusschen 1° 40' on 2° 5' Z.B. en 129° 45' en J30° 25, O.L. Van zco uit gezien schijncn aile bergcu even hoog, oven steil on even ver verwijderd te zijn en een woes- ten indruk on innken. Het O.-lijk gedeelte van hot ciland is bergachtig; do hoogste toppen zijn echter niet hooger dan 350-400 M. Het bestijgon is zeer moeilijlc.

Do N.W. kust is vlak, naar hot binnenland in heuvols ovorgaando. Over het eiland loopen two bergketens van 0. naar W.; 66n in het midden on 6fn in het Z. Een groot aantal ei- landjes on klippen in het O. en Z.O. vormcn eono voortzetting van dezo ketens. Wijst dit op oon langzame daling van do Misoolgroep, aan do andero zijdo wijst het aangrooion van de kust door aanslibbing cr op, dat die daling Chans niet jncer plaats heeft.

Misool behoort geografisch tot Nieuw-Guinea; de fauna on flora komon gelieco ovoren met dio vnn hot hoofdeiland. Met is door een ondor- zeosch plateau ormedo verbonden, terwijl hot van Co nun door een diepo zoo gcscheiden is. Do sanwhang met Nieuw-Guinea word took aange- toond door hot groot aantal oilandjes, dat zich uitstrekt van de N.-kust van Misool tot Salawati.

Do cenigo rivioron van aanbclang zijn do Biga aan do Z.-kust, aan do monding 100 M. breed, maar spoedig smal en ondiop wordondo, on waaraan do heidonsoho kampong Kofoh-

k6t; de Gain aan de O.-kust en aan de N.-kust de Kassim, die op 10 K.M. ten N.O. van Waigama in zco valt. De kalkformatie van het ciland is oorzaak, dat het water spoedig in

den grond dringt en dikwijls eerst dicht bij zee weer to voorschijn treedt. Misool behoort tot hot go bicd der vicr Radja's en wordt vcrdceld in 2 landschappen: Waigama en Misool; het eerste strekt zich uit langs de N.W.-, W.- en Z.W.- kust, het andere langs do Z.O.- en O.-kust ; beide worden bestuurd door Radja's van welke die van Waigama op het eilandjo Katcpoo en die van Misool to LaJintah verblijft hooft. Laatstgenoemde kampong is gelegen op do Z.O.-kust en is gebouwd op een smalle land tong, die een alleenstaanden heuvel, de begraafplaats, met het oiland verbindt. De Clercq noemt deze kampong : „Sel Palek^{af}“, d. i. „kaap van de groote baai“. Lalintah ligt een half uur roeion van de bovengenoemde kampong Kofohkdt. Meer O.-lijk ligt Garnta op een eilandje voor den mond der Gam, die over 25 K.M. bevaarbaar is, 10 K.M. ten N.O. van Lalintah ligt Fafanlap, welke kampong een wclvarenden indruk naakt, op een recks eilandjes die door straat Lalinol van den vasten wal geschieden zijn. De bewoners van het binnenland en die van Kofohket (± 300 zielen), zijn heidenen, de overige kustbewoners zijn. Mobammedanen (± 200 zielen). Het hoofdmiddel van bestaan aan de kust is het verzamelen van schelpen en tripang, in het binnenland de bereicing van sagoe, welke het hoofdvcdsel der bevolking uitmaakt. Lalintah en Waigama vocren danxar en schelpen uit. De bevolking brengt zelf haro produkton naar Wabaai, Gesrc, Sorong en Sailolof (Salawati). De Boetonnors van Banda komon naar Misool om handel te drijven.

Naar don stam, die zich op de W.-lijke heft van het eiland heeft verspreid, wordt het eiland wcl „Bat an Me“ genaamd. Jisool had vroeger meer beteeenis dan thans; volgens Haga wclen in de 17e eeuw aldaar krachtige oorlogsvloten uitgerust (in 1676 we rd de „Ogar“ door inboorlingen van Misool afgcloopen). Waarschijnlijk word het voor het eerst in 1702 door een Hollandsch schip bezocht. Door de Compagnie we rd Misool aan den Saltan van Tidore toegewezen, hoewel naar hot schijnt Batjan er meer rechtcn ' ' op had.

Ten N.W. van dit eiland liggen verscheideno kleinoro eilandjos, (waaronder Los het grootste is), dio wogons het voorkomon van *Canarium commune* bij inlandscho handelaren we I als Kanari-oilandon bekend zijn. Op enkele worden kleino aanplantingen gevonden, maar anders zijn die eilandjes van weinig botceknis.

Literatuur. F. v. Peski, Bescbrijving eener exploratio van hot oiland Misool Deventer 1914

MISPEL (JAPANSCH). Zio ERIOBOTRYA, MLANDINGAN. District met gelijknamige hoofplants van do controlo-afdeeling Besoeki, regentschap on afdceiling Bondowoso, residentie f.; ^osockiTS^cene uitgostrekthoud van 45K.M.², Het district telt 69 desk's mot byna 30.000 inwoners, wawonderde 25-tal Europeancn

(1905). In het district ligt do suikerfabrick Boedocan.

MLATI. District van het regentschap Sleman, residentie Soekabum, De schets-Evening

490
•E/ (1) 10/10/10
A. 10/10/10
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

plaats ligt + 8 K.M. ten Noorden van Djokjakarta aan den hoofdweg naar Magelang .Het district telt twee onderdistricten, nl. Nja&n en Koewarasan.

MLINDJA (JAV.). Zie GNETUM.

MOA. Eiland, behoorende tot de Zuidwes- tereilanden, meer in het bijzonder tot de Ldti- groep (Zie aldaar), en bestaande uit een 10—20

M. hoog koraalkalkplateau, waarop zich in Jict W. on O. twee uit eruptief gesteente bestaande gebergten verheffen ; de hoogste berg is do Kar- bouwenpiek op de O.-zijde, die op ongeveer 400— 50 M. geraamd wordt. De bergen zijn deels met bosch bedekt, maar grootendeels met alang- alang begroeid. Moa, dat. hot grootste der Leti- eilanden is (grootte 600 K.M²., terwijl de overigo eilanden te zamen op 1200 K.M². geschat worden), is tevens het vruchtbaarste; de bewoners van Leti verhuizen in tijden van gebrek gewoonlijk tydelijk naar Moa. Ten gvolge van de steile kusten bezit Moa geon veiligo ankerplaatsen ; in den O.-moesson kan, ofschoon met moeite, voor Kaiwatoe (N.kust) geankerd worden. Het behoort administratief tot de onderafdeeling Wdta, afd. Zuid-Timor en Eilanden, residentie Timor en O. De vcostapel bestaat uit karbou- wen, varkens, geiten en schapen; van wilde varkens heeft de bevolking veel last. De be- volking (waarover zie U&TI-GROEP) werd in 1888 gesteld op ruim 3000 zielen, van welke ruim 210 Christenen ; nieuwere bevolkingscijfers ontbreken, wel is bekend, dat sedert de helft der bewoners tot het christendom is overge- gaan. De overigen zijn heidenen (Mohamine- danen komen er niet voor). De voornaamste plaats is Pati (Z.kust), onder een orangkaja, aan wien de overige dorps hoofden, eveneens orangka- ja's, ondergeschikt zijn ; daar worden nog de over- blijfselen van het in 1734 gebouwde blokhuis „do Haen" met gemetselden ringmuur ,uit den Comp.tijd afkomstig, en voorts een steenen kerk aangetroffen. Zie G. W. W. 0. Baron v. „xHoeveUin T. Bat. Gen. XXXIII, bl. 222; Riedel, > De sluik- en kroesharige rassen, bl. 365; Ver- qbeek, Molukken- Verslag, bl. 443; Tijdschrift)Kon. Ned. Aardr. Genootschap 1915, biz. 654,908, /j oud-Hollandsche opschriften op het eiland Moa; \-Jaarb. Mijnwezen 1916, Gesteenten van het \ eiland Moa.

MODDERWELLEN, betcr SLIKBRONNEN genoemd en ook wel met „Modder- of slik- vulkanen" aangeduid, omdat de aard van hun optreden aan vulkanen in miniatuur doet den- ken. Het zijn meer of minder hooge heuvels van verharde modder, met gewoonlijk flauwe helling ; aan den stompen lop ziet men op een of meer plaatsen de taai, wecke korst langzaam opzwellen en een blaas vormen, die soms een paar meter hoogte kan bereiken, ten slotte meest met een doffen knal uitcenspat en daarbij zijn inhoud met meer of minder kracht in het rond slingert, terwijl damp en/of gas ontsnapt en dunvloerbare modder langs de helling naar ben eden strooit. Dit zijn in het al gem een de verschijnselen, die bij de „echte" slikbronnen optreden en natuurlijk naar omstandigheden eenigszins gewijzigd kunnen worden. DergeJijke bronnen hebben met vulkanen niets hooen- naemd te maken en komen zclfs in den regel op grooten afstand daarvan voor. Zij ontstaan doordat een dicht onder de oppervlakte gelegen,

zachte, waterhoudende klei- of mergellaag onder den druk staat van er beneden zich ontwikke- lende gassen, gewoonlijk door ontleding van organismen gevormd, en waarvan de spanning na een zekeren tijd genoeg wordt om door de kci heen do oppervlakte te bereiken, waarbij een deel der zachte en opgewekte modder wordt medegevoerd en uitgeworpen. Zij zijn dan ook niet zelden te vinden in de nabijheid van aardolieterrainen (zeer bekend zijn die van den omtrek der Kaspische Zee, van Rumenie, Trinidad, Birma enz.).

Be halve deze vindt men echter ook op of bij vulkanen en andor soort slikbronnen, gewoon- lijk tezamen met solfataren, wier working meest van veel heviger aard is en waarbij de gassen wel degelijk van vulkanischen oorsprong zijn. Daar het door deze bronnen opgelverde water zuiver mineraalwater is (in de meeste gevallen wel regen water, dat bij zijn circulatie een zekero hoeveelheid mineralo stoffen uit den bodem heeft opgelost), zou men ze (A) *minerale slik-bronnen* kunnen noemen, in tegenstelling met de andere, waar het in de klei- of inergellaag oorspronkelijk aanwezige zee water wordt uitgeworpen en die men dan den naam (B) *zoule slikbronnen* zou kunnen geven.

Het verschil in eigenschappen is z66 groot, dat zij onmogelijk kunnen worden verwisseld. (A) levert steeds heet water en veel heete dampen ; de medekomende gassen bestaan grootendeels uit een in betrekkelijke lioc- veelheid afwisselend mengsel van koolzuur, zwaveligzuur en zwavelwaterstof ; zij zijn dus niet brandbaar ; het gehalte aan vastc stoffen is betrekkelijk gering en gaat zelden boven 5 gram p. L.; (B) levert meestal koud, hoog- stens lau5vwarin water; de dampen (als zij voor- komen) zijn wel warm, maar niet bepaald beet en treden meest tegenover de gassen terug ; deze laatste bestaan dikwijls grootendeels uit licht koolwaterstof en zijn dan brandbaar, soHH voor een deel uit koolzuur; hcl gehalte aan vastc stoffen in het water is veel (5 & JO maal) grooter dan in dat van (A) en daarvan maakt keuken- zout een overwegend deel uit; niet zelden komt een geringe hoeveelheid olio met de gassen en het water mede ; tevens bevat dit een zeker gehalte aan jodium- (en bromium-) zouten, wat bij (A) niet voorkomt.

Uit het voorgaande volgt dus dadclijk, dat het medevoeren van slik in beide gevallen slechts een bijkomstige omstandigheid is en dat er weinig of geen intrinsiek onderscheid bestaat, eenerzijds tusschen (A) en de gewone warme, mineralo bronnen, zooals die in vulkanische streken zoo veelvuldijg voorkomen, anderzijds tusschen (B) en do gewonc zoutbrojnen, alsmede de gasbronnen, die op de meeste aardolic- terreinen go von den worden.

Indische *minerale slikbronnen* zijn vooral bekend van Java en wel in de eerste plaats uit de Preanger in de Kawahs Manoeck, Tjiwtdai, Tjitjepocs, Kfindeng Badak, doch ook van het Dieng plateau (zie Vorbeck, Java, I, p. 701, 706, 721, 744, 402). In Sumatra vond Fenn ema aan den Sorik Bfiriapi slikbronnen (Jaarb. Mijnw. 1887, Wot. Gcd. II, 215) en zij zijn ook in de Slnahasa bekend. Zij zullen hier niet verder worden besproken.

Van veel meer belang zijn de *zoule slikbronnen*

omdat zij op sommige plaatsen door de bevolking tot het winnen van keukenzout worden benut. Van ouds geschiedt dit in het Oostelijk gedeelte der afdeling Grobogan der residentie Semarang en wel in de buurt van Koowoo (ten Weston van de petroleumconcessie Bapo). Bo nieuwste beschrijving daarvan komt voor in het Jaarv. v. d. Topogr. Bien st 1908, 33; de bronnen werden echter ook tot voren dikwijls beschreven, zoo door Domis (de Oosterling II. 2. 1836 en Ind. Magazijn, 2e 12-tal, 1845, Nos 5 en 6), Van Hoe veil (Reis over Java, Madura en Bali, I, 1849, 121), Van Doren (Fragmenten uit reizen in den N.-I. Archipel, 1854, 1-27), Verbeek (Java, I, 282) en nog vroeger door Horsfield, Raffles, Hasselkar. Analyses van het water werden gemaakt door Maier (Natuurk. Tijdschr. I. 127), terwijl een analyse van het gewonnen zout voorkomt bij Verbeek (I. c. 284). Ook in de Solo'sche enclave in Semarang, Djakarta, wordt uit zulke slikbronnen zout gewonnen. De zoutopbrengst van alle Semarangbronnen, die tusschen 1886 en 1892 gemiddeld ongeveer 15000 pikols (a 61,7

K.G.) bedroeg (Verbeek, I. c. 283), werd in 1908 geschat op 25 1/2 30000 pik. (Jaarv. Top. Dienst).

Andero slikbronnen komen voor in de residentie Soerabaja, aan de zee kust ten Zuiden der hoofdplaats, bij Poelang en Kalang An jar (Verbeek, Java. I. 204), waarvan het water een bijna even groot keukenzoutgehalte aanwijst als dat van Koewoe (2,4 tegen 2,7%); de analyse bij Verbeek gegeven en die van Maier (Nat. Tijdschr. XXX. 226, 230) stemmen zeer goed overeen. Hier zijn, bij Laban, indertijd door de Dordtsche Petroleum Maatschappij putten gordoerd; kon echter geen olie worden gewonnen, daar de voortdurend uit de buizen opstygende kleiworsten dit belette.

Dat in het water der zaak geen verschil bestaat tusschen zoute slikbronnen en gewone zoutbronnen wordt zeer goed bewezen door de analyse van het water van Kalang An jar dat van GSnock Watoe en KCdoeng Waroe (boide ovensen in Soerabaja, doch bijna geheel overoorsnemen, ook en vooral wat het keukenzoutgehalte betreft (Verbeek, Java, I. 211/12).

Laatste genoemde bronnen, alsmede eenige andere in Soerabaja, worden gebruikt voor de bereiding van jodium, waarvan het gehalte hier bijzonder groot is (Verbeek, I. c. en 285).

Ten 0.2.0. van Koewoe om juist in de lijn, die de plaats in Soerabaja verbindt, ligt in RSinbang een ander uitgestrekt slikbronnet, dat „de K&jongo" wordt genoemd (Verbeek, Java, 232); het water, dat ovencons zout is, wordt evenwel niet verder benut: de gassen schijnen voornamelijk uit koolzuur te bestaan. Dat de opgewekte merge Haag ook verder doorloopt, wordt duidelijk bij de aardoliorboringen in het onmiddellijk ten Oosten daarvan grenzende concessieërten Toongkool, waar verscheidene putten plotseling verstoppen, doordat enormer modderpropfen met groot snohoid in de buizen opstegen en niet konden worden verwijderd.

Verbeek vermeldt reeds (I. c.) dat op het KCsongo-terrein fossielen van tertiären en kwartairouderdom door de bronnen worden uitgeworpen. Een bijzondere bekendheid hebbon in dit opzich verkroegen de morkwaardige slikbronnen, die op Timor en Roti (met de oiland-

jes M6rah en Kambing) voorkomen op wel het eerst zijn vormeld door v. Hogendorp in zijn beschrijving van Timor (Verh. Batav. Gen. dl. I en II), later door Salomon Mullor (Bijdrage tot de kennis van Timor: Verh. der Natuurk. Comm. 1839/44, deci Land- en Volkenk. 129-320), wel het uitvoerigst door Wichmann in Tijdschr.

Aardr. Gen. 1892, 161-293; verder door Ten Kato in Ibid. 1894 (P. Merah) en Vorbeek (Molukkenvorslag, 319, 328, 362); eenige analyses werden gegeven door Maier (Nat. Tijdschr. I, 146; XXVII, 402; XXVIII, 169, 181). Ook in Portugeesch Timor komen zij voor. Zij danken hun groote bekendheid en weten-schappelijk waarde daaraan, dat zij een enorme hoeveelheid fossielen uit zeer oude geologische perioden hebben uitgeworpen en daardoor de aandacht hebben gevestigd op het voorkomen er van in den ondergrond en in de nabijheid, hotgeen later door de onderzoekingen op Timor volledig werd bevestigd.

N. W. E.

MODIN. Zio DORPSGEESTELIJKE en MOS-KEEPERSONEEL.

MODJO-AGOENG. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Djombang, residentie Soerabaja. Hot telt 206 desa's en 4 onderdistricten met eene bevolking van 13500 inwoners, waaronder 120 Europeanen op 600 Ohineezen (uito 1915). Het is een welvarond district, met uitgebreide suikerindustrie. Do gelijknamige hoofdplaats heeft een belangrijke nederzetting van Chincezen op een grooto pasar. ci

MODJOKASRI. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Modjokerto, residentie Soerabaja. Het district telt 4 onderdistricten met 206 desa's. Hoofdplaats is GM6g. Het word vroeger Kaboh genoemd; zijno tegenwoordige naam is met mo d j o samengesteld om genooen te doen aan de bevolking, die daaraan waarde hechte om de tocspeeling op don naain van het oude pahit. Het district teldto uit. 1915 eene bevolking van ± 87.000 zielen, waaronder een SO-tai Europeanen en 100 Ohineezen. Er is eene belangrijke suikerindustrie.

MODJOKERTO. Afdeling en regentschap § van de resid in tie Soerabaja; is verdeeld in 2 controle-afdeelingen: Modjokerto (districten Mo-

V i

Modjokerto en Modjokasri), Modjosari (districten Modjosari en Djaboong). Do afdeling is vruchtbaar, on zoowel in do vlakke als in het gebergte hoofft de particuliere industrie zich ontwikkeld, zij teldto in 1915: 12 suikerondernemingen in 14 erfpachtspercoolan, van well-co laatste hot borgdistrict Djaboong er 12 had. De afdeling was in den Hindoe-tijd het centrum van het rijk van Madjapahit, (zio aldaar); do, ruinos van don kraton liggon in het district *XrSm, QqHHL. Do afdeling teldto uit. 1915: ongeveer 38.700 inwoners, waarvan ± 1000 Europeanen, ± 3100 Chincezen en 200 andoro Vrcmedo Oosterlingoh. De gelijknamige hoofdplaats wordt door- sneden door do Brantasrivier, die daar hefc gehelo jaar bevaarbaar is en bezit spoorverbinding met Soerabaja en tramlijnen naar Mo-djoagong en Ngoro (afd. Djombang). Zij heofft grooto Chineescho wijkon en veel handel on ver-tior, o. a. on belangrijke vcepasar. De bevolking teldto uit, 1915 ± 15 700 zielen, waaronder

560 Europeanen, 2100 Chineezen en ISO vreemdo Oosterlingen.

MODJOROTO. District van de controle-af-deling, het regentschap, de afdeling van de residentie Kediri, met eene oppervlakte van 419 K.M.² Hot district telt 75 desa's en had tlt. 1905 cone bevolking van bijna 105.000 zielen, waaronder bijna 200 Europeanen en 80 Chineezen.

MODJOSARI. District van de control-af-seeling Modjosari, regentschap en afdeling ModjokSrto, residentie Soerabaja. Hot district telt 399 desa's en 7 onderdistricten. Er zijn 3 suikerfabrieken. Ult. 1915 teldo de bevolking ± 136.000 zielen, waaronder 200 Europeanen, 600 Chineezen en 30 andere Vreemdo Oosterlingen.

MODJOWARNO (MADJAWARNA). Desa in de residentie Soerabaja, district Modjoagoeng, bekend als wel niet de oudste, maar zeker be- langrijkste Javaansche Christengemeente in dat gewest en van geheel Java. Zij word door den zendeling Jellisma gesticht op een stuk grond, door den gedoopten Javan Abisai in het woud ontgonnen. In 1850 vestigde Jellisma er zich; onder hem en zijne opvolgers Hoesoo en Kruyt breidde de gemeente zich zeer uit. Een kweek- school, ambachtschool en kerk zijn er gesticht, alsmede een zeer gezocht ziekenhuis, waaraan een zendeling-arts verbonden is. Zie Brumund, Berichten omtrent de evangelisatie op Java, Amst. 1854; J. Craandijk, Het Ned. Zendeling- gen. Rott. 1869 en de Sleded. vanwege het Ned. Zendelingcnootschap.

MOEALAP, d.i. bekeerling; iemand, die tot den Islam is overgegaan; van het Arabische *moe'allaj*, d. i. letterlijk iemand wiens gemoed verzacht moet worden. Met die benaming word t in Koran IX, 58—60— gedeeld op do voornamc Mekkanen, a an wie Mohammed in het jaar 8 dor Mohamm. jaartelling, na de overgave der stad, groote geschenken gaf om hon daardoor des to gemakkelijker in den nieuwen staat van zaken te doen, berusten. De *moe'allaj's* vormen een der 8 categorieen van personen, die volgens de Mohamm. wet, op grond van gemoemdo Koranplaats, aanspraak kunnen maken op een aandeel in de *djakat* (zie aldaar).

MOE AR A (MOE WAR A) (MAL.). Monding eener rivier. Woorden met Moeara samengesteld, vormen de namen van tai van plaatsen aan de monding eener rivier gelegen, b.v. Moeara Enim- in Palembang. Soms wordt ook de naam eener landstreek met Moeara samengesteld. b.v. Moeara TSbo in Djambi (zie MOEARA T6M-B6S1).

MOEARA AMAN. Hoofdplaats van de afdee- ling en onderafdeeling Lfibong in het N. van de residentie Benkoelen en als zoodanig de stand- plaats van een assistent-resident en controleur. De plaats ligt aan de samenvloeiing der Ajor Kotok en Ajor Aman en is, doordat hier de groote weg van Benkoelen over KSpahiang naar het Noorden ophoudt, do marktplaats en het economische middelpunt van de LSbongstreek. Het verkeer over dezen weg wordt onderhouden door een gouvernements- en door particuliere autodiensten, zoowel voor goederen als passa- giers. Reeds is 4½ ton toegestaan voor het aan- leggen van een weg naar de LSbong Simpang- goadvelden. Moeara Aman bestaat uit de gelijk-

namige pasar en doesoen, op ± 200 M. van elkander gelegen. De Pasar bevat de Chin, wijk* waar ook vele Padangsche en Palembangsocho handelaren gevestigd zijn en dient tevens als woonplaats voor de Europeescho on inlandscho ambtenaren, terwijl in cn cr medo vindt do Europeescho en inlandsche school, do Govuts. bureaux, kazerne der gewapende politie-diena- ren en het post- cn telegraafkantoor)^('

MOEARA BLITI. Hoofdplaats van de onder- afdeeling Moesi Oeloe der afdeeling Palembang- sche Bo ven la nd cn in de residentie Palembang. De plaats is gelgen aan den linkerover van de Klingi en weinig boven de monding van de rivier in de Moesi. De plaats ligt 13 M. boven de rivier en 53 M. boven zeeniveau. De Klingi wordt hier voor het eerst bevaarbaar, vandaar dat M. Bliti do stapelplaats is voor producat, afkomstig uit het achterland. Een gouvernements auto-dienst onderhoudt de verbinding met- de stad Palembang, terwijl een particuliere dienst is ingericht over het 1115 M. hooge zadel van den Goenoeng Kaba met K6- pahiang in Benkoelen. (60 K.M.). Een groote weg voert over Tebing Tinggi (52 K.M.) naar Moeara Enim 170 K.M.).

MOEARA BOENGO, afdeeling der residentie Djambi met gelijknamige hoofdplaats, stand- plaats van den controleur. De oppervlakte be- draagt ongeveer 5000 K.M.², het aantal bewoners in 1915 ruim 24.000, w. o. enkele Europeanen en 20 Chineezen Deze afdeeling beslaat bijna het ge- heele stroomgebied der TCBorivier met deBoengo, zijrivieren van de Batang Hari (zie SUMATRA, Riviere n. Het N. O. is laag en moerassig en bevat vele nicertjes, zoo op den linkeroverTfiboo: P. Tfilock, D. Sei Toeboe, D. Kahidoep, en op den rechterover de D. Raman ; het overige 2/3 deel is bergachtig. De uitloopers der Barisan naderen tot op korten afstand de hoofdplaats, die op den rechterover der Boengo ligt, even boven de plaats, waar clezo in de Tebo valt. Bij hoogen waterstand kunnen hekwielers van ± 3% voet diepgang de stad bereiken. De afdeeling omvat de landschappen: Batin II, Batin III di ilir, TSloek Sapenggol, BiJaugan, Batin VII, Batin III di Oeloe, P816pat-oeloe en P81Spat-ilir. Het is een rijk cultuurland, waar veel geirregerdo sawahs worden gevonden en djadjarans, d. z. van rogen afhankelijke sawahs. Ook do veeteelt is aanzienlijk: per 100 bewoners telde de veestapel in 1913 3 38 buffels on 16 rundoren; paardeu zijn er weinig. Van veel belang is do aanplant van hevea-rubberboomen, waarvan het aantal in 1912 ongeveer 210.000 was, een oppervlakte beslaande van 263.530 H.A. Daar deze aanplant een volkscultuu' is, wordt hierdoor oen moeie bijverdiensite ver- kregen boven do opbrengst van anderen land- bouw en veeteelt. In Odoo Boengo won' t katoen gesponnen en geweven; hier cn daar is bedrovenheid in do houtsnijkunst merkbaar in het snijwerk aan de huizen. Ma. Boengo bezit nog slechts landwogen, o.a. naar Bangko, langs de T3bo en Boengo, cn naar de Batang Hari- districten. Voor den aanleg van een rijweg van Moeara Boengo naar Ma. TSbo (44.5 K.M.) werden in 1913 golden toegestaan. 26 October 1916 had hier bij den Djambi- opstand een tref- fen plaats in de Djoed joehaniHtreek (het uiter- sto Westen). Een en twintig opstanclcnHngen,

w.o. cen inlandsch hoofd en drio vorzotcidors, werden geled.

Litteratuur : in Tijdschr. B. B., dl. 45 (1913) biz. 292. # < S'

MOEARA DOEA. Plaats in hot Z.W. dor resid entio Palembang aan den bo venloop van de Komering, waar doze ontstaat uit do samen- vloeing van Selaboeng en Sako. Hot is do zctel van den controleur der gelyknamig onder- afdeeling, behoorendo tot de afcdeling Oganen KomSring-Oeloe. De onderafdeeling heeft een op- porvlakte van 2943 K.M.²; en telcd ult. 1915 ruim 40.000 inwonors, w. o, 10 Europeanen, en 230 Vr. Oosterlingen. Zij behoort grootendeels tot het diluviale tufplateau, dat zich ton N. van do Ranau uitstrekt en waarin zich het Ranau meor bevindt (zie aldaar). - Zij omvat het district Moeara Doea, met de marga's: Pasar Mooara Doewa, Goonoeng Tiga, Adji, Blambangan, Kسام Tengah Soekoe I en II, Kسام Ilir, Kسام Oclo Bajcor, Ranau, M6kakau ilir, MS- kakau Oeloe en Kiwis. De plaats Ma. Doea, op 132 M. boven zee geeloen, is door een goeden, voor auto's berijd baren weg ver- bonden met het weggennet van Palembang : do „(bostaande verbindingsweg door do Ranaustreek , met de kustplaats Kroe in Benkoelen, een afstand van 118 K.XI., wordt tot rijwag in orde gemaakt : do weg door de Kسامstreek is per as S' berijdbaar, die in M(5kakau nog slechts ge- deeltclijk. Waarschijnlijk zal de plants opgenomen worden in het groote Zuid-Sumatraanscho spoorwegnet. De onderafdeeling levert jaarl. gemiddeld 900 pikols koffic. De marga's Goc- noeng tiga, Adji en Blambangan hebben eenigo beteekenis voor den a an plant van katocn. Waar in do mceste streken van Palembang een achter- uitgang plaats had, ging do cultuur in Moeara Doea juist vooruit. In 1909 bedroeg de productio 1430 picol, in 1912, 1913 en 1914 telkens een weinig nicer dan 3000 picol. Do peperproductio is goring. Ondcr de boschproducten verdient biga vermelding. Rijke vogolnestgroten vindt men bij de docsoen Saoenng naga aan do Sakorivier, die, op ruwo wijze, om beurten door 4 verschiellenclo docsoens geexploiteerd, per jaar / 12000.— A / 15000.— opbrengen: (Zic Tijdschr. Kon. Aardr. Gen. 1909, dl. 26, no. 4, p. 644.) In de incceste inarga's dozer onder- afdeeling wordt do zijdcultuur boeefend, chctcr niet op grooto schaal; men zie daarover het art. „Ecn liuvslijm in Ma. Doea" in EigenHaard, 1908, p. 400—414.

Do voornaamsto plautscn in dit bestuurs- ressort zijn de pasirahdoesoens, verder Banding Agoeng, stand plan t 8 van hot hoofd van hot gelyknajnic district, v66r 1906 do standplaats van den controleur dor Ranandistricten, in do marga DjCpara, op 570 M. boven zee, op don N.ljlkon oever van het Ranaumccr. ± 2 K.M. booonston de plaats, waar do Ajer Selaboeng dat moor vorlaat, op 62 K.M. afstnnd van Ma. Doea on per an to bereikou.

Naur aanleiding van rustvorstoringon in do M6kakau, on de Kisani (zio aldaar) die in 1853 cen militair expeditio naar MSkakan nood-zakolijk msken, we rd in 1857 cen redouto govestigd to Ma. Doea op den linkoroover dor KomSring rivier, die eerst in 1878 word opgo- hoven.

MOEARA 宅NIM. Standplaats van den con-

troleur v. Lomatang-ilir in de residentie Palembang, gclcgcn aan de samcnvloeing van de Lomatang en de Enim, op cen hoogte van 36 M. boven zee. De plaats is bekend door den rijkdom aan petroleum van de omgeving : 15 K.M. Oostolijk van do plaats vindt men het ctblissement „Kampong Minjak". 15 K.M. westolijk "Bandjarsari." Vrij belangryk is ook de inlandsche katocnaanplant, welke thans van gouvernementswogo wordt gesteund en uitgebreid (zio PALEMBANG). Het is de belangrijke sto handelsplaats van de Palembang ban gsche Bo von- landen, de stapelplaats van alle landbouwproduc- ten uit het achterland, benevens van de goe- deren, die uit de stad Palembang worden aange- voerd. De handelaars uit dezo stad hebben hier hunno agonten, die voor do verzending zor- gen, tcrwjl do Kon. Pak. Mij. er een hulplkantoor heeft. Do grootc rijwgen van Batoe Radja en van Benkoelen via Kepahiang en Lahat komen hier samcn en gaan door tot Palembang. Het goederenvervoer gaat grootendeels langs de Lematang—Moesi. Moeara-Enim wordt dan ook geregeld door hekwieters bezocht : hooger op is do Lematang echter niet meer bevaarbaar. Tus- schen Palembang en Moeara Enim wordt een geregeldc stoombootdienst onderhouden door de Kon. Pak. Mij. en door booten van verschiillende Chineescho kongsi's. Voor het personenver- voer is van veel belang de Gouvts. auto- mo bieldien st, van M. E. uitgaande. Sinds eenige jaren is men bezig met den aanleg van een spoorweg, dio Ma. Enim met Palembang zal verbinden, d. i. een afstand van 153 K.M. Den 2den April 1917 werd do spoorweg voor het publick verkeer opengesteld. Deze lijn zal doorgetrokken worden tot Lahat en de Pasoe- mah-hoogvlakte. Do plaats wordt dan een be- langrijk kruispunt van spoorwegen. Dat de lijn M. Enim— Palembang in een werkelyke be- hoefte voorziet, blijkt wel uit het feit, dat het vervoer tusschen deze plaatsen heen en terug jaarlijks 200.000 pikols on 20.000 personen be- draagt. Een 30 jaar geleden duurd dit vervoer per prauw ongveer 3 wcken, thans per auto niet meer dan 7 uur. Mooara Enim heeft een post- on telegraafkantoor. De pasar is een doel- inatig gobouwdc winkelwijk met tai van goedo winkels, waarin allo soorten van lovensbenoo- digdheden en Juxo- artikelen voorradig zijn. Voor- al veel kloeronwinkcis treft men aan, daar de gogoodo Pftlombanger voel voor zijno kleeding over heeft. Do woonhuizen zion er keurig on- derhouden uit. Do plaats is een toonbeeld van zindclijkheid, heeft eeno goedo straatvor- lichtung (petroleum glooilicht) on zelfs eeno waterleiding, die do meeste huizon van goed drink water voorziet. (Zio voor het onderdistrict Moeara Enim het artikel L6MATANG ILIR.)

MOEARA KAMAN. Plaatsje, gelegcn op Bor- nco's O.kust, landschap Koetei, aan do samen- vloeing van do Kam an (Gedang Rantau) en do Mahakam, bolungrijk omdat daar oude inschri- ton in Wenggi-schrift ontdekt zijn, die getuigen dat er reeds in de 4o of 5o eouw na Chr. een Hindoo rijk bestond onder Koning Moelawarman, dio zich jegons de Brahmanen door schenkingen zeer verdienstelijk maakte. Zie Korn in Versl. ep Med cd. Kon. Akad. y. AVet. Afd. Lett. 2: XI (1882) p. 182—202? Vogel in Bijdr. Kon. Inst." 74 (1918).

MOEARA KLINGI. Nederzetting in de residentie Palembang, gelegen aan den bovenloop van de Moesi, op de plaats waar dezo als linker-zijrivier de Klingi ontvingt, welke op don Kaba in RSdjang (Benkoelen) ontspringt. Een grootte weg leidt via Moeara Bliti naar Benkoelen. De plaats is van botcekenis, omdat hier de Moesi voor rivierstoombooten bevaarbaar wordt op de landbouwproducten, welke met handelsprauwen uit het achterland worden aangebracht, hier overgeladen worden. Het grootte achterland zou veel meer kunnen opleveren, maar do bevolking is niet arbeidzaam en beplant niet veel meer dan noodig is voor de eigen dagelijksche behoeften. Ofschoon de grond vruchtbaar is, zijn geen sawahs aangelegd, hoogstens langs de rivieren enkele zoogenaamde „sawah pojo" (moerassawahs), maar meest ladangs. Vroeger was do koffiëproductie van eenig belang, thans begint de katoenaanplant een weinig te beteken. Belangrijk zijn de boschproducten, vooral rotan, rubber on damar. Van den grooten spoorweg Palembang—Benkoelen zal een zijlijn Noord waarts worden aangelegd langs de Moesi met als eindpunt Moeara Klingi en bovendien zal een zijtak komen van deze plaats via Moeara Bliti tot de grons van Benkoelen.

MOEARA KOEMPIH-ILIR. Plaatsje aan de Djambirivier beneden de hoofdplaats Djambi gelegen, ter plaatsje waar do Soengei Koempih, die zich bij Moeara Koempih-oeloe van de Djambirivier heeft afgescheiden, zich weder daarmede vereenigt. Men vindt er nog overblijfselen van een door de Oost-hid. Comp. aangelegde redont; deze vestigde in 1707 hier een loge, welke in 1724 weer word verliet. De ter plaatsje in 1834 gelegerde militaire post werd in 1868 ingetrokken; in 1847 werd het voor den algemeenen handel opengesteld. Bij het politick contract van 1882 was het door den Sultan van Djambi aan de Ned.-h. regeering als Gouv. gebied afgestaan. (Zie ook DJAMBI).

MOEARA LAKITAN. Plaats in de onderafdeeling Moesi Oeloe van do afdeeling Palembang'sche Bovenlanden, gelegen aan de samen-vloeiing van de A. Lakitan en A. Moesi, ongeveer 300 K.M. bovenstrooms van de stad Palembang.

MOEARA LEMBOE. Een der Zuidijkste node rzzettingen in het gouvernement Oostkust van Sumatra, onderafdeeling Kampar Kiri van de afdeeling Bengkalis. De plaats ligt aan de Batang Singingi, die verderop na vereeniging met do B. Si Bajang den naam draagt van Kampar Kiri. Over Moeara Lemboe zal de weg loojien, die Talook met Goenoeng Sahilan en Pekan Bai'oe verbindt, dus het stroomgebied van de Koentan met dat van de Kampar en de Siak. „

MOEARA ROEPIIT. Plaats in de onderafdeeling Rawas van de afdeeling Palembang'sche Benedenlanden waarvan het eenmaal de hoofdplaats is geweest. Zij is gelegen ter hoogte van 40 M. boven zee-niveau op de plaats, waar de Roepit uitmondt in de Rawas (zie aldaar). Tot hier kunnen hekwiel-stoomers met een diopgang van 2% a 3½ voet het grootste gedeelte van het jaar de rivier opstoomen, d. i. een afstand van 323 K.M. van de hoofdplaats Palembang. De nederzetting, die ongeveer 1000 inwoners telt, terwijl de gelijknamige marga er 2300 heeft, is do stapelplaats van den binnen-landschen handel en wordt dan ook in den West-

moesson, den regentijd, gemiddeld tweemaal per week door stoomers aangedaan. Een good onderhouden, voor voertuigen geschikte rijweg verbindt de plaats met het 22 K.M. verder gelegen Sooroelangoen, do hoofdplaats der onderafdeeling, terwijl er voor lichte voertuigen een weg is langs de Roepit naar Moeara 36-liti in Moesi Oeloe (120 K.M.) en een langs do Rawas naar do benedenstrooms gelegen dorpen tot aan Batoe Kooting. In 1839 kwam hier een militaire post van 50 man, die echter in 1869 werd opgeheven. Moeara Roepit was een der brandpunten van het verzet in October 1916.

MOEARA SABAK. Plaats in de afdeeling Djambi op 14 K.M. van zee, ten N.O. van de hoofdplaats Djambi, gelegen aan de Soengoi Nioer, linker zijtak van de Djambi-delta. Zij wordt geregeld aangedaan door do stoombooten, die van Batavia en Singapore op Djambi varen, vandaar dat zich hier een tol- tevens havenkantoor bevindt. Do Chineesche wijk ligt op den rechteroever der Sei. Nioer, terwijl de Maleische vestiging zich bevindt op den linker-oever bij de uitmonding der Ka>. Sabak. Beide worden voornamelijk door kleinhandelaren bewoond. Reeds in 1834 was hier een inlandscho posthouder geplaatst.

MOEARA SANGIR. Plaats in de onderafdeeling Moeara 6 Laboeh, residentie Sum. Westkust, waar de Sangir in de Batang Hari valt. (Zie MOEARA LABOEH.)

MOEARA TAKCES, ook genaamd Kota Tjandibaksteen Boeddhistische stoepa met vijf rulnes van andere bouwwerken, gelegen in do onderafdeeling Pangkalan Koto Baroe, afdeeling

L. Koto der residentie Sumatra's Westkust. Eerste bericht van Cornets de Groot in Tijdschr. Bat. Gen. 9 (1860) p. 531—533; volledige opname door Ilzerman in Tijdschr. Bat. Gen. 35 (1893) p. 48—74. Vgl. Oudh. Vorsj. 1914 p. 38.

MOEARA TEBO. Afdeeling der residentie Djambi, met eene oppervlakte van 6300 K.M² en ongeveer 20.000 inwoners, w.o. ± 10 Europeanen en een 30-tal Ohineezon (j 915). In het N. grenst de afdeeling aan Indragiri (residentie Biouw en onderh.), in bet W. aan de Batang Hari districten der residentie Sumatra's W.kust. Zij wordt doorsneden door de Batang-Hari van hot punt, waar deze rivier het gewest Djambi in-stroomt totdat zij bij Dn. Penindjoan de afdeeling Ma. TSbo verlaat. Over het geheel bestaat zij uit vlak en zacht glooiend terrein; langs de Tebo is de grond moerassig, daar vindt men de meertjes D. Bakoen en t). Sfintandoek op den linker- en D. Sei Docca, D. Abocran, D. Tilan en D. Tandjoeng Poetoos op den rechteroever. Bergachtig is zij slechts tegen de grens met Indragiri en in het Z.O.lijk deel, in het Djocdjoeh-gebied. Hoofdmiddel van bestaan is de rijst-cultuur, die voornamelijk op droge gronden wordt gedreven; aanplant van hevea had ook hier in belangrijk hoecvelheden plaats. In 1912 telde men reeds 130.000 heveaboexnen. Landwegen verbinden Ma. Tfibo met do Batang-Hari-districten, over Ma. Boengo (zie aldaar) met de hoofdplaats Djambi, waarvan het ± 173 K.M. is verwijderd, via Moeara T3mb6si, on TClok Kajoo Poethit met do doesoens langs do Djocdjoeh-kan; overigens bestaan er slechts voetpaden. De afdeeling omvat de landschappen: Djocdjoeh-

han, VII Kota, III Doesocn, IX Kota, Batin III, Patadjin en Batin V. Do gelijknamige hoofd-plaats ligt op don linkeroever der TSbo bij do samenvloeing mot do Batang Hari ; oon con-troleur word lier goplaats in 1902; in 1869 voer de resident van Palombang voor het eerst per Gouv. stoomschip do Batang-Hari op tot Ma. Tebo (280 ELM. boven de hoofdpl. Djanibi). Do plaats word 20 Sept. 1916 bij den opstand in Djambi door kwaad willigen aangevalen, waarbij het postkantoor in brand werd gestoken. Zie verder onder DJAMBI.-- r- /

MOEARA TfIMBfISI, afdeling der rsidentie Djambi, met een oppervlakte van ± 5500 K.M.² en ruim 17.000 inwoners, w.o. een enkelen Euro-peaan en 60 Chinezen (1915); zy grenst in het Zuiden aan de residentie Palombang, en omvat in hoofdzaak het stroomgebied der beneden-T6m- bfiSI, een rechter zijrivier van de Batang Hari (zie SUMATRA, Ri vieren). De afdeling bestaat uit de landschappen Moeara SSboilir, Ma. 88bo tengah, Kembang Palimbang, Ma. S6bo oeloe, Koto Boeajo, Sei Tigo, Batin XXIV di ilir, Ajer Itam, M6rangin-ilir, Batin VI, Batin XXIV di Oeloe, P6moesiran en Sekamis. Het land is vlak, en alleen in het N., Z. en Z.O. wat berg-achtig. Het hoofdmiddel van bestaan is de rijstbouw, welke nog grotendeels op ladangs geschiedt; de aanplant van hevea-rubber gaat sterk vooruit, in 1913 waren er reeds 256.000 boompics aangeplant. Als producten van kunst-nijverheid worden genoemd fraaie lig- en slaap-matjes, en kant, door de inivrouwen gemaakt. De gelijknamige hoofdplaats, standplaats van den controleur, ligt op den rechteroever dor TSinbesi bij hare uitmonding in de Batang Hari, op ± 83 K.M. afstand van do hoofdplaats Djambi en ± 90 K.M. van het stroomopwaarts gelcgen Moeara Tebo. Door den grooten weg langs de Batang Hari is zij met beide plaatsen verbonden ovenals met het ten Zuiden gelegen Sarolangoen en Bangko. In Maart 1901 werd doze plaats door onzo troepen bezet, en in 1911 werd de militairo bezetting er weggenomen. Hier begon in 1916 do opstand in Djambi. De ongeregelde heden vingon 29 Augustus aan; het personeel der aklaar gdegerdo brigade gowapendo politie van 20 man, he districtshoofd, cen inland sch arts en het pasarhoofd werden gedood, het post-kantoor en de gevangenis-gingen in vlammen op, terwijl er plunderingen plaats hadden.

Verjelding verdient do doosoen Kasang m8-linlang, in Merangin-ilir, op den linkeroever dor M6rangin, bowoond door de zoogenaamde „orang dalam”, d. z. porsonnen, die tijdons het Sultans-bestuur in den staat van orfolijke dienstbaarheid zijn gekomen, en bestuurd worden door con Anak dalam, onder wien cen mangkoe, con doebalang batin on een familihoofd (datoek).

Jyleratuur: Tijdschr. Kon. Aardr. Gon. dl. XXI (1904), no. 6, on XXII (1905) no. 2; /Van Kol, 3 X <1 wars door Sumatra. (1914); Tijdschr. Bat. Gen., XLV, (1902), afj. 6.

MOEARA TEWFI. Hoofdplaats dor gelijk-namige onderafdeling en der afdeling Doesoen-landen (zie aldaar), residentie Z.- en O.afdeeling van Borneo.

Literatuur: Ned. Ze^weilion (1916), biz. 145, 314, 334 en 363. Z. /" /K

MOEARO LABOEH. Onderafdeling der afdeling Solok in do residentie Sum. Westkust

met golyknamigo hoofdplaats, standplaats van een Oontrolour. Dezo onderafdeling is de Z.-lijksto dor gonoomdc afdeling ; zij is in het Z. door den geweldigen Pick van Koerintj en het Zevengoborjte (Goencocng Toedjoeh) gescheiden van do residentie Djambi. De onderafdeeling behoort tot het stroomgebied van de Boven-Batang Hari. Het W.-lijke gedeelte, Soengai Pagoe, was in vroeger eeuwen een bekend goud-land en tai van goudhandelaren brachten het stofgoud langs bergpaden over de Barisan naar de loge der Compagnie te Poelau Tjitingkoev in do baai van Pain an ; uit geschriften der Cie blijkt, dat in 1730 het aantal tambang's (mijnen) op 1300 geschat werd. Nog wordt er, evenala op verscheidene plaatsen in de Batang Hari en andore rivieren in de Pad. bovenlanden, goud gewasschen, doch van veel belang is deze goud-winning niet, en vaste Inlandsche mijn-ontgin-ningen komen niet meer voor. De landstreek bij Moearo Laboeh, vooral de hellingen van den GoenoengKoerintj, zijn spreekwoordelijk vrucht-baar. Aan den voet van dezen berg vindt men hier eenige koffie-ondememingen. Ongetwijfeld was dit gebied meer tot ontwikkeling gekomen, indien het verkeer niet belemmerd was geworden door de terreinmoeilikheden. Het is dan ook min of meer afgesloten. Slechts 66n transportweg verbindt dezo, voor een groot deel nog met oerwoud bedekte onderafdeeling met het Ovcrige gedeelte van het gewest n.l. de 108 K.M. lange weg via Alahan Pandjang en Koe-bang nan Dojo met Solok. Do tweewielige kar-ren (padati), die de koffie der genoemde onder-nemingen naar „beneden”, en verschillende liandolsgoederen van Padang naar „boven” brengen, volgen een zijtak even ten Z. van Alahan Pandjang naar Padang. Die weg is echter bijna 132 K.M., duslangerdan die naar Solok, en de terreinmoeilikheden zijn eveneens zeer groot, want de Barisan, die dezo landstreek ten W. geheel afsluit, dwingt den klim te maken van Moearo Laboeh (333 M.) naar de Danau di Atas (1531 M.) en voor en na dien klim is de weg in alle richtingen zeer geaccidonteerd.

Voor de verbinding naar het O. is een gedeltelijk goed verliarde transportweg aangegled, die eerst Z. O-lijk loopt tegen den zachtglooienden vulkaanvoet tot Liki, en vandaar in N. O.-lijke richting over Soengai Lambai en Doerian Taroen tot aan Loebok Gadang (34% K.M. van M. L.), waar oen gouvernements-pasanggrahan is. Van hier voort oen paardonpad in dezelfde richting langs de Sangir-rivior, rechtortak der Batang Hari tot Doosoen Tangah, maar mon kan beter deze laatsto rois maken, door oor prauw van Loebok Malako of Bid ar Alapi de Sangir af te zakken tot Moearo Sangir, waar zy in de Batang Hari valt.

Tot doze verlaten strekeu, waar slechts hior on daar oon klein dorp eenzaani aan de machtige rivier ligt, zyn de Hindoe Javanen ; in do 14de eeuw doorgedrongon (Oudh. Verslag—, 2de kw. 1912, bl. 50, No's 54 on 55". Zij voeren hiertoo van Djambi de Batang Hari op en Hadden hun hoofdvestiging meer benedenstrooms, in do streck tusshon Soengai Lansat en Poolau Poondjoeng (in do Batang Hari-districten).

Sedort de gewostelike reorganisatie in 1913 (Ind. Stb. no. 321) bestaat de onderafdeeling Moe-

aro La booh uitdedistricten Soengai Pagoc on XII Koto. Het laatste (O.-lijke) district bestaat uit de strecken, die voor 1913 de larassen Pasimpai en Abai vormden, vermeerderd met de landschappen Soengai Koenit en Talao, welk voor den Djaniboeroef onafhankelijk waren. Ter hoofdplaats Moearo Laboch is een pasangrahan, een be|Migrijke niarkt en een Gouv. Ini. school.并 /1 f

MOEAR6 SOENGAI LOLO VI K0T6, gewoonlijk genoemd Galoegeer di Moedik (zie MAPAT TOENGG0EL). Dit, landschap, dat tot 1882 onafhankelijk was en sinds 1913 een gedeelte uitmaakt van het district Rau der onderafdeeling Loeboek Sikaping (Suni. Westkust.), bestaat uit de nagri's Moearo Soengai Lolo, Rotan Gatab, Soengai Lolo, Koto Pandjang, Sapan en Si Kam boon g. Uitvoerige beschrijvingen van het landschap gaven: Van Delden, T. B. G. 27, (jL§S2)-bl. 128, en Neumann, ibid. 29, (1884), bl. 1.; • ■ ■

MOEAR6 TAKOES. Een plants ter Sum. Westkust. in de onderafdeeling Bangkinang (zie aidaar), a an den rechteroever der Kamparkanan. Vroeger moet het een zeer belangrijk centrum der Hindoe-Javanen zijn geweest, zooals blijkt uit, de belangwekkende ruines aldaar, waaronder een stoepa (zie de literatuur over het onderzoek dezer ruines in Oudh. Versl. 2de kw. 1912, bl. 38—39, No. ^ 8). Waarschijnlijk is deze eenSsaine straat dus eenmaal vrij dicht bevolkt geweest. R #Egr

MOEBAH, d. i. geoorloofd volgens de Mohammedaansche leer.

MOEDER (Kei-eil). Zie KOESKOEZEN.

MOEDERRECHT. Zie HUWELJK.

MOEDER VLEKJE (*Buccinum glans*). Zie GASTROPODEN.

MOEDIK. Noordelijk; bovenstrooms (of: een rivier opvarend) tegenstelling van *ilir*. De Minangbakauers ter Sum. Westk. gebruiken deze uitdrukkingen en de uitdrukkingen: *ka laeol* (nfar den zee- of waterkant) en *ka darat* (land- waarts in), *ka poehoan* (waar de zon opgaat) en *ka oedjoeng* (waar de zon ondergaat) om een richting aan te duiden. Zij doen dit *niel* door vermelding van de windstreken, die wel op school geleerd, dock die in den volksmond niet gebruikt worden, uitgezonderd door de zee- varenden.

MOEDJIT (? MAL.). Zie SLANKAPEN.

MOEDJOE-MOEDJA (JAV.). Zie CUSCUTA.

MOEFTI. Niet ieder *Moslim is* in staat om zelfstandig uit de geschriften der wetgeleerden af te leiden, wat de Mohammedaansche wet in een gegeven geval voorschrijft of verbiedt. Leeken hebben daarloe de voorlichting noodig van een deskundige op dit gebied, eenen zgn. *moefti* (in Nederl. Indie wel *moepiti* uitgesproken) d. w. z. iemand, die *fatwd's* geeft. Zulk eeno *fatwd* is een ad vies, strekkendo om de algeneone regelen der wet, zooals zij in de /ziZi-boeken (zie ISLAM II, c) zijn beschreven, voor bijzondere gevallen nader te verklaren en toe te passen, of zelfs om ze eenvoudig mode te deelen ^{aan} hen, die zich daarvan door tusshenkomst van don *moefti* op de hoogte willen stellen. Als kan ieder wetgeleerde gelden, aan wiens kunde en oordeel in zijne omgeving zooveel waarde gehecht wordt, dat men hem in voorlokomende gevallen in staat acht, *fatwd's* te

I go ven. Offioicoole *moelti*'s, zooals er in sommigo landen door het Moslimsche bestuur zyn aan- gesteld om het publiek en, zoo noodig, ook de regering in wetszaken voor to lichten, treft men in Nederl., Indie niet aan.

Literatuur : ^o. Snouck Hurgronj, Mekka II ; 238, 245; /Mon "Tector" tier Mekkaanscho uni- vorstiteit; in 'do Bijdragen t. T. L. en Vlk. v. N. L. 5o Volgr., DI. 2 (1887) p. 345—53? 功 坐纛 1|f15_11»~3.65_£|%_4E|匹1111瞭. II, 330); Ein Eeleggum heutigen Sklavenshi'aporo, in Zeitschr. dFd. Morgonj. Gsellsch. DI. 45 (1891) p. 395— 02 /lets over verjaring in het Moeham- med. recht, in Tijdschr. v. h. Batav. Gen., DI. 39 (1897) p. 431— 57 ;Islam und Phonograph, t. z. p.; DI. 42 (1900) p. 393— 27; hammedanism (American lectures) p. 113—117; . ' 世h. WZ-TTujmBSU, Handleiding t. d. kennis. d- Mohaimn. wet. 2- 4o v. (Handbuch d. islam. Gesetzes^p. 55 v.).

MOEGADJAH (BOER = Berg). Noordelijk- ste uitlooper van het Wilhehmina-gebergte in Atjeh, die den overgang vormt van dit gebergte met het Centraal-Gajo gebergte en de Van Daalen-keten. Het is een andesitcberg van 2781 M. hoogte in Bo ven - Lan gkat, die een deel van do watei scheiding vormt; Oost waarts stroomt het water door de Woih ni Lesten naar de Simpang Kanan, terwijl in het W. tai van riviertjes)aar de Trip6 stroomcn. De Moegad jah heeft een groote tuflaag neergelcgd over den tertiären ondergrond. " ' . - ■ / - / - ' 七

MOEHARAM, de Ic maand van het Mohammed aan sche jaar, zie MOHAMM. KALENDER EN GEDENKDAGEN, A.

MOEKA (SOEND.). Zie KOEKANG.

MOEKIM. Arabisch woord (moqim), dat den ingezetene eener plaats aanduidt. Voor de geldig- heid van den Vrijdagdienst wordt de aanwezig- Jieid* van 40 mannelijke, vrije, meerderjarigo mookijns vereischt. Ieder mannelijk, meerder- jarig, vrij geloovige heeft tot diou dienst op te gaan, wanneer die binnen zekei'en afstand van zijne woning wordt gehouden en zich geen be- paald voorgeschreven verhind eringon voordoen. Vrydagsmokeen zijn voor den vrome dus gc- wenscht waar op 40 en meer liedon kan worden greXend.

Sinds de Islam Atjeh binnenkwam, Icidden vrome lieden het dan ook stellig daarheeu, dat gam pong, die niet te ver uitcenlagon, werden verenigd tot een Vrijdagskring, waarbinnen dan een meuseugit word gebou wd. Men noemde die kringon, met verdraaiing der betceknis van het Arabischo woord, alle: moekini. Aan dat streven schijnt leiding te zijn gegoven door een of nicer Jiavenkoningcn, door do groe pee ring binnen ieder ooleebalanschap van de gani- pong tot Vrijdagskringen, an dors gezegd; door de voordeeling dor oodobalanschapjen in moc- kims of districten. De namen Docaplohnam., Tungdhilhedploeh, en Docaplohdooa, der drie sa.gi's van Groot-Atjdjh wijzon op de 26, 25 en 22 Vrijdagskringen, die daarbinnen oorspron- kelijk werden geformeerd. Aai het hoofd van iedere mookim kwam een imeum, die in den aan- vang stellig een grootendcels godsdienstigo taak had, maar wiens ambt weldra ontarorde. Thans zijn de imeums adathoofden, onderge- schikt aan hunno ooleebalangs, of bij uitzon- dering zelfstandig. Die moekirnvoordeeling wordt

vooml aangetroffen in Groot-Atjhd, do Pidio streek en Samalanga. Zio ook onder ATJHERS, § 2, b.

Literatuur -/Dr. C. Snouck Hurgronjo: De Atjehrs T. 84.

GIMOELOE (KAJOE). (MAL. PALEMB.). Zio TRISTANIA.

MOELOED. Zic GARISBeG.

MOELOLONEA. Zio SAWELA.

MOENA. Eiland, gclegen tusschen 122° 20' en 122° 55' O.L. on op 5° 25' Z.Br., ton Z. van den Zuidoostarm van Celebes. Het heeft Zuid-Noord eeno lengto van 108 K.M., West- Oost ecne breed to van 60 K.M. Het grootste dcel is heuvelland ; het toppunt, de Wadia boro (429 M.), ligt in den Zuidoosthoek. Humus komt er op het eiland weinig voor. Het regenwater dringt onmiddellijk in den bodem, waardoor er zoo goed als goen rivieron zijn ; alleen in het N. enkle zeer kleino. De flora is schraal, even- als op Boeton. In de lagere deelen aan de N.O.- en N.kust komt echter vrij wat djati voor (40000 H.A.); eeno profexploitatie is sedert 1911 door den dienst van hot Boschwezen aangevangen. Alleen in het N.W. kweekt men een beotje slechte rijst. Van de fauna verdie- ncn vermelding do babiroesa, de zwarte hondsaap, een koeskoes on veel wilde zwijnen. Evon- als in Z.O.-Celebes zyn ook hier Mei-Juli en Novembr-Januari, dus het begin der gewone inoessons, de rogcntijden. Raha, in het N. O. deel, niet ver van straat Boeton, is een mili- tair station en tevens de woonplaats van den lakina (= vorst) van het eiland ; deze woonde vroeger te Moena midden in het eiland. Het grootste en mooiste dorp op Moena is Lombai, benoorden den Wadia bcro aan Straat Boeton. De bewoners van Moena sta&n in beschaving ver beneden die van Boeton cn zijn ook kleincr, ze hebben iets van de Toala's, vooral in het Z. on W.; in het Z.-O. en O. zijn ze verinengd met de Boetonnoozcn, in het N. deel vertoo- nen ze verwantschap met do Toradja's van Ocntraal Celebes. De meeste Moenancezen be- lijden den Islam; in het Z. en W. wonon ook nog Hcidenen.

Literatuur : zic T. K. N. A. G. 1910, bl. 179 en 329; Dr. J. Elbert, Die Sunda Expedition fiir gcogr. ii. Stat, zu Frankfurt a. Main, Festschrift Band I, 1911; Verslagen Dienst van het Boschwczon van af 1912.

MOENA'SCH. Zic MOENA'SCH-BOETON- SCHE TALEN.

MOENA'SCH-BOETONSCHETALEN. Deehui- den Moena (in do landstaal: Woona) en Boeton hebben elk hunne cigene taal; bcido talen zijn nauw met elkaar vorwant on kun non, mis- schien ook met do taal van het ciland Wandji, in 6cno groep worden sainengenomen. Hot naast met de Moena'sch-Boetonscho is de Boeng- kocsch-Morische ftitalgroep verwant. Het Moe- na'sch trekt do aandacht door zijn klankstel- sc). Ondor do klinkers is do e zeer frequent, daar cne a door invloed cner i in de volgcndo hittorgreep in c kan overgaan, bv. *wewi* (var- ken) uit *wawi*. Volder wordt cind-a vaak e, b.v. *ghoesc* (regen) uit *oesc* en daar hot Moena'ch goen pulatale klan ken heeft, en ook do j voca- iiscortl, wordt dezo met eene voorafgaande a vaak e, b.v. *nea* (naam), uit *naia* (*ngaran*). De p is grootondccls / geworden. Verdor beginnen

in hot Moenfi'sch oen aantai woorden met een spitant, (*jh*, dio cldots mot een k linker aan van- gen; do *gh* staat dus op de plaats der hamzah, bv. *(jhate* (lever), uit *hati*, *ali*. De woordvorm is yocalisch, medeklinkers komcn niet als eind- sluiters voor. De gncitief-constructio is dio dor Boengkoosch-Morischo talon: het regeerendo wou rd voogt het pronomcn suffixum 3de pers. aan, bv. *wiwino tehi* (zcc-oever). Een algemeen lidwoord is *o*, dat slechts zwak bepalande kracht heeft. Met het voorvoegsel *ka* worden o. a. werktuignamcn gevormd, bv. *katoemboe* (rijst- blok), *Icatapi* (wan). Zeer veel komon voor de prefixen *no*, *ne* cn *na*, die ook adjectieven vor- men. Daarnaast staan vormen met *mo*, *me*, *ma*, zoodat men kan aannomen, dat er verschil wordt, althans werd, gemaakt tusschen prae- toritum en aorist. Een adjectief als *nopand* (warm) beteekent dus eigenlijk „is warm ge- worden". De infixen *oem* en *in* zijn geheel dood. Wei bestaat het prefix *ni*; de daarmee gevormde woorden, van achtergevoegde persoonlijke voor- naamwoorden voorzien, vormen eene volledige vervoeging. Het Boetonsch heeft de palatalen, maar niet de *gh* en / van het Moena'sch; het is ook niet goheel yocalisch, want het kent de *ng* als oindsluitcr. Do *j* wordt op dezelfde wijze behandeld als in het Moena'sch. De genitief wordt juist zoodals in het Moena'sch gevormd, ook *ka* als voorvoegsel voor werktuignamen is gebrui- kelijk, bv. *kasopoe* (blaasroer). Ook het lidwoord *o* kent het Boetonsch. De verhouding tusschen Moena'sch en Boetonsch geheel nauwkeurig te bepalen, gaat met de thans voorhanden middelen nog niet *f-'*

MOENDFIIR (JAV.). Zic GARCINIA DUL- CIS.

MOENDING (SOEND). Zic KARBOW.

MOENDOE (JAV., MAL., SOEND.). Zic GARCINIA DULOIS.

MOENGI (JAV.). Zio OABUM.

MOENGI ARAB. In den inlandschen droge- rijhande do naam van do kloine bloemhoofdjes van *Artemisia Oina*, uit Turkestan afkomstig, en in do Europ. apotheker als *Flores Cinae*. (Worinkruid) in gebruik. Het vormt met een groot aantal andorc plantendcclen tezamen een wo rm vord rij vend middel.

MOENOENG (JAV.). Zic STERCULIA FOETID A.

MOENTAK [of Boentak (MAL.)]. Zio KOGEL- VISSOHN.

MOENTILAN. District met gelijknamige hoofd- plaats van--(lc afdccling en het regentschap MagSlang residentic Kedoe, tevens standplaats van don controlour dor gelijknauiغو controle- afdccling. Do hoofdplaats, gclogon aan den stoomtramweg Djokja-Mugelang- Ambarawa, he- vat eeno belangrijko OhineescKd- X'5Sti^ng? Het district heeft eene opporvlakte van 239 K.M.², toll 90 desa's on is verdeeld in 5 onderdistricten. Eindo 1905 bestond de bcvolking uit ± 30 Europanen, bijna 1400 Chincczon, 13 Arabie- ren on ruim 110.000 inlanders. Do Inlandscho tabakscultuur in dit district is zeer belangrijk. In dit district liggen do Hindoo-teiupels Tjandi Mfincloot on T^jandi Bawon.

~ MOENTJANG (SOUND.). Zic ALEURITES MOLLUGOANA.

MOENTJANG TJINA (SOEND.). Zio HERNAN. DIA.

MOENTJIN (DAJ.). Zie LOEWAK.

MOEPTI. Zie MOEFTI.

MOER. Arabisch woord voor *Myrrhe*, een gomhars, dat op Java wordt ingevoerd.

MOERAI. Een collectiefnaam in West-Sumatra voor Vorkstaarten, *Henicurus*- en Kwikstaarten, *Motacilla*-soorten: Mocrai batoc, *Henicurus frontalis*; Moerai ajgr, *Henicurus velatus*. Mocrai rotan, *Kittacincta macronra*, *Limondiro-novi indicits* wordt op West-Sumatra Pinti pinti genoemd.

MOERAI-BATOE. Naam bij de Maleiers op Oost-Sumatra voor een Lijster, *Kittacincta macroura*. Eene andere soort, *Copsychus m-usicus*, noemen zij eveneens Moerai, ook op West-Sumatra.

MOERBEI. Zie MORUS.

MOERIA (SOENAN). Zie HEILIGEN (MOH. INDISCHE).

MOERIAH. Een uitgestrekte vulkaanruïne, slechts 1595 M. hoog, die vrij wel het geheele schiereiland ten N. van Koedoes (residentie Semarang) inneemt en een "derweilige bergen op Java, die uit leucitgesteenten bestaat. Er zijn nog twee oude krateranden duidelijk te herkennen, resp. met 2.4 en 3.15 K.M. straal. Door langdurige uitspoeling is de typische vulkaanvorm voor een goed deel verloren gegaan en vooral de top leeft een onregelmatig gekarteld profiel. Aan den Zuidvoet van den Moeriah ligt de 353 M. hooge Patiajam. De Moeriah is het eerst nauwkeurig beschreven door Koorders in Nat. Tijdschr. v. N.-I. XLVII. 1887, 260; voor het geologisch gedeelte zie Verbeck, Java 255. Een oudere beschrijving stamt van Hasskarl, die in 1843 den berg beklom (zie bij Junghuhn II, 379). Aan den Zuidoostvoet worden de tuffen als Moeriah-tras ontgonnen.

MOERMASADA (JAV.). Zie CORDIA SUBCORDATA.

MOERSANI (of Koersani). Naam voor de vruchten van *Vernonia antheminthica*, een composit uit Brindia. In gebruik in verschillende djamoe's en als abortivum.

MOESA, d. i. Mozes.

MOESA (RADIN HADJI MOHAMAD). Geb. in 1822, overl. te Garoet, hoofdplaats van het regentschap Limbangan, Preanger Regentschappen 10 Aug. 1886. Bchoorde tot een aanzienlijk Preanger geslacht. Zijn vader was Patih van Limbangan. Nog kind zijnde werd hij door dezen medegenomen ter bedevaart naar Mekka. Was tai van jaren hoofdpanghoele van het regentschap Limbangan en bekleedde die betrekking tot zijn dood. Samen met zijn vriend Karel Frederik Hoile (zie op dien naam) wijdde hij zich meer dan dertig jaar lang aan de opbeuring van de bevolking der Soenda-landen uit haren achterlijken toestand. Gaf met Hollo den stoot aan het volksonderwijs in die landen, dat voor dien geheel verwaarloosd was. In een catalogue van leer- en Jeessboeken ten behoeve van het inlandsch onderwijs, in 1882 uitgegeven, vindt men tien school- en volksleesboeken van zijn hand vermeld, daaronder een handleiding voor de cultuur van padi op natte velden. Aan zijn initiatief was te danken het verrijzen te Garoet van eene bijzondere, door het Gouvern. gesubsidicerde Europeesche school, welke ongeveer in gelijken getale door Europeesche en Inlandsche kinderen bezocht werd. Bij de in-

voering der organisatie van het zg. Preangor-stelsel (zie op dat woord) stond hij den Gouvernemenscommissaris, den heer O. van Rees, ter zijde en droeg toen door de macht van het gesproken woord er veel toe bij, dat de geestelijkheid, zij het niet zonder inronn, althans zonder bepaald verzet, zich nederlegde bij de nieuwe ordo van zaken, welke eene niet onbelangrijke vermindering baren wettige inkomsten medebrachte. In een tijd, toen a lles wat geleek op het thans baanbekend verlan- gen naar geestelijk ontwikkelingszeldzaam was, deed R. H. M. Moesa aan zijne zoons en ook aan zijne dochters een Europeesche opleiding geven, waardoor zij later op krachtige wijze het werk van hun vader eerst konden steunen en daarna voortzetten. In den zoeven vermelden catalogue vindt men naast de geschriften van Moesa zelf nog vermeld 17 school- en volksleesboeken van zijn zoon Rad An Kar tawinata (zie op dezen naam) en 4 van zijne dochter Rad en Ajoe Lasminingrat. Deze laatst- ste, vrouw van den regent van Limbangan, deed in het bijzonder veel voor de ontwikkeling van het eerste meisjesonderwijs in de Preanger Regentschappen. Een andere zijner zoons werd Regent van Lembang.

Aan het streven werken van R. H. M. Moesa wordt toegeschreven, dat Limbangan destyde een der bloeiendste en welvarendste regentschappen van geheel Java werd.

Zie een artikel van Mr. H. D. Lcvyssohn Norman in Eigen Haard, jaargang 1888, biz. 93/97.

MOESANG (MAL.). Zie LOEWAK.

MOESANG AKAR (MAL.), boessaan (Borneo), kleine, langstaartige roofdier van het geslacht *Arctogalidia* (*Arctogale*) uit de familie der Civetkatten (zie daardr). De exemplaren der verschillende eilanden worden gewoonlijk als verschillende, hoewel »auw verwante soorten beschouwd. *A. trivirgata* Gray bewoont Java, *A. leucotis* Horsf. Sumatra en hot vasteland en *A. stigmatica* Temm. Borneo; and ere soorten zijn beschreven van Malaka, Riouw, Banka, Billiton en de Natocna-cil. De kleur is grijs tot bruin, met een smallen witten overhingschen band boven op den kop en drie donkere lengtstreepen op den rug, welke echter ook in vlekken opgelost kunnen zijn of ook wel geheel ontbreken.

MOESANG BOELAN (MAL.). Zie LOEWAK.

MOESI. Zie SUMATRA. Bijvoeren.

MOESI ILIR. Onderafdeeling der Palembang-sche benedenlanden. De hoofdplaats Sekajoo, die de standplaats is van den controleur. Jigt aan den linkroevr der Moei. De onderafdeeling onivat het stroomgebied der Beneden- (Ilir) Moei en beslaat een oppervlakte van 6496 K.M.². De bevolking telt ruim 53.000 zielen, w. o. een 30-tal Europeanen (1915) en bestaat uit de margatj: Abab, Pinockal, TSIck Kidjing, Epil, Man tri Melajoe, Soengei Kroh, Lawangwdtan, Poendjoeng. Pinggep en Sanga D6sa en de marga Bat an g Hari LCKo. Tot de belangrijkste plaatsen behoort de hoofdplaats Sckajoc (n stand tot Palembang J 92 K.M.), die door een per as berijdbaren, nog niet verharde weg verbonden is met de aangrenzende voorafdeelingen onderafdeelingen Koeboestreen en Moesi Oeloe, (lengte in Moesi-Ilir 113 K.M.), Voorts H-zgen

op den linkeroever dor Moesi nog een zestal groot doesoens, die ovals do pasirah docsoons elk meer dan duizend ziolon tellon. Do streck bo- zit velo rijke petrolouinbronnen: vanwego do Ba- taafsaho Petroleum Maaclaappij zijn hier onige terreinen in ontginning, waarvan do otablisse- menten zijn gevestigd to Pengadang bezuiden de Moesi, op ± 10 K.M. van doesoan Karang Ringin, en te Soengoi Angit, benoorden do Moesi, op 18 K.M. van de doesoen Toman. Bohalve rijst (op droge velden) en verschiellon soorton tweede gewassen voor eigen gebruik worden hier ook verscheidene uitvoerproducten geteeld, als: damar, mgjan (bonzoe), gambir, katoen, kapok, pin an g en rotan ; de uitvoer van xniSnjan, die in 1853 635 pik. bedroeg, steeg tot 6943 in 1909, 11286 in 1911 on 18000 pik. in 1912; die van rotan klom van 2480 pik. in 1909 tot 11.913 in 1911 en 34.000 in 1912, terwijl in 1912 5000 pik. pinang en 3000 pik. katoen word geproduceerd, de laatste liep ech- ter tot slechts 190 pikol terug in 1913; gambir- aan plantingen vindt men vooral in de marga^a Lawang Wetan en Poengjoeng; het afkooksel der bladeren wordt als platte vierkante koekjes in den handel gebracht; het boschproduct djSiootoeng (of melaboeu) was gedurende den tijd der hooge marktprijzen (in 1909—12) mede een belangrijk uitvoerproduct. Een zeer groot deel dezer onderafd. bestaat uit moeras; de Iago oevers der Moesi worden beneden S'akajoe in den Westmoesson meermalen tot diep land- waarts in overstroomd; de vischvangst in do velo poelen en plassen lovert een ruim middel van bestaan voor de bevolking.

MOESI OELOE. Onderafdeeling der afdeeling Palembang gsche bovenlandon, met hoofdplaats Mocara Bliti, standplaats van den controlcur, aan do samenvloeiing van de Bliti en do Ellingi. Zij beslaat een oppervlakte van 6992 K.M.², telt een bevolking van 31000 zielen (1915) on bestaat uit do marga's: Sikap Dalcin Moesi, Boclang Ton gah Scmangoos, Boclang Tengah Soekoe Ttingah, Boelang Tengah Soekoe Oeloc, Proatin XT, Proatin V, Tiang Poempoeng Opoongoct, Batoo Koening Lakitan, Soekoc-Tengah Laki- t ai) Oeloc, en Si nd an g Klingi ilir; allo wolko marga^a gelcegen zijn aan het bovenste deel van dmiddeelloop der Moosi. Na Ma. Bliti (zio aldaar) zijn de voornaamste plaatson de pasirah docsoons, on Ma. Klingi (zio aldaar) op 26 M. bovon zoe, op den linkeroever dor Moesi bij de uitmonding der KJingi, alwaar het eindpunt is van de bevaarbaarheid dor Moesi voor handelsaatoemers. Ma Klingi ligt 27 K.M. van Ma Bliti on 78 K.M. van Tubing Tinggi. Be halve rijst, in hoofdzaak op drogo void on verbouwd en verschiellon soorton tweedo gewagsen voor eigen gobruik, worden liior als uitvoerproducten geteeld katoen, ka- r6t, rotan on damar; ondor do ingozamolde boschproducten dient ook biga gonoomd. In hot N.O.lijk deel wordt petroleum gonvond; lot exploitatio kwain men nog nict. Moesi Oeloe cischte meormalon militairo oxfordities on tijdelijk was or, behalve to Ma Bliti, in 1839 reeds een militairo post van 30 man to Ma. Klingi. De ass.-resident van Pale inbang, Bogaardt, word in Dec. 1837 op inspectie in de marga Bliti verinoord. In Januari 1851 was or opstand in Boelang TSngah, die door den controleur

Van den Bossche word gedenipt; in 1860 were! do redouto to Ma Klingi opgehevo.

MOESSONS. Zio KLIMAAT.< L :

MOESTAHABB, d. i. wcnscnelijk, aanbevel^a- waardig volgens do Mohammdaansho wet.'

MOESTAKIM, ook mrenjan arab gonoomd, hot gomhars van *Boswellia-soorten*, boomcn van

de Somalikust, die de *olibanum* of wierook leveren. In den inlandschen drogerijhandel bekend i' - bieren ook mastik-hars verkocht, afkomstig van *Pistacia Lentiscus*.

MOESTIKA. In de Maleische land on gebruike- lijke benaming voor den zgn. bezoarsteen, een in de ingewanden van sommige dieren of in den kop van slangen gevonden steen, waaraan too- verkracht wordt toegekend en die derhalve als amulet zcor op prijs wordt gesteld. Zie RIJKSSIERADEN.

MOETISALAH. Een bijzonder soort glaskralen, in de Timorgroep in hooge eer gehouden en als een schat bewaard door aanzienlijken en rijken. Ze hebben den vorm van pijpjes of kaas- jes en zijn van een gaatje voorzien, waardoor ze tot snoeren geregen kunnen worden. Do kleur loopt van matgeel tot hoogoranje, doch het meest gewild zijn die, welke een kleur hebben van oranjeachtigo oker, en er dof steenachtig uitzien. Zoowel mannen als vrouwen dragen de kralensnoeren als sieraad en wel hetzij in twee h drie snoeren on den hals, tot op den buik afhangcncl, of bij de mannen als een band on de sirihdoos. Gehuwde vrouwen han gen aan het snoer wel een zilveren tabaksdoosje. Heeft men geen genoegzaam aantal kralen van deze soort on ze tot een snoer aaneen te rijgen, dan worden ze dooreengemengd met moderno Euro peesche on Ohineesche fabriekskralen. De ook elders in onzon Ind. Archipel (vooral in de Lam- pong% on Midden-Oelebes) nog aangetroffen moe- tisalah's wo rd on door Arab, handelaars naar do Timor-cilanden gbracht, waar zij een fancy-arti- kel zijn gebloven (evenals bij ons do paülen).

De op Timor aanwezige kralen zijn verkregen door erfenis of aankoop en komen soms te voor- schijn by het graven in den grond ten behoeve van den aanlc van lading's ; vandaar ook wel de naam moeitana (grondpaarlon). Wollicht zijn het in laatstgenoomd gov al schatten, in onrus- tige tijdon bedolven en sedert vergoten ; dan wel hoeft men hierbij te doen mot oudo begraaf- plaatson on vormden do kralen een sieraad der aldaar begraven lijken. Wogens do hooge waarde, dio zij als ruilmiddel genoten, heeft men c.a. 1865 in Birmingham getracht doze kralen na te ma- ken, doch tevergeefs; de namaak was te grof, zij waren niot gangbaar. In een nog niot be ein- digdo vrchanding van doo hoor Rouffaer in do Bijdragen van het Koninkliko Instituut voor do Taal-, Land- on Volkkonkude, reeks 6, VI (1899) p. 409 vv. wird do schrijver op de grooto verspreiding van dozo en andoro antieke soorten van kralen over Z.O.-Europa, Afrika en gehecl Azie, waar zij o. a. bekond zijn als inoe- salah, lakkai, en aggr-i-kralon; welko laatste term speciaal toekomt aan kralen van langworpig-go- bombeorden vorm, blauw in 't midden, en met wit on rood zigzag- patroon aan boven- en ondor- rand.

De meest antioko kralen, thans niot moor in

trek (ook dcz artikelen zijn aan mode onder- hevig), dagon on is dus 11 dagon kortor dan het zonne jaar der bestonden in Oost-Indie uit kornalijn en werden via Ohr. tydrekening, wat voor icdere eeuw oen verschil van Goedjerat over do oude wereld ver- sproid. Men ongeveer 3 jaren geeft. De 14o eeuw der Mohamm. aera vervaardigdo ze met name in Kambay iii 1516. Daar word is (met het jaar 1301 A.H.) begonnen den 2en Nov. 1883 het kornalijn uit do xuijn gebaald on, deels door roosting n. Ohr. Eeno vergolijking van do Mohamm. jaartelling van kleur veranderd, geslepen. Deznog lusschen 1300 en met do Christelijke geven do „Vergleichungstabellen der 1550 bloeicnde industrie is naderhand ach- teruitgegaan. Mohamm. und Ohristl. Zeitrechnung" van F. Wiistenfeld Oinstracts 1600 hield de aanvoer van kralon uit Kambay (Leipzig, 1854) met het vervolg daar- op: „Fortsetzung der Wiistenfeldsclien Ver- gleichungs-Tabellen" van E. glas te Ve- nctie (Murano); later ook in Bohemen. Dezen Maliler (Leipzig, 1887). Op Java worden de Mohamm. jaren in de Vorstenlanden niet van af de *hidjrah* namaak van Venetiaansch glas noemde men in de 17o en jaren berekend, maar op afwijkende wijze doorgeteld na het 18e eeuw "beviezen". Zij verdrongen langzamerhand de Javaansche jaar 1547, dat ooreenkwam met het jaar van Duitsch- Boheemsche herkomst op de markt, die even- 1625 der Chr. jaartelling (zie TIJDREKENING III). ■

Deer afname vond als de beviezen. De jongste namaak, die, van Birmingham, speciaal van de gele moetisalah's, vond in Nederl. Indie wel met hare Ara- echter geen ingang. Zie de gekleurde afdeeling van 6 stuks moetisalah van verschihonde herkomst op Plaat XIX bij Prof. Nieuwenhuis' studio, „Kunstperlen" in Intern. Archiv. f. Ethnogr., dl. XVI (1904), met tekst op p. 153, bische namen, welke, op Java byv., op de volgen- de Voor verdere bijzonder- heden omtrent kralen wordt wijze worden uitgesproken:

SCHELPENWERK.

MOETOE (GLI-). Vulkanen ten Z.W. van meff (Maoemer) op Flores, 1494 M. hoog. Panne- koek van Rhedon (Jaarboek Mijnw. 1910, 137) zag een duidelijke dampzuil (zie ook denz. in T. A. G. 1912, 137 en Elbert, die Sunda-expe- dition, 202), terwijl Van Suctheren in T. A. G. 1915, 676 mededeelde, dat hij 3 krateren aan den berg had ontdekt met water van ver- schillende kleur en verschillende temperatuur. Wichmann (T. A. G. 1891) noemt den berg niet.

MOETOERI. Eenc rivier in West Nieuw- Guinea. Zij valt in zee op de N.kust van de Teloek Bintoeni en wordt gevormd door de bronrivieren Tokoe en Ingsim, die in de nabij- heid der G. Lina (zie aldaar) hare bronnen heeft. Bij het verenigingspunt dezer bronrivieren heet de hoofdrivier „Sinja" beneden dit punt "Bloetoeeri". De Moetoeeri stroomt door vlak terrein : slechts hier en daar strekt het heuvel- land zich tot de rivier uit. In de beddingen der uit het W. komende zijriviertjes word steen- kool naar de gewoonte on Mohammeds geboortefeest tot in aantreffingen. Zij is slechts tot even voorbij de deze maand uitstellen ; — de 8e maand : *Roewah* naar gelijknamige kampong voor niet te groote prauwen de herdenking der afgeatorvenij (van het Arabische bevaarbaar. In den bo venloop veroor- zaken groote *arw&h*: zielen), — de 9e maand : *Poewasa of Sijam* (d.i. beide: vastentijd) vgj. VASTENMAAND, — de lie maand: op Java *Selo of Apit (Ilalit)*, welke benaming

MOEWARA. Zie MOEARA. \

MOGA. Vroeger ecne contrdie-afdeeling van het oorspronkelijk den vrijen tus- schentijd tusschen do regentschap en de afdeeling Pemalang, rcsi- dentie gewone voor den akker- bouw bestemde tien maanden Pekalongan, ook de naam der vroegerc hoofdpJaats van het oudo In- landsche zonnejaar aand uiddc, maar district Banjocmoedal. Zie P6MALANG.

MOHAMMED AANSCHKE KALENDER EN GEDENKDAGEN. A. HET MOHAMMEDAANSCHKE JAAR, DE MAAKDEN EN WEEKDAGEN. De jaren der plaatsvinden, — en de J2c maand: *JiHsar of Hadji*, naar Mohammedaansche tijdrekening worden ge- teld van af de het zgn. „grootc feest" bij gelegenheid van den *hidjrah* (d.i. Mohammeds vertrek nit Mekka ter verbreking jaarlijkscliej *hadji* (zie GAREBSG), van de banden van ver- wantschap, welke hem tot dusver De 7 d'a gen der Mohamm. week zijn in Nederl. Indie aan de ongo- loovige Mekkanen hadden verbonden; zij bekend onder do Arabische bena- mingen, welke in het over : de betekenis van *hidjrah*: ISLAM, I,c), — welke MaJcisch worden uitgespro- ken : *Ahad, Sinen, Silasa, geacht wordt to hebben pl&ats gevonden op Vrij- Zag, 16 d' & bo, Djoc- mahal en Sabloe.*

Juli 622 n. Ohr. Het Mohamm. jaar, 12 m a a n-maanden tellende, heeft slechts 364

1. Moeharam	7. Radjab
2. Sapar	8. Saban
3. Rabingoelawal	9. Ram6lan
4. Rabingoelakir	10. Sawal
5. Djoemadilawal	11. DocLkangidah
6. Djoemadilakir	12. Dochlhidjah.

Toch zijn sommige dezer Arabische benamin- gen, zooals byv. *Moeharam*, in het algemeen slechts aan eenigszins geletterde personen bekend en duidt men in het gewonc spraakgebruik ver- scheidene maanden aan met namen, welke aan do daarin plaats hebbende godsdienstige ceremo- nien ontleend zijn. Zoo noemt men de le inaad op Java *Soero*, in Atjdh *Asan-Oesen*, bij de Mi- nangkabauers *boelan taboei*, naar het Hasan- Hoesein- of Taboefeest (zie aldaar), — de 3o maand: *Moeloed*, naar Mohammeds geboorte- feest (zie GARSBeG), — de 4e inaad : op Java wel *Silih Moeloed*, in Atjeh *adde maUol* (d.i. jongere brooder van Mocloed) naar de gewoonte on Mohammeds geboortefeest tot in deze maand uitstellen ; — de 8e maand : *Roewah* naar de herdenking der afgeatorvenij (van het Arabische beide: vastentijd) vgj. VASTENMAAND, — de lie maand: op Java *Selo of Apit (Ilalit)*, welke benaming

B. VASTSTELLING VAN DEN KERKELIJKK KALENDEB DO OH WAARNEMING DKR MA AN. Vol- gens de leer behoort de aan vang van eJkc maand te worden vastgesteld door *roe'jah*, d.i. waarne- ming der nieuwe maa". Aan dit voorschrift houdt men zich in Nederl. Iqdie clikwyls niet on voert als verontschuldiging daarvoor aan, dat de

dampkring er slechts zelden holder genoeg is, om do. maan bij ha eerste verschijning aan don homel te kunnen waarnemen. Men richt zich dan naar den zgn. *hiq&b* (d.i. de astronomische berekening), waarbij de zes oneven maan-den (dwz. de 10, 3e naanda, enz.) ieder 30 dagen en de zes even maanden (do 2e, 4c, enz.) ieder 29 dagen tellen. Toch is do vaststelling van het begin der maanden door *roe'jah*, althans voor zoover het do vaststelling van de kerkelijke gedenkdagen bekrft, in lateren tijd onder Arabischen invloed in Indie meer algemeen geworden. Daarbij geldt het volgende. Ieder maand begint en eindigt (evenals ieder ctmal) met zonsondergang en telt 6f 29 6f 30 dagen. Is na zonsondergang van den 29en do maand de nieuwe maan aan den hemel te zien, dan wordt de volgende maand als ingetreden beschouwd; in het tegenovergestelde geval goldt het volgende etmaal nog als de 30e dag der maand, die dan gezegd wordt „vol“ te zijn. De nieuwe maan moet door minstens 2 naar wette- lijken maatstaf betrouwbare getuigen waargeno- men zijn. Alleen tot vaststelling van het begin der vastenmaand geldt de verklaring van 6en zoodanig getuige reeds als voldoende.

Deze regeling voor het vaststellen van den kerkelijken kalender lieft ten gevolge; de dat op den 29en der maand nog niet vaststaat of de volgende dag al dan niet tot do volgende maand zal behooren, en 2o dat op verschillende plaatsen het begin eener maand — en dus ook allo overigo daarnaar te berekenen dagen en feesten in die maand — kan verschillen naar gelang van hot al of niet waarnemen der nieuwe maan aldaar. De zorg voor het vaststellen van den kerkelijken kalender op deze wijze is op Java aan don *panghoeloe* toevertrouwd.

C. KALENDERBEREKENING DOOR MID DEL VAN HISAB (d.i. UITREKENING). Een maanjaar duurt, zuiver berekend, 354 dagen + 8 u., 48' 36". Om nu den kalender met den werkelijken maansom- loop in overeenstemming to houden moet dus, j)og binnen iedere 3 jaren, 66n dag aan de jaar- lijksche 354 dagen worden toegevoegd. Daartoo worden do jaren in Mo ha min. kalenders veelal verdeeld in 30-jarige perioden, ieder met 11 Hchrikkeljaren, in welke de Jaatste maand van 29 tot 30 dagen wordt verlen gd. Zu lk een schrikkel- jaar wordt ingevoegd, telkens wanneer een jaar nicer dan een halve dag bij de maan ten achter zou komen, dus aan het cinct van hot 2c, 5c, 7o, JOe, 13e, 16o, (of J 5o), 18o, 21e, 24e, 2Ge, on 29c jaar. Daar ieder schrikkeljaar 355 dagen telt, wordt de gemiddelde duur van elk jaar der 30- jarige periode dus $354\frac{1}{30}$ dag = 354(1, -)8u. +48', zoodat men per jaar slechts 36 seconden bij do maan ten achter blijft. Bit geringo verschil wordt ten slotte ingehanld door nog eenmaal om de 24000 jaren een extra-schrikkel dag aan do gevonne tootovoogen.

Er editor nog eene andere, eveneens zeer eenvoudige, hoewel iets minder nauwkeurige methode om don kalender met den omloop der maaij in overeenstemming to houden. Volgens doze tweede, eveneens aan Perzische en Arabische kulenders ontleende methode, welke in den Indischen Archipel algemeen gebruikelijk is, word on do inaanjaren in 8-jarige perioden, ieder met 3 schrikkeljareij van 355 dagen verdeeld. In elke periode verlngt men in het 2c, 5c, en 7e jaar

do 12e maand van 29 tot 30 dagen. De gemiddelde duur van ieder jaar wordt daardoor 354 $\frac{1}{3}$ dag. Op do wijze loopt men per jaar $\frac{1}{10}$ dag (nl. $3548/n = 354\frac{8}{n} = 354\frac{8}{240} = 354\frac{1}{30}$ dag) op de eerstgenoemde tijdsberekening vooruit, welk verschil weder gelijkgemaakt wordt door tolkens aan het einde eener 120-jarige periode het laatste schrikkeljaar tot een normaal jaar van 354 dagen te verkorten.

Het eigenaardige voordeel dezer tweede methode ligt hicrin, dan nu telkens gedurende eene periode van 120 jaren in regelmatige vol- orde ieder jaar van elken 8-jarigen cyclus met denzelfden weekdag begint, waarmede het jaar, acht jaren tevoren, ook begonnen was (omdat immers iedere 8-jarige periode $5 \times 354 + 3 \times 355$ dagen = 2835 dagen = juist 405 weken telt). Aan deze omstandigheid ontleenen de jaren van den 8-jarigen cyclus in Nederl. Indie hunno Arabische lettercnamen (zie NAPTOE). Alleen de laatste 8-jarige cyclus eener 120-jarige periode heeft 66n dag minder, dus slechts 404 weken + 6 dagen, waardoor alle jaren in do d larop volgende 120-jarige periode met een weekdag vroeger beginnen (vgl. TIJDREKE- NING HI).

Ware nu — zoodals men terecht zou kunnen onderstellen — de twaalfdo 120-jarige periode na alloop van. 11 x 120 Mohamm. jaren ingetreden den 1en Moeharram 1321 (= Maandag 30 Maart 1903), dan zou thans tot 1 Moeharram 1441 (= Zondag 1 Sept. 2019) het le jaar van elke 8-jarige periode met Maandag beginnen. Dit is echter niet het geval. Zelfs bestaat ten opzichte van het begin der 120-jarige perioden geen vol- komen overeenstemming tusschen de in verschil- lende streken gebruikelijke kalenders. Maar ge- woonlijk laten de in Nederl.-Indie gebruikte kalenders de tegenwoordige 120-jarige periode beginnen met 1 Moeharram 1235 (= Woensdag 20 Oct. 1819) waardoor het eerste jaar van iedere ren 8-jarige cyclus met Woensdag begint en, door 8 gdcdeeld, een overschot van 3 overlaat. Deze 120-jarige „Woensdagsche“ periode zal op 1 Moeharram 1355 (= Dinsdag 24 Maart 193G) in eene nieuwe 120-jarige periode moeten overgaan, waarin het eerste jaar van elke 8-jarige periode met Dinsdag begint (vgl. TIJDREKE- NING III).

D. DE PERIODIEKE GEDENKDAGEN, FEEST- EN VASTENTIDEN VAN HET MOHAMM. JAAR. In de le maand behoort men den IOen, volgens do leer liefst als vastendag to herdenken. Dit wordt vrij algemeen verzuimd. Daarontegen nuttigen vele geloovigen op Java den IOen eene speciaal ter viering van dien dag toebebreide soort (*boeboer soero*). Over do in sommige streken gedurende do corsto 10 dagen dezer maand plaatsvindende ceremonien: zie HASAN HOESAIN OF TABOET FEEST. Do 2o maand geldt in do Mohamm. we re Id als cono rampspoedige en onheilbrongende. Men meent, dankbaar to moeten zijn, van neer men doze maand en in hot bijzonder den laatsten Woensdag daarvan (den *Hebo 'pengabisan, R bo wekasan*) zonder tegenspoed hoeft doorge- bracht. Tegen boozo invloeden tracht men zich dan zooveel mogelijk to beschermen door middel van water (dat immers steeds in verschillende deelen do aardo als onheilwreend beschouwd is) on baadt zich daarom in zoo of in con nabijzundo rivier, niet verzuimondo, tovens *banjoe djimat* to

drinken, d.i. water, dat gewijs is door er stukjes papier als digen slachten, om hot offer aan alle wettolijko eischen te amulet (*djimat*), met heiligio formulies, Koran verzen, enz. doen boantwoorden. Zeer verbreid in den Indischen Archipel beschreven, in te werpen. Bovendien houden dan velen is do populaire voorstel- ling, dat het geofferde dier den maaltijden, zgn. *kandoeri's* (zie aldaar) ter bezworing van offeraar eenmaal op do vlakke dor opstanding tot rijdier zal onheil, in de open lucht. Over het in de 3e maand plaats-dienen.

vindende Moeloeffeest, dat ook wel tot de 4o maand *LiteratuurjQ*. Snouck Hurgronje, De Atjdhors I, 205—265 wordt uitgesteld, zie GAR&BfIG. In do 7e maand geldt de (Tho) Achehness I, 194—245; Hot Mohammedanisme, in 27e in alle Mohamm. landen als gedenkdg van den Colon's. Necrland's Indie

mi'r&dj (d.i. Mohammed's hemelreis). Men houdt dan I, 263 v.j. Mekka, II, 47—101; R.J. Veth, Java I (1875) p. 392 wel bijeenkomsten, waarin stichtelijke gesliedenissen vv., 498 vv.; IV (1907) p. 299, 447 yv.; B. F. Matthes, over dit onderwerp, in berijmd kunst-proza, afgewisseld Bijdragen tot de ethnologic van Zuid-Celebes, p. 70 vv., 79 met verzen, worden voorgedraegn. Dit gebruik beperkt vv.» 131—151;

zich echter tot kleine kringen van vromen. In de Se maand A. L. van Hasselt, Volksbeschrij ving van Midden-Sumatra, hordenk de Mohamme- daansche bevolking in denp. 62 vv.; Th. W. Juynboll/ Handleiding tot d. kennis v. d. Indischen Archipel de zielen der afgestorvenen enMohamm. wet p. 150—157 (Handbuch d. islam. Gesetzes, p. bezoekt de graven; op Java worden de graven voor deze 117—119, 126—133; 0. Poensen, Brie ven over den Islam uit gelegenheid schoongemaakt en ook wel versierd. Over de de binnenlanden van Java, p. 93 vv.» p. 11 vv., 31 vv., 51 vv., offermalen, welke in dezen herdenkingstijd ter eere van 103 vv., 154 vv.;

de afgestorvenen plaats vinden, zie: KANDOERI. Eene bJ. Brandes, De maandaam hapit, in Tijdschr. v. h. Batav. kizondere heiligheid wordt toegekend aan den „nacht van Genootsch. XLI (1899) p. 19 vv.; Ph. S. van Ronkel, Oude het midden" dezer maand, den zgn. *bard-at-n&cht* (eene IMinangkabausche maandnamen, ibid LVI (1914). p. 326 vv. bena- ming, welker oorsprong en betekenis onzeker is), ; B. Schrieke, Die Himmelseise Muhammeds, in Der Islam VI waarin God, naar men aanneemt, het lot der stervelingen (1915) p. 1—30.

MOHAMMEDANISME. Zie ISLAM.

MOHNIKE (Dr. OTTO GOTTLIEB JOHAN). Geb. te Stralsund (Pruis. Pommeren) 27 Juli 1814. Hij trad 30 Maart den Mohamm. vastentijd, zie VASTENMAAND. De IOe 1844 als offic. van ge- zondheid 3e kl. in dienst bij het Ned.- Ind. leger en kwam te Batavia 30 Nov. van datzelfde jaar.

MOHAMMEDANISME. Zie ISLAM.

MOHNIKE (Dr. OTTO GOTTLIEB JOHAN). Geb. te Stralsund (Pruis. Pommeren) 27 Juli 1814. Hij trad 30 Maart den Mohamm. vastentijd, zie VASTENMAAND. De IOe 1844 als offic. van ge- zondheid 3e kl. in dienst bij het Ned.- Ind. leger en kwam te Batavia 30 Nov. van datzelfde jaar.

Achtereen volgens ~cloorleij hij verschillende ran gen, tot hij wegens volbrachten diensttijd eervol ontslagen we rd (24 Oct. 1869). In dien tijd vertoefde hij, hier korter, daar langer, op dagen' (geduren, de den 2en tot den 7en der IOe maand) Java, Sumatra, Borneo, Celebes en in do Moluk- ken. Hij hield zich ijverig bezig met het verza- meln van kevers en gaf o. a. slechts in achtgenomen wordt door bijzonder vrome uit een „Ueber- sichte der Oetioniden der Sunda-Inseln und Molieden en nog minder door mannen dan door vrouwen. lukken nebst der Beschreibung von 22 neuen Arten". Berlin 1872. Na zijne terugkomst uit Indie vestigde hij zich te Bonn in de maand Ramajan wegens menstruatie moesten ; hij overleed 26 Jan. 1887. In meer uitgebreiden kring is hij bekend geworden door de navolgende geschrif- ten: „Banka und Pale m ba ng nebst Mittheilun- gen iiber Sumatra im Allgemeinen", Munster 1874; „Ueber geschwanzte Mnschen", Munst< : r 1878 en „Blicke auf das Pflanzen- und Thier- leben in den Niederlandischen MaJaienslindcrn", Munster 1883, do nicest volldige proeve, die oer op dit gebied bestaat.

MOHR (JOHAN MAURITS). Gob. op of on- etrecks | 8 Aug. 1710 te l'ppingen (Baden), werd in 1733 als student te Groningen ingeschre- ven en 10 Dec. 1736 als proponent voor de In- dische kerken aangenomen. Na, voor zoover bekend is, aanvankelijk zonder vaste bestem- ming te hebben dienst gedaan, werd hij in | 738 als predikant te Point do Galle (Ceylon) aange- steld, doch vertrok niot dorwaarts, daar hij reeds in Febr. 1739 als predikant bij de Portu- gesche gemeente te Batavia ward benoenu, welke betrekking hij tot zijn dood (Oct. 1775) bekleedde. Ds. Mohr, die Rector van het Somi- nariuni voor do oploiding van godsdienstleo- raars te Batavia was, en wel van het jaar har oprichting dier instelling (1745) tot 1753, kort v66r hare opheffing, verwierf zich grooc ver- diensten voor de boeefening der wetenschappon, o. a. door de bezorging der Bijbelvertaling m het Portugesch en in het Maleisch met Ara-

bisch karakter ; niet minder vcr rd ion on zijno sterrokundigo studien op vermolding, waartoc hij eigen kosten cen storrwacht to Batavia na oprichtte, dio echter 1808 is afgebroken. Zijno astronomischo plaatsbepaling van Batavia gold lang voor de juiste; zij is echter later verbeterd.

Zic P. J. Veth, Gids 1885, III, bl. 55; o. A. L. Van Troostenburg de Bruyn, Biogr. woorden- boek van O.-I. predikanten, bl. 302.

MOIRA (EARL OF). Zie HASTINGS.-

MOKDALE. Standplaats van den gezagheb- bcr bij het Binnenl. Bestuur der onderafdeeling Roti, afdeeling Zuid-Timor en Eilanden van de residentio Timor en Onderh./Z >: t

MOKKO-MOKKO (gewoonlijk MOKO-MOKO). Noordelijkste onderafdeeling der afdeeling Le- bong van do residentie Benkoelen met een opper- vlakte van 5682 K.M.², en een be volkin g van ruim 15.000 zielen, w. o. 3 Europeanen en een 10-tal vreemde Oosterlingen. Zij strekt zich uit van de rivier Mendjoeta tot aan de Acr Karang Poelau, en is verdeeld in de marga's S6blat, Ipoen en de zelfstandige Pasar Ipoen, benevens het district Moko-Moko, omvattende de m&rga's: Ban tai, XIV Kota, V Kota, en de zelfstandige Pasars: Moko-Moko en Bantal. Voornamo uit-

voerproducten zijn kareet, rotan en damar; de cultuur van rijst heeft voor een groot deel plaats op natte velden, waarvan in 1912 de uitgestrektheid 1205 bouws bedroeg ; toch was nog rijstinvuur van elders noodig. De gelijk- namigo hoofdplaats, zetel van den controleur, en van het districtshoofd, en cen niet onbelang- rijke handelsplaats, ligt op 230 K.M. van de hoofdplaats Benkoelen op den rechtocver der mon cling van de A. Slagan, welke ontstaat uit do samenvloeiing der A. Ipoeh, die van den Bt. Ocloe Ipoeh (710 M.) afvloeit en do op de Z. Ji(4)ing van den Bt. TSbat Talas in Kerintji ontspringende A. Slagan KStijj. Door een zand- bank kan de wijdc monding uit zee moeilijk worden binnengevaren.

Literatuur: J. M. O. E. Le Ritte, Moko- Moko, s-Grav., 1870; Eeno Ned. vertaling van de Moko-Mokosche Oendang-oendang, in Koi. Verslag 1865, Bijl. B, bl. 27. Zic Mr. L. W. C. v. d. Berg, Reclitsbronnen van Zuid- Sumatra (Bijdr. t. T. L. en Vlk. Vo Ser. IX, bl. 199) ; Tijdf>chr. Kon. Inst. v. T. L. en V. 1840 bl. 26.

MOL, GEBANDEERDE OF GELE. *Cypraea lalpa*. Zic GASTKOPODEN.

MOLLO. Landschap in do onderafd. Mid den- Timor, afdeeling Noord- en Mid den-Timor, resid(; nlio Timor en O., vroeger deel! uitmakend van hel landschap Groot Sonuobait, onder direct toezicht van do Assistent-Resid ^nt. In 1915 word hot landschap Goenocng-M ctis or aan toegevoegd.

MOLUKKEN. Het togenwoordig spraakgo- bruik veraatat onder dozen naam do oilandon- wereld tusschen Celebes en Niouw-Guinea. Dat- zelfdo spraakgebruik hoerscho te reeds tijdens Va- loffitijii en, cvenalH thans, hoerscho to ook toen onzekerheid aangaande de omgrenzing. Gewoon- lijk ccliter rekendo mon, en rokent mon ook nu, de Molukken Zuidelijk to gaa-cti ton met do Banda-eilanden. Wat Zuidclijkor ligt, hoort to de Kleine Socnda-eilandon (in het Zuidweston) en tot do Grootc Oost (in het Zuidoosten). Het

begrip "Molukken" is van oudsher identiek met het begrip "Speccrij-eilanden", nl. de eilanden, die vroeger uitsluitend do kruidnagelen en do notomuskaat, met de foelic, leverden. Vandaar dat mon in 'C Westen niet pleegt meo te tellen do eilandon nabij de kust van Celebes, als do Banggai-archipel, noch in 't Oosten die nabij den Nieuw- Guinea-wal, als de Waigeo-Sala- wati-groep. Oorspronkelijk was de naam be- perkt to de eilandrij bewesten Hajmahra, van Ternate Zuid waarts gaande, en wel bepaal- delijff lot cfe vijf eilanden in die rij, die om do kruidnagelteelt bekend waren: Ternate, Tir. dore, Motir, Makjan en Batjan. Vandaar gaat de naam over op de geheele Halmahera-groep —Loloda in 't Noordwesten noemt men dan veelal „de poort" en Batjan „het einde der Molukkeh" — en later op de eilanden der Zuid- delijke specerij, de notemuskaat, nl. de Ambon,-- on Banda- groepen; en omdat men behoefte had aan een saxnenvattenden naam voor het gansch gebied, werden ook Ceram, Boeroe< de Obi- en ook wel de Soela-eilanden tot de Molukken gerekend. Ad ministratief' vormden al deze eilanden van 1817 tot 1866 het „Gouver- nement der Molukko's" (of, later : „der Moluk- sche eilanden"), maar daartoe behoorden ook Nederlandsch Nieuw-Guinea, een deel van Celebes en de Zuidooster- en Zuidwester- eilanden.

O nitre nt den oorsprong van den naam Molukken, die reeds bij Portugeesche schrij vers uit het begin der 16e eeuw wordt aangetroffen, zijn to dusver geen aannemelijke gissingen ge- waagd. (Zie over de afleiding biz. 772).

Het klimaat der Molukken is zeer regenrijk, gelyk te verwachten is bij kleine, bergachtige eilanden, niet ver van den equator gelegen. De droge moesson is er nergens zoo droog als in de laaggelegen stations van Oost-Java en do Kleine Soenda-eilanden; en sommige kuststre- ken, o.a. die der Ambonsche eilanden, beooren to te regenrijksto kusten van den Archipel. Binnenlandsch gelegen regenstations ontbreken nog (zie verder art. KLIMAAT).

Met uitzondring van een aantal koraleilan- den zijn alle Moluksche eilanden bergachtig. Zie voor de geologische gesteldheid het art. GEOLOGIE (DI. I, biz. 781; voor de beido vul- kaanrijen der Molukken aldaar 782). Heftigo vulkanischo uitbarstingen en aardbevingen z\$n uit do Molukken bekend (zie de artt. over de afzonderlijke eilanden).

Tengevolg van den regonrijkdom zijii de Molukscho eilandon grootendeels bedekt met dichto wouden.

Do bevolking der Molukken voortoot misschien mcer vermenging dan dio van eenig ander deel van den Archipel. Dit is begrijpelijk, doordat de kostbaro producten van oudsher handolaars uit allerlroi streken van don Archipel en van daarbuiten hebben aangolokt. Handelsvolken als Boogineezon, Makassaren, Boetonnezen, en oudtijds do Javanen hobben er kolonien gesticht en bovondien hob ben velo verhuizingon van het eno Molukscho eiland naar het andere plaats gehad. Vooral do kustbewoners zijn zoodoende meestal zeer gemengd. De bergbowonors be- schouwt mon als meer zuivoro afstankmolingen der oorspronkelijko bevolking. Hun lichamelijko gesteldheid is zeer onvoldoendo beschroven on een algomeone volksbeschrijving ontbreekt oven-

zeer. Do talen en dialecten loopen onderling stork uiteen. Het modern taalonderzoek beschouwt zelfs de talen van Ternate, Tidore en Noord-Halmahera als niet tot den Maleiscli-Polynesischen taaltalstam behoorend.

Omdat de Molukken thans niet meer 66n hftudelsgebied. vormen en in zeer verschiillenden economischen toestand verkeerden, wordt voor de bestaansmiddelen verwezen naar de afzonderlijke eilanden.

Geschiedenis. Het feit, dat in de Molukken niets herinnert aan voormalige Hindoe-invloeden, terwijl toch bij Plinius Major, omstreeks 75 jaar na het begin onzer jaartelling, melding wordt gemaakt van den kruidnagel (garrhyphylon), doet het aannemelijk voorkomen, dat, hoezeer er reeds vroeg tusschen het barbaarsche oostelijk en het halfbeschaafde westelijk deel van den Arcliipel betrekkingen hebben bestaan, er nog eeuwen zijn verlopen, alvorens die tot kolonisations van het Maleisch ras op dien Oostelijken bodem hebben geleid.

Niet voor het midden der 7e eeuw, en dan nog slechts terloops, wordt in de annalen der Tang-dynastie de naam „Mi li kii" vermeld; wat latere Chinese geschriften gowagen van gekleurde papegaaien door den vorst van Java aan den heerscher van het Hemelsclie Rijk ten geschenke gezonden. Maar dan ook begint het Licht door te breken. Ibn Ohordadhbeli - 846 - de eerste, die een overzichtelijke en in hoofdzaak juiste beschrijving van ons Indie gaf, wijst op het zoo belangrijke feit, dat men van Java „aprs quinze jours de navigation aux ties des aromates,, belandde, aldus — om met Rouffaer te spreken — „de Javaansche Molukken moussonvaart" voor ons onthierende. In het eerste kwartaal der 10e eeuw weet de Arabier Masoedi wel te verhalen van de drukbovaren wateren van Ternate, Amboen en Banda, maar den naam „Molukken" vermeldt hij niet. Dien vinden wij eerst bijna vier eeuwen later in de Nagarakertagama het Javaansche geschrift, aaCSTm. een opsomming bevat van al wat den Javaan destijds omtrent den Arcliipel bekend was, en waarin gewag wordt gemaakt ook van Banda, Ceram, Amboen en „Maloko", hetzelfde als Ternate, dat door de Portugeezen tot de helft der 17e eeuw, „Maluquo" placht te worden genoemd, terwijl eerst later, en dan bij uitbreiding, van Moluccas werd gesproken.

Het was voor Nicolò de Conti weggelegd, de Sperey-eilanden aan Europa bekend te maken. Omstreeks 1440 verschafte hij, die een kwart eeuw in het Oosten gezworven en daar noodgedwongen den Islam omhelsd had, gegevens ook omtrent Banda, het land van de muskaatnoten, en Amboen, dat dor kruidnagelen. Het was aan de hand van De Conti's *inlicbingen*, dat, een twintigtal jaren later, Fra Mauro zijn wereldkaart ontwierp. „De jacht naar de Sperey-eilanden kon nu beginnen aldus Rouffaer. i > In de Molukken had zich inmiddels reeds lang het kolonisationsproces voltroukei). De oerbevolking, die zich waarschijnlijk nimmer met bet verzamelen van nagelen en no is niet heeft opgehouden, was op de grootere eilanden van de kusG naar het binnenland en van de kleinere geheel verdrongen door vreemdelingen, goedgelede Javanen, die de hooge waarde der genoemde producten al spoedig hadden leeren kennen.

Kleino nederzettingen waren in loop van tijd gesticht, onafhankelijk van elkander eerst, tot dat zich de behoefte aan aansluiting had doen gevoelen en. omstreeks het midden der 13e eeuw op Ternate een dorpsboofd tot koning was verheven. Opmerkelijk genoeg, niet wyl hij maclitiger, doch omdat hij welvarender was dan anderen. De heilzame gevolgen voor het land, blijkende uit vermeerderenden vruchtbaarheid en gelukkiger optreden tegen aanslagen van binnen, verlokten de bewoners van omliggende eilanden ten navolging en zoo ontstonden naast Ternate en het oudere Djilolo (Halmahera) ook de rijkjes Tidore en Eafjan7~Ook echter twisten uit najver, welke leidden tot den ondergang van Djilolo, dat door Ternate werd annexceerd, en tot die betreurenswaardige verdoelheid, waardoor het den Westcring gemakkclijk zoo worden gemaakt, zijn wyl den vorstjes op te leggen, zooals deze zclven hun gebied op omliggende eilanden en kusten hebben wten uit te breiden" 三三玄生L.

Wei merkwaardig was de hierdoor gaandeweg ontstane toestand. De zetels dezer potentates lagen dicht bij elkaar, immers op de eilandjes in de buurt van Djilolo, maar hun machtsbron werd gevonden op het gebied, waarover zich hun gezag geleidelijk had verbreid, op de veroverde eilanden, die bestuurd plachten te worden door wie het werk hadden verricht. Zulke bestuurders genoten, als gevolg van de geograafische gesteldheid van het rijk, een groote mate van zelfstandigheid, welke licht tot afval van den landsheer kon voeren. Als middel daartegen maakte men de waardigheid erfelijk ia de familie dor eerste veroveraars, zoodat zulke geslachten in de residentie zelve een bijzondere positie erlangen en uit ha ar de bekleeders der gewichtigste staatsambten werden gerecruceerd. Aldus waren de rijkjes samengesteld uit een aantal staates onder aristocratieën, die den vorst van het stamland als opperheer erkennen. Mocht het nu al licht vallen, do vorsten der stamrijken in hun residenties te oorweldigen, om het geheel onder do knie te krijgen, was meer noodig, moest ook met de onderhoorigheden worden afgerkend.

Uiteraard vallen de veroveringen samon met de periode van den hoogsten bloei, zoodat men tusschen de 13e en 16c eeuw heeft te plnatscn. Deze welvaart lokte ook Arabieren en Chinezen naar de Molukken — 14e eeuw — ■ en zoo kon het niet uitblijven, of de Islam vond cr zijn wog heen, om ecr lang algemeen te worden beleden; echter niet door de bestammen, die zich afzijdig hidden en met wie vermejning slechts sporadisch plants vond. De besebavende invloed van den Islam deed zich gelden op het geheele volkswezen. Huwelijken kwamen in zwang, kloeding in gebruik, terwijl hcl maatschappelijk levon door de wet wereld beheerscht, zeer ten bate van de welvaart, die door geen monopolie nog gedrukt, omstreeks het begin der 16e eeuw den bewoners van Ceram's sc hie r-eiland Hoemawal aanleiding gaf, de zooveel voordeel aanbrensende nagelcultuur naar liun land, Ternataausch gebied ook, over to brengen, vanwaar zij zich al spoedig ook over Amboen, de Oeliasers, Boeroe, Manipa e. a. heeft verbreid, welke eilanden op hun beurt de zegelingen de jachtig werden, waaraan Ternate,

Tidoro en Batjan hun voorspoed te danken hadden, zoals de Banda-groep en grootoren nog aan de teelt van muskaatnoten ontleende. Want de rijkdom der bewoners van Lontoir, Neira, Ai, Roen en Rosengain, die ook deelnamen in het verhandelen op naar Java en Patani verschepen van de kruidnagelen, overtrof nog dien hunner Npordelijken buren, stelde zelfs tot het leiden van een waar weeldelevcn in staat.

De bestuursvorm hier was wel verschillend van dien in do eigenlijke Molukken. Kendo men daar soeltanaten, hier was, bij do komst dor Westerlingen althans, het be wind demo- cratisch: de orang-kaja's en de geestelijken mochten het recht bezitten voorstellen te doen, het volk had de beslissing. Do verschillende ne- gorijen vormden even zooveel ropubliekjes, elk met eigenaardige bijzonderc voorrechten, die aan ons voormalig gildenwezen herinneren. Dit voerde wel dikwijls tot onderlinge twisten, tot strijd zelfs, maar tegenover de buitenwereld stond men schouder aan schouder, inmenging van vreemden we rd niet geduld, en zoo kon het zijn, dat op de Banda-cilanden langs ge- welddadig een moreel worden gezocht, wat de Westering elders door het liandig gebruik maken van onderlinge verdeeldheid wist te verkrijgen.

De Portugeezen zijn hierin voorgegaan. In 1498 had Vasco de Gama Voor-Indie bereikt, in 1509 zat de Portugees tot Malaka, waar het, nadat in het jaar daarop Goa tot hoofdkwartier was gemaakt, in 1511 tot blijvende vestiging kwani. Hier bloek al spoedig, dat men de proclucten der Molukken wel zesmaal zoo duur moest betalen als in het land van voortbren- ging zelf, zoodat do energieke De Albuquerque nog hetzelfde jaar een vjoot onder d'Abreu naar de Molukken zond. Gresik op Java's Noord- kust word bij dozen eersten tocht van Euro- peanen naar het Oostelijk deel van den Archi- pel natuurlijk aangedaan ; hier toch kon men al do gewenschte zeilaanwijzingen boko men. Van Gresik ging het op Banda aan; Banda do bakemat der noten, de stapelplaats to vens van do kruidnagelen. Van beido prod uc ton we rd er een flinke lading ingenomen en vervolgens naar Mai aka Lruggekkord, met uitzondering echter van con scheepje, dat afdwalde en op Hitoe, Ambons Noordelijke schiorciland, bo- hmdde. De bovelhebber, Serrao, gaf gevolg aan het verzoek om hu] p, hem door de Hitoe- cczon tegen de bevolking van Hoeamawal go- daan, had succos en zag yAch daarop door don vorst van Ternate uitgenoodigd derwaards to komen. Serrao voldeed aan (lit door vijandschap mot de naburen ingegeven verzoek: in J512 verscheen hij op Ternate, Hocwcl sedort tus- schen Malaka ci)Ternate alsook Tidore handels- betrekkingen werden onderhouden on do vorst van oorstgenoemd rijk or op aandrong, dat do Portugeezen zich in zijn land blyvend veatig- den, is het daartoe eerst in 1522 gekomen. Antonio de Brito stichtte dat jaar op Ternato een fort en verkreeg cr voor zijn landgenooten het k ru idnagelmonopolio.

Het jaar te voren hadden de Spanjaarden do Noordzijde de Molukken bereikt on by don Soeltan van Tidoro, den rivaal van Tomoro^ vorst, een goed onthaal gevonden. Maar wut Tidoro zich van dezen diplomackcn zet ook gedacht mogc hebben, veel hinder hebben

do Portugeezen cr niet van ondervonden, want omstige med ed in gers zijn de Spanjaarden hun oigenlijk nooit geweest. Die vond de Portugees veeler in de Javancn en de bewoners van Ambon on Banda cn daar h^ begreep, dat alleen hot bevestigen van zijn handelsweg tot con- vruchtdragende bestrijding der zijn monopolio belagende concurrenten kon voeren, boijverde hij zich, daarlangs op geschikte pun ten forten aan te leggen. Op Ternate was hij daartoo uitgenoodigd, maar de vrijheid lie vend e Bandanees was zoo toeschietlijk niet, wees zelfs een gewelddadigo poging, daartoe in 1623 gedaan, met energie af. Sedert had Banda van den Portugees geen last meer, ook wjl deze in bezet- ting niet langer voldoende voordeel zag en de produkten toch wel via Java hun weg naar Malaka vonden. Overigens maakte de uit na- ijver geboren verdeeldheid der inlandsche machthebbers het den Portugeezen gemak- kelijk genoeg, zich te hunnen koste uit te brei- den, en zekor zouden zij daarin nog te beter zijn gcslaagd, wanneer zij met meer oordeel en minder geringschatting voor den inlander te werk waren gegaan. Deze fouten, hun wreed- heid ook, niet het xniinst nog de twisten in eigen boezem, hobben hen geschaad en hun menig kwaad uur doen doorleven. Wat beraden en toch mild optreden vormocht, heeft de voor- treffelijke Antonio Galvao (1536—1540) als gouverneur bewozen. Hij wist zich bemind te maken en tovens don Portugeeschen invloed te versterken, waartoe niet weinig bijdroeg do houding van Soeltan Tabarid ji. Deze wjis, als verdacht van verraderlijke bedoelingen, in 1535 gevankelijk van Ternate naar Goa gezon- den, had cr het Christendom aangenomen en zijn aanspraken op Ambon aan Portugal af- gestaan. Daar nu do nagolcultuur kort to voren naar do Ambongroep was overgebracht, had de schonking voor do Portugeezen groote waarde. Zij bracht hen in nauwero aanraking met de bewoners van Hitoe, het Noordelijk schiereiland van Ambon, doch ook hier bleven do gevolgen van hun verre van lofwaardig optreden niet lang uit. Het verscliil in godsdienst — de Hi- toeezon beleden reeds don Islam — moeilijk- heden over het monopolie, aanmatiging en wan- gedrag leidden tot botsingen, welke xlo Portugeezen ten slotte omstreeks 1537 d won gen, naar het Zuidelijk deel van het eiland, Loitimor, te verhuizen. Hier was de Islam nog nio^r^3oor^ gedrongen en do bevolking zelfs den Moharume- danon van Hitoe vijandig -gezind. Om dezen in hun belangon ernstig to treffen, liet Galvao in 1538 do handelsvloot voor Hitoe,s kust ver- niclen ; een gevoeligo slag voor het land, wjl Hitoe con belangrijk emporium voor den nagolonhandel was.

Weinigo jaren later, in 1545, droeg Soeltan Tabaridji, tot wiens wedorverheffing in 1544 besloten was, to Malaka op doorreis naar zijn land het Ternataanscho gebied bij tostamont aan den koning van Portugal over. Hij over- leed or nog voor h. zijn reis had kunnen voort- zetten, waarom mon zijn zoon Haironcn, dio met hot oog op zijns vaders herstel onder een valsch voorwendsel al vast van Ternate naar Malaka was overgebracht, de vrijheid hergaf en on den troon hersteldo, natuurlijk als representant nu van het Portugeesche oppergezag.

Hot was vooral gouverneur Do Sousa (1550—1552), die dat gezag uitbreiding wist te geven. Hij bracht Djilolo ten onder en Hjfde hot bij Ternato in, terwijl hij Tidore's aanzien ver-minderde.

Hand aan hand met het wassen van hun in- vloed ging het propageeren der Ohristlijke leer. Op Djilolo ging dit voorspoedig genoeg, omdat de Heidonsche bevolking in den overgang voor zich het middel zag haar Mohammedaanscho vijandout te beter to kunnen weerstaan. Op Ambon daarentegen, waar vooral Galvao voor de leer ijverde, kwam men er door in botsing met de Mohammedaanscho vorsten, die mnar al te goed beseften, dat hun staatkundige macht onder dat ijveren lijden moest. Ondanks het streven van Jezuieten en, sedert ongeveer 1560, van Dominicanen ook, doch bovenal van den voortreffelijken Francisco Xavier (1546—'47) is het bij aUe succes, waarop te wijzen valt, den Portugeezen dan ook niet mo gen gelukken, hun leer blijvend te doen wortelen. De Mohammed a an sche propaganda behield vrij algemeen de overhand en het was slechts op de Oeliasers, dat het Christendom zegevierde.

Op Ternate, waar de Portugees in Soeltan Hairoen een trouw vazal, maar tevens een goed Moslim vond, een man ook, die binnen de gren- zen der hem gelatcn bezogd heden op zijn stuk wist te staan, kwam het tusschen hem en den overheerscher meer dan eens tot een conflict, zoowel door het streven naar gebiedsuitbreiding als door den geloofsijver van beide partijen. Hairoen, die het had moeten aanzien, dat de Portugeezen op Hitoe, zijn gebied, een fort bouwden, 1569, en die zich in menigo vermedering gelatcn had geschikt, viel eindelijk aan den haat der Jezuieten ten offer; de gou- 'vemeur" De Mesquita deed hem in 1570 uit den weg ruimen. Maar hiermede was de maat dan ook overgelopen. De oudste zoon van den vermoorde, Soeltan BaboeUah(Zie a Ida ar) of Baab kwam in opstand, wist ook op Tidore aanhang te vinden en Ambon voor zijn zaak te winnen. Het geluk was aan zijn zijde. In 1574 moesten de Portugeezen hun fort op Ternate aan hem overgeven, en hot scheen wel, alsof Ternate zijn weleer overheerschende stelling zou herwinnen.. De vrees, dat het daartoe zou komen, deed Tidore met de Portugeezen, die zich op Ambon hadden weten te handhaven, gemeeno zaak maken. De Soeltan drong er bij hen op aan, in zijn rijk een fort te bouwen, zoodat het op Ternate verloren steunpunt nu op Tidore — 1578 — kon verrijzen. Ook Ba tjan had uit nay ver tegen Ternate partij gekozen.

Wat niet beletten kon, dat Baab aan zijn gebied bij voortduring nicer uitbreiding gaf en zich eerlang beer der 72 eilanden noemde. Hij liet aanspraken golden op een deel van Mindanao, op de meest der eigenlijke Molukken, op een deel der Ambongroep en de Pa- poesche eilanden, op het N.O. en O.-kustgebied van Celebes en op nabijgelegen eilanden, ja .:zelfe op Bi ma. Toen hij omstreeks J 584 over- leg : mocht hij de oogen sluiten in de over- tuiging, dat hij den Portugees zoowel in staatkundig als in godsdicnslig opzicht enorm veel afbreuk had gedaan. Alleen op Tidore en Am- ben was deze nog niet verdreven, maar van dicns machtige positie van voorheen was weinig

moor dan de schaduw overgebloven. Daaren-togen had de inlijving van Portugal bij Spanjo in 1580 hun stelling versterkt, wjl sedert op hulp van de naburige Philippijncon kon worden gerckend.

Aldus stond het met de Portugeezen in do Molukken geschapen, toen de Nederlanders hun aandool in de Groote Vaart kwamen op- eischen.

In Maart 1599 verscheen een smaldeel van Van Necks vloot onder Van Waerwijk voor Hitoe-Lama, waar de onzen goed werden ont- vangen, wjl men van hen bijstand tegen de Portugeezen verwachtte. Maar Van Waerwijk wilde er niet aan; hij was gekomen om specerijen, niet om te vecliten, en daar hij op Hitoe geen lading kon krijgen, verzeilde liij naar Ternate, terwijl hij eenige schepen onder Van Heemskerk naar Banda zond. Ook op Ternate wees Van Waerwijk een verzoek om hulp tegen de Portugeezen van de hand- Hij liet er echter eenig person eel achter, om lading voor een volgend bezoek byeen te brengen. Op Banda handclde Van Heemskerk op gelijke wijze.

Het volgende jaar kwam een vloot onder Steven van der Hagen voor Hitoe. Nu word aan de uitnoodiging tot hulp wcl golvog ge- geven. De vesto der Portugeezen op Leitimor word belegerd, maar niet genomen, doch men kreeg vorgunning er zelf een fort te bouwen, en zoo verrees de cerate Nederlandsche sterkte in den Arc hi pel, Fort van Verre gcheeten. Van Hitoe stevende Van der Hagen naar Banda, waar de achtergelaten landgen ooten het hard te verantwoord worden hadden van de najverigo Javaansche handelaren. Zij werden door Van der Hagen ontzet, maar scheepten zich het vol- gonde jaar op de vloot van Van Heemskerk in, wjl er een sterke Portugesche scheeps- maclt onder De Mendoza op komst was, om de Hollanders te verjagen en te tuchtigen wio hen hadden begunstigd. Hitoe moest het ontg-!- den en we rd op bloedigo wijze in volledigo oudcr- werping gebracht. De vier hoofden reddden zich naar Hoemawal, de kapitan — creatie van de Portugeezen — ging hulp zockon bij de Hollanders op Banda, wjl daar een vloot der OUCJI heette te zijn. Hij vond haar niet, doch in mid- dels had men op Hocamawal gelegenheid ge- had, op een Hollandseh schip gezanten naar Bantam af te vaa ridgeu, om daar den smarto lijk verwachten bijstand in te roepen. Zij kwamen or in hot begin .van 1605 aan en kcerden met een vloot onder Van der Hagen naar hun land terug. Deze verscheen omstreeks een maand later voor het Portugesche fort op Leilimor. Daar dit er niet op gebouwd was, om een aan- val met Europeosche strijdmiddelen hot hoofd te bieden, besloot de gouverneur te cajjitu- leeren — 23 Februari — zoodat wij zonder offers jneester werden njet slechts van het fort, maar ook van aUo Portugesche bezittingen op Am bon en ond erhoorighed en^ AJs gouverneur word Frderik Houtman aangewezen, die de hem uiteraard gelieel vreemdo en moeilijko taak, om nu ordo op de zake: te stellen, met veel beleid zou vervullcn. Aanstonds nadat de vloot het anker had glicht, liet hij do hoofden oproepen tot het afleggen van den ced van trouw, waarna de volgende regeliugen werden gotroffen. AJ wat te voren Portugeesch bozit

was gewoest, zou voortaan Hollandsch. zijn. Onze bondgenoot, de Sooltan van Tomato, bleef gehandhaafd in dat van Ceram met hot schiereiland Hooamawal on van de eilandcn Manipa, Kelang on Boeroo-amblaoe. Hitoo zou eveneens als bondgenootschappelijk gebied wor- den aangemerkt, doch Licitmor, de Oeliasers en de niet-Mohammedaanscho bevolking van Ceram kwamen onder direct bestuur van do Oompagnie. Dank zij dozen gematigden rege- lingen wist Houtman zich. de medewerking der hoofden van Hitoo en der Ternataansche stad- hOuders van Hooamawal te verzekeren en is het Nederlandsch gezag van die zijde dan ook een reeks van jaren steun ten deel gevallen. Overigens wer rd bepaald, dat, gelijk trouwens van ouds gebruik was, koelies en gewapende prauwen — korakora — op aanvraag ter be- schikking van den gouverneur moesten worden gesteld ; dat kruidnagelen en ook levensmidde- len tegen betaling behoorden te worden ge- leverd ; dat ieders godsdienst zou worden ge- eerbiedigd en de landsinzettingen gehandhaafd bleven; en eindelijk, dat de hoofden de, rust en orde zouden bewaren. Later zou de Compag- nie nog de benoemingen der hoofden aan zich trekken. Reeds veel eerder echter giig men, met name Houtman, er toe over jaarlijks inspectie- tochten te maken naar de verschillende eilanden. Dit was ook niets nieuws, maar deze zg. hongt tochten, die aanvankelijk een politioncel ka- rakter droegen, werden nu dienstbaar gemaakt aan het controleeren van de richtigo naleving van het monopolie, d. w. z. aan het meedoogen- loos keeren van allo inbreuken daarop.

De verhouding, waarin zich de Hitoceezen zagon geplaatst, verschilde niet wezenlijk van die der rechtstreeka bestuurde onderdanen dor Compagnie. Maar terwijl er in het direct be- stuu rd gebied slechts dorps hoofden waren, bleef op Hitoo do oude regeeringsvorm gehandhaafd, d. w. z. do vier hoofden alsmede den kapitan bet men in functie.

Ook met Ternataanscho gebieden in do Am- bongroep warden al spoedig tractaten gesloten, welko natuu/lijk allereerst de lcvruigen moesten verzekeren on overigens bepalingen bevatten om rent het wedcrzijds vrlceenen van hulp, de vrijheid van godsdienst en het uitleveren van vlucht(dingcn). Later men de Ternataan- «ch- Htadhouders alm ondergeschikten gaan bo- handelen, wat met steeds scherpor wondondo conflicten over het monopolio kwaud bloed heeft gezet. Do jaron bleef do verstfithouding echter goed, ten deele ook, wijl do bevolking bevreed was de Portugeezen, die op LoiGimor nog altijd aanliang hadden, te %in terugkeo- ren. Daarbij traden Houtman on zijn opvolgers, voornl gou vorrieur Van Spult, in het algemeen met beleid op. Dat Houtman het vertrouwen heeft weton to win non, blijkt o. m. hieruit, dat hij, in IG25 rc.pat rierciido, coiligo jongclieden tor naar Nederland kon jnenonion

Ju do eigenlijko AJolukken had zich inmiddels het volgcndo voorgedaan. Van Neck was in 1601 voor l'ornato gekomen en daar vorwol- komd door den Sooltan en vier van do zes Hollanders, dio Van Wacrwyc er in 1599 had uchtorgelatici). De verhouding, uitoomond reeds, was or nog beter op geworden, toon Van Neck do Portugeezen op Tidoro was gaan aantasten.

Wol was doze ondememing niot met het ge- hoopto govolg bokroond, maar zij had toch den Soeltan met groot ontzag voor do onzen vorvuld. Van Neck was daarop vertrokken on, andoro echepon waren nu en dan gokomen, totdat in hot gedenkwaardige jaar 1605 Steven van der Hagen, na de Portugeezon van Ambon to hobben verjaagd, aan zijn onderbevelhebber Sebastiaensz opdroeg, om het werk in het Noor- den voort te zetten. Aldus geschiedde het ook, maar niet dan nadat de verovering van het vij- andelijk fort grooto offers had gekost. De Por- tugeezen namen do wyk naar Manilla en waren nu uit de Molukken verdreven. Edoch het ver- zuim om op geen der eilanden een flinke be- zetting achter te laten, een maatregel door den Soeltan van Ternate met klem aanbevolen, wreekte zich spoedig genoeg. De Tidoreezen deelden den Spanjaarden mede, dat zij gemakkelij spel zouden hobben, en weldra kwam er van de Philippijnen een geduchte vloot onder Pedro Acela, om in de eerste plaats Ternate te tuchtigen. Tidore v[el] hun al dade- lijk in handen ; het word niet aan de Portugee- zen teruggegeven, maar door de veroveraara voor zichzelf behouden. Op Tomate vestig- den zij zich te Gamoelama, de voormalige sterkte der Portugeezen, daarna de residentie van den Soeltan, die zich naar Djilolo redde. Hij Het zich echter overhalen, om naar zijn land terug te keeren, cn werd daarop als ge- vangene naar Manilla gezonden. Deze woord- breuk is den Spanjaarden niet voordeelij ge- weest, want de bevolking toondo zich van toe- nadcring afkeurig en 's vorsten zoon, die op Djilolo achtergelaten en zoo den dans ont- sprongen was, had aanliang genoeg, om met behulp der Nederlanders zijn erfdeel te herwin- nen. Hoewel een knaap nog, had men Modafar dadelijk na de arrestatie zijns vadors als koning uitgeroepen en een groote naar Bantam gezonden, om onzen bijstand te verzoeken.

Reeds was mon daar omtrent het gobeurdo ingelicht en Matelieff, die met zijn vloot Ma- laka had geteisterd, stevende nu naar Ambon, waar hij nader omtrent den toestand werd ingelicht. In Mei 1G07 kwam hij voor Makian' waar hij zich met 'ladofar in verbinding kon atellen en het besluit nam, eerst Tidore aan te vallon. Hicrop moest echter worden torugge- komcn, zoodat nu gehandeld werd overeen- komstig den wensch der Tematanen, d. w. z. or word op Ternate een fort gebouwd, ondor welks rook Modfar zich beloofdo te vestigen; do Spanjaarden kon men dan in hun sterkte desnoods ongiuocid laton zittou, wijl er van hon dan niot moor to vreezon viel. Aldus ge- schicddo hot ook. Op een afstand van drie uren gaans van Ga moolama vorrees een Nederland- sc ho versterking, Alalajoe, waaromheen zich de teruggekeerdo bevolking nederzette. Nadat hot fort voltooid w- cis en eon bozotting van slechts 45 man gekregon had, vortrok Matelieff. Zoo- als wel to voorzicn was geweest, hadden de Spanjaarden allcon daarop gowacht, om de onzon uit hun sterkto to werpon. Evenwel de aanval werd afgeslagen en toen het bericht van den desniettomin hachelijken toestand dor onzen Bantam boroikto, zag men zich gelukkig al spoedig in staat hulp to zendon. Van Oaer- don kwam namelijc kort daarop met eon vloot

uit het vaderland en wendde aanstonds den steven naar Ternate. Zijn optreden was niet gelukkig, herhaalde pogingen, om de Spanjaardon te verdrijven, mislukten en cindclijk bo-sloot Van Oaerden gevolgt te geven ann den raad, om op Makian een sterke aan te leggen, in welke onderneming hij na een ver woonden strijd tegen de Tidoreezu gelukkig mocht-siagen. Kort daarop word Van Oaerden echter met zijn schip door de Spanjaarden gevangen ge-maakt. De zaken zouden nu zeker nog minder fortuinlijk zijn gegaan, ware er niet reeds in het volgende jaar — 1609 — versterking gekomen onder Wittert, onderbevelhebber van admiraal Verhoeff. Wittert dan verbeterde het fort Mala Joe, herdoopte het in Oranje en richtte op het eiland Motir een versterking op, waarna hij naar Manilla zijlde en Verhoeffs ver van ger, % Hocn, zijn werk voortzette. Deze bouwdo op Ternate een groote vesting, Willemstad ge-noemd, vetoverde daarna 's vijands sterke op Batjan, bezette Tidore en wist de uitlevering van Van Oaerden te verkrijgen, die nu tot gouverneur vart de Molukken werd aangesteld, echter al spoedig weder in handen der Span-jaarden viel. Op onze positie had dit geen na-d cell gen invloed ; die mocht reeds gunstig heo-ten, want behoudens op Tidore, te Gamoelama en op eenige minder beteekenende pun ten op Djilolo, waren de onzen in de eigenlijke Moluk-ken den toestand meester.

Het bestuur hier berustte bij den gouverneur, die werd bijgestaan door een raad, welken hij hooren moest en waarbij de beslissing berustte, terwijl de uitvoering der besluiten aan den gou-verneur was. Dat de practijk al bed spoedig den raad aan hem ondergeschikt heeft gemaakt, laat zich licht bevroeden. 's Gouverneurs rechterhand was de opperkoopman, die de handels-belangen bestierde; de krijgskaken waren aan een hopman toevertrouwd. Aan den raad, die aanvankelijk ook met de rechtsbedeeling was belast, was een fiscaal toegevoegd. Buiten de residentie werd op de eilanden aan de zaken leiding gegeven door een koopman en voor de militaire aangelegenheden door een onder-hopman. Van besturen was geen sprake. Men liet de inlandsche -hooiden hun gang gaan, eischte slechts, dat zij het hunne deden in zake het afleveren der nagelen. Juist doze onthou-ding van bemoeienis met de aangelegenheden des volks voorkwam, dat het den onzen ging a Is voor hen den Portugees, die zich door het opdringen van zijn geloof en *zijn* streven, om de landsgrooten tot ondergeschikten te maker), moeilijkheden op den hals had gehaald, waar- onder zijn handelsbelangen wel moesten lijden.

Het uitzicht op een vrede dan wel een wapen-stilstand met Spanje deed or in Holland op bedacht zijn, om zich, alvorens het zoover kwam, in Indie zoo sterk mogelijk te maken, opdat een regeling op den voet van den status quo voor ons inderdaad voordeelig mocht zijn. Vandaar het besluit, om een machtige vloot n&ar de Groote Oost te zenden en er een geduchte sterkte te bouwen. Een der Banda-eilanden, kwam voor dit doel wel het eerst in aan iner-king, want die groep te beheerschen, betekende pet zich verzekeren van de zoo kostelijke mus-kaatnoten en foelie, product©. , waarin men tot dusverre een vreedzamen en winstgevonden

handel had gedreven, maar waarvan men het monopolie begccrde.

De vloot, onder admiraal Verhoeff, kwam in het begin van 1609 voor Neira, waar zich reeds eenige schepen bevonden. Do ongewoon sterke nicht boezemde den Banda-coezcn vrees in. Een oude profetie, wilde dat er eenmaal schepen uit vorre landen zouden koinon, be-niand met blanke, geheel gekleede menschen, die de eilanden zouden veroveren. Besloten voor hun vrijheid te kampen, zonden zij vrou-won en kinderen het land in, versterkten hun negorijen en bewaakten in Neira de Hollandsche loge. Verhoeff wilde eerst trachten door over-reding zyn doel lo bereiken om bepaald zich er toe, een Engelschen koopvaarder, die zich met de zaken beinoeide, tot vertrek te dwingen. Daarop verzeilde hij naar Lontoir, waar met alle Bandasche hoofden een bespreking gevoerd ca het voornemen, om op Neira een fort to bouwen, kenbaar gemaakt werd. Hoewel dit blijkbaar een slechten indruk naaakte, volgde geen protest en kwam men zelfs na eenige da-gen tot overeenstemming. Den 25en April namcn do werkzaamheden een aanvang, om ruim een maand later op een andero plaats, welke gunstiger was gebleken, te worden voort-gezet. Ze werden niet belemmerd, maar dat cr bij de bevolking wewel bestond, bloek uit het verlaten der negorij en het mijden van alle aanrakingen. Den 22en Mei echter gaf men den wensch te kennen, andermaal over de zaak en over het begeerde monopolio te onderhan-delen. Verhoeff stemde toe, verscheen met groot gevolg, doch met achterlating, op ver-zoek, van zijn gewapend geleide te bestemder plaats en werd er met 45 der zijnen, w. o. tai van scheepsbevelhebbers, afgemaakt.

De toestand der onzen was nu bedenkelijk, doch men wist zich te redden. Een nieuwe ad-miraal word benoemd, een nieuwe schecpsraad gevormd. De bouw van het fort, Nassau ge-nocmd, vond voortgang op een commies, *Do Bitter*, zag zich tot Gouverneur aangesteld. Hij maakte het niet lang, viol spoedig in een der gevechten, welke op den overval volgden en den onzen over het gcheel weinig voordcci brachten. Maar daar men mot de schepen alien tevoer van levcnsmiddelen afsloot, mooHten de Bandaneezcn al spoedig den vrede aanbioden. Hiertoe kwam het in Augustus op voor-waarde, dat alle specrijen ons werden afge-staan, dat niemand zich op Neira vestig(l< ; zon-der onze toestojnning en dat aDe vroeemde schepen voor ODB fort ten anker zouden komen.

Het is duidclijk, dat in (lit verdrag de kiem van verzet besloten lag, want wel ontvugden de Bandane.eczn geld voor hun noten en foelie, Jic, maar niet zooveel, dat zij den handelaren, die hun rijst en andero behoeften lcvcrden, een winst konden verzekren zoo groot, dat dezo daarin vergoeding vonden voor het der-ven der voordeelen, welke hun de Bandanescho lad in gen elders oprachten ; i miners noten en foelie mochten dien kooplicden n niet Janger worden verkocht. Te voron kon aangevoenlo rijst zelfs met vorlies aan den Bandaneec worden verkocht, wijl men mot het Bandasche product toch we J zijn rkening maakte. Nu zou dat uit zijn, tenzij men heimclijk verhandelde, wat openlijk niet meer mocht. Smokkehandel

moest dus volgen; *moest*, omdat Banda zelf geen voedingsmiddelen voor zijn dichto bevolking oploverde. En daar de Oompagnie geen zwaardor vergrijp konde dan het schonden van haar monopolio, zoo was er voor haar slechts kouzo tusschon het in volldigge onderwerping brengen der bevolking of „het gespus" uit te rooien.-

Maar zoo min het nooit volprezen voorge - slacht vrijwillig den rug heeft gekroind onder den Spaanschon dwang, zoomin toondo do fiore Bandanees den zijnen te willen buigen voor het door hebzucht geleide geweld der „Edelo Oompagnie".

Het zou te ver voeren, wilden wij hier den heldenstrijd der eilandbewoners, door Ooen „de haentjes" van Indie genoemd, naar eisch belichten. Reyn st, die in 1615 met 900 man op het kleine Ai landde, zag zich na aanvankelijk succes enkele dagen later in zee geworpen met een verlies van een vie rd o zijner sterkte. Beter slaagde het volgende jaar een scheeps- macht onder Lam; Ai kwam er onder, een fort verrees, de toestand van slaverny was er! Maar Neira stak het hoofd op, op Lontoir versterkte men zich, won de Portugeesche invloed. Het begon er voor de onzen kwaad uit te zien, niet het min st, wijl er met de Engelschen in het Westen ernstig rckening viel to houden. Toen kwam het „nionsterverbond" in 1621 tot stand en schonk Ooen bij hevigo orgernis de zoo geardeerde gelogenheit met Banda af te handelen.

In het voorjaar van 1621 richtte hij zich tegen Lontoir, het grootste en dichtst bevolkte eiland. De negorij van dien naam viel, maar de onderwerping volgdo niet dadelijk. De bevolking van Roen en Rosen gang ging hierin voor, dio van Lontoir kon er kwalijk too bfluitcn. Toon gebood Coen, dat zij zich aan het strajid zoo vestigen. Een klein deel zwichtte, een a nd er zocht een good heonkomen naar de naburige cilanden, om er eorlang in zec- roof een nieuw bestaan te vinden. De meesten

weken ecliter naar het gebergte, werden er vervolgd en afgemaakt of stierven er door gebrek elonde. Ook heeft Ooen er honderden naar Batavia en bijna even zooveel naar Ambon (opgezonden. Lontoir, dat schijnt bij hem te hebben vastgestaan, moest ontvolkt worden en voor zooveel dit n-iet dadelijk is gclukt, hebben kruisprauw(n in de velgden jaren het work voltooid, jacht makende op do ongluk- kigen, dio zich op gevaar van onthals of go- hangen to wordcijn, naar ciders trachtten te redden.

Aldus het einde van een fier, vrijheidslievend volk, dat zijn gclukkig bestaan zag opgeofferd aan de niets ontziende bgccrighcid eenr handelsvereeniging. „De eylanden van Banda on de Moluques is hot principulo wit, wannaor wij schioten. Wij kunnen U E niets gowissor ordonneren dan alloenlyck op 't hoochste rccommanderon do eylanden daer do naeghclon motto nooten ondo foelio grocyen deselve Kocckondo mol tractaet ofto met geweld aan de Comp to verbinden. Oock op elck land een klein forties opwerpendo en met cenich krychs- volck besctte»dc."

De bevolen van HH. XVII waren wel met stiptheid uitvoerod I

Ook op het Ternataansch-Ambonsch gebied

word daarnaar gehandeld, echter op andere wijze. Banda had geweld geischt, hier zocht Ooen het dool met diplomatieko middelen te bereikcn. Jaren achterccn was alios naar wonsch gegaan, hadden zich do Tcmataansche stad- houders op Hoemawal en de bondgenooten op Hiteo aan de overeenkomsten gchouden Zelfs waren de Engelschen in 1611 van Ambon, waar zo zich hadden gevestigd, naar Kambello op Hoemawal verdreven, om, toen zich daar de eerste teekenen van ontevredenheid over het nagelemonopolio openbaarden, door G.G. Reynst tot heengaan te worden gedwongen. Maar met de Javanen en Makasaren ging dit niet zoo gemakkelijk en erger we rd nog de sluikhandel, toen in 1620 zekore Hidajat als atadhouder van Hoemawal optrad en er weldra, ook door zijn fanatiok drijven, een grooten invloed verkreeg, zelfs op de onzen.

Zoo was de toestand, toen Ooen van Banda op Ambon verscheen en er de zaken in handen nam. Hij herstelde ons prestige, maar kon den smokkclhandel niet keeren. Etidajat overleed in 1624 en werd opgevolgd door Leliato, zonder dat die eenige verbetering bracht, waarom men besloot, op Hoemawal tot het uitroeien der nagelboomen over te gaan. Toen er in 1625 een vloot onder L'Hermite kwam, begon de massa-vernieling, echter niet zoo afdoende, of in het ontgoankeliko binnenland bleven nog wel zooveel boomen over, dat aan inlandsche handclaren kon worden gelverd. En zoo dit nu en dan onmogelijk bleek, liet men liever de vrucht verrotten dan haar af te staan aan de gehato Oompagnio, die, om aan de noodige hoeveelhoid te komen, in het direct bestuur gebied op groote schaal deed aanplanten. Zoo op Honimowa en Noesalaoc tot last van Van Speult, zoo een bovel in 1627 van Van Zeist, dat alle mannolyke ingezetonen 10 boomen zouden aanplanten. De ontevredenheid, nam hand over hand toe, terwijl er ook ongenoeen ontstond over het niet erkennen van waro of vermecnde aanspraken der Ternatanen op cenige negorijen. In 1628 kwam het zelfs tot feitelikheden op Hoemawal, waar de Compagnio haar agen ton to Kambello en Loehoe moest terugroepen.

Op Ternate zelf kwam toentertijd een verwant van den voor vele jaren naar Manilla verbannen Soelcan. De Spanjaarden meenden hun zaak to diondon door dien prins, Hamza gchecton, naar Gamolama te zenden, wijl hij in hun lcor was opgovoed en zich als hun bijzonder toegedaan voordeed. Deze Hamza was editor con zeer sluw man, die geenzins hot bolang der Spanjaarden beoogde, docli al-leen licit zijno en dio hot daaroni dicnstig achtte, bij do onzen aansluiting te zoeken^oen nu /o Soeltan Mod afar ziek werd, trok Hamza van Gamolama naar Mela joe, .qtu er zich bij diens dood tot opvolger van Modafar te laten uit- roepon. Dit zonder voorkennia der onzen, wier medoworking hij nachtans inriop, belovcnde hun wedorkecricg in alios tor willo to zullon zijn. Ten bowijze daarvan zond hij zijn broeder Ali als vlootvoogd naar het Ambonsch gebied, om or alles in het roinc to brengen on Leliato zoo noodig door een and er. Loehoe, te vervangen. Ali deed wat hem was opgedragon, maar block al spoedig togon de intrigues, waar-

van Hamza zelf de draden spon, niet opgewassen. Loehoe trad inderdaad op, maar Leliato trad niet af en beiden zorgden er voor, dat Ali door zijn volk werd verlaten, zoodat hij in arren moede naar Boetoeng vertrok, waar hij in 1631 den dood vond, naar men wil door vergift, dat hem de vorst van Goa bad laten. toedienen.

Op Hitoe was het intusschen bij smokkelen gebleven, verzet had nog niet plaats gevonden. Het zou anders worden, nadat de ons beviende kapitan in 1630 overleden was. Toen bleek, vrut reeds lang was vermoed, namelijk dat de inlandsche overheden op Hitoe en die op Hoesa-mawal zelf sterk betrokken waren bij den sluikhandel en bovendien, dat door hen geheuld werd met den Soeltan van Goa, die het monopolie der Compagnie niet minder dan zij verwensochte. In 1634 kwam het eindelijk tot uitbarsting. De nieuw opgetreden gouverneur Van den Heuvel, die te voren als zoodanig op Teraate was geweest en zijn volkje kende, besloot dadelijk tot arrestatie van de beide Ternataansche stadhouders van Hoesamawal en van Kakiāli c.s. op Hitoe, wat ten deele gelukte, maar ook ten gevolge had, dat de Hitoeezen naar het gebergte uitweken en zich, door volk van Hoesamawal en van den Ternataanschen gezant Sabada gesteund, te Wawani versteikten. Van den Heuvel trachtte zich van de stelling meester te maken, maar vergeefs. De toestand werd bedenkelijk, toen zich ook in het eigen gebied een neiging tot verzet openbaarde.

Korten tijd later zag Van den Heuvel zich vervangen door Van Deutecom, die in gezelschap van den oudgouverneur Gijzels in het begin van 1635 op Ambon kwam; Gijzels in kwaliteit van Commisaris der drie Oostersche Landvoogdijen. Men begon met het beleg te slaan voor Luciola op Hoesamawal, een onderneming, welke Van Deutecom echter moest opgeven, hetgeen onze zaak wel kwaad deed en den moed der opstandelingen nog verhoogde. De toestand werd zoo dreigend, dat de G.G. Van Diemen zich in het voorjaar van 1636 zelf aan het hoofd eener krachtige expeditie stelde, om Ambon te bevredigen. Hij maakte zich van Luciola meester, kwam daarna in het kasteel Victoria terug, waar hij door verzochende gezindheid verder kwaad te bezweren wist, en trok toen naar Hitoe. Hier wilde men van geen toegeven hooren, zoolang Kakiāli, die nu van Batavia, waar hem op de pijnbank bekentenissen waren afgeperst, met Van Diemen was teruggekeerd, niet de vrijheid had herkrege. Van Diemen schonk hem die, verwachtende dat deze daad en de komst van een Ternataansen gezant, Sibori, tot het herstel der rust zouden leiden. Sibori had aan vankelijk succes, maar do beide stadhouders bleken over sterker aanhang te beschikken, terwijl Kakiāli, wel verre van onze zaak te dienen, vol wraakzucht over het ondergane leed, zich nauw verbond met de verzetspartij op Hitoe. De toestand werd zoodoende steeds slijmer en weder moest de landvoogd, begin 1638, een persoon komen, om te trachten er verbetering in te brengen. Ook Soeltan Hamza verse beent op Ambon en gaf Van Diemen te kennen, dat alles de beide kimelaha's Lelia

to en Loehoe gearresteerd moesten worden. Toen men hen in banden had, werd laatstgenoemde door Hamza, weder losgelaten, terwijl gene aan de Oompagnie uitgeleverd en te Batavia terechtgesteld werd. Beiden waren slechts Hamza's werktuigen en het was alleen om de Compagnie te believen dat Hamza een hunner aan haar ten offer bracht. Er kwam nu met Ternate een nieuw verdrag tot stand, waarbij deze zijn betwiste rechten op eenige Hitoesche negorijen erkend zag en hem een jaargeld werd toegelegd, mits hij aan de Compagnie de levering van alle nagelen verzekerde. Van Diemen keerde naar Batavia terug. Hamza ging via Victoria naar Hoesamawal, waar hy wel vier nieuwe hoofden aanstelde, maar Loehoe ongestoord zijn gang liet gaan, zoodat de toestand feitelyk dezelfde bleef.

Ook op Hitoe bleef het onrustig en werd door de onzen met weinig voordeel gewerkt. Zelfs kwam er in 1642 voor Kakiāli versterking van Makasser. Maar het volgende jaar kwam Loehoe in onderwerping evenals het hoofd van Kambello. De eerste legde in fort Victoria brieven van Soeltan Hamza over, waaruit overtuigend bleek, dat deze steeds heimelyk tot opstand had aangezet.

Daar nu door Loehoe's overkomen op Hoesamawal rust was ingetreden, konden allo krachten tegen Hitoe worden aangewend. Maar geluk had men daarbij niet, de vijand trad met grootte energie op, zelfs tegen onze versterkingen. De gouverneur Oaen gedroeg zich daarbij onoordeelkundig tegen beproefde grooten, zoodat zich de zaken omstig lieten aanzien, toen Demmer in het najaar van 1642 het bovend overnam. Deze zocht door blokkade van de kust den vijand af te weeten en weldra was deze dan ook gedwongen, op het zenden van versterking van Makasser aan te dringen. Doch ook Demmer zag zijn macht vermeerderen, daar Oaen als Oommissaris der drie landvoogdijen in het begin van 1643 met troepen terugkeerde. Toen begon een stelselmatige verwoesting van het land en krachtige actie tegen Kakiāli en zijn Makassaarsche en Boetoensche bondgenooten, waarbij Loehoe krantig in de geleederen der onzen streed. Er werden voordoen bevochten, maar Kakiāli wist om aan val op zijn veste Wawani met zware verliezen voor de onzen af te wijzen, zoodat voorshands van verdere actie werd afgezien. Toen volgde een dier daden, welke slechts als verfoeilijk kunnen worden veroordeeld. Loehoe werd aan

den wraaklust van zijn heer ten offer gebracht, ondanks de diensten die hij had bewezen. Hij en met hem zijn moeder, zuster, echtgenoot en broeder werden in het kasteel Victoria ontfloed, andere grooten dedden hetzelfde. Jot. Ala stedehouder van Hamza trad nu op Madjira.

Van Kakiāli, die uitgrek Wawani bad moeten ontruimen, ontsloeg men zich in liet najaar van 1643 door tusschenkomst van een sluipmoordenaar, een Spanjaard. Na (lit feit keerde Caen naar Batavia terug, Demmer ging naar Hitoe, waar hij het bewul uitvaardigde, dat het Ajoude bestuur van do vier hoofden had opgehouden en dat er voor Kakiāli geen nieuwe kapitan zou worden benoemd. Voortaan zouden er alleen de dorpschouffon als tusschenpersonen gelden. Dit besluit bracht

hen, die tot dusverre goed gezind waren gebleven, Logon de Compagnie in het hamas, Onder hen zekere Toelakabessie, die er op gerekend had Kakiali te zullen ver van gen. Hij week met zijn aanhang uit naar Kapaha, sedert don val van Wawani het brandpunt van het verzet.

In April 1644 deed Dommor con vergeefsche poging, het to veroveren, waarna men, om met Valentijn te spreken, „het vossionvel nog eens aantrok, dowijl er met do leeuwenhuid niet veel te doen viel.“ Doch ook dit baatto niet bijster en het duurde nog tot medio 1644 voor en aler Kapaha bij verrassing ons in handen viel. Toelakabessie moest kort daarop het verzet opgeven, kwam in onderwerping en werd op last van Demmer gedood.

Aldus was ook Hitoe onder de knie gebracht; het zou verder geen ernstige poging meer doen, om het juk af te werpen.

Enkele maanden na den val van Kapaha trad Arnold de Vlamingh als ver van ger van Demmer op. Beiden gingen een rondreis maken, om den dienst over te geven, bij welke gelegenheid de bewoners van Amblaoo werden aange-maand, om die vaal een negorij op Boeroe te gaan tuchtigen als straf voor het onderhouden van handelsbetrokkingen met Makassaren en andere vreemdingen. Ter aanmoediging werden premien toegezegd voor ingeleverde koppen en het drievoud ervan voor gevangenen, die natuurlijk als slaven werden weggevoerd. Bovendien uitroeing in het groot van nagel-boomen, zoodat de lust tot het drijven van ongeoorloofden landel den Boeroeezen benomen word.

Weldra zag Do Vlamingh zich genoodzaakt, om aan Madjira voor te stellen, de extirpatio meer algemeen toe te passen. Er kwamen te veel nagelen in, de markt dreigde ovrstelpt en el us bedorven te zullen worden. Maar men guf Hem te kennen, dat zulks tegen de contracten indruischte en dat, zoo al de Compagnie bevreest was voor een to veel, do producent of niet mee vricgen zat. De Vlamingh begreep te ver te zijn gegaan en berustte; de gelegenheid, om tot zijn doel te geraken, zou zich te goeder tijd loch alevcl oploen. Voorcerst had een a nd er o zaak zijn aandacht; het uitroeven van het zerooavernest Rarakit, toovluchtsoord van uit hun land gevluhte Bandaneozen, die zich in vereeniging met Papoea[^] beijverden, de Hollanders zooveel mogelijk afbreuk te doen en zich in zeeschuimrij cen nicuw, bestaan hadden verworvon. Rarakit, een waar adelaarsnesl, werd in J(549 door De Vlamingh aangotast en geuomn.

Het volgende jaar dwongon gebeurtenissen op Teniato tot ingrijpen. SocJtan Hamza was in 1648 overleden on opgevolgd door Mantarsjah, con zoon van Mod afar. De jongo vorst was in jonig opzicht do tegonhangor van den krachtigen en diplomatiekon Hamza en goons-zins opgowassou voerden de moeilijkheden, welko zich aan hot beattuur togedon. Do aristocratie van hot rijk stond bolangon voor, waarmedo die der Compagnio to eenon male strijd'g waren, terwijl de veldwinnende kerstening op Ceram den Mohainraedanon con doom in het vlosch was. Een Hamza moelit hot gelukt zijn, door go ven en nemen het even wicht te be waren, Mundarsjah zag zich daartoc niet in staat en

stelde zich weldra goheel aan de zijde van de krachtigste dor partijen, van de Compagnie dus. Hij stond haer alto heidensche en Christen-negorijen op Ceram af, gebood, dat alle Tematanen — do stadhouder alleen uitgezonderd — Ambon zoudon ontruimen en decreteerde, dat de schulden zijner voorgangers aan de Oompagnie betaaid moesten worden uit do Ambonscho tollon. Deze maa tregelen brachten de grooten tot verzet. Mandarsjah zag zich gedwongen in fort Oranje de wijk te nemen, terwijl een zijner broeders, Manilla, tot Soeltan werd verkozen en zich met zijn aanhang op Djilolo vestigde. Het geheele rijk, op Ambon na, viel Mandarsjah af.

Onder deze omstandigheden was snel en krachtig ingrijpen geboden. Een sterke vloot werd te Batavia uitgerust, De Vlamingh als opperbevelhebber en superintendent der drie landvoogdijen met de leidin g der zaak belast. In het voorjaar 1651 bevond hij zich, in het Ternataansche gebied en reeds zijn verschijning was voldoende, om velen, te doen buigen. Maar prins Saidi, do laksamana, behoorde niet tot hen en had zich op Djilolo in een bergstelling versterkt. Alvorens hem hier aan te tasten, maakte De Vlamingh zich meester van Makian, om van daar met spoed naar Ambon te vertrekken, wyl Madjira op Hoeramawal in on stand zou zijn gekomen en men ook voor onrust onder de Christenen van Leitimor vreesde; de Ambonees Jan Pays, een Christenleeraar, die zijn opleiding in Holland bad, genoten, zou het met Madjira eens zijn. Toen De Vlamingh in de tweede helft van April op Ambon kwam, was het overal reeds tot daden gekomen. Hot eerste werk was wcl, uit den onstand voor het monopolie munt te slaan door het vernielen van nagelen- en ooftboomen op Hitoe, op Mani pa, op Hoeramawal, op Banda zelfs. Dit bracht er met andore daden van gestrengheid den schrik in, z66 dat Mandarsjah voor het jaar ten einde was tegen een jaargeld vergunning gaf, dat het vernielingswerk overal in zijn rijk werd volbracht, en er verder in toestemde, dat zijn stadhouder voor goed van Ambon verdween, zoodat dat gebied nu geheel aan de Compagnie toeviel. Daarna word de strijd tegen Saidi en Madjira aangebonden; ook de cersto bovond zich toen op Hitoe, waar de opstandelingen zich to Lokki hadden versterkt. Aan val noch beleg loverden voorloopig resultaat op en het duurde tot in de tweede helft des jaars alvorens de leiders van hot verzet, na mermajen gevoelig vrlriczen te hebben ge-zeden, naar Manipa uitweken, vanwaar Madjira naar Alakasser vctrok, om or hulp to zoeken. Hoeramawal was nu tot rust gebracht, maar ook zoo good als ontvolkt; op Hitoe word door vreeselijke straff on hot kwaad, den ouzen aangedaan, gewroken.

Op Ternate had intusschen de onbeduidende Manilla fiasco gemaakt en was hij vervangon door zijn broeder Kalamata. Om het verzet op Djilolo, werwaarts Saidi zijn lieil had go-zocht, te breken, achtte De Vlamingh het aller-eerst noodig do Soela-groep, vanwaar de muitelingen levensmiddelen betrokken, te vrmceeren. Dit golukte reeds kort na zijn komst; een good deel der schuldigo hoofden werd naar Ambon gevoerd en daar gevonnisd. Toen kwam

Jfanipa aan de beurt, , daarna Bonoa; deze eilandjes werden belandcd naar het recept ' van Ooen. Jan Pays word in Mei 16期 ont- hoofd, zijn lijk gevierndeeld en daarna bij wijze van verrassing aan de leden van den landraad vertoond; als waarschuwend voorbeeld!

De terugkeer van Saidi op Djilolo bracht daar verdeeldheid, leiddo vervallens tot het in onderverping komend zoowel van Manilla als van Kalamata, Saidi echter ontsnapte naar Ambon.

Madjira klopte te Makassar niet vergeefs om hulp aan. De vorst had grieven tegen de Oom- pagnie en tai van gvluchte Jieden van Hitoe hadden in zijn land een wijkplaats gevonden. Zoo zag Madjira zijn pogen in het begin van 1653 beloofd. Er werd een vloot uitgerust, we] ke na eenig omzwerven op Hoemawal belandde, waar bij Asahoedi een geduchte sterkte werd ingericht en Madjira, die bij den overtocht van de hoofdmacht was af geweken, zich spoedig daarop met de Makassaren vereenigde.

Ook De Vlamingh was door een toeval van de zijnen gescheiden geraakt en na een won- derbaarlijken zwerftocht van zes weken onder veel ontberingen eindelijk op Ternate aange- land. Eerst in het laatst van het jaar kon hij daardoor de ondernemiug tegen Asahoedi her- vatten. Maar vlot ging het daarmede niet en toen ook in het voorjaar van 1654 Saidi op Hoemawal was aangekomen, werd daar de toestand kwaad gnoeg. De Soeltan van Ternate werd met hulptroepen naar Ambon ont- boden. De Vlamingh zelf vertrok daarop naar Batavia, om met versehe troepen terug te kee- ren. Dadelijk bleek hem, dat de vorsten van Ternate en Bayap..., zeer tegen zijn zin diou van Boetoeng, een trouwen vriend der Compag- nie, hadden afgezct. De Vlamingh kon het niet beteren, moest er zelfs in berusten, toen de man kort daarop werd vermoord. Want de toestand was nog steeds zorgelijk. De muitelingen op Boetoeng verweerden zich zoo goed, dat hun sterkte eerst na den zevenden storm ons in lianden viel, terwijl die te Asahoedi nog steeds flink stand hidden en er zelfs grond bestond voor de vrees, dat de vijand een aanval op Victoria zou doen. Tot overmaat van ramp viel de op Boeroe gelegerde Ternataansche macht haar vorst af. En steeds groeide het aantal Makassaren op Hoemawal aan, nam dat hunner versterkingen daar toe, viel ook op de Ohriste- nen van Hitoe al minder te rekenen. De Vlamingh begreep, dat Asahoedi vallen moest, wilde het Nederlandsch gezag in de Molukken niet geheel te gronde gaan. En ziet, den 29 % Juli 1635 mocht het bij een nachtelijke onder- neming gelukken, de veste te beslupen en te veroveren. De bezetting wist zich echter ten deele aan de vervolging te onttrekken, zocdat Saidi het verzet in een andere bergstelling kon voortzetten. Een verrader wees evenwel den onzen den weg daarheen aan en een week later was do positie ons. Saidi, verrast, viel ge- wond ter neder, werd door De Vlamingh per- soonlijk op onmenselijke wijze toegetakeld en yerder door soldaten afgemaakt.

Hiermede was het verzet bedwongen. De Makassaren zochten een goed heenkomen, al-] een op Boeroe hielden Madjira en Kalamata nog eenigen tijd den tegenstand vol, om daarop

naar Makasser to wiken. De vorst van Djilolo viel in Do Vlaminghs handon en werd met do zijnen in zee geworpen. Boeroe gaf verder verzet op, Tidore evenzoo. De Soeltan ontving een jaargeld, waarvoor hij zich met ijvor op de ver- nieling zijner nagolboomen toelgede. Alleen op eenigo eilanden ten Oosten van Ceram, waar- eertijds Bandaneezen zich een nieuw vadrland

hadden gezocht, bleef het verzet voortduren,.

totdat na cenige jaren algeheele uitputting er een eind aan maakte.

Het monopolio had gezegoverd, de vorston waren tot willooze werktuigen gemaakt, de bevolking, voor zooverre niet uitgeroeid, was tot volslagen dienstbaarheid gebracht. Alleen op Ambon de Oeliasers zouden voortaan nagelen, alleen op Banda muskaatnoten wor- den gewonnen. Waar voor een halve eeuw nog een gelukkige bevolking leefde, daar zag men nu vrlaten negorijen of slechts die onder den rook onzer vestigingen bewoond. De hoofden moesten zich in Victoria nederzetten, de Ohris- tenen en Heidenen op Leitimor, de menschen van Hoemawal op Hitoe, do anderen op Ma- nipa. Alics om eike poging tot nieuw verzet bij voorbaat onmogelijk te maken.

De Vlamingh, een man van hooge plichts- opvatting en nimmer wankelendon moed, wars van de knoerierjen den Oompagniesdienaron eigen, had zijn principalen naar bostc weten en met nimmer verzwakenden ijver ged iend. Zoo zijn taak een wreede was geweest, hij had slechts de bevelen opgevolgd van HH. XVII, wicn. niets ineer aan het hart lag dan het wel- zijn van hun beurs.

Nog eenmaal zou, jaren later, lang nadat de Spanjaarden, in 1G63, Gamoelama hadden

5
verlaten, een poging worden gedaan, om den vreemdeling, die ellende had gebracht, waar te voren voorspoed herschte, te vdrrijven. Hot was koning Amsterdam, de in 1675 opge- treden opvolgor van Mandarsjah, die door list boopte te bereiken, wat met de armozige mid- delcn hem gelaten niet mogelijk zou zijn ge- weest. Hij, Sibori, trachtto in 1680 den gou- verneur Padbrugge op een feestmaal te over- valien, maar de Locleg werd tijdig doorzion en had geen ander gevolg dan dat do Soeltan zich al spoedig van zijn aanhang vrlaten zag. Alleen op Boeroe vond zijn roepstem. wccrklank, maar reeds het volgende jftar maakten uit Batavia gezonden troepen aan het ver% #l. daar een eindc. Op Ternate zelf viel het vorstelijk gezin na korten tijd in onze handon, werd naar Batavia gezonden, kreeg er eorlang tocstem- ming, om wedcr naar Tomato terug te kcerco; de Soeltan werd herstold, maar als lcnvorsL van de Coinpagnie, terwijl het Ternataanscho gebied op de N. O.-kust van Celebes, waar Padbrugge het verzet had mooton deni pen, • aan het direct bestuur gebied werd toegevoegd.

Het monopolio der Oompagnie is den Molukken wel noodlottig geweest, echter niet in de drie hoofdgroepen op dezelfde wijze noch in gelijke mate. In die van Ambon, waar onzo hoofdvestiging verrees on die daarom do jncsto aandacht had, ging het met de nagelcn als met de koffie op Java: dan ecus was er, naar HH. XVII meonden, te veel van het gewaa en moest er dus uitgeroeid worden, dan wed er kwamen stronge bevelon, om aan te plan ten >

wijl er zooveel vraag bestond. Men had het na De Vjainigh immers maar voor het zeggen en daar het onmiddellijk belang alle denken en doen beheerschte, zag men geheel voorbij, dat zelfs een Ambonees alleen van sago en visch niet bestaan kon. Overigens ook hier slechte betaling voor het product, vaak onvoldoende middelen van Batavia, om de noodige betaling te doen, altijd natuurlijk de gewoontecrediet verkroon hobbende schurkerijen der Compagnie's dienaren. De productie der nagelen zou in loop van tijd tot het vierde gedeelte der vroegere hoogte afnemen en dat vierde per gewichtseenheden belangrijk minder opbrengen dan in de laatste jaren, toen er nog vrije handel bestond. Het voortbrengend vermogen der bevolking haalde niet meer bij wat het eenmaal geweest was. Opruiming onder de bewoners, ondervonding daarna bij uitputtend arbeid tijdens de jaarlijks terugkeerende Hongtichten met al de narigheid er aan verbonden en er op volgende — men denke aan de feestmalen bij terugkeer, waarop men de menschen zich liet bedrinken — dit alles heeft het zicntal stork, immers met bijna 100.000 in anderhalve eeuw <1. w. z. met ongeveer tweederden, doen verminderen en het volkskarakter gesenaad. Ook, dit laatste, o. m. door de wijze, waarop men het Christendom wcl oprong, hetzij dan uit bekramptheid, hetzij uit zelfzucht van lang niet altijd hoogstaande Icaers.

In de landvoogdij Ternate, do eigenlijke Molukken dus, was de nagelproductie bij de komst der onzen reeds belangrijk minder dan zij to voren was geweest, gevolg eendeels van den bijna onafgebroken oorlogstoestand in den loop der 16e eeuw zoo tusschen de Westcrlingen en de vorstjes als tusschen dozen onderling, jnaar ook, wyl de stapelplaats zich inmiddels naar het gunstig gelegen Ambon had verlegd. De Noordclijke landvoogdij heeft met haar productie ook haar bevolking zien afnemen, zij het in geringere mate dan die van Ambon. Maar zij had op de laatste juist door de geringere betekenis als bron van voortbrenging dit voor, dat zij ook minder de belangstelling tot zich trok, minder dus tot dupo werd van exportatiezucht en hongtichten. Overigens werkte naast het gelcidclijk verloop der nagelcultuur ook het verbod, oin handel op Ambon en Banda te drijven, noodlottig op de Noordclijke groep. Toekennend voor het verval der Soetanaten hier is het zeker wcl, dat tijdens het bewind van G.G. Do Klerk, toen de Compagnie toch reeds op haar stervonsspondo lag, de vorsten van Tidore en Batjan verbannen en hun veranderingen tot een verdrag gedwongen konden worden, als Ternate al in 1680 had gesloten, zonder dat (lit alles tot moeilijkheden leidde. In de laatste helft van de 17e eeuw later zou een vorst van Batjan zelfs genoegen nemen met een lagon titel dan zijn voorgangers steeds had- den gevoerd!

De geschiedenis der Bandasche landvoogdij vungt aan daar, waar die der Bandasche bevolking ophoudt, feitelijk dus met het vreedo werk van Coon. Eonig jaren later, in 1627, werden de drie eilanden, bij uitsluiting voor niuskaatnoten- en foeliecultuur aangewezen, onder oud-dienaren der Oompagnie — perkeniers — verdoeld en had don dozo met behulp

van hun golverde slaven or voor te zorgen, dat hot noodige binnenkwam. De Oompagnie zorgde voor rijst en kleeding, maar daar rijst op den duur wat kostbaar was, ging men er togen hot laatst der 17e eeuw too over, den slaven slechts sago en visch too te staan, wat hot stortcijfer dicr tooch reeds weinig benidenswaardigo menschen natuurlijk deed stijgen en nieuwe aanvoeren onophoudelijk noodig maakte. Do perkeniers, die, het behoeft nauwelijks gozegd, maar schiel voor hun product werden botaald, maakten van doze slaventransporten gebruik, om te smokkelen, zoodat zo toch een weldrijgen en losbandig leven konden leiden. Eeri gelijk bestaan voerden ook de vrijburgers, wier aantal in de tweede helft der 17e eeuw op Banda vrij belangrijk moet zijn geweest. Ook zy leefden in hoofdzaken van den sluihandel, todat in het begin der 18e eeuw een gouverneur, De Haage, optrad, die met Idem tegen dit euvel optrad. Uit was het sedert met den overvloed. Als de slaven, leidden nu ook hun ruwe meesters een kom- mervol bestaan, meer en meet geraakten. zij bij de Oompagnie in do schuld en eindelyk kwamen zij gehool aan den grond, toen in 1778 een orkaan een goed deel der perken vernielde. Er is daarna getracht door het verhoogen van de prijzen voor noten en foelie den toestand te verbeteren, maar zonder veel gevolg, zoodat men ten slotte de perken heeft moeten ont-eigenen en de schulden kwijtschelden, om de perkeniers met een schoone lei te laten beginnen.

Wat eindelyk het gebruik van slaven in de perken betreft, het heeft too veel ellende niet slechts op maar ook buiten Banda geleid. Boe- toeng werd de groote voorraadschuur van het op Banda noodige menschenmateriaal. Het had rijst noodig en gaf daarvoor bij contract slaven in ruil, waartoe het op naburige eilanden roof- tochten organiseerde, welke natuurlijk door wraakoofningen worden gevolgd; alles ter wille van do „Loffelycko Oompagnie

Het aandeel, dat deze van het monopo lie in do Molukken trok, is echter hand over hand afgenomen. De productie is steeds minder, do prijs voortdurend lager geworden, want sedert de tweede helft der 18e eeuw zijn ook in Franscho en Britsche bezittingen nagelen en muskaatnoten gotclcd. Toon het Gouvernement in de plaats van de Oompagnie trad, moest er gold by. En wio zal met juistheid kunnen zeggen, hoelang zulks nog tijdens de Oompagnie het geval roods was?

Dat do in 1793 uitgebroken oorlog met Frankrijk aancliding gaf too do gemakkelyko vorvoering, onkolo jaren later, dor Molukkon door do Engelschen, is bekend. In Januari 1796 gaf gou- vernour Cornabd Ambon voetstoots over, Van Bookholtz kon Banda niet boho udon, slechts do gouverneur van Tornate, Budach (zic aldaar), wist zich van 1797 tot '99 krantig to handhaven onder waarlijk hachelijko omstandigheden. Do vredo van Amions naahto deze verovingen woliuswar ongedaan, maar in den kort daarop weder uitgebroken krijg viol Ambon, ondanks de maatregelen door Daendels too behoud er van getroffen, don Engelschen wedor in handen (1810); Banda had reeds eerder dit lot ondergaan op Tornate, waar men too een oproorig garnizoen aan krachlig vorzot niet kon den-

ken, moest kort daarop worden overgegeven.

Nadat Nederland in zijn koloniaal bezit was hersteld, werden de Molukken in het voorjaar van 1817 aan onze Commissarissen overgegeven; de posten te Gorontalo en Menado, op eertijds door Ternate veroverd gebied gelegen, werden in het ressort dit residentie opgenomen, doch in 1824 daarvan gescheiden. Timor, dat er in 1817 ook toe werd gerekend, werd reeds in 1819 een zelfstandig gewest.

Hoe weinig de bevolking der Molukken met den terugkeer der onzen was ingenomen, bleek reeds in Mei van hetzelfde jaar, toen er in de residentie Banda, op het eiland Saparoea, een ernstige opstand onder Thomas Matulosia (zie aldaar) uitbrak. De residentsfamilie behoorde tot de eerste slachtoffers, een van Ambon gezonden expeditie leed, gevoelig 6chee, wat ten gevolge had, dat ook Ambon tot den opstand toetrad. Schout-bij-nacht Buyskes moest van Batavia komen, om het verzet te breken. waarin hij met hulptroepen van Menado en Ternate na eenige maanden gelukkig mocht slagen. Als oorzaken dezer beweging werden genoemd do vrees der bevolking, dat het monopolie, door de Engelschen slechts slap gehandhaafd, weder in zijn oude strengheid zou verschijnen, terwijl ook onoordeelkundig optreden der Oommis-sarissen er niet vreemd aan is geweest. Buyskes zond dezen dan ook aanstonds terug, terwijl de bezadigde Generaal De Kock als gouverneur der Molukken, waartoe nu ook Timor werd gerekend, optrad.

Het monopolie bleef en de toestand liet zich bij voortdurend ongunstig aanzien. Zoo oordeelden de Commissarissen Van de Graaff en Meylan, in 1820 door G.G. Van der Capellen benoemd, om ter zake een onderzoek in te stellen. Zij pleitten voor opheffing van het monopolie en het bevorderen van Europeesche koloniatie, denkbeelden, welke in 1822 door gouverneur Merkus werden gedeeld. Alvorens te beslissen, ging de Landvoogd zich in persoon van den toestand overtuigen (1824), welk bezoek er toe leidde, dat het bestuur van Ambon werd gereorganiseerd op een publicatie uitgevaardigd, waarbij hongitochten, gedwongen leveringen en extirpatie afgeschaft, de heerendiensten verlicht en de leveringsprijzen naar beloofd werd, verhoogd zouden worden. Op Banda werden soortgelijke regelingen getroffen. Hierdoor en door het herzien van politie- en justitie-zezen was een flinke stap voorwaarts gedaan, al zou het nog jarea duren, voordat met het monopolie in deze gewesten geheel gebroken werd. Met de Soeltanaten Ternate en Tidore werden nieuwe contracten gesloten, Menado van het eerste gescheiden en veel later, in 1864, tot een zelfstandige residentie gemaakt.

Die vruchten van Van der Capellen's Molukkenreis, de eerste heilzame oot van Nederlandsche zijde in deze streken gekomen. Wei had reeds Daendels hervormingen willen brengen, maar de omstandigheden hadden de uitvoering zijner plannen in den weg gestaan, zoals nu de inzichten van het Opperbestuur een verder schrijden op den door Van der Capellen beoogden weg zouden beletten. Geld moest er zijn en dus werd Du Bus opgedragen, het werk zijns voorgangers in de Molukken ongedaan te maken, de gedwongen leveringen

toe te houden en do teclt dor specorijen te be- vordoron. Echter een en and er met het oogmerk, om cultuur en handel er wodor bovenop te brengen. Dat do twee eeuwen lang gokwoldo bevolking, dio zich reeds op het geheel verdwijnen van de gedwongen cultuur verheugd had, teleurgesteld was, laat zich hooren. De ver- bittering uitte zich in Februari 1829 door een opstand onder het grootdeels uit burgers van Saparoea bestaande garnizoen van Ambon. De beweging kon echter door den oud-gouverneur Merkus spoedig worden bedwongen. Er werden eenigo vrijzinnige concessies op het stuk van den handel gedaan, maar de verkoop van specerijen in Nederland bleef.

Op Nieuw-Guinea, waarvan het Westelijk deel tot Tidore werd gerekend, verrees in 1828 aan do Tritonsbaai een nederzetting, Fort du Bus genaamd, om te voorkomen, dat de Engelschen er zich tot nadeel van den handel en het monopolie in de Molukken zouden vestigen; de groote sterfte onder het garnizoen maakte het echter nooig, deze vestiging reeds enkele jaren later weder op te heffen.

Onder G. G. Rochussen werd, om aan de vooral in Ambon heerschende armoede tegemoet te komen, de prijs voor de nagelen daar verhoogd, maar diens voorstellen, om in de Molukken eenigo vrijhavens open te stellen, werden door het Opperbestuur, als voor het nog altijd gehandhaafd monopolie gevaarlijk, verworpen. Maar enkele jaren later, in 1854, kwam het daar toe ch toe, werden de havens van Ambon, Banda, Kajeli op Boeroe en Ternate voor den vrijen handel geopend. Veel baatte het niet, do zoover door de natuur begunstigde streken, waren in een staat van verval geraakt, waaruit zij niet zoo gemakkelijk waren op te heffen. In Ambon werd de verplichte cultuur bij do steeds lager wordende verkoopprijzen voor het Gouvernement een bron van verlies. Men zou haar gaarne hebben opgegeven, had men daarvan niet geveesd, dat de bevolking alsdan geheel tot ledigheid vervallen en nog meer verarmen zou.

Op Ceram moest in 1858 een expeditionnaire macht aan de woelingen van het Kakan-verbond (zie aldaar), een tegen het Christendom en in het bijzonder tegen de bringers ervan, de Europeanen, gericht vconrning, een oind maken. Het duurde echter tot het najaar van 1860, voordat men het verzet bedwongen had. Althans voor het oogenblik, want Coram heeft liet Gouvernement ook daarna herhaaklelijk te doen gogoven, zelfs nog in dozo eeuw.

Eerst in 1863 werd aan do verplichte specerijentooft in de Molukken een einde gemaakt. Zij had zichzolvoo, als wij zagen, al lang overleefd en was op Banda, waar do perkeniers een noodlijdend bestaan vonden, door de in 1860 bevolon slavenemancipatio trouwons schior onmogelijk geworden. Maar sinds do perkeniers niet meer tot lovering aan het Gouvernement gebonden waren en betero prijzen maakten, ging de cultuur gaandeweg vooruit, moest daaraan zelfs eenigo uitbreiding worden gegoven. Niet aid us in het Ambonsche, waar het sedert 1868 niet meer aannemen van het product, voor het Gouvernement te nadeelig, moeilikheden opleverde bij het innen der belasting, welke voor de gedwongen levering in de plaats was getreden.

Twee jaren te voren, in 1866, was het Gouvernement der Molukken opgelost in twee residentien: Ternate en Ambon, van welke laatste Banda een afdeling onder een Ass.-resident vormde. Do toestand van beide gewesten was treurig. Zeeroovers van Halmahera en West-Ceram maakten de wateren onveilig, dwongen herhaaldelijk tot optreden. Zoo in 1864, ver volgens in 1866, toen op Ceram het — verzet algemeen — was en hardlo slagen daaraan een eindo moesten maken.

Alles het gevolg van, als G.G. Van Lansberg[©] in 1881 schreef, „onverantwoordelijke verwaarloozing onzerzijds“. Hierdoor was gaandeweg een onbond bare toestand geboren, een die niet slechts een aanfluiting was van ons prestige, maar die ook onze koloniale stelEng in gevaar bracht. De onthoudingspolitiek had vooral op de meer verwijderde eilanden het besef van ondergeschiktheid aan het Nederlandsch gezag verloren doen gaan, wat wel eens tot moeilijkheden met het buitenland kon voeren. Ook deed het onze reputatie geen goed, dat als op Halmahera, onzerzijds niet werd opgekomen tegen de kwellingen, der bevolking aangedaan door plichtvergeten zelfbestuurders, i. c. de Soeltans van Ternate en Tidore. De belangstelling, welke Indie in steeds toenemende mate trok, maakte het bestending van deze en soortgelijke misstanden ten een gevaar, gezwegen dan nog van do moreele verplichtingen, welke op ons rusten.

De stem van Van Lansberge was, als dio van anderen mot breedden blik vóór hem, die eens roependen in de woestijn. Het ontzenuwen-de motief: geen geld, geen ambtenaron, geen troepen 1 deed nog altijd opgeld, totdat in het laatst der 19e eeuw een frisscho wind over den Archipel joeg en den vroegeren dompergeest verdreef. Hot bewustzijn, dat ons kunnen aller-eerst beheerscht werd door ons willen, had zich mot het optreden van den krachtigen G.G. Van der Wyck baangebrosen on sedert het gedenkwaardige jaar 1898 was willen beginsel geworden. Voor do residentie Ambon betoekende dit, voor dal men Cion jaren verder was, hot doen erkennen van ons gozag in de verschiicndo eilanden groepcn daartoo bohoorende (Ceram. Boeroc, Koi- en T(Snimbar-eilanden). Voor dio van Ternate, bestaande uit de Soeltanaten Ternato, Tidoro en Batjan en eenig direct bestuurd gebied, leiddo do omzwaai in ons bolcid t.a.v. do Buitenbezittingen tot een herziening dor tractaten overkonstig dor geest des tyds en do waardigheid van het Gouvernomont. HaJmah'ra, welks emancipatio van Ternato on Tidoro reeds lang vzas voorgestaan, word door het daadwerkelijk uitoefenen van invloed aan do voxalien dior polontaton althans ont-trokken. Pormcel bleven do bestaande vorhoudingen gehandhuafd, doch do ingrijpondo be-moelingen hobbon hior haar invloed op de zelf- besturon ton bate van land on volk in dit gc- gowest niet gomisl.

Op Nieuw-Guinea kwam hot in 1898 tot hot vestigen van twoo controleurs, con voor do af- deeling Noord-Nieuw-Guinea te Manokoeari on een voor de afdeling West- on Zuid-Nieuw-Guinea to Pak-Fak. In 1901 werd echter Zuid- Nieuw-Guinea tot een afzonderliko afdeling gemaakt on dor een ass.-resident to MSrau-ke.

Daar deze stroek aan Tidore behoorde, werden de rehton des Soeltans tegon een jaargeld ovorgonomen en het gebied aid us bij dat van het Gouvernomont ingelijfd. Do controleurs te Manokoeari en Fak-Fak werden in 1902 door Ass.-residenten ver van gen. Hot valt buiten het kadcr op de aangelegenheden van Nieuw-Guinea hier dieper in te gaan.

-Literatuur : M. Dassen, Dp Nederlanders in de Molukken. Utrecht K G. Brumund,¹ Fragment mijner reizc „oor de Molukko^". Tijdschr. Bat. Gen. DI. 5; P. Bleeker, Reis door de Minahasa en den Molukschen Archipel. Bata- 匕. via 1856; Het journaal van Baron v. d. Oapellen op zijn reis door de Molukko's. Tijdschr. v. Ned. L., 17e jaarg.; 1885, DL II; H. J. v. d. .: Graaff en G. J. Meylan, De Moluksche eilanden (Rapport). Tijdschr. v. Ned. L., 18e jaarg., 1856, DL I; Fragment uit een reisverhaal. Tijdschr. v N. L., 18e jaarg., 1856, DI I, biz. 391 < H. zA. Bernstein, Voorloopige raededeelingen jaopens reizen in den Molukschen Archipel. Tijdschr. / - 3at. Gen., DI. 14; Idem, Mededeelingen nopens \ reizen in den Ind. Archipel. T可dchr. Bat. Gen. DI. 17; J. Th. Bijk, Aanteekeningen nopens naar Bima, Timor, De Moluksche eilan- reisen

den enz. Tijdschr. Bat. Gen., DI 14; P. v. d. Grab, De Moluksche eilanden. Batavia 1862; P. A. Tiele, De Europeers in den Maleischen Archipel. Tijdschr. Kon. Inst., 4e volgrees, DI. 1, 3, 4, 5 en 6 en 5e volgrees, DL 1; R. de 夕心 /Klerk, J. E. van /N^jndonk en W. A. Alting, Rapport over 's Oompagnies Recht op de Grootc . . 小区 Oogst. Verh. Bat. Gen. DI. XXXIII, 3e stuk, ■ 1868; A. R. Wallace, Insulinde, vertaald door P. J. Veth. Amsterdam 1871; A. S. Bickmore, Reizen in den Oost-Indischen Archipel. Schiedam 1873; J. A. P. E. ELniphorst, Een korte/ v terugblik op de Molukken en Noordwestelijk " Nieuw-Guinea. Indische Gids, 5e jaarg, 1883. 责 DL II; H. Bokemeijer, Die Molukken. Leipzig 1888; F. S. A. de Ole req, Bijdrage tot de • kennis der residentie Ternate. Leiden 1890; J. E. Heeres, Bouwstoffen voor de geschiedenis dor Nederlanders in don Maleischen Archipel. 1895; A. Jacobsen, Reiso in die Inselwelt des Banda-Meerces. Berlin 1896; W. Kiikenthal, Forschungsreisen in den Molukken und auf Borneo. Frankfurt 1896; J. A. van don Brook, Do Portugeezen in do Molukken (1511—1677). Tijdspiegel. 1897. DI. I, biz 418; R. D. Kenninstochten in het Oostelijk gedeelte van don Ncdoi'landsch Oost-Indischen Archipel. Jaar- boek van het Mijnzwezen in N. O.-Indie, 37e Jrg., 1908; P. H. v. d. Kemp, Het herstel van hot Ned. gozag in de Molukken in 1817. *s-Graven hago 1911.

Zio verdor bij do onderdelen der Molukken on voor de oud-ro litcratuur ook Aardr. en Stat.

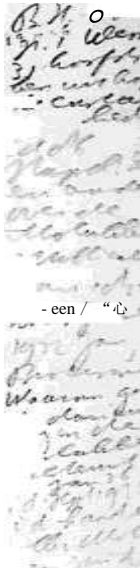
Woordenboek van Ned. Indie i. v. Molukko*s (Gouvernoment der).

MOLUKKEN-INSTITUUT. Oppericht in Juni 1918, on dezelfdefton voct als bij Minangkabau-Instituut (zio aldaar) is vormeld.

MOLUKKENKRAB. Zio MIMI.

MOLUKKENPASSAGE. Zio MOLUKSCHE ZEE.

MOLUKSCHE ZEE tusschen Celebes on Halmahdra met Boeroe. en tusschen deze beide laatste gelogen eilanden, is zeer diep en wordt door de

bergachtige Soela-cilanden in een Zuid- en Noord voor gedurende het geheele jaar, hot jneest in Januari, Februari, gedeelto geschiefen, welk Taatste vcelal *Moluk- J uni, Juli en Augustus. Do stroom loopt ook hier medo met den moesson, deze is niet sterk, maar om de N.N.W. krachtiger dan kenpassage worclt geheeten.*

Benoordeu de Soela-eilanden heeft de Noord- om de Z.Z.O. De vertikalo waterbeweging is overheerschend moesson de overhand, opvallend is het, dat liier bijna dubbeldaagsch met een rijzing van 2 M. tot enklo Zio 堂 geen Oostenwinden voorkomcn. In Mei beginnen Z. en Zccmansgids decl V. £, C C (. C • Z.W. winden de overhand te krijgen en in het laatst van MOMORDICA CHARANTIA L., fam. *Cu- curbitaceae.* deze maand komt de Zuidmoesson door, welke mot Z. on PSrija (MAL.), Pcpard (BATAV. MAL.), Pare (JAV.), Parija Z.W. winden duurt tot.cn met October. Het krach- tigst en (SOEND.). Kruidachtige plant met 5-7-lobbigc bladeren, met zeer rcgelmatig 5vaait deze in Augustus en September, in ranken klimmend, overal in de tropen gekweekt, in Ned.-Indie October neemt de moessou af en in het laatst dezer maand ook veel in het wild groeiend en op sawah's en tegalgronden als konien reeds Noord winded voor. In November komt de tweede gc- was gekweekt op de wijze van komkommers. Do Noord- moesson door, welke iets minder krachtig waait vruchten hebben den vorm van korte au- gurken met 3 dan de Zuidmoesson eu duurt tot April; in Februari en Ma overlangsche ribben en verder met wratten bedekt; in rijpen art is deze het krachtigst en meest regelmatig. Harde wind toestand zijn ze hooggeel tot oranjerood. Het roodo komt zel- deu voor en dan nog alleen in den Zuid- vrucht vleesch smaakt zoet, de vrucht wordt daarom op verschillende wijze toeberoid gegeton. De bladron zijn bitter, evenals de andere deelen van do plant. Men gebruikt ze meest regenvul gering; natte en droge tijden zijn hier in zooverro gestoomd, doch ook wel het uitgepersto sap ervan tegen zeer afgescheiden, dat van November t/m Mei dubbel zooveel uiteenlopende kwalen. Naar den vorm van do vruchten worden regen valt als van Juli t/m October. Op de Westkust van een aantal varieteiten onder- scheiden.

De lucht is minder holder dan in de Celebes- zee, de MOMPARANG-EILANDEN. Groep van on- bewoondo Hal- mah&ra valt rucer regen dan aan de N.O. kust van eilandjes, zand banken en koraalrif- fen, die zich van de Celebes. Als Noordhejk winden doorstaan, kan er een eilandjes, zand banken en koraalrif- fen, die zich van de N.O.kust van Billiton on- geveer 75 K.M. om de N.O. uitstrekt vrij hevige deining loopen ; van Mei t/m October staat N.O.kust van Billiton on- geveer 75 K.M. om de N.O. uitstrekt en veel bezocht worclt door de Orang SSKah van dat eiland om September komt dikwijls zee en hooge zee voor. In Mei sc hi Id pad e ic ren te zoeken en jacht to maken op den doejong en October is het water het min st bewogen. De rich- ting (zeekoe), dio zich voedt met do zeeplant lamoen, welke daar vaoo den stroom hangt geheel af van den moesson. de veelvuldig voorkomt. Met uitzondering van Nangka, het stroom om de Zuid is veel sterker dan die om de Noord. grootsto eiland dor groep cn ken- baar aan twee picken, waarvan de Z.lijke, 180 M., de hoogsto is, zijn allo laag, en hoewel steen- achtig, dicht begroeid. Op vele plaatsen vindt men op het strand dubbeldaagsch en op de bcziuden Halmahera gelegen N.O.kust van Billiton on- geveer 75 K.M. om de N.O. uitstrekt eilandcii het geringst, de rijzing loopt daar uiteen van 1.5 op do platen of op gringro diepto in den bodem groote brokken M. tot weinige d.M. en in het Noordelijk ge- deelte neemt granicl. Do geheele groep en do ointrek ervan moeten, vooral door zeilschepen, angstvallig worden gc- meden, omdat er deze toe tot ten hoogste 2 M. door tusschn de uiteinden en g < : - varen een sterke stroom kan met de Oostelyk gelegen Bandazee met baar krachtigen trekken en do laatste moeilijk zijn aan te looden en niet ken- baar Z.O. moesson geheel open is, komt de Z.Z.O. moesson zijn door branding of verk leu ring. Do vertikalo waterbeweging eerder door en duurt lajger, de Noordmoesson zet later in is bijna zuiver cnkol- daagsch en vrij belangrijk.

Beziuden de Soela-eilanden, waar do geircn- schap MOMPRANG. (MAL.). Zio BOMPKANG en OTTERS. met de Oostelyk gelegen Bandazee met baar krachtigen MONDAKAKI (JAV.). Zic TABERNAEMON- TANA Z.O. moesson geheel open is, komt de Z.Z.O. moesson zijn door branding of verk leu ring. Do vertikalo waterbeweging eerder door en duurt lajger, de Noordmoesson zet later in is bijna zuiver cnkol- daagsch en vrij belangrijk. en duurt korter. April is hier de kenteringmaand, in Mei is MOMPRANG. (MAL.). Zio BOMPKANG en OTTERS. de Z.Z.O. moesson, die tot en met October duurt, reeds MONDAKAKI (JAV.). Zic TABERNAEMON- TANA door. De wind is Z.-Z.O., doorlopend krachtiger dan COKONARIA. ' benoordeu de Soela- eilanden en zeer geregeld, vooral in MONDTROM. Zio MUZIEK en MUZIEKIN- Juli. In November is het wederom kentering en in De- STRUMENTEN. cember staat de N.N.W. moesson reeds door, al komt de MONGONDOSCH. Zie BOLAANA-MON- wind ook nog af en toe bcziuden het Westen. Deze duurt GONDOSOH. t/m Maart met N. tot N.W. winden en waait het krachtigst MONITOR. In onbruik geraakte genus-naam in oudero wctenschappelijke werken aan enkelo soorten van het hagedisgeslacht *V ar anus* (zio onder VARANIDAE, onder HAGEDISSEN HI en onder KRUIPENDE DIEKEN), Vvaraiien of bijawak gegeven. De naam „monitor" (wtiarschuwer) berustte op een verkeerde interpre- tatie van het arabische woor rd ocaran, dat op den klank af aan het Duitsche warnen en Engelsche to warn hcrinnerde, maar eenvoudig hagedis beteekent.

Heiigheid wordt het meest* gevonden in het laatst van den Z.Z.O. moesson en in Maart. De droge en natte tijden zyn hier reeds merk- baar afgescheiden, al komen in de eerste ook nog regenbuien voor; in het Z.-gedeelte valt de meeste regen in April en Mei, liet min st in Augustus, September en October. On weer komt hcG meest voor in de ken terin gen en in Mei. De toestand der zee is het gunstigst in Maart, April, Mei, October en November, kans op hooge zee heeft men het meest in Juli on Sptember. Deining komt, hoewel niet dikwijls,

MONJfct (SOUND.). Zie JAVAANSCHC AAP.

MONJET (BOEWAH) (SOEND.). Zio PASSI- FLORA Ongka, Tomini, waarnaar de Tominiboct ge- nomd is, EDULIS.

MONCHORIA. Plan ten geslacht dor *Ponte-* ongetwijfeld do belang- rijkste handelsplaats. (Tijdschr. A. *deriaceiin*, moerasplanlon mot violet-blauwo bloomcn G. 2e serie IX (1892) bl. 349, id. XXXI (1914), bl. 750 e. en spies-, pijl- of min of mcor hart- vormige bladron. v.; Med. Enc. Bur. deel II, bl. 168).

Twee soorten komen voor (SOEND.: fitjdng). Do knollon MOOKERVAART. De in 1681 gegraven Mookervaart worden als varkensvoeder gebruikt, ook als inlandsch ge- tusschen Tji Sad an e of Dani en Tji Angke, en de neesmiddel. Van *M. vaginalis* (fitjeng ISmboet) zijn do Bacharachtsgracht, tusschen dezo en Batavia'jvprmen en bladron ene groente. slcchtondchrouden, maar toCK- (Ibor kleine vaartuigen druk

MONOPOLIES, Zic OPIUM REGIE. PAND- gebruik- ten waterweg. HUISDIENST, VERKOOPINGEN (OPEN- BARE), MOOR of DER SCHELLINGH EILANDEN. Groep van' ZOUT. drio eilanden, waaronder P. Ratewo (het grootste) en P.

MONTJOBALANG. District der onderafdee-^ ling Nocto Roctomordja, op onge- veer 3° Z.B. in den Goa_van de afdeeling Socnggoe^Minasa vaYf het Zuidoostelijken hoek der Geelvinkbaai in Nieuw-Guinea gouvernment Celebes en Onderhoorig- heden. Het -laatstgenoemde, waarop de kampong Moor

MONTJONGLOE. District van de Qiderafdee- Jing ligt, is het cenige bewoonde en vooral aan den Zuid- en .Maros-der afdeeling Makasser van het gouvernment Zuidoostkant heeft de geheele be volkin g zich langs het strand gevestigd in kampongs, in hoofdzak levende van de Celebes en Onderhoorigheden. vischvangst op de Zuideliker gelcgen Mambroen Sawai-

MONTRADO. Landstreek met gelijknamigo vischvangst op de Zuideliker gelcgen Mambroen Sawai- hoofdplaats op Borneo's Westkust, vroeger cene Haarlem eilanden.

afdeeling vormende, welke het Z. gedeelte van het Het eiland Moor is laag en bestaat uit koraal- gesteente landschap Sambas omvatte. Baar ech- ter de met de gewone strandvegetatie, aan de zeezijdo omringd, samenwerking van het Europeesch en in land sch bestuur door een onafgebroken rij van kokospalmen ; waarop de veel te wenschen overliet, is de afdeeling in 1895 (Ind. kampongs strekt zich ene groote zandplaat uit, waarop de Stb. no. 75)opgcheven en met de afdeeling Sambas be- woners bij laag water mosselen en schaaldieren samengesmoltcn ; haar gebied vormt thans de verzamelen.

onderafdeelingen Singkawang en Benkajang. Zic verder In den bouw hunner woningen, de taal en vele SAMBAS. In Montrado had hoofdzakelijk het verzet gebruiken wijkon deze Papoea's nog al van die der plaats der Chincezen tegen het Ned. gc- zag in 1850 en omliggende streken af.

volgende jaren, waarover zio KONGSI. De plaats was MOORDENAARS-RIVIER. Een naam, die veel vroeger de hoofdzetel van de kongsi Thay-Kwoeng, die voorkomt in de, in vorige eeuwen uitgege- ven reisbeschrijvingen van Nieuw-Guinea. Hier- mede wordt

daar haar van ijzcrhout gebouwde en versterkte kongsi- huiten had, welke, na de ontbinding dier kongsi, voor bcdoord de rivier, waar de Comman- dcuur G. T. Pool op een Gouv. gebouwen en stallen zijn gebruikt. De plaats, die ontdekkingsreis met een paar man gedood we rd. Volgens de bijna geheel door Chinceezen be- woond wordt, ligt in de ten gegeven beschrijving zou die rivier in zee inoeten eene golvende vlakte omstrecks 8 uur van de kust; men vallen ten Oosten van het eiland Nam-atote, dus bij of in de vindt daarin overal de sporen van vroeger mijnwerk in Tritonbaai (Zuidkust Nieuw-Guinca). Rumphius deelde holtcn, waar het erts uit gehaald word en in oude echter in 1684 reeds mede omtrent dezo streken: „de Ceram reservoirts tot uitspoeling van het goud bestemd en gevoed Lauers weten in deze contry van geen. groote rivier, de door kanalen van de Kaja en S61a- kau. Ook thans nog welke do onzen voor Moord cnaarsrivier willen hou- den”.

wordt er op zeer geringe Bchaal goud gedolven. Pogingcn Latere onderzoekingcn hebben uitgewezen, dat het aict tot expfoitalie door Eurojicesche ondernemingen zijn onmogelijk is, dat met „Moor- denaarsrivior” beoeld zal

echter niet loonend gebleken. zijn geworden de straat tusschen de Z. O.- kust van Namatote on het daarvoor go logon eiland je Sangnoe. Ten onrecht zouden dus Pool en zijne volgelingen dezo straat voor ceno rivier hebben aangezien ; de moordpartij zou dan mooten hobboii plaats go had op Namatoto door bewoners van de ge- lijknamicg kampong.

MODETONG. Zelfbesturend landschap aan liet N. W. Slechts c6n Europcaan heeft tot nu toe deze straat gedcelte der Tominiboct, deel uit- niakende van do „Doodslogers-rivieren” en plaatst dezo op onge- veer 135° 20' O.L.; zoowel het een als het ander is echter onjuist. Ook voor ceno rivier hebben aangezien ; de moordpartij zou dan mooten hobboii plaats go had op Namatoto door bewoners van de ge- lijknamicg kampong.

met den titel Radja, bijgcstaan (loor ecu districtshoofd to Tinoombo. Vroeger vorinde het met SigSnti, Kasim bar, Slaughts c6n Europcaan heeft tot nu toe deze straat Toribocloo en Amj>ibabo ene bond- gcnootscluijp, doorgcvarcn, n.l. N. von Mikhicho-Mac- lay (zic dien waarin het zoozeer op den voor- grond trud, dat dezc land xiaam) in 1874. (Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Indie; 1874 pag. 148-179).

Hnga vrcrcnzclvigt do „Moordenaars-“ en ziclen en vindt haar bestaan in land bouw en inzameling “Doodslogers-rivieren” en plaatst dezo op onge- veer 135° 20' O.L.; zoowel het een als het ander is echter onjuist. Ook van boschproducten. Zij bclijdt den Mohaininedaan- schen godsdienst. De verhouding van het zelf- bestuur lot het Gouv. is gorgcld op den voet der korte verklaring. Ook do ligging van laatstgo- noomde rivior >zoo genoemd omdat Do voornaamsto plaatscn zijn Mooloon, vorbliffplaats in 1623 daar Schipper Dirck Melisz. met negen man van de van den Badja, Toeladengi, 2uur rooiens strooiopwaarts „Aernem” vennoord werden), is niet juist bo- kend. J. A. Kroescn meent dat dit do Oemar- rivier moot zijn ; aan een voor grooto prauwen bevaarbaar riviertjo 9 K.M. Kouffacr en Wichmann mceuou bewesten Mofotong gelcgen on met goudgraverijen (to Tapa) aan do bovenrivier.

ebcter dat do Doodslagers-rivier identiek is met do Bokamau. Volgens de schetskaart van Nieuw-Guinea, uitgegeven in 1910 door den Top. Dienst, zou echter de Doodslagersrivier dezelfde zijn als de Oemar (Zie aldaar).

MOORSCHÉ TEMPEL (*Trochus pagodalis*).

, Zie GASTROPODEN.

" MORI (TOMORI). Landschap op do Oost-

••• - kust van Celebes, ten W. van de golf van Tomori

of Tomaiii. Do heidensche bevolking is in twee gedeelten te splitsen: berg-Tomori (zij, die meer de binnenlanden bewonen) on boneden-Tomori (die dichter bij de kustten verblijven). De vorst heeft geen gezag over de strand te volkiig; daar schijnt Toboengkoe zekere suprematie uit te oefenen en men vindt er trouwens alleen Toboengkoesche en Boeginesche handclaren. In naam was Tomori onderhoorig aan den Radja van Toboengkoe (en daardoor aan Ternate), doch do vorst bekreunde zich om den een, "hoch om den and er. Wegens voortdurende vijandelijkheden tegen Toboengkoe gepleegd, riep dit in 1856 de hulp van Ternate, and dat rijk die van het Gouv. in, waarop een expeditie tegen Tomori we rd ondemomen, weJke na hef-tigen tegenstand het land in onderwerping bracht, (Zie voor een geschiedkundig overzicht /dier expeditie: A. W. P. Weitzel, in Bijdr. Kon.

/ Inst., uitgegeven ter gel. v. h. 6e Orient. Coiigres, /

1883). Na dien tijd vonden van onze zijde tot

'1906 geen rechtstreeksche aanrakingen met Tomori meer plaats. In 1896 bezochten de Sa- rasin's een gedeelte van het land (zie Verhand. Gesclsch. fur Erdkunde zu Berlin, Bd. XXIII, 1896) and later, in 1899, van Poso uit de heeren Kruyt en Adriani, welke laatsten hunne vond- sten beschreven in de Med. van het Ned. Zendd.-

gen. jaarg. 1900 en in het Tijdschr. Aard. Gen. 1900 biz. 436 (Het rijk Mori met kaart 1: 400.000).

De hoofdplaats Petasia (= zeezicht), gelegen op twee heuvels ten Z.W. van het Ix)woineer, was langen tijd door vorst Maroendoe (= don- der), een gevaarlijk arak-drinker, zeer gevreesd, maar Kruyt en Adriani ontvingen van hem veel inlichtingen over zijn rijk. Toen T. R. Maengkom, een Minahasa'sche christen en Inlandsch posthouder op de Togeane-eilanden, in April 1906 Mori bezocht, gaf Maroendoe niet meeraudientiein zijn hooggelegen woonplaats Petasia, maaraan den voet der rots, waarop zijn Miramar lag, nl. te Matandaoe, waar hij sedert het einde der vorige eeuw eene woning heeft. Zie R. T. Maengkoni, Dagboek van een tocht uit Tod jo naar Mori en terug naar het Poso- meer met kaart 1: 1000.000 (T. K. N. A. G. 1907, bl. 855). Sedert 1906 is het Europeesch bestuur ter Oostkust van Celebes gevestigd en is het landschap Mori gebracht bij do onder- afdeeling Bocngkoe and Mori, waarvan de hoofdplaats, Kolonedale, in het Westen der golf van Tomori is gelegen. Door het heerschen van rust en orde en veiJghcid gaat dit landschap thans in bloei vooruit. De uitvoer van bosch-producten is aanzienlijk. De Zending is met succes in Mori werkzaam; reeds zijn op ver- scheidene plaatsen scholen and kerken ver- rezen.

fn Mori wordt de rijst gekweekt op drogo velden. Van de Industrie valt te vermelden: pottenbakken, foekjakloppen, smeden, koper-

gieten. Door do vlccl damarboomen kwamen in Mori aan de kust de Bocngineozon, Toboeng- kocers, Ohineczon and Arabieron; door don druk- ken damarhandel dor laatste halve eeuw ont- stonden aan do golf van Mori de plaatsen Wa- tambajoli and Towi.

Van de Bare'o sprekende Toradja's behooren tot de vasallen van Mori: de Topoemoebana (=lieden van het begin van het oerbosch, bewesten het Pcleroegebergto), de Topakambia (bewesten het Poeoembanagcbergto; hoofddorp Bcntji op een berg van 600 M.), de Topada, de Towatoc, de Tokaloc and de Totonanda (de vier laatste zijn zeer kleine stammen). Aan den posthouder op de Togeane-eilanden gaf de radja van Mori Maroendoe niet minder dan 44 stam- mon op, die alien tot zijn rijk behoorden (T. A. G. 1907, bl. 864).'

MORINDA. Plantengeslacht der *Rubiaceen* met een vrij groot a an tai soorten in den Archi- pel, bo omen of struiken met tegenoverstaando bladren on bloemen in dichte hoofdjes : de vruchtbeginsels van alle blocmccn vergroeien na de vruchtzotting tot een bolovinnige schijn- vrucht. Het belangrijkste nut van de *Morinda*- soorten is het leveren van een kleurstof [(zie B6NGKOEDOE, mengkoedoe (MAL.)). Men on- derschcidt als voornaamste soorten, *M. bradeata*, de B5ngkoedoo laki-laki (MAL.) of moluksche mengkoedoe, and de echte Bengkoedoe (*M. citrifolia* L., Bengkoedoe daoon b'w'ar) die voor de batikindustrie de belangrijkste soort is. *M. tinctoria* wordt niet tot het bereiden van kleur- stoffen gebruikt.

MORINGA OLEIFERA Lam. (= *M. ptery- gospe.rma* Gartn.). Fam. *Moringaceae*. Kelor (MAL., JAV., BAL.), Meroonggai (MAL.), Keloro (BOEG., MAK.). Lage boom met gevindc bla- deren and lange, clriehoekigo peulachtige vruch- ten, algemcen in de tropen aangeplant an zeer gemakkeJijk to kweeken. ADC declcn heb- ben een specerijachtigcn smaak, het sterkst de wortelbast, waarvan smaak on reuk tref- fend op die van Mierikwortel gelijken. De bast zelf and een aftreksel ervan is een inlandsch geneesmiddel. De bladren sijnaken naar most-• rd an gaan door voor een uitstekend dncit : csnii-~~cl~~ tegen beriberi : ook hccten ze and duuricum te zijn and tegen gonorrhoe te wo rd on gebruikt. De vruchten bevatten con wit moos rondom do geveulgelde zaden. Dit moes wordt gestoofd gebruikt. Uit den stam van den boom vJo(Ut. een soort *gom*).

MOJRPSCH. Zic BOENGGKOEISOIF-MOJ-~~r~~- SCHE TALEN.

MOROTAI OF MORO. Eiland ten N.O. van Halmah6ra, tusschen 1° 45' and 2° 44' N.B. and J 28° 20' and 128° 45' O.L. met een oppervlakt van on go veer j800 K.M3, behoorende tot Bultanaar Ternate. Moro tai wil zeggen: Moro, „over zee" ter onderscheiding va i Morotia, „op den vasclji wal", nl. het rijkje Moro op Halmah6ra, bij Tob61o.

Van het Z.O. naar het N, W. loopt een heuvel- keten, die onder den afgejncncn naam Sa ba tai het eiland in twee, vrij wel gelijk, helften ver- dcc) t and de waterseheidung vormt tuscht-n Oost- and West-Morotai. In het Z.O. gcleidclijk stigende breekt de Sabatai in het Noon! weston bij kaip Grdongree reecht in zee of and vormt deaar een 30 M. hooge rotsmassa. Het hoogste punt

(500 M.) ligt in het Zuidelijk deci op ongeveer 2° N.B. en draagt geen afzonderlijken naam. Voorboek boschouwt Moro (en Rao, waarover hier onder) als het vcrleugdo van het Noor- delijko shohiereiland -van Hahnahôra; jongero vulkanon zyn er dan ook niet bokond. Do vorschillone uitdoopers naar Oost en West nadrcen overa], behalvo in den Z.W.-hoek, zeer dicht de kust en go ven het aanzijn aan vele ri- viertjes, waarvan verscheidenc eenigo uren ver voor inlandsche vaartuigen of vloten bovaar- baar zyn en die golegenhoid go ven tot afvoer van boschproducten. Het geheele eiland is overdekt met zwaar bosch en buitengewoon rijk aan dar. De Zuidwestelijke uithoek, die cindigt in een ver in zee uitstekenden landtong van koraalsteen, is laag en moerassig; daar grooien veel sago-pal men. De gcheele Zuidkust is omzoomd door een breed koraalrif. Een dergelijk rif loopt langs de gcheelo Noordkust on een gcedeelto van de Oostkust, waar op eenigen afstand van den wal ook een twee tai koi'aal- banken liggen. De Westkust wordt tegen zware zeeën beschermd door tai van lage cilandjes, die groepsgewijzo met elkander verbonden zyn door uitgestrekte, bij eb droogvallende koraal- banken. Benoorden dezc eilanden ligt het groobere eiland Rao of Ra wo met een ver uitstekende koraalbank aan de Zuidoostpunt, die de vⁿ.art v n schepen door straat Rao gevaarlijk maakt ; de vernauwing is zeer diep. Overigcns is het vaarwater tusschen deze koraalcilanden on den vasten wal voor schepen veilig. Het eiland is rijk aan prachtige houtsoorten ; op Rao groeit b. v. obbenhout. Behalve den bijna onuitputtelijken rijkdom aan damarboomen, bezit Moro veel rotan en sagopalmen.

Van do vroegere geschiedcnis van Morotai is niets bekend. De legendarische, oorspronke- l ijkc bevolking, Moroka gencind, zou in kam- pong Momocja gewoon hebben, door do Por- tugeezen tot christenen bekeerd en in 1535 door Catabroeno, onderkoning van Djailolp, uitgerooid zyn (do zoogenaamde Molukscho vcsjxir). On go veer drie kwartier be westen kam- pong Boesoë-Bosoc ligt een ruino van cone v5rstorking, die als het voormalige Momocja g(5nocjn) wordt. De tegenwoordige bevolking, die in kloino complexon, waarvan Mira op do Z. O.kust de grootslc is, langs do gchcdo kust en op do cilandjes woont, bedraagt een 4000 zielen, Galelareezen en Tob61orcccen. Hiervan zyn. ruim 3000 heidenen. Do rest is mohamme- daansch, met uitzondering van on go veer 300 christenen, vdrccld over vicr gemeenten, nJ. Boesoë-Boesoo, waar do zendeling woont, Sa- kita, Jawo on So pi. Daar al deze nicschen gcrgecd gcmcenschap onderhouden met hun geboortelund Galela of Tobdo, rossortQoren zij onder do hoofden diet districten, dio ook perio- diok de bolusting koninc ophalen. Do hoidcnsche bowoners ho udon zich voornuunlijk bezig met do inzameling van damar en lovoron die aan be- paaltlo opkoopers, van wio zij voorschotten ontvingon hebben. In 1907 word voor onge- veer 8000 pikols uitgovoerd. Sodort do storko (laliij) dor prijzen is do uitvoor belangrijk go- daald. Voor do Westkust is do stapelplaats Wajabocla. Op do Oostkust is geen bepaaldo stapelplaats; daar reizen do opkoopers do nc- derzettingen af. De Mohammed anon houden zich

bezig met sago winning en klapperteelt; do laatste vooral op de cilandjes.

Gelijk in vroegeren tijd de koningen van Ternate en Tidoro over Morotai steeds kwesties hadden, liggen tegenwoordig Galelareezen en Tobcloroezen over do damarboomen op Morotai met cikandor overhoop. De in 1896 door het gewestelijk bestuur gemaakto vdrcclding in een Tobcloroesch en Galelareesch gebied had geen succcs; evenmin do aanstelling in 1908 van een algemccn Tobcloroesch hoofd.

Literatuur: Fr. Valentijn, Oud en nieuw Oost-Indien ; H. A. Bernstein, Tydschrift v. I. T., L. en V., 1877; P. A. Tick, Bijdr./L. L. en V., 1877; P. A. Ticlo en J. E. Heeres, De op- komst van het Nederl. gezag in Oost-Indien, 's-Graven hage, 1890; Joh. A. F. Sc hut, Twee- maal naar Moro (Morotai), T. K. A. G. 1906; R. D. M. Verbeek, Molukkenverslag, Jaarboek v. h. Mijnzcczen, 1908 p. 180; G. J. J. de Jongh, Morotai, T. K. N. A. G. 1909; Berichten Utrecht- sche Zendingvereenigiag 1890, 1896, 1898, 1903 en 1908. *IP*

MORUS ALBA L., fam. *Moraceae*. Kertaoc (MAL.), Besarun (JAV.), Bebesaran (SOENDJ.). Heester of boom, afkomstig van China, op Java gekweekt en verwilderd (de Indische Moer- bei). De wortel en de bast zyn een middel tegen gonorrhoe. De jongc bladeren worden als groente gegeten en gaan verder voor genes- krachtig door. De vruchten zyn aangenaam van smaak, doch kleiner dan die van de Europ. moerboi (*Mortis ni(ira)*), die in de bovenlanden ook wol eens wordt aangeplant.

MORUS MACROURA Miq. Kertaoe (MAL.), And alas (MIN AN K. MAL.). Zeer grootc boom van Sumatra en W.-Java, alleen in de Preanger voorkomend tusschon 900 en 1600 M. De boom levert een uitstekend meubel- en timmerhout, op Sumatra met dat van de djati vergeleken (Suinatra-djati of Fort de Kocksche djati). De boom is in do Pad&ngschc B<3yenlanden gebied al voor een groot deel uitgerooid en ook in do Preanger zeldzaam.

MOSCHOSMA POLYSTACHYUM Bth. fam. *Labiateae*. Sangket, Sangketan (JAV.), opgericht kruid met viorkanten s ten gel op braakliggende sawah's en aan waterkanten, vooral in Oost- Java. Het is een zeer gebruikelijk inlandsch gncscsmiddel, dat kalnicerendc eigenschappen schijnt te bezitten.

MOSDIERTJES. Zie WORMEN.

MOSKEE. A. DE GROOTE BEDEITUZEN. Alleen do grootero, ook voor den Vrijdagsdienst inge- richto, bedehuizon worden *misigit* genoemd (of ook wel *simigit*; in Atjeh: *meuseugit*, *seumeugit*), afgcloid van het Arabische *masdjid*, d. i. de plaats, waar mon bij don *simbahjang* nederknielt. Op Java vindt mon deze *m'sigit's* op de hoofd- plaatsen der regentschappen, maar dikwijls ook op district shoofdplaatsen, so ms zelfs in een- vouclrige dcsa's, waar bijzondere omstandigheden aanleiding tot don bouw daarvan gegeveii hebben (vooral in do zgn. „vrye desa's"). Over de Atjeh- sche moskcoon in do *moekim's* zie ATJEHERS 2, b. De moskeeen in don Indischen Archipel zyn vooral konbaar aan den cigenaarigen vorm van het dak, dat uit 3 tot 5 verdiepingen met open tusschenruimten bestaat. Zij liggen op Java gewoonlijk aan de Westzyde van den alleen-aloen zoo, dat de togenovor den in gang liggende muur

naarliet Westen gericht is. In dien muur bevindt zich de nis (do zgn. *mikrab*), die de richting naar Mokka (de *kiblat*) moet aangeven. De nieuwoor moskoeen worden in Nederl.-Indië, terecht, met don achtermuur naar het Noordwesten gebouwd en in oudere gebouwen geeft men de verbeterde richting wel met eene streep op den vloer aan. Het voor de moskeeen gebezigde bouw materiaal verschilt in het algemeen niet veel van dat der before woonhuizen ter plaatse. Vroeger waren velo moskeeen van hout met steen on derbouw en eeiü dak van *atap* of andere licht brandbaro stoffen ; later werd de dakbedekking ook wel van hout gemaakt. De nieuwoere moskeeen zijn dikwijs geheel van baksteen opgetrokken en met pannen gedekt.

De inwendige ruimte in de moskece is in hot algemeen niet verdeeld ; slechts wordt so ms een gedeelte voor vrouwen afgeschoten. Dicht bij don *mikrab* staat de *minbar* (of: *imbar*), d.i. de preekstoel, waarop Vrijdags de Arabische preek (*koeibah*) wordt voorgedragen. Aan de zoldering han gen do noodjge lampen. Meubilair ontbreekt overigens bijna geheel. De langwerpige matten en tapijten, welke voor den *s'mbahjang* op den vloer worden uitgespreid, rolt men na gebruik weder op en legt ze ter zijde. De voorgalerij (*soerambi*) is op Java bestemd voor de wckelijksche zittingen van den zgn. priesterraad. Op het erf van de moskee vinden de geloovigen hetzij eene leiding van stroomend water, hetzij water-reservoirs, waardoor zij in de gelegenheid zijn om zich, zoo noodig, in ritueel rein on toestand (zie SeMB AH J ANG) te kunnen brengen en, alvorens de moskee binnen te gaan, hunne voeten e wasschen.

Volgens de leer behoort de Vrijdagsdienst in hot algemeen door alle ter plaatse gevestigde "geloovigen te a m e n gehouden te worden.

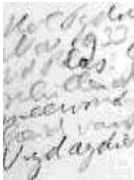
'slechts indien dit wegens de groote uitgestrekt-heid of arijkheid der be volkin g eener plaats niet mogelijk mocht ijn, mag de Vrijdagsdienst, aldaar gel 日 西 日 in twee f m e r gebou- ' wen plaats hebben. De moskeeen noeten dan bovendien op zekeren minimum-afstand van elkaar verwijderd zijn. Verwaarloozing dezor 'oorschriften zou noodzakelijk ten gevolge hebben, dat de Vrydagsdienst telkens slechts in dene moskee — en wel in die, waarin do dienst toe- vallig het vroegst had plaats gehad — als geldig kon beschouwd worden. Alvorens dus het aantal

moskeeen op eene plaats te venneederen, heeft men rooraf vaststeltlen, dat daartegen in verband met de plaatselijke omstandigheden geon wettelyke bezwaren bestaan (vgl. C.H. Becker in Der Islam, III[1912]p.395). Het eigenbelang der personen, die aan de reeds bestaande moskeeen verbonden zijn, brengt tevens mede, zich zooveel mogelijk te verzetten tegen, elke niet noodzakelijke uitbreiding van het aantal moskeeen, welke immers tevens vermindering van eigen inkomsten ten gevolge moet hebben. Vgl. over het verzet van belanghebbende partijen tegen den bouw eener de moskee te Palembang: C. Sriouc_k. Hargro'je, Islam and Phonograph p. 9—12 (Tijdschr. v. h. Batav. Genootsch., XLII (1900) p. 401—04). Krachtens eene aanschrijving der Regeering, opgenomen in het Ind. Bij bl ad no. 6196 is stichting van Mohammedaansche bedehuizen (welke immers gewoonlijk tevens blijvende onttrekking van grond aan het handelsverkeer

ten gevolge heeft; zie WAKAP) op Java afhankelijk van do voorafgaande goedkeuring door den Regent, die zijne toestemming daartoe on redenen van algemeen belang kan weigeren. Zie verder over het personeel en de administratie der moskeeen MOSKEE-PERSONEEL, PANGHOOLOE en MOSKEEKAS, over de bewoners der moskeewijk: KAOEM, KAOEMAN en over de moskeeen te Mokka en Mcdinah: BEDEVAART NAAR MEKKA 1 en 4.

B. DORPSBEDEHUIZEN. Kleinere Mohamine-daansche bedehuizen treft men in Nederl. Indië in mcnigte aan, zoowel in de dorpen en gehuchten als in do verschillende wijken (kampongs) der grootere plaatsen. Zij dienen voor de gemeenschappelijke *sembahjang*'s overal, waar men niet kan rekenen op een voldoende aantal geloovigen voor den Vrijdagsdienst (welke nl. volgens de wet door minstens 40 personen tezamen moet gehouden worden). Bovendien worden deze bedehuizen nog gebruikt voor verschillende andere godsdienstige bijeenkomsten en voor het geven van godsdienstonderricht. Zij behooren soms aan welgestelde vrome Inlanders of aan godsdienstceraars, soms aan het dorp of, zooals in sommige streken der Buitenbezittingen, aan de ter plaatse gevestigde familiegroepen. In Atjeh vormen dorpsbedehuizen tevens het manneverblijf en dorpsraadhuus, welke ook elders wol voorkomende bestemming, naar men mag onderstellen, voor de invoering van den Islam wel do oorspronkelijke zal geweest zijn. De bouwvorde en grootte dezer veelal eenvoudige gebouwen is plaatselijk vcrschillend. Men noemt ze op Java gewoonlijk met eene aan het Perzisch ontleende bonaming: *langgar*, in do Soendalanden : *tadjoel*. De eerstbedoelde benaming is ook op Zuid-Sumatra, in Palembang en elders in Maleische streken en (in den vorm *langcara*) ook op Zuid-Oelebes gebruikelijk. Bij do Minangkabauers noemt men deze bedehuizen *soerau*. In Atjeli heeten zij *meunasah*, in het Gajo-land: *meresah*, welke beide laatste namen verbastringen zijn van het Arabische *madrasah* (d.i. plaats waar onderwijs wordt gegeven); de meer aanzijlijke dorpsbedehuizen noemt men in Atjeh *di.ah*; deze hebben een steenen onderbouw, terwijl de *meunasah*'s (evenals de woonhuizen) zich op palen ven den grond vedieffen.

0. AANKONDIJONG IN DE MOSKEE VAN DK VOOR SEMBAUJANG EN VASTEN BEMESTEDE TIJDEN. De moskee is het cenlraalpunt van den MoHjiinsclien eerdicnst. Vaclar uit wordt ook het aanbreken der voor de *aembahjang*'s bestejnde tijden o)zover mogelijk in den omtrek hoorbare wijze kenbaar gemaakt. Daartoe laat de incit deze tankbaste moekebeambtc (zie MOSKEE-PJCHSO-NEEL) do Arabischeformules van den *adan* of *adjan* (van het Arabische *adzdn*, d.i. aankojiding), op Sumatra ook *bang* genoemd — met luidcr stem mo weerklinken, hetzij van eene bo ven verdieping der moskee, uit een deropeningen van h, t dak, hetzij van de minaiU, indien zulc(: en Loren aan of bij de moskee gebouwd mocht zijn, hetgeen ook in Nederl.-Indië niet zddciü voorkonit, hoe we J niet zoo algemeen als in andere Mohani-medeaansche landcn. In den Indischen Archijvel wordt b vendien, daar de juncschlijke stem *cr* in de meestal dicht beg ocide dorpen niet ver hoorbaar is, voor het afroepen der voorgeschreven *adan*-formules, met kracht op een gtoete

trom (den zgn. *Udoeg*) goslagcn. Deze *bedoeg* — op Sumatra *taboeh*, *tahoh* of *lamboe* genoemd — welko hotzy onder eon afzonderlyk afdak, of in eono zijgalerij geplaatst wordt, bestaategwoonlijk uit oon uitgehold, mot ledor bospannen stuk van een boomstam. Ook tor aanwysing van verschildendo perioden van den vastentijd wordt op don *bedoeg* geslagcn, zooals 's nachts in de vaston- maand, om de geloovigen te waarschuwen, wanneer het tijd is om voor de toebereiding van don maaltijd te zorgen, waarmede men zich v66r het eerste aanbrenken der morgen schemering verstorkt tegen de ontberingen van den komen- don vastendag, — en evenzoo bij zonsondergang in den vastentijd, zoodra men den voorgeschreven toestand van onthouding mag becindigen (zie VASTENMAAND). In het bijzonder pleegt het ein de der vastenmaand op luidrichtige wijze op den *bSdoeg* kenbaar gomaakt te worden. Zio verder oyer den dienst in de moskee: SEMBAH- JANG.

Literatuur: O. Snouck Hurgronje, De Atjehers I, 63 vv., 84 vv. (The Achehnese 1,62 vv., 20 vv.); Het Mohammedanisme (in Colijn's Neerland's Indie I, 251—253); De Islam in Nederl.-Indie p. 8 vv (Grootc Godsdiensten, 2e Serie p. 384 vv.); L. W. O. van den Berg, De Mohammedaanscho geestelijkheid en de geestelijck goederen op Java en Madoera, Batavia : P. J. Veth, Java I (1875) p. 375.; IV (1907) p. 428 v.; Demasjdj^d on inlandscho godsdienstscholen in do Padangascho Bovenlanden, in de Ind. Gids, 1888, I, p. 312 vv.; Ph. S. van Ronkel, Moskeeen van Batavia, in Nederl.-Indie oud. en nieuw 4o afl, (1916).

MOSKEEKAS. Wat do bevolking op Java in vroegoro tijden aan het moskepersoneel vorgeoedde wegens beczwen diensten en voor do bemoeienissen by gelegenheid van hot sluiten en ontbinden van huwelijken on dgl. » were! grooten- deels in natura opgebracht, in den vorm bijv. van matten, olie en andero zaken, bostemd voor den coredicnst en het onderhoud der bedehuizen, soms ook in den *vonn* van rijst on andere eot- waren voor het personcel (vgl. A. W. T. Juynboll, Kleine bijdragen over den Islam op Java, Bijdr. t.d. T. L., en VJk. v. N. I., 4e Volgr. 6e DI, (1882) p. 285 v.). Later, toon dezo gaven algemeen door botafing in geld werdon vorvangeu, bleef do van cuds geldendc opvatting bestaan, dat het hoofd der moskeo liad to zorgen voor al wat met don daglijkschen dienst in do bedehuizen on het gewono onderliouid dor go bo u wen in verband slond : immers, ook ter besrljding van de daer- aan verbonden kosten gonoot hij zyno omolu- inontej). Hoewel cl it door do *panghoeloe's* niet onkonk word, waren toch velon van hen in dit opziclit zokor nalatig. Zij koorden cen (moestal gering) aandeel in do biinnenkomende geldon aan } (ot him ondergorschikto person eel uit en bo- hieldon de rest nagonoeg geheel voor zich zolf. Op vorscheidonc plaatson word toen door do plaatselijke overheden verordend, dat een zekor procentago van do omol union ton van het moskeo- personeel zou worden afgezonderd ter vorming van con zgn. „m o s k o o k a s", waaruit do noodzakdijko uitgavon voor don coredienst zou- den bokostigd wordon.

Hot ongewenschte gevolg van dozen maatregel was, dat do "moskeekassen" meestal boven vorewaching uncii aangroiclen, zoodat daarin aan- zionlijko fondsen tor beschikking kwamon, buiten

allo evonredigheid mot de werkdijke behoeften van don cerediengt. Mot deze fondsen uit de moskeekas werden on don duur ook kosten bo- stredon, welko vroeger nooit on laste dor „geestelijckewer waren gebracht, terwijl daarentegon do „geesteljkheid" zich voor do vermindc- ring harer inkomsten trachtte schadclouo to stellen dor, bij het sluiten on ontbinden van huwelijken, en dergelijke gelegenheden, meerdan vroeger van de belanghebbenden te vorderen. Op die wijze werd dus ten slotte, langs eenen omweg, feitelijk eene belasting ten behoeve der moskeekassen op de be volkin g gelegd, zonder de noodigo waarborgen, dat de opbrengst dier nieuwe belasting indordaad doelmatig besteed en op betrouwbaro wijze beheerd werd.

Om deze redenen verbood de Indische Regeering later de vorming van zulck moskeekassen, waar zij nog niet bestonden en gelastte voortaan een nauwlcctend toezicht van wege het Euro- peesch bestuur op de administratie der reeds bestaande moskeekassen. Geene fondsen daaruit zouden voortaan nog bestemd mogen worden voor uitgaven, welko niet reeds van ouds krach- tens do adat ten laste der „geestelijckheid" kwamen. Verder moest ervoor gezorgd worden, dat ten bate der moskeekassen voortaan niet meer afgezonderd werd dan strikt noodig was om in de behoeften van den eeredienst in iedere Afdeling op de van ouds gebruikeijke wijze te kunnen voorzien. De desbetreffende missives en circulaire van do Indische Regeering aan do Hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera (van 4 Aug. 1893 no 1962, 3 Aug. 1901 no. 249, 16 Dec. 1902 no. 417, 28 Mei 1904 no. 240, 7 Oct. 1905 no. 3493 en 18 Febr. 1908) zijn te vinden in de verzameling van besluiten, rap- porten en aanschrijvingen betreffende moskeekassen, opgen omen in Adatrechtbundel VII_ (1913) 297—331.

Boveid^l PBf^d WOFdwi- hanc van 1'04 (Ind. Stb. 212) bepaald, dat het tarief der betalingen, verschuldigd voor ambe- lijko bemoeienissen met het sluiten en ontbin- don van huwelijken tusschen Mohammedanen, zou worden vastgesteld door de Hoofden van gewestelijk bestuur, terwijl straf werd bedroigd tegen. overschrijding van het maximum dor vastgestelde tarieven. Ook zouden voortaan door de Hoofden van gewestelijk bestuur in overlog met het Inlandsch bestuur regelingen worden getroffen betreffende de verdeeling der huwelijks gelden dor den *panghoeloe* onder zijno ondergeschikten. Daarbij moest in het algo incon do bestaande adat gehandhaafd blijven, mot (lion verstando ochtor, dat voortaan gelet word on cono rationeclro verdeeling der ontvan- gon baton, opdat ieders aandeel als eene billijko vergoeding voor de door hem verrichte werk- zaamhedon zou kunnen aangomerkt worden (P. Bijbind no. 6057).

In veel ruimere, algomencnc zin wordt do benaming moskeekas soms ook wel gebruikt tor aanduiding van alle fondsen, welke door hot hoofd van het moskeo- personeel in zijne functie als zoodanig worden boheorcl. Moskeekas in dien ruimeroen zin doelt niet alleen op hetgeu tor bokostiging van den eeredienst en het onderliouid dor bedehuizen wordt afgezonderd, maar bijv. ook op do verschillondo baton, welko verdeeld worden onder de aan do moskeo verbonden por- sonon, ontvangeei hetzy voor bemoeienissen met

godsdienstige aangelegenheden dor bevolking, hetzij als *djakat* (zie aldaar) en *pitrah* (zie aldaar); verder bijv. op do opbrengsten van onroerende goederen, indien die ten bate eener moskee mochten verbonden zijn (vgl. WAKAP), bene- vens op de gelden, a an de moskee ten deel vallende als bijzondere giften of ter vervuHing van geloften van vrome geloovigen. In het algc-meen loveren alleen de huwelijks gelden eenigs- zins vasto en belangrijke inkomsten op; de op-brenst, van de *djakat* heeft slechts in West-Java groote betekenis voor het nioскеерponeel.

Literatuur: O. Snouck Hurgronje, Nederland en de Islam, p. 63 v.; A. H. van Ophuysen, De huwelijksordonnantie en hare uitvoering (Dissert. Leiden 1907), p. 64—75; Arminius, Iets over huwelijk en echtscheiding bij den Inlander, de daaruit voortvloeiende inkomsten der Mo-hamm. geestelijkheid en de administratie der moskeefondsen (Ind. Gids, 1889, II, p. 1501—1520, 1652—1665; L.W.O. van den Berg, De Mohamm. geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoera, 2e dr. p. 16 vv.

MOSKEEPERSONEEL. Aan de moskee zijn verscheidene personen verbonden, die te zorgen hebben voor den gergelden gang der godsdienst-oefeningen, het onderhoud, de reinheid en ver-lichting van het gebouw, enz. Zij staan op Java onder toezicht van den *panghoeloe* (zie aldaar). Hun aantal hangt van plaatselijke omstandigheden af, maar is zelden minder dan vier en bedraagt in groote moskeeen soms meer dan 40 personen. De titels, welke zij dragen, zooals *imam*, *klibh*, *modin*, zyn aan het Arabisch ont-leend. De titel *imam* duidt den persoon aan, die als leider bij de *sembahjang's* voorgaat; *kalib* of *ketib* is eene verbastering van het Arabische *chatib*, d.i. prediker, nl. de persoon, die des Vrij- dags en op feestdagen de *koetbah* (de Arabische preek) heeft, voor te dragen; vgl. SeMBAH- JANG. De benaming *modin* moet wcl eene verbastering zijn van het Arabische *moe'addzin*, d.i. de persoon, belast met het afroepen van den *adzan* (d.i. de oproeping tot den *sembahjang*); op Sumatra noemt men hem veelal *bilal* (naar den eigenaam van den Abyssinier Bilal), die in Mohammeds tijd met de oproeping gen tot d& godsdienstoefeningen belast was). Met den op Java gebruikelijken titel *merbot* duidt men den bediende aan, die zorgt voor het schoonvegen van het gebouw, het vullen der waterreservoirs, het aansteken en schoonhouden der lampen en dergelyke werkzaamheden. De function in do moskee worden gewoonlijk afwisselend nu eens door dezen dan wedcr door genen van het personeel waargenomen, overeenkomstig de daarvoor ingestelde regeling van den *panghoeloe*. Dezo laatste acht zich meestal te hoog oin persoonlijk bij den *s'nbahjang* voor te gaan of zelf eene preek voor te dragen, tenzij de tegenwoordigheid bijv. van een regent of diens uitdrukkelijk verzoek hem daartoe mochten bewegen. Zelfs zij, die zooals de *ndib's* en *kalipah's* (plaats vervangers) het naast onder den *panghoeloe* staan, laten dergelyke functien liefst aan het lagere personeel, over.

Het moaकेपरBoneel, hoewel in het Euro-peesche spraakegebruik gewoonlijk gerangschikt onder de zgn. Mohammedaansche, gecste 坎 kheid" vonnt g e e n priesterschap. Eene af-zonderlijke klasse van personen, bij uitsluiting

van anderen bevoegd tot priesterlijke hande- lingen en daartoe in het bijzonder gewijd, be- staat niet in den Islam. Ieder Moslim, die het gewone ritueel van den *s'nbahjang* voldoende kent is volkomen bevoegd, als voorganger bij die godsdienstoefening optetreden. Dat in de moskee vast personeel daarvoor is aangesteld, is slechts een noodzakelyk maatregel van orde. Do moskeebeambinten ontleenen dan ook geen per- soonlijk aanzien aan hunne beroepsbezigheden. Het loon, dat zij daarvoor ontvangen, is ge- woonlijk zeer gering. Bijzondere bevoegdheden van godsdienstigen aard zyn hun niet toegekend.

Literatuur: C. Snouck Hurgronje, Mr. L. W. O. van den Berg's beoefening van het Mohammedaansche recht, p. 47—55 (Ind. Gids, 1884 I, p. 409—417); De Atj&hcrs I, 88v. (The Achehense I, 85 v.); De Mohammedanisme, in Colijn's Neerl&nd's Indie I, p. 254; do Islam in Ned.- Indie p. 10 (Gr. Godsdl. lie ser., p. 386); Rapport over de Mohamm. Godsdl. rechtspraak (Adat- rechtbundel I, p. 206) on in de Bijdr. t. d. T., L. en Vlk. v. N. I., Volgr. DI. 6 (1882) p. 358v.; A.W. T. Juynboll, Etymologische Mededeelingen p. 3 vv. (Tijdschr. v. N. I., 1870 I, 444 vv.); Kleine bij- dragen over den Islam op Java p. 6 v. (Bijdr. t. d. T., L. en Vlk. v. N. I. 4e Volgr. 6e DI. (1882) p. 267 v.); L. W. O. van den Berg, De Mohamm. geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoera, Batavia 1882, p. 6—10; P. J. Veth, Java IV (1907) p. 426—429, 1 (1875) p. 374 vv.

MOSSEL (JACOB). Gob. te Enkhuizen 28 Nov. 1704 uit het huwelijk van P. J. Mossei, makelaar, en G. Lcydecker. Als matroos naar Indie vertrokken (1702), werd hij in Compagnie's dienst to Negapatnam (Coromandel) ge-plaats (7 Mei 1721) en doorliep aldaar verschil- lende ran gen (assistent 1724, boekhouder 1725, factor 1730, onderkoopman 1730, koopman 1732, opperkoopman 1736, eerste opperkoopman 1738), tot hij in laatstgenocmd jaar tot Gouver- neur en directeur van Coromandel benoemd werd. In J 1740 werd hy tot Kaad extraordinaire on in 1743 tot Raad ord in air bevordord; in Nov. 1747 werd hij lot cersten rand en directeur-generaal aangesteld en Nov. 1750 tot Gouv.- Generaal verkozen, in welck waardigheid hij 1751 bevestigd werd. Tevens werd hij toon be- noemd tot luil- gncraal van de infanterie on in 1754 tot over- lood te Batavia in den nacht van J 4—15 Alei 1761.

Onder *zijn* bestuur word de rust in JJa>tain hersteld en de oorlog op Java geëindigd door do splitsing van het rijk van Mataram in de rijken van Soerakarta en Djokjakarta, en door de oprich- ting van een zelfstandig rijkje in de Vorsten- landen; contracten werden met Timor, Koti, Savoe, Solor on Soemba gesloten en een verbond gesloten tusschen de Compagnie en Bandjer- masin oin de Boegineezen van de O.kust van Borneo te verdrijven. Bengalen werd tijdens zijn bestuur door do Engelschen veroverd; op de Westkust van Sumatra echter werden de En- gelsclie bezittingen door de Franschen vermes- terd en aan de Comp. afgestaan. Tijdens zijn bestuur werd het Seminarium voor godsdienst- leeren to Batavia opgeheven; daarentegen werd op zyncn kosten de bijbe! in het Maleisch gedrukt.

MOSSEL. *Mytilus*. Zie SOHEL-PDIEREN.

MOSSEN. Loemoet (JAV., MAL.), Lockoet (SOEND.). Deze planten zijn over den geheelen archipel verspreid, doch zijn vooral goed ontwikkeld in de hoogere bergstreken, waar een zeer zochtige atmosfeer voortdurend aanwezig is, bv. in West-Java op ± 2000—2500 M. boven zee. Daar bedekken zo in dikke lagen de boomtakken en geven het bosch een cignaardig uiterlijk.

MOTL. Eilandje benoorden Makian (0° 28' N.B.) door de bewoners van Makian K6tdn genoemd, behoorende tot het sultanaat Ternate. Het bestaat uit een cnkelen ongeveer 700 M. hoogen vulkaan op is geheel door riffen omgeven, zoodat slechts kleine vaartuigen het kunnen naderen. De straat tusschen Moti en Makian is voor schepen onbevaarbaar. Het eiland heeft geon vaste bewoners, doch wordt geregeld bezocht door Makianers, die er tuinen aanleggen, waarvoor zij een geringe tuinbelasting aan den vorst betalen. Tijdens Valentijn was het bewoond. Hier zou in 1322 het verbond tusschen de vier Molukscho vorsten gesloten zijn, welk verbond echter in 1343 door kolano Toeloe Malamo van Ternate verbroken werd. Ook zou de hopman Schotto in 1610 een duizendtal personen van Gaanc en Kajoa, ter versterking van de bevolking, herwaarts gevoerd hebben. Vermoedelijk hebben die menschen zich na de uitroeiing der nagelbomen in 1653 over de andere eilanden verspreid. Art. 20 van het door den Commissaris Engelhard met sultan Mohamad Ali van Ternate in 1817 gesloten contract kent o. n. aan de hoofden van Moti een jaarlijksche subsidie van 320 gulden voor de uitroeiing der spicerijbomen toe. Daaruit blijkt, cl at or toon nog cenig volk woond. Van een verstoring, Nassau gheheten, waarin François Wittert in 1609 cenno bezetting plaatste, is geen spoor nicer aanwezig. In 1774 moet de berg Moti, volgens een Engelsch reisverhaal, gliocndo stenen uitgeworpen hebben, maar to Ternate wordt elk uitbarsting van Moti ten stelligste ontkend. Op den top van den berg is cen djere (heilig graf), waar bloemen en vruchten geofferd worden ter afwering van ziekten en ongelukken.

MOTOLING. Districtshoofdplaats, zie TOM-PASSO. MRANGGEN. Hoofdplaats van het district Singdlor (Zio aklaar), afdeeling, regentschap en residentie Seniarang. In do onmiddellijk nabijheid heeft jnon de halte Broomboeng van den spoorweg Semarang-Socrakarla.

MUCUNA CAPITATA W. et A., fam. *Legumi-nosae-Papilionatae*, BSngoeik (JAV., SOEND.). Klimmende heester, meest bcschouwd als een vonn van M. pruriens. De plant zou door de Aniboncozen aangeplant worden, om de sma-klijko zaden.

MUCUNA PRURIENS D.C., fam. *Le(uminosae-PapiUonatae*. Katjang gatfil, Kijkara gatfil (MAL.), K6t rii raw6 (JAV.), Kararawdjal6 of Rarawdja, Koan (SOEND.). Een klimmende hoester met donkerpaarse of witte bloenen op platte breede poulsen, cl i mot fijne, goudgelo haartjes bezet zijn. Bij aanraking blijven die haartjes in de huid vastzitten, en veroorzaken cen ondraglijke en Jangdurige jeuk. De scoort komt in cen aantal variëteiten voor. Een ervan is bij de bevolking als groene bemester in gebruik. Zoowel do

bladeren als do rijpe zaden worden gegeten. Zie ook MUCUNA OAPITATA.

MUIZEN (*Muridae*), cen zeer soortenrijke, kosmopolitische familie der Knaagdieren (zio aldaar) en de eenige ~~dezer orde~~, die (van de geimporceerde konijnen afgezien) ook in Australie voorkomt. Soorten van muizen bewonen dan ook den geheelen Indischen Archipel en zijn op Nieuw-Guinea (vanwaar ruim 40 soorten bekend zijn) de conigo Knaagdieren. De door den mensch kosmopolitisch geworden huismuis (*Mus musculus* L.), zwarte rat (*M. rattus* L.) en bruine rat (*M. norvegicus* Erxl. = *decumanus* L.), zijn ook in den Archipel ingeburgerd. Deze beide laatste verdienen een bijzondere bespreking wegens de rol, die zij spelen bij de verspreiding dor pest. Beide komen waar-schijnlijk in den geheelen Indischen Archipel, tot in Nieuw-Guinea, voor. De eerste is kleiner dan de laatstgenoemde; door de kleur zijn ze niet met zekerheid van elkaar te onderscheiden: van *M. norvegicus* komt op Java ook een zwarte variëteit voor en ook de kleur van de "zwarte rat" is variabel. Een beter uitwendig kenmerk vormen de ooren, die bij *M. rattus* veel grooter zijn, en de vacht, die bij deze laatste gladder en glanzender is. *M. rattus* is een zeer variabele soort; de vormen van den Archipel kunnen volgens Do Beaufort (Meded. Geneesk. Dienst in Nederlandsch-Indie, dl. II, 1913) tot twee ondersoorten worden gebracht: *M. rattus griseiventris* Bonhote en *M. r. diardii* Jent. De eerstgenoemde is een huisrat en heeft den staart gewoonlijk langer dan kop en lichaam tezamen, terwijl het wyfje 5 paar melktepels heeft, 31. *r. diardii* daarentegen, bij welke de staart gewoonlijk korter is dan kop en lichaam en het wijfje 6 paar tepels bezit, is een veldrat, die in Indie voornamelijk in do sawahs gevonden wordt. Hot is vooral do eerste, die wegens zijn voorkomen in de onmiddellijke nabijheid van den mensch (hoewel niet uitsluitend: ze komt ook wel in de sawahs voor) do pest helpt verspreiden. Waarschijnlijk speelt ook nog *M. concolor* Blyth hierbij een rol; deze gelijkt veel op *M. rattus* en leeft eveneens in huizen, maar is veel kleiner en onderscheidt zich daardoor, dat het wijfje slechts 4 paar tepels bezit. Behalve de genoemde komen nog een groot aantal soorten van hetzelfde geslacht *Mus* of nauw verwante geslachten van Sumatra tot Nieuw-Guinea voor (algeineene inlandsche benamingen: tikocs (MAL., JAV.), beurit (SOEND.); in Noord-Celebes zouden volgens Jentink (Notes Leydon Museum, I, 1879) voor verschillende soorten worden gebruikt do namen: kalendang, wangotan, toeraan of toerean, toerean in pate, loemandeng, inea, pengaladen, pangosaio, tang-kara, loemalapai. Do grootste rat van Nederlandsch-Indie is *Mus (?) Armandvillei* Jent. van Floros^ did een lichaamslengte van moor dan 4 d.M. om cen staartlengte van 3,5 d.M. beroikt. Hot Wostelijk deel van den Archipel wordt verder bewoond door soorten van de geslachten: *Nesoclia* (*N. setifera* Horsf. is cen groote, bruine rat — kop en lichaam ±: 23,5 c.M. lang, do staart iets korter — dio van den ongeveer even grooten *Mus norvegicus* to onderscheiden is door nicer ongelymatigo beharing om door de zeer lange haroii — 8,5 c.M. lang —, die achterop den rug staan); *Chiropodomys*

(Noord-Borneo, Sumatra, Nias, Java), met do soort *Ch. gliroides* Blyth, een boombewoner, die in bamboe nestelt; *Pithechir* (*P. melanurus* F. Cuv. van Java, een kastanjebuino rat met opponcerbarcn grooten teen, die volgens do waanieming van Pasteur — Jen tin k, Notes Leyden Mus., XIV, 1892 en XVII, 1895/96 — in boomen bolvormige nesten bouwt van takjes on bladcren), en andero. De muizen van Nieuw- Guinea, Aroe- en Kei-cilandon bo- hooren grootendeels tot geslachten, die tot hot Australische fauna-go bied beperkt zijn, hoewel sommige van hen verwanten hebben in do ge- bergten van Celebes en het eiland Luzon in de Philippijnen. Evenals de Australische buidel- dieren hebben ook de muizen van dit gebied zich, op kleinere sciaal, aan verschillende levenswijzen aangepast. Hierdoor kunnen een aantal voor dit gebied kenmerkende geslachten onderscheiden worden, waarvan op Nieuw-Guinea alleen *Uromys* (Westelijk ook op Salwati en Obi voorkomend) uit een groot aantal soorten bestaat 'Zulke aan passin gen vertoonen bijv. de volgende. *Lorentzimus nouhuysi* Jent, heeft lange, tot springen geschikte achterpooten, evenals de Australische woestijmuizen van het geslacht *Conilurus*. Vreemd is deze aan- passing aan het woestijnleven in het bosch- rijke Nieuw-Guinea, een verschijnsel analoog aan betgeen de kangoeroe's vertoonen. *Pogo- nomys* (*Ohiruromys*) *forbesi* Thom, bezit een grijpstaart met kalen top. *Hydromys beccarii* Prs. is een van de weinige muizen, die geheel aan het leven in water aangepast is: zij heeft zwemvliezen tusschen de teenen der achter- pooten en voedt zich, behalve met insecten, ook met visschen enz. Het geslacht *Hydromys* en zijn verwanten zijn bovendien merkwaardig door de sterke reductie van het gebit: er staan slechts 2 kiezen aan weerszijden in elke kaak, zoodat het dier in het geheel slechts 12 tanden bezit. Voor de muizen van Nieuw-Guinea zie o. a. Jen tin k, On the New Guinea Mammals, in: Notes Leyden Mus., XXVIII, 1906—07; Mammals, in Nova Guinea, Vol. V en IX, Zoologie; Mammals Dutch New-Guinea- Exped., in Notes Leyden Mus., XXXIII, 1910—11; Oldf. Thomas, Transact. Zoolog. Soc. London, XX, Pt. 9, 1914.

MULLEN (*Mullidae*). Visschen tot de *Acanthopterygii* behoorend (zie VISSCHEN). *Upeneus sulphureus* en *vittatus* (Forsk.): Bidjinangka (MAL.) en Kakoenir (Koekoeniran) (SOEND.) worden veel gevangen, maar staan niet zoo hoog aangeschreven als hun Europeesche verwanten van het geslacht *Mullus*.

MULLER (SALOMON). Zoon van een herber- gier te Heidelberg, had het uit liefhebberij ver ge- bracht in het ojetten van vogels. Toevallig met Boie en Macklot (zie aldaar) in aanraking ge- komen, vergezelde hij hen als praeparateur op hunne reis naar Indie, na zich eerst nog eenigen tyd aan het Legdsch Museum te hebben geefond. Met MackloifijzocETUij iIT828 en ,29 als onder- geschikt beambte Zuid-Westelijk Nieuw-Guinea en Timor; na diens dood verzamelde hij in meer zelfstandige betrekking in de buurt van Pad an g gedurende 1833—35 en te Bandjermasin ini 1836. In 1837 in Europa teruggekeerd, heeft h 5 zich beziggehouden met het publicceeren 和 uitkomsten zijner werkzaamheden in

O.-Indie. Bij Kon. Besl. van 19 Juli 1850 kreeg hij eervol ontslag uit zijne betrekking als lid der Na- turkundige Commissie (zie aldaar). Naar Freiburg i/B. vortrokken, overleed hij aldaar in 1864. Hij is een der personen geweest, die het nicest hebben bijgedragen tot de kennis der fauna onzer Indische gewesten. Geruimen tijd v66r A. R. Wallaco heeft hij de aandacht gevestigd op het merkwaardige onderscheid in fauna en flora tusschen hot Westelijk of Aziatisch, on hot Oostelijk of Australisch gedeelte van den Ned. O.-I. Archipel, voor welk onderscheid hij, in den geest van zijn tijd, de oorzaak zocht in verschil van klimaat en verdeeling van land en water. Zijno voornaamsto geschriften zijn: Verhandelingen over de Natuurlijke Geschide- nis der Nederlandsche overzeeshe bezittingen, afdeling Land- en Volkenkunde; en in vereeni- ging met Schlegel de afdeling Zoologio van het- zelfde werk; Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel 1828—1836. Zio overigens over hem Dr. M. J. Sirks, Indisch Natuuronder- zoek, biz. 114, 118—119, 121, 139, 219.

MÜLLER (GEORG). Geb. 8 Juni 1790 to Mentz. Trad in 1807 als cadet in Oostenrijkschen dielsF- en nam als Oostenryksch officier deel aan den slag van Wagram. Toen tegen het einde van 1809 Napoleon een bevel uitvaardigde, dat alien, dio on den linker Rijnsoever geboren en in dienst van vreemde niogendheden waren, by het Fransche leger moesten overgaan, meen- de Muller aan dezo maclitspreuk te moeten ge- hoorzamen. Aan Fran sche zijdo maakte hij dientengevolge den Russischen veldtocht mede en bracht het als Fransch officier tot Luitcnant- Kolonel. Na do zoogenaamde honderd dagen trad hij in 1816 als kapitein der Infantorio in Nederlandsch Indischen dienst. In 1818 nam hij deel aan oen expeditio tegen Sambas, worden benoemd tot resident der Westerafde- ling van Borneo, daarna in 1822 tot Inspecteur van do binnenlanden van Borneo, als hoedanig hij een reeks wetenschappel ij ko expedities ondernam om bedoelde binnenlanden in kaart to brengen. Op een dier expedities word hij, 20 Jan. 1826, aan de Kapoeasrivier met zijno ochtgonooten door inboorlingen vermoord. O. m. schreef hij: „Proovo eonor geschiedonis van een gedeelte der Westkuet van het eiland Borneo“, en „Matan on andere eta bl issementon op do Westkust van het eiland Borneo** in do Ind. Bij. I (1843).

Zio Lcvensbericht in do Ind. Bij. I (1843); voorts Tijdschr. v. Taal-, land- en volkenk. III (1855), biz. 426—494.

M. U. L. O. SCHOLEN. Zio ONDERWIJS.

MULTATULI. Zio DOU WES DEKKER.

MUNTINGHE (MR. HERMAN WARNER). Geb. te Amsterdam in 1773 uit het huwelijc van Mr. 8. Muntnglie^hoofdman van het Hoog Gc- rechtshof te Groningen en A. E. De Maffé. Na een gedeelte zijner opvoeding in Engeland te hebben out van gen wrd Muntingho in 1785 op do Lalynsclic school te Groningen toegelaten on reeds 2 jaar later (Dec. 1787) als student aan de Hoogeschool aldaar ingeschreven, waar hij in 1797 tot doctor in de beide rechten promovcerdc. Den 6den Juli J 801 benoemd, tot ad vocaat-fis- kaal bij den raad der Aziatische bezittingen, nam hij een werkzaam aandeel in het onderzoek naar de handelingen van Mr. Noderburgh als

Commissaris-generaal; 16 April 1804 word hij tot fiscaal to Suriname benoemd, doch kon die betrekking niet aanvaarden, daar de kolonio door de Engelschen vermeersterd word. Muntinghe vertrok toon als advokaat-fiscaal naar Indie, doch word in 1807 tweedo secretaris van de Indische regering, in 1808 secretaris van Daendels en in 1809 secretaris-generaal. Bij do reorganisatie van den Hoogen Raad van justitio te Batavia in hetzelfde jaar we rd hij president van dien Raad met den rang van extra-ordinaar raad van Indie. Hij bekledde die betrekking nog toen Java in handen der Engelschen overging; bij de oprichting van don Raad van Indie, die Raffles ter zijdo stond, were! Muntinghe tot lid daarvan benoemd van we in die betrekking de vertrouwde raadsman van den landvoogd, die veel aan zijn kunde en ervaring te danken had. Ook na het herstel van het Nedcrlandsche gezag bleef Muntinghe in het vertrouwen der regering deelcn als president van den Raad van finantien, 6n als lid van vershillende commissien, waaronder de adviseerende commissie aan de comm.-generaal toegevoegd. Na do ont-binding dier commissio we rd Muntinghe als regerings-commissaris naar Banka en Palembang gezonden; zijne handelingen werden daar echter niet met gelukkig gevolg bekroond, daar de door hem op den troon h erst eld c Sultan van Palembang wldra openlijk in verzet kwam, hetgoen tot herhaalde expedities leidde. Nog tijdens zijn verblijf op Sumatra werd Muntinghe benoemd tot lid van den nieuw opgerichtcn Raad van Indie; in 1822 keerde hij met verlof naar Nederland terug, waar hij zich grootte vor-dienste verwierf bij de stichting van de Ned. Handelmaatschappij. Na zijn terugkeer in Indie bleef Muntinghe nog slechts korten tijd lid van den Raad van Indie; na zijn ontslag vestigde hij zich te Pekalongan, waar hij 24 Nov. 1827 over-iced.

Verscliedene zyner belangrijke adviezen zijn gepubliceerd ge wo rd on; wij nocmen d daarvan zijne rapporten van 28 Juli 1813 over de memo-ric van J-caffies betrekkelijk do landrento (Van Deventer, Bydragen I, bl. 87) en van 14 Juli 1817 betrekkelijk hot onderzoek naar het lande-lijk stelsel (Ibid. I, bl. 281).

MUNTOK. Afdocling van do residentie Banka on Ond., bostuurd door con controlcur, die in de gelijknamige hoofdplaats zctelt. Zij omvat het district Muntok mot do onderdistricten Muntok, Plangfis, Ampang en Kadiala en telde oindc 1915 ongevocr 19.000 zion.

Muntok is ook eon der 9 miyndistricten, waarin hot ciland Banka voor hot tinbedrijf ver-deeld is.

MUNTOK. Vroegero hoofdplaats der rosi-dentio Banka en Ondcrh. Zij word in het begin dor 18o couw, kort na do ontdekking der tin-ortson gesticht on is aan den N. in gang van Straat Bankii niet ongunstig gclegon. Nad at Muntok in hot jaar 1913 als rosidencietzelt werd vorlaton on de Kon. Pakctvaart Mij, de audoro Imvncplaatson als Blinjoc, Pangkalpi-nung — de nieuwe hoofdplaat — Soongciliat, door haro schepen liet aandoen, bleef van haar naam slechts do historischo glans over. De tormcn Orang Muntok en Orang Banka herinncrcn nog aan don vroegeren toostand; alien, die buiton do hoofdplaats Muntok woondon,

wordon onder don naam Orang Banka gobracht, als do provincialen.

Do invoer van rijst en andero voedingspro-ducten ten behoeve van do mynwerkers (do meeste en grootsto mijnon liggen in Socngciliat, Blinjoc on Pangkalpinang) had te Muntok plaats, vanwaar de versclieping voider met prauwen langs do kust geschieddo. Eon vlucht-haven en cen pior waren toenmaals noodig. Tengevolgc van de versnippering van den in-voer door de opkomst van de genoemde andere havenplaatsen, verminderde het invoercijfer be-langrijk, vooral omdat de afdeling Muntok zolvo noch voor de ppcrcultuur noch voor de tin winning veel beteekende. Muntok was dus slechts de invoerhaven van Banka. En dit be-teekende veel, omdat het land zelf geen vol-doende voedingsstoffen oplevert voor de be-woners. Thans is Muntok nog slechts als «Btel van de Banka-tinwinning van betekenis. De handel heeft zich geheel verlegd; ook de uit-voer van peper heeft niet meer over Muntok plaats dan voor zoover de peper door Chineezen en tegenwoordig ook door Inlanders in de afdeeling zelve wordt verbouwd. Do reede is goed, en zelfs do beste van geheel Banka to noemen. Dit zal dan ook de reden zijn geweest,*dat Muntok steeds de eerste haven geweest is.

De stad bestaat uit 4 kampongs, een Chi-neesche kijkl en een Europeesche wijk. Do Europeescho wijk is gelcgen op de heuvels, de Chineseesche ligt aan zee, en do Inlandsche wijkcn, liggen hoofdzaklijk aan zee en ter weerszijden van de kleino Soengei Muntok.

De plaats telde in 1915 ruim 4100 zielen; nl.: 150 Europeanon, 1375 Chineezen, 2350 Inlanders, 80 Arabieren, 125 andero Vreemde Oostelingen en 150 Orang Sekah.

Velo Inlanders verhuizen naar de andere Pangkals of keeren naar hunne kampongs torug, omdat zij hier moeilijk meer een be-staan kunnen vinden. De Chineezen leiden als tokohandelaar en deelhebber in de mijnen een dragelijk bestaan; de eigenlijke handel is in hoofdzaak in handen van enkele Chineezen; de Inlanders leven er van vischvangst (poe-katan) on wat vruchtenteelt. De huizen zjn, voor zoover niet aan Inlanders toebehoorende, van steen opgetrokken.

MUN TWEZEN. De geschiedenis van het munt-wezen in Ncdcrlandsch-Indie is te verdeelen in twee tijdperken, het cersto gekonmerkt door een steeds grooter wordende verwarring en on tree! dering, het tweedo daarentegen door zoon rust en kracht, dat het daardoor zelfs gunstig afsteekt by hotgeen andere kolonialo rijken tor zelfder tijd hebben doorgemaakt. De scheiding tusschen do twee tijdperken is tevens de oorzaak van den ommekeor is de Muntwet van 1854 geweest, waarbij het munt-stelsel van Nederland ook in zijn Oostersche kolonien is ingevoerd.

Naast talloozo kleinere gebreken en mis-grepon, die het eersto tijdperk ontsiers, zyn in dio eerste 250 jaar drie kapitale fouten naar voren to brengen, die als de hoofdoorzaken van den vcelal jammerlijken toestand zijn aan to wyzon, namelijk het wanbesluit om do zil-veren standpenningen in Indie hooger te va-luceren dan in Nederland, de overstroming van het land met ininderwaardigo pasmunt en

do overmatige uitgifto van papiorcn geld. Hot ongeluk heeft gewild, dal do drie bestanddcolon dor toenmalige circulatie, do standpenningen, de pasmunt en het papiorcn geld, oik op zijn beurt, ja so ms zelfs tegelijkertijd door zoo'n hoofdfout zijn getroffen, zoodat geon uitgcd- ding mogelijk was. Dio misgrepen hebben het muntwezen in zulk een desolaton staat go- bracht, dat de ontwikkeling onzer Kolonien er ernstig door moest worden bcnaedcld. Aan pogingen om in den schadelijken chaos orde en verbetering te brengen, heeft het niet ontbroken, doch ongelukkigerwijze verviel de hervormer bij het- herstellen van de eene fout weer in een andere, die min st ens even ernstig nadeol tocbraeht, of wel hij miste do kracht, of do gelegenheid do hervorming tot het cinde door to voeren.

Men ontvangt wellicht het duidelijkst een indruk van de voortdurende ellende van het eerste tijdvak, wanneer liet relaas dezer geschie- denis voor de eerste twee eeuwen gesplitst wordt over standaardmunt, pasmunt en pa- pieren geld en aan elk dezer drie onderdeelen van het muntwezen afzonderlijk een bespre- king wordt gewijd. Daarop volgt dan voor alle drie tezamen de periode van de hoogste verwarring tijdens het bestuur van den Gouver- neur-Generaal Van den Bosch, ten slotte afge- broken door den overgang tot de muntcrgeling van 1854 onder leiding van den doelbewusten G.-G. Rochussen en daarna de gezonde toestand door de Muntwet van 1854 in het leven geroepen.

. *Standaardmunt.* Als eerste standaard munt, gangbaar in Nederlandsch-Indie, of beter ge- zegd op het eiland Java, is de Spaansche reaal te noemen, die reeds door de Portugeezen als zoodanig werd ingevoerd. Ook in Nederland was deze zilveren munt bekencl en wel als wettig betaalmiddel op een waarde van 2 gulden en 5 stuivers sedert 1594, 2 gulden en 6 stuivers sedert 1603, 2 gulden en 7 stuivers sedert 1606 en 2 gulden en 8 stuivers sedert 1622. Het gewicht van dezen zoogenaamden reaal van achten bedroeg 17 Engels 25 asen en het gehalte 11 penningen 2] grein, zoodat hij 25.306 gram fijn zilver bevatte. De Oom- pagnie van Verre, opgericht in 1594, voerde deze munt in navolging der Portugeezen in Indie in, als de meest geschikte voor het ver- keer met Oostersche volken en aanvankelijk in groote hoeveelheden, omdat Europeescho goederen er niet gemakkelijk te plaatsen waren, zoodat de heen- lading der naar Indie uitzei- lende schepen in hoofdzaak wel uit con tan ten en dan in den vorm van Spaansche realen moest bestaan.

Door dezen uitvoer op groote schaa] onder- vond men reeds v66r de oprichting van de Vereenigde Oost- Indische Compagnie, datee- rende van 1602, moeijlijkheid de benooidigde hoeveelheid in Nederland te verkrijgen. Do Compagnie te Amsterdam en daarna ook de 拵 Middelburg verkregen daarom op huar ver- zoek de bevoegdheid zelf realen te laten slaan *P de Mun ten te Dordrecht .en te Middelburg, 拵8t in grootte, gewicht en gehalto gelijk aan den Spaanschen, maar spoedig reeds werd 拵n reductie van ongeveer % op het fijn gilver aangebracht, uit overweging dat do Spaansche reaal ook meestal niet meer bevatte.

Dozo nieuwo roalon waren in Nedorland niet gangbaar, doch uitsluitend bestomod om als negotiepenningen voor Indio te dienen. Hoewel do Oost- Indische Oompagnie echter, met het oog op do moeijlijkheid, waarin zy verkeerde de benooidigdo contanton in do oor- spronkclijko Spansche realen naar Indio te zenden, krachtig pogde dozo nieuwo realen in gang te doon vinden, is dit toch niet mo gon gelukken. De Spaansche reaal van achten liet zich niet vordringen en bleef zoodoendo tot hot eind der 17de eeuw de rekon ingseen heid, totdat de rijksdaalder die functie overnam. Het publicke, zoolwel als het handelsverkeer was derhalve gebaseerd op den Spaanschen reaal en ook do bocken der Indischo kantoren van de O.-I. Compagnie werden daarin go- houden, zij werden echter afgesloten in guldens van 20 stuivers op den voet eerst van 47, daarna van 48 stuivers = 1 reaal.

Alhoewel de gulden des tijds in Nederland slechts een denkbeeldige munt was, gold hij toch, in elk geval in de proyincie Holland, als rekeningseenheid en omdat de Spaansche reaal op grond zijner innerlijke zilverwaarde en gangbaarheid in Nederland steeds in Ne- derlandsche guldens omgerekend kon worden, bestond er dus in deze periode een vaste ver- houding tusschen de Ind ischo rekeningseen heid, den Spaanschen reaal, en do Nederlandsche, den gulden.

De invoering van Nederlandse landsmun- ten, sedert 1622 in Indie in omloop gebracht, en de begriips ver warring, die voorzat bij do be paling der waarde dezer munten, wanneer zij aldaar maar eenmaal aangekomen waren, maakten echter aan deze vaste verhouding een eind en werden zoodoendo de aanleiding tot de vele tegenstrijdigheden en verwikkelin- gen, die "twee ecu wen lang op muntgebied aanhadden. Uit de groote voorliefdo, die do oosterlingen voor zilver, zoolwel gemunt aid ongemunt koesterden, Jeidde men af dat hot zilver in Indie mecr waard was dan in Nederland, zoodat ook een reaal in Indie niet maer dezelfde waarde kon hebben als in het Moe- derland. Naast dit wanbegrip, ten aanzon van munten, in Nederland zoo wel als in Indie gangbaar, was de groote dwaling echter, dat men die hoogere waarde van den reaal uit- drukte in zijn 1/48 gdeelte, den stuiver, door te bejalen, dat de reaal bij aankomst in Indie niot nicdr 48, doch 60 stuivers waard was. Men- hield er dus geen rekening med. . dat indien aan het zilver en den reaal i) Indie werkelijk een hoogere waarde ware toe te ken- nen, die appreciatio dan toclio ook aan het ojjderdee], den stuiver, moest ten goede komen. Het gvolg was nu, dat het verkcer met twee stuivers te doen kreeg, ten eerste den tacc- barci) of "zwaren", waarvan 48 ovcreuukoin- stig het muntstclsel gelijk waren aan een reaal, en verder een deijkbeeldigen "lichen" stuiver, waarvan de reaal, tengevolgc van zijn hoogcro valuatie, er 60 vertegenwoordigde. De eeno stuiver verhiold zich dus tot den anderen als 1 tot P/4, hetgeei een bron van ver warring is geweest tot in de 19de eeuw toe.

Om hi het gebrek aan grovere munt te voor- zien, dat ontstond tengevolgc van den sterke- ren uitvoer dezer munt in ver band met de

a het standdaard munt, gangbaar in Nederlandsch-Indie, of beter gezegd op het eiland Java, is de Spaansche reaal te noemen, die reeds door de Portugeezen als zoodanig werd ingevoerd.

circulatie van minderwaardige kleinere munt op den boporkten aanvoer van roalen, werden geleidelijk ook allerlei andere Nederlandsche zilveren munten in omloop gebracht tegen een waarde, in stuivers uitgedrukt, die telkens wed er gewijzigd word en waarbij dus steeds weer uitgegaan word van hetzelfde wan begrip van hoogere valuatie en dan uitgedrukt in het onderdeel, waardoor bij elke nieuw ingevoerde Nederlandsche munt de verwarring wel moest vermeerdoren.

Zoo kwamen de Leouwendaalers, in Indie Kronen genoemd, in circulatie, in 1615 40 stuivers, in 1639 d 48 stuivers, hoewel 40 stuivers in Nederland nog steeds aan zoon Leeuwendaaler gelijk bieven. De reaal van achten, in Nederland 48 stuivers, gold in Indie evenzeer 60 stuivers als de kruisdaalder, hoewel do laatste in Nederland weer met 50 stuivers gelijk stond (plakkaat van 10 Maart 1640).

Naast deze munten, uit Nederland ingevoerd, bracht het Bestuur in Indie omstreeks 1640 Bataviasche Kronen of realen in omloop op den voet van 48 stuivers, die het zelf had laten slaan. Doch reeds in 1647 werd tot de intrekking daarvan weer overgegaan, gedeeltelijk omdat zij op groote schaal nage-maakt bleken te worden, doch vooral, omdat de Regeering in Nederland in deze aanmuntting een onwettige daad van het Indische Bestuur meende te moeten zien. En toen de Regeering in patria door dit voorval meer aandacht aan het muntwzen in Indie ging schenken, volgde aldra een voorschrift over de munten, welke aldaar gangbaar zouden mogen zijn, met bijvoeging van do waarde, waartegen zij van hand tot hand zouden mogen gaan. Dio waarde was echter veel lager, dan die welke nu reeds 10 jaren op gezag van het Indische Bestuur had gegolden en vreezende, dat bij een lagere valuatie al de grove zilveren munt binnen kurzen tijd door uitvoer zou verdwijnen, besloot het Indische Bestuur den last betreffende de gangbaarheid wel, doch ten aanzien van den koers niet uit te voeren. Op goede gronden, die zij spoedig daarop zoozeer zou veilloochenen, handhaafde echter de Regeering in Nederland haar standpunt, dat de hoogere valuatie in Indie een misdag was en slechts in geringe mate winst gaf. Ten slotte moest het Indische Bestuur wel bukken en in 1652 ging het dan ook bij plakkaat van 4 Mei over tot de reductie, die op den volgenden voet voorgeschreven was: Rijksdaalder = 52 stuivers, realen van achten en kruisdaalder = 50 stuivers, leeuwendaalers = 42 stuivers, ducaten = 63 stuivers.

Het Indische Bestuur boog voor een oogenblik zelfs zoo ver het hoofd, dat het in de publiek verklaarde, dat do waarde der munten ten nadeelo van do O.-I. Compagnie en van de burgerij opgezet was. Doch al heel spoedig ging het wed er eigen machtig ingrijpen: 21 Mei 1652 of nog geen 3 weken later worden de realen, kruisdaalers en provinciale daalders algdijklijk op 51 stuivers gesteld, terwijl 26 Augustus daarop do verschillende pas aan den omloop ontrokken en tot bijvoen verklaarde munten weder gangbaar gemaakt werden. En daarnevena zond het memoire op memorie naar de Bewindhebbers in

Nederland, om te betoogen, dat de Iagovaluatio nadeelig voor Indie en do O.-I. Compagnie was, en daardoor het ruilmiddel uit het land verdween en de hand ckwijnde. Langon tijd zonder succes, doch cinddijk wankelde het Bestuur in Holland en had het ten slotte de zwakheid, om, hoewel het nog eens uitdrukkelijk, verklaard principeel van inzicht to verse hillen, aan Go u vernieuw-Generaal en Raden in Indie ten aanzien van de valuatie do vrije hand te laten, omdat deze het land en de bewoners beter kenden en de praktijk iets anders scheen te leeren dan de theorie, welke men in Nederland voor do ware hield.

Op een plakkaat, waarbij de koers der munten weder niet lang meer te wachten: 27 Mei 1656 werd de waarde van provinciale daalders, realen van achten en van Brabantsche kruisdaalder weder op 60 stuivers geateld, de leeuwendaalder of Kronen op 48, terwijl al andere munten weder niet gangbaar werden verklaard, als bij het plakkaat van 4 Mei 1652. Na hevig tegenstribbelen deed de Indische Regeering, hoewel naar hare meening het nut der hoogere valuatie daardoor geheel te niet gedaan werd, van haar kant 4 November 1658 deze concessie, dat ook de onderdeelen der grove zilveren munten, namelijk de schellingen, dubbeltes en stuivers, op een hoogere waarde werden gesteld, respectievelijk van 7½, 2½ en 1½ stuiver.

Het is duidelijk, dat dit compromis van 1658, waarop al het geschrijf en de wrijving van een 20-jarige periodo was uitgelopen, onbevredigend moest zijn. In Nederland achtte men de hoogere valuatie der grove munt onjuist, in Indie daarentegen die van de onderdeelen; gaf de invoering van de nieuwe koersen reeds aanleiding tot „kijven en vechten“, zooals gememoreerd werd, ook daarna kon het verkeer niet tevreden zijn met een denkbeeldigen lichten stuiver naast den bestaanden zwaren, tastbaren, waarvan het uiterlijk en gehalte onveranderd gelaten werd.

Verwarring kon niet uitblijven en zij moest wel groter afmetingen aannemen, toen geleidelijk meer en meer andere munten in omloop werden gebracht. Tot dusver gold de rea al nog steeds als standpenning, dock nu werd hij geleidelijk verdrongen. In 1678 vinden wij hem het laatst vermeld als de munt, waarin boeten konden voldaan worden. Van don rijksdaalder, die eerlang zijn plaats zou inneinen, wordt 25 jaar tevoren voor het eerst go wag gomaakt. Hij gold 60 zware en 75 lichte stuivers. Maar ook de zilveren rijder of ducaton verschoen nu nicer regelmatig in de circulatio. Hoewel hy aan fijn zilver slechta 30,5 gram bevatte, werd hij toch gelijkgesteld metrijksdaalder of 36,5 gram fijn zilver, namelijk op 90 stuivers, een duidelijk bewijs, hoe stelselloos bij de valuatie werd te werk gegaan. Maar nog sterker kan de verwarring blijken uit do hulpuloze verklaring van 1680 van Gouverneur-Generaal en Raden, dio zelf de verschillende waarden hadden vastgesteld, dat zij mot het omrekenen van gouden en zilveren munton niet meer terecht konden, waarom zij aan de Regeering in Holland om een duidelijk tabelletje, waarin zij dus do waar-

don konden nazien, verzochten, hetgeen hun welwillend verstrekt word met nog eenige reken- boekjes en tafels bovendien.

Over de onzinnige valuatie van den dukaton op 90 stuivers wenschte men, zelfs met inacht- neming van de plaatselijke ervaring van de Indische Regeerders, in Holland toch niet heen te stappen, en diengevolge moest de waarde 12 Augustus 1682 teruggebracht worden op 75 stuivers, hetgeen ten minste niet veel meer verschilde van de hoeveelheid fijn zilver van $1/4$ rijksdaalder, die daarmede gelijk stond. Van den 18den September van dat jaar ging het Indisch Bestuur tot de intrekking dezer nu op 75 stuiver gevalueerde ducatonen over op den hoogerem voet van 52% stuiver, dock reeds den 24sten van diezelfde maand werden ze weer in omloop gebracht, omdat gebrek aan niilmiddeJen ontstond. In September 1686 werd weder een nieuwe proef genomen: nu werden de gewone ducatonen, voorzien als een nieuw merk van een klein ruitertje, naar links rgdende, in omloop gebracht tegen een koers van 12 in plaats van 11 schellingen als tot dusver. Doch den 22sten Februari 1692 werd deze variant al weer ingetrokken. De oude ongestempelde ducatonen bleven tot 1700 gang-baar k 11 schellingen, doch stegen toen plotse- ling tot 13 schellingen of 97 $2/3$ lichte stuiver. Voor het binnenlandsch verkeer nam do Re- geering in Holland ook met deze valuatie weer genoegen, doch zij stelde toch deze beperking 7 Juli 1719), dat voor den aankoop van een wissel op Holland de waarde der ducatonen op niet booger dan 11 schellingen mocht gesteld worden. Maar ook daarin kwam weer spoedig wijziging; de Compagnie kreeg van de Staten-Generaal de bevoegdheid ducatonen, uit- sluitend ten behoeve van het verkeer in Indie, aan te munten, doch was onder de verplich-ting deze nieuw ingevoerde munten steeds aan te nemen tegen den koers, waarop zij een- maal gangbaar waren geweest, d.w.z. dus 13 schellingen.

Toen deed de Indische Regeering eens een verstandig voorstel: zij wilde bij invoering der nieuw geslagen ducatonen de oude intrekken. Maar hiervoor waren de Hollandsche be- wind- hebbers weer niet te vinden : zij handhaafden zelfs de onderscheiding, dat de oude, ongeveer evenveel zilver inhoudende, ducatonen door de Indische Bestuurders slechts al schellingen, tegen de nieuwe a 13 schellingen, mochten aangenomen worden, aan welk voorschrijf men zich in Indie intusschen al spoedig niet meer hield. Oude en nieuwe werden door elkaar, ook voor wissels op Holland, h 13 schellingen aangenomen.

Behalve de bovenvermelde munten van Ne- derlandschen oorsprong circuleerden op Java ook nog diverse ropijen, die in de tweede helft der 17de eeuw op een waarde van 24 zware of 30 lichte stuivers werden gesteld. Doch met de zgn. Soeratsche (nl. te Suratta geslagen) ropijen veroorloofde men zich in h,¹⁷ laatst dier eeuw buitensporige manipula- ti&xp : eerst voorzag men in 1693 een honderd- duizendtal van het merk van het kleine rui- tertje, naar links rijdende en verklaarde deze J^{oor} 28, zware stuivers gangbaar, tegenover de oude a 24. In 1699 werd echter aan de oude,

ongestempelde, een nog hoogero waarde, nl. van 30 zware stuivers toegekend, totdat in 1700 gestempelde en ongestempelde weer ge- lijklijk op 30 zware stuivers werden gevalueerd.

Al meer ropijen, uit diverse streken afkom- stig, drongen geleidelijk in de Indische circula- tie door, zoodat in 1755 zelfs 13 soorten gangbaar waren. Prijzenswaardig was ongetwijfeld de goede wil, die voorgezeten zal hebben by het besluit van 23 Mei 1735, om den ropijen- omloop te beperken tot de Soeratsche, en even- zeer van dat van 6 Mei 1750, waarbij alle an- dere ropijen, die ondanks het bepaalde in de circulatie waren binnengealopen, in te trek- ken op den voet van 27 stuivers. Maar hoe onbevredigend was niet do afloop: bij plakkaat van 10 October 1758 reeds werden al de pas veroordeelde ropijen weer gangbaar verklaard op een waarde van 27 stuivers.

In de tweede helft der 17de eeuw ontmoeten wij naast de groote verscheidenheid van zilve- ren munt ook gouden munten van national en vreemden oorsprong, die met dezelfde stel- seloosheid als de zilveren getolereerd werden- Particulieren en later ook de Compagnie zelve zonden Nederlandsche gouden munten. Daar- nevens werden 14 April 1673 Japansche gouden kobangs gangbaar verklaard op een waarde van 9, 16 Februari 1679 van 10 rijksdaalders. Ook Japansche gouden itzeboes (zgn. boon- tjes) circuleerden *it* 2 $1/2$ rijksdaalders, en werden 24 Juni 1690 ter onderscheiding van nagemaakte voorzien van een apart merk in den vorm van een overeind staand leeuwte, naar links zien- de. Toen Japan echter de kobangs verving door andere, uiterlijk gelijksoortig, doch met 30 % lager gehalte en toen zelfs het opgeslagen merk der Indische Regeer- ing, dat garantie voor de echtheid moest geven, daarop nagemaakt werd, geraakten deze Japansche gouden munten geleidelijk in onbruik.

Dit was do Regeering editor een aanleiding om voort te gaan met Nederlandsche gouden muntstukken in omloop te brengen. Eerst kwamen de ducatonen, op 2 Rijksdaalders gevalueerd, daarna in 1686 een partij van 20.000 stuks met een merk B voorzien, dio 2 $1/4$ rijks- daalder moesten gelden. Hiervan arriveerde 29 Januari 1700 nog een partij van bijna 50.000 stuks, doch don 13den April van dat jaar worden aHe B'8 ingetrokken, zoodat voortaan alleen ongestempelde, doch volwichtige mochten circuleren tegen een prijs van J 8 schel- lingen.

In 1701 word het echter ton aanzien van do circulatie van gouden munt weer veel ergor; alle Hollandsche, maar ook Venetiaansche, Hongaarsche en andere Europeesche ducatonen werden als wettig betaalmiddel toegelaten, mits zij slechts een gewicht van 2 onzels 7 azen hadden. En do Indische Kogcering zc) f ontzag zich in 1730 niet daarbij nog een partijtje van 8000 cruzados, tot een koers van 6 $1/2$ rijksdaal- der, in omloop te brengen, dio zij van do Kamer van Zeeland onvangen Jiad en waarmedo zij eigenlijk niet good raad wist.

Zoo steeg de ver warring in het midden der 18e eeuw ten top: tallooze vorschHende, in- en uitheemsche gouden en zilveren munten waren naast elkaar in omloop, allo zonder veel onder- ling vorband op een hoogere dan hun go wo no

muntwaarde gesteld, zoodat do omrokingen van de ecne in de andero mu nt geen gemak- kelijke zaak was. Voortduronde verminkingen en vervalschingen, door bedroiging mot do dood- straf zelfs niot te keeren, maakten de circulo- latio des tot slechter, en dat er zoo weinig sohrif- turen uit dezen tijd dateeren, waarin de nood- zakelijk bostaand hebbende klachten zijn vast- gelegd, moot alleen als een gevolg daarvan be- scliouwd worden, dat men destijds niet gewoon was de publieko zaak in het openbaar to behan- delen. Alleen in de "Consideration over den tegenwoordigen staat van de Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij", in 1741 door Van Imhoff opgesteld, vindt men daarvan een weerklink, en wordt bv. het onderscheid tusschen zwaar en licht geld aan een scherpe critiek onderworpen. Ook pleitte hij voor do toekenning van muntrecht aan het Indische Bestuur, in dezen zin, dat de munten alleen in het Indische verkeer zouden gebruikt kun- nen worden, zoodat de circulatio in het Moe- derland daar nooit bezwaar van zou kunnen ondervinden.

Van Imhoff, Gouverneur- Generaal geworden, was in de gelegenheid in den warwinkel wat orde te scheppen, doch ongelukkigerwijze heb- ben de maatregelen, die hij nam, geen verro strekking gehad. Wei we rd 19 Juli 1743 het lichte geld afgeschaf, doch alleen als admini- stratieve maatregel in boeken en rokeningen, zoodat het weinig invloed op het verkeer had. Ook we rd 28 Februari 1744 een Munt to Batavia opgericht, niet krachtens vergunning van de Staten-Generaal, maar op grond van een contract, 13 November 1743 met den Soesoehoe- nan gesloten. Daar zouden nu nlloreerst Dor- hams of Javaansche ducaten geslagen worden, iets zwaarder en van iets beter gehalte dan de Nederlandsche ducaten, zoodat zij 3 % moor fijn goud zouden bevatten. Zij zouden tegon 4 ropijen uitgegeven worden. Doch doze „dor- ham djawi" schijnt weinig opgang gemaakt te hebbeu, de Re geo ring liet het eerste jaar (1745) wlechts 7212 stuks slaan, hot publiek, dat daar- too ook do bevoegdheid had, in hot geheel niota.

Als tweede proof volgdo 17 Februari 1747 een aanuunting van zilveren dinars, van den- zelfden muntslag als do gouden dorhams, doch in gewicht en gchalto overeenkomendo mot do SocratHecho of nicest gangbaro ropijen. Zijn waar- do word op 30 zwaoro atuivers gesteld, doch ook van dezo munt, dio bovondion spoedig na- gemaakt word, was hot succos gering. Do Munt kon dan ook liaur koston niet goedinaken on do opvolger van Van Imhoff vond hot hot boste haar in 1751 torstond maar to sluiton.

Weor volgdo ecu maatregel, dio principieel wel ver bo to ring had kunnen bronon, indicn zij maar met kracht on vor gonoog ware door- gevoerd. Bij besluit dor Zevontionon dd. 15 October 1766 word de berekening naar Indisch geld afgeschaf, ei) ver van gon door don maat- staf van den Ncdcrlandichon gokartoldon ducaton van 6(stuivera, doch alleen voor de no- golicbockon van de O.-I. Ooinpagnio en niet voor den ornloop, die aan con hei'vorming in dien zin zoozeer behoefio had.

Bij rsolutio van 6 Novombor 1764 word do Munt wed or publiek opongesteld, eerst alloon voor aanuunting van don uit do resolutio van

17 Februari 1747 reeds bokenden gokartelden zilveren derham Javasch of zgn. ropijen, doch daarna were! ook toegestaan dubbele on twoo- dubblo gouden ropijen to laton slaan. Weder- om echter ver van do faculteit weinig gebruik gemaakt, terwijl talrijke nagemaakte in om- loop kwamon, zoodat 15 Januari 1768 of vier jaar later de gouden ropijen weder ingetrok- ken werden en de aanuunting van do zilveren gestaakt.

Hoewel Bewindhebers bij schrijven van 7 October 1769 het slaan van gouden munt in Indie voortaan nadrukkelijk verboden hadden, gingen Gouverneur- Generaal en Raden er in 1782 toch weder rustig toe over. Zoowel voor henzelf als voor het publiek werd de Munt weder opongesteld ter aanuunting van gouden on zilveren ropijen. Doch daar op 5 November of 6 dagen na de openstelling zich nog nie- mand had aangemeld, besloot men het gehalte te verlagen en van 20 op 19 karaat te brengen, waardoor echter al even min gegadig- den kwamen opdagen. Toen reeds in 1795 geconstateerd moest worden, dat de gouden specien van 5 en 10 rijksdaalders uit den om- loop verdwenen waren, terwijl niemand nieu- ve gouden munstukken liet aanmaken, deed men in 1801 nog een stap verder on den weg der muntverzwakking door het gehalte van 19 op 18 karaat te verminderen, terwijl de nieuwe munt toch gangbaar zou zijn als de vroegere van beter allooi.

Naast aanuunting werd herhaaldelijk een bykomstig middel beproefd, om in het verkeer do aanwezigheid van de noodigoo grove specie te verzekeren: de uitvoer van ongemunt of gemunt goud en zilver werd telkens weer on- nieuw tegengegaan of verboden. Het toltarief van 1 Januari 1623 belaste dien uitvoer reeds met 20 %, terwijl het aan alien uit Indie ver- trekkenden verboden was edel metaal med6 te nomen. Zij hadden dat om te wisselen in wissels op Holland. Het eerste, meer alge- meono verbod dateert echter van 24 April 1700, toen do uitvoer van zilver, in het bij- zonder naar China, geheel verboden werd. Ten slotto werd alle uitvoer van goud en zilver 20 September 1782 verboden en hoewel het verbod respectievolijk in 1784, 1788, 1795, 1796 en 1801 word vormieuid, bleek de onvoor- waardelyko hand having ondoenlijk, ook al omdat ter botaling van in Indie ingevoerde waren zoo dikwijls consent moest gegeven wordon tot export van de tegenwaarde in munt- specio van edel metaal.

Ten slotte bohoefdon ook doze consenten niet meer gegoven te worden, om do eenvoudige reden, dat allo zilvoren on gouden munt roods uitvoevoerd was. Hiaraan was niot zoozeer de circulatio van gebrekkige pasmunt schuld, dan wel do sterke uitgifte van papieren geld, waar- over hierondor zal gehandeld worden.

Hot Engelsche tusschonbostuur vond eenigo jareu later dan ook do gouden on zilveren mun- ton verdwenen. Strevendo naar vorbetering maakto het don zilveren Spaanschen mat of piaster tot standpenning (26 October 1811), dien het echter in 1813 vorving door den Java ropij, een kolonialo munt, dio te Soerabaja geslagon word on gangbaar verklaard op cleh voet van 30 stuivors por ropij. Do koers van

a He andere munten werd naar zoo stand penning vastgesteld volgens den marktprijs, doze als dio in het officieele nieuwsblad werd ge-publiceerd.

Het Engelsche tusschenbestuur was echter van korten duur en heeft ook al daarom geen diepgaande verbetering kunnen brengen. Het Nederlandsch gezag werd weder hersteld en dat stichtte opnieuw een muntverwarring, nog erger dan dio van de voorafgaande twee eeuwen.

Vol goedo bedoelingen werd hot vraagstuk der muntregeling tot een onderwerp van studie gegeven aan Elout, van der Capellen en Buyskes als Commissarissen-Generaal. Het Departement van Kolonien stelde daarna een instructie op, welke vervat is in het schrijven van den Directeur-Generaal van het Departement voor de zaken van Koophandel en Kolonien, staatsraad J. hr. J. Goldberg dd. 12 Maart 1816, aan Commissarissen-Generaal gericht.

Uit deze voorschriften kon onuitgeleerd hot heil geboren worden. Ten aanzien van do grove munt huidige men al dadlijk weder het oude dwaalbegrip, dat zooveel meer warring gesticht had, der hoogere valuatie van het zilver in do Indische circulatie, en drukte dat weder uit door die munt meer onderdeelen toe te kennen, dan zij kon bezitten. Goldberg ging uit van het K. B. van 8 November 1815 no. 39, waar-bij de gulden, op Java te munten en bestemd voor de Indische circulatie, als volgt werd vastgesteld: gewicht 6 engels 2 $\frac{7}{8}$ so azen, gehalte 9 penningen $\frac{2}{3}$ grein.

Tot dusver was de gulden in Indie onbekend gebleven, alleen de scheepjes-gulden van 22 April 1803 was, eerst als 24 Indische stuivers, en sedert 14 October 1803 als 30 stuivers in omloop gekomen, doch had geen burgerrecht kunnen verkrijgen. Nu echter werd deze gulden, in de plaats van den rijksdaalder, Spaanschen mat of ropij, bij publicatie van 14 Januari 1817 de rekenmunt, maar met inacht-neming van de als vaststaande aangenomen stelling, dat zilver in Indie 20 % meer waard was dan in Europa. De Nederlandsche gulden moest daarom in Indie 24 stuivers waard zijn (de eenheid werd weder geproclameerd $\frac{24}{20}$ te bezitten) en dit verschil van 4 stuivers vond Goldberg in het gehalte.

Weer sukkelde men op den ouden voet voort tot du Bus de Gisignies, als Commissaris-Generaal opgetreden, opnieuw een betero richting aangaf. Bij zijn muntregeling van 18 Februari 1826 brak hij kordaat met het zoalange gehuldigde denkbeeld, dat in Indie de zilveren munt meer waarde moest Jiebben dan in Nederland en maakte hij den Nederlandschen gulden van 200 azen fijn en met een gewicht van 7 engels troy tot standpon-ning ook voor Indie. Maar daarbij bleef het, een krachtige verbetering van den omloop zelf werd niet ter hand genomen en zoobereikte men feitelijk zonder circulatieve van grof munt het tijdperk van Van den Bosch, waarin de verwarring op muntgebied haar top punt zou bereiken. *Q Pasmunt.* De eerste Hollanders, die op Java aankwamen-nadat in 1594 de Oompagnie van verre was opgericht, troffen aldaar geen andere circuleerende munt aan dan den koperen

caixa of caxa genaamd, ter grootte van den Hollandschen duit, doch half zoo dik. Zij gingen in snoeren van 200 stuks onder do benaming van een satta van hand tot hand, 50 eatta heette een fardo, 10 farden een catty do caxas, en dat stond oorspronkelijk in ruil-waarde gelijk met 8 reaien van achten. Deze munten, in de wandeling cassies of later ook pitjts genoemd en die zich tot in het laatste dor 18o eeuw gehandhaafd hebben, hadden in het verkeer geen onvoranderlijko waarde en waren overvloedig of schaarscher aan wezig al naarmato het handelsverkeer met Ohina, vanwaar zij geimporteerd werden, al of niet aan belemmeringen onderhevig was. Vandaar, dat do O.-I. Oompagnie reeds spoedig op bedacht was, deze munten als kwado penninkjes te verdrijven, welke zuivering zij van 1617 af stelselmatig ondernam door gregelden aan-voer van Nederlandsche stuivers, dubbelo stuivers, schellingen (6 stuivers), stoters (2 stuivers 8 penningen) en Groninger flabben (8 stuivers).

Aangezien echter de uit Nederland aangevoerde zilveren pasmunt veelal slacht van gewicht en gehalte was, begon do goede vol-wichtige grove munt spoedig opgeld te doen en uit den omloop te verdwijnen. Tevens nam de Indische Regeering van liar kant maatregelen, waardoor de zuivering van de pas. muntcirculatie, dio met den aanvoer van Nederland sche kleine munt beoogd was, onberoikbaar moest worden. Zoo gaf G.-G. Hendrik Brouwer 7 Juni 1653 aan een paar Ohinezen uit Batavia concessie om uitlood, dat hij hun leverde, cassies te maken, op zulk een voet bovendien, dat do Engelschen terstond tot een winstgevende namaak overgingen en het land met de looden cassies overstromden. Daarop ging het Indische Bestuur zelf over oin cassies in koper te laten vervaardigen en droog daarevens in Augustus 1644 nog aan een Ohinees de aanpunting op van koporen halve en kwart stuivers. Van het zuiver houden (lc circulatie kon toen wel geen sprake meer zijn.

Intusschen waren de grove zilveren Duiuiten in het Indische verkeer op ecu hoogero waar-gevalued en was Jiet vraagpunt ontstaen, of in verband daarmee ook niet de onderdeelen in den vorin van de toen in Indie circuleerende zilveren Ned. pasin unten opgezet moesten worden. Het B() stuur il) Nederland meende, dat dit een noodzakelijk gevolg moest zijn en stelde de schellingen op $7\frac{1}{2}$ stuiver, de (l ubo) Jijos op $2\frac{1}{2}$ stuiver en ciikcle stui-vars dicovrcnkomstig vast. Jlc Indische Regeering echter achtte hierdoor het nut der gelieelo hoogere valuatie illusoir gemak ging niet dan na hevig tegenstribbelen bij plakkaat van 4 November 1658 tot (lc invoc-ring dozer waard ebepaling over. J let gekijf en gevecht, dat daarvan volgens hare berichtcii het gevolg was, maakte licht, naar haar meening, noodzakelijk terstond, (9 November) een nieuwe pasmunt, in te voeren en als zoolanig verschenen nu stukjca getrokken koperdraad, met aan do uiteinden een opgeslagen merk, in omloop onder den naam van tangen. Onder voorgeven, dat hierdoor de „ontstelde gemeente" tot rust was gekomen en dat het toch maar munten van zeer geringe waarde waren,

trachtte de Indische Regering hot Bostuur in het moederland met doze nicuwigheid te verzoenen, hetgeen haar in zoovorro ook gclukto, dat do Bewindhebbers geen bezwaar tegen deze ruilmiddelen maakten, mits slechts niet meer in omloop gbracht werd dan strikt noodzakelijk was. Toen het Japansche kopor, dat voor do tan gen gebruikt werd, to bros bleek, word do grondstof 28 Mei 1660 ver van gen door tin. De ruilwaardo bloef echter, evenals bij do invoering, gehandhaafd op den voet van 4 tan gon = 1 stuiver. Later daalde de koers tot 5 voor een stuiver en omstreeks 1690 vor-dwenen zij geleidelijk uit den omloop.

Reeds lan gon tijd zone! de Re gee ring in het moederland, hoo dikwijls daarom ook van Indische zijde verzocht werd, geen Nederlandsche koperen munt nicer af, zoodat Indie, wat haar pasmunt betref, op zichzelf was aangewezen. Pitjes of cassics vormden het hoofdbestanddeel der circulatie; de koperen en tinnen taugen, die bovendien geen lang leven haddon, konden moeilijk een goede aanvulling genoemd worden. Het slaan van eigen munten schijnt aan de Indische Regeering strikt genomen verboden geweest te zijn, hoewel zij daartoe, zoodals wij zagen, feitelijk toch wel eena overging. Ook in 1664 werd de aanmaak van pitjea in begin sei aangenomen, dock ten slotte zag mon er weer van af om op deze wijze in de behoefte aan pasmunt to voorzien en greep men naar een andor middel, den invoer van vreemd munt. Dientengevolge deden G Mei 1666 Pcusso cassiea, van Coromandel af-komstig, haro intredo in do Indische circulatie, 24 December 1699 gevolgd door Japanscho dito's, beide op den voet van 10 stuks = 1 zware stuiver.

Vervalsching van de koperen muntstukken bleef niet uit en in 1713 was de circulatie zoo slecht geworden, dat bij plakkaat van 27 Juni bepaald werd, dft voortaan alleen goedo Japansche koperen kasjes gangbaar zouden zijn. De vraag, d io daardoor in Japan naar dezo munten voor uitvoer naar Indiu ontstond, deed hen (laar in prijs Htjgen en de aanvoer in Indie begon moor en nicer to lijden onder het kos-ten bezwaar. Opnicuw wend de men zich tot het moederland om hulp en ditmaal met meest Hucccs, want 26 Juni 1724 kondon Nederland-8che koperen duiten in omloop worden ge-bracht, die gangbaar zouden zijn als vier dniton = een stuiver.

Toen doze duiton nog nauwelijks een enkel jaar in omloop geweest waren, begon do Ro-geering reeds govaar daarvan to duchten voor do circulatio van do zilvoren muntion, waarin clandestien aangevoerde duiten omgewisseld zouden worden en dio dan door uitvoer het land zouden verlueten. Daarom warden allo duiten per ultimo Januari 1726 weder ingetrok-kcn. Het block echter, dat hot vorkcer een muiistik als do duiten niet meer zou kunnen missen en tor tegemoetkoining aan de bo-hoeftc volgden nu zond ingen van apcciaal voor Indie geslagen duiten, aan do eonc zijdo voorzien van het wapon van Holland of Zee-land, aan do kcerzijde van een merk Oio. Olan-destieno aanvoer daarvan was onmogelijk, om-d&t zij uitsluitend door de Munt aan do Coin-pagnie afgecleverd worden. 18 October 1727

werd bij do invoering van hot nieuwt munt stuk de ruilwaardo als vroeger vastgesteld op 4 stuks = con stuiver, doch tevons bepaald, dat niomand verplicht was meer dan 8 daarvan in botaling aan te nomon. Dezo speciaal voor het Indische vorkcer bestemde duiten zijn langen tijd hot hoofdbestanddeel der Indische pasmuntcirculatio geweest. Eerst 20 April 1855 werd hun het karakter van wettig betaalmiddel on tn omen on nog in do 20e eeuw blevon zij, zij het dan als onwettig ruilmiddel, in sommigo gewosten dienst doen.

Een ernstig bezwaar ten aanzion der zilve-ren pasmunt bleef gehandhaafd. Reeds 4 November 1658 was gedecreteerd, dat de stuivers, dubbeltjes en schellingen met 25 % boven haro waardo zouden worden verhoogd, in verband met de opgezette waarde der grove zilveren munt en 23 Moi 1755 werd dit, hoewel naar het schijnt onnoodig, opnieuw bepaald. Dientengevolge waren b.v. de dubbeltjes gelijkgesteld met 2/5 stuiver en met 10 duiten. Dit onderscheid tus-sen lichte en zware stuivers moet brj voort-during groote verwarring in het betalingsverkeer gegeven hebben en de critiek, die de Gou-vemeur-Generaal Van Imhoff in zijn consideration op dit verschil leverde, kan als een be-wijs daarvan gelden. Hij bepleitte afschaffing van de Nederlandsche zilveren pasmunt, invoering van koperen stuivers en dubbele stuivers, te Batavia geslagen en uitsluitend voor de Indische circulatio bestemd. Die aanmun-ting zou voor de Oompagnie voordeelig zijn en voor de circulatio in het moederland niet schadelijk, omdat de apcciale muntslag den omloop tot Indie beperkt zou houden. In Nederland scheen men wel oor naar deze voor-stellen te hebben, maar verder dan tot afschaffing van het verschil tusschen licht en zwaar geld in do administratio kwam het niet.

Intusschen werd de aanvoer van duiten, in 1727 begomen en sedert 1750 ook uitgo-strekt tot halve duiten, geregeld voortgezet, zoodat de circulatio in Batavia en het daaron-der ressorteerende rechtsgebied, geleidelijk een teveel daarvan begon aan te wijzen en zij slechts met een verlics van 12 tot 15 % in grove zilvoren munt waren om te wisselen. Vandaar, dat van 1754 af een gedeelte verzonden werd naar Java's Oosthoek en spoedig ontstond daar zulk een sterke vraag naar deze munt, dat in 1760 te Batavia een tegenovorgesteld toestand go boron werd en een tokort gecon-statcord inoest worden. In deze behoefte diende to wo rd on voorzion de de Indische Regering besloot om nu zelvo pasmunt te laten slaan, nl. den du it Java's, dio naast den Nedorland-schen zou omloopen (9 November 1764). Doze nanmunting werd 18 Februari 1783 nog eens herhaald, doch daarna gestaakt, omdat do onderneming per saldo to kostbaar was go-worden, hoofdzakelijk omdat do essayeur, dio do leiding had, ocn slecht admiuistrateur en ook een slecht inunter bloct to zijn. Toch was er workklik bohoefte aan meer pasmunt. Do aanvoer uit Nederland was onvokloende on mot het uitvoorverbod van 9 September 1783 was nog niet alles verholpen. In dezo ouistan-dighedon ging do Indische Regering or too over om een nicuw muntstuk te slaan on om tegelijk con uithceemsch ruilmiddel in omloop

te brengen, dat op den naam van munt nau- welijks aanspraak kon maken. Zoo kwamen 26 Mei 1796 duiten van tin in omloop, in waarde weder gelijkgesteld met den Hollandschen duit, maar daar zij zeer gemakkelijk na to maken waren, moesten zij in Mei van het volgend jaar al weder tot biljoen verklaard worden. Tegelijk echter hadden de bonken hun intrede in de circulatie gedaan, stukken Japansch koper, wegende $1\frac{1}{2}$ en 3 lood en op een lood- waarde gesteld van .4 en 8 duiten.

Intusschen steeg het koper als metaal in prijs en in verband daarmee ontstond een agio, nog in de hand gewerkt door de schaarsch- te van de pasmunt, op Japansche koperen munt- stukken en ook op de bonken tegenover het papieren geld, dat te dien tijde een aanzienlijk bestanddeel van de circulatie was geworden. Het opgeld, dat de bonken deden, beliep in het laatst der ISde eeuw reeds niet minder dan 23 a 24 %, zoodat het uitvoerverbod van 19 April 1796 wel niet overbodig zal geweest zijn.

Om het agio krachtiger te bestrijden, be- sloot de Regeering het gewicht der bonken, die 1 Februari 1803 als nieuw aangemaakte in omloop werden gebracht, met 17 % te ver- miïderen. Als aanvulling werden nagenoeg ter zelfder tijd, nl. den 15den Februari d. a. v., bonken van 10 lood met een waarde van 8 stuivers uitgegeven, doch de aanmaak daar- van moest 30 Juni, wegens gebrek aan koper, reeds weder gestaakt worden. De halve stui- verbonken, die 17 Januari 1804 daarop vol- gden, waxen al even min een succes. Spoedig op groote schaal nagemaakt, moest 17 Mei 1805 weer tot de intrekking overgegaan worden.

De bonken waren intusschen een zeer ge- brekkelig en weinig gewild nuilmiddel. Alleen in Batavia geraakte men aan de stukken gewend, doch in do binnen- en bovenlanden weigerde men ze aan te nemen, zoodat het onmogelijk was de pasmuntcirculatie daartoe beperkt te houden. Toen dus de Regeering in Holland in gebreke bleef de noodige duiten te zenden, besloot het Indische Bestuur aan een Ohinee de aanmunting maar weder op te dragon van de vroeger bestreden pijtes, tot een aantal van 12,2 miljoen stuks, waarmede dus de kringloop voltooid was.

Onder Daendels was de pasmuntcirculatie nog even on voldoende en gebrekkig als boven beschreven- en zijn maatregelen brachten daar- in zeker weinig verbetering. In de eerste plaats begon hij met te Soerabaja duiten aan te mun- ten, aanvankelijk tot een omvang van 3000 rijksdaalders per maand, hetgeen hij echter hoopte op te voeren tot 30, of tot 50,000 rijks- daalders per maand. Daarnevens liet hij weer de afschuwelijke bonken aanmaken, van 1 en 2 stuivers, doch half zoo zwaar als de oorspron- kelijke van 1796. De oude bonken, voor zoover zij nog in omloop waren, werden eenvou- dig doorgekapt, en de doorgekapte helften van een 2-stuiverbonk moesten nu verder elk als 2 stuivers circuleeren. Het publiek maakte zich deze methode spoedig eigen en voorzag zich door het doorkappingsysteem in voider door te voe- en van alle kleine coupures pasmunt, die het in het verkeer noodig had.

Zoo troffen de Engelschen bij do overneming

van onze bezittingen dus een pasmuntcirculatie aan, die hoofdzakelijk bestond uit duiten, die opgeld deden en uit bonken, die zoo ge- snoeid en gekapt waren, dat zij moeilijk meer als betrouwbaar ruilmiddel konden gelden. Nadat eerst de waarde officieel vastgesteld was, we rd in April 1813 althans voor de bonken de inwisseling opengesteld. Ter aanvulling was liet Indische Bestuur 18 November 1812 reeds overgegaan tot aanmunting te Soerabaja van koperen duiten op den ouden voet van 4=1 stuiver en wettig betaalmiddel tot een bed rag van 10 Spaansche dollars. Doch het schijnt, dat het koper of te duur of niet in voldoende hoeveelheid aan wezig was, ten- minste de duitenaanmunting werd wel voort- gezet, maar als knateriaal werd voortaan geen koper meer, doch tin en later zelfs lood gebruikt. Met de bonken behooren deze door de Engelschen aangemaakte munten mischien tot de allerslechtste, die in Indie ooit gecirculeerd hebben.

Wie nog gehoopt had, dat het weder optreden van het Nederlandsche Bestuur, dat wel vangoede bedoelingen vervuld achen, nu eenlijk verbetering zou brengen, moest wel ten zeerste teleurgesteld zijn, toen de Commissarissen- Generaal uit oude voorliefde voor koperen munt, volgens hunne publicatie van 25 Juni 1818 het dienstig oordeelden den omloop van koperen munt zoo veel mogelijk te vermeerde- ren. Ook do Staatslieden in Nederland, als b. v. Mr. A. R. Falck, de opvolger van Goldberg, waren het ongelukkigerwijzo met de Indische Bestuurders eens, dat de duiten het krachtigste hulpmiddel waren ter bevordering van de Industrie en welvaart onder de inlanders. Te dien einde werden nu terstond do koperen munten, die do Engelschen opgeza- meld hadden, weder in omloop *gezet*, met bepaling echter, dat zij slechts tot een bedrag van 10 Spaansche matten wettig betaalmiddel zouden zijn. 24 April 1818 volgde do verkla- ring der enkele en dubbele duiten, te Soerabaja aan te munten als gangbaar ruilmiddel En 25 Juni 1818 werden zoo waar ook de bonken, hoewel nu iets zwaarder van gewicht ge- maakt, weder tot het leven teruggeroepen en daarmede was derhalve aan het weinigo goedge, dat het Engelscho tusachnbestuur, ten aanzien van de pasmuntcirculatie, nog had gedaan, een eind gemaakt.

Ook du Bus de Gisignies bracht niet de hervor- ming, die de pasmuntcirculatio zoo zeer belioefde. Wel beperkte hij do be baling in koperen duiten als wettig betaalmiddel tot f 10, — en zuivordo hij do circulatie althans van do bonken en andere onwichtige stukken, doch tot inkrimping van do zoo bedenkelijke uitgebreide cir- culatio van kopergeld kwam het niet. Volgena het betoeg van de Directie van de Beurs to Batavia dd. Januari 1827 waren er overmatig veel duiten in omloop, de GouvernementskaH- sen naniën dat koper niet aan, doch gaven het wel uit, zoodat ten slotte ieder overslept werd met koperstukken, dio hij niet weer uit- geven kon.

Alvorens tot het aansluitend tijdperk uit Van den Bosch over to gaan, waarin de toestand, ook wat do pasmuntcirculatie betref, zoo mogelijk nog erger zou worden, volgt

hieronder eerst nog een overzicht van de rol, die het papieren geld tot dat tijdstip gespeeld heeft.

Papieren geld. De geschiedenis van het papier als ruilmiddel vangt in Indie aan op 23 Juli 1748. Gouverneur-Generaal Van Imhoff ging op dat tijdstip voor het eerst over tot uitgifte van rentegevend papieren geld. Op zichzelf was de maatregel onschuldige, de uitgifte was beperkt tot 200 Obligaties van 1000 rijksdaalders elk; zij wierpen een rente van 6 % af en zouden als geld circuleeren, met deze uitzondering echter, dat do kassen van de Compagnie ze niet als zoodanig behoeften aan te nemen. Veel bezwaar kan er tegen deze emissie niet bestaan hebben, doch met het oog op het misbruik, dat erlang van het in omloop brengen van papieren geld is gemaakt, kan men den maatregel bedenkelijk noemen als den eersten stap in een richting, die tot geheele onttriching van het Indische geldwezen zou leiden.

Naast dezo obligaties verschenen sedert 1752 ook rentegevende bankbrieven: < oorspronkelijk werden zij op naam gesteld en n waren zij overdraagbaar door middel van endossement. Dit endossement werkte echter belemmerend op de circulatie der bankbrieven, zoodat deze wijze van overdracht geleidelijk in onbruik geraakte. Toen zij van hand tot hand gingen zonder endossement werden zij ten slotte een gewaardeerd ruilmiddel en zelfs verkozen boven specie. Van deze welwillende stemming van het publiek tegenover het papier maakte de Regeering in 1782 (2 December) gebruik om, toen het gebrek aan specie dermato nijpend was, dat er stagnatie in het betalingsverkeer zou ontstaan, papieren van crediet in omloop te brengen in coupures van 25, 50, 100, 200, 300, 400, 500 en 1000 rijksdaalders. Ook deze uitgifte echter we rd beperkt gehouden 'en bepaald op 150.000 rijksdaalders in totaal. Na een jaar droegen zij rente op don voet van 6 %. Wettig betaalmiddel waren zij niet; immere _ bij betalingen behoeft do slechts do helft in dit papier aan gen omen te worden. Dezo uitgifte slaagdi io intusschen niet en in do meening, dat de reden van mislukking gelegct was in de grootte der coupures, ging de Rogeering 6 Februari 1783 over tot... hot uitgeven van papieren van crediet van 5, 15 tot 20 rijksdaalders tot een totaalbedrag 50.000 rijksdaalders. Zowel do druk als papier dezer biljetten waren zeer slecht. woon Hollandsch schrijfpapier was als materiaal gebruikt en waarborg voor de echtheid werd hoofdzakelijk gezocht in do drio handteekeningen van leden van den Raad van Indie, dio er op gesteld werden.

Een half jaar na do eerste uitgifte werd dan ook reeds vervalsching geconstateerd, bestaando in een verandering in de cijfers der wtarbedragten; ook geheel valsche stukken echter kwamen spoedig voor, zoodat allo circulerende papieren in December 1785 ingetrokken werden en ingewisseld togen nieuwe stukken, die nu met zes handteekeningon waren voorzien.

Intusschen waren in 1784 nog kleinore papieren van crediet uitgegevcn, nu van 4, 3 waarop en 2 rijksdaalders, kort daarna, om

do rij vol te maken, ook stukken van e6n rijksdaalder volgdon.

De beperking, die het publiek aanvanke-lijk in acht moest nemen bij het doen van betalingen in papieren geld en welke daarin bestond, dat minstens de helft uit klinkende munt moest bestaan, werd in 1783 (plakkaat van 30 September) opgeheven; sindsdien circuleerde het papier als contant geld.

Uit de uitgifte van papieren geld ontstonden niet terstond nadeelige gevolgen voor het verkeer. Deze deden zich eerst voor, toen het vertrouwen in de in wisselbaarheid geschokt werd, hetgeen tengevolge van de schaarschte aan zilveren munt niet lang kon uitblijven.

Reeds in 1785 moest de Compagnie _ - een inwoner ' van Palembang afwijzen, die 6000 papieren rijksdaalders ii " in zilveren wenschte om te wisselen en van dat oogenblik moest het papier wel disagio gaan doen. De Indische Regeering zag het bezwaar eener deprecierende papiercirculatie wel in, doch was eena-deels tot voortzetting der uitgifte door geld-nood gedwongen, terwijl zij aan den anderen kant de in wisselbaarheid door gebrek aan toevoer van muntspecie niet kon handhaven. Zij bracht den onbevredigenden toestand ook onder het oog der Regeerder in Holland en wist zelf geen ander middel om verbetering aan te brengen dan door in September 1791 te besluiten, dat de grootte der depreciatie halfjaarlijks officieel zou vastgesteld worden. Aanvankelijk werd het verschil tusschen contant en papieren geld toen bepaald op 18 %, daarna op 15 % en deze koers kon eenigen tijd gehandhaafd blijven. Nauwelijks echter was de 19e eeuw aangebroken of de depreciatie maakte verderen voortgang, zoodat ook '8 lands kas het papier niet meer met 15 % verschil aannam, zoodat sedert het besluit van 26 April 1800 toegestaan was. Eind 1802 bedroeg het agio der muntspecie tegenover papier reeds 35 ii 40 %, in Februari 1804 45 % en in 1806 55, 65, 80 en zelfs 90 %. In April 1807 werd geconstateerd dat de gouden en zilveren munten van 100 tot 110 % agio deden en officieel werd. het agio tegenover het papier in dat jaar dan ook op 80 en op 100 % vastgesteld, daarna weer iets lager op 90 %.

De toestand kon derhalve werkelijk hachelijk genocmd worden en ook onder het bestuur van Daendels kon daarin door gebrek weinig verbetering gebracht worden. Wel zon hij op middelen om in de behoefte aan klinkende munt te voorzien. Zoo gelaste liij buiten landers en hunne vertegenwoordigers in 1808 do contanten, die zij in hun bezit hadden, in '8 lands kas te storten. Dan ging hij in het zelfde jaar over tot een gedwongen leening van 730.000 rijksdaalders. Doch dit alles kon het agio niet verder terugbrengen, dan tot 40 of 50 % en dan nog maar ^{mi} zeer tijdelijk. Want 23 December 1808 moest het opgeld van klinkende munt officieel alweer op 60 % vastgesteld worden. Maart 1809 op 90% en in Juni van dat jaar op 100 %. En de officieele notering was bovendien nog niet eens een I betrouwbare maat staf voor agio, dat de klinkende specie tegenover het papier deed.

Volgens berokening bevond zich in I cen ' _

den van het publiek en Daendels had niet alleen alle pogingen opgegeven om de agiotage van de munt te verinnderen of tegen te liouden, maar betrad nu ook zelf den weg, die tot steeds grooier depreciatie van het papier moest leiden. Tot tweemaal toe verhoogde hij in d&t jaar het uitstaande bedrag aan papieren ruilmiddel door de Weeskamer te Batavia 600.000 papieren rijksdaalders in stukken van 1000 als wettig betaalmiddel te laten uitgeven. In 1811 was deze Weeskamer-uitgifte reeds opgevoerd tot 4 miljoen rijksdaalders. Het in omloop brengen van papieren van crediet werd daamevens niet gstaakt. Zoo bedong b.v. de Indische Regeering, toen zij het gebied van het Regentschap Probolinggo aan een Ka-pitehi-Chinees verkocht, betaling van de koopsom, ad 1 miljoen rijksdaalders in verloop van 10 jaar, in zilver. Terstond werden echter tegen deze geheele som papieren van crediet geleverd en in het Oosten en Noord-Oosten van het eiland Java als zilvergeld en ook tegen de waarde daarvan, dus zonder het disagio van het papier in aanmerking te nemen, in omloop gebracht.

Allengs naderde het agio daardoor de 200 %. Maandelijks moest het disagio van het papier officieel vastgesteld worden en bedreiging met doodstraf, noch geeseling kon verhinderen, dat het publiek met het werkelijke disagio van den dag en niet met het officieele rekenen gield.

Kon het Engelsche tusschenbestuur de papieren-circulatie op een gezonde basis brengen? Aanvankelijk deed het daartoe werkelijk een ernstige poging: de papieren munt erkende het tot een bedrag van 8½ miljoen rijksdaalders als eigen schuld en trok die daarna in. Maar al spoedig moest het zelf wegens gebrek aan specie ook weder papier in omloop brengen, waarvoor het den vorm van 6 % schatkist-biljetten koos, terwijl de Bank van Leening gemachtigd werd voor verstrekte leeningen "banknotes" tot een bedrag van 250.000 Spaansche dollars uit te geven. Al spoedig werd ook dit papier in het verkeer slechts met een korting van 30 a 40 % aangenomen.

De (Jommissarissen-Generaal, die nadat wijf onze Oost-Indische Kolonien van de Engelschen hadden teruggekregen, het muntwezen zouden verzorgen, beloofden uitdrukkelijk bij publicatie van 14 Januari 1817, dat zij de papieren munt op vaste waarde zouden handhaven en wel door overnrikbaar vast te liouden aan twee heilige beginselen: geen overnatingo uitgifte en gelijkstelling van landswege bij betalingen en ontvangsten van papier met klinkende munt. De twee miljoenen schats, die zij ter handhaving eener gezonde circulatie hadden medegekegen, waren echter ten eenenaale onvoldoende om het verkeer van de gewenschte ruilmiddelen te voorzien, zoodat zij b'nadadelijk er toe moesten overgaan gebruik te maken van hun bevoegdheid om ook andere munten in omloop te brengen, n.l. de hun medegegeven papieren munt, die zoodaas gezegd werd, uiterlijk voortreffelijk was en wezenlijke waarde bezat.

Voor het eind van 1817 was de omloop van ^{dit} papier reeds gestegen tot f 3 miljoen gulden en tot dit bedrag kon het de eerste jaren daarna, dank zij de gunstige uitkomsten van den

dienst over 1816, 1817 en 1818, ook beperkt blijven. Nadat echter Commissarissen-Generaal in 1819 afgetreden waren, ontstonden orjaarlijsche tokorten en wederom moest in de uitgifte van papieren geld uitredding gezocht worden. Nu waren het 9 % promessen, na 12 maanden betaalbaar, die gecreerd werden en waarvan in 1821 tot 1824 5 miljoen gulden uitgegeven werd. Ook het andere papier bleef men echter bij voortdurende aanmaken, zoodat ten slotte een papieren-circulatie aanwezig was, die de eigenschap van inwisselbaarheid absohuit miste. Eén hoop bleef, dat n.l. de bijzondere Providentie, die voor Java zou bestaan, uitredding zou geven: do wonderen kwamen echter niet en in plaats daarvan kon men wel dagelijks een afwisselend agio constateeren, dan van het koper tegenover het papier, dan weer omgekeerd van het papier boven het koper, soms van de eene koperen munt tegenover de andere, maar altijd van de zoo schaarsch aanwezige grove munt tegenover papier en pasmunt.

De speciale Commissie, bij geheim besluit van 23 October 1824 benoemd, kon geen goedkeuring op hare hervormingsplannen verkrijgen. De daarna opgetreden Oommissarissen-Generaal du Bus de Gisignies begon het papier in te trekken, doch daartegen ontstond ernstige oppositie, omdat er dan in het geheel nieta anders zou overblijven dan de duiten, zoodat het afwikkelen van transacties, < bijkans onmogelijk zou worden gemaakt.

TIDPEBK VAN VAN DEN BOSCH.

Toen Van den Bosch aan het bowind kwam, zag het er derhalve met de geldcirculatie, zoo wel wat grof en klein zilver, koper en papier betreft, in Indie zeer bedenkelijk uit. Intusschen nog erger toestanden waren mogelijk en de nieuw opgetreden Landvoogd zou daarvan door zijn maatregelen het bewijs leveren. Officieel hief hij de beperking van de muntcirculatie van 1826, waarbij het koper slechts in beperkte bedragen in betaling behoefde aangenomen te worden, op door 11 Januari 1834 te decretoeren, dat het Gouvernement alle betalingen naar keuze kon doen in zilver of in koperen munt, op den voet van f 5 zilver = f 6 koper. Het koper werd tot wettig betaalmiddel verheven, doch daarblcof het niet bij. De koper-circulatie moest in alle opzichten bevorderd worden, daar van den Bosch voorgaf, dat gebrek aan koper de aanleiding tot den onbegrijpen toestand was en in verband daarmede de oprichting der Javasche Bank, die in 1828 haar werkzaamheden begonnen was, om papier tegen koper uit te geven, onder bedreiging, dat bij weigering het octrooi, waarmede deze uitgifte notabene lijnrecht in strijd was, zou worden ingetrokken. De Javasche Bank had nu de hoeveelheden koper, die de Regcering bij haar deponeerde, te aanvaarden en moest daartegen koper-certificaten afgeven. Stelselmatig werd Java nu overtroemd met koper-certificaten en koperen duiten door aanmuntung van ongeveer f 3 miljoen per jaar, zoodat van 1833—1842 f 27 miljoen koper in omloop gebracht werd, terwijl de aanvoeren van 1818 af gerekend, op tot&al f 41.500.000 geschat worden. Rampzaliger toestand dan in die dagen was nauwelijks denkbaar, want

de overstelpende massa koperen munt, die in de circulatie werd aangetroffen, was bovendien slechts gedeeltelijk echt en straffeloos werden van alle zijden, uit Azie en zelfs uit Europa, valsche duiten aangebracht.

De depreciatie der voorhanden ruilmiddelen, die van de overstroming van het land met koperen munten het gevolg was, schiep groote moeilijkheden in het handelsverkeer van Indie met het buitenland. De wisselkoers stegen 25 % boven het normale niveau ten nadeel van Indie en remises in haar geld begonnen onmogelijk te worden, omdat het zilver door het koper geheel verdreven werd. De Javasche Bank was niet bij machte hulp te verlenen, nog erger, haar eigen toestand werd door de afvloeiing van het zilver zeer wankel, omdat zij wel kopcrdepos van de Regeering ontvangende, ten slotte nagenoeg geen dekking in zilver voor hare biljetten meer in haar bezit had. De biljetten, die feitelijk onwisselbaar waren, begonnen dan ook disagio te doen, het- geen er niet beter op word, toen de Regeering zich niet ontzag het koper, dat de tegenwaarde der kopercertificaten uitmaakte, bij de Bank te lichten. Daartegenover verleende de Re- geering dien koers wel weer steun, door de biljetten steeds tegen de voile waarde in 's lands kassen a an te nemen. Bij het ontbreken van zilveren munt werden de biljetten der Javasche Bank, al deden zij disagio, daarom nog het beste ruilmiddel geacht en beter dan koper en kopercertificaten. Ten slotte werd do toestand der Javascho Bank echter onhoudbaar, toen zij (Juli 1837) nog maar f 18.678 zilver in liare kassen aanwezig had; de Regeering, die de hoofdschuldige was aan de hachelijke en on- wettige positie, waarin de Javasche Bank was geraakt, hielp haar op het kritieke oogenblik wel uit doze moeilijkheid, doch slechts door nieuwe onwettigheden; zij verbood aan de Javasche Bank eenvoudig weg hare biljetten tegen zilver in te wisselen en tevens aan de rechtcrs, om van mogelijke rec h ls vo rd e rin gen te dezer zakk kennis te nemen.

Dun Gouverneur-Generaal Rochussen, in het najaar van] 845 opgetreden, komt de eor toe, de corste juiste inatregelen, die ook met kracht werden uitgc voerd, genomen te hob bon om het allcrellcndigste Indische muntwczcn op een beterc basis to brengen. Do toestand wijzigdo zich terntond door het invoeren van zilver- receptissen als overgangsmaatregel en vooral omdat hij Levons den wisselkoers op Nederland ging hand haven. Wat den wisselkoers betreft, zoolang de biljetten der Javascho Bank nog in zilver inwisselbaar waren, zoodat steeds zilver voor export verkrijgbaar was, kon do koers zich ongevccr op pari hand haven en varieerde hii tusssen 93 en 102. Doch ook daarna steeg de koers niet verder dan 95, omdat do Factory van do Ned. Handol Maat- schappij laugen lijd voor dion prijs wissels op Node Hand bleef afgevon. Nauwelijks echter was deze in het laatst van 1841 daannedo op- gehouden, of de wisselkoers moest wol ten nadeclv van Indii oploopen, zoodat in April 1843 zelfs con koers van 72 boroikt word. Tot 1845 varieerde de prijs tusssen 75 en 80 on in aanmerking nemende, dat in do traites eon rentverlies van 5 % gelegen was, kon men

rekenen, dat met het overbrengen van geld van Indie naar Nederland een koeraverachil van 25 tot 30 % gemoeid was, zooals boven reeds gemcmoored.

Gouverneur-Generaal Rochussen nu ging ter- stond in 1845 weder ~~over tot het afgeven van wissels op~~ Nederland, in den vorm van traites van de Indische Regeering op het Departement van Kolonien, aanvankelijk tegen den wisselkoers van den dag, doch weldra reeds op den koers van 95. Door deze afgifte van wissels werd een vastere verhouding gehandhaafd tusssen de Indische en Nederlandsche valuta, waardoor de eerste op den duur dezelfde waar- devastheid als de laatste moest verkrijgen.

Als eenheid stelde Rochussen als overgangs- maatregel een receptis in, gelijkstaande met een Nederlandschen zilveren gulden. Deze receptis Was wettig betaalmiddel en genoot terstond onvoorwaardelijk vertrouwen, eenvoudig omdat men voor f 100 in. receptissen steeds na 10 maanden, sedert 1853 na 6 maanden, door middel der koloniale traites £ 95 in Nederland in Nederlandsch courant kon verkrijgen.

De receptissen werden van 4 Februari 1846 af uitgegeven in coupures van 1, 5, 10, 25, 100 en 500 gulden. De Regeering nam zo als zilver aan en de biljetten der Javasche Bank waren voortaan hierin betaalbaar in plaats van in zilver. 120 koperen duiten konden ingewisseld worden tegen een receptis van f 1, en de kopercertificaten op denzelfden voet. Zoo werden al dadelijk groote hoeveelheden koper en papier, koper vertegenwoordigend, aan den om- loop onttrokken, terwijl een gestreng toegepast invoerverbod een nieuwe toevloeiing van koper verhinderde. Het koper moest zijn functie als pasmusnt weer opnemen, want meer dan 600 duiten (= f 5 receptis) behoefde niemand aan te nemen.

Als bij tooverslag had nu een geheele omme- keer plaats in het aspect van het vroeger zoo uiterst verward- en gebrekkige muntwezen en het gheim van het wonder, dat nu einde- lijk geschiedde, mocht uitsluitend gezocht worden in de handhaving der op zichzelf toch waardeloozo receptissen, die op dat oogenblik geen dekking bezaten in den vorm van edcl mtaal, op zilverbasis, door zc onbepcrkt tegen vasten koers voor remise op Nederland, als land met den zilveren standaard, aan te nemen. Eerst veel later zou men aan dit stelsel, nadat hot in 1903 in do Philippijnen toepassing gevonden had en daarna ook elders, een we ten- schappe]yken naam goven, en noemde het toen "Gold- oxchnnge-systeem". In dozen tijd coh ter zion wij hot in Indie, als een onwetenschap- lijk Zilver-Exchange systeem in practijk gbracht. En met groot succes, want zelfs de biljotton dor Javasche Bank, oorspronkelijk in zilver betaalbaar, moesten het tydelijk afleggen tegen dezo receptissen, die hare zilverwaarde alleen ontleonden aan de traites op Holland, welke er voor waren te verkrijgon. Hot koper en de kopercertificaten war on spoedig ingewisseld tegen de receptissen, xnaar ook do biljetten der Javascho Bank, in deze mato zelfs, dat 26 Maart 1846 van do uitstaande biljetten ad f 7.422.175 or zich nog slechts f 757.175 in handen van het publiek bovonden, terwijl do overige f 6.665.000 in *s lands kas waren go-

vloed, tengevolge van omwisseling in recepten.

Tengevolge van de handhaving van de zilver-recepten op zilverwaarde door de wisselgifte op het land met zilveren standaard, dat Nederland destijds was, is de overgangsmaatregel van Rochussen in alle opzichten een succes geworden. Het eenige, dat *nog* overbleef om Indie definitief van een regelmatig, goed functioneereend muntwezen te voorzien, bestond in de vervanging van de zilverrecepten als eenheid door een zilveren muntstuk als standaard-munt. Dit geschiedde bij de wet van 1 Mei 1854 (Ind. Stb. no. 62, Nederl. Stb. no. 75; zie ook Ind. Stb. 1855 nos. 42, 43 en 59).

Door de Indische Muntwet van 1854 wordt het muntstelsel van Nederland, geregeld bij de wet van 26 November 1847, in hoofdzaak ook in de Oost-Indische Kolonien ingevoerd. Het was gebaseerd op den zilveren standaard met den Nederlandschen gulden, wegende 10 gram bruto en met een gehalte van 0,945, als eenheid, en met dezen gulden, den rijksdaalder en den halven gulden als standpenningen. Do pasmunt was van zilver ($\frac{1}{2}$ R en $\frac{1}{20}$ gulden) in uiterlijk en gehalte eenigszins van de Nederlandsche zilveren pasmunt afwijkende en wettig betaalmiddel tot f 10 en van koper (1 cent en $\frac{1}{2}$ cent) ook van afzonderlijken muntslag en wettig betaalmiddel tot f 2.

De Muntwet van 1854 gaf de algeheel bevredigende regeling, die zoo lang gewenscht was. Willekeurige maatregelen waren voortaan uitgesloten, nu de regelgeving van het Indische muntwezen bij de wet, hetgeen de Grondwet van 1848 als eisch gesteld had, nl. bij de Muntwet van 1854, was tot stand gekomen.

De zilverrecepten konden nu vervallen. Hare insusseling werd gedurende 7 jaar open-gesteld en een bedrag van f 26 miljoen werd succesievelijk a pari ingetrokken. Naast de nieuw ingevoerde zilveren en koperen munt bleven de duiten zich nog lang, in de buitenbezittingen hier en daar zelfs nog tot den tegenwoordigen tijd, in het verkeer handhaven, doch de circulatie dier overgebleven duiten leverde, sedert zij geen wettig betaalmiddel meer waren, niet meer die gevaren voor het algemeen welzijn op als vroeger. Toch is het overblijfsel dier duitencirculatie in eenige meer afgelegen deelen der Kolonie een vlek op ons muntstelsel, welke zoo spoedig mogelijk dient uitgewischt te worden.

Het zal geen verwondering baren, dat de hervorming van het zooeer ontredde Indische muntwezen door middel van het receptenstelsel en de stelselmatige wisselgifte en bekrond door de wettelijke regeling van 1854 aan het Moederland een aanzienlijke offering heeft gekost. Een bedrag van f 19.801.169 is daarmede gemoeid geweest, inaar toen kon ook, mede ten bate van Nederland zelf, do han del weer herleven. In den wiaBelkoers sprak zich de verbeterde toestand terstond uit: reeds in 1864 kwam zelfs een wieselkoers van J03 voor.

De geschiedenis van het Indische muntwezen, nadat het eenmaal op een wettelijke leest was geschoeid, jevert niet veel stof meer op voor een beschrijving. Wei is er over de muntpolitiek van die dagen veel geschreven en werden er ook wel wijzigingen en aanvul-

lende maatregelen voorgesteld, doch zij konden geen instemming van den wetgever verworven. Zoo bepleitte Duymaer van Twist in 1859 in de Tweede Kamer de invoering van een muntbiljot voor Indie, hetgeen editor door Rochussen, toen Minister van Kolonien geworden, mot succes, daarbij wijzende op het goed muntstelsel, dat Indie nu eindelijk bezat, bestreden werd. Dan gingen uit Java (1862) wel stem men op tot vestiging van een eigen Munt in de Kolonien, doch het nut eener dergelijke stichting kon onmogelijk bewezen worden. Ook bezwaren tegen het, naar beweerd werd, to hoogo gehalte der zilveren standpenningen werden vernomen; maar het was niet moeilijk hot onhoudbare van die stelling aan to toonen, zoodat zich weldra algemeen de overtuiging vestigde, dat de muntregeling van 1854, behoudens dan do voorzetting der onwettige circulatie van oude duiten, in alle opzichten beantwoordde aan de daarvan gokoesterd verwachtingen. Even- als het moederland mocht Indie zich in die jaren verheugen in het bezit van een muntwezen, dat volkomen terecht een der beste van alle toenmaals bestaande muntstelsels kon genoemd worden.

Geen verandering ware dan ook noodig geweest, indien niet door het verdrin gen van hot zilver door het goud als standaardmunt- metaal in de voornaamste Europeesche landen, nieuwe omstandigheden waren ingetreden, waar- mede Nederland, zoo wel als Nederlandscli- Indie voor zijn muntwezen had re ken in g to houden.

De Staatscommissie van 1872, die met do bestudeering van het nieuw gerezen vraagstuk was belast, kwam tot de slotsom, dat Nederland tot den gouden standaard moest over- gaan, doch dat Indie daartegenover den zilveren standaard moest handhaven. Aan van- kelijk bepaalde men er zich toe, in Nederland alleen de Munt voor verderen aanmaak van zilveren standpenningen door particulieren to sluiten, doch daarop volgde do wet van 6 Juni 1875, waarbij het goud als wettig betaalmiddel in Nederland werd ingevoerd, terwijl de uui- munting daarvan ook werd opengesteld. Jjo grove zilveren muntton worden gehandhaafd als wettig betaalmiddel, doch de aanmunting daarvan bleef verboden.

Dit zelfde stolsel, dat men vroeger gaanio den naam van den liinkenden standaard gaf, is bij do wet van 28 Maart 1877 (Jnd. Stb. no. 112) ook in Nederlandsch-Indie ingevoerd. Men heeft ingezien, dat hot niet aanging, dat in Nederland 10 zilveren gulden wottolijk in waarde gelijk zou ton staan met een gouden tienguldenstuk van 6,048 gram fijn goud, terwijl aan houders van diezelfde zilveren muntton in Nederlandsch-Indie een wot onthoudt werd, die hoo cnczeldfden wettelijkon waarborg gaf.

Het gehuldigo stelsel kan natuurlijk alleen dan een goed xnmuntwezen geven, wanneer do zilveren teekenmunten ook steeds in werke- Jijkheid in Junne woltclijke waarde-venhou- ding tot do gouden standaardmunt circule- ren. Dczz waardeverhouding kan gehandhaafd worden, Jielzij doordat rechtsLrookschc omwitscling in gouden munt elk oogenblik mogc- Jijk is, b. v. doordat do Ja vase ho Bank atcds

bercid zou zijn tegen zilver gouden munt voor het verkeer af te geven, hetzij door indirecte omwisseling in dozen vorm, dat voor do zilvoren munten te alien tijde op de basis dor" verhouding in de Muntwet bepaald, uitbataling op Nederland of Engeland, dus landom met den gouden standaard is to verkrygen. Dank zij de krachtig medewerking van de Javasche Bank is deze handhaving van do zilvoren munten munt op goudwaarde steeds mogelijk geweest, hoofdzakelijk door de verstandig wisselpolitiek, die zij nu reeds zoovelo jarcn met dit doel gevoerd heeft en waarmedo zij aan vele anderen ten voorbeeld heeft kunnen zyn.

Des te merkwaardiger is hot wclslagen dezer pogingen, wanneer men bedenkt, dat het in de praktijk onmogelijk is gebleken het goud onder de Indische bevolking als ruilmiddel in te voeren. Toch was het bij den wisselenden zilverprijs en na het besluit, ten aanzien van Nederland reeds genomen, ten eenemaal onverantwoordelijk geweest het zilver als enkelvoudige standaard in Indie te handhaven. Door do wet van 28 Maart 1877 werd derhalvo aan de Indische houders der zilvoren munten de vaste verhouding tot het gouden tunculdenstuk gewaarborgd op den voet van 10 zilvoren gulden = 1 gouden tientje.

N. P. v. D. B. omgewerkt door J. W. H.

De groote kampioen voor de handhaving der goudwaarde ook voor de zilvoren munten is Mr. N. P. van den Berg geweest, van 1873 tot 1889 President van de Javascho Bank; de grievedste verwijten zijn hem van do zijde der zilvorenmannen niet gespaard; hij bleef echter steeds pal staan en heeft daarmede aan onze Kolonien eenen onschatbaren dienst bewezen, waarvan de beteekenis eerst in do verdere geschiedenis van het muntvraagstuk in Aziatische landen in het volle licht is gekomen. Immers de Aziatische landen om onze kolonien heen heb ben bittere ervaringen opgedaan met het aanhouden van de zilverbasis voor hun muntstelsel; door de steeds verder voortschrijdende daling in de waarde van hot zilvermetaal (voor 1870 ongeveer 62½ pence per ounce, in J 903 zelfs teruggehoopen tot 21-11/16 pence) werden do verwickelingen steeds grooter; contracten, luidende in zilvoren munt, Joonen, betaald in zilver, werden steeds onzekerder voor zooveel de waarde betreft, omdat — om aUeon maar den zilvoren dollar to noo-mcn — de waarde certijds in Nedcrlandsch geld uitgedrukt ongeveer f 2.50 was, en dezo waanle lator terughep tot zelfs f 0.93. Britsch-Indiï bovcikto het toppunt van zijn monetaire crisis in de jaron 1893/1898, totdat de ropy ten slotto op con vaste goudwaarde werd ge-bracht van 1 shilling 4 pence (in Nedcrlandsch geld on go veer 80 cents). De Straits Settlements gingen eorot in Januari 1906 over tot die zg. fixeering op don voet van con dollar gelijk 2 shillings 4 pence (in Nedcrlandsch geld ongev- cer f 1.41). In do Philippijnon namon do Amrikanen na 1907 do fixeering tor hand door een vasten koers ten opzichte van den Amorikaanschen dollar aan to nomen. Ten slotto is hot groote China nog hot conige land, dat aan het zilver als grondslag voor zijn muntwczen heeft vastgehouden, do ch hot a van algomoeno bokondhoïd in welk een staat

van ver warn ng het muntwezen aldaar dan ook verkeort, on hoo reeds talrijko pogingen zijn gedaan om ook daarin ton slotte een een-heid aan to brengen, tot nu toe tevorgeefs.

Intusschen zijn die tostanden op muntgebied in de omringende landen in Azie van groote beteekenis gobieven voor Nederlandsch-Indie; verschillende deelen van dit uitgestreko eilandcnrijk onderhielden natuurlijk nauwo be-trekkingen met de naburige vreemde Kolonien en ook met het voider af gelegen Ohina. De zg. Oostkust van Sumatra, waarvan het meest bekend is het voorspoedige Deli, en de Westkust van Borneo met de Koofdplaata Pontianak hadden een zeer druk handelverkeer met den „overwal“, zijnde het Maleisch schiereiland met de hoofdplaatsen Singapore en Penang; voedingsmiddelen, waarvan eigen cultuur in die deelen van onze Oost nagenoeg niet plaats vindt, werden bijna geheel betrok-ken van die Engelsche havensteden; vele arbeidskrachten werden vandaar betrokken. Een en ander had tot gevolg, dat de munten van den „overwal“ in die deelen onzer eigen kolonien veel meer in gebruik waren dan onze eigen Nederlandsche guïdons; ja, men zag in die streken nauwelijks een Nederlandsch-Indisch muntstuk of een biljet der Javasche Bank en de bezitters van dit een en ander wisselden het zoo spoedig mogelijk in dollars om. Salarissen van ambtenaren werden wel is waar in gulden betaaid, maar onmiddellijk na ontvangst in dollars omgewisseld. Alle huuselijke rekeningen, werklouen, enz. werden in dollars bokord, en in het binnenland kon men met den gulden zelfs niet terecht. De Javasche Bank had niet eens eigen kantoren in die streken en eerst op 1 April 1906 werd een eigen kantoor te Pontianak geopend, op 30 Juli 1907 in Medan. De Nederlandsche Handel-Maatschappij gaf in Deli haar eigen bankpapier uit, de zg. kasorders, luidende in dollars, en vorder waren de dollarbiljetten der Engelsch-Aziatische banken daar voornamelijk in omloop.

Die landstreken, vooral de Oostkust van Sumatra, betrokken bovendien jaarlijks een groot aantal werkkrachten direct uit Ohina; do koelies voor do tabaksondernemingen werden onder zeer good geregelde immigratie-bureaux van het zg. Planters-comite (bestuurder Plantersverocniging) jaarlijks bij duizenden uit Amoy en Swatow aangevoerd, om na eeno werkzaamheid van eenige jaren met de opgo-spaardo golden weder naar China terug te keeren en daar met hot verworven kapitaal wel-varendo landbouwer to wonen. Naast de Planters-vereeniging, do organisatio der grootste Nederlandsche ondernemingen, bestond de zg. Plantorsbond, eeno organisatie van kleinere en ook buitenlandscho ondernemingen, welko de Ohineesche koelies uit den grooten volks-voorraad in do Straits aanwierf. Dio duizenden en nog eens duizenden kollecia moesten botaald worden in de munt, het best gangbaar in hun eigen land. Aangezien in het Oosten een groot aantal vorschillendo zilver- en kopermunten in omloop waren, was dus Doli en ook West-Borneo con verzainelplaats geworden van een ongelooftijk aantal vreemde munten. Om slechts do moest voorkomendo te noemen: in zilver

de Straits dollar 1903, do Trade dollar 1895, do Mexicaansche dollar in twee verschillende eorten, do Amerikaansche trade-dollars (ook een zilvermunt, in Amerika niet gangbaar), de Hongkong dollars, de oude Pesos der Philippijnen, de oude Spaansche Pillar dollars, de afgeschafte Japansche Yens; in koper do munten van de Straits, van Broonoi, van den Europeeschen radja Brooke van Serawak, van Hongkong, van Kwantoeng, van de zg. Customhouses der Chineesche havensteden, van Mauritius, enz. En waren de munten nu maar alle gelijkwaardig geweest! Maar onderling verschillen zij in gehalte en gewicht, zoodat eene aanhoudende verrekking in ieders eigen waar de moest plaats vinden. Grootc misbruiken kwamen daarbij voor. Broenei en Serawak bijv. voerden maar steeds hun eigen munten uit, dock verboden ten slotte den wederinvoer van hun eigen munt! Op die wijze werd het een muntzwendel op groote schaal. De Straits maakten front tegen die misbruiken door o.a. den invoer van het koper van Serawak op Broenei (n.b. rykjes onder de suzeriniteit van Engeland) te verbieden op boete van duizend dollar voor ieder ingevoerd stuk; dat minderwaardige goedge vond toen zijn weg naar de binnenlanden van ons Borneo en Sumatra. Het werd aldus dringend noodig, dat onze Regeering het regelen van de muntoestanden in die streken zelve ter hand nam. Met steeds meer aandacht kwamen de verzoeken uit West-Borneo tot uitdriving van al dat vreemde geld en alleen toepassing van het Nederlandsche muntwezen, en het waren in West-Borneo vooral de Chineesche handelaars, die met de meeste kracht hierom riepen. Van April tot 1 December 1906 werd toen de muntzuivering in West-Borneo ter hand genomen en met volkomen succes volbracht. In West-Borneo vertoefden evenwel slechts weinig Chineesche koelies en derhalve was in Sumatra de zaak veel ingewikkelder: terwijl West-Borneo om muntzuivering gevraagd had, ontstond in Sumatra zelfs eene heftige oppositie tegen het ontluikende voornemen om ook aldaar tot zuivering over te gaan. Intusschen deed zich een incident voor, dat die zuivering op bijzondere wijze voorbereide en nog noodzakelijker dan voorheen maakte. Dat was de muntverming in de Straits.

In de Straits-Settlements waren reeds lang stemmen opgegaan om op het voetspoor van Britsch-Indië ook tot een fixering van de zilvermunt op goudbasis over te gaan. Hoezeer het Engelsche Gouvernement ook aarzelde niet het oog op de hegemonie van den zilveren dollar door geheel Oost-Azië, was Coch reeds in 1903 een eigen Straits-dollar geslagen en ingevoerd met het doel tot een eigen muntwezen te komen. Die Straits-dollar had een eigen gewicht van 26.957 gram met een gehalte aan fijn zilver van $\frac{800}{1000}$ tegenover de Mexicaansche dollar een gewicht van 27.072 gram en een fijn gehalte van 902% op 1000 (nauwkeurig 0.902.778). Tot 1903 was het zilver steeds in waarde gedaald: die daling was een voorbeeld voor de kolonie, omdat doze in de zeer byzondere positie was van een uitvoerend land, dat dus steeds meer dollars voor zijn uitvoer naar goudlanden kreeg, en dat zijne werkloos-

nen in dollars bleef betalen ongeveer op den ouden voet, omdat de worknemers, bijna allen Chineezee, in hun groot eigen land de dating van de zilverwaarde nog niet gewaar worden. Bit is de „vis inertiae”, van zulk een groot gebied, alwaar in het binnenland gedurende langen tijd nog niet de depreciatie gevoeld wordt van de minderwaardige munt tegenover de overige goudlanden. November 1903 was de waarde van den zilveren dollar gevallen tot in Hollandsch geld ongeveer f.0.93. Het laagste punt was evenwel bereikt en allengs steeg zilver weder, zij het met op en neder gaande bewegingen, om in 1906 zelfs tot boven f3 pence te stygen. De Straits-dollar deed toen bovendien agio omdat hij zoo schaarscligeworden was door een corner, op touw gezet door het agentschap eener buitenlandsche bank in Singapore. Eenige dagen zelfs deed de Straits-dollar een prijs van f 1.46 Nederlandsch geld. Die sterke rijzmg had natuurlijk de schromelijkste gevolgen: contracten aangegaan op een basis van beneden f 1 moesten uitgevoerd worden op een prijs van f 1.40 en hooger. Tai van stakingen in betalingen moest dit ten gevolge hebben, en voor Deli was dan ook bij de loonbetalingen do aardigheid er af: de loonen, nominaal dezelfde gebleven, waren in werkelijkheid natuurlijk ook zeer gestegen. Grootc drang werd nu van uit de Straits op de Regeering van Engeland uitgeoefend om tot een vaste basis te komen, en einde Januari 1906 werd de Straits-dollar gefixeerd op een goudwaarde van 2 shillings 4 pence (ongeveer f 1.41 Nederlandsch geld). De Oostkust van Sumatra moest toen wel mede, en binnen eenige weken was de nieuw gefixeerde Straits-dollar overal als grondslag aangenomen voor meer belangrijke handelszaken en voor loonbetalingen op de grootc ondernemingen. De veld en ere muntsoorten bleven echter daarnaast in omloop en mitsdien werd do minder ontwikkelde bevolking der binnenlanden met dit minderwaardige gold overstromd. Het was dus looigtijd, dat de Nederlandsch-Indische Regeering een cindc maakte aan dien wan toestand: zij besloot hier toe op voorstel van de Javasche Bank, een omvangrijk onderzoek bij een reis door het geheele gewest, ingesteld door Jict plaatsclijk bestuur (den resident J. Ballot, wien alle eor hiervan tockoint) en de Javasche Bank (zie o.a., bijlage Verslag Javasche Bank bockjaar 1906/7: „De geldsomloop in de Residentie der Oostkust van Sumatra”). In de jaren 1907 en 1908 is daarop de muntzuivering ook ter Oostkust van Sumatra volbract, een omvangrijk werk, dat eeliter ondanks sombere voorspellingen van troebelen, oproer, moord en doodsdiag, enz. zonder eenig incident is volbracht. Do zuivering geschiedde grootendeels door de Javasche Bank, krachtig gesteund door Jict Bestuur, en ten ulotte bij do nitvoering ook door de plan ters voreen igin gen, wier led an allengs ook de noodzakelijkheid der muntzuivering ingevolge de fixering van den dollar in de Straits erkenden. Bij de uitvoering kwam dus ook van die zijde eene hartclijko medewerking. Bogin gen van Chineezee, bijv. op den passor te Medan, ojn wantrouwen tegen het nieuwo geld op te wekkon, werden dadclijk met kracht

gesmoord, o. a. door onmiddellijke inhechtenis-neming van de ondeugendo olcmonten. Later volgde de uitbanning van den dollar in Riouw, Djambi, en nog eenige plaatsen door het Gou-vernement zelf, zoodat thans de dollar uit al onze O.-I. bezittingen gebannen is. Do Nederlandsche gulden is thans overal gangbaar als de eenige officieele rekeningseenheid, en een volkomen eenheid en rust op monetair gebied is thans in Nederlandsch-Oost-Indië ingetro- den, vooral ook door een zeer kraohtige handhaving der buitenlandsche wisselkoersen door de toepassing van het gold-exchangc systeem (zie art. BANK JAVASCHE DL. I. biz. 152), waardoor do goudwaarde van den gulden N.-I. couraut tegenover het moederland en den vreem- de krachtig wordt gesteund.

Toch zijn er verspreid over onze kolonien nog overblijfselen van den ouden slechten munttoestand, en wel bepaaldelijk op dio plaatsen, alwaar nog oude duiten en z.g. Chi- neesche kBP@ngs in omloop zijn.

Bij de wet van 20 April 1855 (Ned. Stb. no. 12) was bepaald, dat binnen vijf jaren na dagtee- kening van dio Wet de dubbel& heele en halve duiten van Nederlandsch-Indischen muntslag buiten omloop zouden worden gesteld. Slechts in de residentien Batavia, Krawang, Preanger Regentenschappen en Oheribon werd in den loop der jaren gevolg gegeven aan dit wetvoor- schrift. Voor de rest van Java en Madoera zou het nog tot 1900 dueren alvorens die duiten-omloop zou verdwijnen. Men heeft zoolang gearzeld, oindat steeds beweerd werd, dat de inwoners van onzen archipel bij liunne zeer geringe koopkracht een zoo kleine munt ala de du it, waarvan 6 stuks in 5 centon gingen, niet zouden kunnen missen. Het is waar, do inlander is behoudend van aard en vindt dus eene verandering ook van muntstelsol niet aangenaam. Dit argument is echter gebleken ten eenenmale onjuist geweest to zijn. Want toen eindelijk de duitenomloop voor geheel Java en Madoera definitief word afgeschafit bij do wet van 22 Juli 1899 (Ned. Sib. no. 178, Ind. Stb. no. 229) was reeds oj) 15 Maart 1900 aan dion omloop een cindc gomaakt; in het geheel werd inge- wisseld voor cen geld bedrag van f 3.393.707, terwijl do omloop nog geschat was op cen waardo van ongeveer f 5 miljoen. Do inwisseling is zon-der de niinste of geringsto stormis goachied, en do bevolking Jieeft zich zonder ecnig be- zwaar aan do circulatie dor wottigo koperen 2^{1/2}> 1 on ²/₂ contstukken dor Nederlandsch-Indische Regcring aangepast.

Die duitonquaestie is een merkwaardig voor- becd hoe bezwaren tegen eene verandering zeer breed kun non uitgemeten worden on daer- mede verbeteringen worden tegengehouden, terwijl de uitkomst bewijst, dat do verandering tot in het geheel geen moeite of nadeol aan- leiding heeft gegeven. De latoro dollar-zuivo- ring lovord do dezelfde uitkomst. En toch hoort men zelfs nu nog steeds soortgoltige bezwaren inbrengen Logon uitdrij ving van do slechte munt in do onkelo gebiedscdolen, alwaor do zuivering nog niet volledig heeft plaats gehad. Do oude VOC duiten worden nog in vrij grooten getalo aangetroffen in Middon- en Zuid-Oelebes, op de eilanden Saleijer en Bocton en verder nog in de Lam ponga op Zuid-Sumatra en op

enkelc plaatsen in het binnenland van Sumatra; hot rcstant van die munt is naar dio uit- hoeken gedrongen. In Midden-Celebes zijn bo- vondien nog de z.g. haantjesduiten in omloop, waarvan de waarde nog veel geringer is, af- wisselend zelfs tot 4, ja soms tot 10 voor 6en cent. De Ohineesche kooplieden in Makaaseil. hadden nog weinige jaren geleden soms mers vol met duiten, die zij voor den handel met den kleinen man gebruikten; alienga heb- ben zij dien voorraad geheel gespuid naar de meer afgelegen streken van Celebes en omlig- gende eilanden, en weigeren zij thans die duiten in betaling terug te nemen. Dit moot een reden te meer zijn voor het Gouvernement om spoedig ook aan dozen laatsten misstand een einde te maken. Ook hier hoort men echter het ondeugdelijke argument, dat de bevolking die duiten niet zou kunnen missen!

Als een curiosum zij hier nog gemeld, dat in het „Rijk van Boeton" vroeger grof gewezen lapjes katoen als geld in omloop waren; de vorst en and ere grootwaardigheidsbcklcedera gaven ieder bun eigen "munt" uit, kenbaar aan het onderscheiden patroon van wefsel; dezo lapjes golden als geld op den passer en konden verder voor betaling van belasting worden gebruikt. Deze lapjes zijn thans uit den omloop ve rd wen on, maar meer Noordelijk in. het voormalige „Rijk van Palopo" in het Noordwesten van do golf van Boni zijn enkele overgebleven exemplaren van die lapjes van Boeton in hoog aanzien, vooral bij het hof van de vrouwelijke vorst (de Datoe van Iocwoe). Zij worden aldaar voor hoogen huurprijs tijde- lijke in gebruik afgestaai; de tijdelijke houder (houdster) toch van zulk een lapje kan, op een persoon van om deze sekse een onweder- staan baren drang uitoefenen om dezc of dezen tot wederliefdo te bewegen. Het katoenen "muntbiljet" dient dus als een aort goena goena om huwelijkon tot stand te bren- gen.

Op Bali en Lombok is nog eene andere uit- heemsche geldsoort ii omloop, de zg. Ohineesche kepngs. Dit is cen soort oude koperen. Ohineesche munt met een vierkant gat in het midden. Ook aan do golf van Boni wordt aporadisch deze munt govonden. Doze munt is blijkbaar lang geleden door Chineescho koop- liedcn op die eilanden gebracht en kon aldaar in omloop blijven, omdat op die eilanden tot slechta kort geleden zelfstand ige rijkjes zijn gebleven ondor het beauren van eigen vorsten. Lombok kwam eerst na 1894, Bali^erst na 1907 geheel ondor ons direct gezagTPe waordo der kepenga is zeer onvast; bij eenigszins grootcro betalin- gen worden zij bij voorkeur verhandeld in zg. snoeren van 200 stuks, waaraan volgens enkele plaatselijke gobruikon als een soort disconto 3 tot 5 % in aantali mogen ontbreken. Zulk cen snoer, gonaamd cen atak, is dan op zich- zelf cen reken in gsonchid, Al naar de afwisse- lendo koperwaarde gingen ongeveer 1500 tot 2200 kdpngs in een Nederlandsch-Indischen Rijksdaalder; het merkwaardige foit deed zich toch voor, dat als eenige groote munt naast de kdpngs onze Rijksdaalder in zwang is. In de latere jaren gingen 1600 tot 1700 kdpngsa op cen rijksdaalder, zoodat een snocr con waar- dc had van ongeveer 28 cent. Een snoer weogh

37 kilogram ; eene vroxiw, die dus met eene waarde van ongeveer f 2.50 in die kepengs naa r of van den passer ging, had alleen aan geld een vracht van 6 kilo to torsi n l Gelukkig, dat de krachtige Balische vrouwen zoo fier zware vraeliten op het hoofd kunnen dragen. Onder die kBpBngs is blykbaar veel slechte namaak, munt van z66 slecht gehalte, dat deze door afgesloten liggen oxydeert, op tot een grooten on hand el baren klomp verwordt. Dit is meermalen gebleken bij oplegging van het kapitaal in kepengs, opgespaard ter be- taling van de zeer kostbare lijkverbran- ding.

Reeds lang zijn maatregelen in voorberei- ding om die diverse slechte muntsoorten ein- delijk 00k nit te drijven. Voor Bali was nog een bijzonder bezwaar daartegen, omdat een zeker soort van huisgoden gemaakt werden door poppen te vervaardigen van samengeregen kepengs ; ware goden van het geld, de mammons! Dit bezwaar is echter door eenen pries- terraad in 1911 te Ddn Pasar op Zuid-Bali opgeheven, die als uitsprak gaf, ' dat do gods- dienstige wetten toestonden die goden later 00k van koperen centen te maken.

Het grootste bezwaar was echter, dat voor de uitdrijving van die groote menigte zeer kleine munten 00k een zeer groote hoeveelheid N.-I. kopermunt aangemaakt moest worden, welke voor al die streken tezamen misschien wel op 200 miljoen stuks te begrooten zou zijn. Die aanmuntingen zijn reeds met kracht aan- gevat, en eerlang zou de muntzuivering 00k in die streken onder handen genomen worden. De wereldoorlog van 1914 trad echter aan van- kelijk als een nieuwe belemmering op. Merk- waardig genoeg blijkt echter alJengs deze oor- log op den duur integendeel de beste bondge- noot voor de uitdrijving te worden ; immers omdat de koperprijzen zoo ongewoon gestegen zijn wordt nu het koper uit duiten en kepengs, allerwege gezocht voor uitvoer, en wordt de tegenwaarde betaaid in onze Nederlandsch- Indische munt, vooral pasmunt; de definitieve stelselmatige muntzuivering zal daardoor zeer geholpen zijn.

Nederland heeft langen tijd gebukt gegaan onder een teveel aan zilveren munt; de aarze- ling der Wetgevende macht in de jaren 1870/75 om tot den gouden standaard over te gaan en om tot definitieve sluiting der aanmunting van zilveren standpenningen te besluiten, heeft dit teveel veroorzaakt-; de noodwet van 27 April 1884 moest zelfs worden uitgovaardigd om het dreigende gevaar van deprdciatie van onze munt te bezweren. In dien toestand is nu een algeheele omkeer gekomen, en er is een nieuwe toestand geboren, welke zelfs de vurig- ste optimisten niet hebben verwacht. Ten eerste hebben natuurlijk de muntzui verin gen een niet onbelangrijke hoeveelheid van onze zilveren munt in omloop gebracht; de groote opbloei van handel, industrie, cultures en ver- keer in onze kolonien in de laatste 10 jaren h'eft echter bovendien eene sterk vermeerderde circulatie van geldmiddelen veroorzaakt. Daar- bij kwam nog, dat door de pacificatie van ver- schillende deelen der Buitenbezittingen het I gebied voor rustige economische ontwikkeling I belangrijk werd uitgebreid en 00k die streken |

moesten van circulatiemiddelen voorzien worden. Sedert het jaar 1906 heeft daardoor tot 1912 een bijna aanhoudende aanvoer van grove zilveren munt van het Moederland naar de Kolonien plaats gevonden. Deze aanvoer ge- schiedde sedert het jaar 1906 bijna uitsluitend door het Gouvernement en door de Javasche Bank, omdat de Javasche Bank met kracht de buitenlandsche wisselkoersen had gesteund en bovendien met het Gouvernement eene overeenkomst had aangegaan om alle over- makingen van geld in den vorm van telegra- fische uitbetaling (T.T.) over en weer tusschen Nederland en Oost-Indie voor den gewonen dienst tot den vasten koers van pari (100 %) te bewerkstelligen; dientengevolge kwamen er geen wisselingen in den wisselkoers met hot moederland. meer voor, welke bankiers of par- ticulieren aanleiding konden geven metaal voor eigen rekening te laten uitkomen. Van 1906 tot 1912 is op die wijze aan zilver uit Nederland naar Nederlandsch-Indie verplaatst, f 62.610.079, en bovendien werd er nog eene hoeveelheid van f 20.088.090 aan Nederland- sc he gouden tien gulden stukken ingevoerd. Aan- gezien het zilver voor de zg. standpenningen uitsluitend van de Nederlandsche Bank be- trokken kon worden, slonk de voorraad zilver bij deze circulatiebank van f 72.395.941 op 31 Maart 1906 tot f 9.785.862 op 31 Maart 1912.¹⁾

Die snelle en aanhoudende afvloeiing van het zilver in Nederland gaf do Javasche Bank aanleiding om sedert 1908 telkens weder met klem aan te drin gen bij de Regeering om de noodige stappen te doen tot verandering der Muntwet in Nederland, ten einde de mogelijk- heid tot zilveraanmunting uit baren voor do grove zilvermunten weder open te stellen ; immers die' gelcngheid was, zelfs voor de jRegeering, gesloten bij do wet van 6 Juni 1875, welk verbod werd gehandhaafd bij do muntwet van 28 Mei 1901 tot nadere regeling van het Nederlandsche Muntwezen (Ned. Stb. no.

1)Volgens eene andere specificatio werden van 1906/7 tot 1912/3 in Nederlandsch O.-Indie ingevoerd :
aan grove zilveren munt (f 2.50, f 1 en f 0.50)
/..... 57.450.000
aan N.-Indischo kwartjes en dub- beltjes -
..... 16.250.000

/ 73.700.000 of
ougeveor f 10.000.000 meer dan de fff- vloeiing bij de Nederlandsche Bank bedraagt. Het verschil is to verklaren ten eerste door- dat enigo partijen rijksdaalders werd en omgesmolten in Ned.-Ind. pas munt, oin- dat daaraan zoo groote behoefte bestond, en verder omdat het aan het Gouvernement niet verboden was zilver in baren te koopen voor aanmaak van zilveren pasmunt in Ned.-Indie; en ten slotte komen jaarlijks vrij groote hoeveelheden voor circulatie afgekuordo munt uit Ned.-Indie bij 's Rijks Munt in Utrecht, welke aldaar weder in gang bare munt worden omgesmolten. Aldus moest do invoer van zilveren munt in Ned.-Indie groeter worden dan het bed rag, dat do Nederlandsche Bank voor uitvoer had afg- geven.

132). Aan de Regeering werd daarbij tevens in overweging gegeven om de Muntwet voor Nederlandsch-Indië te herzien; do Koionion toch werden op muntgebied nog steeds overheerscht door de Muntwet van 1 Mei 1854 (Ned. Stb. no. 75, Ind. Stb. no. 62), die een delijk de goede muntoestanden had geschapen; die wet was echter sedert dien aangevuld door een zeer groot aantal besluiten, verordeningen, en ook wel wetten, waarvan de voorname de wet van 28 Maart 1877, waarbij het gouden tienguldenstuk ook voor Nederlandsch-Indië gangbaar werd verklaard. Do muntwetgeving voor Nederlandsch-Indië was aldus een doolhof geworden, waarin maar weinigen nog den weg konden vinden; eene geheel nieuwe herziening der wet met al hare aanhangsels zou dus tot eene zeer nuttige codificatie kunnen leiden. Tevens adviseerde de Javasche Bank daarbij om in eene nieuwe muntwet duidelijk naar te schrijven, — zooals de Vereenigde Staten van Noord-Amerika dit pas hadden gedaan — dat het muntstelsel van Nederlandsch-Indië gegrond was op den gouden standaard, met behoud van de grove zilveren munten als wettig betaalmiddel tot ieder bedrag voor de binnenlandsche circulatiel (zie alvies aan den Directeur van Financien over een Ontwerp Muntwet voor Nederlandsch-Indië, H. M. van Dorp en Co, Batavia 1908).

De nieuwe Muntwetten zijn er gekomen, in Nederland bij de Wet van 31 October 1912 tot wijziging en aanvulling van de Muntwet 1901 (Ned. Stb. no. 324) en in Nederlandsch-Indië bij de „Wet van 31 October 1912, houdende nadere regeling van het Nederlandsch-Indische Muntwezen“, waarbij de gelegenheid tot zilveraanmuntning en voor Nederland en voor Nederlandsch-Indië weder werd opengesteld. Ten aanzien van den goudstandaard is geen nieuwe principieele verklaring in de wet ten nedergelegd, doch vooral aan de hand van de geschiedenis behoeft men er niet aan te twijfelen, dat zoowel Nederland als Nederlandsch-Indië hun muntstelsel hebben gegrond op den gouden standaard, met behoud van de hoedanigheid van wettig betaalmiddel tot ieder bedrag in de binnenlandsche circulatie voor de grove zilveren muntstukken. De naam „hollandische standaard“, in vroeger jaren aan een dergelijk stelsel gegeven, geraakte gelukkig allengs in onbruik, omdat die naam het stelsel zeer onvolledig aanduidt. Do nieuwere wetenschappelijke naam is veeleer do Gold-Exchange Standard, door do Duitschers in den laatsten tijd ook wel genoemd de Gold-Kern-Standaard; deze beide namen zijn juist, omdat onder dat stelsel in circulatie zijn geldmiddelen, die in zichzelf niet do vollo waarde hebben, welke nominaal daaraan wordt toegekend, (zilvermunt, bankbiljetten, zilverbons), doch welker goet! waarde do von elken twijfel wordt gchandhaafd door do goudpositie van hot land, ten krachtigste gesleund door de circulatiebanken met liaren voorraad in goud en zilver, on haren voorraad vorderingen op het buitenland in goud betaalbaer. Met alle grustheid kan men dan ook zeggen, dat het muntwezen on van Nederland en van Nederlandsch-Indië thans op volkomen gezonde grondslagen rust; dit wordt thans

ook steeds meer in het buitenland erkend, en vooral sedert den wereldoorlog 1914 zijn anti-ore Rijken, waaronder de eerste, als Engeland, Frankrijk, Duitschland, Rusland, Oostenrijk-Hongarije, enz. steeds meer tot toepassing van geheel analoge beginselen op hun muntgebied gekomen.

Nu zilveraanmuntning weder voor de Regeering geoorloofd is, worden op die aanmuntning gen natuurlijk weder groote winsten gemaakt, daar de nominalwaarde van de nieuwemuntstukken nog steeds ongeveer het dubbele is van hunne intrinsieke; die winst wordt echter niet in de gewone Staatshuishouding verbruikt, doch afzonderlijk voor Nederland en voor Nederlandsch-Indië, opgelegd in afzonderlijke fondsen, te beleggen in Nederlandsche of Nederlandsch-Indische Staatsschuld; mocht zich ooit bij opnieuw veranderde toestanden de noodzakelijkheid voordoen om tot ontmuntning van grove zilveren munt overte gaan wegens een te veel aan zilver, waarvoor in 1884 een vrees beatond en waarvoor de noodwet van 1884 is gemaakt, dan zullen deze reservefondsen moeten dienen om mogelijke verliezen bij de ontmuntning te dekken.

Nog een punt blijft ona hier kortelijks aan te duiden. Herhaaldelijk zijn er stemmen opgegaan om aan Nederlandsch-Indië weder zijn eigen grove, zilveren munt, een aorob Javaansche ropij, te geven, welke niet gangbaar zal zijn in Nederland. De voorstanders van dit denkbeeld gronden hun wensch op de overweging, dat bij veranderde toestanden in onze Kolonien eene terugvloeiing van grove zilveren munt naar het moederland. zal kunnen plaats vinden, welke voor Nederland weder een zeer ernstig te veel zou kunnen opleveren. Het is moeilijks aan te nemen, dat die vrees gegrond is. Ten eerste toch is het omloopsgebied van het Nederlandsche zilver zooveel grooter geworden, dat een terugvloeiing in zoo grooto mate niet meer mogelijk zal zijn; nu de winst op aanmaak sedert 1912 gereserveerd wordt, is verder de mogelijkheid tot ontmuntning en verkoop als baar zilver een zeer krachtig middel geworden om het gevaar van grooto terugvloeiing te weerstaan. Do mogelijksheid tot zeer grooto terugvloeiing zal bijna alleen kunnen ontstaan in geval van gewelddadige inbezitting onzer Kolonien door vreemde machten, die al ons zilver zouden willen uitstooten. In dat geval hebben wij echter met een gewelddadig te doen, waartegenover nog velen andere middelen van verweering noodzakelijks zullen zijn; en dan ligt het ook voor de hand om een zeer eenvoudigen maatregel te nemen, die al door zooveel grooto on kleine Staten is toegepast, zij het op andere gronden, om de grenzen van het moederland voor het eigen zilver te sluiten, en door uitgifte van een tusschenvorm van zilver-circulatiemiddel (zilverbons, roepissen, zooala die in 1845/54 reeds in Indië zoo uitstekende diensten hebben bewezen) in het moederland een nieuwen muntvorm te scheppen. De gewelddadige geoccupeerde kolonien zullen hieronder in het geheel niet lijden, omdat het eigenbelang van den overweldiger dan in do eerste plaats zal medebrengen het muntstelsel niet inoedwillig te verstoren, nu het gebied van afzot tegen de

nominale waarde onverwijd zal gesloten zijn. Voor den overvuldiger zal fiet behoud van die muntstukken nimmer een verlies beteekenen; hij zou slechts niet de ongeoorloofde winst opsteken bij indiening der vordering op Nederland, belichaamd in eene aanbieding van een zeer groot aantal muntstukken van een hoogere nominale waarde dan de intrinsieke, terwijl hij de opbrengst dier vordering zou benutten om voor reël minderen prijs zilvermetaal a an te schaffen waaruit zijn eigen plaatselijke munt zou worden aangemaakt, welke noodwendig ook op een basis van teekmunt zou uitgegeven moeten worden, en met welke uitgifte hij dus direkt groote winsten zou behalen. Zou een overweldiger dan tooh de munt willen veranderen, dan zou hij met weinig kosten en althans zonder verlies den aanwezigen voorraad tot zijn eigen munt kunnen omsmelten.

Zijn gevaaren als bovenbedoeld dus voor het Nederlandsche muntwezen niet te duchten, zoo zouden aan de andere zijde tegen invoering van een eigen Javaansche ropij voorshands onoverkomelijke moeilijkheden bestaan. Een zilveren teekmunt kan in een land alleen zijn nominale waarde behouden, indien ieder te reel in circulatie kan worden gestort bij een centraal lichaam en tegen dat te veel desge- wenscht goudwaarde op het buitenland kan worden verschaft; geschiedt dit niet zonder eenig aarzelen of taimen, dan moet noodwendig die teekmunt deprecieeren met alle ernstige gevolgen daarvan voor het. land. De Engelsche kolonien, als Britsch-Indie en de Straits-Settle-

ments, die thans een op goudwaarde gefixeerde teekmunt hebben, en de Amerikanen sedert hun munthervorming op de Philippijnen, waarbij de Peso tot een goud basis hervormd werd, hebben dan ook maatregelen getroffen, dat steeds trekkin gen op Londen in ponden sterling of op New-York "m-Amerikaansche guddollars tot ieder gevraagd bed rag tegen inwisseling van de zilveren teekmunt te verkrijgen zijn. Zou Nederlandsch-Indie dus tot een eigen ropij willen overgaan, dan is het een onafwijsbare eisch, dat eerst in Nederland door de Regeering van Ned.-Indie een voldoende fonds daarvoor in het leven wordt ge- roepen. Dit zou voorloopig zeer bezwaarlijk en zeer kostbaar zijn; eerst na jaren, wanneer het nieuwe muntfonds bij aanmaak van zilveren munt door oplegging van rente op rente belangrijk vergroot zal zijn, zou dit fonds misschien ook voor dat doel gebruikt kunnen worden. Voorshands zullen dus de voordeelen voor de instelling van een eigen Javaansche ropij bij lange na niet opwegen tegen de bezwaren van zulk een afzonderlyke munteenheid voor Nederlandsch-Indie.

G. V.

Literatuur: J. P. P. van Zuylen van Nyevelt, Bijdrage tot de geschiedenis van het muntwezen in Nederlandsch Oost-Indische bezittingen (in de Bijdragen tot de kennis der Nederland sche en vreemde kolonien, enz. Jaarg. 1847, no. 4); Mr. W. O. Mees, Het muntwezen ; an Nederlandsch-Indie, Amsterdam 1851; Mr. H. W. Mees, Opmerkingen omtrent het ontwerp van wet tot regeling van het muntstelsel van N. -I., Rotterdam 1851; D. O.

bankwozen van N.-I. sedert 1816, Zalt-Bom- mel 1852; H. J. Lion, Beschouwingen over hot Indische muntstelsel, Utrecht 1852; H. O. Millies, Do munten der Engelschen voor den O.-I. Archipel beschreven, Amsterdam 1852; H. J. Lion, De geldsomloop in N.-I., Batavia 1861; J. P. van Bosse, Het muntwezen op Java, Leiden 1863; E. Netscher en Mr. J. A. van der Ohys, De munten van N.-L. beschre- von en afgebeeld (in de Verhandelingen van het Batav. Genootschap van K. en W., deel 31), Batavia 1864; W. Nassau Lees, The drain of Silver to the East and the Currency of India, London 1864 ; N. G. Pierson, Twee adviezen over muntwezen, Amsterdam 1874; Papers relating to the introduction of a gold-currency into India, Calcutta, 1866—1876; R. Hamilton, Money and value, an inquiry into the means and ends of economic production with an appendix on the depreciation of silver and Indian Currency, London 1878—1880; Mr. J. A. van der Ohijis, Catalogus der numismatische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 3e druk, Batavia 1886; A. E. U. W. Ohl, De hand el en de muntkwestio

Samarang 1887; P. H. v. d. Kemp, De Nederl.-Indische standpenning van 1817 (in Tijd- schrift voor N.-I., Maart 1897); Oharles A. Onant, A special report on coinage and banking in the Philippine Islands made to the Secretary of War, Washington 1901; Charles A. Conant, Hearing before the Subcommittee on the Philippines of the United States Senate, Washington 1902; Jeremiah W. Jenks, Report on Certain Economic Questions in the English and Dutch Colonies in the Orient, Washington 1902; Oharles A. Conant, The Future of the Limping Standard, Boston 1903; Hugh H. Hanna, Oharles A. Onant, Jeremiah W. Jenks, Stability of International Exchange. (Explanations and Opinions on the Proposals of the Mexican and Chinese Governments to tho Government of the United States, Transmitted to Congress by Pres. Roosevelt on Jan. 29, 1903), Washington 1903; Hugh H. Hanna, Oharles A. Conant, Jeremiah W. Jenks, Stability of International Exchange, (Report on the Introduction of the Gold-Exchange Standard into China and other Silver-using countries), Washington 1903; En rigo o. Orcel, Luis Cainacko, Eduardo Meade, Stability of Exchange. Steadiness of the Price of Silver Bullion. Silver Currency on the Gold Standard, London 1903; Dr. Anton Arnold, Das Indische Geld wesen, 1906; E. W. Kemmerer, A gold Standard for the Straits Settlements, Reprinted from the Quarterly Political Science, Volume XXI no. 4, Boston 1906; H. F. Howard, India and the Gold Standard, 1911; Mr. G. Vissering, On Chinese Currency, Batavia; /Mr. G. Vissering-, Muntwezen, Handel, Bankwezen (hoofdstuk in Oolijn : Ncerlandsch Indie), 1911 ; Sir David Bar- Hour, Tho Standard of Value, 1912; W. E. Kemmerer, The recent rise in the price of Silver, and some of its monetary consequences«, reprinted from The quarterly Journal of Economics, Volume XXVI, 1912 ; John Maynard Keynes, Indian Ourrency and Finance, London 1913; Air. G. Vissering, Ned. OosG-Indi o en de Gold-Exchange Standard, Instituut voor Economische Geschriften, Rotterdam 1917.

Uit de Geschiedenis van het munt- en 1
 1) Bgona Jan 19 23 gonggong: Althans
 2) Bgona Jan 19 23 gonggong: Althans
 3) Bgona Jan 19 23 gonggong: Althans

De Jaarverslagen der Javaache Bank en voorts tai van opstellen ia tgdschriften enz., waar- van titeloggaven te vinden zijn in do Reper- toria van Hooykaas en Hartmann met vervolgen van Schalker en Muller, en bovenal het voor do kennis van den tijd dor Compagnio onmisbarc Nederl.-Indisch Plakaatboek, dat men aan de goede zorgen van wijlen den Lands- archivaris Mr. J. A. v. d. Ohys te danken heeft.

MURRAYA EXOTICA L., fam. *Rutaceae*. Ke- moening (MAL., JAV., SOEND.). Garing, Waring (MINAH. LANDST.). Eon heostor of Iago boom met dubbelgevindo bladeren en witte, zeer wel- rickende bloemen, komt zoowel wild als gekweckt voor. Het lichtgele liout lykt op dat van Buxus (palmhout) en is op Java voor snijwerk zeer gezocht, o.a. voor govcstovn van wapens en voor scheeden. De bladeren worden in cen afkooksei als geneesmiddel gcbruikt. De bloc men worden in het haar gedragen.

MUSA. Plantengeslacht der Musaceen met een vrij groot aantal soorten in de tropen, waar- van *Musa paradisiaca* en verwante soorten do bekende vruchten leveren (Zic PISANG). An- dere soorten zijn *Musa acuminata* (de soortnaam staat echter niet vast); de Was- pisang, Tjaoe karo of Tjaoe kole of -keueus (SOEND.), op Java. Deze plant komt in zeer groote hoeveelheden voor in de moerasige deelen van Midden-Java, doch ook in de hoogere streken. De bladeren bevatten aan de onderzijde een laagje was, dat vorzamclnd wordt en met hars vermengd in den handel komt. Het wordt ingezanaeld in Banjoemas en in enkele deelen van Kedoe en komt in Maos., Koetoardjo en Poerworedjo op de markt. *Musa textiles*, do vczel-pisang, op Java Pisang manila, op N.-Celebes Kofo of Walid, is een belangrijke vezelplant, die thans ook aangeplant wordt en de Manilla-hennep levert. (Zie aldaar en VEZELSTOFFEN.)

MUSEA. Over het K o l o n i a l M u - 8 o u m, zio aldaar. In Ned. Indie is de cenige inrichting van dien aard het Museum van Oud- heden on van voorwerpen van ethnologischen aard te Weltevredon, ingesteld door het Ba- taviaasch Gonootschap van Kunston en Weten- Hchappen (zic GENOOTSCHAPPEN DL.I,bl.773). Dit museum, gelegen aan do Westzijde van het Koningsplein, is in Grieksch-Dorischen stijl in breed front opgetrokken, herborgt in zijne uit- gobreido zalcn cen groot aantal voorwerpen op liet gebied der archeologie, w. o. do besto voort- brengsden der Oud-Javaanscho kunst, voorts cone elhnographische vorzamclng, ceno zeer rijkje numisnatische afdeeling, con kabinet van preciosa en rogalia —o. a. do schatten van hob voormalige Lombokscho vorstenhuis —on ecu bibliotheek, vooral morkwaardig door haro rijkje vczameling Oosterscho handschri- ten. (Ncorl. Indie, II. Collijn, Dool II, biz. 31G).

Kloinero musea op hot gebied van botanieT zoologie zijn ais onderdeelen van het Depart- jnent, van Land bo uw, Nijverheid on Handol t, e Buitonzorg opgorioht. Do oprichting van opciulucht-inusca wordt in don laatston tijd voor N. I. bepleit.

MUSKAATNOTEN. Zic NOTEMUSK A AT.

MUSKIETEN. Zio MUSKAAT.

MUSSAENDA. Plantengeslacht dor *Rubia- ceeiin* met vclv soorten in den gchocolon Archi- pel. Struiken, bob men of klimmende heesters,

die gomakkolijk te herkennen zijn, doordat con van do kelkslippen tot cen. groot, opvallend ge- kleurd, mcoost held er wit blad uitgroeit. Deze zijn bij de vrouwen in gebruik om het lichaam en hot haar te wasschen. Do groene bladeren van sommige soorten zijn als daoen poetri oen bekend inlandsch geneesmiddel. Takken van de plant legt men wegens den aangenameu gour in do huizen.”

MUSSCHENBROEK (Mr. SAMUEL COR- NELIS JAN WILLEM VAN). Geb. te :s Gr-七-一, yenhage 5 Juli 1827 uit het huwelijk van W. H. v. Slusschenbroek on Jonkvr. A. de Meij v. Streefkerk, word als student in 1846 te Leiden , ingeschreven con promoveerde aldaar in de rech- ten 18 Sept. 1852. Na te het ambtenaars- examen te hebben afgelegd (1 Sept. 1854), ver- trok hij naar Java, we rd als ambt. ter beschik- lndng te Salatiga geplaatst (1855) en in 1856 als conlr. 3e klasse te Temanggoeng aangesteld. Genoodzaak naar Nederland te* vertrekken, keerde hij weder hersteld naar Java terug ; we rd in 1862 als conlr. 2o klasse te Karang Aijisr en in 1863 als conlr. lo klasse te Ambarawa geplaatst, waar hij do goweldige aardbeving van 1865 bijwoonde, waarvan hij een belangrijk verslag opstelde, dat in Nat. T. v. N.-Indie XXIX is afgedrukt. In 1866 benoemd als ass.-resident te Temanggoeng, werd hij in 1867 naar Buiten- zorg overgeplaatst, welke betrekking hij iit 1873 veTwisselde met die van resident van Ternate. In 1875 werd hij tot resident van Men alo benoemd ; spoedig daarna werd hij door den staat zijner gezondheid genoodzaak met verlof naar Nederland terugtekeren, waar hij zich aanvankelijk te Deventer vestigde (1877) en twee jaar later, na oervol ' onslag uit 's lands dienst, te Leiden. Daar overleed hij 7 Nov. 1883.

Van Musschen broek, die een grondig kenner van hot Javaansch was, legde zich ook met goed gevolg toe op de beoefening der natuurkundige wetenschappen, o. a. op de studie der vulkani- sche verschijnselen, met name der aardschud- dingen (seismologie). Zijne voornaamste geschriften met betrekking tot Ned.-Indie zijn: opstellen over de fauna van N.-Celebes (Nat. T. v. N.I. XXXVI); cachelot- visscherij in den

N. -Ind. arch. en over getah-pertja van Celebes O. kust (T. t. bevord. der Nijv. XL); lets over de inJ, wyze van katoenverveu op Java, Leiden 1878; Med cd. o nitrenit grondstoffen, in het 0. gedeelte van onzon Ind. arch.; verscheidene inlcidingen op den Catalogus der afd. Ned. Kol. van de toontoonstlling te Amsterdam in 1883 en zijne bowerking van Dr. H. A. Bernstein's reis , (Bijdr. t. T. L. en Vlk. Ivo Sor. VII), benevens een kaart van de Minabasa 1875/76 en van de bocht van Tomini (T. Aardr. Gen. IV, zie T. Aardr. Gon. V). Eon Handelskaart van Ned.-Indie, door hom bowerkt, is na zijn dood, mot mede- werking van kapl. Stemfoort, to Loiden uitge- govon. Zijno "Rapporton" over verscbillende reizen in het 0. van don archipel zijn tot een ge- hcel vorwerkt door J. J. W. E. v. Riomsdijk en geplaatst in Nat. tijdschr. v. N.-Indie, XXXV, bl. 41. Van Musschenbroek ontdekte op zijno tochten o. a. con zeldzaani, aan do Europecsche geleerdeu onbekend zoogdicr, dat den naam ontfing van *Paradoxurus Musschetibroekii*.

Zio H. Kern, Lovonsboriohton dor Maasch. d. Ned. Lettrck. 1884; W. B. Bergs ma, Ind. Gids,

J883, II, bl. 1014 : P. J. Veth, T. Aadr. Gen. 2e Scr. I, 1884, m. u. a. bl. 176, 320.

MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN. Aan het— in— cener- bespreking van de inuiziek en van do muziekinstrumenten in den O.-I. Archipel past misschien het best de omschrij- ving, die Rousseau van muziok gaf: de kunst om tonen samen te voegen op eene voort- gehoor welgevallige wijze. Veel verder reikt do inuiziek ginds niet. Stelt men a Is doel van do muziok voorop het teweegbrengen van gemoedsaando- ningen door koppeling van klanken en ver- echillend gewijzigde geluiden, dan wordt er in onze Oost veel inuiziek gemaakt, die eigenlijk geen inuiziek mag heeten ; en wanneer men haar de kunst noemt, die door middel van geluiden spreekt, tot het gemoed van intelli- gente en bijzonder georganiseerde menschen, dan moet er iets liapren aan deze bepaling van Berlioz; want ook de niot bijster intelli- genten en bijzonder georganiseerden onder de bewoners van den Archipel zijn meerendeels wel ontvankelijk voor de klanken en geluiden, die zij hunne speeltuigen hooren voortbrengen.

Te onderscheiden vallen hier het doel, waar- mede muziok gemaakt wordt en de indruk, dien zij teweegbrengt. Door inuiziek gemoeds- aandoeningen open baren komt ook in den Archipel voor. Zooals trouwens ovral. De muzikant in onze orkesten of in het muziok- korps, dat aan't, hoofd van den troep marcheert, kan even min gezegd worden al strijkende of blazende zijne gemoedsaandoeningen te openbaren als de gamf1an-speler; hij speelt iets, dat vooruit is klaargemaakt; en, zuiver gemeten, zal de gamelan-speler, door zijn gevoel voor muziok, door zijn sterke fantasie en door de vrijheid di© hem gelaten is tot parafraseeren, nog het meest van zichzelf kunnen geven. En stellig dan, wanneer het individu met zijn fluit, viool of angkloeng alleen is en zijn ge- voelens omzet in klanken, zonder zich te laten afleiden door de gedachte, we I ken indruk zij maken op anderen, spreekt het gemoed hoor- baar door de muziok. Hoe verder men zich van de beschaving verwijderd, des te grooter is de kans dan iets te hooren, dat voor de ontwik- kelings-geschiedenis der muziok van belang mag heeten.

Wanneer men ook de Javaansche gamS1an uit- zondert, die ver van het andero staat en als 't ware door een opengekapt terrein daarvan ge- scheiden is, dan geeft de muziok ginds zich bijna nooit om haarzelve; zij is een auxiliaire kunst; ja, zelfs do muziok van de gamS1an is dit dikwijls. Niet altijd. Vooral in de Vorstenlanden wordt de muziok van de gamelan gewaardeerd om haarzelve; bij dag en bij nacht genieten velen daarvan, zonder dat er dansmeiden aanwezig zijn of een wajang- vertooning lokt; en uren v66r de vertooning van de wajang wong, wan- neer de gamf1an speelt, zonder meer, is een aandachtig luisterend publiek neergezetten. En ook elders zijn er uitzonderingen. Zoo zegt Nieuwenhuis van de muziok der Kajans, dat zij „tragt ganz den Charakter eines Vergni- gyngs und bildet bei keinem religiösen Festo einen Teil der Zeremonien.” V De inuiziek is schier overal middel, geen doel. Van een .huiselijke kunst zouden we kunnen spreken, in de eerste plaats van een door het

gebruik gewettigd middel tot opluistering van gebcurtonissen „von dor Wiege bis zum Grab. ” : in do tweede van een middel tot het gemakke- lijker of gorgelder volbrengen van eenigen arboid of bezigheid: cl an sen, roeien, kornn- lösen, loopen; dan dient zij tot „Befriedigung eines in der menschlichen Natur begründoten Bedürfnisses, des Horvorbriings des Gehor zusagender Tons als Begleitung eintoniger Arbeiten und zur Bekämpfung der dutch die- selben erzeugten Ermüdung”. De muziok van do gamelan als geheel, van do fluit, van som- mige andere blaas- instrumenten, van de viool, kan men waardeeren zooals men waardeert muziok eenvoudige van stijl, zonder pretentie, met beperkte middelen voortgebracht. Slechts enkele Westerlingen geraken door deze Oos- tersche muziok in extase; de meeste tot oor- deelen bevoegden zijn van meening, dat het grootscho en verhevene ontbreekt; ook uit de oudheid gewerd ons geen grooto muziok; zij windt niet op noch eischt inspanning tot be- gr[]pen; het gehoor streefende, is zij in staat het gemoed zachtjes aan te doen. Wat door andere dan de genoemde instrumenten wordt voortgebracht Jigt tusschen de beide tormen : ■ welluidende klanken en wanklinkend gedruiisch.

Wat men dikwijls aan de Indische muziok verwijt: de menigvuldige herhalingen van een- zelfdo thema, zij het ook met variaties in toon- aard en rythme; harmonieën, die het oor eer kwetsen dan streelen ; sterk sprekende disso- nanten ; tonen talrijk als hagelsteenen, en, als deze, onderling verband missende; tot geras aanzwellende forto's, waarvan niets goeds to zeggen valt dan dat zij het naderend ein do aankondigen — dat kan men ook andere dan Oostersche muziok verwijten ; bijzondere ken- teekenen zijn hot niet.

Omtrent den oorsprong van do muziok in den Archipel valt weinig met zekerheid to zeggen ; met betrekking tot do herkomst van trommen en fluiten met weinige en onbepaaldo tonen, en van primitivo slag- on tokkel- instru- menten on over den invloed van buiten, dien zij ondervonden, en do wij zigin gen, welke daarvan het gevolg waren, kan mon gisslingen uiton zonder te we ton, hoo na dozo bij de waarheid etaan. Tusschen het geluid van rhythmisch voort- gebrachten arboid en oorspronkelijko muziok ligt geen grens. De oorslo muziokinstrumenton zullen de slaginstru mon ten goweest zijn : de trom kan ontstaan zijn uit het houten morlor. Het snaar- instrument kan go word en zijn uit den boog, <lio eerst geslagen, daarna gotokkclcd en gestreken word.

Naasl de klanken door eenvoudige »pecl- tuigen voortgebracht, behoort de zang tot do oudsto muziok; poezio, muziok en rhythmo behoorden oorspronkelijk bij cJkandor; poezie is nog bij natuurvolken gezang, en gezang is bij hen rlythmo. Of deze zang op ecjiigs^ina analoge wijze als bij do Griokcn ontstaan ifl uit de enkele klanken, later kortc frasen, die den dans, do rhythmisebo beweging van het lie Vaan, begcloiddon, is onzekcr, maar hot karakter van do dansbeweging der Javaanscho danserossen „leurs danses lentemont cadc : - cdes, leurs mouvementH sou pies ot raxes ot Jo groupement liarmonieux de leurs poses hié- ratiques**”, doen het vermoeden. Nergena, zelfs

niet by afzonderlijk lovondo „oudorwotscho“ stammon is do traditie zuivor bowaard, on ook bij hon is do aanraking mot vreemdon aan to tonen mit hun speeltuig; bij do besproking dor instrumenton komon wij op dozo inworing van buiten torog. Alloen over do muziok van Java kan men mot moor zekorhold zich uiten en orlangon do onderstollingon, op grond van botero gegovens, grooter waarschiinlijk heid; dat do Javaansche muziok, ovenala de geheele beschaving van dat volk, een inheem- echen grondslag heft gohad, is even waarschiin- lijk als dat zij, ondor Ohineeschen, Indo-Chi- neeschen, Hindoeschen en Porzisel- Arabischen invloed, zich hoeft gowijzigd.

Toon do natuurmensch bohoofte kreeg zijn gemocdsaanondingon to uiten, toon de spraak gezang word, gang on bonding dans werden, en do neiging ontstond tot eone dramatische voorstelling dor dingon on tot eono begeleiding van die verrichtingon door het geluid van eenig klankgevend voorwerp — toon moet ook al spoedig do differentieering gokomen zijn, door beoofening van 66no kunst met meer liefde -dan de andere, dio verwarloosd werden; zoo ontwikkelde zich hior het reciteoren met go- baren, ginds hot danslied, elders het zingen, waarbij het lichaam in rust blijft of het danson bij de muziok van instrumenten. Op dio ontwikkeling van het een, ton koste van het andere, is tot dusvor nog weinig acht goslagon.

Do meeste onderzoekers hebbon zich niet konnon ontdoen van het donkbeold, dat daar, waar zij vocal© of instrumentalo muziok to hooren krijgen, ons Europeesch toonstelsel do maatstaf moest zijn, waarnaar zij do vreemdo toonladder hob bon te beoordeelen; die maatstaf is, zelfs in letterlijkon zin, valsch; en in plaats van to bojammeron, dat do ginds gohoordo toonreekson niet pasen in onzo intorvallen, en zults als eono, zij *t ook vergoeflijko, afdwa- ling van don gooden wog to beschouwen, is liet botor ons inuziokstolsol zooveel mogelijk to vorgoton on hot gohoordo geheel vrij to bo- oord colon, als iots aparts, niot als eono ont- aarding van onze diatonischo of chromatische gamma. Ouzo oude kormuziok is ovenzeor vol- gons on gohoel ander stolsol dan hot thans gclondono gomaakt on dient ovonzoor afzon- dorlijk boachowd to wordou. En wat het meor of minder good klinkon botreft — (lit is eono zaak van gowoonto; valscheid ia tonon is convontie; eerat in do 13o ouw is men teruggo- komon van hot donkbeold, dat grooto on kloino torts, on grooto on kloino soxt dissonanton zyn, zouls do Griekon bowoord hob bon.

Do ineddoelingcn dor reizigers over do muziok mogen uil (ion hoofdo (doorgaans niet hool bolangrijk heeton; voorboroid tot eon ondoorzoek in (lio richting zijn zij slochts zeldcn; maar ook do borichlon over do muziok- instrumen- ton zijn vaak opporvlakkig; monigmaal bopaalt xnen zich to do vonnclding, dat de inwonors con Hoort van guitaar of oon zokro soort van fluit b(18pctun; andoron docn meor en beschrij- von het instrument nauvvkourig, tckoncnc hot af mot do versieringon tot in bijzonderhedon, maar zwijgen over de tonon, dio het voortbrongt en do wijzo waarop hot bespeeld wordt, dus juisb over datgeno waarop hot aankomt. In 4° catalogi van het Loidsch Museum on ook in d o

van hot Brusselsoho Onosorvatoire-museum vindt men dikwyls do toonhoogten opgegeven. Vooral buiton Java blijft of op dit gebied nog veel te ondoorzookon; do fonograaf zal hierbij dienst konnen doon on do goed beoeludo, maar weinig botrouwbaro berichton van niet-deskundigon zullen door een mechanischo opnemung konnon vorvallon. Men zij er op bedacht, dat het on- betekeendonduo nieuwo spoedig genoeg het bolang- rijke oude zal vervangen. Reeds onthaaldo men een reiziger, dio Bima bezocht, op do „Donau- wollon“ uit een grammofoon I

Beginnen wij bij de beschrijving van de muziok on de muziokinstrumenton, die, tongevolge van dat onvoldoendo onderzoek niet voliedig kan zijn, met het belangrijkste.

JAVA. Do muziok dor Javanen vindt hare hoogste uiting in de gam Sian. Do slaginstru- menten, dio in ons orkest een ondergeschikte rol vervullcn, zijn in de gamSian hoofdzak, terwijl de snaar- on blaasinstrumenten die bij ons het orkest beheerschen, ginds bijzaak zijn.

Do r 6 b a b, eon viool van Perzisch-Arabi- schen oorsprong, komt onder denzelfden naam in de 10o eeuw bij de Arabieren voor. De beide geelkoperen snaron zijn gestemd in den darden en zesdon toon van hot straks to bespreken sald- dro- octaaf. Do beste klankdoos, batok, voor de rebab is eon halve groote klapperdop. Bij het bespolen rust de viool al of niet op een voetstuk, plangkan; do zeer breede kam, santen, steunt op het gespannen vel, babad, van buffelpen© op */. van den benodenrand af; de speler neemt don broedon, geharsten strijstok, kotok of tjengkok, ala oon schrijffen in de hand en strijkt iets hooger dan do klankdoos, dus bo ven den hals, watangan, raakt met de vingers der lin- kerliand de snaron aan, zondor te zegen den hals te drukkon; nietomtin herinnert het geluid nooit aan onzo flageolettonen; de keeltrilling- on, dio in den Javaanschen zang veelvuldig voorkomon, konnen door deze wijzo van spelen met lichte beweging van de vingers gemakke- lijk worden nagomaakt. De geluiden zijn bij inforiouro instrumenton onzeker, krassend, bij betere minder onaangenaam en to vergelyken met de bedroefd klagondono stem van eon jong meisje. De rSbab leidt niet alleen do melodi© in mot eon voorspel, dat veelal volgens dezelfde formulo is gobouwd, maar de overigo speel- tuigen richten zich op don duur naar haar. Do rQbabspolor is dan ook de leidor van het orkest.

Do s o o I i n g van do gamSian sal end ro (waarbij hot oktaaf 5 tonen hoeft), is een fluit van bamboe, van ondonon open, telt 4, bij do g.p61og(waarby hot oktaaf 7 tonen heeft), 6g& J m- gaten aan do bovonzijdo, die door do vingors afgesloton konnon worden; by de fluit mot 4 gaton zijn dezo vordoeld over do tweedo helft

van do bamboe, van het boveineind af gerekond. Zij heeft aan dat cind do bamboe-knoop schuin bijgcsncdon, zoodat een kloin segment van hot dwarsschot weggonomon en eon half-orondo opening govormd wordt; con platte dunne bambooring om dat uiteindo gelogd, goloit do tusssen hot dwarsschot on den ring inge- blazon lucht naar do half-orondo opening, waartoo alcon do onderrand van het mondstuk tusssen do lippen gebracht wordt. Do toon wordt bopaald door het gat, dat niot door do .

vingors gesloten is, en het instrument brongt een weemoedig, zacht, geluid voort.

De s6lomp^ot (welk woord afgoleid schijnt van trompet), komt nooit in don vorm van een trompet voor, waarvan de buis immers altijd een of twee wind in gen heeft. De sSlom- prdt is veelcer een hobo, van djati- of van nangka-hout, loopt bekervormig uit, heeft een mondst^uk, een gat aari don onderkant, niet ver van het mondstuk en 4 of 6 gaten a an de onder- zijde. Gewoonlijk komt dit instrument in de gam elan niet voor.

De k S n d a n g, een kegelvormige trom, van een uitgehold stuk nangka-hout gemaakt, is a an beide zijden gespannen met bereide scha- pen- of bokkenhuiden, die door mid del van een hoopel met trekkoorden en passanten, om dezo aan te halen, worden gespannen. Een bepaaldo toonhoogte verkrijgt, de kendang door het aandrijven der passanten; er zijn 4 verschillende slagwijzen al naar gelang met de vingera of met de hand wordt gespeeld en naar gelang van de plaats, waar het vel wordt geslagen ; do vier verschillende tonen heeten tong, pak, doeng en deng.

De kSti^opocng, mede kegelvormig, is kleiner dan de bovengenoemde kendang (er ligt nog een soort tusschen: de penoentoeng) en wordt ook wel oveireind gezet op het grootste trommelvlak en met de toppen der vingers bespeeld op het kleinste. Zoowel de kendang als do kSti^opocng liggen gewoonlijk of in den schoot des spelers, of op een schraag v66r hem.

De tjelempoeng is een citer met een klankdoos van djatihout, 13 dubbel besnaarde tonen, waartoe 26 schroefpenen dienen en 13 haken aan de tegenover liggende zijde. Do geel- koperen snaren worden getokkeld met de nagels van beide duimen, en de onder de snaren geschoven vingers dempen de tonen. Soms worden bij de gamelan 2 stuks gebruikt; in West- Java is dit speeltuig minder bekend.

De Jiggende gongs, die b o n a n g ^s heeten, zyn metalen (3 deelen rood koper en 1 deci tin) ketels, met de opening naar beneden op koorden (djanggt) liggende in een op 4 pooten rustend houten raam (rantjakan); met taboeh's, hamer- tjes of met katoen of koord omwikkelde stok- jes, worden zij geslagen ter plaats van een aan den bovenkant aangebrachte, halfbolvormige uitwas van den ketel en de speler houdt een ta- boeh in iedere hand; by de bonangs onder- scheid men raannelijke 0), wangoen Jan an g, en vrouwelijke (g), wangoen w6don, ketols; do eerstgenoemde hebben een hoogerem, op- staanden rand en het bo ven via k is meer uit- gebold ; de \$ zijn lager en vlakker. Ook de Chineezen onderscheiden \$ an \$ gongs, welke laatste do pfintjoe (slagknobbel) jnissen. Wij laten hier volgen de rangschikking der 2x5 ketels bij do gamelan salendro en van de 2 X 7 ketels by de g. p6log, benevens do uainen dor tonen. Soms heeft de gamelan p6log J4 + 2 bonangketels, maar deze Jaatsto zijn niet van een anderen toon dan een van de 14. Bij ongc- woon groote instrumenten zit een tweed c spelcr of nij&gi tegenover den eersten en neeint een decl der lagere tonen voor zijne rekening. De gelijkgenummerde verschiDen in deze opgaaf een octaaf, met dien verstande dat de \$ een octaaf booger zijn dan de p.

	lima	mangoel	bem	p6noctook
2 \$	1	5 ?	3	
3 Q	4,	5 ?	1 ?	2 ?
	limit	pelog	mang	bem barang
			goel	barang
	1 cf	6/	3d	g6d6
2 ?	6 &	3 ?	6 Q	2 / ' tjilik
				7 ?

Bij enkele instrumenten hangt onder

ketel een bolvormigo klankdoos (kendil grabah) van gebakken aarde, evenals bij de Afrikaansche marimba veelal het geval is. Behalve de meest gebruikelijke, die ook bonang penemboeng heet, zijn er nog 2 soorten, die in omvang afnemen en in toonhoogte telkens een octaaf st^ogen, de bonang baroeng en do b. peneroes. Do bonang's worden niet gedempt maar blijvcn, na den slag, doorzingen; men stemt, nglaras, ze hooger door de pentjoo door vijlen te verdunnen, lager door den vlakken ring aan den voet van de pentjoe af te vijlen, alles zonder versmeden of ver warmen.

Do s a r o n ⁿs hebben in de gamSlan salendro 6, in de g. pelog 7 zwak gowelfde metalen klank- staven(wilah; oentoe); het salendro-octaaf wordt door aanvullings- en wisseltoetsen, sorogang, die in den bak, grobogang, van het instrument bewaard worden, tot p6logoctaaf gemaakt; do toetsen neren in grootte af van links naar rechts en rusten op ringkussentjes van rotan-krullen, (tawonan), die rond de pennon zijn aangebracJit, om de trillin gon zoo min mogelijk te storen. Saron-toetsen worden hooger gestemd door af- vijling van de uiteinden, lager door afvijling in t^o midden. In de meeste gevallen laat men zo na den slag doorzingen ; moet de toon gedempt worden dan vat de speler den toets, na den slag, tusschen duim en wijsvinger van de Jinkerhanci. De saron begeleidt do melodic en geeft haar duidelijker aan dan do bonang; zelf voert zij, bij krachtig aanzwellende allegro's, den hoofdtoon en houdt zij cnenstemmig de melodic aan. Er zijn 4 saron's, die elkander opvolgen toemcnd in grootte en toonhoogte: de slentfina, die pentjoc^s heeft midden op do toetsen, de dCnioeng, vervolgens de oigenlijko saron, en ten vierde do selento, do kleinste en hoogste in loon. De (c- moeng wordt gedurende de lcvondige allegro's door 2 tegenover elkander zittende nijA.gfi. gc- slagen, omdat de achtflten on zestienden een groot spierkracht eischen.

De g a m b a n g & n g s 4 heeft J 5 metalen klankstaveji, die in de gamfilan p6log van pen- tjoe[^] zijn voorzien: zij worden niet 2 hamer- vormige saron- taboeh's geslagen en zclken go- dempt. Er zijn ook gam bangs, die klankstaven van gesmed ijzor hebben, eveneens voorzien van do pfintjoe.

De G a m b u n g k a j o o is xcker een der oudslo slag- inBtrumcten, en, zoals do naain nan- duidt, f; en houtklavir; hier rusten do toetsen niet op kuhSontjch, maar op do ran den der gro- bogang; hun gotal bedraagt 16, 18 of 20, 3/4 tot 4 octaaf, met een aantal Borogg'n's; zij word on gc/maakt van djcinbir-, rawan-, nangka-, djati- of Jankinghout, en do octaaff- toetsen zijn wel cons flichter van kl^uur tin. n do nndro; niet allcen door afn(jjnond < ; kenmerken zich de hooger gc- fitGjndd ff(i) hooghTo zijn dikwijls rolrond.

Gedempt Wf/ninn tonen niet. Do toetsen

worden geslagen met 2 schijfvormige, langge- steeldo taboeh's, die los tusschen duim en wijs- vinger worden gehouden. Bij snel gambang-spol is , alsof de taboeh's over de toetsen dansen. De gambang kajoe heeft geen klankdoozon, zooals de marimba der Kaffers en andero hout- klavieren.

De gender in do gamSIan salendro hoeft 11 of 12 metalen, dunne, zwak gewolfd tootsen, in de p. gelog 12 of 13; maar er zijn ook gender's met 7 toetsen; zij rusten op koorden, die op het bovenraam van een houten gestel gespannen zijn : onder iedero toets staat een open bamboe-koker, die als klankdoos dienst doet; dezo bamboe- kokers zijn zoodanig gesneden, dat voor don laagsten toon do afsluitende knoop van het riot geheel ondraan ligt, voor een hoogoro toon iets hooger en zoo voort, geleidelijk oplopend : dat do klankdoozon dezelfde lengte hebben is dus schijn. De 2 taboeh's, korter dan die van de gambang-kajoe, worden tusschen wijs- en middenvinger gehouden; do beneden- vingers van dezelfde hand kunnen do toetsen even snel dempen als zij aangeslagen zijn : daar dezo aanhoudende snelle beweging zeer lenigo polsen vordert, vertrouwt men dit speeltuig liefst aan eeno vrouw too. De gander is een parafrasereend speeltuig, dat zacht, welluidende tonen voortbrengt; do gesprekken tusschen twee personen in do wajang, meestal op zangerig tonen voorge dragen, worden gewoonlijk door do gfinder begeleid. Ook bij (lit instrument on- derschid met 3 soorten, penemboeng, baroeng en penoroes, afnemend in grootte; het is niet uitsluitend Javaansch; o. a. in Mexico vindt men een instrument met 21 houten klankstaven en daaronder hangende evenveel kokers tot ver- sterking van het geluid.

Be gong, het bekende metalen bekken, heeft somtijds een middellijn van 1 M. on wordt kostbaarder naarmato zij bij mindero. grootte een dieper, voller geluid geeft; hot is een lang doorzingend on langzaam wegstervende bas- toon, die do gong voortbrengt; de sonoro gong- slagcn, die in do gamolan veel effect maken, dionon hoofdzakelijk tot het afsluiten van groo- toro toonzinnen of afdeelingen in het muziek- werk. Do gongs han gen gewoonlijk, twee of drie Hamon, aan een rek, gajor.

De k 6 m p o o l, do kleinere gong, heeft on- gevcor een halven motor jniddellijn on doot een hoogoren, jnindor vollon on zwaren toon hooren : heeft do ganiCInn maar een l gong, dan hangt dezo mot do kCmpool aan dozolfco gajor.

Do k 6 n o n g, do eenzamo / bonang-kotel, sluit kleinoro toonzinnen af dan do gong; in do gamdan saldndro vindt men or 3, in do g. p6log 4; maar dezo kotols liggen dan op 66n bak on juct idcor afzonderlijk. Eeno bepaaldo aort, die k. pSIjan wordt gciioemd, dient on bij toonool- govochton door aanhoudende slagen do voch- tondon aan to vuron.

Do k 6 t o e k, een B bonang-ktel, kloinoor dim do kenong, inaar overigens gelijk. Rookson van snel opvolgondo driedubbelc slagon, twee kort on 66n lang. (j Q —, u —, o Q —, stollon gedurondo een wajang-govocht de goest- drift voor.

Eon enkelo ijzere klankstaaf, met slagknob- bo], hangende op touwen, bo ven een vierkanto houten doos, in welker bovenvlak een groote

rondo opening is, wordt soms in plaats van den enkelvoudigen bonang-ketel gebruikt.

R o d j e h, k 6 t j e r o n t j S l o o r i n g, zyn rinkel- instrumenten die met een taboeh of tegen elkander worden geslagen en geluiden, maar geen tonen voortbrengen. De naam rodjeh wordt ook wel gegeven aan een, weinig gebruikelijk, instrument in maassel overcenkomend met onze in onbruik geraakte Turksche schel.

De b 6 d o o g is de groote trom, die met 66n taboeh wordt bespeld, alleen bij vorstelijk gamfilans past; en nooit bij de wajang wordt gebruikt; beter is het haar tleget toocmen, daar bedoeg meer bepaaldelijk de naam is van de grooto trom, die in do moskee en do paaantrou de gebedsuron aankondigt. Zij brengt een zwaar on dof geluid voort.

De k g m p j a n g bestaat uit 2-(J* bonang- ketels op een bak en is een gamSIan pelog-instrument, dat slechts nu en dan aan de bege- leiding deelneemt.

Do b S n d 6 e n b e r i zijn gongs, veel klei- ner dan do kCmpool; de b6nd6 is een gamSIan pelog-instrument, dat zacht gezonde klan ken voortbrengt en o. a. dient tot het maken van zeer langzame trillers : buiten de gamSIan wordt zy gobruikt door de omroepers tot het aankondigen van vendities. De beri mist de pentje.

Aan dezo reeks instrumenten, waarvan, onder verschillende namon, onbeduidende afwijkingen overal worden aangetroffen, kunnen nog toe- gevoegd worden :

Do p a n f l u i t op West-Java voorkomende en samengesteld uit 10 tot 20 saamgebonden rietjes, die tonen geven doordat men blaast tegen den rand van de bovenopening der van anderen geslotcn pijpen.

Do k 6 m a a k, gelijkendo op een van bo- ven langs de bolle zijdo opengespleten en van het vruchtvolgesch ondano pisang aan een ver- lengden steel; dit metalen instrument van 22 cm. lengto wordt met een kleine taboeh geslagen en de toon wordt gedempt door den duim van do linkerhand : bij het wegsterven zweeft de toon een halven toon hooger.

De k e t j r e k, 2 op elkander hangende houten of ijzere plankjes of plaatjes, met een klein Rotting aan de kist voor de wajang- benooidigheden vastgemaakt, die door den ver- tooner mot den voet worden bewerkt, wanneer or oorlogsruioor moet nagebootst worden. Evencens met zyn voet, en wel met een tusschen do toonon geklonden, korten, dikkon, kogolvor- ingon trouinolstok, bespeld de dalang bij som- nigo golcgenhedon een trom.

Do k 6 p r a k is een langwerpig viorkanto houton doos van boven van een breede spleet voorzien; op dozo doos tikt de persoon, die zang on dans loidt, do maat, met onkolo of dubbolo en driedubbole slagon, waarmede hij den gang dor tempo's rogolt.

Daar do vorsoring van al dezo instrumenten met snijwerk, klouren en verguldsol, hot gobruik van duurooro grondstoffon on hunno fijnoro afwor- king, zooals b.v. bij do kunstig gedraaide ivoren halzon der rSbabs, (Elsevier's XXXIV, 8, bl. 97), wol invloed hobben on don prijs, maar niet op do waardo van het instrument als zoodanig, her- inneren wij hier slechts met een enkel woord aan hun zcor verschillend uiterlyk, al naar gelang van de afkomst dor instrumenten of van don

welstand der eigenaars. Het, houtwerk van dezelfde gamSlan wordt in denzelfden stijl bewerkt; oud-Hindoese fabelachtige dieren, zoo- als de naga en de garoeda leenen daarvoor meer-malen hun voor-amen-teekening zeer ge-Bchikte vormen. De grobogan, de bak die do houten of metalen klan kstaven draagt, heeft Boms den vorm van een liggenden leeuw of tijger, in wiens open rug do toetsen liggen.

De gong-smids te Semarang, toekang gnding, maken gongs van roodkoper en tin, in de voor-houding van 10 tot 3. Het in een smeltkroes gesmolten mengsel giet men in een vorm, penjingen, van klei; gostold is het metaal een platte koek, lakar, aan 66n zijde bol. Deze koek wordt verhit en met ijzeren en houten hamers, samen 11 in getal, uitgesmeed, pandd, op een aambeeld van steen; dit smeden duurt telkens ongeveer 1/3 minuut; daarna is het metaal te reel afgekoeld en het moet opnieuw verhit worden; een gong van 10 kati gaat 150 maal in het vuur, grootere stukken meer. Aan den slagknobbel, pentjoo, (bij de gongsmids endas) wordt de juiste vorm gegeven door een hamer met ronden kop. Getemd, wehan& swar&, wordt de gong door koud hameren van den bovenrand, zoowel binnen als buiten. Door het buitenste gedeelte, redjeb, van het bovenvlak van buiten te kloppen, vermeerdert men het aantal zwingen, ombak, die na den gongslag gehoord worden, en daarmede de waarde van het instrument. Van de bonang*s en andere ketel-instrumenten in do gamSlan eischt men geen zwingen. Het gewicht van de gongs verschilt van 1 kati tot 1/2 pikoel.

Kleine gongs en bonang-ketels met hoogen staanden rand, waarvan het uithameren technische bezwaren zou hebben, worden gegoten. Op den buiten-omtrek van een massief houten model, dat den vorm heeft van den te gieten gong, legt men een waslaag zoo dik als de wand moet zijn van het metalen voorwerp; dan snijdt men de waslaag door, neemt haar af van den houten vorm en soldeert de naad weder toe met een warm solderboutje. Dezo gong van was besmeert men van binnen en van buiten met een brei van houtskool en water en legt daarover, nauw aansluitend, een laag van klei en zand, samen vermengd. Is dit bekleedsel droog, dan wordt het verwarmd, zoodat de was door een vooraf gemaakte opening wogloopt en een holle ruimte ontstaat, in vorm en afmeting gelijk aan de gong, die gegoten moet worden; nu bakt men het bekleedsel tot een stevigen gietvorm en in do ledige ruimte daarvan giet men het metaal. De vorm wordt stukgeslagen en de gong komt te voorschijn. Aldus giet men, a cire perdue, in de laras Soengei Poear (Pad. Bovenlanden) koperen gongs, waarvan de ketela worden gegoten zijn, zooals wij zagen, kopor en tin, in do verhouding van 10 : 3, bij de Euro-peescho bekken is die verhouding 12 : 3.

De gong-gieter, toekang gnding, zal door ondervinding weten welken vorm hij voor een bepaalden bonang-ketel behoort te jincinen om hoeveel klokspijs; maar slechts bij benadering is te zeggen welken toon de ketel na zijn voltooiing voortbrengen; want eene ongelijke dikte is van grooten invloed op den toon en afvlijen kan niet icdere font verhelpen. Het gevolg hier-

van is, dat 1°. het toonal moet heeten, wanneer twee gamSlans met elkander stemmen en 2°. de verlioudfijgen van de tonen onderling, do intor-vallon, menigmaal verschillen. Waar men oude instrumenten van erkend goedo stemming in do buurt heeft, worden deze voor de stemming go-bruikt; goedo saronestaven of, boter nog, do minder veranderlijke houten gambangstaven zijn voor dit doel het geschiktst. Een normaal- of orkest-toon liebden do Javanen niet; in dit op-zicht verkeert Java nog in den toestand van Europa in de middeleeuwen; wel heeft men, van Javaanschen kant, op het vaststellen van zulk een toon aangedrongen. Vier gamelan's uit ovenveel verschillende streken toonden by ver-gelijking afwijkingen van een halven toon tot twee geheele. Danseressen van elders konden niet zingen bij eene gamelan, omdat deze so hoog stond. De volstrekte toonhoogte waarop do gamSlan's gestemd zijn, is dus niet overal dezelfde. De vraag is of er, bij het gemis van een vasten orkesttoon, eene neiging bestaat om vaste intervallen te scheppen, de onderlinge toonverhoudingen bij alle behoorlijk gestemde gamSlans van hetzelfde stelsel dezelfde te doen zijn. Die neiging is er inderdaad. Java heeft twee toonstelsels, waarvan het gevolg is dat twee gamSlans of stellen muziekinstrumenten, die volgens deze verschillende stelsels zijn ingericht, niet kunnen samenspielen; zij heeten do sal'ndro en do pdlog; do miring, overhellende, is niet een afzonderlijk derdo stelsel, maar eene afwijkende stemming, die door een geringe verhooging van 6dn der 5 salndro-tonen en alleen bij een paar instrumenten (viool en fluit) verkregen wordt. Voor de verdeling van het salendro-octaf heeft langen tijd „de zwarte sleutel van de pianoforte" gegolden als een wijs gezegde, dat do zaak vol-doende verklaarde. Het beste is, bij do studio van deze toonstelsels, zoo min mogelijk aan do „pianoforte" te denken en daarentegen te ont-houden dat do Javaan onze muziek „miring" d. i. afwijkend, tegen den regel, onzuiver noemt, wanneer hij hoort hoo men zijne melodien op con piano tracht wecr te geven. Het is onwettenschappelijk de intervalen der Javaanscho muziek in ons toonstelsel te willen wringen, omdat de betrekkelijk waa der tonen onzer ak-korden niet mot dio der tonen van do Javaan-echo toonschalen overconkomt. Maar wanneer men mot onzo instrumenten, bij benadering, den indruk van gindscho muziek wil wedgeven, dan etaat ons geen onder dan dit hoogst gebrek-kig hulpmiddel ten dienste.

„Afgaando op ons gehoor en na herhaald proefnemen op piano en viool zijn wij tot het besluit gekomen, dat de 81ind6-torjen niet zuiver wecr te gevon zijn in het Europeescho toon-stelsel. . . Do tonen van het pdloq-stelsel zijn alto zuiver wear to geven in het Europeescho stel-6cl" schreven twee inuzikale Javanen in j 916, m onderzoek van 66n dor pdlog-sarons in hot Leidsch Museum. Een is weinig voor zulk on-dorzoek.

De Javanen onderscheidt het salendro- on hot pdlog-octaf door to zeggen dat van het eerste do tonen rSnggang, wijd uiteen, van het tweede dSkfit, dicht bij elkander liggen; dit is volkomen juist, want het salendro-octaf heeft, cynala bij het oudo toonstelsel der Chinezen, 5, het pdlog 7 tonen. Gemeten zijn do intervallen van beide

stolsels herhaaldolijk, op vrschillendo manieren en met gebruikmaking van allerlei spoeltuigen met vasto tonen, oudo en nieuwo, uit de desa^a en van do ho ven afkomstig; maar tot een gelijk- luidend resultaat is men niet gekomen. Ondanka de afwijkingen, blijkendo uit onderstaando tabel, bostaat er eene merkbaro noijing tot 5 gelijk- waardige intervallen van 1.2 toon somi- tonen) van het diatonisch octaaf. Do cijfers doendo spreken, laten wij hier de uitkomsten van het onderzoek volgen : eenigen hebben de grootte der intervallen geschat alleen op *t go- hoor, andren hebben min of meer nauwkeurige werktuigen gebruikt, die voor toon meting be- etorud zijn; maar ook bij dezo methode dient het gehoor per slot van rekening te beslissen en do aanwezigheid van bijtonen bemoeilijkt dezen arbeid zeer. Do romeinsche cyfers geven de tonen van het octaaf I tot I', de namen der tonen zijn vermeld waar de onderzoekers deze meedeelden; de cijfers onder iederen toon geven aan hoeveel honderdsten semitonen, waarvan er twaalf in een octaaf gaan, er liggen tusschen den be- doelden toon en den grondtoon (= 0). Bij voorbeeld: Land III 482 beteekent, dat volgens Prof. Land de 3e toon van het salendro-octaaf

482 honderdsten semitonen van don als 0 aangenomen grondtoon voorwijdcrd ligt. Ter vergelij- king geven wij hier onzo chromatische gamma met den afstand tusschen iederen toon en den grondtoon in honderdsten semitonen:

c此功	d	。耳中	e /	/Wb	g 9也,
0 100	200	300	400	500	600
	a	a t]	舅' &	c*	
	900	1000	1100	1200	

SAL^NDRO.

Raffles	.0	I 200	II 400	III 700	IV 900	V 1200
		goeloo of		panoenggoel		
Wilkins	0	200	500	700	900	1200
Smeding	0	300	500	700	900	1200
		barang goeloo		tfingah lima nfm barang		
Poonson.	0	200	400	700	900	1200
Ellis ..		** *w辨^28		484	728	960
		gctcin-240		480	720	
		barang gooloo		dad& lima nem		
Land .	..0	251	482	706	945	1200
		loin galimbor		ma mon- soo -koo- ms roopan wing		
Loin an	.0	200	450	700	900	1200
		nein barang gooloo		iludA.limA n6in		
Gronoinan	0	250	500	750	960	1200
Mon		ziet, or is vrschidnoheid en overcon- Mmning boido. Hoogst waarschijnlijk zou een voortgezL onderzoek op andoro inslrumonton wed or lot andro uitkomsten lciden; er zou tckooiB weder blijken een streven naar gelijk- heid to bestaan, zondor dat doze ooit bereikt word. Natuurlijk zuHen do ontstemdo dca- gamfilaiiB do grootstc afwijkingen doon hooron, maar zelfs bij onderlingo vergelijking van do zoo geroomdo hof-gamSlans van Jogjakarta komt men niet vordor dan een „ongover., of .byna.**				

Ook het p6log-octaaf heeft mon vijftonig ge- noemd, omdat de geheelo reeks van 7 tonen in

sommigo streken zoldcn of nooit gebruikt word, maar wel vrschillendo koppelingen van vijf. Wij boschouwen thans do volledigo rooks van 7 toontrappen; 5 daarvan dragon dczelfdo namon on in dczelfdo volgorde als bij het salendro-octaaf, maar do intervallen zijn gchcel andere, zooals uit dezo tabel valt op te maken.

P6LOG.

	III	III	IV	V	VI	VII	r
	Wilkens.						
	goeloo						
	of pa-						
noenggoel	tSngah	pelog	lima	nem	barang	mania	
0	200	200	600	700	900	1100	1200
	Poensen.						
mania	goeloo	tengah	p6log	lima	nem	barang	
0	100	250	600	700	800	1000	1200
	EIHs.						
0 ^w n/k ⁱ 37	446	575	687	820	1098		1200
getem-150	450	peru	600	700	800	1100	Land.
bem goeloo	dada	pdlog	lima	nem	barang		
0	123	275	493	655	772	964	1200
	Loman.						
	sorog	coe-	sorog	galim-	ma-	ma-	roep-
	koewing	wing	lem	ber	mennis	mennis	an
0	200	400	600	700	900	1100	1200
	Groneman. goeloo d&d&						
nSm	barang	bem	pelog	limd.			nem
0	200	350	500	700	900	1050	1200
	Bovenstaando tabellen geven alleen de betrekkelijk waardo der intervallen; de absolute blijkt uit do volgonde opstelling, waarin het aantal enkelvoudige trillingen is vermeld van de tonen der salendro- en _ pelog-octaven, resp. van gam bang, saron en ggnder en van gambang. saron' bonang.						
	SALINDRO.						
I	II	III	IV	V	I*		
270	J	310	356	409	470)	540
279	304	362	395	418	443	527	l558
I	II	III	IV	V	VI	VII	I'

Dezo tonon liggen dus ongeveer tusschen onzo viervoets cis (dTof cis.) on tweervoets cis (cis of cis.), met resp. 274 en 548 trillingen.

Tot do gamfilan behooren mede nog de pu- blicke zangoressen, pesinden taledq, die, achter de voorsto spoeltuigen gezeten, de gamfilan- tonen nu on dan door daarbij passende zan^ wijzen afwissolen. De woorden, die zij zingen, ho udon geon vorband met het onderwerp van den ganielan-zang of van den dans, maar wor- don willokourig aan vrschillendo pantoen^o on tieend. Bij het bosprekon van don zang dor Javanon komon wij op dozo zangorosson terug.

Omtront het spel valt op te merken, dat alleen dhn allo instruninton medcsplen wanneer do gam6lan zacht speelt; wordt er hard gespeeld, dan zwijgon do r6bb, gambang kajoo, gander, tjfilempong en soeling. Do krachtigo on wollui- dondo toon hangt hoofdzakelijk af van het aantal, do grootto on toonhoogte, do zuivore stem- ming, de hoedanigheid van metaal en hout. Niet allo Javanon hobben een fijn gehoor, n'aar zij, dio het hob bon, waardeoren cone zuivero stemming : versleil in stand lcid niet tot vor- schillende wardcoring : een hoofd mag do(16taih

van een muziekstuk betor vatton, do dosaman heeft hetzelfde gevoel voor het schoono, dat or uit spreekt; on het lied, dat do ooron van don regent streekt, bekoort ook den landbouwer. Tot een volledige gamSlan, zooals men die in do Vorstenlanden vindt, behooren 24 spelers (nij&ga). Een dergelijk orkest komt echter weinig voor, hoialve a&n de ho ven in do Vorstenlanden. Er zijn muzikanton, die aDc instrumenten kunnen bospelen, sommiigen slechts 66n cnkcl; zij die r&bab en kendang goed bespelen, spelen ook bonang, saron en gambang met gemak. Allen spelen salendro en pelog, maar daar zijn er, die voor- keur hobben voor een van beide. Alleen in de Vorstenlanden wordt nog goed gespeeld; muziek en dans staan daar, vooral in Jogjakarta, het hoogst, alt hans zoo beweren zij, die lang in deze plaats gewoond hebben en Soerakarta minder goed kennen. Elders is de gamelan van velo, voor al van mindere hoofden, door bun achteruitgang in het bezit van Ohineezzen overgegaan en zijn de gamSlan-spelers verdwenen; het is voorgekomen dat zij heinde en ver bijeengezocht moesten worden en bleken niet to kunnen samenspielen door verschil van methode. In de Vorstenlanden, waar de vorsten en enkele adere grooten goede spelers onderhouden en jonge krachten doen opleiden, zal de kunst *t langst bewaard blijven; daar zal men ook t langst de oude kunst hand- haven en de nieuwe buiten houden. Aan het oude heeft de gamelan-speler ook inderdaad genoeg; van een paar honderd muziekstukken, waarvan geen noot op schrift staat, moot hij het voornaamste onthouden en uit het hoofd kunnen spelen; eenige vrijheid is hem gelaten van velo, voor al van mindere gamfilan-stuk is het thematische; evenals onze oude zangkomponisten de kolo- ratuur en de uitwerking van den becijferden bas aan de voordragende kunstenaars overlieten, zoo hebben de uitvindere der gamClan-wijzen ge- rekend op het beleid der spelers, onder het bestuur van hunnen aanvoerder, die voornamelijk te hunnen behoeve met de r&bab voorgaat. Do kennis en de wetenschap van den gamfilan-speler is een overgeleverde; gehoor en gehcugen om de wijzen op hun tijd onmiddellijk te kunnen spelen, gevoel om juist in de maat, hard en zacht, naar het past, te spelen en vooral volgzzaam te zijn, wat een Javaan niet inoecilijk valt, daarop komt het voornamelijk aan; zijn maat-vastheid, zijn gevoel voor rhythme, dat menigmaal blijkt o. v. bij het ryststampen en bij het aanstampen van een weg, komt hejn hier uitmend te stude; en reeds lang voordat de toehoorders van een ander tempo iets bemerken, heeft hij gehoord, dat de r&bab eene versnelling inzette. Bit zijn voorrechten, die de natuurlijke aanleg meebrengt; maar verder eenmaal den slag beet hebbende is men klaar voor zijn leven. Het is geen onaangenaain handwerk, men wordt ont- haald, legt zoo noodig de kinderen te slapen tusschen de instrumenten en gaat, als alles af- geloopen is, welgemoed huiswaarts met eenig geld in den zak. Hoeveel? Groot is het loon niet; 3, 4 of 5 gulden per naand.

Er zijn gamGlan-wijzen, gendings, voor de salendro en and ere voor de p6log. Maar daarmedo is de onderscheiding niet afgeloopen; de meeste loch hebben een bepaalde bestemming, worden alleen gespeeld hetzij bij het begroeten van gas- ten, bij hun heengaan, bij den aanvang van een

focst, gedurende den maaltijd, bij hot optreden van dansers of danscrsson of bij hun afreden na volbrachten dans; of wel zij vertolken den serimpei- of bSd&ja-dans of het wajangspel in welluidende, so ms sproknde toonzinnen. Enkole behooren by het verschijnen van bopaaldo tooneelhelden, of weerldinken bij een optocht; andre verhoogen de geestdrift bij een tooncol- goevcht, begeleiden do worsteling van vechtede dioron of luistoron de samenkomst van pasgehuw- den op. De salendro- en pelog-gending's worden daaronboven naar den speeltijd ieder in drie soorten, laras, verdedeld, die voor verschillende perioden van dag en nacht bestemd zijn; waarop deze verdeling berust is niet bekend; de laras n6m speelt van *s a vends 7 tot 12; do laras, songa en lima van's naebts 12 tot 3 en van '8 middags tot 7 uur .s avonds; do laras* menj&pera en barang van *s morgens 3 uur tot aan den middag. Het is do adat, die deze regeling voorschrijft en dit is de eehigo verklaring, die men er van weet te gevon. Geen nijaga zal zich aan de uitvoering van een gending op anderen dan een daartoe passende tijd bozondigen; edn staat bovon de adat: de sultan, op wiens verlangen bij de bege- leiding der sRimpei- en bMaja-dansen van den regel wordt afgeweken. Elke melodie, lagoe, heeft haar voorspel, dat hoogstens 6 tot 8 maten duurt en door do r&bab wordt aangegeven of, waar dezo ontbreekt, door do gambang kajo; een goede nij&gfi, die een van de k&peren of houten instrumenten bespeelt, begint niet voor de rebab het voorspel heeft ingezet; bij de laatste twee maten van het voorspel zijn achtereen- volgens alle instrumenteif in hot spel gekomen en met het vallen van de passende k^ndang- slagen en den gong-slag is het voorspel afgeloopen en neemt de lagoe een aanvang. Het aantal lagoe's is niet met juistheid op te go ven; eehigo zijn zoolwel in de Soenda- landen als in het mecr Javaanscho gedeelte algemeen doorgedrongen; enkele Socdaneescho zijn onder de Javanen bekend, vele Javaanscho daaren- bove (van de Soendancezei). Overigens leeft bijna elke residentie daaren- boven haar eigen lagoe's. Do Javaan onder- scheidt lagoe aloes en lagoe kasar; nice rd of mindere mate van rijkdom en gercktheid van <l|> melodie bepaalt do rangschikking bij een deez; r soorten.

In de laatste halve eduw is, naar konners beweren, weinig goeds gekoniponced; do bepaald klassieke komposities zijn afkomstig uit do J 7 (lo eeuw, toen, onder sultan Aogeng, het Alataram- scho rijk grooten bioci beleefde.

De schoono harmonien, die eno goede ga- mfilan- muzick te hooren geeft, zouden doen ver- moeden, dat althane eenigo beginsloof van een harmonie-leer bij de Javanen bestaan; dit in niet zoo: het oor wordt door geen verstand el jko reflexio geleid, de gelijktijdigo klankken warden bij instinct gezocht of zijn aan het toeval to dan ken. Wat wij vooral in hurne muzick waar- deoren en wat bij onzo muzick op den voorgrond treedt, is voor hen bijzaak; bij hen moot do afwisseling en verbinding van rhythmon binnen het vaste kader van evene maten aan do molodio het leven en de kleur gevon. Streng geen omen is de harmonic op zichzelf niet veel en kan alleon eono opeenvolging van tonen iots zeggen; zolfs een opeenvolging van donzolfden tonen kan eno melodic vormen, waarvan dan hot rhythme

het karakter bepaalt; do sa men klan k inch an- dero tonen kan dan dit karakter toelichten. Aldus opgevat staat do Javaansche muziek, waar- bij de door hot rhythme stork sprekende melodic hoofdzaak is, zoer hoog.

Do volgendo beschrijving van don gang eoner compositie geeft ons, hoewel zij do ontleding is van een bepaald gamelan-stuk, een denkbeeld van het samenstel dor gamelan-muziek in het al-gemeen. Na eon korto inleiding wordt een them. , op allerlei wijzen gevarieerd, 5 of 6 malen herhaald ; con klein overgang, waarbij het the ma rhythmisch wordt verdubbeld, voort ons naar een tweede thema. Nad at dit tweede thema eveneens eenige malen is herhaald, keert het eerste terug; nogmaals vindt men een kleinen overgang, waarop een derde thema verschijnt ; ook dit wordt herhaaldelijk met variation uit- gevoerd ; nog eens keert het eerste terug, en het geheel muziekstuk wordt besloten met eenige maten ritardando. Dus veel overeenkomst met de vroegere rondo's. Ook de bouw der thema's wijkt niet van onzen vorm af. Het vreemde bestaat in do wijze, waarop in de melodic do intervallen elkander opvolgen (voortspruitend uit de samenstelling der Javaansche toonladders) en de wijze waarop die melodic, door de verschillende instrumenten met allerlei versieringen ongeveer, wordt uitgevoerd. Het samenklinken der toon, de harmonic, mag geheel toe- vallig heeten/ Elk der muzikanten toch speelt, voor zich het thema op eene wijze, die het best overeenstomt met het karakter van zijn instrument. De aanvoerder, loerah genong, speelt op de 'igbab de melodic ; de soeling verdubbeld leze, doch eenigszins geparafraserd ; beido dragon, doch zwakjes, de melodic. Naast dezo twee treden 6 verschillende instrumenten op als vertegenwoordigers van het rhythmische gedeelte ; wd volgen zij de melodic, maar van verre; hun doel is leven con beweging in het muziekstuk brengen, door hot uitvoeren der rhythmische figurct). Stork klinken de bijtonen. De arme melodic kan dan ook slechts van tijd tot tijd, als 't ware door een hand of arm bo ven water to sicken, bowijzen dat zij in die zee van f(>nen juiet geheel is ondergegaan. Bij onze W<^HlorHcho muziek verdrinkt ze vaak reddeloos in bedockle zee.

Notenschrift als het onze kennen de Java- nen niet; slraks, bij do muziek der Baliers, zullen wij zien, dat daar op beschreven Jontar- bladen klankteekens ontdekt zijn gelijk aan <1 <! ncuins, die van de 4e tot de 1 lo eeuw, (lus tot aan de uitvinding van den notenbalk, in Europa bo ven do lettergrepen geschreven werden en do hoogte con <lc ver binding der no ten aan ga ven. Volgens geheel andere method o zijn in den laatsten tijd de wijzen der nicest gewaar(<ler(l! muziekstukken opgeteckend, waarbij <io uitvo(5rii)g met velcrlci figuratio op de hoogere con begeleiding op de lagere inslrujen- ten aan de routine con den kunstmaak der inu- zikanten bleef overgelaten. Van dezo wijzen zijn er in ons notenschrift overgebracht. De oorspronkelijke gaven of do nainon dor tonen ondr elkaar, daarnaast de bekkenslagen, aanwijzende de verdeling der melodic, benevens kunHwoorclen ter omschrijving van do wijze van uitvoering; of de beginletters der toon- namen en e(s) grafische voorstelling van het

rijzen con dalen der melodic. In dozen vorm was het muziekstuk voor transcriptie in ons notenschrift ongeschikt ; toen heeft een der besto hofmuzikanten to Jogjakarta een kort sa- lendor-stuk, Ladrangan* girang-girang gchco- ten, volgens een betcr stelsel opgeschreven, waardooi' het mogelijk were! het stuk in parti- tuur to brengen; dezo is 12 kwarto bladzijden groot, con bevat do partycn van rebab, gam bang, gender, saron, demong, bonang, tjel'mpoeng, kendang en van kStock, kenong, kempool en gong. Voorts bezitton wij een gedeelte van do partituur van eene compositie in de Soenda- landen, bekend als Kcbodjere Barang, en nog 45 oorspronkelijk in woorden geschreven toon- stukken, zoowel salondro als pelog, en in ver- schillende laras. Do tot dusver in notenschrift overgebrachte Javaansche wijzen treden bij dit a lies ver op den achtergrond. Niet alleen de melodic konnen wij thans bij benadering, maar ook de manier van samenwerking der melodie- en begeleidings-instrumenten en — voor dezo composities van veel betekenis — het aantal en de plaats der bekkenslagen. Veel van hetgeen de meer of minder parafra- seerde instrumenten daarbij doen hooren bleef echter onopgeschreven, daar het, met behoud der melodic, door de spelers improvisceerd wordt en dus telkens varieert; zij vullen de tonen der melodic aan of binden zo samen. door tusschontonen, arabesken of toonreeksen, waarbij do een langs de toonladder afdaat, terwijl de and ere do opklimt; van ondergeschikt belang zijn zulke fiorituri bij muziek als do Javaansche in gecnen deele^--; — —

Dank zij dezo on voor ons lecsbaren vorm, waarin eenige Javaansche muziekstukken zijn gebracht, kunnen wij het samenspel en het wisselspel der partijen conigszins beoordeelen. Vooraf zij gezegd, dat do melodische draad van een stuk uit afdelingen van gelyken duur bestaat, do telkens met eon gong-slag op de laatste noot sluiten; zulk een afdeling is weder verdeeld in 2 of in 4 snellen van tolkens vormalt twee themanoten; bij het slot van elke snede, vcelal bij do helft of op elk vierde gedeelte, klinkt een der bekkens, waaraan het oor, als aan intonpunctie- teekens, een leidraad heeft om do gelodigen der melodic to volgen, ook waar het tempo verandert. De bovengenoemde Ladrangan girang-girang blijkt, na de inlei- ding, uit 4 afdelingen van gelyke lengto to bestaan. Hot stuk opent met eon fraso van 8 noten, die inot weglating der eerste noot her- haald en mot eon fraso van dezfjdc lengto beantwoord wordt. Doze inloiding wordt voor- gedragen door do middelste bonang, door gender con gambang in octaven versterkt; op do slot- noot valt, naast eon vorstorking in don bas, do eerste gong-slag. Hetzelfde thema wordt mi door al do instrumenten strong rhythmisch, mot figuratie in do hoogere instrumenten en uitlatingen in den bas-bonang, overgenomen, con door ketock, kempool, keiiong en gong ge- intorponeerd; drieinaal vormcoimt men do eerste helft con eons do tweede; in het geheel bestaat dus do eerste afdeling uit 4x8 themanoten. Zij wordt herhaald con zoo koncn wij tot den derden gong-slag. De tweede afdeling heeft in do saronpartij hotzelfde thema, doch met rhythmische afwijking, tevwil de middelste

bonang het figureert en do bas-bonang insgc- lijks haro bogeleiding wijzigt. Daarontegen komt in do looigsto instrumenten een ander thema van vier verschillende sneden voor don dag, dat in de derde afdeeling ook door do middenpartijen aanvaard en dus heerschendo wordt. In de slotafdeling zwijgen de hoogsto partijen en herhalen do overige met eenige vrijheid hetgeen zij in de vorige afdeeling gaven. Er is dus een rijzing van het opgewekte gevoel tot in het midden van het stuk en vandaar af een daling waar te nemen.

Vorrassonde klank-effecten worden vaak verkregen door den plotsclingen overgang van hard tot zacht; wanneer de dalang verhaalt van een gevecht, dat veraf is en van het krijgsgewoel, dat men uit de verte hoort naderen, dan is 't alsof de gamelan hier opeens verstomde en do krijgsmuziek van ginds zwak tot hier doordrong.

Onze kennis van de Javaanscho muziek is thana op degelijken grondslag gevestigd, na- dat wij ons langeu tijd, met algemeene beschrijvingen en hoofdzakelijk ethnografische bijzonderheden moesten vergenoegen. Kennis schiep belangstelling en deze leidde tot waardeering. Gold tot dusver als het beste, dat de Europeanen van de gamelan-muziek wisten te zeggen: zij klinkt nogal liefelijk op een afstand — in den laatsten tijd ondervindt zij meer waardeering. Eerst op den duur leert men haar hooger schatten; eerst langzamerhand kan ons gehoor, bedorven door het gestadig hooren van de val- schouhoudingen onzer getempered stemming, aan gindsche intrcvalen gewennen; en de Javaanscho gewoonte om den nadruk niet op het begin der maten to loggen maar op het eind, moet voor ons het vreemde verloren hebben, alvorens wij ons aan eene beoordeeling gaan wagen. Daar zijn er die, na dezo aanpas- sing beweren, geen Europeesche muziek meer te kunnen hooren.

Naar gelang van het doel, waarvoor zij gebruikt wordt, ondergaat de samenstelling van de gamelan verandering, worden instrumenten weggelaten, bijgevoegd, door andere vervangen; niet alle soorten zijn bij elke gamilan vertegenwoordigd en het aantal speeltuigen van dezelfde groep is niet altijd even groot. Zoo zijn er gamilan-an*^s, die tot hunne instrumenten tellen reeksen van klokken of schellen in een gajor opgehangen, maar het zou onjuist zijn deze klokken-spelen in 't algemeen als tot de gamelan behoorende, te vermelden. Sommige gamilan's hebben een minder groot aantal en minder verscheidenheid, samengaando met een grooten omvang der instrumenten; ook de beide toonstelsels, salindro en pelog, eischen eene verschillende bezetting. Zoo doende heeft men tot twintig gamilan-soorteri weten te onderscheiden, omtrent welke bestaan een samenstelling zelfs lokale deskundigen het echter oneens zijn. De Soendasche dfgoeng wordt beichreven als een samenstel van speeltuigen, waarbij de trommen do maat aangeven en door den kapelmeester bespeeld worden; voorts behooren tot deze gamilan 6 aan een rek opgehangingen, gongs en o. in. een rGbab; voornajno- 1, k Bantamsche lagoe's laat men door dit samenstel hooren.

Bij allerlei gelegenlieden wordt de gamelan tevoorschijn gehaald en bij geen gebeurtonis

van eenige botcekenis ontbroekt zij; dat zij onafschiedelijk is van do wajang, hot Javaanscho schimmonspel, mag algemeen bekend go- acht worden, zoomede dat zij bij do viering van plechtigheden van godsdienstigen aard, zooals do gareb6g moelode, een grooto rol speelt; voorts kan men haar hooren bij het Javaanscho nieuwwaar, bij tomoeien, militairo optochten en rampok-partijen (gevechten met dieren); zij geleid don bruidstoet langs den weg, steunt door hare muziek dans en zang der danseressen, en weerklinkt evenzeer bij do vervulling eener gelofte, als bij de feesten, die go vie rd worden bij de bcsnijdenis en in do 7o maand van de eerste zwangerschap. Hoovool en welke instrumenten bij een moeten zijn om een gamelan te vormen is moeilijk to zeggen; con volledige zou 18 instrumenten moeten bevatten, in 13 soorten. Speeltuigen bij een perkocmpoelan pesinden taledog, het tandakken van publieke danseressen, die gewoon zijn ergens aan don weg op een driepootigen staak een lampje te plaatsen en daaromheen hare choregrafische kunsten te vertoonen, zijn kStoek, r5bab, kendang en gong en worden te samen kStoek kiloe genaamd; bij een afwijkendo samenstelling is de r6bab, die allengs zeldzamer wordt, vervangen door de gambang of door do saron demoeng, en dikwijls de gong door do goembang; het samenstel heet dan terbang en beide vormen, vooral op West-Java, met een vast gezelschap dansmeiden, do zoogenaamdo rombong ronggeng. Indien deze orkesten nog to de gamelan*⁸ gerekond worden, dan liggen zij toch zeker op de grens.

Do zooveen genoemde goembang, die in de plaats treedt van de gong, is van dezo een goedkoopero plaatsvorvangster; zij bestaat uit een dikke bamboe, van onderen door den knoop gesloten; los er in staat een dunnere bamboe, aan beide kanten open; door in deze to blazon wordt er een dof zwaar geluid voortgebracht; do speler, die op den grond zit, en het instrument hollend v66r zich heeft, kan den Loon wijzigen door de dunno bamboe langzaam op en neder te bewegen in den wijdoren kokcr; laatstgenoemido wordt wol vorvongen door een steonon kruik. Een ander surrogaat van do gong is een martavaan, steonon pot, waar bo ven, op een afstand van 5 c.M.» con stuk ijzer is opgehangen, dat met een tabooh wordt geslagen.

Een zeer eigenaardig samenstel van instrumenten toito ontmoet men enkele nialen in de Prcan-gor; een horizon tale bamboe-sliet van 2 M., waarvoor een touw geslagen in, draagt aan iedcr eind een bos padi; do bamboe wordt gedragen door 2 mannen en het aren-touw, onder het loopen schurende over de bamboe, brengt een schrijnond, klagend goulid voort, dat begoleid wordt door do tonen van de panfluitjes, hatong, der dragors on van do goembang, die door een derden man gedragen con gblazcn wordt. Meestal zijn deze muzikanten menschen, wicr oogst is en die rondgaan om hunne financieele schade door een inzameling van giften to herstellen. Het is niet zonder schroom, dat wij, nog steeds s pro kendo over de gamelan, van deze ontaarding gewag maken. Mon noomt, klanknootsend, dit samenstel, dat uit don tijd raakt, rmgkorg.

Van meer belang is de an g k l o e n g. Zij

moest, luidens de overlevring, begeloiden do in het sangkal&jaar 1486 uitgevonden wajang-beber- gedog en vreemd is hot dus dit oudjo nog in do 18o eeuw wel eens tot do blaas-, in do 19o tot do slag-instrumenten gerekond to vinden. In Oost-Java is de angkloeng in de gamGlan een surraogat voor de bonang's on saron's; dat zij „volkomon, hetzelfde geluid voorlbrngt als dozo metalen kotcls en toetsen is onjuist, maar wel is het waar, dat mon de metalen klanken van do angkloeng moet gehoord heb- ben, om te gelooven dat dit instrument zulke geluiden kan makon. Het eigenlijke land van do angkloeng, een schud-instrument, is niet het Oos- ten, maar het Westen van Java: Bantam en do Preanger; het is zeker een dor allcroudeste instru- menten, van moeilijk te bepaaln herkomst en bij de bevolking van West-Java zeer in aanzien ge- bleven. Het bestaat uit bamboe- kokors van on- geijkke lengte en dikte, van bo ven schuin bij- gesneden als cen ganzepn on aldaar geregen aan een horizontale bamboe-lat; van onderen zijn de kokers, die bij uitzondering rood gelakt en fraai besneden worden, gesloten door den knoop on onder dien knoop zijn er twee uit- steeksels aangesneden, die hangen in de vierkant gehakte gaten van een liggendo bamboe ; de kokera kunnon, wanneer de toestel geschud wordt, z66ver been en weer schommelen als do lengte van do gaten in dio horizontale bam- boe gedooft en daarbij stooten do uitsteeksels tegen den wand van die bamboe, lood recht op de vezels, welko stooten cen luchtkolom in den schommelenden koker doon trillen op cen toonhoogte, dio van den vorm, de lengte on de dikte des kokers, cn met cen kracht, dio van het schudden afhankelijk ia. De gehcelo toestel is in con raam van bamboe govat, waarvan do omvang afhankelijk is van bet aantal klank- kokers. Grooto instrumenten hebben tot 15 kokera en de tooncn van do grootste on do kleinste verschillen wel 2 oktaven. Waar zij medespelen in de gamSlan cn de metalen in- strumenten vervangen, geven zij den toon aan n dan behooren zij zeker niet instrumenten zonder bepaalde toonhoogte genocmd te worden; dat vrij zuiverc stemming mogelijk is cn stemming waarschijnlijk nooit gchcd wordt nagc- laten bleok uit de toncn van cen exemplaar dat, voor Europa bestemd cn gestemd, de (liato)Hche gamma goed teruggaf. De grooto Immboc'n geven cen mooi, mellig, klokkend geluid ; bij de kleinero wordt het geluid niet al- lecn zwakker, maar het ontaardt in con gcram- mel en gckletter, dat weinig op muzick gelykt. Laat mon de kokers vrij han gen dan brengt het instrument bij schudding cvenvel toncn tego- lijk voort als cr kokers zijn. Door een of mcor kokers beurtJings vast to houden cn los to laten cn aan het schudden eenig rhythme to geven, kan muzikan] effect worden verkregen.

Do angkloeng wordt wel als afzonderlijk instrument, soms met bgeleiding van cen soo- Jng, bespeeld, maar meestal voegt men cen aantn] angkloengs van verschillend kalibor bij clkandor to cen orkest; dit kan op twee wijzen geschieden. Bij do eerste hangt mon twanlf, en zelfs meer, middensoort cn kloino angkloengs op aan een horizon tale bamboe, z66 dat zij onder hot bereik zijn van de spelers, die ieder 4 of 5 instrumenten voor hujne rekening hebben. Do

bespcing, dio grooto vaardigheid van do muzi- kanten eischt, geschiedt op do reeds beschreven manior ; soms zijn rSbab, kendang cn soeling aan doze angkloeng toegevoegd, maar nooit metalen spelcltuig, on aid us aangevuld kan de angkloeng do gamelan, schoon niet bedriegelijk, nabootsen. Dat het kunsteloozo instrument, aid us bespeeld, door zijn eenvoudige melodien den aangenamen indruk kan teweegbrengen, laat zich gereedelijk begrijpen ; maar men moet het daarvoor hooren in zijn milieu, to midden van den landelijke eenvoud eener afgelegen desa, omringd door het liefelijke natuurschoon, dat het gemoed weldadig zacht stemt.

Bij de tweede manior van angkloeng spelen, waaraan de idee gamSlan geheel vreemd is, kan de getuigenis omtrentc muzikale uitwerking niet zoo gunstig luiden. Hier heeft ieder instrument zijn speler die het, naar gelang van do grootto, in de hand houdt of aan 'een band over den sclcioudor draagt; aid us toegerust ' trekt men in optocht uit, met voordansers en voorzangers, dio kleine angkloengs zwaaien om de maat aan te geven, tandakend voorop, do spelers, drie of vier, naast elkander, daar achter. Bij zulk cen orkest, dat ooverdoovend geweld kan maken, behoort een trom, den klank* nabootsenden naam dogdog voerende, en aan kant bespennen ; in het spel is regelmaat, de aanwijzingen van den voordanser worden nauwkeurig gevolgd, de instrumenten laagzaam en zacht geschud of krachtig en snel bewogen, met langere of kortero tusschenpoozen, al naar het toonstuk eischt. Bij deze instrumentale muzick wordt gezongen, pantoens gereciteerd, met allerlei toesplingen, onverstaanbaar zelfs voor hen dio het Soendaasch machtig zijn. Als cr cn plaatsclijke voorstelling wordt ge- geven, dus niet een loopende, rondgaande optocht, dan vormen do spelers een kring met hot gezicht naar het midden gekeerd, en in dien kring bewegen zich do voordansers; wanneer het in do uitvoering te pas komt, maken do spelers links- of rechtsom en marcheren op do maat rond, de voordansers met de kleino angkloengs en de dogdog voorop, daarop volgen de spelers van do iots grootere angkloengs, en zoo voort, de basson achteraan. Bij de voor- dracht van holdend ichten en bij het reciet van de roemrijko daden der voorvaderen, ontstaat or, zoowcl by de spclers als by het publiek eeno grooto mate van opwinding, die in vroeger jaron, toen men clkander nog van do barisan Padjadjaran vertoldo, wier krijgsmuziek dio van do angkloeng was, gevaarlijk word geacht voor oon rustig bestuur en aanlciding was, dat dozo uitvoeringen zoo niet verbodon dan toch zooveel doenlijk beperkt werden. Bij do Badocj's zou do angkloeng, met 3 of 4 stuks, ieder van 3 kokors, togelijk, alleon gespeeld wor- don bij hot planten van do heilige rijst op den gowijdon grond (hocma serang).

Aan hot cindo van do beschrijving dor in- strumonten, dio ge re geld of bij uitzondering in do gamSlan medewerken, moeten wij nog een voorworp vermelden, dat op dozelfdo lijn staat als do ijzoron rammolplaatcs aan do wjangkist; het is cen klein houton bankjo, waarop een bronzen, gecribdo plaat is vastge- maakt; wanneer mon met cen metalen staaf over do plaat licen en weer schraep, geeft zij eon

r 結 doordringend, knettrend geluR./Zou Ambros pas met dit instrument kennis gemaakt hebben, toen hij in zijne Geschiedt der Musik schreef: „Auf Java geht die Tonkunst in barbarische Trubung über, so dass sich hier ihre letzte Spur verliert“ ?

De ouderdom van de gamSlan is onmogelijk, zelfs niet bij hen ad ering, te bepalen. Volgens een Jav. legende heeft Bataara Goeroe de eerste gamelan vervaardigd en Praboe Kano, vorst van het rijk Poorwtjaritad., was het eerste menscheijk wezen dat een stel instrumenten ten geschenke kreeg. Het oudste nog levende exemplaar, do Kandjông Kjahi Moenggang, is minstens vier eeuwen oud en de ruwe eenvoud harer samenstelling, die oorzaak is dat zij minder goed klinkt, wijst er op, dat het Javaansche orkest eene ontwikkelings-geschiedenis achter zich heeft, die wellicht bij een simpel slagspeeltuig haar aanvang nam. Dezo Kjahi Moenggang alt-hans bestaat alleen uit slaginstrumenten, nl. 3 ketels, die den grondvorm der latere bonang's hebben, 2 handbronnen, 2 gong's, 1 ken en 2 kleinere benden en een paar klank-schyven, ketjdr of rotjeh. Hare muziek is een eendelooze herhaling van grondtoon, gr. tort, secunde, gr. tort. Do gamelan pelog doet door hare hoogere ontwikkeling, blijkende uit hare meerdere tonen en toonwerktuigen, vermoeden, dat zij van jongeren tijd is dan do salendro, want ontwikkeling kost tijd ; de salendro in hare eenvoudigste samenstelling wordt door do Javaanscho overlevering teruggebracht tot den oudsten Hindoe-tijd. Op deze oudste gamelan volgt de KandjSng Kjahi Goentoer madoc, die gezegd wordt uit het rijk DSmak afkomstig te zijn. Is er geen enkel feit of gegeven, dat het vermoeden wettigt, dat het Javaanscho Mhimmenspel aan vreemden ontleend of onder vreemden invloed zou zijn ontstaan, er is evenmin reden om den oorsprong van de muziek die dat spel begeleidt elders te zoeken. De geschiedenis van de wajang vermeldt, dat tegelijk met eene meederdero volmaking van hare samenstellende deelen ook de gamSlan a Heng's meerdere uitbreiding kreeg ; de desa-gamSlan zal achtergebleven en de hof-gamSlan in hare toenemende verbetering van verre zijn gevolgd ; omstreeks 1360 geschiedde de vertooning van de wajang bôber in den kraton van Madjapahit met begeleiding van do gamSlan, daarbuiten slechts onder begeleiding van de rebab; zulke feiten geven steun aan het vernioeden, dat de gamelan op Java geboron is en in de wajang op den duur een krachtige hulp heeft gehad bij hare voort-echrijdende ontwikkeling.

Wij nemen nu van de gamClan afscheid om een en ander mode te deelen over de muziek-instrumenten, die op Java bespeeld worden, maar van de gamfilan geen deel uitmaken. Het meest voor de hand ligt dan do tja loeng (afb. 14 bij Sachs), omdat zij, hoewel een slag-instrument, zich wat maaksel betreft aansluit bij de angkloeng en mode in de Soenda-eilanden tehuis behoort. De tjaloeng bestaat uit 12 of 14 bamboekokers van 3 tot 3 voet, aan den eenen kant open en schuin bijgesneden, aan den anderen door een knoop gesloten, met eenige tusschenruime opgehangen aan 2 schuin gespannen touwen. Met een hard stokje worden zij geslagen. Een andere tjaloeng wordt

ons beschreven als een instrument van Z. Bantam; hot goliikt op een zonneblind met do groote of op een touwladder met te kleine ruimten tusschen de 12 bamboelaten, opgehangen aan een boomtak, de langste lat, van 3 voet, bo ven, do kleinste van 1/2 voet onder. De zittende speler ha alt het ondereind naar zich toe, maakt dit aan zijn linker knie vast en bespelt het instrument met 2 stokjes van den kapokboom, op de afbeelding met 2 vrij dikke bambocokers. Zijn fantasie ontlokt aan het instrument welluidende tonen vol gevoel en harmonie, die, vooral in de dichte woudon van hot gebergte, con heerlijke uitwerking hebben. Een andere dergelijke tjaloeng uit het Buitenzorgsche heeft 18 bamboestaven, is lager aan don boom vastgebonden zoodat het instrument bijna horizontaal hangt; op de afbeelding heeft de speler in iedero hand een krommen korten stok, waarmede hij onmogelijk de verstgolegen klankstaven kan bereiken ; hij speeldo er „malayische Melodien“ op „die allerding's sehr urthimlich und unvollkommen ertönen“.

Wij blijven in dezelfde streken van Bantam met do beschrijving van een snaar-instrument, de katjapi, een tokkel-instrument van zeer primitief maaksel, van langwerpige vierkanten vorm, 1,25 M. lang en 12% c.M. breed ; het schuitvormig lichaam is hoi en heeft aan don onderkant een langwerpige vierkante spleet ; do 6 koperen snaren zijn aan een kam op een der korte zijden vastgemaakt, doorboren, telkens een sprong verder, den opgespijkerden zang-bodem en winden zich om 6 schroeven die door een der lange wanden, ook wel bij drietalen door de beide wanden in de klankdoos dringon. Het instrument wordt met de linkerhand vastgehouden en do snaren, met do rechter getokkeld, brengen een liefelijk, somber geluid voort. Het is do tockang mantoen, die des avonds voor zijno dorpsgenooten de door de katjapi begeleide pantoens opdreunt, die van Padjaran's grootheid verhalen. Dat de katjapi van Hindoeschen oorsprong zou zijn, is niet onmogelijk. Het instrument dient in ooggehouden te worden, dat de kacchapi, die thans op t vasteland van Indie zeer verspreid is, schier in alle deelen van do katjapi afwijkt ; het is een gitaar in banjo-vorm met 5 snaren, 2 van staal, 3 van galkoper, some met 2 bij-snaren, en op den hals J G vordeelingon voor do toonhoogto. Veeleer kojnt de katjapi in karak-tor met do echter veel bo ter bowerkte Japan-scho takigoto on do Chincoscho ch'in overeen.

Ook de tarawangsa, is een spooltuig, dat bij do Soondaneczen con bepaaldelijk bij do Badoej's der buitengehuchtcn Chuis behoort ; men heeft hot o(n)gitaar, een luit en een vool genoemd; feitlijk is hot laatste; zij heeft een hoi, klompvormig lichaam met een vierkant gat aan do achterzijde, een hals die voor do heftig gobogon, voor do heftig recht is ; de 3 koperen snaron on Ispringen midden on den zang-bodem; twee Joopen over een kam, bijna bovenaan den zangbodem geplaatst, naar twee schroeven in den hals; con derdo enaar vennijdb den kam en loo pt op eenigen afstand van den hals en ovenwijdj daarmede naar een derdo schroef, die verboven do twee andero ligt en veel langer is. Do strijkstok is een gebogen bamboelatje met paardenhaar bespannon.

De katjapi en de tarawangsa in vercniging met de soeling, begeleden bij de B&doej's den zang van twee zangers, meestal jongens van 12 tot 14 jaar; rendo heet dit zangspel; do tonen der instrumenten zijn. wclluidend, maar tevens zeer mclankoliek en het geheel klinkt wat cento nig, maar niet onaangenaam. Dik- wijls dwaalt zulk een vijftal speelluiden en zangers van de bergen dor Badoo's in do vlakten van Lebak af, om bij feesten of plechtigo gelegen- heden hunne melodieën te doen hooren; maar het zijn altoos djalma loear (zio BADOEJ'S); de bewoners der binnengehuchten verlaten nooit hun kampong.

Dat het tokkel-instrument van bamboe, do bamboociter of k 6 t o e n g - k e t o e n g op Java voorkomt, vonden wij, zonder nader aanduiding waar, vermeld ; de beschrijving van dit speeltuig, dat zeer verspreid is, geven wij later.

De t e r b a n g is de welbekende tamboorijn, met een rand van een hand breedte, aan eene zijde bespannen en met de rechterhand bespeld ; bij zingende voordrachten gebruikt men dezo slag-instrumenten en bij optochten, on de orang minta-minta, de bedelaars, wonden ze praktisch aan door hunne komst er mede aan te kondigen. Ook de Ohineesche klontongs ge- bruiken op Java een kleine tamboorijn, waar- mede zij van hunne aanwezigheid doen blijken. Zij is eene nabootsing van de in China gebruikelijko, aan beide kanten bespannen; aan den buitenkant van den ring han gen, aan touwtjes, 2 harde was-balletjes, die tegen het vel slaan als men hot instrument beweegt. Maar met de vermelding daarvan hebben wij do grens der muziek-instrumenten bereikt, zoo niet ovcrschreden. Er zijn nog tai van voorwerpen, waarmede eer gedruisch dan muziek wordt ge- maakt, do bekkens, waarmede schadelijk ge- dierte wordt vorjaagd; aan do gardoehuisjes do houten, blokken, die onraad aankondigen; do trommon, die tot het go bed oproepen ; do gong, waarmede de omroeper zich ocn. gohoor verwehafft, en zoo voort.

Van het g e z a n g der Javanen is weinig opgeteekond met vermelding der inhceesche toon ladders. Hunne poezio wordt bij do voor- (1 racht niet gezegd, maar gezongen. Poesio en zang vermeil 66n ondeelbaar geheel; alle poezio in bestemd om gezongen to worden, alle lezen van poezie is noodzakelijk zingen. Do diohmaat bepaalt altijd tevons de z&ngwijze on al de zang- wijzen, die in do gedichten v66rkomen, hobbon hare begelcidondo muziek, die op do gamelan kan gespeeld worden. In do Javaanscho poezio wordt Alccii op het nantal lettorgrepen on do einklan ken acht gevogen on dit jnaakt dat do Javana met oenige oefcuigi gemakkelijk op iedere hem bekende zangwijze kan improviso- ron, wannecr men aan *t gohalto geon grooto eischen stelt on niet let op hot uitrekken van de eene lettorgrop en het inslikken van eon anti ero. Over de wijzon van do pontoon's — in- dien wo hier van wijzen mo gen spreken — is, voor zoover wij woton, niets geschreven.

Van de tfimbangs, sekar of zangwijzen voor do lezing van oudo heldendichton bestemd, is eon aantal in ons notenschrift, op hot gehoor, opgeteckend en uitgegeven. Van zeer jongen datum is do transcriptio van do zangwijzen Kinanti, Sinom, Dandang goelo, Pangkoor en

Mas Kocmambang. Daarenboven bezitten wy eenigo Javaansche gedichten op zang voor schoolgebruik en twintig deuntjes, die bij kin- derspelen op Java worden gezongen, afgcluis- tord en op het gehoor gctoeoord.

Bij do wajang is de dalang; do vertoomer, niet alleen redenaar maar ook zanger ; nadat het orkest een praeludium heeft doen hooren begint hij, half zingende, de intrige op te dreu- nen van het stuk, dat volgen zal; het verhaal zelf wordt gedeeltelijk in spreektaal met aller- lei stembuigingen, gedeeltelijk op zangorigen toon voorgedragen, telkens afgebroken door een meer op zingen gelijkend gezang, steeds door do instrumentale muziek begeleid. Wan- ncor men nagaat, dat hot uit de lofzangen en liedrcn is, die in de oudste tijden. ter eere der vertoonden schimmen werden voorgedragen, dat zich de wajang heeft ontwikkeld, dan kan het niet verwonderen, dat tot heden ten dage de zang bij de wajang-vertooning is behouden gebleven. Do toehoorders zouden dat gezang on- gaarne missen ; niet om den inhoud, want de soeloh's bv. zijn zonder uitzondering atrofen uit oud-Javaansche gedichten, waarvan de dalang weinig verstaat en zijn publiek heelemaal niets; dit waardeert alleen het zangerig rythme, waarin zij worden voorgedragen.

De taledeq's of zangeressen, die bij de gamSan medewerken, hebben wy reeds in het kort ver- nield ; doorgaans zijn zij tevens danseressen en publieko vrouwen, die in het bordeel les krijgen van den waard, loerah, dio do rebab bespeelt, terwijl on der andero vrouwen voorzingt. Bij de wajang-vertooning zingt do taledeq op ver- schillende zangwijzen brokstukken van hot verhaal, met dien verstando dat ieder gedeelte zijn eigo bepaald wijzo heeft; zoo zal de strofe uit de Bratajoelra, waarin verhaald wordt dat de vorst zich naar zijn nachtverblijf, de woning van Jama-widoera begaff, waar hij alles tot zijn ontlaaf gereed vond (IV, 17), altijd op do Kinanti-wijzo worden voorgedragen, en zoo vordcr. Maar daarenboven hebben do taledeq'a nog allelei tusschenzangen uit te voeren, dio geen ver band houden met het verhaal van den dalang ; het schijnt dan hare taak to zyn, go- durondo do rustpoozon het publiek aangenaam bozig to houden; xneestal zijn het eenigo vers- regels van Javaansche, Soendancescho of Ma- loische pantoens of sairs die zij zingen, bestaande in 2 rogols beeldspraak en 2 regels verklaring of toopassing, of wd zij vorzinnen zelf do woor- don, die zij voorzagen. Maar of zy hot klassieke dan wel het alledaagscho vootixragen, haro ge- luid is onwelluidend; zij stooten of schreuwen haro liedoren uit, met kclltrillingen en eigenaar- digo ovorgangon, dio bezwaarlijk woor to geven en nog moeilijker na to volgen zijn. Zij, dio voor oigo rekening hot bedrijf uitoefonen, geven niet veel botors to hooren.

Do tmbang's zijn dichtstukkon, die op zang- grigion toon worden voorgedragen met bege- leiding van do rebab on de gambang en oindi- gon mot don gobruikolijken kendang- on gong-slag; dezo diclistukkei zijn verdeeld in reoksen van zangen. Hot zingen der t&mbang's, hot nombang, kan geschieden zoowel door danse- rsson als door mannen na hot tandakkon van on lagoon.

'Men vorwarro dezo publieko zangeressen niet

mot do vrouwelĳko on mannelĳke koorzangers, die don dans der sRrimpeĳ's en bSsd&j&c's aan do hoven in de Vorstenlanden unisono begoleidon en, met den dalang als voorzanger, den tekst volgen van hetgeen door den dans zichtbaar voorgesteld wordt; ~~dezo laatste bedoelde zangers~~ en zangeressen behooren tot do minder adol- lijko hofbeambten en hebben hunno zitplaat- son, de manneu achter den dalang on zĳn boek, do vrouwen nabĳ de danseressen met een af- zonderlĳk handschrift voor zĳh.

SUMATRA. Beginneende met het Noorden, vinden wij op A t j e h vier wel onderscheiden orkesten:

1o. het thoeleng-orkest, samengesteld uit een thoeleng (soeling), een tamboe (handtrom) en twee t-janangs of koperen bekkens. De thoeleng, een bamboe-fluit, van fijnere constructio dan de straks te noemen bangthi, is vaak van koperen banden voorzien, van bo ven open, mist een mondstuk en is van onderen door een knoop gesloten, heeft 6 gaten en dicht bij de opening een ietwat grooter gat, waardoor de speler blaast, de fluit dwars voor den mond houdendo; de thoeleng's zĳn verschliendi van lengto en dikte. Tjanang's, kleiner dan do gong, han gen aan twee aan een hand vat vastgemaakte touw- tjos en worden in de hand gedragen; zĳ komen van elders en worden zelden alleen bespeeld. Met dit thoeleng-orkest worden de stierenge- vechten ingeleid, de vliegerwedstrijden bege- leid en de oorlogjes met voetzoekers, een jon- gensspel, opgeluisterd.

2o. Het geundrang-orkest bestaat uit 1 throo- ne, een hobo van nangka-hout, met 8 gaten van boven en 1 van onderen, en 2 geundr&ng's en vergezelt den optocht naar een heilig graf, wanneer zekero wensch vervuld of gewichtig tijdstip aangebroken is, maar doet ook dienst bij andere optochten en speelt dan om 't hardst met het thoeleng-orkest, een wedjiver die do lucht met onharmonisch rumoer vervult. Do geundrang is een trom van nangka-hout, aan beide kanten met geiten- of schapenvel bespan- nen, die voor den buik wordt gedragen en links met de hand, rechts met een trommelstok met gebogen uiteinde wordt geslagen.

3o. Het hareubab-orkest, waarin samenspe- len, hareubab (r6bab) en 2 of meer goendoem- ha's, begeleidt het reciet van. Atjehsche pan- toen's. De hareubab heeft een kJankdoos van nangka-hout met een stuk buffelmaag over- spannen; de 3 snaren zĳn bundeltjes zijde, die door een looden tjapeng uit elkander gehouden, door een rotan boogje als kam (goeda) gespan- nen en door 3 schroeven gestemd worden. Do strijkstok bestaat uit een gebogen rotan, met luchtwortels bespannen. De speler zit met gekruisto beenen on den grond, het instrument, met de rugvlakte naar zich toegekeerd, op do punt rustende v66r zich. De geundoemba is een van nangka-hout ruw gesneden handtrom, met ongeveer cilindrischen buik, die zich naar beneden vtrsmalt tot aan de afscheiding van buik en voet, daar weder alieng wijder wordt en in den voet overgaat, die den vorm van een 8-vlakkige pyramide heeft. De hoogte is 27 c.M., het geitenvel, 13 c.M. in middellĳn, wordt met rotanbanden, welko door middel van kleino houten wiggen gespannen worden, bevestigd.

4o. Het viool-orkest, eene vereeniging van

a do Europeescho viool (bioela), door de Atjdhers bijzonder bemind en door velen niet onver- dienstlĳk bespeeld, wordt ook alleen, zondor andere instrumenten bespeeld ter begeleiding van het pantoengezang; b van 5 tot 6 dabs, kleino tamboerĳns van fijnor maaksel dan do rapana's; c do gong, het welbekendo slagbekken, dat in Atjeh ook bij officieelo dmoeringen gebruikt placht to worden en van elders wordt ingevoerd. Begeleidt het hareubab-orkest steeds Atjehsko pantoens — het vioolorkest dient ook ter begeleiding van Maleische pantoens; in den regel worden deze door do muzikanten gezongen, terwijl 1 2 dansjongens al nourendo hun bedrevonheid in het menari vertoonen.

Het inuzikaal talent is bij de Atjehers weing ontwikkeld; van eene bepaalde melodie is bij hunne muziek-uitvoeringen zoo goed als geen sprake. Het schĳnt alsof ieder op zĳn eigen ge- loegenheid, speelt, zondor zich te storen aan hetgeen zĳn buurman doet hooren. Do stemming der instrumenten boezemt den spelers weing belang in. In de eerste plaats voel leven makon, schĳnt het doel waarmede men speelt; bij do doffe geluiden der trommen laton de blaas- instrumenten een akelig veeltonig weeklagen hooren.

Behalve deze in do orkesten spelende instrumenten, blijven nog te vermeldon do bangthi, een flageolet van bamboe, met 7 ronde gaten van boven en 1 van onderen, en 1 vierkant gat van boven, niet ver van den mondstuk; vooral 's avonds en *s nachts hoort men op dit epeeltuig blkzen, remoniscencies van pantoens en thadati-gezang ; do tamboe raja of grooto trom, die bij den aan vang der rituede godsdienst- oefeningen wordt geslagen en elders op Sumatra taboeh heel; de rapana, een tamboerĳn met schapen- of geitenvel bespannen en met 2 ronde, koperen plaatjes in den ring, wordt met gestrekte vingers bespeeld; do wa, kinderfluitjes van padi- slengels, ook door volwassenen gebruikt om den tijd te dooden, wanneer zĳ in een hut op do rijstvelden tegen schadelĳk gedierto de wacht houden; en eendelĳk een klein dwarsfluitje van do pinang-bladscheede, waarmedo men vogeĳ- geluiden nabootst.

Muziek, die niet op muziekinstrumenton wordt gemaakt, is het tob aldo oumpieng, waartoo bij voile maan een aantai reed8 grototo meisjoa of jongo vrouwon bĳeenkomoĳi on oik met een ar'nbladsteel uit het rijstblok rhyll- mischo kan ken stampen, die dikwĳls aardig zĳn om to hooren. Ook elders op Sumatra deze muziek in zwang.

Gezongon wordt in Atjeh o. a. bij de ratcb, oono godsdienstoefoning, die bestaat uit het een zoker aanLal malen gezamenlĳk opdreunen van bepaaldo godsdienstige formules, zpoala de geloofsbelĳdenis, een aantal namen Gods of lofprĳzingen van Allah en zĳn gezant; do rateb van Sjach Samman, die in Atj6h in zwang is, onderscheidt zich door luidruchtigheid, die tot mystioko verrukking moot leiden. In do rustpoozon wordt nasib gereciteerd, pantoens in hot Malcisch. of andere talon, verhalen on ge- sprekken in dicht of ondicht, door een of twee Jer aanwezigen opgezong ; do overigen stemmen in mot het ref rein of wisselen do voordracht af door hot uitsalmen van „Allah, hoo 6h6 la- hoo, sihihihihi". De rateb thadati, de oigonaar-

A f t f.1. 孕搭, 一, * 二 ■■

digste en meest goliëdo karikatuur van den godsdienstigen rateb dien men in Atjdh aantroft, wordt uitgevoerd door gozelschappen van 15 tot 20 mannen, die een kloinen, schoonen, voor do uitvoering vrouwelijk uitgedoston jongen voor het spel hebben opgeloid. Domanen, steeds lieden uit dozelfde kampong, heeten ten opzichte van hunnen knaap dñiem's; de jongen heet, evenals do rateb zelf, thadati. Op bepaald wijzon, lage°, wordt do poezie voorgedragen door thadati en dalem's; deze laatsten beginnen gezamenlijk mot neurieuwoorden de wijs aan te geven en op dio wijs zingt de thadati, waarbij de dalem's met hunne tralala's secundeeren en met dof gebrona en handgeklap. Een andere vorm is, dat de dalem's telkens een vers voorzingen, waarop do thadati het hen nareciteert.

Bij het reciet van. Atjehsche pantoen's zingt gewoonlijk eene vrouw of een als vrouw aangekleede knaap en voert daarbij danspassen uit, beter gezegd bewegingen van het bovenlijf ; een man maakt daarbij grappen en de zaukain* ten zingen ook wel mede of wisselen den zang der vrouw af; soms komt het reciet voornamelijk van de zijdo der muzikanten en bepaaldelijk van die des directeurs, den violspelor. De danser of danseres of de muzikanten. brengen telkens een stel van min of meer bijeenhoorende p&ntoens op eene wijze ten gehoor.

In de Bataklandon bestaat een groot orkest uit a. 4 gongs, ogoeng, van gegoton ijzer en verschillende grootte: ft. 7 of 9 gondang*s, kohischo trommen van verschillende grootte en in verschillende tonen gestemd, dio door 2 personen met stokken worden geslagen, waartoe groote vluigheid en maatvastheid wordt vereischt; c. 2 odoeps, tamboerijns, die ieder door een persoon met de hand worden bewerkt; d. een s\$roene of sordam, fluit; on e. een hawar-hawar, een geschurd bekken, dat door 66n persoon wordt bespeeld. Aan het achttal spelers, dat bij dit orkest noodig is, ontlcnt het zijn naam van si radja na ocwaloo. De ogoeng's worden inot een houten hamer geslagen ; ieder hoofd van eenig blang heeft er eenigc, die ook tot and ore doeleinden gebruikt worden, tot het vordrijven van schadelijk gediortc, van boozo gcoston ei) zoo voort. De gondang, do trom dio op Java k'ndung heel, op Atjdh geundrang, in Midden-Sumatra gón- of gandang, bij de Ma-kassaren ganrang, bij de Boeingecon gen rang on bij de Dajaks ganang, ontbroekt nergens, ook niet in hot armsto dor; vaak is het daar het oogin muziekinstrument en vindt mon er lot 10 stuk% van 2 tot 4 voet, in hot gomoento-liui» naast elkander ophan gen; zij worden dan mot stokkon of mot de vuisten geslagen. Van do fluit zijn or 2 soorten, beido ongeveer 15 c.M. lang ; do eono heeft 4 gaton en een opslaand tong work, waarvan alleen eono onduidelijk afbeelding, inaar niet do beschrijving tot ons iu gekomen; do an (loro fluit hcoft oone opening in hot midden on con aan ieder uiteinde, wordt dwars voor den mond gohouden on geblazen door do middelloso opening, torwijl eon der beide eindgaten door den vinger wordt afgosloten. Eon dorgolijko fluit komt op Timor voor; een ander voorbeeld van een aid us goblazcn instrument goeft ons eno heol oude Ohinescho fluit, wu ar van hot origineel alleen uit do boschrij -

ving bekend is, dio het mogelijk maakte het instrument opnieuw to construeeren. Een op Zuid-Nieuw-Guinea, gebruikelijke roeper voor hot overbrengen van signalen, het surrogaat van de schelptrompet, bestaat uit een aan beide kanton open bamboe met een blaagaat in het midden; hoewel het doel hier niet het makon van muziek is, wordt het geluid op de- zolldo wijze voortgebracht, namelijk door als bij eon dwarsfluit de luchtkolom aan het trillon to brengen door te blazen tegen den rand van het blaasgat.

In verband met do gewesten, waarin de Bataklanden kunnen worden verdeeld, kan men de speeltuigen der Bataks aid us rangschik- ken: Karo-land ; orkest: 3 gSndangs (trom- men van verschillende grootte), grote gong (goeng), kleine g. (penganak), „een soort klarinet" (saroeno). Afzonderlijk bespeelde instru- menten zijn: een mondharpje van metaal (genggoeng) ; een van palbladsteel (sagasaga) ; een dunne fluit (baloewat) ; een dikkere (soerdam), een viool (moerdap), een mandoline (koetjapi) en een bamboe citer (keteng kSteng).

Silindoeng en To ba; orkest: 5 gr. en kl. metalen bekkens (ogoeng), 7 trommen, waarvan 5 „eigenlijk pauken zyn** (tataganing, odap en gordang goheeten) een klarinet (saroene) en een houtklavier met 5 staafjes (gerantoeng), die de Bataksche toonladder aangeven. Afzon- derlijk bespeeld worden de metalen mondharp (djenggang), een „mondorgeltje" van palbladsteel (sagasaga), een dwarsfluit (salohat) eon rechte fluit (soerdam, singkadoe en toeng- gan) en 2 snaar-instrumenten (hasapi, hapetan).

Zuidol. Batakland ; orkest: 9 trommen of pauken (gordang), gondang boeloe, doel (= Karo panganak), tjenang, metalen bekkens (tali sesajak) en saroene. Afzonderlijk bespeeld worden do groote trom (taloe rarangan) meer een signaal-trom; de toelila, soram, oeojep% salompang, alang lio (Mand.) of ole ole (Ang.) en hoesapi.

Padang La was; orkest: 9 cilindrische pau- kon (panggorak dongdong), 2 of 4 ijzeren(?) bekkens (ogoeng), 5 groote paukon (ondas'), gr. gong (ogoaan), 8 kegelvormige trommen (gordang), een geschourdo gong (hasar'), hobo (saroeno), 2 bekkens (tali sajah) en andere bok- kens, 2 kl. pauken, viool (hapetan); zulk een volledig orkest is zeldzaam en kostbaar. Af- zondorlijk bespeeld instrumenten zijn: fluiten (sangka on soordam), kopcrn bekkens en een snaarinstrument (goetjapi of sakalipak).

Dikwijls samen bespeeld worden het houtklavier, do bamboe-citer en de mandoline, we Ik driaal veel bescheidenor muziek maakt dan do zoevoen genoemde orkesten. Hot vroeger bescreven houtklavier , do Javaansche gambang kajoo in haren primitiefsten vorm, bo- staat uit 5 van boven gewelfde, van onder platto toetson van hard hout, in een bocht hangende op 2 ovenwijdigo koorden, die samonkomen aan do ophangpunten, zijndo de uiteinden van oon horizontaal 1 M. lan gen stok, op kruis- houton rustonde; dit instrument, dat met ha- mors bespeeld wordt, is zeer algemeen. De bamboe-citer is een speeltuig dat in don Ma- loischon Archipel op Java, Sumatra, Nias, de Molukken en Timor, en daarbuiten op do Filip-

pynen, op de Nico baren en op Madagascar gevonden wordt. Het bestaat uit een bamboefluid, met een knoop aan iedre oind, en draagt eenige snaren van den bamboebast zelvou, waartoo van dezen op eenige plaatsen snaarvormige draden zijn losgemaakt, zoodanig, dat alleen do beido uiteinden zijn blijven vastzitten; door stukjes hout aan de einden onder de snaren te wringen, kan men deze min of nicher spannen en door tokkelen of slaan verschil-jende tondoenden voortbrengen. De bamboeciter der Batak's vinden wij onder den naam doal-doal boeloe beschreven als oen tusschen twee knoopen gelegen stuk bamboe, waarvan iedre knoop een ronde opening heeft, terwijl halfweg de lengte in den wand een ovaal-gat is gemaakt; de 4 snaren zijn altoo gelegen op de helft van den omtrek en 2 ter weerszijden van laatstgenoemde opening; de bamboe is ter hoogte van de uiteinden der snaren door ringen van gevlochten toran omgeven; met een buigzaam stokje geslagen, brengen de snaren een harmonieus klinkend geluid voort. Bij een, gendang boeloe geheeten, variatio van dit instrument, eveneens uit de Bataklandcn, zijn de snaren niet aan de bamboe gehecht gebleven, maar snaren van plantaardigen oorsprong zijn er langs gespannen; bij nieuwe instrumenten zijn de snaren soms van metaal. Zijne volmaaktheid heeft deze bamboe met metalen snaren bereikt in de valaha van Madagascar. De mandoline van de Batak's, hapetan of asopi, is een instrument van 50 of 60 c.M. lengte, enigszins schuitvormig, uit een enkel stuk hout gesneden, met een van onderen geopende klankdoos; boven aan den hals is soms zeer ruw een beeldje gesneden; de beide snaren, die getokkeel worden, zijn van plantenvezels. Wanneer deze drie, het houtklavier, de citer en de mandoline gezamenlijk bespeeld worden, klinkt het inderdaad als muziek. Maakt men bij sommigo feestelijke gelogenheden, bij dans en bij hoog bezoek, maar ook bij meer ernstige, bij begrafenissen, bij eedsaflegging, bij het sluiten van tractaten, wel eens veel leven op trommen en bekkens en worden geweren afgeschoten tot versterking van het rumoer — in het wezon dor zaak houden de Batak's niet van hard geluiden, even min als zij schelle kleuren beminnen; hunne groote trommen en gongs, wolke laatste zij van Ohineezen koopen, laten zij niet doorklinken, maar dempen de tonen. Velen zijn muzikale en wanneer men hun vraagt om een motief te herhalen, kunnen zij dit doen. Bij het spelen geeft een hot tempo aan en specie een maat vooraf en de anderen vallen zuiver in. Goede spelers worden voornamelijk gevorderd om den dans van den sibaso bij het oproepen van geesten te begeleiden; elke geest heeft zijn eigen melodie.

Het gezang der Batak's bestaat in Jiet voordragen van liedjes, waarbij de een voorzingt en de anderen invallen en herhalen. Zij bezitten slechts weinige zangwijzen en hun zang is door neus- en keelgeluiden ontsierd.

Wat elders onmogelijk zou zijn, bleek onder de Batak's, ten gevolge van den muzikalen zin velen humner, uitvoerbaar, n. de sajenstel-lijg, op aanstoot der zendelingen, van een muziekcorps, welks leden koperen blaasinstrumenten bespelen. Ook het zingen van twee-

en nieorstemmige liederen hebben eenige Batak's van de zendelingen kunnen leeren.

In Midden-Sumatra staat weder de viool of rabab bovenaan in de rij der instrumenten; de klankdoos is een schotclvormig uitgehold stuk madanghout, met een stuk koraal overspannen; de hals, tangkai rabab, is een ronderde stok van soeriahout, aan het bovendie spatclvormig uitlopend; 3 snaren van ineengedraaid zijde zijn vastgemaakt aan do punt, waarmede het instrument op den grond rust en loopen over de kam, koeda-koeda, tot aan de schroeven, die in eene richting draaien tegenovergesteld aan de bij ons gebruikelijke; de strijkstok is een gebogen bamboecel met paardehaar bespannen en wordt horizontaal beaen en weer bowogen ict's hooger dan de zangbodem. De buitenste snaren verschillen een octaaf, de middelste doet de tusschenliggende kwint van den laagsten toon hooren en met blijkbaar welgevallen komt de speelman op deze kwint terug en later de snaren krachtig doorklinken; somtijds wordt de hoorder verteederd door flageolettonen, maar meestal worden do snaren door de recht uitgestrekte vingeroppen tegen den hals gedrukt. De muzikant speelt niet vlug, ook niet woest, in een bedaarig tempo, en nauwelijks zijn de laatste tonen van het liedje weggestorven of hij is opnieuw bij het begin aan te gaan; om iets anders te hooren moet men ingrijpend optreden. Een aantal dezer Maleische melodien zijn bij benadering in ons notenschrift opgeschreven en uitgegeven; het aardige deuntjes, vol naiveteit, en weemoedig bijna allemaal. Do Sumatranen kennen geen notenschrift; do zoon of ncof leert van zijn vader of zijn oom om aan zijn zoon of neef om zoo voort. De meeste vioollisten van Midden-Sumatra zijn afkomstig uit het Djambische, uit Limoen en Batang Asei. In Rawas wordt het vioolspel ook gebezigd tot begeleiding van de dansfiguren van jongens en meisjes, waarbij de vedelaar met den rechtervoet de maat aangeeft.

Do speeltuigen die tot een orkest of tot eue gamelan, zooals men in Rawas zegt, worden vereenigd zijn: a. do talemong, talimpocng of tjaliopoeng, bestaande uit een liouten raajn, tusschen welks korte zijden touwen zijn gespannen, waarop 5 tenons of ketels rusten; men vermoedt, dat het instrument, overeenkomende met de bonang, van Javaanschen oorsprong is; de ketels zijn vaak ruw van uiterlijk en worden in gebruik gesteked zooals zij uit den gietvorm komen; sojinige talemongs Jiebben hot dubbel aantal ketels in twee rijen en van zorgvuldiger afwerking; b. 3 gong's, de grootste van bijna 60 c.M., aan houten stellingen opgehangen; c. de kelentang, overeenkomende met do demong uit Jiet Javaanscho orkest, met 6 jetalcn, ook wel bamboe toetsen, in het eerste geval uiterd klinkende, maar altijd bij het samenspel een belangrijk instrument; d. twee gtuudang's de welbekende trommen. Somtijds kojnt bij dit samenstel nog een ribana, een dofklinkende tamborijn, waarvan, wanneer men haar gaat gebruiken, het vol strakker gespannen wordt, door aan den binnenkant tusschen do houten ring en de huid een rotan ring te wringcn; d. do speler brengt, door nu eens met do vingertoppen, dan met de vlakke hand of met het

polsgewricht te slaan, tonon voort van verschil- lende helderheid. Rebana,s met kopren rinkel- schyven komen mede in doze streken somwylgen voor. Een onkele maal is ook een triangl, lapari, van do partij. Vasto rogels voor do samenstelling van het orkest, zooals bij de Batak's gelden, kennen deze bewoners van Palombang niet; men brengt bijeen wat men heeft en tracht niet naar meerdere volmaking. In Rawaa begoleidt deze gamelanmuziek den dans, maar do ingewikkeldo figuren worden door do viool begoleid. Behalvo do tjonongs van gegoten, zyn er ook van geslagen koper, die een geluid voort- brengen, dat zeer geschikt is om schadclijk ge- dierto te verjagen, maar dat muziek heet, wan- neer de bokkenspelers aan het hoofd van een optocht loopen op aamen met do gandang- spe- lers den marsch opvroolijken. Bij veel handen- eischend werk, padisnijden, houtspeelen voor den huishou, helpt men elkander wederkeurig, en gezamenlijk trekt men dan in optocht ten arboid, do muzikant aan de spits, rhyth- misch bewerkend© do beide doffe trommen en de twee wanluidende bekkens; de uitwerking is zeer eigenaardig. Een cnkelo tjonong slaat de man, dio de heeredienstplichtigen oproept en in grotere plaatsen do omroepor der von- duties.

Naast deze gezamenlijk gebruikte speeltui- gon blijft nog to vermelden de talcmong als afzonderlijk instrument : do 5 ketels worden door den spler dikwyls verplaatst ten bohoeve van een nieuwo melodie en, neergehurkt voor zyn instrument, een stokjo in iedro hand, weet hij mot dio 5 tonen con aantal verschil- lende wijnde voort te brengen : een achtal daarvan zyn in ons notenschrift bekend. In do grootere dorpen van Rawas is meestal een talcmong ala dornscigendom aanwezig en do muziek, dio er op gomaakt wordt zoowel door mannen als door vrouwen, begoleidt zang en dans van jongens en mcisjos. Hot spoluitig van bamboe, dat elders kStoong-ketoong heet, is in Middon-Sumatra ondr den naaxn tjangoobokend.

Een on ander over do blaasinstrumenten van gen wij aan met de fluitjes die, als do padi rijp is, do kindoron makon door een spleet to snijden in een padistongcl, zooals do Holland- Kecho jongens fluitjes snijden uit versche kervel- s ten gels ; ids meer bewerktuigd is een andor Kpelgoed, pocpoci, een kloino tooter van bamboe, met tongwerk en 3 gaten on met een stijf opgorold pandan-blad als bekor; op Z.-Oelobos on in het kustgebied van do Niger wo rd on mode instrumenton, gedcoltoliyk uit opgorold bl ad gomaakt, gevonden en de whithorn van boom bast in Oxfordshire vertoont mot dozo cono go analogie. Op gelijke hoogto ongovcdr mot de poepoci staan do open fluitten, met 6 gaten con een mondstuk; het besponvan dezo flail on liaro soortgonooten is niet een kunst, <1 ic onkolnen vorstaan: icdorcon, die zich gedrongen gevoolt zyn gemoed door middel van een fluit to luchtton, vorvaardigt zich in weinig tijds zulk een spoluitig on doedol daarop naar harteUft de doontjes, die hijzelf verzint, meestal droefgeestige wijsjes, die mon vooral bij heldo- ron manoschijn dikwyls hoort in do stillo der dorpen. Do gaten in deze en andro fluitten worsen niet goboord, maar gobrand, door hot einde

van den harden steckel des arenpalms te gloeien on in glooiing to houden door blazon. Schier icdere landstreek heeft haar eigen fluitten, die in kleinghdcen afwijken, maar in hoofdzaak ovoreenkomen, als dwarsfluit of als hobo bespeeld worden en in tonental verschillen ; maar zoolang hot samenstel als toongevend werk- tuig, de wijze van bespelen en de voortgebrachto tonen niet bekend zyn, is het nuttelos het uitcr- lijk on de soorten to beschrijven. In L.SBong is de bansi, vermoedelijk de Atjdhsche bangthi, in gebruik.

Afzonderlijk worden nog bespeeld de gan- dang*s, zelfs tor verwelkoming van gaston, dio dan geraas voor muziek moeten aanhooren. Geraas maakt ook de taboeh, de lange en groote trom in het taboehhuisje, wier dof, doch door- dringend geluid het volk bijeenroeft bij gevaar en ook gasten verwelkomet. Een, veel lieflijker ge- raaschter, makende bamboe- leden, wier onderling geklikklak de varkens verjaagt van de sawahs. Ook in Middon-Sumatra kent men de rijst- blokken-muziek, de verklinkende tonen, die tweegebracht worden door den zwaren stamper te doen neervallen in hot ledige houten of steenen blok; het invallen wordt z66 ge- regeld, dat een eenvoudige melodie van 3 of 4 tonen gehoord wordt. Maar met de vermelding van deze geluidgevendende voorwerpen overschrij- den we alweder de grens, die om de muziek- instrumenten getrokken is, en binnen. wellie even min behooren de geluid gevende poot- stokken en rijststamper, en do inrichtingen aan het weefgetouw, die het weven hoorbaar maken tot op verre afstand : zoomec de meet tot het jachtgereedschap behoorende fluitten, waarmede men dieron lokt; de fluitjes, die men de duiven aan den staart bindt; de houten en metalon klokken, dio men hot veen aan den hals hangt.

De Maloicr zingt, maar men moet zich lang- zamehand gewennen aan het denkbeeld, dat het jammerlijk klagend gekreun, dat hij bij sommigo gelegenhcden doet hooren, zyn ge- zang is. Hoor hem pantoen's zingen of decla- moeron — waar is do grens / Hij zegt zo op met allerlei goheel willekeurige gobezigdo toon- hoogten, zondor melodie. Over enkele syllaben wordt achteleos heongegledon, andoro worden buitongewoon lang gebrekt en met allerlei figuren versierd ; is het lied bijzonder aandoenlijk, clan uit do zangor zulks door huilorg gesteun, dat steenon zou verinurwen. In dio ongebon- donheid hoeft hij een makkor aan den koehorder der Al pen. Maar do „ranz des montagnards” is tussschonboido vroolijk en dat is de zang van den Sumatraan nooit; con lustig gozongen opwekkend lied, als uiting van opgeruimdheid. — mon zal or vruchteloos naar zoeken. Een algemeen verspreid gewoonte is hot zingen, van wolkon aard ook, volstrekt niet; de Arohi- pol herborgt monschon, dio zingen bij alles wat zij doen; eenszins aid us de Maleior; hij zingt bij voorkeur als zyn hart, ziek is, zooals hij het noemt, wannor hij ve rd riot heeft. En is zyn hart niet ziook, het lied klinkt alsof *t dat was; gedurende de vaart op do rivieron zingen de rociors dikwyls liedoren, constemmig en wei- nigtonig on even klagend als do liedjes van don honig-inzamelaar, wannor hij don bijonboom beklimt.

Verscheidend in strekking mot doze zijn do godsdiensstige gozangen, die beogeleid wo rden door het slaan op de rabana[^]. Het zijn gedeel- ton uit den Koran, jdie men aldus zingt en do Bmaek der geloovigen voor doze o ofen in gen is soms z66 overdreven, dat het zingen ontaardt in een luidruclitig geschreeuw, de rabana- muziek in een woest gobons. Algomeen bekend zijn in verschiDendo landschappen der West- kust-, Zuid- Padang, Ajerbangis, Natal, Taloo, Rau e. a. volksgzangen als hot r&ntok koeda, het paardengetrappell en gelijksoortige gezangen. In vele streken van Midden-Sumatra zijn instrumentale muzick, zang en dans onafschei- delijk verbonden. In Rawas en LSbong heft, wanneer de dansmuziek zwijgt, een der dansers een gozang aan, een slepend geweeeklaag met een hooge falsel uitgejammerd en vaak een poedji- poedjian of compliment bev^ttende aan zijn mededanser; in de verschillende streken des lands komt dit mSnari, het vereenigde zang- en dansspel in allerlei verscheidenheden voor.

In Korintji en bij de bewoners van SSrampas en Soengei TSnang is van kunstzin al zeer weinig te bespeuren ; of do bchoefito aan het beoefenen van kunsten eerst dan zal komen wanneer de nijverheid een hooger o vlucht heeft genomen, zooals men ons wil doen glooven, is betwistbaar; er zijn voor- beelden van landen, waa r de kun st het hui- ten de ontwikkeling der nijverheid kon stel- len. De muziek-instrumenten der Korintjiers zijn de gfindang, de red ok, de rSbab, do gong, do tjanong en de ginggong. De redok is een tamboerijn; do ginggong of djinggong, de eeuwenoude mondtrrom over heel Azie en ook in den Archipel verspreid, die ons als een instrument der Korintjiers genoemd, maar niet beschreven wordt, is een plaatje van hout of metaal met een daaruit losgesneden doorslaan- de tong; men klemt het plaatje op zijn kant tusschen de lippen en brengt met de .vingers het houten of metalen tongetje in trilling ; de mond des spelers dient nu als klankdoos en door de hoesveelheid met het tongetje me- trillende lucht in de mondholte te vergrooten of te verkleinen, verlaagt of verhoogt men den voortgebrachten toon. De gendang, gong en tjanong worden bij feestelijke gelegenheden gezamenlijk bespeeld ; do redok en gong dienen tot begeleiding van den dans (bStahoc) en de rSbab begeleidt den zang; de soeling is onbekend en and ere blaas-instrumenten zijn het evenzeer. Het betahoe, het mSnari der Maleiers, geschiedt hetzij alleen door boed jangs, hetzij door maagden en jonge weduwen onder- ling of door beide seksen, doch door niet meer dan 2 personen; behalve door slaan op de redok en de gong wordt in sommige streken de dans door zang begeleid, en zingen, daartoe aange- wezen, 5 personen om beurten de ecne of anti ©re tjeorit of asik, lofzangen op voorouders in pantoen- vorm. Men danst op de maat van den zang ; gehuwden mogen daaraan geon deel nemen. Ook hier weder bewegingen, die ons herinneren aan de omschrijving van Heine „Tanzen war ein Gottesdienst, war ein Beten mit den Beinen", trago en gelijkmatige be- wegingen, met uitgestrekte armen, bij langzame aswenteling van het lichaam. Trouwens, nor

gens wordt in den Archipel gedanst zooals- Rafflos ons door eno afbeelding wil doen ge- looven. Bij het betaal in Korintji inogen moer paren aan den dans dclnemon en boedjangs (jongelingen) on gadis (maagden) dan son onderling of gezamenlijk en zingen pantoons- om beurten.

Zonder dans worden pantoons' gedeclameerd of gezongen met of zonder begeleiding van instrumenten.

In den regel makon op do Buitenbezittingen do danseresonen geen beroep van zang en dans. Palombang is een van de uitzonderingen; waar deze vrouwen den naam van pSlandok, dwerghortje, dragen, benevena eene bepaalde kleedij. Ook zij zouden dus, met de taleddq[^] en ronggens der Javanen en Soendaneezen, en mot de padjog6's der Makassaren en Boegi- neezen, in rechte lyn van do sjamanen afstam- men.

NIAS. Aan do Niassers wordt veel gevoel voor do muziek toegeschreven, maar hunno muzikale ontwikkeling blijkt alleen dan, wanneer zij op hunno instrumenten, die in den regel fraaie tonen kunnen voortbrengen, soli spelon; dan klinkt do muziek op Nias het best. Bij sa- menspel van verschillende instrumenten, ter gelegenheid van feesten, geeft het orkest lou- ter verwarde klanken te hooren ; ieder o muzi- kant schijnt zijn eigon melodie te spelen, zonder ruggespraak met zijn buurman.

Het snaar-instrument van Nias is de bamboe citer, waarvan do snaren met een stokje worden geslagen; voorts vindt men er het hout- klavier, doli-doli, in zijn oovorm: een in den grond gegravon gat is de klankdoos; de speler gaat op den rand zittend, strekt de beenen als een V over het gat uit en legt dwars daarop 3 stokken hard hout van 40 c.M. lengte, convex van bo ven en plat van onderen ; dit instrument wordt bespeeld met 2 stokjes en de 3 toncn, die het voortbrengt, wisselen op vorHchillende manieren van opvolging en van rythme. Bo- halve een trom, die con namaakscil is van onze Boldatcntrrom, bezit Nias eene langgcrekto kegelvormige Grom, 80 c.M. hoog, aan 66n kant met geitenvol of met loguaanhuid bespan- nen, door middel van lango trekkoorden, dio afalden tot over de helft van de hoogto der trom; van dit instrument bedient de geesten- bezweerder zich steeds wanneer hij, bij ernstigo en bij rijke zieken wordt geroepen. Verschiideno fluiten zijn op het ciland in gebruik, Jo. de- fiigoo, een neusfluit van bamboe, van 48 c.M. lengto on 2 inidcllclijn cn aan het eene eindo nog van den knoop voorzicij ; in dien knoop is eeno opening on het is dit eind dat de Niassers, „per strana prefrenza" volgens Morli- gliani, in bet linkerncusgat Bteken, zoodat <le fluit zwak naar beneden helt; het andre ciixlo heeft 4 gaten cn zacht blazon de doel de spelor 4 toncn hooren, ongeveer een halve 1 toon verschillend; 2o. de sigoe baba, medc een fluit van bamboe, 24 c.M. lang met 3 vierkanto gaten en een to)lgwerk; zij wordt door man non en vrouwen bespeeld ; het tongwerk, genoend en afgebeeld, maar niet beschreven, schijnt in maaksel gclijk aan dat van een Bataksho fluit, waarvan medo niets dan eene afbeelding aanwezig is; 3o. de soeroeno, met 4 vierka»¹⁰ gaten en een mondstuk met lessen ring nls

aan de Javaanscho sooling. Dozo fluiten worden sountijds tegelijk met hot houtklavier bespeeld. Do mondtrond der Niassors wordt gobezigd op do manier, die o. a. bij do Makassaren go-bruikolijk is, namelijk door haar tusschon do lippon te nomen, do koorden, dio aan beido einden zyn gebonden, met do handon to strok-ken en een dor koorden met den vinger to doen trillen, welko trillingen zich aan do tong van het instrument mededeelon.

Do zang wordt op Nias niet altijd door in-strumenten begoleid, daaretegon do dans bijna altijd; de manier van dansen bepaalt hot rhyth-mo van don zang en te zamn drukken zij vaak den een of anderen gomoedstoestand juist uit. Bij den slangendans der Zuid-Niassers houdt men clkander bij de hand vast en zingt dan een molodie van 6en toon, waaraan het rhythmo het karakter geeft, eindigendo met de grooto ters, en. het koor valt daarna in en herhaalt de laatsle maten in denzelfden cadans. Bij open-bare feesten wordt er gedanst in groepen bij de muziek der instrumenten on eigen zingon daarbij den lof der dansenden. Het gezang, dat men in do stilte van den avond do jongo vrouw hoort aanheffen, dio iets op *t hart heeft, is doorgaans wolluidond. Voor zoovor de in ons notenschrift ovorgbracht o terts to oordcelen in staat stollen, zyn do grooto en klincno zijns do eenige sprongen, die de Niassor in de vocalo muziek maakt. Verdieno do op-gaven omtront de toon zynOr fluiten vertrou-wen, dan is het grootste verschil in toon van dezelfde fluit de sext.

BOBNEO, — on oerst het Westelijk deel wordt hier besproken, — bozit tai van muziekinstru-menten van uiteenlooponde horkomst.

De tfinagoeng en de kStamboeng zyn beido trommen, laatsgenoemde con lange, smalle, met open ondereind dat voetvormig uitloopt; het vel gespannen door lange trekkoorden, die aan cen ring zyn vastgemaakt, welko door beo-nen wiggen, waarvan do koppon als monschen-gezichten gesneden zyn, aangedrevon wordt; deze trom hangt in een dik wollcn koord, oindi- gong in een koporon haak, welk koord mot kralensnoeren en koporon belletjes versierd is. Een kleinero trom is d. HO bang, die, cvonala do tSnagoung, gcslagen wordt wanneor men uitgaat om to koppensnellen of daarvan terugkoort. Do r 6 ban a of tamboerijn is don bowoners niet onbo- kond, maar schijnt van vreemden oorprong, cvenfth do grooto en kloine metalon bekkons, goeng en tjanang, dio van Java worden ingo- voerd on meer worden gekocht als bowijs van rijkdom dan om to spoeltuig to diencn. Even- zecr van vreeind horkomst is do kromong, overeenkomond mot do Javaanscho saron. Na- tionaal duarontogon schijnt do g6la to zyn, zoo- als het inHlrumont hoot onder de Dajaks van do SGkajamrivier, een zijtak van do Kapocas, do viool, gomuakt van con laboo of van polci-hout, met vischhuid bospanuon op do manier dio bij <lo trommen gebruikelijk is; do hals is 58 c.M. lang, rrecht op cn neer, mot do nabootsing van con monshonhoofd bovonaan, do snaar of hot tweotal snaren is van rotan of van ananas-draad, loopl over een kam, die op don zangbodom staat, dan door cen lus, dio beneden om don hals is goslagen on wordt bo von aan don hals vastgo- knoopt; do viool wordt bespeeld met een houten

strijkstok, bespannon mot ananas-draad. Do katjapi, dio wij uit Bantam konnen, wordt door de Dajaks bcspeeld bij hot dansen dor vrouwon. Van do blaaa-instrumenton n oemcn wij het oerst do rioten fluiton, do tetalo van 28 c.M. lengto, mor 5 gaten aan de cone en het mond- gat aan do and ere zijdo; de soeling and on g, aldaar s8roctoo en sordang geheeten: van do voorgaondo alleen vrschillend door de manier, waarop het ondereind is afgesneden; een dub- bele fluit, de sendioe, elders sapanti genoemd, van 42 c.M., bestaande uit 2 bamboe fluiten, met een touwtje verbonden, de een met 1, de andcro met 5 gaten; de bast is aan de zijde der gaten over een kleine oppervlakte weggesneden en daar bevindt zich een naar buiten werkende, op- slaandc tong; de sandon, 49 c.M. lang, met 6gaten in groepen van 3 langs de aan het mondgat over- gestelde zijdo; ook de seronei kennen de Dajaks, een hobo van djgloeton-hout, met 6 gaton in don hals, die afwisselend dik en dun is met geleidelijke overgangon; het mondstuk, een bee- nen buisjo, bevat een toegevouwen blad dat als dubbele tong dienst doet en de beker loopt zeer wijd uit; deze dubbele tong is bij ons alleen aan oude instrumenten, niet aan nieuwe bekend. Borneo is een van de weinige landen van den Archipel (Filippijnen, Nias, Centraal- Celebes en Bali), die de ncusfluit bezitten, hier selingoet gonaamd, een bamboefluit van 40 c.M. met 4 gaten, in gebruik bij de Poenans, nomaden, dio langs do oevers van de Boven- Kapoeas zwervon.

Een zeer eigaonaardig blaasinstrument, o. a. van do Kajana aan de Baram-rivier (Broenei), is de kledi, kledidin of kaloori. De kledi of het mondorgel is de oervorm van het orgel en bestaat uit oon knoorsvormigo kalebas (laboo), waarvan de krommo on doorborede hals to mondstuk client; in den bovenwand is een grooto opening, die een bundol van 5 of 6 dunne bamboepijpen doorlaat, van verschillend lengte, 90 c.M. tot 1.30 M.; do openingen tusschon den laboo-wand en do pijpen en tusschon deze onderling zyn met hars zorgvuldig dichtgemaakt; het in de laboo gesloten ondereind van iedere pijp is voorzien van een doorslaande tong, eeno dio in een opening iots grooter dan zij zelve kan trillen, zon- der do kanton to raken (afb. 101 bij Sachs van dit on andor tongwerk); door een luchtstroom in bo we gin g gobracht veroorzaakt zij interrui- tentios in dion stroom, waaruit geluidgolven onstaan. Iedero bamboepijp heeft even buitoo do laboo oon gat; blaast mon door don hals in do laboo, do gaten geopend latende, dan volgt r geon goluid, maar sluit men hot gat met don vinger, dan sproekt hot tong werk on brengt een toon voort, waarvan do hoogto afhankel'ijk is van de longto dor luchtkolom, dus van do longto der bamboe. Men bespeelt do kledi tor- wijd mon haar een beetjo naar den rechterschou- dor gobogen houdt, door in do laboo to blazon on met do vingers der boido handen do gaton to sluiton te openen. Do bovon-oponing van do lan gate der bamboepijpen is so ms gedokt door den schdel van een nabootsing van con rhinocerosvogel of door een scholp, in boido gov alien al klank- doos(?). Hot is geon orkost-instrument, maar hot wovdt bij don dans bespeeld, dio na hot koppon- J pilon wordt uitvoervoerd on waarby do muzi- ' kar ven vooraan loopon; dat hot cou „foierlich,

orgelartige Musik" voortbrengt is niet te verwonderen, daar het speeltuig feitelijk niets anders dan een draagbaar orgel is. De hoogte der tonen is gemakkelijker te regelen door de lengte der pijpen, maar of dit geschiedt is niet bekend; wel vonden wij aangetoekend, dat bij een kledi de hoogste en laagste toon een octaaf verschilden. Soms worden de pijpen met vcdren en franje versierd.

De sheng der Chineezen is van gelijk samenstel, maar verschilt van de Borneoscho kledi door het groot aantal pijpcii (17), hunno geringere lengte (40 tot 50 c.M.) en de fraaie afwerking van het geheele instrument, dat glanzend gepolitoerd en van metalen bandjes voorzien is. De Chineesche sheng inoet zeer oud zijn evenals de doorslaande tong, die in 1810 in Frankrijk werd ontdekt, nadat liij sedert onheuglijken tijd in China bekend was. De Ohineezen beweren, (dat de sheng-speler z66 verzot wordt op deze muziek, dat hij van geen uitscheiden weet. De Japansche sho, een gelijksoortig speeltuig, heeft tot 26 pijpen, de Siamschc phan 14.

Somtijds samen met de kledi wordt de mond-trom genggong, bespeeld, *hetzij* die van apeng-hout, 25 c.M. lang of de geelkoperen, roediang; van deze worden eenige exemplaren bij elkander in een bamboe-koker bewaard. Afzonderlijk gebruikt men dit speeltuig tegelijk speelgoed, o. a. voor een praktisch doel, om door zijii geluid apon te lokken.

Tot de instrumenten der Zee-Dajaks van Serawak behooren gongs van messing; in ver- echillende grootte; waarvan de tawak een sig-naal-gong is in oorlogstijd; een kleinere heot tjanang en een samenstel van gong, cngkroe-mong; een verscheidenheid van trommen kent men ginds en zij zijn bespannen met apen- of metherthuid. De kledi heet engkoerai en de inid-delste pijp is een open pyp of brommer (open of drone-pipe) waarvan de toon versterkt wordt door een losse kap van bamboe op het boveinde (elders een schedel van een rhino-cerosvogel of een slakkenhuis); een flageolet heet ensoeling, een eensnarige viool seroenai; een 4-snarige citer, waarvan de snaren van ge-Bpleten rotan over een houten doos gcspannen zyn, engkratong; een gitaar met 2 snaren blikan. Men kent er liefdezangen, pelandai, bootliederen en liederen a ls deel eener gods-dienstige plechtigheid; lange volzinnen worden dikwijls op een en denzelfden toon herhaald.

Het mfinari en bergolving of den gongslag der Dajaksche gamelan is op West-Borneo zeer in zwang; en aardig om te hooren zijn de vele en verschillende wijzen, waarop vooral de meisjes pantoen*8 zingen bij de muziek, hoewel do taal der Dajaks niet zoo zoet is als het Maleisch. De versregels worden in koor herhaald op denzelfden weemoedigen toon waarmede de voorzangster inzette. Het samenspel van dezo gamelan is zeer welluidend; daarbij werken tegelijk 6 kromong's, 3 gong's, 1 katawak en 2 g 新 dang's; de muzikanten, so ms kleine jongens, kennen de muziek op hun duimpje en vallen, na een maat vooraf door den vorgan ger gespeeld, alle tegelijk in. Onder do jonge meisjes der Kajan's zijn er met welluidende stemmen.

Het volledige orkest van de Dajak's van Zuid-Oost-Borneo, hun gambalan (= gamelan) be-

staat uit 1 stel garantong's of kangkanong's, 1 bisak belong (= gambaig met 7 koperen staven), 1 gam bang (mot 15 staven), 1 saroenai (hobo), 1 garadap (viool) en 1 of 2 gandanga (trommen). Do grantong's zijn gongs met hoogen rand on konien van Java; zij hebben tot 1 M. middellijn, worden, 4 of 5 naast elkander, opgchangcu met 2 omwoelde stokken goslagcn; op deze gongs wordt o. a. het doods-bericht, titili, geslagen, dat een sterfgeval bekend inaakt. Kleincro gongs heeten kangkanong; 4 stuks op een raam geplaatst vormen een gewoon instrument dozer Dajaks. Bij het bespejen van de gandang mara, een trom, legt de speler het rechterbeen daaroverheen. De viool is Maleisch.

And ere instrumenten zyn de kanjapi, een torkel-instrument met 2 snaren, do bamboociter, de seroenai, de garod6 (kledi) en de mond-trom (gaiding of tahoentong).

DeBahau's aan de midden- en bo ven - Ma h aka m niaken muziek tot hunne uitspanning; bij gods-dienstige feesten hoortmen haarniet; wcl slaat mon op koperen gongs om geesten op te roepen, maar muziek is dit geluid niet, even min als dat van de groote gongs, die soms een mooien klank hebben, en waarmede men seinen geeft op groote afstand. Tot een instrument worden de gongs niet bij dkander gevoegd. Voorts hoort men de orgeltonen van de kledi, een instrument voormanncn, en de door den zwakken lucltstroom zwakke klank en van de neusfluit. Fluitmuziek begeleidt nooit spelen of dansen; men speelt flu it, zoo wel mannen als vrouwen, ter wille van de muziek; de fluiten heeten soelingen selngot. Anders is 't met de gitaar, sape, de 2-snarige, die soms dwarsstrepen op den hals heeft ter plaatse waar de speler do vingers inoet plaatsen ter verkorting der snaren; mannen en vrouwen tokkelen dit instrument, in het bijzonder bij gods-dienstige en profane dansen; de moiidtroin heet bij de Bahau's tong. Fluiten met den mond alleen hoort men zelden, daar de angxt, om zoo-doende geesten op te roepen, algemi n is; niet zingen der priesters is bijna altijd rcciteeren; and or gezang wordt zeldcn gehoord.

Voorts wordt nog van Oost-Bornen vermckl een viool, djimpai genaamd, ecu jagaai-vor-mig, uit 6en stuk hout gesneden inst rument, van achteren open, met 2 snaren van un ge-spleten rotan, die vastgemaakt zijn aan een zoogenaand staartstuk, sojns gosnuden in de vonn van een klein knaagdicr; bij deze viool behoort ecu strijktok van 66n stuk boogvor-mig omgebogci), gespleten rotan, waarvan de uiteinden saamgebonden zijn; do neusfluit, door vrouwen bespeeld en de mondrom. Een tokkeJinstrujncnt bestaat uit een plankje, 40 c.M. lang, waarover in de lengte 9 snaren van gespleten rotan zijn gespannen, door niiddol van twee ronderolde houten kaimnen aan do korte zijden.

CELEBES heeft eenige instrumenten, die ook van elders bekend zijn.

Van de slaginstrumenten de bon an g, bij do heidenen van N.-Celebes kolintang gheeten en de gam bang, met houten of Bietalen toetsen, die bij de Makassaren wordt aangetroffen; voorts, med. bij hen en waarschijnlijk ook elders, de gong, de troni, ganrang, kegelvormig en met trekkorden gespannen, voorzicn van een draag-

band on met 2 kroonme stokken bospceeld, on do tamboerijn; van Z.-Oolobes zijn tamboerijns bokond in den vorm van een bodenloozo kom, van gobakken aard, klankrijke instrumenton, waarvan de grootste een halven meter middcl-lijn bereikt; ook in Aziij, Afrika on Amrika komt dozo aardon tamboerijn hior en daar voor en daarenboven is zy uit voorhistorischen tijd tot ons gekomen. Van Wadjo is een koporen bekken bokend, waarop door den geleider van den joudgigen zoon eens rijksgrouten word ge-slagen om de booze geesten van zijn bescher-meling verwijderd te houden; van deze soort muziekinstrumenten onderscheiden de Boeginee-zen: de kantjing, 2 kloine koperen bekkens; de .toenga, een stuk ijzer met ijzren kettinkjes,, en de paramatang, een stuk dikke bamboe/ De mondrom, gengong, der Makassaren .is gemaakt van de pelépah, middennerf van het arenpalmbiad, ook wel van ijzer of van soewasa. Tot de blaasinstrumenten zijn te rekenen, van N.-Celebes een fluit van 75 c.M. lengte mot een mooi, diep geluid, van Z.-Celebes een soeling met 2 groepen ieder van 3 gaten; een poewi- poowi of fluit met 6 gaten, en een tjikoenroe, een kinderfluitje eveneens met 6 gaton, gemaakt van een padi-stengel, waarvan het uitdoing trechtervormig omwonden is met het blad van do pan dan kantining. Daarenboven heeft Celebes een dubbelo fluit en een hobo met dubbelo tong van cen saamgevooven blad.

Van Sangi zijn groote trommen bekend, die hunne waarde ontleenen a an het voortreffelijk snijwerk op den houten wand.

Omtrent de muxiek der Bare's sprekende Toradja's wordt vermeld, dat zij niet hoog staat en dat dit volk het niet ver gebracht heeft in de vervaardiging der instrumenten ; zij zijn weinig in aantal en niet welluidend, met uit-zondring van do neusfluit on do mondrom. Trojnmén gebruik met allecn bij godsdiénstigo plechtigheden, zij begelciden den dans en dicnen om geesten en goden op to roopen. V66r het grooto doodenfeest slaat men do karatoo-trom, cen op den grond staando trom, om de afgestor- vonon ken n is to go von van het voornmen, en op het feest zclf, om de ziclen der afgestorvenon in den toniplc to roopen. Twco trommen dio opg<ihan gen gebruik word on, zijn de ganda en do tiboeoo; buiten godsdiénstige aanglegon- hc<len jag men zo niet gebruiken; v66r het op-treden van het Nedderl. gezag was daarenboven het gebruik gooorloofd wanneer bij onraad nood-signaleii gegeven moesten word on. Als bespanning der trommen dicnen do huden van herten, geiten on gems buff els. Een tro inpet, tainbolo, van cen bamboo-kokor gonaukt, <licnt om lcvten to maken bij den torugkoer van Htrijders; de schelptrompet, ntoean- ntoeangi, van v<n tritonshelp gemaakt, bij onraad. Do rooreo is oen Hlag-instrument, cen coní go malon gesplo- len bamboe waarinede men in de geo pend c hand klopt, on dat alcer) na den rijstooget mag gebruik worden; mon neemt hot inatrumont sonis op lange tochten inedo als tijdskorting (afb. 12 bij Sachs). Do lo c] o'o is con fluitig van cen rijHstongel gemaakt, mot een trechtervormig oindc; <le sanggona een >ousfluit van dunne bamboe, aan 66n uiteinde gesloten en aldaar voorzien van een atemspleet; dit gdeelte word in het neusgat gebracht; het opono eind heeft

een kegclvormig opgerokl pan dan blad als geluidstrecthor; do neusfluit heeft drie gaton, wordt alleen door jongelingen bespeeld en brongt een klagelijk geluid voort. Met den mond blaast mon do fluit lolowo geheeten; do met fraaio met gobrande figuren versierdo Toradja-fluitten zijn oorspronkelijk door leerlingen der zending ingevoerd en door de Toradja's nage- maakt. Do gesogeso is een viool met een klank- doos van een kokosod, met varkens- of buffel- blaas of glokpte boomschors bespannen; de haar is een rotankoord en ook do strijktok hoeft zulk een koord; om het instrument te bespelen plaat men het als een violoncel, bestrijkt de snaar met har of speeksel om haar althans eenig geluid to doen geven (gese =wrijven, strijken). In hot Makassaarsch heet de viool kes6-keso, do strijktok pakeso kes6- kes6, en daar pakeso tevens schuren beteekent, laat zich denkon welko geluiden deze viool to hooren geeft. De doende is een eensnaige harp met een halven klapperdop als klankdoos, die tegen des spelers buik gedrukt wordt (afb. 61 bij Sachs). De dater van bamboe heet tandilo; bij een exemplaar van 40 c.M. lengte, met 3 snaron, had de bamboe in 't midden een paar driehoekige openingen. Ten laatste de mond- trom, dinggoe; door middel van dit kleine instrument kunnen, naar men beweert, jongo mannon en moisiejcs gesprekken voeren.

Muziek en dans worden op de feesten der Makassaren en Boegineezen nooit gemist; de fecstgenooten zelvon nemen jvvcrig dee! daaraan ; voor Europeesche ooren klinkt het alles behalve liefelijk, dit „vervclnd gettingfang of oorver- doovend getrommel". Over het gezang op Celebes hoo rt men do reizigers niet gunstig spreken. Door de Mohammedanen van Z.- Celcbos wordt de geboortedag van Mohammed o. a. go vie rd door het zingen van een lofzang ter eore van den gezant; het eerste gedeelte wordt zittende gezongen tot aan de Saraka, d. i. waar do woorden beginnen „de maan is over ons opgegaan", dan gaat men staande voort, om na een rustpoos, met koffie en gebak, het slot vp-n den lofzang te zingen. Het geheele lichaam komt hierbij in beweging. By de Ma- kassaron en Boegineezen kent men zange- ressen, tevens danseressen, van beroep, do padjoge, vrouwen met wio iedere inlander tegen geringe bo baling kan dansen. De heidenen van de Minahasa zingen pantoon,8 ; voorts is bij hen In zwang een dans met zang, do niaramba, waarbij 20 of nicer personen in lango rjien aohor elkandor, zingendo, in een kring rond- loopen; do zang is een burtzang, de een zet hot lied in, en hot koor antwoordt. In don rogel is de strekking dezelfdo als die der pantoon's.

Op het mecr van Toitaido. zingen do rociers onder hot varen oon ouderwetsch rooierslied.

Do inboorlingen van Saleier staan, wat hun zin voor muziek betreft, gunstig bekend; hunne instrumenten komen in hoofdzack met dio der Makassaren overton, maar worden met- mecr geestdrift bespeekl. Van oudsher hebben een zekere bekendheid de zangen der pakaron'a's, do huwbaro dochters dor aanzienlijksten in don landc, welke van jongs af in zang en dans worden onderwezen.

Do oude bronzon paukon of kctoltroumon, dio op Saleier en elders in den Archipel govonden

worden (zic KETELTROMMEN) on waarvan, volgens het oudste Ghinches bericht, een dor hoofdfunctien was het bijeenroepen der volken in tijden van krijg, worden thans voor dit doel niet ineer gebruikt.

船, Van de Kleine Soenda-cilanden komt het
乙/* 厂丁。'eerst aan de beurt BALI. Vooraf ga een en
/、勺' < , ander over het (reeds' op 1). 819 genoemdo

-M; .f.V/ door Brandos iii 1893 ontdekt Javaansch noten-

Bchrift: bij onderzoek van Kropaks, geschrif-
1 产ten op lontar-blad, hi Balineesch-Javaansch
.另/广尸。一。U. 由.schrift, is hem gebleken, dat do tokst van

v Qf oude minneliedern so ms van hunne gending
*二、 : *五夕 of zangwijze is vergezeld. De bundels, waarin

deze liederen voorkomen, bevatten stukken uit
verse hillend e tijden in frequente en minder frequente
gebruikte maten ; en het is uitsluitend bij de ongewone
maton, dat men door middel van notenschrift de lagoe,
de melodio aan-geduid vindt. De toonsteekens zijn onder
do lettergrepen geplaatst, niet de bekende tech- nische
namen baroe, goeloe, enz., maar do meer populaire:
kleine dong, groote dong, deng, doeng, kleine dang,
groote dang, ding, dus 7 tonen, van welke de 2e en de 6e
blijkbaar bijtonen van de le en de 5e en genaamd zijn als
de klinkers, die men in 't Javaansch dang, dding, ding,
enz. noemt. Men mag vermoeden, dat de hier gebruikte
volgorde ook die is, waarin de noten elkander in de
gamma opvolgen. Om die noten uit te drukken bezigt
men de teekens waarmede in 't Javaanscho schrift de
vokalen worden weergegeven, niet zoals zij er uit- zien
wanneer zij zelfstandig optreden, maar in hun
sandangan-vorm, d. w. z. de teekens, die bij de
xnedeklinkers geplaatst, dezen een of anderen klank
geven. Daar waar overeen- komst in vorm door het
verloopen van do oorspronkelijke gedaante
onduidelijkheid kon doen ontstaan, is een ander teeken
gekozen, dat verwisseling uitsluit. Behalve dezo klank-
teekens zijn, in ver band met den tekst, eind-
scheidteekens in de muziek gebruikt, die de rustpoozen
angeven. Het notenschrift is zeker niet volledig, maar
het mag ook niet onder- schat worden. Vermoedelijk is
het vprvaardigd door lieden, die de maten of de
raelodieen nog goed kenden, en bevreesd waren, dat zij
zouden te loor gaan; het is natuurlijk en eenvoudig en
geestig bedacht; do bedoeling bij het vastleggen van de
zangwijs door de noten onder de woorden te plaatsen, is
geeweest het geheu- gen te steunen — het onderricht van
mond tot oor sprak vanzelf; do leerling bauwt den
meester na, zoals in Azie met de opvatting van „Studie“
overeenkomt.

Op Bali vinden wij de gamflan terug en wel in 3
soorten, de gamSlan soelingan, be- staande uit 5 of 6
vervaarlijk lange fluiten, van vier voet, die waarschijnlijk
den naam geven aan deze gamSlan, een kleine gong, die
in do hand gehouden wordt, een groote, die in een raam
hangt, en 2 trommen, aan beide zijden bespannen. De
tweede gam^lan, de vollediigo simar pSgoelingan, bezit
rCbab, saron, gnder, bonang (bal. trompong), k&tj&r
(bal. tjentjeng), kfinong (bal. k&mong), kfitoek (bal. 拈
dock), gong, k&ndeng, kfimpoel en gambang. De derdo
is de gamSlan gandroeng, met de grantang als
voornaamste instrument; deze is gelijk aan do
Javaansche gambang kajoe, maar heeft

klankstaven van bamboe. Andere instruninton van dit
orkest zijn de gangso met 4 metalen platen, evenals de
gangso gantoeng; do groot- sto ggnddr Jieet gjeoblah; de
rdjong is de Jav. bonang; al dezo instrumenten zijn in de
gam. gandroeng door 2 stel vortegenwoordigd ; voorts
werken nog mode de bekken (kentjek), de lange trom
(kendang) en de kempool, aan de Javaansche gelijk. De
Baliërs houden veel van de gamelan-muzick en hun
muzikaal ge- voel zou meer ontwikkeld zijn dan dat van
do Javanen. Wil een vorst zich een nieuw instrument
aanschaffon, dan zendt hij een vor- trouwd en deskundig
persoon naar Klocng- koeng of Seraarang om toe te zicn,
dat het juisto metaalmensgel wordt gebruikt en om de
zuiver- heid van toon te onderzoeken. Intusschen blijkt dit
muzikaal gevoel der Baliërs niet uit het vermeld
gevonden feit, dat op een klein erf drie verschillende
gamelan's tegelijk bespeeld werden, hetgeen
ooversechurende geluiden voortbracht. Omtrent do
intervallen van do Baliërs is met zekerheid niots bekend
; een schijn van oorspronkelijkheid heeft hun toon-
stelsel; inderdaad is het noch oorspronkelijk, noch
eenvoudig, veeleer aan een vrij jonge en kunstmatige
Javaanscho formatie ontleend. Het salndro, het oudere
Javaansche stelsel, wordt op Bali niet gehoord ; maar
ook aan do 7 tonen in het oktaaf van het later ingevoerd
pelog blij ven op Java dikwijls 2 tonen (en niot altijd
dezelfde) ongebruikt, stellig omdat hot volk door het
hooren van salndro aan slechts 5 tonen gewoon was. De
bouw der instrumenten is dezelfde als op Java; vooral van
Semarang worden de gongs ingevoerd.

De angkloeng als een gewichtig deel van hot orkest
vinden wij alleen opgenoemd in oudero berichten ; zij
vormt met de goepek (een kleino kendang) en de
kSrnpool, het orkest, dat do rdjongs begeleidt, wanneer zij
met hun bamboe- paard tusschen de beenen optrekken.
Ook van den zang houden de Baliërs veel en do desa-
bewoners heffen so ms een licfklinkend drio- of
vierstemmig koraalgezang aan. Ook op Bali zijn er
vrouwen, die van zang en dai)8 een beroep maken.

Op LOMBOK is een muziok-instrument, wo- long,
bekend, in den vorm van een kat; dit houten drier draagt 2
koperen bekkena op don rug en wordt door middel van
een band den muzikant om den hah gehangen; hij op de
bekkens met twee andoro, losso bokkons.

Van FLORES zijn beke.ud een soeling ; een bamboe-
citer, daar santo geheeten, 50 c.M. lang, van een halve, in
de lengte midden door gesploten bamboe gemaakt, met 6
snaren, dio door ondergeachoven steentjes gespannen
worden (in Midden-Flores heet do bamboe-citor b&koh
fooi); een trom van 33 c.M. hoogte, aan eene zijdo met
geitovel bespannen, door middel van trekkoorden en
wiggon; op dezelfde wijze zijn de trommen ingericht, dio
bina manshoete bereiken; een mondtrom van bamboe,
een „ocht nationaar* instrument, soms versierd met
kralensnoerncn, koperen plaatjes en haarbundels.
Bepaaldelijk van den Ngada- stam in Midden-Flores
worden vermeld do laba, zijnde een uitgholdo aren-stam
van 2 voet looigte, staande op den grond, aan 6dn kant
bespannen met geitovel en bespeeld met

2 stokken; kloinoor, doch van gelijkon aard is de labatra, aan beide zijden bespannen met geitonvel, die mon aan een touw over den Jin- kerschouder draagt en, al loopende, met beide handen bespeelt; voorts groote en kleino gongs van brons, die men zich aanschaft bij den koopman.

Van denzelfden stam vindt men opgeteekend, dat zij fluiten maken „van hout of rict”, die foi heeten en afzonderlijk bespeld worden.

De bewoners van Florcs worden als zeer muzi- kaal geroemd en in 't bijzonder hun gezang gunstig beoordeeld ; or bestaan vast© melodieën voor verschillende handelingen. De mannen roeien niet zonder pantoens te zingen, met soli en in koor gezongen refrein ; er zijn fraaie stemmen onder, die bij goede oefening iets werkelijk schoons zouden doen hooren en die niet in vergelijking komen met de stemmen der Maleiers, Makassaren en Boeginczen ; of bier eene morfologische afwijking aanwezig is, die met de vermoedelijke verwantschap der be- woners van Flores met Oostelijker wonende eilan- ders verband houdt, moet nog uitgemaakt worden.

Op ROTI bespeelt men de pSandon, een gitaar met 10 of 12 koperen snaren langs een bamboe gespannen, die op een halfbolvor- mige klankdoos van het blad eener *Borassus jlabellilormis* rust ; bij het bespelen wordt het instrument tusschen do knieën genomen. Ook de bamboe- citer kent men op Roti, welko daar eaaanoeh-oh heet, on cevens van een klankdoos van palmbld voorzien is. Mede op Timor wordt een nagenoeg gelijkvormig speltuig aan- getroffen, met 5 snaren, dat dakado heet ; en een 70 c.M. lange fluit met een blaasgat halfweg de lengte en aan ieder eind een gat, dat door opening en sluiting verschillende to- nen voortbrengt. Eon gitaar van Soeinba, met 2 koperen snaren, wordt met den pinknagel bespeld op bij deze muziek zingt men.

Van de oïlanden, die tusschen Celebes, Timor en Nicuw-Guinea liggen, blijft thans nog een en ander te zeggen. Op Halmahôra en _Ter- nate in een Bnaarinstrument inheemsch, dat afwijkt van do tot dusvor beschrevone, do toetalo; het bestan- t uit een lat van lenggoea- liout, 85 c.M. lang, waarover, door middel van een houten Hchrocf, een dunne koperen snaar 18 gospannen, die mot een naald, in een rotan ringetje aan den voorvinger gehecht, wordt getokkeld, terwijl de Jinkcrhand, door de snaar ncor to drukken op do plaatsen, door inkr- ving van do lat aangegeven, de tonen be pan It. Do lat steunt op de bollo zijdo van een halvon klapperdop, die bij het bespclen van hot in- strumoit tegen do borst wordt gedrukt ; des Bpelers borst dient dus als klankdooa. Een go- Jijksortig speltuig is aan den Kongo bekend, waar een bamboe op den convexen kant van don hnlven kokosnoot is vastgeinmaakt en 6 Biiarou, uit den bamboobast gelicht, bovou. elkander over een centralen kam loopen.

Van een viool op Halmahôra wct men niets anders dan dat zij is samengestekl uit een halvon klapperdop, met een membraan bespnn- ncn, een hala van bamboe, en een enkkel snaar; van een trom, tifa, op Ternato, niets dan dat zij van seho- of 16nggoca-hout is vervaardigd, met een (slangen- ?) vel is bespannen, met do

rcchterhand bespeld en met de linker gc- dempt wordt; van eon groote gong op het- zelfdo ciland, niets dan dat zij saragi heet en van een fluit, dat zij soeling wordt genoemd.

Gezongen wordt op Ternate bij het bezoek van don resident aan den sultan door 8 tot 12 sierlijk opgetoete vrouwen, die onder het uit- voeren van bewegingen, eenigszins met het tandak op Java overcenkomende, liederen ter eero der bozoekers zingen. Op het naturig eiland Makian wordt bij het bezoek van vreemde- Ingcn' cre lego uitgevoerd, in het Makiaansch tjawh, waaronder men verstaat hot zangerig voordragen van tocspelingen op gebeurtenis- sen, die van oogcnblikkelijk belang zijn. De zang wordt begeleid door een paar tonen op een hobo- vormig instrument, iskilmai, en verder geven de slagou van gong en tifa de maat aan. Gaat de sultan van Ternate varen, dan verge- zelt hem zijn. muzickorps op eene andere prauw : tifa en gong klinken luid over het water en op de maat daarvan hanteeren do 60 roeiers van de sultansprauw hunne pagaaien, zingende of schreeuwend om elkander tot krachtsinspanning aan te zetten ; alles bijeen maakt een oorverdoovend geraas. Op de maat van de tifa is het ook, dat de heidensche be- volking van Ternate hare krijgdsdansen uitvoert.

Zuidelijker vinden wij op Bocroe yeder do bamboe- citer, hier tatabocan kawan, de uit bamboe nagebootste tatabocan of Javaascho bonang ; het bam boo lid is bijna 1 M. lang en van het volgende lid is een stuk er aan gelaten om het instrument met den linker voet te kun- nen vasthouden, terwijl het op den rechter rust. Yaardoor do spelcr beide handen vrij heeft; hij trinomelt op den rechtcrknoop, om het geluid van de tifa na te bootser en tokkelt de 5 snaren mot de linkerhand; het geluid is zacht en klinkt lieflijk. Van dit eiland is voorts een vool bekend, die kenteekenen draagt een Europeesch instrument tot model gehad te he b ben, de go bo gen lijncn van den omtrek, do door oppervlakkige inkerping op het bovenblad nagebootste /-gaten, en zoo voort. Een andero vihola: een vierkante doos met afgeronde lioe- ken, een half bukkig naar voren gebogen, half rechtc hals, 4 gaten in het bovenblad en 3 snaren van de koeskoes — inccrdro bijzonderheden ontbreken. Bij het zingen van pantoon's op Bocroc zingt nu de een dan de anderc tifa-slagcr con vors voor, en de vrouwen herhalen het ge- zongen met neusgeluid en bijna gesloten mond, in 66n ad cm. Doze tronunen, 40 c.M. lang, zijn door hun no zwakke insnoering gemakkelijk onder don nrin te dragon. Do liederen bij het dansen gezongen, hebben mecsal betrekking op do gcschiedonis des hinds.

Op Ambon en do Ooliasers wordt de muziek wec or van beter gehalto; het orkest in zijn een- voudigsto samenstelling bestaat uit een vool of harmonica, een trom en een triangcl; do viool, meestal eensnarig, heeft tot klankdoos eon mot leguanahuid bespannen schildp- adrugschild of halve kalebas; do li'om, die op andoro tijdon ook als signaal wordt geslagen, is van hout en eenigszins ingercgen, en wordt bespeld met do blad- stelon van een sago palm; dezo dric man worden als het wat lang duurt, en dat doet hot meesal, afglost door I iefhebbers; moot hot geluid ver- * sterkt worden, dan bezot men do instrumenten

dubbel of er worden aan toegevoegd een of meer gongs of bogoloïdmg, is aangrijpend on schrikverwokkend. kleinere bekkens, con fluit of een hobo. Bij deze muzick Op Saparoea on Noesalaut is de goombang in eore, zingen de djo-djaro's, de on- gehuude mcjsjcs van de het blaas-instrument van bamboe, dat in do plaats, die onder opzicht van eonc oudere vrouw, kapitan minderwaardige gam⁴lan de gong vervangt; men verecnigt djo-djaro, in do kunst van dansen en zingen onderricht een paar van deze instrumenten met eenigo fluiten, ontvan- gen. Het aantal liederen is onbcgronsd ; zij wor- waarvan do verlangdo toon- hoogto verkregen is door een den gezongen en gedanst tegolijk, niet afzondor- lijk, zijn afsluitendo prop, tot een orkest, dat klanken voortbrengt, bijna nooit langer dan 6 tot 8 matcn, maar deze herhaalt wier timbre het inccst aan orgeltonen doet denken. Op men, uron lang; men rekt de laatste lettergreep van het hotzelfde eiland cn op Hitoo wordt ook door do roeiers slotwoord on keert langs con eenvoudigen overgang tot het gezongen, waarbij de stuurman voor- zingt; het zeer oudc begin terug. Er wordt zuiver gezongen, maar het duurt to lied heet afkomstig van do Tcrnatanen, do vroegere lang en het gefiedel, gctrommel en geklingel, dat den zang bcheerschers dozer eilanden. Het oiland Wdtar heeft een begeleidt is onuitstaan- baar. Of de mcloclieen van troni van bijzonderecn vorm, overiangs doorgosneden con inheemschen oor- sprong zijn, heeft mon betwijfeld ; parallelogram voortoonende en aan beido kanten bespannen indien men weet dat Valentijn reeds do manier van zingen ; voorts een troni, titir, hoofdzaklijk bij de dansfeesten en de habitus der zangers beschreef juist zoala deze thans gebruikt en door 2 mannen met 4 stokken gcslagon ; en nog is, valt er veel te zeggen voor de meening, dat de een andere trom, tobir, uitsluitend gebruikt door den mcloclieen mede zeer oud zullen zijn. De liedjes van mediejin- meester bij do bezwering en verdrijving van Ambon cn de Oclia- sers, waarvan er een aantal in ons ziekten, bokaalvormig, voorzien van eon drag- band en notenschrift werden overgebracht, zijn over algemeen een- van een schelp om do bezwering to bc- spoedigen. Ook op voudige deuntjes van zeer simplc maaksel, en- kele Wdtar vindt men de bamboociter, ditmaal met 10 snaren, hebben eenc aardige mcloclie. Veel nicer is er niet van te zoo dicht bij clkan- der, dat zij door een enkel zeggen, zoals ze tot ons kwamen in hunnen meest ondergeschoven stukje hout aan iederen kant gespannen eenvoudigen vorm (met hier en daar een fout in de woorden.

maatverdeling) zonder eenige aanwijzmg omtrent de Op de Watoebela-eilanden, bij Banda, word 6 de voordracht en omtrent den aard van den nadruk op muziek gceweerd en fecsten worden er zelden gevierd, sommigo noten, die zulk een buiten-Europceschen indruk omdat bij het slaan op de tiwal, trom, en daldala, gong, heet to maken. Zeker zullen de liedjes, versierd door naar het volksgeloof meent, do boozo geesten, die allerlei klankfiguren en een verschillendecn nadruk, aardig ziekten met zich voeren en van het eeno eiland naar het gezongen in het Ambonsch-Maleisch door aardige andere zweven, allicht het eiland zouden aandoen waar Ambonsche meisjes, begeleid door do zonderlinge men zooveel leven maakt ; door zich stil en rustig to geluiden van een vreeniclsortig sa- mengesteld orkest, houden trekt mon hunne aandacht niet. Do geesten, die vergezeld van danspassen en aangehoerd in een lustig hier zouden worden aangetrokken, moeten elders worden gestemde omgeving, een heel anderen indruk maken dan verjaagd door muziek. Alleen bij hot decken van nieuwe men er van krijgt door de melodie na te tokkelen opeen won in gen of bij huwelijken van aanzienlijken is het geoorloofd zich met zang cn dans to vermaken.

Ook bij het varen maken deze eilanders mu- ziek; in In dit gedeelte van den Archipel is het cen zeer gewoon een orembaai, die door 16 tot 20 man geroeid wordt, zitten gebruik den reiziger, die in cen prauw geroeid wordt, tot bo ven op do voor den reiziger bestemde hut 2 of 3 man, het onderwerj) van *t gezang te makon en hem tot met trom en gong, waarmede zij het gezang der roeiers middaxlighcdn nan te sporen door d wing-liedjes als : bego- leiden, dag en nacht. Maar ook wanneer de prauw „De heer veel arak on zal ons daarvan go ven“ of „De heeft geen reizigers vervoert, zingen de roeiers, ook wel onder veel tabak, cnz.“ Het is niet doenlijk af- zondcrlijk te begeleiding van een gong, r**6**bana en fluit, die niets dan vermelden op welck eilandon bij bopaaldelijk daarbij een toon en zijn kleine terts kan voortbrengen, genoemdo golcgunhcdcn, Bom on onder begeleiding van voortdurend on in steeds sneller tempo.

De Vlaamsche musicus Emiel Hullebroek heeft, Moa cn Alor, welker bewoners, o/n zoo te zeggen, ni : tH gedurende zijn reis door den Archipel in 1015/16, een 100- doen zonder zingen. Hier en daar zingt men bij eenc tal inlandsche liedjes opgeteekend, en ongeveer 20 genezing, bij geboorte, huwelijk en sterl- geval, bij het daarvan, met pian o-begeleid in g, voorgedragen in dekken van huizen of bij h ; t l) < : - trekken van een Nederland (zie Ned. dagbladen half Dec. 1917—half Jan. nieuwo woning ; elders bij het to water laton van een *18). Hij vond, dat men in de Molukken beter zingt dan prauw, bij het vert n : k eoner prauw, in do prauw elders, en dat de liederen forsker, mploclieuser en gedurende ; het var< > i), don vai na hot vertrek der prauw typischer zijn; de verbastering is er geringer dan op de om opvarenden wind to bezorgen ; bij den dans, bij het Westelijko eilandcn.

Krijgszangen worden op Oeram door de Pata- eiva houtwerk voor den huusbouw on bij v < ; lo gelegonheden van Eti en Sapoełowa aangohoven v66r zij ten stryde trek meer.

ken of wanneer zij torugkomen van de schedeljacht. Dit NIEUW-GUINEA. Als bijzonderheid vinden we verincld, gezang wordt begeleid door het blazen op een etuk dat gedurondo don dans, die bij het rosei- of doodenfeest bamboe of op den tritonhoorn ; het eerste heet hoee to Windssi (Geclv.-baai) behoort, geen muziek wordt tahoeri, hot tweede metehoetoei. Do Cerammer weet op gomaakt. Aan do Mamboramo zou J)et muzikalk govocld dozo instrumenten kort afgebroken, zwaro tonen yoor to der bowo- ner8 "ausscrordenlicll" ontwikkeld zijn. Op < lo brengen en het gezang, aamen met de oilandcn en den vaaten wal boosten kaemp

MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

d'Urville bestaan de feestelijkheden in het voordragen van zangen en liedjes onder afroepen van de namen der dappero voorvaderen. Do krijgsdans en een geschuipeld rondedans zijn de twee onderscheiden soorten. Bij de van Tidorozen afgezoonde spiegelgolvende komen behalve trommen nog de pas rSbab, gong en rebana; de grootere trommon, cylindrisch, zandlooper-, bokor-, vijzel-, of vaasvormig, zijn met goito- of hertovcl, do kleinoro met leguaan-huid bespannen; de kleinere trommon worden bij den rondedans onder den arm gedragen. Ook in de vrouwen gedurende het varen wordt de trom geslagen. Do signaal-trom (kadoear) in den "tempel" te Tobadi wordt ook bij gods-dienstige plechtigheden gebruikt, is aan beide kanten open en heeft een overlangscho spleet; van een en ere trom, aan een kant bespannen, wordt het hout uitgehold door branden; men gebruikt haar alleen in genoemd gebouw en zij wordt voor vrouwen en kinderen verborgen gehouden; kleine handtrommen van bamboe gebruikt men soms tevens als tabaks-kokers; wratten van was, op het tympanum vastgehecht, zouden hun toon kunnen verbeteren. Een klein trom houdt men bij het gebruik onder den arm, een grootere hangt men aan een koord over den linkerschouder of men houdt haar horizontaal vast aan een hand vat.

Wat de fluiten betreft — pan flu it en ncuflu it ont broken in het Oostelijk deel van de Noord-kust; er zijn 2 soorten van lang bamboe-fluiten, de beide aan 66n kant dicht door de bamboe-knoop, beide „heiligh" en verborgen gehouden voor vrouwen en kinderen, die wel het geluid mo gen hooren. Doerste soort, overcreekonende met een gedekte orgelpijp, wordt geblazen in het open gedcelte, de bamboe-wand heeft daar een uitstekend gedclic; de grondtoon heeft een golf lengte van 4 x de fluit lengte; doze golf lengte gedcld m de Bdclheid van het geluid (350 M.) geeft het gcal trillingen van den grondtoon. Bijtoncn, naarjoniHche tonen, kunnen to voorschijn go- bracht worden door hard blazen; soms wordt < i z66 hard geblazen, dat een tweede of derde harmonische toon gehoord wordt, maar zulk l>-lazen cischt veel oefening; „um ihnen die tschjillen l'dnc zu entlocken, gehort nicht allein Gescljicklichkeit, sondern auch ein gcwaltiger Aufwand von Lungenkraft. Nicmanden unteruns

< esf jemals geglickl auch nur einen Luut aus ihnen hcjab"ubckon] men" (Wichmann). Do inacleming geschiedt door den nous. Pc tweede soort fluiten heeft bij het gesloten cind con laterale opening; zij gdiikt dus op een open orgelpijp, do longte is gelijk aan 1/2 golf lengte van den grondtoon; doze soort is to wijd om harmonische tonen voort to brengen, maar zij is gemakkelijker aan te blazen, ook door jongens. Bij het spelen zet men de fluiten mol het gesloten einde op den grond en ieder dor mannon beijvert zich om hcl mcesto geluid voort to }n>]gen. Voor scclpompctten wordt zoowel de Cassis als de Triton gebruikt. Aan het Sentani- jneer client de moiidrom alleen tot vermaak van hem, dio haar bcHpcolt; men neemt hot inHrujncnt tussschon do tanden, en do mond- holtc client als klankdros. In do buurt van Tobadi heeft iedre dans zijn ci gen zang-begeliding

men zegt, dat deze zangtaal, zoowel rond do Humboldt-baai als in het district Soko, een

oude taal is, die niet meer gesproken en onvoJ- doende vorataan wordt. Op Misool zijn de tifa, gong en ram ban a in gebruik; men zingt er op 2 melodien, lampali en maina ghechten en op dezo wordt mcestal gecimproviseerd. Er zijn ook door alien gekonde teksten, wier juiste betcekenis cchter moeilyk is aan te geven.

Van Zuid-Nieuw Guinea zijn bekend trommen, waarbij zandloopervormig met fraai gesneden handvat, de signaalroepers van bamboe en van hout, do mondrom, de panfluit met 4 kokerjes van bamboe. De zang van do Papoea's dezer kus- ten vinden wij beschrven als weing-tonig; de-zelfde melodie wordt in het oneindige herhaald; bij een dans- en zangfeest is de uitvoeringhoofd-zakclijk de taak tier mannen. To Morajam bij M6- ratuke duurde rondgang met zangzandlooper- anim (ouderen) van zonsonder- tot zonsopgang.

Literatuur: Raffles, The history of Java, I, 1817; Crawford, Hist. of the Ind. Archipelago, I, 1820; Pfyffer zu Neueck, Skizzen v. d. Insel Java, 1829; Tcmminck, Verhandel. 1839—4; Van Hoovell, Bijdr. t. d. kennis der Badoeinen (T. v. N.-I. 7e jg. IV, 1845); Zollinger, Een uitstapje naar het eiland Balic (T. v. N.-I. 7e jg. IV, 1845); Junghuhn, Die Battalander auf Sumatra, 1847; Wilkens, S6wS.ka, een Jav. gedicht (T. v. N.-I. jg. 1850, II); Coriëts de Groot, Bijdr. t. d. kennis v. d. zeden en gewoonten der Javanen (T. v. N.-I. 14e jg. II, 1852); Veth, Borneo's Westcr-afdeeling, II, 1856; Matthes, Makas-saarsch-Holl. Woordenb. 1859; Hard eiland. Daj. Deutsch Wortcnb. 1859; Buddingh, Ned. Oost- Indie, III, 1861; Smeding, Bezoekreis door de gemecten in Kediri, Mad icon en Modjokerto (Med. Ned. Zendinggenootsch. V, 1861); Friedmann, Die Oostasiatische Insolwelt, 1868; Poesen-sen, D. wajang (Med. Ned. Zendinggenootsch. XVI, 1872); Matthes, Boginesch-Holl. Woordenb. 1874; De Seriere, Javasche volksspcelen en vermaken (T. v. N.-I. nieuwe serie 3e jg. I, 1874); Van Hoevell, Ambon en de Oeliasers, 1875; Matthes, Bijdr. t. d. ethnoI. v. Zuid-Celbes, 1875; Fotogr. v. d. gamelan op de tentoontent, te Arnhem, 1879; Sckarkawie, 2e dr. 1879; De Lange, Mcded. betr. de gamelan (T. Aarcl. Gen. IV, 1880); Snellman, Muziek en muziekinstrumenten van Midden-Sumatra (Midden-Sumatra, III, 1882); Cat. Koi. Tentoorst. 1883; Jacobs, Eenigen tijd onder do Baliers, 1883; Winter, Jav. gedichten op zang voor schoolgebr. 2e dr. 1883; Ellis and Hipkins, Tonometrical observ. on some existing non-harmonic musical scales (Proc. Roy. Soc. of Lond. XXXVII, 1884); Engelhard, Do staatk. en econ. toest. v. h. eil. Saleijcr (Ind. Gids 1884); Land, La gammo Arabc (Actes du 6inc Congr. intern. des Orient. 1885); Neumann, Het Pane- on Bila-stroom- gebiccl (T. A. G. 1885/86); Riedel, De sluike- en kroesharigo rasson tussschon Selohes en Papua, 1886; Bock, Reis in 0.- en Z.-Borneo, 1887 r Groncnian, In don Kedaton, 1888; Vorderman, Hot journal van Albert Golfs, 1888; lots over do „muziek" en het „tauidakken" bij do Javanen (T. v. h. B. II, 1—6, 1889); Tiersot, Musiques pittoresques, 1889; Do Clrcq, Bydr. t. d. kennis v. d. res. Temate, 1890; Groneman en Land, Do gamelan te Jogjakartacii onzo kennisdor Jav.mu- zick (Verh. Kon. Ak. v. Wet.afd. Lett. XIX, 1890); Modigliani, Un viaggio aNias, 1890; Schultze, Fiihrer auf Java, 1890; Weeber, Ethn. Notizen uber Flo-

res und Celebes (Int. Arch. f. Eth.-hn. Suppl. zu Bd. III, 1890); Baessler, Ethn. Beitr. zur Kenntn. d. O.-I. Arch. (Int. Arch. f. Ethn. IV, 1891); Jacobs, De Badoej's (Int. Arch. f. Ethn. IV, 1891); Pleyte, De ncsfluit (Ind. Gids, 1891, bl. 1465); Joest, Malay. Lied er und Tanze a us Ambon und Uliase (Int. Arch. f. Ethn. V, 1892); Land (Hagen), Ueber die Mus^{ik} einiger Naturvolker (Int. Arch. f. Ethn. V, 1892); Modigliani, Frai Batacchi indipendenti, 2e dr. 1892; Schmeltz, Beitr. z. Ethn. von Borneo (Int. Arch. f. Ethn. V, 1892); De Ole req en Schmeltz, Ethn. bcschr.-v. d. W.- en N.-kust van Ned. N.-Guinea, 1893; De Does, Toest. d. nijvcrheid in de afd. Bandjar-negara (T. Bat. Gen. XXXVI, 1893); Nijland, / Schetsen uit Insulinde7-1893; "Wallaschek, Pri-mitive music, 1893; Wilken—Pleyte, Handl. v. d. vergel. volkenk. v. Ned.-Ind. 1893; Jacobs, Het familie- en kampongleven op Gr.-Atjeh, II, 1894; Land, Toonkun st op Bali (Feestbundel—yeth, 1894); der Lith, Ned. Oost-Indie, 1894; Martin, Reisen in den Molukken, 1894; ^Siibuck Hurgronje, De Atjehers, II, 1894; Ten Kate, Beitr. z. Ethn. der Timorgruppe (Inf. Arch. f. Ethn. VII, 1894, VIII, ISOO^Groneman, Do garebeg's t Ngajogyakarta, 1895; Schmeltz, ^Ethnogr. muse<i in MidcTehTEuropa, 1895; Ling Roth, Natives of Serawak, 1896, II, fig. 2, p. 260; Jacobsen, Reise in die In sei welt des Banda-Meerces, 1896; Kukenthal, Forschungsreise in den Molukken und in Borneo, 1896; Mahillon, Catal. descr. et analyt. du Musee instrum. du conservat. toy. demusique de Bruxelles, I, 1893 (2e ed.), II, 1909 (2e ed.), III, 1900, IV, 1912; Schadee, Bijdr. t. d. kennis v. d. ethnogr. der Wester-afdecling van Borneo (Int. Arch. f. Ethn. IX, 1896) ; Serrurier, Dewajang poerwa, 189G ; Hazeu, Bijdr. t. de kennis van het Jav. tooneel, 1897; Klerks, Geogr. en ethn. opstel over de landsch. Korintji, Serampas en Soengai Tenang (T. Bat. ^Gen. XXXIX, 1897; flayer, Een blik in het —Jav. volksleven, 1897; Westenenk^ De Moea-^lan 卍 en Sekadau-Dajaks (T. Bat. Gen. XXXIX, 1897) i „Ja.v. kinderspcien mef" zaitg-(iMed-JTted. Zendingelgenootsch. XLII, 1898); Simon, Sumatra (De Rijnsche Zending, XXX, 1899); Brandes, Mededeelingen (ms.) omtrent Jav. notenschrift op kropaks, 1893; Brandes, Med. over eenigo bijzonder der, der metrieke, het notenschrift en . do gcschiedenis van het schrift der Javanen (Not. Bat. Gen. XXXVII, 1899); Andree; Die Nasenfloto u. ihre Verbreit. (Globus LXXV, 1899; Meyer, Die Nasenflote im ostindischen Archipel (Globus LXXV, 1899); v. d. W. Im-press) es van den Gamelan. De Indische revue, Mei 1899; Bucher, Arbeit und Rhythm us, 2e dr. 1899; Von Horn bostel, Arbeit und Musik, (Zeitschr. d. Intern. Musik Geselsch., Jahrg. XIII.); Gautier, Les musiques bizarres, 1900; Olosson, L'instrum. de musique coniiine docu-ment ethnogr. (Lo guide music. 1902); Jas-per, De Gandroeng-Bali (T. B. B. XXIII, 1902); Sekaten (gamfilan-feest b. d. suit. v. Jogjak.) Koi. Week, bl. 1903, no. 7.8, cnz.; SheJ-ford. Cat. of the ethn. coll. in the Sarawak museum, I Mus. Instr. Journ. of the Straits Branch of the Roy. As. Soc. (1904); Grabowsky, Musikinstrumente der Dajak in Sudost-Borneo (Globus LXXXVII, 1905); Vorslag no pens do pasar-gambir te Weltevreden in 1906. Verslag Jste tentoonst.-jaarmarkt te Soerabaja, 1906 :

Schmeltz, Arbeit und Rhythmus, New-York 1906; Jacobson en Van Hasselt, De gong- fabricatie te Semarang, 1907 (Publ. uit 's Bijks Ethn. Mus. Leiden II, 15); Pleyte, Raden / Moending Laja di Koesoema (T. Bat. Gen./XLIX, 1907); „Van der Sande, Nova Quinea III. / Ethnography and anthropology, 1907 ; "Nieuwen- / huis, Quer durch Bonico, 1907; Tlio metro-' politan museum of art. (jat. of the Orosby Brown Ooll. of Mus. instrum. of all nations, III, part 2 Oceania, New-York 1907; De Z. W. N. Guinea Expeditie van 1904/05, Leiden 1908; Fischer, Cat. v. 's Rijks Ethn. Mus. IV. De eilanden om Sumatra, 1909; Joustra, Batakspiegel, 1910; Juyn- boll, Oat. v. 's Rijks Ethn. Mus. I en II, Borneo I en 2, 1910; Pastor, Die Musik der Naturvolker (Z. / Ethn. XLII, 1910); Gomes, Seventeen years among the Sea Dyaks of Borneo, 1911; Mosz- kowski, Die Volkerstamine am Manxberamo in Holl. Ncuguinea (Z. f. Ethn. 43, 1911)* Adriani en Kruitj, De Bare 'e sprekende Toradja's van JIidden-Celebes, 1912 ; Juynboll, Cat. v. 's Rijks Ethn. Mus. VII, Bali en Lombok, 1912; Fischer, Cat. v. 's Rijks Ethn. Mus. VI, Atjeh, Gajo- en Alaslanden, 1912; Knosp. Rapp, d'une mission offic. d'tudo musical en Indochine (I. A. E. XX, 1912); Van Kerckhoff, Beelden van volks- leven en bedrijf, 1912; Catal. Koi. land bouw- tentoonst., Deventer 1912; Soemitro, Een en ander over den gamelan (Voordr. en med. Ind. Ver. VI, 1913); Grubauer, Unter Kopfjagern in Central-Celebes, 1913; Een en ander over den gamelan (Indologenblad, 5 1913/14); Closson, Ethnographic musicale (Le guide music. 19 Avr. 1914); Fischer, Cat. v. 's Rijks Ethn. Mus. VIII. Bataklandcn, 1914; Sachs, Dio Musikinstrumente Indiens und Idoncsiens, 1915 ; Fischer, Cat. v. 's Rijks Ethn. Mus. X., Midden- Sumatra, 1916; Van Staveren. De Nagadastam in midden-Flores' (Tijdschr. Bat. Gen., dl. 58, 191G); Soorjo Poetro, Muziekschrift voor Java's Toonkunst (Ned.-Indie oud en nieuw VIII, Nov. 1916) ; Soorjo Poetro en Note Soeroto, Causerien over Jav. muziek (Ned. Indie oud en nieuw, 191G en .17; Ohninyer, Further notes (waaruit blijkt wat voorafging) on the use of the wooden Kipi trumpet etc. (Man, XVII, 1917); Haddon, Notes on wooden trumpets in (Netherlands) Ncw-Guinea (ibid.); Wichinann, Nova Guinea IV, 1917; Soorjo Poetro, De slindro- en pflög-toonladders op de viool en violoncel uitgezot, en het (laaraan beantwoordend muziekschrift, (Ned.-Indie oud en nieuw J 918). Moi J 918. Joh. F. S.

MUZIEKSTUK. Zio MUZIEK- EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

MIJER (MR. PIETER). Geb. 3 Juni 18J2 te Batavia uit het huwelijk van P. Mijer en E. G.

vertrok hij reeds op achtjarige leeftijd naar Nederland en word in 1828 ingeschreven als student te Jxjdien, waar hij 11 Oct. 1832 tot doctor in do bcido rechten promoveerde. Ifcb volgende jaar vertrok liij naar Indiï, waar Jij aanvankelijk de rechtspraktijk uitoefende; na- dal hij echter 6 Nov. 1834 het radicaal van In- disch ambtenaar verkregen had, trad hij in lands dienst, aanvankelijk 21 Febr. 1.835 als referendaris ter algemeene secretarie. Spoedig ging jij echter bij de rechterlijko macht over en werd] 6 Jui 1837 griffier van het Hoog Gc-recltshof en Hoog Mil, Gerechtshof, 3 Jui 1838 waarnemend raadsheer in het Hoog Gercchtsbof

/ 乃% j 乃/

en 25 Dec. 1838 raadshccr, 20 Nov. 1845 waar-nemend procureur-generaal en advocaat fisktaal, en 24 Sept. 1846 vice-president van het Hof; in welke betrekking hij 3 Maart 1848 herbe- noemde we rd om haer 9 Sept. 1849 voor die van procureur-generaal, tevens ad vokaat-fiskaal te verwisselen. Mr. Mijer, die tijdens de ui toefen in g zijner rechterlijke function nog vcrscheide ne bijbetrekkingen bekleedde (o. a. lid, tevens secretaris der commissie tot voorbereiding van de invoering der nieuwe wetgeving, Oct. 1837, lid der directie van het Mil. weduwen- en weezen- fonds, Maart 1841, lid, Nov. 1844 en sedert Sept. 1851 voorzitter van het college van bestuur van de prot. kerk in N. Indie, lid der commissie be- last met de vervaardiging van een ontwerp wetboek van strafrecht voor Europeanen en m. h. gelijk gesteldcn, Juni 1848) we rd 9 Oct. 1851 aangesteld tot lid van den Raad. van N. Indie; in

1855 vertrok hij met verlof naar Nederland en werel daar 21 Nov. 1855 met in gang van ult. Jan. 1856 tot Minister van Kolonien benoemd. Uit die betrekking we rd hij 12 Maart 1858 op zijn verzoek eervol ontslagen ; van Sept. 1860 tot Mei 1866 was hij lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en wercl, na het aftreden van het Ministeric Fran sen v.(l. Putte, 30 Mei 1866 tot Minister van Kolonien benoemd. Zijne spoed- dig daarop gevolgde aanstelling (18 Sept. 1866) tot Gouv.-Generaal gaf den heer Keuchenius aanleiding tot het indienen cener motie om die daad van de Regering aftekuren, welker aan- neming gevolgd werd door de ontbinding der Tweede Kamer (Zic KEUCHENIUS). Nadat Mijer in Dec. 1866 te Batavia was aangekomen, aanvaardde hij het bewind 28 Dec. van dat jaar ; hij legde den 1 Jan. 1872 het bestuur nedcr, nadat hij 21 April 1871 op verzoek eervol was ontslagen. In Nederland teruggekeerd vestigde >ij zich te Utrecht, later te Scheveningen, waar hij G Fchr. 1883 overleed.

Van de hand van Mr. Mijer verscheen een aanta) geschriften, waaronder zeer belangrijke, hoofdzakelijk betreffende de geschiedenis van N. Indie. Wij noemen Bijdragen t. d. geschiedenis dor codificatie in N.-Indic (T. v. N.-Indie II dl. J. 1839. Nederl. Jaarboeken v. rechtsgel. en wet-gev. III 1841. bl. 36, 428). Geschiedenis der N.-O.-T. bezittingen onder de Fransche heerschappij (T. v. N.-Indie II. dl. 2. bl. 145). Biographien van de 5 cersto Gouv^s.-Generaal van N.-Iiidie (T. v. N.-Indie V. VI. VII.) en van Mr. P. G. v. Overstraten (Ibid. III. dl. 1. bl. 204). Kronyk van N.-Indie van J 815—1826 (T. v. N.-Indie III.(1. 2. IV. <11. J. VI. <11. 2. VII. dl. 2. 3.) Verzameling van instructies, ordonnancien en reglo- menten v.(l. regeoring van N.-Indie Bat. 1848. Jean (Jhr6t6cn Baud geschotst. Utr. 1878. Zie verder v. Rhedo v. d. Kloot. De Gouv^s.-Generaal enz. I). 21]).

Tijdens het bestuur van den Gouv.-Goneraal Mijer werd de rust in de Z. en O. afd. van Borneo herateld, hadden expedities tegen Mandar (Celebes) op Bali (Jloeldjng) on op Sibroet (Menta- wci-cilandon) pjaats, trad do reorganisatie van de (lop. van algemeen bestuur on van het bin- nenl. bestuur op Java in working en werd eeno nieuwo organisatic van het bestuur in de Pro- angGr-regen tschappen ingevoerd. Do agrari- sche wort en de suikerwort werden afgekondigd ; in begin sol dor besloten tot gelcidclijke ophof-

ving van de rechtsmacht der residenten op Java en daarmede cen begin gemaakt; het ambtelijk landbozt der ini. hoofden word opgeheven en de dicnsten, hun vcrschuldigd, beperkt. Het lager onderwijs voor Europeanen werd georganiseerd en de grondslagen voor het ini. onderwijs werden vastgesteld. Met den aanleg der spoorweg Bata- via Buitenzorg word aangevangen ; een gedeelte van de spoorweg Semarang-Vorstenlanden werd geopend, Java telegraphisch met Europa en Australie verbonden en de stoomvaart-maat- schappij "Nederland" opgericht. Eindelijk mo- gen nog worden vermeld de afseffing van de pacht der pandjeshuizen en de vaststelling der grondslagen, waarop de ontginning van aardolie- bronnen op Java en Madoera kan worden toe* gestaan.

Zio S. v. Deventer. Levensbericht van Mr. P. Mijer in Levensberichten Maatsch. d. Ned. Letterkunde. 1884, bl. 71.

MYGALÉ. Vogelspin, fam. der Aardspinnen, *Territelariae*. Zcer groote behaarde spinuten met 2 paar boeklongen (*Telrapneumones*) aan de on- derzijde van het achterlijf. Leven in aardholen, die zij met spin sei bekleeden, maar maken geen netten. Zie SPINNEN.

MYLABRIS. Geslacht van kevers, waartoe de Andol- andol (JAV.) (*M. cichorii Fabr.* en *M. pha- h. rasta Maisch*) behooren, die in Indie de z.g. Spaansche vliegen als blaartrekkend middel in de apothec kunten vervangen, en sterker van werking dan dezo zijn. Cantharidine- gehalte 0,8—1,1%.

MIJNBOUW; MIJNONTGINNING. A. Geschiedenis van den Europeeschen mijnbouw.

1. TOESTAND V66R 1850. Het is bekend, dat reeds v66r de vestiging der Nederlanders in Indie door de bevolking op verschillende plaat- sen mijnontginning zij het ook op primitieve wijze, werd gedreven. De dagzoomen der goud- houdende gangen in Benkoelen werlen bewerkt in een tijdvak, dat zeer ver achter ons ligt (Hindoo-rijken) en het feit, dat zulko „out- crops" dikwijls rijk zijn aan vrij goud, dat daaruit gemakkelijk te winnen is (wat in casu ook werkelijk het geval was), benevens de blijk- baar bestaande gemeenschap van Sumatra (en Java) met de staten in Voor- en Achter-Indie, zyn de oorzaken gewest, dat in enkele Hindoe- geschriften verhalen voorkomcn van den fabel- achtigen goudrijkdom van „Suwama- dwipa en Jawa-dwipa" (zio o. a. Kern in Bijdr^s. t. d. Ton V. kundo Hie recks, IV (1869), 644 en IVe reeks, X (1885), 126; P. A. v. d. Lith in Merveilles de l'Indo, 246 en in de Actes du 8e Congres int. des Orientalistes h Stockholm et Christiania 1892— 1893; ok F. Fokkens, Goud- cn Zilvermijnen op Java, 1886). Voor zoe ver Java betreft moeten die verhalen tot het rijk dat in historici worden vorwezou ; het is absoluut zeker dat in historici- schen tijd op (lit eiland geon edol metaal gewon- nen is, behalvo dan wellicht in zeer kleine hoe- velchdon door vorwasschen van rivierzand. Ook in Noord- Celebes word in later tyd een aantal oudo inlandsche mijnwerken op goudertsen aan- getrpfen en niet onmogelijk is het, dat er nog meer bekend zullen worden.

Ofschoon wel aan te nemon is, dat in vele oovallon die plaatscn ook voor een tegonwoordigc europeescho ontginning voldoende rijk* zullen zijn gowost, is aan don andoron kant het bloote

feit, dal ergens door de inlanders gewerkt is, daarvoor nog geen bewijs; de eischen, die men toen stride, waren geheel anders dan thans.

Ook het uitwasschen van het stroomgoud schijnt reeds vroeg in zwang te zijn geweest, doch dit geschiedde meestal slechts op kleine schaal. Alleen op Borneo werden uitgestrekte terreinen in bewerking genomen en van algemeen bekende aard in dit opzicht zijn de chineesche gezelschappen of kongsi's, die in West-Borneo geruimen tijd een zoo overwegende rol hebben gespeeld, sedert zij zich omstrecks het midden der 15de eeuw aldaar vestigden (zie verder bij GOUD). Ook in sommige streken van Noord-Celebes, o.a. in Bolang Mongondou, werd het goudwashed door een vrij groot aantal personen als een industrie beoefend.

Behalve het goud werden in Borneo ook de diamanten uitgewassen, die zowel in het Z.O. (Martapoera) als in het W. (Landak) voorkomen; reeds door de Portugeezen werden deze opgekocht.

Van andere edelstoffen is vooral tinsteen te noemen, waarvan het bestaan en ook de versmelting reeds eeuwen geleden bekend waren, voornamelijk op Banka, doch ook op andere eilanden behoorende tot de Riouw-Linggagroep. Dat hierbij soms werkelijk mijnbouw plaats had, bleek op Singkep, toen de latere europeesche ontginners tot de ervaring kwamen, dat rijkje afzettingen door een geheel stelsel van putjes en galerijen was uitgewerkt, zonder dat er aan de oppervlakte veel van te bespeuren was geweest.

Als europeesche ontginner fungeert in dien tijd alleen de V.O.C., die herhaaldelijk pogingen aanwendde om ook uit den delfstoffelijken rijkdom der eilanden voordeel te trekken. In 1670 heropende de Compagnie de oude Salida-groeven in de Padangsche Bcuudenlanden; in 1722 werd aan den berg Parang (Krawang), in 1726 in de buurt van Makassar een mijn geopend; geen dier goud- en zilvrentgunningen bracht echter winst (zie verder bij ZILVER). Meer succes had de Compagnie met haar contracten betreffende de levering van tin met den Sultan van Palembang (zie bij TIN); ook bracht de handel in op Borneo gewonnen goud en diamanten haar aanzienlijke voordeelen.

De onrustige jaren in het laatst der 18de en het begin der 19de eeuw waren natuurlijk niet bevorderlijk voor den mijnbouw en zelfs na de bevestiging van het nederlandsch gezag in Indie was, bij de toen lierschende begrippen over koloniale staatkunde, voor particulieren mijnbouw nauwelijks plaats, zoodat pogingen van die zijde eer tegengewerkt dan ondersteund werden om exploraties zoo goed als uitsluitend door het Gouvernement geschieden. In J 848 werd de eerste fiscale kolenmijn, de Hoop, in Zuidoost-Borneo aangevangen, doch reeds in 1849 vervangen door de mijn Oranje-Nassau te Pengaron (zie bij KOLEN). Toch vestigde zich van lieverlede de overtuiging dat, ofschoon aan het Gou-vernement het recht moest blijven voorbehouden zelf mijnontginning ter hand te nemen, de hulp van het particuliere kapitaal Joodig was om een nader intensieve ontwikkeling van den mijnbouw verkrijgen. Deze overtuiging werd belichaamd in het K.B. van 24 October 1850 no. 45, regelende de ontginning van delfstoffen-bevattende gronden in Ned. Indie (zie bij MIJNBOWGEVING).

2. TOESTAND VAN 1850—1873. Dit K.B. was slechts een onbepaald en aarzelend poging om het particuliere initiatief aan te moedigen, om het resultaat beantwoorde daardoor ook niet aan de verwachtingen. De uitdrijving van gou-vernements-mijningenieurs (do eerste in 1850) had echter ten gevolge, dat een aantal reeds bekende vindplaatsen van delfstoffen nauwkeurig werd nagegaan. De Regeering vestigde in het bijzonder het oog op steenkolen, en behalve de Pengaron-ontginning werd ook te PSLarang in Kotetei in 1860 een kolenontginning geopend, terwijl in Zuidoost-Borneo de kolenconcessie Banjoelirang werd verleend (1853), die slechts enkele jaren in bewerking was. Voor meerdere bijzonderheden zie bij KOLEN.

De voornaamste concessio, welke tijdens de working van bovengenoemd K.B. Besluit van 1850 (doch niet krachtens dit besluit) werd uitgegeven, is die, welke bij de Wet in 1852 verleend werd aan Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden en V.G. Baron van Tuyl van Serooskerken tot het ontginnen van delfstoffen en het in cultuur brengen van onbebouwde gronden op het eiland Billiton, die in 1860 op de „Billiton Maatschappij" werd overgedragen; zij is een der weinige particuliere mijnontginningen in Ned.-Indie geweest, die tot grootten bloei is gekomen en produceerde in de 50 jaren van haar bestaan circa 3% mill. pikols tin (zie verder onder TIN).

Korten tijd daarna werden ook de Karimon-eilanden in concessio voor tinwinning gegeven, doch hier werd de exploitatie reeds spoedig gestaakt (zie bij TIN).

In het algemeen echter was het kapitaal huiverig om zich te wagen aan mijnontginning in Indie. Wel werden verscheidene concessies aangevraagd (zie 0. de Groot, Overzicht van de voornaamste proeven of nitte mijntgunningen, in Nat. Tijdschr. v.N. I. XXVI en XXVIII), doch aan den eisch in het K.B. Besluit gesteld, dat men moest aantoonen over de noodige middelen te beschikken, kon zelden worden voldaan en zoo bleef de verleening der concessies achterwege. De schuld voor die terughoudendheid van het kapitaal werd door velen geweten aan de gebrekkige administratieve voorschriften en aan had dan ook veel verwachting van de nieuwe regeling, die bij Kon. Besluit van 2 September 1873 no. 13 tot stand kwam.

3. TOESTAND VAN 1873 TOT 1900. In de jaren die onder deze regeling, ofschoon nog verscheidene gebreken haar aanklufden, een bloeiende mijnbouwindustrie in Indie tot stand kwam. Het dan ook, later die bloei zeer; zij werd J.V.V.C.L. worden genoemd en zoo goed als uitsluitend uit de petroleum winning bevestigd. Wij zullen in het genoemde tijdvak drie onderscheiden.

De 4 gedurende de eerste 9 jaren, van 1874-1882, verleende concessies konden nog niet begunnen worden. In J 874, ingetrokken 188*1), tin in Siak (verleend J 875, ingetrokken J 885), dianian-Inde, goud en platina in Zuid-Borneo (verleend 188], ingetrokken) 1904) en „de delstoffen" in het rijk van Batjan (verleend 188], nog niet ingetrokken). Wel werden wat exploratiewerkzaamheden verricht, doch tot een ontginning brachten zij het geen van allen.

De volgende 9 jaren, van 1883—1891, ver-

toonden reeds eenige verbetering. De in 1883 aan A.J. Zylker verleende petroloumconcessie Tslaga Said (Langkat, Oost, Sumatra) wordt met regeringshulp geëxploreerd, gowogen? on zwaar gnoeo bovonden, waarna zij do aanleiding tot de op rich ting en het stamtorrein word van do Koninklijke Maatschappij tot exploitatie van petroloumbronnen in Ned-Indie, gewoonlijk kortweg „do Koninkl|kkc” gonoemd (de Engelsien sprokon van „the Royal-Dutch”). De ontginning werd in 1892 aangevangen en een groote raffinaadrij opgericht, en hoewel do maximum-productie reeds spoedig, in 1898, met ruim 400.000 K.L. bereikt was en do vette jaren der concessie dus reeds lang voorbij zijn, is zij tot op heden productief en leverde in totaal minstens jnllioen K.L. ruwe olie op.

Minder gelukkig, in financieel opzicht, was do eerste ernstige steenkolenconcessie na Banjoe Irang, op een circa 40.000 H.A. groot terrein aan beide oevers van den benedenloop der Mahakam-rivier in Koetei (Oost-Borneo) verleend in 1886 en later op do tegenwoordige Oost-Borneo Mij. overgedragen. Ofschoon eveneens nog altijd in productie, is het der Mij. nog niet gelukt met haar kolonontginning winst to behalen en bepaalt zij er zich de laatste jaren too do bewerking van eenige gedeelten van haar terrein in onderhuur te doe]] pjaats hebben. Er werden niet veel meer dan 300.000 ton kolen in het gebied geproduccerd.

Een andere steenkolenconcessie, Tanisari, op een terrein bij Soekaboemi op Java, werd eveneens in 1886 verleend, doch 1893 weer ingetrokken zonder dat zij in exploitatie was gekomen. Dit laatste was ook het geval met do kolonconcessie Oranje-Nassau (1888—1893) in Zuid-Borneo, met de idem Sedan in Rem bang (1890—1907), met de idem Kota Baroo op PoëJau Laut (1890—1902).

AVas een vroegere tinconcessie in Siak op niets uitgeloopen (zie bo ven), in 1887 werd door de benicdeling van den oud-resident van Sumatra's Oostkust J. Faes aan den bekenden tin-groot-handelaar I. O. Freiwald door het zelfbestuur van dat rijk een concessie verleend voor do winning van I in in do Landschappen Tapoeng Kanan en Kiri. Zij de exploratie bleek echter al ras, dat <I(t tinrijkdoin aldaar zeer overvondren was voorgel; sl d(t, en de werkzaamheden werden reeds in J 891 .-t <ogezl; t. Beter verging het der maatschappij, die in J 887 het ci land Singkep voor de winning van tin in concessie verkreeg; zij kon van J895 af vrij geregeld dividend uitkeeren, of- Bechoon zij met veel moeilijkheden te kampen had en de rijkst<; plekken van het eiland reeds voor een gering deel door de inlanders bleken to zijn uitgewerkt (zie bo ven), zoodat tot heden B|cchtH ongeveer 200.000 pikols tin werden ge-ucc(rd.

Ju |k89 werd de eerste petroloumconcessie op Java verleend, Djabakota in de residentie Soerabaja die, daar do productie tovens in dat jaar aim ving, ook het eerste productieve olio-lorroun in Indio werd. Aan do Dordtscho Petroleummaatschappij en haar eerste directeur Adr. Stoop koimt de eer toe het bowijs te hebben gelovord, dftt in enkele gedeelten van Java uardolic in voldoende hoeveelheid voor exploi-taitio aanwezig was, een feit, waaraan te voren herhaaldelijk door deskundigen was getwijfeld.

Ook Djabakota, ofschoon nooit een bijzonder rijk torroun, is tot op heden in productie.

In J 891 werd in Borneo, in het rijk Koetei aan de Oostkust, do eerste petroloumconcessie, Louise, verleend aan J. H. Men ten, die ze eenigo jaren later overdroeg aan de Nederl. Industrie- en Handelmaatschappij to Amsterdam, waarvan de aandelen in handen waren van de engclache Shell Transport & Trading Cy, de latere deelge-nooto in do thans wereldberoemde Koninkl|jke-Shell-groep. Dit terrein zou het rijksto van Indie blijken te zijn on produceerde sedert 1900 circa 7| miljoen K.L. ruwe olie. Een tweede concessie in Koetei, Mathilde, aan de Balik Papan baai, aan donzelfden verleend, leverde daaren- tegen slechts weinig olie; op dit terrein werd echter de raffinaadrij gebouwd, die in latere jaren tot do grootsto van Ned-Indie zou worden uitgebreid./

Mede nefg in de hier beschouwde periode werden in het landschap Sambah der Westerafdeeling van Borneo do eerste goudconcessies uitgegeven n.l. Sambah Gold Mines, West Borneo Gold Field en Ban Pin San ; voor de eerste twee (1889) interesseerde zich engelsch kapitaal, in de laatste (1890) werd met hollandsch kapitaal de explo-ratie uitgevoerd. Het succes bleef echter bij alle drie uit; do terreinen, waarop vroeger door de chineezcn veel goud was gewasschen en ook wel goudmijnontginning op bescheiden schaal was gedreven, bleken tegen europesche eischen van rijkdom niet bestand.

To vermlden is nog een tweetal concessies in Soorabaja, die de winning van jodium uit natuurlijke bronwateren beoogden, en waarvan de eene, Gonock Watoo (1888) bij goede jodium-prijzen niet onaanzienlijke winsten heeft opge-leverd, terwijl de andere, Kedoeng Waroe, slcchta enkele jaren heeft bestaan en nooit in exploitatie is gokomn.

Zagen wij in do tweede periode reeds den aanvang van de goud-, en meer nog van de petrouleumindustrie, in het laatste t-ijdvak van 1892—1900 werden niet inindor dan 27 petrouleum-concessies op Java en Sumatra uitgegeven en 40 goudconcessies op Borneo en Noord-Celebes, waarvan echter minstens 30, wier doel was het wasschon van goud uit diluviale-, eluviale- on alluviale afzettingen. Daartegenover staat slechts een tweetal steenkolenconcessies, beide op Sumatra: Tjinako in het landschap Indragiri (1893)dio nog niet in exploitatie kwau, en Baha-ngau in Pale inbang, waarde ontgraving dor kolen niet door don concessionaris, doch door de bevolking geschiedde, dio ze hem tegen een vast-gestelcion prijs afleverde; de productie beliep echter slechts enkele honderden tons 's jaars.

To vennelden zijn vordor nog drie concessies in de residentie Djokjakarta, waarvan 2, KJiripan en Penggoeng (rcsp. 1893 en 1900) voor de winning van bruinsteen; er werd geruimen tijd met eenvoudigo ontgraving gewerkt en circa 30.000 ton inaangants afgevoerd ; sedert eenigo jaren is oven wel gestaakt, wellicht we gons uitputting van de niet zoer uitgestrokte mine-raalfazetting (zie bij MANGAAN). Op de derde, Nangooclan, een bruinkolenconcessie, werd niet of bijna niet gewerkt; or were! in 1912 afstand van gedaan.

In de residentie Soerabaja had de Dordtsche Petroleum Mij. reeds spoedig opspringsrechten

verkroegen op do meeste terreinen waar, door het aanwezig zijn van natuurlijke olievindplaatsen, eenig kans bestond aardolie in ontginbare hoeveelheden aan te rufen. De eerste hier verleende concessie „do 12 dcsa's", werd aldus genoemd, omdat zij eigenlijk oorspronkelijk word toegewezen aan de gezamenlijke rechthebbenden der 12 inlandse dorpen, over welker gebied het concessie terrein zich uitstreckte, doch waarop de werkzaamheden onmiddellijk door en voor rekening van do Dordtsche werden aangevangen en op wier naam ze in 1899 word overgeschreven. De tweede, daarbij aansluitende, concessie was Lidah Koeloen (1896), de derde, Metatoe (1898) was Noordelijker gelegen. Overigens kon slechts in die residentie aan een paar chineesche erf-pachters van de landen Goenoeng Sari en Karang Poh concessie worden verleend; alleen op eerst- genoemd terrein werd wat geboord en zelfs een aanvang gemaakt met de opstelling eener eenvoudige raffinaderij; de eigenaar zag spoedig in, dat hij minder risico liep als hij het werk door do Dordtscho tegen betaling eener royalty liet verrichten; de verwachtingen bleken echter grooter dan de werkelijkheid. Sedert eenige jaren wordt hier zoo goed als niet meer gewerk.

De aandacht der particuliere speurders werd evenwel eveneens gevestigd op de natuurlijke olievindplaatsen, die zich in de djatiboschen der residentie Rembang bevonden. De eerste concessie, Tinawoen, werd in 1894 aldaar verleend; de Mij, waarin zij werd ingebracht gaf er de voorkeur aan alleen te boren en de gewonnen olie te verkoopen aan de Dordtsche, die inmiddels tegen een royalty de rechten der houders eener vergunning tot opsporing op het terrein Panolan had overgenomen en met hare boringen aldaar zulk een succes had, dat tot den bouw eener tweede fabriek (aan de Solo-rivier bij Ngareng, later Tjapoe genoemd) besloten werd. De olie van beide terreinen, Panolan en Tinawoen, bleek niet alleen overvloedig, doch ook rijk aan paraffine te zijn, zoodat kort daarna ook de fabricage van dit artikel ter hand werd genomen. Een nadere concessie, Djepon, werd in 1899 aan de Dordtsche verleend; deze ligt wat ten Noorden van de beide voorgaande. Deze 3 concessies leverden ruim 2 miljoen K.L. olie, waarvan de helft op Tinawoen valt.

Ook de reeds lang bekende olievindplaatsen in Semarang gaven tot 3 concessies aanleiding, doch slechts 6en daarvan, Klantoen Sodjomerto, die later op de Java Petroleum Mij., in J 913 op de Algemeene Petroleum Cie. werd overgedragen, beleefde een, zij het ook bescheiden, productie. De beide andere, Grobogang en Kali-waree, werden nooit geëxploiteerd.

In het laatst van deze periode begon de Dordtsche ook hare werkzaamheden uit te strekken tot het eiland Madoera.

Niet minder dan op Java was de vraag naar petroleumconcessies op Sumatra een zeer levendige. In de eerste plaats verzekerde de Koninklijke zich van reusachtige terreinen in Langkat in de buurt van Tfilaga Said; zoo was Afoetaai circa 45000, Boekit Mas 37000, Besitang 8000 H.A. groot en kreeg zij in 1899 tweedijconcessie-terreinen in Tamiang-, die tezamen meer dan 90000 H.A. besloegen. Eigenaardig genoeg bleken die terreinen later al te waardeloos en kon zij niet tijdig de hand leggen op het eenige rijke

terrein in Langkat, dat in 1896 als Boeloe TClang aan de Mij. tot Mijn- en Boschexploitatie in Langkat werd uitgegeven, en reeds ongeveer 2* miljoen K.L. olie opleverde.

Het is verwonderlijk, dat de reeds lang bekende natuurlijke olievindplaatsen bij Moeara Enim in Palembang eerst zoo beperkt liet het voorwerp van belangstelling uitmaakten. Pas in 1899 werd de concessie Moeara Enim verleend, gelijktijdig met een andere, Palembang genaamd, die in Ilim en Banjoë Asin was gelegen, doch in productiviteit ver bij de eerste achterbleef, die een der rijkste terreinen van Indie is geworden met tot heden 2½ miljoen K.L. olie. Van een derde concessie, Babat, in hetzelfde jaar uitgegeven, waarop groote verwachtingen gebouwd waren, bleek het grootste gedeelte tamelijk arm en werd eerst veel later, in 1906, een vrij rijk stuk op aangetroffen.

Eenige andere ter Sumatra's Oostkust verleende concessies, die niet in ontginning werden gebracht, kunnen met stilzwijgen worden voorbijgegaan; ook de Dordtsche poogde, in samenwerking met de Deli Mij., hier vasten voet te krijgen, hetgeen mislukte. Even weinig succes had zij op de terreinen der Oost-Borneo Mij. (zie boven), waar gedurende een paar jaar geboord werd.

In tegenstelling met Sumatra en Java was het in Borneo bijzonder stil in zak petroleumconcessies; de reden hiervan zal wel gezocht moeten worden in het feit, dat de levensvatbaarheid der terreinen in Koetei, ofschoon deze in 1891 werden verleend, pas in 1900 werd aangetoond.

Deze periode zag tevens de plotselinge achteruitgang van het beroemde terrein Telaga Said van de Koninklijke (1898/9).

Naar goudconcessies was in deze periode do vraag zeer levendig, en voor het eerst hoort men in Indie van vennootschappen, die zich uitsluitend het goud wasschen op groote schaal ten doel stelden. En daar West-Borneo door zijn Chineesche districten een groote bekendheid had verkregen als „land der goudw&sschers", en berichten over den enormen goudrijktom der Borneo-rivieren nog altijd gretig geloof vonden, was het niet te verwonderen, dat de cerHto „dredging-companies" zich voorstelden in West-Borneo te opereeren. Zoo werden dan verleend: do Sambas Rivierconcessie (1899), de 23 Malawi Rivierconcessies (1900) en de 4 Wilhelmijna Gold Dredging Concessions (J 900) op do door verschillende rivieren afgezette grintlagen, en Alluvia (1900) op een uitgestrekt diluviaal zand- en grintd6p6t. Ook Siak Pam stamt uit dozen tijl, wgr bezuiden den hoofdweg Mon trade-Bfing- kajang eenige onderzoekingen werden ingesteld op alluviale goudgronden, zonder dat een ontginning daarvan het gevolg was.

Wat den gangmijnbouw betreft, was Noord-Celebes in deze periode favoriet; de beide thans nog producerende terreinen Pa616h en Totok (1897) en de twee Soeinalata I en II (1894 en 1898), aan welke een veel korter leven beschoren was, steunen de resultaten voor van de vele explo- raties, die sedert het begin der 90er jaren liior plaats vonden. Van de concessie PoJangka (1900) werd verder niets vernomen. Van West-Borneo zijn te vermelden: Emmaville (1899), die het niet tot exploitatie bracht en mot engelsch capi-

taal were! gecrcven, en Loemar (1900), die wel tot ontginning kwam, doch nooit winst maakte. Hier we rd behalve gangbouw ook verwassching van alluvialo en eluviale goudafzettingen toego- past.

Last not least moet nog melding gemaakt worden van do eerste goudconcessio op Sumatra, n.l. Lebong Donok (1899) in Benkoelen, waarover hieronder meer.

4. TOESTAND VAN 1900 TOT HEDEN. In 1899 we rd de nieuwe Indische Mijnwet aangenomen op ofschoon zij eerst op 1 Mei 1907 in working trad, werdeit toch reeds sedert 1900 zooveel mogelijk de daarin gehuldigde beginselen toege- past, althans voor zoover zij niet met de bestaan- de verordeningen in strijd waren.

Het laatst der vorige on het begin dezer eeuw was tevens in Ned.-Indie een tijd van ongekende werkzaamheid op mijnbouwkundig gebied. De oorzaak lag voor de hand. Het succes van de Koninklijke, de Dordtsche, de Tinawoen, later van de Langkat en de Moeara Enim, was aan- leiding, dat een groot deel van Java en de Oostelijke helft van Sumatra overdekt werden met een net van vergunningsterreinen ter op- sporing van petroleum ; anderzijds hoorde men, dat van Pal616h de naar Europa verscheepte ertsen meer dan 5 oz.goud en die van Soemalata 2g oz. bevatten, en begon men zich de oudo beroemdheid van Sumatra als goudrijk oord te herinneren, daarin nog versterkt door de ont- dekking van den "outcrop" van LSbong Donok (Rgdjang Lebong) met het gevolg, dat in Celebes en de Westelijke helft van Sumatra een groot aantal vergunningen tot opsporing van goud en gouderts we rd aangevraagd ; West-Borneo bleef echter zeer achter.

De laatste injnbouwkundige periode is vooral gekenmerkt: a) door den opbloei van de goud- industrie in Benkoelcn (R&djang Lfibong, Ketahoen, Si man) de latere mijnen leveren veel meer zilver dan goud; b.) door den bloei der oudcre petrolcumterreinen en de opkomst van tai van kleincre, waarnevens nog slechts enklo zeer goedo werden ontdekt (Peurcula*, Moeara, Soo ban Djerigi) en ten gevolge waarvan Ned.- Indie de vierdo we rd in do rij dor olieprodu- ceerendo landen ; op de meeste grooto terreinen met name op Sumatra begint echter uitputting morkbaar to worden; c) door het geleidelijk zich oploHscn *vm* alle oliemaatschappijen in 66n grooto: do Koninklijke; d) door grooto deceptions op het gebied van don ertsmijnbouw, waardoor do belangstelling van het publiok daarin (bhalvo voor Sumatra's Westkust) bijna tot op het nul- punt daalde; e) door do nieuwo mijnbouwpoji- tick der Regeor ring sedert 1904, die gericht is op het si niton van grooto en belovendo landstrecken voor particulieren mijnbouw, en tngvolgo waarvan Hedert Augustus 1913 tegen ruim 1900 afwijzingen slechts vier vergunningcon tot het doei van injnbouwkuiulige opsporingon werden uitgegeven (zio hierovor nadcr bij MIJNWET-GEVING).

Werden gedurende de periodo 1892 tot ult. 1900 roods 73 concessies verleond, dus gemiddeld 8 per jaar, van 1901 tot ult. 1916 vermeerderde dit aantal tot 210 of gemiddeld 13 per jaar ; van do genoemde 73 kwamen 21 in exploitatie (30%), van de 169, die t/m 1912 werden verleend, echter slechts 33 (20%).

Reeds is bovon met een cnkel woord go wag gomaakt van den grooten tegenslag, dien de Koninklijke trof door het plotseling teruggaan van de productie op haar terrein Tglaga Said. Toen de pogingen om de andere terreincn produc- tief to maken niet slaagden, sloot zij een royalty- contract met de eigenaars der concessie Peureula* (1901) en had hot geluk hier in ruime mate olie van uitstekende kwaliteit aan te treffen; het terrein leverde tot heden circa 4 mllioen K.L. olie.

Rusteloos were! verder in Paldmbang en op Java naar petroleum gezocht ; het resultaat was in eerstgenoemde streek zeer gunstig ; niet minder dan 11 terreinen konden voor exploitatie geschikt verklaard en in bewerking genomen worden (Karan g Ringin, 1902; Bandjarsari, Kajoc Ara Bongkoe, S&laro, 1903; Bglani, La- dang Pait, 1905; Lematag, Soeban Djerigi, 1906; Arahan, 1907; Soengei Ramok, Tandjoeng Loentar Oost, 1916, waarvan sommige een vrij aanzienlijke productie berikten. Op Java waren het meest kleine terreinen, die 6f de totaalproduc- tie niet zeer vermeerderden (Toengkoel, 1904; Banjoebang, Tjiploek, 1905; Bapo, Plantoengon, Kalipiting, 1906; Tjandi, 1911; Wonosari, P6ti- ken, 1916; een wat grootere productie schijnt Gegoengoen (1916) op te leveren, of zelfs niet in exploitatie kwamen (Tdlaga Tandjong, 1902; DSrma, 1904 ; Gaboes, 1910) ;het eenige goede terrein was Madee, 1905, gelegen op het ver- lengde van Lid ah Koelon en de 12 desa.s. In Atjeh we rd nog olie ontdekt ten zuiden van Peureula*, waar de concessie Zuid-PSrlak (1910), en ten noorden ervan, waar de concessies Peudawa en Oost-Peudawa (1905 en 1906) werden verleend ; ook wat meer naar het Zuiden. kon een klein terrein, Paja Bilik (1905), gedurende eenige jaren in ontginning worden gebracht. In 1915 we rd hier ook de concessie Soengoe Raja verleend, zonder dat nog producties werden opgegeven. Oost-Borneo eindelijk had 7 petro- leumconcessies aan te wijzen: Moeara, 1903, PSlarang en de beide Tarakan*a I en II 1905, benevens Oeloe Karang Moemoes (1915) en op het eiland Mandoel de terreinen Mintoet en Toongkoedasing (1916), waarvan de eerste en derdo zeer go cd bleken te zijn; zij leverden resp.

I en 13, milioen K. L. olie; die van laatstgenoemd terrein is echter alleen als stookolie te gebruiken. Er werd echter zowel in Zuid-Borneo als in N.O.-Kootci en in Boeloengon vele exploraties verricht, waarbij bleek, dat in eerstgenoemdo streek wel wat olie voorkom, doch alloo in kleine hoeveelheden, terwijl de beide andere betere kansen van slagen aanbieden ; in den allcrlaatston tijd schijnt het hier op enkele plaatson tot exploitatie te zullen komen,(In de jaren 1912—1915 werden echter achtereenvol- gens voor gouvernementsopsporingen gereser- veerd on dus voor do particuliero iudustrie gesloten: de landschappen Pasir, Boeloengon, do Tidoengsche Landen, S6mbalioeng, Goengoeng Taboor en Koeti; zie verder bij MIJNWET- GEVING). Het eiland Madoera waar, zoo&ls bo- ven reeds word vermeld, tegen bet einde der vorige periodo door de Dordtsche met exploraties was bogonnen cn waar zij zelfs 22 concessies verkreeg, gaf een grooto telourstelling ; een voor ontginning bruikbaar terrein word norgons aan- getroffen en in 1906 werden de werkzaamheden gehccl stop gezet.

Het is wel eigenaardig, dat men, naar het schijnt in alle petroleumvoerende landstreken: Atjeh, Langkat, Palembang, Rembang, Soera-baja, Koetei, reeds dadelijk bij den aanvang do hand heeft gelegd op do rijkste terreinen.

Ongeveer bij het begin dezer eeuw begon zich, allereerst bij de Koninklijke, later ook bij de Dordtsche en andere maatschappijen, de over-tuiging te vestigen, dat een gedetailleerd geologisch vooronderzoek onmisbaar was bij het be-oordelen van de kansen, die een terrein aanbod. Een ander gevolg daarvan was, dat het nu mogelijk was ook zeer afgelegen streken met betrekkelijk weinig moeite, kosten en tijdverlies grondig te onderzoeken en dat thans het over-groote deel van de daarvoor in aanmerking komende landschappen geologisch verkend en waar noodig ook behoorlijk onderzocht is. Het moot dan ook onwaarschijnlijk genoemd worden, dat in de niet ten behoeve van het Gouvernment gereserveerde streken nog bclan gryke olieterreinen zullen worden ontdekt. Toch hebben in den laatsten tijd twee maatschappijen het onderzoek naar nieuwe olieterreinen op uit-gebreide schaal aangevangen n.l. de Ned.Mij. t.h. verrichten v. Mijnbouwkundige Werken en de Ned. Koloniale Petroleum Mij., de eerste in Oost-Borneo, de laatste meer op Java en Sumatra; van de uitkomsten werd nog weinig vernomen. De eerste heeft echter haar werkzaamheden reeds ge-taakt en haar terreinen aan do Koninklijke en de Koloniale overgedragen.

Door de Koninklijke werd sedert het begin dezer eeuw een stelsel van assimilatie toegepast, met de bedoeling zoowel den verkoop als de productie en verwerking der indische olie in den hand te vereenigen. In 1911 werd dit streven een voldongen feit. Zie over dit onderwerp bij PETROLEUM. Boven werd reeds opgemerkt, dat een paar nieuwe maatschappijen het monopolie der Koninklijke poogden te verbreken, voorloopig evenwel met weinig succes.

Onder de goudproduceerende streken konit Benkoelen in de allereerste plaats in aanmerking en wel meer in het bijzonder het N.-lijke gedeelte ervan, waar sedert 1900 op de concessie Lebong Don ok schitterende producties werden gemaakt, die echter na 1910 weer afnemende zijn, toen men met de ontginning in lagere niveaus kwam. Een enkele jaren later in ontginning gekomen mijn, Lebong Soelit of KStahoen (1902), een weinig ten W. van de eerste gelcen, viel tegen wat ertsrijkdom betreft; de derde, Simau (1906), nog wat Westelijker, produceert eerst sedert J 910 en schijnt een goede toekomst te hebben. Tot nog toe is op andere plaatsen der residentie, Lebong Kan dis, Gloemboek, het particuliere onderzoek niet met gunstigen uitslag bekrond. Door het Ind. Gouv. werd hier van 1905 af een inijn-bouwkundig onderzoek ingest. eld, dat in de naaste toekomst tot een exploitatie aanlciding zal geven. L.Sbong Don ok le verde voor / 45 mill., L.fibong Soelit voor / JO* mill, en Simau voor / Imill, aan cd el metaal] .

In Noord-CeJebes daarentegen kent de goud-industrie niet tot bloei geraken; de PaJ616Ji bracht het niet verder dan tot een uitkeering op de preferente aandeelen. Totok decide in 1916 voor het eerst een besleiden dividend uit, Soemalata en Kwandang-Soemalata liquideerden in 1907, Kotaboean in 1903, Pagoeat in 1913,

alle vier na steeds raot verlies te hebben gowerkt Een nieuwe Mij., sedert 1908 in het Iwdschap Bolang Mongondou werkende, rapporteert aaiv vankelijk goede resultaten en keerde over 1915 en 1916 een flinke winst uit. De producties van de biede eerstgenoemde terreinen kan op rcsnp. / 7) en j 6) mill. worden begroot.

De pogingen om in West-Borneo alluviaal goud te winnen werden ook in deze period© voortgezet. Van 15 concessies is met zekerheid deze bedoeling bekend: Setona I en II, Seitoe-boeng (1901), PStcngahan, Padjiiten, Tam pat Sean (1902), Sjaou Than San I en II, Mengkalo (1903), Mandor I, II, III, (1908), Taj an (1909), Spkajam I, II (1910); geen van alle kon zelfs in exploitatie worden gebracht, zoodat deze wijze van ontginning hier, evenals elders in Indie, een volkomen fiasco maakte. Doch ook met de concessies, die gangmijnbouw beoogden: Semin is (1902), Biroe (1903), S6balau (1904), Pan dan I, II (1906), Tainam I—V (1906), Waris (1907), Ban Pin San, Sipingan (1911) ging het niet beter, zomin als met eenige oude concessies van groote uitgestrektheid, die in deelen werden gesplitst: Sambas Gold Mines (in 3), Siak Pai (in 2), West-Borneo Gold Field (in 2), waar door verschillende maatschappijen vergeefsche pogingen werden aangewend om lets lruikbaar te vinden. Allecn Sintoeroo (1907), een deel der vroegere concessie Loemar, kon over een paar jaar een winst uit keori n g doen. De nieuwe concessie Loemar werd in 1916 weer in vier andere gesplitst, n.l. Mahmoed, Sarantak, Sepang en Simpitoe.

De residenties Padingsche Bovenlanden en Tapanoei waren, vooral in de jaren tusschen 1898 en 1902, het doel der werkzaamheid van tai van goud mijn bou w-maatschappijen. De meeste schijnen alluviaal ontginning beoogd te hebben, daartoe vermoedelijk verloktd door berichten van schitterende goudgehalten b.v. van terreinen in Nata], waar in 1903 aan de Mij. Tam bang Sibonak de concessie Ajor Gowan KStijl werd verleend. Toen was inmiddels do onbetrouwbaarheid dier beriebten reeds gebleken door de mislukte exploitatie van genoemd terrein. De later voor dat doel uitgegeven concessies Sinaboean (J 903), Sid in gin, Mandoeng (1904), Batang Si Lajang (1906), Treosan, Sim-pang Doekoe, Batang Natal (J910) werden nooit in ontginning gen omen. Jo laa sto drio zijn reeds op verzoek ingetrokken, terwijl Mandoeng vervallen is. Jij de Juterc jaren vestigde men woer nicer de aandacht op den gangmijnbouw o)jedele metulei) Er Sumatra's Westkust, en schcen zich voornamelijk duitsch kapitaal daarvoor te interessereren, dat echter sedert den werdtloorJog weer t(: ruggcno)n<-u Jh. Sjcchts 66n concessie: Equator (J 910) is aldaar in cxi)loitatie gekomen op den z.g. Mangani-gang, voorloopig met goed uitslag, ofschoon ook op do aangron-zende ter< n Jjaajikal on Pagadis o))tginningH- werkzaamheden zijn verricht. Ook Salida (1909) — zie den aanvang van dit arlike — is sedert kort in ontginning. Op beide is het gewon en edof metaal in hoofdzaak zij'ver (op Equator in J 915 was de verhouding 1 goud op 109 zij'ver). Opd. andere reeds verleende concessies: Abei (J907), Siloenggang (1908), Sarik (1909), Gg. Mari si (1910), Ajer Sipingoi, Boek it Ploenggoc, Socnipoel, Charlotte (1914), Irma (1915) Pagarai) Si Ajoel,

Heleno, Soengei Alai, Socngei Poeding (191G) werden nog alleen exploraties verricht, met verschillend resultaat, waarvan editor weinig opbaar is gemaakt. In de Lampongs werden wel 2 goudconcessies Bertha (1912) en Irma (1915) vorlcond, doch niet in ontginning gebracht.

Ook in Zuid-Borneo we rd op een groot aantal vorgunningsterreinen min of meer ernstig naar goud in alluviale gronden geexplorerd, blijkbaar ecliter zonder succes, daar geen concessie daar- van het gevolg is geweest. Diep in het binnen- land, in het district Grootte Dajak, werd ovenwel de concessie Kahajan (1902) vrieleend, waar men goudhoudende kwartsgangen in graniet in ontginning nam om die werkzaamheden spoedig te staken, daar de opbrengst de kosten niet kon goedmaken. Echter wordt sedert op bescheiden schaal door amalgamatie nog wat goud verkre- gen.

In vee! mindere mate dan goud waren andero ertsen het voorwerp der publieke belangstelling. Wat het aantal concessies betreft staat ijzererts met 16 bovenaan, doch daarvan heeft een 10-tal betrekking op een enkele strook gronds langs de Zuidkust van Java in de residenties Banjoemas en Kedoc, waar men zich voorstelt het in vrij aanzienlijke hoeveelhcid aanwezig magneet-, en titaanmagnetijzerzand te winnen. De Mij-, waar- in die concessies zijn ingebracht, heeft echter voor zooveel bekend, met de ■winning nog geen aan- vang gemaakt. Drie andere betreffen voorkomens in de Lampongs en schijnen van weinig waarde te zijn. Hier mogen tevens vermeld worden de 3 concessies, die in 1906 verleend werden voor de winning van chroomijzererts op het eiland SShoekee, Zuidoost-Borneo, waarvan evenwel niets naders word vernomen. De concessies zijn van rechtswege vervallen daar de concessiehou- der geen nederlander of ingezetene meer is.

De overige ertsconcessies hadden op 4 na allo betrekking op koperertsen, meest in combinatie- met lood- on of ziiikertsen. Zij werden verleend in de residentie Madioen (TSgalredjo I en II, 1904 en 1907, beide vervallen ; Kali TSloe en Kesihan, 1908, Domassan, 1909) .op Sumatra's Westkust (Malilir, 1907) en op Noord-Celebes (Boekal, 1901 on Iloa, 1910, beide ingetrokken). Ovcral werden slchts exploraties verricht; tot exploitatie werd nergens overgegaan. In 'Boclocjigan, Oost-Bornco, werd verder nog con loot! glans voorkonien geconcessionerd: Boekit Pondok (1902); de oxploratie stoldo telcun en hot terrein word spoedig vorlaren. Einde 1912 werden de twee concessies Pflngasih I en II verleend op bruinstccn in Djokjakarta. Als eenig ovcrgeble- vene zijn dan nog te noemcn do concessie, dio in 1907 werd vorloend aan do Single dp Mij, voor do winning van tinerts uit een zeestrook Jangs liet Zu id oostcrstrand van dat eiland; sedert 1910 is men hie met linbaggermolens be zig en vor- k rijgt mon daarmede zeer goede uitkomsten, zoodat rood b bijna 32000 pikols tin vor- k re gon zijn ; verder de Guano concessie op hot Ka bitu- of Baarseiland (191G) >> do diamant- ((: n kool) concessie Banjoe Irang (1916) in het Martapocra'schc. Enkele der edelmetaal-onces- sies op Sumatra's Westkust en Tapanoeli zijn ook vorleend voor koper- on audek ertsen.

Aan ZioZenconcessies is in do beschouwde per io- de geen gebrek: niet minder dan 34 worden vor- leend, over de drio hoofdeilanden vorspreid.

Vier daarvan: Boekit Boenian, Boekit Kendi, Boekit R- ingin en Soeka Marinda (1912) zijn golcgen in Palcbang ; twee: Ret6h I en II (1909) in Indragiri; ook in het landschap Kwaloe (Sumatra's Oostkust) word in 1904 een concessie uitgegeven. Aan de Westzijde van Sumatra bevinden zich Boekit Soenoer (1904) in Ben- koolen, en twee terreinen in dea'd. Pain an (Sum. Westkust) n.l. Boekit Poelai en Boekit Doerian (1909) In de Lampongsche Districten Jiggon Elsa, Frida en Irma (1916). Op Java (Bantam) werd verleend Bajahl (1903). In West-Borneo slooteen ondernemer een zestal contracten af in het landschap Salimbau (1905); na de intrekking dier con - cessies werden de overeenkomsten voor vier terreinen vernieuwd, die eveneens werden ingetrok- ken(1907). In Z. 0.-Borneo werden 4 concessies op Poelau Laut verleend: Poeloe Laut (1903), Kota Baroe (1906), S&mblimbingan en Semboeloean (1907); verder werden de kolenvoorkomens op Poeloe Nangka (1902) en aan do Pamoekanbaai (Goenoeng Batoe B'Ssar, 1905) geconcederd, terwijl door een Mij, met duitsch kapitaal concessie word verkregeu op een tweetal terreinen ten Z. van Martapocra: Goenoeng Ko epang I en II (1909). In het landschap Sembalioeng werden de drie concessies Florence, Parapat tan en Progress (1916) aan de Mij. Parapattan afgestaan.

Van al die kolenterreinen is slechts weinig to ruelden. Een der lagea op Poeloe Nangka werd gedurende enkele jaren ontgonnen, en verder is alleen de concessie Poeloe Laut werkelijk in exploitatie genom, waar de productie tot circa 150.000 ton 's jaars werd opgevoerd ; zij werd in 1913 door het Indische Gouvernement overgenomen. In Palembang en by Martapoera hebben ernstige exploraties plaats gehad, maar verder kwam men nog niet. De Sembalioeng"ebe terreinen werden reeds sedert vele jaren op primitieve wijze, scmi-europeesch, ontgonnen. (Zio slot van hot artikel KOLEN).

B. Inlandse ontginningen. Ofschoon voor dit onderwerp mecr uitvoerig bij DI AM ANT, GOUD, TIN en KOLEN wordt gesproken, mogen enkele algemeene opmerkingen hier een plaats vinden.

Reeds eeuwen geleden had een aantal goud- voorkomens de aandacht der inlandse bevol- king gotrokken. Vooral het goudwasschen uit rivierzand, en- grint was vroeger, veel meer nog dan thans, een der middelen van bestaan, voor- namelijk in do Wostelijck holt van Sumatra, op Borneo on Noord-Celebes. Tegenwoordig zal de hoeveelhcid, welke op deze wijze por jaar verza- meld wordt, niet veel meer dan / 25000 a / 30.000 aan waarde vortegenwoordigen: zij concentreert zich in de afdeling Loeboek Sikapingop Sumatra, de landschappen Sambas en Sanggau ter Wester- afdeling van Borneo, de afdeeling Ploihari in Zuid-Borneo en in Bolang Mongondouin Menado. Chineseche ontginningen zijn alleen in West- Borneo tot bloei gekomen (zio bij GOUD). Maar ook do dikwijls vrij goud bevattende dagzooimen der gangon ontsnapten niet aae do opmerkzaam- heid der inlanders, ofschoon zy gewoonlijk in het dichto oerwoud gelcgen waren, en talrijk zijn de bcwijzen, dat niet onaanzienlijke mijnwerken (allioewcl steeds in open groo'von) daarop zijn aangelc'd. Door Hovig word hot voornaamste over do geschiedenis van den vroegoren in land- scmi- goudmijnbouw in Bonkoolen te boek

ALGEMEEN OVERZICHT DER VERLEENDE OPSPORINGEN

Jaar waarin verleend.	GELEGEN IN/O P		°Pgorichte Mijnbouw. Maatschappijen		Jaartotalen van:		Opmerkingen.
	Java en Madoera.	Sumatra Oosthelft. ⁽³⁾ Westhelft- ⁽⁴⁾	Celebes en Oost- Arcliipel.	voor: (6)	F	M	
1890					70	10	
1891					95	2	
1892					44	1	
1893					78	2	
1894					73	1	
1895					43	3	
1896					138	1	
1897					253	7	
1898					702	36	
1899					951	56	
1900					890	21	
1901					903	23	
1902					1318	26	
1903					1250	22	
1904					494	6	
1905					648	5	
1906					966	10	
1907					1119	12	
1908					648	7	
1909					251	4	
1910					280	11	
1911					196	8	
1912					290	5	
1913					199	9	
1914					52	6	
1915					1	3	
1916					3	2	
2685					—	—	
waarvan					11955	299	
nog) van							
kracht)							
waarvan) nog							
in >							
exploitatieJ							
van de geldige							
concessies							
zijn ver- j							
leendvoor:!							

RINGSVERGUNNINGEN EN MIJNCONCESSIES.

F	M	0	C	0
70	10	21	5	16
95	2		1	19
44	1		3	21
78	2			23
73	1		2	26
43	3		—	29
138	1		2	31
253	7		—	35
702	36		—	40
951	56		1	42
890	21	11	—	53
903	23	36	—	89
1318	26	23	—	112
1250	22	10	4	118
494	6	18	5	131
648	5	13	6	138
966	10	22	7	153
1119	12	23	21	155
648	7	16	5	166
251	4	13	10	169
280	11	11	2	178
196	8	10	11	177
290	5	5	32	150
199	9	9	4	155
52	6		(10)4	151
1	3	5	5	151
3	2	4	10	145
—	—	28	5	168
11955	299	310	142	168

- (1) V beteekent: vergunningen tot opsporing.
(2) C beteekent: concessies
(3) Atjdh; Sum. Oostkust; Palembang; benevens Riouw en de tineilanden.
(4) Tanapoeli; Sum. Westkust; Benkoelen : Lampongs.
(5) P, G, K, E beteekenen resp. petroleum; goud en zilver, ook wel diamant; kolen; ertsen van anderen aard, meest van tin, ijzer of koper, benevens diversen b. v. jodium, mariner, guano.
(6) M beteekent: Mijnbouw-maatschappijen.
(7) Het tusschen haakjes staande geeft het aantal nog in exploitatie zijnde concessies aan.
(8) Dit zijn de jodium-concessie GSnoek Watoe en de marmer-concessie Wadjak.
(9) Dit zijn de 3 bestaande tinconcessies.
(10) Do 4 Poclloe Laut-kolenconcessies, die door het Gouvernement werden overgenomen.

Verleende concessies.			van de op 15 Dec. 1916 geldige concessies	
hoofdobject der winning.	totaal aantal.	hiervan zijn in exploitatie gekomen:	aantal	zijn nog in exploitatie:
petroleum	101	50 (50 %)	64	42 (65 %)
edelo metalen (soms diamant)	122	13 (10,6 %)	49	8 (16 %)
kolen	46	6 (13 %)	23	3 (13 %)
tinertsen	6	3 (50 %)	3	3 (100 %)
andere ertsen	30	1(3%)	26	—
diversen	5	2 (40 %)	3	2 (67 %)
	310	75 (24,2 %)	168	58 (35 %)

/ gesteld (Jaarboek Mijnwezen 1912. Verhandclin-1 ^gen, en Indische Gids, December 1911) en ook in | Noord-Celebes (o.a. Bolang Mongondou bij | Goeroepahi) werden in lateren tijd vrij uitge- strekte oude inlandsche mijnwerken bekend. Het lijkt geen twijfel, dat deze dagzooemen zeer rgk zijn geweest en dat men met uiterst primi- tieve hulpmiddelen een groote hoeveelheid goud heeft gewonnen. Sedert de uitbreiding van den Islam schijnt deze industrie in verval te zijn geraakt, zoodat de meeste tgenwoordige rijke hoewel natuurlijk geen vloedig dan toch een algemeen voorkomens om zoo te zeggen op niouw moesten worden ontdekt.

De rijkdom van Indie aan kolen, die niet zelden in zeer kenmerkende lagen aan de oppervlakte komen, was aan de inlanders natuurlijk reeds lang bekend, maar daar zij het product zelf niet gebruikten, daereten de inlandsche ontginningen eerst van den tijd dat het door de Europeanen gevraagd werd. Sedert wordt geregeld zoolw in Palembang als in West-Oost- en Zuid-Borneo een zekere, dock zeer afwisselende hoeveelheid kolen op inlandsche, d.w.z. zeer primitieve, wijze gewonnen, waarbij de zuiverheid dikwijls veel te wenschen overlaat.

Diamantwasscherijen kwamen en konien alleen voor op Borneo, en wel in West-Borneo in do afdeeling Land a k langs de rivier van dien naam en (vroeger) op enkele plaatsen der afdeeling Sanggau ; in Zuid-Borneo kan eigenlijk alleen de afdeeling Martapoera worden genoemd, ofschoon ook in PSgatan-Koosan enkele kleine wassche-rijen bestaan (hebben).

Ook het tinerts op Banka, Billiton, Singkep en Karimon werd reeds zeer lang geleden door putjes gewonnen (Palembang'sche puGjes); ook de wijze van uitsmelting van het metaal was den inlanders bekend. In enkele deelen van het rijk Si&k wordt thans nog een kleine hoeveelheid tinerts door de bevolking uitgewasschen en door het Gouvernement opgekocht.

Het is een feit, dat enkele dajaksche stammen van Zuid-Borneo uit het aldaar voor- komende natuurlijke ijzererts uitstekende wa- pens wisten te vervaardigen ; deze industrie heeft thans nagenoeg geheel opgehouden te be- staan.

Ook andere ertsen werden plaatselijk wel gewonnen, zoo b.v. lood (Sumatra's Westkust, Zuid west-Borneo) en bismut (waarvan op Samo- sir kogels werden gegoten). Verder haalde (en haalt nog wel) de inlandsche bevolking zwavel uit de vulkanen, dat vroeger voor de bereiding van kruit werd gebezigd (zie bij ZWAVEL) en verzamelde zij op sommige punten van Java de aardhars, die voor verlichting diende.

Ten slotte moet nog melding gemaakt worden van de winning van petroleum uit de natuurlijke vindplaatsen op Sumatra en Java, dat dan voor verschillende doeleinden (geneesmiddeJ, water- dichte bekleeding, verlichting) werd verkocht. De latere europeesche concessionarissen betaal- den een schadeloosstelling aan de betrokken bevolking, waartegenoverdeze van het winnings- recht afzag.

De Indische Mijnwet (Ind. Stb. 1899 no. 214) is krachtens art 6 (2) niet van toepassing op de ontginning van dolfstoffen door de inlandsche en daarmede gelijkgesteldo bevolking, voor zoover die ontginning of op kleine schaal en voor eigen reken in g en bate geschiedt, of als

behoorend tot de verpachte middelen of uic anderen hoofdo afzonderlijk gerogeld is. j)ic laatste is b.v. het geval voor hot graven naar goud en diamanten op Borneo, waar het recht daartoo verpacht wordt of aan een licentio is gebonden (zie Ind. Stb. 1862 no. 134; 1886 no. 16 en 1896 no. 95 en verder bij DIAMANT).

0. Statistiek van den Europeeschen mijn- bouw. De in de statistiek op biz. 844/845 genoemde cijfers go ven, dan toch een algemeen beeld van den Indischen mijnbouw. Er is echter het volgend© bij in acilit te nemen: le dat cen concessie pas

kon worden aangevraagd na onderzoek van het vergunningsterrein, en dat daarenboven tusschen het aanvragen en het verleenen cener concessie dikwijls geruime tijd verliep, welks duur van verschillende omstandigheden afhankelijk was; het aantal der in een jaar verleende concessies houdt dan ook geen verband met dat der verleende vergunningen ; 2e dat vooral y66r 1900 in de rijken met inlandsch zelfbestuur, en ook wel daarbuiten, een aantal concessies werd verleend op terreinen, die niet of slecht is zeer oppervlakkig onderzocht waren; 3e dat velo vergunnings- terreinen twee- of mcermalen werden uitgegeven (natuurlijk op verschillende data en aan verschillende personen); dit aantal zal echter naar schatting zeker niet meer bedragen dan 1/5 van het totaal; 4e dat eenige malen splitsing van concessies voorkwam, waarbij de oorspronke- lijke kwam te vervallen en een of meer nieuwe werden verleend ; bij 7 zulke splitsingen kwamen 16 andere.

Een verband tusschen het aantal in een jaar verleende vergunningen en dat dor opgerichto maatschappjen is niet te ontkennen, meer dan een zoodanig tusschen de totalcn per groep van de uitgegeven vergunningen en de daarin verleende concessies.

Het maatschappelijk kapitaal der 178 goud- maatschappijen was ongeveer / 133 miljoen, dat der 84 petroleummaatschappijen / 217 millioen. (Hierbij is het kapitaal der „Koninklijke“ sJchts tot 1900 mcdegrekrcnd, onidat jct na dien tijd dikwijls gebruikt werd lot het aan- kopen van andere maatschappijen, die hun eigen kapitaal behielden, en ook wel in buiten- landsche ondernemin gen were! geemployeerd). Het opvallend verschil is daaruit te verklaren, dat in de petroleumbranche vlc vergunning- houders een contract slot on voor exploitatie, resp. ver working en /of exploratic met een dor grotere maatschappjen; alleen in de jaren 1897 en 1898 werden nogal wat J< loin ere maatschappijen opgericht, die zelf het boorwerk ter hand namen, later go be u rd edit zelden. In do goudbranche daarentegen ontbraken ecusdccls die grooto vcnnootschappen, en an de rd cels ook de neiging tot assimilatio en combinatio van terreinen en belangen, die voor petroleum zoo kenmerkend is, en dus worden vele kleine maatschappjen opgericht, dikwijls met onvol- doend werkkapitaal, doordat voor den inbrucg teveel word uitgerekto. Omgekeord echter geeft het maatschappelijk kapitaal der goudmaat- schappijen een zuiverder beeld van den fcoestand dan dat der petroleummaatschappijen omdit van de Jaatste een vrij groot aantal, met ten- minsto / 25 millioen kapitaal, uitsluitend ty-maatschappjen waren, die nooit gewerk

hebben of plan hadden om to workon, iets wat bij goud niet voorkwam.

Het maatschappelijk kapitaal der 20 kolennmaatschappijen was ongeveer f 20 millioen.

De 6 jaren 1897 t/m 1902 waren dug wod dio van de grootste bedrijvigheid op mijnbouw- kundig gebied en .. van de grootste decepties. Van de 131 goud- en 45 petroleummaatschappijen in dien tijd opgericht, bestaan thans nog resp. 8 on 14 (of 15) en van die 22 of 23 zijn er slechts 4, dio zelf werken n.l. Gaboes, Redjang L.Sbong, KStahoen en Totok. Behalvo de genomdo en de beide tinmaatschappijen (Billiton en Singkep), zijn er thans nog 6 petroleum-, 8 goud- en 3 kolennmaatschappijen, die zelf exploreeren of exploiteeren, in het geheel dus 23 van de 295, die opgericht zijn ; de overige zijn 6f passief of geliquideerd resp. gefailleerd, 6f opgegaan in grotere maatschappijen.

In no. 17, dd. 28 April 1917, van het tijdschrift „do Ingenieur” is over ditzelfde onderwerp een eenigszins anders ingerichte statistiek gopu bliceerd, waaruib o.a. het merk- waardigo feit blijkt, dat het percentage der in exploitatie gekomen concessietereinen van 1890 tot 1900 steeds bleef tusschen 30 en 36 % ; daarna daalde het plotseling tot 22% door het verleenen van ruim 40 ononderzochte ter- reinen (Madoera en West-Borneo), die het geon van alle tot een ontginningstadium brachten, en van af dien tijd tot 1915 bleef het zeer constant 20 a 21 % om in 1916 tot ruim 24 % te stijgen.

Te dier plaatso zjn ook do producties van alle geexploiteerde terreinen vermeld.

D. Gouvernements-exploraties en -exploita- ties. Mijn bouwkundige onderzoekingen vanwego het Government hebben in Indie sedert het herstel van het nederlandsch gczag in het begin der 19o ceuw herhaadelijk plaats gehad, mcer stelselmatig sinds de opriclting van het corps mijningenieurs, en zeer intensiof op een grootere schaal van af 1905; zij zijn allo beschroven in de Jaarboeken van het Afijnwezen. Onder GOUD, PETROLEUM, KO- LEN, TIN en de an de re inetalen wordt hierover het voornaainste mcgededeeld.

SlaatHnijucxploitaties zijn: de Banka-tin- winning (vanaf 1811) en de kolcnwinningen in de OnjbilinJden (vanaf 1892) en op Poolau Laut (vanaf I Oct. 1913). Binnenkort zal nog daarbij komen dio van goud on zilver in Bonkoelon. Voider zal het Government ook exploitatie- contracten shiiten met porsonon of vennoot- schappen, waarvoor in do eerste plaats do petroleum van Djambi in aanmerking komt. Voor bijzonderheden zij bic de verschillendo genoemde delfstoffen.

E. Ontginning van delfstoffen, niet vallende onder de Indischo Mijnwet. In art. 1 dor

I. M. zijn de delfstoffen met name genoemd, dio al loon onder favour eoncr concessio kun- non worden ge won non ; voor do andcro is slochts oon „vergunning tot winning** noodig, dio tegon bctaling eener jaarlijksche ron- moratie (meost naar gel an g van do oppervlftko van het terrein) voor niet langer dan 30 jaron wordt verleend. Het zijn hoofdzakelijk bouwinatcrialen (kalk, tras) en jodium (uit bronwater), dio voor zulk een vergunning in aan- morking komen. Vcle zijn uitgegovon, vorschei- deno daarvan ingebracht in N.V., doch alechts

betrekkelijk woingoo worden werkelijk geexploit- teerd. Ult. 1912 (Jaarboek Mijnwezen 1912. Alg. gedcclto) waren 35 zulke vergunningen van kracht, waarvan 18 voor do winning van kalk- steenten (5 in exploitatie), 7 voor jodium (4 in exploitatie) en 3 voor tras (1 in exploitatie).

In de jaren voor 1890 werden ook voor dezo stoffen onkele mijnconcessies (op Java) verleend ; later kwam dit niet meor voor.

Literatuur : Een opgaaf, zelfs maar van hot voornaaincst wat over den mijnbouw in Ned.- Indie geschreven is, zou te veel plaats innemen ; in Dl. I en II der Vorhandelingen van het Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Kolonien (Geologische Socie) heeft Dr. R. D. M. Verbeek een volledige bibliografie gegeven van allo werken o.a. op mijnbouwkundig gebied met be trekking tot Ned.-Indie, waarnaar hier wel kan worden verwezen. De Jaarboeken van — het Mijnwezen (sedert 1872 uitgegeven) bevatten tevens tai van gegevens over de resultaten van den gouvernements- en den particulieren mijn- bouw. Verder zijn natuurlijk te noemen de jaar- verslagen der Petroleum- en Mijnbouwmaat- schappijen, ofschoon daarin over het technische bedrijf veelal slechts weinig wordt gezegd. Van de Omblinmijnen wordt sedert 1897, van Banka sedert 1911/12 en van de Poeloe Laut- mijnen sedert 1914 een uitvoerig afzonderlijk verslag uitgegeven. Een korte geschiedenis van allo zich tot ult. 1913 met mijnbouw in Ned.-Indie beziglioudende maatschappijen is te vinden in den Jaargang 1914 v/h Jaarboek van evenge- noemd genootschap, waarin tevens een geschie- denis van alle verleende mijnconcessies is opgenomen met productio-opgaven en twee kaarten, waarop dezc concssies zijn ingeteekend. Do bedoeling is om een en and er om de 5 jaar te herzien on bij to werken.

Afgesloten April. 1917.

N. W. E.” / [...

MIJNWETGEVING. (Voor specialc regelin- / gen en reglomenten, zie bij MIJNWEZEN). A. Inleiding. In de letterlijke betekenis van dit woord kan van een mijnwetgeving voor Ned. Oost-Indie eerst worden gesproken van af 1899, toen de tegen woord ig geld end e Indische Mijnwet in het Staatsblad werd afgekondigd. Te- voren werden allo regelingen, de mijnontginning in Indie betreffende, bij Kon. Besluit, resp. bij Ordonnantio vastgesteld, met uitzondering van do Billiton-concessie, die bij do Wet van 23 Maart 1852 werd verleend.

Opgemerkt diont verder nog te worden, dat zelfs thans nog geon mijnwetgeving voor geheel Ned. Oost-Indie bestaat. Immers het 20 lid van art. 27 van hot Regeerings-Reglment luidt: „Dc algemecno vorodeningen zijn op die ge- deelten van Ned.-Indie, alwaar het recht van zolfbostuur aan do inlandsche voisten en volken is glaten, slechts in zoovoor toepasselijk als met dat recht bestaanbaar is.” Daar nu volgens inlandsche opvatting geen scheiding van ondo- en bovengrond gomaukt wordt (die den grondslag uitmaakt der modomo mijnwotgevingeu), zoo volgt hieruit, dat onzo mynwtot alcon in do z. g. Gouvernementslandon van toopassing is. Intusschen hcoft reeds een groot aantal inlandsche vorsten bij overconkomst van hun mijn- rechten ton boovoo van het Government afstand gedaan, tegen een schadevergodcing boataande in een deel van te heffen vast recht

en cijns. Voor de landschappen, waar de zelf-besturen nog bij K. B. van 10 Oct. 1857 no. 64 (Ind. Stb. 1858 no. 41) geen zoodanige overconkenten hebben aangegaan, is getroffen wijziging weinig veranderend. Van een bepaald, dat geen vergunning of concessio en ook geci) scheiding tusschen onder- en boven-grond was nog geen overdracht daarvan geldig is, tenzij de betreffelijke acte sprake.

door de Regeering is goed gekeurd: er zij- voor dit geval, ten einde een zooveel mogelijk uniform regeling tot verkrijgen, modellen vast-gesteld voor de vergunningsakten (Bijblad 6285, gewijzigd bij Bijbl. 8449) en voor de concessieakten (Bijblad 6540), die zooveel doenlijk moeten worden gevolgd. Vergunningen worden gescheiden in twee klassen: 1. die een vast recht van 2% cent per HA. betalen.

Bij het 2c lid van art. 44 der Indische Mijnwet is bepaald, dat de in verband met het bestaan van zelfbestuur noodzakelijke afwijkingen dezer wet en hetgeen daarvoor in de plaats moet treden, bij ordonnantie zullen worden vastgesteld. Men acht dit echter minder wenschelijk na de afkondiging der „Zelfbestuursordonnantie“ van Ind. Stb. 1914 no. 24, waar in art. 15 sub f staat: „Het den landschappen en bunnen bestuurders gelaten recht van zelfbestuur strekt zich niet uit tot het verleenen van vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen en van concessies van ... mijnbouw ... en al hetgeen daarmede ia zake toezicht, regeling van rechten en verplichtingen van werkgevers of werknemers, uitoefening van veiligheids-politie of andere onderwerpen te regelen is, zullende niitsdien de van Gouvernements- wege uitgevaardigde, op die aangelegenheden betrekking hebbende of daarmede verband houdende algemeene of andere verordeningen, reglementen, keuren van politie en administratieve voorschriften op de landschappen van toepassing zijn.“ Deze bepaling is allea van kracht op de zelfbesturende landschappen, welker verhouding tot het Gouvernement wordt beheerscht door de z. g. Korte Verklaring.

Voor Sumatra's Westkust werd oorspronkelijk bij G.-B. van C. September 1880 no. 26 (Bijbl. 3438) bepaald, dat telkens wanneer concessio tot mijnontginning werd verleend op plaatsen, waar de hoofden volgens de adat eene onder den naam „wang-adat“ bekende retributie van het door de ontginning gewonnen metaal ontvangen, zal worden bepaakt boeveel van den cijns aan die hoofden als vergoeding voor het gemis van dien wang-adat zal worden uitgereikt. Dit besluit werd in 1905 ingetrokken (Bijbl. 6260).

B. De regeling v66r 1900. Voor het eerst werden bij K. B. van 24 October 1850 no. 45 (Ind. Stb. 1851 no. 6) enige regelingen getroffen in zake de OTwikkeling der mijnindustrie van Ned.-Indie. Daarbij werd (doch alleen voor de cilanden buiten Java en Banka) bepaald, dat aan Nederlanders, in Nederland of in Ned.-Indie gevestigd, die ten genoegen van den Gouverneur-Generaal aantoonde de noodige middelen te bezitten, onder zekere voorwaarden kon worden overgelaten de ontginning van delfstoffen bevattende gronden in Indie; die gronden zouden worden afgestaan in erfacht of huur voor niet langer dan 40 jaren. Ofschoon de bedoeling dier regeling vooral was de particuliere mijnindustrie aan te moedigen, bleek ii voor dat doel geheel ongeschikt en rezen al spoedig klachten over het eenzijdig beperkende, anderzijds onvolledige ervan, waaraan ook do

Intusschen was door een rapport van den mijningenieur W. H. de Greve (Mei 1864) do aandacht gevestigd op het veelvuldig voorkomen van petroleum op Java (zie: Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N.-I. XI, 281) en op de daarin uitgesproken wenschelijkheid om dit nador door particulieren te doen onderzoeken, en kwam bij K. B. van 26 Januari 1866 no. 62 (Ind. Stb. 1867 no. 54a) een regeling tot stand ter bevordering van de ontginning op Java en Madoera van bronnen, welke „aardolie, petroleum en dergelijke bitumineuze zelfstandigheden“ opleveren. Deze regeling werd bij K. B. van 8 Sept. 1867 no. 29 (Ind. Stb. 1867 no. 156) van toepassing verklaard op de Buitenbezittingen, terwijl in Ind. Stb. 1868 no. 58 een reglement op het opsporen zulker bronnen werd afgekondigd. Voor het eerst vindt men hier melding gemaakt van „vergunningen tot opsporing“ en „vergunningen tot ontginning“, met welke laatste onzo tegenwoordige „concessies“, bedoeld zijn. Verder werd hier het, tot aan het einde der eeuw van kracht gebleven, beginsel uitgesproken, dat op gronden, die „bijzonder eigendom“ zijn, de eigenaar of recht-hebbende een recht van voorkeur heeft op het verkrijgen der concessie; al were dus in het algemeen wel een scheiding van onder- en boven-grond erkend, strong doorgevoerd werd zo niet.

Inmiddels kwam de Agrarische Wet van 1870 (Ind. Stb. no. 55) tot stand, waarin ten aanzien van de rechten op den grond nieuwe beginselen werden vastgesteld, vooral voor huurders of erfpachters, die niet overeen te brengen waren met het K. B. van 1850 en een grondige berziening der mijnverordening noodzakelijk maakten. Voorloopig werden daarom Ind. Stb. 1872 nos. 116 en 237 afgekondigd. Do bedoelde herziening were bij K. B. van 2 Sept. 1873 no. 13 (Ind. Stb. no. 217a) vastgesteld on bleef met hare uitvoeringsordonnantie (Ind. Stb. J 874 no. 128) tot in den aanvang dozer eeuw van kracht. De verwachting van velen, dat ingrijpende veranderingen zouden worden aangebracht, word niet vervuld; de voornaamste vroegere bepalingen, die een sterke oppositie hadden uitgeloekt, bleven on veranderd behouden: beperkte concessies, geen volledig scheiding van onder- en bovengrond (waarvoor het verkrijgen van concessio dikwijls op losse schroeven stond), het leveren van een bepaalden wij van goedgeheid enz. Daaraan werd thans nog toegevoegd, dat de concessie-aftnragcr het bewijs had te leveren, dat de aangevraagde delfstof „met voordel“ kon worden ontgonnen. Over de mijnbouwproducten, bij de opsporing verkregen, inocht natuurlijk slechts worden bezikt voor zooveel dit noodig was om onderzoekingen van monsters te doen uitvoeren, en er werd angstvallig tegen gewaakt, dat niet tot winning van eenigszins grootere hoeveelheden werd overgegaan. Liep een concessio af, of was „een mijn“ ontdekt door een gouvernements-onderzoek, dan kon slechts „na openbare ineding“ een concessie worden verleend, tenzij de Kroon anders besliste. Van concessies werd een cijns geheven van ten 3 en ten hoog-

ste 10% van de neMo-opbrengst op een jaarlijksoh vastrecht van / 0,25 per bouw oppervlakte; vergunningen tot opsporing waren vrij daarvan.

Er werd 5 malen gebruik gemaakt van het middel der open bare mededinging; twee in-schrijvingen mislukten, in drie gevallen werd een concessie verleend (Tanisari, Panggoe), K6-doong Wareo) waarop nooit tot exploitatie werd overgegaan.

In de eerste 20 jaren na 1873 worden in Gouvernementsgebied zoo goed als geen concessies verleend en men kan wel zeggen, dat hot tot stand komen eener bloeiende mijnindustrie na 1890 is geschied niet ten gevolge van, maar niet-tegenstaande de vigeernde bepalingen, en door een in verschillende opzichten mildere toepassing daarvan. Den stoot hiertoe gaven de ernstige pogingen, bijna gelijktijdig op Java, Sumatra en Borneo, tot het verkrijgen van petroleum, en het succes, dat reeds spoedig daarbij verkregen werd. In de eerste plaats waren deze de oorzaak van de uitvaardiging van hot K. B. van 3 Sept. 1889 no. 26 (Ind. Stb. no. 242), waarbij bepaald werd dat, indien bij mijnbouwkundige opsporingen aardolie c. a. werd aangetroffen, de opspoeder gedurende den termijn van vergunning de vrij overvloeiende producten ten voile en de niet-overvloeiende tot een maximum-hoe veelheid van gemiddeld 2000 L. per etmaal winnen en daarover ten oigen bate beschikken mocht, mits hij binnen 8 dagen, na met de winning te zijn aangovangen, daarvan a an het Civic! Bestuur mededeeling deed. Voor het geval de concessie nog niet was verleend bij het eindigen van den vergunningstermijn, kon de winning uit de „spuitputten” ook tot aan die verleening worden toegestaan. Daar echter het begin der cijnsheffing affing van het jaar, waarin de concessie werd verleend, en hot hier een vervoegde winning betrof, werd nader vastgesteld dat dan voor de cijnsborekening de concessie geacht zou worden verleend te zijn in het jaar, waarin de winning van petroleum een aanvang had genomen. Een wijziging van art. 19 van het K. B. van 1873, regelende den afstand van den bovengrond ten behoeve eener ontginning, kwani tot stand bij hot K. B. van 22 April 1892 no. 35 (Ind. Stb. no. 154); de ontoigening werd hierbij geniakklijker gemaakt.

In hot tijdperk Sept. 1873 — Juli 1905 (toon de nieuwe mijnwet gedeeltelijk in working werd gesteld) word voHcend het navolgende aantal concessies, waarbij tu8schon () is opgegeven het aantal, dat direct (loor het Gouvornomont werd uitgegeven: voor cdel metalen en dia- njaant 67 (16), voor petroleum G1 (45), voor ko-loii 19 (9), voor andoro dclfstoffon 16 (8), in het gheel dus 163 (78).

C. *De legemvoordijfe rerjeling.* Reeds spoedig na IH73 bogrcop men, dat verbeteringon noodzakelijk 7.0TKICTI moeten worden aangebracht, en in 1880 word in opdracht der Rcegeering door den toenmaligen Chef van het Mijnwezen P. van Dijk een ontwerp opgemaakt, terwijl in 1885 de Minister Sprngor van Eijk bij do Kamer con wetsontwerp indiende, hoofdzakelyk regelendo de uitgifte van opsporingsvergunningon en mijnconccssies (Handelingen der St.-Gen. 1885/6, Bijl. 70). Hier werd duidelijc uitgesproken, dat de rechten van den grondbezitter zich *niet* uitstrekken tot don ondergrond en do daarin aan-

wezige dclfstoffon, en dat een vergunning tot opsporing dus ook verkregeu kan wunen worden togen den, zin van den grondeigenaar. Het wetsontwerp kwam echter niet in behandeling door de Kamarontbinding van 1886, en in 1889 verzocht de Minister van Kolonien aan de Indische Regcering een nieuw ontwerp to doen opmaken, hetgeon in 1890 door don hoofdingenieur G. P. A. Renaud geschiedde. Dit ontwerp heeft de basis uitgemaakt van de wetsontwerpen, door de Ministers van Dededem, Bergsma en Oremser successievelijk bij de Volksvertegenwoordiging voor- gebracht (Handelingen 1892/3, Bijl. 123; 1895/6, Bijl. 143; 1896/7, Bijl. 32; 1897/8, Bijl. 162; / 1898/9, Bijl. 15) en dus ook van de in 1899 (Ned. Stb. 124; Ind. Stb. 214) afgekondigde Indische Mijnwet van 23 Mei, die met do wijzigingswet van 26 Sept. 1910 (Ned. Stb. 293; Ind. Stb. 588) en de wijzigingsordonnanties in Ind. Stb. 1912 no. 300, 1914 nos. 185 en 689 en 1916 nos. 570 en 716 nog heden van kracht is. In tegenstelling met de voornaamsto buitenlandse wetgevingen werd in de Indische Mijnwet vastgehouden aan het reeds in het K. B. van 1873 opgenomen beginsel, dat het boren en exploitceren van petroleumputten met mijnontginning wordt gelijkgesteld. De rechten van erfpachters en vruchtgebruikers met betrekking tot mijnontginning zijn door toevoeging van een art. 776 a, in het B. W. met de mijnwetgeving in overeeu-stemming gebracht (Ind. Stb. 1904 no. 233).

De Indische Mijnwet (I. M.) kon in hare 46 artikelen natuurlijk slechts do hoofdzaken behandelen en de Indische Regeering droeg aan Mr. J. G. Pott op, het ontwerp eoner mijnordonnantie ter uitvoering der mijnwet samen te stellen, die ten slotte in Ind. Stb. 1906 no. 434 werd afgekondigd en tegelijk met de I. M. op 1 Mei 1907 in working trad, nadat reeds in 1905 enkele onderdeelen daarvan van kracht waren verklaard bij K. B. van 29 Juli 1899 no. 29, Ind. Stb. 297, met de uitvoeringsordonnanties, G.-B. 24 Moi 1904, Ind. Stb. no. 262 en G.-B. 25 Febr. 1905, Ind. Stb. nos. 162 en 163 (Nederlandschap en eijnsheffing) en G.-B. van 24 Jan. 1905 no. 5, Jav. Ct. 31 Jan. no. 9. (Rogeling van de vergunningsterreinon).

Be halve uitvoerige voorschriften tot uitvoering der mijnpolitie, die in het buitenland door de hoogsto technische autoriteiten, in Indie echter door den Gouverneur-Generaal zijn vastgesteld, bevat de gonoeindo mijnordonnantie (M.O.) van 1906 in 355 artikelen de vole onderwerpen, waarvan de nadcro rogeling door den wetgever aan do Indische Rogcering was overgelaten. Zij berustto zooveel mogelijk op do praktijk, die zioh van lieverlede bij hot uitgeven van opsporingsvergunningen en mijnconccssies had gevormd; toch bloek reeds spoedig, dat in verschillende opzichten wij zigin gen zeer go-wenscht waren en sodort on go veer 7 jaron is men met de uitwerking van voorstellen dicnaangaande bezig, zone!or dat die wijzigingon nog zijn tot stand gekomen.

Ofschoon do toenmalige Minister van Kolonien in zijn Memorie van Toelichting verklaarde, dat het doel dor I. M. voor alles was „de bovondoring van den mijnbouw” on hij staatsexploitatie slechts dan aanbovelenswaard oohito „indion een van Gouvcmicnitswege ontkedo dclfstofafzotting buitengewoon ryk scheen”.

deden de groote winsten, door ecnigo petroleum-iiiataatsclappijen en con enkele goudmaatschappij bchaald, in do Volksvertegenwoordiging stem- inen op gaan om aan den Staat een grootcr aan- deel te verzekeren in de winst, die met de exploi- tatio van delfstoffen was te behalen, eu om ge- makkelijker gelcgcnheid te geven, indien dezc zich aanbood, om tot ontginiung rchtstreeks of middclijk door den Staat over te gaan. Dezo denkbeelden werden ten slotte belichaamd in ocn op 26 Sept. 1910 bckraclitgdvc wet (zio bo- ven) en tengevolge daarvan werden in de jaren 1911-1916 uitgestrekte veelbelovende landstre- ken voor opsporingen door particulieren gosloten om gcrserveerd voor onderzoekingen door het Gouvernement. De afkondigingen daarvan had.- den plants bij de G.-B. 15 Febr. 1911 no. 51 en 1 Sept. 1912 no. 7 (in het gouv. Celebes); G.-B. 25 Oct. 1911 no. 54 (Lima Kota en Rokan) ; G.-B. 25 Oct. 1911 no. 57 (Eilanden ten W. van Sumatra); G.-B. 10 Aug. 1912 no. 25 (Nocsa Kem- bangan); G.-B. 1 Sept. 1912 no. 6 (landschap Pasir); G.-B. 15 Dec. 1913 no. 54 (Boeloe- ngan) ; G.-B. 15 Dec. 1913 no. 55 (in de Palembang- bngsche Bovenlanden ; op een gedeelte van dit terrein werd ten Z. van Moeara Enim, bij de doesoen *Lingga* een kolcentrein in eigen beheer genomen; zie G.-B. 19 October 1916 no. 45); G.-B. 15 Dec. 1913 no. 57 (Tanah Boemboe en Poeloe Laut) ; G.-B. 13 Jan. 1914 no. 48 (Koe- tei); G.-B. 27 Juni 1914 no. 97 (in de residentie Besoekei, in 1916 opgeheven) ; G.-B. 21 Nov. 1914 no. 25 (in -de Rawas, Palembang- bngsche Beneden- landen); G.-B. 12 Maart 1915 no. 25 (onderafdee- ling Beraoe, landschappen Sembaloeng en Goe- noeng Taboro in Oost-Borneo); G.-B. 27 November 1915 no. 29 (een gedeelte der residentie Rembang); G.-B. 10 October 1916 no. 39 (de afdeelingen Koeala Kapoemas, Oeloo Soengei, Doesoelanden en Bandjermasin in de Zuidcr- en Oosterafd. v. Borneo). Te zamen genomen kan men de oppervlakte van het aid us gereser- veerde terrein zeker op 35 miljoen HA. schatten. Mede werden gereserveerd de terreinen (reap, de territoriale wateren), waarin de tegenwoordige gouvemementsmijnontginningen zijn gelegen n.l. Banka (G.-B. 25 Oct. 1911 no. 55 en 27 Febr. 1915 no. 46), Ombilin (G.-B. 25 Oct. 1911 no. 56), Poeloe Laut (G.-B. 15 Dec. 1913 no. 56) en ook do eilandcn en territoriale wateren rondom Billiton (G.-B. 5 Maart 1915 no. 45).

Reeds vroeger waren verschillende streken, met gebruikmaking van art. 8 der I. M., voor onderzoek en ontginiung door particulieren ge- sloten geworden, ten deele werkelijk „in het alge- incn belang" zooals: Batavia en omstreken, in het belang der artesische watervoorziening (G.-B. 24 Juli 1902 no. 2), de Papandajan, in het belang der irrigatie (G.-B. 27 Juni 1906 no. 37) on een paar and ere gedeelten van de Preanger in de afdeeling Bandoeng, in het belang der defen sie (G.-B. 30 Jan. 1907 no. 33 en 17 Oct. 1907 no. 29); de Landak rivier (M.G.S. 15 Juni 1891 no. 1378) en het terrein der vroegere concessie Goenoeng Lawak (M.G.S. 27 Dec. 1904 no. 5262), beide ten behoeve van de diamantzoekende be- volking ; ook later werden voor verschiHende doelemden terreinen gesloten verklaard: bij G.-B. 10 Aug. 1912 no. 25 het eiland Nocsa K&mbangan, met het oog op het gebruik, dat van dat eiland als strafkolonie wordt gemaakt, en vooral

bij G.-B. 14 Sept. 1915 no. 34, waarbij een aan- tal kuststrooken en eilandcn langs de residen- ties Bantam, Batavia, Soerabaja, Pasoerocan, Madoera, Semarang, Lampongsche Districten, Bcnkoelen, Palembang, Atjeh on Men ado, be- nevons enkele meer in hot binnenland gelegcn landstrecKon om redenen van militair belang gesloten werden. Ten deele geschicdde die sluiting echter evenzeer om daarin uitsluitend opsporingen c. q. ontginningen door het Gouv. te doen plaats hebben: Djambi (G.-B. 16 Nov. 1904 no. 1.22 Mei 1908 no. 35 en 25 Nov. 1911 no. 27) Benkoelen en een deel van Palembang (G.-B. 2 Mei 1905 no. 8 en 17 Aug. 1907 no. 1). Pc juiste begrenzingen dezer streken vindt men, behalvo in de betrekke- lijke Javasche Oouranten, ook in den Ind. Regeeringsalmanak onder „Gouvcrn- nientsbcdrshven".

De voornaamste bepalingen der thans nog vigeerende Indische mijnverordelingen (waar- van een meergcdetailleerd overzicht en een ver- gelijkend met die van 1873/4 is te vinden in bet jaarboek 1914 van het Geologisch Mijnbouw- kundig Genootschap voor Nederland en Kolo- niën) zijn:

1. Volledige scheiding van onder- en bo ven- grond, dus van grordrecht en mijnrecht (I. M. 1);

2. Het recht om delfstoffen op te sporen is, ook voor den grondeigenaar, afhankelijk van een vergunning van Regeeringswege (door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, M.O. GO), die voor een bepaalden tijd (3 jaar) en voor een bepaald terrein, niet bo ven een maximum- oppervlakte (10.000 HA.) wordt verleend (I. M. 7, M.O. 73).

3. Dit recht kan alleen na voorafgaande toestemming van Regeeringswege worden overge- dragen (I. M. 7, 7). De vergunning kan tweema- Jen, telkens voor een jaar, worden verlengd, indien blijkt, dat de Jhoudcr diligent is geweest (I. Al. 7.6 en M.O. 96,3); zij wordt ingetrokken indien niet biunen een jaar met de opsporingen een aanvang is gemaakt (I. M. 12, 1 en M.O. 93,94);

4. Ontdekking eon er delfstof, ten gevolgo van op grond eener opsporing- svergunning uilge- voerde werkzaamheden, goeft den houdcr daarvan recht op concessie tot ontginiung dice delf- stof zoodra bij op de wijze, als in de wet bepaald, zijn aanspraken doot geldeit (I. M. 28; M.O. J68, 169);

5. Concessies worden verleend door den Gou v.- Genccraal voor de winning van zoodanige delf- stoffen, waarvan ten genoegen van don G.-G. wordt aangetoond, dat zij binnen het mijnv- eld in een natuurlijkc afzetting voorkomcn, waaruit hard winning technisch mogelijk is, voor ten liooigsto 75 jaar (I. M. J 3) en voor ocn terrein groot ton hoogste 2000 HA. voor petroleum op Java, Madoera en Sumatra's Westkust, 4000 HA. voor id. buiten die geweston en 1000 HA. voor and ere delfstoffen (I. M. 28; M.O. 172);

6. Zooxvel vergunningen tot opsporing als daaruil voortvloeiende concessies lot mijnont- giniung worden alechls verleend, reap, overge- dragen a en Ncdcrlandcrs, aan iugezetenen van Nederland of van Ned.-Indie, dan wel aan ven- nootschappen, gevestigd in Nederland of Ncd.- Indie, waarvan de meerderheid der blicoeende vennoten, der bestuurde of/en Conmiissaris- sen Nederlandcrs dan wel in Nederland of in

Ned.-Indie woonachtige ingozetei.en van Ned.- Indie moeten zijn. Niet in Ned.-Indie gvestigdo personen of vennootschappen moeten aldaar bc- boorlijk zijn vertegenwoordigd. De verkregen recliten vervallen van rechtswege, indien do houder aiet meer, en bij versterf indien binnen zekeren termijn de rechtverkrjgnden niet vol- doen aan eveagenoemde vereischten (I. M. 4);

7. Het concessierecht is eca onroerende zaak (I. M. 18). Deze zoowel als het recht op concessio zijn overdraagbaar, bobodens (voor het laatste) voorafgaande Regeeringstoestom ming (I. M. 28,8; 18,1);

8. De cigenaar van, of rechthebbende op den bovengrond is verplicht tijdelijk of voor goed afstand te doen van de gedeelten ervan, dio voor opsporingen of ontginning noodig zijn en kan daartoe eventueel worden gedwongen ; hij heeft echter natuurlijk recht op volledige vergoeding van allo schaden, door de werkzaamheden ver- oorzaakt (I. M. 9; J01; 21—24; M.O. 129—160; 261—283);

9. Zoowel vergunningbouders als concession arissen hebben de vrije beschikking over de door de werkzaamheden verkregen delfstoffen, tenzij anderen daarop betere rechten kunnen doen gelden (I. M. 10,2; 16,2);

10. Er kan splitsing, vrceniging en vorwisse- ling van concessieterreinen plaats hebben, doch alleen bij nieuwe concessieakten (I. M. 19);

11. Een concessie kan geheel of gedcelteljk worden ingetrokken, hetzij op verzoek, hetzij ambtshalve (I. M. 38 ; 40); de concessionaris kan van zijn rechten worden vervallen verklaard, indien hij onwillig of nalatig is (I. M. 37); hij heeft echter beroep op de Kroon (I. M. 38);

12. Verlenging eener concessie kan niet plaats hebben; het Gouvernemt kan zich do ontginning voorbehouden, co verkrijgt in elk geval bij het eindigen van den concessietermijn do voile en vrije beschikking over het Diijuveld (I. M. 41). Intusschen kunnen tevoren aan den concessionaris do voorwaarden worden medoge- deeld, waarop hij cen iiieuwe concessie kan ver- krijgen (I. M. 34) en in verband daarmee moot hij zich gedurnrlo de laatste drie concessiojaren g<-<lt;rag<tn naar (lc voorschriften hem door den (; -G. gegeven in het belang van den geleidelijkcn overgang der concessie in andere handen (I. M. M) ;

13. Van cen vergunning tot opsporing moot worden beta aid cen jaadijksch va<t recht van 2¹/₂ cent per HA. en cen cijns van 4 % der bruto opbrengst voor zoo ver die hooger is dan / 5000 (J.M. 35,1 ; M.O. 309,4). Van con concessie wordt gechevon eon jaarlijkschb vast recht yan 25 cent per HA. en eon cijns van 4% der bruto opbrengst (I. M. 35,2);

14. Het Gouvernemen is bevoegd opsporin- gen en ontginningen te doen plaats hebben, waar dio niet in slijrdj komon met aan opspoorders of con cession arissen verleende rechten. Het kan to dien cindc of zelf opsporingen en ontginningen, oiKlericnion, of met personen of vennootschap- pon, die voldoen aan het eerste lid van art. 4 der I. M., ovrcnkomsten aangaan, waarbij zij zich verbinden tot het ordomenien van ontginningen, <sf van opsporingen en ontginningen. Zoodanigo overeenkomsten worden niet gesloten dan nadat daartoo tolkcnmale bij de wet machtiging is ver- leend (I. M. 5. a, in Ind. Stb. 1910 no. 588).

Intusschen nam, vooral sedert 1910, do drang naar meer inkomsten voor den Staat nit den Indiachen mijnbouw steeds toe, waarbij nog kwam, dat men eon te grooten en ongcwenschten invloed vreesde van buitenlandsch kapitaal. In do eerste plaats wenschte de Regeering zooveel mogelijk do beschikking to behouden over de nog aanwozige fossiële brandstoffen (petroleum en kolcn), doeb ook andere delfstoffen konden ondr bijzondere omstandigheden daarvoor in aan- merking komen (Handelingen Tweede Kamer, zitting 6 Mei 1913, biz. 3111). In April 1913 wees dan ook de toenmaligo Minister van Kolonien den Gouverneur-Generaal op de wenschelijkheid om, in afwachting van cen te nemen definitieve beslissing, „zooveel doenlijk te voorkomen, dat aan nieuwe opsporingsvergunningen of aan ver- Jengingen van bestaande vergunningca rechten op concessie zouden worden ontleend.“ (Hande- lingen Tweede Kamer, zitting 8 October 1915)/ De G.-G. deed daarna een aanschrijving richten tot de gewestlijko bestuurshoofden om, tenzij de aanwezigheid van petroleum en stcenkolcn zeer onwaarschijnlijk zou zijn te achten, alle aan- vragen om opsporingsvergunningen tot nader bericht in beraad te houden. Een direct gevolg daarvan was, dat sedert 1 Augustus 1913 prak- tisch geen enkele vergunning tot opsporing meer werd verleend en dat men in versneld tempo zooveel mogelijk do terreinen reserveerde, die goede kans boden op de aanwezigheid van fos- sio brandstoffen (zie hierboven).

Hot duurd echor tot 8 Juli 1916 totdat een wetsontwerp tot wijziging der Indischo Mijnwet de Tweede Kamer bereikte (Gedrukte Stukken no. 422). Die wijziging konit hoofdzakelijk ueer op coit vrandring van hot le lid van art. 1 dier wet; de daarin opgesomde delfstoffen worden gesplitst in 2 groepen, waarvan de tweede de delfstoffen bevat, welker ontdekking *geen recht gee ft op concessie*; hiertoo zijn gebracht *1e* steen- en bruinkolen, *2e* aardolie en gassen, *3e* jodium. Daaronboven kunnen terreinen worden gercser- veerd voor gouverncinontsonderzoek naar be- paald aangewezen delfstoffen. Aangzien de Minister echor van oordeel is, dat er geon sprako van zal kunnen zijn om allo opsporing en ontginning van kolcn en aardolie aan het Land voor te behouden, worden verschillende middelen aangegevon om daarin te voorzien.

Dit wetsontwerp word uitvoerig besproken in de Novembralevring 191G van do Economist (p. 795) door N. Wing Easton, in no. 53, 1916 van do Ingenieur (p. 1031) door S. J. Ver macs en in do Februariaflevring 1917 van do Indische- Gids door Reinior D. Vorbock, ofschoon de laat- sto minder bet ontwerp zelf behandolt dan wol do strekking or van. Sedert verschenon het voor- loojig verslag en de Moniorio van Ant woo rd. (Zic ook de opstellen in „de Ingenieur“ van 1917 nos. 3, 6, 7, 10, 11, 17, 22, 23, 25, 26, 44, 50, 51 en 1918 no. 1 ; benevens de praoadviozon, uitge- bracht in de Vercening voor do Staathuishoud- kun de on do Statist iok door Dr. Ir. Th. van der Waerden en Ir. Plate (1917) en voor do Eerste Zuid-Sumatra Conferentio door H. Philippi (1917)).

D. *Literatuur.* a) In 1903 worden tor Landa- drukkorig to Batavia uitgegeven: „Voorschrif- ton tot uitvoering van hot K.- B. van 29 Juli 1899 no. 29 (Ind. Stb. no. 297). Decl I: Voreischten,

waaraan houders van mijnconcessies moeten voldoen heeft dus ook betrekking op het overige personeel van en Deel II: R-egeling van de hcfing van vast recht en cijns opziers, boormeesters, topografen, e.a., waarvan het van de bruto opbrengst van mijnconcessies.^a aantal herhaaldelijk gewijzigd was (zie de opgaf der

b) In 1904/5 volgde: „Ontwerp eener ordonnantie staatsbladen in laatstgenoemd Stb.)
 tot uitvoering van de artt. 7 en 12 der Indische Mijnwet Bij Ind. Stb. 1912 no. 554 werd vastgesteld een (Vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige reorganisatie van het personeel, voornamelijk een regeliijgder bezoldiging, en waarbij tevens de ineenling en opsporingen)” in 3 deelen.

In de genoemde werken a) en b) vindt men een klassen voor de ingenieurs, opziers en boormeesters volledig historisch overzicht van de beaadselingen in werd afgeschaft. De verschillende daarbij ingetrokken en buiten de Kamers over-, en een opgaaf van de besluiten worden idie opgegeven. Bij Ind. Stb. 1913 No. 3 voornaamste geschriften betreffende deze drie voorname rd on de rangen en do bezoldiging gorogeld van het ad- onderwerpen ; in het eerste deel van b) daarenboven den ministeriatief personeel, werkzaam op het Hoofd- bureau tekst van de K.-B. en Ord. vanaf 1873, alsmede van een van het inwijzen.

aantal bybladen en andere bescheiden betrekking heb- De voorwaarden van benoembaarheid tot aspi- rant- ingénieur der mijnen werden oorspronkelijk vastgesteld bij bende op de opsporingen t/m 1899.

c) Verder werd, eveneens ter Landsdrukkerij, in 1905 Ind. Stb. 1866 no. 22; deze rang werd afgeschaft bij Ind. uitgegeven het ontwerp eener ordonnantie ter uitvoering Stb. 1873 no. 280, daarna de laagste rang dus die van der I. M. met een uitvoerige toelichting tot de artikelen, ingénieur der 3e klasse. Een nieuwe regeling voor de samengesteld door Mr. J. G. Pott. Dit ontwerp is bijna benoembaarheid tot in genie ur bij het mijnwezen en gelijkkluidend met de in 1906 afgekondigde betreffende de uitzending van zoodanig personeel uit mijnordnantie. Nederland werd afgekondigd bij Ind. Stb. 1893 no. 223,

d) In 1907 verscheen bij G. C. T. van Dorp te welke in verband met do voran- dering der Polytechnische Semarang;... „De Indische Mijneverordeningen (Indische School in de Techni- sche Hoogeschool werd ingetrokken Mijnwet en Mijnnordnantie)” voor de praktijk bewerkten vervan- gen door Ind. Stb. 1910 no. 232, nader gewijzigd bij Ind. Stb. 1914 no. 434.

N. W. E. De voorwaarden van benoembaarheid tot

MIJNWEZEN (DIENST VAN HET). A. *Algemeen*. In onderopziener, opziener, hoofdopziener, boor- meester, 1850 vertrokken do eerste 4 Gouverne- ments- hoofdboormeester, topograaf werden, met intrekking der mijningenieurs 0. de Groot, 0. Huguenin, Liebert en vroegere bepalingen, vastgesteld bij Ind. Stb. 1914 no. 707 Schreuder naar Indie, nadat zij aan de toenmalige (hierbij ook nieuwe examina programma's). Een aanvulling Delftsche Akademie en in het buitenland voor die van den staat der bezoldigingen (1912) werd gegeven bij betrekking waren opge- leid : de eerste werd daarbij Ind. Stb. 1914 no. 34 ten gevolge van de in-dienst-stelling tovens als chef aangewezen. Nadat in hetzelfde jaar de van een accountant en een archi varis, en bij Ind. Stb. 1916 eerste „Bepaling der ontginning van delfstoffen-be- no. 166 (chef van het kaarten bureau).

vattende gronden in Ned.-Indie” was uitge- vaardigd, Als regel is aan gen omen, dat de ingenieurs een volgde bij K.B. van 3 Juli 1852 No 5 Ind. Stb. no. 37) de diploma van mijningenieur moeten bezitten, verkregen te eerste organieke re geling van het mijnwezen en bij K.B. Delft. Even we 1 was reed sedert 1867 (Ind. Stb. no. 31) van 13 Mei 1863 no. 15 (Ind. Stb. no. 63) de indeeling de mogelijkheid geopend om ook ingenieurs met daarvan als een „Afdeling Mijnwezen” bij de Directie der puitlandscli diploma in tijdelijken dienst te nemen, die Burgerlijke Open bare Werken(*), waarbij het bleef tot na aflogging van een aanvullingsexamen eventueel in het bij K.B. van 21 Sept. 1866 no. 66 (Ind. Stb. no. 127) vaster dienst zouden kunnen overgaan (Ind. Stb. 1873 no. 128) hetgeen, voor zoo ver dien overgang be- troft, echter Nijverheid werd over- gebracht. Bij de instelling van het nog niet plaats had. Bij Ind. Stb. 1914 no. 434 werd art. 1 Departement van Gouvernementsbedrijven ging het Mijn- wezen daarbij over (Ind. Stb. 1907 no. 406 art. 2 sub. b).

Na de afkondiging der Indische Mijnwet en vooraf der waardig^a buitenlandsch diploma den bezitter voor het Mynordnantie, waarbij aan don „Chef der afdeling Mynwezen” een veeloni- vattende en invloedrijke dadelijke in vaston dienst treden in aanmerking brengt. Nadere wijzigingen werden aangebracht bij Ind. Stb. 1916 nos. 265, 6G3 en 664.

Met do uitbreiding van de werkring, zoowel door het in working treden der nieuwe mijnveror- deningen als door de nieuwe mijnbouw) liek der regeering (zie bij MIJNWETGEVING) ging een uitbreiding van het person eel gepaard en volgens het Kol. Verslag van 1915 bestond op 1 Juli van dat jaar het ingenieurspersoneel uit: den Ohef van het Mijnwezen, 3 hoofdingenieurs en 33 ingenieurs in vasten-, 20 ingenieurs en 5 geologen in tijdelijken dienst, terwijl 7 ingenieurs voor memorie werden gevoerd (gedelacheerd bij do Ombilin- en Poeloe Laut-mijnen en by het Gymnasium Willem III); het verderd technischo

^a) De tin winning op Banka was hierin niet begrepen (zie hierachter sub 0. a. 4).

poroneel (ongerekond Ombilin, Poeloe Laut en Banka) bestond op dien datum uit 3 topografen, 1 tekenaar, 2 hoofdopzieners, 7 opzicners, 3 ondcorpzieners, 1 hoofdboommeester on 11 boommeesters in vasten-, on 1 topograaf, 1 hoofd- opziener, 3 onderopzieners on 8 boommeesters in tijdelijken dienst. Het *ioofdbureau* van hot Mijinwezen omvat tegenwoordig de volgende afdelingen: I. Mijininspectie en Oyns; II Grondpeilwezen; III Mijinbouwkundige onderzoekingen, Gcologische opnemingen, Beheer der verzamelingen, Laboratorium, Redactie van het Jaarboek; IV Mijinverordeningen; V. Tech- nische zaken en Teekenkamer; VI. Algemeene zaken, Poroneel, Archief en Expeditie.

0. *Werkring*. De dienst van het Mijinwezen omvat sedert 1873 (Ind. Stb. no. 280): a) De loiding en, waar noodig, het beheer van 's Gou- vernemcmts ontginningen en delfstoffen. 6) Het van Gouvernemcmtswege in het belang der algemeene veiligheid en van den fiscus houden van toezicht over alle ontginningen van delfstoffen bevattende gronden en daaruit voort- vloeiende fabriekmatige inrichtingen. c.) Het openbaar ma ken van alles wat op het gebied der geologic, motallurgie en mijnbouw voor de Industrie en de wetenschap van belang is. d.) Het uitvoeren van eene gelcidelijke geologische opneming van de Nedcriandsche Oost-Indische bezittingen. e.) Het uitvoeren van de onder- zoekingen van mijnbouwkundigen aard, die door den Gouv. Generaal noodig worden ge- acht. /.) Het uitvoeren van mineralogisch-schei- kundige en metallurgische onderzoekingen. g.) De dienst van het grondpeilwezen.

Sub. a.) 1. Van do steenkolen-ontginning Oranje Nassau te Pengaron (zie bij KOLEN) had het mijnwezen inderdaad de leiding (Ind. Stb. 1855 no. 9; 1873 no. 136); het toezicht be- ruste bij den resident.

2. Met de Ombilin-mijnen heeft het mijnwezen alleen directe bemoeienis gehad bij de voor- bereiding tot de ontginning; toen het ontgin- ningsstadium was ingetreden, word de Hoofd- ingenieur Chef van den dienst der Staatsspoor- wegen en der Kolonontginning ter Sumatra's Westkust tevens chef van deze Jaatste, wat de ontginning, hot transport en den verkoop be- trof (zie dicns instructie, vastgesteld bij G. B. 29 Aug. 1892 no. 12, Bijbl. 4698, aangevuld en gcwijzigd in Bij bl. 6976, 7061 en 7729) on bleef de Chef dor afdeling Mijinwezen sedert buiten elke directe aanrakng daarmede. Intusschen werden in zooverre do rollen omgekeerd, dat in 1911 een hoofdingenieur van het mijnwezen we rd belast met de betrekking van Chef van Exploitatie van den Sumatra-Staatsspoorweg en de Ombilinmijnen, terwijl de hooger genoemde betrekking on vervuld bleef.

3. De Poeloe Laut-kolonmijn, die 1 Oct. 1913 door het Gouv. word aungokocht, schijnt onder loiding en beheer van don Chef van het Mijin- wezon to staan, althiaf on Speciale instructio voor don Chef der ontginning (zooals by do Ombilin, zie hierboven) we rd nergens aangc- troffen.

4. Reeds bij Ind. Stb. 1832 no. 45 we rd vast- gestold een Reglement op hot boheer der tin- winning op Banka, dat met allo wijzigingen t/m 1874 te vinden is in Boucdwijnse en van Soest, de Indo-NedcrI. wetgeving, dl. I. biz. 777—787.

De resident had het opprtoezicht, de leiding en hot boheer der ontginning; hij we rd daarin bijgestaan door administrateurs, die technisch niet of niet voldoende onderlegd waren. Bij G. B. van 12 Juli 1880 no. 12 (Jaarb. Mijnw. 1882. II. 236) kwam een "voorloopig" rglement tot stand, rogolendo do verhouding van den Eerstaanwozend mijningonieur tot het Gewes- telijk bestuur in zake de tinexploitatie, waarb' duidelijk we rd uitgesproken, dat de eerste alleen „afdeelingchef" is, doch waarbij de dienst van het mijnwozen speciaal aangewezen word om den resident voortelichten. In 1884 ging men een stap verder en word de leiding der ontginning, onder toezicht van den resident, overgedragen op de ambtenaren van het mijnwezen, die dus als zoodanig onder de recht- streeksche bevelen van het bestuurshoofd stonden.

Het onderzoek „naar het delfsffbfclijk produc- tief vermogen", zooals het officieel genoemd werd, dus het afboren der daarvoor geschikt geachte terreinen (zie bij TIN) geschiedde echter sedert het G.B. van 5 Mei 1853 No. 2 door het mijnwezon, d. v. z. onder toezicht van Bata- via, doch met zelfstandige leiding door den E.a. mijningenieur op Banka, buiten directe bemoeienis van den resident. Er was dus een dualistische toestand aanwezig, waaraan de Regeering bij G.B. van 4 Oct. 1889 no. 20 een einde maakte, door ook dit onderzoek onder de bevelen van den resident to stellen. Sedort dieh had de Chef der afdeling Mijinwezen geen directe aanraking meer mot Banka, al werd door de Regeering nu en dan zijn advies gevraagd. Deze toestand word geconsolideerd in het Algemeen Reglement voor de tin winning op Banka van Ind. Stb. 1891 no. 134, dat gewijzigd en aangevuld werd eerst bij Ind. Stb. 1905 nos. 191 en 455 en Ind. Stb. 1906 no. 493, terwijl een belangrijke aan- vulling tot stand kwam by Ind. Stb. 1908 no. 624 in dien zin „dat de inogelijkheid werd open- gesteld om de tin winning op Banka rechtstreeks in eigen beheer door het Gouvernement te doen plaats hob ben (zie ook Ind. Stb. 1911 no. 372 en 1914 no. 381).

Word door de beslissing der Rogeering wrijving tusschen de beide dicnsten vermeden, toch bleek, mode door de groote uitbreiding, die de machinale hulpmiddelen voor de ontginning moesten onder- gaan, dat do keuze van een niet-techiikus aan het hoofd van een zoo belangrijken technischen dienst geen gelukkigo was. In 1910 werd dus bij wijcz van proof do E.a. mijningenieur tijdelijk bolast met do functien van resident en bij Ind. Stb. 1912 no. 556 (waarvan art. 2 en 3 in working zijn getreden op 25 Aug. 1913, Ind. Stb. van dat jaar no. 535) werd tot volledige scheiding van bestuur en tcchnisch bedrijf overgegaan en bepaald, dat de bij vroegero verordeningen, besluiten en voorschriften aan don Resident van Banka en Ondorhoorigheden toegekendo bevoogheden inet betrekking to do tin winning op dat eiland en hot daarbij werkzamo personeel, zijn overgegaan op den Chef der Banka-tinwinning, welke titel aan den vroegero E.a. mijningenieur werd toegekond, on wiens instructio opgenomen is in Bijblad 8300 (gcwijzigd Bijbl. 8510). Een rcgeling der bezoldigingen word vastgesteld bij Ind. Stb. 1912 no. 555, waarbij tevens aan den resident, als standplaats werd aangewezen Pangkal Pinang

in plaats van Muntok. Dit Staatsblad word ge- wijzigd, extra-bijlagen der Jav. Ct. Tevens verschoen van de bcido resp. aangevuld bij Ind. Stb. 1914 no. 619; Ind. Stb. 1915 werken van Dr. Verbeek: Geologi- sche Beschrijving van nos. 30, 75, 453, 484, 511, 676, 733; Ind. Stb. 1916 no. Ambon (1905) en Moluk- ken Verslag (1908), die in het Jaarboek werden opgenomen, een afzonderlijk editie in

Sub. &). Een geregld technisch toezicht over de de Fran- sche taal. mijnontginningen, zoowel van de Staats- als van de Sub. d) Met een, naar een vast, stelsel opzette particuliere-, had tot in de allerlaatste jaren nooit pla&ts. geologisch opneming van Ned.-Indie is nog geen begin Wel was een der mijnjnc- niuers (gewoonlijk do Chef gemaakt. To ch is reeds een niet on- aanzienlijk gedeelte der afd. Mijnwezen) Regeeringscommissaris bij de van Indie, wat men zou kun- nen noemen, geologisch Billiton Mij, en weMen daarheen en ook naar Banka met verkend, waaraan ook door veel onderzoekers buien het langor of korter tusschenpoozen inspectiereizen ge- mijnwezen is inedegewerkt. Dit blijkt wel het best uit de maakt, doch daarbij bleef het. In de eerste 10 jaren der eerste Geologische Schetskaart van den Archipel in 1914, Ombilin- ontginning we rd door de Chefs daarvan de samengesteld door den mijnjngenieur

zending van en buiten het person eel staand ingenieur E. O. Abendanon, uitgegeven door het Kon. steeds tegencloouden en eerst bij G.B. van 16 Dec. 1902 Ned. Aardrijksk. Gen. en gedrukt bij J. Smulders & Co in no. 25 (Bijbl. 5815) werd een jaarlijksche inspectie der don Haag. Zie over de resultaten dier onderzoekten gen' Ombi- lin-ontginning bevolen; de eerste werd 1904 ""bij GEOLOGIE.

Sub. e) Deze zijn zoo goed als alle uitvoerig beschreven in het Jaarboek v/h Mijnwezen (zie de daarop gemaakte registers, loopende tot 1899). Voor de van Gouvernementswege uitge- voerde exploraties in verband met Ind. Stb. 1910 no. 588 (zie bij MIJNWEZGEVING) is in dclaat- ste jaren eeft uitgebreid personeel aangeezwen, waaronder ook geologen ; sedert 1909 is een af- deeling van het hoofdbureau van het mijnwezen gecreerd, aan welks hoofd een der ingenieurs staat met het titel van Chef der Mijnbouwkun- dige opsporingen. Over de verrichtingen vindt men een en ander in de Koloniale Verslagen en in de Jaarboeken van het Mijnwezen.

Sub. f) De betrekking van Chef van het mineralogisch- scheikundig laboratorium, die in 1873 was ingesteld, doch sedert 1877 onvervuld was gebleven, werd bij Ind. Stb. 1882 no. 63 ingc- trokken. Sedert werden de daaraan verbonden werkzaamheden eerst door een der leeraars aan het Gymnasium Willem III, later meestal door de mijnjngenieurs zdf verricht. Do resultaten werden geregeld in de Kwartaalverslagen en in de Jaarboeken open baar gemaakt.

Sub. g) Zie hiprover bij ARTESISOJIE PUTTEN . , Afgesloten uit. 1916. wL W. E.

MYRICA JAVANICA BL, fum. *Myriqueuc.* Mangkoan, Pitjisan, Wocroo Ketck (JAV.). Kleine boom, ver want met de Europoescho Gagel, in Java in het Westen in do hooger bergstreken. De plant wordt aanbevolen voor reboisatie van kale berghcllcingen. Het hout is in bergstreken een zeer gczoct brandhout. Do vruchteji zijn ect baar.²⁾

MYRISTICA. Plan ten g0'N a c hi d4r *Myristica cecen* met een groot aantal soorten in Zuid- en Zuid-Oos- Azie, meest kleine boe men groene, eenslachtige bloemen en openspj-ingenii c vruchten. J3kcond is *Myristica fragra- ns*, de Noteniuskaat (Zie aklaar), doch, ook andro soorten hebben eenig nut, zoals *M. argenea* Warb. de Papoeaanoot of Wilde Jioot van Nieuw- Guinea, die door de Pupoc&s in Z.-West-Nicuw- Guinea in in of meet in 1884/5 Krakatau, door R.D.M. Verbeek, deel I en II wordt aangeplant voor den uitvoer. Zoowel foclie als noot hebben belang- rijk geringer waarde dan de Banda-nool. Een and ere soort, *M. falua*, van de Molukken, heeft in het Verbeek en R. Fennema, 2 dl. (Holl, en Franse uitg.); gchecl geen waarde als specerij, doch de zaden zijn als pala eenige brochures over ver- schillende onderwerpen van actueel belang als Venneedlijk wordt thans algemeen *M. argenea* onder (lien naam

verkocht. Nog een paar and ere soorten uit het Oosten van den Archipel hebben waardo als specerij, doch komon to weinig in don hande】 .

MYRMECODIA. Zio MYBMECOPHILIE.

MYRMECOPHILIE. Zoo wurd genoemd het verschijnsel van het samenloven van plantcn met mieren, waarbij in vele gevallen do plant do mier niet alleen tot woning dient, maar bovendien ook andere voordeelen biedt, bv. voedsol lovert. Om een plant myrmecophil te noomon stelt men in den regcl als eisch, dat do plant bijzondere kenmerkon bezit, die als adap- taties aan hot samenleven mot mieren zijn te bcschouwen. M. komt bij een groot aantal tropische plantenfamilies voor en is in alle dee- len der werclld bekend. Van de indo-maleische myrmecophile planton beschrijft Rumphius roeds *Myrmecodia* en *Hydnophytum*. Later heeft Bec- cari (Malcsia II, 1889) een aantal vormen n'ader bestudeerd. *Clerodendron fistulosum* op Borneo en *Clerodendron myrmecophilum* hebben hollo takken, waarin steeds mieren leven. Bovendien hebben de bladoren aan de onderzijde talrijke honingorganen, die de mieren zouden voeden. Bij con groot aantal andoro plantcn, die geregeld mieren herbergen, heeft men echter verder geen bijzondere inrichtingen kunnen aantoonen, die wrcklijc op aanpassingen aan het leven met micron tzamcn. duiden, zoodat men ze niet als typisch myrmecophil kan beschouwen. Een zeer bijzonder belang hebben echter do beide geslachten *Myrmecodia* en *Hydnophytum*, beide epiphytische *Rubiaceen* met knolvormige sten- geldoclen, bij *Hydnophytum* glad en mot bebla- derde stengels bezet, bij *Myrmecodia* echter buitengewoon groot en bezet met dorus, ter- wijl do dikke, vleezigc stengels een krachtige groep van bladeren aan den top dragen. In be ide gevallen zijn de knollen van binnon voorzien van con labyrinth van gangen on holten, dio door mieren bewoond worden. Deze gangen zijn echter niet door de mieren zclf gegraven, daar zc, zo<ials Treub heeft aangetoond, zich ook ontwikkelen, als men van kiemplanten do micri'n zorgvuldig verwijderd houdt. Eorder hobben dc gangen do betockonis van een wator- rcsorvoir. Myrmecodia^ on Hydrophytum's kan men in <lon goheelen Archipel cpiphytisch in boomcn vinden, zoowel in hot lage land als in <l'i bergstreken. In Nicuw-Guinea komt Myr- inccodia nog tot op 3600 M. voor, op vcle plaat- <en, waar op do bergon boomgroei ontbreekt, g roe it do plant ook zoer goed op de lago struik- jes, dio <len bod o in bodekkon. Een andoro vorm, waarondor jynnocophilio zich voor- doet, is het aanwezig zijn van zg. cxtraflorale nectaricu, d. z. houingklicren, die niet i n, (loch b u i ten do bloom voorkojnen, bv. op stengels of bladeren. Men heeft (lit vuak zoo willen uitleggen, dal do jnieren, did de zocto honing graag opzoeken, dezo niet opzoeken in do bloemen, wuur zo de insekten zouden verjagen, welk(; bij hun bozeck in do bloein voor do be- Hluiving jnoolon zoren, doch de gomakklijker boroikbaar honing buiten do bloem zouden profereoren. De cxtraflorale nectarien zouden dus do mieren (on ook andere inskten, dio bij do bostuiving geon rol spolon), van do bloemox afhoudon. Bovendien zouden do micron bij hun bozeck nan do nectarien andoro, voor de plant schadooljke insecten wogjagen. Movr. Niouwen-

huis looift echter speciaal voor Indische plan- ton aangotoond, dat dezo theorie geheel onhoud- baar is, zoodat hot aantal echte myrmecophile plantcn in trop. Azie zeer gering is. i :

MYROBALANEN. De vruchten" van ccnigo soorten Indische boomcn uit het geslacht *Termi- nalia*, fam. *Gombretaceae*. De meest bekende soort, nl. do gele myro balaan, langwerpig, ei- vormig of peervormig, ictwat vijfkantig, 2—3 cM. dik en 3—6 c.M. lang, komt van *Terminalia Chebula* Retz.; om. het hoog looistofgehalto (tot 45 %) dienen myrobalanen in Indische landen, en ook wel in Europa, als voortreffelijc samen- trekkend geneesmiddel bij diarrhoea, en vormen zij nog steeds een zeer belangrijc looi- en verfmiddcl, dat vooral van Eng- Indie (Bombay) wordt uitgevoerd. Van de Terminalia soorten uit onzen archipel leveren er slechts two myrobalanen, namelijc de djaha (JAV.), *Terminalia bclerica* en de djaha keling (JAV.). *T. Teys- manii*. De gedroogde en ontpitte djaha-vrucht heot djahalawc of djalawo en wordt onder dien naam op den pasar verkocht ; zij dient voor do ververij en de looierij. De djaha keling is minder gezocht en goedkeper; men gebruikt haar hoofd- zakelijc als mediejn. Van geheel andere herkomst waren de in de oudheid gebruikelijke Egyptische myro- balanen, nl. de vruchten van *Balanites*; ook do geenzins adstringeendo Syrische prui- men („mira.bclen") worden als myrobalanen aan- geduid, zoo ook do zacht laxcerende vruchtjes van *Phyllanthus Emblica* Gaertn. (Zie aldaar).

MYROXYLON BALSAMUM Harms. Fam. *Legu- minoosae*. Boom uit Centraal-Amerika en het N. van Zuid-Amerika, waarvan twee varie- teiten voorkomen. De cone levert de Tolubalsem, do andero de Percubalsem. Beide soorten zijn in don cultuurtuin te Buiteuzorg gekweekt, doch hot is niet gelukt, zelfs bij oude exemplaron, uit don stαιν een conigszins groote hoeveel- hoid balsem te vcrkrijgen. Vermoedelijc ge- drag do planten zich in Indie anders dan in hun vadcrland.

MYRRHA. Ecne aromatisch-bittere gombars, dio vloeit uit den stam van *Balsamea Myrrha* Engl., fam. *Burseraceae*, een kleinen boom der Noordoostkust van Afrika. Zij wordt door do Somali's ingezameld en van Aden naar Europa en Indio verscheept. De myrrha bestaat uit 40— 67% go in, 27—35% hars en 2—8% vluchtige olio. Haar overoud gebruik als wicrook on medi- cijii is ook in Oostersche landen bekend.

De hoofdmarkt van myrrha is Britsch-Indie, waur het ondor don naam Bendor Karam verhand eld wordt, en deels naar Europa, deels naar China gaat; men kan dus do myrrha ook vorwachton ondor do aromaton, die door de Chi- neczon op Java wortlen ingevoercl.

MIJTEN (*Acarina*). Ordo van kleinc, ongo- vluogclde, golcddpootigo dieren, die gewoonlijc tot do Spinnen (Zie aldaar) gerokond worden, maar zich onderscheiden door hot ontbreken van con insnooring tusschon kopborststuk en achter- lijf. Bovendien ondergaan zij bij hunno ontwik- keling van ei tot goslachtstrijp dior cone onvolko- mene gedaantoverwisseling, daar bij de jongo lar- ven het tweede paar pooton nog ontbreekt en de volkomon toestand dikwijls oorst na een rustend stadium wordt boreikt. Do monddeolen bestaan uit two paar ledioaten, on zijn bijtend of zui- gend; do adcmhaling geschiedt door tracheen of

door de huid. De geslachten zijn gescheiden. Vele soorten zijn gedurende hun geheele leven of slechts als larven parasitisch, andere voeden zich met plantestoffen, zoowel levende als dood. De grootste vormcn vindt men onder de Tokken (*Toxotidae*), die op gras of takken zitten te wachten op een prooi (zoogdieren, vogels, slangen), in wiens huid zij zich met hunne monddeelen vasthebben om boren, om zich dan (ten minste de wijfjes) zoo vol bloed te zuigen, dat zij meer dan tienmaal hun oorspronkelijken lichaamsomvang kunnen bereiken. Vooral honden hebben in Indie veel van teken te lijden, die zich tusschen hunne teenen nestelen. Het beste middel om de parasieten te verwijderen, is benzine. Ook tabakssap kan dienen. Uitrukken is verkeerd, daar de zuigsnuit met zijn weerhaken in het wondje blijft zitten.

Tot de mijten, die met het bloote oog haast niet te onderscheiden zijn, behooren de Schurftmijten (*Sarcoptidae*) van gedrongen lichaamsvorm, met borstels aan lijf en pooten, de oorzaak der schurftziekte bij menschen en andere zoogdieren. De jongen graven korte gangen in de huid, die zij spoedig weer vorlaten, de bevruchte wijfjes langere (1 c.m.) die zij met hare eieren en uitwerpselen vullen, en in wier blinde uiteinde zij sterven. Tot een andere familie

(*Demodicidae*) behooren de haartzakmijten, mikroskopische, wormvormige diertjes, die in de smeerklieren der haren parasiteeren. Zij veroorzaken huiduitslag bij honden, varkens, katten, schapen, runderen, soms ook bij menschen.

Andere mijten zijn oorzaak van ziekelijke uitwassen en misvormingen aan de pooten van hoonders (kalkpooten, hoonder-elephantiasis).

Als uitwendige, bewegelijke parasieten komen mijten (*Dermanyssidae*) voor op vogels en zoogdieren.

Onder de van plantestoffen levende zijn vooral de galmijten (*Phytoptidae*) van belang, omdat zij ziekten aan gewassen kunnen veroorzaken.

Ook in levensmiddelen treden mijten soms in ontzaglijk aantal op. Het meest bekend is de kaasmijt (*Tyroglyphus siro*).

Voor al op Nieuw-Guinea zijn zeer kleine, roodachtige Thrombidium-larven dikwijls uiterst lastig en moeilijk te verwijderen. Zij nestelen zich vooral op do beenen (zie A. O. Oudemans, Nieuw Guinea V. 1906 p. 148-161); In de reisbeschrijvingen zijn zij soms met kleine stekende muggen verward (A. O. Oudemans, Entom. Berichten III, 1913 p. 333).

De op kevers dikwijls aanwezige *Gamasidae* zijn geen eigenlijke parasieten, maar gebruiken deze kevers slechts als vervoermiddel.

Soewarsih Djojopoespito

Wa-nneer wy denken oon de geemancipeerde vrouw van Java, dan zijn wij, hier in Holland, vaak te veel geneigd vast te blijven haken acm den bekenden naain van Kartini, de Javaasche regen. tendochter.

Kartini een so dale figuur, geen politieke; ay kon de voile Nederland'sche sympathie hebben, want 其 belichaamde in geen enkel opzicht een gevaar voor onze kolonifile macht. Maar... Kartini stierf bijna een halve eeuw geleden en in deze halve eeuw is er wel zoo het een en ander (sic) rooid in de geesten op Java. Vcel meer, (Um velen van ons zich realiserden; de huidige crisis is daarvan de Bchokktulc revclatie. En toch waren de symptomen van deze rijping voorhanden, allccn ... toy h-adde er meestal te weinig aandacht voor. Zoo bleef bijvoorbeeld de Javaasche tendens-roman „Buiten het GarecV", in het Nederland'sch geschreven door de schryfster Soewarsih Djojopoespito, (en ingeleid door E. Du Perron) vrijwel onopgemerkt. Geheel ten onrechte en zeer tot ons nadeel zagen wij | dezc tweede Javaasche vrouwenfiguur over het hoofd.

Tusschen Kartini en Soewarsih ligt met alleen de evohitie van de Javaasche | vrouw, maar ook een groot, rijp geworden koloniaal conflict. Voor Kartini | vormden de intellectuele scholing van | het Javaasche meisje, de wye huwe- | Hjkskeuze en het de facto monogame hu- | welijk, het eindpunt van haar idealistisch | B'reven. Voor Soewarsih echter vormde | dit alles het beginpunt, de sociale basis, | waaruit de groote politieke strijd | u het koloniale regime kon | gmezet.

g Reeds het kindermilleu van Soewarsih | 帖
mel anders getint dan dat van Kar.

tint. Groeide Kartini op te midden van de starre Midden-J avaasche traditie, Soewarsih's kindertijd lag in de zooveel vryer en vrymoediger wereld van West-Java, waar de Soe-daneezen wonen, die minder conventioneel zyn dan de Javanen. Zoowel dus door hetgeen Kartini voor haar snifters had bereikt, dis door een daadwerkelijke vrijer atmosfeer, kon Soewarsih opgroeien tot de strijdbare vrouw, die XV) later werd. Het scholgaan was al geen conventioneel probleem nteer, zij bezocht niet alleen de lagere school, maar ook de kweekschool te Soerabaja, waar xy haar acts lager onderwijs haalde. Daarna trouwde Soewarsih met Raden Djojopoespito, een vurig nationalist. Van dit moment af wordt haar leven door de politiek overheerscht. Lang niet altijd tot haar persoonlijk geluk of uitsluitend volgens haar innigste verlangen-s — dit weten wy uit haar boek, dat veel autobiografische gegevens bevat. Want onder aUes door blijft Soewarsih, hoe geemancipeerd, ook, toch voordl vrouw, een vrouw, voor liefde, huiselyke vrede en geluk dikwijls waardevouUer zyn dan de groote ypolitieke strijd. Het is haar standvastige Uefde voor haar man, die van haar een pion maakt op het schaakbord van dezen strijd.

De tyden zyn vol politieke spanningen, wij schrijven 1933, de strijd der J avaasche nationalist begint zich al duidelijk af te tekenen en Soekamo inspireert reeds velen. Een uterk wapen wordt gezien in de scholing van het Javaasche volk. Het Gouvernement geeft wel scholen, maar volgens de nationaldisten niet voldoende. Zy besluiten tot het oprichten der z.g. Wilde Scholen, inheemse scholen buiten het - re/eerings-initiatief. Elke nationalist, die zich capabel acht, mag onderricht geven. Zoo warden Soewarsih en haar man clandestiene leerkrachten, | buiten het gar eel". Het blykt het zware, vaak teurstellende bestaan van idealistische rvolutionnaircn, vol bitterheden en | betaagd! Sbezcarsih' houdt stand. Ondanks het scherpe politionele to'zicht van het Gouvernement, waardoor gevangenschap en verbanning dr eigen; ondanks concurrntie en intrige en de sonvs janimerlyke ordeloosheid en willekeur in eigen gele. deren, ondanks de blijkbaar natuurlyke onverschilligheid van de „nias5a", houden deze idealisten stand en onder hen Soe- wars 洗.

Dan breekt de oorlog tegen Japan uit, deze oorlog, die voor Indonesische inteU lectueelen als So'ivar&ih zoo ontafendend verwarr&nd moet zyn geweest! Zij heeft r'deivs de Japan'sche bezetting, een reeks artikelen geschreven, die — meen ik — binnenkort in Nederland zullen warden gepubliceerd. Wanneer wy, na haar boek, ook deze artikelen h'bben gelezen, zal 隔t beeld van deze strijdende b'doneal- sche vrouw eerst ten voile geteekend zyn.

M. H. BZÈ : KELY—LULOFS

ENCYCLOP>EDIE
VAN
NEDERLANDSCH-INDIE

TWEEDE DRUK

ONDER REDACTIE VAN

D. G. STIBBE

BUITENGEWOOX HOOGLEERAAR AAN DE NED. HANDELS-HOOGESCHOOL
OUD-INSPECTEUR VAN DEN ARB EID IN NED.-INDIE

MET MEDEWERKING VAN

W. C. B. WINTGENS
OUD-INSPECTEUR VAN SCHEEPVAART IN NED.-INDIE

EN

E. M. UHLENBECK
OUD-LUIT.-KOL. DER INF. O. I. L.

DERDE DEEL

N — SOEMA.

'&GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

LEIDEN
N.V. v/h. E. J. BBILL

1919

牙" V: VOORBERICHT.

In de redactie kwam wederom verandering, doordat de Heer S. DE GRAAFF; wegens ander^ bezigheden verhinderd deel te nemen aan de verdere werkzaam- heden voor" de Encyclopedie, na het verschijnen van het tweede deel uit de redactie trad, terwijl de afdoening van de dagebjsche zaken op het redactie- bureau door het vertrek van den Heer W. C. B. WINTGENS in begin 1919 in and ere handen overging.

Voor de regel en, welke bij de b ewer king van dit deel zijn inachtgenomen, mog© verwezen worden naar het voorbericht van de beide voorgaande deelen, ten aanzien van de controle op Inlandsche woorden en benamingen, de spelling van Inlandsche woorden en het gebruik van klankteekens inzonderheid naar het voorbericht van het tweede deel. Slechts het volgende zij daaraan toegevoegd.

Bij Latijnsche plantennamen is, als gevolg van nieuwe gegevens, die den bewerker thans ten dienste stonden, enkele malen een Inlandsche naam vermeld, welke in de vorige deelen niet voorkomt. Ook zijn wel Inlandsche plantenna- men opgenomen als verwijzing naar een vroeger opgenomen Latijnschen naam, hoewel bij dezen laatste de Inlandsche naam niet is genoemd. Dit is geschied in die gevallen, waarin de oorspronkelijk onvermeld gelaten Inlandsche naam, bij nader inzien, niet in de Encyclopedie ontbreken mocht.

De veelvuldige wijzigingen in de administratieve indeeling van het grondge- bied in Ned.-Indie zijn so ms oorzaak van gemis aan overeenstemming tusschen ter zake handelende mededeelingen in artikelen, welke in verschiilende deelen der Kncyclopaadie en dus op verschillende tijdstippen zijn opgenomen. Verschillen van dien aard wijte men dus niet aan mindere nauwkeurigheid.

Ook do vrschijning van dit deel ia door meer dan een oorzaak vertraagd geworden. De epidemie, welke eind 7918 en begin 1919 ons land teisterde, heeft de medewerkers van de Encyclopaedie niet gespaard en vele maanden vertraging zijn hi er van het gevolg geweest. De vooral in den aanvang nog ongeregelde verbinding met Indio voorts is medo weinig bevorderlijk geweest voor een gere- gelden voortgang tijdons do bewerking. Ten einde het verschijnen van dit deel zooveel mogelijk to bespoedigen zijn enkele artikelen, welker bewerking de uit- gavo wellicht te lang zou ophouden, verplaatst naar het algemeen supplement en is in dit deel volstaan met eene verwijzing naar dat supplement.

Aan alien, die bij de samenstelling van het derde deel hunne medewerking hebben verleend, betuigt de redactie gaarne haar dank.

December 1919.

DE REDACTIE.

Noodzakelijke Verbetering op het 2e deel.

Biz. 152, le koi. regel 1 v. b. Het „Octrooireglement“ is by Ind. Stb. 1918 n°. 245 opnieuw vastgesteld, met intrekking van dat in Ind. Stb. 1912 n°. 334 j° 1913 n°. 547.

ERRATA EN VERBETERINGEN 3o DEEL.

Biz. 14, le koL re gel 18 v. b. Achter MAL. moot de , vervallen en tusschen Litji en Loetji een ,geplaatst worden.

” **20, le** „, regel 8 v. b. staat babouws moot zijn: bouws.

M 220, lo „, regel 23 v. b. Achter de woorden: „voor langeren termijn het gebruik van gronden te verzekeren“ te voegen:

„ , ten einde naar door da Regeering is toegelicht, voordat geval tot afschaffing „van het verderfelijke vorschotstelsel te kunnen overgaan, terwijl het toestaan ”van de huur *op* langeren termijn weder tengevolge heeft, dat aan de verhuurders „een huurprijs is gewaarborgd, die mocr overeenkomstig de werkelijke huurwaarde „*is* van de in de laatste jaren sterk gestegen pijs der sawahs.

” **532, le** „, staat achter **RADJA AMPAT GROEP** : Zio supplement, moet zijn: Zie PAPOEA'S.

Medewerkers aan het derde deel der Encyclopaedic van Nederlandsch-Indie.

- XADRLANJ. Dr. J. N. — Afgevaardigde v/h Nederb
Bijtelgenootscap op Midden-Celebes.
- B.**
- BAKKER. H. — Luit. Kolonel Gen. Staf N.-I.
Leger.
- BEAUFORT. Dr. L. F. DE. — te Eerbeek.
- BEMMELEN. Prof. Dr. J. F. VAN [二 Hoog-
leeraar to Groningen.
- BEMMELEN. Dr. W. VAN. — Directeur Kon.
Magn. en Met. Observatorium te Batavia.
- BEZEMER. Prof. T. J. — Hoogleeraar a/d Land
bouw Hoogeschool te Wageningen.
- BOEKHOUDT. Mr. W. — Oud-Raadshcer
Hoog. erechtshof N. I., Lid Hoog Mil. Gerechts- hof
te Utrecht.
- BODEMEYER. C. E. — Oud-Resident.
- BOSBOOM. H. D. H. — Gop. Luit. Kolo- nol
Infanterie N. I. Leger.
- BOSMAN. J. — bud-Bcsiclcnt.
- BRACONIER. A. DE. — Bibliothccaris Koi.
Instiloot.
- BRUYN KOPS. G. F. DE. — Oud-Resident.
- BIFLERT. W. P. B. VAN. — Inspecteur Opium
regie.
- BIJLEVELT. B. L. VAN. — Oud-Resident.
- C.**
- CARPENTIER ALTING. Prof. Mr. J. H. — Oud
Hooglo raar. Lid v. d. Raad van N. I.
- COHEN. Z. — Leeraar H. B. S. te Haarlem.
- D.**
- DA AM VAN TUBERGEN. J. H. — Ko Ionol
Infanlcric N. I. Leger.
- DAMSTfi. II. T. — Resident.
- DIOM VAN ROMBEEK. L. E. — Oud-Inspecteur
Gouv. Kofficcultuur in N. L.
- DO UWES DEKKER. H. Ch. — Oud-As- sistin
t- Resid en t.
- DIJK. L. J. VAN — Commiea Dept. v. Ko- lonien.
- E.**
- ENG ELEN BERG. A. J. N. — Oud-Resident.
- ENTHOVEN. J. J. K. — Gep. Koi. Gen. Staf N. I.
leger.
- F.**
- FISCH EK. H. W. — Conservator aan W Rijks
Etlinogr. Museum to Leiden (ovtrledon).
- G.**
- GERDES OOSTERBEEK. W. F. — Hoofd-
Commies Dept. v. Kolonic.
- GONGGKIP. G. L. — Oud-Resident.
- GUNNING. Dr. J. V. — Zcndingsdirector.
- H.**
- HAAK. J. Oud-Directciir Opiumfabrick in N. I.
- I.**
- HAAN. Dr. J. DE. — Oud-Directeur v/h Geneee-
kundig Laboratorium te Batavia.
- HAAIERSTEB. M. — Controleur B. B.
- XHARDEMAN. J. — Referendaria Dept. v. Koi.
- HARLOFF. A. J. W. — Resident.
- EJEBES. Prof. MrJ]. E., — Oud-Hoogleeraar.
- HELB. Mr. H. A. — Secretaris van het Gouvt. N.
- J.**
- HELFRICH. O. L. — Oud-Resident, Gouver- neur
van Curagao.
- HEMSING. Mr. Dr. H. L. — Admr. Dept. v.
Kolonien.
- HERMENS. O. E. V. — Oud-Resident.
- HEYTING. H. G. — Oud-Resident.
- HOESEIN DJAJADININGRAT. — Ambte- naar
voor de beoefening van Indische talen te Batavia.
- HOFLAND. J. — Ond-Resident.
- HUFFEL. J. J. VAN. — Oud-Assistent-Resi- dent.
- HUMMEL. J. H. — Directeur Koninkl. Pa-
ketvaartMij. te Amsterdam.
- K.**
- IHLE. Prof. Dr. J. E. W. — Hoogleeraar
Veeartsenijkundigo Hoogeschool te Utrecht.
- JONGENEEL. Mr. D. J. — Oud-Adm. Dept. van
B. B.
- JONKER. Prof. Mr. Dr. J. C. G. — Hoogleeraar te
Leiden (overledoh).
- JOUSTRA. M. — Archivaris Bataksch Instituut.
- JUYNBOLL. Dr. H. H. — Dir. van Rijks Ethnogr.
Museum te Leiden.
- JUYNBOLL. Prof. Mr. Dr. TH. W. — Hoog-
leeraar to Utrecht .
- L.**
- KALFF. E. — Oud-Assistent-Resident,
- KALFF. S. —
- KALSHOVEN. O. A. E. — Oud-Secretaris Dept.
0. E. in N. I.
- KAMPEN. Prof. Dr. P. N. VAN. — Hoog-
locraar to Lcidon.
- KAPPEN. C. E. VAN. — Oud-Aesistent-
Resident (overleden).
- KERN. Prof. Dr. H. — Oud-Hoogleeraar
(ovortleton).
- KLEIWEG DE ZWAAN. Dr. J. P. — Hoog-
leeraar aan de G. U. te Amsterdam.
- 'CKLERGK. E. S. DE, — Luit. Kolonol N.
I. leger.
- KREISCHER. L. — Oud-Resident.
- %RIEBEL. D. J. C. — Oontroleur B. B., %KROM. Prof.
Dr. N. J. — Oud-Chef v. d. Oud- heidkun digen
Dionst in N. I., Buitengewoon Hoogletr ar io Loiden
- KRUYFF. E. DE. — Chef Afd. Faverheid en
Handel Dept. L. N. H. in N. I. :

▼ III MEDEWERKERS AAN HET DERDB DEEL DER ENCYCLOPEDIA VAN NEDERLAND.

KRUYT, Dr. ALB. J. D. — Zendingleeraar v/h NedersrlrZeSholinggenootschap op Midden-Celebes, E. L. — Oud-Assistent-Resident.

L.

LANGE Jb. Dr. D. DE. — Dir. v. h. Embryologische Instituut en priv. docent in do vergolij-kende Embryologic a/d Universiteit te Utrecht.

LOEBILR Jb. Prof. J. A. — Leeraar aan de Kunstnyverheidschool te Elberfeld.

LOUWES, Mr. L. S. — Oud-Lid Raad van Justitie te Batavia.

K

MAIER, E. G. Th. — Oud-Resident.

MEYEEE, Prof. Dr. J. C. H. DE. — Buitenge-wood Hoogleeraar in de Entomologie aan de G. U. te Amsterdam.

MOQUETTE, J. P. —

N.

NEDERBURGH Mr. O. B. — Oud-Alg. Seer, van het Gouvt. N. I.

NEUMANN, J. B. — Oud-Resident.

NIERMEYER, Prof. J. F. — Hoogleeraar te Utrecht.

NUSSELEIN, H. H. F. J. — Oud-Assistent-Resident/

O.

OORT, Dr. E. D. VAN. — Dir. Rijksmuseem v. natuurlijke historie te Leiden...

OPHUYSEN, Prof./CH' A. VAN. — Hoogleeraar te I-eiden. (overledon).

OUDEMANS, G. J. — Oud-Reeident.

dVERDUYN7F7K: * — Oud-Resident.

OVERV00RDE, Mr. Dr. J. C. — Gomeont-archivaris te Leiden.

^PETRUS BLUM BE RGER, J. Th. - Assi-FtenFTTesiHent.

PHAFF, J. M. — Kapt. t/z tit., Chef Afd. Hydrographic, Dept. v. Marine.

PRINSEN GEERLIGS, Dr. H. C. — Dir. v. d. Filial. Nederland v. h. Proefetation v. d. Javasuiker-Ind ustric.

PULLE, Prof. Dr. A. — Hoogleeraar te Utrecht.

RAADT, Dr. O. L. E. DE.-

RAEDT VAN OLDENBARNEVELT, H. J. A. — Oud-Resident.

RAHDER, W. J. — Oud-Resident. yRONKEL, Prof. Dr. Ph. S. VAN. — Hoog- Jewaar te Leiden.

ROOS, K. H. F. ■ — Oud-Resident.

ROSS UM, J. P. VAN. — Gcp. Kapt. ter Zoo.

ROUFFAER, G. P. —

S.

SCHRODER, E. E. W. G. - Assistent-Rosi- dent. SCHUILING, R. — Leeraar H. B. S. Deventer.

SERTON, P. — Assistent Nod. Handels-Hoog- school te Rotterdam.

SNELLfIMAN, JOH. — Oud-Dirocteur Museum voor L. en V. en Murit. Museum Prins Hendrik to Rotterdam.

SNETHLAGE-Ir. A. — Secretaris N. I. S. (ov<rledcn).

SPAT, Prof. C. — Leeraar Kon. Mil. Academie tcJ5rda— -

STEMPELS, G. J. D. O. — Hoofdcommioa Dept. v. Kolonien.

STUURMAN, J. R. — Oud-Resident.

SURYA NINGRAT, R. M. SUWARDI. — Journalist.

T.

TIDEMAN, J. — Assistent-Resident.

U.

ULJEE, G. L. — Assistent-Resident.

V.

VELDE C. VAN DE. — Oud-Resident.

VELTMAN, T. J. — Gep. Luit.-Kokncl

Infanterie N. I. Leger.

VERMAST, A. M. — Gep. Majoor-Paarden- arts N. I. Leger.

VOGEL, H. C. A. G. DE. — Oud-Resident.

/^yOLLENHOVEN, Prof. Mr. C. VAN — Hoog- leeraar te Leiden.

VOORDUIN, J. C. — Oud - Hoofd in gen i eu t B. O. W.

W.

WELBERGEN, H. G. — Oud-Ambtonaar Dept. v. Kolonien.

WENT, Prof. Dr. F. A. F. C. — Hoogleeraar te Utrecht.

WENTHOLT, L. R. — ReHident.

WESTENENK, L. C. — Resident.

WESTERDIJK, Moj. Prof. Dr. JOH. — Hui- tengewoon hoogleeraar te Utrecht.

WING EASTON, N. — Oud-Hoofdu) genicur Mijnwezoon N. I.

WINTGENS, W. C. B. — Oud-Inspecteur van Scheepvaarl in N. I.

WIJERS, P. — Oud-Resident.

ZAALBERQ, Mr. Dr. H. — Oud-Dir. PoHt- spaarbank N. I.

ZONDERVAN, H. ■ — Hoofdrcdaeteur EncycJ. Winklor Prim.

N.

NAAKTLAKKEN. *Opisthobranchia* zonder hoorn (Zie GASTROPODEN).

NAAMGEVING. Geslachts- of familienamen zijn bij do inlanders van Ned.-Indie niet in gebruik; waar zij door hen govoord worden, is dit het gevolg van Europeeschen invloed, zooals bij ini. Christenen in de Minahasa en op do Molukken en bij enkele volken van do eilanden in het Z.O. van den archipel, waar Portugeezen zich vestigden. Die familienamen zijn dan ook aan Europeesche talen ontleend; zij missen echter do vastheid van onze „vannan“, daar zij, althans nog kort geleden, in do Minahasa niet zelden voor een anderen verwisseld werden. (Zie Wilken T. B. G. XXII, bl. 364).

Op Java ontvangt het kind gewoonlyk zijn naam op den 3den dag na de geboorte; in den regel geschiedt dit op feestelyk wyze, in cenc bijeenkomst van desagenooten (s§d6kah) on wordt do naam veelal door den vader bepaald, die echter de goedkeuring van do oudoren ondoor do aanwezig onroep. Bij de kouzo van don naain wordt vaak willkeurig te werk gogaan; zij is niet zelden van allerlei omstandigheden afhankelijk, zooals van het lijden der moeder, huiselyke moeilijkheden enz.; so ms wordt eenvoudig de pas- of wecknaam van den geboortedag van het kind gekozen; ook worden wol w<; inig kieslic benamingen aan een kind gegeven. In den regel echter ontvangen de kindoren do nainc der grootouders, wanneer dezon nog in levcn zijn. Do hier besproken „kindernaam“ is gewoonlyk in overeenstemming met don Htand der ouders; bij gowono Javanen Polyno- «is<; h. ZOOLH Sidin, Sarijnan; bij aristocratische familien Hindoesch. Kindoren van hadji's of andoro vromen ontvangen wel bekende Ara- bihehe nainc, bij v. van den profeet of van J/J<>8IiniKch<; heiligen, so ms zeer verbaaterd Joebar voor A boe Bakr. Bij Pooison t. a. p. vindt men een lijst van talrijko Javaan- sclm man non- en vrouwemiamen.

Ofschoon doze kindernaam door den Javaan op lateren leeftijd gewoonlyk voor andoro nainc verwisseld wordt, schijnt hij volgens som- jniguncn vaster kenmerk opteleveren dan do later aangeonincn iaain, zoodat hot Kon. Besl. tot nitvdring van de agrari-cho wet (Ind. Stb. 1872 no. 117, art. 2) den inlander, die agrarisch oigendom verlahgt, voorschrijft in zijn vorzoek- Hchriif op (!gcvon <lc n naam, welkon hij ala kind hoeft ged ragon.

Di. Jaaansverwisselingen komen bij vor- Bchill (5i) <lc gelegneden voor. Wij zwiigon van de zoodanigen, die dienen moeten om dor politio hot spoor bijster te maken; ook bij het verlaten van eeno dca zonder zulku redncn neemt do

Javaan wel een nieuwen naam aan. Bij de gewone desa-Javanen is echter de voornamo redon om van naam te verandoren de geboorte van het eerste kind, hetgeen k a r a n a k „ge- heeten naar zijn kind“* genoemd wordt. In dit geval toch worden de ouders naar dat kind ge- noemd, met bijvoeging voor don vader van Pak (Bapak, vader) en voor de moeder van Bok (Embok, moeder), zoodat de man, die vroeger b. v. Sid in heette, nu „Pak-Sariman“ genoemd wordt. In den regel blijven de ouders nu dien naam vooron, on heeft de geboorte van latere kindoren daarop geen invloed; sterft echter het eerste kind, dan neemt in Midden-Java de vader zijn kindernaam weder aan; in O.-Java wordt dan do naam van het tweede kind aangemon of behoudt hij den naam van het gestorven kind, als er geen tweede kind geboren wordt. So ms wordt do naam van con kind verandord, ten einde dit aan elechto invloeden te onttrekken, als het b. v. sukkelt on ziekelij k is en dan nemen do ouders dien nieuwon naam tovens als oudor- naam aan. Ook op latoren leeftijd verwisselt men om diozoldo redon wel van naam, wanneer men b. v. mot allerlei tegenspoed hoeft te kam* pen, on dan door naamsverwisseling daaraan hoopt to ontkomen. Voorts geschiedt het ook wel dat een pas gehuwdo man, die zich in de, woning zijner schoououders vestigt, van dezen een naam ontvangt, ten teokon dat hij hen volgt.

Een aanloiding om een andoren naam aante- nemen ligt in vorandoring van rang en stand. Terwij l hot zelden schijnt voortekomen, dat men bij vermindoring in rang zijn kindernaam wed er aanneemt, zoo is het algeinco gobruikelij k bij opklimming in rang van naam to verwisselen en is hot zelfs niet behoorlij k dit natelaten. Hot gebruik gooft aan, welko nainc voor den nieuwon fang passond zijn; do Soesoohoonan on do Sultan nemon bij hunno troonsboklim- ming do sedort lang vastgosteldo nainc aan (zie VORSTENLANDEN); regenton zullen nainc kiczon, in vorbftnd mot bunno waardig- huid, on aan hot Kawi, of wat dajirvoor gohouden wo Id t, ontleend, zooals SastrS, Adiningrat, Tjkr& N3g&r&, SporiA. Win at &. Mindero ambonaren, zooals pathis of wedana's, kiozon weder andoro Kawi-nainc*). Andoro porsonon van hoogon stand vorvangen ook wol hun kinder-

i) Bij Gouv. Besl. is bepaald, dat ini. hoofden niet van naam inogon verandoren zondor toestemming van don Gouv.-Gen. Hot hoofd van gow. bestuur geeft inlichting altront do be- tekenia van don nieuwen

NAAMGEVING.

naam door een. naa-m, aan hun geboorte-*desa* ontleend, met bijvoeging van den titel *Kjahi*, zooals *Kjahi Madja*. Bij gelegenheid dor bede- vaart naar *Mecka* noomt men gewoonlijk (lieft met voorlichting van een *Mekkaansch geleerdo*) een bekende Arabischen naam aan (vgl. *C. Muhamcdan* in don *ArcEipel* vooren bij voor-keur zulk een Arabischen naam, soms echter ook wel Hindoenamen, zooals *Prawiranata*, *Adi Widjaja*. Tot het Christendom bokoerdo *Ja- vanen* nomen in den regel bij den doop naast den ouden naam een tweeden aan: *dikwils*, ofschoon niet altijd, een bijbelschon of Euro-peeschen naam.

Voor Soendaneezen on Madoereozen gcldt in hoofdtrekken hetgeen omtrent de *Javenen* is opgemerkt; bij eerstgenoemden wordt do ouder- naam aan den kindernaam toegevoegd en vervan gt dezen niet.

Bij de *At j ehers* geschiedt do naamgeving meestal eerst na den kraamtijd van 44 dagen en zonder reel plechtigheid. De teungkoe raad- pleegt een boekje voor de bepaling der namen : v66r dien tijd word on de kinderen met namen aangeduid die algemeen en nietszeggend,— *BO ms* vrij triviaal zijn, maar welke toch voor velen de eenigen zijn, waarbij zij hun leven lang genoemd worden. Verscheideno *Atj&hersh* doen het zonder de Arabischo namen door den teungkoo gegeven, en hebben in plaats daarvan slechts namen aan een of ander voorwerp uit het dagelijksche leven of aan het uiterlijk ont- leend. Opzettelijke verandering van eenmaal gegeven namen uit bijgeloovige drijfveerei komt bij hen niet voor. *Zio* een lyst van gebruikelijke *Atj&hscho* persoonsnamen bij *Snouck Hurgronje*, *Do Atjdihers*, *DI. 1. ^ bl.*

Bij do *Minangkabauers* wordt even- eens spoedig na de geboorte, in den regel, in overeenstemming met do *Moslimsche* wot, op den 7den dag, aan het kind een naam gegeven, de *n a m k 6 t d * (k o t j i l)*, waarover *zio MINANGKABAUERS DI. II. biz. 748*. Dezo eigenlijk alleen als kind draagt; in do *L Kota* en *Tajiajijatar* bestaat echter de gewoonte, dat men dien naam ook als volwasseno behoudt, ton- zif men als hoofd aanspraak op een bepaalden galar heeft. Die kindernaam wordt ook meerma- len voor een anderen verwisseld : vader en moc- der worden, wanneer zij geen titel-galar bezitten, na de geboorte van een kind mot don naam van hun eerstgeborene aangeduid; ook worden groot- vadere wel naar den kleinzoon, ooms naar den neef genoemd. Dit is do *gala i m b a u a n* (van *i m b a u*, toeroepen). Ook wordt iemand *niet* zelden met den gala kiasan aangeduid, die een bijnaam is, on tiend aan beroep, *uiterlijk*, lichaamsgebrek, zooals „do schele”, enz.

In *dezo gowallen* heeft „gala” of „galar” de betekenis van „naam”; de betekenis der hoogere *galar's kan* echter het best door „titel” worden weergegeven. Met name is dit het geval met den *galar p o s a k a*, do *galar*, die in *elke familie* erfelyk is. In elke familie van een soekoe toch is &n *galar* poesaka, die door haar hoofd (pangjaeloec) gedragen wordt on dus on- I veranderlijk**W?an* die be trekking verbonden

blijft x). Oorspronkelijk ging hij over op don oudsten neef (zusterszoon); thans komt hy too aan hem, die als panghoeloo gekozen wordt. Ook do pootjook (panghoeloo poetjoca , hot hoofd van do oudsto der familien in do sookoo, dio eon nngari bowonen) heofb als zoodanig eon vaston galar, dio van den eonen titularis op den anderen ovorgaat. Wannecr do families zich uitbreiden, zoodat het getal panghoeloe's vermeerderd, dan wordt voor een nieuwon tak door de gezamenlijko hoofden een nieuwen galar gemaakt, dio *galar b o e a t a n* (gemaakto galar) heet, en eveneens erfelyk is on dus poesaka wordt. Gewoonlijk voeren alleen volwassonon

den *galar* poesaka, maar het komt toch voor, dat een tijdelijk ongebruikte galar gegeven wordt aan het kind, dat er de erfgenaam van zijn zal. De *galar* poesaka mag, op straf van boeto, door niemand gedragon worden dio er geen recht op heeft : — daarbij moet echter worden opgemerkt dat een *galar*, die in de eene nagari „poesaka” is, dit in eene andre weder niet is cn daar dus wel als *galar* imbauan wordt aangenomen. Behalve do panghoeloo hebben ook do andre waardigheidsbckleeders: *manti*, *doe ba lang* en *malim*, recht op een *galar* poesaka.

Be halve do *galar* poesaka kent de *Min* an *gka- bauer* nog als titel de *galar m o e d a ^*). Wanneer verschillendo personon, tot dezelfde familie behoorende (kamanakan) volwasson zijn, een hunner den *galar* poesaka hoeft, nomen do anderen een *galar* aan, dio slechts daardoor van den erfelyken *galar* verse hilt, dat do titel „datoea”, —dio alleen den panghoeloe toekomt, —daarin niet voorkomt. Niet zelden worden zelfs geheel 'verschillendo *galar's* aangenomon ; een en ander moet echter geschieden in ovor- loeg met de familie- hoofden en bij gelegenheid van een feest. Eindelijk neemt ook do panghoeloo limbago (iemand die den titel van panghoeloo eerahalve verkrecg) een *galar* aan, dio echter niet orfelyk is en niet met den *galar* poesaka eensluitend mag zijn. De *galar's*, die uit een praedicaat en omschrijving bestaan, zijn over het algemeon zeer hoog- naam ook als volwasseno behoudt, ton- zif men als maharadjo, rad jo bagin do, niet zelden voor- komen. *Zij* bewijzen editor volstrokt niet don hoogen rang van hem dio *zo* voert, daar ze dikwils door *Jieden* uit hot volk gedragen worden. Zooals bo ven reeds word gezegd, duidt alleen het praedicaat „datoe25” aai), dat do

*)In sommigo streken worden echter de *galar^* om bourlen door do poeljooks of do pftnghoeloo*s der families gedragen; heeft iemand dan conon *galar* gedragen, dan voert do opvolgcr don *Zen* on dicns opvolgcr den *3en*.

2) Do *Hr. Ma ns ve Id xnaakt* ondrcheheid tusschen *galar* berpangkat, dio aan een porsoonlijko waardigheid verbonden in, en *g l a r* poesaka *Jl a n* mood a, die door lang gebruik in do familie erfelyk, door niemand dan door don naasten orfge- naani gedrago/i mag worden, doch geon waardigheid aanduidt. *Galar b o e a t a n* is volgens hem do *galar*, die gegeven wordt als er geen *gilar* poesaka in de familie vacant is cn bij fcesteljiko gelcegeheden wordt toc- gekend aan hem, dio nog geen *galar kiasau* *f imbauan heofb.

drager een hoofd is. In de kuststroken van Sumatra ochter wijzen de praedicaten inderdaad op hooger en lagere adelstand, zooals radja, soetan, marah, mage⁸ en hobbon do dragora op bijzonder eerbewijzen aanspraak.

In LSbong heeft de kleine man geen galar; deze komt alleen toe aan de hoofden, en gaat over op den opvolger in de waardigheid.

Bij de Batak s wordt do galar in verscheidene streken ovenoos gedragen, waarschijnlijk ten gevolge van Maleischon invloed. Het onderscheid tusschen den galar poesaka en mooda bestaat daer echter niet; do laatste komt uitsluitend voor, wordt naast den goraradnak (= namokdte⁸) gebruikt, en bestaat eveneens uit een praecicaat (gewoonlijk djaja, verkorting van een eonlagero titel dan radja) en een omschrijvig. Ook personen uit lagere standen voeren bij hen een galar. Do hogere standen en vooral de naasten van den vorst verwisselen den galar op latere leeftijd, bij het aanvaarden eener betrekking, bij een liuwelijk, enz. (gorar magodang of gorarharadjan), waarbij dan eon ander praecicaat, zooals baginda, soetan, gebezigd wordt; het erkennen van een hooger galar gaat altijd met een kostbaar feest gepaard. Hot praecicaat van den galar blijft veelal in hot geslacht voortbestaan, mot dien verstando, dat het een geslacht overspringt en dus niet op don zoon, maar op den kleinzoon overgaat.

Wat overigens do naamgeving bij do Bataks betreft, zoo geschiedt dezo ovoneons oenigo dagen na do geboorte van het kind; is het eerste kind eon jongen, dan goeft do moedor, do xnoedersbroedor of diens vrouw don naam, anders do tanto van vaders kant; do volgende kind cron ontvan gen dien van vader en moeder. Om nato gaan of de gekozen naam passend is, wordt hot lot geraadpleegd; naarmato van hot oven of one ven getal van rijstkorreiss, die mon in do hand reemt (zio AVijngaarden, bl. 319) wordt do gekozen naam be ho udon of een andoro genomen. Volgens genoemden schrijver is hot bij do Karo-Bataks ougcoorloofd kindoron to noeinon naar bloed vorwanten. Ook do Bataks noemen zich, wannecr zij een kind gekrogen hobben, bij voor ketir naar hun cerstgoborone, mot byvoeging van ajnang, inang, opa ni, ina ni of pan en nan of afkortingou daarvan.

Het aannemen van don nuani van den eerste ge bore no door de oudern komt overigens bij verrowog do ineeest stammen voor, dio den Arc hi pci bcwonon, do Bocgineecon en Makassar, do Pajaks, enz. cn is ook bij do atamvornwnto Howa⁸ op Madagascargobruikelijk¹). Bij do Arfakkers on op do Koi-eilanden zou men echter zijn eerste naam voortdurond bohouden. Bij do Savoenecon wordt tusschon ochto on onechto kindoron onderscheid gemaakt, daur do eerste den naam des vaderB, do andoren dien der moeder als bijnaam ontvangan; het is daardoor rnelogelijk geslachtetlijnf on <lor familien vastte- Htollon, waurop do Savoenecon zeer gestold zouden zijn.

Evon als bij do Bataks wordt ook bij do Dajaks en Amboncccon hot lot over don naan geraadpleegd. Bij do eorHtgenoomdon worden stukjes

rotan, dio icder cen naam ontvangan, in een kom mot rijst goplaast on do moeder moot daaruib een stukje grijpen waarvan do naam aan hot kind wordt gegevon. Bij do Amboneezen, evonals op do Arooeilanden, Babar, Kisar, enz. goeft do vader hot kind een naam, en legt het daarna aan do borst der moeder; als het kind dan zuigt is do naam passend, andera beprooft mon het met een anderen, zoolang tot het kind do borst neemt.

Bij verscheidene volksstammen van den Archipel hoeft men er een afkeor van bij zijn naaxn genoemd to worden, hetgeen verband. schijnt te houden met do algemeen hoorscheende bogrippen omtrent animisme; hot wordt daur ala zeer ongepast boschouwd, iomand naar zijn naam te vragen en wannoor do inlander, zooals voor do Gouv. rechtbankon, verplicht wordt zijn naam optegeven, zal hij toch nog zooveel mogolyk vermijden, op do desbetreffende vraag een direct antwoord to go von door b. v. te verzoeken dat eon ander dien opgevo, of door to antwoor den: men noemt mij zoo en zoo I Bij Javanen en Maleiers bestaat dit vooroordeel niet, wel o.a. bij de Minangkabauers. Bij sommigo volkeren meent mon dat hot noemen van eigen naam of dien van vorwanton onheil zal baren (zie PAMA-LD); by do Toradja's van Poso moende men zelfs, dat het opschrijven van don naam (d. w. z. den eigenlijkon, niet den pompeindo, don tweeden naam) den dood van den genoemde zou ten gevolge hebben, omdat degono, dio don naam uitsprak, do ziol van den genoemde zou medenemon (Med. Ned. Zond. XLII, bl. 61).

Bij do Arabieron kont men don voor naam, i s m. en den familionaam, n i s b a n n a s a b. Do oorst wordt bij do besnijdonia gegevon; do jongons worden daurbij bijv. genoemd naar den Profeot, of naar ledon van zijn geslacht, of van zijno motgozellen of krijgen namon met Abd (dionaar) samongosteld, zooals Abdallah. Meisjes krijgen namen naar do vrouwen of do vrouwelijko familieleden van don Profeot, of bijv. namon, dio aanduidon dat zij bomind of gezegend zijn, namen van bloemen, enz. De Profeet heeft do oudors aanbevolon om hunno kindoron „schoone namon** to geven. Do familie naam, dio van vader op zoon ovorgaat, wordt afgeleid van do plaats van horkomst (b. v. al-Habsji), don stamvador of don stam (zooals al-Hasjiml, al-Qocraisji); dikwijls ook van het beroop van den stamvador. Niet zoldon worden twee geslachtsnamen togolijk gedragen, t. w. die van do familio on van don stam, waartoe men behoort. Bovondion voort do Arabier ook nog do k o o n j a h of "oudornaam"; voor eon man bestaendo uit don naam van zyn kind met byvoeging van A b o o, of wel dion van zijn vader mot byvoeging van I b n (bin), zooals Aboo 'Abdallah, I bn Moohaimmad; en voor eono vrouw den naam van haro dochter, mot byvoeging van O o m, zooals Oom Fatimah. Eindelijk is bij hen ook gobruikelijk do I a q a b of bijnaam, dio ook bij de jMaloiors bokend is, zooals Noor ad-din. Zio V. T. E. Oolobrooko: On tho proper names of tho Mohammedans, Journal K. As. Soo. Now Sor. XI, 1879, bl. 171.

Ondor do Chinoozon heerscht algemeon do gewoonto om jongo kinder #), zoodra zij voldoendo zijn opogroeid om naar eon naam to gaan luisteron, er concn to gevou,附 aan iota ver-

i) Over do vorjnoedclijko aanloiding dftar-too zie Wilkon t. a. p. bl. 371.

achtelijks, of aan oen waardeloos wzen of voorwerp doet denken, b. v. vloot, weogluis, bedelaar, opvegsel, aardappel, dollé bond, onz. Do naam klinkt des te leelijker naarmato men het kind moor vertrootolt. Het zijn do modders, die zulko namen uitdenken, in hot denkbeeld aldus kwado goeston, dio or steeds op uit zijn don mensch to troffen in wat hem het dierbaarst is, in don waan te brengen dat hot kind door do ouders niet wordt op prijs gesteld, on dus alle aauloiding om het kwalen en ziohton to bezorgen vanzelf vcrvalt.

Dien eersten naam behoudt het kind door zijn ganscho jeugd been, ja zelfs ondor intiome bekenden tot het eindc zijns lovens. Daarnevens ochtor bezit iedereen een z.g. "melknaam", hem reeds onkolo dagon na do geboorto gegoven, en dio als de werkelijk porsoonsnaam boschouwd wordt. Veelal is hij zcer schoonkluikend, daar het denkbeeld heerscht, dat hij het kind de zegeningen zal brengen, dio hij uitdrukt. Om oon paar voorbeelden to noemen: Groei van Geluk; Vermeerdering van Levensjaren; Wijsheid on Ivvor, enz. In den regel bestaat de melknaam uit twee woorden; doch namen van 66n woord zijn volstrekt niet zeldzaam. Vaak wordt voor de naamgeving do waarzegger geraadpleegd. Deze onderzoekt of er in het levenslot van hot kind invlood van oon of meorder Vijf Elementen, waaruit het heolal is opgebouwd, outbroken, ten cindo dan te bopalen of er ook een naam dient gokozen to worden die, in geschreven vorm, het teeken bevat, dat die ontbrekende elementen voorstelt.

Opmerking verdient, dat men den melknaam zooveel mogelijk geheim houdt, met het doel do boozo gecsten niet op den drager opmorkzaam te maken. Dezo gewoonto vcrvalt eenigzine als do oigenaar volwasson is, on dus in hot volle genot van zijn weerstandsvermogen tegen boozo gecsten is gekomen; imincrs mori ziot den naam dan zonder schroom op visitekaartjes en in briefwisseling bezigen. Kinderen mogen echter den melknaam hunner ouders nimmer noemen of schrijven, op straffo van voor hoogst oneerbiedig to worden aangezien. Orthodoxo liedon breiden dit verbod zelfs uit tot do naman van grootouders, vaders broeders en andoro familioleden, wien men eorbied en onderdanigheid verschuldigd is.

Zwakke kinderen verstorct men vaak, door hun naam te geven als Steen, Rots, Hamer, IJzer, enz. Algemeen ook heerscht het gebruik om ingeval van ziekte of tegenspoed den molknaam door een anderen te vervangen, op grond dat hij getoond heeft geen geluk to brengen. Zu lk een naamsverandering vindt veelal plaats in overleg met een waarzogger, of na raadpleging van een godhoid.

De noodzaak om den eigennaam (m i ang) geheim te houden heeft de noodzakelijkheid doen geboren worden om het individu aan to duiden door cene omschrijving, m. a. w. door een naam, dio zijne nicest in het oog loopendo karaktertrekken uitdrukt of heat uit te drukken. Zulk cene h o, bestaat vaak uit 66n, in verreweg de meeste gevallen echter uit twee woorden of letters, met schoonklinkendo beteekenis. Vrouwen bezitten zulk een naam niet, evenmin als een z. g. dzi, een soort van bijnaam of titel, dien mannon bij hun huwelijksaannomen, en waarondeq zij nog na hun dood worden vercerd. Gelette J. pn noemen elkander veelal bij

con zoogenaamden „boeknaam" oen pedant on bijnaam, die hun reeds bij den aanvang hunner studien door of in overleg met den schoolnaoster wordt toobedeeld. Ten slotte nee mt mon bij intreding in den staatsdienst een „ambtsnaam" aan, die, ovenals de d z l, in de meoste govallon uit twee schoonklinkendo woorden bestaat.

Zio Pocnson, lets over Jav. naamgeving, Mod. Ned. Zond. XIV, 1870 bl. 304; Mansvcl, lots over namen en galars onder do Maleiers, T. Bat. Gen. XXIII, 1876, bl. 44; Wilken, lets over naamgeving, T. Bat. Gen. XXII, 1875, bl. 362; Wijngaarden, lots over naamgeving by do Karau-Bataks, Med. Ned. Zend. XXXVIII, 1894, bl. 311 on de werkon aangchaald in do Handleid. voor de Volkonkunde van Wilken en Pleytc, bl. 211 vlg.

NAASTINGSRECHT. Zie ondor **GROND RECHTEN OP DEN), DL I, hJz. 823.**

NADAR, d. i. gelofte (Arab, *nadzr*); vgl. KA.^Z OEL.

NADJIS, d. i. ritueel onrein volgens do Mohammedaanscho wot. e v : 7

NAGARA. Zio NEGARA.

NAGARA KĪRTAGAMA. Zio JAVA OESCHIEDENIS, DL II, biz. 193.

NAGARI. De Minangkabauscho gemeente tor Sumatra's Westkust. Het woord is van Sanskrietschen oorsprong, de Hindoe-Javancn zullen in hot laatst der 13de eeuw dozen naam hobbon gegeven aan de dorps-staatjes, hot zij in do „Padangeche bovenlandon" vondon. Da nagari was van ouds do territorialc, etaatkundig on tovons godsdienstigc eenhoid in hot Minangkabauische land. Zij heft haar oigen gronzen en haar eigen grondbod, daar bestuur van volkschoofdon, con oigon afgerond vermogenswozon, haro rechtsbevoegdhedon, adatrechtopraak on adatgoestelijkheid (Zio L. C. Wostononk, Do Minangkabauscho Nagari, Med. Enc. Burau VIII, 1915). Zio ook DORP, DL I, biz. 636 on NEGARA, NEGERI.

NAGARI-SCHRIFT. Hot meest bekende der talrijko Indischo alphabotten, thans het gewone schrift voor Hindi en Mahratsch on ook het meest gebruiklijko voor gedrukto Sanskrit-werkon. Het word naar Cambodja on Java gebracht door Boeddhistische omigranton of zendolingen uit do strekkoj, dio thans de Verconigde Provincio van Agra on Oudh on het Westclijk deel van Bengalcn uitmaken. Hot komt op Java voor op onkolo mooilijk te ontcijferen stencen on op ongeo Boeddhistischo godenbeelden, o. a. van SingaBuri en van Toompang afkoxnstig; in verglijking jnot de Kawi-opschriften zijn de Nagari-opschriften zcer goring in uantal. Hiorloe behoort het Naguri-opschrift, gevonden tusschen Kalasan en Pram-banan, uitgegeven door Dr. J. Brandes in Tijd-schr.-Ind.T.-L.-VK. XXXI, 1886p. 240—260; in de noot op pag. 248 somt Dr. Brandes allo uit on-zen Archipel bekende Nagari-opschriften op; klaarblijkelijk is het Nagari nooit op Java inheemsch geworden, oven min als in Cam bod ja, waar het getal Nagari-inscripties oven klein is. (VergoJ. LETTERSCHRIFT).

NAGASAKI (MAL., 80END.), Zio ACAOIA j'-Alt-NESIANA.

NAGASAKI (JAV.), Zio MESUA.

NAGEH. Stam in Ngada. Zio FLORES DL I, bl. 714.

NAGELEN (Kruid). Zio KRUIDNAGELEN.

NAGOER. Een oud Bataksch rijk, dat hoogst-

waarschijnlijk in hot tegonwoordigo Timoerland heoft bestaan en lator in vorschillendo rijkjes o. a. Panei on Silau ig uitengevallen. Do tijd, waarin cl it geschicddo, is vrywel onbekond. Bij Chinescho schryvers vindt men in do annalen der Mingdynastie iots medgedceeld van Nakoor uit 141G, dat misschion hot oudo Timoerrijk Nagoer is; volgcn andersion, o. a. Rouffaer, is Nakoor (Na-koo-erh) = Nagoro, hetgeen het to- genwoordigo Pcdir of PidiQ (in Atjdh) zou zijn.

NAGREG (PAS VAN). Over dczen pas gaan de spoorlijn on do postweg van do hoog- vlakto van Bandoeng naar dio van Garoot ; do postweg over de laagstoz inzinking, op 8G5 M. hoogte, do spoorlijn iets,Zuidelijker op ongeveer 900 M.

NAHUYS VAN BURGST (HUIBERT GERARD Baron). Geb. 28 Maart 1782 to Amsterdam uit hot huwelijk van O. de Saint Ainant mot Mr. P. O. Nahuys. Na te Harderwijk gestudeerd to hebben promoveerde hij daar in Nov. 1803 tot doctor in do beide rehton, oefondo aan vanke- lijk de rechtspraktijk te Amsterdam uit, doch ver- trok op het laatst van 1805 naarBatavia als Raad van financien on domcincn, bohoorende tot de commissio van Elout en Grascvld. Daar deze Com- raissarissen - Gen oraal door Koning Lodewijk Napoleon werden teruggeroepon, keordo ook Nahuys in 1807 naar het moedorland terug; in 1809 were! hij door den Koning wed er naar Indie gezonden om dceches aan Dacndds overtebren- gen. Dczo benoemdo hem tot Commissaria en in- spekteur der wegen en postcrijen con belastto hem daarna met do administratie van een groot deel der hout bosschen, in welke betrekking hij zich op vorschillendo wijzen verdienstelijk maakte en gelegenhcid vond twee inlandsche prinsen to reddcn, die op last van Dacndels ter dood go- bracht zouden worden. Bij de verovering van Java door de Engelschen word Nahuys, die zijno dinsten aan den Gouv.-Gen. Janssens had aan- geboden, krijgsgcvangen gemaakt en naar Ben- galcn en vervolgens naar Engeland gevoerd, waar hij verblcft tot hij in 1813 uit de go van gen- schap ontslagen word. In Nederland terugge- kconl, word hem in 1814 opgedragen do komst van Nedorlandscho troepen op Java voortobe- reiden; wchipseuk en do la tore politiekc gebou- tcnitHen vorhiudorden zijn vertrok. Hij nam, als majoor bij den staf van Cliassd, deel aan den «trijd tegen Napoleon in 1815; daarna bood hij aan om op eigen koaten naar Java to vortrekken ton eindo do spoedigo komst van Comin.- genera al aantekondigen on voor do huisvosting, enz. der to verwaahlon troepon to zorgen on bowcos daarbij don lando groote dinston. Zcor spoedig daarna word Naliuys tot resident van Djokjakarta bonocincl, waar hij weldra grooton in vloed vor- kreec, ook ten gcvolge van do omstandigheid, dat oo!) dor door horn gored do prinson, Pangeran Pakoo Alam, bij do mindcrjarigheid van don Sultan met het regentschap belast was. Nahuys, dio in 1818 tijdelijk als Oommissaris van hot Gouv. ter kuat van Borneo optrad, was niet alloon to Pjokjukartu, maar ook to Soorakarta met voel bclcid workzaam; in 1823 laaddo hij editor het ongenoeven van don Gouv.- Generaal Van der Capolion op zich, ten gevolge van het aandcel, dat h^{ij} in do landvorhuur gono- nion had ; hij verzocht zijn ontslag on vor- trok naar Nederland, doch koordo woldra naar

Java torug on werd in Aug. 1827 benocmd tot resident in Soorakarta on commissaris in Djokja- karta. Mode aldaar onderscheiddo hij zich zeer tijdens den opstand van Dip& NSgara; na do bceindiging daarvan werd hij ~~met Merkuo oo Van~~ Sevonhoven in commasio geateld om do Javaanscho vorston to bowegen een gedeelto van hun gobied afteetaan. Ook hicrin, — ovonals bij do gevangcnnomming van Soesoohoenan, die over dion afstand ontevreden was, — handelde Nahuys tot voile tovredeheid der Regcering; in 1831 vorzocht hij ontslag en keordo weder naar Nederland terug, om in 1836 opniouw naar Indio to vertrekken, ditmaal als Raad van Indio on Generaal-Majoor titulair. Ziekto noopte hem ech- ter na 3 jaren Indio voor good te verlaten; hij ontving 2 jaar lator op verzoek zijn corvol ontslag uit's lands dienst en vestigderzich op de heerlyk- heid Burgst bij Breda, waar hij 12 Jan. 1858 overlcdd. Hij gaf belangrijko goschriften over Ned.-Indie uit; met name Brie ven over Ben- coelen, Padang, enz., Breda 1826, 2e druk 1827; Verzameling van officieole Rapporten betreffen- de den oorlogop Java, 4dl.» Deventer 1835—1836; Beschouwingen over Ned.-Indie, 's Grav. 1847, 2e druk 1848. Zie: Herlningrogen uit het openbaro en bijzondoro levcn van Mr. H. G. Baron Nahuys v. Burgst, 1852. (Niot in don hande!; Tijdspiegel 1907, II biz. 345; Indische Gids 1908, I biz. 437.

NAI-POSPOS. Aldus wordt hot **Z. O.** deel van de Pak-Paklandcn genoemd, op de Batak- hoogvlakto van Noord-Sumatra. In 1879 werd togon dit- landschap militair opgotreden als ge- volg van do expeditio togen Si Singa Manga- radja in 1878. Hot werd cerst in 1907 officieel ingolijfd on vormt thans een deel van do onderaf- dccling Barocs, residentie Tapanoeli. Do streek is eon nog grootondoels onbekend borgland mot den Paocng on Ootoea als hoogsto toppen van ongeveer 2000 M. Het borgland draagt uitge- strekte bonzoe-bosschen

NAIB, d. i. plaatsvorvanger; titel van den districts panghoeloo; vgl. **MOSKEEPERSO- NEEL** on **PANGHOELOE.**

NAJADEN of *Unionidae.* Zoctwatermosselen, die over de geheelo aardo verspreid zijn. Zio vordor **SCHELPDIEREN.**

NAKSJIBENDI-ORDE. Zio **TAR&KAT.**

NAMNAM (MAL., JAV., SOEND.). Zie **OYNO- METRA GAULIFLORA.**

NAMATOTE. Een eiland (op oudo kaarten genaamd Kowiai), gclegen on de Zuidkust van Niouw- Guinea, ten Westen van do Tritonbaai. Do Noordpunt van het eiland strekt zich uit to iu do Bitsjara (Bitsjaroo)baai. Door do Sophia- straat wordt Namatoto van den vasten wal geschoidon. Op beide oovers dier straat dringon diopo fjordon hot land in; beide oevcr zijn zoo steil, dat zij voor een groot deel geen golegen- hoid voor plan ton grooi bieden.

Do voornaamste kampong, zotol van don Radja van Kowiai, hoot evonoons Namatote; zij is door con allconstaandon berg van do Z.-kuat go- scheiden, torwijl ook ton N. van de kampong het gcbcrgot zich steil verheft. Op de O.-kust is een baai, zeer gesleickt voor ankerplaats. In do zeld- zom govallon, dat do golfslag uit hot **Z. O.** hot ankonon aldaar vorhindort, biedt con baai aan do W.-kust een voiligto ligplaats 卍].

Roods in Keyts* tijd was Nam&*.Ate eon hand- sconscontrum. Thans ziet men niei > noer dan eon

*gomotseld graf van een vroegeren radja, een ver- vallen moskeo en een viertal woning in con klapportuin. Handelaara van Fak-Fak komen hier om do producten op te koopon.

Hoofdplaats dor ondorafdeeling Boeroe^afdeelin g Amboin a dor residentie Amboina, gelogen. aan een inham a an de Nop rd--- zijdo van do Kajcli-baai. Zio BOEROE. V f.

NAMOEDALE. Zio BAA.

NANANGKAAN (SOEND.). Zio EUPHORBIA PILULIFERA.

NANAS (JAV., MAL.), Danas of Ganas (SOEND.), Nan6h (MINANGK.), HonasFBAT.), Anes (ATI#H), draagt dit gebergte van Zuid naar Noord den Kamas (DAJ.), Maka(TiD. BORN.), Pandang rapo ofnaam van KSlir- of Koelon-Praga-gebergte, Paaidang nikanro (MAK.), Toeis (MINAH. EANDST.),Tjatjabanscli gebergte en Gobcrgte van M\$no-Nanasí (BOL. MONO.), Nanati (GO-HONT.), Manilmapr6h. Aan den voet van dit gebergte vindt mon (N. G. 4 R.), Anasoel, Kampala of Kaimasoe (AMB.in dit rcgentschap een oud- tertiaire vorming, LANDST.), Banggala of Bangkala (AMB. Z.-CERAM),bestaande uit verwerde kleistecnen cn mergcls, Eso (AMB. KIS.). *Ananassa saliva* Lindl., fam.in Vorbeck en Fennema's Geologic van Java *Bromeliaceae*. Do ananas-plant uit tropischaangeduid als „Nanggoelan-formatio" welke — Amerika, thans tueschon de keorkringen algemcongodeeltelijk blootliggend — be halve versteenigokweekt, komt cr ook ver wild erd voor. Zoogen, die op Java zeldon worden aangetroffen, huishou- dclijk a ls geneskrachtig eene plant vancen koollaag be vat, die indortijd aanleiding groo- to waarde. Ije ook in Europa welbokendehe oft gegevon tot eenigo borigen; technische vruch- ton worden gegeten cn van do bladvezelswaarde hebben deze steen- of liover gezegd wordt een stork wit garen verkregen, dat op sommigebrauinkolen niet, doordat do hoedanigheid to plaatoon bij het we ven in gobruik is. Als een sub-elecht is: niettemin zijn zij bij gebrek aan brand- stituut voor vias heeft do ananasvezol wellicht dohouv voor deze streek van onoug gewicht. Wat uit meeste waardo van alle Indische vezels, is althanscen archeologisch gezichtspunt van belang is zeker do fijnste en meest glanzende. Van hetin dit regentschap, vindt men in de gedaanto conserveeren der vruchten wordt in Ned- Indie nogvan verscbilcndo boelden op het erf van het weinig work gemaakt; wol is op som- xnigo plaatsendistrictshoofd ter hoofdplaats vereenigd. de cultuur belangrijk, b. v. in de Noordolrijke helft Het district heeft twee onderdistricten t. w. der residentie Riouw, van waar jaarlijks hondorddWatoem^rah en Djonggrangan en had oind uizendon vruchten aan do markt te Singapore1905 ± 28000 inwoners, alin anderen. worden gebracht, om daar ge- consorveerS" on-naarVrooger was Nanggoelan een regentschap mot Europa en Australie vor- schieept te worden. De plant16 dSmangschappon. Europeescho landbouwo- wordt ook gebezigd tot omheining van tuinen; in doondernemingen worden in het district niet aan-

hoofdplaatsen wordt zij ook op het veld gekweekt. zoor geurige varietiet, minder watorrijk en lichter gekleurd dan do gewono ananas; zij staat bekend onder den naam Nanas Bogor.

Het is een ooft, dat met voorzichtigheid dient gebruikt to worden en door do aanwezigheid van kristaJen van zuringzure kalk (*raphiden*) op gevoeligo slijmvliezon van het spijs- darmkanaal prikkelend en zelfs ontstekend kan werken. De onrijpe vrucht geldt zelfs als abortivum.

NANAS SABRANG (MAL.). Zie AGAVE. NANASIAM, Zie PAGOERAWAN.

NANDI. Aan Qiwa als den levonschenker werd de met machtige teelkracht toegeruste stier go- wijd, die onder den naam Nandi als zijn dragor werd gedacht en vaak zelfs in zijn plaats werd aangeroepen; steeds is hij liggonde afgebceld ; hij bezit de vormon van den zeboc, het gebulto Indische rund.

NANGA PANDAN of TANAH REA. Kam- pongcomplex aan de Jjaai van finddh, onder- afdeelin g find eh, afdeeling Flores, residentio Timor en Onderh.

NANGA-PINOEH. Hoofdplaats der onder- afdeeling Malawi (*zie* aldaar) van do afdeeling Sin tang, residentie Westerafdeelin g van Borneo.

NANGGOELAN. Een tot hot Sultansge- bied behoov'd district van het rcgentschap Pongasih, eeling Koelon-Prig&, residentio Djokjakarta. 23 Febr. 1861 is dit gobied,

a.] s. ©en groot deel van MicldoJava, hovig getcistold door bandjirs on aardstoringen.

Do hoofdplaats is gelijknamig on ligb op een afstand van 24 K.M. van Djokja aan do rivior Praga, die de grons vormilvan het regent- schap Pengasih met het Oostolijk daarvan gelegen jegeitschap Sleinan, torwiji de grens met het-Noor3el'ijff van dit district gelogon district Kalibawang gevormd wordb door de Kali Poeroe, een zijtak van do K. Sang&.

Van Nanggoelan strekt zich het tamelijk steilo en zeer romantischo „Westelijke grncsgebergte" Wostolijk en Noordelijk over Kalibawang uit tot aan de grens met K\$doe. Achtereenvolgens

draagt dit gebergte van Zuid naar Noord den KSlir- of Koelon-Praga-gebergte, Tjatjabanscli gebergte en Gobcrgte van M\$no-Nanasí (BOL. MONO.), Nanati (GO-HONT.), Manilmapr6h. Aan den voet van dit gebergte vindt mon (N. G. 4 R.), Anasoel, Kampala of Kaimasoe (AMB.in dit rcgentschap een oud- tertiaire vorming, LANDST.), Banggala of Bangkala (AMB. Z.-CERAM),bestaande uit verwerde kleistecnen cn mergcls, Eso (AMB. KIS.). *Ananassa saliva* Lindl., fam.in Vorbeck en Fennema's Geologic van Java *Bromeliaceae*. Do ananas-plant uit tropischaangeduid als „Nanggoelan-formatio" welke — Amerika, thans tueschon de keorkringen algemcongodeeltelijk blootliggend — be halve versteenigokweekt, komt cr ook ver wild erd voor. Zoogen, die op Java zeldon worden aangetroffen, huishou- dclijk a ls geneskrachtig eene plant vancen koollaag be vat, die indortijd aanleiding groo- to waarde. Ije ook in Europa welbokendehe oft gegevon tot eenigo borigen; technische vruch- ton worden gegeten cn van do bladvezelswaarde hebben deze steen- of liover gezegd wordt een stork wit garen verkregen, dat op sommigebrauinkolen niet, doordat do hoedanigheid to plaatoon bij het we ven in gobruik is. Als een sub-elecht is: niettemin zijn zij bij gebrek aan brand- stituut voor vias heeft do ananasvezol wellicht dohouv voor deze streek van onoug gewicht. Wat uit meeste waardo van alle Indische vezels, is althanscen archeologisch gezichtspunt van belang is zeker do fijnste en meest glanzende. Van hetin dit regentschap, vindt men in de gedaanto conserveeren der vruchten wordt in Ned- Indie nogvan verscbilcndo boelden op het erf van het weinig work gemaakt; wol is op som- xnigo plaatsendistrictshoofd ter hoofdplaats vereenigd. de cultuur belangrijk, b. v. in de Noordolrijke helft Het district heeft twee onderdistricten t. w. der residentie Riouw, van waar jaarlijks hondorddWatoem^rah en Djonggrangan en had oind uizendon vruchten aan do markt te Singapore1905 ± 28000 inwoners, alin anderen. worden gebracht, om daar ge- consorveerS" on-naarVrooger was Nanggoelan een regentschap mot Europa en Australie vor- schieept te worden. De plant16 dSmangschappon. Europeescho landbouwo- wordt ook gebezigd tot omheining van tuinen; in doondernemingen worden in het district niet aan-

Gefichiedonis. Don 28on April 1831 word do Pang6ran Prabooningrat in „het behor" gestclcd van enig land — Nanggoelan — in Koelon Pr&gd. ter belooning van door hem aan het Gouvernement bowozon diensten, zool- wel tijdens den opstand in govochten tegen do juuiteJingen, inzonderheid bij do verdediging van den kraton, als daarna bij Jiet tcrzijde staan van do „Kommissio ter rogoling van do Voraon- landcn".

Dezo Prabocningrat was de zoon van een desa-man, el io na 1755 voor bewezen dienst on tot ToemSnggoeng verb even en sedert Wirh goenfi, goheeten was. Do zoon had zich lang zamci^hand weten op te worken en was bij het uilbrckcli van don opstand van Dip&nSgfi. r& aJ\$ Kaddn Toenifnggoeng commandant dor Kraton-troepen. Aan den bekend en Nahuys dankto hij zijn titel van Pang6ran, waarmede hij nog tijclens den oorlog was bcgciustigd ; tegen den zin van generaal De Kock, die zijn trouw niet bo von verden king achte. Reeds het jaar na zijn begunatiging moest hij wegens vor- radcrlijko oogmerken worden gearreest — 5 Augustus 1832 — en woimigo weken Jalor volgdc zijn verbanning naar Banda. Zijn go- bicd verviel toen aan het Gouvernement, werd eoilier in 1851 aan den Sultan van Djokja teruggegeven.

NANGGOENG. Een particulier land in

zoor

het

hot Z.W. der afdeeling Buitenzorg, thans in han den van een Engelsche xnaatschappij. Het omvat het dal dor Tji Doerian en do Wosthelft van dat der Tji Kaniki, met de aangronzonde bergruggen. Er wordt vooral rijst, thee en rubber geteld. Het heeft bokondheid gekregen als het eerste land, waarvan do aankoop dor den Staat in do Tweede Kamor der Staten-Generaal is behandeld. Die aankoop is toen wel afgestemd, maar de behandeling heeft aanleiding gegoven tot de begin sei verklarings, om de particuliere landerij, die men uit don tijd achto, bij voorkomende gelegenheden door den Staat te doen terug koopen, waarmede sedert een begin is gemaakt (zie PARTICULIERE LANDERIJEN).

NANGKA (MAL., SOEND.), NangkS, (JAV.). Zie **ARTOCARPUS INTEGRIFOLIA**.

NANGKA BILANDA, NANGKA WOLANDA (MAL.). Zie **ANONA MURICATA**.

NANGOEI (Indragiri). Zie **ZWIJNEN**.

NANGSI (JAV., SOEND.). Zie **VILLEBRUNEA**.

NANI (MAL. MOL.). Zie **METROSIDEROS**.

NANOESA-EILANDEN. Eilanden-groep gelegen tusschen 4° 35' en 4° 50' Z.B. en 127° en 127° 10' O.L., bestaande uit de eilanden Garat, Karatoeng, Marampit, Mangooop, Intata, Ka-korotan en Maroen Mian gas (ook Palmas ge-noemd). De eilandengroep vormt een president-djoegoegoeschap der onderafdeeling Talaud-eil. van do afdeeling Mon ado dor gelijknamige residentie onder het bestuur van een president-djoegoegoo met zyno mantri's (nl. djoegoegoe's en kapiian's laoot of negorijhoofden). Do voor-naamste negorijen zijn Marampit en Karatoeng. De ciland en Mara inpit en Kakorotan zijn cenigs-zins heuvclachtig, do overigo zijn vlak to noomen. De production der eilanden bestaan uit mals, klappers, pi sang, ijzerhout, bananon en een aardvrucht, door Wiibben C e t 6 genoemd (bete). Ebbenhout komt or ook voor. Zie Ebbin go Wiibbon, Dio Nanusa-Insolin; in Potermann's Mitth. XXXIV, 1888.

NAPAR. Naam van verweerd gesteente in do Pad. bo ven la nd on, Javaansch tjadas, ook van cel bare aard, onzuivero kaolin, welko in den vorm van kookjes op do markten vrhandeld wonkt; zooals bekend, heeft dezo aardo noch als voedingsmiddcl, noch als geneesmiddel eenigo waarde.

NAPOE. Zelfbosturond landschap in do ondoorafdeeling Poso der residentie Men ado. Vroeger onderhoorig aan Sigi, warden do bowoners, do To Napoe, dikwijls door den radja van dat landschap op roof- en Bncltochten in do Poso streek uitgezonden. Bo volkin gssterkte 3200 zielen. Do To Napoo, con stum der Toradja's, waren in den onit; k zoo govreosd, dat, toon do Sarasins in 1894 van Mapano (boweston Poso) naar hun land trachtton door to dringen, niemand hen durfdo vrcgczcllon. Do hoofdplaat Lamba nu-ldon in du vlaklc wordt alleon bewoond als or con offorfeest, vooral hot grooto doodonfeest, wordt gevierd; in hot Noordclijk deel ia Woeasa con belangrijk middolpunt. (Med. Enc. bur. II, 1912, bl. 85—205; T. A. G. 2o Sorio deel XXV 1908, bl. 1271).

N APOE. Landschap gelegen in do ondoorafdeeling Midden Soomba der afdeeling Soomba, rebidentie Timor en Onderhoorigheden.

NAPOEH (MAL.) Zie **DWERGHERT**.

NAPOE'SCH. Zio OOST-TORADJA'SCHE TALEN.

NAPTOE (NĀPTOE). Aldus heeten in het Javaansch do 7 letters van hot Arabische alphabet, welko zoowel op Java a l s elders worden gebruikt tor aanduiding van do jaron van iedere 8-jarige kalonderperiode (vgl. MO HAMM. KALENDER). Op W.-Java noomt men do *naktoe*. Dio letters zijn de *alif, bD, djim, ddl, hd, waw, zd*, welko op Java worden uitgesproken als *alip, ba, djim, dal, ehe, wawoe, dje* (in Atjeh als: *aleh, ba djim, daj, h&, wee, zoe*). Aan deze letters wordt, in de hier genoemde volgorde, naar de gewoont© der Arabische astronomen on mathematici, de cijferwaarde van 1 tot 7 toegekend (Do vorgord© der letters van het Arabische alphabet is nl., Avanneer men ze ala cijfora gebuikt, niot de gewone, maar eene, welke zooveel mogelijk overeenkomt met die dor Syrische, Hebreeuwsche en andere Somitische letters).

De jaron eener 8-jarige periodo hoeten achter-een volgens:

alif	(=1)		dal-awal	(=4)
ha	(=5)		ba	(=2)
diim	(=3)		waw	(=6)
za	(=7)		dal-akir	(=4)

Door de cijferwaarde wordt de weekdag aangeduid, met wolken het jaar begint. De weekdag, met wolken het le jaar van iederen 8-jarigen cyclus begint, geldt hierbij als de met *alif* (= 1) aangeduide e o r s t e dag. In de tegenwoordige 120-jarigo periodo, waarin het le jaar van ioderon 8-jarigen cyclus met Woensdag begint (zie MOHAMM. KALENDER) duidt do *alif* dus den Woensdag aan on is vordor *ba* (2) = Dondordag, *djim* (3) = Vrijdag, *dal* (4) = Zaterdag, *ha* (5) = Zondag, *waw* (6) = Maandag, on *za* (7) = Dinsdag. In do 120-jarigo periode, woiko do togonwoordige voorafging, begon het lo jaar van iedoren 8-jaarskring met D o n d o r d a g. In die period© werd dus Donderdag door *alif* aangeduid en was *ba* (2) = Vrijdag, *djim* (3) = Zaterdag, enz. De eerstbedoelde periodo was oone van „Woensdagsche letters" (*hoeroef Arba⁹ ijah*), do laatsbedoelde eene van „Dondordagsch (J letters" (*hoeroef Chamsijah*). Zoo onderscheidt men opeenvolgende perioden van Zondagsche, Maandagsche, Dinsdagsche, onz. letters (*Jtoeroef Ahadjjah, Ithnaini jjah, Thalathijah, Arba'yjah, Chamsijah[^] Djoem yjah en Sabtyjah*).

Het 2o jaar moot worden aangeduid als *Jia* (= 5), omdat het steeds bogint met don „5en dag" nl. met don 4on dag n a d i o n, waarmede het voorafgaando jaar *alif* begon. In icdoro 8-jarige periodo toch heeft het le jaar (*alif*) 364 dagen = 50 woken + 4 *dagen* (zie MOHAMM. KALEN-Evonzoo do benamingon der overige jaron, om gelijkssoortige redenon, to verklaren. Baar zoowel hot 5e ah het 8e jaar mot *dal*, d. i. don 4en dag begint (nl. mot den 3en dag n a die n, waarmedo het jaar *alif* begon), warden zij ter onderscheiding van elkander aangeduid, reap, als het jaar *dal-awal* (d. i. „corste jaar *dal*") en het jaar *dal-akir* (d. i. „laatste jaar *dal*").

Op Java— waar, wogons eone andoro verdeling der schrikcljaren (vgl. TIJDREKENING, III) —niot het 5e, maar het 3o jaar met den-zolfdon woekdag bogint als hd 8o jaar, onderscheidt mon dit 3o jaar ovenzep als het jaar *djim-awal* (d. i. „eersto jaar 做. 曲. ') van het 8o

jaar, dat op Java *djim akir* (d. i. „laatste jaar beet, terwijl het 5e jaar er eenvoudig het jaar *dal* genoemd wordt.

De jaren eener 8-jarige period© heeten dus op Java:

a lip	dal
6h8	b6
djim awal	wawoo
dj6	djim akir.

Ook de maanden worden op gelijksoortig w^{ij} ze met dezelfde Arabischo lettornamen onderscheiden naar do rangordo der weekdagen, waarmede zij beginnen.

LiUrauu^G^ Snouck Hurgronjo, Do Atjdhers, I, 208—211 Achehnese, I, 196—198); A.

B. Cohon Stuart, "Niouiwo bijdragdiu to Vde kennis van de Mohamm. Tijdrekening in den Ind. Archipel (Tijdschr. v. h. Batav. Genootschap., DL 20, 1873, p. 195—218); 渡 J. Veth, Java, I (18751 p. 5Q0; IV (1907) p. 300; v; -

NARDUS. De In3iscEdliardus is do naar patchouli riekendo wortelstok van eeno vaeriaan- soort uit Nepal (Br.-Indie), *Nardostachys jata- manni DC.*; uit dezo we rd de reeds oudtijds bo- roemde nardusalfzalf bereid. Tegonwoordig ver- staat men in den hand el onder nardusolie eene soort grasolie uit Cynibopagon nardus, welko plant vee botanici voor den *Nardus indicus* der ouden hielden.

NARMADA. Schoon aangelegd lustverblijf van de vroeger vorsten van Lombok aan den weg van Mataram naar Laboean Hadji, met terrassen, boomgaarden, groote waterwerken, badgelegenheden en een huistempel van den vorst. Thans is er ecu pasangrahan; ook een drukke pasar. *Zio LOMBOK.*

NAROMONDA. Batakorp, voorheen Si Antargeribemd, gelegen aan de Asa han rivier, dicht bij de plaats, waar dezo uit don Zuid-ooste- lijken uitlooper van het Toba-meer to voorschijn komt Het is een belangrijk verkeerspunt door- dat de grooto weg van Tarotoeng hier eindigt. Men is druk bezig dezen weg to verlengon over PSmatang Sian tar naar Tebing Tinggi, een aJstand van 140 K.M., hetgeen 2 miljoen gulden kost-, maar waardoor de verbinding to stand zal komen tusschen Siboga en de Tobaho.o.g- vlakke met de cultuurvlakte der Ojstkust. Bovendien bestaan plannen voor den aanleg ■ van een tramweg langs de Asahan-rivier ter aansluiting aan het net van de Oostkust. Een belangrijke zendingspost, waartoo meet dan 2000 Christenen behoreen, is hier gevestigd jii'et kweeksebool voor inlandsche ondervvijzerfi, axnbachtBschool en meubelmakerij/

NASI Zie RIJST.

NASIB. Zie MUZIEK on MUZIEKINSTRUMENTEN.

NASSAU-EILANDEN. Vermoedelijk werd deze naam aan de Pagai-eilanden gegeven door de Hollanders, die ze v66r 1600 bezochten, want in dat jaar werd reeds gesproken over het eiland Nassau, welks Zuid-eind op 31 /, ' Z.B. gepeild was. Zie verder PAGAI-EILANDEN.

NASSAU-GEBERGTE. Vroeger, toen het nog niet verkend en slechts van uit zee waargeno- men was, veelal „Sneeuwgebergtoⁿ genaamd, omdat op de hoogste toppen eeneuw en glot- schers werden waargenomen. Het gebergte ligt in het *midden* van het breed ste gedeelte van Nieuw-Guinc^{an} is een voortzetting in 0. rich-

ting van het Oharles Louis-gebergto (zie aldaar), dat eon aanvang noomt aan de Z.W.-kust van het eiland, ton Z. van do Etnabaai en reeds spoedig oon hoogto van ongvooer 1600 M. heeft; de hoogste top, gelegen in het 0., is 2700 M. hnog. Reeds Jan Carstensen. decide in zijn reisverhaal Ao. 1623 mode, dat hij langs do Z.W.kust van Nieuw-Guinea varonde, op 5° 14' Z.B. op verron afstand van do kust sneeuwbergen zag. Gruimon tijd heeft men aan de waarschijnlijkheid van diens mededeeling getwijfeld, totdat ruim 2¹/₂ eeuw later van vorschillende zijden do juistheid daarvan in het licht trad. Zoo kreeg bijv. do bemanning van het stoomschip Batavia in 1881 bij het omvaren van Kaap Valsch op het Frcdo- rik-Hondrik eiland bij het opgaan der zon plotse- ling een prachtig gezicht op het gebergte, waar- van do toppen zich als glinsterend witto vlakton voordeden, terwijl (om nog een voorbeeld to geven) do Duitse reiziger Zoller in 1888 hot gebergto eveneens waarnam, d6ch van het Fi- nisterre-gebergto (op een hoogte van 2660 M.), dicht bij de N. 0. kust van Nieuw-Guinea. Tot voor korten tijd was niets van dit gebergto bekend. Dank zij echter do in het laatste deccn- niun plants gehad hobbeudo onderzoekings- tochten, beschikt mon thans over voldoende gegevens van het Nassau-gebergte. In dit gebergte liggen de hoogste toppen van N.I. Volgena de laatste gegevens eindigt de koten iets ten O. van don Wilhelmina-top (zio aldaar); het O.-lijk daarvan gelegen terrein is nog niet vorkend; waarschijnlijk zal echter later bliken, dat hot wederom O.-lijk daarvan gelegen bergland, dat zich tot over do grens uitstrekt (Sterren-gebergte), mot het Nassau-geb. een geheel vormt. Laatstgenoemd gebergto is dus het belangrijkste deel van het machtigo Contralo-gebergte, dat zich vanaf de Etnabaai in recht O.-lijke richting uitsteekt tot over do Oostgrens.

Ten N. van het Nassau-geb. en evenwijdig daarmede ligt een minder hoogo koten, welko naar hot N. gelcidelijk in do vlakte overgaat. Van hf dezo keton heeft mon, als do be wof king zulks toelaat, een praebtig uitzicht op do bo- sneeuwde Carstonszen Idenburg-toppon, „vau welko", zzoals een onzer exploratours schrijft, „de machtigo glotschers zich ip schitterend wit tegen bergland on homel afteekonenen". Jammer slechts, dat do wolkenluier, die hen bij voor- during omgeeft, zoo zelden can dan nog voor zeer korten tyd gelegenheid verschaft, van dit over- weldigond schouwspel te genieten. In hooorro het hier bo ven gon oe indo N.jijk gelegen bergland, hetwelk al zijn water afgeeft aan do Mamb6ramo en haro bronrivioron, met hot Nassau-geb. sa men han gt, ia nog niet bekend. Zcker in echler, dot do Reuffaomvier (zio MAMB6RAMO) in laatstgenoemd gebergto hare bronnen heeft en wel op do uitloopers van do Oarstensztoppon, zoodat zij door don voorgelegen lageren bergko- teu moot heonbreken. Naar het Z. *vocren* Lal^{van} rivioron hot water van liot Nassau-geb. naar zee, van do Mimiku in het W. tot de Lorontz- rivior in hot O., terwijl do Eilanden- en Digoal rivioron hot water afvoeren van het moor O.-lijk gedeelte van hot Oontralen bergketen.

De voomaamsto toppon zijn in het W. de Idenburg-toppon (do hoogste 4655 M.) en on- middeHijk ten O. daarvan dozesCarstensenz-toppen (zie CARSTENSZKETEN), alle met ceuwigo

sneeuw bedekt. Volgens de laatste motingon zouden do hoogten van deze zes toppen liggen tusschen 4810 en 5000 M., terwijl do afstand tusschen de uiterste toppen ongeveer 7 K. M. zou bedragen. Het hoogtverschil aan de Noord- zijde tusschen den hoogsten top en den on dorkant van den glotscher zou ruim 400 M. zijn. Dr. A. F. R. Wollaston, die hot eerst de Oarstensz toppen bereik-t heeft, geeft als hoogte aan van de twee door hem bereikte toppen : van den West- telijken 4754 en van den Oostelijken 4788 M. Den 30de Januari 1913 bereikte dez^e ontdekingsreiziger met den l. luitenant A. v. d. Water (Commandant van het deklngsdetachement), een hoogte van 4360 M., de benedengrens van de eeuwige sneeuw. W. had bij het door-dringen in het binnenland de Otakwa (zie al- daar) gevolgd en beklom dug hot gebergte aan de Zuidzijde. „Te oordeelen uarde bergformatie⁵⁹ zegt hij, „kan men veilig aannemen, dat aan de noordzijde de helling belangrijk minder steil zal zijn en dat daar dus de sneeuwrens belangrijker lager zal liggen **“. En verder: „Er zijn veel aan - duidingen, dat vroeger de sneeuwrens gelegen heeft op 4200 M.⁶⁰“; terwijl hij in een rivierbed op 3000 M. hoogte groote rotsblokken aantrof, die onmiskenbaar er op wezen, dat zij door ija ver-nield waren.

Wat den plantengroei betreft, zegt Wollaston : „Op 2500 M. begint do hoogte der boomen merk- baar af te nemen, even zoo do dichtheid van het struikgewas, hetwelk tot op deze hoogte zeer dicht en moeilijk to doordringen is. Op 2800 M. verdwijnen de zware boomen van het oerwoud geheel en maken plaats voor pandanen en casua-rinen. Do laatste boom werd on gevonden op ongeveer 3700 M. Het gebied, gelegen tusschen 2800 en 3500 M. hoogte, was het aangenaamste van de doorgetrokken landstreek; lier werden tai van bloemsoruten aangetroffen“. (Zie ook: „Reports on the Collections made by the British Ornithologist's Union Expedition and the Wollaston Expedition in Dutch New-Guinea 1910—1913“).

In het O. van het Nassau-gebergte ligt de Wilhelminutop (zie aldaar), hoog ongeveer 4750 M., de eerste sneeuwtop, die in Nieuw-Guinea besloten wordt. Bit gedect van hot Nassau-gob. wordt op sommige kaarten „Oranje-goborg- toⁿ gonaamd. In de O.-lijke voortzetting van het Nassau-gob. liggen nog van West naar Oost, do J. P. Coen-, Prins Hendrik- en Juliana-toppen-, reep, hoog 4695, 4580 en 4700 M., waarop evoneons couwigo sneeuw voorkomt, terwijl hot vol-strekt niet uitgesloten is, dat nog moordoro, nog niet waargenomen sneeuwtoppen in clit deci van hdl Centraal geborgte voorkomen. Do Juliana-top ligt op ongeveer 4° 46' Z. B. en 140° 29' O. L.

NASTURTIUM INDICUM, fam. *Cruciferae*. Timpoejoeng (MAL.), Sawi Idinah (JAV.). Djoc-koot Hakti (SOEND.). Eonjarig kruid met witte bloenen on govcorde bladoron, van af do vlakte Lot ongeveer 1300 M. bo ven zee voorkomend op vochligo pjaatsen. Eon afkooksol van do plant wordt algomoon gedronken als middel togeji kou op do blaas.

NATAL EN BATANG NATAL. Onderafdeeling der afdeeling Boncond Tapanooli van do residenti Tapanooli, grenst ten Z. aan do residenti Sum. Westkust, ton O. aan Groot-

Mandailing en Angkola, waarvan hot door de Batang Gad is geschiden wordt, tot de Zuidelike ombuiging van dio rivier; ten N. aan Angkola; ten W. aan den Indischen Oceaan. In den Z. O. hoek op de grens met Sum. Westkust verheft zich de Malintang (zie aldaar) tot 1983 M. » terwijl do hoogste top wordt gevormd door den 2145 M. hoogen Sorik Merapi, vanwaar zich eene keten in de richting langs den linkeroever van de Batang Gadis uitstrekt; uitloopers daarvan en van den Sikadoedoek vormen het heuvelachtig binnenland. Het N. hiervan staat bekend als Natalsch zandsteenplateau, een kale hoog-vlakte, waardoor do Batang Gadis zich een diep dal heeft uitgeslepen. De kustlanden zijn meeren-deels moerassig; duinrugjes langs de kust, van 2 tot 3 M. hoog en met casuarinen begroeid, zijn hoofdzakelyk de oorzaak van den onvol-doendej afvoer van het rivierwater en van de moerassvorming, die vooral het Noorden van deze streek ongezond maakt. Do reede is open en go-vaarlijk door de sterke N.W. winden, die er gedurende elke maansve rand ring waaien; de sdiopen verkiezen daarom eene ankerplaats achter het eiland Kara Kara, in 6 of 7 vadem water. Thans doen. de booten van de Kon. Pak. Mij. twee eilandjes aan, die aan do Oostkust een veilige reede aanbieden. De handel wordt hier-door zeer gebaat, daar bij kalm weer de goederen naar doze eilandjes gebracht worden, waarvan de K. P. M. ze steeds kan wegvoeren. Het land heeft vele rivieren, waarvan de voornaamste zijn, in het Z. beginnende, de Batahan, de Batang Natal, die op den Sorik MStrapi ontspringt en door cen dwarsdal vol woest natuurschoon eerst door Batang Natal stroomt en bij Loeboek Abaroo in het Natalsche komt; de rivier is tot bij Sikambo, 22 K.M. opwaarts, voor zeven-kojang⁶-prauwen. bevaarbaar, verder voor kleine sampan's; het inkomen van de monding is door een bank zeer bezwaarlijk; ten N. van de Batang Natal de Koenkoen, de Taboejoeng, do Singkoeng (benedenloop van de Batang Gadis), die alle gelijknamige districten door-stroomen.

Do dun gezatide bevolking (ult^o 1916 ± 20000 zielen) bostaat voornamelyk uit Maleiers, grootendeels gevestigd langs den grooten weg in het dal van de Batang Natal on op eenige kleino plaatsjes aan do mondingen der rivieren. Van het binnenland is slechts cen klein gedeelte in het N. bewoond, waar cen 8 tai nedorzettingen zijn. Batang Natal is door een Bataksche (Mandalingische) bevolking bewoond. De groote weg van Natal, langs den rechteroever der rivier, is voor voertuigen bruikbaar. Hi) overschrijdt op 1700 M. hoogte do zoogenaamde Hemels-poort, hot geborgto ten N. van den Sorik Alerapi en si ait dan to Panjaboeng aan bij den grooten weg door Tapanooli. Een paardenpad loopp langs do kust, van Batahan tot Singkoeng; verder enkele voetpaden. De rijstbouw staat op cen lagen trap, on gschiedt hoofdzakelyk op ladangs; de bevolking aan do kust leeft hoofdzakelyk van do vischvangst on van do opbrongst der nipahbosschen. De hoofdplaats Natal, aan den rechteroever by de monding der Natal-rivier, is do zetel van den controleur. Do hoofdplaats voert een vr^o levondigen handel mot Singapore in binnonlandsehe producten. Er lag vroeger eene kleine in een stee-

nen fortje, dat uit den tijd van het Engelsch bestuur dagteekent en waarvan thans nog, in vervallen staat, wallon en niuron aanwezig zijn. Administratief is do onderafdeeling vordeld in 8 koeria's: Natal, Batahan, Koonkocn, Taboc-joeng, Singkoeang, Linggabajoo, Moeara Parlam-poengan en Ack na Ngali. Do regent van Natal hobben zich reeds in 1C93 a an do Ned. O.-I. Comp. verbonden on hot rykje word toen een onderhoorigheid van Baros.

NATIONAAL COMITÉ. Een contralo vereeniging, onder do auspicien van Bocdi Octomo to Soerakarta opgericht, met hot doe! een concentratio van "allo inlandscho vereenigingen tot stand te brengen. De vereeniging Sarekat Islam talmde tot het comit6 toe te treden en weigerde later <3 a ar van deel ait te maken, omdat zij in het N. C. een Javaanscho vereeniging meende te zien, ter- wijl do S. I. het Indisch iationalisme huldigt. Thans zijn bij het comite aangesloten de vercenigingen Boedi Octomo, Prin sen bond Mataram (Djokjak Narpo Wandowo (Solo), Ha bi Darmo WaTgoPa koca I a ma n (Djokja), Da rah Mang- koengaran (Solo), Sodyo Moeljo (regentenbond) Mangoenhardjo (ambtenaarsvereeniging) en Per- sSrikatan Gocroegoeroe Hindia BSlanda (on- derwijzersbond). Opgemerkt moge worden, dat do laatstgenoemdo onderwijzersvereeniging ook do onderwijzers buiten Java onivat. Het ligt in do bedoeling den door het publiek gegeven naam van Nationaal Comitd eenmaal to veranderen in een anderen van Sanskrietschen of Kawischen oorsprong, dio door allo Javanen wordt bogre- pen. De president van Boedi Octomo is voor-

. u. - fitter van het comit6.
//去: %: 4>NATOENA-EILANDEN. Groep eilandon, gelegen in de Chineesche zee tusschen 2° 28' 17" N. en 4° 56' N.B. en 107° 57' en 108. 15' O.L., deel uitmakende van do POELAU TOEDJOEH (zie a) daar). Zij zijn ondersebeidon in de Groot Natoena, de Noord Natoena- en do Zuid Natoena-eilandon.

NATUURKUNDIGE COMMISSIE VOOR NED. INDIE (2 Mei 1820—17 April 1850). Toen na Nederland*s herstel op vooretel van de drio Commissarissod Gon ora al on door toedoen van den Algemeenen Secretaris van den Souvoroinon Verst A. R. Falck in 1815 aan don hoogleeraar G. G. O. Reinwardt do organisatio van onderwijs, geneeskundigen dienst, landbouw, nijverheid on wetenschappelijk onderzoek in Indie was opgedragen en diens zending tegen 1820 ten einde liep, achtto de Regeering haar taak „het bevorderen van het Indisch natuuronderzoek" daarmedo niet afgeloopen. Een grootsch plan, gestound doorde hoogleeraren van Swinderen en Temminck kwam bij Kon. Besluit van 2 Mei 1820 tot uitvoering, nl. de oprichting van do „Natuurkundige Commissio over Ned. Indie**". Het zou to vor vocren hier de verrichtingc) dezor Commissie in haar bijkans 30-jarig bestaan to verjnclden, mon vindt die uitvoerig in het „Overzicht van hetgeen in het bijzonder door Nederland gedaen is voor do kennis der Fauna van N. I., Academisch Proefschrift door H. J. Veth, Leiden 1879" en "Indisch Natuuronderzoek Dr. M. J. Sirks, uitgavo Koi. Instituut to Amsterdam, 1915. Do cersto leden der Natuurkundige Commissie waren H. Kuhl en J. O. van Hasselt, aa^, wie werdon toegevoegd de ontleokundigo :: 为 v. Raalten en de teokonaar

Keultjes. Verder hebbon H. Boie, H. Macklot* lomon Muller, P. v. Oort, P. Diard, Zippelius, p. W. rthals, D. H. R. v. Geld or, B. N. Overdijk, L. Homer, A. Forston, F. W. Junghuhn, L. A. O. M. Schwaner H. von Gaffron op verditionstolyke wyzo hun naain lid of assistent aan do Natuurk. Commissio bonden. Aan do meesten hunnor is con afzonderlijk ikcl in deze Encyclopaedie gewijd.

Bij do opheffing dcr Commissi. bij Kon. Bsluit van 17 April 1850 bestond zij uit do leden Schwaner in Indie en Junghuhn met verlof in Nederland. In Nederland werden do bolongan van het natuurkundig onderzoek bchartigd door ceno op 11 Sept. 1837 ingesteldo Commissio, bestaando uit de hoogloraren Blume, Rein- wardt on Temminck, welko commissie belast was met de leiding bij do verzorging en be working der talrijko verzamelingen. Tusschon 1839 en 1847 verschenen drio folio deelen van de „Verhandelingen over do natuurlijke geschied- nis der Ned. Overzcscho bezittingen door de loden der Natuurk. Oommissie en andere schrij- vers, uitgegeven op last van don Koning door C. J. Temminck". Een deel bevatte do door Korthals bowerkte plantkundig, 66n deel do zoologischso onderzoekingon door Muller en Schlegel en 66n deel land en volkonkunde, voornl. door Muller beworkt.

NATUURKUNDIGE VEREENIGING (Konink- lyke). Zio VEREENIGINGEN.

NATUURMONUMENTEN. Zio VEKEENI- GING TOT NATUUKBESCHERMING (NED. INDISCHE en ook VEREENIGINGEN./

NAUCLEA CELEBICA Hav. fam. *Jubiaceae*. Maoomar, Maocmar rint&k, illasookat, Pepoipoiien (MINAH. LANDST.), kloino boom van do Minahasa., waarvan hot uitstekondo, voerkrach- tige hout gezocht is voor boomcn van voertuigon.

NAUCLEA EXCELSA Bl. Ki saat, Tjangtjara- tan (SOEND.), KISpo k'tok, Poctek, Tai a, Tocni- baran (JAV.). Hoogo, dikko boom van Java, vooral in hot Westen tot 1200 M. bo ven zee. Hol hout i» in do Preangor zcor in aanzien en wordt gebruikt voor luiisbouw, huibraad enz.

NAUCLEA LANCEOLATA Bl. КiCpoe paHr, Pitjisan, Poendocngan, W'idn (JAV.), Anggrit, Tdngdh tjaiih (SOUND.). Hoogo dikko boom, over Java versproid tot ongeveer J 500 M. boven zee. Het hardo hout wo'ldt vooral in do Proangor alw bouwhout gobruikt VolgoiH Hasskarl wordt het niet <lor do wilto micron aangotast.

NAUCLEA MOLUCCANA Aliq. Laharong (MAL. MOL. ?).Zcerdikko boom van do AJoJukk<: n, "p Am- bpn_in het gobergtto voorkomond.o ok van de Koi- eilalii3on. Booroe on Ceram bokond. Het hout is con good bouwhout zoowel voor Hchceps- ala voor luiizcibouw. Het word I nat bewerkt, d roogt zcor langzaam on wordt dan op den duur buitengc- woon hard. Hot houdt Jang con muffen Jucht on is daarom voor xncubelhouf minder in trek.

NAUTILUS POMPILIUS, een viorkieuwigo Inktvisch (zio aldaar), wolker schclp in den Indischen Archipel dikwijlsgevonden wordt. iJco schclp, k6joong8endok (MAL.)of bia pap6da (MAL. MOL.) bestaat uit kamora, van welck do Jaatalc allen door het dier bewoond wordt; zij is in een vlakko wpiraal gc won don on vergclijkbaar met de inwendigo schclp van andere luktvis- schen. Het dier wijkt in bouw belangrijk af

van de and ore Inktvischcon. In plaats van 8 of 10 annon hoeft het rondom den mond tal> rijke tentakels zonder zuignappon. In don Palaeo-zoischen tijd dor aard geschiedenis waron do ver wan ton van den togonwoordigen *Nautilus* in een grootor aantal soorten over do goheolo aardo vorspreid. *

NAVA (N.-Guinea). Zio ZWIJNEN.

NAVELS (Venus- en Zco-) heoten do deksels, die sommige slakken on den rug dragon en die, wanneer het lichaam in do hoorn terug gotrokken is, de schaaloponing afsluiten.

NDJONG of **EUNDJONG**. Do VI Moekim Ndjong : Ndjong, Lantijd, Loe eng Poetoo, Paroce, Poudoe en Adan, mot do onderhoorigheden Moesa, Langien, Adan en Tandh Mirah, vormon een landschap van do onderafdeeling Sigli, afdeeling Noordkust van Atjdh, met 3595 ge- rogistreerdo mannen (ulto 1915). Oeldebajang is T. Hadji Brahim, wiens korte verklaring dd. 30 Jan. 1915 werd goodgekeurd en bokrach- tigd bij Gouv. bosluit van 19 Juli 1916. Hot land- schap strekt zich N.—Z. uit, van Straat Malaka tot aan don Goonong Lheo Sagde, on grenst ten O. aan Pant6 Radja, Trieng Gad6ng on Boven-Mouroude, ten Z. aan Tangs6, ten W. aan Aron, Gloom pang Pajong, Oende en lo Louboue, torwijl de N. greno wordt govormd door do breedde lagune, welko de monding vormt van do uit het W. komendo Kroeng Ndjong, on waarin ook do Kroeeng Poetoe uitwatert, en door de zee. Het Z. deel van het landschap is zeer bergachtig on daardoor zoo goed als onbowed, maar de vlakke kuststreek is overdoekt met sawabs, tuinen on gampongs. Dat gedeelte wordt O.-W. gesneden door do Atjdhtrambaan met halto to Paroe en Loe on g Poetoe. Zio: Bijdragon t/d T.-, L.- en V. v. Ned.- Indie, Deel 55 (1903) bl. 64. en Ind. Stb. 1908 no. 401, juncto 1909 No. 269.

NDORA. Kampongcomplex on Ngada, zio aldaar.

NEDERBURGH (MR. SEBASTIAAN CORNELIS). Gob. to 's Gravenhago 7 Maart 1762 uit het huwelijk van Mr. H. Nederburgh, pen- Bionaris van Kottordam on D. A. Spruyt; stu- deerde to Leidon on promoveoi*do aldaar 17 Sept, 1782 in do beido rechten on word in 1787 eerst to 2^{en} advocaat, en nog in hetzelfde jaar to 1^{em} ad vokaat der O.-I. Comp. benoemd. Op voorstel dor StaatBCommissie, in 1790 in hob lo ven geroepen om middelcn tot red res dor O.-I. Comp, te boraincn, word in 1791 cono Hoogo Commissio benoemd om in Indie do noodigo hervonning on tevooron; ook Nderburgh vor- kroog daurin zitting en word 23 Mei 1791 aangosteld tot commusHaris-gonoraal over allo Oomp. bezittingcii in Indie on aan do Kaap do Gocdo Hoop (zio FRYKENIUS). Don 13on Nov. 1793 te Batavia aangekomcn, bleef Nderburgh tot 1799 in Indie, toon hij, na bekomen eervol ont- filag, zijno waardigheid nedericgd (28 Sept.). Ovor do wic'zaamheid der Hooge Oommissio, dio zich in 1795 met de Indischo regeering tot oene „gocombincerdo vorgadoring**" vereonigde, van welko Nderburgh president was (10 Dec. 1795), wordt algomecn weinig gunstig geoordeeld (zh, OOMMISSARIS-GENERAAL, DL I, bl. 498); Nderburgh ontingechtor 17 Nov. 1803 volkonion d «charge door don Raad der Aziati- bezittingen on 6tablissemonten. In het

vaderland toruggokoerd, zag Nderburgh, die een voorstander was van do beginsolen van be- stuur, door de Comp, govolgd, zich weldra in een strijd gowikkold met D. Van Hogendorp (Zio aldaar), die in ~~verschillendo~~ ~~geschriften~~ ~~oono~~ ~~lijnocht~~ tegenovorgosteldo mconing had ontwikkeld; van groot bolang voor de kennis der kolonalo staatkundo, door Nderburgh aan- geprozen, is zijn „Verhandeling over de vragen of en in hoeverre het nuttig on noodzakelijk zijn zoude, do O.-I. bezittingen van dezen Staat, ofte sommigon derzelvon to brengen on den voet der W.-I. volkplantingen" enz. 's Hage 1802. Zio ook zijne „Advertentie aan zijne land- genooten botrekkelijk onderscheiden gedrukte stukken uitgegovon op naam van D. Van Hogendorp", 's Hage 1802. In hetzelfde jaar, waarin dezo werken vorschenen, werd hij (11 Nov.) met Van Hogendorp benoemd tot lid der commissie om het Staatsbewind te dienen tot cons, en ad vies omtrent den voet en de wijze, waarop in het vervolg de handel on '8 lands bezittingen in de O.-I. zoude behooren gedreven en die bezittingen bestuurd te worden enz.; het rapport, door dio commissie met een ont- worp-charter aan het Staatsbewind ingediend, gaf hoofdzakelijk de zienswijze van Nderburgh terug, waarover zie het artikel over Van Hogendorp, DL II, bl. 100. Nad at de commissie hare taak had volbracht, werd Nderburgh benoemd tot lid van den Ba ad dor Aziatische bezittingen (22 Maart 1804); daarna (15 Juli 1806) tot staats- raad in buitongew. dienst oh tot vice-president; van die commissie tot verevening en botaling van den achterstand (1807). Hij overleed 3 Aug. 1811 op do hofstede Oostduin bij 's Gravesande. Bohalvo do aangehaaldo werken schroef hij: „Con sideration over de Jacatrasche on Preanger- Regentschappen, Bat. 25 Nov. 1796; „Echte stukken betroffonde het volbragt onderzoek dor vorrichtungen van de Generale commissio in don jaare 1791 benoemd goweef, enz., 's Hage 1803; „Ro quest aan het Staatsbewind dor Ba- taafscho Republiek", Moi 1803. Voorta wordt nog vormeld dat hij als lid van den Baad een „Expos6 succinct des Etablissemments Hol- landais aux grandes Indes" opstelde, dat 28 Juni 1806 aan Koning Lodowijk werd aange- bodon.

Zijn kleinzoon, Mr. Sobastiaan Oor- n o l i a Herman Nodorburgh, zoon van Mr. O. B. Nderburgh en O. O. E. Gevers, geb. 9 Oct. 1828 in den huize Oostduin by 's Gravesande, stud co rd o van 1845 tot 1849 te Leidon, in wolk laatsto jaar hij 12 Juni op Stel- lingen in do boido rochten promovocordo. Na afgolgd oxa mon to Dolfc werd hij 20 Aug. 1851 bonoomd tot amt. lo klasso voor den dienst in Indie, on werd, te Batavia aangokomen, 30 Dec. 1852 toegelaton ter algoomone secretarie, waarna hij achtereonvolgons benoemd werd tot ref erend aris (22 Febr. 1857), secretaris van het Gouv. (31 Juii 1858) on inspecteur van finan- cien (2 Mei 1862). In 1867 (5 Aug.) vcrwissoldo hij doze botrekking voor dio van resident van Ohoribon; 27 Aug. 1875 vorkroeg hij buiton- landsch vorlof on word, na zijne torugkomst 3 April 1878 benoemd tot resident van Djokjakarta, doch reeds 3 dagen daavna tot lid van den Raad van Ned.-Indie aangost*d. Terwyl hij dio botrekking bekloddo, ook hot amt

waar van president v. h. bestuur v.d. Protestant^s sohe kerk in N.-I. (10 Juli 1878). Bij Kon. Bosl. van 17 Maart 1884 eorvol uit Elands dienst ontslagen, vertrok hij naar Nedorland, waar hij zich te *s Gravenhago vestigde, Hij overleed aldaar 16 Maart 1903.

Tijdens zyn verblijf in Indio stiohtte hij in 1856 met den Heer C. De Waal het Bijblad op het Staatsbl. v. Ned.-Indie. Belan grijke bijdragen tot de kennis van Ned.-Indie verse lien on van zijne hand, zooals in het T. v. N.-Indie over het muntwezen in Ned.-Indie (Juni en Dec. 1876 en Febr. 1877); over het dcaabestuur op Java (Juni 1877); en over do onmondigheid v. d. Java an ten aanzien van het grondbezit (Jan. 1878); benevens do afzonderlijk uitgegeven geschriften : „Procvdo van een onderzoek der naaide- len tot oplossing van het Atjeh-vraagstuk“, s Grav. 1886; „Dio Proevo verdedigd en nader toegelicht“, s Grav. 1887; „Tjilegon, Bantam, Java, lets over des Javaans lasten en zijno draagkracht“, s Grav. 1888; „Opiumsmokkelhandel. lets over een middel on zonder eenige kosten, verlies of winstderving voor do schat- kist, en zonder eenig ander orristig bezwaar of gevaar, den opium-smokkelhandel op Java en Madura zeer belangrijk te verminderen“) *8 Grav. 1889.

W@B EWONERS VAN NED.-INDIE.

NEDERLANDSCH-INDISCHE KUNSTKRING.

NEDERLANDSCH-INDISCHE LANDBOUW- MAATSCHAPPIJ. Zio CREDIETSTELLINGEN en HANDELSBANK (NEDERL.-INDISOHE)

NEDERLANDSCH-INDISCHE VEEARTSEN- SCHOOL. Zie ONDERWIJS.

瓊 EDERLANDSCH INDISCHE ZENDINGS- BOND. In het jaar 1880 kwam voor het eerst de Ned. Ind. Zendingsconferentie bijeen ; sedert dien werd zo bijna geregeld om do twee jaren gehouden, Hoewel uiteraard de bezoekers van de Buitenbezittingen steeds zeer gering in aantal zijn in vergelijking met die van Java, ontbreken de eersten zeldon geheel, en in elk geval heeft men een vereenigingspunt gevonden, waar ver- verschillende zendingsbelangen door do on mid- dellijk daarbij betrokkenen onderling kunnen worden besproken. De Cfonforontie gaf aanlei- ding tot oprichting van den Ned. Ind. Zendings- bond, die tot de uitgave van het tweemaal per maand verschijnend blad „Do Opwekker“ bo- eloot en die het initiatief nam tot oprichting van een onderling weduwen- en weezenfonds, dat on- der den naam „Jacobus“ bekend is. Van alle gehouden conferenties zijn uitvoerigo verslagen verschenen, die in pleno de daar voorgedragen referaten en een overzicht der daarop gevolgd „, discussies bevatten.

NEDERLANDSCH ZENDELINGSGENOOT- SCHAP. Gesticht 17 Dec. 1797 te Rotterdam, waar thans nog zijn zetel gevestigd is. Do ar- beidsvelden van het Gen. zijn do volgende: A. Oost-Java in de residenties Kediri, Soerabaja, Passeroean, waar het thans 5 zendingsposten heeft, nJ. SSmampir (Kediri), Pare© r&ljo, Mo- dJo-Wamo, SSGaran en Swaroe. B. Midden-Oele- bes, in de onderafdeeling Poso van de residentie Menado, en tu- de onderafdeelingen Malili en Mori van het Celebes en onderhoorigheden.

C. Bolaang-Mongondou; D. De Min aha sa; het Gen. heeft hier 180 scholen, een kweekschool voor inlandsche onderwijzers to Tomohon, een ambachtsschool te Kakas, terwijl het twee zonde- lingdiakoxiessen ter beschikking heeft gesteld van het ziekenhuis der ini. Christengemcenton in het ressort Bonder; de school voor dochters van Hoof- den en aanzienlijken to Tomohon staat in nauwe betrekking tot het Genootschap; E. Oostkust van Sumatra in de land schappe. Langkat, Deli en Serdang, en in de onderafdeeling Karo- landen (do Hoogvlakte). Zio verder onder: ZENDING (Protestantscho).

NEDERLANDSCHE ONDERDANEN. Zie ON- DERDANEN.

NEDERLANDSCHE ZENDINGSSCHOOL. Zij werd opgericht door het Ned. Zend. Genoot- schap en do Utrechtsche Zend. Vereeniging in 1905, on heeft tot doel de opleiding van anathan- de zendelingen, Hulppredikers in den dienst der Prot. Kerk on andero Evangeliedienaron in do Ned. Overzeesche bezittingen. Zij werd gesticht te Rotterdam, maar is in Sept. 1917 naar Oegst- geest bij Leiden overgebracht. Zio verder ZEN- DING (Protestantsche).

NEDERLANDSCHE ZENDINGSVHREENI- GING, gevestigd te Rotterdam. Zij arbeidt op West- Java in de residenties Bantam, Batavia, Preanger regentschappen en Cheribon, waar zij tion zendingsposten onderhoudt. Zie verder ZENDING (Protestantsche). Onlangs heeft zij een aanvang gemaakt m“t den arbeid in de af- deeling Kandari, het Zuidelijkste gedeelte van het Zuid- postelijk schiereiland van Celebes., - z

NEESIA ALTISSIMA Bl. fam. *Bombacaceae*. Ben gang (SOENDJ.). Hoogo boom van W.-Java in do lagoro bergstrekon, met bruikbaar hout, dat op beukenhout golijkt. Do grooto vruchton sprin- gen met kloppen open, die van bin non met glimmende, Btjivo borstels bedekt zijn, wolko bij aanraking in do huid blij von stekon. Zo komcn algemeon als boewah bSngang in don ini. medley nhandel voor on worden tegeon gonorrhoe gebruikt. . f

NĠGARA (NĠGARA), NĠGferi. Woord van het Sanskriot nagara, vr.nogari, „stad“afgolcid, dat zoowel in het Javaansch ala het Maleisch in overgegaan. In hot Javaansch botcecut n a- g & r & do plaats, waar een vorst zich mot zijn volk gevestigd heeft, on hot wordt dan ook go- bruikt zoowel voor hot gheelo land, als voor het hoofddistrict, de hoofdplaats van het vorston- domi of zclfs van hot regentschap. In het Maleisch wordt n 6 g a r i, n 6 g 6 r i niot alleen voor stad gebruikt, maar duidt het woord aanzien- J § ke dorpon, ja zclfs icdoro verzamling van kanipongs of buurten aan, die een goheel vor- men, en is dua de betekenis daarvan hot best door „gc J neentS“ wertertogevon, waarbij men echter moot in hot oog houden, dat de nĠgari ook bijzondere rechlon op den onbebouwdon grond uitoefent (zio GROND, DI I, bl. 821). De nam n o g o r ij of n e g o r ij, dio wcl eens, ten onrechte, verklaard wordt als: dorpon, dok negers bowoond, maar ook wel, o. a. in do Molukkon, gogevon wordt aan inlandscho d (open> is eone vorbastering van nĠgari. Voor do negorij- liedcn op Ambon, zie aldaar, DJ. I, bl. 40.

NEGARA. Hoofdplaats van het golijknamigo district en van de afdeeling DjSmbrana (zie aldaar) op Bali; aanlal inwonora u J t 1914

•7320, waarvan 10 Europanon, 120 Ohincozon e) i 130 Arabieren.

NEGARA. District der onderafdeeling Kandangan, afd. Oeloo Soengoi, ros. Z. O. Afd van Borneo, onder hot bestuur van oon kjai met standplaats NSgara aan de Bahan- of Negara rivier gelegen. Het district omvat het Westelijk deel der onderafdeeling onbstaat grootdeels uit laagmoorassig land. De eenige bruikbaar weg wordt gevormd door de verbinding van Negara met Kandangan (alleen in den West-moesson voor karrontransport te gebruiken). Do rijstbouw wordt weinig beoefend; het laag-gelogen land, steeds bedreigd door overstromingen, leent zich daar niet toe. Daarentegen bezit do bevolking een groote veestapel, uit kar-bouwen bestaande. DGZO loven in half ver wild er-den staat in do moerassen on worden in den West-moesson, als de landen onder water staan, in kralen on enkele hogere gronden verzameld. Hier worden zij ook geregeld van zout en kracht-voeder voorzien. Uitvoer van die karbouwen heeft plaats naar do omliggende districten voor de consumptio. De voornaamste plaats is Negara (zie aldaar) uit verschillende kampong's bestaande. Het district is overigens zeer dun bevolkt.

NfIGARA. Hoofdplaats van het gelyknamige district (zie aldaar). Het is het centrum der inijverheid in dio stroken. De bevolking bestaat dan ook hoofdzakelijk uit ambachtslieden en handelaren en tolt 10 a 11.000 zielen. Men vindt or ijzersmederijen, dio kapessen, landbouwwerktuigen en blanko wapens prod uceeren. De industrie van buksloopen, waarvoor de NSgara-reezon in vroegeren tijd bekend waren, is verdwenen. Ook geelgietorijen on koperlagerijen zijn to Nfagara gevostigd en levoren veel en good work af. Hot product wordt naar Java, Singapore en Sumatra uitgoeverd. Vordor treft men er een gilde van houtbewerkers aan, dio keurig houtsnijwork voor de versiering van prauwen on huizen levoren. Ook doprauw- en aardo-werk-industrieën zijn van belang. Alle producten dozer inijverheid zijn (met uitzondoring van dio der koporblagrigen) uitsluitend bestemd voor do behoefte on dor in, bevolking van hot go west Z. on O. afd. van Borneo. ■

NfIGARA-RIVIER. Zie **BORNEO Deel I, biz. 3G5—366.**

NEGARA. Vroegoro naam van hot district Paincungpouk. Zie aldaar.

NEGEN KdTd. Zie **KOTO.**

NfIGHRI. Zie **NEGARA.**

NEGfERI (BOEWAH) (MAL.). Zie **PASSIFLORA ED ULLIS.**

N—GERI BĀSAR. Een grooto kampong, ongvoo 3000 zielen tollond, in do rosidentio Lainpongscho Districten aan do Wai kanan. Do bevolking lecht hoofdzakelijk van do opbrongst dor ladangs, torwyl men or moor rundvoe vindt <lan oldors nicest hot geval is. Een byvordionsto is hot houtkuppen, dat vooral door don aunlog van don Zuid-Sumatra spoorwoe vrij winst-gevend is geworden, daar hot hout van do JfingaB-boopjen zeer geschikt is voor dwarsliggors. Uilvoorplnuta is Mfingala.

NEGORII. Zie **DORP** (dl. L. bl. 636) en **NfIGAKA.** Do bevolking zelf noomt in do Minahasa, aar ngorijen wanoea of roong, op do Am-oeonecho eilandon amanno, elders voor and ora.

NEGRITO'S. Nogortjes, naar hunne kleine ge* stalle en donkero huidkleur, een naam hun door do Spanjaarden gegeven; de oorspronkelijke bewoners der Philippijnen, volgens den Engelschen ethnograaf Koane do laatste vertegenwoordigers der uitstorvonde autochtonen van Insulinde. Over de negrito's bestaat eeno publicatio van het Kon. Ethn. Mus to Dresden, Die Philippinen IX. Negritos von Dr. A. B. Meyer (Dresden 1893). Hunne aanwezigheid achtoreenvolgons op bijna alle eilandon van don O.-I archipel is door den een verdedigd, door den ander ontkond. A. B. Meyer (The distribution of the Negritos in the Philippine islands and elsewhere, 1899) zegt, na de goheel literatuur over do Negrito's te hebben nagegaan, dat de berichten omtrent het v66r-komen der Negrito's buiten de Philippijnen niet op behoortijk onderzoek zijn gegrond en meer-malen op dwalingen berusten; ja zelfs een grondige kennis van de Negrito's der Philippijnen, van Malaka en van de And am an-eiland en ontbreekt, volgens dozen schrijver, nog evenzeer. Prof. Kern heeft aangetoond, dat de taal der Negrito's zuiver Maleisch Polynesisch is. (Bijdr. T. L. Vk. 1882. p. 243 e.v.) (Zie verder PAPOEA'S).

NEIRA (Banda-Neira). Een der Banda-oilandon (zie aldaar). Do hoofdplaats diet eilandon, Neira, aan den voet van den heuvel M6-nangis, is do eenige negeri van Banda-Neira, zie **BANDA** (hoofdplaats).

NEKTON. Zie **PELAGISCHE ZEEDE-REN.**

NELUMBIUM. Zie **NELUMBO.**

NELUMBO NUCIFERA Gartn., fam. *Nymphaeaceae*. Do Lotus TSrati (MAL.), Tarate (JAV., SOEND.). Bokondo waterplant, soms gokweekt on do ootbaro zaden on als siorplant, gekenmerkt door de cirkolrondo bladoren, die op lango blad-steelon boven hot water uitetoken en rose bloemon. Do tolvormige vruchtbodem bodat aan hot bovonvlak een aantal holten, waarin de zaden zijn ingebed, dio als vorsnapering worden geyeten. Andoro deelen van do plan ten dienen als inlandsch genoosmiddel. Zie **LOTUS.**

NAMBANG. Zie **MUZIEK** en **MUZIEK-INSTRUMENTEN.**

NEPENTHES, fam. *Nepenthaceae*. Dao on k&idi, Perijoe antoo, Porijoe k&ra (MAL.). Klim-planton, waaraan een vrij groot aantal soorten in Nod-Indie voorkomon, vooral in het bergland. Zo zijn gokonmorkt door do aanwezigheid van oon mot water gouvden bekor aan do voortzotting van don hoofdnorf van hot blad. Do beker heeft een doksel, dio by de volwasson bladeron open is. Van con bokondo soort nl. *N. ampullaria* (MAL. Kfitakong) worden de lango klimmendo itongola op do wyzo van rotan gebruikt, vooral op Banka, waar do kwaliteit dio van sommigo rotansoorton ovortreft. Ook worden van sommigo soorton do stongols als bindmateriaal gobruikt. In do goopondo bokors vallon insokton, dio erin vorrotton. Do inlanders gobruiken hot wator in do bokors wol als gonoosmiddel o. a. togon oogontsteking.

NEPHELIUM ERIOPETALUM Miq., fam. *Sapindaceae*. Sangga lootoong (MAL.). Boom, dio in hot W. van don archipel in hefr laagland voorkomt on ook wordt aangoplant als vrucht-boom. Hot hout wordt Boms timmorhowt gobruikt; do roodo vruchton, wat grooter

dan Ramboetans, maar ook de pit is grooter en het vleesch zuur.

NEPHELIUM LAPPACEUM L. Rambootan (MAL., JAV., SOEND.). Bekende vruchtboom, overal gekweekt om de roode, met lango, haarachtige uitwassen bezette vruchten, waarvan de zaadrok rauw of (bij do zuro coorten) gestoofd goeten wordt. Er komen zeer veel varieteiten voor; bekende, zeer gozochte varieteiten zijn die van Pasar Minggoe bij Bataua (bv. Rambootan si matlan) die besto vrucliten heeft. men in Februari. In do buurt van Meoster Cornelis komt een vorm voor, waarvan do pit zeer klein is (ramboetan lengkeng). Do zaden bevatten vet. Het hout van sommigo soorton wordt wel eens a ls brand hout gebruikt.

NEPHELIUM LITCHI Camb. (= *Litchi chinensis* Sonn.). Latjin, MOL.), Ldngkng (MAL., JAV., MAD.), LjLj BOOji (OHIN.). Vrij hoogo boom, inheemsch in China, naar het ecnijnt ook. In den Archipel hier en daar ge kweekt. De vrij kleine, met hoekige wratten bezette vruchten zijn eotbaar. Zo worden echter meest in gedroogden toestand uit China aan- gevoerd.

NEPHELIUM MUTABILE. Poelasan (MAL., SOEND.), Kapoelasan (SOEND.). Vruchtboom, op Java alleen in het Wosten gekweekt. Do vruchten gelijken op dio van de vorige, doch hebben korte, meest stomp, uitsteeksels. Er komen veel minder varieteiten voor dan van Ramboetan. De omgeving van Buitenzorg levert do beste vruchten. Do meest gezde Eto soort is Kapoelasan si ba bat met donkerroode vruchteu en vrij puntigo uitsteeksels op de vrucht.

NEPTUNUSBEKER. Zie SPONSEN.
NERIUM ODORUM Ait., fam. *Apocynaceae*.

Djoere (SOEND.). Bekende sierhoester, evenals de na- verwanto *N. Oleander* L., ondr den naam oleander in tuinen gokweekt, doch gevreesd wegens hare vergiftighoid. De gedroogde bloemen worden wel als geneesmiddel gebruikt.

NETELDIEREN (*Cnidaria*, ook *Coelenterata*, Houtedieren genoemd). Onder den naam Straal- dieren (*Hadiatu*) vatto Cuvier alle dieren to zamen, die niet behooren tot do door hem voor- gestelde groepen der Gewervolde dieren, *G e l e d e* dieren en Wookdie- r e n. Kan men het lichaam van een *d i e r*, tot een dezer drie groepen behoornde, slechts *door* (56n denkbeeldig vlak in twee meestal gelijke helften verdeelen (bilateraal-symmetrischo dieren), bij de zee-sterren, zee-anemonen, kwallen o. d., is dit niet het geval], wijl de dcelen van het lichaam fitraalegewijs rondom een hoofdas gerangschikt zijn, waarom zij indordaad den naam van Straaldieren (radiaal-symmetrischedieren) verdienen. Een nauwkeurig onderzoek van het inwendig maaksel der door Cuvier in dezo groep vereenigde dieren leed o even wel, dat de bouw van hun lichaam te grooto verschiJcn vertoond om hen alien in 66no afdceeling tezamen te bren- gen, zoodat door v. Siebold en Luckart deze groep gesplitst werd in dio der WO fit MEN (zie aldaar), der STEKELH UIDIGEN (zie aldaar), der N e t e l d i e r e n, en der PROTOZOA (zie aldaar). Later bleek, dat ook de SPONSEN (zie aldaar) een geheel zelfstandigo hoofdafdeeling *van het dicrenrijk vormon. De naam van *Neteldieren* (*Ondaria*) is ontleond aan de aanwezi者如 van netelcellen, kleine, met

vocht govuldo blaasjos, waarin een lango spiraal- draad ligt opgerold; bij aanraking van een op hot blaasjo geplaatst tastbaar, schiet do draad plotseling naar buiten, dringt in het vroomdo voorwerp en stort daarin den vloeibaron inhoud van liet blaasjo over, waardoor een brandondo pijn ontstaat. Men vindt dezo mikroskopisoh kleino wapens vooral aan de to grijpen bestomdo voelers (zoogon. vangdraden, waar zij in grooto groepen (zoogon. netelbatterijen) dicht op- 66ngooopt bij elkaar zitten. Do voeding dezer dieren komt op zeer eenvoudigo wijze tot stand, daar een lichaamsholte nog ontbreekt en de darmholto (ga stro - vac u lairo ruimte) zeer ruim is; het lichaam stelt als hot war. oon hollo zak voor, waarin het voedsel onmiddellijk door de mondopening binnentreedt; vandaar worden dezo dieren ook wel met den naam van holzak dioren (*Coelenterata*) bestempeld. Een aansponing ontbreekt nog. Torwijl bij do Stokelhuidigen meestal het getal van vijf stralen voorkomt, vindt men bij de Neteldieren de stralen ten gotale van vier of zes of veelvoalden dozer getallen.

Tot do Onidarien behooren de volgende klassen: Hydrozoen, Anthozoen, Scyphomedusen en Otenopboren. Uit de eerste groep is reeds lang bokond do zoetwater- p o l y p (*Hydra*), een rondobuis, dio met zijn achtoreinde zich vasthecht en aan do tegenoverliggende pool do mondopening draagt, omgeven door een krans van vangarmon. Do in zee lovondo polypen vormen kolonics, die zich bekleeden met een hoornachtige afscheiding. De afzonderlijko dioren (hydranthen) der kolonic hangen door een buizonstelsel samen. Heeft in dezo afscheiding ook nog kalkafzetting plaats, dan ontstaat daar- door als hot ware con geraamte, dat aan hot kalkskelet van do echte S t o e n - k o r a l o n denken doet (*Mille-pora*). De voortplanting dezer dieren geschiedt deels langs geslachtetlijken, deels langs ongeslachtetlijken weg; in het laatsto geval ontstaat door een knopvortrijne uitstulping van den lichaamswand een jonge polyp. ALS dezo met hot moederdier in samenhang blijft in dit proces van knopvorming zich meerdero malcn herhaalt, ontstaat op dio wijze do bo ven go- noemde kolonio van individus of de polyponslok.

DQ polypen brengen door knopvonning bovendien afzonderlijko gOBlachtsdieren voort, dio oon klok- of schijfvonnigo gedaanto vertoonon en van wier maag radialo kanalon uitgaan, aan don rand van het schcrin door een ringkanaal voreonigd. Bij verBchoideno soorten Jatcn dozo dragers dor geslachtsproducten vao heb moo- derdior Jos, om een tijdlang als kloino k w a l l o n (*Hydromedusae*) oen zelfstandig bestaan to leiden. Do hyd roiden hob ben meestal het voor- komcn van kleino verlakto stammetjes, dio op allerloei in zoo aan wezige voorwerpen, Hchclpen e. d. zijn vastgohccht; de Siboga-expeditio Lrof zo vordaal aan do bJaderen van in zee lovondo phanerogam. x) lanton, *Enalus*, *Thalassia* b. v., dio op zundigo bauken nabij de kust so ms ware onderzoescho weiden vormen. Hoo rijk de Hydroid pojypen in den O. I. Archipel vertegenwoordigd zijn, blijkt wel daaruit, dat de Siboga-expeditio van een familie (*Plumularidae*) niet minder dan 71 soorten on varie- tci ten verzameldo. Een geheel and er voorko- men even wel vertoonen de bovengenoemde,

NETELDIEREN.

kalkhoudende *Milleporidae*, die uit plumpe, platte, some gowei-vormige stammen bestaan, on ovonals do eclito steonkoralen in onzen Archipel algemeen aan hot opbouwen van riffon deelmenen.

Geon vastzittende, maar planktonische polypenkolonies zijn do Zwampolypon (*St-phonophorae*), die in steele van aan cen vasto standplaats gobondon to zijn, een beweeglijk loven leidon. Daartoo is do centralo stam, waar- aan do polypen vorbondon zijn, hetzij aan het boveinde van een gashoudend blaasjo voor- zion, dat als hydrostatisch apparaat dienst doet, of wel do geheelo stam hoeft hot voorkomen van een grooto blaas gckregen. Er is bovondien in dezo kolonies een grooto mate van arbeidsverdeeling tot stand gekomen, daar aan sommigo individus de voeding, aan andere de verdediging, weder aan andere de beweging en voortplanting is opgedragen, zoodat zij tozamen een soort van dicr-staat vormcn. In overcenstemming met dio verschillende taak verschillen zij ook niot onbelangrijk in voorkomen en vertoonen sommige individus het voorkomen van poly pen, andero dat van kwalen. Algemeen bekond is het in tropische zeeen zeer versproido Bezaantje (*Physalia*), door de Engelschen "Portuguese man-of-war" genoemd, wyl do van Europa komendo zoolliden dezo dieren het eerst op do breedte van Portugal ontmoeten. Hier is de stam der poly penkolonie tot een grooto ovale blaas aangezwollen, die op do bovenzijde van een kam is voorzicn en met levendige kleuron, blauw, violet en purper prijkt; binnenin ligt do gasblaas, die door een opening met de buitenwreld in verbinding staat. Onder aan de blaas hangen naast elkaar: poly pen, die met do voeding zijn be- last, geslachtsdieren en lango dradon, die met netelbattericijen gowapond zijn, wier aanraking hovig brandendo pynen veroorzaakt. Do dieren driven aan do oppervlakte van het water, do kam client als zeil. Door gas uit do gasblaas to laten ontsnappon zinkt do kolonie; do gasblaas kan in minder dun een kwartier weor gevuld zijn, waardoor do kolonie naard oppervlakte stijgt. Bij do kleinore *Velella's* on *Parpita's* bestaat do stam uit cen ovale of rondo scliijf, waarin oen stolsol van in elkaiir uitkojnendo luchtkanalcn ligt, torwyl aan do bonedenvlakte dor scliijf in het midden 66n grooto polyp ligt, die omringd is door volorrichtige oen jnengto volorrichtige aanhang- seh. In den Archipel vorzamelde de Siboga-ox-62 Hoortcn van Siphonophoren.

Bij do Korallpolypon (*Anthozoa*) vocri de Hploolvorjnigo mondopening in een korLo buia, die in do gastro-vasculairo holto uitkumt; dezo laatsto wondt bovondien pori- pbeer door straalsgewijs geplaatsto verticalo tuschoi) 8chotton in een aantal zukvormigo ruinton vordockt, die met do holten in do rondo in don niend geplaatste voelers in verbinding staan. Er zijn 8 volors bij do *Alcyonaria*, 6 of eon mcorvoud daarvau bij do *Zoantharia*. Do voortplanting goscliiodt langs geslaOhtlijkon of langw ongoslacMlijken wog (door dooling on knopvorming); gewoonlijk blijvon do op do laatsto wijzo gevormdo individus met elkander in 8&mc<n] h&ng on ontstaan aid us koraalstokken (an zeer verschillonden vorm on grooto. Tot ⁽¹⁾ Zoantharia behooren allerost do Ze 0-

anemone (*Actinia*), meestal enkelvoudige dieren, met een cilindrisch, wook, lederachtig lichaam, dat geen vasto stoundoelen bezit, zoodat zij tot do grootsto vormverandering on eamentrekking in staat zijn ;

rondora do mond- opening is gewoonlijk een groot aantal voelers geplaatst. Zij hechton zich mot hun zoelvor- mig achtereindo aan allerle voorwerpen vast, maar kunnen daarop ook langzaam van plaats veranderen; slechts enkolo steken met hun achtereinde in hot slob of schoiden een lange buis af, waarmedo zij diep in don zeebodom zittou (*Cerianthus*). Door hun vorm en kleurenpracht eonigszins aan bloemen herinnorend, behooren zij onvowol tot do zeer vrazuchtigo dieren, want nauwelijke komt eon prooi in do nabijheid van hun voelors, of deze buigen zich eensklapa om don buit been, om dien in de maagholte te brengen. Vooral daar, waar een krachtige stroom staat, dio steeds nieuwen voedselvoorraad aan- voert, bij den ingang van een haven, tusschen do vloed- en ebbelijn, kan men dan ook steeds Zeeanemone verwachten, en waar deze voor- waarden ontbreken, zien wij do actinio vast- zittou op een dier, dat zelf voortdurend in beweging is, om voedsel op te sporen. Zoo vinden wij do *Adamsia palliata* van de Middellandsche zee steeds zittend op het slakkenhuis, waarin do heremietkreeft, *Pagurus Prideauxi* verblijft houdt; met do twee lappen, waarin haar voet aan weerszijden uitloopt, slaat zij zich om de schelp been. Moet do heremietkreeft bij voort- gaando groei van woning vcrwisselou, dan is zij do anemone behulpzaam om naar do niouwo schelp to verhuizen. Een niot minder merk- waardig bondgenootschap bestaat in den Ind. archipel tusschen sommige actinien en visschen. Bij soorten van hot geslacht *Discosoma*; dio eon nionsdchiif hobben van een paar voet middellijn, zict mon gowoonlijk tusschen do voelers conigo bontgoklourdo vishjes, tot het geslacht- *Am- phiprion* behoorend, verblijft houden. Komt op do mondschiif eon of and ore prooi torocht, dan kriegen natuurlijk ook do vissehon hun aandeel daarvan, maar tovons vinden zij tusschon do met notolorgonon gowapende voelers of zelfs in do maagholto beschutting tegen hen vorvolg- gendo vijanden. Sluitor niout, dat wedor- koorig ook do anemone uit do aanwezigheid dor visschen voordeel trekken, wyl dezo door hun voortdurend hoon en weor zwemmon steeds on verschon waterstrooin ondorhouden on zij tovons 80 ms een prooi naar do mondschiif alopon, dio anders buiten het boreik dor anemone zou vallon. Onder do Zoantharia, dio kolonies vonnon on wel cen vast stouweefsel bezitten, zij hot ook slechts eon hoornachtigo as, noemon wij hot zoogonaamdo zwarte Korall (*Antipalhararia*), waarvan do inlanders armbandon, baarnaaldon enz. vorvaardigon; van hot laatst- genoemdo geslacht trof do Siboga-Expeditio op do riffon tegonovor Saleior kolonies aan van 2 M. longto, op do geringo diopto van slechts 4 M.

Eon vool bolangrijkor rol onvowol spou in den Ind. archipel do ovonca tot do Zoantharia behoorendo, moostal kolonies vormende a t 0 n k o r a l 0 n (*Madreporaria*), wier poly pen on samenhangond kalkskelet afschoicdn. Do uitsluitend witto stukken, dw wij daarvan in onzo vorzamolingen zien, kunnen ons mooiijk eon donkbeclde gon von vaii do prachtig«\ndorzeosoho

tuinon, de door deze dieren gevormd worden. Gedurende het leven zijn die kalkgoraamten met een vloozig bekleedend overtrokken, die met de schitterendste kleuren prijkt, op daar de monddopning van oik afzonderlijk diertje — ieder een koraalpersoon — omgeven wordt door een krans van bewegelijke, fijn gevormde en gekleurde vangarmen, zoo krijgt hun lichaam daardoor dien straligen bloemenvorm, die vroeger er toe geleid heeft tot de koraalstokken voor echte bloemen te houden, hun o? ganismo voor een echte plant. Tot de vormen, die vooral deelneemen aan het opbouwen van koraalriffen (zie aldaar) behooren: de sierlijke *Madreporidae*, nu eens waaivormig gebouwd, dan weer fijn vertakt als een kleine heester, een ander maal veellobbig als een aantal plumpe vingers, die ontspringen uit een gezwollen hand; de *Turbinaria's*, die meer plaatvormig van voorkomen zijn, dikwijls als grootte bokers of schotels; de groote massieve klompen der *Maendrinti's*, het welbekende hersen-koraal, met zijn doolhof van windingen; de *Asraeidae* met hun stervormige polypen; de *Fungia's*, onkelvoudige koraaien, wier kalkskelot een groot aantal radiaal geplaatste, verticale platen vertoont, daardoor gelijkend op oen omgekeerde paddestoel. Van de solitaire soorten, die niet medewerken tot het vormen van riffen, verdient het waaierkoraal (*Flabellum*) vermelding; dit is in verticale richting samengedrukt, zoodat de monddopning van het koraal een lange spleet vormt. Vooral in die diepte treft men zulke solitaire vormen aan; door de Siboga-Expeditie werden in den Ind. archipel 75 soorten verzameld, waarvan 38 nieuwe. Volgens Alcock's onderzoek van dit materiaal zijn er verscheidene soorten onder, die groote overeenkomst vertoonen met eornten uit de diepte van den Noordel. Atlantischen Oceaan en van het Middellandsche-zeobokken in de tertiaire periodo. Vooral het Zuidelijk gedeelte van de Soeloe-zeo schijnt een der rijkste vindplaatsen ter wereld; daar kwamen op één station uit een diepte van 522 M. 22 eornten (tot 14 geslachten behoorend) in 66n trek met de dreg naar boven.

De kolonievormende Schorskorallen (*Alcyonaria*) onderscheiden zich van de voorgaande door het bezit van slechts 8 platte, veder-gewijs ingesneden vaders rondom de monddopning der polypen, die als kleine bloempjes te voorschijn komen uit een stam, welke nu eens een onregelmatig gelobde, plumpe gestalt vertoont (*Sarcophytum*, *Alcyonium*, de dood-manshand, *Oorgonacea*). Meestal zijn zij week en vleezig (Karang moeda), want zij scheidende wel skeletdeelen af, maar deze liggen als mikroskopisch kleine kalklichaampjes door den stam verspreid; bovendien kan een centraal als voorkomen, die of hoornachtig of kalkachtig is of uit elkaar afwisselende hoornachtige en kalkachtige gelodigen bestaan kan (*Isis*). Het in de Middellandsche zee voorkomend bloedkoraal (*Corallium rubrum*) heeft con kalkachtig asskelot. Bij de sierlijk vertakte *Chrysogoriidae*, waarvan de Siboga-Expeditie 21 soorten in den Ind. archipel verzamelde, vertoont do als een eigenaardigen metaalgans. Kenmerkend voor dit gebied zijn ook de zeeveders (*Penna-tulacea*), bij wie de polypen geplaatst zijn op bladvormige hangseis, die op een rij

elkaar links en rechts van den slam zitten; met het onderste gedeelte van den stam, dat goon aanhangsols bezit, steekt het dier los in den zeebodem. Slechts bij een paar vormen der *Alcyonaria* treedt hot kalkskelot moor op den voorgrond, namelijk bij het blauwe koraal (*Heliopora*), dat massieve stokken vormt, die ook aan den opbouw der riffen deelneemen, en bij hot welbekende orgol-koraal (*Tabipora*), welke polypen orgelpijpvormige kalkhuizen afscheiden, die door horizontale kalkplaten met elkaar verbonden worden.

Verder moeten nog de Schijfwallen (*Scyphomedusae*) vermeld worden, die do polypkwallen, do geslachtsdiere der Hydrozoen, niet alleen in grootte, maar in meerdere samengesteldheid oortreffen. Zij hebben een klok-vormig gewelfd, goleachtig lichaam, waarvan do rand met een door insnijdingen in lappen verdeeldto zoom, soms ook met draadvormige aanhangsels voorzien is; in de insnijdingen of nissen tusschen die randlappen liggen do zogenoemde randlichaampjes, die als lichtroode pieronde en evenwichtszin tuigen moeten beschouwd worden. Uit het midden van de onderzijde der schijf, hangt, als do klepel in oon klok, een kortere of langere mondsteel naar beneden, aan welks uiteinde een vierhoekige monddopning ligt, welker rand 4 of 8 vangarmen vormt; door deze steel treedt het voedsel naar binnen in de maag, die met vier zakvormige uitpuilingen is voorzien of, zoodaals meestal het geval is, een net van vertakte kanalen uitzendt, die langs den rand der schijf door een ringkanaal zijn verbonden. Van dozo doorzichtige, gewoonlijk prachtig blauw of violet gekleurde dieren worden vertegenwoordigers in allo zeeën aangetroffen, waar zij gewoonlijk in grootte scholen, dicht onder de oppervlakte, to zamen leven. Uit den Ind. archipel noemen wij slechts het geslacht *Rhizostoma* (vv o i l o l k w a l l e n), bij wie do centrale mond vorvange is door splootvormige openingen aan het einde der vangarmen. Ten laatste mogeii do liibkwallooi (*Ctenophora*) genoemd worden, die in allo zeeën voorkomen. Hun lichaam is dikwijls oivormig en bestaat in hoofdzaak uit een weckgevoel; do oppervlakte is voorzien van 8 overlange hoerijen van zwomplaatjes, bewtaande uit aancongekloofde trilharcu, waarmede do dieren zich voortbewegen. Do eene pool van hot dier wordt door do monddopning, do andere door het evenwichtsorgaan ingenomen.

Literatuur: W. Kieckhefer, IrgbobniHse ciner zoolog. Forschungsreisende in den Molukken u. Borneo, Abhandl. Sonckenberg. Naturf. Gesellsch. Bd. XXIII en XXIV: Ilydroido (v. Oumponhausen), Actiniaria (Kwiutijowkki) Gorgonaceen (Gormanos), Alcyonaceen (Kieck<; nthal), Olavulariden enz. (Schenk), Antipatharien en Ilyzostoma (Schultze). In do uitkomsten der Siboga-Expeditie verschenen tot nog toe do volgende monographien over Neteldieren: Billard, Hydroides; Hickson and Engstrand, Stylasterina; Maas, Graspedito Aledusen, Leng and Van Kieckedijk, Si phono ho ra; Hickson and Versluys, Alcyonidae; Versluys en Nutting, Gorgonacea; Me. Murrich, Actiniaria; Alcock, Deep-sea Madreporaria; van Pesch, An Li patharia; Maas, Scyphomedusae; Moser, Ctenophoren.

NETSCHER (ELISA). Word 7 Dec. 1825 te Rotterdam geboren uit hot huwelijk van F. G. Netscher on Ch. J. Pronkort, vertrok met zijne ouders naar Indie, werd op 10-jarigen leeftijd naar Amsterdam gezonden ten behoeve van zijne opvoeding on keerde zes jaar later naar Indie terug, om het niet weder te verlaten. Zijn ambtelijke loopbaan begon in 1848 bij do afd. politiek zaken ter Alg. Secretaric; verscheidene malen toegevoegd aan hoofdamtbanen mot gewichtige politieke zendingen belast, bezocht hij in 1849, '56 en '57 de res. Riouw en in '58 Boni met den Gouv.commissaris voor Celebes en onderhoorigh. In 1861 word Notscher tot resident van Riouw benoemd, welke betrekking hij vervulde tot 1870, toen hij als Gouverneur van Sumatra's Westkust optrad. Aan zijn voorstel om persoonlijk de leiding dor onderhandelingen met Atjdh op zich te nemen en te trachten zodoende den oorlog te vermijden werd geen gevolg gegeven. Nadat do oorlog verklaard was, is het hem gelukt de rust en orde te handhaven in de aan AtjAh grenzende landen van zijn gewest. Tot de verbeteringen, die het gouvernement Sumatra's Westkust gedurende Netscher's bestuur ten deel vielen, behooren in de voornaamste plaats do emancipatio der slaven on de organisatie van het rechtswezen. Zijne benoeming in 1878 tot lid van den Raad van Ned.-Indie deed hom Padang verlaten en naar Batavia trekken, waar hij in April 1880 overleed. Netscher heeft veel geschrven, meorendeels in de werken van het Bat. Genootschap en hoofdzakelijk over onderwerpen van oudheidkundigen en taalkundigen aard, benevens opstellen over door hem bezochte gedeelten van den Archipel. Van groote waarde is zijn „Do Nederlanders. in Djoher en Siak, 1802 tot 1865". Do Ind. Gida van Juli 1880 bevat eon (niet geheel volledig) lijst der publicatien; zoo ontbreekt daar „Padang in hot laatste der 18de eeuw".

NETVLEUGELIGE INSECTEN (Neuroptera). (Jrdc van insecten met bijtende monddelen on vier vliezige vleugels, waarvan het achtersteel door Lal van dwarsaderen netvormig is. Do grenzon dezer orde worden door verschillende systematici zeer verschillend getrokken. So m m i go r o k o n o n Lot haar enkel do familien, welke eon volkoonen geel aan te verwisseling hebben, 5-ledige larven, vrij voorborststuk, lange, convolvuto, draad- of knodsvormige spriet, en wicr achtervleugel bijna even lang zijn als do voorvleugel en geen plooibaar gedcello bezitten. Aan dezo bepaling voldoen alle do Microlepidoptera (*Myrmeleontidae*), *Gaasvlieg* (*Chrysoptera*), en nog eenigo minder bekende familieën. Let men daarentegen niet op do indercder of mindere volledigheid der metamorphose en op conig ander kenmerk, dan kan men onder *Neuroptera* sainsenvatten do *Glaazemaker* (*Odonata*), *Hafte* (*Ephemera*), *Agalthe* (*Schiotmoton*), *Korffcr* (*Trichoptera*), *Phryganitid*, Schorpioonvlieg (*Panorpala*) en ZICHD do Termieten (zie aldaar).

Vittemieren (*Termitidae*), do houtluizen, en do Doodsklopyortjos (*Psocidae*) on do Vachtluizen (zie aldaar) (*Mallophaga*), ofschoon do vluugels bij do laatste familie geheel en bij do twee voorlaatste aan vele soorten of individuen ontbreken.

Hi

Hot best bekend zijn do Mierenlooouwen, dus genoemd naar hunno larven, die verscholeu onder don top van een kegelvormig kuiltee, dat zij zich in droog zand graven, do mieren verslindon, welke langs de gladde kanten van dat kuiltee omlaag atorten. Door het opwerpen van zand doot de Mierenleeuw de prooi des te zeker dor omlaag glijdon. Zijn kop, gewapend met goeweldige bovonkaken, die eon groef bevatten, waarin de onderkaken passen, steekt boven het zand uit, grijpt do neerstortende prooi en zuigt die uit. De ledige huid wordt door het dier met groote kracht over den rand van den trechterwal geslingerd, evenals het zand, dat uitgegraven moet worden. Maandenlang kan de Mierenleeuw vasten, hij leeft lang als larve, en spint zich in eon cocoon van zandkorrels, waaruit na enkele weken de imago te voorschijn komt, die oppervlakkig veel op eon Glazenmaker gelijkt.

Over het algemeen komen do Indische *Neuroptera* sterk met die der gomatische gewesten overeen. Tot do familie der *Sialidae* echter behoort het geslacht *Clauliodes*, dat met eenigo andere geslachten eon geheel afwijkende groep vormt van reusachtige insecten, bij welke, ten minste in het mannelijk geslacht, do bovonkaken tot eon zoodanigen omvang zijn ontwikkeld, dat zij $\frac{2}{3}$ der lichaamslangte bereiken en als gekromde hoornen over elkaar gekruist liggen.

NEURDENBURG (JOHAN CHRISTIAAN). Geb. te Rotterdam 20 Juli 1815 uit het huwelijk van J. J. Neuronburg en J. D. Neunabel, koos hij reeds vroeg den onderwijzersstand, behaalde lusschen 1831 on 1839 verschillende rangen van onderwijzer en acten voor de talen, en word in 1840 als onderwijzer aan do school van de diaconie dor Schotscho gemeente in zijn geboortestad aangesteld. Bij do reorganisatie van de opioid in g dor kwackolingen van het Ned. Zendinggenootschap aldaar, werd Neurdenburg in April 1847 als onderwijzer aan die inrichting aangesteld, ten einde hen beter voor te bereiden voor het meer speciaal onderwijs, aan de kweekschool van het Genootschap gegeven, waarbij sedort Juli 1850 do werkzaamheden van adjunct-secretaria (later als secretaris) van hot Genootschap on sedert Jan. 1852 die van medebestuurder daarvan gevoegd worden. In 1859 vestigde hij zich in hot Zendinghuis, tot meerderon steun van dor Director Hiebink. Nadat in 1860 Ds. Voorhoevo als Director der kweekschool was opgetreden, word aan Neurdenburg, die ook les gaf aan do vormschool te Rotterdam, gelegenheid go vo zich geheel aan do bolangen van hot Genootschap te wijden; do strijd, in den boezom van hot Genootschap uitbroken over do richting, die hot zou volgen hebben, loiddo tot het ontslag van dor Director, in wions plaats Neuronburg in 1865 optrad, na reeds een jaar lang do loiding van hot Zendinghuis te hebben waargenomen. Van dien tyd. af was hij do ziel dor inrichting, aan welke hij zich gchool wijdde, sedort 1872 bijgestaan door zijn schoonzoon Roskes als helper, later als subdirector, totdat by in 1893 zyno betrekking moest nederleggon, ofschoon hij tot kort voor zijn dood hot secretariaat van hot Genootschap bleef waarnemen. Hij overleed te Rotterdam den 24on April 1895.

Do boteekenis van Neurdenburg voor Indio ligt vooral in zijno werkzaamheide bij de oplo-

ding dor zendingen, voor Ned.-Indie bestemd, en in den invloed dion hij, ook na liun vortrek derwaarts, op hon on do geheele zending uit- oefendo. Inzonderheid had het ondenvijs zijne be- langstelling. Maar ook dor zijno geschriften was hij voor Indie krachtig werkzaam, vooral door talrijko artikelon, in do Mededeelingen van het Ned. Zendinggenootschap goplaaat, tot de oprichting van welk tijdschrift hij in 1856 den stoot gaf en waarvan hij sedort 1862 redacteur was. Afzonderlyk warden door hem uitgegeven: Geschiedenis tegenovr kritiek, 1864; Proevo eener handleiding bij het bespreken der zending- wetenschap, 1879 en Do Christelijke zending der Nederlanders in do 17c en 18e eeuw, 1891.

Zio: Levensberichten dor Ned. Mij. van Letterkunde, 1896, bl. 219; L. C. Schuller tot Peursuin, Med. Ned. Zendinggen. XXXIX, bl. 281; Craandijk, Eigen Haard, 1895; Maandbricht v. h. Ned. Zendinggen. Juni 1895.

NEUSAAP. (*Nasalis larvatus* Wurmb.), *Semnopithecus nasicus* F. Cuv., bakantan (MAL. BandjSrmasin), bakara (DAJ.), op Borneo ook bantangan, pika of rasong genoemd (ten on- rechte wordt ook wel als inlandsche naam "kahau" opgegeven, welk wo ord een nabootsing van het stemgeluid is), een alleen Borneo be- wonende, maar daar niet zeldzame aap uit de onderfamilie der *Semnopithecinae* (zie SLANK- APEN). Het opvallende dier is kenbaar aan den grooten, slap over den mond hangenden en vooral bij het volwassen mannetje sterk ont- wikkelden neus. Wil het dier eten, (het voedsel bestaat uit bladeren), dan schijnt het eerst met hand den neus te moeten oplichten. Bij de j on gon is de neus reel kleiner en met den top opwaarts gericht. Het lichaam van het volwassen dier wordt 70 c.M. lang, de staart iets langer. De kleur is min of meer rood bruin, met geelwitto buikzijde. De Neusaap leeft in laag gelegen bos- schen, nabij het water en cvenals de overigo Slankapen in troepen ; hij is veel trager in zijn bewegingen dan deze laatste. Zijn schreuw wordt als „konk" of kihon", ook als „kahau", weer- gegeven. Volgens Sal. Muller wordt hij door do Dajaks gejaagd en zijn vleesch gegeton. (Miiller en Schlegel, Monogr. overz. geslacht Semnopithecus, in: Verhand. Nat.-Gesch. Nederl. overz. bezitt. *Zoologie*, 1839—4, — Zie ook: Wiedersheim, Beitrage zur Kenntnis der auseren Nase von Semnopithecus nasicus. Ztschr. f. Morph. und Antrop. Bd III H II, 1901 ; Jentink, Tho Proboscis-Monkey from Borneo, Notes Leyden Mus., XXIII, 1901—03, bl. 113.

Vorwant met *Nasalis* is *Simia concolor* Miller van eilandje Zuid-Pagai (Mentawai-eilanden). Doze heeft evenwel een veel kleineren neus, waarvan de top opwaarts gebogen is, zoodaals bij het geslacht *Jhitiopithecus* van China en by den jongen *Nasalis*. De staart van dezen aap is kort, naakt, maar met een haarkwast aan den top; hij onderscheidt zich daardoor van dien van aUo andero apen

NEUSFLUIT. Zio MUZIEK on MUZIEK-INSTJUMENTEN

NEUSHOORN (*Rhinoceros*), badak (MAL., SOEND.), warak (JAV.), behoort tot do *Perisso-dactyla* (Zie HOEFDIEREN). De dikke huid (om welke ze vroege met an dore Hoefdieren als „Dik- huidige dieren", *Pachydermata*, vereenigd werden) is dun behaard en bestaat bij do Indische soorten

uit grootere of kleinero, door naden gesoheidon platen. Do hoorns bestaan ghoohol uit voorhoorn do opperhuid en onderscheiden zich daarin dus van do hoorns dor Horkauwers, dio ghoel of gdcdoctlo- lijk uit been gevormd zyn. Wanoor er slechts 6en hoorn aanwezig is, slant dezo op do nusbouendo- ren, zijo or twee, dan is do acilicrsto gewoonlijkop de voorhoofdsbeondren geplaatst. Allo voeton hebben drio teonen, tenogvolg van hot ont- breken van den lston en den 5den teen. Do vrij lan go staat heeft een dunnen eindkwast.

Do Neushoorns komen gewoonlijk eenzaam voor, nooit in grooto troepen en leven uitsluitend van plantaardig voedsel. In den tegen- woordigen tijd leven ze alleen in Azie en Afrika. *Rhinoceros* of *Dicerorhinus sumalrensis* Ceu. van Achter-Indie, Sumatra en Borneo (do oxempla- ren van het vasteland worden ook wel als een ande soort of varieteit beschouwd), met twee hoorns, waarvan do voorste langer en naar achteren gekromd is, is de kleinste ($\pm 2\frac{1}{2}$ M. lange), dichtst behaarde en in vele opzichten primitiefsto Neusboom-soort ; de huid is niet bijzonder dik en tenogvolg daarvan zijo de naden weinig duidelij. Do Maleiers van gen op Sumatra den Rhinoceros levend in kuilen, die langs de gere- geld door de dieren begane paden gegraven en dan door takken en bladeren. onzichtbaar gemaakt worden. *Rhin. sondaicus* Dcsm. (= *javansensis* Cu v.), die van Bengalen tot Malaka en op Java voorkomt, is een eenhoornige soort moe dikke huid. Bij het vijfje is de hoorn zeer zwak ontwikkeld ; is hij bij uitzondoring beter uitgo- groeid, dan wordt zoo'n vrouwelij dier door de Soendaneezen als rodamala onderscheiden. Dit dier, dat een lengte van meer dan 3 M. bc- reiken kan, leeft van do vlakto tot hoog in het gebergte, steeds echter in eenzame streken en in den regel in do nabijheid van water, waarin het zich gedurende do heotsto uren van den dag ophoudt. Het heeft een grijzo kleur, do jonge dieren lichter dan oudere. Neushoorns worden gejaagd terwille van de huid, waarvan zweopen vervaardigd worden, en van den hoorn, waarvan drinfcbekers worden genaakt; het verhaal gaut n.L. dat ze tegen vergiftigo vJoestoffen waarschuwen, door dat doze, met him horen in aanraking gebracht, opschuimcn. Stukjes van don hoorn worden ook als amulet gobruikt on go- dragen tegen alledei ongelukkcn, of ze worchjii op gewonde jichaamsdceelen gclcgd ter gcnoo- zing. Eon hoorn kan, vooral bij Chinceezen, f 350 tot f 500 opbrengen. Alleen de Chinceezen eten het vleesch en zelfs de huid van den Rhinoceros. Over do verspreiding der beido soorten zie Jontink, Notes Loyd on Mus., XVI, 1895, bl. 231.

NEUSHOORNKEVERS. Zie TORREN.

NEUSHOORNOGELS. De Noushoornvogels, *Bucrotidae*, onderscheidon zich door een meer of minder sterk ontwikkelde hoorn op den grooten bovensnavel. *Dezo* hoorn is uit een los palissaden- wccfseJ opgebouwd CJl dcrhalve nietto gonsuando do soms buitongowonc grootto zoer licht; slechts eene uitzondoring is or, nJ. *Rhi- noplax vigil*, bij welken vogel con groot deel van don hoorn soJiedc is on vrij zwaar. Do *Buceros*- vogels zijo vrij grootc, storko dieren, tamelij plompg gebouwd, moe korto vleugels on een langen staart, krachtig ontwikkelden snavel en korto pooten; bij het vliogon maakt him weekslag een suizond geluid. Zij worden slechts

in Afrika. op het Indischo vasteland en op de oiland van don O.-I. archipel gevonden. In don O.-I. archipel) komen 14 soorten voor, vertegenwoordigendo 9 geslachten. Sumatra, Borneo op Java hebben twee soorten gemeen, *Anthracoceros convexis* en *Hyticeros undidatus*; Sumatra en Borneo de volgende 7 soorten: *Buceros rhinoceros*, *Anthracoceros malayamis*, *Cranorhinus corrugatus*, *Hyticeros subruficollis*, *Anorhynchus galertius*, *Berenicornis cornutus* en *Rhinoplax vigil*; terwijl op Sumatra al 1666 gevonden wordt *Dichoceros bicornis*, schijnt op Java slechts voor te komen *Buceros silvestris*; op Celebes leven *Xenelopides exaratus* en *Cranorhinus cassidix*, en eindelijk is *Rhyticeros plicatus* op Nieuw-Guinea met omliggendo eilanden en de Molukken (bohalvo Celebes) te vinden. Het voorste gedeelte van den boom van *Rhinoplax vigil* is bijna zoo hard als ivoor [vanwaar de naam *Anggang Gading* (MAL.) — *gading* beteekent ivoor —] en wordt voor draaiersarbeid gebruikt; deze hoorn ziet er uit alsof hij aan den voorkant recht is afgekapt, halfweg den langen snavel; de staart bij deze soort is buiten- gewoon lang. De *Hyticeros-soorten* vertegenwoordigen de zoogenaamde Jaarvogels; do hoorn bestaat uit eene serie achter elkander gelegen korstvormige verdikkingen; de inlanders gelooven, dat er telken jare eene bijkomt; zeker is het, dat de jongen geen spoor van deze verdikkingen vertoonen, doch regelmatige jaar- lijksche groei is of niet. De vorm van den hoorn van *Dichoceros bicornis* is zeer eigenaardig: deze hoorn is namelijk plat en gootvormig gebogen, zoodat hij van voren gezien den indruk van twee uitstaande hoornjes maakt; deze fraai wit en zwart gekleurde vogel is bovendien gekenmerkt door een zwart kop, witten als en witte pooten. De *Buceros rhinoceros*, op Java rangkok genoemd, heeft een bijzonder grooten, ietwat gebogen snavel, versierd met een naar voren en naar bo ven gebogen grooten hoorn; deze vorm van hoorn komt eerst bij de volwassen exemplaren tot volle ontwikkeling, bij de jongen is die hoorn zeer klein. Bij *Grano- rkinus castsidix* vertoont de hoorn zich als een hoog en min of meer scherp gekield bovenop.

hoorn bij *Berenicornis cornutus* is klein, maar kop en bovennek zijn versierd met een groot witte kuif. De neushoornvogels voeden zich met vruchten of insecten, nestelen in gaten van boomen of rosholten, waarbij do voJgondo (*eigenaardigheid is op te merken: het wijfje zich volkoinen in den hollen boomstam in, door middel van hare uitwerpselen, zoodat zij slechts kop en hal», of zelfs alle den snavel, naar buiten kan steken, en zij verlaat het nest niet alvorens hot broeden is afgeloopen. De inlander verhalen, dat het mannetje hot wijfje geheel inmetselt en laat verhongeren, wanneer het bemerkt, dat een ander mannetje in do nabijheid van het nest gewcest is. Do kop van (I., n Nouhhoornvogel wordt, hier en daar in don Archipel als motief gebruikt voor do versiering van woningen, en op Borneo worden krisheften in dozen vorm gesnedden.

NEUVISSCHEN (*Mastacembelidae*), do eenige familie der *Opisthomi* (zie VISSCHEN.), komen in twee geslachten *Rhynchobdella* (Sili, JAV.) en *Mastacembelis* in hot zooto water der grooten Soenda-cilanden voor.

NGABANG. Hoofdplaats dor onderafdeling Landak (zie aldaar) van do afdeeling Pontianak, residentie Westerafdeling van Borneo⁶ 7

NGADA. Onderafdeling der afdeeling Flores, residentie Timor en Oostelijk aansluitend tegen Manggarai en daarvan gescheiden door do rivier do Wai Moke, die uitloopt in do Aimore-baai. Ngada bestaat uit het vulkanische, ten dele zeer vruchtbaar bergland, om den vulkaan Inie Rie (zie aldaar) gelegen; terwijl do afhellingen naar do kust weinig of niet bewoond zijn, waartoe do vroegere vrees voor zeeroovers zeker zal hebben bijgedragen, is het grootendeels meer dan 1300 M. hoog plateau goed bevolkt. Do dorpen liggen in bamboehoeven. Op verscheidene plaatsen is de bevolking zoo dicht, dat onafzienbare bergvlakten bedekt zijn met tuinen, in rechthoekige vakken aan elkaar grenzend. Behalve don hoogen Inie Rie (2250 M.) verrijzen uit het hoogland een aantal vulkaanruinen, met lage kraterranden op wijde kraterbodems. De rivieren stroomden door diep ingesneden, nauwe dalen. Boomen zijn schaarsch in het bergland. Buiten de tuinen heerscht de alang-alang, die telken jare wordt afgebrand.

Do afhellingon naar de Zuidkust zijn met dicht bosch begroeid; en nabij de kusten staan veel kokos- en lontarpalmen.

Over de Ngadanezen — vroeger meestal Rokka's genoemd — is reeds een en ander medegedeeld in hot art. FLORES; zoo over den bouw hunner kampongs (DI. I, biz 710, 2e kol.) en huizen (711, 1o kol.), over het grondbezit (712, 1o kol.), over huwelijken (712, 2c kol.) en begraven (713, 1o kol.), over geloof (714, 1e kol.), standen (715, 1o kol.) en karaktoer (715, 2o kol.).

Terwijl by do naburige stammen de maatschappelijke indeeling berust op territoriaal grondslag, is zij bij de Ngadanezen geheel gebaseerd op het familieverband. Het volk, dat ongeveer 35000 zielen telt, is verdeeld in 12 stammen (isi), die samen 141 geslachten (woi) tellen; het aantal kampongs is 168. Volgens de overlevering zou do bevolking 250—300 jaar geleden uit het Westen zijn gekomen; oenzelfdo overlevering bezitten de Oostelijker wonondo stammen, die verklaren omstreeks donzolden tijd het gebied der Ngadanezen te hebben verloren.

Men treft onder do Ngadanezen zoowel Papoea-typen als Maleische typen aan (vgl. art. FLORES, DI. I, biz. 709, 1o kol.).

Merkwaardig is do grooto mate van per soon- lijke vrijheid, die bij dit volk heerscht, en die o. a. stork tot uiting komt in do recht on do grond. Dozo rechten zijn zuiver individueel. Een beschikingsrecht van stain of familie is onbekend. Ieder Ngadance heeft zijn eigen stuk grond on mag dat verkoopen, verpanden of verhuuren, zelfs aan vreemde; hy kan zooveel ongebruikt grond ontginnen als hem goeddunkt, behalve do braakliggende gronden van anderson. In do bosschen kan ieder kap- pen, op do woiden kan ieder laton woiden. Do bamboestoolen zijn ochter familiebezit.

Vgl. verder do reeds bij hot art. FLORES genoemde bolangrijke monographic van J. A. van Stavoren, Do Rokka's van Midden-Flores (Tijdschr. v. Ind. Taal- Land- en Volkenk., LVII (1915), biz. U7).x4³²

NGADILOEWIH. District — roogor Djama-

bean geheeten — van de controle-afdeeling, do do residontio Kediri. Het bestaat uit het prachti- ge afdeeling en hot rogentschap Kediri van do ge-bergländ, dat doorstroomd wordt door don bovenloop lijknamige residentie, met eon opporvlakte van 425 der Kali Konto on zijn zijttakken ; de fraio dalon en K.M.⁸ Het district ligt tegen do Westhelling en -voot van hooglänclon worden omgeven door vulkanen on den vulkaan G. KSløet. De stand- plaats van het vulkaanruin, o. a. den Andjasmoro in het Noorden, districtshoofd is Poerwokgrto nabij de Kali Brantas. Erden Kawi en den KSløot in het Zuidon. Op de waren ult. 1911 6438 J'bouws gronden in erfpacht Wostolijkste dor kloino hooglänclen ligt do uitgegoven, welke nagenoeg allo voor do toelt van hoofdplaats Ngantang of Kaoeman, 630 M. hoog... J koffie, cassave en kapok werden bonuttigd. Het district ":

heeft 4 onderdistricten mot 67 ddsas* en had einde 1905 **NGARAI** (Minangk. J diepe, steilo afgrond), de eon be volking van ruim 128.000 zielen, waaronder Inlandshe naam voor het Karbouwengat (zie aldaar). bijna 200 Europeanen en een 150 tai Chinesezen. **NGARAWANG** (SUM.). Zie HOPEA. **NGASAR**. Zio SfIMBAHJANG.

NGADISONO. District met gelijknamigo hoofd- **NGASINAN**. Vroegere naam van het district plaats van de afdeeling en het regentschap **NGASINAN**. Vroegere naam van het district Wonosobo der residentio Kedoe, gelegen in het Grabag (zie aldaar) van do contrdle-afdccling, het SSrajoec-geborgte. Vroeger hcette het, naar de rogentschap en de afdeeling Magelang, resi- dentie toenmaligo hoofdplaats, Kaliwiro. Hot heeft eene KSlødo. oppervlakte van 258 K.M.². en is verdeeld in 4 **NGASINAN**. Voormalig, thans als zoodanig onderdistricten met gezamenlijk 57 desas's. Einde opgeheven district van do contrdle-afdeeling, het 1905 telde het bijna 50.000 zielen, alien Inlanders regentschap en do afdeeling Trönggalek, residentio do halve enkele Europeanen. Kediri.

NGADJOE'S. Zie DAJAKS. **NGAWEN**. Tot Mangkoe-Negara'sch gebied

NGAI KAMFER. Zie BLUMEA BALSAML behoorend landschap, geenclaveerd in het FERA. regentschap Goenoeng Kidoel van de residentio

NGAJAU-TOCHTEN. Zie ASSAN-TOCHTEN. Djokjakarta, dock administratief een bestand- deel

NGAJOGJAKÛRTA. Javaasche spelling van uitruakond van de onder-afdeeling Wonogiri, het meer gebruikelijko en thans door de Regeering afdeeling on residentio Soerakarta; met eono officieel aangenomen Djokjakarta (zie aldaar). oppervlakte van 32 K. M.². en met ± 5900 in- woners,

NGALAU SARBOE. Eon onregelmatig ge« alien Inlanders (einde 1905). Politiio- neel ressortteert berge in do residentio Sumatra's Westkust, gelegen hot onder den (Djokjaschen) regent van Goenoeng aan do Oostzijde van do Halaban, een zijriviertje Kidoel. Het hoofd van Ngawdn, in do gelijknamige van do Oembilin. Het is een on- vruchtbaar, kaal hoofdplaats goves- tigd, d raagt don titel van gebergte, uit kolenkalk be- staande, met spitse „pandwoe goenoeng* *.

toppen en steile hellingen en vol grotten (ngalau **NGAWIN**. District van de controlo-afdccling, het sariboe betoekend duizend grotten). Op kleine schaal regentschap en do afdeeling Blora, residentio vertoont zich hier de karrenformatie, terwijl aan den RSmbang, met eono opporvlakte van 517 K. M.². Het voet van het gebergte vaak duizenden kalk-kogeltjes beslaat cen deel der Loesi-vallei en van do insluitende gevonden worden in vorm en grootto heuveJketenon. Het district telt 121 desas's en had in overeenkomendo met erwten of kleine hazelnoten. 1905 ocne bevolking van bijna 90.000 zielen. De verschijn- selen ontstaan door eon bijzonder waarouder eon 50 tai Europeanen en bijna 500 sterke che- mischo inwerking van het regen water op Chineozon. Men vindt vole petro- leumbronnen in dit de kalk. district. Op do gelijknamigo hoofdplaats worden

NGAMPIL (SOENAN). Zie HEILIGEN (MOH. grooto vemarkten ge- houden.

INDISCHE). **NGAWI**. Afdeeling, regentschap en controlo-afdeeling van de residentio Madioon, hot Noon!-afdeeling, regentschap en afdeeling BSrbSk, westelijc deel van het gewest voormend, en iiigc- residentio Kediri; met eono opporvlakte van 69 K. sloten: ten W. door de residentio Soerakarta, ten M.². Het ligt tegen de N. 0. afholling en voet van den N. door de residentio R'ambang, ten Z. door do vulkaan Willis. Het district telt 97 desas's en had ult. afdeeling Magfitan en ten O. door de afdeeling 1905 eene be volkin g van 84000 zielen, waaronder Madioen. Do afdeeling telde in 1915 ongeveer ruim 80 Europoa- nen en bijna 1000 Chinesezen. 280.000 zielen, waarvan 540 Europeanen en bijna

NGANDJOEK. Hoofdplaats van het re gen t-1100 V'eejndo Oostorlingen, waarouder de schap en de afdeeling Bfirbfik, residentio Kediri. Zij ligt Chinesezen overwegend zijn. Zij omvat vier districten, op 60 hoogto aan den voet van den Willis, in de met name Ngawi, D5ro, Ngramb6 en Gfindingin. Do Noordwostelijko bocht der Brantas- vlakte tusschon hoofdplaats, waarvan de grenzon zyn vastgesteld bij goonoonden berg en don G. / KdndSng. Ult. 1905 telde Ind. Stb. 1887 no. 147, is d. zotcl van assistent- de bevolking ruim 8600 zielen, waarouder 60 Europ. on rcsident, controJeur, ro- gont, patili en districtshoofd ruim 900 Chinesezen. Zie ook onder BERBEK. ; zij heet ook Ngawi on is golegen op hot laagsto

NGANTANG. District met gelijknamige hoofd- punt van het gewest, nJ. op don land ton g, gevormd plaats van controle-afdeeling, regentschap en afdeeling door do «amonvlooiing dor BSngawan of Rivier vqn .Malang, residentio Pasoeroean; met vier Solo mot do Rivior van Madioon en dus i'acht bij do onderdistricten en 57 desas's. Op het einde van 1905 telde I-tembang-grons aan de Zuidc- lijkjo poort van hot het eene bevolking van ± 38000 zielen waarouder een doorbrekingsda 1 der Solo- rivier door den Goenoeng K'nd6ng. Belangrijc door die Jigging on, vroogor 10 tai Europeanen. Hot district wordt i知] et N., W. on voraal, daardoor van strategisch gewicht gcacht, is on eene bclang- rg sterke gebouwd, het fort van den Bosch, dat in den N.0. hoök dor plaats, aan den linker-

oever dor Madioen- rivier is gelgen, zoodat hot do beido rivieren bestekt; echter beantwoordt het-, naar men zegt, weinig aan hot doel, daar hot zelf door de omliggende heuvels boehcst wordt. De plaats is ruim aangelegd, doch weinig bevolkt. Het strafdetachment van het leger bevindt zich hier. De spoorweg, die de afdeeling- doorkruist, blijft 9 K. M. bezuiden de hoofd- plaats. De afdeeling is over het algemeen slecht bevolkt. De gronden zijn dor, hard en weinig vruchtbaar met uitzondering van dio in het onderdistrict GSnSng (distr. Ngawi) en hot ver- der Oostlijk aan Madioen en MagStan grnzende gedeelte, die door den aanleg van het Madioen- rivierkanaal in goeden bevoeiingstoestand zijn gekomen. De scheepvaart, vroeger van cenige beteekenis, is vooral door den Staats- spooraanleg zeer in verval geraakt en bepaalt zich scdert in hoofdzaak tot het houtvervoer, meerendeels in vloten. Rijk is de afdeeling alleen aan djati- en wildhout, aan tijgers en wilde zwijnen.

De particuliere Europeesche nijverheid omvat 26 erfpachtlanden, waarvan 4 in het bergach- tige district Ngramb, meerendeels met koffie en voor een klein deel met padi, kapok, agave en tweede gewassen beplant, terwijl op do ove- rige erfpachtperceelen, dio alien in do vlakto, zijn golegen (districten Ngawi en Gendingan) padi wordt verbouwd : voorts do suikerfabriek Soedhono van de Cultuurmaatschappij der Vorstenlanden met een capaciteit van 2400 bouws, gelgen in het onderdistrict Geneng van het district Ngawi; en 8 houtaankaponderno- mingen. De afdeeling is bergachtig op do beide valleien der twee groote rivieren na, in het Z. W. omvat zij de uitloopers van den Lawoe, in het N. die van den Goenoeng Kgdong, de tertiairo heu- velleeks op de Rembanggrens, dio hier gomiddeld 150 M. b. z. hoog is.

NGAWI. District van do controlc-afdeeling, do afdeeling en het regentschap Ngawi der residentie Madioen met 3 onderdistricten. Het district bestaat grootendeels uit laagland, alleen het Zuid-Westelijk deel on do Noordlijk kalkachtige strook grond gronzondo aan do re- Kidentie 16mbang zijn bergachtig. Do bevol- king teldo in 1905 ongeveer 8300 ziolen, waarvan 190 Europeanen, 850 Chinoezen on een 40 tai Arabieren en and ere Vreemde Oosterlingen.

NG 它 (TĒLAGA). Kratermeer op de vulkuunruino Willis (zio aldaar), in de residentie Madioen.

NGILMOE is de Javaanscho verbastering van het Arabische woord voor ..wotenHchap**, dat in hot Maleisch a Is *ilmoc* (door de Atjdhors a Is dloumee) wordt uitgesproken. Onder dezo "wctenschap" verslaat do Inlandscho bevol- king in heb byzonder de kennis van aUerli door deskundigeu ovorgelovordo iniddeln tor bercking van vorschillondo, gcooi'loofdo zoowel HJH ongoorloofdc, doeloindon. en oogmerken. Daaronder vallen bijv. geheimzinnigo, magische praclijken on formules om zich goluk to ver- echtfifon in hnndel, bedrijf, het ambtelijkc iovenon do liefde, maar ovenzeer ook do methodon, wolkor naJeving don mensch zalghoid in hot hiornamaals verzekert. Bo dief heeft voor het welslagon zijner onderneming evenzeer *ngilmoe* noodig als do kwakzalver in do dosa, dio ziekten on andero onhoilen moot bezweren en onovals

degono, dio naar do hoogste godsdienstigo waar- heden streeft. Niet alleen dus bijv. de geheim- zinnigo leer der onkwetsbaarheid of do kun at om zich onzichtbaar te makon vallen onder het begrip *ngilmoe*, maar evenzoo de mystieke me* thoden om tot do ware Godakennia te komon. Do geheelo Moslimsche leer on practijk zelfa is voor den Javaan *ng^lmoe* en wel de weten- schap bij uitnemendheid. Zij, die dieper in de godsdienstwetenschap doordringen, zijn voor do Inlandscho bevolking de vertegenwoordigers eener hoogere *ngilmoe* dan voor de groote mecr- derhoid bereikbaar is.

De meeste *ngilmoe's* op verschillend gebied berusten voor een groot deel op aloude traditie uit den hoidentijd, later dikwijls vermengd met denkbeelden en practijken aan do Hindoes ont- leend. Daarbij kwamen dan in den Mohamme- daanschen tijd nieuwo Arabische formules on vernuftsspelingen, herustende bijv. op naam en getalwaarde der letters van het Arabische alphabet, ontleeningen aan Moslimsche mystieke begrippen, enz. Onder nieuwen Moslimschen naam bleef echter veel van het oude voortleven. Do geheimzinnige spreuken en formulieren bij do *ngilmoe's* in zwang kregen op Java nu den naam *raped* (verbasterd uit het Arabische *lajih*, d. i. „woord”).

Van het standpunt der Moslimsche wetgo- leerden beschouwd zijn niet alle *ngilmoe's* t© verdedigen, sommigo worden door hen als door den Islam verboden „tbovenarB” veroordeeld, al weehoudt dit do meeste Moslims niet, de working van zulke *ngilmoe's* van verdachten aard wel eens te beproeven, bijv. om een vijand onschadelijk te maken of zich de (verboden) liefde eener vrouw te vorwerven. Do toovor- kracht van velerlei gebedsformulieren, do'a's en Koranverzen wordt echter gaame ook door de Mohammedaanscho wotgeleerden erkend, evon- als dio van andere oude spreuken en van metho- den, welker oorspronkelijk heidonscho oorsprong hun niet meer bekend is. Men onderscheidt dus geoorloofde on ongeoorloofde *ng^lmod's*. In dien zin staat do *ngilmoe santrian*, d. i. de wijsheid in overeenstemming met do leer van den Islam, tegenovor do ketterscho *ngilmoe -pas^k* (vgl. SANTRI en PASEK).

Literatuur^^. Snouck Hurgronje, De botooke- nis van don Islam voor zijno belijders in Oost- Indic, p. 17 v.^Do Atjdhors, II, p. 14 v., 33 v. v. (Tho Achohnose* II, "IS- v., 32 vv. j;Al) o Islam in Ned- Indie, p. 32 v. (Grooto Godsd. II, p. 408 v.); on in (4) o Gids, 1908, III, p. 429 vv.; S. E. Harthoorn in Med ed. Ned. Zend. Genootsch. IV (1860) p. 212 vv.; G. Poenscn, Ibid., VIII, p. 218 v., 247, v. a/P. J. Veth, Java, I (1875) p. 329 vv. IV (IW7) p. 147 w.; A. L. van Hasselt, Volksboschrijving van Midden- Sumatra, p. 71, 76, 85.

NGID JON. District mot golijknamige hoofd- plaats van het tot hot Sultansgebied behoorendo regentschap Slemun, residentio Djokjakarta, mot twee onordistricten, t. w. Mo joed on in Minggir. Hot district is gologen tegon don Z. W. voet van den vulkaan Morapi.

NGISA (JAV). Zio ISA.

NGLIRIP. Riviertje op Java, residentie R3m- bang, dat zich dicht bij Djodjogan, mot do Kali Gfingng (K. KSning), con bolangrijkon zijtak der Solo-rivior, vereenigt en. bekend is door

zijn prachtige waterval van meer dan 80 voet. In de nabijheid van den val zijn mooio druip-^osteengrotten. Zie To Mechelen, T. Bat. Gen. ^o XXV (1879), bl. 171.

■ **NGOEMPAK.** District van de controle-afdeling Padangan en van het regentschap en do afdeeling Bodjonegoro, residentie R6mbang; met eene oppervlakte van 591 K. M². Het ligt in de Solovallei en het Noordelijk aangrenzend gebergte. De hoofdplaats is Kalitidoe, dicht bezuiden do Kali Solo. Het district telt vier onder-districten met 92 desa's en had in 1905 eene bevolking van on geveer 84000 zielen, waaronder een 30 tai Europeanen en 360 Cliincezen.

NGOENOET. District van de controle-afdeling, het regentschap en de afdeeling Toeloeng-agoeng, residentie Kediri; met eene oppervlakte van 346 K.M.². Het omvat een deel van het

dal der Kali Brantas, waaraan de gelijluamigo hoofdplaats is gelegen, en van het aangrenzend Zuidergebergte. Het district telt vier onder-districten met 78 desa's en had ult. 1905 eene bevolking van ruim 110.000 zielen, waaronder een 20 tai Europeanen en 65 Cliincezen.

■ **NGOKO.** Zie JAVAANSCH.

NGORO. District, met gelijknamige hoofdplaats, van het regentschap en de afdeeling J Djombang der residentie Soerabaja. Het telt

4 onderdistricten met 114 desa's en had begin 1916 eene bevolking van 84500 zielen, waaronder 160 Europeanen en 170 Chineezen. Het district heette vroeger Bareng, maar veranderde van naam toen de zetel van het districtshoofd, die in de plaats Bareng was, naar de plaats Ngoro verlegd werd. Gedeeltelijk ligt het district tegen de Noordwesthelling van het Andjasmoro-gebergte, waar koffie en rubberporceelen zijn, gedeeltelijk in do Brantas-vlakte, waar er een belangrijke suikercultuur gedreven wordt.

NGRAMBÉ. District van do controle-afdeling, do afdeeling en het regentschap Ngawi dor residentie Madioen met 4 onderdistricten en 51 desa's. Het ligt tegen de Noordelijke helling van den vulkaan La woe en grenst ten Westen aan de residentie Soerakarta. De desa Ngrambe is de standplaats van het districtshoofd. Er zijn thans vier erfpachtsondernemingen bestaande uit 7 erfpachts-perceelen, waarvan er twee uitsluitend koffie en padi verbouwen, en de twee andere ook kapok en rubber als hoofdcultuur gewassen. Veel invloed op den economischen toestand der inlandsche bevolking hebben die landen niet. Jaren voor de intrekking der Gouvernements koffiecultuur (1914) was Ngramb6 het eenige district van do afdeeling Ngawi, waar Gouvt's koffie werel geplant. Thans heeft het nog eenige beteekenis als Gouvt's bosch-district. Ult. 1905 telde het district een bevolking van ruim 36000 zielen, waaronder een 30 tai Europeanen en enkele Chineezen.

NGROWO. Vroegero naam van de thans officieel als Toeloeng-agoeng bekende afdeeling der residentie Kediri. Do afdeeling Toeloeng-agoeng is door de aanhechting daaraan van de thans als zoodanig opgelieven afdeeling Trenggalek, zeer in uitgestrektheid en belangrijkheid toegenomen. Zie TOELOENG-AGOENG.

NIAl GEROOM(N.-GUINEA). Zie BOOMKAN-GOEROE'S.

NIAl RET AU (N.-GUINEA). Zie BOOMKAN-GOEROE.E. /

I N. I. A. S. Gobruikclyko verkorte schrijfwyzo vo6r Ned.-Ind. Artsenschool, ovenals S. t. o. v.i.a. voor school tot opleiding van inlandscho artsen. Zie GENEESKUNDIGE DIENST, DI I biz. 764.

NIAS. Landbeschrijving. Het grootste en nicest bevolkte der oilauden ten Westen van Sumatra, behoorende tot do x'cidentio Ta-panoeli. Het ligt tusschen: 0° 31' 50" en 1° 32' 25" N.B. en 97° 3' 48" en 97° 56' 30" O.L. Gr. en volgt de strekking van Sumatra evenals de er omheen liggende eilandjes. Do laatsto kunnen in do volgende groepen worden verdeeld:

1. Voortzettingen van de centrale massa van het eiland. a. Zuid: Hoclo Noedsjh. b. Noord: Lafaeogroep, o. a. bevattende Hoeld Senaoe en Gdsd Ocrna.

2. Wester reeks, waartoe behooren de Hinako-eilanden met Lawandra en Bawa, Hoeld Woenga en Maoes; Oema, onder den vasten wal. 3. Ooster reeks, waartoe behooren Siriwaoe, de Naaj-groep, de Somacilandon.

Do oppeiwakke van den vasten wal van het eiland bedraagt ± 4000 K.M.², die der eilandjes ± 30 K.M.².

Deze eilandjes zijn alle van koraalformatie; H

Woenga en H. Bawa zijn atollen, waarvan de lagune naar hot O. met de zee in verbinding staat. Het eiland Siriwaoe bevat aan de N.-zijde bijna loodrecht omgekantelde sedimenten. Alleen dit en Hiniko vertoonen eene geringo verheffing in het midden.

Van belang is, dat vier met „Gdsd" onderscheiden eilanden aan do Noordkust, blijkens den naam (gdsd of Mai, gosong: zandplaat), in niet ver terug gelegen tijden, geen eilanden waren. Van Gdsd Oema weot de bevolking nog te vertellen, dat het zich na de aardbeving van 1861 heeft verheven. Ditzelfde verschijnsel doet zich aan de W.-kust voor, waar Lawindra in „Twoe togten" (1846) (zie onder Literatuur^oiofi, wordt aangegevon met: „het hevige brandende Labanda-ri") In 1669 on bij Rosenborg komt het dan ook nog niet voor als eiland.

Zou men hieruit willen besluiten tot eene opheffing van den bodem, tot voorzichtigheid manen do volgende gegevens:

In 1669 wordt H. Woenga voorgesteld U)H een a [o], die cnkol naar het Oosten geopend is, (jclijk ook thans het geval is. Rosenberg daar-entegen zegt: „P. B. is door een tamclijko breedde geul in tweeën gCBchcidon"; do „Twoe togten" vermeldt: „P. B. pentaat uit twee eilanden door een rif verbonden". Er zal dus waarschijnlijk gesproken moeten worden van scliöimclingen van don bodem, vvaarom trent dan nog te vermelden valt, dat — naar verzekerd word I — thans het eiland Senaoe wederoin aan het dalon is. De grootcro eilanden worden tegcjj woord ig allo bewoond. De vloedgolf van 4 Januari 1907 veegde a], wat zich op het W. en N. van H. /oenga bevond, wog. Bchalse aan de kusten, is het hoofdeiland nagonoog geheel met heuvels en bergen, tot eene maximale hoogte van 886 M. bedekt. Men kan de volgende grootere vJaken onderscheiden:

1. Oostkust. Van de NalawQ tot de I. Woa, waarvan de tolaJo lengte ± 40, do groothte breed te 12 K.M. bedrattgt.nrangH do Sdwoo, waar dezce afmetingen ± 7 bij 5 K. M. zijn.

2. Noordkust. Van Sifahandro tot Kaap Tojo-l&wa, 34 K.M. lang, bij eene diepte van hoog-

gtsns 10 K. M. 3. Wcstkust. Van Doemocla tot Lahocsa, 36 K.M. lang tot ongeveer 6 K.M. landinwaarts. 4. Zuidkust. Van Telok Dalam tot Lagoendi, ± 10 bij hoogstens 2 K.M.

In do binnenlanden treft men bij den middenloop van de Ojo en van do in het 0. mondendo groote rivieren verscheidene kleinere vlakten aan. Aan gezicht het gesteente van houvcl- en bergland uiterst los is, is het talud der vrchcf- f in gen door de rrgens en de riviere n tot een maximum van steile opgevoerd. Dit maakt dat de plaatselijke instortingen talrijk zijn en het terrein uiterst noeilijk begaanbaar is. Ofschoon eene definitieve beschrijving van de gobergtcn bij gebrek aan genoegzame ge- gcvns nog niet mogelijk is, kan men toch wcl do volgende punten vaststellen. Van om- streeks Balaighi tot het binnenland achter Toere (kaap) Dowi strekken zich een of meer- dere reeksen heuvels en bergen uit, die zich verheffen tot 498 M. (Lologogo), in het Z. meerendeels tot bo ven de 300, in het N. veelal niet meer dan tot 200 M. De Zuidelijke gedeelten hiervan vertooncn het karakter van -een koraal-

gebefgte en zouden waarschijnlijk als een oud barrièrerif moeten worden opgevat. Dit zou zich dan hebben uitgestrekt om den as van den Westelijk geleegen kern van het eiland, waarvan het gescheiden is door lager gelegen landstreken: bovcnvermelde vlakten aan don middelloop dor rivieren, die naar hot 0. uitwateren. Dezo stroomcn hebben zich door dat barrièrerifge- bergto een weg gebaand door gedccltelijk ontoo- gankclijkc kloven. Een aantal ruggen vormen cenc verbinding tusschen do Westclijkc (kern) reeksen en die van hot oude rif.

In de Zuidelijke gedeelten van het kern go- burgle o. a. zijn vulkanische gesteenten geconstateerd; het zijn vooral de dalen van de Sjiwawala tot de Eho, die daaraan rijk bevonden zijn. Slechts op een enkele plaats werd dat vulkanisch gesteente als dekkende laag aangetroffen in den keten bezuiden de O^o^oe. Voor het grootstc deci schijnt het door sedimenten overdekt.

Kan men van Hilifalawoc (aan do Eho) tot aan J^ahagoc (aan de Ojo) dat Westelijk gebergte, dal wederom uit incerciere ketens bestaat, ver vo J gen, Noordclijker hebben op velo plaatsen grillig verloopende koraalheuvels zoodanig do voortzettingun ervan overdekt, dat regchuaat) n (»eilijkcr valt t.e constateren. Hier on daar de ketens zich schrper af, zoodals Ooste- lijlg van Doemocla en Afoeloc. Tot de zwaarste t <■! rcinen van het eiland behooren do ketens, di<! zich verheffen oni den bo ven loop van do rivieren Socsoowii, Eho, Ojo, Mola cn Gawd, oin alleen de voornaamste to noemen. In een dier ketens ligt do hoogste verheffing: de Baw6 LOlonia-tsjoe wa, zoodals de plaatselijke uitspraak luidt: 886 M. hoog.

Sedcrl de bo working van gescctn van Nias door en op inslagatie van Prof. K. Martin, is de ken- n is vim de vroegere geologischc vrchoudingenaan- zic nlijc vormnerderd. Als hoofduitkomsten wordt vormeJd : NiaH bestaat uit con stclingskern (in hoofdzaak parallel aan Sumatra gericht) met ilaarp ruHtcnciu metaxnorphe cn onveranderde gesteenten. In eocenen tijd heerschte over dit ^eiland een land periodo met vrij weelderige vego- ntic, die do bruinkool loverde. Daarna begon

het land te dalen, wat in oligocenen tot mioce- nen tijd gepaard ging met eruptie. Het xnatcraal is van andasitisch tot basaltisch karakter en treedt op als ganginporsingen en tuffen. Eone ondiepe zee breidde zich over het grootsto go- dcelto van Nias uit. Bepaaldc centra bleven nog ecnigen tijd rapill en tuffen Ivcrcn, doch dit kwam weldra tot rust. Omstreeka kwartairen tijd herrees Nias bo ven den waterpiegel en zetten zich in drooggelegde rifholen sedimenten af". (Sammlungen d. Geol. Reichsmus: in Leiden, I, Band IX, Hoff 3). De bestudcoring der in de sedimentaire gesteenten vcrvatto fossielen door H. Icke, K. Martin, en later door H. Dou- ville (a. b. Band VIII) leidde tot het vaststellen van eoccen, oligoccen en mioceen. Het zijn vooral de dalen van Soesoewa, Mola, Gawd en boven Moezoj, die foraminiferen in grooten getalo bevatten.

Aard bevingen komen veelvuldig voor, althans zijn er perioden van dien aard. De zwaarste waron die van 1843, 1861 en 1907.

Terwijl het grootste gedeelte van het jaar do voile Indische Oceaan met geweldige kracht breekt op de Westelijke kusten (alleen van midden Januari tot midden Februari is dat in den regel anders), ligt do Oostkust meer beschermd. Vandaar, dat de open reede van Goenoeng Sitoli eene geschikte ligplaats voor schepon kan vormen. Van de baaien van Siaba, Lahewa, Afoeloe, Lagoendi met Telok Dalam, zijn alleen de tweede en de laatste doorioopend gunstige havens. Bij Siromboo staët in den regel eene zware Joining, en ook op Hiniiko is dit dikwijls hot geval, ofschoon hier de kring van eilanden dicr groep bescherming verleent. Zandstranden van groote uitgestrokttheid vindt men in hot

O. van Toero Fana tot BalS Wodo, in het N. van Toere Hel^gha tot Laf&oo, in hot W. van Doemocla tot Lahocsa. Do overigo kust is ecno voortdurende afwisseling van koraal en zand. Rotseii van ander gesteente komen zelden, aan do kust aan den dag, gelijk bij Toere Ta- roodsijd (ZW) en Toere Helagha (N). In tegen- stelling met do beweringen van vroeger, is ge- bleken, dat de Niassers niet alleen voor alls kapen en hoeken, maar zelfs voor velo stranden hunno eigen nationale naincn hebben.

De aanzienlijkste rivieren zijn Moezoj, be- westen den Btdm^bawo ontspringende, on do Oj2> die bij den Hili AlawaitO hare bronnen heeft. Dezo boido zijn over tamolijken afstand. van den mond mot grooterc prauwen bevaar- baar. Bij a lie overigo rivieron, te talrijk om te noomen, is dat allien in zeer boperkto mate hot geval of zelfs geheel onmogelijk. Met uitzon- dcing van beide genoemde, hobben de rivieren niot vor van den mond reeds het karakter van bergstroomien, zoodat zij bij zware rrgens wogens het storke verval daar dan niot meor zijn over te trokken; daarentegen loopt het water snel af; in den drogen tijd zijn zij vrijwcl zondor water.

In den oudon tijd trof men alleen in de Zuid bchoorlijkc wegen aan, vooral in do nabijheid der kampongs, cn daar ook geplavcid mot groote, vlakke natuurstceen. Het ovorigo ciland was dor talloozo paden doorkruist, die ochter niet onderhouden werden, zoodat zo uitorst bozwaar- lijk begaanbaar waron. In de laatsto jaren zijn over het geheclo oil&nd talrupe goedo ruitor-

paden aangelgd, terwijl men ook bogonnen is met karrewegen. De vooraamste van deze laatste zullen de hoofdplaats Goenoeng Sitoli verbinden met: I. Lahewii, om het, Noorden van den Hili MAziaja heen ; 2. Siromboe; 3. TSlok Da lam, langs de Oostkust.

Het eenige meet, do Baw3mogot6, in Noord-Nias is een moerassige plas.

Kl i m a a t. Do regen verdeeling wijst belangrijke plaatselijke verschillen aan in verband met, den loop der bergerten en de heerschende winden. Te Goenoeng Sitoli was in het tijdvak van 1891 tot en met 1913 het gemiddeld aantal regendagen jaarlijks 198.9; de gemiddelde jaarlijksche regenval 3161 m.M. Maxima van regenval vindt men aldaar in de maanden September tot Januari, ook in April of Mei.

Planten e n d i e r e n. Oerbosch komt nog bijna alleen voor in enkele centrale streken van het Zuiden. Overigens is welhaast het geheele land in cultuur gebracht door de vroeger zoo veel dichtere bevolking. Langs de kustzoo- men van de Sjocami tot de Moli, ter weers- zijden van de Moezj-monding en benoorden Siromboe vindt men nog steeds op de grens van kust en daarachter gelegen moerassen de Casuarina muricata over lange uitgestrektheden evenals in de tijden van Rosenberg. Op meerder plekken vindt men achter de kust strandweiden, die evenwel niet overal worden bonut. De wildernissen van het binnenland bestaan voor het meerendeel uit jonge bosschen, waar beneden zich vooral varenvegetatie (speciaal tali*anu) zoomede lycopodium heeft ontwikkeld. Alang-alang komt voor, maar toch niet in die mate als wel is beschoven. Alleen hier en daar bevinden zich belangrijke complexen ervan. Glagah vergezelt vooral de rivieren en beekjes, waar ook equisetum in kleinere exemplaren voorkomt. Het is de Melastoxna, die den strijd met de alang-alang aanbindt, tevens de gelegenheid openende voor herbe- bossching. Kenmerkend is ook het onderstruik- gewas van toegala en wo jo wo jo (alpinia on anomum). De groote en tamelijk over het geheele jaar verdeelde regenval verleent eene enorme vruchtbaarheid aan den bodom. Van de cultures is die van klapper op van not- muskaat van belang. De laatste in hoofdzaak in de omgeving van Goenoeng Sitoli, de eerste daar en ook in Tdh'neasi, bij de groote kam- pongs van de Zuid, op de Hinko-eilanden, het daartegenover gelegen Lahoesa met het Labomi-dal, en aan het Oostelijke strand op meerdere plekken.

Apen, wilde zwijnen, herten, kidjaixg, kantjil, moesang, stekelvarken en schubdier zijn met vleurmuizen en muizen de voornaamste zoog- dieren. Ofschoon bij name bekend en zelfs uit godsdienstig oogpunt van eenig belang, komt de tijger (harimid) niet voor, even min de beer (bSroewa). De vormen van Nias komen in hoofd - zaak met die van Sumatra overeen. Insecten zijn in een aantal eigen soorten vertegenwoor- digd.

Bevolking. Hoewel omtrent de af- komst der Niassers nog veel onzekerheid bestaat en de meningen der anthropologen omtrent de *plaatte*, hun onder de Indonesische volken too t I *wijzen*, *uitgenloopen* (Junghuhn, de Sarasins, Kleiweg de Zwaan), is er grond voor het vermoes- I

don, dat zij in hoofdzaak behoord hebben tot die takken van de in Achter-Indie of ecnig an dor etamland nog vorconigdo bevolking, die het eerst verhuisd is on waarvan wij dan do naasto v- wanton moeten verwachten in het verro Ooston van onzen Archipd en in do binnenlandon dor grootere oilandon. De Niassors schoven uit den grooten stroom op hun oiland en geraakten bui- ten don drang, dio do elkaar opvolgende vorhui- zingcii op hun ver wan ten uitoeffondo. Ook op grond der anthropologische onderzoekingen van Dr. Kleiweg do Zwaan kan voorshands als meest waarschijnlijkeconclusie worden aangonomcn, dat Nias' bevolking een vermenging is van vorschidene kolonisations, die in verschillende tijden en door tamelijk na- verwante volken heeft plaats gehad.

Bij do beschrijving der bevolking van Nias dient allereerst gewag gemaakt van do rccds van oudsher in het oog govallen tegenstelling tus- schen do bevolking van Noord-Nias en die van Zuid-Nias, een tegenstelling, welke zich niet alleen uit in een zeker verschil in do gesproken taal (zie NIASCH), maar bovondien ook in verschil in energie, in reinheid, in inrichting der huizen, in aanleg der dorpen en wegen, in wijze van begraven en in vorm van bestuur.

De huidkleur der Niassers is in den regel een geelbruine, vaak met een roode bijtint. Bij kleine kinderen ziet men niet zelden een blauwo huid verkleurin g bo von het sacrum.. Do huid vocht eigenaardig week, zacht en tevens koel aan. Tatoeering vond Kleiweg do Zwaan alleen bij die Niassers, welko eenigen tijd op het naburige Poeloo Nako verblijf hadden gehouden. Do oogen zijn donkerbruin van kleur, de baren in den regel bruin z wart of z wart bruin. Dikwijls is het haar duidelijk gegolfd. De doorsnedo der ha- ren is gewoonlijk ovaal. De lichaamsbehandling is zwak, do baard meestal dun. Een Mongoiön- plooi wordt bij de Niassers vaak waargenomen. Kleiwegde Zwaan merkte op Nias onderdoinlan- ders twee typen op, namelijk eon grof, breed type met een laag voorhoofd, breed en plat golaat, uitstekendo wangbeenderen, Bchuin ge- plaatsto oogen met Mongolenplooi, breed on en platten neus, dikke Jippen en prognathonkaak, waartegenover staat con fijnor on slanker lyj)e, gekenmerkt door eon *hunger*, Hmallor on mecr vooruitspringen (1 gelaat, door con smallen en hoogen neus, dunno lippen, minder Hchuin ge- plaatsto oogen zonder Mongoiönplooi, hooger voorhoofd en minder uitgekropon prognathic. Vaak echter ontmoet men op Nias inonscljci), dio wat hun uitorlijk betreft, hot midden hou- den tusschon het grovo cn het fijne element. vetontwikkeling der NiasserK is in den regc goring, vcl Niassors inakon een Hlechtsdoorvoedcr indruk. In het Zuiden echter ziet men, con well in het bijzonder onder do voornamo inlandcrB, niet zcl don flinko, krachtigo en schoongebouwd fo- guren. Do Niasscho vrouwen zijn kleiner dan de manjien en hob ben eene Jichtere huidkleur. Meestal zijn zij opvallend leelijk. Zij verouderen reeds op betrekkelijk jeugdigen leeftijd. Ook bij de vrouwen kan men een fijner en slauker typo van eon grover on plomper onderscheiden. Kleiweg de Zwaan merkte ondordo Niasscho vrouwen verscheideno op dio aan hot Negertypo of aan Chinescho vrouwen deden donken.

Do gemiddelde lichaamslengto bij 1295 man-

nen bovond Kleiweg do Zwaan slechts to zijn 154.73 c.M.; de Niassers bohQQren dus tot do kleinste volkon van onze Oost. De kleinste man was 135 c.M., de grootste 171 c.M. lang. De lichaamslengete der Zuid-Niassers werd ietwat grooter bovond dan die der overigo Niassers. Do handen en voeten dor Niassers zijn klein. Do gemiddelde relatievo armlengto (d.w.z. ten op- zichte der lichaamslengete en doze op 100 gesteld) bedroeg 44.48; do gemiddeldo relatievo been - lengte 53.08. Als gemiddelde index cephalicus werd gevonden 80.72. Van 1297 Niassers vond Kleiweg de Zwaan 10.5 % met een hoofdwijzcr kleiner dan 75; 44.5 % met een index tusschen 75 en 81; 32.35 % met een index tusschen 81 en 87 en 12.66 % met con hoofdwijzer bo ven 87; verreweg de meeste Niassers zijn dus meso-, resp. brachy- en hyperbrachycephaal. Onder do Zuid-Niassers vond Kleiweg de Zwaan relatief meer dolicho- en mesocephalen, echter minder brachycephalen. Daarentegen waren onder 30 Niassche schedels, door hem onderzocht, 40 % dolichocpphaal; 33.3 % mesocephaal en slechts 26.7 % brachycephaal. Onder 100 totaliter be- kendo Niasscho schedels zijn 44 % dolicho- cephaal, 35 % mesocephaal en 21 % brachycephaal. In verband met dit hooge percentage aan dolichocophalo schedels herinnort Kleiweg de Zwaan aan het dolichocephale element, het- welk door Hagen en Sarasin voor het oorras van den Indischen Archipel wordt gehouden ; door Hagen met den naam van Oer- of Prac- Majeiers aangeduid, door Sarasin tot het Wedda-ras ge- rekend.

De meeste Niassers (88.56 %) werden meso- prosoop bevonden, slechts 6.95 % bleken cha- maeprosoop en 4.49 % loptoprosoop te zijn.

Op grond zijner metingon komt ook Kleiweg do Zwaan tot de overtuiging, dat de Niassers geen hojgoneen ras voorstellen, maar ontstaan zijn door kruising van verschillende elementen.

Wat hunne karaktereigenschaften aangaat, zijn do Niassers zorgeloos, vroolijk, kinderlijk, zij houden veel van feestviercn, gaan zich daarbij gaarno to buiten aan palmwijn, zij kunnen echter langcn tijd zeer sober leven, zij zijn wel spre- kond, intelligent, ook geschikt voor handarbeid, echter lui en gemakzuchtig, nieuwigicrig, weinig dankbaar, on betrouwbaar, lougcnachtig, bijge- loovig, hcbzuchtig, jaloersch, trotsch en hoog- rnoedig. De Zuid-Niassers staan hooger in ont- wikkeing en beschaviing dan de overigo Nias- 8cr8. Hunne vrouwen behandlen zij vaak ruw en lioogmoedig en als ondergeschikton, daaren- tegen zijn do Niassers tegenovor hunno kindo- rcii bijzonder togevend.

Do hoofd voeding dor Niassers is plantaardig; dierlijk voedsel wordt niet altijd en dan nog steeds als bijspijs gebruikt. AlJeon op feeston wordt var- konsvleesch wel in grootero hoovcolhcdon go- goten. Voor zoovor niet rauw gobruikt, kookt, pof en roostort men het voedeel, dat aan de kust ook wel go brad en wordt; voorafgaando in- wikkcling in bladoren is bekend. Vuur maakte men mot con vuurboor of mot vuursteen on tone!or. Do zindclijkheid op het voedsel is plaat- Bclijk zeer verschillend; het ongekookto vlccsch wordt zclfs wel in den inodder van de kamppng gelegd. In hetNoorden cot men in den regel twee-, in het Zuidon driemaal daags. Over het algo- mceen, d.w.z. met uitzondering van do kust-

stroken en do Zuid, moot do bevolking ondervoed word on genoemd, vooral in het Noorden; zclfa kwam hongersnood een enkelo maal voor. Aan- geezion varkens en kippen haast allcen geslacht werd on als offer, ook bij de feestclijke gelegen- heden, is er het eone oogenblik overdaad, dan weer gebrek aan het benoedigde. Rijst speelt een voornamc rol; waar de verbouw voldoende is, heeft men er voor zes maanden on langer genoeg aan. Overigens ia de oebi de voeding bg uit- nomondheid. Do klapper is in hot Zuiden een belangrijk voedingsproduct geweest, totdat men hem door den verkoop in de laatsto jaren door geimporteerde rijst van inferieuro qualiteit kon ver van gen. Vruchtboomen heeft men in het Zuidon vooral in grooten getale. Onder de opwek- kende middelen spelen tabak on sirih met pin an g de hoofdrol.

Met betrekking tot de kleeding valt alleen van de heidenschc bevolking iets byzonders op te merken: Christonen en Mohammedanen volgen de overwalsche gebruiken. Voor den heiden is a lie kleeding een lendengordel met buikban- don, waarin hij zijne messen kan steken. Een buisjo zonder mouwen voltooide vroeger deze dracht, gelijk nog in centralc en Zuidelijke stre- ken hot geval is. Do vrouw draagt eon of meer korte rokjes, die in ouden tijd van voren sloten en daardoor te dier plaatse open waren. Nieu- were gebruiken hebben die opening naar den kant gobracht; de rokjes zijn thans ook veel langor, reiken zclfs wel tot den voet. Ruwo weef- sels werden gemaakt, overigens gebruikte men boomschors, thans ipeer en meer door katoentjes vorvange. Een hoofddoek, die den kruin onbe- dekt liet, sloot voor de mannen de kleeding af. Hoeden van pandanbladeren zijn vooral in de Zu id bekend. Sandalen zijn in do Zuid bekend voor het visschen op de scherpe koraalkusten. Het hoofdhaar wordt op verschillende wijzen ge- fatsoneerd ; afscheren, met uitzondering van eon vlok haar, heeft plaats. Ook draagt men het lang, wat voor vrouwen algemcn is. Oksel- en schaamharen wo rd on bij de mannen uitgetrok- ken. Bij den man wordt het rechter oor, by de vrouw beido ooren doorboord. Besnijdenis dor mannen (incisie) heeft op tamolijk jeugdigen leeftijd plaats. Do tan den vjklco men vroeger af, als niouw gobruik wo rd on zij alleen bijgevijld; het zwart maken was ook algemcn. Tatoorage komt voor, maar alleen, onder invloed van de Batoo-eilandon, algemecner in de Zuid en op Hi- nako. In het Noorden komt zij zelden of nooit voor. Badon strekt meor tot verfrissching dan tot rciniging; in het Zuiden alleen is het met do rei- niging voldoende gesteld. Talrijk is hot aantal der sicraden, van soms grooto fraaiheid. Op feeston verschijnt men mot zoovcol mogelijk gouden sicraden. Bovon vastgestoldo waardon is hot laton vervaardigen daarvan volgens do goedo ad at hot praogotief der hoofden. Goud speelt onder de sicraden do hoofdrol.

Als dagclijkscho uitrusting golden vroeger lana en schild. In onrustigo stroken had men zo naast zich bij het work on op de vclden. De toemcing van onzen invloed bracht grooto verbetering. Hoofdwapens waren de lans met_ hot zwaard. Tai van vormon bestaan, vooral van do eerste, terwijl bij het laatsto enkelo hoofdtypen kunnen worden vastgesteld, waarbij alleon hot hand- vat verse hi! oplevert. Do wapM 处 zijn deols voor

sieraad, deels hiervoor en voor aanval of verdediging. Een klein pinangms, tevens dolk, voltooid de uitrusting. Het schild is van eigen-aardigen vorm, van bo ven en van boneden spits toeloo pend, dan wel — het gfoote model — lang-werpig. Aanhangeis, bevestigd aan den zwaard-korf, moeten er too bijdragen, den gebruiker van het zwaard to beveiligen, of meêdore zekerheid te geven aan zijne eigen actie. De vorm van het gevest kan o. a. verband houden met het streven, het wapen groote snelheid te verleen. Vuurwapens kwamen voor, zij het niet in byzon-der grooten getale, vooral in hot Zuiden. Strijduis en helm voltooiden de oorlogs-dracht.

Woningen: Ofschoon de langwerpige vierkante won in gen van de Zu id en de ovale ver-blyvon van het Noorden op het eerste gezicht belangryk van elkaar afwijken, zijn zij toch door overgangon nauw aan elkaar verbonden. Twoo huistypen zijn in hoofdzaak te onderscheiden: *a.* hot Zuidelijk, waar een vdoorzaal is, waar-achter de binnenzaai of vertrekken zich bevin-den; *b.* het Noordelijk type, waar de zaal in het midden gelegen is en de bijzondere vertrekken ter zijde daarvan. In het Noorden zijn de huizen ovaalvormig met nagenoeg kegelvormig dak; hun lengteas is evenwijdig aan de dorpsstraat; in Z. Nias zijn de huizen langwerpige vierkant van vorm, met zadeldak; de lengteas staat dwars op de richting van de dorpsstraat. Alle woningen zijn op palen gebouwd, die hoogstens drie, als regel niet meer dan twee meter hoog zijn. Schoren dragen bij tot do stevigheid van den bouw. De bewerking van de onderdeelen is soms superieur; het fraaiste huis van Nias is dat van wijlon S&onighed te Bawfimaloewo. Het dak der woningen van hoofden is hoog, hetgeen bijzonder de ventilatie bovordert, zoodat zij rookvrij zijn. Het huisraad was tot voor kort zeer eenvoudig, van hout, bamboe of aardewerk. In de Zuid vormen do woningen straten, in centrum on Noorden zijn de kampongs meer vereenigen van enkele woningen om een pleintje. Plaveien van de kampong heeft plaats in het Zuiden en het centrum. Tusschen de huizenrijen of op het pleintje bevinden zich ook de talrijke gedenksteen, die opgericht worden in verband met belangrijke feesten en den voorouderdienst. Exemplaren van groote schoonheid komen voor te Bawfimaloewo en te Hilisimaetan S. In hot playsel worden ook wel verschillende figuren gebeeldhouwd. In kampongs van betekenis komen voor de bali (Zuid) of osali (Noord), waar de kamponggoden kunnen goezegd worden hunne verering te vinden. Keurige steenen trappen geven toegang tot vole dor Zuidelijke kampongs. De badplaats is hier soms in steen gewerkt on verschaft overvloedig Ktroomend water. In de centrale streken vooral. we rd voor den bouw der kampongs gezocht naar de raest ongenaakbare punten; anders in de Zuid, waar de drinkwater-voorziening de hoofdrol speelde. Door de groo-tere aaneengesloten held in doze laatste streken was de veiligheid daar van zelf groeter. Vroeger bevonden zich de varkensstallen onderdo huizen, hetgeen sedert is verboden. Nu zijn in den regel *deze B&llen op een kleinoon* afstand van de woningen opgericht De zindelijkheid in de Zuid *liet niet zooviel te* wenschen over: anders in het centrum Noorden, waar de pleinen in

den regel wildernissen waren, die alleen voor feestelijke gelegenheden werden gereinigd.

Ijfdelen van bestaan. Jacht wordt go-maakt op apon, zwijnen, herten, kidjangs, kantjils, stokelvarkens, kalongs, vogels, waaron der vooral rijstvogeltjes. Voor do grootere dieren kent men vallen on valkuilen; apen omsingelt men ook op de boomen, waar zij slapen: kapt in den nacht de omgoving leeg, zoodat de dieren den geïsoleerden boom niet meer kunnen ver-laten. Op varkens gaat men uit, in zwaren regen, alleen of met een onkolen gezel, ook in groepen, alsdan met honden en voorzien van netten. Vogels vangt men middels lijmstokken, netton on strikton. Het blaasroer is bekend. Sommige dieren worden geclit de bezitting of het ge-bruiksvoorwerp te zijn der bcla of belada, een soort geeston; de waterdieren bv, behooren aan don watergod, en zijn dicns kip, kam, haaruizon enz.; op dergelijke dieren mag alleen ge-jaagd worden nadat offers aan de betrokken geesten zijn gebracht.

Do visscherij wordt beoefend in de rivieren, op de stranden en door de kustbevolking -van Noordelijke streken ook op zee. Bedwelming, droog laten loopen van vischrijke plekken, af-dammen, visschen met fuisen, schep- en andere netten zijn de meest bekende methoden. Hengelen heeft vooral op zee plaats.

De dierenteelt betreft ve® (varkens, enkele karbouwen en sapi's), pluimgedierte (kip), huisdieren (bond, kat) en rijdieren (meer en meer: het paard). De varkensfokkerij was en is nog een der belangrijkste bronnen van de Niassche wel-vaart. Vroeger ook onder de ruime huizen go-teeld, is de cultuur door het verbod ter zake achteruitgegaan.

Do landbouw is weinig ontwikkeld. Do voornaamste gewassen welke geteeld worden, zijn: oebi (het hoofdgewas), klapper, pisang, genotvruchten, sagoe, notemuskaat, rijst, on enkele natten, maar meest droge velden verbouwd, mais, leguminosen, suikerriet, groenten, tapioca, kaladi.

De schepvaart was, bchalvo te Tohdn6-Ami en op de Hinako-eilanden, geen nationaal Niasch bedrijf. Kleine prauwen voorzagen in de behoeften van het verkeer aan do riviermondon. Grootere, gebouwd op nationale werven, of dio van een Chinees ter hoofdplaats, onderhouden do gemeenschap tusschen de kusten en cilandun, t old at de Kon. Pakolvaarl Mij, in Juli J 907 liard vaart om het ciland begon en daarmede do bo-langrijkste bijdrage tot do pacificatio van het land leverdo. Aaugodaan worden thans: Tfilok- Dal6m, Hin6h.ko, Lahdwa en Gocnoeng Sitoli.

De oudsto liandelHbotrekkingen zijn wel in hoofdzaak dio gowcest, welke ojn den slavcnJiandcl berustton. Was oorst rijst het prod uct, waartogon, naast slaven en olio, de Niasser trachtte zich to verwerven wat hij noodig had van buiton af, sedert do coprahandedJ goboren word, ontwik-keldo zich deze tot tainelijken bloci. De uitvoer in 1913 bedroeg: ruim 3 miljoen K.G.. Notcmus-kaat (jaarlijks 30 i 40 duizend K.G.) staat daarnaast mot den steeds stork schonneJenden pi-nanguitvoer. De hoofduitvoer gaat, ten gevolgo van de betrekkingen der Chinescho opkoopcrs met/Pinang, nagenoeg gohed naar deze plaats. De invoer in 1913 bedroeg aan rijst: van do Straits, 2.200.000 K.G., van Pad ang, 330.000

De nijverheid, heeft niet veel te beteekenen ; maar de voortvarendigheid van voorwerpen in het groot is niet bekend. Als nijverheid kent men: boordhouwen, boomschorsklappen ; hout- (ookbeelden-)snijden: metaal bo working, met name bewerking van goud en ijzer; nettenbreien; oliebroeding; pottonbakken ; rotan bewerking; schepsbouw; touw-draaien ; vorven (van boomschorsmateriaal); vlechten; we ven; zoutzieden. Alles is plaatse-lijke nijverheid, de producten dienen — behalve olie — die weJ uitgevoerd wordt —, alleen voorbinnenlandsch verbruik.

Tijdrekening. De Niasser rekent bij maanden, maar de maand wordt vol geteld J. pt 30 dagen, die van volle maan af elk een eigen benaming hebben. Het tijdsverloop tus- schen twee rijstogsten geldt voor een jaar. In verband met het rekenen met maanden, tolt men bij nachten. Het geloof aan goede en kwade dagen is zeer algemeen ; sommige dagen worden beheerscht door dieren die schadelijk zijn voor landbouw en dierenteelt, en zijn daarvoor handelingen in verband daarmee verboden.

Godsdienst. Voorouderdienst is in hoofd- zaak de godsdienst der Niassers. Alles, wat in de menschenwereld gebeurt, is het uitvloeisel van de regelingen der schimmen, hen te bevredigen en in rust to houden het doel van alle godsdienstige verrichtingen. Men onderscheidt scherp de Zuid van het overige Nias, en wel op grond van de zoo zeer afwijkende voorstelling van het ontstaan der wereld. Ter Z&ke is er wel- haast geen landschap, waar de voorstelling niet afwijkt van die, elders bestaande. Doen wij uit die veelheid een greep, dan is volgens de Zuid- lijke voorstelling de gang van zaken ongeveer de volgende geweest. Do ongenoemde godheid was in novel en duisternis verborgen; de nevel breekt in Samihara-Locwo wordt geboren. Dezo schopt „de wereld“ waaronder echter geonszina de aarde te verstaan. Nu breekt het gesteente (dad), Simaloelo Hosi is geboren. Dezo krijgt vier kin- deren : eerst Latocra dan6, met een zuster als tweling, dan Lowalani op gelyke wijze met een zuster. Van deze stammen eerst de hemclingen, later do nienschon af. In het Noorden verschijnt zich do oemevel en uit dezen wordt geboren Tocha Sihai. Bij zijn dood gaat zijn adom over tot wind en dozo word do oorsprong van Tocha Aoloo angi, degeon die uit do vordichting van don wind is ontstaan. Bij den dood van dozen oi (th) ruit uit zijn hart do wereldboom der Noord- en Cntraal Niassers: de Tora'a, die drie reksen knoppen voortbrongt, welko het aanzijn gevon aan de goden van bo ven- on bonedonwereld, <lo kwado geusten on den mon sc h. Do person on, gnoeijnd in dezo voorstelling, oefenen geon doorgaanden in vloed uit op hot Niasscho le- ven. Jjt hangt geheel samen met do vorcoring der voorouderw oi) do bovrediging van kwado geehten. Kam pen in hot ftl gemcon zijn het go- volg van toorn der overledenen. Ziokton ont- uaan, doordat de Joomoloowo, cone afspiegeling van don levondoi) mensch, aan dezen is ontvoerd d< (>r overledenen of kwado gecston. Ook het slaan trappon, spuwen van kwado geeston kan ziekto voororzakon. Is die loemolocwo geroofd, dan is h# het werk van don pricstor, die terug to be- zorgen, helgecji mot behulp van zgn. adoo adoe be%]. gcschiedt. Is do loemoloowo door do boozo KccHten of de godon verorberd dan staat do

I dood van den patient vast. Voor do vereering der voorouders maakt men van dezen becljds, die in do grooto zaal van hot huis worden geplaatst.

In het Zuiden is het offeren middels be⁶elo tot een minimum beperkt, in het Noorden daaren- tegen zijn do wonin gen so ms van onder tot bo ven volgepropt met adoe. Priesters heeft men voor verschillende functies. Die voor ziekton zijn het meest bekend. In de Zuid heeft men cr, die op- treden bij de burgerschapsfeesten, en die, wat het godsdienstige gedeelte betreft, voornamelijk of geheel worden geleid door vrouwen van den stand der hoofden.

Feesten en vermaken. Do Niassers houden zeer veel van feestvieren, zoodat het aan- tal feesten legio is; sommige, zoodals bij het be- planton der rijstvelden, bij den oogst, bij huis- bouw, bij geboorte, besnijdenis, naamgeving, verloving onz. word on in den familiekring gevierd, aan and ere, zoodals bij bruiloften, sterggevallen, doodenfeesten, enz. nemon alle bowoners van het dorp, soms ook van naburige verwante dor- pen deel. Bijzondere vermelding verdienen de feesten, waarbij door een hoofd of aanzienlijk persoon de baloege- titel, een soort adellijk praedicaat, alleen in. N. Nias bekend, wordt aan- genomen. Dezo feesten, owasa genoemd, behoo- ren tot de kostbaarste ; soms worden er 200 en meet zwijnen bij geslacht. De feestgever laat zich daarbij in het dorp rondragen in een houten troonstol, aan de voorzgd waarvan een my- thische dierenkop of een afgodsbeeld met men- schelijk gezicht is bevestigd (zie O. M. Pleyto Indonesian Art. Pl. XXV no. 3). Vroeger werden in N. Nias by deze feesten ook een of ineer kop- pen gesneld ; het kopsnellien behoort echter thans, behalve in hot Zuidclijk deel des eilandg, tot hot verledene.

Het voornaamste dool van do verschillende feesten is steeds do maaltijd, bestaande uit varkensvleesch, ryst on palmwijn; aan dezen drank gaat men zich vooral in N. Nias te buiten, zoodat do feesten daar dikwijls ware bacchana- lien zijn. Overigens wordt het pro gramma ge- vuld door muziek, zang en dans. Men kent krijgdsanson, uitgevoerd door een groot aantal geheel ten strijdo toegerusto mannen, die in twee kolonnes, aangevoerd door voorvechters, clkend naderen ; spiegelgevechten van man togen man, oorst mot lans en schild, eindolijk met uitgotrokken zwaard en schild ; den gewonen dans der mannon (molaja), steeds vergezeld van zang, onderschoiden in: den slangendans, waarbij een groot aantal niannon on knapon, elkaar bij do hand vasthoudondo maar geen go- Hloton kring vormonde, zich langzaam over het dorpspoin voortbewegon; on don kringdans, ook wol binnonshuis uitgevoerd, waarbij men con gesloten kring vomit. Do dans der vrouwen (manari) wordt gewoonlijk door twee uitge- voerd; oik houdt daar^ mot uitgebreido a mien do cindon van een om don hals geslagen slen- dang vast, torwijl zij hcon on woor schrydoudo sierliko handbewegingen makon. Hot door een gong bogcloido gozong by dezon dans wordt door andero in hurkondo houding zittondo vrouwen aangehovon.

Behalve do gongs — soms tot een gong-orkost voroonigd — zijn de voornaamste muziokin- stumienton: cylindrischo, aan e6n of boide zijden met geito- karbouwe- of leguaaafefud bospennen

trommen van verschillende grootte; een soort hout-klavier, gewoonlijk bestaande uit 8 plankjes die met 2 houten hamortjes bespeeld worden; een bamboe-citer, bamboe- en rieten fluiten, de neusfluit en de mondrom.

Huwelijks- en erfrecht. In het N. en de centrale streken heerscht exogamie, die den geheelen stam omvat, in het Zuiden waarschijnlijk elutherogamie; het huwelijk is een koophuwelijk met vaak hoogen bruidschat, die veelal het trouwen lang tegenhoudt en dus de zedelijkheid niet in de-hand werkt. Tengevolge van de betaling van den bruidschat wordt de vrouw eigendom van den man, en een onderdeel van den boedel; vandaar leviraatshuwelijk. De afstamming is vaderrechtelijk. In het Zuiden vooral treft men overblijfselen van moederrechtelijke instellingen aan, zooals het tijdelijk gaan inwonen van den jongen man bij de ouders van zijne aanstaande. De huwelijksgebruiken verschillen plaatselijk zeer, zoodat in een kort bestek geen algemeene beschrijving kan worden gegeven. Vermelding verdient het zg. „openlijke weenen” der bruid, dat eenige weken vóór het huwelijk begint en iederen avond plaats heeft. Voor elk der verwanten, beginnende met haar moeder, stort zij beurtelings haar hart uit in geweene en *t aanheffen van een klaagzang. Erfrecht hebben alleen de zoons, van wie de oudste gewoonlijk een dubbel deel krijgt; echter gaan in den regel op do vrouwen de vrouwenkleederen, ook wel de sieraden en kippen over.

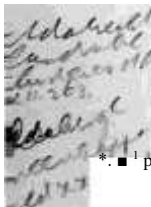
Begrafenis, graven. In de Zuid en in de centrale Zuidelijke streken werden de dooden op stellingen bijgezet in kisten. In Noordelijke streken had begraven plaats. In vele dier Noordelijke streken werden dan na de ontbinding van de weeke deelen de beenderen opgegraven en gewasschen. De schedel werd bijgezet, op plaatselijk verschillende wijze, onder daarvoor aan gebrachte steenen vóór de huison, dan wel in een houten bak bij de voorouderbeelden. Do schedel diende dan wel als medium. In de Zuid deed men, wanneer het gestorven hoofden betrof, de dooden „weer opstaan”, door middel van de dien einde gesnelde koppen. Do doodkist werd menigmaal van te voren vervaardigd tijdens het leven van liem, die er gebruik van zou maken. De graven doen den ken aan kleine

verblijven, gelijk dat op zoo vele plaatsen in den archipel nog het geval is. Vier dagen na den dood werd den doode het vorblijf in het gebied der levenden ontzegd (op zinnebeeldige wijze te kennen gegeven, dat de band tusschen de ziel des overledenen en de achtergeblevenen is doorgesneden). De belangrijkste feesten vonden plaats bij gelegenheid van het groot doodenfeest, dat werd gehouden, zoodra men over de vereischte koppen op over middelen om zulk een feest te geven beschikte. Do begraafplaatsen waren in do nabijheid van de kampongs, in de Zuid aan een der toegangswegen er heen.

Maatschappelijke inrichting; bestuur; reddespraak. Oorspronkelijk was de bevolking verdeeld in een aantal stammen, die ieder een eigen grondgebied hadden, en berustte ook het bestuur op genealogischen grondslag. In later tijd echter vestigden zich ook lieden van anderen etam in het gebied van vreemde stammen, maar in groepen: zij bleven in afzonderlijke dorpen wonen: 弭。 bleef dus het gezag in handen

van den eenmaal in hot gebied govestigden stam (don regeerenden stam), maar dit gezag werd, daar het zich ook over do immigranten uitstrokto, territoriaal. Do Niasscr den kt zich zijne voorouders uit zijn bovenwerold to zijn neergo-daald op aarde, op verschillende, allo in do Zuidelijke streken glegen, plekken. Op enkele dier plekken vindt men do zgn. boro n'adu, beelden van dien stamvador. Ze ven jaar ij ksc ho feeston daarbij hebben hier en daar plaats. De stamboomen vertoonen zooveel punten van afwijking, dat het vooralsnog niet doenlijk is, daarop conclusies te baseeren. Conflicten tusschen de landschappen leidden of tot openlijken strijd, of tot een reeks van wraakoefeningon in den vorm van koppensnellen. Het onderhouden van vyandelijke gezindheid werd, met het oog op do behoefte aan koppon, zelfs wel eens gewenscht geacht, liefst met veraf gelegen landschappen. Zulko oorlogen hebben geleid tot ontvolking van heelo landstreken, zooals die van de Aram, eenmaal dichter bevolkt dan do Zuid. Hoofden bepalen wel op hun sterfbed, hooveel koppen zij verlangden voor hun doodenfeest en deelden mede, welke laodstreken moesten worden beoorloogd. Do vredo werd gesloten door bemiddelaars. De hoogste rechtsgemeenschap is thans do dorpsbond (ori in het N. » ororoesa in het Z.), bestaande uit eenigo dorpen van gemeenschappelijke afstamming uit don regeerenden stam. Bij het sluiten van zulk een vorbond worden vroeger do algemeene beginselen voor de samonleving geregeld: do regeering, do rijstmaat, do relatievo waarde van goud, varkens en varkensvleesch, de rentestandaard, do straffen op overtredingen en misdrijven. Do dorpsbonden vormen thans in do administratieve indeeling do districton; de districtshoofden zijn dus de ori-hoofden. Daarondei¹ volgt het dorp of dorpsstaatjo (banoea), dat in Z. Nias het meest zelfstandig is geboven; ten slotto de familie. Do waardigheid van familiehoofd gaal gewoonlijk over op den oudsten zoon, die daartoe den Jaasten ademtocht zijns vadors opvangt; hij heeft een zeker gezag over zijn jongere broeders met hun zonen en do gezinnon daarvan, die zoovol mogelijk hetzelfde huis bewonen. De familiehoofden vormen do oudsten van het dorp; do oudste familie in Jict dorp levort hot dorpschoofd. Voor het nemen van belangrijke besluiten hebben volksovergaderingen plaats, waar allo mimnelijko inwoners, mits geluud zijndo, hot recht hebben hun atom uit to brengen. De waardigheid van stamhoofd (districts- of dorpsbondhoofd) is in den regel vorbonclen aan hot oudsto dorp in den bond. In N. Nias hebben do verschillende hoofden weinig gezag. In Z. Nias word t hot dorp despotisch bestuurd door zg. adellijken, waarvan er in een groot dorp so ms 15 zijn; onder hen is con do voornaaxnsto.

Zoowel in N. als in Z. Nias onderscheidt men dji slajidon: do hoofden (adellijkon in Z. Nias?), do vrijen en de slaven, die buiten het rapatgebied nog schijnen voor te komen. Behaivo in het zg. rapatgebied, een smaHe, omstreoks 16 K.M. lan go kuststrook ten N. en ten Z. van Gooonoog Si-toli, waar Gouvernementsrechtpraak volgens het, Sumatraregiment plaats heeft, is de inheemsche rechtpraak op Nias in stand gelaten, in het N. heeft het Gouvernement zich ook mot deze rechtpraak ingelaten om verbetringen in

te voeren; in het Z. is zij nog in hoofdzaak in hand on der hoofden, onder wie corruptio niet zoldzaam schijnt. Omtrent de oudo inhemscho rechtspraak hot volgende: De rechtspraak borustte deels op hot Klachtelict, deels op de onmiddellijke zorg der hoofden, wannער instellingen waren geschaad, van welker bohoorlijk voortbestaan do voorspoed der gemeenschap afhankelijc was. Ovorspel behoordo tot do laatste, diofstal tot do eerste groep. Naast getuigenverklaringen on aanwijzingen, die op zichzelfe afdoendo konden zijn, kon de beslissing afhankelijc worden gestold van divinatien en godsoordeel. Onbekende daders werden vervloekt. Do eed vorderdo iets materieels: aardo on hemel, dan wcl de standaardmaten en gewichten bovondoeeld; ook bij voorouderbeelden in de kampongs of op de bergen werden eeden afgelegd. Dood vonnissen werden op tai van wijzen voltrokken. Do straffen waren overigens booten, waarvoor de veroordeelden — eventueel met vroucn kinderou — aansprakelijc waren. Bij wanbetaling kon pandelingschap of slavernij het gevolg zijn. Voor do verschillende vergripen betonden bepaalde straffen. Mon kondo onderscheid tusschen moord en doodslag, blijkens de verschillende strafschuldh ighid. Aan sprakelijcheid, bij voorbedachten rade, strekte zich in enkele gevallen uit tot de familie van don betroukkone. Eigenrichting was binnon de landschappen volgens do zuivere adat uitgesloten, bestond slechts ten aanzien van andero landschappen, waar mede men op niet al to beston voet was.

Goschiodeni s. Indien de Bagdadscho schr ij ver Soleiman met Al-noyan (Edrisi spreekt van Al-beyan) Nias bedoelt, was dit om streeks 850 eene "dependance" van oen dor grootere eilanden. Volgens het handschrift van Kasjid oed Din (A. D. 1310) wordt Darband Nias genooiud eene onderhoorigheid van Java en met dit Java is dan Java minor d.w.z. Sumatra bedodd. Van die oudo bronnon meldt nog, do „Adjaib al-Hind" (de Wondoren van Inclii), dat van het eiland „cl-Neyaii", op honderd „parasangen" golegen van „Fansour" (Baros), de bewoners waren: "anthropophagi"; jiot onderscheid tusschen gcelkopor en goud was dien lied on nog niet duidelijc geworden: zij verkoxon zelfs het corato boven het Inatsto. Lang v66r do Nederlandors in 1069 onder David Bavidson met Jict jacht Lantsmecc eono rois om hot ciland maakten, haddon do Maloiors on Atjdhors reeds inot Nias ionvondige betrekkingen aangekoopt, en zij bleven die voortdurend onderhouden. Dezo Maleicrs on Atjdhors be work ten in den loop der ecu wen het vorval van do heidonscho instellingen op hot eiland. Hot was gespuis, dat zijn geluk kwain beproeven aan doze stranden, volk, datals opkoopers van producton, maarvoor-namclijk van Slavon, aan den kost kwam. Om zich Ktaaiido te houden on zich to vrijwaren voor wraakneming, die het onvermijdelijk gevolg zou gewest zijn van hun optreden, vorinaag-Bchuj)ton zij zich met Niasscho hoofden. Onder hot Nederlantsch bestuur zyn zij in vasto kanipongs verzameld on voor eon deel land-bouwers geworden. Wat do Atjdhors betreft, zij hidden zich bezig met roof van menschen on good ore n en hadden vole hoofden dermato in hyn inacht, dat ieder jaar prauwen den cijns gingen ophalon; cone kolonio aan do rivior

Moezoi diondo tot stapelplaats voor de slaven, die voor Troemon on AtjAh waron bestemd. In 1839 hcoft ceno expeditie die Atj6hers ge-deeltelijc verdreven on hunno macht aanzien-lyk geknot on in 1851 is tot tegengang van den menschenhandel het verblijf aan AtjBhers elders dan op Goonoeng Sitoli ontzegd.

Evon min als do aanraking met deze Suma-tranen den Niassors tot hoil geweest is, hebben zij baat gevonden bij de kennismaking met do Ohineezen, die in de buurt van Goenoeng Sitoli hunno tenton opsloegen.

De betrekkingon tusschen Nias en de Hollanders dateeren van het reeds hier boven genoemd jaar 1669, toen door het „Barosso opperhoofd, den ondercoopman" Simon Frangois Backon, minstens eon contract op Nias word gesloten, 'en wel met de hoofden van het landschap La-raga (Rarago genoemd), dat in 1693 werd ver-nieuwd on toen gevolgd door contracten met eon zestal andero landschappen. In 1755 had eono vernieuwing van contracten plaats. Telok dalem was in 1693 geheel aan de Comp. afge-staan on or werd eene bezotting gelegd, die 2 jaar later weer vertrok, omdat de post niet genoeg opleverde. Tijdens het tusschenbestuur hobbon de Engelschen, in 1810, contracten. gesloten, waarbij de slavenhandel verboden werd, on in 1825, toen Commissarissen allo Engelsche vestigingen overnamen, hernieuwden de Nias sers deze overeenkomsten met het Nederlandsche Gouvernoment: o. a. strekkende tot afschaffing van den slavenhandel on tevens inhoudende, dat onder zekere bepalingen door het Gouv. menschen konden ingelost worden on als schuldenaers medegenomen om, na eonigo jaren bij hunno principalen gediend te hebben, to worden vrij verklaard. Op Nias konden dus door bet Gouv. elaven worden opgekocht, on hon als koeli's eenige jaren voor hun losgeld te laten dienen, onder toekening van zeker loon. Het bestuur to Pad an g legdo daartoe registers aan; in do eerste jaren werden vcrschidene honderd-on slavon daar aangevoerd, later steeg het aantal tot 3000, nooit is echter een van hen, na do vrijheid orlangd to hebben, naar Nias terug-gekeerd. Door dozen aanvoer van workkrachten kon mon later nakomcn de bolofte, bij publicatie van 25 Oct. 1833 aan de bevolking van Sumatra^ Wostkust gedaan, dat men, on haar van den last dor transportdiensten te ontheffen, vrcmdelingen zou doon ovorkomen. Ondor een anderon vorm word do handelwijzo der Compagnie, dio haro slavon van Nias haaldo on naar Pad an g bracht, thans horhaald. In het jaar 1825, na do ovcnoming van do Engolschon, worden posthoudors aangesteld, maar hot jaar daarnu wed er toruggeroepen, zoodat hot eiland toon wodor geheel aan zichzelf was overgelaton. Do definitievo bezotting van Gocnoong Sitoli dateert van 1840. Afwisselend worden to Lft-rago, Telok-DalSm on op Hinako posten ge-vestigd. In 1846 word de luit. Donlobon, tjdena on topografischo opnoming bij do Lagoendi-baai, door honderdon gowapendo Niassors achter-volgd on gonoodzaakt do baai te verlaten, ten gevolgo waarvan in 1847 eono expeditie uitrook, dio con kampong verbranddo. Eono expeditio tegon hot dorp Orahili, medo in Z.-Nias, dat in 1855 zich tegon het Gouv. vor-zotto, word eerst toruggedrongon, slaagdo

er in, na boko mon versterking, de weerspannigen te tuchtigen. In 1856 word aan do baai van Lagoendi oene redout opgeworpen, dio na do aardbeving van 1861 ontruimd en niet weder betrokken is; in do jaren 1856 en 1857 heeft Zuid Nias onder hot beheer van den kapt. Heyligers, die de sterkte te Lagoendi aanlegdo, een zeer rustigen tijd belcefd; na zijn vertrek werd de toestand weder als van ouds en bleek, dat de onderwerpiig der oproerige kampongs niet verkregen en het doel der nedrczcting dus niet bereikt was. Het was in 1857, dat het geheele eiland door Jiet Ned. Gouvernoment werd in bezit genomen; verboden werd toen slaven te maken of daarin hand el te drijvon, op eigen gezag oorlog te voeren en rocht te spreken over loven en dood en van Gouvernementswege werd de verzekering gevegeu, dat rust en vredo zouden worden gchandhaafd on hulp en bescherming verleend aan alien, zonder onderscheid van rang of stand. Intusschen bleef voorshands deze goheelo regeling een doodo letter. In 1863 was een expeditie naar Z. Nias noodzakelijk om den slavenhandel te beletton; vergeefs werd eene landing geproofd, maar met eene grootere macht slaagdo men er daarna in, eenige kampongs eene bestraffing toe to dienen, een uitslag die voldoende werd geacht, daar eene duurzame vestiging in de Zuid niet in de bedoeling lag.

Bij Ind. Stb. 1864 No. 104 werden Nias en de daarom liggende eilanden verklaard te behooren tot het Gouv. Sum. Westkust. Reeds van don tijd dat Raffles het gezag voerde op do Westkust van Sumatra, was Goenoeng Sitoli de standplaats van een posthouder, vooral tot tegegang van den slavenhandel, door Atjdihers en Maleiers gedreven. In 1866 werd er een waarnemend civiel gezaghebber aangesteld, in 1867 een controleur derde en in 1870 een controleur tweede klasse. In 1908 werd Goenoeng Sitoli de standplaats van een Assistent-Resident, aan wien thans vier bestuursambtenaren zijn toegevoegd. Nias vormt tegenwoordig eene afdeeling der residentie Tapanocli; hot geheele eiland is onder daadwerkelijk Nederlandsch gezag gebracht. Het keerpunt in de geschiedenis was de overval op 29 Januari 1908 van den toenmaligen Controleur van Nias in het boven-Soesoewadal door de bevolking, die hem den doortocht wilde beletten. Dio doortocht werd toen geforceerd, hetgeen don Niassers op enkelc gesneuvelden kwam te Btaan. Overeenkomstig door dezen ambtenaar gedano voorstellen en onder zijno leiding werd toen, onder dekking van eene militaire macht, het binnenland van Zuid-Nias bezocht. Voorstellen tot eene definitieve regeling van het bestuur waren daarvan het uitvloeisel.

De Rheinische Missions-Gesellschaft heeft sedert 1866 op Nias hare zendingsposten. Door de zendelingen wordG veel ten goede gewerkt. Zij zijn thans wederom in Zuid-Nias gevestigd, dat zij in 1886 had den moeten verlaten, maar waar hun succes niet zoo groot is als in het Noorden van het land.

Bestuur. Het eiland was oudtys verdeeld in ongeveer 50 landschappen met eene merkwaardige staaUnrichting, welke hierboven onder *Se volkin g* nader werd beschreven. **Be** tegenwoordige verdeeling in i ressorten van Euro-

r.-: / J,

peesche bestuursambtenaren ojnvat vier ondcrafdeelingen, van de Oost-, de Noord-, do West- en do Zuidkust, met standplaatsen: Goenoeng Sitoli, tovons zetel van den Assistent - Resident, afdeelingsschef, Lahcwa, L916wA, 'oo en later Lahagoe, Telok Balam. Van de onderafdeelingchefs is or 66n controleur, do andren zijn civielgozaghebber. Do bevolking bedroeg ult° 1914 ruim 136,000 zie- len. Terwijl de Hinako-cilanden een afzonderlijk district vormen, waaronder ook het er tegenover gelcgen Ziromboo behoort, ressorteeren do ovorigo eilanden allo onder een der landschappen op het hoofdeiland.

Literatuur: P. A. Jaubert. Geographic d'Edrisi, traduite do FArabo en frangais, Paris, 1836—1840. 4 deelen: J. T. Rein and. Relation des voyages faits par les Arabes et les Persans dans Flnde et a la Cliinc dans le IXe siecle, Paris, 1845. 2 din; Donleben L. F. on Berghuis C. J. Twee togtton naar Nias enz, 1846 T. N. I. XVI 1854; De Stuers, De vestig. en uitbreid. der Ned. ter W.kust v. Sumatra, 1849; Nieuwenhuisen en Von Rosenberg, Verslag omtr. het eil. Nias en deszelfs bowoners (Verb. Bat. Gen. XXX, 1863); Van Rees, Krijgstocht on op Nias (Do pionniers der bc- schaving, 1866); Kramer, Reis door Nias (De Rijn- sche Zend. 1874); Verbeek, Onderz. naarkolen op Nias (J.M.N.-I. 1874); Dez., Geol. beschr. v. Nias (J. M. N.-I. 1876); Von Rosenberg, Der Malay. Archipel, 1878; Schreiber, Die Insel Nias (Pet. Mitt. XXIV, 1878); Thomas u. Fehr, Reisen im sudl-Nias (M. Geogr. Ges. Jena, 1882); P. A. van der Lith. Livre des Mervei Ues de Flnde par le Ca- pitaine Bozorg. Leide, 1883—1886.; Sundermann, Die Psychologic des Niassers (Allg. Miss. Z.

1887) ; Dez., Niass. Erzahl. (T. B. G. XXXI, 1888) ; KJelstra, Onze bemoeingen met Nias onder Van Swieten (I M. T. 1890); Kramer, Der Gotzendienst der Niasser (T. B. G. XXXIII, 1890); Modigliani. Un viaggio a Nias, 1890; Sundermann, 25 Jahre Miss, arbeit auf Nias (Rijn sc he Z. 1890); Lagemann, Eine Untersuch. reise auf Nias (B. Rh. Miss Ges., 1891); Sundcr- mann, Niass. Gesang (Ausland, 1891); Dcz., Neuo Beitr. zur Ethn. v. Nias (Ausland, 1892); Lagc- mann^, Das Niasscho Madchon (T. B. G. XXXVI, 1893) lkon, Erfrucht on Nias (I. Gid« 1883, J) ; Duyvondak, De zending on het eiland Nias (N. Z. T. 1896); Fehr, Een doopfeest on Nias (K. Z. 1896); Schreiber, Het work der Kijnscho Zend, in Ned. O.-I., 1897; Sundcrmann, Vordorf. volks- zeden on Nias (Rijn. Z. 1898) Dez., Das Kopf- schncHen auf Nias (M. Geogr. Ges. Jon a. XIII, bl. 32); D", Die Mission auf der In sol Nias (Allg. Miss. Z. 1898); A. Fehr, Der Niasser in Leben und Sterben. Barmen 1901; P. II. van dor Kemp. Raffles betroukingen met Nias in 1820— 1821. Bijdr. Kon. Inst. T. L. on V. 6dc VoJgr- poks dj. VIII 1901; A. Lett. In dienst dca Evange- liums. Barmori. 1901; H. Sundermann. Dio Iⁿ sol Nias und die Mission dasdbHt, Barmen 1905; H. W. Fischer. Mittcilungen iiber dio Nias Sanulung des Ethn. licicism. Leiden. Int. Arcbiv fjr Ethnogr. Band XVIII Heft III, Leiden 1906C. Kruij. Het anjnisimo in den .Ind. Aich. Ben Haag. 1906; H. Lagemann. Ein Heldcnsang der Niasser. Tijdschr. Bat. Gen. deci X.LVIII.9.06; Th. C. Kappa rd. Verslag cncr reis per "Condor" etc. Kon. Ned. Aard. Gen. J906; H. Icke on R. Martin. Over Terliario on Kwar- tairo vormingen van Nias. Sammlungen dos Goo-

.' < 1, ' .

(' -

log. Reichs] nus. Band VIII, Heft 3 on 4. Loiden 1907; Dr. E. B. Kielsira, Bcschavingswerk in indie. Onze Ecuw. Sept. 1907; E. Frioss. Nias- aische Gesjingo Allgem. Miss. Zeitechr. Sept. 1907; Id. Das "Koppensnellen", auf Nias. Allgem. Miss. Zeitschr. Febr. 1908; Th. C. Rappard. Het oiland Nias on zijno bowoners. Bijdr. T. L. V. .1909; H. W. Fischer, Gatalogus van 's Kijks , Ethn. Mus. Leidon. deelIV, Do eilanden om ■ Sumatra, Leiden 1909; v. Vollenbovon,... Hot Adatrecht van N.-I. Afl. IV (1911) biz. 245 √Adatrecht bun dels, Gcgeyens over Nias (1908—1911), Deel X biz. 305/ Beschrijving adatrecht Ini. Christenen op Nias[^] 1914, Deel XII, biz; 263; H. Douville. Les foraminifres do File do Nias, Samml. des Gool. Reichsm. in Leidon Band VIII, Hoft 5, 1912; L. L. W. E. van der Veen. Bijdrago tot do geologic van Nias, a. b. Band IX, Heft. 3, 1913; Dr. J. P. Kleiweg do Zwaan, Die Insl Nias bei Sumatra, 1913, 1914, 3 din., E.,E. W. Gs. Schroder, Nias, 1917, 2 din.

NIASCH. De taal, die gesproken wordt door do bewoners van Nias en de Batoe-oilanden. Men onderscheidt twee hoofddialecten, het Noordelijke en het Zuidelijke, waarvan het eerste het meest bekend is. Schoon het Niasch als Maleisch-Polynesische taal met do talen van Sumatra verwant is, onderscheidt het zich van dezo zeer opmerkelijk, zoowel phonetisch, als ten opzichte van de spraakkunst en den woordenschat. Tot de eigenaardigheden van het klankstelsel behorende de volgende verschijn- selcn. Alic sluitende medeklinkers, met inbegrip der neusklinken, zijn weggevallen, zoodat de taal uiterlijk overeenkomst heeft met het Malagas!, en nog meer met het Samoansch en andere Polynesische talen. Verder is op te merken, dat do /c zoowel a an 't begin als in midden der woorden meestal wordt uitgestooten ; b. v. *kayu*, hout, wordt *eu* (Holl. spelling o o e); i k u ii, visch, i³ a; k a k i, voet, a h c. Wordt do oorhpronklijke *k* voorafgegaan door eene, meestal uit *n* ontstane *ng*, dan gaat *ng* + & in *g* over, zoodat de vroegere aanwezigheid der *k* voor den dag komt. Dus gaat het bezittelijk voornaamwoordelijk aanhechtsel *n g k u*, van mij, over in *g u*; b a g a h o (d. i. *ba + n*, genielief-partikel, + *kaki*), aan den voet. In enkele Hanxenstellingen is zelfs do oorspronkelijke *k* gCHpaanl gebloven, wanneer hot eerste lid oorhpronklijk door een medeklinker gosloten was; d u h l c—k a h o naast *l c*—a h e, boven-zijdo van den voet, wreef; m o l a w a—k u l i, gejjittekend (waarin k \ i i = Mai. Pol. k u l i t). Niet iilcen *ngk*, ook *n* (*ng* gaat in *g* over; du» p i n g a n, schotel, wordt f i g u. Over't alge-meelij bewrkl eeno *n* do verzachting oenor vol-gendo schorpo letter, zoodat *n l* overgaat in *d*; *n 8* in *z*; *n + /* in *w*; verder is op te merken dat *n + b* wordt *tub*; *n + eeno* uit lingualo *d* of *dj* ontstane *r* of *d* wordt *ndr*. B. v. a (l n l o, ci; vgl. OudjavaaiiHch h a n t 6 l u, Ngad joe-Da-jakscht a n t e l o h; b a r u b a d o u, regen-jnaDtul, cig. mantel bij regen, uit *badju ba n -/ leu*; bczittcl. voornw. aanhechtsel *da*, van

pi ɛ do; m d o l u, driemaal; tang Wada't land van Pad an g, uit *tand + e + Fada*[^] g h o n-d raw a, tot den Maleier (Javaan), voor D a w a (uit D j a w a). Met de letters *l, m, n* en oorspronkelijke *r* wordt de voorafgaan-do nasaal gcassimileerd, zoodat *ll, mm, nn, rr*, ontstaan moot, in plaats waarvan men geschreven vindt eno onklo *l, m, n*, en *r*; b. v. o n o m a o, *t kind van de kat, uit onon-mao: b a g i l a o s i, do keel van dwerghert, uit b a g i n-l a o s i; g h 6 Razo, aan den Radja, uit g h 5-n Razo. Hctzelfde geldt van de *h*: b a h a y &, in 't hok. Van den bovegegeven regel wijkt af de behandeling van de praefixen *mang, ang* en *pang*, daar de wijzigingen dio de beginletters van stammen ondergaan, wanneer zij door dezo prefixen voorafgegaan worden, feitelijk dezo *lf* de zyn als in 't Maleisch, Ja- vaansch, enz. Dus gaan de beginletters *t en d* in *n* over, / (ouder *p*) in *m* enz. Eigenlgk is deze uitzo nd ering slechts schijnbaar, want de wij- zigingen, waarvan hier sprake is, behooren tot een ver verleden tijdperk, toen andere klank- wetten heerschten ; zo zijn afkomstig uit de grondtaal en zijn daarom algemeen Maleisch-Polynesisch. Eono werkelijke uitzondering on den regel aangaande de *k* is dat ettelijke woorden de *k* behouden of daarvoor < j hebben; verreweg de meesten cr van zijn blijkbaar in betrekkelijk laten tijd overgenomen ; zoals k o f e, duit, k e p o n g; eenigo woorden zijn klanknaboot- singen en vallen als zoodanig buiten de gewone regels; b. v. k d k d k d k d, gemor. So ms treedt eeno *h* in do plaats van eene uitgvallen *lc*, b. v. in a h e, voet, Maleisch *kaki*. Eene andero eigonaardigheid van licl Niasch klankstelsel is het verlorene gaan der *p*, die ver van gon is door / do letter van de lo v. d. Tuuksche klankwet of gutturale triller, die zich in het Ma- leisch en Bataksch als *r*, in do Philippinscho talen als *g* voortoot, is in *t Niasch spoorloos verdwenen, evenals in Javaansch b. v. o m o, huis, Maleisch r u m a h, Jav u m a h; d o, bloed, Oudjav. rah (uit r a ⁵ a h), Tagal. d u g o, Maleisch d a r a h. Bijzondere vermelding verdient do gutturale spirant *gh* (in de spelling door zcndelingen *ch*), uitgesproken als de Hollandscho *g*. In den regel boantwoordt de *gh* zoowel aan eene *r* als cone *d* in Maleisch, wanneer het Bataksch on Ibanag daarvoor eene *g* vertoonten ; b. v. a g h i, jongere broeder of zuster, Mai. a d i q, Oudjav. a r i, maar Bat. a n g g i, Iban. a g i t, — Voor con ouderen P6p6klank heeft het Niasch soms *o*, doch meer gewoon 6 (achtcraan in do keel uitgesproken) b. v. 6 p a, vier, Bulusch 6 p a t; 6 n 6, zes, uit e n e m. De *o* neemt dikwijls de plaats in van eono oudcro *a* of wisselt hiennedo af, zo'der dat een vasto regel te ontdekken is; b. v. o n o, kind, mensch, uit a n a k; o m o, huis, Mai r u m a h; do prefixen in a n g en pang (benevens do go-wijzigde vorxonon or van) hob ben nu cons a, dan weer o; dus m a n g a, cten, Jav. m a n g a n; m a i n u u, vennoorden, Mai. m a m b u n u h, naast m o m b a l i i³ 6, omkeoren, Mai. m a x n- b a l i k k a n; f a n g i t 6, awartsel; £ o n- d r o n g o, hot hooron; trouwens ook in t Maleisch hoort men do uitspraak m 6 n g, p 6 n g. Aangaande de spraakkunstigo vormen is in *t algeaieoii op te merken, dat het Niasch van de oude afleidingsclomcnten een groot

on«, uit *n + /a*; n T u h a, van don Hccr, wordt D u h a; b a z i n g a, aan den kant, viit *ba -/ -n 4- sin* (*ja*; i r a- a l a w c, (de) vrouw (iiojinatief), n d r a- a l a w e, van do vrouw, i r u- o n o, kind, mensch; genitief: n d r a- o n o ; m e n d r u a, tweemaal; vgl. Jav.

aantal bezit, in scherpe tegenstelling tot de talen Niassische Grammatik, Moera 1892 (nieuw van Oostelijk Indonesie, van Melanosio en Polynesie, uitgave onder den titel Niassische Sprachlehre, ^- Zoo bezit het de prefixen *a* = Oudjav. on Mak. *a*; *mo*, Gravenhago 1913); *Dez.*, Deutsch—Niassische beantwoordende aan Mai. *ber* en samenvallende met *Wörterbuch*, Moers 1892; *Dez.*, Kleine Niassi- scho Oudj. *ma*; *te*, = Mai. © Dairisch *ter*, Tobasch *tar*; *fa* Chrestomathio (Bijdr. K. Inst. V. 7, 1892); *Dez.*, (*o*, *e*) = Bat. *pa*, en deels tot vergelijken met *Holowo* Zinengo nisocra Locka, Elberfeld.

Madoereesch, Makassaarsch *pa*; *fe* = Mai. *per*; *mang-* NIBOENG (MAL.). Zie ONCOSPERRA. (*mong-*) en *jang-* (*fong-*) = Oudjav. *mang-* en *pang-*, NIBOENG MERAH (MAL. AMB.). Zie PINAN- Mai. *mang-*, (*meng-*), *pang-* (*peng-*); het infix *um*; prefix GA TERNATENSIS.

so ms infix *mu*, dat soms dezelfde waarde heeft als *mo*, NICOLAIA, fam. *Zingibraceae*. Kruidachtig b. v. in *mu* h o m b o, vliegon, soxas een zullen of willenplanten, waarvan een aantal soorten op Java vooral in aanduidende, on dan te vergelijken met futurumprefixhot Westen en in do borgstreckn voor- komen. In het *mu* in *t Bisa- ya; *a* (uit *ka*) = *ka* in't Jav., *ha* in het Soond. meest Hondjd genoemd in verschiillende Tobasch; het passiof voorvoegsel *ni* = Bat. *ni*. Als ver- samenstellingen. Van vorschil- lende soorten worden baalaanhechtsels komen voor t = Bat., Jav. enz. tfo = do vruchten, so ins ook do bloemen, gegeten. Van *N. Mai. kan*, Jav. *ak'n*, Tob. *lion* (uit 麴), Dair. *ken*; *alshemisphaerica* (SOEND. Hondje leuwcong) zijn de naamwoorden vormendo aanhechtsels *o* (niet tehooge stengels ccn goede grondstof voor sterk papier, verwarren met *o) = Tob. on, Dair. 現; *a* (uit *an*) = *an* in *N. speciosa* (JAV. Kgtjombrang) groeit in het wild in de ver wan te talen. Bij aanhechting van suffixen komthet bergland, doch wordt in de lago landen door do het xneermalen voor, dat tusschen het thans *gang-* barebovolking gekweekt op do woonerven. De bast I van stamwood en het suffix eon medeklinker isdon stoncel schijnt als vlechtmateriaal te I worden ingeschoven. In de eerste plaats kunnen dezegebruikt. Do bladeren worden gekookt als zure ingeschoven medeklinkers de verloren sluiters *zgn*, b^o groente by do rijst gegeten. De bloem- knoppon v. in *aurifa*, lovensmiddel, van *auri*, levcn, 0 Jav. (SOEND. Tjoinbrang) of de open bloe- men (SOEND. *mahurip*; *tanomo*, wat te plan ten is, van *tand*, JavRombeh) zijn een surrogaat voor tamarinde. Ook de *tanem*, enz. Maar door allcriei oorzaken kan of zulk eenvruchten worden voor dat doel gebruikt of geconft medeklinker ontbre- ken, of voorkomen, waar het woordgegeten.

oorspron- kelijk niet of op een anderen medeklinker ein- NICOTIANA TABACUM L. fam. *Solanaceae*. *digde (als bijv in *mangataufi*, vreezen voor van *atau* = Zie TABAK.

0. J. *atakid*, bang). Eenige te vermelden jSpraakkunstige NIEMANN (GEORGE KAREL). Geb. te Mid- bijzonderheden zijn: transitivo *werkwoordendelburg in 1823. Hij studeerde te Amsterdam aan het worden vervoegd, als de nadruk niet op het subject valt. Athenaeum Illustro on beoefendc er met voorliefde zelfs als het voorwerp •onbepaald is kan er vervoeginghet Arabisch en Hebrccuwsch. Daar- na wijdde hij plaats hebben. In het zuidelijke dialect komt in hetzich als student aan het Luthersch Seminarie aldaar Futurum •conjunctief eno volledige vervoeging vanaan de theologie, waarin hij te Leiden het candidaats- allo werkwoorden voor. De genitiefpartikel is *n*, die •deexamen aflegde. In den laatsten tijd van zijn verblijf te bovengeschetse veranderingen in den vol- gendenAmsterdam be- gon hij zich ook bezig te houden met klank kan teweegbrengen; b. v. b a z i n - g a n'o m ofndono- sische studien, voornamelijk met de D u h a, aan den kant van t huis van Tuha. Ditzelfde nMaleischo taal, waarbij hij aanvankelijk do Iciding duidt het (grammaticsch) onderwerp aan, wanneer degenoot van Prof. P. J. Veth. In 1848 word hij na hot kwk.-vorm vooraf- gaat en hierop nadruk valt; b. v. 6 overtrek van Dr. B. F. Matthes naar Indie als diens n'o n o -m-B u r u t i, er was (waren) eon kind (kinderen)opvolger benoemd tot Sub-director aan het van een B.; n o m o f a u 3 m-B u r u t i, es ging die B.Zendelinghuis van het Nederland scho (de partikel *no* duidt het verleden aan), i t a b a m-b a gZendinggenootschap te Rotterdam, welko be- i l a o s i, hij snocd do hals van t dwergheft af. Dotrekking later eenigermatc gcwijzigd word, met accusatief en in- strumentaal worden gekenmerkt doorverandering van zijn titel in diⁱⁱⁱ i van Lector in de do afwe- jagheid van *n*. De taal be vat weinigMaleischo en Javaansche talen en do Landen ontleeningen uit het Sanskrit die van ouden tijdvolkenkundo van Ned.-Indie aan dezelfde jn- richting. dagteekenen, doch daaronder enkelo zeer opmerkelijke. Als zoodanig bleef hij daar werkzaam tot 1873, in als an a'a, goud, Skr. kanaka; am-bala, bedde- deken, welk jaar hij, met den titel van Hoogleraar, aan do Skr. k a m b a l a. De Niassors bezitten dichterlijkeIndische InsclUing te Delft werd verbondon, om liederen en proza-vertellingen, waar- van ettelijke dooronderwijs te geven in do land- en volkenkundo van de zendingen uit ten mond des volks zijn opgeteekendNed.-Indie en do Makassaarscho en Boeginoesche en uitgegeven. talen. Hij doccer- de er ook gedurondo eenige jaren de

Literatuur: Short Notice concerning tho island ofctlnogrhio van Ned.-Indie en de Boegmesche taal Pulo Nias (met woordenlijst; Malay.. MiscJJ. II, no. 8.aa) officieren van het Indinche leger, gedeta- cheerd 1822); Nieuwenhuisen en Von Rosenberg, Verslagbij do Hoogorc Krijgsschool te 'b Graven- .h&gc. Bo omtrent het eiland Nias en deszelfs bewoners (Verh.Lcid.cho Kijks-univerBitic benocni- d. hem in 1895 Bat. Gen. XXX, 1863); Sundermann, Die Niassischophonoris causa lot Pactor in d. Taal- en Lotterkundo Sprache (T. B. G. [XVIII, 1885); Dez., Niassische, van den ludischen archipel. Den 13den Juni 1898 Erzählungen T. B. G. XXXI, 1888); Thomas en Taylor, vierde hij zijno 25jarige ambtsvervulling aan do *Weber, Niasch*—Maleisch—Nederlandsch Woor- Indische J.n- stelling. In hetzelfde jaar ontving hij op •den boek, Ba?; , 1887; Sundermann, Kurzgefasste Indische J.n- stelling. In hetzelfde jaar ontving hij op zijn vorzock, op grond van zijn hoogen Iccftijd, een eervol ontslag uit zijn ambt. Hij overleed in Nov. 1905; zio over hem Prof. Poonsen, in Bijdr r. #on. Inst. v. d. T. L. & V. v. N.J. 9c volgr. decl V, bl. 7. ^b

Zyno voornaamste geschriften zijn: „Inleiding tot de kennis van den Islam, ook met betrekking tot den Indischen archipel“, Rotterdam /1861. — „Bijdragen tot de kennis van do Alfoor-eche taal in de Minahasa“ uitgegeven door heb Bestuur van liet Ned. Zendelinggenootschap. Eersto stuk, Rotterdam 1866. Het geschrift be-etaat uit de Proevo eener Grammatica van hot Toomboeloesche dialect en eenige teksten daarin. Do bouwstoffen voor dezo grammatica zijn door wijlen den zondeling N. P. Wilkon geloverd en door Niemann omgeworkt; do Alfoerscho tek- ston zijn uitgegeven in den vorm, waarin zij door Wilken zijn gezonden. Aanvankelijk was het do bedoeling in een tweede stuk een glossarium bij te voegen, doch door omstandigheden is dit achterwege gebleven. — *^Bloomlezing uit Malcische geschriften\ uitgegeven door het Kon. Instituut voor de taal- land- on volkenkundo van N.-I. In twee stukken. *s Grav. 1871, eedert herhaaldelijk heruitgegeven. „Geschiedenis van Tanette“, Boegineesche tekst met aantekeningen, uitgegeven door bovengenoemd Instituut, als feestgave ter gelegenheid van het zesde internat. congres der Orientalisten to lucidon, *s Grav. 1883.

Van een aantal opstellen in verschillende tijdschriften vermelden wij hier slechts deze, alsoo verschenen in het Tijdschr. van het Kon. Instituut: „Mededeelingen omtrent de letterkundo dor Bataks“, Ilo Volgr. I, bl. 245; „Do Latowa, IVe Kecks, VIII, bl.] 98; „Do Boegineezen en Malcische linguistische en ethnologische studien“, Ve Kecks, IV, bl. 74 en 266; „Bijdrage tot de kennis der verhouding van het Tjam tot do talen van Indonesia“ Ve Reeks, VI, bl. 27; „Ethnographische mededeelingen omtrent de Tjams en cenigo andere volksstammen van Achter-Indië“, Vlo Reeks, I, bl. 329. In do cerate uitgave van dozo Encyclopaedisch beworkte Niemann do artikel „Aifoeren“ en „Bataks“.

NIEUW-GUINEA. Oostelijk bezitting van Nederland in den Maleischen archipel, bevattende met omliggende eilanden hot onderdizelfden naam of al» Tana h P a p o e a bekende Westelijk gedeelte van het eiland, dat zich uitstrokt tusschen 0° 19' Z.B. en 10° 43' Z.B. en 130° 55' en J50° 52'5 O.L., door do Torres-sraat van Ni(; uw-HoJland's Noordkust is gescheiden, ten Westen door de Moluksche Zee en ton Noord- don on Oosten door den Stillon Ocoaan wordt onpoold.

24en Aug. 1828 word hot Westelijk deel van het eiland door ons in bezit genomen van den Jaxin meridiaan op do Zuidkust af tot aan de Kaap do Goedo Hoop op de Noordkust, ojn bij besluit van 30 Juni 1848 tot gelijklo longto aan dezo kust to worden uitgebreid; behoudena do rechten van den Sultan van Tidore op enkele (iistricten, zich, in hoofdzaak bepalondo tot do moor Westelijk gelegen streken. De Oostgrens van))et Nederlandsch gebied wordt thans gevormd vanaf do Noordkust door den 141on kmgtograad tot de Flyrivier; dozo wordt go- volgd tot den meridiaan van do monding dor BciiKbacli-rivier of Torasi op de Zuidkust en ten Blolte langs dezon meridiaan (141° 1' 48" O.L.) tot do Zuidkust. Globaal berokend komen 48,6% voor het Nederlandsch, 28,3% voor hot Duitsch on 23,1 % voor het Engelsch gebied.

Het was do Spanjaard Ynigo Ortiz do Retes,

die don naam „Nucva Guinea“ aan een gedeelte van do Noordkust van hot eiland schonk (1545). Deze naam word al spoedig overgenomen op do kaarten on later vorlatijnscht als „Nova Guinea“. Hot is duidclijk dat, toen Ortiz het land met don bewusten naam doopte, hij aan een „ouder Guinea“ dacht; hot is al oven duidclijk dat het do Papoea's waren, die hem door hun donkoro huidskleur en gekroesdo haren aan Afrika horin- nerden. Vandaar ook hedon nog de naam „Aus- traal-negers“.

Do rechtstreeksche bemoeiing van Nederland met dezo bezitting was onbeduidend. In 1828 werd een etablissement opgericht te Lobo in do Tritonbaai aan do Zuidkust, maar acht jaren later werd dat opgeheven; sedert bestond do eenige aanraking met do bevolking door reizen, ondernomen door ambtenaren in et oorlogssche- pen, tot het vertoonen der vlag en de plaatsing van wapenborden op verschillende punten/

In December 1892 werd aan do Zuidkust te SelSrike (naam, die op de nieuwere kaarten niet meer voorkomt, de beoelde kampong heet dan ook Saris) een posthouder met 10 pra-djoerits geplaatst. Dezo konden het niet uithouden on gin gon in Januari 1893 reeds weder terug (Zio ook SELJRIKfi). Van 1898 af werd een proof genomen met de invoering van geregeld bestuur door de plaatsing van twee controleurs, een voor do Noord- en een voor de West- en Zuidkust.

In 1901 worden Zuid- en West- Nieuw-Guinea van olkander gescheiden, doch beide deelen bleven een afdeeling vormen van de residentie Tomato. In 1902 werd Zuid-Niouw-Guinea verheven tot een zelfstandige assistent-residentie. In 1011 ging West-Nieuw-Guinea administratief over van do residentie Ternate naar het go west Amboina, terwijl cindelijk in 1912 do zelfstandige assistent-residentie Zuid-Nieuw- Guinea weder word opgehoven en eveneens onder Amboina gebracht werd.

Thans is Niouw-Guinea dus verdeeld in drie afdeelingen, t. w.:

a. Noord-Nieuw-Guinea, ressorteerende onder do residentie Tornate en Onderhoorigheden, bestaande uit het Noordelijk gedeelte ten Oosten van Tandjoeng Seleo (do uiterste Westpunt van don Vogelkop) met omliggende eilanden xv. o. hot deel der Radja Arupat groep, bestaande uit: Waigeo, Salawati en Batanta met omliggende eilandjes. Aan hot hoofd staet een assistent-resident; do bostuurshoofdplaats is Manockwari (zio aldaar en DOR©).

b. West-Niouw- Guinea, ressorteerende onder do residentie Amboina, gelegen langs do Zuidkust van af Tandjoeng Seleo in hot Westen tot Knap Steenboom in hot Oosten. Aan hot hoofd wtaet on assistent-resident, geplaatst to Fak-Fak (zio aldaar).

c. Zuid-Niouw-Guinea, onvoncn8 ressortoerondo onder de residentie Amboina, gologon ten Oosten van Kaap Steenboom. Aan hot hoofd staat een assistent-resident, gevestigd to MfiraukS (zio aldaar).

Uit den aard dor zaak zijn do afdeulings- grenzen in hot binnenland niet aangegevon.

Dank zij verschillende expedities, door Genootschappen uitgezonden en door de militairo exploratio-dotachomenton, die jaren lang in Niouw-Guinea workton, bezit 沈訓 why thana

van dit gebied voldoende algemeene gegevens; de aldaar, Kapaur met do hoofdplaats Fak-Fnk (zie laatst uitgegeven kaarten laten zien, dat menig „wit“ aldaar, Patimooni, Bahani, Mohr, SSBakor en vak¹ in den laatsten tijd verdwenen is. (Zie de kaart Bintooni. Op de Noordkust liggen o. m. do goevoged bij do „Mededee-lingen van het kampongs: Kokas, Sekar, Roenibati en Patipi; op do Encyclopaedisch Bureau, afl. XL). Bovendien is bij het Zuidkust: Fak-Fak en Skroo. Op alle plaatsen wordt Top. Bureau te wederom eene nieuwe kaart in bewer-

Door de bewoners der aangrenzendige gewosten gezag als dat van Tidore was gering. In 1905 stond do worden de inboorlingen van Nieuw-Guinea algemeen Sultan van Tidore zynre rechten op Nieuw-Guinea aan Papoea*s gonoemd. Niettemin kenmerken zij zich het Gouvernement af. Cerammer B en Boegineezen door vele verschillen in uitwendig voorkomen, zedenverblijven hier langeren tijd voor den ruhandel in ongewoonten, onvooral in de taal, zoodat in verband boschen en zeeproducten on door hun invloed hebben met do verhouding tot Tidore en de Jigging devcJei) den Mohammedaanschen godsdionst volgende verdeling is aangenomen, welke dus niet aangenomen

Bij de Noordkust van het schiereiland Bomb3-rai Radio's. Dit omvat do in het Noordwesten gelegen eilanden: P. Bandjang, P. Semai en P. Karas.

I. *Het gebied der Kalana Fat of Vierligt* Poeloe Ogar, bij de Zuidwestkust liggen de eiland-den Waig4oe, Salawati en Miso 61 of Ban tan III. *De Zuidkust, van Kaap Van den Bosch tot Me*, met tai van kleinere eilanden en een doel deraan *de Engelsche grens*. Alleen in het Westen zijn Noordwestkust van het vasteland. Volgens do eenige kleine baaien, waaronder die van Argoeni en overlevoring is Waigoe de plaats van afkomst en zijn Kiroeroe (Etnabaai) de diepste zijn; overgens is do Salawati en Afisool van daaruit bevolkt; op hot laatstkust vrij regelmatig met betrekkelijk weinig eiland nog in tweeën gesplitst, ni. Waigama aan de eilanden, o. m. P. Namatoto (zio aldaar) en P. Noordwestkust en Miso61 aan de Zuidoostkust. Het Aidoema, resp. ten Westen en ten Oosten van do bestuur wordt uitgeoefend door Hoofden met den titel Tritonbaai, het Frederik Hendrik- of Dolak-eiland (zie van Kalana of Radja, die vroeger door den Sultan, aldaar) on P. Komoran (zio aldaar).

sedert 1905 door het Gouvernement worden aangesteld Ten Zuiden van de Etnabaai strekken de uit- worden bijgestaan door eenigo mindere hoofdloopers van het Oharles Louis Gebergte zich tot aan met Tidoreescho titels. Do strand bewoners hebbonde kust uit. Naar het Oosten gaat do bergte over in den regel geen eigen type, ■tengolge van vermenen het in algemeene richting West-Oost verloopende gin g met Cerammars, Ma-kassaren, Boegineezen of Centrale Gebergte, waarin de hoogste toppen van Tidoreezen, en velen hunner zijn tot den Islam Ned. Indie liggen cn waar- van het Westelijk gedeelte overgegaan; de oor- spronkelijke bevo] king woont in „Nassau Gebergte" genoemd wordt. Ten Zuiden van het gebergte. Handelaren van Ternate gaan gewoonlijk het Centralo Geb. strekt zich een groote, -poschrijke, naar Waigoe en de Noordkust van Salawati, terwijl deaan do kust moerassigo vlakto uit. Verscheideno Zuidkust van dit eiland en Miso61 tot het drijven van rivieren voeren het water af on staan in haar handel meer van Ceram uit worden bezocht. Voor zoobenedenloop door belangrijke delta-voorning met ver dit op grooten afstand van de hoofdplaats elkaar in verbinding. Zoo kan men binnen- door varen bereikbaar is, wordt langs de kusten het gezag van den van do Dojuussrivier in het Oosten tot do Sultan wel erkend. Torpedobootrivier in hot Wcenten cn waarschijnlijk

II. *De Qolj van Maccluer en aangrenzende* nog verdcr. streken. Aan de Westkust vormt de zee tusschen 2° 15' De grotere rivieren zijn voor stoomers met 12 en 2° 40' Z.B. over een lengte van ± 2 gra- den eenvoet diepgang in beneden- cn een deel van den diepen inlam, welko Golf van Maccluer heet, naarmiddenloop bevaarbaar, de kleinere voor Htooi- diens opnemingen in 1791. Deze golf was echter insloepen en prauwen. De Digoal (zio aldaar) is do 1662 of 1663 reeds ontdekt door Vinck. Tengrootsto rivier; een harcr bronriviercn, do ■Noorden van deze golf is het land laag en moerassig. Oewimmerah, onspringt op hot Strengebergte (het aan de kust geheel onbe- woond, met eenigo geheel nicest Oostelijke deel van hot Gent rale Gebergte), onafhankelijke stam- men over het binnenland waar waarschijnlijk ook do Kcizerin Augusta rivier verspreid. Dit gedeelte van Nieuw-Guinea wordt omhaar oorsprong heeft. Do andero bronrivier, de zijn eigenaardigen vorm gewoonlijk „Voge] kop“ Oewamba, onspringt op hot Juli- anagebergte. Naar genaamd/ Rum- phius en Valentyn noemden dithet Noorden gaando zijn vorder do belangrijkste schiereiland, resp. in 1684 en 1726: „sergile“. Witsenrivieren: de Eilandcn- en Lorentz-rivier. Ten Zuiden in 1705: „sergile“. Lan gen tijd kon men dozen naam van de Digoal verheft zich on laag heuveJand, niet thuis brengen. Aangenomen mag echter worden, verloopendo in West-Oostelijke richting; ten dat het woord van Portugeesch oorsprong is en Zuiden van dat heuveJand is een grooto „bergketen“ betcekent. Door I een langente, waarop moerasvlakto, waarvan do Boel aka, Biau, Obad (ten het Masik6ri-gebergte, I is het met overig Nieuw-onrcchto wo I KocmbO genaamd), MeraukS- en Guinea verbonden. Naar het Noordoosten gaando Torassi- of Bonsbach-rivieren het water afvoeren.

wordt hot teiTein geleidelijk hooger, ten slotto Do heJlingen van het Centralo Gebergte worden bergachtig, om zijn hoogste punt te vinden in den G. bowoond door d wergstammen, vreesachtig doch Lina. Aun do Zuidkust van de Maccluegolf is het vreedzaam van aard; zij hebben vast woont- terrein bergachtig; hier Jiggen vlak aan zoo kalkrotsen, plaatsen. die een paar honderd voet hoog zijn en steil afloopen. Het gedeelte tusschen Etna- on Flamingo-baai is Men is hier op het schiereiland Boin- bgrai met dij3 slechts langs do rivieren en dan nog dun be- volkt met radjalandschappen: Onin (zio half-noinaden, vreeschlig en onbo- trouwbaar. Tusschen de Eilandenrivier C] do

Handwritten notes in the top right corner, including the number 35 and some illegible script.

ト3, 任/ 必吏*4. - ■ - - : S-L/...

Pigool won on aan de z.g. Casuarinokust eii aan do dear mondendo riviertjes en kreekon vrij talrijk woost stammon. Langs do Digoel en haro bron- en zij-rivieren worden vrij veel nederzettingen aangetroffen. Do Zuidkust ton Ooston van Ko mo ran is vrij sterk bevolkt. Do kustbewoners zijn koppensnollors en hobbon a ls snelgebied hot binnonland on middonloop der Digoel, torwijl zij voor dit doel ook nog wol eens stapjes raaken naar hot Engelsche Papua Territory. Aan do kust bogint zich cenigo ruilhandel te ontwickelon, zoodat te MSrauke, do hoofdplaats van Zuid-Nieuw-Guinea, uitvoer van copra plaats heefC.

IV. De Geelvinkbaai met daartoe behoorende eilanden. Over een breedte van ongeveer 00 en een diepte van ruim 40 mijlen dringt aan do Noordkust de zee binnonwaarts on vormt do baai, welko algemeen Geelvinkbaai wordt geheeten, naar den naam van het vaartuig, waarop Woyland haar in 1705 doorkruisto. Nabij haron in gang door grootero als do Schouton-eilanden on Jap'n beschut, hgeen in die baai bovendien tai van kicinre eilanden, mcctrendoels bowoond, zoodals P. Roemberpon, Meos Waar, P. Roon, de Haarlem-eilanden, de Moor- of dor Schellingheiland, Ab6r6 of Kooroedoo en andere.

Gohcel in het Noord weston van de baai ligt Manockwari (zie aldaar), do hoofdplaats van do afdeeling Noord-Nieuw-Guinea, torwijl aan do kusten vello nederzettingen worden aangetroffen en bo vend ion in het omringendo geborgte nage- noeg ovoral afzonderlijke Papoea-stammon ver blijf houden. Onder do bewoners zijn het talrijkst die, welke men gewoonlijk Nocmforon (zie NOEMFOR) noemt, en verspreid zijn over do Schoiitcn-cilanden, do Noordkust van Japen, de eilanden Nocmfor en Roon en een deel dor West- en Noordkust van den vasten wal; de Zuid westkuBt der baai worden ingonoxnen door do lan-Ischap]c)n Wandamen on Jaocr, do Oost- kust door het landschap AVaropn. Do beide kuston der Geelvinkbaai lovcron on groot vorschil o); do Westkust vertoont een hoog goborgte, moestal steil in zco afdaJcnde, met kleine rivieren weinig of geon strand; do Oostkust is over grooto uitgestrokttheid niots dan Iago, igcspooldo grond, met grooto stroomen, die voor kleine prauwen tamelijk ver bovaarbaar zijn, in het Noordon door breedto zandplaton begrens. In het Zuidooston loopt do vlakto door tot het Weyland-geburgto, welk goborgto cono voortzetting heefC in do landschap, dat zich in Noordclijko richting uutstrokt on aan het OoHtelijk uitoendo der Geelvinkbaai do kust nadert. In hoovorro cl it goborgto samonhang met het ton Ooston daarvan liggendo Van Kces-gcbergte, is nog niet bokond. Do voornaam- ri vieron aan dezo zijdo dor baai zijn: do Wanggar, Ixsgaro, Siriwo, Waronai, Wapoga on Bcraiwaro.

H (it gezag van Sultan on Hoofdon in do hindschippcn oin do Geelvinkbaai is niot noem- monswaard. Do Utrchtscho Zend. Vorccn. workt r. hior must succos.

V. De Noordkust, van Kaap d' Urville tot aan Qc Duitsehe grens. Aan dezo kaap valt de grootst o rivier van Nieuw-Guinea, do Mamberamo of 'I-tochussen-rivior, in zco. Doze rivier (zie aldaar) ,, breekt door hot Van Boosgob. on voort langs hare bronrivieren, do Idea burg-, V. d. Willigon-

V.Daaloni on Rouffaor-rivior, hot water af van do Noordzijdo van hot Central-goborgte. Voorcel/八乙, 了, hot Iago land, waardoor dezo stroom on dat zoor % schaara bevolkt is, wordt de perato nederzetting, ...

Apauwar, aan het strand govonden op ongeveer . * : y : , 138° 0. L., van waaruit van West naar Oost verschillondo landschappen, zoodals: Takar, " Maromgi, Bonggo on Nimbomn, tot do Hum- / boldtbaai op olkaar volgen: zijnde do laatste tovons do conigo grootero inham aan dit deci dor . . : kust, dio over het gehool gonomon slechts ge- * ringo strandvlakton heefC, dar het terrein zich spoedig verheft om binnonwaarts in de vrij - / 才分 hoogo toppen van het Gauttier-goborgte over te gaan. Tai van rivieren voorho hier het water naar de kust af. Do voomaamste zijn: de Apau-"" afvoert van h.et Sentani-meef (zie aldaar).

Nieb alleen dat do bevolking dezer stroken veel vrschilt van de Westelijko Papoea's, maar zolfs dio der ton Noorden daarvan golegen eilan- den Koomamba, Jamna, e. a. i, uit den aard der zaak alien zeevarenden, strokten hunne tochten nooit tot do Geelvinkbaai uit. Hoofden zijn er niet on van een Sultanaat Tidore hebbon de inbooringen goon begrip.

Do oppervlakto van het Ned. gedeelte be draagt 也 380.000 K.M.² Het gehele eiland is ongeveer 24 maal zoo groot als Nederland ; voor hot bevolkingscijfor ontbreken voldoende gege- / , vens.

Tot do voomaamsto voortbrengselen behoren: copra, masoi, muskaatnoten, damar, vogelhui- don, haaienvinnen, tripang, schildpad en schel- pen, van don kant der Papoea^ hot liefst ingo- " , ruid tegon lijnwaden, kralon, snuisterijen en vooral ijzor. Handolaren van Temato laten op meerdoro plaatson vaak opkoopera achter, dio / " vroogor, v6rdat door het Govut.een schietvorbod f 「 was uitgevaardigd tovons belast waren met het, 册:.- schioton van vogels, on als dezo niet willokourig/二 togonover do bevolking optreden, wordt hun: c- nimmer overlast aangedaan. Sedert 1891 doeft do Koninklijko Pakotvaart Mij, vorschillonde"- Z plaatson van Niouw-Guinoa (Ned. gedeelte) aan; bedroeg hot aantai aanvankolij 9, thans is dit reeds tot 16 geklonimen, t. w. op de W. en. N. kust: Kaimana, Fak Fak, Kokas, Sorong, Saondk, Manokwari (Doroh), Roon, Soroei (Japdn), Wooibaai (Jap&n), Wakde, Domta, Hollandia(HumboldtSbaai), Pom(Japdn), Bosnik (Schouton-eil.), Mapia on op do Zuidkust: M6raukC. Zendolingen van do totterbusonzen- " 孔 ding-voreoniging zijn gevestigd langs do kusten -, der Geelvinkbaai, ook op Japdn, langs do Noord- " kust to Hollandia, in do MacCluor-golf on do Katholioko Missio hoofft or een statio to MSrauks; 乙 hot gotal bokoorden bio of tot hedon echter ge- / ring. Zio voider, ook voor litoratuur, hot ar- ,, tikol PAPOEA'S.

NIGELLA SATIVA L. fam. J Ranunculaceae. , , , Kruidachtigo plant, in h ecm sc h in Zuid-Europa, // 毋: in Britsch-Indid gekwoekt, waar do zaden als: goneesmiddol on specorij worden gobruikt. Zo '• / komon als d jintan hitam (MAL.), of djintSn > irngn (JAV.) in don inlandschon medicynhandol c - voor ala middel togon buikzioktion.

NIGOEI-MEREN. Gclogon in N. W.-Niouw-Guinoa, in do nabijheid van do Jfoordkust van

Large vertical handwritten notes on the right side of the page, including the name 'NIGELLA SATIVA L.' and other illegible text.

Handwritten notes at the bottom of the page, including a date '1855' and other illegible text.

den z. g. Vogelkop, op ongeveer 25 K. M. ton Zuidon van Warpaperi on op eeno grootte van ongeveer 1000M. Dezo meren zyn grootte deola met niet bedekt; volgens do opgaven van do inboorlingen zouden zij zcer diop zijn on hot brongebied vormen van do Kasirivior, die ongeveer 60 K. M. ten Oosten van Warpaperi in zee valt.

NJAGA. Zio MUZIEK on MUZIEKINSTRUMENTEN.

NIKI-NIKI. Standplaats van den gezag- hebbender onderafd. Zuid-Midden-Timor, af- deeling Noord- en Midden-Timor, rosidontio Timor en Onderhoorigheden.

NIKKEL. Door do verkenningreizen van Ir. E. O. Abendanon in Midden-Celebes (1909/10), werd het voorkomen nador bekend van zeer grootte hoeveelheden van een oliviengesteente, dat elders (bv. in Nieuw Calcedonie) nikkel be vat. Dezo wetenschap gaf den schrijver aanloiding Prof. Ir. S. J. Vemaes er too to bewegon een aantal van Celebes afkomstigo monsters van dat gesteente op bun nikkelgehalto to onderzoeken, hetgeen met vrij gunstig resultaat plaats had. Bijzonderheden zijn te vinden in Deel IV van Abendanon's work: Geologisch on geographische doorkruisingen van Midden-Celebes, waar op p. 1710—1736 het rapport on cenigo beschouwingen van Vermaes zijn opgenomen. Van Gou- vernementswege is reeds een nader mijnbouw- kundig onderzoek ingestold naar de in evenbedoelde streek voorkomende ij zersli baf zettin gen, die wellicht ook zullen blijken een voldoende nikkelgehalto to bezitten.

NILA (ook wel LINA). Vulkanisch oilandjo in de Bandazee, ongeveer 700 M. hoog, op 129° 33' O.L. en 6° 43' Z.B., administ-ratief ressor- teerendo onder de onderafdeeling Banda (af- deeling on residentio Amboina). Het bestaat uit een ouderen mantel met jongen kogel, waar- op vooral aan do Oostzijde fumarolen on solfa- ,taren voorkomen; empties zijn niet bekend. Eertyds was het eiland rijk aan muskaatbooinen, dio echter door de Comp, zijn uitgeroeid. Do r bevolking bewoont een paar kampongs, aan een kleino baai op do Zuidkust. De huizen zijn er op palen gebouwd. Zic Riedel, De sluikharigo rassen, bl. 466; Verbeek, Molukken-Vorslag, bl. 576.

NILA²(MAL., SOEND.). Nil&(JAV.)Zio INDIGO.

NILA-NILA (IKAN) (MAL.). Zio LIPVISCHEN.

NILAM (MAL.). Zie POGOSTEMON.

NIPA FRUTICANS Thunb., fam. *Palmae*. Nipan (MAL.), Nipa (MAK. BOENG.) Bobo (MAL. MOL.), Daon (JAV., SOEND.), Boejoek (JAV.). Palm zondcr slam of met een zeer korton stam, zonder doornen, voorkomendo in do mangrove aan de riviermondningen in brak water in tegen- stelling tot den sagoe, den zoetwatermoeras- palm. In den Archipel zeer algemeen. Do suiker- houdendo vloeistof, die uit do afgesneden jongo vruchtrofi vlocit, wordt in de Philippinon in het groot gebruikt voor de alkoholberciding. Men kan uit het sap ook de suiker bereiden. In Ned.-Indie gebruikt men Nipa mcest als atap voor *dakbedokking* (de afgesneden bladecgmonten), *terwijl do nog* niet ontplooido bladeren (daoen rokok) op groote schaal a ls wikkelblad voor drootjes in den handel *komon*.

NIRI (MAL., JAV., SOEND.). Zio OARAPA MOLUCCENSIS.

NISAM. Eon tot do onderafdeeling Lho^{fr} SeumawA van do afdeeling Noordkust van At jdih behoorend landschap met 2430 geregistreordo mannen (ult^o, 1915), ondor don ocldcebalang T. Boedjang, wiens korto verklaring dd. 7 Mei 1914 is goedgokourd on bokrachtigd bij Gouv.ts besluit van 8 Dec. d. a. v. In het W. bepaald do Kroeng Boengkalh do grens met Sa van g; in hot O. do Koeala Geukoeeh die met Tjoonda. N.—Z, reikt het landschap in langcrekten vorm, van Straat Malaka tot aan het Gajoland. Dicht langs de kust wordt het O.—W. gekruist door do Atjdhtrambaan on don grooten colonnoweg Lho^{fr}Seumaw6—Bireuen, gaande middon door een sawahstreek met tai van gampong's. Dat eawahgebied wordt naar het Z. begronsd door een heuvolreeks, die O.—W. door het landschap breckt. Daar achter ligt op do greng mot Tjoonda een uitgestrokt moeras: do Paja Toetong, waardoorheen do Kroeng Nisam, in haar bovenloop Kroeng Peundajan goheeten, on do uit Tjoenda komondo Kroeng Boolah hun bed zoeken, om vereenigd a Is gronsrivier van Nisam on Tjoenda da ar uit te voorschijn te komen on via bovongonemdo Koeala peukoeeh, beneden do keudB van dion naam, in zoo to vloeien. Aan do Kr. Nisam boven do Paja Toetong ligt nog een welvaronde, met gampongs on sawahs bedokto vlakto, dio het oigonlijko landschap Nisam vormt.

Do bevolking leeft van rijstbouw on van regon afhankelijko sawahs on van vischvangst, verder van pinang- on pepercultuur on van do iriza- moling van boschproducton. Zio: Bijdragon t/d T. L. on V. v. N. I. Deol 55 (1903), bl. 142.

NISSI (Aroe-eil.). Zio VLEEKMUZJEN, VRUCHTENETENDE.

NIWAN (MAL. Palcinb.). Zie BIJ.

NJAHJ (NJAJ) (JAV.). Vcreorendo botitcling voor eeno fatsoenlijke vrouw van jaron, Igelijk- staando met kjahi (Zio aldaar) voor mannon. Do huishoudster on bijzit van oon Europeaan wordt gewoonlijk ook zoo gonoomd.

NJAMOE. Op Borneo algomooho naam voor boombaston, dio voor hot niaken van k Iced in gestukkon worden gebruikt. De Dajaks ondor«choiden cen groot aantal soorten. Enkolo er van zijn afkomstig van Hoorten van ARTOCARPJS.

NJAMOEK. Maloischc naam voer Munkiot (zie MALARIA).

NJAMPLOENG (MAL., JAV., SOEND.). Zio CALOPHYLLUM INOPHYLLUM.

NJATOE (en ver&chillei) do samei&stolli) igei), DAJ. z.o. BORNEO). Zio PALAQUIUAL.

NJATOEH (MAL.). Njatoh (o.-JAV.). Zic PALAQUIUM JAVENSE.

NJAWALOI (DAJ.). Zio OLIFANT.

NJIRI of **NJIRI ABANG** (JAV.). Zio CARAPA OB 0 VAT A.

NJOEROE (JAV.). Zio OAKAPA MOLUCCENSIS.

NJONJ A. Woord, in hot Maleisch on Javaansch overgegaan, on waarschinlijk ontleend aan het Chincesclie nio-a, dumc, mevrouw. Het wordt gebruikt om de vrouw van ocn Chinee& aan- teduiden; ook wol voor do vrouw van een Euro- peaan (b. v. njonja residen).

NODJA (JAV.), Nodja (MAL.). Zio **PERISTRO-PHE TI NOTORIA**.

NOEFOORSOH, vroeger ook wol Mafoorsch genaamd, wordt gesproken door een volksstam, die zich verbreed heeft op de vastu kust, zooals aan do Dorôhbaai on voortu door do bewoners der Schouton-oilandon Noeфор of Noomfor (oig. Noeфор), Amberpon, (eig. Roemborpon), Moos Nocom on Meos War. Hot is eene zuiver Maleisch-Polynesischo taal, in sommigo opzichten sluit zij zich aan bij do op en in do nabijheid van Niouw-Guinea gesproken Mclancsischo talen, maar vertoont ook punten van overeenkomst met de talengroep, waartoo het Timoreesch behoort. Met do meesto Melanesischo en Poly-nesischo talen heeft het Noefoorsch goxnon het bezit van Dualisvormen, doch het mist den Trialis. Het klankstelsel van 't Noefoorsch is vrij goed ontwikkeld: het heeft al de Italiaan-scho klankers en daarenbovon nog do doffo 6; de klinkerverbindingen *ai ei, oi on aw*, en bezit aan medeklinkers *b, d, f, g, h, j, k, m, n, -p, r, 6, t en w*; het mist de *l*, die vervangen is door *r*. Eene doorgaande klankwet van 't Noefoorsch is het, dat de niet-geaccentueerde oindklinker van a lie twee- on meerlettergrepige woorden is afgeworpen; *b. v. fik, zeven, uit p i t u, Ja-vaansch enz. pitu; mnu of menu, dorp, uit w a n u a; r I m, vijf, uit lima; w a r, uit u w a l u*. Volgado oorspronkelijk op den klinker *cr* laatste lettergroep eene *h* of *k*, dan zijn ook dezo mede afgeworpen; dus *s a m f u r, tion, uit s a m p u l u h, Jav. s a p u l u h, Tagalog s a n g p o w o; m a n, vogel, uit m a n u k; daarentegen o n 6 m, zes, uit ; u r 6 k, a d e r, uit u r a t; u n S f, vischschubbe, uit u n a p*. In 't midden eens woords ondergaat een klinker dikwijls uitstoot-ting ten gevolgo van **t* accent der onmiddellijk volgende lettergreep. Dit, gevoegd bij de soma zeer sterke of schijnbaar onregelmatige veranderingen van ettelijke medeklinkers, bemooie-lijkt do taalverglijking in hooge mate. Eon van do meest kenmerkende veranderingen is de overgang van *t* in *k*, behalvo v66r con *i*-klank, als wanneer de *t* in *s* overgaat. *B. v. k o p, suikerriet, uit t 6 b u; f i k, zoven, uit p i t u; k i o r, < l r i e, uit t 6 l u; u r 6 k, ader, uit u r a t na een zachtcn jncdoklinker wordt zulk oon k dik-wijls vorzacht tot (j, b. v. m g ft-s i, hot (of: zijn,)jaar) oog, voor m a l i*. Uit oorspronkelijk *ti* wordt *si*, wolks *i* vordwijnt als zo volstrokt toonloos is; *b. v. 8 n u n, m onsch, uit t i n o n i, Mahaga en Anudha t i n o n i; B n a-r i, do moeder, voor s i n a-r i, uit t i n a, moeder, met r i*. Dit *ri* is een onclitisch woordjo — van- daar <lat het accent van l substantief vorspringt — een enkelvoud aunduidend bepalend lid- woord on tevens voornaamwoordelijk aanhecht- HCL. Het staat achter verwantschapswoorden on ook achter bonamingen van liehaamsdoelen, dio niet paarswijzo voorkomcn; dus *B n fi-r i, do (of: zijn, haar) moeder (doch 8 n a-m i, dyn jnoedur, uit t i n a + ?n(u), dijn, + oon ole mon t t); r w u-r i, hot hoofd, voor w r u, uit u l u*. Maur lichaamsdoelen, waarvan ieder twee of meer bozit, hob bon als lidwoord of bezit- telijk voornaamwoordelijk aanhechtsel van den 3den pors. *si; dus m g a-a i, hot (of: zijn, haar) oog, voor in k a, uit m a t a; k n d-s i, 'Loor, voor k r n 6, -s i, en dit uit t a l i n g u + 8 i*.

Do lichaamsdoelen die *ri* vercischon, nomen bij eon bezittor van den 2den pers. v66r *ri* hot aan- hechtsel *m* (uit *mu*) aan; dus *s n e-m b r i* (met ingelaschto &), dijn buik; *rwumbri*, dijn hoofd; ongelijks do lichaamsdeelen die met *si* verbonden worden; dus *m g a-m s i, dijn oog; k n a-m s i, dijn oor*. Als bij deze bonamingen van lichaamsdeelen, onverschillig tot wolko dor twee categorieon zo behooren, een meervoudig bezittor wordt uitgedrukt, hetgeen een meervoud van do lichaamsdeelen of stollen van lichaamsdeelen in zich sluit, voegt mon achtor *si*, dat tot *s* verzwakt wordt, nog eon meervoud- oxponent na; dus *k o s n 6-s-n a, onzo nouzen; 8 i s n 6-s-n a, hun nouzen; k o m g a-s-n a, onzo oogen; s i m g a-s-n a, hun oogen; doch bij eon 2don pors. m g o s n 6-m-n a, uliedor ncu-zen; m g o m g a-m-n a, vlieder oogen*. Ook in de andero goallen, kan do *s* vervallon; ver- plicht is in hot meervoud de voorvoeging van het pers. voornw. Bij vrtrwantschapsnamen wordt het meervoud aangeduid door toevoeging van het meerv. voornw. *si*, waarbij de vormingen dikwijls nicer onregelmatig zijn. Het woord *s w 4-r i, de (of: zuster of haar) echtgenoot, (alsook srar, broeder, zuster), volgt do* analogie van s n o-r i, enz.; de eigenlijke vorra van 't woord moet *s a w a* geweest zijn. Bisaya *s a w a* In **t* algemeon kan men zeggen dat het vergrocion van een pronom. suffix of van eon lidwoord zeer gewoon is in de talen van Oostelijk Indonesie en do in do nabijheid van Nieuw-Guinea gesproken talen. Van de menigvuldigo klank- veranderingen kunnen, behalvo de reeds ver- melde, hier slechts enkele aangegeven worden. Een oorspronkelijk *o* valt v66r een klinker aan 't begin eens woords en tusschen twee klinkers regelmatig uit; dus *a i, bout, uit k a j u of k a i; u k, luis, uit k u t u; yin, visch, uit i k a n*. Do gutturalo trillor vertoont zich ala *r, gelijk in Maleisch, Makassaarsch, enz.; b. v. r u m, huis, Mai. r u m a h*. Sogaar *a f 6 r, kalk, hetzij dit oorspronkelijk eone k aan't begin had of niet, is to vergelijken met Oucjav. a p 社, Tagalog a p u g, Mai. k a p u r; u r S k, ador, Mai. u r a t, Tagalog u g a t*. De *p* is in echt Noefoorscho woorden gewoonlijk in / overgegaan; *b. v. f i k, zeven, uit pitu; f i a k, vior, uit 6 p a t; u n 3 f, vischschubben, uit u n a p, Ponosakan u n a p, Bontonan o n o p*. Do Noefoorsche *p* heeft zich ontwikkeld uit andero klankon; *dcels uit k, voor do lettergreep mot don klomtoon, b. v. in p 6 n d r, oi, Mahaga k i n d o r u, Niascha d u l a n o, dat ook blijkens den gonitiofom g a d u l o uit k a n t 6 lu, (met gutturalen trillor) ontstaan is; deels is p ontstaft uit b, o, a. in prefix ba, wisselvorm van ma; b. v. p a i s i m, zwart, Bisaya m a i - t o i n, stam Tagalog i t i m, Mai. h i t a m, onz*. Op ontleendo woorden, ton minsto dczulko die betrekkelijk jong zijn, laten zich do rogelcn niet toepasson; *b. v. Mai. p a j u n g wordt p a m; p a t o l a, katoon stof, wordt p a - t o r a; oven min gelden voor klanknabootsingen do gowono reglen*. Aan formatievon: voor-, in- en achtervoegscis, wolko nog levondig ala zoodanig gevoeld worden, ia hot Noefoorsch. niet rijk mcorshot staat in dit opzicht nagonoeg op donzelfden trap als do andoro talon op on in do omgoving van Nieuw-Guinea- on in hot Ooston van don Archipel; versteondo aflooi-*

din gon met behulp van do oudo pre-, in- en sulfixen, schelpsoorten. Zje voor de taal ondc^j NOE- zijn cchter talrijk genoeg; b. v. *jakdk*, vreea aanjagonFOORSCH. (naast *mkak*, bevrecsd) dus met *fa* = M. P. *pa*, *mkak*, NOEPAN NOEPAN (JAV.). Zio OYNOGLOS- wat. het prefix *ma* bevat, waarnaast eon wisselvorm *pa*SUM.

voorkomt ala in *paisin*, zw&rt., enz. Daarnaast NOERI NOERI (IRAN) (MAL.). Zie LIPVIS komen ook nieuwvormingen voor, als met een soortSCHEN.

suffix *epSn*. Hot werkwoord ondorgaat con soort ver- NOERIBANG (O.-JAV.). Zio HIBISOU S ROSA vocging. Overblijfsels van do pronominal© BuffixenSINENSIS.

komen alleen voor bij vcrwant- schapsnamen en do NOESA (TIM.). Zie HERTEN.

namen van lichaamsdelen, bij allo andero zelfstandige NOESA (JAV.) Eiland. Voor zovoor de namen van naamw. worden zij vcrvangen door omschrijvingen.eilandon, mot „noes&^? saniongssteld, niet waarvan voor elken pers. vier vormen bestaan.hiernevens worden aangetroffon, zooko m^n op hot afhankelijkendo daarvan of het bezeten voorwcrp bezield ofhoofdwoord, b.v. N o o s & K a m b a n g a n op onbeziold *is*, on in beido govalien of het enkel- ofKAMBANGAN.

moervoudig is. Ecn genitief-bcpalin g gaat vooraf, ook NOESA JNDEH. Eiland in do baai van fin- deh, in samcnstcllingcn, zoo er bepaalde- lijk eonezio landschap en baai.

bctrekking van bezit tusschen beido deelen bestaat. NOESA EAOET. Kleinste der 3 Oeliasors (zio

Literairmir: Ottow. Woordenlijst der te Doreh^al daar, op 3° 40' Z.B. en 128° 47' O.L., 12 K.M.* en omstreken gesproken worden do Myfoorscho z taal groot, Z.O. van Saparoea, door een veilig kanaal (Bijdr. N. Rks, V, 1862); Van Hasselt, / Beknoptedaarvan gescheiden; hot gebergeto, dat hot oiland Spraakkunst der Noefoorscho taal, 1876; Dez., bedokt en bijna ovaraldo kustdichtnadort, draagt in Hollandsch—Noefoorsch en Noo- foorsch—het midden den Lawakano (± 2360 M.); voor- Hollandsch Woordenboek, 1876; Dez., Noefoorsch—naamsto baaien zijn dio van Nalaha in hot N. W. mot Hollandsch Woordenboek, 1893; Kern^ Over de goedo ankerplaats, nabij do kust in 20 tot 25 vadem verhouding van het Mafoorsch. tot,jlo^MaleJsch-water, en van Sila in hot W; aan doze baai ligt het Polynesische talen (Actos du 6me Congres des^ervallen fort Bevorwijk. Do 6 of 7 dorpon liggon allo Ofienfalistes, IV, 1885); Spraakkunst der Nufoorsche aan de kust on zijn door con strandweg verbndon; do taal door F. j. F. van Hasselt, 1905, Nufoorscho fabclenbowoners, ongo- voer 4000 zielen, vroeger en vertellingcn medegedeeld en vertaald door Jionz.^zeeroovers en ook wol monschcnetors, zijn thans allo Bijdr. T L. en V. 1908, DI. LXI. Christonen; to Am6, de grootste kampong, is oon

NOEHA. Landschap behoorendo tot de hulppre- diker gevestigd. Geologisch komt hot oiland onderafdeeling Malili, afdeeling Loe woe, ge- noemd mot Saparoea overeen, ook wat de warmo bron- non naar het plaatsjo aan den Noordoever van hetbetroft, waarvan er 3 v66rkomen, van 44 tot 66° C. Matanameer. Zie CELEBES onder d. deDo voornaamsto middelen van bestaan zijn het ZUIDOOSTARM. DI. I, biz. 458. sagookloppen, do klappertoelt, do vischvangst en do

NOEMBING. Eiland bezuiden Bintan, bo- sodert de afschaffing dor vorplichte teelt en levering hoorendo tot do afdeeling Tandjoeng Pin an g dorzoor vorminderdo nagelteelt; van Ceram moot sagoo residentio Riouw en O. Op dit oiland is eene vrij worden aan- govoord. Noesa laot bohoort tot do groote rubberonderneming gevestigd. onderaf- doeling Saparoea der afdeeling en residentio

NOEMFOR of NOEFOOR. Eiland, niet ver vanAmboina, den W. ingang der Geelvinkbaai in Nieuw-Guinea, on *Literatuur*: Van Hoeveil, Ambon on meor go veer tusschon 0° 66' on 1° 8' Z.B. en 134° 45' en 134° bepaald do Oeliasora, 1875; Ton Hovo, Eono rondrois 55° O.L. gelegon; *bij do* bowoners als B- o c m a n a op Noesa-laut (Med. Ned. Zond. Gon. XXXIII, 1889); bokend en door vreemdelingen wel M 6 for of M a f o Martin, jiciso in don Molukkon, 1894; F. Quak, Het o r gehecten. Het is laag en, mot uitzondering van eencil. Noesa-laut (Oeliasora) on zijne bowoners (Ned. kleine rotsigc plek aan do Wostkust, geheel omgevenZond. Tydschr. VIIJ, J 896.)

door een breed., koraalachtige kust- Btrook, die zich NOKDIAK (Noord N.-Guinea). Zio MIEREN- racer binnenwaarts hoogetens tot 60 M. verheft. DeEGELS. 7.

eenige ankerplaats is aan den Westkant, tusschen Kaap NONA (BOEWAH) (MAL., SOEND.). Zio ANONA Ensowdni en hot eilandje Manim, nabij de kampongRETICULATA.

Nam- h3r; overigens zijn de voornaamste kamponga NONGKA (JAV.). Zio ARTOCAK PUS INTE- aan de kust: Pakriki, Wansra, Sandau on Wari- do; andGRIFOLIA/, *

ere kampongs liggen verder van hot strand verwijderd NONNA, missQhion van het Portugescho dona, is en in hot binncnland houden; zich de Kam^r op, die do benaining voor oon jong moisjo, zoowcl vee) gierst verbouwen en slechts tot ruihng met do Europeesch ujs van gomongd blood; in hot laatste strand bewoncrn in aanraking komen. Noemfor bekond goval wordt het gewoonlijk gebruikt om do moisjes wegens de houten bakken, aid a ar van jardn-hout ver- aanteduiden bohoorendo tot dozelfde klasso van vaardigd en in de huishouding tot velerlei dooL einder personen als do » i n j o'H (Zie SINJO).

gebezigd. Do bevolking bohoort tot den stam der NOORD ANJER. Zio ANJ^R (Anjgr Lor).

Noemforen, een naam waarschijnlijk on tiend aan dien NOORD BANGKALAN. Controlo-afdceling van van een opperhoofd, dat bij verhuizing van de de afdeeling on hot regentschap Bangkalan, rsidentie Schoulen-eilanden zich mot *zino* onderhooriger, Madoora, mot de dislricten Bangka- 2ai) , Arosbaja on Sapoeloo. Do controleur is tor afdeelings- hoofdpJaats Bangkalan geves- Gigd,

aan tai van NOORD-BANKA. . Afdcding der residentio Banka. Zij besJaal, mot uitzondering van de

Klabat-baai, een oppervlakte van ± 1540 K.M.2 en is verdeeld in de districten Blinjoo en Djeboes met hoofdplaatsen van gelijken naam. Het bestuur wordt uitgeoefend door een controlleur, ter afdelingshoofdplaats Blinjoo woonachtig (zie aldaar), bijgestaan door twee Domans, als hoofd van de Inlanders, met standplaats Blinjoo en Djeboes en een Kapitein der Chinezen te Blinjoo.

Do bevolking bedroeg op ultimo 1914: -j- 100 Europeanc; ± 8400 Inlanders; ± 18.000 Chinezen; en 50tai andoro Vreemde Oosterlingen; en een 30tal Japanezen. Het hoofdbureau der sectie Blinjoo van de Gouvernements Tinwinning is te Blinjoo gevestigd en staat onder den Sectie-Chef, een Mijningenieur, aan wien verscheidene ambtenaren en beambten zijn toegevoegd. Te Mantoeng, een plaatsje ten zuiden van de Klabat-baai op 4,5 K.M. afstand van de hoofdplaats Blinjoo, is men bezig met den bouw van een elektrische centrale, benodigd voor de oeletrificatie van het bedrijf.

Middelen van bestaan der inlanders: Do rijstcultuur geschiedt op droge gronden; sawahs zijn hier onbekend. De opbrengst der ladangs is ver van voldoende voor de behoefte, zoodat rijst een der voornaamste artikelen van invoer is. Do populercultuur der inlanders verkeert nog in een jongdij stadium, maar zal in de toekomst een ruime bron van inkomsten opleveren. Er zijn door de bevolking ± 60.000 peperranken aangeplant, waarvan het grootste gedeelte reeds profijt oplevert. Do gambircultuur is sterk achteruit gegaan; het zal niet lang nederduren of zo zal geheel verdronnen zijn door de meer winst opleverende pepercultuur. Op de klappercultuur legt de Bankanees zich meer en meer toe; thans zijn ± 300.000 boom aangeplant. Tweede gewassen, als oebi, bidjoer, pisang, ananas, worden voor eigen gebruik aangeplant. Het hoofdbestrijkmiddel van de kustplaatsen is de vischvangst; do Klabat-baai is zeer vischrijk. In 1914 werden ± 2200 pikols visch gevangen en verhandeld voor binnenlandsche consumtie. Ambachtslieden, handelaren en zeevaarders koenen ook onder de inlanders voor, doch in geringe mate.

Middelen van bestaan der Ohineezen: Do populercultuur wordt nog grootendeels, do kardcultuur bijna uitsluitend door de Chineezen geleefd; zij onderhouden goed aangelegde tuinen, welke intensief bewerkt worden. Biedcultures zijn, wat deze afdeling betreft, nog in wording, doch hebben een groot toekomst, wijl de Ohineezen, indien hij conigszins (laartejc in staat is, een peperuin wil aanleggen. In 1914 waren aan geplant ± 120.000 peperranken. Ook do klappercultuur wordt druk door de Chincoezen beoefend, de aanplant bedroeg in 1914 ± 26000 boommen. In de visscherij wordt de Inlander allengs overvloedig door den Chineezen. In 1914 bedroeg do vangst ruim 4000 ccnigo veeteelt, die hier bestaat, is do varkensveeteelt, uitsluitend door Chincoezen gedreven. Ook do kandel is bijna geheel in handen van de Chincoezen. Do voornaamste invoerproducten zijn: rijst, olie, gedroogde visch, kleedingstoffen en aardewerk, terwijl hot voornaamste uitvoerproduct peper is, dat naar Batavia en Singapore gaat.

Er is een stoomtram naar verschillende

deelen der afdeling, welke het eigendom is der Tinwinning. Er zijn in deze afdeling 153 groote en kleine tinmijnen, die jaarlijks ± 70.000 pikols tin produceren. Bij het mijnbedrijf zijn bijna allecn Ohineezen betrokken. Het aantal mijnworkers bedroeg in 1914 7578.

NOORD-BONI. Onderafdeling der afdeling Boni, gouvernoment Celebes en Onderh.

NOORD-EN MIDDEN-TIMOR. Afdeling der residentie Timor en O., omvattende hot midden en het Noordelijk deel van het Nederlandsch gebied op het eiland Timor, benevens het eiland Batek of Gala Bata onder een Assistent Resident met een door den Resident aan te wijzen standplaats (Kapan). De afdeling is verdeeld in vijf onderafdelingen, nl. Itfidden-Timor, West-Midden Timor, Zuid-Midden Timor, Noord-Midden Timor en Beloo (Ind. Stb. 1916, nos. 331 en 372).

NOORD-EN WEST-MANGGARAI. Onderafdeling der afdeling Flores-residentie Timor en O., omvattende do ressorten Reo en Laboean Badjo, van het op het eiland Flores gelogehgebied van hot landschap Bima, benevens do tot dat landschap behoorende eilanden, gelegen boosten straat Sapu (waaronder Komodo en Rindjak onder een gezaghebber bij het Binnenl. Bestuur, met standplaats Roo).

NOORD-MIDDEN TIMOR. Onderafdeling der afdeling Noord- en Middon-Timor, residentie Timor en onderhoorigheden, bestaande uit de landschappen Miomaffo, Beboki en Insana.

NOORD-NIEUW-GUINEA. Zie NIEUW-GUINEA.

NOORD-PAGAI. Zie PAGALEILANDEN.

NOORD-PASIR. District van de onderafdeling Pasir, afdeling Zuidoostkust van Borneo, residentie Zoon O. afdeling van Borneo. Zie PASIR.

NOORD-RIVIER. Zie LORENTZ-RIVIER.

NOORD-SOEMBANG. Controle afdeling van de afdeling en het regentschap Soemenep, residentie Madoera met do districten Mantling, Baratdaja en Timordaja. Do controleur is ter districtshoofdplaats Mantling gevestigd.

NOORD-WEST-RIVIER. Noordelijkste van de drie rivieren, die uitmonden in de Flamingobaai op de kust van Zuid Nieuw-Guinea. De booido andoro zyn do Lorentz- en Oetoe-boewoe-rivier. Zij was reeds lang van uit het gebergte waargenomen, vóór men haar juiste loop te weten kwam. Do Noord-West-rivier heeft twee bronrivieren, waarvan de meat Oosteljk op do uitloopers van den Wilholminatop of in do nabijheid daarvan ontspringt. Aan laatstgenoemde rivier word een groot bowoonde kaimpong aangetroffen. Ook aan den benedenloop liggen verscheidene groote kampongs. Do hoofdrivier is voor schepen, typogouvernementsstoomer, bij oloponnd water, ongeveer 8 uren op te stoomen, vervolgens kan men nog twee dagen van do stoomsloop gebruik maken, terwijl daarna in ruim drie dagen per prauw hot hoogvoorgoebert bereikt wordt.

In den benedenloop is do N.W. rivier door een antasan verbonden met do ten Noorden daarvan stroomende Hellwig- (Votbuik-) rivier.

NOORD-WEST-SOEMBA. Onderafdeling der afdeling Soumba, residentie Timor en O., onder een gezaghebber met een door den Resident te bepalen standplaats (Kfirooni).

NOORDERDISTRICTEN. Naam eonor vroeger afdeeling van het gouvernement Celebes en Ond, thana deel uitmakende van do afdeeling Ung Makasser. Zij was samengesteld uit de onderafdeelingen Maros, Pangkadjend, SSgeri en BergregontscKappen; do 3 oerstgenoemde worden ook wel „pachtdistricten“ genoemd. Over het algemeen zijn do N. districten vruchtbaar, met name in de laaggeclogen pachtdistricten, wolko door een monigto riviertjes doorsnoden worden, van welko die van Maros, de Sangkara, en de riviertjes van Pangkadjend en van Tala :>

Th. J. NOOT(AUSTRALISCHE). Zie MACADAMIA. / * <

<< NOPAN, Nederzetting in Klein-Mandailing (residenitid Tapanooli), gelogen op 432 M. boven zeeniveau a an don bo venloop van de Batang Gadis. Hot heeft een zeer gezond klimaat, on was tot 1907 standplaats van een controleur. Thans is er nog een drukke Zondagsmarkt on oen inland sche Gouvernmentsschool.y^

NORMAALSCHOLEN EN CURSUSSEN. Zie

§ , - c. ONDERWIJS.
Zi: * V, ■ NORMAN (LEVYSSOHN), ZiO LEVYSSOHN & K ?オ、
NORMAN.

†4 1 J NOTAPHOEBE UMBELLIFLORA Bl. fam.

:Z *Lawaccae*. MSDanglasi (MAL.); Hooroe mangga, Ki hejas, Ki kawat, Ki taleus, Med an g kapas (SOEND.); TalSs (JAV.). Fraaie, slanke boom, tot 25 M. hoog met rolrondev stam, in het W. van den Arcliipel, op Java zeldzaam. Het hout is duurzaam en gezocht voor bouwhout.

NOTARIAAT. Do eerste notaris to Jakarta, Melchior Kerchom, tevens secretaris van den geregte), werd aangesteld den 27sten Aug. 1620, eenige maanden na de stichting van Batavia. Hem werd bij zijnG aanstelling (Do Jonge, IV, bl 234) opgedragen „binnen het resort on de jurisdictio deser stede Jaccatra te bedienen en do exerceren, allo libelion, codicilion, instrumenton, preparatoir informatie, contracten van coopmanschappe, huwelyexo voorwaerden, testamen ten, ende and ere acton endo stipulation no- dich ende ten dionste der gemeente, gaendo ende comende man te passeren endo expedicoren, mits dat volgens den eedt van getrouwicheyt in onse handen gedaen, gohouden zal weson allo instrumenten endo notarialo acten, sonder eenigo fraude sinceer ende suyerlyck te coucheron ende passeren, endo voorts in alles to doen, wes een goet endo getrouw notarius toestaet ende behoort to doen“

Bij aanschryving van 4 Maart 1621 word door de Kamer van Zeventien aan den Gouv.-Gen. en Radon voorgeschreven: „om de rechten en wetten te doen observeren, die hier in Hollant geobserveert werden“. Mochten do plakkat en ordonnantien omtrent sommigo punten niet voorzien, zoo behoorde „do practiquo van do civile Romainsche wetton,* to worden gevolgd. De eerete instructio voor notarissen, bevattendo 10 artikelen, werd in Indie vastgesteld den 16den Juni 1625 (Van der Chijs, Placaatboek, I, bl 158). De notarissen moest on ten minsto „middelmatige kennisso hob ben van do costu-xnen, statuyten ende rechton onser landen“^M

en goexamincord worden. Ook waren zij vor-plicht borgtocht te stollen, „ommo allo begaene faulten ende abuysen daarop to verhaolen*“, „protiocol ondo register“ to houden en dit ten alien tydo „verthoonen“ aan „den president van den achtbaren daglijckscn ract off don Bailliu ondo Magistraet dozer stede“. „Sonder respect off aensien van persoonen“, behoordon zij hun ambt uit to oefnen en „gratis, pro doo on om niet to berichten do affairen van armen ondo miserabelen“. Zij waren gohouden zich to wach- ten „voor oenige valsche, ongeoorlooffdo instrumenten, weschalvo zij haer mot gif ton oftto gavon, gelt off goet off cenich dinck tor wercolt van d*cen- off d'ander parthijen niet zullen laten corrumperen“. „Do secreten aan haer betrouwt“ zouden zij „niemand communiqueeren“. „Gcon acten opmaken tot haer eygen favour endo par- ticulier proff^t“ en geen afschrift uitreiken dan aan den belanghobbenden*¹. Bij het roglomont werd to vens een tarief vastgesteld. Nadero voor- schriften werden oppen omen in de Bataviascho statuton (Van der Chijs, t. a. p. I, bl. 486) en eono moor uitvoorige instructie van 74 artikolon in do Nieuwo Bataviasche Statuten (Van der Chijs, t. a. p. IX, bl. 103).

Hoog op do maatschappelijko ladder stond de notaris niet. Bij do begrafenisson werd hij ingedeeld bij do „coopluyden, schippers, chiru- gijs van de hooftposten, werkbason en diaconen in bedieningen“. De notarissen met „haero* vrouwon mochten zich van do groote quitasol (zonnescerm) bedienen. De afslaogors van do vischmarkt en „haeroⁿ vrouwen genoten med. van dit oerbewijs.

Tijdens het Engelsche tusschonbostuur bio von do oudo voorschriften van kracht. In 1822 (Ind. Stb. no. 11) werd een roglomont vastgesteld, vol- gens *t welk een notaris een publiek ambtenaar is „die al de vigeerendo wetten moet kennen*“. Dat roglement kwam nicer ovoreen met do oud- Nederlandscho plakkaton dan met do destijdh in Nederland geldendo wet van 25 Ventoso jaar XI (1803) j° Besluit van 1813 (Ned. Stb. no. JO).

Bij Ind. Stb. 1860 no. 3 werd een nieuw roglomont vastgesteld van 66 artikelen 38 etrafbopalingen I), dat op volo punten overconkomt met do in Nederland goldendo wet van 1842. Het is aangevuld on gewijzigd bij Ind. Stb. 1864 no. 140, 1894 no. 113, 214, J89G no JO J, 1900 no. 244, 1904 no. 86, J 905 no. 343, 1907 no. 485, 1909 nos. 172, 2GO en 290, 191J no. 354, 1913 no. 347, 1915 non. 383 on 574, 1917 no. 497 art. 6 sub 190, 1918 no. 79. ZiO ook Ind. Stb. J014 no. 477. Hot notariaat wordt bokleed door perso- ncn, door den Gouv.-Gen. bijzonder daartoc aan- gosteld en kan ook worden uitgoefond door anib- tenaron aan wier ambt het wottelijc verbonden is (gowostolijc Bccrotaris of assistont-residont, som- wijlen ook andro ambtenaron, plaatselijc met het besLuur bolast: Ind. Stb. 1905 no. 23J art. 3 o. a.). Do laatsten zijn bevoogd, al8 tor plaatto geen notaris gevestigd is, tot allo function hot notariaat betreffondo, doch allecn binnon hun ambUkring: de notariH mag zijn ambtB- bedicning uitoefenen bin non het geheelc go- west. Op Java en Madoora worden Binds 1900 do gewestclijko secretariss on assistont-residonten geleidelijc van do uitoefening der functien van notaris onthevon (Bijbl. no. 6491, W. v. P. N. en R. no. 2126).

i) Bij besluit van 12 Nov 1620 werd het *ambt* van notaris public afgescheiden van dat van secretarius van don gerogto (De Bruyn, R. in *N. L.* XLII bl 242).

BS ziekto, vorhinderung of afwozigheid wordt ool notaris vorvandong door een ambtgenoot, candidaat-notaris of andor goschikt persoon.

Een notaris heeft goen aanspraak op vrijo pas-^{sa}go of oonig tractemont bij verlof naar Europa. Gewoonlijk wordt in zoodanig goval tusschon don notaris en zijn tijdolijken vervangor ovor- cengekomon dat de laatstgenocmdo cen vasto Bom of cen ovonredig deel van do inkomsten, dikwijls "3, zal uitkeeren. Niuwo bepalingen omtront do verlovon werdon vastgesteld bij Ind. Stb. 1907 no. 485.

Do notarissen staan onder toezicht van do Radon van Justitie (art. 140 R. O., art. 50 regl. j^o Ind. Stb. 1907 no. 485). Voor de inspectio hunner protocollen zie art. 53 regl. j^o Ind. Stb. 1894 no. 113, 1895 no. 100, 1901 nos. 13 en 272. Behal v© om gegronde redonen mogen zij hun mi- nistorie niet weigeren als dit gevraagd. wordt. Van door hen to berckenen honorarium on vorschotten is een tarief vastgesteld bij Ind. Stb. 1874 no. 9; over hunno verplichting kosteloos hunno dieneten to vorrichten, zio art. 8 regl. Op ver- beurto van hun ambt mogen de Ind. notaris- sen geene associatio aangaan ; zoodanig vorbod bestaat in Nederland niet.

In den re gel wordt bij do aanstelling tot notaris, welko niot, zooals in Nederland, voor het leven vindt, ancienniteit govolgd. In don Reg. Alm. vindt men oen lijst van de notarissen en candidaten naar do volgorde hunner inschrijving. Voorschriften betreffendo hun ranglijst treft men in Bijbl. nos. 5173 en 6815 aan.

Bij do vervulling van vacanto notarisplaatsen wordt do voorkeur gegeven aan zulke candidaten, die een stage van minstens een jaar hobben doorgemaakt (Bijbl. no. 5142). Vrouwon zijn tot notaria niet benoembaar. (Bijbl. no. 7012).

Ten eindo tot notaris benooid to kunnon worden moet men in Indie een oxamen hebbon afgclegd, hetwelk jaarlijks to Batavia wordt nfgenomen. Het is gesplitst in drie gcedelton. Personen, die in Nederland het volledig notaris- oxanon hebbon afgclegd, zijn van hot derdo gcedelto, zij die aldaar het eerste gcedelto van dat oxamen hebbon afgclegd zijn, ovenals doc- toren in do rechtywctenschap, van het eerste gcedelto van hot Indischo notaris-examon inlandHche taal wordt bij het examon niet mcor gevorderd, doch do clienton, dio zich van die taal, doorgaans Malcisch, bedicnen, gaan heon als do notaris hun taal niot vorstaat. Het Ind. exajn < ; n- program ma, vastgesteld bij Ind. Stb. 1894 no. 214, is uitgebroider dan hot Nedor- Jandsche, wat zich verklaren laal door hot aan- wezon van zoovclo verschiillendo rasson on vol- ken. Nicctemin zijn do eischen minder hoog; de gclegcnheid ceno goedo opcliding to genieten in voor de uRpiranton dan ook goring. Eindexa- nicii IL B. S. of andor voorbereidendo oxamon is voor hen, die hot notaris- examen wenschon uf t(j leggen, moet steeds niet vereischt, hoowol daarop meer dan eens bij de Regocring is aan- gedrongon (W. v. P., N en R. nos. 2141 on 2142. Vgik. no. 2147)

Voor do ambtenaren van het Binnlandsch Bestuur, die als fun geerondo notariisson krach- tens hun ambt optreden, is het zoogenaamd

klein notaris-examon voorgoschreven, hetwelk te alien tijdo kan worden afgclegd tor plaaate waar een Raad van Justitio is gevestigd. Ook in Nederland bestaat daartoo gelegenheid (Ind. Stb. 1913 no. 346). Do wetgovor bepaald, dat bij do afneming van dit oxamen in aanmor- king moot worden gonomon, dat do examinandus slechts wordt geroopon tot do uitoefoning van het notarisambt als een wettelijk aan zijn ambt verbondon bij betrekking.

De Ind. notaris heeft, hoo ongeloofelrijk het ook moge klinken, met hot afsluiten van koop- contracton van vast goed on hot vestigen van hypotheken geene bemoeienis; daarvoor geldt nog do ordonnantio on de overschrijving van 1834, dio vastgesteld word onder het Oud-Hol- landsch recht, ofschoon we nu ruim een halve eeuw ons in het bezit van een bohoorlijk burger- lijk wetboek verheugen. Even min mag hij zich in zijn botrekking als notaris inlaten met het houden van openbaro verkoopingon van vast en roerend goed en zelfs niet met eene openbar© verhuring van onroorond goed. Dezo rechts- handlingen vormen een monopolie in handen van de Regeering. Zie VENDUBEHEER. Over wissels en andere . geschriften, voor het tot standkomeo waarvan de tusschenkomst van een notaris kan of moet worden ingroepen, zie OVEREENKOMSTEN.

Door de vorming van vele cultuurmaatschap- pijen, welker zotels in Nederland zijn gevestigd, gaan de inkomsten van do Ind. notarissen niet voox'uit on houden dezo geen gelijken tred met de algmeene ontwikkeling en don botreкке- lijken voorspoed in Indie. Landorijon bohooronde aan een in Nederland gevestigde Maatschappij, beschouwt do Ind. notaris als gekomen in de dood hand. Geon maatschap meer tusschen verschillendo mede-eigenaren, geen consignatie- contracton van producten, geen scheidings mecr. En do boedels van personen, dio in Indie hun fortuin maakton on daarna repatrieerden, worden door notarissen in Nederland vreffend. Do blijvors mot fortuin zijn nog zoldzaam. Zie over do vooruitzichten bij hot Indisch. notariaat W. v. h. Notarisambt on Registratio no. 1203, 1204 en 1205.

In do binnonlandon zijn vele notarissen tevens vendumcestor, agenton van bankon, brand- on lovcnsvorzekoringmaatschappijon, enz., doch overigens oefonen zij — and ora dan hunne colloga's in Nedorland — slechts zuivor notarieele practijk uit.

In het bijzonder als zoodanig bonoemde notarissen zijn gevestigd to S6rang, Batavia (4), Buitenzorg, TangSrang, Poorwakarta, Bandoong, Sockaboemi, Tasikmalaja, Chcribon, Indra- majoo, Tfijal, Pokalongan, Somarang (3), Sa- latiga, Pati, Kocdocs, Rem bang, Toeban, Bo- djon Sgoro, Socrabaja (3), Grisee, Djombang, Sidoarjo, ModjokSrto, Pasoeroaan, Malang, Probolinggo, Bondowoso, PocrwokSrto, Tjila- tlap, Poerwor8djo, MagSlang, Djokjakarta, Soera- karta, Madioon, Ngawi, Kediri, Bliitar, SoomS- nSp, Pad an g, Fort do Kock, Paldmbang, Kota- Radja, Pangkal j?inang, Pontianak, BandjSrmasin, Makasscr, Menado en Amboina. (Ind. Stb. 1905 no. 231, 1906 no. 399, 1909 no. 232, 1911 nos. 245, 430 en 594, 1915 no. 183, 1916 nos. 304, 483 on 593, 1917 no. 144).

Eon oigenaardigo rogoling kan inon noemen het

voorechrt vervat- in art. 141 regl. R. 0. om bij overlijden of ontslag van een notaris, diens protocol onvoorwaardelijk over te brengen ter Griffie van den Raad van Justitie of ten residentiekantore. Elk nieuw benoemde notaris begint dus zijn praaktijk zonder protocol!

Er is nog al eens over gesproken om inlanders aan te stellen voor het opmaken van akten voor de inlandsche bevolking, waarover zie Handel. Ned.-Ind. Juristen-Vereen. 1886. Bijna zonder uitzondering zullen deze akten betreffen voor- koopen en beleeningen van rechten op gronden. Zoolang daaromtrent geen de minste rechts- zekerheid voor de inlanders bestaat-, wordt het aanstellen van inlandersche notarissen door velen voorbarig geacht. De Regeering heeft inmiddels reeds inlandsche bestuursambtenaren, door het hoofd van gewestelijk bestuur aan te wijzen, bevoegd verklaard tot het verlijden van authentieke akten n.l. die tot vestiging van creditverband (Ind. Stb. 1908 no. 542 art. 15), terwijl akten van toetreding tot en uittreding uit eene coöperatieve vereeniging mede mogen worden verleden door districtshoofden (Ind. Stb. 1917 no. 617). Zelfs is kort geleden het Regl. op het Notarisambt in dezen zin gewijzigd, dat voortaan voor het ambt van notaris niet meer is vereischt het Nederlandschap, maar voldoende is het Nederlandsche onderdaanschap, zoodat ook inlanders, die het diploma van cand.-notaris verwerven, tot notaris benoembaar zullen zijn.

Ter behartiging van de belangen van het notariaat werd in 1908 te Batavia opgericht de Ned.-Ind. Notarieele Vereeniging, welke leden verplicht zijn zich aan te melden als lid of buiten-gewoon lid van de in Nederland gevestigde Broederschap van Cand. Notarissen in Nederland en zijne kolonien, voor rekening van welke Broederschap wordt uitgegeven het belangrijke Weekblad voor Privaatrecht, Notarisambt en Registratie, Statuten en Huish. Regl. van genoemde Vereeniging vindt men in W. v. P. N. en R. no. 2047.

Literatuur: P. Vellema, Het reglement op het notarisambt in N. O.-L., 's Grav. 1891; voorts Bijdragen omtrent Ind. vraagstukken van denzelfden schrijver, Semarang 1896; L. Oh. Kruijff, Praktische handleiding voor het Ind. Notariaat, Batavia J 868, thans verouderd; J. De Bruyn MGzn, notaris te Soerabaja, stelde samen drie werkjes, Het Notariaat in N.-L.; Handleidingen voorhen, die zich voor het zoogenaamd klein notaris-examen voorbereiden, Djocjakarta. Zie ook

L. A. P. F. Buijn, Het nieuwe Regl. op het Notarisambt in N. I. in Recht in N.-I. XVIIIbl. 25; J. de Bruijn, Schets v. h. Notariaat in N., I., in R. i. Indie, XLII bl. 163, 233, 302, 365 en XLIII bl. 11; vgl. ook Mr. A. Nilant in Vergad. Ind. Gen. 28 Nov. 1898. Voorts opstellen van Ch. A. Heyligers, Mededeelingen betreffende het Ned. In disc he recht in W. v. P., N. en R. no. 1512, van H. G. C. Ddnis, Het Notariaat in Ned. Oost-Indie in W. v. P. N. en R. nos. 2111, 2112 en 2113 (waarover nots. Graafland in id. no. 2126).

NOTEMUSKAAT, NOTENCULTUUR. Do notemuskaat of muskaatnoot (Semen myristicae v. Nux moschata, Lat.; Nutmeg, Eng.; Nougade m. u. s. a. d. e., fr.; Muskatnuss, D.) wordt verkregen van de vrucht der *Myristica fragrans* Houtt.,

uit de familie der *Myristiceae*, een altijd groenen boom, 8—12 meter hoog, op een poeboom gelijkend, met leuchtige, ovaal-langwerpige, aan voet en top toegespitste bladren. De boom heeft, zich vrij ontwikkelende, een zuiver pyramidalen vorm, met horizontaal uitstaande takken tot beneden aan den stam; de onderste takken kunnen een lengte van 4 tot 5 meter bereiken. Ofschoon ook van andere soorten van *Myristica* noten verkregen worden, die als muskaatnoten in den handel worden gebracht (zie beneden), is de *Myristica fragrans* voor de notencultuur verreweg de belangrijkste.

Do notebomen komen in verschillende landen voor; n.l. in hoofdzaak die, welke slechts jannelijke bloemen geven, en die, welke alleen vrouwelijke bloemen voortbrengen en dus ook vruchten afwerpen. Maar bovendien vindt men dikwijls zoogen. „bocibomen“, d. z. boommen, die beide soorten bloemen dragen, en die, voor zoover is waargenomen, altijd mannelijke boommen zijn, welke een meer of minder groot aantal vruchten voortbrengen. Men meent echter, dat er ook vrouwelijke boommen zijn, die mannelijke bloemen dragen; daaruit zou zich het foil laten verklaren, dat vrij geïsoleerd liggende tuinen, waaruit a lie mannelijke en boommen waren weggekapt, toch nog een veel vruchten droegen als te voren. Men acht eene mannelijke plant voldoende voor de bestuiving van twintig vrouwelijke.

Wanneer de noteboom eenmaal genoegzaam ontwikkeld is om vruchten voortte brengen, — gemiddeld met het 10e jaar, dikwijls echter reeds in het 8e jaar, — draagt hij het gehele jaar bloemen en vruchten, zoodat de laatste steeds door geogost kunnen worden; de jaanden Juli en Augustus zijn op Banda echter de vruchtbaarste. De vorm der bloemen is die van een urn, ongeveer 5—7 m. M. lang, met vrij dik bloemdek van bleekgele kleur, met 3 aar buiten omgelegen tanden of korte slippen; de jannelijke bloemen bevatten een centrale veeze zig zuil, gevormd door de vergroeiing van een aantal (9—18) meeldraden; de vrouwelijke hebben een vruchtblad uit 66n vruchtblad bestaande, dat steeds slechts 66n eitje bevat, met 2 kleine stempels aan den top. Vrouwelijke bloemen der boommen bevatten niet zelden meer dan 46n vruchtblad. Do vrucht, die voor hare gehele ontwikkeling ongeveer 9 maanden vordert, heeft de kleur en grootte eener porzik, doch is minder of meer lungwerpig; waanneer zij rijp is, spltje de bolster op vertoont zich de donkerbruine noot, omsloten door de scharjaken- roode foelie, boenga pa la (MAL.), kōmbang pēlā (JAV.), kSmbang pa la (SOIND.), ma c i h (LAT.), welke als het ware een gesloten netwerk vormt met zeer onregelmatige inazoren; do naain foelie is afgeleid van folium (blad).

Aanvankelijk slechts klein, neemt de productie van den boom in de volgende jaren eerst snel toe en dan langzaamrhand, tot 2000 vruchten; ongeveer in het 20e—25e jaar bereikt deze hot maximum, waarop zij tot ongeveer het 60e jaar blijft voortduren, waarna de oogsten weder verminderen. De muskaatboom heeft dezelfde ontwikkeling en levensduur als de mensche, hec het op Banda. Naar men zegt, kan de noteboom wel 100 jaar oud worden. Onder nootmuskaat

(boah pala, MAL.) vorstaat men do zaadkornon, d. z. do zaden ontdaan van hun mantel (do foelie) en ook van hun donkerbruine, hardo, brozo Bchil, dio nog de indruksels dor foelio vortoot; alleon do inwondigo zaadhuud blijft dus oin do „noot " zitten. Zij zijn ovaal of cirond, gomid- deld 2/, c.M. lang en 2 c.M. breed, grjjsbrujn, netvormig geaord. Doorsneden heeft de noot een gemarmerd voorkomen, dat typisch voor allo *Alyristica-zaden* is, en dat ontstaat, doordat donkero, gokleurde plooiën der in wendigoo zaad- huid in bochten tot aan hot midden der korn loopen.

Soms worden aan een muskaatnoteboona, en wel uitsluitend aan boei-boomen, samenge- eteldo vruchten aangetroffen, zoogen. tweeling- noten, pala bakambar. De bloem bovat nl. soms 2, 3 of zelfs 4 vruchtbeginfels, die door wederzijdsche drukking met elkaar vergroei'd zijn. noten, in zulke vruchten. beslotcn, zijn niet/ volkomen rond, zooals de gewone noot, maar hobben een min of meet afgeplattcn vorm, en worden in den han del een soort lager gowaar- deord dan even groote en zware ronde noten. Daar de foelie tusschen de aan elkaar gedrukte noten zich dikwijls niet heeft kunnen ontwik- kelen, vindt men vaak slechts een net van foeliedraden, die de noten te zamen omgoven. Andoro afwij kingen zijn de pala mSraja, vruchten die in trossen bijeenhangen; pala radja of koningsnoten, op Banda ook oogst- nootjes genaamd, buitengewoon kleine, doch overigens normaal gevormde noten; pala dominee, vruchten, bij welke do foelie korter is dan gewoonlijk, zoodat hot bonvosto gedeelte van den dop bloot ligt en op een baret van een dominee gelijk; pala mfintjoeri, of diovonnoot, waarbij do harde dop goon go- Bloten gehoel vormt, maar onvolledig is, waardoor de noot, die bij haar groei niet overal denzoldfden woerstand ondervindt een onregelmatigen vorm aanneemt; pala poeth (witte noot) of pala blanda, waar de foelio zeer licht getint, zelfs wel geheel wit is en do pala kakkerlak, bij welke do foelie wit of lichtgspikkeld is.

Voor zoo ver kan worden nagegaan zijn niet, zooln wel bewerd is, do cigcnlijke Molukkon,— Tjmaton en omliiggendo cilanden, — hot vader- Jnnd van el on muskaatnoteboom, maar ^m.bon, en do Banda- en omliiggendo eilanden, waar bij do komst der Portugeezen in 1511, en ook later, noteboomon werden aangetroffen. Do O.-I. Co)np. beperkte do teelt tot do Banda-oilanden en roeide do noteboomon elders uit, waar zij dio aan trof. Toon de Molukkon in J79G in hand on der Engelschon vielen, on ook later, worden vurschijlcudo po gin gen gedaan de notencultuur, in andero landen, ook builen den Archipel, intevocren. Op Mauritius, Bourbon, Madagascar, Zanzibar, West-Afrika, Cayenne, Brazilië, Suri- name, St. Vinconi, Trinidad, Jamaica, Calcutta, jic)t Z. gedeelte van Voor-Indie en Ceylon, loiddo <lit tot goen blijvendo resultaten. In het ciland Granada (KJoino Antillon) werpt do cultuur be tore vruchten af, doch heeft men to kampon mot gobrok aan geschikt werkvolk; in Penang on Singapore schein de cultuur bij uinomendhoid good to zullen slagcn en lcvorde zelfs oogsten op, weinig minder on som« zelfs grooter dan dio <lor Banda-cilanden. Eono hovige ziocto, dio de plankoonon op die beido plaatscn in 1860 leister-

de, heeft do daar eenmaal bloeionde cultuur zoo good als gchoel te grondo gericht. In den Archi- pel wordt, buiten de Banda-eilanden, do noton- cultuur nog gedrevon op Sumatra, de Minahaaa met Groot-Sangi en Siauw, Amboina, Java on Ternato mot Halmahera^ daarovor volgon later oenige bijzondorhedcn.

Bij do koinst onzer voorvaderen in de Banda-oilanden werdon notontuincn aangetroffen op Lontor, Banda-neira, Ai on Roen; op Goenoeng- api zouden vroeger ook noteboomon aanwezig geweest zijn, maar deze waren alle, waarschiij- lijk door vulkanische werkingon, verdwonen. De Compagnio zocht hot monopolio der noten te voorkripen; herhaaldolijk kwam zij in strijd met do bevolking (zio BANDA-EILANDEN, DI, I, bl. 132), wat ten slotte loiddo tot do uitroicing of verbanning der bevolking door Coen, terwijl de aanwezig© notentuinen in perccelen, p o r k e n genaamd, verdeeld werden (den eersten keer in 1627) en aan verschillende personen, perken i o r s, uitgegeven, onder voorwaarde, dat zij daar uitsluitend noten zouden telen en hot product tegen bopaalde prijzen aan de Comp. afstaan. Zij zorgde door uitroicing der planter), op andero eilanden aangetroffen, ervoor, dat alleen op de Banda-eilanden noteboo men werden uungetroffen; zelfs worden omstreeka 1C38 allo notentuinen op Roen uitgeroeid, omdat de „smokkelhandel" vandaar niet tegen to gaan was. De perkeniors lieten de gronden door perkhorhoen, een soort van lijfeigenen aan de porken verbonden, be bo u wen; aanvan- kelijk verkregen zij goede resultaten, niet alleen door do notencultuur, maar ook tengevolge van bijvordionstcn, moost door den handel op de Z.O.- en Z.W.-eilanden. Omtrent 1760 vormin- derden ochter deze inkomsten, vooral door concurrentio van anderon; een orkan ver- woestio in 1778 het grootste gedeelte der perken, zoodat do perkeniors, dio hunne winsten steeds hadden verteerd, in treurige omstandigho- den verkeerden. Om hen to helpen werden, togen het cinde der 18o eeuw, door do Comp. de perken overgonomon en de daarop rustende schulden afgeloot, en daarna de porken aan de vroegere oigenaars in bruikleen afgestaan. Herhaaldelijk troffen nieuwo rampon do porkeniors; zij werden bijgestaan door het verstrekken van kapitaal, terwijl hun in 1824 do oigendom van hunne perken word overgedragon. Nieuwo tegenspoed maakto opniouw gelddelijko hulp noodig, vooral toen in 1852 een aard- en zeebeving groote ver- woestingen voroorzaakto. In 1860 werd, togolyk met do slavernij, do porkhoorigheid opgehoven; do Rogooring kwam do perkeniors tegomoot in do aanschaffing van vrijwillige arbeidera door voorschotten en door do kosten der loonon op zich to nmen. Do porkoniors bio ven, ovcnals to voron, vorplicht noten te telen en dio aan het Gouv. to loveron, maar ook daarin kwaw spoedig vorandoring. Do voordoelen, welke hot Gouv. uit do cultuur trok, vormindordon sterk en droigdon ophoudon; do Bogeoring besloot hot zoovol mogelijk daarheon to loiden, dat do go- dwongen toolt on hot monopolio in eeno vrij- willigo cultuur mot gehooio boschikking over hot product zou veranderen on stoldo bij Ind. Stb. 180-1 no. 71a do voorwaardon vast, volgens welko dit geschiedon zou. De porkoniors, die daartoo tootraden, zouden onthoven worden

van de verpliohting om noten to telen of aan het Gouv. te leveren, en ontslagen van de voordrinen, die het Gouv. tegenover hen wegens verleende hulp kon doen gelden; daarentegen zouden zij moeten afzien van alle tusschenkomst van het Gouv. in het bekomen en onderhouden der arboiders on zou de Regering de perken aan eene grondbelasting kunnen onderwerpen. Na eenigen tijd waren alle perkeniers tot dezo voorwaarden toegetreden en sedert 1873 hield de verplichte teelt en levering der noten geheel V op te bestaan *) (vgl. P. A. Van der Lith, Ned. "O.-Indie, II, bl. 155). 海 dien tijd is de productie van noten eh fdie in de Banda-eilanden, — dio zich trouwens reeds sedert 1857 had uitgebreid, — aanmerkelijk gestegen en bedroeg reeds in 1875—1884 het dubbele der jaren 1850—1874, ter- w 荷 1 zij sedert 1885 nog iets hooger klom. Ook in een ander opzicht beleefden de perkeniers — die trouwens zich krachtig beijerden van den toestand partij te trekken door het zoeken van nieuwe afvoerwegen, — goede tijden na de vrijlating der teelt, daar de prijzen van het product van 1870—1890 vrij hoog waren; immers bedroegen zij, met ecommelingen, van 1840—1855 van f 2,36—/ 1,20; 1856—1863 daling tot op / 0,60; na 1863 stijgend tot 1872 / 2,03; 1872—1885 daling tot op / 1,18; 1885—1890 rijzing tot f 1,65; — doch na 1890 bijna voortdurend sterke daling tot op / 0,27 in 1909 en 1910. Daarna is de prijs weder gestegen tot f 0,39 in 1911 en tot / 1,50 in 1916, — a lies ge- wone eerste soort per half kilo. Terwijl de productie der foelie natuurlijk ongeveer gelijken tred houdt met die der noten (met dien verstando, dat de hoeveelheid foelie ongeveer 4 inaal kleiner is dan die der noten), is dat met de prijzen der beide artikelen niet altijd het geval; in de 16e eeuw was die der foelie 3 a 4 maal hooger dan van de noten, doch daarna daalde de verhouding steeds langzaam totdat de prijzen ongeveer in het midden dezer eeuw bijna gelijk geworden zijn. Van 1840—1856 waren zij van / 2,51 tot / 1,06; van 1855—1863 voortdurende daling tot / 0,57; van 1863—1872 snelle rijzing tot f 2,73; daarna tot 1885 daling tot / 0,85; tot 1889 staging tot / 1,87; daarna voortdurende daling tot / 0,95 in 1896, terwijl do prijs in 1897 tot / 0,98 steeg, en in de jaren 1898—1916 tus- echen / 0,90 en / 1,60 schommelde, alles per half kilo. De productie van muskaatnoten heeft zich in den Oost-Indischen Archipel ook buiten de Banda eilanden uitgebreid. Met name is dit het geval in de Minahasa. Terwijl het product der Banda-eilanden nog uitsluitend aan het Gouv. moest worden geleverd, were! reeds bij bcsl. van 28 April 1839 de teelt van specerijen op Java en Sumatra vrijgelaten en het overbrengen van planten en zaden uit de Molukken naar andere treken veroorloofd. Dit geschiedde o. a. naar de Minahasa, waar do notenteelt ook eene volks- cultuur word, vooral sedert 1854 ten go vol ge van de bemoeiingen van den resident Jansen. Zij gaf aanvankelijk weinig resultaten dn wegens

*)Behalve op de toen reeds bestaande 34 notenperken wordt de notencultuur in de Bandaeilanden thans nog gedreven op 2 landen op Roen, in 1874 en 1877 en op den land op Rozengain, in 1874 door het Gouv. in erfpacht uitgegeven.

de mocilijkheid het product van do hand te zetten dn wogens de omstandigheid, die do bevolking toen geen geld bezat, ja dit zelfs ni kondo. Deze toestand veranderdo echter weldra en sedert 1870 breidde do cultuur zich aanmerkelijk uit, zoodat het totaal der boomen, in 1897 in do Minahasa aanwezig, op 902,470 word ge- raaxnd, waaronder 665,034 van 1—10 jaar. Buiten de eigenlijke volkscultuur werpon de particuliere landerijen in do res. Menado ook nog eenigen oogst af. Op Ambon werd tijdens "do Comp, oogluikend toegestaan, dat noteboomen gespaard blevcn; toen do perken to Banda in 1778 zoo zwaar geteisterd werden, besloot zij do teelt ook op Ambon te invocren waar zij zich echter weinig ontwikkelde, ook niet toen zij in 1827 vrij verklaard werd. Eerst sedert 1877 breidde do cultuur zich krachtig uit; liet getal noteboomen op dat eiland aanwezig, werd omstreeks 1896 op ongeveer 240,000 gesteld. Ten slotto vindt men op de Oeliasers, op Sangi, Siauw en Ceram min of meer geslaagde aanplantingen. Op Ternate worden van de daar liggende particuliere tuinen noten verkregen; overigens wordt er van dat eiland een veel grootere hoeveelheid uitgevoerd, die van Halroahera, Tidore, Batjan en Obi verkregen wordt; van Halmahéra grootendeels niet de echte, maar van do

M. succedana BL (Halmahéranoot). Op Java en Madoera is de teelt, die op enkele particuliere landerijen en in Soerakarta op huurlanden gedreven wordt, van zeer weinig beteekenis. Op Sumatra daarentegen is zij van veel meer belang; op Sum. W. kust word zij in 1839 ingevoerd en nam vooral sedert 1860 toe, zoodat in 1893 5032 pik. geoogst werden; daarna is zij echter afgenomen. In Benkoclen word de cultuur door de Engelschen in 1798 ingevoerd, zij nam aanvankelijk een vrij hoogc vluclit, doch is sedert verminderd en thans van weinig beteekenis; ter Sum. O.kust, waar de uitvoer in 1892 tot 3930 pik. steeg, daalde deze al zeer spoedig weder; eveneens is op Atjéh do cultuur van weinig beteekenis.

In grove trekken is do wijze van cultuur en bereiding in grootere aanplantingen (perken en tuinen) de volgende: De boom, die het best in de lagere bergtreken tiert, word I bijna uitsluitend van zaden gewonnen, en niet van stekken, daar do proeven met de Jaatste plantwijzo tot heden geen gunstige resultaten opleverden; daartoe worden zaadbeddingen aangelegd, waar de noten in den dop worden uitgezaaid. Een jaar daarna zijn de plantjes geschikt oin in do tuinen overgo brae hit te worden, hoewel het de voorkour verdient zo eerst nog in kweekbeddingen te worden verzorgd. Op de Banda-eilanden worden do tuin (3ii, ojn zc tegen den wind to bcsdiermen, door con gordel hooge boom en, — meest pandanen, — omgeven; bovendien worden nog groote woud-boomen in de tuinen geplant, vooral kanari-boomen, doch ook andere nuttige boomen. o. a. kfmiri. Ook elders, waar men geen last van den zee wind heeft, wordt dit Jaatste wel toegepast; dio boomen zijn dan echter geen "schuuboomen", maar "schaduwboomen" zoodat do note boom bijna overal in de schaduw gekweekt worden, iets waarvan het nut wel betwijfeld wordt. Aan grond be working wordt in den regel weinig gedaan; van bemesting, behalvo door de afgeval- len bJadern, enz., is zelfs in de

plantingen geen sprake. Daar do vrucht geduren- d. het goheele jaar rijpt, wordt ook voortdurend geoogst; in Juli on Augustus zijn de werkzaamheden echter hot menigvuldigst, omdat dan gewoonlijk do helft, soms moor, van don oogst wordt binnongehaald. Daartoo gaan mannen en vrouwen 's morgens vroeg naar do tuinen, voorzion van eon langen stick (gaai-gaai), waar- aan van boven eon dubbele haak zit om do noot aftetrekken en daaronder eon mandjo om do vrucht optevangen ; een mand om de afgeplukto noten to bewaren, hangt hun om de schouders. Do bolster wordt van do geheel rijpe on gave vruchten verwijderd, doch om de onrijp afge- trokken vruchten gelaten om doze to onderschei- den. Do noten worden gesorteerd en, nadat zij van do foelie ontdaan zijn, in het „rookkambuis" gedaan, een gebouwtje, waarin de noten aan don rook van langzaam voortsmulende houtvuren blootgesteld zijn, ten einde ze in den dop te drogen. Na ongeveer 6 weken zyn zij droog en voor do verzending goschikt wanneer men zo in den dop wil verkoopen, waartoe zij dan nog eene nauwkeurigo sorteering ondergaan. Zijn zij direct voor de Europeescho markt bestemd, dan worden zij in zakken op cen droge plaats be- waard on ondergaan, als or eene groote partij bijeen is, eene verdore bohandeling, bestaando in het "kloppen" of bovijrdon van don dop, het sorteeren in gave of vette noten, in gerimpoldo on in rompen, waarna de gavo noten weder naar do grootto worden gesorteerd. Eindelijk worden do noten gekalkt; do op do Banda-eilanden meest gobruikelijko wijze is do noten in eon dikko brij van versoh gelusohto kalk met zeewater to leggen en ze daarin eenigen tijd to bewaren, waarna men ze op bamboezen horden laat uit- lokkon en daarna to drogen logt. Bij het drogo kalken, dat op Sumatra en Singapore in gebruik was, worden de noten met vorsche, fyn gozeefde kalk tusschen do handen gewreven. Het kalken veroorzaakt het wit bestoven uiterlijk van noot- niuskaat, on is oen voortreffelijk middel om do noten tegon insecten to beschermen. In de dagon dor Comp, diende dozo handgrop tovens om het kicmcrinogon dor noten to doodon, uit vrees (int zij elders en vooral in vromdo kolonien zouden worden uitgeplant (dat do vogols, bo- paaldclijk *Carpophaga aenea* on andero mus- kuatduivon (zie Dl. I, bl 644) op do vroscho foelie verzot, do zaden van oiland tot oiland mo- devoerden, kon do Comp, niot verhinderon). Na het drogen worden do noton nog good nagezion, in kiston vorpakt en dan naar Europa, vooral naar Nedoiland, gezondon. Slechts ongeveer $\frac{1}{3}$ gaat naar elders, grootdencols naar Now-York en do rost naar London.

Do foelie wordt, na van do noot vorwijrdod to zijn, op rondc, vlakko bamboezen hordon in de zon gedroogd; daar or zeer op gelet wordt of zij in haar gchoel is of wcl go broken, laat men haar niot eons indrogon; als zij slap on buigzaam go word on is, wordt zij plat gotrapt on verdor go- droogd. Daarna wordt zij gesorteerd en in zoogon. Kookols (baaltjes van matten of boombladen) verpakt on verzonden. Noton en foelie worden in Europa door do makolaars nog cons nagosor- teerd, bcschroven en gewaardeerd en in veiling gebracht.

Uit do noten wordt ook wcl cen gool vet, do zg. „notonzoep (Balsamum nucistao, Muskat-

buttor, nutmeg-butor),* vorvaardigd. Op do Banda-oilanden gosohiedt dit hoofdzakelijk uit infdriuro soorton, op convoudigo wijze, nl. door do noten te knouzen, uittestoomen en uit- tepersen. Do opbrongst bedraagt 25—30 %. Do overblijvendo kook wordt gobruikt om eon fijno soort champignons to telon, door zo vermengd met don bolster en de doppen te ovardekken mot eon laaggo aarde en daarover to leggon reepoon van pisang-stammen en bladeren. In een paar fabrieken in Duitschland wordt muskaat- botor in het groot bereid. Eindelijk wordt uit minderwaardigo noten nog wel, „noten-olie" gesticillceerd. Doze is tot eene hoeveelhoid van 8—15 % in noten aanwezig, het is eene kleur- loozo, vluchtigo vloeistof, die al het aroma der noten bovat. Uit foelie kan men 4—15 % eener soortgelijko olie dostilleeren.

Bij do kleinc volkscultuur, met name in de Minahasa, wordt veel minder moeito aan de verzorging en den pluk van het product besteed. Ohineezen koopen de noten en foelie op en leve- ren die aan de Europeescho firma's ter bereiding; fouten bij het aflukken en de aflevering der noten, o. a. door onrqp opengegane vruchten met do rijpe noten te vermengon, en andero misbruiken, maken dat het Menado-product minder waardo heeft dan het geval zou kunnen zijn.

Verschillende ziekten teisteren do notencul- tuur ; in de eerste plaats de bastziekte, tenge- volge waarvan do boom, soms in. 6en dag of goheel of aan hot bovensto gedeelte verwelkt, waarna de boom afsterft, voor zoo ver hij verwelkt is. Op Singapore en Penang heeft destijds de zickto ontzaglijko schade aangericht; ook in den Archipel is zij, doch niot zoo heftig, opgetreden; op do Banda-eilanden, Ambon en omstreken, Ternato en Riouw schijnt zij echter geheel onbe- kend te zijn. De zoogon. witto mierenplaag en de wortelschimmel schijnon, volgens Prof. Janse, dezelfde ziekte to zijn. Eon ziekte, die eveneens veel schado veroorzaakt, is het onrijp opon- springen der vruchten, waardoor de noten of gchoel onbruikbaar voor den handel of een inforiour product worden (gerimpeldo noten). Voorta worden nog vermeld do starvelken- ziekto, do witto on do zwarto draadschimmel on do wortelschimmel, terwijl de noteboom ook nog to lijden heeft van woekcrplanton on dierlijko parasieten, voornamelyk kevors, zoals do schadelijko „boor-boor", de „gaai", het tak- kovertje on het iitton-boorkevoertje.

Bohalvo van do *Myristica fragrans* worden ook nog zodon van andoro soorton als notomus- kaat in den handel gebracht. De belangrijksto is do „papoe&-noot" of „lango noot" afkomstig van *Myristica argentea* Warb., dio slochts in het wild in Niouw-Guinea schijnt voor to komcn on door do inboorlingen wordt ingozameld. Zij wordt gebracht naar Banda, Ternate, Makasser, 80 ms naar Monado, daar op do wijzo der mus- kaatnoton bohandeld on naar Europa vorscheept; haro waardo wordt op % dor gowono noten go- steld. Hare foelie is als „wilde foeli." bekend; dozo heeft minder fijn aroma, en wordt wol met do ochto foelie verjengd ; zij behaalt ongeveer *Hi* van den prijs der laatste. Dezo soort wordt wol vorwisseld. met do mannetjesnoot of Paia laki-laki (*Myristica fatua* Houtt.) uit do Molukkon, welko slochts zeer wewig gour heeft

en die so ms als medicijn gebruikt wordt. Uit-waarde als leverende kino(zio DI. II. bl. 324), sluitend aan de Londensche markt komt do Bombay-andere hebben vethoudende zaden (zio 0L115N)-foelie, afkomstig van *Myristica mala-barica* Lam., *Literatuur*: Over do notemuskaat en haro cultuur zonder reuk of smaak, en die go- bruikt wordt voorverschonen de zeer belangrijke werken: Dr. O. vervalsching van het poeder van goede foelie. Als Warburg, Die Muskatnuss, Leipzig 1897 en Dr. J. bijmengsel bij de echte noten komen in den handel M. Janse, Do Nootmuskaat-cultuur in de Minahasa nog voor: de bovengenoem- de Halmahéra-noten en op de Banda-eilanden (Meded. uit 's lands de Batjan-noten van *Myristica speciosa* Warb. Van de Plantentuin), Batavia—s Grav. 1898. Verder van niet-aroma- tische *Myristicks* hebben sommigo nog Gorkoms Oost-Indischo Cultures 1918 Deel ni. eenigo

In- en Uitvoerrechten in Nederlandsch Indio Volgens de statistiek van den Handel en domuskaatboom in de laatste jaren onderstaande bedroeg de uitvoer van de producten van den hoeveelheden in K. G.

Uitvoerhaven	1911.	1912.	1913.	1914.	1915.
Gecultiveerde muskaatnoten (in den dop)					
Se@ajang		46.552	40.805	82.179	43.772
Soerabaja ^A		59.986	37.838	29.308	29.367
PeFalongah		12.928	8.162	5.073	—
l^ soercean"-)		—	6.876	13.171	11.543
ProBoEneed		—	3.382	—	—
Tandione Priok		—	—	—	2.820
Menado	274.608	449.306	323.089	227.950	—
Oeloe Siau	446.813	253.276	652.501	278.763	—
Amboina	177.721	207.425	198.381	161.035	—
Z	—	83.474	—	—	—
Ternate	—	70.766	121.831	94.673	—
Tana Toean	64.710	63.376	65.705	64.464	—
Makasser	140.031	56.651	—	—	—
Banda Neira	177.334	49.441	223.873	211.119	—
Taroena	69.080	—	84.290	73.464	—
Goenoene Sitoli	—	—	27.164	26.707	—
Sanaroea	—	—	—	14.701	—
Idi	—	—	19.720	12.865.	—
Liroeng	—	—	—	12.484	—
Gecultiveerde muskaatnoten (geklopt)					
Semarang		211.734	80.633	82.375	110.244
Pekalongan		Z	4.009	3.200	7.119
Soerabaja		—	—	5.346	—
Banda Neira	577.651	374.737	593.292	481.185	—
Padane	—	242.740	256.213	192.061	—
Makasser	78.715	165.612	243.240	320.584	—
Menado	50.540	—	38.629	35.857	—
Ternate	—	—	23.327	9.818	—
Wildo muskaatnoten (in den dop)					
Makasser	113.910	77.469	—	—	—
Amboina	8.921	—	—	—	—
Wilde muskaatnoten (geklopte)					
Makasser	—	34.369	25.995	—	—
Menado	3.785	—	—	—	—
Foelie					
Semarang		48.857	20.023	31.061	28.941
Soerabaja	58.312	9.811	5.848	3.573	5.510
Pasoeroean		—	2.248	5.447	—
Pekalongan		2.182	—	—	—
Banda Neira	148.792	143.436	229.597	176.222	—
Makasser	134.407	118.344	97.748	78.263	—
Menado	101.517	96.450	102.663	118.051	—
Padane	49.385	67.526	48.123	45.428	—
Amboina	—	—	26.482	38.578	—
Ternate	—	—	18.986	15.037	—
Tana Toean	11.280	—	11.408	10.637	—
Oeloe Siau	—	—	16.810	6.380	—

NOTENSCHRIFT. Zio MUZIEK en MUZIEK-INSTRUMENTEN.

NOTODIRODJO, Pangeran Aria; gcb. 1858 te Djokjakarta en aldaar gcst. 1917, was de zoon van Pakoo Alam V (zoo aldaar) en was do eerste hoogadclliiko Javaan, die eon Europee- schc schooldlopping heeft gohad. Na lager on- derwijs to hebben genoten, bezocht hij do H. B. S. om daarna volgens do traditio to worden opge- Jeid tot Officier van het Legioon van Pakoe Alam, waarin hy aanvankelyk bij hot corps dor Cavalle- rio were! ingedeeld. In 1883 werd hij Lt. Kwartier- meester, in hetzelfde jaar ontving hij den titel van Pangeran.

Lator werd hij door zyn vader belast mot het boheer dor financiën, een zwaro taak, aangezien na den dood van Pakoo Alam IV de financieelo toestand van het vorstenhuis zeer trouwig was. Dank zij do onergie en het streng, maar beleid- vol optreden van Notodirodjo waren in 1889 allo schulden, behalve die aan het N. I. Gouvor- nement, afbetaaid. Na verschillende administra- tieve reorganisatie to stand gebracht to hebben werd Notodirodjo naar Adikarta (zie aldaar) over- geplaatst als vortegenwoordigor van Pakoe Alam V, ten einde do economische, in het bijzonder agrarische hervormingen van dat dool van het

P. Alamsche grondgebied to leiden, waarbij hem zoodanigo macht word toegokond, dat do regent van Adikarta slechts politiehoofd bleef. Weer aan het hof in de stad geplaatst zijnde, werd hij spoedig de rechterhand van zyn vader, omdat do kroonprotendent — Notodirodjo's oudero broeder — ziekelijk was. Na den dood van Pakoo Alam V, en tijdens de roegcring van don zieck- lijken P. A. VI, die reeds in 1902 stierf, was feitliik Notodirodjo do bostuurdor van do Pakoo Alaman. Daarna werd als wd. hoofd van het Pakoo Alamscho Huis benoemd do oudsto pa- ngdran (S&sr&ningrat), doch toen deze zich later torogtrok, kwam N. weer aan het hoofd te staan, nu officieel als prins-regent en tevons als voogd van den jeugdigen kroonprotendent. Bij diens vorheffing tot Pakoe Alam VII word Notodirodjo van Kapitein bevorderd tot Major b. d. Gen. Slaf. Pangdran AriS. Notodirodjo was vorder Htichter on voorzilter van de Vereeniging voor Hollundsch- Inlandsch onderwijs op neutralen grondslag, evonals van het Javaanscho Stuelie- fonds „Darmoworo", voorzitter van hot hoofd- bewtuur van „Boodi Oetomo", bostuurslid van verschillende vereenigingon, terwijl zijn naam in <l o Vrijnietolaarsbeweging ccn goedon klank had. Vormeld mag worden, dat hij in 1886, samen mot Controlcur Rosomoicr, Javaanscho wetten bo work to on uitgaft.

In do sociaal-politiekdo beweging was Notodirodjo reeds in 1906 met Waidin Soedira Hoc- sad a (zoo aldaar) werkzaam, toen deze pogingen deed oen Javaansch-nationaal Studiefonds op to rich ton, welko pogingon medo leidden tot de oprichting van „Bocdi Ootomo" (zoo aldaar). hi 1912 word Notodirodjo tot voorzitter van hot hoofdbestuur dier verconiging gokoazon, in wolko functio hij zich deed konnon als eon tactvol vereenigingslid, die vooral do intellectu- oolo oitwikkling dor inlandscho bo volkin g op liot oog had. In 1914 was hij door zioкто ge- noodzuakt af to tredon.

Dat Notodirodjo eon voorstandor dor intellect ueole ontwikkeling was, blook o. a. daaruit,

da>t hij oon dritical zijner broedors, o. w. don regent van Ponorogo (don ex-controlour) R. M. A. Koesoemo Joedo, en vijf zijner zoons, van wio Pen rood a arts, naar Nederland heeft ge- zonden voor verdoro universitairo vorming. Rad4n Adjeng Karlinah, de eerste Javaanscho onderwijzeres met Europeescho akte, is een van Notodirodjo's dochters. (Zie verder „Ned. Indie, Oud en Nieuw", Afl. 3 Jg. I., „P. A. Noto- dirodjo en zijn aandeel in de opleving van het Javaanscho Vblk" door S. Surya Ningrat).

NTOEAN-NTOEANGI. Zio MUZIEK EN MU- ZIEKINSTRUMENTEN.

NUMMULIETEN, zie RHIZOPODA.

NYCTANTHES ARBOR TRISTIS L. fam. *Olea- ceae*. Srigading (JAV). Heester of lago boom, uit Britsch-Indie, in tropischo streken gokweekt om de welriekende bloemen. De bladeren en de bloemen worden als daoen karangan gebruikt om do menstruatie to bovorderen. Zo worden op de pasars to koop aangeboden en ook tegen

onkelo kwalen aangewend. / 匕 / 兪

NYMPHAEA. fam. *Nymphaeaceae*. ^ Toen- x djoeng (MAL., JAV., SOEND.). Waterplanten, mot dry vendo bladoren en bloemen.

Vershillendo soorten komcn in Ned.-Indie in het wild of gekweekt voor. Zio LOTUS.

NYSSA JAVANICA Wang. fam. *Nyssaceae*. Hiroong (SOEND.); Woeroe gading (JAV.). Zeer groote boom tot 50 M. hoog, in het Westen van den Archipol voorkoniend. Hot hout, dat in dp bergstrekon van Java soms in groote afmetin- gen to krijgen is, wordt wol gebruikt als bouw- hout. Do zuro vruchten worden gegeten.

NIJVERHEID. In de tijden der primitievo Inlandscho samenleving was er van eigenliiko ind ustrio weinig sprake. Do kleino land bouwer was zijn eigen bouwmeester, zijn eigen timmor- man, wagenmaker onz., zijn vrouw spon, weefde en batikte.

In do groote centra in do omgeving van de voraten alleen kendo mon lieden, die afzonder- lijk ambachten boeefenden on het waren de vor- ston, die sommige dier ambachten in bescherming naincn, aanmoedigden on tot hoogero ontwikkeling braehten. Zoo kwam de metaalbewer- king, inzonderheit het smeden van krisson en hot vervaardigen van gongs, gambangs en konangs (muzickinstrumenten), do lederbeworking vooral het uitslaan en verven van wajang- (schaduw- spel) poppen, en do batikkerij tot hoogen bloei.

Ook ontwikkelde zich evoneons ondr den in- vloed van vorston on grooten» als er in zokere landstroken de omstauidigheden gunstig waren, industricen als vlcchtorijen, snijwerk, potten- bakkerij o. a. Industrien ontstonden niet uit economisch besef of uit drang naar vorbetering van economischen toestand, doch waren go- volgen van de begeerte naar wceldo van vorston on grooten. En ook do kleino land bouwer vor- langdo naar eenige luxo bij zijn huis, moubelon, gercedschap en klcoren en kwam daardoor wol tot tijdelyko bcoofoening van een of andoro Industrie, vooral tot snijwerk on batikkens#! Daar, waar gchcele kanxpongs smeedwerk levo- ren, gongs gieten, katoen batikken, uitsluitend ton behoefte van den vorst en zijn talryko familie- leden, daar waar do landbouwer zijn plooghout, zijn vrachtkar, zyn rijstmesjoe e. d. gereedschap- pen met snijwerk versiert, daai* kcut men geon industrie, zoodals do Westerscho weuld dio heeft.

Door het binnondringen van Europeesche Industrie, door de verandering van politieke omstandigheden dor vorsten en hoofden, door de geheele omkrom in economischen toestand, o. a. de verandering van producten- in geldhuis- houding, kreeg do industrie hior langzamer- hand een ander betekenissen en kwam liior en daar reeds noodzakelykheid van beoefenen van een of ander ambacht, onvoorloer do nijver- heid veel van haar oorspronkelijk karakter. Een gevolg daarvan was, dat volo fimbachten zooals wapensmederij, houtsnijkunst on dor- gelijke z. g. kunstn- verheid, achteruit gingen en dreigden to verdwijnen. Een ander gevolg was, dat een deel der Inlandscho ambachtslieden in dienst kwam bij de zich steeds uitbreiden- de Europeesche industrie. Waar do inlandscho Industrie, door noodzaak gedreven, nicher uit- breiding kreeg en een belangrijke bron van in- komsten had kunnen worden, zag mon editor over het algemeen weinig economischen voor- uitgang, doordat do moor intellectueel ontwik- kelde, meer energieke en meer kapitaalkrachtige vreemdelingen gebruik konden maken van hun overwicht op den zorgeloozen en economisch zwakken Inlander. De Inlandsche ambachts- lieden, die terecht kwamen op do Staatswerk- plaatsen of particuliere fabrieken waren econo- misch heel wat beter af, zo leorden hun ambacht betor verstaan on derwierven zich oen inkomen, hetwelk dat van den landbouwer en den desa- ambachtsman verro overtrof.

De ontwikkeling dor industrietoestanden en de minder gunstige economische gevolgen in vele streken ontgingen de opmerksaamheid der Regeering niet (zie onder FABRIEKENOR- DONNANTIE) en onderzoekingen omtront do toestanden werden gelast, rapporten uitgobracht en middelen tot verbetering beraamd. Sommige voorlichters der Regeering vostigden hun aandacht vooral op de steeds meer en meer verdwijnende kunstnij verheid, en in hun artistiek verlangen het verdwijnend schoon te redden, poogden ze, trots de politieke en economische veranderingen, de houtsnijkunst, de kunstsmedery o. a. steun te verscheffen, uit hun vorval op to heffen on to ontwikkelen.

Hoe schoon dergelijke pogingen uit artistiek oogpunt ook waren, economisch zal hot volk er weinig door gebaat worden. Grote markten van Oost-Indisch houtsnijwerk, batikkunst e. d. zullen er wel nooit komen en dus zullen genoem- de pogingen hot volk geen geld in den buidol brengen. En aan dat laatste heeft de bevolking behoefte. Bij do zich steeds vermeerderendo be volkin g, bij de vermindering van gelcgen- heid tot ontginning, bij do meerdero ontwikkel- ling der levensbehoofien heeft do Inlandscho bevolking, naast den landbouw, een blooiendo industrie noodig. Naast do behoefte aan hulp op landbouwkundig terrein is er dio op indus- trieel gebied. Dio hulp zal dan moeten boat aan in het doen worden van een industrie, welke een deel van hot volk oen goeod bron van inkomen verschaft.

Op industrieel gebied kent Indio al volo bo- hoefien; do reeds genoemde Staatswerkplaatson en particuliere fabrieken kunnen naast oen aantal "koelies", tai van goede ambachtslieden go- bruiken. In een deel dezer behoefte wordt tot nu nog voorzien door vreemdo, Euro-

peebche on Chineescho workkracht. Vordor vraagt do Europeescho zoowel als do Inlandscho samenleving naar tai van industrie-productien: moubelon, ijzorwaren, klokcleron onz. Voor con groot deel moot daarin voorzien worden door invoer uit Britsch-Indie, Japan on Europa; voor eon ander deel wordt erin voorzien door vromede, hoofdzakelijk Chineescho ambachtslieden on slechts voor eon zeer kloin deel door Inlandscho. Hoewel hot wellicht voor velo ingevoerd o artikelon economischer zal zijn, zo to blijven betrok- ken van andoren, zijn or ook on dor, dio evon- goed in Indie vorvaardigd konden worden on dio tai van Inlandsche handon work on loon zou- don kunnen verschaffen. Zoo zal er naast don Chineescho workman, dio hior cnmaal gevestigd is, bij do zich steeds vermoederendo behoefte, nog plaats genoeg zijn voor bekwamo Inlandsche ambachtslieden. Bovendien oischt do bowerkin g van ijzor on hout ton behoefte van huizenbouw en land bouw moor zorg dan op velo plaatson tot op hedon or aan besteed wordt.

De Inlandscho nijverheid is groot end eels huisnijverheid. Als de voornaamste categorieën van beoefenaars dior nij verheid zijn te noemen: metaalbewerkers, (goud- en zilversmeden, koper- on ijzersmeden, blikslagcrs), houtbewerkers (tim- merlieden, houtBnijders, moubelmakors, wagon on karronmakors, scheepsmakors), batikstors, kleermakors, leerlooioors, cdrcbwrckers, hoorn- boworkers, metselaars, eetenhouwers, kalkbran- ders, bereidera van landbouwproducten, als klappersuiker enz.

De Europeeascho nijvorheid heeft zich in do jaatsto jaren buitengewoon snol ontwikkeld en wordt, zooals uit het hier volgend overzicht kan blijken, van moer on meer betekonien voor do kolonio. Wat de land bouwnij verheid betref, kan vohtaan worden met te verwijzen naar do betrefende producten.

Dat het streven, om door middel van eigen Industrien zich meer en nieor onafhankelijk to maken van het buitenland, ook bij do Ro- geering alle mogelijke steun vindt, behoefte nau- wolijs to worden vormde.

Omtront hot aantal particuliere nijverhoicH- ondernomingen in Nedcriandsch-Indie, waaraan op 1 Juni 1914 vijf of meer arbeiders verbonden waren, wordt in do hierachter vol gon do lubol oen overzicht gogovon.

Particuliero NijvoicH-ondernejningon	Java cn Ma- docra	Bui- ten bezit- tingen	1 o- taal
Arakstokorijen	JO	9	9
Batikkerijen	1019		1019
Biorbrouwerijen	1		1
Blikfabrieken	6	3	9
Boekbindorijen	47	24	71
Broodbakkerijen	168	73	241
Cassaveincelfabrieken	61	1	62
Cementfabrieken	8	5	13
Cementtegeelfabrieken	25	3	28
Clomentsteenfabrieken	3	1	4
Conserverfabrieken	1		1
Constructiewerkplaatson	32	7	39
Diamantsliiberieii	2	6	8
Drukkerijen	78	28	106

Particuliere Nijverheids ondernemingen.	Java en Ma- loera	Buiten bezi- ingen	To- taal
u Aardolieproducten ..	3	3	6
2 a batikwas ..	1	—	1
a > pharmacoutische- 号 u producten	7	1	8
若 a vatta chian ale l dan £ porolie, enz.	42	11	53
Gasfabrieken ..	7	3	10
Houtzagerijen ..	24	155	179
Huidendrogerven ..	34	13	47
Kalkbranderijen ..	159	19	178
Kalk- zand- steenfabrieken ..	12	1	13
Koffiebranderijen ..	17	2	19
Leerlooierijen ..	9	1	10
Limonade-fabrieken ..	50	3	53
Machiefabrieken ..	10	2	12
Margarine-boterfabrieken	1	—	1
Marmerslijperijen ..	13	1	14
Kunstmestfabrieken ..	1	—	1
Metaalgietcrijen ..	18	2	20
Mineraalwaterfabrieken ..	60	8	68
Mechelfabrieken ..	245	47	292
Pannembakkerijen ..	197	51	248
Papier en cartonfabrieken ..	2	—	2
Pottenbakkerijen ..	20	—	20
Reparatie werkplaatsen ..	86	36	122
Rijststellersijen ..	212	—	212
Kiutnefabrieken ..	50	1	51
Steenbakkerijen ..	277	103	380
Smederijen ..	199	6	261
Scheepswerven ..	26	1	26
Spiritusfabrieken ..	4	—	4
Sigaren en (of) sigarettenfa- (voorn. werkplaatsen waar de Javaansche z.g. strootjes bereid en gemaakt worden) ..	105	—	105
Schoenmakerijen ..	81	8	166
Touwslagerijen ..	6	1	7
Vuurwerkfabrieken ..	41	—	41
Vlechtindustrie ..	27	—	27
IJsfabrieken ..	37	27	64
Zeeppabrieken ..	40	—	40
Zwavelzuurfabrieken ..	1	—	1

Omtrent do voornaamste takken van in-duktrik kunnen de volgende bijzonderheden worden jnedegedeeld:

Jiommaterialen. Baksteen en dakpauwen worden bijna overal op Java en in vele streken van de Buitenbezittingen vervaardigd. Het bedrijf is geheel in handen van Inlanders; belangrijke centra bevinden zich o. a. in de residenties lialavia (TangCrang, Krawang), K6doo (K a rang An j6r), Pasoeroean (Malang), enz.

(Jok het nan tai k a l k b r a n d c r i j en is vrij belang-rijk en broeid zich voortdurend uit. Tot do groote afnemer behooren uitvoerders van bouwwerken en do suikerfabrieken. Sedert begin 1912 bezit Nederland-Hch-Indie een naar do cischen des tijds ingerichto portlandcementfabrick bij Indanxng in do nabijheid van Padan g, residentio Sumatra's Westkust, welke cement van zeer goede kwaliteit Jovert.

Tras wordt op meerdere plaatsen van Java gevonden en geexploiteerd. Op eenigszins groo-

tero schaal wordt do trasfabricatie uitgeoefend in do nabijheid van don Moorlah (zie aldaar).

Do fabricatio van ceraentsteen, cementte- gels, kalkzandsteen en imitatio-marmor heeft ook op Java haro intredo gedaan en het aantal bedrijven, dat zich met do fabricatio hiervan bezighoudt, is belangrijk te noemen. Zie overigens BOUWMATERIALEN (INDISCHE).

De *chemische industrie*, met uitzondering van do reusachtige petroleum-industrie, is in Nederland-Hch-Indie nog in haro kindsheid. Tot do voornaamste chemische industrien zyn te rekenen do zeepfabrieken, waarvan een belangrijk aantal onder Chineesleio in Inlandsche leiding staan, de gasfabricatie (or bevinden zich steenkoolengasfabrieken te Batavia, Buitenzorg, Cheribon, Semarang en Soerabaja), de acetyleen- en zuurstoffabricatie, zwavelzuurfabricatio.

Hot aantal leerlooierijen is zeer belangrijk en het aantal grootere inrichtingen breidt zich meer en meer uit.

Een belangrijke plaats in do nijverheidsonder- nemen bekleeden, als gevolg van de ont-zaglijke uitbreiding van do landbouwnijverheid, de constructiewerkplaatsen op machiefabrieken. De *metaalgietcry* is nog van weinig beteekenis.

Do *oliefabricatie* (katjang tanah, djarak-pitten, kad§16, widjen, kapokpitten, klapper), vooral die van klapperolie, heeft zich snel ont-wikkeld, en zoowel op Java, als op de Buiten bezittingen bevinden zich groote inrichtingen, die zich speciaal opdit bedrijf hobben toegelegd. Men vindt thans (1917) op Java 20 moderne oliefabrieken met hydraulische persen (zie No. 4 Meded. Commissio Fabrieksnijverheid in N. I. Over de plantaardigo olie-industrie door B. Streefland).

Ook de *scheepsbouw* breidt zich meer en meer uit, maar bopaalt zich, behalve op het Marine-otablisement te Soerabaja, tot de constructie van houten en ijzeren prauwen en motorbooten op kleine zoilschopen.

Een Industrie, die zich vooral in de laatste jaren meer en meer ontwikkeld heeft, is die van *veevoeder*, waarvan ook belangryke hoeveelen gedeeporteed worden.

Tot do industrien, die voedings- en genotmiddelen leveren en die over den geheelen Archipel verspreid worden aangetroffen, behooren de broodbakkeryen, tapiocafabrieken (zie onder TAPIOCAMEEL), koffiobrandorijen, fabrieken van verduurzaamdo levensmiddelen, lixonade- en kunstmineraalwater-fabrieken, sigaron- en sigaretten-fabrieken, papierfabrieken, spiritusfabrieken en ijsfabrieken.

Tot onderzoek van do mogelykheid tot hot in hot loven roopen van nieuwe takken van fabrieksnijverheid in Ned.-Indie, voornamelyk tot vorworing van in Indie aanwezige grondstoffen op tot hot geven van raad nopons maatregelen ter bovordering van de totstandkoming van nieuwe nyvorheidsondernemingen van bo- doelden aard is bij Gouv. Bcsl. van 14 Sept. 1915. J.

No. 11 cono bijzondere commissio in geest old. /
NIJVERHEID (MAATSOHAPPIJ VAN).
MAATSOHAPPIJEN en KOLONIAAL-MU-
SEUM.

O.

OA-OA (t. r. oewak oewak) (MAL.). Zie GIB-BON.

OBA. Tidoreesch Sultansdomoiv op de West-kust van Midden - Halmahéa, van Dodinga gescheiden door de Kajasa. Do kleino kampong ligt aan het strand, (zie HALMAHARA, Deol H biz. 8). 4 V

OBAA. Een der bronrivieren van de Digoel (zie aldaar), do grootste rivier van Zuid Nieuw-Guinea. Do Obaa ontvangt haar water in een moerassig gebied; zij valt niet rechtstreeks in de Digoel, doch in de Mappi (zie aldaar), die op haar beurt in de Odammoen valt, den Noorde-lijken tak van de Digoel.

OBAD. Een rivier mondtende op do Z.O.-kust van Nieuw-Guinea, ten W. van MeraukS. Op do kaarten wordt zij ten onrechte „KoembS" ge-naamd naar de kampong van dien naam aan den mond der rivier. Een linker zijrivier is de SakoersS. De oevers zijn vrij dicht bevolkt; de kampongs met hunne groote huizen maken een welvarenden indruk. Do voornaamste kampongs zijn: Sarore, Tomboci, Djamboe en KoembS. Groote sagoe- en klapperaanplantingen worden langs de oevers aangetroffen. A'

OBAT KAPOEKOEL (MAL. 包 Zie CURANGA.

OBAT PAPADA (of Koelit papda) (MAL. MOL.). De dikke schors van *Weinmannia sundana* Bl. (fam. *Cunoniaceae*), een boom van Ambon op do Molukken. Ze wordt in Ambon go geregeld ge-bruikt bij het koken van de papda. Deze krijgt daardoor een fraaie roodo klour, en 00k de smaak wordt verbeterd. De bast wordt gedroogd on in bundeltjes bewaard.

OBAT SAGOER (MAL. MOL.). Zie ARENGA SACCHARIFERA.

OBAT SFIRIAWAN (MAL.). Een in Indiii vaak met goed gevolg aangewendkruidmengseltegen buikziekten en spruw, vooral bij de Indo-European en in eere, en als "Species antiaphthos" 00k in de apotheken voorhanden. Er zijn verschiillende recepten voor dit middel, dat veelal door Indiese dames als specialiteit wordt ver-kocht. Hoofdbestanddeelen zijn: de glycyrrilii-zinehoudende blaadjes van saga (*Abrus*), de cumarinehoudende bast van poelasari (*Alyxia*) en de tanninehoudende bladen en bast van sfiriawan (*Symplocos*). Een goed voorschrift is: daoen saga, d. sSmoeng, d. pSgagang (kaki koeda), d. m&niran, d. sSriawan, d. atjaran, kajoe manis, ad as en poelasari, alles fijn gesneden en gemengd. Bij den patient bereidt mon daaruit telkens het afkooksel voor 66n dag.

Zie voor deze medieijn: Dr. C L. v. d. Burg's monographic over Indischo spruw, in Gen. Tijdschr. v. Ned. Ind. XXI (1881), bl. 69.

OBI OF OMBI-EILANDEN. Eilandongroep gelegen tusschen ongeveer 1° 20' en 1° 45' Z B. en 127° 20' en 128° 15' O.L. behoorende tot do onderafdeeling Batjan van do gelijknamige af-deeling der residentie Temate. Zij bestaat uk het groote eiland Ombi-ra, of Obi Besar do klei-nere *Salile of Ombi (Obi)* Bisa, Tapat, Ombi (Obi) *latoe*, *Gemooinoe* en Toebalai en een menigte zeer kleine. Met uitzondering van Ombi-ra en Gemoemoe zijn *al dezo* eilanden on bewoond. Ombi-

ra strekt zich pcervormig van West naar Oost uit met hot smalsto gedeelte aan do Oostzijde. Ruim vier-vijfde van het eiland, van het Weston afgerkeond, vormt een massief, met zwaar bosch begroeid borgland, mot vele toppen van 1000—1200 M. hoogto, welke allo den kenniorkonden vulkaanvorm missen. Jong-vulkanischo ver-schijnsolen zijn op de Obi-groep nooit waarge-nomen. Het Oosteljkje deel is laag en vlak, langa do kust niocerassig en met rizophoren bedekt. Ook langs de andre kusten ligt racest een vrij breedo strand zoom, slechts op enkele plaatsen komt het gebergto tot vlak aan zee, o.a. aan do West- en Noordwest-kust. Het eiland is rijk aan riviertjes, dio allo onbevaarbaar en in den drogen moesson door zandbanken versperd zijn. Op do Westkust oven benoorden het eilandjo Mala- Mala, waar het gebergto tot vlak aan zoo rickt, ligt op ongeveer 150 M. hoogto en nog geen kilometer van de zoo af een zoetwatermeer, door een borgrug van het strand gescheiden. Het heeft een onregelmatigen ovaalvorm met een. lengteas N—Z. van ± 5 K.M. en een breedto van ± 2 K.M. In het Noorden wordt het door een waterval gevoed: do uitwatering is in het Zuidon. Van Juni tot September zijn de Oost- en Zuidkusten door hooge zee (in moeielijk te nade-ren, terwijl de Westkust van December tot Maart gevaarlijk is. Daar de Noordcwind door Halmahera on Batjan go broken wordt, verleent de straat tusschen Salilo en Tapat het gcheelo jaar door een veijlgec toegang tot de Noord kusE van Ombi-ra. Tengevolge van de vochtighoid der atmosfeer zijn de Obi-eilanden dikwijls in nevelen gehuld.

De fauna wordt er vertegenwoordigd door zwijnen, slangen, de koesoc (buideldier), soorten vogels, w.o. kakatoes (behalvo de wittc), do ook op Batjan voorkomondo paradijsvogel (*Semeioplera Wallacei*) on do loophocnder. Do wateren, dio de oilanden ompoelon, zijn zeer vischrijk, doch onveijlig door haaion on kroko-dillen. Bij verschiillondo kleinoro eilanden wordt een minder soort paarhoorschelp ge von den. Op do riffen onx Gemoemoc vungt men tri pang. In de wateren van Obi en Batjan vertoonen zich veelvuldig potvisseben, waarop echter geen jacht gemaakt wordt. De bosschen zijn rijk aan goed timmerhout, bamboe, gomboomen, sagoepahnon, rotan on andere boschprodukten.

Vasto nederzottingen worden alleon aangetroffen aan do monding dor onbeduidendo Lai-woei-rivior op do Noordkust en to Akolaino op do Zuidwestkust, alsmede op het eilandjo Gemoemoo, naar mon zot, overblijfsolen van do boruchto zooroovoor, dio eortjids do wateren en kusten van Batjan onveijlig maakten. Than< zijn do bowoners rustigo visschers on damar-ha-lers, dio geregeld do hoofdoljkjo belasting aan den controlour to Batjan voldoen. Aan do nion-dingon van velo rivieron zijn kleino tijdeljkjo nedorzottingen van Galelareozon, Toboloreczen en Batjanners. Zij komen daar tot inzanieJing van daxnar en and ere gommen, waaraan licit land zeer ryk is. Do concessionarosso van West Obi, de Obi gom copal Mij., to Laiwoei goves-

tigd, koopt die wed. or van hon op. Do pachtchat door dozo Mij scdert een lien tai jaron beta aid is het cenigo voordeel door hot Gouvornoment tot nog toe van dezo bozitting vorkregon, waar to-gonovor staat dat ook nooit iets uitogevon is om dezo eilanden productief to makon.

Do Obi-groop, in 1679 door do Oompagnio voor eono jaarlijkscho vergoeding van 420 roalon van Batjan gopacht, werd bij acto dd. 9 Mei 1682 voor 700 rijksdaaldors inedns door Al wad in II, sultan van Batjan aan do O.I. Comp. in volion oigondom afgostaan. Ten ovcrvloedon werden do eilandon in 1876 bij publicatie tot staatsdo-mein vorklaard. Allo vasto bewoners zyn daar- door gouvornoments-onderdanon. Of do Obi-eilandon tijdens de overdracht bevolkt waren, weten wij niet. Wei wordt door Valentijn vordmeld dat Obi in 1322 een koning had, die even-wel door do andero koningen niol als zoodanig erkend word. Het eenige overblijfsol van eono occupatio in Comp&gnie's tijd is do ruino van het blokhuus de Briil van den Briol, door don inlander Lodji genoemd, aan de Westkust van Oinbi-ra. In 1672 van hout opgelrokken, had het oorspronkelijk eene bozetting van 24 man, die togen don smokkelhandel in nagolon to waken had. In 1677 vervangon door oon steenen gebouwtje, bohield het slechts 7 man. In 1683 word de post opgehevon.

Literatuur: H. D. Leyssohn Norman, Meddoelingen betreffende de Obi eilandon. T.A.G. Recks 2, (1885), IV, p. 33 jJ. Stormor, Schets der Obi-oilanden. T. Bat. Gen.: XXXII, 1889, p. 620; R. D. N. Verbeek. Jaarboek Mijnwczen 1908, p. 114 (mot opgaaft van verdere literatuur, biz. 117).

OBSERVATORIUM (KONINKLIJK-MAGNETISCH-METEOROLOGISCH) TE BATAVIA. 6° IF 0 " Z.B. en 106° 49' 50 " O.L.

Aan A. von Humboldt, die door zyn krachtigen wetenschappelijken invloed do oprichting van grootliche meteorologisch-magnetisch observatoria in Engeland en do Engelscho kolonien, alsmede con uitgebreid net van waarnemings-stationen in Rusland en Duitschland wist tot stand to brengen, dankt ook het Observatorium te Jlatavia zyn ontstaan. Dezo boroemde natuur-onderzoeker maakte den, in 1856 op zyn doorroia naar Indie, tijdelijk to Borlijn vctooovonden Guuv.-Gru Ch. F. Pahud opmerkzaam op hot wenschlijko van do oprichting van een magn.-jnct. obKorvatorium in den Ned.-Ind. Archipel. Dit gaf aanleiding tot het inwinnen door don Min. v. Koi. van het ad vics van den hoogcoraar Buyx Ballot, directeur van het Kon. Ned. Meteorol. Instituut to Utrecht. Dezo, instemmon- die met do denckbeelden van Von Humboldt, ont-wierp een plan beoogende: 1°. de oprichting van eon magn.-meteor. observatorium to Batavia; 2°. die van stations der tweede ordo voorgeleijk* soortige waarnemingen in don gchelen Archipel; 3°. eon magnetische opnoiving van den Archipel; 4°. do opzending van allo waarnemingen ter be working naar Utrecht, (Gelukkig voor de wotonsohap is dit laatste punt nimir tot vorwezenlijking gekomen). Tcvns werd door hem Dr. P. A. Bergsma aanbovolon om mot de uit-voering dicr denkbeelclon belast to wo rd on. Nadat do Minister nog den 2d on Maart 1858 con gunstig ad vies van do Kon. Ak. v. Wetenschap-pon to Amsterdam vorkregon had, on do Hoor

Bergsma, na volbrachto studio to Delft, bij Kon. Besl. vnn 7 Aug. 1858 tot ambtenaar 2o klasse voor den Indischon dienst was aangosteld, volgde in 1859 dion bonooming tot ingenieur van den geographischen dienst belast met do vorrichten magn.-meteor. waarnemingen. Zync wrckzaamheid bepaaldo zich voorloopig tot do studio der genoemde wetenschappen, waaronder het bezoeken van de magn.-meteor. observatoria in Europa, en het aankoopon van do voor Batavia noodigo instrumenten.

Bergsma ontscheepte in den aanvang van 1862 te Batavia. Het block weldra, dat in Nederland de kosten voor het observatorium veel te laag geraamd waren, zoodat het door Bergsma ontworpen volledigo plan door de Regeering in Ned.-Indie word afgekeurd. Daarop werd de vraag gesteld of een kleinere, minder kostbaro inrichting voor eon observatorium van de 2o ordc, waar slechts twricmaal daags zou worden waargenomen, niet voldoende zou zyn. Zeer terecht was Bergsma daartegen, wyl een der-gelijko inrichting voor het aardmagnetisme van geen waarde en voor do meteorologie slechts van zeer beperkt nut zou zyn, doch begrepnde, dat de Regeering voorloopig niet zou toegeven, vergenoegde hij zich ton slotto met een tydelijk observatorium. In 1863 betrok Bergsma een groot huus met ruim erf in do wijk Parapattan te Weltevreden en begon 1 Jan. 1864 met de dagelijksche meting van den regenval. Den 1sten Jan. 1866 werd in den aan de Tjiliwoeng grenzen- den tuin van dit gehuurde huus met uurwaarnemingen der meteorologischc elomonten een aanvang gomaakt. Bergsma werd hierin bijgestaan door een zevental door hem opgeleido Javaansche assistenten. Deze reeks van uurlijkscho waarnemingen en aflezingen wordt nog steeds onafbrokon voortgezet. Eerst- in 1873, nagenoeg 12 jaar na Bergsma's aankomst, werden do fondsen voor een te bouwen observatorium toegestaan. In 1875* werd op het reeds in gebruik zijnde erf, dat inmiddels door het Gouvt. was aangekocht, met hot bouwen begonnen. In dat jaar werd ook Bergsma, tot nu too Ingenieur voor den Geographischen Dienst, benoemd tot directeur van hot Magnetisch en Meteorologisch Observatorium; oerst in 1899 werd aan het Observatorium hot praedicaat "Koninklijk" verleend. In 1874 werd aan Bergsma een reke- naar toegevoegd en van 1874—77 de luit. t/z J. Backer Ovorbeek als tydelijk onderdirecteur. Deze laatste word in 1877 door Dr. J. P. van der Stok met vasto aanstelling opgevolgd. In het voorjftir van 1882 ging Bergsma, na een ruim twintigjarig verblijf in Indie, met verlof naar Europa; op zyno reis daarheen overleed hij 1 Moi 1882 *). In Juni 1882 moest do rekenaar wegens ziekto hot werk staken en op het laatst van hetzelfde jaar was Van der Stok, die Bergsma als directeur was opgevolgd, verplicht hot horstel van gezondheid on bergklimaat op te zoeken. Do luit. t/z 2o kl. J. J. Poortman werd toen tijdelijk belast mot het gaando houden van do meteorologischc waarnemingen en in Februari

i) Zio over do oprichting van het magn. meteor. observatorium: Lovcnsschets van Dr. Bergsma door J. A. C. Oudomans, Nat. Tijdschrift v. N. I. DL XLV (1886) en Jaarb. K. Ak. v. Wet. Amst. 1882.

1883 werd een nieuwe rokonaar benocnid. Do directeur, na eenige maanden teruggokkerd zijnde, zag zich in October vorplicht met spoed-certificaat naar Europa to vertrokken. In hetzelfde jaar 1882 werd het observatorium geheel los-gemaakt van den geographischen dienst on ressorteerto sedert dien tijd rochtstreeks onder het Dep. der Marino. In Juli 1884 kwam Dr. 8. Figeo als onderdirecteur uit en nam de leiding waar to einde November 1885, toen Van der Stok hersteld uit Europa terugkeerde; do tijdo-lijke tegenspoed was toen ten einde; een nieuw tijdperk van bloei bogon. Van dor Stok be-kleedde het directeurschap to 1899, toen hij begin Mei naar Europa torugkorde en opgo-volgd word door den onderdirecteur Dr. S. Figeo, dio van verlof terugkwam uit Europa, waarheen hij een jaar tevoren was vertrokken. Het onderdirecteurschap werd toen waargenomen door □□□ van Bemmelen, daartoe in Juni 1898 uitgezonden. In Mei 1905 keerde Figeo met ziekteverlof naar Europa en to eind Augustus 1908 werd het directeurschap door Van Bern melon en het onderdirecteurschap door don gopensionneerden luitenant ter zee 2e kl. F. H. Slaverman waargenomen. Begin Sept. 1908 werd de eerste to directeur benoemd on vertrok tegelijk met verlof we gens lang-durigen dienst naar Europa. Hij werd to einde Ma art 1910 vervangen door den in Augustus 1908 uitgezonden Dr. O. Braak, terwijl Staver-man het onderdirecteurschap bleef waarnemen. Deze laatste bleef daarna ter beschikking van den directeur op het Observatorium werkzaam. Terwijl al in 1904 een tweede reknaarsplaats was ingesteld on reeds sinds lang het aantal Javaansche assistenten to cen twaalfal was vermeerderd, werd in 1909 het personeel met tijdelijke krachten uitgebreid ten dienste van het aangevangen onderzoek der hoogere lucht-lagen. Spoedig daarna, 1 October 1909, werd do luit. t/z 2do kl. A. E. Rambaldo ten behoeve van dat onderzoek aan het Observatorium ge-detacheerd en bleef een jaar lang werkzaam. Niet lang na die periode van werkzaamheid, hierachter nader beschreven, viel hij als slacht-offer van zijn streven. —

Tengevolge van voorstellen door den directeur tijdens zijn verlof in Europa gedaan om hot personeel en de middelen van het Observatorium belangrijk uit to breiden, om eindelijk een net van secundaire meteorologische stations over den Archipel to kunnen stiechten (zie hierachter), en ook het onderzoek der hoogere lucht-lagen met kracht to kunnen aanvatten, werd in 1911 zulk een uitbreiding op do begrooting van 1912 gebracht en aangenomen.

Met 1 Jan. werd de formatie van liet Euro-peesch personeel gebracht op cen directeur, een onderdirecteur, twee wetenschappelijke medewerkers, een eerste en drie tweede reknaars benevens klerken: verder het inlandscho personeel op twee hoofdassistenten, twaalf assistenten en zes leerling-assistenten.

In den aanvang van liet jaar 1912 word door het Gouvernement een afzonderlijk bed rag toege-staan ten einde zoo veel mogelijk volledig, allo op Java verrichte regen waarne min gen te verzamelen on te bewerken, en ten dienste daarvan een aantal tijdelijke hulpkrachten to werk-gesteld. Om do blijven-de werkzaamheden, dio uit

hot bijhouden van dit „regonarclnef zouden voortvloeden, to kunnen uitvoeren on ook den zeer vermeerderd onvung van den klimatologische dienst hot hoofd to kunnen bieden, werd in 1913 opnieuw een personeelsuitbreiding voorgesteld on toegestaan. Tevens worden do titels van eenstoon rekonaar, tweedon rekonaar en klerk verandord. rcp. in hoofdobserverator, observerator rekonaar.

Deze nieuwe formatie, 1 Jan. 1914 ingesteld, bestaat uit: directeur, onderdirecteur, 2 wet. mode workers, 1 hoofdobserverator, 5 observeratoren, 10 rekonaars, 2 ini. hoofdassistenten, 18 ini. assistenten, 13 ini. assistent-leerlingen.

Is in het voronstaande do stichting en do ontwikkeling van liet Observatorium, wat aangaat hot personeelo element, gescheit, zoo zij hier-achter cen overzicht gegeven van het ontstaan der verschillende waarmingsreecsen door cen onderleiding van het Observatorium verricht, alsmede van do publicatio der uitkomsten.

Jileteorologische waarnemingen op het Observatorium verricht. Tijdens de stichting van het Observatorium waren do zelfregistreerend meteorologische instrumenten nog geenszins op die trap van volmaking, waarop zij thans staan, zoodat Bergsma het stelsel van uurlijkscho aflezing door elkaar afwisselonde waarnemers invoerde. Als waarnemers had hij een zevental Javan on opgeleid, waarvan vijf elkaar om de zes uur in do waarneming opvolgden. Dit stelsel is zoo deugdelijk gebleken, dat het to den huidige gen dag onveranderd behouden is gebleven.

Nad at do waarnemingen een d rictal jaren aan den gang waren, ging Bergsma to cen publicatio in extenso over in het eerste deel van Annalen in de Engelsche taal met den titel „Observations made at the jneteorological and magnetical Observatory at Batavia“. Hij volgdo hierbij het model, waurin Sabino do uitkomsten der Engelscho koloniale Observatoria had gepubliceerd. Ook in andere dingen volgdo hij het Engelscho voorbeeld. Zoo liet hij op Zondag cen ndero Christeliko feestdagen niet waarnemen on ver- Jiet oorst na 10 jaren (1 Jan. 1876) dit puriteinscho systeem.

De waarnemingen werden begonnen met die van den barometer, den thermiometer met droge en dien met natten bol, don rogeinnoter on den windwijzer. Do thermometers waren in een aloozickooi onder een groote, naar Noord en Zu id open loods in den tuin. van het Observatorium opgehangen on hierin is to nu too geen vorandering gebracht.

Do rogen meter stond bo von op het dak van het hoofd go bo uw en do zelfregistreerend windwijzer op het 30 M. hooge dak van het z.g.n. „Grooto Huis“ aan het AVaterlooplein op 1400 M. afstand van hot Observatorium. Na 1874 was deze laatste voordurend in het ongrccde, werd buiten gebruik gesteld en in 1879 vervangen door een aneniograaf van Bockley, dio op het dak van een der Observatorium-gebouwen geplaatst werd en die windriebting (J unclhcid O) teekent. In 1903 werd naaBt dozen anemograaf nog een lichte, elcctrisch rogiatreerend winclbnelheids-incter opgesteld.

In 1867 begon Bergsma ook met do aanteckening van onweders en aurdbevingen, dio hij, bohalve in de annalen van het Observatorium, ovens publiceerde in het Natuurkundig Tijdschrift

van N. I. Sodert 1879 wordt de rogenval geregistreerd, eerst door 66n, labor (1902) door twee pluviografen van verschillende stelsel.

In 1880 worden begonnen met de uurlijksche schatting van den bewolgingsgraad.

Registratie der atmosferische electriciteit begon in 1886 en werd in 1903 gestaakt; bodemtemperaturen op verschillende diepte waargenomen vingen in 1886 aan, maar moesten reeds na een jaar, door het breken der thermometers, gestaakt worden. Aaarnemingen van de zonne- straling met een thermo motor, voorzien van een gezwartten bol in vacuo, worden in 1886 begonnen en tot en met 1903 voortgezet.

De uitkomsten met een zonnenschijngautograaf verkregen worden sedert 1889 gepubliceerd.

Van 1 Mei 1896 tot ultimo April 1897, het zogenaamde internationale wolkenwaarnemingsjaar, werd deelgenomen in de allerwege verrichte werkzaamheden, zoowel door visueel waarnemingen der wolken drift, als door hoogtebepalingen door middel van gelijktijdige photographische opnemingen op twee punten. De visueel waarnemingen werden nog jaron lang voortgezet en de gezamenlijke uitkomsten door Figco gepubliceerd in App. II van Vol. XXX der "Observations". In 1907 werd een aanvang gemaakt met de waarneming der Cirrusdrift, voorts word in 1911 een verdampingsmeter volgens Wild geplaatst en in 1912 een zelfregistreerend verdampingsmeter volgens Kassner. Een instrument voor het meten van den max. winddruk voor elken dag word in 1910 opgesteld.

In dat jaar werd ook aangevangen met het regelmatig waarnemen van de temperatuur en het botkkelijke vochtigheid, door middel van gecombineerde psychrometers, zoowel in de thermometerkooi, als buiten de loods in den tuin, ten einde den vrij belangrijken invloed van kooi en loods op den stand der daarin opgehangen thermometers te bepalen.

Het onderzoek der hoogere luchtlagen door middel van vliegers en ballons werd in 1909 aangevangen, eerst met loodsballon-visceringen later door vHeger- en kabelballonwaarnemingen, die op het Koningsplein verricht werden.

In het volgend jaar werden in Februari de eerste registratieballons opgelaten en wot te Ddpek, maar spoedig daarna aan het Observatorium.

Jx>od«buHons zijn ballons van caoutchouc, met een gewicht van enkele tiendtallen grammen, die zo ver)net waterstofgas worden gevuld, dat zo een Hlijkkracht van twee h driemaal hun oigen gewicht hebben. Zc stijgen dan met een snelheid van JOO 200 M. in de minuut op. Hooger komende zetten ze zich uit, omdat de luchtdruk-king met de hoogte afneemt. Do stijgsnelheid verandert maar zeer weinig, eerst in grootte hoogte (boven 10000 M.) groeit zij belangrij uan. Do stijgsnelheid is bepaald geworden en dus bij een opHtijing als bekend aan te nenn en hiermoo kan steeds uit den tijd, verloopon sinds de o)lating, do hoogtetodor ballon berekend worden.

VVordt nu met een theodoliet azimuth van hoogtohoek, bijv. iedro minuut bepaald, dim is daaruit do afdriving der ballon op verschil- londe hoogten af te leiden en daaruit volgt weer do windrichting en snelheid op die verse hi Hondo hoogten. Op groote hoogte barst cindelijk do ballon.

Registreeballons zijn ballons van dezelfde rekbaar stof, maar veot groeter (gewicht 1—3 K. G.). Hun wordt een stijgkracht van ± 3 K. G. gegeven en hierinede voeren zo een tconen mandjo omhoog, waarin een licht instrument is vorpakt, dat luchtdrukking, temperatuur en betrekkelijk vochtigheid optekent. De ballons stijgen met een snelheid van ± 300 M. in de minuut omhoog en barsten meest op hoogten bo von 15000 M. Dan komt een valscherin in. functie en daalt het mandjo met het instrument eerst snel en aliengs langzamer, totdat het ergens neervalt. Adressen en een brief, op doek gedrukt, geven den vinder de noodige aanwijzingen waar het ge von dene terug te bezorgen. Inderdaad zijn van een kleine honderd opgelaten ballons een 60 a 70 teruggebracht ; zij waren in de residenties Batavia en Bantam gevonden. De om- standigheid, dat het wind regime meest Oostelijk en Westelijk is, maakt het mogelijk do oplatingen in het zoo dicht 城 zoo golegen Weltevreden te laten plaats vinden. Be grootste hoogte, uit welke een bruikbaar optekening naar beneden is gebracht, bedroeg 26000 M. Kabelballons zijn van niet rekbaar stof gomaakt; zij worden aan een dunne staaldraad opgelaten. Die, welke te Batavia gebruikt zijn, hadden een inhoud van 30 en 36 M% en werden met lichtgas gevuld. Zij zijn meest op het Koningsplein opgelaten.; daarvoor was, van 1909—*12, een hut midden op het plein opgericht.

De hoogten, met die ballons, die zwaarder registreerapparaten omhoog voerden, bereikt, is ± 3000 M. Toen in 1912 de electriche tram rond het Koningsplein in bedrijf kwam, moesten de oplatingen gestaakt worden, om gevaar van contacten te vermijden. Brak toeh de staaldraad, dan zou die misschien met den kabel van den tram in contact kunnen komen en verder op den grond door personen aangeraakt kunnen worden, wat noodlottige gevolgen had kunnen hebben.

Later in 1913 werden nog registreerballons aan een staaldraad opgelaten en hiermede hoogten van meer dan 3000 M. bereikt.

Ook vliegers, van z. g. n. amerikaansch model, worden op het Koningsplein opgelaten en daarmee registreerapparaten omhoog gebracht. Meest al werden meerdere vliegers op 66n draad gezot en grootere hoogten tot ± 3000 M. te kunnen bereiken.

De vliogorwaarnemingen werden ook op zes gedaan, waartoe eenige reizen in do Java- en de Chinesche Zee werden gedaan door den onderdirecteur Braak en den aan het Observatorium voor hot onderzoek der hoogere luchtlagen gedetacheerden luitenant t/z 2o kl. Rambaldo. Ook een re is naar Ambon word in 1912 voor dat doel door Braak gedaan?

Oplating op viscering uit twee punten van zoet groot loodsballons, waarmede alreeds in 1910 werd begonnen, gaf weldra nierwaardige uitkomsten omtrent de luchtstromingen, die op hoogten, tot 30 K.M. toe, bo von Java heerschen.

Maynelische waarnemingen. Het tijdelijk karakter, dat het Observatorium in den aanvang droeg, verhinderde Borgs ma om den magno to- graaf van Adie, die door Van der Stok uit Europa was medogbracht, op te stelen. Hij stoldo zich daarvoor toevreden met een declinometer en liet don Iston Jan 1866 naast do uurlijksche aflozing der meteorologische instrumentop, ook die van

dit instrument aanvangen en voortzetten, totdat z. wegens den bouw van een nieuw paviljoon gestaakt moesten worden.

Absolute bepalingen der declinatie, inclinatio en hor. intensiteit werden in het eerste lustrum door Bergs ma regelmatig verricht met een magnetometeor van Jones op een inclinatio-cirkel van Barrow. De magnetograaf van Adie werd in Dec. 1879 opgesteld, maar het photographisch papier gaf in de eerste jaren onoverkoelbare bezwaren, zoodat eerst in Juli 1882 bruikbaar uitkomst werden verkregen. Ongelukkiger wijze veroorzaakte al in Doc. van dat zelfde jaar het vertrek wegens ziekte van Van der Stok opnieuw een onderbreking, die duurde tot April van het voorgende jaar. Daarna bleef de magnetograaf 16 jaar lang ongestoord in functie, totdat in 1899 een elektrische tram haar bedrijf opendoorde waardoor het instrument dermato gestoord werd, dat de verdere berekening van uurlijksche waarden onmogelijk bleek. Enkel de gemiddelde dagelijksche schommeling voor iedere maand kon, en dat nog maar gebrekkig, bepaald worden. Op kosten van de Batavia Electricche Tramwaarschappij werd in 1901 te Buitenzorg in den Cultuurtuin een paviljoen gebouwd en daarheen, in October en November van dat jaar de magnetograaf verhuisd en, in December in werking gebracht. Hierdoor was het mogelijk om deel te nemen in de internationale magnetische termijnwaarnemingen, die, ten behoeve van het Zuidpoolonderzoek, op 1 Febr. 1902 aanvingen.

Daar de elektrische tram gedurende de nachturen haar bedrijf staakte, was het mogelijk om nachts ongestoorde registraties te verkrijgen. Daarom werd niet alleen het verrichten der absolute bepalingen te Batavia voortgezet, maar werd ook een stel variatie-instrumenten voor oogaflezingen aldaar gehouden en geregeld gebruikt, terwijl bovendien voor speciale onderzoekingen een drietal zeer gevoelige photographische registreerende variometers werd opgesteld. Dit stel werd echter in Mei 1904 eveneens in het paviljoen te Buitenzorg opgesteld en gerepareerd sedert dien naast den magnetograaf van Adie.

De magnetische waarnemingen geschieden met instrumenten, onderscheiden in die voor absolute of reiswaarnemingen en die voor variatiewaarnemingen. De voornaamste instrumenten der eerste groep zijn de magnetische theodoliet tot bepaling van declinatie en horizontale intensiteit en het inclinatorium. De grootte der aardmagnetische kracht in hare hoofdpunten op aarde bedraagt nog niet het $\frac{1}{1000}$ der zwaartekracht, hare variaties zijn nog veel geringer en om die reden vereischen de instrumenten der tweede soort (variatio-instrumenten) een onveranderde opstelling in bijzonder goet uwen van nagenoeg constante temperatuur en daarom meest onderaardsch en van een niet magnetisch induceerbaar materiaal opgetrokken. De geringe jaarlijksche schommeling in de temperatuur te Batavia on Buitenzorg, gepaard aan een dagelijksche schommeling, eveneens van niet groote amplitude, maakt aldaar het gebruik van een onderaardsch, of kunstmatig verwarmd gebouw *onnoedig*.

Het grond-denkbild, waarop de variatie-instrumenten berusten, is dat der Pogendorfsche spiegelflezing; de aan een magneet bevestigde

spiegel kaast het beeld conor schaalvordeeling in een kijker torug. Brooko bozigo het eerst do fotografie voor een onafgobroken registrering van den stand der magneetnaalden, later door Welsh verbeterd. Bij het hieruit ontstane Kew-nidel, ook to Batavia in werking, zijn de instrumenten op 4 (beter 6) afzonderlijke zuilen goplaast. Voor de fotografische registrering werpt een lichtbron met behulp van lenzen een bundel onderling overwijdige lichtstralen door een nauwo spleet op twee halfronde vlakke spiegeltjes, die met hun diameter elkaar bijna aanraken. Voor de declinatio staat het onclecrsto dezer spiegeltjes vast, het beTvenste is aan een vrij opgehangen magneet bevestigd en met dezo beweeglijk. Beide spiegeltjes werpen nu ieder een beeld van de verlichte spleet naar een met lichtgevoelig papier bekleedde trommel, alvorens deze to treffen worden beide beelden door een cilindervormige lens in lichtend punt veranderd. Het lichtpunt van het vaste spiegeltje staat stil, dat van het bovenste brengt de beweging van de magneet voorgroot op de rol over. Daar de trommel met eenparige snelheid om zijn as roteert, beschrijft het eerste beeld een rechte lijn, het tweede een kromme, welke door verwijdering van het papier van den trommel en fotografische ontwikkeling zichtbaar gefixeerd worden. In 1899 werden nog thermografen aangebracht, eveneens voorzien van een spiegeltje, dat tusschen de beide andere staat en een temperatuurlijn op het photogram teekent. Do fotografische instrumenten teekenen onafgobroken do drie componenten van de krachten, die do magneetnaald van stand doen veranderen, nl. een horizontaal en een verticaal in den magnetischen meridiaan en een horizontaal loodrecht op do eerste; maar de veranderingen in deze krachtcomponenten zijn niet geheel het gevolg van do veranderingen van hot aardmagnetisme. Zokere krachten, zich openbarende, liczij als elektrische stroomen in do atmosfeer of als zoodanig in het Jichaam der aarde, veroorzaken variaties in den stand der magneetnaalden. Dergelijke elektrische stroomen hebben directen invloed op den stand der naald en ook indirecten door de veranderingen, die zij in het aardmagnetisme veroorzaken. Uit de fotografische aantekeningen worden uurwaarden en hun gemiddelden afgeleid tot bepaling der dagelijksche en jaarlijkache periode, alinedo om een onderzoek naar de storingen mogelijk te maken. Ecu tweede doel der variatiewaarnemingen is het verschaffen der correcties, wdke de absolute bepalingen van een magnetische opneming der onliggende landen vereischen, om alle tot <56n zelfde tijdstip herleid to worden. De magnetische variaties zijn in hoofdzak te onderscheiden in: solairo variaties, afhankelijk van den uurhoek en de coordinaten van de zon; lunairo variaties, beheerscht door dergelijke elementen van do maan; see u la ire variaties, vormdeddyk ook periodiek, ovenals do voorafgaande, maar vol gens perioden van langeren duur on eindlijk storingen en magnetische stormen. De beide eerste, soorten van periodieke variaties (solairo en lunairo) zijn, CVCJUH de storin gen, weer onderworpen aan een variatie van grootere periodo (1.2 jaar) overeenkomende met die in do veelvuldigheid der zonnevlekken. De magnetische elementen zijn veelvuldig onder-

hevig aan plotselinge min of meer groote storingen, welko soms % van het normale bedrag kunnen bereiken. Soms zijn deze storingen krachtiger en veelvuldiger dan op andere tijden. Zelfs, dat de regelmatige variaties, die in tijden van geringe storing duidelijk waarneembaar zijn, geheel bedekt worden. Men heeft gevonden, dat deze storingen op bepaalde tijden van den dag en van het jaar en na zekere grootte tijdruimten meer voorkomen dan op andere, hoewel iedere individueele storing onregelmatig optreedt. Behalve deze goewone storingen komen er nu en dan tijdruimten voor, gedurende welke het aardmagnetische voor enkele dagen sterk gestoord is. Dit zijn de magnetische stormen, welker omvang dikwijls gelijktijdig op ver van elkaar verwijderde stations wordt waargenomen.

In de jaren 1903 en 1907 werden registraties van den electriche aardstroom tot stand gebracht; waarvoor het Observatorium in draadverbinding werd gebracht met verschillende telegraafkabels over Java en naar Billiton.

De uitkomsten uit die waarnemingen getrokken, zijn door Van Bemmelen gepubliceerd in de Versl. en Meded. d. Kon. Akad. v. Wet. te Amsterdam 1908. Aangehouden wordt, dat iedere schommeling in de aardmagnetische kracht zeldzaam gaat van een overeenkomstige in de aardstroom, maar dat de laatste in fase voorafgaat. Dat faseverschil was voor verschillende terreinen anders en scheen van hun geologische gesteldheid af te hangen. Voorts was de amplitude der aardstroomschommeling des te grooter in verhouding tot die der aardmagnetische kracht, naarmate de periode der schommeling korter was.

Hoewel in het werkprogramma van Bergsma was opgenomen een magnetische opname van den Archipel, was het hem wegens gebrek aan Europeesch personeel onmogelijk om hieraan uitvoering te geven. Deze leemte werd overwel aangevuld door Dr. E. van Ryckevorsel, uit Rotterdam, die in de jaren 1874—77 een dergelijke opname tot stand bracht op ten dienste van dezo onderzinking vele waarnemingen op het Observatorium verrichtte.

In de jaren 1903—07 werd de opname herhaald door Van Bemmelen; de waarnemingen in 1907 werden door Staverman gedaan. (Zie verder AAHD MAGNETISME).

Seismologische waarnemingen. Terwijl de verzameling van aardbevingberichten uit den Arc hielpel op de publicatie in het Natuurkundig Tijdschrift al in 1867 werden aangevangen, werd eerst in 1898 met een geregeld registratie door microscopen een begin gemaakt, toen in dat jaar de photographisch registreerende horizon-taal-slinger volgens Milne opgesteld was geworden. In het volgende jaar werd ook een photographische seismograaf volgens Ehlert in werking gebracht. Een groot vooruitgang vond in het einde van het jaar 1908 plaats, toen een groot seismograaf volgens Wiechert (met een draagheftmassa van 1000 K.G.) opgesteld werd in een afzonderlijk maandbericht de uitkomsten geregeld gepubliceerd worden.

Ook werden in 1907 te Ambon en Padang zelfregistreerende seismografen in functie gebracht, maar alrijke bezwaren en dobtrekkelijk geringe gevoeligheid dier instrumenten waren oorzaak, dat ze in 1912 weggenomen werden.

De horizontaal-seismografen van Milne en Bosch bezitten als vitaal gedeelte een horizontaal opgehouden staaf met een gewicht aan haar eene, vrij uittrekkende. Aan het andere uiteinde rust zij met een punt tegen een standaard en van het vrije uiteinde gaat een ophangdraad naar den top van den standaard.

Wordt nu aan den standaard een helling gegeven, loodrecht op het verticale vlak door de in evenwicht zijnde staaf gebracht, dan zoekt de staaf een nieuwe evenwichtsstand op en schommelt om dien stand heen en weer. (Men denke aan de slaandenduren van een kast, die uit het lood staat). Hoe minder nu de helling van de staaf van den horizontalen stand afwijkt, des te gevoeliger is zij voor de hellingen van den standaard en des te langzamer zijn die slingeren. De standaard schuift bij een aardbeving met de aarde mee heen en weer en de staaf zwaait dien-tengevolg ook heen en weer, omdat het gewicht aan haar uiteinde door zijn traagheid die bewegingen niet volgen kan. De bewegingen der staaf worden bij Milne's seismograaf photographisch opgeteekend op een strook papier van 5 c. M. breed, die 6 c. M. per uur door een uurwerk voortbewogen wordt. Bij de veel grootere Bosch-seismografen schrijft de staaf door middel van een vergrootingshefboom met een pen op heroet papier, dat op een cilinder gespannen is, die in een uur rondwentelt en tegelijk eenige millimeters in de richting van zijn as zich voortbeweegt.

De seismograaf van Wiechert is eigenlijk een omgekeerde conische slinger. Een gewicht van 1000 K. G. staat met een poot op een grondvlak en wordt aan zijn top door veertjes in evenwicht gehouden. Daar vergrootingshefboomen zijn aangebracht, zijn hiervoor maar kleine veeren noodig. Bij een aardbeving schommelt de stelling van het instrument met de aarde mee, maar blijft het grootte trage gewicht stationair. De be-trekkelijke bewegingen worden door hefboomen een paar honderd maal vergroot en met pennen op heroot papier opgeschreven. Twee pennen schrijven resp. de schommelingen in O-W en N-Z richting op. Het papier wordt weer in een uur rondgewenteld en beweegt zich onder-tusschen in de richting der as voort. In een minuut beweegt zich het papier onder den pen over een afstand van 15 m. M. voort.

Astronomische waarnemingen. De waarneming op astronomisch gebied bepaal zich naast tijdsbepalingen tot het dagelijks optekenen van de zichtbare zonnevlekken, waarmede in 1883 begonnen werd. In 1907 werden dezo waarnemingen in overeenstemming gebracht met de internationale operatie op dat gebied; zo worden sindsdien gepubliceerd in de „Astronomische Mitteilungen“ der „Schweizerische Naturforschende Gesellschaft“.

De tijdsbepalingen geschieden tot 1910 door het nemen van zonshoogten met een prisma-cirkel en sinds 1911 door middel van storswaarnemingen met een passage-instrument van Pistor & Martins. Door die bepalingen wordt voortdurend gecontroleerd de gang van een astronomische pendel van Hohwii (no. 16).

Sinds 1 Mei 1908 (bij gelegenheid van de invoering van den Java-tijd) wordt iedere

i) Java-tijd is 12 minuten later dan de tijd goldende voor den ouden Uitkyk te Batavia.

morgen een electricisch sein gegeven aan het het aantal zonnevlekken (ongeveer 11,2 jaar).
 Telegraafkantoor te Weltevreden en het Station Verder vindt men in vols 18 en 23 meteorologische vreden (KSmajoran) dor Staatsspoorlogisch overzichten resp. voor do tijdperken 1866—wegen, die voor ido' verdcro telegraphische ver- 1895 en 1866—1900.
 spreiding over don Archipel van den juisten tijd — Vol. 12 part. II is geheel gewijd aan de uit-
 zorg dragen. komston dor magnetische waarnomingsrooks van
 Sinds Maart 1910 worden aan don Beliecrder der 1882—1899 en in vols. 17 en 26 vindt mou ta- bellon
 Tydbalinrichting te Tand joeng Priok, en sinds April voor den lunairen invloed op hot aard- magnetisme.
 1914 aan dien te So'efabaja, t: elefor*Ch. tijd- Do uitkomsten met do seismografen vrokgroen
 werden gegeven, waafmee "30-gang der daar werden eerst in dezo volumina opgonomen (vol. 21—
 opgestolde pendules wordt gecontroleerd. Andero 31), vervolgens in een maandelijksch „Seis-
 instituten en paticulieren krijgen ovonzoo mological Bulletin".

telefonische tijdsenen. Bij deze volumina werden appendices uit-
 gegeven, bevattendo bizondere onderzoekingen door
 de directeuren Van der Stok, Fige© on Van Bemmelen verricht. Sedert 1911 vinden dio ook een
 Batavia, zijn neergelegd in: a „Observations made at Bemmelen verricht. Sedert 1911 vinden dio ook een
 the royal magiiteal and meteorological Observatory plaats in een recks: „Vorhandolingen*“, waarvan de
 at Batavia" (folio), thans gevorderd tot vol. 36 (1913); eerste twee de uitkomsten van aerologische
 b. Seismological Bulletin. Hot eerste deel onderzoekin gen bevatten.

„Observations", door Bergs ma in 1871 uitgegeven, be In Vol. 27 is voor het eerst opgonomen een
 vat 115 bl. tekst en 343, bl. waarmemin gen in extenso volledig overzicht van do publicaties van het Ob-
 en wel do meteorologische van 1 Jan. 1866—31 Dec. servatorium, die in de volgende deelen telkens, in
 1868, de magnetische van 1 Juli 1867—30 Juni 1870. bijgowerkton vorm, wordt herhaald.

Het bleek uit dit deel overtuigend, dat het Bizonderheden omtront de lotgevallen van het
 Observatorium, hoezeer ook tegengewerkt, zoo- wel in Observatorium en de waarnemingen aldaar verricht,
 zijno werkzaamheden (uurwaarnemingen) als in zijne worden o. a. gevonden in het sinds 1910 verschijnend
 publicaties (alles in extenso) toon- maals de „Jaarvorslag**".

moederinrichting, het Kon. Ned. Meteorologisch *Meteorologische waarnemingen, elders in den*
 Instituut in Utrecht, in belang- rijkheid verre overtrof. *Archipel verricht.*

Prof. Hann getuigdo indertijd van dezen eersteling als A. Regen waarnemingen. Do uit-
 „ein hoclist werthvolle groszartig angelegte voering van het
 Publication" en na het verschijnen van het 4de deel: 2de punt van zijn werk-program- ma: „de oprichting
 „Bergs- ma hat eine riesige Arbeit geliefert". In do van meteorologische stations in den Archipel", was
 voor- rede van vol. III, verschenen in 1878, toen ein- voor Bergsma een onmo- gelijkheid, zelfs nadat hij na
 delijk do oprichting van een vast observatorium een jarenlangon strijd tot de stichting van het
 feit geworden was, gaf Bergsma een kort relaas van de hoofdobservatorium was gekomen. Al166n, als hij
 daaraan voorafgegane geschiedenis. Dit deel bevat stand, slechts geholpen door enkele Javaansche
 tevens een discussie van de storin- gen in de waarnemers, kon hij eigenlijk geon dag lang Batavia
 aardmagnetische variaties. Vol. 5, do laatste door vorlaten vnzor de continuiteit der waarnemin
 Bergsma bezorgdo uitgave, verschenen in 1882, bevat gsrecksen in ge- vaar to brengen.

behalve de waarmemin- gen in 1879, nog een overzicht Eerst in 1876, toen hy sinds 1874 door een on-
 van deze geduren- de de tijdruimte 1866—1880. In vol der-directeur bijgestaan word, kon aan de stichting
 6, de eerste door Van der Stok bezorgde publicatie in van een net van secondaire stationH gdcacht worden
 1885, zegt deze over de voorafgegane banden: (they en toon begon hij met het meest urgofito, nJ, do
 „are a model of judicious and exact treatment of stichting van een net van regeuationH, dat 1 Jan.

carefully made observations; they are an imperishable 1879 in working kwam mot 74 stations op Java en 44
 monument to the author's memory and for the in de Buiten bezittingen en dat zich in den aan vang
 observatory a firm baeco further to build on, hetzelfde van hot jaar 1884 reeda had uitgebreid tot rosp. 90 on
 deel komt ook een drietal ori'terzoekeing voor 77. Medcguando met do eerst goleiddolijke en in do
 ingesteld met de waarnemingen „with exclusion of all laatBlc jaron sprongswijze uitbreiding van onze
 attempts at explanation and speculation". Met vol. 10 bostuursves- tigen, bed roc g ult°. 1915 dat aanlal
 (1887) is do vorm der publicatio eenigszins gewijzigd, Java, waar op talloozo plaatson door particulioron
 do onregelmatige verschij- ning dor deelen met regenwaarnemingen worden verricht, het aantal
 waarnemingen maakt plaats voor de geregelde minder uitbreiding ondoring en op goonoemd tijd-
 publicatie van Annalen, tel- kens de waarnemingen stip 189 bodroog.

van 66n jaar bovattend. Vol. 13 (1890) geeft ook de Do uitkomsten der metingen worden rnaandc-
 resultaten van allo waaniemingen gedurende 25 jaar; lyks volledig gepubliccord ala bijvoegael tot de
 sjechta die van den zonneshijn, autograaf en den Javasche Courant onder den titef „I<egen-
 „ther- mometer met zwarten bol in vacuo,* alsmedo waarnemingon in Nedcrlandsch-IndiH, Sarnen-
 van de electricische potentiaal der atmosfeer ont- gobonden tot jaarlijkscho volumina worden zij verdor
 breken, daar de waarnemingen hiervan nog niet over in buiten- on binnenland verspreid. led er jaar worden
 voile 5 jaar voorhanden zijn. Een nieuw overzicht der nieuwe maand- en jaargejnideldcen voor do
 meteorol. waarn., nu over 1866— '95, is in vol. 18 hoeveelheid on het aantal regendagen voor hot
 voorhanden. Een overzicht der magnetische geheelo waarnemingBtjtdperk opgono- men naast do
 variatiewaarnemingen voorkomen- de in vol. 16 Joopt overeekomstige Bamonstclling voor dat jaar zelf. Te
 over een rolledige periodo in beginnen met Vol. 32 (1911) worden deze uitkomsten
 in een afzon- derlijk „tweede" deel vordenigd. Maa
 nd- on

jaargemiddelden werden t/m 1917 in don Regceringsalmanak opgenomen.

Bergs ma ontworp voor zijn net oon regon- meter en eon waarnemingsstelsel en liet do waarnemingen (of do loiding dor waarnemingen) opdragen aan officieren van gozondheid, bestuurs- ambtonaren en zoo noodig aan lichtwachtera en andere lagero boambton. Ook enkelo parti- culieren namen do verplichtxngen op zich.

Over het algomeon is zijn stelsel dougdelijk gebleken en is het mogelijk geweest daaraan vast te blijven houden. Enkel tegen het model rogenmeter ontwikkelden zich eenige bezwaren. Ten eerste was zijn capaciteit te klein, daar hij in maximo slechts 275 m.M. regen kon bevatten en dezic hoeveelhoid in den Archipel zelfs in 66n etmaal reeds vaak wordt overschreden. Ton tweede was de inhoudsverdeeling van het bijbohoorendo maatglas weinig verschillend, van die van een kubieken centimeter glas, indien mon 10 c.M.3 voor 1 m.M. regen, enz. aannam. Hiordoor bestond het gevaar, dat ongemorkt een dergelijk glas in gobruik word gonomen. Ten derde was do regen moter door zijn ijzeron voetstuk en maatkan vrij kostbaar.

Daarom word in 1908 een nieuw soort regemeter ontworpen, bij wolke die bezwaren onder- vangen waren, on die zich aansloot bij den regon- meter, die in 1885 door don toenmaligen secre- taris der Kon. Natuurk. Vereeniging, Dr. S. Figeo (onderdirecteur v/h Observatorium) was ontworpen en voor particulieren beschikbaar was gesteld en die bekend is onder den naam „regenmeter model Kon. Natuurk. Vereeniging“.

In 1910 zijn aan den nieuwen Observatorium- regen meter nog eenigo veranderingen aan go- bracht.

Dezc nieuwo regen motors worden ook door het Observatorium tegen den kostprijs voor particulieren beschikbaar gesteld.

Door het initiatief dor Kon. Natuurk. Vereen- giging werden talrijko regenwaarnomingen door den Dionst der Irrigaties en door particulieren vorricht, vczameld en in haar Tijdschrift (Nat. Tijdschr. v. N. I.) jaarlijks gopublicoord. De uitkomsten voor do jaron 1886—1900 zijn te vinden in do Doolon 46—62.

Het word Bpoedig daarna door hot Obsorvatorium wenschelijk geacht, hot regonniaalioriaal verder te vczamelon en to boworkon, on zoo vrscheen, nadat door oprooping in do dagbla- den on circulaires nog vool nieuw niatorialaal was verkregen, in 1908 een work getiteld: „Ovor den Regonval op Java**“. Uitkomsten dor waamo- ningen op ruim 700 stations op Java in hot tijdperk 1879 tot 1905 door Dr. W. van Boinmo- lcn *), waarin bo halve tabollen voor do gomiddoldo maandelijkscho waardon (hoovolhoid, aantai regondagen en maximum val per etmaal), als- inco station- en rogenkaarton, ook vorschil- lendo algemeon uitkomsten omtrent don regon- val to vinden zijn.

Reeds tijcicna do uitgavo bleck, dat nog veel moor matriciaal aanwezig was en voorts trad stork do bohoofte aan licht om een voiledig ar- chief der rogenwaarnemingen to bozitten en bij to houden, waaruit allo gegovens, dio gevraagd mochten worden, zoowol door parbuculieren voor

oeconomischo als door onderzoekers voor weten- schappelijkjo doelcinden, zouden kunnen geput worden. Tegolijk zouden nieuwo gemiddelden kunnen opgemaakt worden en isohyeten-kaarten geteekend kunnen worden. Door de Regeering werden in 1912 daarvoor fondsen toegeestaan en eon vrij talrijk tijdelijk personeeJ, zoowel Europeesch als Inlandsch, daarvoor aangeno- men.

Bit regenarchief is sedert to stand ge- komen en omvat de waarnemingen van byna 1800 stations; verder is een niouwe publi- catie ter perse, bevattende tabellen dor re gen- gegovens voor ruim duizend stations met een waarnemingstijdperk van minstens 5 jaar en isohyeten-kaarton voor het jaar en voor vijf seizoenen (Dec. —Febr. Mrt. —Apr., Mei— Juni, Juli—Sept, en Oct.—Nov.), alsmede een sta- tionskaart.

Zelfregistrerende regenmeters . zijn buiten het Observatorium voor het eerst io Buiten- zorg en Pasoeroean geplaatst geworden, later op meerdere plaatsen op Java en in do Buiten- bezittingen. Uitvoerige publicatie der waarne- mingon geschiedde in de “Observations” van 1902—04 (DL 25—27), daarna tot 1911 in de “Regenwarimomingen” en thana tezamen met die van:

B. A n d e r o motorologische wa ar- nemingen, in een niouwe publicatie-reeks. Was ook door Borgsma met de stichting van het not van regen stations een gewichtige atap gedaan op den weg, die zou vooren to kennis dor klimaatstoostanden in den Archipel, terecht zag hij in, dat een net van stations, waar ook de and ore meteorologische elomonten zouden worden waargonomen, dringend noodig was. Wei was door het initiatief van Dr. P. L. On- nen, dio in 1841 to Buitenzorg met waarnemingen begon, eii van het lid W. Wenckebach van hot Koninklijk Instituut van Wetenschappen to Amsterdam, door dat Instituut een klein aantal meteorologische stations gesticht. Ook zijn door het Kon. Nederl. Meteor. Instituut te Utrecht, dat in 1848 gesticht was en weldra de loiding overnam, die waarnemingen gedurende vele jaren gopublicoord, maar tengevolge van oen onoordoolkundigo opzot zijn zy grooten- deels onbetrouwbaar geworden. Toon dan ook in 1867 aan Borgsma werd gevraagd of hij van dio waarnemingen gobruik wilde makon, heeft hij dat geweigerd.

Op BergBma*8 voorstellen to het stichten van een niouw net van secundairo stations werd door hot Indisch Gouvornement gunstig be- schikt on in 1880 ondernam hij een reis over Java om do vestiging der stations voor te be- roidon. Hij moest echter dio reis door onge- stoldheid onderbrokon en spoedig daarop Java mot ziokto-voorlof vorlaten. Eon uitgewerkt voorstel voor do stichting van eon net van secundaire stations bood hij evenwel nog voor zijn vertrok dor Rogeering aan., Dozo achte de gel- del ijko gevolgen to zwaar on woos het af. Borgs- ma's opvolger Van dcr Stok moest woldra ook Java met zioktovorlof verlaten on heeft later andero wo gon bo wand eld om to do kennis dor klimatologischo toestanden to komen.

Zoo beworkto hij do talrijke meteorologischo waarnemingen, op Nedorlandscho oorlogschepon in do zceen van don Archipel voxricht en kon,

*)Ook vorschonon als DI. Vllb van do uitgavon der Wolvaarts Commissie.

op de waaniemings-gemiddelden stouendo, een klim&tologische beschrijving voor die vorschil-lende zeeën en hare kusten goven in een magi-straal werk getiteld: „Wind and Weather, currents, tides and tidal streams in the East-Indian Archipelago”. 1897.

Hij had ook op de ruim 80 door hem gestichte watergetij-stations driemaal daags do windrich-ting laten waamen en ook do uitkomsten dezer waameming zijn door hem bij zijn beschrij-vingen gebruikt. Deze windwaarnemingou zijn, voor de jaren 1886—1897, ook gopubliceerd in deel 46—9 van het Nat. Tijdschrift van N. I.

Langzamerhand begonnen op verschiileudo plaatsou belangstellende personen meteorologi-scho waarnemingen te verrichten ; zij vroegen en kregen raad van het Observat-orium en stuurden hun waamemingsuitkomsten in. Zoowel die uit-komsten, ala dio der bovogenoemdo windwaarnemingen werden door do zorg van het Bestuur der Kon. Natuurkundige Vereeniging en meor in het bijzonder door haar secretaris, to von s on-derdirecteur van het Observatorium, Dr.8. jFigeo, in het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederland sch-Indie gepubliceerd on in enkele gevallen werd een klimatologische monographic gogeven.

Toen in 1890 tot een militaire vestiging in het Preanger-hoogland werd besloten, werd aan het Observatorium om raad gevraagd, waar do gunstigste klimaat-oxnstandigheden te verwach-ten waren. Teneinde hierop een gedocumenteerd antwoord te kunnen geven worden op een vijf- tal plaatsen meteorologische stations, voorzion van zelfregistreerende i-strumenten, opgericht en een jaar Jng in werking gehouden.

Daarna werd door Van der Stok in een uit-voerig rapport op grond dier waameiningsge-gevens het klimaat dier vijf plaatsen onderling en met andere plaatsen op Java verzelekon.

Ondertussen was ook aan de beide proef-stations voor de Java-Suikerindustrie te Pasoe-roean en Kagok (PSkalcngan) een meteorolo-gische waamemingsdienst in het leven geroepen, en begonnen die stations hun uitkomsten to pu bliceeren.

Niet vergeten mogen worden de waarnemings-reeksen, van den Heer Augusteyns to TjSpogo op de Oosthelling van den M6raboe en van Dr. Kohlbruggo to Tosari op den Noordelijken flauK van dea T'inggSr op een hoogte van 1770 M. gelegen.

Ook kunnen genoemd worden de meteorolo-gische waarnemingen, die ir 1900 verricht werden op vele plaatsen in de schaduwbaan der zoneclips van 1901 gelegen; voorts do plaatsing van zelf regi-streerende regen meters on kwikbaro- meters op verschiillende plaatsen in den Archipel.

Toen begonnen echter al stemmen zich te ver-heffen die meer wildon hebben, en Bommigen van hen, die zoo spraken, gin gen zelf over to vervulling van hun wonschen.

Zoo liet Treub dadelijk na do stichting van een Departement van Landbouw door den In- specteur van den In land sch en Landbouw Dr. J. van Breda de Haan een aantal meteorolo-gische stations, bediend door bezoldigdo Ja- vaansche waarnemers, tot stand brengen.

Het voornaamste dier stations is te Buiten- j zorg, de overige zijn over Java verspreid, en onkele j&ren geleden is ook op Sumatra in de residentie Palembang een dergelijk station ¹

opgericht. Enkel do waarnemingen to Buiten- zorg verricht, werden door Dr. van Breda de Haan gepubliceerd.

Door hot Observatorium werd medewerking verleend tot de etiching van do meteorolo-gische installaties aan de proefstations te Medan en het bewerkto en publiccordo meteorologischo waaniemingen, op verschiillondo plaatsen in den Archipel verricht, (Pasoe-roean, Tomohon, Snceuwgeberge van Nieuw-Guinea).

Zoo was dan eindelijk in hot begin van het jaar 1908 do toestand z6odanig, dat wel oen aantal meteorologischo stations in working wa- ron of waren gewcest, vele waarnemingen waren verzameld en ook bewerkt en gepubliceerd, maar d&t van een rationeele verdeling der stations, onderlinge s a men hang en ho mogen i- teit dor waarnemingen of overzichtelijkheid der publicaties geen sprake was, terwijl aan den anderen kant meer en meor door officieele on private personen op klim&tologisch gebied vragen werden gericht, waarop meestal do gebrek aan gegevons niet dan onvolledig antwoord kon gegeven worden.

Geen wonder was het dus, dat het Observato- rium do taak op zich meendo te mooten nemen om to vereen igen wat verspreid was, aan te vullon waar gapin gen zich vertoonde, etelsel te brengen waar stolselloosheid heerschte. In 1910 werden voorstellen tot het Indischo Gouvernement gericht om het personcel en do xmiddele van het Observatorium dusdanig uit te breiden, dat hot hem mogelijk zou zijn die taak naar behoren uit te kunnen voeron. Hoewel do Regeering in Nederland meendo die voorstellen niet to kunnen ovornemen, word voldoende steun van het Indischo Gouvernement on tvan gen om niettemin in het jaar 1911 een voorloopig begin met de uitvoering te maker). De in dac jaar opnicuw ingediende voorstellen vonden daarna een gunstig onthaal, zoodat in den aan vang van het jaar 1912 krachtig met do uitvoering kon voortgegaan worden en de stich- ting der nieuwe stations on vrcdro organi-«atio van hot net grootencels ten einde kon govoerd worden.

Hot net van stations is ontworpen volgenfi bepaaldo begin seJcn, gogoven door do eigen-aardigo omstandigheden van geographischo gef- eteldheid en klimaat van den Archipel, alsincdo door de oischen der cultures en ook in aanslui- ting bij bestaando Blations geaticht.

In do hieronder volgcndo opnoeming van stations wordt niet vermeld welk lichaarn het atation behoert ; van alle on Ivan gt en publiccert even- wel het Observatorium do waarnemingen.

Een deel dor Mations, dat nicest aan do vlakke kuston ligt, beoogt voornamclijk do geographii- scho verdeling van het klimaat. Het zijn in hoofdzak: Medan, Moeara Enim, Pad an g, Batavia, PSkalongan, Karang AnjSr, PaHoeroean, AsGmbagoes, Rogodjampi, Tandjoeng Band an, Manggar, Pontianak, Balikpapan, Tarakan, Me- Jiado, Ambon, Manokwari, Kocpang. Zij zijn allo uitgeruet zoowel met inBtrumonten voor oogaf- lezing als met zelfregistreerende instrumenten. Luchtdrukking, temperatuur, vochtighoed, regen- val, zonneschijn en verdamping en op sommige nog wind en wolken worden waargenomcn.

Voor de bestudeering van den invloed van het gebergto op het klimaat zijn stationscoin-

ploxon gosticht. Zoo over den Idjdn^hcon : AsQm-bagoes, Kajoemas, Kalisat, Tamarisari, Rogo-djampi en over don PangSrango: Buitenzorg, Gamblok Selong, Pang6rango-top, Tjibodas, Pa-tjdt. Verder zijn er nog stations, die over hot bergklimaat gegevens verschaffen, als Tosari, Goenoong Rosa, Tijnjireoan on TjipStir, on an-dore voor het hoogvlakte-klimaat als Fort do Kock en Bandoeng. Ook dozo stations bezitten zelfregistrerende instrumenten. Op een groot aantal ondernemingen in Cheribon, Kediri, Pa-soeroean on Bosoeki zijn zonneshijn-autografen opgesteld, en de daarmee verkrengenwaarnemings-uitkomsten worden door het Observatorium bo-werkt.

Voor do publicatie der uitkomsten op secundaire stations vorkregen, dus zoowel op do stations, die onder het Observatorium ressorteren, als op die, welke door het Departement van Landbouw en de verschillende prof stations worden onderhouden on die hun uitkomsten, ten deele ook zelf publiceren, is een nieuwe reeks geopend, getiteld: „Observations made at secondary stations in N. I.”

Getijden. Do eb- en vloed-beweging in den Archipel vertoont gezinszins het betrokkenlijk een voudig verband met zone- en maansbeweging, dat in West Europa bekend is.

Op verzoek van do Royal Society van London word do het Indische Gouvernement in 1838 hot verichten van getijwaarnemingen op 12 plaatsen in don Archipel gelast. Door allerlei oorzaken bleef do waarnemingsroeka zeer on-volledig on is niet bokort geworden.

Na hernieuwd op gin gen on hot getijprobleem to ontwarren, door do luitenants t/z M. H. Janecn in 1843 en H. D. H. Smits in 1851, vatto eerst in 1883 de ingonieur A. P. Melchior dit work wcer op en ontleeddo de getijbeweging to Tandjoeng Priok met gebruikmaking der uitkomsten van don zelfregistreerenden gotijmeter (inanoograaf) uit do jaren 1880—1884.

Boor do toepassing van de methode der harmonische analyse gelukto dit in 1886 aan don ingonieur H. Ypes, die in 1881 begon do uitkomsten, in 1878—79 met den maroograaf te iSoerabaja verkregen, to bewerken. Spoedigdaar-op word nu het vraagstuk met grooto kracht door Van der Stok aangevat. Hij ontwierp een nieuwo workwijzo om uit driemaal slaag-hche peij8chaalaflezingcn de getijeonstanten af t/j leidon, stichtto, na in 1895 daartoe een voorstel lot hot Gouvornoment to hebben gericht, ecu 80-tal utations, mcoat in havons co bij vuurtorens (ondor contrldo van do ha von-moesters en lichtopzichters) en liet op en- kclo roeden marcografen plaatsen.

In een rooks studien, waarvan de eerste in 1889 het licht zag, ontwikkeldo hij do goty- on stroombeweging op die verschillende stations on guf in 1897 in het work „Wind and Woathor, Currents, Tides and Tidal Streams in tho East Indian Archipelago” een uitvoorigo verhande- liig over dit onderwerp, alsmede allo, toon be-

1) Tijdschr. Kon. Inst, v. Ingenieurs Afd. N. I (1890—96). Kon. Akad. v. W. Versl. on Med. 3de reeks, 6de deel (1889) p. 216. Verder Nat. Tijdschr. v. N. I. on Mecledeo- lingen on Vorhandelingen v/h Kon. Ned. Meteor. Inst.

paaldo, getijeonstanten. In 1910 publiceerde hy (K. N. Mot. Inst. Meded eelin gen en Verb. No. 102) een olementaire theorie der getijden, waarin een bijgowerkto lijst van getyconstanten.

Van dor Stok gaf volledige voorschriften tot het bokcknen van gotij voorspollingen, volgens welko in 1906 de inspecteur van de Kon. Paket- vaart My Ginjoolen voor het eerst een getijafel ten dienste van de schcepvaart liet berekenen.

Het Observatorium vatte daama die taak op en geeft sinds 1908 getijafcls voor eenige reedon, eerst 4 thans 7 uit, waarin do uurlijk- eche waterstanden in centimeters medegedeeld worden.

Een zeer uitvoerige uiteenzetting der methode word in 1910 gegeven door den Isten rekenaar (thans hoofdobservator) van het Observatorium P. J. Smits in een work, getiteld: „Harmonische Analyse dor watergetyden”.

De eb- en vloed-beweging in den Archipel bestaat, evenals die in andere zeeen, hoofdzakelijk uit enkeldaagsche, gemengde eo dubbeldaagsche eehommeKngen, waarbij echter de enkeldag- echo meestal van overwegenden in vloed zijn, zoodat de hoofdbeweging en keldaagsch word, in tegonsteUing met wat aan de kusten der Ocean on word ontmoet, waar do getijden in hodfd- zaak dubbeldaagsch zijn. Daar, waar in den Archipel do uit don Oceaan komend getybe- weging vrien toegang heeft, b. v. aan Java's Zuidkust, zijn dar ook do getijden dubbeldaagsch.

OCHANOSTACHYS AMENTACEA Mast, fam/ *Olacaceae*. K6map, Petaling (MAL.). Boom van het Maleische Schicreiland, Banka en Borneo, met donkor, hard on zeer duurzaam kernhout, dat bestand is tegon witte mieren en als meubelhout op sommige plaatsen veel gebruikt word. Do vruchten wo rd on gegoton. (■ >)

OCIMUM BASILICUM L. fam. *Labiatae*. S61a- seh, SSlasi (MAL.); SSlasih, T&lasih (JAV.), Solasih (SOEND.) Amping, Kokoeroo (MINAH. LANDST.). Kruidachtige plant, tot 1 M. hoog met kleine bladen on groeno bloomon, over don gehelen Archipel in tai van vormen verbroid, die misschien boter als oven zoovelo soorten worden onderscheiden. Do plant komt op Java tot boven 1000 Al. voor on groeit aan weg- on akkerrandon, op drogo rijstvolden en in djatibosson. De bladeren hebben een eighaardig aromatischo reuk en smaak on worden, naar het schijnt, vroeger wel als specerij gebruikt. Tegenwoordig is dat niet meor hot geval. Echter is er een vorm „*citratum*” met witto kolk on kroon, die ondor don na&m K6mangi (JAV.), of Soorawoeng (SOEND.) alom wordt aangeplant op behoorlijk daartoe ingerichto kultuurbedden. De smaak herinnert aan die van citroenshillon. Het kruid word bij do apijsbrciding dor inlanders zeer algomeen gebruikt; het is een gonowo pasargoento. Om- streoks 1890 hcoft Van Romburgh proovon genomon om uit verschillondo soorten aethorische olies voor do parfumorio-industrio to gobruiken. Er block echter naar Basilicum-olie geon vraag meor te zijn. Do nootjes van do Selasih zijn een bokond gonotmiddel. Ala men zo in water legt, zwelt do vruchtwater op tot oon goleiachtigo massa, die mot suikerwaf of stroop als een verkoelendo drank wordt gobruikt. Ook tegon ingewandsziokton worden zo ingonomon.

OCIMUM GRATISSIMUM L. Boekoo-rookoo rim bo, S31a^h d jam bi (MAL.). Heester, tot 2%

M. hoog, in West- en Midden-Java in het wild en aangeplant. Ook hiervan onderscheidt men een paar vormen, verschillend door den gour der gewreven bladeren. Een ervan wordt door de inlanders by do riteuelo lijkwassching gebruikt. De nootjes zwellen in water niet op.

OCIMUM SANCTUM L. Roekoo-rookoo, (MAL.). Klampgs, LampSs (SOEND.). KSmangi, Koomangi, LampSa (JAV.). Kruid of heestertje, plaatselijk zeer algemeen, vooral in stroken met krachtigen Oostmoesson. De plant riekt naar kruidnagelen, doch de reuk is niet aangenaam. De bladeren zijn een inlandsch geneesmiddel tegen velerlei kwa- len. De vruchtjes zwellen in water op.

OCTOMELES. Plantengeslacht der *JDatiscaceae*, waarvan twee soorten in den Arc hi pel voorkomen,

O. moluccana Warb., Kajoo palaka (MAL. MOL.). Wsnoang, Benoang (MINAH. LANDST.), is een zeer hooge boom van de Molukken, in de Minahasa vrij algemeen. Het grove, broze hout laai zich gemakkelijk bowerken, on wordt wel voor dak- werk gebruikt. De andere soort, *O. sumatrana* Miq., B^noewang (MAL.), komt in hot Westen van den Archipel voor, bv. op de Westkust van Sumatra. Ook hiervan is het hout in gebruik.

OCTROOI DER O.-I. COMPAGNIE. Zie COMPAGNIE (O.-L.), Deel I, biz. 502.

OCTROOI-REGLEMENT. Zie INDUSTRIE EELLE EIGENDOM.

ODINA WODIER Roxb. (*O. gummifera* Bl.). Fam. *Anacardiaceae*. Kajoe koeda koeda (MAL.), Kajoe djaran), Kajoe sant^n (JAV.), Ki koeda (SOEND.), Kadjoe palembhang (MAD.). Brilsch-Indische boom, op Java veel aangeplant, vooral in do kuststreken, waar de boom algemeen gebruikt wordt voor levendo paggers, omdat zclfs groote takken zich gemakkelijk laton stekken en de boom goed te snoeien is. In den Oostmoesson staat hy zondor blad. Het hout heeft weinig waarde. De boom laat soms grooto hooveelhe- den gom uit zijn stam vloeien, die wel als plak- middel worden gebruikt, doch als zoodanig niet verwerkt of uitgevoerd wordt.

OEBAN. Naam op Andai, Nieuw-Guinea, geve- ven aan een Paradyvogel, *Ptilorhis magnifica*. De huiden van een verwanteu ven, *Seleuci-des ignotus*, van Nieuw-Guinea, komen te Ter-, nate in den handel onder den naam Booroeng- matikawat. Zie PARADIJSVOGEL.

OEBIAN (N. Guinea). Zie VLEERMUIZEN, VRUCHTENETENDE.

OEBI (MAL.). Zie DIOSCOREA.

OEBI DJAWA (VULG. MAL.); K引 BdBk(MAL.); Kat6]& (JAV.); Hoewi Djawa (SOEND.); Batata (MAL/MEN.); Balading (LAMP.); Ima kast61a (TERN.); Oebi kast&la (MAL. AMB.); Kapoo on Oewi(MINAH. LANDST.); Kahit61a(AMB. LANDST.); Mangat (BOER.); Bloeni (AMB. SERM.); Eer Maw (KEI); Batatas (MAL. AMB. en TIM.); Sane (wi : TAR).

Ipomoea Batatas Lam. = *Batatas edulis* Choiss., fam. *Convolvulaceae*. Uit Z.-Amerika in allo tropische gewesten verspreid en sinds enheuge- lijke tijden algemeen gekweekt. In den cultuur- tuin te Buitenzorg zijn een groot aantal varie- teiten uit Amerika ingevoerd en uitgeplant, ten einde te beproeven een betere soort dan do nu inheemsch geworden te vinden. De resultatcn zijn zeer aanmoedigend.

De knollen en jonge uitspruitsels worden gege- ten; de

bij gebrek aan mais wel als varkensvoeder.

Eeno verwante plant, n.l. *Ipomoea (jiferremia mammosa* Ghois.), is do „bidara oopas“, waarvan do wortelknol als inlandsche artsensij wordt gebruikt in wen dig (tegen terin g) en vooral ook uitwendig (tegen zwellingen on op brandwonden).

OEBI KAJOE (MAL.); Hoewi dangdeur of Sampou (SOEND.); Kat61& poeng of K. djndral (JAV.); Boldt (OOST-JAVA); Oebi singkoong of Oebi prantjis (BAT. MAL.); Oowi tjajoe of Kapoo kajoo (MINAH. LANDST.); Bistoengkl (MAL. AMB.); Mangkao (BOER.); Oebi go a (TIMOR); Sabhrang kadjoe (MAD.).

Manihot utilisissima Pohl = *Janipha Manihot* H. B. K. = *Jatropha Manihot* L., Sm. *Euphor- biaceae*. Kruid met handdeelige bladeren en groote knolvormigo wortels, uit tropisch Amerika afkomstig, doch overal tussehen do keer- kringen gekweekt en bij do Europeanen go wo on lkg onder den naam van *Cassave* (DI. II, bl. 669) on *Mantok* bekend.

Op Java werden in 1915 394, 000 bouws met cassave beplant en wel voornamlijk in do residenties Preanger, Semarang, Kedoo, Soerakarta, Pasoerooan, Mad icon, Kodiri en Madoera, terwijl op do Buitenbezittingen deze cultuur vodrna- melijk aangetroffen wordt op Sumatra's Oost- kust, dat over B\$lawan groote hoeveelheden cassavoproducten uitvoert. Buitendien treft men dit gewas als kleine cultuur in do door do bovol- king boplante velden aan.

De cassave eischt een warm en vochtig klimaat voor do vorming van een hoog zetmeelgehalte in de wortels. Het gewas wordt ondor do eterk don bodem uitputtende gerekend, weshalvo men het niet jaren achtoreen op denzoldfen kronk kan verbouwen. Hoewel de cassavocultuur tot 1000 M. bo ven do zoo kan worden gedreven, is de opbrengst aan wortels in het laagland grooter dan in het gebergte.

Do plant wordt voortgeplant door middel van stokken, dat zijn in dit goval deelen van don etengel van oudo planton, dio ter lengto van 20 — 40 c.M. worden afgesneden of gozaagd on verti- caal of lets schuin in don vooraf goed bowerkton bodem worden geetoken. De stekken bowortelon zich spoedig en de oogen loopoi) uit tot takkon, waarvan mon er sJchts twee of drio laat staan en de andere afbreekt. Na eenigen tijd, op Java ongeveer 8 tot 9 maanden na hot planton, zijn do wordts rijp en de oogst kan worden binnongc- h a aid, waarmede men echter geen haast bo hoc fit to maken, omdat men do wortels nog vclilig go- ruimen tijd in den grond kan laton zonder dat zij achtcruitgaan. Bij het oogsten worden zij uit- gegraven of met een decJ van den stengel uit- gotrokken, nadat mon do planter) eerst een eind- weegs bo ven den grond heeft afgekapt. Vervolgens maakt men do wortels van den Htronk los on vervoort ze. Bij do inJandsche cultuur worden oogsten van 200 tot 300 pikool per bouw verkre- gen, doch bij Europepsche cultuur, die rationed gedrevo worden, kun non zclfs oogsten van 500 pikool worden vrcme J d.

Het hoofdbestandddcel van de cassawortcl is, behalve water, zetnjeej, dal daarin tot 25 % voorkonit. Een ander bestandddcel, dat welis- w&ar in zeer kleine hoeveelhcid daarin wordt aangetroffen, doch dat toch uit andere hoofde zeer gewichtig is, is con blauwzuurvormend glucoside, dat bij ontleding cyanwaterstofzuur

kan lavoron en due vergiftig kan werken. JRauwo cassawortels kunnen dus aanleiding tot vergiftiging geven, doch bij de boroeding, zooals kokon of poffen, of bij de boroeding van moel wordt het glucoside ontleed en het blauwzuur uitgedroven.

De cassave wordt op groote schaal gekookt of gepoft gunuttig, terwijl de in stukken gesneden en in do zon gedroogde wortel, onder den naam gaplek oen uitvoerproduct van grooto beteekenis is, waarvan v66r don oorlog jaar- lijks 30.000 tot 40.000 ton uit Java word on uit- govoord. Mon heeft tegenwoordig eonigo grooto en verschillende kleine fabrieken op Java, waar de cassawortels worden verwerkt tot tapioca en tapiocamoel (Zio aldaar).

OEBI KfIT'LA (BATAV. MAL.). Zie IPOMOEA BATATAS.

OEBI RADJA (MAL.), hot bolvormige sclerotium van een paddestoel *Lentimis Tuber regium* (ook *Pachyma tuber regium* genoemd), waaruit onder bepaalde omstandigheden de paddestoel kan voortkemen. Deze bo lien worden ook ge- noemd djamocr bangkong (JAV.) of tahi oelar sawah (MAL.), daar do inlanders meenon. dat do knollen ontstaan uit de gedroogde uitwerpsel on van sawah-slangen. Zio ook DJAMOER.

OEDA (Atjdh). Zie PAARD.

OEDANG (HOEDANG) (MAL.); Oerang (Zio aldaar). (JAV.); Hoerang (SOEND.). Is do alge- meene naam van garmalen en kreoften, (zie ook SCHAALDIEREN en DECAPODEN), waaraan bizondero namen worden toegevoegd ter onderscheiding van do soorten. Garmalen zijn, vooral in do kuststreek, een voornaam deel der volksvoeding; in gedroogdon toestand vorinon zij een handelsartikel on door verschillende bo- reiding worden zij verwerkt tot allerhande toe- 6)ljs bij de rijst: dend6ng-oedang, kroepoek, p6tis on trasi.

De meest voorkomende soorten zijn (Dr. A. G. Vordorjnan, Analecta op bromatologisch ge- bied, III: Geneesk. Tijdschr. v. Ned.-Ind. dl. 39, 1899, bl. 147):

Do oedang tjakong (BAT. MAL.) (*Palaemon carcinus*), do rous der Indische garmalen, 24 c.M. Jang, wordt govangen in do rivieron der laaglan- <lon on langs do covers dor riviermondon on is zcor gezocht voor hot makon van garmalon-ge- hntk, waartoc zij rauw gopold wordt; in do scha- Jo<> dor dicren wordt do bereide gohakt-massa n<t klujporolio ge brad on.

JJo oedang kali (BAT. MAL.) (*Palaemon sundaciis*), con 7.5 c. M. laugo zootwater-garnaal uit, do rivieren ei)waterJoidugon, dio bij bundjir's veel langs den oovor ge van gon wordt mot schop- netton of mot platte, rondo schopmanden.

De oedang satang (BAT. MAL.) (*Palaemon longirostrin*), 22 c.M. lang, eon rivior-garnaal, wanvan do kop cn do darmstrong langs den rug vergiftig zijn.

De oedang a pi api (BAT. MAL.) (*Penaeus monoceros*), wordt in do vischvijvors langs do kust o. a. bij Ant jol, Tandjoeng Priok on Tjilintjing (ton rochto Tjalingting) govangoi) on dient voornaino- lijk tut de beroeding van kroepoek oedang; zij is ruim 5 c. M. lang, blijft builon hot water lung leven on wordt to Batavia dikwijls langs de huizon go von t. Kroepoek boslaat uit go- lijko gowichtsdeelen van gekookto garnaal en tapioca, innig vennongd tot eon dik boslag, dat

tot cilindrs uitgorold wordt, wolko gaar gekookt, in do zon gedroogd en tot schijfjos gesneden worden; in kokondo klapporolio vbranderen dezo in brozo koekjes, die bij do rijst gunuttig worden.

Do oedang pantjet (BAT. MAL.) (*Penaeus monodon*), is con grooto garnaal, die langs do kust, nabij do riviermondingen wordt govangen on 18 c.M. lang wordt.

Do oedang tjadana (BAT. MAL.) (*Penaeus indicus*), 17 c. M. lang, wordt langs hot zeestrand- gvangen on dient, bij overvloedige vangst, tot hot makon van ddndng oedang, waartoe, in ongekookton staat, de zachte schaal verwijderd en het spicrvleesch in overlangschon richting in tweeën gespleton, gezouten en in do zon gedroogd wordt. De ddndng oedang wordt alleen bij Chineseche gerechten gobruikt. Garmalen zijn over he. algemeen moeilijk verteerbaar, on deze berei- ding vorgomakkolijkt do omzotting zeker niet.

Gedroogdo garmalen, oedang kSring, zijn het meest bekend onder den (Fookien-) Chiepenzen naam he bi; op Java worden, bij overvloedige vangst, do dieron ongekookt van den kop ont- daan, gopeld on ongezouten in de zon gedroogd Die, welko van Deli en Pale in bang to Batavia worden aangevoerd, zijn grocter en ongepeld. De gedroogde garmalen dienen voornamelijk bij de bereiding van onkele Chinesecho gerechten. An- dere, hoofdzakelijk door de Ohineezon gebruikte garmalia zijn tsaoc, een gegist mengsel van tapdh ketan en in zout water gekookto garoalen; th6 he, gekookto garmalen - larven, mot zout en peper gemengd on in de zon gozet; he ke pho鼠 in zout water gekookto oedang api api, gepeld, fijngeliakt, gezouten en gepeperd.

At jar oedang, garmalen in hot zuur, is een bijgorocht, dat op Indo-Europeoscho rijstafoks en bij Ohinooscho maaltijden nogal eens voorkomt. To Makasser wordt het in don handel gobracht.

Petis oedang is een garmalon-extract, dab gemaakt wordt door de dioren, bij overvloedige vangst, aftekokon en het afkooksol uittedampen tot eon dikko stroop. Vooral langs do Rembang- echo on Sidoardjoscho kust wordt veel pStis oedang gomaakt en vandaar in don handel gobracht De Rombangscho pdis behoort tot do besto soorten.

Trasi oedang (BAT. MAL.) (Mal. bSlatjan) wordt gewoonlijk van de oedang rSbon (BAT. MAT.) gemaakt, eon JZysis-soort, ruim 2 c. M. lang, dio in grooto hoovcelhedon langs Java's Noord- kust in zco wordt aangotroffon. Op de Noordkust van Madoera en aan do Wijnkoopsbiiiii worden de dieron eerst gekookt, blders, zooals iu het Rombangscho on Bataviasoho, ongekookt in do zon gedroogd, na gozouten to zijn. Daarna stamp- mon zo tot oon brei (Jav. brabon) die weder gedroogd on vervolgens nogmaals gostampt on tot kloioio cilindrs gorold wordt, dio men laat fermenteeroi). Aldus boroid kan de trasi een maand bowaard blijvon zonder to rotten, maar zij moot nu cn dan in do zon gedroogd worden. Do garmalon-larven, oodang djambrdt (BAT. MAL.) goheoton, dio langs do kusten on op zandbanken in overgrooto hooveelhedon worden aangotroffon on in hot Bataviascho, o.a. by Tjilintjing, mot fijnmazigo agol-ntonton worden goschopt oni tot eon inforiouro soort trasi te worden vorworkt, behooron tot eonig© soorten van hot goslaoh *Pe.nat.us*. Zij hob ben do groofcto on on go voor den vorm van muskieton-larven.

Op de kust van Soerabaja worden garnalen gevangen, bepaaldelyk do oedang rSbon, mot de bandet (JAV.), oen net van grof geweven stof, 40 vadem lang en 4 breed, dat in zyn geheele longto wordt uitgezet en welks korte ein den tot elkander worden gebracht om een school garnalen intesluiten.

In Pasoroean is do waring (JAV.) in gebruik, een driehoekige totbel, aan twee kanten, do opstaande zyden, mot bamboe gewapend, die bij het punt van samenkomst aan een stok zyn bevestigd en waarvan het vrij gedcelte, de basis, voor de duurzaamheid van een touw voorzien, oen gaping heeft van ruim 2 M.; de armen zyn omstreeks 3 M. lang en rusten op schoenvormige, blokken, die voorkomen, dat do bamboe to diep in het zand zakt, wanneer de visscher, door met zyn schouder tegen den stok to drukken, de waring langs den bodem doot glijden, om aan het doorwaadbare gedeelte van het strand de garnalen to van gen. De dieren worden verzameld in een zak, die pan het net hangt; do prijs van het geheele toestel is on geveer / 5.

In dezelfde residentie wordt do tadak gdwar (JAV. Noorder-strand) gebruikt, een net of zak van gSbangbladeren gevlochten, uitlopende in twee vleugels van katoen. Bij vloed wordt de zak, dien men op geringe dieptenabij het strand heeft laten zinken, mot een touw gesloten en bij eb geopend, om een uitgang naar het drooggoloopen zand te verleenen aan de garnalen. Deze tadak doet nog op andere wijze dienst; aan het zeestrand worden aarden dijkes ter lengte van 13 tot 17 M., ter breedte van 1% M. en ter hoogte van 1 M. aangelegd; deze afdamming heet tadak gSlagan; de openingen tusscheu do dijkes worden bij vloed afgesloten door een achter do opening geplaatst zaknet, waarvan do naar zee gokeorde ingang bij het begin van de eb wordt dichtgomaakt door een deurtje van govlochten bamboe.

In verschillende localiteiten worden nog meerdere netten, onderschiden in vorm en gebruiks-wijze, gebezigd; zoo dient op Madoora de gajSng (MAD.), een 66nmansnet voorde garnalen vangst en op de kust van Soerabaja de sodoh, een klein net, dat tegeu den stroom wordt voortbewogen.

Op Sumatra zyn in Palembang de bovengenoemde bandet en waring mede in zwang en in dezelfde residentie do krakad oedang, met do jaring van Java overeenkomende, een trek- of sleepnet, dat vertikaal in het water hangt.

Langs de rivieroevers wordt ook met het schepnet naar garnalen gevischt.

In de residentie Riouw worden garnalen gevangeu met de djala, een gowoon, klein gemaasd werpnet mot tin non ringetjes bezwaard; men onderscheidt daar van de djala vier soorten, naar gelang er visch of garnalen mede wordt gevangen. Ook worden hier, evenals op Sumatra garnalen, zoowel aan de kust als in do rivieren, gevischt met kleino fuikjes van bamboe- of van idjoek-nerven.

Op Billiton vindt men een garnalen-net, de soenkoer, dat door 66n porsoon wordt voortge-duwd; op Banka wordt door twee mannen met een gelijksoortig net gevischt.

Eveneens op Billiton vangt men groote garnalen met de pant jin g oedang, zijndo drie lijnen met haken voorzien.

Op Borneo wordt doorgaans het geheele jaar gevischt, maar alleen in Tan ah Laet, een landschap in de Zuider- en Oosterafdeeling, gaat men

voor de vangst van garnalen in Februari uit om in do loop van April terugtekeoren. Voordezo vangst bezigt men de mijong, drio aan elkander verbonden netton, allo van touwen on drijvers voorzien, t. w. twee langwerpige van 12 vadem lang en 1 breed, die hot dordo, dat den vorm heeft van een spits toeloopondon zak, aan de opening insluiton. Dezo opening heeft een mid-dellijn van 5 vadem. Do mazn zyn ongeveer 1 duim in het vierkant; aan don ondorkant zyn. looden ringen bevestigd. Het net wordt door drio man bediend, waarvan twee zich to water bege-voii (mon vischt or namolijk mode in ondiep water) om het net aan beidc uitoinden vast to houden terwijl 6dn in een sampan, met een stok op het scheepsboord slaande, do garnalen naar en in do opening tracht to dry von; zoodra dib gelukt is, brengen do beido helpers de uitoindeu van het net tot elkander en wordt dit binnen boord gehaald.

Bij do Maleiers van Singkawang is vooral do soengkoer in gebruik, oon in den vorm van een pistoolholster toeloopend net, van grof doek vervaardigd, van boomschors gewovon en voornamelijk van Madoera aangevoerd; het eigenlijke net van do soengkoer is gebonden aan twee stokken in den vorm van een schaar, aan do uiteinden rondgebogen om het vastraken in den bodem to belotten; het wordt door een man in zee gebracht en voortgedreven, de schaar zoodra nig geopend, dat het voorsto gedeelte van het net nagenoeg in een plat vlak uitgespreid wordt. Het uitoinde van den zak wordt door een drijver omhoog gehouden. Men vischt het geheele jaar met dit net. Daarmede ovoreonkomende is do djoeloek van MSmpawa, uitsluitend voor do garnalen vangst bestemd.

In Pontianak vindt men een werpnet voor garnalen, dat djala oedang heet, en in de Zuider- en Oosterafdeeling kent men een kloin garnalen-net onder den naam tanggoek.

Op Celebes bezigt men aan do riviermondon een schepnet, de boenri.

Op Halmah6ra wordt een groote garnalensoort gevangen, aldaar boerro of d odd io goheoton, die in de rivieren voorkomt; tot die vangst dient een gosteelde schepper, solopa genaamd, van gevlochten bamboe en vooraf wordt het water troebel gemaakt. In holdero beken worden do garnalen gestoken met een kleino kalawaai, een yzeren twee- of drietand aan een 2 vadem lango bamboe.

OEDANG-LAET. Malscscho naam voor eeno Langoest-soort, *Palinurus homarus* (Zio SCHAALDIEREN). Oedang (MAL.), oorang (JAV.) is do algoeieeno naain voor langstaartige Docapoden; zoo Oedang laoot Jdbar (MAL.), *Ibacus an-tarcticus*; Oorang bladog (JAV.), *Thenus orientalis*. Oedangkarang is con Maleischo naam voor een kreeft, in hot Javaansch Oerang-watang en Oerang-kar& of Oorang ISng&ra

OEDANI (MAL.). Zio **QUISQUALIS**. **OEDAR** (Kei-cil.). Zio **DUIF**.

OEDIK. Zio **ILIR**.

OEDJOENG (JAV.). Kaap, uiterste punt, hook. **OEDJOENG** (TJI), do bdangrijkste rivior van Bantam, die in haren bo venloop onderschideno watervallen- vorint, zich nabij Rangkasbitoncng, waar zij uit het gebergte in do vlakto treedt met de Tji Simeut of rivier van L6bak verzeijigt, en bij Pon tang den naam van rivier van Pon tang

ontvangt. Vandaar loopt hot, op last van don Bantamschen Sultan Aboou Fatah gograven kanaal Tirbajasa (ook Sultanskanaal) naar do Tji Doerian. Do Oedjoeng of Pontang stort zich ten 0. dor Bantam-baai door een zovontal mon-don in do Java-zoo: do uitgestrokte delta is byna geheel mot hoog strandwoud bedekt. In hot vlaktgebied dor rivier worden belangrijk waterworkon aangolegd, bostaando uit een stuw-dain to PSmerajan, een kanalonnnet voor een oppervlakt van 46700 bouws on een nieuwo uitmonding der Tji Oedjoeng.

OEDJOENG ATAP (BILLIT.). Zie BAECKEA FRUTESCENS.

OEDJOENG GADING. District van Ajcr Bangis (zio aldaar).

OEDJOENG PANDAN (MAL.). Zie RHUS SEMIALATA.

OEDJOENG TANAH. District behoorendo tot de onderafdeling on afdeeling Makasser van het govt. Celebes on Onderh.

OEDJOENGBROENG. District met golijknamigo hoofdplaats van de controle-afdeeling Tjijal^ngka, regentschap on afdeeling Bandoeng, residentio Preanger-regentschappen ; mot eono oppervakt van 220 K.M². Het district tolt 4 onderdistricten on 27 dosa^ . Vroeger (v66r 1913) had men do districton Oedjoengbroeng Koelcon on Wetan ; het eersto was de naam van het tgeonwoordigo districD Bandoeng (zio aldaar), hot laatste is het bovongenoemd district."

OEDJOENGDJAJA-VLAKTE. Gelegen in het Noordelijk deel der afdeeling Soemedang dor residentio Preanger Regentschappen. Zij hiet naar eeno desa van dion naam en heoft bekendheid gekrogen, doordat zij tor grootto van ± 2200 bouws bevoeid zal worden door ceno leiding met water uit do TjijSlang, een linkorzirivior van de Tji-Manoek. De stuwdam voor die leiding is reeds in 1912 gebouwd.

OEDJOENGLÖF. District van de onderafdeling Bocloekomba afdeeling Bonthain, gouvemement Celebes on Ond.

OEFETTO (OIFETO). Deol van hot landschap Ama bi Oefetto, onderafdeeling Koopang, afdoeling Zuid-Timor on eilanden, residentio Timor en Onderh. Do bestuurdor van Amabi Oofetto word in 1915 ontslagen wegens politioke kuiprijon en in zijne vervanging eelchts voor-loopig voorzion in nfwachting van een moge- Jijkr Hamonvocging met het landschap Koopang.

OEGIS. Naam op Andai (N -Guinea) aan eeno Papegai-Hoort, *Aprosmiclus dorsalis*, gogcven.

OEKINA-O-EILANDEN. Zio SIRMATA-EILANDEN.

OEKOE AKA (SOEND.). Zio SINDOKA SUMATRANA.

OELAATO. Naam op Celebes voor cono Koekoek, do Voorspeller, *Scythrops novae hollandiae*, op do Aroe-eilanden Katuela, op do Kei-oilandon Jaap. Dezo zondcringo vogel Jceft ook op Timor, Hahnahora on Batjan; in klour wcl eonigKzins on den Koekoek gelijkend, is hij torstond to ondorkennen aan den grooton snavel mol eon diepe overlungscho groef bovenop. Zijno aan wezigheid ho udon de inboorlin gen voor con voortccken van regen achtig wed er, vanwaar do naam.

OELAH-OELAH-DAOEN. Naam op West-Sumatra voor eon Bladvogel, *Chloropsis cyanoepojon*. Dezo fraaigo vogels zijn prachtig

groen gekleurd, mot zwarto vlokkon on blauw of goel op don kop; hun snavel is gekromd, de etaart is kort; do vogel maakt oon bizonder opvallenden indruk door zijn ineongedrongon go-daanto. Zio BLADVOGEL.

OELAJATRECHT. Naam van het „beschikkingsrecht" over grond en water by do Min an g-kabauers, zio decl I, bl. 821 on 823. Sumatra's Westkust schijnt do eonigo st reek in Indie te zijn, waar het beschikkingsrecht een eigen inlandschen naam draagt; deze is wel samengesteld uit twee Arabischo woorden (hak' oelajat), doch heeft d© specifiek-Indonesische beteekenis gekregen, uitgezezet in deel I, bl. 277.

OELAKAN. District in de onderafdeeling Pariaman, afdeeling Batipoech en Pariaman, residentie Sumatra's Westkust. 4'

OELAMA d. i. Mohammedaansch wetgelcerde. In hot Arabisch is *oelama* do meervoudsvorm van *dlim* (d. i. geleerde). In Ned.-Indie, gelijk cidars, waar hot Arabisch niet do landstaal is, wordt het meervoud *oelama* ook in enkelvoudigen zin gebruikt en kan men dus in het meervoud van *oelama*'s spreken>^lgl. 0. Snouck Hurgrouje DLAtjeher^., 74 in the AcheEnese, I, 71^7

OELAN OELANAN (JAV.). Zio TINOSPORA.

OELAR (KAJOE) (MAL.). Zio STRYOHNOS LIGUSTRINA.

OELAR. Maleischo naam voor slangen in het al go meen > oela (JAV.), oraj (SOEND.). Door al-lorlei bijvoegingon kunnen verschillonde geslacht-ten en soorton worden aangeduid. Eonigo van dozo namon worden hiorachter in systematischo volgordo opgenoemd, zonder dat dezo lijst op volledigheid aanspraak wil maken:

Gylindrophis rifa Laur., een rolslang (*Ily-siidae*) hoot in hot Maleisoh oolar riboo en wordt in Doli oolar kapala doea (twcekopslang, zio ook hiorna bij *Doliophis*) gonoemd, aangezicn kop en staart van dozo gravonde vormon moeilijkt te onderschoiclen zijn.

Amblycephalus laevis Boie, do dikkopslang, heot aan do Oostkust van Sumatra oelar nini sende(?). Do wormslangen, *Calamaria's* {*Colv* }*ri-dae aglyphae*) hooton in het Soondancesch oraj tjabê, torwijl *C. limaei* Boio in die taal oraj lSmah(?) genomd wordt.

Waterslangon uit hot goslacht *Tropidonotus* (ringslang) worden mot don naam oelar aj§r (MAL.) aangeduid.

Lycodon-Boorten, mot de ringslangen na verwunt, heeton op Sumatra^ Oostkust oelar oepar, ovenals de brilslang.

JDendrophis pichis Boie, langgerekte boomslangon, dragon in het Maleisch den typischen naam van oelar tali (touwslangon) (MAL.), *Dryaphis prasimia* Boio, do groeno boomslang, heot oelar pootjook (MAL.) on do nicer geel geklurdo boomvorm, *Chrysopelea ornata* Shaw, oola manock (JAV.).

Do bodenvorm, *Psammodynastea pulverulentus* Boie, wordt op Sumatra's Oostkust oelar sampa gonoemd. Do zoogon, takslang *Dipsa- domorphus* (Boiga) *dendrophiliu* Boio heot oelar booroog on wordt op Sumatra's Oostkust oelar tiooig gonoemd.

Brakwaterslangon van hot geslacht *Homalop-sis*, in het bizondor *H. buccata* L., dragon wegens hun aan wezigheid in do rhizophoron-(bakau-) moerasson don naam oelar bakau, in do Soonda

Doliophis intestinalis Laur. draagt ovonals *Cylindrophis rufa* Boie den naam van oolar kapala doea (MAL.), hoewel in dit goval kop- en etaarteinde door klour en tekening zeer duidelyk verscliillon.

Voor de brilslang, hoedslang of cobra (*Naja tripudians* Merr.) worden zeer velo na- men gebruikt. Aan de Westkust van Sumatra worden zij oolar biloedak, in Benkoelon oelar matahari (zonnoslang) en oolar sdnok (lopol- slang) en aan de Oostkust van Sumatra oelar oepar genoemd. Do Soendaneezen noemen oon jong exemplaar oraj sindoek en oon oud oraj babi, terwijl doze soort bij de Beadjoe-Dajaks handipeh-poera (dorpsslang) en do vorwanto groote brilslang of hoedslang *Naja (Ophiophagus) bungaru* Schl., dio veel strijdlustiger is dan de gewone brilslang op Java, oolar lanang heet (zie ook onder BRILSLANG).

Van het tot de Ratelslangachtigen (*Crota-lineae*) behorende geslacht *Ancistrodon (Trigona-cephalus)*, de driehoekskopslang, zijn Soon- daneesche namen oraj lemah en oraj taneh. *A. rhodostoma* Boie, wordt in het Maleisch oelar bSdoedak genoemd. Ook de soortonvan het tweede addorgeslacht *Lachesis* dragen vole na- men. Zoo heet *L. gramineur* Shaw, oelar biroo, oelar biso (MINANGK. MAL.), boedroepam (MAL. ?), oela saw a (JAV.), esan (TIM.), keisan (ROTT.), en is in Deli de naam oelar nanti boelan voor *L. wagleri* Boie gebruikelijk, aangezoon de inlanders gelooven, dat deze slangen soms een maand lang op dezelfde plants opgerold, blijven liggen.

OELAR BIRKAKI. Maleische naam, op Sumatra aan een bodemhagedie, *Lygosoma chalcidete* gegeven, welke ook bSngkaroeng go- noemd wordt (zie verder onder KADAL on onder SOINCIDAE).

OELAR OELARAN (JAV.). Zie URARIA.

OELAS (KAJOE) (MAL.). Zie HELIOTERES ISORA.

OELfE LHEUE. Onderafdeeling der afdoc- ling Groot-Atjdh, gouvt. Atjeb. en onderhoorig- heden, omvat, behalve de havenplaats: do oelee- balangschappen Meura'sa met 549, on Meuseugit Raja-linkeroever Atjefhrivier, met 589 geregi- streerde mannen; de garupongs Beunajong mot Lam Poeld en Lam Din gen, Beurawd en Lam Bho% uitinakende het vroeger oeleebalngschap Meuseugit Raja- rechteroover Atj^hrivier, jnot 185, de zelfstandige moekims Loe'ng Bata met 271 en Pagar Aje met 335, en de sagi der XXVI Moekims met inbegrip van de III Moekims Keureukon, benevens het eilandjo Boeroe, met 3759 geregistreerde mUnnen. Voor de geheelo onderafdeeling bedroeg de bevolking op ult^c 1914: 23.487 Atjehers, 1.123 andero Inlanders, 460 Chineezen, 17 andere Vreemdo Oostorlingon, en 65 Europeanon.

Men zie do artikeJon MEURA; SA, MEUSEU- OIT RAJA en KEUB-EUKON voor dio go- biedsdeelen betreffende bijzonderheden.

Pagar Aje en Loeing Bata bohoordon mot Lam Sajoen oigenlijk tot do XXV Moekims, maar voorheen schijnt het drialet wakeueh to zijn geweest. Sedort menschenheugonis had dit echter in de practijk slechts dezo betekenis, dat de hoofden dezer moekims zelfstandig waren. (Snouck Hurgronje: Do Atj^hers, I. 131

De XXVX Moekims bestaan uit de III Moe-¹

kims Oelde Kar&ig : Oelee Kar&ing, Lam Oedjong, Pangde; de IV Moekims Ateue^{ff}: Ateuo^{ff}, Oelde Grouphoeng, Boeeng Tjala, Mculajoo; do III Moekims Lain Kabo: Lam Rabd, Leupoenge, Lain Toubee, Lam Blang; do III Moekims Kajeo Adang - Kajeo Adang, Djlingkd, Koala Makam mot do „siphlo meunasah Tibang"; do IX Mookims Toengkob: Toengkob, Siin, Lam- baro AngAn, Lambada, Klieng, Bramoe, Lam Nga, Ladong, Tjadd^{bc} Raja, Silang; en oenigo soeltans wakeu h's: Tjadd% Llio^{ff} Goelong en Gigieng Administratiof bohooren tegenwoordig ook do Moekim Lhde (Kourcukon) : Lam Garot (Siron), Gani en Locho^{ff} tot do XXVI Mookims. Aan het hoofd staat do jeugdige panglima sagi Teukoe Tjoet Nja^p Areh, voor wien het bestuur nog wordt waargenomen door zijn vader Teukoo Nja^f Banta, die vroeger zolf sagihooft was, voeronde den ambtstiel Sri Imcum Moeda. Hij geniet eene Gouvt. bezoldiging groot / 2400 en eon personeelo toelago ad / 1200^{1c} s jaai's. Ondor hem staan de meestal mot / 900 bezoldigde oeleebalangs over do verschillende oeleebalang- schappen, welko weer zⁿ verdeeld in moekims onder imeum's, die / 300^{1c} '8 jaas genioten. De moekim is ondorverdeeld, soms in gamp on gs aan het hoofd waarvan keutjhi^{ff}s staan, welko gampongs weer bestaan uit meunasah's met oon „wakiⁿ als peutoea ad at en een „teungko meuna8ah" als peutoea hookom. Maar elders weer bstaat de moekim uit sagoⁿs onder waki's, welko sagoe is verdoe ld in mounasalVs en gampOng's met keutjhi^{ff}'8 als peutoea ad at on ook woor teungkoe^{ff} meunasah als peutoea hoekom. Tot 1908 vormden do XXVI Mookims eono onderafdeeling op zich zelf onder eon controleur to Lam Njong, maar in dat jaar werd hot ressort van den controleur van Oelee Lhoue er meo vergroot.

De onderafdeeling wordt bevolloed door Atjoh- rivior, Kroeeng Tjoet en Kroeeng Angdn.

Behalve do in hoofddo beoelddo wegen van Oeelo Lheue naar Lho^p Nga on naar Koota Bad a, treft men binnen do onderafdeeling aan: con verharde weg Koeta-Radja—LamNjong—Toengkob—KrooengKald. Van dion wog elaat dicht voor Lam Njong eon dito weg af naar <Jc brug bij Peukan Kroeeng Tjoot. Ook gaat or eon verharde weg van Koota RaxJja. naar do vijf- sprong Oeelo Kar&ing, dio zich daar splitst in 66n weg naar Roomp&ot, en 46n naar Tjdt Iri. Niot. verhard iu do wog Peukan Kroodng Tjoet—Gigieng—Krooeng Raji, alsook do wog van Gigieng Zuidwaarts over Toengkob nanr Kroeeng Gloempang en do XXII Moekims. Zoo ook de vorbinding van Kroeeng Gloompang Westwaarls mot Bakooj aan de voormaligo ccin- tuurbaan, en do weg waarin dio baan getrans- formeerd is, van Bakoej Noord waarts over Tjdt Iri en I< oemp&ot naar Lam Njong.

D. bevolking loeft in hoofdzaak van do rijst cultuur. Dozo levort echter niet voidoond op, zoodat or nog jaarlijks rijst wordt ingevoerd. De voestapel bestond ultimo 1915 uit 9437 runderen en 1473 buffels. Een vemantri waakt dat orkol dion bonedon zekoren muat of bo von zokoron leeftijd worden geslacht. Do veo- markt to Lam Njndg, in 1910 goaticht op het terrein van onzo voormaligo militairo post aldaur, schijnt wel op to nomen. Do poporcultuur is in do IX Mookims ToeugKsb, III Moekims Lam

Rabd en III Mookims Kajde Adang nog het belangrijkst. Op de klappercultuur is men zich vooral in de laatste decennia zeer gaan toelaggen.

Do visschory wordt beoefend langs de kust met sleepnetten en door exploitatie van „neuheun, s” of zeevischvijvers, waar do visch bij vloed kan binnenzwemmen, maar die zo daarna niet meer kan verlaten. Zoutziederijen worden aangetroffen te Lam Nga en in Klien g. Uit de strandmoerasbosschen wordt hout ge- kapt voor brand- en bouwmateriala. Eenige pottenbakkerij vindt plaats in gampong Lam Bateueng, moekim Tjade”. Overigens vallen op industrieel gebied te noomen de stoomhoutza- gerij en ijzerdraaiery van de firma Theuvonet & Co. te Oelee Lheue, met timmermanswin- kel, grofsmederij, en cementtegelperserij, en van dczelfde firma te Seutoej een stoenbakkerij en kalkbrandrij. Dan een limonade- en mine- raalwaterfabriek te Seutoej, en een Chinees- sche leerlooierij te Seutoej en een andere te Oelee Lheue.

Lam Djabat in moekim Meura^hsa en Kroeing Kale in moekim Sim zijn Mohammedaansche onderwijs-centra. Sinds ulto. 1907 de eerste volksschool te Oelee Lheue we rd geopend, zijn tai van zoodanige instellingen vcspreid door de geheele onderafdeeling verzeen. Gewoonlijk zijn zij voor jongens en hebben ze een drie- jarigen cursus, bohalve te Oelee Lheue en Lam Reueng, waar de cursus vierjarig is, terwijl te laatstgenoemder plaats ook eene volksschool voor mcisjes bestaat. Ook is daar eene industrie- school met 100 meisjesleerlingen, terwijl voor Oelee Lheue nog dienen genomd: de particu- liero le Atjehsche meisjesschool, waar onder- richt w(jrdt gecgeven in wovon op zijdebehande- lijg, en eene gesubsidieerde Atjehscho meisjes- school. Voor het toezicht op de volksscholen bim)en deze onderafdeeling is een speciaal In- jandseb volksschoolopziener aangesteld.

Zie voorts Pd AM AT terzako van het op dit cilan-1 aanwezig leprozen asyl.

OEELE LHEUE, vulgo 01616. Havenplaats aan den vasten wal van Atjeh, stand- j>-laat8 van den controlouder der gelijknaniige ojidcradfdceling (zie hierboven!). De reede istame- lijk open, maar toch vrij good, on drio piers vergo muk kd ij kon het lad on en lossen. Hot roede- vervoer wordt bezorgd door de Atjeh-Transport- _\ja ; itschapljj en een vijftal Chinesche sampan- bfz'ittrB. Oelee Lhouii werd gedurende den Atjeh-strijd gobouwd biunen het rersort van Tcukoe Ne^{ir} van Mcura^hsa, op een zandigo land- tong, tusschen de zee en de Ardsan- lagline, dio ten Z. W. <laarvan uitwatorf in zco. Bij die lagune- jnonding lag vroeger het militairc kampement, <loch <lit we rd in 1910 opgobroken. Oostelijkdaar- van lag de Europeesche wijk met liouten pak- en wiukciliuizon, logo me nt, officierenBOciotcit, en de klrinc It. K. kerk van pastoor Verbraak. Thans is t daar stil en doodsch, en ook in do augron- zeudc Chinescho en Maleischo wijken in het nuist Oostelijcke gedcclte, waar Arabioren en Japan nors huisden, is het vort icr heel wat gcluwd. 1). wegen staan bij hevigon wind en hoogc zco nog al eens blank, de steonen strandbeschoeiing, hoo- wcl nog jong on stork, heeft het dan hard to vor- atitwoordon. Van do Chinesche buurt zijn ook reeds hclo stukken weggovreten. Eon grooto, in 1902/3 gebouwde brug over do lagune verbindt

Oelee Lheue mot den overwal, vanwaar een 15 K.M. lange weg voert naar Lh6^{it} Nga, en een andere in 1901/2 aanzonlijk verbreedo 5 K.M. lange heirbaan naar Koeta Radja. Dagelijka rijden er ook velo trams in tien minuten van Koeta Radja naar Oelee Lheue, vice versa.

OELFIT OELFIT (JAV.). Zie HELICTERES.

OELI LIMA, OELI SIWA. Zie OELIASERS en verg. Pata-lima in CERAM, dl. I, bl. 470.

Het woord *oeli* wordt door Valentijn (in zijn . woordenlijstje voor dl. I, 2, 1724) uitdrukkelijkr Amboneesch genoemd, en vertaald met „gespan- schap” (dus: bond) van dorpen. De vertaling “broeder” is van den zendeling A. van Ekris in Tijdschr. Bat. Gen. XVI (1867), p. 294. Valentijn vergelijkt daar ook de Oeli lima en Oeli siwa met de Hoekschon en Kabeljauwschen bij ons, en voegt toe: „Do laatste houden mot die van Tidore, en de eerste met die van Ternate. Ook zijn de *Oeli lim's* Dicesc Moors”.

Uit de merkwaardige missive van Hendrick Brouwer, dd. Banda 4 Mei 1612 aan H.H. Be- windhebbers (Tide, Bouwstoffen, I, 1886, p. 2, 5, 7) blijkt: dat „Ulissea” = *Oelisiwa* een andere naam was voor *Lontor*, het groote eiland tegen- over Banda- proper, Banda Neira, in we Ik laatste de Oelilima-partij de bo venhand had. Ook die gecgeven bevestigt ten voile de verklaring der ontwikkeling van deze twee partijen, zooals die bij OELIASERS werd beproefd. G. P. R.

OELIASERS. Corrupt-Holi, naam voor het complex der 3 cilanden beO. Ambon en beZ. Wesb-Chram: Haroekoe (of Oma), Saparoea (of Honimoo), en het kleinste en meest Z.O. eiland ■Noesa Laoct (zie op die namon).

Vanouds is het middelste en grootste, Honimoo alias Saparoea, het voornaamste eiland. Als „Moear” komt het al voor in Zing 14 van het Oudjav. Iofidicht Nagarakertagama uit 1287 Qaka =13G5 A. D.; als „Muar” blijft het voorkomen op Port, kaarten en in Port, teksten der 16a eeuw (verg. Tijdschr. Aardr. Gen. 2, XXV, 1908, p. 342 noot 1); Rumphius in zijn Ambonsche Historic, definitief afgesloten in 1687, kent in zijn aanhef daarvan (Bijdr. Kon. Inst. 7, X, 1910 p. 3): „Oma” (= Haroekoe), „Uliasser” of verderop bij hem st#ids “Honimoo”, en „Nussalaut”. Ook hicruit blijkt dat Ooliaser-proper = Honimoo = Saparoea is; hierbij sluit aan Van Hoe veil *s ge- tuigenis in zijn bock „Am bon en meer bepaal- delijk de Oeliasers” (1875) dat „de zuidkust” van Saparoea weleer Honimoo heotte, evenals de „zuidkust” van Haroekoe: Oma (p. 11), en dat Saparoea thans nog wel door inlanders, o.a. in een pantoen, wordt genoemd „tanah Lease” (p. 12).

Inderdaad is „Oeliaser” eh „Liaser” precies hetzelfde; B-umphius spreekt in zijn Amb. Hist. in 66nzeljdo alinca van „de Oeliasers” en van „de Liassers” (I. c. II, p. 102). En dit weer bewijst, dat Ludeking in zijn bekonde „Schts van de re’identio Amboinn” de juiste inlandsche verklaring heeft gecgeven (Bijdr. Kon. Inst. 3, III, 1868, p. 56); Oeliaser is een corruptie van *oeli asa* = „broe- der 1”, dat dus onmiddellijk staat naast de Tern a- taanscho *oeli lima* = „broeders 5”, on de Tidorce- sche *oeli siwa* = „breeders 9”.

Met andere en duidelijkr woorden: naat den politieken „broederlijken” en „voorouderlij- ken”(?) (*kaki-an*) bond der Tidoreezen van 9 gebieden, de Oeli siwa of Pata siwa („9 Licha- mon”), waarvan Tidore met zijn heidensche,

Hollandsche, later Spa&nsche voorkeur het hoofd was, en waartoe o.a. West-Oeram en West-Nieuwguinee behoorden; naast den daarnevens bestaanden Islamitischen broederbond van 5 gebieden, de OeH lima of Pata lima, waarvan Ternate het politieke hoofd was, en waartoe o.a. Oost-Ceram met Goram, Keffing, enz., alsmede vooral Banda, behoorden; stond de veel minder machtige Eenbond of Oeli asa der 3 bijeenliggende Oeliasers tusschen Ambon (Oudjav. Ambwan) en Ceram (Oudjav. Qeran = Sjeran; en Seran), een zuivero verdedigings- bond van drie kleinen; met het middelste eiland Muar = (Honi-) Moa = Saparoea = *Oeliaser-proper* als centrum, als „Broeder-e6n“, bij welke zich Haroekoe en Noesa Laeot van zelf aan- sloten, tot zelfbehoud tegen de groote en agres- sieve 9- en 5-bonden onder aanvoering van resp. Tidore en Ternate, die van Ceram uit hen sinds ca. 1550 bedreigden.

Nemen we, op voldoende grond van waarschijnlijkheid, aan, dat beide laatste bon den ontstaan zijn door de beroering in de „Grootte Oost“ gewekt door het veld winnen van dea Islam tusschen 1400 en 1500, zoo kan het ontstaan van den E6n-bond op Saparoea, en van den Drie- bond der zgn. Oeliasers, op zijn vroegst tegen ca. 1500 gesteld worden, toen Ternate reeds zoovat een halve eeuw Moh. was, en Tidore dat waar- schijnlijk juist begon te worden. Zoo vormden bij de komst der Portugeezen op Ambon (1512), Ambon met de 3 Oeliasers en het groote Ceram een nog heidenschen stuwdam tegen den van het Noorden (Molukken) en Zuiden (Banda) opdringenden Islam.

Geen wonder dan ook, dat op dit Ambonsche en Oeliaser-gebied de Apostel der Indien, St. Franciscus Xaverius (de Navarrees Francisco Xavier of Javier), van 1546—1547 zijn zendings-triumfon heeft gevierd (verg. Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, IV, 1880, p. 328—330); dat Ambon en alle drie Oeliasers daarna overtuigd-Protestantsch zijn geworden in den Compagnie's tijd; en dat er op deze drie eilanden nergens zooveel Port, herinneringen zijn gebleven als juist weer op het middenste en voor- naamste, Oeliaser-proper of Saparoea, waar de westelijke haven altijd nog „Porto“ heet, en aan de Z. W. punt — men zie de detailkaart in Van Hoe- velVs genoemd boek van 1875—een eiland „Pom- bo“ (Duif) en een rots „Pintoe“ (Deur) dicht bij mekaar liggen.

Toen de Hollanders in de Molukken kwamen (1599), trad in den aan vang Haroekoe (Oma), wgens meer nabijheid tot Ambon, op den voor- grond; het oudste contract met een der 3 Oeliasers sloot Steven van der Haghen op 25 Febr. 1605 met „den coninck van 't eylandt Oma“ (zie Heeres, Corpus Diplomaticum Neerl.-Ind., By3ragen-Kon: Inst. 7, III' 1907, p. 33—34), in welk zelfde jaar 1605 trouwens de termen „01isi- va“ en het 66rst in een Holl. contract

met Hiteo (Noord-Ambon) officieel voorkomen (ib. p. 33). Daarop pas in 1617 volgde een contract jmeKnegofyen aan de zuidkust van Cerani An van „Uliasser“ = Saparoea, gelijk Tide terecht in zijn register van dl. I der Bouwstofien (1886) dit *op- loste*; zie aldaar p. 204—206, en verg. het contract ook bij Heeres, 35: —132. Pas in 1621 werd Noesa Laeot in een con tract d pge n o men, samen met Ambon, de 2 andere Oeliasers en West-Ceram (Heeres, p. 170—172, en vooral do

noot 2 op p. 171; naar Valontijn, II (1724), 2, fol. 50—52). Do ch de bo ven vermeld e uitbreiding van zin van den term „Oeliaser“ blijkt afdoende in datzelfde jaar 1617 uit een stuk van Gouverneur Steven van der Haghen bij Tiele, I. c. p. 219: „Onse eylanden van Uliasser, die welke drve sijn, te weton Uliasscr, Oma ende Nusalao“. G. P. R.

OELIN (MAL. Z.O.-BORN.). Zie EUSIDEROXYLON.

OELIT (AMB. LANDST.). Zie SPONDIAS MANGIFERA.

OELOE (ORANG). Zie **ORANG OELOE**.

OELOE DARAT. De hoogste top van hot gebergte, dat het Tobameer in het Noorden van Sumatra omgcelt (THy verheft zich aan den West-oever van het meer, tegenover Samosir tot 2157 M. hoogte.

OELIOE SAI O. Jandstreek behorende tot de onderafdeeling Rante Pao, afdeling Loewoe, gouv.t Celebes en Onderh.

OELOE-SOENGEI. Afdeling der residentie^{A-Z} Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, (nge) ± volgo de organieke indeeling van Ind. Stb. 1913, nos 199 en 279 ve rd cold in 5 onderafdeelingen, weten; 1) Kandangan onder den Ass. Resident“, „chef der afdeelin g, bijgestaan door een Ci vi(H/ Gezaghebber met standplaats Kandangan; 2) Rantau onder een Civiel Gezaghebber, met standplaats Rantau; 3) Barabai onder een Civiel Gezaghebber, met standplaats Barabai; 4) Amoentai onder een controleur, met standplaats Amoentai; 5) Tandjoeng onder een contro- leur, met standplaats Tandjoeng. (Voorde onder- verdeeling in districten, zie bij de verschillend@ onderafd eelin gen). Geografisch omvat dezo afdeling het stroomgebied der **BAHAN** of **NEGARA RIVIER** (zio aldaar), de voornaajste zijtak der Bari to mot hare zijrivieren. Het N.-lijk en O.-lijk gedcelte der afdeeling is heuvol- en bergachtig. Van Kloea af is do geheole streek besteven de Bahan tot de Barito laag en moe- rassig, bestaando uit uitgestrekte moeraswouden (hapau) en meren, hier en daar afgcwisseld met pematang- (hooge) gronden. Ten Oosten der Bahan vindt men die moerassen tusschen de rivieren Batang-Alai en do Bahan (do van ouds beruchte Mocningmoerassen).

OELOE TESSO. Landschap in de Kwantandistricted, afd. Iudragiri, rcsidentie Kiouw en Onderh. Het was voor J 909 cen deel van de onderafdeeling Kam par Kiri, afdeling Licg- kalis, van hot gewest Oostkust van Sumatra.

OELOEAN. Landschap in de residentie Taj>anoeH, aanHen Noord-oever van den breedten Zuid- oostelijken inham van Jiet To ba-meer gelcgen, en ingesloten door Si Gaol in Jieb Westen, Tano Djawa in hot Oosten, waarvan het gcscheiden JB door cen zwaai* begroeienden hergrug, waarop zich verheilen: in hot Zuiden de Si Djonggi (de Stier), in hot Noorden de meestal in wolken gcsulde 2200 M. hoogo Si Munock Manoek (Hancbeclid). Het is cen driehoekige vallei, welke door ecuige kleine riviortjes rijkclijk van water wordt voor- zien en daardoor zeer gcschickt is voor den aanleg van sawahs. Men meent dan ook, dat dit vrucht- bare gebied het staniland van de Toba-BatakB is. Onderlinge oorlogen hebben de bevolking in vroeger jaren wel sterk doen achteruit gaan, naar het aantal inwoners wordt thans toch nog op 25.000 gcschat. Centrum van het landschap is het op 700 M. bo ven zee gelegen Mocana Si

Pongi met een koel klimaat. Naast den land- bouw, wordt veel aan rundercelft gedaan. Sinds 1895 heeft hier de Rijsche Zend in g post gcvat, welke tot ult, 1911 bijna 2000 personen tot het Christendom had bekeerd. Ult. 1914 bedroeg dit aantal ruim 6700, waarbij echter die van Si Gaol zijn jnbegepen. Eerst in 1905 word Oolean onder ons direct bestuur gebracht. Een transport- wog gaat van Bandar Poelo door Boven-Asahan naar Oolean en aangrenzorde To ba stroken, terwijl de weg van Tarotoeng naar Naroo- monda thans verlengd-isHroTXfeleoan en "Loc "ban Pea. 疍: ""

OEOLEBALANG (HOELOEBALANG) (MAL.). Krijgsversto; in sommige Maleische staatjes de titel van een dor rijksgrooten, die in den rijkraad zittin g hebbcn.

In Atjeh waren de oeelebalangs de volks- hoofden, die in de volkstaal ook radja genoemd werden ; zie ATJHERS 2 c. Andere hoofden waren zij, die in het Sultansgebied oeelebalang poteu (d. i. „oeelebalang van onzen Heer", nl. den Sultan) genoemd werden, on die daar eenig be wind voerden of eene hooge functie aan het hof vervulden of wel dien tit el eenvoudig aan de gun st van een sultan te dan ken had den ; zie C. Snouk Hurgronje, -Ih] Atjehers, I, 96 (The Achehese 江, -92). — De indeeling van Atjeh'in oej'ebalangsdommen werd door het Nderland- sche gouvernement behouden, maar de beteek- nis der oeelebalangs miskend ; men beschouwdo lien als ondergeschikte ambtenaren („districts- hoofden", Ind. Stb. 1881 no. 83 art. 4; Bijbl. 6881, biz. 265). Daarntegen werden do hoofden der gewesten in de onderhoorigheden later als zelf- besturen behandeld ; met hen werden politieke contracten gesloten. Do algemcono naam oeele- balangschap wordt door het bestuur ook op de gewesten in do onderhoorigheden toegepast, hoewel de hoofden aldaar verse hi lion de titels dragon. Zie: C. van Volclnhoven, Het adat»—rec hi van Ned. Indie, biz. 151 v.

OEOEMOESI. Een 2200 M. hooge berg van d-cn Oofjtclijken keten van don. Boe kit Barisan, gclogon in het N. van do rcsidentie Palcmbang op de grens met Benkoelcn. Hij staat in verbinding met den Zuid waarts gelcgcn Kaba door een rug, waarover op 1115 M. hoogete de weg loopt van Kc- pahia'ig naar Moeara Bliti aan de Klingi (zijrivier van do Moesi). Waarschijnlijk zal hierlangs bij cvcjtucele uibreiding van het Zuid-Sumatra spoorwegncel een zijlijn worden aangelcgd. Op den Ocloemocsi ontspringt de Lakitan, zijrivier van <le Moesi.

OEOLOENG (WOELOENG). Naam op Java voor een Koofvogel (visch-arend), *Haliastur inter medius*.

OEOLOENG-OEOLOENG (JAV.). Een soort van crickondief. Zie KOOFVOGEL.

OEOLOLITO. Na a in op Celebes (Gorontalo) voor eene l'apcgaai-soort, *Trichoglossus ornatus*; op do Aroo-eilan- <le> heet *Trichoglossus haemato- des* Jarrau on op de Kci-eilanden Sirtein.

OEOLOWA. Toradja-naam voor twee bedom- hagedissen: *L'gosoma nigrilabre* Giitto on *L. smaragdinum* Lett. (Zio verdor onder KADAL on onder SCINCIDAE).

OEMALASA'SCH. Zie TOMINISCHE TA- LEN.

OEMANG. Klein eiland aan den in gang van de Lumpong-baai nabij het grootero Poelau

Legoendi. Het eilandjo behoort administratiet tot do Lampongscho Districten.

OEMA. Zio TEUKOE OEMA.

OEMAR- of DOODSLAGERSRVIER, met do kampong Amara, mondt uit op de Zuidkust van Niouw-Guinea, beooston Kaap Vlakkc Hoek. Vrij stellig was dezo rivier de plaats waar schip- per Dirck Melisz in 1625 met 9 mau van hot jacht Acrom werd afgemaakt. Aan den mond is zij 200 M. breed. Daar zij op het Charles Louis gcborgto ontspringt, heeft zij slechts een korten loop. Eerst in 1828 werd wed er een poging gedaan door de Triton - Expeditie om met de aldaar wonende bevolking in aanraking te komen. Dat de Oomar identiek zou zijn met de Doodslagersrivier wordt door sommigon betwij- feld. Zie hieromtrent MOORDENAARSRIVIER.

OEMBILIN (OMBILIN). De naam der afwatering van het Singkarak-meer ter Sumatra's West- kust. GewooinyITV^chouw'tmen de Oembilin als de hoofdrivier, die in zijn middenloop Kwantan, in zijn benedenloop Indragiri heet. De inlanders beschouwen haar cchter als de voornaamste rechter- zijrivier der Kwan tan en zien in de tweemaal zoo lange Si Na mar, die bovendien het meestc water vervoert van het plateau van Agam en van de vlakten dor L Kota en Tan ah Datar, de hoofd- rivier (zie SUMATRA, R i v i e r e n).

De Oembilin is het meest bekend door het ook naar haar genoemdc steenkolonvclld van Sawah Loento, waar zij doorheen stroomt (zie KOLEN). Het drukke mijnbouwstadje Sawah Loento (zie aldaar) ligt aan de rivier. Iets verderop bevindb zich Doerian Gad an g, hot eindpunt voor de prauwvaart op de rivier, omdat zich bo ven deze nagari een stroomversnelling bovindt, die het al- leen aan kleinere vaartuigen mogelijk maakt ver- der op te komen en ook deze nog niet zonder ge- vaar. Op deze gevaarlijko plaats verongelukto in 1869 do nijningenicur De Greve, de ontte kker van het Oembilin-steenkolcnbekken. Zijn graf bo vindt zich to Doerian Gadang. Waar do rivier uit het meer van Singkarak treedt ligt de spoor- weghaltc Oembilin van do lijnj'adang Pandjang-Solok. ■

OEMBOET (MAL., JAV). Zie HOEMBOET.

OEMOEKIEA (Andai). Zie DOEWIWI.

OEMPA (AMB.). Zio HORNSTEDTIA.

OEMRAH. Zie BEDEVAART NAAR MEK- KA,

2. **OENA OENA.** Zelfbesturend landschap in do onderafdeeling Poso der residentio Men ado, omvattendo het gclijknamigo ciland, bohoorende tot do Togian-eilandon (zio aldaar); bevolkings- stortko 1500 zielen. 尸, □sK 礼、 : :

OENDAKAN. District van de controlo-afdeeling, hot rogotnschap on do afdeeling Koedoes, residentio Scmarang mot cono oppervlakte van 210 K.M². Op ultimo 1905 bedroeg de bevolking ruim 46.000 zielen, waarvan con 10 tai Europo- anon on 8 Chincozon. Hot district is verdeeld in drie ondordistricten. Do hoofdplaats hoeb Proc- woto. Een groot deel van hot district wordt in ginonin door een uitgostrekt moeras, do Rawa gfc16, dat in do Djoowanarivier uitwatort. Het district Oondakan wordt gokonmorkt door hob telken jaro optreden van overstroomingen in den Wostmoesson, watrogbrok in den Oostmocs- sooi on zickton in het rijstgowas, tengevolgo waarvan grooto uitgestroktheden padi en andero a an plan tin gen mislukken. Ter betcigeling van

het overstromingsgevaar zijn langs de voornaamste rivieren, n.l. de Sprang en do Babaian, dijon aangolegd en is men bezig in eerstgenoemde rivier, bij de desa Wilaloeng een verdeelvak te maken, dat thans zijno voltooiing nadert; waardoor men dan in staat zal zijn den waterstand in die rivieren te regelen/ 2°

OENDANG-OENDANG. In liot Maleisch zic de term oendang-oendang op adatvoorschriften, adatregels, adatgeboden; zoo noemen de Minangkabausche Maleiers hun twintig delictsgroepen "de twintig adatgeboden" of oendang-oendang nan doeo poeloh. Op Middel-Java daarentegen verstaat men onder oendang-oendang hetzelfde als pranatan, n.l. een of andere publicatie of edict van den vorst of van een hoog ambtenaar.

In Maleische streken wordt de term dientengevolge tevens gebezigd voor de geschriften, waarin adatvoorschriften door inlanders staan opgeteekend. De inhoud van zulke geschriften stelt veelal teleur; zij behelzen gewoonlijk of onsystematische opteekeningen van gewoonteregels, of raadfielachtig adatspreuken, of regels, die het vorstenbestuur en de hofhouding raken. Westersche schrijvers hebben bij het woord oendang-oendang somtijds aan zulk een *geschrijft* gedacht, ook waar alleen sprake was van de levende regels zelf en niet van een schriftuur (zie b.v. Willink, Het rechtsleven bij de Minangk. Mai., 1909, bl. 53, 824, 826).

Voorts hebben Europeanen den naam oendang-oendang herhaaldelijk gebezigd hetzij voor opteekeningen van Westersche herkomst, hetzij zelfs voor regelingen vanwege ons bestuur (b.v. de Oendang-oendang Djambi van 1906, zijnde een gewestelijke regeling van de inheemsche rechtspraak enz.; zie Adatrechtbundel 5, biz. 150). Vandaar velerlei vewarring, welke door Wilken te recht gelaakt wordt (Verspreide geschriften II, bl. 221—223; vgl. Adatrechtbundel I, 6, b, j, 274). Ook geven Europeanen dozen naam sooms aan opgeteekende volkslegenden, stamlijsten enz., die de inlander zelf nooit oendang-oendang noemen zal.

Zie Snouck Hurgronje in Adatrechtbundel I, bl. 24—35 van Vollenhoyen. Het adatrecht van Ned.-Indie, III, 105, 107, 109, 268, 272 en 656; akmdtr-INLANDSCHE WETTEN, deel II, bl. 154.

OENDOEK-OENDOEK (MAL.). Zie ZEE-PARDJES.

OENEK (DAJ.). Zie ZWIJNEN.

OENGA of KOEALA OENGA met Panté Tjeureumen en Sabdt. Een tot de onderafdeeling Tjaland der afdeeling Westkust van Atjeh behoorend landschap. Het ligt aan zee tusschen Koeala Lambeusoe in het N.W. en het thans tot Lho² Krooet gerekende Djinaamprong in het Z.O., maar de onderhoorigheid Pante Tjeureumen strekt zich zeer ver in het binnenland en naar het N. uit tot aan de grenzen der XXII Moekims van Groot-Atjeh. Het aantal geregistreerde mannen bedraagt er 355 (ult. 1915). Sinds 1916 voert Teukoo Rajcu² het bestuur. In Pante Tjeureumen vindt men kunstmatig bevoeide rijstvelden; elders zijn de sawahs afhankelijk van de rogens.

Bij Ind. Stb. 1908 no. 401 werden Lam Nd en Lam Me bij Koeala Oenga gevoegd, maar blijkens *Koi. Verslag* 1910 waren die beide landschappen daarniet in me ingenomen: zij rekenden zich

Dajasclie landen en wenschten een Daja'sch hoofd. Bij wijzo van proof warden zij toen voorloopig gesteld onder het hoofd van Lam Beu-soe.

Zie: Bijdragen T. L. on V. k. v. N.-L., 7 Deol 55 (1903) bl. 203.

OENGARAN. District van do controlo-afdeeling Anibarawa, regentschap Semarang, afdeeling Salatiga, residentie Semarang; met een oppervlakte van 220 K.M². Het district is verdeeld in 4 onderdistricten. Op ultimo 1905 bedroeg de bevolking ongeveer 55.000 zielen, waarvan ±180 Europeanen en 260 Chineezon. Men vindt er 12 cultuur-ondernemingen, uitgeoefend op 24 erfpachtspcelcn, waarop koffio, cacao, kina, notemuskaat en rubber worden geteeld. De in dit district gelegen cacao-onderneming Djatiroenggo is bokond om hare hybrido-cacao.

De gelijknamige hoofdplaats, standplaats van den aspirant-controleur, ± 20 K.M. van Semarang op een hoogte van 313 M. gelegen, is bokond door de enkele jaren geleden opgerichte kweekschool voor Inlandsche onderwijzers. Het militaire reconvalescentengesticht, dat ongeveer 1846 in het in 1786 opgerichte fort gevestigd werd, is in 1908 opgeheven. Verscheidene overblijfselen uit den Hindoetijd worden in den omtrek aangetroffen, waarover zie T. Bat. Gen. XIX. (1872), bl. 501.

OENGARAN. Een gcheel met zwaar bosch begroeide oude vulkaan op de grens van Semarang en KSDoe, die in den G. Boetak zijn hoogste punt, 2050 M., be-eikt. Het is een afgestompte kegel, waarvan de breede top uit het restant van een wijden ringwal bestaat. Eenige zwak werkende fumarolen (en solfataren?) in de grensrivier aan de Zuidhelling zijn de laatste sporen der vulkanische werkzaamheid. Reeds Junghuhn gaf van den berg een uitvoerige beschrijving (Java, II, 3G3), later Verbeek (Java 276, 297, 318), terwijl in het Jaarversl. Top. Dienst 1908. Pl. V, p. 35 een detailteekening van den top wordt gegeven. Aan de Zuidzijde bevinden zich de als Tjandi SAngu bekende Hindoe-rujncn.

OENGA (MAL.). Zie GIBBON.

OENGA HITAM (MAL.). Zie GIBBON.

OENGA (MINANGK. MAL.). Zie GIUBON.

OENGA (SOEND.). Zie EAARDVCHUR.

OENGO-NO-BOETO (N. Celebes). Zie JOEWAK.

OENOE. Zie BAMB I en OENDR.

OENTARONG (MAL.?). Zie BINTOERONG.

OENTJAL (SOEND.). Zie HERTEN.

OEPAN of MARAPATI. Naam ii) West-Sumatra voor een Lungstaal-duif, *Mucropygia ruficeps*; eene verwant soort heet aldaar Lim-boekan, *Macropygia leptogramma*. Op Java heet *Macropygia ruficeps* Derkoko-sopak. Eene soort van een verwant geslacht, *Turacoena menadensis*, wordt op Celebes Padiboebe go noemd. *Macropygia keiensis* heet op do Aro(5)-eilanden Kwakoe. Zie DUIF.

OEPAN OEPAN (JAV.). Zie CYNOGLOSSUM.

OEPAS (MAL.). Zie ANTIARIS TOXICARIA.

OEPAS BIDJI (MAL.). Zie SOPHOKA.

OEPAS-BOOM. (Gifboom). Zie ANTIARIS TOXICARIA en IPOEH. Aan het daar vermeldo zg nog toegevoegd, dat deze brcruchte boom op Java uagenoeg verdwenen is. De nicest verspreide inlandsche naam op Sumatra on Borneo

is Ipoeh; voorts Tatai in do Lampongg, Ting êk op Banka. Eono uitvoerigo beschrijving met afbedding vindt men in hot, door het Koloniaal Museum uitgegeven werk van Dr. M. Greshoff over Indischo nuttige planter), ook in Ind. Mercur van 15 Apr, 1895.

OEPATJARA (JAV.). Zio RIJKSSIERADJEN. OERAAS (Andai). Zio PIRGAM en DUIF. OERAMA. Zio OMBA.

OERANG. Javaanscho naam voor Gamalen (zio OEDANG) en Kreeften; Maloisch Oedan g. Zootwaterkreeften hooten op Borneo Hakoën.

OERAT (JAV., SOEND.). Zie PLANTAGO.

OERIBANG (BATAV. MAL.). Zie HIBISOUS ROSA SINENSIS.

OERIP (KAJOE) (JAV.). Zie EUPHORBIA TIRUCALLI.

OERIT (AMB. LANDST.). Zio SPONDIAS MANGIFERA.

OEROENG. Oeroeng is do Karobatalesche naam voor een dorpsbond, de vereeniging van vrschillende dorpen. tot een bondgenootschap. Zulko dorpsbonden komen onder vrschillende namen in a lie Bataklanden van Sumatra voor en vormen er do looigsto inlandsche gemeen- schap (zio deel I, biz. 759). Hot menigvuldigst komen zo voor in het Karoland, waar men bijna geon op zichzelf staande dorpon meer aantref, daar allo tot con of andere oeroeng behooren. De dorpen blijven toch steeds de staatkundige eenheid ; het oeroengbestuur wordt dan ook mcst gevormd door een raad van hoofden der voornaamste dorpen. Door traditio en door per- soonlijke eigenschappen heeft cchter vaak een der hoofden een overwegenden invloed. Het voornaamste dorp der ooroeng heet porbapaxi. Veelal is dit tovens het moederdorp der andere, maar zulks is niet noodzakelijik.

OESMAN. Zio OETHMAN.

OESOEL botckent in het Arabisch: grondslagen, wortlon (cnkelv. *asl*). Mot *oesoel al-din* wordt de Mo ha mm. geloofsleer bedoeld (vgl. KALAM en ISLAM, II, d.); *oesoel al-fikh* zijn do vicr grondslagen der 'lohamm. plichtenleer (vgl. ISLAM, II, c en KIJAS).

OESOENG & SANG (SOEND.). Zie HONDEN.

OESRAL Collectief-naam op Nieuw-Guinea voor IJHVogels (Zio aldaar).

OESd (Midden-Sumatra). Zio HERTEN.

OESTER. Zio SCHELPIEREN.

OETA of **OETAWA**. Eono rivier in Zuid Nicuw-Guinea. Zij valt in zee ten W. van Kaap Stconboom en heeft haro bronnen ongeveer daar waar het Charles Louis geb. in hot Nassau geb. overgaat. Zij is de corsto groote rivier gore ken d vanaf do Etuabaai en hcoft twee monden n.l. do Octa en do Naparooka. Do voor- naamste, do Octa, is GOO M. breed, hooger op wordt do rivier spoedig smaller tot 400 M. met eterken strooin. Eon eigenaardig vrschijnsel is, dat het7mcstto water niet wordt afgovoerd door don Naparookamond, dio in het vorlorgdo ligt van do hoofcrichting der rivier, maar door don Oolamond, dio corst do zee bercikt na over enigon afstand bijna cvenwijdig aan do kust to hebboij gestroomd. De voornaamste zijrivier is do Ajnura; haro bronrivieren zijn de Biriri en do Hioerockoo. Tot het vereenigingspunt dozer rivieren is de Octa met prauwen bovaar- baar.

De strandlijn in do nabijheid der oovers is

begroeid mot tjemara's, torwijl daarachter, dus langs de rivier, het land mocrassig is.

OETAN (ORANG) (MAL.). Zie ORANG OETAN.

OETHRAN. District van do controlo-afdoeling, hot regentschap, do-afdeeling en do residentie Madioon; met cone opperylakte van 228 K.M². Hot district telt 4 onordistricten met 60 desa's on had ult^o, 1905 cene be volkin g van bijna 83.000 zielen, waaronder 80 Europaanon en 10 Ohineezen. Het district ligt tegen do Weste- lijke hellingen van den Goonoeng Wilis on in do vlakto der rivier van Madioon, welko in het W. do grens vormt. De standplaats van het districts- hoofd is Poerworedjo (behoorond tot do desa- Geger). Do warme bron Oemboel, waarvan het in hoofdzaak ijzor- en koolzuurhoudend water speciaal voor baden geexploiteerd wordt door don Gewestelijken Raad van Madioon, vindt men in het onderdistrict Dolopo nabij do Pono- rogosche grens in de nabijheid van den grooten postweg van Madioon naar Ponorogo. Er is daar ter plaatse eon pasanggrahan, waar men kan verblij ven.

De bevolking leeft van den landbouw en van do verdiensten bij de suikorfabriek Pagotan. In het Zuidelyk, aan de afd. Ponorogo grenzend deel van het district, met namo in het onder- district Dolopo, plant do bevolking zelve veel suikerriet voor de inlandscho markt. Hot product verwerkt zij door middel van buffelmolena, terwijl zij hot daarvan vorkregen rietsap ver- dampt in — soms zcor primitievo — pannen.

OETHMAN (bin Abdoelah bin Akil bin Jah'ja al-Alawi) te Batavia goboren uit oen Hadhra- mitsch *sajjid-gesiacht*, deed in zijjie jonge jaren eeno langdurigo studiouris, waarbij hi) vooral in Hadhramaut en Mckka vertoefde, on vestigdo zich daarna als wotgcleerdo van erkend gezag te Batavia, waar hij don 18en Jan. 1914 in zeer hoogcu ouderdom overlcude is.

Hij was (even als andere Hadhramitische geleerdeu, vgl. HADHRAMIETEN.) een vertegenwoordiger van strong rechtzinnigo opvattingen in geloofsleer en wetszakon. Zijne zienswijzen vorebreidde hij in tai van kleine Arabischo on Maleischo werken en geschriftjos, welke hij in zijne eigeno lithographische drukkerij uitgaaf. Volerlei gebruiken, opvattingen en bijgeloof in -de Inlandscho sa mon loving vorvulden zijn gomoed met levendige ergernis en hij vorzuimcdo niet, daartegen nionigmaal in woo rd on goschrift te ijveron. Zoo was hij o.a. eon tegenstander van de mystieke broederschappon in Ned.-Indie, niet uit afkeor van do leer zelve dier orden, maar uit tegenzin tegen do in zijn oog hoogst twijfel- achtigo bovoegdheid van hen, die als mystieke loidors onder do Inlandsche hebcvolking optraden, terwijl do vorbroiding dior inystiok hem bo ven- dion niet wonscholijik schcon ondr ceno be vol- king, bij wolko de kennis der gewono voor- scription van don Islam en do n a loving daarvan nog zoovcol to wenschen overlioton. Meer malen wonnon Inlandscho geloovigon zijn raad on voorlichting in over do toopassing der Mohamm. leer in allerlei aangolcgenheden. Zijn antwoord klecddo hij dan dikwijls in don vorm cener brochure, waarin hij do uitsprakon der Mosini- Bche gcleorden over het onderwerp samon vat te en zijno slotsom daaruit trok. In zijn oordeel toondo hij zich cen onafhankolijik, onomkoop- baar en onbaatzuchtig man. Toch borokkenden

de groote vrijmoedigheid, waarmedo hij zyne gevoelens uitte, on zijno op ouderen leeftijd nog toenomondo strijdustigheid hem monigon vijand in de Inlandsche xnaatschappij.

Als man van inzicht aanvaardde hij de heerechappij van niet-Moslims over landon als Ned.-Indie als cenonvermijdelijke noodzakolijkheid. In vorzet daartegen zag hij voor de Inlandscho bevolking geen heil en vermedd dus het bespreken van onderwerpen, die tot botsingen met het Eurooesch Bestuur konden Iciden. Intgendeel deed hij zich als con trouw onderdaan van hot Nederl. gezag kennen on droeg o.a. bij tot be-daring der liartstochten na de onlusten te Tji-Sgtyrin 1888. Bij gelegenheid der troons-"bestyging van koningin Wilhelmina in 1898 vervaardigde hij een heilbedo voor Haro re-geering, welke hem in sommige Moslimsche kring ten kwado geduid is. Als adviseur-honoraire voor Arabische zaken was hij een wel-kome steun voor bon, die de Indische Beogering op dit gebied hadden voortelichten.

Zie verder C. S. nouck Hui'ronje, Een Arabisch bond gen on t acr Ned.-Ind. Regeering (Meded. Ne3. Zendel. Genbolschap, DI. 31 (1887), p. 52 vv.) X'ner gescheppen van Sajjid Oethman^ [Notul. v. h. Batav. Genootsch., DI. 30 (1894) p. OV—CXI] X. Sajjid Oethman's „Gids voor de priester-raden", Tiesprokeh (Tijdschr. v. h. Recht in Ned.-Indie, DI. 63 (1895), p. 722—744) 探业豆 and Phonograph, p. 7 vvl. (Tijdschr. v. h. Batav. Genootsch., DI. 42—ff9X>U), p. 399 vv.); L. W. C. van den Berg, Le Hadhramout et les colonies arabes dans FArchipel indien, Batavia 1886, p. 164—167; M. J. de Goeje, lets over den modus vivendi der Moslims onder Nederl. gezag (De Gids, 1899, IV, p. 550—57); Ha-dhramaut (Rev. Colon. Internal., 1886, I, p. 101 vv.); Th. W. Juynboll, Die „Sarekat Is-lam"-Bewegung auf Java (Der Islam, V (1914), p. 154 vv.); A. Buno Heslinga, Said Oethman bin Abdoellah al Alooewi f (Weekbl. voor Indie, X (1913—1914), bl. 1123; met portret).

OETJAP MOELOE (3127 M.). Hoogste top van het Gajo'sch. Centraal gebergte, gelegen in hot uiterste Oosten, waar het Van JDaalen gebergte er een recht on hock mee maakt. Do Oetjap Moeloo is feitelijk een gobergtemassief, waarschijnlijk van vulkanischen oorsprong, grootdeels op-gebouwd uit gneis en oude schiefer en velo gra-nietkemen bovattende. Het is met veel tertiaire zandsteen bedekt en draagt zware wouden, aanvankelijk van loof-, hooger op van naald-boomen. Steil dalen de hellin gen naar de dalen van de velo riviertjes, die hier hun oorsprong hebbon en zich bijna allo vereenigen tot de Sim-pang Kanan.

OETJING (SOEND.). Zie HUISKAT.

OETOEMBOEWEE. Een rivior in Zuid-Nieuw-Guinea. Zij is de Z-lijksto van de drio in de Flamingobaaui uitmondonde rivieren. Do beide andere zijn de Lorontz-on do Noord-Wost-rivior (zie aldaar). Do Oetoembocwee staat mot eerstgenoemde door een an tasan in verbinding en op dezelfde wijze mot do ten Z. daarvan stroomende Eilandenrivior. Zij kan door een etoomschip van het charter der Gouv. Marine 50, daarna door een etoomsloop nog 23 zeemijlen opgevaeren worden; een breede rechter zijrivier kan per stoomsloop 19 zesmijlen opgevaeren worden. De oovers zijn met zwaar bosch

begrooid. In don boncednloop groeien hoofdzekalijk rhizophoren, hooger op: niboeng, wil-do pinang, kSiapang, sagoo on rotan. In don benedonloop is hot torroin laag en modderig, stroomopwaarts wordt dit geleidelijk hooger. Hot stroomgebied maakt den indruk van vrij dicht bevolkt te zijn. Tai van groote kampongs (bij de mon ding liggon or twee op don rochter oevor), waarondor met 40 h 50 grooto en kleino huizon, word on or aangetroffen. Do rivior is overigens weinig belangrijk on dient blijkbaar alleen tot afvoer van moeraswater.

OEWAMBA of **OEWIMBOE**, Bovenloop van de DIGOEL. (Zio aldaar).

OEWI (JAV., SOEND.), Zio DIOSCOREA.

OEWIMMER AH. Een belangrijke bronrivier (ook wel Kaoh genaamd) van do Digool, de grootste rivier van Zuid Nieuw-Guinea. Op do oudero kaarten wordt zij „Idaha" genaamd. De Biroe-anim, een volksstam aan dezo rivier, noemen haar „Makan-riki".

Het punt van samenvloeiing met de Digool ligt op 6° 35, 39" Z.B. on 140° 2F 30 " O.L.; zij is hier 100 M. breed on gemiddeld 5 vadam diep en is over grooton afstand per stoomsloop bevaarbaar. Zij onspringt op het Sterrongo-bergte, het O-lijkste deel van het Cjntrale go-bergte, dicht bij do O-grons. De oevers van do Oewimmarah zijn betrekkelijk dicht bevolkt; hier worden pisang-, pinang-, sagoe-, en kaladi-tuinen, al dan niet met wouingen of hutten, in een nagenoeg onafgebroken reeks aangetroffen. De oevers zijn hooger en stoil met zwaar geboomte. In den bovenloop wrdt do vaart verhinderd door 20 tot 30 M. hooge watervallon. Op sommige plaatsen zijn rotan hangbruggen over do 30 a 40 M. breedo rivier gespannen; de toegangon tot deze bruggen worden soms gevormd door ongeveer 8 M. hooge ladders, geplaatst op een tiental meters van den oeversrand.

De voornaamste linker zijrivier is de INGGI-VAKfi (zie aldaar), wier water, in tegenstelling van dat van de Oewimmarah, donker-bruin gokleurd is, waaruit mag worden afgeleid, dat die rivier haar oorsprong heeft in de moerassen van het laagland.

OEWIS of **S&MOETAN**. Javaanscho nain voor eenc Rup.svogel-soort, *Pterococcus ezil*.

OFA, OFAK. Zie VAARTUIGEN.

OFFER. Offers zijn, naar de inlandscho begrippon, gaven aan do gosclon, mot hot doel deze welgezind to stem mon jogens den offeraar; so ms gaven aan do zielcn van afgostervenon met het doel dozen oxn voorspraak to vragen bij do gosten. Door offers aan do goedo gosten verzoekt men, altijd nil zelfzucht, hunne hulp bij iets dat gebeuren gaat, of hunne beschorming tegen mogelijk ongeval. Aan de kwade gosten, en dezo den mensch vijandigo soort is hot talrijkst, offerl mon uit vrees, in do hoop het kwaad, dat zij konnon borokkenen, afeworen. In hot algmocn brengt men het offer vakor den kwaden goest dan den good on, den mindercn mecr dan den hoogoron, don nabijzijnden eer dan don verwijderden; bij voorkeur aan den oogenblikko-lijk incest to duchten goost. Ain de ziofon der doodon offert mon tor plaatse, waar zij hooton zich optehoudon, nabij do graven on op audero heilige plekken, Do neiging tot offoren ontspruit uit den waan, dat alle waargenomon working on beweging uitgaat van persoonlijke, denkondo

en willondo wezens in gecstonvorm, dio dorpen, bosschen, wildornissen, grotton on watoren bowonen, alios bezielen, do gohoole beworktuigdo en onboworktuigdo worlrd vervullon, en uiting geven aan hunne macht by icdero gebeurtenis, van do grootste tot do kleinste. Niet alleon do heidnscno volksstammen in donArchipel offeron ; ook ondor de Mohammedaanscho bevolking leeft dit oudhoidenscho gebruik nog in velerlei vormen voort. Al dadelijk blijkt dit op Java. De Machtig is bij het aannemen van hoogero wezens niot moeilijk goweest; zoowcl de Hindoe- mythologie als de Islam heeft aan het getal der geesten uit den natuurdienst van zijn voorge- elacht anderen toegovoegd. Hij brengt nu aan geesten van allerlei slag en herkomst offers van allerlei soort en omvang, so ms terloops en zonder voorafgaand overleg, doch soms ook na lang- durige voorbereiding en met veel omslag; on daartusschen, verbindendo do eindtermen dezer reeks, vindt men bij hem een lange rij van offers min of meor eenvoudig en goedkoop, of samen- gesteld en kostbaar. Evenals hot gebed is het offer in aard en duur afhankelijk van do aanlei- dendo gebeurtenis en van den offeraar, het inclividu of do gemeenschap. Gezamenlijk offort de desa ter eere van den t j a k a l b a k a l, den stichtor, en ter eere van den d a n j a n g of be- schermgeest van het dorp, want bij eeno gunstige gezindheid van beiden heoft do desabewonor persoonlijk, maar tevens de geheelo desabovol- king belang. Het meest bij eene algemeene ramp nemen do bowoners eener desa of eoner geheelo etreek aan het offer deel. (Zie over eenigo alge- jncene en particuliero offers: T. v. N.-I. (1843), I, bl. 719 on 1853, I, bl. 96). Een zeer bescheiden, maar tevens eigenlijkon vorm van het offer ziet men in hot reukwerk, dat de Javaan langs den weg op een steen, aan den sawah-kant, voor een lindoe-beeld, of bij een heiligen boom nedor- lcggt ; in de bloemen, die hij aan zyn kar, zijn prauw, zijn rijstschuur, aan kria of slaapstedo buvestigt; in do rijst, do pisang, do sirihpruim, do duiten of de cioron, dio hij, waar het past, ncerlogt ten behoevo van do geesten. Er spreekt moor poezio uit dan er in golcgd wordt door don offeraar ; wol offert hij iots op, maar het gcschiedt gedachteloos en zonder innigheid, onvatbaar als lij is voor hot goinocdelijkc, dat er ligt in hot to vriedid houden van al dio onzichtbare wozone on in den vredigen omgang mot hen. Als bijzondoro offers aan heilige graven (zie KRAMAT) zijn to vorjncklen het bran den van roukwerk on hot daarbij noderzotten van spijzon. In do niaand Ivoowah wo rd on vein plaatsen, uls con hulde aan do overldonen, zclfs niet als heilig bcschouw- de graven met gourigo, aai)con snoor gorogon blocmon verstierd (n j 8 k a r), of mot een wol- riekend Bjneorscl bestroken. Na do geboorto van een kind laat de Javaansche vrouw nog wol COIII do placenta, mot vruchten on bloemen om- govon on door eenigo lampjes verlicht, dos a vends de rivier afdrij von, als offer aan do kroko- dillen of liovor aan de voorouders, dio in dezo dieren gohuisvest zijn. Op den borg Jirojno. wordt telken jare, den Isten van do maand Kasadoso, door do Tenggsrezen een offer gobracht ter na- gedachtenis van den jongsten zoon hunnei, stam- oudcru, dio aan den genie Bromo word geofford. •Alie gcloflen, dio gedurondo het voorafgaando [aar worden gedaan- worden dan volbracht; de

doekocns in plcchtgcwaad en van de priester- Jcerlingen vergezeld, doon hunno gebeden op- stijgon met den wiorook, en besprencklen don gowydon grond met water; alien Idimmen op naar don rand des kraters, on werpen hunne offeranden, vruchten, groenten, blocmon, kippon, geiten, klecdoren on geld in den afgrond. Bij het verlaten van de ^Zftndzeel, dalen de knapen zoo ver mogelijk lan^ dien kraterwand af, om te kapen wat zij machtig kunnen worden, opdat niet al dat heerlijks vlergon ga.

Mot name cchter leven de aloude opvattingen betreffende het offeren aan de ziclen der afge- storvenen en aan de onzichtbare machten op Java nog voort in den geislamiseerden vorm der onder verschillendo benamingen (bijv. k a n d o o r i, slametan, s e d e k a h) be- kend "offermalen" (zie KANDOERI) en dit geldt in gelijke mate ook voor de Mohamme- daanscho Inlanders in de meeste streken der Buitenbezittingon.

Over het offeren bij de Inlandsche bevolking op do Buitenbezittingen verdiort hier bovendien het volgonde te worden aangoteekend.

Bij do Maleiers van Midden-Sumatra doet zich, bij don huisbouw al dadelijk na het kappen van den boomstam voor don eersten paal de behoefte aan een offer gevoolcn: om de bosch- geesten te paaien wordt onmiddellijk een jonge boom geplant on den stronk van den gevalleno, een betelpruim en gold worden daarbij neergo- legd. Om to voorkomen, dat do werkman zich wondt bij don arbeid wordt een kip geslacht on met hot bloed besprenkolt men het hout en hot gereedschap: immers nu is er bloed vergoton on nieuwe bloedstorting overbodig. Later hangt men stukkon wit katoen aan do huispalen, be- teekend met figuren uit de k o t i k a' a (Zie TIJDREKENING) om do geesten, die het bosch bewoondon, waar do won in g verrees, te bevredigon. Dat do „bou'volfers" cidors niet altijd zoo onschuldijg zijai, maar soms met het dooden van menschen gepaard gaan, is reeds opgomerkt in do artikelen KOPPENSNELLEN en MENSCHENOFFERS.

V66r het uitzaaion der zaad-padi wordt bij deze Maleiers de sipelooi met het raspe van con halve klappernoot in een kom neer- gezot on do pasamajan (kweekbed), om do aardgeesten, djoombalang t a n a h, te vorzoon. Ook bij het uitplantion dor b a n i 6 h (bibit) wordt dorgelijc offer gebracht. Alvorena to boginnen mot den oogst worden drie stongels padi bijoegobonden, wordt wiorook gobrand en een do'd (Arabisch gebed) uitgosproken. De eerste rijst mot volo formaliteiton behandelen, en daar- na als dankoffor eten, moot gotuigen van de ingonomonheid met hot gewas, on strokt tevens oin zioh een volgend jaur oon goeodon oogst te verzekoron; men bohoort dio rijst clan ook mot handon vol en niot bij kleino hapjos te eton, opdat blijko lioo voortroffelijc mon zo vindt. Voor offers in Midden-Sumatra wordt verwczen naar A. Maass, Durch Zoutral-Sumatra, II, 221., 270, 367, 4G8, voor offers gedurondo do zwan- gerschap o-c. II, 193 on voor offermalen o.c. II, 359.

Op hot ci land Bras houdon do inwonors 66n- maal oon grooto k a n d o o r i, bij een oudon boom, wolks goost, naar mon moont, epidemieen kan veroorzaken Men offort den boom bloemen

en wierook, en neemt in de nabijheid een zeebad.

Ook de Bataks hebben algemeene offerfeesten, t a x n i-t a m i geheeten, van m a n a n a m i, „offe- ren" eigenlijk „de geesten onthalen", maar zij komen minder veelvuldig voor dan kleine offers, welko dionen om do stoffelijk behoeften te be- vredigen van do zielen der lichamen, die als b 6 g o o *s een afzonderlijk geestebestaan heb- ben. Bij het overlijden van aanzienlijken worden tai van karbouwen geslacht on gegeten. Bij do offerfeesten zijn de d a t a o e's als priester en de sibaso's als medium (sjamaan) on mis ba ar; deze laatsten kunnen zoowel ruannen als vrouwen zijn; niecstal zijn het vrouwen.

Bij do Kajans en Bahau's van Centraal Borneo, zoowel als bij de Kenja's, en evcnzeer bij de verwante stammen van Serawak en Britsch Noord-Borneo zijn do gelegenheden talloos, waarbij a an do goden en geeston offers gebracht worden, bestaande lietzij in allerlei spijzen, of in dieren, die geslacht worden, vooral varkens en kippon; het bloed dozer dieren wordt dan op don offeraar gesmeerd, of wel, zooals bij de K&nja's van Britsch Noord-Borneo, op een houten beeld van hun Hoogste Wezen, *Bali Penjalong*. Bij dezen volksstam dient ock het offereer van varkens niet slechts om deze aan de goden aan te bieden, maar vooral om de gebeden aan *Bali Penjalong* over te brengen; het varken wordt dus door den hoofdman toegesproken, en zoodra deze toespraak geeindigd is, wordt het gedood, de lever er uit gehaald, en uit do ligging der verschillende deelen het antwoord dor godheid afgelezen. Ook met kippen wordt wel op deze wijze gehandeld.

Bij de Kajap's en Bahau's van Centraal- Borneo zijn het vooral het bouwen van een nieuw huis, en het begin van verschillende werk- zaamheden in den landbouw, die vcel en velerlei offers vereischen; de functie van den hoofdman daarbij is deze, dat hij telkens don priester of de priesteres de verschillende plechtigheden doet uitvoeren. Bij deze stammen cn hun verwanten komen niet de groote offerfeesten voor o. a. na de begrafenis, als bij verschillende stammen in de Z. en 0. Afd. Voor mnschenoffers en offers bij begrafenis enz. onder de Dajaks, zie MËNSCHENOFFERS en GRAF.

Bij de Dajaks der Z. en 0. Afd. van Borneo komen de groote offers veelvuldig voor, waarbij do sjamanen een groote rol spelen; het grooto feest, b a l i a n h a i, duurt van 6en tot dr io maanden. Het zijn de b a l i a n ,8, de mannelij- ke en de b a s i r 's, de vrouwelijke sj'manen, die het verband vormen tusschen geeston en menschen, en dio langzamerhand do geheele leiding der offerfeesten in handen hebbon ge- kregen; o. a. zingen zij, na door do geesten in bezieling te zijn gebracht. Geofferd worden kar- bouwen, varkens, kippen en spijzen, d. w. z. de ziel, de g a n a van hot geofferde is voor de geesten, de dieren en spijzen zelve voor de offeren- den. Deze offerfeesten ontaarden soms in bacha- nalien.

In de Zuider- en Oosterafdceling van Borneo maakt men wel eens een model van een offer- fichip (Ling Both. I, 144 afb.; JuynboU, Catalo- gus van Borneo, II, 361). Bij het tiwah feest znaakt men een offerhuis (pandoeng) waarin cen varken gezet wordt, dat later geslacht wordt. Een model van een offerhuis (balai ontong) wordt I

bij het balian hai-feest aan do nok van eon huis opgehangen (Hardeland, Daj. Wortcrb. s w. balai en ontong; Grabowsky in Int.-Archiv für Ethnogr. I, 131 mot pl. X, fig. 2; Juynboll, Cat. van Borneo, II, 371) Vormelding verdient de eigenaardig opvat- ting, die ton opzichte van het grooto doodenfeest idjambo bij do Octloen-Maanjan-Dajaks van Padjoo Empat (onderafdeeling Boentook der afdeeling Doesoenlanden, residentie Z. en 0. Afd. van Borneo) hoorscht: dit feest, waarbij een groot aantal buffels en varkens goslacht wordt, wordt niet door de menschon aan do goden of geesten der voorouders aan ge bod on, maar omgekeerd door do adiaoe (zielen der afgestorvenen) aan de menschen, die daarbij hun gasten zijn (Vgl. P. te Wechel, Erinnerungcn aus den Ost. u. West Dusanlandern. Int. Archiv für Ethnogr. Band XXII (1915) p. 94 c. v.). Voider vergelijkto men voor offers op Borneo: Hose and Me. Dougall, The pagan tribes of Borneo, I, 10, 11, 109, II, G, 91, 103 e. v. 154, 161, 173.; over menschenoffers bij de Djing- kang's o.c. II, p. 9, n. 1.

Voor de offers op Bali wordt verwezen naar het art. BALI. Alleen zij hier nog vermeld, dat in den huistempel, waar steenen offerhuisjes of ryan houten offerhuisjes staan, ieder aan eene afzon- derlijko godheid gewijd, de vrouwen dagelijks, de mannen minder vaak, offeranden van bloe- men en vruchten komen brengen en bij bijzon- dere gelegenheden wierook branden en andero ceremonien verrichten. In de dorpstempcis wordt in den regel bij voile en nieuwe maar, den gunstig- sten tijd om met de goden in aanraking te komen, geofferd.

Voor do offers op Lombok wordt verwezen naar J. Elbert: Die Sunda-Expedition I, p. 12, 21 (de Sasaks offeren aan Batara bij de heilige warmo bronnon en baden daarin om lichamelijk en geestelijk gezond to worden), 24, 75, 89, 97, 98, 100, 101, 106—108, 110. Een sieraad voor een offertafeltje bij een doodo in huis, een offer- schaalto voor wierook en eon offerctoetel zijn beschreven on afgebeeld in dr. Juynboill's Catal. van Bali en Lombok, p. 151—153 met pl. XV, fig. 4 en pl. XVI. Voor Soembawa verge I ijko men: Elbert, o. c. II p. 68—71, 78, voor Florcs o.c. II, 189—193, 198, voor Wclan o. c. II, 235—239, 244.

Ook bij de heidenon van do Minahasa worden do grooto offerfeesten geclcid door tusschenper- sonen, die den geost moesten krijgen en dio den naam w a l i a n droegen; soms waren er bij hetzelfdo feest tientallen w a l i a n aan *t work; do fcoeten heetten in hot algemccn f o s s o, posso, p o s o of (het best) p o s o » wçJk wo ord to von s „verboden" boeteent. Men onderscheidde do offerfeesten in particuliere of familie- fcesten, on in algemeene of negaiffcesten; van eerstgenoemden was do w a w a l i a n, het negendaagsche offerfeest, het vooniamste, bestemd om allerlei wclddaden, rijkdom, nakom- lingschap, gezoiidheid te erlangen; vobrts do irojo r s i o k k i, tweo of drie dagen na do geboorte van een kind; de m a n a m p o h, ge. geven to herstel van zickcn. Ecn van do groot- sto negari-offerfeeston was het tocmalinga s i k o 6 k o, d.i. het raadplegen van den vogel bij groote algemeene rampen of bij don aanleg van nieuwe nederzettingen. Ook do kloino offers

waren bij deze Minahassische heidonen niet onbekend; zoo gaf men den doodon een halve pinangnoot mede en wierp do andro helbf weg.

Van do Toradja's van Centraal-Oelebes M'crichtoi Adriaan en Kruyt (Do Bai^{^^}e-sprekende To rad jilts' van Midden Celebes, I, p. 278), dat bij icdor offer, dat men aan geesteri eri godon brengt, sirih-pinang, kalk, tabak on gekookto rijst, dikwijls met curcuma geol gekleurd, be- hooren. Van het offerdier wordt gewoonlijk een gdelto van do lever den goden aangeboden. Zcor vaak wordt ook als offer een kipponci go bruikt, gewoonlijk als surrogaat voor een kip, soms zelfs voor een buffel, in welc geval het ei een witte buffol genoemd wordt. Aan groote goden als Pocoo mPalaboeroe worden steeds witte buffcis en witte kippon gecofford, omdat wit do kleur is van het rijk van hot zonlicht. Do Toradja's hebben verschillende scorten van offertafeltjes, waarop zij hunne offers aan goden en geesten aanbieden. In hot tweedo deel van hetzelfde werk (pag. 118—146) worden do doodenoffers zeer uitvoerig beschreven. Deze offers hebben ten dod, de zielen der overledenen plechtig naar het zielenland te geleiden. Hot groote offerfeest heet *mompemate* en duurt drie dagen.

Bij de Makassaren en Boegineezon vindt men als tusschenporsoon bij do offerfeston de b i s - s o o *s (zie aldaar) zoowel mannen als vrouwen, maar do cerste gaan toch in don re gel als vrou- wen gekleed, cvenals do basir's der Dajaks. Zou dit wellicht wijzon op con tijd, dat alleen vrouwen als mediums optraden ?

Over offers in Zuidoost-Oolebes wordt verwezen naar Elbert, die Sunda-Expedition, I, p. 139 (Tockang-besi-eilanden), p. 198—201 (Boe-ton), p.233, 266, 272 (Reambia), IT, 16—18 (Kabaena), Vgl over offerplaatsen in Zuidoost- Celebes: A. Grubauer. Unter Kcpfjigern in Central-Celebes, p. 193, 222, 257, 338, 517.

Te Dor&h aan do Gcelvinkbaai, althans vroeger, con tempol in den vorm van een omgekeerd vaartuij, waarin aan de zielen der voor- ouders werd geofferd. Andro voorbeelden van gebouwon, waarin geofferd wordt, kont men in den Archipel niet ; het nicest nabij komon nog do inrichtingen op Bali, hocwel zich wed er onge- merkt claarbij aaiiBluiton do huisjes, do afdakjes, do bamboo tafoltjes, waarin on waarop de offers worden aangelegd. Do tijdelijk gebouwen, die ton behoevo van do grooto offerfeesten bij do Dajaks worden opgericht on vroeger ook bij do heidonen van do Minahasa voorkwamon, kunnen cvcmin tempels heccon.

Over de door den Islam voorgeschroven offers (speciaal het offerfcost van den IOcn dor maand Busar) zie BEDEVAART NAAR MEKKA 3. MOHAMMEDAANSCH KALENDER EN GEDENKDAGEN EN AKIKAH.

OFFICIEREN (Chincscche). Naam ter aandui- (li- tig van de in art. 73 Reg. regl. bedoelco hoofden van Chinccezen, welco ontstaan scbjint, doordat men het basterd-Chincscche woo rd kaphai tot kapitein vervormde en vervolgens de hoogero en lagere Chineescho hoofden als majoor en luitenant ging aanduiden ; zie deel I, bl. 287, con II, bl. 271. On clanks dezen naam hebben zij ovenmin iets militairs als een "majoor" (een door de Re gee- ring onderschiden eerste-clistrictshoofd) in do Minahasa, zie deel II, biz. 736. In 1918 is do wet-

gever overgegaan tot schrapping van art. 73 Reg. regl., ondr mcer om dcsgewenscht afschaf- fing van het afzonderlijke bestuur 9ver vreemdo Oosterlingen mogelijk te makon. f

OGAN. Bclangrijk o zjjfvtcr der Moesi (zie SU-MATRA, R i v i c r e n).

OGAN EN KOMERING-OELOE (voor 1906: Komering on Ogan ocloc, Enim on do Ranaudistricten gchccten). Afdeeling der residentie Palcmbang, grenzende aan de Lampongsche Districten on Benkoelcn. Het Zuidelijkste punt der afdeeling is de Goonocng Pasagi, (beschreven in Jaarversl. Topogr. dienst 1912) op do grens met do Lam- pongscho Districten, 2232 M. bo ven zee. Do hoofd- plaats is Batoo radja, standplaats van den ass.- res. De afdeeling is verdeeld in de onderafdeelin- gen Komering oeloe, Ogan oeloe on Mocara doea (zie op die namcn). De aid, , een oppervlakte beslaando van 12.974 K.M.³, met een bevol- king van ± 155.000 zielen (1915), bo vat het stroomgebied der Bo ven- en Midden-Komering tot het punt waar deze zich splitst in Komering on Bengkoelah, dat der Bo ven-Ogan tot aan hare vereeniging mot do Ajer Serame, met de bronnen dier rivieren, benevens het Ranaugebied (zie voorts PALEMBANG).

OGAN-ILIR. Onderafdeeling der afdeeling Pale mbangscho benedenlanden (v66r 1912: Ogan ilir on Blidah), met een oppervlakte van 3451 K.M.² en een bevolking (in 1915) van 104.000 zielen en in 1912 een veestapel van 1500 buff els en 2600 run- deren. Hoofdplaats Tandjoeng radja, aan de Be- neden-Ogan, op 61 K.M. bo ven Palcmbang (langs do Ogan gemeten), on 12 31. bo ven zeeuivau, standplaats van den cqntrcleur. Zij be vat het stroomgebied van do beneden-Ogan (Ogan ilir), van haro vereeniging met do A. Serame tot aan de Moesi en dat van de riviertjes Keramasan, Blidah en van enkele andere, die tusschen de Ogan en de Lematang in do Moesi vallen. Zij bestaat uit het district Ogan-ilir verdeeld in 5 onder- districton: Tandjoeng Radja, Tandjoeng Sedjaro, Sakatiga, Glocmbang on Moeara Kocang. Deze onderafd. producceb veel pin an g, djagoeng, cas- save, widjen en ardnసుiker en veel eetbare vruch- ten als doerian, langsat-, rambocctan, manggistan, terwijl ook de rijstooqten van de lebaks (moc- rassen) z66 overvloedig zijn, dat rijst kan worden uitgevoerd. Proc ven voor do aanplant van katocn hadden weinig succes, in 1910 bedroeg do opbrengst nog 320 pikoccl, in 1913 nauwo- lijks 100 pikool. De voornaamsto plaatsen zijn do pasirahdoceons, die bijna allo middels per as bcrijdbare, niet verhardo wegen met de standplaats van den contrcleur verbonden zijn.

OGAN OELOE. Onderafdeeling van de afdeeling Ogan- en Komring Oeloe (residentio Palem- bang) mot een oppervl. van 4708 K.M.² en in 1915 met con bovolking van ruim 63000 zielen, w.o. ± 40 Europeanen on 140 Vreemdo Oosterlingen. Hoofdplaats Locbock Batang aan do Bovcn-Ogan, 12.5 K.M. benedenstrooms Batoo radja, standplaats van den contrcleur. Bespoeld door do Bo ven-Ogan (Ogan oeloo) omvat zij het district Loeboek Batang, verdeeld in do onderdistric- ton: Loeboek Batang, Pengandonan, Batoc radja, on Bin gin. De voornaamsto plaatsen zijn: Batoo radja (zie aldaar), Loeboek Batang on de pasi- rah doesoens, als mcdo Bindoo, Doerian, **KSpahi-** ang, Boenglc>, Saocng, Saoengngaga, Panindjawan, Mendala, allo op den linker Ogarfovcrc, Pagar

Goenoeng op den rechter oever der Locbai, en Soegihwaras op den rechteroever der Ranibang. De veestapel telde (in 1912) 150 paarden, ruim 4000 runderen en 3000 buffels. Deze onderafdeeling produceert veel katoen, in 1913 7600 pikool, terwijl ongeveer 200 bahoo met peper boplant is, verder rotan, widjdn, kapok en damar; de kar^ut a an plantingen breiden zich uit; koffie wordt ook geplant, doch niet algemeen; de rijstcultuur (hier en daar op natte, doch grootendeels op droge velden) levert voldoende product voor de plaatselijke behoefte; verschillende tweede gewassen worden slechts voor eigen of plaatselijk gebruik aangeplant. De marga Bambang Kapak Tongab voert veel hout af, langs de Bambang rivier. De verschillende doesoens zijn bijna a lie door per as berijdbare wegen verbonden.

OGAR. Een eiland behoorende tot West Nieuw-Guinea en gelegen in het Z. van do Maccluer golf. Dit eiland sluit, met do ten W. daarvan gelegen, ontelbare, veelal paddestoel-vormig eilandjes (de Sarigagroep) do baai van Sekar af en beschermt doze togon den golf-elag uit het N. Een van deze eilandjes, Kafoonnam, zit bij laag water aan Ogar vast en is bewoond. Tusschen Ogar en den vastonwal liggon nog eenige eilandjes, door nauwe, maar diepe straten van elkander en van Ogar gescheiden. De heuvels op do eilanden zijn uiterst steil, vele toppen vertoonen den witten kalksteen.

Op Ogar ligt eene gelijknamige kampong. Ten O. van Ogar ligt P. Argoeni, behoorende tot het gelijknamige landschap op den vasten wal. De radja en de eigenlijko Argoeniërs wonen op dit eiland.

OGOAMAS. Bergtop op Celebes (zie ook aldaar onder a. DE NOOKDARM).

OGOENG. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

OKA. Een zuringssoort van Peru, *Oxalis ere-nata* Jacq. Aanbevolen voor teelt in do warm^e gewesten om de eetbare wortelknollen, die als aardappels smaken.

OLAKAMBING (O.-JAV.). Zie SARCOLOBUS.

OLEANDER. Zie NERIUM.

OLIEN (VETTE OLIIEN, VETTEN). Met den algemeenen naam Maleisch „minjak“ (DL II, bl. 754) bestempelt men zeer verschillende vloeistoffen van dierlijken, plantaardigen of mineralen oorsprong. De in dit opstel behandelde plantaardige velle olien zijn van geheel anderen aard dan do hierna beschreven vluchtige olien, gelijk uit eene vergelijking harer eigenschappen blijkt, en allereerst uit de chemische samenstelling. Vette oliea en vetten n.l. zijn mengsels der glyceriden (glycerine-verbindingen) van vet-zuren, vloeibaar of vast al naar de temperatuur der omgeving; wat men in Ned.-Indie klapper-olie noemt, heet in Nederland cocos-vet. Dit verscheidene hi! in consistentie hangt echter ook samen met het feit, dat olien (vetten) steeds mengsels zijn en de bestanddoelen dier mengsels eene verscheidenheid hebben. Tusschen vetten en olien is dus geen doorgaand verschil. Tusschen vaste vetten en was sen (zie aldaar) bestaat wel een aanzienlijk verschil: wassen leveren geen glycerine bij verzeeping. In hoofdzaak is de samenstelling eener vette olie daze, dat zij in wisselende hoeveelheden bevat drie glyceriden, n.l. die vaxi-palmitinezuur, stearinezuur en

oliezuur: tripalmitine, tristearine, trioleine. De smeltpunten dezer verbindingen en dor daaruit afgescheiden vetzuren zijn als volgt: tripalmitine s.p. 50°, palmitinezuur s.p. 62°; tristearine s.p. 55°, stearinezuur 69°; trioleine s.p. 1°, oliezuur s.p. 14°. Van tripalmitine en tristearine zijn er ook modificaties met een hooger smeltpunt, n.l. 66° en 71°; in de trioleine is nog meer verschil en daarop berust de hierna toegelichte onderscheiding der olien in drogonde en niet-drogende olien. Bij het noemen der algemeene vetbestanddoelen wordt vaak het woordje „tri“ van don naam weggelaten en spreekt men dus van „oleine“ in plaats van „tri-oleine“. Aldus worden echter in de techniek ook wel de vrije zuren (stearine = stearinezuur) aangeduid, en chemisch is die weglaten van „tri“ minder juist; immers kan men molecule glycerine zich met 1, 2 of 3 moleculen vetzuur verbinden, tot mono-, di- en triglyceriden. Van glycerine en stearinezuur heeft men bijv. de verbindingen monostearine (s.p. 61), distearine (s.p. 58) en tristearine (s.p. 55°). In de natuurlijke olien en vetten spelen alleen de triglyceriden een belangrijke rol. De hoeveelheid triglyceriden eener olie noemt men het gehalte aan normaalvet; zij is des te grooter, naarmate de olie zuiverder is en kan dus tot 100 stijgen. Dergelijke chemisch zuivere olie reageert neutraal en is kleurloos, reukeloos en smakeloos. Wat aan de olien kleur, reuk en smaak geeft, zijn slechts kleine mengsels, die 0,1—1 % van het geheel bedragen. By de bereiding eener olie gaan n.l. ook wat kleurstoffen, hars, eiwit, celstof enz. uit het olieaand in oplossing, soms ook vergiften, als bij pitjoeng en bintaro-olie. Afgezien daarvan, is er dus groote overeenkomst tusschen de samenstelling der verschillende plantenolien en vetten. Zij smelten des te moeilijker, naarmate zij meer tripalmitine en tristearine bevatten; wat zich in do koude uit eene olie afzet, zijn dezo vasten tri-glyceriden. Er zijn echter vetten, die ook nog andere triglyceriden bevatten dan do bovengenoemde; zoo het tangkalak-vet, dat laurostearine (s.p. 45°) en de muskaat-boter, die myristine (s.p. 55°) bevat, zijnde do triglyceriden van laurine- (s.p. 44°) en myristine (s.p. 54°) zuur. Ook ricinus- (djarak-) olie heeft cono chemische geaardheid, van diodergewone olien afwijkend en o. a. blijkend uit do oplosbaarheid in alcohol, waarin andoro olien niet of woinig oplossen. In water zijn alle olien en vetten onoplosbaar, doch zij laten zich wel door middel van gom of van eon andor bindmiddel in water zeer fijn verdeelen, zoodat men dan melkachtige vloeistoffen (olie-emulsio) krijgt, waarin do olie als zeer fijne bolltjes blijft zwoven. Geinakkelij losson olien op in ether en in eene reeks andoro vluchtige vloeistoffen; hiervan wordt bij do oliereiding door extractie eene nuttig gebruik gemaakt.

Hot soorloolik gewicht dor vette olien is steeds minder dan 1 (zij drijven dus op water) en bedraagt gewoonlijk onogvoer 0,92 bij 5°; bij vorwarming zetten zij stork uit en daalt dus hot s.g. Men kan rekenen, dat J liter olie per 0.1 c.m.³ (=0,1 %) toeneemt, waaruit zich het s.g. bij hoogere Lomperaturen laat berekenen. Afwijkingen van het gewone s.g. wijzon op eene andoro samenstelling, als byv. bij de roods go-noinde djarak-olie (s.g. 0,96), Bij verhitting

tot ongeveer 300° beginnen olien te ontleden; zij ontwikkelen daarbij brandrook en stork riekend dampen. Aan lucht on licht blootgesteld ondergaan alle olien verandering, oorspronkelijk worden zij, vooral indien zij niet gezuivd zijn, rans (door intredende ontleding van de glyceriden en dus hot vrij komen van een deel der vetzuren, die dan allong in scherp riekend boterzuur onz, overgaan) en dan hooft ook de zuurstof der lucht invloed op de olie zelve, welke steeds dikker vloeibaar wordt, terwijl bepaald-lijk die olien, welke men als de „drogende olien“ aanduidt, zoals lijn-olie en k6miri-olie, zelfs spoedig overgaan in een vast hars, vooral indien zij in dunno lagen worden uitgespreid, zoals ook bij het verven geschiedt. Op papier geven olien eene vetvlok, die bij ver warming niet wed er vordwint, zoals bij de vluchtige olien wel het geval is. Do olien hebben niet alle denzelfden graad van vloeibaarheid. Men bepaalt de vloeibaarheid (viscositeit) door natogaan in hoevel tijd eene bepaalde hoeveelheid olie uit eene nauwe opening druppelt. Rekent men de vloeibaarheid van water bij 15° als eenheid, dan is onder gelijke omstandigheden de vloeibaarheid (viscositeits-grad) van lijn-olie 9,7 en van olif-olie 21,6 — meest varieert zij tusachen 12 en 20, alleen ricinus-olie geeft het bijzondere cijfer 20 : / , 二 , — ■ :

Oliën/en votten komen in het plan ten rijk zeer verspreid voor, meestal in de zaden, als reservevoedsel voor de ontkiemende plant, soms in het vruchtvlies (tangkalak, oliepalm, olif), zelden en slechts in veel geringer hoeveelheid in andere delen der plant, als bladen, wortel, hout. Groeiplaats en variëteit hebben op het oliegehalte grooten invloed, in de hier volgende opsomming is dit gehalte voor alle de Indische olie-zaden vermeld. Do bepaling van het oliegehalte geschiedt in de laboratoria door volledige extractie door zeer fijn gepoederde en geheel gedroogde zaden met petroleumäther in een Soxhlet-apparaat, in de praktijk ook door eene proef-persing of proef-extractie. Hot ware „gehalte“ is steeds grooter dan de „opbrengst“: immers blijft bij de sterkste machinale persing toch steeds 6—10 % olie in de perskock achter, en bij machinale extractie meest nog 2—3 %. Wordt de olie op zoo primitieve wijze, als door de inlandse bevolking geschiedt, uitgespreid, dan wint men niet veel meer dan de helft van het oliegehalte. Even onvoordeelig is natuurlijk het uitkoken der olie-zaden op het afscheppen van bovendien vet. Dit is de reden waarom in Indie do verkoop van hot oliemateriaal (klappercopra, t. ig. kawang-copra, illipo-kornen onz.) naar Europa, vaak voordeliger is dan do oliebereiding ter plaats, al spaart men daar do hooge vracht. Op het oliegehalte berust natuurlijk do waarde der grondstof: samsaazad mot 25 % olie maakt do kosten van teel on ver-voer en oliëfabricage niet goed; samsaazad mot 45—55 % olie is een winstgevend exportartikel. Zoor neemt do waarde van een oliezaad too, indien do uitgespreide zaadkook (boongkil) bruikbaar blijkt voor voeding. Zoo niet, dan zijn zij toch voortreffelijk voor bemesting: een hoog eiwitgehalte geeft don doorslag, alsmedo hot gehalte aan phosphaten in do asch. Sommige perskoken, als van *Ricinus* on andere *Euphorbiaceae* — *zijn zeer giftig; andere hebben een scherp

smaak on worden door het veel versmaad. Voor Indie is verreweg do belangrijkste oliekoek die van *Arachis*; ook soja en sesam geven goede vckockon. Do waardo eener vckock (evenals van andere voedingsmiddelen) kan men vergoeljkend beoordeelen als men do percentages eiwit, olie en voedende koolhydraten (zietmel en suiker) samentelt, maar vormenigvuldigd met de voedingscoëfficiënten 5,5 voor eiwit en 2, 3 voor olie. Sesamkock bevat bijv. 30—35 % eiwit, 10—12 % olie en 22—25 % oplosbare koolhydraten, een waardecijfer gevend van 210 tot 245.

Do door de inlanders van onzen Archipel bezigde methoden van oliëwinning zijn zeer primitief en kunnen worden onderscheiden in persing en uitkoking van het persgoed.

Hot persing is hot meest algemeen en zoo bleef do cliëpers, bestaande uit twee door wiggon tot elkander gedrongen planken, waartusschen de oliehoude pitton, vooraf gedroogd, gekneusd, verwormd, werden geperst (Volksbeschr. van Midden-Sumatra, Ethnogr. Atlas Pl. XXI, fig. 3 en CIX, fig. 7), met lokale wijzigingen, algemeen in de beschrijving van inlandse oliebereiding is van deze pers met wiggon steeds sprake. De Javaansche oliepers, die volgens hetzelfde type is vervaardigd, heet g a t o k a n en bestaat uit een op schragen geplaatste balk of peringer, in het midden waarvan een gleuf ter lengte van 2' voet en 1/2 voet breed en diep is aangebracht. In deze gleuf staan twee planken, k e p l o k, in schuin richting togenover elkander, zoodanig dat zij van boven vordwint uitteent staan en van onder bijna aan elkander sluiten en aldaar in een gleuf van een lagere balk, tjdngan, worden vastgehouden. Tusschen do twee k Bplok's is een bore do karbouwenhuid, k r a k a b, zoodanig bevestigd, dat een goot gevormd wordt, waarvan de olie kan afvloeien. In de krakab wordt de met oliekoek gevulde djeleboek gebracht, dat is een kegelvormige flesch van gevlucht bamboo, waarvan de grootste diameter 1 voet is, die van don top 1/3 voet, terwijl de hoogte 2—2 1/2 voet bedraagt. In hot grondvlak is een opening, die mot tapas of cocosvezels dichtgemaakt wordt wanneer de gestoomde on tot een kock saamgepakte katjang or in gebracht is. Het werk van den oliëlager bestaat in hot inslaan van kleine wiggon of djalerans, daarna van grootere of p a t j e l s, bourtolings aan do buitenzijde van elke kock, waarbij telkens do djaleran door do patj6l wordt uitgestooten. Zoodra aan boide kanton dor kSploks of persplankon, die allong dichtor bij elkander komen en de djeleboek hoo langor hoo mcor knellen, do patj6ls diep genoeg zijn ingeslagen, laat men don toestel met rust totdat or goon olie mcor uitvloeit. Voor het inslaan der wiggon gobruikt men corst een kloien houten humer, g a n d d n a l i t, daarna een grootor, g a n d d n a g e n g. Zoodra uit don toestel goon olie mcor loopt, worden do patj6ls verwyderd on do djeleboek uit do pers gonomon; do katjang-kock wonit nu opnieuw in hot rijstblok, l 6 s o o n g, gestampt on weder gestooind om ton tweeden male on op do beschreven wijze in de gatok-an uitgespreid te worden. Do olie wordt eerst in ledoron zakken of bakj'on, k S d o o k, verzameld om to be-

zinken, in runder- of buffolblazen, in 6 s, overgegoten voer het vorvoer of den verkoop; de overblijvende kock, boengki, wordt als mest gebruikt, of voor de broeicing van de door den Javaan gewild te tempe-broeking, die gebakken of met andere ingredienten als djangan toebereid, veel als toespijs bij de rijst wordt gebruikt (Mayer, „Jav. Volksleyn“, / II, 479 v.). Het nadeel dezer pers is, dat de druk ongelijkmatig wordt uitgeoefend en van bo ven, waar de keggen worden ingeslagen, geringer is dan beneden, waardoor het noodzakelijk wordt den zak tot driemaal toe om te keoren en den koek weder te stampen en opstoomen. Bij de ongelijkmatige persing is de onvoldoende druk door de oliepersen verkregen een algemeen euvel dezer werktuigen.

Is deze persing dus weinig geschikt om uit de vruchten of pitten een belangrijk gedeelte van de olie of het vet te halen, dat er in zit, de extractie door koking op inlandsche manier is al even verkwestend.

Do bereiding van eenige oliesoorten wordt hier nog kortelijc mede geëeld.

De Pitjoengolie komt uit de zaden van *Pangium*, die door de Javanen gedroogd, verwarmd en geperst worden, door de Boegineezen gedroogd, gestampd, gekneet en met warm water overgoten worden, waardoor de olie zich afscheidt en aan de oppervlakte komt. Zij heeft dan weinig smaak en wordt nage-noeg niet rans. Op Sumatra wordt de simaeng-olie, die aan de minjak pitjoeng verwant is, op de volgende manier bereid: de groene vruchten, iets kleiner dan een klapper, legt men te rotten binnen een door takken omheinde ruimte, dan hangt men de pitten 24 uur in een gesloten mand in Broomend water om ze van het vrucht-slijm te zuiveren, daarna kookt men ze, slaat ze open met een kapmes, neemt de kernen er uit, die een paar dagen in manden worden gelegd, met steenen bezwaard. Nogmaals uitge-spoeld (ter verwijdering van het vergiftige blauw-zuur), dan acht dagen op matten uitgespreid in de zon gedroogd, worden ze in een rijstblok tot gruis gestampd onder toevoeging van citroen-cap. Het zoo verkregen meel verhit men in een ijzeren pan en vult er dan een mand van boombast mede, die tusschen de bladen van de pers wordt gelegd. De pers is geplaatst op een runder- of karbeuwenhuid, die met de binnenzijde naar boven ligt en waaraan men een eene zijde een soort van tuit gemaakt heeft, waardoor de uitge-perste olie in bamboe-kokers wordt opgevangen.

De Katjagolie wordt uit de zaden van *Arachis hypogaea* verkregen door ont-schilling, verwarming, maling, blootstelling aan den damp van kokend water en parsing. De peulen worden, na gedroogd te zijn tot zij in de schil rammelen, op matten of huiden gelegd en door gedurig slaan met stokken van de buitenschil ontdaan; de noten worden daarna in een rijstblok fijngestampd en gestoomd in een koekoesan; nog warm wordt de hierdoor verkregen massa op de zooeven besproken manier in de pers uitgeperst. Deze bereidingswijze, door inlanders en Chinezen toegepast, sluit het winnen van eene zuivere olie uit. Beter is de volgende manier: door middel van een pulper met handbeweging, bestaande uit een trommel van 21/2 voet lengte en 1% voet middellijn, be-

kleed met con koperen rasp, wordt de buiten-schil dor noten verwijderd; daarna worden de schillen door zoven afgezonderd, do gopelde noten in con gewoncn buffelmolen, bestaando uit een trog, waarin vier houten widen loopen, fijn gemalen en na gestoomd te zijn tusschen een hydraulische pers gebracht. Bo op dezo wijze verkregen olie is van lichtgele kleur. Men zou door verwijdering van het binnenvliesje of de binnenschil der noten stellig bijna witte olie kunnen verkrijgen, maar daarvoor is do boven beschreven pulper niet ingericht, en die witte olie zou bovendien voor inlandsch gebruik niet een oven redig grootere waarde hebben. (T. v. Nijv. en Lndb. in N.-I. XXI, 1877, bl. 63 v.; XXXIII, 1886, bl. 187 v.).

De Klapperolie is bereids in DI. II, bl. 256 beliaandeld. Opmerkelijk is, dat in Atjeh do klapper-olie algemeen geperst wordt uit den geotten inhoud der vruchten. Die stinkende olie gobruikt men voor lampen; wil men ze voor spijzen gebruiken, dan wordt ze eerst opgokookt en bereid.

Ten slotte zij nog vermeld de bereiding der Karionolie, uit de pitten van *Canarium* (DI. I, bl. 435) welke in de Molukken verzameld worden zoodra do vruchten bruinachtig beginnen te worden: dezo ontdoet men nu van de buitenschil en stelt zo eenige dagen aan de zonne-warmte bloot; genoegzaam gedroogd worden zij op roosters in don rook gelegd, vervolgens ontbolsterd, een paar dagen in water geweekt, ten einde de binnenste schil, die met het drogen aan de kern kleeft, te doen loslaten; na verwijdering van dezo schil worden de pitten nog-maals in de zon gedroogd om de waterdeelen te doen verdampen; daarna worden zij in fijngevlochten rotanmandjes besloten en geperst.

De twee genoemde methoden voor de paling van het oliegehalte, persen en extraheren, zijn ook de in het groot voor de oliewinning aangenomene. Daaraan gaat dan vooraf het reinigen (ziften en wannen) en drogen van het oliezaad, en vervolgens het stampen of walsen. Hot person geschiedt of met do handpers, waarbij door het indrijven van een wig de druk op het gestanipto oliezaad wordt uitgeoefend („olioslagrijcn.“), of machinaal met hydraulische persen. Voor do triage van oliezaad, het stampen, of walsen, on natuurlijk ook voor het persen, zijn Lal van goede machines geconstrueerd. Door koudo persing wint men de zuiverste olie, daarna kan door tweedo en derde warme persing uit het opnicuw gestampd materiaal do rest der olie verkregen worden, behoudens hetgeen nog in do perskoek blijft. In concurrentie met do machinale persing is tegenwoordig de machinale extractie in gebruik, die wel gecompliceerde toestellen eischt, maar in hot Lcdrijf goedkoop is en meer opbrengst geeft. Als extractie-inmiddelen heeft men do kcuze tusschen zwavelkoolstof (kookpunt 46°), chloorkoolstof (k.p. 37°), aether (k.p. 35°), chloroform (k.p. 61°), accton (k. p. 56°), tetrachloorkoolstof (k.p. 77°), benzol (k.p. 80°), onz., maar voornamelijk bezigt men daarvoor verschillende laagkokende, zeer goedkoop doch ook zeer gevaarlijke (uiterst brand-bare) petroleum-destillaten (naphtha's), die in do techniek bekend zijn onder de yanw gasoline (k.p. 40—60°), canadol (k.p. 60—85°), petroleum-aether (k.p. 65—75°), petroleum

benzine (k.p. 75—100°) on ligroine (k.p. 100—120°), welke in volledig eluïendo extractio-toestellen continu circuleeren, d.i. do olie uit het fijngestampte oliezaad opnemen en daarna in don toestel vorvluchtig worden on wed er afgekoeld druppelen op het zaad meel en zoo telkens opnieuw olie extraheeron, terwijl doze, niet vluchtig zijnde, achterblijft in hot destilleer- vat. Do door extractio gewonnen olie is zuivorder dan die door persing verkregen, welko steeds reiniging behoort. Dezo geschiedt door do olie to laten bezinken (klaren) of haar te filtreeren. Is de olie stork geklourd, dan kan zij worden gbleekt met waterstofperoxyd, kaliumperman- ganaat, chloorkalk, zwaveligzuur enz. Van meer algemeene toepassing zijn twee zuiverings- methoden, die dan ook in de olie- industrie veel aangewend worden, n.l. het re ini gen door filtratie over beenderkool, on het "raifineeren" door zwavelzuur: door do ruwo olie wordt 1 % stork zwavelzuur geroerd, dat de olie zolve on- aangetast laat, maar do organischo verontrei- nigenen, als ci wit en plantenslijm, verkoolt; deze bezinken in vlokken of zijn door filtratie te vcrwijderen en do olie moet dan nog slechta xnt water worden gowassen. Is cene ruwo olie harshoudend, dan wordt soms ook do zui- vering door 1—2 % loog toegepast, dat de bars oplost.

Vette olien en votten zijn uit meer dan eën oog- punt van groot belang. In de eerste plaats voor de voeding; ock de inlander bezigt olie of vet bij zijne spijsbereiding, en is daarbij bijzonder graag op zaden, die door een hoog olie-gehalte g o e r i, d.i. smakelijk vettig zijn, als kemiri (MAT., JAV.), kloewak (JAY.), djamboe mon- jet (SOEND.). Dan dienen olien voor vc [lich- ting als zoodanig, als 'lampolie on votkaar- Ht-n, alsmodo voor tai van gewichtigo indu- ricelo doeleinden: voor do kaarsenfabricago (vucte vetten, talg), voor de vervaardiging van zeepen, voor het smeeren van machines (niet-drogende viscoso oliiin), voor de berciding van olieverven (drogende olien), voor het appro- t((; rcn van wefsejs, ook in de spinnerijen, voor j))armacautischo en cosmetische doeloindon enz. In tropischo landon komt daarbij nog het aanzonlijk gebruik van do (mot bloomongeur b<; doclde) vette olien voor het zalven van huid en hoofdhaar. De grootsto massa verbruiken de zeepziedcrijen en de stearinekaarsenfabrickon, <lio bcide do olien en votten eerst mooton ont- Jeclen (verzeepen) om ze voor haar doel gc- bchikt to maken. Kookt men n.l. olien met loog, <1. z. geconcentreerdo oplossen gen van kalium of natriumhydraat in water, dan worden zij, this do triglyceriden, ontleed: do glycerine (hot ohezoot) koint vrij en de glijktijdig vrijgemaakto vetzuren verbinden zich met do kali of natron <li r loog tot harde of zachtu zeep; de hardu zcop moot uit het watrigo loogvocht afgeschicdon wonlen door toovooging van kcukonzout (uit- zouten). Als „vorzeepingsgotar geldt do hoo- vculheid nxilligrammjon kalihydraat, voor do verzeeping van 1 gram olie of vot bonooidig ; (laar een inoloculo votzuur daarbij steeds 66n molecule kaliumhydraat cisoht, is hot vorzoc- piïngsetal coner olio dos to kleinr naarmate het moleculairgewicht hater vetzuren grooter is; voor plantenolien varicert het tusscheu 175 en 210.

Bij do fabricatio van stearinckaarsen moet ook eerst het vot „verzoopf worden, maar de in- dustrio heeft daarvoor goedkooper methoden uitgedacht, daar de „zeep"; hier niet hot verlang- do product is on men dus do kali of natron kan sparen. Men vorzeeft dus, d. i. schicdt de glycerine van do vetzuren, door zwavelzuur of stoom onder hoogon druk (15 atmosferen). Do aldus gewonnon vetzuren worden door destil- latie met overvorrhiten stoom (van 180—220°) goreïden en gschcheiden in do vasto "stearine" (i. c. een mongsel van stearine- en palmitine- zuur), do verlangde grondstof voor de stearine- kaarsen, en in do vloeibaro „oleine" of elaine (i. c. oliezuft), dat naar de zeepziederijen gaat. De voor velerlei technische on medicinale doeleinden bruikbare glycerine is voor den kaarsen- en zeepfabrikant cen niet te versmaden ne- venproduct.

Slechts weinig oliezaaden worden in Ned.- Indie in het groot gekweekt, voor export of voor eigengobruik: *Arachis*, *Bicinus*, *Sesamum*, *Cocos*, gewasson die elders in deze Encyclopaedie uitvoerig behandeld zijn. In Britsch-Indie is de cultuur van oliezaaden voor do Europeesche markt van zeer groote beteekenis, de helft van hetgeen wordt uitgevoerd komt van lijn- on raap-zaad, geteeld, in gematigd Indisch klimaat. In Nedorlandsch-Indie is alleen de copra (zie bij KALAPA) van groot belang als uitvoerproduct, terwijl de katjang, sesam, ricin us, kemiri on nog eenigo soorten als oliege- wassen voor inlandsch gebruikt de aandacht verdienen on in dit werk bij de vcrschillende gewasson zijn vermeld.

Hierachter vindt men eene opsomming van de in de uitgobreïdo literatuuru voorkomende olie- soorten.

A c a j o u o l i e. Uit de zaadkernen van *Anacardium occidentals* L., fam. *Anacardiaceae*. Gehalte 40 %, s. g. 0,916. Deze lichtgele zoete olio kan als spijsolie gebruikt worden. De scherpe stof (cardol) komt niet in de zaadkernen, maar alleen in hot vruchtvlcesch voor. Zie ANACAR- DIUM OCCIDENTALE.

A r a c h i s o l i e. (Grondnoton-olie, Huile d*arachidos, Poanut-oil). Uit do zaden van *Arachis hypogaca* L., fam. *Leguminosae*. Gehalto 40—50 %, s. g. 0,917. Kleurloos, dun vloeibaar, op olijfolie gelijkond. De k&ud goporsto olie wordt voor spijsolie, ook veel voor de kunst- boterberciding gebruikt. Do warm gopersto olie voor zeepfabricago. De uit dezo olie afgeschcheiden vetzuren bestaan voor 20 % uit vasto on voor 80 % uit vlocibarc. Zio KAT JANG TJINA en AARDNOTEN-OLIE.

B e n g k o e o l i e. Zio BENGKOE.

B e n g k o o w a n g o l i o. Uit do boontjea van *Pacllyrhizus angulalis* Rich., fam. *Leguminosae*. Gehalto 38 %. Zio BfINGKOEAWANG,

B r u c e a o l i e. Uit do zaden van *Brucea Sumalrana* Roxb., fam. *Simaribaceae*. Gehalto 23 %. Bovat 67 % trioleine en 33 % tristearine en tripalmitinc. Zio BRUCEA SUMATRAN A.

B u c h a n a n i a o l i o. Uit do zaadkernen van *Buchanania-soorten*, fam. *Anacardiaceae*. Gehalto tot 50 % coner zoete olio, in Britsch- Indie veel in spijzon gebruikt.

C a s t i l l o a v o t. Uit do zaden van *Castilloa elastica* Corv., fam. *Urticaceae*. Gehalte 16%. Bij 30° nog vast. Zio CASTILLOA ELASTICA.

C a c a o - v e t. (Oacao-boter). Uit do zaden van *Theobroma Cacao* L., fam. *Sterculiaceae*. Gehalte 45—55 %. s. g. 0,95, smeltpunt 30—32°, dat dor vetzuren 50—52°. Geclwit hard vot van aangenamen reuk on smaak. Wordt gebruikt in do pharmacie, voorts bij do ver- vaardiging van parfumerieën en van suikergoed (pralines). Zie CACAO.

O a r a p a - v e t. Uit de zaden van *Carapa Mollucensis* Lam., fam. *Udiaceae*. Vast vet, smeltend bij 25°, bitter van smaak en voor spijs- bereiding ongeschikt, goed voor zeepfabricage. Gehalte 40 %. Zie CARAPA MOLUCCENSIS.

O e r b e r a o l i o. Uit de zaadkernen van *Cerbera Odollam* Ham., fam. *Apocynaceae*. S. g. 0,914 bij 30°. Door volledig extractio met aether wint men 75 %. Be vat 62 % trioleïne en 38 % tripalmitine en tristearine. Zie CERBERA ODOLLAM.

G r o t o n o l i e. Uit de zaden van *Croton Tiglium* L., fam. *Euphorbiaceae*. Gehalte 35 %, s. g. 0,95. Scherp en giftig, op de huid blaren trekkend. Zie CROTON TIGLIUM.

C y p e r u s o l i e. („Erdmandel61“). Niet uit do zaden, dock uit de wortelknollen (akar teki) van *Cyperus esculentus* L., fam. *Cyperaceae*. Gehalto 20 %, s. g. 0,92. Goudgelo zoete olie.

D a d a p o l i e. Uit de zaden van *Erythrina Hypaphorosa* Boerl., fam. *Leguminosae*. Gehalte 18 %. Zie DI. I, bl. 554.

D e m p l o l i e. (Curcas-olie, Purgirnot-oi), Huile do pignons d'Inde). Uit de zaden van *Jatropha Curchs* L., fam. *Euphorbiaceae*. S. g. 0,917, gehalte 30—40 %. Smeerolie en voor zeep. Van ricinus-olio onderscheiden door de onoplosbaarheid in spiritus. Zie JATROPHA CURCAS.

G a r c i n i a - v e t. Uit de zaden van ver- Bchillende soorten van *Garcinia*, fam. *Guttiferae*. Die van *G. Indica* Chois, leveren in Britsch- Indie 30 % kokam-boter, voor kaarsen gebruikt, op cacao- boter gelijkend.

G m e l i n a o l i e. Uit de zaden van *Gmelina Asiatica* L., fam. *Verbenaceae*. Gehalto 68 %.

G u i z o t i a o l i e. Uit de zaden van *Guizotia oleifera* DC., fam. *Compositae*. Gehalte 40 %, s. g. 0,927. Zwakdrogende olie, in plaats van lijnolie aangewend. Ook ter vervalsing van sesamolie gebruikt. Zie GUIZOTIA OLEIFERA.

G y n o c a r d i a - v e t. (Caulmogra-olie). Uit de zaden van *Gynocardia odorata* R. BT., fam. *Bixaceae-Pangiae*. Gehalte 50 %. Olio en pors- koek giftig door blauwzuur (cy&anwaterstof). Als mediejn bij lepra in gebruik.

H e v e a o l i e. Uit do zaden van *Hevea brasiliensis*. Gehalte van het versche zaad 28,5 %. Drogende olie, die in plaats van lijnolie kan worden gebruikt. Zie CAOUTCHOUC.

H o d g s o n i a - v e t. Uit de zaden van *Hodgsonia macrocarpa* Cogn., fam. *Gucurbitaceae*. Vast wit vet. S. p. 40°, dat der vaste vetzuren 56°.

H y g r o p h i l a o l i e. Uit de zaden van *Hygrophila spinosa* And., fam. *Acanthaceae*. Gehalte 25 % lie r-o lie, Uit de zaden van *Celosia cristata* L., fam. *Amarantaceae*. Drogende olie. Zie CELOSIA CRISTATA.

I l l i p e v e t. (Bassia-boter). Uit de zaden van eenige soorten *Illipe* {*Bassia*}, fam. *Sapotaceae*. Gehalte 30—50 %. Voor zeepfabricage. Perskoek giftig door saponine.

I r v i n g i a - v e t. Uit do zaden van *Irvingia Malayana* Oliv., fam. *Simarubaceae*. Gehalto 50 %. Smeltpunt 3G°. Voor kaarsen.

J a p a n - t a l g. Uit hot vrucht vleesch van *Rhus succedanea* L. en *R. vernicifera* DC., fam. *Anacardiaceae*. Gehalto 21—27 %, s. g. 0,97—1,00, smeltpunt 55°. Bestaat hoofdzakelijk uit tripalmitine, wordt dus ton onrechte wel Japan- was genoemd.

K a d a n x - v o t. Uit de zaden van *Trichosanthes Kadam* Miq., fam. *Cucurbitaceae*. Bij gewone temperatuur een gele boter, samngesteld uit 30 % vloeibaro en 70 % vaste vetten.

K r a n g 6 a n - v e t. Uit de vruchtjes van *Tetranthera citrata* Nees, fam. *Lauraceae*. Gehalto 20 %. Do vruchtjes bevatten ook vluchtige olio. Zie LITSEA CITRATA.

K a l a p a - o f k l a p p e r - o l i e. (Cocos- vet). Uit de droge kernen (copra) van *Coccoloba nucifera* L., fam. *Palmae*. Gehalte 50—60 %, B. g. 0,925, smeltpunt 2G, dat der vetzuren 24°. Be vat weinig of geen oleïne en laat zich reeds in do koudo verzeepen. Gemakkelijk oplosbaar in kokenden alcohol. Dient voorde bereidingeener zuivere en zindelijke kunstboter (plantenboter, palmine), alsmede voor kaarsen- en zeep-fabri- cage. Cocoszeep laat zich niet uitzouten en houdt dus niet alleen nog de glycerine inge- sloten, maar ook do verontrein- ingsen der loog en het water, het is eene zg. gevulde zeep. Zie voor den kalapa-boom DI. II, bl. 255.

K a m p i s - o f A o e n t j a n g t j i n a - o l i e. Uit de zaadkernen van *Hernandia sonora* L., fam. *Lauraceae*. Gehalto 50 %. Gele, dik- vloeibare olie, niet voor spijs geschikt. Zie KAMPIS.

K a n a r i o l i e. (Makjansche olie). Uit do zaden van *Canarium commune* L., fam. *Burseraceae*. Do olio is bij 15° vast, niet-drogend, en bestaat uit 51 % oleïne, 12 % stearine en 37 % myristino. Zie CANARIUM COMMUNE.

K a n o e l z a a d - v o t. Uit de pilten van *Cinnamomum Zeylanicum* Nees, fam. *Lauraceae*. Gehalte 34 %. Vast wit vet. Smeltpunt 41°. Zie KANHEL.

K a p o k z a a d - o l i o. Uit de zaden van *Eriodendron anfractuosum* DC., fam., *Malvaceae*. Gehalto 20 %, s. g. 0,919. Bevat 75 % oleïne en 25 % palmitino en stearino. Gelijkl op katoen- zaadolie. Zie KAPOEK. **K a t a p a n g o l i e.** (Jungle almond-oil, Huilo d'am&ndes sauvages). Uit do zaadkernen van *Terminalia Catappa* L., fam. *Combretaceae*. Eeno lichtgelo zoete olie van den aard der amandl- olie. Gehalte 55 %, s. g. 0,918. Bestaat uit 54 % oleïne en 46 % stearine en palmitine. Do vruchtschil kan nog als looimiddel dienen. Zie KATAPANG.

K a t o o n z a a d - o l i e. (Cotton-oil, Baum- wollsamon61). Zie voor deze olie KATOEN.

K 6 1 t j i o l i e. Uit de bittere zaadkernen van *Caesalpinia Bonduc* fioxb., fam. *Leguminosae*. Gehalto 18%. Zie CAESALPINIA BONDUCELLA.

K e m i r i o l i c. Uit de zaden van *Aleurites Mollucana* Wild., fam. *Euphorbiaceae*. Gehalte 60—65 %, s. g. 0,923. Stork drogende en gemakkelijk te verzeepen olie. Geschikt voor lampolie, vernis, schildersolie, zeep; de perskoek is eene goedo meststof (met 7,6 % stikstof en 2,6 % phosphor- zuur). Zie ALEURITES MOLUCCANA.

K < 5 p o e h o l i e. Uit de zaden van *Sterculia*

foetida L., fam. *Sterculiaceae*. Vloeibaar bijna klourloozo olio. Gehalto 40 %.

K. e t i j a o o - l i e. Uit do pitton van *Sider-oxylon glandrescens* Aliq., fam. *Sapotaceae*. Al naar de boroiding (sterker of warmero porsing) vloeibaar of vast.

K o e s a m b i - v e t. (Makassor-olie). Uit do zaden van *Schleichera trijuga* Willd., fam. *Sapin-daceae*. Gehalto 40 %, smeltpunt 22°. Zio MA- KASSER-OLIE on KOESAMBI.

Koffioboono n-o l i o. Uit do zaden van *Coffea Arabica* L., fam. *Rubiaceae*. Gehalto 12 % s. g. 0.952. Gelijkt op olijfoUo. Zie KOFFIE, DI. II, bl. 384.

Komkommerzaa d-o l i e. Uit do zadan van *Cucumis sativus* L., fam. *Cucurbitaceae*. Gehalte 25 %. Holder geel, dun vloeibaar, Zie OUGUMIS SATIVUS.

M a d j a u - v e t. Zie MINJAK TINGKA- WANG. Mandaraha n-v o t. Uit do zaden van vorschillende Sumatraansche soorten *Myristica* gewonnen. De kernen van *M. gigas* Warb. go von 60 % lichtgeel vast vet, s. p. 43°. Zie verder bij Juskaatnoo t-v e t.

M a l s - o l i e. Uit do kiemen van *Zea Mays* L., fam. *Gramineae*. Gehalte 6—9 % dor goheole zaden, s. g. 0.922. Gele, dikvlocibare oUe, als byproduct der malsmeel-fabricago gewonnen. Zie DJAGOENG.

Meloenzaa d-o l i o. Van *Cucumis Melo* L., fam. *Cucurbitaceae*. Ecne zeer zuivero olie, voor fijne zeep. Zie CUCUMIS MELO.

M i n d i - o l i e. Uit do bittere zaden van *Melia Azedarach* L., fam. *Meliaceae*. Gehalte 50—60 %, Ecrt na zuivering met zwavelzuur bruikbaar (Zie MINDI). Soortgelijkt is do olio uit *Irriba* (Zie IMBA).

S i c s u a - o l i o. Uit do zaden van *Mesua ferrea* L., fam. *Guttiferae*. Gehalto in do geheolo zaden 30 %, in de kernen 70 %, s. g. 0.95. Lamp-olie. Zie 3IES UA.

Moving a-o l i e. (Behcn-olie). Uit do zaden van *Moringa pterygosperma* Gaortn., fam. *Moringaceae*. Gehalto 30—35 %, s. g. 0.912. Moei-lijk rans wordendo die, voor machine-olio en voor do beroiding van geparfumeerdo olicn gobruikt. Zio K^LOR.

u « k a a t n o o t - v o t. (Notenzccp). Uit do zadan van *Myristica fragrans* Houtt., fam. *Myristicaceae*. Gehulto 28 %, bij soinnigo variclicten 42 %, smeltpunt 46°, s. g. 0.95— .99. Als medi- cijn g< ; bruikl. Zio voor het vetgehalto van andere Jiidi-cbc Hoorten van dil geslacht: *Teysmannia* 1(, bl. 380.

M y r i c a - v e t (z. g. Myrtcnwas). Door uit- koken der berijpto besaon van *M?rtca*-soorten, fam. *Myricaceae*. S. g. 1.00, smeltpunt 49°. Is geon was, doch con vast vot (dus gooft bij vor- zecpiiii glycerine). Voor kaarsen. Zio MYKICA.

N a l i a r a n - v e t. Uit do zaden van *Myristica Irya* Gaortn., fam. *Jilyristicaceae*. Hard donker- bruin vet. Smeltpunt 39°. Bo vat 13,5 % vlooi- baro on 86,5 % vasto votten.

N j a i n p l o o i) g - o l i o. Uit do zaadkomen van *Calophyllum Inophyllum* L., fam. *Guttiferae*. Gehalto 55—70 %, Donkergroen, onaangenaam rikoiid vot, dat 58 % olein. on 42 % stearine on palinitino be vat.

P u l a q u i u m - v e t. (Njatoh-olio). Uit do zaden van *Palaquium Gulta* Burck, fam. *Sapo*

taceae. Gehalto 56 %, smeltpunt 37°. Vast wit vot. Zio by GfiTAH PfiRTJA.

P a l m - o l i o of P a l m - v o t. Uit het vruchtvolesch van *Elaeis Guineensis* L., fam. *Palmae*. Gehalto tot 50 %, s. g. 0.945, smelt- punt 30—40°, dat dor vetzuren 48. . Oranjegeel botorachtig vet van eigenaardigen reuk, met aliengs toonomend gehalto vrije vetzuren en gelijkthidigo afscheiding van glycerine. Bclang- rijkoo grondstof der stearinekaarsenindustrie ook voor zecpfabricage. Zie ELAEIS.

P a l m k o r n - v e t. (Palmkcmel-oil). Uit do zaden der voorgaand genoemde palmsoort. Gehalte 25 %, vaak echter 40—55 %, s. g. 0, 952, smeltpunt 25°, der vetzuren 26—28°. Op cocos-vet gelijkt end voor gelijko dooleinden gebruik.

P e r s e a - o l i e. Uit het vruchtvolesch van *Per sea gratissima* Gaertn., fam. *Lauraceae*. Gehalte 15 %, Bovat 70 % trioleine en 30 % lau* rostearino en tripalmitinc. Zie PERSEA.

P i n a n g - v e t. Uit do noten van *Areca Catechu* L., fam. *Palmae*. Gehalte 15 %. Vast wit vet. Een voor do voeding niet geheel onbe- langrijk clement bij het sirih-kauwen.

P i t j o e n g - o l i o. Uit do kernen van *Pangium edule* Reinw., fam. *Bixaceae*. Gehalte 50 %. Do olie (ongekookt) en perskoek zijn giftig door blauwzuur. Do hiertoe behoorende S i m a o e n g - o l i e van Sumatra bestaat uit ²/₃ vloeibaar en ¹/₃ vast vet.

P o o l a s a n - v e t. Uit do zaden van *Nephe- lium mutabile* Bl., fam. *Sapindaceae*. Gehalte 30 %, smeltpunt 34°.

P o l y g a l a - v e t. (Bourre de Gabon). Uit do zaden van do botcrplant, *Poly gala butyracea* Heck., fam. *Polygalaceae*. Gehalte 40 %. Hiervan is bij 30 % ³/₆ vloeibaar en ²/₆ vast (smeltpunt 49°).

Pompelmoe s-v o t. Uit do zaden van *Citrus decumana* L., fam. *Rutaceae*. Hard wit vet. Ook uit andero Citrus-zaden kan vet bereid worden. Zie DJfiROEK.

P o m p o e n - o l i o. Uit do zaden van *Cucur- bila Pepo* L., fam. *Cucurbitaceae*. Gehalte 20— 25 %, s. g. 0.923. Halfdrogendo olio, zeer goed matcraal voor zeep. Zio LABOE.

P o n g a m i a - o l i o. Uit do zadan van *Pongamia glabra* Vent., fam. *Leguminosae*. Gehalto 25—30 %. Tegen huidziekten in gebruik.

Ramboeta n-v o t. Uit do zaden van *Nephelium lappaceum* L., fam. *Sapindaceae*. Gehalto 12 %, zeer vast wit vot. Levert bij ver- zec ping veel arachinzuur en een weinig oliczuur.

K i c i n u s - o l i e. (Castor-olie). Uit do zaden van *licinus communis* L., fam. *Euphorbiaceae*. Gehalto 50—60 %, s. g. 0,96. Dikvlooibaar, en wol 200 X dikvlooibaar dor dan water. Oplos- baar in 2 din. spiritus van 90 %, torwijl andere vetto olien in spiritus moeilijk of niet oplosbaar zijn. Belangrijk gncsniiddel; ook in do industrie (in de Turkschrood-vervorij, bij het appretoreon van katoen, voor het olien van leder, voor zeep- ziederij enz.) veel gebruikt. Do perskoek is giftig on ftlleon voor bomesting van waarde. Zie DJARAK.

S a f f l o e r - o l i o. Uit do zadan van *Car- thamus linclorius* L., fam. *Compositae*. Gehalte 30—35 %, Zie KASOEMBA.

S a m a < l e r a - o l i o. Uit do zadan van *Samadera Indica* Gaertn., fam. *Simarubaceae*.

Opbrengst door persing 32 %. Gelo olie van bitteren smaak. Be vat. 84 % triolein o cn 16 % tristearine on tripalmitine. Zie GATfIP PAIT.

S e s a m o l i o. (Til- of gingelly-oil). Uit de zaden van *Sesamum Indî cum DC.*, *Bignonia- ceac*. Gehalto van goed zaad 45—55 %, bij som- xnige variëteiten echter veel lagor, 25 %. Eeno gele, varkeelooze, moeilijk rans wordende, niet- drogende olie, s. g. 0,923. Bevat 75 % oleïne. Sesam-olie is een der belangrijkste oliën voor de nijverheid: a ls olijfolie-surogaat, voor zeep, voor lampolie, voor parfumerieën. Zie SESA- MUM.

S i n d o r a v e t. Uit de zaden van *Sindora Sumairana* Miq., fam. *Leguminosae*. Tamelijk hard wit vet.

S o e l a t r i o l i e. Uit do zaden van eene *Calophyllum-soort*) fam. *Guttijerae*. Dikke, donkerbruine olie.

S o e m b a w a o l i e. Een aftreksel van verschillende drogerijen in cocos-olie, aan het hof te Soembawa bereid. Indische medicijn.

Sojaboone n-o l i o. Uit do zaden van *Glycine Soya* Sieb. el Zucc., fam. *Leguminosae*. Gehalte 20 %, s. g. 0,925. Eene zwak drogonde olie. Zie GLYCINE.

•Tabakzaa d-o lie. Uit do zaden van *Nicotiana Tabacum L.*, fam. *Solanaceae*. Gehalte 30 %, s. g. 0,023. Groengele drogende olie, als hennep-olie.

T a n d j o o n g o l i e. Uit de zaden van *Mimusops Alengi L.*, fam. *Sapotaceae*.

T a n g k a l a k - v o t. Van *Cylicodaphne sebi- fera Bl.*, fam. *Lauraceae*. Uit het gedroogde vruchtvleesch: 36 % vet, smeltpunt 37°. Uit de zaadkernen: 52 % vet, smeltpunt 44°. (Bevat 85 % laurostearine en 15 % oleïne).

T e n g k a w a n g - v e t. Zie MINJAK TrING-KAWANG.

T h e e z a a d - o l i e Uit de zaden van *Thea cJinensis L.* en *T. assamica* Griff., fam. *Ternstroemiaceae*. Dunvloeiare, bleekgele, roukeloozo olie. 8. g. 0,92. Gehalte 20—30 %. Bestaat uit $\frac{3}{4}$ oleïne en $\frac{1}{4}$ stearine. Voor toiletzeepen ge- echiikt. Perskcek giftig door saponine.

T j a m p a k a - o l i e. Uit do zaden van *Micheli a Champa ca L.*, fam., *Magnoliaceae*. Gehalte 32 %. Dikvloeiare, geelroode olie, e. g. 0,90. Grootendeels vast wordend op ge- wone temperatuur (15°).

V a t e r i a - v e t. (Malabar-talg). Uit de zaden van *Valeria Indica L.*, fam. *Dipterocarpaceae*. Gehalte 50 %. Geeft bij verzeeping 60 % vaste vetzuren, s. p. 64°. Komt pok onder den naam 111 i p e in den handel.

V o r n i s - o l i e. zaden van *Elaeococca vernicia* Juss., fam. *Euphorbia ceae*. Gehalte 50 %, s. g. 0,94. Zeer eterk drogende olie.

Z a n o n i a - v e t. Uit de zaadkernen van *Zanonia macrocarpa Bl.* Gehalte 47 %, s. p. 34 %. Vast vet, bitter van smaak (tenzij door zwavelzuur gezuiverd).

Zonnebloe m-o lie. Uit de zaden van *HelianthiLS annuus L.*, fam. *Compositae*. Gehalte tot 50 %, s. g. 0,926. Heldergele, langzaam drogende olie. De koudgeperste olie wordt als spijsojie gebruikt; wat daarna nog door warme persing te winnen is, is geschikt voor groene zeep; de perskoek is een goed veevoer. Zie HELIANTHUS. ~

OLIE (VLUCHTIGE OF AETHERISCHE OLIËN, ESSENCES). Het zijn die plantenbestanddelen, welke de dragers zijn van don rouk dor kruidenrijen, waaruit zij go won non worden, en dus ook dezolldo aangcncaine of onaaenge- namo gouron bezitton, welko aan de planten- deelen ci gen zijn, doch niet altijd is het riekend bestanddeel eoncr plant cone vloeibaro olie, soms ook eene vaste stof, als kamfer, cumarine, vanilline, skatol. Sommige vluchtige stoffen komen wel soms met olie gemengd voor, maar op zich zelve kan men ze toch niet daartoo rekenen, als cyanwaterstof, aceton, methylal, cchol, trimethylamine en methylsalicylaat, die alle vrij sterk verspreid zijn in tropische gewassen. Even min behooren tot de vluchtige oliën scherpe stoffen als cardol. De vluchtige of aetherische oliën zijn op het gevoel vettege vloeistoffen, doch zij verdampen geheel: druppelt men dus eene zuivere vluchtige olie op papier, dan laat zij geen vetvlek achter. Deze oliën zijn nicest lichter, soms (als bij kaneel-olie) zwaarder dan water; gemakkelijk oplosbaar in alcohol, aether en vetto oliën, alsmede in andere vluchtige oliën, zooals in terpentijn-olio (waarmedo zij wel vervalscht worden, daar dit de goedkoopste vluchtige olie is). In water Jossen zij slechts weinig op, doch voldoende om hieraan haar geur med eted eelen, zooals bij rozen water, oranje- blossemwater enz. Aan de lucht vrlieezen do oliën aliengs den geur, zij worden dikker cn donkerder („verharsen”); daarom moet men z. in goed gesloten en bijna geheel gevulde flcs- schen bewaren, liefst in het donker en in ieder geval buiten de zonnestralen. Vluchtige oliën vatten gemakkelijk vlam en verbranden gch(- l. Zij koken bij 150—300°. Het zijn sterk licht- brekonde vloeistoffen; de meeste zijn rechts- of links-draaiend, eene optische eigenbchap, die bij het onderzoek der oliën van waarde is. Vele zijn niet onbelangrijk en zeer tluc handels- artikelen. In de eerste plaats worden zij veel gebruikt op het uitgebreid gebied der reukwerk- fabricage, met inbegrip der toiletzeepen, tand- middelen, enz. Sommige zijn als geijccsmiddel van waarde; een aantal Indische aromatische plantendeelen wordt juist om hot gehalte aan vluchtige oliën aangewend, inwendig als prik- kelend en verwarmend, en vooral ook uitwendig, daar vele oliën sterk antiseptisch werken, o. a. sirih-oliën. Oliën kunnen ook diencn voor do bereiding van likeuren, enz. In onverdundon Btaat zijn allo aetherische oliën door hare grooto scherpto als giftig te beschouwen : voor som- mige personen is trouwens reeds de intense geur van sommige bloc men (b. v. tubercosen) schado- lijk. Ook bij overmatig gebruik van specerijen kan de giftwerking der oliën merkbaar worden, o. a. bij muskaatnoot. Men vindt vluchtige oliën in bijna allo plan ten groepen, doch bepaaldo families zijn cr bijzonder rijk aan, als labiaten, rutaceen (aurantiaceeën), umbelliferen, cruciferen en coniferen; in eenigo families zijn alleon enkele geslachten olichoudend, zooals bij do grassen *Andropogon* (zie GJIAS-OLIEËN). Do vluchtige oliën worden veelal slechts gevonden in een bepaald dec] der plant, in de blocin (bijv. m]lati), in de bloemknoppen (kruidnagel), in de bladeren (patchouli), in de vruchtschil (dje- rock), in de vruchtjes (fenkel), in het zaad (notemuskaat), in het hout (santel), in de wortela

(gcmbr). So ms echter hou'den alle deelen van een gewas olie, schoon niet altijd van denzelfden reuk (als bij den kaneelboom). Me os tai bovinden zich de olien in de plantondeelen afgezet in bepaalde cellen, olicklieren en olictricien. Is (lc olie zeer rijkelijk aanwezig, dan treedt zij so ins bij persen al to voorschijn, zool§ bij djfiroek-schillon; in vojo oliehoudende bladren ziet men de oliestippen, als men do bladren tegen het licht houdt. Uit elk plantendeel, dat een bijzondere reuk bezit, laat zich ook een vluchtig bestanddeel afscheiden, doch soms is de hoeveelheid gering, zooals bij theebladeren.

Somwijlen is do olie niet geprefornieerd in de plant aanwezig, doch ontstaat zij eerst door ontleding van op zichzelf reukloozo stoffen (glucosidon), zooals bij cruciferen-olie, bij gautheria-olie. Tot de olien naderen de balsems, die bij insnijding van den stam van sommige boomen vaak in groote hoeveelheid uitvloeien (gurjunbalsm, baroskamfer-olie). Doze balsems bevatten als hoofdbestanddeel inderdaad eene vluchtige olie, waarin niet-vluchtige bestand-deelen (harsen) zijn opgelost: zoo vloeit uit vele coniferen balsem, die wij bij de pijnboomen kennen als terpentijn: destilleert men deze, dan gaat de terpentijn-olie over en blijft de hars (colophonum) achter.

De olien, die men uit de plant wint, zijn nicest mongfels van verschillende vluchtige stoffen. Men bemerkt dit reeds aan de kristallijne uit-schiding, die sommige bij afkocling voortoonen: het vaste deel heet dan het stearopt, het vloeibaar blijvende clacopt, (loch dit daept is gewoonlijk bok nog gemengd, hetgeen blijkt als men het destilleert, daar dan vlocistoffen van verschillend kookpunt en van verschillende aard overgaan. Meest heeft het elaeopt weinig geur en is het stearopt de hoofdzaak; zoo bij pepermunt- en poko-olie, waar het stearopt het sterk riekend n-e-n-t-h-o-l (de stof der bekende migraine-stiften) is. en bij thym- of anis-olie, die het kristallijne thymol bevat ten, dat als bederf middel gebruikt

Soms bestaat echter het stearopt slechts uit reukeloos vetzuur of terpeenhydraat. De bestanddeelen eener olie zijn dus geenszins van gelijke waarde: vaak zelfs is het grootste deel welriekende olie reukeloos. Onder de meest voorkomende bestanddeelen behooren n.l. koolwaterstoffijn, die men (daar zij ook het hoofdbestanddeel van terpeutijn-olie uitmaken) terpenen (C₁₀H₁₆) genoemd heeft, en die in geheel zuiveren staat geon reuk hebben, maar bij intredende verharings spoedig terpentijnachtig gaan rieken. Verwijderd men dus door gefractioneerde destillatie deze terpenen uit CCDC olie, dan worden do aid us gezuiverde essen-ces veel sterker en meest ook zuiverder van reuk dan de oorspronkelijke destillaten; in den handel zij de gelijke gezuiverde olien als "Hencsel's terpeen vrie olie" beken d. Men kan do zuur- of terpeenvrije (terpenen) en zuurstofhoudende bestanddeelen eener vluchtige olie ook scheiden door dezo te schudden met eene verzadigde op-losting van iatriumsulfaat, waarin laatstgenoemde gemakkelijk, eerstgenoemde zeer moeilijk oplosbaar. Naar het soortelijk gewicht en het kookpunt eener olie kan men al enigszins nitwijzen, of terpenen afnwezig zijn, in dat geval is n.l. het s. g. Inger dnn 0,9 on gaat het

JU

terpeenhoudend gedcclt reeds beneden 20. ° over. Voor do praktijk heeft men dus hicrop to letter), dat de destillatie wordt voortgezet tot den cinde, daar men anders meest terpenen overhaalt en do kostelijkste gedeelten achter-blijven. In sommige olien zijn terpenen van booger kookpunt en grooter molecuulair gewicht, sesquiterpenen (in nagel-olie) en diterpenen (in gurjun-balsem), met de samenstelling en C₂₀H₃₂.

Wat van de vluchtige olien niet tot de terpenen behoort, dus het waardevolle gedeelte, bestaat uit een of meer zuurstofhoudende bestand-deelen van zeer uiteenloopenden scheikundigen aard: alcoholen, aldehyden, esters, phenolep.- In sommige gevallen zijn er uit eene olie in de chemische laboratoria reeds tien en meer stoffen afgezond. Welriekende olien bevatten naast de reukloozo terpenen soms ook een weinig slecht riekende bestanddeelen (indol), die dan toch echter voor hot bouquet onmisbaar blijken. Vaak echter is er een hoofdbestanddeel aanwezig; zoo bevatten alle kaneel-olie kaneel-aldehyd, nagel-olie eugenol, citroen-olie citral. De waarde eener olie hangt dus van het gehalte van dergelijke stof af, en men vindt diezelfde stoffen dan ook gewoonlijk in alle andere olien, die eenigszins denzelfden reuk hebben, al zijn ze van geheel andere herkomst: zoo is citral niet alleen in allo citroen-olie aanwezig, maar ook in citroengras, citroenthym, citroenpeper (*Te-tra?ithera*), enz.

Bij de zeer samengestelde olien is het nage-noeg ondoenlijk, dezo kunstmatig to bereiden, wel is dit het geval bij olien van eenvoudigen aard. De chemische industrie legt zich daarop met ijver toe, onulat het vrij kostbare handels-producten betreft, die stork aan vervalsching onderhevig zijn. Ook do reukwerken worden niet altijd bereid uit de planten, waaraan zij den naani ontleenen: zoo zijn Stephanotis, Vanda, Rondeletia, Ayapana enz. alleen mengfels van odeurs. Soms is do kunstmatige bereiding der plantenaromen nog slechts eene zeer gebrekkige nabootsing der natuur: zoo bijv. bij hot aroma van ananas en andere vruchten, dat men vangt door esters van aethyl- en amylalcohol, welke echter geenszins den waren vruchtengur bezitten. Vaak echter is het al gelukt, werkelijk geuren fabriekmatig te bereiden, die de plant ons levert. Dit is vooral het geval, indien bij de plant de reuk veroorzaakt wordt door slechts eene, liefst kristallijne, stof, zooals vanilline in vanielje, ionon in viooltjes, cumarino in tonkaboonen, enz. (Laatstgenoemde stof is in velo Indische planten aanwezig; in de parfumerie noemt men haren geur New mown hay of Foin coupe). /bok do, van nature terpenen-vrije, olien, die door splitsing van glucosidon optreden, bestaan nicest slechts uit een riekend bestanddeel, dat dus geinakkelijk volledig to bostudeeren en daaraa ook synthetisch to bereiden is, zoo de cruciferen-olie, die fillo cone zwavelhoudende verbinding bevatten: do blauw wzuurho udon de bittere aman-del-olie, die door splitsing van amygdaline optreedt; de gautheria-olie, die ook eerst door splitsing coner reukloozo stof gevond wordt, enz. In dergelijke gevallen kan men ook do vluchtige olie even goed on zelfs nog beter bereiden uit hot godroogde (i. c. naar Europa vervoerschoopt) in vitro, dan uit het vorsch, wat

6

natuurlijk niet het geval is bij de geproformeerde van «iowu essences, die iets als parfum beloven, olien, die bij het drogen der plant voor een deel wendt men zich hot besto tot do grooto parfu-meurs ontwijken, vooral zoo dit drogen in de fello tropische in Parijs en London, als L. T. Pi ver of Ed. Pinaud en zon geschiedt. Vele bloemengcurcn gaan trouwens bij Eug. Rimmel. Do rouk-olien, die in den Indischen drpon geheel verlorcn, on verliezen al aan ~~fijnheid bij handel voorkomen en bij de inlanders gezocht zyn, als het verflenzen der bloemen.~~

Om nu in de praktijk uit geurige plantendeelen klapper-olie aange- lengd; ook de uit Britsch-Indie de vloeibare olien (do vasto riekstoffen zijn alloen door aangevoerde essences (attar) zijn niet zuiver; mon een geoeffend scheikundige to isolee- ren) to pleegt daar op den bodem van het destilleervat cen vorkrijgen, worden verschillende motho- den gevolgd, laag santelspaanders to leggen, waardoor dus cen go- waarvan do mcstt gewono is destil- latic. Slechts mengdo olie overgaat.

zelden is zooveel olio aanwezig, dat men die er door Om voor den Europeeschen hand el Indische olien uitpersen of afsponzen uit kan winnen, zooals bij te bcreidon in hoefvelhcdon, die wat to beduiden Citroen schillen. De plantendeelen worden voor de hebben, ontbreckt het gewoonlijk op Java aan destillatie of fijngesneden (bladeren), gekneusd voldoende materiaal en zou men moeten beginnon met (vruchtjes) en gestampt (hasten), of, als zij teer zijn, in het kwecken der planten. Immers geurigo bloemen hun geheel (bloemen), in een destilleervat mot water zijn bij de inlanders zoo gezocht voor haartoo en om overgoten, dit vocht aan do kook gebracht en zoo lang klapper-olie te parfumscoren (minjak wangi), dat zij kokende gehouden, liefst met bohulp van stoom, als er per stuk op do pasars verkocht worden

nog olio overgaat. Met de waterdeeltjes worden do In Indie wordt op groote schaal do olie van oliedeeltjes medege- voerd en zij verzamlen zieli bij Andropogon-soorten gedistilleerd, die on der den behoortijko af- koeling in den ontvanger, aldaar op het naan van citronella-olie, lemongras-olie. en vetiver- overge- destilleerde water drijvendc. Niet alle olien olie in den hand el ho men. Zie GRAS- OLIĪN. zijn echter op die wijze te winnen, n.l. als zij in zoo Verder maakt Kajoopoetih-olie cen belangrijk geringe hoeveelheid aanwezig zijn, dat zy in het water handelsproduct uit. Zie KAJOE- POETIH-OLIE. Ten opgelost blijven, of als zij door de kookhitto ontleed slotte heeft men nog op kleine schaal bereiding van do worden. In het eerste geval destilleert men het vocht uit olie van Pogoste- mon Patchouli (patchouli-die), van den ontvanger herhaaldelijk over versche kruiden Canangium odoratum (Kanangia-olie of ilang-ilang) (cobobatie), in het tweede geval moet men naar eene en van Michelia soorten (tjempaka-olie).

andere meer voor- zichtige bereidingswijze omzien. De kainerferolio is reeds in dit work genoemd onder Vooral sonimige fijno bloemengeuren kunnen niet KAMFER.

tegen destillatie, als jasmijn en sering. Men past dan In de hier volgende opsomning van alle thans ge- woonlijk de "enflourago" toe, welke berust op het bekende Indische act rise he olien (incl. ook de nog feit, dat de geuren vail bloemen volledig worden niet in den vorm van „o)ic, verkregen essences) is opgenomen door vetto olien, en dat aan de aid us met met onzo huidige kennis op dit gebied rekening gehouden, en we rd vooral gebruik geniaakt van het volledig kan onttrokken worden: men weekt dus de olie van Pogoste- mon Patchouli (patchouli-die), van den „Dic aethcrischen Oeol\ J 899.

schudt dezo met alcohol uit; aid us verkrijgt men de A c a c i a - o l i e (Essence de cassic, mi- mosa). essences do jasmijn, de violettes, enz., die in den Door enflourage uit do bloeijncii van *Acacia Farnesiana* Willd., fam. *Le jumio/iac*. Een zeer fijno violenachtige bloemengcur, voor Extraits d'odeurs gebruikt. Zie NAGASAKI.

is vermengd, tot doze al haar geur aan het zaad hebben afgestaan. Do extractie „a Basse temperature" kan ook A g l a i a - o l i e. Uit de bloemen van *Aalaia odorata* Lour., fam. *Meliaceae*. Zie AG LAI A ODORATA.

met aether, of met koolzuur en met methylchloried, A j o w a n - o l i e. Uit de vruchtjes van *Garum Ajowan* Ben th. fam. *Umbelli ferae*. Op- brengst 3—4 %, s. g. der olie 0,90—0,93 (dat is bij 15° C.).

geschicden, doch eischt dan cen dure fabriekmatige in- richting. In Indie zal men zich wel inoeten bc- palen tot het winnen van die olien, welke door eenvoudige destillatie kunnen verkregen worden. Er valt op dit Bcvat thymol en cymol. Zie MOENGSI. Akar w a n g i - o l i e. (V 6 t i v o r - o l i c). Uit do wortels van *Andropogon muricatus* Rotz fam. *Granineae*. Opbrengst 0,4—0,9 %, s. g. 1,00—1,03. Zie AKARWANGIen GRASOLĪfin, alwaar ook do andere olien uit dit geslacht genoemd zijn. In de parfumerie heet dezo olio Mousseline dos Indcs.

gebied nog wel wat te doen, want het aantal welriekende planten is in do tropen zeer groot en er is in Europa steeds veel vraag naar wel bereido vluchtige olien van ongewonen geur, die als nicuw reukwerk wel- licht opgang zouden kunnen maken; daaren- tegen is weinig te verwachten van olien met re cd 8 bekende A l o (i h o u t - o l i o. Uit liet hout van *Aquila-fia Aglallocha* Roxb., fam. *Thymelaeeae*. Opbrengst 0,5—1,5 %. Het parfium Bois d'Ajo&s be vat nog verschillende andere bestanddeelen Zie KAJOE GAROE.

geuren, als bijv. die van oranjbloesem, welke juist een reuk is, aan zeer vele Indische bloemen eigen. Voor A n a i a - s o l i e. Afkomstig van (?) *Ananas-sa aethorische olien in het al- gemeen is de grootste firma: Schimmel & Co. te Leipzig en New-York, in wier halfjaarlijksche I hand els berichten men steeds goede informatie over dit onderwerp vindt. Voor salivā L., fam. *Bromeliaceae*. Eenc lichtgeel gekleurde olie, aangenaam van rcuk. „Wellicht is dit eeno gemengdo olie, door ananas goparfu-*

beoordeling |

meerd" (Do Loos). Kunstmatig ananas-olie is botcrzuur-aethylstor. Zio NANAS.

A n i j s-o l i e. Uit do vruotjos van *Pimpinella Anisum* L., fam. *Umbelliferae* Opbrngst 2—3 %, s. g. 0,98—,99. Wordt vast bij \pm 15%. Hoofd bestanddecl (90 %) anothol.

A r t e m i s i a-o l i e. Uit het versoho kruid van *Artemisia vulgaris* L., fam. *Compositae*. Op-brenngst 0,2 %, s. g. 0,91.

B a b a d o t a n-o l i e. Uit het versche kruid van *Agregatum conyzoides* L., fam. *Compositae*. S. g. 1,015 bij 27°.

B a o c k i a-o l i e. Uit het naaldloof van *Baekia jrutescens* L., fam. *Myrtaceae*. S. g. 0,883 bij 27°. Abortivum ? zio OEDJOENG ATAP.

Baroskamfer-olie. Uit *Dryobalanopa Camphora* Colebr., fam. *Dipterocarpaceae*. S. g. 0,88—,91. Bij insnijding van den stam vlooiën SGms groote hoechelheden natuurlijke olie uit. Zie SIMAR BANTAJAN en KAMFER.

B e n z o i n-o l i e. Uit de gomhars van *Styrax Benzoin* Dry and., fam. *Syraceae*. Niet door destillatie, maar door extractie (met vetto olie) te winnen. Zio BENZOE.

B e r g a m o t o l i e. Door person of afsponzen uit de verse he vruchtschil van *Citrus Bergamia* Riss., fam. *Rutaceae*. Opbrngst tot $3\frac{1}{2}$ %, s. g. 0,885. Zie CITRUS.

B i n t a n g o o r-o l i e. Afkomstig van eeno *Calophyllum-soort*, fam. *Guttiferae*. „De olie is lichtgeel van kleur en aangenaam van reuk, zoodat zij in do parfumerie kan dienen" (Do Loos).

B o c n g a l a w a n-o l i e. Uit de vrucht-napjes van *Cinnamomum Parthenoxylon* Meisn., fam. *Lauraceae*. Riekt naar sassafras. Zio bij KOELIT LAWANG.

O a r c l a m o m-o l i e. Uit de vruchtjes van *Elettaria Cardamomum* Wh., fam. *Zingiberaceae*. Opbrngst 4—6 %, s. g. 0,9. Dient voor likeuren en won It, in sommige Janden in gebak god aan. Zie KARDAMOENGGOE.

C a s s i a-o l i e. Uit verschillende deelen van *Cinnamomum Cassia* Bl., fam. *Lauraceae*. Zie bij KANEEL, DI. II, bl. 266. Opbrngst; uitden bast 1,2 %, s. g. 1,042; uit do bladron 0,54 %, s. g. 1,056; uit do bloemknoppen 1,9 %, s. g. 1,031; uit do bloemstelen 1,7 %, s. g. 1,046; uit do twygon 0,2 %, s. g. 1,045. Al deze oliën bevatten aln hoofdbestanddecl kaneele-aklehyd, in cone hoochvolheid van 80—95 %, en worden gebruikt in plaats van kaneele-olie.

G h l o r a n t h u s-o l i e. Uit het kruid van *Chloranthus ojjicinalis* Bl., fam. *Chloranthaceae*. Zio KIRAS TOELANG.

C i t r o n o l l a-o l i e. (Serghwangi-olie). Uit do vorsche bladoren van *Andropogon Nardus* L., fam. *Oraminaceae*. Bit is do zg. Huile do vorveino des Indes. Opbrngst 0,8—1 %, s. g. 0,87—0,91. Zio GKASOLIEËN.

C i t r o e n-o l i e. (Essence do c6clrat.) Uit do verse he vruchtschil cener varietie (var. *cedrata*) van *Citrus medica* Riss., fam. *Rutaceae*. Do olie wordt het geurigst vorkreng door „afspunzen". Opbrngst 1,8 %, s. g. 0,87. Mccst wolriekond bestanddecl: 7% citral. Zio CITRUS.

O l a u s o n-a-o l i e. Uit de bladoren van *Clausena excavata* Bunn. c. a. s., fam. *Rutaceae*. Voor parfumerio aangeraden. Zio DAOEN BID JIT AH.

C o c a-o l i e. Uit de bladoren van *Erythroxylon Coca* Lam. var. *Spruceanum* Burck, fam. *Erythroxylaceae* Opbrngst der jongo bladoren 0,13 %, dor oudo bladoren 0,06 %. De olie bevat mothylsalicylaet (DI. II, b1. 720). Zie COCA.

C l o r o d o n d r o n-o l i e. Uit de bl] oemen van *Clerodendron fragrans* Vent., fam. *Verbena-ceae*. Ook do bloemen van *Cl. inerme* Gaertn. worden voor parfum geroemd. Zie KIJMBANG BOEGANG.

C o l o u s-o l i e. Uit de verscho bladron'van *Coleus aromaticus* Benth., fam. *Labiatae*.

O o s t u s-o l i e. Uit den wortel van *Aplotaxis Lappa* Dec., fam. *Compositae*. Opbrngst 0,8—1 %, s. g. 0,98. Riekt naar viooltjos.

C u b o b e-o l i e. Uit de vruchtjes (staart-pepers) van *Piper Cubeba* L., fam. *Piperaceae*. Opbrngst 10—18 %, s. g. 0,91—,93. Zie KIRMOEKOEES.

C u r c u m a-o l i e. Uit den wortelstok van *Curcuma longa* L., fam. *Zingiberaceae*. Opbrngst 5 %, s. g. 0,94. Zie KOENJIT.

C y p o r u s-o l i e. Uit do geurigo wortel-knollen van *Cypercus rotundus* L., fam. *Cyperaceae*.

D i l z a a d-o l i e. Uit de vruchtjes van *Peucedanum graveolens* Benth. (= *Anethum Sowa* DC.), fam. *Umbelliferae*. Opbrngst 2—3 %, s. g. 0,97.

E l o m i-o l i e. Uit de hars van *Canarium commune* L., fam. *Burseraceae*. Opbrngst 15—30 %, s. g. 0,87—,91. Gebruikt om zeep te parfumeren. Zio ELEMI.

Eucalyptus-olie. Uit de versche bla- deren van *Eucalyptus Globulus* Lab., fam. *Myrtaceae*. Opbrngst 0,8 %, s. g. 0,91—0,93. Gelijkt op kajoeipoeth-olie. De bladoren der Indischo *E. alba* Reinw. geven slechts 0,1 % olie, s. g. 0,973 bij 27°. Zie EUCALYPTUS.

E v o d i a-o l i e. Uit de twijgen. van *Evodia hortensis* Forst., fam. *Rutaceae*. Zeer geurig.

F e n k o l-o l i e. Uit de vruchtjes van *Foejiculium vulgare* Gaertn., fam. *Umbelliferae* Opbrngst 1—4 %, s. g. 0,97. Zio ADAS.

F e r o n i a-o l i e. Uit de bladoren van *Feronia Elephantum* Corr., fam. *Rutaceae*. Zie KAWISTA.

F o l i o-o l i e. Uit don zaadrok van *Myristica fragrans* Houtt., fam. *JHyristicaceae*. Opbrngst 4—15 %, s. g. 0,91—,93. Zeep-parfum. Zio NOTEMUSKAAT.

G a n d a s o o l i e. Uit de bloemen van *Hedy chi coronarium* L., fam. *Zingiberaceae*. Opbrngst 0,93 %, s. g. 0,97. Gehcel anders is de olie uit do wortels, dio gemberachtig riokt. Zie HEDYCHIUM.

G a n t i o l i e. Uit do wortels van *Ligusticum acutilobum* Sibb. et Luce., fam. *Umbelliferae*. Zio LIGUSTIUM ACUTILOBUM.

Gault hori a-o l i e. (Wintorgreen-olie). Uit hot vorsche kruid van *Gaultheria leucocarpa* Bl., fam. *Ericaceae*. Opbrngst 0,1— >5 %. Zio voordozo olie GAULTHERIAen voor haarhoofd-bestanddecl (mothylsalicylaet), DI. II, bl. 720. Do opbrngst uit *G. punctata* Bl. (Tjantigi wangi) zou 1,2 % bedragon.

G o m b o r o l i e. Uit den godroogdon wortelstokvan *Zingiber officinale* Roxb., fam. *Zhuji-beraceae*. Opbrngst 2—3 %, s. g. 0,88. Zio ZINGIBER OFFICINALE.

Geraniumgra s-o l i o. (Palmarosa-olie). Uit *Andropogon Schoenanthis* L., faxn. *Gramineae*. Opbrengst 0,3—,5 %, s. g. 0,89. Zie GRASOLIËN.

G o u a n i a-o l i o. Uit do bloom van *Gouania Javanica* Miq., fam. *Rhamnaceae*. Vo or parfümorio gerocmd.

Gurjun b a l s o m o l i o. Uit den balscm van *Dipterocarpus* sp., fam. *Dipterocarpaceae*. Opbrengst tot 70 %, s. g. 0,92. Zie GURJUN-BALSEM.

I l a n g-i l a n g-o l i c. Uit de bloeinen van *Cananga odorata* Hook. et Thoms., fam. *Anonaceae*. Opbrengst 0,1 %, s. g. 0,93—0,94. De olie uit den handel is vaak met cocos-olie vervalscht. „De olie van Java is goudeol en bezit een sterkeren en minder aangenaamen gcur dan de echte Ylang-ylang-olie van Manila, hetgeen wellicht is te toeschrijven aan het gebruik van in het wild groeiende bloeinen^M (De Loos). Zie KANANGA.

J a b o r a n d i-o l i e. Uit de bladeren van *Pilocarpus Jaborandi* Holmes, fam. *Rubiacaceae*. Opbrengst 0,2—1,1 %, s. g. 0,87—,89.

J a s m i j n-o l i e. Uit de bloem van *Jasminium grandiflorum* L. e a. s., fam. *Oleaceae*. Gezochte parfümerie.

Kaempferi a-o l i e. Uit den wortelstok van *Kaempferia rotunda* L., fam. *Zingiberaceae*. Opbrengst 0,2 %, s. g. 0,89 bij 26°. Zie KRIJN-TJOER.

K a j o e k a s t o e r i-o l i c. Uit het hout van *Juniperus-soorten*, fam. *Coniferae*. Opbrengst 3 %, s. g. 0,96—0,98.

Kajoepoeti h-o l i e. Uit do be blade rd e twijgen van *Melaleuca Leucadendron* L., fam. *Myrtaceae*. Opbrengst 0,5 %, s. g. 0,92. Zie KAJOEPOETIHO-LIË.

K a m b o d j a-o l i e. Uit de bloemen van *Plumiera acutifolia* Poir., fam. *Apocynaceae*. Het parfüm Frangipane heet uit deze bloeinen gestookt, maar is een mengsel van extraits d'odeurs.

K a l m o e s-o l i e. Uit *Acoris Calamus* L., fam. *Araceae*. Opbrengst: uit het versche kruid 0,2 %, s. g. 0,964; uit de versche rhizomen 1,5—3,5 %, s. g. 0,96—0,97. Zie ACORUS CALAMUS.

K a m f e r-o l i e. Uit *Camphora officinalis* Nees, fam. *Lauraceae*. Opbrengst: uit de bladeren 1,85 %, s. g. 0,93; uit hout en wortels 4 %. Bij 15° half vloeibaar. Zie KAMFER.

Kamoenin g-o l i e. Uit de bloemen van *Murraya exotica* L., fam. *Rutaceae*. Zie MUR-BAYA.

K a n e e l-o l i e. Uit *Cinnamomum Zeylanicum* Br., fam. *Lauraceae*. Opbrengst: uit den bast 0,5—1 %, s. g. 1,025—1,035, hoofdbestandtheel 65—75 % kanceel-aldehyd, uit de oudc bladeren 0,6—1,8 %, s. g. 1,045—1,060, be vat als hoofd bestandtheel 70—90 % eugenol; uit den wortel bast 3 %, be vat veel kamfer. Deze drie olien zijn dus zeer verschillend: de eerste riekt naar kaneel, de tweede naar kruidnagel, de derde naar kamfer. Alleen de kaneel-olie uit den bast is een belangrijk handelsartike, dat dient voor de bereiding van Jikeuren, parfümerieen, tandtincturen en ook als geneesmiddel. Zie KANEEL.

K a t j a p i r i n g-o l i o. Uit do bloemen van *Gardenia pictorum* Hassk., fam. *Rubiaceae*.

K i n g k i t-o l i e. Uit de vruchtjes van-

Triphasia trijolata DC., fam. *Hutaceae*. Zie KINGKIT.

K o c l i t • l a w a n g-o l i c. Uit don bast van *Cinnamomum Cutilawan* Nees, fam. *Lauraceae*. Opbrengst 3,5—4 %, s. g. 1,05. Be vat eugenol „Kleurloozo olie, die in i-cuk met kajoepoeti- en mot nagel-olie eonigszins over-eenkomt, zwaardor dan water^{*1} (Do Loos). Zie KOELIT LAWANG.

K o m i j n-o l i e. Uit de vruchtjes van *Cuminum Cuminum* L., fam. *Umbelliferae*. Opbrengst 3 %, s. g. 0,89—0,93. Zie CUMINUM.

K o r i a n d e r-o l i c. Uit de vruchtjes van *Coriandrum sativum* L., fam. *Umbelliferae*. Opbrengst 0,2—,6 %, s. g. 0,87—,88. Zie CORIANDRUM.

K r u i d n a g e l-o l i e. Uit *Ezigenia caryophyllata* Thunb., fam. *Myrtaceae*. Opbrengst: uit do bloemknoppen (kruidnagels) 15—18 %, s. g. 1,045—1,070; uit bloemstelen 5,5—6 %, s. g. 1,040—1,065; uit de bladeren 1 %, s. g. 1,02 bij 24°. Hoofdbestandtheel dier olien is eugenol. Zie KRUIDNAGELIË.

L a d j a-o l i e. Uit do wortelstokken van *Alpinia nutans* Rose., fam. *Zingiberaceae*. S. g. 0,95 bij 29°. Zie bij ALPINIA GALANGA.

L a d j a g o w a h-o l i e. Uit de versche wortelstokken van *Alpinia Malaccensis* Rose., fam. *Zingiberaceae*. Opbrengst 0,25 %, s. g. 1,04 bij 27°.

L a n t a n a-o l i e. Uit het kruid van *Lantana Camara* L., fam. *Verbenaceae*. S. g. 0,95.

L a w s o n i a-o l i e. (Patjar-olie). Essence do honn6.) Uit do bloemen van *Lawsonia alba* L., fam. *Lythraceae*. Riekt als theerozen. Als in-landsch parfüm bekend. Zie LAWSONIA.

L e g o e n d i-o l i e. Uit do bladeren van *Vitex trifolia* Lf., fam. *Verbenaceae*. S. g. 0,88 bij 27°. Zie LfIGOENDI.

L c i n o e n-o l i e. (Essence de citron). Uit de versche vruchtschil van *Citrus limonum* Jiisso, fam. *Rutaceae*. S. g. 0,86. Zie bij CITRUS.

Lemoengra s-o l i c (S 6 r 6 h-o l i e). Uit *Andropogon citratus* DC., fam. *Gramineae*. Opbrengst 0,25 %; s. g. 0,9. Be vat 70—85 % citral. Zuivere lemoengras-olie moot in haar driefvoudig volume spiritus van 70 % oplossen. Zie GRASOLIËN.

L i b e r i a k o f f i e b l o e n i c h o l j c. Van *Coffea Liberica* Hiern., fam. *Jubiaceae*. Zie Teysman nia, I, bl. 205.

M a l a t i o l i o. Uit de bloemen van *Jasminum Sambac* Ait., fam. *Oleaceae*. Zie MALATI.

M a l a t i t o n g k a t o l i a. Uit do bloemcn van *Pergularia minor* Andr., fam. *Ascladiaceae*.

M a n d a r i j n-o l i e. Door person uit do versche vruchtschil van *Citrus Madurensis* Lour., fam. *Rutaceae*. S. g. 0,855. Zie CITRUS.

M a n g i g g a-o l i e. Uit de bloemen van *Mangifera Indica* L. c. a. s., fam. *Anacardiaceae*. Nog met onderzocht. Zie MANGIFERA INBICA.

M a s o i b a s t-o l i o. Uit den bast van *Mossioa aromatica* Bccc., fam. *Lauraceae*. Opbrengst (5,5—8 %, s. g. 1,04—1,06. Zie MAS-SOIA AROMATICA.

M c h u a-o l i e. Uit bloemen van *Menua ferrea* L., fam. *Outliferae*. Zie MESUA.

M i n i s o p s-o l i o. Uit do bloemen van *Mimusops Elengi* L., fam. *Sapotaceae*. Zie MIMUSOPS ELENGI.

M o s t a a r d-o l i c. Uit do zaden van

Sinapis juncea Hook., fain. *Cruciferae*. S. g. 1,015—L030.

~
Juskuszaa d-o lie. (Huile d'ambretto). Uit do zaden van *Abelmoschus moschatus* Moench., fam. *Malvaceae*. Opbrengst 0,1—,25 %, 8. g. 0,9 bij 25°. Vast bij 15°. De olio riokt niet naar muskus, do ch naar civet. (Zie DI. I, bl 492). Zio GANDAPOERA.

M y r r h a-o lie. Uit de gomhars van *Commiphora-soorten*, fam. *Burseraceae*. Opbrengst 3—8 %, s.g. 0,99—1,01. Zio MYRRH A.

N i g o l l a-o lie. Uit de zaden van *Nigella saliva* L., fam. *Ranunculaceae*. Opbrengst 0,5 %, s. g. 0,88.

Nootmuskaa t-o l i c. Uit de zaadker- nen van *Myristica fragrans* Houtt., fain. *Myris- ticaceae*. Opbrengst 8—15 %, s.g. 0,87—0,92. De jonge bladeren geven 0,7 % on do oude bladren 0,4 % eener naar foelie riekende olio. Sommigo booinen geven olie, bij polarisatie linksdraaiende, andere rechtsdraaiende olie.

O l c a n d e r-o l i e. Uit do bloemcn van *Nerium odorum* Sol., fam. *Apocinaceae*. Zio NERI UM.

O r a n j o b l o e s e m-o l i e. (Nerdi). Uit de verscho bloemen eener varietoit (var. *Bigaradia*) van *Citrus Aurantium* Risso, fam. *Rutaceae*. Opbrengst 0,1 %, s. g. 0,87—,89. De olio uit de twijgen en onrijpe vruchtjes is in de parfumerie bekend als Petit Grain. Tezamen vormcn zij het hoofdbestanddeel van Eau do Cologne. Zie CITRUS.

Oranjeschille n-o lie. Door afspenzen of uitpersen van de versche vruchtschil van do hiervoren genoemde plant. Opbrengst 2 %, s. g. 0,85. Zie CITRUS.

Panda n-o f Ramp 6-o l i o. Uit do bladeren van *Pandanus lalijolius* Rumph., fam. *Pandanaceae*. „De olio is geel van klour on zeer aangenaani van reuk, eenigszins kanclachtig“ (De Loos).

P a n d a n w a n g-i o l i o. Uit do bloem- kol ven van *Pandanus ordorattissimu-s* LF., fam. *Pandunaceae*.

P a t c h o u l i-o l i e. Uit de (gedroogde) bladeren van *Pogoslemon Patchouli* Pell., fam. *Labiatae*. Opbrengst 1,5—4 %, s.g. 0,995. Zie DI LAM.

P e p e r-o l i o. Uit de vruchtjes (zwarto van *Piper nigrum* L., fam. *Piperaceae*. Opronget 1—2,3 %, s. g. 0,88—0,90.

! > o r s o a-o l i e. Uit de gedroogde bladren van *Persea frattissima* Gaertn., fain *Lauraceae*. Opbrengst 0,5 %, s. g. 0,96. Riokt naar anijs. Zio APOKAT.

P l e c t r a n t h u s-o l i o. Uit het verscho kruid van *Plectranthus fruticosus* L'Hor., fam. *Labiatae*. Op patchouli gelijkend. Ter verdrijving van insecten (motten) aanbcvolon.

P o o l a s a r i-o l i c. Afkomstig van *Alyxi scellata* Ji. el 8., fain. *Apocynaceae*. „Do geclc olie, dio door destilatio van den bast vorkregon wordt, is eenigszins kanoelachtig van rouk. Zij dient als roukwerk ; do bast ,rankon en bladron (Do Loos). De bast bo vat do vasto riokslof cumarine, wellicht is do olio slechts ondo aftröksol.

Pogostemo n-o l i o. (= Dilam-olic). Verg. Patchouli-olio. Uit de bladron van *Po (o8)lemon comosus* Miq., fam. *Labiatae*. Op- brongst 0,9 %, s. g. 0,90. Zio DILAM.

P o k o-o l i o. Uit het vorsche kruid van *Piperomia Javanica* Miq., fam. *Piperaceae*. „Dczc olio, die bijna kleurloos is en in reuk overeenkomt met kruizemunt-olie, client als gnceemiddel bij rheumatischo hoofd pijnen“ (De Loos) Afkomst niet goheel vaststaande.

P o m p o l n i o c-s-o l i c. Uit de vcracho vruchtschil van *Citrus decumana* L., fam. *Rutaceae* S. g. 0,86. Zie CITRUS.

R a s a m a J a-o l i c. Afkomstig van *Allingia excelsa* Nor., fam. *Hamamelidaceae*. „Dc olio is lichtgeel van klour, van een foelieachtigen rouk, en waarschijnlijk door destillatie van den balsem bereid“ (De Loos).

Rasamalhout-olio. Uit het hout van *Canarium microcarpum*, Willd., fam. *Burseraceae*. Opbrengst 0,2 %, Bij 30° smeltende kristalbrci, naar kaneel en rhabarber riekend.

R o z o-n-o lie. Uit do versche blocbladen van *Rosa Damascena* Mill., fam. *Rosaceae*. Opbrengst 0,02 %, s. g. 0,85 bij 30°.

S a n t e l- (S a n d o l)-h o u t-o l i c. Uit het hout van *Sanlalum album* L., fam. *Santalacae*. Opbrengst 1,6—3 %, s. g. 0,98. Belangrijk geneesmiddel. Gezoelit Indisch parfum.

S a f f r a a-n-o l i o. Uit de stempels der bloemon van *Crocus salivus* L., fam. *Iridaceae*. Opbrengst zeer gering, daar de rickstof in gebon- den staat aanwezig is.

S a r b a n d o-n-o lie. Waarschijnlijk uit de bloemen van *Nydanthes Arbor trislis* L., fam. *Oleaceae*. „Do geel geklourde olie komt in reuk eenigszins ovoreon mot nagel- en met kaneel- olie. Toepassing als parfumerie“ (De Loos).

S a t i n j h o u t b l a d o r e-n-o lie. Uit do bladeren van *Ghloroxylon Swietenia* DC., fam. *Rutaceae*. S. g. 0,857 bij 27°.

S 6 l a s i h a-n-o l i o. Uit hot hout van *Cinnamomum Parthenoxylon* Meisn., fam. *Lauraceae*. Opbrengst 1,4 %, s. g. 1,074 bij 28°. Hoofdbestanddeel safrol ovenals in sassafras-olie. Zio KOELIT LAWANG.

S 3 l a s i h i d j a-u-o l i e. (Basilicum-olie). Uit de naar fonklc riekendo verscho bladeren eener varieteit van *Ocimum Basilicum* L., fam. *Labiatae*. Opbrengst 0,2 %, s. g. 0,948 bij 25°. Bij dozelfde soort wordt echter ook eon opbrengst van slechts 0,02—,04 % vermeld. Hoofd be- standdcol tot 60 % methylchavicol Zie SE- LASI.

S 6 l a s i h m 3 k a-r-o lie. Uit do naar kruid nagel riekend verscho bladeren eener andro varietoit dorzelfde plant. Opbrengst 0,2—0,3 %, s. g. 0,9 bij 26°. Hoofdbestanddeel 30—50 % eugonol.

8 6 m b o o n-g-o l i e. Uit do verscho bladeren van *Blumea (Conyza, Bluchea) balsamifera* DC., fam. *Compositae*. S. g. 0,944 bij 28°. Bcvat kam- fcr (Zio Pl. II, bl. 262). Uit do bladeren van *Blumea lacera* DC. is ovonccns eono kaniferhou- dende olio verkrogon. Opbrengst 0,1 %, s. g. 0,915.

S 3 t j a n-g-o l i o. Uit do verscho bladeren van *Caesalpinia Sappun* C., fam. *Leguminosae*. Opbrengst 0,2 %, s. g. 0,825 bij 28°.

S i n t o k-o l i o. Uit don bast van *Ci imam mum*, *Sintok* Bl., fam. *Lauraceae*. S. g. 1,008 bij 27°. Riekt naar nootmuskaat on kruidnaglen.

S i r i h-o l i o (Botel-olie) Uit de bladeren van *Pi per Belle* L., faiu. *Piperaceae* Opbrengst uit do gedroogdo bladeren 0,6—0,9 %, s. g.

1.034. Do olie uit do verscho bladeren heeft een lager s. g. (0,96). Sirih-olie bovat betel-phenol en chavicol, beide sterk antiseptisch.

Sphaoranthu s-o lie. Uit hot versche kruid van *Sphaeranthus indicus* L., fam. *Compositae*-. Opbrengst 0,03 %. Riokt naar rozen.

S t e r a n i j s-o j i e. (Essence do badiane), Uit do vruchten van *Illicium verum* Hook., fam. *Magnoliaceae*. Opbrengst 5 %, s. g. 0,98—0,90., Vast by 15—17°. Zie ILLICIUM.

S t y r a x-o l i e. Uit den ba Isem van *Liqui-danibar orientalis* Mill., fam. *Hamamelidaceae*. Opbrengst 0,4—1 %, s. g. 0,89—1,06.

T a r o o m o e t a n-o l i e. Uit het versche kruid van *In digo for a galeoides* DC., fam. *Leguminosae*. Opbrengst 0,25 %. Heeft de samenstelling van bittere amandel-olie.

T g a r i-o l i e. Uit de wortcis van *Dianella Bancana* Miq., fam. *Liliaceae*.

Tetranther a-o lie. Uit de vruchtjes van *Tetranthera citrata* Nees, fam. *Lauraceae*. Opbrengst 5,5 %, s. g. 0,89—0,90. Be vat veel citral.

T h e e-o l i e. Uit de versch gefermenteerde bladeren van *Camellia Thea* Link, zoowel uit Assam- als Java-thee. Opbrengst slechts 0,006 %, s. g. 0,866 bij 20°. Het parfum Fleurs de thè wordt niet van theeblloesem, maar van *Olea fragrant* Vahl verkregen.

T j a b d j a w a-o l i e. Uit de vruchtrossen van de zg. lange peper. *Piper (Chavica) officinarum* DC., fam. *Piperaceae*. Opbrengst 1 %, s. g. 0,86.

T j 6 m p a k a-o J i e. Uit de bioomen (kembang kantil [JAV.], gele tj5mp&kh) van *Michelia Champaca* L., fam. *Magnoliaceae-e*. S. g. 0,91—,94. Be vat o. a. benzoëzuur. „Do olie, door destillatie der bloemen met water verkregen, is geel van kleur en aangenaam van reuk; zij kan dienen als parfumerie" (De Loos). „Von unbeschreiblichem Wohlgeruch" (Schimmel).

Tj6mpaka e e l a n-o l i e. Uit do bloemen van *Myrsinca Horsfieldi* BL, fam. *Myrsinaceae*. Zcer geurig, doch. de bloemen zijn moeilijk in groote hoeveelheden te verkrijgen.

Tj5mpaka poeti h-o l i e. Uit de bloemen van *Michelia longijolia* BJ., fam. *Magnoliaceae*. 8. g. 0,88. „Do olie is donkergeel van kleur en foelieachtig van reuk; parfumerie" (De Loos).

T j 6 r l a n g-o J i e. Afkomstig van *Pterospermum diversifolium* Bl., fam. *Sterculiaceae*. „Do olie is lichtgeel van kleur, in reuk herinnerende aan nagel- en foelie-olie; zij kan in de parfumerie dienst doen" (De Loos).

T o d d a l i a-o l i e. Uit de bladeren van *Toddalia aculeata* Pers., fam. *Rutaceae*. S. g. 0,87. Be vat citral. Ook de andere deelen der plant houden olie in.

T u b e r o s a-o J i e. Door enflourage der bloemen van *Polianthes tuberosa* L., fam. *Amryllidaceae*. Ook in de Europeescho parfumerie bekend, bestanddeel van Ess-bouquet, Jockeyclub enz. Zio KEMBANG SEDEP MALIW.

V a n d a-o l i e. Door enflourage der bloemen van *Vanda szivavis* Lindl., fam. *Orchidaceae*. Wordt in de parfumerie door een mengsel van andere essences nagebootst. FeiteJijk is nog uit geen enkele orchideeën-bloem het aroma afgezoederd.

Zanthoxylum l i e. Uit do vruchtjes I

van *Zanthoxylum piper it um* DC. fain *Ruiaceae*.

Opbrengst 3 %, s. g. 0,97. Oitral-houdend.

Z e d o a r i a-o l i e. Uit don wortelstok van „*Curcuma Zedoaria* Rose., fam. *Zingiberaceae*," ; > * ; < > - opbrengst 1—2 %, s. g. 0,99—1,01.

OLIENOOT. Zio ARACHIS HYPOGAEA. ' ; z ; , r

OLIEPALM. Zie ELAEIS. .

OLIFANT. (*Elephas maximus* L. = *indicus* > L.), gadjah (MAL.), njawalo (DAJ.) (do olifant- /tonjagers in de Bataklanden onderscheiden . ; ; ; aar verschillon in don vorm der elagtandon en in de Jichaamsgrootte: gad jah gamboet, ■ ; g. hotang en g. botoeng), bewonci' van Zuidooste- lijk Azie, in den Indischon Archipel oorspron- kelijk alleen in Sumatra voorkomend, maar in N.-Borneo iugvoerod on verwilderd. De Olifant van den Archipel wordt soms als *E. s-umatra* Jzizis Temm. onderscheiden. Do Olifanten vormen

een zelfstandige, in velo opzichten primitieve afdeeling der Hoefdieren (zio aldaar). Primitief is bijv. het voorkomen van 5 vingers en 5 teenen, die hoo ven dragen (bij *E. maximus* dragon evenwel aan den achterpoot slechts 4 der teenen hoe ven). De neusgaten liggen aan het uitcindo van den langon, door nous en bovenlip gevorm- den snuit. De huid is dun bohaard. Do slagtan den, die permanent groeicn, zijn het eenige paar snijtanden der bovonkaak. Hoektandon en onderkaakssnijtandon ontbreken, maar in beide kaken staan 3 paar halve on 3 paar ware kiezon, die oen zeer groote, van dwarse lijston voorzicne kauwvlakte hobben on do oigenaar- digheid vertoonen, dat zo niet legolijkertijd ontwikkeld zijn, maar elkaar gedurende het leven van het diet op volgen ; naarmato de voor- ste kiezeii afsljiten. worden zo uitgoworpen on door de volgende vervangen. De Olifanten voeden zich met bladeren on jongc takken. Het wijfje werpt 66n jong na een draaglijd van ongeveer 22 maanden.

De Indische Olifant, dio con hoogte van 3 M. bereiken kan, onderscheidt zich door con konkaaf voorhoofd, door kleinere oorschicpcn, kortero slagtan den on anders gevormdc kiezen van zijn Afrikaanschen bloed verwant. i/e. Olifant leeft in groote of kleine kudden, befitande uit inannetjes, wijfjes on jongen, waarvan een oud man not je met sterk ontwi k k<J- de slagtan den de leiding lieoft. Oude dicren leven so ins eenzaam on zulko alleon lovende ; olifanten worden dikwijln gevaarlijk on kunnen ook monschon aan vallen. De Olifanten rich ten soms aanzienlijk Hchado aan in aanplantingon, waar xo, allcs vertrappondc, doorheen trek ken. Hoewel %e in vroegere eouwou in hcC Atjeh'sche rijk als lastdicren afgericlit werden, zooals thans nog in Voor-Indiii, worden zo tegen woor- dig in NedorL-Indie niet mcer getemd, doch Boms torwillo van de Blagtanden ge van gen in valkuifon of gojaagd met vuurwapens. Door de uitbreidiug der cultuur wordt hun woongc- biud mor on moor boport.

Do uitvoor van ivoor naar Europa ovor Singapore is on bed u id end ; wat niet plaatslijk of in don omtrek wordt gebruikt, gaat op do in landscho markten van hand tot j)and on komt in den Soeloearchipcl, de Philippijncn, China, ook in de MoJukken on op Nicuw- Guinea on verder torecht.

OLIFANTSLUIZEN. Do vruchten van ANA- GAKDIUM OCCIDENTALE.

OLOBOE (N. Celebes). Zio **KARBOUW**.

OMA of **HAROEKOE**. Eiland in de Banda-zee, Z*.. ten Oosten van het eiland **Ambon**, en dor Oeliasers (zie aldaar). Het ligt tussohen 128° 24' 7" ■■■-切] " 30 " en 128° 32' 0. L. en 3° 30' en 3° 35' Z.B. ■■■. deeling Amboina a der residentie Amboina). Het ciland bestaat uit jong-vulkanisch goborgto, dat cen hoogte van 4—500 M. breikt. Do bevolking bestaat uit Christenen en Mohammedanen . . . , en woont langs het strand in meerdere nogoryen, waaronder Haroekoe, waar een hulpprediker is gevestigd, een der voornaamste is. Aan hot strand staat lior op een klein voorbergto do ruine van het in 1820 gebouwd fort Nieuw-Zeelandia. Men vindt op het eiland veel kruidnagelen en kokospalmen, maar sagoe moot van Ceram worden aangevoerd. Do grootte is 138 K.M². Nabij de Zuidkust zijn warme bronnen, die ijzer-oxyde bevatten. Naar de negorij Oma aan dezo kust, welke het eerst door vreemdelingen word aangedaan, wordt het geheele eiland aldus geheeten, terwijl ook de naam Haroekoe gangbaar is.

OMBA of **OERAMA**. Eenc rivier, die ontspringt in het Jamoermeer (zie JAMOER) en beoosten de Etnabaai (Zuidkust West Nieuw-Guinea) in zee valt. Zij heeft een sterken stroom en stuwt haar water tot ver in zee. Tusschen haar monding en een ongeveer 40 K. M. stroomopwaarts gelegen punt, heeft zij cone gemiddelde breedte van 60 51., doch niettegenstaande do vrij grooto diepte, is zij moeilijik bevaarbaar wegens do vele boo m versperrin gen. Het omliggende land is laag en moerassig ; do oevers schijnen alleen bij normalen waterstand droog to zijn, zij zijn niet zwaar bgroeid en hier en daar worden grasvlakten aangetroffen. Op ongeveer 25 K. M. bo ven de monding begin t het heuveltoerin. Om tot het Jamoermeer op te varen, heeft mon oDgeveer zes dagreizen noodig. Een der voornaamste bronrivieren is do Titinima. Vlak ten O<>ston van de monding vclrijst steil het Boeroegebergte (1392M.), welks W.-lijko uitlooper Nariki genocnid wordt. Het stroonigebied is zcur schaars bevolkt. In den middenloop en hoogM'op schijnt de rivier zelfs geheel onbewoonde te zijn. De nederzettingen aan do monding aang<droffen, waren van tijdelijken aard. Do bevolking verijlact zich veel, waaroni door icdtrc fa in i lie do matten, welko tot omwandling der woning dienen, in de prauw worden medegevoerd. Icdcr bouwt zijn hokje tegon dat van zijn buirmiail), zoodat rijen won in gen ontstaan van wel 200 kl. Icngeto.

OMBAL, Zio **ALOR**.

OMBAL (STRAAT) of **Mloea** (straat) tus-schen de Aloretlanden en do N.W. kust van Timor loopt om de Oost versmallend too tot 27 K.N., in zeej cliep en volkonien schoen. Alor is hoog on zwaar bgroeid, de nog niet voldoende ojdcrczochto Zuidkust verhoft zich steil uit zee. De kust van Timor, wdke even min in bijzonderheden bokod is, is beZ. Okocsi hoog en wordt teji O. en N.O. van die plaats lager. Evon boW. de grens ligt hier op Nedorlandsch gebied Alapocpoe, omringd door heuvela en mot een kenbaro bcrgekloof in het achterliggende hooge bergland; beO. die grens ligt op Portugosch gebied Batoc Gad6, waar een lange, hooge, z warte rots ken baar afsteekt tegen den ach-

tergrond. Hier wordt de kust, waarlangs van af Okocsi een vrij breed kustrif loopt, weder hoogcr. Bo O. hock Parimbala, do N.W. hock van Timor, is de kust steil en grootendeels mot rizophoren bgroeid.

Do stroom loopt als regel met den moesson mede en wel het hardst in het midden van de straat. Evenwel treft mon, met zwakken en onregelmatig doorstaanden Westmoesson, vaak een niet on- belangrijken stroom om de Z.W. aan en komt het ook voor, dat op het eind van den Oost- moesson een Oostelyke stroom wordt waarge- nomen.

Deze passage wordt laat in den Westmoesson veelal gekozen door naar China bestemde zeil- schepen, waarbij zij in het Oostgedeelte der straat so ms stilton en vranderlijke winden aantrefEen, zoodat zij moeten opwerken ondr den wal van Timor, waar land- en zee wind waait. Het is in Februari voorgekomen, dat een schip onder die omstandigheden 18 dagen noodig had om door de straat to komen ; zelfs in Januari deden deze on- gunstige weersomstandighedon zich voor. De land- en zee wind van Timor maken het mogelijk ook in een flauwen of afgaanden Oostmoesson om de N.O. door do straat te gaan, al duurt de reis dan ook een week en langer. Schepen om do Zuid bestemd gaan in den Westmoesson niet door de straat. Zie Zeemansgids 0. I. Archipel deel V.

OMBEN. Bolangrijke desa, to vens hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict, van het district, regentschap en afdeeling Sampang, residentie Madoora. In de onmiddellijke nabijheid treft men bronnen aan met kristalhelder water, welke vermoedelijik mottertijd aan do drinkwater- voorziening van do hoofdplaats Sampang zullen worden dienstbaar gomaakt. .

OMBERVISSCHEN, *Sciaenidae*, behooren tot do *Perciformes* (zie VISSCHEN) en zijn na verwant aan de Zcebaarscn, waarvan zy zich o. a. onderscheiden door hot bezit van twee geschei- den rugvinnen. De vinstralen der eerste rugvin zijn stekels. Volen hebben cen merkwaardig ver- takte zwemblaas. In het algehoon wordt hun vleesch als voedsel zeor gezocht. B. v. *Otolis thus-soorten*, maleisch Gigi cljarang. Vele dezer soorten kunnen geluid geven, waarvan de visschers in do Java-zee gobruik makon om scholon op te sporen.

OMBI. Zie **OBI-EILANDEN**.

OMBI-LATOEI (Obi-latoe). Eiland behoorende tot do Obi-groep (zie aldaar) en gelegen bowesten Ombi.ra. Hot bestaat uit cen steilen, rotsachtigen, ruigbgroeidct borg met toppon van 6—700 M. hoogte. Het is onbewoonde.

OMBILIN-MIJNEN. Zio **KOLEN**.

OMLIJANG LEUWEUNG. Soondaneeschc naam ; ? , voor *Pyrotrogoji oreskios*. Zio **KASOEMBO**. v •

ONCOSPHERA FILAMENTOSA, Bl. (= *Are- ' ca Nibung* Griff.). Fam. Palinon. jEniboeng, Ni-boeng (MAE.), Li boo ng (BATAV. MAL., AT'H), Handiwoong, Liwoong (SOEND.). Hoogo, sierlijko palm mot govoordo bladron, dio op volo plaatson, vooral in hot W. van den Archipel, langs do kust algemcon voorkomt. Do plan ten grooion in groepen bijeon on zijn konbaar aan den zwarten, dichtgdoorndcn stam. Do dunno stain mon zyn buitengewoon stork en duurzaam, on loveron uitstekende palon voor huizonbouw in moorassi- gen bodom. Gespleten worden zo gobruikt als

latten in vloeren van inlandsche huizen. Het palmiet wordt gegeten ; de bladcrn hier en daar als dakbedekking gebruikt en de vruchten vervangen nu on dan pinangnoten bij het sirihkauwen. -*-

ONDA 企. Zeeifbesturend landschap in de onderafdeeling Poso der residentie Menado ; maakt deel uit van de landstreek Poso (zie aldaar).

ONDEN (MINANGK. MAL?). Zie DOEWIWI.

* **ONDERDANEN (NEDERLANDSCHE)**. Het Ne-

derlandsch onderdaanschap, hetwelk zijn afdoende wettelijke regeling eerst ontvangen heeft in < 1910, is zoo oud als het tractatenrecht van het Koninkrijk; want in Nederlandsche verdragen wordt al een eeuw lang van „onderdanen" gesproken. Tot 1 Juli 1893 werden onder deze Nederlandse onderdanen do Nederlanders verstaan volgens de ruime regeling van het Nederlandschap in het Burgerlijk Wetboek (artt. 5—12), welke ook de in onze kolonien uit daar gevestigde ouders geboren omvatte; indien de consulaire wet van 1871 in haar oorspronkelijk art. 9 naast Nederlanders nog andere personen stelde, welke onze diplomatieke en consulaire zorg zouden genieten, dan dacht zy aan de zgn. geprotegeerden of geadministreerden in costersche landen (Marokko, den Levant, Siam enz.).

De wet van 1892 op het Nederlandschap bracht in deze stof verandering. Eenerzijds toch gaf haar elotbopaling aan, dat de niet-uitleverbare personen (in onze uitleyeringstractaten aangeduid als „Nederlandsche onderdanen") bestonden uit (A) do Nederlanders volgens de wet van 1892 (omvattende in hoofdzaak do bewoners van het moederland, Suriname en Curasao) en (B) al die niet-Nederlanders, welke in een onzer drie kolonien geboren waren uit aldaar gevestigde ouders; te zamen dus ongeveer (A) 6 miljoen en (B) 40 miljoen d. i. 46 miljoen personen. Anderzijds echter bepaalde het oorspronkelijk art. 12 de zelfde wet van 1892, dat allo niet-Nederlanders vreemdeling zijn ; welk voorschrift wel is waar uitgelegd kon worden als behelzende slechts een interpretatie van het woord „vreemdeling" in moededsche wetten, maar door enkele Nederlandsche schrijvers en onderscheiden buitenlandsche rogeeringen uitgelegd word, als sloot het de 40 miljoen niet-Nederlanders uit de Kokkie) van allo onderdaanschap uit. Voor de consulaire reesorten kon men in theorio zich redden met art. 9 der wet van 1871, door nu ook Indiers (inlanders en vreemde oosterlingen) op to nomen in de groep, die voorheen slecht do zgn. geadministreerden omvatte; doch in do practijk rees gedurig moeilijkheid : Voor en na 1 Juli 1893 hadden zich zulko zwarigheden voordotoond ten aanzien van onze inlanders in Mekka en op het Maleische schiereiland, en ton aanzien van in Indie geboren Chineezen, die naar China of Siam gingen. De slotbepaling der wet van 1892 had bovondien geen regel voor verlies van onderdaanschap gesteld, zoodat wio sJenhts in een onzer kolonien geboren was uit aldaar gevestigde ouders, zijn leven lang niet-uitleverbaar Nederlandsch onderdaan bleef, hoe zich zijn lot ook mocht wijzigen.

Na veeljarige overleggingen is eindelijk een twee tai wet ten in Ned. Stb. 1910 no. 55 en 56 (Ind. Stb. 1910 no. 296 en 297) deze moeilijkheden komen opheffen. Zij wijzigden art. 12 der wet van 1892, in diervoege, dat voortaan vreemdelinge

is al wio noeli Nederlander is naar die wet va¹¹ 1892 nech Nederlandsch onderdaan naar d^o nieuwe wet van 1910. Zij verbonden dit nieuwe onderdaanschap van 1910 a an geboorte (uit go- vestigde ouders) in Ned. Indie alleen, niet meer aan geboorte in Suriname of

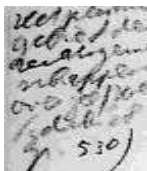
Curasao (waar im- niers do gekleurde bevolking en zcfs boschnogors eri Indianen sinds 1 Juli 1893 reeds Nederlander zijn naar de wet van 1892). Zij rgcolden op praktische wijze het to niet gaan en het herieven van dit aparte Nederlandsch onderdaanschap. De wat al te bondige redactie we kt bij oppervak- kige lezing den indruk, als zouden allecn do lieden der wet van 1910 Nederlandsche onderdanen heeten; integendeel echter is „Nederlandsch onderdaan" do collectieve naam voor alien, dio tot het staatsverband van ons Ko- ninkrijk behooren (46 miljoen), die dan editor gesplisht worden in een categoric A, do Nederlanders van 1892, en een categorio B, do overigo onderdanen van 1910. Natuurlyk bozit een in Ned.-Indie uit aldaar gevestigde ouders geboren Nederlander derhalve zijn onderdaanschap uit dubbeln hoofde, en hij kan somtijds, zijn eeno do onderdaanschap verlijzendo, het and ere uoch- tans behouden.

Het valt to betreuen, dat de Grond wetshersziening van 1917 het hier vermeldo misverstand door een minduideliko redactie is komen ver- eterken. Do artt. 80, 84, 127 en 143 toch sproken thans van hen, die „Nederlanders of door do wet als Nederlandsche onderdancn erkend" zijn, hetgeen wedcr den onjuisten indruk kan geven, alsof de Nederlanders zelf geon Nederlandsche onderdanen zo udeii zijn. Be zetg een wet in Ned. Stb. 1918 no. 175 (over militair onderwijs): „Nederlanders on zij, die uit andercn loofo do NederJa. dsche onderdanen zijn".

Met de wet van 1910 was evenwel slechts a eeno helft van het work volbracht. Nu hot onderdaanschap eenmaal vaststond, moest in de wetgeving worden aangegevon, welko rchto i en plichton dit onderdaanschap medobrengt. Zulks is, behalvo in losso bopalingo ji — over landraadsleden, on pachtors, enz. — mot j'ajno geschied bij Ind. Stb. 1918 no. 658, 1915 no. 299, 1915 no. 641 en 642, 1917 n°. 677 (hetwelk allo rechterlijke ambten openstelt), een rogclix van 1918 welko het notariaat opoost, do Jj- discho militieregeling in Ind. Stb. 1918 no. 70 en art. 133 van het Reg. rogl. (Volksraad- wet Ind. Stb. 1917 no. 114). Do ambten van landvoogd. en raad van Indie zijn voor niet- Nederlanders nog gefiloten.

Literatuur. Over het Nederlandsch onderdaanschap v66r 1910 handelen inr. J. F. Burger, Do aan de Ned. cons. reehtsmacht ondw. perHoron, diss., 1899, en mr. A. van do Sande Bakluuzcn, Nederlandsch onderdaanschap, diss., 1900. Over de regeling van 1910 handelen mr. P. H. Fromberg, Do Chincosche beweging op Java, 1911, b] . 41, en Ind. Genootsch. Nov. 1912, mr. J. H. Abend and Ji in Ind. Genootschap Dec. J 909, on do handboeken van Kleintjee o .Do Loulor.' Ook zie ;nen jhr. mr. W. J. M. van Eyninga, Ontwikkeling on inhoud der Ned. tractaten, 1916, biz. 56—57 en elders.

Onderdanen van Indischo zelfbesturende land- schappen zouden, als zoodanig, indirect Neder- landscho onderdanen zijn; om to zorgon, dat hun onderdaanschap met dat van onzo wet-

goving strookto, zou mon dus do zelfbesturondo rijken met lang contract hobbon mocten bewo- gen hot onderdaanschap voor hun rijk to regelon op een met do wet van 1910 go heel analogo wijzo, en zou mon voor de zelfbesturondo landschappon met korte verklaring zulk een rogding hobbon moeten decretoren. Lio ver dan dozen om- weg te bewandlon heeft men er do voor- keur aan gogeven, het onderdaanschap van zulke landschappon o] n to zetten in een verhou- ding van "onderhoorigheid" aan liet landschap, welke niet op een staatsverband, doch alleen op een onderworpen zijn aan zelfbestuursmaatrog- len van bestuur, rechtspraak, politie en regeling wijst. De oudc naam "zelfbestuursonderdanen" is daarmedo verdwenon, en door dier van "zelfbestuursonderhoorigen" vervangen. Zie over hen mr. H. J. Spit, De Ind. zelfbest. landschap- pen, diss. 1911, bl. 23, 42—6.

ONDERHOORIGEN. Met het woord „zelfbo- stuursonderhoorigen" tegenover „gouvernements- onderhoorigen" geeft men de scheiding aan, die gemaakt moet worden tusschen de twee grooto groepen van hen, die zich bevinden binnen een zelfbesturend landschap. De zelfbestuursonder- hoorigen (vroeger: zelf bestuursondordanon) zijn, behoudens uitzonderingen, onderwor- pon aan hot bestuur, de (inheemsche) recht- spraak, do politie, de regeling, do belastingen, de verplichte diensten enz. van het zelfbest ured landschap ; de gouvernementsonderhoorigen (vroeger: gcr: gouvernementsonderdanen, wat wel te onderscheiden is van Nedorlandsche ondordanen) daarentegon zijn onderworpen aan bestuur enz. van het gouvernement zelf. De grenslijn tusschen be ide groepen, voorheen getrokken in do lange politiekeo contracto), is nu voor do zeer talrijke landschappen met korto verklaring te vinden in art. 14 der (nog niet werkende) zelf- bestuursordonnantio in Ir.d. Stb. 1914 no. 24. Zio ook ONDERDANEN aan het slot.

ONDERSCHIEDINGEN, ONDERSCHIEDINGS- TEEKENS. In dit artikel wordt slechts gewag gcnaakt van onderschidingen van Gouv.-woge t oegek<jnd ; verder to gaan zou to veel in bijzon- derheden (loon afdalen).

Eeno afzonderlijke ridderorde to belooning van hen, die zich voor Ned.-Indie verdienstolijk maaktci), zook do Star of India voor Britsch- Indie, JK voor de Ned. kolonien niet ingesteld; do Ned. ridderorden: de Militaire Willemsorde, do Ordo van don Nederlandschen Lccuw en de Jrdc van Oran jo Nassau, worden ook voor ver- d ion Kt on jegens Ned.-Indiii toegokend. Ook in- landors kunnen in die orden worden opgenomen. Vrcemd ordctceken inogen zonder bijzonder verlof (lor Koningin niet worden aangenomon door Nederlandors of vroomdolingon, dio in Ned. staatsdienst zijn (art. 67 grondwet), noch door de ingezetonen van Ned.-Indid (art. 114 Reg. regl.). Aan inlanders van aanzion of verdienst- lijke ooKtorschc vreemdelingon kan to belooning van bewzen dienston ecu eoretceken worden toegekond van goud, zilver en brons, con eorc- tooken, dat don vorin heeft van een stor met t waulf gepareldo punten on dal, onderscheiden in vier kJahson, den naam draagt van : do grooto goudou stor, do kleino gouden stor, do zilvoron Mcr en do bronzen ster. Bijbl. 2500, 2893, 3179, 4158, 496], 5373 ci)7083.

Behalvo do Militaire Willemsorde zijn er nog

verschoideno onderscheidingstcekenon ingesteld voor dienston bewezen in do krijgsbedrijven in Ned.-Indie. In 1869 (Ind. Stb. no. 41) word ocn ecretceken ingesteld voor hen, die dcelgenomon hobbon aan belangrijke krijgsbedrijven ; bij Ind. Stb. 1874 no. 171 (vgl. Ind. Stb. 1875 no. 14, 148; 1877 no. 255) word een mcdaillo ingesteld to zake van hot doclnemcn aan do krijsvcrrich- tingen in Atjdh, on bij Ind. Stb. 1895 no. 134 hot Lombok- kruis. Het eerstgonoomde ccretceken word ook toegekend aan burgerlijko landsdio- naron on aan civielo porsonen, mits dezo laatston zich de zeer bijzondoro tevredenheid der Koningin hebben waardig gemaakt; voor de toekening der boide laatsto onderschidingen, zio Bijbl. 2919 (bij Kon. Becl. van 3 Jan. 1896 no. 18 toepassc- lijk verklaard op het Lombokkruis). Voor inlandsche militairen en schopelingen is een af- zonderlijk ccretceken voor moed en trouw (de Militaire Willems-orde wordt gegeven voor uitstekendo daden van moed, beleid en trouw) ingesteld ; vroeger een medaille (Ind. Stb. 1839 no. 27, 1865 no. 98, 1870 no. 32), heeft het bij Ind. Stb. 1898 no. 167 den vorm van een kruis gekregen. Voor de toekening van het ccretceken aan inlanders en met hen gelijkgesteldcn, niet tot het leger in Ned.-Indie behoorende, zio Ind. Stb. 1886 no. 219. Aan gedecoreerde offi- cieren, die zich opnieuw door daden van dapper- heid hebben onderscheiden, kan een eeresabel word on toegekend (Bijbl. 275); voor het onder- scheidin gsteeken voor ervol vermeldcn, zio Ind. Stb. 1877 no. 241. Bij langdurigen dienst als offi- ciet heeft men recht op een onderscheidings- teekon, van denzelfdon vonn als voor dorgelijken dienst in Nederland (Ind. Stb. 1852 no. 27, 1867 no. 65, Algemeene order 1846 no. 2); militairen onz. beneden den rang van officier erlangen naar gelang van don dienstijd gouden, zilveren of bronzen medailles. Ook wogens langdurigen dienst bij do schutterrijen is een ooretceken ingesteld (Ind. Stb. 1852 no. 27, 61; 1853 no. 5; 1867 no. 65). Voor het dragen van militaire ineditillos, door vrcemde mogendhedon verleend, is de vergunning der Koningin noodig (Bijbl. 2763).

Terwijl voor verschillende klassen van Euro- peoscho ambtonaren con officieel kostuum is voorgeschreven en ook voor verscheideno klasson van inlandsche ambtonaren eendcrgelijkkostuuni van Gouv.woge bepaald is, hobbon do laatstgc- noemdon in verscheideno gedeelton van Ned.- Indie hot recht andero onderscheidingsteekenen, aan hun rang verbondon , to voeron. Voor Java vindt men daaromtront do belangrykste bepa- lingen in do rclgimenton vastgesteld bij Ind.Stb. 1820 no] 22 en 1824 no. 13. Het voornaamste onderscheidingstceken voor ini. ambtonaren is do p a j o o n g (JAV.) of songsong (HOOQ- JAV.), het zonneshorm, d&t door do daarop in het veld aangebraehto klouren on strepen of cirkels, s l e r e t (JAV.) den rang van den ambtenaar aanduidt. Hot gebruik van don pa- joeng is zeer oud on naar men zegt aan Chincczen ontleond ; do zonneshormon van de grooton in do Vorstonlanden hobbon als model gestrekt voor die, welke in do Gouv. landon officieel in gebruik zyn. Elko pajoenng heft con veld, l a t a r (JAV.) mot een knop, p S n t o l (JAV.), waaraan een stervormig uitgoknoot aan- hangsel met puntige uitloopers t a t j a k (JAV.);

de beide laatste zijn verguld. De stok, g a r a n (JAV.) is b^o de pajoengs der regenten verguld, b^q die der andere ambtenaren wit of zwart geveerd met of zonder versierselon in den vorm van bloemguirlandos, terwijl de dunno stokjes, r o e d j i (JAV.), die den pajoeng b^{ij} het oponen op moeten liouiden, meest geel of wit, geveerd en door een netwerk van geel gekleurd of wit garen omgeven zijn. Afbeeldingen van do op Java voor de ambtonaren aangewezen pajoengs on van het kostuum van sommige Javaansche ambtenaren vindt men o. a. bij /M&yer „Een blik jn_ het Jav. volksleven." DL. II. // Bovendien liebben tai van ini. ambtenaren nog / het recht om zich te laten volgen door een naar den rang grooter of kleiner gotal personen, die eieraden en andere voorwerpen dragen als insignien aan dien rang verbonden. Zoo heeft een regent recht, achteit zich te laten voeren o. a. paarden, wapens, zitmatje, kwispedor, beteldoosje, zakdoek, enz.; dit recht raakt echter hoe langer hoo meer in onbruik, vooral in de Gfouvenientslanden op Java; in den regei bepalen de Inlandsche ambtenaren zich tegenwoordig tot het voeren van den pajoeng.

Tot voor korten tijd was het bij de residenten en assistent-residenten op Java en Madoera de gewoonte, dat zij eveneens ambtpajoengs voerden: een geheel vergulden voor de residen- ten en een half vergulden half witten voor de assistent-residenten. Dez. gewoonte raakte, vooral bij de jongere ambtenaren, reeds in on- bruik, tot dat de G. G. Van Heutsz haar afschafto in de zoogenaamdo "pajoengcirculaire" (circ. le G. S, 3 Nov. 1904 no. 4377)..

Het gebruik om dergelijko voorwerpen als teeken van rang te bezitten en bij plechtige gdegenheden te voeren staat waarschijnlijk in ver- band met de instelling der Rijkssieraden (zie aldaar bij verschillende voraten in den Ind. archipel. Op Java en Madoera hebben do regen- ten ook het recht, de Ned. vlag voor humno win in gen te doen wapperen (Bijbl. 2330); ditzelf- de recht komt aan de Europeesche gezagvoerende ambtenaren toe, zoowel op Java als op de Buiten- bezittingen (Bijbl. 1665). Ook voor somnigo Bui- ten bezittin gen zijn van Gouv. wege de onderschei- dingsteekenen van inlandsche hoofden ge re geld. Zoo mogen de regenten in do rcsidentie Amboina krachtens de artt. 90 v)g. Ind. Stb. 1824 no. 19a, een rotting voeren met zilveren (als buitengewono onderscheiding met gouden) knop, versierd met '8 Konings wapen, en een zonnescerm; ook kan hun het recht gegeven worden een wimpel te voeren. De ini. hoofden in het Gouv. van Celebes voeren, volgens Ind. Stb. 1865 no. 75 eveneens een onderscheidend zonn escher m (I a t a n g, t a - d o e n g) en hebben het recht zich door een zeker getal personen te doen volgen en zich zekere voorwerpen te laten nadragen; de regenten hebben voorts de bevoegdheid om de achtergevels hunner won in gen met 3 over elkander han gen de vakken te dekken, voor dio wonin gen een trap zonder t reden (s a p a n a) te hebben en evenals de regenten op Java, de Ned. vlag te laten wapperen. Ook de stok met gouden knop wordt daar als onderscheidings- teeken van Gouv.wege uitgereikt; voor ini. hoofden in de Minahasa en de afdceeling Goronta- lo (resid en tie Men ado) is het recht erkend tot het voeren van een stok met gouden of zilveren

knop; dezelfde onderscheiding wordt aan inlandsche hoofden in vorschillencd gewesten van Gouv. wego toegekend, o. a. aan de pasirahts in do re identic Paleinbang.

ONDERWIJS. ³ALGEMEENE INLEIDING.

§ 1. Ondor de Compagnio was de zorg voor het onderwijs nauw motdio van don godsdienst, verbonden. In art. 13 der instructie van den eerston Gou- vernour Generaal Pieter Both wordt dozen aanbe- volen de predikanton en de schoolmeesters te stel- lon ter plaatse waar zij den meeston dienst kunnen doen. In de instructie van 1617 krijgen Gouv.- Gen.en Baden do aanbeveling overal, opdo voort- planting van de christelyke religie, opbouw van goedo scholen on andere zakon daartoo noo- dig alle behoorlijke ordre te stellen". De kerkorde- ning voor de Bataviascho gemeente wijkt verder eenige artikelen aan do schoolmeesters en in 1684 we rd op aandrang van den Bataviaschen kerke- raad een schoolregloment vastgesteld (Ind. placaatboek III biz. 125).

Bij hot herstel van het Ned. gezag in 1816 was het schoolwezon zeer in vorval. Op gansch Java word van gouvernemontswego geen onderwijs aan Euro- pean cn gogovon. Co mmissarissen-Generaal wijddon ook aan dit onderwerp aandacht on bij best van 6 Nov. 1816 werd do eerste gouv. school to Welte- vredeii opgericht. Hot door hen vastgestelde Reg. Regl. van 1818 bevatte eenigo bepalingen om- trent het onderwijs, o. a. dat ook aan do inlanders gologenheid moest worden gegeven om op de Nederl. echolcn onderwezen te worden. Het onder- wijs werd gesteld onder toezicht van Prof.Rein- wardt, directeur tot de zaken van landbouw, kunsten en wetonschappen, later vervangen door con inspecteur over het middclbaar en lager on- derwije. Du Bus de Ghisignea hief dezo botrek- king op en droeg het toezicht op aan een onbe- zoldigdo „Hoofdcommissi© van onderwijs.** Ook do latcro Reg. Regie men ten van 1827, 1830 en 1836 wijdden conige artikolcn aan het onderwijs. Het Reg. Reg), van 1854 bo vat daarover een afzonderlijk hoofdstuk. Het bepaalt dat hot oponbaar onderwijs con voorwerp moot zijn van de aanhoudonde zorg van don Gouv.-Gen. en met eerbiediging van ieders godsdioiiHtigo bc- grippen, bij alg. verord. moot worden gercgld (art. 125). Voldoende openbaar lager ondrwijH moot worden gegcven overal waar do behoefte der Europ. bo volkin g dit vordert cn do omstan- dighedon het toelaten (art. 127). Verder moet do Gouv.-Gon. zorgen voor do oprichting van scholon ton diensto van do Ini. be volkin g (art. 128). Eindelijk bepaalt art. 126 dat hot onderwijs aan Europeanen on. m. h. g. vrij is, behoudenH het toezicht op do bokwaamhoiid on zodolijckheid der onderwijzors. Onder do working van dit re- gloment is — vooral in de laatsto tien jaren — een krachtigo Moot aan hot onderwijs gegovon.

§ 2. In do geschiedonis van het Indisch onderwijs zaldo periодо, waarin Jiet zich thana bovindt, duidelijc afgotoekond blyvon ala con tijdvak van kentoring, welks auvang omstrecks hot jaar 1906 valt. Tot recht begrip van het huidige onderwijsstelsel dient)non voor oogon to houden in welko richting hot onderwijs in Indie bezig was zich te ontwikkelen, toen dio opmerkelijko

i) Het militair onderwijs wordt afzonderlijk behandold.

beweging, die vaak als „ontwaking van • het •Ooston“ aangeduid wordt, opeens aan de overhoedszorg oisclien kwam stollen, of liovor eischen aan de oppervlakte bracht, waarop de bostaando instituten niet zoo dadelijk borekend waren. In hot onderwysorganisatio, zooals hot zich thans bogint af to tookonon, is doze overgang herkon- baar aan twee hoofdelenaenton. Aan don oonoa kant een vrijwel goloidelek ontstaen complex van onderwysinrichtingen, die haar bostaen in do corato plaats aan do bohoefon der Europeescho bevolking danken on waarvan de ontwikkoling in zoo ver tot voorloopigo rust is gekomen, dat in de naasto tookomst slochts geringo toevoogingon en vranderingon noodig schijnen om de toename van dio bohoefen bij to houden. En daarnaast — gedeoltelijk ook daarnedo vorgrooid —do voor het meoreendeel nog jongo aanplant van instellingen, welker boteokenis — ook beehouwd in het licht van do zoevoen bedooldo niouwere strooming — nog veol meer dan in hetgeon reeds tot stand word gobracht hiirin gologon is, dat krachtigo uitbreiding on waar noodig vorbetering tot het resultaat zullen kunnen leiden dat ook do verzorging van de onderwysbelangen dor Inlandscho en daarmede gelijkgestelde bovolkingsgroepen aan redelijko eischen voldoet.

Do uit don aard der zaak beperko middelen, waarmede do reuzenarbeid der onderwysvoorzorging voor Indie onderomom moot worden, d win gon steeds tot zorgvuldig wogon van do moest op den voorgrond tred end e bohoefen. Men mag dit niet uit het oog verliezen bij beschouwing van hot vorschijnso, dat do ontwikkoling van hot onderwys in don loop dor vorige eeuw voor- nnelijk aan do Europeescho bovolking ton goedo kwam, torwijl do gelogonheid tot ondorricht voor Inlanders on mot hen gelijkgesteld on do moosto etroken zolfs niet do kiom van algemeenheid in zich droeg. Voor allorloi hoogoron, minder of moor intellectuelon arbeid, zoowel in staats- als in particulieren d ion st, was India steeds — on is he I,)oo wel in vonninderdo mate, n6g — aan ge- wezon op geinportoordo vovorkrachten, waar van do gorogckle toovoor niet in gevaar mocht gobracht word on door onvoldoende gologon hoid toL (vooral lagor) onderwys op Nedorlandscho loest. Neejnt mon verdor in aaninerking, dat do tlianB Bloods luider om onderwys roopondo stem- Hien in do Inland sc ho samonloving en in and oro niet-Europosoho bovolkingsgroepen zich in do v<>rigo eouw weinig of niet lioton hooron, ja zolfs lan gon tijd in die kringen on vorschilligheid do overhand bohoJd, dan kan hot goon wonder goonomd worden, dat bij hot begin van dozo ouow do onder- wijsbalana sverk naar do Europeoscho zydo over- holdc. Maar tovens wordt dan duidolijk, voor hoo on or mo niooilijkhedon do Kogoorng mot haar in zich zolf rood8 vrijwel algorond Europeesch onderwysHBTolHol zich goplaast zag, toon onigo jaron later, zoowel in do hogoro kringen, als onder den midonstand dor niet-Europoscho bovolking oen algomoon Htrovon naar maatsohappijko verlicfing on botoro bestaanvoorwaarden ken- baar word on als diroot govogld daarvan oon vroe- gor ongekondo vraag naar onderwys corst boschoi- don, doch voortdurond dringondor aan do andoro zijd. van do balans bogon to trokken. Want aan dozo vraag — zoowel naar oloinontair ala naar liooger ontwikkolond, op Nedorlandscho leest gosohoid, onderwys — kon zolfs bij krachtigo

uitbreiding van do toonmaals bestaendo instel- lingen (waarvan do hoogero voornamolijko op de bchoofon van *s Lauds die; ; st borokend waren) bij lango na niot voldaan worden. Zonder gron- digo vrandering was zulko uitbreiding, gelijk uit hot vorvolg nader blijken zal, deols niet mogolijk (elementair onderwys), deels niet afdoende (hooger ontwikkolond onderwys).

Ook thans voldoot de glegenheid tot onderwys voor do Inlandscho en daarmede gelijkgestolde bevolking nog lang niet aan de vraag, maar van hetgeon in de laatsto 10 jaren in zondorheid op hot gebied van het volksunderwys en van het Hollandsch-Inlandsch en het daorbij aansluitond onderwys tot stand werd gobracht is althans dit oen verdionste, dat het van don aanvang af inge- richt is op voldoende expansie en — wat bepaal- delijk ton opzichte van het volksunderwys door velon noodig geacht wordt — geleidelijke ver- betoring. Het stemt overigons hoopvol dat de Regeering telkens blij geeft zich ton voile be- wust te zijn van den grooten achterstand, die vooral op het gobied van het lager onderwys voor do niot-Europeesche bovolkingsgroepen nog in to halen is. Do tegenwoordigo richting van het bestuur over Indie, waarbij de even kortzichtigo als baatzuchtigo koloniale poEtiek van vroeger tijden eens en vooral heeft plaats gemaakt voor een oprocht strevon naar ontwikkolng van land en volk, is een waarborg dat do bestrijding van den achterstand rusteloos zal worden voortge- zot. Do arbeid is echter zwaar en komt in de be- langrijkste gebiedsdeolon nagonoog geheel voor rekoning van do JRoegering. Wel hebben verschil- lendo zondingscorporaties, daartoe in staat ge- steld door ruimo subsidies uit 's Lands kas, tal- ryke Inlandscho scholen opgericht, maar alleen op do oigonlyko zondngsterreinon in de Buiten- bozittingen, mot gekersterd of nog heidensche bevolking, mag haar arbeid, als een belangrijko verlichting van do Regeeringstaak aangemerkt worden. In meer ontwikkelde en vooral in Moham- medaanscho etroken toont de Inlandscho bevolking in den regel voorkeur voor het van over- hoidswego gevogen onderwys. Op initiatief van die bovolking zelve tot oprichting van scholen mag vooraalsnog niot noomonswaard gorokend word on.

Tor illustratio van hot vorenstaende volgen thans eenigo cijfers. Het aant&I lagor onderwys geniotondo Inlandscho kinderen bedroog in 1900: 128.390, op ulto. 1917: ruim 745000. Dit laatste gotal kan bij bon ad oring op 12 % van het aantal Inlandscho kindoron van schoolgaanden leefbqd gostold worden. Voor 1900 bedroegen de uitgaven voor onderwys ton naastonbij / 4.150.000; in 1917 / 21.830.000. Tusschou onderwys voor Europeanen on voor niet-Europeanon is, goliok nador zal blij« kon, goon sohorpo schooidingslijn te trekkeu. Van hot accres der onderwysuitgaven ton behoeve van de laatston is alloon eon be old te go von door ver- geijk king van cenigo ondordeolen, byv. eener- zijds do — woliswaar niot uitsluitend voor Euro- posoho kindoron toegankelyko, maar tooh naar hun bohoefen ingorichte — open bare Euro- poescho lagoro scholen (oxcl. M.U.L.O.), ander- zijds do open bare lagore scholon, uitsluitend of hoofdzakelyk bostemd voor niet-Europeanon. Do kosten van dio beido catogorien van scholen (oxcl. inspectie- on and ore algemoono bohoors- kosten) bedroogon in 1900 rcp; / 2,477.802 en

/ 1.114.765 (verhouding ongeveer 2 tot 1) en in 1917 resp. / 5.117.774 op f 10.163.000 (verhouding ongeveer 1 tot 2).

Het streven om het verschil van landaard in recht en administratie binnen do kleinste mogelijke grenzen to brengen (unificatie) is ook op het gebied van het onderwijs niet zonder gevolg gebleven. Er bestaan geen onderwijsinstellingen, die uitsluitend voor Europeanen toegankelijk zijn. Weliswaar zijn sommige scholen, inzonderheid do Hoogere Burgerschool en do Europeesche lagere scholen, voor do Europeesche bevolking opgericht en naar haar behoeften ingericht, maar zij staan ook voor andere bevolkingsgroepen open, zij het ook dat de toelating van niet-Europeesche kinderen tot do Europeesche lagere scholen om voor de hand liggende redenen a an beperkingen onderworpen is (verg. § 6). Daarentegen is wel een aantal scholen uitsluitend of hoofdzakelijk voor Inlandsche en (of) daarmede gelijkgestelde leerlingen bestemd.

§ 3. *Hooger onderwijs*, in den zin, zooals dat in Nederland opgevat wordt, is in Indie nog niet verkrijgbaar. Wel wordt a an op zichzelf staande instellingen o. m. rechtskundig en medisch onderwijs verstrekt, dat stellig niet behoef onder te doen voor de behandeling van do overeenkomstige studievakken aan wat men in andere Oostersche landen vaak als "universiteiten" kenmerkt, doch deze instellingen worden bescheidenlijk vakscholen genoemd. Men kan zich zonder ongerechtvaardigd optimisme voorstellen, dat deze scholen in de toekomst zullen uitgroeien tot faculteiten eener min of meer naar Westerschen schon trant ingerichte universiteit. Zoolang dat einddoel nog niet is bereikt, zal de Indische jongelingschap zich voor het verkrijgen van hooger onderwijs in de eerste plaats naar Nederland moeten begeben. Op dien weg doen zich thans echter nog vele moeilijkheden voor. Daarvoor een oplossing to vinden was do taak van een in April 1915 door de ministers van kolonien en van binnenlandsche zaken ingesteld commissie, die in opdracht had „om to dienen van raad on voorlichting nepens do wijze, waarop zal zijn te voorzien in do behoefte a an middelbaar (voorbereidend hooger) onderwijs in Ned.-Indie, dat zich aanpast a an de bijzondere belangen on behoeften van de verschillende groepen der Indische bevolking en gelijkenheid geeft to het behalen van een getuigschrift, waaraan gelijke rechten ton. aanzien van do toelating tot do studio en de examens a an de Universiteiten en andere inrichtingen van hooger onderwijs in Nederland kunnen word on verlcend als a an do thans daarvoor gevordord diploma's". In haar op 14 Februari 1916 uitgebracht verslag geeft de commissie het ontwerp van een „Indische Middelbare school", bestaand uit een onderricht en een bovenbouw, elk van drie jaar, waarvan de laatste wederom gesplitst is in drie afdeelingen: een Indisch-letterkundige met Indische cultuurvakken (A1), een Westersclik klassieke met Latijn (A2) en een natuurkundige (B), welke cijk afzonderlijk aansluiting zouden moeten geven a an verschillende vakken van universitair en hooger studio in Nederland. In 1919 zal de eerste school, in hoofdzaak ingericht volgens de plannen der commissie, doch voorloopig alleen bestaand uit een afd. B, te Djokjakarta opgericht worden, zij zal den

naam dragen van „Algemeene Middelbare school". In § 12 woi-dt voorts molding gonaftkbt van plannen tot oprichting van een instituut voor hooger technisch onderwijs in Indie. Ton einde het g. inis van een universiteit gedeeltelijk to vergoeden zijn studi beurzicij ingesteld voor Indische jongelieden van goeden aanleg, die go-slaagd zijn in het cindeximen dor hooger burgerscholen met 5 jarigen cursus en wier ouders met in staac zijn on de kesten der hooger studio in Nederland geneel zelf to bestrijden. Do hours bedraagt / 800 's jaars, terwijl do bogiftigdon vrijon ovortocht naar Nederland krijon.

§ 4. Als een algemeene grief tegen het openbaar onderwijs in Indie wordt wel eens genoemd dat het zich te zeer in intellectuele richting bowoegt, met verwaarloozing van karaktervorming. Daarbij wordt echter veelal to licht gebragt over do moeilijkheid van rechtstreeks op morele opvoeding gericht onderwijs, althans op o verhoudingsscholen, waar wo gens do verplichto inachtneming van noulraliteit, geen godedienst-onderwijs wordt gogovon, dat zich daartoo van-zelf leent. Indirect, b. v. door zorgvuldige keuzo van leesboeken (waarin some wol less on van op een bepaald doel gericht o s.rekking, b. v. bo-Brijding van opiumgebruik, opgenomen word:) kan wel degelijk op do karaktervorming invloed uitgeoefend worden, maar daarbij hangt veel af van do pe soonlijkheid van den onderwyse-leren fac or, waarmede trouwens ook op confesso-neele scholen het Succes der morele opvoeding staat of valt. Van groot belang is hot verdor vooral voor Inlandscho jongelieden, waar on op welke wijze zij bun tijd buiton do schooluren doorbrongen. In dit opzicht zijn gunstige ervaringen opgedaan mot do a an verschillende vakscholen verbonden internaton onder Europeescho Jeiding.

Aan stelselmatig lichaamsontwikking dor schooljeugd werd to voor kort zeer weinig aandacht gewijd. Hierin is thans verandering gekomen on maatregelen zijn gonomon, waarvan een krachtig on doeltreffend bevoor-doring van dit onderdeel der volksoepvoeding inag worden verwacht. Met do leiding daarvan is een speciale ambtenaar belast.

Ook a an do verzorging van het onderwijs in huishoudtyko vakkon voor meisjes zal thans meer aandacht worden gewijd. A an voorloopig twee Europe. incisjesscholen in daarvoor een twee-jaarige leergang verbonden, tocgank (: lijk voor meisjes van aBc landaardon, terwijl onlangh een inspectrice voor dit. onderwijs is in dienst gesteld, a an wio de organisatio van <lat onderwijs in zijn gohcolon omvang on de verdoerdoeicid ng on hot toeziclit is opgedragen.

§ 5. Hot openbaar onderwijs in Indie wordt contraal beheerd. Daarop inaakt het Inlandsch volksonderwijs in zoover een uitzondering, dat het uitgaat van plaatselijke geijncenschappen, maar ook dit onderwijs fitaat onder algemeene toeliding en toezicht van Rogeerijswege. Het bo-her van hot onderwijs en het algemeene toezicht beruston hoofdzakelijk bij den Directeur van hot Departomont van Onderwijs en Eereel ion st, dat in 1867 word opgericht en de plaats innam van de reeds gonoemde „Hoofdcniniimio van Onderwijs".

De locale ressorten, door do decentralisatiewotgeving van 1903 in het leven geroon, heb-

bon zich tot dus ver van oprichting van scholen onthoudt, hoewel niets zich voorzot togen hun werkzaamheid op dit go baid met staatsstoun op don vocd dor bostaando subsidieregolion. In den laatston tijd valt van verhoefdo belangstolling voor het onderwijs bij sominigo gemoentoradon (Soinarang o. a.) to constatoeren.

"XIF vorband met de uitbreiding on verdieping van het onderwijs deed zich steeds moor oen lee into gevoclen in do voorlohting van den dir. van O. en E. in zaken on vraagetukkon van technisch opvoedkundigen en -ondorwijs- kundigen aard. Om daarin to voorzien is on- Jangs oen *Onderwijsraad* ingesteld, die hot Onderwijs in al zijn geldcingen en voor allo hndaarden bnnen don kring zijnor werkzaam- hedcn zal trekken. Do raad bostaat bohalvo uit inspectours van allo takkon van algomeon vormi nd onderwijs, uit eon of meer opvoedkundigen on genooskundigon, ee igo gezaghebbendo konnors van land en volk o : i 0011 of moor vertegen woord igei s van vakvorenigingen.

Sodert 1849, toon voor hot eerst oon „A1- gmoon verslag van het schoolwozon in Neder- landsch-Indie" in druk vorschcon, wo rd on van Rogooringswego gerogold afzonderlijko vorslagon over don toestand en do resultat on van hot onderwijs uitogoven, naast do door art. 125 Reg. Rog), voorgeschroven mededeelingen in hot Koi. Voralag over „don staat van hot openbaar onder- wijs (on) dion van do scholen voor de inlandscho bovoJking." Hot „algoxneen verslag" word in 1863 gesplitst in oon afzonderlijk verslag van hot onderwijs voor Europanen (sodert 1901 „A1- gcmcon verslag van het Europeesch middelbaar en Jagor onderwijs** gohoeton) en eon „Vorslag van het Inlandach onderwijs". Mot hot verslag over 1915, dal den titel draagt van "Algomeon vorslag van het onderwijs in N. I." zijn boido vorslagon wedorum saniongovoogd, daar eon nauwkourigo splitsing niot good moor kon worden vi'lgohoudon, in verband met do vorflauning van do gronzcn tusschon do boido hoofdafdeolion van hot Indischo onderwijsstolsol.

Bij do rangschikking van don in ho ud dozor vorhandoling is zoovool mogelijk do in dit vor- nlag govolgd rationoolo bidoeling dor stof go- volgd. In het belang van eon duideliko vorzicht van do open baro onlorwijnainstollion is hot bij- zondcr onderwijs goheol afzonderlijk bohandold. Hot vorband, dat tusschcn vorschillondo in- etitulen van o)jonbaar onderwijs bestaat, schoon h(: L befito nil to komon, wanneor op hot lagor onlcrwijs, waarbij hot Ncdorlandsch voertaal is, torntond de onderscheidene soorton van daarop gebaseord vordor gaand onderwijs volgdon on eerst daarna liot InJandsch Jager onderwijs on hot daarinedo min of meor samonhangond land bouw- en nijnbachtsonderwijs aan do beurt kwamon, tor- wijl afzonderlijko afdoolion (VI t/m VIII) aan do bezoldiging on uitzonding van hot onderwijzond porsoncel zijn gnwid.

OPENBAAR ONDERWIJS.

I. Lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal.

§ 6. *Europeeache lagcre scholen.* Vroeger word onderscheid goniaakt tusschon lagero Bcholon voor Europeanen en lagoro scholon voor Inlanders. Aangezion ochter ook kindoron van Inlanders on van Vreonido Oostorloring, zij hot ook

ondor zoor boperkondo voorwaardon, tot eerst- gonoomdo scholon toegang hadden, word on in 1902 in vorschillondo bepalingen van het Euro- poesch onderwijsroglement on van het Euro, peesch schoolroglement de termor „lagor onder- wys on lagoro echoion voor Europanen" vervangen door "Europeesch lagor onderwijs" en „Eu. roeopsche lagoro Bcholon". Do beoelion was dus to doen uitkomen, dat aan don landaard der leerlingon geon critorium tor ondorschoiding van do vorschillondo soorton en inrichtingon van lagor onderwijs kan ontlond worden. Na de etiching van do eersto Gou vermenicntsschool to Weltcvroden is het open baar Europeesch lagor onderwijs goleidelijkin omvang toegonomen. In 1820 bodroog hot aantal scholon in Indie 7, in 1845 24, in 1868 68, in 1883 129, in 1898 164, in 1905 184, in 1910 191 on ult°. 1917 198 (waaronder 21 moia- jesscholon). Do voorzoning in do bohoefo aan lagor onderwijs ondor de Europeescho bovolking vol- doet thans in redelijko mate aan do in § 1 vor- melde bepaling van artikel 127 Rogeeringsregle- ment. Dezo bepaling is in artikel 14, alinea 3, van het Onderwijsreglement (Ind. Stb. 1894 no. 192) nader uitgewerkt in dien zin, dat voor do opening en instandhouding van scholen eon minimum-aantal, op Java on Madoera van 20, in do Buitonbezittingen van 15, Europeescho leorlingon veroischt is. Opening of sluiting van echoion, met toopassing van dezon regel, heoff echter niet plants indien de omstandigheden, dio daartoo aanloiding zouden go von, van voor- bijgaandon aard echijnon.

Do vakkon van lagor onderwija zijn dezelfde als in Nederland, mot dozo afwijking dat in plaats van „vaderlandscho goschiedenis" „goschiedenis van Noclorland on Nederlandsch-Indiini" gevegen wordt, terwyl uit den aard der zaak bij do aard- rijkekundo aan Nederlandsch-Indie moor aan- dacht gowid wordt dan in hot modcorland. JHLot programma onderscheidt tusschon twee groepen van vakkon, nl.: 1. *Vakken van gewoon lager onder- wijs* : a. het lozon; b. het schrijven; c. het rekenon ; d. do boginsolon dor Nedorl. taal; e. dioder goschio- donis van Nederland on Ned-Indie ; f. dio der aardrijkskundo ; g. die van de konnis dor natuur; h. het zingon ; i. do eersto oefeningon van het handteokoncn; j. de vrijo on orde-oefoningon der gymnastio; k. do n uttigo handworkon voor moisjes. 2. *Vakken van meer uitgebreid lager onderwijs* : l. do boginsolon dor Franscho taal; m. dio dor Engelscho taal; n. dio der Hoogduitscho taal; o. dio dor algomoono goschiedenia; p. die dor wiskundo; q. hot handteokonon ; r. do begin- solon dor land bo wkundo; s. do gymnastio; t. do fraaio hand werkon voor moisjes.

Do vakkon a t/m i worden op allo scholon onderwozon; j alloon op bopaaldelijk aangewe- zon scholon on dan nog facultatief; k op allo moisjosscholon on op namiddagoursussen vor- bond on aan oon aantal gomeugdo scholon. Van do vakkon l t/m t woixlon op lagoro scholon alloon do boginsolon dor Franscho taal onderwozen, en wel tijdons do gewono schooluron on allo zgn. oorsto scholon on op namiddagcursussen, vorbon- don aan oon aantal niet-oorsto scholon (op ultimo 1917 aan 39).

Do loortyd is zovon jaar. Aan soniniige scholon is bovondion eon voorclasso verbon- don voor kindoren — voornamolijk niot Euro- poesche —, dio nog niot gonoeq mot hot

Nederlandsch vertrouwd zijn om heC onderwijs in de laagste klassto te kunnen vol gon. Deze voorklassto hebben niet aan do daarvan ge- koestorde vervaohingten void aan, zoodat to hare ophoffing en vervinging door deugdelijk ingeriohte open - bare frobelscholon bosloten is (zio hie rover ook § 55.). Vo or godsdionstonder- wijs, dat van overheidswege niet gegeven wordt, kan onder bepaalde voorwaarden beschikt wor- den over de schoollokalen en ook over eenige schooluren.

De scholen zijn onderschoiden in gemengdo en meisjesscholen. Dezo laatsten worden corst na 1877 opgericht. Het aantal meisjesscholen, in 1908 gestegen tot 31 (tegen 155 gemengde scholen), is sedort gedaald tot 21 door de ophef- fing van vorschillende kleino scholon mot minder dan 60 leerlingen.

Behoudens leeftijdsgronzen (6—16 jaar) en eenige beperkingen ter bescherming van do schooljeugd togen besmottelijk© ziekten, hebben alle kinderen van Europanen — ook het kind uit hofc gemongd huwelijk eener Euro- peescho vrouw — aanspraak op toolating tot ' de scholen. Do toelating van kindoron van Inlanders on met dezen gelijkgesteldon (wel- ke reeds krachtens het Regeeringsregloxnent van 1818 mogelijk was) is een vraagstuk, dat van ouds veel hoofdbrokens gokost heeft en waarvoor in den loop der jaren in goheel uiteon- loopende richtingen naar een oplossing is ge- zocht. Vooral v66r do totstandkoming dor tegen- woordige organisatie van het Hollandsch-In- landsch onderwijs scheen eon naar alle zijdon bevredigondo regeling welhaast onmogelijk. Im- mers do in verschillende — niet eens altijd do a&znienlijksto — kringen der niet-Europeescho be vo Iking voortdurend toonemende bogeerto naar het beste onderwijs, dat het opkomondo geslacht beter dan het tegenwoordig zou too- rusten voor den lovensstrijd, kon in dion tijd wol niet anders tot uiting komon dan in een waar go- drang voor dedeuder Europeesche lagoro school. Zette men die deur al te wijd open (waartoe inder- daad eenigon tijd neiging bestaan heeft), dan zou niet alleon het karakter der school aangetast worden, doch ook al spoedig de noodzakelijkheid eener uitbreiding ontstaan, grooter dan met do beschikbare middelen — bepaaldelijk hot personeel — te bewerkstelligen ware. Maar zeker geon gelukkiger uitkomston gaf het andero uitersto, waarin men nadorhand verviol door zonder moor de toelating te beperkon tot kinderen, dio hot Nederlandsch voldoende machtig waron om do lessen te kunnen volgen, waarbij tevens do leef- tijdsgronzen voor toelating tot do laagsto klassto op 7 jaar gesteld word. Moeilijk te verkroppon teleurstelling was het govolg van dit stelsel voor tallooze ouders, wier positie hun kindoron allcB- zins in aanmerking deed komon voor eon Euro- peescho opvoeding, maar dio door omstandig- heden — waarbij ook gedacht moet worden aan de schaarsche gelegenheid tot voorbereidings- onderwijs (frobel- en bewaarscholen) — niet in staat waren reeds op zoo jeugdigen leeftijd do vereischte kennis van hot Nederlandsch te doen bijbrengen. In 1911 is eindelijk een regeling tot stand gekomen, bij jaiste toepassing waarvan het midden tusschen beido uitersten kan go- houden worden. Zij beoogt eenerzijds den toeloop van niet-Europeescho kinderen naar de •

Europeescho lagoro school to beperken tot hon, dio goacht kunnen worden het aan dio school gogeven onderwijs werkelijk noodig to hebbon; andorzijda voor het aid us beportat aantal kindoron den wog zooveel mogelijk te effenen. Hot is vooral met dit laatsto dool, dat do hior- bovon reeds vermeldo voorklassto in hot loven werd geroepen. Do leeftijdsgronzen tot wolko In- landscho leorlingon kunnen worden toegelaton tot do eersto (laagste) klassto der Europeescho lagoro scholon is gesteld op 8 jaar, zoodat de leorlingon, wanneer zij op den normalon leef- tijd van 6 jaar op school komon, in do gologon- heid zijn om gedurende 2 jaron hot onderwija in de voorklassto to volgen ten oinde zich, voordat hot oigenliko onderwijs bogint, onigo konnia van het Nederlandsch eigen te kunnen maken.

De betaling van schoolgeld is afhankelijk van do hoogrootheid van het inkomon dor oudors on geschiedt volgens 5 tariovon. Vrijgesteld zijn o.a. kindoron van Europanen, wior inkomon minder dan /150 's maands bedraagt; dezo kunnen echter desgowenscht schoolgeld betaion volgens een 6o tarief. Ongoveor een derdo van het aantal leerlingen is gratis toegelaton. Op „eersto" scholon worden als regel alleen botalendo leerlingen toegelaton, terwijl so inmi go van dio scholen (do „eersto school A") alleen voor betalon- don volgens do hoogsto 3 tariovon toegankolik zijn. Tot do hoogsto 3 klasson der "eerste" scholon kunnen ochter begaafde leerlingen van and ore scholen, die voor latere toelating tot de H. B. S. behoefte hebben aan onderwijs in het Frans ch, kosteloos ■ toegelaton word en. Hot aantal leerlingen op do open bare Euro- peescho lagoro scholen bedroeg op ult". 1917 26817, waaronder resp. 4631 en 1197 kinderen van Inlanders en Vreomdo Oostcriingon. Do leeftijd der leerlingen is, dooreen gen omen, tamely k hoog, tongovolge van verschillende om- standigheden als: ongunstigo lovensverhoudingon van velon humner, laar op school komon, go- brokkigo kennis van hot Nederlandsch, ver-i- vuldigo standplaatsvorwisseling van do oudors enz. In 1915 waren 21, 4 % leerlingen 13 jaar of ouder. Ook op het Bchoolverzuimi oefonen vor- Bchillendo omstandighedon als ovrplaatsingon, ziekto enz. een ongunstigen invlod uit. Hab aan- tal per jaar verzuimdo dagon bedroeg go mid Hold 15 per kind in 1915.

Aan de scholen zijn tot duavor alleon Euro- peescho leorkrachten workzaam, dio afon in))ot bezit zijn van do akto van bekwaamheid (ah onder- wijzor(ce). Het aantal leorkrachten aan oiko school hangt af van het aantal leerlingen on bed raagt, met inbngrip van hot schoolhoofd, rcspectiovelijk voor meor clan 25, meor dan GO en meor dan JOO leorlingon, tweo, drio en vier, terwijl vorder op oiko 50 loorlingen meor, eon onderwijzor meor wordt aangesteld. Bovondion heeft do voorklassto een afzonderliko leerkraeht. Aan het hoofd van „eersto fcholoD** on van and ere jnet meor dan 60 leerlingen etaat eon onderwijzer(es) dor 1sto klassto, torwyl daaraan tevens eon onderwijzer(es) der 2de klassto als oorst onderwijzor(es) work- zaam is. Hot hoofd on zooveel mogelijk ook do eersto onderwijzer(es) eoncr eersto school moeten eon akte voor do Franscho taal bezitton. Niet- eersto scholen met 60 of minder leorlingon staan onder leiding van eon onderwijzor(os) dor 2do klassto.

De Bcholon staan onder plaatselijk op algemoen toezicht. Hot eerste wordt uitgeoefend door Europoscho schoolcommissio, torwijl do tech-

n) scho controlo hot hoofbestanddeel vormt van het algemoen toezicht, waarvoor Indie in 5 ressorten (opcoeties) vordeeld is on dat ondor do bevelen van don Directour van Onderwijs on Eoredionst uitgeoefend wordt door oonvoool inspectours, gewoonlijk gekozen uit de meest bo- gaafdo on ersonen onderwijzers. Dozo inspectio bostaat sedert 1868.

§ 7. *Hollandsch-Inlandsche scholen en zgn. speciale scholen.* Hiorbovon bestond roeds gelconheid om te doon uitkomon.dat toolating vanInlandscho kinderen tot do Europeesche lagere school niet het juiste middel kon opleveren om in ook maar oonigszins voldoende mate bovrediging te schonkon aan de in het begin dozer eeuw opgekomon en sedert voortduroend drin gender gowordon vraag naar Hollandsch onderwijs voor kinderen uit bo- schaafto Inlandscho kringen. Er was maar 66n weg en die woest duidelijk in de richting dor vroom- goro Inlandscho lo klasso scholen. Do verdoeling van do Inlandscho lagero scholen in die der lo en der 2o klasso datoert van 1893 (Ind. Stb. no. 125). Eerstgenoemdo, „meer in hot bijzonder bestomd voor de kinderen van Inlandscho hoof- den on van andero aan zienlijke of gegoode In- laDders“, onderscheidden zich aan vankelijk van de laatsto door langer Icergang, uitgreider leorstof on beter personeel, doch gaven, ovenals doze, niet anders dan *Inlandsch* lager onder- wijs. In 1907 meondo men gedaen to hobben wat do tijd cischte, toen op de le klasso scholen van het derde leerjaar af onderwijs in het Neder- landsch word gegooven en daartoo eonigo Euro- pocscho lochrachten aan de school verbonden we rd on, doch zoffs nadat eonigo jaren later eon atap verder was gogaen door aan eon deel der Hchok-n een 7e klasso too to voegen, bleek do bo- hoeffte nog onderschat to zijn. Want, hoo dank- baar do veruimclo gelegenheid tot Hollandsch onderwijs door velen ook word aanvaard, het was tevens duidolijk dab do school niet gaf wat noodig was om don ontwikkelingsdrang to bo- vredigen: lager onderwijs als grondslag voor verdoro opleiding, welko don bogaafdston ondor do Inlandscho jongoliedon ook op do Europoscho arbeidsmarkt eon goede kans zou geven. Van do besto Inlandscho lo klasso scholen was uauwolijks to verwachten, dat zij haar Icerlingen zoudon bekwwamon voor hot kleinantonaars- oxamen, waarvan hot diploma bonoombaerheid tot Iago re betrokkingen (b.v. klorck) in *s Lands- dienst gooft; do school sloot vordor aan bij do Opleidingsscholen voor Inlandscho ambonaron on do kwocBcholen voor Inlandscho onderwy- zors, maar voor hot overigo Hop zij vrywol in het zand. Hot was bovonal do noodzakolijkheid o) n in (lit gobrok uan uitwogon van do lo klasso school lo voorzien, wolko do loifondo gcdacht word bij do in 1914 tot stand gokomon roor^ani- Katio. Krachtigo maatrogolon worden gotroffon om hot peil van het onderwijs vooral in hot Nedorlandsch, waarmedo van hot schooljaar 1912/13 af in do laagsto klasso wordt bogonnon, zoodaig to verhoogon, dat do school — thans Honaiidsch-Inlajidscho school goheeton — on- govoor hot nivoou der Europeesche lagero school (zondor Fransch) zou borokon en aanshiiton bij do inrichtingon voor M. U. L. O., dio op haar

bourt o. a. bostomd worden tot voorboroidinga- instituten voor vorschillondo takken van vak- studio.

Het Hollandsch-Inlandsch onderwijs draagt noodzakelijkorwize een uitzondoringskarakter. Aan algemcenheid valt zoffs voor eon verro toe- komst niet to donkon, omdat, ook al waren do middelon daarvoor boschikbaar, het evenwicht der econoniischo verhoudingen niet bestand zou zijn tegon do bewegingon van het lichaam dor Inlandscho maatschappij, indien dat door Hollandsch wZAwonderwijs topzwaar werd gemaekt,

m. a. w. indien een veol grootcr aantai in Wes- terscho richting opgeleide werkkrachten aan de maatschappij werden afgeleverd, dan doze vooralsnog noodig heeft en in juiste verhouding tot die opioiding en tot daaraan ontleonde aan- sprakon zou kunnen bezoldigen. Bij oprichting van scholon on toelating van loerlingen geldt als richtsnoor, dat het Hollandsch-Inlandsch onderwijs in de eerste plaats bestomd is voor kinderen, „wier ouders door hun amt, afkomst, ge- goedheid of opleiding in do Inlandscho maat- schappij op den voorgroend treden.“

Reeds v66r do totstandkoming van de tegen- woordigo organisatio van het Hollandsch-In- landsch onderwys bestonden onder den naam „speciole scholen“ eenige onderwijsinrichtingon, welko in den loop der jaren onder den invloed van plaatselijke omstandighedon in het lovcn werden geroopen ter voorziening in de behoefte aan Hollandsch onderwijs voor bopaalde groepon van Inlanders, al is een deel dezer scholon ook in mcer of minder boperkto mate toegankelijk voor kinderen. van Europeanen on Vreemde Oosterlingeii;Tot dozo groep behooron voor- eerst do reeds in 1867 opgerichto Depoksche school (res. Batavia), do Ambonsche burgerschool on Saparoeascho school (ros. Amboina) on do Monadosche, Tondanosche, Amoerangsche, Langoanscho on Airmiadiidsche scholen (res. Mon ado). In het bijzonder bestomd voor aan- zionliko onord anon dor betrokkon zolfbesturen zijn do sodert korton tijd in gowonoHoll. Ini. scho- lcn ongezette zgn. toengkooscholon tor Oostkust van Sumatra (de Dolischo, Asahansche, Langkat- scho on Serdangoscho scholen) on do school fco Sambas (Westorafdoeling van Borneo). Eindolijk mooton hior genoemd worden de op verschillende grooto gamizoensplaatsen opgerichto scholon voor kinderen van minders Inlandscho militairen of gowezen militairen uit hot Oostelijk deel van don Archipel afkomstig on den Christolijken god sd ion st bolydondo. Voor dozo kinderen moest- ton afzonderlijk scholon opgericht worden, om- dat zij nders feitolijk van Onderwijs vorstoken zoudon zijn, wat trouwons op kleinere garizoens- plaatsen nog vaak het goval is. Hot op de ge- wono scholon voor Inlanders in do landstaal ge- govon onderwijs kunnen dio kinderen meestal niet volgen, torwijl zij voor toolating tot de Europoscho school in den rogol niet in aan- morking koinon. Do speciole scholon vertegon- woordigon eigenlijk goon afzondorlyk typo naast do Hollandsch-Inlandsch. scholon en zya dan ook bostemd om geloidelyk gehcel naar het model dezer laatsto scholon hervormd to worden. Enkolo neg bestaendo afwykingen in de inrich- ting kunnon onvormd blyvon. Sommige Hol- landsch-Inlandsche scholon hebben eon special© bestemming, zoolks do KSSatrian school—en

Mangkoonegaransche school te Scerakarta en de Kapoetranschool te Djokjakai'ta, die alloon toegankelyk zijn voor kind or en van' do familioledon en van de arabenaren, onderscheidenlyk van den Soesoehoenan van Solo, het hoofd van het Mangkoonegaransche Huis en den Sultan van Djokja.

Behalvo 14 speciale scholen waren or op 1 Januari 1918 in geheel Indie 116 Hollandsch-Inlandsche scholen (het aantal Inlandsche scholen dor 1ste klasso bed roeg in 1900, 1905 en 1910 ropectiovelyk 27, 49 en 68). Met de oprichting van nieuwe scholen wordt, geregeld voortgegaan, naarmate daarvoor Europeesche Icerkrachten beschikbaar komen.

Aan de Hollandsch-Inlandsche en speciale-scholen zijn bibliotheken verbonden, we Ike betemerd zijn om Nederlansdch lezende Inlanders van goedo leciuur te voorzien. De algemeene leiding berust bij do te Batavia zetclende Coni- missie voor do Volkslectuur, die beoordeelt we Ike werken voor opneming in deze boekerijen in aanmerking konien.

Aan do Hollandsch-Inlandsche scholon wordt onderwijs gegevon in ongeveer dezolfde vakkon a Is aan de Europeesche niet-eorsto lagere scholen (dus zonder Fransch) en bovendien in do lands- taal en het Maleisch. Het onderwijs in deze talen, waaraan in de 7 klassen per week respectievelyk 30 en 7 van de 240 lessen van drio kwartier be- eteed worden, maakt de Hollandsch-Inlandscho school voor Inlandscho kinderen verre verkiesel- lyk bo ven de Europeesche, hoewel dit in do krin- gen der belanghebbenden niet algemeen ingozion wordt. Bij do reorganisatie van 1914 was een punt van bijzondero zorg meoreenhoid on methode te brongen in het onderwijs in het Nedorlansdch aan niet-Europeesche kinderen, waarbij vroeger volgens de meest uiteenlooponde inzichten te work werd gegaan. Zeor in het bijzonder goldt •dit het spreekonderwijs in do laagsto klasso, waar- mede in den regel liet hoofd dor school zich bo- last. Onge veer 67 a 68 % van do lessen aan de goheelo school wordt met het Nederlansdch ale voertaal gegevon. Aan een aantal scholen is voorts voor de vrouwolyko leorlingon oen driejarige namiddagcursus voor nuttig e handworken vor- bonden.

Op plaatsen waar geen open bare Europeescho- sm- lor do Ohineesche bevolking van Nderlansdch- lagere school bestaat, kunnen ook kindoren van- Russisch-Japanschon oorlog en ook later under don Europeanen toegelaten worden, oonzij dienten- invloed der stroomingen, dio tot het ont- staan van de gevolge aan kinderen van Inlanders wegens- plaatsgebrek de toegang zou mocten worden- Chineescho Rej)ubliek geloi- l loobnon, een algemeene geweigerd. De hand workcursusson kun non ook vooroplevng geo pen baard, waarvan eon sterko ctrugslag vrouwelyke leerlingen van Europeescho en op do onderwijs behoef ton van die bevolkingsgroep Hollandsch-Ohineesche scholen toegankelyk wor- niet kon uilblijven. Do taadio onorgio en het den gesteld. Ter wering van to oude leorlingen issaamlioirighcidsgc vool, waar- door dit rasserko volk bepaald, dat tot de 1ste, 2de, 3do enz. klasso alleonzich kenmerkt, verloochen- den zich ook op dit gebied worden toegelaten leerlingen. (1L)onder- scheidenlyk niet en drongen do voor- mannen der Clinesecho be nog geen 8, 9, 10 cnz. jaar oud zijn, terwijl eonwaging, vaak op instiga- tio en met mode working van leerling in dezelfde klasso niet langer dan twee jaar (inautoriciten in China, tot handelcnd optreden, nog twee opeen volgende klassen to zamen niet meer dan voordat het Gouvcr- nement met eenigo voorzioning in drio jaar) aan het onderwijs mag deelneemn. Het do niouwo bo- hoeften con begin had gemaakt. Wijd aantal leidingen op do Hollandsch-Inlandscho en vortakto on- der'yjvsorencingcn als special© scholen bo- droeg ultimo 1917 24.822, deTiongHwaHweoKoan deden overal, waar einenzigns waaronder ± 4900 meisjes. Het schoolgeld varieertbc)langrijko vesti- gingen van aiineezon to vinden zijn, naar gelang van het inkomen der ouders van / 8, / 5.50nieuwo scholon vorryzon, dio zich gewoonyk in eon en / 3 布 maands resp. voor hot eersto, het tweede endruk bezoek verheugen, hoewel de degeijykheid van het ieder volgnd kind uit een gozin, tot resp. / 1, / 0.75 enonderwijs (op welks programme vaak ED- gcsch naast het Ghinccsch cen plaats innoont) veelal omgekerd even redig is aan don gepro- noncerd nationalen geest waarvan het is door- trokken. Do ontwikckling van dit eigen initiatiof .: Vplotto intusschen nipt, dat do Ohineescho maat-

Bij do reorganisatie van 1914 is do loiding dor scholon, vroeger borustendo bij Inlandsche hoofd- onderwijzers, overgegaan in handen van Euro- lyeoscho Icerkrachten. Het aantal onderwijzers, met inbegrip van het hoofd, bedraagt 2, 3 of 4, naar gelang het aantal leerlingoij minder dan GO, moor dan CO of meer dan 100 bedraagt, torwijl voor oik 50-tal bo ven de 100 een Icerj- racht meer word aangesteld. Zijn or volgens dozo borcko- ning minder onderwijzers dan klassen, dan kan het aantal mot 6en vermeerderd worden. Van do Icerkrachten bestaat ten liogsto do hclft — do kleinsto helft van een one von aantal' — uit Euro- peanen, evenwel tot een maximum van 3. Eon der Inlandsche Icerkrachten, met don titel van Iston Inlandschen onderwijzer, is belast mot het toezich op het onderwijs in de landstaal en het Maleisch. Door bepaaldelyk daartoc aangewezon Inlandsche onderwijzers wordt ook aan het on- dorwijs in het Nderlansdch (niet aan het spreek- on stoloronderwijs) deelgenomen. Terwijl voor do Europeescho Icerkrachten de go won o bevoegd- hoidseischon golden, wo rd on do Inlandscho onderwijzers aan do Hollandsch-Inlandsche scholen gekozon uit do geslaagden in het eindexamcn coner Gouvernomonts- of daarmedo golijkgostoklo particulioro kweeschool. (Zie hiervoor ook § -10 on 43).

Hot ligt in do bedoeling do scholen, die voor do roorganisatio van 1914 tot de bejinoienis der inspectie van het Inlandsch onderwijs behoordon, onder do inspectio van het Europesch lagor onderwijs te brengen. In het belang van hot welslagon der reorganisatie is echter als ovorgangsmaatrogel een speciale inspectio onder centralo leiding (eon inspecteur met 4 adjuncton) ingestekl. De inspectio van het Inlandsch onderwijs heeft nog bemoeienis met de scholen vuor zoo ver dat noodig is voor het onderwijs in de landstaal en het Maleisch on om op do hoogto te blijven van do werkzaamheid van heb ID laud sch personeel. Do scholon staan verder onder too- zicht van de Europeesche schoolcommissies.

§ 8. *Hollandsch-Chineesche scholen.* Ook

schappij over hoi gohool mot dankbaarhoid de hand aannam, die hot Gouvornomont haar ton slotte toestak. Aan den sterkon andrang van velo Ohinoesche ouders om toelating van hun kindoron tot do Europoescho lagoro school, kon uit don aard dor zaak niet in ruimoro mate toge- moet gokomon worden dan ten opzichT van Inlandscho kinderen goschieddo. Waar voorts aan gen omen werd dat eon aantal voor die toe- lating niet in aanmerking komonde Ohineescho kindoron toch behoefte had aan meor on an dor onderwijs dan do (voor hon medo toegankelijke) Inlandsche scholon, ook die der le klasse met Ne- doriandsch op het Icorplan, hun kondon vorschaf- fen — voor die scholon hebben do Ohineezen trouwons nooit bijzondero voorliefde getoond —, schoot er niet anders op oveT dan do opriching van afzonderlyke scholon voor die kindoren. Zoo kwamen in 1908 do cerste Hollandsch-Ohi- neesche scholon tot stand, waarvan de inriching nagonoeg goheel ovoreenkomt mot die der Europeesche lagere scholon. Het aantal van die scholon (alle mot een voorklasse) was op ultimo 1917 aangegrooid tot 31 met 6717 leerlingon. Daarondor bevonden zich 35 kinderen van Euro- pcanon on 96 van Inlanders. De eerston hebben onboperkt. do laatste slechts na machting van den Jjirceteur van Ondorwijs en Eoredienst, too- gang. Verdero uitbroiding van het aantal scholon staat op het programma, doch kan wegens ge- brek aan Europeesch onderwijzend porsonoeol wedorom niet plaats hobbon in hot tempo, dat gevolgd zou moeten worden om aan de grooto vraag naar dit onderwijs op velo plaatsen te voldoen.

Nadcro bijzonderhedon over dozo scholon kunnen, wegens haar algomeono ovorconkomst met do reeds behandeldo Europoescho lagere scholon, hier achterwego blijven. Alcon verdient vrmelding do belangrijko afwijking, cl at aan vorschiUcnde Hollandsch-Chineescho scholon in het belng van do velo leerlingon, die later hun brood in den handel zullen vordioncn, een na- middag-cursus voor hot Engelsch verbonden is. Op ultimo 1917 waren er 14 van zulko cursussen, togen 5 voor hot Fransch on 7 voor do nuttigo handworkon voor moijsos.

II. Middelbaar en ander onderwijs, onmiddellijk of middellijk aansluitend bij het lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal.

§ 9. *Algemeen vormend middelbaar onderwijs.* Gcfijk het Europeesch lager onderwijs is ook het algomeon vormond middelbaar onderwijs goheel ingricht naar do behoefton der Europanon, in hot bijzonder van lien, die niet blijvond in Indie govestigd zijn. Dit zal voranderen bij vorwczenlij- king van do voorstellon der in § 3 vrmoldo Oommissie. Voor het eerst word middelbaar onderwijs gogevon in 1860, indion mon althans do talloozo vr ooger mislukto pogingen van. par- ticulieren, zoowol als van hot Gouvornement om instoJlingcn van verdergaand onderwijs (middol- baar on gymnasiaal) tot stand to brongon of in fltand to houdon, buiton boschouwing laat. Doch ook Jlot in gonocmd jaar to Weltevrcdon goopend Gymnuaium Willom III kwam in zijn oorspronko- Hjkon vorm — twee afdcelingen, 66n voor voor- brcidond hoogor (gymnasiaal) onderwijs, do andoro voor algomecn vormond oindonderwijs met oon voorbereidonden cursus (progynasium) —niet tov blooi. In vorband mot do Nederland-

echo regelingon van het middelbaar onderwijs (1863) en het onderwijs in de Indischo taal-, land-, on volkonkundo (1864) werd de school in 1867 gereorganisoid: afdceoling A kroeg don vorm oener Hoogero Burgerschool met 5-jarigen cursus goheel naar Nederlandsch model, afdee- ling B werd eon daarbij aansluitond opleidings- instituut voor don Indischoon administratievien dienst. Sodcrt 1913, toen dezo laatste afdceoling, wegens haro kostbaarheid in verhouding tot het gering aantal leerlingen, werd opgeheven, ondcr- schidde de Bataviasche inriching — die in dao jaar den naam Koning Willem III school ono- ving — zich niet meer van de Hoogero Burger- scholen te Soorabaja en Semarang, respectieve- lijk in 1875 en 1877 oppericht als 3° jarige, en in 1879 veranderd in 5-jarige scholon. In 1915 heeft ook Bandoeng zulk een inriching gekregen. Voorbs bestaat te Batavia nog een Hoogere Burgerschool mot 3-jarigen cursus, die vroeger deel uitmaako van de Koningin Wilhelmina- school (zie § 12) on sedert 1911 met een handels* school (zio § 22) on een zeevaartkundigen cursus (zio § 23) do Prins Hendrikschool vormt. Do opleiding aan do Hoogere Burgerscholon maakt tDelating tot verschillende andere studie-inrich- tingen mogelijk on opent uitzichu op tai van betrekkingen. Hot einddiploma der 3-jarige- H. B. S. geeft, evonals het bewijs van bevorde- ring tot do 4do klasse der 5-jarige, bijv. aanspraak op toclating tot de handelsschool, den zeevaartkundigen cursus, de middelbare landbouwschool, de Indische veoartsenijsehool, den normaalcursus tot opleiding voor commies der 2de klasse bij don Post- en Telegraaf dienst, de Cadettenschool to Alkmaar enz. Betero condities zijn natuurlijk verbonden aan het einddiploma der 5-jarige H. B. S. ,dat ovorigens geheel gelijk gesteld is met hot in Nederland verworvene. Met dat diploma kan men dorhalvo o. m. toegelaten worden tot do Technischo Hoogeschool te Delft, do Land bouw- Hoogeschool te Wagon in gen, de Han- dels- Hoogeschool to Rotterdam on do studie in de mediejnen. Andere instellingen van voor- bereidend hooger, bepaaldelijk gymnasiaal, on- dorwijs zijn, na do opheffing van do daarvoor bostemde afdceling van het Gymnasium Willem III in 1867, niet weer verrozen. Een door Minister Keuchonius in 1889 ondernomen poging tot stiching van een gymnasium te Batavia leed schipbruk in de Tweedo Kamar.

Do vakkon dor H. B. S. mot 5-jarigen cursus zyn dezelfde als dio, genoemd in art 17 der Wet op hot middelbaar onderwijs (Xed. St b. 1863 no. 50). Art. 16 dior wot is evenwel niet geheel nago- volgd bij de omschrijving van de leorstof der 3-jarigo H. B. S.

Tot de scholon hobbon, zondor ondorschoid van landaard of sokso, alien toegang, die aan een toelatingsoxamon hebbon voidaan. Voor oen groot doel der adspiranten voor do oorsto klasse is dat examon slochts gedeoltelijk "extern". Leerlingon van lagere scholon, particuliere zoowel als open- baro, omtront wie door het schoolhoofd schrifto- lijk vcrklaard wordt, dat zij naar aanlog en ont- wikkeling in staat zijn middelbaar onderwija te volgen, kunnen n.l. volstaan mot cen (uniform) schriftolijk oxamon in Nederlandsch, rokenen en Franach, tot hot aflgcon waarvan op alle go- wostoligko en afdcelingsplaatson, waar open bare Europoescho lagero scholon govestigd zijn, go-

legenhoud gegeven kan worden. Deze regeling is getroffen in het belang van hen, die ver van de plaats van vestiging eener H. B. S. wonen en anderszins genoodzaakt zouden zijn hun kinderen alleen reeds voor het toelatingsexamen een jangere en kostbare reis te laten maken. Zij heeft bovendien het voordeel dat de beslissing niet uitsluitend berust bij examinatoren, die de lagere school niet uit dagelijksche ervaring kennen, terwijl ook andere bezwaren tegen enkel externe examens (aanmoediging van examendressuur, aankweeking van ingepompte kennis enz.) daardoor worden getemperd. Voor toelating tot de tweede en volgende klassen geldt geen examenisch in geval van overgang van een andere H. B. S., ook van een in Nederland, waar omgekeerd de Indische bewijzen van overgang hetzelfde effect hebben. Tot de 4de klasse der 5-jarige H. B. S. hebben ook abtinenten der 3-jarige toegang, mits in het bezit van een verklaring van den directeur dezer school, dat zij voor het onderwijs in genoemde klasse geschikt zijn. Het aantal leerlingen der H. B.-scholen is in den loop der jaren tamelijk gestadig toegenomen, althans tot 1910, waarna bij de scholen met 5-jarigen cursus tijdelijk een daling in trad, die wellicht voor een deel verband hield met den meerderen bloei der inrichtingen voor M. U. L. O. Na de oprichting van de H. B. S. te Bandoeng ging het aantal leerlingen weer met groote sprongen vooruit. Bezochten in 1905, 1910 en 1915 achtereenvolgens 699, 1029 en 999 leerlingen de hogere burgerscholen, in 1917 was dat aantal reeds gestegen tot 1567. Daaromder waren 437 meisjes. Het aantal Indische en Chinese leerlingen steeg van ult. 1905 tot ult. 1917 van resp. 36 en 15 tot resp. 78 (waaronder 4 meisjes) en 145 (waaronder 8 meisjes). Het aantal leerlingen der 3-jarige H. B. S. te Batavia steeg van ult. 1905 tot ult. 1917 vrij regelmatig van 109 tot 220 (waaronder 57 meisjes). Voor een deel is deze stijging het gevolg van toeneming van het aantal Indische en Chinese leerlingen, nl. resp. van 1 en 2 op ult. 1905 tot 10 en 36 op ult. 1915.

Het schoolgeld bedraagt voor de Hoogere Burgerscholen met 5-jarigen cursus / 120's jaars in de laagste drie, en / 180's jaars in de hoogste twee klassen, en voor de 3-jarige H. B. S. nam gelang van de goedheid der ouders / 10 tot / 5 voor het eerste kind en / 7 tot / 2.50 voor elk volgend kind uit eenzelfde gezin. Onder bepaalde voorwaarden genieten kinderen van onvermogensdarmen kosteloos onderwijs en gratis-verstreking van leermiddelen. Op ult. 1917 bedroeg het aantal van die leerlingen op de 5-jarige en 3-jarige scholen 3.6 % (w.o. 6 Inlanders).

Voor het onderwijzend personeel der Hoogere Burgerscholen, 3-jarige zoowel als 5-jarige, gelden dezelfde bevoegdheidseischen als in Nederland. Bij tijdelijke ontsiening van bevoegden kan ook ander geschikt personeel aangesteld worden, doch alleen op tijdelijken voet. Van de 94 leeraren, op ult. 1915 bij de 5-jarige Hoogere Burgerscholen werkzaam, waren 37 volledig ge-diplomeerd voor mid delbaar onderwijs en bezaten 20 universitaire bevoegdheid. Onvolledig bevoegd voor middelbaar onderwijs en gediplomeerd volgens de wet op het lager onderwijs waren 23 leeraren, terwijl do overblijvende ingenieurs, officieren, enz. waren. Bij de 3-jarige

H. B. S. waren op gonocind tijdstip 20 Iccaron in dienst, die alien universitaire of middelbaar-onderwijs bevoegdheid hadden.

Do Hoogere Burgerscholen staan (mot do teclmischscholen) sedert 1910 onder toezicht van een inspecteur voor het middelbaar onderwijs, terwijl voorts voor iedero school een Commissio van Toezicht is ingesteld.

§ 10. *Voortgezet en uitgebreid lager onderwijs (M. U. L. O.)* Het openbaar M. U. L. O. dagteekent in Indie van 1903, toen aan 2 Europeesche eerste lagere scholen (dus scholen met Fransch) 2-jarige cursussen voor dat onderwijs werden verbonden. In 1910 werd het leerplan met een derde leerjaar uitgebreid en een uniform eindexamen voor deze cursussen ingesteld. Deze instellingen werden in het leven geroepen ten behoeve van jongelieden, die niet in aanmerking komen of willen komen voor middelbaar onderwijs, zoals dat op de Hoogere Burgerscholen gegeven wordt, of voor technisch en vakonderwijs, doch niettemin hun maatschappelijke bruikbaarheid wenschen te verhoogen door vermeerdering en uitbreiding van de op de lagere school opgedane kennis. Waar de ervaring geleerd had, dat de H. B. S., welke onderwijsmethode — vooral door de scherpe scheiding der vakken — aan do leerlingen tamelijk hooge eischen van zelfstandigheid stelt, voor een groot deel hunner niet de meest geschikte inrichting voor verdergaand onderwijs was, werden voor zulke leerlingen groote verwachtingen gekoesterd van het M. U. L. O., dat in zooveel nauwer verband staat met het lager onderwijs en dat, even als dit laatste, gegeven wordt door klasso-onderwijzers, een methode, waarbij de onderlingo samenhang van verschillende vakken beter tot zijn recht kan komen en meer eenhoud in do leiding der leerlingen mogelijk is, dan wanneer het onderwijs in handen van vak-docenten is. Overigens komt het M. U. L. O. in veel overeenstemming met het onderwijs der 3-jarige H. B. S. Bij beiden staat algemeen ovrning op den voorgrond en het program ma van het eerste, waarop ook de moderne talon niet ontbroken, wijkt maar weinig af van het leerplan der 3-jarige H. B. S. Voor do ontwikkeling van het Indische M. U. L. O. is van zeer groot gewicht, dat bij do inrichting daarvan geen rekening behoeft go-houden te worden met do belangen, die voor het Europeesch lager en middelbaar onderwijs geleid hebben tot bijna slaafscho naveling van do moderlandscho modeller. Hieris do eon insti-tuut, dat met zuiver Indische behoeften op mot do belangen van leerlingen uit verschillende bevolkingsgroepen rekening kan houden. Bij do oorspronkelijke organisatie van het M. U. L. O. heeft deze gunstige factor even wel een weinig of geen invloed uitgeoefend. Wei stonden de cursussen van den aanvang af voor leerlingen van alto standaard open, maar door hun samenhang met de voor niet-Europeaan slechts in zeer beperkte mate toegankelijke Europeesche lagere school waren zij voor dezon moeilijk bereikbaar, terwijl ook het onderwijs eenvoudig vooribouwd op het naar Europeescho behoeften ingericht lager onderwijs. Zelfs kon do *normals*. M. U. L. O.-leerling, oindat daarbij kennis van de be gin scion der Fransche taal verondersteld word, niet eens door ex-leerlingen van alto Europeescho lagere scholen gevolgd worden. Een poging om daarin te voorzien door Franscho namiddagcursusBson

ten behoeve van abiturienten van scholen, waar die taal niet onderwezen' wordt, had maar matig succes, daar het vrijwel ondoonlijk bleef op die wijze het ontbrekende in de kennis van die leerlingen a an te vullen. Die cursussen zijn thans opgeheven. Een ingrijpende vooran-dering onderging het M. U. L. O.-instituut in 1914, ingrijpend vooral hierom, omdat de grondslag gelegd werden voor verdergaand Wesborsch onderwijs van *specifiek Indisch karakter*. Doel en betekenis van die reorganisatio kwamen reeds met een enkel woord ter sprake, toen do omzotting der Inlandsche 1ste klasse scholen in Hollandsch-Inlandsche scholen be- handeld word (§ 7). Zij beoogde — in een enkel woord gezegd — een aansluiting tot stand te brengen tusschen het lager onderwijs met Neder- landsch als voermaal en het M. U. L. O., en via dit laatste met het vakonderwijs aan de hogere vakscholen, zoodat de nieuwe M. U. L. O.-school gedeeltelijk in de plaats zou kunnen komen van de aan do vakschoolen verbonden voorbereidende afdelingen. Om de aansluiting bij de Hollandsch-Inlandsche scholen al dadelyk in de overgangs- periode, waarin zij thans nog verkeerden, mogelijk te maken, werd aan de 3 M. U. L. O.-klassen een (naar gelang van omstandigheden 1- of 2-jarige) voorklasso verbonden. De voornaamste verandering, welke het M. U. L. O.-leerplan zelf onder- ging, bestond in de facultatiefstelling van het Fransch — een taal van weinig practische betekenis voor de Indische maatschappij — terwijl do daardoor vrijkomende uren aan het onderwijs in het Nederlandsch ten goede kwamen. Voorts werden, met het oog op de aansluiting bij sommige vakscholen, maatregelen getroffen om het onderwijs in Natuurkennis te kunnen uitbreiden en daaraan do begin scion der Scheikunde too te voegen. Een andere belangrijke verandering betrof de organisatio. Do cursussen werden losgemaakt van do Europeesche lagere scholen, waaraan zij vroeger verbonden waren, on in zelfstandige instellingen (M. U. L. O.- scholen) veranderd. Het eigen karakter van het instituut — het punt waarin do drie lijnen van lager onderwijs op den grondslag der Nederlandsche taal samenkomen — word daardoor tevens tot zuivero uitdrukking gbracht.

Do Ionigheid van het M. U. L. O., wanneer aanpassing aan locale toebando gewenscht is, kwam duidelyk aan het licht bij de reorganisatio van do to Tondano (Monado) gevestigde „School tot opioiding van zonen van hoofden en andere aanzienlyke Inlanders“, („Tondano- scho Hoofdenschool“), waarbij dezo school, die niet nicher kon beantwoorden aan de verschillende omvoorziening vragende onderwijsbehoefte van con deel der Minahassasche bevolking, word omgezet in een „Tondano.3che M. U. L. O. school“ met een cenigszins van het gewone afwijkend leerplan.

Word COE dusvor voornamelyk do betekenis van hot M. U. L. O. voor verdoro studio besproken, ook op zichzelf bezit hot einddiploma der M. U. L. O.-scholen niet onbelangryko waar- do, daar het ton opzichte van do plaatsing on bovoroeloring in Lands dienst gelijkgosteld is met het bowijs van overgang naar do 4. klasse eenor H. B. 8. met 5-jarigen cursus on met hot einddiploma der 3-jarigo H. B. S. Zoowel in par- tic ulioro botrekkingen als in Lands dienst (o.a.

Posterijen, Staatsspoorwegen, In- en Uiovoer- rechten) hebben verschoidno abiturienten der M. U. L. O.-scholen een goede positio.

V66r do reorganisatio van 1914 was het aanta M. U. L. O.-cursussen tot 10 gestegen. Eind 1917 waron cr 14 M. U. L. O.-scholen, waarvan 4 in do Buitonbezittingen, n.l. to Padang, Medan, Makassar en Tondano. De 10 scholen op Java zijn gevestigd te Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Semarang, Djokjakarta, Sdefakarta, Ma- dioen, Soorabaja, Malang en MagSlang.

Het M. U. L. O.-program omvat do volgen- de vakkon: Nederlandsch, Fransch, Engelsch, Duitsch, Rekenen en Wiskunde, Natuurkennis (Plant-, Dier- on Natuurkunde), Geschiedenis, Aardrijkskunde en Teekonen. Dat het Fransch facultatief is, bleek hierboven reeds. Het leerplan dor Tondanosche M. U. L. O.-school wijkt van hot gewone af, doordat er geen Fransch, gedocoerd word en heb onderwijs in Duitsch en Engelsch facultatief is, terwijl Maleisch als facultatief vak aan het programma is toege- voegd.

Eea wijziging van het leerplan der M.U.L. O. sokolon overeenkomslig do voorstellen der in § 3 bedoeldo commissie, ten ein do deze scholen geschikt to makon voor onderbouw van de al- gemeeno middelbare school, staat voor de deur. Fransch en Duitsch zullen dan vervallen als verplichte vakken, terwijl Maleisch en Javaansch of eenigo and ere inheemsche taal ah facultatief vak daarvoor in do plaats komeh.r-T*r -

Voor toelating tot do scholen word geen onderscheid van landaard of sekse gemaakt. Zij, die van een openbare Hollandsch-Inlandsche, Europeesch lagere dan wel Hollandsch-Chineesche school afkomstig zijn, moeten on tot de voor- klasse, respectievolijk eerste klasse toegelaten te v ordon, het bewijs overleggen dat zij de lagere school met vrucht doorloopen hebben en door het hoofd dor school geschikt worden geacht on voort- gezet onderwijs to ontvangen. Andere aspiranten voor do eerste klasse moeten (behoudens hot geval van overgang uit do voordasse) aan con toelatingsexamen voldoen, evenals zij, die toelating tot een hoogoro klasse verlangen. Heb M. U. L. O. maakt in het begin betrekkelijk weinig opgang, althans onder do xuannelijko jeugd. Ook daarna bleef het percentage vrouwe- lijke loorlingen vrij langon tijd opmerkelijk grootj

Het aantal loerlingen bedroeg ult. 1917 1615 (w.o. 626 meisjes, 548 Inlanders en 125 Chineezen,

Aan leerlingen van zeer goeden aanlog, wier verzorgera niet of bozwaarlijk in do kosten van hun huisvesting en voeding kunnen voorzien, kunnen bourzen worden toegekond, waarvan hot bedrag varieort van f 10 tot /30 's maands. Alleen aan do Tondanosche M. U. L. O.-school is een intarnaat verbonden. Hot bedrag van hot schoolgeld varieort naar mate van do in komston der verzorgors en het aantal kindoren uit een- zelfdo gezin van f 0.25 tot / 10 's maands. On- vermogendon kunnen gratis roegolaten worden.

Do Iccrkrachten van de M. U. L. O.-scholen moot on in het bozitzijn van do hoofdkto. De samonstolling van hot personel wordt vorder in dior voego gcregeld, dat do loorkrachten aa- men in hot bezit zijn van de bevoegdheden — zoo mogelijk middelbaro — tot het go vov van onderwijs is do bovengenoemde vakken, voor zoover daarvoor afzonderlijko akton zijn in go-

Eteld. Het personeel is naar verhouding talrijker dan bij de Europeesche lagere scholen, omdat in het belang van een grootere intensiteit van het onderwijs voorgescreven is dat wanneer het aantal leerlingen in een klasse meer dan 25, 50, 75 enz., bedraagt de klasse gesplitst wordt in 2, 3, 4 enz. afdelingen, terwijl het aantal leerkrachten, met in bezig van het hoofd, gelijk is aan het aantal ongesplitste klassen en klassen-afdelingen. Op ult. 1917 waren aan de 14 toen bestaande M. U. L. O.-scholen 82 onderwijzers en 10 onderwijzeressen werkzaam.

De M. U. L. O.-cursussen stonden natuurlijk onder hetzelfde toezicht als de Europeesche lagere scholen, waaraan zij verbonden waren. Ook do zelfstandige M. U. L. O.-scholen ressorteerden aanvankelijk onder de inspectie van het Europeesch lager onderwijs. Toen echter het proces van aanpassing van do scholen aan haar veranderde bestemming eenigen tijd gaande was, trad de noodzakelijkheid naar voren om in do leiding van dat, proces en in do oplossing van daarbij opkomende moeilijkheden meer eenheid van beginsel te brengen, dan mogelijk was zoolang do 12 M. U. L. O.-scholen onder het toezicht waren van 5 inspecteurs, die bovendien slechts een betrekkelijk klein deel van hun tijd en aandacht aan die scholen konden wijden. Daarom werd in 1915 besloten tot indienststelling van een afzonderlijken inspecteur voor het M. U. L. O., aan wien onlangs een adjunct werd toegevoegd. Tot zijn bevoegdheden behooren ook do voorloopig nog gehandhaafde voorbereidende afdelingen der vakscholen. Verder staan do M. U. L. O.-scholen onder het plaatselijk toezicht der Europeesche schoolcommissies (zie § 6).

/ III. Technisch en Vakonderwijs.

§ 11. Terwijldo hiervoran onder II behandelde instellingen bestemd zijn verdergaand onderwijs van z algemeene strekking te geven en ten deele— in do toekomst, naar men mag verwachten in meerdere mate dan thans—ook voor to bereiden voor voortgezette studie in Nederland, hebben do nu aan do beurt zijnde onderwijsinrichtingen met elkaar gemeen, dat zij een op een beperkt doel gericht en geheel in Indie te voltooiing opleiding verschaffen. *Gedeeltelijk* sluiten die inrichtingen rechtstreeks aan bij de lagere scholen op Nederlandschen grondslag, gedeeltelijk doen zij aan de vakstudie nog voorbereidend onderwijs (meestal 3-jarig) voorafgaan. De laatsbedoelde hebben min of meer het karakter van middelbare vakscholen. De opleiding van onderwijzers, hoewel ook tot het vakonderwijs te rekenen, wordt in conzonderlijke afdeling (VI) behandeld.

A. Technisch en vakonderwijs, rechtstreeks aansluitend bij het gewone lager onderwijs.

§ 12. *Technische scholen.* Deze scholen geven in een leergang van 4 jaren opleiding tot bouwkundige (ook waterbouwkundige) en werktuigkundige, terwijl aan de school te Batavia bovendien een leergang voor mijnbouwkundigen verbonden is. De Koningin Wilhelminaschool te Batavia is de oudste. Zij werd opgericht in 1906 en bestond toen uit twee afdelingen: een 3-jarige H. B. S. met daarbij aansluitende cursus voor handici en zeevaart (A) en een 3-jarigen technischen cursus (B). In 1911 werd de inrichting, die sterk in omvang was toege-

nomon, gesplitst in twee zelfstandige, onder afzonderlijke leiding staande scholen. Do vroeger afdeling Akregdon naam: „Prins Hendrik-Bchool” waarvan do 3-jarige H. B. S. in § 9 behandeld werd, terwijl do technische school do oorspronkelijke benaming behield. Het volgende jaar bracht de uitbreiding dezer school met oen vierde leerjaar. De Koningin Emmaschool te Soerabaja werd in 1912 opgericht ter verandering van de aldaar sinds 1879 bestaande Burgeravonduchool, eveneens con inrichting tot opleiding van bouwkundigen en machinisten (speciaal ook suikermachinisten), waarmede overeenwel niet do resultaat te bereikcu waren, welke een dagschool lean oplevoren. In 1917 is een derde technische school te Djokjakarta opgericht, die voorloopig alleen voor do opleiding van bouwkundigen is bestemd.

Hoewel het leerplan der technische scholen niet uitsluitend op vakopleiding gericht is, doch ook vakkon van algemeen vormendo strekking bevat, laten toch de omvang van het onderwijs in do vakken on in verband daarmede de aard van het technisch onderwijs niet toe dit laatsve ala „middelbaar” aan to morkon in don zin zoolals het in Europa opgevat wordt. Do stichting van een of meer middelbaar-technische scholen heeft in den laatssten tijd een punt van overweging uitgemaakt. Reeds eenigen jaren geleden worden van particuliere zijde, onder aanbieding van een som gelds voor de kosten van bouw en inrichting, pogingen a an ge wend om de Regeering to bewegen tot oprichting van een Technische Hoogeschool. Kon op dit laatsdo denkbeeld niet worden ingegaan omdat do tijd daarvoor nog niet rijp geacht word, ook van de oprichting van een of meer middelbaar-technische scholen werd voorshands afgezien, daar do behoefte aan dergelijke onderwijsinrichtingen zich Diet in voldoende mate deed gevoelen. Do overweging van het plan bracht editor do wenschelijkheid aan het licht om aan do Koningin Wilhelminaschool een hoogere technicsion cursus te verbinden, waar reeds in do praktijk werkzame bouwkundigen on waterbouwkundigen een verdore opleiding tot architect kunnen ontvangen. De instelling van dien curaua moest voorloopig wegens gebrek aan personeel uitgesteld worden. Intusschen is hot plan to stichting van een inrichting van hoogere technisch onderwijs onlanga wedor door het particulier initiatief opgevat. Bij gelegenheid van hot bezoek van do deputatio van do comitee „Indie Weerbaar” aan Nederland in het voorjaar 1917 is aan dit plan, waarvoor door beclan gho benodigd on bij handel, landbouw en industrie in korvon tijd een bod rag van on ge voor 3 miljoen guidon bijeen gebracht was, openbaarheid gegeven, waarna zich een vereeniging heeft gevormd onder don naain „Koninklijk instituut voor hoogere technisch onderwijs in N.-I”, welke voordo uitvoering van hot denkbeeld zal zorgdragen. Het vraagstuk is onlangs in zijn vollen omvang opnieuw door do Indische Kegccring in studie genomen en ter on dorzoek opgedragen aan een Commissio van des-kundigen.

De inrichting van het onderwijs aan de technische scholen berust voor een groot deel op overleg met hot Departement der Burgerlijke Openbare Werken en dat van Gouvernements-bedrijven, beiden groot afnemers van do aan die scholen opgeleide technici. De vooruitzichten,

dio hun bij dio dienstakton on bij grooto particuliere lichamen (zoals do Koninkliko Pftkotvaart M E) gebodon worden, zjn van dion aard, dat do sebolon grooten aftrek vinden, vooral ook bij do niet-Europeescho be volkin gsgroopon.

Hot onderwijs is theoretisch en practisch. Voor het practisch onderwijs in hout- en metaalbewerking zjn vak-onderwijzers aan do scholen verbonden. Het theoretisch onderwijs omvat behalvo talon (geen Fran sell) in hoofdzak tech- nische vakken on kennis van vcrbandlchr en eorsto hulp bij ongelukkon.

Tot do scholen worden, zonder onderscheid van landaard, alleon mannelijke leerlingen toe- gelaten. Do toelatingsexamens zjn in denzelfden geest geregeld als voor de Hoogero Burgerscho- len. Abiturienton van open bare en particuliero Europeescho lagore scholen, o mt rent wie door het schoolhoofd verklaard wordt, dat zij naar aanleg on ontwikkeling in staat zjn de lessen aan een technischo school te volgen, kunnen volstaan met een schriftelijk examen, hetwelk de bginselen dor Nederlandsche taal, hot reke- nen en do eerste oefeningen van het handteeke- nen omvat. Het aantal leerlingen der school te Batavia is in het tionjarig tijdvak 1905—1914 meer dan verdubbeld, en bedroeg bij hec einde van 1915 448, In datzelfdo tijdvak stog het aantal Inlandscho en Chineescho leerlingen rcs p. van 5 tot 106 (waaronder 96 bouwkundigen) en van 4 tot 26 (waaronder 20 werktuigkundigon). Eind 1917 werden de 3 technische scholen be- zocht door 986 lccrlin gen, waarvan 60.7 % bouwkundigen en 1.1 % (11) mijn bouwkundigen. Daar- onder waren 255 Inlanders en 71 Chincezen. Naar gelan g van de gegoedheid der verzorgers on het aantal kinderen uit eenzcllde gezin vari- cert het schoolgold van / 10 Lot / 2.50's maands. In dzelfdo gevallen en onder golvijke voorwaar- den als bij de Hoogere Burgerscho len kunnen leerlingen kosteloos toegelaton worden. Voorts zjn voor gratis- leorlingen, wior ouders buiten de plaatson van vestiging dor scholen wonen, beur- zon van / 40 's maands boschikbaar. Ook door particuliero instollingen, zoals b. v. do Billiton- Maabschappij, worden jaarlijks eenigo leerlingen in het genot van burzon gesteld.

Onder do 61 lecrkrachten, dio eind 1915 aan de be ide scholen werkzaam waren, bovonden zich 12 ijgeniours, 24 bezitters van een akto voor middelbaar- on 3 van een voor lager onderwijs, zoomedo 3 gewonen officieren, terwijl de overigen bolast waren met het practisch onderricht, waar- voor geen wettliko bevoogdheid vereischt is.

Het algomccno toezicht wordt uitgeoefend door den inspecteur van het Middelbaar Ondorwijs, terwjl voorts voor icdoro school een com- missio van toezicht is ingesteld, waarin o. m. hoofdingenicurs zitting hebben.

§ 13. *A mbachtisleerganci te Batavia.* Do op- richting van dozen leergang in 1903, in de plaata gekomon van de in 188G op initiatief van de logo „Do sLor in Jict Ooston** in het levon ge- roopen ambachtaschool, behoordo tot do mnat- regclci), door do Rogeering genomn ter bestrij- ding van het pauperisme onder de Europeanen. On bo mid de ldo jongclieden kunnen aan dezo instclling — do ecnige, dio tot voor kort voor niet-Europeanon in het gehcl niet toegankolijk was — opgelcid worden tot goedo ambachtsho- den* Do cursus bestaat uit twee 3-jarige afdee-

lingon, con voor metaal- on cen voor houtbe- werking. Voor toelating ia geon voreischo vollo- dig lagor onderwijs to hebben genoten ; volderdoe is het dat do candidaat het onderwijs van de 5o klasso eoncr Europeesche lagere, Höll. Chi- ncoscho of Höll. Ini. school met vrucht gcvolgd heeft, mita din on per tijdstip der aanmolding niefc langer golodon is dan 4 maanden. Aan onver- mogende leerlingen kunnen studiebeurzen van /40 ,s maands worden vrcleend. Eind 1917 bedroeg het aantal leerlingen 108, en waren aan don cursus behalvo het hoofd 7 lecrkrachten werkzaam. Hot algomeen toezicht berust bij den Inspecteur van hot middelbaar onderwijs, terwijl voorts ecn Com- missio van Toezicht is ingesteld.

§ 14. *De CuUuurschool.* In haar tegenwoordigen vorm bestaat dezo te Soekabocmi gelegen in rich- ting, die opleiding geeft voor do lagro be trekkingen bij don bosch- en land bouw, sedert 1912. In 1914 werd zij van Buiten zorg o verge bracht naar het hooger gelegen Soekaboemi. De op- richting van do school ging gepaard met opheffing van do sinds 1903 to Buitenzorg be- staando opleidingscursusson voor fcuin- en land- bouw, die in het leven waren geroepen met het doel om ter bestrijding van het pauperisme min- vermogende Europeanen in de gelegenheid te stellen zich te bekwaren voor den kleinon land- en tuinbouw. De cursussen waren dan ook hoofd- zakkelijk op practischo vorming gcricht. Zij beaot woorden echter niet aan het doel. Een reorganisatie in 1907, waarbij do cursussen warden samengesmolten en do school tevens dienst- baar werd gemaakt aan de opleiding van personeel voor het boschwezen, bracht eenige f er- betering. Do groote bohoofte aan bedoeld per- aoneel en do stijgende vraag naar employes voor landelyko ondernemingen maakten in 1912 een algehoclo reorganisatio noodig, welke voor- namelijk crop gericht was do capaciteit der school te vergrooten, doch ook een verandering van het leerplan meobrucht. De opleiding aan do Cultuurschool is 3-jarig en beantwoordt zooveel mogelijk aan do eischen der practijk van den bosch- en landbouw op Java. Het derde studiejaar is in twee afdeelingon, een bosch- bouwkundige en een landbouwkundige, ge- splitst. Aan do inrichting is een groot complex (25 H.A.) van grondon verbonden voor het practisch onderwijs. Voor toelating konnen, zonder onderscheid van landaard, in aanmerking jongclieden, dio een Europeesche lagoro school met vrucht gehcl hebben doorloopen of langs anderon weg een gelijko mato van kennis en ontwikkeling hebben verworvon. Voor abitu- rienten van do Hollandsch-Inlandsche scholen is eon voorberoidendo afdeeling aan de school verbonden, waar zij geschikt gemaakt worden om het onderwijs in do boschbouwkundige afdeling te kunnen volgen. Het schoolgold be- draagt naar gelang van gegoedheid der verzorgers / 2.50 tot / 5 voor hot eerste, en / 1.50 tot / 3.50 voor elk volgend kind uit eenzcllde gezin. Zoo noodig geschiedt de toelating koste- loos, terwijl voor gratis-leerlingen, wier verzor- gors elders woonachtig zjn, en voor hen, dio zich verbinden tat indienscllreding bij het Bosch- wezen, beurzen van / 25 ,s maands boschikbaar zjn. Bij het begin van den cursus 1914/15 bedroeg hot aantal leerlingen 141 en waren bo- halvo hot hoofd 7 onderwijzers aan de school

werkzaam. De onvoorwacht groote toeloop van leerlingen, wier aantal thans reeds ver oyer de 200 bedraagt, deed besluiten om in 1919 een tweede dergelijke school te Malang te openen. Bij voldoende deelneming zal daaraan een vierde leer-jaar verbonden worden, in het bijzonder bestemd voor hen, die zich wenschen te bekwalen voor leider van kleine landbouwbedrijven.

De cultuurschool ressorteert onder het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, terwijl het toezicht berust bij een commissie, waarvan de chef van den dienst van het Bosch- en landbouw-ambts-halve lid is, terwijl van de overige leden drie benoemd worden uit een gemeenschappelijke voordracht van de besturen van het Nederlandsch-Indisch landbouwsyndicaat en het algemeen syndicaat van suikerfabrikanten.

B. Vakonderwijs, niet reoht- et reeks aansluitend bij het algemeen lager onderwijs.

§ 15. Het middelbaar vakonderwijs — met welk uitdrukking het algemeen karakter van de thans te behandelende soorten van opleiding het best aangeduid schijnt — behoort mede tot die deelen van het onderwijsstelsel, die sedert het begin dezer eeuw en vooral in de laatste jaren, een, in vergelijking met vroegere periodes, belangrijk, uitbreiding en verbetering hebben ondergaan. Het is nog niet langer dan 15 jaren geleden, dat op dit gebied — do kweek-scholen voor Indische onderwijzers buiten beschouwing gelaten — niets anders bestond dan eenige opleidingsscholen voor Indische ambtenaren en de „Dokter-djawa school". In genoemde tijdvak verduubelde het aantal oevengenoemde opleidingsscholen, die bovendien aanmerkelijk verbeterd werden, om kwamen do cursussen voor handel en scheepvaart, de opleidings-school voor Indische rechtskundigen, een tweede artsenschool, de middelbare landbouwschool en do Indische veeartsenschool tot stand. Zoover hot in verband met den aard der opleiding mogelijk was, werden do genoemde inrichtingen voor alle land-aarden toegankelijk gesteld. Bij de vaststelling van aantal en capaciteit der vakscholen is altijd zorgvuldig rekening gehouden met de gebleken behoefte (vooral van Lands dienstjaan in bepaald richtingen) opgeleide werkrachten. Men heeft voor alles inzonderheid do Indische maatschappij willen behoeden voor de aankweeking van „geleerd proletariaat" — een klasse van lieden, die geen betaan kunnen vinden, evenredig aan de door hen genoten opleiding, en dientengevolg vaak ontevreden en zelfs govarlijke elementen worden. Met uitzondering van de bestuursschool, die een van de andere vakscholen geheel afwijkend type vertoont, verschaffen al deze inrichtingen tot dusvor zelve het voorbereidend onderwijs, dat haar leerlingen — voor zoo ver zij heft niet reeds elders genoten — in aansluiting bij het lager onderwijs op Nederlandschen grondslag noodig hebben om tot de vakstudie te gelaten te kunnen worden.

§ 16. De opleidingsschool voor Indische reddscholen. Do in 1909 te Batavia oijgerichte reedschool heeft denzelfden oorsprong als de Koninklijke verklaring van 1905 opgenomen in Bijbl. no. 6395, „dat geen Inlander, die aan de wettelijke vereischen voor het bekleeden van een reohterlijk ambt voldoet, van dat ambt zal worden uitsloten, omdat hij Inlander is", nl. een door den toenmaligen regent van Serang tot de regering

gericht verzoek om inlichtingen omtrent do vooruitzichten, wolko zijn jongoro broeder, indion hij dion in Nederland in de rechten liet studeoron, bij de Indische rochterlijke macht zou liebbon. De overweging van dit verzoek bracht de Regeering tot de overtuiging, dat er geen goedo reden bestond om den toestand, dat Inlanders bij de rechtsopleiding over landgenooten geen functien konden vervullen waarvoor juridische opleiding noodig is, langer te handhaven. Hier was integendeel juist een gebied, waarop het niet alleen mogelijk was, maar ook een daad van wijs beleid scheen, cor-volle ambton — ook die, welke tot dus ver alleen door Nederlandsche rechtsgeleerden bokloed werden, zoals do botrekkingen van voorzitter en ondervoorzitter van een landraad — voor do „aristocratie" der Indische bevolking toegankelijk te maken. Bovendien mocht verwacht worden, dat een behoerlijk opgeleide Indisch jurist in menig opzicht, vooral door zijn meerdero kennis van taal, volk, verhoudingen en toestanden, voor do Indische rochtspleging betrog geschikt zou zijn dan zijn Nedorlandsche collega. Een bijkomend voordeel van do opleiding van Indische rechtskundigen was ten slotte, dat daardoor op betrouwbare wijze kon baro wijzo voorzien zou kunnen worden in het steeds nijponder wo rd end gobrek aan rochterlijke ambtenaren. Do aan do Indische rechtskundigen toegedachte vooruitzichten werden helaas niet reeds vóór de opening der rechtsschool in een duidelijke regeling ncor-gologd, vermoedelijk wol do voornaamste reden waarom do bloei der school in do eerste jaren beneden de verwachting bleef. De betrekkingen, voor de Ind. rechtskundigen by de landraden weggelegd, zijn die van ambtenaar terbeslissing, adjunct-griffier, griffier, lid, ondervoorzitter en voorzitter op bezoldigingen wisselende van f 100 tot / 500 per maand.

De rechtsschool is verdeeld in twee afdelingen, een voorbereidend en een rechtskundige, elke met een leergang van 3 jaren. Het voorbereidend onderwijs is liet best te vergelijken met M. U. L. O. De eenigszins beperkte vooropleiding loveró in den grond der zaak het voornaamste punt van onderscheid op tusschen het vakonderwijs aan do rechtsschool, dat dichtonveojge een min of meer schoolsch karakter moot blijven dragen, on het juridisch onderwijs, zoals dat aan de Nedorlandsche hoogoscholen gegeven wordt. Do aan do rechtsschool vorworke loerstof zelve is niut belangrijk minder uitgebreid dan hetgeon in Nederland voor het doctoraal examen in do rechten geischt wordt; het verschiil betrogf voornamelijk do geschiedonis van vorschilicndo instituton on do vergelijking met buitenlandscho wetgeving. Het onderwijs houdt, voor zoovor do vakkon zich daartoe lepon, zooveel mogelijk voeling met do practijk. Het was o. a. tor bovoring van dit doof, dat in 1914 een opzettelijk onderzoek ingestohd werd naar de prestaties der gediplomeerden, destijds 7 in gotal, in do betrekkingen waarin zij werkzaam waren. De uitkomsten van dat onderzoek gaven ruimschoots reden tot vertrouwen in do toekomst der school. Hot eindoxamon is openbaar on words afgenomen door een commissie, daarin, behalvo de rechtskundigo leeraren, o. a. eenigo leden der Europeescho rechterlijke macht zitting hebben.

Aangezien de Indische rechtskundigen zooveel mogelijk werkzaam gesteld worden in do

streek waaruit zij afkomstig zijn, en ten tijde van de oprichting der school in de Buitengebieden slechts op enkele plaatsen rechtsgoede bij de Inlandsche rechtspraak werkzaam waren, werd de school aanvankelijk alleen voor jongelingen van Java en Madoera opengesteld. In 1915 kwam liorin verandering en werden conigo leorlingen uit de Buitenbosittingen aan gon omen, in ver band waarmede do capaciteit dor school, eerst borokend op 72 Icorlingen, uitbroiding on- derging. Voor toelating too de eerste klasso der voorbereidondo afdeeling is voreischt dat de candidaat con openbare Europeescho lagro school met vrucht doorloopen heeft. Zij, dio andor onderwijs genoten hebben, worden zoo noodig aan een toelatingsexamon onderworpen, wat altijd geschiedt met niet aan do voorberei- dende afdeeling opgelicdo candidaton voor do rcchtskundigo afdeeling. Bij de beslissing omtrent do toelating wordt mede gelcfc op hetgeen omtrent do karaktereigenschappen van den candidaat bekend is, terwijl ook zijn afkomst in aanmerking genomen wordt. Het is intusschen niet mogelijk ge bleken het oorspronkelijk plan, alleen jonge- lieden van aanzonlijko geboorto toe te laten, streng uit te voeren. De leorlingen zijn gehuis- vest in een intern aat, voor zoo ver zy niet inwo- nen bij een daarvoor geschikt geoordeelde Euro- peesche familie, wat in do practijk weinig of niet voorkomt. Tot hun vorming, ook buiten de lesuren, wordt door omgang met hun docenten veel bijgedragon. In 1917 teldo do school 70 Icorlingen. Sedort haro oprichting slaagden 30 leorlingen in het eindexamon. Naar gelang van do gegoed heid dor ouders betaion interne leorlingen / 25.— tot f 50.— 's maanas, extorno / 7.50 tot f 10.— 's maancs kost- en schoolgeld. In bijzon- dore gevallen kan echter verlageng of zolfs vrij- stelling van kost- en schoolgeld toegestaan worden.

In do rechtskundigc afdeeling wordt les go- go ven door 3 leeraren, doctoren in do rechtswo- tensclap, en een onderwijzer van de voorberei- dend© afdeeling (voor Nederlandsch), terwijl het onderwijs in volksrecht en Maleisch opgedragon is aan deskundigon, dio niet vast aan de inrichting ve r bo nd en zijn. Een der rechtskundigo Iceraren is directeur, een andoro adjunct-directour der echool. In do voorbereidondo afdeeling zijn, be- halvo het hoofd dier afdeeling, 3 onderwijzora werkzaam. Het loozicht wordt uitgeoefend door con Oojnmissio van Toezicht van 5 leden. Het dcskundig toezicht op de voorbereidendo afc- e- Jng bcrust bij den Inspecteur van het M. U. L. O.

§ 17. *De Bcuturaschool.* Deze school word in 1914 to Batavia opgericht met con tweoledig doel: *a.* oplciding voor do betrokking van hulp- gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur; *b.* hoogero vorming van roods in d ion st zijndo Inlandscho ambtonaren bij het Binnenlandsch Bestuur op Java en Madoera, inzondorheid om }jen voor hun taak in hoogero rangen verder to bekwamooi. Zoo noodig kunnen ook Inlandscho nmbtonaren bij andoro diensttakken tot do school logcolaten worden.

Het onderwijs wordt voor bcido catogorieen van loerlingen in oon 2-jarigen Icorngng gegovon on is zoovc] niogclijk ingricht naar do behoefton der practijk. Kut onderwijs omvat voor do aan- slaando iulpgozaghcbbers zevon vakkon, t. w. Maleisch, Indisch staats- straf- en burgerlijk recht, burgerlijke- en waterbouwkunde, land- en

7olkonkunde, en goschicdenis, gozondheidsleer en ziekenbehandling.

Aan do Inlandscho ambtonaren wordt, zoo- veel mogelijk in den vorm van elkander afwisse- lende reokson van voordrachten en practische oefeningen, ondorricht gegovon in Nederlandsch, Engelsch, oenigo onderdeelon van hot staavs-, ad- ministratief- on strafrecht en van de staathuis- houdkunde, land bou wkundo, const ructio van gebouwen on waterwerken en aanleg van wegen, benevons gezondheidsler en ziokenbchandeling.

Om voor opleiding tot hulpgezaghcbbcr in aanmerking te komon wordt vereischt het bezit van hot einddiploma eener H. B. S. met 5-jarigen cursus of van een getuigscrift, dat een onge- veer gelijke mate van kennis en ontwikkeling waarborgt. De aanwijzing van candidaat-gezag- hebbers — aldus is de titel van hen, die tot den desbctreffendon cursus van de bcstuursschool ioegelaten zijn — geschiedt in Nederland door den Minister van Kolonien, in Indie door den Gouverneur- Gcneraal, op voordracht van een commissie (z.g. schiffingscommissie), die, even- als zulks geschiedt voor do aanwijzing van candi- daat-ambtonaron voor den administrai ie ven dienst, een onderzoek instelt naar de algemeene ontwikkeling en persoonlijko hoedanigheden der adspiranten. De candidaat-gezaghebbers genieten* als zoodanig reeds een bezoldiging van f 150 's maands. Do aanwijzing van Inlandsche ambtonaren voor de bestuurschool geschiedt door den directeur van Binnenlandsch Bestuur. Zij blijven in hot gonot hunner activiteitsinkomsten, die, indien ze minder dan / 200 *a maands bedra- gen, door een toelage tot dab bedrag verhoogd wordea. Een voor de school ingosielde Commissie van Toezicht vorlcont den studeerendon den steun en do voorlichting, welke zij, ook in mate- rieel opzicht behoeven en houdt voorts algemeen toozichb op hun studio on levonswijze. Een oxamen aan het eind van den cursus wordt alleen afgenomon van do candidaat-gezaghebbers. Ten aanzon van do Inlandscho studeerendon wordt volstaan mot do periodieke indiening van een verslag aan don Directeur van Binnenlandsch Bestuur omtrent alles wat van invloed kan zyn op de beoordeeling van hun geschiktheid voor do hoogere rangon bij het Binnenlandsch Bestuur. In 1916 word de school bezocht door 24 Ini. ambtonaren on 2G candidaat-gez.aghc bbors. In het in 1917 voor do eerste maal afgenomen examen voor hulpgozaghbber slaagden 12 van do 21 candidaten.

Aan hot hoofd dor school suaat eon directeur, tot wolk ambt bij voorkeur bonoemd wordt een mot do bestuurspraktijk vertrouwd persoon, die aan ruimo orvaring theoretische kennis paart. Hot overigo personooel bostaat uit een jurist voor het onderwijs in do rechtswotonschap on leeraren op sommigo vakken, terwijl hot onderwijs in andoro vakkon is opgedragon aan daartoo bo- voegdo porsonon, dio daarvoor een toelage go- nieten.

§ 18. *Opleidingscholen voor Inlandsche amb- tonaren.* Hot dool dezor scholcn is zonen van Inlandscho hoofdton on van andoro aanzon- lijko Inlanders op to loidon voor anibolijke bo- trekkingen, in het- bijzonder bij den bestuurs- dienst.

Java. In haar uitgobroidston vorm worden de opleidingscholon, ton gctale van 6, alleen aango.

troffen op Java, nl. te Serang, Bandoeng, Magelang, Madioen, Blitar en Probolinggo. Elke van deze inrichting heeft een eigen ressort, een groep van gewosten waaruit leerlingen worden toegelaten. Do scholen te Bandoeng, Magelang en Probolinggo zijn voortgekomen uit de in 1879 en 1880 aldaar opgerichte „Hoofdenscholen“ en hebben eerst later — die te Magelang in 1893 — het karakter van inrichting voor vak- onderwijs gekregen. Sedert haar reorganisatie in 1908 bestaan zij, evenals do in 1910 te Sdrang Madioen en Blitar geopende scholen, uit drie afdelingen: do voorbereidende, de eerste en de tweede afdeling, resp. 2, 3 en 2 jaarklassen tellende. De laagste klasse der voorbereidende afdeling sluit aan bij de 50 klasse der Europeesche lagere, en bij de 6e klasse der Hollandsch Inlandsche school. Het onderwijs in de oerstoafdeeling, waarvan de laagste klasse — behoudens de vereischte kennis van do landstaal — medo aansluit bij do 70 klasse der Europeescho lagero school, draagt eenigszins het karakter van M. U. L. O., met dien verstande dat het geen vreemde talen omvat. Het eigenlijk vakonderricht begint in de tweede afdeling, waar o. a. eenvoudig rechiskundig onderwijs gegeven wordt. Bij de onderwijsreorganisatie van 1914, die aansluiting bracht tusschen de Hollandsch-Inlandsche en de M. U. L. O.-scholen, bestond do verwachting, dat de voorbereidende en de eerste afdeling der opleidingscholen op den duur zouden kunnen vervallen en dat aan nadere propaedeutische voor aspirant-Inlandscho ambtenaren, die het einddiploma der M. U. L. O.-school bezitten, geen behoefte zou bestaan. Inmiddels is ovenwel een hervorming van do opleiding van Inlandscho ambtenaren aan de orde gekomen, die nog niet in zoodanig stadium verkeert, dat omtrent do toekomstige inrichting van de onderhavigo studio iets met zekerheid kan gezegd worden. De diplomeerden der opleidingsscholen zijn dadelijk benoembaar tot candidaat-Inlandsch ambtenaar op een bezoldiging van / 50 * maands. In die hoedanigheid worden zij eerst belast met do vervulling van lagere bestuursfuncties, zooals schrijver van de regenten (mantri-kaboepalen) en de districts- en onderdistrictshoofden, waarna de eigenlijke bestuursbetrokkingen, to beginnen met die van onderdistrictshoofd (assistent-wed&n) voor hen openstaan.

Buitenbezittingen. De instellingen tot opleiding van Inlandsche ambtenaren in de Buitenbezittingen staan niet op even hoog peil als die op Java. Bij § 10 is reeds melding geraakt van do onlangs in een M. U. L. O.-school veranderde „Tondanoscho Hoofdenschool“, die in 1879 werd opgericht, nadat een vroeger ter plaatse bestaan hebbende gelijksoortige school in 1872 was opgeheven. Bepaalde vakopleiding onvangen de aanstaande Inlandscho ambtenaren aan de M. U. L. O.-school to Tondano niet. Voorts beetaat sinds 1910 te Makasser een opleidingschool voor Inlandscho ambtenaren, gecombineerd met een kweekschool voor Inlandsche onderwijzers (zie hi erover ook § 42), terwijl eindelijk sedert 1908 aan do kweekschool te Fort de Kock jaarlijks eenige voor ambtelijke functies bestemde Atjehscho jongelieden in opleiding zijn gomen. Als een gevolg van de onderzoekingen van het lid van den Raad van Indie Liefcricknaar den druk van de belastingen en he erend iensiien in verse hil

lend o gewesten op Sumatra, welke een grooto behoefte aan bchoorlijk opgleido Ini. ambtenaren en hoofden in die gewesten aan het licht bracht, is besloten omte Fort de Kock een opleidingschool volgens het Java-type opte richten. Inlanders uit do Buitenbezittingen kunnen intusschen ook aan de scholen op Java een ambtenaarsopleiding ontvangen.

Het leerprogram der eerste afdeling bestaat o. a. uit: Nederlandsch, Maleisch, do landstaal (of talen), aardrijkskunde, geschiedenis van Ned.-Indie, kennis der natuur, wiskunde en handteekenen. In do tweede afdeling wordt het onderwijs in do vakken der eerste afdeling, met uitzondering van de Inlandsche talen, voorigezet en verder les gegeven in do beginselen der rechtswetenschap, staats- en administratief recht van Ned.-Indie, do beginselen der staathuishoudkunde in haar toepassing op Ned.-Indie, landmeten en waterpassen, lijnen en kaartteekenen en do beginselen der landbouw- en landhuishoudkunde. Aan de school to Makasser ontvingen do aspirant-ambtenaren onderwijs in Nederlandsch, Maleisch, Boegineesch, Makassaarsch, aardrijkskunde, geschiedenis, rekenkunde, kennis der natuur, do beginselen der landbouwkunde, handleekenen, schoonschrijven en do beginselen der landmeetkunde.

Alleen mannelijke Inlandsche leerlingen worden tot de scholen toegelaten. Aan den eisch „aanzienlijke afkomst“, kan in de practijk niet Bucefs do hand gehouden worden, wat grootendeels toe te schrijven is aan het feit, dat andere studierichtingen betero vooruitzichten bieden, althans in de aanvangsbetrokkingen. De toelating, waarvoor geen examen geesicht wordt, geschiedt door den Directeur van Onderwijs en Eredienst, op voordracht van de Hoofden van gewestelijk bestuur. Tot do school to Makasser worden leerlingen toegelaten op aanwijzing van den betrokken inspecteur van het Inlandsch onderwijs of ingevolge een examen. Kennis van het Nederlandsch is daartoe geen vereischto. Aan allo opleidingscholen is een internaat verbonden. Schoolgeld (m. l. v. kostgeld) wordt gehoven naarmate van do goetheid van do verzorgers. Het varieert van /10 tot /18 maands. Leerlingen van goeden aanleg, wier verzorgers minder dan /150 * maands inkomcn hebben, kunnen kosteloos onderwijs en huisvesling genieten. Terwijl do scholen op Java ieder capaciteit voor 140 leedingen hebben, bed roeg het aantal op uit. 1917 to Sdrang 127, to Bandoeng 140, te Magelang 140, to Madioen 130, to Blitar 140 en te Probolinggo 134, dus samen 811. Aan do school to Makasser waren eind 1917 62 aspirant-ambtenaren in opleiding.

Aan olko der scholen op Java zijn behalvo een leeraar in do rechtswetenschap on aanverwanto vakkon (doctor in rechtswetenschap), 6 Europeescho onderwijzers — van wie 66n directeur der school is — en 2 of 3 Inlandsche onderwijzers werkzaam, do laatsten speciaal voor Inlandscho talen en handteekenen. Do formatio van het personeel to Makasser telt 1 Europeesch onderwijzer minder, terwijl er geen rechtskundig leeraar werkzaam is. Op de scholen wordt toezicht uitgeoefend door de inspectie van het Inlandsch onderwijs en de Inlandsche schoolcommissies.

§19. /Scholen tot opleiding van Indische arisen.

Van do boido medische scholen, do school tot opleiding van Indische artsen (S. T. O. V. I. A.) to Batavia on do Nederlandsoh-Indiecho artsen school (N. I. A. S.) to Soerabaja, bestaet de laatstoe cerst sinds 1913. Do S. T. O. V. I. A. heeft zich ontwikkeld uit do „Doktor-Djawa- school“, die in 1851 met 13 leerlingen geopend werd en waarvan het oorspronkelijk doel was goede vaccinatours to vormen. Al spoedig werd gestreeft naar een meer wetenschappelijk opleiding, die evenwel weinig resultaten opleverde, daar het niet mogelijk was in den 2-, later 3-ja- rigen cursus, met het Maleisch a Is voortaal, den leerlingen meer dan oppervlakkige en spoedig vergeten dictatengeleerdheid bij te brengen. De meeste „dokters-djawa“ werden dan ook vaccinateur. In 1875 kwara een reorganisatio tot stand, welke aan de school een voorbereidende afdeeling toevoegde, waaraan gedurende 2, zoo noodig 3 jaren, o. a. Nederlandsch onderwezen werd, en de vakstudie op 5 jaren bracht. Doordat in latere jaren alleen leerlingen worden aangenomen, die Europeesch lager onderwijzen hadden genomen en dus beter voorbereid waren, kon de voorbereidende afdeling in 1890 tot twee jaren worden ingekrompen. Een belangrijke reorganisatie der school, waarbij haar wetenschappelijk peil aanmerkelijk werd verhoogd, greep plaats in 1900/02, tegelyk met een vergrooting van de capaciteit door do opvoering van het maximum-aantal leerlingen van 100 tot 200. Do voorbereidende afdeling werd wederom op drie jaar gebracht, een toelatingsexamen ingevoerd, dat alleen voor leerlingen, afkomstig van Europeescho lagere scholen, toegankelijk werd gesteld, on de studie aan de eigenlijke vakafdeeling tot 6 jaren verlengd. In verband hiervan werd do naam der school veranderd in „school tot opleiding van Inlandsche artsen“. Do opvoering van het onderwijs spoel door de reorganisatio maakte het mogelijk aan de bezitters van het eind-diploma der school belangrijke faciliteiten to verlenen voor de studie aan de Nederlandsche universiteiten. Krachions een in 1904 in do Arton-web aangebracht wijziging geeft dat diploma rechtstreeks toegang tot het theoretisch arts-examen, zoodat do Inlandscho artsen van het oersto on tweede natuurkundig examen zijn vrijgesteld. Van dezo gelegenheid om don Nederlandschen arts-titel to verwerven wordt door Inlandsche artsen druk gebruik genaakt. In don laatsten tijd is tot een nieuwe verlenging van den studietijd besloten; aangezien lij do sboeds hoogere eischen, die aan het onderwijs gesteld worden, do voorbereidende opleiding van drie jaar onvoldoende bleek om daarop dadolijk het eigenlijke vakonderwijs to doen aanbluuten. Een speciaal propaedeus van 66n jaar tusschen do voorbereidende afdeling en do geneeskundige afdeling bleek daarom noodig, zoodat do totale studietijd thara 10 jaar bedraugt, waarvan do eersto jaren (do voorbereidende afdeling) oigenlijk tot het middelbaar onderwijzen of M. U. L. O. gerekend kunnen worden. Dji vorvanging van dozo voorbereidende afdeling door do gewone M. U. L. O.-scholen, zoodra dozo daaitoo geschikt zullen zijn, ligt in do bedoeling. Met het oog daarop draagt de aan de nieuwe artsen school Lb Soerabaja verbonden voorbereidende afdeling een lijdelyk karakter.

Doze school dan kt haar oprichting in do eerste plaats aan de st ij gen de behoefte aan geneeskun-

digen in Indie, zoowel voor den burgerlijken geneeskundigen dienst van het Gouvernement, als voor particuliere landbouw- en nijverheids-ondernemingen. Do oprichting van een tweede artsen school bood tovens gelegenheid om toevoering to go van aan het Jang gekoesterd voor-nomen om do studio voor Inlandsch arts ook voor do andere bevolking-groepen (Europeanen en Chincezen) on voor vrouwen open te stellen on ook leerlingen zonder dienstverband too te laten. Zoolang toch de S.T.O.V.I.A. de eenige opleidingsinrichting voor artsen vormde, kon aan de vorwozenlijking van dit desideratum niet gedacht worden, omdat de capaciteit der school ten voile in beslag genomen werd door de opleiding van geneeskundigen voor den Gouvernementsdienst. Do vooruitzichten van de Inlandscho artsen in Gouvernementsdienst zijn een aanvangsbozoldiging van f 150 's maands opklimmende met periodieke verhoogen tot /450 's maands na 25 jaar dienst.

Het onderwijs in de voorbereidende afdeling omvat uitsluitend vakken van meer uitgebreid lager onderwijs, waarbij inzonderheid aan Nederlandsch on wiskunde een groote plaats is ingeruimd. In de zesjarige geneeskundige afdeling worden onderwezen: Nederlandsch, Duitsch (bestomd om naar de voorbereidende afdeling to worden overgebracht), wiskunde, scheikunde en natuurkunde, plant- en dierkunde, en verder uitsluitend medische vakken. Het militair hospitaal to Weltevreden leverdo tot dusver in hoofdzaak het klinisch materiaal voor het onderwijs aan de S.T.O.V.I.A. en gaf tevens de noodige gelegenheid voor de practische oefening van de leerlingen. Hierin zal verandering komen zool ra hot nieuwo in aanbouw zijnd Inlandsch ziekenhuis in gebruik kan worden gesteld. De school zal dan in een aan die inrichting verbonden nieuwo gebouw worden ondergebracht.

Voor toelating tot de voorbereidende afdeling komen in aanmerking jongelieden zonder onderscheid van landaard of sekse, die do 6de of 7de klasse eenor Europeescho lagere school hebben doorlopen, door het schoolhoofd geschticht goacht worden voor verdere studie en geslaagd zijn in hot toelatingsexamen, dat over do vakken Nederlandsch en rekenen loopt. De eischen van dit toelatingsexamen zijn zoo hoog gesteld, dat in hoofdzaak alleen jongelieden, die do hoogste (7de) klasse eenor Europeesche lagere school mot vrucht hebben doorlopen, kana van slagen hobben. Do candidaten moeten voortan loeftijd van 12 jaar hobben bereikt en mogen niet ouder dan 16 zijn. Ook tot do geneeskundige afdeling is toelating door hot afleggen van een examen mogelijk voor hen, die do voorbereidende afdeling niet gevolgd hobben. Van dit examen zijn vrijgesteld candidaten, die do derde klasse eenor hoogere burgerschool met succes hebben doorlopen. Do loeftijdsgrenzen voor rechtstreekscho toelating tot do geneeskundige afdeling liggen tusschen het 16de en 21ste jaar. Een intornaat is alleen aan do school to Batavia verbonden. Leerlingen, die zich verbinden en na volbrachte studie het Land gedurende ten minsto 10 jaar, of bij langere opleiding dan 9 jaar evonveel langer, to dienen, gonioten bohalve kosteloos onderwijs on leermiddelen, vrijo huisvesting in het intornaat (to Soerabaja, waar do leerlingen zelf voor huisvesting moeten zor-

gen, een maandelijksclie toolage) en bovendien toelagen van / 15.— tot / 20.— 's maands voor voeding en kleding. Bij verbrelung van hot dienstverband anders dan wegons ziels- of lichaamsgebreken is een bed rag van / 5300— aan hot Gouvernement verschuldigd. Van leer- lingen zonder dienstverband kan een schoolgeld van / 10.— 's maands goheven worden. Geduren- de de gehehe] c opleiding heeft een voortdurende strengo selectie van do leerlingen plaats. Leer- lingo, dio gebrek aan aanleg toonen en voor bevordering niet geschikt worden geaclit-, worden van de school verwijderd. Do duur der opleiding mag aan de voorbereidende afdeeling vier jaren niet overschrijden en in de beide af- deelingen te zamen 12 jaar niet te bo ven gaan. De S.T. O. V.L.A. wordt hoofdzakelijk door dienst- verbandleerlingen bezocht. Onder de 176 leerlingen (wo. 2 Europeanen) gedurende den^e cursus 1915— 1916 waren slechts vier (w.o. twee meisjes) zonder acte van ver band. De N. I. A. S. telde in het derde jaar van haar bestaan 59 leerlingen (16 Europeanen, 29 Inlanders en 14 Chineezen), w.o. 5 meisjes. De leerlingen, die in het eind- examen geslaagd zijn, ont vangen een diploma als Indisch arts, hetwelk bun de bevoegdheid ver- leent tot het uitoefenen van de genees-, heel- en verloskundige practijk in geheel Nederlandsch-Indie. In de jaren 1901 tot en met 1916 werd dat diploma in het geheel aan 149 personen uitgereikt.

Aan het hoofd der artsen-school staat een Directeur, die bijgestaan wordt door een leeraar- onderdirecteur en een verderen staf van leeraren, onderwijzers en assistenten. Tot voor kort werd voor het geven van onderwijs in de medische vakken aan de S. T. O. V. I. A. hoofdzakelijk gebruikt gemaakt van de diensten van de aan het Militair hospitaal verbonden officieren van gezondheid. Daar deze geneesheeren in verband met hun andere bezigheden niet al hun tijd en werkracht aan de school konden besteden, was deze regeling niet in het belang van het onder- wijs, zoodat besloten werd geleidelijk vaste medische leeraren hunno plaatsen te doen innemon

Het oppertoezicht op de school, dio onder het Departement van Onderwijs en Eerddienst ressorteert, berust bij den Chef van don burger- rijken geneeskundigen dienst. In het bestuur der school doet de Directeur zich bij de behandeling van belangrijke aangelegenheden voorlichten door een Raad van Bestuur, samen gesteld uit do leeraren der school en den hoofdonderwijzer der voorbereidende afdeeling. Het toezicht op deze afdeeling wordt door den Inspecteur van het M. U. L. O. uitgeoefend.

§ 20. *De Middelbare Landbouwschool.* Deze tot Buitenzorg gevestigde inrichting dagteekent vaiT 1913, in welk jaar de aldaar in 1903 opgo- richte Landbouwschool van eenvoudiger type opgeheven werd. Naast haar algemene bestem- ming als vakschool voor do vorming van land- en boschbouwkundigen, heeft de Middelbare Land bouwschool in het bijzonder tot doel do opleiding van Inlandsche jongelieden voor drio verscliillende betrekkingen in 's Lands dienst,

n.l. die van (adspirant-) Inlandsch landbouw- Jeeraar, ^leerling-) Inlandsch ambtenaar bij het Volkscredietwezen en (leerling-) adjunct-hout- vester bij het Bosch wezen, waaraan bezoldigin- gen verbonden zijn van / 75 tot / 250 maands. De vakstudie aan de Middelbare Landbouw-

school is driejarig en sluit o.a. aan bij hot M. U. L. O. In afwachting van een voldoende aflevering van candidaten door de M. U. L. O.- scholen, zoodals die in 1914 zijn georganiseerd, is aan de school een voorbereidende cursus vor- bondon, die aansluit bij de 7de klasso der Euro- pcoscho lagers scholen en tovens dient voor toe- voer van leerlingen tot do hierna te bespreken veeartsonschool.

Het Jeerplan omfav een aantal op land- en boschbouw betrelckijg hebbende vakken. Verdor worden de leerlingen gerogeld geoeffend in do practijk van den land bo uw, waarbij met do gekozen studierichting rekening gehouden wordt.

Hoewel ook voor Europeanen jon Vreemdo Oosterlingen toegankelijk, wordt de school tot d us ver alleen door Inlandsche jongelieden be- zocht. Eind 1916 bedroeg hun aantal 38, te^wijl in de medio 1914 met 66n klasse begonnen voor- bereidende afdeeling 58 leerlingen geplaatst waren. Do tijdelijke voorbereidende cursus en de M. U. L. O.-school zijn niet de eenige wogon om tot de Middelbare Landbouwschool toogo- laten to worden. Zonder examen worden ook aangenomcn zij, die de tweede afdeeling eener opleidingsschool voor Inlandsche ambtenaren met vrucht doorloopen hebben en zij, die in het bezit zijn van hot einddiploma eener kweek- echool van Inlandsche onderwijzers, waar het Nederlandsch voertaal is, van het eind-diploma eener H. B. S. met 3-jarigen cursus of van het bewijs van overgang naar de 4de klasso eener 5-jarige H. B. S.; eindelijk hebben ook toegang zij, die blijken aan gelijksoortige eischen van ontwikkeling te voldoen. Een intermaat is aan de school niet verbonden. De leerlingen staan intusschen ook buiten de school onder het toezicht van Directeur en leeraren. De voor's Lands dienst bestemde leerlingen genieten toelagen van / 35 tot / 45 per maand voor Jevnsonder- houd. Zij verbinden zich na volbrachte studio het Land minstens 5 jaar te dienen. Van do leerlingen, die niet onder dienstverband staan, wordt een schoolgeld goheven van / 5 tot / 10 *8 maands. Onvermogenen kunnen hiervan worden vrijgesteld.

Terwijl de leiding der Middelbare Landbouw- school, die onder het Departement van Land- bouw, Nijverheid en Handel ressorteert, is op- gedragen aan een Directeur (voormalig afdeo- lings-clief van dat Departoient), bestaat hot onderwijzend porsoeuel verdor uit 5 vaste Euro- pcoscho leeraren, een Inlandsch land bou wleeraur en een wisselend aantal lceraron voor bijzondere vakken.

§ 21. *De Nederlandsch-Indische Veeartsen- school.* Deze evoncens te Buitenzorg gevestigde school is voortgekomen uit een in j 907 aldaar ingesteldon cursus voor de opleiding van In- landscho veeartson. Scdcr^t jaar roorganisatio in 1914 is de school ook voor andere landaarden opengesteld on lcidt zij op tot Indisch veearts. Paarmede ging een verhooging van het onder- wijspoel gepaard. De gediplomeerden zijn be- noembaar tot adjunct-Gouvernements-veearls on een bezoldiging van / 100.— 's maands met 4 driejaarlijksche verhoogingen van / 25.— 's maands. De studie, waarbij de vorming voor de practijk op don voorgrond staat, duurt vier jaar. Voor toelating gelden dezelfde eischen als voor do middelbare landbouwschool. Het theo-

retisch onderwijs omvat, behalve de algemeene vakken wis- natuur- en schoikunde, plant- en dierkunde, natuurlijke historie en Duitsch, een groot aantal (22) speciaal-vectorinaire en aan- verwante vakken. Daarnaast wordt practisch onderwijs gegeven, ten behoeve waarvan aan de school zijn verbonden een consultatieto kliniek, een stationnaire kliniek en een ambulatoire kliniek voor de behandeling en verpleging van ziekten.

De bepalingen omtrent de Icerlingen zijn in hoofdzaak gelijk aan die voor de middelbare landbouwschool. Ook hier kunnen dienstverbandelingen worden aangenomen, die een studietoelage van / 35.— tot / 50.— s* maanda ontvangen, waarvoor zij zich moeten verbinden na volbrachte studie het Land gedurende 5 jaar als adjunct-Gouvernements-veearts te dienen. Deze Icerlingen zijn vrijgesteld van school- geld; de overigen betalen een schoolgeld van / 5.— tot / 10.— 's maands, behalve bij onvermogen. De school wordt in 1916 bezocht door 26 Icerlingen.

Onder het oppertoezicht van den directeur van Landbouw, berust de leiding van de school bij den directeur, welke functie opgedragen is aan den directeur van het Veeartsenijkundig Instituut. Het verdere personeel bestaat uit drie leeraren, een assistent-leeraar, een opzichter en verdere ondergeschikte beambten.

§ 22. *Inrichtingen voor handelsonderwijs.* Bij de behandeling van de Prins-Hendrikschool en van de Koningin Wilhelminaschool (§12) werd reeds melding gemaakt van de vroeger aan laatstgenoemde en sedert 1911 aan eerstgenoemde instelling verbonden handelsschool. Bovendien bestaat sinds 1914 te Soerabaja een handelskursus, die — overeenkomstig de resultaten van een onderzoek naar de behoefte aan handelsonderwijs — op eenvoudiger voet ingericht is dan de Bataviasche school en waarvan het doel voornamelijk bestaat in het bijbrengen van eenig vakkennis aan reede op handelskantoren c. d. werkzame jongelieden. De handelsschool te Jatavia telt 2 klassen en is een gewone dag-school, terwijl op den leergang te Soerabaja, die in de avonduren wordt gegeven, go- durend 8 uren 's weeka in elke klasse, les wordt gegeven. Een eigenaardig verschijnsel is, dat de Bataviasche school in betrekkelijk geringe mate aan haar eigenlijke bestemming beantwoordt. Van de 21 jongelieden, die in de jaren 1912—1914 het eindexamen behaalden, kregen voor zoover bekend slechts 9 een betrekking in den handel. Voor bezitters van het oude diploma staan trouwens verschillende andere wegen open. Bij den dienst in- en uitvoer- rechten b.v. kunnen zij al dadelijk aangesteld worden als aspirant-verificateur, terwijl zij o.a. ook in aanmerking kunnen komen voor aanwijzing als candidaat-Indisch ambtenaar op vermelding bij den postkursus te Leiden.

Voor toelating tot de eerste klasse van beide inrichtingen komen, zonder onderscheid van landaard of sekse, in aanmerking zij, die in het bezit zijn van een eindexamen-H. B. S. met 3-jarigen cursus of M. U. L. O.-school (met Fransch), dan wel van een bewijs van overgang naar de 4de klasse en 5-jarige H. B. S. Het aantal leerlingen te Batavia steeg van eind 1906 tot eind 1917 met eenige schommelingen van

3 tot 53. Onder dit laatste aantal bevonden zich 8 Inlanders en 12 Chineezen. De cursus te Soerabaja telde op laatstgemeld tijdstip 21 leerlingen.

Het onderwijs aan de handelsschool te Batavia wordt grotendeels gegeven door dezelfde leeraren, die aan de 3-jarige H. B. S. werkzaam zijn, terwijl zij ook onder hetzelfde toezicht staan. Aan den cursus te Soerabaja wordt, behalve door leeraren der H. B. S., les gegeven door eenige in den handel werkzame personen. Behoudens het algemeen toezicht van den Inspecteur van het middelbare onderwijs, staat de cursus onder controle van een Commissie van Toezicht. Het eindexamen van deze inrichtingen voor handels- onderwijs is ook voor exiranei toegankelijk.

§ 23. *Cursus voor de Zeevaartkunde.* Een in de 18de eeuw bestaande school voor het zeezeven te Semarang, ... werd in 1812 opgeheven. Daarna werd, gezwegen van een enkele jaren bestaan hebbende militaire school voor land- en zeezucht (opgehooven 1826), aan het zeevaartkundig onderwijs niers meer gedaan, tot dat in 1909 aan de Koningin Wilhelminaschool een cursus voor de zeevaartkunde werd opgericht, welco sedert 1911 deel uitmaakt van de Prins Hendrikschool. De toelatingseischen zijn dezelfde als voor de handelsschool, met dien verstand dat de candidaat voor wiskunde voldoende cijfers moet behaald hebben. De duur der zeevaartkundige opleiding, vroeger drie jaren bedragende, wordt in 1913 verkort tot 2 jaren, waarvan het eerste bostemd is voor practische vorming. De leerlingen worden daartoe geplaatst aan boord van stoomschepen der Gouvernementsmarine of, indien zij een minstens drie- jarig dienstverband bij de Koninklijke Pakvaartmaatschappij willen aangaan, op booten van deze maatschappij. Na afloop van het twee- de (theoretische) studiejaar kan het examen voor de stuurman bij de groote stoomvaart afgelegd worden, waarvan het diploma gelijkwaardig is met het in Nederland behaalde. Mocht indertijd met rocht de verwachting gekoestord worden dat de gelegenheid om zee- vaartkundig onderwijs te ontvangen door veel jongelieden, vooral onder de blijvend in Indie gevestigde Europeanen, met beide handen zou worden aangegrepen als middel om zich in dit eilandrijk met zijn talrijke stoomvaartverbindingen een loononden werkring te verschaffen, de werkelijkheid heeft tot dusver anders geleerd en feitelijk leidt de cursus een kwinjend bestaan. Het grootste aantal leerlingen werd in 1910 bereikt met 13, wolk got al in 1917 tot 3 was vormindord. In zes jaren tijds werden. 15 stuurlieden door dozen cursua afgoleverd.

IV Inlandsch lager onderwijs.

§ 24. Van bepaalde zorg der Regeering voor het Inlandsch lager onderwijs — waaronder thans te verstaan is alto lager onderwijs met de landstaal of het Malcisch als voortaal — is oigonlijk eerst in de tweede helft der vorige eeuw sprake en dan nog op uiterst bescheiden voet. Ook op dit gebied had de O. I. Compagnie, voornamelijk met korstoningsdooloonden voor oogen, eenige werkzaamheid gotoend, maar wat van de vruchten daarvan bij het begin der 19de eeuw was overgoblevend, mag geen naam hebben. Een bevel van Daondols tot oprichting van scholpen voor de

Inlanders bleef onuitgevoerd en ook na het herstel van het Nederlands gezag geschiedde er lang jaren weinig of niets. Koninkrijk voor de houding der Regeering ten opzichte van de onderwijsbelangen der Inlandsche bevolking in die tijd is een afwijzende beschikking van den Gouverneur-Generaal De Errens op aanvragen van den Resident van Banjoemas en den Assistent-Resident van Krawang om resp. f 30 en / 20 's maands voor bezoldiging van Inlandsche onderwijzers! Het eerste zichtbare teken van besef, dat het Gouvernement op dit gebied niet werkeloos kon blijven, was een post van f 25.000 '6 jaars op de begroting van 1845 tot oprichting van scholen voor de Javanen, voornamelijk nog ter opleiding van ambtenaren. In 1851 werd te Soerakarta een kweekschool voor Inlandsche onderwijzers gesticht, terwijl in 1866 do tweede te Bandoeng tot stand kwam, later door andere, oof in de Buitenbezittingen, gevolgd. Van die jaren dateert de oprichting van de eerste openbare Inlandsche lager school, waarmede een begin van uitvoering gegeven werd aan art. 128 van het Regeeringsreglement van 1854 (verg. § I). Na een periode van geleidelijke uitbreiding van het aantal scholen, waartoe vooral de inschrijving van het Onderwijsdepartement in 1867 bijdroeg, kwam men in de tachtiger jaren tot het inzicht, dat de zaak te grootscheeps was opgezet. Terwijl dit inzicht in de eerste plaats de inrichting en het aantal der kweekscholen betrof, rezen ook tegen de wijze, waarop het Inlandsch lager onderwijs georganiseerd was, bezwaren. Het leerplan werd ongeschikt geacht voor een eenvoudige volksschool en werkte, naar men meende, baantjesjagerij in de hand. Bovendien was het onderwijs te mechanisch, te weinig ontwikkelend. Het zijn deze inzichten, die in 1893 geleid hebben tot de reeds in § 7 vermeldde splitsing der Inlandsche lagere scholen in twee klassen. De scholen der 1ste klasse (de later Hollandch-Inlandsche scholen) waren bestemd voor kinderen van aanzienlijk en goeoden, de 2de klasse school zou de eigenlijke volksschool worden. Dat ook bij dezen opzot der zaak in de richting van algemeen volksonderwijs weinig kon bereikt worden, werd in de algemeene inleiding reeds aangeslipt. Het Inlandsch lager onderwijs stelf aan de overheidzorg eischen van geheel anderen aard dan de overige onderdeelen van het onderwijsstelsel. Terwijl de tot dusver behandelde instellingen van meer of minder op westersche ontwikkeling gericht onderwijs bestemd zijn te voorzien in de behoefte van beperkte groepen van onderdanen en het nog onvervuld gebleven deel der regeeringstaak op dit gebied althans overzichtelijk is, kan het eindelijk der verzorging van het Inlandsch lagere onderwijs niet bereikt worden geacht, zoolang het niet overal tot de groote massa der bevolking is doorgedrongen. Het groote probleem, hoe in Indie met zijn ruim 40 miljoen bewoners in de richting van algemeene volksopvoeding tastbare resultaten te verkrijgen zonder aan de schatkist onvervulbare eischen stellen, nióof wel als onoplosbaar beschouwd worden, zoolang voor het gros der bevolking geen ander openbaar lager onderwijs beschikbaar was dan dat van de Inlandsche scholen der 2e klasse. De groote aan-drang, in het begin dezer eeuw van verschillende zijden *uitgeoeft om door voortdurende uit*

breiding van het aantal der scholen die onderdeel van het educatievraagstuk tot oplossing te brengen, getuigd dan ook meer van een warm hart voor de goede zaak dan van een kold hoofd. Een onvoldoende becijfering is immers voldoende om aan te toonen dat langs dien weg het hoofdoel: het aantal analfabeten in Indie binnen de kleinste mogelijke grenzen te brengen, in afzienbare tijd zelfs niet benaderd zou kunnen worden. De jaarlijksche exploitatiekosten (dug excl. bouwkosten) van de 2e klasse scholen kunnen ongeveer op f 12,50 per leerling gesteld worden. Alleen voor Java en Madoera, waar het aantal Inlandsche kinderen van schoolgaanden leeftijd ruw geraamd kan worden op 15 % van 30 miljoen zielen of 4½ miljoen, zou dus algemeene onderwijsvoorziening door middel van de 2e klasse scholen den Lands op ongeveer f 56.000.000.— per jaar konink tot staan, waarbij dan nog niet tenevens rekening is gehouden met de bouwkosten, de uitgaven voor opleiding in de g van onderwijzers, inspectie enz. *) Het is dus dxiidlijk, dat omgezien moesc worden naar een andere vorm van elementair Inlandsch onderwijs, waardoor de schatkist belangrijk minder bezwaard zou worden dan door de 2e klasse scholen met haar tamelijk sterke bezetting van betrekkelijk hog bezoldigd personeel. Aan dien oisch beantwoordt volkomen de in 1907, onder het bevel van den Gouverneur-Generaal Van Heutsz, tot stand gekome organisatie van het Inlandsch volksonderwijs, in dien tijd „desa." of „gemcontonderwijs" genoemd. Het hoofdbeginsel van dit instituut is dat de *volksscholen*, waaraan allereenvoudigst onderwijs gegeven wordt op welker inrichting zich ook overigen heeft aan te passen bij de dagelijkse behoefte en levensopvattingen der bevolking, *worden opgericht en grootendeels (ook door de heffing van een maatschappij schoolgeld) bekostigd door de plaatselijke gemeenschappen.* Do Regeering verlenct financieelen stou, die voornamelijk dient om de beginmoelijkheden te helpen overwinnen of in onvermijdelijke te korten te voorzien en daarom zoo weinig mogelijk een blijvend karakter mag dragen. Een belangrijk en goeool in de lijn der decentralisatie Jiggend voordeel van de organisatie is het nauwe verband, dat zij tusschen school en plaatselijke gemeenschap gelcgd heeft. Bij de oprichting van scholen mag dan ook gesnd dwang worden uitgeoefend, die de medewerking en belangstelling der bevolking ig gevaar zou brengen.

Do volksscholen zijn vaak l-et object geweest van critiek, die bepaaldelijk slucht te spreken was over de hoedanigheid van het onderwijs en het gebalte der leerkrachten. Terwijl do gegrondheid van dozo critiek tot op zekere hoogte kan worden erkond, moet daaraan daddijk toegevoegd worden dat ontijdige en onoordeelkundige verbetering do zaak der volksopvoeding hope-Joos zou bedorven. Indien, om het voornaamste punt te noemen, al te zeer gchoor werd gegoveil

*) Een becijfering van den directeur van onderwijs in de Volksraadzitting van 21 Juni 1918 komt op een bedrag van f 156% miljoen per jaar voor de bedrijfskosten van een volledige organisatie op den grondslag van de 2e klasse scholen, zonder nog rekening te houden met den bevolking gsaan was.

aan het in beginsel zeker niet te betwisten ideaal van zeer degelijke opleiding van de volksonderwijzers, zou men terstond komen te staan voor billijke en onafwijsbare hoogere looneis, die de kosten van het volksonderwijs dormato zouden opjagen, dat de landsmiddelen en die der plaatselijke gemeenschappen niet opgewasson zouden zijn tegen de uitbreiding, die niet achterwege mag en kan blijven. Zooals de zaak thans is opgezet, kost het volksonderwijs aan de schatkist (excl. de uitgaven voor inspectie en wat daarmee verband houdt) nog geon / 3.— per leerling en per jaar om men kan dus inderdaad bij vergelijking met de hierboven medegedeelde cijfers omtrent de 2de klassen scholen, in de tegenwoordige organisatie de basis zijn van een zonder onmogelyk financieele offers te bewerkstelligen algemeene volksovoeding, waarvan als minste resultaat op den duur uitroeiing van het analfabetismo als algemeen verschijnsel verwacht mag worden. Men moet den toestand van het volksonderwijs in een land, waar deze rouzenoak pas ter hand genomen is, vooral niet af naar dien in het Europa van dezen tijl, doch zoeken liever een object van vergelijking in de dorpschool van het type, dat het begin der vorige eeuw daar te zien gaf. Wie dat doet, zal er gemakkelijk in kunnen berusten, dat hoedanigheid en hoeveelheid bij de Indische volksscholen in den eersten tijd in zekeren zin aan elkaar vijfjundige elementen zijn en dat, zoo ergens, op dit gebied lo mieux l'ennemi du bien is. Voorloopig moet het hoofdstroven zijn, dat overal scholen worden opgericht waar de omstandigheden het mogelijk maken. Verbetering van het gehalte zal in de ver-eischte mate gaandeweg vanzelf komen, naar mate de behoefte daaraan onder de belanghobenden zelf meer tot uitdrukking komt en de economische vooruitgang der bevolking, waar-tof ook het eenvoudige volksonderwijs van thans een factor van betekenis is, die verbetering financieel mogelijk maakt. Overigens is men ook mi ncds voordurond op verbetering van het volksonderwijs uit, wat o.a. blijkt uit de plannong tot doelbreffende opleiding van goeroes dosa (zie § 27). Een zeer goede maatregel is voor ; 3 goweest de aanstelling van taRijk Inlandsche schoolop-zieners, gekozen uit de bekwaamste en best onderlegde onderwijzora aan Holhindsch-Inland-Hche en InlandHclio 2do klas8e scholen. Het kleino aan tai (± 40) scholen aan de zorgen van idedoron pchoopzicncr toovertrouwd, maakt het mogelijk, dat de volksonderwijzers onder voortdurondo goede liding werkzaam zijn, wat vooral op den duur tov aanmorkolijke verbetering van hot on-dcrwijs moot lcidon. Dat do organisatie van het volksonderwijs do 2do klassen scholen gconszins veni rougen licft, al hebben zij ook een gohoel anderc plaats in hot gohcele schoolstelsel gekrogon, zal hieronder bij de afzondorlijko bosprekng van dio scholen blijkon.

§ 25.- *Meisjes Onderwijs.* Een onderwerp, waarvan hier nog enkele woorden gewijs moeten worden, is hot onderwija voor Inlandsche meisjes. Een in 1900 ingestide uitvoorige enqnefoe brach m. n hot licht, dat niet aBcon in hot algemcon aan alzonoorlijko scholen voor do Inlandsche vrou-yclijko jeugd geon behoefte word gevocld, maar Jnyoering van schoolopvoeding van Inlandsche meisjes in den rogel zolfa zow afstuion op do in do tulaX wortolondo vooroordeelen, waaraan do vroeg

intredondo puberteit niet vreemd is. Een ongeveer 10 jaron later gehouden nieuw ondoorzoek weca een belangrijk kentering in do ouderwetse opvattingon aan on stellig heoft do arbeid van wijlen de bekende Raden Adjeng Kartini, er veel to© bijgedragen om hot besef to doen doordringen, dat allca wat gedaan wordt to geestelijke en maatschappolijko verheffing van de Inlandsche samonleving half work blijft, zooJang do Inlandsche vrouw buion hot algomeone ontwikkelings-proces gohouden wordt. Do behoefte aan In-landsche meisjescholen is dan ook boven alien twijfel vorhovan, hoewei coeducatie ook van Inlandsche kiudoren geen onbokond verschijnsel is (van de loerlingen der Inlandsche 2de klasse scholen en volksscholen waron eind 1916 respectievelijk ongeveer 9.8 % on 9 % meisjes). Waar inmiddols reeds van particuliere (ook Inlandsche) zijde het initiatief genomon was to oprichting van Inlandsche meisjescholen, moende de Regeering in 1913 zich vooralsnog to moeten be-palen to aanmoediging on ondersteuning van dit heilzaam streven (zie § 65) en met de oprichting van Gouvernementscholen to moeten wach-ten to do practijk zou hebben aangegeven wat als norm voor schoolstichting on leerplan zou moeten dionon (mem. van toel. begr. 1914). Dat tijdstip is thans aangebroken. Met hot oog daarop zijn in 1918 een kwekschool on twee normaalscholen voor de oploding van Ini. onderwijzeressen voor de te openen openbare Ini. meisjescholen opgericht, terwijl in 1919 nog 2 normaalscholen in het leven zullen worden geroepen. De Ini. meisjescholen zullen in 3 soorten worden opgericht, t.w. 1°. scholen met het Nederlandsch als voortaal (Holl.-Ini. meisjescholen), 2°. met een inheemscho taal als voertaal on Nederlandsch als leervak en 3°. scholen waar alleen Ini. talen bij het onderwija worden gebezigd. De Ini. onderwijzeressen voor de eerst bedoelde scholen zullen door de kwekschool worden golverd, die voor de andere scholen door de normaalscholen, aan som-migen waarvan met hot oog daarop ook het Nederlandsch als leervak zal worden onderwezen.

§ 26. *Inlandsche scholen der 2de klasse.* De benaming „scholen der 2de klasse" is gevolgd in overeenstemming met de op dit punt nog ongewijzigde wotgeving, hoewei do onderscheiding LUS-schen Inlandsche scholen der 1ste en der 2de klasse door de hervorming der dorste to Hol-landsch-Inlandsche scholen haar grondslag verloron heoft. Hot gcschetst ontwikkelingsproces van het elementair Inlandsch onderwija heeft aan de Inlandsche 2do klasse school op do meesto plaat-eon een andoro rol in hot onderwija-stelsel tobe-dcld, dan zy oorspronkolijk vervuldc. Terwijl zij in do grooto contra van handol en nijverheid nog oven ala to voron to boachouwen is ala de normal© inrichting van lager onderwija voor hot gros der Inlandsche bevolking heoft zij „ton platten lande" als zodanig moeten plaats maken voor de volks-school om zolvo meor een centraal karakter aan to nemon als "standaardschool" to midden van oon kring van volksscholen. Hot verband tusschen beido 'scholen is tweeledig: abiturienten van de volks-school vinden in de standaardschool golenheid to hot voortgozet onderwija, waaraan zij behoefte hebben (zij kunnen in den rogel in do 3de klasse plaats nemon), torwijl do 2do klasse school de aangewezon inrichting is to eerste oploding van aanstaando volksonderwijzers. D.

eerstgemelde zijde van deze verhouding treedt nog duidelijker aan het licht bij een kort gelederen in het loven geroepen nieuw type van 2de klasse scholen, de zoogenaamde „*Vervolgsscholen*”, enkel bestaande uit de hoogste 2 klassen en naar beneden aansluitende bij de 3-klassige volksschool. Deze scholen, die dus inzonderheid bestemd zijn voor hen, die na beëindiging van den leergang aan de volksschool, door het daar genoten onderwijs niet voidaan blijken, worden opgericht in straken waar in verband met den aard der bevolking (kleine landbouwers, visschers e. d.) aan do zooveel duurdere volledige 2de klassen school geen uitgesproken behoefte bestaat.

De volledige 2de klasse school telt 4 of 5 klassen. (De reglementair ook bestaande 3-klassige school komt in werkelijkheid op Java bijna niet meet voor.) Naar de 5-klassige school, die op verschillende plaatsen in de Buiten bezittingen reeds langer vertegenwoordigd was, bestaat tegenwoordig vooral op grotere plaatsen op Java en Madoera levendige vraag, waaraan geleidelijk wordt voidaan. Het onderwijs aan de 2de klasse school wordt, wat omvang en strekking aangaat, bepaald door zijn hoofdbestemming als middel tot clementaire volksopvoeding en is dus in hoofdzaak tevens eindonderwijs. Niettemin staat een aantal inrichtingen van landbouw- en ambachtsonderwijs uitsluitend of mede open voor abiturienten der 2de klassen scholen, terwijl dezen tevens in aanmerking kunnen komen voor toelating tot verschillende inrichtingen voor opleiding van leerkrachten bij het Inlandsch onderwijs. Ook kunnen zij (in den regel alleen na eenige praktische oefening in de school) zich onderwerpen aan een examen, waarvan het diploma benoembaar maakt tot kweekeling bij dat onderwijs.

De hoofden der 2de klassen scholen zijn tevens beheerders van volksbibliotheken, die aan de scholen verbonden zijn, niet alleen ten dienste van de leerlingen, maar ook om het Inlandsche lezend publiek van goede lectuur te voorzien. De hoofdleiding berust bij de te Batavia zetelende Commissie voor de Volkslectuur.

Voor de reorganisatie van 1893 waren er in geheel hield 504 Inlandsche lagere scholen. Het aantal 2de klasse scholen bedroeg in 1900, 1905 en 1910 resp. 756, 938 en 953. In 1906 werd bealoten het aantal dozer scholen op Java en Madoera belangrijk uit te breiden. Door allerlei tegenvallers bij den bouw der scholen en de verkrijging van leerkrachten ondervond do uitvoering van dit plan, dat in 1908 nog eenige beperking onderging in verband met de opkomst van het instituut der desas-scholen, aan vankelijk ernstige vertraging, zoodat eerst na 1910 van een enigszins belangrijke toename van het aantal 2de klasse scholen gesproken kan worden. In 1914 is opnieuw besloten tot een belangrijke en systematische uitbreiding, waarbij als beginsel geldt, dat elk onderdistrict, tenzij daaraan geen behoefte mocht bestaan, in het bezit van althans den 2de klasse school moei zijn. Voor de Vorstenlanden, waar de administratieve indeeling geen bruikbare maatstaf oplevert, wordt gerekend op school per 25000 inwoners. Over eenige jaren zal zodoende het aantal scholen (volledige of vervolgscholen) op Java en Madoera omstreeks 1700 bedragen. [Eind 1917 was dat aantal reeds gestegen tot 1481 (991 op Java en Madoera)]. Verscheidene

grotere plaatsen hebben natuurlijk nicer dan een school, Batavia bv. 9.

Het leerplan der 2de klasse scholen is min of meer rokbaar. Afgeschicdoii nog van den invloed van het aantal idassen (4 of 5) op den omvang van het onderwijs, is er een vrij belangrijk verschil tusschen do scholen, waar het Soendaasch, Javaansch of Madoeresch- en die waar het (Riouw) Maloisch als voertaal gebruikt wordt. Het laatste geschiedt ook in streken, waar do landstaal niet of slechts gedeeltelijk voor het onderwijs bruikbaar is. Op eerstgenoemde sebo-len wordt, behalve in de landstaal, ook in het Maleisch onderwijs gegeven. Bij het onderwijs in diotalen worden, naar gelang van do behoefte, de eigen of de Latijnsche karakters of beido geleerd. Voorts vindt men op do leerplannen do vier hoofdtregels van het rekenen, ook met gewone en tiendeelige breuken, zoo met c oppervlakte en inhoudsmaten, teekenen, aardrijkskunde en (voornamelijk op de 5-klassige scholen) natuurkennis, voo. eenvoudige behandeling van het menscheijk lichaam.

Voor do toelating gelden, behoudens leeftijdsgrenzen (7—17 jaar) en de noodige beperkingen tot afwering van ziekten, geen bijzondere vereischten; met name is geen schifting voorgeschreven van kinderen, die voor do 2e klasse scholen en voor de volksschool in aanmerking komen. Op de 2o klasse scholen, die den bloei van naburi ge volksscholen in gevaar zouden kunnen brengen, kan evenwel een enigszin verhoogd schoolgeld geieven worden. Abiturienten van de volkscholen betalen echter ook op die scholen volgens het gewone tarief, hetwelk, naar gelang van den welstand der ouders, bedraagt van / 0.50 tot / 0.10 voor een kind, / 0.75 tot / 0.15 voor twee kinderen en / 0.10 tot / 0.05 voor elk verder kind uit eenzelfde gezin, alles per maand. Kinderen van onvermogen kunnen kosteloos word tot toegelaten. Het aantal Ieelingen der 2o klasse scholen bedroeg eind 1916 203.384.

Het hoofd der school, dat don titel van onderwijzer draagt, wordt bijgestaan door hulponderwijzers en kweekelingen. Naar gelang het aantal leerlingen meer dan 25, meer dan 60 of meer dan 100 bedraagt, zijn aan de school, met in begrip van het hoofd, 2, 3 of 4 leerkrachten werkzaam, terwijl voor elk 50-tal leerlingen meer, nog een loorkracht aangesteld wordt. Do onderwijzers en hulponderwijzers zijn voor een deel aan een Gouvernements- of daarmede gelijkgestelde particuliere kweekschool of normaalschool opgeleid. Boscitizers van het einddiploma van een dozer scholen zijn — voor zoo ver niet benooid voor do Holl. Inischolen — bestemd om als hoofden der grotere 2e klasfio scholen op te treden. JJC niet aid us opgecloido onderwijzers op hulponderwijzers hebben voldaan aan het Inlandsch hulponderwijzers-examen, waarmede het einddiploma van sommige particuliere kweekscholen gelijkgesteld is. Tot kweekeling zijn benoembaar zij, die met gunstigen uitslag het zgn. kweekelingsexamen of heG toelatingsexamen tot een kweekschool hebben afgelegd (zie verdor AfdeeJing VI).

Hec schooltoezicht is op ongeveer dezelfde wijze geregeld als ten opzichte van de Europeesche lagere scholen. Terwijl het plaatslijk schooltoezicht uitgeoefend wordt door Inlandsche schoolcommissien, voorgezeten door do hoofden van gewestelijk bestuur, die buiten do

gwesteliko hoofdplaatsen door do hoofdon van plaatselik bestuur vortegenwoordigd wor- don, borust het algemeen toezicht bij de inspectie van het Inlandsch onderwijs, samengesteld uii ambtenaren, dio gcwoonlijk uit do directuren dor opleidingsscholen voor Inlandsche ambtena- ron en kwekscholen voor Inlandsche onderwij- zers gekozn worden.

De dienst van hot schooltoeziclit wordt thans uitgeoefend door 10 inspecteurs, verdeeld over even zoovool inspectiefafdelingen en bijgestaan door een gelijk aantal adjunct-inspecteurs en (voorloopig) 10 Inlandsche schoolopzicnors. In de toekomst is een belangriko uitbreiding van het aantal dezer schoolopzicners te verwachten.

§ 27. *Volksscholen.* Aan hetgeen in de in- eiding (§ 24) van (lit hoofdstuk reeds om- trent de volksscholen word medegedeeld be- hoeft nog maar weinig toegevoegd te worden. Overeenkomstig het begin sei, dat het volks- onderwijs zoo eenvoudig mogelijk moet worden gehouden, bestaan do scholen uit slechts 3 klas- sen. Is er niet meer dan den lecrkracht aan de school verbonden, dan wordt het zgn. stelsel van schoolplitsing toegepast, d. w. z. 's morgens van 7% tot 10 uur wordt aan de eerste klasse en van 10% tot 1 aan do tweedo en derdo klasso (afwisselend. mondeling en schriftelik) les ge- geven.

De schoolgebouwen en het meubilair worden door de bevolking zelvo vervaardigd, waartoe kosteloos houc uit 's Lands bosscheu verstrekt wordt. Nadat in 1907 do eerste volksscholen ton gctale van 122 op Java en Madoera waren oppgericht, stceg dit aantal snel tot 4185 op eind 1917. Bovendien bestonden in do Buitenboziti- t in gen 945 scholen. Een aanzienlijke versnelling van het tempo van uitbreiding ligt in do be- doeling. To dien cindo zal, waar zulks met het 00g op den welvaartstocstand van do desa'snoo- dig mocht zijn, een grooter aandeel in do kosten ten Jasto van de algemeenc middelen gen omen worden. Hut st re ven is hot aantal scholen zoo Hm 1 roogclijk op te voeren tot 30000. Het aantal Jecrlingen bedroeg eind 1917 op a lie scholen 354.789.

Ondorwijs wordt gogeven in lezon en schrij ven van de landstaal met eigen en Latijnscho karak- ters on in rekencn met heele getallen tot 1000 en met tiondecligo breuken tot 2decimalon, ter- wijl voorts aan do leerlingen op clcmentaire wijze do dagelijks voor hen waarneembare feiten en verschijnselen in do natuur worden verklaard (booka akal).

Aan do meesco scholen is 1 gocroo werkzaam, gcwoonlijk opeen inkomcn van / 15.— 's maands. Er zijn 00k onderwijzers, dio in plants van trak- tement in geld do opbrengst van apanagegron- den on Ivan gon. Op enkel grootore scholen wordt de onderwijzer bijgestaan door een hulprkracht, gcwoonlijk bezoldigd mot / 10.— 's maands. De onderwijzers worden gewoonlijk gerocru- teerd uit do abiturienten der 2o klasso scholen, di. een voorbercidenden cursua van eon jaar gevolgd hebben bij het hoofd van zulk eon aclool. Onder diens toezicht zijn do aanstaando volks- onderwijzers practisch werkzaam in do laagste klassen, lcrwijnl zij voorts eenigo uren *s weeks onderwijs on t van gen in do behandeling van do @P de volksscholen in gebruik zijndo lecrboekjes. De herhaaldo klachten over do gebrekkigo wijze

van opioiding der volksonderwijzers hebben in- tusschen aanleiding gegeven tot het nomen van een proof mot do oprichting van special@ leergangen, bestaando uit twee jaarklassen, in elke wa arvan G candidaten in opleiding kunnen word(?n genomen. Dezo leergangen zijn ver- bonden aan da arvoor in aanmerking komende 2e klasso scholon, welko als leerschool voor do candidaat-onderwijzers kunnen worden benut. Het hoofd der school en een der daarbij geplaatste onderwijzers zijn met de opleiding belast.

Voornamelijk in verband met de voorhands nog on mis bare medewerking van de bestuurs- ambtenaron bij de oprichting en exploitatie der volksscholen beruste de algemeene leiding van het volksonderwijs tot voorkort 頃 den direc- teur van Binnenlandach Bestuur, bijgestaan door een inspectour, met eonige adjunct-inspecteurs, die in voortdurend contact stonden met het on- derwijs- departement. Thans is de geheole leiding van het volksonderwijs naar dit departement over- gebracht, in verband waarmede de inspecteur en zijn adjuncien als adviseur en adjunct-ad vise urs aan den directeur van Onderwijs en Eeredienst zyn toegevoegd. Het eigenlijke schooltoezichfc is opgedragen aan Ini. hoofdopzicnors en Inlandsche schoolopzicnors of — in streken waar het aantal scholen nog gering is — hoofden van naastbij liggende 2e klasso scholen. Do gohcelo formatie der inspectie, wolke zich steeds uitbreidt naar ge- lang er meer scholen komen, en bestemd is om ge- leidelijk met de algemeene inspectie van het Ini. lager onderwijs te worden samngesmolten, be- staat op het oogcnblik uit 1 adviseur, 5 adjunct- ad viseurs, 5 hoofdopzicnors en 121 opzicnors.

V. Inlandsch Landbouw- en A mbachtsonderwijs.

§ 28. Do daadwerkelijke bemoeienis van de Re- geering met hot lager land bo uw- en ambachtson- derwijs voor de Inlandsche bevolkingdateert eerst van do laatste jaren. Tcvoren bestonden alleen op eenige weinige plaatsen (vooral in de Buitenbezit- tingen) schooltjes door de Zonding in het leven geroepen, waar eenvoudig hand works- of am- bachsonderwija word gegeven aan de leerlingen der zendingscholen, tcrwijnl de belangstelling der Regeering voor dezen tak van onderwijs zich uit- sluitend bepaalde tot het verlcnen van matigo subsidies. Een boschoiden pogingomde bcoefening van het hand work onderde Javaasche bevolking to bovordoren werd in 1904 op initiatief van don toenmaligen regent van Ngawi gedaan met de op- richting bij wijzo van proof van eenige huisvlyt- scholon in dat rogentschap, waarvan de meeste korten tijd lator wed or moesten worden opgo- hoven, onxdat zij niet aan hot doel bleken te be- antwoorden. Do eenig overgebleven school to Ngawi heoft, na in 1907 eenigszins te zijn ge- reorganiscord, goruimen tijd con kwijnend bestaan goleid en is cerst zeer onlangs opgoheven. Een in 1905/06 op last van do Rogeering door don controlour J. E. Jasper ingesteld onderzoek naar de bohoefto van do Inlandscho bevolking aan ruimor on betor opleiding in tochnische rich* ting, toondo a&n, dat bij dio bevolking geon bo- paald drang naar ontwikkeling in industrieelen zin bescond, maar dat Inlanders van eenige ontwikkeling by behoerliiko voorbereiding tot zeer goedo ainbachtshiedon zouden konnon worden gevormd en dan tot een bijna onbepert aantal eon goed bestaan kondon vinden op de

door Europeanen gedreven industrieel ondernemingen. Waar dus de bevordering van het ambachtsonderwijs een niet geringe categorie van Inlanders tot een hooger sociaal en economisch niveau kon brengen, besloot de Regering als ondordool van do bij do bogrooting voor 1907 aangenomen verstrekkende plannen tot uitbreiding on hervorming van het Inlandsch onderwijs, ook het ambachtsonderwijs voor do Inlandsche bevolking krachtiger ter hand te nemen en daar-toe uen drietal ambachtsscholen op- te richten, waarover hieronder meer. De eerste stap op hot gebied van het Inlandsch lager Jand bouwvonder- wijs werd in 1911 gedaan onder do krachtigo leiding van het departement van Land bouw, Nijverheid en Handel, zoodat dus ook deze tak van onderwijs nog in een beginstadium verkeert.

§29. Landbouwonderwijs. (Vergelijk ook het art. LANDBOUW DER INLANDSCHE BEVOLKING). Bij de beschouwing van hec lager Inlandsch landbouwonderwijs, zoodat dat thans pp verschillende scholen en cursussen gegeven wordt, dient in het oog te worden gehouden, dat bij do voorziening in do behoefte aan dit onderwijs tot dusver nog geen vast systeem kon worden gevolgd. Waar dit onderwijs in de eerste plaats heeft aan to sluiten aan het ontwikkelingspeil van de bevolking en bij de localiteit on oogenblikkelijke behoeften van de streek, waar het gegeven wordt, zou eenvormigheid, hetzij in den aard van het onderwijs, hetzij in de op- en inrichting van de scholen, niet wel mogelijk zijn en afgescheiden daarvan vooralsnog geen aanbeveling kunnen verdienen.

Naar gelang van hun aard en bestemming kunnen de verschillende bestaande onderwijs- instellingen onderscheiden worden in: a. eigenlijke landbouwscholen, & eenvoudige landbouwcursussen aan desascholen on c. cursussen voor volwassenen.

§ 30. Landbouwscholen. De eerste landbouwschool word in 1912 te Soerang in de Proanger Regentschappen opgericht en spoedig door andere gevolgd, zoowel op Java en Madoera, als op de Buitenbezittingen. Naar den opzet en het beheer zijn deze scholen to onderscheiden in scholen, die geheel door het Gouvernement bekostigd worden en scholen, die hoofdzakelijk door bijdragen van de belanghebbende bevolking in stand worden gehouden, terwijl de Regering alleen steun verleent bij de oprichting en do onderwijskracht kosteloos beschikbaar stelt. Daarmede bestaan scholen, die voor re ken in g van Inlandsch zelfbesturen (Soerakarta en Atjeh) en andere Inlandsche rechtsgemeenschappen (de marga in Palembang bijv.) zijn opgericht. Het aantal scholen bedroeg eind 1916 20 (w. o. de twee Gouvernemensscholen te Wonosobo on Poerworfdj?).

Het leerplan wordt voor alle scholen vooraf door den directeur van Land bouw, Nijverheid en Handel goedgekeurd. Het onderwijs is voor- namelijk op de practijk gericht. Aan elke school is daartoe een schooltuin verbonden, waar do Zeerlingen, bij voorkeur in de vroego morgen- uren, allerlei werkzaamheden verrichten. In den schooltuin wordt in de eerste plaats een in de betrokken streek op den voorgrond tredende cultuur beoefend. Aan sommige scholen is ook een vers apel verbonden om de leerlingen in de behandeling en verzorging van hot vec to oefenen.

Do leerlingen zijn grootendeels afkomstig van 2e klasse scholen, soms ook van desascholen in den omtrek. Aan 5 scholen (w. o. do twee Gouvernemensscholen), is een inruernaat verbonden, do overigo zijn extern. Do leerlingen, die de school met vrucht hebben doorloopen, vinden, voor zoo ver zij zich niet aan den practischen land bouw gaan wijden, gemakkelij plaatsing als onderwijzer van desascholen of als mandoer op cultuurondernemingen.

De gehele leiding van het landbouwonderwijs berust, onder het toezicht van den inspecteur van het Inlandsche landbouwonderwijs, bij do Europeescholaldbouwkundige ambtenaren (landbouwkundigen) in de verschillende gewesten. Voor het plaatselij toezicht zijn commissies ingesteld, bestaande uit Europeesche on Inlandsche bestuursambtenaren en belangstellende particulieren, onder welke laatsten een of meer vooruitstrevende Inlandsche landbouwers.

§ 31. Landbouwcursussen aan desascholen. In den allorlaatsten tijd is men begonnen een proef te nemen met het geven van zeer elementair onderwijs in de allereerste beginselen van den landbouw aan leerlingen van de hoogste klasse der desascholen. Het hiermede beoogde doel is om bij de leerlingen, door het leeren van enkele elementaire begrippen van plant kunde on wat zeer eenvoudige practijk, belangstelling in en lief de voor den landbouw optewekken. Als leerkrachten treden oud-leerlingen van de zoeven besproken landbouwscholen op. Waar nog geen bevoegde personen kunnen worden gevonden, wordt het onderwijs gegeven door aan de middelbare landbouwechool opgeleide aspirant-Inlandsche landbouwleeraren. Do aanvankelijke resultaten zijn niet gunstig, hoofdzakelij tengevolge van het ligo ontwikkelingspeil der leerlingen.

§ 32. Cursussen voor volwassenen. Op verschillende plaatsen worden door de landbouwkundige ambtenaren van het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel cursussen in den landbouw voor volwassenen, landbouwers en andere personen, gegeven on voordrachten, lezingen on besprekingen gehouden. Zoo bestaan cursussen in theecultuur op drie plaatsen in do Pranger-Preogentschappen, on cursus in do beginselen van landbouw-oconomio in Djokjakarta en twee cursussen in Aljdh voor volks-schoolonderwijzers.

§ 33. Ambachtsonderwijs. Do in § 28 besproken beslissing ten aanzien van do bevordering van het ambachtsonderwijs voor de Inlandsche bevolking leidde tot do oprichting in 1909/10 van de ambachtsscholen te Batavia, Semarang en Soerabaja. Do bedoeling zat daarbij voor, dat deze scholen de leerlingen zouden hebben klaar te maken voor een ambacht, hotzij (lit zelfstandig dan wel in een grooto Europeesche industrieel inrichting zou worden uitgeoefend. Men beoogde dus de vorming van geschooldo werkliden. Ijo verdere uitbreiding van hec ambachtsonderwijs stelde do Regering zich zoo voor, dat van doze ambachtsscholen als centra, ambulante kleinere schooljes zouden uitgaan, waar door do gediplomeerde leerlingen der grootere scholen onder het toezicht van Eu-

*) Nieuwe dergelijke scholen zijn of zullen worden opgericht to Djokjakarta, Tjikinaluja, Kediri en Makassar.

ropeescho directouren dior inrichtingon de vorworn kennis langzamorhand in steeds ruimor kring onder de omwonendo bevolking zou worden versproid.

Onderwijs wordt gegeven in timmoron, metoslon, smodon, kotolmakon, wagenmaken, hoofsmedon, bankwerkon, machinalo motaalbeworking, meubolmakon, ro tan bo working, vorven en kopor- on blikslaan. Do loorlingen worden in twee groepon verdeeld: voor houtbewerking en voor ijzorbeworking. Do cursus duurt drio jaar. Voortaal bij hot onderwijs is hot Maloisch.

Toegelatcn kunnen worden jongeliedon van 13-17 jarigon leofityd, dio een 2o klasso school mot vrucht hebben doorloopen. Zij bctalon sohoor- geld, waarvan ochter voor minvormogenden vrijstelling kan worden vorlcond. Aan oon bo- perkt aantal leorlingen worden toolagen voor lovensondorhoud vorstrekt. Hot maximum aantal leerlingon voor elke school is voorloopig vast- gesteld op 200. Eind 1916 tolden do scholen to Batavia, Semarang on Socrabaja onderschei- denlijk 189, 107 en 75 leerlinge. Do scholen worden boh eord door oen directour (Europeaan), terwyl het ovorigo onderwijzend personeel be- staat uit een Europeesch chef dor werkplaatsen on Inlandscho ambachtsonderwijzers. Voor olko school is een commissio van toezicht ingesteld, bestaande uit zoven leden, deels ambonaren en deels particuliere, die in betrekking staan tot groote industrieelo ondernominge.

Do eerste ondervinding met do ambachts- scholen opgedaan was niet bijzonder gunstig. Al spoedig moest worden geconstateerd, dat hot aantal leerlingon, dat zich voor toelating aan- mcldde, terugliep, hetgeen vorband hield met do ojnstandigheid dat do leorlingon zich aanvanko- lijk minder juisto voorstellingon omtront hun toekomst hadden gomaakt. Hot bleek, dat hot onderwijs niet do personen boreikte, (lie mon eigenlijk op het oog had, maar anderon, dio zich voor een opleiding tot workman to hoog achten. Verbetering van het Inlandsche ambacht was van zulko personen niet to vorwachten.

In 1914 worden do bomociinge mot het ambtclitsonderwijs voor Inlanders van hot dopartionent van Ondorwijs on Eerodionst ovorgobracht naar dat van Land bouw, Nijvorhooid on Handel aln oon govoig van do uitbreiding van don work- kring van dit Dopartionent met de zorg voor do nijvorheid. Mot dezo ovorbronging ging oon vor- andoring van het to volgen stelsel gepaard. Evonals ton aanzion van hot landbouwonderwija we rd hot noodig gooordceld het hier bedoeld onderwijs in zoo cnoovoudig mogolijkon on bo- vattolijkon vorm binnen het borok van den dosa- man to brongon. Hot donkbeeld van ambu- In-nto schooltjes word prijsgegevon, om pljaata to makon voor do oprichting van oonvoudigo am- bachtsschooltjes in do dosa, dio voorloopig, zooJang nog geon geoeffendo Inlandscho loorkrachten bchchikbaar zijn, onder de loidiug van Europeoscho ambachtsondorwijzora zijn gesteld. Do cursus op doze in 1915 ten gotalo van drio opgerichto schooltjes duurt twee jaron. Toegelatcn worden leerlinge, dio gewoon Ingor onderwijs hebben genoton, terwyl het geondwys wordt gogovon in hot Ma- leisch of do landstaal. Do bedocling is verdrer, dat het Europeoscho schoolhoofd zich in do omgoving van do school ook bemocit met reeds govestigdo ambachtssclidon en dozo door raadgovingen en

voorbeeld tracht bij te staan. Voor de vorming van geschikto ambachtsonderwijzers uit do Inlandsche bevolking is hot oog geslagen op do grooto ambachtsscholon. Do door dezo scholen afgoloverde jongoliedon worden bij groofo industrieelo onderneminge (do werkplaatson der staatspoor voor houtbewerking en hot marine-etablissement voor ijzorbewerking) ondor leiding to werk gesteld tor verderdo vorming gedurende h 1 jaar, on daarna nog gedurende 1% jaar bij de grooto ambachtsscholon to worden geooft in hot geven van onderwijs. Het voornemen beataat voider om op dezelfde of ovoreonkomstigo wijze als ten aanzien van het Inlandsch ambacht, ook do Inlandsche (kunst) nijvorhooid to bevordoren.

Van do in § 28 reeds genoemdo particuliere (zendings) ambaachts- en nijverheidsschooltjes, welko in 1916 tot een aantal van 7 gesubsidieerd werden, worden over het algemeen weinig verwachtingen gekoestord, omdat zij niet ondor leiding staan van vaklieden en het onderwyzond personeel in clen regel boscaat uit govone am- bachtsscliden. Bohalvo ten behoove van doze scholen wordt ook subsidie vorleend aan een in 1915 vanwego een Inlandscho vereeniging te Tasikmalaja goopondo vlechtschool en is daar- voor een Gouvernements ambachtsonderwijzer tor beschikking gesteld.

Inlandsche bedrijven, welko zich minder goed leenen voor verbetering door midde】 van onderwijsinrichtingen zullen op and ore wijze worden bovoorderd. Zoo is in 1914 een daartoo speciaal uit Nederland uitgozondon deskundige in dienst gesteld voor do bovoordering en verbetering van het Inlandsch stoenon- on pottenbakkersbedrijf.

In het bolang van het wolslagen van de eorato poginge om do ontwikkeling van de grooto lagen der Inlandscho bevolking in industrieelo riehting krachtig vooruit to brengen, is hot nood- zakelijk goblok on afzonderlijken inspecteur voor het ambachtsondorwijs in dienst te stellen.

VI. Opleiding van onderwijzend personeel en examens tot verkrijging van onderwijsbevoegdheden.

Hieronder zullen afzonderlijk behandold wordeii do opleiding van ondorwijzers bij het Europeesch lager onderwijs, kortheidshalvo genoemd "Europeescho onderwijzers" en dio van onderwijzers bij do vorschijfondo inrichtinge van onder* wys voor Inlanders en Ohincezen.

A. Europeoscho onderwijzers. § 34. Evenals in Nederland kent de onderwijawet- goving in Indie twee algomeone bovoogdheden tot het go von van lagor onderwijs: do zoogenaam- do „lagoro akto" of „hulp-akte", wolke bevoogd maakt tot hot go von van huis- en schoolonder- wijs in do vakkon a—i gonoemd in § 6 en do "hoofdakte", wolko voi-oischt- wordt om met den rang van hoofdonderwijzer aan het hoofd eenor school to staan. Ovorigens zijn nbg afzonder- lijke akten vorkrijgbaar in do vakkon j—t (u. v.). Akton voor hot go ven van niiddelbaar onderwijs kunnen in Indie niet worden bohaald.

Kweekscholon voor do opleiding van Euro- peescho onderwijzers bestaan in Indie niet. Wei is moormalon het plan tot oprichting van zulk een instituut ovorwogon, maar tot dusver heeft do Rogeering daarvan afgozien, omdat omtrent do lovensvatbaarhooid grooto onzekorheid bestond. Hoewel in middela de omstandigheden dermate

veranderd zijn, dat een kweek-school in een be- hoeft zou voorzien, meent de Regering met de oprichting te moeten wachten op do beslissing in zake het hieronder (§ 49) te bespreken bezoldigingsvraagstuk.

Om intusschen tegemoet te komen aan de steeds toenemende behoefte aan Europeescho onderwijzers werd in 1915 een proef gen omen mot de opleiding van Indische jongelieden, behoorende tot do Europeesche en daarmede gelijkgestelde be volkin g, aan de Rijks- en bijzondere kweek- scholen in Nederland. Aan elke Rijkskweek- school worden daarvoor jaarlijks vier plaatsen beschikbaar gesteld, terwijl aan do belangheb- benden vrijheid gelaten wordt om, zoo zij daar- aan do voorkeur geven, do opleiding to ont- van gon aan een daartoe door hen aangewezen bijzondere kweekschool. Do kosten dezer opleiding worden geheel door het Gouvernement gedragen, evenals die voor huisvesting en levens- onderhoud van de kweekelingen, deze laatste tot een maximum van / 500 's jaars. De aan- wijzing van de kweekelingen geschiedt in Indie na het afleggen van een examen volgens het- zelfdo programma a Is het toelatin gsexamen tot de Rijkskweekscholen. De aangewezenen genieten vrijen overtocht naar Nederland in do 2e klasse en een tegemoetkoming in do uitrus- tingskosten van / 200, terwijl zij op gelijke wijze verzekerd zijn van vrijen overtocht naar Neder- landsch-Indie, ook in het geval dat zij buiten bun schuld de opleiding niet hebben kunnen voltooien. Zij hebben zich to verbinden om na het behalen van de onderwijzers (of hoofdonder- wijzers) akte het onderwijs in Indie (hetzij het openbaar of het bijzonder) gedurende een zeker aantal jaren te dienen. In de twee eerste jaren, werden onderscheidelijk 12 en 10 Indischo jongelieden voor dezo opleiding aangewezen. Als gevolg van do verbreking van de gergelde verbinding met Indie door den oorlog geschiedt de opleiding sedert 1917 voorloopig in Indie, waar te Batavia een tijdelijke leergang tot dat doel is opgericht.

De eenige in Indie bestaande gelegenheden tot opleiding van Europeesche onderwijzers zijn de normaalcurfus to Batavia en de normaal- echolen te Batavia, Semarang, en Soerabaja.

§ 35. *Normaalcurfus.* Deze geeft een over twee (kortdinds verlengd tot drift) jaren verdeeldo opleiding voor do onderwijzersakte. Hoewel toegankelijk voor iedereen, zonder onderscheid van geslacht of ras, die den leeftijd. van 16 jaar overschreden heeft en aan het voorgeschreven toelatingsexamen heeft voldaan, wordt van den cursus in hoofdzaak alleen door Europeescho meisjes gebruik gemaakt. Onder do 195 leerlin- gen, die in den loop der Jaatsto 10 jaar den cursus bezochten, waren slechts 8 mannen. Voor onvr- mogende leerlingen zullen eclairng studiebeurzen van / 50 ,e maands worden beschikbaar gesteld.

Do lessen worden alleen in do avond- uren gegeven (drie uren per dag) door onder- wyzers in het bezit van do hoofdakte, die overdag hun gewono schooltaak vervullen en voor dezo extra werkzaamheden een toelagc bo ven hun bezoldiging genieten. Bind 1917 telde do cursus 19 leerlingen, w.o. 6 mannon.

§ 36. *Normaalscholen.* Do normaalscholen geven aan bezitters van de onderwijzersakte gelegen- heid zich verder te bekwamen voor do akto van

hoofdonderwijzor. Do opleiding duurt drio jaar. Do lessen worden in do avonduron gogovon (10 uur por wook) door leeraren van do tor plaatso aanwo- zige hoogero burgerscholen, die voor dozo laak eeno toelago ont van gon. Allo bezitters van de la- gere akte kunnen aun het onderwijs dclenomen. Blijkt na zekeren tijd, dat zij hot onderwijs niet mot vrucht kunnen volgen, dan kunnen zij van het verdor volgen van den leorgang uitgesloten worden. Do scholen telden eind 1917 102 leerlin- gen (w.o. 47 mannen), torwijl in dat jaar 14 deel- nemers van do hoogsto klasso slaagden in het examen voor hoofdonderwijzer.

§ 37. *Leergaigen voor het behalen van de zgn. bij-*

akten. In 1913 worden voorloopig to Batavia en Seinarang cursussen ingestold oin to voorzien in de behoefte aan leerkrachten, aan wio het onder- wijs in do kennis der natuur aan de M. U. L. O.- scholen zou kunnen worden opgedragon. Do cursussen zijn alleen toegankelijk voor onder- wijzera in het bezit der hoofdakte en duren twee jaar. Onderwijs wordt gegeven in natuur-, schei-, plant- en dierkundo door loeraron met middel- bare bevoegdheid. Voorts zijn on langs soortgelijko leergangen geopend ter bekwaming van onder- wijzers voor de akten Engelsch, handteekenen en

§ 38. *Able-examens.* Tor verkrijging van do hierboven (§ 34) bedoeldo onderwijs-diploma^ wordt minstens 66rmaal *s jaars gelogeneid gegeven to Batavia, Semarang on Soerabaja. Voor het afleggen van het examen als onder- wijzer is de achtienjarigo leeftijd vreischt, terwijl om toegelaton te worden tot het examen voor hoofdonderwijzor hot bewijs moet worden geleverd van een minsjons twee-jarigo werk- zaamheid ah onderwijzer. In het tijdvak 190G— 1917 werd hot hoofdonderwijzers-exainen afge- legd door 398 personen, waarvan 185 (78 mannen) slaagden, het onderwijzers-cxamon door 1284, waarvan geslaagd G52 (39 mannen). Do in Indie bchaaldo getuigsclriften, zoo wo l do algemeenc van onderwijzer en hoofdonderwijzor, als do bijzondero voor cen of meer van de even be- doeldo vakken j — t, zijn in Nededand gelijkgesteld met de daar uitgericikte, wat do laatstbedocldo be- treft onder voorbehoud, dat de bezitter t < : vons in het bezit is van do akte van onderwijzer. Onige- keerd zijn do in Nederland uitgereikte getuig- schriften zonder voorbehoud in Indiii van kracht. Ten behoefvo van de Europeescho onderwijzo rs, verbonden aan inrichtingen van hoogor vak- onderwijs voor Inlanders, zijn voorts akten ingc : - steld voor do navolgende vakken: Malcisch, Javaansch, Soendaasch, Madocreosch, Boeg- neesch, Makassaarsch, do land- en volkenkundo van Ned.- Indie, do landbouwkundo en de land- meekunde. Aan het behalcn van doze akten zijn voor open bare Europeescho onderwijzers gclde- lijko belooningen verbonden, varicerendo van / 400 (voor het Malcisch) tot / 1000 (voor do akto Javaansch).

B. I i i l a n d s c h p e r 8 o n o o l.

§ 39. Tot voor een tional jaren waren do kweek- scholen voor de vorming van Inlandscho onderwi- zers de eenigo inrichtingen, waar van Gouverne- ments wegegelegonheid werd gegeven totopleiding van Inlanders voor hot onderwijzersambt. Zoo- als in § 24 werd medegcdeeld datoet de oprich- ting van de eerste kweekschool van 1851. Do krachtige opleving van het Inlandsch onderwijs

in do eerste jaren na do oprichting van hot onderwijnsdepartement bracht cen sterke uitbreiding van het aantal kweekscholon mede, waarvan hot aantal stoeg tot 3 op Java on Madoora on 6 in de Buitenbozittingen (1875). Do roauLio, dio hiorop omstreeks 1885 volgede, had de opheffing van do meesto dezor kweekscholon tengovolge, zoodat er slechts 5 overblovon, waarvan 2 in do Buitenbezittingen. Hiermede ging een belang- rijke vereenvoudiging van hot lcerplan gepaard, dat, naar gemeend we rd, te weinig met do ei- schen der practijk rekening hield; mot name word hot Nederland sell als leervak geschrapt. De opleving op het gobied van hot Inlandsch onderwijs, wolko zich in 1906 aankondigde, liet ook do opleiding van onderwijzers niet onbo- roerd. Do invoering van hot Nederlandsch op do Inlandscho scholon der le klasse (§ 7) bracht de noodzaklijkheid mede om het onderwijs in die taal op de kweekscholon weder in eero te herstellen. De groote behoefte aan onderwijzers, ak gevolg van do sterke uitbreiding van het aantal scholon, leidde in do laatste tien jaar tot een groote toeneming van het aantal opleidings- inrichtingen. Daarmede ging gepaard een diffe- rentiatie in de opleiding, in verband met de verschijnd© cischen, waaraan do onderwijzers moeten beantwoorden, naar gelang zy bestemd zijn voor de 2de klasse scholon of do Hollandsch- Inlandscho scholon.

§ 40. *De Hoogere Kweekschool te Poerworedjo.* De groote behoefte aan lecrkrachten voor do Hollandsch-Inlandscho scholon, govoegd bij do omstandigheid, dat het in afzienbaren tijd niet mogelijk zou zijn de scholon in een genoegzaam aantal op te rich ten, zoolang men daarvoor uitsluitend afhankelijk bleef van don beperkten toevoer van Europescho onderwijzers, dwong naar middelen uit te zien om in ruiniore mate gebruik te makon van Inlanders voor het geven van onderwijs met hot Nederlandsch als voor- taal. Een spociaal op de kennis van het Nederlandsch gcrichto aanvullondo studio diendo do Inlandscho onderwijzers, afkomstig van do kweekscholon en aldaar reeds eonigermato in dio taal onderlegd, voor do bedoeldo taak ge- schikt te maken. Daartoe we rd in 1912 begon-)io) mot de installing van < ; en akco Nederlandsch en aamoediging van do opleiding van Inland- Hcho onderwijzers voor doze akto (waarover hier- onder mecr). Aangezien dezo voorzoning slechts onvolkomen aan de g(?schotsto behoefte tege- moctkwain, be<loot do Regecring in 1914 tot do oprichting van con speciale kwokschool voor do voj-jning van Inlandscho onderwijzers voor het Hollandsch- Inlndscho onderwijs, do zgn. „Hoogere kweekschool voor Inlandache onder- wijzers“, govestigd to Poerworedjo. Tot dozo school worden jaarlijksde beaten onder do goslaag- den in het oxaincn van do 5o klasso van een onon- baro of daarinode glijkstuidigo bijzonderckweekschool tot een maximum van 25 togolaton voor hot ontvngcn van cen voortgozobte vorming voor hot Hollandhch- Inlandsch onderwijs. Do leorgang duurt drie jaar, terwyl do studio in omvang ongevoor gelijk staat mot do hoovool- ligid kennis, veroischt voor het bohalon van do Europescho hulpakto. Als vonnschool fungoert do tor plautso govestigde Hollandsch-Inlandscho school. Aan do kweekschool is con internat vorbonden. Do loerlingen (ton getalo van 58

oind 1917) ontvongon een maanclolyksche tbloga van / 25, terwyl hun na voltooido opleiding hot vooruitzicht is goopond op benooming tot Inlandsch onderwijzor aan cen Hollandsch- In- lundscho school op eono bozoldiging van / 100 tot / 250 maams. Het personeel bestaat uit oen directour en 5 Europoesche onderwijzers, alien in het bozit van do hoofdakto. De school staat onder toezicht van do inspectie van het Hollandsch- Inlandsch onderwijs.

Naast deze kweekschool is mot hetzelfde doel aan do Tondanosche mufooschool (zie § 10) een driejarigo leorgang verbonden, die inzonderheid onderwijzers voor de zgn. special© scholon op- leidt. Reeds thans doet zich de behoefte gevoelen aan een tweede hoogere kweekschool, doch deze kan voorshands niet worden opgericht bij ge breke aan een voldoende aantal geschikte kandidaten.

§ 41. *Hollandsch- Ghineesche kweekschool.* Dezelfdo overwegingen, wolke voor de oprichting van do hoogere kweekschool te Poerworedjo heb- bon gegoldon, loidden tot de oprichting in 1917 van een kweekschool to Meestor- Oornelis voor de opleiding van Chineseche johgolieden tot onder* wijzer aan de Holl.-Chin. scholon. Daar de kweekschool rochtstreeks aansluit bij do hoogst klasse der Holl.-Ohin. scholon, is de opleiding iots langor dan aan de Poerworedjoscho school, nl. 5 jaar. Do school, waaraan een internat is ver- bonden, opendo her eerste jaar met 24 lecrlingen. Eenmaal volgroeid, zullon daaraan behalve den dirctour, vijf onderwijzers verbonden zijn. Voor do abiturienten zijn dozofde bezoldigingsvoor- uitzichten goopond als voor do Ini. onderwijzers, afkomstig van do hoogere kweekschool.

§ 42. *Kiveescholen voor Inlandsche onderwij- zers.* Bo halve voor do vorming van hulppersoneel voor do Hollandsch-Inlandsche scholon, al dan niet na een verder voortgezetto opleiding (zio hiorboven), zijn de kweekscholon to Bandoeng, Djokjakarta, Probolinggo, Oengaran, Tort de ' Kock en do onlangs opgerichte iileuwe kweekschool to Poerwokerto bestomd om onderwijzers af te loveren, gschikt om tot hoofd van de belangrijke 2o klasso scholon (do scholon met 5 klassen) te worden benoemd. Bovondion vinden haro abitu- rionton grif plaatsing bij het toezicht op het volksonderwijs als opzienor of hoofdopzienor en worden uit hon gokozon de Inlandscho taal- en teknonderwijzers aan do opleidingsocholon en kweekscholon. Als onderwijzer govonden zij een hoogere bozoldiging dan do niot-uan een kweekschool opgoleido onderwijzers.†

Do opleiding aan de kwedkscholon duurt zes /C. jaar. Onderwozcn word on do navolgende vakken: Nederlandsch, do landstaal, Maleisch, rekon- kundo, aardrijkskunde, gcschicdonis, kennis der natuur, schoikunde, plant- on dierkundo, de bcginsolon dor landbouwkundo, handteokenen, schryvon, opvodckundo on zingen (facultatief). Het Nederlandsch wordt gobezigd als voormid- dcl bij hot onderwys in do versolllonde vakken, voor zoovor dio zich dnartoe Iconon. Als vorm- school voor do practischo vorming dor kweeke- Ungoi diendon tot voor kort aan do inrichting verbondon 2do klasso scholon. Thans worden daarvoor do Hollandsch- Inlandscho scholon gobezigd.

Toelfting van leerlingen hoeft plaats na af- logging van con examon of op aanwijzing van don botrokken inspectoorndon ambtbaar. Do beschikbaro plaatson zijn zoodanig vordield,

dat naar verhouding van do behoefte voor elko residentie, behoorende tot het ressort van do kweekschool, oon zokor aantal plaatson boschik- baar is. Voor hot toelatingsexamen konden zioh vroeger zoowol aanmelden zij, die een 2do klasse school doorloopen haddon, als zij dio van een Iste klasse of Hollandsch-Inlandscho school af- komstig waren. Daar dezo toolating van Icerlin- gen. van zeer uitconlopendo voorontwikkeling (met on zonder kennis van het Nedorlandsch) zeer belemmerend op den voortgang van het onderwijs werkte, is hierin vcrandering gebracht. Als eisch wordt thans voor toolating tot het oxamen gesteld het doorloopen hebben van een Hollandsch-Inl. school. Daar dientengevolgc de leerlingon voortaan alien reeds met een behoorlijo kennis van hot Nedorlandsch toegerust op do kweekscholen komen, zal het vormoedelijk mogelijk blijen den op- leidingsduur mot 66n jaar te bekorten.

A&n do kweekscholen zijn internaten verbonden, waar do kweckelingon vrijo huisvesting genieten. Voor hun levensonderhoud onvlangen zij cone toelage van f 10 — *s maands, terwijl voor het verstreken van bcere voeding, nog een bedrag van f 3.— 's maands per kweckeling beschikbaar wordt gesteld. De kweckelingon kunnen van de school worden verwijderd wegens onvoldoenden aanleg, wangedrag of wegcns het ½den aan besmettelijke of afzictelijke ziekten. Ofschoon de kweekscholen cigenlijk alcen be- etemd zijn voor mannelijke leerlingon, kunnen ook vrouwelijke kweckelingon bo ven do formatie wo rd on toegelaten, die geen huisvesting in het internaat genieten. Elke kweekschool is bere- kend op een capaciteit van 120 leerlingen. Eind 1917 telden de vijf genoemde kweekscholen 612 leerlingen, waaronder 42 meisjes en 43 leerlingen bo ven de formatie, meerendeels bestemd om, na afgelegd eindexamen, de lessen aan de landbouw- school te volgen (zie § 20). Het onderwijzend person eel bestaat behalvo don directeur uit 4 Europeesche en 2 of meer Inlandsche onder- wijzers, welko laatsten uitsluitend belast zijn met het onderwijs in teekenen en do inlandsche taal of talen.

Een eenigszins afwykend karakter vertoonen de kweekschool to Amboin a en de aan een opleidingschool voor Inlandsche ambtenaron gekoppelde kweekschool te Makasspr (zie § 18), welke laatste bestemd is om to worden vervan- gen door een normaalschool voor do oploiding van hulponderwijzers. De kweekschool to Amboi- na, in 1914 horrezen nadat zij een jaar to voron gesloten was, is in haar tegenwoordigo inrichcing eigenlyk alleen bostemd om onderwijzers af te leveren voor de 2o klasse scholon en wijkt als zoodanig dus niet noemonswaard af van do hieronder (§ 45) te besprokon normaalscholen. Het plan bestaat intusschen om doze kweek- school volledig op het peil van de overige kweekscholen te brengen, in verband met de behoefte aan behoorlijk in het Nederlandsch onderlegdo onderwijzers, niet alleen voor de Holl. Ini. scholen in het Oostelijk deel van don archipel, maar ook voor de scholon voor Amboneescho soldatenkinderen (zie § 7). Do school teldo eind 1917 40 leerlingen.

Van do oprichting van een kweekschool voor meisjes, bestemd voor het Holl.-Inl. meisjesonder- wijza word hervorst (§ 25) reeds gewag gomaakt.

§ 43. *Opleiding akte Nedcrland-sch.* Tor aanmoediging van do oploiding van Inlandsche on- dorwijzers met het kwcokaahtdiploma voor de in. 1912 ingesteldo akto in de Nedcrlandscho taal (zio § 40), welko con gelijko konnis van die taal omvat als voor do Europeescho hulpakto wordt goeischt, zijn pre mien beschikbaar go- stold voor Europeesche onderwijzers, dio zich n)ot die oploiding willen bolasleih Do oploiding moot minstens twee jaar duren. Du opleider onvangt een bed rag van / 12.50 's maands voor eikon in oploiding gon omen candid aat (niet meor dan vier mogen bij denzeHden onderwijzer in oploiding zijn) en na voltooide oploiding, wannocr do candidaat de akte behaald heeft, het vcrschil tusschen het op doze wijzo gonot&no on do som van f 600.—

§ 44. *Normaalcurssussen.* Mot de oploiding van Inlandsche hulponderwijzers, d.z. personon, dio hebbon voldaan aan een speciaal daarvoor ingesteld examen ¹, lic de Regeeng zioh tot voor enkele jaron in hot geheel niet in, bohoudens dat zij onder zekero voorwaardon steun vorloendo aan het particulier initiatief, voor zoovor hot zioh met deze oploiding bezig hield (z. o § 72). De uitbroiding van het aantal 2o klasso scholon sedert 1908 deed een toenoniendo behoefte aan dergelijke hulponderwijzera onstaan, het gee n de Regeering er toe deed besluten do ople. ding van dat person eel zo] f ter hand te kiemen. Daar- toe word in 1910 bij wijze van proof ovorgestaan tot do oprichting van normaalcurssussen in vor- schillondo gcweston op Java ch Madoora en in do Buitonbezittingen. Dezo curssussen zijn eenvou- dig ingonchte leergangen, wdke daarom hot land weinig kosten. Do leergang is over twee jaar verdeeld en ingricht voor 25 leerlingen per leerjaar, gokozen uit hen, dio cen 2u klasse school ten vollo hebben doorloopen. In do och- tend uren word on de leerlingon ondor toozicht van de onderwijzers gcoefend in het geven van onderwijs aan do ter plaatse bestaando 2o klasso school, terwijl in do numiddaguron theorotisch onderwys wrdt gogeven. Do leerlingen goniecen een toelage voor lovensonclorhoud. Leerkrachton zijn de onderwijzers van do 2c klasso school ter plaatse, die daarvoor oo» toelage ojitvangan bo von hunno gewono inkomsten. Her- aantal normaalcurssussen bedraagt thms 17 (waarvan 10 op Java en Madoera) met 712 leerlingen, waaronder 13 meisjes.

Feitelijk bedoekl als noodmaatrogel, blokon de curausson nl spoedig niet in dio mat.o to vol- doen, dat met do oprichting van nieuwe dorge- lijko leergangen zonder meor kon worden voort- gogaan. Bozwaren daartegen zijn, dat do lcor- tijd niet lang gonooq is en dat aan de cigenlijko oploiding niet genooq aandacht kan wordn ge- wijjl, doordat do cursisten overdag steeds als kweckolig werkzaam zijn on zich dus niet vol- doendo kunnen voorberoiden voor do thooere- tische lesson in de namiddaguron. Daarom word

1) Omvattonde konnis van de voertaal van het onderwijs (waar deze niet het Malcisch is bovondien dezo taal), de vier hoofd bowerkingen van hot rokenon met goheolo gctallon on met gewono en tiendeeligo bro u ken, zoo mid o de aardrijkskujido van het go west van in- woning on de omliggondo gewosou.

naar een botoro wijze van opleiding gezocht en deze gevonden in de oprichting van

§ 45. *Normaalscholen.* Bestaande uit een vierjarigen leergang, met daaraan verbonden intenuut op staande onder de leiding van een Europeesch onderwijzer als directeur en 4 Inlandsche onderwijzers, kunnen deze scholen, waarvan de eerste vier worden opgericht in 1915, een in alle opzichten deugdelijk opleiding geven voor Inlandsch hulponderwijzer. Met het oog daarop ligt het in de bedoeling, de abiturienten dozer scholen als regel te bestemmen voor hoofd van de kleinere 2e klasse scholen. De normaalscholen zijn ingericht voor ten hoogste 80 Icerlingen elk. De leerlingen, die een 2e klasse school moeten hebben doorlopen om voor toelating in aanmerking te komen, ontvangen, behalve vrije inwoners in het intemaat, een toelage van 12.50's maanda voor lovenson-derhoud. Het aantal normaalscholen draagt thans reeds 7, waarvan 5 op Java (Poerwakarta, Salatiga, Pocrwokfirto, Blitar en Batavia¹), 1 op Madoera en 1 te Padang Pandjang (Sumatra's Westkust), terwijl de oprichting van nog 6 scholen in 1918 in voorbereiding is. Eind 1917 telde de toen bestaande scholen 470 Icerlingen, waaronder 24 meisjes. Het ligt in de bedoeling om wanneer cenmaal de normaalscholen ten volle kunnen voorzien in de behoefte aan onderwijzers, do in de vorige § behandelde normale ursusson goidclidlijk op te heffen. Afzonderlijk normaalscholen voor Inl. meisjes ton getalo van vier zijn of word on weldra opgericht.

§ 46. *Examens.* Ook buiten de hierboven genoemde opleidingsinrichtingen bestaat gelogehheid om door het afleggen van da ar voor ingo-steldc examens de bevoegdheid te verworven van kweckeling of hulponderwijzer aan een Inlandsche hogere school. Die examens voldoen aan zeer matigo eischen. In 1917 worden afgonomen 1497 examens voor hu I pondor wijzer, waarvan slaagden 618 (22 meisjes) en 7098 voor kweckeling, waarvan geslaagd 1851 (93 ineesjes).

VII. Uitzending van personeel uit Nederland.

§ 47. De voorziening in de behoefte aan Europeericho Icerkrachten voor het onderwijs in Indie geschiedt voor het grootste deel door uitzending van personeel uit Nederland. Voor de goro-gelcdo aanvulling van het corps leoraron bij het middelbaar on technisch onderwijs mot volldcig bevuegdcrachten ifi men zelfs bij uitzending op uitzending uit Nederland aangowozen, daar in Indie geun gelegeiheid bestaat tot het verwerven van middelbuio uklun. Maar ook de Europeescho onderwijzers bij het lugor onderwijws worden bijna uitsluitend in Nedorlarul goro-crutcord, daar zooals gezogd in Indie onder de numiclijko jeugd zeer woinig anino bustaat voor dozo betrekking. Met do onderwijzereHSoii is dit ndders CJ1 tot voor eenige jaren was daaroni niet dun bij uitoiuloring uilzending van onderwijzereHSoii uit. Nedcdand noodig.²) Duar echter «lo vraag naar Europeescho leerkrachten voor hot lager onderwijs in do la&tRte 10 jaren steeds too- nam on licit aan bod daarinede geon goliiken tred

i) Mode bostomd voor Billiton on do \V. afd. van Borneo.

²) Do aanstelling van do eerste onderwijzerosson dagteekonc van J 875.

hield, zelfs zeur vor bij do jaarlijkscho bohefto ten achter bleef, zift do Regeoring zich sedert 1910 ge- noodzaakto, goro-gold onderwijzoresaon uit te zondor tor geclceeltclijko componosatio van hob groote tekort aan Icerkrachtori. Togelijkkortijd word getracht het aanbod van onderwijzers to vormeordoron door vrbeteriig van de uitzendingsvoorwaarden. Een merkbaro toonoming van hot aanbod had dit echter niet tengovolgo. Meer heil is vermoedelijko te vorwachten van den in 1916 getroffen xnaatregel om onderwijzerg in hot bozit van do hulpakto, dio zich voor uitzending naar Indie willen verbindon, in de gelegenheid te stollen op's Lands kosten to stu- deeren voor de hoofdakto uan con door het Rijk gesubsidicerdon hoofdakto-cursus. Zij on t van gen daarvoor een toelago van / 800 *s jaars ge- durendo ton hoogsto drie jaar. In hot eerste jaar worden voor doze opleiding roods 97 jongelieden aangewezen. Dezo maatregel zal bovendien kunnen tegemootkomen aan de vaak ge- uito grief dat hot aantal hoofdaktobezitters, die vroeger verreweg do grootste meerderheid vormden, in de laatste jaron op bedonkelijko wijze is achteruitgogaan. Eind 1917 maakten zij nog geen 57 % van hot totaal aantal leorkrachten uit.

Ter illustrering van hot voorafgaande nog de volgende cijfers. Aan de vraag van 100 \ 200 onderwijzers per jaar kon m geend d&r jaren 1907—1916 worden voldnan (het grootste aantal in Mn jaar uitgezonden onderwijzera word in 1913 bereikt met 99 personen). In dat tijdvak werden in hot geheel uitgezonden 729 onderwijzers on in de jaron 1910—1916 bovendien 307 onderwijzereHSoii. Het geheele corps Europeescho onderwijzers en onderwijzereason bij het openbaar lager en meer uitgobroid lager onderwijs be- Btond eind 1917 uit 1710 personen, waarvan 770 of 45 % damos, togen in 1900, 1905 en 1910 achtereon volgens 649, 708 on 1106 personen, waarvan 33.8, 35.4 en 35.7 % onderwijzerossen. De meeste onderwijzers zyn georganiseerd in cen krachtigko vakvereeniging, het Nederlandsch-Indisch onderwijzers genootschap, opgericht in 1894.

Ook do aanworving van lecraren mot middelbaar-onderwijsboveogdhoid ondervindt grooto moeilijkheden. Daarom is besloten on, evenals ten aanzien van onderwijzers geschiedt, de studio voor middelbaro akten in Nederland aan to moe- digen door do tookenning van studietoelagou, waarvan ook Indischo onderwijzers met verlof in aanmerking zullen komen.

§ 48. *De uitzendingsvoorwaarden omvallenz u.* vrijen ovortocht mot hot wet tig gezin (voor do onderwijzers in hot bozit van de hulpakto en do onderwijzers voor hot practisch onderwijs uan de technischo scholon in do 2e klasse, voor alle overigen in de le klusse);

b. een tegemoetkoming in do kosten van uitrusting, waarvan hot bodrag versohillond is eue verband houdt mot do aanvangsbezoldiging in Indie on mot do bohaaldo onderwijzabovoged- hedon;

c. cen voorloopigo bezoldiging, ingaando mot den dag van inscheping naar Nederlandsch- Indie tot don dag waarop do dienstbezoldiging ingaat,

Do uitgezondenon verbindon zich by notarieole akto tot terugstorting van do to hunno boheovo betatvldc gelden, indien zij hunno bestoxnming niet volgen of binnen vijf juren uit *s lands dienst

'worden ontslagen om andere redenen dan welbe-
wezen ziels- of lichaamsgebreken, buiten eigen
toedoen ontstaan.

VIII. Bezoldigingen.

§ 49. Do Europeesche onderwijzers (osscn) by het
lager onderwijs zijn verdeeld in 3 klassen. Tot do
hoogst bezoldigde le on 2e klasae zijn alleen be-
noembaarzij, die in het bezit zijn van de hoofdkte. De
onderwijzeressen zonder hoofdkto boreiken een
lagere eindbezoldiging (/325 *s maands) dan hunne
mannelijke rangcnooten, die kunnen op- klimmen tot
/ 400 's maands. De wedden loo pen voor alle ran ge-
niteen van f 175 tot / 625 maands. De tijd bij het
onderwijs in Nederland doorgbracht komt tot een
maximum van zes jaren voor do helft in aanmerking
voor de berekening van de Indische bezoldiging.
Geplaatst aan Holl. Ini. scholen ontvangen de
Europeesche onderwij- zers een toelage van / 25's
maands. Aan de M.U.L. 0.- en vakscholen bedraagt
hun wedde / 100 's maands (voor de directeurcn der
vakscholen / 150 *8 maands) *meer* dan zij bij het
Europeesch lager onderwijs volgens rang en diensttijd
zouden gonieten. Bovendien zijn bijzondere todagen
verbond en aan het bezit van bepaaldo Inlandsche taal-
akten en de akten landbouw- en landmeet- kunde voor
de onderwijzers, geplaatst aan do opleidingsscholen
voor Ini. ambtenaren en de kweekscholen voor Ini.
onderwijzers. Eon ver- beterin g van do
onderwijzerswedden, waarbij het eindsalaris tot f 650
zal stijgen, staat voor de deur. Een bedrag van acht ton
is daarvoor op do begrooting voor 1919 gebracht.

Hoewel voor de betrekking van onderw wr bij het
Europeesch lager onderwijs geen eis :hen van
lanclaard zijn gesteJd on dus ook In' : i. ders daar-
tue benoembaar zijn, is het in de practijk nog niet
voorgekomen dat ecu Inlander als onder- wijzer bij
een Europeesche school wer! geplaatst. Wei hebben
reeds verschillende Inlanders do Europeesche
onderwijsbevoegdheden verworven, doch voor zoe
ver zij bij het onderwijs een plaat- sing zochten,
vonden zij die uitsluitend bij het Inlandsch onderwijs
1).

De bezoldiging van deze person.]] plaatwte
do Regeering voor een moeilijk vraagstuk. De wed-
den van de Europeesche onderwijzerH toch zijn, als
natuurlijk gevolg van het feit dat deze per- sonen voor
de overgrootc meerderheid in Nederland moeten
worden gerecruiteerd, hooger dan bij toepassing van
een zuiver In dischen maat- staf als norm voor de
onderwijzersbezoldiging zou mogen gelden. Het
nieerdere is in zeku- ren *zin* ais een premie
(tropentoeslag) io be- schuuwen. Moest iuu deze in
zekeren zin abnor- male weJderegeling onveranderd
gelden voor Inlanders, dan zou een wanverhouding
worden geschapen tusschen de bezoldiging van deze
Inlandsche onderwijzers en die van andre In-
landsche ambtenaren, zooals Indische arisen en
rrehters, die in opleiding cn ontwikkeling zeker niet
hun minderen zijn. Aan den anderen kant zou hetnic
; van onbijkheid zijn vrij te plei- ten voor de hici
bedocldce- Inlandsche onderwij- zers een lagere
bczoMigingsschaal aan te nemen,

]Het oudst bekende voorbeeld is dat van Raddn
Kamil, die thans nog de functie van adjunct-inspcteur
bij het Inlandsch onder- wys bekleed t.

waar ten aanzien van do in Indie geboren on getogen
Europeanen en de met Europeanen gelijk- gcsteldc
Inlanders geen onderscheid hoegonaumd in
bezoldiging gemaakt wordt met do uit Nederland
uitgezondenen. Een bevredigendo optos- sing van dit
netelige vraagstuk, dat ook voor and ere amnten,
waar Inlanders en Europeanen met elkander kunnen
concurreren, van tocne- mende beteekenis wordt, is
nog niet gevonden. On langs is daarvoor door de
Indische Re georing oen commissie ingesteld, die het
vraagstuk in zijn vollen omvang zal hebben to
onderzoeken. In afwachting van do tor zake to nemen
be- slissing worden Inlanders metEuropesche onder-
wijsakton voorloopig op den zelfden voet bezol- digd
als Europeanen.

Voor de Inlandsche onderwijzera bij het Ini. en
HoH. Ini. lager onderwijs liggen de loongronzen
tusschen / 15 en / 250 's maands. Bij de begrooting
voor 1919 is op een verhooging vin dezo wedden
gerekend en daarvoor een bedrag van 3/ ton
uitgetrokken. De dosaonderwijzers worden
plaatselijk verschillend bezoldigd. Hun inkomen
bedraagt alj regel niet mcor dan j 15 h j 20 maands.

Bij het middelbaar onderwijs genieten de lea-
ren traktementen van / 459 tot / 850 'B maands, do
directeurcn / 900 tot / 1000.

Ongerekend de desascholcn met 6074 leer-
krachten, bestond het geheele onderwijzend en
inspecteereud personeel in dienst van den Lunde eind
1917 uit 8575 leerkrachten (w.o. 6560 Inlanders) cn
181 inspecteerende ambtenaren (w. o. 144 Inlanders,
meerendeels schoolop- zieners bij de desascholen).

BIJZONDER ONDERWIJS.

I. Inlelding.

§ 50. Aan het particulier of bijzonder onderwijs
wijdt; het Rvgeeringsreglemct slechts 66n artike],
het in § 1 reeds genoemde art. 126. De vrijheid van
onderwijs wordt daarin slechts verlcnd ten behoove
van het Europeesche deci der bevolking, niet voor de
Inlanders cn mot dezon gelijkgestol- den. Dit verse
hi I vincit zijn oorsprong in do vrees van den
wetgeveur van 1854 voor het verkondigen van voor do
rust cn ordo gvaarljkke leeriigon onder Inlandsche
bovoJking, waarbij vooral aan dor arbeid van
zendeJngen gedacht word, dio zich Jvermoad als
on-lerwijzer", zouden kunnen onttrekken aan do in
artikel 123 van het Regoo- ringsreglement
voorgeschreven byzondero vergunning voor de
uitoefening van hun dicnstwerk.

Geheel in do lijn van de geschictsto opvatting word
in 1880 eon regoling getroffen, aangevendc do
voorwaarden, onder welki; aan Europeanen en mot
hen gelijkgestelden vergunning kau worden verlcnd
tot het geven van onderwijs aan Inlanders of met
dezei] gelijkgesteklen. Het geven van onderwijs door
Inlanders aan Inlanders is aan geen beperkende
bcpalingen gebonden. Had die regeling aan van koi
ijk alleen ten doel te waken tegen de misbruiken, die
uit de vrijlating van het onderwijs aan de Inlandsche
bevolking zouden kunnen voortvloeien en to
voorkomen, dat European en van laag zeddi] gehalte
met minder cerlijke bedoelingen zich aan dat
onderwijs zouden wijdcn, na een in] 912
aangebracht o wijzigin g worden thans ook
waarborgen verlangd on- trent de bekwaamheid en
de geschiktheid van

die het hier bedoeld onderwijs wenschte te geven, speciaal ten aanzien van zijn kennis van het Nederlandsch. De vergoeding tot het geven van onderwijs aan Inlanders kan alleen worden verleend aan te goed er naam en faam bekend staande personen, die ten minste een Europeescho lagereschool met vrucht hebben doorloopen of een d'armed, gelijkstaande kennis bezitten. Het geven van onderwijs door Europeanen aan Inlanders zonder vergunning is strafbaar. Christelijke zendelingen die reeds in het bezit zijn van de bijzondere toelating voor de uitoefening van hun dienstwerk, behoeven do vergunning niet.

§ 51. *Huisonderwijs.* Een bijzondere vorm van particulier onderwijs, dat aan de inneming van do overheid zoo goed als geheel is onttrokken, is het huisonderwijs, d.i. onderwijs, hotwelk zich beperkt tot do kinderen van ton hoogste drie gezinnen en go geven wordt in do won in g van het hoofd van een dier gezinnen. Wordt dit onderwijs uitsluitend gegeven aan do kinderen van een gezin of bestaat op de plaats, wiar het gegeven wordt, geen gelegenheid tot het bezoeken van Europeescho lagereschool, dan behoef de onderwijzer zelfs niet in het bezit te zijn van de gewone akte(n) van bevoegdheid tot het geven van lagor onderwijs.

§ 52. *Subsidieering bijzonder onderwijs.* Hoewel het Regeeringsreglement, even min als de daarop steunende organieke regelingen betreffende het Europeesch en het Inlandech onderwijs, eenig voorschrift bevatten omtrent de geldelijke ondersteuning van het bijzonder onderwijs uit de open bare kas, heeft dit der Regeering iimmer weerhouden om, eerst op bescheiden schaal, later met milder hand, het particulier initiatief tot schoolstichting door goldolijke bijdragen te steunen aan te moedigen. Reeds in 1841 werd het als een verplichting der Regeering beschouwd om het Nederlandsch Zendingegenootschap, dat zich de behartiging van do onderwijs bevangen der Inlandsche Christenbevolking in tie Molukken aangeetrokken had, in zijn werkzaamheid te steunen door besciijkbaarsteHing van fondsen ter bezoldiging van onderwijzers on aankoop van school behoeften. Ook na de toestand koming van hot Kegeeringsreglement bleef de Jiegeering voorlgan met de toekennung van een kleinklijke tegemoetkoming in de kosten van o]richting en instand houding van particuliere Bliolen t(h)idicnsf.o van de Inlandsche bevolking, waarvan er inmiddels ook op Java goldiclijk eenigo tientallen waren tot stand gekomcn door de bemoeienis en den invloed van Europeescho en Inlandsche bestuursambtenaren.

De overweging dat door dergelijke schookjes („g: jncentschojen", zoals zij destijds word on genomd) kruchtig zou kunnen worden bijgedragen tot een zoo epoedig niogelijko uitbroiding van Jict Inlandsch onderwijs, waartoo in 1870 besloten was, gaf aanleiding tot de uitvaardiging van do eerste subsidie-regeling (1874), wolko beoogde de oprichting van de hierbedoeldo particuliere Inlandsche «cholon door do toekennung van gercgeldo geldelijke bijclragon aan to moctigen en to bevorderen.

Bozo vrijgogivo houding van de Rogeering tegenover het bijzonder onderwijs betrof echter uitsluitend do *neutrale* particuliere schoolen. Do destijds in het moedorland overheerschondo inzichten omtrent do houding van do overheid te-

genover het op godsdionstigen grondslag stou- nond bijzonder onderwijs lieten niet na ook in Indie hwereslag to doen gevoelen. Het beginsel, dat op de schoolen van het Gouvernement alle godsdionstige onderwys buitengcsldten moest zijn, word door do Regeering van dio dagen zoo uitge- logd, dat ook op de met bijdragen uit de open bare kaa in stand gehouden byzondere schoolen zulk onderwijs niet gegoven mocht worden, hetgeen al dadelijk tot gevolg had dat het Nederlandsch Zendingelingsgenootschap zich gedwongen zag voor hare in de Molukken onderhouden schoolen in het vervolg van Go uvernemcntssu bsidie af te zien en die schoolen op eigen kosten in stand te houden.

In 1889 kregen to dezor zake mild ere inzichten de overhand, nadat de ia Nederland gvoerde schoolstrijd tusschen voor- en tegenstanders van het bijzonder onderwijs, tengevolgo van de overwinning van de kerkelijke partijen by de Btembus, voorloopig in dien zin beslecht was, dat voor bijzondere schoolen op godsdionstigen grondslag uitdrukkelijk aanspraak op subsidie werd erkend. Besloten word, dat dit beginsel aanstonds ook voor de kolonien toepassing zou vinton, zoo- wel ten aanzien van het onderwijs voor Europe- anen als van dat voor Inlanders. Sinda dien is het voornamelijk de Zending geweest, die van de ge- logonhcid om met staatssteun deel te nemen aan de onderwysvoorziening in het bijzonder ten behoeve van de Inlandsche bevolking, op ruimschaal ho oft weten gebruik to maken. Eigen initiatief tot schoolstichting heeft zich tot dusvor onder die bevolking nog slechts weinig geopenbaard, al begonnen zich don laatsen tijd teekenen voor te doen van grootoro werkzaamheid van Inlandsche zyde op dit gebied, vooral ten aanzien van het meisjondonderwijs. Ook op het gebied van het Europeesch onderwijs heeft het particulier initiatief, mov gebruikmaking van de daarvoor ver- krijgbaar gestolde geldelijke bijdragen van het Gouvernement, zich een niet onbelangrijk aandeel in de onderwysvoorziening verzekerd.

Het is echter, zoals gezegd, voornamelijk ten aanzien van het Inlandsch onderwijs, dat particuliere (in hoofdzaak Zendingen-) vereenigingen hare nuttige werkzaamheid op schoolgebied krachtig hebben kunnen ontplooiën. In do laatste 15 jaren won steeds meer hot inzicht veld, dat het Gouvernement bij do vervulling van de reusachlige taak om do millioenen der inheemscho bevolking al- thans eenig olementair onderwijs te verschaffen on duardoor tot beschaving on meerdere ontwik- keling to brengen, do hulp en medewerking der Zending, die — zij hot ook gedrevo door andere beginselen on met andere oogmerken — zich evoneens do zorg voor het onderwijs dier bevolking tot taak gesteld had, niet alleen met dank- baarheid diendo to aanvaarden, maar dat initiatief ook door ruims subsidies onder billijke voor- waarden krachtig behoorde to bovordoren en aan to moedigen. Do Troonrodo van 1901 loiddo dozo nieuwero inzichton in met de uitspraak dat "op vaster voorf* steun moest worden verleend aan den maatschappclijken arbeid der Zending. Hot vorlconon van subsidio voor het opvoedkundige en goneeskundigo deel van de zendingstaak moest niet langer beschouwd worden alaoengunst, maar als een *recht*, waarop do Zending—mits vol- . daun word aan zukero voorw<iarden; — zou kunnen rekenen. Do subsidies diendon voorts op zoo- dan igo bedragon to worden gesteld, dat het Gou-

vernienent een ruim aandeel in de kosten zou dragen.

Sedert 1906 is onder den invloed van deze leidende gedachten grootte uitbreiding gegeven aan liet aantal subsidiërgelingen, waarmede vcelal een verhooging van de subsidiebedragen gepaard ging. Daardoor is thans aan het partieu* her initiatief voor nagenoeg elk soort van onder- wijs — Europeesch-zoowelalsInlandsch — geldelijke steun gewaarborgd onder zekere, niet al te be- zwarende, voorwaarden. Sominige soorten van onderwijs, zooals het voorbereidend (Europeesch) onderwijs (frobcl- en bewaarscholen) en het onderwijs voor Inlandsche meisjes (zie daarover § 25) zijn tot dus ver zelfs geheel aan het parti- culier initiatief overgelaten. Zocals bo ven (§ 6) bleek zal thans ook van landswege daarii voorzien worden. In sommige st re ken der Buitenbezittingen, onthoudt de overschot zich, in verband met de werkzaamheid dor Zen- ding, voorloopig van stichting van scholen voor de Inlandsche bevolking. Dit geschiedt voornauwelijk in gebiedsdeelen waar nog primi- tieve toestanden heerschen en waar een zendings- corporatie werkzaam is te midden van een in meerderheid animistische bevolking. Voor den pioniersarbeid, die daar te verrich- en valt, is het van groot nut, dat de Zending, wier wrkzaamheid hier goedgeleeds samengaat met het op het scheppon van ordelijke en geregelde toestanden a an st u- rend werk van het bestuur, ten aanzien van het onderwijs geen mededinging van anderen behoef te duchten, terwijl ook de belangen der be vol- king er ongetwijfeld mee gebaat zijn, dat het onderwijs — een der voornaamste middelen tot beschaving — in efn hand berust. Bezwaren tegen het overlaten van de zorg voor het onderwijs aan een Christelijke corporatie, wicr doel is kerstening der bevollung, doen zich hier — waar men uitsluitend te maken heeft met heidenscho volksstammen, wier animistische Jevensbeschou- wing niet kan worden ontzien zonder elken voor- uitgang op den weg der beschaving onmogelijk te maken — niet of althanswiet in die mate voor, a Is in etreken met een meer beschaafde en overwegend Mohammedaansche bevolking. Dio bezwaren worden trouwens goedgeoels ondervangen door de in 1915 in alle subsidiërgelingen voor het Ini- onderwijs opgenomen voorwaarde, dat op bijzondere scholen op godsdienstigen grondslag, gevestigd op plaatsen, waar niet voldoende ge- legenheid bestaat tot het ontvangen van neutraal onderwijs, vrijstelling van het bijwonen van het gedsdienstonderwijs en van godsdienstige verriehingen moet worden gegeven aan kin- deren, wier ouders of verzorgers zulks op grond van gemoedsbezwaren verlangon.

De aanneming en doorvoering van de vrijgevi- ger beginselen ten opzichte van het zendingsonder- wijs hebben niet nagelaten van de zyde der voor- standers van de open bare school hier en in Indio meer of minder ernstige protesccn uit te iokken. Beschouwingen over dien „Indischen school- etrge": die over het algemeen de naast belang- hebbenden: de groote massa der Inlandsche bevolking, vrij wel on beroerd heeft gelaten, vallen buiten het kader dezer verhandling.

§ 53. *Toezicht.* Het particulier onderwijs —gesub- sidieerd of niet — is onderworpen aan het toezicht der overheid met hare daarvoor aangewczon orga- nen (directeur van Onderwijs en Eeredienst, in-

specteurs en plaatselijke schoolcommissies). Duar- naast bestaat sedert 1911 (Ind. Stb. 1911 no. 40) ton behoefte van kerkeljkio organisaties en rechts- persoonlijkheid bezittende vereenigen, die gesubsidieerde Inlandsche scholen onderhouden, do gelegenheid om subsidio te ontvangen voor het door of van wege haar op die scholen uitge- oefend toezicht. Aancliding tot dozen maatregel, welko uitsluitend van toepassing is op partieu- liere Inlandsche scholen — en wel in het bijzon- dor zondingscholen — was do overweging, dat do resultaten van het door de Zcnding verzorgd onderwijs voor de Inlandsche bevolking, gelijk de ondercrinning had gelcerd, in hooge mate af- liankelijk waren van het door de zendelingon of andore voor die laak door de corporatie aangewc- zcii personen uitgeoefend gercgeld toezicht op do scholen en van de voortdurende leiding door hen van do Inlandsche onderwijzers. De ter dezer zako getroffen algerueene regeling geldt niet voor een twifcral zendingsressorton in do Buitenbezittin- gen (de Minaliasa on Socmba), waar do Zending voor het hierbedoeld toezicht een speciaien schoolopziener in dienst gen omen heeft en voor do djaraan verbonden kosten (als voor bezoldi- ging, uitzending uit Nederland als anderszins) op bijzondere wijze gesubsidieerd wordt. De hier beschreven vorm van subsidieering gaat verder dan velen wel gewenscht of noodig oordeclen. Inderdaad is de gedeeltelijke bekostiging door den staat van het duor jparticulieren uitgeoefend toezicht op het bijzonder onderwijs cen nieuwig- heid, welke zelfs war me pleitebezorgers van do rechten van het bijzonder onderwijs niet geheel kunnen schoedkeuren. Vooropgcsteld, dat dit particulier schooltoezicht in geen enkel opzicht to kort mug doen aan het overheidstoezicht, dat in zijn vollen omvang ook voor de hierbedoeido scholen moet blijven bestaan, kan men niet zeg- gen, dat de overheidstaak op dit gebied door het eigen toezicht der Zcnding eenigermate vedichL wordt, zoodat clus de bo ven gcschetste grond slag voor subsidieering van het zendingsonderwijs in hot algemeen hier go ini st wordt.

§ 54. De instcllingen van particulier onderwijs worden hieronder zooveel niogclijk in clc- zelfdo volgordo b<;han,lcclcl als bo ven die van het openbaar onderwijs. Een afzonderlijk hoofd- stuk (VII) is gewijd aan liet particulier CliniccHch onderwijs op nationaalistschcn grooidslag, dat cen zeer bijzonder karakter draagt.

Ter vermindering van te groote uitvocrigh(id worden van de vcrschillendo 8ul).sidi(: n ; g< : lingen alleccn do voornuamste be pal in gen en voorwaarden vormold, zooveel mogelijk in overzichtclijkcn vorm. Voornf ga de vermelding van eenige parti- culiere onder wijsn rich tin gen, die niet onder een dor volgende groepen te brengen zijn en buiten do algemeeno subsidiërgelingen om steun uit 's lands kas ontvangen. Het zijn een tweetal Industriescholen voor meisjes te Batavia en to Soerabaja con knip- en naaicursus voor Indo-Europeesche (u^gaande vau d)

Vereeniging voor In- en Uitwendige Zending to Batavia), voorts cursussen tot opJeding voor het klein-anibtenaarsexamen on tot het aanleeren van Engelsch en boekhouden (opgcricht door den Indischen Bond to Batavia on to Meester-Cornors), en eindelijk do in den laatsten tijd sterk in aantal toegen omen cursuHson in het Nedcr- landsch ten behoefce van Inlanders on Ohinoozon,

onderhouden door het Algemeen Nederlandsch Verbond. Aangezien deze leergangen, welke deels ook een voorbereiding geven voor het zgn. kleinambtenaarsexamen in een sterk gevoude behoefte voorzien, zullen zij verlangd worden gesubsidieerd volgens vast regelgen, welke boogden de oprichting van dergelyke leergangen. krachtig te bevorderen onder de noodige waarborgen voor het gehalte van het onderwijs. Een bedrag van f 125.000 is daarvoor do begrooting voor 1919 uitgetrokken.

II. Voorbereidend Onderwijs.

§ 65. Het voorbereidend onderwijs, zooals dat aan frobel- of bewaarscholen gegeven wordt, heeft in Indie vooral do strekking om kinderen, voortkomende uit een omgeving, waar goon of slocht Nederlandsch gesproken wordt, eenigo vertrouwdeheid met onze moedertaal bij te brengen, voerdat zij do lagere school bezoeken. De eerste poging tot hot verkrijgen van voorboroidond onderwijs ging in 1849 uit van do toen bestaande Hoofd- commissio van onderwijs. Destijds waren er wel zoogenaamde bewaarscholen, maar deze waren hoofdzakelijk slechts kinderbewaarplassen. In 1850 werd de eerste frobelschool door particu- lieren to Batavia opgericht, doch, eerst na 1877 kreeg dit onderwijs eenige meerdoro uitbreiding. Do regeering heeft zich lan gon tijd bijna niet met het particulier voorbereidend onderwys in- gelaten. Eerst sedert 1907 zijn daarvoor subsidies beschikbaar gesteld. Aan don mcormalon op haar uitgoeefenden. aandrang om dit onderwijs zolf ter hand to nemen, heeft de regeering langen tijd weerstand geboden, totdat do slechte uitkomsten van het onderwijs aan de voorklassen van Europeesche en Holl.-Chin, scholen haar on langs d won gon die stelsel van onthouding to verlaten on in beginsel te besluiten tot de oprichting van open bare frobelacholen. Ter voorbereiding daarvan zal in 1919 een kweekschool voor do oplciding van frobelonderwijzcressen worden opgericht, terwijl een speciaio akee van bevoegdheid voor het go ven van frobelonderwija zal worden ingesteld, to verkrijgen door het afleggen van een staatsexamen. Do subsidierege- lon in bij blad no. 6633 on 7316 hebben alleen betrokking op scholen bestejnd voor kinderen van Europenncn, zouderdatdc toelating van kinderen van Inlandors en met dezon golijskostoldcn bo- tiliht uitgcraloten is. Het nantal kinderen van doze Inatsto bevolki)sgroepci) mag echter niet meer dan 66n vierdo van hot goheolo aantal loorlingon bud ragon. Dozo beperking goldt niet, wanneer do InlandHch kindercn les ontvangen in een afzon- dorlijken curs us, gehoudon op andoro uren dan waarop do Europoscho kinderen bezig gehoudon worden. Kindoren van onvcrinogojido Europo- aion jnoeten koateloos worden opgonomon. Do scholen voldoen over hot algemeen maar aan nuttigo cischon, hotgeen goon vorwondoring bo- hoeft to baren, waar aan do Icorrachten geon bijzondere cischon van bovooghoid zijn gestold on de HubHidios bolrokkelijk laag gehoudon zyn. Hot aantal Bcholon bedroog eind 1917 08 mot 4529 loorlingon. Dio scholon ontvingon subsidio tot con gozomonlijk bedrag van / 70.550. Do subsidies zijn onlangs verhoogd.

III. Lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal.

§ 50. Wottolijk goregeld is alloon do subsi-

dioring van particuliero Europeesche lagere on Hollandsch-Inlandscho scholon. VoorHollandsch-Ohinooscho scholon deed zich do bohoefio aan een zoodanigo rogoling nog niet govoolen; do woinigo scholon van dozo soort (eind 1917 bestonden of slechts 7) ontvongon onder zekero voorwaardon subsidio tot een bed rag van 2/3 der kosten. Do subsidieregolingon voor Europeesche lagero on Hollandsch-Inlandscho scholen komen in veel opzichten met elkander ovoreon en bovatten uitvoorige bopalingen, welke—zoo veel mogelijk mot toepassing van de mot betrekking tot het openbaar onderwijs aanvaarde on boproefdo beginsolen — beoogen te waarborgon : 1°. dat het onderwijs door een voldoende aantal bovoegde leorcrachten gegeven wordt ; 2°. dat hot onderwijs, wat om- vang en aantal lesuren betreft, aan redelijko eischen voldoet en minstens omvat do leerstof, welko op do open bare scholon van dezelfde soort onderwezon wordt; 3°. dat de positie en dienst- voorwaardon van hot personeel behoorlijk gere- gold zijn; 4°. dat hot aantal do school bezoekende leorlingen minstens evon groot is als dat, het we Ik vereischt voor do oprichting en instand- houding van een open bare school (het minimum- aantal leorlingon bedraagt voor de Europeesche scholon 20 of 15, naarmato de school gevestigd is op Java en Madoera of daarbuiten en voor de Hollandsch-Inlandscho scholen 30). Voorts is als eisch gesteld, dat de school staat onder het bestuur van een rechtspersoonlijkheid bezittende vereeniging of instelling en niet worden gehoudon als winstgevend bedrijf, welke voorwaardon niet gelden voor particuliero Europeesche lagere scholen op plaatson, waar geon open bare school gevestigd is. Subsidio wordt verleend voor: a. do bozoldiging onz. van do Icorrachten en van een sclooelbediend; b. oprichting (huur) on ondoor- houd der go bo u won; c. do inrichting der school- lokalen (aanschaffing van schoolmeubilair enz.) en do geregeldo aanvulling daarvan.

Na deze algemene mededeelingen. volgen hiioronder nog eenigo bijzonderheden omtrent elke categorie van scholen afzonderlijk.

§ 57. *Europeesche lagere scholen.* De toelating van kindoren van Inlanders on m. d. g. is ook ton aanzien van de particuliere Europoscho scholon aan boperking onderworpen door do bopaling, dat do school haar recht op subsidie verbourt, wanneer hot aantal dezer kindoren nieor dan 66n vierdo van do schoolbo- volking uitmaakt. Do subsidies voor do leorcrach- lon regelon zich naar do voor do open bare onder- wijzers vastgestoldo dienstvoorwaardon. Als algo moono fractio wordt toegoknd de helft van do aanvangsbezoldiging van een openbaar onder- wijzer van ovoreenkomstigon rang plus het voile bed rag der salarisvorhoogingen. Voor de gebou- won on do kosten van eerste iirichting enz. bo- draagt do subsidio ovenoons de helft van de werkelijko of geschatto huurwaardo of van hot- geon v9rklijki is uitgogovon tot een maximum, dat niet hooger mag zijn dan de helft van hetgeon voor con open bare school van gelijko grootto uit dozen hoofd to wordt bctaald. Aan particuliere Europoscho scholon vorbondon namiddagcur- eussen in do Franscho taal en vrouwolyko nuttigo handwerken konnon eveneens onder zekero voorwaardon subsidio ontvongen (/10 per woklyksch lesuur tot een maximum van f 40 pot klasse.)

Het aantal particuliere Europeesche echoion bedroeg eind 1917 47 met een totaal aantal leerlingen van 8140 (waaronder 540 kindoren van Inlanders on 1118 Ohineczon); 31 dier scholen ontvingen subsidie tot een gezamenlijk bedrag van / 585\$05.

§ 58. *Hollandsch-Inlandsch^h scholen.* De subsidieregeling bevat eenige bijzondere bepalingen, welke boooogen te verhoeden, dat do met betrekking tot het Hollandsch onderwijs voor Inlanders aanvaarde beginselen wat betreft de beperkte behoefte aan en den aard van dit onderwijs (zie § 7) door de werkzaamheid van het particulier initiatief, gesteund door landsgolden, opzijgezot en vorzwakt zouden worden. Als zoodanig vordionen de volgenden de subsidievoorwaarden vermelding. Do school moet voorzien in een door de Regeering erkende behoefte en ook overigens moot haro oprichting door do Regeering zijn goedgekeurd. Bij de toepassing van deze bepaling in do practijk wordt aangenomen, dat die behoefte aanwezig is, wanneer bij gebreke van particulier initiatief do Regeering eerlang zelve tot oprichting van een Hollandsch - Inland scho school zou moeten overgaan. Kinderen van goegoeden en aanzienlijken moeten bij de toelating van leerliigen voor- gaan. Heffing van schoolgeld is verplichtend, met een minimum, dat niet beneden liet schoolgeldtarief van de openbare scholen mag gaan en een maximum van / 120 *s jaars.

Omtrent de inrichting van het onderwijs en do daarmedo verband houdendo formatie van het onderwijzend personeel bevat do rogeling weinig bindende bepalingen, zoodat te dier zake volgens verschillende inzichten kan worden te werk go- gaan. Slechts is als eiscl gesteld, dat ten minsto dezelfde vakken moeten worden onderwczen als aan de openbare scholen, maar men is vrij in de regeling van de aan ieder vak te besteden tijd. De verhouding tusschen het aantal Europeescho en Inlandsche onderwijzers kan naar eigen verkiezing worden geregeld. Echter geldt do formatio van de openbare scholen als maximum voor subsidieering. Heeft een particuliere school meer Europeesche, doch minder Inlandsche onderwijzers dan aan een overeenkomstigo openbaro school zijn verbonden, dan wordt voor olken Europeeschen onderwijzer boven de formatio van de openbare echoion het hoogsto subsidie- bedrag toegekend, dat anders voor een Inlandschen onderwijzer zou zijn betaaid. Do wijzo van berekening der subsidies goschicht do overeenkomstigen voet als voor do particuliere Europeesche scholen. Alleen is de algemeeno fractio van de uitgaven, tot welko subsidie verlend wordt, voor do Hollandsch-Inlandsche scholen booger gesteld, n.l. twee derde, met het oog op do mindere kapitaalcracht van de bevolkingskringen, waarvoor dezo scholen bestemd zijn. Het aantal particuliere Hollandsch-Inlandscho scholen was eind 1917 54, waarvan 25 subsidie genoten met een totaal van 4627 leerlingcn. Onder deze scholen zijn begrepen die, welke uitsluitend voor meisjes bestemd zijn.

IV. Middelbaar en ander onderwijs, onmiddellijk of middellijk aansluitend bij het lager onderwijs met het Nederlandsch als voertaal.

§ 59. *Hoogere Burgerscholen.* Ten aanzien van de particuliere hoogere burgerscholen is een ander ettsel van subsidieering aangenomen dan voor

do lagere scholen. Daarbij wordt in overeenstemming met do in liet moedorland bostaandorogeling uitgegaan van het boginscl, dat do subsidies moeten dienon tot dekking van het tekort op do exploitatio, echter tot een zeker maximum- bedrag.

Van de subsidievoorwaarden verdienen afzonderlijk vormolding die, waarbij aan de besturen dor echolon do bevoegheid is goeiven om onder nadoro goedkouring van don directeur van Onderwijs on Eoredienst eenigo mot name gooomde vakken van het verplichto programina te vervangen door ander, nict op het programma ver-moldo vakkon, en do bepaling, welke toelaat om voor ten hoogsto vier verplichto vakkon tijdelijke leerkrachten aan te stellen, die niet aan do voorgeschreven oischen van bevoegdheid behooven te voldoen. Van do subsidieregeling wordt slechts profijt getrokken door vier hoogere burgerscholen voor meisjes, n.l. drie te Batavia (waarvan 2 Roomsch-Katholicoe kloosterscholen) on 66n to Soerabaja. Hot aantal leerlingcn dier inrichtingen, die alle uit drie leerjaren bestaan, bedroeg eind 1917 243, alien Europeescho meisjes.

§ 60. *Meer uitgebreid lager onderwijs.* Do subsidieregeling is eerst onlangs aangepast aan de hervorming, die do openbare M. U. L. O.-cursussen in 1914 ondergaan hebben, waarbij zij tot zelfstandigo scholen werden verheven (zie § 10). Zij laat vrijheid tot ondersteuning, zoolvol van Mulo-scholen als van hulo-leergangen, en opent tevendo gelegenheid om dergelijke inrichtingen uitsluitend voor meisjes te bestemmen. Overeenkomstig den eisch, geldende voor doopenbaro M. U. L. O. scholen, moeten do onderwijzers alien in het bezit zijn van do hoofdakto on, wat de bijakten betreft, tozamen de bevoegdheid hebben om onderwijs te geven in alle aan den cursus onderwezen vakken. Het onderwijs in vreemdo talon kan ook worden opgedragen aan doartoo bovoegde vreemdelingen, ook al hebben zij geen vordoro onderwijsbevoegdheid. Dio eisch van een bijzondero onderwijsakto goldt e von min voor het onderwijs in het handtoekenon. Het aantal leerlingen moot minstens 6 per klasso bedragen. Indich op de plaats, waar do school go-vestigd is, geen openbare M. U. L. O. school bo-staat, mag do toegang aan geen leeding geweigord worden op grond van godsdienstige gezindheid (voor do H. B. S. cn geldt dezelfde bepaling). Do overigo subsidievoorwaarden, cvonals do wijzo van berekening dor subsidie-bedragon, zijn m.m. geJijk aan dio voor do Europeescho lftgore Bcholen. Alleen wordt voor de onderwijzers bo von do go wo no subsidies een bedrag van /50 *8 maands als toclage op het Balaris tegeod gedaan. Voor con aan den cursus verbonden namiddagcursus in hot Fransc h kan afzonderlijk subsidie worden vrcleend (/ 10 *s maund8 per wokedijksQh lesuur).

Het aantal particuliere cursussen bedroeg eind J 917 drio mot 136 leerlingen (waaronder 4 Chineezcn en 7 Inlanders); do moeston dozer leerlingen waron meisjes

V. Technisch- en vakonderwijs.

§ 61. Er bestaat slechtB 46n particulicG inrichting voor technisch onderwijs, aansluitend bij het Europeesch lager onderwijs, t.w. do SinarangHcho anibachtBchooJ, die in een 3-jarigen cursus jongelieden opleidt tot bouwkundigen en werktuigkundigen. De inrichting geniot een vast jaarlijkscho subsidie van / 12.000 en telde eind 1 917 117 leerlingen, alien Europeanen.

VI. Inlandsch lager onderwijs. in do termen van subsidicering kunnen vallen en voor § 62. Voor do subsidicering van hot bijzonder Inland eon grooter aantal onderwijzers subsidie kan worden soh lager onderwijs bestaan two algemoono genoten. Eindelijk bracht do nieuwe regeling cen niet regelingen: cen regeling van 1895, die by hare uit- onaanzienliko verhooging van de subsidiebedragen vaardiging voor gohecl Ned.-Indie gold, dooh thans tegelijk mot eon bil- lijkor wijzo van berekening van in haro working tot cen decler Buitenbozittingon dio bedragen.

beperkt is, en een regeling van 1906 voor Java en Behoudons dezo vorschilpuntcn zijn do bepa- Madoera. Daarnaast zijn in latere jaren, bijzonder- lingen en voorwaarden van bnide regelingen in Jijk in liot belang van hot zondingsonderwys, af- hoofdzaak gclijk . Van die voorwaarden verdic- ncn zonderlijke subsidieregolingen uitgovaardigt voor de volgende vermelding. Ton goenocen van do cen aantal gewesten of gdecelton van gcwesten in do Regeering inoet worden aangotoond, dat do school Buitenbezittingen, waar zendingsveroeni- gingen het voorzigt in oon werkelijk bestaande be- hooftc. Deze onderwijs voor delnlandscho bevolking grootendeels voorwaardo wordt in de praktijk 7.66 verstan, dat de in handen hebben. De beido ge- noemdo algemcnc behoefte aan onderwijs reeds goacht wordt aangetoond regelingen, evenals op 66n na do bijzondere te zijn door de aanwezigheid van hot voorgeschreven regelingon voor do Buitenbezittin- gon, houden nog minimum aantal leedingen. Door sommigen is wel geen rekening met de nieuwo beginsolen ten eens twijfel gcopperd of deze uitlegging wel strookt aanzien van do wijzo van voor- ziening in de mot de bedoeling van het voorschrift, hetwelk volgens behoefte aan Inlandsch lager onder- wijs, welko hen eigenlijk een waarborg verlang, dat de aard van leidden tot de invoering van het ge- deoltolijk door het op de school gegeven onder- wijs (waarbij dan in do bevolking zelvo bekostigd desa- of het bijzonder geducht wordt aan scholen op volksonderwijs (zie § 24). Toon die rogelingon het godsdienstigen grondslag), overeenkomt met de licht zagen, gold nog de Gou- vernomonts 2o klasse- wenschen en behoeften der bevolking.

school als de eigenlijke volksschool en het is dus niet Omtrent den omvang van het onderwijs be- palcn do Rubsidieregelingen zich toe het stellen van den eenvoudig- eten vorm van drie-klasaige school, waar minimalen eisch, dat het moet omvatten: lezen, schryf- alleen lozon, schrijf von on rekenoh wordt geleord, von en rekenen met geheele gctallen, a lles in de als voorbeeld kooa voor do subsidieering van hot by- lundstaal of, zoo deze daarvoor niet bruikbnar i% in zonder Inlandsch lager onderwijs. Do subsidie- hot Maleisch met gebruikma- king van het eigen en hot regelingen laton dan ook geen plaats voor do Lutijnsche letter- echrift. De besturen der scholen zijn subsidicoring van door het particulier initiatief in het vrij oni het onderwijs bo ven deze minimum-eischen zoo ver uit te breiden, als zij wenschlijk achten. De leven geroopen desa-scholen, waarbij het begin sol sub- sidievoorwaarden bovatten overigena de gewone van gedeelteljkjo zelfbekostiging door de waarborgun omtrent het minimum-aantal leerlingo n (zie bov-n), do formatio on bevoogdheid plaatselijke gemeenschappen op den voorgrond (w&aronitron de eischen vrij laag gesteld zijn) van het staat. Eon herziening van de subsidieregolingen op personoel, de inrichting der schoollokalen. do dit punt kan niot lang mecr uitblijvon. Do etraka to toclating van leerlin gen zonder conig onder- scheid besprekon subsidieregeling voor Soomba en Flores, van godsdienstige gezindheid enz., terwijl on langs waarin de onderschoiding van hot lagor onderwijs in daaman nog word toegovoegd do reeds vermokle (§ standaard-onderwijs on volksonder- wijs, voor lhot 52) voorwaarde in zako de faultatief- stelling van het eerst ook ten aanzien van het bijzonder onderwijs is godsdit ; nslonderwij? voor kinde- run, wier ouders voorgeschreven, geeft een aanwijzing in welke daartegen gemoedsbozwaren aan dun dag leggen.

richting het nieuwe subsidie- Htelsol zich zal moeten Do subsidieregeling van 1895 vloent een hewegen. Do algenitono f>ubsi<lio-regclingen zijn cenmalige subsidio voor do kosten van eersto ook van toepassing op scholon, welko nitHluitond of inrichting (dus niet voor do bouwkosten) on jaarlijks in hoofdzaak door Ohineuzen en andoro vreoemde cen bijdrago vuor onderhoud en aanvul- lingdior Oosterlingen be- zoelif worden. inrichting un tor tegemoetkoming in ver- dero

§ 63. *Algemeene regelingen.* Do vervanging voor uitgaven. De bedragen loopen uiteen onder- Java < : n Akitloen van do regeling van 1895 door- scheidonlijk van / 200 tot / 400 (subsidie in 66ns) on di" van 1906 was cen eerstu uiting van hot- strovon van / 120 tot / 290 (jnarlijkscho bijclragon) naar om door vurbetering van do su bsidie voor wn a rd golving van hot uantal loerlingen. De regeling voor krachtiger dan voorhoon mode te werken aan do Java on Sladoera goeft, hohalve eon cenmalige ondercrwijBVOorziening voor du Inlandsche be vol- vorgoeding voor bouw en eersto inrichting tot oon king (zio § 52). Do vorschillnn tusschon do oude on bedmg van drie vierdooi der wer- kelijke uitgaven, deou w c regcling lioudcn daarmedo ver band. jaarlijksche subsidies per leor- kracht, waarvan do Droeg volgeny do ouclu rogcling het aubodie, ook bedragon afhankelijk zijn van do bevoegdheid on den wanneer de school aan nllu gcestoklo voorwaarden rang der onderwijzers, on bydragon voor het gowoon voldcccd, nng eonigszins het kuruktor van oon onderhouden en de aanvulling der eersto inrichting, gunstbewijs. waartoo het Gouvcrnoinont niet afhangende van het aantal loerlingen.

verplicht was, de regeling van 1900 orkont uit- Sedert voor verschillondo gewesten of deelen van driekkelijk uen *recht* op Hubsidie, indion aan do voor gcweston op do Buitenbezittingen mou ge- meenlijk wan rd t : n wordt voldnan. Vo oris stelt dezo hot grootste aantal pixtriculiere In- I land s c ho Hgcling ruimero voorwaarden wnt betreft het schulon, afzonderlijke subsidieregclingen zijn minimum aanlai leerlingen en de formatio van het vastgootuld en in andero deelen dior bezit- tingen voor subsidicoring in aanmerking komend (voomamdijk Sumatra's Westkust en onderwijzend personeeJ, zoodat ook kleinero echolen (een uantal van 12 Jcerlingen is daarvoor volderdoendo, torwijl de regelin g van 1895 een schoolbezoek van minstons 25 loerlingen eischt)

Bcnkoelen) do meeste gesubsidieerde neutral particuliere scholen, welke op initiatief van het bestuur door de bevolking in het leven waren geroepen, in volksscholen zijn omgezet en daar door onder de werking van de beginselen in zake het volksonderwijs zijn gebracht, is de werkingssfeer van de subsidieregeling van 1895 belangrijk ingekrompen.

§ 64. *Bijzondere regelingen Buitenbezittingen.* Afzonderlijke regelingen bestaan voor: de Zuidoost-Oosterafdeeling van Borneo, het landschap Bolaang Mongondou (Menado), Tapanoeli, Hal-mahra en Niouw-Guinea, de afdeeling Menado en de eilanden Soemba en Flores. De meeste dezer regelingen komen neer op een verhooging van de subsidiebedragen en een verruiming van de subsidievoorwaarden, een ander in het belang van het zendingsonderwijs in de genoemde gebiedsdeelen. Alleen de regelingen voor de afdeeling Menado en voor de eilanden Soemba en Flores verdienen enige nadere beschouwing.

Menado. De regeling, die op vcrschullende punten belangrijk afwijkt van de algemeen geldende subsidieregelingen, dankt haar ontstaan aan een langdurig overwogen en ernstig voorbereid plan, om de in vergelijking met andere gewesten buitensporig hoog opgevoerde uitgaven voor het Inlandsch onderwijs in de Minahasa — gevolgvoornamelijk van de oprichting van een groot aantal openbare scholen — tot een meer normaal peil terug te brengen, door de openbare Inlandsche scholen om te zetten in scholen, uitgegaan van het Nederlundsche Zendinggenootschap, dat zelf reeds een groot aantal gesubsidieerde scholen onder zijn beheer had. Daarmede zou dan tevens gepaard gaan de algemeene vermindering van het peil van het onderwijs, dat volgens bevoegde beoordeelaars voor het grootste deel der bevolking te hoog was opgevoerd en daardoor de economische ontwikkeling in den weg stond. Do uitvoering van deze ingrijpende conversie-plannen in hun aanvankelijken opzet stuitte te elfder ure op het verzet der bevolking, die op onduidelzinnige wijze blij gaf in hooft mate prijs te stellen op behoud van het Gouvernementsonderwijs en een grooten tegenzin aan den dag legde tegen de vervanging van de Gouvernementscholen door genootschapsscholen. Do hierdoor gerezen moeilijkheden werden ten slotte in dien zin opgelost, dat een klein gedeelte der openbare scholen, gelegen op districts-hoofdplaatsen en andere belangrijke plaatsen, gehandhaafd bleven en dat de overige scholen naar vrije verkiezing van de bevolking zouden worden omgezet, hetzij in genootschapsscholen, hetzij in scholen uitgegaan van de bevolking zelve (z.g.n. districtsscholen of landschapsscholen), in beide gevallen op denzelfden voet door het Gouvernement gesubsidieerd.

Dienovereenkomstig stelt de subsidieregeling aleiseb, dat de school moet uitgaan van een erkende kerkelijke organisatie, van een rechts-persoonlijkheid bezittende vereeniging, of van een district of landschap. Het stroven om licit onderwijs meer in overeenstemming te brengen met de behoefte der bevolking, die op kleinere plaatsen en „ten plattenlande" uit den aard der zaak minder ver gaan dan op bestuurshoofdplaatsen en centra van handel en verkeer, vindt uitdrukking in de onderscheiding van de scholen in eenvoudige scholen met 3 jaarklassen en be-

perktor Icerprogramma om uitbreide scholen met vier leerjaren. Voorts bovat de regeling bepalingen tot tegang van hot in do Minahasa veel voorkomend envoi, dat do oudors hunno kindoron to lang op school houden.

Soemba en Flores. Op deze eilanden van den Timor-archipel, waar to middon van een in meerderheid animistisch bovolking Christel ijke zendingcorporaties (do Zending der Gerofoorieerde Kerken op Soemba en do Roomsche Katholioko Missio op Flores) sedert jaren werkzaam waron, deed zich een goede gelegenheid voor om uitvoering to goven aan hot donkbeeld om do voorzorgig van het onderwijs ala voormaamsto beschavingsfactor, goheel aan do Zending over to laten en haar voor dien arbeid op zoodanigen voet to stouwen, dat zij zooveel mogelijk daarbij naar eigen inzicht to werk zou kunnen gaan, behoudens eenige algemeene waarborgen, dat do door het Gouvernement aangenomen beginselen ten aanzien van hot volksonderwijs zouden worden opgevolgd en dat do bijdrago van het Land in de kosten niet zou overschrijden het bedrag, dat do Regering redelijkerwijze en lettende op de behoeften van andere streken voor het betrokken gebiedsdeel beschikbaar kan stellen. Aanvankelijk mcendo de Regeering dezo beginselen op geen betero wijze in toepassing te kunnen brengen, dan door het onderwijs in zijn vollen omvang aan de betrokken zendingsscholen uit te besteden tegen een overeenkomstig vastosom's jaars, maar de moeilijkheid om juiste grondslagen te vinden voor de berekening van do uitbestedingsom, waarvoor allo vaste gegevens ontbraken, noopte haar van dat plan af to zien on in plaats daarvan een stelsel to kiezen, waarbij do zorg voor het Inlandsch onderwijs godurende een tijdvak van 10 jaar aan de Zending word opgedragen en een wel omlijnd programma werd aangegeven, volgens het welk do Zending had zorg to dragen voor de oprichting van scholen, terwyl do subsidies por school zouden worden uitgekccrd. Tegen deze — in 1913 tot stand gekoiooi — regeling, die, hoewel eenzijdig door hot Gouvor-nexnont vastgesteld, in velloppzichten hob karak-ter droeg van een wedo rkeerigo ovcrenkojnHt tusschen Regeering en Zending, rezen staath-Techtelijk bezwaren. Na overJcg met do betrok-ken zendingsscholen word do rgeling daurojn ver van gen door een nieuwe subsidie ordonnantie van October 1915 (Ind. Sib.no. 620).Do grondbe-ginselen zijn daarin in hoofdzaak behouden gebleven, terwijl aan de Zending nog bijzondere waarborgen zijn gegeven tor verzekering van do vastheid in do gedragslijn der Rogcdring to haren opzichte.

Van de overigo bostaande subsidieregelingen onderscheidt dozo rogeJing zich in do eerste plaats door haar motiopolistisch karakter. Zij verlcctt uitsluitend subsidies aan scholen, uitgeajido on op Soeinba van do Gerefonneerde Zending on op Flores van do MiHsic-Oongregatio dor Paters van het Goddelijk Woord te Stcyl, waardoor do Zending dun op onderwijsgebied gevrij waal is voor mededinging van derdon. Voorts zijn van belang de bepalingen, welke beoogen de Zending bij do uitvoering van Jaar oidorwijaak dezelfde gedragelij voor te schrijv on ah ton aanzien van het openbaar onderwijs wordt go- volgd wat betreft do daarbij in toepassing ge-

brachto differentiatie van het Inlandsch lagor onderwijs in etandaardonderwijs, boporkt tot oon klein aantal centra van handel on vorkeor, en volksunderwijs voor do groote massa. Voor de toekenning van subsidio worden do scholen dionovoreenkomstig onderscheiden in standaardsscholen en volkscholen. Daarin naar vormogon gestound door het beatur, moet de Zonding or voor zorg dragon, dat do bevolking haro medoworking verleent aan do oprichting en instandhouding van do volkscholen, in do eersto plaats door to zorgen voor do oprichting van eon schoolgebouw met toebehooren en voorta voor do stichting van schoolfondson ter bozoldi- ging van het onderwijzend personeel. Mot het oog hierop zijn do subsidies voor de volkscholen met opzet laag gestold (/ 300 in .oens en f 100 jaarlijk) in togonstolling mot dio voor do standaardsscholen, wolko op zoodanigen voet borokond zijn, dat daarmede, vermeerderd met do hef- fen schoolgoldon, do kosten ten voile kunnen werden schokt. Na verkregon goedkeuring van den gouvornour-gonoraal kan de Zending ook een normaalcurcus of kweckschool in hot lovon roepen voor do opleiding van het onderwijzond personcel. Voor de bezoldiging van do onderwij- zors dor volkscholen zijn zokoro grenzen go- steld met hot oog op do financieelo draagkracht der plaatselyke volksgomensschappen. Voor het overige is aan do Zending bij de regeling en inrichting van hot onderwijs zooveel mogelyk do vrijo hand golaton. Zij is daarbij cchter onder- worpon aan het toozicht dor overheid, dat, voor zooveel de volkscholen betroft, uitgoofond wordt door do betrokken bestuursambtonaren on do inspectio van hot volksunderwijs on ten aanzien van de standaardsscholen on oploids- in- richtingen voor onderwijzors door do gewono inspectio van het Inlandsch onderwijs, wior won- kon on bomorkingon do Zonding verplicht ia op te volgen, be ho udons beroop on don dirctour van Onderwijs en Eorodienst. Bo vend ion moot do Zonding jaarlijkja volleclig rekening on vor- antwoording afleggon van haar goldolijk school- bohoor on een vorslag indionon nopona don stand en do resultaton van het onderwijs, zoodat vol- doondo waarborgon bestaan, dat zy van do haar vorloondo vrijheid geen misbruik zal maken.

§ G5. *Meisjesonderwijs.* Zooala roods word opgemorkt (§ 25) is do zorg voor het onderwijs aan Inlandscho meisjes tot duavor gohoel aan het particulior initiatief ovorgolaton. Ook op (lit gebiod is hot de Zonding go- woest, dio hot eerat het bolang van afzonderlijk onderwijs voor hot Inlandscho moisjo hcoft ingo- zien. Do door hot Nedorlandsch Zondelinggenoot- echap to Tomohon onderhouden kost- on dagschool voor dochtors van Inlandscho hoofdon on andoro aanzionlyko Inlanders in do Mina- hasa, opgoricht in 1881, it do oudsto inrichting van dien aard. Eorst veol later bogon het particulior initiatief ook zjn krachton to wijden aan hot meisjes- onderwijs op Java. Eon kraehtigon Moot daartoo gaf do vorschijning van hot boek: „Door Duistornia tot Licht”, bovattondo gedachton on idooen van do hoog bogaaftp Japarascho regentsdochter RndBn AdjCng Kar- tini over do goostolijko en maatschappelijko op- hoffing van hot Javaanscho volk on do taak, dio daarbij voor de vrouw weggeclgd is. Dit boek wokto in ruimen kring, zoowel in Nedorland ala

in Indie, belangstolling voor do opvoeding van hot Inlandscho moisjo, waarvan hot go vol g was do oprichting van vorschillondo naar de echrijf- ster genoemdo voreenigingen, die zich vooma- melijk ten dool stollen meisjes uit do hoogere en meor verlichto standen der Inlandscho bevolking door het verschaffen van daartoe go- eigond onderwijs met Nedorlandsch als voortaal, op to voeden tot boschaafde vrouwen en moeders. Do corsto dor tot dat dool opgerichte „Kartini- 8cho】cn” vorroos in 1913 to Somarang (een Chris- telijko school voor Inlandscho meisjes uit den Javaanschen adelstand was reeds vroeger te Djokjakarta opgericht) on werd spoedig door meerdoro govolgd, torwijl ook van Christel可ke zijde dergelijke Hollandsch-Inlandsche zneis- jesscholen on vorschillondo plaatsen in het leven werdon goroopon. Hot aantal dior scholen be- draagt thans negen met 864 leorlingen. Deze echolen worden gosubsidieerd op den voet van de rogeling voor Hollandsch-Inlandsche scholen. Daarnaast is kort geleden een afzonderlijke regeling getroffen voor do toekenning van bij- dragon ten behoeve van do aan dezo inrichtingen verbondon kosthuizeu. De reeds genoemde school to Tomohon goniot sedert jaren een onvoranderlijk subsidio van f 8000 *s jaars, terwijl nog eone andro Zondings-meisjesschool (die van de R. K. Missio op do Koi-oilanden) volgens een bijzondero rogeling gesubsidieerd wordt.

Naast dozo voornamolijk door bolangstellendo Nedorlanders in het werk gestelde pogingen om tot opheffing van do Inlandscho vrouw to ge- raken, verdiont hot van Inlandscho zijde aan don dag gologd cigon initiatief op dit gobied, ruimschoots do aandacht. Hot is voornamelijk ter aanmoediging on onderatouning van dit stroven, dat in 1914 oon afzonderlijke subsidiere- geling voor Inlandscho meisjesscholen werd uitgovaardigd. Do algoomone subaidierogolingen konden zich daarvoor niot loenen, omdat zy niot beantwoordon aan de bedoeling om het oigon initiatief uit de Inlandsch@ maatschappiq ten aanzion van dit onderwijs op den voogronnd to doon treden, torwyl voorts de subaidiebedra- gon to laag goacht worden om te kunnen voldoen aan don wonsch van bolanghobbendon, dat ook onderwijs in vrouwelijko handwerken, koken en dorgolijkon, alsmedo waar mogelyk, onderwijs in hot Nedorlandsch, op doze meisjesscholen zou word on gegewon. Do nieuwe rogeling, die zich door con grooto mate van rokbaarheid onder- Bohoiditi, houdt mot een en and or rokoning. Zoo is daarby als oisch gostold, dat do school moet staan onder hot dagolijksch beheer van een In- landscho vrouw, wior persoonlijkoheid en positie in do Inlandscho maatschappij voldoende waarborgon voor do dougdelijkoheid van het boheor oplovoron. Voor do toelating hobbon dochters van aanzionlykon on gogoedon don voorrang. Do hoffing van schoolgold mot een minimum van 26 cont *8 maands is vorplicht. Alloon vrouw. 可ke loerkrachton niogen aan do scholen verbonden zjn. Door do plaatsing van Inlandsche onder- wijzorsson bij hot oponbaar onderwys aan par- ticulioro meisjesscholen mogolijk to makon, komt do Regeoring do besturon dozer scholen togomoot in do mooilijkheid om, wogona hot nog zoer goring aantal dozer onderwyzoresson, aan do ovengemeldo voorwaordon te kunnen vol- doon. Ton a&nzien van don omvang van Kot

onderwijs bepaald de regeling zich tot het aan* gevt van dezelfde minimum-eischen als voor gewone lagere scholen voor Inlanders zijn voor- gesohreven. Door het beschikbaar stellen van af- zonderlijke subsidies maakt zij het echter moge- lyk om het onderwijs te ven dit minimum nit te breiden met huishoudelijke vakken en Neder- landsch.

§ 66. Eind 1917 bedroeg het aantal parti- culiere Inlandsche lagere scholen 2516 met ongeveer 133000 leerlingen. 75 % van het goheele aantal scholen bestond uit zendingsscholen, waarvan verreweg het grootste gedeelte (91 %) in do Buitenbezittingen. Aan subsidien word in genoemd jaar voor dezo scholen uitgegeven een bed rag van rond f 656.000.

VII. Particulier Chineesch onderwijs.

§ 67. Het meest kenmerkende onderscheid tusschen het particulier Chineesch onderwijs en het bijzonder Inlandsch onderwijs is, dat het eerste zijn ontstaan uitsluitend dan kt aan hot eigen initiatief der Chineseche bevolking. Do oor- zaak van de bij die bevolkingsgroep zoo eens- klaps ontwaakt belangstelling voor onderwijs moet voornamelijk gezocht worden in het oplo vend nationaal bewustzijn in China, waardoor ook bij de Chineezen in Nederlandsch-Indie zich in steeds ruimeren kring do wensch openbaarde naar opheffing van het Chineesche volk uit zijn staat van achterlijkheid en onmondigheid. In het leven geroepen door daartoe allerwege opgerichte school- en andere vereenigingen (Tiong Hoa Hwo Koan en andere), nam het particulier Ohineesch onderwijs in betrekkelijk korten tijd een hooge vlucht. Het aantal scholen bedroeg volgens de laatste gegevens 442 met 19636 leor- lingen en 858, meerendeels uit Ohina uitgezon- den, onderwijzers. De oprichting van Hollandsch- Ohineesche scholen heeft hier on daar de belang- stelling voor hare eigen scholen bij de Chineesch© gemeenschap wel eenigszins doen vorflauwen, maar zooals uit do opgegeven cijfers blijkt, is dat onderwijs nog steeds bij een groot deel der Chineseche bevolking zeer in trek, vooral wan- neer men in aanmerking neemt, dat zij do kosten dezer scholen geheel zelf draagt. Het Gouverne- xaent bepaalt zich ten aanzien van het particulier Ohineesch onderwijs tot een lijdelijk toozien- de houding en onthoudt zich van elkon vorm van eubsidieering van dezo scholen. Dezo ge- dragelijh houdt verband met do omstandigheid, dat het onderwijs een uitgesproken nationalis- tisch en separatistisch karakter draagt en veld dezer scholen in min of meer nauw verband staan met de officiele onderwijsorganen in China. Hoewel op sommige scholen, behalve do zuivor Chineseche leervakken, ook Engelsch wordt onderwezen, is toch het onderwijs over het alge- meen minder gericht op de verbreiding van westersche cultuur dan op het verkondigen van specifiek Chineseche leerstellingen en het bij- brengen van Chineescho moraal, terwijl het onderwijs in de nieuwe nationale taal, het Peking- of Mandarijn-dialect, daarbij een voorname plaats inneeznt.

VIII. Opleiding van onderwijzers.

§ 68. De ondersteuning van do particuliere op- leiding tot onderwijzer geschiedt op tweerlei wijze, n.l. doordo eubsidieering van kweekscholen

en daarmede ^vreekomendo onderwijsinricl- thigen (normaalscholen en-cursussen)on door toe- konning van beloningen aan persoon.]] , dio candidaten voor do onderwijzersoxamens heb- ben opgeleid. Hieronder volgen de voemaamste bepalingen uit de subsidieregelingen.

§ 69. *Europeesche onderwijzers.* Subsidio wordt alleon verleend voor do opleiding voor do akto van onderwijzer, niet voor dio van hoofdondor- wijzer of voor eon der zgn. bijakton (akten in bijzondere vakken, zooals talen, wiskunde, enz.). Voor kweekscholen on normaalscholen kan subsidio worden genoton voor do bouw- en inrichtingskosten (% van de uitgaven) on bovcn- dien zekero bedragen voor cl ken geslaagden candi- daat. Een onafgebroken oploiding van minstens jaar is veroischt. Hoofdonderwijzers en -onderwijzeressen, die candidaten voor het onder- wijzersexa men hebben klaar gemaakt, on t van gen alleen een zeker bed rag voor elken candidaat, die geslaagd is. Particuliere kweekscholen voor de opleiding van onderwijzers bestaan niot. Het is voornamelijk aan de opleiding van onder- wijzeressen, dat do subsidieregcling ten goedo komt. Die opleiding heeft plaats aan 12 normaal- klassen en cursussen, waarvan negen verbonden zijn aan particuliere Europeescho meisjosscholen.

§ 70. *inlandsche onderwijzers.* Uitgaando van hetzelfde stroven, dat bij de in § G3 be- sproken herziening van do subsidio-regeling voor Inlandsche lagero scholen op Java en Madoera voorzat, namelijk om het particulier Inlandsch onderwijs moer zokorheit te vor- schaffon o mt rent den van staatswogo to vor- krijgen steun, kwam in 1906 een regeling tot stand, waarbij aan particuliere kweekscholen voor de vorming van Inlandscho onderwijzers ondor zekero voorwaarden eon recht op subsidio in uitzicht we rd gesteld. Als waarborg voor eon deugdelijko opleiding moet het cindoxamon vol- gens een door don gouverneur-gonoraal vast to stellen programma word on afgelegd in togon- woordigheid van don inspectoron don ambtonaar van het Inlandsch onderwijs, zonder wiens toos- temming geen diploma mag worden uitgorcicl. Subsidies word on voorleend: a., voor bouw- on inrichtingskosten (ook voor verbouw, verniou- wing of uitbroiding) tot $\frac{2}{3}$ dor uitgavon; b. voor do kosten van huisvesting on vorploing dor kweekolin gen eon maandcJijksch bed rag por kwee- keling voor den tijd van ten lan gate 5 jaar; c. voor do leerkrachton, Europeescho on Inlandsche, vasto bijdragen per maand, afwisselondo naar golang van do bovoegd hoid on borokond over een aantal, dat verband houdt niot hot aantal leerlingen.

Do moosto particuliere kweekscholen zijn naar het vroegoro model dor open bare kweekscholon viorklassigo inrichtingon, waar hot gchcolo onder- wijs in do landstaal of het Maloisch wordt gegeven. Zij vertooncn derhalvo veol overcen- komst mot de open bare normaalscholen voor In] , hulponderwijzers. Do even besproken sub- Bidio- voorschriften zijn uitsluitend op scholen van dit typo borokond. Nadat evenwel op de openbare kweekscholen onderwijs in het Nederland sch was ingevoerd en dit voorbeeld door een dor gesubsidieerdo particuliere kweekscholen (de Roomscho-Katholieke kweekschool B te Moon-tilan) was nagevolgd; deed al spoedigdo behoefto zich gevoelen aan een wijziging van do subsidio-

regeling, ten einde voor zulke kwoekacholon met het oog op den langeren loertyd en het grootere aantal benoedigde Europeosche onderwijzers, hooger subsidies beschikbaar te kunnen stellen. Dientenvolgo is in 1911 bepaald, dat voor kwoekescholen, waar „ter voorziening in een naar het oordeel van den Gouverneur-Gonoraal werkelijk bestaande behoefte” (voorwaarde, welk verband houdt met de boporkto behoefte aan Hollandsch-Inlandsch onderwijs en dus ook aan Inlandsche onderwijzers, bevoegd om dat onderwijs te geven) ook onderwijzers gegeven worden in de Nederlandache taal, hot bo von onder b vermelde leerlingen-subsidie godurende ten hoogste 7 jaar genoten kan worden en het subsidie voor de leerkrachten, onafhankelijk van het aantal leerlingen, wordt toegokend voor ten hoogste 5 Europeesche onderwijzers.

Kwoekescholon mot minder dan 12 loerlingen, die overigens aan de gestelde voorwaarden voldoen, ontvangen als eenig subaidie een bedrag van / 300 voor iederen door haar opgeloiden onderwijzer, die geslaagd is in hot examen voor hulponderwijzer bij hot openbaar Inlandsch onderwijs. Een dorgolijk bolooning, maar tot een lager bedrag (/ 150) ontvangen zondelingen, Roomsche-Katholieke geostelijken en porsonen, in het bozit van de akto van bekwaamheid als hoofdonderwijzer(es) of onderwijzer(os) bij het Europeesch lager onderwijs, die Inlandsche jongelieden voor bedoeld oxamen hebben opgeleid, mits die opleiding aan zokoro voorwaarden voldoet, wat betreft den duur (ten minste 66n jaar), de wijze van opleiding (niet meer dan 25 loerlingen mogen gelijktijdig door donzelfdon porsoon in opleiding gonomen worden) don omvang van hot onclerwijs en do praktisch@oofning van do loerlingen.

Eind 1917 bostondon 19 particuliere kwoekescholon, die aan bijdragen ontvangen con bodrag van / 272.000. Mot uitzondering van do kwoekeschool to Batavia, uitgaando van do Vorooninging voor Associatio van Oost en West, zijn al dezo kwoekescholon zondingsinrichtingon, boatonid om do zondingsHcholon go regeld van bovoogdo loorkrachten to voorzion. Do reeds gonoomclo lloomsche-Katholioko kwoekeschool B to Moontilan, die wat loerplan on inrichting botreft op hotzelfdo peil staat als do open baro kwoekescholon, loidt haro loerlingen hoofdzakelijk voor hot openbaar onderwijs op. Hot oindgo* tuigschrift dezor school vorloont dezoifdo bovoogdheden als dat van do openbaro kwoek* scholon. Do nog slechts korten tijd in working zijndo noutralo kwoekeschool to Batavia etreoft hotzelfdo doel na. Do R. K. kwoekeschool to MCndoot loidt alcon moisesj op.

IX. Uitzending van onderwijzers.

§ 71. Do omstandighoid, dat do in Indio benoedigdo Europeesche onderwijskrachten grootonddoels uit Nodorland mooten worden* uitgezondon, plaatst do bostonen van bijzondere scholon, waaraan zulke loorkrachteji verbondon zijn,voor hoogo uilgavon tor bostrijcling van do koston van uitrusting en ovortocht van dit porsoncel. Do particuliere school voreoningingon zagonzich daardoor in nict goringo mate in him arbeid belommord on hot lag dan ook gohool in do lijn van do op een gezonde ontwikkeling van hot bijzonder onderwijs gorichto poliiook dor Regcoring om die vorooni-

gingen in dozo uitgaven tegemoet te komon. Door bovordoring van een ruimon toovloed van in Nederland opgeloido onderwijskrachten kan hot belang van hot Indische onderwijs in het algoomon niot andera dan gebaat zijn. Do subsidieregelling, die aan dozo overwegingen haar ontstaan dankt, verleent subsidio voor uitrusting on ovortocht van leeren en onderwijzers (mannon, zoowel als vrouwen) en de leden van hunno gezinnen, die hen op reis vergezellen of later volgen, voor zoo ver die leerkrachten bostemd zijn voor in het genot van subsidio gesteldo of daarvoor in aanmerking komonde scholon voor lagor, voortgezet en uitgebreid lager en middelbaar onderwijs of voor kwoekescholon ter opleiding van onderwijzers, dan wel uitzegonden worden om op te treden als schoolopziener. Waar in de subsidieregelingen^ ^ voor dergelijko onderwijsinrichtingon een bepaalde formatie is voorgeschreven van het onderwijzersond personeel, voor welks bezoldiging subsidie kan worden genoten, wordt met die formatie rekening gehouden in zoo ver, dat allen subsidie wordt vorleend voor do uitzending van onderwijzers, die bestemd zijn gesubsidieerde plaatsen bij hot bijzonder onderwijs in te nemen. De betrokkenen moeten voider bij goneeskundig onderzoek lichamelijk geschikt zijn bovonden voor de botrekking van onderwijzor in Nederlandische-Indio. Het genoten subsidio moet worden torugbetaald, indion de betrokken onderwijzor binnen een termijn van vijf jaar anders dan wegons wol bewezen ziels- of lichaamsgebroken uit den dicnst van het bijzonder onderwijs in Indio wordt ontslagen, tenzij dat ontslag gevolgd wordt door een indiensttreding bij het openbaar onderwijs in Indio. De subsidien bedragen hot drio vierdo gedeelte van het bedrag, dat in ovoreenkomstige govallen door de Regcoring voor do uitzending en ovortocht van Europeesche leerkrachten wordt uitgegoven.

X. Rechtsstoestand van den bijzonderen onderwijzer.

§ 72. Tor bescherming on vorzekering van do rechtspositio dor Europeesche onderwijzora in dienst bij hot bijzonder onderwijs zijn vorstellendo bepalingen in do subsidieregelingen opgen omen, welko do verhouding tusschen de leerkrachten on hunno werkovers regelen en ton doel hob bon den corsten zokoro recht on waarborgen ton aanzien van bonooming, ontslag, bouuldiging on verlovon. Do schoolbesturen zijn vorplicht den door hen aangenomen onderwijzor in hot bozit to stollen van een door hen gotokendo akto van bonoeming, waarin do voorwaarden van indiensttreding uitvoorig zijn vermeld. Do daarin ook op te nemen rogeling van bin non land sch vorlof wogons ziekto on van buitonslandsch vorlof wogens ziekto of wegens langdurigen dienst moet aan do onderwijzers in wezen dezoifdo roohton on voordeelen verzonkoron als do openbaro onderwijzers gonioht. Tor bostrijding van do hieruit voortvloeiende koston kunnen do schoolbostonen op do bezoldiging on vordoro inkomston van do onderwijzers een korting leggen van ten hoogste 10 %, torwyl zij voor dat doel bovondion con extra-Subsidio ontvangen van 10 % van do voor de bezoldiging van hot onderwijzersond personeel nitgekeordo subsidiobedragon. In geval van on-

vrijwillig ontslag kunnen do onderwijzers in beroep komen, hetzij bij den directeur van On- derwys en Eeredienst, hotzij bij oon con- missio, voor welkor sameistelling zoodanigo voorschriften zijn gogevon, dat een onpartijdigo uitspraak gowaarborgd is. Sommige subsidiorego- lingen, zooda die voor Europeescho lagoro scho- len on M. U. L. O. cursussen, bovatto voorts bepalingen ontrent do bezoldiging van do on- 'derwyzers, die niet mind or mag bed ra gon dan het daarvoor aan subsidio uitgoekord bed rag.

§ 73. *Pensioenen.* Do pensionneoring van Euro- peesche leerkrachten by hot bijzonder onderwys is, in navolging van den in Nodorland bestaandon toestand, door den staat goheol voor zijn rekening genomen. Do daaromtrent geldendo bepalingon zijn in hoofdzaak gelijk aan die voor lands* dienaaron. Ponsioengerechtigd zijn allo Euro- peesche leerkrachten by particulioro onderwys- inrichtingen bonovens Europeescho schoolop- zieners, voor wier bezoldiging subsidio uit's lands kas wordt togoed gedaan, met uitzondoring alleen van onderwyzers, die aan het hoofd van een voor eigen rekening beheerde school staan. Als grondslag voor het pensioen geldt in minimo het bedrag, dat ton bohoovo van don betrokken onderwijzer als subsidio wordt uitgekcerd on in xaaximo het totaal zijner maandelijkscho inkom- sten, mite niet moer bedragendo dan hot inkomon van een oponbaar onderwijzer van goliiken rang en diensttijd. Evenals de landsdienaren betaion de onderwijzers een promio van 2 % van hunno maandelijkscho inkomsten over don tijd, dio voor ponsioen kan medetollen.

Voor do leoraren on loeraressen bij het bijzonder xmiddebaar onderwys geldt een afzonderlijko regoling, wolke in hoofdzaak gdijk is aan dio voor onderwyzers.

Ook in do zorg voor weduwen on weozon van bijzondero onderwijzers wordt van staatswogo voorzien op dezelfde wijze als voor landsdienaren geschiedt, namelijk door opnemng van bijzon- dere onderwyzers als deelgoreohitgden in het Weduwen- en Weezonfonds voor burgerlijko ambtonaron.

Literatuur: Bovenstaando verhandeling is een gedeeltelijk niouwe bewerking van de ouvol- toid gebleven brochure „Het onderwys in Neder- land8ch- India" door Air. K. F. Oreutzberg en J. Hardeman, uitgegeven vanwego het Eerste Koloniaal Onderwyscongres 1916. Voor verci ere bronnen zie: J. Kats „Overlicht van het Onderwys in Nederland8ch-Indie"; Batavia- Landsdrukkerij 1915; „Historischo nota" als aanhangsel gevoegd bij het Algomeen Verslag van het Ini. Onderwys 1893—1897; verslagen Europ. en Ini. Onderwys (algemeen Verslag van het Onderwys in N. I. over 1915); „Voor- schriftren betr. het Europ. lager onderwys*" Batavia, Landsdrukkerij 1910; K. J. van Hemert „Verzamehng voorschriften betreffende het Ini. Onderwys", Batavia- Landsdrukkerij 1915. Ver- der diverse memories van toelichting bij Didischo begrooingsontwerpon en "Jaarboek Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel".

Afgesloten 1 Oct. 1918.

J. II.-

ONDERWIJS, MILITAIR. A. LANDMACHT.

Men onderscheidt het onderwys bij de korpson en de kaderopleiding, beide in Indie en do op- leiding tot officier en de hoogero vorming van

don officior, welke thans in Nederland plaats vinden.

Het militair onderwys in Ned.-Indie is gore geld bij hot Kon. bosluit in Ind. Stb. 1894 No. 143 on omvat: hot onderwys op do mili- tairo school to Mcestor Comolls, op do kader- scholon der infanterie, van het rogimont cavale- rio, van do artillerie en van het korps gonie- troepen on op do korpsscholon.

Korpsscholen bestaan : 66n by oik der infan- teriekorpson on ondordeelon daarvan, tor storkto van mcor dan 66n compagnie (sedert 1857—58), 66n bij do cskadrona cavalorio to Salatiga, 6en bij do boredon-artillerio to Tji- malu, 66n bij do vesting- artillorie to Batavia en 6en bij het korps genietroepen te Tjim&chi. Op deze scholon wordt lager onderwys gogevon aan militairon beneden don rang van korporaal en op dio van do infanterio ook aan pupillen (zie hot desbetreffondo artikel) on aan kinderen van' militairen, dio niet in do gelegenheid zijn op andero wijze schoolonderricht to ontvangon. Ook kunnon worden toegelaton militairon, die hot vregor goloordo wonschon to onderhouden of die zich willen voorbereid on voor hot too- latingsoxamen tot do kadorschool. Het bozoeken van do korpsschol is alleon verplichtend voor Eur. militairen, dio niet kunnon lozen on schrij- von, bovendion bij do cavalorio voor vreemde- l in gen, dio do Nederland scho taal niet voldocndo kunnen spreken en schrijvcn en bij do artillorio voor do Ini. militairon, dio bij do telefonio zijn ingdeeld. Het onderwys wordt gegovon door een officier-directeur (gewoonlijk do adjudant van het korps) en do noodige, daarvoor geschikto onderofficieron- en korporaal8-instructeur.

Bij hot korps genietroepen bestaat een op- leiding voor genesoldaat le kl. telcgrafist en - radiotelegrafist. Candidaten worden gedurende drio maanden boproefd bij do spoorweg- on telegraafcompagnio van het korps en daarna — bij voldoende aanleg,—als 616vo-telcgrafist of als 61dvc-radiotelegrafist in opleiding gonoicn bij do telegraafafdeoling of bij do afdeling voor draadloozc telcgrafio. Dczo opleiding duurt 6 maanden. Zij, dio daarna aan do gostoldo oischen voldoen, worden in do desbetreffondo aanbo- velingsrosters opgonomen on bij voorkomende vacatures aangesteld.

Ondor „onderwys bij do korpson" kan ook grekend worden do opleiding bij hot logor van kindoron van Eur. afkomst tot ambachts- of handwerkslieden. Blijkens hot torzako bij Gouv. besluit van 21 Maart 1903 No. 3 vastgestoldo reglement, kunnen bij do voorschillendo korpson en inrichtingon van het leger kindoron van het mannelijk geslacht van Eur. afkomst, in Nod. Indie geboron of govestigd, kosteloos onder- richt ontvangon in een der werktuigelijko am- bachtion of handworkon, als dat van wagon- maker, zadol cr tuigmakor, kleormakor, schoen- maker onz., dan wol in een dor bouwambachtion als dat van timmerman, smid, nietselaar, vorver, stonhouwer enz. De jongelicodon, dio tot dozo opleiding wonschen to worden toegelaton, moe- ten don 14-jarigen loeftijd hob ben bore i kt, dock mogen hun 17o jaar nog niet zijn ingo- treden; zij genieton in het corsto jaar een toolago van / 6 *8 maands, welko in het tweedo jaar kan worden verhoogd tot / 8, in het derde jaar tot / 10. Het onderricht kan worden gonoton

tot aan het intreden van het 20ste lovensjaar. Ultimo Maart 1916 waren 48 jongelieden in opleiding.

Kaderopleiding. De kadorscholen tier infanterie fysieke geschiktheid op ontwikkeling. De cursus dateeren van 1882 (Kon. besluit van 28 Januari No. duurt van 1 November tot 1 Mei. Beoordeling van 13); voer dien had de kadorop- lading bij do in 1868 do geschiktheid voor een rang of een hoogerem rang in' het loven goroopon korpscholen plaats; alcon geschiedt op dezelfde wijze als bij do infanterie- weroo van 1871 tot 1873 bij hot 7o bataljon to kaderscholon ; zij, die goschikt worden geoordeeld, Weltoyredon enkolo compagniein uitsluitend voor worden be- vorderd tot den rang waarvoor zij zijn kaderop* lading bestemd. In do jaren 1875—187G opgeleid of, bij gebrek aan vacatures, aangesteld tot moest noodgedwongen kader worden aangesteld, dat wachtmcester-, fourior- of korporaal-titulair.

Op do kaderscholen dor artillerie (alg. order voor opgericht ten getalc van vier—66n bij elk elcr 4 hot legor 1912 No. 33) heeft alleen opleiding voor do Dopot-Bataljons —, were! het aantai infancric- ran gen van korporaal en sergeant plaats. Do kaderscholen in 1907 teruggebracht tot twee, n.l. (zie kaderschool der berceden-artillerie vormt een de alg. order voor het leger 1910 No. 53) 6en to onderdeel van het depot te Tjimahi, die der vesting- Tjimahi on 6en te Magelang ; deze scholen vormon artillerie van hot bataljon ves- ting-artillerie to zelfstandige onder- deelen van het leger en Batavia. Directeuren der scho- fen zijn luitonants; ressorteeren recht- sti'eeks onder . den inspecteur van voor het geven van onderwijs worden zij terzijde het waoren. Aan het hoofd van elk dezer inrichtingon gestaan door onder- officieren-instructeur; onderwijs staat een kapitein-directeur, die voor het geven van in verbandlcer wordt gegeven door een officier van onderwijs wordt bijgestaan door officieron- cn gezondheid, onderwijs in paardenkennis aan de ondrcfficieren-instructeur cn, voor wat betreft het school dor berceden-artillerie door een mil. onderricht in de administratieve vakken on de paardenarts. Beoordeling van do geschiktheid voor verbandlcer, onderschoidenlijk door een luitenant van de mil, administratie en een of- ficier van een rang of hoogerem rang als op de infanterie- gezondheid. Op do scholen worden militaircn van kaderscholen; zij, die goschikt worden geoor- deeld, worden aangesteld tot den rang, waarvoor zij zijn allo landaarden opgeleid tot de ran gon van korporaal, opgeleid of, bij gebrek aan vaca- tures, tot korporaal- sergeant on fourier on bovendien Eur. militaircn ook of sergcant-titulair.

De kadorschool bij het korps genietroepen (alg. kadorschool te worden toegelaten moeten order voor het leger 1914 No. 11) is ver- deeld in twee adspiranten vol- doen aan terzako door don afdeelingcn, waarvan do eerste dient tot vorming van commandant van het leger gesteldo eischen met Eur.- en Ini. korporaals on sergeanten, do tweede tot de kadorschool te worden toegelaten moeten met de kadorschool te worden toegelaten moeten Eur.- en Ini. korporaals on sergeanten-telegrafist en vorming van korporaal- en sergeanten-telegrafist en ontwikkeling- ling. J Jo curs us duurt 8 ma an den voor radio- telegrafist en korporaals- en sergeanten-spoor- niet-Eur. fuseliers en voor niet-Eur. korporaals, die wegwerker. Do school vormt een onderdeel van het worden opgeleid voor fourier; voor allo overigo korps; een der kapiteins daarvan is belast met het categoricen van militaircn 4 maanden. Eind- examen behcor; dozen directeur zijn voor het onderwijs do wordt niet afgenomen; officieren- instructeurs nooddigo luitcnants-leeraar en on- derofficieren- bcoordeelon of* do leerlingen vol- aan de voor do instructeurs toegevoegd. De school is jaarlijks vershillende ran gen gc- Htalde (isichon; zij, die gecpend van 1 November tot 15 April. Eindoxamens voldoen, worden aange- sf <!)<! tot den rang, worden niet afgenomen. Na het einde van elken waarvoor zij zijn opgeleid of, bij gebr(J< aan cursus worden zij, die ge- schikt geoord odd worden vacatures, tot don titulaire rang. (I)e poni (ic van het voor sergcant-, sergcant- telegrafist, korporaal en kader mot titulaire ran gen is geregeld bij de Ind. korporaal-telegrafisten bij gebrek aan vacatures in dio Staatsbladen 1911 No. 407, J 913 No. 50 en 1916 No. ran gen, aango- steld tot die titulaire rangon, ovenwel 534). slechts tot een beperkt, voor elken rang aangegeven

S< jdcrt, 1909 is aan de kadorschool to Tjimahi \ aantal; do voor radiotelegrafist of spoorweg- werker fi'bondei) e(; n *kookschool*, alwaar militairen van opgeleiden worden bij gebrek aan vacatures, in een all< ; wapens worden opgeleid tot kok voor aanbevelingsregister opgonomon.

Koklaltjn-micnages. Van af 1 Januari 1913 zijn jndant-ondrofficer bij de verschillende wapens, uitshittend iudandsche militairon in opleiding noch voor den rang van sorgcant-majoor bij de geionien, liggende het in de hcdoeeling gcloido- J i j k bij allo jnenages koks van inlandschen landaard to artillcrio on bij do geniotroepen, bestaat on bepaald werk te stollen.

Jjo kachu'school der cavalorio (ftlg. order voor Ix- t Jeger J 9U8 No. 40) vonnt een zelfstandig jxjloton zelf te bokwamen voor heb afloggen van do van een der vclld-eskadrons, te Salatiga in garnizoen, vercischo examens. Volgens do „Nadero voorschriften omtrent hot instilueit der onder be vol van een luitonant- directeur; doze wordt onderluitcnants- (vastgesteld ingovolgo § 2 van do voor hot geven van onderwijs bijgestaan door Bcgeling van dat instituut in Ind. Stb. 1908 No. 468) ondrcfficieren-instructeur en, voor wat betreft het zullen korps- en deta- chmentsconunandanton onderricht in de ad- ininistratieve vakkon, de onderofficieron, die daartoo hot verzoek doen, verbandleer en do paardenkennis, onderschoidenlijk zoovool mogolijk be- hulpzaain zijn bij do door on offi- cier van do mil. administratie, con voorbereiding voor hot af to leggen oxamon voor don officior van gezondheid on con mil. paardenarts. Do rang van onderluitenant. Gewoonlijk wordt per korps school is bestemd voor opleiding tot de ran gon van oen Juitcnant bolast met do opleiding van do adspi- ranton. In do militaire vakpors word reeds aange-

drongen op een centralo opleiding voor don onderluitnantsrang.

Met botrekking tot kaderopleiding dienen nog te worden genoemd: *a*. de cursus voor opleiding van jongelieden van europeesche af- komst tot leerling-opnemer en leerling-teekenaar bij den Topographisch en Dienst (Gouv. besluit van 17 Juli 1912 No. 48. Ind. Stb. No. 404); &. do cursus tot opleiding voor de betrekking van onderofficier-kwartiermeester (algemeene order voor het leger 1912 No. 51) en c. de hoof- smidschool te Salatiga (alg. order van het leger 1908 No. 57). Zie ouder LÉGER.

Eerstbedoelde cursus, vroeger een onderdecl van het sedert opgeheven korps-pupillon (zie GOUVERNEMENTSPUPILLEN), vormt thans een afzonderlijk korps onder bevel van den directeur der kaderschool te Magelang en werd bij Kon. besluit van 28 Januari 1914 No. 58 in de formatio van het leger opgenomen. De cursus is toegankelijk voor jongelieden van europeesche afkomst, in Nederlandsch-Indie geboren of woonachtig, ten getale van ten hoogste 24. De theoretische opleiding duurt 3 jaren. Aspiranten voor den cursus moeten, behalve aan eischen met betrekking tot leef- tijd en fysieke geschiktheid en -ontwikkeling, ook voldoen aan een examen, waarvan het program ma wordt vastgesteld door den commandant van het leger (Zie algemeene order 1912 No. 40). Na afloop van de theoretische opleiding worden de aspirant leering-opnemers gedetacheerd bij de opleidingsbrigade, de aspirant-leerling-teekenaars bij het hoofdbureau van den topographischen dienst om, zoodra zij door den chef van dien dienst daarvoor geschikt worden geoordeeld, als europeesch-loerling op- nemer (teekenaar) een engagement voor den tijd van zes jaar aan te gaan.

De onder *b* genoemde, 1 Januari 1913 geopendo cursus is te Tjimahi gevestigd en heeft ten doel sergeant-majours, Eur. sergeanten, -fouriers en -korporaals van alle wapens en diensten op te leiden voor de betrekking van onderofficier-kwartiermeester; aan het hoofd van den cursus staat een luitenant-kwartiermeester. Voor toelating komen allen in aanmerking zij, die voldoen aan door den commandant van het leger gestelde eischen met betrekking tot gedrag, fysieke geschiktheid en geestelijk ontwikkelings- welke laatste moet blyken uit een af te leggen examen. De cursus duurt zes maanden, na afloop waarvan de leerlingen een eindexamen afleggen. Zij, die in dat examen slagen, worden opgenomen in het aanbevelingsregister voor de botrekking van sergeant-majoor-kwartiermeester.

Opleiding tot officier van het Nederlandsch-Indische leger geschiedt, volgens de „Wet tot regeling van het Militair Onderwijs bij do LandmachC“, vastgesteld 21 Juli 1890 (Ned. Stb. No. 126), in Nederland en we i :

a voor de infanterie, de cavalerie, de artillerie en de genie aan do Koninklijo militaire academie te Bred ay en & voor de infanterio en de administratie aan den hoofdeursus te Kampen.

Vorbereidend onderwijs wordt gegeven: *a* voor toelating tot de militaire academie aan de cadettenschool te Alkmaar; *b* voor toelating tot den hoofdeursus van' de cursusson by het wapen der infanterie in Nederland, zoodmede, ingevolge Kon. besluit van 28 April 1894 No.

32 (Ind. Stb. No. 143), aai)de Militairo school te Meester-Cornelis.

Tot 1893 bestond ook in Indie gelgenheid om tot officier (2e Luitenant der infanterie en 2e Luitenant-kwartiermeester) te worden opge-leid op wet aan do toenmalige militairo school te Meester- Corn elis, een militairo on der wij sin rich- ting, die in 1852 bij het 7e bataljon to Woltevre- den werd opgericht, kort daarop onder don naani van „Onderofficiersschool“ (tot opleiding van onderofficieren tot officier der infanterie en der militair- administratie) naar Meester- Cornelis werd overgebracht, in 1857 werd her- doopt in „Militairo School“ en in 1893 werd hervormd in de thans nog bestaande inrichting voor voorbereidend militair onderwijs. Van 1872 tot 1883 werden to Meester-Cornelis ook onderofficieren der cavalerio tot officier bij dat wapen opgeleid. Volledigheidshalve zij nog medegedeeld, dat van 1818—1826 te Semarang een militairo school bestond, waar officieren voor allo wapens werden gevonn [Zie omtrent dezo school P. J. F. Louw. Do Java-Oorlog van 1825—30. Eerste Deel. Bijlago XXXVII. Werd opgericht bij besluit van Commissarissen Generaal van 6 Ma ar 1818 N o. 20 (Ind. Stb. No. 13) en opgeheven bij besluit van den Com missaris Generaal van 22 Augustus 1826 (Ind. Stb. No. 41)]; dat kort na het ein digen van den Java-oorlog to AVeltevredon cen school tot opleiding van artillerie-officieren word opgericht, die in 1882 werd opgeheven en dat overigens, voor 1852, opleiding tot officier in Indie uitsluitend bij de korpsen plaats had.

De tegenwoordige *Militaire school te Meester-Cornelis*, alzoo bestemd om onderofficieren voor to bereiden voor het toelatingsexamen voor den hoofdeursus in Nederland, is verdeeld in twee studie jaren ; het toelatin gsoxa men is, evenals het aan het eind van het tweede studie- jaar afteleggen toelatingsexamen voor den hoofdeursus, vergelijkend, indicn het aantal aspiranten dat van de opengestoldo plaatsen overt reft. Het aantal leerlingen mag in totaal ten hoogste 20 bedragen. De school vormt een zelfstandig onderdeel van het leger, onder een kapitein-directeur, aan wien voor het gc von van onderwijs do noodigo luitnants-instructeur zijn toegevoegd.

Krachts het bepaaldo bij artikel 3 van het Kon. besluit in Ind. Stb. J894 no. 143 is door den commandant van het leger een reglo- ment voor do militaire school vastgesteld, dat opgenomen is in de alg. order voor het leger 1895 no. 10.

De toelating van onderofficieren van het leger in Nederlandsch-Indie tot don *Voord- cursus te Kampen* is laatstelijk gore geld bij het Kon. besluit in Ind. staatsblad 1911 no. 593. Aan het toelatingsexamen voor deze militairo onderwijsinrichting kan in Indie ook worden deelgenomen door onderofficieren, die niet do militairo school to Meester- Corneli s hobben afgeloopen, terwijl telkon jare aan den hoofdeursus ook plaatson worden opgesteld voor onderofficieren van het Nederlandsche leger, die wenschen opgeleid to worden tot 2or luitenant der infanterio of dor militairo administratie van hot Indische leger. Het lieglomont van den Hoofdeursus is vastgesteld bij hot Kon. be- sluit in Ind. Stb. 1910 no. 626. Blijkons dit

landmacht in Nederlandsch-Indië, terwijl do rechtstocstand van de Inlandsche officieren en adspirant Inlandsche officieren word geregeld bij Kon. besluit van 20 Sept ember 1911 no. 50 (Ind. Stb. no. 633).

Ten vervolge op bovengenoemde reglcmcten werd door den Commandant van het Leger een uitgewerk „Reglement voor den cursus tot opleiding van Inlandsche officieren” vastgesteld. Bij Gouv. besluit van 16 September 1910 no. 30 werd bepaald, dat de Inlandsche luitenants, na aanstelling als zoodanig, nog gedurende 66n jaar voortgezet onderwijs zullen ontvangen. Niettegenstaande het in do bedoeling heeft ge-legen den cursus in 1907 met 20 lcerlingen te beginner), worden slechts afgeleverd in 1910: drie, in 1911 twee, in 1912 twee, in 1913 drie en in 1914 eveneens drie Inlandsche luitenants.

Deze driejarige cursus heeft zich, voornainlyk fngcvolge van de achterstelling van de da ar by cpgeleide officieren bij hunne Eur, ranggenooten, ■ nooit in de belangstelling van de Inlandsche bevolking mogen verhexigen. In 1912, '13 en ,14 he b ben zich dan ook geen Candida ten voor toelating a an ge meld, zoodat de cursus feitelyk toen reeds was vervallen.

Bij Kon besluit van 1 December 1915 no. 12 -(Ind. Stb. 1916 no. 194) word ter vervan- ging van hoogerbedoelde „Voorloopige re- geling betreffende het instituut der Inlandsche officieren” vastgesteld een „Regcling betreffende de in Nederlandsch-Indië opgeleide Inlandsche officieren van de landmacht”, terwijl de „voor- loopige regeling betreffende den Cursus tot opleiding van Inlandsche officieren bij de Land- macht in Ned.-Indië” bij Gouv. besluit van 19 Juni 1916 no. 22 werd ingetrokken. Bij voor- noemd besluit werden tevens vastgesteld: „Voor- schriften omtrent het aanvullingscxame) af te leggen door in Nederlandsch-Indië opgeleide officieren van de landmacht in Nederlandsch- Indië;” en zulks ter uitvoering van het bepaald in de alineas 1 en 3 der o vergan gsbeja] in gen van het Koninklyk besluit van 1 December 1915 no. 12 (Ind. Stb. 1916 no. 194), volgens wel- ke aan in Indië opgeleide officieren de gelegen- heid werd gegeven oin binneji zes jaren een aanvullingsexamen af te leggen, dat-, zoo zij daarin slaagden, hunne gelykstelling met Euro- peesche officieren tengevolge zou he bben

De strafrechtelyke positie van de nict- Europeesche officieren en oud-officieren in de gevallen, waarin zij niet voor den militairen rechter terechtstaan, is geregeld bij het Kon. besluit, in Ind. Stb. 1911 no. 633, zooals dat luidt ingevolge artikel 5 (6) van het Kon. besluit in Ind. Stb. 1917 no. 497.

Cursussen Inlandsche lalen voor Officieren.

Be maatregel, in het leven geroepen bij Gouv. besluit van 12 April 1901 no. 17 om, tot aanmoediging van de studie der in Indië inheemsche talen onder het officierskorps, gratificatie beschikbaar te stellen, is, als weinig aan het clod beantwoordendo ingetrokken. In de plaats hiervan zijn, ingevolge Gouv. bosluit van 2 April 1913 no. 29, (Bijblad no. 7801, aangevuld bij Bijblad no. 8358 en bij Gouv. besl. 21 Aug. 1916 no. 49), te Batavia twee jaarcursussen geopend, 66n voor de Javaansche- en 66n voor de Soendaneesche taal. Tot het volgen van elk dier cursussen worden jaarlyks door den Leger-

commandant 10 subaltenio officieren a an go- wezen, die worden vrijgesteld van die diensten, welko hun het geregeld volgen van de lessen en de noodzakelyke eigon studio zouden boletton; zij genieten, als tegemoetkoming in de kosten van fianschaffing van leorboeken, voor 66n maal een bed rag van / 50 cn wanneer zij, na afloop van den cursus voldoen aan ceno prac- tische beproeving, cen gratificatie van / 500.

Hoogere militaire vorming van den Officier.

'Alhoewel het Kon. besluit van 16 Augustus 1873, no. 74, waarbij een Generalc Staf werd opgericht, ook de oprichting van een stafschool in Indië regelde, is een zoodanige inrichting daar te lande nimmer tot stand gekomen.

Scdert 1876 zijn ook officieren van het Ncder- landscli- Indische leger toegelaten geworden tot do lessen van de krijgsschool in Nederland. Zio voor wat betreft de geschiednis van deze in- richting voor hooger militair onderwijs ook, met betrekking tot de hogere vorming van den officier van het Nederlandsch-Indische leger, het aan het slot van dit artikel genoemde verslag van de Staa-tscommissc 1910.

De te 's Gravenhago gevestigde Hoogero Krygsschool is Volgens \lc thans geldende regeling bestemd tot vorming van officieren, ook van het Indische leger,

a. in algemeen krijgskundige richting ; als- mede voor de hoogere troepenleiding en voor den dienst bij den ■ Generalon Staf; b. voor den intendantendienst. (Artikel 1. sub 3 van de wet op het Militair onderwijs 1890).

Ecn „Regie men t voor de Hoogere ICrijgs- school” word vastgesteld bij Kon. besluit van 14 September 1891 (Ned. Stb. no. 170), een „Voorschrift voor do Hoogero Krijgsschool” bij gemeenschappeljko beschikkingen van do Ministers van Oorlog en Kolonien, resp. van 9 en 13 October 1891 (Ned. Stb. no. 52), terwijl „Bcpalingen omtrent do toelating in Neder- landsch-Indië van officieren tot do Hoogero Krijgsschool in Nederland”, in hot levcn worden geroepen by Gouv. besluit van 15 Februari 1892 no. J (Ind. Stb. no. 51).

Het aantal plaatscn voor- ffcieren van)ot Nederlandsch- Ijdische Jcgr wordt jaarlyks vastgesteld; het bedraagt de laatste jaren gewoonlyk JO voor don krijgskundigen- en 6 voor den intendantcc- cursus. Duur van den cursus 3 jaren.

Om aan het toelatingsexamon, dat te Bandoeng wordt afgenojei), te kunnen deelneincn, moet do adspirant ten minsto vijf jaren als officior dienst liebben godaan on daaraan vier jaren in Indië hebbon doorgbracht. Voor hun ver trek naar Nederland worden do voor den krijgskundigen cursus gcslaagden ged uronde zos inaandcn gedetacheerd bij do opleidingsbrigade van den topografischen dienst, tijdens hun verblijf aan do krijgsschool bij twee der wapens, waartoo zij zelf niet behooren on bij terugkeer in Indië de officieren der infanterie bij de berg-artillerie, de overigen bij de infanterie; na afloop van laatst- bcdoeldo detachering kunnen zij ook bij den generalen staf worden gedetacheerd.

De officieren, leerlingen van den intendantco- cursus w- rden in Nederland gedetacheerd bij de Kijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouw- school te Wageningen (Lians bij de Landbouw- hoogeschool), de-~"leclerlandscho school voor

g
 " ' [* , < eb/s/. g
 ' 0 2 1 ' 7 4 7 ' 7 4 7

; : ! 今 Ct. *, ., ., " 书, : HP "
 . -
 . - ■ ■ ■
 . MIF) ... 137

Nijvorheid en Handel to Enschedd. on het Oentraal Magazijn van militairo kleeding en uitrusting to Amsterdam on, na torugcker in Indie, als regdl'bij"&e*iii&cndance.

Slaatscommissie 1910. Vermelding verdient nog ten slotte, dat by Kon. besluit van 2 Juni 1910 no. 135 ccno staatsconunissio word ingo- steld tot het doen van voorstellen tot reorgani- satie van het militair onderwijs bij do land- inacht, in wo lke commissio ook officieror on gewezen officieren van het Nedorlandsch-In- dische leger zitting hadden. Dezo commissio bracht 31 October 1913 een verslag uit aan do Koningin, dat sedert werd gepubliceerd en een belangrijke bron vormt voor de kennis van do geschiedenis van het militair onderwijs, voor wat betreft de opleiding en de hoogero militairo vorming van den officier van het leger in Neder- landsch-Indie.

Opleiding Officieren van Gezondheid, militaire apothekers en paardenarsen. Zie LEGER onder „Amvulling ojficieren” Deel II, biz 558.

B. ZEEMACHT. In 1743 werd to Batavia opgericht do academie de marine., met het doel jongelieden op to leiden tot cadet bij de zec- raacht. Do cursus duurde 6 jaar; niet onafgebroke- nen, want in dicn tijd werden reizen gemaakt. Do jongelieden moesten van eerlijko en orden- telijko geboortc zijn en, zooals vanzelf sprak, do Protestantische religie zijn toegedaan. Do cadet- ten, die op de schepen der Compagnie voeren, hadden toegang tot do lessen. Aan het hoofd der inrichting stond een kapitein ter zee, onder toczicht van een college van curatoren. Om luitenant ter zee to worden moest men 20 jaar oud wczen. In 1755 reeds word de academie do marine opgeheven, aangezien zij niet voldeed aan de verwachtingen, welke tot do oprichting hadden gelcid.

Later was to Semarang een jilarineschool tot opleiding voor de zeevaart, de artillerio en do genie. Dcze Bechool word in 1808 op last van den G. G. Daandcls geheel gereorganiseerd, omdat opleiding voor den handel niet rt eer noodig was, aangezien dezc niet meer word gedre- ven met eigen Bcllicpen, zooals in den tijd van de Oost-Indischo Compagnie. Na de reorganisatio Belijnd de scJiooJ niet aan hot doel beantwoord to hobben. In 18J 8 toch werd bij besluit van Oommissarisson-Generaal een reglcnicnt vast- gcsteld voor do oprichting van een Militair& School op Java, ter opleiding van officiercn en van anibtenaren voor den waterstaat. Dezo school word to Semarang gevestigd on was verjnocdelijk do oude Marineschool in con niouw kleed. Het programuna van onderwijs was zeer uitgebreid, maar het aantal plaatsen voor ca- detten, bestomd om opgeleid to worden tot officier bij do Koloniale Marine, zeer gering. Van veel betcckenis is dezo school voor do zee-

inacht niet gewcost; do opheffing van do Kolo- niale Marino heeft zij niet voorkomon. Voor ; ojulei wijsinrichtingen ten behoevo der zeenjacht!- .van later datum: Zio ZEEMACHT.*4

ONIN. Landschap in Nieuw-Guinea, g(ncgon op^ W.-lijk gcdeelte van het schicrciland, waarop / Fak- ligt. Onin nam reeds sedert een w en e / bcJangrijko s in met be trek king tot het "hand cis verkeer, zoodat owners dan ook to do minst onbeschaafdeij van w-Guinea bo- ./ hooron. Do kuhT is onherborgzaam, onbe-

id en niet overal te nadren. Het landschap wordt rverdcld in vier dcelcn, t. w. Roem- bati, Patipi, Ati- nin en Ati-Ati Fatagar ; elk besturd door een radja. Jar had v66r 1899 jaren lang geen radja gehad en was loor onder heerschappij van Roeinbati en Patipi men. In genoemd jaar kwam cchter do zoon van den zeren Radja tcrug en maakt do Fatagar weder landig.

Op den vasten wal, tegenover het eilandjo Was, ligt de kampong Roembati, hoofdplaats van het gelijknamigc landschap. Hier prijko vroeger een wapenbord. Het is eeno onbelangrijko nederzetting, maar 2/2 eeuw goleden werd zij een belangrijke slavenmarkt genoemd en later kreeg zij een zeker gezag over de gehcelc Macclurgolf. De dcelon van hetRoembatischo landschap zijn ver uiteengelegen. Door den Radja worden aangesteld en dus als min of nieer ondergeschikt beschouwd, de hoofden van aan do Zuidkust van. do Macclurgolf gelegen streken en eilandjes, waaronder Sekar en Argoenoeng do voornaamste zijn.

Tot Patipi behoort in het Oninsche allcen de omtrek van de Solatlen, een deel der onbewoonde kust tusschen die baai en Sekar en nagenoeg het gcheel© stroomgebied der Kajocnirivier, dio in do baai van Sekar valt. Verder bchooren hie toe nog in Berau (N.-kust van de Macclurgolf) het land aan do rivieren Bira en Metaxnani. De hoofd- plaats Patipi, veel belangrijker dan Roeinbati, ligt schilderachtig tuaschon do diepe baai van Salakiti en de veel grootere Solatlen. De huizen staan in het water aan weerszijden van een straat, dio een oilandje van clen vasten wal scheidt. Do bevolking van deze kampong is bijna 500 hoofden Merk. Er is een fraai negrihua en eene met zink ingedekto moskee. Er heerscht ecnigc welvaart. In dit landschap liggen ook nog de kamponga Salakiti, ovencens in het water gebouwd en Itoepa.

Vi'oeger was Patipi ondergeschikt aan Rocm- bati. Do bevolking van dezo bcido landschappen meent, dat zij het meest zuivere Papoea-volk is, hetgeen cchter to btwijfelen valt, daar dit ras ontstaan is door immigratie van vreeradelingen. Van do inheemsche stammen zijn zij niet alleen in kleeding, maar ook lichamelijk to onderscheiden.

De Papoea's van Onin zyn in de eerste plaats zeevaardors en als zoodanig visschers en hande- laars. Als Industrie boeefent men het smeden

van. ruw ijzerwerk voor uitvoer naar Berau en het bakken van sagoe-oventjes. In den bouw van prauwon con speciaal in het versieren daarvan, zijn zij zeer bekwaam. Een vlcrkprauw wordt goruild tegen goedoren of sagoe ter waarde van ongeveer acht gulden. Do bevolking in Let bin non land heeft kleino aanplantingen van aardvruchten rondom do woningen. Sagoe wordt hoofdzakelijk van do N.-kust der golf gehaald.

Do kustbewonors zijn Mohammedaansch; natuurlijk is dezo godsdienst stork verinengd ^piet Papoesch bijgeloof. In Boo in bat i on Patipi ,vindt men een imam, een chftitib en een mSibot-. Van do Ceramsche handelaars heeft de kust- bevolking het schuiven gelcerd.

ONRUST- (Poeloe kapal of Schcpcsiland). Eil^ncT, gelcegon aan do W. invaart der baai van Batavia, ruim 3 uren N.W. van dio stad, en een oppervlakto van ruim 9 Hectare beslaenlo. Tijdens do Compagnie was het do

grote scheepstimmerwerf en liet tuighuis, waar de schepen konden hersteld, en desnoods nieuw gebouwd, worden. In 1800 worden alzo gebouwd op Onrust door een Engelsch eskader onder Ball vernield; Van der Oapillon licit van 1823—1825 de werken da ar wedcr herstellen en Onrust tot een maritiem etablissement inrichten, waarna er in 1856 een drijvend droogdok word in dienst gesteld. De toenemende belangrijkheid van het xnarinetablissement te Soorabaja had ton ge- volge dat de werken op Onrust, dat don naam had van zeer ongezonnd te zijn, later slechts als hulpwerf en hulpatelier dienst deden ; sedert do openstelling van do havenwerken to Tandojoong priok (Zie 宜 A VEN WERKEN) verloor het eiland zijne vroegere boteekenis en werd geheel verlaten. Sinds 1911 doot Onrust met het er vlak bij gelegen eilandjo Kuiper dienst als quarantaine-station voor de haven Tandojoong priok.

ONTDEKKING VAN NED.-INDIE. Zie TOCHTEN (OUDSTE ONTDEKKINGS-).

ONTEIGENING. Sinds 1854 be vat het Re 筭e-ringsreglement een Vborschrift over onteigening, en wel in art. 77; in 1870 is daarbij gekomen het voorschrift van art. 62 lid 6. Door een wet van 9 Nov. 1917, Ned. Stb. 635, is een nieuw art. 77 vastgesteld, maar art. 62 lid 6 is onveranderd gebleven. In verband met dit nieuwe art. 77 zal de algemeene verordening op de onteigening, nl. de kroonordonnantie van Ind. Stb. 1864 no. 6 en 185, die meer dan vijftig jaar lang (tot op Ind. S b. 1918 no. 136) geen enkele wijziging onderging, eerlang wederom moeten worden herzien.

Het karakteristieke van het onteigeningsinsti-tuut, en do reden waarom het met zoo bijzonderc waarborgen moot worden omkleed, ligt hierin, dat het iemand zijn eigendomsrecht doet verlie- zen in afwijking van hot voor alle burgers gel- dend recht; dat het in het publiek be lang het alien bindendc recht breekt ten aanzien van 6en persoon en van een geval, of, gelijk Buys (De Grondwet, II, bl. 271) het uitdrukt, „een door de wet besleijmd en volkomen wettig uitge- oefend eigendomsrecht ten nadeede van 6en bo- paald persoon komt opheffen, door hem een- voudig op zijde te dringen en zich in zijne plaats te stellen” (zie ook Buys II, bl. 250). Tegenover onteigening staat dus niet alleen vernietiging of onbruikbaarmaking van iemands goed volgens re gels, die voor alle burgers werken, maar ook iedere andere ontneming van iemands eigendo m en ook iedere gedwongen eigendomsve: gang (verbeurdverklaring enz.), als deze ontneming of deze overgang maar werkt tegenover alle burgers zonder onderscheid en niet slechts tegenover 及 n onder hen. Aangezien de onteigening, aid us begrepen, veel enger is dan ontzetting uit den eigendom, waron de oude aanvangswoord.cn van art. 77 („Niemand kan van zijn eigendom worden ontzet”) veel te ruim, en moest hun bedoe- ling bliken uit het veivolg van het artikel; door van een “onteigening ton algemeenen nuttB” to gaan spreken heeft het nieuwe art. 77 een ver- betering aangebracht, dio het doet uitstekon zoo wel bo ven art. 151 Grondwet als boven de artt. in de Reg. regl. van Suriname en Curasao.

Terwiji de Grondwet van 1848 in haar artikel over onteigening ook van eigendomsontzetting wegens besmetting sprak (die tegenover alle burgers werkt, en due geen onteigening is), had

hot oude art. 77 Reg. regl. deze fout vermeden. Toch is de lagero wetgever in Indie geheel on- verplicht dozo eigendomsontzetting gaan regelen on den voet cener onteigening (Do Muinck, Ont- eigoning, bl. 75), hetgeen alleen verklaard kan worden uit ondoordaclit naschrijven van moeder- landsche wetsbepalingen. Deze foutieve bep& ling geldt nog steeds.

Als voorwerp -van de onteigening noemde het oude art. 77 alleon “eigendom”; art. 62 lid 6 voegde daaraan too alle inlandsche rechten, die geo efend worden op grond, uit eenigen hoofde tot inlandscho dorpen behoorende, dus met name inlandsch bezitrecht en beschikkingsrecht (zie dl. I, bl. 821 en 822). Do verordening van 1864 echer is alleon op ontoigoning van eigendomsrecht en van inlandsch bozitrecht berekend, en wel bijna uitsluitend op die van onroerend goed ten bate van donig openbaar werk. Het nieuwe art. 77 spreekt van onteigening „van eenig goed of recht”, en zal dus ook onteigening van zakelijke rechten, zelfs van persoonlijke rechten, gedoogen (welke echter ook onder het oude artikel voor- kwam, zie b.v. Ind. Stb. 1916no. 638, 1917 no. 707). Daarnaast is art. 62 lid 6 noo dig gebleven, omdat men zekerlijk niet kan zeggen, dat de in- landsche bezitter van grond of de bcschikkings- gerechtigde dorpsgemeente „den eigendom” heeft van zoodanig inlandsch recht, en de tekst ook van art. 77 (nieuw) dit geval dus niet bestrijkt. Art. 71 der ontoigoniingsverordening van 1864 lacht daarover blijkbaar anders, want reeds v66r 1870, dus voor art. 62 lid 6 Reg. regl., maakto het onteigening van inlandsche rchten mogelijk, hoewel elk spoor van eigendomsrecht hier ontbreekt. De speciale waarborgen van on- derzoek trouwens, welke dit art. 71 van 1864 etelt, hebben geen nut gehad; ocn zoodanig on- derzoek schijnt hoogst zeldzaam (zie echter don aanhef van Ind. Stb. 1915 no. 724).

Tot 1910 was het eon open vraag, of particu- liere landerijen konden worden ont eigend; uit een schriftelijke uitlatingtroch van minister Pahud uit 1853 (Kouchenius II, bl. 13J, 275) leidde men af, dat die minister (ook de wot zc l f?) het artikel op zulko landcrijon niet toepasselijk achtte ; hoewel de bewuste uitL. ting met mocr recht in om- gekeerde zin kan worden opgevat. Daaroni word in 1910, Ind. Stb. IQLno. 38, een afzonderlijko wot gemaakt voor de quasi-onteigening van particu- liero landerijen; met do onteigening,verordening van 1864 correspondcrt dan voor deze lando- rijen do alg. maatregel van bcuur in Ind. Stb. 1912 no. 480. Do beoeljing schijnt, dezo wet ook naast het nieuwe art. 77 to laten voortbestaan, Ontoigoning van kleino etukken van eon parti- culier land werd vanouds mogelijk geacht, daar- entongen onteigening van do op zulk eon land ge- oofonde o verchidsrechten (marktprivilegien, be- lastingheffing, hoofdojbcncoming) niet; cn, ook do opont niet do mogclykheid daartoo.

De onteigeningsverordening van 1864 maakt onteigening mogelijk ten name zoowel van Ned.- Indie en van zijn ondcrcdclcon (locaal ressort, inlandscho gemcentc) als van particu- liere rechta- personen en physische personen; de opsomniing in art. 1 dor verordening omvat bij vorgissing ook bestuursressorten zonder rechtspersoon- lijkeid. De wet van 1910 daarentegon kent alleon terugbrenging tot het landsdomoin, en laat dus

do quasi-ontoigening van een particulier land ten name van een locaal ressort (b.v. do go-xneento Batavia) niet too.

Met drieerlei waarborg wordt het govaar bezworen, dat in ontoigening zou kunnen liggen voor individuele rechten: nl. door verklaring van het algemeen nut, door rechterlijke toewijzing (niet in de wot zelf bevolon, al staat het artikel in het hoofdstuk Justitie), en door verplichting tot schadeloosstelling. Het algemeen nut wordt zoowel voor de echte ontoigening als voor de terugbrenging van particuliere landerijen gewoonlijk verklaard in samenwerking van gouverneur-generaal en raad van Indie; hot nieuwe art. 77 eischt voor dezo bestuursdaad den vorm eener ordonnantie (aldus ook reeds Ind. Stb. 1864 no. 6, art. 6). Terwijl de Surinaamsche ontoeigeningsverordening van 1904 op het voetspoor van Buys de geheele ontoigening als bestuursdaad behandelt en don rechter alleen over de grootte der schadeloosstelling doet beslissen, draagt de Indische verordening, evenals de Nederlandse wet van 1851, ook het uitspreken van de ontoigening zelf op aan den rechter. In etreken met enkelgebouwenrecht is dezo rechter, hetzij de Europeesche, hetzij de inlandsche rechter, naargelang de ontoeigende justitieciabel is voor den eenen of don anderen rechter (dus niet naargelang het geding loopt over een Europeesch of een inlandsch recht op grond; voor particuliere landerijen altijd de raad van justitie); voor de inheemsche rechtspraak is de verordening van 1864 niet geschreven, doch o. a. in het gewest Palembang schijnen ook inheemsche rapats ontoeigening uit to spreken volgens adatrekels of wat men daarvoor houdt. Meer-malen kent het adatrecht een god won gon, lang-durigen afstand van eenig goed (sbuk bouwveld, woonerf), die plaats heeft in gevallen, waarin wij ontoeigening zouden toepassen, doch die al-weder het karakter van ontoeigening mist, omdat zij werkt jegens alle burgers en dan ook niet voorzien is van een recht op schadevergoeding; zio een sprekend voorbeeld in Adatrechtbun-del 3, bl. 138. Het nieuwe art. 77, eindelijk, laat naast vooraf belaalde schadeloosstelling te recht (evenals do Grond wet on de Reg. rogl. Surinam. on Curasao) ook vooraf verzekeerde schadeloosstelling toe, doch laat na te zeggen, dat ook in do uitzonderingsgevallen het recht op veiledige schadeloosstelling nimmer kan worden verkort, hotgeen met het oog op inlandsche recht-wel vermelding zou hob bon verdiend, ovensal voor do West-Indien.

Nog voordat het nieuwe art. 77 bij ordonnantie konnen uitgewerkt, is bij Ind. Stb. 1918 n°. 136 (vgl. ook n°. 104) do gelegenheid gepond om levensmiddelen, grondstoffen en liuholdstoffen artikolen to ontgonen. Dezo regeling is een van do uitingen der Indische crisis wetgeving.

Do bepalingen over ontoeigening in do Inlandsche inlijndordnantie van 1906 wjkon eenigermate af van dio van 1864. Do bij do Indische mijnwet van 1899 gevoerde dobatton over do vraag, of dio wot dolfstoffen „onteigende", beruflitton op miskenning van wat ontoeigening is. Zelfs al haddo do wet den cigendom der nog onontdekte delfstoffen overgebracht bij den lande, hotgeen zij juist niet doet, dan nog zou hie alleen eprako zijn goweest van een wijziging van hot voor

allon verbindondo recht, en geonszins van een inbreuk op hot gemceno recht ten nadeele van bepaalde individuen.

Literatuur i Do Muinck, Onteigening in de Ned. kolonien, diss. 1911; Van Delden, De part. landerijen, diss. 1911, bl. 134; en voorts de bekende werken van Klointjes, Do Louter en Mar-gadant.

ONTGINNING). Onder ontginning verstaat mon do ter goregeldo bebouwing of boplanting g. geschiktmaking of voorbereiding van woeste gronden, waarop tevoren slechts eeno natuur-lijko vegetatio voorkwam, of wel die na een tijde-lijko gebruik weder tot den toestand van wildernis of woestheid zijn teruggekeerd. De daartoe vereischte werkzaamheden zijn verschillend, naarmate men te doen heeft met zwaar oorspronkelijk bosch of met grond, bedokt met struiken of grasachtigo gewassen. In het eerste geval moeten de boomen opegeruimd worden, voor zoo ver men niet enkele ervan als schaduw- of schutboomen laat staan. Daartoe vergenoegt men zich in den regel met het opstomp kappen der boomen, liefst in den drogen tijd en bij voorkeur eenigo voeten boven den grond, hetgeen veel arbeid uitspaart en de beplanting niet verhindert; de stomp en do wortels rotton metter-tijd weg. Het verdient in den regel met de voorkeur het hout te verbranden, tenz men dit met voordeel van de hand kan zetten; de humus behoeft daardoor geen schade te lijden, terwijl de asch, met veel kool vermengd, een uitstekende meststof is on door de vorbranding het terrein van onkruid en schadelijke dieren gezuiverd wordt. Is de bodem met struiken en heesters bedekt, dan moeten deze geheel worden uitgegraven, omdat zij anders licht weder uitloopen; grasachtigo planton moeten eveneens met wort el en al worden uitgehaald, gedroogd en verbrand.

Is hot terrein vlak, dan is het verdere werk betroukkelijk oenvoudig; de grond moet dan met den ploeg of de patjoel bewerkt worden, waarbij, indien do noodige arbeidskrachten ten dienste staan, diepo beworking de voorkeur verdient. Daarna is de grond goschikt om beplant te worden; bij goregelde plantages zorgt mon voor het aan leggen van paden, die het terrein in regelmatigo vakkon verdeelen, ten ein de hot toezicht later gemakkelijko te maken. Ook voor een gero-gelden afvoer van water moet gezorgd worden.

Op hellend terrein zijn meordere werkzaamheden to verrichten, althans wanneer men aan de ontginning do noodigo zorg bosteedt. Immers is do bouwkruin, na do verwojding van den oorspronkelijkon plan ten groei, ton gevolg van de afvlooiing van het water, aan wogspoeling blootgesteld, vooral wanneer in den regentijd hot water mot kracht afstroomt. Hot in de meeste gevallon eenigo afdoendo middel, — dat ochtor vrij kostbaar is, — is de aanlog van terrasson > dio zelfa op zcor steilo hellingen kunnen worden aangebracht. Aan do raadgevingon van Van Gorkom (Do Oost-Indische Oultures. Tweode druk 1884

1) In dit artikel wordt slochts in het algemeen over ontginning gesproken; voor zoover hot ontginning voor speciaal cultures botreff, wordt daarover, waar (lit noodig schoen, bij die cultures gohandeld. Zie o. a. KOEFIE, DI II, bl 380.

DI. I pag. 33 vlg.) worden de volgende werken, die nog steeds van toepassing zijn gebleven, ontleend. Den bodem bakt men af door lijnen, waterpas langs do helling gen get-rokken, en hoopt daar langs het losgemaakt gras en onkruid; de arbeider begint den grond daarboven om te werken en wel zoodanig, dat de eerste spit op het onkruid komt te liggen en licr de noodige stevigheid geeft. Zoo gaat hij voort totdat de geheele ruinite tusschen twee opvolgende, gotraccordo lijnen hare glooiing geheel verloren heeft. Als deze ruwe aanleg over het geheele terrein is afge-loopen, geeft men aan de sticilo kanton, — die geen opstaande randen mogen hebben, waardoor de terrassen in kanalen zouden ontaarden,— door afkapping eenigo helling en maakt zo tevens wat offen. Do kanten en hellingen laaj men zoo- veel mogelijk begroeid, hetgeen do stevigheid van den aanleg bevordert. Van den aard der gronden hangt het af of de grond voor of na do vorming der terrassen moct worden omgewerkt. Ook voor behoorlijken toevoer van water wordt door het aanleggen van waterleidingen gezorgd.

Wordt deze werkwijze, in hoofdtrekken al thans, gewoonlijk gevolgd wanneer Europeesche ondernemers woesten grond in cultuur willen brengen, ook dan wanneer inlanders, die op eenigszins hoogen trap van beschaving staan, land ontginnen ten einde eene blijvende vestiging te stichten, wordt gewoonlijk goede zorg gedra- gen voor het behoud van do bouwkrui. Bij den aanleg van rijstvelden op Java is, vroeger voora], veel werk besteed aan het vormen van terrassen en het aanleggen van waterleidingen, waardoor het mogelijk werd water tot groote hoogte opte- voeren en sawahs tot op hooge bergchellingen aan te leggen. De Javaan gaat er niet licht too over om zijn dorp te verlaten en eene nieuwe nederzetting in eene onbewoonde streek te vosten ; wanneer meerderen daartoe besluiten is dit meestal het gevolg van overbevolking, oneenigheid of epidemie in de desa. Men stelt zich dan onder de aanvoering van een der uit-trekkenden ; op de plaats, die men te voren heeft uitgekozen, aangekomen, wordt, nadat do geesten zijn aangeroepen om het werk te begunstigen, do plek uitgezocht voor de woningen, gewoonlijk op hoog gelegen terrein en het minst begroeid en dus het schraalst, maar dan ook het best o. a. tegen wilde dieren te verdedigen. Ge- waenschappelijk vangt men het werk aan voor het oprichten eener ruwe woonplaats en dan voor het ontginnen van den grond, waarbij do eterk- sten de boom en op stomp kappen en do oudcren en jongeren de struiken en grassen verwijderen. Aan vankelijk ontgint men slechts zooveel als noodig is voor de behoefte van eon jaar; het geveldc hout wordt verbrand om do takken opge- stapold om als heining te dienen. Een offermaal behoort daarbij te worden gebracht om de bosch- geesten te bevredigen. In do volgende jaren worden nu zooveel gronden ontgoïnen, als do gemeente noodig heeft; gewoonlijk krijgt ieder dor ontginners een deel van den grond, en bestaat er dus individueel grondbezit, dat in vorige Lijden echter gewoonlijk in communaal bezit overging. *Zie o. a. Gids, 1874, I, bl. 58; Med. N. Zend. XIX, bl. 112.*

JDoch lang niet altijd wordt op deze rationeele wijze geh and. Vaak wordt een ware roofo- bouw gepleegd, en een stuk bosch op ruwe wijze

door verbranding van do boonien gezuiverd, en dan de vrij gekomen pick niet grondig bewerkt, maar gedurende onkele jaren gebruikt om dik- wijls karigo oogstom te verkrijgen om daarna wed er verlaten, waai — na de grond ten prooi va te aan het schraal alang- alang en in den regel voor verdere cultuur verloren gaat. Deze handelwijze is vrij algemeen gebruikelijk bij min beschaafde stammen, doch ook onder meer beschaafden, zelf op Java, werd maar al te veel op deze wijze ghandeld, en zijn tai van bosschen uitgerooid, zoodat vroeger dichtbegroeide hellingen van bergen thans in woestenijen veranderd zijn. In hoeverre deze ontwouding op grooto schaal do vochtigheid van het klimaat, den neerslag, ver- jnindert, is niet met zekerheid te zeggen ; mis- schien is die in vloed slechts zeer gering. In ieder geval is deze vroeger zeer sterk overschat en het is niet aan to nemen, dat betrekkelijk kleino eilanden in don Indischen Oceaan veel in den regenval zullen voranderen, wanneer er van die kleino oppervlakte een deel ontwould wordt. Zeker is het editor, dat de toestand van den bodeni en zijn bedekking van overwegenden invloed zijn op den loop en de verdccling van do walcrmassa's en dat door ontwouding op grooto schaal het wcgspoelen van de vruchtbare bouw- kruin, die tevoren door do wortels der boomen werd tegengehouden, aanmerkelijk bevordert wordt, zoodat jaarlijks miljoenen kubieco meters vruchtbare grond door de rivieren in zco worden gevoerd. Ook maakt de gestadige bloot- stelling van den grond aan de zon dozen op den duur onvruchtbaar, doordat de humus geoxy- deerd wordt en de structuur van den grond daardoor ongunstig wordt.

Sedert geruimen tijd heeft do Rc geering zich dan ook beijverd om, — althans voor zoover dit binnen haar bereik lag, — dit envoi te keer te gaan. Bij Ind. Stb. 1874 no. 79 toch werd het inlanders verboden op Java on Madocra wocste gronden te ontginnen, zonder *voorafgaandc toestem- ming van do in do vorordening aangewezen auto- riteit ; zij bovotte bepalingen om do afspooling van de bouwkrui door het aanleggen van terrassen tegentegaan en waarborgde den ontginner het individueel orfelijk bezitsrecht van tlo ont- gonnen gronden. Ofschoon er veel goods vaji <lezo vorordening gehoojt werd, bleek het spoeflig, dat zij niet in staat wa- het gevroc8(lo kwaad afdoende te keer te gaan ; do uitvoering licr veel te wnschen over, daar het vragen van vergun- ningen dikwijls verzuimd word en de voorwaanlon niot werden nagckomcn. Zij is thans vervangen door do ord on nan tie van Ind. Stb. 1896 no. 44, gewijzigd bij Ind. Stb. 1904 no. 416 (vgl. Bijbl. 2963, 4710, 5086 en 6745), die wat do hoofdbegin selen betreft, met haar voorgangslcr over- eenkomt. Voor hot ontginning van grond op Java on Madoera, deel uitmakendo van het Staatsro- mein en niet nJs gemeenco weide of uit eenigen andren hoofdo tot do dorpen behoorende,)noe- ten inlanders oen vergunning hebben van het Jioofd van plaatKcJijk bostuur; dezo wordt ver- leond onder voorwaarde, dat do ontginning binnen ecu gesteldcn termijn volbracht zij, do grond behoorlijk zij afgebakend en bij gevaar voor afsprocing van do bou wk ruïn, de aanleg t errasge wijze geschiedo. And orc voorwaarden kunnen in ieder bijzonder geval worden gesteld. Do ontginner is, bij voldoening aan alle voor-

waardcn, erfelijk individueel bezitter van don door ontginningsordonnantio voor Java is gevolgd voor; hern ontgonnen grond. Straffen zijn bo- dreigd tegen Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1915 no. 98 art. 2—8); ontginning zonder vergunning. Veel schijnen dezo Bengkalis (Ind. Stb. 1889 no. 63), Men ado (nu Ind. toch niet uit te werken, want bij circulaire van den Stb. 1918 no. 80 artt. 2—8) on Lombok (Ind. Stb. Directour van B.B. in Bijbl. no. 751G worden do 1906 no. 431 artt. 6—8); elders op do Europccsche on In- landsche ambtenaren buitenbezittingen geldt nog het adatrecht. uitgenoodigd met kracht clandestiono ontginning van *Literatuur* : Pandocton v. h. adatrecht I, II, on IV; grond tegon to gaan on bij het verleenon van Polak, Agrarischo regelingon, 1911 on 1915; vergunning tot ontginning zoovol mogelijk do Vollonhoyon, Hot adatrecht van N.J.) — L. uitgifto to vermijden van bosch, dat voor reserve voor tweedo afdeeling : Adatrechtbundels; Hohdius v. het boschbe- nieer word afgezonderd. (Zie ook Bijbl. Hdrwefdbh^ Bdstrijding * van rooibouw, Koi. T.'5 no. 2963, 4716, 5161, 6112 on 7517). (1916).

Dergelijke regelin gen zijn vastgesteld voor do **ONTVANGER (ALGEMEEN)**, Zio KASBE-Gouv.landen binnen do residentie Menado (Ind. HEER, OuZ. : , 八 Stb.1896no. 107, Bijbl. 5136)voorheteiland Beng- **OOGST VERB AND**. Zakelijk recht on 'te veld kalis (Ind. Stb. J 889 no. 63), en voor de afdceling etaande, onafgeplukto of reeds gcoogsto land-Lombok der residentio Bali on Lombok bij art. 6 der bouwproducton en op de fecr bereiding daarvan ord on nan tic in Ind. Stb. 1906 no. 431; alicon in het bestemde ondernemcng on inrichtingen, tot zekerheid laatstgenoemde gebied is ingevolgc art. 7 alinea 2 van van de nakoming eener verbintenis o俱 dio producten do daarop betrekking hebbendo ordonnantie aan een geldschietcr afteleve- ren ten verkoop on ontginning ten name van Inlandscho gemeenten on als commissie, ten cinde op de opbrengst te verhalcn de gevolg daarvan door haar van het bezitrecht op voorgeschoten gelden, interessen, kosten on provisio, domoin grond toegelaten. Hot getal vergunningen Dit recht, voor Ned.-Indie in 1886 (Ind. Stb. no. 57, daar verleond is on- bed u id end. 58), in het leven geroepen, dankt zijn ontstaan aan *de*

ONTGINNINGSRECHT. Hot recht om woesten crisis, waarin volo landbouwendernemingen on grond te ontginnen komt naar het adatrecht daar, waar financieole instellingen in Ncd.-Indie in 1884, ten het beschikkin gsrcht (deel I, bl. 277, 821) bestaat, in gvolgo van do sterke daling der suiker- prijzen, onbepcrkte of weinig beperkto mate toe aan de leden verkeerden. Tai van land bouwonder- nemingen toch zelf van de beschikkinga- gerechtigde gemeenschap werkten niet mob cigen kapi- taal, maar met geleende (stam, dorp, cnz.) : bij duurzame ontginning krijgen gelden, niet alleen voor werkkapitaal, maar ook voor zij dan inlandsch be- zitrecht op den ontgonnen grond, oprichting of overneming dor onderneming, zoodat de bij tijdelijko ontginning slechts eon gnotrecht.geld- schieters vaak in veel hoogore mate bij haar Vreeraden daarentegen mo gen er slechts ontginnen welslagon betrokken waren dan do ondernemers zelf. met ver- guuing van die gemeenschap on tegen Bij do gestadigo uitbreiding van het verlang- de betaling van recognitie aan haar, on krijgen nooit icts credit word het- gebruikelijk, dat do geld- schicters an- ders dan een tijdelijk gnotrecht. In woesto oor- het van hen op langeren termijn begeer- de den, die tot geen cnklen beschikkingskring be- bedrijfskapitaal zelvea wecr by ar deren opna- men hooren, staat het ontginnen vrij aan iedcr. Naar- gdang door middel van wisseloperatien op korteren termijn. het beschikkingsrecht afslijt, nadren do rechten der Dit ging good, zoolang de ondernemers goede winsten vreemden to dozen meer on meer die der stain- of maakten on daardoor in staat waren op tijd aan hunno dorpsleden zelf. In streken als Atjeh of AVcst-Java, verplichtingen te vol- doen, maar toen do daling der waar het beschikkingsrecht zoo- goed als verdwencn suikerprijzen plotseling juist bij het binnenkomen van is, komt het ontginningsrecht aan allo inlanders den nieuwen oogst cion verkoop van dit artikel zonder onderscheid too, on nccmt het, losgemaakt van feitelijk onmogolijk maakte, bestond er groot govaar het beschikkingsrecht, cen zelfstancliger plaats in het voor den val der als cultuur- en wissel- banken adatrecht in; hier leidt duurzame ontginning voor ieder werkzamo instellingen, die op hare beurt den tot in- landsch bezitrcagt. ondergang van de meeste met haar ,verbondon

Nad at in Juni 1867 in de Twcedo Kamer tus- ondernemingen dreigde medete- slepen (zio Bchen Thorbecke, Rochussen, Fran sen van de Putt o CREDIET-INSTELLINGEN, DI. I, bl. 539) on anderen leerzamo de batten over dit rocht waron OULTUUR-MAATSCHAPPIJEN, ibid. bl. 544), gehouden, bopaaldo do agrarischo vot (Deol I, bl. 18) welk onheil door tijdigc hulp in het moederland weed niots an dors dan dat do bo volkin gsrchten mooston afgewend. Doch aan- vankelijk had ook de Java-bank stoun verleend (zie BANK, DI. I, bl. 150); op haron boporkto art. 7 van hot agrarisch bosluit terecht hot aandrang werd by Ind. Stb. 1884 no. 217 een ingrijpen van den wotgovor voor Java on Madoera tot maatregel ingevoerd on don ondernemier in staat to hot ontginnen van woesten grond, dio buitcnclkon stollen het hem ontbrokendo werkkapitaal desnoods beschikkingskring zou liggen. In 1874 echter is dit bij anderen op to nomen dan dio hem tot dusvorro geld hadden verstrekt. Daartoe word gelegen- heid artikel gowij- zigd on op den voet gevolgd door een ggevoon van veld staande gewassen on onafgeplukto ontginnings- ordonnantie vooi Java on Madoora boomvruchtcn, bestemd to. bcrei- ding vcor do (thans Ind. Stb. 1896 no. 44), wolko door do verbindon on wel zoo dat de sohuld- eischor hot recht ondcrschidingon van het adatrecht do pon haalde on verkrecg, zich bij voorkeur, bo von allo andoro volker op Europcesche markt, tot zekerheid van schuld te overzicht v. do uitk. v. h. wolvaart-ondoorzoek, 1914, bl. 43; /Vlat- rechtbundol 14, bL 69; Nolst Trcnio in in Ind. Tijdschr. v. h. Rocht 107, bl. 229). Het betacon. Dezo roge- stelsoldor

ling gold echter voorloopig slechts voor een jaar. Zij word voor een deel ontleend aan wat reeds lang in de Fransche kolonien en sinds kort in België bestond. Men zie hierover het gedocumenteerde opstel van Mr. N. P. van den Berg „De Regeling van het Landbouwcrediet in Ned.-Indië** (Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in N. I. dl. XXXI bl. 305 e. v.) van wiens Ontwerp van eene gewijzigde Verordening door de Regeering partij is getrokken bij het samenstellen van eene nieuwe verordening, alsook Prof. Mr. J. P. Moltzer „Ned.-Ind. Landbouwcrediet“ 's Grav. 1886, die een belangrijk aandeel heeft gehad in het tot stand komen der nieuwe regeling. Weldra werd de bestaande regeling ver van gen door de instelling van het oogstverband, dat een zeer krachtig middel is voor den landbouwondernemer om zich tijdelijk crediet te verschaffen, doch geenszins bestemd om, zooals hypotheek, den geldschietster een blijvend onderpand te geven, en dan ook slechts op den eerstkomenden oogst gevestigd kan worden. Het recht kan alleen gevestigd worden op producten voor de Europeësche markt, rijst uitgezonderd, maar bij dozen dan ook onverschillig of de producten geteeld zijn op gronden bij den verbandgever in gebruik, of dat zij krachtens overeenkomst aan hem moeten worden geleverd of door hem kunnen worden binnengehaald, b. v. producten door inlanders op huime gronden geteeld (zie OVER-EENKOMSTEN). Verschillende bepalingen waarborgen de ongestoorde uitoefening van het recht van den verbandhouder, die zelfs het recht heeft zich tijdelijk in het bezit te stellen van den grond, waarop de producten geteeld worden, voor zover de verbandgever bij de vestiging van het verband in het bezit of genot was van of recht had op het bezit of genot van dien grond, en *b* van de geheele onderneming en de inrichtingen, waarop het verband gevestigd is. Hij heeft daarbij het recht den oogst in bezit te nemen en te verwerken, waardoor hij echter de verplichting tot geheele afwerking op zich neemt. Maakt de verbandhouder van die rechten geen gebruik, dan is de verbandgever jegens hem aansprakelijk voor de behoorlijke cultuur, afwerking, aflevering enz. der verbonden producten. Het verband blijft gevestigd op geogste producten, ter bewerking naar de onderneming overgebracht. Hypotheek staat niet aan de uitoefening van oogstverband in den weg; in de akte van hypotheek kan echter bepaald worden, dat geen oogstverband verleend mag worden dan met uitdrukkelijke toestemming van den hypotheekhouder. Het verband gaat o. a., te niet door het vergaan van den verbonden oogst.

Strafbepalingen zijn in art. 404 W. v. 8. vastgesteld tegen hem, die opzettelijk eene zaak, waarop door hem oogstverband is gevestigd of, ten behoeve van den verbandgever, eene zaak, waarop door een ander oogstverband is gevestigd, ten nadeele van den verbandhouder in gevecht of ten deele aan het verband onttrekt.

Kuisschoots is dus den ondernemer de gelegenheid geschonken zekerheid aan geldschietsters te geven en daardoor op voordeliger voorwaarden dan anders het geval zou zijn, geld te verkrijgen voor hehoefden van tijdelijken aard, zooals voor het verkrijgen van werkkapitaal; van dit middel werd in 1898 gebruik gemaakt

met betrekking tot 128 omdomningen, waarvan 115 op Java.

Zie Ned. Juristen Vereeniging 1887 II (bl. 17 e. v. Mr. Levy, bl. 43 on 69 o. v. Mr. Moltzer, bl. 73 e. v. Mr. Coninek Liefsting); W. N. de Laet de Kanter, Oogstverband, proefschr. Leiden, 1889; H. de Visser, Oogstverband en landbouwcrediet, proefschr. Groningen, 1893;

J. F. Wijers, Het oogstverband (Do Handel 9e ja argan g. 1915 bl. 151).

OIOEVAAR. Van de familie der ooiovaars, *Ciconiidae*, komen in Indië een vicrtal vertegenwoordigers voor. Do grootste vorm is do maleische maraboe of kropioevaar, *Leptoptilos javanicus*, bangau, (MAL.), die op Java, Sumatra en Borneo voorkomt. Kop en hals zijn naakt en geelachtig van kleur, de bovendeelen grootendeels glanzend zwart, de onderdeelen wit. *Sphenorhynchus asiaticus* heeft bevederde kop en hals, is wit en zwart gekleurd en werd op Nieuw-Guinea en Java waargenomen. De kleinere wolhals-ooioevaar, *Dissura episcopus* van Java, Borneo en Celebes, heeft wollige witte vederen aan kop en hals en is eveneens van boven glanzend zwart en van onderen wit. Bij de 3 genoemde soorten is de snavel recht, bij de vierde soort, de tantalus of nimmer-zat, *Tantalus cinereus*, is de snavel flauw gebogen; deze van Java en Sumatra bekende vogel is wit met zwarte eartaar- en vleugel-pennen. Volgens Vorderman draagt deze vogel in het Maleisch den naam van walangkada, (ten rechte: walangkadak, JAV.), volgens Jacobson dien van bloewo.

OPOO. Naam op Celebes voor een Arend, *Ictinaetus malayensis* en voor een Vischarend, *Pandion leucocephalus*.

OOR (JUDAS-, MALABAARSCH-, MYDAS-, OOSTINDISCHE EZELS- en ZEE-). Zie GAS-TROPODEN.

OORLOG (HEILIGE). Zie PRANG SABIL.

OOST-BOELO-BOELO. District behoorendo tot de onderafdeeling Sindjai der afdeeling Bonthain, gouv. Celebes en Onderh.

OOST-CELEBES. Afdeling van het gouv. Celebes en Onderh. met de hoofplaats Baoo Baoo. Zij is verdeeld in de vier onderafdelingen ool in gen Boeton, Banggai, Bocongkoo en Muli en Këndari.

OOST-CERAM, CERAMLAOET en GORAM. Onderafdeeling der afdeeling Ceram, residentie Amboina, bestaande uit 1) het Oostelijk gedeelte van het eiland Ceram, benevens de Coram Laoet, Matabela en Goram cilanden. Hoofplaats Gdsar (zie aldaar).

OOST-FLORES en SOLOR. Onderafdeeling der afdeeling Flores van de residentie Timor en Onderhoorigheden, bevattende het landschap Larantoea en het eiland Solor. Het staat onder het bestuur van een cividegezaghopper met standplaats Larantoea (zie aldaar).

OOST-INDISCHE ARCHIPEL. Zie ARCHIPEL (Oost Indische).

OOST-KOETEI. Onderafdeeling van de afdeeling Sftinarinda, residentie Z. O. Afd. van Borneo; zij bestaat uit het rechtstreeks bestuurd gebied der hoofplaats, benevens het Oostelijk deel van het landschap Koetoi, n., dat gedeelte, hetwelk gevormd wordt door de tegenwoordige zelfbestuursdistricten Balik-Papan, Samarinda, Bfingalon en Sangkoelirang en het zelfstandige onderdistrict Sanga-Sanga.

OOST-LOMBOK. Ondcrfdeeling dor afdec-Kng Lombok (eiland van dien naam) van do residentio Bali en Lombok, bovattendo do Sasak-Bocho districten Rarang, Masbagik, Pringabaja en Sakra. Si ds 1898 is Selong de hoofdplaat van zetel van den controlour.

OOST-SOEMBA. Ondcrfdeeling dor tot do res. Timor behoorende afd. Soemba, bovattendo do landschappen Mclolo, Bondi en Wadjeloc, etaande ondoor het behoor van con gezaghobbor, govestigd te Mclolo aan de Oostkust van het eiland gelegen. Oost-Soemba be vat ovenals Midden*Socmba vele goede weidegronden en heeft een vrij uitgebreiden paaidonstapol. Ko- Ionios van Savoeneezen wonen bij Mclolo.

OOST-TORADJA^CHE TALEN. De Toradja⁵-sche talen, die in woordenschat en algemeen karakter nauw met elkaar ver want zijn, vallen in twee groepen, de Oost- en de West-Toradja⁵-che. Het voorname kenmerk van onderscheid tus- schen dezc beide groepen is, dat in de W. Toradja- sche talen het prefix-infix *ni-*, *-in-* nog levend is, terwijl het in de Oost-Toradja⁵-sche talen thans dood is. Daardoor missen de O. Toradja- sche talen het passief met agens-aanduiden en de beide tijdvormen, die de W. Toradja⁵-sche talen in het actief en het passief onderscheiden. Zie verder op TORADJA^SCHE TALEN.

De Oost-Toradja-scho talen zijn: het Barc^e, het Napoesch, het Bcsosa-sch, het Bada⁵-sch en het Lebonisch. Dcze vijf talen vallen weder in twee deelen: het Bare^c, de Laaglandsche taal ; zie op BARE^E) en de overige, de Hooglandsche of Bergtalen. Van deze vier talen staan weder het Bcsosa-sch en het Bada⁵-sch het dichtst bij elkaar; het Napoesch staat verder af en het Lebonisch nadert meest tot de Sa⁵-danschc groep, waaraan het dan ook grenst, al liggen er een paar dagreizen door onbewoond land tusschen Lcboni en Masamba, waar men Sa⁵-d⁵nsch spreekt.

Belangrijke kenmerken der Bergtalen tegen- over het Bare^c zijn: De Bergtalen hebben geen pa l at ale n, de *s* gaal vaak over in *h*, de *j* verdwijnt of wordt gcvocaliscerd, de *s* wordt niet geprenasa- leerd, de *l* is niet tot *j* geworden, de klank der R. L. D. wet is in vole ge vallen nog *r*, de *oe* is vaak to *o*. verdoft, liet acilicrvoegsel *-a* is nog lovond, do pers. voorn. woorden hebben, novens den zelf- Btandigcn, den prefix- en den suffix-vorni, nog een enclitischen, zooals dio ook in Makas- Baarsch en Boeginccsch voorkomt. Het nasaal t nsschcnzetsel, dat in Bare^c do genitief-ver- houding of den age ns van een vervoegden vorm aanduidt, is in de Bergtalen zoo good als in on- bruik; de wederzijsche vorm wordt in do Berg- talen met *si-* of *hi-* gevormd, in *t Bare^c met *mbe-* en ook in het Napoesch.

Het gebied der O. Toradja⁵-sche talen is dat van t Barc^c met dat der Bergtalen, dio tusschen 1°20' en 2°15' Z.B. in Contraalgc bergte van Midden- Celebes zijn gclgen. Do Noordclijksto taal is hot Napoesch, met ongeveer 4000 sprekers; naar zijn ontkenningpartikel wordt heb *Bara* genoemd. Bizondere kenmerken dozer taal zijn, dat de klin- kcr *p⁵pit* doorgaans door *a* wordt vertegenwoor- digd en dat de hanizah goheel ontbreekt, waar- door twee oopen volgende gclijke vocalen, die oor- spronkclijk tot twee op elkaar volgcndo lotter- grepen bchoorden, tot 66ne worden samengetrok- kon. De *k* valt vaker weg dan in Bare^c; zoo ia het suffix *-ka* (Mai. *-lean*) tot *-a* geworden, b.v.

oelia „zcg tot", uit *oelika*. Ongctwijfeld heeft het Napoesch een aantal vrcemde climenten opgono- men, want de To Napoc waren to* voor korten tijd er steeds op uit om hun gctal aan te vullen met krijgsgcvangnen of slaven van and ere stam- men, die zij dan in Napoe lieten trouwen en die na eenigen tijd Napoesch gin gen spreken. In het gebied van het Napoesch worden nog twee zeer kleine dialecten gesproken: dat van de To i Hoe- koc, dat met meest met Bcsosa-sch, en dat van de To Winoca, dat met t Tawaelia-sch overeen- komt.

Ten Z.W. van't Napoesch ligt het gebied van t Bcsosa-sch, dat een 1500 sprekers heeft. In woordenschat komt deze taal (ontkenning: *ti'ara*) zoozeer overeen met het Bada⁵-sch, dat beide en- grc met elkaar moeten verwant zijn dan met de overige talen der groep en als dialecten eener zelf- de grondtaal te beschouwen zijn. Het Bcsosa-sch heeft echter eenige eigenaardigheden gemeen met het Napoesch, die het verder van't Napoesch gelegen Bada⁵-sch mist. De prepalatale *I*, die het Bada⁵-sch met zijne buurtaal, het Lebonisch, ge- meen heeft, mist het Bcsosa-sch. Waar het Ba- da⁵-sch en het Bcsosa-sch in woordenschat ver- schillen, vindt men het Bcsosa-sche woord vaak in het Napoesch terug. Maar de overeenkomst met het Bada⁵-sch is belangrijc grooter. Merkwaardig is het, dat Bada⁵-sch en Bcsosa-sch beide do hamzah als sluitcr kennen en dus niet geheel vocalisch zijn. Eindigt een woord op hamzah, dan voegt het de pronomina personalia suffixa aan zonder nasalen tusschenklank; *is* de cindletter- greep open, dan wordt het tusschenzetsel ge- bruikt. Dus: *alo'* (jaarvogel), met pron. suff. 1 pers. *alo'koe*, maar *alo* (dag) met id. *alongkoe*. De bewoners van het dorp Hanggira, 164 in getal, hebben een eigen dialect, naar de ontkenning *da'ara* genoemd. Het ontkenning bestanddeel van dit woord, *da*, komt ook nog als ontkenning voor in het Napoesch, Bcsosa-sch en Bada⁵-sch. Heb Hanggira-sch dialect heeft palatale klan ken.

Het Bada⁵-sch, ten Z. O. van het Bcsosa-sch gesproken, heeft dezelfde ontkenning *ti'ara* als deze taal. Van het Bcsosa-sch onderscheidt het zich door do prepalatale *I*, die nevens de supradentale voorkomt. Voorbeelden van dezen klank zijn: *hoefe* (hart), *tambolo* (keel), *koli* (huid), Bare^c: *soele*, *tambolo*, *koeli*; van *h* voor *s*: *aJioe* (bond), *ngihi* (tand), *pohi* (navel), Bar. *asoe*, *ngisi*, *poese*; van gcvocaliscerde *j*: *boia* (dorp), *himbaioe* (het- zelfde), Bar. *boja*, Par. *siiribajoe*; van verdwenen *j*: *kaoc* (hout), *hangaa-ngaa* (in elk geval), Par. *kajoe*, Bar. *sangaja-ngaja*; van hamzah als sluitcr: *moilno'* (rijst stampen), *sala'* (font), *hiri'* (snot); van't achtervoegsel *-a*: *pobondea* (akker- grond), *pekaoca* (plaats van hout halen), Bar. *po- bonde*, *pekadjo*; van enclitische pronomina; *niointo'a* (ik stamp rijst), *koeilako* (ik zie jo) en van *-A* (Alai, *-ban*): *raantia* (wordt gbracht aan), Bar. *rakenika*.

Hot Lebonisch wordt gesproken in Lcboni, ten Z. van Bada⁵, in Rampi, ten W. van Lcboni en in Rato, ten O. daarvan. Het aantal sprekers zal een 3000 bedragen. Door zijn klankstelsel wijkt het Lob. van de drio end ere O. Toradja-scho Bergta- lcn af. Het heeft in velo woorden de *a* of *o* tot *i* vervluchtigd, een klank, dio overigens in de To- radja-scho talen niet voorkomt; de *g* is tot *k* of tot *d* geworden, do *ugg* tot *ngk* en do *ng* tot *n*. De prepalatale *I* komt zelfs als beginnour voor, wat in

't Bada'-sch niet het geval is; de \$ is deels *h*, voor een klein deel ook *t* geworden; *t* voor *t* is tot *h* geworden, na eerst in *s* te zijn overgegaan. Ook de *r* komt in twee soorten voor: de velle re on de prepalatale. Ten opzichte van de R. G. H. - en de R. L. D. wet gaat het Lebonisch weerden kant op van lic Boegineesch: in de meeste voorbeelden lieft het in beide wetten *r* als typischen klank, Hainzah komt als sluitver. Het prefix van den passieven vorm, eigenlijk pron. praef. 3 pers., is *ni-* (enkdv. *na-*), dat intusschen goen praeteritum-aanwijzende kracht heeft. Het betr. voorn.w. is in't Lebonisch, evenals in't Bcoasch en Bada'-sch, *tos* ontstaan uit *taoe*, dat "mensch" beduidt, b. v. *kofinahet* N. ongeveer 20 tot 25 K.M. cn in het Z. ruim *loti*, *to nihaka* (boomschors die geklopt is). Het Lebonisch is de meest Z.lijk gelegen Toradja-sche taal. De ontkenning is *haoea*.

Literatuur : Overzicht over de talon van Midden-Celebes, Med. Ned. Zend. Gen., dl. 42, 536—586j⁴Hani cn —Kruyt, De Ba re ³c -sprekende Toradja's vab' 3hideri-CeleLes7III, 9, 11 vlgg. 116—142, 351; P. ten Kate, Een eerste schrde⁴pNa-poeschtaalgobied, Med. Ned. Zend. Gen., dl. 55, 391—16; Id. de voornaamwoorden in het Na-poesch, Ibid. dl. 65—79.

OOSTERDISTRICTEN. Naam cener vroegeroafdeeling-vandiet-⁴UT[Vtr]Celebes en ond. : met de mede opgelieven voormalige Zuidwdistric-teixth.ans deel uit van de Bonthain (Zie aldaar).

OOSTERLINGEN (VREEMDE) en **OOSTERSCHE VREEMDELINGEN.** Zie VERDEELING DER BEWONERS VAN NED. INDIE.

OOSTHA VEN. Jiet begin punt van don Sumaffapoorwog in de residentie Lampong-Districten. Hiervoor koos men niet de TSlokbStong, maar een punt on geveer 8 K.M. Haa⁴FⁿHaan" aan de Oostzijde van Lampongbaai, waar door een uitgestrekt geschikte haven wordt gevormd. Waardeze plaats zich in de toekomst ont-wikkelten van Telokbetong. Een gere-gelde vreaftauto-dienst bind t beide plaatsen, terwijl plannen bestaan van een aanleg van een spoorweglijntje (zie TANDJOENG KARANG).

OOSTHOEK. Hollandsche term, tusschen 1677 en 1685 op Java ontstaan, voor wat de Javanen reeds den tijd van Padjang en Ma-taram's opkomst (2e der 16c eeuw), noem-den BANGWfiTAN (zie ord; en verg. Brandes, Register op de Djawi, Verb. Bat. Gen. LI, 1, 1900, p. 105). In 1677 schrijft nog, dat Mataramsch vloedgetrokken was" (De Jonge, Opkomst 137); maar G.G. Camphuys epreekt in missive van Dec. 1685 het eerst over gebuur-plaetsen in dien oosthoeE⁴ (o. c. VIII, p. 2); *in* hetzelfde jaar, bij de instructie aan hofreis, „nae de oostcust van Java", „Sourabaya" en „dat oostelyckste deel van Java", „voors(egde) oosthoek" (ib.» p. 190). dan reed a komnian- deur Cnoll uit het noodzake- lijk licht „dat dees oosthoek van den arglistigen *Depatry* Sourabaya, ja ook van den *eyndelyk* eens diende en behoordo gesuyverd worden" (ib.» p. 327). Hartingh in zijn Ovcrdracht als Gouverneur van Samarang_26 Oct, 1761, gebruikt

dan den term „in den Oosthoek" gehecl als wij ; d. w. z. als Oost-Java, van de res. Soorabaja af, met Sladoera inclus (o. c. X, p. 338).

G. P. R :

OOSTKUST VAN ATJIH. Afdeeling van het gouv7⁴AtjMi en" Ondclriborigheden, onder een Assistent-resident met standplaats Langsa. Zij omvat do ond ei,af cl eelin gon Langsa, Ili, Te-miang (Koeala Simpang) en Serbodjadi. Zie op di⁴n⁴Lmen

OOSTKUST VAN SUMATRA. L a n d b e -

De alluvia lc kuststreck is in het Z. ruim 100 K.M. breed ; die vlakte rijst vooral in het Z. slechts langzaam naai- het Westen en wordt door velc grootere en kleinere rivieren doorsneden, die, na de plaata gehad hebbonde en nog voortgeeen grooto hoeveelhaid zand en sliab afvoeren in en voor de mond ingen in zee afzeten. Het geregeld buiten hare oevers treden van de rivieren, waardoor het land aan weerszijden nu en dan wordt overstroomd, is zeci⁴ bevorderlijk voor do viuchtbaarheid ; daar de oevers in den loop der jaren hooger zijn geworden dan het daarachter gelegen land, treft men vrij diep het land in soms uitgestrekte moerassen aan, die veelal met do rivieren in ver bin ding staan cn zeer vischrijk zijn (o.a. in Siak). Over het algemeen is de kust, met uitzondering van kleine, zanderige gedeel-

ten, die in den re gel aan de daarop staande Aroe-boomen te herkennen zijn, moerassig en met Zuid-rizophoren begroeid.

Do voor de mondingen der rivieren steeds plaatsaangroeiend zanderige slibbanken bemoeielijken de scheepvaart in niet geringe mate ; hicrop maakt de Siakrivier, die bij elk getij voor schepen met een diepgang van 12 voet toegankelijk cn zalt tot Pakan Baroc (zie SIAKRIVIER) bevaardeze plaats zich in de toekomst ont-wikkelen ten koste van een gunstige uitzondering. Sedert 1912 wordt met goeden uitslag gewerkt aan het verbind t beide plaatsen, terwijl plannen bestaan van den diepen van de in de bank voor de Dclirivier (zie TANDJOENG aldaar) bestaande vaargeul.

De voornaamste rivieren zijn naar volgorde van liaar bevaarbaarheid na de Siakrivier indo Panai, Bela wan (Deli), Lan gkat, Koenloe, Asa han, Bila, Gebang, JjCpan, Babama, B5-der 16c eeuw), Salahaaji, Batoc Ba lira, J⁴udang, BCdagci, Pago era wan, Seran g IJjaja enz. De Kam par- cn Rokan rivieren zijn wegens do getij-vloedgolf (Zie BfiNA) voor scheepvaart niet mcer dan 2¹/_{TM} voet diepgang cn bij go middel-hoofre, A-propos vanden waterstand ?Jangs de Siakrivier de Kain- „Sourabaya" en „dat oostelyckste deel van Java", overpong Batah, langs de Panairivier de Kora „voors(egde) oosthoek" (ib.» p. 190). In 1708 schrijft Pinang, larjcs de Koaloeri vicr de Kampong Masjdjd, langs de Asahanrivier de plaats Starglistigen Masjdjd, langs do Salahaajrivier de plaats Boeyndelyk „Waar zich in de laaggelcgen stjeken land bouw- ondernemin gon bevinden, nice ten (de in cultuur gebrachte terreinen togen overst too min ge» on het indringen van zee water worden bevindd door het graven van afvocikanaaien cn den aanleg van dijken. Ook zijn op sommige plaatsen uitgestrekte moerassen door kanalisatio voor deJ landbouw (tabak en rubber) droog geclegd

of ingepoldord cn hob ben daardoor enkele gc - houtvester met eenig personcel werkzaam om van de declten van het go west het karakter van een nog aanwezig bossohen te behouden wat mogelijk is polderland gekregen ; cr is dan ook reeds een begin (boschrescrven) en in de afdeling Simelocngoen cn gemaakt met het instellen van water- schapsbesturen de Karolanden ..proeven te ne- men Kefflicbossching. voor eenige rivieren in het land<^, schap Deli. Op den Zie voider het alg.art. PLANTENGROEI. bodem te rijzen, in het N. gcdcelte van het het alg. art. FAUNA en de uitvoerig beschrijving door gouvernement (het zg. cultuur- gebied).cerst plan ten- en dierenwereld in Deli^ van Dr. B. Hagen langzaam tot 180 a 200 M., daarna eiël tot 600 M. en (T.v. h. aard: Gen : ^1890) 2e serie VII).

De voornaamste bergtoppen, in het N. to be- is over het algemeen aan- genaam en vooral om en bij ginnen, zijn: de hoofdplaats dan niet overmatig warm (gemidd.

Liang Garas (1400 M), Soeroengan (2113 M), temp: 27°育.), — de naclten zijn kocL Schrp Sinaboeng (werkende vulkaan 2417 M) Sibajak afgcscheiden moea- sons bestaan niet; de meeste (werkende vulkaan 2172 M), Palpalan (1815 K̄, regens vallen ge- woonlijk in de maanden September SimcJir (1813 M), Pintoe (1885 M), Baros (1950 M), t/m Januari; droogte-perioden van lan ger dan 15 Sampoclanangi n, Men deng (1500 M), Liang (1550 dagen en lang achtereen aanhoudende regenbuien zijn M), TSnaro (1850 M), Pisau Pisau, Sing- galang, in het cultuurgebied zeldzaam. Heftige stormen Matjaroendong (1600 M), Maringgo (1600 M), komen van tijd tot tijd voor, alsmede storte- gens, Marpalatook (1800 M), Batoe lot eng (1800 N), gepaard met zware onweders. In de maanden Juli en Siianoek manoek (2200 M), Simana- laksak Augustus waait in Langkat, Deli en eon gedeelte van (Napompar), Si Gonipoclan (Bo ven Koealoc) Na God Serdangjiit het Westen en Noord- westen soms an g (1389 M, Kota Pinang), Si Malamboe (1036 M, dagen~a : chtereen een krachtige, verschroeiend Rambah).

Do voornaamste kapen zijn: Oedjoeng Be- docka dat wo ord): meestal blijft het windgebied tot de (monding Lepangrivier), O. Damar (monding hcuvelstrcck beperkt, doch soms staat hij door tot Langkatrivier), O. Paha (Tajak koeda), O. Siapiapi nabij de kust en _veroorzaakt dan zulk een (Asahan), Tandjoeng Djati (Bengkalisj en T. Tam verzengende hitte, dat de afgeplukte tabaksbladeren boon Toelang (Batoe. Bahra).. uitdrogen cn de droogschuren moeten gesloten

De ccnig baai in dit gewest is die van Aroe . worden. In de (lit gewest bcspoelende straat (Langkat), welke bij vloed in het N. bij Kompei cn van^Malaka,^waar het wcer gevoonlijk goed in het Z. bij P. Sembilan met. schepon van 16 voet onUe^zec kalm is, kan het echter in de maandon diepgang kan worden *in- en uitgevaren: <le November t/m Fe bruari duchtig storien, zoodat do Sembilangcul volgende kunnen die scliiepen kloincro vaartuigen hier of daar moeten doovaren naar de petroleum-afschecpllaats binnenloopen; in dat tijd- vak komen ook de meeste Pangkalan Scesoch, waar de Bataafsche Petro- leum- windhoizen voor, zoo- mede de van de landzijdc niaatschappij haar raffinaderij cn bewaar- plaats on komende valwinden, door do zcliedien heeft, tevens eindpunt van Delispoor cn Atjehtram : "Sumatraantjes" genocmd we lke plotseling komen de Salahadji- Toengkam-, Hala- banSCKocndocr-, opzetten, de ondiepe Malakastraat binnen korten tijd Sestrah-, en Besitang-ii'vie- ren, waarvan de laatste in heftige be- roering brengen, doch ook weder even vijf met 66n monding, onJasten zich in die baai en spoedig gaan liggen. Zio overigens KLIMAAT.

De gezondheidstoestand is in den regel bevredigend, hoewel malaria vooral in do moorassige kuststreken en in hot aan zco cgelegen gedeelte dcr zijn aHe enige xi ren stroomopwaarts bevaarbaar met stoomers van 3 a 4 voet diepgang, de Salahadjirivier zelfs met booten van 10 voet diepgang.

In het Zuiden woïdt het gemia van baaicn afdeding Bengkalis vcel voorkomt; hevige goedgomaakt doo rd at de rivieren uitmonden in epidemieen zijn in do latere jaren niet nicer zeeboezoms, we lke hier en daar met de straten voorgekonien. Voor licet bevorderen dcr hygiene tusschen de cilanden en den vasten wal goede onder do vreemde werkkrachten op de land- ankeiplaatsen voor schepen bieden. bouwondcrnemingcn worden over het algemeen

F l o r a. Illet geheclc gewest door worden nog kosten noch mocitc gespaard. In 1916 waren in het boschgronden aangetroffen; wel zijn do oerbos- schen cultuurgebied werkzaam 39 part. gonees- hccrcn in het z.g. cultuurgebied voor eon groot geducte door (Eur.) en 9 ini. artsen, terwijl er 33 part. do ontginningen ten behoevo van <le lan(l bo u won(l zickcninrichtungen warden aangetroffen waar- onder <: me min gen verdwenen, doch do afdeeling meerdere groot ccntral hospitalen, die door eon of Bongkalia cn ook de onderafd eelin- gen Asahan en

Laboean Batoe bestaan voor het grootste gcxlcelte nog Teneinde het inslcopen van bcsmotteljiko zickten uit boschgrond. Op do voor do tabakscultuur in tegen te gaan bij den invoor vaji het grooto aantal gebruik gen onion con- cossic -gronden, die bij arbeiders dat van elders wordt aangebracht, is door de gedeelten cn slechts een- inaal in do 6 of 8 jaar met dat plantersvoercniging in do nabijheid van Medan een gecwas beplant worden, oin(l aarna ceï st nog den jaar quarantaine-in- richting gebouwd en kostloos aan mot padi door de opgezeten bcvolking te worden het Gouvernement o verged ra gen, in we lk gebouw bebouwd on vervolgens 4 G jaar braak te liggen, -voor 1000 personen plants is. Ook bestaat er op hccbf op Bommgio ondernemingen systematischo bo- Poclau Sitjanang aan do monding dor BSLawan-rivier bossching plaats, terwijl op allo het uit zich zelf een mede uit part iculiero on land sc hapsfondsen tot opschictend struik- cn boonigewas zooveel mo- gclijk stand gebrachte leprozeninrioting, waar gesjaard wordt. Dit heeft echter door de in den drogen tijd veelvuldig voorkomende ila- lang-branden meecsal vcel te lijen.

Sedert 1912 is in dit go west eon Gouvernements-

personeel van het Legcr des Heils voor de verpleging der zieken zorgdraagt; voor de Batak-schie bevolking is een dergelijke inrichting- to Lau Siraomo (de Karolanden) gevestigd, waarop de sending toezicht uitoefent en waarvoor de benoedigde fondsen door de laadschapskas met subsidio van het Gouvernement worden veratrct.

Bevolking. Do be volkin g ter Oostkust van Sumatra bestaat uit zeer verschiillende bestanddeelen.

Tot de oudste bewoners behooren de *Bataks*. De volksverhalen maken melding van een machtig Bataksch rijk, Aroc gonaaid, dat zijn zetel had aan de baai van dien naam, en zich uitstreckte ten Noorden tot Atjeh en ten Zuiden tot aan de Djohorsche nederzettingen aan de Rokan-rivier. In de tweede helft der 16e eeuw werd het door do Atjdihers vernietigd, waarna de Bataks door Atjehers en Maleiers van het schiereiland Malaka naar het binnenland werden teruggedrongen. De Bataksche hoofden der tot omstreeks 1904/ 1905 onafhankelijke hoogviakte maakten dan ook aanspraak op een groot deel van het grondgebied (de Doesoen n. l. vgl. biz. 147) van Langkat, Deli en S&rdang en van de daarvan getrokken inkomsten, bewerende, dat de Sultans dier landschappen alleen reelit hebben op den grond, waar him voorouders zich bij hunne komst in hun gebied hebben gevestigd, namelijk de mond in gen der rivieren. Dat de Bataks vroeger aan en nabij de kust hebben gewoond, blijkt hieruit, dat de bevolking der landschappen Kota Pin an g, Pa-goerawan en Tandjong Kasau van Batakschen oorsprong is en zich in het begin der 17e eeuw Bataks onder hun hoofd Si Margolang aan de Asahan-rivier hebben gevestigd ter plaatse, waar zij de Silau-rivier opneemt. De Bataks (behoorende tot de Karo-, Dolok-, Timoer- en Tobastammen) hebben zich tot nu toe over het algemeen weinig met de immigranten vermengd, hoewel er toch ook langzamerhand onder dat deel der bevolking eenige neiging valt waartoe nemen om weder naar de benedenlanden af te zakken. Sedert het invoeren van den grooten landbouw valt daar meer te verdienen en zij trekken er daarom heen, hetgeen voor sommigen omhelzing van den Mo ham. godsdienst en vermening met andere landaarden ten gevolge heeft (zie KAROLANDEN).

Tot de oorspronkelijke bewoners der Oostkust worden gerekend te behooren de: 1e. Orang Talang, 2e. Orang Sakei, 3e. Orang Akit, 4e. Orang Rawa, 5e. Orang Oetan.

De Orang Talang wonen aan de Mandau-rivier en in de boschstreek tusschen de Siak- en Kampar-rivieren. Zij heeten tot den Islam te zijn overgegaan, doch weten zeer weinig van dien godsdienst af, en zijn zeer gehecht aan hun heidensche gewoonten. Zij zijn verdeeld in de Talang Gasip, T. Koetip, T. Dajoen en T. Pandan. Vermoedelijk zijn zij afstammelingen van onderhoorigen van het voorheen machtige rijk van Gasip, waarvan de zetel was gevestigd aan de rivier van dien naam, welke zich boven Koeala Mandau in de Siak-rivier etort. Volgens de traditie werd ook dit rijk door de Atjehers vernietigd, en zouden de Orang Talang Pandan hen daarbij als gid sen hebben geholpen. De Orang Sakei (zie aldaar) wonen aan de Boven Mandau-rivier en het daaraan grenzende Rokan-gebied, de Orang Akit (zie aldaar) aan de Slat Moeroeng, aan de monding

der Siak-rivier op het eiland Roepat; de Orang Octan (zie aldaar) en Orang Rawa (zie aldaar) (boschen mocras-jnenschon) op de eilanden nabij de Siak- en Kampar-rivieren. Deze vier stammen zijn alien heidensch, en volgen met de Orang Talang de Minangkabausche adat betref fen de het huwelijksen erfrecht.

De volkstraditie bevat enkele aanwijzingen van een zeer oude Javaansche immigratio. Van de Orang Talang Dajoen wordt gezegd, dat zij van Javaanschen oorsprong zijn. Hun hoofd voert nog altijd den titel van Patih. De Batoe-Kinihin, nabij Pasir M&ndogi (Asahan), een riviergeul in het gestcente, het gebiceld te zijn door een Javaan, genaamd Si Lopak Ipon. Het Timor-Bataksche landschap Tan ah Djawa zou zijn naam hebben ontleend aan door Javanen van Java medegebrachte aarde. Nabij de kampong Doerian Tani (Deli) bevindt zich een groote steen, waarin een soort van gewelf is uitgehouwen. Aan de buitenzijde bevinden zich sporen van menschlijke figuren, en de binnenwand heeft fraai gebeeldhouwde randen. De overlevering zegt, dat dit gewelf door Javanen is uitgehouwen. Een andere overlevering echter meldt, dat dit is geschied door een kabouter (kemang, MAL.). De steen is dan ook algemeen bekend als Batoe of Rocmah kemang (zie o. a. Bijdragen K. J. 1907).

Het woord "djawa" komt verder in eenige plaatsnamen voor, als Hat eran Djawa (Tan ah Djawa), Djawa (Soeka Firing, Karo-hoogviakte) en nog een koeta- of kampong Djawa (in Benc den-Deli). Eigenaardig is nog, dat de Maleiers door Bataks altijd Orang Djawi (krama van "djawa") d. i. Javanen worden genoemd en de Maleische Radja's Radja Djawi.

Do Atjdjhsche, Minangkabausche en Djohorsche immigratie heeft duidelijker sporen achtergelaten.

Dat deel der bevolking, hetwelk men gewoonlijk met den naani van *Maleiers* aanduidt, is sterk vermengd met allerlei vreemd bestanddeelen; oorspronkelijk zijn do in dit, gewest aanwezige Maleiers afkomstig van de W. kust van Sumatra (Minangkabauers) en van den overwal (Djohoreezen.). Door de aantrekking, die dit gewest wegens den grooten bloei en de gemakkelijke om goed geld te verdienen in den lateren tijd op allerlei volken van den Ind. archipel en daarbuiten uitoefent en het mannelijk clement bij die immigratie de overhand heeft, nee met die vermening steeds toe. Het aantal in woners van *Aljeh* sichen oorsprong is goring; in verband met de door hen beoefende, doch langzamerhand achteruitgaande pepercultuur zijn zij voornamelijk gevestigd op de tot het landschap Langkat behoorende oilanden in de Arocbai.

Het aantal *ingevoerde werkrachten* (mannen en vrouwen) van verschiillenden landaard (Chinezen, Javanen, Britsch-Indiers e. a.) voor de ondernemingen van land- en boschbouw en nijverheid bedroeg ulto. 1916: 198.093 ziden, waarvan 190.792 m&et en 7301 zonder werkcontract; naar den landaard verdeeld, waren van de contractanten: 43.689 Ghincezen; 104.497 Javaanscho mannen, 45.895 Javaansche vrouwen, 3025 Britsch-Indiers en 987 van anderen landaard. Do Javanen en Soendaneezen nemen evenals de Chinezen een groot deel aan den eigenlijken landbouw; de Britsch-Indiers worden hoofdzaklijk gebruikt voor graafwerk en veo-

hoeden (karrovoerders). Ook worden volo Ja- vanen en Soendancezen gobezigd voor bosch- kappen en ovensal do Bojans (inboorlingen van het eiland Ba wean) on do Bandjarcezen, die er de voorkeur aan geven, geen schriftelijk workcontract te sluiten, aan hot bo uwen van schuren gezet.

Volgens eone in het laatst van 1915 plaats go- had hebbendo schatting der bevolkingsaterkte, die alleen ten opzichte van de Europeanen op cexiigo nauwkeurigheid kan aanspraak maken, bc- droeg het zielental in dit gewest (het garnizoen daaronder niet begropen) 830.202, vcrdeeld a Is volgt: 5127 Europeanen, 131,103 Chineezcn, 322 Arabieren, 13.359 andere Vreemde Oosterlingen (meerendcs Britsch-Indiers) en 680,291 inlanders, waai- van reap. 1691,13.747,25,2.799 en 320.996 vrouwen. Dal deel der niet-inheemsche bevolking, dat niet rechtstreeks als arbeids- kracht in dienst is op de ondernemingen van landbouw, boschbouw of nijverheid, vindt toch ook zijn bestaan, evenals een groot deel van de inheemsche bevo] king, in met dio ondernemin- gen verband houdende bedrijven, zoodals dat van kleinhandelaar, ambachtsman, kar- of rij- tuigverhuurder (koetsier), grondwerker, bosch- kapper, schuurbouwer e. d. De overige bevol- king leeft hoofdzakelijk van den landbouw, veetcelt (Karo -ho o g vlakte), het inzamclon van boschproducten (w. o. timmerhout, getahsoor- ten, oliehoudende vruchten, balam- en soentei- was, rotan, enz.), de vischvangst en de kleine nijverheid. Van do Europeesche bevolking is het grootste gedeelte werkzaam op land- en bosch- bouw- ondernemingen, bij do nijverheid (spoor- weg) en in den handel.

Geschiedenis. Hiervoren is reeds vermeld, dat de Atjehers in het midden der 16o eeuw het rijk van Aroe (Langkat), en dat zij ook het rijk van Gasip (Siak) vermictigd hebben. Deli was in 1613 een At jehsche onderhoorigheid, doch wist zich in 1669 daarvan los to maken. Nadal dit landschap in 1780 door Siak was onder- worpen, gelukte het At jdh in 1854 zijn oude aan- Bprakeji weder te doen gelden en het tot een Icen- rijk te maken. Na het sluiten van het Siak-trac- taat in 1858 sloot Deli zich aan bij hot Gouver- nement, en wist zich daardoor voor goed aan het gezag van Aljdh to onttrekken. In het begin dor J7c eeuw deed Atjeh zich ook in Panai gelden, en word con zoon, genaamd Abdoel Djalil, door den toenmaligen Sultan van Atjeh verwekt bij con zijner bijwiyvon, do dochter van den Radja van Panai, de cersle Jangdipertoean van Asahan en do slamvadr van hot tegenwoordigo Asahan- sche Sullansgeslacht. Tegen het cindo der 17o eeuw Kchijnt Atjeh zijn gezag in do Zuidijko landschappen van dit go west verloren to hobben. In het begin der 18o eeuw was Batoo Bahra een onderhoorigheid van Siak, en van Atjehscho overheersing in Batoo Bahra, Asahan on Zui. dclijckr golegen landschnppen wordt geon go wag meer gemaakl.

Na hot sluiten van hot Siak-tractaat in 1858 vocgdeii Deli en Langkat zich bij hot Gouverne- ment, en na afloop der expeditio tegen Asahan in 1 865, weJko or too Iccidc, dat ook dat landschap, zoomede Batoo Balira en Serdang de soevereini- toit van het Gouvernement orkonden, werden de Aljdhora van Poclau Kompdh verdreven, on daarmede eon eind genjaakt aan do Atjehsche zec-

rooverijen in dio baai. Daarna had alleen Tami- ang nog last van Atjehscho invallon, o. a. in 1885, 1893 en 1894. Wei werden de Atjdhscho benden, wien hot hoofdzakelijk om roof to doen was, tel- kens verdreven, doch eerst ~~door een krachtig op treden in~~ Tamiang van 1894 af, gevolgd door een radicialo wijziging in de Atjdh-politiek sedert 1896 warden die strooptochten voor goed voorkomen, en kon Tamiang in het begin van 1899 voor do Nederlandscho industrie worden opengesteld.

In Tamiang on de Langkatachc onderhoorig- heden Ajer Masin en Serangdaja maken de Atjdhsers tegenwoordig het hoofdbstanddccl der bevolking uit. Verder wonen Atjehers op het eiland KompAh, aan de Besitang-, Salahadji-, Lapan- en Gebang- rivieren, en in do kampong Deras (Batoe Bahra). Langs de kust tot en met Batoe Bahra komen nog wel Atjehers om handel te drijven of te visschen, doch ten Zuiden van Batoe Bahra treft men tegenwoordig zelden Atjehers aan.

In het begin der 17e eeuw stond Siak onder do suprematie van den Maharadja van Min an g- kabau, door wien dat landschap aan den Sultan van Djohor in leen was afgestaan. Het is zelfa mogelijk, dat er reeds betrekkingen tusschen Mi- nangkabau en Gasip hebben bestaan, daar in laatstgenoemd rijk ten aanzien van het huwelgk- cn erfrccht do Minangkabausche ad at we rd gevolgd, welko nu nog bij de Orang Talang van kracht is. Aanvankelijk stelde de Sultan van Djohor een zijner naeste bloedverwanten als Radja van dat landschap aan, doch omstreeks 1662 benoemde hij Sjabandar*s of stedehoudera, wier hoofdtaak het was, de belastingen voor den Sultan to innen. In het begin der 18o eeuw lieten de in Siak gevestigde Minangkabauers bl rken, hot Djohorscho bestuur vijandig gozind te zijn, waaruit afgeleid kan worden, dat toen reeds de Siaksche bevolking voor eon groot deel uit Mi- nangkabauers bestond. Batoe Bahra werd mede door Minangkabauers gekoloniseerd, en was in do 18e eeuw een onderhoorigheid van Siak. Tegenwoordig geldt daar nog de Minangkabauscho ad at en is het Minangkabausch de volkstaal, evenals in het grootste deel van Siak. Do Maleische bevolking van Asahan, Deli — waartoe vroeger ook Serdang behoordo — on Langkat, is van ge- mengd Minangkabausch- Djohorschen oorsprong, terwyl van de landschappen Panai, Bila, do kuststreek van Siak en van Pelalawan wordt gozegd, dat do Maleische bevolking hoofdzakel^k van Djohorscho afkomst is.

Het was voornamelyk door den steun van den Maharadja van Minangkabau en door den krach- tigon bijstand der in Siak en Batoo Bahra gevestigde Minangkabauers, dat het in 1717 aan Radja KStijl, dio volgens do eene kroniek een zoon was van Sultan Mahmoe van Djohor- en volgens eene andere eon Minangkabauscho avonturier, gelukte om Sultan Abdoel DjaJil Bajat Sjah te ontronen on zolf Sultan van Djohor to worden.

In 1721 word Radja Kejil door Radja Solei- man, den zoon van Sultan Abdool Djalil Bajat Sjah, bijgestaan door do Boegineezon onder Da eng Marewa, Da eng Parani on Daeng Pali, go- noodzaakl naar Siak do wijk te nemen. Herhaal- do pogingen van Radja Ketjil om Djohor to her- overen mislukton, doch oven min mocht het Radja Soleiman, Sultan van Djohor geworden, gclukkon om Siak weder onder zijn gezag te

brengen, zoodat Siak sedert dat jaar kan worsen gerekend een zelfstandige staat te zijn.

De oudste vestiging der O.-I. Comp. ter Oost-kust van Sumatra dagteekent van 1689, toen op grond van een contract met den Sultan van Djo-hor, waarbij ha ar tolrijke alleenhandel op de Siak-rivier werd verleend, een loge of handelskantoor te Petapahan aan do Tapoeng Kiri werd opgericht. Dit kantoor werd echter in 1690 weder ontruimd wegens de geringe resultaten met den handel verkragen, zoodat het Malakasche bestuur zich er toe bepaalde, nu en dan schepen met handelsgoederen naar Siak te zenden. In 1745 stond Sultan Solei man van Djo-hor, die weinig kans zag om Siak op Radja Ketjil te heroveren, „het land Siak geheel en voor altoos af aan de O.-I. Comp.“, die de schenking even we 1 niet formeel aanvaardde, omdat zij daardoor de verplichting op zich nam om Radja Ketjil te gaan boorlozen. Nog bij het leven van dozen — hij stierf in 1746 — brak een oorlog uit over do opvolging tusschen zijni zonen Radja Mohamad en Radja Alam, die zich beurtelinge van het gemeester maakten, zonder dat Radja Ketjil, die over den dood van zijn vrouw aan verstands-verbijstering was gaan lijden, dit kon voorkomen. In 1755 werd Radja Alam door een scheeps-macht der O.-I. Comp. uit Siak verjaagd, en Radja Mohamad, die door den Sultan van Djo-hor werd gesteund, als Sultan van Siak hersteld. Ter verzekering van de rust in Siak, en omdat men daarvan groote handelsvoordeelen verwachtte, werd op Poelau Gontong in de Siak-rivier een versterking gebouwd, bezetting gelegd en een loge of handelskantoor geopend. De geheele bezetting werd in 1759 door Radja Mohamad uitgemoord, omdat het Malakasche bestuur tocnadering tot zijn tegenstander Radja Alam had laten blijken. De O.-I. Comp. was echter niet dadclijk bij machte Radja Mohamad te tuichten, en het duurde tot 1761 voor tot dat einde een scheepsmacht kon worden uitgezonden. Inmiddels was Radja Mohamad in 1760 overleden en opgevolgd door zijn zoon Radja Ismael. De expeditie had groot succes; Radja Ismael werd nabij de Mapocra-rivier, een zijtak van de Siak-rivier, geheel verslagen, en gedwongen uit Siak te vluchten. Do versterking op Poelau Gontong werd herbouwd en opnieuw bezet, Kadja Alam als Sultan van Siak erkend en met hem een contract gesloten, waarbij zijch aan de O.-I. Comp. onderwierp en aan Djo-hor vriendschap beloofde. Door dit contract kwam dus Siak's formele scheiding van Djo-hor tot stand. Bovendien werden aan de O.-I. Comp. belangrijke handelsvoordeelen beloofd, en werd de aanstelling van een opvolger van den Sultan aan haar goedkeuring onderworpen. De handelsvoordeelen hadden echter zoo weinig te beteekenen, dat de vestiging op Poelau Gontong in 1765 opgeheven werd. In datzelfde jaar stierf Radja Alam. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Mohamad Ali, die in 1779 verjaagd werd door Radja Ismael voornoemd. Deze werd door de O.-I. Comp. als Sultan van Siak erkend, omdat hij zich met Mohamad Ali verzoend had, die zich tevreden stelde met het ambt van Onderkoning. Kadja Ismael stierf in 1781 en werd opgevolgd door zijn jninderjarigen zoon Jahja onder voogdij van Mohamad Ali. Het contract van 1761 werd door een gemachtigde bezworen. In 1791 werd Sultan Jahja onttroond door Said Ali, een zoon van Said

Osman, een rechtstreeksche afstammeling van den Profcet, en van een dochter van Sultan Radja Alam. Said Ali, die den titel aannam van Abd'oe'l Djalil Saif'oe'din bleef de O.-I. Comp. goedgezind, en vervulde de door hem aangegane verplichtingen zoo goed als hij kon. In 1798, toen Malaka reeds in het bezit van de Engelschen was, en in 1803 en 1806, toen de O.-I. Comp. reeds opgeheven was, schreef hij aan de Hooge Regeering to Batavia via Brieven, die van zijn trouw en vriendschap blijken gaven. In 1810 of 1811 deed hij afstand van het gezag ten behoeve van zijn zoon, Sultan Ibrahim. In dien tijd liet de Regeering to Batavia zich echter weinig aan Siak gelegen liggen, terwijl het Engelsche bestuur van Pinang herhaaldelyk zendingen naar Sultan Ibrahim zond, aanvankelijk om gelyke handelsvoordeelen voor de Engelschen te bedingen als aan de Hollanders waren verleend, doch later ook met het doel den Hollandschen handel tegen te werken. Nadat in 1825 Malaka ingevolge het tractaat van Londen aan de Engelschen was overgave geworden, bleef de Regeering zich van beïncinosis met do Oostkust van Sumatra thoudende. Wei werd na den val van Daloe Daloe door onze troepen doorgerukt naar de Oostkust, en in 1839 aan do samenvloeiing van de Panai- en Bila-rivieren een militaire post opgericht, tevens de bestuursafdeeling Pertibi gevormd, doch op de vertoogen der Engelsche Regeering hier tegen word die post, to gelijk met dien te Indragiri, in 1841 opgeheven, en Sumatra's Oostkust weder aan haar lot overgelaten, waarmede de Engelsche belangten het best werden gedient. Sultan Ibrahim werd in 1827 wegens krankzinnigheid ver van gen door zijn jninderjarigen neef Sultan Ismael onder voogdij van den Toengkoo b'Ssar van Pelawan Said Hasjim, een neef van wijlen Sultan Said Ali. Tot meerderjarigheid gekomen leefde hij voord uren in vijandschap met zijn broeder, den Onderkoning, Toengkoe Poetra, tegen wien hij niet opgewassen was. Door den nood gedwongen; n begaf hij zich naar Singajoure om zijn rijk aan het Britsche Gouvernement te dragen. Op grond der bepalingen van het Londen'sche tractaat werd die opdracht evenwel van de hand gewezen; n verbond Sultan Ismael zich met de Bng'c Jschman, Wilson genaamd, die hem met een wapende Boegineezen te hulp kwam, en aude wien het gelukte eenige voordelen op Toengkoo j octra te behalen. Toen echter Wilson den Sultan zeer hooge eischen begon to stellen, besloten zoowij deze als zijn broeder, de Onderkoning, flic b'undicling van het N.-I. Gouv. in te roepen op grond van Sink's oude betrekkingen met d' (-).-I. Comp. AVilson, die zijn eischen met de wapenen kraecht bijzette, dwongden Sultan om te vluchten, waardoor Siak ter prooi werd aan regeeringlooheid, welke gevaarlijk dreigde te worden voor de naburige onder's Gouvernements beheerde staande landstrecken. Daarom droeg de Indische Regeering in 1857 den resident van Riouw op zich naar Siak te begeven, te trachten den Sultan met zijn broeder den onderkoning te verzoenen, en verder to doen wat mogelijk was tot herstel van rust en orde in Siak. Deze zending slaagde volkomen. Do broeders verzoenden zich, en een verdrag van vriendschap, handel en scheepvaart werd gesloten. Wilson en zijn aanhang, uit twee Engelschen en eenige Boegineezen bestaande, had zich bij de komst van het Nederlandsche oorlogsschip

verwiderd, en vestigde zich later op het eiland Bèngkalis, waar hij de Engelsche vlag heescht en verschan sin gen opwierp. Toen ochter een Ned. oorlogsschip voor Bèngkalis verscheen, verliet hij dit eiland. De verderc onderhandelingen met den Sultan loidden er toe, dat hij in overeenstemming met den Onderkoning en de Rijksgrootten zijn rijk aan het N.-I. Gouv. opdroeg. De nieuwe orde van zaken werd bevestigd en ge re geld bij het hiervoren vennelde tractaat, dat den 1en Febr. 1858 werd gesloten, en de grondslag geweest is van ons tegenwoordig zoo hecht gezag in het gewichtige gouvernement Oostkust van Sumatra. Ingevolge Ind. Stb. 1858 no. 132 werd het rijk Siak en Onderhoorigheden een afdeling van de residentie Riouw, bestuurd door een ass.-resident met Siak als standplaats, aan wien een controlcur werd toegevoegd. Reeds in 1864 — Ind. Stb. no. 48 — block uitbreiding van het bestuurspersoneel noodig, en werden, met opheffing van de betrekking van den aan den ass.-resident van Siak toegevoegden controlcur, vijf controlcurs in dienst gesteld met Bèngkalis, Panai of Bila, Asahan, Batoe Bahra en Laboean Deli als standplaatsen. In 1860 braken opnieuw vijandelijkheden uit tusschen den Sultan en den Onderkoning. Toengkoë Poetra word afgezet en nam de vlucht. Het Onderkoningerschap werd afgeschafte, en tot Rijksbesbuurder aangesteld Tongkoe Sjarif Kasoema, een jongere broeder van den Sultan. Deze begon aan vlaggen van verstandsverbijstering te lijden, en in 1864 trachtte hij een opstand tegen het Gouvernement te verwekken, waarom hij in overeenstemming met het Rijksbestuur van het gezag vervallen word verklaard, en vervangen door den Sultan Kasim genoemd. Deze bevestigde het tractaat van 1858, en toonde steeds het Gouvernement goedgezind te zijn. Zijn contractueele verplichtingen kwam hij vrij getrouw na: ook trachtte hij de orde in zijn rijk te herstellen en do wdwart te doen herlevcn, doch hij kon hierin niet slagen, omdat hij in het algemeen zwak van karakter was, in het bijzonder zwak tegenover de leden zijner familie, die hij niet in bedwang kon houden, zoodat zij met knevden en kuipen bleven voortgaan. De meeste moeilijkheden had hij met zijn ouderen broeder, den gewezen Onderkoning Toengkoë Poetra, die op zijn verzoek in 1862 was benoemd, en in 1868 tot Mangkoo Bor nui of Kijksbestuurder benoemd.

Zoals zich begrijpelijk hiet, lokten het Siaktraelaab en de daarop gevolgde plaatsing van ambtlieden op de voornaamste kustplaatsen klachten uit van Engelsche handelaren aan de overzijde van straat Alalaka. 1). Engelsche Keizering trok zich die klachten aan, en brae liet bij de Nèderlandsche vertoogen in, welke in 1871 een nieuw overeenkomst tusschen de beide Keizeringen tot gevolg had den, waarbij Engeland zich verbodt zich van beïncingen met de zaken van Sumatra te zullen onthouden, en aan Nederland ten opzichte van Sumatra de vrije hand werd gegeven op voorwaarde, dat aan den Engelschen handel geheel doze rechten werden verleend aaj den Nèderlandschen.

De gevolgen van het ordenend optreden van het Gouvernement bleven niet uit. Door boter beheer van de in- en uitgaande rechten en papieren, welke van de inlandsche bestuurders waren overgenomen, en het handhaven eener goede po-

litic op de voornaamste havenplaatsen, namen handel en scheepvaart belangrijk toe, en werden de voor het overnemen der pachten en rechten overgenomen schaddoosstellingen spoedig door de ontvangsten overtroffen. In het bijzonder was dit het geval in het landschap Deli, waar door den heer J. Nienhuys in 1863 voor het eerst tabak was geplant. Hy kreeg een oogst van 50 pakken, welke te Rotterdam 4000 opbrachten. De Deli-tabak troefte spoedig de algemeene aandacht om haar uitmuntende geschiktheid voor de sigaren-industrie, zoodat weldra meer tabak werd verbouwd, welke in Amsterdam en Rotterdam grote koopers vond. In 1873 bedroeg de oogst reeds 9238 pakken, welke voor twee en een half miljoen gulden in Nederland werden verkocht. De opbloeiende tabakscultuur veroorzaakte een nieuwe immigratie, ditmaal op grote schaal, en uitsluitend met industriele handelsdoeleinden. Die immigrantenstroomee, welke tot op den huidigen dag voortduurt, voerde naar Deli, Langkat, Serdang en de overige landschappen, waar de tabakscultuur werd gedreven, vertegenwoordigers van bijna alle Europeesche naties als planters en handelaren, gansche zwermen Maleiers, Javanen, Mandailingers, Bojanen (bewoners van het eiland Bawean) en Bandjareezen uit onze bezittingen en een menigte Oostersche vreemdelingen, voornamelijk Chineezen, Klingaleezen, Sikhs en Japanners als werkienden, kleinhandelaars en ambachtslieden.

Hierdoor werden de aanspraken van het Europeesche met het inlandsche bestuur vermeerderd, even zoo het aantal onderdanen van het Gouvernement, terwijl het ontstaan van nieuwe behoeften, die wegens de groote toename van handel, scheepvaart en industrie voorziening vereischten, de taak van het bestuur aanmerkelijk verzwaarde.

Dit deed de Indische Regeering in 1873 besluiten het rijk Siak en Onderhoorigheden van de residentie Riouw aftecheiden (Ind. Stb. no. 81), en tot een zelfstandige residentie te verheffen met Bèngkalis als hoofdplaats. De betrekking van ass.-res. van Siak werd opgeheven, de afdeling Batoe Bahra bij de afdeling Asahan gevoegd terwijl in dienst gesteld werden een ass.-resident van Deli, aan wien een controlcur werd toegevoegd, en Laboean Deli als standplaats aangewezen, en vier controlcurs, namelijk van Siak, Bèngkalis, Laboean Batoe en Asahan met Batoe Bahra.

De ass.-residentie Deli nam echter zoo snel in ontwikkeling toe, dat zij in 1876 — Ind. Stb. no. 103 — in twee onderafdeelingen werd geplaatst, de eene onder den ass.-resident bygestaan door een adspirantcontrolcur, bestaande uit de landschapscij Deli en Sordang, de andere onder een controlcur, bestaande uit de landschappen Tamiang en Langkat. In 1878 werd Tamiang een afzonderlijk onderafdeeling onder een controlcur (Ind. Stb. no. 2), en bij Ind. Stb. 1879 no. 205 werd de hoofdplaats der ass.-residentie verplaatst van Laboean Deli naar Aledan. In 1881 was de tabaksoogst tot 82.356 pakken gestegen, welke in Nederland voor 14.750.000 werden verkocht. Vordere uitbreiding van het bestuurspersoneel was het gevolg van de steeds in omvang toenemende tabakscultuur. Dit geschiedde bij Ind. Stb. no. 31 van dat jaar, waarbij de ass.-residentie Deli werd verdeeld in zes onderafdeelingen: Medan, Laboean

Deli, Serdang, Laugkat, Tnndjvng Djnti — later Tjin bang Langkat (Ind. St. b. no. 210) vn Tainiang.

Wegeus de overeenkomst van de vruchten van de pacht- en in de Pelalawan (0883) eu Tanah Portih (1885) werden daar conroleurs geplaatst, die tevens ale out rangers der in- ch uit vorrn'chtén fws'rden. Door dt vermvlde geleideJijke uit- bmding van de bestuur-middek1, die eppard gang met Termwrding van het polititjwrs- 0, hvBin geds meer orde en regeJmaat in den ga-sjr T83 raken. Twee gewichtige onderwerpen erhler <3ringer<3 voGrzk-niig eischen : het gd.eM&arxhap, da* wt d vs ver z'er on voldoende rf-re-zeld es de vrhouding van den Sultan TS- Si&k * de Lejfxuurdtrrs <l<-r Onderhoorighe- * bgeschiedd* : by G. B. dd. 2G Dec.

13. vasbrj ovcr : Dkomstg de door de Md; 点女坛 bestuurders afgegeven verklaring in tie 穿 hfewls rfrfeidentie ordcrdancn van het Gouverneczaftnt werden (en ak zoodanig aan de N.J. sretgeving onderworpen), IM; halve cenige categorie van minder belang : 1c. alk : Europancn en daarmede gelykgestelden, en allo Chinceezen ; 2e. alle personen in dienst van het Gouvernec- mfcitit ; 3e. alle andere niet tot de inhcmcscho bevolking van de residentie Oostkust van Sumatra behoorende personen, gevestigd op do onder- nemingen van land- of mijnbouw, die gedreven worden door onderdancn van het Gouvernecmt. Tegelijk were! met de inlandscho besturen over eengekomen, dat do besturende anibtenaren het recht hadden zitting te nemen en cen ad viseeren- de stem uittcbrengen in alle vergaderingen van de KStrapatan (Rijks- of Landschapsbestuur), en werden de gevallen go re geld, v/aarin onder- danen van de inlandsche zelfbesturen voor de rechters en recht ban ken van het N.-I. Gouvernec- ment moesten terechtstaan. Deze regeling betref- fende het onderdaanschap en de rechtspraak werden in het begin van 1899 herzien, voornamelijk in verband met de invoering van de bedrijfsbc- lasting, optebrengen door niet-Chineesche onder- danen van het Gouvernement. De wij zigin gen bestaan voornamelijk hicrin, dat voortaan onder- danen van het Gouvernement zouden zijn, behal- ve alle Gouvernecmentdienaren en een paar cate- gorieen van minder belang, alle Europeanen en met d. g. g., alle Chinceezen, Japanneezen en Ma- nillaneezen, en alle lieden, uitgezonderd allcen de leden der inheemsche bevolking, in dienst van onderdanen van het Gouvernement. Tevens we rd uitgemaakt, dat burgerlijke gcschillen, waarin onderdanen van het Gouvernement a Is eischers of gedaagden betrokken waren, door de rechters en rechtbanken van het Gouvernement moesten worden berecht (aangezien in de jaren 1906 en 1907 alle bestaande politieke contracten op de Oostkust van Sumatra buiten working gesteld en door nieuwe ver van gen zijn, die op een gcheel andere leest zijn geschoeid, is thans deze ver- houding belangrijk gewijzigd. Zie verder het op biz. 149 voorkomende omtrent de politieke ver- houding van het Ned. Ind. Gouvernement tot de zelfbesturende landschappen in het Govvt. Oostkust van Sumatra.

Al dadelyk na het sluiten van het Siaktractaat weigerden de meeste bestuurders van de daarin vermelde Siaksche onderhoorigheden de supre- matic van den Sultan van Siak te erkennen, schoon zij zich gaame etelden onder do soevere-

lilivit vnn hc<t N. I. (. bit verzet hod in 1 K(l*) HHULM golcid tot « < n <-xpeditic naar Amthnn, w< lk I (H<IH<UMI) g<-id<-un<l vverd door Svninig, Bilirn <*) Pnnni (zi* ASAJEAN). \V«liKWH(ir Kt <l«' Sull an vnn Siak in J 873 het eiland BCnglvdiH voor njl ij<l in volh n cigendom aan het N.-I.(ou v< m< jn<ait nt t<-g<; j)ccn jaadijk- sche BchadcJooKHlcJing van / 8000, en w< : r<J hier- door c<*n ncutraal terrein verkn : g<; n, waar de verBchiUcndc inJandHche bcHtuurdijk voor de be- ban<leling van hini zaken cn g<^Hohilb : n k on den Bamcnkonien, zo*der dat <Je < : > : n de m< : cr<Jerheid van den an Her b< : hc< : f<l< : te

afdocning van znlten en voorzicning in <)/rn- gende behoeften, voortvJo<i< : n<h : nit <I e HBCJC ontwikkeling der reHidntio bleef lijden onder Bchceve verhouding van den SuHai)van Siak tot do bestuurderH der en her- haaldelijk kwa)n h(st bcHtuur in conflic< : n, omdat het contractucJ vcrplichlL WILH <l< KIIprematie van den Sultan van Sink over <l<- (n<!)rhoorigh- den, zij het ook in Kclijin, thndhwn.)< : ld- nood deed den Sultun tot het inziclit kojn(: n, dat het loch niut mecr gelukkig kon <h Oixlcrhoor- righeden tot g(*ho)rzanimu'(! nln ziju bev< lon on do erkenning van zjn suprcinat ic l. <l wing<-n, on ten slotto we rd het. hem <v>nvcrsheilig, of hij de inkonisten —< \ eigenlijke bew<M'greu)u waar- om hij op zjn be wee rd recht was bl ij ven staan — wclko hij van de Onderhoorigheden nieende te kujncin trekken, van het Gouvernecnt dan wel van do bestuurders dier Onderhoorigheden ge- noot. Deze overweging zoomedo de aanwijzing van zjn oudsten zoo!], Tocngkoo Moeda, a Is zjn opvolger en de verklaring, dal hij in rang hoogcr bleef staan dan alle bestuurders van Onderhoorigheden, deden hem beslucien in 1884 (contract dd. 23 Juni) tegen een jaarlijkscho schadcloos- stelling van / 40.000 cn kwijtschelding eerier schuld van ruim / 50.000 afstand te doen van alle suprematie over de Onderhoorigheden. Hierdoor kwam het Gouvernement tegenover alle land- schappen ter Oostkust van Sumatra op een zuiver stand punt te staan en konden ordc en rust be ter worden verzekerd overeenkomstig de behoefte van den steeds in bloci toenemenden land bouw, handel en ijverheid.

Door de afscheiding der Siaksche onderhoorig- heden vcrviel de reden oin het hoofd van het gc- west in het neutrale Gouvernecmentsgcbied J56ng- kajis te laten woncn, en kon de zetcl van het g< : - westelijke bestuur worden overgibracht naar het daartoe aangewezen centrum van bevolking, van landbouw, handel en nijverheid, Medan (Deli). Daar intusschon door het Gouvernecment ook do pachten en rechten waren overgenomen in. do Delische onderhoorigheden BCdagei (1884) en Pad an g (1885), zoomedo in Asahan en Kocaloo (J 8&5), en i> Batoo Bahra (1884), en deze lajid- schappen voor do particuliere industrie waren opengcsteld, zoodat ook daar tai van tabakson- dcrenieningen in exploitatio waren gekomen, was verdere uitbreiding der bestuursmiddelen nood- zakelijg ge worden. Om bo ven gen oc md a redencn we rd bij Ind. Stb. 1887 no. 21 M6dan de hoofd- plaats van het gewest, cn word dit verdeeld in do afdeelingen :

a. Deli, rechtstreeks staando onder den resident, Laboean Deli, Bovcn-Langkat, Beneden- Langkat, Taniiang, SSRdang en Pad an g en Be- dagei, elk bestuurd door een controleur; b. Batoe

j'ahra : c Asahan; d Labocan Batoc, elk bestuurd door een controleur; e Bengkalis onder een assistent-resident en bestaande uit de onderafdeelingen : Bengkalis, Siak op Tanah Pootih, elk bestuurd door een controleur. Bovendien werd een resident een assistent-resident tot beschikking toegevoegd. In het begin van 1895 werd het laatstgenoemde ambt vacant gelaten, dock in 1897 (Ind. Stb. no. 207) kwam, bij wijze van tijdelijke maatregel, welko bij Ind. Stb. 1900 no. 64 werd bestemdigd, een nieuwe gedeeltelijke reorganisatie van het bestuur tot stand, waarbij de onderafdeeling Medan en Labocan Deli tot een afdeling werden samengevoegd onder een ass.-resident van Deli met Medan als standplaats, die tevens belast werd met de politiek aldaar, en de onderafdeelingen Boven-Langkat, Benden-Langkat, Tamiang, Serdang en Padang en Be-dagei afdelingen werden.

In 1888 werd verder een controleur voor de Bataksche zaken in dienst gesteld, wiens taak was: het aanknoopen en onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met de hoofden der onafhankelijke Bataks, de bescherming van de Docsocn-Bataks — dat zijn de in Langkat, Deli, Serdang en Padang en Bedagei wonende — tegen wilkeuren en vexatien van hun hoofden, in het bijzonder van de Maleisische, en de oplossing van de geschillen der Bataks onderling, met Maleiers, met hun hoofden en met de Europeesche planters, welko bij niet dadelijk te handelen zoo dikwijls aanleiding hadden gegeven tot wraakoefeningen, zich meestal uitende in brandstichting in aan de planters toebehoorende gebouwen, ook al waren dezen in die geschillen op geen wijze betrokken. De werkzaamheden van dien ambtenaar kregen spoedig zulk een omvang, en gaven zulke goede resultaten, dat in 1891 een tweede Batak-controlleur werd aangesteld, aan wien in 1895 Socnggal (Deli) als standplaats werd aangewezen, en opgedragen de be- hufdeling der zaken van de Bataks de Dolidoesoen.

De sedert 1893 te Da ma Djamboe (Serdang) geplaatste Batak-controlleur behartigde de zaken van de Serdagsche, Bsdagsche en Padangsche Docsocn-Bataks, en onderhield de betrekkingen met de onafhankelijke Kuro-, Dolok- en Tiioer-Bataks van Raja en Poerba, terwijl de controleurs van Tamiang, Boven-Langkat, Batoe Bahra, Asahan en Laboan Butoe werden belast met de Bataksche zaken in hun afdelingen.

In 1888 was Sultan Kasim van Siak — Sjarif Kasim Alxlocl Djalil Saifoddin — wegens ouderschap en wezenloosheid niet nader in slaat zijn rijk zelf te besturen, en werd in overeenstemming met den Rijksraad met de waarneming van het Sultanaat belast diens als zijn opvolger aange- wezen oudst zoon, Toengko Moeda. Het duurde niet lang, of dezo kwamen door eigendunkolijke handelingen in botsing met den Rijksraad. Ook nani hij een oopas tot houding aan tegenover het Europeescho bestuur. Aan vanklijk meende (lit zijn onhandelbaarheid te moeten wijten, aan plagerijen, kuiperijen en tegenweking van zijnoom, den Mangkoo Boemi, Toengkoe Poetra, die mijnde oudere en bolere rechten op het Sultanaat te kunnen gelden dan Toengkoe Moeda, schoon hij in 1885 diens aanwijzing als opvolger van zijn vader had goedgekeurd. Daar ook tai van klach-

ton over knevelarijen en gozagsaanmatiging van den Mangkoo Boemi waren ingekomen, werd Toengkoe Poetra in het begin van 1889, in overeenstemming met den waarnemenden Sultan en don Rijksraad, uit zijn ambt onttrokken. Er werd geen nieuw Rijksbestuurder meer benoemd, en aan Toengkoe Poetra werd de Batak-standplaats aangewezen, waar hij in 1891 overleed.

Toengkoe Poetra's verwijdering had evenwel niet het gewenschte resultaat. De waarnemende Sultan bleef voortgaan de zaken buiten den Rijksraad om te behandelen, sloeg de raadgevingen en vermaningen van het Europeescho bestuur in den wind, en liet zich geheel leiden door zijn jongeren, even onhandelbaren broeder Toengkoe Bagoes, die om zijn knevelarijen en gezagsaanmatiging bij hoofden en bevolking gehaat was. De herhaalde klachten over handelingen in strijd met 's lands adate deden voor het ontstaan van nieuwe onlusten vreezen, zoodat, in overeenstemming met den Rijksraad, Toengkoe Moeda uit zijn waardigheid van waarnemend Sultan onttrokken, zijn jongste broeder — van een andere Arabische moeder — Toengkoe Ngah tot Hoofd van den Rijksraad (Kapala Kerapatan) aangesteld en de Rijksraad met het gezag belast werd. Kort daarop — einde 1889 — kwam Sultan Kasim te overlijden, en Toengkoe Moeda en Toengkoe Bagoes ontwierpen het plan om bij gelegenheid der begrafenis van hun vader zich met geweld van het gezag meester te maken. Hun opzet werd evenwel aan het licht gebracht, en de beide breeders werden aangehouden en uit Siak verwijderd. Bengkalis werd hun als verblijfplaats aangewezen, van waar Toengkoe Moeda zich naardon Onderkoning van Riouw begaf, met wiens dochter hij was gehuwd. Aanvankelijk bleef de Rijksraad met Toengkoe Ngah als Kapala Kerapatan met het gezag over Siak belast, dock in 1890 werd deze, overcomstige den wensch van den Rijksraad, als Sultan erkend en bevestigd met den titel van Jang di Pfitocan Besar Sjarif Hasjim Abdoel Djalil Saifoddin, en met hem een nieuw contract gesloten, terwijl tevens bepaald werd, dat voortaan geen Mangkoo Boemi of Rijksbestuurder nader zou worden aangesteld. Aan zijn beide oudere broeders Toengkoe Moeda en Toengkoe Bagoes bleef het verblijf in Siak verboden, waar trouwens niemand hun terugkeer wenschte.

In het begin van zijn bestuur had Sultan Hasjim moeilykheden met zijn ouderen, dock wegens zwakte van geestvermogens van de opvolging uitgesloten broeder — van dezelfde moeder — Toengkoe Sooloeng Moeda. Diens dood in het begin van 1900 maakte hiraan con cinde, zoodafr daarna oon ordelijk gang van zaken verze- kerd werd, en do Sultan zich ongestoord wijden kon aan de opbouw van handel en nijverheid in zijn land, waartoo hij zich veel moeite gaf. Ter gedegonheid der troonsbestijging van H. M. Koningin Wilhelmina bevond Sultan Hasjim zich in Nederland om hulde te bowijzen. Sultan Sjarif Hasjim is in April 1908 overleden, op welk tijdstip zijn zoon Toengkoe Sjarif Kasim de aange- wezen opvolger, nog niet meerderjarig was; na een 7 jarig regentschap onder toezicht van den ass.-resident van Bengkalis is in 1915 die zoon tot Sultan verhoofd. — 7 —

Bestuur en indeling. Bit-Gouvernement, vroeger een onderdeel van de residentie

Riouw on onderhoorigheden, is sedert 1873 tot een afzonderlijk gewest verheven en grenst (Ind. Stb. 1908 no. 604) ten N. en W. aan het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, ten O. aan de Straat van Malaka, ten Z. aan de residentie Riouw en Onderhoorigheden (Indragiri) en ten W. bovendien aan de residenties Tapa-noeli en Sumatra, Westkust.

Het is het grootste gewest van Sumatra en beslaat ± 92.000 K.M². of ongeveer $\frac{2}{3}$ van de oppervlakte van Java en $\frac{1}{2}$, maal die van Nederland.

Na inlijving in 1904/05 der Timoer-, Dolok- en Karo-Batakstrcken, die aan dit gewest werden toegevoegd, waardoor het noodig werd nieuwe bestuursressorten te vormen en nadat in 1908 de onderafdeeling Tamiang dezer toenmalige residentie aan het gewest. Atjeh en onderhoorigheden was toegevoegd, werd met opheffing der Batak-controleurs en met behoud van den assistent-resident ter beschikking van den Resident, die echter tevens bevestigd werd met het beheer der landschapskassen, bij onderscheiden staatsbladen het gewest Oostkust van Sumatra administratief afdeling ingedeeld:

[A. L. I. afdeeling Deli en Serdang onder een assistent-resident met standplaats Medan, aan wien een controleur is toegevoegd, beslaan uit: ^)

a. de onderafdeeling Bencolen Deli onder een controleur met standplaats 51e Tan, aan wien een Labocan Deli geplaatst is toegevoegd;

b. de onderafdeeling Bo ven Deli onder een controleur met standplaats Anihemia;

c. de onderafdeeling Serdang onder een controleur met standplaats LelsoelC_Pakaiii aan wien een Bangoen Poerba geplaatst is toegevoegd;

d. de onderafdeeling Pa dang en Bcdagei onder een controleur met standplaats Tebing Tinggi;

II. afdeeling Langkat onder een assistent-resident met standplaats Tajidjoeng Poera, verdeeld in:

a. de onderafdeeling Bonden — Langkat rechtstreeks onder bestuur van den afdeelingsschef, daarin bijgestaan door een civiel gezaghebber met standplaats Langkalan Brandan;

b. de onderafdeeling Bo ven LangkaF 6e-stuurd door een controleur met standplaats Bindjei, aan wien een aspirant-controleur is toegevoegd;

III. afdeeling Simeloengoen en de Karoland onder een assistent-resident met standplaats PGmatang Siantar, verdeeld in:

a. de onderafdeeling Simeloengoen rechtstreeks onder bestuur van den afdeelingsschef, daarin bijgestaan door een controleur met standplaats Pematang Siantar;

b. de onderafdeeling de Karoland, bestuurd door een controleur met standplaats Kabai Djahe.

IV. afdeeling Asahan onder een assistent-resident met standplaats Tandjoeng Balci, verdeeld in:

a. de onderafdeeling Asahan rechtstreeks onder bestuur van den afdeelingsschef, daarin bijgestaan door een aspirant-controleur met standplaats Tandjoeng Balci;

b. de onderafdeeling Batoc Bahra, bestuurd door een aspirant-controleur met standplaats Labocan Joekoe en

c. de onderafdeeling Labocan Batoc, bestuurd door een controleur met standplaats Labocan Bilik.

V. afdeeling Bengkalis onder een assistent-resident met gelijknamige standplaats, verdeeld in:

a. de onderafdeeling Bengkalis rechtstreeks onder bestuur van den afdeelingsschef, daarin bijgestaan door een aspirant-controleur met standplaats Selat Pandjang en een aspirant-controleur of civiel gezaghebber op de hoofdplaats;

b. de onderafdeeling Siak, bestuurd door een controleur met gelijknamige standplaats;

c. de onderafdeeling Bagan Si A pi Api, bestuurd door een controleur of civiel gezaghebber met gelijknamige standplaats;

d. de onderafdeeling Rokan, bestuurd door een controleur met standplaats Pasir Pengajaran,

e. de onderafdeeling Kampar Kiri, bestuurd door een controleur met standplaats Goeoeng Sahilan.

In Augustus 1915 is dit gewest verheven tot een gouvernement.

Bij Incl. Stb. 1909 no. 181 is ingesteld een plaatselijke raad van het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra, samengesteld uit 25 benoemde leden (20 Europeanen of met hen gelijkgesteld, 4 inlanders en 1 Vreemde Oosteling) voorgezet door den resident (thans gouverneur) en omvattende de afdeelingen Langkat, Deli, Serdang, Padang en Bedagei en Asahan (zic gewijzigd in deelen b. en sub I). Bij Ind. Stb. 1909 no. 180 is voor de hoofdplaats Medan een gemeenteraad ingesteld; deze raad is bij Ind. Stb. 1917 n°. 587 gewijzigd en samengesteld uit: 17 gekozen leden waarvan 10 Europeanen, 5 inlanders en 2 vreemde oosteligen en word voorgezet door den burgemeester. In den loop van 1917 zijn achtereenvolgens gewijzigd ingesteld voor de hoofdplaatsen Tebing Tinggi, Binandjan, Pematang Siantar en Tandjoeng 15 (j. vooigezeten door do hoofden van plaatselijk bestuur uidaar. Taak en bevoegdheden dezer locale raden zijn in hoofdzaak gelijk, wat do z.g. cultuurraad betreft, aan die der gewestelijke raden op Java, en, wat de gemeenteraden betref, met in acht-neming van hetgeen aan de zorg der commissies voor de gemeentefondsen is opgedragen (zic hieronder), aan die dor and ere gemeenteraden in Indie.

De even genoemde gemeenteraden (Ison dagteekoning van 188G en bestaan te Medan, Bindjei, Tandjoeng Poera, Langkalan Brandan, Labocan Deli, Locboed Pakain (Serdang), Tebing Tinggi (Padang en BGdagci), Pematang Siantar (Simeloengoen en de Karoland), Tandjoeng Balci (Asahan), Bagan (Si Api Api), Bengkalis en Selat Pandjang (Bengkalis). Hot ligt in het voornemen de gemeentefondsen op die plaatsen, waar gemeenteraden bestaan, op te heffen en de tot nu toe aldaar door die fondsen verzorgde belangen en behoeften over te dragen op de

(i) Sedert de indiensttelling van een burgemeester van Medan is de assistent-resident van het voorzitterschap van den gemeenteraad ontheven, hetgeen wellicht wederom wijziging in de formatie der bestuurambtenaren zal tenvolge hebben.

gemeentcraden. De in komston dier fondsen bestaan uit:

1c. de door de inlandsche zelfbesturen ter beschikking tier commissie's tot beheer dier fondsen gestelde gedeelten der „hansil tanah" over de binnen de grenzen der gemeenten gelegen gronden.

2o. de door die besturen mede ter beschikking gestelde bydragen uit de landschapskassen ten behoeve van het onderhoud van wegen en bruggen op de hoofdplaatsen voor watervoorziening enz.;

3c. de vrijwillige contributien voor de straatverlichting op de plaatsen, waar die wordt opgebracht;

4c. huur- en pachtopbrengsten der aan die fondsen toebehoorende marktloodsen en andere gebouwen;

5e. alle andere baten, die uit vrijwillige giften of contributien aan die fondsen ten goede komen.

De commissie bestaan uit het hoofd van plaatselijk bestuur als voorzitter en hoogstens tien leden, voor de helft bestaande uit Europeesche of daarmede gelijkgestelde ingezetenen. Leden zijn ambtshalve de eerstaanwezende ingenicur of eenig ander ambtenaar der Burgerlijk openbare werken, de Chineesche officieren, de vertegenwoordiger van het inlandsch bestuur en het erkende Hoofd der Britsch-Indische, terwijl de overige leden door den Gouverneur worden benoemd op voordracht der commissie. Hare bevoegdheid en werking strekken zich in hoofdzaak uit tot: 1c. het nemen van maatregelen, die in het belang van de openbare gezondheid, het openbaar verkeer, de straatverlichting, de netheid en de verfraaiing der plaats harer vestiging door haar worden wenschelijk geacht, en voor zoover zij die maatregelen uit de tot hare beschikking zijnde of komende geldmiddelen zal kunnen bekostigen, en niet krachtens het decentralisatiebesluit de voorzieningen ter zake tot de bemoeienis der locale raden behooren; 2e. het doen van voorstellen aan den Gouverneur ten aanzien van de sub 1 bedoelde aangelegenheden, voor zoo ver liaar eigen middelen to kort schieten; 3e. het geven van voorlichting en advies over diezelfde onderwerpen, wanneer haar elc dat door den Gouverneur gevraagd zal worden.

Het be drag, waarover jaarlijks door de commissie kan worden beschikt, hangt natuurlijk af van de uitgebreidheid der plaatsen, waarin zij werkzaam zijn. Voor de hoofdplaats Medan was die som eert yds ruim / 32.000 s.jaars, waarvoor bruggen gebouwd, wegen met een gemeteld gotenstelsel aangelegd, goede drinkwater- en brandfonteynen gemaakt en brandspuiten aangeschaft zijn; tegenwoordig behooren de publieke werken op meerdero hoofdplaatsen tot de zorg van den gemeenteraad en wordt ten behoeve daarvan uit Jictcentefonds een zekker som in de kas der geniecent gestort. In de waterbo- hoeflo van de hoofdplaats Medan en omstreken wordtvoorzien uit ceil natuurlijk waterreservoir in hot gebergte door een particuliere inaatschappij Ajer Bercsih, die tegen verminderd tarief aan de gemeentebad-, sproci- en brandkraanwater verstrekt. Voorts is die hoofdplaats op kosten van diit' fonds veel verfraaid, en wordt zij aedert het begin van 1899 met electrische boog- en gloeilampen verlicht, geleverd door een

maatschappij, die ook in alle andere behoeft aan electrische bewegkracht voor den open, baren en particulieren dienst. ter hoofd plaats voorziet.

Politiek wordt dit gouvernement gevonden door:

a: do zelfbesturende landschappen:

1. Langkat (1907);
2. Deli (1907);
3. Sirdang (1907);
4. Asahan (1907);
5. Koealoe en Ledoeng (1907)
6. Siak Sri Indrapoera (1906);
7. Pilalawan (1906);
8. Tandjong kasati, Lima laras, Tanah Datar, Boga, Pasisir, Tandjong, Si Pare Par&, Lima, Poeloe en Pagoerawan (gezamenlijk vormende de onderafdeeling Batoe Bahra);
9. Panei;
10. Bila;
11. Kota Puitang;
12. Tanah Djawa, Siantar, Panei, Raja, Dolok, Poerba en Si Lima Kota (gezamenlijk vormende de onderafdeeling Simeloengoeng);
13. Lingga, Baroe Djah&, Soeka, Sarinembah en Kota Boeloe (gezamenlijk vormende de onderafdeeling de Karolanden);
14. Am-pal Kola Rokan, Koento Dar es salam, Rambah, Kepanoehan en Tamboesei (gezamenlijk vormende de onderafdeeling Rokan);
15. Gocnoeng Sahilan, Sibajang, Singi ngi en Logas (gezamenlijk vormende de onderafdeeling Kampar Kiri).

we lker verhouding tot het Gouvernement van N.-I. wordt bechrscht: voor die, genocmd onder 1 t/m 7, door do in de achter hunne namen vermelde jaren gesloten politieke contracten en voor de overige door do z.g. korte verklaringen, die hunne bestuurders in den loop der jaren achtcreenvolgens hebben afgelegd;

& het tot het rechtstreeks bestuur gebied van N.-I. behoorende ciland *Benykalis* (door heb. f., s., zelfbestuur van Siak Sri Indrapoera bij supp. / overckomst van 26 Juli 1873 tegen een jaarl. ' ') schadloosstelling van /8000.— in vollen eigendom aan het Gov.- van N.-I. afgestaan). Omtrent do politieke verhouding van het N.-I. Gouvernement tot de zelfbesturende landschappen van dit Gouvernement wordt naar het artikel CON-- TR ACTEN en de artikels over die vrschillende landschappen verzeven.

Landschapskassen. Word voorheen aan de openbare werken, voor het onderwys, de volksgezondheid, in een woord aan do *ini. bestuurshuishotiding* slochts zooveel besteda Is do zelfbesturon— in vole landschappen eigenlijk de zelfbestuurders allecn — so ms niet dau na herhaaldon aandrang van de zijdo van het Europeesebo bestuur, voor die doeleinden wilder beschikbaar stelloen uit de geheel te hunner beschikking staande openbare (in werkelijkheid echter privd) kassen, die aangevuld werden uit de zeer onregelmatig vlociende middelen van pachtschat, belustingen, enz; enz., sedert de wijziging der politieke contracten in 1906 on 1907 kwamen do geldmiddelen van elk landschap onder controlo van het Europeesch bestuur en werden voor elk der zelfbestuurders en der landsgrooten, hoofden en ajnbtcnaren de inkojnstcn vastgesteld, dis zij voortaan wit de terzelfdertyd ingestelde landschapskassen zouden trekken, terwijl het over-

sluïtende geld beschikbaar moest blij ven voor algemeene belangen van het landschap; het boheer hier kassen word bij een reglement geregeld en elk jaar moeten door do zcfl best-urcn begroo-tingen van inkomsten en uitgaven worden opgemaakt en na overleg met de plaatselijke Europeesche ambtenaren vast.gesteld, die daarna door het gewestelijk bestuurshoofd goedgekeurd en onder toezicht van het Europeesch bestuur uit-gevoerd worden. Ook wordt na afloop van elk jaar door het centraal bureau der landschapskassen op de hoofdplaats voor elk landschap afzonderlijk een rekening in de Maleische taal opgemaakt en aan de zelfbesturen t-oegezonden, ora die na te gaau en daarna in hun archief te bewaren. Met den dienst der open bare werken voor a lie landschap- pen, met nitzondering van die in de afdeling Bengkalis, is belast de Directeur der locale werken van den cultuurraad, die mot zijn opzichters

a. ink.belasting	f 1.474.000.-, op	totaal alle buitenbo zittin gen	2.384.000.-.
b. belast-ing bedriiven en and. ink.	-1.274.000.-...	-2.431.000.-.
c. .. slachten runderen enz.	-28.000.-...	-274.000.-.
d. .. varkens	-109.676.-...	-282.400.-.
e. invoerrechten	-2.958.483.-...	-7.532.493.-.
f. uitvoerrechten	-277.995.-...	-1.597.648.-.
S acciins petroleum	-395.418.-...	-1.604.643.-.
h. lucifers	-258.732.-	-984.572.-.
De verpachte middelen bed roegen over 1916:			
a. pacht van dobbelcspelen	/ 625.000.-.
b. .. „ „ zout in het kustgebied der afd. Bengkalis	- 438.000.-.
c. .. „ uitvoer was, sagoe en getah	- 40.560.-.
d. .. „ pandhuizen	- 55.032.-.

Gouvernements-briketzout wordt in dit gewest niet verkocht; in de bchoofte aan zout wordt voldoende door particulieren aanvoer voorzien.

De gemeenschapsmiddelen over land worden onafgebroken, doch in verhouding tot de ontwikkeling van het gewest in wel wat te langzaam tempo, uitgebreid en verbeterd ; een voorname plaats neemt daarbij in het spoor- en het daar- mede aansluitend tramwegnet der Dcli-spoor- wegmij., waardoor o. m. de hoofdplaatsen Medan, Bindjei, Tandjoeng Poera, Pangkalan Bran dan, Loeboek Pakain, Bangoen Poerba, Arnhemia, Tebing Tinggi, Pematang Siantar, Tandjoeng Balei (Asa han) en Labocan Doli met de haven- plaatsen Bela wan en Talock Niboeng (AsaJian) zijn verbonden. Ook zal cerlang de verbinding van het Atjeh-stoomtramnet met het net van de D. S.-Mij. to Besitang tot stand zijn gekomen ; van deze plaats tot de ha von plaats Pan gkalan Soesoeh wordt in verband met het verschil in eporwijdte een baan gelgd met drie rails, waarvan dan beide diensten gebruik zullen maken.

Voorts bestaat er een voor het grootstc ge- deelte verharde tran^oporlweg van Pan gkalan Brandan [welke plaats om de Aroebaaï heen door een gedeeltlijk reeds voltooidcn, voor het overig gedeelte in aanleg zijnden weg, over cenigen tijd verbonden zal zijn met Koeala Simpang (A(jeh)] over Tandjoeng Poera, Bindjei, Medan, Loe bock Pakam, TSbing Tinggi, Laboean Rockoe naar Tandjoeng Balei (Asahan), de zoogenaamde asweg. Verschillende aan dien weg gelegen plaatsen zijn verbonden met meet of minder be- langrijke ha ven plaatsen (zoo bv. Medan met BSlawan via Laboean DeJi) en elk der plaatsen, M6dan, L. Pakam en TSb/, Tinggi met de Kuro-

voor de uitvoering van do toegestane werken en het gewoon ondoorhoud zorgdraagt; voor die diensten worden die kassen mot een overredig deel der algemeene kosten van dien technischon dienst belast.

In 1914 liepen do begrooïingen van inkomsten en uitgaven der 13 landschapskassen in dit go- west over een gezamenlyk bedrag van ruim / 4.303.000.

Ten aanzien van de financiën in dit gewest verdient het volgende vermelding.

Op 1 April 1912 word de opiumpacht vervangen door do opiumregie; het debiet bed roe g in 1915 791.722 thails met een bruto opbrengst van / 6.665.883 op een totaal in alle buitenbezittin- gen van onderscheidenlyk 1.471.247 thail en / 15.038.221.

De niet-verpachte middelen bedroegen in 1915:

hoogvlakte (Jobamcer), terwijl laatstbedoeldo naar het binnenland leidende weg via PSMatige Siantar eerlang de verbind ing per as met Lagoo- boti (Tapanoeli) zal mogelijk maken.

Behalve de reeds genoemde weg en zijn er in het eultuurgebied nog vele andere daarop aan- sluitende binnen wegen, die gedeeltelyk verhard zijnde birficiïlands gelegen plaatsen met elkan- der verbinden. Door hot steeds toenemend vor- keer eischcn dezo wegen. grootc geldeeljk offers van do landschapskassen en de landbouwondcr- nemingen. Tencindo tot een sneHero afwerking van hot nog verre van aan matige eischon beant- woordend wegnnet to geraken, zijn do hoofd- wegen van het eultuurgebied ingdeeld in twee groepen, waarvan de cersto door het eultuurgebied gehedl voor oïgon rekening zal worden aan- gelgd, verbeterd en onderhouden, terwijl het. Gouvt. op zich heeft genomen voor aanleg of verbetering van do wegen dor tweede groep en telkenjaro in verband met den toestand van 's lands middelen. to bepalen en zoo mogelijk op (doch ook niot hooger dan) / 500.000 's jaars to stellen bed rag op de Ind. begrooïing to brengen, waarvan cvonwcl in geen gval meer zal worden beschikbaar gesteld dan hetgeen door den cul- tuurraad uit eigen fondsen voor den aanleg of verbetering der ten lasto van zijn gebied komendo wegen zal worden bestoed ; voor 1917 was do tegc- moetskoming gesteld op / 150.000. Ook zullen de onderhoudskosten van doze tweede groep van wegen door het Gouvt. worden gedragen. De zorg voor het onderhoud der wegen, voor zoo ver die niet tot de hoofdwegen gerekend kunnen worden, wordt binnen het eultuurgebied go- dragen eensdeels door den lokalen raad van dat gebied en anderdeels door do landschapskassen,

(c.q. met gebruikmaking van hecrendienstplich-tingen), alsmede voor enkele bijna go he el ten nutto van de cultuurondernemingen aangelegde wegen door deze alleen, terwijl buiten dat gebied do landschapskassen (p.q. ook met gebruikmaking van hecrendienstplich-tingen) in het geheel onderhoud der bestaande wegen voorzien.

Voor het bedrijfsverkoop op de landbouwonder- nemingen zijn deze allcrwege met onverharde, meereendeels op de verharde wegen aansluitende, karrewegen doorsneden, terwijl hier en daar door trekossen of mechanische bewegkraait voortbewogen decauville-spoor wordt aang- troffen.

In de afdeling Bengkalis zijn de bestaande wegen nog van zeer j on gen datum en wat do hoofd verbindingen bet reft, met Gouvts. hulp nog eerst in aanleg, hetgeen een gevolg is van de vele waterwegen en de afgelegen ligging, waar- door in die afdeling met haar gering verkeer tot nu toe het gemis van goedo transportwegen niet zoo gevoeld werd ; de oudsto transportweg is die tusschen Pakan Baroe..cn Taratak Boe- loch, we lke als veTbnrdiifg tusschen de Siak- en Ka mparrivicren, vooral in den laatsten tijd van veel be lang is ge worden ; deze weg wordt in N. richting voortgezet van laatstgenoemde plaats naar Ban gkinang (Bovon Kampar) en in W. richting via Goenoeng Sahilan en Moeara Lcmboe (Kampar Kiri) naar Talock (Kwantan- districten, res. Riouw en 0.), van waar aanslui- ting verkregen wordt met den in aanleg zijnden transportweg in de Bat an g Haridistricten naar Sidjoendjoeng (Pad. Bovenl.). In de onder- afdelingen Kolan en Kampar Kiri worden alleen nog slechts mecr of minder verbreedc voetpaden aangetroffen, die hier en daar voor licht karren- t ran sport geschikt zijn en aan de geringc be- hoefte van het verkeer voorloopig nog voldoen.

Langs de ban on der Deli-spoorweg Mij. bo- vinden zich *teleyraaflijnen* en op al hare stations bi staat gdegenheid tot telegrafeeren naar de plaatscn, die in haar net zijn opgenomen.

Middrjs de Gts. telcgraaflijnen is het gewest verbojxten rec hist, reeks met Kocta Radja(Ajtdh) en via Ta)anocji en Pad an g met Batavia en jniddels <1(! kabel van de Telegraph compang li- jnif-d (The Eastern Extension cnz.), die te M6- <lan in het Gts. P. cn T. gebouw haar eigen kantoren heeft, met Penang.

Over het gohecle cultuurgebied, alsmede in do afdeling SimCloengoon en de Karolanden be- sfaat con *teleloomet* (concessie Deli Spoorweg j(laatschaj))ij).

L a n d b o u w, culture s. Ten opzichte van den land bouw is dit gewesb in twee schorp van elkajider to oiderscheiden stukken to ver- dceien, nl. het zg. eultuurgebied, waar do grond zich voor con belangrijk deel (wat Deli on S3r- <lai)g betreft, zelfn het grootste deel), in handen bevindt van Europancn, die daarop krachtens met do zelfbesturen gesloten en door hot* hoofd van Gcw. Bent, godgekeurde contracten voor etui zekerer t ijdsd uur gebruiksrechten uitocfencn en dat — met uitzondering van do afdeling Sim. on de Karolanden — het geheel Noor- dclijke gedcelto van het gouvrcment tot in het Z. de grens van de afdeling Bengkalis on- vat, en het overig gedeelte, waar echter ook reeds enkele terreincn— van de onderafdeeling Sime- locngoen zolfs con zeer belangrijk deel — in

■ . * . m . . . - ■ . . .

conccBsio zijn uitgegeven. De to het ee rat bo- doclde deel behoorende en in handen van de groot-cultuur zijnde gronden worden, waE Deli betreft, bijna uitsluitend en, voor zoo ver Lang- k&t aangaat, voor het belangrijkste deel dienst- baar gemaakt aan de *tabaks-cultuur*, terwijl op de overigo met landbouw-contracten uitgegeven gronden rubber, koffic, thec, klappers, cassave, olicpalmen en gambir verbouwd worden. De uitvoer van tabak, geteeld op ruim 90 onder- nemingen, bedroeg in 1916 ruim 18 miljoen K.G., en recordwaardc vertegenwoordigende van 63 tot 64 miljoen gulden. *Koffie* wordt nog aangetroffen in Serdang, Batoe Bahra en Asahan, 'alhoewel vele aanplantingen reeds hebben moe- ten plaats maken voor rubber (koffie-uitvoer in 1916 33/4 miljoen K.G.). *Thee* gedijt zeer goed in SimSloengoen (14 ondernemingen reeds ge- opend, uitv. in 1916 ruim 1% mill. K.G.), terwijl *gambir* (uitv. in 1916 bijna 2% mill. K.G.) en *oliepalmen* (ult°. 1916 verbouwd op 3 onder- nemingen, nog slechts gedeeltelijk in productie) in de afdeling Asahan zijn aangeplant; uit- gestrekte *klapperaanplantingen* (het aantal onder- nemingen op concessiegronden bedraagt . 22), worden aangetroffen in. de kuststreken van Ser- dang, Deli, Batoe Bahra en Asahan (copra- uitvoer in 1913 ruim 5 mill. K.G. en in 1916 wo gen 3 tijdsomstandigheden slechts 4% mill. K.G.); *cassave-cultuur* wordt op 6en onder- neming in Padang (Deli) gedreven.

Is in Deli en Langkat de tabak het voornaamste gewas, dat door de groot-cultuur wordt verbouwd (daarin belegd ult°. 191G een kapitaal van 46% mill. gulden), op de in concessie uitgegeven gronden van de overigo landschappen is de *rubber* (hoofdzakelijk *hevea brasiliensis*) als het hoofdgewas to beschouwen, van welko in deze streken nog betrekkelijk jonge cultuur de op- brengst door het telkonjare bij duizentallen tapbaar worden der achtereenvolgens aangeplante boo men voortdurend stijgende is (in 1916 uit- voer 10/2 mill. K.G. met ecn geschatte uitvoer- waarde van bijna 44 mill. gulden en op ult°. van dat jaar in koffie- en rubberondom. belegd kapitaal ruim 146 mill. gulden, waarvan meerdan de helft Nederl.; op hetzelfde tijdstip waron ruim 105.000 II. A. uitsluitend met hevea be plant). Tencjndo in. do toekomst het werken met con- tractkoelies op de land b o u w ond erne min gen overbod ig to maken en zoo mogelijk gehecl af te- schaffen, worden er sedert enige jaren op enkele ondernemingen, proeven genomen met het zich doen vestigeix van huisgezinnen op de uitgegeven gronden, waartoo complexen grond door do conecssionarisson worden beschikbaar gesteld (Kolonisatie).

Buiten do in concessie afgestane gronden is do landbouw hoofdzakelijk in handen van den inheemschon inlander, dio op droge velden behalve *rijst*, *mats* en vcrschillende andere ge- . : > 了七气 < . , wassen (o. a. in Langkat *peper*) teelt. De rijst- - \ bouw wordt in hoofdzaak op droge velden ge- . : ; ; , droven, do ch voorziet nauwelijks in do behoeften^* . : der land bouwers zelven, zoodat er jaarlijks be J ' langrijko hoovcelheden rijst worden ingevoerd (126.764.175 K.G. in 1916 buiten den invoer : to BSngkalis). Hier en daar worden reeds groote I. 七*界 " uitgestrckthedenwbovloctdo rijstvelden (sawuhs)bi aangetroffen, waaraan onafgebrouden uitbroiding wordt gogoven (in do afdelingen SimSloengoen

&

en de Karolanden (door Tobancezen) en Asa- han belangrijke vischmarkten worden gehouden (La-
 on in de onderafdeeling Kokan, afdeling BSngkalis), boean Deli. — Si mpan g jTiga, Tandjoeng Ba lei).

Do afgeplante tabaksvelden worden voor het IH^BankaTeif Koo b oo (aT^ccling Bngkalis) en
 grootste gedeelte gedurende een oogstjaar ter aan de monding der Panai-rivier zijn nederzet-
 tingen beschikking gesteld van de opgezotenen ter be- van Chineescho visschers, die het bedrijf in het groot
 plantuig met rijst (in het contract aan den con- uitoefenen en him vangst inzouten en drogen voor
 cessionaris opgelegde verplichting). den uitvoer groottededs naar Singapore en Pinang;

Nog vrdient vermelding de bijna uitsluitend de Maleicr vischt ook, doch wordt verdrongen door
 door de inheemsche bevolking, ook in het zg, don Chinees. To Bagan Si api a pi (zie aldaar) aan de
 cultuurgebied, gedrevcn *ramboeng- of caout-* monding der Rokan-rivier woont een belangrijc
chouc cultuur (ficus clastica), die door het ge- heele go Chi- neesche bevolking, die uitsluitend van de
 west, tot in de JRokanstreken toe, in grootere of vissche- rij leeft; de producten, waartoe ook te
 kleinore aan plan tin gen wordt aan- getroffen (uitvoer rekenen de trasi en gedroogde garmalen, worden bij
 in 1916 643.788 K.G. plantage-, en 23.028 K.G. grooto hoeveelheden en jaarlijks voor ton non gouds
 boschproduct). In de Batoe Bahra^che landschapjes aan waarde naar de Straits en naar Java uit- gevoerd
 vooral is de overigens overal (d.w.z. beneden 600 M. (uitvoer in 1916 uit gcnoocle jJaats gezouten of
 hoogte) voor- komende cultuur van *klapperboomen* gedroogde visch niimi 19 mill. K.G., waarvan de he
 door de inheemsche bevolkin g van belang (uitvoer lft naar Java, gedroogde garmalen 1²/₅ mill. K.G.,
copra zie bo ven, do uitvoer van klapperolie is in de idem garmalenschillen 3y₁₀ K.G. hoofdzakelijk naar
 laatste jaren aanzienlijk vermeerderd), terwijl de Singapore en trasi 8²/₅ mill. K.G. hoofdzakelijk naar
sagopal in het moerassig kustgedeelte der afdn. Java). De vangst van grotere vischsoorten is echter
 BSngkaLis en Asa han en op enkele der tot eerst- in den laatsten tijd sterk mindreder. Ook is de
 genoemde afdeling behorende eilanden be- welcrr zoo vermaarde trocboekvisscherij in de
 langrijke inkomsten afwerpt. Van groenten- en vaarwaters tusschen de tot de afdeling Bengkalis
 vruchtentcclt maakt de inheemsche bevolkin g weinig bchoo- rende eilanden belangrijk afgenomen.

werk, doch des to nicer de Chinees, die daarmede over V e e t e e 11. In het cultuurgebied legt de be
 het algemeen een goed loon verdient. Teneinde de volkin g zich weinig op veeleel toe, hetgeen
 beschikking over de daar- voor benooidigde gronden gedeeltelijk moet worden toegeschre ven aan den
 op wetigen grondslag te regelen, zijn bij Bijblad 7824 last, die de be waking oplevcr t oin te voor- komen,
 voorschriften om- trent het verleenen van concessien dat het vee de in concessie uitgevegen gronden
 voor de uit- oefening van den kleinen landbouw en betreedt om er te weiden. In de land- schappen
 voor den afstand in huur van^ronden voor het tuin- Asahan en Kota Pinang, alsmede in de
 bouwbedrijf gevegeij/ onderafdeeling Rokan is de vceestapl groot er, terwijl

■/^(In de moerassige kuststreken, vooral van Siak in de Bataklanden en vooral op do Karo-hoogvlakte
 Koealoe, Panai, Bi la, Asahan^Dcli en Langkat^ de vccicelt een zeer belangrijvo en
 worden uitgestrekte *nipah-bos*^Cien aangetrof- fen, t^jenemcndF-bron van inkomsten oplevcr t ;
 die gedeeltelijk zichzelf voorplanten en uit- breiden laatstbedoeld gedcclt van het gewest zijn in de latere
 anderdeels aangeplant zijn. Met het inzamlen der jaren op kosten van de landschaps- kassen proeven
 bladeren en het daarmede ver- vaardigen van atap voor genomen tot verbetering vUJl den runderstapel door
 dakbedekking, welke bij millioenen noodig zijn voor kruising met Bengausche stieren en van den
 de tabaksonder- nemingena. voor droogschuren) en paardenstapel door het stationneeren van een 30-tal
 met het transport van dat artikel over zee naar de Sandelhouthengsten. Die proeven mo gen gcslaagd
 havenplaatsen en van daar in kleine vaartuigen langs hctten en beloven vee] voor de toekomst; ter
 de rivieren of op karren, wordt veel geld verdiend. In verbetering van het varjeensras in die 8treken zijn
 het jaar 1916 is te Si bo lan git (Deli-doesoen) een door invoer vnn Europeesche Yorkshire-)eren ook
 afdeeling van '8 Lands Hlan- tentuin_Xe Buitenzorg pogingcn in dio richting aangewend, doch daarvaji
 gevestigd efi' we rd een iandbouwleefaar~ r zijn de mil- komsten we gens het tegeJijkertijd
 dit gewest aangesteld. inslccpen van Eur. varkensziekten (longcnp;) Ht)

De plantersvereeniging, waarvan het planters- goring. Zoowel in de afdeling Bengkalis als in het
 comite het uit haar midden gekozen vertegen- cultuurge bi<< i wordt de varkensteel op belangrijc
 woordiger.d lichaam is, heeft ten doel de bevorde- ring «chaal door Ohineezcn gedrevcn, hetgeen
 van landbouw en nijverheicl, in het bijzonder van de gewoonlijk gepaard gaat met het kweken van
 tabakcultuur, terwijl de belangen der rubbercultuur groenten. Het slachtvee wordt, sedert het gewest met
 worden behartigd door de A. V.R.O.S. (Algemeene het 00g op insleepen van bcKjncttelijke vceziekten
 vereeniging rubberplanters Oostkust van Sumatra). voor alien invoer van vee uit anderc Htn ken dan

Het door do plantersvereeniging op 1 Juli 1906 Ned.-Indie gslotcn is, van Java, Bali en Madoera
 opgerichte Deli-proefstation, hetwelk in 1913 een flink aangevoerd (in 1916 283 buffeln, 99G runderen en
 nieuw gebouw betrokken heeft, bestudeert de tabaks- 395 varkens) ; ook worden niet on- belangrijc
 en ander cultures in haren gelieelen omvang. Door do hoeveelheden slachtvee uit naburige gewesten
 A.V.R.O.S. is in 1916 tot het in het leven roepen van (Tapanocli, Sum. W.kuBt en Alj&h) aangevoerd.

V i s c h e r i j. Langs de geheele kust en aan de landschajisgelden een fokkerij met Britsch Indisch
 mondingen der rivieren wordt gevischt voor het vee (ruim 100 stukH) opgericht onder deskundig Eur.
 plaatselijk gebruik eri den verkoop op naburige toezicht, waarvoor het zelfbestuur 200 H.A. grond
 hoofdplaatsen, op sommige waarvan beschikbaar lueft gesteld.

N i j v e r h e i d . De inland sc ho nijverheid
 boeteekent niet veel; als ambachtsjan legt de

inheemsche Malcier het over algemeen af tegen den Chinees, in wien houden ook do klein-handel zich in het cultuurgebied voor het groot-stad gedrukt bevindt; zelfs hotgeen do Alalcier voor zijn eenvoudige huishouding behoeft, zooals potten en pannen, matten, kleeren enz., koopt hij in den regel bij den Chinees of Klingalces. Voor zoo ver hij niet van den landbouw en van de hiervoren vermeldde bedrijven leeft, konit hij in streken met groot vertier gemakkelijk aan den kost als bediende, koelic, helper bij verschil-lende bedrijven, koetsier of karveoerder; bij uitzondering is hij werkzaam als daglooner op een Jan<1 bouwonderneming. Ook het goud- en zilversmeden en hot ivoor-, hoorn- en houtsnij-den, waarop zich vroeger vele Maleiers toelcgden, is bijna geheel in handen van Chinczen, Klin-galeezen en Minangkabau^che Maleiers of Man-dailingers. De eenige kunstnijverheid, die nog genocmd kan worden, is het weven van zijden sarongs, hiervan wordt vooral in de ondracrafdec-ling Batoe Bahra work gemaakt; deze sarongs, weike gewoonlijk met goud- of zilverdraad zijn doorweven en so ms zeer fraai van patroon zijn en een schoone weerschijn — siang malam ge-nocmd — vertoonen, vinden ook buiten Sumatra aftrek en worden duur betaald.

In de streken, door Bataks bewoond, wordt voor het grootste gedeelte in de kledcing voor-zien door eigen nijverheid (blauwweverijen en ververijen, de katoen wordt ingevoerd); bij hen wordt, ook veel werk gemaakt van vlchtwerk (mat ten, man den, enz.) en van do grof- en edel-smedcrij (ook wapensmeden). In de gemakkelijk te water te bereikcix streken van de afdeeling BCngkalis en van de daartoe behoorende cilanden zijn de goede houtsoorten opleverende booinen door de tictallen Chineseche houtkapperijen, jlan|<enzagcrijcn en hout skoolbrandcrijen — met den verzamlnaam panglong (zie op dat woord) aangeduid — reeds gerooid en uitge-voerd; balkcn, plan ken, brandhout, alsmedc ter plaatsc gebrande houtskool wordt jaarlijks in belariirjke hoeveelheden naar Singapore uit-gevoerd, waar de taukch's (Chineesche geld-6chictern) veelal vcj^blijfhouden, die daarmede veel geld verdienen.

In dit gewcBt worden ook twee houtkapperijen met Eur. kapitaal gedreven (Soengei Baja, en Lau Boon toe), terwijl in hot jaar 1916 nog 29 concessieH tot dat doel met een gezamenlijke o))pervlakte van 90.166 H.A. (in Siak allcen 77.000 I.L.A.) wordoij uitgegeven.

Mijnbouw. Ten opzichte van den injin-bouw wordt, naar het artikel PETROLEUM vcrwez<!B; hi<-r en daar wordt bruinkool aange-troffen (Luj)gkat en Rokan), terwijl sporen van tin en good, op verschillende plaatsen gevonden, op de aanwezigheid van die metalen wijzon, onderscheidenlijk in Siak en PSlalawan en in het LangkatKcho bergland.

JÉ a)j(-). Op de hoofdplaatsen en in hot bijzonder te M&lun, worden alle handels-, geld- en nijverh(H(HinK(ellingon (ook agent schappen van Stoojvaartmaatscluijpijen) en verkoojplaatsen van allerlei waron alsmede tchnische werk- plaatsen aangetroffen, die gewoonlijk in Euro-peesche steden bestaan en waarvan het meeren-dcel zich in handen van Europeanc bevindt. Als gevolg van den werckoorlog, die in 1914 ontbrand is on waardooj, het verschepcn der

producten naar Europa hoo langer hoc mociclijker ʃU /二 -, en eindlijk geheel onmogelijk gemaakt is, word<, -, c: <te Medan opgericht eno „Vereeniging voor den productenhandeF*, die een locale markt te

Medan voor het rubberproduct he eft in het / / / / Jvcn geroepen. In de nabijheid van Medan is< z'' te Poelau Brajan door den bouw van geheel <*-'' nieuwo wrkplaatscn met bijbehoorende perso-, neels wonin gen van de Delisporweg-maatschappij con kleine nijverchicstidat in wording. //, /

Schecpvaart. De Sumatrakust is aan^w de Oostzijdo voldocnde bekakend en van liehten: voorzicn; de voornaamste havens zijn: BSla-*/ / -JPangkalan Brandan, Pangkalan Soesocli: Tandjoeng-Balci (Talock Niboeng), Labocan Bilik, Tandjoeng Poera, Tandjoeng Bringin, Tandjoeng^Tiim, Bandar Chalipah, Koeloc, Bengkalis, Bagan Si api api, Siak, Selat Pandjang, , Pakan Baroe^cn Poelau Moeda.

"Iustvaart is mede van grooten omvang. Worden de belangrijkste havenplaatsen door de stoomschepen der Kon. Paketvaartmij, aangedaan, tusschen Bela wan, Tandjoeng Balei (TalockNiboeng), Labocan Bilik, Bagan Si api api, Bengkalis, Siak, Pakan Baroe, Selat Pandjang, Poelau Pin an gen Singapore varen ook stoomschepen onder vreemde vlag (Duitsche, Engelse en Japansche)on. van Chineseche reederijen*: in het blang der immigratie van Chineseche wrkkrachten varen ook door het planterscomite inghuurde booten van en naar Swatow.

Belastingen. Dezelfde belastingen, waaraan in overig Indie de Europeanen onderworpen zijn, worden ook in dit gewest geheven. Ontrent de gerzczn vrang of over de van de Zelfbesturen in concssie verkregen gronden verpondingsbelasting betaald moet worden, is nog geen beslissing genoncn.

Wat de belastingen voor de inlanders en d.g. aangaat, wordt onderscheid gemaakt, wat de bestemming der opgcbrachte gelden bet reft, tusschen de onderhoorigen der zelfbesturen en de Gouvernementsonderdanen; beide categorieen van personen zijn echter onderworpen aan eene belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten, voor zoover het de eerstbedoelde categoric betreft krachtens verordeningen van do zclfbesturen, ci io overigens geheel o vereenste mmen met die van het Gouvernement.

Voor do opbrengst van de voornaamste belastingen wordt verwczen naar financien, biz. 150.

Literatuur: Zie de artikelen: Arocbaai, Asahan, Bagan Si api api, Bataklanden^BSngkalis, Deli, Mddan, Pangkalan Brandan, Siak enz., zooniedc: J. A. van Rijn van Alcmade, Reis van /* / Siak naar Poelau La wan, T. v.h. Aaixl. Gen. // 2e scr. III, bl. 10U, idem: Bezoek aa)jde .Aro.e^., baai, T. v. t. 1. en v. ISS9 scr. (11. 4; J. Gram-berg, De oostkust van Snnaf rai Ind. Gids 1881; — JE. B. Kielstra, De uitbreiding van het Nederl.—" ^gezag, Gicls 1887; de Waal, Onzo ludischb finan^ c&i, dl. VI biz. 276 vv.; P. A. Tielc, Do Europeeers in den MalciscKcn Archipel, T; ' (I. on v. 4c en 56 serie; P. A. Tiele eh Heeres: Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den ilaleischcn Archipel^E. Netscher, De Nederlanders in Djohor en^Siak (1602—1865), Veth. v. h. Bat. Gen. XXXV, 1870; idem, Aan-

*) Tcsngvolgvo van den oorlog is de vaart onder Duitscho vlag tyddijk opgehoven.

teekeningen omtrent Midden-Sumatra. Verh. v. h. Bat. Gen. 1882 dl. XLII; J. T. Cremer, De toekomst van Deli (1881); P. A. L. E. van Dijk, Rapport betreffende de Si B'loengoenschcheidschappen enz., 1893 T. v. t. 1. cn v. 1894, di. 37; J. A. Kroesen, Nota omtrent de Batak-janden, T. v. h. Bat.; Gen. XLIS99f Mededelingen betreffende 6 Karo-lari (HscHap)en, Bijdr. JZT. t. 1. cn v. 7e scr. dl. LXIII afl. 3 en 4; J. H. Neumann, Schets der afd. Laboean Batoc t. L en v. 1881 dl. XXVI; idem, Het Pane-en Bilastroomgebied, idem idem 1885; C. A. Kroescn, Geschiedenis van Asahan T. v. t. 1. /n v., 1SS6 dl. 31; H. A. Hijmans van Anrpoij, Nota omtrent het rijk vaiF Sml; T.-v.-t. 1. cit-V. 'ISSadl. 30; C. J. Westen berg, Bataksche rijkjes Dolok en Poefba, T. v. h. Aardr. Gen. dl. XXII 2c ser. no. 4 1905; De Koloniale verslagen; Kro-niek 1916en 1917 v. h. Oostk. v. Sum.-instituten • verslag 1916 v. d. Handelsvereniging to Medan.

[7] F **OPAK (KALI)**, na de Kali Progo de grootste rivier van de residentie Djokjakarta. Haar fitroomgebied omvat het uitgestrekte deel der residentie, en wol hot 0. van de hellingen van don MSrapi en de vlakte aan den voet en het N.W. van het Zuidergebergte. Onder de beken, die in Djokjakarta van den Merapi afvloeien, draagt de Oostelijkste, nabij de grens van Soerakarta (dat tot het stroomgebied van de K. Solo behoort) den naam Opak. In de vlakte gekomen, vloeit zij langs den voet van het Zuidergebergte en neo mt daaruit do K. Oja op, die in de residentie Soerakarta ontpringt en een uitgestrokt stroomgebied bezit, go heel in dat geborgte gelegen. Onder de Merapibeken, die in do Opak stroomen, zijn de bekendste de Kali Tjode, die door en do Kali Winongo, die Wostelijk langs do hoofdplaats Btroomt. De laatste vloeit eerst vlak bij den mond der Opak in dezo. Do Opak heeft op vele plaatsen eene breede, maar ondiepe zand bedding en staat bekend om zijn geweldige bandjirs. Do hoofdstroom en eenigo andere der Merapi-beken ontspringen uit do djoerangs, de breede, vlak bij den top van dien berg beginnende kloven, die dikwijls veel zand afvoeren, waardoor zich, evenals bij don S6m6roe en den Keloet, zand-stroomen hebben gevormd. Het langste „zand - meer" van den Merapi werd in Junghuhn's tijd gevormd door de K. Woro, die naast do Opak ontspringt.

OPDAL Naam op de Aroe-eilanden voor een Rotspelikaan, *Sula fiber*.

OPENBARE LAGERE SCHOLEN. Zie ON- en DERWIJS.

OPHIR. Nog niet geheel uitgedoofde, maar dr. toch weinig werkzame vulkaan, ten W. van Loeboek Sikaping en ten Z. van Taloe, oijderaf. Ophir, gewesb Sumatra Westkust, die in een groot deel der Bovenlanden zichtbaar is en van uit zee door zijn slanken vorm bijzonder opvalt. In vroeger eeuwen werd verteld, dat Salomo van dezen berg het goud voor zijn tempelbouw had gehaald (van daar de naam Ophir; zie I Koningen IX: 28) De hoogste top, de Talamau, 2912 M. verheft zich op den breed-afgestompten top van den Pasaman, 2190 M.; een derde top is de Nilam. Men kan we aannemen, dat de eerste de jongste kegel is, die op het oudere Pasamanmassief is ontstaan, dock een detailonderzoek heeft nog niet plaats gehad.

OPHIR. Onderafdeeling van do afdeeling Loeboek Sikaping (zie aldaar) residentie Sum. Westkust, met de hoofdplaats Taloe, stand plants van een Oontroleur b/h B.B. Do onderafdeeling grenst in het N. aan Tapanoeli. Het ressort wordt geheel beheerscht door den vulkaan, waarnaar het genoemd is (zie OPHIR). De voornaamste rivier is de Pasaman (zie aldaar). In het kustland doet zij een mocrassige landstreek ontstaan, JRawang Pak Pagoen en Bantjah Maligi, alwaar echter langs haar oevers plaats is vooreenige nederzettingen, in tegenstelling met het moerasland aan den benedenloop der Masang (zie aldaar). Aan haar monding ligt het groote visschersdorp Sasak, de haven voor Taloe en Loeboek Sikaping, welke reede echter onbeschermd ligt voor den Westerstorm. Van Sasak loopt een goedo transportweg door Pasaman langs Simpang Am-pat, waar de weg naar Aicr Bangis afbuigt (S. A. ligt bijna 20 KM. van Sasak), en Soek 6 Mananti (pasanggrahan, bijna 5 K.M. verder) naar Taloe (ruim 35 KM. van Sasak). Deze weg klimt van het zeestrand langzaam op tegen den Noordelijk ken voet van den Ophir, en dan tegen den Zuidelijk rand der komvormige inziiking waarin Taloe ligt, en kruipt in N.lijke richting langs den W.-rand er van weer naar boven, om zoodoende via Tjoebadak (bijna 16 K.M.) naar den bergrug to stijgen, die overgeschreden moet worden om Pantu aan den grooten weg naar Loeboek Sikaping (zie aldaar) te bereiken. Deze weg is lang van Taloe naar Pantu: 30% K.M., van daar naar L.S.: ruim 29% K.M., totaal dus ongeveer 60 K.M., en daarom wordt reeds jaren naar een kortere ver-binding gezocht tusschen L. Sikaping en Taloe; dit is nog van mecr urgentie geworden door de opening (1911—1912) van een thee-onderneming (erfpachtspercel Tanang Taloe), welke tusschen de beide genoemde plaatsen ligt; van Taloe tot die onderneming is reeds een weg aangelegd, van daar naar L. Sikaping is het terrein z66 geaccidenteerd, dat de aanleg van een goeden weg groot bezwaren heeft.

De onderafdeeling, ofschoon in verschillende streken zeer vruchtbaar, lijdt onder de afgelegen Jigging. Het is to hopen, dat de voorloopig goede resultaat der theecultuur zullen voortduren.

Hocwel de bevolking grootendens zuiver Minangkabausch is, zijn in liet N.lijk gedeelte Jia 11-dailingers gevestigd en zijn o.a. Tjoebadak en Simpang Tonang geheel Mandailingsch. Zij tlf'lt. 1915 ongeveer 152.000 zielen, waarvan ± 320 Europeanen en ± 650 Vrcemde Oostf-r-lingen.

Na de reorganisatie van het inlandsch districtsbestuur in het gewest (Ind. Stb. 1915 no. 336) be vat do onderafdeeling een district, t w. Talamau. In 1913 was zij verdeeld in twee districten: Taloe en Tjoebadak. Tevorcn was zij ingedeeld in do larassen Tjoebadak, Taloe, Pasaman, Tjnggam, Simpang Tonang, Kinali, Kanai-kan en Sinocroet, welke geijknamige hoofd-nagri's do voornaamste plaatsen in dit ressort zijn.

Literatuur. H. T. Dam 1906, T. B. B. 1906.

OPHUYSEN (CHARLES ADRIAAN VAN). Geb. den 31en December 1856 to Solok (Sumatra Westkust), waar zijn vader, de is resident van Palembang gepensionneerd, zeer verdienstelijke bestuursambtenaar J. A. W. v. Ophuyaon assistent-resident was. Na een gymnasium

afgeloopen te hebben, werd hij geheel tegen zijn zin ingeschroeven als militair medisch stivdent, welke richting hij weldra verliet, om terug te keeren naar Sumatra, waar hij op het bestuurs- bureau van zijnen vader zich met eene aan- stelling als klerk moest vergenoogen. Toch werd zijne eengio niet gedoofd; hij bekwaamde zich voor examens, die hem eene plaatsing bij het inlandsch onderwijs deden verwerven. In de Bataklanden geplaatst, bestudeerde hij taal en zeden der Bataksche (voornamelijk Mandai- lingsche) bevolking, en publiceerde daarover enkele studien. Naar Sumatra's Westkust overgeplaatst, wijdde hij zich aan de studio van de Minangkabausche taal en adat. Ook aan de instrumentatie van het inlandsch onderwijs gaf hij al zijne belangstelling; hij bewerkte eenige leesboekjes, die nog steeds in algemeen gebruik zijn. Tijdens een verlof, in Nederland volgde hij colleges in Sanskrit en Arabisch en schreef een artikel aangaande inlandsche rechts- bronnen, dat zijne reputatie als uitstekend ken- ner van Maleische taal en adat voor good vestig- <le.

Voorts gaf hij eenige Minangkabausche verhalen uit, waarvan vooral één in W.-Sumatra populair werd. Na zijn terugkeer in Ned.-Indie werd hij belast met het maken van eene wetenschappelijke reis in alle Maleische landen ter vaststelling der beste spelling, van welko werkzaamheid do Kitab Logat Mela joe het resultaat was. Als Inspecteur van het inlandsch onderwijs arbeidde hij zooveel hij kon in Maleische taal en folklore, op welk gebied hy door geschikte inheemsche werkkrachten omvangrijke verzamelingen deed aanleggen. In 1903 publiceerde hij in het Tijdschrift van hot Bat. Gen. v. K. en W. een artikel over zijne beschouwingen aangaande de syntactische waarde van eeuige Maleische taalvormen, een veel omstreden quacstic, waarin hij een zelfstandige meening mot talent voordroeg. In 1904 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de Maleische taal- en letter-] : unde te Leiden, waar hij optrad met eene inaugurele rede over het Maleische volksdicht. Als hoogleeraar heeft hij zeer veel tijd en moeite besteed aan het onderwijs, dat zijne krachten alien gs sloopt; ton go vol go da ar van heeft hij niet zooveel als hij zelf wonschte en menigcon verwachtto aan wetenschappelijcon arbeid golevcrd. Van zijno hand verschoncn enkele artikelen over Maleische taal en volksprokon, benevona een Bataksch toksLboek, en een stol Maleische leermiddelcon, als: con loesboek mot glossarium, en eene uitvoerigo, gehcol naar zijne zelfstandigo taal beschou wing bowerkto spraakkunst (1c dr. 1910, 2o dr. 1915). Van zijno uitgebreide, mot inheemscho helpers bycongo-brachto folkloristische verzamelingen heeft hij nagenoeg nicts kunnen bowerkon; voortduronde zioke kweldo hom, totdat don igden Febr. 1917 de dood hem aan zijn onderwijs on work ont-Grok. Bohalvo bo ven gonoomdo collecties liet pij een uitvoorig Mandailingsoh woordenboek 吏 handschrift na; door oene gunstigo beschik- ki?g zijnor weduwe zijn al zijn papieren aan do ^ijksuniversiteitsbibliofieleek afgostaan.

Laid sc ho Studentonalmank 1918, bl. 7—292, en -vooral het Levensbericht van . rof. Dr. O. Snouck Hurgronjo in do Levensber. dor Ned. Mu van Letterkundc, 191. — 1917,

bl. 87—108, waar eene lijst der geschriften van Prof. Ch. A. v. Ophuyzen is afgedrukt.

OPIUM is do Latijnscho aan het Griekscho *opion* ontleonde naam van hot voor de consump- tie bowerkto sap van do onrijpe zaaddoozon van don papa ver of slaapbol (*Papaver somniferum*), welko naam in hot Arabisch in *afioen* on in het Chineesch in *apian* is ovorgegaan; in het Maloisch on Javaansch is zij vorbastord tot *apioen* on wordt gobruikt om het opium in ruwen staat aan te duiden. Gozuiverd, boreid en gomongd tot hot goschikt is om goschovon (gorookt) te worden, heet hot *tjandoe*. Hot laatsto, gedrenkt in gopro - paroerdo awar-awar (bladeren van de Ficus- septica), heet tik6, waarvoor later. In Midden-en Oost-Java wordt opium, geschikt om goschoven te word on, ook wel *madat* gonoemd.

Sedert overoude tijdon wordt de papaverplant in tuinon gokweekt. (Ilias VIII, 305). Haar wil- den stamvorm kont mon niet meer. Verwilderd komt zij, ook in Nederland, vaak voor. Als sier- plant is zij overal bekend. Het opium als genees- middel botrokt mon in hoofdzaak uit Klein-Azie, bereid uit do variotoit *glabrum*, met gekleurde bloembladen on rondo vruchton, het komt in den han del voor als eono donkore uitwendig ver- hardo massa, conigszins glanzig op de breuk, van bitter scherpon smaak on weeigen reuk, in koeken van 300—700 G. die om hot aankloven to voorkomon in Rumox- zaadjes verpakt zijn dan wel in grootoro brooden, gowikkeld, in papa- verblaren. In Porzie kweekt mon veelal de varie- toit *album*, dio steeds witte bloemen draagt on eivormigo vruchton hoof. Evonals bij het Levants ch opium loopt de qualiteit en het morphinogehalto stork uitoon en is bovondien, ineer nog dan hot oorsto, doorgaans sterk vervalsch.

In Bengalen wordt in do districton Bihar (Patna) on Bonaros (Ghasipore) door het Britsch- Indischo Gouvornomont een zeer belangrijke papavorcultui, gedrevon. Het product wordt in gouvornomontsfabriokon gewonnen on hot voor export bostemdo deel in ruwen staat verpakt on vorzondon in kiston inhoudende 40 bollen van 2% kat (100 kati = 1 pikoel = 61,7 K.G.), die oik door talrijko Iftgon papaverbloembladen zijn omhuld. Dit product is zorgvuldig boreid on glijkniatig van qualitoit on wordt door het ge- noomdo gouvornomont voor olko bol gogaran- deerd. Hot morphino goha-ltc van het- ongedroog- do ruwo product is 6. ? a 7 % to gen over 9 h 12 % van hot Lovantsoh opium. Voor bijzonderhodon wordt vo'wozon naar hot nador to noomon work van AVisolius, naar do Pharmacographia Indica I, 75—108 on Watts Dictionary of the economic products of India, 17—105. De meest uitge- broido, hoowol volgens do officioelo boricthen (welko niet stoods goheel betrouwbaar zijn) sedert 190G stork ingekrompon cultuur, vindt men nog stoods in China.

Als gonotmiddol schynt het opium later in ge- bruik to zijn gekomon dan als geneesmiddel, on vermpedolijk naar hot Oosten door Arabioron vorsproid to zijn; naarmate do Islam vordorde, vorbroidde zich ook hot opium; in China schijnt het in do IGdo on vooral in do 17do eouw moor alto moon in gobruik to zyn gonomon. Opmorking void iont, dat hot opiumgobruik ondor do inhoom- scho volkon van don Archipol hot moest vorbroid is in do oigenlijko Javaansch© landon, in Banjpo- wangi on op Bali, dus in de stroken, wta-r do

Hindooïnvloed thans nog hot meest merkbaar is. Over het voorkomen als Oostersch *genotmiddel* raadplogemen L. Rauwolf (1553), Barbosa, Acosta, X'an Linschotoi, Garcia da Orta, o.m.a. Werdt het-opium vroeger meer algemeen goeton (gekauwd), later trad het rooken (schuiven) vooral in China meer en meer op don voorgrond. Tot v66r do invoering der Opiumrcgio word het nog meermalen in Socmbawa in ruwen vorm gekauwd. De vcrondorstellung van Kampfor (1685) en meer anderen, dat op Java hot opium gemongd met tabak gerookt zou word on, be rust hoogstwaar- schijnlijk op eeno oppervlakkige waarneming, aangezien do by de tik-berciding gebezigde awar-awar op gekorven tabak gelijkt; thans komt zulks in Ned.-Indie, bchoudens zeer spora- dische gevaHen, niet voor. Voor do geschiedenis van het opium zie men verder C. Hartwick: Das Opium als Genussmittel, Zurich 1898.

Opium heeft eene zeer geconipliceerde schoikundige samenstelling: het be vat on go veer 20, meestal kristallijne alkaloiden (plantenbases), waarvan de belangrijkste zijn: morphine ($C_{17}H_{19}NO_3$) s.p. 230°, dat het eigenlijk slaapvorwekend beginsel dezer stof is; codeïne (= methylmorphine, $C_{18}H_{21}NO_3$) s.p. 155°; thebaine ($C_{19}H_{23}NO_3$) s.p. 193°, dat zeer gif tig (krampverwck-kend) is; narcotine ($C_{22}H_{23}NO_7$) s.p. 176°, dat zyn naam ten onrechte draagt, omdat het slechts z6er weinig narcotisch is; terwyl van de drie voor- laatste alkaloiden, elk ongeveer 1 % in opium voorkomt, woïdt van narcotine ongeveer 4 % aangetroffen. De overige alkaloiden als narceïne, papaverine, laudanine, pseudomorphine enz. zijn van weinig belang en tot eon maximum van slechts 0,1 % aanwezig. AHe alkaloiden ko- men in het opium voor in gebon den staat als zouten van zwavelzuur en van meconzuur d.i. een aan opium eigen ongiftig zuur der formule $C_7H_4O_7$ s.p. 150° tot eene hoeveelheid van ± 4 %. De rest van het opium bestaat uit caoutchouc, was, plantenslijm, eiwit, asch en water.

Over het medicinaal gebruik van opium kan hier niet worden uitgeweid. De meest aangewen- de pharmaceutische vormen van opium zijn *pulvus opi'i* (10 % morphine), *pulvus Doveri* (10 % opium), *laudanum liquidum Sydenhami* (10 % opium), zijnde een aromatische opium- wijn en chlorodyne. Vermelding verdient, dat bij eene onoordeelkundige en snelle beperking van het opium als genotmiddel, vaak morphine in den vorm van onderhuidsche inspuitingen daar- voor clandestien in de plaats treedt (Soekaboë-, mi, Buitenzorg, Padang), oen' ouve], daTtot hot t^~2>ffiiief-eeffii^~resultaat betreden is. Ook cocaine, eene andere alkaloïde, woïdt hoe langer boo meer als surrogaat aangowond, zooals b.v. te Calcutta, waar het niisbruik van dio stof eon schrikbarencien omvang moot genonien hebbon.

Terwijl hot opium, als goneesmiddoJ door bo- voegden toegediend, in volo opzichten hoïrlijk werkt, is hot tegendeel vaak het geval, waar het a 學 genotmiddel wordt aangowond, ten einde do tijdlijko opwekking to vorkrijgon, dio het go- bruik van opium, in niet to groote hoeveelheid, althans na voortgezet gebruik, gewoonlijk ver- schaft. In kleino giften veroorzaakt het opium *bij hen*, die niet aan hot gebruik gewend zijn, eenige droogte in mond en keol, vermeerderde dorst, eonige warmte in de streek der maag, some eono zekere opgewektheid, doch

onpassolijtheid. Went men zich cr aan, dan word do gemoedsstemming vorlovondigd, eon govoel van welbehagon treedt in, do kwelling van smart en zorgen wijkt, men heeft het naar den zin on aan do toekomst den kt mon niet. Ook is of aohf men zich tijdelijk tot meerdcro krachtsinspanning in staat. Na het gobruik is elk govoel van moohied en afmatting geweken. Bij to grooto dosis, gopaard met onvoldocnde voe- ding, wordt op den duur vorslapping van kracht wa argon omen, dan is de spierkracht blijkbaar verminderd, do geest werkt trager on hieeraan paart zich eon hoi govoel in het hoofd, tot nei- ging tot slapen. Ecn en ander schijnt hot govolg to zijn van den verlammden invloed, dien het opium uitoefent, waardoor bij veclvuldig gebruik het zenuwstelsel sterk wordt aangege-epen. Soni- mige personen wenden het opium ook aan on do geslachtsdrift aan te wakkeren.

Verschildend wordt gooordeeld over de gevolgen van eon dagelijkscl matig gebruik on den nionsch. Veelal is het opiumgebruik veroordeeld, niet op orvaringsgrondon, maar op zuivoo jnoeclo overwegingon, van eon eenzijdig startpunt, dat wellicht niet voldoende rekening houdt mot het verlangen naar narcotische genotmiddelen, dat den mnsch, niet het min st in de warme landen, eigen is. Veol schadelijker clan opium is b.v. hasjijf of gandja en welke rampen alcohol kan veroorzaken, is ook aan de Nederlandors niet on be ken d.

Onderzoekingon in het krankzinnigegosticht te La wan g hobben geen verband kunon vinden tusschoh krankzinnigheid dan wol erfolijke be- lasting on opiummisbruik. Do deskundigon noi- gon nu, meer dan vrooger, tot de mcning, dat het matig gobruik van opium voor den Aziant weinig schadclijk is. O. a. wordt door J. A. B. Wiselius, „Do opium in Ned.- en in Britsch-In- di 舍 ' ' , *8 Grav. 1886, bl. 2 vlg. do gewono voor- stelling van do nadeeligo ge- vol gon van hot opium- gebruik als hoogst overdroven aangemorkt. Zij, die zijne meening deelen, wijzen er dan op, dat tai van inlander, vooral koklies, gewooji zijn dagelijks eon zokoro hoeveelheid opium to go- bruiken en loch groote lichaamsiiJHpanjiing kun- non verluon (de kolenkoelies to Singapore, dio eon go midd olden hoogon oudordom boreik(M) on bokoid zijn als kruchligo on ij vorige werk- hoden, gebruiken J)or dag J0 a 20 niaal grootor dosis dan eon matig Javaansch schuivoo), terwyl do kwalon, waaraan hot overmatig gobruik van opium zijno gobruikers *zoker* blootstelt, bij hen niet in beduidendo mate voorkonij). Krach- tige voeding schijnt niet zonder in vloed to zijn op heG tegengaan van de schadelijko govolgou van hot opiumgebruik; toch wordt bo wee rd, dat zclfs 对 Blinder goedo voeding het opiumgebruik gc- l'inger govaar opleveit dan wol cons verzekerd is on dat nionig mnschelijkr wrak niet door het gobruik van opium in dien toestand gorookt is, maar dat zulke uitgeputte personen derwl na het verlies van hunne gezondheid to schuivon zijn overgegaan. Daartegon wordt door do absolute bestrijdors van Jict opiumgebruik aangovoerd, dat zelfs bij matigo opiumgebruikers do kracht on ondermijnd worden can dat dezen, wanneer zij door Kiocto word on aangetast, vaak daaraan hoizwijken of althans in veel hoogcro mate lijdon dan zij, die het opium mijden. Bo vend ion staat do matigo gebruiker voor hot (zij hot m eesta

overdronven) gevaar, dat hij zich goheel aan hot genot van opium zal o verge von, omdat do aan- vankolijk gebruikto hooveelheid niot moor don gewonschten prikkel geeft en hij, om dion to vor- krijgen, or too gobracht wordt dio hooveelheid to vormoerdoron. En dat hot *onmatig gebruik* van opium op den duur hot lichaam sloopt, daarovor best a at wel geon ernstig verschil van govoelen. Aanvankolijk lijdt men aan onrustigon, niot ver- kwikkondon slaap, slapeloosheid, duizeligheid, hoofdpijn. Lon gon on hart wo rd on aangedaan, weldra ook maag, darmen en urino-organen en het gczichtsvrmogen neo mt af. Gaat men op den ingcslagen weg voort, dan no mon al doze vor- schynselen in hevigheid toe, en worden deze opium- gcbiniikers ook door liun uiterlijk konbaar. „Het vasto vot wordt ver van gon door eone olieachtigo afschiding, die op hare bourt wodor vordrevon wordt on waardoor het aangezicht icts perka- mentachtigs krijgt. Allo glans vordwint uit do oogon, allo flikkering gaat verloren. Zij schijnon in him no holtcn geheel to zijn weggezokon, tor- wijl do wonkbrauwon kwijnendor worden on eon vaal gcel het gansche gclaat bodckf *. Ook do nieren worden aangedaan on vortoonen spoedig eenc ontsteking, die de aanleidondo oorzaak wordt van waterzucht, opgezwollen, inot water door- trokken vooten, beencn en buik. De zoogenaamdo Brightsche ziekte komt voor don dag „Klaagdo de lyder roods lang ovor spanning op do borst en kortadomighoid, nu wordt horn hot a<lc>nhalcn bijna onniogelijk, zoodat hij idor oogenblik dreigt to stikken. Het bed erf dor voch- ton roopt dikwijls groote puisten, vuile, boosaar- <lige zweron, kliergezwellon on knobols to voor- schijji). Intusschen is hot lichaani vormagerd. Hot vl<-i sch is aliengs vortoord, hot vel hangt als oon zal ; om het gebeuen to. Hot aangezicht wordt lijk- kleurig on zwart, do beencn raron ontbloom als houten blokken**). Dat ook do werkzaamheid d<-r h ; rsonen wordt aangedaan sprookt vanzolf; het verstand wordt bonovcld, de donkkracht vernibtigd, hot gcheugon vermindort. Dit lijdon kan jaren lang duron totdat do botrokono sterft, het zij aan karbonkcls, hotzij aan hartlijclen. Grlukkig is ocn dusdanig misbruik van opium in Noderlandsch-Indiii eon uitorst zolden voor- komend vorschijnsej, en men wachte or zich vooral voor om aan to normou, dat oon noomons- waardig aait.al goregldo, zolfs zware schuivors g<Hloem<l zijn het bo ven oinschrovon lot to nioo- t< : n on(l(Irgaan. Ook op do nioralitoit van don gobruijeor werkt hot opium vaak in hoogo mate ongiingsig. Menigcen is tot misdrijf vervallon ton einde zich do midd”)ni to vorschaffon om hot gobruik van opium voort to zotton. Eon niot goi'ing go Lal misdadon op Java is aan misbruik van opium to wijten ; hut is con feit, <lat do inlanders zolvon ovor hot opiumschuivon on zijn© morcolo gc volgen ongunstig oord colon.

Daarontogon wonlt wol bowoord, dat hot gobruik van opium hot jnisbruik van storkon drank to keer^gaat, on daar, waar het opiumgobruik vormindort, dal van alcoholica zou toonomon.^

Omtront do go volgen van eionlijko acuto of chronicho opium- on morphino-vorgifuging is mon vrellid ingolicht (zio o.a. L. Lowin, „Lohr- puch dor Toxicologio", bl. 352), maar ovor den Hivlood van ongorogold/on matig opiumschuivon wect., mon niot vool. /Slechts woinig goodo bo- schrijvingon zijn or van don zolf waargonomon

invloed van opium eten of rookon. Bekond is eon boek van Thomas De Quincey, „Confessions of an opiumcater", (zie over dezen aan opium ver- slaafdon auteur cene studio van Arv^do Barine, Essais do litt^raturu pathologicuo: Fopium, in Revuo d.os deux Mondes 1896, bl. 116, 343), doch dit geldt geen normaal (Aziatisch) goval, maar is mecr de toestand van den hedendaagschen morphinist te Londen of Parijs. To Singapore, heeft do Russische natuurvorschcr N. Von Mik- licho Maclay zichzelf aan een opiumrookproef onderworpen ; dezo proef is uitvoerig, doch opge- smukt, beschreven in hot Natuurk. Tijdschr. v. Ned.-Ind. XXXV, bl. 243 („Ein Opium Rauch- versuch, Physiologischc Notiz"); er zou uit blijkon dat hot opiumschuiven geenerlo droomen of hallucinatos, doch alloon cen behagelijk go- voel van rust veroorzaakt. Do rook van tjandoe be vat slochts sporon morphino en onbekend is, welk bestanddeel de gonietingen teweeg brengt. (E. Martin, „L'opium, ses a bus, mangours et fumeurs", 1893). Over een en ander vergelijke men voorts J. L. Zegers, „Het opium-vraagstuk in Ned. Oost-Indie"; Nijmegen 1890. Zie ook E. Molsger, „Das Opium in Indonesien", in Rovuo Col. Internal. 1887, II, bl. 175; Dr. J. Van Riemsdijk in „Do Opiumvloek", II, bl. 83; P. O. J. Van Brero, in Gon. Tijdschr. v. Ned.- Indie, XXXV, bl. 142 on het tijdschrift „The friend of Chinn", hotvolk met vol andoro ovor opium handelende schriften, darin overcon-komt, dat hot te eenzijdig, hotzij pro-, hetzij contra-gordgeerd is.

Ook hot uitvoerig ondozoek der Engelsche „Royal Commission on Opium" in 1893—94 hcoft niot zooveol schuld op hot opium geladen als wol vorwacht word, on de Re geering heeft,- na 5 dooion rapporten, in 1898 vrijwel aange- nomen hot oordeel van Sir W. Roberts, dat „it cannot bo said to have been adequately proved that moderate opium-smoking by itself, and apart from its surroundings and from disease or semi-starvation, has any prejudicial effect on health". Maar ook daar te Jan de is do strijd nog niot uitgestredon en vormoet mon ook het togonovorgosteld oordool: „these five volumes of evidence, carefully compiled as they have been on the main through the instrumentality of an able Governomont fighting for its rovenuo as necessary for its life, yot loavo an unmistakable conviction, that the opium habit, apart from any medical use, is physically injurious, and morally indofonsiblo, just in proportion to the extent to which it prevails" (J. Rowntree, „The opium habit in the East : a study of the evidence given to the Royal commission on opium, 1893 — 94", London 1895).

Daar do Ned.-Indischo Ro geering don aanplant van don pnpavor verbodon, on strafbaar gesteld hoofd dowijl oon ovontuoolo cultuur in onzo kolo- nien zoor moeilijk ondor controlo kan gesteld worden on allicht tot verbreiding van het gobruik zou aan loiding go von, terwijl hot bovondion lang niot zokor is, dat con bruikbaar product zou worden vorkogon., kocht zij tot voor kort het be- noodigde Bongaalsch opium op de maandelijks van wo go do Britsch-Indischo regooring gohouden voilingon to C.iltutta,jian door tusschonkomst van oon handelshuis. Mot ingang van 1 Januaxi 1917 is tussohon be ide Regooringon cono ovorkomst gesloten volgons wolko hot door do Rogio bo-

noodigde rechtstreeks aan het Nederlandsch-Indische gouvernment tegen een vasten prijs wordt geleverd. Levantsch opium, vroeger vrij veel gebruikt, zal na do verwerking van don nog voorhanden voorraad, niet nicer door do Regio worden gebezigd. Zio o nitron t eeno „papa vercultuur in Nederlandsch-Indie, een door do firma J. H. do Bussy te Amstordaman. 1903 uitgegeven overdruk uit het Sdbrabajasch-Hand olsblad van den toenmaligen hoofdredacteur M. van Geuns. De Regeering behoudt zicli in den gohoelon Archipel hot uitsluitend recht voor van don in- voer van hot ruw product, aismedo van de bo- reiding en den verkoop in het klein daarvan. Voor medicinaal gebruik zijn afzonderlijk regelingen vastgesteld. Slechts zeldon wordt in Ned.- Indie het bereid opium gekauwd, ingeslikt dan wel in water, thee of koffie opgelost opgedronkon, meestal wordt het geschoven d.i. op eeno oigen- aardige wijze gerookt. (Jav. uit drukkin gen zijn: ngoedood, rooken ; nginoem of minoem drinken; mangan, eten ; njeret, slurpen; ngisep, zuigen).

Do uitdrukking *schuiven* is vermoedelijk ontstaan, om daarmedo hot krachtig inzuigen of op- halen van den rook aan te geven. Daartoo wordt gebruik gemaakt van een pijp, bedoeddān (JAV.), bestaande uit een steel of roer, oeroeng (JAV.), van metaal of bamboo, ter dikte van eon vinger, ongeveer een voet lang en aan 66no zydo gesloten. (Afbeeldingen o.a. by Hartwich, t. a.p.). Bij het gesloten einde is een© kleine opening, waarin een breede, holle kop, tjopak (JAV.), van hout, hoorn, aardewerk, ivoor, zilver of ander metaal door middel van een tuitvormig mondstuk wordt vast gezet, welko kop eene kloino tepel- vormigo bo venopening heeft, waarin eon balletje opium gelegd wordt. Bij den schuivor, meestal op een balbald (JAV.) (rustbank) gelegon, staat een brandond lampje, palita, dian (JAV.), bij den vlam waarvan hij do pijp ekop zoodanig houdt, dat het opium begint te smeulen, waarna hij de rook inhaalt en zoo lang mogelijk binnen houdt. Bij het rookon wordt het bereid opium, vooral door de armere on kleine schuivers, ook wel ge- mengd met Chineesch papier, gcdroogdo en ge- stampte djagoong (mals), of met verschillondo gedroogdo plan ten deelen, door den Inlander dikwijls ten onrechte gandja (JAV.), genoemd, doch die met do eigenlijke gandja, of gandjoh of hasjisj (*Oanabis Indica*, Indische hennep) niets gemeen hebben. So ms wordt een extract van andawali (MAL.) en ook de bladeren van de s&la- tan (een Traoinw^soort) (JAV.) als surrogaat van opium gebruikt. Een uitgebreide verzamolin g van opium betrekking hebbende voorwerpen vindt men in het koloniaal museum to Haarlem.

Wie hot opium in Ned.-Indie hebben gebracht is onbekend, wellicht hebben Arabieren, Chineee- zen en Hindoe's onafhankelij van elkaar, daar- toe medegewerkt. Nad at het een handelsartikel der O.-I. Compagnio was geworden, nam do invoer op Java toe, vooral toen zij het monopolio van invoer voor het rijk Mataram (1676), het Sultanaat Cheribon (1678) en later ook voor Bantam verkreeg. Zij kocht het van Inlandsche tussschenpersonen, die hot in hoofdzak uit Bengalen betrokkon. In Batavia werd het door de Compagnie in kleinere hoeveelheden aan licentiehouders verkocht, die het naar elders over zee mochten uitvoeren. Reeds toen werden zware straffen op het smokkelen gesteld, doch

I zelfs hot dreigon mot don galg kon don shiik- handel niet boperkon. In 1742 word do invoer voor eon ieder opngcstold tegen botaling van uiterst zwaro rchton. In 1745 werd do „Sociototy tot don handel in amphioen" opgericht, eeno naamloozo vennootschap, wdker aandeelhou- ders grootendeels ambtenaren waren en aan welke de Gompagnie al het opium, dat zij uit haro bezittingen in Bengalen botrok, afstond on aan wie zij het uitsluitend recht van den verkoop in het klein daarvan verlcende (Plakaat- boek V, biz. 284, 296). In 1794. werd die Socie- teyt opgeheven (Plakaatboek XI, biz. 666), om- dat de Compagnie uit het opiummiddel zoo good als geon voordeelen trok, wijl deze bijna alle aan do zich naar Europa verplaatst hebbende aandcelhouders der Societcit ten go ode kwamcn. Met hot beheer van het monopolio, dat lians go- heel ten bate der Compagnie kwam, werd de Amphioen-directio bolast, die hot opium, door do Compagnie aangevoerd, in hot groot verkocht, lietgeen de koopers dan wed er in het klein mocht- ten debiteeren. Daendels hief ook doze instelling on en voerde do verpaebting in van het recht tot hot borciden en in het klein verkoopen van het opium in daarvoor aan go we zen verkoopplaatseir, een maatregel reeds in 1747 op kleine schaal te Batavia genomēn, doch na 3 maanden wed er ingetrokken. Raffles boval in 1815 beperking van het gebruik van opium tot de steden Batavia, Semarang on Soerabaja, doch reeds in 1816 moest op bevel uit Bengalen dezo maatregel weder word on ingetrokken. Na het herstor- van het Nederlandscho gezag bleef do pacht go hand- haafd ; do invoer in hot groot was vrijgelat, maar do pachters alleen waron tot hot dobiot in hot klein gerechtigd. Eon belangrijko maatregel werd in 1827 genomēn, toon do Handelmaat- schappij het recht verkreeg om tegen zckcro uitkeering aan den lande, opium uit do eorsl o hand te koopon on in hot klein te verkoopen, welk laatsto recht zij weder vrpachtto ; in 1833 trok het Gouvormomont ochter weder do oxploi- tatie van het opium op Java on Madoera aan zicli on heoft dit tot hedon too behouden. Verschid* - no stelsols worden Jan gen tijd daarbij floor do Re geering gevoJgd, die uitingen waren van haer slevon om eon tweetal, jnocilijk to voroonigon, doeleinden te boreikon: beperking van. hot gebruik onder do inlandscho bcvolking, wegons do grooto had colon, dio dil voor dezo ten govolgo had, en... do vorkrijging van ocno zoo lioog mogelijko winst. To moeilijker viol dit, omdat do Re georing vrdogor zich voortdurond bediēndo van tussschonporsonen, wior belang medebracht hot debiot van opium zooveel mogelijk uitte- breidon : do pachters. Do Regeering dobiotcordo namolijk do in hot groot verkregon opium niot aan do consumomton, maar stond hot uitsluitend recht daartoo af aan hon, dio dit op do voor haar meest gunstigo voorwaarden, bij open bare uit- bosteding bedongen, van haar verkregen. Daar- to- werden Java on Madoera in pachtdistricton vordceld ; hij, dio door do Re geering als pachtor werd aangomton, kroeg liot uitsluitend recht van opiumdobiot in hot hem toegewezen district, maar mocht goon ander opium verkoopen dan d&t, hotwelk hem van Gouvememontswego vor- strekt werd. Wanneer nu bij do Regeering de wensch op den voorgrond kwain om het gobruilc van opium te boperken, lag het voor do hand

den pachtor slechts con botrokkelijk geringo hoo-
 veelheid opium to vorschaffon. Dit zou indordaad
 doeltreffend go wee st zijn, ware het niet dat eon vaak
 op zoor uitgebreido schaal workendo smok-
 kelhandel wel middelen wist to vinden die hoo-
 veelheid aanzonkelijk to vormeerdoren. Dozo han-
 del we rd so ms op rousachtigo schaal gedreven;
 organisatien waarbij millioenen op hot spel ston-
 don en die op tai van plaatsen haro agenton hadden, we rd
 on in het leven geroopen, om hot opium in te vooron
 on aan don man te brengen. Op allerlei wijzon werd
 het artikel, dat in kleinin omvang groote waarde
 vortegenwoordigde, ter sluiks ingevoerd; kiston,
 potten, vaten, bior- flesschen, sardijntjes-blikken,
 zolcn van Chi- neesche mulen, Chineescho graven,
 steenen boeldon, duiven, — ja zelfs het menschelijk
 lichaara werd benuttigd om het opium in to ver-
 bergen. Onwillekeurig werkte het Gouvernemont
 sems tot den snokkelhandel mode, door de ver-
 pachting der Duizend-eilanden, die hoofdzakelijk
 goede rsultaten opieverde, oxndat zij bij uitstek
 gunstig gelegen waren voor de opiumsmokkela-
 rij. En wat men aanvankelijk niet vermoedde, ook do
 pachters bleken in don smokkolhandel botrokkon to
 zijn. Dozen, met eeno enkelo uitzon doring
 Chineezon, die zich niet om het wolzijn dor
 bevolking bokommorenden, hadden groot bolang bij
 eon uitgebreid debiet, on wanneer het Gouvernoment
 hun slechts weinig opium vor- strekte, vulden zij dit
 door don smokkelhandel aan ; ja zelfs, wanneer dit
 hen dwong vecl opium to nemon, trachtten zij nog
 moer te verkoopen, desnoods ook door invoor ter
 sluiks in andero pachtistricten. Niemand dan de
 pachter was bet or in staat, smokkolhandel te drijvon,
 daar hij bevoegd was grooto hoeveelhedon opium to
 bozitten, torwijl vaak eono machtige organisatio hem
 ten dionsto stond, en hij in do van hom af- hankclijko
 personon, o.a. do agon ton voor den verkoop,
 gowiUge werktuigen vond, dio so ms voor geen
 geweld torugdeinsden, zooals o.a. in 1852 bloc,
 toon inlandsche huisgezinnon in Pasooroaan, die don
 pachtor haddon kunnen vor radon, door hom onder
 bodroiging mot don dood uit. hot go west vorbannon
 worden.

Do stJsols, door do Bogoering govolgd, kun- nen
 beschreven worden ah cone afwisseling tus- schen
 tiban on sirain. T i b a n noomdc mon het opium, dat
 do pachtor v o r p l i c h t was van hot Gouvernomont
 to nomen, on waarvan de hoovoel- heid on prijs door
 hot Gouvernomont werden vastgestolcl; s i r a m hot
 opium, dat hij nog bo vondion kon vorkrijgon. Hot
 uitsluitend tiban- stolsol was zokor botrekkclijk hot
 bosto, wannon mon precios do juisto hooveelheid
 had gokond, di do pachtor aan don man kon
 brongon, vooral wannon het opium togon hoogo
 prijzon don pachtor golovord word on do llogooring
 dus eon ruim aandoel in do winsten kroog. Maar dio
 konnis ontrak in den rogol gohoel; do mogolijkheid
 moer of raindor opium to slijton hing te zoor van
 vorrachillendo, niet to controloeron omstandig- hodon
 af. Er was dus grooto kans, dat mon te woinig opium
 gaf, waardoor de pachter goprik- kokl word don
 smokkolhandel to hulp to roopon; gaf mon hem te
 veel, dan zetto dit hem aan het obiot uittebreiden
 on zelfs in vreemd pacht- istricton to smokkolen. Dit
 laatsto was vooral "goyal wanneor men, zooals cen
 onkolo m&al geschieddo, de pacht aan hom gunde,
 dio aannam

de mocato tiban to no mon ; men deed dit om de
 ware bohoofte aan opium to leoron konnon. Ge-
 woonlijk oischte men ochtor oon pachtschat on word
 hij pachtor, dio aannam hot hoogsto bedrag to
 botalon; so ms word daarbij de tiban voor lagon prijs
 go levo rd, hotgeon in den regel nadee- lig voor don
 lando was. Daar er voor een voor- deoligo exploitatie
 van do pacht, behalve cenig kapitaal, groote kennis
 van land en volk, eene cigenaardigo bekwaamheid en
 sluwheid en een soms onbogronsdon invloed op allo
 lagen dor be- volking en zelfs op do bestuurders
 goeischt werd, was de concurrantie dLkwijls gering
 en moest dezo meermalen door allerloi minder
 aanbovolenswaardigo middelen opgewekt worden.
 Werd de tiban in den regel slechts togon hoogon prijs
 vertrokt, zoo word de si- ram — wanneor dozo don
 pachtor werd toe- gestaan — gowoonlijk tegen
 lagoren prijs ge- gund. Do hooveelheid siram was
 soms be- porkt, soms onbepert. De 'onbeperte
 ver- strekking van goedkoop opium had natuurlijk dit
 voordeel, dat do Regeering nieer de bohoeft^o aan
 opium leordo kennen en dat do smokkolhan- dol,
 voor zoovor do pachter daarbij botrok- ken was, zoo
 goed, ala gehool ophicld, althans in zijn eigen
 district, — niet altijd echter ter- stond, daar do
 pachtor vaak nog aan de leveran- ciers van
 gesmokkeld opium verbon^en was. Maar
 daartegenover stond hot on misken bare gevaar voor
 grootor uitbreiding van het debiet, —ook door
 snokkolarij in n a buri go district en.

Do achtereon volgen do rogolingen van don ver-
 koop van opium in hot klein nu waren hoofdzak-
 kolijk oon afwisseling van hot tiban- en het siram-
 stolsel. Toen do Staat do exploitatie van het opium
 niet langor aan do Handelsmaatschappij opdroog,
 stond hij het recht tot den verkoop van opium
 perceolsgowijzo en voorloopig onders- hands af; de
 pachter moest eon zekere lieveel- hoid opium no
 mon voor den hoogon prijs van / 10.000 de kist of
 100 de kati (de Handel- maatschappij gaf zolden
 meer dan f 3000 A / 4000); hij kon meor krijgon
 togon f 40,60 per kati. In 1834 en 1835 word hot
 opium in voilingen vorkocht on hij werd pachter, die
 aannam het meesto opium to nomen. Op grond van
 de ondor- vin.ding, toen opgodaan, werd de
 waarschnlykjo bchoefte aan opium op 430 kisten
 gesteld en dezo hoovoelheid a Is tiban aan gen omen
 ; siram werd ochtor tot hoogon prijs toegestaan
 Pachtor werd hij, dio aannam bo ven het kostondo
 van do tiban don hoogston pachtschat to betalen (Ind.
 Stb. 1834 no. 53, 1835 no. 49). In 1843 word hy pach-
 tor, dio aannam do grootsto hooveelheid opium to
 nomon, die togon hoogon prijs (/ 175 de kati) word
 afgostaan (Ind. Stb. 1842 no. 42); in 1848 word wed
 or oono bopaaldo hooveelheid togon / 100 do kati
 vorstrokt, waarbovon nog een vierde als siram kon
 worden gonomon, on daarbij oen pachtschat goeischt
 (Ind. Stb. 1849 no. 42).

In 1855 word oen zoor stou to proof genomen ton
 einde de waarschnlykjo bonoodigdo hooveel- hoid
 opium te looron konnon. Aan den pachtor, dio
 aannam do hoogste pachtsom to botalen, word
 zoovoel opium vorstrokt als hij ten genoogon van hot
 hoofd van gowestelijk bestuur zou aantoonen to
 bohoovon on dit wel togon don uitorst lagon prijs van
 / 12 do kati (vgl. Ind. Stb. 1853 no. 8,9 niet 1854 no.
 76). Ondor do working van dit stolsol stoeg do
 hooveelheid opium, die we e 11 i g.

verkregen word, in beduidende mate; in 1855 nog slechts 622 kisten, nam zij achtervolgens toe tot 708, 846, 913, 998, 1056, tot zij in 1861 1022 kisten bedroeg. In laatstgenoemd jaar werd tot een geheel ander stelsel overgegaan. In de meening dat men nu achter de behoefte aan opium gekomen was, word de pacht hom gegund, die aannam de hoogste pacht som te bepalen; hem werd echter niet meer dan oone bepaald hoeveelheid opium verstrekt, die voor 1862 op 875 kisten gesteld werd; eene hoeveelheid dus beduidend minder dan het bedrag in 1861 door de pachtiers genomen, on die later nog word ingekrompen (765, 705, 705, 714, 714, 714, 704). Ind. Stb. 1861 no. 98.

Tegelijk met dezen maatregel, die ten doel had het verbruik te keer te gaan, doch daarbij niet voldoende rekening mot den smokkelhandel hield, werden nog andere van dezelfde strekking genomen: uitbreiding der verbod on kringen on beperking van het aantal officieel verkooptalen. „Verbod on kringen" word on do strekking genoemd, waar hot verbruik was opium of overblijfsels daarvan te bezitten, in te vooren of te verkoopen; do voornaamste dezer waren do Preanger regentschappen, waar de bevolking in Blechts geringe mate van opium gebruik maakte en waar mede working van do Regenten, dat gebruik in 1824 (Ind. Stb. n°. 44) verboden werd, in naam in hot belang der bevolking, doch in werkelijkheid om de Chineezen, wien men kort te voren het verbod aldaar ontzegd had, te woren. Daarmede dacht men een einde te maken aan den voor do Regeering ten financieel schadelijken clandestienen verkoop van koffie door de bevolking aan die Chineezen, waardoor hunno cultuurprocenten verminderden. In zulke kringen heeft in den pachtijd do sluikhandel steeds gloeide. Destijds waren verkoop- en schuifplaatsen 6en; zy werden met den naam van kisten aan go- duid. In naam werd van Regeeringswege een et-ten g, in werkelijkheid een zeer slap toezicht on die kisten gehouden. Hot spreekt van zelf, dat do verleiding tot schuiven toonam naarmate do verkoop plaatsen, tovons schuif-gelegenheid, talrijker werden, on welko reden hun aantal en de plaatsen, waar zij mochten bestaan, door het Gouvornement werden vastgesteld. Het aantal clandestiene schuifgelegenheden, waar tevens met grove winsten en vaak op credit wederverkoop van opium plaats vond, was logio, en steeg on even redig, naarmate het aantal officieel verkoopgelegenheden word on gekrompen. Zij werden door de pachtiers, die belang bij een grooten omzet hadden, tegen de politie on bescherming genomen, en hot bestaan der gelegenheden is als den van de voornaamste redenen te beschouwen, dat in vele gedeelten van Java het opiumgobiuk vast on voet verkregen heeft. Het aantal daarvan bedroeg vele duizenden, en het voortbestaan word gemakkelijk gomaakt door het zoogenaamde *patoiganstelsel*, waarbij werd toegestaan, dat mot speciaal vergunning van don Resident enige Inlanders voor hunno gezamenlijke behoefte, door een hunno opium nochten laten inkoop on hot gezamenlijk te schuiven (bambon, JAV.). Diteed langzamerhand de zoogenaamde „erkonde goheime kisten" ontstaan waarvan thans nog overal de sporen aan wo- zig zijn [ba in bon pSteng (JAV.), op alle gewestelijke en op bijna alle afdeelingshoofdplaatsen op Java],

In 1869 werd opnieuw van stelsel verandord, daar de Regeering do meening was toegedaan, dat hot toon bestaande systeem den smokkel- handel in do hand werkte on dus den lando van belangrijke inkomsten beroofde, zone!or daarom het jnisbruik van opium tegen te gaan. De pacht-ter zou voortaan tiban verkrijgon on bovondion zooveel opium als hij zelf vorlangdo (Ind. Stb. 1869 no. 81), hetgeen editor in 1871 (Ind. Stb. no. 189) opmerkt werd tot het dubbelo van do tiban; alleon met bijzondere vergunning van het Gouvornement kon daarna nicer siram worden toegestaan. Verscheiden verboden kringen werden om dezelfde reden ingetrokken. Do hoeveelheid wettig verkocht opium steeg ontzaglijk on wel in 1870—1872 tot 1263, 2033 en 2664 kisten, terwijl het aantal aanhangen niet in belangrijke mate verminderde. In 1873 akorde men dus hot maximum-tiban-stelsel terug on werd den pacht-ter slechts cono bepaald hoeveelheid opium verstrekt tegen don lagon prijs van / 3000 do kist (Ind. Stb. 1872 no. 197). Do hoeveelheid, toon verkrijgbaar gesteld, bedroeg voor Java en Madocra 1170 kisten; zij is in 1881 op 1765 kisten gobracht, in 1885 op 1753 kisten on in 1893 (het laatste jaar v66r do geloidelijke invoering der Regie) op 1759 kisten. Deze maxima werden echter door do pachtiers nimmer genomen. Zoo worden in 1881 nog 1668 kisten, in 1893 slechts 858 kisten verstrekt. Deze vermindering was niet toe te schrijven aan afname van het gebruik, maar aan de omstandigheid, dat de pachtiers op Java en Madocra zich zooveel mogelijk op clandestiene wijze via Bali ut Singapore van opium voorzagen tegen een prijs, varieerude tusschen do / 1000 on / 1200 do kist, in plaats van langs officieelen weg togon / 3000 van hot Gouvornement het bonodigde product te betrokken. Om aan dergelijke praktijken een einde to maken word een hoofdamtenaar mot don titel „Resident ter zee" aangesteld, die bo Jast werd met do leiding der maatregelen tot bestrijding van don sluikhandel, on die voornamelijk het invoeren van opium por prau w trachtte to voorkomen. In J 889 word hij ver van gon door een Hoofdinspecteur voor do opium niaan gologon-heden, aan wion onder meer ook de toegang vat don sluikhandel tor zco was opgedragen, woik laatste thans nog een deel van do taak van den Hoofdinspecteur Chef van den (hionst dor Opium- regio uitmaakt. Tot (lit doel boschikt doze hoofd-ambtenaar, behalvo over speciaal fondson, ook over eenigo scheinon der Gouvornementsmarin, w.o. do speciaal voor dat doel in 1893 to Vlissingen gobouwd on volvarondo opiumjagers' „Cy-cloop" on „Argus", die in hoofdzaak gebruikt worden om do Java kusten to bowaken, on om binnonvallende on uitgaande mailon vracht-stoomers to convoyeeron. Het laatste is noodig, oindat anders in do nabijheid van havens, o) plaatson aan ingowijden bokend, opium, aan drijvers bovostigd, over boord gezet word-

Een voor het opiumvraagstuk belangrijk jaar was 1893, toon besloten word om, ter vervanging van do opiumpacht, do proof to nemen mot do zoogen. opiumgiegie, d.w.z. beroiding, detailverpakking on verkoop) door den Staat in eigen beheer; een maatregel reeds in 1888 door Mr. P. Brooshoof in zijne Memorio aanbovolon. licids lang waren do oogon geopend voor do gebrek van het bestaande stelsel, waarbij do pachtiers,

die aanzienlijke macht en invloed bezaten, groot belang bij uitbreiding van debiet hadden en in stede daarvan werd aanbevolen om stolsol, waar- bij de verkopers niet geïnteresseerd waren; niet name geschiedt dit door den in 1890 opgo- richton Anti-opiumbond (zie zijn orgaan „do Opiumvloek“) en zijn oprichter, Jhr. Mr. W. Elout van Sooterwoudo. Vgl. ook N. J. Struyck, „Opiumpacht of opiumregie“, 's Grav, 1889. Het gelukto do Regeering in zooverre voor dit plan te winnen, dat het lid in don Raad van Indie W. P. Groeneveldt do opdracht erlangdo om zich naar Cochín-China te begeven, ten einde de werking van do daar ingevoerde opiumregie te bestudeeren; de vrucht dier zending was een belangrijk rapport over het opium-monopolie in Fransch Indo-China, dat o.a. als bijlage bij de Memorie van antw. Ind. begrooting 1892 gepubliceerd werd en waarin de steller met aandrang tot de invoering eener regie volgens door hem aangegeven hoofdpunten adviseerde. Ofschoon het niet aan bezwaai ontrak, tegon eene regie ingo- bracht, die vooral door den oud-directeur van finantien, Dr. L. W. De Roo, krachtig werden ontwikkeld (zie Vergad. Ind. Gen. 5 Nov. 1889 en 19 Febr. 1890 on zijno brochure „Do verkoop van opium op Java“, Nijm. 1892), worden op initiatief van den Minister Van Dedem voor- stollen aan do Staton -Gnemaal gedaan (31 Oct. 1893), ten einde beschikking te krijgen over gelden, noodig voor het nemen van eeno proef mot de regie in een go west, voorstellen die hunne bekrachtiging kregen in de wot van 30 Dec. 1893 Ind. Stb. 1894 no. 12. Madoera werd voor do proefneming gokozen on daarmedo op 1°. Sept. 1894 bogonnen (Ind. Stb. 1894 no. 161—163). Vooraf was daartoo te Mooster Cornells bij Batavia door het Gouvernement eene voorloopige fabriek voor de bereiding en verpakking der bo- noodigdo tjandoo ingericht, nadat het zoer moottolijko vraagstuk eener doelmatigo verpakking in Nedodand tot oplossing was gebracht door wijlon don hcor S. L. Huizor, oud- hoofdningen io ur van het stoomwozon in Nod.-Indie; dezo koos als verpakkingsoorm tubes van tin on do fabriek word dadolijko voorzien van op zijno aan wijzing voraardigdo werktuigen oiu die tubes autojnatisch to jaakon, to stompon, to vullon on inidtlels zoer kloine motalon oogjes to sluiton. Jil Jaaste geschiedt zoodanig, dat do tubes niet opengemaakt kunnen worden zondor hot bo vindingo geheel to vorniolon; zij kunnen dus niet voor claudstiono dooloinde voor do tweedo maal gobruikt worden. Do regio is begonnon do tjandoo on dozelfdo wijzo to boroidon, als bij do pachters goschicddo, maar woldra worden in hot procedd bolangrijko verbeteringon aangebracht door den oorslon Directour van do fabriek dor Opiumrogio J. Haak, dio bij vorschillondo pachters nauwkeurigo onderzoekingon instoldo naar do vorschillondo wijzon van beroiding. Do gonomon proof nam oon zoo bovredigond boloop, dat zij roods in 1896 ook in Pasoerooan, Probo-linggo on Bosooki word voortgozot, torwijl op grond van do aldaar vorkrogon ondervinding bosloton word loo ondo goloidelijko invoering dor Rogio op Java on Madoera, w.o. ook do Lam-pongscho Districton, welko met Batavia een pachtdistrict uitmaakton on op oon dool van do afdooling Lombok. Op 1 Januari 1904 was aan do boginsol vollodig uitvoering gegovon, waarna

in

ook op do Buitonbezittingon, thana nog als tijd- lijko maatrogol, do Regie goloidolijko word inge- voerd. Hot voor do Rogio bonoodig opium word boreid en verpakt in een daarvoor speciaal ingo- richto fabriek, welko, ter vervanging van de voorloopige, in 1901 in gobruik werd gesteld. Zij is in Kramat, Woltovroden, golegen en op go- zotte data voor hot publiolo te bozichtigton. Do grondstoffon, die voor do beroiding van hot rook- baro opium (tjandoe) dienen, zijn: a. ruw Ben- gaalsch opium b. djitjing, d.i. het verbrandings- residu van tjandoe, dat zich in den kop van een schuifpijp vastzot, en na uitgokrabbt te zijn bij het Gouvernemont tegon hoogen prijs kan ingo- loverd worden c. ruw Levantsch opium, hetwelk echter, zooals reeds vroeger gezegd, binnen zeer korton tijd niet meer zal gobruikt worden. De vorworking van het Bengaalsch opium geschiedt als volgt: do bollen worden opongesneden en van hun inhoud ontdaan. Het in de omkleeding (schors) dor bollen ingedrongen opium word uitgekookt, on door person gefiltreerd, het ver- krogon vocht word dan in triple- effets tot extract ingedik, en daarna onder toovoeving van water gomongd met het uit de halve bollen verzameld ruw opium. Dit mengsol word tot $\pm 6\%$ watergehalte ingedik, on daarna goroost waarLoe het in hoeveelheden van ± 6 K.G. word uitgestreken aan den binnonkant van grooto rond- koperon pannon, dio omgokoerd aan de stralendo warmte van een houtskoolvuur worden blootgesteld. Dit roostproco vcreischt veel zorg en routine en is eenigszins te vergelijken mot hot brandon van koffio. Het verlangde aroma ontwikkelt zich, naar mate het caoutchouc-achtige taai opium zich in een min of meer brosse massa vorandert. Do gorooste massa word met koud water uitgotrokken on daarna in triple- effets on vacuumpannen ingedik tot Bengaalsch t 6 n g k o of Isto qualiteit beroid Bengaalsch opium mot een morphinegehalto van 12—13%. Hetgeon in koud water onopgelost is gebleven, word eenige nialen mot water uitgekookt, on na bokooling gefiltreerd on ingedik tot Ben- gaalsch d j i t j o e i of 2de qualiteit bereid Bengaalsch opium met een morphinegehalte van 7—9%. De ook na koking onopgelost gobieven stoffon worden weggeworpon. De djitjing, d.i. hot uit de pijpon goachraapte residu, word vorwerkt door het met water uit te koken on hot vorkrogon vocht na bekooling en filtratie in to dikken tot een extract, dat den naam d j i t j i n g k o draagt, met een morphinegehalte, dat ongoveer even groot is als dat van de tjandoe, waaruit de djitjing verkregen is. De bewerking van ruw Levantsch opium, geschiedt oven als die van Bengaalsch; alleen vorvalt de schors- kokcrij, omdat bij dat opium het papaverbloom- bladen-omhulsol ontbroekt. Do Isto qualiteit (T u r k s c h t 6 n g k o) heeft een morphine ge- halto van 17% of minder tot 24%, do 2do qualiteit (T u r k s c h d j i t j o o i) van 10—14%. Vermonging van genoemdo vijf, dan wol van onkolo dior tusschonproducton, onder toovoeving van 1 a 2% suiker, doon do vorschil- londe tjandoesoorten onstaan, die door de Regio verkrijgbaar gesteld worden, en die bij een watergehalto van $\pm 19\%$ on een morpliino- gohalto van 10—13% uitorlijk aan vloebaro don kero koukensiroop doon donken.

In het begin dor exploitatio van de regio werd

11

een groot aantal verschillende mengselen here id, wozen Stedehouder van Karangasem (Bali), don die aanvankelijk zooveel mogelijk in sa- menstelling bokondon Goesti Djilantik, nog in busson verpakt ruw overoekwamexi met. do in de voo- gore opium verstrekt, bostomd om dit zelf voor eigen pacht-districten gebruikelijko soorten. In steeds gebruik on voor dat van zijne huisgenooten tot sterkere mate beperkte mon hot, gotal mengsds, tjandoo to brcriden. Volledig- heidshalvo wordt nog strevend naar het vcrkrijgen van 6en uniform product vermeld, dat op Banka den nijinworkers in China van uitstekende qualiteit. Toevoeging van citrocnsap aangekochto zooge- naamde anti-opiumpillen bij het uitkoken der schors, ter botero ext ractie der vorstrest worden. Dio vorkrijgbaarstelling is gestaakt, verschillendo alkaJoiden, hetgeen vroeger door do, omdat dezo pi Hen, die cono kloino hoevcolheid d jit jing bo vat- ton, schadelijkor geacht werden to zijn pachters algemcen geschiedde, wordt thans voor do gezondheid dan zuiver regie-opium; zij waren achterwogo golaten. Vcrvalsbingen met tot gelci verpakt in tube. . inhoudende eon gowicht van 1/2 gekookto maiskorrels om tot een grooter volume te thail aan pillen.

gera- kon, komen van zelf niet mecr voor, even min als do toevoeging van enkelo schimmelsoorton, van In 1913 verwerkte do fabriek de grootsto to KStjoeboeng enz. mot het doel het product eone stork verwachten hoovoeelheid opium nml.: 3065 pikoel stimuloerendo werking to geven, waar- door de zucht (189300 K.G.) ruw opium en djitjing, met een om, nadat het opium uitgewr rkt wa\$, op nieuw te rendomont van 64 %, oplovcrnde 19128 pikoel schuiven to voorschijn greepen we rd. Dergclijko (122226 K.G. = 3166490 thail) bereid opium. Ge- prakt iiken, die, niottegenstaan- do de zware daarop vuld werden in 1914 198.000.000 tubes tjandoo on gestelde, doch zclden toego- paste straffen, door do ruim 3.000.000 geldng tike. In 1915, het laat- sto jaar, paenters algemcen werden toegepast om het debiet te waarovor hier to lando cijfers bekend waron, bieek do vergrooten, hebben er veel toe bijgedragen den kwaden hoeveelheid verwerkte opium ge- daald to zijn tot naam van opium te verergeren. Thans wordt do tjandoo 2190 pikoel ruwo grondstof, ter- wijl 166.000.000 in de fabriek verpakt in tinnen tubes inhoudendo %, 1, tubes en 2.000.000 geleng tike gevuld werden. Do 2, 5, 12,2, 25 en 50 mata, en respectieve- lijk steeds meer intensief wor- dondo bestryding van het aangeduid met de letters A, B, C, D, E, F en G, (100 opiumgebruik doet voor de volgende jaren eone mat a = 1 thail, 16 thail = 1 kati ; 100 kati = 1 pikoel), toenemende, doch misschion eenigszins Bij do invoering van de R-gic in Pasoerocan bieek het, schommelende vermindc- ring verwachten wat do evenals later in Soera- baja, Madioen, Kediri, totalo productie botreft ; niet onmogelijk zal het RCmbang, Semarang, Djokjakarta, Soerakarla en getal te vullen tubes in veel ge ringer mate Kedoe, onvermijde- lijk om behalve tjandoe 00k hot verminderen, omdat do verpakkingseenheden meer schadelijk geachte tikd verkrijgbaar te stellen, naarmate in do Buiten- bezittingen hot opium geleidelijk duurdcr wordt, de vraag naar do kleinste Sedert is de verstrekking daarvan sterk ingekrompen tubes zal vermeerderen, hoezcor het verbruik van opium aldaar 00k sterk zal afnemen. De bereidings- en van bijna 28% millioen gdeng in 1907 tot minder cn verpakkingssos- ten bed roegen in 1915 ± / daen een millioen in 1916 gedaald. In 1917 werd het nog 4.294.000.— of / 1,87 por thail, waarvan / 1,53 aan alleen gedebiteerd in 7 vor- koopplaatsen in Kediri en grondstoffon. Aan metaal voor do verpakking werd / 5 in Pasoerocan. Ver- moedelijk zal dat product in den 232.133.— besteed, aan hout voor de kistenmakerij / loop van 1918 niet meer aangemaakt worden. 10.282. Het getal op daggeld werkzame Inlanders be- droeg van 801 tot 1101. De prijs voor het ruw Tike, welk product niet veel langer dan 6en a P/2 Bengaalsch opirri varioerdc in 1915 van / 1299,3 tot gewas, worden op de wijze a Is sigarettentabak, doch / 1401,79 per kist, deze cijfers bed roegen rewp in iets grover, gekorvon, met gambir gekookt, uitgeperst 1911, / 1312,89cn / 2775,99enin 1910 / 1597,9ft en / en gedroogd, waarna het product bakal (JAV.) heet, 3269,85. Voor dien werd in den re gel van / 900—/ Over 33 gram bakal wordt % thail tjandoe gelijkmatig 1200 betaaid. Do verzending van hot opium naar het ver- spreid, deze massa vormt dan een plaat tike, die in terrein geschiedt niaandelijks op een op hot 100 gelijck deeltjes gesneden wordt ; elk der dan hoofdbureau der Opiuinregio geverifieerd aan vraug van de betrokken Hoofden van gewestelijk bostuur gevormde kluitjes, gel eng, (JAV.) wordt overgebracht aan het ad res van Europeescho Dgpothouders. in een der uithollingen van een vertind looden plaat ; vordero distributio aan do Inlandscho op do bui- een tweede gelijkvormigo plaat wordt omgekeerd op tonbezittingen 00k zeer enkelo Europcoscho en ran den tusschen de uithollingen op clkaar vallen, Chincesche) jnantri's. Do opiumverkoop wordt, waarna beide platen op elkaar gesoldeerd worden, moestal door tusschenkomst van in den rogel Inlandscho assistent-collecteurs, aan dio waardoor 66n plaat ontstaat met 100 volkomen van Ddpothouders volgens vastgestoldo regc-] cn elkaar en van de buitenlucht afgesloten ruimten, die elk overgclaton. Do ontvangan geld on worden door de 66n g6leng tik6 bevatten. Het verbrandings- residu gonoemdo man tri's op gezotte tijden afgedragen aan van tik4 heet klelet (JAV.). In een deel van do residentie assistont-collecteurs, SOBH editor rechtstreeks bij *H Tapanoeli werd verder ruw Le- vantsch opium Lands kas gestort. Op de Buitenbezittingen treden 00k 3 jnata, doch sedert 1915 niet meer verkrijgbaar wol ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur en bij gesteld. Hotzelfde geldt voor het eiland Soembawa, de In- en Uitvoerrcchten en accijnzen als fungeerend waar tot kort geleden ruw Bengaalsch opium in gelijko assis- tent-collecteur op.

vor- pakking verstrekt werd. Eindelijk word den ge- I De verzending van hot opium cn do verdoro distributie in allo richtingen en naar de meest verwijderde en afgelegcn plaatsen van den Ar- chipel v'ercischt de grootste zorg, niet alloon om

to wakon dat allo verkrygbaro tubcsoorten steeds tijdig in elko verkoopplaats aanwezig xijn, manr ook om aldaar to grooto voorraden daarvan to vermijden, omdat anders de kans op fraude to groot zou worden. Do tubes worden ver- pakt in kleine houten doosjes, met glazen doksel voorzien en door een voorzorgeld kruistouw ge- sloten. Iedero verkoopeer kan zich dus, voér het verbreken van do zegols, van don gooden inhoud dor doosjes overtuigen. Dczz doozon worden ver- pakt in eveneens met kruistouwtyjes vcrzorgelde kistjos, die op hun beurt verpakt in grooto verzegeldo pakkisten naar do depots verzonden worden.

Meermalen wordt het ambt van D6pdtoudor als nevonbetrekking vervuld. Meerdero mantri's voor den opiumverkoop xijn tevens belast met het debiet van zout, enkelen fungorcii als hulp- postcommies. Dank zij een scherp controle-stelsel kojuen fraudes betrekkelijk weinig voor. Op cono on tvangst van ruim / 35.000.000 word in 191.5 sJochts / 1715 niot aangezuiverdo tekorten geconstateerd. Tekorten worden niot alleen door do mantri's zelven, dock vaak ook door do aan hen toegvoegele "helpers" veroorzaakt. De inlevering zoowel als do uitbetaling dor „dijtjing" heeft talrijke, vaak kostbare maatregelen noodig gemaakt, ter voorkoming van knooicrijen, zoowel van de zijde der inleveraars, die meormalen stork vervalschto stof aan den man trachten to bren- gen, als van de zijde dor mantri's, dio het inge- lverde oneerlijk admiinistreeren. Hot gehalto der Inlandsche lagere amptenaron bij do Regio is niot zoo goed als gewonscht kan worden, waartoo zoowel de eentonigheid van hot work heeft medo- gewerkt als de benoeming van minder gesefiikt parsonocl door cenigo Hoofdon van gewostolijk bestuur, dio binnen de grenzen van hun amtsgo- bied chef der exploitatio van hot opiummiddelzijn.

Do voornaamste voorschriften op do Regie betrekking hebbende xijn voor Java en Madoe- ra, zoomed. voor de Lamponsche-Districten, vastgelegd in Ind. Stb. 1909 no. 441 (Java Regio-onlonnanc), zoals dat Staatsblad later cenigo jnaicn op ondergeschikto punton is gewijzigd, laatstelijk bij Ind. Stb. 1918 no. 301. Do vroom voor Java en Madocra geldende bopalin- gon, opgenomon in Ind. Stb. 1898 no. 277 on ge- wijzigd bij dat van 1901 no. 62 on 1902 no. 17 i, xijn mot cenigo wij zigin gon nog van toepassing op BenkocJen, Palembang, Banka en Ondor- hooriglicden on op hot eiland Tomato en op oon liloind dool va>> hot oiland Batjan (residentio Ternate on Onderhoorigheden). In hot ovorige go- (cc)to van laatstgenoemd go west, waartoo o.a. con dee) van Nicuw-Guinoa behoort, geld on do rogiobopalingen nog steeds niot, wcl is aldaar do in voor van opium krachtena zocr oudo bepa- lingen, on sedort kort ook hot bezit on gobruik van opium, verbodon, doch aldaar xijn do alge- jmoen geldondo regiobepalingen nog niot van kracht. Tot voor zoor korton tijd kon in hot Ter- nataanHch gedeelto van Niouw-Guinea opium, 66nmaal clandestion ingevoerd, straffeloos ge- scho on worden waaraan thans oen einde is ge- maakt; invoering van do rogio in Jiet gehoele gewost word nog in 1918 to go moot gezien, waarbij tevens bedocdc strekoi) tot abso- luttig verbod on krin g zouden verklaard worsen, ook voor dio plaatsen waar het opiumge- gobruik thans bij Chineezon gewoonto is. Do

overigo gewoston van de Buitenbezittingon, ten aanzien waarvan op eenigo vroege do gowij. zigdo Java-Rogicordonnatio van toepassing was, hob ben elk hun eigan regie-ordonnantie. Dczzo xijn tot stand gekomon: voor het eiland Lombok in 1897 on 1913, voor Djambi in 1909, voor Mo- nado on het gouvernement Celebes en Onderhoorighedon, zoomedo voor het toonmaals daaronder ressortocrendo oiland Soembawa in 1907, voor hot eiland Bali en voor do Zuidor- en Ooster- afdeeling van Borneo in 1908, voor de Westor- afdeeling van Borneo on Billiton in 1909; voor Ambon en Timor en Onderhoorighedon (met uit- zondering van liot genoemde eiland Soembawa) in 1910, voor Riouw en Onderhoorigheden in 1911, voor hot gewest Oostkust van Sumatra in 1912, voor hot gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden in 1913, voor Sumatra's Westkust in 1915 on voor Tapanoei in 1916.

Werd aanvankolijk bij do invoering in elk go- west or naar gestreefd om ten voile in de bestaan- de behoefte aan opium te voorzien, opdat het werkelijk gobruik bekend zou worden, tenein de met succes den sluikhandel to kunnen we- ren, sedert is mon er toe overgegaan het gebruik krachtig en mecr daad werkelijk to bestrijdon, on- geacht de daarop vallendo grooto kosten en ongoacht do op don duur te verwachten zeer belangriko vermindering der baten uit het opiummonopolio. Eon dcr meest rationeelo mid- dolen ter bostrijding van hot gobruik was naast uitbreiding, waar mogelijk, van de verboden kringen, cono golooidclijke prijsverhooging. Voor Java en Madoora is vermoedelijk hiernede de uitersto grons boroikt, op do Buitenbezittingen gaat mon hier nog steeds nice door. Thans is de prijs op Java on Madoora, zoomedo in do Lam- pongscho Districton, gologon tusschen de / 20 en / 25 per thail, onafhankolijk of men opium in eeno kleino of grooto verpakking verlangt ; eenigo jaron geleidon bedroog de minste prijs op sommigo plaatsen nog / 14 per thail. Op do Buitenbezittin- gon varieerd on in 1916 do prijs van / 9,31 (Riouw en Onderhoorighedon) tot f 13,21⁵ (Westoraf- deeling van Borneo) togenover een aanvankolijk minimum van / 3 in Colobes en Onderhoorig- hedon, waar hij thans reeds tot f 12,45 is op- gevoord. Vandaar hot verschijnsl, dat bij eeno (gewost-gowijzo) zoer aanzienliko vermindering van hot debiot do bruto opbrengst op do Buitenbozittingon vry gorogeld stijgend bleof. Dat prijsverhooging vermindering van debiet modobrongt, hiervan gevon Celebes en Onderhoorighedon, Bali, do Westerafdeeling van Borneo, Riouw on Onderhoorighedon, Soemba- wa en de Oostkust van Sumatra do meest spre- kondo bowijzon. Do storko ontwikkeling der potrolouniindustrio in do Zuidor- on Ooster- afdeeling van Borneo on do daarmedo gop aard gaando imigratio van talrijke opiumschuivendo Chincozen, zoomedo do grooto toenomingen van het aantal Chincoscho koeli's op Banka en Billiton, hebbon cono volstrekte afnanco van het gebruik in laatstgenoemde gewosten in den wog go st aan.

Sedort do Regio in working is getreden kan mon do verboden kringoi) in versheillende soorten onderschoiden: Isto in c'no, waar een absohiut verbod bostaat, 2do in die, waar dat verbod al- Icon do eigoonliko inheomsche bo volkin g botivf, 3d. in die, waar hot gobruik alleen aan sommige

'categoríeën van person on, al dan niot voorzien van eono schriftlojko vorgunning op naan; mot of zondor eoti in dio vergunning uitgedrukt maximum, is toegestaan. Vooral in do laatstbedooldo kring wordt eon onfeilbaar en tegelijk goloide-lijk workond middel gozien om zonder direct go- vaar voor invoer van clandestienic waar, hot go- bruik op den duur to doen verdwijnen.

'I&rg&ijke vorgunningen (gebruikslicentios) met con&iarin genoemd maximum worden al- leen afgegevon a an personen, dio op het tyd&tip dcr in werkin gt redin g der betrekkelijko ord on- nantios reeds ter plaatso govestigd waron en van wion beknd was, dat zij reeds op dat oogon- blik gewoon waren opium to gebruiken. Aan person on, die zich nieuw a ld a ar vestigen, wo rd on geen vorgunningen uitgereikt, zoodat binnen eenigo tientallon jaren zulko strekon dor uit- Bterving geheel opium vrij zullen zijn. Laat&stbo- sprakon regeling is thans, wat Java en Madoera bet reft, van kracht in do residontie Madoera en in een zich stork uitbreidend deel van de ge- westen Kedoe, Soerakarta, Djokjakarta, Kediri, Madioen, Cheribon, Pekalongan en Semarang, terwijl zij in voorbereiding is ten opzichte van uitgestrekte and ere streken op genoemd eiland. Tevens wrckt zij in meet of minder uitgestreko gedcelten van scliier alle ge we st on in de Buiten- bezittingen. Het eiland Banka, waar dat st else l in 1915 met veel moeite en kosten we rd inge- voerd, on waar voor de handhaving eene minu- tieuso administratio noodig is, beantwoordt voorloopig niet aan de hooggesteldc verwach- tingcn, omdat aldaar in afwijking met ciders binnen het nieuw verboden gebied, voorloopig toegestaan moest worden dat aan nieuwe Chineseche tin-exploitatie- immigranten vor- gund word om een gebruikslicentie to verkrij- gen, ingeval zij konden aantoonen reeds bij hun aankomst gewoon te zijn opium to gebruiken. Uit den aard der zaak werken de individuoel xna- tig gerantsoencerdc oude bowoners van Banka or met alle macht toe medo om clandestien voor hun eigen behoefte op naam van die nieuwelingen zoo veel mogelijk meet Gouvernements (andoo te verkrijgen. Vele pogingen om ook ondor de Chineseche mijnwerkers op het eiland Bilton het gebruik te beperken, hebbon tot nu toe niot kunnen leiden tot het nemen van dooltreffende maatregelen. Ecne tot 1916 bijgewerkte kaarb behoorend© by het verslag der Opiumregie over dat jaar (verkrijgbaar aan- 's Lands depot van Leemiddelen te Weltovreden), geeft een duide- lijk beeld van de grenzen en van den aard dor tot dat tijdstip gecreerde verboden kringen on welke daarvan sedert do invoering der Rogio zijn ontstaan. By hot schoppen van verboden kringen is grooto voorzichtigheid ^eboden, niet alleen om stork verloop van arbeidskrachten, tot naadele der economischo ontwikkeling dor bo- trokken streken, to voorkomen, maar ook om- dat men, gezien de rousachtigo uitgestrektheid. onzer bezittingen, de ontelbaro niot te bewakon eilanden on, in hot algoxaoen gesproken, de geringo betrouwbaarheid der Inlandscho politie, niot in staat is de verbodsbepalingen zonder medo- werking van de bevolking to handhaven. Ovoral waar do verboden kringen vroeger op onoordeel- kundige wijze zijn tot stand gebracht, heeft do sluikhandel zich sterk ontwikkeld. Onge wens scto in raenging van de Inlandsche politie in hot in

tie mo huishoudon van don desaman was in dio stroken niot to vormijden en voroorzaakto daar- door maar al to dikwijls onkooprij, corruptie, wraakoefening en het duistero work van agents- provocatour. Zoolang in een strook nog niot vrij goed bekend is wio de eigenlijko schuivers zijn, is het zelfs govaarlijk tot een gobruikslicentio- stelsel over te gaan, omdat dan door niet-schuivers oven veel oplicontie zou word on aangovraagd, met het doe! het vorkregene ook aan niet-opium- gobruikers clandestien to verliandcien. Wei is waar kunnen reeds nu ovrcal de namen van do koopers geput wo rd on uit do verkoopbockon dor mantri's, dock die namen zijn niet betrouwbaar en om dat vele koopers gefingeordo opgevon en omdat do m&ntri's goneigd zijn vrschillendo koopjes als een post, so ms op on verzonnon naam, to boeken, om daardoor minder werk met de registratio der koopers to hob ben. Sedert 1914 word op dit laat&sto middols eene groote vorsterking van het Europesche controle perso- neel (Regie-Controleurs) zoo scherp mogelijk toegezien, maar zelfs voor hot. geval, dat de ver- koopbockon der mantri's en do daaruit opge- maakte rogistratic der koopers, vermeldende de maandolijks dor elk hunner gokochte hoevecl- heden opium juist zijn, kan men uit de verza- molde gegevens wel nagaan wio do koopers zijn, en hocveel door idcr hunner gekoclit is, maar daaruit valt niet af te leiden wio de eigenlijke schuivers zijn, d. z. de personen die eventueel eene gebruikslicentie noodig hebben, omdat lang niet alle schuivers zelveu opium koopen. Vaak geschiedt dit door tusschenpersonen per), die het op hun eigen naam in opdracht van meerdere schuivers inslaan, zonder de namen die laatste te vermelden. Wcdervcrkoop van opium is verboden, al is het ook van do Regie afkomstig en wettig verkregen, ter voorkoming dat die wedervcrkoopers be lang zouden hebben bij een grooten omzet, hetgeu het gebruik in de hand zou werken. Om den wcdervcrkoop, die thans nog onder vrschillendo vormen straf- foloos voorkomt, zoo moeilijc mogelijk te makon, mag niemand moor dan ten hoogste l thail Regie- opium in zijn bezit hobben, waardoor hot slijton op grooto schaal vooikomen wordt. Aankooij ten behoeve van ver-awonondon, mits zondor win&stneming on na daarto bekomon opdracht, tot eene gezamenlijko hoeveclheid van l thail (titippen) is in don regel zondor vorgunning toegestaan. Voor grootoro hocveclhdor kunnen do hoof den van gewestelijk bestuur schrifte- ijke, voor niot langor dan een jaar goldondo vorgunningen om to titippon afgevon, op Java on Madoera tot oon maximum van 2 thail, elders ook tot grootore hooveelhedon (vervoers- of titip-licentios). Zij wo rd on op Java slechts bij uitzondoring, mooslal ten bohoovo van kooli^ op orpaot&sporcooion, dio zich niot of moeilijc van daar kunnon verwijdoren, verloon&nd. Hot voryoordo moot door oon goloïdobilot (soorat ant eran) gedokt zijn on onangobroken in do oorspronkelijko verpakking do in hot goloïdobil- genoemde bostommingsplaats boricken. In 1916 werden zij op Java en Madoera 20, op Banka 129, ter Oostkust van Sumatra 224, in Biouw en Ondorhoorigheden 185 on oldors op d. Buitenbezittingen 51 malon verloon&nd.

Eon dor middolen om hot gobruik goloïdolijc te doen afnomon is eono boporking van hot kit.

wezon. In don pachttyd waron vorkoopplaatson on kit ton (schuifgologonhcdon) 66n, waardoor hot vorbruik word aangomcdigd. Na do invoo- ring van do Regie mag in do vorkoopplaatson niot moor goschovon worden, on wordt alcon waar zulks in hot bolang van do vlottendo bo- volking strikt noorzakolij is, gologonhoid go- go von om *zelf medegebraclt regie-opium* in daar- voor spociaal aangewozon gobouwtycs of deelon daarvan, te schuiven. Bozo kitton, bambon (JAV.), zjzn alleen toegankelij voor meordorjarigo mannen, niet-Europeanen. Vroogor bestonden ook enkelo spociaal voor vrouwon ingorichto kitton, wolko ochter zjzn opgohovon. Beschonkon porsonen moeton gowceerd worden, verkoop van opium in do kit, ook onderling, is vorbodon, in pandgoven van voorwerpon, onz. even zoo. Hot get al kiten is stork afnomond en bodrogo ultimo 1912 op Java nog slechts 74 tegonovor 755 in 1905, en op de Buiten bozittingon 40. Binnenkort mag verwacht worden, dat allo kitton, niot go- logen op do drie hoofdplaatson van Java en Ma- doera en op onkele residentie- on zcor onkele afdeelingshoofdplaatson, zullon zjzn ingetrokken. Bopcrking van het gobruik door vermindcring van hot gctal verkooppilaaen is oen middel, dat met de grootste omzichtigheid moot worden aan- gowond, omdat anders do wcderverkoop en daarmede het gobruik zou toenemen, tcrwijl de kans om de namen van de eigenlijko schuivers te leoren kennen vermindert. Bovendien zou eeno al to snelle en onoordcelkundige vermind- ring van hot aantal plaatson, waar mon zich op wottige wijze van tjandoo kan voorzoon, het go- vaar voor den sluikhandel wcdrom vergrooton; toch kon het gctal op Java on Madoora van 1025 op 1 Januari 1905 tot op 823 op ultimo 1916 wo rd on teruggebracht.

Eon ander bestrijdingsmiddel is do be perking van de urn van opcnstelling der vorkoopplaat- sen ; warcn deze bij den aan vang dor Gouverno- montexploitatie, zoowel op work- als op Zon- dacgn, bijna allo goopond van 's morgons 6 tot 's avonds 10 5, 11 uur, sodert zjzn do oponings- uron bolangrijc lator on do sluitingsuron vroogor gostold on zjzn bovondion do moosto in do middag- uron gosloten. Voorts zjzn zjz 's Zondags don gohoolon dag gesloten, behalvo de allordruksto, dio op dien dag slechts onkolo uron toegang vor- leenon.

Waar vroogor bij focstelijkhcden, door too- doon van do pachters, hot opium oen groote rol spec lde, is bij Ind. Stb. 1911 no. 188 junctb 1912 no. 533 het gratis verkrijgbaarstellon of als prija uitlovon van opium bij hot in hot opon- baar aanloggen van feostelijckidon on volksspo- lon dan wel bij hot houdon van optochton, verbod on. Mode is vorbodon do vorkrijgbaarstol- lingo on hot boziz van opium aan porsonon jongor dan 18 jaar (Ind. Stb. 1911 nos. 374 on 375). Tor voorkoming van uitbroiding van hot opium- gobruik oriel or de Europanon is aen hon hot boziz, do oigondom on hot vervoer van opium en van do ovorblijfsolon daarvan, zoo ook do vor- koop duurvan vorbodon, indion zjz niot in hot boziz zjzn van oone van bostuurswogo afgogovono vorgunning (Ind. Stb. 1911 no. 494 juncto 1914 no. 470). Voorts zjzn nog maatrogolon gotroffon tot woring van hot opiumgobruik in hot loger on op de vloot.

In onmiddollijk vorband mot don strijd togon

hot opium zjzn algoomoon vorbodsbopalingen gotroffon togen don invoor, hot boziz, den eigend- om on don vorkoop van stoffon als morphine, cocaine, onz., die als surrogaten van opium kunnon aangowond worden (Ind. Stb. 1911 no. 484). Zio omtront den aard on hoeveelhoid van den invoor in Nodorlandsch-Indie van ruw on boro id opium, morphine, preparaten en mongols daarvan, van cocaine, eucaine A on B en surrogaten bijlago no 6 van hot verslag betreffondo don dienst dor Opiumregio over 1916 (Verkryg- baar by hot Depot van Leormiddelen te Welto- vreden). Ten aanzien van het geneeskundig ge- bruik zjzn bij Ind. Stb. 1911 no. 485 juncto Ind. Stb. 1914 no. 563 (morphine- ordonnantie) regelingen vastgosteld omtrent den invoor, het bezit, den eigendom of het in voorraad hebben voor ge- noemd gebruik van opium, opiumhoudende stoffon, morphine, surrogaten van morphine, spuitjes on andoro gorodschappen voor mor- phine-inspuitingon. Modcllon zjzn vastgosteld (Bijbladen nos. 7549 en 7596) voor de daartoe aan te houdon registers door apothekers, apo- thoek- houdendo goncessheoron on vceartsen. Ook is do uitvoer van dio stoffon on gereedschappen bij Ind. Stb. 1912 no. 536 juncto 1914 no. 561 vorbodon ; ten slotto zjzn bij Ind. Stb. 1914 no. 562 regelen gotroffon omtrent de fabricatie enz. van cocaine. In 1918 (Ind. Stb. no. 34) kwam eeno nieuwo opiumaanvoer-ordonnantie tot stand, houdondo bopalin^ en op het bezit van •opium, morphine, cocaine, injecticspuit-jea onz. in do wateron van goheel Nederlandsch- Indie, mot inbegrip van die, bohooronde to do Inlandscho zolfbostuurondo landschappen.

Bepalingen omtront don aanvoer (doorvoer) en het opslaan in entrepot van opium zjzn voor Java en Madocra, Sumatra's Westkust en Tapa- noeli opgenomcn in Ind. Stb. 1879 no. 224 juncto 1907 no. 408 en voor het gebied, waar de Regie na 1906 is ingevoerd, met uitzondering van Djambi, in do betrekkelijke Regie-ordonnantics. In Ind. Stb. 1907 no. 341 is bepaald in hoeverre verklaringen van den Directeur of van den Schei- kundige bij do fabriek der Opiumregi^o bewys- kracht hebben in zaken van overtreding der algemeene verordeningen betreffende de Regie in Nederlandsch-Indie. Bij ordonnantie van 4 Februari 1913 (Ind. Stb. no. 218) zjzn deze voorschriften herzicn.

Do bepalingen omtrent do verpakking van het opium door do Regie en omtrent den verkoop daarvan (do z.g. verpakings-ordonnantie) xjzn geheel horzien bij Gouvernementsbesluit van 9 Januari 1913 no. 3 (Ind. Stb. no. 13). Bij dat van 10 Februari 1905 no. 13 (Ind. Stb. no. 133) is don Hoofdinspectour Chef van den dienst dor Opiumregio de bovoegdheid toegekend om de overstorting der bij do verkoopers ont vangen geldon to regolon. Over hot algemeen is eeno 10-daagscho storting voorgeschroven; voor zeer kleine, dan wel voor zeer moeielijk te bereiken verkooppilaaon wordt eeno maandelijksche storting voreischt.

Do formatio van hot dirigccnd on inspec- toerend personeel bij don dienst der Opiumregio is het laatst vastgesteld bij Ind. Stb. 1911 no. 89. In Bijblad 6350 worden wenkon gogovon om- trent do verhouding tusschen don Hoofdinspec- tour Chef van don dienst on do Hoof den van ge- westelijc bostuur.

In 1916 bedroegen de brut'o ontvangsten J 35.345.160 en de exploitatiekosten f 6.933.646 (waarvan / 4.199.056 aan grondstoffen, berciding en verpakking on / 2.734.590 voor de exploitatie op het terrein, de bestrijding van den sluikhan- del, het gebruik der stoomschepen, pensioenen, enz. en de inspectie), latende een netto win st van i 28.411.514. Hoewel van deze netto win st ongo- veer het % gedeelte op reken in g van Java en Madoera en slechts 1/3 op die van de Buiten- bezittingen mag gesteld worden, was de gedebe- tcerde hoeveelheid op Java en Madoera slechts 946.334 thail tegenover 1.423.484 thail in de Buitenbezittingen. Uit deze cijfers blijkt, dat per inwoner gemiddeld reel meer op de Buiten- bezittingen dan op Java en Madoera geschoven wordt. Ginds wordt per jaar en persoon gemid- deld 14,2 mata, hier slechts 3,1 mata opium gebruikt. Op eene be volkin g van ruim 30.000.000 inwoners op Java en Madoera is de genoemde hoeveelheid zeer gering, en noch als een groot hygienisch, noch als een groot economisch kwaad te beschouwen. 32 % van het op Java gesletene wordt door Clineezen gekocht, 68 % door Inlanders. Voor de Buiten bezittin gen is deze ver- houding 84 % tot 16 % en voor geheel Neder- landsch-ladie reap. 65 % en 35 %. Het totaal debiet in den geheelen Archipel op 2.500.000 thail stellende, zou per jaar en per in woner ge- middeld 6 mata of voor / 0,90 aan opium be- steed worden.

Bij benadering "wordt door Inlanders per>persoon en per jaar 39 cent aan opium uitgegeven. Voor Chineezen kan wegens gebrek aan vol- doende kennis omt rent het zielental geen cijfer gegeven worden, maar het zal een zeer aanzien- lijk aantal malen hooger zijn. Als vergelijkend cijfer moge dienen, dat in Nederland per jaar en ziel ongeveer / 20 aan alcoholia* wordt verteerd. In China werd bij een totaal ge- schatte bevolking van 400 miljoen inwoners, volgens de Chinesche opgaven in 1906 584.800 pikoels geproduceerd en 51.000 kisten inge- voerd, in 1908 waren deze cijfers respectie- velijk 367.250 en 42.106 kisten en in 1911 66.775 en 21.220 kisten. In 1917 werd uit Britsch-Indie de invoer gestaakt. De productie- cijfers zijn echter niet betrouwbaar en vermoc- delijk buitengewoon sterk geflatteerd, om te kunnen wijzen op een groote vermindering van het gebruik. In Britsch-Indie nam de met papa- ver bebouwde oppervlakte af van 613.996 acres met een netto revenu van £ 3.572.944 in 1905/06 tot 350.000 acres met eene (grootere) opbrngst van £ 4.420.600 in 1909/10.

De strijd tegen het opiummisbruik wordt eedert eenige jaren door de vrschillende Re- geeringen internationaal gevoerd. Op initia- tief van de Vereenigde Staten van Noord-Ame- rika werd op den 1sten Februari 1909 te Shanghai onder voorzitterschap van Bishop Charles H. Brent door eene Internationale opiumcommissie, waarin o.a. de door de Nederland s che Re geering afgevaardigde heeren A. A. de Jongh, de toenmalige, en W. G. van Wetum, de tegenwoordige Hoofdinspecteur, Chef van den dienst der Opiumregie, zitting na- men, negn resolutie aangenomen, in het kort beklzende:

1°. erkenning, dat het Chinesche gouvern- ement ernstige pogingen in het werk stelde om

productie en gebruik te beperken; 2°. dat do gedelegeerden, ieder voor zoo ver hun eigen gouvernment aanging, op voorbeeld van China en eenige andere landen, soortgelijke maatre- gelcn zouden aanbevelen; 3°. dat anders dan voor medicin ale doeleinden het gebruik van opium of verboden of onder zorgvuldige controle moest worden gesteld, rkening houdende met de heerschende, overal vrschillende toestanden; 4°. de wenschelijkheid dat elke Regeering maat- regelen zou treffen tot tegengang van den smok- kelhandel van opium, en van zijn alkaloiden, preparaten en derivaten, zoonade voor allo landen van de verplichting om den uitvoer van opium enz. uit do afscheephavens, naar landen waar de invoer verboden is, te beletten; 5°. dat, gezien het ernstige gevaar dat eene onbe- perkte fabrikage, handel en detailverkoop van morphine met zich brengt, het hoogst noodzake- lyk is daartegen drastische maatregelen te ne- men ; 6°. dat de opiumco mmissie zich niet be- voogd achte om uit een wetenschappelyk oog- punt een onderzoek in te stellen naar anti- opiummidde len, en naar de eigenschappen en uitwerkselen van opium ; 7°. dat het, in navol- ging van enkele regeeringen, aanbeveling ver- dient, dat alle regeeringen, we lke concessies of nederzettingen in China bezitten, zoo spoe- dig mogelijk zullen overgaan tot de sluiting der in hun gebied bestaande opiumkitten (d. z. dus schuifgelegenheden); 8°. dat de delegaties hunne respectieve regeeringen in ernstige overweging zouden geven om zich met China te verstaan ten einde binnen hunne concessies den aanmaak en verkoop van opiumhoudende anti-opiummid- delen te verbieden; 9°. do wenschelijkheid dat de bestaande pharmaccutische wetten door do diverse regeeringen van toepassing zouden worden verklaard op hunne onderdanen in de con- sulaire districten, concessies en nederzettingen in China. Deze te Shanghai genomen resoluties gaven aanloiding tot eene Opiumconferentie in 1911/12 in den Haag, bijgewoond door de vertegen woordige rs en gvolmachtigden van 12 mogendheden, die op den grondslag van de besluiten van Shanghai, de beginselen vastleg- de van het accordo om tot de uitroeiing van de plaag te komen. Er werd con opiumverdrag (*conventie*), bestaande uit 25 artikden, on- worpen, waarin de volgende hoofdslukken b(3- handeld werden: 1. ruw opium; 2. bercid opium ; 3. medicinaal opium, morphine, cocaine enz.; £ maatregelen door do „Treaty Powers" in overleg met China te nemen aangaande den in- voer en smokkelhandel, het medicinaal gebruik, den tegengang van oponbaro kitten, het ver bod van schuiven in bordeelen en op plaatsen van open bare vermaklijkheden, de venninderin g van het total verkoopplaatsen, zoomede het toe- zicht op den kleinhandel en op het vervoer middels postpakketten; 5. uitvaardiging van wetten en regienienten, voorzoover zulks nog niet had plaats gehad, tot het strafbaar stellen van het on wettig bezit van ruw en bereid opium, morphine, cocaine en hunne zouten, waarbij door tusschenkomst van het Ncderlandacho Ministerie van Buitenlandsche Zaken, de mo- gendheden onderling van den tekst dicr wetten en regieznten zouden worden in kennis gesteld, zoomede van de statistische cijfers den handel in opium betreffend; 6. omtrent het in do go-

met geneesmiddelen, die door de overheid
 uitsluitend voor de bereiding van
 opium worden gebruikt

logonheid stollen van die mogendhedon, welko niet op dio confrontio vrtgegen woordig waren, alsnog door een govolmachtigde to *s Graven- hago het opiumvrdrag to doen mcdoonderteo- kenen, omtrent de ratificatie da ar van, omtrent het tijdstip der inwerkingtreding en omtrent de gevolgen welke het terugtrekken van cen dcr contracteerende mogendheden op de convon- tic zou uitoefenen. Een tweede opiumconferentie was nog in 1912 noodig door het feit, dat ver- Bchillende daartoe uitgenoodigde mogendheden zich van de onderteekening der overeenkomst onthielden. Zij besliste, dat de ratification der toegetreden mogendheden niettemin konden worden neergelegd, Zij ruimde verder misver- standen op ten aanzien van de strekking van het opiumverdrag en droeg aan Nederland op de achtergebleven staten te overreden zich daarbij aan te sluiten. In Juni 1914 word eene derde conferentie, even ala beide vorige in den Haag, gehouden om voor het geval op 31 Decem- ber 1914 nog niet de onderteekening van alle mogendheden zoude verkregen zijn, do conventio toch en zulks niettegenstaande de hinderpalen, door enkele mogendheden in den weg gelegd, in werking te doen treden. Deze laatstbedoelde mogendheden zijn Turkije en Ser vie, terwijl Griekenland geteekend heeft onder voorbehoud voor zooveel betreft de toepassing op het toen nieuw verkregen grondgebied. De namen der mogendheden, welke het verdrag geteekend hebben of de onderteekening hebben toegezegd, zijn: Ar- gentinie, Belgie, Bolivia, Brazilië, Bulgarije, Chili, China, Columbia, Costa- Rica, Cuba, Denemar- ken, Dominicaanscho Republiek, Duitschland, Equad or, Frankrijk, Groot- Britt annie, Guata- mula, Haiti, Honduras, Italie, Japan, Luxemburg, Mexico, Montenegro, Nederland, Nicaragua, Noor we gen, Oostcnrijk- Hongarije, Panama, Paraguay, Peru, Przie, Portugal, Roemenie, Rus- land, Salvador, Siam, Spanje, Uruguay, Venezuela, Zwcdcn en Zwitserland. Aan het slotprotocol, waarvan de zakdijke inhoud overeen- st emt met bo ven aangegeven doel der conferentie, is nog cone resolutio gevoegd, waarbij de Nedor- laulscho Minister van Buitenlandscho Zaken word uitgenoodigd, om bij de mogendheden, die de conventie geteekend, do ch nog niet gera- tificcerd hebben, ndch het voornemen hebben te kennen geveven daartoo over te gaan, drin- gende stappen te doen, ten einde haar er too te bewegen zich binnen don kortst luogclijken tijd breid te verklaren om alsnog tot bekrach- tiging over te gaan, oy>dat de Conventio zoo spoc- l ig niogelijk in werking zou kunnen treden. 1). vJak daarop uitbrekend oorlog heeft in hot buitenlajid de verdere afwikklng dezer materie grootcnceels verhinderd. Voor zooveel Nederland betreft was echter juist to voren, in Juli 1914, het opiumverdrag reeds tot wet verheven; bij die wot zijn o.a. opgenomen: definities van do in die wet bedoelde stoffen en middelen; cen algem(fcn verbod om in Nederland opium to boreidon (waarmedo cen cind kan gomaakt worden aan den clandstienon invocr van uit Nederland naar do kolonien, welko door het peraoneel van eenige groote stoomvaartmaat- schappijen op vrij grooto schaal gedreven word); bepalingen dio in-, ver- en uitvoer, boreiding, voorkoop, in voorraad hebben van do in hot vordrag genoemde stoffen en middelen vor-

bedon, bohoudens uitzonderingen * to maken voor: apothekers, apotheekhoudende genees- kundigon, vecartsen en voor hen, die van de Regcering vorlof hebben gekregen tot het drijven van handel in het groot daarvan, dan wel van het daaruit fabriekmatig bereiden van genees- middelen.

Voor de ovcrcweldigend grooto literatuur, het opium betreffende, zy verwezen naar de reper- toria van Hooykaas en Hartmann, waarvan een exemplaar in do bibliotheek van het Ministerie van Kolonien te 's Gravenhage tot op den dag wordt bijgehouden.

Voor hen, die belang stellen in de werking der Opiumregie, zij voorts gewezen op het sedert 1915 in druk uitgegeven jaarverslag betreffende dien dienst, welk verslag o. m. voorzien is van een geregeld bijgehouden kaart der verboden kringen en van gewaetelijke grafische voorstellin- gen van het debiet sederb den aanvang van het monopolie, terwijl in den genoemden eersten jaargang een kort historisch overzicht is opgenomen betreffende de teelt van papa ver en de verboden kringen/!/- /W# V. B.

OPIUM CONFERENTIES. Zio OPIUM.

OPIUMREGIE. Zie OPIUM.

OOPLEIDING VAN ADMINISTRATIEVE AMB- TENAREN (INDISCHE BESTUURS-). Ofschoon na hot herstel van het Nederlandsch gezag niet viel te betwisten, dat het wenschelijk was den ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuurdege- lijke kennis bij te brengen zoowel nopens de inrich- ting van het bestuurswezen als omtrent de talen, zeden en gewoonten dor volken van den Indisc hen Archipel, zou niettemin eene doeltreffende rege- ling dienaangaando lang op zich laten wachten. De Go u vernic Gene raal Van dor Cape lien deed een eerste bescheiden poging om aanstaande bestuursambtonaren eenigszins voor hun taak voor te bereiden; bij bepaalde namelijk (Ind. Stb. 1819 No. 34), dat de Europeesche jonge- lichen, die voor bestuursambtenaar waren be- stemd, gedurende eenigen tijd onder "het on- middellijk opzigt en de zorg" zouden worden geplaatst van do besturende hoofdamtbenaren te Batavia, Soorabaja, Djokakarta, Makasser, Amboina .en Malaka. Tijdens dio - plaafsing zouden zij onderricht ontvangen in de inhoem- sche taal, on zich door omgng met de inlandsche hoofden on hun zonen vertrouwd hebben te maken met de plaatselijke zed on en gewoonten. Tevens schreef Van der Capelion voor, dat de reeds in dienst zijndo bestuursambtenaren zich moesten toeloggcn op kennis van do landstaal, welk voorschrift bij latore gelegenheden werd herhaald (vgl. o. m. Ind. Stb. 1827 No. 109, 1837 Nos. 20, 23).

Meor en nicer rpyto intusschen hot besef, dat ingrijpende maatregelen noodig waren om zich van con- korps behoorlijk onderlegde be- stuursambtonaron to verzekorcu.

Nad at con to Soorakarta opgericht "Instituut voor de Javaanscho taal" (Ind. Stb. 1832 No. 26, 1834 No. 66), waar tevons ondrcricht werd gog- von in de gcachicdenis on do volksinstellingen van Java, bezoon had niet voldoende vruchten af te werpen (bij Ind. Stb. 1843 No. 1 word het opge- hevon), vatto do regeering hot plan op, in het moelcrlcnd con leergang voor don Indischen burgerlijken dienst (waaronder to bogyren den dienst bij hot bestuur en dien bij do rochterlyke

macht) in het leven te roepen. Tot op dat tijd- stip (i 1842) golden voor do uitzending als Indisch burgerlijk ambtenaar goon specifiek eischen; Ind. Stb. 1525 No. 32 onderscheidde slechts drie klassen van personen, aan die het zoogenaamd "radicaal" van ambtenaar (d. i. het geschrift, waarbij men boveogd werd verklaard om een ambt bij den burgerlijken dienst in Indie te vervullen) kon worden uitgereikt. De eerste klasse werd gevormd door academisch ge- graueerden en personen, die in enig openbaar ambt, niet beneden den rang van commies, naar behooren hadden gediend; de tweede klasse bestond uit hen die, zonder gegraduueerd te zijn, academisch onderwijs hadden genoten, of eenig ambt, niet beneden den rang van adjunct-commies, op bevredigende wijze hadden vervuld; de derde klasse oindelijk omvatte diegenen, welke niet tot do twee eerste klassen konden worden gerekend, doch niettemin van geschiktheid voor den burgerlijken dienst hadden doen blijken.

Het hier bedoeld onderscheid in drie klassen nu vrilde de regering behouden, met dien ver- stande echter, dat voortaan de eerste klasse zou bestaan uit doctoren in do rechtswetenschap, die bij do Koninklijke Academi© te Delft con voldoende examen zouden hebben afgafegd in de taal-, land- on volkenkunde van Nederlandsch- Indie; de tweede klasse uit hen die, den graad van doctor in de rechten niet bezittende, bij de Delftsche Academic een voldoende examen zouden hebben afgelegd in de onderscheidene vak- ken van kennis en wetenschap welke voor den bestuursdienst noodig werden gooordeeld; de derde klasse uit hen, die getuigschriften zouden kunnen overleggen van met goed gevolg genoten lager en middelbaar onderwijs. Voor de led on der eerste klasse zouden alle ambten in Nederlandsch- Indie toegankelijk zijn; voor die der tweede klasse alle ambten met uitzondering van de rechterlijke; voor die der derde klasse alleen de lagere ambten. In dezen zin kwam bij Koninkl. besl. in Ind. Stb. 1843 No. 12 eene regeling t stand, waarbij de Kroon zich tevens de bevoegd- heid voorbehield om, op voordracht van den Gouverneur-Generaal, in Indie aanwezige per- sonen het radicaal van burgerlijk ambtenaar too te kennen en bij een der drie klassen in te deelen.

<2 De toeloopt tot den nieuwen leergang was niet bijster "groot, eff" de regering zag zich dan ook ter voorziening in de behoefte van den dienst noodzaak aan tai van niet in Delft opgeleide personen het "radicaal" te verleenen. Ten eindo hierin verbetering te brengen word bij Ind. Stb. 1859 No. 58 aan in Delft studeerenden vrijstelling van coHege-gelden en na voldoende eindexamen aanstelling tot candidaat-ambtenaar (d. w. i. aanspraak op benoeming tot bestuursambte- naar) toegezegd, maar toon eenige jaren later in Indie een overcompleet van bestuursambtenaren ontstond, trok de regering dezen maatregel in (Ind. Stb. 1862 No. 83).

In mid dels waren van verschillende zijden tegen de opleiding in Delft, zooals zij zich on den grondslag der regeling van 1843 ontwikkeld had, bedenkingen ingebracht. Er ging, vond men, weinig vormende kracht van dio opleiding uit; bovendien achtten velen het gewonscht, dat ook in Indie jongelui voor bestuursambtenaar zouden kunnen worden opgeleid. Het jaar 1863 bracht

een gunstige gelcgenheid om aan de gcopperdo bedenkingen tegemoet te komen. Toen werd namelijk, ingcvolgo de wot op hot middelbaar onderwijs, de Pelftsche academic omgezet in do „Polytechnische School" bij we Ik technisch instituut voor de bestuursopleid ing uiteraard geen plaats was. Bcpaald werd nu, dat de opleiding (evcnals de aanvullendo studio voor Indisch rechterlijk ambtenaar) bij eene rijksinstel- ling to Leiden zou geschieden (Ind. Stb. 1846 No. 12G), eenige jaren later ook in Indie do mogelijkheid word gcopend om to studeeren voor bestuursajnbtcnaar. Door reorganisatie van het in 18G0 to Batavia geopend Gymnasium Willem III werd daar namelijk in 1867 eeno hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus opgericht, waarnevens, op het voorbeeld van de rijksinstelling te Leiden, eeno afdeling voor Indische taal-, land- en volkenkunde, de zoogenaamde Afdeling B van het Gymnasium Willem III, in het leven werd geroepen.

Bij Koninlijk besluit in Ind. Stb. 1864 No. 194 : werd het examen vastgcsteld, waaraan men moest voldoen om tot bestuursajnbtcnaar benoembaar te zijn, terwijl tegelijk werd bepaald dat dit examen telken jare zowel in Nederland als in Indie doene daartoo aangewezen commissi© zou worden afgenomen.

De rijksinstelling te Leiden, waamaast tegelijkertijd, in 1864, te Delft eeno gemeenteliko instelling voor onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indie was verzezen, heeft niet aan de daarvan gekoesterde verwachtingen beantwoord. De leerlingen, die ambtenaar wilden worden, hadden er recht op, dat zij na volbrachte studie tot het verciscite examen in staat zouden zijn, en de vergelijking konden doorstaan met de leerli in gen van de Delftsche inrichting. Het vrije, minder op oxamenoischen gericht onderwijs te Leiden block echter in dit opzicht minder goed doelt te treffen; de gemeenteliko Delftsche inrichting trok verreweg do meesten der voor Indisch ambtenaar studeerenden tot zich, en de rijksinstelling to Leiden geraakte langzaam, maar zeker achterop. In de Gids van Maart 1874 sprak Mr. J. Pijnappel het uit, dat zij mislukt was en twee jaren later volgde haro opheffing. In datzelfde jaar word bij de wet tot rcgclling van hcl hooger onderwijs bepaald, dat aan minstens 66n univorsiteit onderwijs zou word on gegeven in. het Mo ha in inc- daansch recht en de overige volksinstellingen on gebruiken in Nederjandsch-Indie, in het Slaats- recht en de inrichting van hut bestuur in 's Rijks Kolonien en Ovcrczeesche bezittingen, en in de taal-, letter-, land- en volkenkunde van don Oost-Indischen archipel. Zooah bekend, werd voor dit doel de Leidscho univorsiteit uilverko- ren.

D. oigenlijkc Indische uuraopcliding bleef evenwel de taak der Indische instelling te Delft), een taak, die zij een tijd lang met eeno andero gemeentelike inrichting zou deelen. In 1877 volgde namelijk de gemcento Leiden het voorbeeld van haar Delftscho zuster on schonk 66k aan eene gemeenteliko instelling voor de op-

*) Voor hen, die Indisch rechterlijk ambte- naar of doctor in de Indische taal-land- en volkenkunde wilden worden, was de Leidscho univorsiteit het aangewezen instituut

leiding van Indische bestuursambtenaren het aanzijn. Dit besluit werd door den toenmaligen Minister van welke instelling door bij gobrekaan go- noegzamo Kolonien Cremer niet botreurd. De heer Cremer was belangstelling in 1891 word opgeheven. een tegenstander van de Delftsche opleiding, die naar

Zoo was dan anno 1891 de Indische Instelling te zijn overtuiging niet aan do eischen van don tijd Delft, kortweg de I.I. genoemd, ~~de. inrichting in beantwoorde. Een groot bezwaar achtte hij het, dat~~ Nederland, waar do jongolingschap tot het examendaarbij alle gewicht op de studie zelvo werd gelegd, voor den Indischen bestuursdienst, hot zgn. groot- en noch met do algemeene ontwikkeling en de mate ambtenaarsexamen, werd voorbereid. Nadat bij Kon. van be- schaving, noch met de karaktereigenschaften best in Ind. Sib. 1893 No. 257 do reeds conigo malen van de sollicitanten word rekening gehouden. Verder gewijzigdo exameneischen opnieuw waren herzien, was de heer Cremer van oordeel, dat eene opleiding vroeg do gemente Delft aan het Ryk een subsidie, dat in Indie, buiten aanraking met Nederland, voor haar tot een bed rag van / 12.000 's jaars werd verleend. ambtenaren die in Indie het Neder- landsch gezag De regeering van haar kant verzekeerdo zich eenigen hebben te vertegenwoordigen, onmogelijk kan invloed op het onderwijs en op de aanstelling en het voldoen. De bestuursambtenaar, aldus die ontslag van het onderwijzend personeel, mot het oog bewindsman, wordt door de inland- sc ho bevolking waarop een college van curatoren werd ingesteld. aangemerkt als de afgezondene van het moederland,

De positie van de Delftsche instelling scheen dus is voor haar de maatstaf waarnaar Nederland en het vast en zeker, doch weldra zou blijken dat met Nederlandsch be- stuur beoordeeld moeten worden. betrekking tot de opleiding der bestuurs- ambtenaren Met het hier- uit voortvloeiend zeer bijzondere and ere we gen zouden moeten . worden betreden karakter van het bestuursambt is het kwalijk Gaandweg waren de examen- | eischen stork vereenigbaar, dat daartoe ook geroepen kunnen opgedreven; de studio was steeds : minder op worden per- sonen, dio Nederland en Europa nimmer verheldering en verruiming van inzicht, steeds meer op hebben aanschouwd.

detail-kennis, op geheugenwerk gericht geworden. De universiteit to Leiden, zoo meende do Minister, Het groot aantal dergenen, die om plaatsing bij het voorgelicht door eene commissie waarin o. m. do binnenlandsch postuur dongen, riep een scherpe hoogleeraren Kern en De Louter en de heeren concurrentie, een op de spits gedreven puntenjacht in Groeneveldt en Mullemeister zitting hadden, is de het leven, en had daarbij dit slcchto gevolg dat zij, dio van zelf aangewezen plaats voor de opleiding der aan de eischen voldedcn, maar als gevolg van het be- candidaat-ambtenaren. Men vindt er reeds perkt aantal beschikbare plaatsen niet konden worden gelegenheid voor de studie van Maleisch, Javaansch, aangesteld, in den besten tijd huns levens enige jaren Mohammedaansch recht, Staatsinstellingen en Land- nutteloos verloren zagen gaan. Ook ontbrak bij diten volken- kunde van Nedorlandsch-Indie, bovendien examenstelsel elke waarborg, dat de regeering van hot Sanskriet, het Arabisch, het Chineesch, do werkelijk voor hun taak geschikte ambtenaren kreeg; Staathuishoudkunde en de Statistiek, en van de veelheid en verscheidenheid van kennis allen inmers rechtswetenschap in haar verschillende onder- deelen, geven nog geen maat- staf van bebevaving, flinkheid. Overigens geeft zij de schoonste gelegen- he id tot doortastendheid enz., kwaliteiten waarop het bij den ontwikkelende studie. Met eenige aan- vulling van do bestuurs- dienst juist in do eerste plaats aankomt. leerkrachten der universiteit word het gewenschte

Toch in | 897 een overcompleet van ambtenaren doel het eenvoudigs bereikt.

noodzaakte tot de aanneijing van een geringer aantal De bezwaren van het vroegerc stelsel, t. w. do krachten dan tot dusver regel was geweest, trad on de geringe waarborgen omtront de wezenlijke bezwaren van persoon- lijk aard, aan hot bestaande geschiktheid der aspiranten en het verloren gaan van stelsel verbonden, meer dan ooit in het licht. Van 1897 jaronlange studio voor degenen die, hoewel geslaagd, tot on mot 1900 toch werden van uit hot moedendnd geen plaatsing in *s lands dienst verkregen, dienden slechts 40 ambtenaren uitgezonden, terwijl 191 naar het gvoelen van den heer Cremer, to worden examenB worden afgelegd, waarvan 124 met vol- ondervangen door van regeeringswego jongelieden doenden uitslag. In Indie werden in dat tijdvak 20 voor d© studio van Indisch ambtenaar *aan te wyzen*, ambtenaren aangenomen, terwijl daar 70 examensen de aangewezenen gedurende hun opleiding gado to werden afgelegd, waarvan 47 voldoende. En doslaan om, zoo noodig, ongeschikt blijkende elsmnton toestand word cr niet beter op, toon do regeering, intijdig te kunnen verwijderen. Degenen, die voor verband met hot ondanks do be- perkt toaanwijzing als candidaat-Indisch ambtenaar in indienstneming aanhoudend overcom- plet van aanmorking wenschten. to komen, zouden zich bestuursambtenaren, kennis gaf van haar voornemen moeten onderwerpen aan een jaar- lijks zoewel hier to om noch in 1901, noch in 1902 ambtenaren uit < l o lande als in Indie door daar- voor in to stellen geexfinincrdcn van dio jaron voor den cl ion st to commissies af to nomen examen, tot we Ik oxamcn bostomnion. slechts zij kondon worden too- gclaton, dio het

Een natuurlijk gevolg van dozen loop van zakoneind diploma bezitten conor hoogero burgerschool met was eno gesladigo vermindring van hot a&ntal vijfjarig cursus, dan wel een diploma, dat toolating Jeerlingen, dcr I.I.: hare inkomsten gingen achtcruijcoft to de studio aan eno universiteit. Dit examen on do gemeenteraad van Delft zag zich cindclijk zou vergo- lijkend zijn, doch verschillen naar gelang genoodzaakteno ver- hooging van het subsidio to hot sollicitanten betreft in het bezit van het eno dan verzoeken. Aan dit, verzoek meondo do regeering niet wel van het andero diploma. Het zou niet Biogen to moeten voldoen, waarop do Delftscho loopen over vakkon vallonde buiten het examen, dat gomccntoraad, do zaak moede, bcsloot met ultimo voor het verworven diploma is noodig geweest, en December voorts aldus moeten worden

900 do I.I. op to heffon.

ingericht, dat in de eerste plaats van algemoon ontwikkelend en beschevung blijkt. Een voorname factor daarbij zou zijn con degelijke vaardigheid in het mondeling en schriftelijk gebruik der Nederlandsche taal.

De commissie, die op deze gronden do aanwijzing dienden voor te bereiden, zouden met de grootste zorg zijn samen te stellen. Aan het hoofd zou een man moeten staan van hoog aanzien en karakter, bij voorkeur een, die in India eene hooge positie heeft bekleed, terwijl daarin verder zitting zouden moeten hebben een of meer personen, die een eervolle Indische loopbaan achter zich hebben en, voor zooveel do Nederlandsche commissie aangaat, een of meer hoogleraren. Op deze wijze zouden waarborgen worden verkregen, dat do voor de bestuursstudie aangewezenen inderdaad, wat betreft algemeene ontwikkeling, beschevung en karakter, aan beoordeelbare eischen voldeden.

Aan in India aangewezenen zou vrije overtocht naar Nederland worden verleend, terwijl hun een studietoelage ten bedrage van / 1000,— 's jaars zou kunnen worden toegekend. Opleiding van bestuursambtenaar bij do Afdeeling B van het Gymnasium Willem III zou niet meer plaats hebben.

De verplichte studie te Leiden zou als regel drie jaren duren. De candidaat-ambtenaren zouden na afloop van het eerste studiejaar eene voorbereidende, na het verstrijken van de volgende twee studie jaren het eindexamen hebben af te leggen, welke examens geheel op de eischen van den bestuursdienst zouden zijn ingericht.

Toen de heer Cremer in don zomer van 1901 als Minister van Kolonien aftrad, was de door hem beoogde regeling, waarin de Staten-Generaal moesten worden gekend, nog niet tot stand gekomen. Nadat bij Ind. Stb. 1902 No. 223, ter voorziening in de behoefte van den dienst, bij wijze van tusschen maatregel de gelgenheid weder was opengesteld (bier te lande na eenige jaren studie aan de Leidsche universiteit) het grootambtenaarsexamen af te leggen, werd bij Ind. Stb. 1903 No. 348, onder het eerste ministerschap van den heer Idenburg, aan het plan-Cremer in zoover uitvoering gegeven, dat by Koninklijk besluit werd bepaald, dat te beginnen met 1905 in Nederland tot het afleggen van het grootambtenaarsexamen allen zouden worden toegelaten zij, die te voren door den Minister van Kolonien als candidaat-Indisch-ambtenaar zouden zijn aangewezen. Eerst bij Ind. Stb. 1907 No. 71 kwam, onder het bevel van den Minister van Kolonien Fock, een volledige nieuwe regeling van de Indische bestuursopleiding tot stand.

Deze, sedert op verschillende ondergeschikte punten gewijzigde, regeling is gebouwd op de denkbeelden van Minister Cremer. Zij wijkt daarvan o. m. in zoover af, dat zij het aantal diploma's, welke hun bezitters toegang geven tot het examen voor de aanwijzing tot candidaat-Indisch-ambtenaar, eenigszins heeft uitgebreid. Ook de examenprogramma's van het voorboreidende en het eindexamen voor den bestuursdienst, officieel den Nederlandsch-Indischen administratieven dienst geheeten, wijken eenigermate af van de door Minister Oremer ontworpen programma's. Het voorbereidende examen loopt over de volgende vakken: de beginselen

der Maleische taal; do geschiedenis van Nederlandsch-Indie con do historic on methoden dor zending in den Maleischen Archipel tot 1800; de landkunde van don Indischen Archipel en do hoofdtrekken van hedendaagsch recht, terwijl hot eindexamen omvat:

a. do Maleische taal en de Javaansch taal, 'gen van beide verplicht; b. de geschiedenis van Nederlandsch-Indie, alsmedo do historic en de methoden dor zending in den Maleischen Archipel sedert 1800; c. do volkonkunde van den Indischen Archipel; d. do Ishim in zijne betrekking voor Nederlandsch-Indie; e. de Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indie; f. het Ncdcr-landsch-Indisch strafrecht; g. de Nederlandsch-Indisch strafvordering.

Opmerking verdient, dat de afdeeling B van het Gymnasium Willem III te Batavia voorschans gehandhaafd bleef; eerst in 1913 werd zij opgeheven en de mogelijkheid geopend om aan in India voor de studio van bestuursambtenaar aangewezenen vrijen overtocht naar Nederland en eene studietoelage to verleenen (Ind. Stb. 1913 Nos. 410 en 504).

In een opzicht vertoont de regeling van 1907 een belangrijk verschil met de regeling, zoo als Minister Cremer zich die dacht, n.l. doordat zij in het loven heeft geroepen een hooger opleidingsinstelling voor den bestuursdienst, bestemd voor ambtenaren, die reeds eenigen tijd in dien dienst met onderscheiding zijn werkzaam geweest*. De Minister Toek had zich namelijk op het standpunt gesteld dat, zolang niet een voornaam deel van het werk van de Europeesche bestuursambtenaren aan het Inlandsch bestuur kan worden overgedragen, het onmogelijk is de voorwaarden van benoembaarheid voor bestuursambtenaar belangrijk te verzwaren. Eerst to ch wanneer een zoodanige overdracht zal hebben plaats gevonden, wordt — zoo meende hij — de mogelijkheid geboren om mot minder Europeesche ambtenaren te volstaan. Dan eerst kan er aan worden gedacht om, zonder het gevaar te loopen van een te gering aanbod van krachten, hooger eischen, b.v. eene volledige academische vorming, voor het bestuursambt to vordren. TCVOUH kan dan een aanzienlijk verbetering van de aan dat gewichtig ambt verbodende II gekldijko vooruitzichten plaats hob bon¹⁾.

Ton einde nu, in afwachting van do grootro deelneming aan het bestuur van de zijde van het Inlandsch element, toch het mogelijke to doen om de besten onder de bestuurBambtenaren voor hun taak, inzonderheid in do hoogere rangen, to bekumen, werd bij de regeling van 1907 eene te '8Gravnhag gevestigde „Nederlandsch-Indische BesLuursacadmic" met tweejarigen studieduur in het loven geroepen. Ten hoogste twaalf ambtenaren zouden jaarlijks door den Gouverneur-Generaal voor de studie aan dezo academic worden aangewozen.

Het door den Minister Fock gepond vooruitzicht van eon grotere deelneijing aan de bestuursvoering door het Inlandsch element nann eerdor dan op grond van diens uitlatingen verwacht werd een vasten vorm aan. Keeds in 1911 namelijk werd bij do Staten-Generaal een

¹⁾ Vgl. Gedr. Stukkon van do Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1905—1906 — 226 — No. 3 (biz. 2).

wotsontwerp tot hervorming van het Indisch bestuurswezen aanhangig gemaakt, hotwclck uiting van de gedachte, dat aan do Inlandsche bestuursambtenaren een krachtadigior aandeel in do bestuurszaak zou worden toegkend. Daarmede zou, zoo betoogde de Minister Do Waal Malofijt in zijne Meinorio van Toclichting betreffendo dat wetsontwerp, tevens do positie van de Europeesche bestuursambtenaren cone and ere worden: het zouden voortaan bovenal do bolangrijke bestuursaangelegenheden zijn, waarop die tot algemeene loiding geroepen ambtenaren het oog zouden hebben to richten; hun aantal zou beperkt worden, hun werkking zou in beteekenis toenemen. Met het oog daarop zou het echter noodig zijn „het stelsel van wetsontschappelijke voorbereiding, nog steeds ah hot ware in een tijdperk van overgang verkerkend, to vestigen op deugdelijker grondslagen, gelijken tree! houdende mot de eischen van andere takken van dienst ah het rechtswezen en dergelijke” i). De Minister stelde zich voor, dit punt na deskundige voorlichting in gezette overweging te nemen.

Ter bekoming dezer voorlichting installeerde de heer De Waal Malefijt nog in September van 1911 eene commissie, waarin o. m. d^o hoogleraren Snouck Hurgronje, Van Vollenhoven en Van Ophuysen, en de heeren De Graaff en Hasselman zitting hadden, welcke commissie nog voor het einde van het jaar met haar advies gereed kwam. Dat als extra-bijvoegsel der Java-Kehe Courant van 31 Januari 1913 in druk verschenen advies behelst in hoofdzaak het volgende.

Vooropstellend dat, nu in zake de bestuursorganisatie de bakens verzet zullen worden, ook ten aanzien van de bestuursopleiding van koers dient te worden veranderd, meende de Commissie zich van een uitvoerige appreciatie van het thans gevolgde stelsel van opleiding to moeten onthouden. Gehetlos van dat stelsel en uitsluitend het oog richtendo op het in do hiervoor gonoemde memorio van toclichting bevestigd, hotwclck nuw to scheppen korps bestuursambtenaren, heeft zij zich afgevraagd, welke richting bij de wetenschappelijke vorming van dat korps ingeslagen zal moeten worden. Men heeft do keus, aidus do Commissie, tusschen een anders georganiseerd, een grooter veld bestrijkende vakstudie, en een volledig academisch ingericht Huis. De laatsle vooral kvveekt het vermogen to zelfstandige werkzaamheid van don geest aan, en raagt in het bijzonder to vorming van venstand on karakter bij. Op h4ar wordc daarom do keuze gevestigd. Men schoppo echter geen nieuw doctoraat voor den bestuursdienst, doch zoeke aansluiting bij de bestaande doctoraten. De voor den bestuursdienst in zijn nieuwe organisatie noodige academische voorbereiding kan, meendo do commissie, gacht worden te zijn verkregen, wanneer mot gunstig gevolg is afgeleid hot doctoraal examen in: a. de rechtswetenschap, of b. do staatswetenschap, of c. do taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel. Evenals nu de as. Indisch-rechtelijke ambtenaar nil zijn studio in de rechtswetenschap nog ceno special©

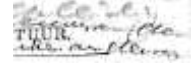
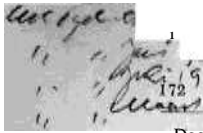
studie voor zijn toekomstigen werkring onderneemt, wdke wordt afgesloten met het zgn. facultoitsexamen, ware ook de voorbereidende studie voor den a. s. bestuursambtenaar aan te vulen met oonc bijzonder studio (duur: een of ander half jaar), welko met het slagen in een vast to stellen bijzonder examen beëindigd zou zijn.

Voor de academische voorbereiding eigen zich, oordeelde de commissie, bij uitstek do sub- en c gonoemde studies, wyl de daarbij te bevestigende vakken het nauwst bij den werkring van don bestuursambtenaar aansluiten. Die aansluiting zou, wat betref to de studie in de staatswetenschap, die h. i. uit een practisch oogpunt de voornaamste is, nog inniger zijn to maken door, zonder in de voor het candidaats-examen gesteldc eischen verandering te brengen, voor het doctoraal examen nevens het in het Koninklijk besluit, bekend als het Academisch Statuut, vastgelegd programma, dat dan met a zou kunnen worden aangeduid, een tweede programma & vast to stellen. Dit doctoraal examen b zou van a slechts daarin verschillen, dat „het volkenrecht” en „de hoofdbeginselen van het Nederlandsch burgerlijk-, handels- en strafrecht” ver van gon worden door „het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië” en „de hoofdtrekken van het Nederlandsch-Indisch burgerlijk-, handels- en strafrecht”.

De academische voorbereiding zou, zooals gezegd, worden gevolgd door eene aanvullingsstudie. Dio studio zou besloten worden met een byzonder examen, Indologisch-examen te noemen, hotwclck zou loopen over de volgende vakken:

a. do grondbeginselen dor staathuishoudkunde; b. hot Mohammedaansche recht en do overigo volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; c. de hoofdtrekken van het Nederlandsch-Indisch burgerlijk-, handels- en strafrecht; d. het Staatsrecht en de inrichting van 's Rijks Kolonien en overzeesche bezittingen; e. do vergelijkende volkenkunde van den Oost-Indischen Archipel; f. de geschiedenis van Nederlandsch-Indië; g. de Maleische taal; h. de Javaansche taal of een andere, in overleg met do veroenigde faculteiten te kiezen, inlandsche taal.

De commissie achtte het voorts wenschelijk dat naast de academische examens een onderzoek zou worden ingesteld naar do persoonlijke anteceden ten en hoedanigheden dor aanstaende bestuursambtenaren, hoofdzakelijk met het doel om uit don Staatsdienst dozulkcn te kunnen welen, wier ongeschiktheid reeds van to voron op goedo gronden moot worden aangenomen. Bit ondozoek, dat niet hot karakter van een examen zou noxton hebben, waro h. i. op to dragon aan cone telkons voor oon jaar door den Minister van Kolonien to bonocmen commissie, voor wic alien, dio in don loop van het jaar voor den administratioven dienst wenschen to worden aangewezen, zouden moeten vorschijnen. Het advies der commissie, gegrond zoowel op gegovens betreffendo het verleden dor candidaten als op persoonlijk konnismaking, zou do Minister aan zyno beslissing ten grondslag kunnen leggen. Eindolijk zou do Commissie aan het door haar voorgestoldc stelsol van opleiding studie-Loofagon willen verbinden.

Doordat de Tweede Kamer der Staten-Generaal eene nadere voorbereiding der door- Minister er De Waal Malefijt a an han gig geuuaakte bestuurs- hervorming wenschelijk oordeelde, bleef het opleidingsvoorstel van de commissie Snouck Hxirgronje c. s. bij de regeering in bora ad, Eenige leden diet commissie opperbestuurschen het denkbeeld de aan bevolen opleiding voors- hands *facilitatief* naast de bestaande opleiding van 1907 in to voeren, welk denkbeeld de in- stemming verwierf van den Minister van Kolo- nien Plycte. Dienovereenkomstig kwam bij Ko- ninkl. besl. in Ind. Stb. 1917 No. 93 eene rgeeling tot stand, terwijl bij Koniukl. besl. in Ind. Stb. 1917 No. 94 eene voorziening werd getroffen daartoe strekkende, dat doctoren in de rechts- wetenschap, die in het Indologisch examen geslaagd zijn, ook toegang hebben tot do Indische rechterlijkje macht.

Bij Ind. Stb. 1916 No. 480 was inmiddels be- paald, dat aan candidaat-Indische ambtenaren een studie-toelage kan worden toegekend ten be- drage van / 1000 's jaars gedurende drie jaren, welke termijn in bijzondere gevallen met ten hoogste een jaar kan worden verlengd.—

Over de Indische bestuursopleiding bestaat een uitgebreide literatuur. Een ovrcziclit, daar- van is te vinden in het „Repertorium op de lite- ratuur betreffende de Nederlandsche koloni&n", samengesteld door A. Hartmann (t. a. p. biz. 182/3; eerste vervolg biz. S4/8G; tweede vervolg biz. 76/77; derde vervolg biz. 91/95; vierde ver- volg biz. 143/147).

Voor de opleiding van de Inlandsche amb- z:7:tenaren, zie ONDERWIJS. ¹
3 OPLEIDING TOT OFFICIER. Zie LEGER, i. Deel II, biz. 557—558 en ONDERWIJS (MI- LITAIR).

OPLEIDINGSSCHOOL VOOR INLANDSCHE RECHTSKUNDIGEN (Rechtsschool). Zie ON- DERWIJS.

OPLEIDINGSSCHOLEN VOOR INLANDSCHE AMBTENAREN. Zie ONDERWIJS.

OPPERBESTUUR. Terwijl samenstelling en bevoegdheid van hot opperbestuur behandeld zijn in de artikelen BESTUUR (dl I, bl. 279) en AINISTEKIE VAN KOLONIEN (dl II, bl. 753), behoort hier nog besproken te worden de verhouding van den Min. v. Koi. tot do per- soon des Konings en die van het Opperbestuur tot den Landvoogd.

Vooraf moge worden herinnerd, dat bij daden en meeningen van het Opperbestuur de mooning des Konings en de meening der regeering niet mogen worden onderscheiden. Een daad of meening van de persoon des Konings, afwijkend van die van het Opperbestuur, mag niet be- staan ; weshalve Thorbecke de regeering hier te lande — ook het Opperbestuur der kolonien — beschreef als eon eenheid, van welke de persoon des Konings het onverantwoordelijk hoofd, do minister of ministers de verantwoordelijke leden zijn. Dit is in 1863 uit het oog verloren in Sloefs proclamatio (dl I, bl. 824), welke Koning en regeering onderscheidde; eveneens in eon mededeeling van Minister Pleyte van Oct. 1914, volgens welke de Koningin en de Minister den beer Idenburg verzocht hadden nog niet af te tre- den; wederom in een telegram van Minister Pleyte, waarbij de Koningin en de Minister hun in- stemzning uitspraken met de beweging Indie

Weerbaar. Te recht zijn op 19 Mei 1917 in de Eerste Kamer deze kettorijen gewraakt; in 1864 en 1866 hadden jMijer en Rochussen nicer dan eens in koloniale zaken den Koning-en den Mi- nister willen scheiden. Sommigo schrijvers ver- st aan onder "Kioon" de perse on de des Konir gs en or.dcr.,Koning"den constitutionoolen Koning, de regeering; het spraakgebruik van a ndro schrijvers cvenwel is juist omgekeerd, en do Grc ndw(. tsterminologie geeft geen jichtsnccr. In de eerste jaren na het her rstel van het Ne- derlandsch gezag genoot hot Indisch bestuur groote zolf stand igheid. Dit lag toon in den a ra rdor zaak: in het moederland wist mon weinig van de kolonie af, terwijl ook de vorre v stand tusschen Nederland en Indie, nog niet zooals in onze dagen door snelle middelen van gemenc- schap tot een niininium ingekrompen, eon hin- derpaal vormde tegen eon feitlijk ingrijpen van het Opporbostuur in de leiding van zaken in Indie. Doch ook het in 1818 door Commissaris- sen-Generaal in Indie vastgestelde Rcggeris- regl; Iement verzekerde haar een groote zelfstan- digheid, met name door het voorschrift van art. 17, lutwelk de vaststelling vande jaarlijkse be- grooting van inkomsten en

uitgaven aan den

Gouv.- Gen. in Bade opdroeg (zie BEGROO- TING VOOR NED.-INDIE). Bekend is het, dat de gevolgen van deze bijna onbeperkte macht in financieele aangelegcnheden weinig bevredigend waren, daar het bestuur van Van der Capellen met een tekort sloot; een dor gevolgen was, dat het Rogl.-regl. van 1827, door Commissaris-Go- nerala Du Bus do Gisigaies vastgesteld, hot rcht van vaststelling van de begrooting over- droeg op den Koning, terwijl het ook in an de re op- zichten de Indische regeering meer aan het Op- perbestuur bond dan te voren het geval was ge- weest. Op dien weg werd later voortgegaan ; de ii

voering van het cultuurst.elsel en de woldra ge- luidigebatig-slotpolitiek nad ten gevolge, dat in Nederland een scherp toezicht op het Indische gou- den. Weldra ging dit zoover, dat aan do Indische regeering bijna aJle zelfstandighoid ontnomon word, hetgeen to gomakklijkor vic I, loen in 1836 do Kaad van Indie van medcrgcorciid lichaam tot zuiver adviseerond collegc werd ver- laagd (zie RAAD VAN INDIE) en uitsluitend do Gouv.-Gen. met de regeering belast word. Do Landvoogd werd meer en meer eon endergo- echik agent van het Opperbestuur. Aan Gouv.. Gon. Do Kerens word o. a. te kennen gegeven, dat hot don Minister aangenaam was te kunnen boriehten, dat in het register der besluiten over de maand Juni j 837 geen aanleiding gc von den was tot het aanbrengen van eenige bedenkingen; —ja zelfs zag dezo Landvoogd zich vrcj)licht to protestceren tegen het mededelelij van beden- kingen en opmerkingen op zijn handelincn in open bare stukken, waarvan de publickmaking niet kon word on voorkomen (S. van Deventer, Bijdragon, III, bl. 74 vlg.). In de suppletoire in- structie van Gouv.-Gen. Merkus word bepaald, dat het bewaren van de nicest moglijke cen- etemmgigheid met het departement van Kolonien het doel zijner pogingen moest zijn, en werd do Gouv.-Gen., vooral in het financieole, zeer ge- bonden (Cornets de Groot v. ICraaijenburg, „Over

bet beheer onzer Kolonien^a, 's-Grav. 1862, bl. 163). volgens dit art. 38 Reg. rogl. do Landvoogd evonzeer Gorustolijk mag worden aangenomen, dat doze verplicht om het rogecringsrogl. ment on andore vrchouding zich later conigszins gowijzigd heft naar algemoeno verordeningen te oerbiedigen, en zulks kan hij don kant van meerdero zelfstandig- hcid van de allecon docn, indien hij, bij strijd tussehen wettigo Indischo regeering, on de politick, dio den Gouv.- verordenin- gen en ontvangon bevcilon, zich houdt aan do Gon. tot den ondergoshchte van don Minister wettigo verordeningen. Het is, met hot oogh op art. 77 lid maakte, werd uitnemend bestro- don door De Waal in 4 Grondwot en art. 22 Reg. rogl., buitendien de vraag, of zijn Koi. politick der gron- wot (1863, bl. 340 vlg.) : do term „koninklijke be- sluiten en beschikkingen” in art. toch heeft juist een wijziging in do instructie van don 38 ook zooal amige bevcilon omvat, welck niet in een Gouv.-Gen., door Minister De Waal voorgedragen, getec- kende en gecontrasigeerde beschikking dos Kon- die zelf- standigheid wed er beperkt. Ontkend kan nings zijn vervat.

ook niet worden, dat in later tijden verschillende om- Horhaaldelijk is do kwestie te berde gekomen, of het etandigheden er toe medewerkten om de In- dische noodig is, dat de Min. v. Koi. in zijn aan- raking met den regeering aan het Opperbestuur te bin- den, — met Gouv.-Gen. altijd doo blijken, dat hij handelt met name de versnelde middelen van vervoer en vooral de medoweten on instemming van de porsoon des Konings, telegraaf, die don Landvoogd allicht er toe brengt om gelijk De Waal noodzakelijk oordeelt (Koi. politiek der vaak geen beslissing te nemon zonder het grond- wet, 1863, bl. 340 vlg.). Anders dacht daarover Opperbestuur to raadplegen. Ook de meerdere reeds Minister Elout, dio het in 1825 Gouv.- Gen. Van der bemociging der Staten-Generaal met koloniale Capellen tot een ernstige grief aan- rekende, dat hij, in aangolegenheden workte er toe mede om den plaats van een ministerieelen last van Dec. 1824 op to Minister, die aan do Verteenwoor- diging volgen, terugschreef gaarne te willen vernemen, of rekenschap moest afleggen, te nopen de Koning Willem I met den last instemde. Zelfs in deze zelfstandigheid van den Gouv.-Gen. te bekorten. dagen van persoonlijk gouvernement des Konings en Nov- Tegen het bowcerde feit, „dat Indie veel te veel van verantwoordelijkheid des Ministers was Willem I in Nov- hot Plein (d.w.z. uit hot Ministerie van Kolonien) 1825 en Mei 1826 het met Elout ge- heel eens (Van dor bestuur wordt”, zocht men hot ge- neesmiddel bij Kemp, in Bijdr. v. h. Kon. Inst. L. T. V. dl 62, biz. 210 voorkeur in een herschepping van do Indische vlg., 245 vlg., 270). Evenzoo schijnt Baud als Minister to regeering zelve, waardoor deze in meerdere mate zou hebben ge- handeld en geoordeeld (Cornets de Groot, bl. kunnen gelden als een re- presentatie dor Indischo 212). Niet anders oordeelde in 1854 Thorbecko bij art. 37 bevolking en waardoor haar in ruimer mate vrijheid Reg. rogl., toen hij heb onderscheiden tussehen een door in huar bestuursbe- lcid en aandeel in do vaststelling den Koning en een door den Minister aan den Landvoogd van de begroo- ting zou kunnen worden gegeven. De gevraagde ver- antwoording ten storksto bestreed en daartoe Btrckkendo wetsontwerpen van Van Dedem, zeide, dat de dwaling, als zou *s Konings naam daarbij Fock, do Waal Malcfijt en Plyce hebben in 3cc.] ge- noemd moeten worden, “verderfelk” zou zijn 9J 6 gelcid tot instelling van een volks- raacl (zio (Keuchenius III, bl. 269, 271). Evenzoo had, tot ergernis aldaar). van den reactionnairen Gouv.-Gen. Mijer, het

Hocwcl de vrchouding van den Landvoogd tol bet Opperbestuur gehandeld tijdens zijn landvoogdij, welke ergornis blijkt uit de rede, die hij uitsprak bij het omschreven is in de Reg. rogl. van Suriname en nederleggen van zijn waardigheid (Koi. Verslag 1872, Curaçao, waar het heot (art. 21), dat «l<*. bijl. A, bl. 219). Natuurlijk kunnen zich bij dit stelsel Gouverneur zijn waardigheid uitoofont mot hetwelk van een parlementair stelsel onfscheidelijk inachtnciniDg van *s Konings bevcilon, staat hot ook schijnt, misbruikon voordoen bij een Minister, dio zijn voor Ned.-Indie vast, dat de Gouv.-Gen. tot die stipto plicht jegens de porsoon des Konings voorbijziet, doch inachtnoming gehouden is (be-)ouclens voor het zulks kan veilig aan Koning en Ministers zolf worden geval van art. 22 Reg. rogl.); <i<. hter wordt het alcon overgclaten; hun b' ider aandeel in regeeringszaken is, om voor twee bijzondere onderwerpen, het maken van meb Thor- becke to sprokon, een „goheim van ordonnanties on h<-t staatkun- lig belcid jegens regeering**», waarin zolfs do Staten-Generaal niet zelfbesturende land- kChappen (artt. 20 on 44 Reg. vermogen te drin gon (Thorbecko op 30 Nov. 1854). Dit regl.) uitgedrukt. vraagpunt, hetwelk op 28 Dec. 1893 in do Eor- ste Kamer word opgoworpen, en waarin Marga- > cl ant (I bl. 246—

Jtaad van Indie is nan *s Koninga bovelen niet, gebonden ; doch als do Raad zijn medower- ki ng 249) en Kleintjcs I³, bl. 214,² krachtig voor Thorbeckes weigert in gevalJcn, waarin dozo noodig is, kan do leer partij kiezen⁴ is weder aan do ordo gesteld door den Land voogd 's Konings uitspraak in- roepon (art. 30 onthulling> op 17 en 18 April 1918 incidenteel door den Reg. rogl.), en zoo kan langs een omweg en ten kosto Minister van Oorlog in de Eorsto Kamer (bl. 415 en 419~ van eenig tijdvorlios do Kxming de Indischo 20) gedaan, waaruit bleek, dat een opdracht, bij regeering in haar goheol toh naar zijn hand zetten. Sluit nu ochtor dozo stipto inachtncming van *s —nog wel in een бага- tolzaak —, door dozen Konings bo vole n in, dat de ./..andvoogd ook Landvoogd rrtrot was uit- govoord, maar beantwoord met zoodanigo bovolon moot uitvoo- ren, waarvan voor do vraag, welko partij do persoon dea Konings in dozen hem vaststaat, dat zo met het rogecringsreglomont of koos. In plaats van aan don Landvoogd hot ant wot rd met wottigo algomoon o vorordoningon in strijd zijn I to zonden, hotwolk Elout gaf, aan Vtin der Capel- ? Minister Plycto heeft het op 27 Nov. 1917 in de Tweede Kamor Btaando gohouden, en dnuuit afgeleid, dab do Gouv.-Gen. o. a. verplicht is oon politick contract to schenden, indion hot Opperbestuur hem zulks golast, omdat hij bij niot*naleving van tlion last ccn der strafrechtelijke normen van art. ■ 38 Reg. rogl. zou overtredon. Echter is

blijfsel van de SSmangs, die om hun negerhaar tot de negritische volken worden gerekend. De Akits zijn meest visschers. Hun woningen zijn daarom gewoonlijk op vloten van boomstam- men gebouwd, welke met rotan aan den oever worden gemerd. Zoodoende kan snel een nieuw vischgebied worden opgezocht. Waar de rivier to Bmal is voor een vlot, bouwen zij bij uitzondering hun hutten op het land. Deze tijdelijke woningen zijn zeer slecht gebouwd en bovendien verwaar- loosd. Op ongeveer 2 M. hooge palen wordt een vloer gemaakt van boomstamxnen. De wanden bestaan uit boom bast, waarop een schuin dak van palmladeren, en omsluiten slechts 66n vertrek, dat zoo laag is, dat zelfs de kleine Akit er niet rechtop in kan staan. In het midden van den vorwand, welke echter ook vaak geheel ont- breekt, bevindt zich de deur en daar recht tegen- over bij den achterwand is van zand en asch een ruimte gemaakt, die als haard dienst doet. Het huisraad bestaat uit enkele matten, korven, hou- ten bekers, kokosschalen, kleine messen en een bijl. De visch, het hoofdvoedsel, wordt meest ge- vangen door bedwelmig, terwijl ook bij de jacht op landdieren de mannen zich bedienen van ver- gif. Door middel van een blaasroer, waarin ver- giftige pijlen, worden de dieren geschoten. Apen, zwijnen, herten, reeen, stekelvarkens sterven, wanneer zij getroffen worden, reeds na weinige minuten onder hevige krampen. De geraakte pick wordt uitgesneden en daarna het vice sc h genut- tigd.

Het volkje sterft langzaam, maar zeker uit. Lan gen tijd onderhouden zij reeds betrekkingen met de omwonende Maleiers, van wie zij menig gebruiksvoorwerp hebben overgenomen en met wie zij nu reeds sterk gemengd zijn. Zuivere Akit- mannen komen er niet meer dan 300 voor. Het aantal vrouwen is zoo gering, dat vele mannen zich een echtgenoot zochten onder de dichtstbij wonende Sakais (zie ORANG SAKAI) en hij, die nog een Akit-vrouw kon bemachtigen, zich tevre- den moet stellen met den monogamen huwelijks- vorm en aan echtscheiding niet kan den ken. Waar- schijnlijk zal er binnen eenige jaren geen enkele zuivere Akit meer aan te wijzen zijn. Dit is te meer te bejammeren, omdat nog maar weinig over dit volkje is gepubliceerd (Moszkowski, Auf neucn We gen durch Sumatra) en de Akits door hun pri- mitieve leef- en denkwijze waarschijnlijk nog veel ethnologisch materiaal zouden kunnen opleveren. Zoo schijnen zij bijna geen eigendom te kennen; alleende vrouw heeft in haar armbanden van wortel- draden, die de draagster beschutten tegen onheil, een persoonlijk bezit. De vrouw zou hier dus door versiering de grondlegster van het eigendom zijn. Ook wat betreft het huwelijk heerschen, naarver- luidt, uiterst primitieve verhoudingen. Wanneer twee jongelieden elkaar bevallen zouden zij zon- der eenige ceremonie eenvoudig gaau samenwo- nen, waardoor het huwelijk als voltrokken zou worden beschouwd.

ORANG BADJO (BADJAU). Zie BADJO of BAD J AU.

ORANG BADOEL. Zie BADOEJ'S.

ORANG BANTIJK. Zie BANTIKS.

ORANG BAROⁿ (BAROK). Zie ORANG LA- OET.

ORANG BfLOM. Zie ORANG LOM.

ORANG BENOEA (BENOEWA), of **ORANG DARAT.** Zoo noerrien zichⁿ elf de leden van een

zwerfenden volksstam op de cilanden Rempang, Galang en Batam van den Riouw-archipel. Do Malciers noemen hen Orang oetan, wat zij als een scheldwoord beschouwen. Volgens Netschr, die in het midden der vorige eeuw als resident van Riouw met hen op RBmpang, recht W. van de re- sidentie- hoofdplaats in aanraking kwam, zijn zij van de Malciers geheel verschillend. Van voren gezien is hun gelaat bijna bolvormig rond, do neus zeer klein met openstaande neusvlugelen en bovenaan bijna geheel plat; de oogen klein en langwerpig en eenigszins schuin geplaatst; do ooren groot en slap ; het voorhoofd zeer laag, plat en achteruitvlieënd ; de onderkaak sterk voor- uitstekend ; het haar lang en stijf, achteloos om het hoofd gewonden ; het lichaam zeer ruig ; som- migen hebben fraai krullende baarden. De Orang benoea zijn steeds vergezeld van kleine, langhari- go honden, met spitse ooren, die zij goed verzor- gen. De kleding bestaat by de mannen uit den schaamgordel, bij de vrouwen uit een sarong; hun wapen is het Borneosche blaasroer met een lans- punt van hard hout, zooals het Dajaksche, soms een parang. Overigeris is alles wat zy bezitten bc- sloten in een bamboekoker van een voel lang : pijltjes, vergiftige gom voor die pijltjes, wrijf- houtjes om vuur te maken en een mesje. Zij wonen in het bosch onder een afdak van takken en blad, gedragen door vier stokken en liggen onder deze beschutting te slapen op een hellend raam van takken van een voet breed, het hoofd aan het l age re gedeelte rustende op een tak, die d wars over de legerstede is gebonden. Naast de leger- stede worden de vuren aangelegd voor de spijs- bereiding, voor den man en de vrouw afzonder- lijk. Hun vpedsel is alles wat het bosch oplevert, zwijnen, ratten, slangen, apen, kikkers, jong blad en verder geruilde rijst. Hethuwelijk bestaat in het gaan samen wonen van den jongelingen het mcis- je, nadat de eerste een soempitan (blaasroer) van zijn vader, de laatste een pot van hare moeder heeft gekregen. Het zijn zachte, lijdzame en vreesachtige menschen, ongeveer duizend in aantal, met in- begrip van de op zee levende stamgenooten, die eenigszins met de Orang bad jo overeen komen, in zoverre dat zij in hunne sampans wonen, met het geheele gezin en de honden, zonder eenige g< ; ric- felijkheid leven en vischvangst beoefnen. Zij Jij- den aan huidziekten en velen sterven aan pokken. Bij ziekte wordt de lijder in het bosch achtergela- ten. Van de Orang- Darat (Sakai) is tegenwoordig op het eiland Batam nog een klein contingent aanwezig. Zij wonen in gebrekkig gebouwd hutjes en vertoonden zich slechts aan het strand om met Ohineezeh handel in boschproducten te drijven. Vroeger moesten zij aan eenige Malei- sche hoofden verplichte levering gen van bosch- producten doen. Ook op het eiland KSmpang zwerfen nog slechts eenige gezinnen „Orang Daraf., vermoedelijk tezamen niet meer dan dertig personen uitmakende, rond. De stam is bezig uit te sterven, daar het weerstandsvrmoegen dezer boschmenschen tegen ziekten zeer gering blijkb to zijn. Hun tegenwoordige taal is het Maleisch met enkele vreemde woorden er in. Zij hebben geen bepaalden godsdienst, doch glooven aan booze geesten; geen vaste woonplaatsen, doch slaan telkens ter plaatse, waar zij bezig zijn boschproducten in tezamen, zeer prijnitieve verbi ijfplaatsen van takken en bladeren op. Zij ver- vaardigen ook kadjangmatten. Hun voedsel is

rijst met wat het bosch aan voedsel oplevert ; zij oten allerlei dicron, be halve slangen on and er kruipend gedierte; wcdwuwnaars cn weduwen mo- gen niet hertrouwen; de huwlijksplechtigheid bestaat hierin, dat de jongeling on het mcisjo hard om.cen grooten boom loopen, waarbij de jongeling moot trachten het meisse te vatton. (Zic verder ORANG OETAN en E. Netscher in . T. Bat. Gen. II, 1854, bl. 135).

ORANG BOEKIT. Halfnomaden, in families levende, dagreizen van klinder wonende in het Meratoesgebergte, Zuid-Oost-Borneo, van 3° 33' tot 1°30' Z. B. Zij docn aan rijstbouw en verliuizen jaarlijks jminstens tweemaal; hunne woningen, meestal op een heuvel gelegen, zijn dan ook niet voor langdurig verblijf ingericht, staan op palen van de houtsoort, die het meest voor de hand groeit, hebben eene omwandling van boom- schors en een dak van palmblad ; indien hunne ladang uitgestrekt is, wordt er verderf nog een huisje gebouwd voor hen, die tegen den oogsttijd de vogels verjagen. Bij het begin van den oogst zoekt de Orang boekit een pick voor een nieuwe ladang en bouwt een ander huis; de vorige oogst is clan op en niets bindt hem meer aan de oude woning ; op die nieuwe plek wordt gchakt, gebrand en gezaaid en de rijst van den vorigen oogst opgegeten; tegen den tijd, dat de nieuwe rijp is, bouwt de Orang boekit een ander huis op een nieuwe pick grojids — en zoo voort. De aren worden een voor een afgesneden met den scherpen kant van een aan den duim gestoken bamboe-ring ; met de voeten treedt men de korrels uit de aren en in een ronde jnand of bak van boomschors, in een hoek van het vertrek, wordt de rijst bewaard. Ook de vuurhaard is binnenshuis en men kookt nog veel- al in een bamboeclcl. Vogels worden go van gen met lijimocden cn jnet het blaasroer, dat meestal in con Jansput cindigt; onder de vergiftige pijl- tjes zijn er van koper met weerhakon ; voor de groote jacht, op varkens, worden lanscn gebruikt cn honden, die in grooten gctale bij de huizen ziv(rven. Ijc mannen, mecstal gespierde figuren, <1 ragon <(: n hoofddoek en de tjawat; de vrouwen, klcin, maar stevig gebouwd, evencens ccn hoofd- dock, een baadje en een (bij den arbeid kortc) sa- roeng, die vast gehouden wordt door een gordel van schclpijcs; be ide gesJachten sicren zich met gcklcurde kralen ; de kindrcn loopen naakt of kleedfii zich met ccn enkele zilveren munt. De Orang boekit zijn grootcndccls hcidncn, gastvrij, onbeschrijfelijk vuil, en met oogcn huidziekten behept; vroeger zouden zij de orematie hebben tegcpeast, thans begraven zij in het woud, hoog op <(: !)heuvel. Bij dc^oogstfcesten treden pricsters (baliens) op en gewoonlijk worden na den oogst de hu wejiken voltrokken, waarbij do koopsom zcklfi) in geld wordt voldaan. De oudste van do bijeenwoneiden is hoofd. Langzamcrhand vindt de Islam in gang, vooral daur waar de Orang boekit zich in do uiterste dorpen der Maleiers hebben ncurg'zct, in Koempa en Labocan (onderafd. Barabai, afd. Oeloe Soengci); met hen ruilon zij <1 urzauin hout, was cn stofgoud tegen hetgeen zij noodig hebben en allcngs dringen Maleische ge- woonten zich tusschen de hunne; do Maloische taa.】 spreken zij met neusgeluid en op zangrigen toon en met enkele oigene woorden. Laston dra- gen zij aan ccn band over het voorhoofd. Do ge- talsterkte van dit achterlijke volkjo wordt go- schat op 5000; van zijno herkomst is met zeker-

in

heid niets bekend ; maar naar do beschrij ving koine n zij in byna elk opzicht met de Dajaks over- ccn. (Zic verder Grabowsky in Ausland, 1885, bl 782 en POENAN).

ORANG BORGOR. Zic BURGERS.

ORANG DARAT. Bankaneezen, die niet nabij de kust wonen, nocint men Orang Darat, wat "binnenlndcr" beteekent. Zoowel de bewoners van de kust als die in het binnenland behooren tot den Maleischen st am. Hun taal is een dialect van het Malcisch. Zij belijclen den Islam. De Ban- kaneezen schijnen ontstaan te zyn uit eene ver- menging van Maleiers uit Lingga, Siantan met Lampongers, Pale nibangers, Boegineezen en ook Cliimeezen. Een legende verhaalt, dat een Boeg- neesche prins we gens onzedelijke voornemens ten opzichte van zijne zusters verwijderd werd. Hij voer in Westelijke richting, werd zeeroover, nam met geweld Boegineezen mede, bczocht Java, Sumatra en Djohor en trouwde daar met eene vrouw, afstammeling van een Chinees. Van den Sultan van Djohor kreeg hij een zeevaarder mede, Nahoeda Ragam, met wien hij op reis ging, met het voornemen naar zijn vaderland op Gelebes te rug te keeren. Hij had in zijn vaartuig al de per- sonen bijeen, die hij medegevoerd had uit Cele bes, Java, Sumatra. Ook lieden van Djohor hadden zich op bevel van den Sultan aldaar bij hem aan- gesloten. Onderweg werd men door een storm overvallen. De gezagvoerder Nali^cda Ragam wondde zich tijdots het noodweer aan een naald en stierf. Toen men zag, dat de gezagvoerder dood was, werden eenigo opvarenden beschuldigd van hem gedood te hebben. Het gevolg was, dat men met elkaar slaags raakto en eenigen gedood werden. De rust keerde weder, dock men was den koers kwijt met het gevolg, dat men schipbreuk leed aan den voet van het Maragebergte. In dien tijd lag deze zee aan zee. Het omliggonde land lag nog onder de zee bedolven. De schipbreuke- lingen bleven jaren lang op den Marasberg. De prins kon zijn verlangcn om naar zijn vaderland terug to reizen niet bed win gon en vertrok met zijne vrouw in ccn klein vaartuig. Hij schijnt verongclukkt te zijn, althans de achtergebleven volge- Jingen vernamen nimmer nicer iets van hem. Dozen kregen bezoek van een Arabischen oelama, die op reis was van Arabic naar Java. Deze vond de kolonisten in treurigen toestand. Velen waren uitgeput en zick on niet in het bezit van eenigo k lced in g. De oelama genas hen alien, waarom de- zen hem als ccn man met bovcnnatuurlijk macht beschouwden en hem ccr bewezen. Do oelama bekerdc hen alien tot den Islam en gaf hun ondr- wijs. Hij koos een fa mi lielid van den vrcrongcluk- ton Nahoeda Ragam tot bijzonderen leerling en leidde bcm op tot zijn opvolgcr. Toon do oelama zijne reis naar Java voortzette, vcrtrouwde hij do leiding van de Bankasche koloniston toe aan het familielid van Nahoeda Ragam. De oelama kwam in Bantcn en dcclde den Sultan een en ander me- do over <lc Bankascho kolonie, waarop deze ccn rijks grootc op do kolonisten afzord om ze aan zijn gozage te onderwerpen. Zoo kwam do band tob stand tusschen Bant6n en Banka.

In ccnc latore periodo hebben do Bankancozen van invallen uit Sumatra to lijdcn gchad. De bewoners werden tocn geholpen door de rijken Djohor en Minangkabau.

In do 17do eeuw kwam Banka onder den Sultan van Palembang. Een van doze vorsten be gon met

Ohineezen in te voeren. Velen der Cliineezen gin* gen op in de be volkin g, zoodat men thans onder de Bankaneesche Maleiers nog vele Mongoolscho typen vindt. Een eeuw geleden waren zij nabij het strand gevestigd, maar na veel overlast van zeeroovers te hebben gehad, trok een deel naar het binnenland; vroeger woonden zij verspreid. Sedert 1850 echter werden zij door het bestuur in tampongs verenigd.

De oorspronkelijke vorm van een Bankasche woning had veel overeenkomst met een op zijn zijde Kggend 5-zijdig prisma. Het geraamte was van hout; de wanden van boomschors (koelit kajoe), het dak van alang alang-gras en van blad van een boom met breed blad; de vloer van rond-houten van een pols dikte.

De huizen van dozen vorm zijn ± 5 M. lang en even breed. Het aantal palen waarop zij rusten, bedraagt 9 of 12. De hoogte dezer palen van den beganen grond tot den vloer is iy₂ M. De hoogte van den vloer tot aan den nok van het dak bedraagt 31/2 M.

Sedert den economischen vooruitgang der bevolking, inzonderheid te dan ken aan de pepercultuur, verdwijnt deze soort huizen en verrijzen thans van lieverlede in de kampongs flinko huizen, met pannen dak en eene omwanding van planken; een steenen trap voert vaak tot het op stevige palen gebouwde huis. Van bamboe, welke hier schaars voorkomt, wordt geen gebruik ge-maakt.

De dorpen hebben gewoonlijk slechts e6n lange straat, aan weerskanten waarvan de huizen ge-bouwd zijn, alle op eene rij, naast elkaar. De erven worden keurig onderhouden en van den weg gescheiden door nette houten paggers (heggen). Vroeger stond over den weg gebouwd de bale, die als pleisterplaats diende voor reizigers. Daar werden de tandoes (draagstoelen) van Gouvernementsreizigers door de heerendienstplichtigen van de eene kampong overgegeven aan die van de andere. Tegenwoordig wordt er niet meer zoo ge-reisd. De automobielen zorgen nu voor de ge-meenschap langs de heerendienstwegen en de heerendienstplichtigen zijn niet meer noodig voor het vervoer van Gouvernements reizigers. De bales zijn nu overgebracht van den weg naar de woonerven, en worden tegenwoordig, behalve voor herberging van vreemdelingen, gebezigd voor vergaderingen van de kampongoudsten.

Bgna elke kampong heeft een bedehuis, masdjid of soerau.^{1/ra}

De man volgt de vrouwi in het huwelijk.

De Orang Darat is eerlijk, eenvoudig, trouwhartig. Mannen zoowel als vrouwen zijn klein van postuur. De vrouwen zijn zedenschoon van uiterlijk. Dezen gaan eenvoudig gekleed in Jange donker blauwo badjoe koeroeng, op dezelfde wijze als Ohineesche vrouwen, en een garoeng.

De mannen houden zich bezig met den rijst-bouw op boschgronden (ladangs) en met cultuur van peper, hevea en verschillende soorten van voedingsge wassen. Ter be waking van den aan-plant worden vaak tuinhuizen opgericht, waar het gezin zich ophoudt, zoolang het gewas to vel-de staat. De vrouw staat 00k bij den tuinarbeid den man flink ter zijde.

Van de Gouvernemenstsin winning profiteer^ de bevolking niet veel. Wei had zij er last van door de verplichting tot onbetaalde leveringen ten behoeve van dien dienst. Physiek schijnt de Ban-

kanees niet sterk genoeg voordien arbeid indo tinguoeven, alwaar gebruik gomaakt wordt van Ohineesche werkkrachten. Do Bankanees is vatbaar voor leerling en leiding en toont wel eenig initiatief te bezitten.

In Billiton noemt men do inheemsche bevolking buiten de pangkalans (aanlegplaats of haven) de Orang Darat.

Zie 00k BANKA en BILLITON.

Jjiteratuur; De Nooy in T. B. G. XXXVII, 1894; biz. 606; Van Eck in Ind. Gids, 1883, biz. 307; H. Zondervan, Bangka en zijno bewoners, in Ind. Gids, 1895; dezelfde in T. A. G. 1900.

ORANG DJOEROE. Dezo zijn gevestigd in do kampong Djoeroc op Billiton en te Pon go, een der eilanden van de LSpargroep en zijn Mohammedanen. Zij hebben klappertuinen aangelegd en oefenen daarmede hun zeebedrijf uit, als hot vangen van visch, tripang en kima (dene soort van schielpen) enz.

ORANG DONGGO (Dooe Donggo). Zie BIMA, Deel I, biz. 307.

ORANG GOENOE of **ORANG BOEKIT.** Veelvuldig voorkoniende benaming voor in het gebergte wonende stammen, ter onderscheiding van de aan de kust wonende Zie o.a. BANKA, DI. I, biz. 161. Stam in Z.O.-Borneo (zie ORANG BOEKIT).

ORANG GORAP. Zie GORAP.

ORANG KANIKES. Zie BADOE'S.

ORANG KLAASJES. Verhaspeling door Jan Compagnie van Mai. *orang kalasi* (00k: chalasi, chalasji), voor de Semarangsche Mardijker-mariniers, welke verband hielden met de Artillerie- en Marineschool die in het midden der 18e eeuw

te Semarang was opgericht en er een 50 jaar bestond. Zoo meldt Hartingh in 1761 in zijn Memorie van Overdracht als Gouverneur van Java's N.O.kust, dat een vaandrig „over do Mardykers of zoogenaamde Orangklakasjes" daar ter hoofdplaats was gesteld „om hen het zwerfen onder de Javancn na vermogen te beletten" (De Jonge, Opkomst X, 1878, p. 346). Het waren dus alien Overwalders, die in opleiding waren of waren geweest voor „s Compagnie^ mariniers- en matrozendienst, en welke to Semarang een eigen kamp had den, cvcnals de Maleiers, de Makassaren, de Baliers, uit welke de *orang kalasi* goeddeels gecructced werden 1 egen vrijdom van belasting; of zooals Hartingh J. c. zegl: „Zy (n.l. die laatste 3 natics) brengen niets op, maar geven Matroosen voor betaling op de vaar-tuygen (der Compagnie), alsmede soldaten (wel: zee- en landsoldaten), als die benoodigd zyn."

De opheldering van den term beproefd in Bijdr. Kon. Inst. dl. 70 (1915), p. 616 noot 1: „waarschijnlijk con verbastering van Orang Kaj&s" is onjuist. G. P. R.

ORANG KOEBOE. Zie KOEBOE (OKANG)

ORANG LAOET (LAUT). In engeren zin — daar al de op zee levende vischers in verschillende deelen van den Archipel nu en dan Orang Jaet worden geheeten — thans meer bepaaldelijk de op de Chineesche Zee zwerfende soort, door oude Spaansche sehrijvers lutaos geheeten. De Oraug-Laut in de residentie Riouw en Onderhoorigh!-den vormen een dergelijke categorie van op zee rondzwervende volkstammen als de Orang Ba-djau in het Oosten van den Ned. Indischen Archipel en de Orang SSKah van Banka en Bilicon. In het algemeen kan geconstateerd worden, dat

do Orang-Laut, door hunne vredclievendo on steeds nauwer wordende aanrakingen (vroeger waren die aanrakingen het tegendel van vredo- lievend) met de hen omringende Maleischo en Ohineesche bevolking, van dezo meec beschaafde zeden en gebruiken overgenomen hebben en nog steeds overnemen, in de eene streek wat meer, in do andere in minderen graad. Ook door de wijzigingen tijdens de laatste deconnia in het bestuur en den economischen toestand worden de Orang- Laut er toe go braeht, hunne levenswijze te veranderen en zoo kan men thans die evolutie in verschillende fasen aanschouwen. Er zijn in de residentie Riouw Orang Laut, die zich zoodanig aan de Maleischo bevolking aangepast hebben, dat zij van hun vroegere staat nog slechts den naam hebben overgehouden; anderen hebben voor een groot deel de oorspronkelijke levenswijze en gewoonten van hun slam behouden, terwijl nog anderen tusschen beide uiterste groepen staan. Orang Laut, die zich reeds voor goed aan den wal gevestigd en den Mohammedaanschen godsdienst aangenomen hebben, zijn te vinden op de Natocij-eilanden, op sommige eilanden van de eigenlijke Riouwgroep en op SingkBP. Do andere categorieën, die nog in een overgangstoestand verkeeren, kan men aantreffen in de wateren der Anambas-eilanden, de Tambora-eilanden Lingga groepen en der kusten van Indragiri en Kateman. Die der Anambas-eilanden worden aldaar meer met den naam van Orang Pesoekeoan aangeduid en zijn gevestigd te Kramoet, Mengkai, Poelau-Lintang, Poelau Tslaga en Poelau Pemoetoos. De te Kramoet gevestigden zijn tot het Mohammedanism overgegaan en hebben reeds veel van hun karakter als Orang-Laut verloren; de anderen zijn voor lic meerendeel nog heidenen. Zij staan onder het gezag van Batins, die onder zich hebben een Hakim en een Djoeroe; de waardigheid van Batin is erfelijk. Aan do Batins op de Anambas-eilanden zijn op hun verzoek Nederlandscho vlaggen uitgereikt.

In het kalme jaargetijd houden de Orang-Laut zich bezig met het vissen van allerlei zee- en rivierdieren; de gezinnen trekken dan in hunne prauwen uit en blijven soms eenige maanden achteren weg. Naast (het bedrijf hebben zij zich echter in de klappercultuur een ander middel van bestaansverschaff. Vele hunner dochters worden de vrouwen of de concubine van Ohineezen. Do vermenging met Ohineezen is vooral stork op Tslaga en PCmoctoes, waar de Orang Laut van do Ghineezen ook het opiumschuiven geleerd hebben. Het huwelijk (dat onder stain [soekoe]-gnooton verbonden is) wordt voltrokken door den Batin, bijgestaan door den Hakim en den Djoeroe, die na aan roeping van zonen (Said Mata-hari) en maan (Said Boeian) de woorden „Tsa Batin, Tsa Hakim, Tsa Djocroc“ uitsprekt en intusschen do hoofden der voor hem staande bruid en bruidegom zeven maal zacht tegen elkaar botst. Tusseheji bruid en bruidegom worden veelal zilveren ringen gewisseld. Het Mohammedaansche erfrecht wordt meer en meer gevolgd; anders erven de inafinelijke en vrouwelijke erfgenamen bij gelijkde deelen.

Be prauwe J, die eventueel tot woningen dienen, zijn van 6 tot 8 M. lang en ruim 2 M. breed, en voorzien van een mast en van een met kadjang overdekt verhoogd gedeelte, het eigenlijke woon- en slaapvertrek; een zandbak met drie steenen,

waarop de pot of pan komt te staan, is do stookplaats en verder bestaat het huusraad uit weinig meer dan het hoognoodige. In de kleding wordt hoofdzakelijk do Maleischo dracht gevolgd; daar waar de aanraking met Ohineezen overwegend is, regelt hun klederdracht zich echter ook meer naar de Ohineescho. Do taal is het Maleischo met vreemde woorden en vreemde tongval.

De Orang Laut op eenige der Tambora-eilanden, o.a. op PSnaoc, zijn nog geheel heidensch in hun geloof.

Op de Oost-Sumatraansche kust, tusschen de monden van do R6t6h en de Kampar, komen verschillende groepen van Orang laet voor, aldaar Orang-Koewala genoemd. Niet ver ten Zuiden van de Indragiri-delta word eene vestiging aange troffen, bestaande uit een aantal prauwen in de nabijheid van een op hooge palen gebouwd, met nipah gedekt en slechts gedeeltelijk met nipah omwand huis. Deze menschen blijven niet veel langer dan een paar jaren op dezelfde plaats, be drijven daar vischvangst, betalen eene jaarlijkse retributio per huisgezin, klamin, te voeren aan Ongkoe Togoh, een dei, rijks-grooten van Indragiri, doch sedert 1912 aan de landschapskas van Indragiri. Zij leven hoofdzakelijk van rijst, en visch, deze ruilend tegen gene, zijn gekleed als arme Maleiers, en spreken een eigen taal, hoewel sommigen Maleischo verstaan. De ouderen hebben meestal () beenen door voortdurend in prauwen te zitten. Enkel en hebben zich in een kampong gevestigd, maar de meesten verkiezen het leven op zee, maken hun eigen vischtuig, maar koopen hunne prauwen. Een bijzonder type geven zij niet te zien; de huid is hard en ruw door weeren wind. Hunne vloeten ontmoet men op de Oost-Sumatraanscho kust en in de straten en kreek en aan do mondingen der rivieren; zij verplaatsen zich naar gelang het vischwater zulks medebrenge. Hunne hoofden heeten „Orang-kaja“; hun godsdienst is in naam de Mohammedaansche.

Op het eiland Baharoe, nabij de N.-O.kust van Lingga, vond de resident Van Hasselt eene nederzetting van Orang laet met een twintigtal prauwen; de mannen waren met de kleine sampans uit om bSngkoeang-blad te halen, waarvan zij kadjangs maken, die voor 4% dollarcent per stuk worden verkocht; vrouwen en meisjes spleten rotan waarmede de matten genaaid worden; geheel naakte kinderen, ook groote, maar nog niet volwassen meisjes, speelden in de nabijheid; do meest vrouwen, lang en sterk van bouw, hadden het bovenlijf ontbloot, om den linkerbovenarm een band van dock, blijkbaar een amulet; bij haar donker huidkleur viel op te merken stork krullend, bij sommigen zelfs kroeshaar, ongekamd, ruw samengebonden in een knoop. Bij een paar hutjes met niboongvloer allerlei huusraad, vischgereedschap, klapperdoppon met g&tah, een slede, waarmede men zich over do modder beweegt om de dieren te verzamelen, die de zee daar achterliet (welke slede ook op de modderbanken van do Oostkust wordt gebruikt), gereedschap om fakkel te maken, voor do vischvangst bij avond, zoowel loopendo langs het strand, m&man-djong, als in prauwen, m&Snoelook, onz. Tegen Europeanen spreken doze menschen gewoon Maleischo. Op een land tong waron bezettingstoestellei opgericht, trappen van 7 treden, oplopende tusshon pinangstammen; op drie achtereenvolgende avonden spreekt een doekoon.

op de bovenste trede gezeten, de geesten too, om degenen te stemmen, opdat voor onheil en ziekte de nederczetting, gedurende den tijd dat de krachtige N.O. wind het leven op zee onmogelijk maakt, gespaard blijve; muzick van gongs en rdhana's begeleiden de bezwerings-formulieren.

De Orang laet van den Lingga-archipel, die Noordelijk tot Poeloe Abang en tot P. Mapor komen, maar zich gewoonlijk in Straat Dasi en in de Limbongbaai ophouden, zijni deeden, doch geleidelijk overgang tot het Mohammedanisme. is (k zeer nierkbaar.

Hot mcerendcel hunjicr

den en eet geen vafleisvlcescli?Hieer. Aan bid-doneclixr niet veel gedaan. Do huwelijken worden evcnals op de Anambas cilanden door den Batin, onder het uitspreken van on-geveer dezelfde formule als daar, gesloten. Tot do bruilofsgebruiken behoort ook het gaan spelcva-ren van hot jonge paar op een afgelegcn pick. Do echtvereeningen schijnen monogamisch te zijn; dochters trouwen so ms met Chineezen; de kinderen erven bij gelijke deelen. Men pleegt in Lingga onder Orang Laut mede te verstaan do Maleische bevolking van de eilandjes in het N.O. van het eiland Lingga, niet van wege hare afkomst, maar om daarmede aan te geven dat deel der bevolking van den Lingga archipel, dat in het eilanden (zee)-gebied gevestigd is, in tegenstelling met degenen, die op het hoofdeiland hunne woon-plaats hebben. Bedoelt men de Orang-Laoet in engeren zin, dan is het beter te spreken van Orang Barok (O. Laut van Singkep) en Orang Mantang (O. Laut van Lingga). Beide stammien wonen in hunno vaartuigen en zijn slechts tijdelijk aan den wal en zeer onderscheiden van do Orang laet der strandkampongs; zij vermengen zich onderlingniet, komen zelfs met hunne vloten niet in elkantiernabijheid, cten geen viseb, die door de anderen is ge van gen. In kleeding komen zij thans deels met de Maleiers, deels met do SingkSh's overeen, verstaan Maleisch, maar spreken het op-bijzondere inanieer, nagenoeg onverstaan baar en hebben een groot aantal van het Maleisch geheel afwijkende woorden. Zij visschen ook met den harpoen (sSroewit), 's avonds bij fakkellicht. Aanden wal werken zij vry voor Chi-neesche houtkapperijen, meer speciaal om het hout van de kapplaats langs glijbanen naar het strand te vervoeren; verder vervaardigen zij ook kadjangmatten. In den Lingga-archipel bedraagt hun aantal ongeveer 500; zij beschouwen den Dato-kaja van Mepar (thans onderdistrictshoofd te S8najan) als hun heer en meester. (Zie verder ORANG SfikAH en ORANG TAM BOES, als-ook Van Hasselt en Schwartz in T. Aardr. Gen. 1898, 1).

ORANG LIPAR. Zie ORANG SfikAH.

ORANG LOEBOE. Zie LOEBOE (ORANG).

ORANG LOM, ORANG MAPOR. Wonen in het district Blnjoe van de afdeling Noord-Banka en in het daaraan grenzend deel van het district Soengeilat der afdeling Soengeilat. Zij dragen naar de streek, waar zij vooral gevonden worden, den naam van Orang Mapor, terwijl men zegt, dat de benaming Lom wijst op hun heidenschen godsdienst. Lom is nl. de Bankasche uitspraak van bSlom = nog niet. Zij zijn „nog niet" toegetreden tot den Islam, den godsdienst der overige InJandscho bevolking van Banka. Het zuiverst hebben de Orang Mapor zich gehouden in do kampong Aer Abik van Blnjoe. In de andere Cl

〇(九) "

*付

kampongs hebben zij reeds in ruimer mate toegevoegen aan den drang, dien levensomstandigheden op den menschen inaken. Langzamerhand neigen zij steeds meer over van de gewoonte hunne omgeving. Doze niet meer oorspronkelijk, niet inder zelve Orang Mapor wonen in Poegoel, Tfilang, Goenoeng Moeda, Kajoe Arcng en Tjit. Er zijn er, die zich eenigszins vermengd hebben met de zogenaamde Mapor lijna, afstamelingen van Chineseen, die invroegcrontijd zich inleze streken vestigden en met Maporsche vrouwen samenleefden.

Het is waarschijnlijk, dat in hen bezaard zijn gebleven de oudste Orang Darat, de Bankaneezen, die nog niet overgingen tot den Islam en het langst hunne overoude gewoonte zijn blijven volgen. In vroegeren tijd kleeadden zij zich, even als de vrouwen de andere Bankaneezen, in geklopte boomschors. Tegenwoordig draagt niemand meer geklopte boomschors op Banka. De godsdienst der Orang Lom onderscheidt zich niet van het animisme van andere natuurvolkeren. Eigenaardig is het, dat de Mohammedanen de Orang Loin beschuldigen van bederven te zijn in de zwarte kunst. Van de Toradja's op Celebes word eveneens veel kwaad verteld door de Mohammedaan-sche strand bevolking aldaar. Men was bang door den Toradja behekst te worden. Maar omgekeerd naderde ook de Toradja den Mohammedaan met eenig wantrouwen, omdat ook hij onderstelt, dat de kustbevolking in het bezit is van gevaarlijke tooverformulieren.

Evenals alle andere niet-Mohammedaansche volkeren in onzen Archipel eten do Orang Loin varkensvleesch en zijn zij niet afkeerig van dierlijk voedsel, dat andersdenkenden met eene zekere walging vervult (leguanen, micreeters enz.).

De landbouw wordt beoefend in den primitieve vorm van roof bouw op boschgronden, doch tegenwoordig gaat ook dit volk zich toeleggen op den aanleg van geregelde pepper- en heveatuinen.

Het huwelijk wordt gesloten, nadat het meisje door den jongding geschaakt is. Wanneer do ouders van het meisje hebben doen blijken, dat zij niet ongenegen zijn om een aanzoek in gunstige overweging te nemen, komen de jongelieden des avonds terug. Het meisje komt het eerst thuis en zondert zich zone! er een woord te zeggen bedeesd in een vertrek af. Daarna komt de schaker binnen, die met geschuilde verontwaaging door het gezin wordt ontvangeij. Pc vader spreekt hem barsch toe. Do jongeli)g antwoordt zacht en kalmcerend. Nu wordt hij in de gelegenheid gesteld om zich nader te verklaren en dan vraagt hij de hand van het meisje. Hij haalt haar nit haar schuilhoek en bewijst met het meisje eerbied aan hare ouders, het huwelijk wordt dan door den vader in het bijzijn der leden van het gezin gesloten. Do man volgt de vrouw en is zijne schoonoudcrH behulpzaam.

De Orang Mapoi leefden v66r 1850 (v66r den Amir-opstand) evcnals de meeste Bankaneezen, ongeregeld in hiecr en daar door de bosschen verspreide woningc); van dat jaar af hebben zij o) last van het bestuur hunje huizen verenigd tot kampongs, lang« de groote wegen gebouwd; velcn hunner zijn in naam tot den Islam overgegaan en naderen in zeden en gebruiken aliengs nicher tot de overige bevolking.

Hun hoofden worden door het Gouvernement benoemd en gesalarieerd. Zij hebben hun eigen doekoens.

■ *Literatuur* : De Orang lom of belorn in T. Bat. Gen. XI, 1862^a biz. 388 ; Tcysmann in Nat. T?^v. N.-I. XXXII, biz. 31; B. Hagen, Abh. z. Authr. 1908. 37.

ORANG MAMAK. Ook Orang langkah lamo geheeten, worden aangetroffen in do Talang Eko, de Talang Djsrindjing, do Talang KSlajan en langs den bo venloop der Tjinako on der Gangsal, alles in Indragiri. Zij zelve zeggen omtrent hunne woonplaatsen: „semblan di batang Tjinakoe, sfpoeleoh dengan anak Talana; sfbimilan di batang Gangsal, sSpoelehdengan DjBnala”; d.w.z.: „nogen in het stroomgebied der Tjinako, tien met de Talangbewoners; negen in het stroomgebied der Gangsal, tien met Djenala”. De negen soe-koc's van de Tjinako zijn: Doerian Tjatjar, SS-lanti, P8rigi, GSdaboc, Parit, Soengei Limau, Sfingbila, i16nggahajan en Djsrindjing. Deze wonen tusschen Tjinako en Indragiri; de soekoe-namen zijn de namen der soengei's, waaraan zij wonen; onder soekoe's worden hier verstaaii allo afstammelingen uitsluitend in de vrouwelijke lijn van dezelfde stammoeder. De leden eener soekooi wonen bijna zonder uitzondering bij elkander en zijn zeer nauw aan elkander verbonden; de soe-koe is verantwoordelijk voor de daden van elk haver leden. Huwlijken in de soekoc zijn verboden; man en vrouw blijven ieder tot hun soekoe behoren en slechts zelden heeft samenwoning plaats, waarbij dan de man bij de vrouw intrekt; man en vrouw vormen geen gezin, want dit omvat hier alleen de vrouw met hare kinderen; aan het hoofd van zulk een gezin staat de oudste broeder der vrouw, de maniak (vandaar de naam); de vader heeft geen recht op zijne kinderen, dezo gaan geheel op in de soekoe der moeder. Aan het hoofd der soekoc's staan batin's, behalve van 66n, die den titel panghoeloe heeft. Onder dezen staan een mantel of een pemangkoe. Titels onwaardigheden gaan, nog uitsluitend in de vrouwelijke lijn over, te; rwiyl ook in het erfrecht dezelfde beginselen toegepast zijn; de soekoegeenoten van den man wersen bij zijn overlijden aansprakelijk gesteld voor zijne schulden, maar de kinderen kunnen hiervoor niet in pandelingschap geraken; wel indien do moeder met schulden sterft. Het matriachale verwantschapstelsel is hier dus zeer zuiver bevestigd.

In 1896 bezocht de resident A. L. Van Hasselt de Orang niamak. Volgens den datoek toefing-goeng, den Indragirischen rijksgroote, onder wien zij stonden —I hans staan zij onder den Amir van SSbrida — waren al de bewoners van Indragiri vroeger niamak, d. w. z. die de ad at kamanakan volgen. Ten tijde van Soetan Said is er eene volkstelling gehouden en toen zouden er 20.000 Orang niamak in Indragiri geweest zijn. Het aantal wordt thans geschat op ongeveer 7000, maar voortdurend gaan er tot den Islam over; zelfs van do naaste verwanten des patih's waren dostyds (1896) eenigon Mohammedanon geworden. Van do niamak's aan de Gangsal were! ongeveer do helft moslem. De niamak's staan onder een hoofd, die do Doerian Tjatjar woont; do kleeding der mannen bestaat uit een tawat van boomkchors of dock en sojns, daarboven, uit een opgoroldon dook rond het lichaam tot hoogto van den navel; de jongensdragen do tawat alacon suspeneer; do vrouwen kleeden zich met een len-dondoeck als saroeng en met een baadje. Hothaar wordt bij do kinderen kort geknipt, door do vrou-

k -

wen en mannen lang gedragen; laatgenoemde slaan het links naar bo ven, draaien het in een knoop on winden er con hoofddoek om. Allen zijn met con zicte bechpt, die de huid schilfert en hen aanhoudend hot lichaam (toet krabben; van velen zijn vingors on toenen verschrompeld; zij hebben weinig menschelijks on zien er walgelijk uit. Hunne woningen zijn ellendige krotten; op do rijstvelden woont men bo ven de padi-schuren. Zij verbouwen rijst op ladangs on ofieren on een hoekje daarvan bloc men om de an toe rimboe (boschgeesten) gunstig to stemmen; zij oogsten met don toewei (rijstmes). AnGoe's (geesten), die ziekten veroorzaken, worden door overkruis in het boschpad gestoken bamboelatjes geweerd. Da O. niamak erkennen de macht der geesten en vercern de zielen der gestorvenen; de geestenbezweerdors, kamantan, zijn tevens genescheren en hun ambt is erfelijk; besmettelijke ziekten worden voor 1 cent per persoon bezworen; is dit geschied, dan wordt feest gevierd, geslacht on gegeten, waarbij de kamantan zich bedwelmt en bij de muziek van trommen danst. Na het overlijden van een maniak worden meestal de wan den van het sterfhuis afgenomen en de vruchtboomen om het huis gekapt, terwijl de familie naar een andere pick verhuist, een on and er ter misleiding van den geest van den overledene, die uit afgunst do nagelaten betrekkingen in het verderf tracht to storten.

In de Gangsalstreek laat men het lijk van een overledene niamak gedurende eenige dagen onbegraven, omdat het mogelijk is, dat de doodgewaande slechts slaapt. Blijkt echter duidelijk, dat dit niet hot goval is, clan wordt de dood grafwaarts gebracht. Het gebruik brengt mee, dat de zoon van den overledene in geest ver voering in den grafkuil springt, to kennen gevende voor zijn vader te willen sterven. Oudere mannelijke familieleden trekken den zoon dan uit den kuil, waarna de begrafenis onder treurzang verloopt.

Een weinig oten en drin ken wordt bij het graf plaats. Na 6 dagen komt men er terug om de ziel van den overledene naardo rivier over to brengen, hetgeen met de noodige ceremonien plaats heeft.

Do hoofdeinden der graven van mannen liggen in tegengestelde richting van die der vrouwen.

Zij zijn grooto liefhebbers van hanengechten, waarbij zij sporen van ardn-hout aanden. Feest is er daarenboven wanneer de nangoei's komen, een soort wilde zwijnen op hooge poeten en roodbruin, do beeren mot kromme slaganden; in grooto kuddon, van hondoren, komen zij, in Octobex* of November, alsdo doerian rijpt; maar ook, on dit is hot nadeel van hunne komst, azen zij op do ladang-padi, die zij onherstelbaar plat trappen. Over grooto afstanden worden langs de wegen vorseperringen aangebracht met openingen, om do tion schreden, met strikken bezet ten einde daarin do nangoei's to vangen. Onder do niamak's zijn uitstekondo wapensmedon, die prachtige krissen, k'6wangs, piekon on kapessen maken. De taal dozor menschen is een dialect van het Minangkabausch. (Zie voider Graaf land in Bijdr. t.t.l. on vlk. Vc volgr. V, 1890, bl. 40; Gust. ScKncider in Illustr. Zeitung, 29 Maar1900^a voornamelijk voor de afbeeldingen; Dr. F. Speiser, Beitrage zur Ethnographie der Orang Mamma auf Sumatra, Arch. f. Ant hr. 9, biz. 75.)

ORANG MANTANG. Zie ORANG LAOET on ORANG TAMBOES

ORANG MAPOR. Zie ORANG LOM.

ORANG OELOE. Aldus is de naam van een volksstam, die wordt aangetroffen in Ielein-Mandailing, vooral in het land schap Oeloc, waaraan waaKchijnlijk deze lieden hun naam ontleenen. Zij wonen in vrij grooten getale in de omstreken van Moeara'Si Pongi. Eenige Oeloeorpden vindt men langs den weg van Mocara Si Pongi naar Pakantan. Overigens verblijven ze meestal in zeer primitieve hutjes op de berghellingen. Hun taal verraadt duidelijk verwantschap met het Maleisch, sjeciaal met het Maleisch der Boventlanden (Minangkabausch). Of dit volk echter oorspronkelijk een Maleisch stam is, staat niet vast; evenmin is het zeker, dat het een stam is, verwant met de Orang Loeboe (zie aldaar) of met de Orang Koeboe van Zuid-Sumatra. Bataks zijn het in geen geval. Hun donkere kleur heeft het vermoeden gewekt, dat ze misschien van Drawidischen oorsprong zijn (als bijv. de Sembiringstammen onder de Karo-Bataks, van wie dit vaststaat), maar met zekerheid is hiervan niets bekend.

ORANG-OETAN (MAL), op Sumatra door de Maleiers ma was genoemd, door de Dajaks op Borneo majas, kahio en keoe, ook salambing (ovde mannetjes) en boekoo (oude wijfjes), (*Simia satyrus* L. = *Pongo pygmaeus* Hoppus), behoort tot de *Anthropomorpha* of Menschen (zie APEN); groote, bosschen bewonende, staartlooze apen, zonder ziteelt, die bij het loopen alleen do buitenranden der voeten op den grond zetten. Het lichaam van den Orang-oetan is lang, rood bruin behaard; vooral op schouders, armen en dijzen zijn de haren zeer lang. Gezicht (behalve bovenlip en kin), ooren en keel, handpalmen en voetzolen zijn naakt, in de jeugd geelbruin, later bruin tot zwart. De vossen ledematen zijn veel langer dan do achterste. De groote teen draagt dikwijls geen nagel. Wangzakken ontbreken. Keelzakken zijn echter vooral bij volwassen dieren sterk ontwikkeld. Zij ontstaan als twee uitstulpingen aan het strottenhoofd, waarvan echter later slechts een zich sterk vergroot, terwijl de andere klein blijft, of wel beide smelten met elkaar tot één grooten zak tezamen. Ze strekken zich onder de huid uit tot de schouders en tot in de okselholte. Men vermoedt, dat ze niet, zooals bij andere apen (byv. den siamang, zie GIBBON) dienen als een resonantieorgaan, maar wel om een elastisch luchtkussen te vormen tusschen do zware onderkaak en den hals. So ms bezit het mannetje een paar blauwzwarte wanglijsten, die uit bindweefsel en vet bestaan. Het mannetje dier onderscheidt zich bovendien door Jangcre enor- en baardharen en door grootere hoektanden van het wijfje. De Jierscnen vertoonen wel veel punten van overeenkomst met die van den mensch, maar zijn belangrijker kleiner; de schedelinhoud bedraagt bij den mannelijken Orang-oetan volgens Selcnka gemiddeld 455 cjm³. (bij den man 1500 cm³). Selcnka (Sitzungsber. Akad. Berlin, 189G, I) e. a. hebben een groot aantal rassen en soorten van Orang-oetan opgesteld, zoo bijv. 8. *sumatrana* Sei., met de rassen *deliensis* (mawas koeda, MAL.) en *abongensis* (m. & iah, MAL.) en 8. *abeliz* Clarke., beide van Sumatra, 8. *morio* Owen, 8. *satyrus landakcensis* Sol., *batandluensia* Sei., *dadappensis* Sei., *gene-paiensis* Sel., *skalauensis* Sei., *rantaiensis* Sel.,

tiakensis Sei., van Borneo. Do laatste be worker, Elliot (A Review of the Primates, Monographs Amer. Mus. Nat. Hist., no. 1, 1913), houdt echter alle kenmerken, waarop die vormen gebaseerd zijn (zooals wanglijsten, schedelinhoud) voor to variabel om voor dat dool te worden gebruikt en beschouwt een splitsing der soort dus als niet doenlijk. Evenwel worden volgens Selcnka ook door de Dajaks verschillende vormen onder-scheiden als majas kesar (= *S. morio* Owen), m. of orang rain^h on m. t japan of p i pan.

De Orang-oetan bewoont uitsluitend Borneo en Sumatra. Op dit laatste eiland ontbreekt hij in het Zuidelijk gedeelte, maar had hij vroeger een grotere verspreiding dan tegenwoordig. Hij leeft in bosschen, vooral in het moerassige laagland tot dicht bij de kust, maar ook tot op vrij grooto hoogte in het gebergte en houdt zich bijna uitsluitend hoog in do boomen op. Alleen bij zeer droog weer oru to drinken of ook wel om alleen staande boomen to kunnen bereiken komt hij op den bodem. Springen doet hij niet, in zijne bewegingen is hij uiterst langzaam op voorzichtig. Hij kan een diep en zwaar gebrul aanheffen. Zijn voedsel bestaat vooral uit boomvruchten (met name doerians), jong loof en andere plantendeelen, maar daarnaast ook uit kleine dieren; vruchten schijnen echter het hoofdbestanddeel te zijn en volgens Sal. Miiller bezoekt het dier in verschillende jaargetijden verschillende streken, al naar gelang van den tijd van rijpen van de daar voorkomende vruchten. Den nacht brengt de Orang-oetan slapende door in nesten, die hij van takken en bladren maakt en die een middellijn van 3—4 voet kunnen hebben; volgens Schneider (Zoolog. Jahrbücher, Abt. Syst., Bd. 23, 190G) worden ze door een keopelvoimig dak bedekt. Ze worden gewoonlijk betrekkelijk laag in boojnen aangebracht; volgens Sal. Muller vooral in den top van kleine boomen, bij voorkeur palmen of pandanen, of ook wel op epiphytische varens en orchideeen. Waarschijnlijk wordt als regel dken nacht een nieuw nest vervaardigd. Buiten den paartijd leeft hot mannetje eenzaam, het wijfje trekt gewoonlijk rond met haar beide jongen van het laatste en bet voorlaatste jaar; regel wordt toJkenH slechts jong geworpen.

De enige gevaarlijko vijanden van don Orang-oetan, behalve de menschen, zijn krokodillen en pythons, die echter gewoonlijk niet tegen hem opgewassen schijnen te zijn. Sojmigc >ajakstammen ma ken jacht op hem om zijn vleesch. Zij jagen hem met vergiftigde juijtjes en siiijsden dan vóór het gebruik het vleesch in de omgeving der wond uit. Ook do Bataks jagen hem om zijn vleesch, zijn tanden, die al« amulet gedragci worden, en om zijn huid. Het bekende, dikwijls tegcigcsproken verhaal, dat vcrvolgdc Orang-oetans hun vcrvolger met takken zouden gooien, wordt door Schneider (T.c.) bevestigd.

Do Orang-oetan schijnt al in de oudheid bekend geweest to zijn, maar eerst Bontius gaf in de 17de eeuw ccnigszins uitvoerig mededeeling over hem, (Hist. natur. et med. Ind. Orient., 1648). Hij hield do Orang-oetans voor afstammelingen van apen en inlandscho vrouwen en vormeldt ook reeds het verhaal der inlanders, dat de Orang-oetan wel kail Hprckon, maar het alleen naJaat uit angst van tot werken verplicht te zullen worden. Anatomisch onderzocht word hij

het eerst door Camper (Natuurkundige Verhandelingen over den Orang-octang. Amsterdam 1782). De volldigste eigen waarnemingen over hot leven van den Orang-octan in do natuur hebben wij aan Sal. Muller (Schlegel on Muller, in: Verhand. Natuurk. Gesch. Ncdlerl. Ovrzr. Bczit. Zoologic. 1839/44) on Wallaco (Malay Archipelago 18G9) to danken.

ORANG OETAN en **ORANG RAWA**. Een wczelij verschil tusshen deze boide stammen der Siaksche bevolking schijnt niet te bestaan, niet andei'S ten minste dan dat laatstgenoemden bepaaldlijk de Orang octan zijn, die op den vasten wal langs enin de buurt van de Soengei Rawa verbi jiff houden. De Orang oetan zijn waarschijnlijk do oorspronkelijke bewoners van de eilanden in de nabijheid van de mondin gen der Siak- en Kampar-rivieren ; op het eiland Padang zijn de oorspronkelijke bewoners alien Orang oetan. Ook de Goringai en Toengoe, de boschmenschcn van de eilanden Kola en Kobroor (Aroo Archipel) worden Orang Oetan genoemd. (Bicde], Sluik- en Kroesharige Kassen, s Gravenhage 1886). Zie vc rd er ORANG BñNOEA en Hymans v. Anrooy in T. Bit. Gen. XXX, 1885, bl. 347; Gram berg, aid. XIII, 1864, bl. 497.

ORANG RAWA. Zie ORANG-OETAN

ORANG SAKAI, SAKEL, SICCA. Komen voor in de landschappen Siak en Kota Intan (ook Koento genoemd, doch ten rechte Koento Dar es Salam gcheeten) langs de Rokan Kiri-rivier en de Bat an g Poeth (vgl. het artikel OOSTKUST VAN SUMATRA,) en worden door sommigen met de Orang akít, oetan en rawa gezamenlijk tot de Rajat ban an g gerekend. Zij bewonen in Siak de Bo ven-Mand austreck en in Kota Intan de Kampojng nan A»am. Zij zijn volgens sommigen waarschijnlijk inhemsch op Sumatra's Oostkust, even a Is op den wal van Mai aka, waar zij ook ge- vonden worden, volgens andren afkomstig van Sumatra^ Westkust en staan op den laagsten trap van beschaving; die van de boven-Mandau zijn verdcld in 5 sockoc's, die van Kota Intari in 8, die icder liun eigen bat in hebben; de batin lima niecten den Sultan van Siak producten opbren- gen (barang Jarangan) als: ivoor, rhinoceroshoorn, goeliga^; do but in d Slapan hetzelfde aan het landschap hoofd van Kota Intan. De oJifaiten worden gc van gen door mot toe ba, plantaardig vergif, gevuld suikeiTicl . Voorts moot don Sultan on niet hout gelevcrd worden, maar doze kan do Orang sakei niet, zooaJs de Talang-bevolking, naar Siak oproepen. De Orang sakei batin lima komen het incest met Malciars in aanraking en zijn minder sciuw ; do Batin d6lapan kornen zel- <l-cui uit hunne ondoordringbarc bosschen, waar zij door hcl planter van oebi, pisangen suikerriet bij JHJDIC Initten en het inzamclen van boschpro- ducten, die zij tegen rijst, zout, tabak on lijnwa- <Jen inruilen, in hun onderhoud voorzicn ; een groot aundeel in him no voeding hebben de wildo varkejs en de nangoci (zie aklaar). Zij zijn zeer bed re ven jagers, leiden con min of mecr zwervend Jeven, zijn slecht gehuisvest in hoog opgebouwde, Hoinlijds in boomen aangebracht woningen, hob- ben weinig behoeften, dragon vcclal kleeding van geklopto boom bast, nog bij uitzondering een baud jo, voeren als wapens de kris en do koedjoer (een lams met breede punb), zij maken hun huis- raad van bamboe, De Orang sakai, die langs do Kokan Kiri en do Bovcn-Mandau wonon, zijn in

naam Mo ham med aan, bij de overige zijn heiden- schc begrippon overheerschend. In het huwelyk volgen de kinderen de soekoc der moeder en de verdeeling van erfenissen heeft plaats volgens do Min an gka bausche adat, hetgeen zou pleiten voor de bewring, dat zij van de Westkust afkomstig zijn. Lecfdcn zij voorheen zonder rechten on met slechts eenigo luttcle plichten vrijwel ongemeid in hunne bosschen, sedert de verhouding der landschapsbcsturen in het gewest Oostkust van Sumatra tot het Gouvernement zulk eene belangrijke wijziging heeft ondergaan en als gevolg daarvan de inmenging van het Europeesch be- stuur in de aangelegenheden der verschillende landschappen sterk is toegenomen, wordt van die achedijke boschbewoners in den laatsten tijd ook het verrichten van hecrndienst geeischt en betalen zij nu ook bclasting ; met het opleggen van laatstbedoelde verpKchting is de bovenver- melde gewoonte oin aan hunne hoofden sommige producten op to brengen, afgeschafft. Hun getal- sterkte in Siak wordt gesehat op vier- tot vijf- duizend. Zij spreken een dialect van het Maleisch met sommigo eigen woorden ; alleon als zij uit- gaan om kamfer te verzamelen spreken zy een zoogenaamde kamfertaal, evenals de Bataksche kamferzoekers doen. *Literatuur*: Moszkowski, Problcmo dor Weltwirtschaft, V, 1911./

ORANG SĪKAH. De Orang S6kah, door de Chineezen Orang Sangkai genoemd, (niet te verwarren met de Orang Sakai, zie aldaar), wonen in prauwen en houden zich op Banka bp aan de kust van Muntok, in de Klabatbaai bij Mantocng en Ba kit, en op Billiton, aan de kust van Pang- kalpinang on op de L6pareilanden.

Er zijn twee soorLen van Sekahs, die van Po- ngo, een der Lepareilanden, welke ook wel Orang Djoeroe genoemd worden en verder de gewone S6kah, die ovcral op do andere Lepareilanden en langs de kust van Banka worden aangetroffen. Dit volk schijnt afkomstig te zyn uit Lingga en de kusten van Malaka. De Orang Sekah spreekt een dialect van het Maleisch. Daarnaast beschikt hij nog over eone eigen taal (bahasa Lontjong).

Er zijn Orang S6kah, die reeds tot den Islam zijn overgegaan. Andren oten nog varkens- vleesch, zijn dus nog niet toetgetreden, maar dat is slechts eene quaestie van tijd. Langzamcrhand verdwijnt hun uitzonderingstoestand, al zullen zij wcl evenals andero volkoren, dio den Islam omhelsd Jiebben, nog lang trouw blijven aan de overgelevcrdo gebruiken, als b. v. het vieren van het *njemak of mamodja-ieest*^ waarbij offergaven aan geesten in kloino prauwen in zo worden los- gelaton.

De aan bcid eindon spits toeloopende vaartuigen zijn do won in gen der Orang SSKah. Dezo prachtige breedc, ruinie prauwen zijn 24 voet lang, 5 voet breed en 3 hoog en herbergen man, vrouw en kinderen, katten, ook wcl kippen, so ms ook honden. Ten behoo ve van een prauw worden eenigo roodo tJšngal-, njatoh- of rŠsak siantan- boomen geveld, uit de stammon plan ken gespleten, van 2 tot 4 uit een boom, de planken, van 12 tot 20, voor een prauw, bekapt, tussohen wiggen ge- zet en door vuur gekromd; dan worden met een bytclboor do gaten gemauk on mot houten pennon kielen, boordon on kiievormigo inhouten aan elkaar gevoegd. Do constructio la at weijig te wen so hen over en do Orang SSKah leggen verba- zondo afstanden af met doze vaartuigon; riemen

vail het zeer buigzame plawan tocdak of semoelar-hout, ecu mast van het veerkrachtig banitanhout met een want van rot en een door de vrouw gemaakt zcil van bangkoewangblad voltooien het sloop. De groote prauwen heeten go-bang, de kleinere kolek toegngi^{ft}. Bij do vangst staat do man met een harpoon, sStrampang of tfimpoeing, op den voorsteven, tei'wijl de vrouw het scheepje stuurt; of hij visclit naar tripang met de boeoe, een driehoekig schrobnet, dat onder het zeilen langs den bodem sleept. Netten hebben zij ook. Zij van gen ook een soort van schelpen, poetingbSloeng, en agar-agar. Bij ongunstig weer varen zij de rivieren op, en herstellen dnar hun vaartuig.

Zij vormen een niet groot, maar krachtig, werkzaam, opgewekt menschenras, uitstekend geschikt oiu zwaren arbeid te verrichten. De mannen zijn rijzig van gestalte, zeer gespierd, donkerbruin, byna zwart van huidskleur. Zij zijn wat onzindcl ijk op hiui lich aam en hebben so ms last van

gadoes, eene ziekte, waardoor de huid afschilfert. De Orang Sekah zijn eenvoudig; bij volksfeesten lie men zij met goedinoedigheid aan alle nummersdecl. Als kindren vermaken dezce eertijds als zeeroovers beruchte gasten zich met bok-stavast, touwtje spin gen en met zeilwedstrijden tusschen kleine scheepjes, nagemaakte schoeners en koters. Zij zijn muzikaal van gevoel, urenlang kunnen zij op de gendang trommelen en op de tawa-tawa slaan en zingen daarbij allertreurigste melodieën. Daarbij wordt gedanst (bSdae*) : mannen en vrouwen nemen aan de sobere tandak-partijen deel.

Bij het huwelijik volgt de man de vrouw. Op den huwelijksdag neemt het bruidspaar alleen plaats in een eigen prauw en vergezeld van de belangsteHenden, die alien in hunne vaartuigen volgen, zeilt men in feeststemming naar zee. Later op den dag keeren de feestvierenden weer naar de kust terug.

Op Billiton worden de Orang SSKah veelal Orang Laoet genocmd; zij zijn nu nog meccren-deels heidenen. Er zijn 6 soekoe's namelijk: 1. Soekoe Parak, 2. Soekoe Oelim, vooral in en nabij Tandjoeng Pan dan levende; 3. Soekoe Bakan, in Manggar; 4. Soekoe Lengang in Gantoeng; 5. Soekoe Sidjoek in Sidjoek en Boeding; 6. Soekoe Belan toe in Dendang.

Het stam- of soekoe-hoofd wordt mandoer genocmd, welk woord hier ook voor andere kamponghoofden gebruikelijk is. Vroeger, nu ± 40 jaren geleden, werden de Orang SSKah van Tandjoeng Pandan door het bestuur gedwongen woningen te bouwen langs het strand. Nad at velen van hen waren ziek geworden en gestorven ging de rest op de vlucht en bleef sedert in prauwen Jeven. In 1914 tradon vlee SSKahs (visschers) bij de Billiton-Maatschappij in dienst, dank zij de betere verdiensten.

Literatuur : Van Eck in Ind. Gids, 1883, I, biz. 307; Van Rijn v. Alkemade in T. A. G. 2o serie, II, 1885, biz. 218; Hiimans^ van Anrooy iii T. B. G. 1885, biz. - 347 ^Korte^ Scliets van het
 / eifand Banka in T. v. N. I. 8e Jg. IV, biz. 125;
 / Teysmann in Nat. T. v. N. I. XXXII, biz. 31,
 / Ecoma Verstege in T. B. G., XXIV, 1877, biz.
 / 201; Het cil. Billiton "seflert 1851 in T. v. N.-I.
 1853, I, biz. 104; Loudon in Ind. Gids,] 883,
 Vblz. 700 v.; B. Hagen. Abb. z. Ant hr, 1908, 37.

ORANG SİLAM (ORANG ISLAM), d. i. Mo-

ORANG TALANG. Zie OOSTKUST VAN SUMATRA.

ORANG TAMBOES of ORANG MANTANG moet en afstammelingen zijn van de groote groep „Orang Laut", hocwel thans geheel op het land levende en wcl op het eiland Karimocn en nabijgelegen eilanden in zeer kleine nederzettingen en in armolijke button van takken op het modderstrand, zonder voldoende dekking; houtkappen, visschen en bSngkoeang-kadjangs (dakbedekkingen van gevlochten bladeren) maken voor de prauwen zijn hunne bezigheden; voorts maken zij jacht op wilde varkens, waarbij zij gebruik maken van honden, die zij in grooten getale onderhouden, en van werpsperen, in het hantceren waarvan zij groote vaardigheid bezitten. Het varkensvleesch eten zij zelve gaarne en verkoo- pen het overtollige daarvan aan Chinezen; zij zijn heidenen, doch nemen van de Maleicrs en Chinezen, met wie zij veel in aanraking komen, aliengs verschillende gebruiken en gewoonten over. Zoo wordt bij huwelijken in den regel een bruidschat gevorderd, terwijl de besnijdenis, zij het niet algemeen, ook bij hen toegepast wordt. Zoons en dochters en, bij gebroke daarvan, broers en zusters, erven c h ter bij gelijke deelen. In 1895 waren er, volgens den resident Van Hasselt, in een zestal nederzettingen, op vijf eilanden der Kari-inongroep gelcgen, 38 gezinnen gevestigd. Op Salor of Sangla, bezuiden de Karimocn-groep, woonde destijds op de W.kust ten 100-tal van dezce inenschen, die bezig waren tot den Islam overtegaan met behoud van de jacht op varkens; zij spreken Maleisch met vreemden tongval; hun gestalte is over het algemeen krachtiger dan die van den Maleier, hun gelaatskleur donker op het zwart af, hun lichaamskracht overt reft verre die van den Maleier. Zie onder ORANG LAOET.

ORANG TINGGIR. Zie TENGGEREZEN.

ORANJEAPPELEN. Zie CITRUS.

ORANJE-GERBERGTE. Zie NASSAU-GERBERGTE.

ORCHIDEEEN. Plantenfamilie der „Monocot"-len, met ongeveer 10.000 soorten over de geheele aarde verspreid, doch voornamelijk in de warme deelen voorkomend. Het zijn kruidachtige plantten van zeer verschillende afmeting. Sommige, zooals „Grammatophyllum speciosum, zijn ruusachtige plantje, wicr bloeiwijze alleen al meer dan 3 Meter lang kan worden en 100 bloc men kan dragen; andere zijn nauwelijks een centimeter groot. Orchideeen komen zoowel in den grond als op boomen voor; in het laatste geval, en dezce vormen de groote meerderheid, zijn het epiphyten. Dezce hebben meestal een Btengel, die door middel van hechtwortels aan de boomtakken of op de schors is bevestigd, zonder echter aan den boom zelf voedsel to onttrekken. Woekerplanten zijn het dus niet. Behalve de hechtwortels komen ook nog voedingswortels voor, die uit de humusbestanddeelen in de spleten van de schors voedsel halen. Nog andere wortels han gen vrij in do lucht naar beneden. Dezce zijn wit of lichtgroen van kleur als zo droog zijn, doch bij bevochtiging worden ze helder groen. Do oorzaak van dit verschijnsel is gelegen in de aanwezigheid van een laag van luchthoudende cellen rondom den wortel, we Ike cellen door kleine openingen met do buitenwereld in ver bin ding Btaan, Zoodra de wortel bevochtigd wordt, vullen de cellen zich met water; de laag wordt daardoor doorschijnend en

(lc groene kleur van het dieper gelegen weefsel wordt zichtbaar. Door de aanwezigheid van bladgroen in de luchtwortel kan de laatste dus koolzuur uit de lucht opnemen op de wijze, zooals het bij andere planten alleen door de bladeren op stengels geschiedt. Het deel van den Orchideeën-stengel, dat de wortels draagt, is meestal sterk vertakt. De vertakkingen dragen de bladeren. Daarbij doen zich een groot aantal gevallen voor. Soms (zooals bij *Vanda*) draagt de stengel twee rijen van bladeren, terwijl de bloemen uit de oksels der bladeren tevoorschijn komen. In zeer veel gevallen heeft de stengel echter een beperkten groei en is toevens verdikt. Deze verdikking neemt een of nader geleidingen in beslag. In het eerste geval heeft de geheele stengel den vorm van een knol gekregen, die aan zijn top, 66n, twee of eenige weinig bladeren draagt. Dit zeer ree voorkomend geval is typisch voor epiphyten. De knol is een waterreservoir, die zich door middel van de wortels in regentijden met water vult. Daar de boomtak, op welke de orchidee groeit, in het algemeen zeer droog is, vooral in den Oostmoesson, moet de plant over een dergelij waterreservoir kunnen beschikken. De niet-epiphytische orchideeën, welke wortels in den grond voldoende water vinden, missen dan ook meestal de knollen. De bladeren van de meeste epiphytische orchideeën zijn dik en leerachtig. Ook dit staat in verband met de moeilijkheid om in perioden van droogte water op te nemen. Het lecrachtige blad geeft zijn water moeilijk af, verdampst weinig, en zal dus niet gemakkelijk verdrogen. Aard-orchideeën hebben bijna steeds dunne bladeren. De bloemen of bloeistengels komen op verschillende wijzen en op zeer verschillende plaatsen uit den stengel tevoorschijn. Soms komen ze direct uit den hoofdstam, vaak zitten ze aan bepaalde zijspruiten. Het zijn vooral de bloemen der *O.*, die de aandacht trekken, zoo wel van den botanicus als liefhebber. Ze zijn in den regel drietallig. De buitenste drie bladeren van het bloemdek zijn bijna altijd holder gekleurd, zeer zekien groen. Zij stellen de kelk voor en worden scapalen genoemd. Meestal zijn zo onderling tanelijk gelijk van vorm en grootte. Do binnenste kan a van drie bladeren is vaak nog fraaier gekleurd dan de sepalen. Men kan hem als bloemkroon beschouwen, de drie bladeren zijn nooit volkomen gelijk aan elkaar, doch een ervan (de lip of labellum) is zeer verschillend in vorm, grootte en kleur van de beide andere (de petalen). Het is voornamelijk het labellum, waardoor de orchideeën bloem zich van de meeste andere bloemen onderscheidt. Vaak is het zeer groot en fraai en steekt het ver buiten de sepalen uit. Er is een oneindige verscheidenheid in den vorm van het labellum; de meest grillige vormen komen voor; vaak heeft het een zak of lange spoor, waarin honing wordt afgeschieden. By een kleine groep van *O.* treft men 2 of 3 meeldraden aan. Twee b.v. bij de bekende *Cypripediuma*. In de overgrootste meerderheid van de gevallen is er maar 66n meeldraad aanwezig. Dezo is bovendien met den wijl vergroot, zoodat helmknop en stempe vlak bij elkaar zitten. Het vruchtbeginsel is onderstandig, de sepalen en petalen zitten er dus bovenop. Het uitmeel is niet poedervormig, zooals bij de meeste andere bloemen, doch zit in klompjes (pollinien) aan elkaar, waarvan er in elke bloem 2, 4, 6 of 8 voorkomen; meestal zit er

nog een aanhangsel aan, dat bij de bestuiving dienst doet. Dezo bestuiving wordt tewege gebracht door insecten, die bij het honingzoeken de pollinien meenemen en op den stempel van een andere bloem overbrengen. In zeer veel gevallen heeft men een verband kunnen aantoonen tusschen de organisatie van het insect, dat de bestuiving tewegebrengt en den vorm van de bloem, in het bijzonder den vorm van labellum en pollinien. In dit opzicht zijn de orchideeën hoogontwikkelde insectenbloemen. Het vruchtbeginsel is 66n- of driehokkig. Het ontwikkelt zich tot een veelzijdige, droge, openspringende vrucht. Zeer zelden vindt men vleezig vruchten. De zaden zijn buitengewoon klein; de kiem is onvolkomen ontwikkeld en een kiemwit ontbreekt. Ze worden dus zeer gemakkelijk door den wind vervoerd. Het gevolg is, dat ze in grooten getale door de lucht zwevend, op beoantakken terecht komen, en daar in de spleten van den schors komen. De kleinheid van de zaden staat dus ongetwijfeld in verband met de epiphytische levenswijze. Bovenaanstaande beschrijving geldt slechts voor de groote meerderheid der soorten, veel vormen wijken vrij sterk af. Zoo komen er op den bodem van oerbossen vormen voor, die saprophytisch leven, die dus geen bladgroen hebben, geen koolzuur uit de lucht kunnen opnemen, doch hun koolstofvoedsel uit rottende organische stoffen in den bodem bereiden. Andere afwijkingen zijn het ontbreken van bladeren. *Taeniophyllum* b.v. heeft alleen groene wortels, en verder een kleinen bloeistengel.

Orchideeën komen in Ned.-Indië zoowel in de lage streken als in het bergland voor, tot zelfs in het alpine gebied, waar ze nog talrijk zijn. Ze bloeien meest in den drogen moesson, doch maken in den regentijd nieuwe stengels en bladeren. Het aantal hunner soorten is niet te schatten. Elke expeditie in een afgelegen deel van den Archipel brengt weer talrijke nieuwe soorten mee. De Javaansche soorten zijn uitvoerig beschreven door Dr. J. J. Smith in Die Orchideeën van Java (1915), bij welke werk ook een in afleveringen verschenen atlas behoort. Dezelfde auteur heeft nog van tai van andere deelen van Ned.-Indië de orchideeën beschreven en afgebeeld, zoo die van Amboina en in de laatste jaren een zeer groot aantal nieuwe soorten in Nova Guinea VIII en XII. Do Muleischo naam voor de familie is Anggrik, de Javaansche Anggrek; bepaalde vormen (go-slachten of soorten) worden door toevoeging van een tweede woord onderscheiden b.v. Anggrik boelan, enz.

ORDONNANTIEËN. Voor ordonnantieën in de gewone betrekking van algemeene verordeningen, vastgesteld door den Gouverneur-Generaal, zie WETGEVING. Een andere betekenis is die van lastgeving of bevel, en wordt gebezigd voor die betalingsbevelschriften, welke uitgaan, niet van residenten, militair commandanten enz. (de betalingslastgevingen van dezen heeten mandaten), doch van de departementshoofden zelf (zie deel I, bl. 519). Indien het Ind. Stb. onder gouvernementssluiting geregeld door woorden „Ter ordonnantie van den G.-G.” bevat, heeft het woord „ordonnantie” aldaar dezo tweede betekenis van lastgeving, bevel.

ORDONNATEURS. Zie COMPTABELEN. Deel I, biz. 517.

OREMBAL. Zie VAARTUIQEN.

ORGELKORAAL, Zie NETELDIEREN.
ORLEAN, Zie BIXA ORELLANA.
ORNAMENEN, Zie RIJKSSIERADEN.
ORNAMENTSCHAP, Aanduiding van die in-
 heemse rechtsgemeenschappen der Makassaren
 en der Boegineezen, waar naar inlandsche opvat-
 ting het gezag beruſt bij zeker ornament (zie
 RIJKSSIERAAD) en deſzelfs drager. Staat zulk een
 ornamentalschap onder ons rechtstreeksch bestuur,
 dan noemt men het een district of een regentschap;
 zoo niet, dan is het een zelfbesturend landschap.
 Een bond of opperbond van ornament ſclappen
 vormt dikwijls een eigen, grooter inlandsch rijk
 (Loewoe) Boetoeng, enz.; voorheen Bon6 en
 Gowa). Zij behooren alle tot de inland-
 sche gemeenschappen, besproken in deel I, bl. 759. Een
 ornamentalschapshoofd heet karaeng, aroe, aroeng,
 enz.; bij ons: districtshoofd, regent, of
 landschapsbestuurder.

**ORMOCARPUS SENNOIDES D.C. Fam. Legu-
 mifiosae-Papilionatae.** Rorako (MAX., MOL.). Hees-
 ter, zeer verbreed in Ned.-Indië, op Noord-Celebes voorlo-
 vend paggers gebruikt en als
 steunplant voor peper. Voor dat laatste doel ook
 op Java ingevoerd. Tevens gebruikt als schaduwplant
 in koffie- en cacao-tuinen. Wordt ook
 geschikt geacht als groenbester in klapper- en
 hoeve-aanplantingen. Waarschijnlijk worden
 verschillende soorten met elkaar verward.
 % fo i y **ORO-ORO** (eigenlijk &ra- &r&). De onder-
 Java-V 'i' nen gebruikelijke naam voor grond-
 die, na in cultuur te zijn geweest
 als bouwveld, weder tot woestheid is terugge-
 vallen.

OROK OROK (JAV.). Zie CROTALARIA
 SALTIANA.

OROK OROK TJINA (JAV.). Zie CROTALARIA
 RETUSA.

ORTHOSIPHON GRANDIFLORUM Bold. (= *O. stamineus* Bth.)
 fam. *Labi at ae.* Koemis koe-tjing (MAL.), Koemis
 oetjing (SOEND.), Remoe-djoeng (JAV.).
 Kruidachtig, soms een weinig heestorachtige plant
 op vochtige plaatsen in den geheelen Archipel
 groeiend en vaak op de erven gekweekt. De bladeren,
 die als *Folia Orthosi-phonis* ook in de Nederl.
 pharmacopee voorkomen, zijn een bekend
 diureticum. Zo worden, gemengd met andere
 kruiden, ook tegen galsteen gebruikt.

ORYZA, Zie RUST.

OS SEPIAE, Zeeschuim. Zie INKTVISSCHEN.

OSSENBERCH (WILLEM, HENDRIK VAN),
 Geboren te Yperen vertrok hij in 1742 als vaandrig
 naar Indië en hoorde aldaar de rangen van luitenant,
 ritmeester en majoor bij de Dragonders, die den
 Gouv.-Generaal tot lijfwacht dienden. In
 laatste genoemde rang vergezeld hij
 o.m. den Gouv.-Generaal van Imhoff op diens
 belangrijke reis over Java van 24 Maart—10 Juni
 1746. In 1750 tot Lt.-Kolonel bevorderd, onderscheidde
 hij zich bij het optreden tegen Javaansche
 opstandelingen in Bagelen, terwijl hij in
 1751 een roemrijk aandoel in de verschillende
 gevechten tegen de Bantamsche rebellen had. Bij
 Resolutie van 30 October 1753 werd hem wogens
 ziekte van den toenmaligen Gouverneur van Java
 N.O. kust, Johan Andries Baron van Holicendorff,
 de militaire leiding toevertrouwd van den nog altijd
 op Java voortwoedenden oorlog.

Wogens zijn beleidvol optreden werd Van
 Ossenberch, die nu voorgoed in civiel dienst
 overging, benoemd tot Oommandeur van Bantam,
 weik rijk hij zes jaren bestuurde, tot hij

28 Juli 1761 het bevel aan zijn opvolger over-
 droeg wogens benoeming tot Extr. Raad van Indië.
 Reeds in October d. a. v. werd hij geroepen om
 Hartingii als Gouverneur van Java's N. O.-kust te
 vervangen. Hij vervulde die betrekking tot 13 Mei
 1765 en werd te Batavia teruggekeerd al spoedig tot
 gewoon Raad van Indië benoemd, welke benoeming
 in Oct. 1767 door Bewindhebbers werd bevestigd.
 Op zijn advies vooral ging de Regeering er toe
 over op het einde van 1766 Balambangan te
 bezetten. V. Ossensberch overleed 21 Juli 1770 te
 Batavia.

Zijn M. morie van Overdracht als Gouverneur van
 Java's N. O. kust, dd. 13 Mei 1765, staat o. a.
 afgedrukt bij De Jonge, Opkomst, XI (1883), p. 22—
 0, maar is in gehalto niet te vergelijken met die van
 zijn voorganger Hartingii, dd. 26 Oct. 1761 (ib. X,
 1878, p. 330—375).

Zie over hem Ro bid 6 van der Aa in Bijdr. T. L.
 V., 4, V (1881), biz. 53—58.

OSSOEGIL (Goram). Zie MANOEK MA-
 NJEUSEUP.

OT DANOM, Dajakscho Stam. Zie DAJAKS.

OTAKWA, Eene rivier op de Z.-kust van Nieuw-
 Guinea, ten O. van Kaap Steenboom. Zij is bekend
 geworden door de Wollaston-expeditie, aan welke
 het gelukte langs dezo rivier op 30 Januari 1913 de
 Carstensztoppen en het Nas-saugeborgto (zie aldaar)
 te bereiken. Reeds in 1904 had de Zu id Nieuw-
 Guinea-expeditie deze rivier zoover mogelijk
 opgevaaren om hare gesebiktheid te onderzoeken
 voor een tocht naar het Carstenszgebergte. In 1910
 gelukte het met een S.S. der Gouvernements Maruio
 do rivier 28 K. M. op te varen. Ongeveer 25 K. M.
 hooger op (welk punt nog per stoomsloop is te
 bereiken) valt er een groot linker zijrivier in, de
 Setakwa, welke per prauw ruim 50 K. M. op te varen
 is. Verderop beletten talrijke strooaver-snellingen,
 ondiepten en grindbanken de vaart. Van deze rivier
 af waren de Oarstensztoppen herhaaldelijk goed
 waar te nemen. Do Otakwa kan voorbij het
 vereenigingspunt nog ruim 20 K. M. opgevaaren
 worden per stoomsloop, daarna ruim 50 K. M. per
 prauw. Verscheiden zijriviertjes vallen hier in den
 hoofdstroom.

De mond ligt op 4° 59' 29" Z.B. op 137° 13' 37"
 O.L. In den benedenloop zijn de oevers laag en
 moerassig, grootendeels met nipah begroeid. Een uur
 stoomens van de monding verandert ochter het
 terrein reeds; do nipah inaakt plaats voor
 gemengde boschvegetatie met wilde pinang, pandan
 en rotan; het water is hier reeds zoet. In do nabijheid
 van den bovenloop, op een hoogte van ongeveer
 2100 M., werd door Wollaston een warm water bron
 aangetroffen (temperatuur 95°F) in de buurt van een
 kaniphog. Het water was melkwit, met een sterken
 zwavelreuk. Hot water borrelt op verschillende
 plaatsen uit den grond op en op 66n plaats hadden de
 inboorlingen een dijkje opgeworpen, zoodat een
 vijver ontstaa van 5 M. middellijn en
 ongeveer 1 M. diepte. Do inboorlingen zogen het
 water op middels Junge grasstengels of kaudwen
 varen-stengels, die eenigen tijd daarin hadden
 gelegen. Zij gaven duidelijk te kennen, dat het water
 en het daaruit verkregen zout goede medieijn zijn.

OTI, Zie VAARTUIGEN.

OTOK-OTOK (JAV.). Zie SI DA JHOMBI-
 FOLIA.

OTTERS, het geslacht *Lutra* van de Roofdier-

familie dor *Mustelidae* (zie WEZELS), onder do ver watering van het „meer van Agam" belette, doch wanton te herkennen aan den platten, s tompen kop, langzamerhand door hot knagende water doorboord de stork ontwikkelde zwomvliezen en dou afgoplatten werd.

staart, zijn in enkelo soorten in don Indischon Archipel vortegonwoordigd. Alge-meono inlandsche namon zijn: andjing ajer, berang bfrang (MAL.), het Kamangebergto on zoekt een uitweg naar lager ambrang, borprang, mom-prang (MAL ?); simoeng land ; als zoodanig client de eenige nog in functie op Sumatra, s6ro (SOEND); wergoel, welingsang (JAV.), den gon (DA J.). De nicest verspreide soort is *L. cinerea* Ill. (= *lep-tonyx*, Horsf.), die behalvo op het vasteland van Azie ook op Sumatra, Borneo, Java en in den Riouw-Archipel aangetroffen wordt. Het is een kloino otter, kenbaar aan een on behaarden snoet en zwakke klauwon ; wogons dit laatste kenmerk wordt hij ook wel tot een eigen geslacht, *A onyx*, gebracht. Hij heeft dezelfde levenswijze als de Europeesche otter. Langs rivieren graaft hij holen, dio dikwijls een onder het wateropper- vlak gelegen in gang hebben. Hij voedt zich voornamelijk met visch en volgens Konings- berger worden in sommige streken van Java otters voor de vischvangst afgericht.

Op Sumatra, Borneo en in Malaka komt verdor voor *L. Sumatrana* Gray, door meerdere lichaams-grootte, sterkere klauwen en behaarden snoet van *L. cinerea* te onderscheidn. Een andere soort met behaarden snoet, *L. lovii* Gt hr., kleiner dan de vorige, is alleen van Borneo bekend. Een laatste soort, met sterke klauwen en kalen snoet, is *L. barang* F. Cav. (= *Siumng* Lesson), die, behalve op het vasteland, op Sumatra voorkomt. Verg. Thomas, Proc. Zoolog. Soc. London, 1889, biz. 190.

OUD AG AM. Onderafdeeling der afdeeling • Agani (Sum. Westkust), hoofdplaats Fort de Kock, standplaats van den Ass. Resident, die, bijgestaan door een Controlour bij het B.B., dezo onderafdeeling rechtstreeks bestuurt. Het administratief ressort, door de Hollanders Oud Agam genoemd, is in hoofdzaak dat gedeelte van Agam (zie aldaar), dat bestaat uit een vlak plateau van puinisleentuffen en andere vulkanische produc- 1 <MI, 900 M. bo ven den zecspiegel gelegen en de oude bod cm van een der vroegere incnen in do Pad. bovenlanden is. De vulkajen Singgalang on Marftpi stortten in dat meer hunne producten, lava brokkci), puinisleentuffen; het water zocht zich een uitweg on zoo kwam de meerbodem droog te liggen. Nad at het „meer van Agam", ge- deeltelijk door het ontslaan van ondooraardscho waterlopen in do omringende kalkgebergten van Kamang was lecggeploopen, sneden de be ken, dio het water van de hell in gen van Marapin Singgalang afvoerden, haar bedding ai dieper en dieper loodrecht in de zachte tuflagen, en zoo ontstonden loor insnijding en door nastorting der wan- den in dit Agam-plateau do vertakte, diopo ravij- nen, dio het landschap zijn cigonaardig natuurschoon geven. Het meest karaktristiek daarvan is hot Karbouwengat (zie aldaar). Van de hellingen van den Mara pi clalen ook bockjes (in den regent ijd duidelijk zichtbare watervallon vormend) af, en in hot bijzonder de Tamboeo snijdt zich diep in do tuf in, CIJ vormt met doandere beken, dio ten 0. van het Karbouwengat stroomden, de Agamrivier; het gehcolc plateau ten 0. van het Karbouwengat is haar stroomigobied, de richting van de meesto zijklakken is Noordelijk, do helling van don Mara pi afstroomend, naar den hoogen muur van het Kaniang-kalkgebergte, dab do af-

Bij Paoeh komt links de Soengai Daras en nu stroomt hot water in W.lijk richting langs den voet van de rivier om l¹/_a K.M. vor- der, bij Simarasok, weder to voorschijn to koxnon. Dan wordt zij nog door verachtillende beken ge- voed, o.a. valt rechts in haar de woe ste Djaboer, die den weg „der zeven oorlammen" (zie FORT DE KOCK) van Baso naar Ta bat Pat ah kruist. Zich diep snijdend in het grenskalkgebergte ver- laat zij de afdeeling Agam. Oud Agam wordt ge- lieel beheerscht door de twee reuzen vulkanen in het Z. Machtig mooi is de gebogen lijn, die Marapi en Singgalang verbindt; juist in het 1145M. hooze zadel ligt Ko. 6 Baroe; de Ire in klimt van Padang Pandjang (773 M.) naar dit 8% K.M. er van verwijderde punt, om dan weer naar Fort de Kock (station 921 M.) af to dalen. In het N. sluit het meergeenoemde gobergte van Kamang den horizont af, terwijl ver in het N.W. de slanke Ophir zich afteekent.

Oud Agam is niet alleen een der schoonste, maar ook een der meest gezonde berglanden van Indie, dat bovendien economisch belangrijk is.

Het is een land van rijst, cassia eu koffie, al is de productio van dit laatste artikel veel verminderd. Voor den kokospalm is het plateau te hoog gelegen; tabak wordt in Tilatang en Baso ge- teeld. Hot land is zeer bekend door de goud- en zilversmeden van Koto Gad an g (zie aldaar) en do weefsters der plafits, do grofsmeden van Tangah Kolo, de kopergieters van Kapalo Ko! 6 (Soengai Poear) en do blauwvervors van Galoeng (zie al- daar). Agamsche handwerkers, die alle soorten van metaal bowerken, zijn over het geheele gewest verspreid.

De onderafdeeling Oud Agam bestond v66r de gewest. reorg. van 1913 (Ind. Stb. no. 321) uit 11 larassen, daarna uit 3 districten: Bockit Tinggi., Ampat Angkat en Tilatang. Zie verder Ind. Stb. 1915 n°. 356.

Waar de markten in den kleinhandel en in het leven van den Minangkabauer zulk een voornamo rol spelon, en een zeer groot aantal mannen en vrouwende markten, ook ver van elkaar gelegene, gergeld bezoeken, ligt het voor de hand, dat do keuze van de marktdagon niet een willekeurige is, maar dat re ken in g gehouden wordt met andero pakan's (zie aldaar). Zoo zijn b.v. de Zondags- inarkt te Pa jo Koomboch, do Woensdagsche te Fort de Kock, do Donderdagsche te Fort van der Capollon, do Vrijdagsche te Padang Pandjang, do Zaterdagse te Fort do Kock, allo gebeurtenissen, dio voor tienduizenden kon levensbelang zijn. «-

OUD- EN MIDDEL- JAVAANSCH. De oudere tijdperken van het Javaansch, die aan do komst der Europeanen in don Oost-Indischen Archipel, dus aan do 16o eeuw voorafgaan, pleegt meh in het algomeen met don term *Kawi* (zie dat artikel) te bestempelen. Vooral echter duidt men met *Kawi* het Oudjavaansh aan, d. i. de taal, zooals dio gesproken wordt tot in do laatste oeuw van hot Madjapahitsche tijdperk, tot ongeveer 1400. Do taal van het tusschenliggende tijdperk, dua van ongeveer 1400 tot ± 1550 wordt Middcl-Javaansh genoemd. De grens

tusschen Oud-, Midden- en Nieuw-Javaansch is dus nipt scherp to trekken. Over het algemeen kan men zeggen, dat het Oudjavaansch meer onsa mengetrokken vormen en ook so ms twee- klanken vertoont, die reeds in het jMiddel-, doch vooral in het Nieuw-Javaansch samengetrokken en verlopen zijn. Om hiervan enkele voorbeelden aan te halon, noemen wij b. v. het wo ord "mensch". Dit luidt in het oudste Oudjavaansch *wuang*, in het Oudjavaansch *wwang*, in het Midden- en Nieuwjavaansch *woig*. Een ander voorbeeld is het woord voor „water,“: Oudjavaansch in het oudste tijdperk *wudi*, Oudjavaansch *wwai*, Middeljavaansch *tz : e*, in het Nieuwjavaansch nog over in *tvedang* (warm water). Het telwoord "twee" luidt in het oudste Oudjavaansch *rua*, in het Oudjavaansch *rwa*, in het Middeljav. *roro* en in het Nieuwjavaansch *lorg*. Het woord voor „jong" is in, het oudsto Oudjav. *inuanam*, in het Oudjavaansch *manwam*, in het Middel- en Nieuwjavaansch *anom*. Ten slotte noemen wij nog het woord voor "ontmoeten". Dit luidt in het oudste Oudjav. *inanhnuakan*, in het Oudjavaansch *manemwaken*, in het Middeljavaansch *an^inok^n* en in het Nieuwjavaansch *nemokake* (Vgl. Dr. J. Brandes; Een jayapatra of acte van eeno rechterlijke uitspraak van Qaka /S49, in Tijdschr. Jni. T^L. yk. XXXII., (1889., peig. 142^145). Verder onderscheidt het Middel- / javaanscli zieli nog door enkele pronomina, bijv.

katengsun (eigenlijk: mijne woorden. vgl. En- gelsch Isay) als voorn&amwoord v.d. len persoon, zoowel van het Oud- a Is van het Nieuwjavaansch.

Ook in de letterkunde valt een Middel-Ja- vaansch tijdperk te constateeren. Voor zoo ver deze literatuurproducten in poezie zijn opge- steld, zijn zij in *tengalun-* of in *macapat-* versmaat geschreven. Hiertoe behooren o. a. do *Pandji-* f gedichten *Malat, Smarawedana, jUndakan Pan- - grus, Wangbang Wzdelta en Waseng* en de metri- ■ sche redacties van het fabelboek *Tantri, de Bangga Lawe, de Sri Tandjung, Sudamala, / ■ E-Bhinaswarga* enz. Van de prozawerken behooren

弓戸 j. *、 J : ' J hiertoe o. a. de geschiedboeken *Usana Bali,*

Usana Djawa, Tatwa Sunda en de door Dr. 匕/c 金)

Brandes uitgegeven *Pararalon*^ Misschien zijn "7] " 浩^ok de

door^Dr. Jonkerj uitgegeven *Kularamanawa*

/乙* ° J " en de vier laafste boeken van het Oudjavaansche 子总就^ *善 *Mahabharata*, waarvan drie door Dr. H. H.

Juynboll uitgegeven zijn (*Aframawasa- Mosaic* en *Prasthanikaparwa*), 'reeds meer tot de Middel- dan tot de Oudjavaansche letterkunde te rekenen. Bij gebreke aan een criterium is echter moeUijk uit te maken. Over de Middel- javaansche literatuur verge^lijk men vooral: Dr. H. H.

Juynboll, Supplement op den catalogue van de Jav. en Mad. handschriften der ' Leidsche Universiteitsbibliotheek, deel I (1907), pag. 182—280 en deel II (1911), pag. 385—399.

OUDEMANS (JEAN, ABRAHAM, CHRETIEN).

Geb. te Amsterdam 16 Dec. 1827, ver- trok hij met zijn vader in 1834 naar Batavia, maar keerdo in 1840 vandaar terug. In 1852 promoveerde hij te Leiden op eene dissertatie: „exhiben8 observatiohes ope instrumenti tran- sitorii institutas^ behelzende de bepaling zoowel van de poolshoogte der Leidsche Sterrewacht (destijda nog boven het Academiegewouw) „, als van de declinatie van 101 sterreri, door waar- nemingen met een draagbaar passage-instru

ment. In 1853 werd hij tot observator aan de Sterrewacht to Leiden, in 1856 tot buitongewoon hoogleeraar in de faculteit der wis- en natuur- kunde aan do hoogeschool to Utrecht benoemd. In 1857 nam hij benoeming aan tot hoofd- ingonieur van den geographischen dienst in Ned.-Indie, belast met de sterrekundige plaats- bepaling in den O.-I. archipel. In 1858 werd begonnen met het spannen van een telegraaf- draad over geheel Java en door dit hulpmiddel werd Oudemans in staat gesteld lengte ver- schillen te bepalen. Inmiddels was door uitbrei- ding van het getal stoomschepen, zoowel van de Koninlijklo als van de Gouv.-marine en ook van de N.-I. Stoomvaartmaatschappij, het roizen in den Archipel gemakkelijker geworden, zoodat Oudemans achtereenvolgens ten behoeve der plaatsbepaliug verschillonde kustplaatsen op cilanden der Buitenbezittingen kon bezoeken. Behalve do waarnemingen voor hydrografisch doel werden ook belangrijke sterrekundige verschijnselen geobserveerd. Ook aan de lengtebe- bopaling van Batavia ten opzichte van Greenwich is Oudemans' naam verbonden; na haar eerst zoo goed mogelijk door allerlei maan- waarnemingen van vroegere waarnemers en hem- zelf bepaald te hebben, kon eerst in 1877, nadat Madras telegrafisch mot Europa verbonden was, cone lengte van Batavia worden vast- gesteld, die enkel door telegrafische seinen, hoewel in ten minste 7 gedeelten, bepaald was. (Zie HYDROGKAPHIE. Deel II, b/jz. 126—127 noov).

Op verlangen van het Militair Departement (later Dep. van Oorlog) om de reeds aange van gen militaire en topografische opneining van Midden- Java door eene triangulatie te sloucn, was in 1854 Choribon, in '55 Banjoemas, in '56 en '57 BagSldn en Kedoe getrianguleerd. Ovcrcnkom- stig het bij de benoeming van Oudemans bepaal- dc word die triangulatie toen gestaakt en hem werden voorstellen gevraagd betreffende do wijcz van haro voortzetting. Dientengevolg werd de triangulatie eene afdeeling van den geographi- schen dienst en werd Oudemans belast met do opleiding, voor zooveel noodig, van de ijigenioura en hunno assistenten. Do basismeting van West- Java, met een toestel van Kcpsokl, waarmedo do werkzaamheden een aanvang jiamon, duurdo van 12 Juli tot 1 Nov. 1873.

In 1875 vertrok Oudemans naar Nederland, geroepen om opnieuw het hoogleeraarschap aan de Utrechtsche Hoogeschool te aanvaarden en aldaar de opvolger te worden van zijn opvolgor; in 1898 werd hij wegens 70 jarigen leeftijd eervol uit die betrekking ontsJagen.

Het eerste en het tweede deel van „Die Triangulation von Java" werden, nadat Oude- mans do herborekening der gheclco triangulatie met inachtneming door drie basismetingen (waar- van di ° van Midden- en van Oost-Java nog niet horleid waren) had op zich genomon, gevolgd door het derde deel in 1891, het viordo in 1895^{em} het vijfdo in 1897; het zesde on laatsto deel in 1900.

°p uitnoodiging van hot Ministerie van Kolonien had Oudemans ook op zich gon omen om zee- officieren, die in Indie, ten behoeve van de verbetering der zeekaarten, do Jigging van een aantal tusschen do reeds vastgelegde hoofd- punten gelegen en door het Hydrog. Bureau

上 L. . .

aangewezen tusschenpunten gin gon bopalen, voor die taak op te leiden. Tot Oudomans' werkzaamheden, zoowel in als buiten den kring van zijn studiovak, behooren nog: hot vorblif op Reunion (Sept. 1874 tot Jan. 1875) voor do waarnoming van den Venus-ovrgang op 9 Dec. 1874; do ontwikkeling der forruulos waarnaar de tabellon dor Ned.-Ind. Levensverzekerings- en lijffrente-maatschappij berekend werd; do uitgaaf van „Ilmoe Alam" of wereldbeschrijving voor inlandsche scholon (2o dr. 1879), waarvan het eerste stukje ook in het Maleisch en Javaansch vertaald werd on dat gevolgd is door nog 4 stukjes. In het jaarboek over 1883 der Kon. Akad. van Wetensch., van welko instelling hij lid was, schreef hij een Icvnsbericht van Dr. P. A. Bergsma, directeur van hot magnetiesch-meteorologisch observatorium to Batavia. Verder was hij curator van het Gymnasium Willem III, bestuurslid van het Bat. Genootschap en van de Kon. Natuur. Vereeniging. Oudemans overleed to Utrecht den 14den Dec. 1906.

OUDERRECHT. De term "ouderrecht" gooft dat vorwantschapsstelsel aan, waarbij vorwantschap ontsvaat en voortduurt zoowel tusschen kinderen en hun vader met diens vorwdnten, als tusschen dio kinderen en hun moeder met haar verwanten; to vens staan bij dit ouderrechtelijko (parenteele, cognatische) verwantschapsstelsel man en vrouw in het huwelijk vrijwel op 6en lijn in rechten on bevoegdheden. Het ouderrechtelijko verwantschapsstelsel is in onzen archipel het incest verbreide; zoowel bij achterlijko volken als de Dajaks en do Toradja^ als bij do ontwikkelde Boegineezen en Javanen wordt het angetroffen.

Literatuur: Wilken, Vorseprede Goschriften, 1912, <111 en II; Mr. P. A. F. Blom, Kentrokkon van het vorwantschaps-, familie- en orfrocht in Indoncsie, 1914; Van Volcnhovon, Het adatrecht van N.-L., cil I, 1918.

OUDHEDEN. De geschiedenis van den Archipel in zeer korto trekken. samenvattende, zou men kuiiIK^N volstaan met te zcggu, dat zij vier]<rio(l(ln (loorlecd heeft. Na een zeer langen tijd van ci gen ontwikkeling volgde er een tijd perk, waaril de Hindoe's de Jciders of hot voorbeeld wuren ; daarop begon or do Islam mode to spreken en sed(; rl do] 6e eeuw de Europancn. De drie genocnific invloeden hebben zich niet ovrval even sterk konnej) laten gvooclen. Er zijn strecki, die door den Hindoe-invloed niet bereikt werden ; cr zijn cr tot waar de Islam nog niet is doorge<1 rongen; er zijn- er ook, waar geen Europcaan tot nog toe een voet zette. Men mag vermoedijck zeggen, dat de plaatsen of streken, waar do Jfin-lje-in weikijg zich vooral deed gvooclen, dezulken wareu, die in de eerste periodo roeds bo ven de andero in ontwikkeling uitblonken; de Islam zette zich vooral op die plaatsen, waar do Hindoe-invloed, zij *t dan ook niet altijd rechts-st.recks, had gewerkt, en de Europancn deden al niet anders: hun eerste vestigingen waren voornamelijk in .reeds Mo ham med aan sch gworden go wescn./Ook is de in working dier drie invloeden vrcsc^Hend van kracht geweest, want do cccHte vond don moesten in gang, de laatsto don minsten, maar heeft nog niet uitgewerkt, even- 18 3 de tweede dat reeds deed, dio voorname-] Jk in de lautsto eeuw intrinsieckr werd. Waar nu over Oudheden gesproken wordt, den kt men

in do wandeling in de allereerste plaats aan ij zaken, voorwerpen, bouwwerken, enz., die, dag- 混 f (: - teckenende uit do tweedo periode, den zoogc-, naamen Hindoctijd, gespaard zijn goblevon, 七 ~ ~ ~ ~ ~ 广之口

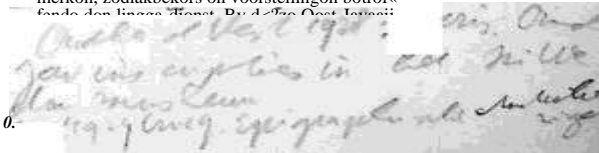
Oudheden (Hindoetijd). Java was waarschijnlijk .. reeds sinds oude tijden onder de eilanden van don : Archipel het belangrijkste. Het is ook dit waar zich de Hindoe-invloed bovenal heeft docn&. f ~ : " J / ~ ~ ~ ~ ~ genoemd te worden (doch denklij^mccr nog om" den invloed van Java uit op deze beide eilanden goeofend), liet eiland Sumatra, het massieve Borneo, en nog verschillende kleinere, to vinden of in de buurt van Sumatra, of in die van Java, Madoera en Bali.

Op Java vindt men eigenlijk ovrval oud" heden uit de Hindoe-periode, niet ovrval echter even druk, en ook met ovrval van denzelfden aard. In hoeverre do plaats, waar men die oudheden nu aantref, nog dezelfde is als waar zij in die periode in eerste instantie geplaatst werden, is veeltijds niet meet uit te wijzen. Waar zij vervoerbaar waren, kan verplaatsing zeer goed zyn geschied, en is die dikwerf zelfs te veronderstellen; slechts bij zeer zware voorwerpen (hoewel ook van dezulken er verscheidene b. v. naar de hoofdplaats zgn gebracht en aldaar opgesteld) bestaat er eenige zekerheid, die slechts volkomen is, waar het resten, ruines, van oude bouwwerken goldt. Dcozo laatsten leeren ons, dat er op Java eenige centra hebben bestaan. Een op West-Java (men zou konnen zeggen ter hoogte van de lijn Batavia—Buitonzorg),. 66n op Midden-Java (in de residenties Kcdoc, Djokjakarta en Soerakarta), en 66n Oostelijker (in de residenties Soerabaja, Kediri en Pasocroaan), elkander ook chronologisch in deze orde opvolgende. Het West-Javaansche had een betrekkelijk kleiiien omvang, de beide and ere besloogen elk een groot territoir, met uitloopers in do omliggendo gewesten, vooral het laatst centrum, waartoo langzamerhand geheel Oost-Java, Bali, Madoera gingen bchooren, en Madioen grokeud moot worden, terwijl daarnaast, eenigszins zelfstandig, we er Hindoe-leven op Midden- en op West-Java te bespouven valt, dat intusschen voor den lateren tijd toch weder direct verband houdb met hce Oosten van Java. Bij het opsonimen der belangrijkste vindplaatsen ligt het voor do hand met deze feiten rekening to houden.

1e centrum. West-Java. Het bestaan van (lit centrum is slechts bekend pit eenige opschriften aangebracht aan lovondo steenen, te Djambou, Ke bon Kopi, Tjaroeten on Toegoe.

2e centrum. Midden-Java. Talrijck opschriften on ruïn on van oudo heiligdommen, sporen van trappen naar de hoogvlakte van Dnej^g, grotten, wijzen uit, hoevc^l drukker en opgewekter hot Hindoe-leven hier was.

3e centrum. Oost-Java. Ook hier tah-ijck opschriften en ruinen, en in grooter verscheiden-Jeïd (doch niet zoo grootsch en talrijck), daar men nevens cigenlijk gezegde tempols en grotten, ook badplaatsen, platformen, poorton, muren, vorsterkingen, lustverblijven, enz. kan aanwijzen, van welke op Middon-Java geon of zoo goed als geen sporen werden gevonden; voorts stconon offerhuisjes (do zoogenaamdo rijstschuron), zegelmerkon, zodiakbekors on voorstellingon betrof<ende den koning Hcnot. B. d. 18e Oost-Java

sche xnonumenten moeten nog gevoegd worden die van Soekoh en Tjeta, met de bouwwerken op den top van den La woe, in Soerakarta, en de velo platformen of aangelegde terrassen op West-Java (zie beneden), die waarschijnlijk eerst in de jongste periode werden aangelegd, en niet be- hooron tot het tijdperk van het eerste centrum.

Beschouwt men de drie aangewezen centra wat nauwkeuriger, dan blijkt het, dat zij zich be- halve in plaats en in tijd, of in wat verder reeds aangeduid werd, ook innerlijk van elkander onderscheiden, al moet daarnevens dadelijk erkend worden, dat men ten opzichte van vele details zeer voorzichtig moet zijn, met het oog op de onzekerheid van de vindplaatsen van zoovele zaken. Door de gaandeweg ontdekte en oontej- ferde opschriften is er echter veel aan den dag gekomen, wat of bevestigde wat de rnlven leer- den of bevestiging vond in hetgeen zij te aan- schouwen geven. Zoo bleek het dat, terwijl in- middels aan het licht kwam, dat de genoemde opschriften van West-Java de oudsto van het ciland waren, de plaatsers Wishnoc verreeden, en dus geen Boeddhisten waren, wat overenkoint met een bericht van Fabien, een Boeddhistischen Chineeschen pelgrim, die in het begin der 5e eeuw na Chr. Java aandeed en daar geen of maar zeer weinig geloofsgenooten ontmoette. Uit den- zelfden tijd toch, een enkel stuk vermoedelijk wat later, dagteekenen die opschriften, welko tevens uitwijzen, dat de Hindoe's, die toen daar werden aangeetroffen, hun oorsprong hadden uit het Zuiden van Engelsch-Indie (do Dekhan), aangezien het schrift, waarin zij geschreven zijn (het zoogen. WenggischriftG), in dien tijd en in die streek het gebruikelijke was.

Gaandeweg moeten de Hindoo^ Oostelijker z 可 n doorgedrongen. Zonder twijfel zijn zij ook in grooter getale gekomen, en met prijsgeving van het te voren ingenomen of verkende gebied van West-Java, hebben zij zich later meer op Mid- den-Java neergezet, waar men intusschen niet de sporen vindt van Wishnoelten, maar van Qiwa- iten, en daarnevens van Boeddhisten. Ook hier wijst nog veel naar Zuidelijk Engdsch-Indie. Een opschrift van een zekeren toning Sandjaja, ge- vonden in 't Zuiden van de Kedoe en gedagtee- kend *Qak& 654* (A. D. 732, het oudste gedateerde stuk), is evenzeer in Wenggischrift, en dat zijn mede twee rotsopschriften (opschriften aan den levenden steen), het eene te Daka woe (Z. O. Kedoe) en 't andere op den Di eng gevonden. Hierdoor blijkt ten duidelijkste, dat de oudste couche van Hindoe's op Midden-Java, wat men uit de andero gegevens reeds kon afleiden, direct verwant was met de iets te voren op West-Java aanwezige. In een geheel andere schriftsoort zijn de oudste Boeddhistische opschriften van Midden-Java geschreven. 700 Qaka (A. D. 778) is het jaartal van den steen van Tj. Kalasan, dat het oudste exem- plaar van deze soort echynt te zijn, en het recht geeft te veronderstellen, dat het Boeddhistische leven op Midden-Java eerst later ingang heeft gevonden dan het Qiwaitische. Het schrift, een Nagari-type, wijst naar het Noorden van En- gelsch-Indie, ook is de stijl der gebouwen (in casu Tj. Kalasan) een geheel andere dan die van den *Dieng*. Men heeft de meeste verwantschap ont- dekt met bouwwerken in het Noordwesten van Hindostan, ook vindt men daar vooral de hoog ontwikkelde kun st, die aan de Boeddhisische

bouwwerken van Midden-Java do eerste plaa-ts toewijst ondr alles wat men op dat eiland aan- treft. Doch hiermede is niet alles gezogd. Do too- stand op Midden-Java is gecompliceerder dan uit het opgemerkte volgen zou. Naast de genoem- de beide schriftsoorten treft men ernog een derdo aan, ontegenzeggelijk het belangrijko, onge- lukkig ook het raadselachtigste. Het is het be- kendc oud-Javaansche (of Kawi) schrift in zijn oudste vormen. Dit schrift, direct verwant aan het Pali-schrift en do Hindoesche alfabets van Achter-Indie, schijnt ongeveer glijktijdig met het Nagari op Java te zijn gebracht (oudste jaar- tal naar alle waarsch nlijkhcid 731 Qaka, A. D. 809, op een steen op den Dieng gevonden, doch er zijn opschriften in dit schrift van een ouder- wetscher type), en is vrij spoedig daarop het meest gewonc, zekc na ±750 Qaka (A. D. 828).

In zijn alleroudsten vorm (Tijdschr. v. h. Bat. Gen. XXXII, 1889) vertoont het een grootc gc- lijkenis met het Girnar-alfabet (N.O. van Bombay), en wellieft mag men, in verband met andere waarschiinlijkheden, daarom besluiten, dat het inderdaad op Java ook is gebracht door die Hindoe's, wdke er ook dat Nagari gebracht hebben. Hiervoor zou eveneens pleiten, dat al wat er op Midden-Java aan Boeddhistische zaken werd gevonden (ook voor Oost-JavEi geldt dit, doch daarover behoefl hier nog niet gesproken), Mahay an istisch is, al mag men n iet vergeten, dat het Mahayanisme qua talis geenszins glijc- gesteld mag worden met Noordclijk in dien zin, dat men het niet in het Zuiden zou kunnen aantreffen. Bekend is, dat de termen Noordclijk en Zuidclijk bij het Boeddhismo in gebruik, ont- leend zijn aan den hedendaagschen stand van zaken, die een betrekkelijk jonge is. Tevens lette men er op, dat dat schrift op Java niet alIcon bij Boeddhistische opschriften voorkomt, maar ook en vooral bij Qiwaitische, die men in vcrrov'g grooteren getalo aantrefl. Men heeft dan ook opzichte van Midden-Java te vronderstellen, dat de nieuwe couche er een was van gemengdcji aard en Boeddhistisch &n Qiwaitisch, of dal de invloed van de cerate couche (die van het Weng- gi-schrift en Qiwaitisch) reeds belangrijko af- meting had aangenomen, niet geheel gebrok-tn werd, voortwerkte, zelfs de bo-ven-hand weer kreeg, — al dient er vooropgesteld te worden, dut wat er door Boeddhisten op Midden-Java word verricht, of beter nog gesticht, ontegenzeggelijk het grootste, het rijkHtc, het schoonste wat men daar aantrefl, zoo zelfs dat het bij een vergelij- king met het best. van denzelfden aard in En- gelsch-Indie daarvoor niet behoefl onder to docn. Tj. Kalasan, Tj. Sari, de Barabocdocr, Tj. M6n- doet? Tj. \$6woo, Tj. Plaosan, om van andere kleinere mon u men ten niet te gev/agen, zijn niet Qiwaitisch, zijn Boeddhistisch; mut de gejoenido tjandi'8 is cr wel beschouwd sleclits 66n Qiwaitisch bouwwerk te vergee#ken, in grootbeheid on fraaiheid er niet voor onderdoendo. BedoeJd is Tj. Pranibanan, waarover hieronder nader. Vijulb men doze Boeddhfische niojurnenten voornamo- hijk of uitsluitend in het Zuidclijk gcdeelte van het gebied, a Is me i het terrein in zijn geheel beschouwt, d t n bhj] t het, dat het ^Jiwaisme zich over het geheele t rritoir heeft uitgestrekt, ook al vergeet ricn niet dat vile t jar. dis p heel vor- vallen zijn, en het van andero niet meet uitto - wijzen is to; wi-ik kerkgenootschap zij boh)or«leii,

omdat alle beelden er uit vrcdwen en zijn, en niets anders do klour meer voldoende doct kennen. M&g men op de aan den dag gekomen opschriften afgaan, dan, zonder twijfel, is reeds op Midden-Java de Hindoo-Javaanscho maatschappij vooral Qiwaitisch gowecst, want de Boeddhistische opschriften zijn zeer schaarsch en de Qiwaitische zeer talrijk (zie bo ven). Aan een eigen lyk gezegen strijd valt ook hier niet te denken; een in goede en grootte werken zich uitende rivaliteit, waarbij het Boeddhisme in zijn eigen trant ook hier in de corste plaats bouwde, gaf om beurten aan beide de bo ven hand ; eendrachtig leefden beide kerkgenootschappen naast elkander (op een opschrift wordt de Boeddha naast Qiwa aangeroepen). Wat de reden was dat, niettegenstaande de stichtingen dor Boeddhison over 't algemeen zooveel grootscher zijn, het Qiwaismich toch het veld behield, is onduidelijk, maar dit deed liet zonder twijfel, evenals in Engelsch-Indie, waar omstreeks 750 Qaka (A. D. 828) QangkarS, jarya de zegepraal over de Boeddhistische leer behaalde. Ongelukkigterwyze zijn uit de periode van Midden-Java, die tot ±850 Qaka (A. D. 928) voortduurde, behoudens opschriften, geen of alt hanc geon bewijsbaar zoo oude geschriften gespaard ge bleven. Toch kan men de gedachte niet van zich zetten, dat reeds in dezo periode do geschreven Javaanscho lite rat uur een begin moet hebben genomen. Een eigenaardig verschijnsel, dat gepaard gaat met het in gebruik komen van de hierboven in de derde plaats genoemde schriftsoort is toeh, dat men, terwijl en waar Wenggischrift, en waar Nagari gebruikt is, de taal der opschriften Sanskrit is, in de plaats van deze, do heilige taal der Hindoes (ook der Boeddhison, die men op Java aanrof), de landstaal ziet treden, hot Javaansch, in een phase, welck men het best doot voor-oud-Javaansch to noemen. Daarmede was do weg voor het ontstaan van een geschreven Javaanscho literatuur gebaand, en daardoor is zij clan ook, mag men zeggen, geworden. Het kan nn zijn, dat in de zeer beduidende oud-Javaansche literatuur, die op zeer weinige uitzonderingen uitschiet, Qiwaitisch is, nog het een of andero boek wordt aangetroffen, maar dan in een althaiiH wat de taal betreft omgeschreven, verjongden vorjin, dat uit dezo periodo dagteckent, waarvoor bij v, de bekende Koša-be working (Amaralina, Tjandrakirana) in aanmerking is gebracht. Manr een foil is het, en een opmerkelijk feit to vens, dat er niets tot ons is gekomen van Boeddhistische klour, waar juist to onderstellen was, dat waar zulck grootsche bouwwerken to stand word on gebracht, ook de kennia van het Boeddhistische, Boeddhistische legendon en verhalen, niet onbeduidend kan zijn gewecst. Geen spoor van een loven van den Boeddha, geen spoor van <1 jata>a-verhalen (dan allicn enkele stukken van latere dagteckening, die zclfs stammon uit, hrt laatslc gedcelte dor volgende periodo, die, van Oos! -fava). Zulks schijnt alleen verklarbaar, als men aanneemt dat de liefde voor het Boeddhistische reeds in deze periode weer verflaagd is, dal hd Qiwaisme zijne oude, plaats •H rwonnc¹ dat bij den wedstrijd op jiva, waaiin he!, eerst terrein verlorcn had, al-^{ai18}maasl. zich terrein had afgestnan, weer hcofb W"; ; " v? ' VI. I. n will; Boeddhist isch was gewor-
凌? ' > ' ♦; " 頃" gumerit, voor zulk een gang van
" e.> sohi i. dan ook Tj. Pram ban an nog to aan-

schouwen to zijn, een unicum thans te midden van een grootendocis Boeddhistische omgeving, aangelegd op een architectonisch minder gunatiga plaats, opgetrokken gheel in denzelfden geest als de kolossale, uitgebreide Boeddhistische sehep-ping Tj. S'woon in de nabijheid, con ontwerp, zoo- als er meer geweest zijn (in de vlakte van Saragd-doeg), als't ware om to bcwijzen, dat het Qiwalamc zich door het zoo rijk ontwikkelde Mahayanistische Boeddhisme, zooals het zich op Java ver- toonde, niet in de schaduw behoefde te laten stellen. Men heeft bij het beschouwen van het Hindocisme op Midden-Java, in licl algemeen na- melijk, wel in het oog te houdexi, dat er minstens reeds evenveel couwen verloopcn waren na Christus, als het Boeddhisme (volgens de Noordelijke kerk sinds 500 voor Chr.) voor Christus al had geleefd. Wat dit zeggen wil, is duidelijk. Het Boeddhisme had zich in de richting, waarvan het ook op Java getuigenis aflegt, do Mahayanistische, wel beschouwd een compromis tusschen Boeddhisme en Hindocisme, al ten voile ontwikkeld. De tijd van de eigenlijk gezegde klassieke Sanskrit-literatuur (de renaissance-tijd diet literatuur, volgens de terminologie van Max Muller) was al lang aangebroken, 550—650 A. D. (5e en 6e Qaka-ccuw), on de Hindoc-maatschappij in Engelsch-Indie dus ook reeds geworden zooals de literatuur haar ons schetst, zij het dan ook, dat de Dekhan in vcl opzichten onderwetsch was en bleef. D. w. z. even goed als het Boeddhisme van dien tijd in, zijnen Mahayanistischen vorm, ook in uiterlijke zaken, hoogst ontwikkeld was, zich b.v. kenmerkende door zijn systematische ingericht, zeer uitgebreid pantheon, was dit ook het geval met het in tegenstelling to de Boeddhison (en Djaina's en andere zoogen. kettersche sekten) eigenlijk verkeerd genoemde Hindoeïsme, — immers ook die anderen zijn Hindoes, — al mag en do terminologie bij hen anders luiden, dan ten gevolge daarvan de indruk niet zoo overweldigend, zoo drukkend, zijn of schijnen. Juist hier la at het zich voelen hoe groot het gemis is aan vaste, zekere, betrouwbare gegevens, die men bezitten zou, als er eenige literatuur uit dien tijd gespaard ware gebleven, waarover men, hoe- wel in mindere mate, vermoedelijk ook beschikken zou, zoo do oude tjandi's in een ongrepten staat eerst in de jongste tijden het voorwerp van onderzoek waren geworden, dat, aangevangen, voor het Engelsche tusschenbostuur, reeds vele zaken niet meer op hare plaats vond. Men beseft hieruit, hoe moeielijk het is vooral voor Midden-Java, voorsnog veel positiefs te constateeren, daar alles langs den weg van inductio moot worden verkregen en vastgesteld, en feitelijk dus het licht slechts van buiten af, uit Engelsch-Indie, kan worden aan gebracht, waar do bezwaren voor dezelfdo tydsruimte, hocwcl van andoron aard, al even belemmerend zijn. Immers juist voor den tijd, die omtrent do oudheden van Midden-Java de incesto toelichting zou moeten geven, is do toestand in Engelsch-Indie niet gunstig, door hot I gemis aan monumenten, die voor vergetelking in aanmerking gebracht zouden moeten worden, zij 't, dat dezo verdwincen zijn dor vercrncling, dan wel to loorgin gon, doordat do maatschappij zich daar met den tyd belangryk wijzigde. Uit do onderzoeking, ten dezo reeds ingesteld, bloek het, dat de niceste aanknopingspunten voor het Boeddhisme van Midden-Java to vinden zijn in het

Noord west en van Engelsch-Indie, wat de bouw- stckl client te worden, dat deze Hindoo's zijn ge- werken betreft, en aangaande het Boeddhisme in leven komen. Bekend is het dat in bijzonderheden over de in Nepal. Maar toch bleef er nog reel onopgelost. Hier verwording van het Boeddhisme zoowel als van het zij slechts genoomd de eigenaar- dige vorm van de Hindoelme in de eeuwen, die onzo periodo juist Baraboeoer, waarvan een eigenlijk gezegde voorafgaan en er mede samenvalen, nog niet, to wedergade slechts ontdekt werd in het oordeden valt, hocwcl langzamerhand toch wel con (Hinayanistische) Burma (to Pagan), en to Men gun in en ander aan den dag gekomen is. Al begriep men, Ava. Zoo is er veel onzekers, maar ddiartegeover inag, helaas, to veel details van do oudheden van Mid den- worden gesteld, dat vooral door Groencveldt en Java voorshands nog niet, de belangrijckid der Brandes in vcle zaken, vooral de ikonographie resultaten vooral in den lateren tijd verkregen, mag betreffende, met nicer of jinin- dero waarschijnlijkheid, doen onderstellen, dat het nog wel gelukken zal, den belangrijk licht ontsto- ken werd, waarbij het bleek dat juisten gang van zaken te Iceren kennen.

Tot ± 850 Qaka (A. D. 928) moot men aan- nemen, dat het zonder twijfel buitengemeen krachtige Hindoe-leven op Midden-Java heeft geduurd. Wat er ecn einde aan gemaakt heeft ligt in het duister, maar kan niet enkel zijn ge- weest een afsterven ten gevolge van gebrek aan voeding van buiten. I miners in het Hindoe-leven op Java neemt met dat tijdstip dit geval no. 136, van de borstweij'ing der le gaanderij geenszins een einde. Men vindt het laarna op van de Baraboeoer) eene gere- gelde verluchting is Oostelijckr Java, in het 3e centrum waar het, men van Arjacura's Djatakamala, of van een tekst (of een zegge omstreeks 800 qaka (A. D. 878) naar alle gedeelte er van), die direct ver want is aan dat boek. waarschijnlijkheid doordat er van Midden-Java uit Wat men er vindt van Qiwaitischen aard is. over het een grootcr ter- rein (intcUcctuel) vermeersterd we algemeen of zeer vervallen of eenvoudiger van rd, dus v66r het einde der Midden-Javaansche bouwtrant, maar zulks is niet het geval met, de boven periodo, reeds duidelijk zichtbaar is; de eerste sporen reeds opzet- telijk genoemde Tj. Prambanan, die in van Hin- doe's op Oost-Java dateeren zeEs al van G82 grootsch- heid van opzet, rijkdom van versiering en weel- derigheid van illustratie een waardige cvcnkno gedeelte van de geschiedenis van het 3e centrum is is van de Boeddhistische monumenten in welke die eerste tijd. Het heeft er veel van, dat Oost- Java nabijheid zij gevonden wordt, en die dus laat zien hoe cerst eene onderhoorigheid van de vorsten die ontwikkeld ook het Hindoelme was. Let men er op Midden-Java is geworden, dat dozen later of Oost- hoe Tj. Sewoe, waarvan de bouwtrant met dien van Tj. Java tot hun ci genl ij ken zetel hebben ge- koken, of Prambanan groote overeen- komst vertoont, zeer wel dat zij door een daar zetelenden, opgekomen cen Triratnatempel kan zijn, evenals de Baraboeoer vasal van hun macht beroofd werden, waarna sedert Midden-Java op den achtergrond geraakte. Ook over een stichting kan heeten van den Boedtha, in zijne den aard der stichtingen, de kerk waartoe de groote plaats in het sys- teem, dan trekt het dadelijk de gebouwen op Oost-Java behoorden, de tijd waartoe aandacht, dat Tj. Prambanan een aan de Trimoerti zij eigenlijk gerckend moeten worden, kan er in gewijde stich- ting is, waarin aan qiwa de voorrang we verschillendo gcvallciji nog niet beslist worden. Do rd toe- gekend, waar ook Brahma en Wishnoe zetelen, periode duurt Jang (Qaka 800—1400 of darma. A. D. 878—] 478 volgencd jaren). Verschil in tijd heeft ook a Is 't ware oxngeven door de zich reep, om hun wezen hi(; r zeker veel te betcekenen, en van vdschiU-ndf scharende kleinere goden, halfgod en, heroen ; oorkojiden, die uit den eersten tijd van dezo dit ook zeer hoogstaanden, gevonden worden aan de periode schijnen te dagtcekenen, mag en moot het de buitenzijden, en ook op lagere verdiepin- gen vraag zijn, of zij })et wercklijk docn. Mag men er ken in troonende. Brahma omgeven door rcsi's, Wislinoe in g houden met hotgeen omt rent Alid - den-Java in omgeven door de grooten onder zijne vereerders 't algemeen word opgcmcrkG, voor- najnelijk met het (verteenwoordigers), of verschillende zijner, minder feit, dat in de latere jaren van die periode dadr het bekende, maar talloozc awatara's, erqiwa door een weer de hërischen- soortgelijke reeks van personen, die meer onmiddellijk de godsdienst was ge worden, <1 an Jigl het voor do met hem in verband ston- den, en wier houdingen en hand te vermoeden, dat wat men op Oost-Java zal aan ornaat direct mo gen herinneren aan die der Ire (Ten, zoo de iubezitting van het Oos- lelijk Bodhisattwa's in het Boeddhistische pantheon, maar gebied heeft plaats gehad van Mid den-Java uit en in daarom nog niet de- zelfdc wezens aanduiden.. Er dien tijd, ook overccnkonistig Qiwaitisch, althans behoeft hier zelfs niet eens aan syncretisme te worden vooral Qiwaitisch, gckleurd zal zijn. Dit is in gedacht, even min als bij Tj. MCndoot, dan in zooverre ovoreenslcmming met wat de opschriften van Oost- als het Mahay an istische Boeddhisme en het Hindoc- Java uit den oudsten. tijd deden weten. Van de Isme beide groot zijn geworden en zich ontwikkeld monumenten, die tot de oudere schijnen te mogen hebben onder een geregelde in working op elkander, worden gerckend, Bchijut cr geon een Boeddhisch overneming en uitwisseling van eji aan eJkander, een te zijn, in den trant van Mdden- Java. Toch mag men proces van een langdurig verloop, dat wel beschouwd het v66rkomen van Bocd- dhisme op Oost-Java in reeds afgeplooven was, toon de Hindoo*s (Boeddhisten (Me jaren niet loochenon. Enkele malen, maar steeds en niet-Boeddhisten) van 700 Qaka (778 A. D.) Java in tweede instantie, wordt het: in do to vertrouwen bereikten, en zijn , grootste proportien had opschriften ver- meld. Het is voornamelijk in het aangenomen in het Noor- i den van Engelsch-Indie, Zuiden van Soerabaja, in het Noorden van Pasoeroean en in Kediri, dat zich het leven uit, en vanwaar juist veronder- men vindt er

vorsten, wier namon, als van personon in lagro ran gen dienend, ook in stukken uit Midden-Java wrden aangetroffen. Hier wedcrom intusschen al hetzelfde bezwaar, dal one, be halve do op- schrifton uit dien tijd (den tijd van koning Sin- dok), geen andero geschroven stukken zijn be- waard gebleven. Eerst na 900 Qaka (A. D. 978) wordt de taal der opschriften, die ook op Oost- Java tot op dien tijd was wat bij het bespreken van de periodo van Midden-Java voor-oud-Javaansch werd genoemd, 66n vaji vorm met het oud-Javaansch der kennelijk oudero teksten dior literatuur, maar ook eerst daarmede krijgt men in het gelyktijdige gedeehte dier literatuur een zekeren steun bij het beschouwen der maatschap- pij on hare omstandigheden. Die literatuur is, het werd reeds gezegd, zoo goed als uitaluitend Qiwai- tisch. Zag men in de eerste eeuw dezer periodo (van 800—900 Qaka, A. D. 878—978) het Boed- dhisme op Oost-Java ternauwemood nog lcvn, a an het wegsterven, sedert 900 Qaka is het voor een geruimen tijd, zoo al nog levend, wat zeer wel mogelijk is, dan toch zoo goed als geheel onzicht- baar, zoodat men bijna gedwonger is van uitslui- tend qiwaitisch te gewagen. Daarbij valt op temer- ken dal Pasocrocan op den achtergrond geraakt, en de beweging in Kediri zich geen nieuw terrein sellijnt te zoeken, of terrein verliest, zij zich dus oin zoo te zeggen in liet Soerabajasche concen- treert, terwijl daamevens in het begin Madioen (met zijn rijtschuren, ofierhuisjes) op den voor- grond komt. Het is de periode, waartoe ook be- hoort koning Eriangga, ondr wiens regeering do Balincezen, naar het schijnt, de oud-Javaansche literatuur, voor zoo ver zij haar kennen, niet ge- heel ten onrechte, laten ontstaan, hoewel er ge- schriften gespaard zijn gebleven, die antrieur aan zijn be wind vervaardigd werden of dat moe- ten zijn, als de vier bekende parwa's uit de eerste hclft van het Mahabharata (Adi-, Wirata-, Oedy- oga-, Bhishma- parwa), en do oud-Jav, (motrische) be working van het Ramayana. Weer een anderen l oe8tan<l geeft de volgende ecuw (Qaka 1000 en volg.) te aanschouwen. Madioen heeft blijkbaar een zckere zeJfstandigheid behouden (het rijk van Daha ?), maar mi komt voor alles Kediri op den voorgrond, wat blijkbaar zoo blijft tot omstreeks het midden der 12c Qaka-ccuw (Qaka 1144) het rijk van Singasari of Tocmapel (Pasocroean), vol gen 8 de Pararuton de suprematio wect te ver- krijgen, om haar later voor een korten tijd weder aan Kediri to laten, dat spoedig daarop (Qaka 1216) haar wear voor goed vrlieft, als Radon Widjaja met behulp van Chineezen en veel vor- raad, het rijk van Madjapahit, met zijn ho of cl- zetel in hot Soerabajasche, grondvest. Gcduren- de het bestaan van <lit rijk, dat ook naar buiten zeer machtig was (wat met enkelo dor vooraf- gaando ook het geval kan zijn geweest, nmar niet zoo duidelijk spreckt), ontstaat er op Java een vernieuwd on verhoogd Hindoe-loven. Dit had sinds 900 Qaku daar gccnszins geslapon, intogen- dcel een groot gedcelto der oud-Javaanscho literal- uur, voor zoo ver dezo ons gespaard is — mis- schlien jnag men wel zeggen het besto er van — ontstond in de drie eeuwen vo6r Madjapahit, waarin ook do regeering van Diftjabaja valt; de vorbiuding van het Hindoeïsme met het Javanisme word loen innigor dan in do periodo van Middon- JQVQ, toon de bcido stroomin gon nicer naast ol- kandor liepen ; maar tijclens het latere gedeelte

van den voor-Madjapahitschen tijd herkreeg het Javaansche clement, hocwel vergroeid met het Hindoesche, gaandoweg steeds meer on meer zijn oudo rechten. Zoo was dan ook de toestand, toen Kediri voor goed viel, weder reeds mocrJavaansch geworden dan Hindocsch, van dat standpunt vooruitgegaan, maar in werkelijkheid veel ver- minderd, omdat het intellectueel hooger staando element, niettegenstaande zijno overwinningen, ten laatsto toch weder de nederlaag liced. Nieuw vers ch Hindoe-lcven kwam toen den ouden zuur- deesem versterken. Dit blijkt bcpaaldclijk daar- uit, dat ook het Boeddhisme zich wecr laat be- speuren. Het telt bij de leden van het Vorsten- huis van Toemapel en Madjapahit verschillende aanhangers, maar het ontwikkelt geenszins de kracht, waarvan het op Midden-Java getuigenis had afgelegd, hocwel het ook nu weer het Maha- yanisme is, dat bijval vindt. Van bepaald ge- zegde Boeddhistischo groote bouwwerken is geen sprake. Wat men op Oost-Java aantreft en daar- voor in aaninerking gbracht zou kunnen wor- don, bijv. de Tj. Toempang, kenmerkt zich als zoodanig alleen door enkele losstaande Boeddhis- tische beclden ; de gebouwen zelvc sluiten zich in hunne versieringen, reliefs, aan bij de overige uit denzelfden tijd, en doen zich daarin v66r alles, zoo de voorstellingon niet z8n wat men profaan zou kunnen noemen, kennen als Qiwaitisch. Er heeft hier een nieuwe vermenging, en wel een soort van dirccce oplossing plaats gehad, getui- gonde van een groote inschikkelijkheid ; men vindt or eene vermenging van ontegenzeggelijc niet geassimilcerde, heterogene bestanddeelen, die goruakkelijc uit elkander zijn te onderkennen, dus optreden in hun eigen vormen, maar aan, in of bij hetzelfde heiligdom nevens elkander wor- den aangetroffen ; een goheel anderen toestand dan vroeger op Midden-Java, waar Boeddhisme en Hindoeïsme met elkander samengingen, maar niet in elkander opgingen of opgegaan waren, behalvo voor zoover dit reeds elders, in verder terugliggende tijden, geschied was, om be ide to maken, te vervormen tot wat zij in dien tijd wa- ren, iets wat op zijno beurt bij de ineenmenging in dien zoo veel lateren tijd op Oost-Java weer niet geschieddo, althans nog niet geschied was. Ook nu zijn de oigenlijk gezegde Boeddhistischo oudlieden (beclden), men lotte daarop wel, voor het mecrendeol van een zeer beduidende kunst- waardo, hoewel van een gchcel anderen stijl dan de Middon-Javaansche, on gelukkig door het schrift van do bijsehriften of door een daarop voorkomond gedatccrd opschrift, gekenmorkt als zoovcol jonger. Zooveel jonger als ook bijv. de Boeddhistischo kakawin Soetasoma, ± 1300 Qaka, ovenals de Ardjoona-widjaja door Tantie- Inr vervaardigd, block te zij, waarvan do ver- vaardigingstijd op zijne boort weder overeeno- komt mot hot langs een an do re n weg verkrgoon en zoooven bokond gestoldo. Behoudens een ver- nieuwd lovon in doze rrrching, dat ook misschien deed ontstaan do aan bedenking ondorhovie, Bocddhistisch getinto oorkondon, dio als van oudoro dagteekoning zich go von, ziet men in deze periodo, waarin ook het Javaansch zich geheel blijkt to gaan omzotton, zoodat hot zoogonaamdo middcl- Javaansch het oud-Javaansch ging ver- vangen, onovals in dozen tijd do overgangsvor- mon tusschen het oud- en hot niouw-Javaanscho Rchiift reeds blijkton to bestaan, do laat ons thans

zeggen Hindoe-Javaansche beschaving ook over een grooter terrein zich uit te spreken. Is Pasoeroan, maar vooral Socrabajn, zich wed er naast Kediri komen stellen, men be gin t nu ook in Probolinggo en Bcsoeki, en op Madoera stichtingen te vinden. Ook Madioen en het Oostelijk gedeelte van Soerakarta vertoonen ze, en het is van elders bekend, dat er in dien tijd weder directe aanrakingen zijn geweest tusschen Oost-Java en de Soendalanden, waar intusschen, sedert ± 950 Qaka (A. D. 1028) toch ook een zeker zelfstandig leven schijnt te hebben bestaan, evenals wellicht, sedert ± 900 Qaka (A. D. 978) in het Semarangsche, een strcck, die men misschien beter doet gedurende de Oost-Javaansche periode tot Oost-Java te trekken, ook al veroorloven de gegevens ook daar een zekere zelfstandigheid te onderstellen.

Wij doen thans een kort overzicht der voornaamste oudheden volgen. Daar het, gelijk hierboven werd uiteengezet, niet mogelijk is, bij gebrek aan vertrouwbare gegevens, aan de meerderheid der monumenten hun plaats in een chronologisch of kunsthistorisch overzicht aan te wijzen, wordt slechts de geographische volgorde in acht genomen. Voor de enkele gevallen, waarbij wij door een duidelijke tijds-aanduiding op vasten bodem staan en dus gerechtigd zijn tot nadere conclusies, wordt verwezen naar het artikel JAVA, g e s c h i e d e n i s.

Nadat de voorloopige pogingen van Brumuid (Verliand, 出 版 紀 3.3) en Hoepermans (TSG 第二 // 1W7, zie Oudh. Rapp. 1913) om een beschrijving der Javaansche oudheden te geven onvoldoende gebleven waren, verscheen in 1891 in Dr. R. D. M. Verbeek's Oudheden van Java (Verhand. Bat. Gen. 46) een volledige lijst der overblijfselen uit den Hindoe-tijd met literatuuropgave. Op den grondslag van dit werk werd door den Oudheidkundigen Dienst voortgegaan, hetgeen leidde tot de samenstelling van den 'Inventaris der Hindoe-oudheden, waarvan in Oudh. Rapp. 1914 het eerste deel door Dr. N. J. Krom is gepubliceerd ; daarbij kon gebruik gemaakt worden van de

nieuwe, door de Oudheidkundige Commissie verrichte i) en in haar rapport en uitgegeven opname der Javaansche oudheden. Eveneens van de hand van Dr. Krom is een voorloopige lijst van oudheden in de Buitenbezittingen (behalve Bali en Lombok), gedrukt in het Oudh. Versl.

✓ 1914, 3de kwartaal, aansluitend aan een soortgelijkenyst aangaande de Padangsche Bovenlanden, in datzelfde Jvqrs. 1912, 2de kw. Het is aan de hand van de veel genoemde Werken, dat "onderstaand overzicht is samengesteld".

WEST-JAVA, met zeer geringe Hindoe-cultuur.

Bantam: terrassen to Tjandi (met Polynesische beelden), Kosala, Tjibeo en Tjitorok; Hindoebeelden te Tjaringin.

overblijfselen van Padjadjaran nabij Buitenzorg; terrassen te Sockaniantri, Pasir Pogor, G. Salak, G. G6d6, NCgara Do mas, Majang; Polynesische beeldengroepen te Artja Domas en Tjibodas (Vogelberg); beschreven Wenggi-stenen

1) Met name door het lid dier Commissie J. Knebel.

2) Voor de literatuur* aangaande de verschillende oudheden zie men de genoemde boeken en rapporten.

to Togoe, Djamboc, Mocara Tjianten, Ke bon Kopi, Tjiaroetun; beschreven stoon te Batootoolis; badplaats to Kota Batoe.

Preanger Regentschappen: terrassen (dedes met beelden) te Boelat Toenggoel, G. Wajang, G. Locmbocng, Tcndjolaja, Tjikapoendoeng, G. Padang, Parakan Salak, Salak Datar, G. Tam-pomas, G. Tjikoeraj, G. Tjakrawati; bronsvondst to Leuwigadjah; keteltrom te Babakan; beschreven steenen to Tjitjatih en Linggawangi ; ingegrifto rots te Karang Bo long; hand schrift ten to Tjibocroej en TjilSgon.

(77ten&on;terrassen te Djalaksana en G. SSrang-lomo; verzanicling bronzen enz. to Tolaga ; beschreven steenen te Kawali ; ingegrifte rots to Tjitapcn.

MIDDEN-JA VA.

Banjoemas: De invloed der Hindoe's wordt hier meer merkbaar door verschillende belangrijke vondsten van kleine voorwerpen. Do velo beelden, b.v. te BandjarnSgara en Batoer, zijn in hoofdzaak afkomstig van ilei Dfeng. Keteltrom to Mersi.

Pekalongan: Op verscheiden plaatsen overblijfselen, die den naam Tjandi dragen ; fundamente van tempels zijn echter niet geconstateerd. aanwezig to zijn, zoodat in het midden gelaten moet worden, in hoeverre die tempeloverblijfselen en beelden op do aangeduide plaatsen zijn hooren. In het bijzonder zijn te noemen : Tjandi's Andjing, Lingga, Karang Golok, Batoer en Koeda. Trap naar don Dieng te Sigemplong; waterbak te Pangebatan; keteltrom te Kaboo-nan ; beschreven steen te Garamanik. Zeer veel kleine voorwerpen uit het district Bocmajoe.

Semarang: Van bcjang is het dec! der residentie naar de zijde van Kedoc en Soerakarta in do Oostelijke afdelingen vindt men slechts een terras te SCgara Gocnoeng, een ruwe steenen muur te Kali GSlis en een stuk poort te Praewan. Sporen van tjandi's worden aangetroffen te Kali-klotok, B6dana, G. Bedji, Sikoerit, Klera, T6gal-wetan (Kali Scndjaja), Ganariti, Pengilon (twee), Krintjeng, G. Boetak wdten en wellicht te Karan g-djati, BSndCm, S61okaton, Djambcan en G. Gen tong; badplaatsen te Siclajnockti, Kali jCaiuau-en Pengilon ; keteltrommen te Semarang en Banjoemafncng ; beschreven steenen f < Ta-djoek en Adjoemai), beschreven liugga te Pocr-wadadi.

Nog bestaande tempels: Tjandi Argakbesoema (diatr. Bodja), waar tegen de berghelling eerst twee vborlempclH met beclldhouwwerk, hooger twee andere tempels en nog hooger weerdric met een klein gebouwljo hebben gelegen ; daaren om andersinds 1870 niet nader onderzocht is, kan niet verzekerd worden wal er nog over is. Dezo tempo lb waren QiwaitiKch, evenalB Tjandi Jjoc-koeh (distr. Ambarawa), waarvan het voetstuk aanwezig is. TrioofceiT tertas ervoor, benevens fragmenten van den bo ven bo uw en cenige beelden. De tempelgrop GMong Sanga (tegen den Oo-ngaran) beslaat uit overblijfselen van waarschijnlijk acht groepen gebouwen op hot gebied van Semarang en door een ravijn daarvan gescheiden op dat van Kedoc ; van de eersten staan er nog vijf, van do tweeden nog twee. De tempeltjes zijn van eenvoudige constructie en gelijken op die van den Dieng ; ze liggen op plateautjes bo ven elkaar. Van dier bij elkaar slaando in Semarang heeft de hoofdtempel in de buitennissen beelden

van Qiwa-Gocroo, Ganc?a on Doerga; ook aan do tempoltes in Kcdoo treft mon resp. Gancqa on Qiwa-Gooroe aan. Voorts vindt men con trap en nog cen aantal becllden, evenconb allo Qiwaaitsoh.

Kedoc: Sporon en ovrbljfselen van tjandPs to BajSman, Gocnoeng, Batoo Gan a (twee), Gijombong, Tocmboc, Sabaradja, Tjandi (Tegal-rSdja), Tj. Panas (met badplaats), Klateron (?), Kftponan (met vijver), Tjandireclja (twee), Setan, Pirikan, Poetjang, Tjandi (Grabag), Rcnteng, Ngandong (?), Ketaron, WatSs, Tjandi (Moen-tilan), Geblog, Gondangan, SocinbBr, Kalibehing^{AM}, doowder, Moen gk id an, SSKeti, Soctah^{reppan}, Sfikroe wet 8n ggah, Gedongan, Ngawen (vier), Nganten, Ngradjick, Kendal, Keparanc, G. Woo-kir, Singabaron, Bobosan, G. Sari, DjlsGong, Samocr, Kemircn, Woeroeng, Tjandi (Salam), Bata, Kanggan, Banon, Wanakersa, Pikatan, Gandoelan (twee), NgSpoh, KSinlakaplasa (twee ?), K6bocmdn, Bongkol, Perot, G. Perta-pan, G. Am bong (?), Gandasoeli, Argapocra of Gedong, Sawangan, Bongkottan, Tjandi (Ga-roeng) en Dieng; bad plants te Lowanasari; Qi- waltischo tcmplgrotten te Batocrong, Kaligla- gab, K&awen en Mcrden; trappen to Telahap en Kalilawang; waterbakken to Sotijleboengan, KrBtek, Bolonglor, Kembarcn, Margawati, enz; bijzondere vondsten van gouden en zilvrcon voor- werpen te Socrtjen, Pesindon en GBmroehc; rots- inscriptio te Took Mas; beschreven steenen to MagGlang, Pakiswetan, Tjanggal, Temanggocng,^A Kocrtjen -wetan, Tfilahap, Pörot, Karantengah, AVii^adana, Ngoemboclan, Gandasoeli, Argapocra, PoerworMjo, P6nd(Sm, Bara-tengah, Kali-bSbSr, Dieng, Brahol, MSrtakanda; beschreven zuiltjes te Toemboe, Band j an gar, Asoe, Bongkol, bad- kuip te Ajah; keteltrommen te TanoerSdja en Dieng. Te Magelang bevindt zich cen belangrijke parliculiero bronsoHectio.

Nog bestaende tempels: Voor DIENG, BORO-BOEDOER en MfINDOET wordt verwczen naar de afzonderlijke artikelen. Tjandi Pa won is cen klein tempelje van vierkant model, gelegch tus- schen Boro boedoer en Mendoet, op cen voet- stuk staande, met cen (gecstaureerd) dak met dagobbecki'oning en reliefversiering om den teer- ling. Ecu klcinc tempel van denzelfdon aard a Is die to Dieng en GMong Sanga is ook Tjandi Seln- grija nabij Magfilang; aan do buitenwandon worden bedden van Qiwa, Gancsa en Doerga aangetroflen; dezo tempel is onvoltooid, een trap vouide crhccn. Tjandi Pringapoee, op do helling van den Sindoro, is aan de buitenzijde mot reliefs versierd; in de tempelkamer ligt een nandi, zoo- dal, ook doze tempel Qiwaailisch is. Eindelijk vindt men nog ecu driotal tempels tegen de helling van den MSrapi, Tjandi PSnd Cm, waarvan alicon het so u base merit over is, Tjandi Asoo, onvoltooid, doch van groot belang voor de studio dor bouw- con vcrBieringstechniek, en Tjandi Loemboeng, evenconb vorvallon.

Djokakarta: Sporen van tjandfs to Tjandi, PanggSrang, Mocrangcn (twee), Djifitis, R3dja, Grimbjangan, Nftgasari, Abang, Krapjak, Po- lungan, Sa wo, Polcngan, Tindjo, Miring, Sari, Banjoeniba, Samarangan, Singa, Boobrah, K3* blak, Watoegocdik, Ngaglik, Dawong, San an, Koclon (voortempel van Tj. Sewoc), Tjfibongan (dric), Ploembon cn Pringtali (?); ovrbljfselen van fundamenten, muur on poort van een kra- ton (?) te Katoe-baka; nisson to PStocsan; work-

plaats op het Qi wa-plateau; mon u men talc dagob to Tjocpocwatoc; beschreven steenen te Djok; M Jakarta, Nanggoolan, Gocnoengkidoe, K6bon- clalSm, - Ratoc-baka, Idjo, Gata, Kloerak, Kala- san; beschreven zuiltjes te K&mbangan, Djok- jakarta, KSrta, KSblak en Prambanan.

To Tjandi Idjo staat nog 66n tempel uit cen groep van elf, met basreliefs versierd. De rijk ge- ornamenteerde Tjandi Kalasan of Kalibening (tusschen Djokja on Prambanan), bl^ukens de in- scriptie een Boeddhistische Tara-tempel, heeft den vorm van cen Gricksch kruis; aan click zijde vindt men den in gang tot een kapel, van wolke de Oostelijck tevens dienst doct ah doorgang naar de thans alleen den troon van het verdwe- ll cn beclld vertoonende tempelkamer; ook do beel- don uit do zestien hoeknissen van den teclring zijn verd wencn. Het dak licofit drio verdiepingen, de tweedo cn derdo achtkantig, het gehcel be- kroond door een grooten dagob; alle verdiepin gen vcrtooncn nissen, in cnkele waarvan nog dhyani- Boeddha-bclldon zitten. Vermeldingswaard is nog de fraaie toepassing van het kala-makara-motief cn het voorkomen van een dubbelen fricsband, achtercenvolgens luuelende menachfiguren en vogels. Do tempel heeft zeer gecleden; do fundee- ring is grootendeels woggebroken en van den bovonbouw alleen do Zuidgevel mot al zijn orna- ment aanwezig. Op eenigen afstand ligt Tjandi Sari, vermoedelijk het bij dozen tempel behooren; de klooster. Het is een rechthoekig gebou, in twee verdiepingen opgetrokken. We Ike beidc in drieen verdeeld zijn; do benedenverdieping dien- do tot godsdienstige verrichtingen, de tweede, door een trap bereikbaar, tot woning voor de priesters. De in gang en de ramen, of daarvoor in do plants tredende paneelcn, op beide vordie- pingcn worden gecflankeerd door Bodhisattwa's cn Tara's. Het dak is aan de zijktanten versierd met kalamakara-nissen, waarin waarschijnlijk dhyani-Boeddha's gezeten hebben; boven op hot dak stonden drie dagobs. Over het algemcn "

is Tjandi Sari zeer goed bewaard gebleven. Voor- de tempelgroep van Prambanan zie men her .f afzonderlijk artikel PRAMBANAN-TEMPELS, - / f : alwaar de Archaeologische Vereeniging. (t.r. de Vereeniging voor Oudheid-, land- taal- on vol- kenkunde) te Djokjakarta ter sprake komt.

Soerakarta: Overblijfselen van tjandi's, behalve nog twee bijtempels van Tjandi Sewoo (Lor en Asoe) to Kalongan (twee), Sanggrahan, Pelem, Tampir, Krikil cn Ta wan g; putten te Tj. Kidoel; badplaats to Tj. Raga; terrasson on den Lawoe; beschroven stonen to Tj. S6woc, Plaosan, Pe- reng, TjCta, Sockoeh; beschreven zuiltjes to f Trootjock, Srago, Mo edal en Prambonan. Van do nog aanwezig tempels is Tjandi Sowop^{AZ} in hot afzonderlijk artikel S IS WOE (TJANDI in hot afzonderlijk artikel S IS WOE (TJANDI behandeld, waarin eveneens melding is gemaakt van don Zuidrijcken voortempel Tjandi Boobrah, waarvan hot voetstuk nog gevonden wordt, eif van Tjandi Plaosan. De groep van Tjandi Locm- boeng bestaat uit 6en hoofdtempel met zestien bij tempo Is in een viorkant cr omheen. De hoofd- tempel is van vierkant model mot uitsprongen; hot dak was achtereenvolgens vierkant, aoh- zydig on rond. Van binnon zijn or elf ledigo nissen. Do eenvoudige viorkanto bijtempeltes hebbon beide dakverdiepingen in een aothhoek en daarboven do dagob. Tjandi Sadjiwan (oigeu- lijk Kalongan) is vooral merkwaardig door de

£/*
/j ; j
“八
二
汽
i-q C.
“ 祝 4.
八
A

reliefs van hot soubasement, dierfabels voorstel-
lend, do paneelen onder de makar&'s van don iii-
gang en do voorstellingen op do trappluigels.

Van den bovenbouw, waarin Boeddhistische
beelden gevonden zijn, is slechts weinig over. Een
eigenaardig plaats no men de overblijfselen te
Sokoeh in, dateerend uit den laatsten Hindoe-
tijd (tweede helft veertiende Qaka-ecuw). Zij be-
staan uit vier terrassen, door trappen verbonden,
met drie poorten, een tempel (?) -gebouw, basre-
liefs en beelden, alias van ruwe bo working. Van
gelijken aard zijn de terrassen (vroeger veertien)
te Tjeta, eveneens met platformcs, fundamenteen
en grove beelden.

--- "OOST-JA VA.

Rsmbanff: Fundament van een muur to Toe-
ban ; beschreven steenen to Toe ban en Ngloejoe.

Jiadiaoen: Sporen van tjandi's te Kedonggong,
-Sadon, en Sirah keting ; overblijfselen van een
kraton (?) te Gelang ; badplaats te Sirubatan-
wdtan ; terrassen op den G.Darawati; rijstschuur-
tjes te Madioen, GSlang, Nambangan, Bodjan,
Pajjaraga, Djaboeng enz.; beschreven steenen te
Sine, Sale, Darangan, KISdoka I, Tadj, Sen-
dang-kamal, Kledokan II, Benda, Bocloe glSdeg,
Babadan, SSana, Tegakari, Watoe-patok, Tjan-
drageni, Sirah-keting, Karang-patihan, paaltjo
te Doepak.

Kediri: Overblijfselen en aporen van. tjandi's
te Tj. Eor, Walikoekoeh (vicer, behalve Tj. Djadi),
Djoendjoeng, Gambar, Domasan, Aria-Blitar,
Soemberdjati, BatjSm (vier), T6pas, Ploemban-
gan (een poort etaar er nog), GMok, Gambarwe-
tan (met reliefs), Malori (?) PSrtapan, GSmpoor
(twee) en Proedoenng&tempelgrotten te Djoerang

limo, Selamanglang ^bij Kediri, Boeddhistisch),
S6labale, Goewatrits, Selamanglang (bij Sang-
grahan), Djadjar; muur op de helling van den
Kawi; beschreven steenen te Bangle, Koedjon-
munis, Tandjoengkalang, Tj. Lor, Poehsarang,
& TjSkSr, P6nampihan, Kfimoelan, Pajaman, Wa-
SS, Wadjaklor, Djoendjoeng, PandjerrMja,
■ Gilang, Soemberringin-kidoel, Gam bar, Semen,

.. : Goerit (bosch), Ploembangan, Goerit (desa),
Ptoengamba, S^manding, Blitar, PSrtapan,
Pikatan, Tapan, DjSmfikan, PocrwakSrta, P5-
santren, Kajoenan, Sdlamanglang, Si man,
Broemboeng; vondst van Boeddhistische bron-
zen beeldjes te Tjandiridja bij Ngandjoek.

.. Van de nog bestaende tempels is PANAT ARAN
...afzonderlijk behandeld. Noordelijk tegen den
c Kloet ligt Tjandi Wringin brandjang, een een-
voudig rechthoekig gebouw met een kamer on.

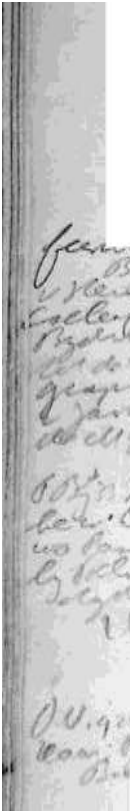
kleine luchtgaten; het dak loo pt glad en schuin
too als bij een gewoon Europeesch huis. Eveneens
in de nabijheid van Blitar vindt men de Tjandi,8
Sawentar en Kali-tjilik, de eerste sedert kort ont-
graven; beiden van merkant model, zich hoog
verhefend op een onderbouw en met een top, die
in banden en pilasters geornamenteerd is. Tjandi
Papoh of Kotes is merkwaardig als ecnig over-
gebleven voorbeeld van een tempelvoetstuk met
drie kleine gebouwtjes van altaar- en miniatuur-
tempel-vorm, gelijk men thans nog op Baji vindt.

.. : De Boeddhistische Tjandi Sanggrahan vertoont
nog dierenreliefs; van de vijf tempels op den Wa-
likoekoeh is nog slechts <Sen, Tjandi Djadi, over,
een zeer eigenaardig bouwwerk met een ronden
muur bo ven een regelmatigen achthoek, en dezo
weer bo ven een vierkant soubasement ; de tempel
heeft een zeer groote rondo put, doch geen trap

of in gang. Te PSnampihan t reft men een opeen-
volging van drie terrassen tegen den Wilis aan,
met op het. bovensto overblijfselen van een tom-
pel en een bijtempel; een tweede bijtempel is ge-
heel verdwenen. In de afd. BSR6Sk staat nog een
torentempel, de Tjandi Ng洗os. Eindelijk vori-
dieneen cén tweetal soubasementen nabij Pareo de
aandacht, in het bijzonder op grond van do daarop
voorkomende reliefs en van het feit, dat de tijd
van hun bouw be ken d is. Beide da- toe ren uit
den Madjapahitschon bloeitijd. Do Tjandi
Socrawana geeft een voorstelling van den
Ardjocnawiwaha, waarbij de episodes echter
anders volgen dan in het gedicht van dien naam;
hot verhaal van de Tjandi Teganwangi is nog niet
in bijzonderheden gelczcn, doch vast staat, dat de
vijf Pandawa's er een rol in spclcn. In do
nabijheid lag nog een bijtempeltje.

Soerabaja: Overblijfselen en sporen van tjan- di's
te Kedaton, Trawoelan, Tralaja, Panggih, Gentong,
Gedong, Tengah, Moceran, Tj. Lima,
Penangoengan (zie ook hieronder), Patjct, Bang-
sri, Kxian(?), Kalanganjar en Soemoer (Pari);
fundamenteen van een kraton of versterking te Koeta-
tSboc, Mantjilan, Koetagirang en juren te Bangsal
; waterleidingen to Latsari en KesS- men ; tunnel
te Socmber-penganten ; terrassen op den
A Velirang; beschreven steenen te K3ben, Gondang,
KSlor, Terban, Ngimbang, Droedjoe- goerit, Watan,
Ngasem-lemahbang, Pasar-legh, La wan, Pamotan,
Socrabaja, Bandjaran, Geneng- sana, Dempoe],
KStemas, Grogol, Soember- goerit, T5nggaran,
Glagahan, Tralaja, Trawoe- lan, We we, Briloeta,
Pand an - Krad jan, Modjo- k6rto, Karan gio,
Bakalan, Doekoehan-doekoeh, Djioe, DJSdoeng,
GSnting, PoegSran, Patjet, Boedoekgede,
PSnangoengan, Kajangan, Soem- b6rsari, Bangsri,
Madjasari, Balongmasin, K6la- en elders. In de
afdeeling-hoofdplaats Mo- djok&rto bestaat een
zeer merkwaardig museum, we lks inhoud in
hoofdzaak uit die afdeling af- korstig is.

Van de overblijfselen der oude hoofdstad MA-
DJAPAHIT is onder het desbetreffend artikel roods
sprako geweest; op het oogenblik zelf men daarvan,
nog tempolrestes te KCDaton en een bak-
eteentempel Tjandi Brahoeh, voider een twee tai
poorten, Wringin la wan g van het op Baji nog
vcelvuldig voorkomende model der gespleen poort,
z.g.n. tjandi KSntar, en Badjang ratoeh, eveneens van
baksteen, doch met zes trap pen en een piramidiaal
dak. In de nabijheid heeft men laatstelijk to Tjandi
Tikoeh nog overblijfselen, vorinocdclijk van een
badplaats, opgegraven. Een poort, gelijk end op
Badjang ratoeh, is cvcn- cener over te D6ma ; do
torcentempel Tjandi Bangkul is merkwaardig door
hot voorkomen der Kalki-awattira op den sluitste-
n van het gewelf. Van do Tjandi Ngrimbi vindt men
nog slechta een gedoedclijke, on versierde, bo ven
bouw op een sou basement met reliefs. Eveneens met
reliefs versierd, o.a. de karning van den (occaai), is
Tjandi K&iman teigah, waarvan slechts hot, sou
basement over is; dit heeft aan den voorkanL in
plaats van 66n trap in het midden er twee opzij.
Belangrijk in oudheidkundig opzicht zijn verder de
Pfinangoengan en VVelirang. Aan den voet van
eerstgenoexnden berg vindt men to DJS6ben een
tweetal tempelrestes, sporen van een toegangspoor t,
en, wat hoogerop, nog twee gavo poorten ; do
tempels dragen ook den naam Tjandi Paso-

勿下
「V」
voddig rechthoekig

"1" / % .

tran. Verder ligt tegen genoemde berg de badplaats Djalatoenda, waar behalve het jaartal 899, de naam van Ocdajana, koning Airlangga vader, prijkt. Nog hooger wordt de Tjandi Sola-Klir aangetroffen, bestaande uit een aantal tempels en bijgebouwen uit den laatsten Hindoe-tijd: in deze omgeving is evenals op den Wsirang hot onderzoek nog in volhen gang. Eenigszins buiten het kader der oud-Javaansche tempels valt de Tjandi Pari bij Sid hoard jo, welke merkwaardigwijze een aantal kenmerken vertoont, die nergens anders op Java, doch daarentegen wel in het oudc Tjampa (tegenwoordig Annani) worden teruggevonden.

Pasoeroean: Sporen en overblijfselen van tjandi's te Tenggiling, Botjok, Sclabradja, Sangariti, G. Boctak (dric), G. Kawi, G. Ardojena, Indra-kila, Rahtaoc, Tjandipoera (twee), Koetarenon; muren te Bajem, Kocta bedak en op den Kawi; terrassen tegen den Ardjocna en Argapocra; beschreven steenen te Ngantang, Sclabradja, Pe-toengamba, Socpit-ocrang, Tangoeng, Malau, Dinaja, Singasari, Lawadjadi, Nglawang en Soektji.

In deze residentie treft men de oudst bekende tempel van Oost-Java aan, de Tjandi Goenoeng Gangsir, een baksteenbouw met allerlei Middeln-Javaansche versiering smotieven en zeker uit den overgangstijd daterend. Van de minstens vijf gebouwen, die te Singasari gestaan hebben, is nog slechts een torentempel over met uitgebouwd vestibule en zijnen achterkapellen, welke iwaitsche beelden bevatten. Men zie hierover ook het afzonderlijke artikel, SINGASARI, evenals over Tjandi DJAGO of Tocmpang, het met relieff-eeksen, o.a. Ardjocnawihaha, versierd grafmonument van Wisnoeward-dhana, niet aan den voorkant twee trappen aan weerszijden van een middenstuk, welke constructie zich bovendien het subasement herhaalt. Een der best bewaarde tempels is de in de nabijheid gelegen Tjandi Kidaj, de in hoog model opgetrokken Qiwaitische graftempel van Anocshanatha. Een derdo koninklijk grafmonument is de Tjandi Djawi, byzetplaats van Krtanagara, waar van alleen het met reliefs versierde houten baselement over is; daarbij vindt men nog een gespleten poort en een monumentaal waterdoorlaat. Tegen den Pfinangocgan liggen de oudheden van BClahan, dric terrassen met twee poorten en tempelrestes, benevens een badplaats.

Torentempel Tjandi Djabocng bij Kraksaan 18 m. ukwaardig doordak hijboven het soxi basement in rondbouw is opgetrokken; de top is dan weer hoelcig. Ook een hoektorentje van den ring-nuur is hier nog gespaard gebliven. Tjandi K6-daton cindclijk is weer een met reliefs omzette subbasejncijit, waarbovenop geen steenen tempel gestaan in-eel; nog een achtal (lergclijke platform) Ties vindt men in de nabijheid.

Madoera: Sporen van twee tjandi's te Pa.nS-kasan: rotsinscripties te Andjock en Batoc-am-pnr.

Besoeki: Overblijfselen en sporen van tjandi's te Looeroe, G. Argapocra (Jang), Tjora Manis, Ncroc, G. Lampong en MSnampoch; uitkijken te Loeroes en Jloentjar; muren te Kas6n6k, Kaporan, Tapen, Kocta Bara, Kocta KSdawoeng, Kocta Blater, Krandjingan, Matjanpoeth, Ardjn Bia m ban gan; terrassen te Bad eran, Argapocra, Solja, Tratasari; trappen te Locrocs on

Winong; beschreven steenen te Tjongapan en Widara-pasar; steenen doodkisten enz. te Tanggoelangan, Nangkaan, Tjorahpoh, SSntong, KSmomengan, KrStek, Tegalampe, PSdjatcn, Pa-kisan, Tlagasari, BanakSsomah en Nagasari.

BUITEN BEZITTINGEN.

Op grond van de grootere zeldzaamheid van Hindoe-oudheden buiten Java zullen hieronder ook beelden enz. vermeld worden; z.g.n. prachistorische vondsten echter niet.

Padangsche Bovenlanden: In het Noordelijk deel worden baksteenen ruines aangetroffen, biaro genaamd, met name te Tarocng-Tarocng, Pantjahan, Loeboek Sikaping, Galoegoer en Bangkinang. Vermeldenswaardig zijn vooral de Boeddhistische stoepa's van Tandjoeng M6dan en Mocara Takoec, waarin nog gouden plaatjes enz. met mystieke syllaben in Nagari-schrift gevonden werden. Moeara Takoec beslaat behalve de stoepa nog een vijftal andere bouwwerken van baksteen. De onderafdeeling Fort van der Capellen, het middelpunt van het Minangkabauche rijk, heeft een groot aantal inscripties opgeleverd, grootendeels uit de dertiende Qaka-eeuw van vorst Adityawarman; men heeft ze aangetroffen op den Singgalang, te Limo Kaocm (vier stuks), Boe kit Gombak (twee), waarvandaan ook een vrouwebeeld afkomstig is, Kapalo Bockit Gombak (twee), Godcaan (twee), Ponggongan (vijf), Socroaso (twee) en Ombilin; een aantal dezer steenen is thans bijeengebracht to Pagarroejocng... Rotsinscripties vindt men to Pariangan en te Batoc Bapahat (bij Socroaso); op laatstgenoemde plaats zict men er twee naast elkander bij een Hindoe-waterleiding, 66n in het gewone Adityawarman-schrift, do andere in een Zuid-Indisch schrift. Voorts is van Sali-awak een steenen Boedhisattwa, van Boco een zilveren Wadrasattwa-beeldje afkomstig. Ook in de Batanghari-districten zijn een aantal baksteenen ruines als bovedoeld aangetroffen, twee te Si Goentoer, een vijftal daar tegenover te Poelau Sawah, in do nabijheid van een steenen beeld en nog eenige te Padang Rotjok; op laatstgenoemde plaats ligt bovendien een steenen Awalokiteqware in vree- wekkenden vorm en een Amoghapa-voetstuk met wijnscripctie uit 1208 Qaka van den Javaanschen koning KStrtanagara. Het bybehoorend beeld met opschrift van Adityawarman uit 1269 Qaka staat te Rambahan, een Boeddha-beeld to Batang Timpeh. Ten slotte koince ook te Mocara Sangir (onderafdeeling MocaraLaboch) baksteen-ruines voor. In do Padangsche Bovenlanden wordt van geen andere Hindoe-oudheden melding gemaakt dan van een niet bestaanden beschreven steen bij Padang en een verdwenen inscriptie tussehen Indrapoera en Mokko-Mokko.

Tapanoeli: Vooral in do onderafdeeling Padang La was word on talrijke baksteenen biaro's aangetroffen, do meesto met beeldfragmenten; een vijftal bij PSrtibi, aan do. Panci en Boorooman, wolko o.a. twee Qiwakoppen, een Gane-a on een Boeddha-ople verdon, verder te Hantosan, Batocmandi Ack Biara, Poelo, Aek Biara Halo ban, Loboo Si Hod a, en Ack Sangkilon. Van groeten oin-vang is de Biara Si Pamoetoeng aan don mond der Panei, met meerdero ruines, ringmuur en beelden. Ook bij Goenoeng Tooa Tonga zyn terrassen met ruines en beeldwerk gevonden. Een beschreven steen bovindt zich to Porlak Dolok. Ook zijn uit deze onderafdeeling afkomstig een

bronzen Ganega, steenen nandi on bronzen Lo kan&Dia met inscriptie nit 946 Qaka. In de aangrenzende onderafdeelingen zijn van be la ng bi ar6's te Pidjor Koling en Si^Mangambat, een steenen ornamwit niet. randschrift^a na Doea, con GaneQa van Bonan Dolok, ccri Bronzen Koewera van Tano Balo en ceiraantJil ruwe steenen beelden. Van den Sorik Marapi zijn vier beschreven zuiltjes afkomstig, waarvan 66n gedateerd is in 1194 of 1294 Qaka. Uit Baroe^jyn muntjes en ringen on speciaal uit Loboe Toea twee beschreven steenen, e6n in Tamil van 1010 Qaka, de andere in Oud-Javaansch schrift, benevens een steenen Bodliissatwa.

Benkoelen. Be halve ruwe steenen beelden is vooral belangrijk een beschreven steen uit 966 ■Qaka in Oud-Javaansch schrift, liggende te Bawang.

Lampongsche Disiricten.

Twijfelachtige gebouwen en beeldfragmenten te Ketapang bij de ankerplaats.

Palembang. De ond era fdeel in gen Lematan g

ff.:
ifi/y C/- g 写^r<-
Oeolo

en PasSmah-landen leverden een aantal ruwe steenen beelden en soortgelijke voorwerpen op, waarin de Hindoe-invloed problematisch is. Uit Moesi Oeoloc is een steenen Awalokite?wara afkomstig; te Djapara (onderafdeling Moearadoea) zijn overblijfselen van een gebouw van bekapt steenen gevonden, met muur en trap en leeuwenkopversiering. Het belangrijkste is de onderafdeling // (fG- deeling LSmatang Ilir; te Tanah Abang stond de Tjandi Kfidgbon Oendan, vanwaar basreliefs, beelden en versieringsfragmenten afkomstig zijn, Pandan lagcn de Tjandi *s Mod on g Kampangan ilir, die een lingga en topstukopieverden, to Batoe Radja de Tjandi Babat Kampongan oeoloc, waarin eveneens beelden enz. (o.a. Brahma of Trimoerti) gevonden werden. Uit de residentie Palembang zijn ook nog een steenen Ganega en Boeddha en een bronzen Boeddha afkomstig.

Djambi. Behalve een in scriptie in Wenggischrift (?) te Karan g Brahi aan den bo ven loop van de Merangan, liggen de voornaaroste oudheden in de buurt van Djambi zelf. In de hoofdplaats werd een niet nader gedetermineerd gedenkbeeld gevonden, te Solok een steenen Boeddha, dagob en vier niakara%, een met jaartal 986 Qaka. Overblijfselen van een baksteenen tempeltje zijn aangetroffen te Moeara Djambi; uit dezelfde buurt zyn een steenen uandi, vrouwbeeld en Boeddha. Ook te GGdang heeft een baksteenen gebouwtje gestaan ; inlandsche berichten spreken van nog meerdere dagobs en beelden in het binnenland.

Oostkust van Sumatra. In het DelischfiJ bevond zich indertijd een beschreven steen te Kota Tjuaa in de afdeeling Sitt^frenoch worden op verschillende plaatsen ru^we steen^rrijelden gevonden, terwijl een baksteenen gebouw met reliefs aan den boven loop der Batoe bara-i^i vier gestaan zou hebben. Hindoe-ruines kwamen verder voor te Kota Pinang in Siak en Kota BSnocwang in Rokan. *Atjeh en Onderhoorigheden.* Uit dit gouvernement is slechts 66n Hindoe-oudheid bekend, een steenen Awalokiteqwara-kop.

Riouw en Onderhoorigheden. Gouden sieraden enz. zijn zoowel op Pngocdjan als in de afdeeling Lingga gevonden; Hindoe-ruines worden vermeld op den top van den Boeapoeat Kling in In

dragiri. Te Pasir Pa nd j an g (Karimocn) bovindt zich een driercgeligo Boeddhistisoho Sanskrit-inscriptie uit do negendo of tiendo ceup on een rots.

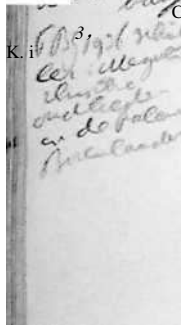
Banka en Onderhoorigheden. Te Kota Kapoea aan den niend der MSndoeck-rivier zijn bij een aarden wal twee steenen met Wenggi-schrift aangetroffen, waarvan e6n gedateerd is in 608 Qaka en een vloekbede van koning Widjaja bevat.

Wester aJdealing van Borneo. Uit de hoofdplaats Pontianak komt een steenen nandi. Te Sanggau zijn overblijfselen van een bouwwerk gevonden, evenals aan de overzijde van de S6kajam te Monggo Batah; een Gaii^a, nandi on lingga van steen zijn van hier afkomstig, terwijl nog een gouden lingga uit de Kapocas werd opgevischt. Een steen met twee rcgels van een Indisch alphabet ligt aan den niend van de Soengei Sampci; nog hoogcr de SSKajam op kwamen gouden sieraden te voorschijn. Te Ngeris aan de SSKadau werden twee oudc vaartuigen aangetroffen, terwijl er ook tempels gelegen zouden hebben ; aan den mond van laatstgenoemde rivier zijn onder meer tempajans met inscriptie gevonden. Aan de bronnen van de Soengei TSKarek bij Pait staat nog een pyramidale steen met in figuren geplaatste letterteekens; ook hier zou goudwerk enz. zijn gevonden. Baksteenoverblijfselen en een lingga komen ook voor aan den mond van de S8-paoc; hoogerop worden volgens inlandsche berichten bronzen beeldjes bewaard. Eindelijk vindt men te Nanga S8rawci aan de Malawi een steenen lingga en yoni.

Zuider- en Ooster-ajdeeliw van Borneo. Be halve losse beeldjes, van Bandjermasin, Negara, een steenen Doerga van Ranta van in Barabai, een bronzen Boeddha van SCrapat in Boentoeck, dienen ver me Id te worden de oudheden van Slarga-sari, overblijfselen van een baksteenen gebouw, een steenen nandi en ji)ggca en vcel sieraden. Aan den mond van de Soengei Sa inpit kwamen uit een pot een groot aantal gouden plaatjes, met ouderwetsch schrift beschreven, voor den dag, met nog eenige andere in allerlei symbolische vormen. Het belangrijkste zijn de overblijfselen in Koecti. Te Moeara Kanian zijn vier beschreven sletnicn in Wenggi-schrift gevonden, bevattend iiiHcripties van koning Moelawarman, verder g<=>uden voorwerpen, waarof dcr con WiHhuoe-beeldje, een oud vaartuig, te S8boeloc een steenen jandi en monsterkop, te Kota Ban goer wellicht een Boeddhabold. In grotten van don Goencng Kombng zijn een zestigtal steenen beelden aangetroffen, waaronder Qiwa, Brahma, Gan09a, Kartikeya, nandi enz. ; ook is er sprak van muurschildering. Nog elders in Koecti wordt va>i tempelruines melding geïnaakt, onder meer in het gebied der Bahoe-Dajaks. Aan do bo ven Mahakam vindt men nog een en audcr te Long Bagoeng. Ana en Rata, op Jaatstgenocmdc plaatu een steenen nandi, Jingga en drie vocstukken.

Menado. Steen met ingekraste figuren te Kanonang in Amoerang ; ruwe steenen beelden e) potten op verschillende plaatsen in de onderafdeling Poso. De herkomst van dezcn de volgende oudheden in zeer onzeker.

Celebes en Onderhoorigheden. Kctcltrom (welko voorwerpen, hoewd niet van de Hindoo's afkomstig, zeer zeker onder de nierkwaardigste oudheden behooren, zie artikel KETELTROMMEN) te

ETP R

S^1

klinc voorwerpen op datzelfde eiland. Nict-Hindoesch maar wel oud zijn ook do lijkurnen van Boni en Wadjo.

A *mboina*. Een gouden Qiwa-beeldje is go vonden te Amahai op Ceram; bronzen keteltrommen to Warkar op het eiland Koer, Locang en Leti (Loehoelele en Tapoe Lewang).

- *Timor en Onderhoorigheden*. Kcteltrom te Lole ? 6p Roti en misschien op Soembawa. Bepaalde Hindoe-oudheden zijn bekend van Bi ma, een eteenen Trimoerti en Kala te Tato, een nis met zeven beeldjes aan don in gang der Bima-baai en een beschreven steen in Kawi-schrift te Palama.

Bali en Lontbok. Daar de oudheidkundige inventarisatie van deze eilanden nog niet heeft plaats gehad, kan geen systeraatisch ovezicht gegeven worden gelijk van Java. Vermeld kun- nen editor worden overblijfselen van een tjandi met een Qiwaltisch beekl en een nandi te Boekti in Boel¹ng; jaartal 933 Qaka in een grot te Sangsit; kopcrplaten te SSmbiran, Klandis en Blantih, van 844, 873, 897, 938, 987, 1020 en 1103 Qaka ; een verzameling oude bronzen voorwerpen, afkomstig van Batoc-Agoeng in Djsmbrana en een keteltrom te Pedjeng in Zuid-Bali ;

Terwijl bovenstaand overzicht aangaande de bouwwerken en overblijfselen daarvan zoo volledig mogelijk is, moot wat betreft de kleine voor- werpen vcrwzen worden naar de hicronder te noemen catalogi van do musca to Batavia, en Leiden. De beelden echter dienen te dezer plaatse met wat meer uitvoerigheid behandeld te worden.

In Voor-Indie hebben zich twee groote volks- godsdiensten ontwikkeld : de dienst van Qiwa en die van Wishnoe. De Brahmanen namen beido goden op in hun stelsel en deden qws verdelgen in de werld, door Brahmageschappen en door Wishnoe onderhouden; deze leer vond hare voltooi- ing in licet betrekkelijk joncg dogma der Trimoerti of Dric- eenheid, waarin Brahma do schepper, Wishnoe de onderhouder en Qiwa de vcrdelger te zajnen gedacht worden als de driccrlof openbaring van het 66ne en ondcclbare goddelijko wezen ; do drin uit dit eene ondcclbare wezen ontsproten go(l(: n wortui als mannelijk gedacht, met een q¹nk- ti of genial in aan icder hunner ter zyde gestclcl. De Trimoerti wordt voorgestclcl met drie hoof- d(-j), rijzende uit 6cn lichaam, het hoofd van Bjahmf, in het midden rechttuit, de beide andcro ler wecrzijden naar links en rechts kijkende; bij dcHincloeshccft dezo gelykstelling der drio hoofd- goden nooit vcel bijval gevonden. Het Brah- manisine is, zooala wij zagen, ecr op Java go- bracht dan het Boeddhismc. De oudste emigran- len uit Hindostan naar Java waren Wishnoeicton. Evenals do oudste, wijzen ook een aantal der jongste overblijfselen uit den Hincloetijd op den dienst van Wishnoe, nl. de tempels van Soekoeh en TjQtn tegen don La woe, Elders op het ciland zijn zoo wel becklen gevonden van Wishnoo on van (.Jiens schoonc g&kti, de uit zco geboren Lakshmi of Ori als van Brahma en van de Trimoerti. Maar nit de tempo Is en uit hot vcel grooter aantal Qiwa- boolden blykt dat van de oudo cordionsten der Hindoos het Qiwaainio ook op Java do voornaam- <to plaats inn am.

Bij do becdlon op Java gevonden worden ver- schillende typen onderscheiden. Het zoogenaam- de Padjadjaran-type, aid us naar het West-Ja- vaanscho Hinderijk gonoemd, wordt alleen in do Soendalanden (Artja do mas, Buitonzorg, Pre an

ger) aangetroffen ; dio beelden zijn van zeor pri- mitievo bo working, zeer zeldcn los van den steen gobeiteld, maar bijna steeds daarop uitgehouwen en gewoonlijk met onzekerc, smalle lijnen, zonder goede verhouding tot het gcheel, van vaak ge- drochtelijkc vormcn on de knteekeken(1 ragend, dat zij tot eenc soort van ontwikkeling behooren waarin het Polynesischo verro de overhand had boven do Hindoe-inwerking. Hun ouderdom moot echter, naar sommige van jaartallen voor- zieno beelden, eerder uit de periode 1200—1500 gcschat worden. Do meer ontwikkelde beeld- houwwerken kunnen in verschillende typen worden onderscheiden, naarmate er meer de echte Hindoe-kunst aan het woord is, dan wel het werk van den Javaan, aan zichzclven o verge laten, in welk geval het gclaat der beelden van het Po- lynesische ras is en z¹ verder in lichaamsbouw, kleeding, enz, aan den tegenwoordigen Javaan herinneren. Een laatste type, waarvan echter nog weinig voorbeelden bekend zijn, heeft waarschijn- lijk een ouderdom, die niet verder gaat dan de 14e eeuw, is alleen in. Oost-Java te vinden en sluit aan bij de oudste beelden, die op Bali bewaard zijn.

Do beelden zijn van steen, meestal andesiet, zeldzamer gebakken steen, en van metaal: brons, ijzer, zilvor en goud. De steenen zijn soms meters hoog, do metalen enkele centimeters tot enkele decimeters. Het voetstuk der steenen beelden is mcestal een lotuskussen, padmasana, ook wel een vlakke plaat ; meestal verrijt achter het beeld en daaraan vastgebleven een ruggestuk; in verband hiermode doorloopt de vorm der beelden een reeks, waarvan het basrelief en het geheel vrije beeld de uiterste termcn zijn; ter hoogte van het hoofd is vaak een glorie- of stralenkrans ge- bcitclcl. Bij zittende beelden zijn, do beenen v66t het lichaam over elkander geslagen, met de voet- zolen naar boven gekeerd ; soros hangt een der beenen of hangen beido naar beneden. Gewoonlijk hebben de beelden twee bovenarmen, het ge- tal der onderarmen, die aan don elboog ontsprin- gen en zich in verschillende richtingen uitstrek- ken, is afwisselend, maar bedraagt zelden meer dan vier. Mannelijke en vrouwelijke beelden ver- toonen bijna geen verschil in kleeding en versie- ring ; ecu diadcom omspant hot voorhoofd, het haar is hoog opgemaakt en van versierselen zoo overvloedig voorzicji, dat haar eu haartooi soma niet van elkander te onderscheiden zijn. De ooren dragen, hangers en om den hals hangt een keten. Do oopawita, het heilige snoer der Brah- mancn is een door do mannelijke godcnbeelden gedragen band, die van den linkerschouder, over de borst, langs do rechterzijde naar den rug loopt; bij mcedero vrouwenbeelden dalen analoge koor- don van beido schouders, sanienkomend tusschen do borsten om onder de annon naar achteren te voidwijnon. Nog een baud dragen de beoldon onder de borst, terwijl een lendedook on buikband terbevestiging van don rok of saroeng dienen, die tot do vooten afhangt. Zoowol de bovenarmen en do poison als de enkols zijn met ringon on banden getooid. De metalen beelden wijken in hoofd- zaak niot vcel van do steenen af; het ruggestuk is in den rogel gcheel vrij van het beold.

De beolden van do Trimoerti bozitten drie, dio van Braluuft vier hoofden. Beido hobben meestal vier onderarmch en in do handen als attributen het koralen bidsnoer (a k s h a m A 1 &), vlie-

genwaaier (t j a m a r a), zijnde een haarbos van den Tibetaanschen jak (*Bos grunniens*) aan een korten steel, en do buigke waterkruij (k o e n - d i); de vierde hand draagt bij Brahm& so ms een gevorkten staf. Naast Brahma is enkele malen zijn drager (w a h a n a), do gans (hans a), af-gebeeld. Wishnoe licft, evenals de andere goden, nooit nicer dan 66n hoofd, maar dikwijls vier han- den, zijn meest vorkomende attributen zijn do 9 a n g k h a of als krijgstrompet gebruikto schelp en de t j a k r a, een werpschijf of radpijl; op het voetstuk zit soms do monstervogel G a - r o e. a, Wishnoe's wahana. Van de t-ien versch^ningen of nederdalingen (a w a t & r n), xvaar in Wishnoe in Hindostan wordt vereerd, zijn op Java gevonden: de Wishioo op het witte paard, k a l k i, de Wishnoe als manlcuw, narasingha en als dwerg, w a m a n a. Wishnoe's ^akti draagt een lotusbloem, doch komt betrekkelijk weinig voor.

Dat Qiwa in het stelsel der Brahmanen als verdelger optredend en dus vereenzelvigd met den alvermieler Kila of den Tijd, veelal onder gehecl andero vormen vereerd werd, die van Mahadewa, opperheer en van Bhat ara Goeroe, de goddelijkc leeraar, werd reeds vermeld (zie aldaar). Ook als Kala komt bij veelvuldig voor en dan is er naar gestreefd het bloeddorstige en vernielende in zijn karakter uit te drukken door demonische gelaats-trekken, een derde oog in het voorhoofd, een doodskop in den haardos, een knots in de hand en een kort zwaard; een enkele maal ontardt het karakter van Kala in woestc boosaardigheid: dan is het beeld gehecl naakt, met menschensliedels om hoofd en ha Is, in de oorringen, aan de arm-banden en aan de oepawita; met woest hoofdhaar, uitstekende slaganden en soms een jakhals als metgezel. Als Mah&dewa bezit Qiwa meestal 6en hoofd, en 2 of 4 handen; het beeld draagt de ge-wone godenversierselen maar toont toch even den vernielende trek door een doodshoofd in het ha ar en den slang vorm van de oepawita; de attributen zijn de vliegcnwaaier, het bidsnoer, de waterkruij en de drietand (t r i 9 o e l a), de laat-ste Qiwa*s meest kenmerkend embleem. Uit den gewonen naam dien de Javanen voor Qiwa bezit- gen, dien van Bhat ara Goeroe, blijkt dat de voor- stelling van dezen god als leermeester op den voorgrond is getreden; de beelden stellen den god zn dit karakter meestal voor als een bejaard, ,twaarlijvig man met knevel en spitsen baard, al- : 荡可d in staande bonding en met twee armen on ~, : %onder vrees-aan jagende attributen, maar met - yidsnoer, waterkruij, vliegcnwaaier en drietand; ,versierselen aan het beeld en ornamenten aan het ,noetstuk ontbreken. Van qiwa's wahana, den C i a n d i (stier) werd reeds vroeger gesproken.

Uit de opvatting om Qiwa als levenschenker te huldigen is de gewoonte onstaan om zuilvormige steenen of l i i l l g g a's voor hem opgerichten als het vaak gebezigd symbool der mannelijke teel- kraecht. Op gelijke wijze wordt zijne gemalin Dewi symbolisch voorgesteld door de j o n i, het teeken der vrouwelijke ontvangbaarheid. Van de vereering dezer symbolen vindt -men op Java schier allerwege de overblijfselen; er v'orden ling- gapedestallen, uit massieve steen blokken be- staande en op welker bovenzijl in een opening de, thans meermalen daaruit verd wenen, lingga was geplaatst aangetroffen in de tempels van den Dieng en van. Pram ban an, evenzeer als in de tem-

pelgrotten van Kocta Ardja, op de open bidplaat- sen van Sockoeh en Tj<Sta en onder de overblijfs- len van Madjapaliit. De lingga-pedestal was het altaar, waarop water ter cere van den lingga werd geplengd on is daarom steeds voorzicn van een tuit-, waardoor het vocht naar een goot of bekken word afgevoerd. Het is deze vorm, die aanlciding gegeven heeft om in het pedestal van den lingga steeds een joni te zien, terwijl veelcr de vorm dozer stonen zich verklaren laat uit hunno bestem- ming tot voetstukken en plengaltaren; dikwijls echter toont do vorm, dat inderdaad de joni be- doeld is. qiwa's gemalin wordt evenals hijzelf onder drie vormen voorgesteld; de meest v66r- komende is Doerga. Doerga wordt het liefst voor- gcsteld als staande op den rug van een stier en mot acht, soms tien armen, die, be halve het be- nedenste paar, ieder een wapenlujg voeren; do benedensto rechterhand houdt den stier bij den staart, terwijl de linker den boozen geest Mahi- shasoera (mahisha = buffel, asoera = booze geest) bij de haren houdt. De tweede vorm, waaronder de ^akti van Qiwa voorkonU, is Oema of Parwati, voorgesteld door beelden dio weinig kenmerkends vertoonen; de derde is Kali, vrouwelijke vorm van Kala; sommige beelden vertoonen schrik- wekkende vormen, een monsterachtig gelaat, met uitpuilende oogen, dikke lippen en open mond, maar andrcr herinneren volstrekt niet aan het eigen lijke karakter van Kali. Met Qiwa en Doerga vind men in de Javaansche Qiwa-tem- pels gewoonlijk beider zoon Gane'ra, voorgesteld met olifantskop en olifantspooten, gewoonlijk vierarmig mot bidsnoer, bijl of olifantshaak, taïd brok en etenstakje, waarin do slurf steekt. Ook afzonderlijk word Ganc'ra, de uit den weg ruimer aller hindemissen, veelvuldig vereerd.

Naast de hier genoemde, do voornaamste, godenbeelden, komcn er nog tai van minder be lang voor: Karttikeya, de god des oorlogs, medo een zoon van Qiwa en Par wat zittende op een pau w, Soerja, de zonnogod met don wagen waarop hij zijn dagelijkschen weg door het luchtuum aflegt; Kama, de god der liefde, mot een. papegaal als drager; Koewora, de zwaarlijvige god van de on- derwereld en des rijkdoms, de Pluto van het Oos- ten; Jama ,de god en de rechter der dooden; Agni, die van het vuur. Niet tot het pantheon lje- hoorende zijn do kinnara's, van bo ven mensch, van onder vogel, do gandharwa's, zanger cn mu- zikanten dor goden; de apsarasa, hem<; Ischo nymfen. ; de r a k 8 h a s a'a of tempel wachtera, zwaarly vige, gedrochtclijko wczons van gedrongcji gestalte, met groote uitpuilende oogen, slaganden en knevels, maar niettemin goedaardig van uiterlijk.

Het Boeddhismo heeft op Java gheersch in den jongeren vorm van licl Mahayana. Volgens diG stelsel is Adi-Boeddha, de oorsprokce l ijkc Boeddha, een geheel abstract wezen. Adi-Boed- dha bezit vijf soorten van kennis (d j n a n a) en schiep dooi' vijf handelingen zijner zelfbeschouning (d h j a n a) vijf Dhjani-Boeddha^ of Mijmer-Boeddha: Wairotjana, Akshobhju, Ratnasambhawa, Amilabha en A mo has id d ha; aan dkon Dhjani- Boedd ha wordt een vrouwelijc begin sei toegevoegd dat later tcngevolgc van theistiHch-Qiwaltischer in vloed als gemalin werd opgevat; doze vijf godinnen heeten Tara^, To hoog om zich met de din gen dezer aard to bo- moeien, hebben deze Dhjani-Boeddha^ zich we-

der con zoon geschapen, Dhjani-Bodhisattwa wa; dce Bodhisattwa's zijn ider geduroon oen be- paaldon tijd met hot bcstuur dcr wereld belast; drij hunner hebben hun taak volbracht; do vior- do, Awalokite?wara of Padmapani, is hecr der tegenwoordige wereld. De boelden dor Dhjani-Boeddha's zijn bijna niet vorsicrd, hebbon goon opgewerkten haardos, maar kloinc, dicht aan hot hoofd liggende krullen, in regelmatigo rijon : op het midden van den schedol verheft zich oen halve bol (oesnisha) bezet met dezelfde haar- krullen ; het voorhoofd draagt een bultje (oer'ia); do oorllen zijn lang uitgerekt-; een dun mon- niksgevaad, dat van den linkerschouder schuin over de borst loopt en dus rechtorarm on schou- der on bed ekt Jaat, sluit nauw aan het lichaam en hangt tot de voeten af. De gestalte is gevuld, zoo ook het gelaat, de oogen zijn nergeslagen en ver- toonen eenc uitdrukking van kalmc bcrusting. Do Dhjani-Boeddha's werden altijd zittende af- gebeeld met de beenen onder het lijf. De Ɔkkti's cn zojien werden, steeds gcbcteld in hot gewoon godenornaat der Brahmaansche beelden. Enkelo keƆmerken hebben de beelden der Dhjani-Boed- dha's met die hunner qakti's cn zonen gemcn, nl. dieren of dragers, en do kleur, voor zoover ze gekleurd waren : in de bovengenoemde volgordo der Dhjani-Boeddha's zijn do dragers: leeuw, olifant, paard, pauw en garoeda ; maar doorgaans ontbreken deze kenmerken en dan zijn de Dhjani-Boeddha's onderling alleen, maar ook volkomen zeker, te onderscheiden aan de houding der han- den en indien zij aan een tcmpl geplaatst zijn, aan de plaats, die zij daar ten opzichte der wind- streken innemen. Al deze hogere en lagere goden juist te d etc rmin cren is dikwijls zeer lastig; de beelden der Bodhisattwa's en Tara's zijn soms bijna niet van dio der Brahmaansche goden en godinnen te onderschiden. De voornaamste Bo- dhisattwa's zijn: Awalokitcwara, de enige die mecrarmig wordt voorgesteld (o.a. achtarmig als Amoghapa'a) cn te herkennen is aan een rooden lotus in de hand en een Amitabha-beeldje in den hoofdtooi, Maitreja, die steeds een stoepa in don hoofdtooi draagt. Bland joe qrf met zwaard en op een blauwen lotus gelcgen kropak, Wadrasattwa met wadjra en tcmplschele. Eincdijk kunnen nog vermeld worden de bedel cn der Manocshi-Boeddha's, menschlijke Boed- dha's, die zich door bespiegeling in con recks van achterenvolgende existientien tot de hoogsto voJmaking hebben opgewerkt; hot meest vercedr wordt(,lc allcrlaatste, Qakiaroeni, do historischo iicarnatie van den Boeddha; de beeldon der Manocshi-Boeddha's kojnen in klcdding on haar- d racht mot die der Dhjani-Boeddha's overccn; echter kojnen zij ook staando of zittend met af- hang()i-ic beenen voor. Vooral van do Boeddha- beelden kan men zeggen, dat zij uit een oogpunt van kun st meer waarde hebben door houding dan door fraaie modcleering der ledcmaton; uit het bee Id als gcheel spreekt een volnaakto, zclfb- wuste rust, maar daar zoowel armcn ids beenen roJrond zijn, zonder iets van de xnusculatuur to doen zien, gccfl het lichaam den indruk van slap- po krachudoosheid — van volmaakte rust een logigoh gevolg. Bit geldt van de afzonderlijkco beel- den evenzeor als van de beeldgroepen op basreliefs.

Voorzoover de vrschillende beelden zich nog over Java verspreid bevinden, wordt verwezen muir bovenaangehaalde Oudheidkundige Kap-

porten. Eon groot aantal is ondergebracht in musca; plaatsolijko verzamelingen zijn opgericht te ModjokBrto en Toelocng-agoeng, de grooto musca zijn die to Batavia en te Leiden. Van eerat- gonocmd museum bestaat een Catalogus door W. P. Grocnevcltd met aanhangsei van Dr. Brandes

(1887), van laatstgenocmd door Dr. H. H. Juyn- - boll (1909). De Boeddhistische bronzen in het Bata vaaach museum zijn afzonderlijk beschreven door Dr. N. J. Krom in Oudh. Rapp, van 1912.

Van do inscripties, zoowel op steenen als op koperplaten voorkomend, is hierboven reeds her- haaldelijk sprake geweest. Bchalve de hier en daar verspreid gepubliceerde bestaan een tweetal uitgaven van grooteren omvang: de Kawi-oorkon- den van Dr. A. B. Cohen Stuart (1875) en de Oud- Javaansche oorkonden van Dr. J. L. A. Brandes, uitgegeven na diens dood in Verhand. Bat. Gen. 60 (1913). Verder werd door Dr. Krom een lijst samengesteld van de gedateerde inscripties uit den Archipel, te vinden in Tijdschr. Bat[^] Gen. 53 (1911), mot aanvullingen in datzelfde .. / Tijdschrift 56on in Oud. Versl. 1915,2de kwartaal :

Ten slotte nog cnkele mededeelingen over de verzorging der oudheden. Hoewel reeds lang het principe gold, dat de oudheden van overheida- wege beschermd dienden te worden en dienen- gevolge zoowel een verbod van uitvoer zonder toestemming van den Gouv. Generaal (later Di- rectour van Onderwijs) bestond als de bepaling, dat do hoofden van gewaatelijk bestuur gehouden waren voor de goede bewaring der oudheden te doen waken, heeft de regeering tot voor kort slechts in bijzondere gevallen — zoo bijvoorbeeld de Borobocdoer-restauratie — zelve ingegrepen.

In 1901 kwam diuirin verandering door de in- stelling eenc ambtelijke Oudheidkundige Com- missie, aan welke de voortdurende zorg voor do oudheden word, opgedragen. De resultaten van den arboid dezer Commissio zijn neergelegd in. haar Rapporten en in een tweetal monografieen van de hand van haar eersten voorzitter Dr.Brandes. De Commissie werd in 1913 opgeheven en vervangen door een Oudheidkundigen Dienst, welke thans belast is met het toezicht op de oud- heden —zoowel uit den Hindooschen als uit den Islamitischen en Nederlandschen tijd — en de bestudeering ervan. Zio verder OUDHEID- KUNDIGE DIENST.

Aangaande oudheidkundige vondsten geldt do regel, dat daarvan dadelijk aan de autoriteiten a an gif to gedaan moot worden. De voorwerpen worden na onderzoek hetzij in het Museum te Batavia geplaatst, hetzij naar Nederland opgo- zonden, hetzij weder ter beschikking van den vindcr gesteld, aan wien bij aankoop de geheelo / koopsom uitgekeerd wordt. , - - / . ;

Oudheden (Mohammedaansche). Het stelselma- J-■-: tig onderzoek dcr Mohanunedaansche oudheden ,, in Ncderlandsch Indie is nog van zeer receuten , " datum, cn bcpaaldo zich tot nu toe voorname- lyk tot Noord.Sumatra. Hot vinden van oude, , - / zeer fraai bewerkte grafombes in de Paestreek , • : " / ... r. • . \ . gaf in hoofdzaak daartoo de aanleiding.

Reeds is 1884 ontving hot Bataviaasch Ge- nootschap van Kunsten en Wetenschappen i 卅 Jg)■' richt o mt rent het bestaan dier oudheden, do ch 小; verder dan con „mct belangstolling ■ van deze . (、广官心心碑京。 —] ncddeeling konnis genomen" kwam het des f ,O tijds niet, (Notulen 1884, biz. 51). Gelukkig" j / V 此, .

bezocht Dr. C. SQUOUSIC Hurgronjo in 1899 de Pasfistreef7-zooHat, toon 3e"Ditfientant tor Zeo Mulert in 1901 op nieuw de aandacht opdjo graven vestigdo en het Bataviaasch Gojioot- schar der Regeering in overweging gaf om het noodige to doen verrichten ter instandhouding en fotografeering dier oudheden (zjo Notulen 1901, biz. 61), gonoemdo geleerdo, dio de aangc- wezen persoon was om der Regeering ter zako van advics te dienen, als ter plaats bekond en daarbij de belangrijkheid dier graftombes als geon ander kennende beoordeelen, in een schrij- ven a an den Civielen en Militairon Gouverneur van At jeh en Onderhoorigheden de maarcgelen kon aangeven,die voorhet behouden htonderzoek der mon umenten genomen worden moctcw worden.

De toestand in do Pasestreek was ovenwel nog niet van dien aard, dat men aanstonds met eon en ander kon beginnen, zoodiac gewacht moest worden tot, de spoorbaan Lho, Seunia wd— Idi gereed zoude zijn, waardoor het mogelijk zou worden om het landschap Geudong dan wel Keureutde to bezetten en geregeld af te patrol- leeer. Zoo werd het eindc 1906 a Ivo rens in alien ernst met het werk aangevangen kon worden, cn de Heer L. Melville naar Atjeh gezonden werd om de uitvoering ervan te leiden en foto- grafieen alsmede abklatschen to vervaardigen.

In 1908 werden de werkzaamheden tijdelijk gestaakt en in 1912 werd de Heer J. J. de Vink met de voortzetting ervan belast. Teveels word het onderzoek naar de Moslimsche oudheden ondergebracht bij den Oudheidkundigen Diensb in Nederlandsch Indie. Reeds speedig bleek, dat het noodig was de nasporingen uit to strek- ken over geheel Arjeh, CD het was weder Prof. Snouck Hurgronje, die hoofdzakelijk daartoe den scoov gaf. Alhoewel het onderzoek nu niet is afgeloopen en ook de gevonden grafschriften nog niet a lie volledig zijn gelezen en verklaard, zoo kan roch nu reeds gezegd worden, dat de verkregen resultaten voor d. ■: geschiedvorsching van zeer groote waarde zijn.

In de Pasestreek werden, behalve de begraaf- plaats t-e Koeta Kareueng, die het eerst de aan- dacht getrokken heeft door de marmeren praal- graven, welke zich daar bevinden cn ongetwij- feld uit den bloeitijd van het Pasesche rijk da- teeren, nog verschillende oude doodenakkers ont- dekt. Twee daarvan zijn hoogst beangrijk.n.l. bij de nu nog als de oude rijkszetel gheecten Gampong Samoedra gelegen, en waar de graven van Soeltan Malik a^-Qalib, (volgens de over- levering) den stichter van het rijk Samoedra- / Base, en yau ^Lien§.. zopn .Soeltan Moe ha mm ad Malik at- Thahir, blijkens de inbscripties resp. ge- sforven in 1297 en 1326ii. Chr., wordenaanget rof- fen. Da andere begraafplaats, door de be volkin g Teungkoe di Bale genoemd, ligt aan de over- zijde der Pase-rivier. Op dit- kerkhof, dat jonger is dan dat te Koeta Kareueng, ziet men geen enkel praaigraaf, hetgeen crop wijst, dat Pasd in den tyd dat daar begraven word reeds min of meer in verval was. Hoewel nog niet alle grafschriften, hier gevonden, geheel gelsscen zijn, zoo is toch nu reeds zeker, dat er minstens een twaalftal soeltans begraven liggen.

Bo ven gen o mde begraaf j)llaatsen leveren ons in volgord^ de data voor de gcschidenis van Samoedra-Pas6, tezajnen omvattend eono periodo van ruim twee eeuwen, De graftombes uit

het blocitijdperk van Pasd zijn bovendien merk- waardig, omreden to gelcgcenheid gaven om aan te toonen, dat een groot deel ervan uit Cambay, in Voor-Indie, geimporteerd is, en om vast to leggen, dat duidclijk verband bestaat tusschen de grafmonumenten in Cambay zelf en die ge- vondon in de Pasdstreek en to GrSsik op Java.

Als bijzonderheid moge hier nog afzonderlijk ver- me Id worden con op het gravcncomplex Teungkoo Pcuet Ploh Pcuet in Ganipong Minjd Todcjh achter Lho* Soekon aangetroffen graaf, welks hoofdsteen cenc inscriptie in Arabisch schrijf draagt, terwijl de voetsteen met ccon op- schrift in, nog niet gelezen, Oud-Javaansche karakters is voorzien. De Arab'sche inscriptie heeft betrekking op cene prinses — de naam is nog niet ontcijferd —, die overleden is op Zaterdag 4 December 13.89 n. Ohr. (zic PASfi).

Zeer belangrijk zijn ook de vondsten in Groot- At jeh.

In den voormaligen Balam der At jehsche vorsten, op de begraafplaats „Kandang Doea Bl&H" zijn o.a. de graven aangetroffen van Soeltan Ali Moeghajat Sjah, die blijkens zijn grafschrift op Zondag 7 Augustus 1530 n. Chr. is overleden, en van diens eerste drie opvolgers, wier sterfdata eveneens op hunno respectieve grafsteenen vermeld staan. Soeltan Ali Moegha- jat Sjah staat te boek als de stichter van bet At jehsche rijk, en hierop schijnt indixlaad te wijzen de omstandigheid, dpt zijn vader Sjamsoe Sjah ibn Moenawwar Sjah (gest. 937 H. d.i. 1530/31 n. Chr.) op diens graaf bij Gampong Koeta Alam in de rabiigheid van Kocta Radja niet als soeltan worcU betiteld.

In Gampong Biloej van de IX Mockins Daroj is echter het graaf ontdekt van eon soeltan, die v66r Ali Moeghajat Sjah heeft geleefd, n.l. van Soeltan Mochthaffar Sjah ibn Inajat Sjah ibn AbdouUah al- Malik al-Mocbin, gestorven op 14 Ma art 1497 r. Chr.

Voorts zijn buiten Groot-At j'ah in Da ja en Pidie soeltansgraven gevonden, waarop de inscripties leeren, dat co personcn ii) quaestie ook v66r Ali Moeghajat Sjah overleden zijn. Staat hierdoor wel vast, dat in Baja en Pidie soeltans regeerden voordat Ali Moeghajat Sjah in Atjeh soeltan werd, de gogevens, die wij tot Jieden bezitten, zijn)og riot toereikend om daar- uit afdoendc en verst te k kendo conchisics to trekken, met name om op te ma ken, hoc de onderlinge verliouding der genoemde rijkjes, en hoc de familiereletic tusschen de betreffende sodtans is geweest.

Ten slotte mogc nog vernield worden, dat in Gampdng Pand6, cen der wijken van het huidige Koeta Rad ja, graven zijn aan getroffen van soeltans uit het midden der 16dc eeuw, die wij in de Atjdhsche dynastieke gcschidenis niet thuis konden brengen. Mogelijk hebben vo hier te doen met graven van soeltans en liunne familieleden, die door Atjdhsche vorsten go- vankeJijk naar Alj&h gbracht werden.

Behalve grafmon njnnten kan men lot de in Noord-Sumatra gevonden Mohammedaansche oudheden nog rckenen niunten en, hoewel mesc van betrekkelijk recentci datum, zcgclofdrukkcn voorts den z.g. Goendugan te Kocta hadja, gebouwd t jidens de regeering van Iskandar Than i (1636— 1641), en weljiche ook de groove bronzes klok, die vroeger in den Dalam hing.

Dezo klok van Chineesch maaksol is gogotcn tijdens do Ming-dynastio in hot 5dc jaar der periodo Ch'eng Hwa, dus 1469 n. Ohr. De daarop later ingelcgdo Arabischo (of Malcischo) inscrip- tic is nu vcrdwencn en s'chts do mooten ervan zijn nog zichtbaar. De crsrte re gel las vcrmoe- d- lijk „zainan Soeltan Man šoer Sjah". doch, waar her onbekend, is, hoe dio klok in Atjdh kwam, zcgt dio lezing ons niet veel.

Van do tot heden ons bekende munten zijn vele tot het rijkje Samoedra-Pase terug te brengen, torwijl de meeste zeker van Atjdh zijn. Ecnigc ovenwcl mooten ongetwijfeld aan and ere rijkjes, die vroeger in Noord-Sumatra bestaan hebben, vastgelcgd worden, doch aan wclke, daaromtrenu gaven tot heden noch do daarop voorkomende soeltansnamen noch do tot dus ver ontdekte grafschriften zekerheid.

De zegelafdruckcn staimen allo uit Atjeh. Een ervan is in historisch opzicht van bijzonder be lang, wijl het betrekkelijk oud is en waarde- volle genealogischo gegevens be vat. Het is het negenvoudig zegel (*tjab sikoereueng*) van do Soeltane Qafiatoeeddin Sjah (1641—1675), die daarop genoemd wordt dochcer van Radja- Iskander Moeda ibn Ali Rijajat Sjah ibn Alaoad din Rijajat. Sjah ibn Firman Sjah ibn Moethaffar Sjah ibn Inajat Sjah ibn Abdoollah al-Malik al-Mocbin. Gedeeltelijkvindt men dozen geslachts- boom bevestigd op den boven reeds vermeldcp grafsteen van Soeltan. Moethaffar Sjah te Biloej.

Wat de overige st reken van Sumatra betreft, deze wachcn nog op systematische oudheid- kundigo nasporingen. Hctgeen daaruit omtrent overblijfselen uit oudere perioden van het Mo- hammdeaanse lijdvak be ken cl is, is slechts incidenteel aan het licht gebracht en in hoofd- zaak beperkt tot ecnige munten cn beschreven platen van betrekkelijk recenten datum, cn rijkssieraden. Wei vindt men van oude praal- graven van Palcmbangscho vorsten gewag gemaakt, doch het blijkt daarbij niet of zo oudheidkundige dan wel historische waarde hebben.

Munten zijn bekend uit Siak, Djambi en Pale ni bang, waarvan de budste uit het cinde van de 17dc eeuw dateoren. Opinerking verdient, <lat de oudere munten van Siak cn Djambi ecne Jcgende in Javaansch schrift dragen. Rijkssieraden van Djambi cn Palembang warden bewaard in het Museum van het Bataviaasch Gcnoot- Hchap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia, on uit Palcmbang cn de Lampoongs zijn oorkonden op zilver, kopcr cn buffelhoorn aan het bcht gebracht.

Du Palembangse oorkonden, waarvan do oudsto 1572 Q. d. i. ± 1650 n Chr. is gedateerd, zijn a lie in het Javiansch on met Javaanse karakters opgesteld, cn bovatten regelingon betreffende bestuur, rchispraak, schuldvorde- ring, gren safsheidij g, onz.

VUI do in do Lampoongs gc von don beschroven platen dient hier vermeld te worden een kopcren plant m<4 ceno in het Javaansch met Arabischo karaktesgeschreven inscriptie, die cen schchts geuft van het ontstaan alsmede van de regeling dor ooršpio)kolijk(5 verhouding tusschon het sooltanaut BantGn cn de Lampoongs. Er be- Btaat echt. cr grond tot twijfel of die oorkonde, dio niet gedateerd is, vvol echt on van hoogen ouderdom is. De overige in de Lampoongs aan <lon dag gekomen beschroven plaren bevatton

piagim's, wolko door BantCn zijn uitgovaar- digd, on zullen daarom hieronder bij de bespre- king van de Mohammedaanse oudheden van Java gkenschotst worden.

Op dit ciland word in Ldran, eon 9 K.M. Noord- West van GrSsik, het oudst bekende gedenk- teeken van het Mohammedanisme uit geheel Nederlandsch Indie aangetroffen. Het is eon zeer verwerde, met oudcrwotsch Arabisch achrift beschreven grafsteen van zekere Fatimah bint Maimoe" ibn Hibatollah, gcsiorven in Rad jab 495 H. dus 1102 n. Chr. Zeggon die van elders onbekende namen ons riet veel, uit de datcerigo blijkt alt-hans, dat de traditie, die de overledeno Poetri Leran noemt, de geschiedenis dozer prin- scs snachronistisch samengevlochten hech met die van den te GrSsik begraven heilige Malik Ibrahim, die blijkens zijn grafchrift in 1419 n. Chr. is gestorven.

Naast het grafmonument van Malik Ibrahim liggen twee soortgelijko tombes, eveneens van Cambaysch fabrikaat en bñjkens de in scriptie voor vrouwen bestemd. De stecnen zijn echter niec afgewerkc en de plaats waar het grafchrift moest komen bleef oningevuld, zoodat niet bliki wio er begraven zijn.

In de uab 日 he id van GrSsik op den heuvel Giri heeft men bee kerkhof, waar o.a. hctTgraf van Soenan Giri, volgens do traditio een der acht of negen heiligen (*wall*), die Java gcislami- scerd zooden hobben, en den stamvader van de „priestervorsten" van Giri, wordt getoond. Het graf schijnt echter in oudheidkundig opzicht van weinig belang te zijn. Dit is medo het ge- val met de graven van Soenan Drad jat te Drad- jat tussehjn Sidajoe eo Toe ban, on van Soenan Ngampdl in de dcsa Ampel ter hoofd- plaas Socrabaja, beiden cvencens behoorende too do canonieko Javaanse heiligen.

Bij de desa Trawoelan tusschen MadjakSrca en Madjaagoeng treft men onder de oudheden van Madjapahit ook talrijke Mohammedaanse graven aan. Een ervan wordt aangewezen als het graf van Poetri Tjempa, volgens de over- levering ecne tante van Soenan Ngampcl en die als gemolfin van den vorsu van Madjapahit medc tot de opkoist van den Islam op Java bijgedragen zou hebben. Het monument draagt het jaartal 1370 Q., d. i. ± 1448 n. Chr.

Op de bcgraafplaats Tralaji, evenecns dicht bij Trawoolan, toont men verscheidene z.g. lauge graven (*koehoer pandjang*), waarvan de hoofd- en voetstconcn klaarbykelijk aan monumenten uit don v66r-Mohamedaansehn tijd ontleend zijn. Volo toch voeren aan de achterzijde een Qaka-jaaral, terwjl aan do voorzijde ecne Ara- bische inscriptio — het grafchrift of ook alleen de Mohammedaanse geloofsbelijdenis be- vattendo — is aangebrecht.

Een ander voorbeeld van cen jaartal op cen grafsteen, dat bezwaarlijk op den begraveno betrekking kan hebben, vindt men op het graf, waarin volgens de ovcrlovring Soenan Ngoen- doeng, cen der corste bekeerders van Java, rust. Do voetstcon van dit graf, dat op de be- graafplaats bij do inoskee te D6jnaJ< ligt, draagt de *sengkala* : *pan'rita troesta rasaning* (of *sarira- ning*) *toenggal*, d. i. 1697 dan wel 1197, of ± 1775, resp. 1275 n. Ghr. (het eerste jaartal volgens den oosten druk, hot t-wecde volgens de editie van 1877 van Poerw& LSI&n&'s JR't'iczn, dl. I, resp.

pag. 216 en 253). Die *sengkala* zou hot sterfjaar van den looilige zijn. Op dezelfde begraafplaats toont men de graven van de soeltans v&n De- mak, die echter niets bijzonders te zien geven.

Van de moskee, die in 1848 in de plaats van het oude gebouw, dat toen do instorting nabij was, in denzelfden vorm is opgetrokken, dienen hier vermeld te worden de vier hoofdstijlen (*saka goeroe*), de *mimbar* en de aohr met snijwerk versierde stelen van de *soerambi*, die aUc van de oude moskee afkomstig zijn. Volgens de over- levering zijn de vier hoofdstijlen vervaardigd door de canonieke *waijs* en is do Noord-Ooste- lijke styl de befaamde *saka tatal*, de door Soenan *Kali Djaga* uit spaanders vervaardigde pilaar, die echter in werkelijkheid, althans voor zoover de top betreft, uit stukken hout ter dikte van een arm en ter lengte van een el bestaat. De acht oude stijlen van de *socrambi* zouden van Madjapahit afkomstig zijn en van de *soe- rambi* wordt de *sengkala* : *kori loro gawening wong*^ d.i. 12 (?) 29 = ± 13 (?) 07 n. Chr. opgegeven.

Hoogst merkwaardig is het inoskeecomplex in de oude stad Koedoes. Het voorplein van de moskee is ingesloten door een minaret in den vorm van een *tjandi*, door torentjes, poorten en muren> die van rood gebakken steenen, zonder kalk op elkander gehecht, in Madjapahitschen styl zijn opgetrokken. Dit oudo •complex is vol- gensde traditie voor een deel inderdaad van Mad. japahit. afkomstig en gebouwd doorSoenan Koedoes, wiens graf achterd^ moskee wordt getoond.

Dezelfde bouworde vertoont ook de ruïnen van het verblijf en van de moskee van Soenan Moeria, mede een der nationale heiligen, bij de desa Tjal& op de helling van den Moe ria, al- waar men ook het graf van den heilige aanwijst.

Zuidelijk van Koedoes, bij Proewata moeten nog overblijfselen te zien zijn van het verblijf, waar de soeltans van Dfimak in den regentijd plachten te vertoeven, en dat vervolgens de kraton werd van Soenan Prawata, een zoon van DSmaks laatsten soeltan, Pangóran Trenggana.

Verder Zuidwaarts gaande vindt men in de desa S61&, eene enclave van Soerakarta, bij Poer- w&dadi het graf van den stamvader der Mata- ramsche vorsten, Ki G&Q6 S61&, den overgroot- vader van den stichter van het Mataramsche rijk PanSmbahan S6n&pati; en bij Kartasoera overblijfselen van de aldaar door Mangkocrat II in 1680 gestichte kraton.

Alvo rens nu tot de besprekmg van Moslimsche oudheden in de residentie Jogjakarta over te gaan, moeten wij nog melding maken van het heilige graf te TSmbajat, op ongeveer 12 K.M. af- stands Zuidwaarts van Klatdn. Dit graf is in verschillende belangrijke gebeurtenissen der Javaansche geschiedenis betrokken geweest en heeft in het bijzonder de vereering van Soeltan Agfing genoten. Men heeft er een tweetal be- schreven steenen blokjes gevonden, terwijl de begraafplaats verder uit oudheidkundig oog- punt merkwaardig is om de in Madjapahit- schen stijl opgetrokken gespleten poorten.

Bij de hoofdplaats Jogjakarta vindt men te Pldrdd de overblijfselen van de kraton van Man- koerat I, en te Pasar^G(5^6 van de kraton van Matarams eerste vorst PanSmbahan S6napati, die aldaar be westen de moskee begraven ligt, waar o.a. ook zijn vader *Ki Ge<^6 Pamanahan*, zijn zoon PauSmbahan Krapjak en, naar men

zegt, ook de Soeltan van Padjang hunno laatsto rustplaats hebben. Do moskee, die door S6napati gebouwd zou zijn, bezit poorten van dezelfde bouwordo als de oude moskee te Koedoes.

Op een 15 K.M. afstands Zuidwaarts van Jogjakarta heeft, men op een houvcl de door Soeltan AgSng aangelegd begraafplaats Imagiri, waar sedert Soeltan Ageng vele vorsten van Mata- ram, en later van Socrakarta en Jogjakarta be graven werden. Soeltan AgSn gs op volgr Man g- koerat I, gewoonlijk geïoemd Soenan Tegal aroeni, rust bij legal.

Naar West-Java overgaand dienen wo in de eerste p^aacs melding to make9 van de Astana (begraafplaats) van Soenan Gocnoeng Djati, den West-Javaanschen vertegenwoordiger onder de canonieke *waijs*, te TjirSbon. De Astana is tegen een heuvel aangelegd en bestaat uit vijf door trappen met elkander verbonden terrassen, waarva^ hot hoogste het graf van den heilige be vat.

In en bij de oude stad Ban ten vindt men de graven van de soeltans van Ban ten en ook sporen van de kraton. De moskee aldaar schijnt in aanleg ook oud te zijn, althans op dezelfde plaats te staan als het oorspronkelijke bedehuis. Ten Noorden er van ligt do begraafplaats Sabakin gk in g, waar o.a. Maulana Hasanoeddin, die als BantSns eerste Mo ham medaao sebe vorst wordt beschouwd, be graven is.

Hiermede is in het kort een overzich gegeven van de op Java aangetroffen grafmonumenten en overblijfselen van bouwwerken, die als Mo- hammedaansche oudheden beschouwd kunnen worden. Vele der vermeldc graven zijn cvenwel meervan. hagiologisch dan van oudheidkundig of historisch belang, terwijl ze bovendien slechts aan de hand van de trad itie te detenninceren zijn. Deze is intusschen op dit stuk veelal wel vast; niet alcijd, want ten aanzien van de rust- plaatsen van sommige der nationale heiligen b.v. bestaan er afwijkende plaatselijk overleveringen. Zoo zou Soenan Bon an g volgens de eene traditie bij de moskee te Toe ban begraven zijn, volgens do andere in de *perdikan-deaa*. Bonang-Wetan, waar de nog bestaande moskee door hem gesricht zou zijn. Van den populaircn heilige Soenan Kali Djaga vindt men oveneen s meet dan een graf opgegeven. Vo J gens de incest gangbaro traditie ligt zijn graf te Kaclijangoc bij Demak, waar nog afstammelingen van hem bestaan ; er zijn echter ook berichten, die van zijn graf te Pasar G6d6 bij Jogjakarta, en bij de de- sa Sirawitii tusschen Sid a joe en Toe ban gewagen.

Talrijk zijn verder de plaatselijke heiligen uit vroegeren of latrcn tijd. De vermelding van hunne graven, die weinig of geen oudheid- kundige waarde hebben, valt echter buiten het kader van dit overzich.

Wel dient nog melding gemaakt te worden , van inunten, *piagems* en rijkssicraden van op Java ' bestaan hobbendc Mohaimmeduansche staten.

De oudst bekende munt uit het Mohamme- daansche tijdvak moot aan het Bantfinscho rijk vastgelegd worden en dateert vermoedelijk uit de 16dc eeuw.

De *piagms* zijn afkomstig van Bant(5n en van Mataram. Ze bevatten op kopcr ocvelschriften betreffende diverse aangelegenheden, zooals do aanstclJing van hoofden, de toewijzing van go- bieden, de regeling van allerlei geschieden, het plan ten van peper, de vrijstelling van diensten,

de levering van rijst, enz. Die van Bantfin, waar- van do oudste Iudjab 1073 H. = 1662 n. Chr. is gedateerd, he bben alto betrekking op do Lam- poengs on zijn ook aldaar gevonden. Do oudoro zija m Javaansch schrift geschreven on do jon- gere, op cono onkolte uitzondering na, in het Javaansch met Arabischo karakters: allo zijn gedateerd in Hidjrah- jaren. De Mataramscho piag^{ms}, waarvaji de oudste uit den tyd van Soeltan Ageng afkomstig zijn, zijn met Javaan- sche karakters geschreven eiy zonder aangifto van het jaarcijfer gedateerd/

Van Bunt ■印 in Bangkalanmdt men rijkssie ra- don be waard in hot Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetnschappon.

Wat ten slotto uit de overige eilanden van den Indischen Archipel bekend is o mt rent hotgeen tot Mo h a n; me d a n s die oudheden gerekend kan worden, dienaangaande valt, door de luttolheid der gegevens, slechts weinig inede to deelen.

Rykssicraden van verschildende staatjes in Celebes, zoals Goa, Bone, e.a., voorts van Ban- djermasin en van Riouw treft men in hoogerge- noemd museum aan.

Verder zijn munten bekend uit Bini a, Makas- ser, Goa, — waarvan de oudste afkomstig is van Goo's eersten Mohammedaanschn voret Soeltan Alaoeddin' (gest. 1639 n. Chr.) on — van meerrccnten datum, n.L uit do 18deeuwten later— uit Band jermasin en Pon tian a k.

Eindelijk heeft men gegevens ointront de plaatsen, waar de vorsten van Soekadana- Matan in de Wosterafdeeling van Borneo be graven zijn, en vindt men gewag geniaakt van be- schroven vorstelijke graftombes te Pon tian ak, Mampawa en Sambas.

Literal itur: C. L. Blume, Toelichtingen aan- gaande d : nasporingen op Borneo van G. Muller, (De liidischo Bij, I, p. 152—153); Dr. F. D. K. Bosch, Da in scriptie op den grafsteen van het gravencomplex genaamd Teungkoc Peuot-Ploh- J'euot, (Oudhcidk. Verslag 1915); Dr. J. Brandes, Dric koporen platen iij den. Mataramschen tijd, gevonden in do residentie Krawang, (T. B. G. XXXII); Id., Nog cenige Javaanscho piagSms uit hov Mo ha in med aan sche tijdvak, afkomstig van Mataram, Ban ten en Pale in bang, (T. B. G. XXXII) me I do ve i-volgen in do din. XXXIV, XXXV, XXXVII, XLII, XLIII en XLV van hot T. B. G.; I(L, Nog iets overcen reeda gepubli- cccrdcn piagCm van Sukan AgSng, (T. B. G. XXXII); IdInleiding bij Serrurier's kaart van Oud-Bantdn, (T. B. G. XLV); H. T. Dajnst Atjdh-historie, (Zie Decl I dezcrEncycl. en Kol. Tijdschi'. ode jg.) : Gids voor don¹ bezoeker van de schatkamer (van het Bat. Gⁿ). : Dr. G. A. J. Hazcu, Een beschromen kopore n plant uit de Lampocngs, (T. B. G. XLVIII); D. van Min loo pen Labberton; Geilnhietreerd Hand bock van Insulindc, do placen op p. 11, J08(5n 358; R. Hoescin Djajadiningrac., Critischo beschouwing van do Sadjarah BantSn, (zio den index); Id., Do stichting van hoc „Goondngan: gchdcien monument te Kocra Radja, (T.B.G. LVII) : K. F. Hoile, Pijagem van don vorsB van Mataram, (T. B. G. XIII); Id., Bijdragen tot de gschicdonis dor Preanger-Rogentschapi^en, (T. B. G. XVII); II. C. Hummc, Juvaansche inscription, (B. K. I.4, VIII);Dr. Julius Jacobs, Het familic- en kamponglevcn op Groot-Atjeh, II, plaat XIV— XVII, XXX en XXXI; Dr. Th.

W. Juynboll, De datum Maandag 12 Ra-bf I op den grafsteen van Malik Ibrahim, (T. B. G. LIII) ; A. Ligtvoct, Zijn de munten No. 287 on 288 van het werk van Professor jVxillics: Rcc^or- ches sur les monnaies des indigenes etc. van Makassaarohen oorsprong ? (T. B. G. XXIII); J. J. - . Meinsma, Eenc proklamatie van een SuLan van Bantam, (B. K. I.3, VIII) ; H. O. Jllies, Rcchcr- ches sur Ics monnaies dca indigenes de Farchipel indien ct de la pdninsule malaie; X P. Moquette, let over de munten van Bandjermasin en Ma- loeka, (T. B. G. XLVIII); Id., De datum op don gi- afscccr van Malik IbraEim te Grissec, (T. B. G. ^z LIV); Id., De grafstcncnt te Pase en Grissee vergclcken met dergcJykc mon umenten uit Hin- doestan, (T. B. G. LIV);Id., Deersto vorsten van Samoec*ra-Pase, (Rapporten van den Oudhcidk. Dienst. in Ned.-Indie 1913); Id., Verslag van mijn voorloopig onderzoek der lyiohammedaan- sche oudheden in Atjeh en Onderhoorigheden, (Oudhcidk. Verslag 1914) ; G. Muller, Proeve cener geschiedenis van een gedeelte der West- kust van hot oiland Borneo, (De Indischc Bij, dl. I) ; R. Poerawinata, Tjarios lalampahan----- waktoo njaba ka Djawa-Tengah, p. 6—11, en 17—22, (Serie uitgaven door bemiddeling der Commissio voor de Volkslectuur No. 97); R. M. A. Pocrwo Lelono, Lampah-lampahipocn — dl. I (ed. 1877) p. 93, 182, 211, 213, 215, 234, 239 241, 252—258, dl. II (ed. 1880), p. 7, 152 en 244—253; Dr. D. A. Rinkes, De Heiligen. van Java IV, Ki Pan (Jan a rang te-Tembajat, (T. B. G. LIII); Dr. Ph. S. van Ronkel, Bij de afbeelding J van het graf van Malik Ibrahim te Greslic, (T. B. G. ^z LI); Id., De datum op lieu grafschrift te GrSsili, (T. B. G. J. O. Schrieke, Het boek van.-'

Bon an g, p. 40; Mr. L. Serrurier, Kaart van Oud-Banten, (T. B. G. XLV) ; C. Snouck Hur- _ gron je, De Atjdhers, (zie der index), en plaat VII ^{td}, Arabic en Oost-Indief^{td}, Het Moham- medianisme, (in „Nederlands Indie, Land en Volk, Geschiedenis en Bestuur, Bedrijf en Sa- menleving, ondr leiding van H. Colijn.... door deskundigen", dl. I, p. 243); W. L. do Sturler, Proovo cener beschrijving van het ge- bied van Palombang, p. 186; Dr. H. N. van der Tuuk, Naar aanleiding van eene proclamatie van den Sultan van Bantam, (T. B. G. XXIII); Id., Lampongsche pijagSms, (T. B. G. XXVI); T. J." Veltman, Nota over do geschiedenis van het landschap Pidie, (T. B. G. LVIII) : Dr. R. D. M." Verbeek, Oudheden van Java, o.a. de Nos. 96, 103, 169, 177, 178, 179, 186, 388, 422, 437, 438, 440, 457, 460 en de daar geciteerde literatuuro, (V. B. G. XLVI) ; Prof. P. J. Veth, Java, 2de druk, dl. I, p. 211, 229—247, 395, dl. II, p. 1 en 8—9; J. J. de Vink, Uittreksel uit heE verslag over de werkzaamheden in Atjeh, (Oudhcidk. Verslag 1912— 1917); A. G. Vorder- man, Bijdrage tot do kennis dor oudhedon van Java, (T. B. G. XXXVI). M. en H. D.

Oudheden (Hollandsche). De monumenten van Nederlandschon oorsprong of onder Nederland- schen invloed ontstaan kunnen, wat hun kunst- belang betroft, niet op eon lijn gesteld worden met dio van do Hindoe- Javaansohe kunst. Do kerkjoa zijn eenvoudig, bijna sohamol, en wat nog van de oudo won ingen gespaard bleef, ligt in do oudo minder gezochte kwartieren en is of tot kantoron omgobouwd 6£ door Arabieren

en Ohineezen betrokken, daar do woonwijken der goeode Europeanen zich naar do nieuwe kwartieren der steden verplaatst hebben.

Voor het in ongeschildonden toestand belou- den van het nog bewaard was doze verandering weinig gunstig. De rijk aangelegde, hoewel veelal niet van verrijnden smaak getuigende landhuizen in de omstreken van Batavia, ona bekend van do teekeningen van Raci^oTn nagenoeg geheel verdwenen en van de open bar^o gebouwen zijn hot, op enkele uitzonderingen na-, aDeen de forten, die eenige historisheen bouwkundige waardebezitten.

Het is daarom ook niet to verwonderen, dat de belangstelling van do oudheidkundigen zich bijna uitsluitend heeft aangetrokkon gevoeld tot do inlandsche oudheden en dat a an het behoud van de Hollandscho monumenten onvoldoende zorg is besteed. Dat de algemene vcrwaarloozing echter zoover ging, dat de Hollandscho monumenten in den vreemde, met name in de later a an Eng- land pvergedragen kblonien, bet er bewaard zijn dan die, welke onder ELolandsch beheer blcven, getuigt zeker niet van groote pieteit van het nageslacht. In plaats van op goeod verzorging kan over het algemeen slechts op grove vcrwaar- loozing en onnooidge vermin king gewezen wor- den. De oode grafmonumenten in RSmbang., Japara., „Bantam zijn tot ruines vervallen, de zerken zijn z66 slordig behandeld, dat die van Coen spoorloos kon verdwijnen en die van Jan van Riebeeck als stoepsten diende in een achter- straat van Batavia. Het kasteel, aldaar, zoo vol herinneringen aan de wording van Nederlandsch Indie^o is afgebroken en do belangrijke forten te Banda. Axubon, Makasscr enz. ziin meer of xnin . . : -^emstig vermin'

- Terwijl reeds^oiang do aandacht der regeering gevestigd was op het behoud der llandscho mo- numenten, al we rd ook hierin nog te weinig ver- richt, scheen alle belangstelling voor de Holland- sche monumenten to ontbreken. Eerst in 1913 werd bij de reorganisatie van den oudheidkun- digen dienst ook do regeeringszorg tot dezo monumenten uitgebreid nadat een door Mr. Dr. J. C. Overvoord in 1911 ter plaarse ingesteld onderzoek hierop meer de aandacht had geves- tigd. (Zie Verslag 3^oan. Niet. onderzoek naar de monumenten jran Ned. oorsprong in de vroe- gere neJerzet tin gen buiten Europa, Ji o : ' 9^oo Jaar- verulag (1912) der Rijks Monumenten commis- sie bl. 44—63 en verkort in Bull. Ned. Oud- heidk. Bond, 1912, bl. 144—150).

Bij de rijke literatuur over Indie zijn de arti- kelen over de Hollandsche monumenten uitorst schaarsch; slechts enkele monographieen vallen te verxaelden, doch elk overziclit ontbreekt. Het onderstaande moet daarom beschouwd word on als pionierswerk, waarbij de volledigheid slechts valt te benaderen.

De aan dit artikel gestelde ruimle d wong tot eene slechts korte vermelding, waarbij echter ge- tracht is om de volledigheid te benaderen, zoover dit onder de gegeven omstandigheden mogelijk scheen. Bij de behandeling zijn de monumenten ingedeeld naar eenige geografische complexen : Ambon, Banda, Batjan; Celebes, Borneo, Sumatra en Java. "

I. GROEP AMBON. A m b o n. Over de oudo in- richting der huizen zie Valentijn 2-128. Door do vele aard bevingen zijn geen belangrijko oude ge- bouwen meer aanwezig. Eon huis heeft nog een

rand van Delftschotegols in do buitonborstworing.

Het kastepl Victoria is omstreeks 1580 door de Portugezen gobouw3-en na do vorovoring door Steven van der Haghen in 1605 vrgroort, daarna door eene gracht on eenen ringmuur omgoven en in 1657 jloor Gijssels mot zeepunten versterkt. In 167° adviseerde G. E. Rumphius om het kasteel " to vrlaten wegens den vervallen toestand en om de bezetting naar Laha over to brengen. Hiertoe werd in 1681 beslotpn, dochdit besluit word niet uit- gevoerd. Het kasteel is gebouwd als een onregel- matigo zevenhock met bastions; waarvan de bastions Hollandia en Gclria crst rechthockig waren, doch later zijn afgerond. Hot bastion Friesland en do muren aun do stadzijdjo zijn in do 19de eeuw afgebroken. Op Gclria staat een spietoren uit 1772. Behalvo een klein uitvalpoortjo waren er twee rijk versierde hoofdpoorten ; do Water- poort aan do zcezijdjo uit 1775, gebouwd door don ingenieur F. Wagner en do landpoort uit 1757, welke met de muren is afgebroken, doch daarna weder is herbouwd. Voor de Waterpoort zijn nog fragmen ten aanwezig van de voorwerken Adria- nus Julianus en Petrus Albertus. Op het ruimo kasteelplein vindt men nog eenige oude gebou- wen, waaronder een logies uit 1686, een magazijn met poortje uit 1786 en een kruithuis met ver- eierd front en opschriftsteen uit 1766. In en om het kasteel lagen vier steenen met opschriften betreffende verbouwingen in 1770, 1778, 1778/9 en 1785/6, die thans in den doorgang van do Waterpoort zijn ingcmetseld.

De Hervormde kerk is een houten gebouw op een steenen plint, een tweebeukige hallenkerk uit 1780. De slotplaten aan do buitendouren ver- toonen het monogram van den gouverneur Bernard van der Pleuren en in den voorgevel is een steen aangebracht met opschrift betreffende den bouw door den ingenieur G. N. V. Guericke. Ecu steen bij de kerk vermeldt een bouw van een vroegere kerk door Wagner in 177G. De afsluit- muur naast de kerk is met hekposten versierd. Het is een eenvoudig gebouw, dat echter inwen- dig door meubilair en rouwborden een aangena- men indruk maakt. Do kerk bevat een eenvou- dig orgel, een preekstoel met boogpaneelen en een lezenaar met Faam, c. 1780, een gouver- neursbank met pan eel- en enijwrc, c. 1780, en enkele eenvoudige ban ken, 15 rouwborden, J 687- 1816, een steen in den muur, 18)4, J1 zerken met wapens in en bij de kerk, 1664, 1687, 1G89 en 1696, 1706, 1724, 1744, 1763 (2 stuks) en 1767 en een obelisk voor H. Tielenius Kruythoff, 1822. Het zilverwerk bestaat uit 3 bekers met bloomrand, 1G80, 2 bordeji, 1643, 2 uit J G80 en een groot bo rd uit 1080, 2 doopschotels, 1C43 en 1772 en een kleinero uit 1684, en 2 blaadjes, Lod. XV, Amsterdamscho keur, in c. 1860 aan de kerk ge- Bchonkon. De kopereri doopbekkenstandaard op voet in uit 1741.

In hot Burgorwachthuis aan de Chireescho straat is een steen geplaatst met opschrift bot treffende den bouw in 1784 en op hot renderserf zijn 2 bronzen kanonnetjes, afkomstig van Pirob op Ceram, waarvan een gegolen door C. Grans in 1748. Te Batavia worden twee zegelstempels bewaard van do Weeskamer to Ambon uit 1674 en 1704.

Het blokhuis Middelburg te Paso, aan de land- engte van Bagoaalaja in 1686° gebouwd te/ v- vanging "vaiFTen ouder blokhuis van 162G. Een steen in den muur vermeldt de*crsto steenleg-

ging. Hot is thans eono ruino, gohecl onder waringinboomon bedolvon.

Op hot schieroiland Hitoo hggon nog onklo ruides van fortjes on blokhuzion uit do 17do eeuw. Hot blokhuis Rotterdam do Lariki ligt aan zoe aan con stroompje; hot was twee vordioopin- gen hoog, waarvan alleon do ondersto nog in wezen is, een terras mot een zoskant spiatorontjo. Hot wêrd in 1633 door Gijssols gebouwd en word in 1656 door De Vlaming bonoemd. By hot blokhuis staat cen gedeelte van eono omheining met steenen hekposton; op hot erf staan twee oudo kanonnen 'in den grond. Het blokhuis Anister- dam do Hila, c. 1636 gebouwd, staat niet ver van do plek, waarop het Kasteel van Verre door Steven van der Haghen in September 1600 bij Kaytello werd gesticht. Het werd in 1656 door do Via min g vergroot. Het is een grootendeels van rolsteenen opgetrokken gebouw van twee verdieping on een weergang onder het thans verdwenen epitse dak. Een steen vermeldt den naam en een andere is gebeeldhouwd met het wapen van Do Vlaming. Het blokhuis wordt omgeven door eono ommurde ruimte met twee bastions on twee vertrekkon. Bij het blokhuis liggon nog verschillende oude kanonnen, waarvan eon met het monogram der kamer Amsterdam^n een mpt het jaartal 1799. Bij het bloEKuis staa een een- voudig houten kerkje op steenen plint, een hal met voorgalerij met bewerkto spijlon en gepano- Icerde douren. Een steen met opschrift vormoldt do stichting in 1780/1. De kerk be vat een preek- stoel, een dito voor den goeroo en 2 eenvoudige ban ken. Do bel, die buiten de kerk hangt, is in 1675 door Gerrit Schimmel te Deyentox gegoten. Bij do kerk liggen 2 kanonnen met het monogram dor kamer Amsterdam.

Volgons mededeeling van den Heer Rothmeyer, gezaghobber van het Gouvernementsvaartuig de Zwaan, zijn er ook nog eenvoudige oudo preek- stoeltes in do reeds in do memorio van G. Demmer (1647) vermeldo kerkjes to Alang en Liliboi.

De eilandjes bij Ambon waren overdekt met fortjes, waarmede de Compagnie haar monopolio trachtto te hand haven, doch dio na do hong- tochten voor een deel in verval kwamen of we- gons do kosten werden opgeheven. De bolang- ryksto nog bestaando ruiies zijn:

hot fort Hoorn to P i l a u w of H a t o o h a , cone vierkanto ommuring met borstworing on 4 hock bastions van koraalsteen uit do 2do helft dor 18do eeuw; op liet bastion aan do zeozijde fjtat eon «pictoren. Van do bijbohoorendo ver- trokken zijn nog overblyfselen aanwezig. Volgens Valentijn kostto do eerste aanleg slechts 306 gulden.

Zeeland ia opHarooke. Dit vorving in do tweede helft der 17c eeuw het in 1626 onder J. van Gorcum gebouwd en in 1656 opgehoven forlje. Hut is eono vierkante onnuring mot 2 hocktorens. De inuren zijn gedeeltolijk ingestort; eon eenvoudige poortje be vat een sJuitsteen met don naam van hot fort en het lator bijgovoegd jaartal 1822, hotwelk waarsclijnlijk op oono latoro horstoiling botrekking heeft. To vermolden Valien nog eon uitvalpoortjo en eon kruithuisjo. By het forb ligt con oud kanon.

Bolangrijker is het fort Duurstedo to S a p a - r o o a of Honimoo, hotwelk hot in 1626 als pagger gebouwd on omstreeks 1692 afgebroken fort jo Hollandia vorving. Een steon in do vor-

siordo poorb vormoldt do stichting onder Nico, laas Schagon, gouverneur van Ambon sinds 1690. Het is gebouwd op de pick van eon in 1652 afge. broken fort on ligt op con landtong. Hot heeft don vorm van cen uitgerekte ruit, ongoever 40 bij 100 M. Do scherpo punten zijn uitgebouwd to halfrondo bastions, elk met 10 schietgaten en op do storapo hooken zijn spietorens geplaatst. Do muur is mot een woorgang vorsterkt, wolke ook over de poort doorloopt. Doze wordt bereikt langs con trap van 24 treden.

Op con koraalhuvel bij het fort vindt men nog een oud grafteeken, cen obelisk op een vier- kant voetstuk, cn bij de dokterswoning een oud kanon met het monogram van de Kamer Zeeland.

Het blokhuis Beverwijk te N o e s a l a o c t is geheel door don tropischen plantengroei overwoekerd. Het vormb eono schilderachtigo ruine. Oorspronkelijk was hot blokhuis van een weergang voorzien; hot wordt bij Valentijn reeds in 1654 vermeld.

Van het fort Wantrouw op M a n i p a , in 1657 gebouwd ter vorvang van een door G. Demmer gebouwdon houten pagger, die in 1651 werd afgebroken, zijn nog slechts enkele onbeteekenen- de overblyfselen bewaard gebleven.

Overburg op L o e h o o werd c. 1897 door de inlanders geslecht, nadat een dorpsbrand be- hoeffte deed ontstaan aan bouwsteenen. Slochts eon deel der zijmuren met borstwering bleef be- houden. Het fort werd door G. Demmer gesticht.

Te Wahai op Ceram moot nog een kruit- huis met een overwelfden gang van een oud fort aanwezig zijn.

Tenslotto zij hier vermold het fort Defensio te Kajeli. In 1657 stond hier een pagger Cos burg, in 1664 Oostburg genoemd en in 1668 afgeloopen door do inlandescho hovolking. Daarna werd do pagger Defensio gebouwd, die in 1778 plaats maakte voor een steenen fort, hotwelk nog tot 1866 een garnizoen had van 20 man. Het bestaat uit eono vierkante ommuring van met klei en steenen opgevalde muron, met borstwering en vier hoekbastions, waarop twee Lod. XVI spie- torons uit 1783 cn 1787 (mot den naam E. Mazel), cn een uitvalpoortjo met. den naam Bruyns, 1785. Blijkens den stichtingssteen in do versierde poort is het fort gebouwd door Ir. Haga. Bij het forb stond cen kerkjo uit 1833, dat in 1911 door een nieuw werd vervangen. Een plank bevatte een Maleisch opschrift betreffende den bouw in 1833. Bij dit kerkje liggen eonigo oudo graven zonder opschrift on in hot dorp een kanon uit 1718 met het monogram der kamer Amsterdam.

Van de verschillende kleine fortjes op do eilanden, bij Demmer on bij Valentijn vermold, zijn geen overblyfselen bekend. In 1697 werden de houten paggera on do kleinere steenen for- ten geslecht.

II. BANDA EILANDEN. Banda Neira. De 8td bestaat uit hot Chincezenkwartier aan het Zonnegat, waar con oude, rondo muur met con- treforton wellicht cen overblyfsel is van cen oud rondecl, on hot door do fortan Nassau en Bolgica hiervan goschoidon Europescho kwartier, waar nog een groot aantal huizon hot type van do porkeniorswoningen voortoot, eone verdieping hoog wit goplacitrd, mot voor- en achtgalerij on kleinere zij vertrekkon, dio langs de voorgalerij uitspringon. Enkel. huizen hebben nog gepaneleordo deuren on ban ken. Do orveu zijn door

hooge, wit gepleisterde muren omgeven," en veelal zijn hierin nog de oude versierde poorten behouden, met pleisterwerk uit het midden en de 2de helft der 18de eeuw.

Aan enkele poorten zijn nog oude kanonuen als schampalen ingegraven.

De moderne Herv. kerk, uit 1875, bezit eenig zilverwerk uit de oude kerk, deels afkomstig van de opgeheven kerkjes van Poeloc Ai, Lontor en Rosengain. Hieronder zijn doopbekkens van 1635, bekens van 1635 en 1677, bordon van 1635, 1661 en 1693 en een koperen doopbekkenhouder van drievoet. Iste helft 18de eeuw. Een der bekens uit Rosengain is bijgemaakt naar een oud model. Er liggen 24 zerken uit 1668, 1812, met opschriften en deels (14) met gebeeldhouwde wapens, monogrammen, doodsexnblexnen enz. Eene zerk uit 1612 ligt thans op het erf van den coutrolour in het Chineesche kwartier en twee rouwborden uit de oude kerk (1753 en 1771) bevinden zich in bezit van den Heer Baadilla aldaar. Aan den ingang van de kerk liggen 4 steentjes met het monogram der V. O. C., waarboven de letter N. Een dergelijk steentje ligt op het kerkhof.

Do Oelisiwa, vereeniging der 9 hoofden van Lontor, bezit enkele oudheden van Hollandschen oorsprong: een fragment van een vlag met geboorduuden Hollandschen leeuw (17de eeuw), een begin 19de eeuw vernieuwde vlag als voren, een koperen leeuwje met pijlbundel en enkeltorsthoeden, gelijk ook te Oelah bij Saparoea en op Celebes zijn aange troffen, en die in de laatste jaren der 16de en in de 17de eeuw door de Hollanders zijn ingevoerd.

Van de forten staat het kasteel Nassau aan zee en Belgica op eene hoogte boven de stad.

Hot kasteel Nassau is in 1609/1610 gebouwd op de plaats van een oud Portugeesch fort. Het is vierkant met vier hoekbastions en zware met steenblokken bekleede muren, welke omgeven zijn door eene gracht met steenen walling. De twee bastions aan de landzijde met den tusschenliggenden muur zijn omstreeks 1895 geslecht. De hoofdingang ligt thans naar zee gekeerd en is met eene monumentale poort versierd. Het in 1617 gebouwde zee punt vertoont het stichtingsjaar in den buitenmuur en aan de zijde van het Zonnegat is een eenvoudig poortje met een brug met drie gemetselde bogen over de gracht.

Het kasteel Belgica werd in 1611 door P. Both gebouwd, daarna afgebroken in 1663 en in 1667 door Speelman herbouwd. Het is een vijfhoek met 5 ronde bastions binnen een lager liggenden vijfhoek met puntige bastions. Do zware muren zijn van vierkante steenblokken opgetrokken. In twee der benedenbastions is een gang uitge spaard en op de bastions staan een steenen schildwachthuisje en een lage klokstand zonder klok. Het binnenste fort heeft sterk schuin toeloopende muren en kasematten met steenen gewelven in de bastions; de torens van de bastions zijn c. 1895 afgebroken. De hoofdpoort is eenvoudig versierd en hiernaast is in den muur een steen geplaatst met opschrift betreffende den bouw. Op het binnenplein, met waterreservoir, liggen 5 kleine en 5 groote, oude, ijzeren kanonnen.

Tegenover Banda Neira ligt op Goenong Apidi de ruine van het fort Kijk in do pot, in 1665 onder Van der Vliet gebouwd, dat den ingang van de doorvaart tusschen de twee eilanden be-

strijkt. Het is gebouwd in den voru van cone halve maan, met eene vrij breedte voorvallende poort en hiervoor later aangebouwd voorhof met thans ingestorto versierde poort, waarvan het halfronde fronton met wapen thans naast do poort ligt.

Het eiland Lontor, waar de eerste perken in 1621 uitgegeven werden, vertoont nog eenige oude woningen der perkeniers met versierde poortjes, meest 2de helft 18de eeuw, en eenige oude graven. Het perk Groot Waling heeft een versierde poort met zware vlakpilasters ongestel uit de 2de helft der 18de eeuw en 2 zerken van de familie Van den Broeke, 1768 en 1772; Midden Waling een graf van Camphuis, zonder opschrift, Klein Waling een goede poort met opschrift uit 1769, drie graven van de familie Van den Broeke, 1769—1798, en een steenen grensmaal met Portugeesch opschrift van 1577 en Hollandsch opschrift van 1705; Boyauw een geornamenteerde poort, 3de kwart 18de eeuw; Weltevreden een poort van 1769 en een zerker van Pieter Nicasius, 1677 met latere bijzettingen van 1678, 1680 en 1762. Bij de trap aan het strand vindt men een steen met inschrift betreffende de vernieuwing in 1754 en bij Kampong Lontor aan het strand een fragment van een tomboe met Indisch opschrift in kapitale letters, 1771. Hot perk Bo vander Dender heeft een poortje met wachthuis, Babimandi een poortje en Beneden Dender een perkeniershuis van afwijkend type.

Het voornaamste fort is het fort Hollandia, in 1621 gebouwd en vierkant opgetrokken van koraalsteen met vier hoekbastions, waarvan een met ronden spietoren. Een 17de eeuwsch fortje op den bergrug boven de trap van Celamo, van klei en steen, met gemetselden koker met poortje als in gang, is waarschijnlijk de redoute Celamo, vermeld in 1624 en vernieuwd in 1664. Het fort Concordia ligt op eene hoogte aan zee op het perk Wayer en is eveneens vierkant met drie hoekbastions, deels met steenen gewelven, con rond spietorentje en een eenvoudig poortje.

Op Rosengain vindt men geen oude huizen of graven. Het kerkzilver is in 1911 naar Banda Neira overgebracht.

Poeloc Ai vertoont nog enkele oude perkeniershuizen als op Lontor, meest met versierde poortjes uit het midden of de 2de helft der 18de eeuw. Welvaren heeft een versierde poort met opschrift betreffende de stichting door P. van den Broeke (1754), een klein poortje en een voreerde bordestrap; Weltevreden een eenvoudig poortje, even als Matalengo. Op een oude begraafplaats op het eiland liggen drie zerken van do familie Van den Broeke, 1656(?), 1677 en 1754.

Het belangrijkste op het eiland Jiot fort Revenge, gebouwd in 1616, deels ingesloort in 1687 en verbeterd in 1730, een vijfhoek met 5 bastions, een toegang met tongewelf en een poort met versierd front aan de buitenzijde. Een kruitkamer onder een der bastions is met een tongewelf overdekt; overigens zijn slechts do fundamenten van een groot gebouw in het fort aanwezig. In het fort ligt een ijzeren kanon met hot monogram van de Kamer Amsterdam der V. O. O.

Nooalaet. To Leinito vindt men op een klein landtong het blokhuis Beverwijk, opgetrokken van koraalsteen, keien en leijn, en 2 verdiepingen hoog met 2 M. dikke muren aan den voet.

Pocloo Roon. To Nailaka mooten nog frifgenonten over zijn van con in 1GIG door do Engelschen gobouwd fort.

III. BATJANGROEP TUSSEHEN BOEROE . EN » HALMAH'RA . To Sanapa en SoolooBCSi vindt men het fort Alting, waarvan do viorkanto ommuring met 2 hoelbasfions elk met een spio- toren nog aanwezig is. Aan de poort is con oudo slotplaat. Do oniniuring en de platvormen der bastions zijn van het slotplein af bereikbaar door twee stenen trappen. In de bastions is eeno kruikamor en een cachot mot steenon tongewolf. Het plein is nog geheel door gebouwen omgeven, waaronder de commandantswoning met galerij 2do helft 17de eeuw. De kruiskozielen zijn voor de onderste helft met luikjes on voor do boven- helft met rotan vlechtwerk gesloten. Tot 1910 woonde hier een vertegenwoordiger van den sultan, van wien waarschijnlijk nog een oudo statiezetel op 6 bokspooten afkomstig is. In de bijgcbouwen vindt men eenigo oudo ijzoren kogels en een voorlaadkanon. De buitenpoort be vat een steen xnet inlandsch opschrift.

Bij Lodji moeten in zee nog de fundamenteen gevonden worden van een groot steenon gebouwen en in het dorp 'de overblijfselen van een beriteng.

Op het eiland B&t. j.a.n is volgens contract van 1609 een fort Barneveld gebouwd, dat volgens den stichtingssteen in 1613 gcreed was. Het is eene vierkante ommuring met borstwering, 4 hockbastions en een poortgebouwen. De oudo gracht is nog gedeeltelijk aanwezig. Het fort ver- ving een ouder Portugeesch fort, dat in 1609 door Hoen was veroverd. In het poortgebouwen zijn eenigo steenon aangebracht, waarvan een met een gecompliceerd wapen, een met het wapen van Prins 5laurits en een met een Hollandschen leeuw, met een schip in den rechter benedenhoek. Een steen met Latijnsch opschrift en het jaartal 1613 was in 1886 nog deels te ontcijferen.

Van het fort Maurits op Jlakian en de aldaar gebouwd loges en versterkingen zijn geen restateilieu bekend.

Belangrijker is het kasteel Oranje te T o r n a - t e . Bit word door C. Matief de Jonge in 1607 gebouwd a l s fort Maleyo, als tegenwicht van het Sjaansche fort Ganuna Lam ma. Hot word in 1609 herdoopt tot kasteel Oranje en in 1636 mot een zeebolwerk versterkt. Het ligt aan zee buiten de stad en wordt gevormd door cono zwarc vier- kante ommuring met vier hoekbastions, waar- vnn een tot een zeebolwerk is uitgebouwd. Het i : : volgens vcrschillende opgaven 195 bij 113 of 203 bij 135 M. groot. Do ommuring bestaat in et n <lul>lcJen)nuur met opgevucln kern ; onder den rondgang zijn gewelfde vertrekken uitge- H)jaard. De Jjaar het land toegekeerde kant der onunuring is geslecht. Toegang tot het fortplein woult gegeven door een klein poortje aan do van <!*> stad afgewende zijdo en door cono vci'sicrdo)joort aan do zcczijdo naast het zeebolwerk. Volgens- een steen is do poort 1756 horbouwd. In <!(!H poortdoorgang is een gardcloknael en in do binnenmuren zijn eenigo steenon ingemetseld, waaronder een met het monogram der V. O. C., een uit 1658, een Latijnsch vers betreffende do apotheek en een jnet con Hollandschen leeuw met schip. Op het zee work Ktaat een klokstaad met een in 1603 gegoten bel met Latijnsch op- Kchrift, blijkens de toewijding aan de H. Maagd, van Spaanscho origine. De gebouwen op hot

fortplein zijn modern, behalvo hot commandants- huis en een eenvoudig huisjo op hot zeeowerk.

In do stad zijn door do velo aardevingen allo oudo huizon verdwncn, behalvo het huis C. 70, hetwelk eene deur met bovcnlicht bevat, geplaatst tusschen 2 kruiskozielen aan elk zijde. Het over- etokend dak rust op 0 kolommen, die op een Inag muurtjo staan.

De oudo Herv. kerk is in 1840 door eeno aarde- beving vernield. De tegenwoordigo word in 1841 gebouwd in den vorm van een uitgerekt zeskant met steenen onderbouw en houten bovenbouw, gesteund door 2 rijen van 2 pilaren.

De kerk be vat 2 zerken met wapen s, 1714 en 1727, en op het kerkhof staat eene eenvoudig© tombe, 1679 en 1696. Buiten het kerkhof vindt men nog 2 grafnaalden uit het begin der 19clo eeuw. Hot in wendigdo van de kerk wordt verleven- digd door vier grafborden uit de oudc kerk, uit 1727, 1773, 1784 en 1800. De kerk bezit ge- graveerde bokers, 1652 en 2 uit de 18de eeuw, een doopbekken met medaillon uit 1652 en 2 hierbij behoorende borden, alles gemaakt te Batavia, 2 onversiorde borden met 2 schotcls en een messingen doopbekkenhouder op een drievoot, 2de helft 18de eeuw.

Van de kleinere fortjes vindt men nog de forten Telo.cp....of Hollandia en Kajoemrah. Teloco ligt op eeno rotspunt in zee/ een halve mijl ten Noorden van het kasteel Oranje. Het were! door de Portugeezen gebouwd en wordt reeds in 1606 vernield. In 169G werd het aan

den koning van Ternate afgestaan. Het is een bolwerk met steenen ommuring en 2 bastions; In den doorgang onder het fort is een steen inge- jnetseld met hetzelfde gecompliceerde wapen als in het fort Barneveld op Batjan. Het ge- heelo fortjo is thans eene ruine.

Ook bij Kajoemdrah is de toestand weinig beter. Het geheelc fortplein is door planten- groei overdekt. Hot fort bestaat uit eene onregel- matige vierkante ommuring met 4 puntige hoekbastions; do slotgracht is nog deels aan- wezig. Balkgaten geven do plaats aan der ver- dwenen fortgebouwen. Buiten het fort ligt cono oudo Hollandsche graftombe met verweerd opschrift. De bouw van het fort wijst op het begin der 18de eeuw. Do toegang geschiedt door een poortgleuf met pilasters en was waarschijnlijk vroeger met een eenvoudig poortje ver- sierd.

Van het fort Kota Djangji op den weg naar Castello is nog slechts een steenhoop over, waarin (Jrid libekpunten to onderscheiden zyn.

In het sultanspalcis zijn eenige gouden en zilveren voorwerpen, deels geschenken uit den tijd der V.O.C.

Op het oiland T i d o r e zijn waarschijnlijk geeir restes luecx aan te wijzen van de oudo fortjes, daarentegen moet in do Sahoevlakto oJK II a I in a h e r a, nog eeno baksteenen zuil aanwezig zyn mot hot monogram der V. O. C. en het jaartal 16... Blijkbaar is dit een bewijs van inbezitting van het land, gelijk er o.a. in Zuid-Afrika voorkomcn. Het jaartal zoude dan of 1611 of 1653 inooten zijn. A. :

IV. GROEP CELEBES. De vstigen op Celo- L. bos beperkten zich in don Coinpagnie^ tijd tot - J onklo havonplaatson on do bmgving va 眼! Menado. Men vindt nog oud-hoHandsche her- ■ ʼ ʼ ʼ inningen te: . . ■

a. *M e n a d o*. In 1655 werd een houten fort de Nederlandsche Stand vastigheid gebouwd, hetwelk in 1673 onder Frans in steen is vernieuwd en toen den naam verkreeg Nicuw Amsterdam. Het is waarschijnlijk in 1703 ver-groot. Het fort ligt buiten de stad aan zee en is gebouwd als een vierkante ommuring met borstwering en dubbele opgevelde muren. Van de vier hoekbastions zijn de twee aan de zeezijde rond en met verhoogd emplacement en die aan de landzijde vierkant. Het fortplein is tusschen de muren 85,75 breed en 45 M. diep. By het slechten van een de-land bastions werd een oud kruikamer met gangen ontdekt. De muur aan de landzijde is 1908—1910 afgebroken, nadat reeds c. 1900 met de ontmanteling begonnen was. Van de oude poort aan de landzijde staat nog slechts het poorthuis met den naam en het jaartal 1703. Do gebouwen in het fort zijn alle modern.

In het magazijn tegenover het fort lagcn in 1911 26 bronzen lila's afkomstig van Pose en op het residentserf ligt een fraai bewerkt oud Hollandsch kanon, in 1621 door Willem Wege-waert in den Haag gegoten. Dit stuk geschut is te Limboto gevonden en daarna naar Menado overgebracht.

De moderne Herv. kerk is als gebouw onbelangrijk. Zij is van 7 koperen kronen, model 2de helft 18de eeuw en c. 1840 in Holland gekocht, en een zeer mooi gedreven avondmaalschotel, in 1820 door het kerkbestuur te Batavia aan dat te Menado afgestaan. Dit belangrijk kunstwerk is waarschijnlijk in de tweede helft der 17de eeuw in Holland gedreven.

In de Minahasa vindt men nog enkele Hollandse oudheden in de dorpskerkjes te Tomohon, Tondano en Remboken. Het zijn kaarsen kroontjes van het model uit de 18de eeuw, die waarschijnlijk na de oprichting der kerkjes in of na 1820 uit Holland zijn overgebracht.

b. *A m o e r a n g*. Het fort is gebouwd in den vorm van een halve maan, met een Jateron, thans half ingevallen rechthoekigen aanbouw. In de ommuring zijn de fundamenten van een groot gebouw. Er liggen vier oude kanonnen, waarvan een met het monogram der kamer Amsterdam en een met dat der kamer Zeeland. In de kerk zijn 10 koperen wandlusters, stijl 18de eeuw.

c. Te Donggala, liggen in het museum twee sierkanonnen van de kamer Zeeland, waarschijnlijk afkomstig van Tolitoli of van Parigi.

d. Te Kwandang staat van het in 1766 gebouwde fort Leyden nog de vierkante ommuring met een rond hoekbastion aan de zeezijde. De N.W. muur is ingestort.

e. Te Bwoel ligt een vervallen fort.

f. Dat te Gorontalo is in 1911 geslecht. Het was een vierkant met ronde hoekbastions en volgens Van Koi slechts met aarden wallen omringd. Het is waarschijnlijk in 1852 gebouwd ter ver-ringing van een fort uit 1756. Bij het fort vindt men enkele oude graven zonder opschrift. Aan den weg naar Panipi liggen de ruïnes van twee kleine bergfortjes.

—g. Het belangrijkste is het kasteel Rotterdam Je Makasser, hetwelk nog vrij goed is bewaard en waar ook nog de oude gebouwen op het slotplein behouden bleven. Het ligt aan zee op de plaats van het Portugeesche fort Oedjoeng

Pandjang of de Vijfhoek, hotwelk in 1669—1677 door de Hollanders word verbeterd, met een waterpoort en een landpoort voorzien en in 1679 versterkt met het thans verdwenen ravelijn. Het vertoont een onregelmatig vierkant met breed front aan zee, met 2 orillons aan de zeezijde en 2 bastions aan de landzijde. Het kasteel is nog grootendoels door een gracht omringd en bestaat uit een oppervlakte van 1477a bij 125 M. De toegang geschiedt door een S-vormigen gang aan de landzijde, waarvoor de reeds verdwenen redoute lag, en een toegang met voor-bouw en 3 poorten aan de zeezijde, waarvan de middelste nog de oude met name Is beslagen deuren heeft behouden. Bij den kleinsten toegang is aan de pleinzijde een steen met het wapen van Rotterdam onz. In 1909 is de muur achter de kazerne afgebroken en is de muur aan de land-zijde verlaagd. Nicuw verminkingsplannen in 1911 zijn gelukkig nog intijds gekcerd.

In het midden van het plein staat de kerk met spitsboogramon en met een lagen onderbouw, die tot magazijn diende. Do raassieve toren, die door een brandgang van de kerk gescheiden is, rust op een open onderbouw met bogen en kruisgewelf. Waarschijnlijk dateeren kerk en toren nog uit den Portugeeschen tijd. Tegenover de kerk, welke thans als kleedingmagazijn dienst doet, staat het gouverneurs-huis met kleinere gebouwen en hiertegenover het roepen-logies. Deze gebouwen, welke twee verdiepingen hoog zijn, met schuin oplopende daken en top-gevens, dateeren uit 1686. Later zijn hieraan toegevoegd een magazijn in 1720, een arsenaal in 1770, een logies voor onderofficieren in 1791, bergplaatsen in 1809 en 1820 en eenige kleinere gebouwen uit den lateren tijd. Het geheel vormt, trots de latere bijvoegingen en verminkingen, nog een hoogst merkwaardig geheel en we I het belangrijkste complex in Indië sinds het sloopen van het kasteel te Batavia.

De post Vrdenburg aan het Koningsplein is in 1702 gebouwd. Het is een blokhuus met zwaren onderbouw en slechts door een liouten buiten-trap toegankelijke verdieping met weergang met steenen borstwering. Het vierkante spits toeloojende dak steekt over den weergang uit en rust op pijlers op de borstwering.

De moderne Herv. kerk (1885) is van 13 ruitvormige wapenschilden, 1677—1777, een koperen doopbekkenhouder op drivoet, midden 18de eeuw. 2 gegraveerde bekers, c. 1700, een Lod. XV vaas, 2 schotels uit Batavia, 4 border, waarvan 2 met gegoten rand, mede te Jiataviu vervaardigd en een prachtig gedruvcji doop-schotel, Hollandsch werk uit de 2de helft der 17de eeuw. Het kerkelijk archief is belangrijk en hierin vindt men ook 2 zegelstempels, een van Macasser uit 1784 en een (uit Ain bon ?) uit de 18de eeuw. Het goed onderhouden kerkhof bezat enkele oude tombes zonder opschrift en een monument voor de vrouw van gouverneur Roelof Blok, ovcri. 1758, waarbij een grafsteen met wapen van den gouverneur P. G. van der Voort (overl. 1780).

De oude stad is volgens een roosterplan gebouwd en bevat nog enkele oude huizen, meest volgens het Java-ijp mot voorgalerij met kolommen (vgl. het Scheepsagcentuur aan de Wijlcni'kade). Het dak steekt over de straat uit en is over dien uitsprong van onden hori-

zontaal afgeschoten. VerschiHendo huizen zijn twee on drie verdiepingen hoog. Een huis aan de Tcrapelstraat vertoont nog een luifel. Uit de eerste helft der 19de eeuw dateeren de strafgo- vangingen aan het Koningsploin, met globokte pilasters, het Lands pakhuis aan de Midden- straat en een groep pakhuizen aan de Wilhel- minakade. Alle huizen zijn wit goploistord.

In het Museum aan het Koningsploin vindt men, naast belangrijke inlandische oudheden, twee kleine bronzen voorladers, waarvan een met het monogram der kamer Rotterdam en een met dat van de kamer Enkhuizen. Dit laatste stuk is in 1764 gegoten door I. Borchart to Enkhuizen. Verder nog een Delftsch servies met een bergachtig landschap met koeien.

Op het land good Losari, ten Oosten van de stad, staat een gedconknaald voor A. Siso (1777 —1832) en de ruïne van een monument voor C. van Sypsteyn, echtgenoot van gouverneur Beemink, overt 1701. Het ingangshek heeft versierde posten.

Tot de rijksieraden van B o n 6 behoorden een lichtblauwe vanden vlag van Speelman, een gouden ketting met 2 medailles vercerd aan Aroc Palakka in 1666 en 5 padangs, waarvan een met het monogram der V. O.C. en het jaartal 1746.

V. GROEP BORNEO. Oude vestigingen op Borneo vond men te Sockadana, waar in 1606 een logo werd opgericht, te Lan dak sinds IGO 8, to Martapoera reeds v66r 1638, to Pontianak, alwaar in 1779 een logo en een fort vermeld worden, en te Bandjermasin, alwaar het fort Tatas lag. Ten slotte wordt nog een fort Puntiano aan de Oostkust vermeld. Volgens in 1910 en 1911 verstrekte inlichtingen zijn van deze oude neelcrcttingen geen monumenten raer in wezen.

V). GKOE? KLEIN ERE EILAN DEN EN BUITEN- POSTEN. Van de verschillende fortjes en vestigingen op de verspreide buitenposten is weij)i<X jneer uit den Compagniestijd bewaard gebleven. Volgens verkregen inlichtingen is op B o c <■ n o n nog een groote benleng aanwezig, thana als vorstenpalcis dienst (loot en beviid)dt zich daarin een goede wapencollectie. De bouw van een fort aldaar werd in 1613 toegestaan; waarschijnlijk dateert het fort van na de hierovering in 1667.

T" J"imu f>p 8 o c m b a w a bovindt zich een zfrk voor C. Schulcrus, over). IG73 en to Koe- p?ig o)> Timo r zijn nog de fundamenten ; > ; m w zig van het fort Concordia en waarschijnlijk- Ji j k nog cnkcln grafzerken ; te Atapoepoc op Timor (tiel. nene oude benting tot won in g voor den controuren te Laranloeka op Floros was, alhans in 1906, »og een deel van een oude Port ugoesche kerk aanwezig, aan S. Domingo gewijd. Alcn vond er een groot eteenou doop- vont, t.wee Portugeesche klokkon on ccnigo oude kerkschatten.

VII. OKOEF SUMATRA. Do vestigingen aan de Westkust waren aan zoovcol wisselingen onderhevig, dat hiervan volgens officieel mede- (kijcln geen gen ni on union ton mcor aan we zig zijn. Iohalvo in Pad ang, waar do Compagnio in 1660 een residentie vestigde, clio in 1667 tot hoofdkantoor van do Westkust werd ver- Jioven. Benkoolen word in 1686 in vollon vrede door do Engelschen geroofd en word eerst in 1825 aan Nederland teruggegevon. Wat al-

clear nog aanwezig mocht zijn, zal dus waarschijnlijk van Engdschon oorsprong zijn. Aan do Noordkust was do Hollandscho invloed gering. Te Palcmbang, dat in 1778 leenroerig word, was een fortjo, doch monumenten, die aan do oude Hollanders herinnoren, schijnen niet bewaard to zijn.

To Pad ang vindt men de ruino van het oude fort met vierkante omwalling met vier hoekbastions. In licit Chinczcnckwartier, het oudsto stadsgedcelte, staat nog een huis (Hong tek ting) met geprofileerde balken en kinderbalkjes, achtgalerij op zuiltjes en een zonnewijzer, c. 1840, en in Kampong Nias ligt een oude begraafplaats met cnkcle tombes. Een zerck van den opperkoopman E. Buyk, over], 1730, ligt in een Chinesecho wasserij by Pasar Barong.

Op de eilanden bij Sumatra zijn geen sporen van de oude nedorzettingen bekend. Alleen zijn op Pontjan Ketjil in de golf van Tapanocli nog ruines van het in 1755 door de Engelschen ge- bouwdo fort aanwezig on graven van de bezet- ting.

VIII. GROEP JAVA. a. Batavia en o rage v i n g. Aan het bekende kasteel van Batavia herinnert nog slechts do door Van Imhoff gestichte poort aan den Heerenweg. Oor- spronkelijk was aan de poort een open galcrij verbonden.

Het stadhuis is gebouwd 1707—1710 en vertoont een massieven bouw van 2 verdiepingen met kruiskozijnen en opgaand dak en achtkanten koepd, waarin een klok, in 1742 gegoten door J. B. Lcmcke. Do weinig versierde gevel wordt gebroken door een voorbouw in het midden, welke gelijkvloers open is en op de verdieping met vlakke pilasters in de pen an ten is versierd. De voorbouw wordt bekroond door een driehoekig fronton met Justitiabeeld. Tcrzijde van den hoofdbouw sluiten do cachotten aan. Inwendig is het gebouw eenvoudig gchouden. Het trap gat is met een balustrade voorzien. Bien vindt in het gebouw een oud kast met familiewapens, een drieluik, Saloino's eerste gerecht, met twee vleugelstukken door J. J. de Nijs, c. 1660, en een uurwerk, vervaardigd door A. T. Clerken- well to Londen in 1788.

Van de oude kerken is nog slechts do Portugeesche Buitenkerk behouden. Deze is een baksteenon gobouw met langwerpige vierkant grond- vlak en inwendig in drie hallen verdeeld, waarvan do houten tongcwlven op 2 maal 3 zwarc, oorspronkelijk houten koloinmcc rusten.

De in gang is met een eenvoudig poortje versierd. De kerk bezit een achtkanten preekstoel door H. Bruyn, 1695, met koperen lezenaar en een bijbel met zilvoren beslag, uit 1714, twee houten appliques met koperen kaarsenstan- daards, een gouverneursbank met kolommen en paneelwerk uit 1695, waarin een zilveren plaatjo bevestigd is, waarop hot geschenck van den in- landschen sergeant N. ColJo vereeuwigd staat, en enkele convoucligo ban ken met paneelwerk, een orgelgalerij met gesnedon kast uit 1693 en een orgel uit 1860, vervaardigt door E. F. Rijkmans. Verder vallen to vermeldon een houten bord met opschrift betreffondo do sticht ting en inwijding der kerk, vier koperen kronen met wapenschildjos, 3 grooto rouwborclen van don Gouverneur I. Reyn st, f 1775, O. E. Marci, gchuw mot A. H. Wiese, 11805, en J. L.

Cotshuisen, geh. met P. Walbeek, f 1805, en 6 ruitvormige rouwborden 1719—1762. Tot het gewone meubilair behoren 4 stoelen met snij- werk en een tafeltje met bokspooten. Op het ommuurde kerkhof liggen 6 zerken met wapens uit 1701—1728 en zonder jaartal, waaronder de zerk van Gouverneur H. Zwaardercroon, overl. 1728.

De zerken van do begraafplaats bij de koepel-kerk zijn o verge brae ht naar do begraafplaats Tan ah Abang. Men vindt aldaar 66 beworkto zerken met wapens uit de jaren 1647—1809 en eenige uit deii tijd na 1815. De in gang van dit kerkhof bo vat. een opschrift uit 1844.

De Willemskerk te Woltevredcn, uit 1839, is gevolgd "3e-bude"KdepeUceirlr. Do preok- stoel uit die kerk uit 1673 is later hierheen overgebracht.

De kerk bezit borden met namen der predi- kanten der Portugeesche gemeente, 1633—1787, van de Nederduitscho gemeente, 1619—1810, en van do Luthersehen, 1746—1854, met een- voudig snijwerk 3do kwarb der 18de eeuw, een foho bijbel gedrukb bij Paulus Aertsz. van Rave- steyn te LgeideJn 1637, met koperen hoeken en klampen. een dito bijbel, in 1748 gedrukt bij N. Goetsee te Gorinchom^enkelo oude stoelen, Iste helft 18do-eeuw, en 3 kleino stoeltjos van ebbenhout, een ijzeren geldkist c. 1700. Het zijlverwerk besiaat, behalve eenig modern werk, uit een gouden doopschotel met geslagen Lod. XV rand (keur: Batavia), legaat van den Gouv.-Generaal Mr. D. van Cloon, overl. 1732; een zilveron doopschotel met gedreven medaillon met wapen van A. Adriaensz., 1695; een zilveren standaard voor het doopbekken, op drievoet, 1733; 4 bekens, gegraveerd, zeer goed werk uit Batavia, geschenk van den Gouv.-Generaal J. Camphuys, overl. 1695; 4 zilveren brood- gchalen als voren; 2 Lod. XVI zilveren wijnkan- nen, Amsterdamse keur, en 2 laat Empire, 2 offerbussen en 4 christoffel kandelaars. Van de kerk te Toegoe worden bewaard een. rond© Bchotel met eierrand, 1743, een achtkant ge- schulpte schotel, 2 gladdo zilveren bekens, 1745, en eenig eenvoudig werk. Van de Luther- sche kerk zijn afkomstig 2 zilveren achtkant geschulpte schotels, 1747 Bataviaansche keur, 2 schalen met gegoten 1 ofwerk, 1778, een gegoten zilveren bel, *einde 18de* eeuw Amsterdam- sche keur, een vierkante zilveren offerbus en 2 eenvoudige koperen bussen, een zilveren en een verguld zilveren kelkjo.

In de Katholiek kerk wordt een wijzkruis bewaard vanTI^rUuyjcin"uit den tijd van paus Clemens VII. De kerk is modern.

Het voormaligepaleis aan het Waterlooplein, thans voor bureau ingericht, is Tibor." Daendels gesticht en in 1828 onder Dubois vol- tooid. Het is een groot gebouw van 2 verdiepin- gen op een geblokte ondervdieping, het jnid- denstuk met gegleufde kolommcn on do vleugels met gegleufde pilasters in de penanten. Het middengebouw wordt door poorten van do vleugels gescheiden. De kroonlijst is met triglyphen versierd en wordt door eene borstwering afge- dekt. Inwendig is het paleis zeer eenvoudig. Men vindt er enkele oude meubels, eeno staando klok van P. Maulat (2e helft 18do eeuw), een tinnen inktkoker met het monogram der V.O.C. en enkele echilderijen, met name verscheidene

zcogezichten, portretten van do laatste stadhou- ders, van Van der Oapollon en do Kock door C. Kruseman, Van Imhoff door P. van Dijk, 1742, enz., lord Minto door G. Chinnry. Do vroeger hier aanwezig eerie jfortretten van Gouver- ncurs is naar het Paleis to Rijswyk o verge- bracht. De oudero iOfiti-eiten zijn vry dhbclang- rijkjo copijen of naar gravures vervaardigd. Do eerie is in ho begin der 20ste eeuw vry slecht gerestaureerd. Do aldaar aanwezig serio van kleino portretten is geheel zonder kunstwaardo.

Het paleis to Rijswijk, oorspronklik land- huis van Hope, eind 18de eeuw, word door Daen- dels begui 19do tot paleis ingericht. In het jmid- den der 19do eeuw werd het vergroot met een aanbouw mot receptiezaal aan het Koningsplcin. Het oudste gedeelte staat op een hoog plint, waarboven de twee verdiepingen zijn opgetrok- ken, die door een triglyphenfries zijn gescheiden. Tusschen elk der ramen en deuren der beneden- verdieping zijn kolominen geplaatst met dubbelo kolommen op de hoeken. Middcnbouw en vleugels zijn door doorritten gescheiden. De bo ven- bouw springt bij de zijvleugols terug en is door een rechte kroonlijst afgedekt. Het geheel is wit gepleisterd.

Voor de particuliere gebouwen te Batavia valt in do benedenstad te wijzen op enkele nog gespaarde groote koopmanshuizen aan de Kali Besar, 1730 en 1743, uitvoerig door H. D. H. Bosboom beschreven (Oude woningen in do st ad Batavia en Tijdschr. XL (1898) bl. 542). Het zijn geheel Europeesche huizen, dio uit- munten door paneelwerk en geprofileerde deuren, mooie gesneden traple ungen en bovenlichten bo ven de deuren. Een der huizen heeft nog kruiskozijnen on muurbinten met zware kinder- balkjes. Het in 1911 door de Standard Oil Cy bewoondo huis heeft eene trap met godraaido spijlen en hoekstijlen met vazen, bovenlicht, paneelwerk en wanden met Deftsche tegels.

De kleinere huizen vindt men nog in de Buiten Nieuwpoortstraat, met groot verbonden deur- en raamkozijn, lange vooruitstekendo daken en boven de grondverdieping een op stijlen stundnd afdakje aan den gevel ter beschering tegen do fello zonnehitte. De stadsapothec aldaar, met aditerhof en bygebouwen, lieft eeno achter- galrij, welko rust op kolommcn op vierkanto sokkels. Do deuren zijn met paneelwerk ver- sierd en de gesneden trapleuning is met balustros verrijkt.

Eenvoudigo huisjes met verbonden winkel- raani en deurkozijn vindt men in de Tijgersstraat en de Buiten heerenstraat. De In ikon van hot winkelraani zijn zooclanig gemaakt, <lat hot bovenstuk naar boven opslaat en het onder- stuk naar bejeden en aid us tevens als uitstaljaest can dienst doen. Het dak steekt buiten den gevel uit en dikwijls is ook boven de grondverdieping een afdakjo aangebracht. Op de verdieping zijn de vensters met luijkes geslolen of met traajcs; enkele male]] nog met rotanvlchtwerk. Aan do luijkes vindt men, soms nog mooio oude hen gen. In de nu door do Opslerlin gen bewoonde wijken vindt men nog verschillende voorbecllen van de oudo bouwwijzo. Een merkwaardig sjnal huisjo van twee verdiepingen met steil oplopend over den gevel uitstekend dak vindt men aan de Stads buitengracht.

Do meeste grooto heerenhuizen zijn verdwe-

non na do overbronging van do woonstad naar Woltovredcn in 1808. Eon goeel bowaard typo lovort het Klecclingmagazyn aan do Binnen Nieuwpoortstraat, cun dubbel hcoronhuia met vlakken geplicistorden go vol met overstokond dak, waarvan hot overstok van ondcron horizon taal is afgeschotcn on van ondcrcn met pancelwerk versiorid. Hot midden van don go vol wordt verrijkt door con gesneden deuromljijs- ting, dio a ls travco rond hot middelste vonster der verdieping is doorgovoerd. Do penanten onder de vonstors der verdieping zijn met sny- werk versierd. Allo huizen zijn wit goplicisterd.

Do grooto huizen aan hot Koningsplein te Weltevreden, mot breedc ingebouwdc voor- galerij op kolonimen, gaan terug tot de eerste helft der 19do eeuw. Zij zijn gevolgd naar de inlandscho pandap&'s, gewoonlijk slechts eeno verdieping hoog on van alle zijden door do erven omgeven.

Voor Batavia valt ten slotte nog to wijzen op het opschrift ter herinnering aan den verrader P. Erberfelt (zie aldaar) bij de Portugeescho Buitonkerk, een houten leeuw mot het wapen van Batavia in het Hcrtogspark en een sluisje met schot aan den Molenvliet-.

Het deftige huis uit den tijd der Compagnio is op uitnemende wijze vertegenwoordigd door de Compagnieskamer in het museum van het Bataafsche Gonoootschap. Met vindt daarin de rijkgesneden luiken uit het huis van G. W. baron van Imhoff (c. 1730), het deftige meubel- lair van ebbenhout en tai van gebruiksvoor- werpen uit het daglijksch leven. Do bekende collectio van het museum be vat o.a. eenige zegelstempels uit Batavia, Ambon, Semarang, Ceylon en Japan, zilveren tafels met vredes- verdragen, eeroopeningen, gcvclfragmenten en zerken. Het hier bewaard fragment van de zerk van J. van Riebeck is in een op welling van ondoordachtc goedceefscheid aan het museum to Kaapstad afgestaan. Zeer belangrijk is ook de collocie teekeningen en afbeeldingen, waaronder do collecties J. W. H. Ad or, van Leeuwen en Boursso Wils.

Speciaal Indisch zijn do pilings of begrafenisshotels, zilveren schalen met gegraveerd wapen en inschrift, die aan de dragers en afleg- gers ter gedachtnis werden vereerd. Bij do be- grufenis van den onderkoopman J. E. van der Schuer in 1734 werden deze volgena testament vereerd aan elk der 24 dragers en aan do 2 afleg- gers. Van deze pi rings zijn 17 verschillende voorbeeldcn bekend uit de jaren 1659—1799.

De eilandcn voor Batavia bevatten nog versclllonde oudo herinneringen. Op Onrush vindt mon do fundamenten van oudc gebouwen (Timmer we rf, kerk en fort Beckhuus uit 1671), eeno put en zerken, 1719—1772, bene vens ver- schillendo stoonon of an rd on grafhouvls zone! er opschrift, op K o r J < h o f do fundamonten van loodsen cnz. en de ruino van oncn oud, rond fort. Op P u r m e r c J l c l (Poctloo Sakit) is do ruino van een rond fort nog in boteren toestand. Do ingang is op do vordiepiing on daaronder bevindt zich eon overvclfdo kruikamcr. Do binnongang golykvloors geeft met 7 door rondbagon afge- ulotcn oponingen toogang tot de put binnon het

fort. Het eiland is gcheel begrocid, zoodat zon- dor schooi maken van het terrein niet is na to gaan, of or nog oudo graven aanwezig zijn. Ook

op P o o l o o K d l o r is nog do ruino van een rond fort met spoor van een verdedigings- gracht. Bij het dorppo vindt men een oudo put. Op Edam is nog de ruino aan we zig van het door J. Camphuya gebouwdc landhuus. Een daarbij in het houtgewas verscholcn stonhoop is waarschijnlijk de ruino van een verdwcnen grafmonument. Aan het strand vindt men dri o gemetseldo putten, waarschijnlijk oudo wator- rcservoirs.

De oude fortjes om Batavia zijn geslecht en van rijke lusthuizen uit het eindc der 17do en de eerste helft der 18do ceuw is weinig belang- rijks bewaard. Men vindt nog de oudc landhuizen Matraman Tandjong Oost, afdecling Meester Cornells, PSkajoeran Ponclokgedd, beide afdecling Bekasi en Tjcrigkareng afdecling Tange- rang, waarbij eene oudc poort. Dicht bij do stad, aan den Molenvliet, bleef het thans door

Mijnwezen betrokken buitenverblijf behouden, een groot dubbel huis van twee verdiepingen met overstekend dak, stoep en versierd© deur- omlijsting. De gepleisterde gewel wordt slechts gebroken door eenvoudige paneelwerkversiering in de penanten en door do onlijstingen der vensters. Het landgoed Tjamp6a van Van Riems- dijk heeft nog eene oudo bel. > ^ ■ -

b. Wes t-J a v a. Van dāy belangrijke st ad. C/ ' 1/ * " f // i ' Bantam zijn nog slechts enkele Oud-Hollandscho _ mohunient behouden. Het fort Spedy — werd in 1686 gebouwd, het is eene vierEanto > . - . • ! . • ? oxnmuring met vier hoekbastions van verschiU 4. londen vorm en twee spietoren. Het verkeerd& ■ . [, \ , / in 1911 in zeer verwaarloosdon toestand en is " " x . • , in 1912 door don dienst der Burgerlijko Open- bare Werken gerestaureerd, waarbij eenigo ■ fundamente van de binnen het forb geplaatsto gebouwen zijn blootgelegd (Zie verslag B. O. W. , * = " " . " 1912). Bij het fort, over de rivier, lagen 4 ijzeren voorlaadkanonnen, waarvan een met het mono- \ gram der kamer Zeeland. Buiten het fort ligt het Hollandsch kerkhof met ruim 40 verwaar- loosde graven, meest halfcylindervormige tom- bes en twee baksteenon gepleisterde grafmonu- menten, waarvan een van een officier en een van den commandant H. P. Faure, overl. 1763. Het zware onderstuk is tusschen geblokte pilasters go vat, waartusschon in het pleister een con man- dostaf en een uitvoerig opschrift, en wordt half cylindrisch afgedekt, waarin zijn wapen met 4 kwartieren. De graven zijn in 1912 geresta- reerd. Bij het fort eon steenon boogbrug (Djam- batan Rant6) en eone dergolijko brug uit 1700 bij het vroegero fort Diamant (Djambatan Karen g).

Van het door den overlooper Henric Lucas- zoon Cardeel van Steenwijk in 1710 gebouwdc Koningshof is nog cTo^iimo van eeno schatkamer on cen meditatiokanicrtjo bowaard. Bij de moskco is eon vrouwonvortok, waarschijnlijk door Car- deol gebouwd, iff don vorii van ccn Hollandsch landhuus van 2 vordiepingen mot overstokend dak on schuiframon. Do aan hem toegeschreven ge- bedtoren vortoont Indischo en Europeescho ih- vloeden.

Een door do inlanders vereerd kanon, 33 o.M. brons, ligt in hot vrijo void. Het is versierd met cartouches met Indisch opschrift.-

In den tuin van don resident te Sdrang ligt een zerk van A. v. d Spar, overl. 1774. Bij Bandoeng ligt bij pa al 6 in desa Tjicureup in

het cassaveveld eene Holl. zerk uit 1756.

Het Paleis to Buitenzorg is in 1744 gebouwd en in 1809 vergrdod, 3och in 1834 bij eene aard- boving ingestort. Het is da am a herbouwd. Hot be vat eene scio portretten der Gouverneurs genraal, waarbij drio (van Alling, Siberg en Wiese) door J. C. Miiller Kruseman in 1838 on dat van Daendels door Raddn SMeh. De oude por- tretten zijn nicest copieen. Eeno serie klcino portretjes is van geringo waardc.

In den Plan ten tuin staat con nion union b in koppelvor^{te} voor Olivia Marianne, chtgcnooto van Raffles, over!. 1814.

c. Midden Java. Te Djokjakarta ver- toont het fort Vredeburg, uit 1760, eene vicr- kante ommuring met 3 hockbastions. Het is door eene gracht omgeven en heeft twee tegen- over elkander gelegen vorsierde poorten. By de hoofdpoort zijn 2 wachthuizen met voorgalerij met op kolommeu rustende halfronde bogen. Het oudc koopmanshuis doct thans dienst als hospitaal. V66r het fort staan twee loodsen, waarvan eene ecn wage nhuis is uit 1799. Het in ± 1758 gebouwde waterkasteel bij Djokja is door een Boeginees gebouwd en vertoont alleen een- gen Hollandschen invloed, daar de bouwmees- ter voor den bouw twee malen Batavia bezocht.

Het fort te Bojolali vertoont lietzelfde type als te Djokja; het is in 1831 gedcccltelijk ver- nieuwd. Ook het fort Engelenburg te Klaten, in 1804—1806 vernieuwd, on het fort Vasten- burg te Solo, uit 1775—1779, komen hiermede overeen. In dat te Klatdn staat eene eenvoudigo huizing met voorgalerij on met roosjes versierdo bovenlichten. Het wordt thans gebruikt voor gevangenis en hospitaal. Te Toko Polat vindt men nog hekposten met halfronde banken, waar- schijnlijk van ecn oud landhuis. Het forb to Solo heeft eeno hoofdpoort met poortgebouw en eene achterpoort, twee gadoe-huisjes, eene command ant- won in g en eene overdekte put. Bij de hoofdpoort staat een steenen klokstand, waarvan de in 1633 gegoten bel met Portugecsch opschrift thans aan de poort hangt.

Het fort de Grootmoedigheid te Soerakarta is in 1746 gebouwd en in 1772 en in 1788 ver- nieuwd. In deze plaats ligt eeno zerkmet wapens uit 1786.

d. De Noord- e n Oostkust van Java. Cheribon. Aan het in 1832 gesloopto fort de Beschermcr, dat onder Camphuys word gebouwd en de in 1681 gebouwde houten vesting verving, herinnert een steen met opschrift in het residentiekantoor. In de in 1848 geheel ver- nieuwdc Herv. kerk ligt eene zerk met rand uit 1778 en bij de kerk 3 zerken met wapens uit 1773, 1778 en 1789 es een fragment. Do kerk bezit twee zilveren doopschotels, waarvan een met gegraveerden rand cijn uit 1755 met knoowiid ; de laatste met kcur van Batavia.

In do jnuren van het inlandsch kerkhof to Astana zijii een aantal DeJfische tegels inge- metseld, blauwe landschapjes en paarsche bij- belsehe tafrcellen. In het paleis van den sultan vindt men een aantal dergelijke tegels, volgens zijne mcdedceling afkomstig van het water- kasteel Soenjaragi, ben ovens een geslpen bokaal met het Staten wapen, twee gesneden bo ven- lichten, een goedgesneden statiekoets in den vorm van een draak en 27 harnassen van de Jijf wacht.

To TegaJ, in 1746 aan do V.O.C. afgestaan, dient hbt oudc fort thans als go van gon is. Hot is een vierkante steccn ommuring niet 4 hoek- bastions, waarvan hot vic rd o kleincr van om- vang. De voorpoort is versierd met pilasters en met con drichoekig fronton con wordt om- sloten door een gebouw met topgevel met voluten aan de zijniuren. Bij de kerk liggon twee zerken met wapen uit 1751 en 1763.

Te PSkaloiigan dient hot fort uit 1753 thans als gevangenis. Aan zoo zijn op cenigen afstand van do st ad de rulncs van een oud fort.

Te Semarang is de oudc st ad gedcccltelijk ver- graven bij den aanleg van de haven en de rest is door modernc gebouwen verdrongen. Gespaard bievon het huis hock Hoofdwatchtstraat met twee verdiepin gen en twee bo ven elkander go- plaatste galcrijen con een eenvoudig poortje met blokwerk con rondboog, No. 156 met mansarde- dak, No. 764 met bovcnlicht met gesneden roosjes, c. 1800, en hock Konijnenstraat met dubbel gebogen renaissance rollaag en kleino zijvensters. Klcino huisjes zyn nog behouden aan de Oude stadhuisstraat en aan de Konijnenstraat 1835 en 1837, do laatste met mansardo dak en dcur met bovcnlicht con spiegelijst, laat 18de eeuw ; Bloemstraat 289, toont ons daaren- tegen een dubbelhuis met pilasters in de pen an- ten con bovcnlicht met gesneden roosjes en in de Comediestraat vindt men nog een huis met voorgalerij op kolommcii, overstekend dak en stoepbank, eind 18de eeuw.

Het voormalige Militair kleedijmagazijn aan de Heccrnstraat heeft een bovcnlicht met gesneden roosjes en het Oudcinannenliuis aldaar een versierd poortjo van 1775.

Het bclangrijkste oudc gebouw is do Gewer- makerij aldaar, con dubbel huis van twee ver- diepingen met overstekend dak, uispringendo hocken, blokpilasters en kruiskozijnen met luikjes. Het deurkozijn heeft een gebogen fronton en een bovcnlicht met gesneden roosjes en ramen zijn versierd met gesneden roosjes. In den corridor zijn vijf dessus de portu con con portiek, 2de helft 18de eeuw.

Het R. K. wceshuis werd in 1734 als hospi- taal gebouwd. Een steen in den achtergevd ver meld t de stichting. Het wrcl in 1865 met eene verdieping verhoogd. Het heeft een een- voudig geklokt poortje met d richoekig fronton, door een pot bekroond, con zijstukken met festoc- nen.

De Hcrv. kerk werd in 1794 ingewijd con is in 1893 belangrijk verbouwd. Met is con achtkantc koepelkerk met raajnissen in do afgcschuidc zijden en heeft dric ingangen met dubbelc vJak- pilasters con driehoekig fronton. Bij de ver bo u- wing is do voorzijdo gcwizigd con is de koepel verhoogd. Inwendig rust de hoogo koepel op zuilen en zijn de ramen in de afgcschuidc zijden omsloten door kolommen met Korinthischo kapiteelcn con vierkant basement. De kerk bezit een precstocel met panclwcrk, psalmbordjes eind 18do ccuw, een orgelkast laat Lod. XV en borstweringcn aan de galerijen en banken met eenvoudig panclwcrk. Het kerkzilver bestaat uit een gograveerd doopbekken overgang Lod. XVI, een zilveren standaard op drievoet Lod. XVI, een doopschaal met geschulpten rand, 1749. •

Te Oengaran aan den vveg naar Djokja ligt

con bergfort, vierkant mot 4 hockbastions in het verlengdo der flan ken. Het fort hcoft two versierdo eenvoudigo poorten, waarvan do hoofd- poort met het jaartal 1786, on een uitvalpoortjo. Hot fortplein is bebouwd met logies on comman- dantswoning, do laatste mot voorgalory tus- schon uitgebouwd vlougels.

To Japara is hot driokanto fort met 3 hock- bastions nog grootendeels bohoudon; con der bastions is doorbroken. Do ommuring is nog grootendeels aanwezig, doch de aarden wal is afgegraven. Een rondo spictoron mot koopel- dak is nog aanwezig. Het fort is in de 17de eeuw gesticht en in 1708 vergroot. Een 18de-ecuwsch poortje is gevat tusschon geblokte pilasters on wordt be kroond door een driehoekig fronton. Bij het fort is eeno begraafplaats mot een ver- vallen monument uit het begin der 19de eeuw.

To Djocana vallen to vermelden do Gouver- nements herberg uit 1806 met twee galerijen, dessus do porte en paneelwerk, en do begraafplaats met cenigo late monuraentjes in vervallen toestand.

Rem bang heeft nog eenige overblijfselen van het in 1708 tot een vierpunt vergroute fort, hot- elk reeds voor 1850 was verwoest. Bij de ruine liggen 8 lila's. Het kerkhof is belangryk door eenige van bakstcen en tegels opgetrokken en gepleisterdo grafmonumenten, xneest in ver- vallen staat. Men vindt er 9 min of meer behou- den monumonten uit 1729, 1796, 1815, 1823 en zonder jaartal. Do oude muur van het kerkhof is nog aanwezig, doch in vervallen toestand.

De in 1834 gebouwd Herv. kerk is vierkant met afgeschuindo hockon on wordt gedekt door een mansarde dak met open achtkant koepeltje. De kroonlijst wordt gedragon door gecanuleerde pilasters. Bo ven do deur is een wapen aange- bracht. Oud kerksilver is niet aanwezig.

Van do oudcrr huizen vallen te vermelden CCIJ huis aan do Heerenstraat met kolommen en inansarde dak en met een bovcnlicht met ge- sneden roosjes, c. 1800, en het postkantoor met bovcnlicht inot monogram on jaartal 1804—5.

Bij paal 18 buiten Rem bang liggen do fundamente van cen oud gebouw, waarschijnlijk cen oud lustverbljff.

To Grissec zijn nog eenige oudo huizen en een kerkhof met graven uit het begin der 19de eeuw.

BeJangryker is wat nog te Socrabaja bowaard bleef, al is het oudc fort verdwncn. Men vindt nog verschillendo oudo huizen uit de tweede helft dor 18de en de cersto helft der 19de eeuw, waaronder cen huis aan de Polilickantoorstraat niet breede kroonlijst met driehoekig fronton, geblokte pilasters, balustrado op de vordieping en guirlando bo ven den in gang. De zijgevels hebben ionische pilasters. Ook cen huis aan do Werfstraat heeft geblokte pilasters on ocn aan <lo Wosterkado ver loon t gecanulcordero pilasters en breedo kroonlijst. Tot dit typo behoort ook cen reeds uterk gemodomiseord huis aan de Willemspleinstraat.

Het entrepot hcoft een triglyphonfries even ala do residents-woning, in 1809 aangekocht. Hierby zijn do bijgebouwen het best bowaard.

Do Toko Gi in berg aan de Heerenstraat heeft cene galerij mot kolommen, een bordes on een zijgevel met pilaren en een mansardo dak. Ook <lo oude Generaalswoning aan de Heerenstraat en het kantoor der Havenwerken aan Kali Mas

Oost vallen te vermolden en cen oude topgevel aldaar in don Chinesechen kamp. Een afwijkend typo vertoon een dubbol huis in de Kampong Baroo mot hoog bordes en teruggebouwd zij- vleugels. De middenbouw heeft eeno breede kroonlijst, rustendo op vlakko pilasters on kolom- mch, on langs de zij- vlougels zijn trapgevela aange- bracht. Hot huis heeft nog oudo schuiframen en een bovcnlicht met gekruisto pylon. Enkele oude huisjes uit het begin der 19de eeuw vindt men aan hot Ruston burgerpad en in het Chi- neescho kwartier. Een hek in hot Maleisch kwartier schijnt afkomstig van een oud buiten- verblijf.

De reeds voor 1787 gebouwde Herv. kerk, oorspronkelijk mot een verlengden achthoek tot grondvlak, is later uitgebouwd en van een nieuwen voorgevel voorzien. Men vindt er eeno /rk met wapen van Abr. Chr. Coctrsz, overl. 1763, en diens rouwbord. Op het kerkhof is een grafmonument met opschrift van 1805 en op de begraafplaats bij de Tamarindelaan en Kedong An jar, met eenige graven uit het begin der 19de eeuw, ligt do zerk van Gouverneur O. Reinieren, overl. 1648.

De collectie Romer, zeer rijk aan Chineesch en Japansch porcelain, be vat ook een geslepen bokaal met gezicht op de Havenpoort te Batavia, 18de eeuw, en een friesch klokje, vervaar- digd door Gesling Ruempel to Laren.

Uit Bangkalan op M a d o r a is uit de afbeelding cen huis bekend van twee verdiepingen met iets vooruitstekend puntdak en geprofileerd kroonlijst op door den cordonband doorgetrokken pilasters. De voorgalerij mot kolommen is alleen tot de grondverdieping opgetrokken. Het huis dient thans als moskee Hierbij staat eeno poort van overwegend In- disch karakter.

Afgeslo' en Oct. 1918. j. c. o.

OUDEHEDKUNDIGE' DIENST. De recht- strecksche en voortdurende bemoeienis der Reggering met de zorg voor de oudheden dateert van 1901, in wclt jaar bij Gouv. Besl. van 18 Mei no. 4 werd ingesteld de "Commissie in Nederlandsch- Indio voor Oudheidkundig onder- zoek op Java en Madoera", belast met het sa- menstellen van archaeologische en architecto- nische beschrijvingen van de oudheden op ge- noemde oilanden, het in tekening brengen dan wel fotografeeren dier oudheden, v. z. v. dit nog niet was geschied, het vervaardigen van gipsafgietsels en het aangeven van middelen on do monumonten voor verval to behoeden. Deze uit drio leden bestaande commissie heeft onder leiding van Dr. J. L. A. Brandes tot diens dood in 1905 een verbazingwekkendo hoeevolheid voor- treffelijk werk gelovcnd ; toen echter haar eerste voorzitter haar ontvallon was, on een -krachtige leiding ontbrak, bloken to zecr de nadeelen, aan een organisatie in commissi- vorm verbou- don, zoodat dan ook aan don na cen vijfjarige vacaturo in 1910 opgetredon opvolger van Brandes, Dr. N. J. Krom, word opgedragen om ter gelcnheid eenr studiereis naar Britsch-In- die en Indo-China zieli tevens op do hoogto te stellen van do oudheidkundigo organ isaties in dio landcn. Als gevolg daarvan werd bij Gouv. Besl. van 14 Juni 1913 no. 62 (Ind Stb. no. 407) overgegaan tot de instelling van een Oudheidkundigen Dienst.

Aan dezen is opgedragen „do inventarisatie en, — in overleg met de Hoofden van gewestelijk bestuur, — het toezicht op de oudheden in Nederlandsch-Indië, zoowel die van Hindoeschen en Mohanimedeaanschen als op die van Nederlandschen oorsprong, do beraining en uitvoering van maatregelen om de oudheden voor verder verval te behoeden, het doen van opnamen en opmetingen en verder in het algemeen het oudheidkundig onderzoek in den ruimsten zin, ook op epigrafisch gebied."

Het hoofd bureau van den Dienst is gevestigd te Batavia en is behalve met de algemeene regeling belast met de zorg voor de oudheden van West-Java en de Buitenbezittingen; een tweede bureau te Blitar is opgericht voor Oost-Java, ter. 如 op den duur er eeneens een voor Midden-Java te Magelang zal worden gevestigd. Het personeel bestaat uit een dienstchef, belast met de leiding en de epigrafische werkzaamheden, daarin bijgestaan door een adjunct-oudheidkundige; verder een bouwkundige en een adjunct-bouwkundige, respectievelijk belast met de Tontrole der oudheden in Midden- en Oost-Java; een chef van het ondergeschikt technisch personeel, tevens bestemd voor opgravingswerk; een bureau-assistent, aan wien ook de zorg voor de foto's, papierafdrukken, teekeningen en ander studiemateriaal op het hoofdbureau is opgedragen; en verder de noodige tekenaars, opnemers, schrijvers enz.

De Dienst publiceert driemaandelijks een Oudheidkundig Verslag met een overzicht der loopende werkzaamheden, waarvan de resultaten eens per jaar in de Rapporten van den Oudheidkundigen Dienst (vervolg op die der Oudh. Commissie) wetenschappelijk bewerkt worden uitgegeven. Op ongeregelde tijden verschijnen verder monografieën over oudheidkundige onderwerpen, gelijk er reeds twee, over de tempels Dj&go, Singasari en Panataran, door de commissie uitgegeven waren. ¹ O g /

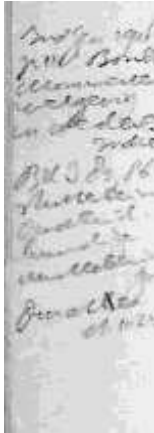
OUTHOORN (WILLEM VAN). Geb. 4 Mei 1635 te Lariki (eiland Amboina), zoon van C. W. Van Outhoorn, opperluitenant van de Leiden gestudeerd te hebben, waar hij 28 Nov. 1 de rechten promoveerde, keerde hij 1659 naar Indië terug, werd 1662 lid in den Raad van justitie te Batavia, 1672 ontvanger-generaal en 1673 vice-president van genoemden Raad. In 1678 werd hij met een zending naar Baitam belast en erlangde den rang van Raad-extraordinair van Ned.-Indië; in 1679 werd hij tot Raad-ordinair benoemd, en in 1681 als zoodanig in Indië erkend. In 1682 werd hij president van den Raad van Justitie, 1689 pres. van het College van heemraden en nog in hetzelfde jaar Eersteraad en Directeur-Generaal van Ned.-Indië; 17 Dec. 1690 werd hij tot Gouvern.-Gen. benoemd en trad 24 Sept. 1691 als Landvoogd op. Den 20en Sept. 1701 op verzoek ontslagen, trad hij 15 Aug. 1704 af; den 27en Nov. 1720 overleed hij te Batavia.

Zijn bestuur werd slechts door weinige belangrijke gebeurtenissen gekenmerkt. Tegen het einde daarvan overleed Mangkoerat II, Soesoehoenan van Mataram; de niet-erkenning door de Comp. van diens zoon als opvolger leidde tot een Jangdurigen oorlog, die kort voor de afreding van Van Outhoorn uitbarstte. In 1693 werd Pondichery op de Franschen veroverd

en in 1701 werden contracten gesloten met Dampo, Tam bora, Sangar en Papkat. Tijdens de landvoogdij van Van Outhoorn worden pogingen aangewend om de koffiecultuur op Java intoveroer, van welke de eerste door een water-vloed mislukte; een tweede poging had beter gevolg, doch eerst onder zijn opvolger Van Hoorn, schuwde met zijne eenige dochter, werd zij ooterc uitbreiding aan die cultuur gegeven.

OVEREENKOMSTEN. In dit artikel is uitsluitend sprake van overeenkomsten tusschen inlanders en niet-inlanders, welke het onderwerp eener speciale wetgeving uitmaken. De overeenkomsten toch tusschen Europeanen onderling worden beheerscht door het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Koophandel; tusschen inlanders onderling door hunne gods. wetten, instellingen en gebruiken waarover zie ISLAM. III. DE ISLAM IN NEDERL.-INDIË. DI. II, bl. 168 v.v. — zie voorts over de onderwerping van oostersche vrccmdelingen aan het recht van Europeanen en over conflicten van wetgeving het artikel VERDEELING DER BEWONERS VAN NED. INDIE en voor werkcontracten met van elders ingevoerde arbeiders het artikel KOELIE.

De hierbedoelde speciale wetgeving had gewoonlijk hoofdzakelijk ten doel, den inlander, dien men in vele opzichten als onmondig beschouwde, te beschermen tegen vreemde en onbekende, die van zijn onkunde, lichtgeloovigheid en onwetendheid om hem er op onmiddellijk voordeel te laten dan met de toekomst rekening te houden, zochten partij te trekken door hem zich tot iets te laten verbinden, waarvan hij de strekking en gevolgen niet voldoende kon vatten. Keeds vroeg vinden wij bijzondere bepalingen voor bedoelde overeenkomsten; bij art. 17 der resolutie van 21/29 Mei 1690 (Ind. plakaatboek, III, bl. 269) werd aan de verschillende rechtsprijke autoriteiten „geregcommandeert voortaan ten reguarde van alle private verbantschriften en verdere documenten der Chineesen mitsgaders ook alle inlanderen, soo Mahometaanen als Heydenen niet komen" de bepaling dat tot voorkoming van vele cavillatien en disputeren den Chineesen geonionneert werd, „dat hare obligation ofte schultkennis-sen door secretaris ofte notaris sullen doen maken ofte dat op desel ve geen regt gedaan sal worden." Tegen deze resolutie werd in 1828 bezwaar gemaakt door het bestuur der Java'sche Bank, hetgeen leidde tot de vaststelling van Ind. Stb. 1828, no. 61 bepalende met alto ratio o. m. van gome lde resolutie, dat op acceptation of onderhandsche schuldbekentenissen, spruiende uit wezenlijke handelstrajikactien van Christenen met onchristenen suinniorlyk als opvorderingen ter zake van wissels recht mocht worden gesproken, wanneer door een Notaris daarnevens was bekend gesteld dat het geschrift duidlijk aan den acceptant of teckenaar was voorgehouden en ^{na} goedkeuring met diens Jiamtteekening ten zijnen overstaan bakrachtigd. (Vgl. Ind. Stb. 1831 no. 49 en 1835 no. 27). Bij de vaststelling der nieuwe wetgeving in 1848 werden en in het Wetb. v. Koophandel (art. 229) in het Nederlandsch regie men t (art. 171) die bepalingen in hoofdzaak behouclen, doch nu ter zake van verbintenissen betrekkelijk zaken van kooj)-handel van inlanders of met dezen gelijkgesteldcn jegens Europeanen en m. h. gelijkgeslelden; bij Ind. Stb. 1867 no. 29 (gewijzigd bij Ind. Stb.

1877, no. 65) werden echter 6n do resolutie van 29 Mei 1690 en de genoemde artikelen, alsmedo art. 3 van Ind. Stb. 1855 no. 79 buiten working gesteld en ver van gen door bepalingen o nitron t onderhandsche akten afkomstig van inlanders of mot hen glijkgestelden, welko aan het Burg. Wet bock ontleend zijn, waai'bij de bolang- hebbende, die meerdere zekerheid verlangt, *be- voegd* is verklaard om wisselpapier aa» toondcr, onderteekend door ccn ini. of m. h. g. persoon, tc laten voorzien van do vcrklning van een no- taris of anderen door don Govv.-Gcn. daartoo gemachtigden Eurpoeschen beainbte, waar- uit blijkt cl at deze den onderteekenaar kent, dat hij he in den inhoud der akto duidelijk heeft voorgehouden en dat daarna de onderteekening in zijne tegenwoordigheid heeft plaats gehad. Thans evenwel geldt voor alle onderhandsche geschriften (waaronder mede worden gerang- schikt die, welke in stede van onderteekening een onder het geschrift gestelden duimtopaf- druk dragen, gewaarmerkt door een der na te noemen autoriteiten), ongeacht den aard van het geschrift en den landaard van den ondertee- kenaar, het evenbedoeld facultatief voorschrift, aangaande eene onder het geschrift te stellen ver- klaring, waartoe behalve de notarissen ook be- voegd zijn verklaard de besturende Europeeschc ambtenaren (uitgezondcr de Hoofden van go- westelijk bestuur) en de Voorzitters v/d Landra- den en daarmede glijkgstandige Inlandsche recht- banken in de Buitenbezittingen (Ind. Stb. 1916 nos. 42, 43, 44, 46, 746 j°. J917 no. 241).

Belangrijk is vooral de speciale wetgeving, be- trekking hebbende op het verhuren, of in gebruik geven van gronden door inlanders aan niet-inlan- ders, alsmede op het verrichten van werkzaam- heden cnz. door inlanders ten behoeve van onder- nemin gen van Jandbouw van niet-inlanders. Zoo- clanige overcnkomsten werden tijclens de Comp. dikwijls niet gesloten met de individueele gebrui- kers dor gronden, maar met de "hoofden oud- sten" der dorpen, die daardoor hunne onderhoo- rigen mede verbonden. Deze zoogenaamde desa- verhuur gaf aanleiding tot groote misbruiken, daar de hoofden in de eerste plaats hun persoon- lijk be lang behartigden. Bij resolutie van 14 Juli 1808 (Plakaatbock XV, bl. 49) bepaalde Daendels „niet l'cnovatie van allo vorige orders" „dat gcnc negorijen of dcsa's zullen mo gen worden verhuurd, verpand, vcrpacht, geleend of onder ceijig ander)ret ext olider de behering van parti- culieren gcsteld", en ver bond daaraan het verbod om voorschotten op het gewas te geven „waar- <loor aan den landman de vruchten van zijn zweet en a rhe id met een ongehoorden wocker worden ojitspeckl". Commissai'issen-gencraal handhaaf- den het ver bod van desaverhuur (art. III Reg. rcgl.)818) en sc h re ven bij Ind. Stb. 1819 no. 10 voor, <lat do contracten met in landers zouden moctji worden gesloten individuel met elk inge- zctej, die daardoor ecmigermat vcrplicht word; gcnc overeen konisten, van welken aard ook, zouden tusschen Javanen en niet-Javanen, noch tusschen de eersten en hunne regenton of hoofden niogen bestaan voordat zij bij den resident waren goregistreerd. Art. 117 Reg. Rcgl. 1827 herhaalt het vci'bod van deHaverhuur; de artt. 11 G Reg. Rcgl. 1830 en 102 Reg. Regl. 1836 verboden wcl aan wien ook, aan anderen de beschikking over de gronden en inwoners der desk's af te staan,

maaubcpaalden tevens, dat gelegenheid zou worsen gegeven om, tot voortzetting van nuttige ondernemingen, overeenkomsten aan te gaan met de ouclsten en voornaamsten der desa's, zooowl tot het bebouwen van gronden en het leveren van bijzonder voortbrengselcn a Is tot het vcrleenen van persoonlijke diensten. Bij Ind. Stb. 1838 no. 50 werd ccn en ander nader uitgewerkt en toege- laten het shiiten van zoodanige overeenkomsten voor hoogstens 5 jaren ; de bo von ver me Ide be- paling omtrent de vcrplichtc registratie word ook in deze publicatie opgenomen. Daarbij werden verder verschillende bepalingen vastgesteld ter bescherming van de vrijheid van den inlandschen contractant en om hem voor misleiding door den ondernemer to beveiligen: de resident moest zich o.a. verzekeren van de volkomen toestemming der partijen, die daartoc persoonlijk voor hem en den regent, of wel voor een speciale commissie moesten verschijnen.

De publicatie werd echter niet goedgekeurd door het opperbestuur, dat in de ontwikkeling der particuliere Industrie een gevaarlijkon concurrent voor de govv. cultures zag en vreesde dat ook zonder afstand van grond een aantal voor- dcclige gelegenheden ter uitbreiding dier cultures aan particulieren in handen zouden worden gespeeld. Dientengvolgc werden door den Govv. Gen. een twccetal besluiten genomen, die echter niet gepubliceerd werden, en in do practijk de toepassing van de publicatie zool niet gehcel tegen- gingen, dan toch in hooge mate belemmerden ; de Govv.-Gcn. Duymaer v. Twist, oordeelende dat zij met art. 102 R. R. strede (Zie D. v. Twist in Bijdr. t. kennis staals-, prov.- en gemeentebestu- ren, IX, bl. 1) stelde hen buiten werking en paste de publicatie van 1838 toe. In 1863 werden zij, na voor korten tijd in het leven te zijn teruggeroe- pen, voor goed ingetrokken. De publicatie zelve werd bij Ind. Stb. 1863 no. 152 in een belangrijk punt gewijzigd; zij had toch niet belet dat onder- nemers zich rechtstreeks met de ingezetenen der dess's in betrekking stelden en daardoor bewezen dat het aangaan van overeenkomsten met den ge- meenkn man zelve volstrekt niet onmogelijkwas, terwijl zij door de vergunning om met de hoofden overeenkomsten te sluiten, waarbij do geheele dcsa verbonden werd, de gelegenheid aanbood door bcloften cn geschenken de ini. hoofden te be- wegen aan de be volking een niet minder zwaar dwangruk optelleggen dan zij ten gevolge van het cultuurstelsel te dragen had. Daarom werd toen bepaald dat de in Ind. Stb. 1838 no. 50 bedoelde overeenkomsten niet antlers dan individuel met de bezitters of gebruikers der gronden zouden niogen worden gesloten. VgL Bijbl. 148, 490, 813, 1090, 1097, 1748, 1823, 2159. Bij Ind. Stb. 1903 no. 108 werd de publicatie van 1838 ingetrokken doch tovens het ver bod tot sluiten van overeenkomsten met do oudsten en voornaamsten der desk's als vertugen woordigende die desa's nadrukkelijk gehandhaafd.

Noch het Reg. Regl. van 1836, noch de publicatie zelve spraken van *verhuring* van gronden door inlanders aan niet-inlanders; men zou daar- uit hebben kunnen opmaken, dat dergelijke over- eenkomsten niot waren toegelaten. In de practijk sellijnt de publicatie aanvankelyk andei's to zijn opgevat; in 1853 werd den Directeur van cultures echter te kennen gegeven, dat zij van het donk- beclid uitging, dat do grond zou worden bearbeid

door de bevolking der desa's, waartoe hij behoort, en dat slechts de levering van de vruchten van den arbeid door de te sluiten overeenkomsten zouden worden verkregen, geenszins echter de tijdelijke beschikking over den grond met het doel dien door andere, niet tot de betrokken desa behoorende personen productief te maken (Bijbl. 148). De regering vreesde toch, dat de ondernemers, speculeerende op de lichtzinnigheid van den inlander, dezen zouden overhalen om tegen lage huurprijzen den grond voor langen tijd af te staan, waartoe hij gemakkelijk zou zijn te bewegen door de uitkeering terstond van een belangrijk bedrag. Maar zorgde men zoodanig voor den „oninondigen" inlander, aan den anderen kant onthield men den landbouwondernemer wat hij in de eerste plaats noodig had en dwong hem zijne onderneming op onvasten grondslag te stellen, daar zulk overeenkomsten hem afhankelijk hielden van den ouden slachter en vooroordeelen van allerlei soort, den kleinen landbouwer eigen, en het welslagen der onderneming deden afhangen van de werkzaamheid, nauwgezetheid en goede trouw van den inlander: om welk te verkrijgen het voor do hand lag dat de ondernemer zich de welwillendheid, zoodat niet de krachtige hulp der hoofden trachtte te verzekeren. Aan de particuliere Industrie, die zich niettegenstaande die ongunstige voorwaarden langzamerhand ontwikkelde, — met name aan de particuliere tabaks-cultuur in Rembang en suikercultuur in Chori-bon, — is dan ook van verschillende kanten verwezen, dat zij slechts in schijn op vrijen arbeid bevestigde, maar inderdaad grootendeels door „zachten dwang" in stand gehouden werd. — eene bewering, die echter niet zonder tegenspraak bleef (zie o.a. Bijbl. St. G. 2e Kamer Bijl., 1863/64 bl. 857 en 1865/86, 1456). Een wetsontwerp, door den Minister Uhlenbeck in 1862 ingediend, had o. a. ten doel verhuring van grond door inlanders aan niet-inlanders, voor hoogstens 5 jaar op communale contracten, toetestaan met of zonder daarmede gepaard gaande levering van arbeid; contracten voor het verrichten van veld- of anderen arbeid, zonder gelijk tijdelijke verhuring van den grond, zouden echter individueel moeten worden aangegaan. Dit ontwerp werd niet tot wet verheven, even min als een uitgebreid wetsontwerp „Tot vaststelling der grondslagen waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in N.-L. kunnen worden gevestigd", dat in 1865 door den Minister F. v. d. Butte was ingediend en alleen individueel gesloten overeenkomsten toeliet en den huurtermijn op hoogstens 10 jaren stelde. Communaal bezeten gronden zouden echter niet dan met toestemming van de meerderheid der gerechtigden verhuurd mogen worden. De agrarische wet bepaalde er zich toe om den inlander het recht te erkennen zijn grond aan niet-inlanders te verhuren, doch behield de uitwerking van dit beginsel aan eene andere regeling voor, welke voor Java en Madoera in Ind. Stb. 1871 no. 163 (v.g.L. Ind. Stb. 1879 no. 209, 1894 no. 52 en 64) werd opgenomen. Volgens die bepalingen, welke uitsluitend individueel contracten toelieten, mochten gronden in agrarisch eigendom gehouden, voor hoogstens 20 jaar verhuurd worden, gronden in individueel bezit voor hoogstens 5 jaren; de deelgenoot in gemeentegrond mocht zijn aandeel verhuren voor het tijdvak van zijn genot doch hoogstens voor 5 jaren, en sedert

1879 onder de voorwaarde dat, wanneer de grond gebruikt werd voor de teelt van gewassen, die door den huurder niet kunnen worden geoogst als hij den grond niet langer dan een jaar in zijn bezit heeft, de huur bleef doorgaai tot na afloop van den oogst, behoudens schadevergoeding aan hem die, bij de verdeling der velden, in de plaats getreden was van den oorspronkelijken verhuurder. Als huurders mochten alleen optreden personen of verenigingen in Nederland of Ned.-Indie gevestigd; op straffe van nietigheid moesten de overeenkomsten door het hoofd van het plaatselijk bestuur worden geregistreerd. Werd registratie geweigerd, dan stond hooger beroep open op den Directeur B. B. Vooruitbetaling van huur-schat mocht niet worden bedongen of gedaan dan over een termijn van hoogstens een jaar en dat wel op straffe van nietigheid van het beding of van de betaling. Ook was verboden het beding van weder inhuur na afloop van den huurtermijn. De overeenkomsten werden voor het overige beheerscht door de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek.

Aanvankelijk scheen de toepassing der bepalingen dezer verordening geen overwegende bezwaren opleveren; wel werd echter, ook door hooggeplaatste ambtenaren, opgemerkt dat het sluiten van overeenkomsten betreffende communaal bezeten gronden met iederen deelgerechtigd afzonderlijk, bij den versnipperden staat van het grondbezit, den ondernemers tot veel last strekte en inbreuk maakte op de rechten der gemeente. In de werkelijkheid moesten de huurders allerlei kunstgrepen te baat nemen om zich in het bezit te stellen van groote aaneengesloten stukken grond en zich daartoe door premissen en geschenken van den invloed van het desahouf te verzekeren, zoodat de verhuring van zulke gronden toch niet door de individuelle deelgerechtigden, maar feitelijk door de gemeente of het desahouf geschiedde. Van die zijde werd voorgesteld de verhuring van den grond naniens de gemeentebestuur door het desahouf te laten geschieden, zoodra de stemming van de meerderheid of wel (v.u.) alio deelgerechtigden zou zijn verkregen.

J<< : g
; e-
zing, ofschoon erkennende dat er verkcerdhden plaats grepen, meende echter niet in die vooraf riele n te moeten treden, daar, bij het toestaan van verhuur door de gemeente, de duur voor vrij wat grooter en dieper ingrijpendo misbruikcii zou worden opengezet.

Allens werden echter ook in andere opzichten ernstige klachten vernomen, nader in het bijzonder omtrent den toestand in de residentien Besoeki en Pasoeroean. Het bleek dat de registratie, waarin men een waarborg voor de vrijheid van den inlandischen verhuurder gezien had, in verreweg de meeste gevallen niet werd toegepast; zoo werden in 1893 slechts 8729 bouws verhuurd met geregistreerde overeenkomsten, terwijl zulks bij 104.307 bouws verzuimd werd. Dit verzuim was voortdurend toegenomen; terwijl in 1889 nog 237 ondernemingen zich aan het betrekkelijk voorschrift hadden gehouden, verminderde haar aantal in de volgende jaren tot 206, Gl. 94 en 73. Voorts werd bewerd dat particuliere ondernemers bij do suikercultuur een ongeoorloofden druk uitoefenden op de hoofden om zich de tijdelijke beschikking der gronden te verzekeren, alsmede bij het aajgaan of nakonien van werkcontracten. Bij de tabakscultuur werd geklaagd over

misbruiken tongcvolgo van ongebricdldc concurrentie der ondernemers; op gehuurde gronden voor rekening van den huurder tegen voorschot geteeldo tabak zou, naar bowcerd word, aan do rchthbbende ondernemcrs onttrokken zijn ge- worden door tusschenpersonen in dienst van an- dere ondernemers en aan dozen heimclijk ver- kocht zijn ; ccn misbruik waartogen do Rcegeering optrad, door het vervoeren cn ontvangen van ta- baksplanten en bladeren gedurende den nacht to verbieden (Ind. Sib. 1893 no. 279). Ondcrhuur kwam mcnigvuldig voor, — ook bij de werkcon- tracten zouden jnisbruiken niet zijn uitgebleven. Een rapport van den resident van Besocki (Koi. Versl. 1893 Bijl. B) bevatte tai van klachten over den be st aan den toctandl ; ccn nadcr onderzoek, op last der Kegeering dooi- den res. van Soerabaja in 1892 ingesteld, bracht ernstige misbruiken aan het licht (zie het rapport Indischc Begrooting 1894 Bijl. 49), die ook in de Tweede Kamer ter sprake kwamen bij de behandeling der genoemde begrooting. De Regcering achtte nu een nader on- derzoek noodig, waarmede het lid van den Raad van Ned.-Indie Müllemeister be last we rd; blij- kens een kabinetmissivc van den Gouv.-Gen. aan de residenten van 3 Febr. 1894 kwain zij tot de overtuiging, dat in de genoemde gewesten door desahoofden en zelfs door hooger geplaatste ambtenaren dwang were! uitgeoefend ; dat in lijn- rechten strijd met hot verbod van Ind. Stb. 1863 no. 152 gemeentelijke werkcontracten werden ge- sloten, terwijl het zelfs voorkwam dat desahoof- <lcu hierbij als vermomde fabrieksgccconitec- <lcu optraden. Tusschenkomst der Rcegeering scheen den Landvoogd noodzakelijk. Een ont- we rp - vc ro rd a n n i n g tot regcling der grondverhu- ringen word vastgcteld en in handen van eenige gedlegrccrdcn der suiker- cn tabaks-industrie m-stdd, alsmede van een lid dor factory dcr Han- ch lmaatschappij. Een en nnder leiddc tot de vast- si r iling van de grondhuur- ordonnantie, afgekon- <ligd in Ind. Stb. 1895 no. 247 (zie Ind. Stb. 1898no. 195, Bijl. bl. 5084), we lke met eenc zeer be- l'ingrijke toelichting afzonderlijk is uitgegeven (Toclichting dor regclcn ointrent de verhuering van grovd <l oor inlanders aan niet- inlanders, Bat. 1890). Zie Vcrg. Ind. Gen. 3 Dec. 1895; Recht in Indie, LXVf, bl. J33, LXVII, bl. 5, 23; D. F. W. Van R-?/rs, De bezwaren enz., 's Grav. 1897.

Luidens evenvermelde ordonnantie werden ajs huurders toegelaten Ncderlandcrs, ingezete- jicji van Nederland en van Ned.-Indie alsmedo aklaar gevestigde vcjinootschappen van koop- handel. De maximum-huurtermijn voor gronden iuidivid ueel bezit dan wel met vasto aandr-elcji, een8 voor altijd aangewczen, werd vcrlengd tot 12 jaren. Communaal bezeten sawah- grond met period icke vcrdoeling of met vaste niet voor altijd aangewezen aandeelen mocht all-<< n jnot instemming van %([«] , gezamenlijke <leelcgrcchtigden worden verhuurd, cn dezv ver- huring moest alsdan geschicden ten overstaan van ceno ambtelijk commissie. Registratic van huurovercckoijnsten bleef verplichtend, doch do eind beslissing bij weigering van registratic werd gclegd in handen van het Hoofd van Gewcstelijk Bestuur. Hot be plan ten of op andero wijze gc- brnken van' groncl door niet-inlanders zonderdat cone gcregislrccrdc huurovercckomst was ge- sloten, werd st.rafbaar gesteld, cvcnals het bou- wen op gchuurden g rond van loodsden, schuren

of andere opstallen, W9] kc zouden kunnen dienen voor ondernemingen van land bouw of inrichtin- gen van nyverheid, cn het op dien grond op- richten van go bo u wen enz, voor andero doelein- den zonder vergunning van het Hoofd van Plaar- selijk Bestuur. Zoodanige gebouwen konden bij het veroordclclnd vonnis zelfs worden verbeurd verklaard. Dezo bcplalingen werden getroffen om een cinde te maken aan den toestand, dat speculanten zich vestigden te midden van be- staande onderlijcmingen cn op gehuurden grond ccn loods bouwden voor tabak, die zij opkochten tegen hoogere prijszn dan de aldaar gevestigde ondernemers daarvoor had den bedongen, zonder zich te bekommeren om de contractueele verplich- tingen van de planters jegens die ondernemers. Het ver bod van het bed in g van wedcrinhuur werd gehandhaafd, terwijl tevens verboden werd elk boding aangaando het bebouwen van grond en het leveren van daarop ge tee Ide gewassen,— dit laatste om tegen te gaan het sluiten van schijn- huurovercckomsten, die inderdaad waren ver- momdc inpandgevingen of contracten tot ver- koop van tockomstigc oogsten, reeds in de ordonnantie van 14 Juli 1808 verboden. Geen over- eckomst mocht worden gesloten voor de in- tredc van het jaar, voorafgaande aan dat, waarin zij in werking zou treden.

Dezo regcling der grond verhueringen mocht , cvenwel aan het beoogde doel niet beantwoorden, zoodat reeds in 1900 (Ind. Stb. no. 240) eene nieuwe ordonnantie werd afgekondigd. De be- langrijkste voorschriften dezer verordening en van het Gouv. Bt. van 27 Aug. 1900 no. 12 (Bijbl. no. 5520 jo. no. 6346, 6494cn 6857) ter uitvoering van de ordonnantie zijn : Bepaaldc categorien van niet-inlandscho huurders worden niet meer opgesomd. Alle huuro vercckomsten worden ver- leden bij authentiekc akte ten overstaan van een cont role ur of andren ambtenaar bij het Binnen- landsch Bestuur dan wel een door het Hoofd van Plaatselijk Bestuur te machtigen ambtenaar van een andren dienstak. Ze worden door het Hoofd van Plaatselijk Bestuur of den daarvoor aangewezen Controleur bekrachtigd of in loooger beroep door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur. Heeft bekrachtiging plaats gchad, dan treedt dienten- gevolve op den datum der bekrachtiging of op den in do huurovercckomst vermeldcn lateren datum de huurder in het genot van het gchuurde zonder dat van den verhuurder eenige daad van levering wordt vereischt. Op dezelfde wijze, d. i. zonder medewerking van de wederpartij, treedt do verhuurder weder in het bezit van den grond op den datum voor beoindiging der huur in de akte vermeld of, bohoudens gunstige beschikking van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur op wedor- zijdsch verzoek van partijen, hoogstens 3 maan- den later. De huurtermijnen zijn in hoofdzaak de- zelfdo geblevcn: voor grond in communaal bezit met pcriodieke vcrdoeling cn niot voor altijd aangewezen vasto aandeelon alsmedo voor onverdeel- den communaal bezeten bouwgrond is do duur be- paald op 6,2 jaar. Het ver bod om gebouwen op to richten op den gchuurden grond, waarmede het kwaad niet kon worden bezwoven, is niet gehand- haafd. Wel de strufl'epaling op het ongecrechtigd gebruiken van de gronden (Ind. Stb. 1917 no. 497 art. G en 7).

In 1915 werden 21,187 huurovercckomsten gcregistreerd, betrekking hebbendo op 202.543

bouws (van de huurders waren 789 European en, 315 Vreemde Oosterlingcn), d. i. r. csp. 7072 on 90,232 meer dan in 1901, doch wat het aantal bouws betreft resp. 31.783 minder en 25,206 meer dan in 1898; voor de cultuur van suikerriet 156,476, van tabak 31.359, van padi 8344 bouws.

By het ter perse gaan van dit artikel word kennis genomen van eene nieuwe grondhuur-ordonnantie, afgekondigd in Ind. Stb. 1918 no. 88 j^o. no. 214, welke, evenals de ingetrokken ordonnantie, niet van toepassing is op de Vorsten-landen en de particuliere landerijen, en die in working is getreden voor de residenties Bantam, Batavia, K&doe, Banjoemas, Semarang, Kediri, Pasoeroean en Besoeki on voor eenige districten in de overige gewesten van Java en Madoera. Zonder de bescherming van den inlander uit het oog te verliezen, houdt deze verordening in meerdere mate dan hare voorgangsters rekening met de belangen der suikerindustrie, d. i. met de huurders der gronden, voor wie de mogelijkheid is opengesteld zich voor langeren termijn het gebruik van gronden te verzekeren/De gewichtigste afwijkingen van die van 1900 zijn de navolgende. Naast het sluiten van eene overeenkomst, bij open bare akte verleden voor een door het

Hoofd van Gewestelijk Bestuur aan te wijzen ambtenaar B. B., is voor het bijzondere geval dat in streken, door den Resident aangewezen, grondhuurovereenkomsten worden aangegaan voor niet langer dan een jaar betreffende communale gronden met vaste aandeelen, het sluiten daarvan ook op andere wijze toegelaten. De eerste doelde overeenkomsten mogen niet worden gesloten voor de loop of de 30e maand voorafgaande aan het jaar waarin de grond in be working of gebruik zal worden genomen, al naarmate ze op korten of langen termijn zijn aangegaan, tenzij het gronden betreft, waarvan de bevoelinge verbeterd zal worden op kosten van den huurder, de laatstbedoelde overeenkomsten niet voor de

15e maand voorafgaande aan het jaar, waarin de huurtermijn aanvangt. De duur der huurtermijnen is aan de volgende wettelijke maxima gebonden: 3% jaar van sawahs, 12 jaar van drogen grond, 1 jaar van ambtsvelden; 25 jaar van al de evengenoemde gronden wanneer ze noodig zijn voor het aanleggen van vaste rail banen, wegen of waterleidingen, Sawahs kunnen ook worden ingehuurd voor langer dan 3% jaar, n.l. voor ten hoogste 2½ jaar; evenwel rusten alsdan op den huurder bijzondere verplichtingen w. o. het ter beschikking stellen van den grond ten gebuik van den verhuurder gedurende eenige Westmoessons, en de betaling van een huurschat niet beneden een wettelijk vastgesteld minimum. Voor gronden, welke gehuurd worden voor de teelt van tabak, kunnen onder bepaalde voorwaarden afwijkende bedingen ten aanzien van den maximum-duur der huurtermijnen worden gemaakt. Bij verhuur van communaal bezeten gronden wordt rekening gehouden met de minderheid der deelgerechtigden, die met den verhuur niet hebben ingestemd; te hunnen behoeve moet van die gronden een deel worden uitgezonderd gelijkstaande met dat bij hen in gebruik. Gerechtigden tot het gebruik van geniecentlijken grond mogen hunne aandeelen verhuuren voor langer dan den duur van hun recht, mits tegen de overeenkomst, te verlijden bij open bare akte, geen bezwaar zij gemaakt door % der gezainen-

lijke deelgerechtigden; voor zoodanige grond, periodiek bezeten of niet wisselende aandeelen, is evenwel de huurtermijn ten hoogste 3½ jaar. Wordt eene onderneming, welke gronden heeft ingehuurd, verkocht, dan gaat de huur dier gronden over op den koper door zijne verklaring dat hij de verplichtingen des huurders aanvaardt, afgelegd ten overstaan van den ambtenaar met het bekrachtigen der huurovereenkomsten belast. Deze bekrachtiging geschiedt door het Hoofd van Plaatselijk Bestuur of een anderen door het Hoofd van het Gewestelijk Bestuur aan te wijzen bestuursambtenaar. De redenen, welke tot weigering der bekrachtiging kunnen leiden, zijn uitvoeriger omschreven. Het onthouden van den grond bij verhuur op langen termijn aan den verhuurder in een bepaalden Westmoesson is mede strafbaar gesteld.

Ook voor sommige Buitenbezittingen zijn verordeningen vastgesteld tot regeling van verhuur van gronden door inlanders aan niet-inlanders, en wel voor de Minahasa (Ind. Stb. 1877 n°. 127), Amboina (Ind. Stb. 1880 no. 217), Lampongsche districten (Ind. Stb. 1885 no. 45) en Z.-en O.-afdel. van Borneo (Ind. Stb. 1888 no. 198). Zij volgen in hoofdzaak de bepalingen, in 1871 voor Java vastgesteld; in die streken komt zoodanige verhuur echter slechts zelden voor.

De Agrarische Reglementen voor Sumatra's Westkust (Ind. Stb. J 915 no. 98) en Manado (Ind. Stb. 1918 no. 80) vorderen, dat grondhuurovereenkomsten, door inlanders met niet-inlanders te sluiten, worden verleden ten overstaan van een door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur aan te wijzen ambtenaar B. B., die, wat het eerstgenoemde gewest betreft, de akte niet verlijdt zonder eerst het hoofd der nagari te hebben geraadpleegd. Weigert die ambtenaar zijne medelevering, dan kan de beslissing worden ingeroepen van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur. De duur der huurtermijnen is ten hoogste 5 jaren voor sawah-grond, 10 jaren voor drogen grond en 20 jaren voor grond bestemd tot het aanleggen van vaste rail banen, wegen en waterleidingen, voor een deel van het grondbezit der familie evenwel niet langer dan de duur van het genot van den verhuurder. Ook hier het verbod van het bedingen om rent wederinhuur na verloop van den huurtermijn, eene bepaling betreffende levering en teruglevering van den grond als voor Java, en voorschriften met betrekking tot vooruitbetaling op den huurschat. Ook voor Soerakarta en Djokjakarta zijn in het grondhuur-reglement (Ind. Stb. 1918 no. 20) voorschriften in het leven gecroepen betrekkelijk verhuur van gronden door inlanders aan niet-inlanders, t. w. door inlandsche gemeenten, huurders van binnen die gemeenten gelegen ambtsvelden en zoogenamde penoien-gronden aan de landbouwer en de erfeners; evenals voor de Goevernementslanden een huurtermijn van 2½ jaar voor sawahs, daarentegen van 10 jaar voor drogen grond, 1 jaar voor ambtsvelden en pensioengronden. Voor den huurprijs van sawahs geldt een wettelijk minimum, telkeis voor tien jaren vast te stellen. De akte wordt verleden ten overstaan van een door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur aan te wijzen ambtenaar; ze behoeft bekrachtiging van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur, terwijl appel op den Resident is toegelaten bij weigering van de bekrachtiging.

krachtig ingrijpen van do ambtenaren in overeenkomsten tusschen niet-inlanders on inlanders mogelijk inaken, heeft do Regeering gemeend dat zij voor sonunigo landbouwondernemingen nog verier moest gaan ten oinde do economische belangen el inlandsch bevolking in de cultuureentra van Java en Madocra te beschermcn. Reeds in 1894 (Ind. Stb. no. 87, vgl. Bijbl. 4917) word, in afwachting van later te nomen maatregelen, o.a. omtrent de verhuering van grond door inlanders aaji niet-inlanders, eene voorloopigc regeling geïroffen ten cinde het in werking brengen van nieuwe suikerondernemingen, beïustende op overeenkomsten met de bevolking, te kunnen verhinderen daar, waar zij hare oeconomische belangen zouden kunnen verstoren of bedreigen. De verordening van 1894 is vervangen door eene van 1899 (Ind. Stb. no. 263) gew. bij Ind. Stb. 1905 no. 148, 1911 no. 85, 1912 no. 11, 1915 no. 666, 1916 no. 266en 1917 no. 497 artt. 6 en 7 (Bijbl. nos. 7238, 7560 en 7826), de zoogenaamde *Fabrie-kenordonnantie* (zie ook aldaar), die hetzelfde doel beoogt, doch tevens opindigo-encassave-ondernemingen van toepassing is. Diensvolgens wordt op Java en Madocra voor het in werkingbrengen en drijven van ondernemingen voor de bereiding van suiker, indigo of cassaveproducten, geheel of gedeeltelijk berustende op den grondslag van overeenkomsten met de inlandsch bevolking tot inhuren van gronden of opkoop van gewas, een vergunning van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur vereischt. Voor zoover niet uitsluitend door opkoop verkregen gewas verwerkt wordt, bepaalt de Gouv.-Gen. het maximum der uitgestrektheid van den jaarlijkschen bruto-aanplant van suiker-riet, indigo of cassave. Voor uitbreiding van den aanplant boven het vastgesteld maximum wordt eene vergunning van den Directeur B. B. vereischt, die niet geweigerd wordt, tenzij de verhooging van het maximum onvereenigbaar is met de bevolking of voor zoodaaniige uitbreiding van den jaarlijkschen aanplant geen grond meer beschikbaar is, in verband met de daar ter plaatse in acht te nemen eischen van Hen wisselbouw. De oorspronkelijke vergunning (bepaalt de termijn, binnen welken de onderneming in exploitatie moet zijn gebracht, een termijn, die echter door den Directeur B. B. kan worden verlengd; zij kan bij een met reden omkleed besluit door hem worden ingetrokken of gewijzigd, wanneer niet binnen 6en jaar na hare afsluiting een ernstig begin met de uitvoering is gemaakt, de exploitatie definitief gestaakt is of de voorwaarden, waaronder zij verleend is, niet of niet voldoende worden nagekomen. In het laatste geval kan ook de nadere vergunning worden ingetrokken!), A. V. wordt de aanvrager vergunning door den Directeur geweigerd of de verleende vergunning (voor hem ingetrokken of gewijzigd, tian kan men van zijne beslissing in hoger beroep komen bij den Gouv.-Gen. Eindelijk kan de Gouv.-Gen., in het belang van de irrigatie behoeven van den landbouw, de inlandsch bevolking toereinen of streken aanwijzen, die voor eenen tak van landbouw nijdverlicd gesloten zullen zijn, — en do bepalen in den verordening, geheel of gedeeltelijk op ver 66 van meer gewesten of gedeeltes (zij daar van, toepasselijk verklaren op an de re landbouwonderneemingen dan voor do bereiding van suiker of indigo, indien zij voor haar bedrijf de beslissing behoeven over bouwgronden hier

inlandsch bevolking. Zwarc booten zijn op overtredingen dezer verordening geïrofd. De regeling geldt niet voor landbouw-ondernemingen in do gewesten Soerakarta en Djokjakarta, noch op de aan particulieren in eigendom of met het recht van erfpacht afgestane landerijen, tenzij de ondernemers op andere gronden suikerrict of indigogewas telen, noch cindclijk op kleine ondernemingen, ter beoordeeling van het hoofd van gewestelijk bestuur.

Het is van algemeen bekendheid, dat door niet-inlanders, inzonderheid door Arabieren, herhaaldelijk wordt misbruik gemaakt van de lichtzinnigheid en onervarenheid van den inlander om dozen te bewegen tot het sluiten van voor hem hoogst nadeelige overeenkomsten. Regeeringshulp is cindclijk verstrekt om de oconomische zwakke partij, aan wie is opgedrongen de verplichting tot betaling van *woeker-rente*, in bescherming te nemen (Ind. Stb. 1916 bo. 643), door aan den rechter de bevoegdheid toe te kennen om, wanneer van de wederpartij eene praesentatie is bedongen, die de waarde van de verplichting, welke de andere partij op zich heeft genomen, buitenmate overtreft, op verzoek van laatstgenoemde eene zoodanige uitspraak te geven als hem billijk voorkomt, ja zelfs de overeenkomst in haar geheel nietig te verklaren. Deze regeling is verbindend verklaard voor alie bevolkingsgroepen van Nederlandsch-Indie.

Ofschoon de overeenkomsten in het algemeen door de regels van het burgerlijk recht beheerscht worden, heeft ook in Nederlandsch-Indie het strafrecht zich daarmede ingelaten. Op het voetspoor toch van art. 32 van het Soerabajasche politiereglement bevestigde art. 2 no. 27 van het Algemeen politiereglement voor de inlanders (Ind. Stb. 1872 no. III), dat de inlander strafbaar zou zijn, die zich als *dienstbode of werkmán* voor den gewonen huurtijd of een onbepaalden tijd, bij de maand verhuurde en zonder aannemelijke redenen binnen zijn diensttijd zonder toestemming van den werkgever zijn dienst verliet of weigerde te arbeiden. De doorslag tot het in het leven roepen van deze bepaling gaf wel do overweging, dat de meesters in Nederlandsch-Indie in den regel te doen heeft met een contractant op wien hij gewoonlijk niets verhalen kan, en die zelfs in den regel op voorrecht heeft, zoodat die inестer in hetzelfde geval verkeer als de reedder tegenover zijne schepelingen; by dozen toch was ook contractbreuk strafbaar gesteld volgens art. 2 en 3 van Ind. Stb. 1873 no. 119 (thans art. 454 e. v. Wetboek van Strafrecht). Eene aanvankelijk eveneens voorgestelde strafbepaling omtrent moesters, die hunne dienstboden of werklieden binnenstijds wegzenden, word door de Regeering niet overgenomen, evenmin als de eveneens voorgestelde opnemng van strafbepalingen omtrent contractbreuk in het Algemeen politiereglement voor Europeanen (zie Alemorio van Toelichting Politie-strafregl. inlanders b. 75). Het bodooold artikel, dat con grote inacht in handen legdo van den zondclor hoogcr be roep recht sprekendon politic-rechter, — een administratief ambtenaar, — een bij do toepassing waarvan niet gevraagd word of er al dan niet schade werd toegebracht, is ingetrokken tengevolge van een voetsuni der Tweede Kamer op 2G Febr. 1877 uitgebracht; daarentegen word in het strafwetboek voor inlanders eene bepaling ingelascht (art. 328a

zie Ind. Sib. 1879 no. 203), waarbij strafbaar gesteld werd de inlander, die met het oogmerk zich ten koste van den meeser of den werkgever wederrechtelijk te bevoorrecht, zich geld of geldswaardige voorwerpen heeft doen afgeven bij wege van voorschot voor werkzaamheden, die hij in gebreke gebleven is te verrichten. Dit artikel, dat bedoelde den werkman alleen te sterven bij kwade trouw, nadeel voor den werkgever ten gevolge hebbende, en do berechtiging dier zaken aan den politierechter te onttrekken, heeft zijn doel grootdeels gemist[^] daar bewezen moot woixlen dat de kwade trouw reeds bestond voor of op het oogen blik van de aanneining dor voorschotten, en dit bewijs in den regel niet te leveren is. DiensvQlgens was het artikel eigenlijk overbod ig, omdat art. 328 van[^] hetzelfde wetboek eene strafbepaling bevatte tegen oplichting, waar- door de meester tegen contractbreuk te kwader trouw reeds voldoende gewaarborgd word. Hetzelfde kan gezegd worden van art. 378 van het nieuwe Wetboek van Strafrecht. Zie De Gel- der, Het Strafrecht in Ned.-Indie 3e uitg. door Mr. J. Dupare, Bat. 1914 biz. 705. In verband met de vaststelling van art. 328a zijn de bepalingen van art. 1601—1603 Burg. wetboek op de inlanders toepasselijk verklaard. Ind. Sib. 1879 no. 256. Zie Koi Verslag 1879 Bijl. J; Mr. G. A. van Hamd, Ind. Gids 1881 II, bl. 529; Kool, Art. 328 Wetb. v. SLrafr. v. inlanders, Ainst. 1884; A. J. Koens, Verhuur van grond aan niet- inlanders, in T. B. B. dJ. 47, 1914, bl. 1; A.

• Simon, Het agrarische stelsel in de Javasehe Vorstenlanden en de reorgan isatie in Koi. Tijdschr. 1918 bl. 673 e. v.

OVERLIJDEN. Onder de Mohammedaansche bevolking van Ned.-Indie worden de voor- schriften van den Islam betreffende de plechtig- heden na het overlijden vrij getrouw nage- leefd, zij het dan ook in kleinigheden gewijzigd of vermeerdert overeenkomstig locale gebruiken. De godsdienstbeambte in de kampongs en dor- pen (zie DORPSGEESTELIJKE) leidt gewoon- lijk de lijkbezorging. Hij zorgt voor de behoor- lijke naleving zoowel van do ritueele lijkwas- sching als van de voorgeschreven inwikkoling in de lijkwaden, de zgn. k a fan's (stukken wit goed), welke in een on even aan tai oin den doode worden ge won den. Hij verricht de dooden- e[^]mahjayg (de salat a l-d j i n a z a h der Mohammedaansche wetboeken) bij do Iqkbaar, met diegenen der verwanten en verdero aanwezigen, die daartoe in staat mochten zijn. Het ceremonieel van dezen s & m b a h j a n g onderscheidt zich slechts in bijzonderheden van dat der dagelijks verplichte salat's (zie SEIMBAHJANG), o. a. door invoeging van heilbeden voor den overledene. Verder belast hij zich met de gebeden tot wijding der gods- dienstige maaltijden, die, behalve op den sterf- dag zelf, nog op verschillende andere tijdstippen daarna worden gehouden, indien althans de erfgenamen de kosten daarvan bestrijden kun- nen (zie KANBOERD). Voor deze diensten ontvangt hij de gebruikelijke gaven ter belooning. De spoed ep haastige tred, waarjnede men den overledene in den Archipel meestal grafwaarts draagt, komt overeen met het gebruik in vele andere Mohammedaanscho landen. De baar wordt met een kleed gedekt; daarboven pleegt men een wit kataoen zonnenscherm te dra-

gen. Soms worden wel geldstukjes gestrooid langs den weg, dien do stoct naar het graf volgt. Over do wijzo van bograven on het t a l k i n genoemd voorzeggings-gobed: zie GRAF, 2 en TALKIN. Het luido weckla- gen over den doode, gepaard met verwonding van borst en aangezicht, het verscheuron dor kleederen, onz., door den Islam verboden, komt bij de Mohammedanen in den Archipel niet voor, wel daarcutegen, op sommige plaatsen op Sumatra, het zingon van klaagliedren, m a r a t o j. In den regcl zijn het vrouwen, die deze taak, veelal tegen betaling, vervulien ; in de klaagzangen wordt alles wat tot verheerlijking van den overledene kan strekken opgesomd; het geweon wordt dikwijls door gepraat en ge- lach afgebroken, waaruit duidelijk blijkt, hoo allen cenc formaliteit volbracht, niet aan het gevoel uiting wordt gegeven. (Bij de Bataks is de taal der weeklagende vrouwen de zgn. a n d o c n g-taa l en dus van de go wonc omgangs- taal onderscheiden).

Een rouwgewaad is niet voorgeschre ven, maar voor de weduwe geldd het als onbetamlijk, zich gedurende de 'i d d a h, d. i. den tijd, geduren- de welken zij volgens de Mohammedaanscho wet niet mag hertrouwen, met bonto kleuren of versierselen op te schicken.

Zie verder WO. Snouck Hurgronje, De Atjehers I, 462 vv, ^Mbka II, 188 vv. ; Veth, Java IV, 405 vv. 淡血yer. Een blik in het Jav. Volksleven, Leiden 1897, DI. II, 543 vv. Juynboll, Hand- leiding Mo ha mm. Wet, Leiden 1903, biz. 163 vv. ; Keyzer in do Bijdr. t. T. L. V. Nieuwe Volgr., DI. IV (1862) 141 vv. en de artikelen over verschillende volken van den Archipel.

De lijkplechtigheden bij de niet-geislamiseerde volken worden behandeld in de ethnographi- scho artikelen over elk hunner, waaraan hier nog het volgcn do kan worden toegevoegd.

In eenige streken van den Archipel komt het voor, dat de verwanten en vrienden zich, pro forma, tegen het wegbrengen van het lijk verzet- ten. Bij de begrafenis van aanzienlijke Jataks b. v. wordt de lijkkoels (indien men althans het ruw bewerkto voertuig op widen zoo noemen wil) feitelijk door twee partijen afwisselcrul in de richting van het graf en in die van het huis ecn aan ta maJen heen on wed er getrokk<n. Op Timor trachtten de vrouwm i op allcrh-i wijzen de Jijkdragers te vrindren het lijk wegtevoeren, en op Roti wordt zels gevochten, wanneer de dragers het komcn halon. Of ook deze handlung boschouwd moot worden als eene, die zich de overled eno niet nls acn eerbe- wijs behoeft aautrekken, maar die al medo ontspruit uit de vrees der achtcrblijvenden voor don geest des overledenden, dient uitgemaakt te worden. Zeker is het, dat t al van gebruiken bij het overlijden en daaronder dezul- ken, dio al het uiterlijk liebben van uitingen van droefheid, te beschouwen zijn als eene soort van veiligheidsmaatregel tegen geesten of duivcls. Het begraven op zichzeJf vrijwaart niet tegen den terugkeer des overledenen in geestenvorm; de gewone loop van dien geest is het sterfhuus en men tracht dat bezoek te voorkomen en zod- doende ook de onaangenajno cn schadelijko gvco. gen daarvan. Het jneest afdoende midclcl pangen de Orang bCnoewa van het eiland Rejn- pass, en misschion ook elders, toe, die reeds

hunne zieken in het bosch achterlaten en zelf verder trcken; do Orang sakoi van Malaka. begraven hunne dooden, verbranden hoc huis, waarin do persoon gestorven is en verlaten do plaats, zelfs ton koste van hot to veld staand gewas. Do Orang koeboc ontvluchten aan- Btons do plaats, waar zij een doodo begraven hobben. De bewoners van Ceram's Z. O. kust trekken na cen begrafenis naar elders; do bowoners van Boeroe verlaten het huis, waarin iemand gestorven is, dat met den grond waarop liet slaat, voortaan ongeluk brengt; maar om veelvuldig verhuizen te voorkomen, brengt men den zicke liever bij voorbaat op een afge- legen pick. Evcncns om van het bezoek van den geest des overledenen verschoond to blijven, brengt men het lijk langs een anderen weg dan den gewonen buitenshuis, b. v. door een op- zettelijk daartoe gemaakte opening in den wand, die dadelijk weer gedicht wordt: de geest langs denzelfden weg pogende terugtekeeren vindt de opening gesloten. In het district Tonsawang in de Minahasa we rd, ter verwijdering van het lijk, eene opening in den vloer gemaakt van het op palen staandc huis. Om den tuin gelo d wordt de geest in bijna letterlijken zin op Sumatra, waar de lijkbaar driemaal het erf wordt rondgedragen ; in de Minahasa geschiedde en in Siam geschiedt hetzelfde rond het huis en „at full speed", zooals Frazer het noemt, of op „een koddig drafc", naar Graaffland zich uit- drukt. Intusschen heeft dit driemaal rondgaan ook plaats bij anderp gelegenheden ; wanneer bij Boegineeczn en Makassaren op den 9den dag na do geboorte de processie uitgaat met de placenta en met de klappers, die geplant worden als een van levensgeest met dien van het kind, dan loopt men drie malen rond de woning. En wanneer een Bataksche radja een hoogge- plaatstcn gast groote eer J)ewijst, dan gaat hij met muzick ook driemaal rond de woning. Iu hot laatste geval moot stellig aan eerbowija g(: dacht worden; ondenkbaar is het niet, dat li< L gebruik eer te bewijzen op dezo manier ont- t.[>rolcn is uit cone gewoonte, die met eerbewijs niets te niaken had. De Dajaks in het district Doesoen-Timor in Z. O. Borneo gaan in looppas naar do begraafplaats, en na het lijk haastig begraven te hebben, op dezelfde wijze weder naar Iniis. Hft bestrooien van don weg, dien do lijk- f->f oct v(>lrcr, met asch op het eiland Ba bar en bij

Z<< - Dajaks van Sarawak heeft hetzelfde leu doel: don geest het vinden van den terug- wi-g t(• bomocilijkcn; laatstgenoenuen zetten ■•ii lot lader gekapten boomstain overcind op of bajnboo randjau's (scherpgv-punte paaltjes) in hot kerkhofpad; on met gclijk oogmerk lieft lu-t begraven in het donker of des nachts plaats, zooals bij dezelfde Zee-Dajaks en in li'-l (listnet Tobaroc op Hahnahera geschiedt. Het rumoer, dat bij een bografenis gemaakt wordt, o. a. door do hcidcncn van de Minahasa, do Bolang-Mongondoiirs, do Makassaren en Bocgineeczn, djajakH, Bataks on Niassers, moot medo diencn om de geesten het spoor bijster te doen worden ; heeft dii rumoer in do cerHto plaats ten doel do ziel des gestorvenen uib hot sterfhuus to voidrijven, ook het verjagen van do boozo gecston, die zich bij dergelijko gelegenheden gaarno doen golden, wordt cr mode bcoogd ; het alaan op do gong bij de Niassers

zoolang het lijk niet begraven is, tot af we ring van dozo geesten, staat op 66n lijn met het luiden tier klokken bij eene begrafenis, dat oorapronke- lijk dezelfde betcekenis had: de vcdrijving van „duyvclcn on tcmpeccsten". Opmerkelijk is het, dat bij enkele volken op dit geraas een periodo van vohnaakto rust en stilte volgt, gedurende welko de rijstatamper en het weefge- touw ongobruikt blijven, geen inuiziek of luid gesprek gehoord wordt on geon huan mag kraaion; aid us bij de Makassaren en Bocginee- zen, in Bolang-Mongondo, op do Kei-eilanden, op Ba bar. Dient het rumoer om de geesten uit het dorp to verjagen, de daarop volgende stilte heeft ten doel om hen bij mogelijken terugkeer in den waan te brengen, dat zij ver- keerd zijn en op een of ander onbewoond ciland aanlandcn. Zooals straks blijken zal, heeft de onthouding van feesten en inuiziek allicht ook nog een anderen grond.

In do cerste plaats zijn het do verwanten, die zich voor den geest des overledenen hebben to wachten. Men sluit dus het sterfhuus — wij herin- neren hier aan het analog© "gesloten" zijn van het sterfhuus in Westersche landen — en komt or zoo min mogelijk buiten ; bij de Alfoeren van de Minahasa blijft de man, na het overlijden zijner vrouw, dagen lang in huis zonder zich to vertoonen ; bij do Noemforcn is do familie ver- plicht thuis to blijen in den meest volstrekten zin, do weduwo zelfs maanden lang; bij do hei- densche stammen van centraal-Flores moot zij zeven dagen in de woning doorbrengen, op de Aroe-cilanden den geheelen rouwtijd ; aan de Oostkust der Geclvinksbaai houdt de Papoea-weduwo in een afzonderlijk huisje verblijf, totdat alle formaliteiten afgeloopen zijn, die bij den dood des mans vervuld moeten worden. Nauw sluit zich hierbij aan de gewoonte om zich op eene of andere manier onkenbaar te maken, ten einde met nog meet zekerheid do onaangename bejege- ning van de geesten der gestorvenen te ontgaan. Dat hierin de oorsprong ligt van het rouwdragen, later als uiting van droefheid beschouwd, wordt met stelligheid beweerd. Op Nieuw-Zeeland, op de Nieuwe Hebriden en in Nieuw-Brctanje verft men zich in den rouwtijd zwart ; op de Aroe-eilanden zijn hot de weduwen, die met brede, zwartc strepen getockend worden; en de heidenen van do Minahasa wreven elkander het gelaat met houtskool in. Evenzeer wordt het verandren van de kleeduig als eene tot hetzelfde doel st rekkende vermoming gebezigd. De Noemforcesche vrouwen aan de Dor6-baai vcrwissclen hare kleeding met saroengs, van grove, blauwe of zwarte stof; de armere Papoea's doen eenvoudig een voorschoot van boo in bast a-n ; de vrouwen, die anders do borsten door de saroug bedekt dragon, loopen nu met ont- bloot bovenlijf. Bij de Papoea's van do bocht van Kaimani (Z. VV.-kust van N.-Guinea) rouwt de weduwe over haren man door een het achter- hoofd bedekkendo en tot op de schouders afhan- gende kup van zwart of blauw katoon of van boo in bast ; aan do Oostkust der Geclvinksbaai dragen de vrouwen als rouwpak een mouw- loos baadje van boomschors, met schelpen ver- sierd ; de jnannoi bezigon tot hetzelfde doel pols- on enkelbandcn van rotan; bij do Papoea's van Noemfoi, is een polsband van rotan een teeken van rouw, zoomedo het dragen, door

de weduwe, van een lap booruschors, bij wijze van kap over het hoofd geslagen; het rouwpak der Papoea's van Japenis Zuidkust is een van boven toegenaaid mat van pandanblad op het hoofd gedragen. Bij sommige Dajakscho stammen zijn ook rouwkappen in gebruik, b. v. bij de MSndalain Kajans van Tandjoeng Karang in Centraal-BorneoWNieuwenhuis. [^]Quer ...durch Borneo, I, 144 inot^pl 26; Juynbbil.

Catalogue van Borneo, II, p. 357). Op het eiland Roon dragen de vrouwen bij dezelfde gelegenheid een zak over het hoofd in den vorm van een monnikskap; bij de bewoners van Ceram bestaat de rouw in het dragen van oude kledingstukken, het afleggen of met oud, wit katoen vrwisselen en arm- en beenringen en het los lateij hangen der haren; dezelfde haardracht is in den rouw-tijd bij de vrouwen van de Kei-eilanden gebruikelijk en de mannen loopen dan blootshoofds; ook de Dajaks leggen als teken van rouw hunne sieraden af en dragen rouwkleding. In gelieel Borneo bestaat de rouwkleding uit boomschors (Nieuwenhuis. In Centr. Borneo, I, 220, II, 280;

^uer durch Borneo, I, 91, 144, 338; Ling Roth, I, ns, 209^o258; II, 53, 58; Tromp in Bijdr. T. L. -V. 1888, p. 64; Juynboll, Gatal. v. Borneo, IVfer) ...

Op liCF eiTa : ffd^m Kisar worden alle tooiscls afgelegd, het ha ar blijft ongekamd en de voddige kleederen van donkere kleur worden gedragen. In de jMinahasa zijn bij het heidense gedeelte der bevolking groote, zwart hoeden in gebruik of zwarte hoofdoeken ; bij de Makassaren en Boegineezen mo gen de mannen, in den rouw- tijd geen broeken dragen, maar alleen saroengs en moeten zij hun kris afleggen. Bij de Maleiers dragen so ms de mannen als teeken van rouw een witten hoofdoek (k a b o e n g), van welk gebruik ook bij de Javanen en andere gexlamiseerde volken van den Archipel sporen worden aangetroffen. De witte kleur voor rouwkleding is waarschijnlijk aan de Hindoes ontleend. De Timoreezen dragen een zwart bovenkleed en bij de Olo-Ngadjoe moeten de vrouwen, die gewoonlijk blootshoofds gaan, in den weduwstaat een hem daar te dienen, dieren, spijzer), kleederen, huiswitten of zwarten hoofd^m doek dragen, ook bij de JBataks en de Baliërs is het ad at, dat de wed u we het hoofd bedekt met een doek of een slendang. Het sc h ook na zijn dood eigenaar blijft van zijn rouwdeed is dus gemeenlijk juist het tegenovergestelde bezittingen en als roof wordt beschouwd wat de ach van de gewone jdeding; wio bonte kleeren di-aagt, terbl ij venden zich daarvan toe eigen on ; alles wat gekleed gaat, legt de kleding dan zoo goed als geheel af of doet oude, gescheurde aan ; wie in den regel ongekleed gaat, zoekt dan eenigerlei kledingstuk op; wie sieraden draagt, ontdoet zich dan daarvan of indien dit niet kan, maakt hij ze onzichtbaar door oin- beginneii van zijn nicuw leven, voldaan zijn en niet wikkling met doek; wie geen versierselen draagt, tooit t<-j ug- keeren tot zijne ver wan ten, d an zou dus de zich er dan mede; wie het haar wascht en kamt en opgestoken draagt, laat het dan onge- kamd han gen ; Maar nieestal geschiedt dat niet en wordt het wie blootshoofds loopt, bedekt zich dan het hoofd met een kap of een hoofdoek; en deze laatste manier is wel de meest verspreide —men denke aan onze rouwsluiers; do geest, haveloos ginds aankomend, ecn slecht trouwens waar vermomming bedoeld werd, lag het bedekken van het hoofd wel het eerst voor de hand.

Naast deze pogingen tot misleading der geesten, zal ongetwyfeld het zich hullen in een annelijker kleedij dan gewoonlijk, in sommige gevallen oorspronkelijk de bedoeling gehad hebben lien te doen zien, dat men zich niets toeieigende van

wat des overledcnen was; ook hun de spaar- zaamheid dor achtergeblevcnen te tooncn ten behoevo van het eerlang to vieren doodenfecst en lion zoodoende vronddlijkot te stemmen. Van gelijke betceekenis kan ook gowcst zijn het achterwege blijven van muzick en ander gcras en van feesten en ook de onthouding van ..zekero spijzen, het vasten, kan haar ontstaan gehad hebben in do meening, dat het niet paste onder het oog der gecsten als gewoonlijk te blijven eten en drinken, terwijl deze hun doodon- fecst nog niet hadden gehad.

Ook het water dient in verschillende localitci- ten om aan de gecsten der dooden den terugkeer tot de levendon te beletten; watervrees der gees- ten is hier het punt van uitgang, besprenkelen met water van den naar de bcgraafplaats afge- legden weg, het broken van een vat met water bij het uitdragen van het lijk, uitgicten van water over het graf (ook in Arabie van ouds gebruikelijk), het baden of het wasschen der handen of voeten na de begrafenis, zijn dan oorspronkelijk de niiddclen geweest, om gelijk Frazer het (t. a. p. bl. 80) uitdrukt, „to place a physical barrier between the living and the dead : ", wellicht later, .toen de oorsi)ronkclijke betceekenis van het ceremonieel was vergeten, hier en daar bc- schouwd als middelen om zich te reinigen van de aanraking met den doode. Het feit, dat ook bij andere gelegenheden dan bij sterfgevallen het water bezigtigd wordt tot afweer van onhcil (=booze geesten), bevestigt deze opvatting.

De rouw, de vermomming, oindigt wanneer do overlevenden hun plicht tegenover den over- ledene hebben vervuld ; die plicht bestaat in het vieren van het doodenfecst. Aan het geJoof aan eene vorzetting van het leven na den dood voegt zich de vrcpliching der achterge- blevenen om te zorgen voor een behoorlijk uitzet van den gestorveno; hem moet worden medege- geven alles waaraan hij ginds behoefte zal hebben: menschen worden gedood om hem daar te dienen, dieren, spijzer), kleederen, raad, wapens, dat alles wordt geofferd tot zijn nut; ten grondslag hieraan Jigt mode het bcgx'ip, dat de men sc h ook na zijn dood eigenaar blijft van zijn bezittingen en als roof wordt beschouwd wat de ach bij het graf wordt necrgelcgd, waj)ens, sieraden en kostbaro kleding, zooals bij do Dajaks gcschiedt, getuigt van deze op vat ting. Indien het doodenfecst altijd ge vierd werd daddijk na de begrafenis, dan zou de geest van den overledene, uitgerust tot het beginneii van zijn nicuw leven, voldaan zijn en niet t<-j ug- keeren tot zijne ver wan ten, d an zou dus de verjnonijning van dezen, hun rouw, ov(: rbodig zijn. Maar nieestal geschiedt dat niet en wordt het doodenfecst we gens gemis aan de benodigde middelen uitgesteld, so ms jaren lang, en opdat niet do geest, haveloos ginds aankomend, ecn slecht onthaal vinde in het lajid der zaigen wordt de begrafenis vaak even Jang verschovcn ; al dien tijd behoudt de geest, op aarde teruggc- houden, zijne vorclring op de Jc vend on. Mecstal wordt het lijk hier of daar, al of niet in een goed geslotcn kist, neergezet. Hoeft de bografenis, het doodenfecst plaats gehad, is de plicht van de overgeblevenen jegens den ovcrledenc ge- kweten, dan kan de rouw, oorsproiikHjk de ver- momniijg, worden afgeiegd. Inderdaad geld t

als regcl, dat de rouw oindigt bij hot dooden- foest; de geest vclraat dan voorgoed de aarde, tenzy men zich, zooals Dajaks on Bataks b.v. hot zielenland op aarde voorstelt, on men heeft hem niet langer to vreezen. Torwijl oorspronko- lyk do rouwtijd onbepaald van duur was, is bij eenigo volken cen bepaaldo tenijn daarvoor in de plaats gekoinen, afhankelyk alweder van den stand des overledenen, ovensl bij one ge- bruikelijc is.

In don regcl is het aan do weduwo of den weduwnaar niet gooorloofd to hertrouwen voor do rouwtijd om is. Oorspronkelijc is dit gebruik hoogstwaarschijnlijc het gevolg geweest van het geloof, dat de gestorven echtgenoot of echt- genooto zoolang zijn of haar geest nog op aarde vertoefde, de macht had de weduwe of weduwnaar wegens ontrouw to straffen ; vertrek van den geest naar het zielenland hield de vrees voor die straf op. Later zal aan dit gebruik do betee- kenis gegeven zijn van cen voorbehoudmiddel tegen confusio sanguinis.

Ecnigszins afzonderlijc — voor zoover in de ethnologic iets afzonderlijc staan kan — vindt men (ook) in den Archipel het gebruik om zich ten teeken van rouw het hoofdhaar te doen afscheren of afknippen. Bij de Noemforeezen doen zulks do naaste verwanten ; do man laat het hoofd bij den dood zijner vrouw kaal afscheren op een voorhoofdlok na. Even zoo doen de Papoea*s van hot Arfak-geborgtc. Ook op de N.O.-kust van Nieuw-Guinea en op de Z.O.-kust bij Port Moresby is scheren of kortsnijden van het haar een teeken van rouw. Bij do Galdlareezen en Tobeloreezen van Halmahdra knippen de fa- iniliclden des overledenen de wenkbrauw en hot haar bo von het voorhoofd af. Op de Aroe- cilanden is het de vrouw, die na den dood haars mans zich het haar doet afknippen; maar ook man non on kinderen volgen dit gebruik. Op do Locang-groep, op Babar, op Dawalor, bij do Timoreezen (de gehele familie), bij de Baliens (in het rijk Badoeng alleen de helft van het hoofdhaar), vroeger op Java, bij de Olo-Ngadjoes bij de Dajaksche stanimen in het binnenland van Koctei, bij do Tring-Dajaks, op Enggano, bij de Maleicrs van Malaka bestaat do gewoonte van liaar-afsnijden in verschillende wijzen van doen en bij onderschiden gelegenheden, zooals bij hofrouw, enz.

Naast dit gebruik, dat in zekeren zin. eeno «oort vermin king van hetlichaamis, staan andere, die stellig aid us genocmd moeten worden: het bJocdig verwonden van het hoofd, zooals vroeger bij de Bataks geschiedde en nog geschiedt bij de (Jtrang sakei van do Mandau en de Rokan ter O.-kust van Sumatra, hot afsnijden van vinger- of tccnlden, ja zelfs van gcheolc vingers. In al dezo gevallen wordt hot bij do begrafenis gebruikdijko menschenoffer afgekocht door een deel voor het ghecol to geven; en zoo J8 ook h(; t afsnijden, gchecl of gedceltelijc, van het liofdhaar oorspronkelijc substitueert voor het monschuoffer geweest. Dat juist aan het haar tot (lit (loci do voorkuur words gegeven, inoet worden afgcloid van het gclooft, dat bij nienschenoffers hot ontwijken van do ziel uit h(?t lichaami word vergemakkolijkt door don te of Aden nieusch cen haarlok aftcanijdcn ; op Nais gobcirt het nog hedon ten dagc, dat bij do schijn-onthoofding den slaaf cen bosjo haar

wordt afgesneden; en terwijl op dat oiland in sommigo govallen het dooden achterwego bleef en dio schijn-onthoofding is bchouden, verviel elders ook dezo en bleef alleen hot afsnijden der liaren als offer over. Oorspronkelijc was dus, hot afsnijden van het haar geen offer; do mensch welfd goefferd en men sneed hem haar af om de ziel het verlaten van het lichaam to ver- gemakkelijken; eerst toen het dooden van het slachtoffer achterwego bleef, werd zijn haar hot offer in zijne plaats. In den beginne moot het afsnijden der haren alleen toegepast zijn bij hen, die verplicht waren den overledene bij zijn reis naar Het onbekende land te volgen; allengs is de verplichtiag ook aan anderen opgelegd, toen de ceremonie ophield een offer te zijn en een teeken van rouw werd, waarmede zelfs dieren, paarden, muilezens en schapen werden voor- zien. Dat, zooals voor de hand lag te onder- stellen, het afsnijden der haren mode te rang- schikken is onder de vermommings, hoewel het als verraomming uiterst geschikt is, mag opgrond van het bovenstaando betwijfeld worden.

Wilken, Ueber das Haaropfcr und einige andeiV^Trauergebrache bei den Volkern Indonesiens, Revub' col. internat. II 1886, I, 1887; Frazer, Certain burial customs as illustrative of the theory of the soul, Journ. of the Anthropol. Inst, of Gr. Britain and Ireland XV.

OVERSCHIJVINGSRECHT. Zic BELASTINGEN, DI. I. biz. 261.

OVERSTRATEN (PIETER GERHARDUS VAN). Geb. uit hot huwelijc van J. H. Van Overstraten, burgenieester van Bergen-op-Zoom en O. W. Aelmans en in die plaats gedooft 19 Febr. 1755. In 1780 benoemd tot extra-ordinair lid in den Raad van Justitio to Batavia, vertrok hij naar Batavia, waar hy in 1781 aankwam; achtereenvolgens werd hij benoemd tot ordinar lid in dien Raad (1783), advokaat-fiskaal ad interim (1783), 2e secretaris der Hoogo Regee- ring (1784), le secretaris (1786), Raad extra- ordinar van Ned.- Indie (1789), Gouverneur en Directeur van Java's Noordoostkust (1791). In die betrekking werkte hij mede tot de verhef- fing van den Pangeran Adipati Anom van Djokjakarta tot Sultan Mangkoo Boe wan a II, meer bekend als Sultan Sepoeh (zie JAVA, GE- SCHIEDENIS, DI. II, biz. 205—207) en regelde de troonsopvolging, zoowel in dat rijk als in Soera- karta on in het vorstondoni van Mangkoe N6- gara; eene memorie, door hem aan zijnen opvolger ter hand gesteld, bevatte belangrijke bijdragen voor do kennis van Java's Noordoostkust tijdens zijn bestuur. Don 16cn Aug. 179G werd hij door Commissarissen-Generaal aangesteld tot Gouv.- Gen. tevens Comm.-Gon., welko benoeming 22 Jan. 1798 in Nederland bevestigd werd. Hij trad 17 Febr. 1797 als Landvoogd op; bij do ontbinding der Hoogo Commissie in 1799 trad hij als Comm.-Gen. af, maar bleef als Gouv.- Gen. met het bestuur beclast, tot hij 22 Aug. 1801 to Batavia overicd. In 1799 was hij aan- gesteld tot Generaal-en-chof over de Indische troepen, en word in 1800 door het Uitvoercnd Bewind met den rang van Luit.-Gen. bekleed.

Tijdens hot bestuur van Van Overstraten, die als Gouv. van Java's N.O.-kust zich zoer onderschoilde, doch als Gouv.-Gon. zeer moeilijke tijden boleefde, werd de O.-I. Comp. ontbonden, ging Tomato in handon dor Eugolschon over en

do weduwe, van een lap boomschors, bij wijzo van kap over het hoofd geslagen; het rouwpak der Papoea's van Japónis Zuidkust is een van bo ven toegenaaido mat van pandanblad op het hoofd gedragen. By sommige Dajaksche stammen zijn ook rouwkappen in gebruik, b. r. bij de MSndalam Kajans van Tandjoeng Karang in Centraal-Borneow Nieuwceiliuis, Qucr /lurch Borneo, I, 144

26; Juynboll, Catalbus van Borneo, II, p. 357). Op het eiland Roon dragen de vrouwen bij dezelfde gelcgen-heid con zak over hot hoofd in den vorm van con monnikskap; bij de bewoners van Ceram bqstaat de rouw in het dragen van oude kleedingstukken, het afleggen of met oud, wit katoen vcrwisselen van arm- en been rin gen en het los laten han gen der haren ; dezelfde haardracht is in den rouw- tyd bij de vrouwen van de Kei-eilanden gebruike-lijk en de mannen loopen dan blootshoofds; ook de Dajaks leggen als teeken van rouw hunne eieraden af en dragen rouwkleeding. In geheel Borneo bestaat de rouwkleeding uit boomschors (Nieuwenhuis. In Centr. Borneo. I, 220, II, 280;

^@uer durch Borneo, L 91,144, 338; Ling Roth, I, IAS. *209, 255; II, 53, 58; Tromp in Bijdr. T. L.

" V. 1888, p. 64; Juynboll, Catal. v. Borneo, f Op liet eiland~Kisar worden alle tooisels afge- legd, het haar blijft ongekamd en de voddige kleederen van donkere kleur worden gedragen. In de Minahasa zijn bij het hcidensche gedeelte der be volking groote, zwarte hoeden in gebruik of zwarte hoofddoeken ; bij de Makassaren en Boegineezen mogen de mannen, in den rouw- tyd geen broeken dragen, maar alleen saroengs en moeten zij hun kris afleggen. Bij de Sla- leiers dragen soms de mannen als teeken van rouw een witten hoofddoek (k a b o n g), van welk gebruik ook bij de Javanen en andere geislamiseerde volken van den Archipel sporen worden aangetroffen. De witte kleur voor rouwkleeding is waarschijnlijk a an de Hindoos ontleend. De Timoreezen dragen een zwart bovenkleed en bij de Olo-Ngadjoe moeten de vrouwen, die gewoonlijk blootshoofds gaan, in den weduwstaat een witten of zwarten hoofd- doek dragen, ook bij de Bataks en de Baliërs is het adatj dat de wed uwe het hoofd bedeJet met een doek of een sldndang. Het rouwkleed is dus gemcenlijk juist het tegenovergesteldo van de gewone kleeding ; wio bonte klecren draagt, trekt dan witte of zwarte aan ; wio anders voldoende gekleed gaat, legt de Weeding dan zoo goed als geheel af of doet oude, gescheurdo aan ; wie in den re gel ongekleed gaat, zoekt dan eenigerlei kleedingstuk op ; wie sieraden draagt, ontdoet zich dan daarvan of indien dit niet kan, maakt hij ze onzichtbaar door on- wikkeling met doek; wio geen versierselen draagt, tooit zich er dan mede; wie het haar wascht en kamt en opgestoken draagt, laat het dan ongc- kamd han gen ; wie blootshoofds loopt, bed ekt zich dan het hoofd met een kap of een Jioofddoek; en deze laatste manier is wel de nicest verspreide —mon denko aan onze rouwsluiers; trouwens waar vermomming bedoeld werd, lag het be- dekken van het hoofd wel het eerst voor de hand.

Naast deze pogingen tot misleiding der geesten, zal ongetwijfeld het zich hullen in een arnejijker kleedij dan gewoonlijk, in sommige gevallen oorspronkelijk do bedoeling gehad hebben hen Jte doen zien, dat men zich niets toeigende van

wat des overledenen was; ook hun de spaar- zaamheid dor achtergeblevenen to tonen ten bchoevo van het ecrliang te vieren doodenfeest en hen zoodoonde vriendelijkor te stemmen. Van gelijke betcekenis kan ook gewcest zijn het achterwgec blij ven van muzick on ander geraas en van feesten en ook de onthouding van zekero spijzen, hot vasten, kan haar ontstaan gehad hebben in de meening, dat het niet paste onder het oog der gecsten als gewoonlijk to blijven eten en drinken, terwijl deze hun doodenfeest nog niet hadden gehad.

Ook hot water dient in vcrschillende localitei- ten oin aan do gecsten der dooden den terugkeer tot de levenden te beletten ; watervrees der gees- ten is hier het punt van uitgang, besprenkelen met water van den naar de begraafplaats afge- legden weg, het breken van een vat met water bij het uitdragen van het lijk, uitgieten van water over het graf (ook in Arabic van ouds gebruikelijk), het baden of het wasschen der handen of voeten na de begrafenis, zijn dan oorspronkelijk do middelen geweest, om gelijk Frazer het (t. a. p. bl. 80) uitdrukt, „to place a physical barrier between the living and the dead. ", wellicht later, _toon de oorspronkelijke betcekenis van het ceremonieel was vergeten, hier en daar be- schouwd als middelen ojn zich te reinigen van de aanraking met den doode. Het feit, dat ook bij andere gelegenheden dan bij stcrfgovalen het water gebezigd wordt tot afweer van onheil (= booze geesten), bevestigt deze opvatting.

De rouw, de vermomming, cindigt wanneer do overlevenden hun plicht tegenover den over- ledene hebben vervuuld; die plicht bestaat in het vieren van het doodenfeest. Aan het geloof aan eene voorzetting van het leven na den dood voegt zich de verplichting der achterge- blevenen om te zorgen voor een behoorlijk uitzel van den gestorvenen; hem moet worden medege- gevon alles waaraan hij ginds behoeft zal hebben: znenschen worden gedood om hem daar te dienen, dieren, spijzen, kleederen, hui8- raad, wapens, dat alles wordt geofferd tot zijn nut ; ten grondslag hieraan ligt mede het begrip, dat de mensch ook na zyn dood eigenaar blijft van zyn bezittingen en als roof wojd t bcKchouwd wat de achterblij venden zich daarvan toeiegeJien ; alles wat bij het graf wordt necrgolegd, wapens, sieraden en kostbaro kleeding, zooals by <Jo Dajaks gcschiedt, getuigt van deze opvatting. Indien het doodenfeest altijd go vierd wer- cl dadclijk na do begrafenis, dan zou de geest van den overledene, uitgerust tot het beginnen van zijn nieuw leven, voidaan zijn en niet terug- keeren tot zijne verwanten, dan zou dus (lc- vermomming van dozen, hun rouw, overbodig zijn. Maar meestal geschiedt dat niet en wordt het doodenfeest wegens gemis aan de biMinodigde jniddelen uilgesteld, soms jaren lang, en opdat niet de geest, haveloos ginds aankomejid, een slecht onthaal vinde in liet land dor zaligen wordt de begrafenis vaak even lang verschoven ; al dien tijd behoudt de geest, op aardo terugge- houden, zijne vordering op de levenden. Meestal wordt het lijk hier of daar, af of niet in een goed gesloten kist, neergezet. Heeft de begraftjnis, het doodenfeest plaat8 gehad, is do plicht van de o verge bio venen jegens den o vcrletlcnc gekweten, dan kan de i-ouwe, oorspronkelijk d(j) ver- momming, worden afgelcgd. Indcrdaad gcldt

als regel, dat de rouw eindigt bij hot doodcn-feest: do geest verlaat dan voorgoed do aarde, tenzij men zich, zooals Dajaks en Bataks b.v. het zielenland op aarde voorstelt, en mon heeft hem niet langer to vreezen. Torwijl oorspronkelijk do rouwtijd onbepaald van duur was, is bij eenigo volken een bepaaldo termijn daarvoor in do plants gekomen, afhankelijk alwdor van den stand des overledenen, evenals bij ons ge-bruikelijk is.

In den regel is het aan do weduwo of den wduwnaar niet goorloofd to hortrouwen voor do rouwtijd om is. Oorspronkelijk is dit gebruik hoogstwaarschijnlijk het gevolg geweest van het geloof, dat de gestorven echtgenoot of echt-genooto zoolang zijn of haar geest nog op aarde vertoefde, do macht had de wed uwe of weduw- naar wegens ontrouw to straffen; vertrok van don geest naar het zielenland hield, do vrees voor dio straf op. Later zal aan dit gebruik do betee-kenis gegeven zijn van een voorbehoudsmiddel tegen confusio sanguinis.

Eenigszins afzonderlijk — voor zoover in do ethnologie iets afzonderlijk staan kan — vindt men (ook) in den Archipel het gebruik om zich ten teeken van rouw het hoofdhaar te doen afscheren of afknippen. Bij do Noemforeezen doen zulks de naaste verwanten ; de man laat het hoofd bij den dood zijner vrouw kaal afscheren op een voorhoofdlok na. Even zoo doen de Papoea's van het Arfak-geborgte. Ook op do N.O.-kust van Nieuw-Guinea en op de Z. O.-kust bij Port Moresby is scheren of kortsnijden van het haar een teeken van rouw. Bij de Galelareezen en Tobeloreezen van HaJmahera knippen do fa-imilicden des overledenen do wenkbrauwen en het haar boven het voorhoofd af. Op de Aroe-cilanden is het de vrouw, die na den dood haars mans zich het haar doet afknippen ; maar ook man non en kinderen volgen dit gebruik. Op de Locang-groep, op Ba bar, op Dawalor, bij de Timoreezen (de geechle familie), bij do Baliere (in het rijk Badoeng alleen de helft van hot jfoofdhaar), vroeger op Java, bij de Olo-Ngadjoee bij de Dajaksche slaninen in het binnenland van Koctei, bij de Tring-Dajaks, op Enggano, bij de Maleicrs van Malaka bestaat do gewoonte van haar-afsnijden in verschillende wijzen van doen en bij onderscheiden gelegenheden, zooals bij hofroti w, enz.

Naasb dit gebruik, dat in zekeren zin eeno woort vermin king van heticJiaan is, staan andre, dio stcllig aid us genoemd moeten worden: het bloedig verwonden van het hoofd, zooals vroeger bij de Bat aks geschiedde en nog gcschioldt bij (1; Orang sakei van de Mandau en de Rokan ter O.-kust van Sumatra, het afsnyden van vinger- of teenliden, ja zelfs van geheolo vingers. In al dezo gevallon wordt hot bij do begrafonis gebrukelike mionschen offer afgekocht door een deel voor het geheel to go ven; on zoo is ook het afsnijden, geheel of gedeeltlijk, van het hoofdhaar oorspronkelijk substituu voor hcl menschcnoffer geweest. Dat juist aan het haar tot (lit doel do voorkeur wordfc gegeven, inoet worden afgeleid van het gclooft, dat bij men Helion offers jhot onlwikjen van do ziol uit jict lichaam word vergemakkelijkt door don te of'rien mensch een baarlok afcsnijjdon; op Na is gobuert het nog lieden ten dage, dat bij do schijn-onthoofcling don slaaf een bosjo haar

wordt afgesneden ; en terwijl op dat eiland in sommigo gevallon het doodcn achterwege bleef on dio schijn-onthoofding is bchouden, verviel elders ook dezo en bleef alleen het afsnijdon der haren als offer over. Oorspronklyk was dus het afsnijden van het haar geen offer; de inensch word geofferd en men sneed hem haar af om do ziel het verlaten van het lichaam te ver-gomakkelijken ; eerst toon het doodcn van het slachtoffer achterwege bleef, we rd zijn haar het offer in zijno plaats. In den beginne moot het afsnijdon der haren alleen toegepast zijn by hen, dio verplicht waren den overleclene bij zijn reis naar het onbekende land te volgen; allengs is de verplichting ook aan anderen opgelegd, toon do cerenionie ophield een offer te zijn en een teeken van rouw werd, waarmedo zelfs dieren, paarden, muilezels en echapen werden voor-zien. Dat, zooals voor do hand lag te onder-stellen, het afsnijden der haren mede te rang-schikken is onder de vermommigen, hoewel het als vermoming uiterst geschikt is, mag opgrond van het bovenstaando betwijfeld worden.

Literatuuri^Wjken, Uober das Haaropfer und cinige andeife^Trauergel>raulcio bei den Volkern Indonesiens, Rovue col. internal. II 1886, I, 1887 ; Frazer, Certain burial customs as illustrative of the theory of the soul, Journ. of the Anthrop. Inst, of Gr. Britain and Ireland XV.

OVERSCHLIJVINGSRECHT. Zie BELASTINGEN, DI. I. biz. 261.

OVERSTRATEN (PIETER GERHARDUS VAN). Geb. uit hot huwelijk van J. H. Van Overstraten, burgemeester van Bergen-op-Zoom en O. W. Aelmans en in die plaats gedoopt 19 Febr. 1755. In 1780 benoemd tot extra-ordinair lid in don Ba ad van Justitio to Batavia, vertrok hij naar Batavia, waar hij in 1781 aankwam; achtercnvolgens werd hij benoemd tot ordinair lid in dien Raad (1783), advokaat-fisikaal ad interim (1783), 2e secretaris der Hoogo Regeering (1784), de secretaris (1786), Raad extra-ordinair van Ned.- Indie (1789), Gouverneur en Directeur van Java's Noordoostkust (1791). In dio betrekking werkte hij mede tot de verheffing van den Paiigdran Adipati Anom van Djokjakarta tot Sultan Mangkoo Boo wan a II, meer bekend als Sultan SSPooh (zie JAVA, GE-SCHIEDENIS, DI. II, biz. 205—207) on regelde do troonsopvolguig, zoowel in dat rijk als in Soera- karta on in hot vorstendom van Mangkoo N8- gara ; eene niemorio, door hem aan zijuen opvolger ter hand gesteld, bovatto belangrijke bijdragen voor de kennis van Java's Noordoostkust tjdens zijn besluur. Don 16en Aug. 179G werd hij door Commissarissen-Generaal aangesteld tot Gouv.- Gon. tovons Comm.-Gon., welko benoeming 22 Jan. 1798 in Nederland bovestigd werd. Hy trad 17 Febr. 1797 als Landvoogd op ; bij do ontbinding dor Hoogo Commissie in 1799 trad hij als Comm.-Gen. af, maar bleef als Gouv.- Gen. met het bestuur belast, tot hy 22 Aug. 1801 to Batavia overleed. In 1799 was hij aan-gesteld tot Gencraal-en-chof over de Indische troepen, en word in 1800 door het Uitvoercnd. Be wind met den rang van Liiit-Gen. bekleed.

Tijdens het bestuur van Van Overstraten, die als Gouv. van Java's N.O.-kust zich zeer onderscheidde, doch als Gouv.-Gen. zeer moeilijke tijden beleefde, werd do O.-I. Comp. ontbonden, ging Tornate in ha nd on dor Engelschon over on

werd Batavia door een Engelscho vloot geblokkeerd en de werken op Onruat en conigo andere eilandjes vernield. Zyn bestuur, naar strikt conservatieve beginselen, streefde inzon- derheid naar de weerbaarheid dor kolonie.
/ Zio P. Myer in T. v. Ned.-Indie, III (1840),
成 204 vlg.

4 OVERVAARTEN. Op Java en Madoera zān de overvaarten van ouds verpacht ge- weest. In de jaren 1913 t/m 1915 is daaraan een einde gemaakt: in 1913 is de pacht afgeschaf- t in de residentien Bantam, Batavia, Pre an ger Regentschappen en Cheribon, in het daarop volgend jaar in Pekalongan, Semarang, Ban joe- mas, Kedoo en Madioen en in 1915 in Rembang, Soerabaja, Madoera en Kediri. De overvaarten zijn tegen eene vergoeding van het Gouverne- ment in beheer ger omen door de Locale ressor- ten met de bedoe] ing zo op den duur zooveel mogelijk door bruggen te vervangen. Zie I. G. 1913 I. p. 652. In enkele gewesten der buiten-

bezittingen bestaah nog overvaart-pachton n.l. in Palembang, do Z. cn 0. Afd. v. Borneo en Celebes en 0.

OWAR (SOEND.). Zio FL/kGELLARIA.

OWO. Zio VAARTUIGEN.

OXALIS CORNICULATA L., fam. *Oxalida- ceae*. Daoen asani kebji (MAL.), Seman ggi goenoong (JAV.), Tjalingtjing (SOEND.). Kruid- achtige plant, een soort klavcrzuring, ook in Nederland voorkomend, met gele bloemen en drietallige, op klaver gelijkende bladeren. Ko mt tot op 3000 M. bo ven zee voor. Do zure stongcls on bladerenwordon fijngewreven tegen vorschil- londe kwalen gebruikt. In groote hoeveelheden werkt het schadelijk wegens het gehalte aan oxaalzuur.

OXYSTEMA ESCULENTUM R.Br. fam. *Asclepiadaceae*. Blentjong (o.-JAV.), Pepe (JAV.). Windend kruid ; de stengcls worden als bind- matcraal gebruikt; vruchten. en bladeren gc- kooht gegeten.

p.

PAAL. Een in Ned.-Indie nog zeer veel ge- bruikt maat bij het bepalen van afstanden langs wegen. In de meeste gevallen worden, indien van „palen“ — zonder nadere aandui- ding — gesproken wordt, bedoeld z. g. „Java-palen“ ter lengte van 400 Rijnl. roeden of 1506.943 31. In enkele deelen van Sumatra, o. a. in de residentie Palembang en de afdeling Kepahiang der residentie Benkoelen (die vroeger bij Palembang behoorde) wordt gerekend bij z. g. „Sumatra palen“, die 1 zeemijl (of „nautical mile“ = % Geogr. mijl), d. i. 1851.852 M. lang zijn. In andere deelen van Sumatra, b. v. het gouvernement Sumatra's Oostkust en Atjeh, worden de afstanden bij K. M. en onderdeelen geteld ; in de Padangsche Ben eden- en Bo ven- landen wo rdt gerelcencl „af-JaVa-paleii (dio daar've<3al op rond 1500 M. worden aangenomen, *hetgeen* elders trouwens in de praktijk ook wel voorkomt, zooals o. a. blijkt uit do langs de wegen geplaatste mijlpalen). In de Lampongsche Districten wordt eveneens met Java-palen gerekend. Nu langzamerhand de wegnetten der verschillende gewesten op Sumatra mot elkan- der in verbinding worden gbracht, geven deze verschillende eenheden in de praktijk aanleiding tot allerlei bezwaren en bestaat hot voornemen voor het gehedo eiland de z. g. „afstandswijzers“ geleidelijk te herzien en de *Kilometer* algemeen als eenheid in te voeren.

PAALWORM. Deze gevaarlijke vijand van a He jmet zee water in aanraking komend hout is even min een worm als zijn mededinger op het land, de witte mier, een mier is, maar hij behoort tot de Tweekleppige Weekdieren (Zie SCHEL- PDIEREN) en is het naast ver want met de Steen boorders of Boommosselen (*Pholadidae*). De weteBschappelijke naam is *Teredo*, en tot dit geslacht behooren een aantal soorten, waarvan er ook in do tropische zeeen voorkomen. Het lichaam der Paalwormen is langgestrekt, worm- vormig, en slechts vooraan is een zeer klein

gedeelte bedekt door twee rudimentaire schelpen, die elkaar aan rug- en buikzijde slechts even bereiken, maar voor en achter een vrijen conca- ven rand bezitten. Het dier gebruikt deze schelpen als kaken om het hout wegtesnijden. De mantelranden zijn bijna geheel met elkaar vergroeid; vooraan blijft een opening voor den voet over. Aan het achtercind zet het licliaam zich voort in een even langgestrekte siphonaal- buis, die zich ten slotte in tweeën vertakt: de uit- en invoer sipho (zie SCHELPIEREN). Waar de siphonaalbuis zich vertakt, liggen twee kalkplaatjes (de paletten) op een ringspicr-vcr- dikking. De mantel scheidt bovendien aan zijn oppervlakte een kalkbuis af, die den boorgang van binnen hekleedt en niet met de rudincntairo schaal vergroeit. Bij het boren we ten de d icroen altijid elkaars gangen te sparen, en ook do opi cr- vlakte van het hout, zoodat de aaigerichto schade dikwijls Jang onzichtbaar blyfb. Do Paal- wormen zijn eenslachtig, er zijn alljid veel meer wijfjes dan jnanetjes. De voortplanting ge- schiedt door cieren, die in de jnantelholte der wijfjes zich ontwikkelen tot vrij zwemmende larven, welko door de uitvoer-sipho hot moedcr- dier en den boorgang verlaten, om zwemmend of kruipend te vrachten een plaatsje to berciken, waar zij zich in hout inboren kunnen.

Paalwormen schijnen een kortstondigen Jc- vensduur te hob ben, maar daurpntegen bijna aJc houtsoorten te kunnen aantasten, zelfs ljati. In het Jaarverslag ointrent den staat der Burged ijke Openbaro Werken in N.-I. over licl jaar 1895 vindt men een. lyst van wildhoutsoorten, bewerkt door Dr. 8. H. Koorders, waarondcr et voorkomen, die gezegd worden tegen paal- wopn bestand to zijn, b.v. *Nania vara* Miq., Hajoje bōsi bōnet, van welke proefpalcn geslageii zijn, die na 2 jaar nog ongeschonden waren. Hoezeer ook in Ned.-Ind. do Paalworm se had o aan houten marine-werken kan aanrichten, bleek door de vernieling van het grenenhouten

droogdok to Soerabaja? 1867. Do soort, waar- door die schado word^aangricht, is een andro dan de *Teredo navalis* dor Europcescho kustcn. In het Nat. Tijdschr. voor N.-I. XVI, 1858, bl. 13 wordt hare lengte als 5—7 Ned. palm, haar dikte 3 Ned. duira opgegeven. In Axnerilca is in den laatsten tijd een nieuw middel tegen den paal- worm met goed gevolg aangewend, nl. de om- hulling der palen met een laag van con mengsel uit portlandcement (1 deel), zand (2 deelen) en grind (3 deelen) bestaande, dat er na het inheinen omheen gegoten wordt, waartoe men over do palen een ijzeren kokor schuift, die na het hard worden van het cement wordt weggenomen. In drijvende klappers wordt klikwils een paal- wormsoort gevonden: *T. corniformis* Lam.

Velo andro zeedieren boren eveneens gangen in hout, of zelfs in steen, on worden daarom met Paalwormen verward, b. v. de *Limnoria*, een Schaaldier.

Zoetwater verdrijft den Paalworm, en parasieten, b.v. sommige Ringwormen (*Lycoris fucata*) breidelen hare vermeerdering.

PAARD (*Equus caballus* L.). De paarden en ezels (zie EZEL), soorten van het geslacht Equus, behooren tot de *Perissodactyla* (zie HOEFDIEREN) en onderscheiden zich van de andere leden dezer afdeling (rhinoceros en tapir) door een dunnere en dicht behaarde huid, maar vooral doordat zoowel aan voor- als achter- pooten slechts één teen, en wel de oorspronkelijk derde, volledig ontwikkeld is, en een hoof draagt, terwijl van den tweeden en den vierden teen slechts resten, do zgn. „griffelbeenderen”, over zijn. Het paard, koeda (MAL. SOEND.); djaran (LAAG-JAV.); kapal (HOOG-JAV.); djoureun of tjeu-reuu (MADOER.); hoeda of hoda (BAT.); oecla (ATI.) djara (SOEMB.), komt in don Indischen Archipel slechts als huisclicr, zelden verwilderd (Timor, Zuid-Celebes) voor. Do paarden van den Archipel behooren tot het Oostersclie ras, dat zich van het Europeesche paard onderincer onderscheidt door stei-ke ontwikkeling van den hersenschedel in vergelijking met het gezicht, en vermoclelijk van Arabischen oorsprong is. Do stamvader is waarschijnlijk to zoeken in *Equus Przewalskii* Polj., een eerst in 1879 ontdekt klein wild paard van Centraal Azie. Verruoclelijk is het paard het corst door do Hindocs in den Archipel gekomcn.

Do talrijko Javaansche legenden bowrcn, dat de Boeddha-bevolking reeds paarden bezat, terwijl in allo mythologischo ovcrlcveringen de Sembj-ani (het gcvcJugeldo paard) als de stamvader van het Indische paard wordt beschouwd. Het paard is, tcngevolgo van het tropische klimaat en de natuurlijke levensvoorwaarden, van een klein pony-lyp, dat ovcral denzelfden rasvorm bezit, doch door kloino afwijkingen in don lichaamsbouw in vorschillondo slagen ver- dced kan worden. Hot indische paard heeft een gemiddelde schofthoogte van 1.13—1.33 M. on is Btrck en even redig gebouwd. Het hoofd is vccleal klein met rechte profiellijn, goed aangezot, voorzicn van lovendigo oogen en kleino ooren. Do hals is recht, meestal zwaar met breede aan- hchting. Do vrij goed ontwikkelde schoft gaat over in een rechte, goed gespierde rugen lendenen. Het kruis is ovaal en goed gericht met een hoog in go plan ten staart. Do borst is breed, do ribbon good gewelfd. Do been on good gespierd, droog,

met goedo gewrichten. De hoeven klein, opge- bouwd uit vasten hoorn. De standen laten wel eens wat to wncschen over, zoodat Fransche stand, koehakkig- en beervoetigheid, steile kooten, by allo indische paardenslagen in meerdere- of mind-ere mate worden aangelroffen, even zoo de meerdere ontwikkeling der voorhand ten op- zichte van do achterhand. Hoewel deze ext-rieurbeschrij ving den algemeenen bouw der indische paardenslagen wercgeeft, komen bg enkele slagen hiervan afwijkingen voor.

De Makassaar (Clobes-paard) stamt van het Java- paard af, was vroeger door zijn kalm temperament en groot uithoudingsvermogen een uitstekend legerpaard. Het staat zeer vast ter been, hetgeen bezeugen is bij de vole herten- jachten in geaccidenteerd terrain. Alle robes treft men ondr die type aan. Door slechte levensomstandigheden en het veelvuldig voor- komen van kwaden droes is dit slag zeer in ver- val geraakt. De goedo exemplaren zijn 1.256 M. (4 voet) hoog, hebben sterke zezen, gewrichten en hoeven, die zelden gebreken vertoonen. Uit- voer van dezo paarden heeft niet mecr plaats. De paarden in Gorontalo en de *Minahasa* — verschillen weinig in bouw van de Makassaren. De residentie Menado bezit ± 13.000 en het gouvernement van Celebes en Onderhoorig- heden ± 22.000 paarden.

Het Sandelhoutpaard (Sandelwood) is een natuurproduct van bodem en klimaat van een eigenaardig type, dat in half wilde stoeterijen door de Radja^ wordt gefokt. Deze paarden loopen in koppels van ± 25 stuks met een hengst (kababa) los in de grasvelden (padang). Om de stoeterijen van elkaar to kunnen onderscheiden, worden do ooren op verschillendo manieren ingekorven. Het is een elegant gebouwd, deugd- zaam paard met veel uithoudingsvermogen, van een lovendig, ictwat nervous temperament, doch leerzaam bij doelmatige africhting. De gemiddelde hoogte bedraagt voor hengsten van 1.26—1.33 M., voor merries 1.24—1.26 M. Paarden met hooger taillo zijn afstaramelingen van Australische hengsten, destijds in Rendeh in- gevoerd. In een halve eeuwtijd is dit slag zeerach- toruit gegaan doordat sedert IS41 gestadige uit- voer van de besto hengsten heeft plaats gehad naar Java, Straits-Settlements, Manilla, Mauritius en inferieure dicren gebruikt zijn voor de fokkerij. De paardenstapcl bedraagt ± 16.000 stuks en laat duidclijk twee typen onderscheiden, een licht rijpaard in het Zuiden en Oosten, een zwaarder slag in het Noorden en Westen. Enkele exterieur-fouten komen nog al eens voor.

Het Soembawa paard. Heteiland Socmba- wa be vat ruin 65.000 paarden, wolke in half wilde stoeterijen worden gefokt. Het Sociubawa paard is slechts gomiddele 1.15 M. hoog mob zeer vurig tomorament; het is een onvormoeido dravor. Door buitongewoon volhoudingsvermo- gon en goed karakter zijn het uitstokendo tuig- paarden. Het slag gaat door den grooten uit- voer en het heerschon van kwaden droes zeer, *法. achterruit. In het Westclijk dcel van het eiland, t ■ Bima, wordt een klein, sierlijk rijpaard gefokt, dat echter een te geringo taillo heeft, doch om zyn vluggo gangen en enorm volhoudingsver- mogen zeer gezocht is.

Op do cilanden Flores, Savoo, Roti en Timor komt een klein, dcugclzaam slag voor.

?Het eiland Flores bezit ± 19.000 paarden, die in half wilde stoeterijen gefokt worden on van uit. Endd. veel mot Sandelhoutpaarden zyn gekruist. Sus voel op dit slaggeelijken. Het *Savoë-paard* (De Savoenees) is slechts 1.13 M. hoog, krachtig en ovenredig gebouwd, met stevige beenen, goede pezen en hoeven. Het ziju uitstekingende tuigpaardon, die veel naar Java worden uitgevoerd. Het wordt zwaar mot Sandelhoutpaarden gekruist.

Het Ko Tpaard (koeda kori) is nog kleiner dan de vorige, doch om zijn deugdzaam eigen-schappen cen gezocht tuigpaard.

Het Timor paard is van minder goed gehalte door gemis aan toezicht op de fokkery. Pogingen om het door kruising met Sandelhoutpaarden te verbeteren zijn door tegenwerking der bevolking mislukt.

De paardenstapel van Savoë, Rofit en Timor bedraagt ± 77000 stuks.

Het Sumatrapaard bestaat uit vier slagen n.l. de Padangsche-Bovenlander, de Batakker, de Agammer en de Gajoer. De residentie Sumatra's Westkust telt ± 45.000 paarden, waarvan 26.000 voorkomen in de Bataklanden. Het gouv. Sumatra's Oostkust bezit ongeveer 9500 paarden en het gouv. Atjeh en Onderhoorigheden ongeveer 2000 stuks.

Do beste van deze slagen is de Batakker, die gefokt wordt in de Toba- en Karolandeu, dock door slechte levensvoorwaarden sterk gedegene-reerd is. De goede exemplaren zijn elegant gebouwd, met ietwat gedrongen lichaamsbouw, levendig temperament, groot uithoudingsvermogen, vlugge gangen, waardoor zij voor tuigpaarden zeer gezocht zijn. Bij vele exemplaren komen nog al eens exdtiour-fouten voor als zware kaken, nauwen keelgang, stoile schouderen, zadelryg, wolfsledenen, voorts Fransche stand en koehakkigheid. De overige Sumatrapaarden hebben veel overeenkomst met den Batakker, zijn wat zwaarder gebouwd, doch vertoonen veelal wolfsledenen. De Agammer Gajopaarden zijn klein en deugdzaam, worden vrij veel uitgevoerd naar Atjeh on de Batakpaarden naar Deli en de Straits Settlements, ahvaar zij Deli-ponies worden genoield.

Het Javaansche paard. In de 17eeuw was dit een sterk en deugdzaam paard, dat in den Java-oorlog (1825—*30) uitstekende diensten heeft bewezen en zelfs tot 1870 voor het leger werd aangekocht. De Senenans- en Potjoro- (ruitcr-) fecsten hebben destijds veel bijgedragen tot het fokken van goede paarden. Door slechte lovensomstandigheden is het Javaanscho paard gcheel gedegene-reerd. Enkele goede typen worden nog aangetroffen in deresidenties Besoeki on Preanger Regentschappen. Door de vele kruisingen zijn echter in de Preanger drie bastaardsoorten ontstaan; n.l. de Preangers (pifranakans), die Perzische of Australische hengsten tot stamvaders hadden, slecht gebouwd zijn, veel karaktergebreken bezitten, doch weinig meer voorkomen, dan de kruisingsproducten van Sandelhouthengsten en het inheemscho ras, die te weinig massa en te fijnen bouw hebben en ten slotte de inheemsche paarden (koeda goenoeng), die door de voorgezette kruising langzamerhand verduin-

Het Javapaard is slechts ± 1.15 M. hoog, bezit weinig temperament., veel karaktergebre-

ken, terwijl de bouw alles to wenschen overlaait, zoodat afwijkingen in bouw, evenredigheid, en standen schering en inslag zijn. Do boovon zijn broos, daardoor zelden iormaalt, talrijke hoefgebreken komen door hot ondoelmatig beslag voor.

Het Balt-Lombokpaard komt overcnen met het Javaanscho en ook hot Soembawapaard, waarmedo het veel gekruist is. Do residentie Bali bevat ± 31000 paarden, waarvan de beste voorcomen in Pringgabaja, Batoeklian en Praja.

Do verploging der paarden door de inlandsche bevolking, die groot factoi* voor do instandhouding van een good ras, Inat alles to wenschen over. In do halfwilde stoeterijen, waar de paarden dag en nacht buiten loopen, zoeken zij hun eigen voedsel en drinkwater; wanneer in do Oostmoesson de grasvegetatio schraal is, heerscht er wel eens zoodanigo voedselnoed, dat vele dieren daarvan hot slachtoffer* worden.

Op Java, waar gewoonlijk gebruikspaarden worden gehouden, voedert de inlander de paarden met gras, al of niot met tovoeging van onontbolsterde rifst in bossen (padi) of uitgedorscht (gabali) of mals (djagoeng).

Bijna overal op Java wordt het gras klein gehakt, dan in een ton gemengd met rijstzemelen (dMek), suikerstroop (tetes) en veel water.

Behalve gras wordt ook gevoederd loof van mais, vau peulvruchten als katjang tjina, (teng-deng, *Arachis hypogaea*) en katjang kadele (*Soya hispida*). De kampongbevolking laat hare paarden overdag los loopen op de geooigste rijstvelden en grasvelden (pangonnan).

Do huidverploging der paarden laat bij de inlanders alles to wenschen over. Soms wordt van roskam en borstel gebruik gemaakt, doch meestal slechts van een bos gras of een lap. De paarden worden geregeld gebaad, bij den desaman slechts tweemaal in de week. Dikwijls worden bij de tuigpaarden na verrichten arbeid de rugfepieren gemassceerd, hetgeen geschiedt door op de paarden to staan en dan de spieren met de voeten te kneden. De stalling (op Java gSdogan) bestaat bij de geooide lieden uit bamboe omwandingen en houten vloer, ook wel van bamboe (gMeg, sosak) en con dak van alang-alangstroop (atap). Het gcheel rust op palen of neuton.

Bij den desaman staan do paarden slechts in een soort loods (kandang) met atap gedekt eji een vastgestampten aarden vloer. Do zindlijkheid laat in den regel veel to wenschen over. De paarden worden op Java door do inlandsche bevolking als rij-, tuig- en draagpaard gebruikt en op do Buiten bezittingen veela l slechts als rij- en draagpaard. Do inlanders gaan ruw met hun paarden om, hebben geen begrip van afriching, vergen soms het onmogelijk on loJcken daardoor verzet uit, dat do oorzaak wordt van koppiglicid.

Het rijpaard (koeda toengangan, balap ■ n) is moostal onvoldoende afgericht, want do rij-kunst by do inlanders bestaat uit niet veel meer dan rukken, trekken van do teugels en het slaan mot de hielcn tegen do flanke. Gere-gcklc gangen treft men niet aan, slechts trij)-pelen in stap, den telgang en den drieslag, waar-bij de paarden steeds op de voorhand loopen. Aan de hoeven in de Vorstenlanden is een pi-queur met de afriching der jonge paardcii belast, doch hierbij zien men ook steeds den telgang en eendansendo (tandak) galop in traveas.

Het harnachement is meestal een zaddel, van Europeesch model (lapak), hoewel do desman nog op het inlandscho zadel rijdt, ook wel op een goenizak, door touwen bevestigd. Het hoofdstel is gewoonlijk een trens, onlangs het verbod, do doorntrons (kondali doeri of ranggah) om het paard beter te kunnen bedwingen. Veel minder worden gebruikt do gladdo trens (kindsdali pangon) en de stang (kendali atjöp). Bij bruilof feeston en tournoien (sencnans) is het paard opgetuigd met een fraai veelklorig hoofdstel en zadeltuig. Mooten de paarden leeren trekken, dan worden zij voor een zwaren wagen gespannen, volgeladen met inlanders, terwijl de geleiders de teugels in handen hebben en do drijvers door schreeuwen en zweepslagen de jongo dieren tot trekken aanzetten. Lukt dit niet, dan wordt een touw om een voorbeen gebonden, dit voor- uitgetrokken en tegelijkertijd de wagen voort- geduwd. Het behoef geen betoog, dat al do dressuurmishandelingen de paarden volkomen bederven.

De draagpaarden hebben voor draagtuig een houten draagbok, rustend op een dik, met kapok gevuld kussen, meestal ondoelmatig ingericht, waardoor zwarc drukwonden ontstaan.

Met rijpaarden worden veelal afstanden van 30 tot 40 K.M., met wagen- en draagpaarden afstanden van 25 tot 30 K.M. daags afgelegd.

Paard den jolcker ij. De paardenstapel is over den geheelen Indischen Archipel in de laatste 50 jaren met 43 % afgenomen, hotgeen moct worden toegeschreven een deels a an de bekngrijke toeneming dor bevolking en a an die der in cultuur genomen woeste gronden, anderdeels a an de onvoldoende fokkennis der inlanders, die slechts hun aandacht vestigen op het fokken van hooge paarden en op paarden met goede teekenen (haarwervels).

Bovendien verkoopen de inlanders uit winstbejag hun besto hengsten en fokken met do inferieurc dieren. De slechte verploeging der incries en vooral der vculens oefent een bijzonder nadeeligen invloed op den paardenstapel uit. Een ander heeft er toe geleid, dat er een gebrek a an goede gebruikspaaarden is ontstaan, waardoor de prijs net 50 % is gestegen.

Van oudsher zijn, vooral op Java, pogingen aangeweeld om den paardenstapel te verbeteren, doch juist all ij in do goedo richting en onder de juiste leiding.

Zoo werd in 1809 een kruising van hot inlipnischo ras in de Preanger beproefd met Ara bische lijksten; tijdens het Engelsche tusschenbestuur (1811—16) met Engelscho oil Australischo paarden; in 1828 met Makassaren, in 1838 met Perzischo paarden, in 1846 wederom met Engelsche en Makassarsche paarden en in 1877—79 met Sandelhout-hengsten. Door slecht toezicht en weinig fokbegrip der inlanders word in al die jaren weinig resultaat bereikt.

Door den Gouverneur-Generaal Baron van der Capellen word in 1817 te Tjipanas een stocterij opgericht om paarden te fokken voor het legor, de djajangsekars en do paardenpostrij. Door ongeschiktheid van hot terroin word deze stocterij, bon eve ns die van Taniadjeng (Boswemo), resitueit Socraaba, in 1820 overgebracht naar Pasir-Ajain bij Tjiandjoer, onder beheer gesteld van den cavaleric-officier Graaf

Bentheim und Tecklenburg Kheda en nu tovens benut tot het fokken van hengsten voor de bevolking. In 1830 word deze stocterij door den Commisario-Generaal Burggraaf du Bus de Gisignies opgeheven.

Door Graaf Bentheim word in 1838 te Tjikeumeuh bij Buitenzorg andermaal een stocterij opgericht, die wegens ongeschiktheid van het terrein wederom naar Pasir-Ajain werd overgebracht, doch in 1843 door slechte hygienische toestand, o. a. het heerschen van kwaden droes (malleus), werd opgeheven.

Eene stocterij, die meer nut stichtte, was diete Mergowati onder het bestuur van den Soenan Pakoe-Boewono III (1780). Deze vorst stelde zijne besto hengsten ter beschikking van de stocterij, hetgeen tot gevolg had, dat een voortreffelijk paardenslag is ontstaan. Begin dezer eeuw werd de stocterij opgeheven, daarmede verduwen langzamerhand door slechte verpleging ook het superieure KMoe-(Mergowati-)paard. Het Koendingan-(SerSmSng-)paard is mede ontstaan uit de Mergowatipaarden. Do Regent van PSmalang bezat van deze paarden eene stocterij.

Door den controleur Roos werd in 1872 op het eiland Soeinba in do Kadoexnbovlakte een stocterij opgericht, die aanvankelijk wel levensvatbaarheid had, doch, na het vertrek van dien controleur begon te kwijnen met dat gevolg dat zij in 1876 werd opgeheven. Evenmin hadden in 1879—81 de pogingen succes om een stocterij op te richten te Malosoro in Zuid-Celebes.

Een Sandelhout-stocterij, met financieele hulp van het Gouvernement door een particulier in do afdeeling Garoet opgericht, bleek geen levensvatbaarheid te bezitten. Alhoewel de Bandoengsche wedloop-societeit, de vereeniging „het Sandelhout-Stamboek" te Bandoeng en de particuliere ondernemingen te Sinagar en Parakan-Salak veel bijdroegen tot hot verbetering van het paardenras, was de invloed hiervan op den geheelen paardenstapel niet voldoende merkbaar. Evenmin werd veel resultaat verkregen van de voor do fokkerij ter Sumatra's West-bust in 1890 te Loebok Sikaping, Tarontoeng en Pajokocamboeh "opgerichte proefstations.

In 189G besloot do Regeering, systematisch do verbetering van den paardenstapel ter hand te nemen om de leiding hiervan over te laten a an den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst. Eenige Sandelhout-dokhengsten werden bij voornamo inlanders geplaatst, om hot landpaard daarmee te veredelen z. g. absorbtie- (veredeling-) kruising. Weidra kwamen klachten over allerlei misbruiken, slecht toezicht, boven- (liet veroorzaakt do dekzichte (dourinc) sterfte onder do dekhengsten, hetgeen do Regeering in 1907 deed besluiten allo cikhengsten torug te nemen en de besto te plaatsen in op te richten hengstenstations, waarheen de merries ter dekking gebracht inoeston worden. Einde 1914 waren 91 Sandelhout-dokhengsten geplaatst in 50 stations en bedroeg het geboorteyfer 30 % van het aantal dekkingen. Langzamerhand is (lit aantal met 10 % afgenomen, doordat do kaniponghengsten, ondanks het verbod, overal losloopen en clandestien dekten. Ofschoon dekgelken werden gheven, konden deze slechts voor 50 % do kosten goedmaken. Do hengstenstations worden bekostigd door de Regeering,

terwijl de regeling er van is vastgelegd in een reglement.

Voor rustbehoevende eij op transport zijnde liengsteeij is to Bandoeng het. Passantonhuis opgericht, waar 5 % dor strkt o aan dekhengstei steeds beschikbaar is voor aanvulling. Ditzelfde systeem werd ook toegepast ter Sumatra's Westkust, waai* de hiervoren vermelde p'oeff- stations werden opgeheven en Sandelhout- hengsten geplaatst werden in stations. Einde 1914 werd over 77 Sandelhoutdekhengsten be- schikt en ook hier was het geboortecijfer 30 % van het aantal deklungcn. De kosten der stations zijn hier voor rekeniig der bevolking, evcnals in de Bataklandon, waar 11 Sandelhout-dck- hengsten en in de Karolanden (gouvt. Suma- Cr&'s Oostkust), waar 15 Sandelhout- en 2 Batak- hengsten beschikbaar gesteld zijn. Voor de ver- zorging van rustbehoevende en op transport zijnde hengsten zijn do hengstendepots te Fort de Kock en Pajokoemboeh opgericht, waai*- me3e'''

er sterkte aan dekhengsten voor aanvulling disponibel is. Op Java zijn in de residenties Cheribon, Kedoc, Djokjakarta, Banoemoas, Madioen en Pasoeroean aan de bevol- king Sandelhoutdekhengsten in bruikleen afge- staan, die echter door hun gering aantal geen overwegenden invloed op het landpaard aldaar kunnen uitoefcnen.

In de buitenbezittingen zijn op het eiland Soembawa 75 inheemsche superieure hengsten gestationneerd, voorts 9 Sandelhout- en 2 Maka- saarsche hengsten, zoodat hier een verbetering van den paardenstapel in eigen ras (reinteelt) wordt beoogd en in enkele daarvoor geschikte fokdistricten een absorbtie- (veredclings-) krui- sing. In de Minahasa (residentie Menado) zijn 5 Sandelhout dekhengsten beschikbaar gesteld, die echter weinig invloed op het gehalte van den paardenstapel uitoefenen.

Door de Regeering zijn in het geheel 362 dekhengsten, hoofdzakelijk Sandelhouts, op Java en de Buitenbezittingen voor de verbetering van het paardenras veïstreckt.

Behalve hengsten zijn in 1900 en 1912 Sandelhoutmerries en 107 Australische merries, af- komstig van het leger, onder bepaalde voor- garden, aan de bevolking der afdeelingen Bandoeng, Garoet, Tasikmalaja en SoemedaBg verst rekt, terwijl nr-~lieF*-regentschep' Karang-''' Anjar (residentie Kedoc) behalve Sandelhout- en Bimaneesehe merries, ook Australische merries zijn ingevoerd, en deze laatste ook in de afdee- ling Goenoeng Kidoel van het Sultanaat Djokjakarta. Waar merries werden verstrekt, ste lde de Regeering ook de benoedigde Sandelhout-dck- hengsten ter beschikking.

De fokkerij met Sandelhout-inen-ies werpt bete- re resultaten af dan die met Australische merries, lietgeen g'ootendeels daaraan toe to schryven is, dat de inlanders geen slag er van hebben met groote paarden oin te gaan, .waar- door deze wanhopig verwaarloosd worden en geen moeitc wordt gedaan om er veulens van te krijgen.

Reeds in ; 898 was er op gewezen, dat een krui- ging van het Sandelhoutpaard met den Ara bier het eenige middel was om het Sandelhoutslag op het eiland Soemba uit zijn verval op te heffen. Ruim 10 jaren later, in 1909—11, werden 10 Arabische hengsten gekocht te Cairo en Bombay,

halfbloed Sandelhout-Arabier en den half- bloed Sandelhout-Australier by merriekoppels van ± 20 stuks ingdoeld en losgelatcn. Deze absorbtie- kruising mot Arabisch bloed werpt goede resultaten af, de kruisingproducten hebben voldoende massa, goeden bouw en ruime gangen, terwijl hun taillc 1. 35—1.40 hoog is. Do goede veulens worden door hot Gouvernment aangekocht en verzorgd op het hengstveulencley)6t te Waing-Apoe, waaraan tevens een kleine proef-fokkerij is veïbooiden van drie Arabische merries en een superieuren Sandelhout.hen gst. Dit hengst voulend 6p ot levert on go veer 20 hengsten per jaar af.

In 1905 werd op het militair remontc-depSt te Padalarang, (dat van Pocrabaja daarheen was ovU'eKrachl, een Sandelhout-stoeterij opge- richt met het doel in de behoefte aan goede fok- hengsten to kunnen voorzien. In 1901 leden vele fokkieren aan een beenverweeking (osteoporosis), veroorzaakt door kalkgebrek in het voedergras. Door kunstbemesting werd ver- betei'ing verkrigen. In 1912 werd deze Sand el- hout-stoeterij opgeheven eu een halfbloed- stoeterij begonnen van Australische merries en San del ho uthen gsten. Tot ultimo 1915 werden 72 hengsten en 89 merries voor de bevolking afgeleverd. T^hans wordt ook een proef gen omen met Sandelhout-merries en een te Cairo aange- kochten Arabischen hen gst.

Het plan rijpt oni op het Idjen-plateau, gelegen aan den voet van het Raoenggebefgde der residentie Besoeki, waar het klimaat droog is en zich enorme grasvlaktcn bevinden met voldoende water, cene uitgebreide paardenfokkerij te drijven. De onderhandelingen daarover met het Gouvernment gevoerd, zijn nog niet afgelopen.

Tot de middelen, die indirect tot verbetering van den paardenstapel moeten dienen, behooren:

1e. De prenriekuringen, ingesteld in 1908 in de Pre an ger Regentschappen en Sumatra' Westkust. Deze worden jaarlijks gehouden met het doel de goede f ok merries door het toe- kennen van premien voor de fokkerij te behou- den. In het eerste jaar kregen 70—80 % der geprimeerde merries een premie, dit cijfer gatit echter gestadig achteruit door verkoop der jncr-ries.' De regeling is vastgelegd in een regJenicnt.

2e. De opkoop der voor de fokkerij geschikte merries van wagen vrliurdrijen; hiervoor geldt een voorschrift, waarin de bepaling voor- koknt, dat slechts merries van 1.15 M. voor trokpaard mogen worden gebruikt.

3c. Aanmoediging der castratie van minder- waardige hengsten. Do vollo waarde van het dier wordt vergoed, als dit door de operatie komt te sterven.

4e. Verbod van uitvoer van merries in de gewesten Celebes en Timor en Onderhoedigheden.

Voor de rcinonteering der boreden wapens van het Legcr, zie REMONTE.

Literatuur: P. H. van der Kemp. Historisch overzicht der Paardenfokkerij, T. v. L. N. 1888 doel 38; Geschiedenis der remonteering v/h Ned.- Ind. Legcr, Ind. Gids, 1890; C.A. Penning. Do paarden van Ned.-Indie, Vceartsnijk. Bl. v. Ned. Indifi Jrg. 1894; A. B. Posno. Over Paardenstoeto- rjen, Ind. Milit. Tschr. 189G; A. M. Vermast. Het Sandelhoutpaard, Organ Oud. Lcerl. R. Landb. School 1898; De paarden in Ned -Ind., Milit. Spec- tator; A. M. Vermast. Hippologische Verhandelin-

gen, T. v. B. B. Jrg. 1907—08; J. K. F. do Does, - J Vceurtsenijkundig Onderzoek cder Karohoog- K v v laktc. 1909; P. J. Veth. Hot paard onder do : > : : J volken cder JMAl- Archipel. 1894; JRadcn Mas Tjondro Kocsocmo, Boekoe Obat-obat dan tandatanda, Uitg. Albrecht en Co. to Batavia; P. E. Moolcnburg. Het Batakapgaard, T. v. B. B. - 1915; De jaargangen der Vceartsonijk. Bl. van <.Ned.- Indic: van 1890—94, 95—96en 1912—*14 . / on '16. De jaarboeken van hot Dep. v.

¹ • ZLa/ldb. Hand. en Nijv. van Ned.-Indie.

■ /PAARDESTAART. Zie EQUISETUM.

右', , PAARL- EN PAARLEMOERVISSCHERIJ.

I St -Het inzamelen van paarl- en paarlemoerschelpen ..maakt van oudsher een belangrijken tak van be- /' drijf uit voor do inheemsche bevolking in ver- schillende gedeelten van den Indischen archipel.

Reeds door Jan Huygen van Linschoten J) wordt melding gemaakt van de paarlvisserij, die god re v werd langs de kusten van Borneo, en Fernan Mendez Pinto) verhaalt dat de Bat- ta*s van Sumatra sedert onheugelijke tijden deze visserij uitoefenden „tusschen Poeloe Tiguos en Poeloe Quon an^M en het gewonnen product naar Pazem en Pedir brachten om er ruilhandel medo to drijven met Turksche koopvaarders uit do Roode Zee.

Vollediger en nauwkeuriger berichten hebben wij ochter over de uitoefening van dit bedrijf in de nabijheid der Aroe-eilanden, waar do oester- banken vanouds als zeer rijk bekend stonden. In het „Dagregister van het Casteel "Batavia" wordt meermalen³) melding gemaakt van db in dio wateren gedreven „considerabelo parel- vangst:» welko van zoo groote beteekenis was, dat, zooals Valcntijn ⁴) mededeelt, de bewoners der negorij Workey geregeld 70 a 80 groote schepen tegelijk daarvoor uitzonden, en vreemdelingen met kracht van hun vischgebied werden. Toen de O.-I. Comp. er naar streefdo de uitoefening van dit bedrijf to haren bate te doen gcschieden, had zij dan ook met een hevlg verzet te kampen, zoo van de zijdo der Aroe'sch. vischers als van do Makassarcn, die zich ernstig bedreigd zagen in liunnc handelsbelangen. Nadat dit verzeb cindclijk gebroken was, word de paarlvisserij voortaan door de bevolking gedreven op last van do Comp., die van de uitgevoerdo paarlen ecuo belasting hief van 10 %, terwijl zij den handel in paarlemoer gohecl aan zich hield. In don loop dor 18do ceuw gcrackto doze gedwongen visserij ochter in verval, doordat het toezicht van do zijdc der Comp. begon to verslappen en do bevolking, niet nicer door hare hoofden tot dit bedrijf aangespoord, zich nicer ging toelaggen op do gemakkclijker tripangvangst.

Ook in de zceen om Java word in den tijd cder Comp. naar paarlen gevisch. In 1721, onder hot bestuur van den Gov.-Gon. Zwaardcroon, werd daarmedo con aanvang gemaakt in de Kinderzeo (res. Baijoemas), waar ook tegonwoordig nog door do bevolking der kustdesa⁴ paarlscchelpen worden jijgczamold. Van meer bclang schijnt do visserij to zijn geweest, dio in het laatst der

i) Itincario. Amsterdam 1596, bl. .103.

³Pf'regrinacam de F. M. Pinto, Lisboa 1614 (ed. Valencia 1645, bl. 31 sq.).

⁴) O. a.: jg. 16G1, bl. 19, 147, 302; jg. 1663, bl. 2G1, 475.

⁴) Di. 3, tweede stuk, bl. 42.

17dc eouw gedreven word in de onmiddellijko nabijheid van Batavia. Volgens oude bo richten, overgenomen in Keti Tydschr. voor Ned.-Indie, 1868, dl. 2, bl. 294, vormden de paarlduikers toen ter tijd aldaar eeno bijzondere kaste, en werd do visserij or in het groot gedreven, op dezelfde wijze als zulka thans nog in Voor-Indie en op Ceylon gcschiedt.

Tegonwoordig is op Java, behalvo in de Kinderzee, waar het bedrijf ochter van slechts wei- nig beteekenis is, do paarlvisserij beperkt tot con enkelo dcsa aan de kust van Banjoewangi, o. a. in de Pampangbaai, waar grijze parela van weinig waarde opgedoken worden, terwijl nog op sommige plaatsen langs het Zuiderstrand door de bevolking paarlemoerschelpen verzameld worden. De belangrijkste paarlscchelp- visserijen zyn die, welke gedreven worden in de wateren in de nabijheid der Aroc-eilanden. Vooral de banken langs het Oostelijk gedeelte dier eilan- dengroep, den zg. Achterwal, staan als zeer rijk bekend en leveron een paarlemoer op, dat voor het kostbaarste doorgaat, dat ter markt wordt gebracht. De hier gewonnen paarlen staan echter bij die van Ceylon achter.

Do visserij naar paarl- en paarlemoerschel- pen bij de Aroe-eilandcn wordt sedert 1905 door de Australische nxaatschappij Celebes Trading Company uitgeoefend, welke het recht to het visschen van paarls van de Regeering gepacht heeft; het bedrijf vindt plaats met een vloot van 5 schoeners en 92 loggers. Hiernaast heeft d'g inheemsche bevolking het voile recht behou- den tot het paarlvisssen op alle plaatsen, die bij laag water niet nicer dan 9 JM. diep zyn. De prijs bedraagt / 90 a / 160 per pikoel.

Behalvo in de bovongemldo wateren komen vermoedelijk nog op velo plaatsen elders in het zeegebied van den Archipel paarlbanken voor, met name aan do Oostkust van Sumatra en de Westkust van Borneo, nabij de Poelau-Toedjoeh en do Karimata-eilanden, en ten Oosten van Ma-docr. Met zekerheid is dienaangaande to nog toe echter weinig bekend, en voorzooover de aan- wezigheid van paarlbanken op die plaatsen ook 'al geconstateerd is, liggon zij in elk geval te diep dau dat zij bij do primitieve wijze, waarop de- visserij door de inheemsche bevolking gedreven word to, op eenigszins beduidende schaal door haar zouden kunnen gooxploiteerd worden. •

Niet overal geschiedt dezo inlandsche schelp- visserij op dezelfde wijze. Op sommigo plaat- son aan do Oostkust van Borneo bezigt men daar- toe een hark, voorzien van vijf of zes tanden, elk ongeveer een voet lang, en vervaardigd van dik hoepeelizer, die uit een boot aan een lang touw to eone diepto van dertig vademcn wordt neergelaten on waarmedo de schelpen uit do diepto word on opghaald. Somtijds geschiedt de inzameling der schelpen ook eenvoudig in ondiep water met do hand. Meestal ochter worden zij op de van ouds gobruikclijke wijze verzameld door duikers — meestal Japanners —, dio daartoe geenerlei bijzondoro toestcllon of werktuigen bezigen. Daar voor dezo visserij stil water een oorsto voroischo to is, kan zij slechts plaats vindori in enkelo woinigdo maandon van het jaar, wolko afwisselen naar de vorschillondo visohplaatsen, in vorband mot do ligging der banken en do heerschondo winden.

Van de Aroc-eilandon worden in het gunstigo

jaargetijde (Westmoesson) prauwen uitgezonden, op elke waarvan zich omstrecks acht duikers bevinden. Dezo springen zonder voorbereiding met de voeten omlaag in zee, zinken meestal tot eene diepte van acht tot twaalf vademem, terwijl zij gemcenlijk van dertig tot vijftig seconden onder water blijven. Hoowol jaarlijks eenige duikers door de haaien verslonden worden, gaan zij geheel ongewapend te water; hun eenig voor* behoedmiddel is een jaarlijks offer, dat vóór den a an vang der visscherij door de bemanning van elke prauw aan den god der zee gbracht wordt. Na do handen zodveel mogelijk met sohelpen gevuld te hebben, laten de duikers zich weder naar bo ven dry ven, terwijl zij zich, bovenkomende, optrekken aan twee aan den voorsteu der prauw aangebrachte stukken hout.

Eerst na 1880 is men ook van niet-inlandsche zijde begonnen weder eenige aandacht te schenken aan de paarlvisscherij in het Nederl.-Indische zeegebied. Aanvankelijk geschiedde zulks in hoofdzak door Engelscho en Australische visschers, die zich omstrecks 1886 in de territoriale wateren van den Oostelijken archipel begonnen te vertoonen en zich niet ontzagen de ban ken te exploit eeren, waarop do inheemsche be volkin g van ouds rechten uitoefende. In den beginne werd dit veelal door de hoofden toegelaten, daar zij er eenige geldelijke vergoeding voor ontvingen. Spoedig werden zij echter gewaar, dat de be volking groote nadeelen van deze visscherij onder- vond. De vreemdelingen toch werkten met dui- kerktoestellen, voornamelijk op ondiep terrein, en spaarden zelfs de jonge schelpen niet, zoodat terecht gevreesd werd voor eene snelle uitputting der ban ken. Toen dientengevolge bij de Aroe- en Papoea-eilanden een paar malen botsingen tus- schen de vreemdelingen en de be volkin g waren voorgekomen, trad de Indische Regeering tus- schenbeide, en vaardigde zij eeue ordonnantie uit, bij welke het visschen naar paarl- en paarle- moerschelpen — alsmede naar tripang — binnen de territoriale wateren van Ned.-Indie, door persooen, niet behoorende tot de inheemsche bevolking, zonder vergunning van den Gouv.- Gen., strafbaar werd gesteld. Aan de uitvaardig- giug dezer strafbepalingen were! door tussschon- komst der consulaire ambtenaren in Australie, Tasmanie, de Straits Settlements en Britsch Noord-Bonico bekendheid gegeven, terwijl bo- vendien nog voor zooveel noodig met behulp der Gouv. Marine tegen het optreden van vreemd visschers gewaakt werd.

De genoemde ordonnantie, welke is opgenomen in Ind. Stb. 1893 no. 2G1, is bij ordonnantie van 3 Jan. 1902 (Ind. Stb. No. 4) ingetrokken en ver van gen door algemeene regelen voor hot visschen naar parelschelpen, paarlemoerschelpen en/of tripang binnen den afstand van niet nicer dan 3 Engelsche zeemijlen van de kust van Nederlandsch-Indie, welke regelen bij ordonnantie van 29 Jan. 1916 (Ind. Stb. No. 157), go- wijzigd en aangevuld bij oxdonn. van 11 Oct. 1916 (Ind. Stb. No. 628), wederom door nieuwe zijn ver van gen. Aan de inlandsche bevolking blijft het recht om naar die zeeproducten te visschen onverkort verzekerd. Het recht tot het visschen wordt op de door den Gouverneur- Generaal vast te stellen voorwaarden — voor het verpachtingsreglement zie men liid. Stb.

1916 No. 158 — verpacht. Een voor verpachting bestemd gebied kan vóór don dag der verpachting worden opciigesteld voor hot doen van on- derzoek naar do waarde der vischorrein; voor het doen van acht tot twaalf vademem, terwijl zij gemcenlijk van zoodanig onderzoek is eene schrifte- lijke vergunning noodig van hot hoofd van ge- westelijk bestuur, voor welke vergunning oono retributio ten behoeve van *s lands kas ver- schuldigd is, voor zooveel betreft parelschelpen, paarlemoerschelpen en tripang, van f 37.50 per maand en per dukerktoestel. Als pachters komcn in aanmerking Nederlandsche onderdanon, inge- zetenen van Nederland of Nedorlandsch-Indie on vennootschappen govestigd in Nederland of Nederlandsch-Indie. Wanneer gevischt wordt door personen, die daartoe niet gerechtigd zijn, worden die personen gestraft met eene geldboete of ge van gen ison raf.

Alleen in de afdeling Zuid-Nieuw- Guinoa van de residentie Amboina wordt het recht tot het visschen van parelschelpen, enz. niet verpacht; daar worden voor dat visschen vergunningen uitgegeven ingevolge Ind. Stb. 1905 Nos. 50 en 51.

Evenals in vroegere eeuen is nog steeds Makassar de belangrijkste markt in den Archipel voor paarl- on paarlemoerschelpen. Aldaar bevinden zich verscheidene inlandsche en Chinese- sche, alsmede enkele Europeesche handelaars, die dezo producten opkoopeu en naar Java, Singapore of Europa verzenden. De paarlemoer- Bchelpen vinden haar weg voornamelijk naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Eerst in de zeventiger jaren is deze schelpenhandel te Makassar van eenige beteekenis geworden. De bewoners der tot deze afdeJing behoorende ei- landen leveren de grootste hoeveelheid, terwijl verder aanvoer plaats heeft van Banggai, Bima Boeton, Loe woe, Banda, Ternate en andere Moluksche eilanden. Jaarlijks worden van Makassar uit eenigo prauwen naar de Aroe- en andere in de Molukken gelegen eilanden, naar Nieuw- Guu)ca, de Noordkust van Flores, den Timor- archipel, Boeton en Jenado uitgerust voor do visscherij van groote paarlemoerschol- pcn. Deze vaartuigen zcilen nil in December of Jauuari en komen in Juni of Juli terug.

Wat den uitvoer van paarlemoerschelpen uit de buitenbezittingen bo (refl, geven de volgende cijfers een overzicht: Atjeh 1000 K.G. (waunlo / 1000) in 1914; Sumatra's Westkust 2000 K.G. (/25 000) in 1914, 21 000 K.G. (/27 000) in 1915 en 20000 K.G. (/27000) in 1916; Billiton 1000 K.G. (/ 1000) in elk dor jaron 1914 en 1916; Zuider-en Oosterafdeeling van Borneo 2000 K.G. (/4000) in 1914, 2000 K.G. (/3000) in 1915 on 10000 K.G. (/G000) in 1916; Celebes 144000 K.G. (/298000) in 1914, 122 000 K.G. (/159000) in 1915 en 118 000 K.G. (/153 000) in 1916; Me- nado 2000 K.G. (/3000) in 1915 en 1000 K.G. (/ 2000) in 1916; Ternate 11 000 K.G. (/23 000) in 1914; Amboina 266 000 K.G. (/ 551 000) in 1914, 40 000 K.G. (/52 000) in 1915 en 135 000 K.G. (/ 150 000) in 1916; Bali en Lombok 1000 K.G. (/1000) in 1915 en 2000 K.G. (/2000) in 1916. In het geheel is dusuitde buitenbezittingen uitgevoerd aan paarlemoerschelpen in do jaren 1914, 1915 en 1916 achlereenvolgens 436 000 K.G. (/ 903000), 188000 K.G. (/ 245 000), en 267 000 K.G. (/341 000).

Literatuur : Koi fl, Reizo door den weinig be- kendcn Zuid-Molukschon archipel, 1825, bl.

190 vlg.; Bosscher, Beschrijving van de Parolbanken der Aroe-eilanden, Tijdschr. v. h. Bat. Gen. DI. 2; Van Hoevell, De Aroe-eilanden, geo- grafisch, ethnografisch en commercieel, Tijdschr. v. h. Bat. Gen. DI. 32; Van MuscAcnbroek, Mededeelingen omtrent grondstoffen met het Oostelijk gedeelte van onze Archipel, 1880; Plocm, lets over parelmoer en paarlen, Tijdschr. v. N.-I. 1868; Rapport betr. zeevisscherijen langs de kusten der eilanden van N.-I., Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N.I., DJ. 26; Campen, De visscherij op Halmheira, id. DI. 28; Memorie betreffende de vergunning tot het visschen naar paarschelpen enz. in de territoriale zee van het eiland Ceram, 1894; Soubeiran et Delondre, De la nacre et des localités qui nous en approvisionnent, Bull. de la Soc. Imp. d'Acclimatation, 1867; Tijdschr. v. N.-I. 1858, DI. I, bl. 262; Nat. Tijdschr. v. N.-I. 1851, bl. 183; Consular Reports U. S. A. Aug. 1896, no. 191, Aug. 1899, no. 227; P. N. v. Kampen, De paarl- en paarlemoer- visscherij langs de kusten der Aroe-eilanden, Mededeelingen van het visscherij-station, No. II, 1908; J. E. Jasper, Het een en ander omtrent de parelvisscherij in de Molukken, Weekblad voor Indie, 3de jaargang biz. 36 en Een en ander over de parelvisscherij door T. B. S., Idem, 9de jaargang, (1912—1913) biz. 722.

PAARLOESTERS. De gebruikelijke naam voor die Tweepleppige Schelpdieren (zie SCHELPIEREN), welke niet alleen de paarlen, maar ook en in de eerste plaats, het paarlemoer leveren. Allerlei Weckdieren brengen paarlemoer en paarlen voort, zoowel Slakken (zie GASTROPODEN), als Tweepleppige Schelpdieren, b.v. het Chincsclic vensterglas (*Placuna placenta* L.), de Steekmossel (*Pinna nobilis* L.), de Groote en Kleine Uien-schaal (*Anomia ephippium* en *cepa* L.), zie Rumph. Amb. Rar. bl. 155. Van welkelijk belang zijn echter slechts diegenen, die behooren tot de familie der *Aviculidae*, waarin zij het geslacht *Meleagrina* vormen. Zij onderscheiden zich van echte oesters, doordien zij met hun schelp niet, aan onderzeesche voorwerpen vastgroeien, maar zich daaraan vasthechten met de byssus-dradei (zie SCHELPIEREN), en verder door (zien zij) >iet 66n, maar twee sluitspieren der schelp bezitten, waarvan echter do voorsto zeer klein is (*Heterotryriti*).

Het jaarl is de laagsgewijze binnenbekleding der kakschelpen en dus con norma al product, dat de paarloesters niet andere Tweepleppige Schelpdieren gemeen hebben. doch dat bij hen in bijzonder mate ontwikkeld is. Paarl is een (laarnteg) zijn toovallige, abno- malen vormen. Al naar go lang van de wijze van ontstaan onderscheidt men nu „edele“ paarlen en paarlensperaa'len. De laatste ontstaan op dezelfde wijze als de normale paarloerlagen op de binv nvlakte der schelpen, nl. door afzetting van cojicijtrische lagen paarlemoerstof uit de mantelklieren over voorwerpen, die tusschen schelp en mantel geraakt zij of over beschadigde plekken van de schelp (blisters-pearls, coq do perl- c, Kropfperlen). De edele paarlen daarentegen ontstaan nooit op de buiten vlakte van den manto), maar in hot inwendige van het dier, onverschillig in welke lichaamsstreek. Do oorzaak van de paarl- vorming is dan een parasiet (Zuigworm- of lint- wormlarve), die naar binnen gedrongen, door den mantel met een omhulling omgeven wordt; zoo

ontstaat een blaasje, (paarlzak), dat later vrij in het weefsel van do paarloester ligt. De paarlzak scheidt dan rondom do parasiet do paarl af, die door toevoeging van nieuwe lagen steeds grooter wordt. Bij in het zote water levende paarlmossels (*Margaritana*) heeft men waargenomen, dat in het mantelweefsel ontstane gele korrels van den mantel uit door den paarlzak omgeven worden en zoo de aancliding worden tot het ontstaan van paarlen. Het is niet uitgesloten, dat bij in zee levende paarloesters de paarlen op dezelfde manier ontstaan kunnen. Zoolang de paarl besloten blijft in de holte van het lichaamsdeel, waarin zij is ontstaan, groeit zij, maar ten slotte komt zij vlak onder de oppervlakte te liggen. Het dunne vliesje, dat haar nog bedekt, barst, de paarl valt in de ruimte binnen de schelp en kan uitgestooten worden. Volgens berichten van paarlduikers zou dit laatste voorkomen bij het van gen der oesters, omdat deze zich dan plotseling sluiten. Ook komt het voor, dat de losgeraakte paarl aan de schelp gaat vastgroeien door middel van een steeltje (perle-bouton). Verder kunnen paarlen, die dichtbij elkaar liggen, versmelten, waar door een druiventrosvormige paarl kan ontstaan. Ten slotte kan do paarl zoo groot worden, dat de schelp zich niet meer kan sluiten, het dier dus sterft en de paarl er uittvalt en verloren gaat.

Volgens beweringen der visschers bereiken de paarlen na 4 jaar hun grootsten wasdom (rijpe paarlen) en sterven do oesters na 7 jaar.

Het soortelijk gewicht van paarlen wordt opgegeven als 2,6, hun hardheid is grooter dan men meestal meent. Goede paarlen kunnen met een hamer geslagen worden, zonder verbrijzeld te worden. Hun grootte wisselt van speldeknoop- grootte korreltjes tot ovale lichamen van 35 m.M. lengte, hun aantal in 66n schelp van 1 tot 80, hun kleur van blauwgrijs tot geel en zwart. Zij bevatten ruim 90 % koolzure kalk, het overige is grootendeels organisch stof.

De soort van paarloester, die in den geheelen tropischen gordel der Stille en Indische oceanen voorkomt, heet *Meleagrina margaritifera*; en bereikt de grootte van 1 vierkante d.M. Hij leeft in groeten getale bijeen op diepteji van 6 tot 30 meter, op ban ken, meest van koraalstrand. In volwassen toestand ligt hij meesb los, in jeugdigen is hij aangegroeid. Hij is verspreid over een zeer groot gebied binnen do keerkringen en een weinig daarbuiten, do exemplaren van verschillende vindplaatsen zijn nog al stork van elkaar onderscheiden, waarom men een aantal variëteiten * aanneemt. Zelfs de exemplaren coner zelfdo soort en van dezelfde vindplaats vertoonen nog , menigvuldige ojuclrlinge verschillen, naar gelang van ouderdom, groeikraclit, ligplaats en invloed der op hen groeiendo plantaardige en dierlijke organen (b. v. sponzen en koralen). Ook andere soorten van het geslacht *Meleagrina* leveren paarlen en paarloomoer, zoo ook do in do Euro- peesche zote waten voorkomende *Margaritana margaritifera*.

In verschillende deelen van den Archipel worden paarlen gevischt, hetzij met behulp van duiktoestellen, hetzij door paarlduikers zonder toestel, die van een boot uit door een steen bezwaard onderduiken, de paarloesters in een net verzamelen en na 1—3 minuten wecr bo von ko- men. Do verzamelde paarloesters worden geopend of eerst na den dood onderzocht. Slechts een ge

ring aantal levert bruikbare paarlen. Door deze methode worden duizende paarloesters nutteloos opgeofferd, zoodat op Ceylon een radiographische inrichting gebruikt wordt om de levende dieren te onderzoeken. De exemplaten, die geen goede paarlen bevatten, worden weder in zee geworpen.

Volgens Rumphius heet een soort Paarloesters, die hij *Ostrum placentiforme* of *cephippium* (Engelsche zadels) noemt, in het Mai, Tiram lebar, in het Amboneesch Ea of Ija, in het Boetonsch Calepinda, in het Balincsch Giwan, en een andere Ainbonscho soorft, die hy als tafelboi-djes of zilvci-en pirings aanduidt, in het Mai. Telinga and jin g, in 't; Amb. Aso telinay, d. i. hondsooren. Inlanders versnijden paarlemoerstukken tot vischhaken, welke zonder aas kunnen gebruikt worden, verder voor het inleggen van vaartuigen, wapenen enz. De heidenen van Halmahera noemen de schelpen, waarmee zij luif-F-zwaardgewesten inleggen, Moetiara, en beweren, dat deze schelpen lang in den grond mochten be graven geweest zijn.

In de laatste jaren zijn in Australië proeven genomen met de kunstmatige paarloesterteelt, welke proeven voorloopig gunstige resultaten schijnen gegeven te hebben. Bijzonderheden daarover, alsmede over Australische paarloestervissherij, vindt men in de werken van Saville Kent: *The Great Barrier Reef of Australia*, en *A Naturalist in Australia*. Over de Ceylonsche paarlvisscherij zie: W. A. Herdman, *Report on the pearl oyster fisheries of Ceylon*, London 1903/1906.

PABEAN. Drukke handelen en visschers-desa op de Noordkust van het eiland Kangdan, residentie Madoera (zie voeder ELANAN-ARCHIPEL).[^] r-

PACHT-DISTRICTEN. Zie NOORDER-DISTRICTEN.

PACHTEN. Zie BELASTINGEN. DI. I, biz. 263—264.

PACHYRHIZUS. Zie TOEBA. /

5. PADAHOE. Zie VAARTUIGEN.

Jiideeling van het gewest Sum.

A ' / ^ eskust T ~ met hoofdplaats Padang, ^ pndcr een Ass. Resident voor de politic / " Aahj al i i w oners in 1913: 109.161. De afdeeling grenst in het W. aan de zee. Zij is bij de gewestelijke reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) verdeeld in 3 onderafdeelingen: Padang, Mentawai-eilanden en Batoc-eilanden (zie liij die namen).y[^]

PADANG. Onderafdeeling der afdeeling Padang, Sum. Westkust (vroeger Padang en Omlanden geheeten) met hoofdplaats Padang onder een Ass. Resident voor de politic aldaar. De onderafdeeling grenst in het W. aan de zee, terwijl zij in het O. wordt afgesloten door den Barisan. Van den top van den Pangloen, een andesietheuveltje ter hoogte van 82 M., heeft men een fraai uitzicht op den groenen muur der Barisan, op de zee van klapper-kruinen van Padang en op den oceaan daarachter, waarin eenige eilandjes te zien zijn, o. a. Poelau Bandan met zijn witten vuurtoren. De onderafdeeling bestaat volgens de gew. reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) uit 7 districten: Tailah Jiiiggi, Balang Harau, Binoeng, Kötang, Paoh, Soengkai en VtSefaK; de eerste 3 omvatten de hoofdplaats Padang. Hierop volgt i> betekenis Loebok Bagaloeng, dat bijna den geheel met Padang

vomit, vroeger de stad en plants van den Conting der Oniinclanden, wicns won in g op het vroege buitengoed van den Gouverneur Michiels lag, tegenwoordig een uitspanningsplaats: Welkom. (Zie verder PADANG).

PADANG. Hoofdplaats van de residentie Sumatra Westkust, ligt op 0° 59' 30" Z.B. en 100° 20' 30" O.L. aan den mond van de Harau- of Padangrivier. Zij heeft een zeer warm en vochtig, maar niet ongezond klimaat. Door de Jigging nabij den venaar zijn de moesson er niet bekend, wel echter komt een tijd voor van zware regens (October, November, December) en van den minder geprononceerden regent yd (oinstrecks April), terwijl de grootste droogte heerscht in Februari. Nergens in het gewest regent het zooveel als te Padang, waar de gemiddelde jaarlijksche regenval 4508 m.M. bedraagt, berekend over 35 jaren; het gebeurt wel, dat in den November-nacht 170 m.M. regen valt. Bijna jaarlijks zetten belangrijke bandjirs der Padangrivier een gedeelte der stad onder water. Om dit te voorkomen wordt een bandjirkanal gegraven, dat het overvloedige water te Loebok Bagaloeng aftapt uit de rivier en het naar zee leidt; tot Maart 1914 was hieraan bijna 5 ton verwerkt. De temperatuur bedraagt des morgens omstreeks 7 uur van 22° tot 27°, 's middags 30° a 32° en daalt tegen het aanbreken van den dag tot 19° a 20° (zie verder APENBERG en HARAU-rivier).

De plaats ligt in meer dan een opzicht verschoelen. Vroeger bleven de stoomschepen op de reede ankeren onder de lij van Poela van Pisan, g, welk eilandje tegen den directen invloed van den Weststorm beschonude. Toen maakte de Apenberg de hoofdplaats onzichtbaar; eerst wanneer de stoompraauw, die de passagiers van boord haalde, de klip De Walvisch was omgevaren, kwam de monding der Padangrivier, en tegelijk do stad, in zicht. Thans, nu de booten de Em maha ven binnenloopen, voor welke vaart op het koraal-eilandje Pandan een vuurtoren werd gebouwd, scheidt het hoghooger Padang van de Apenberg, waar van de Apenberg een uitlooper is, den aangekomen reiziger van Padang. Per spoor bereikt men de stad in 20 min., waarbij men de Padangrivier over een 100 M. lan gen brug passeert. Langs een fraaien weg aan den voet van het Padang-gebergte, waarin eveneens een overbrugging der rivier, heeft men in 40 min. per rijtuig Padang bereikt, en zelfs dan nog ligt de plaats als verschoelen in het groen.

De talrijke, goed onderhouden grindwegen zijn grotendeels beschaduwde door kanari-, tamarin- en Ginaraboomen, aan weerszijden liggen de groote erven, beplant met allerlei vruchtboomen (djamboc-, manggis-, klapperboomcn enz.) overal boomen en groen. En daartusschen, midden op de gewoonlijk uitgestrekte erven staan de ruijme, houten woningen, met de bijgebouwen op den achtergrond. Ligging en voorkomen van die huizen geven aan Padang een eigenaardig karakter; de halve door den paalbouw onderscheiden zij zich door een hoog, steil dak met een bedekking van gedroogde, aaneengeregen bladeren van den roembio (sagopahn); het dak zakt diep over het huis heen, reikt een paar meter buiten de buiten-palch, waardoor galerijen gevormd worden, die de wanden van het huis tegen den middelelijk invloed van de brandende zon beschermen. Door den paalbouw, waarbij de vloer

soms tot 2 M. boven den begancn grond ligt, het koele, sterk ventilereende dak, ondrvinden de bewoners in veel minder mate do nadcelefi van het warmc, vochtige strandklimaat. Verscheidene dier wonin gen, met haar ruïne kamers, en voor-, binnen- en achtergalerijen, de houten wanden met behangsel bedekt of in lichte kleuren geverfd, zijn gezelliger dan de Indische stec- nen huizen met bepleisterde muren, waar bovendien de dag-warmte in den avond blijft hangen. Zij zijn echter dikwijls van minder soliditeit boven de uwe, zoodat de oudere huizen veel reparatie behoeven. Verder moge het dak van gedroogd blad met zijn warmbruine kleur in alle opzichten aangenaam zijn, het levert een groot gevaar voor brand op, al ontvlamt room bio niet spoedig. En aangezien de aardbevingen in lange niet zoo talrijk en hevige zijn als vroeger, acht men zich niet neder zoo aangewezen op het bouwen van houten, veerkrachtige woningen. Een ander, in verband nog met het politievoorschrift, dat in de meeste wijken niet meer gedekt mag worden met ontvlambaar materiaal, is oorzaak geweest, dat het aantal steenen gebouwen, met pannen, of dakryser gedekt, voortdurend toeneemt. De Europeanen wonen niet in bepaald wijkel; de meeste goede huizen van Europeanen vindt men in de omgeving van Belantoeng en het Plein van Rome (Tanah Lapang). Het centrum van het Indische leven is de Pasar Djawa, de zeer drukke marktplaats, met tal van winkelmagazijnen en hallen, waar de meest verscheiden zaken worden te koop aangeboden. De Indische bevolking woont grotendeels in de nabijheid van het strand en aan de beide oevers der rivier. Langs deze, aan den rechteroever, staan in een regelmatige rij de Gouv. pakhuizen, moerbovenslooms volgt een pleintje, waaraan de bureaux van den Resident en het kantoor der Javasche Bank liggen. Landwaarts in, achter deze gebouwen, ligt de geveiligde met het kwartier der arbeiders. Meer stroomop verwijzen de kantoren en pakhuizen der groote handelsfirma's, onmiddellijk de factory der Ned. Handel-Mij. lier tegenover loopt een straat naar het Chineesch kamp, en nog meer stroomopwaarts, waar vroeger Poelaw Aicr een cilandje in de rivier was, ligt het spoorstation van cken naan Da Vice mile Oosterlingen, Chincczen, Klingaleezen, Arabierezi enz. le ven in wijkou vercenigd; de Chimcsche (cijnpel verdient om zijn snijwerk en zijn muurschilderingen vermelding. Op het „Mijcliscl-] : lcin" staat het monument van Generaal A. V. Michiels (zie aldaar), aan het strand slaat een bescheiden naald ter gedachtenis aan den Luil.-Koi. A. T. Raaff, door zijn dapper gedrag in deji Paclrioorlog bekend, die den 1sten Januari 1824 als licsident van Sum. Westk. optrad, doch reeds den 17len April d.a.v. ten gevolge van te grootc vermoeienissen overleed; op het pleintje aan den rechteroever der Padangrivier, vóór de Javasche Bank, staat een monument voor den mijnijgeiicur W. H. de Greve, den ontdekker der steenkoollagen i) het stroomgebied van do Oembilij (zie aldaar).

Padang is de zetel van den Resident, van den Kaad van Justitie, van een landraad, van de Wescumcr, van de Kamers van Koophandel, Nijverheid en Landbouw en van andere instellingen en inrichtingen. die de behoeften van het gewest eischen. Er is een gemeenteraad onder voorzitterschap van

den Assistent-Resident voor de politie. Voorts is Padang de standplaats van den Chef der exploitatie van de staatspoorwegen en der Oembilinkolenontginning en van den gewestelijk militair commandant, wat de aanwezigheid van verschillende staven en een garnizoen medebrengt.

In de behoefte aan onderwijs der Europeesche bevolking wordt voorzien door een M. U. L. O. school en 3 Gouv. lagere scholen, waarvan 66n uitsluitend voor meisjes; verder zijn er een Iste klasse of Hollandsch-Maleische school, een Holl.-Chineesch school, verscheidene Gouv. lagere scholen voor Inlanders, een R. K. Zusterschool en ettelijke particuliere scholen voor Inlanders en daarmee gelijkgestelden.

De bevolking van Padang bestaat volgens de laatste zielentelling (1905) uit: ± 1800 Europeanen, ruim 39.000 Inlanders, 5000 Chinezen, 200 Arabieren, een 1000-tal Klingaleezen en andere Vreemde Oosterlingen (onder wie toen nog Japaners gerekend werden), totaal dus ± 47.000 zielen.

Padang ontleende zijn grootste betekenis aan het belang van de stad bij den handel, zoolven den in- als uitvoer van het dicht bevolkte en welvarende gewest Sumatra's Westkust. Naast goede verbindingen met dit achterland was noodig een uitstekende toegang van uit zee, wilde de stad tenminste als in- en uitgangspoor blijven fungeren. Van de landwegen verdienen vermelding drie belangrijke wegen: 1c. Van Padang naar het N. d. i. de oudste weg ter Sum. Westkust. Tot Oedjoeng Karang (7 K.M.), bestond in 1818 een weg, waarvoor Raffles gebruik maakte toen hij 30 Juli uit de bovenlanden terugkeerde. Vandaar gaat de weg, waarnaast thans een spoorweg is aangelegd, naar Loboek Boe a j 6, Ta bing Tinggi, (12 K.M. van Padang), Dockoc (9 K.M. verder), Soengai Bocloch (brug over de Anai) naar Loboek Aloe ng en verder via Kajoe Tanam en door de Anai-kloof (zie ANEI) naar de bovenlanden. 2e. Van Padang O.lijk over Loboek Bagaloeng (bijna 31 K.M.), Bandar Bocat, Loboek Kilingan naar Loboek Salasih (zie aldaar) en verder naar de bovenlanden; (voor de verdere beschrijving van dezen weg zie men ALAHAN PANDJANG). 3e. Van Padang, via Emmahaven langs de kust naar het Z. via Boengoes K.M. van Padang) en Taloeck Kaboeng, eveneens aan de Boengoesbaai gelocgd, daarna klimt de weg over een uitlooper van den Barisan en keert via Sigoentoe en Baroeng Baroeng Balantai (ruim 19% K.M. van Boengoes) naar zee terug over Taroesaii (14% K.M. van B. B. B.); waar een 5% K.M. lange zijweg afbuigt naar de Taroesanbaai; van Taroesan loopt de weg weer Z.lijk langs de kust via Pasar Baroe (9 K.M.) naar Painan (nog 10% K.M. verder) en verder naar het Zuiden (zie PAINAN en INDRAPOE-RA). De aanleg van nieuwe trassen op twee gen en de verbetering van de bestaande deden het al-gemeen verter stygen, maar van grootere betekenis was de aanleg van het West-Sumatra spoorwegnet, waartoe in 1887 besloten werd met het oog op het vervoer van de waardevolle steenkool der Oembilinvelden. In 1892 was deze verbinding tot stand gekomen, terwijl vier jaar later de zijlijn van Poxb-de Kock werd doorgetrokken naar Pajokoesnboch. Veertien jaar later, in 1908, werd een 21 K.M. lange zijlijn gemaakt van Loboek Aloe ng naar Priaman, terwijl op 1 Januari 1911 de opening plaats had van het 14 K.M.

Ian go baanvak Priaman—Soengai' Limau. Padang werd hierdoor eindpunt van tolaal 245 K.M. spoorweg. Bovendien wordt tegelijk met den bouw van den spoorweg naar de bovenlanden bevestigd met den aanleg van de Emmahaven aan de Koninginnebaai, welke na 5 jaar arbeid (van 1887 tot 1892) gerreed kwam. Men had dus gree-de aanleiding om te verwachten, dat Padang een van de grootste havens der Buitenbezittingen zou worden. In de jaren 1911—1914 bedroeg het totale scheepvaartverkeer ongeveer 1 milli-on en M³. netto-inhoud, zoodat Padang, wat de Buiten bezi-tin gen betreffe, gelijk staat met Ma-kasser en alleen door Sa bang wordt overtroffen. In 1914 bedroeg het aantal aangekomen mede te rekenen 767, in 1915 — 853 met een inhoud van 2.958.000 M³. Volgens het verslag over 1913 van de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Padang bedroeg de waarde van de voornaamste artikelen, die ingevoerd werden, 81 1/2 miljoen gulden, terwijl de ontvangsten van het kantoor der in- en uitvoerrechten en accijnsen te Emmahaven 1.165.835 gulden bedroegen. Toch heeft de stad zich niet tot die hoogte ontwikkeld, welke velen verwachtten. Zeker is het verval der van nadeligen invloed geweest, dat sedert 1895 het voorplan van de Mij. Nederland gewijzigd is en dus alleen de mailbooten der Rotterdamse Lloyd en de kustbooten der Paketvaart in geregelde dienst den oorsprong aandoen. De hoofdzak moet echter gezocht worden in het feit, dat het in dit gewest nog ontbreekt aan bloeiende Europeesche ondernemingen, die een landstreek plotseling vooruit kunnen brengen. Hier heeft het minder snelle proces plaats van Inlandschen vooruitgang, die het gewest steeds waardevoller maakt, en deze vorm van opkomst en bloei is zeer zeker niet de slechtste.

Interessant is een vergelijking met de opkomst van Sumatra's Oostkust, gevolg van Europeesche energie en ingevoerde werkkrachten. De groot-handel be rust bij eenige Europeesche en Chinese handelshuizen, de kleinhandel bij Mui-ang-kabauers, en in mindere mate ook bij Chinezen en enkele andere Vreemde Oosterlingen. Op het gebied der Inlandsche nijverheid worden lier genoemd: de talrijke goud-en zilversmeden, kopergieters en -bewerkers, en de grofsmeden grootendeels uit de bovenlanden, speciaal uit Oud-Agam afkomstig, terwijl er verscheidene knappe Chinese timmerlieden en meubelmakers zijn, welke laatste in hoofdzaak het deugdzaam, inheemsche andalas-hout verwerken. Te Indaroeng, (zie aldaar) is in 1912 een groote Portland cement-fabriek gebouwd.

Geschiedenis. Drie-en-veertig jaar na- dat in 1637 aan de O.-I. Comp. vrijheid van handel was toegestaan langs de Westkust van Sumatra, werden te Indrapoera, Padang en Tikoo residenten gevestigd, ten bate van het monopolie, dat a He andere Europeanen van dien handel uitsloot. De inlandsche bevolking van Padang bleef trouw aan de Comp., maar deze trouw werd onophoudelijk beproefd door de Jiden van Kota Tngah en Pauh, die, door de Atjehers opgestoot, telkens Padang aanvielen en zelfs (in 1669) het fort verbrandden en de Hollanders noopten Padang en zuidelijk gelegen kantoren te ontruimen. Het opperbestuur, de eindeloze boslijden ten ter Westkust moede, besloot dat Padang

voortaan zonder hulp der Compagnie zijne aangelegenheden zelf zou regelen. De Engelschen, die in 1683 vruchteloos getracht hadden te Padang handelsbetrekkingen aan te knopen, kwamen omstreeks 1692 terug en werden met eene voorkomendheid behandeld, die het personcel der Comp. onder verdenking bracht bij deze begunstiging voordeel te genieten. Door de verkiezing van een nieuwen on, zooals spoedig bleek, bij de hoofden geliaten panglima van Padang — omstreeks 1666 in de plaats getreden van die der Atjehschie stedchouders — word ons gezag op de kust ernstig bedreigd en Padang's handel geraakte door den afval van schier alle naburige plaatsen, zoo ten Zuiden als ten Noorden, in een buitengemeen kwijnenden toestand. Eene bestuursregeling in 1704 door een daartoe te Padang gekomen gezaghebber baatte weinig; in 1713 en '26 was het nograals Pauh, dat een aanval waagde en in dien tusschentijd moesten de gezaghebber van Padang en de mees- tero bedienden terecht staan, beschuldigd van het drijven van particulieren handel; eenige jaren later kwam dit nogmaals voor. Tijdens het algemeen overvallen der Republiek met Engeland en Frankrijk is overwogen Padang los te laten ter wille van het behoud van Ceylon en Java. Den 18en Aug. 1781, in den oorlog der Vereenigde Nederlanden met Engeland, werd de stad zonder slag of stoot aan de Engelschen overgegeven en 20 Mei 1784 kwam zij aan de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden terug. Padang werd als hoofdplaats behouden, om de „aanzienlijker winsten op de Compagnie" is geweest om „Padang te restabliceren en ook het enigste zal „moeten zijn van ons conlinueerend verblijf al „daar te doen bestaan". Na het vertrek der Engelschen was de toestand allertrurigst; de inlanders waren de baas en de handel verliep meet en mecr. Den 7en Dec. 1793 verschee) Fransche kapercapitein Lc Meme te Padang; de Fransche Republiek had den oorlog vcrkjaard aan den Koning van Engeland en aan den Erf-siadhoudcr der Vereenigde Nederlanden, en de wecrlooze stad capituleerde en ging met al de Compagnie's goederen in hands der Franschen over. Vcrtien dagen later trokken de Frankchen weg, na de kassen en magazijnen geleidigd en de ingezetenen van alles beroofd te hebben. Op het eind van 1795 was nog onbeslist of Com missarissen - Generaal de kantoren ter Westkust zouden opheffen; dit geschiedde niet, maar wel besloten zij in Maart 1795 zich vooreerst van alle open bare daden (i) vftn souvereiniteit onitrent Padajito onthouden; feitelijk had alto gemeenschap tusschen Batavia en Padang opgehouden: de aanvoer van janschappen, goederen en geld was gestremd. D handel had niets meer te beteekenen, verdedigingsmiddelen waren er niet, soldaten weinig en vele niaandci) Iceden de Padangers in vrccs voor een algemcncn aanval door de bevolking van Kota Tngah en Pauh, Zoo was de toestand toon bericht kwam, dat de Nederlanden in handen der Franschen waren gevallen en de Stadhouder de kolonien gesteld had onder bescherming van de Britsche kroon; 30 Nov. 1795 had de overgavo der Comp.'s bezittingen plaats. De stad bleef door de Engelschen bezet tot 1819, toen zij aan Nedcr-

land word teruggegeven; de zoogenaamd Euro-peesche bevolking bestond toen uit 150 ziclen, en voorts wren er 6 & 7000 Malciers, 200 Chinczen, en 1500 Niassers en 200 Bongaleezen. Padang, steeds als een buitenpost en als een lastpost beschouwd, was ook steeds als zodanig behandeld; wat zij kreeg was haar met karige hand toegeëent. In 1781 bestond zij uit eene paar rycn Europeesche woningen, een fort, een kerk, een pasar met do wonin gen der inlandsche handelaars, con hospitaal en eenige pakhuizen. Vla> achter do huizen en wonin gen begon do wildernis; in 1824 wordt de plaats nog als onaanzienlijk en ongerogeld beschreven, met weinig goede huizen en slechte we gen; grootte verbeteringen blijkt zij onder het Engelsch bestuur niet to hebben ondergaan. Het plaatselijk bestuur bleef, na de teruggave, voorloopig op denzelfden voet en werd door hetzelfde aantal ambtenaren waargenomen; de bezetting was 238 man sterk. De in- en uitvoerrecht bleven geliandhaafd als onder het Britsche interregnum, het zout- inonopolio word herhaaldelijk afgeschafte en her- Htclde. De Padri's, van Padang verwijderd gehou- clen door Engelsch geld, begonnen ras hunne vijandige gezindheid te toonen op eene wijze, die het optreden der gewapende macht in de Boventlanden gebiedend noodzakelijk maakte. Daarna volgde tijdens den Java-oorlog oen te- rugbrengen naar Java van a 11c militaircn, die maar eenigszins gemist konden worden op de kust, waar inmiddels de vijandelijkheden voor- komen moesten worden „door voorzichtig bc- leid en wijze inschikkelijkheid“.

In 1831 waagde de bevolking der XIII Koto, steeds een lastige buur, een aanval op Padang, maar zij word teruggedreven. Langzamerhand veranderde het uiterlijk der stad; naar gelang bet verkeer toenam, verbeterden de verckersmid- iclen, wildernissen werden in tuinen herschapen cji de grond werd allcrwege dermato in beslag genomen, dat thans voor sawah-aanleg geen pick in de onistreken nicer beschikbaar is; houten huizen werden door steenen vervangen, nieuwe gebouwen opgericht en door uitbreiding en ver- fraaiing kreeg Padang het tegenwoordig uiterlijk, dat nooit Jialaat op den welwillend gestemden bc-zocker een aangenamen indruk te maken.

PADANG. Een onderhoorigheid van het zelfbc- (urend lajdschap Deli, thans, in afwachting van de meerderjarigheid van een der zonen van den Jaatstin Maharadju Mocda, bestuurd namen8 g<n(i<Tn(l zclfbestuur door den gewezen djaksa van de karapatan van Deli, duarin bijgestaan door do Liinds grootcii. Voorheen vormdo het mot B6dagci con apanage van den Sultan van Deli a.: ni <n zijner bloedverwanten, die den titel voert van Pang6raji, en thans vormt het gebied ciczer bcido onderhoorigheden te zxinen de oj.drafdeflijg Pudajig en Bedagci van de afd. Deli CJI Scrdang v: ui het gouverneucnt Oostkust van Sumat r: i. ij.- bevolking is gemengd Maleisch- Bataksch (n vrij welvarend door hajidel, land- bouw, visch vaaijst CJI door de tabaks- en rubber ind ustrie v: m Europocijn. Zic verder het artikel P'RB AOENGAN.

PADANG-RIVIER in het go u verne inent Oostkust van Sumatra. Zij ontspringt in do nabijleicl van het Toba-meer, op de Oostzijde van den Singgulong en draagt aanvankelijk den naam van Bah Bolian, In een N. O. richting slroomen-

de bercikt zij al heel gauw de laagvlakte, gaat voorbij Tubing Tinggi, waar zij voor spoor- en transportweg op twee plaatson overbrugd moest worden con stort zich tenslotte een weinig beneden Bandar Chalipah, de havenplaats, in de straat van Malaka.

Voor de Padang-rivior of Batang Harau, zie hot artikd PAD AN G (hoofdplaats).

PADANG BOLAK. Landschap ± 1650 K.M? groot in de residentie Tapanoeeli (Sumatra), gelegen ten Z. van Habinsaran in de onderafdeeling Padang La was. Het bestaat voor een zeer groot deel uit tertiaire gesteenten; andesiten, die door grootte vulkanische werkzaamheid in midden-tertiair ontstonden, spelen daarbij een groot rol. Van de grensgebergten, die het landschap omgeven, stroomt het water naar de Bilala in het N., naar de Pano in het Z., terwijl Oost- waarts de Garoga con Kan an stroomen. Het is het droogste en onvruchtbaarste steppe-gebied van Padang La was (zie aldaar).

PADANG EN B'ADAGEL Ondcrnafdeeling der afdeeling Deli en Scrdang van het gouvt. Oost- kust van Sumatra, met de zeer welvarende hoofdplaats Tebing Tinggi (zie aldaar), zetel van den controleur en belangrijke aan den spoorweg gelcgen handelsplaats. Zij o in vat de aan Deli ondergcschikte landschappen Padang en B 6 d a g e i. Belangrijke plaatsen zijn nog de havens Tandoeng Bringin, alwaar de Pangeran van Bedagci, en Bandar Chalipah, waar de Maharadja moeda van Padang, beiden vertegen- woordigers van den sultan van Deli, eertijds woonden. Te Tandoeng Bringin is een ontvanger der in- en uitvoerrechtcn gevestigd, terwijl Bandar Chalipah we gens gebrekkige verbinding met het binnenland als havenplaats langzamer- hand achteruitgegaan is, waarii echter verbetering word gebracht door den aanleg van een voor vrachtauto's geschikten transportweg, aansluitende aan den weg Tebing Tinggi—Tandoeng Balei.

PADANG GANTING. Nagari ter Sumatra^ Westkust in het Z. der onderafdeeling Fort van der Capellen, aan den weg van dezc plaats naar Sawah Locnto. Vroeger bekend als de stand- plaats van een der rijksgrooten van den vorst van Minangkabau: den Kali, die alle godsdienst- zaken berechtte en van wiens beslissingen hooger beroep was bij dcu Radjo lbadat te Soempoer Koedocs (vgl. L. C. Westcnck, De MUIangka- bausche Nagari, Mcdcd. Enc. Bureau VIII1915). Zic ook MINANGKABAU.

PADANG LAWAS ook wel **PADANG BOLAK.** Landbo sch r ij v i n g. De Oostlijkce onderaf- deeling van de afdeeling Padang Sidimpoean, residentie Tapanoeeli, gelcgen tusschen 0° 50' en 2° 5, N.B. en 99. ° en 100° 5' O.L. De op- pervlakte bodraagt ojjgovccr % van Nederland. Zij grenst in het Oosten aan licc gou- vernejnent Oostkust van Sumatra, in het Zuiden aan de residentie Sumatra's Westkust. In aard- rijkskundigen zin bestaat dit gebied uit 3 land- schappen: Dolok, het Noorden, doorstroomd door de Pane en de Bila; Padang Bolak — hot midden — waardoor de Barocmoen stroomt, een zijrivier van de Pano; en Sosa in het Zuiden, waardoor de Koemoo stroomt en do Sosa, die zich als Rokan Kan an naar de Oostkust voortzet. Hoe weinig passend de door ons in gebruik gc- bracht Malcischo naam (de Bataksche is Padang Bolak) is, welke „grootte vlakte“ botcokent,

blakkt wel hieruit, dat. nicer dan $\frac{3}{5}$ van het land wordt ingenomen door berglaaid.

Het Noorden is zeer bergachtig, de zoogenaamde Bila-keten; het draagt da atom den Jianm Do-lok, d. i. berg. De Zuidelijke helft van de onder-afdeeling daarentegen is heuvelachtig, licht gol- vend en soms geheel vlak. Een reeks evenwijdige ketens, die aan de Westzijde loopen, verbinden deze gebieden. Hiervan vormt het Maleagbergte (zie MALEAKETEN) de grens met Mandailing, terwijl in het midden op do grens met Angkola de rug zich zoo weinig bo ven liet omringende land verheft, dat de indruk van een tafelland wordt gewekt. Door de bergen worden valleien, dalen en dal-kloven gevormd, waarvau de voornaamste zijn : hot Hoerocngdal, de valleien van Tano Rambo, Ba tang Onang, Sosa en het dal van Oeloe Baroemoen. Een bekende berg in het W. is de Ingoel n& Godang.

Eigen lijk Pad a ng Bolak, het midden gedeelte van de onderafdeeling uitmakende, is een grootendeels dorre, onvruchtbare, bijna boomi-looze via kt e, bezaaid met lage heuvels van 100 tot 200 31. bo ven zee-niveau. In deze golven- de vlakte vindt men talrijke smalle tot 20 31. diepe dalen, door de riviertjes xitgcschuurd. Door deze erodisdalen is de stand van het grond- water zeer laag en het land dor. Alleen langs deze riviertjes en langs de hoofdrievieren wordt vrucht- bare grond gevonden, alsmede do eenige teeke- nen van boschgroei. Ook de bergen zijn zwaar beboscht. Over het geheel vormt Pad a ng La was een lateriet-landschap, waarvan de bodem sterk verweerd is; vaak komen de tertiaire gesteenten, waarbij de vulkanische tuffen een groote rol spe- len, door de kale steppen heenstekten. Enkele heuvels bevatten de zoogenaamde eetbare aarde of tano bange, op Java be ken d als tanah ampoeh. In Midden-Dolok zijn de meeste riviertjes goud- houdend ; het schijnt er ook in gedegen toestand voor te komen. Het voorgebergte van Padang Bolak be vat tinerts, terwijl bruinkoollagen zicht- baar zijn nabij Oedjoeng Bo si aan de Pan 6, zelfs zouden vette stcenkoollagen voorkomen aan de Aek Loepoet, een zijriviertje van de Honibaal.

Klimaat. Het klimaat in den Dolok en Oeloe Baroemoen komt overeen met dat van het overige binnenland van Tapanoeli; dat van de done vlakte is geheel daarvan onderscheiden. Schoon niet ongezond, is het er in den drogen tijd ondragelijk heet. Te Si Boehoehan heerscht als regel overdag een temperatuur van 95° F, en daar is het nog niet eens het warmst. Er heerscht in den drogen tijd een steeds aanhoudende Westen wind, die, volgens Wilier, gelijk de mistral, een alles verdrogende kracht heeft. Gedurende deze peri ode, die 5 tot 7 maanden duurt, valt geen droppele re gen, en de aard bodem wordt door geeij dauwdrup bevochtigd. Scherpe afwisselingen in temperatuur maken het klimaat vooral zeer onaangenaam. Nicttegenstaande de Jitte, is het klimaat door de droge lucht niet zoo be nauwd en bovendien zijn de avonden en nachten aangenaam koel.

Economisclic toesland. Padang La was le vert veel rijst, zoowel op ladangs als sawahs. Uitgestrekte sawahcomplexen komen langs de meeste rivierdalen voor, in het bijzonder nabij Si Boehoehan in het Zuiden. De bevolking teelt ook veel Dials, ter- wijl bovendien *koifie* wordt aangepant. Voorts komt er veel kaneel voor, met name in Sosopan,

terwijl Sosa groote hoeveelheden gecrookte visch levert. De inlandsche nijverheid houdt zich we 1 bezig met het vervaardigen van goud-, zilver- en koperwerk, jnour dit niunt niet uit door buitengewono fraaiheid. De veestapel bestond in 1912 o. m. uit 720 paarden, 3500 rundren on 15.000 buffels. Mogeii deze getallen aanzienlijk schijnen, in verhouding tot de on motel ijke grasvlakten kunnen ze niet anders dan zeer klein genoemd worden. Boschproducten, die uitgevoerd worden naar de Oostkust, levert het land zeer veel; vooral in het Oosten nabij de Rokan staan nog reusachtige bosschen.

Voor de ontwikkeling van dit gebied is vooral noodig de aanleg van nicer wegen, die aansluiten bij de reeds belangrijke cultuurgebieden. Thans leiden feitelijk slechts enkele goede wegen door deze landstreek en wel aanvangende bij den groo- ten weg door Tapanoeli bij Pargaroetan. Van- daar naar Ack Godang, waar cen wegoverSajoer Matinggi langsluet dal van de Baroemocr voert naar Sosopan, Si Oendol en Si Boehoehan. Bij laatstgenoemde plaats komt ook cen weg van het gnoeuide splitsingspunt Ae^; Godang over Goc- noeng Toea (de vroegere hoofdplaats) langs de bo ven Pano-rivier, naar Binanga en van daar langs de Baroemoen. Van Si Boehoehan voert cen weg Zuidwaarts naar Djangli Lobi, Oost- waarts naar Sosa. Deze wegen zijn nog niet a lie verhard, maar door het droge klimaat bijna steeds goed berijclbaar. De mogelijkheid is niet uitge- slolen, dat dit gebied bij verdere ontsluiting een belangrijk deel van Tapanoeli wordt, zooals het vroeger reeds is geweest. Talrijke biara's (tempeltjes) van Hindocsche, misschien Javaansche afkomst o.a. bij Binanga en Gocoeng Toba, zijn de stomme getuigen van de vroegere groetheid. Zie OUDHEDEN. Het is de vraag of een achteruitgang van het klimaat dan wel de groote anarchie voor ons bestuur en de ongebedeelde rooibouw het land zoo zeer in. beteekenis Jicbben doen achteruitgaan. Tijdens ons bostuur heeft het zielen aantal zich flink ontwikkeld en is de bevolking van Padang La was in de laatsto 25 jaar meer dan verd ubbeld, zooals hierna met cijfers is aangetoond. E'rst in 1910 word hier de slavernij officieel afgeschaft.

B c v o l k i n g. De bevolking is geheel wui Bataksclien oorsprong, en voor zooveel kan warden nagegaau, afkomstig van Si Lindoeij en Toba,. In 1880 was het bevolkingscijfer van Padang Lawas 22.877, in 1890 26.887, in 1895 32.451, in 1902 37.843, in 1905 42.477, in 1912 46.106, in 1915 (laaLste opgave) 47.000, alduw een niet onbelangrijkci aan was vertoonende, in dien al th an s do vorige ojjgaven vertrouwci ver- dienen. Voor het incerendeel is zij Mohammed- daanschen ; het heidendom wordt alleen nog in de Noordclijke en Noord westclijke streken gevon- den, al waar ook Jdeine Christen gonicnten ver- rijzen onder leiding van den zendeling te Sipio- ngof . In 1887 bedroeg het aantal Christenen 62, in '93 651, in '94 791 en in 1913 (laatste opgave) 782; in dat jaar waren er 12 zcdingscholen met 352 leerlingen.

Enkelo Lochoes, afkomstig van Kola Sian tar (Groot-Mandailing), wonen in Oeloe Baroemoen, v/aar zij zich meer en meer met de overige be- volking vermengen.

De Bataksche ad at is, schoon niet zuiver mcer,

bchouden gebleven. Het kannibalisme, een 70 jaar geleden nog bestaande, is editor geheel af-geschaft.

Geschiedenis. Ton gevolge van de Pandrioorlogen was het N.-I. go zag op Sumatra's Westkust hoo langor hoc inccr uitgebreid, en door de in men gin g van T. Tambocsci in die oorlogen was men goonodzaak zich ook in Manclailing, Ajigkola en Pad an g La was te vestigen. Na den val van Daloe-Daloo, de versterkte kompong van T. Tambocsci, den 28en Dec. 1838, werden Paclang Bolak, Oeloc Baroemocn, Baroemocn Tonga en Sosa gebracht onder het bestuur van een gcommittee rd e voor de Bataksche aangelegnheden, die, gostcund door een jnilitairo bezetting, zijn standplaats te Portibi (zie aldaar) had. In 1843 werden deze landschappen weder verlaten, om eerst in 1879 voor goed onder geregeld bestuur te worden gebracht. Bij G. B. van 14 Jan. 1879 no. 12 we rd tot do inlijving van Pad an g La was, xv. o. nu ook Dolok word gerekend, besloten en dit gebied tot ecne afdeeling gemaakt onder het bestuur van con cont role ur B. B., die eerst zijn zetel te Portibi had, doch dien later vcrwisseldc met Goenocng Toewa. Thans is Pad an g La was slechts ccj ondcrafdeeling der afdeeling Pad an g Sidimpoean, Goenocng Toewa moesb als bestuurszetel plaats ma ken voor Si Bochoean, in het landschap Oeloe Baroemoen gelegen, totdat in 1917 opnicuw Goenocng Toewa bestuurszetel werd.

Bestuur. De regeling van het bestuur van Pad an g La was heeft groote moeilijkheden opge- leverd. Een in ongeveer 1890 voorgestelde ad- ininistralieve regeling stuitte op groote moeilij- heden bij de doorvoering. Hcrhaaldelijk werden nieuwe voorstellen gedaan, zoo in 1907. De tegen- woordige inrichting is ook nog als voorloopig te beschouwen. Zc is ongeveer ingricht als in Man- dailing, zoodat het land thans in 22 districten is verdceld, die zoovcl jnogelij bcajivoofden aan do vroegere landschappen, hocwel hier en daar deels splijtsing, deels sajnexivoeging heeft plaats gehad. Thans bestaat er, na de reorganisatio van hcl inlaiclf-ch bsst uur zoodals die bijni voorgehoel Sumatra is ijgevoerd, een districtsbestuur mot zoogenaajndo deniangs en onder-demangs. Wat de rechtspraak bet reft is de bevolkiig gelatcn in het genot han-r -cigen inhcmcsche reclits- jll<*ging (Het zoogcjaamdc S u mat ra-regie men t is hier dus niet van kracht). Er zyn verschil- JOHC klcine reditbanken (voor elk district 66n) en d ric grootre, collegiale gecrcchten, zoogen aamde groote rapats. In deze regeling, alsme- <lc in cijkelc voorschriften betreffende het in- scJirijvcn van vonnissen in registers, het vrbic- den van sojmigne Htraffen cn van ..godsoordcclen* enz. is onze regeeringsinvloed jnerkbaar.

Literatuur: Zie over Pad an g La was: F. J. Wilier, Vcrzanieling der Bataksche wetten on in- stcJlingen in Mandholing en Pertibic, czn. (T. v. N.-I. 8c jaarg.); J. B. Neumann, Het Pane- en Bila-stroomgobicd (T. Aardr. Gen. 2o Serie, DI. 11, Afd. nccr uitgebreido artikelen, 1885, 1)1. Ill, 1886 en DI. IV, 1887); A. L. Van Hasselt, aldaar 1897, bl. 412; de Batakspiegel met lo en 2e 8Upplejnc-nt on Do tocBtanden in Tapanoeli en do roegeringscommissaris. Uitgaven Bat. Inst. no.13.

PADANG LAWAS. Nagari aan den hoogen steilen linkerover van de Batang Hari in de ondcrafdeeling Sidjoendjoeng van de residentie

Sum. Westkust, bestaando uit niet mccr dan 20 kleine huizen. Het is uitgangspunt van den vrij bclangrijken handelsweg vvn do Batang Hari over Iboel naar Pangkalan (± 12 uur gaans), van waar men mot vaartuigen de Batang Pranap afzakkende, Pranap aan do Indragiri-rivier here ikon kan. Dczo weg is reeds ecu wen oud, gc- tuige con Hindoebeeld, dat op den rechterover van de Batang Timpish ligt, dicht bij de plaats, waar het pad die rivier kruist.

PADANG LOEAR. A. Een goed bevolkte nagri ter Sum. Westkust, 3 K.M. ten Z. van Fort de Kock.

B. Nagri, 15 K.M. ten Z.W. van Fort van der Capollen, waar tot in de eerste he lft der 19dc eeuw de befaamde ijzrcgieters van Salim- paoen (zie aldaar) het ijzererts van den Goc- noeng Basi kwamen halen.jA / 5. .C

PADANG MANTINGGI. Nagri in het landschap Rau (zie^aldaar).

" **PADANG OELAK TANDING.** Kleine nederzetting aan den Noordvoet van den Bockit Kaba in de residentie Benkoelen. Het plaatsje ligt aan den weg van Benkoelen over KSpahiang naar Moera Klingi en wel aan den bovcnloop van de Klingi, rechterzijrvier van de Moe si.

PADANG PANDJANG., Ondcrnafdeling van de afdeeling BatipoeU en Pariaman, der residentie Sumatra's AVestkust, met gclijknamigo hoofd- plaats, standplaats van den Assistent Resident. Het is voor een deel vlak land (P. P. = lange vlakke) op den Westelijken rand van do Bo ven- landen gclegen. Pad an g Pandjang ligt 773 M. bo ven zee, naar het N. stygt het terrein tot 1154

M. bij Koto Baroc, dat 8% K.M. verder in het zadel tiisschicn- de Marapi en Singgalang gclegen is. Naar het Z. daalt de bodem naar het meer van Singkarak, welks Noordclijkst gedcelte in-71eze" ondcrafdeeling valt. Bij de gewestclijke reorga- nisatie van 1913 (Ind. Stb. 321) is de onderafdee- ling verdcld in de dist ricten Pad an g Pand jang en Batipoch ; het eerste elfstrict bestaat uit de voor 1913 bestaan hebbende larassen VI Koto en IV Koto, waarbij nu een gdeelte van de toen- malige onderafdeeling Kajoc Tanam. (behoorende tot de benecclenlanclen) is gevoegd ; het tweede district bestaat uit de vroegere larassen Batipoch di Atas, Batipoch cli Baroeh, Boengo Tandjoeng (Pitalah) en Socinpoer; de laras Sima wang, die voor 1913 ook bchoordo tot Pad an g Pandjang, is nu gevoegd by Forb van der Capellen, volgens het ad ver band belioofTclezc landstreek nl. tot Tanah JDatar (zie aldaar).

Van do plaatson der onderafdeeling mocten genoemd worden: Padang Pandjang (zie aldaar); Soejnpoer in het Z., waar tai van bewoners et- telijke malen do bedevaart naar Mckka hebben genaiact, daardoor in staat gesteld door do win- sten van hun hajKlcisbedrijf; Batipoch (ziealdaar), en de markten te Pakan Rabaii (bijna 3% K.M. ten N. van P. P.), en to Koto Baroc (zie bo ven), in het Z. die te Batipoch, Pitalah, Soempocr en. Batoc Tabal aan den N.lijken rand van het meer van Singkarak (18% K.M. van P. P.). In het benedenlandsche deel der onderafdeeling is Ka- joe Tanam (zie aldaar) de voornaainste pldats; de markton aldaar en die te Sitjintjin (ruim 7 K.M. ten W. van Kajoc Tanam) zijn van bo lang. Voor de ondcrafdeeling word bij Ind. Stb 1918 n° 308 met ingang van 1 Juli 1918 een plaats- olijke raad ingostold, waarvan hot hoofd van plaatselij bestuur voorzittor is.

PADANG-PANDJANG.. Hoofdplaats dor afdeeling Batipoe en Pariaman, res. Sumatra West-kust, tevens der gelijknamige ondcrafdeeling en 773 M. bo ven zee gelegen. Door haar Jigging na- bij den uitgang van do bekende Anai kloof is zij het uitgangspunt voor al het verkeer van de Bo- ven- naar de Bcndenlanden en omgekeerd ; daar- door zoowel strategisch, vrkeer-geographisch, als economisch cen belangrijkpunt-. PadangPan- djang heeft dan ook garnizoen en is het belang- rijkste knooppunt van het West-Sumatra spoor- wegnet. Spoor- en straatwegen loiden naar Pa- dang, Fort do Kock—Pajokocinboeh, en naar Solok—Sawah Loen to. Als marktplaats is hot bovendien van bo lang. Vooral do Vrijdagniarkt is druk bezocht. Ecn groot aantal Chincezen en ACNangkabauers drijven er belangrijke zaken. Door de Jigging ten opzichte van den Barisan en de tochtige Anai kloof is het klimaat, hoewel niet bepaald ongezond te noemen, toch vaak zeer guur en vooral bijzonder vochtig. Padang Pan- djang is zelfs cen der regenrijkste stations van lidie. De regen val bedraagt 3799 m.M. per jaar, berekend over geïndeld 35 jaren ; in sommige jaren kwamen niet meer dan 15 droge dagen voor. P. P. was in Fcbruari 1841 het brandpunt van een hevige plaatselijk oproer, dat een laatste opleving van den Padri-geest was. Bij die gelc- genheid bevond cen kleine bezetting zich inge- sloten op den heuvel Goegoek Malintang en liet de versterking in de lucht springen om te voor- komen, dat ze in handen van den vijand viel. Ter herinnering aan deze zelfopoffering is een gedenknaald opgericht. In December 1915 had- den te Padang Pandjang opnieuw vrij ernstige opstootjes plaats, waarbij in de plaats zelf hevige gevochten werd, dock onzerzyds geen verliezen waren te betreuen. Het oproer hie Id ver band met de in 1908 ingevoerde belastingheffing. De hoofdleider van het verzet, die zijn mede- plichtigen aan onkwetsbaarheid deed gelooven, werd gevej^n genomen en ter dood veroor- deeld. A E

PADANG SIBOESOEK = stankvlakte. Een nagri in de Padangsche Bovenlanden, gele- gen aan de Kwantan, aan den weg van Sawah Loento naar Sidjoendjoeng. Zij heeft haar naam gekregen, doordat hier volgens het volksverhaal, in het laatst van de 13e eeuw een treffen plaats had met Javaansche legerscharen uit Modjopahit, die van Palembang uit de Bovenlanden trachten te veroveren. Dz ovcrtalrijke vijanden werden hier door de Minan gkabauers zoo gevoelig vcrslagen, dat de terugstroomende Hindoo-Javanen geen tijd, hadden hun talrijke gesneuvelden te ver- zorgen. De verpesteeide lucht der onbegraven lijken bleef jaren lang de omgeving veronreini- gen. Vandaar dat aan deze plek de naani „Stank- vlakte" word gegeven. Volgens de legende was de vijand zoo talrijk, dat de be eg waarop zij hun zwaarden hebljji gewet, geheel werd uitgehold en daardoor den naam kreeg van Bockit Kiliran d. i. den uitgeslepen berg.

PADANG SIDIMPOEAN. Afdeeling van de residentie Tapanoeli met eene bevolking van ± 156.000 zielen, waarvan ± 140 Europeanen en ± 360 Vreemde Oosterlingen (1916), verdeeld in de 3 Olfdcrafdeelingen: Aijgkola en Sipirok, Groot en Klein Mandailing^ Oeloe en Pakantan, Padanglawas (zoo aldiar). /,

PADANG SIDIMPOEAN. De hoofdplaats in

het Noorden van do gelijknamige afdeeling (zio aldaar) ligt 304 M. boven zeeniveau aan do Ba- tan g Ajoemi of rivier van Angkola, cen zijrivier van de Batang Gadis. Zij ontvangt veel regen, geïndeld 2217 m.M. per jaar. Het aantal in- woners is niet nauwkeurig op to go ven; in 1902 schijnen er 2848 menschen gewoond te heb- ben, in 1909 niet meer dan 2355 inwoners. Da stad, die in 1885 door cen hevigen brand grootendeels werd vernield, is zeer fraai aan- gelegd met moeie we gen en lanen. Van 1883 tot 1906 was het de hoofdstad van het gewest Tapanoeli, thans nog de zetel van een assistent- resident en cen controleur. Er is voorts cen ruim militair kampement voor het detachement van de garnizoenscompagnie te Tarotoeng, een ge van gen is, een gou vernements-in landsche school te klasse, en een 2e klasse, een steenen moskee, een vrij groote pasanggrahan, benevens een post- en telegraafkantoor. Als belangrijke plaats en groot knooppunt van we gen heeft Padang Sidimpoean een zeer drukke pasar. De belangrijkste van de verkeerswegen is de groote weg met gouvernements autodiens Zuidwaarts naar Fort de Kock, Noord west waarts naar Sibol- ga. Nooi'dwaarts loopt cen bijna aldoor stijgende rijweg over Pargaroeetan naar Si Pirok (38 K.M.). Komen de plan non van de Midden-Sumatra spoorwegaanlcg tot uitvoering, dan zal de plaats tevens cen belangrijk spoorwegniidelpunt worden. Van hier uit zullen lijnen gebouwd worden langs den genoemden hoofweg naar Sibolga en Zuidwaarts tot Panjaboengan. Een lijn Oostwaarts zal langs het dal van de Baroe- moen zorgen voor aansluiting met den hoofd- spoorweglijn bij Rasau op de grens van de Oost- kust. Ongetwijfeld zal de stad hierdoor zeer veel in beteekenis stijccii. Voor haar verdcre ontwik- keling zijn bovendien van belang de velc rubber- ondernem in gen, die de laatste jaren in de omge- ving werden gcsticht. Met het oog hicrop bestaan plannen tot aanleg van een tram door het Ba- tang Toroe-dal naar Sibolga nog voordat met de uitvoering van de genoemde spoorwegplannen cen begin wordt geniaakt. Vo. or verdere bijzon- derheden zio TAPANOELI. /

PADANG TARAP. Landschapje in het gebied dcr Bo ven - Kwan Can en wel in de onderafdeeling Sidjoendjoeng dcr residentie Sumatra West- kust. Het beslaat cen oppervlakte van ongc vcer 100 K.M.2 en is zoo bergachtig, dat vlakten er in het geheel niet voorkonien. Wel een weinig hcu- velachtig terrein. Zelfs langs de rivieren komen geen vlakten voor. Zij stroomcn verbazend diep en hebben hooge, Htcilc oevers. De voornaamstc is de Batang Sariau, cen zijtak van de Kwan tan. Bewoond is dit landschapje begrijpelijkerwijzo slchts zeer spaarzaam. Zp- J & W.

PADANG TIDJI. Zio onder SEULIMEUM.

PADANGAN. District van de contr61e-afdoe- Hng Padangan en van het regentschap cen de afdeeling Bodjonegoro, rcsidencio Rfijnbang ; met eeno oppervlakte van 680 K.M.². Het district tolt 57 desa*s.

PADANGDANGAN. Drukke hand el- en vis- sehersdesa, mot groote Gouvernements-vischin - zoutingsloodsen, op de Noordkust van hot eiland Madocra, aan den rijweg van KStapang naar Ambocnten en SoenienSp gelegen.

PADANGSCHE BENEDENLANDEN. Zie SUMATRA'S WESTK UST.

PADANGSCHE BOVENLANDEN.

PADANGSCHE BOVENLANDEN. Voor landb(i-zich onderwierpe", D>: ahi us v<. utc. schrijving, bevolking on bestuur zie *SUMATRA'S* ding van het gebied maakte het noodig oyk ugoi. de Zuidclijker gelcgen XII Koto de waxj "心: 悅

Geschiedenis. Toon NcdorJand in *m* het bezitHchten. De Fxjvolking was kennelijk a tie werd gesteld van ccn deci d"必必E J7游 in Engelsche «%iraking<jn *met* het bestuur afkeering en ruoest handen overgegaiHj <: L.nbl/AAY; ter Westkust 踏Lvza&mhcid worden gbracht. Zij werd i' in van Sumatra, bevonJ ifichhw-- wonnen gebied —hftt voorjaar van 18-15 ged won gen;

Padang met naft.sU 1'/.(■.?.炳冷 elf: Uatfite belangrijko militaire ver- j en ccnige andere onbeduidende *kfir*)torff> ", r, krich tin 麟, Sumatra% Westkust. Sedert kon M : - □成, doch niet Natal en Ajcrbangis, d/e cerstShieis zir; h gfhftfil wijden aan de vreedzame fefcereft Bcnkocln, dat pas bij hot LondenscheontwikHing van hftt gewaat. Hij bracht o.m. Tractaa-6 van 1824 zouden worden overgegeven —beJangrijkt veranderingen *in* de koffiecultuur, eerst in in treurigen staat, terwijl het gehcel onbekende bode Bovenlanden, daama ook ciders en deed dit *gehcl* ven land door inwendigen strijd word broerd. In op eigen verantwoordelijkheid; de Rcegering, die van dien strijd door godsdienstijveraars, de z.g. Padri's de inderdaad zware lasten der bevolking aid us, ook (zie aJdaar), verwekt, hadden do Engel- schen zich door den daarmedo samengaanden wegenaaleg zoomin mogclijk gemengd, maar toen het Raffles, opgelegd, kwade ge- volgen vreesde, berustte in den Eng] schen gouverneur van Benkoelen, Ilichieis' maatregelen, zonder daaraan dadelijk haar duidelijk was geworden, dat het tot teruggave van de goedkeuring te hechten. De uitkomsten waren oud-Hollandsche nederzettin- gen zou kocn, had schitterend.

hij in 1818 een tocht naar de Bovenlanden gemaakt De bemoeienis met de XII Koto was niet van en er met verschillende wercllijke hoofden langen duur, want reeds in 1847 hield zij geheel op. betrekkingen aangeknoopt. Bit en het voorcerst Elf jaren later werd het hervatten der aan- rakingen Engelsch blijven van Natal en Ajerbangis maakten overwogen, maar men zag er van af en eerst in 1875 het bij de maar al te zeer gebleken zucht tot helde men er wed er toe over. Vier jaren daarna kwam intrigeeren onzer nabu- ren, noodig, dat op eenhet eindelijk tot inlij- ving, nu ook van de VI Koto verzoek van de zijde der Min an gkabausche grooten, Pangkalan, even- eens na lange aarzeling. Daarna, in om hen tegen de aanmatigen tier Padri's te 1881 en '82 tot die van de landschappen Gloeoger III steuncn, werd inge- gaan; en zoo begon in 1821 de Koto di Hit en Moearo Socngei Lolo VI Koto met vceljarige worst- ling tot grondvesting van het Mapat Toenggoel. Doch verder reikten de be- Nederlandsch ge- zag in Midden-Sumatra, welke moeiingen met de grensstreken niet en met name bekend onder den naam van den Padri-oorlog, inbleven de Kwan tan- cn Batang Hari districten aan 1837 in den val van Bondjol haar bekroning heeft zichzelf overgelaten, ja zelfs de aan Sidjoendjoeng gevonden. grenzende IX Koto, hoezeer deze toch welsprekende

Het ligt buiten het kader dezen oorlog zelfs maar blyken hadden gegeven zich bij het Gouvernement te in grove trekken te schetsen, ook behoeft het wel willon aansluiten. Opmerkelijk is het nochtans, dat in nauwelijks te worden gezegd, dat een reeks van jaren 1877 de streken aan den bovenloop der Batang Hari en noodig zijn geweest, om het aldua in de Padangsche Kwantan alsmede Koerintji in de belangstelling van - Bo ve n land en gevestigd gezag te consolideeren. den Gouverneur der Westkust werden aan> bevolen, Stuiptrekkingen van het verzet zijn ook hie' nict een maatregel, welke door de Reegering werd. gen uitgebleven, werden trouwens be- vorderd door de omen, nadat in 1875 door de hoofden der eigenaardige staatkundige struc- V Koto aan do Boven-Kampar-kanan een vijan- dige tuurderMinangkabausche landen, welke van ouds-houding tegenover den resident der Padang- sche- lier ccn weinigsamenhangend geheel van kleine en Bovenlanden was aangenomen. Do be volkin g dier grootere fedraties vormden, waarover geen cen-streek ging op die houding prat en in Midden-Sumatra traaj gezag zich wezenlyk gelden liet. Zoo kon het sprak men met eerbied over dat feit.

lot 1845 duren alvorens men den brand gehcel on- In 1896 meendo men toenadering te bespeuren, der dcji vocht had cn het in 1837 in liet leven geroe- doch het had er weinig van en drie jaren later werd een pen gouvernement van Sumatra's Westkust, waar-mijningenieur niet ver van de grens der aan de naam van Michiels als grondvester onzer V Koto door lieden uit Bangkinang vermoord, welk heerschappij on verbrckbaar verbondcn bl'kft, totfeit een politieken ondergrond bleek te hebben en een de ruslige gewesten gerekend kon worden. expeditio noodig maakte, welke zonder vcel offers do

Een tier ernstigste uilingen van oplcvnd verzet volledge onderwerping der streek ten gvolgo had. was de in J 841 uitgebroken opstand in Jjatipoeh. De Ook do radja's van Kam- par cn Tambang met regent van dat landschap, in zijn ccrzuchtige Tarantang, die, hoewel onafhankelijk, toch nauw met verwachtingen telcrgesteld, had zich de dio der V Koto waren verbonden, legden den ecd van ontvredenheid ten nultc gomaakt, wellco uil doortrouw af. Dit voorbeeld werd korb daarop gvolgd conmissaris Merkus ontworpen admi- nistratievo door do hoofden der federatio der III Koto Kan'par, regelingen, waftrondor)ct invocren dor verplichte later III Koto Si Blimbing gonoemd. Het vol- gendo koffiecultuur, was ontstaan, on was in verzetjaar kon worden ovoi, gegaan tot de rceHng van hot gekomen. Maar door snel en krach- tig ingrijpen had bestuur in dezo streken en in do IV Koto di Moedik, Michiels het kwaad in de go- boorte weten te smoren, welke laatste met do IV Koto di Uir werden vereenigd. en daarmedo don lust tot rustverstorings elders. tot do confederatie der VIII Koto Si Tingkei. Mon liet

Om een eind to maken van de voortdurend uit zich bij een cn ander leiden door het beginsel, dat de Sidjondjoeng in Koto Tocdjoch, werwaarts landschappen aan de Bovcn-Kampar als een deel van stokebranden waren uitg wcken, drcigen de k wade het gouvernement van Sumatra's Westkust onder ii)vloeden, zone! Michiels tegen het laatst van 1844 direct bestuur moesten konien. Inderdaad ccn paar colonnes daarheen, met het gevolg, dat de kwaadwilligen werden verdreven en de districten Soengci Pagoe cn do III Koto

werden de XIII Koto Si Tingki in 1908 bij de onderafdeeling Bo ven - Ka mpar, afdeling L Koto van do Pad an gsche - Bo ven n landen ingelijfd.

Leiddo de Djambi-expeditie tot optredcn ook tegen Koerintji, dit bracht weder tot. aanrading met de meer Noordelijk gelegen, in het Oosten door Djambi en Indragiri begrensde landschappen Kota BSSar met Soengei Kocnit, Talao, Batoo Kankocng, Indamar en Djoedjochan, welke de suprematie van Kota Besar erkenden, met de Kocantan fedcraties om met de Batang-Hari-districten: Si Goent oer, Padang La was en Poe- lau Poendjoeng, streken, die wel tot toevlucht- oord moesten strekken ann wie uit vrees voor onze wapenen uit hot Djambische waren gewoken. Van een expeditie naar deze streken we rd echter voorloopig afgezien, wijl het streven was, om zooveel mogelijk langs vreedelievenden weg de z.g. onafhankelijke landen onder ons ge- zag to brengen, en er geexi bepaalde aancliding tot gewapend optreden bestond. De vrees, dat het hiertoe zou komen, bracht den radja van Kota Besar er in 1904 na lang weifelen toe zijn onderwerping aan te bieden.

In het volgende jaar gaven de hoofden der IV en V Koto, — IX Koto — ten Oosten van Sidjoendjoeng (Pad an gsche - Bo venlanden) gelc- gen, den wensch te kennen, om onder direct bestuur te komen, ondanks het drijven van kwaad willigen in de aangrenzende landschappen Padang Tarab en Si Goentoe om hen daarvan terug te houden. Een ambtenaar we rd er met een detachement militairen heen gezonden, nam de korte verklaring af eh bereikte tevens, dat ook Padang Tarab in onderwerping kwani. Soortgelijk resultaat werd! verkregen in Kota B6sar, Poelau Poendjoeng, Si Goentoe en Pad an g- lawas door den assistent-resident van Djambi, die er in hetzelfde jaar —1905 — met een colonne heen- ging. De hoofden verzochten onderdirect bestuur te komen, liefst onder dat van het gouvernement der Westkust. Voorloopig we rd de colonnc-com- mandant met het civiel lx>stuur over Kota Besar en de Batang Hari districten bclast. Ook Soengai Koenit en Talao kwamen onder dezen civielen gezaghebber en legden in het najaar de korte verklaring af. Batoo Kankocng en Indamar waren voorloopig bij Tebo (Djambi) ingedeeld.

Waren door deze tijdelijk voorzieningen Kota Bfear en onderhoorigheden en de Batang Hari-districten voorloopig en met behoud van zelf- bestuur onder ons gezag gobracht, de definitieve re gelin gen konden eerst later volgen. Hiertoe behoorde o. m., dat Kota Besar tegen schade- loossteUing afstand deed van zijn aanspraken op Beneden-Djoedjochan, Batoo Klankoeng, en Indamar en dat beide laatstgenoemde landschappen met behoud van zelf bestuur aan de Padang- sche-Bovenlanden werden aangetrokken (1907).

Het landschap Poet jock Ranlau Indragiri legde in 1906 eveneens de korte verklaring af en werd ingedeeld bij de Batang Han-districten der Padangsche Bo ven landen.

De reeds besproken landschappen IX Koto en Padang Tarab, die in 1905 de korte verklaring hadden geteekend, kwamen in 1913 op verzoek order rechtstreeksch bestuur en werden bij de onderafdeeling Si Djoendjoeng gevoegd.

In 1908 werden met in gang van 1 Maart de belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten der inland sche be volkin g en die op het slachten

van rundoren en vnrkens ingevoerd ter ver van gin g van do vcrplichte cxiltuur op levering van koffio, welke werden afgeschafft. Het gaf aancliding tot ernstige rustverstoring in do meesto afdelingen van het gouvernement Sumttr&'s Wostkust, vooral in de Pad angsche - Bo von lan de n, hoewel de bo volkin g hier toch het minst getroffen werd. Het verzet ging voornamelijk uit van do laraa der IV Kot 6 van de onderafdeeling Oud-Agam.

Ecnige raddraaiers, die in arrest waren ge- steld, werden door een te hoop gelooopen mcnigto te Fort do Kock opgeischt, doch natuurlijk zonder gevolg. In de onderafdeeling Fort van der Capellen werden de gouvernementshoofden door do volkshoofden der nagari Padang Locar be- dreigd. Toen men de laatste ter ve rant woo rd i n g opriep, waren zij bij hun verschijning vergezeld van eenige duizenden gewapenden. Het kwam tot een aanval op een paar brigades marechaus- eee. Da bende stooft uit elkaar met achtclrlating van 18 dooden en 25 gc wonden ; de leidir Datook Sanigoeroe werd gevat. Ecnige dagen later werd vergiffenis gevraagd. In de afdeling Batipoehon X Koto trad de bevolkingdemonstratie op, maar het gaf haar nlet veel, want de aanslag der belasting gcschiedde eenvoudig naar schaffing.

Reeds dacht men dat de rust gheclt herdield was, toen de controlcur van Oud-Agam rappor- teerde, dat er een algemeenc opstand word be- raamd. Wapen en djimats werden uitgereikt, gecsdrijvers waren erin geslaagd aan de zaak een godsdienstig karakter te geven. Oud-Agam en Batipoeli met de X Koto waren de haarden van het verzet, evenals Pariaman in de Beneden- landen, waar op het heilige gvat van Sjech Boerhan Oedin ijverig gebeden werd. Het ern- stigst liet zich do zaak aanzien in Eliangi, waar- uit de Gouvernementshoofden ~naar Fort de Kock moesten vluchten. In den nacht van 15 op 16 Juni werden tai van patrouilles uitgezonden om de belhamels op te lichtcn. De hoofd- leidir in Kamang, Hadji Abdoel Manan, verloor bij de poging tot zijn arrestatie het leven; met hem 90 anderen, terwijl onze troepen een verlies leden van 9 dooden en 13 gewonden. Hoewel de in Kaxnang achtcrgblevcn colbno nog xneermalen aan vallen had af te slaan, trad er toch spoedig groote verbetering van dcu toestand in.

Ook in Batipoeh en de X Koto, te Pannd jajar en elders, waar tevoren rust had geheerscht, kwam het tot bot^singen met de militairc macht. [Controlcur Bastiaans kwam bij con aanval op zijn kaptoor te Loe bock Djantan te vallen, zelfs whagden de opstandelingen con aanval op een bivak onzer troepen, welke met groot verlies werd afgeslagen en do aanvoerder ertoe deed besluiten zich over te geven. In de VIII K6t6, in Bondjoi en elders moest het verzet met geweld wordeii gebroken.

Vcrstcrking der troepenmacht met een batal- jon en een escadron cavalerie van Java maakte op de be volking den gewnschten indruk. De vuur- wapen werden ingenomen, twee termijnen van de belasting tegelijk ingevorderd als blijk van onderwerping, de gouvernementshoofden kee- den naar hunne standplaatsen terug en welhaast was bij het arresteren van slechtgczinden hulp door militairen aan be vol kin gspal ro u illes verdcrcr onhoedig. Den 20en Juli word de hoofdclidir van het verzet in Batipoeh en de X Ko. 6, Tooankoo Liimpoeloh van Malalo, gearresteerd en was

do opstand daarmede geheel bedwonnen. Er worden vorzoeningsfeesten gevierd, do belasting kwinn zonder stormis binnen.

Voor jaren later bleek in 0 nd-Again anderinaal ter zake van de belasting gisting te bestaan ; do tijdigo arrestatio der vicr leidors voorkwam eohter, dat het tot daden kwam. Weder vicr jaren later, in December 1915, word een aanslag op het militaire kaimpent to Pad an g Pandjang bloedig afgeslagen. Ook deze zaak worteldo in den weerzjin tegen de ingevoerde belasting.

Vermelden wij hier nog slechts, dat de tot do Batang-Hari-districten behoorende zelfbesturen in 1913 op daartoo gedaan verzoek onder direct bestuur werden gebrachto.

PADAT6 ook **PIDATd**. Verlaal, overlevering in versmaat, op zangcrigen toon door de Min an g-kabau-Maleiers opgedreund, vooral bij feesten maar ook bij andere gelegenheden. In't algemeen beteekent bapadato vertellen en de padato's zijn ook vaak vertelsels in proza, die de oude overleveringen of het doel van een feest tot onderwerp hebben ; zijn zij in versmaat dan is do bouw gelijk a an dien van de pantoens met dit onderscheid, dat in de pad ato de eerste twee rccg] s evenzeer betrekking hebben op den inhoud van het lidje als de laatste twee. Gewoonlijk be vat de padato een toespraak tot de hoofden en eene mededceling van het doel der samenkomst, afgewisseld door pantoens ; de toekang padato behoort tot de waardigheidsbckleeders in de soc-koe en zulks uit kracht van den invloed, uitgeoefend door hen, die in zcggingskracht uitmunten bo ven hunne stamgenooten De padato wordt zonder eenig gebaar en zonder eenige vervoering voorgedragen ; de pantoens, die er in voorkomen, zijn 'G vooral die de aanwezigen boeien. In de laatste jaren geraakt de pidato ecnigszins op den achtergrond ; de jongeren verstaari de oude spreekwijzen niet nicer, en verliezen de belangstelling cr voor. Buitendicn is de toenemende orthodoxie, gepaard aan een zich vrij snel vol-l rckelij afbrokkelingsproces der ad at, niet be-vorderlijk aan het stand houden der oude zeden en cremojnen. In de Maleische pers wordt pida, to tlikwijls gubruikt in den zin van redo, toespraak.

(Zic ook A. L. Van Hassolt, De pidato bij de fecsten der Menangkabo-Maleiers, Bijdr. Inst, 1883).

PADAWANG. Algcniccne Javaansche naam vo(»r liivierschildpaddeii (zic onder **SCHILD-PADDEN**, fam. *Trionychidae* II. B. 4).

PADDEN. Algemeene naam voor op don bo<1<-m ieuwde, zwaargebouwde kikvorschen (zic aklaar en onder **BUFONIDAE**).

PADDEVISSCHEN (*Batrachidae*). Vischfamilio der *Jugilares Acanthopterygii* (zic **VISSCHEN**). Eenige soorten van Batmchus (MAL. Ikan Ko-dok) komen in den Ardiipcl voor.

PADEWA. Zic **VAARTUIGEN**.
PADEWAKANG. Zic **VAARTUIGEN**.
PADI (MAL.). Zic **RUST**.

PADJ ADJ ARAN. Laatsto Hindoe-rijk op Soonda (zic dozen naain), of West-Java ; waarover sinds 1911 godelicc nieuw licht is opgegaan door Ploy ; c (Tijdschr. Bat. Gen. III, p. 155—19 mob kaarbjo, plaitegrond en twee platen), en JJr. do Haan (Priangan, II, passim; zic he ; rogistor); aangevuld on vorbolord in. 1913 door Dr. Hoesein Djajadiningrat in zijn proef-schrift „Crilischo besclouwing van de Sadja-rah Bant8n". Do daarmede torzijde gesteldo

oudcro Jav. historischo overlovingen omtrent hot rijk Padjadjaran vindt men samongevan in Veth's Java, 25n druk, I (1896), p. 53—55 on 214—219-

Door dio nieuwsto onderzoekingen is het zoo goed a la zokor, dat Padjadjaran met de hoofdstad Pakoean (sanionvallend ong&veer met do kota BuiFenzorg van thans) gosticht is in 1355 q ; ika door een vorst, die zich op de stichtings-oorkondo van Batoe Toelis (oven beZ. Buitenzorg, aan do Tji-Sadanc, alias Tjidani) noemt: Raloe Dewata, en koning-vorst van „Pakwan · Padjadjaran". Over dit stichtingsjaaral 1355, dat men op voetspoor van Hollo (Tijdschr. Bat. Gen. XXVII, 1882., p. 92) steeds TO^pal<a 'jad'gegesti~zie Ployte i. c. p. 159—162 (die het 1455 achtte), en Dr. Hoesein's betere, zoo goedals definkieve, vast stelling o. c. p. 139—144. Deze stichtings-oorkonde is in 't Soendancsch met oud-Jav. karakters.

De opkomst van Padjadjaran had dus plaats tijdens het laatste bestaan van het rijk Madja-pahit, welk laatste in 1400 Qaka = 1478 A. D. volgens de Jav. overlevering, doch wel pas omtrent 1518 A. D. definitief viel. Zeer kort daarop, in 1526 of begin 1527 werd Padjadjaran overwonnen. door Mohammedanen uit Bantam, zooals wo door de Portugeeschc bericht

> Hot te hulp roepen. in ca. 1521 door den Sang Hyang ("Semi&m") van Soenda-Padjadjaran, zotelend in zijno *dajeuh* ("daio" = kote, nagara) Pakoean, van Port. hulp uit Malaka, kwam, ondanks het. contract van 21 Aug. 1522 tusschen Portugeezen en Soendaneezen te Kalapa = Soenda Kalapa = DjakStra gesloten, in midden 1527 juist te laat; verg. Veth o. c. p. 277—282, en Hoesein o. c. p. 73—80. De Port. berichten over deze laatste periodo van „Sunda" = Padjadjaran, geeft het best do in 1570 gestorven geschiedschrijver Barros, in zijn posthume Decada IV (1615), Lib. I, cap. 12—13.

Hot rijk Padjadjaran heeft derhalve nog geen veelt eeuw bestaan, met de hoofdstad aan den

rechteroover derzelfde rivier, waar, circa 1000 jaar vroeger, aan den linkeroever, lets meer benedenstrooms (bij Tjampea, het alleroudsie Hindoe-rijk op West-7avaT had gebloeid. In do herinnering der inlanders is het daardoor echter juist, als afscheid van het Hindoelsme, ten vollo in. 't gehougen blij ven hangen; die in hun pantoens t elkens nog zingen van „den vorst van Pakooan, (en) do cdelven van Padjadjaran" (rat oe Pak., mdrak Padjad.). Zie daar, over uitvoerig J. J. Meijer in Jacobs en Meijer^ „De Badoeys" (1891), p. 153—166; en verg. de inl inclsclurBylagen bij Ployte, I. c. p. 195—220.

Over do pogingen in hot oindo der 17o en den aanvang der 18e eeuw door sommige hooge personen der O. I. Comp. aangewond, om bij tochten in do Bataviascho Box'enlanden do jui-i e plok van het hof „Pakowang" en daarmede den hoofdzetel van he rijk Padjadjaran vast lo stollen, zio vooral dio uit 1701—4 bij De Haan, o. c. p. 230—231 en 277—289. Dogoen die, blijkbaar op last van G.-G. Oxmphuis (welko zich bijzonder gelogen liob liggen aan do oudste goschiedcnis van Batavia), hob eerst in midden J690 ir op uitging om dat „oudo hoff dor Javanon, genaamt Pakooan" na te gaan, was <»o kapitein A. Winkler, dio ('an ook • don beschreven steen van Batoo Tool is out dekt e en het

eerst beschreef (ib. p. 152153, 158—160). Hier in 1690 wordt de stichter van dit. hof „Para- boe Siriwangi” (of Siliwangi) genoemd d. inder- dtijd wcl denaam v'n een dorlciafste vorston van Padjadjaran (verg. Hoesein p. 285); Qrt Wangi; alias mischioii do uit de Jav. overlevering be- kends vorst Moending Wangi, die, volgens do vBabad Tanah Djawi, de vader en voorganger was van den „laatstön Vorst” (Sri PamSkas).

De, helaas ongedteerde, beschreven koperen plwaties van KebantSnan of BantiSnan (Z.W. van B6kasili-en Z.O. van Meest er-Cornelis; de plaat saanduiding in Verbe形厂afudheden van Java, 1891, p. 37 is onjuist) bevatten o. a. een oorkonde van eon Soesoehocnan to Pa- koean-Padjadjaran, waarbij ook de *dajeuhan* (kleinere kota) Djajagiri alsmedo do *dajeuhan* Soenda Sembawa worden genoemd; zie bij ■ Hoile in Tijdschr. Bat. G'cn. XVI (1J67), p. 563, en nader Pleyto, p. 163—164, meb 'drie afbeel- dingen. De la at st e plaats is geenszins dezelfde als Soenda Kalapa, he) litore DjakStra; de ouderdom der plaatjes hoogstwaarschijnlijk uit de 15e eeuw A. D.

De invloedssfeer van het rijk Padjadjaran is moeilijk te schatten; misschien hebben Bantam oud-Krawang, en hot. N.W. der Preanger er toe behoord. De werkelijke nacht zal wel nieb verder hebben gereikt dan de oudo residentie Batavia. De aard der beschaving kan geschat worden naar de twee uitersten: de ruwe Poly- nesische voorouderbeeldjes in steen te Artja Domas (d.i. „800 beelden”), beZ.O. Buiienzorg; en de opmerkelijk-fraaie en sprekende, ten deele Boeddhi^tische(?) beelden van den Goenoeng Tjibodas bij Tjampea, beN.W. Buitenzorg (foto's Van Kinsbergen nos. 2—9), op welko plek vermoedelijk een kluizenarij heof gestaun.

Opmerkelijk blijfl zeker dat Barros, in ca. 1560 heb „Sunda” beschrijvend van omstreeks 1522, behalve dat hij „Daió” = Dajeuh = Pakoean een stad in het binnenland noemt mei wel 50.000 zielen, en de macht van he: rijk „Sunda” = Padjadjaran st oield op 100.000 krijgslieden, met name 66k kloosters („mostei- ro;”) er vermeldt, van nonnen zelfs.

De naam „Padjadjaran” moet in 1355 Qika = 1433 A.D. hoogstwaarschijnlijk symboli^ch zijn gekozen, al: „op een lijn (*djadjar*) geschaard” = de Eénknie (nl. van het rijk Madjapahit); zio ook nog by PAKOEAN. G. P. R.

P ADJ AG ALAN (slachtplaats). Naam van eon paar mofetten op Java. 1°. Eene met meostal zeer onbeduidende werking, gelegen by het T^laga Bodas on dus veel door toeristen van G^aroet uit bezocht. Het gas komt uit spleton in het gesteento te voorschijn. Gewoonlijk liggen er eenige doode insecten, soms ook een paar vogeltjes, on naar men zegt, vroeger wel eens grootere dieren, zolfs tijgers on ncushoorns, dio nu hier niet meer voorkomen. De nieuwste be- schrijving is te viiuden in Jaarboek Mijn wezen 1913, Verhandelingen. p. 94; het gas is voor- namelijk zwavelwaterstof, vermoedelijk ge- mengd met koolzuur en zwaavelgzuur. 2e. De alleen door Junghulm (Java, 1271) beschreveno. Goeha Galan of padjagalan in den G. Kromong, benoorden don Tjiremai in Oberibon gelegen. Tijdens Junghuhn's bezoek was de gasontwikko- ling in dit voor heilig gehouden en met eon dour gesloten hoi Merk genoeg on hem te bedwelmen.

PADJALA. Zie VAARTUIGEN.

• **PADJANG.** Vruchtbare provincio in he: Z.W. dor ros. Soerakarta, ongevoer tusschen do lijn M6rbaboo-M6rapi-Prambanan, vandaar langs don bovenloop der B\$ngawan of Solo-rivier (de zgn. kali Dongkeng) to: . op de hoogte van Grömpol (beN. de kota Solo), on vandaar over AnipM tot den top weer van den MSrbaboe; een vierhoek dus, inet de togenwoordige cent ra Solo, Klatdn en Bojohli; maar tot in heb eind der 16e eeuw meb den ouden Vorstenze'.el en tijdelijken Sullanszetel Padjang, West ten Z. van do huidige kota Solo; waarvan nog enkelo sporen tegenwoordigterugte vinden zijn aan den zgn. ouden weg van Soerkaiba naar Kartasoera.

Als zetel van een Vorst, ondergoschikt aan den Oppervorst van Madjapahit, komt Padjang reeds herhaaldelijk voor in het Oudjav. lqf- dicht, de Nagarakfirt agama van 1287 Qaka = 1365 A. D.; zie het regist or in de uitgaaf Kern- Krom (1919). In den feeststoei van den Vorst (Zang 84) gaat de Vorstin van Padjang zelfs v66rop; gevolgd door de Mant'ri's van Padjang en die van Pagbehan; onder welken laatston naam zich niob onwaarschijnlijk het oudo Ma- tarain verschuilt. Pleit dit reeds voor hob aan- zien van dit wostelijke deel van heb rijk Madjapahit in de 14e eeuw A. D., 66k de be^eekenis van he: woord *padjang*, d. i. „maneschijn” (Prof. Kern: verg. V. d. Tuuk's Kawi Wdb. IV, 1912, p. 279 a) pleib daarvoor. De Maan rekende natuurlijk voor de oude Javanen. als no. 2, na de Zon ah no. 1.

De groove tijd van Padjang kwam lechter in do 16e eeuw A. D., hot t ijderk van godsdienst- overgang, n^ den val van Demak in ca. 1546 — voor welk jaartal we tot nog too alleen hei Port, getuigenis hebben van Pinto (zio dozen naam) — en voor de opkomst (juister: her- opkomst) van Matarain, nu als Islam it isch rijk, in ca. 1586 door den Sonapati. Niet echter dadelijk is Padjang in de j)laats ge.iedcn dor hegemonic, door D6mak als eerste Islami- tische rijk over Midden-Java uitgeoefend. Doch ednige jaren na de troebelon, door don moord op den „Pangfran” van Demak voor de kota Paseroeoin in Fobr. 1546 geplecgd (aldus Pinto), op zijn vroegst dus in ca. 1550, geluklo hob aan den „Jongeling van Tingkir” (Ki Dj&k)Tingkir; Tingkir ligt Z. O. van Salatiga), aliis Mas Kareb6t> (d. i. de „jonker” bij wiens ge- boorle de wujang bebfcr = wajang karebit was vertoond), zoon van oon vermoorden Rogcnb van PBngging (in Padjang; W. van Kartasoera), om, ah Kegent van Padjang, zich onafhankolijk te maken van he: in verval rakende DSmak.

Hij breidde zijn macht uit over hot in het Z.W. bij zijn gebied aansluitend Mat a ram, kreeg he, in he: N. en N O. aansluitende Prawatá (Grobogan- Wirosari) en Djipang (BodjonS- gor) er bij, en verkreeg — aldus Veth naar Raffles — in 1490 A. J. = 1568 A. D. den tiel van Sultan, hoin verleend door den geestelijken PanSmbahan van Giri bij Gfisis, den. zgn. Soenan van Giri. Na zijn gewelddadigen dood in ca. 1582 maakte zich Aria Pangiri, zoon van den (vermoorden) Regent van Prawatá, in cost er van den troon van Padjang, zou zelvo 66k den tiel van „Suhan” zijn macht g geworden, doch word zeer kort daarop (in 1586?) ten val gebracht door den Sena pat i (Kapiiein-

Generaal) van Mataram, die al corder don genoomidn eersten Sultan van Padjang orn hob loven zou h eb ben gebracht.-

Hot obgeluk wil, dat we voor dozo goschiode- niss van het rijk Padjang en de met gezegden Senapati beginnendo opkomst der oppermacht van h eb Moh. Mat a ram, alleen kunnon afgaan op stereotype hof->kronieken, later to Karta- soora* in ca. 1700 samengesteld; als bij Raffles, on da Ba bad Tanah Djawi. Er is dus zelfs geon zekerheid, dat Ki DjA- kS. Tingkir als Vorst (Adipati?) van Padjang en Matarani ooit den tit el Sultan *weselijk* gedragen heeft. De Port, berichten over dit 3o kwartaal der 16e eeuw lat en ons totaal in den steek. Slechts in eene kostbare zinsede bij Couto in zijn 4o Decade (afgesloten in 1597, gedrukt in 1602), Lib. III, cap. 1, krijgen we de zekerheid dat — nh 1564 zio straks; en v66r 1597 — Padjang ("Pani'o") golegen was 30 „Iegoa, s* (dus ca. 185 K.M.) het. binnenland in, en dat de "Koning" klaar- van zooveel was als "Keizer" (Em perador) over de diverse door Couto daar opgesomde staten van de Noordkust van Java; waaronder bv. GrSsik („Agasai"), (oud-)S§dajoe, Toeban, Djoeana („Cajoao), Pjapara, D§mak, SSma- rang („Marg5<o"), „Sunda" (hier nog = oud- Padjad jaran?; of anders = Soenda Kalapa, d. i. DjakStra), en Bantam; dock waarbij Mata ram, dat snel na ca. 158G beroemd en geducht werd, *nog niet* voorkomt. Z e over dezen be- hngrijken zin bij Couto. VeLh*s Java, 2en druk, I (1896), p. 31G; en boter Rouf fa er in bet Album- Kern(1903), p. 267—274.

Neemt men nu in aanmerking, dat dezoJde Oouto (Dec. VIII, cap. 21) in. 1564 nog spreekt van eon Atjehsch gezantschap aan „den" koning van PSmak, keizer van Java? (Veth, l.c. p. 315), dan bewijst dil: 1 °, diit do glans van DSmak, als opperstaat van Java, nog wel 20 jaar na do door Pinto in 1546 gealclde katastiofe bleef voorduren; 2°. dat 1568 voorloopig mag aan* v.iard blijven als het jaar, waarin de begemonie definil ief overging van Demak op Padjang, door do geest elijko hulp van den. nazaat der Wall's to Giri. Ijo wezenlijke oppermacht van Padjang zou dxn slechts, volgens do Jav. ba bad's, van 1568— ca. 1585 geduurd heb- ben. In het oudste Holl. politieko bericht over Java, in Lodewycksz' Eerste Boeck van 1598, 1 cruggaand t o informalies in 1596 to Bantam opgedaan, konjt (Cap. 19) de naam Padjang *nift meer* voor, is „Mataran" (sic) oppermachtig, on wordt. van Demak gozegd: „waer den Keyser noch voor Coninck ghokent wordt" (nouwwo Linscholen-ed., 1915, p. 103). Dus 66k hier blijft iti ca. 1596 do oudo nimbus aan Dfimak bij, naar wordt do opporhoogheid van Padjang, als con t ijdelijko episode, die al niet nicer van gevlicht was, overgoslagon.

De vernieling echt cr van Padjang als *stad* van botckcni. , viel pas een halve eeuw na hot jaar van haar hoogsten glans. In 1G14 wordt „Pajangh" als »lad „lanbwacrt's in" vormeld, dadelijk na hot nacht igo Pati in Djapara (De Jonge, Opkomst IV, p. 57); doch in Juni 1618 const at eorc do afgezanl der O. I. Comp. naar Mataram, 0. van Maoseyck, dat allorlei dorpen in het Demak'sche „voor deso onder subiectio vnn den Ooninck van Paetyang gesorteert" haddon (ib. p. 89—90), map.r dat do Vorst

(toen nog: PanSmbahan) van Mata ram, dezo „stad Pact. yang" had vorovord, on het volk ah slaven had weggevoerd, om zijn eigon siad (versta: Kcrtta) op to bouwen; verg. Veth o. c. p. 309, 312, 360. Volgens do Ba bad Tanah Djawi (zio Brandes' Register daarop, J900, p. 69) word dan, na de onderwerping van Soera baja —dus in 1625 —, de daarheen. gcvluchto 1%alste ^Pang6ian van Padjang gevankolyk naar Matarani govoerd, terwijl do kraton-zelve een plek were! die *angker* (griozelig, betjoend) was. In hetzelfde jaar 1625, na ho; machtige Soera. baja en Padjang in het st of te hebben getreden, neemt, dan do Panembahan vanMataram (de„Sul- tan Agoeng" na 1G41) dentitelSoe^oehoenanaan.

De juisto Jigging der luttelo overblijfsden van den kiaton van Padjang wercl reeds aangegeven in het Album-Kern (1903), p 2-74. G. P. R.

PADJ&G (JAV.). Betecknt pacht, doch wordt ook gebruikt in den zin van belasting, met name voor de landrentc. Zie LANDRENTE en PAR- TICULIERE LANDERIJEN.

PADJOGE. Zio MUZIEK en MUZIEK-INSTRUMENTEN.

PADMA (JAV.). Zio RAFFLESIA.

PADOEROENGAN. District van de afdeeling, regentschap on controleafdeeling Xenarang van do gelijknamigo residentie, mot gelijkhamigo hoofdplaats, golegen aan den weg van Semarang via Mranggen naar Goeboeg (zio aldaar). Het district heeft ecnc oppervlakte van 109 K.M.² en had in 1915 eene be volkin g van bijna 55000 zielen, waaronder ± 70Europeanen en enkele Oji- neezen. Het is verdeeld in drie onderdistricten.

PADOEWAKANG. Zie VAARTUIGEN.

PADRI'S. Streng Moslimsche secte in de Pa- dan gsc ho bovcnlanden, wier aan han gers er naar streefden do volksinstellingen onder de Minang-kabauers, die in strijd mot den Islam waren, afteschaffen en een nauwgozetto op volgin g der voorschriften van dien godsdienst, zoals zij die begrepen, desnoods met go we Id van do bevolking af ted win gen. Zoools in hot artikel MINANG-KABAUERS in bijzonderheden is medegedeeld, bestaan bij dien volksstam, met name in het huwe- lijks- en erfrecht, o. a. ten gevolgc van het matriar- chaat, instellingen, die met de bepalingon van het Mohammedaanscho recht in lijnrecht strijd zijn, en die toch do(5r de hoofden gehandhaafd worden. Dezelfde instellingen waren ook in het begin dor vorigo eeuw aldaar van kracht; bo ven-dien werden de godsdienstigo plichten slecht nagekomen on heerscho er groot zedonbederf onder do bevolking, dio aan hanongevchten, dobbelpart,ijn, toewaⁿ drinken en opium schui- ven was overgegeven. Dit alios was een doom in hot oog van do party der streng geloovigen, dio do ad at of volksgebruiken door de instellingen van den Islam wilden vrvangeei on do bevolking, desnoods met go weld, wildei overhalen ccn loven to vocrcn, dat meer in ovorcncstemming was niet de leer van den profect. Het waren vooral do Toeankoc's, — do Icerarcn con beoefenaren van do leer van don Islam, voor een deel aan de xnoskeecn verbonden, — dio do kern der Padri- beweging uitmaakten; onder do scholen voor godsdienstig onderwijs, waar deze leer verkon- digd word, wordt vooral dio van den Toeankoo van Koto Toewo iu het Agamscho genoemd, omdat uit haar do voornaamste gecstdrij vers voortkwamen, niettegenstaando de gematigd-

heid van den leeraar, vooi*stander eener vreedzamo verkondiging der gezuiverde leer. De naam p a d r i wordt gewoonlijk afgeleid van het Portugeeshe padre, vader, dat in het Maleisch in de botekenis van geestelick zoude zijn overgogaan. Door de Maleiers zou de naaiu p a d r i aan do geestelijckon, hoofden der boweging, zijn toegekend, en dezo later tot al de lcden der hervormings-partij zijn uitgebreid, voor welke veronderstelling echter geene bewijzen zijn aan te voeren. Hot blijft vreemd, dat Maleiers dien term, zelfs om zich verstaanbaar te maken tegenover Europeanen, algemeen zouden gebezigd hebben. Daar de andcro schrijfwyzc p a d a r i is, en in Maleische geschriften het woord *steeds* p i d a r i wordt gespeld, is p a d r i niet de oorspronkelijke vorm. P i d a r i nu is: man uit Pedir, d. i. man die uit Arabie over Pedir (de gcwone route) naar Midden Sumatra konxt, dus: hadji uit het Heilige Land teruggekeerd. De tegenwoordige Maleiers noemen de padri's o e r a n g poetih.

De stoet tot een krachtig optreden tegen de „adatpartyschyn" te zijn uitgegaan van eenige Radji's, die te Mekka getuigen waren van de hervormingen, in het begin dezer eeuw aldaar door de Wahhabitien (zie aldaar) ingevoerd en van do strenge wijze, waarop dezen de geloovigen dwongen hunne godsdienstplichten natekomen en althans in het openbaar gebruiken natelaten die, volgens de opvatting dier hervormers, in strijd met den Islam waren. Een dier hadji's, Miskin genoemd, zou zich na zijn terugkeer op Sumatra naar Pandai-Sike^ begeven hebben, daar tegon verschideno misbruiken, o. a. de hanengevechten, het dobbelspel en het gebruik van opium geijverd hebben en eindelijk die plaats hebben moeten verlaten, nadat hij uit wraak over den onder-vonden tegenstand den balai (vergaderhuis), waar recht volgens de ad at gedaan werd, in brand had gestoken. Op zijne rondzwerfingen ontmoette hij Nan Rintjeh, een leerling van den Toeanke van Kota La was die, door zijne aansporingen aangevuurd, zich met eenige ijveraars vereepte tot een bondgenootschap, waarvan de leden later den veelzeggende naam „de tigers" verkregen, en aan welks hoofd de Toenkoc van Mansiangan geplaatst werd. Wcldra were! tot geweld de toevlucht genomen; op eene vergadering, waartoc de hoofden van Agam werden uitgenoodigd, werden deze vermaand zich streng aan de voorschriften van den Islam te houden; het gebruik van betel, opium en sterke dranken, benevens hanen gevechten en dobbelpepen werden verboden; de vrouwen moesten hare losse gewaden afleggen, lange kleedren dragen, zich het hoofd met den sluier bedekken, terwijl de mannen zich door witte gewaden van de tegenstanders moesten onderscheiden. Met groote kracht, so ms met wreedheid, werden deze voorschriften gehandhaafd; Nan Rintjeh zou zelfs een zijner vrouwelijke bloedveiwanten, die zich aan het gebruik van betel schuldig niaakte, omgebracht hebben. Meer onmeetnam de partij der Padri's toe, zoodat vele hoofden, die haar weinig genegen waren, toch zich onnoozakzagen haar voortestaan. Gehee] Agam en de IV en VI Kota's werden onderworpen, en in eJko plaats, in stede van of naast de oudc volksloofden een Toeanke Imam aangesteld, die in de godsdienstoefeningen vooringen een T. Kali, mot

do rechtspraak bolast. De aanhangers der „adaparty," in onzo geschriften als Malioirs aangeduid, werden door de Padri's als ongelooovigen beschouwd op behandeld, en 6f terdood gebracht of tot slavinnig gedoemd; wreedheden en on-nrechtvaardigheden werden maar al to vaak door de Padri's gcpleegd, zoodat zclf Nan Rintjdj zich terugrok om in afzondoring teloven.

Voortdurod broidde do macht der Padri's zich uit; Batipoeh werd onderworpen en ook do L het laatsto landschap voora door

YdxjdotnT" van den Toenkoo van Loeaf. Deze werd daarin bijgestaan door den zoon van een landbouwer T. Pasaman of T. di Lintau, die zelfs een eind maakte aan het bestuurder vorsten van Minangkabau, die uitgenoodigd werden een vergadering te Kota Tengah bytewonen en daar verraderlijk overvallen en gedood werden, met uitzondering van een hunner, Radja Alam Moening Sjah, die door de vlucht ontkwam. Do goheele vallei van Tanah Datar onderwierp zich daarop aan de Padri's

Eenige volkshoofden waren, om de vervolgingen der Padri's te ontgaan, naar Pad ang gevluclit, en wendden zich om hulp tot den Engelschen Luitenant-Gouverneur van Benkoelen, Raffles, onder voorgeven dat do geheele bevolkin van Tanah Datar hem zou ondersteunen. Raffles bepaalde er zich toe om Semawang, aan het ineer van Singkarak, te bezetten en te trachten betrekkingen met de Padri's aante-knoopen, die echter tot geen resultaat leidden. Toen hot Engelsche bestuur te Padang door ons gezag ver van gen was werd een verdrag met eenige gevluclite hoofden gesloten (10 Febr. 1821), waarbij zij aan Nederland de landen afstonden, die vroeger tot het rijk van Minangkabau hadden behoord; eeno handeling waartoo deze hoofden niet bovoegd waren. Daarop werd aanvullender wijze tegen de Padri's opgetreden, waarbij vooral de lut.-kol. Raaff zich onderscheidde; met afwisselend geluk werd de strijd gevoerd, en zelfs leden do onzen een beduidende nederlaag toen zij over den Marapalam in Lintau trachtten doordedringen (1823). Een overkomst met de Padri's van Bondjol, — waar onder Malim Basa, later als T. Imam bekend, een krachtig middenpunt der hervormingspartij gevestigd was, — den 22en Jan. 1842 to Ma sang gesloten, ficeen den strijd to zullen beindigen; spoedig werd zij ecliter verbroken en werden do vijandelikheden voortgezet. Na den dood van Raaff (17 April 1824) volgdo onodr Do Stucrs eon tijdperk van onthouding van onzen kant; onder Mac Gillavry en vooral na hem onder Elout werd wed er con krachtigc politick gevolgd, die oorzaak werd dat in 1832 do Padri's geheel onderworpen waren en do Padangschc BovenlandQn, in schijn althans, in een voor ons gezag bevredigenden toestand verckcrden. In 1833 brak echter, — voor een god deel ten gevolge van geheel verkeerde maatregelen, door ons bestuur gonomon, — opnieuw verzet uit, waaraan zelfs een deel dor „Maleiers" zich aansloot. Onder leiding van T. Imam werd Bondjol overvallen en vermeesterd; Agam en de L Kota waren wel dra in vollen opstand en zelfs werd het fort Amerongen in Raucloor de Padri's vermeesterd. Als Regeeringscommissaris werd Riesz aan • hoofd van onze troepen gcsleld en het gelukte hem Agam en de L Kota wed er te onderwerpen

maar de hoofdmacht dor Padri's bleef to Bondjol do onzen vwaan, en eerst na langdurigen Btrijd werd die plaats in Aug. 1837 onder Coehus op Michiels vermeerster. Daarmedo was het vczot dor Padri's ge bro ken; T. Imam onder- wierp zich door hongcr gedreven, en word, nietgestaande hem toegezegd was dat hij in het land mocht blijven, naar Mepato. verbannen. In 1838 word hun by Daloo 'Daloe do laatsto slag toegebracht. Moge ook later cen onkele maal in de Padangschc Bovenlanden verzct togen het Nederlandsche gezag hebben plaats ge- had, zoo is dat toch, voor zoover bekend is, niet van den aanhang der Padri's uitgegaan, dio na den val van Bondjol alien invloed verloor en thans geheel verdwenen schijnt mot dien verstand e echter, dat de beginselen der Padris nooit a-l's onjuist, slechts als overdreven zijn verklaard, althans door de rechtzinnigen. Do onlusten van 1908 hadden met de vroegero padri-beweging hogenaamd geen verband.

Voor een kort overzicht der krijgsbedrijven tegen de Padri's zie KRIJGSVERRICHTINGEN (SUMATRA), Mr. P. A. Van der Lith, Ned. Oost- hidie, II, b. 1, 60 vlg.; voor uitvoeriger bijzonderheden: Kielstra, Bijdr. tt. I. en vlk. Vo volgr. II, bl. 7; III, bl. 142, 216; IV, bl. 161, 313, 467; V, bl. 127, 263; Ind. Mil. Tijdschr. 1887, II, bl. 224; H. M. Lange, Het O.-l. leger ter W.kust v. Sumatra, '8 Hert. 1852; H. J. L. De Stuers, De vestiging en uitbreiding der Ned. ter W.kust van Sumatra, Amst., 1849.

PADTBRUGGE (ROBERT). Geboren te Parijs in 1638 (of Dec. 1637), vermoedelijk uit Vlaamsche ouders. Wordt op 25 Nov. 1661 in het Leidsche Album Stud io so rum (Lugd.-Batav. 1875) ingeschreven als „Robertus Padbrugge Parisiensis. 23 M.“, derhalve als 23-jarig student in de medicijnen. Promoveert er als doctor in de medicijnen op 27 April 1663 (niet 1653, zooals v. d. Aa, en vandaar Leupe en De Haan foutief melden) op een proefschriftje van 35 stellingen, „De Apoplexia“, waar hij op het titelblad wed er lieet „Ivobertus Padtbrugge, Parisiensis“ (ex. Univ.-Bibl. Leiden). Moet daarna een eerste reis naar Indie wel hebben gedaan. Want in Oct. 1670 zeilt hij in dienst der O. I. C., mot den rang van opperkooptman, met do fluit Sparcndam uit Texel, bestemd voor Oeylon (verg. Dagb-Register 1671, p. 282, 330), waar hij dienL onder Van Go ens. Gaal als opperkooptman in J 672 mot een tijdelijko zonding naar Maskate (o. c. 1672, p. 245), ia in ca. 1676 te Batavia, wordt 1 Dec. 1676 benoemd tot Gouverneur van Ternato (o. c. 1676, p. 325), wat hij 7 April 1677 aanvaardt on tot 8 Jan. 1680 blijft. Is dan tijdelijk Gouverneur van Banda tot najaar 1681. Wordt in Jan. 1682 Gouverneur van Amboina, in den tijd dus van Rumphius en Valentijn, blijft dit tot Aug. 1687, wordt benoemd tot Rand Extraordinaris van Indie, als loedanig hij 12 Sept, d.a.v. zitting neemt, en vertrekt 16 Nov. 1688 als commandeur dor rotourvloot naar patria (de twee laatsto data naar do Personalia in Rijks Archiefj. Over den afloop van zijn leven is niola to vinden.

Padtbrugge was niot alleen een ontwikkeld en krachtadig regent (men zie Valentyn, a verhalen over hem: I, b. (1724), fol. 334—335, 350—351, als Gouv. v. Ternate; en vooral II, b. (1724), fol. 245—249, als Gouv. v. Amboina),

maar ook steller van zeer opmerkelyke rapporten.

Twee daarvan zijn afgedrukt in Bijdr. Kon. Inst.; een over zijn reis naar Noord-Celebes en de Noorder- (d.i. Sangir-)eilanden, 16 Aug. — 18 Dec. 1677, door Ro bid 6 van der Aa, 3, II, 111 (1867), p. 105—268, met inleiding (p. 95—104) en bijlagen (p. 269—335; 558—565); een tweede als fragment uib zijn journaal van een nieuwe reis naar die st reken van Dec. 1678—Febr. 1679, door Leupe, met een inleiding gepubliceerd ala „Beschrijving der zeden en gewoonten der bewoners der Minahassa“, o. c. 3, I, 111 (1866), p. 304—331. Dit zijn naar den inhoud stukken vanongemeene waarde, en in vorm werk van. een man van beschaving en studie. Hoezeer Padtbrugge zich ook moeite gaf voor het laten maken van goede zeekaarten op die reizen, besprak Leupe reeds in 1865, en n&der Abendanon in Tijdschr. Aard. Gen. 2, XXXIV (1917),

p. 862—863, 875, 877.

Een onuitgegeven journaal van zijn (2e) uitreis naar Indie berust in 's Rijks Archief; eveneens een van zijne „visite in Banda gedaen“ (verg. Leupe in Von Rosenberg's „Reistogten in afdeeUng Gorontalo“, 1865, p. 135—136) oof nog De Haan's Priahgan, *II (1911), p. 151—152. Vaar herinrierd werd aan te tekeningen van 'nису plan ton, en beschrijvingen van vrcende dieren, die P., blijkens Rumphius' Herbarium Amb. I, fol. 88 en VI, 184, in zijn journalen opnam. G. P. R. • 7

PAEDERIA FOETIDA L. Fam. *Rubiaceae*. £ Daoen kentoet. Daoen sekiSntoot (MAL.). Kasemboolean (JAV.), Kahitoetan (SOEND.). Klimmende heoster, overal op zonnige plaatsen te vinden. Als men. de bladron tussehen de vingers knoust, of als men door een veld van *Paederia* loopt, waarop de zon schijnt, bespeurt men een sterko faeces-lucht. Do bladeren. worden in de Indische geneeskunde algemeen gebruikt als middel togen darmkwalen bv. tegen dysenterio. Ook w or don do bladeren wel door de inlanders rauw bij do rjst gegeten. Ze zijn, daartoe op d© pasars te krijgen.

PAGA-GEBIED. Aan de Zuidkust van Flores gelegen iaiiclstfeel-, belioorende tot de onderafdeeling Maoemei, afdeeling Flores der residentie Timor en O.

PAGAI- of PAGAIH-EILANDEN. Groep van eilanden in den Indischen Ocean, gelegen voor de Westkust van Sumatra tussehen 2°30' en 3°20' Z.B. en 99°56' en 100°30' O.L. De bewoners spreken van Sigalagan, terwijl de crerste Nederlandsche zeevaarders ze ook wel Nassau-eilanden noemden. Door de Engelschen worden zij ook wel, echter verkeerdelijk „The Poggies“ geheeten. Volgens Koi. Versl. 189-1 Bijlago A beslaan zij een uitgestrektieid van 1570 K.M². Het grootste deel hie r van wordt in gen omen door do eilanden No ord Pagui (± 680 K.M²) en Zu id Pagai (± 1030 K.M²), dio aan hot slot van dit artikel worden behandold. Ecu groot aantai, nicest zeer kleine eilanden, omgeven doze beide groote. Zij zijn dor koraalvorming ontstaan, nicest zeer vruchtbaar en bplant met klappers. Hun oppervlakte is echter zoo gering, dat slechts cen 29 tai bij name bekend zin, incest genoemd naar zcovaardera, die zich onderscliden hebben. Vermelding verdien alleen: Poelau Tinopo vlak bij Zuid Pagai en Sanding (zio aldaar), ongeveer 14 zcemijlen meer naar het Zuidoosten gelegen.

Vroeger zouden de beide Pagai-eilanden slechts 66n ciland gecwst zijn. De Tikako, do voor-naamste rivier van Noord Pagai, had toen hare uitwatering aan de O. kust. Een aardbeving zou het land van do tegenwoordige monding van genoemde rivier tot aan de W. kust gespleten hebben, waardoor de straat Sikakap is ontstaan. Deze straat is zeer diep en volkomen veilig, en wordt door de vele daarin gelegen eilandjes gemaakt tot een binnenwater, waarin een sterke stroom heerscht, die do richting der getyen volgt. Goede ankerplaatsen worden slechts aan de Oostkust gevonden, omdat do branding van den Indischen Oceaan aan de Westzijde te hevig is. Aan deze zijde ligt alleen de Silaboe-baai, beschut door eilandjes. Van de ankerplaatsen aan de Oostkust verdienen vermelding: de Veeckens-baai, de Labadjaoe-baai en de ingang van de genoemde straat Sikakap. Het binnenland der grootte eilanden is van vulkanischen oorsprong, een heuveland, dat niet hooger reikt dan tot 250 M.; aan de kanten overheerschen de jonge formatie's van klei en koralen. Het binnenland is bedekt met zwaargeboorte, terwijl aan de kusten de karakteristieke strandvegetatie van rizophoren en casuarinen voorkomt, die met de achterliggende bosschen zoozeer een groen geheel vormen dat noch baaien, noch inhammen of riviermonden zijn te onderscheiden.

De omringende zeeën zijn zeer vischrijk. Het water is buitengewoon helder, en la te een prachtig gezicht toe op de velerlei koraalbloemen en -dieren van allerlei grootte, kleur en vorm, ware zeeuinen.

Bevolking. De kleine eilanden zijn onbewoond wegens het gevaar voor vijanden en het gebrek aan drinkwater. De meeste kampongs zijn aan een riviertje gebouwd. Het geboorteeijer is zoo laag, dat het zielnaantal voortdurend afneemt. Behalve de inheemsche bevolking komen er voor: Bataks, die dienst doen als politie-soldaten voor het Gouvernement of als onderwijzers en werklieden voor do zending, Chinesezen, Maleiers en Niassers, die ruilhandel drijven, maar zich niet in de kampongs mogen ophouden. De Maleiers hebben ook twee eigen kampongs, n. 1. Berre en Pasapoet op Noord Pagai.

Middelen van bestaen. De bewo-

ners hebben zeer weinig voor hun levensonderhoud nodig, en getroosten zich meest niet de moeite meer te produceeren dan zij nodig hebben. Ambachtslieden of geleerden komen niet voor, zoodat niemand een eigenlijk beroep uitoefent. Alleen enkelcn gaan in dienst bij Maleiers of Chinesezen om rotan te zoeken of behulpzaam te zijn bij de copra-bexeidijig, steeds echter, maar voor korten vooi-naamste bron van inkomsten vormen de klappertuinen, die zoo slecht worden onderhouden, dat er van cultuur geen sprake kan zijn. Toch zijn de klappers van uitstekende kwaliteit en zeer gewild, een gevolg van de buitengewone geschiktheid dezer eilanden voor klappers. De inlander oogst slechts wanneer hij de vruchten nodig heeft, hetzij voor voedsel voor menseb, varkens of kippen, hetzij om te ruilen tegen andere waren, die hij op dat oogenblik nodig heeft. Aan bereiding van copra of olie doet hij meestal niets, de vezels van de vruchtschil, door anderen gebruikt voor het maken van matten, touw, enz. gooit hij weg, liefst op de plaats waar de noot geplukt werd. Verder gaat hij met pijn en boog op jacht, voor-

namelijk op apon en herten en wot dt daarbij uitstekend geholpen door zij? nnd. Bovcndien doet hij nog al veel aan vischvangst. cig^{de}- Inko landbouw, het bebouwen der ladangs, is met anderen inspennenden arbeid het werk van de vrouw. De ladangs levren in hoofdzaak suikerriet, knolgewassen o. a. koladi, so mlombok en hier en daar wat tabak. Rijst wordt niet verbouwd, maar bij de vrcndie handclars gecruild. Do eilanden brengen bo vend ien veel sagoo voort. Kocicn, paarden, karbouwen, geiten of schapen houdt men er niet op na, wcl varkens en kippen. Van do producten voor uitvoer bestemd verdienen nog vermelding: rotan, trijang, schildpad, waarvan het vleesch door inlanders wordt gegeten, haaienvinnen, een delicatessen voor Chinesezen en tcnslotte was van wilde bijen. Al deze producten worden meest niet geruild tegen geld, maar tegen artikelen, die men zelf niet heeft; steeds meer begint echter het geld reeds een rol te vervullen.

Bestuur. Do Pagai-eilanden hebben zich aanvankelijk niet mogen verheugen in een groote belangstelling van het Gouvernement. Nog in 1828 werden zij door het Nderlandsche bestuur verpacht voor do so in van / 400 gulden per jaar. In 1831 werd deze verpachting wcl afgeschafte, maar vele jaren bepaald men zich er toe, de eilanden nu en dan door een oorlogsschip te doen be zoeken. Zij behoorden tot de afdeeling Pain an (Sumatra's Westkust), en zijn later (in 1886) met SibSroet en Pora (Sipoera) onderden naam Menta-wei-eilanden gebracht onder de bemoeienis van den cbntrolcur der Ommlanden van Pad an g. toenmalig gouvernement Sumatra's Westkust. Sedert Mei 1914 behooren zij tot do onderafdeeling Mcntawei der afdeeling Pain an van genom d geweest. Zie verder MENTAWEI-EILANDEN, ook voor klimaat, flora, fauna en bevolking.

Noord-Pagai of Pagei-Atas, het kleinste van de beide Pagai-eilanden, heeft een oppervlakte van 680 K.M.². Het ligt ten Z.O. van Sipoera tusschen 2°30'cn 2°50' Z.B., op gemiddeld 100° O.L. De vorm is vrijwel die vaji een rechthoekigen driehoek, langs de O. zijde ruim 30 K.M. lang. De Noord punt licet Mampijiang (Cuddalore), de Z.W. punt Batoe, terwijl aan de Oostkust Kaap Simontobi uilsteekt en aan de Westkust zijn te onderscheiden de hoeken: Soemombi, Socmajoe of Batocmalci; van do baaien word reeds de beschierende Silaboe baai ter Westkust genoemd, terwijl ten Zuiden daarvan de niet beschermde Betocmonga-baai ligt. Van de rivieren is de Tikako de enige, die vermelding verdient. Zij is do grootste rivier der Pagai eilanden, echter nauwelijks 20 K.M. lang; zij strooient hoofdzakelijk in Oostelijke richting on komt uit in de Straat Sikakap. Het binnenland is onbewoond. De kampongs bevinden zich alle nabij de kust aan een klein riviertje. In het go heel zijn er 18 kampongs, waarvan vermeiking verdienen: Sa wan g Toengkoe aan de Z. O. kust, de standplaats van het detachement en hot bestuur, Nejnneimclcoc do zendingspost van de Rhijnsche Zending, de beide Malcische kampongs Berre en Pasapoet en Tikako, de grootste kampong der eilanden, do enige, die niet langs de kust gelegen is, maai- langs de gelijknamige rivier, twee uur rociens van hare uitmonding.

Eilandjes: Sidjaoe, een 5-tal eilandjes, Sama of Sigoegeolet (O.): Ton go of Bakat Benoeang,

hoog ciland in den in gang van do Straat Sikakap, KStijl of Sid jan, mede aan genoemden in gang, verder in de straat: Seraito, Singko, Bakab Pegoe, Masoesoc, Roemoen, Ragis, Roesa: langs do W. kust voor de baai van Silaboc-laboe de cilandjos Laboc mabdoe (Montrado) en Laboc magosok (Makasscr).

Zuid-Pagai of Pagai-Baroeh is het groot- ste dcr beide Pagai-eilanden, met een opper- vlakke van 1030 K.M². Het is gelegen tusschen 2°45' en 3°20' Z.B. en op gemiddeld 100° O.L. De vorm is zeer lang gerect; terwijl de lengte- doorsnede ongeveer 70 K.M. bedraagt, is de grootste breedte slechts nauwelijks 25 K.M. In het N. versmalt zich het eiland sterk, terwijl in het Z., dat in een punt eindigt, de diepe Veec- kens-baai van de Oostkust het eiland bijna in tweeën verdeelt. Een heuvelrug strekt zich in de lengterichting uit en vormt de waterscheiding tusschen de Oostelijke en Westelijke rivieren. Naar de Oostkust heeft doze rug enkele uitloo- pers met een kalksteenformatie. Zeer huuvel- achtig is ook de Z.W. kust. Laaglanden komen slechts voor aan het W.-lijk gedeelte van de Sikakapstraat en nabij de Veeckensbaai, terwijl het Oostcrstrand voor een groot deel zandig en smal is. Lang deze kust vinden groote schepen geen ankergrond: op nog geen 500 M. van den wal wordt met 30 vadem geen grond gelooed, terwijl riffen tot 200 M. en meer in zee het water on veilig maken ; het Z.-lijk gedeelte is geheel on- bekend (de Z.-lijk punt schijnt echter hydrogra- phisch opgenomen te zijn).

Hoekcn: Sibaloca (O.kust), Javahock of do Z.- O.lijkste, en Zuidpunt, de Z.-lijksto hoek van het ciland.

Baaien: Makalok, Tfilaban Djaoe, Goegoe Batocrci (O. kust). Daze baai word reeds in 1600 door de vloot van admiraal van Neck, in 1621 door Claesw. Fransz met een vloot van 10 schepen bezocht en plaatselijk opgenomen (Tijdschrift Kon. Inst. voor T. L. & V. van N. I. 3c deel). Sedcr word er niet meer van vernomen, totdat de kora mandant van H.BI. oorlogsschip "Java", de Kapitein- Luitcnajit Zegers Vccckens, in 1889 op een reis naar de Zuidpunt haar opnicuw ont- dekto en zijn naani daaraan gaf. De baai biedt een volkojnccn veilige, door liet eiland Tinopo vooralle wijdeje beschutte ankerplaats aan : ze is 24 K.M. lajg en op het breed sic punt 8 K.M. breed, een uitstekende ankerplaats, zc] fs voor hedcndaagsche pan Iser- eskadcrs. In het W. de baai van Bali mo.

De ri vicren zijn a)lc van gcringe beteekenis. Hoofdkainpongs : Alakalok, Simapopos, Poelci, Basoa, Tela ban Djaoe (O.kust); Bakei Malako- pak, Tiblick Daksong (W.kust); Bason en Bai- Bai aan de Sikakapstraat.

Literatuur: J. F. K. Hansen. De groep Noord- en Zuid Pagch van de Mentawi oil, Bijdr. Taal Land en Volkcnkunde v. Ned. Ind. dl. 70 (1914) / Pg. U3 v.v.

*** **PAGAR (MINANGK. MAL.). Zio PIRGAM en DUIF.**

PAGAR (MAL), pagSr (JAV.). Door Nederlan- l- ders gewoonlijk pagcr geschreven en uitge- sproken, betcekkont hog, heining, wand, schut- ting, enz. Pagcr-koffio nocmt men do koffio, die niet, zoals de tuin- en bosch-koffie, in geregeldo plantagos groeit, maar binnen do omheining der inlandscho dorpen geteeld wordt.

PAGAR ALAM. Hoofdplaats van de onderaf-

dceling Pasocmah-landen in do residentie Pa- lembang; zij tclt 436 inwoners. Do plaats ligt aan den Oostvoet van den G. D8mpo in het Barisan gebergte bij do bronnen van de LSmatang, op 800 M. hoogte en heeft een zeer gezond klimaat. In de omgeving wordt op 3 perccclen sedert eenige jaren met veel succes koffio aangeplant. Sedert het plaatsje Bandar als hoofdplaats van de onder- afdeeling is opgcvolgd, vestigden zich hier steeds meer Inlandsche en Chineesche handelaren en heeft de handel zich hier geconcentreerd. Het is het centrum van de zich uitbreidendo onder- mingen op de hellingen van de G. Dempo, en zal dit in de toekomst wel blijven, aangezien een zglijen van den spoorweg Palembang—Benkoelen, bij Tandjoeng Raja aangelegd zal worden naar P. Alam, langs den reeds aanwezigen grooten weg, die doorgetrokken is tot Lahat, waar vcrscheping van de goederen kan plaats hebben naar Palembang. Een weg naar Manna aan den Indischen Oceaan is in aanleg.

PAGAR ROEJOENG. Oorspronkelijk de naam van een plek in de Sinamar-rivier by Koemanis (ten Z.O. van Boeo, Sum.Westkust), waar, hoogstwaarschijnlijk in de 14de eeuw, een Hindoo-Javaansche vorst een pagar van palmhout (*roejoeng*) zou hebben laten plaatsen, om een badplaats in de rivier te beveiligen tegen kroko- dillen. Hiernaar heetten die vorst en zijn nako- melingen „Radj6 Pagar Roejoeng", en die naam is gebleven, ook toen de vorsten van Minangka- bau zich hadden gevestigd bij den Batoc Patah (een duidelijk te onderkennen rotsblok, waarvan de helft is afgcbrokkeld) aan den W.lijken voet van den Goenoeng Bonsoe, een paar K. M. ten O. van Fort van der Capelien, aan den linkerover dcr Selo. Die plaats, waaf nu hog de vrije afstam- melngen der slavcn van voorheexi woncn, heet bij de Inlanders: Tigo Balai, naar de drie aldaar bestaan hebbende raadszalen, terwijl de pick, waar de vorstelijke (zeer eenvoudige) woning dcr laatste „radjos" stond, Godcam heet. Men noemde de plaats echter ook wel Pagar Roejoeng naar den ouden tit el dcr vorsten, en deze bc- naming is speciaal bij de Europeanen in gebruik gebleven, terwijl hun de oorspronkelijke betcecke- /, ■ nis was ontgaan (vgl. T. B. G. deel LV, bl. 237)./s

PAGARAN (MAL., BASTJr-BeCeEen^eITiciiV^^ meestal stichtingen, afhankelijk van de moeder- kampong, met welko do pagaran een geheel uitmaakt; dezo term is gebruikelijk in het Zuidelijk Batakland (Angkola, Padang La was, Mandailing). In de Tobasche landen gebruikt men daarvoor het wo ord so s o r; ook do nederzettin- , gen der Orang Loeboo worden pagaran genoemd ;

PAGIH-EILANDEN.ZicPAGAI-EILANDEN.

PAGILARAN. Zie bij PAS^BAN. In tegen- stelling tot do steeds van bo ven. onbedekt blijvend pasdan, wordt. een pagelaran van bo ven beschut door een vlak en open bamboe- vlechtwerk, do *tratag rainbat*, dat op ongeveer verdioping-hoogte door kolommen wordt go- dragen. Het is niob tegen den regen, maar tegen den zonneshijn bedoeld, op audientie- dagen en vervangt aldus de pnjoeng's, die do inlandsche ambtenaren alleen gesloten in hun gevolg bij zich mogen hebben bij het vcrschij- nen voor den Vorst. De bij PAS宣BAN genoemdo *zvatoe gilang* ter Pagelaran, waar de Vorst ploaht ne?r te zitten, is omgeven door de zn. Bangsal Pengrawit, of „klcine, fijne pondopo". G. P. R.

PAG 期ARAN—District mot gelijkmamingo ho³Spjaats van do afdeling en het 英文四炬地理史 Tjiandjoer van do rcsidontio Proanger Regent- scM⁴pph⁴ niet een opporvlak van ± 835 K.M⁴. Het district heette vroeger Djampang wetan⁴ h/ p⁴ telt drie onderdistricten met 12 desa's, ; 於

PAGERDEWA. A. Een groote, wclvarende ka&- /poeng in de residentie Lampongsche Districten : een weinig ten Westen van Menggala op de plaats, waar de Wai Kan an en Wai Kiri zich verenigen tot de Wai Toolangbawang. Da vele opkooers en geldschieters en welgestelcd ho of den hebben er groote, fraaic huizen ncoi'gezet.

B. Een kampoeng in het Z.O. van Palcm- bang bij de grens van de Lampongsche Districten. Hier neemt de Masoedji, de grensrivier, haar voornaamste liikerzijrivier, de Babatan op.

PAGERKANDANG. Een der jongero eruptie- punten van den Dieng (Zio aldaar).

PAGI SORE (KOIBANG). (BATAV. MAL.). Zie MIRABILIS.

PAGOEAT. District van de onderafdeling Boalemo der tot de residentie Mcnado behoorende afdeling Gorontalo, met 18 kampongs en ± 8100 zielen, onder een l^o districtshoofd, dat den titel van Marsaoleh voert met standplaats Boemboelan, gesteund door een wolaapoeloe (2e district shoofd) met standplaats Popajato.

PAGOEJAMA-RIVIER. Zie CELEBES (a. DE NOORD ARM).

PAGOEJAMAN. District van de onderafdeeling Boalemo der tot de residentie Menado behoorende afdeling Gorontalo met 8 kampongs en ± 4200 zielen, onder een districtshoofd, dat den titel van Marsaoleh voert met standplaats Pagoejaman.

PAGOERAWAN. Dit landschapje mot gelijk- nainigo 迺ats, ook Nanasiang geliceten, ressorteere- nde on3er~^e onderafdeeling Batoe Bahra (afdeeling Asahan) van het gouvt. Oostkust van Sumatra, grenst ten N. aan de Delische onder- hoorigheid ^dang, ten O. aan Straat Malika, ten Z. aan het landschap Si ^are Pare. !Ten W. grenst het aan het gebied van den TocanTBandar, een onderhoorige van den Ridja van het Bataksche landschap Panei, (ondercrafd. Simg- loengoen der afd. Simeloengbejr-en-He~ Karo- landen) zoomede aan het Bataksche landschap Tandoeng Kasau, eveneens in de onderafd. Batoe BalifaTgelegcrrilJe^ Radja wordt in het bestuur bijgestaan door drie hoofden (Orang Besar). Dit landschapje zal veieenigd worden. met Tandoeng Kasau, wegens gebrek aan geschikte bestuurders. De bewoners, hoogstens een duizendtal, levcn van den aanplant van padi op droge velden, van haar klapper-aanplantingen en van de vischvangst.

Literatuur: Zie het artikel P&RBAOENGAN, PAHAJ]&...JEn van de drie, n.l. de middelste, vlaE⁴e***in het dal der Batang Toroe (residentie Tapanoeli). De vlakte is goed bebouwd met talrijke sawalis en heeft een vrij dichte bevol-

Het aantal bewoners woixlt op on geveer 10.000 geschat. Middelpunten zijn Pungaloan en Si Gompoeon. Hier bevindt zich een van de plaatsen, waar de Christel 日ko zending SUCCJJ heeft onder de Toba Bataks. Echter zijn er ook een 5 a GOO Heidensche jbilapdcrs tot het Mohammed anisme overgegaanZ⁴

PAHANG (KI) (soEND.). Zie PONGAMIA en PREMNA FOETID A.

, 快阳冷, N.-JSocdeclte van Klein-Mandailing,

gelegcn in het uiterstc Zuid-Westen van de residentie Tapanoeli, op de grens met do residentie Sumatra's Westkust. De streek, die behoort tot den boveialloop van de Batang Gad is, ligt ingc- sloten tussschen den Bolat in het O. Hoelaboec en Pangolat in het Z. en den Binoerang bene vens Namaitat in het W. De fraaic kctclvallei, die zoodoendo ontstaat. ligt ± 1000 M. bo ven zeeniveau en heeft een heerlijk klimaat. De be- lvoncis, die veel koffie verbouwen, behooren grotendeels tot de Heidensche Oeloes. In 1870 vestigde zich hier de eerste zending van Mandailing. De Doopsgezinde Zending heeft thansnaast een vrij groot ziekenhuis, ook con weeshuis, benc- vens twee groote en drie Ideine scholen gcsticht.-] /-

PAHIT (KI) (SOEND.). Zio PI CR AS MA.

PAHUD (CHARLES FERDINAND). Geb. te Amsterdam 18 April 1803 uit het huwelijk van A : Paliud, pres, van de Wees- en Boedel- kamer te Seniarang en van A. P. C. Walther, ver- trok hij in-1823 ' als' ambtenaar 4o klasse naar Batavia, bekleedde achtereenvolgens de betrek- kingen van confrontist der 2o klasse bij het bureau van den achterstand der algomeen^o Rekenkamer (1824), eersten commies bij het bureau van den hoofdinspecteur van den Water- staat (1824), adj an ct-ont van ger der ink. en uitg. rechten te Pad an g (1825), commies-ctrlouleur die' rechten voor' de le afdceeling op Java (1826), fungerend ctrlouleur (1827) on contro- leur (1829) der rechten in de le finantieele afdceeling, in 1836 tevens ontvanger van het recht van successio en overgang te Batavia, en waarnemend ontvanger der ink. en uitg. rechten aldaar (1837). In 1839 met verlof naar Ned er- land vertrokken, keerde hij het volgend jaar wed er naar Indie terug, were! 1841 inspecteur van finantien, 1844 directeur der producten en civide niagazijnen. In 1847 met verlof naar Nederland teruggekeerd, we rd hij 1849 fungerend secretaris-generaal by het Dep. v. koi. en Staatsraad in buitengewonen dienst cn trad met ingang van 1 Nov. van dat jaar in het ministerie- Thorbecke als Min. v. Koi., welke hooge betrek- king hij behield ook toen dat ministerio in 1853 aftrad en door een van legenovergestelde rich- ting ver van gen werd. Tijdens Pa hud als Minister fungeerde kwam o. a. het thans nog geld end o Reg.-regl. tot stand. Den 21en Nov. 1855 werd hij cervol als Minister ontslagen (met ingang van 1 Jan. 185G), en op denzelfdon dag benoemd tot Gouv.- Gen. : hij aanvaardde 22 Moi 1856 het bestuur, dat hij voerde tot 2 Sept, 1861, toen hij zyn o betrekking nederlegde, na bekomen eervol ontslag op verzoek (23 Juni 1861). Hij ovcrleed te ^j Gravenhage 31 Aug. 1873; in 1867 had hij verlof Kelcomeh' zich te nocmen en te teekenen Pahud de Mortanges.

Onder Pahud we rd l)die geregeerd volgens conservatievo beginselen, te nicer omdat ook zijn opvolger aan het Min. v. Kol, mr. P. Myer, die beginselen was toegedaan. Gewenschte hervor- mingen, zooals ten aanzien van den verriuer van woensCc gronden, blvcn dan ook uit, het stclsel dat de Jcolonie in do eerste plaats de bestemming had jiet modderland te verkrijken, bleef het heer- schende. Echter werd het munstselc verbeterd door invoering van een nieuwe pasmunt en door, althais tijdelijk, een einde te maken aan de „dui- tenplaag"; terwijl in 1861 de muntwet finaal ten uitvoer word gclcgd.

Uit een staatkundig oogpunt was zijne regering een bowogen tydvak te noemen. Al dadelijk bij zijn optreden barstte in de Lampongs de opstand uit van Rindjani. In ten, welko door eeno expeditie onder kolonel Waleson gecclomp word. Do Lampongs werden daarmoo onder geregeeld be- stuur gebracht. Daarna werd een andere krijgsoverheid ondermonarch naar Djambi, welke cindigde met de inname van de hoofdplaats on installatie van een nieuwen sultan. Echter bleef de afgezette vorst, die naar het binnenland gevlucht was, feitelijk de heer des lands, hetgeen later nog tot vele moeilijkheden aanleiding gaf. In 1857 werd een contract met Atjeh gesloten tot een ring van zeeroof, ondanks dat dit land zelf als een zee-rooversnest te boek stond. Het contract bleef dan ook zonder eenig gevolg. In 't zelfde jaar erkende de sultan van Siak de Nederlandsche soevereiniteit, en werd een expeditie gezonden naar Reteh (ten N. van Djambi) waar de vorst gemeene zaak had gemaakt met den afgezette sultan van Riouw. Door inneming van de vijandelijke hoofdstad werd hier het verzet bedwongen. Een andere expeditie naar Boni onder den generaal Steinmetz moest gestaakt worden: eerst de volgelingen, onder generaal V. Swieten, bereikte het doel door verovering der hoofdplaats Boni. De oproerige vorstin vluchtte en werd vervangen door Aroe Palakka als leenvorst. Ernstiger was in 1859 de opstand in Borneo's Z. en O. afdeling, waarbij verscheidene Europeanen in dat gewest om het leven kwamen, het oorlogsschipschip *Ornust* werd afgevoerd en de bemanning vermoord. De opleffing van het sultan aan van Bandjermasin en de inlijving van dat rijk bij het Ned. gebied gaf aan den opstand nieuwe kracht. Eerst in 1862 werd de „hoofd-muiter“ Hidajat govangen genomen en naar Java verbannen, waarmede do kraclit van den opstand gebroken was. Krijgstochten op kleiner schaal werden onder men naar Timor, Flores, Palembang, Bali, Ceram, Ampat Patola/ Ampat Lawang, Redjang, enz. Somtijds was niet meer dan een militaire de monstratie; en ten opzichte van hot afgelegene Nieuw-Guinea, waar licht twijfelachtig gozag der Comp, zoolang slechts door een paal een wapenbord was vertegenwoordigd, beperkte de regering zich tot het zenden van een commissie. Voorts were de slavernij afgeschaft en het pandelingschap geregeld; een traclaat, met Portugal gesloten, regelde do grenzen op het eiland Timor. Vreemde consuls werden in Ned.-Indie toegelaten; de eerste telegraaf aldaar kwam tusschen Weltevreden en Buitenzorg tot stand, terwijl eeno nieuwe regering door de Gouvern. suikercultuur getroffen werd.

Ten bate van de in Indie zoo decrijk verwaarloosde volkgezondheid werd in 1859 to Sema-rang do eerste artesische put geboord. In 't volgende jaar werd to Batavia als instelling voor middelbaar en voortbreidend hoogere onderwijs het gymnasium Willem III geopend. Eveneens in 1860 werd een iog tijd een komplot ontdekt onder de vrienide militairen (vele Zwitsers) in de garnizoenen van Midden-Java, waarvan hot brandpunt to zoeken was in de Wurtembergsche kazerne to Sinarang. Het doel was do reeds te zake gearresteerde soldaten te bevrijden, het geldkanon te plunderen en voort te deserteeren. De belhamels van dit komplot werden voor den krijgsraad gebracht, en gefusilleerd.

Als Gouvern. Gen. maakte Pahud een reis over de Moluksche eilanden on Monado, waarover Zie P. v. d. Crab, Do Moluksche eilanden, Batavia 1862.

PAHUDIA GALEDUPA Boep. fam. *Leguminosae-Caesalpineae*. Galadoepa of Kajoo galadoepa (MAK.). Een taraeljik hoogo boom van West-Colobos en O. Borneo met dikken stam en dicht, hard hout. Uit do aangesneden schors vloeit een zwarte balsom, dio tot een hars verhardt, dat onder den naam galadoepa verhandeld wordt (Rumphius; zie ook Hoyno II p. 238).

PAHUDIA JAVANICA Miq. fam. *Leguminosae-Caesalpineae*. Djolang (JAV.). Djoolang (JAV., SOEND.). Een hoogo boom, vooral voorkomend in West-Java beneden 400 M., doch nergens algemeen on. op vele plaatsen grootdeeh uitgerooid. Het fraaie bruinroodo kernhout is om zijn kleur en duurzaamheid gezocht voor stoken, wapengevesten enz.

PAINAN. Afdeling van de residentie Sumatra Westkust, bestaande uit twee onderafdelingen Painan en Balai Salasa (zie aldaar), met de hoofdplaats Painan, standplaats van den Ass. Resident. De afdeling grenst in het W. aan de zee, in het Z. aan do residentie Benkoelen, terwijl zij in het O. is afgesloten door het Barisangebergte. De onderafdeling Painan is bij gewestel. reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. n. 321) verdeeld in de districten Painan en Batang Kapas. In het N. der onderafdel., 24% K.M. van Painan, ligt de ruime, volkomen tegen elke deining beveiligde baai van Taroesan, die voor allo schepen toegankelijk is; de omgeving der baai is echter zeer rotsachtig en geaccidentieerd zoodat er geen clorpen aan liggen. De nagari Taroesan ligt 5% K. M. ten O. van de baai aan de Taroesan-rivier, door welker dal de transportweg loopt van Padang via Taroesan en Painan naar het Zuiden. Da hoofdplaats ligt aan zee aan de baai van denzelfden naam, waarin het eiland Tjengkock ligt (zie POELAU TJINGKOEK). Zij is niet zeer belangrijk; er wonen een paar duizend Inlanders, o. w. vele visschers, en een 100-tal Chinesezen, die handel drijven in copra en die vele der Inlandsche klappertuinen in pand hebben. Painan is vooral bekend door de goudmijnen van Salido, 6 K.M. ten N.O. van de hoofdplaats gelegen. Een belangrijk plants is behalve Painan en Taroesan ook nog Batang Kapas (zie aldaar).

PAISAL. Zie VAARTUIGEN. A 14
PAITAN (JAV.). Zie PASPALUM GONJUGATUM.

PAITON (vroeger dikwijls vorbasterd tot PHALITON). District met gelijknamige hoofdplaats van do controle-afdeling on afdeling Kraksaan, roogentschap Probolinggo, residentie Pasocroean met clrio onderdistricten en 59 dos. s.; oind 1905 telde het 52000 inwoners, w. o. ongeveer voor 30 Europeanen, on central Cb.ineozen**

PAJAHE. Ecnigo kampong van hot Tidorecscho sultansgebied van dien naaig op de Westkust van Midden-Halniabe. A 14 ? - L. r. c. 1

PAJANGAN. DisRICT van de onderafdel. 1er rijk Giarnjar, afdeling Zuid. Bali, residentie Bali en Lombok.

PAJ6 BASOENG. Nagri, 3 K.M. ten O. van Pajo Koemboch (Sumatra's Westkust) aan den recliticoever der Agamrivier. De nagri zoude haar naam ontlenen aan een moerasjo (pajo), waarin basoeng (*Dipterocarpus pilosus* Roxb.) grooide

PAJD KOEMBOEH. Onderafdeeling der afdeling L. Kot6, residentie Sumatra's Westkust, met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van den Ass. Resident. Do onderafdeeling grenst in het O. aan het gouvernement Oostkust van Sumatra. Zij wordt voor een groot deel bevoerd door de Sinamar en haar vele zijtakken, o. w. de Agamrivier, die uit het W. lijk gelegen Again komt, en do Lampasi do belangrijkste zijn (zie SINAMAR en AGAM-rivier). In het Z. wordt do onderafdeeling beheerscht door den niet werk-zakken vulkaan Goenoeng Sago, waarvan de hoogste top, de G. Malintang, 2261 M. hoog is. - In het Westen vormt het Kamanggebergte de grens met de onderafdeeling Again, terwijl ook het Oosten door een gebergteketen is afgesloten. Zoo vormt de afdeling grootendeels een kom, die in den diluvialen tijd werd opgevuld met vulkanisch materiaal, zoodat ontstond een der tufplateaux, welke zoo karakteristiek zijn voor de Padangschc Bovenlanden. De genoemde rivieren hebben zich hierin inest diep dalen uitgeschuurd en vele grotten doen ontstaan, vooral waar de Agam door het Kamanggebergte breekt. Het meest bekend is de zoogenaamde Kloof van Harau in het Noorden. - Evenals de andere tufplateaux munt ook deze uit door buitengewone vruchtbaarheid, groote geschiktheid tot bebouwing, en is daardoor een der dichtst bevolkte gedeelten van Sumatra. Uitgezonderd enkele plaatsen in het W. en het minder vruchtbare landschap Sarilamak in het O., is de onderafdeeling een rijk, vruchtbaar land, dat zich ten

N. van den Sago a] s een prachtige vlakke uitstrekking, zoo vlak, dat Sinamar en Lampasi, die erdoor vloeien, dikwijls buiten de oevers treden door de ondiepe bedding. Het mi Ide klimaat door de Jigging op 500 M. boven den zeespiegel, de overvloedige regens (gemiddeld per jaar 2444 m.M.), werken mede om alles wat in dit land geplant wordt, te doen gedijen. De klappercultuur is er van groote beteekenis, de cultuur der bekende Pajo Koemboeh-tabak niet minder (het centrum dezer cultuur is Piobang in het landschap Soengai Baringin), uitmuntende gambir groeit op den minder goeden grond van Sari-lamak, rijst, cassia, allerlei soorten van boom- en aardvruchten gedijen in dit heerlijke land, ook de ingevoerde cacao-cultuur werpt voor de bevolking al winsten af.

De onderafdeeling is zeer dicht bevolkt (zij telde in 1915 ± 90.000 zielen), niet het minst in het Noorden, waar zich een haast onafgebroken reeks van dorpen bijna 20 K.M. ver uitstrekt langs den grooten weg naar Soeliki.

Pajo Koemboeh heeft als gezonde strekking een goeden naam. Het wordt van Fort de Kock uit veel bezocht door toeristen, die speciaal de Zondagsmarkt ter hoofdplaats, de Harau-kloof (zie HARAU), de grot van Koto nan IV ten W. van de hoofdplaats en de badplaats Aier Ta bit (zie aldaar) bezoeken.

Bij de gewestelijke reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. 321) is deze onderafdeeling verdeeld in drie districten: Pajo Koemboeh, Ranah en Loehak. De hoofdplaats is gelegen aan den linkeroever der Agamrivier op 512 M. boven zeevlak; zij is gevormd van gedeelten der nagri's (voor 1913 Jarassen) Koto nan IV en Koto nan Gad an g, en ontleent haar naam aan een moerasje (*pajo*) met biasachtig gras (*Scirpus mucronatus* L.), in wcl-

ker nabijheid volgens de overlevering een nederzetting gesticht is door eenige „eerste bewoners der bovenlanden“, die van den Ma rap i waren afgevaardigd. Deze nederzetting ontwikkelde zich tot de nagari's Koto nan IV en Kot 6 van Gad an g. De vestiging der Hollanders in deze streek had eerst in 1832 plaats, nadat do opperlandvoogt tekenen non had gegeven, dat de onderwerping van geheel Sumatra aan ons gezag als staatkundig beginsel moest worden aangenomen. De wakkere kapitein Veltman was de eerste civiel en militair gezaghebber in deze streek; in het laatste van ge- noemd jaar vestigde hij een versterkte post te Pajo Koemboeh, welke pick door de Jigging aan de Agamrivier en de toen reeds druk bezochte inaktplaats als aangewezen was. Door den aanleg van groote wegen is deze beteekenis sindsdien zeer vergroot, de plaats is thans een belangrijk verkeerspunt geworden, naar het N. voert een mooie rijweg, die tot voor kort pal tegen het steile scheidingsgedebte nabij Loebok Bangkoeng (19 K.M.) eindigde en de verkeersweg vormde voor de bezoekers van de Harau-kloof. Thans wordt een weg gemaakt vandaar door de Pintoe An gin (windpoort) naar de Mahat om vervolgens te Pakan Baroc aan te sluiten bij den grooten Midden Sumatra weg (163 K.M.). Pajo Koemboeh is verder door een goeden weg verbonden met Fort de Kock (33* K. M.), waarvan over Piladang een zijweg voert naar Fort van de Capellen (38 K.M.), welke weg dus geheel met een Westelijke bocht om den Sago heenloopt. Tenslotte voert een groote weg ten Oosten van den Sago Zuidwaarts naar Boe6. Van het grootste belang voor het verkeer is de aansluiting van Pajo Koemboeh bij het West-Sumatra spoorweg-net, die tot stand kwam, toen de lijn van Fort de Kock uit werd doorgetrokken. September 1896 werd dit gedeelte voor het publiek geopend. Vermeedelijk zullen binnenkort nog twee voedinglijntjes worden aangelegd, n. l. van Pajo Koemboeh N.W. waarts door het boven genoemde dichtbevolkte gebied naar Soeliki (24 K.M.) of de even daarvoor gelegen marktplaats Li man an g, en een lijntje Z. O. waarts tot Balai Pandjang (12 K.M.). Pajo Koemboeh is zoo geworden een marktplaats van beteekenis, tevens een centrum van Minangkabausch leven, waar 's Zondags tienduizenden samenstromen, ook uit de omliggende onderafdeelingen. Sedert 1912 staat op het door statig warin gins overgeschaduwde inaktplein zes groote ijzeren markthalen, het eigendom der bevolking. In hetzelfde jaar werd ook de blaauwrijke veemarkt, die eveneens op Zondag gehouden wordt, voor de bevolking verbeterd. Des Zondags is do keurige, rustige plaats een en al leven en bedrijvigheid, extra-rein voeren de bezoekers van Agam en verder aan, en langs alle wegen stroomen voetgangers en honderden benedicties naar de hoofdplaats, terwijl rijen van karbouwekarren (padati's) op de daartoe aangelegde plaatsen verzameld staan. Daar karbouwen zooveel betrekking tijdens de koelt van den nacht trekken, komen die padati's gewoonlijk vóór het kriegken van den dag op de pasar aan. Tegen den middag heerscht de grootste drukte. Daar hier de over het algemeen linnapp en vrij blanke vrouwen gewoon zijn in haar fraaie, veelal met goud- en zilverdraad doorwoven kleederen ter inakt te gaan, geven zij—haar

manden met koopwaar in rustigcn, ficren gang op hot verbonden. In enkele worden vo gelneestspleten hoofd dragend — con aparto tint aan do Zondagspasar aangetroffen, dio zclfs hier door inlanders worden alhier. Ter hoofdplaats zijn een HoHansch-golcdigd. Het prachtig schouwspel, dat hot op-Maleische, on ecu lagere Ini. school (gevestigd in de stuuivon der branding togon dezo rotson lovert, word vroegero versterking).

Behalve de hoofdplaats zijn in deze ondeiaf-dan thans. Een dergelijko loodrechte rots aan den deeling nog verscheidenc zeer belangrijke plaatsen on gonoomdon uitloopcr vormt de bokondo Westelijko markten in de 13 districten (larassen), waaruit zij vd6r spits van Java, Java-hoofd. Op do rots van Java's de reorganisatic van 1913 bestond. Waar het liicr een Eerste punt is door Hoozo oen glasachtig gesteente zoo belangrijk ressort geldt, zullen om practische verzameld, dat door Ver- beck als perliet is rcdencn, die landstre- ken genoemd worden met beschroven, een steensoort, die cldors op Java niot onkelo voornamo plaatsen erin gelegen: Koto nan A bokond is.

inpat en Koto nan Gad an g (zie bo ven), Batoo PAJOENG. Naam, dien do Minangkabauers geven Hampar (Pila- dang, belangrijke markt), Sitodjoeh aan de gezamenlijke families, welke onder het gozag (belangrijke koffiestreek op de N.lijke helling van den van 66n zoldfe volkshoofd of pang- hoeloo andiko Sago), Limbockan (zie aldaar), Halaban (zie aldaar, staan. Aangezien alleen de van- ouds in eon dorp belangrijke markt te Pakan Rabaii), Taram, Pa jovestigdo kemfamilies. in den dorpsraad Basocng (zie aldaar), Sari la ma k (zie boven ; be- vortegenwoordigd zijn, cn wel elk door 66n hoofd, langrijke markt te Sarilamak) Loeboek Bating- kap vertegenwoordigt zulk een volkshoofd dikwijls, (zie aldaar), Moengkar, Gocgoek (Goegoek en de zeer behalvo de faxailio welker eigen familiehoofd hij is, be langrijke markt te Dangoeng Dangoeng 15 K.M. buitondien de families, die door afsplitsing zijn ten N.W. van Pajo Koemboeh aan den weg naar ontstaan, of de van elders gekomen families, dio zich Socliki), Soengai Baringin (belangrijk ccntruin van by de zijne hebben aangesloten. Zoodanig tabakscultuur cn paardenfokkerij); Pio bang, persononcomplex nu, onder 66n volkshoofd Simalanggang met zeer belangrijke markt. geschaard, heot zyn pajoeng; de individuon zelf

Men vergelijkc nog : Dr. A. H. Blaauw, De heoten zijn anak boeah. In Jav. en Mal. btcekenk pajoeng: zonnesc scherm. Tropische Natuur in schetsen en kleuren, Koi. Inst. In Jav. en Mal. btcekenk pajoeng: zonnesc scherm. 1913, hfdst. Loehak Limo Poeloe, en „Acht dagen in Zic DI. I biz. 284 en ONDERSOHEIDINGEN.

de Pad. bovcnlanden", Ver. Toeristcnvrkcer, PAJOENG (KI) (SOEND.). Zie RIOPHYTUM BATAVIA, 1909, bl. 23. SENSITIVUM.

PAJOEDAN. Langwerpige, waterrijke en zeer vruclhbaro hoogvlakte, ton Zuidoosten van do biz. 281 en ONDERSOHEIDINGEN.

hoofdplaats Pamfikasan, in de afdeelingen, tevens re- gion t schappen, SoomSnSp en Pamekasan der resident PAJ-PAK. Zie FAK-FAK. io Madoera gologen. Do hoofdricting is van Oost afkomstig van de Crucifcor *Brassica chinensis L.*, dio naar West ; de hoogte varieert tus- schen 100 en 350 op sommigo tijden van hot jaar in groote M. boven •den zeespiegel. Het Pajoedan-plateau is hoovcolheden in hot Cain, kamp te Batavia to koop dichtbevolkt en de bewoners behooren tot do meest wordt aangebodon. Do plant wordt door de Chincezen welvarcnde van hot ge- heelo ciland Madoera. Do bij de bonedonstad van Batavia get odd uit aldaar getcelde tabak is zeer gunstig be ken d; aan de gohnportoord zaad.

teelt daarvan wordt veel zorg besteed. Dit plateau PAKAN (MAL. pekan), het Slinangkabausche wo wordt door de geHjknaniige rivier doorsneden, welke ord voor het plein, waar op geregelde dagen markt /- in haar vex' deren benedenloop in do richting van Soe- pasar) gchouden wordt. Het woord pasar gebruikt mcnep, achtcreenvolgens als Kali Djepoen, K. men in Minangkabau ook voor de ves- tigenen om of Saronggi en K. Sarokka bekend staat. bij zulk een marktplaats. Daze uitlccgng

PAJOENG. Berg op hot Zuidwestelijk schier- < snoodzakelijk tot goed be grip der met pakan ilan(l van Java. Ije naani doet aan don geribden samengestelde plaatsnamen. Het is dui- clelijk, dat "gelvorm der vulkancn denken en Junghuhn h•:eft den men in verband met het zeer groob aan tai markten ter Pajoeng dan ook in zijn vulkanenlijst opgcgnornen. Sum. Westk. overal a lie com- binatics van „pakan" Ten onrechtu evonwc], zooals door het met de namen der weckda- gen, of met de woorden tcreinonderzoek van Fennema on de pctro- baroe (nicuw), lamo (oud) of oesang (gewezen, gra)hische studien van Behrens is gbleken. Do berg afgedaan) vindt. Hier worden slcchts de inccst bestaat grootondcols uit gelaagde ge steen ten — bekende diet plaatscn genoemd.

brcciccn, zandsteencn, tuffen cn merge ls — — PAKAN BAROE (= Nieuwe Markt). Een le- waartusseben aan do Westkust cruptiof go- steente in vendig plaatsjc in de afdeeling Bengkalis van het ban ken voorkomt. Ook vormt hij geon kegel, in a ar gouvernemcnt Oostkust van Sumatra, gelegen aan de bestaat uit d rio van N.O. naar Z. W. loopondc ruggen, Siak-rivier. Het is het eindpunt van den blan'rijkon waarvan de Westelijcke do hoog- stc (ruim 500 N.) en jMidden-Sumatra weg, die over Mooara LCmboo do middelsto de laagsto is; de Oostclijcke draagt hot nnar Taloe in de Kwantandis- triectcn leidt, terwijl het signaal Pajong (480 M.). In steile ribbon Joopcn zij P. B. do booten van do Kon. Puketvaart Mij. do Siak &f naar het W. Z. cn O., cn flauwer glooicnde naar kunnen opvaren. Volgens het rapport betreffende het N. Een Noord westelijcke uitloopcr cindigt in spoorwegplannen in jMidden-Sumatra zal Pakan Java's Eerslo punt. Aan de Westkust verheffon zich Baroe ook een belangrijk spoorwegstation worden. cncige toren vormige rotsen, met bosch bekrond, Hier zal eiii- digen een 400 K.M. langc lijn, dio aan niaar inot naakto, loodrechtu wanden, 50 tot de Emma- haven .begint, terwijl getracht zal worden

III. hoog. Een paar ervan zijn eilandjes, de naar het Noorden aansluiting te krijgen bij het Deli spoorwegnet. Z>

PAKANG. Rivier in de Noowlclijkste der drio Gajo hoogvlakten (gouvernement Atjeh en On- derh.). Zij ontspringt op don Boer Telong cn

voert het water af van het gebied, tusschen het Tawar-meer en Pase-gbergtc. Na een hoofd- zakelrjk Oostelijck loop vereenigt zij zich in de laagte van Samar Kilang met de Djamboc Ajd, waarvan de Pakang een linkorzijrivier is.

PAKARAMAN^ Het bekende Doodendal op Java, diclit bowesteei het Dieng^gobergte, aan de benedenhelliwg van een ^er topperi van don Goenoeng Bootak, den Djimat of Pakaraman, die zijn naam ontleend heeft aan dezen kleion, regelmatig trechtervormigen kraterput, waarvan de steile wanden dicht begroeid zijn, maar de bodem geheel kaal is. Uit sommige plokken van den bodem stroomt- gas, dat gregeld des nachts—in den regentijd ook wel ovordag—in den krater blijft hangen en s'morgens vroeg een hoogte van een paar meters bereikt. Het is waar- Bchijnlijk koolzuurgas, zoodat men lier met een mofette te doen heeft. Als de zon in den put schijnt, wordt het gas in de luchtcirculatie meegevoerd, zoodat men dan ongestraft op den bodem kan rondwandelen. Diercn, vooral vogels, komen dikwijls in de gaslaag om; so ms vindt men op den bodem zelfs het lijk van een pantcr (zie verder Jacobson en Niermeyer in Tijdschr. Aardr. Gen. 1907, 635). Ongetwijfeld zijn er veel sterkere mofetten bekend, maar slechts weinige liggen op den bodem van kraters, waardoor de ophooping van het gas gevaarlijk kan worden.

PAKARENA. Zie MUZIEK en MUZIEK-INSTRUMENTEN.

PAKATA. Zie VAARTUIGEN.

PAK&L (JAV., SOEND.). Do jonge vruchten van *Mangifera odor ata*. Zie aldaar.

PAKŕM. Andere naam van het districtPramanan. yan het tot het Sultansgebied behoorende ..regentschap Kalasan, residentie Djokjakarta.

PAKETVAA RT MAATSCHAPPIJ (KONINKLIJKE). De stoomschepen zijn in Indie gebracht niet door particulieren, maar door het Gouver- nement; in 1845 beschikte dit over 4, in '47 over 6 in '50 over 10 stoombooten, waarmedo hot vervoer van goederen en passagiers plaats had. Ook de maildienst tusschen Batavia en Singapore in verband met de Engelscho overlandpost op Europa (in 1845 aangevangen) word door do Marine verricht; zij deed de pakotdfensten, ver- voerde ambtenaren, officieren, t roe pen en banne- lingen, so ms ook particulieren. De koopvaardij- vloot bleef ten achter en in 1849 was er in Indie slechts e6n particulier stoomschip aanwezig „de" stoomboot geheeten; zij behoorde aan de N.-I. Stoomv.-maatschappij en bevoer Batavia, Semarang en Soerabaja; in het volgend jaar were! bij wijze van proef een tweede boot, van 53% last, in dienst gesteld voor de maandelijksche vaart tusschen Makasser en Soerabaja; in '51 werd nog een boot in'a(Tvaart gebracht voor het- onderhouden der gemeenschap tusschen do dric hoofdplaatsen op Java. De Indische Regeeing sloot in 1852 een contract met W. Cores do Vries, ten doel hebbende de instelling van een gergelde stoomvaart in den Indischen archipel; het be- paalde,dat een maandelijksche dienst zou onder- houden worden van Batavia over Benkoelen naar Pad an g en even zoo terug on van een soort- gelijken dienst van Batavia naar Makasser over Semarang en Soerabaja en even zoo tei-ug, die in den Oostmoesson maandijks, do ch gedurende den Westmoesson om de 2 maanden zou worden voortgezet tot Amboina, Ternate on Menado en

van dio laatste plaats rehtstreeks torug naar Makasser. Bij contract van 1 Juni 1854 mot do Maatschappij, waarop Cores do Vries inmiddels do ovoreonkomst had ovorgedragon, word do dienst uitgebreid on o. a. het traject Batavia over Muntok on Riouw naar Singapore on terug daar- aan toegevoegd. De aansluiting met de overland mail van allo diensten was een der voorwaar- den. Het subsidio bedroeg / 140.000 gedurende hot lo jaar en / 160.000 gedurende elk der vol- gendo jaren, d. w. z. / 9,69 of / 8,73 per mijl; daarenboven waron eon aantal voordeelen too- gekend. Door uitbroiding van den dienst klo m het subsidie in 1857 tot / 10,56 per mijl. Eon in 1854 met do Ned.-Ind. Stoombootmaatschappij gesloten contract voor hot onderhouden van den zoovon genoemden dienst naar Riouw en Singapore ging na afloop, eindo 1859, op Cores do Vries over. Eon aanbesteding in 1859 voor het bedienen der paketaan na 1860 mislukte, om- dat Cores do Vries do eenigo inschrij ver was voor eon buitonsporigo som; eene nadero onderhan- deling had tot gevool eon contract, waarbij hij op zich nam do paketaan tot 1864 te onderhouden tegen eene subsidie van f 500,000, f 18,21 per mijl. Met het in werking tie den dit contract begint het stroven tot monopolisering van het verkeer in den Arcliipel zich meef on mecr te open baren. Langzamerhand hadden, in den loop van 18G2, al de op Java gevestigdo stoomvaart-onderne- mingen hare booten aan do firma W. Cores do Vries verhuurd; do handel klaagde.

Bij de op 31 Juli 1863 gchouden aanbesteding voor de jaren 1866 t/m. 1875 was minst inschrij- ver H. O. Robinson te Londcn, die het contract, waarbij / 6,97 per mijl, / 293,000 per jaar, be- dongen word, in 1865 overdeed aan de Ned.-Ind. Stoomvaart-maatschappij, eene Engelscho onder- neming; door Paul van Vlissingen en Dudok van Heel te Amsterdam was ingeschroven voor / G.98. De hoofd zetel—deF maatschappij was te London; geen schip werd in Nederland gebouwd, zelfs geen ketel vernieuwd; alles werd uit Engeland betrok- ken en als in Indie een der schepen moest gerepa- reerd worden, dan geschicdde dit niet op Java, maar to Singapore; op de booten voeren Engul- scho macliinisten en alleen cone bepaling in het contract maakto dat er Hollandscho kapitcins op de brug stonden. De contractueelo diensten, die eerst in Maart 1866 alle bovaren worden, met 12 stoomschepen (7050 ton), ondergingen gedurig verandering, mcestal in don zin van uitbroiding. Ook do Ned.-Ind. Stoomv.-maatschappij streefdo naar een monopolie van het vervoer van perso- non on goederen tusschen do Ned.-Indische havens onderling. Togcn aanslagen van do zijdo der stoomvaart-ondernomin gon tusschen Nederland en Indi. was zij gewaarborgd Deze, belanghobbcn- de bij eenegoede verstandhouding meLde N. I.S. M. met het oog op doorvrachten naar plaatsen buiton Java, verbonden zich om noch goederen, noch passagiers tusschen havens in Ned.-Indio te ver- voeren. Na het verstrijken van het contract met de firma W. Gores do Vries gin gen do stoomschepon dezer firma over op do Maatschappij on in 1869 onder- vond dezo norgons concurrentie dan op do lijn Batavia—Singapore van do Franscho Messageries Maritimes (sedert 1862). Andero zich in den Archipel bevindendo stoomers voeron op avontuur, waren bestemd voorsleopdiensten of voor hot ver- voer ter reede en waren meestal van klein charter.

Bij do aanbesteding voor hot onderhouden der pakotvaart gedurende 187G t/m. 1890 was do v aagsto inschrijvor wedor do Ned.-Ind. Stoomvaintnmaatschappij, thana voor / 3,90 por mijl / 198,000 per jaar, niottogenstaando do voor- waarden in meer dan con opzicht minder gunstig waren dan die in hot vorig contract.

Alles wat bij contract was bedongen word stipt uitgevoerd, maar buiten haro contract was do Maatschappij hoogst willekeurig in haro handclingen; vooral de particuliero hand el had redon tot klagen en ook hot Gouvernement moest hare ongenaakbaarheid ondervindon, toen de Atjdh-oor- log aancliding gaf tot onderhandelingen buiten hot contract. Een vast tarief voor particulier vracht- goed ontbrak; op de Buitenbezittingen we rd ge- klaagd over het outbroken van do gelegenheid tot doorvoer naar Nederland, enz. Do aandrang om andero maatregelen te nemon bestond dus.

Het was de heer J. J. van Kerkwijk, die in de zitting van 18 Dec. 1884 in de Tweedo Kamer aandrang op hot overnemen van den dienst door eeno Nederlandsche maatschappij, nadat hot contract zou zijn afgelopen. En het was de Ned. Maatschappij tot bev. dor nijverheid die, naar aan- leiding van verscheideno geschriften over dit onderwerp, zich de zaak aantrok, hot departement Haarlem, dat door ecne motie do aancliding was dat de Min. van Koi. zich brooid verklaarde om, hoewel de voorwaarden reeds waren ontwor- pen, met Nederlandsche deskundigen over de zaak to onderhandelen. Do hceren J. Boissevain, W. Ruys en P. E. Tegel berg, alien directeuren van onzo stoomvaartlijnon op Indie, maakten van deze gelegenheid gebruik, met dit gevolg, dat den 4en Fcbr. 1888 do Tweedo Kamor hot ont- werp van wet ontving voor de bediening van do pakotvaart in den Ned. Ind. archipel gedurende de jaren 1891 tot cn met 1905, welk on twerp den 24en d. a. v. met 54 tegen 3 stemmen werd aan- genomen, daarna ook door de Eerste Kamer. (Wet van 19 Maart 1888, Ind. Stb. no. 95, Ned. Stb. no. 48). Den 19cn Sept. 1888 had do inschrijving plaats naar / 3,250,000 der crsto scio van / 4,000,000, zijnde dit laatste bed rag 2/3 van het gehecle kapitaal der Kon. Pakot vaart jMaatschap- pij (staluten godgekeurd bij K. B. van 10 Aug. 1888 no. 34). Hot contract met het bovongc- nocindo driemanschap kwam dcstijds aan velo financiers Indische specialisten z66 oneros en woinig voordeelig voor, dat het geen gemakkelij- ko taak was do zes millioen bijeen to brengen. AHeon door don krachtigen stou van onkelo groolo lichamen gclukto dit en het was noodig om tijdcns den aan bouw aan do aandeelhouders ecno rente van 4 % op hunno stortingen to verstrooken. Zoo was do dienst botroflondo hot onderhouden van gcinecschap met stoomschepen, voor mail, passagiers en good cron tuaschen allo belangrijko plaatscn naar hot uitgebreid oilandcnrijk in Ned.- Indie opgedragon aan Nederlandscho gegadigden-. Daar do hcoron Boissovain on Tegelberg directu- ren waren van do maatschappij „Nederland“, do heor Ruys van de „Botterdamscho Lloyd“, kwam do Pakotvaart in nauwe verbinding met do twee stoomvaartlijnon, dio do gcmeenschap tusschen Nederland on Ned.-Indio onderhouden; zoo- doendo was zij verzekerd van krachtigen stou Job ontwikkeling van hot transitovoorkeor van gohecl Ned.-Indie over Batavia, Soerabaja en Pad an g mot Europa, in concurrentie mot dat over

Singapore. Do indertijd gekoestordo en uitgo- sprokon vrecs, dat do Pakotvaart hot opkomon van particuliero vervoer-ondernomingen onder Nederlandscho vlag zou togenhouden, is gbleken ongrond to zyn gewcest. Op allo lijnen der Pakotvaart, waar hot particulier vervoer maar conigszins loonend is, bestaat feitclijk een scherp concurentie.

De voordcclen, die aan de Pakotvaart verze- kerd werden, zijn een subsidio over de verschi- londo lijnen, bij den aanvang afwisselend van / 1,50 tot / 20 per mijl (samen / 660,000 en door-oen / 6,90), maar later in dier voege gewijzigd, dat geen enkelo lijn meer dan /10 subsidio had; en het uitsluitend recht op hot vervoer van Gouver- nementsgoedoren en passagiers langs al de lijnen tegen o vcreegekomen vracht en passage. Tegen- over het hoogero subsidio dan aan de Engelsche maatschappij, stood, dat de Regeering intijd van nood do beschikking had over al de schepen, ja- zelfs ze kon overnemen; dat do tarieven, zoowel voor Gouvernements-passagiers als goedoren verlaagd werden; dat voor het vervoer van Gouv. -passagiers derde on vierde klasse groote ^erbeteringen werden aangebracht; dat de nieu- wo booten op Nederlandsche werven moesten worden gebouwd en dat uitsluitend Nederlandsch personeel in dienst werd gesteld; dat de particu- lieren niet racer aan willokeur waren overgeloverd daar van hen nooit meer dan 10 % en voor goedoren nooit meer dan 25 % bo ven het Gouv.-tarief mocht worden geheven.

Bij do wot van 19 Mei 1899 (Ind. Stb. no. 212, Ned. Stb. no. 122) werd de Gouv.-Gen. gemach- tigd om met do Pakotvaart eene overeenkomst aan te gaan, waarbij het mot haar bestaando contract voor de bedioning van do pakotvaart gedurende 1891 t/m, 1905 in dier voege nader zou worden gewijzigd, dat do duur van hot contract tot ult. 1915 werd verlengd en dat voor 10 van de nog bestaando twaalf contractueele diensten, de bij voornoemde wet van 19 Mei '99 bepaaldo lagere eenheidscijfers van subsidio werden aange- nomen. Deze lagere subsidio-cijfers, welko 1 Jan. 1899 ingingen, leidden tot eono jaarlijksche be- sparing van / 250,000. mot wijziging in de to be- varen lijnen en sterke uitbreiding van voor de ondernemers on voqrdeoligo diensten; voorts ver- viel voor do nieuwe onderneming hot voordeel uit een renteloos voorschot; werden haro veel hoogorc eischen gesteld wat do soort, de snelheid der schopen en do behandeling van passagiers be- treft; zou ten gevolgo van een lager tarief veel minder worden betaaid aan vracht en passage; heb Gouvernement meor vrijheid gonieton in het gebruik maken van andoro schpen en tot een vooruit bepaalden prijs schepen van den onder- nemor kunnen huren. Bij de wet van 31 December 1915 (Ind. Stb. 1916 no. 25) kwam een verlenging van do overeenkomst tot stand voor do jaren 1916 tot cn met 1925, echter met zeer ingrypendo wijzigingen. Do subsidio werd afgeschact, doch do Maatschappij geniet thans eene vergoeding voor hot post ver voor, het welk vroeger kosteloos geschicdde, van / 0,25 per zeemijl tot een maximum van / 500,000. Het aantal vorplichte diensten word van dortion gebracht op dertig. Do huurprijs der schpen bij inhuur door do Regeering word verlaagd.

In Juli 1908 opendo do Maatschappij een gero- geldo vracht- on passagiersdienst tusschen No-

derlandsch-Indie eu Australie. Sedert 1910 wordt deze dienst gesteund door den Staat, doordat deze b # eventueel verriezen daarin voor de holt deelt tot een maximum van f 150.000 's jaars, terwll ingeval er winst is, de Staat daaruit wordt terugbetaald.

Voor hot vervoer van Gouvernements-zout, - steenkolen en -tin bestaan tusschen de Regee- ring en de Maatschappij afzonderlijke overeen- komsten.

Het vervoer van Gouvernementsgoederen, - passagiers en -post vormt echter slechts een klein onderdeel van het bedrijf der Maatschappij. De inkomsten uit dit vervoer bedroegen in 1917 slechts ruim % van de totale inkomsten.

De groei van het bedrijf der Maatschappij blijkt uit de navolgende cijfers:

Jaar.	Aan tai schepen.	Totaal Bruto Reg. Ton.	Totaal beva ren Zeomijlen.
1892	30	29 965	824 348
1897	32	38 639	1 044 264
1902	41	53 629	1 244 096
1907	50	67 413	1 614 660
1912	76	115 071	2 393 624
1917	93	161 206	3 306 354

De uitkeering aan aandeelhouders bedroeg over de jaren 1889 tot 1917 gemiddeld 8,04 %.

Meer dan de helft der aandeelen zijn in het be- zit van de Naamlooze Vennootschap „Neder- Jandsche Scheepvaart Urie“, welke eveneens meer dan de helft der aandeelen van de „Stoom- vaart Maatschappij Nederland“ en „Rotterdam- sche Lloyd“ bezit. Deze financieel band bevor- dert de samen werking der drie stoomvaart- maatschappjen.

De Koninklijke Paketvaart Maatschappij is gevestigd t© Amsterdam en wordt bestuurd door een Raad van Bestuur, onder wiens leiding het beheer in Indie wordt gevoerd door eeno Directio bestaande uit een President en twee leden en in Nederland door 66n Directeur.

De Maatschappij wordt op ongeveer 80 plaat- sen van denNed. Indischen Archipel door Agenten vertegen woordigd en verder op de voornaamste plaatsen van Oost-Azie en Australie.

Volgens de dienstregeling van het eerste half- jaar 1918 worden onderstaando lijnen beva ren :

Lijn 1. Batavia—Telok-BCTong—Sumatra's- Westkust—Pad an g—Atj eh—Penan g.

Lijn 2. Batavia—Oosthaven—Telok-Betong— Merak—Kaliand a—Kota-Agoeng.

Lijn 3. Java—Padang—Sumatra's-Westkust — Atjeh—Penang—Singapore—Java.

Lijn 3a. Padang—Benkoelen.

Lijn 3b. Padang—Sibolga.

Lijn 3c. Penang—Langsa—Idi—Lho-Seuma- w6—Sigli—Oelee-Lheue—Sa bang.

Ogan Lijn. Palembang—Sekajoe—Lakitan — Moeara-Kliogi.

Lijn 4. Batavia—Muntok—Palembang.

Lijn 5. Java—Palembang—Djambi.

Lijn 5a. Batavia—Banka.

Lijn 6. Palembang—Singapore.

Lijn 6a. Singapore—Djambi

Lijn 6b. Singapore—Ren gat—Indragiri- en jRetdhrivieren.

B. W. L. Batavia—Wijukoopsbaai.

Lijn 7. Java—Bela wan.

Lijn 7a. Java—Singapore—Bela wan.

Lijn 8. BClawaii—Sumatra's -Oostkust—Sin- gapore.

Lijn 8a. Singapore—Selat-Pandjang—Bengka- lis—Siak—Pakan-Baroo.

Lyn 8b. Sabang—Bela wan.

Lyn 8c. Penang—Bela wan—Langsa.

Lyn 8d. Penang—Asahan—Batoe-Bahra— Penang.

Lijn 8e. Singapore—Bela wan.

Lijn 9. Batavia—Tandjoeng—Pandan—Riouw — Singapore.

Lijn 10. Batavia—Pontianak—Batavia—Ja- vakust—Semarang—Soerabaja—Bandjermasin.

Lijn 11. Batavia—Pontianak—Singkawang— Selakau—PSmangkat—Sambas—Sfirasan—P. Pandjang.

Lijn 11a. Singapore—Anambas- en Natoena- eilanden.

Lijn 12. Pontianak—Groot-Tambelan—Riouw — Singapore.

Lyn 12a. Singapore—Singkawang—Selakau— Pemandkat—Sambas.

Negara-Lijn. Bandjermasin—Poeroek-Tjahoe.

Lijnen 13, 14 en 15. Singapore—Ba wean— Soerabaja—Bandjermasin—Oostkust Borneo— Don ggala—Wan i.

Koetei-lijn. Samarinda—Long-Iram.

Lijn 16. Soerabaja—Ba wean—Bandjermasin.

Lijn 16a. Singapore—Borneo's Zuidkust— Bandjermasin.

Lijn 16&. Bandjermasin—Poeloe-Laoet—Pasir —Makasser.

Lijn 16c. Makasser—Oostkust Borneo.

Lijn 17. Soerabaja—Makasser.

Lijn 18. Singapore—Java—Makasser—Balik- Papan—Noord-Celebes—Sangir- en Talaud-eil. — Gorontalo.

Lijn 19. Makasser—West-Celebes—Toli-Toli.

Lijn 20. Makasser—Noord-Celebes—Men ado- Gorontalo—Ternate.

Lyn 21. Makasser—Oostkust Celebes—Ban- gaai—Gorontalo—To miniboct.

Lijn 22. Makasser—Golf van Bon 6.

Lijn 23. Java—Kleino Soenda-eil,—Timor— Zuid-Wester-eil.

Lijn 24. Makasser—IGeine Soenda-ciJ.—Timor.

Lijn 25. Soerabaja—Madocra—Bali—Lombok.

Lijnen 26 en 27. Singapore—Java—Bali— Lombok—Makasser—Ambon.

Lyn 28. Soerabaja—Bali—Lombok—Soem- bawa—Makasser—Am boin a—Banda-Neira—Ce- ram—West-Nicuw-Guinea.

Lijn 29. Amboina—Banda-Neira—Kei-, Te- nimbar-, Aroe-eil.—MerakS eh Ambon Mukas- sor—Soembawa—Lombok—Bali—Soerabaja.

Lijn 30. Ambon—Ternate—Noord-Molukken — Noord-Nieuw-Guinea.

Java—Australie lijn.

Deli—Rangoon lijn.

PAKHUISADMINISTRATIE. Vroeger, order de werking van het cultuurstelsel, waren de land spa k:huizen uiteraard van veel grooter be- lang dan tegenwoordig. In 1826 werd een Directeur voor /s lands producten en civile magazij- nen" bonoemd, rcssorteerendo onder den Dircc- teur-Generaal van Financien, terwijl in 1855 do zorg der prod uct en

boeier van 's lands civielo pakhuisen tot don werkkering van hot Dopartomont van B. O. W.

Het rechtstreeksch toezicht over do landspakhuisen borust bij do Hoofclen van gowestolyk bestuur. Aan het hoofd daarvan staan sinds jaar on dag do pakhuismeesters, voor wio reeds in 1819 een instructio word vastgesteld, welko sedort slechts weinig wijziging heeft ondergaan. Voorts zijn verschillende bepalingen getroffen dit dienstvak betrefende, o. m. ten aanzien van do indienststelling van het personeel der Algeinceno pakhuisen, het lossen en laden van landsgoedoren, do we gin g van Gouvormentsproducten en de spillage toegestaan aan de beheerders van 's lands goedoren bij de pakhuisen.

PAKIH, d. i. Mohammedaansch wetgeleerde; vgl. ISLAM, II c.

PAKIR, d. i. anno (Arabisch: *fakir*). Volgens de Mohammedaansche wet vormen de *fakir's* een der 8 categorieën van personen, aan wie een aandeel in de *djakat* (zie aldaar) toekomt. Vrome Moslims noemen zich in het algomeon wel *fakir* in den zin van „iemand, die behoefte heeft“ (nl. aan Gods steun). Met de benaming *fakir* (of *derwsj*) worden in het bijzonder ook de Moslimsche mysticken aangeduid, die hetzij door ascese, hetzij door bijzondere godsdienstoefeningen nader tot God trachten te komen (vgl. ISLAM, II, e eu TAREKAT). Overdozelfverwonding van *pakir's*, die in godsdienstige exaltatie als onkwetsbaar golden, zie DABOESSPELEN.

PARIS. - District van do controlafdeeling Toempang, regentschap en afdeeling Malang, residentio Pasoeroean met 4 onderdistricten on 120 desa's; het had eind 1905 eene bevolkin g van 112.000 zielen, w. o. 50 Europeanen en 300 Chinczen. De standplaats van hot districts-hoofd is Toempang (600 M. bo ven zeo). In dit district komen in hot geheel geen erfpachtsperceelen voor, omdat allo beschikharo gronden in den bloeitijd der Gouvormementskoffieoultuur door de bevolking met koffio beplant waron. Van alle districten van Java produceerdo Pakis de meeste koffio, mecr dan eens ruim 100.000 pikocls per jaar.

Het district is ook bekend om do tweotjandi's (tenipelruinen), die erin voorkomen, n.l. do Tjandi Djaga te Toempang on do Tjandi Kidal.

PAROE (JAV.). Beteekent „spiker“, „spil*“, Pa k o e B o o w 3. n S., „Spijker of spil der wereld“, d. w. z. „dio de wereld vast doot staan en bijeen houdt“ is een van de titels der Soesoehoenans van Mataram en van Socrakarta, waaron der zij in den regel worden vermeld, b. v. Pakoo Boe wand, I, die do cersto vorst van Mataram was, we lke <1 ien naam aannam (zie JAVA). Pakoo Alam, eveneens „spil der werelds eon der titels van con to Djokjakarta gevestigden prins, die van den Sultan onafhankelyk is en een eigen go bidd bestuur (zie VORSTENLANDEN).

PAKOE. Algemeene naam (pakis, JAV.), voor Varens, soms ook voor planton, die veol op Varons goliiken en or door den inlander inee worden vorward. Jjo soorten worden door hot t woo do woord aangegeven.

PAKOE ADJI (MAL.). Zio CYCAS.

PAKOE ALAM. Naam van een zoogenaamden „onafhankelijken“ Prins (d. w. z. onafhankelijc van den Sultan) te Djokjakarta, hoofd van het Pikoek Alamscho huis. Dit heeft zyn ontstaan te dan ken aan don JEngelschon Gouverneur

Geir^raaiTlaffles, die in 1812 bij wijzo van tegenwicht tegenover den Sultan, Pangdran Noto Kocsoemo, halfbroer van don toenmaligen Sultan SSpooh, tot zelfstandig vorst verhef onder den titel van Pangdran Pakoe Alam. Aan dezen Pangdran werd als go bidd toegewezen: a. tor hoofdplaats Djokjakarta een stuk grond, beoosten de kali Tjod6; b. bewesten do kali Progo het regentschap Adikarto. De laatste acte van verband met het hoofd van het Pakoe Alamscho Huis, Pangoran Adipati Ario Praboo Soorjodilogo, gesloten, is van 17 September 1906. In het Pakoe Alamscho gebied is, zoo niet alle, dan toch nagenoeg alle grond in handen van den Prins gebleven; zijn bloedverwanten, liofgrooten on ambtenaren worden nl. niet in grond (apanage), doch in geld gesalarieerd.

PAKOE ALAM V, Pangoran Adipati Aria, geb. ca 1835, overleden 6 Nov, 1900 (zie ook VORSTENLANDEN). Zoon uit een bijvrouw (garwa hampejan) van Pakoe Alam II, heette to voren Pangdran Aria Soeija, di Laga, een van de eerste Javaansche vorsten, die doordrongen was van het besef van het nut van schoolbezoek, ook voor de vorstenkinderen.

Toen in 1878 Pangeran Soerja di Lag a bq keuze verheven werd tot Pakoe Alam V was hij de eerste Javaansche vorst, wiens kinderen (Noto Koesoemo en Notodirodjo, zie art. NOTODIRODJO) een moderne opleiding genoten. Van dien tijd af zijn dan ook de leden van de Pakoe Alamsche vorstenfamilio de meest ontwikkelden onder de Javaansche vorstelijke personen.

Als medebeheerder der tabaks-ondernemingen van Pakoe Alam III en in vele en verschillende betrekkingen heeft Pangoran Aria Soerja di Laga veel waargenomen, b.a. de onbilijlike behandeling van den bek's! door den apanagehouder, de misbruiken in de desk's, de ongeoorloofde „rodjopocndoet“, d. z. leveringen, die de apanagehouder van den bekel eischte. Pakoe Alam V was dan ook de eerste Javaansche vorst, die uit eigen beweging het apanagegrondbezit begon in te trekken, zoodat alle ambtenaren en familieleden, die als honorarium, salaris of bezoldiging het vruchtgebruik van een grondcomplex hadden, voortaan maandelijks of halfjaarlijks hun traetement kregen in plaats van den grond, die nu aan do „printah“ terugkwam.

Pakoo Alain V was een groot bevorderaar der Javaansche kunst, vooral van muziek, drama en dans. Beroemd waren in zijn leven de „beksan“-opvoeringen aan het Pakoe-Alamsche hof. Europecscho gelcerden, die studio maakten van de Javaansche beschaving, vonden in hem steeds een uitmuntenden gastheer. (Zio Ned. Indie, Oud on Nieuw, afl. 3 jg. II).

PAKOE-ALAMAN. Hot godoolto van de hoofdplaats Djokjakarta, ten O. van do Kali Tjod6, dat het gobied van Prins Pakoe Alam vormt. Aan hot hoofd orvan staat con-regent; het heeft 4 onderdiotio's, nl. Kotta, Djagalan, Kapatihan en Goonoong Ketoor.

PAKOE HADJI (MAL., SOEND.). Zie CYCAS. PAKOE RESAM (MAL.). Zio GLEICHENIA. PAKOE TIHANG (SOEND.). Zio ALSOPHILA. PAKOEAN (PAKWAN). Do oudo hoofdstad van het rijk PADJADJARAN; zie aldaar. De naam kan beteekenen of „Varonstad“ of „Centrumstad, do stad nl. van den „Spijker der wereld“ (*pakoening djagat*; d. i. Oppervorst).

De laatst o uitleg is verreweg do waarsohyn- lijkst e. Hot accent valt in elk geval op „pa“.

PAKOEANRATOE vroeger een der rijkste dorpen van de onderafdeeling Toelangbawang in de residentie Lampongsche Districted, gelegen in het N. van het gewest, in de nabijheid dor bronnen vaji de grensrivier de Masoedji. De plants tclt thans nog mecr dan 100 huizen en heeft bijna 2000 inwoners. Ladangbouw en in- zamelen van boschproducten, bene vens de opkoop en tusschenhandel van peper zijn de voornaaxnste middelen van bestaan.

PAKOEELVSCH. Zie TOR AD JA'SCHE TALEN.

PAKOEWADJA. Een der jongero eruptiepuilen van don Dieng (zie aldaar).

PAKPAK. Naam van een landstreek, die verreweg het grootste deel van de onderafdeeling Dairilanden der afdeeling Bataklanden (residentie Tapanoeli) uitmaakt en bewoond wordt door Dalri's of Pakpaks, een van de min st beschaaftde stammen der Bataks. (Zie ook BATAKS en BATAKLANDEN). Deze streek word eerst goed bekend door en na de expeditie Van Daalen in 1904, en vooral door de beschryviigen van den eersten civielen gezaghebber, luitenant Van Vuuren. Pakpak bestaat uit gebergte-ketens, die evenwijdig loopen met het Wilhelmina-gberge (zie aldaar), dat de scheiding vormt met het Karo-hoogland. Tusschen deze bergketens hebben mecr of minder dikke tuf-lagen de dalen opgvuld tot hoogvlak- ten, die in het Oosten een dikte van 1600 M. bereiken, zoodat van het cigenlijke andere ge- berge niets meer voor den dag komt, daar dit nooit meer dan 1500 M. hoog is. Naar het Westen koxnt dit dan ook langzaam te voorschijn, eerst als koppen, daarna a ls heuvelrijen, die tenslotte een gebergtekarakter aannemen. De N.lijkste van de a an het Wilhelminageberge evenwijdig loopende ketenen is het Kepasgeberge, de afslui- ting van PSgagan (zie aldaar), de N.lijkste hoog- vlakte, die doorstroomd wordt van de Lai H6r- noen, een zijtak van de Alasrivier. Daarop volgt naar het Zuiden de Kepas hoogviakte (zie al- daar), die doorstroomd wordt van de Si Mbelin, eveneens een zijtak van de Alasrivier en die in het Zuiden wordt afgesloten door het Simsim grensgeberge. Simsim (zie aldaar) vormt het stroomgebied van de Koembi en Soelampi, die met de Tjin 卩 dang vereenigd de Simpang Kan an vormen. Het gebied ten Zuiden daarvan behoort tot de onbekendste streken van Sumatra n.l. KSlasan (zie aldaar); vermoedelijk komt het veel met het midden overeen, spelen allcen oude- re gesteenten en granieten een groeter rol. Aan de Oostzijde van Pakpak verheft zich een ge- berge keten tot 2157 M. in den Oeloe Bar at. Het loopt van Z. naar N. langs de Westzijde van het Toba-meer, waarnaar het steil afdaalt. In het Noorden zet het zich bij den Deldng Si Boca- teri (2460 M.) voort als Wilhelminage berge. Aan de Westzijde vormt het Pakpak randge berge (zie aldaar) de scherpe scheiding met het laag- land van Boven-Singkel.

Pakpak heeft van de Bataklanden het laagst aan onzen invloed weerstand geboden, heeft het langst kannibalisc, slavermij, e. a. instelIn- gen trachten te hand haven. Hoewel zeer dicht gelegen bij onze pude vestiging Ba rocs, duurde het tot 1853 eer men eenig betrouwbaar be- richt van deze landen verkreeg. In dat jaar maakte Von Rosen berg een reis door Pakpak.

Wol hadden in do jaren 1854, 1861, 1865 en 1867 expedites plaats naar do bovcnlanden van Baroes en Singkel, echter zonder blijvend gevolg. Eerst in 1880 had con rechtst recksche cx- peditio plants tegon Pakpak, dio hot uutvloccisel was van ons optreden tegvn Si Singa irangara- dja in 1878. Krachtig went eolhor eerst ingege- pen in 1904 door Van DAalon, die door zijn tocht door de Gajo- en Alaslandon con oindc manko aan de knevelarij en brandschatting der Pak- paks door Gajo's en Atjdhers. Als gevolg van dozen bekenden tocht volgdo in 1900 de officieclc inlijving van het gebied. In hetzelfde jaar begon liier de Rijsnche zending to werken en werd een missionaris geplaatst te Sidikalang, waar thans ook een ambachtsschooltje is gevestigd. Het aan- tal Christenen bedraagt ± 600.

Het land is bijna geheel met oerwoud bedekt. Groote stukken zijn unbewoond, en het overige land is zeer dun bevolkt, zoodat het totaal aan- tal bewoners niet meer dan ± 22.000 bedraagt.

Hoofdmiddel van bestaan is het inzamelen van boschproducten. B?nzoe is daarvan het voor- naamste, doch de wijze van benzoo-winning is nog zeer primitief. Andere boschproducten zijn : kamfer, waaraan Baroes haar vroegere bekend- heid ontleende, rotan, damar, terwijl men de winning van gSiach pertja en caoutchouc in gang tracht te doen vinden. De veeteelt beteekent weg- nig, men houdt wel veel varkens. Aan land bouw wordt zeer weinig gedaan : sawah-bouw is in groote gebieden nog onbekend, de rijst wordt nicest op ladangs verbouwd ; ook worden wel benzoe-boomen aangeplant, terwijl een proeftuin is aangelegd voor de kofficultuur. To ba Bataks uit Si Lmlong Icgden in 1907 by Sidikalang een proefsawah aan omde bevolkingden rijstverbouw op natte velden te leeren. De totale rijstoppingst schijnt echter voldoende voor de dunne be vol- king. De benzoe word vroeger verhanddd op de „pangkajans^ der rivieren op de grens der Dairi- landen en het Singkelsche gcbicd, dan wel in de dorpen van het binncnland door kooplieden uit Singkel opgekocht tegen door henzelf bepaalde prijzen. De kwade praktijken dezer handelaars, die niet alcen met de prijs en het gcwicht knoei- den, maar ook betaalden met opium of minder- waardige snuistrcijen en met het vicicuze stelsel van voorschotten werkten, terwijl zo bovendien verdacht werden van den geheime Mohammc- daansche propaganda, veroorzaakten dat ons bestuur tenslotte hicraan een dindo jnaakte. Een driaal handelsburzen, te Salak, On an Djonggi en de voornaaxnste te Sidikalang, zijn opgericht, waar de benzoe bij op bod it con tan t wordt ver- kocht, ondr toezicht van een bestuursajnbto- naar. Het feit dat thans reeds cenige pccrcclen in erfpacht zijn uitgegeven, we kt de verwachling, dat do grond misschien voor land bo uw niet on- geschikt is. Een groot bezwaar voor economische ontwikkeling is echter het gebrek aan goedc ver- keerswegcj). Een weg gaat van de voornaamste plaats Sidikalang (zie aldaar) over de Renoen, die 350 M. diep stroomt, naar Si Lalahi aan het To- ba-meer (± 45K.M.), maar is nog niet voor kar- ren geschikt. Em tweedo weg geeft aansluiting aan het traject, dat in aanleg is van Si Borong Borong naar B.I.OCS, welke plaats als de haven van de Pakpaklanden word. gedacht. In onder- zock is de aanleg van een wegverbinding met Kaban Djahe langs den Noordelijken hoogertrand

van het Tobainecr, in aansluiting aan den grooten weg naar de benedenlanden van Deli.

Literatuur: J. J. Lefdvre. De Pakpaklanden. Jaarverslag Topogr. Dienst. yLOll, met verkenningsskrikt XXVI. -7./

PAKPAK RANDGEBERGTE. Gebergte op Sumatra ten Westen van het Tobainecr gelegen. Het sluit de Pegangan hoogvlakte, een deel van de Pakpaklanden in het Westen af, en daalt zeer steil naar de lage landen van Boven-Singkel. Het gebergte, dat rijk is aan hooge toppen, waarvan de Si Madjit (1550 M.) in het midden het hoogste reikt, is zoo moeilijk over te trekken, dat het een scheiding is geworden tusschen O. en W. De Islam b.v., die zich over het laagland van Singkel tot in het Alasland heeft uitgebreid, kon over dozen bergmuur heen gaan van de Pakpaklanden krijgen, waar dan ook de meeste oorspronkelijke Bataks zijn blijven wonen. Het gebergte vangt aan in het Zuiden bij de 600 M. diepe kloof, waardoor de Lai Si MbSlin stroomt, strekt zich in Noordelijke richting uit tot het landschap Ranto B<Ssi en neemt daar een N. N.W. richting aan om buitengewoon steil te eindigen in een kloof, waardoor de Lai HSroon stroomt. Deze ligt op niet meer dan 200 M. hoogste, terwyl vlak daarbij de D. Sitocnggoer zich nog tot 1400 M. hoogte verheft.

PAKSI (SOEND.). Zie PASSIFLORA EDULIS.

PALA (MAL.). Zie NOTEMUSKAAT.

PALA LA KI-LA KI (Paia papoea) (MAL. MOL.). Drogorij : de mannetjes notemuskaat van *Myristica arejentea* Warbg. Belangrijk handelsartikel van Nieuw-Guinea. Zie verder onder NOTEMUSKAAT.

PALABOEHAN. District met gelijcnamig hoofdplaats van de controlo-afdeeling Tjitjoe-roeg, afdeeling Sookaboemi, regentschap Tjian-djocr, residentie Preanger regentschappen, gelegen aan de Palaboehan ratoe of Wijnkoops-baai. Het heeft een oppervlakte van 811 K.M.², heeft 4 onderdistricten en telt 17 desa's.

PALABOEHAN RATEO. Zie WIJNKOOPS-BAAL.

PALABOEHAN RATEOBAAL. Zie WIJNKOOPSBAAL.

PALAHLAR (SOEND.). Zie DIPTEROCAR-PUS.

PALAKA (KAJOE) (MAL. MOL.). Zie OCTOMELES.

PALAKIA (JAV.). Zie EUCHRESTA.

PALAQIUM. Plantengoelacht der *Sapota-ccen*, met een groot aantal soorten vooral op Celebes Borneo en Sumatra, veel minder op Java. Een paar soorten zijn de stamplanten van de GRTATI PHRTJA (Gutta porcha). (Zie aldaar.) Jjo algomoon inkinscho naam, ook voor vorwanto goslachten, is Balani.

PALARI. Zie VAARTUIGEN.

PALASA (SOEND.). Zie BUTEA.

PALAU-RECHT. naam van het voorkeur-recht in de Minahasa. Zie GROND (Rechten op den), deel I, bl. 823.

PALAWIDJA (JAV.). Op de akkers, waarvan rijstgeogst is, worden door de inlanders allerlei t w c e d o gowasson geteeld, <1. z. snel-groeiende planten, die in 3 i 4 maanden product go von on dus tegen den tijd, waarop men weder aan de beplanting der sawah met rijst denkt, van het veld verwijderd kunnen zyn Gewoonlijk wordt niet hot goheelo sawah-void beplant,

maar slechts hot daarvoor moest gesohikto gedcelct, dat dan zorgvuldig wordt bewerkt met ploog on eg. Door do pal&widji-teelt krijgt do Javaanscho landbouwer niet alleen dubbel profijt van zyn void, maar brengt hij tevens do nuttigo wisselcultuur in praktijk. Gewoonlijk worden op Jiva als pal&widji op do natto of bewater-baro velden aangeplant lombok, throng, katjang, landjaran, k. idjoe, k6(1316, djagoong, timoen, kat61&. Op do droge velden in de vlakte en het gebergte (tSgal), kweekt men dezelfde en andro gowassen als pal&widjA, doch niet na do rijst. PaliwidjA is dus daar do naam voor alle land- bouwproducten behalve pari, en wordc nader onderscheiden in pal A, kapSndem, d. z. planten, waarvan de vruchten onder den grond zitten, dus knolgewassen, pal& goematoeng, d. z. planten met hangendo vruchten (dus ook vruchtboomen, en niet alleen heesters, die bangende vruchten hebben) en pala kasimpar, d. z. planten, welke vruchten op den grond groeien. Tot do p&la kapendgm behooren: katdla (batata), katdla pohoeng of cassava (= k. djndral, sikong, singkong, kaspd), katjang tjn&, kSntang, kSm- bili, brambang of witte ui, ba wan g of roode ui, enz. Tot de pala goematoeng : lombok, throng, djagoeng, djagoeng tjantd], djawawoet, katjang landjaran of Chineseche slingerboon, katjang id joe, k&rE of Egyptischo slingerboon, djarak, widjBn, kapas; ook tSboe, bako of tabak, tom of indigo, en sommige bladgroenten als koo], sawi of witte mostaard, enz. Tot do p&1 kasim- par: timoen of gewone komkommer, semangka of watermeloen, krahii of gevlekte komkommer, enz.

Literatuur: L. Th. Mayer, Do Javaan als landbouwer en vceffokker, Batavia 1898.

PAL^Lfi. Zie VAARTUIGEN.

PALELEH. Hoofdplaats der onderafdeeling Bwool, afdeeling Gorontalo, residentie Menado. Zie CELEBES, Deel I biz. 462—163 en GOUD Deel I, biz. 809.

PALEMBAJAN. Nederzetting in do afdeeling Agam van de residentie Sumatra's Westkust. De plaats ligt een weinig ten N. van het meer van Manindjau, op korten afstand van de Batang Masang. Het is de standplaats van een controleur Een zij weg komt uit op den grooten weg tusschen Manindjau en Fort de Kock.

PALEMBANG. Land beschriving. Residentie op de Oostkust van Sumatra, grenzende ten N. aan Djainbi, ten W. aan Benkoelen, ten Z. aan Benkoelen en de Lampongscho districten, ten O. aan de Soendazee en Straat Banka. Vaststelling van de grenzen vond gedeeltelijk reeds plaats in Ind. Stb. 1891 no. 48, 1910 no. 503, 1911 no. 254 en 1916 no. 244. Het go west beslaat een oppervlakte van 84692 K.M.²

Bodemgealtheid. Het grootste deel van de residentie wordt gevormd door een zoer vrucht-bfere vlakte, die door tai van rivieren wordt doorsneden. Vooral de kuststreken zijn zeer laag gelegen, aan overstrooiingen blootgesteld en groo-tenceels moerassig; het Westelijk deel daarentegen is bergachtig. Dit, bergachtig gedeelte vormt een oouderdeel van don Barisananken, on vangt in het Zuiden aan nct het aanzienlijke plateau vanMekakau en Ranau, dat alleen in het W. is afgesloten door een bergketen, die rickt tot aan den Pandan (1678 M.), maar dat in het Oosten overgaat in de groote laagvlakte. In het Zuiden van hot plateau

bevindt zioh het Ranau meer (zie aldaar), waar- uit de Wai Koeala komt, die vercnigd met de MSKakau, als SSlamboeng voider stroomt-, na epname van de Sak- bij Moeara Doca den iaam van KomSring draagt, en zich bij de hoofdstad Palembang onder den naam van Pladjoe in de Moesi uitstort. Een dwarsrug van den genoemden Pundan naar den Ringgit (2129 M.) en den Loe- moet (2056 M.) vormt de scheiding met het N.- waarts glegen kleinere SSniSndo-plateau (zie SEMENDÓ), dat in het N. cvencens door een d warsrug wordt afgesloten, loopende van den Patah (2817 M.) over den Ba lai (2284 M.) naar den Soemoer (1403 M.). De afratering geschiedt door de Ogan, even a Is de Komering een re elite rzijn vie r van de Moesi, en door de Enini. Ten N. van dit plateau vertoont de Barisan twee duidelijke ke* tens. De Westelijke, nagenoeg de grens met Bcn- koelen vormende, zet zich van den gnoeniden Patah voort over den bekende vulkaan G. Dempo (zie aldaar), die een hoogte van 3173 31. bereikt, verlaat dan Palembang door een Oost- waarts buigeli der grens van Benkoelen en ein- digt bij den Seblat (2883 M.), den loeksteen tus- schen de residenties Palembang, Benkoelen en Djambi. De Oostelijke keten vangt aan met het Goemai gebergte (zie aldaar) om zich van daar na tai van onderbrekingen voort te zetten over den Balai (1G83 M.), SSrdang (1999 M.) en den Roentjing (2221 M.) naar genoemden hoekstecn, den Sfíblat. Tai van dwarsruggen doen hier tus- schen de ketens afzonderlijke hoogvlakten ont- staan, Op het genoemde SSmfindo plateau volgt N.-waarts het Pas6mah plateau (zie PASíMAH) waarover de Lcmatang, de derde belangrijke zij- rivier van de Moesi, stroomt. Aan dit Barisan- gebergte sluit zich Oostwaarts aan een zeer breed heuvelland in den tertiairen tijd ontstaan, dat vooral langs de Moesi zeer duidelijk voor den dag treedt en op vele plaatsen een breedte van 150 tot 160 K.M. bereikt. Dit is het gebied der petroleum voerende anticlinalen. Over een breede streek van diluviale heuvels, afkomstig van het naast liggende tertiaire terrein en vooral bestaan- de uit vulkanisch materiaal, is eerst dan de allu- viale moerassige kustvlakte te bereiken, waarin de rivieren, die voortdurend groote stukken onder water zetten, reusachtige delta's hebben ge- voermd. Van deze rivieren verdienen vermeld- ding de Moesi, M&oedji, Siloempoer en Lalang, die afzonderlijk zijn beschreven.

Baaien van Ijeteekenis komen langs de kust van Palembang niet voor; de zee is ondiep en, aan de riviermondingen, met zandbanken be- zet. De voornaamste kapen zijn de Luciparapunt (zie aldaar), de Je Hoek of Punt, de Valsche eerste Punt, de 2e Hoek (Tandjoeng Tapa), de 3e Hoek (T. Kasdegian), de 4e Hoek (T. Katima Bongko) en T. Api A pi. Vooral in het Z.O. van het gewest worden verscheidene mcren of plas- sen (danau of J6bak) aangetroffen, die zeer visch- rijk zijn, o.a. de zeer uitgestrekte L. Doling of Danau SCBoedjang, en de uitgestrekte L. Me- randjat. Het belangrijke meer Ranau werd reeds ver meld.

Do topografische dienst is sinds ecnige jaren in Palembang werkzaam en als resultaat zijner opnamen zijn reeds vele d6tai)bladen (1 : 25000) en graadafdeelsbladen (1 : 100.000) versche- nen van een groot deel der afdeeling Palembang- sclic Bo ven lan den, en in J914 een schetskaart van

het gewest in vier bladen (1 : 300.000). (Zi/¹ Jaarverslagen Topogr. dienst 1911 on 1912 cn~ Vbrsbig v. d. Permanonite Commissie voor op- nemings- en kaartceeri n gs work zaa m hcdw in Ned.- Indio over 1915). Hot klimaat is zeer warm in do benedenlanden en aangenaam koel in de aan de Barisan grenzenle streken; in do ken terin g komen mcnigmaal hevigo rukwinden met zware onweders voor; op de benedenrivieren hangt des morgens, vooral in den Oost-mocsson, dikwijls een zwarc mist.

De gezondheidstocstand liet in de laatste jaren te wenschen over door herhaakl optreden van cholera, die in 1910, 1911 on 1913 respctievelijk 4360, 1250 cn 1115 slachtoffers eischte, terwijl overigens veel koortsen, huidziekten en dysenterie voorkwamen, en in 1917 aan pokken onge- veer 600 personen overledcn.

De geniiddclde jaarlijksche regenval bedraagt te: Palembang 2663, TSbing Tinggi 3131, Soeroe- langoen 3103, La hat 3422, Bandar 2996, Batoe- radja 2944, Moeara Bliiti 2958 en Moeara Doea 2496 m.M.; de droogste maand is Juni te Soeroe- langoen met 135, Juli to Palembang, TQbing Tinggi, Lahat, Bandar, Batoeradia en Moeara Bliiti, met respctievelijk 105, 125, 123, 155, 126 en 126 m.M., en September te Moeara Doea met 120 m.M., terwijl de meestc regen valt in December te Palembang, Soeroelangoen, Batocradja, Moeara Doea en Moeara Bliiti (resp. 346, 36G, 364, 314, en 479 m.M.) en in Januari te TSbing Tinggi, Lahat en Bandar met resp. 438,489 en 337 m.M. In 1913 werden nog meer stations voor regen- waarnemingen opgericht.

Verkeer. De vele waterwegen vormen ecn goede ; verbinding met de kustlanden, voornl. van de hoofdplaats Palembang, met de binnenlanden ; deze tot 200 a. 300 K.M. ver bevaarbare rivieren zijn de natuurlijke wegen waarlangs de bevoiking zich heeft gevestigd. Het wegnctnet is in den loop der jaren aanzienlijk uitgebreid en verbeterd ; be- halve de groote weg, die Palembang via Moeara Enim, Lahat, T6bing-Tinggi en Moeara Bliiti, ver- bindt met Benkoelen (512 K.M.), zijn voor alle vervoermiddelen, ook voor automobielen, be- rijdbaar de wegen : a. Moeara Enim—Batoera- djá—Moeara Doea (181 K.M.) en Martapoera (27 K.M.), b. Batoerad ja—Loe boek Batang— Tandjoeng Radja (137 K.M.), c. Martapoera—Goenoeng Batoe (108 K.M.), d. Soegih Waras— Poelau Pangoeng (33 K.M.), c. La hat—Bandar—Pagar Alam— Tandjoengraja—KSpahiang (171 K.M.), / . Tfíbing Tinggi—Tandjoeng raja 28 ICM.), (j. Moeara Bliiti— Mooara Klingi (37 K.M.), λ. Palembang—Talang Bcctoetoo (14K.M.), t. Tandjoeng radja—Lembak (G4 K.M.), j. Loe- boek Bxtang—Prabbe Moelih (84 K.M.) en k. Moeara Bliiti—Sooroolingoon (142 K.M.). Voor vrachtkarron en lichte wagentjes zijn *nog* verschillende wegcn, zoowel in do beneden- als in de bovenlandon bcridj.baar. Bovendien, zijn of woiden nog voor automobielenverkeer geschikt gemaakt do wegen: a. Moeara Doca—Kroe (118 K.M.), b. Pagar Alam—Manna (92 K.M.), terwijl verder het makon van een verhidingsweg booggd word van Menggala (Lampongscho dis- / tricten) naar Martapoera on Bitoeradia/Sinds z 1907 is er een Gouvernemonts autoindbielen- diennt in liet leven geroepen — aanvankelijk in do bovenlanden, alleen voor het voorvoer van de post en van Gouvernementsreizigers (trajecten

Moeara 𐑦𐑦𐑦—Moeara Doca, Mooara 𐑦𐑦𐑦—Lahat—Pa gar Alant, en Lahat—Moeara Bliti), doch geleidlijk uitgobrcid ook over hot gewest Benkoelen, en mede voor particuliero reizigera en goederen, zoodat in 1913 de lengta van het wegennet, wa a rover de exploitatie zich uitstrekt, 1074 K.M. bedroeg. Het aantal vervoermiddelen neemt voortdurend toe.

Do in 1912 bsgonnen aanlcg van den spoorweg Palembang—Telok Betong, met eon zijlijn van Prabocmoelih naar Moeara 𐑦𐑦𐑦 was in Maart 1917 reeds zoo ver gevorderd, dat in Palembang het trajcet Palembang—Moeara 𐑦𐑦𐑦 (162 K.M.) in exploitatie kon worden genomcn; het gedeelte Praboemoelih—Batoeradja is onderhanden. De lijn begint bij de onder de hoofdplaats Palembang rcsorteerende kampong KStrapati, op den rechteroever der Moesi, bovenstreams de Oganmondong. Volgens de plannen zal de zijlijn Praboemoelih—Moeara Enim worden verlengd, bc zuiden Lahat, tot Tebat SSBsntoer, als voorlooppig eindpunt, aan don voet der Pasemah hoogvlakte; terwijl voorts beoogd wordt het cloortrekken van den spoorweg van Moeara 𐑦𐑦𐑦 via Lahat-Boengamas-TebingTinggi naar het bovenstroomgebied der Bliti en Ellingi en vandaar naar Benkoelen. Voor den spoorwegaanleg is een afzonderlijke emigratiedienst ingesteld, die gedurende 1914 totaal 2900 arbeiders van Java overbracht. In het geheel werkten er 5100 menschen aan.

Economische toestand. Aan den benedenloop der grote rivieren, waar de uitge- strekte moeraswildernissen op enkelc plaatsen zich tot 100 K.M. ver in het binnenland uitstrekken, is de bevolking schaarsch en wordt weinig aan land bouw gedaan. Zij heeft zich voornl. neergezet langs do rivieren zelve, is van daaruit bin nen go- drongen in de met oerwouden bedekte binnenlan- den, naar de hooge plateaux der berglanden en naaranderc door vruchtbaarheid uitmunten- de gebieden, die vooral te vinden zyn op. het heuvel- land, dat den overgang vormt van het bebergto naar de laagvlakte. De inheemsche bevolking heeft drie hoofdmiddelen van be st aan, n.l. in de eerste plaats land bouw, vervolgens inzameling van boschprod ueten, en handd. De belangrijkste cultuur is die van rijst, ged reven op natte zoo we 1 als op(l rogc velden. De droge velden (ladangs) hebben de grootstc uitgestrektheid, en doze ont- ginning draagt zuiver hot karakter van roof- bouw; in ver band hiermede is de boschvernieling zeer ernstig. De sawahs vindt men in de bsneden- landen in hoofdzaak op moerasgronden; in do bo ven lan den zijn die velden zoo we 1 van den regen afhankelijk, als bevoeid; vooral de PasSmah- en de Semendo-hoogvlfikto hebben uitgestrekte sawah-comj>lozen. De bevoeide velden in de bovcnstrekeii ondergaan geleidlijk uitbreiding, voornl nu sinds eenige jaren de aanleg van water- leidingen geschiedt met hulp en voorlichting van deskundig personeel van het Departement der B. O. W., dat tevens met de noodige opnamen voor ecu beoogde getijbcvloeiing in do nabijheid der hoofdplaats Palembang is beclast. De rijst- productio is onvoldoendo voor do behoefte van het gewest, zoodat in de jaren 1909 t/m 1916 jaarlijks gemiddeld 13 miljoen K.G. rijst uit Siam en Rangoon moest worden ingevoerd. Behalvo rijst worden ook djagoeng, suikerriet, cassavo en andero soorten van tweedo gewassen voor eigen gebruik aangeplant; do

kokoscultuur is zoo weinig beduidend, dat voor belangrijke bed ragen aan klappers en klappercrolio voor het gebruik binnen het gewest wordt inge- voerd. Als cultuurproduct voor de inlandsche markt verdiencn vermelding die van pinang, gambir en tabak. Pin an g wordt vooral geprodu- ceerd door de onderafdeelingen Ogan-Iilir, Ko- mering-Iilir, KomiSring- Oeloe en Moesi-Iilir : gemiddeld werd daarvan over het tijdvak 1909 — 13 ruim 4 miljoen K.G. per jaar uitgevoerd. De gambircultuur is van weinig betcckenis; eenigszins belangrijk is zij in Moesi-Iilir en Ra- was, onbeduidend in LSmatang Oeloe, TSbing Tinggien Ogan-Oeloe; de uitvoer beliep in 1912—'15 gemiddeld nog geen 300.000 K.G. per jaar. De aanplant van tabak is alleen van be lang in da onderafdeeling Moeara Doe a, waar jaarlijks ± 1000 pikoels wordt geproduceerd, die als Ranautabak in don handel gebracht, een goeden naam heeft; verder leveren de Pasemahlanden nog een weinig. De totale uitvoer, mecrendeels voor inlandsch gebruik bestemd, bedroeg in 1915 ruim 300 pikoels. Van ar^nsuiker, die voornl. in de onderafdeeling Ogan-Iilir wordt be re id, wordt; jaarlijks voor een waarde van 20 a 30 d uizend guldens uitgevoerd ; de uitvoer van aardnoten, afkomstig uit de afdeeling Ogan- en KomSring- Oeloe beloopt jaarlijks 2000 pikoels.

Als cultuurproduct voor de Europeesche markt verdient in de eerste plaats genoemd te worden de katoen, verroweg het belangrijkste uitvoer- artikel. Over de jaren 1910—16 werd gemiddeld *s jaars uitgevoerd 4% miljoen K.G. ruwe en ruim 300.000 K.G. gezuiverde katoen, en bewo- gen de prijzen, waarvoor dit product ter hoofdplaats Palembang door de handelaren werd in- gekocht, zich tusschen /9.20 en / 13.50 per pikoel. Binds eenige jaren wordt de katoen door een Eu- ropeesche firma ter hoofdplaats ontpit en ge- zuiverd voor de verzending naar Europa. Door het Departement van Land bouw worden, onder leiding van een landbouwkundig ambtenaar, sedert eenige jaren ernstige proeven genomen met het planten van verschillende inlandsche, zoowel als uitheemsche katoensoorten, te Moeara Enim en and ere plaatsen in het gewest, welko proeven door de Nederlandsche Handelmaatschappij financieel worden gesteund. De meeste katoen wordt geproduceerd in de onderafdeelingen Lematang-Iilir, Ogan-Oeloe, Lematang- Oeloe, TSbing Tinggi, Ba was, Komeriug- Oeloe, Moeara Doca en Moesi-Oeloe. De opbrengst, die zeer wis- selvallig is, bedroeg in 1909 ruim 43.000, in 1910 bijna GG.OOO, in 1911 bijna 85.000 pikoels, tegen ruim 50.000 in 1912 en slechts 47.000 in 1913. Tengevolgc van langdurige droogte en groote branden bedroeg de oogst in 1914 niet meer dan 25.333 pikoels, terwijl als een gevolg van den oorlog ook in volgende jaren de aanplant, die over hot algemcen afneemt, minder wordt. De uitvoer gaat grootendeels over SingaporCj

Javakoffie wordt door de iilieemscho bevolking gcteelcl meer speciaal in Pasemah, SSmSndo, Kisain, Ranau en Pasemah Ajer Kroh; robusta werd in de laatsto jaren aangeplant in L6ma- tang- Oeloe, L6matang-Iilir en andero st reken, terwijl Libcriakoffio ook liier en daar voorkomt. De prod uctio nccint sterk toe en steeg van S500 pikoels in 1909 tot 20.343 pikoels in 1915; hot grootste gedeelte hiervan gaat naar Java, slechts een klein deel naar andere ge westen in of buiten

Ned.-Indig; de uitvoer over 1915 bedroeg bijna 700.000 K.G. Naast de inlandsche aanplantingen hebben zich ook eenige Europeesche koffioo-der- ne min gen gevestigd, n.l. op de erfpachtsperceelen Pasoemah Estate, PagSr Alam, Pager Agoeng en Dataran. Kapok vindt men in de residentie veel aangeplant, het meest langs de oevers der Moesi en LSmatang; de uitvoer daarvan bedroeg over 1910—15 gemiddeld 177.500 K.G. per jaar. Als poper-producerend land betekent Palembang minder; da aanplant, voorn. in Ogan en Ko-ruSrang-Oeloe, beslaat 350 bouws; de productie over 1910—15 beliep gemiddeld 105.700 K.G. s jaars, terwijl over die jaren van Palembang werden uitgevoerd gemiddeld ruim 2.700.000 K.G. per jaar, grootendeels afkomstig van MSng-gala (Lampongsche districten). Voor uitroeiing van tijgers en van voor den landbouw schadelijk gedierte zyn van Gouvernementswege geweren aan de bevoJking in bruikleen verstrekt; lier- mede en op verschillende andere manieren worden tijgers, wilde zwijnen en klapperratten afge- maakt.

De bosschen leveren tai van goede houtsoorten en bevatten vele g3tah-prod ucerend e boomen en verschillende rotansoorten; inzaxeling van boschproducten (die vrijstaat aan de inlanders binnen het gebied hunner marga, dock waarvoor door niet-margabewoners 10 % van het ingezamelde, dan wel een b'paalde som voor een bepaalden tijd of voor een bepaalde hoeveelheid boomen moet worden betaald) is dan ook in dit gewest een zeer voornaam middel van bestaan. (Zie P. J. Kooreman: Het reclit der ini. be volkin g van de Buitenbezittingen oxn boschproducten in to za- melen, in Ind. Gids 1914 I biz. 476).

Als productiegebied van plantage rubber vervult Palembang nog een zeer ondergeschikte rol; de rubbercultuur (hevea) is nog vrij jong; veel is reeds aangeplant in de benedenstreken, doch eerst in Komering-Iilir en KomSrang-Oeloe is men sinds eenige jaren met tappen begonnen, en in 1917 werd te TjSmpaka (in Ko- mering-Oeloe) een inlandsche vereniging tot stand gebracht, die beoogt een fabriek op te richten voor de be- working der latex tot marktbaar product; als beheerder van het bedrijf zal een Europeaan optreden. Aan wilde rubbersoorten is dit gewest zeer rijk; het behoort tot de belangrijkste productie- streken van de Indioeng- rubber in Ned.-Indie. In 1914 bedroeg de uitvoer van plantagerubber (ficus en hevea) niet meer dan 7.490 K.G., terwijl die van dijloetoeng 3.392.000 KG. beliep, waarvan meer dan de helft naar Singapore haar weg vond. Tot de voornaamste boschproducten rekent men: gistah pSrta, mSlaboeai (of dSlaoetoeng), damar, gom kopal, rotan, hout, biga, was, boomschors (koelit bakau en koelit tSngar) en mSnjan; in 1910—16 beliep de gemiddelde jaarlijksche uitvoer: 21.000 K.G. getah pSrta, 6.683.000 K.G. mSlaboeai, 500.000 K.G. damar, 160.000 K.G. gom kopal, bijna 4 miljoen K.G. i- otan (hieronder: echter ook reeds een zeer groot deel aangeplant tot rotan), voor een waarde van / 30.000 aan rotan- stokken, 9000 K.G. was en 300.000 K.G. boomschors (voor be- reiding van looistof) en over 1915 en *16 gemid- deld voor / 170.000 aan verschillende houtsoorten. Van het inzajnelen van biga wordt hoofd- zakeJk werk gemaakt in de onderafdeelingen Moesi- Oeloc, Moeara Doea en Rawas, waar

jaarlijks ongeveer 700 pikools worden verkregen. Na het kappen van het houtgewas voor lad an g- aanleg vindt men dit product in het binnenste van do bamboekapal, wiarin het als een golei- achtige, doorschijnende massa voorkomt; ge- droogd heeft biga hot voorkomen van poreuzen grijzen steen, gelijkend op puimsteen; in water gelgd neemt zij, als een spons, veel daarvan op onder ontwikkeling van luchtballen. Uitvoer van biga heeft plaats naar China en Perzie, waar zij gebruikt wordt voor hot conserveeren van lijken; do prijs varieert tusssen f 15.— en f 20.— per pikool. Van monjan, die voorn. in Moesi- Iilir wordt ingezamld, bedroeg de uitvoer over 1910—13 gemiddeld ruim 1.400.000 K.G. per jaar.

Ultimo 1916 waren 55 perceelen woeste gron- den in erfpacht uitgegeven en aanvaard, met een oppervlakte van 123.786 bouws, waarvan nog slechts een twaalfal in exploitatie was, td we ten de genoemde koffieo-ndernemingen, een drietal rubber- en klapperaan plan tin gen (met s3r6) in de onderafdeelingen Hoofdplaats Palembang, en Banjoecasin en Koeboestrecken, en verder koffie-, kina- en theeo-ndernemingen in de onderafdeeling PasSmahlanden. De arbeiders op die ondernemingen zijn Javaansche contractanten (in 1916 1645 prsonen), en voor een klein deel lieden uit het gewest zelf.

Twee houtaankapondernemingen zijn thana werkzaam in de onderafdeelingen Banjoecasin en Koeboestrecken, en Moesi Iilir. Sinds 1913 zijn in het gewest twee houtvesters geplaatst in het belang van de noodige onderzoekingen en opne- mingen voor de boschrescrveering en boschex- ploitatie, een to Palembang, wiens ressort zich behalve over de benedenstreken van dit gewest, ook uitstrekt over het gewest Djambi, en de andere te Lahat, wien mer speciaal de bovenstre- ken van Palembang met de gewesten Bsnkoelcn en do Lampongsche districten als terrein zijn aange wezen.

Vogelncstgrotten komen bij de doesoen Saoeng Naga, aan den oevor der Sakarivier, in de niarga Blambangan (onderafdccling Moeara Doea) waar de zeer ruwo exploitatie door de be- volking van 4 rechthcbbende doesoens / 12.000 b. / 15.000 per jaar opbrengt; verder in de Kikim- streck (onderafdeeling Tebing Tinggi), in de Bo ven-Ogan en in L6matang-Oeloc (zie T. Kon. Aardr. Genootschap deel 20, No. 4, biz. 644).

De veetcelt wint meer en meer in belangrij- heid. Door selectie, verplichte castratie, invder van fokvee en deskundig toezicht wordt sinds conige jaren naar verbetering en vermeerdering van den veestapel gestreefd; scderL een twaalfal jaren is te Lahat een Gouvernementsvcearts geplaatst, wiers ressort zich sinds Juli 1913 be- paalt tot de gewesten Palembang en Banka (met tijdelijke toevoeging van Djambi, zonder KM rintji). De sterkte van den veestapel in het gewest beliep ultimo 1913 on ge veer 29.000 buff els, 29.000 ruideren, 1.000 paarden, 29.000 geiten, 6.000 schapen en 3.000 varkens.

Zeevischvangst wordt uitsluitend uitgeoefend door de bevolking der doesoen Soengsang (aan do monding der Moesi), met vaartuigen van bizon- drcr constructie (prahoe Soengsang), door de vis- schers zelven vervaardigd, en waarin rechtop staande, met het gezicht naar den voorsteven, wordt geroeid; ter bevordring dor zeevischerij

wordt tegenwoordig voor het inzouten van Rcgoringsswege goedkoop zout verstrekt. Verder wordt zeer veel visch ge van gen middels netton, fuiken enz. op de meren en plassen (danau en lebak) en in de rivieren der benedenstreken, terwijl in meertjes en vijvers in de bovenlanden eenige vischcultuur bestaat. In do PasSmahlan- den is een begin gemaakt met de teelt van goud- visschen. Aan gezouten en gedroogde visch were! over 1915 en 1916 uitgevoerd, gemiddeld voor / 150.000 *s jaars; de uitvoer van versche zocht- watervisch beliep in 1915 ruim / 300.000.

De mijnbouw is voor dit gewest van zeer groot belang, voornamelijk op petroleumgebied, en veelbelovend wat steenkolen betreft; de voor petroleum winning verleende concessies zijn in: a. LSmatang-Uir: Moeara Enim (in 1899), Lematang (1906), Soeban Djardjidj (1906), Li- mau (1915); b. Moesi-Ilir: Karang Ringin (1902), Ba bat I (1904); c. Lematang- Oeloe: Bandjarsari (1903), S51aro (1903), Arakan (1907), Ramok (1915), Raloen (1915), Tandjoeng Locn- tar (1915); d. Banjoeasin en Kocboestrecken: Lad an g Pait (1905), Sumpal (1912), we lke ter- rcinen alle door de Bataafsche Petroleummaat- schappij worden geexploitceerd. De gewonnen ruwe aardolie wordt midds pijplcidingen, die in 1913 reeds een gczamenlijk lengte van ruim 500 K.M. hadden, van de boorterreinen gevoerd naar den hoofdzetel dier maatschappij te Pla- d joe (ter hoofdplaats Palembang), waar in een raffinaderij met 1750 wrklicden worden ge- fabriceerd benzine, kerosine, motor- en smeer- olien ; een net van 250 K.M. eigen wegen der Maatschappij brengt de petroleumterreinen in ver binding met de algemeene verkeerswegen. In 1915 werden ruim 214.400 ton ruwe olie gewonnen, terwijl van eenige nog niet in concessie ver- kregen vergunningsterreinen nog afgevoerd wer- den ruim 52.800 ton ruwe olie. De in September 1913 voor de petroleumterreinen in Palembang over 1910 vastgestelde cijns beliep ruim / 544.000 De uitvoer van benzine, petroleum en petroleum- r6sidu bed roe g over 1911—*13 gemiddeld per jaar respectievelijk ongevccr 78 miljoen, 100 miljoen en 3.400.000 Liters.

Va) de voor het winnen van steen- on bruinkolen uitgegeven concessies kwamen nog slechts in ontginning de Bahangau concessie (sinds 1896) en de Boekit-AsSm concessie (sinds 1916); eerstgenoemde, gelcgen in de marga Darmo (onderafdccling LSmatang-Ilir), leverde jaarlijks eenige honderden ton, doch we rd na 1916 krach- tiger ontgonnen, nadat do Zwitsersche geoloog Hirschi daar rijkc steenkolcnlagen constateerde; de Bockit-AsSin concessie (in L6matang-Ilir en Lomatang-Oeloe) bezit een kolenlaag ter dikte van 19 meters a.a.n do oppervlakte van den bode in ; de kolen moeten van zeer goede kwaliteit zijn, in samenstelling gelijk aan anthraciet ; do opbrengst voox: 1918 we rd op 3000 ton per jnaan(l begroot. In 1917 word van Gouverno- mentswege de kolenmijzi Tandjoeng in L6ma- tang-Uir, op den linkeroever der finim gelegen, ± 14 K.M. bo ven strooms Moeara Enim (zuo uldaar) in exploitatie gen omen, en in September 1918 is door den Minister van Kolonien een wets- ontwerp ingediend tot wijziging en verhooging der begrooting van Ned.- Indie voor het jaar 1918 ten behoeve van do overneming door het kind voor ruim 1 miljoen gulden van de aan do

Exploratiemaatschappij "Lematang" toe behoorende mineconcessies Bahangau, Boekit As6m, Boekit Boenian, Socka Marinda, Boekit Koudi en Boekit Rin gin, alle in LSmatang-Ilir gelegen, in de nabijheid der genoemde mijn Tandjoeng, alsmede ten behoeve van den aanleg van eeno spoor verbinding tusschen Moeara Enim en Tandjoeng. Volgens dit wetsontwerp wordt do aan- wezige kolenvoorraad geschat op ruim 200 milli- on ton, waarvan $\frac{3}{4}$ gedeelte bruinkolen, en ongevccr $\frac{1}{10}$ gedeelte glanskolen, welke laatsto kolensoort in hoedanigheid bo ven alle andere tot nu toe in Ned.- Indie gewonnen kolen uitblinkt. Op de genoemde en aangrenzende terreinen zal een derde Landsteenkolenontginning worden geopend.

Ontginning van steenkolen door do inlandsche be volkin g heeft plaats in de marga Darmo (onderafdeeling LSmatang-Ilir) aan den oever der jfinim; in 1915 werden door do ontginners middels bamboevlotten naar de hoofdplaats afgevoerd 634 (in 1913 1904) ton steenkolen, en verkocht, voor het gebruik aan boord van stoomschepen, tegen / 6 a / 7 per ton, terwijl in 1918 die prijs reeds steeg tot / 20 per ton.

Bij Gouvernementsbesluiten van 2 Mei 1905 no. 8 en 15 December 1913 no. 55 werd het ten Westen van den weg Kroe—Moeara Doea—Batoeradjia—Moeara Enim—Lahat—TSbing Tinggi—MoearaBKti—Trawas—Moeara Roepit—oerolangoen—grens Djambi gelegen deel van Palembang voor het particulier mijnbouwkundig onderzoek gesloten. Sinds 1912 is van Reegeringswege een geologisch mijnbouwkundig onderzoek aan den gang naar de daar voorkomende lood-, goud- en kopererts in de onderafdccling Ba was, bij de Soengei Toeboeh en Soengei Kring ; het onderzoek langs de rivieren Roe pit en Rawas gaf weinig blyovende uitkomsten. Voor de uit- voering van diamantboringen in deze onderaf- deeling was in 1916 een in genieur aangewezen. Voorts had in 1916 nog een voorloopige mijn- bouwkundige verkenning plaats tot het opsporen van nuttige mineralen, in hoofdzaak steenkolen en petroleum, wat eerstgenoemd artikel aangaat, met het oog op do te verwachten behoefte van den Zuid-Sumatraspoorweg. Op de petroleum- terreinen, zoowel als bij de Gouvernements-ex- ploratie en exploitatie wordt in hoofdzaak ge- werkt met gecontracteerde arbeiders (Soenda- neezen, Javanen, Chineezcn, Bengaleezen), ter- wijl op de terreinen in de nabijheid van Moeara finim ook vele werkkrachten uit het gewest zelf worden benui. In 191G waren 2095 contractar- beiders op land- en inijnbouwondernemingen in het gewest werkzaam.

Op het gebied van nijverheid valt te vermelden do aanmaak van prauwen en do pottonbak- krijen te Kajoo Agoeng; bovendien treft men goede goud-, zilver-, ijzer- en wapensmeden aan, alsmedo kopergioters. De scheepsbouw bepaalt zich tot het makon van grootere en kleinere prauwen ; mot name zijn de pentjalangs bekend, staatsvaartuigen uit een enkolen boom ver- vaardigd, so ms GO voeten lang, en fraai beschil- derd. Aan spinnen en woven wordt gaandeweg minder godaan; het vlechten van rotanmatten, al of niet met ingebrande sierlijko lijnen en vak- ken, het ivoorsnijden en houtsnijwerk worden hier cn daar niet onverdienstelijk beoefend. (Voor liotnsnijwerk in de Ranaustreck zie Notn. Bat. Gon. di. 42 (1904), afl. 4, biz. 110).

De scheepvaart op de rivieren is behandelcl on- der Moesi; die de zeevaart zie bij hoofdplaats Palembang.

De handel concentreert zich vooral op de hoofdplaats Palembang, die te water en sinds enkele jaren ook te land, met de binnenlanden in gemakkelijke verbinding staat; als belangrijke binnenlandsche handelsplaatsen diencn genoemd Moeara /nim, Batocradja, Moeara Doea, Tebin g Tinggi, Talang Padang, Pa gar Alam, Moea- ra Bliti, SGkajoe, Lahat en Kajoe Agoeng (zie daarvoor bij de onderafdeelingen); op sommige plaatsen zyn het Chineezen en inlanders, die handel drijven, doch op enkele plaatsen is de kleinhandel geheel in handen van inlanders, meestal afkomstig van de hoofdplaats Palembang.

Bevolking. De bevolking van het go west telde in 1915 on go veer 1200 Europeanen, 7500 Chineezen, 4000 Arabieren en Klugaleezen en 742.000 inlanders. De inwoners der hoofdplaats verschillen in vele opzichten van die der binnen- landen; hier worden alleen deze laatste bespro- ken; over de eersten wordt gehandeld bij de hoofdplaats Palembang.

De binnen land schc be volkin g behoort tot het Maleische ras ; z₁ is vermoedelijk afkomstig van Malaka, en sterkver men gd- Vⁿ elementen; behalve de oorspronkelijke be vol- king, de Koeboes (zie aldaar), onderscheidt men de volgen de be volkin gsgroep en: a. de Komerin- gers, wier afkomst en taal Lampongsch is, be- wonende het stroomgebied der Ko in erin gri vier; b. de Lampor.gers, gevestigd aan de Masoedji- rivier; c. de Oganers, in het stroomgebied der Ogan; d. de Pasemahers in de onderafdeling Pasgmahlanden, in sommige gedeelten der onder- afdeeling Moeara Doea en in de zoogenaamde Ampat La wan g (onderafdeeling Tebin g Tinggi); e. de Ranauers, om het Ranaumeer, herkomstig uit de Lampons en Bantam; f. de jangers in Moesi-Oeloe en Tubing Tinggi ; de in Rawas en Moesi-Illir gevestigde be volkin g verraad t veel verwantschap met die der onmiddelJijk aangren- zende streken van Djambi ; de bewoners van LSmatang-Illir en van de streek tusschen de beneden-Moesi ei)de beneden-LSmatang dan ken hun ontstaan aan een verinenging van de be vol- king der benedenstreken met die der be ven- landen. Bij veel overeenkomst in maatschap- pelijke zeden en gewoonten vertoonen de hier genoemde ljevolkin gsgroepen toch groote ver- schillen in karaktertrekken.

De taal is het zoogenaamde Midden-Maleisch ; Lampongsch en R&djangsch wordt gesproken in de door die be volkingsgroepen bewoonde gebie- den. (Een lijst van 31 Hikajats en 25 Sairs in Not .v.h. Bat. Gen. deel 36 (1898) bijl. III).

Over het algemeen is de be volkin g van een rijzige gestalte; den meest forschen lichaams- bouw vindt men bij de Pasimahers en Rddjaal gers. In de kleeding is de Javaansche in vloed merkbaar; voor de mannen bestaat zij in een lakensch buis of een kabaai van gebloeid ka- toen, met een broek van gestreept katoen, waar- over steeds een saroeng gedragen wordt, en in den hoofddoek, die bij den veldarbeid met een toe- doeng wordt overdekt. Aanzienlijken dragen wel een wit katoenen vest en buis van zijde met goud door we ven, een zijden broek en een saroeng, opgehouden door een ledereu gordel met stalen

of zilveren slot on gesp, terwijl zij hat hodfd b J dekken met een kapje van katoen of stroo. Even- als de Javanen zyn zij met een kris gewapend, die evenwel niet van achtren gedragen, doch voor in den gordel gestoken wordt. Voor de vrouwen is de kleeding de badjoo van donkerblauwe of gckleurde stof en een geruic of gebatikte saroeng, bene vens een borstkleedje (keimbSn) en de sa- Idndang. Een zakdoek wordt over den schouder gchangen of opgevouwen in de liand gedragen; het hoofdhaar wordt evencens op Javaansche wijze opgemaakt. Goudcn, zilveren of hoornen oorsieraden zyn algemeen bij haar in gebruik. De won in gen zyn op palen gebouwd, meestal van hout, dikwijls ook van bamboe, en met palin- bladeren gedekt ; de won in gen der goeden zyn meestal van duurzaam houtsoorten (ijzerhout en tembSsoe)

gebouwd, soms met fraai snijwerk versierd, en gedekt met gcspleten bainboe, idjoek of met dakpannen. Zij zyn gewoonlijk verdeeld in twee door gordijnen afgesloten ver- trekken, voor woon- en slaapkamer dienonde. Eenige huizen tezamen vormen een doesoen, die in den regel aan den oevoer eener rivier ligt ; tijde- hijk door landbouwers bewoonde gehuchten noemt men talang. Een houten bidgebouw wordt in vrij wel a lie dorpen aangetroffen, als- mede het gemeentehuis, de bald, een groote, vcelal open houten loods, bestemd voor de bij- eenkomsten der bevolking en voor feesten.

De bevolking hlijdt den Islam, doch in enkele*[^] deelen van het gewest, met name in de onderaf- d eelingen PasSmahlanden en Moeara Doea, vindt men nog Heidenen, wier aantal evenwel afnemende is. Hoewel over het algemeen de bevolking als zeer godsdienstig mag worden aan- gemerkt, blijven de oude maatschappelijke instellingen toch nog zeer in eerc; in de beneden- streken heeft de Islam reeds meerdre inhcmische gebruiken verdrongen (o. a. bij het huwelijk) en valt er een streven waar te nemen om in die richting voort te gaan, terwijl er groote nctiging tot de bedevaart bestaat. Een en and er sluit echter niet uit, dat vcrschillende godsdienstige begrippen, die den Islam vreemd zyn, zooals vereering van de zielen der afgestorvenen, het gejoof aan zielsverhuizing (bijzonder in tijgers en krokodillen) nog steeds heerschen en dat bijgeloof overal nog veel voorkomt. Wat de zoogenaamde geestelijkheid betreft, do margaa- doesoengeestelijken worden door de be volkin g gekozen, doch aangesteld en ontslagen door do hoofden der onderafdeelingen.

De bekende vereeniging Sarekat Islam, die aanvankelijk in November 1913 een afdeeling ter hoofdplaats Palembang vestigde, telde ultimo 1914 reeds 10.000 leden in dit gewest. Door den democratischen geest der bevolking en haar solidariteitsge voel vond deze be waging er een vruchtbaren bodem, en in 1915 werden in alle onderafdeelingcji Sarekat Islam vereenigingen opgericht. Valsche voorspiegelingen door over- ijverige, minder eerlijke ljdcoelingen koesterende propagandisten, en wan begrip aangaande het doel der S. I., gepaard met een slechten rijst- oogst en de invoering der nieuwe inkomstenbe- lasting, gaven op meerdere plaatsen in hot gewest aanleiding tot botsingen met het bestuur. De in 1915 onder den in vloed der S. I.-be we- ging waargenomen uitbreiding van het Mo ham- medianisme onder de Heidenschc bevolking

[a

kw&m in 191G tot staan; zelfs koerden liden uit de Pasemahlanden, die hun verwachtingen als S.L lid (vrijstelliing van heerendiensten en bo-lastingen) niet vervuld zagen, tot hot houden- dom terug.

Algenien schrijft men de bevolkingder bin non-landen een zachte goardheid toe, eenvoud van zeden, en grooto verdraagzaamheid, een groote mate van zelfbewustheid, die zelfs voor trots en hooghartigheid kan doorgaan; zij is niet twist- zick, is bezielid met een groote zucht naar onaf- hankelijkheid, die licht tot weerspanningheid leidt; minder schoone karaktertrekken als vad- sigheid en onverschilligheid, geveinsdheid en w raakgie righe i d ontbreken even min, schrancler- heid en gevatheid kan men velen niet ontzeg- gen, en wclbespraaktlicid is een veel voorkomende eigenschap; onder de hoofden treft men er met een bijzonder helder verstand, en moed is een onmiskenbare eigenschap van velen. Het gebruik van opium, dat, naar verluidt, vroeger vrij algemeen geweest moet zijn, is tegen- woordig tot enkele streken in de Bovenlanden, en tot een gering aantal personen uit de inheemsche be volkin g beperkt. Hanengevechten en dobbelen zijn nog steeds geliefdc volksvermaken. Vlieger- wedstrijden vafien algemeen nog zeer in den smaak, en gaan met weddingschappen gepaard. Bepaalde standen of klassen komen onder de be volkin g niet voor; enkele lieden van adel treft men hier en daar aan, doch die zijn afkomstig van de hoofdplaats Palembang.

Geschiedenis. Verreweg het grootste gedcelte van het eicgenlijke Palembang wordt ingenomen door do landen, vroeger uitm&kcnde het Rijk van din naam, dat in 1823 en 1825 bij het directe Gou vernemens gebied word ingelijfd. Reeds betrekkelijk vroeg werden die landen door Hindoe's gckoloniseerd; evenals in vele streken in de binnenlanden van Sumatra zijn in Pale in- bang sporen optemerken van den invloed door doze vrecndclingen uitgeoefend. Zoo heeft men in de binnenlanden van dat gewest, vooral in de onderafdeling Lematang Ocloe en de Pasomah- landen, Hindoe-overblijfselen ontdekt (T. BaX.= Gen. XIX. bl. 3); zoo heet een der bergen van Pale in bail g, do D6mpo, in Maleische kronicken Mahamfroe, de naani van de verblijfsplaats van Indra, en dragen de goede geesten bij de PasSma- hers nog heden den naam d 6 w a t a. In 1911 werden bijdedoesoen Tan all Priock, onderafdeling Afoesi-OeJoc, 4 stonen bijlcn ontdekt, vermoede- lijk wapenci der oerbevoeing (Not. Bat. Gen. <U. 49. afl. 3 en 4, biz. 84 en dl. 50 afl. 1, en 2 biz. 5). De in de Lfiniatangstreck, tusschen Bfinakat en Mondong (L6 ma tang ilir) aangetroffen oud- heden, die volgens verhaal, afkomstig zouden zijn van het oude rijk van KeelSbong' Ocndan, welk rijk zijn zetel had in Tanahfbung en zich uitstreckte van Mondong tot Ba bat, zijn beschro- ven in Not. But Gen., dl. 42. (1904) afl. 2. Het schrift, in de binnenlanden nog we I gebruikt, het zoogenaamdo rdntjong (zie aldaar), schijnt van Hindoe-oorsprong. Het is echter oninogclijk te zeggen of er voor Palembang sprake kan zijn van een directe Hindoeekolonisatie uit hot vasteland van Indie; heeft zij plaats gehad, dan licit zij toch geenc beduidende sporen achter (zie OUD- HEDEN, DL, III, bl. 198); zeker is hot cohter, dat er uit Java inachtige Hindoeekolonien in het Palembangsche gesticht zijn, die haren stempel

op de be volkin g gedrukt hebben, welko in uiter- lijk voorkomn weinig van die der Javanen verschilt. Vooral in de binnenlanden, doch ook ter hoofdplaats, is do Maleische taal, door haar ge- bezigd, Javaansch gokleurd; ~~het Javaansch was~~ dan ook tielcns het inlandsche vorstenbestuur de hoofdtaal, hetgeen o. a. blijkt uit vcrschoidene bevelschriften van die vorsten. Zoo is een dergelij- stuk op een zilveren plaat gegraveerd en indertijd aan een hoofd der PasSmahers uitge- reikt, in gebrekkig Javaansch met Javaansche y ' r ' karakters opgesteld (T. Bat. Gen. IV. bl. 186, — 516; XXIII, bl. 517; XXXII, bl. 597, XXXIV, ~ bL 605; XXXV, bl. 209; Bijdr. t. T. L. en TO., : ' IVe Ser. X,

Ook de klceding der be vol-'; t, king is ongeveer gelijk aan die der Javaansche. •• Het is niet met zekerheid te zeggen, we Ike de ' betrekldngen waren tusschen de Hindoe-Javanen: en Hindoe-Sumatranen; volgens do overleve- ring zou Madjapahit op Java Palembang hebben vermeersterd en die streek door een stadhouder van Madjapahit bestuurd zijn geworden. De val van dat rijk schijnt ook de bekeering van den stadhouder van Palembang, — en daarmede ook van de be volkin g, — tot den Islam ten ga- volge gehad hebben, en geleid te hebben tot de onafhankelijkheid van dat wingewest, die ge- woonlijk in het midden der XVe eeuw gesteld wordt. Een ccuw later, in 1544, zou eene nieuwe kolonie van Javanen naar Palembang zijn over- gekomen en haar opperhoofd, Gedang Soera, een nieuwe dynastie aldaar gesticht hebben, die haar gebied tot in het Redjangscho en PasSma- sche uitbreidde, maar onder suprematie van, Bantam, op Java geraakte. Wij komen op vaster. terrein in den tijd van de aanrakingen der Euro-y e. > peers mot den Maleischen archipel. Vast staat b. v., dat, Loen de Nederlanders op hun eersten¹ tocht naar Indie in 1590 Bantam bezochten, korb^z te voren de Vorst van Bantam gesneuveld was op / een expeditie tegen den Vorst van Palembang, ■ door hem als vazal van Bantam beschouwd. De (-• f • ' ■- Rijksbestuurder van Bantam vroeg toen hulp- f aan de Nederlanders tegen Palembang, welk ver- zoek echter niet we rd ingewilligd. Van een daad- werkelijko suprematie van Bantam over Palem- bang is uit de archieven onzer Oost-Indische Compagnie niots zekers geblickcn; wel van een vijandelijko verhouding tusschen deze beide staten in de eerste he 1ft der 17e eeuw; o. a. over het bezit van Toelang Ba wan g (Lampongsche districten). Een twccetal vorsten, die toentertijd regeerden, zijn bijzonder te ken d: de Pangeran Sind an g Kin a j an g (1616—1628), wiens echtge- noote, Ratoe Sinoehoen, aan de bevolking wetten zou hebbon gegeven, die in onzen tijd als gewoon- terrecht bleven voortbestaan, en Tjindai Balang (1649—1694), die onder don naam Abd arRali- man den titel van Sultan aannam, welko titel daarna steeds door de vorsten van Palembang gedragen we rd, ofschoon de be volkin g hem den Javaanschen titel Soesoehoenan gaf. Aan laatst- genoemden Sultan zou het Palembangsoho rijk zijne organisatie to dankon gehad hebben. Onder het Sultansbcstuur waren de binnenlanden in afdeelingen verdeeld, gewoonlijk gevormd door het st room go bicd cenrivier, staando onder hoofden uit den adel benocmd, die of tor hoofdplaats verbleven en dan r a b a n * s genocmd werden, df onder den titel d j S n a n g zich in de binnenlanden begaven, hoofdzakkelijk om to zorgon dat

de opbrengsten, aan den Sultan verschuldigd, voldaan werden. Het bestuur in de binnenlanden werd gevoerd door niarga- en docsoen-hoofden, door de bevolking gekozen. De Vorst werd be-sohouwd a ls eigenaar van den grond, dien hij ten eigen behoeve deed bearbeiten, of aan bloedver-wanten en diSnaag^ afstond, terwijl het overblijvende tusschen de m&rga's en docsoen's verdeeld was. De be volkin g ,die deze landen be- bouwde, was tot heereidcnsten voor Sultan en Rijksgroeten verplicht; de Vorst bezat voorts het monopolie van een aantal winstgevende pro- duoten, die de be volkin g tot laagcn prijs moest leveren (t i b a n-t o e k o n), terwijl zij ook verplicht was, zekre goedcren van den Vorst tot zeer hooge prijzen te koopen tegen geld of pro- ducten, voor welke laatste de prijs door den Vorst werd vastgesteld. Aanvankelijk werd dezo ge- d won gen handel slechts cenmaal 's jaars gedreven ; in de latere tijden van het Sultansbestuur 3 of 4-maal *s jaars en tot nog meer verhoogde prijzen. Ook was het een gebruikelijk middel om aan geld te komen, dat de pilaarmat in vicren gekapt, en aan elk stuk de waarde van een geheel gegeven werd. Eindelijk moest de be volkin g nog basil (zie aldaar) opbrengen, een som voor verschillende voortbren geselen van landbouw en nijverheid en bovendien werden nog van tijd tot tijd belastingen en geschenken van haar ge- vorderd.

De Compagnic knoopte reeds vroeg (1617) betrekkingen met Palembang aan en had er sinds 1916 een koopman, maar in 1621 werd haar kan- *toor weder opgeheven en werd de handel op Palembang gsdreven met gaande ca komende schepen, terwijl de Palembangsche peper ook met inlandsche vaart- uigen te Batavia werd aange- bracht. Niet altijd was de verhouding tusschen Palembang en de O.-L Compagnic vriendelijk, vooral niet toen Mataram in het 2e kwart der 17o eeuw meer en meer in vloed in de Palembangsche zaken wist te verkrijgen. To ch werd in 1641 een contract tusschen de O.-1. Compagnic en den Pa- ng&ran van Palembang gesloten, waarbij de O.-1. compagnic het recht verkreeg in Palembang residentie te nemen op den rechteroever der Moe- si, schuin tegenover den Kraton en haar logo met gesclut te vOorzien tegen aan vallen van Portugeezen en van Mataram, a lies op verzoek van dsn Pangeran zelveu. Maar reeds weder in 1642 meende de O.-1. Compagnic gewapender- hand tegen Palembang te moeten optreden : een contract werd ten gevolge hiervan nog in dit jaar gesloten, waarbij de O.-1. Compagnic mono- polie-voorrechten verkreeg. Van het vestigen van een kantoor of versterkt huis kwam echter niets. Handelsbetrekkingen bleven wel bestaan, maar waren niet van groot be lang, althans niet wat betreft den handel van Nedcrlandsche sclie- pen op Palembang. In] G57 werden de betrek- kingen echter afgebroken ten gevolge van het afloopen van een tweektal Comjagnieschepen; een expeditie onder Van der La an nam in 1659 Palembang in, en de Sultan zag zich genoodzaak de etiching van een fort aan de Moe si te dulden en opnieuw aan de Compagnic het monopolie van den peperhandel toetestaan (contract 1662). Na de ontdekking der tinmijnen op Banka (1710) (zie BANKA, DI. I, bl. 162), dat reeds minstens sedert 1615 onder het al of niet betwiste gezag van den Vorst van Palembang stond, nam het

belang van den handel op dat rijk niet weinig x^oc; toch ontwikkelde de Compagnic daar weinig macht . . . en kostte het den Sultan Mahmood Ba- droeddin, die tijdens de vermcscering van Java door de Engelschen te Palembang geerde, niet veel moeite zich van de onzen te ontslaan. Een verraderlijke ovcrl van het fort bracht dat in zijno macht en bijna alle Nedcrlanders werden vermoord. De Luit.-Gouv. van Java Rafflesseisch- te voor de Engelsehe Comp., die in de rechten van Nederland getreden was, den toegang tot Palcm- bang, die hem echter door dep Sultan geweigerd word; een expeditie onder Gill(espio maakte zich in 1812 van Palembang meester, de Vorst vluchtte en zijn jongere broeder, Ahmed Nadjim-oeddin, word tot Sultan aangesteld. De gevluclite Sultan maakte het echter den Engelschen zeer lastig en in 1813 werd hij door den resident Robinson opnieuw, doch onder bezwarende voo rwaarden, op den troon geplaatst. Raffles weigerde die over- eenkomst te bckraehtigen ; de jongere Sultan werd weder in zijne waardigheid he rate Id en Badr-oeddin moest zich met de opbrengst van eenige landen als levensonderhoud (vreden stollen. Na het herstel van het Nedcrlandsch gezag werd de Vorst, die niet in staat was rooftochten uit de binnenlanden in B^nkoelen en de Lam pongs tegen to gaan, door den Regeeringscom- missaris Muntinghe in 1818 genoodzaak zijne rechten over de bo ven > enbinnenlanden van zijn rijk aan Nederland aftestaan. Kortcn tijd daarna verschen een gezantschap van Raffles, toen Luit.-Gouv. te Benkoelen, in Palembang, ten- einde den Sultan ovcrtchalen, zich onder de be- scherming van Engeland te plaatscn ; Nadjim- oeddin stonde daarin toe en teekende een contract, waarbij hij zich verbond, eene Engelsche bezetting te ont van gen. Toen Muntinghe daarvan kennis kreeg, werd de Engelsche afgevaardigde Salmoud, die de Britsche vlag had laten hijsehen, naar Batavia gezonden ; Nad jim-oeddin werd door Muntinghe afgezet en Badr-ocddin weder op den troon geplaatst. Deze maakte gebruik van ecne tijdelijke afwezigheid van Muntinghe om een aanslag op ons gezag voortbcridden ; in Juni 1819 word ons fort aangevallcn en ofschoon dn vijand werd afgeslagen, moesten de onzen Paleni- bang v^rlaten. Een expeditie onder Wo lter beck uit-gezonden, moest on verrichter zake terug- keeren, daar de verdedigingswerken bij Gombora (KSmbara) voor onze vloot te st. ; rk bleken. Een tweede expeditie onder Do Kock in 1821 was ge- lukkigcr; zij maakte zich meester van de verde- digingswerken bij Gombora (KCmbara) en aan de PSladjoce en drong daarna onghinderd tot do hoofdplaats door. Badr-ocddin gaf zich over en werd naar Ternate verbannen ; een zoon van Ahmed Nadjim-oeddin werd als leenvorst.tot Sultan aangesteld en aan zijn vader werd het vergund zich in de nabijheid der hoofdplaats Palembang te vestigen en den titel van Soesoehoenan aantenemen, onder voorwaarde, dat hij zich niet met het bestuur zou bmoeien. Aan deze voorwaarde voldced hij echter niet; ook liet de toestaud der be volkin g in de bovcnlanden, die door hare bestuurdjrs in hooge mate onder- drukG werd, zeer veel te wen sc hen over. De Regee rin gso mmissaris Van Seven ho ven sJoot nu met den Sultan den 18en Aug. 1823 een contract, waarbij den Vorst een vast inkomcn werd toegelegd, maar bestuur en rechtspleging grooten-

deels aan het Gouvernement getrokken werden. Nadat reeds door eenige verradclijke aanslagen de ontevredenheid der beide vorsten geblijken was, viel de Sultan in den nacht van 23—24 Nov. 1824 onze troepen aan, doch we rd zonder moeite afgeslagen; hij vluchtte naar de binnenlanden waar hij in 1825 in onze handen viel, waarop hij naar Banka verbannen werd; zyn vader was reeds vroeger naar Batavia verwijderd. Het Sultansbestuur werd nu geheel opgehoven en het gewest onder het onmiddellijk gezag van den resident geplaatst, die daarbij door een Rijkscapitein, FGrdana mantri, werd bijgestaan, terwyl in plaats (ler djenang*, divisie-hoofden (kapala divisie) warden aangesteld, die belast waren met het bestuur van de binnenlanden, we lke in groote afdeelingen (divisies) waren verdeeld. Zij hielden echter meestal ter hoofdplaats verblijven werden dan in hunne afdeelingen door adjunct-divisie-hoofden vertegenwoordigd. Doch ook daarna bleef de toestand in de binnenlanden onbevredigend; do FSrdana mantri en de rijks-grooten bleven de bevolking knocvelen, terwijl zij de door hen genomen willekeurige maatregelen voor bevelcn van het Nederlandsch gezag deden doorgaan, dat daardoor in minachting kwam, en dit te meer, omdat het niet in staat was invallen van niet onderworpen stammen, aan de grenzen der residentie wonende, met kracht tegen te gaan. In 1849 braken er reeds onlusten uit, die echter geen grooten omvang aannamen; con voorstel van den resident om Europeesche ambtenaren in de binnenlanden aantestellen en z66 op de jandelingen der hoofden toe te zien, — een maatregel reeds in het klein door hem toegepast, — werd door de Regeering afgewezen, totdat een uitgebreid opstand, in de binnenlanden onder Tiang Alam uitgebroken, haar de oogen deed open gaan. Nadat do opstand door onze troepen, onder aanvoering van luit.-kol. De Brauw, bedwongen was, werd de Ferdana mantri afgezet en verbannen; de divisie-hoofden en hunne adjuncten werden in 1846 lihgcschaft en de lagere volkshoofden onder de controle van Europeesche ambtenaren gesteld. Sedert is het gewest in ontwikkeling voortgegaan; eene samenzwering tegen ons gezag, in 1881 hoofdzakelijk door eenige afstammelingen der vroegere Sultans op touw gezet, en waaraan fanaticke Mohammedaansche in vloedcn niet geheel vreemd schijnen geweest te zijn, werd nog bijtijds voorkomen en onderdrukt. Zie E. B. Kielstra in Ind. Mil. Tijdschr. 1889, I, bl. JO]. Aan de naar aanleiding daarvan bij Gouvernementsbesluit van 31 October 1881 n° 9 verban non Sultansafstammelingen werd bij Gouvernementsbesluit van 2 Juni 1911 n° 4 do terugkeer naar him geboorteland toegestaan.

Op de grenzen van Benkoelen, aan de Oostelijke bcljngen en in de dalen en hoogvlakten van lcl gebergte, dat Palembang van de west scheidt, zijn verschillende stammen gevestigd, die wel aan den Vorst van Palembang onderworpen waren, maar toch eene groote mate van zelfstandigheid genoten en als „vrije grens-bewakers" be last waren met het handhaven der grenspolitic, het opvatten van vluchtelingen en het waken tegen vijandelijke invallen. Hunne verhouding tot Palembang werd geregeld door do Aloc van sindang mardka of regeling der vrijo grensbewakers, die aan Tjindai Balang wordt toegeschreven. Zoals reeds boven gemeld is,

zijn verscheidene piagBm's of bevelschriften der bestuurders van het rijk (o. a. van Ratoe Sinoehoen) aan hoofden in de grensdistricten gevonden. Ook na de opheffing van het Sultansbestuur bleef deze regeling den grondslag uitmaken van de verhouding tusschen het Europeesch gezag en do grensvolkoren, die echter meermalen zich aan stroomtochten op Gouv.gsbied schuldig maakten, waartegen herhaaldt tuchtigingen niet afdoende bleken. Dit Isidde achtereenvolgens tot inly ving van do grensstraken. In 1858 word tegen RSdjang Ampat La wan g en R. Ampafic PStoelai eene expeditie gezonden en werden deze streken aan het Gouv.gsbied toegevoegd; in 1861 werd Lebong zonder eenigen tegenstand aan het reeds ingelijfd gebied toegevoegd. In 1864 werden, op verzoek der hoofden, SSmendo, Kisam, MSkaku en Blalau op vredelievende wijze ingelijfd, en aan Palembang toegevoegd, met uitzondering van Blalau (bestaande uit ds marga's Batoe-Brah en Boeai Bfiloengoe), dat tot Benkoelen gebracht werd, evenals later SSmendo Oeloe Loeas. Eindelijk volgde in 1866 de PasSmahlanden, die na een hevige verzet ten onder gebracht en bij Palembang getrokken werden, behalve P. Oeloe Manna, dat aan Benkoelen werd toegevoegd, waartoo het geographisch behoort. In 1904 werden de onderafdeelingen Redjangan Lebong, en Sindangstreken saamgevoegd tot de onderafdeeling RSdjang en LSbong, van dit gewest afgescheiden en gevoegd bij het gewest Benkoelen. In 1906 word het vroegere Sultanaat Djambi, onderworpen in 1901—6, van dit gewest afgescheiden en tot afzonderlijke residentie verheven. De opstand van Djambi in 1906 breidde zich in het begin van October uit overdo aangrenzende deelen van Palembang. Vooral de onderafdeeling Rawas was toen con der brandpunten van het verzet. In het begin van Februari 1918 openbaarde zich eonig verzet in de doesoen Karta Moelia van do gelijknamige marga in de onderafdeeling Ogan-Ilir, dat echter onmiddellijk door gewapend optreden kon worden bedwongen. Zie verder op de namen der verschillende landschappen.

Bestuur. Administratief is de residentie Palembang verdeeld in de volgende, oik door een assistent-resident, behalve do Hoofdplaats Palembang waar een controleur zettol, bestuurde afdeelingon: 1. Hoofdplaats Palembang, 2. Palembang'scho benedenlanden met hoofdplaats Sekajoe, verdeeld in de onderafdeelingon: a. Moesi Ilir, b. Banjoearin en Koeboestrecken, c. Rawas, d. Ogan-Ilir, elk onder een controleur (of civiel gezaghebber), 3. Palembang'sche bovenlanden met hoofdplaats Lahat, be vattende de onderafdeelingon: a. Lematang-Ilir, b. Lematang-Oeloe, c. Pasoomahlanden, d. Tobing-Tinggi en e. Moesi-Oeloe, elk onder een controleur, en 4. Ogan-Oeloe en Komerin g, hoofdplaats Batoeradjia, samengesteld uit de onderafdeelingon: a. KomSring-Oeloe, b. Ogan-Oeloe, c. Mocara Doea en d. Koinering Ilir, elk onder een controlaer (of civiel gezaghebber. (Voor de afdeelingon en onderafdeelingon zie aldaar).

Behalve de hoofdplaats Palembang, die in twee districten is verdeeld, bestaat elke onderafdeeling uit 66n district, dat wederom verdeeld is in drie tot vijf onderdistricten (organiek 15 districtshoofden. (d6mang) en 40 onderdistricten-

hoofden (assistents-demang) (Ind. Stb. 1912 n° 233 en 1916 n° 20S), terwijl do raarga. indeeling gehandhaafd blijft- De marga's staan onder inlandsche hoofden (Pasirah), die den t-itel voeren van DSpati (die van Soengsang van: Ngabdhi), terwijl de resident hen, bij wijze van onderscheiding (wat gewoonlijk eerst na minstens 15 dienstjaren geschiedt) den titel van Pangdran kan verleen. Deze hoofden, door de bevolking gekozen, doch aaugesteld, bevestigd en ontslagen door den resident, dragen als onderscheidingsteeken een geheel met gouddraad gestikt hoofddeksel (kopiah), en een van het Gouvernement bij hunne aanstelling, ont vangen

... rotanstok met zilveren knop (voor Dgati's)

Wp gouden knop (voor Pangerans), voorzien van het Nederlandsche wapen. De marga's zyn verdeeld in doesoens (dorpen) onder een Pro at in, met den titel van Kria, Loerah of Ginda; de

*v -j P- Proatin van de door den Pasirah bewoonde

doesoen (de zoogenaamde Pasirah-doesoen), die dezen gewoonlijk bij ontstentenis ver van gt, voert den titel van Pembarab, Tjahaja-Depati, Kria- of Ginda-margi, Depati- of Kria-mangkoe. Ook de doesoenhoofden worden door de bevolking gekozen, doch aangesteld, bevestigd en ontslagen door de afdeulings-chefs; zij dragen als onderscheidingsteeken een kopiah van rotan (of resam, een varesoort), meer of minder met gouddraad versierd naar gelang de drager .C, -, n, Pmbarab of Proatin is. De doesoens zyn verdeeld in kampongs (wijken), onder een pSnggawa,

gekozen door de bevolking, aangesteld en bevestigd door de onderafdeulingschefs, en ontslagen (op verzoek) door dezen, of wegens wangedrag door den afdeulingschef; zij dragen een kopiah van rotan (of resam) met een smallen rand van gouddraad. Voorts kent men er nog xmidji-doesoens (op zich zelf staande doesoens) we lke r hoofden in rang gelijk zijn aan de doesoenhoofden; zij voeren dezelfde titels, doch zijn direct ondergesehikt aan het districtshoofd.

Pasar eindijk worden in Palembang genoemd de plaatsen, die in de nabijheid der Europeesche etablissementen zyn ontstaan en waar de vi-eindelingen (hieronder ook te verstaan de uit andere onderafdeelingen in Palembang afkomstige inlanders), in de binnenlanden gevestigd, bijeenwonen.

De districtshoofden genieten als Gouvernementsambtenaren vaste bezoldiging, ben eevens vrije woning of huishuurindemiteit, toelage voor bureau- en schrijfbehoeften, en daggeld voor reiskosten. De volkshoofden genieten geen bezoldiging; hunne inkomsten bestaan uit het recht op zekere persoonlijke diensten der bevolking (xaestaal afkoopbaar en voor de marga-hoofden reeds omgezet in de zoogenaamde koeli-boedjang gelden, / 1-per dienstplichtige en per jaar, door de hoofden geind en gestort bij den controleur, die maandelijks $\frac{1}{12}$ van het jaarlijksch bed rag aan de betrokkenen uitkeert), een aandeel in de door de rapat (inlandsche rechtbank) opgelegde boeten, en in verschillende heffingen als: pantjoeng alas (op de inzameling van boschproducten), s6wa-oetan (boschrechten) edwa-boemi (grondhuur), s6wa-soengei en s6wa Jbak-lfibong (visch- en mijnrechten) enz., benevens collecteloan van de door hen geinde belastinggelden.

De rechtspraak over de inheemsche bevolking

ter hoofdplaats, en over de Vreemde Oostorlingen in het gewest becrust bij den Landraad (onder een gegradueerd. Voorzitter) ter hoofdplaats, en bij do Magistraten; over do inheemsche bevolking buiten de hoofdplaats bij de rapat (de zoogenaamde ad at rechtspraak), onderscheiden in groote en kleinc rapat, bestaando uit de marga- hoofden als leden, en onder iciding van de Euro- peesche bestuurnde ambtenaren door onderafdeeling, of voor zoo ver de kleinc rapat betreft, ook van het betrokken districtshoofd, en in de rapat marga, bestaande uit de doesoenhoofden als leden, en voorgezeten door het jnargahoofd. De Landraad en de Magistraten spreken reclit in naam der Koningin, en volgens de bestaande wetten en reglementen; de rapats, welker samenstelling, bevoegdheid enz. tot nog toe word geregeld door het hoofd van gewestelijk bestuur, spreken recht volgens de ad at; als leidraad bij die rechtspraak wordt gebruikt de Oendang-Oendang Simboer Tjahaja, een verzameling van adatregelingen en voorschriften van Tjindai Balang en Ratoo Sinoehoen, in 1854 door den assistent-resident J. F. R. S. van den Bossche bijeengbracht, en uitgegeven door mr. L. W. C. van den Berg in Bijdragen t. T. L. en Vlk. Ve volgrees IX. Verscheidene daarin vervatte voorschriften ondergingen in den loop des tijds wijziging; zoo wordt de solidaire verantwoordelijkheid (adat tangoeng m\$ngoeng) niet meer algemeen gehandhaafd, worden bij huwlijken in de benedenstroken vrij algemeen de Islamitische regelen gevolgd, enz. ; bij misdrijven worden de straffen van het Inlandsch Strafvet- boek toegepast. (Adatrcchtbundel: V enXI) De hoofdelijke be lasting, in 1823 tegen een maandelijksch inkomcn van den Sultan afgekocht, en geheven van de mannelijke bevolking bo ven 16 jaren, bedroeg 6% van het inkomcn, en be lie p over 1913 / 1,324.000; de aanslag geschicdde per marga of doesoen. De inlandsche bevolking ter hoofdplaats betaalde bedrijfsbelasting (2 % van het inkomcn), welke in 1913 / 54.300 bedroeg. Sedert 1914 be talc n a lie personen tot de inlandsche bevolking in het gewest behoorende, een belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten, bedragende 40 cents van elck /10, met een minimum van / 2 *s jaars, (Ind. St b. 1914 n° 130); de aanslag over 1915 belicp / 1.617.926.

Onafhankelijk van de domeinrechten van het Gouvernement becrust bij elke marga (so ms doesoen) het uitsluitend bc8chikkingsrecht over de binnen haar gobied glegen onbebouwde gronden; het recht van ontginning dier gronden, zooncde tot in za me ling van daarop voorkomende boschproducten wordt uitgeoefend door de leden der gemeenschap, (de marga- of doesoen-bewoners); voor de uitoefening van dit recht kan met eenvoudige kennisgave aan het hoofd der marga of der doesoen worden volstaan. De inheemsche bevolking vaji buiten de marga mag daarbinnen slechts gronden ontginnen of boschproducten inzamelcn na daartoe verkregen toestemming van het margahoofd, die ze gewoonlijk slechts vrieent, indien geen rechten van anderen daardoor worden gcschaad, en tegen betaling van een zeker bed rag (s6wa boemi). Wordt de in ontginning gen omen grond door den ontginner verlaten, dan vervalt hij wederom aan de gemeenschap; echter zijn voor verschillende gronden als: oerwoud, oud bosch, jong bosch,

De rechtspraak over de inheemsche bevolking

sawahterrein enz. verschillende termijnen aange-
 onnen, bin non wolke de ontginning evontueel
 zijn ontginningsrecht nog kan laten gelden; de
 eerste ontginning behoudt het eigendomsrecht op
 de daarop geplante vruchtbomen. Erflijck
 individueel gebruiksrecht wordt verkregen door
 ontginning, schenking, koop en erfopvolging,
 zoomede door natekking. Verpanding is geoor-
 loofd : schenking en verkoop is alleen toegelaten
 aan inwoners der betrokken gemeenschap. In
 1916 werd uitgevaardigd een gewestelijke ver-
 ordening tegen het aanleggen van

cultuur in den Oost-Ind. Archipel, in T. Nijv. en
 Lbw. VIII, Nicuwe Scric III 1862 biz. 322;
 J. S. G. Gram berg: Schets der Keesam, Semendo,
 Makakauw en Blalau, in T. JBaL Gen. XV, 1866,
 biz. 446, en Pfiscmah. XV 21867, ~

H. Pauw ten Kate: Rapport van marga
 Semindo Darat, afdeling Kommering Ogan
 Ocloe en Enim, residentie Palcbang in. T. Bat.
 Gen. XVII. 1869, biz. 525; J. 8. G. GramUrgr ' Meddeeling
 omtrent het landbezit in het rijk
 van Palembang onder het voormalig Sultans be-
 bestuur, in T. v. N0v.cn Ldb. in N.I., XIII, 1868
 (Nieuwe Serie, deci VIII); Resume van het
 onderzoek naar de rechten op de on be bouwde
 gronden op Sumatra. Batavia, 1872; E. A. van
 Vloten: De Banaudistricten in de residentie
 Palcbang in T. v. N.I. II, 1873 biz. 28e; E. de
 Waal: Onze Indische Financier, VII. *-Graven-
 hage, 1884, biz 70 en V. biz 78; F. S. A. de Clercq:
 Eenige bijzonderheden over het Maleisch van
 Palembang, in T. Bat. Gen XXIII. 1876. biz.
 517; R. D. M. Verbeek: Topographische en ge-
 ologische beschrijving van Zuid-Sumatra, in
 Jaarboek Mijnwezen I. 1881, 1887 biz. 129 en 159
 en 1888 biz. 471; A. G. Valette: Aanteekeningen
 betreffende het bestuur in de binnelanclen van
 Palembang, met verwijzing naar de voornaam-
 ste op elk onderwerp betrekking hebbende be-
 palingen. Batavia, 1887 B. Kielstra: De
 uitbreiding van het Nederl. gezag op Sumatra.,
 in Gids, 1887, IV, biz. 256.; 拒. de Vogel: „Aan- : '“
 teekeningen betreffende het bestuur in de bin-
 nenlanden van Palembang enz. van A. G.
 Valette besproken in T. B. B. I. 1888, biz. 301.
 E. B. Kielstra: Bijdragen tot de geschiedenis van
 Palembang sedert 1848, in Ind. Mil. T. 1889, I biz.
 97, 195, 291, 395 en 495, en II biz. 105,203, 307 en
 419; L. F. Wcsly: De onderafdeling Rawas in T. B.
 B. 1889. III biz. 275 en 351; Mr. J. E. Heeres:
 Bouwstoffen voor de geschie-
 denis der Nederlanders in den Maleischen Archi-
 pel, III s-Graven hage, 1895, biz. 42, 108; / Koloniaal
 Verslag 1891, Bijl. F. F. E. — BZ

Kielstra: De ondergang van het Piiicmbangsche
 rijk, in Gids II 1892, biz 76 ; P. H. van der Kemp :
 De geschiedenis van een Engelschen raid op
 Hollandsch grondgebied in Gids, I, 1895, biz. 253;
 P. H. van der Kemp : Palembang en Banka .-,
 in 1816—1820, in Bijdr. t. T. L. en Vlk. v. N. I. ,
 Go Volgrecks, 7e 可也[: 190.0. biz, 331; Di' J.
 Urandcs: Piagems van f ' f "

Palembang, in T..

Bat.
 Gen. XLIII (1910) biz. 577; Mr. L. W. C. van
 den Berg: De Mohammedaansche Vorsten
 N.I. in Bijdr. t. T. L. en Vlk. v. N. I., decl 53,
 Reeks 6, IX, 1901, biz. 1; W. Hing man: Heriny , ((
 neringen uit mijn militaire loopbaan, in " X
 Spectator 1901 biz. 709,872 en 932, en 1902 blz. ^Qf ' 1 / ' 声、
 4 en 201; N. van Win gen: Een kijkje in
 binnelanclen van Sumatra; Tobing-Tinggi in 多ヒ、
 residentie Palcbang in „Eigen Haard 1902 biz." * 七底7
 250, 264 ; N. Macleod: De O. I. C. op Sumatra / ' (戸
 in do 17e eeuw, in Ind. Gids 1903 biz. 1246 en " ? ,
 1913, en 1906 biz. 199; H. A. F. Verza- 金 * ..
 Biding Van Funuijtku vuxiruuii uii vUUXLUL-C j
 Vordragen (Corpus Diplomaticum Neerlajido- / 殿
 Indicum), in Bydr. t. T. L. en Vlk. v. N. j, 7e... .. ;
 Volgrecks, 3e deel. 1907 biz. 347, en 350;
 sprääk in Indie (Voordracht in Indisch Gcnoot-
 schap op 27 October 1908, biz. 1—40); Rapport
 nopens den a an leg van S. S. in Zuid. Sumatra,

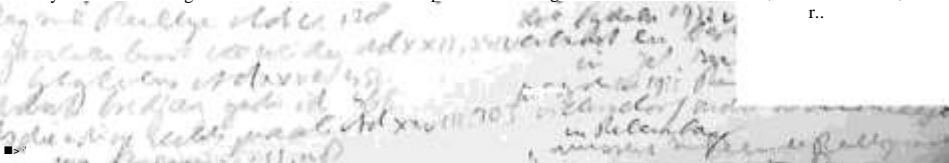
ladangs
 en

landbouwtuinen op teneinen, welke om hydro-
 ten voortkomen ; alsmedo tēgen het beplanteli
 met meerjarige gewassen van gronden, welke
 volgens de ad at slechts voor de tee It van voo-
 dings- en andere eenjarige gewassen, zooals
 katoen, bestemd zijn (Javasche Courant 1916
 n° 104), terwijl in Ind. Stb. 1916 n° 420 voorloo-
 pige voorzieningen werden getroffen tot bescher-
 ming van 's lands bosschen in Palembang. (Zic
 A. M. Hens: Het Grondbezit in Zuid-Sumatra,
 in Berichten en Mededeelingen ten behoo ve van
 de leden der Vereeniging van
 Binnenlandsch Bestuur ~ ~ ~ ambtenaren

bij het
 in Ned.-Indie, n° 5.1910;
 J. L. S waab, Inlandsche rechtsgemeenschappen
 en TV A' en 3.)

De werkbare mannelijke ingezetenen, behoo-
 rciido tot de inlandsche bevolking buiten de
 hoofdplaats Palembang, zijn verplicht tot het
 verrichten van hecrendiensten, tot een maximum
 van 52 dagen per jaar, en van gemeente diensten,
 waarvoor geen maximum bepaald is. De inlan-
 dsche bevolking ter hoofdplaats betaalt j 2 per
 jaar en per hoofd als we gen- en bruggen-be-
 lasting ; zij is uit dien hoofde niet tot het ver-
 richten van hecrendiensten verplicht. In Maart
 1913 word te Palcbang opgericht de Palembang-
 sche Volksbank, die rechtspersoonlijkheid
 verkreeg ; de reeds te Sekajoe (Moesi-Uir), Tan-
 djoojig Kadja (Ogan Uir) Jen Kajoe Agocng (Ko-
 * ~ ~ ~
 werden in dcze Volksbank opgelost; op'ultimo
 J 91.7 was a an spaargelden ruim / 83000, aan
 deposito-geklen ruim / 55 400 inglegd, ter-
 wijl het totaal der uitstaande leeningen ruim
 / 819000 beliep. Voorts bestaan in dit gewest
 margakassen (gecombineerd tot onderafdcings-
 kassen), waarin de verschillende ad at inkomsten
 werden gestort. In den loop van 1918 is o verge-
 gaan tot de installing van onderafdcingsrade II
 in clc on.dcrafdccl]gen KomSring-Iilir, Ogan-
 Iilir en Lcmatang-Uir, voornamelijk bestaande uit
 volkshoofden, die onder leiding van het bestuur
 over het gebruik van die kassen zullen beslissen.

Lilcaluur : \V. Marsden: History of Sumatra,
 3do edition, London, 1811; W. L. de Sturler:
 Proeve eener beschrijving van het gebied van
 Palembang, Groningen, 1843; W. L. do Sturler:
 Bijdrage tot do keunis enz. van hot Palcbam-
 bangsch gebied, Groningen, 1855; J. C. Baud:
 Palembang in 1811 en 1812, in Bijdr. t. T. L. en
 Vlk. v. N. I., 1ste decl, J 853, biz. 7; Jhr. Mr. J.
 K. J. de Jonge: De opkomst van het Ncederl.
 gezag in Oost-Indie, 1595—1610, V, biz. 256;
 J. E. Teyman: Handleiding voor de katoen-

1911); Mr C. van Vollenhoven: Het adatrecht van NWTIndië Leiden 1911, biz. 272; Over Katoen cultuur in Palembang: 1. A. J. Knap in Koi. Tijdschrift 1912, biz. 13, 172; 2. Overzicht van het Dept. v Landbouw, N, en H. over 1911, 1912 en 1913, C. D. J. G. van Setten: Eenige gegevens over de katoencultuur, 1911; D. J. G. van Setten: Het katoenvraagstuk in Ned-Indië en in het bijzonder in betrekking tot de residentie Palembang, in Koi. Tijdschr. 1e Jaarg. 1912 biz.

H. van Koi : Driemaal d wars do.or .Sumatra? W. L. en J. Brusse*s Uit- - gevernu 1914 biz 181; De Pepercultuur in de Buiten iMjzittingen, Landsdrukkerij, Batavia, 1913; E. Perelacr: De adatrechtspraak in de residentie Palembang, in Koi. Tijdschrift 1914 biz 451; J. O. F. van Sandick: De Spoorwegen in Zuid-Sumatra, in de Ingenieur van 7 Februari 1914 n° 6 biz. 103; De militaire actie in Palembang en Djambi, in Ind. Mi lit. Tijdschr., November 1916 n° 11; Verslag der S. S. en tram we gen in N. I. over 1916 deel I: aanleg S. S. in Z. Sumatra biz. 46; J. C. F. van Sandick: Het Verkeerswezen in Zuid-Sumatra, De Spoorweg-politiek, November 1917, (Praead vee voor de Eerste Zuid-Sumatra Conferentie)Adatrecht bundels: over ini. rechtspraak V en XI, over grondrechten: VI en XII, over margakassen VI, XI, over samenvoeging niarga*s VI, over hoofdenverkiezingen VII, over pepercul- tuur X., over godsdienst, ambtenaren en beamb- ten XII; De Handek beweging der B. B. 19147 1915 en 1916, in Aflcvering 14 der Medc- deelingen van het Bureau voor de bestuurszaken der B. B.; Houtexploitatie in Palembang, in Tectona October 1917 biz. 596; H. Philipp: De beteekenis en de toekomst van den mijn- bouw in Zuid-Sumatra in 1917 (Uitgegeven door de Zuid-Sumatra-Landbouw- en Nijverheids vereeniging. C.Jongres onderwerp I); Edu. Jacobson :Rimboelevcn in Sumatra in Tropische Natuur, 1917 biz. 1, 69, 93, 108, 125, 136 en 171 en 1918 biz. 17, 41 en 49, C. v.(I. V.

PALEMBANG. Hoofdplants der gelijknamige residentie, op 104° 45' 25" 35 O.L. v. Gr.cn 2° 59' 27" 6 Z.B. gelegen, op de beide oevers der *Moesi*, die lier 300 Meters breed cn 18 a 20 Meters diep is, met een be volkin g op ultimo 1915 van ruim 65.000 *zielen* (w.o. ± SOO Europeancn, 7000 Chineezen, 2200 Arabieren cn ± 200 Klin- galeezen).

Vroeger werd de plaats Lchar Daoen genoemd. De naam Palembang wordt volgens sommigen afgeleid van het Jav. woord „limbang*“, dat erts of metaalzuiveren beduidt (vroeger werd er stof- goud en tinerts gezuiverd), volgens andren van het woord dat aangespoelcd grond be- teekent.

De stad beslaat een oppervlakte van 137 KM.?
; *zij is* ruim 2* uur lang, doch land waarts in geen kwartier breed, en is aangelegd op een groep van eilandjes, gevormd door een mcnigte kreekjes, vooral op den linker Moesioever. Of- schoon op 83 KM. van zee gclegen, is liarc hoogte boven den zeespiegel niet meer dan 2 Meters. *Zij is* verdeeld in twee districten, te weten Palembang-Oeloe (op den rechter Moesioever) en Palembang-Iliir (opden linker Moesioever; onder- districten : Palembang-Iliir West en Palembang- Uir Oost), die wed er onderverdeeld zijn in kam- pongs of wijken, van welke 30 op den linkeroever

(kampong Uir) en 16 op den rechteroever der rivier (kampong Oeloe) liggen. Deze kampongs hebben verschilleudo nanien, doch zij worden bij het bestuur bijna allo door cijfers onderscheidcn. De grenzen der hoofdplaats, vastgesteld bij Ind. Stb. 1911 no. 505, liggen op den rechter Moesioever tusscheci de mondingen der AjSr Krama- san en Ajcr Pladjoc, cn op den linkeroever tus- seben de mondin gen der Soengei Itam en Soengci DjSdjawi.

Het voornaamste gedeelte der stad is de Tan ah Kraton op den linkeroever der Moesi, waar de in 1780 gebouwdo Kraton der vroegcre Sultans gelegen is; zij diende langen tijd als fort en tot verblijfplaats van het garnizoen, doch in do laatste jaren werden de muren geleidelijk afge- broken. In dit gedeelte der stad wonen de meeste Europeanen er aanzienlijke inboorlingen, en staan de kantoren der handelshuizcn, de bureaux van den Resident en van de andere ambtenaren. Nieuwe Europeesche wijken zyn ont- staan op de zoogenaamd Talang (aan den weg naar Talang Betoetoc) en op Talang SSmoet, Westelyk van de Kratonwijk. Een belangrijk gebouw is de steenen moskec, achter den Kraton gelegen, in 1740 opgericht, waarvan het bo ven- gedeelte, uit drie op elkander geplaatste da ken bestaande, op deels marmereu, deels djatihouten kolommen rust; de vier zijvlakken dragen drie- hoekige faces, met koranspreuken beschilderd, ter- wijl de vloer met marmcr goplaveid is. De minaret, een in 1753 gebouwde, achtkantige, 70 voefc hooge toren met drie verdiepingen, elk met een rondlopend balkon, staat afzonderlijk. Stroomafwaarts sluit zich bij de Elkratonwijk de handelswijk (16 Uir) aan, waarin tai van door Palembangers, Japanners, Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen gehouden toko's, en grootc pasarloosden, het middelpunt van den kleinban- del. In Kampong 3 Iliir (Lemahbong) bevinden zich Sultansgraven, in twee gebouwen, waarvan een in koepeJvorm opgetrokken; zij worden door de gemeente Palembang onderhouden. Op den Boe kit Lama bij Palembang vindt men het zoo- genaamde graf van Dzoc'l Karmain (Ale xander de Grootc) (zie aldaar).

De won in gen der inlanders zijn door een jaggcr omringd en van hout of bamboe, op hooge palen gebouwd ; diL laatste is noodzakelijk, omdat bij hoog tij het terrein grootendeeln onderloopt, vooral in Januari en Februari, ten tijd der tairijk Moesi- overstromingen. Sommige huizen, vooral die, wdke aan rijke Arabieren en Chineezen toe be- hooren, zijn van kostbare houtsoorten : Lejnbcsoe en ijzerhout vervaardigd, cn met pannen ge- dekt. Eigenaardig zijn de tallooze vlothuizen (rakit), uit plan ken en bamboe samengesteld, rustende op balken, met bamboe doorvlochten, soms met latwerk en met verguilde lijsten ver- sierd, cn aan den oever of aan palen in het water vastgemeerd, terwijl zij door een plan ken overloop met den oever ver bond en zijn ; soms Jiggcn *zij* geheel vrij in den stroom en moeten met prau- wen worden genaderd. Dikwijls bestaat een rakit uit verscheidene a an elkaar verbonden vlotten, waarvan een voor woonhuis, den ander voor win- kel client, en de derde een soort van binnenplaats vormt, terwijl men soms vlottende bad kame rs vindt. Het verkeer, dat vooral langs de rivier plaats heeft — zoodat deze wel eens de hoofd- straat genoemd is, terwijl de kreekjes dan do

zustraten en stegen vormen — is vooral levendig bij de rakits.

A* voornamc handelsplaats blonk Palembang reeds uit tijdens het Sultansbestuur, omdat ook toen reeds de handel der residentie zich vooral op de hoofdplaats concentreerde en zij van ouds reeds veel handel dreef met Malaka, Siam »n China, met Java, de Oostkust van Sumatra, Banka en Liüigga, en men verwacht dat zij in de toekomst de belangrijkste haven van Zuid-Su- matra, misschien van het gehele ciland, zal worden, daar zij nu reeds Belawan naar de kroon steekt. Door hare gunstige ligging is zij de grootste stad op Sumatra en een der bloeiendste handelsmiddelpunten van de Buitenbezittingen geworden. Gunstig is deze ligging in de eerste plaats omdat de Moezi juist tot hier nog voldoende diepte heeft behouden om door grote schepen te worden bevaren. Bovendien ligt de stad aan de samenvloeiing der groote rivieren Kornering, Ogan en Moesi, die met de hoogerop in de Moes vallende Lematang tot de best bevaarbare rivieren van Sumatra behooren en over een groote lengte gelegenheid bieden tot een op- en afvoerende prauwvaart. Verder gaat elk dezer rivieren door een gebied, dat zich door geschiktheid voor land- en (of) mijnbouw onderscheidt. Het stroomgebied der Moesi, dat een oppervlakte van ± 60.000 K.M.2 beslaat, kan geheel als achterland van de hoofdplaats Palembang worden beschouwd. De vele wegen, die hier uitkomen o.a. de bekende Lorokweg (zie LOROK), de verbinding met Benkoelen en de Lampongsche districten, bevorderen in hooge mate den aanvoer van producten, terwijl vooral de aanleg van het Zuid-Sumatra spoorweg niet weinig bijdraagt tot de ontwikkeling van den handel en de stad bij uitstek geschikt zal maken om hier alle producten samen te brengen en van hieruit te benoedigen heden te distribueeren voor de binnenlandsche bevolking en de Europeesche ondernemingen. Editor leveren de zandbank voor de monding der Hoe si en meerdere ondiepe gedeelten in de vaargeul in de Moezi groot bezwaren voor de vaart van grotere schepen, en wijl de resultaten van gedane waarnemingen aan de diverse rivier- armen geen succes doen verwachten van groote baggerwerken in die modderbanken, zijn onderzoekingen ingesteld aan de monding der Banjoasinrivier bij Tandjoeng Api-Api, op 55 K.M. afstand van de hoofdplaats Palembang (waar de uitgestrekte bassin wordt aangetroffen van 18 K.M. lang en 4 a 9 K.M. breed) naar de geschiktheid van den ondergrond der oeverterreinojaldaar; ingevnl bevredigende resultaten worden verkregen, bestaat er kans op het doortrekken van de naaste toekomst van den spoorweg van de hoofdplaats Palembang naar die streck, waar door deze plaats spoedig rang zal nemen onder de Occaaihavens van Sumatra.

Ter hoofdplaats Palembang vindt men eenige Europeesche handelslichtmen gevestigd, en agensschappen van de Nederlandsche Handelsmaatschappij en de Javasche Bank; voorts vele Chineesche, Arabische, Klingalesche en inlandsche handelaren, die groothandel drijven.

De inlandsche bevolking der hoofdplaats dan kt haur afkomst grootendeels aan een invasie van Avancin in de 15e eeuw, die zich met de schaarsche inlandsche bevolking vermengden; van daar dat de taal zooveel Javaansche woorden

bevat. Do add bestaat uit de afstammelingen van de vroeger regerende vorsten (van Javaansche afkomst en vermengd met Arabisch en inlandsch bloed) die de titels voeren van Pangran, Radèn, Masagoes, Kiaimas, en Tjilie; hun aanzien is in den loop des tijds geleidelijk totaal veranderd; de meesten zijn onbemiddeld, sommigen drijven handel of oefenen een ambacht uit; velen zijn als inlandsche ambtenaar in Gouvernements- dienst, en een steeds kleiner wordend aantal leeft van een geringe onderstand, door het Gouvernement uitgekocht. De Palembang is groot van gestalte en forsche gebouwd, van een zeer vrijmoedig, naar hooghartigheid zweemend karakter, geboron reden aar en pleiter, behept met een grooten afkeer voor dienstbaarheid, twistziek, driftig en lichtgeraakt, terwijl leugen- en bedrog en luiheid hem niet vreemd zijn; dock velen zijn bezield met zeer veel handelsgeest, zijn energiek en wellevend. De bevolking is zeer godsdienstig, tot fanatisme neigend.

Het sarak raga, vliegerwedstrijden, dobbelen, schermen (mentja) en hanekloppen zijn de meest geliefde vermaken en de rociwedstrijden op Koningin's verjaardag vormen steeds een gewaardeerd nummer van het feestprogramma.

Van opium en alcohol maakt de inlandsche bevolking geen gebruik.

De hoofdvesting der Arabieren, die deels verspreid tusschen de inlanders wonen, bevindt zich op den rechteroever der Moezi; deze Arabische kolonie dateert uit de laatste jaren der 18e eeuw, hoe wel Arabische zevaarders en kooplieden, die in de Middeleeuwen via Atjeh naar Palembang kwamen, er toen reeds den Islam brachten. Na Socrabaia is hier de grootste Arabische wijk van geheel Nederlandsch-Indie, en nergens treft men een zoo groot aantal Arabische kapitalisten; zij zijn groothandelaar en industrieel; de Arabische huizen te Palembang zien er netter uit dan elders, zij zijn grooter en beter gemeubeld dan die van de inlanders.

De Chinese wijk is gelegen op beide rivieroeveren; volgens aloude gebruik mochten de Chinezen niet op den wal wonen; eerst in later tijd werd hun vergund op den rechteroever, benedenstrooms van den tegenoverliggenden kraton, een kamp te bouwen; daar vindt men thans groote, hechte gebouwd steenen Chinese huizen, waarvan vele rijk gemeubeld, en tevens een steenen Chinese tempel; doch ook nu wonen nog velen op vloten.

Op den linker Moesioever, ter plaatse waar de kampong IV Ilir stond, is een nieuw haven- en douane etablissement verzeen aan welke steiger een drielc stoomschepen ligplaats kan vinden; sinds 1914 wordt te Palembang ook ha ven geld geheven. In het laatst van 1916 is door de staats- spoorwege exploitatie een veerdienst ingesteld op de Moesirivier tusschen de Ilirzijde en de Oeloe- zijde, voor de aansluiting op de van Kertajati (Oeloczijde) vertrekkende en aldaar aankomende troinen.

Over zee heeft de hoofdplaats Palembang verbinding met Batavia en Muntok door stoomers van de Koninklijke Paketvaartmaatschappij zes maal in do 4 weken, met Djambi eenmaal in de 14 dagen, en met Singapore door een stoomer van de K. P. M. (eenmaal *s weeks) en een stoomer eener Chineesche reedery (eenmaal *s weeksX terwijl op onregelde tijden een vrachtboot van

de Rotterdamsche Lloyd lading brengt en tankbooten de benzine enz. van de Bataafsche Petroleum maatschappij afhalen; voorts vervoeren op Europeesche en op inlandsche wijze getuigde zeilschepen (ook enklo stoomscheepjes) mede lading van en naar Palembang. Het aantal stoom- en zeilschepen, dat Palembang bezocht, bedroeg over 1908 t/m 1917 gemiddeld 1038 *s jaars, met een tonnenmaat van ruim 1 miljoen M²; daax tehuis behooren 32 zeeschepen met een inhoud van ± 3000 M²; bovendien vond men er ultimo 1910 ruim 3000 prauwen.

Als haven voor den algemeenen in- en uitvoer is Palembang aangewezen bij Ind. Stb. 1SS2 no. 240 (met de Juiplkantoren Soengsang en Pladjoë bij Ind. Stb. 190S no. 266), en voor den algemeenen handel werd het opengesteld bij Ind. Stb. 3913 no. 428.

De inlandsche nijverheid is in vergelijking met den bloeiendon handel van weinig beteekenis; zij beperkt zich tot de fabricatie van aardewerk, dakpannen en de bekende mcubelen. Inlanders vervaardigen doosjes in den vorm van allerlei vruchten en fraaie houten schenkladen en sigarendozen, die door Chineezen geveerd of verlaakt en verkocht worden. Eenige houtzagerijen en scheepstimmerwerven worden door inlanders, Arabieren en Chineezen gedreven; vooral in het vervaardigen van riviervaartuigen toonen de Palembangang groote bedrevenheid. Mooie zijden of balzijden kleedjes, dikwijls met goud- of zilverdraad doorweven, worden evenals het zeer gezocht kantwerk, door vrouwen en meisjes in huisindustrie vervaardigd.

Een groot deel der bevolking vindt zijn bestaan in de vischvangst.

De Europeesche nijverheid heeft zich ter hoofdplaats tot een vrij belangrijke hoogte ontwikkeld. Da Industrieele Maatschappij Palembang exploiteert een werkplaats voor herstelling van machinerieën, een scheepshelling (waar ook hekwielers in elkaar worden gezet), een scheepstimmerwerf, een ijzergieterij, een ijs- en limonade-fabriek benevens een drukkerij; te Pladjoë en Bagoes Koening (beide onder de hoofdplaats ressorteerende op den rechterrieroever) zijn groote raffinaderijen van de Bataafsche Petroleummaatschappij in werking, en in de laatste jaren werden twee groote Europeesche houtzagerijen opgericht.

Binds April 1906 bezit Palembang een gemeenteraad, waarvoor in 1913/14 een eigen gemeentehuis, dicht bij den Kraton, werd gebouwd.

Literatuur: Van Sevenhoven: Beschrijving van de hoofdplaats Palembang, in Verhandelingen v. h. Bat. Gen. 9e deci. 1823; W. L. de Sturler: Proeve eener beschrijving v. h. gebied v. Palembang, Groningen 1843; Schetsen van Palembang in T. v. Ned. Indie, 1846 no. J. B. Storm van 's Grayesand: De stad Palembang in -T. Bat. Gen. dcl V (1856); F. S. A. de Clerq: / De hoofdplaats Palembang in T. Kon. Aardr. Gen. 1877. II; J. A. van Rijn van Alkemade: De Hoofdplaats Palembang in T. Kon. Aardr. Gen. VII, le serie 1883; Mr L. W. C. van den Berg: Le Hadramout et les Colonies arabes dans l'Archipel Indien, 1886; E. Lau in Vragen van den Dag I, 1886; Rapport nopens den aanleg van Staatspoorwegen in Zuid-Suinatra 1911; Jc W.: Palembang, in Nederl. Zeeuwen 16 ei) 23 Fc-

< bruari 1918 no. 4 en 5

PALEMBANGSCH IJZERHOUT. Zie AFZELIA PALEMBANIGA.

PALEMBANGSCHE BENEDENLANDEN. Afdeling der residentie Palembang, onder een assistent resident te Sekajoo, met een oppervlakte van 53175 K.M.² en een bevolking van ± 376.000 zielen, waaronder 940 Europeanen en ± 9900 Vreemde Oosterlingen (1915). De afdeling is samengesteld uit de onderafdeelingen: Ogan-ilir, Banjoasin en Koehoestrecken, Moesi-ilir en Rawas (zie bij die namen); zij grenst ten N. aan Djambi, ten O. aan straat Banka en de Javazee. Zie verder PALEMBANG.

PALEMBANGSCHE BOVENLANDEN. Afdeling der residentie Palembang, onder een assistent resident te Lahat (zie aldaar), met een oppervlakte van 15543 K.M.² en een bevolking van ruim 220.000 zielen, waaronder ± 300 Europeanen en een 1000-tal Vreemde Oosterlingen (1915). De afdeling is samengesteld uit de onderafdeelingen: Pasooimahlanden, Tebing Tinggi, Lematang-ilir, LSmatang-oeloe en Moesi-oeloe (zie bij die namen). Zie verder PALEMBANG.

PALEMBHANG (KADJOE) (MAD.). Zie ODINA WODIER.

PALIK. Een 2500 M. hooge berg van den W. lijken keten van het Barisangebergte in de residentie Benkoelen. Met den ten O. liggenden Scrdang is hij verbonden door een rug, die de waterscheiding vormt tusschen den bovenloop van de Moesi en die van de Ketahoen.

PALIMA. Plaats in het landschap Bondaan aan de delta der Tjenanarivier. Zie CELEBES e. DE ZUIDARM, DI. I, biz. 465.

PALIMANAN. District van de controle-afdeling Ploombon, regentschap, afdeling en residentie Cheribon; met eene oppervlakte van 188K.M². Het district tot drieonder-districten met 4G dosa's met 687.000 inwoners, w. o. 50 Europeanen, bijna 1500 Chineezen en 20 Arabieren (oind 1905).

Nabij de gelijknamige districtshoofdplaats bevindt zich een fortje, waarvan het gamizoen in het begin dezer eeuw opgehoven is. In dit district ligt het spitstoppage Kro mo»g-ge bergto (tot 586 M.); aan zijn voet heeft men zwavelhoudende warme bronnen, die z66 geneeskragtige zijn, dat vele Inlanders en Chineezen er gezellig zoeken voor allerlei kwalen, o. a. voor beenwonden. Drie kilometer van de hoofdplaats ligt do suikerfabriek G6wpol./

PALING. Zie AAL.

PALMA(S) of Mian gas, naam van een tusschen Mindanao en onzo Talaut-cilanden gelegen eilandje, waarover een grensgeschied tusschen Nederland en America. Zie deel I, bL 826, en op MIANGAS.

PALMEN. Een grooto familie van eenzaad-lobbigo phnton, waarvan in Ned.-Indie ruim 20 geslachten inot een groot aantal soorten in het wild voorkomen en bovendien welo gekweekt worden. Hot zijn houtachtige gewassen met meo. it onvertakten stam en grooto, geveardo of waaivormigo, zoldon niet- of weinig-ingescheden bladeren, die aan den top van den stam bij elkaar zitten. Bloomon in enkelvoudige of vertakte bloeiwijzen, door een of jneer scheodon ontsloten. De bloomon zelf zijn 66n- of twee-slachtig en klein; zo vallon alleen door de grooto massa, in het dog. De vruchten zijn bes- of stenen- vruchtachtig. Palinen komen alloon in do hgoro

declen van den Archipel voor; planten van het hooggebergte zijn het niet. Bovendien zijn ze betrekkelijk niet algemeen in het wild. Afgezien van het geslacht *Calamus*, do Rotan, een kleinmonde palm, treft men zo in het wild niet veel aan, althans

veel minder algemeen dan in Zuid-Amerika. Een komt, produceert hij het meest sap (en suiker) uitzondering maakt naast de Rotan het geslacht in hogere stroken. In do vlakte kan op onge- *Metroxylon*, do Sago- palm, waarvan vooral in de veer 12-jarigen leeftijd (soms reeds 8—9 jaar) moerassig declen van het Oosten van den Archipel met de aftapping van het palmsap uit do bloem- plaatselijk groote complexen voorkomen; verder stelen worden aangevangen, in bergstreken ge- *Nipa* aan de kust en *Borassui* op enkele plaatsen aan woonlijk eerst op 15 jarigen leeftijd. De periode de Javaansche Zuidkust (Bosocki). De meeste pal van sap winning duurt meestal 3 jaar. Als ge- mon vindt men aangeplant in de nabijheid van de middelste kan worden aangenomen, dat van een inlandsche dorpen of in grooto complexen (*Cocos*), boom in het le jaar driemaal kan worden getapt. Hun nuttig gebruik wordt bij de afzonderlijke in het 2e jaar tweemaal en in het 3e jaar slechts soorten vermeld. Samenvattende moderne 66ns. Men kan rekenen, dat elke aftapping ruim, beschrijvingen van de palmen van Ned-Indio bestaan een maand duurt en dagelijks 2 bamboekokers niet; die van Britsch-Indie zijn echter in de laatste sap worden verkregen, bevattende eene hoeveel- jaren door O. Beccari in Annals of the Royal Botanic, heid arin-suiker ter waarde van /0,10— .30. Gardens Calcutta behandeld en afgebeeld. De berekeningen der bruto-opbrengst van een

PALMIET, PALMKOOL. Zie KALAPA, Deel II, boom zijn voor vcrschillende gedeelten van Java /27, 37, 81; bij geregelde cultuur, op biz. 255.

PALMWIJN. Dit is de naam voor het als drank 16' X IS' plantwijde, zou op 250 boomcn per benutte suikerhoudende — en na gisting spiritueuze bouw te rekenen zijn. (Ind Gids, Juni 1900). — sap, dat by insnijding vloeit uit de onryc De inlanders drinken het versche sap, uit ardn, bloemkolven van eenigo palmsoorten, in Indie klappor en lontar, zebr gaarne; het heet op Java bepaaldelijk *Ar eng a saccharifera*, *Cocos nucifera*, toek man is, lahang, legen, nira. Aan Europe- *Borassus jlabelljormis* en *Nipa fructi*, cans. Bij de anen wordt het nuttigen ervan des morgens als in deze Encyclopaedie voorkomende beschrijvingen gezondheidskuur al van ouds door de Indische dezer voornamo palmen, is ook van hun sap melding medici voorgeschreven bij verstopping en apruw. gemaakt, resp. bij Aren (DI. I, bl. 59), Kalapa (DI. II, Wanneer dit sap korten tijd staat, gaat het in bl. 255), Lon tar (DI. II, bl. G20) en Nipah (DI. III, gisting over; uit de suiker vormt zich alcohol en bl. 36). Ook andero palmen geven dergelijk zoet sap, koolzuur, ook begint spoedig azijnzuur opte- als *Altaea*, *Garyola*, *Corypha*, *Elacis*, *Mauritia*, treden. In dezen staat is het palmsap een in zeer *Phoenix*, *Haphia*; bij sommige dezer wordt echter de levendige beweging zijnd sterk troebel en palmsap niet door aftappen der bloemkolf, doch schuimend vocht van zuren reuk, dat in Indie door insnijden of doorhakken van den slam do broodbakkersgist pleegt te vervangen; mengt verkregen. Als in den stam van den palm eeno grooto men er meel onder, dan wordt dit bijna onmid- hoeveelheid zetmeel is afgezet, wordt dit, oplosbaar delijk geheel "vergist". Laat men de gisting gomaakt en in suiker veranderd, naar dat gedeelte doorgaan, dan maakt de alcohol voor azijnzuur dor plant gevoerd, waar hot voor de ontwikkeling plaats. Op die wijze verkrijgt men dan ook de van nieuwo deelen noodig is, hoofdzakelijk dus in de inlandsche azijn (tjoeka djawa), die gemeenlijk periodo van bloei en vruchtzetting, gelijk men ook troebel en onzuiver is en slechts 3—4 % azijn- zuur houdt. Distilleert men de gegiste toek, bij den sagoepalm kan waarnemen.

De eigenschappen der verscho „palmwijn" zijn terwijl dezo nog alkoholhoudend is, dan verkrijgt nagenoeg gelijk; het zijn verdunde suiker- men eeno soort arak — niet echter de gewone oplossingon, die bovendien wat gom, ci wit en arak, die op Java uit melasse, in China uit zouten bovatten; zij doen zich voor als held er rijst, gestoekt wordt. Het heet, dat op Ceylon kleurlooz of zwak geelgotinto vochten, aango- uit 100 deelen palmwijn ("toddy") 25 deelen arak naam slijmig zoet smakend en flauw van gour, worden verkregen, doch meer wordt daar ook Nauwkeurig chejnische analyses zijn in Britsch- het palmsap zoo gedronken of tot brune suiker Imlic met liet sap van den wilden dadelpalxn door ("jaggery") ingedampt. Meest dient daartoe in Harold E. Annett (Memoirs of the Department of Zuid-Indie de toddy van. *cocos*- en palmrapalm Agriculture in India (vol II no. 6 page 280) en door (lontar), in Bengalen die van den wilden dadel H. D. Gibbs op do Philippijnen mot dat van den (*Phoenix sylvestris*) en do kitoel of zg. sagoe nipah- on buripalm verricht (Thaalco- jiol industry (*Caryota urens*), in Malaka die van kabong (ar6n), of the Philippine Islands). Zij toon- den aan, dat het op de Philippijnen van nipah pn van den bari- vorsch uit de wond stroomende sap 15—17 % suiker palm (*Corypha elata*).

be vat en verder een weinig zouten, maar dal het Wil men van het palmsap een drank bereiden, spoedig in gisting overgaat en dan veel glucose bo die niet als „suikerwater" maar ietwat als Ein" vat, die door inversie van de suiker is gevormd. Op kan worden bestempeld, dan moet dus de suiker Java is de palmwijn van den ardn-boom verreweg het door gisting omgoot worden in alcohol, dooh belangrijkst, veel meer echter ter bereiding dor ardn- 7.66, dat er geon of weinig azijnzuurvorming bij suiker (zie aldaar), dan wcl om vcrsch of gogist plaats heeft. Do inlander heeft daartoe een gedron- ken to worden. De winning van hot ardn-sap praktisch middel gevonden in do voervoeging van sommige bittoro hasten en wort els, die de azijngisting on hot verdor bederf belemmeren;

op Java (bopaaldelijk te Batavia) dient hiervoor de baat eenor *Carapa* (babakan n6ri), in de Molukkon o. a. do wortol eener *Garcinia* (obat I sagoewcer). Aldus wordt dan de toek m a -

in

nis tot toe akkras, een meer op sterk bier dan op wijn gelijkende bedwelmede drank, welke 5—10 % alkohol bevat, en die men soma nog sterker pleegt te maken door het vocht to laten trekken met de bladoren van tabak en zelfs van katjoeboeng (DI. II. bl. 285). ■

Een groote rol speelt de „palmwijn“ in do Molukken, daar meest onder den Portugeschcn naam sagoewer. Rumphius beschrijft in het Amboinsch Kruidboek zeer uitvoerig twee wijn-dragende palmboomen, de „jagerboom“ of Ion tar en de „sagueersboom“ of goomoetoe, terwijl hij ook de toek-winning uit den klapperboom behandelt. Zijne beschrijving (DI. I. bl. 5 en 60), hoe de Balineezen e. a. te werk gaan bij het „teifferen“ of aftappen der boomen, en hoe zij den gistenden drank op verschillende wijze kruiden („obatten“), is z66 volledig, dat er nog heden weinig aan toevoegen is. Hij merkt vanden bereiden sagueerdrank op: „in 't schenken moet hij wat springen gelijk Rijnsche wijn, maar hij moot niet schuimen. De Europeesche nieuwelingen kunnen eerst geen smaak in dezen drank krijgen, ja houden den neus too als zij dien aan den mond zetten, opdat zij den sterken en bitteren reuk niet zouden gewaar worden, maar het is te verwonderen, dat deze afkeerigheid zoo licht overgaat, ja er zijn personen, en daaronder ook van hoogo qualiteit-, die hem liever drin ken dan Spaanschen wijn, ook maakt hij vaardig en aardig dronken“. Ook Ds. Valentijn vertelt ons gemoedelijk, dat de Hollanders, die den bitteren sagueer ordentelijk gebruiken, goeden eetlust houden, doch dat zij, die zich er aan te buiten gaan, hunne gezondheid verliezen en er uitzien of zij de waterzucht hebben.

PALMYRA. Zi© BORASSUS.

PALOE. Zelfbesturend landschap, ressorteerende onder de residentie Menado. Het behoort tot de Kajelische landschappen en ligt om het Z. gedeelte der Paloe baai. De grenzen zijn ten N., behalve die liaai, 3e landschappen Banawa en Tawaeli, ten O. Parigi, ten Z. Bdromaroc en Dolo en ten W. Mamoedjoe. De zelfbestuurder voert den titel Magaoe en is gevestigd in de kampong Paloe (zie aldaar), den zetel van den Europeeschen besturende ambtenaar. Nergens anders in de Kajelische landschappen heeft het bestuur zooveel moeite gehad om het gezag van den Magaoe overal te doen eerbiedigen, vnl. in het Tatanga kampong-complex en de onder den naam Pekawa bekend staande, dun bevolkte en moei- l'k toegankelijke streken van het Westergebergte. De bevolking is 16100 zielen sterk en vindt vnl. in den rijstbouw en de klappercultuur in de vruchtbare vlakte aan weerszijden van de Paloe rivier haar bestaan. Door de Paloevlakte wordt

een waterleiding van ± 25 K.M. lengte gegraven voor sawahbevoeiing; zij ontvangt haar water uit de Goembasa, nabij Pakoili; ± 3000 bouws kunnen daaruit bevoeid worden.

De verhouding van het zelfbestuur tot het Gouv. is geregeld op den voet der korte verklaring. Zie KAILL.

Literatuur : Zie het contract dd. 10 Febr. 1889,

Bijlagen van de handelingscn der Staten-Genccraal 1889—90; .Reize rondom licit eiland Celebes van C. Van der Kart : Uitgave v. h. Kon. Inst. v. d. i. T. L. eb V; kunde v. N.-I. 1853; Med. Enc. Bur. 'A I I bl. 85—205; Tyds. B.G. Seel LIV, afl. 1—2.

PALOE. Onderafdeeling der afdeeling Midden-

Celebes van de residentie Monado. Zij telde in 1915 ± 47000 zielen, waarondor ± 30 Europeanen en ± 70 Chincozon en omvat de zelfbesturend landschappen Paloe, Sigi-Biroemaroc, Dolo, Koelawi, etc.

PALOE. Plaats, gelegen aan do Paloebaai in het zelfbesturend landschap Paloe, afdeeling Midden Celebes, residentie Menado met in 1915 : ± 3400 zielen. Als havenplaats komt Paloe iiiet in aanmerking; do schepen moeten te ver van do kust ankren en door do land- en zeewinden, die steeds in deze If do richting Z.Z.O. en N.N.W. waaien, wordt con sterke golflslag veroorzaakt, die het lessen en laden bemoeilijkt. Deze winden geven echter aan de prauwvaart, welke door middel van de zoogenaamde beroa plaats heeft, gelegenheid de verschillende producten van het dal en de bergstroken af te voeren naar Donggala. Paloe was in 1914 het droogste plaatsje van geheel N.I.; er viel toen volgens vandaar ontvangen opgave, slechts 202 m.M. regen. Toch worden in do Paloe-vlakte ± 4000 bouw sawah beplant, die bevoeid worden door de steeds waterhoudende rivier Paloe en haar zijrivier Woenoe. Behalve do ertelke land- en zeewinden komen hier in Juli- September harde windvlagen uit het N.O. voor (de baroeboe), die keel- en oogontsteking benevens koortsen veroorzaken. Bij Paloe ligt over de 600 M. breede Paloe-rivier een staaldraad hangbrug (vroeger gierpont). Karrewegen verbinden de plaats met Donggala en Koelawi.

PALOE (PALOS) BAAI. Zeer diepe, ongeveer N.-Z. loopende, 30 K.M. lange en 7 K.M. breede baai op do Westkust van Celebes. Achter in do baai is de kust laag en gaat over een uitgestrekte, geleidelijk oplopende, met rijstvelden bedekte vlakte, door welke de Paloe-rivier loopt; de Westen Oostkanten zijn hoog en rijzen met een smal kustrif steil uit zee op tot een bergrug van 2000 M. Aan de oevers liggen verscheidene kampongs, van welke de voornaamste Donggala is (aan een vlak gedeelte van Tandjoeng Karang, den N.W. hock der baai) met een vrij goede recdc. Zie Zeemansgids dcbi IV.

PALOE*SCH. Zie TORADJA*SCHE TALEN.

PALOPO. Naam der onderafdeeling en hoofdplaats van de afdeeling Loe woe, gouvnt. Cj lobes en Onderhoorigheden. De plaats is voor con kwart eeuw door Van Braam Morris, in 1895 en 1902 door de Sarasins en in 1909 door Abendanon, bezocht en beschreven als cen belangrijk handelsplaats. Voor de gemeenschap met de schopen is een dam van 500 M. in zee uitgcbouw. Jjo plaats door de Sarasins „Venedig in Kot“ ge-noemd, ziet cr thans na onze vestiging netter uit, het riviertje, waaraan het ligt is gckanaliscerd, goede wegen voeren naar het binnenland en do oudc wal cromhcn is verwijderd.

Literatuur : Tijdschr. Bat. Gen. XXI (1889)

p. 499; Sarasins, Rcisen in Celebes I, 195 : Abendanon, Midden Celebes I. 66.

PALOWE of ROESA RADJA. Vrij dicjit bevolkt eiland ten N. van Flores (zie aldaar)!/

PALOWE. Zie VAARTUIGEN.

PALUDANUS (BERNARDUS), of eigenlijk Bernardt ten Broecke. Geboren te Steorwijk 28 Oct. 1550, overte te Enkhuizen 3 April 1633. Medicus en natuurkonner, tevens verzamelaar van naturalii, die, blijkbaar zeer bemiddeld, groote reizen maakte in de landen om do Mid-

dellandsche zoo en in 1580 to Padua jiromo- veorde tot Doctor; krygt van kcizor Rudolf II (zelf alohimist en astroloog) den titel Cornea Palatinus. Vestigt zich, na zijn torugkeer uit Zuid-Europa, a Is modicus eerst te Zwolle, dan to Enkhuizen : waar hij een kostbaar kabinet van zeldzaamheden aanloot, en in 1591 een boroop naar Leiden a Is botanicus van do hand wijst. Is in 1592—94 dogeen, die, na LINSCHO- TEN's terugkeer in zijn vadorstad Enkhuizen (3 Sept. '92), een zeer wozenlijk aandeel heeft in het voor den druk gereedmaken van diens Itinera rio., dat, met octrooi van do Staten- Generaal dd. 8 Oct. 1594, in voorjaar 1595 feitelijk gereed is, maar pas in begin 1596 in den boekhandel komt te Amsterdam. Tai van geografische, medische, zoologische en vooral botanische aanteekeningen toch staan, met het kenmerk „Annotatio D. Palud.", opgenomen voor, achter en tusschen cap. 1, (3 en 4; hier anoniem, wel door een vorzuim), 5—6, 23, 26, 31, 45, 49—53. Vooral de liatste, bijna a lie botanische, aanteekeningen op Linschoten'g eigen botanische cap. 49—53, zijn uitvoerig; doch zelf weer in hoofdzak ontleend aan het beroemde, in 1563 to Goa voor het eerst ver- schenen botanisch- medischo boekwerk van Dr. Garcia da Orta, „Samenspraken over de sim* plicia, de drogerijen en geneeskrachtigo stoffen van Indie,^ (Coloquios dos simples e drogas etc.), door Paludanus aangehaald als „Garcia ab horto", d. i. naar de Lat. vertaling door P.'s vriend, den Vlaamschen botanicus Ca.rolus Clusius welke het eerst verschenen was in 1567, en opnieuw in 1574, '79, en '93.

Terwijl Linschoten nergens in zijn Itinerario, of in het daarop als 2e „Boeck., volgend Reysgheschrift van 1595, ook maar even rept van zijn machtigen concurrent, Ds. Plancius to Amsterdam (zio dezon naam), noemt hij daar- entegen in de Optracht van dat „eerst. Boeck d'ltinerario" — aldus het Register — aan Heeren Staten-Generaal (kwansuis dd. Enkhuizen 1 Jan. 1596; inderdaad van ...? 1595), „don Hooch-ghleerden D. Bernardi ten Broecke, Medecijn dos or stadt Enchuysen" mot bijzondere onderschiding; en draagt zijn kaart van Ascension daarin (fol. 142) aan P. op.

Nog onmiddclijker was do mode-arbeid van Paludanus aan het slot van het Itinerario. Want de heele „Beschryvinghe van de gantsche Gusto van Guinea enz..... Volcht noch de beschryvinge van West Indien", dio, mot afzonderlijk titelblad (kwansuis alweer van 1596) als een Appendix het Itinerario afsluit, is, hoezeer anoniem, *voile dig* van Paludanus' hand : zoolals Tielo inelctijd hot eerst heeft herkend (Mdmoiro bibliographic etc., 1867, p. 91); Linschoten heeft hicrin slechts op onkcle plckken ictis toe- gevoegd. Door interne gegevens knn men bo- wijzen, dit Paludanus dit Appendix in 1594 heeft geschroven.

Andoro arbeid van Paludanus dan dozo go- wicidigo n edeworking aan Linschoten% bo- faamd bock, is tijdens zijn loven niel vorschonen. Een paar proeven van zijn hoogst omvangrijko wolonschappelijke correspondentio kanmenthans in druk vinden, twee Lat. brie von van P. aan Ortelius dd. Enkhuizen 22 Maart on 20 Doc. 1596 (zie J. H. Hossols, Abrah. Ortelii caet. epistuh, Cantabrigao 1887, p. 677—679 en

704—70G). Wat P. zelf cchter aan talloozo brie- ven tijdoiiH zijn lange loven van anderen had ontvangen, is „na zijn doodt ten grooten deele door onachtsaomhcit en onkunde van eenigo sijner magen" verscheurd, zoolals G. Brandt zogt in zijn Historic van Enkhuizen (1666, II, p. 28), dio ook zijn port ret en grafschrift geeft.

G. P. R.

PALWA. Zie VAARTUIGEN.

PAMAJANGAN. Zie VAARTUIGEN. **PAMALI.** Zio 飛MALI.

PAMANGKAT. Zie PfiMANGKAT.

PAMANOEKAN. District van het particuliere land Pamanoekan- en Tjiasemlanden, residentio Batavia, met eene oppervlakte van ± 348 KM² Het district telt 42 desa's.

De bo ven gen oe mde Pamanoekan- en Tjiasemlanden, gelegen in de afdeeling Krawang, verkocht tydens het Engelscho tus- schenbestuur, vormen het grootstc der particuliere landerijen op Java : zij zijn 330.000 bouws groot en telden op 1 Jan. 1913 eene bevolking van 218.000 zielen. Hunne oppervlakte bedraagt dus ongeveer een vierde van die van alle particuliere landeryen van Java, hunne bevolking ongeveer een tiende. Hunne verpondingswaarde is gesteld op / 5. 319.000. De landcn staan op naam van de Maatsch. ter exploitatie der Pamanoekan- Tjiasemlanden, waarvan echter het geheele aan- deelenkapitaal behoort aan de Anglo- Dutch Plantations of Java Ltd. De sederfc 1911 aange- legde bevoeiingswerken beslaan eene opper- vlakte van 41500 bouws. Vgl. Broersma, De Pamanoekan- en Tjiasem-landen (Batavia, 1912). De producten zijn hoofclzaakelijk rijst, katjang, klappers, ar^nsuiker, koffie, rubber, thee, kina, notemuskaat, peper en cubdbe; in de laatste jaren is men de tabakskultuur begonnen, maar deze schijnt wegens onvoldoende uitkomsten weder opgegeven : met goeden uitslag zijn proef- aan plantin gon van suikerriet uitgevoerd. Bij Ind. Stb. 1918, no. 236, zijn de gedeelten der in de afdeeling Krawang gelegen P. en Tj. landen aangewezen, welko tot het Landsdomein worden toruggbracht. Zie ook PARTICULIERE LAN- DERIJEN.

PAMATATA (ook genoemd Zuideiland en Pasi Tanete). Zie PASI TANETE.

PAMBAOEANG. Landschap, gelegen aan do W.kust van Celebes, behoorende tot de onder- afdeeling Madj6n6 der afdeeling Hand ar (Zie aldaar). Het bestaat uit 3 districten: Bonde, Adolang en Lalampaoea. Tot 1889 was Pam- baocang met Tjdnrana onder 66n bestuurder vereenigd; in dat jaar stierf dio vorst en we rd door zijno dochter opgevolgd, die gehuwd was met den vorst van Madj6n6. Wegens medeplich- tigheid aan den overval op onze bestuursvesti- ging te Macldjn6 in Juni 1906 is zij als zclfb- bestuurster afgotredon en verbannen. Tot dit landschap behoort nog de onderhoorigheid Ma- loenda. De bevolking bestaat uit 15000 zielen. Over het belang der plants Pumbaoeang of B&ba- boelo, zie L. v. Vuuren. Koi. Stud. afl. I.

Zieriauttr: Bijdr. voor T. L. en V. van N. I. 7e. Volgr. VIII, 1909, bl. 668] " : 了二

PAMIKASAN. Afdeeling on rogontschap der rosidentie Madoora, motendo ruim 542 K.M.². Het vormdo hot middelsto rogontschap on dor do Compagnio. Aan dit handelslichaam bowezen diensten waron oorzaak dat zijn ho of don — even

als de andere op Madoera — door de Comp, bevoencht werden bo von do regenten op Java, waar Daendels nog hot zijne aau toevoegde. Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement regelde bij overeenkomst do betrekking, waarin hot stond tot den panBmbahan, die zyn vazal was. Dit in- landsch zelfbestuur was het eerste op Madoera, waaraan een eind werd gemaakt. Nadat de laatsto panSmbah&n, Mangkoo Adinigrat, in 1842 go- storvon was, berustto tot den dood van Pangdran Adipati Arja Soerja Koesoema in 1853 het regent- schap in diens handen, waarna het voorloopig Gouvernementsbeheer aanving. Krachtens Ind. Stb. 1857 no. 44 vestigde zich ter hoofdplaats een resident, wien het gewestelijk bestuur over het eiland Madoera, afgescheiden van de resi- dentie Soerabaja, werd opgedragen. De organi- satie van dit regentschap, geheel als een regentschap op Java, dateert van 1858 (Ind. Stb. no. 54).

De afdeeling Pamekasan is do kleinste van het gewest en haar Westgrons valt nagenoeg met het midden van het hoofdeiland samen. Zy is de derde van het Westen uit gerekend en van het Oosten uit de tweede. Begrensd wordt zij: ten Zuiden door de zee; ten Oosten (Noorder- helft) door de afdeeling Soemenep en (Zuider- helft) door de zee; ten Westen en ten Noorden door de afdeeling Sampang. Zij vormt een co- ntrde-afdeeling, eveneens Pamekasan genaamd en be vat sinds de jongste gewestelijke admini- stratieve organisatie, waarbg met ingang van 1 Januari 1914 het Noordelijkste district Waroe bij de afdeeling Sampang gevoegd werd, slechts 3 districten: Pamekasan, Boender en PegantS- nan. Het aantal des&'s bedraagt 171. De afdee- ling is grotendeels overdekt door heuvelen van kalk- en mergelformatie. Tusschen Omben on de Ooetkust breidt zich een vlakte uit, die in het Westen 50 M. boven zee ligt en een der voor- na a juste is van het heol© eiland; de hoofdplaa is daarin gelegen. Ten Zuiden van Pamekasan en een weinig ten Westen van den grooten postweg komen op verschillende plaatsen lichtkoolwater- stofgassen met tamelijke kraoht te voorschijn, die bijna voortdurend branden (Zie onder BRANTA). Een bruinkoollaag komt voor in hot district Pegantenan; deze mxneraal is dof van kleur en minderwaardig van soort. De afdeeling is arm aan water; hare voornaamste rivieren — of, wil men, beken — zijn : de „rivier van Pam6- kasan“, in haar benedenloop den naam dragend van Samedangan en Madjoengan; zij ontlast zich aan deZuidkust in zee door de koewalaPadele- gan; de kali Boendgr, waar het gelijknaraig plaatsje aan ligt; deze is door haro zijtakken de Tjapak en de Band an verbonden aan do k. Boengkaling, welko wat Noordelijker dan de k. Boender op de Oostgrns der afdeeling in zee vloeit; alle vier laatstgenoemde rivieren stroo- men geheel dan wel ten deele door het moeras Mangoenan, waar de Boender ook wel k. Ma- ngoenan naar heet. De zeekust vertoont de eerste versmalling van het eiland Madoera van West naar Oost. Daardoor is gevormd de „bocht van Pam6kasan“ die Westelijk aauvangt bij den „hoek van Pam&kasan“ of Tandjoeng D&to. Het zee water wordt voor den zoutaanmaak benut (zie onder BOENDER). Waar de zeekust rotsig is, leveren hare hollen veel eetbaar vogcl- nesten. De groote postweg komt deze afdeeling binnen bij Tandjoeng, loopt via Branta op de

hoofdplaatB aan, van waar zij mot eon van Noor- delijk aliengs in Oostelijk ovorgaando richting de afdeeling Soemenep ingaat.

Rondom de hoofdplaats is hot terrein good geirrigeerd. (de Samiran werken), zoodat do op- bren gst van den akkerbouw daar dan ook tame- lijk bovredigend is; overigons geschiedt de teelt meest op drogo velden. Zij omvat vooral aard- vruchten, djaogeng en rijst; van deze laatste moet evenwel nog heel wat van Java ingevoerd worden. Zoutmaken, vischkweeken, akkerbouw, vogelnestplukken, visclivangst en han del zijn de middelen. van bostaan.. Een zeker deel der be volkin g zoekt elders zyn levonsondorhoud. Europeesche ondernemingon van landbouw — vroeger werkto in het Zuiden der afdeeling do suikertabrick Teedja — zyn er tegenwoor- dig geene.

PAMEKASAN. District van de controle-af- deeling, het regentschap en do afdeeling Pamekasan, residentie Madoera; met een oppervlakte van ruim 261 K.M.² Het heeft 3 onderdistricten en 76 desa's. 77-/, . ?

PAMEKASAN. Hoofciplaats van de residentio Madoera en van gelijknamige afdeeling en regent- schap en als zoodanig de zetel van den resident, den regent en ien controleur. Het is eene zinde- lijke, welvarende, ongeveer 30 M. bo ven den zee- epiegel gelegen plaats met flink residentiohuis, traaije aloen- aloen, een paar nette, zeer drukko pasars, een groote centrale inlandsche gevan- genis, en eenige vorstelijke graven. Haro gren- zen zyn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 137. De plaats telde volgens de opneming van 1905 ongeveer 8500 inwoners, waaronder ±160 Euro- peanen, 670 Ohinezen en ± 400 Arabieren. De beide laatste rassen hebben er elk hun eigen wijk.

Het station der Madoera-stoomtram is iets buiten do kom der hoofdplaats a^n den grooten postweg naar Sampang gelegen./*?

PAMENANG. Balisch district van de onder- afdeeling West-Lombok, afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok/

PAMEUE. Landschap in de bovenstre ken van de onderafdeeling Meulaboh, afdesling Westkust van Atjeh, met slechts 68 gregistreer- de mannen. In 1911 werd Pameue vergroot met hot landschap An de. Beide maakten vroeger deel uit van de voormaligo federatie Kawaj XII. Oel'ebalang is Toukoe Radja Ila, wiens korto verklaring dd. 11 Mei 1914 werd goedgekeurd en bevestigd bij Govvts. besluit van 17 Febr. 1915.

PAMEUNGPEUK. District met gelijknamigo hoofdplaats van de contrde-afdeeling Tjika- djang, regentschap en afdeeling Garoet van de Pre an ger regen tschappen met eeno oppervlako van 610 K.M.², 4 onderdistricten en 16 desa's. Vroeger (v66r 1913) heetto dit district NGgara. In dit district ligt, niot ver van de hoofdplaats, de eenige aanlegplaats voor schepen aan do open Zuidkust der Prcanger, genaamd Tjilaocteu- roun.

PAMOEKANBAAI. SmaUc, 17 K.M. om de West inloopende baai op do ©ost&ust van Borneo, beN. straat Laoet, waarin vcle rivieren uitloopen, o. a. de MSnoengoel en Sampanahan. De oovers bestaan uit modder met bakau bcgrocid, alleen de hock Samalantakan, aan den Zuidingang der baai, waarop een vrij groote Badjaukampocng ligt, heeft zandstrand en. hoek Pamoekan aan den Noordkant is rotsig; v66r de oovers liggen

uitgestrekte modderbankew mot weinig water. Do baai heeft matige diepten mot een dikko laag rivierslib, wlcke op een ondergrond van koraal rust; op de vóór de baai gelcgen ondiepten treft men steenen, hard zand en modder aan. Zie Zeemansgids deel IV.

PAMOR. De natuur levert het ijzcr hoogst zelden in dien toestand, welke een onmiddellijko verwerking gedooft; do meteorieten bevatten zulk gedegen ijzer (d. w. z. ijzcr, dat niet mot andere elementen chemisch is v e r b o n - d e n), verontreinigt met nikkel, kobalt en andere motalen. Pamor is een Jav. woord dat, in dezen zin mengmetaal, mengijzer beteekent (w o r = vermengd) en waarmede worden aangeduid de wapens van dooreengc- smede en donker en lichter gekleurde ijzersorten ; na afloop der smeding en be- 兩ling wordt de lichtere kleur in hare verschillende figuren to voorschijn geroepen door het plaatsen van de klingen in een b 可fend vocht. Het eigenlijke b 可i pamor uit onze Oost is meteorijzer, dus het ijzer uit op aarde gevallen meteorieten, hetwelk aan hetnikkel, dat het be vat, zijne blankere kleur en grootere smeedbaarheid ontleent; dit meteor- ijzer wordt tusschen twee stukken gewoon ijzer tot 66n kling versmeed. Tot dusver zijn van Java vijf vindplaatsen van meteorieten bekend: Prambanan, Tjab6, Bandoeng, Ngawi en Djati- P 5ngilon. Over meteorieten van de overige eilan- den van den N.-L archipel is tot heden niets bekend geworden (Jaarb. v. h. Mijnwezen 1886, wet. ged.). Gowoonlijk echter wordt dit meteor- ijzer ver van gen door eene 66k lichter gekleurde soort ijzer, die hoofdzakelijk gevonden wordt in de Bergen van Torongkoe en Oesoo in het landschap Locwoe, aan do golf van Boni; het ijzer, dat met bovengenoemde soort tot pamor wordt verwerkt, komt voor in de bergen om het Matano-mcrr en de Tomori makon van een en ander hunne beroemde zwaarden, pangko. Ook op Timor en op Billiton zou pamor gevonden worden. Vervalsching van pamor heeft plaats door tin met gewoon ijzer samen te smeden.

In Britseh-Indie kent men het met pamor cenigszins vorwanto w o o t z, dat, door do Perzen voora), tot do vermaarde gedamasceerde klingen verwerkt wordt om dat men verkrijgt door samensmelting van magneetijzer uit Hyderabad met het metaal uit hot bruinijzerorts van Indore en door langzame kristallisatie, waardoor, oven- zeer na bijtling door eenige scherp vocht, hot j a Ti Ji a r of do natuurlijke beblooming van het ijzer to voorsebijn treedt.

Voor Java zie de uitvoerige verhandding van wijlen Dr. Groneman in het Ind. Archiv. (Ethnographic XIX nn XXI, 1910 on 1913) en J. A. Loober Jr., Techniek en Sierkunst v. d. Ind. Archipel, VIII. Het Motaalwerk. Amstordam 1916.

PAMOTAN. District van do controlo-afdooling, hot regentschap, do afdooling on do rosidentio RCmbang ; mot eono oppervlakte van 167 K.M.* Hot district tclt 48 desa's. Er bovinden zich veel kulkbrandorijen.

PAMPANGERS, PAMPANGOS. Zie PAPAN- GERS.

PAMPANOEIA. Hoofdplaats van de afdeeling Boni, gouvt. Celebes en onderhoorigheden.

PAMPAOSOE (CELEB., MOL.). Zie POTVISCH.

PANAHATAN. Kleine nederzetting aan de Oostzijde van het Toba-meer, maar van bdang

voor het verkeer. Per stoomtram kan men thans Pematang Siantar in Simeloengeen bcroeken. Vandftar zorgt sedert 1917 een particuliere auto- dienst voor een verbinding eens per week met Panahatan. In aansluiting met dozen dienst ver- trekt een motorboot over het Tobamcrr naar Baligd, vanwaar men per auto naar Taroctoen enz. kan komen. De motordienst Panahatan — Baligd vormb derhalve de ontbrekende schakel in het verkeerswczzen tusschen de Oostkust en Tappnoeli.

PANAI (PAN 可, PANEI). Naam van een der belangrijkste rivieren van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Zij ontstaat uit twee bron- rivieren, die ontspringen op den Tampoelon An- djing (2000 M.) en den Haeoapan, twee toppen van den Bila keten, het grensgebergte van de on- derafd. Pad an g La was der residentie Tapanoeli. Zij doorstroomt met hare zijtakken en neven- rivieren een groot gedeelte van de genoem- de onderafdeeling, om bij de kampeng Sorik in het gebied van de Oostkust van Sumatra te loopen. Haar water erlangt zij voornamelijk van de vele en soms belangrijke nevenrivieren, waarvan do Baroemoen (Boeroemon, zie aldaar) wel de grootste is. Vandaar dat de rivier, na hare vereeniging met deze, den naam van Baroemoen draagt, en dien behoudt tot zij de grens van het landschap Soengei Toras of Kampoeng Kadja be- reikt, alwaar zij tot aan hare monding weder Panai genoemd wordt. De rivier heeft een zeer kronkelenden loop, en twee hoofdrichtingen. Had zij eerst om uit het gebergte te geraken eene Zuidelijke en Zuidoostclijke richting, bij Portibi neemt zij over korten afstand eene bijna Ooste- lijke richting aan tot bij Binanga, alwaar zij do Baroemoen opneemt, waarna hare hoofdlich- ting Noordclijk wordt. Benoorden Portibi heeft zij de Siroemambe opgenomcn, een rivier, die in het Si Piroksche gebergte Sordang ontspringt en door geheel Padang Bolak Djoeloe stroomt. In de vlakte van Padang La was neemt zij verschidene steppervieren op, die slechts in den regentijd veel water afvoeren. Nog een belangrijke rivier neemt zij in het landschap Kota Pinang op, nl. de Soengei Kan an, eene vereeniging van vele bergstroomen, die alle in het gebergte van Dolok (Padang La was) ontspringen. Verder neemt zij geene rivieren van beteekenis op, totdat zij een weinig benedenstrooms van Laboean Bilik bij Tandoeng Kopiah zich met de Bila-rivier (zie aldaar) vereenigt, om met deze gezamenlijk in de Straat van Malaka uit te wateren. Da vereenigdo rivier heeft eene lengte van ten naastenbij 10 K.M. en eene breedte, varieerendo tusschen 1300 en 2100 M. De diepte van dit gedeelte is zeer verschillend en ongclijkmatig. De wijde monding wordt begrensd door Tandoeng si Ron git aan den West- cn Tandoeng Bangsi Dalaxn aan den Oost- kant en telt vele ban ken, die zich telkens vervor- men, zoodat eeno regclmatigo opemng van de vaargeul en van do monding dringend vereischt wordt. Het verval van de Panai is zeer gering en bedraagt gemiddeld niet meer dan 1,2 M. per mijl, gerckend van Portibi. Door dit geringe verval doet de vloed bij springtij en laag water[†] zich tot Tapamain, ongev. 22 g. m. van de mon- ding gcvoelcn. Met hoog water in den regentijd bespeurt men den vloed evenwel nog te Laboean Batoc. Een cigenaar dig verschijnsel, dat de Panai met slechts weinig rivieren go meen heeft

is de vloedgolf of b6n a (zie aldaar). De rivier is voor scoomschepen van het charter der Gouv. stoomschepen tot voorbij La boe an Batoc bevaaxbaar, voor prauwen van 5 也 6 kojangs tot aan Haro, kampong na bij de grens van Pad an g La was, on voor kleinere la ad prauwen tot aan Oenteroedang, bij de vereeniging van Panai en Baxoemoen. Zes- en achtpersoonsprauwen varen tot Portibi. Ook de Soengai Kan an is voor 3- en 4-kojangs prauwen bevaarbaar tot aan de hoofd-plaats van die streek, met name Octa God an g.

De voornaamste handelsplaats aan deze rivier is Labocan Bilik, waar de Soetan van Panai wponet en sedert 1893 de standplaats van den controleur van Labocan Batoc (zie aldaar) is gevestigd; die hoofdplaats is in de laatste jaren, sedert meerdere landbouwondernemingen aan den bo venloop dor Bilarivier zijn geopend, zeer in bloei toegenomen. Da voornaamste cultuur is die van rubber, en reeds lang best a an plannen om dit gebied, dat steeds rijst kon uitvoeren, tot een belangrijke rijstschuur voor hbt gcheele go west to maken. Reeds wordt daar ook een fili- aal van eji Eur. handelshuis aangetroffen. Veel Chineezzen hebben zich aldaar gevestigd voor den handel met de binnenlanden en in kampong Brombang aan de monding van de Panairivier voor de visclivangst. Labocan Bilik wordt gere- geld door stoomers van de Paketvaartmij. en andere reederijen aangedaan.

Het landschap Panai werd in het laatst van de 17c eeuw door een vorst van Bila gesticht en bleef tot in het midden der 19e eeuw onafhan- kelijk, toen de Sultan van Siak het bcoorloogde en zijne suprematie deed erkennen. In 1864 er- kende het de soevereiniteit van het N.-I. Gouv. Het is een land rijk aan bosschen en boschpro- ducten, waardoor de be volkin g, die be halve met de inzamoling van boschproducten ook met den ladangbouw zich bezighoudt, een goed bestaan heeft. Het aantal zielen zal 2500 niet over- schrijven.

Het hoofd van het landschap is de Soetan met den erfelijken titel van Soetan Gagar Alam, die in het bestuur wordt bijgestaan door eenige landsgrooten, die gezamenlijk de „korte verkla- ring” hebben ondertekend. Voorts zijn erdatoes, kapala's kampong in de verschiJleijde kampojgs, panglima's, panghoeloes, nachoda's, die min of mcer gezag uitoefenen. De Soetan vomit met zijne landsgrooten een raad of karapatan, die onder toezicht van den bestuursambtenaar voor zijne onderhoorigen de rechtsbdeeling uitoefent.

PANAITAN. Zie FRINSENEILAND.

PANANDJOENG. Naam van een schiereiland, gelegen aan de Zuidkust van do residentie Pranger regentschappen, in het district Pangandaran, con trole -af d eelin g Band jar, regentschap en af- deeling Tasikmalaja. Het schiereiland zelf is on- bewoondj doch op don smallon toegang er heen ligt de hoofdplaats van het district, Panganda- ran. Ten Z. van het schiereiland ligt do Pan an- djoeng-baai, die er door in twee deelen gescheiden wordt, nl. het Westelijke: do bocht van Parigi of Dirk de Vries Baai en het Oostelijke: de Maurits- ba生4 / &

PANAROEKAN. Regentschap en afdeeling van het gewest Besoeeki, ter oppervlakte van 419 K.M.2, uitmakende de Oostelijke helft van het Noorder kustland der residentie, en begrensd door: ten Noorden en Oosten, de zee; ten Zuiden

en Zuidoosten, do afdeeling Banjoewangi, ton Zuidwoston on Westonafdeeling Bondowoso. Het be vat e6n con trole -afdeeling on 4 districten, ,Is volgt: SitqobondQ (hoofdplaats Patokan, dosa rossorteerenao onder de afd. hoofdplaats Sitoebondo), Panaroeikai (hoofdplaats, Blikiran), PradjCkan (hoofdplaats Pradjekan Lor) on SoombSrwaroo (hoofdplaats Asembagoes). Het aantal desa's bodraagt 173; do bevolking telde in 1905 ruim 190.000 ziolon, waarvan 300 Europo- anen, ± 800 Chincczon on bijna 450 andoro Vrcomdo Oostorlingon. Do be volkin g is schier uitsluitond Madooreesch, vooral in hot Oos- telijk deel van hot regentschap. Eene vlakte breidt zich uit tusschen Asembagoes, Pradjekan en Sitoebondo, Overigens is de afdeeling borg- achtig. De Zuidoostgrens wordt govormd door den KendSng, dat- is de Noordelijke Idjen-wal, en do Westgrons gaat over den top van den Ringgit (zie aldaar). De Balocran, een uitgedoofd vulkaan, behoort goheel tot dezo afdeeling, in wolker Oostolijk deel hij ligt met een goringo kust- strook aan zijn voet. Do zeekust vormt van T. Pijjaran, op de grons met do afdeeling Bondowoso, een in ham, do „ Bocht van Panarookan” gehecten, welker Oostelijk gronspunt T. Patjinai is. Zij vor- schaft, niertogenstaando er een paar zandbanken on liggen, dio bij Panaroekan eenige branding ver- oorzaken, con goede ankerplaats mot tot 1G M- dlopto. In het midden van het zeeuator dor baai is een plaats, waar zoet water opborrolt. Bonoor- don T. Sedano, Java's Noordoostelijke hoek, strekt zich in zee de Meindortsdroogto of Karan g- mas uit, waarop een kustlicht is geplaatst. Op de Zuidgrons mot Banjoewangi stroomt do Badjoel- xnat (zie aldaar), gonoemd naar het daaraan go- logen dorp van dien naam. Uit hot (krater-)meer van den Kawah Idjen, in do afdeeling Ban joe wa- ngi, vloopt do rivier Banjoepait af, dio na opnoming der K. Sat on doorbreking van den Kendgng don naam draagt van Binjocpooth (zie aldaar); hare Uitmonding in zee ligt beooston Asfimba-

De belangrijkste rivier der afdeeling is do Sampdjan of „Rivier van Panaroe kandio op hot Jang- gebergto in do afdeeling Bondowoso ont- springt, in haar loop door die afdeeling door talloze boken govood wordt, door don kloof van PradjSkan — waaraan zij haar naain van K. PradjCkan ontoont — do afdooling Pana- rookan instroomond voortdurend veel linker on rechterzyttakkon, o. m. van Ringgit on K6nd6ng, opncemt, on eerst nog langs Sitoebondo vlooiond, bij Panaroe kan in zee valt. Haar bedding is stork kronkelcnd, diop on steonachtig. Tor plaatse waar zij de tertiairo heuvelreeks doorbreekt, die uit do groote vlakte oprijst, dat is even bo von Sitoebondo, is een kanaal gegravon doer de overstroming dozer plaats bij hoogen waterstand der rivier to voorkomen; beneden Sitoebondo komt dit Westolijk loopend kanaal weer in do Samp6jan torecht.

De Samp6jan vormt een uilgestrokte delta, die bevlaoeid wordt door een irrigatiewerk, dat van 1871 — 1901 werd aangelegd en dat do delta tot c6n der vruchtbaarste rijst- on suikerstreken van Java heeft gemaukt, in scherp contrast mot het dorre landschap op den aangrenzendon oever van den Ilijdn-vulkaan. De afdeeling telc_ 5 suiker- fabrikekon en 5 tabaksondormoniingon (opkoop- schuron, die geon oigen go was teolen). Op onienig A/ 义刈政 * 刀 必 丁. ;

orpachtsporceolon tegon den Idjdn wordt koffie goplant.

PANAROEKAN. District van do contrdlo-afdoeling, hot rogontschap on de afdeeling Panarookan, residentio Besoeki ; mob oono opporvlakte van ± 60 K.M². Hot district tolt 44 desk's en had in 1905 on go veer 25.000 inwoners, waaronder eon 40 tai Europoanon, ± 200 Chineozon on 50 Arabicon. De hoofdplaats is Blikiran; de voornaam-sto plaats Panarookan. In dit district wordt veol suikerriot goteeld.

PANAROEKAN. Voomamo plaats in hot district van denzelfden naam, afdeeling Panarookan, residentio Bosoeki. Zij was voorheen de machtige hoofdstad van een afzonderlijk rijk; do Portu-geezen knoopten hier hun eerste handelsbetrok-kingen op Java aan (vgl. Veth, Java, 2o druk, DI. II, biz. 277 en 287). Nog in hot laatst der 17e eeuw toldo do stad eene bevolking van 8000 ge-zinnen en was eon der levendigsto markten van Java. Thans is Panaroekean een dorp, en een ver-zameling ruime pakhuizen. Het is berucht ala ongezond. De koopliedon wonon daarom te Sitoe-bondo. De plaats is echter nog steeds een belang-rijko afscheephaven, en als zoodanig sedert den aanlog van den spoorlijn nog vooruitgogaan. Vooral suiker, tabak en rijst worden uitgoeverd (do laatste naar Madoera). Do gronzon zijn vast-gesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 101.

PANATARAN, zie PflLATARAN.

PANATARAN (TJANDI). Tempel in Kediri, gelegen aan den Z. W. voet van den Kloet in de nabijheid van Blitar, het grootste monument van Oost-Java. D© tempel is opgebouwd in terrassen, langs de opstaande wanden waarvan basrelicfs zijn aangebracht; die van den beneden-muur geven het Ramayana weer, afgewisseld door mcdaiÜons met dierfiguron; op het tweede terras treft men voorstellingen uit het Kr'sshna-yana aan. De bovenbouw is verdwenen. Voorden tempel staan groote tempelwachters; in de nabijheid vindt men nog een paar bij-tempeltjes, een pend api-terr as en een badplaats.

Blijkens de aangetroffen jaartallen dateert het heiligdom uit do doriendo Qaka-eeuw ; wellicht is het hetzelfde als de uit den Nagarakre-ta^am^ bekende Qiwa-tempel van Palah. Zie ook OUDHEDEN.

Literatuur: Do oudre bronnen opgegeven bij Vcrbeek, Verhand. Bat. Gen. 46 (1891) p. 274 vl.; André do la Porto en Knebel in Tijdschr. Bat. Gen. 42 (1900) p. 263—296; Brandes, Do wolkentooncelcn van Panataran, Ar-chaeol. Onderz. II (1909); Krom in Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 233—237; Van Stein Oaliefels

Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1915) p. 219—226.

PANAX COCHLEATUM D.C. (= *Nothopanax cochleatum* Juiq.). Fam. *Araliaceae*. Daoen mangko, Duoon pap6da (MAL.). Fraio heo.ster, mot grooto bladoron, vauk in pagars als sior-plant goboziqd. Do bludoron w or don gebruikt op do wijzo van bordon om er sagoopap uit to oten, ook vervangen zij in goval van nood wel vaatwork. Do jonge bladoron worden als groonto gegeton, do oudo bladoron zijn con inlandsch geneoosmiddel.

PANCRATIUM ZEYLANICUM L., fam. *Amaryllidaceae*. Liat sahari (MAL. MOL.), Brainbang alas (JAV.). Bolgewas met groote witte bioomen, in do vlakto in het wild, veol abs siorplant ge- kweekl in tuinon. Do ongoveor 5 c.M. groote

bol schijnt vergiftig to zijn ; wortola on bladeren zij een inlandsch geneoosmiddel.

PANDAL Zie PANTAR.

PANDAI SIKAT. Een der VI Koto (zie K6T6) 9 K.M. ten N. van Padang Pandjang (Sum. Westk.) Het is grootendeels een zacht glooiende vlakke, tusschen Padang Pandjang en Koto Baroe. Hier was het, dat do godsdienstzuiveraar Hadji Miskin in een der eerste jaren der 19de eeuw eon cind wildo maken aan de vele misbrui-ken on slechte gewoonten, bij de Minangkabau-ers in zwang, on als protest daartegen, tegen „de adat", de befaamde balai (raadzaal) in brand stak; deze gebeurtenis is te beschouwen als het begin van den Padri-oorlog (zie PADRI'S). /■L.

PANDAK. Vrooger een district van het tot hot Sultansgobied behoorende rogentschap Bantoe, residentie Djokjakarta. Het is ingelijfd bij het district Srandaan, waarvan thans nog een onder-district dion naam draagt.

PANDAKAN. District mot gelijknaniqe hoofd-plaats van de controle-afdeeling Lawang, rogentschap en afdeeling Bangil, residentio Pasoeroean; met dri© onderdistricten en 153 desa's. Eind 1905 had het eene bevolking van ruim 65.000 zielen, w.o. 70 Europeanen en 140 Chinesezen.

PANDAN (MOEARA SOENGEI). Zie bij ALA-BIOE.

PANDAN. Een tot 906 M. oprgzendo, uit ouder vulkanisch gosteonte bestaande berg op de grens van Rembang, Kediri en Madioon, waaraan nog onduidelijko kratervorm te horkennen is; do voet van don borg neomt eon nagenoeg cirkelvormige ruimtein metongeveer4 K.M. middellijn. Deeigen- aardige klokvormigo godaanteonde zeerstele wanden van den top vallen reeds van voorre in het oog.

PANDAN (DAJ.). Zie VLEERMUIZEN, VRUCHTENETENDE.

PANDAN (MAL., JAV., SOEND.) en zijne samen-stellingen. Zie PANDANUS.

PANDAN LILI (DAJ.). Zie VLEERMUIZEN, INSEKTENETENDE.

PANDANUS. Plantengeslacht van de familie der Pandanaceen met eon groot aantal soorten in den Archipel. De ini. naam is in het algemeen Pandan (MAL., JAV., SOEND., MAD., BALIN.), Ha-rashas (SOEND.), op Tiinor: Ekam of Hendak, op Atjeh: Seke. De planten groeien zoowel aan hot zeostrand als in het moerassige oorwoud, zoowel in do vlakke ah ia do bergstreken. In Nieuw-Guinea komen zo zelfs tot 2500 M. boven zee voor. Het zijn planten van zeer verschil-lendo hoogto, soms bv. aan rivieroevers in het water mot eon korten stam, moestal echter mot oen hoogen stam, die aan het bovenoinde bezet is mot lango, smalle, riomvormige blade-ron mot doornachtigo zaagtanden, die in een schrooiflijn. om don stain staan. Het lagere deel van den st am vertoont dezo schrooiflijn ah blad- littoekons. Uit het onderste deel van den. stam., doch bij de grooto soorten vaak 6 a 8 Meter boven do opporvlakte, komon do vaak geste- koldo dikko luchtwortols to voorschijn, die schuin naar benedon groeien en zich in de aarde vortakkon on vasthecton. De phnten zijn d© mannelijk, of vrouwelijk. Do mannelijko bloei- wijzen zijn sterk vortakt on bovatten oen groot aantal dicht opoenzittondo bloemon, die zeer eenvoudiq van. bouw ou vaak welriekond zijn; de vrouwelijke bloemon zitten in kolven en vor- mon con samengestolde, dikwijls bosachtige

vrucht, die eetbaar is. De bladeren van Pandanus-rogontschap hot „middon.rogontsohap“. Thans is or soorten dienen vooral a Is dakbedekking, en als ochter do afdooling Tjaringin bijG- komon. Do vlechtwerk; ook do stammen worden gobruikt. De afdooling tolt 2 controlo afdoolingon. Hot inlandsch voornaamste soort zijn. (zio Hoijno, Nut- tige bostuur is in do oigonliko afdooling Pandeglang door een rogont vortogon waardig, torwijl do vrogoro Planten, I, p. 24):

Pandanus amboiens is Warb. (Pandanus rogontsofsc to Tjaringin wordt vervuld door oon goonoeng, MAL. MOL.), een hoogstam- mige soort patih van de distrieten Menes, Tjaringin on met stovig „hout“, waarvan men latten maakt. De Tjibaloong. In de vroogoro afdeeling verhoft zich bladeren worden algemeen in do Molukken voor Bantams bodom hot hoogst. Hot is een echt het vlechten van matten ge-bruikt. vulkanonland: nagonoog in het midden orvan rijst mot

Pandanus artocarpus Griff.; Meng- koewang fraaion kegel do Karang (1775 M.) omhoog; ten (MAL.), een soort van hot Maleischo schiereiland en Zuidweston daarvan, op do grons met Tjaringin, in Banka, ook op Sumatra on mis- schien op Java, met gelijkon vorm do Poolasari (1340 M.); ten een tot 3 M. hoogon stam en 1% M. lango bladeren, Noordwesten van dezon, op die- zelfdo grens, do As die voor kadjangs, matwerk on hoedon worden epan (Aseupan, 1170 M.); door passon han gen doze 3 ondorling samen. Ton Noordwesten van den Karan g

Pandanus dubius Spr., Daoon bag6ja (MAL.) ligt do vulkaan Parakasak en ton Noorden van dezen, (MOL.), komt vormoedelijk in twee vormen voor nl. togen do TjilSgonsche grens, do uitgebrando een lageron strandvorm, en een hoogon bergvorm. Danoevul- kaan. Volgens do sago zijn Karang en Do bladeren worden gobruikt voor het bakken van Poelasari door Hanoman, don apenkoning, op hun kenaribrood (bagdja). Men rolt het deeg in de breede tegen- woordig plaatsen neergesmeton, nadat hij — stijve bladeren, steekt ze met houten pennotjos vast met hun massa do Straat Soonda willonde dempen — en roostert ze in hot vuur. Een andere vorm (het staat tot zijn teleurstelling gemerkt had, dat daar reeds door nog niet vast of deze ook tot de soort *P. dubius* een anderen geest de bekondo daar liggende eilandon bohoort) heeft bladeren, waaruit een welrickonde waren neergezot ; de Karan g, eerst to de sterren olio wordt bereid. Ook worden do bladeren, reikond, word door vorst Loerah Dalam met een gedroogd on fijngosneden., als parfumerie gobruikt, schaar afgeknipt, om den apen te verhinderen don met bloe- men samen (kembang ramping, JAV.). Als hemel to beklimmen, waar zij do sterren verlonдон; vlechtwerk worden do bladeren ook wel gobruikt, do omringondo kleinere bergen zijn van dien top maar niet algemeen. afkomstig. Op verschillonde puntion langs don

Pandanus tectorius Sol., de meest verspreido Karangvoet zijn warm. bronnen ; ton Zuid-zuid soort der wereld, voorkomende in Polynesie, Zuid- westen van de hoofdplaats Pandeglang zijn bekend do Azie, trop. Australie, do Maska- renen en do badon van Tji-Panas. Op eenigen afstand daarvan, Seychellen; vermoedelijk bostaat deze soort uit een juist Zuidelijk van de hoofdplaats, ligt het lauwo groot aantal kleinere soorten en kultuurvormen, die nog zwavelbad Tji-Bijoeck. Het water van al dezo bronnon niet voldoende onder- scheiden worden. Men kan als bozit heilzamo oigenschappon. Onder do werkzamo grondvormen aan- nemen de wild aan de kust solfataren van den Karang zijn ver- meldonswaard die grooiende Pandan laet (MAL., SOEND.) of Pandan pasir genaamd Soemoer-toedjoeh en Legok-prijook. Aan (JAV.) on den Poedak (MAL., SOEND.). Van do laatsto den Zuidolijken rand van don Danoevulkaan zijn op worden de bloomkolven gegeten en do welriekende eono plaats warm. bronnen : docli merkwaardigor scheeden van do mannelijke bloeikolven voor het dan dezo is hot meer Dano (Zie aldaar). Do parfumeoren van kleeren gebruikt. Do bladeren. Pasangtenang, do afvlooi- ing van hot meor, vormt in worden gebruikt voor het vlechten van matten. Een haar bo von loop do grens met do afdeeling Tjilegon, bekende vorm van *P. tectorius* is de varieteit *laevis*. De wlko zij verder- op doorstroomt, aan Java's Wostkust bladeren zijn volkomen ongestekeld, men maakt er fijn uitwato- rond. Do Tji Ooedjoeng is grensrivior met vlechtwerk van. De soort is bekend onder den naam Serang tot zij dio afdeeling betreedt. Do Tji Lomer, in poedak on wordt gekweekt. De varieteit *Samak*, Pandan haar benedonloop Tji Boon goer gohoeton, ont samak (SOEND.) of Pandan tikar (MAL.), is do op Java springt op don bergpas tusschen Karan g on Asou- pan algemeen gekweekte groene Pandan, die nooit bloeiend en stroomtin Zuid-zuidoostelijke, draaiend tot of vruchtdragend is waargo- nomen, en waarvan do Zuidolijko richting de controlo-afdoolin g Tjaringin in bladeren, vooral het vlechtmateriaal voor matten ; zij noemt al het water van do Zuidoosto- lijko levoren. Eon van de vormen van *P. tectorius* is holling van den Ascupan en van do Oostolijko helling vermoodelijk ook de Djaksi, die in de Preanger van den Poelasari op. Do Tji BantSn ont- springt on vlechtwerk loveren, zooks sigarenkokers, fijne hoedon do Noordolijko holling van don Karang on stroomt, na enz. Nog een groot aantal vormen van *P. tectorius* zijn over oen korten afstand grensrivier met S6rang te niet behoortijk beschreven. *Zoo is hot* nog niet bekend zijn gowoest, met Noordoost- waartachon loop dio welke vorm de Pandanhoeden levort, dio in TangSrang afdooling binnon on haar hoofdplaats lango; tusschen gevlochten worden. Do ini. naam van de plant is S6rang en Bantam neo mt zij do Tji Kadoeweun op, pandan poetil of pandan kapoer. Over dio op do Oostolijko helling van den Danoe- vulkaan landbouw pandanvlechtwerk zie men: Jasper on. Pirngadie. De Europccsche ontspringt. Europecsche landbouw pandanvlechtwerk zie men: Jasper on. Pirngadie. De wordtopenigoerfpachts- percoelon godrovon, waar inlandsche kunstnijf verhold in Ned. Indie (1912) Deel voornamelijk hovea en klappers goteeld worden. Do I, Vlechtwerk. hovea-cultuur is in dezo afdeeling prachting geslaagd.

PANDEGLANG. Afdeeling en regentschap der PANDEGLANG. District van do controlo- residentie Bantam, groot 3070 K.M.². Om zijn ligging in het gewest heetto hot vroogoro afdeeling, hot regentschap on do afdeeling i>and6glang, residentie Bantam ; hot district telt 67 desa'8.

PANDĠGLANG. Do hoofdplaats van de gelijknamige afdeling in het regentschap van den zolfden naam — wolkor grenzen zijn vast-gesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 224 — ligt in het Zuidoosten der afdeling, aan den Oost-zuidoostvoet van den Karang, niet ver van de grons, in een bokoorlijk omgeving, ± 250 M. bo von zeo, in een koel en gozond klimaat. Er zijn gevestigd do assistent-resident, rogont on contro-leur alsmedo het hoofd van het gelijknamig district. Het vroegere fort is geslecht in 1876. Eindo 1905 waron er 2800 inwoners, w.o. 60 Europeanen en 220 Chineozen ; do laatsten in hun oigen wijk. Veol levendigheid veroorzaakt hier ter plaatso do samenkomst van den weg Sorang—>Tjaringin on zijn tak naar Raugkas Bitong.

PANDELING, PANDELINGSCHAP. Een pandeling, moedjang (JAV.), bocdjang (SQEND.), orang bSroetang (MAL.), is een vrij persoon, op wien een ander pandrecht uitoefent met de bevoegdheid zyne diensten te gebruiken totdat do schuld, die te alien tijde voidaan kan worden, afgelost is. De pandeling kan of zich zelf, of anderen, die in zijn macht zijn, b.v. zijn kind, in pand gegeven hebben, bij het opnemen van geld, dan wel in pandbeslag zijn genomen, wanneer hij eene schuld niet op den overeengekomen vervaldag heeft betaaid. Als grondslag van het pandelingschap strekt dus eene schuld. Het contractueel pandelingschap in den Indischen Archipel is eene Polynesische instelling. Welis- waar heeft in het Hindoesche recht de schuldcischer de bevoegdheid, zijn schuldenaar gebonden naar huis te voeren on hem door slagen en bedreigingen to dwin gen tot het nakomen zijner verplichtingen, maar dit pandbeslag is geheel iets anders dan het pandelingschap, al at bovendien in vrscheidene gedelten van den Archipel, waar de invloed tier Hindoes's zich niet deed gevoelen, wordt aangetroffen. Even min is de gedwongen arbeid van den schuldenaar tot afbetaling zijner schuld met het contractueel pandelingschap gelijkgesteld; op den pandeling toch rust een zeker recht, terwijl de debiteur, die zulken arbeid moot verrichten, volgens het Moslemsch recht zijnen persoonlijken staat behoudt on, als vrij persoon, niet het voorwerp van zakelijke rechten kan zijn. Alleen op een slaaf is volgens den Islam panelrecht inogelijk. Een slaaf is echter do pandeling niet, daar hij zich to alien tijde, door afbetaling der schuld, vrij kan maken en, in beginsel althans, bevoegd is tot het aangaan van rechts-handelingen. Schuldslavernij, ook nu nog in den Archipel niet onbekend, schijnt althans op Java reeds vroegtijdig bestaan te hebben ; het Oud-Javaansche wetboek Koetra Manawa (Jonker, Een Oud-Jav. wetboek, Leiden 1885), maakt melding van schuldsclaven (art. 270, 271). Zie Mr. A. W. C. Verwey in B. t. T. L. en Vlk. Vo volgr. VIII, bl. 237.

Ofschoon het pandelingschap eene vrij afgemeten instelling is, werkt zij niet overal op dezelfde wijze, noch wordt hier in een harderen, elders in een zachteren vorm toegepast. Terwijl de arbeid van den pandeling in sommige streken strekt tot aflossing van do schuld en hij dus na eenigen tijd weder geheel vrij man is, client hot vorrichter work elders hoogstens to voldoening der rente, ja 80m\$ wordt het bedrag der schuld, niettegenstaande dien arbeid, steeds grooter en is het den

pandeling feitelyk onmogelijk ziohzelf to bovrijden. Het pandelingschap gnat in vele streken over op vrouw en kinderen van den pandeling — in land en waar het matriarchaat bestaat so ms niet van den vader op zijne kinderen, maar wel van de moeder, wanneer deze met schulden stoft, zooals van de Orang Mamak (zie aldaar) vermeld wordt. Vaak kan het recht op den pandeling door den schuldeischer aan anderen worden overgedragen, ja zelfs worden de pandelingen feitelyk verkocht en ontaardt het pandelingschap in slavernij, waarin het geheele huisgezin van den pandeling en al zijne afstammelingen geraken, zonder hoop ooit hunne vrijheid te verwerven. Niet alleen de schuldenaar en diens afstammelingen kunnen in pand genomen worden, doch ook voor do schuld van anderen kan men pandeling worden. Eigenaardig is in dit opzicht de instelling, vroeger o. m. bij de Pasoemahers bestaande, volgens welke de schuldeischer gerechtigd was om een persoon, man of vrouw, in het dorp van den schuldenaar woonachtig, op te vatten en aan te houden ; laatstgenoemde is dan echter bevoegd, den schuldenaar of een van diens familie te laten opvatten, die dan in ruiling gegeven wordt voor den aanvankelijk aangehouden persoon. De schuld wordt tegelijk verduddeld ; wordt zij afgelost, dan is de pandeling vrij en de schuldeischer krijgt zijn oorspronkelijke schuld betaaid, terwijl het meerdere, betaaid tot gevolg der verduddeling van de schuld, verdeeld wordt onder de hoofden, die de zaak hebben afgedaan, en de aanvankelijk gevatte persoon. Zie Bijdr. t. T. L. en Vlk. Ve volgr. dl. IX, bl. 111 en vv.

Op Java, waar het pandelingschap thans geheel verdwenen is, bestond het reeds in vroeger tijden. Het bovengenoemde wetboek spreekt in do artikelcn 80, 107 en 161 van pandelingen; ook de Soerja Ngalm (Bijdr. t. T. L. en Vlk. Nieuwe volgr. VI, bl. 22) maakt van hen go gewag, terwijl de Javaansche wetten der Vorstenlanden het pandelingschap nog erkennen (Naw. Prad. art. 9, 10; Aiiigg. Ag. art. 2; Aiiigg. Sad. art. 3, 12, 50). In de vorige en in het begin dezer eeuw bestond het in sommige streken van het eiland op groote schaal; in Cheribon waren b.v., volgens getuigenis van Daendels, duizenden inlanders, mannen, vrouwen en kinder. ! ! voor een geringe schuld verpand en werden in do huizen hunner schuldeischer's, zoo Europeanen als Chineezen, als slaaven gehouden, totdat zij hunne schulden hadden afgelost, wat hun meestal onmogelijk was. De Gouvern. Mossel verhaalt omtrent de Jakatrasche regentschappen, dat de regenten er gewoon waren aan hunne onderhoorigen geld te leenen, waarvan het kapitaal, naar hunne rekening, nooit ten voile inkwam; al de vruchten van den arbeid der pandelingen werden beschouwd als nauw voldoende to kwijting der renten, zoodat zij levenslang in dien toestand bleven.

In het wetboek Naw&lf. Prad&tA, (art. 9) wordt echter bepaald, dat do pandeling dagelijks een dubbeltje krijgt met een twee dubbeltjes zonder den kost en dat dit in mindering strekt van zijne schuld. In de Maleische wetboeken treft men enkele bepalingen in het belang van den pandeling aan, t. w. art. 70 der Oedang Oedang Malajoe (Nowbold, II, bl. 301 vgl. art. 59) bepalinge, dat de schuld nimmer hooger dan tot het dubbele van het oorspronkelijke kan klimmen ; dat de vrouw en kinderen van den schuldenaar

niet in pandelingschap kunnen geraken, wanneer zy geen kennis hebben gedragen van de schuld; datde weduwe van den pandeling, die gedurende zijn diensttijd sterft, slechts $\frac{1}{2}$ van de schuld behoef aftoedoen; op dat de vrouwelijke pandeling, door den schuldeisoher tot bijzit genomen, van de schuld bevrijd is. Volgens art. 7 der Oen- <3ang Oeandang Laoet Nfig Sri Malaka is de schuld van een matroospandeling na 3 jaar, 3 maanden en 3 dagen afgedaan. Volgens do Adat Lembaga van Benkoelen, die in art. 30 het pandelingschap afschafte, bestond vroeger in Zuid-Sumatra een tweeledig pandelingschap: de orang b 6 r o e - t a n g m 5 n g i r i n g, de gewone pandelingen, die slechts aanspraak hadden op voedsel en kleeding, en wicrarbeid strekte tot betaling der interesten, en de orang bSroetang p6mb6-1 a h a n. De laatsten waren personen, die geld of goederen van een ander leenden, om te trachten daarmede zelfstandig winst te behalen, onder voorwaarde, dat de verdiensten maandelijks in tweeën zouden verdeeld worden (winstverdeling = b S b e l a h p 3 n t j a h a r i a u), met dien verstande dat de ene helft voor den geldgever was en de andere helft voor den geldnemer, die nu pandeling (orang b 6 r o e t a n g) was geworden. Wanneer deze pandelingen hunne verplichtingen niet nakwamen, konden zij tot gewone pandelingen gemaakt worden. In de Oeandang Oeandang van Slinangkabau eindelijk is bepaald, dat de crediteuren" schuldenaar kon aanhouden om als pandeling dienst te doen, welke bevoegdheid zich ook tot diens familieleiden uitstreckte. In enkele st. reken was de bepaling in zwang, dat een pandeling door ieder jaar dien st. f 10 zijner schuld delgde (Van Hasselt, Midden-Sumatra, Volksbeschrijving, bl. 228). Het gebruik om geen interest te heffen van de schuld eens pandelings bestaat o. a. bij de Dajaks van de Barito, met name de Olo-Ngadjoe's, bij de Bataks van het boven- en midden-stroomgebied van de Panei en Bila, en by de bewoners van het landschap Laboehan batoe. In laatstgenoemde streek komt het echter voor, dat het werk van den pandeling dient tot schulddelgging, in welk geval eene afzonderlijke rente berekend wordt, zooals ook in Pinala van de regel is. Verschillend zijn natuurlijk de redenen, die de schulden veroorzaken, waarvoor de vrije man in pandelingschap geraakt; bij verschillende stammen zijn speelschulden en opgelegde boeten de voornamste oorzaken. Da ar, waar een jongeling om te huwen een bruidschat moet uitkeeren aan de ouders van de bruid, zou dit wel aanleiding geven tot pandelingschap van den jonggehuwde, dat weder op zijne afstammelingen overgaat. Vaak is het moeilijk onderscheid te maken tusschen slavernij en pandelingschap, daar de schuldeischer zoo groote macht over zijne pandelingen heeft, dat deze van die eens meesters over zijn slaaf zoo goed als niet verschilt. Vooral is dit bij de Dajaks van de Z. en O.afdeeling van Borneo het geval, waar zelfs het offeren van pandelingen bij doodenfeesten toegelaten was (Pere-lae, Ethn. beschrijving der Dajaks, bl. 155 vlg.). Ook bij de Toba-Bataks oefende de schuldeischer een onbepaalde macht uit; hij mocht den pandeling in het blok sluiten, als slaaf verkoopen, hem zelfs dooden en opeten. Belangrijk zijn de mededeelingen van W. H. Senn v. Basel (T. v. N.-Indie, J875, I, bl. 181) omtrent het pandelingschap der Dajaks op Borneo's Westkust, zooals

dit zich onder den invloed der Maleische heersohappij ontwikkeld heeft; volgens hem komen o. a. meisjes door een Dajakschen stam aan den Vorst afgestaan, na bekering tot den Islam,— benevens krysgevangenen, eveneens na hunne bekering, in dien loestand. Van do Kei-eilanden, waar, evenals op de Aroc-, Tanimbar* en Zuid-Westereilanden, het pandelingschap een diep gewortelde volksinstelling is, wordt medegedeeld, dat de echtgenoot van een meisje, die de koop som aan het hoofd der familie niet betaalt, zolang in zijn macht blijft en hem moet diencn, tot hij de schuld heeft afgedaan. Op het eiland Nias is het pandelingschap een algemeen verbreide instelling; vroeger werden pandelingen van dat eiland in grooten getale naar Sumatra's Westkust gevoerd, waar zij vooral te Padang ook door Europanen in dienst genomen werden; het Gouvernement zelf bracht bij duizenden pandelingen van Nias naar Padang om de Maleiers van de drukkende transportdiensten te ontlasten.

Bij de Boegineezen en Makassaren is het pandelingschap eveneens een diep gewortelde volksinstelling, en verschilt daar dikwijls weinig van slavernij. Reeds in de Oeandang Oeandang Boegis van 1676 wordt van pandelingen gesproken en gezegd dat „de stam der zoodanigen uitgerukt is" (art. XIV); naar de meening van Mr. I. A. Nederburgh (I. W. v. h. Recht no. 1419) zou het pandelingschap echter eerst in zwang zijn gekomen toen menschenroof en cigenrichting door onzen invloed begonnen te verminderen. De pandelingen worden bij de Boegineezen niet alleen voor huisdienst en veldarbeid gebruikt, maar ook talrijk pandelingen dienen aan boord der vaartuigen, waarmede de Boegineesche kooplieden tot op verre afstanden van hunne woonplaats handel drijven, en eveneens op vaartuigen voor de tripvangst. Vervoor van pandelingen buiten hun geboorteland komt vaak voor, en leidt niet zelden tot slavernij. Het schijnt zelfs voortkomen, dat iemand, wiens leven bij schipbreuk gered wordt, daardoor pandeling wordt; hij is toeh verplicht den reeder een zeker bedrag uittekeeren en wordt bij wanbetaling diens pandeling. Omtrent de Boegineezen van Koetei vinden wij vermeld (Tronip in Bijdr. v. T. L. en Vlk. 5e Volgr. dl. II bl. 195), dat men bij hen bijna geejje vrijo arbeiders heeft; wie werkkrachten noodig heeft neemt pandelingen (lane man en rang). Als begin sei geldt bij hen, dat het pandelingschap eindigt met den dood van den pandeling; dat alleen de schuldenaar in zijn vrijheid belemmerd mag worden, en dat pandelingen, zonder hunne toestemming, niet verhandeld mogen worden. Er komen echter ontzaglijk veel overtredingen van dezer bepalingen voor. Eigenaardig is het, dat ook bij hen, evenals op Zuid-Sumatra, pandelingschap vaak voortkwam uit een overeenkomst van winstverdeling (b a h a g i l a b a); als bij den handel verloren word, moest de geldschieder eerst bijpassen, zoo noodig tot driemaal toe; daarna kon hij sluiting van rekening eischen en wordde vennoot, die het geld ontvan gen had ojn daarmede handel te drijven, pandeling voor het bedrag van de helft van het vedics. Gewoonlijk werd het geld niet geleend dan onder voorwaarde dat de vrouw van den gene, die het geld in handen kreeg, de overeenkomst goedkeurde; deed zij dat, dan werden zij en hare kinderen ook voor de schuld aanspraklijk. Ook kunnen bij de Boe-

gingcczn erflavcn door den meester tot pande- ling gomaakt. wordeii voor een bed rag van hoog- stens / IGO; na afbetaling diers schuld zijn zy vrij.

Ofschoon in eene primitievo maatschappij, waar de middelen tot executio op de goederen van den dobiteur zoo weinig doeltreffend zijn, het pandelingschap als middel van schuldaflossing zeker zijn goedge zijde heeft en aan eene behoefte dier maatschappij voldoet, leidt het echter, zooals wij zagen, tot grootc jnisbruiken, die vaak onafscheidelijk van de instelling geworden zijn, en heeft het Ned. Gouv. dan ook terecht zijn invloed uitgeoefend om het zoovcel mogelijk tegente- gaan. Reeds 24 Aug. 1696 werd een verbod uit- gevaardigd tegen het uitleenen van geld aan inlanders onder verband van hunne lichamen, en werden zoodanige schulden, met het vernictigen van de corporcelo verbintenis in eene „simplele civile schultkennisse en obligatie** veranderd (N.-I. plakaatboek, III, bl. 410), welk verbod in Aug. 1699 voor Cheribon on op 8 Nov. 1715 (N.-I. plakaatboek, IV, bl. 73) algemeen herhaald werd, terwijl ook later dergelijke verbodsbepalingen volgden. Dat dit niet afdoende was, blijkt uit den aanhef van het besluit van Daendels van 20 Aug. 1808 (N.-I. plakaatboek, XV, bl. 113), waarbij het verbod hernieuwd werd, doch nu onder bedreiging van zware straffen voor de overtreders. Deze bepalingen golden voor Java. Het Rogec* ringsreglement van 1818 schafte wel het geven of nemen van pandelingen ter verzekering van cenige geldelijke schuld of aangegane verbintenis in geheel Nederlandsch-Indie af (art. 112), doch voegde daaraan toe, dat de op dit stuk reeds be- staande verordeningen van kracht bleven, tot- dat bij eene algemeene wet of bijzondere verordeningen naar de plaatselijke gesteldheid daarin zou zijn voorzien. Die regeling kwam tot stand bij Ind. Stb. 1822 no. 10, waarbij voor zoover Java betrof, straf gesteld werd op het nemen van pandelingen, terwijl alle contracten van pand- geving of pandneming van vrije menschen nietig verklaard werden. Verder word daarin bepaald, dat in de Buitenbezittingen registers zouden worden aangelegd, waarbij de pandelingen zouden worden ingeschreven en dat hun schuld door de verrichte diensten zou worden afgelost. Voor Java trof de genomen maatregel volkomen zijn doel; ofschoon later van tyd tot tijl overtredin- gen voorkwamen, zoodat in 1851 (Ind. Stb. no. 55) nog bepalingen werden gemaakt omtrcnt de verdrccding der geldboeten bij veroordeelingen verbeurd, is het pandelingschap er thans geheel verdwenen. Op vcle der Buitenbezittingen kon de publicatie van 1822 slechts gobrekkig worden nagekomen, de herhaHng van het verbod van het Regeeringsreglement van 1818 in dat van 1827 (art. 118) baatte Jiatuurlijk evenmin. De Regeer- ringsreglementen van 1830 en 1836 (arLikeln 117 on 103) maakten onderscheid tusschen Java en Madocra, waar het pandelingschap verboden was on de overige eilandje), waar het onder vaste regelen niost worden gebracht, ten doel licbben- de de trapsgewijze afschaffing van dat gebruik. Art. 118 van het thans van kracht zijnde Regeer- lingsreglement handhaaft het ver bod voor Java 3] Aladoera en draagt den Gouverneur- Generaal *P diL toe te passcij op de Buitenbezittingen, waar de maatachappelijke toestand het gedooft; cl- ders zouden algenwene verordenijigen worden in-

gevoerd, die de afschaffing van het pandoling- schap moecten bevorderen. In geon geval mocht het op do kindren van den schuldenaar oover- gaan, terwijl het vervoeren van pandelingen over zee — gedneht word aan den uitvoer van pande- lingen van Nias naar Sumatra's Westkust en Atjdh — absoluut verboden werd.

Ter voklocning aan de voorschriften van ge- meld art. 118 werd bij do ordonnantie van 7 Juli 1859 (Ind. Stb. no. 43) voorcerst het verbod van het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld voor Java en Madocra herhaald, welk verbod voorts tocpasselijk werd op Sumatra's Westkust, de Lampongsche Districten, Banka, Billiton, de residentie Riouw, Amboina, Ternate en Timor, in 1859 (Ind. Stb. no. 101) werd dit verbod tot de Miiahasaen in 1865 (Ind. Stb.no. 104) tot Banda en BeridSlen uitgestrekt. Voorts werd bij de aangehaalde ordonnantie voor de Buiten- bezittingen, waar het pandelingschap nog niet kon worden afgeschaft, een reglement op het pandelingschap vastgesteld. Daarbij werd de registratie der pandelingen voorschreven en werden voorts verscheidene voorschriften in het belang der pandelingen gegeven. Zoo zou de schuld verminderen in evenredigheid tot de ver- richte diensten volgens regelen door de ho of den van gewestelijk bestuur onder nadre goedkeu- ring van den Gouverneur-Generaal vast te stel- len. Rente mocht niet worden berekend, terwijl de schuld ieder oogenblik ook bij gedeelten af- losbaar was. De overdracht van het recht van pandelingschap kon allcen met toestemming van den pandcing plaats liebben, terwijl het verboden was om pandelingen van hun vrouwen en kinderen te scheiden. Tai vaxi boeten waren ein- dclijk bedreig% wanneer de schuldeischer zyno verplichtingen niet nakwam. Bij Ind. Stb. 1860 no. G1 werd het reglement voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo voorloopig buiten working gesteld, doch bij Ind. Stb. 1862 no. 140 weder ingevoerd ; voor het gouvernement Celebes en Ond. schorste een niet in het lud. Stb. afgekondigd besluit van 3 Maart 1860 de werking van het reglement, dat echter bij Ind. Stb. 1864 no. 17 weder in werking gesteld werd. Bij Ind. Stb. 1872 no. 114 werd een belangrijke stap voor- uit gedaan, daar het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld op straffe van boeto in ge- heel Nederlandsch-Indie verboden werd ; de reeds wettig ingeschreven pandelingen bleven echter in dien toestand verkeren, & e voor dit reglement Verwij. t. a. p. biz. 234 en Mr. H. O. van Meerten in het Tijdschrift: het Recht in Nederlandsch-Indie, LIX, biz. 32. In 1874 waren in hot Gouvernementsgebied van Celebes geen wettig ingeschrevenen oyer. In de Zuider- en Oostcrafdeeling van Borneo werden de 73 laatst overblijvende cerst in 1883 ontslagen.

Wat de zelfbesturen betreft word in 1859 (zie artikel 3 van het Gouvernementsbesluit van 7 Juli 1859 no. 9, Bijblad on het Staatsblad van Ned.-Iiidiii no. 704) den hoofden van gewestelijk bestuur in de Buitenbezittingen opgedragen om by zich daartoe voordoendo gelegenheden de zelfbestuurders in kennis te stellen met do om- trent het pandelingschap uitgevaardigde verordeningen, hun het nut en de doelmatigheid daarvan in het belang van do menschheid en tot bevordering van welvaart en geluk der bevolking voor te houden en begr'ijpelijk te maken en te-

vens te trachten die bepalingen door hen tot richtsnoer te doen nemen. Vele jaren heeft het geduurd, voordat die overreding succes had en men „het nut en de doelmatigheid" der mensch-lievende bepalingen wat krachtig heeft doen inzien. In 1890 was in Padang Lawas, Toeba en Silindoeng de toestand nog zoo, dat voor schulderi der ouders dikwerf de dochters a an de schuld eischers in dienst werden gegeven; werden zij uitgeschuwlijkt — vaak aan de zonen der schuld-eischers — dan — werd de schuld met den bruid-schat verrekend. Van Djambi wordt medegedeeld, dat de pandelingen alleen recht op voeding hadden en door verstreking van kleeren en gereedschappen de schuld werd vermeerderd. Ontvluchten naar de Gouvernementsnederzetting te Djambi hadden veelvuldig plaats; zij werden dan als Gouvernementsonderdanen in-geschreven, uitlevering werd geweigerd, maar de schuld onderzocht en een termijn tot afbetaaling gesteld.

In andere streken (Atjeh, Zuidoost-afdeeling van Borneo en Timor) was afbetaaling van schuld door de pandelingen vrijwel onmogelijk en hun toestand aan slavernij gelijk. Feitelijke valt eerst in de 20e eeuw een groote verbetering en vooruitgang te bespeuren. Bij Ind. Stb. 1902 no. 126 werd het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld op het eiland Lombok verboden en een reglement op het pandeling-schap ter voorbereiding eener algemeene afschaffing vastgesteld. Dit reglement komt in hoofdzaak overeen met dat van Ind. Stb. 1859 no. 43. In 1903 werden 60 pandelingen geregistreerd, die einde 1906 alien ontslagen moesten zijn. Verder mag worden gewezen op de verschillende regelingen, welke in 1903 ter Oostkust van Sumatra, in 1904 in de landschappen van Centraal-Celebes, behorende tot de afdeeling Tomini-bocht, in 1905 in de Simlonoengoesche landschappen en de Karolanden, in 1906 in Midden- en Zuid-Celebes en op Bali getroffen werden, met het doel om het pandelingschap geleidelijk af te schaffen in na-genoeg a lie zelfbesturende rijkjes en wel door registratie van de pandelingen, vaststelling van hun schuld, betaaling van het bedrag waarmede de schuld door den te verrichten arbeid maandelijks zou verminderen en eindelijk betaaling van hettijdstip, waarop dienstbaarheid zou eindigen. Die regeling ging hand aan hand met de sub voce slavernij behandelde omzetting van slavernij in pandelingschap. Zoo werden in 1905 door den sultan van Siak krachtige maatregelen getroffen om aan het pandelingschap in zijn gebied een eind te maken. In Djambi is het voornamelijk bij de anak-radja gebruikelijk pandelingschap door de uitbreiding van onzen invloed in 1906 geheel verdwenen. Voor de algemeene afschaffing van het pandelingschap ter Oostkust van Sumatra werd 1 Januari 1910 als eindtermijn gesteld. Instellingen, welke eenige overeenkomst hadden met pandelingschap werden in 1908 nog gevonden in Tajan, Sanggau, Sekadaw, Koeboe, Sim-pang en Sintang (Westerafdeeling van Borneo). De pandelingen in Tajan hadden geen andere Jicntiestelsel hoilzaam voor de bevolking had verplichtingen dan dat zij onbetaalde diensten moesten presteeren bij gelegenheid van groote, door de vorsten Indischo rogeering ont-gewerkt. Die vraag werd herhaaldelijk door de te geven feesten. Zij konden zich tegen betaling van onderzoek had haar versterkt in do overtuiging, dat een losprijs van / 30 loskoo-pen. In Boeloengan is het pandelingschap mot ingang van 21 Maart 1906 afgeschaff. In Midden-

en Boeven - Kapoee is het pandelingschap geheel verdwenen. Van do 140 pandelingen in Boeven-djeh werden in 1907 vrijverklaard en voor de overblijvenden werd de afbetaling van de schuld gregeld. Een dergelijke maatregel werd ook getroffen ten aanzien van de nog in Pasir en Sampit aanwezige pandelingen. In de residentie Zuidoost-afdeeling van Borneo komen thans alleen bij do minder beschaafde Dajakstammen in de afgelegen en moeilijk te bereiken boeven streken van de afdeeling Samarinda nog pandelingen voor. De laatste der in de zelfbesturende landschappen van de afdeeling Midden-Celebes nog aanwezige pandelingen zijn sedert ultimo Februari 1911 in Boloaang Mongondou is in Augustus 1903 door het zelfbestuur het pandelingschap afgeschaff en verboden. In een aantal zelfbesturende landschappen op Flores, Soemba en de eilanden van de Soeloe- en Ajararchipels zijn in 1908 door het bestuur maatregelen genomen tot geleidelijke vrijmaking van de daar nog aanwezige pandelingen. In de onderafdeeling Taliwan (Soemba-wa) kwamen de laatste pandelingen in 1910 door aflossing van hun schuld vrij. Ten aanzien van het landschap Soemba-wa werd bepaald, dat op ultimo Maart 1910 het pandelingschap verdwenen moest zijn. In Bali bestaat het pandelingschap in de landschappen Badoeng en Kloeng-koeng niet meer sedert 1908, in Tabanan en Karangas sedert 1909. In het landschap Bangli is op 31 Augustus 1910 en in het landschap Gianjar in 1912 een einde gekomen aan het pandelingschap. Het pandelingschap is derhalve tot enge grenzen teruggebracht en een algemeene afschaffing van die instelling mag binnen afzienbaren tijd worden tegemoetgezien.

Literatuur. Zie de halve de reeds aangebaalde werken en schrijver Dr. G. A. Wilken, het Bandrecht bij de volken van don Indischen archipel (Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indie, 5e volgreeks, 3e deel, 1888 biz 555); de Koloniale Verslagen 1859—1915; ©ir. Ph. Kleintjes: het Staatsrecht in Nederlandsch-Indie, 3e uitgave, 1917, deel I; L. M. Vonck, Slavernij op pandelingschap (no. 8 van de Berichten en Mededeelingen van de Vereeniging van ambtenaren bij het Binnen-landsch Bestuur in Nderlajidsch-Indie, 1909).

PANDIRMAN (JAV.). Zie ARTEMISIA.

PANDHUISDIENST. Do bij Ind. Stbl. 1849 no 52 vastgesteld pachtvoorwaarden bevatten onder letter C ook die voor de pacht der pand-huizen. Die pacht werd, bij Ind. Stb. 1869 no 85 te rekenen van 1 Januari 1870 afgeschaft, met vaststelling van bepalingen voor hen, die hun beroep maakten van het uitleenen van geld so men van een bedrag van / 100 en daar beneden op pand on tegen interest.

Reeds in 1874 werd vanwege het Opperbestuur do vraag aanhangig gemaakt, of de afschaffing van do pacht der pandhuizen de A haro vervanging door een licentiestelsel hoilzaam voor de bevolking had gewerkt. Die vraag werd herhaaldelijk door do Indischo rogeering ont-kennend beantwoord. Het onderzoek had haar versterkt in do overtuiging, dat zeer nadeelig en materieel niet voordeelig was voor de bevolking, en dat do opoffering van do niet aanzienlijk voordeelen, welke de pacht eenmaal aan het Gouvernemet ople-

verde, bijna uitsluitend aan do bonders dor pandhuizen was een goede gekomen. Het getal pandhuizen was scdert do afschaffing dor pacht sterk vermeerderd, on het getal beleuning en het bedrag der geelnde sommen hidden mot dio toeneming nagenoeg gelijken tred. De menigto van pandhuizen bevorderde de diefstallen, om- dat zij don afzet van gestolen goederen gemakke- lijk maakte, terwijl do pandhuizen, althans op de hoofdplaatsen, niet strekten om te voorzien in werkelijk en onverinijdelijke behoeften, maar schier uitsluitend dicnden ten behoeve van hen, die tengevolge van luiheid, spel of dergelijke oorzaken tydelijk geld noodig hadden.

Met deze uitkomsten voor oogen, meende de Regeering geen vrijliede te hebben om het licentiestelsel langer te blijven verkiezon bo ven het achtstelsel. Dientengvolgo werden, bij Ind. th. - 1879 no. 304, maatregelen gen omen om do invoering van de pacht der pandhuizen weer mogelijk te maken en werden vervolgens, bij Ind. Stb. 1880 no. 17 jis no. 82 en 83 bepaald, dat in geheel Nederlandsch-Indie, behalve in de ge- westen Lampbngsche districten, Riouw, Me- nado, Amboina, Ternate en Timor, waar do be- staande regeling betreffende de pandhuizen d.i. het licentiestelsel voorloopig van kracht zou blijven, het recht tot het Louden van pandhuizen voor reken in g van het Gouvernement zou blijven verpacht. Bij Ind. Stb. 1882 no. 183 zijn daarop ook de afdelingen Boecléng en Djembrana (Bali) uitgezonderd. Wi© in de genoemde van de pacht uitgezonderde gewesten of afdelingen van het uitleenen van geldsommen tot een bedrag van / 100 en daarbeneden op pand en tegen interest zijn beroep maakt, is verplicht zich vooraf te voorzien van eeno vergunning geschreven op een zegel van f 60 (Ind. Stb. J 885—131, art 36). Zie Ind. Stb. 1869—85 gcw. on aangevuld bij Ind. Stb. 1871—64 en 136, 1879—304, 1903—239 en 1912—227 en 228).

Zie omtrent de pacht in de buitenbezittingen Ind. Stb. 1898 no. 25 en 26 (invoering in do Lampongse districten), Ind. Stb. 1903 no. 402 en 403 en verder de bij BELASTINGEN (aan het slot) genoemde re gelin gen.

Op Java on Madoera is de pacht door do regie vervangen. In 1900 we rd het denk beold om tot dio maatregel over te gaan in overweging genomen met hot doe! om aan do misbruiken bij do pacht een cindo to maken en me er met hot belang van de bevolking rekening to houden. Een uitge- breid onderzock naar de bestaande toestanden word ingesteld en proefpandhuizen werden op- gericht (1 April 1901 Ind. Stb. 131 te Soek tbooc- mi en 1 April 1902 Ind. Stb. 462 to Tjiandjo(r). Zulks leidde, nadaL het onderzoek in Bantam, Batavia en do Preanger Regentsch. geeindigd was, tot eeno beslissing over hot begincsl bij aanvullingsbegrooting voor 1903 (Ned. Stb. 221, Ind. Stb. 337). Go vol g daarvan was het begin der definitiove invoerug met den aanvang van 1904 bij de regoling in Ind. Stb. 1903—402 en 403 (Zio ook Ind. Stb. 1910—482). WiTUr de exploitatio der pandhuizen door de Regeering in eigen beheer is genomen, is het aan niemand gcoorloofd tegen inpandgoving dan wel m den vorm van koop en vorkoop mot recht van wedcrinkoop of in don vorm van een conimissiecontract golden of goedon uit to leenen, waarvan het bedrag of de waarde 6en

honderd guidon niet to boven gaat. Van dit verbod zijn uitgesloten de door den G. G. aan- gewezen op philanthropischon grondslag werken- do crediotinstollingen. Het aantal en de Jigging van do gouvernementspandhuizen wordt door den Landvoogd bepaald. Sedert 1904 is do regie geleidelijk verder op Java en Madoera inge- voerd (Zie D] . I der Reg. Alm. voor Ned. Indie op pandhuisdienst). Vermelding verdient echter nog, dat in de residentio Soerakarta nog pandhuizen bestaan krachtens door de inlandscho vorsten verleende vergunningen. Zij zullen, geleidelijk door Gouvernements- pandhuizen worden vervangen, (no. 34 der stukken—begrooting voor 1917, bl. 4.).

Voor het beheer en de exploitatie der Gouver- nements pandhuizen is een reglement vastge- steld bij Ind. Stb. 1905 no. 490. Zie ook Ind. Stb. 1907 no 225, 1908 nos 477 en 576, 1915 no. 196 en 1916 no. 548.

Omtrent de formatie, die grootendeela in verband met de behoefte jaarlijks bij de begrooting wordt geregeld zie Ind. Stb. 1907 no. 99, 1908 no. 437, 1912 no. 162 en 311, 1914 no. 167 en 168, 1915 no. 195 alsmede 1916 no. 38 en 393, 1910 no 349, 1913 no. 3 en 1914 no. 168 1915 no. 138 en 195. Voor de instructie van het hoofd van den dienst, Bijbl. no. 6338, 6445 en 7715. Voor buitengewone traktementsverhoo- ging en belooning, Ind. Stb. 1911 no. 326 en 405 en Bijbl. no. 7789. Over pandveilingen buiten bo- moeienis van een vendukantoor, Ind. Stb. 1908 no. 569 jo 1915 no. 129.

Het saldo van de pandhuisregie bedroeg, met inbegrip van hetgeen voor reserve werd bestemd, volgens de algemeene bedrijfsrokening in do jaarverslagen over 1914 t/m 1916 resp. ongeveer / 3.508.900, / 4.552.800 en / 5.511.000, terwijl de pacht in die jaren opracht ongeveer f 499.000, f 351.900 en / 300.000 (voorl. cijfer). Het in Ind. Stb. 1905 no. 499 opgenomen rente- tarief is nog hetzelfde als dat, hetwelk onder do pacht gold. Herhaaidelijk is verlagng daarvan in overweging genomen, doch nog zondor resul- taat, hetzij omd%t do geldelijke gevolgen voor Z... e geheel Java on Madoera niet waren to overzien, hetzij omdat eone verlagng, waarbij de pandhuis* - dienst tegen verlios op de exploitatie zou zijn ge- waarborgd, van to geringe beteekenis zou zijn ge- weest. Thans bestaat hot voornemen om over een paar jiren tot den maatregel over te gaan.

Literatuur. De pandhuispacht, Memorie van - Mr. P. Brooshoofd I Semarang 1888 bl. 158.)
I. G. 1893 II 1341 en 1565. Tijdschr. v. N. en /
L. N. I. XLII p. 139. Het onderzoek naar do working der pandhuispacht en de proefneming met oigen beheer, de Wolff van Westerrode, * bijgestaan door Van Ende en Nittol. 2 din. Jaarverslagen van den governments pand- huisdienst 1902 en volgende. Th. van Bissel.
Verzamling circulaircs enz. betreffende den pandhuisdienst over 1903 en vldgo jaren. Ost- meier. Handloiding bij het schatten, (1910). C. G. Polvlict. Onzo banken van leening en do pandhuizen in Ned. O. I. Vr. v. d. Dag. XX 1905, 933. T. B. B. XIX 133, XX, I, XXI, 102, 443, XXII 410, I. G. 1912. I. 654— ■ 卩、”

PANDITA (POELOE). Zie PjifinIDA.

PAND J ALIN (JAV.). Algemeeno naam voor Rotan.

Zio aldiur on bij CALAMUS.

I PANDJALOE. Zio P也NDJALOE.

PANDJANG (POELAU-) of **NOHA PR**由KA - Eiland in West Nieuw-Guinea ten Z. W. van Fak-Fak. Het is ongeveer 17 K.M. lang en bestaat uit een smalle heuvelrug. Ten W. hiervan liggen nog eenige eilandjes, waaronder P. Ega en Batoe Poetih.

Op P. Pandjang komt veel ijzerliout, voor, dat, gaarne door de bevolking van den vasten wal gebruikt wordt, omdat, het door de geringe breedte van het eiland zoo gemakkelijk naar de kust te transporteren is. P. Pandjang wordt langzamerhand bewoond en wel vooral door Keineezers, die er prauwen maken en Bocton- neezen, die er tuinen aanleggen. In 1904 werd op den Oosthoek een kusttecht gebouwd.

PANDJANG. Eiland behoorende tot de Zuid-Natoena eilanden der afdeling Poelan Toedjoeh, residentie Riouw en Onderh. De oppervlakte bedraagt ± 9 K.M.² Zie POELAU TOEDJOEH.

PANDJANG (STR A AT). Zie BROUWER-STRAAT.

PANDRECHT (in Indonesia aangeduid met termen, die van gadai, sanda, en dergelijke grondwoorden zijn afgeleid) kan zoowel grond betreffen als roerend goed, en kan zoowel bruikpand als bewaarpand zijn. De gewone vorm van grondverpanding is een bruikverpanding wegens verschuldigd geld, waarbij de opbrengst van den akker of tuin ruimschoots de rentederving goedmaakt, zoodat de pandnemer geen belang heeft bij een spoedig einde van de transactie; zulk een grondverpanding kan een onbepaalde tijd duren, en komt bijna alleen daar voor, waar sawahs of andere waardevolle cultuurgroonden bestaan. Verpanding van roerende voorwerpen daarentegen is veelal bewaarverpanding, waarbij echter de pandnemer zich met zulk voorwerpen toeven mag, als zij zich daartoe leenen. De pandgever mag, tegen betaling van de verschuldigde som (al dan niet met een toelage), het pand lossen (teboes enz.), mits hij bij grondverpanding het tijdstip van lossen doe vallen na den oogst. In etreken of in gevallen, waarin verkoop van grond verboden is of gehaat is, neemt grondverpanding de economische plaats van grondverkoop in (Minangkafau b.v.); ook geschiedt meermalen een gereclitelijke executie op grond niet door gedwongen verkoop, maar door gedwongen verpanding (Minangkabau, Zuid-Celebes, Bali). Een bevoegdheid van den pandnemer om het pand na zekeren tijd te naasten komt voor; die om het pand te verkoopen is zeldzaam. Op Zuid-Celebes, Bali en West-Java begint zich uit het pandrecht op grond een inlandsche hypotheek te ontwikkelen, welke den verbonden grond in handen van den schuldenaar laat; de verordening op het kredietverband in Ind. Stb. 1908 no. 542, beoogt dit zelfde instituut in te voeren, doeh in westersche vormen.

De omstandigheid, dat in vele streken op verpanding worden toegepast de termen djoel en verwante woorden — welke niet slechts op „verkoop”, maar op elk overbrengen van goed in eens anders macht tegen contante betaling van geld (dus ook op verpanden en verhuuren) zien —, heeft Europeanen er toe gebracht het pandrecht veelal te beschouwen als een verkoop met beding van wederinkoop. Hoewel ook het renteverbod van den islam tot dezen vorm van verkoop aanleiding zou kunnen geven, is er meestal geenerlei reden de verpanding aid us op te vatten.

Literatuur N Wilken, Verspreide geschriften., II, bl. 359; R. A. Kern in Ind. Gids 1912: *Mr.

0. van Volle'nhoven, Het adatrecht van N.-I. I, tweede afdeling; Mr. K. L. J. Enthoven, Het adatrecht in de jurisprudentie 1912: Pandoc- ten van het, adatrecht IV, 1918. Een ter Sumatra Westkust aan velen bekende pandrecht- nota van Do Rooy is nog niet gedrukt.

PANE. Naam van een marga of stam in de Bataklanden, bijna uitgestorven. Slechts in enkele deelen van de Bataklanden worden nog leden, weinig in aantal, aangetroffen. Vermoedelijk heeft deze stam aan de Band- of Panei-rivier (zie PANAI) den naam gegeven.

De Bataks verstaan onder dien naam ook een zeegeest, en geesten die in het luchttruim zweven. In oorlogstijd zoekt men hunne plaats door berekening te weten en men voorspelt dan den vermoedelijken uitslag van ondernemingen. (Zie Bataksch woordenboek van Dr. H. N. Van der Tuuk).

PAN@GOWANG (JAV.). Zie HYDROCOTYLE ASIATIC A.

PANEI of **PANE.** Landschapje in de onderafdeling Simloengoen van de afdeling Simloengoen en de Karolanden, gouvernement Oost-kust van Sumatra. Het bevindt zich een weinig ten Oosten van de Noordhelft van het Tobamer en omvat voornamelijk het gebied tusschen de Bah Hapal en de Bah Bolon, twee riviertjes, die zelfstandig door de laagvlakte naar de straat van Malaka stroomen. Het Zuidelijk gedeelte vormt een deel van het onafzienbare plateau, dat zich van Siantar, tot in de Karolanden uitstrekt. Panei wordt bewoond door ± 1100 gezinnen, verdeeld over een 100 dorpen. Hoofdmiddel van bestaan der inlandsche bevolking vormt voornamelijk de rijstbouw langs de riviertjes, en veeteelt, vooral van varkens, en de teelt van paarden op de alang-alangvelden van het plateau. Het landschapje is in 1907 bij het rechtstreeksch gouvt gebied getrokken. Het trekt de aandacht voor de Europeesche cultures. Reeds zijn er 3000 H. A. in concessie gegeven. Hoofdplaats is Pfiमतang Panei.

PANIMBAHAN. (JAV., SOENDJ.); Panembuheun (MAD.), afgeleid van „s&mbah”, dus „voorwerp van eerbiedige vereering”. Hoogo titel, een vorstelijken rang aanduidende, die op Madoera vroeger door regenten en te Cheribon door de vorsten gedragen werd, doch op Java thans slechts zelden wordt toegokend. De vorsten van Mataram voerden van ongeveer 1586—1620 dien titel, die ook thans nog wel, bij wijzo van hoogo uitzondring, door den Soesoehocnan van Soerakarta of den Sultan van Djokjakarta aan een der prinsen, voor wien zij grooten eerbied koesteren, zou kunnen worden gegeven. Do titel zou ook door hot Gov. aan regenten als bijzonder onderscheiding verleend kunnen worden; voor zoo ver bekend is, geschiedde dit nimmer. In do Westerafdeling van Borneo eindelijk voeren verscheidene inlandsche vorsten dien titel.

PANIMBONG. Vroegero naam (v66r 1913) van hot district Bajongbong van de centrale-afdeling, het rogentschap en do afdeling Garoot, residentie Preanger regentschappen.

PANFLUIT. Zie MUZIEK en MUZIEK-INSTRUMENTEN.

PANGA. Zie TEUNOM.

PANGANDARAN. District van do controlo-

afdeeling Bandjar, rogentschap..cn afdeeling-Ta-Pangeran door vorsten govoerd, zoaoh op Borneo door eikxnalaja, rcsidontio Pranger rogentschappon, metde vorsten van Mampawa, Soohaid, Boenoot, Silat, 4 ondrdistrictcn, 33 desa's on ocn oppcr- vlakte vanKota Waringin en Pasir, gwoonlijk met bij voeging 333 K.M.² Do gelijkn amigo hoofd- plaats is gclogonvan Ratoe. In het Palombangscho kan de titel Pangdran op don smaller! toegangswog naar het schioroilaandaan districtshoofdon, Pasirah[△], verlcend worden. Ook Panandjoeng aan do Zuid- kust, zio aldaar. In het dorpin hot Riouwacho dragon enkelo hoofdon den titel ligt ook de pasang- grahan van denzolfden naam. 6 " pPang6ran.

PANGANG-KAKO (?). Eeno Koekoek-soort.**PANGIRANGO**.Zio **GEDta-PANGIRANGO**. *Cuculzis concretus*, wordt in West-Sumatra aldus **PANGEI, PANGI**. (BOEG., MAK., BAL., BAT., MAL. genocmd, en in Oost-Sumatra Radja-wali. Op CelebesMOL., MIN. LAN DS T.) ; Pootjoeng (JAV.); Pihcet *Cuculus canorus* Oeng- goeog. Op Aiidai (N.tjoeng, Patjoeng (SOENDJ; KSpajang (MAL.); Si-Guinea) wordt *Cucxds optatus* Noesjak genocmd.maeng, Kapetjong (MINANGK.) ; Ngafoe (AMB. TAN.). *Oacomantis inspe- ratus* wordt door de inboorlingen *Pangium edule* Reinw., fam. *Bixaceae-Pan- gieae*. op Ternate Boeroong-swangi genocmd, op West-Fraaio boom, in den geheelen Indischen archipel Sumatra' Sikap- of Sikok-bilalang.

PANGERAN. (JAV., SOEND., MAD.) Van de god heldDe oliohoudende zaden zijn een gezocht inlandsch gezcgd betekent dit wo ord „Heer“; het wordt als titelvoedingsmiddel, maar zij moeten daartoo vooraf aan personen van zeer hoogen rang tocgekocnd; in deontdaan worden van eon vluchtig giftig bestanddeel Vorstenlanden op Java hebben alleen zoons van een(blauwzuur), hetgeon, geschiedt door do zaden to Vorst, als zij vol- wassen zijn, recht op dezen titel (ziekoken of te roosten in water te weeken of in don grond ADEL.); so ms worden echter personen wegsteno begraven; het zoo toobereide zaad heet in Jav. k l o bezeten diensten of op grond van het huwelijk mete w a k (keloewak),Soend[△]kel6w6k. eene van 's vorsten naastc vrouwelijkeDebladerondienen als uitwendig geneesmiddel en als bloedverwanton tot Pang6ran verheven (Pangdranvischbedwel- mend middel; do fijingstampe verscho sengan). De zoons van den vorst worden alszaden in Bantam als zoutsurrogaat om zeevisch lang Pangeran poetrfr. I onderscheiden ; pnder hen draagtgoed. te houden. Do uit do zaden geperste olie dient de oudste zoon van, den vorst uit eene hoofd vrouw,als lampolie en als uitwondig geneesmid- del bij als hi) meer- derjarig is en door hot Gouv. tothuidziekten, op de wyze van chaul- moogra-olie. Over troonopvolger is verheven, den titel van Pangdrande simaoeng-olio op Sumatra is reeds op bl. 79 van dit adipati anom; do oudste zoon uit een bijzit draagt dendeel een en ander inedegdcdecd Ook als titel van Pangeran ngabehi. Alle andere zoons zijninsectendoodend middel is *Pangium* in gebruik. Al Pangdran aria; dit laatste praedicaat wordt dikwijls indeze toopassingcn be- rusten op de aanwezigheid van con ander, b. v. toemenggoeng veran- derd. Inblauwzuur (cyanwatorstof), dat in alle deelen van Socrakarta erlangen de oudste zoons van een Pangerandezen boom rijkolijk voorhanden is cn ook voorkomt poetra en soms ook andere zoons den titel Pangdran;in do andere gewassen derzoldfo groep (*Pangieae*). in Djokjakarta is dit meer een uitzondering. Zij wordenVoor de pplantenphysiologio is dit gewas van grooto als Pangeran sen tana onderscheiden, waartoe ookbetcekenis go worden door Prof. M. Treub's onderzoek verder verwijderdo afstammelingen van een vorstover het verband tusschon de cyanwatorstof- en de behooren, wan- neer deze, bij wijze van gun st, deneiwitvorming in dezo plant („Sur la localisation, le titel Pangdran on t van gon. De zoogen. onafhankelijketransport et lo role do l'acide cyanhydrique dans le vorsten in do Vorstenlanden voeren den titel Pang6ranPangium“, in Annales do Biiitcnzorg, XIII, 1895).

adipati aria. Zie Mr. L. W. C. Van den Berg, De **PANGGANG**. District mot gelijknamigo hoof- inlandsche titels cn ran gen, Bat. 1887, bl. 76 vlg. plaats van het tot het Sultansgebied behorende

In do Gouv. landen op Java cn Madoera kan do titelregentschap Bantoel, residentio Djokjakarta, mot drio van Pangdran bij wijze van hoogo onder- scheidingonderdistricten, t. w. Woeloohadeg, Bambang en vrelcnd worden aan regenten, die den lando grootoDjag&djajah.

diensten hebben bewezen; slechts 66n regent op Java. **PANGGANG** (SOEND.). Zio **HEPTAPLEU- RUM** n.l. die van SoemSdang, voort thanH(1918)dien titel.on **TREVESIA SUNDAICA**.

Over het algemeen wordt do titel Pangdran in de **PANGGOEL**. District van de contr61o-af- deeling Gouv. residentien nimmer door geboorte verkregen, on het rogentschap Trenggalek, af- deeling Toeloeng- doch uitsluitend als gunst van het Gouv.; eenigo malenAgoong der residentie Kediri; met cono opporvlakto is het voorgo- konien, dat een verdienstclijkvan 436 K.M.². Hot district tolt 44 desa's on had uit. Arabischhoofd met dicn titel in den inlandschen adel1905 cone bevolking van ± 41.000 zielen, waarondor word opge- noinen. Verseheidene familieleden van deonkelo Europeanen on een 50tal Chineezen.

vroe- gero vorsten van Chdirbon voordien dien titel; in **PANGHOELOE**(t.r. pangooloe) (JAV.).pSnhoc- 1872 is echtr door do Regeerlng bepaald, dat100 (MAL.), panghoeloo (SOEND.); d. i. „hoofd“ is de voortaan niemand dien zou mogen voeren dantitel, welke op Java, ter hoofdplaats van een krachtcn con speciało door haar vrelcndo ver- regentschap, wordt gevoerd door het hoofd van het gunning, interoepon door het hoofd der familie. Thapsmoskoepcpcroneel (zie aldaar). Doze Inlandsche (1918) zijn daar nog 3 zoogonaaxndo „ge- ambtenaar, die in geen enkel opzicht is golijk xnediftiscorde“ hoofd en van Sultanshuizcn, 史. van te*stellen aan ecu „priester“ (zie **MOSKEEPE- do KasSpoehan, de Kanoman en do KatjBrbonan**.SONEEL), zou veelder do directeur der moskeo Alleen het cersto hoofd heeft den ?.^e "an „Pangeran genocmd kunnen worden.

Adipati“, de twee anderen d驪 van „Pangcran», p Bommigo Buitenbezittingen wordt de titel

Hij administreert de fondsen,welke aan de mos- kee tocchooren, regelt den dienst in het gebouw en heeft het toezicht op de moskeebambten on

op al hunne verrichtingen, zoowel ten boeovo van den eeredienst als in verband met het sluiten der Mohammedaanscho huwelijken (zie ISLAM III, c) en — vooral op West-Java — met het innen der *djakat* (zie aldaar). Hij beheert en verdeelt de emolumenten, welko aan deze werk-zaamheden van het moskepersoneel verbonden zijn. Verreweg hot grootste aandeel in die emolumenten kent de *pangoeloe*, kracltiens oud gebruik, aan zich zelven toe; hij heeft echter zijner- zijds de kosten te dragen van het gewone onderhoud van de moskee en het meubilair, de verlichting van hetgebouw, enz. (zie MOSKEEKAS). In den regel worden geen vaste fijnctien bij den eeredienst door den *pangoeloe* zelven waargenomen. Ook komt het slechts bij uitzondering voor, dat deze ambtenaar persoonlijk eene huwelijksluiting leidt of voltrekt, behalve in de hieronder (sub 3) genoemde gevallen. De hoofden van het moskepersoneel op Idenere plaatsen gelden als de *Jiab's* of *wakiVs* (dwz. plaatsvervangers resp. gemachtigden) van den *pangoeloe* ter afdelingshoofdplaats. De *pangoeloe's* dragen, althans in functie zynde, gewoonlijk de Arabische kleederdracht (tulband en tabbaard) met of zonder rozenkrans. Bijna alien hebben de bedevaart naar Mekka verricht en zich de Arabische taal of meer eigen gemaakt; zij dragen ook gewoonlijk Arabische namen, al zijn zij Inlanders.

Het gebruik op Java brengt mede, dat de zneeste *pangoeloe's* in hun ressort tevens de fmetien vervullen van den Mohammedaanschen "rechter" (den zgn. *kadhi*; in Nederl. Indie gewoonlijk als *kali* uitgesproken). In deze hoedanigheid is de *pangoeloe* be last met (1) het beslissen van geschillen betreffende familie- en erfrecht, overeenkomstig do Mohammedaansche wet (zie RAD AG AMA); — (2) het aanstellen van voogden over Mohammedaansche minderjarigen; — (3) het uithuwelijken van Mohammedaansche vrouwen, die bij hare huwelijksvoltrekking niet kuxmen beschikken over eene *wali* uit hare xnanlijke bloedverwanten en voor wie de *pangoeloe* daarom als overheids-waZi (*wait h&kim*, zie WALI) optreedt; — en (4) het administreeen van *wakap's* (zie aldaar).

De Regeering maakt daarenboven gebruik van de diensten der *pangoeloe's* door hen by den landraad aan te stellen tot Mohammedaansche adviseurs, tevens be last met het afnemen van den eed, terterechtzitting, aan de Mohammedaansche getuigen. Slechts op de hoofdplaatsen van gewesten benevens op eenige afdelingshoofdplaatsen wordt door de Begeering een afzonderlijk Inlandsch ambtenaar tot landraads-panoeZoe (tevens voorzitter van den *rad agama*) aangesteld naast den (steeds door den regent benoemden) *iaoske-pangoeloe*. Deze laatste wordt door do be volkin g ter onderscheiding van eerstgenomden o. a. met de benamingen *pangoeloe Icawin* (d.i. huwelijks-panfoeloe), *panghoeloe hakin*, of ook *pangoeloe masjid* aangeduid. In de Preanger komt dit niet voor; daar worden beido betrekkingen overal door dezelfde personen vervuld en de Regeering streeft er naar, om dit gebruik ook elders tot regel te maken. De bij den landraad aangestelde *pangoeloe's* genieten aks zoodanig eene vaste bezoldiging van wege hot Gouvernement. Zij worden ook door het Europeesche Bestuur benoemd.

Zie ook BECHTSWEZEN.

Literatuur: 0. Snouck Hurgronjo, Rapport over de Mohammedaansche godsdienstige rechtspraak met name op Java (AdatrechtbundeI I, 206 vv. *格* be Atjdhers, I, 368 vv. (The Achelinese, I, 338 vv.); XDeIslam in Ned.Indie, p. IX vv. (Grootc godsdiensten, Serie II, p. 387 vv.); -Het Mohammedanismo (Colijn's Ncerland's Indië, p. 254); L. W. C. van den Berg, De Mohammed. geestelijkheid en geestelijk goedcren op Java en Madocra (Tijdschr. v. h. Batav. Genootsch. DI, XXVII (1852) p. 7.); herzienc overduik van die verhandeling (Batavia 1882) p. 6 vv. *天*. Th. W. Juynboll, Handleiding Mohamm. wet⁴¹ (1903) p. 75 vv. R. P. J. Veth, Java DL IV. (1907) p. 429 v.

PANGIUM. Zie PANGEI en TOEBA.

PANGKADJANG. Onderafdeling der afdeling Makasser, gouv. Celebes en Ond., bevattende de districten Pangkadjen6, Labakkang, Seg6ri, Ma rang en Balotji. De standplaats van den controleur is Pangkadjend, op ruim twee uur van de kust gelegen aan het gelijknamige riviertje, dat op den Piek van Maros ontspringt en zich eeven bereden do hoofdplaats in twee armen., de Towa en de Paton, splitst.

PANGKAH. District van do controleafdeeling Protjot, regentschap en afdeeling Tegal, residentie Pekalongan met eene oppervlakte van 95 K.M.² Het district telt 2 onderdistricten met 38 desa's; eind 1905 had het eene be volkin g van ruim 48.000 zielon, waaronder een 20tal Europeanen, en ovenzoveel Chineeelon. In dit district ligt de suikerfabriek van denzelfdon naam.

PANGKALAN. In het algemeen do plaats, waar een landweg begint en aansluit aan een rivier. Is ook de naam van een landschap in de Kamparlanden (zie aldaar).

PANGKALAN BRANDAN. Naam van een havenplaats in de onderafdeeling Beneden Langkat (afdeeling Langkat, gouvernement Oostkust van Sumatra) gelegen aan de Bahaian-rivier, die ten Z.O. van de Aroe baai uitstroomt. Hier heeft de Koninkl. Petroleumnaatschappij hanc oorspronkelijke vestiging aangelegd en in 1892 de eerste petroleum verwerkt afkomstig van het terrein TSlaga Said, dat echter in 1898 plotseling vrijwel ophield petroleum te leveren (medio 1917 productio nog ± 37.000 L. ruwe olie per clmaal). Thans wordt daar ook de ruwe olie van de terreinen in P3rlak (Atj&h) verwerkt, aangevoerd in een buisleiding van 120 K.M. lengte; en Binds 1901 de olie van het terrein Darat (zie onder LANGKAT), alsmede de ruwe olie uit Perzio van de Anglo-Persian Petroleum Company. Pangkalan Brandan leverde in 1913: 162.065 ton licht-olie, 101.121 ton benzine en 33.200 ton vlocibarc brandstof. Doordat de Bahaian rivier ten ondiep is worden de producten verpompt ijaar het 14 K.M. verder gelegen Pangkalan Soesocli (zie aldaar). Het is de standplaats van een civiel-gezagheber onder den ass. resident van Langkat, alsmede van een havenmeester en een ambte- naar der douane. Tot heden is de plaats het eindpunt van het Delitram- en spoorwegnet, terwijl op korten afstand, langs het Westelijkc geleegn BSSitang de Atj&h-tram tot Pangkalan Soesoeh is doorgetrokken. Aansluiting Ixistat Got nog toe niet en het verkeer moot plaats hebben met auGo's. Binnenkort zal die doortrekking echter ook voor de Delitram via Bcsitang tot Pangkalan Soesoeh (langs spoorbaan

met 3 rails wegens ongelijcke spoorwijdte) tot stand zijn gekomen.

Scheepvaartbeweging 1914: aangekomen: 71 stoomschepen van 300 M³, netto inhoud en daarboven (40.740 M³); 1489 stoomschepen van kleiner dan 300 M³. (58.193 M³); 29 zeilschepen van 300 M³. netto inhoud en daarboven (15.266 BP.); 1532 zeilschepen kleiner dan 300 M³. (88.925 M³).

PANGKALAN KdTp BAROE. Onderafdeeling der afdeling L. Koto, residentie Sumatra's Westkust, met gelijknamige hoofdplaats, stand-plaats van een Civ. Gezaghcbber. De onderaf-deeling grenst in het N. en O. aan de onderaf-deeling Bangkinang, in het Z. aan Pajo Koem-boch, in het W. aan Soeliki. Het ressort is zeer bergachtig en slecht bevolkt; in de ongerepte oerwouden is allerlei groot wild, o.a. een groot a an Lal t ijgers. De voornaamste verkeerswegen zijn de Mahat-rivier (zie aldaar) en enkele paar-den paden, waarvan het belangrijkste dat is, het-welk de hoofdplaats via Koto Alam (bijna 9° K.M.) en Oeloe Aier (ruim 10 K.M. verder) verbindt met Loebock Bangkoeng, vanwaar een rijweg voert naar Pajo Koemboeh (45 K.M.). Sedert eenige jaren wordt gewerkt aan een groo-ten transportweg, die dit geaccidenteerde paar-den pad, waarlangs slechts vervoer per pikoel- paard (koedo baban) mogelijk is, zal ver van gen (zie AJER POETIH-kloof). Het is de bedoeling van het Gouvernement den nieuwen weg door te trekken tot Bangkinang (67% K.M.) en vandaar naar Taratak Boeloeh, eveneens aan de Kampar-rivier gelegen, vanwaar nu reeds een weg loopt naar Pakan Baroe aan de Siak-rivier, welke plaats in geregelde stoombootverbinding is met Singapore. Hierdoor zal een goede verbinding van de Padangsche bovenlanden met de Oostkust verkregen zijn. De terreinmoelijkheden en de afgelegen Jigging van het grootendeels slecht be-volkte land echter vormen groote bezwaren tegen een snellen voortgang van dit werk, dat in ge-deeltelijk betaalden hecrndienst moet worden uitgevoerd.

Volgens do gewestelijk reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) bestaat de onderafdeeling uit 66n district: Koto Baroe. Het omvat de land-schappen Pangkalan Koto Baroe VI Koto en Kapoer nan IX, het bergachtige stroomgebied van de Kapoer, rechterzijrivier der Kampar.

De aan de Mahal gelcgen hoofdplaats is eigen-Jijk de nagri Koto Baroe; zij heet bovendien Pangkalan, omdat het de landingsplaats is, hot begin van den weg, voor de handclaren, die do Kampar Lot Moe ar 6 Mahat en vandaar de Mahat opvarej) tot Koto Baroe, om hier den tocht over land naar Pa jo Koemboeh te beginnen.

Uit dit ressort worden vooral gambir en bosch-)producten uitgevoerd, lervij invoer of doorvoer van allerlei artikelen plaats heeft en uit do bovenhinden (van artikelen voor dit ressort of voor Bangkinang) en van de Oostkust en Singapore (van artikelen voor (lit. ressort of voor Pajo Koeni boch beslemd). / *¹

PANGKALAN SOESOEH. Naam van een aan de Aroebaa tegenover Poelau Pandjang gelcgen hav- nplaats (zie onder LANGKAT), afscheep- etablissemint der Bataafsche Petrolcummaat-KChij. (zie PANGKALAN BRANDAN). Hier be- vinden zich de groote tanks, die op een heuvelrij gelcgen, den afscheep in bulk met tankbooten

zeer vergemakkelijken. Jarenlang heeft men ge- boord naar petroleum in de onmiddellijke om- geying, maar steeds zonder succcs, totdat plot-scli?g in 1917 tegenover Pocloc SSmbilan een spuitendo bron we rd aange boord met een capa- citeit van 1500 ton per dag en mot een zeer rijk gehalte aan lichtolie en benzine. De plaats heeft een fabriek voor het vervaardigen van petroleum- blikken, met een dagelijksche productie van 10.000 stuks. De Atjdthram, die langen tijd niet verder ging dan Besitang, is thans doorgetrok- tot Pangkalan Soesoeh, welk weggedeelte reeds voor het algemeen verkeer were! opngesteld. In ver band daarmee bestaat het plan tot het bouwen van een haven- etabDsscinent te Pangkalan Soesoeh aan de Sembilan-geul (zie TfILÖK TABOEHAN).

PANGKAL PINANG. Afdeling van de resi- dentio Banka met de gelijknamige hoofdplaats, sedert 1913 zctc] van den resident. Zij beslaat ongeveer 2750 K.M.² en is verdeeld in twee dis- tricten: Pangkalpinang met de onderdistricten Pan gkal pin an g, Boekit, en Mundo barat (juister: Mendoeckbarat), en Soengeislan met de onder- districten Soengeislan, Aer Anggt en Permissan.

De bevolking bestaat uit Europeanen, Maleiers Chinese zen niet-mijn workers, Chincezen mijn- werkers, cnkclc Japanners en andere Vreemde Oosterlingen. Uit. 1915 teldo zij 23000 zie- len, waaronder 100 Europeanen, 12800 Chinese zen en 20 Arabieren. Het loofd der Maleiers is de Demang (districtshoofd), waarvan in elk der twee bovengenoemde districten er een be- scheiden is. Het hoofd der Ohincezen is de kap- tein der Chincezen te Pangkal Pinang.

Het voornaamste bcstaansmiddel der Ma- leische bevolking is de land bouw. Rijst wordt op ladangs verbouwd, eveneens pisang, oebi en ananas; do oogst is uitsluitend voor cigen ge- bruik bestemd. Pe- per is de voornaamste cultuur. Met karet- en theecultuur wordt begonnen. Klappercultuur komt sporadisch voor. De Chincezen, niet-mijn workers, hebben den groot- en kleinhandl in handen. Pepercultuur wordt door hen voorbeeldig gedreven. In de visscherij vindt de Inlandsche en Ghineesche be volkin g der aan zee gelegen kampongs een goed bestaan. Veeteelt bestaat alleen in den vorm van varkensfokkerij op kleine schaal door Chincezen.

De sectie-ingenieur van Pangkal pinang is met de lcidng der gouvernements-timmijnen belast. Hij wordt bijgestaandoor een staf van amb- tenaren, die alien ondr het Mijnwezen ressortee- ren. De sectie Pankal pinang bestaat uit de mijn- districten Pangkal ptiian^ en Soongoislan. Zie ver- der bij TIN. / * /

PANG KAL PINANG. Hoofdplaats van de gelijk- namige afdeling der residentio Banka en sedert 1913 ook van de residentio zclve. De plaats ligt aan do Oostkust van het eiland. Rchttstreeksche verbinding met de zee heeft zij niet. De zeesche- pen gaan ter recdo van het eiland Poeloo Pandjang voor anker, aldaar worden de voor Pangkal pinang bestemde goederen van do Paketvaart- booten overgcschoopt in de prauwon van het Semarangsche stoomboot- en prauwenveer. Do prauwen worden de Batooroca-rivier met een stoombarkas tot Pangkal balain, do havenplaats van Pangkal pinang, opgsceopt, van hier uitgaan do goederen per as of per tram naar het op 3 K.M. afstfnd gelogcn Pangkal pinang. Toch is Pang-

kal pin an g het centrum van den geheelen handel van het gewest. Het is een levendige en welvarende plaats en telde uit. 1905 eene bevolking van ruim 3000 zielen, waaronder 20 Europeanen 1400 Chineezen en een 10-tal Arabieren.

De plaats is niet alleen de zetel van het gewestelijke bestuur, maar ook van den sectie-ingenieur, be last met de leiding der gouvernements-tinotgining en van tai van andere ambtenaren. Voorts is er gevestigd een godsdienstleeraar van de Amerikaansche Methodisten-zending, die behalve godsdienstonderwijs les geeft in de Engelsche taal. Een hospitaal der Bankajinwinning bevindt zich ter plaatse. ^Q

PANG KOH. Zie VAARTUIGEN.

PANGLIMA, d. i. hoofd, krijgsoverste; in Maleisch staates: titel van een rijksgroote, soms ook lid van den Rijksraad. In Atjeh voeren dezen titel: de panglima's t-agi, en panglima's kawom (zie ATJEHERS 2 c, d en 4 a), verder de panglima's prang, personen die zich als krijgsman hebben onderscheiden en dien titel bij wijze van onderscheiding ontvangen, en de hoofden der visschersgilden, die eveneens panglima genoemd worden en wier gebied lh6' (baai) heet; zie Q=SnouQk...urgronje, De Atjehers, T>- 97.- 3.0.6 ("the Ac hen esc, 93,"283)7

^ANGLONG. Aldus "wbrlelen de door Chineezen gedreven houtkapperijen, -zagerijen en -brandrijen genoemd in het gouvernement Oostkust van Sumatra, inzonderheid in de afdeeling B'ngkalis, en ook in de residentie Riouw en Onderh. (Zie RIOUW e. O. onder bevolking). De panglongs liggen vaak zeer afgelegen en de arbeiders-zoo we l als de wonin toestanden hebben er vooral vroeger zeer veel te wenschen overgelaten. Als arbeidersdoen dienst bij uitzondering Maleiers, als regel Chineezen, eeliter nooit gezamenlijk op een panglong. Aan het hoofd van de panglong staat de thauke, de zetbaas van den eigenaar en geldschichter, die meestal te „Singar... verblijf houdt, waar bij toezicht houdt op de verkoop van het product, dat hoofdzakelijk daarheen wordt uitgevoerd. In 1913 waren er aan we zig: 97 balkenkapperijen, 46 brand hout- kapperijen, 11 plankenzagerijen, 62 houtskool- brandrijen. Gezamenlijk brachten deze aan cijns 130.883 gulden aan het Gouvernement op. Van bestuurswege wordt streng toezicht uitgeoefend op de zet bazen ter voorkoming van knvcclarijen en mishandelingen van de koelies; het toezicht is voor de afdeeling Bengkalis opgedragen aan den bestuursambtenaar, die Sfilat Pandjang (zie aldaar) tot standplaats heeft. (Zie ook Koi. Tijdschrift Aug. 1916).

PANGOELOE. Bij de Maleiers op Sumatra wordt wet pangoeloe (panghoeloe) een volkshoofd bedoeld, met name bij de Minangkabauers (zie Deel II biz. 750). Door het Gouv. aldaar aangestelde hoofden voeren ook wcl'den panghoeloe-titel. Iri het Riouwsche de titel van kamponghoofden.

PANGOENG(?). Javaansche naam voor een Bastaardsnip, *Aostratula capensis*, op West-Sumatra Kandi en Bakikbalang.

PANGOEROERAN. Hoofdplaats van de onderaldceTIng Samosir der Bataklanden (residentie Tapanoei). Zij is gelegen aan de Westzijde van het eiland Samosir in het Toba-meer, aan den voet van den vulkaan Poesoek Bochit. Hier begon de landengte, die Samosir met de Westkust verbond, maar thans met een smalle geul is

doorgegraven. De plaats is de standplaats van den controlcur. Uit natuursteen word een kade- muur gebouwd, terwijl bovendien een overdekte aanlegplaats is gemaakt. Een weg ter lengte van 36 K.M. verbindt de plaats el wars door Samosir met Loijijp(y)g.aan de Oostzijde, maar is nog niet bruikbaar voor voertuigen.

PANGOESAIO (N. Celebes). Zie MUIZEN.

PANGONAN. Een der jongoro cruptiopunten van don 口期aldaar).

PANGWA. Zie TRIFING GAD直NG.

PANICUM MAXIMUM Jacq fam. *Grami- neeen*. Bengaalsch gras, Roompoot banggala. (MAL.), Soeket landa (JAV.). Een grassoort, in- heomsch in Brazilië en tropisch Afrika, togon- woordig wogens do grooto vooderwaardo in allo tropischo gewosten gekweekt. Op Java is het al omstreeks 1860 ingevoerd. Het wordt diar vcel- vuldig verbouwd op goeden bodem, waar het een rijkje opbrengst geeft.

PANICUM MUTICUM Forsk. Paragras; Soek6t kaladjana (JAV.), Djoekoei naleli (SOEND.). Een hooge grassoort, waarvan do afkomst niet met zekerheid bokend is, inaar dat in zeer veel tropischo ge west on gokweekt of verwilderd voor- komt. Op Java is hot roods zeer ling geleiden in- gobirgerd en het is thans verwilderd over een groot deel van liet eiland, tot op een hoogte van 800 a 900 M. Zelfs is het hier en diar een lastig onkruid geworden. Het koint bij voorkour op vochtigen bodem voor op zonnig terrein. Hot staat bokend ah een uitstekend voedergras, zoo- wel voor paarden, als hooftvee.

PANIKI (CELEBES), Zie VLEERMUIZEN, VRUCHTENETENDE.

PANINGGARAN. District van do contrdlo-afdeeling Kadjd, regentschap, afdeeling en residentio P^kalongan; met eene oppervlakte van 267 K.W.2 Hot district heeft 3 onderdistricten en 41 desa's; einde 1905 had het eene bovolking van ruim 26.000 zielen, alien Inlanders.

PANISLAMISME. a. HET CHALIFAAAT OV IMAMAAT TOT DEN VAL DER 'ABBASIDEN. Mo hammed was gestorven zonder cenige beschikking te hebben gen omen over de wijze waarop de Moslimsche gemeente na zijn dood moest bestuurd worden. Bij zijn dood stond het dus niet vast, datjir voortaan eenhoofdige leiding in den Islam zou blijvcn bestaan. Intgcndeel verklaarden do inwoners van Med in ah reeds t.cr.stondna het verne- men van Mohammeds overlijden, dat zij wed er als van ouds hun eigon hoofd wilden kiczcn en dat het den Mekkanen vrijstond, datzelfde te doen. Toch was de ver van gin g van den Profect door 66n krachtig bestuurshoofd inder- daad eene levensvraag voor de naasto toekomst van den Islam. Kwam idcro stam wed er ondei leiding van zijn eigen hoofd, dan zouden do Arabieren wed er even verdeeld en machteloos zijn als vroeger. Juist de Islam had de Arabischd stammen voor het eerst onder d6no leiding gobracht.

Het energiek optreden van eenigo aanzienlijko mannen uit Mohammed s naasto omgeving yendde het opkoinend govaar van den Islam af. Zij wisten in eene stormachtige bijeen komst to Med in ah —even na Mohammeds dood —door to zczten, dat er 6en *chaliyah* (d. i. plaatsvervanger) van den Profect werd verkozen, die voortaan, evenals Mohammed, als *irdm* (d. i. voorganger) van alle Moslims zou gelden. Daarmede was do

grondslag gelegd voor het califaat, of iniaamaat', in den Islam.

Naar do latero voorstelling hob bon de vier man non, dio in de 30 jaren na Mohammeds dood (11—41 H. = 632—661 n.C.) het gezag over do Mohammedancn hebben uitgeoefend, aan het ideaal van goede Moslimsche heerschers beantwoord. Naar hun voorbeeld hebben alle Jateren zich te richten. Hunno regeringjaren golden als het gouden tijdvak, do periodo tier gulden 30 jaren na Mohammed. Vooral Aboe Bekr on 'Oemar worden geprezen; zij staan met hunne beide opvolgers 'Oethnian en 'Ali bij do ortho-doxe Moslims bekeurd als „de 4 goede chaliefen." Wat de Moslimsche leer voorschrijft betreffende het califaat in den Islam endeischen, aan welke een wettige *imam* moet beantwoorden, berust op den toestand, zooals deze naar men aanneemt, in (lit 30-jarig tijdperk na Mohammeds dood werkelijk bestaan heeft. Over de burgeroorlogen aan het einde van (lit gulden tijdvak, zie SJITE-TEN.

Nog geruimen tijd bleef het steeds omvangrijker wordende gebieel van den Islam vereenigd onder het opperbestuur van een *imam*, aanvaankelijk onder de heerschappij der Oemajjaden, die den zetel van het califaat naar Damascus verplaatsten (tot 132 H. = 750 n.C.), daarna onder de 'Abbasidische chaliefen (nakomelingen van Mohammeds oom ⁵Abbas) te Bagdad. In de Middeleeuwen heeft dus werkelijk een groot Moslimsch rijk bestaan, wdks beheerscher gezag had over alle Moham med an en. De Islam vormde toen een politieke eenheid, een staatkundige heel tegenover alle nict-Mohammedanen, en volgens do Moslimsche wet moet dezo toestand als de bij uitsluiting normale, de door God gewilde, wettige inrichting van bestuur worden beschouwd, waaraan op den duur zelfs de gheelo wereld, zoo noodig door mid del van den *djihad* (d. i. den Leiligen oollog), moet worden onderworpen (vgl. PRANG SABIL).

Maar de werkelijko macht van het califaat begon onder de 'Abbasidcn weldra te verminderen, al waren ook onder hen aanvankelijk krachtige heerschers. Heeds in do 3e eeuw werden do 'Abbasidische chaliefen de spelbal hunner ruwo paleiswacht. Nadat reeds in 138 H. (= 755 n. C.) Spanje zich RLS zelfstandig rijk had afgescheiden, verbrokkelde het Moslimsche rijk aliengs in een toenemend aantal grootere en kleinere, vrijwel onafhankelijke vorstendommen. Sojn mi go vorsten dier rijken verklaarden zich tot plantsvcrvangera van den Profeet on namen zelf den titel chalief aan, vele andro bleven zich on voudig *soeltn* of *emir* noemen en lieten zich nog veelal door 'Abbasidische chaliefen met het gezag bekleeden, Jiocwel dit niet meer dan een vorm was.

Dal nog eeuwen lang aan de dynastie der 'Abbasiden in Moslimsche landen huklo bewozen word, ook nadat zy feitelijk allo politieke macht had verloren, berustto op oude traditie. De 'Abbasidische chaliefen waren als het waro tot een symbool der vroeger zoo luisterrijko 66nhoid der Aloslixns geworden. Goestlyko hoofdon van den Islam waron zij echter nict, al heeft men dit ten onrecht wel eens zoo voorgestejd; op geestelijke zaken hadden zij geen invloed. Voor een soort van pans is in hot stelsel van den Islam geen plaats. Het leerstelsel

berust op het gezag der Moslimsche gemeentozelvo, vertegenwoordigd door hare wettige corden (vgl. ISLAM, II, b). Nicmand kon in den 'Abbasidischen chalief iets anders zien dan een werkelijk hoofd, zij het clan ook een hoofd zonder werkelijke macht, slechts met schijn gezag bekleed. Ongeveer vijf eeuwen lang (van 132—656 H. = 750—1258 n. C.) hebben de 'Abbasiden op die wijze als erfelijke dynastie het califaat bekleed, totdat de Mongolen storm hen voorgoed verdreef. Zelfs na den val van Bagdad (in 656 H. = 1258 n. C.) bleven de 'Abbasidische prinscn nog langen tijd grooten eerbied genieten aan de hoven van verschillende Moslimsche vorsten met name in Egypte, waar zij den titel van chalief bleven voeren en bijzonderen glans aan het hof der Egyptische Mamloekensultans verleenden.

b. HET CHALIFAAT DER TURKSCH E SULTANS. In de 16e eeuw kreeg de Islam een nieuw politiek centrum in het rijk der Turksche Osmanen-sultans. Nadat Egypte in het jaar 923 H. (= 1517 n. C.) door sultan Selim was veroverd (als gevolg waarvan later ook do heilige steden, Mekka en Med in ah onder Turksch bestuur geraakten), namen de Osmanen-sultans voortaan den titel chalief aan. Inderdaad vormde het Turksche rijk destijds, naar den maatstaf der toenmalige politieke verhoudingen, een indrukwekkende macht en geen sultan ndch emir kon zich met den Turkschen heerscher meten.

Hoewel do Osmanen-sultans niet eens Arabieren waren, terwijl toch de theorie der Islamitische wet eischt, dat de chaliefen moeten gesproken zijn uit den edelsten stam der Arabieren — nl. uit dien van Mohammed zelf: don stam der Koerajsjieten, waartoe ook de vier „goede" chaliefen hadden behoord — verzette niemand zich tegen het aanneuen van den chaliefen-titel door do Turksche sultans. Daartoe bestond feitelijk ook geen aanleiding. De macht van den Turkschen sultan binnen eigen gebied berustte immers niet op den titel van chalief, maar veel eer op do kracht van zijn leger. Daarbuiten oefendo hij geen gezag hoegenaamd. Eomg eindelijk gezag toch over onderdanen was aan den chaliefen-titel nooit verbonden.

Deze toestand bleef sedert voortduren, al verloor de Turksche macht nagenoeg al hare vroegere beteekenis, in die mate zelfs, dat ten slotte alleen de nauwer tusschen de Europeescho mogendheden hot Turksche rijk nog in stand hield en do Turksche „Heer der geloovigen" slechts 5 % van allo Moslims als zijno werkelijk onderdanen kon beschouwen. Steeds bleef de sultan van Turkije als van ouds op den titel *chalief* aanspraak maken.

C. VERHOUDING DER MOSLIMS BUITEN TURKIE TOT HET TURKSCH E CHALIFAAT.

Intusschen bleef in do Moslimsche wereld do herinnering aan do vroegero groothoid on inacht van don Islam voortloven. Hot gold daarby vooral een godsdienstig ideaal. Allahs gezag hier op aardo moot ook door de ongelovigen worden erkend (vgl. PRANG SABIL). Van het standpunt der Moslimscho wotgeleerden en hun aanhang is het niet mogelijk, er in te berusten, dat do Mohammedancn in bijna alle landen voortaan ten eeuwigo dago aan do heerschappij der ongelovigen zoudon onderworpen

blijven. Wol meenen velen, dat af wachten noodzakelijk is, dat verzet tegen hot Europeesch gezag voorloopig slechtlis tot wanorde en tot onheiln voor do geloovigen zou kunnen leiden, maar de hoop op eno betere toekomst is toch niet uitgesloten. Daarbij rieht hun blik zich als van zelf naar do grootste Moslimsche mogendheid, die tot dusvor nog zekere mate van onafhankelijckheit heeft weten te bewaren. Dat de Turksche sultans geen Koerajisieten zijn, acht men desnoods geen groot bezwaar, mits zij slechts machtig genoeg blijken om den Islam voldoende stou te go ven. Want al plegen de vromen wot geleerden to smalen op do goddloosheid dor heerschers en grooten dezer wereld, toch weten zij, dat ter be reiking hunner religieus-politiek idealen de hulp der wereldlijk macht voor den Islam onmisbaar is.

In verschillende deelen der Moslimsche wereld niaakte men zich dikwijls geheel overdreven voorstellingen van Turkle's aanzien. Zelfs te Mekka werd de beteekenis van den Turkschen sultan veelal zeer o verse hat. Volgens eene populair, in wijde kringen van Moslims verspreide voorstelling werd Europa door zes ongcloovige sultans bestuurd, die alien, als vasallen den Grooten Heer te Constantinopel hulde hadden te bewijzen. Maar zelfs onder de hooger ontwikkelden en beter ingelichten bleef zekere neiging bestaan, om te gelooven, dat het tot heil der onder niet-Moslimsch bestuur levende Moham-medanen zou strekken, indien de chalie te Constantinopel zich met hunne belangen wilde bemoeien. Van eene geregeldo panislamitische propaganda, welke, naar men wel eens heeft aangenomen, van Constantinopel uit, vooral onder leiding van sultan Abdoel-Hamid, zou georganiseerd zijn, is echter in werkelijkheid nooit sprake geweest. Zij, die veelal als raadgevers van dien vorst optraden, waren allerminst de geschikte personen om het initiatief tot zulk eene international beweging te nemen, veeleer slechts bedacht op eigen roem en gewin. Ook de vestiging van zgn. Turksche „consulaten“ in Mohammedaansche landen onder Europeesch bestuur kon nauwelijks steun geven aan eene panislamitische propaganda. De als consuls uitgezondenen misten meestal alle vereischto hoedanigheden om het aanzien van Turkije in den vreemde te verhoogen. De op mis verstand berustende meening van sommige (in het bij- zonder Engelsche) staatslieden, dat do sultan- chalie volgens den Islam als een soort van paus is te beschouwen en dus ook door Europeesche mogendheden in die hoedanigheid als een kerk- vorst over hunne Mohammedaansche onderdanen kan erkend worden, werd van Turkscho zijde nooit tegengesproken, daar die voorstelling, al was zij niet juist, zeer geschikt werd geacht ter bevordering van panislamitische pogingen van Turkije. Volgens het programme der Jong-Turken, die na de revolutie van 1908 aan het be wind kwamen, zou het nieuwe Turkije zich wel is waar geen rechtstreeksche bemoeienissen met de onder niet-Moslimsch bestuur levende geloofsgenooten aanmatigen, maar inoest toch het recht der Turksche regeering worden erkend tot dezelfde soort van vertoogen ton gunste van Mohammedanen onder Europeesch gezag als de Christen-mogendheden zoo dikwijls tegenover Turkije hadden doen hooren, wanneer

naar hunno opvatting Christen en onder Turksch bestuur redonen tot klagen hadden gelid.

Tot een geheel onverwachte uitgang van panislamismo liet do Turksche chalie zich in 1914 door zyn bondgenootschap met de Europeesche middenrijken verleiden, toon hij allo Mohammedanen, dus ook hen, die niet tot zijne onderdanen behoorden, opriep tot den strijd tegen do geloovigen. Een half-officieel Turksch comité verspreide daarbij geschriftjes vol middelceuwsh fanatisme tot toelichting van dozen oproep. Do kort daarop, in het jaar 1916, volgnde gebeurtenissen in Mekka en omgeving, waar de Groot-sjerief Hocsain de Turken uit zyn gebied verdrreef, waren voor het aanzien van het Turksche chaliefaat alenninst bevorderlijk. Wel zou het eene dwaling zijn, te meenen, dat de titel van chalie te zijno beteekenis vooral aan de heerschappij over de heilige steden van den Islam ontcent — zulke eno opvatting toch vindt in de wet noch in de latere geschiedenis van het chaliefaat eenigen steun —, maar wat te Mekka gebeurt, wordt in de geheele Moslimsche wereld bekend en oefent invloed op het oordcel van Mohammedanen in alle deelen der wereld. De Mekkaansche sjeriefen hobben do overheersching der Turken niet anders dan als een last beschouwd. Zegningen voor land en volk zijn aan het Turksche be wind niet verbonden. De veiligheid der wegen in den omtrek was zelfs gedurende de woken der bedevaart niet verzekerd. Vooral over de zeden en denkbeelden der Jong-Turken was men to Mekka ten hoogste ontsticht. Toen nu ten gevolge van Turkye's deelneming aan den oorlog do bedevaart met alle daaraan voor de Mekkanen verbonden voordeelen bijna onmogelijk gemaakt was en bovendien schaarschte van levensmiddelen to Mekka ontstond, barstte de verontwaardiging los en wist de Groot-sjerief zich met steun van Turkije vijanden onafhankelijk te maken.

d. PANISLAMISME IN NED.-INDIE. Ook in Ned.-Indie drong de faam van den Turkschen chalie: den *Soeltan Istamboel* of *Radja Roem* en elions groote macht sedert lang bij de Mohammedaansche bevolking door. Do Indische Moslims konden van geloofsgenooten uit andere landen vernemen, hoe de vorst of vorstin van Nederland zelfs een zeer ondergeschikt plaats onder de vasallen van don chalie innam. Het panislamisme bleef echter in Ned-Indie gelukkig tot zeer kleine kringen beperkt. Wel openbaardo zich onder de Indische Mohammedanen bij 80m- gen wel eens de neiging, om de heerschappij dor ongcloovige Nederlanders ahoen zeer abnormal verschijnsel te beschouwen, waaraan liefst zoo spoedig mogelijk en, zoo noodig, door niiddel van den *dihadd* (heiligen oorlog) oon einde behoorde te komen, maar voordo groote meerderheid, die zich geheel afhankelijk govoelt van haBodorpshoofden on andere lokale gezaghebers, bestond in het algemeen geeno aanleiding, zich met vraag- stukkon betreffende de opperheerschappij ernstig bezig te houden. In de grooto Mohammedaansche pers staat Nederland als do meest tyrannicke en on verdraagzame gtaat in Europa bokend. Aanleiding daartoe gaven zoowel do klachten door jarcnlang in Ned.-Indie gevestigde Arabieren in Mohammedaanscho bladen geuit over belcm-mering hunner vrijheid van beweging, als do verhalen van Inlanders te Mekka over de druk

kendo maatregelen van eomigro Nedcrlandscho bestuursambtenaren tegenover Moslimscho wetgeleerden en vromen genomen na do onderdrukking van oprocrigo bewegingen, waarbij men zich van de gewone Mohammedaanscho leus vnn don heiligen oorlog had bediend. Beide omstandigheden droegen bij tot aanwakking van het panislamismo in Ned.-Indio.

Voor de Ned.-Indische Reggering zou allo toegeeflijkheid tegenover panislamitische propaganda onverdedigbaar zijn. Voor de Moslimscho bevolking van Ned.-Indie is geen heil hoege-naamd te verwachten, noch van het panislamisme in zijn klassieke vorm, zooals het wordt begrepen door bekrompen wotgeleerden en do groote massa en dat do staatkundige eenheid van allo Mohammedanen onder 66nen chalfie te moeten meebrengen, liefst met onderwerping der gehele menschheid aan het gezag van den Islam, — noch in den meer modernen vorm eener aansluiting van alle Mohammedanen onder leiding van het chalfiaat ter bevordering van al datgene, wat het meest in het belang der Moslims is to achten, zooals hooger ontwikkelde Mohammedanen het panislamisme wel plegen op to vatten. Elke vorm van panislamismo berust op eene middeleeuwscho vermenging van godsdienst en politiek, waartegen het Nederl. Gouvernement in het belang der Moslimsche bevolking van Ned.-Indie zolvo nauwlettend heeft te waken. Zie verder ISLAM III, c; PRANG SABIL en SJIPIETEN.

Literatuur. r. O. Snouck Hurgronje, Mohammedanisme, p. 94 vv.; Nederland en de Islam, p. 67—73, 108—134; ⁷Hilfige oorlog made in Germany (De Gids, Jan., 1915.); ⁸Eenige Arabische Lostrijkchriften besproken (Tijdschr. v. ji. Batav. Gen., DL 39 (1896), p. 379—27; Les confreres religieux de la Mecque el Ic panis-la mis inc (Rev. de l'hist. cl. religions, XLIV (1901) p. 262—281); Questions diplomatiques et coloniales de l'Asie, no. 10 G; ⁹Een rector der 'Ickkaanscho univov. ¹⁰iiic (Bijdr. t. d. T., L. en Vlk. v. N. I., 5e Volg., 2c Pl, p. 353—370); Do Atjdjora, II, 355—373 (Tijdschr. v. N. I., 11, 321—338); ¹¹lo Isl un, p. 13 v. (Grooto gods., II, p. 245); Het Mohammedanisme (Colijn's NecrlancPs Indie, I, p. 265); Arabic en Oost-Indie, p. 24; Over panislam-

(Archives du M6c Teylor, Serio III, vo), I, i>. 87—105); Jong Turkijo (Do Gids, 1909, I, 61—96); De opstand in Arabie (N. R. ¹²tord. courant v, 14—16 Juli 1915; ook afzonderlijk verschenon: The revolt in Arabia, with a foreword by Rich. J. H. Gottheil. N. York—Louden, J917); L. W. O. van den Jjerg, Pani-lami'nio (Do Gills \ 900, IV, 228—2G9 on 392—431); R. Dozy, Het islamismo Go Hfdst.; Th. W. Juynbolj, Handleiding t. d. kennis d. Mohaum. wet, p. 315 vv (Handbuch d. islani. Gcsetzcs, p. 322 vv.); A. Mullor, Der Islam im Morgon-und Abendland, I, p. 208 vv.

PANJABOENGAN. Vroeger standplaats van den controlleur der onderafdeeling Groot- en Klein Mandailing, Ocloe en l'kantan, doch als zoodnig verlateji we gens de ongezonde Jigging in een moerassige omgeving (nietgeenstaande de hoogte van 222 M. boven zee-niveau) en do hevige mularia, welke in het dal van do Bat an g Gad is heerscht. Wel is de jnarkt nog een van do belangrijkste in Mandailing, maar do plaats

maakt toch een vervallen indruk. De grooto weg van Fort de Kock naar Pad an g Sidimpocan (75 K.M. van Panjaboengan gelegen) brengt eenig verticr, terwijl plannen bestaan voor een spoorweg langs genoemde weg naar Sibolga (152 K.M.), later door te trekken dwars door Padang Lawas. In de nabijheid bevindt zich een Deops-gezinde zondingspost, waar zich Lochoes van Ack Mata hebben neergezet en toenadering tot het Christendom voortoonen. Evenwel zijn reeds enkele van deze kolonisten tot den Islam overgegaan. / 2 4 /

PANO. Na am op Celebes vooren Loophoen, *Megapodiws cumingi*. Op de Aroe-eilanden heet *Megapodi us duperreyi* Djangoel, op do Kei-eihnden Kwaar. *Megapodius jreycinetii* * heet op Andai (N.Guinea) Manepreak en op Noefer Mangiair. *Megapodiw wallacei* heet Mamoa op Ternate. Zie LOOPHOENDERS.

PANOLAN. District van de gelijknamige con-trolafdeeling en van het regentschap en de afdeeling Blora, residentie RSnbang; met eene oppervlakte van 267 K.M². Het district telt 49 desa's. / 2 4 /

PANTAI BARAT. Niet diep inlopende, voor het Westen geheel open baai nabij de Zuidkust van waarin de diepten geleidelijk afnemen naar Het strand. In het Noordgedeelte is de oever laag langs de vruchtbare vlakte van Badoeng, in het Zuidgedeelte wordt deze steil, met voorliggende afgebrokkelde rotsklompen, langs de N.W. zijde van den Tafelhoek, het hooge schiereiland, dat de Zuidpunt van Bali vormt. Een ruim 1 K.M. om de West uitstekend en droogvallend steen rif, waarop bijna al yd branding staat, scheidt de baai in de Labocan Kotta daar ben. Met een smal koraalkustrijf, en de kleinere Labocan Djimbaran daar bez., waar het naar den wal too spoedig ondiep wordt en de bodem uit zand en steengrond bestaat. De kust der Pantai Barat is dicht bevolkt, langs den wal ziet men incederde opslagplaatsen voor prauwen met vele afdaken. Zie Zecmansgids deel III.

PANTAI HAMBAWANG. Zie bij BATANG ALAI.

PANTAI TIMOER. Diep inlopende baai aan do N. O. zijde van den Tafelhoek, het hoogland der Zuidpunt van Bali, dat met het eiland verbon-den is door een laaiige, smalle hals tusschen deze baai en de Pantai Barat. De Oost zijde der baai wordt grootendeels afgesloten door een smalle, Iago land tong, welke van de Oost punt van den Tafelhoek om de Noord afsteekt en door het N.O. daarvan gelegen, grootendeels met klapperboomen begroeide Scragan, waarvan do Westkust een rand van rizophoren heeft en op do Noordkust waarvan een kampoeng ligt. Bin non dit eiland en de landtong is de baai, waarvan de oevers moerassig en met rizophoren begroeid zijn, geheel ingenomen door droogvallend kustrijf, zoodat de kampoeng Toe ban zelfs niet voor prauwen berokikbaar is. Ook aan de buitenzijde steekt het droogvallende kustrijf ver uit, daarbuiten worden nog losliggende ondiepten en droge plekken aangetroffen. Een smalle, bochtig gcul met steile kanten van steen, koraal en zand loopt om do West do baai in langs de kampoeng Benoa, aan een zandstrand gelegen op de Noordpunt van do land tong van den Tafelhoek. Zie Zecmansgids deel V.

PANTAI TJERMIN. Kleine badplaats aan do Straat van Malaka in het gouvernement Oost-

kust van Sumatra, door een rijweg verbonden met Perbaoungan>...->

PANTAR of **PANDAL**. Eiland behorende tot de Kleine Soenda-eiland, gelegen tusschen 8°8' en 8°33' Z.B. en 123°53' en 124°14' O.L. on cen deel uitmakende van de onderafdeeling Alor (zie aldaar); zie Tijdsch. Aardr. Gen. 2, XXXI (1914), p. 86—93, met kaart I. Het draagt eenige vulkanen, waarvan de hoogste, de fraaic kegci DSlaki, nog geen 1000 M. bereikt. Zoover bekend vertoont er slechts een, do Goenoeng Api, werk-zaamheid van solfataren (Verbeek, Molukken- Verslag, biz. 367). Het oiland is verdeeld in drie rijkjes, — Barnoesa, BSlagar en Pandai, — welke bestuurd worden door Rtdja's.

↓ Q少

PANTAR (STRAAT). SniaHe, maar zeer diepe straat tusschen de hooge eilanden Pantar en Alor (Ombaai), waarin eenige eilanden liggen van welke Pandjang, het, Noordelijkste, betrek-kelijk laag is en het steil uit zee oprijzende Pocrabesar niet minder hoogte heeft dan de bergen van Pantar. De straat wordt weinig bevaaren, omdat de hooge oevers oorzaken zyn van val- winden, na zonsoudergang de wind er spoedig gaat liggen en het 's morgens en een gedeelte van den voormiddag veelal stil is. Zie Zeemans- gids deel V.

PANTAR (Gat van). Een tuf-ravijn, een kleiner "Karbouwengat" in den 15 K.M. lan gen weg van Fort de Kock naar Matoer.- (Sumatra) Westkust/hoofdzakelijk gevoriid door de Soengai Landir, of rivier van Pantar, een linkerzijrivier van de Si Anok, die in de Masang uit- komt. De Pantar ontspringt op de Oostzijde van het Danaurandgebergte, dat het meet van Ma. nind jaji omgeeft, en heeft, zich een zeer breed dal uitgeschuurd. Da nagri Pantar ligt aaji den 0.- lijken rand van dit ravijn, waar in den Padri- oorlog (15 Spt. 1833) hevige gevochten is.

PANTJI RADJA. Een tot de onderafdeeling Meureudoe der afdeeling Noordkust van Atjeh behorend landschap met (cinde 1915) 531 geregistreerde mannen. Het ligt aan den Ijenedenloop der Kroeqng Pant6 Radja, en wordt begrensd ten N. door Straat Malaka, en gescheiden door heuvelruggen, die zich tot vlak aan de kust voortzetten, ten W. van Ndjong, onderafdeeling Sigli, en ten Z.O. van de tot Tri eng Gaddng behorende moekim Peudoe. Dicht langs de kust gaat de Atjehtrambaan en de groote weg Atjeh—Tsmiang. In de trambaan ligt een 80 M. lange BfUg"~over de Kroeqng Pant6 Radja. De halte Pant6 Radja ligt 39 min. trammen van Meureudoe. Het land produceert rijst, pc per, phi an g, tabak en notemuskaat, en werd ontgonnen door Teukoe Sjahboedin, een zoon van cen oeldebalang van Ndjong. Sjahboedin en diens zoon en opvolger Radja Soclejman overleden in 1903. Laatstgenoemdes zoon Teukoe Ocbit teekende 7 Nov. 1914 de korte verklaring en werd bevestigd als oeldebalang bij Gouv. besluit van 8 Mei 1915. Zie Bijdr. T. L. & V. van N.-I., Deel 61 (1908) bl. 664.

PANTER of luipaard (*Felis pardus* L.), kleiner dan de koningstijger (hij kan zonder staart, ongeveer P/2 M. lang worden) en van dezen door zijn tekenuing, n.l. zwarte, ten deele ringvormige ronde vlekken, te onderscheiden, bewoont Afrika en Zuid-Azie tot Sumatra en Java. Evenmin als de tijger komt hij op Borneo voor, maar ook op Bali schijnt hij te ontbreken. De

panTERS van Sumatra en Java worden ook wel voor con eigen soort (*Fclis variegata* — Wagner) gehouden, die zich door kleineren kop, langen staart en donkordor, dichtcr bijeen staande vlekken van die van het vastcland zou onder- scheidcn. Mogelijk is het, dat zelfs ook deze vorm van den Archipel nog in varieteten of elemen- taire soorten te verdelcn is. De inlanders al- t, Jians onderscheiden volgens Sal. Muller evenals bij don tijger verschillendo vormcn, de Soenda- neczen bijv. een mejong malangbong, den groot- ste van allo, een mejong toetoei, met kleinore on talrijker vlekken, en als kleinste een niejong kSroed, die een meet roodgelo vacht heeft. De cerste zou so ms menschen aan vallen, in hoofd- zaak echter zich voeden met jonge wildo zwijnen, herten, kantjils enz. ,dc m. toetoei zou zich in het algemeen met kleinere dieren, als geiten, honden, zelfs kippen tevreden stellen, 'terwijl de m. kSroed vooral honde'n zou jagen. 'Op den m. malangbong zouden dus de verhuilen van , men sc hen etc rs⁵, betrekking hebben, die evenals over den tijger, ook over den pan ter in omloop zijn. De Javanon onderscheiden volgens Kohl- brugge (Natuurk. Tijdschr. Ned.-Indie, di. LV, 1896) een matjan ^roeni, m. toetoei en m. gogor, waarvan de eerste hot grootst, de laatste het kleinst is. Maleische namen van Sumatra zijn harimau lalat en harimau batoe. Bovendien komt eel melanistische variatic voor, do Zwarte Panter, niejong koembang of niejong hieudng (SOEND.), matjan koembang (JAV.), harimau koembang (MAL.), vroeger als *kalis melas* Peron beschreven. Dit dier is geheel zwart van kleur; de donkere vlekken blij ven daarbij echter zicht-baar. Gevlekte panTERS kunnen zwarte jongen krijgen en deze komen met gevlekte in 66n en der- zelfden worp voor; zwarte panTERS, onclring gekruist, krijgen allecn zwarte nakomelingen.

De panter is meer algemeen dan de tijger en daardoor schadelijker, vooral voor het veel. In leefwijze verschilt hij daarin van den tijger, dat hij in staat is boomen te bekhmon.

PANTER, ZWARTE. Zie **PANTER, PA^TI**. Zie LOEBOEK SIKAPING. **PANTJALANG**. Zie VAARTUIGEN. **PANTJALOEHOER** (SOEND.). Zie DEERIN- GIA.

PANTJAR (KI) (SOEND.). Zie **PODOCARPUS**.

PANTJASONO (SOEND.). Zie **TINOSPORA**.

PANTJEN-DIENSTEN. Zie **HEERENDIENSTEN**, DI II biz 77.

PANTJING TAWA. (JAV.). Goneskrachtige kruiden uit het geslacht *Slriga*, fam. *Serpphula riaceae*, voornamelijk *Slriga euphrasioides* Ben th. Op Java wordt dit eenjarige kruid ook als vergiftig beschouwd. Als wortelparasiet kan het aan cultuurgewassen schade doen. Verwant is *S. flava* Miq. on ook *S. hirsuta* Benth., die to Buiten- zorg djoekoet tjCngtjCng hct. Do Javaansche naam docht op een plant, die verkoot en ver- lichting van pijn aanbrengt. Zie ook **GLORIOSA**.

PANTOEN. Ondor pantoen verstaat men een vierregelig Maleisch minnedieb, waarin de eerste regel op den derden, en de tweede op den vierden rijmt. [Je eerste twee regels hebben naar den inhoud geon verband met de 1 latste twee; veeh] is de zin van het eerste paar regels duister in oudere geschriften betekende *pantoen* een spreekwoordelijk gezegde; thans beduidt *pantoen* uitsluitend do quadrijnen, waarin oorspronkelijk

de klank van den gcheelen corsten rogol dion van den derden niost suggestorceron, ovenah do tweede ten aanzien van den vierden. Soms tijds echter wijst do eerste helft in toespelende tormen op do duidelijk uitgedrukte betoekenis dor tweede helft, en wel door klanken ontlocond aan t ormen, die de omringonde natuur of de omgeving van don dicht er en van den held dor liofdosgeschiedenis aanduiden. Als dio omgeving niet meer bekend was, moest de eerste versheft een zinneleozen indruk maken, wat bij gewildo pantoens echter niet hinderdo, ja zelfs als waarmork vnn chtheid gold. Nu en dan bevat do eerste helft eenraadsel, welks oplossing de tweede helft biedt. Tegenwoor- dig is assonantie van een deel der regels, zelfs van het laatste woord daarvan, voldoende, en wordt volkomen onbegrijpelijkheid het doel van decadent e verzenmakers, voorzoover de opstape- ling der klanken niet mnemot echhisch is. Het g rap pig vinden der deels onbegrijpelijke rijmen kwam allengs in de plaats van appreciatie der waarlijk poetische dichtkunst. Zonder bekend- heid met de geografie en de folklore van het land der dichters kan men de Maleische pantoens niet naar waarde schatten. Een poging tot navolging in het Fransch deed Rene Ghelin in *Le Pantoun des Pantouins*. In Prof. Van Ophuijsen's nalatenschap is eene uitgebreide verzameling pantoens. Zie: Pantun Melayu. Collected bij R. J. Wilkinson, and R. O. Win^tedt. Singap. 1914 Zio odk MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

PAO. District der onderafdeeling Sindjai,^ af- decling Bonthain, gouv. CdoISeS en Ond.

PAOEH. District van de ondcrafdeeling Pad an g, residentie Sumatra's Westkust. De daarin ge- legen nag'i van dien naajin is uit de geschiede- nis bekend doordat haar bevolking in de 18de ccuw telkens tegen de Hollanders in opstand kwam.'

PAOEH TINGGI. Landstrcck op de grens tus- schen Halaban (onderafdeeling Pa jo Koemboeh) en Lintau (onderafdeeling Fort van der Capel- Icn), op de O.lijke helling van den Sago (Sumatra's Westkust) (zie HALABAN).

PAOEH TOEWA. Kleine nederzetting in de residentie D jam bi aan de TSmbesi. Bij den opstand van 1916 had hier den 19cn October een aan val op het detachement plaats.

PAOK (soEND.). Zie SINTAU.

PAOS, PAOSOE. (CELEBES, MOL.). Zie POT- VISCH.

PAPAJA (VULG. MAL.); B6lik of kSpaja, (MAL.); hat ds, (JAV.); gedang, (SOEND., BAL. en LAMP.); han go, (SA WOE.); kalikih, (MINANGK.); kocstdJa, (BANDJ.); popaja, (MAL. MEN.); ka- pajtt, (MIN. LANDST.); schHipnin, (N. G. 4 R.); aisawa, (N. G. NOEMF.); papa6, papaao of pan6n6, (AMB. LANDST.); Oca Dialai, (AMB. BAB.); Oedi inelai, (AMB. LET.); poenti kajoe, (LAMP.); ta- ngang-tangang nikanr6, (MAK.); kaliki, (BOEO.).

Carica Papaya L. (zie aldaur) fam. *Paasi- loraceae*. Boom of boomachtig kruid uit tropisch Amcrika, in alle tropische gowesten gekwoekt.

Bij den papaja wordt eon glijkssoortig verschijsel opgeciorkt als bij den notemuskaat- booni: aan de niannelijk boomen, waar de bloe- nien tot Jang gesteelcic blociwijsen zijn sainenge- voegd, zict men vaak aan do uiteinden dier bloeiwijzen zich een of jneer vruchten ontwikke- len. Dczc han gen dan ten slotto, vaak in vrij groot aantal, aan Jan go stalen langs den »tam

naar benedon, terwijl, zooals bekend is, de gewone vruchten gohecl ongcsteld zijn.

Do vruchtdragende en niet vruchttragende boomen worden in hot Javaansch onderschei- den als kat's wad on cn k. Jan an g en naar gelang do vruchten met korto steeltjes aan den stam zitten of wel do bloemen en vruchten aan takjes hangen in kates gamblok en k. gantong (bStik bantang en b. rambai, MAT.). De naam der bladeren als geneesmiddel is in het Jav. godong gampleng. De in uiterlijk en smaak eenigs- zins aan meloenen herinnerende vruchten (in het Duitsch heet de papaja "Melonenbaum") worden rijp en onrijp gegeten en gestoofd evenals wor- teltes; ook de zaden, die naar sterrekeza smaken. In de Alinahasa dient de vrucht algomeen als var- kensvoeden Do jonge bladeren zijn zeer bitter en bevatten carpaicn, con alcaloido dat eene bij- zondere working op het hart uitoefent. Zij worden op Java wel, ten einde gesckikt te zijn om als sajocr gegeten te worden, ontbitterd door koken met schieferkloi (wadas). Algemeen is het gebruik do bittere bladeren af te oen paarden te voederen, als gezondheidsvoer. Het melksap bevat eeno als pepsine werkende stof, papayo- tine, die ook in Europa niet zelden als genees- middel wordt aange wend. Van den wortel wordthet vleezige gedeelte afgeschraapt en dit geleegd op wonden, b. v. bij tuinarbeid met den patjoel aan de voeten gekregen. <

PAPAJA OETAN (MIL. MOL.). Zie POLY- SCIAS NODOSA.

PAPALIMBANG. Zie VAARTUIGEN.

PAPANDAJAN. Een zeer bekende cn druk (van Garoeef iiiEy Kezbcchte vulkaan (2622 M.), in de Pre an ger, ten Z.W. van gonoemdo plaats. Een der weinige actievo vulkanon in welks krater men zonder eenigo moeto kan geraken, doordat bij de grootc eruptje van 11 Aug. 1772 hot N.O.-gedeelte van den kraterwal is bo z w o ken en de daaruut ontstano steenlawine, vermoedelijk geholpen door cen lavastroom, oon breed, door steil© wanden begrensd dal heeft uitgeschuurd, waarin thans de weg naar den krater is aangelegd. Deze vertoont nog cen vrij belangrijko solfataren-working en ook de afzetting van zwavel is niet onaanzienlijk (zic hierover Van Heck in Jaarb. Mijn wezen 1906, biz. 174 met velo instructiovo foto's). De nieuwste opnoming van den krator en omgeving komt voor op Pl. X van het Jaarverslag Top. Dienst 1908, biz. 52.

Verbeek cn Fennoma (Geol. Besch. van Java., biz. 679) go ven eon uitvoorigo beschrijving van den borg met con kritische beschouwing over de donkbelden van Junghuhn (diens Java H, biz. 129) omtront do bovengenoemdo eruptie.

PAPANGERS of PAMPANGERS. Afstamme- lingen van door do Spanjaarden uit de provincie Pampanga op Luzon (Noord-Filipp.) voel gebuikte, en ook naar do Molukken overge- brachto krijgshaftige ini. slaven. Zij vormden in Compagnie*s dienste en bijzondere afdceling van Mard ijker-soldaton, waarschinlijk reeds sinds 16G3, toen de Spanjaarden zich van Ternate terugtrokken. Zij worden als apart corps in den. aanvang allceii in dienst gcsteld te Bftta.via.; het eerst venue Id in Dagh-register 1668 (p. 126) als „Pampangcr3>„ onder cen eigen kapiteia met Spaanschen naam, en declnemend in de groote jaarlijksche Juli-parade van Mardijker-soldaten. Desgelijks mcldt Dagh-register 1670 een compag-

nie "Pampaiigers" t. e Batavia (p. 131); het Dagh-register 1672 noemt dit, "do Panpingos compe." (p. 368—369); enz. Zoo worden zo in 1689 ook genoemd naast Amboneescho on Balischo so Idaten; in 1693 in een gomcngde compagnie van Bandanecsche, Pampangasche en Boetonsche soldaten; zie NDe Haan, Briangan, III, p. 328 en n, p. 796. r*

In het midden der 18e eeuw werden do Papangers bij voorkeur op Timor gebruikt, speciaal tegen de zgn. „zwarte Portugeezen" of „Toepas-sen"; zoo vestigden zij zich daar vooral in de kampong's Babao en Oesapa (bcO. Koopang), en worden in Ind. Stb. 1877, no. 105 nog genoemd als afzonderlijk afdeeling derschutterij te Koepang. Thans bestaan zij als zoodanig er niet meer.

In 1862 was alreeds het vanouds te Batavia bestaande korps Papangers, Mooren en Bengaleezen opgeheven (Ind. Stb. 1862, no. 43), in we Ik Staatsblad de „Papangers-nog speciaal om- echreven worden als „vrij gegeven slaven", dus als een bijzonder soort van Mardijkers. Verg. bij BURGERS en MARDIJKERS. G. P. R.

PAPAR. District van de controle-afdeling Paree, regentschap, afdeeling en residentie Kedi-ri; met een oppervlakte van 237 K.M². Het district telt 107 desa's en had ult. 1905 eene bevolking van ± 120.000 zielen, waaronder ± 140 European en en 640 Chincezen.

PAPAS (CELEBES). Zio CORYPHA.

PAPASAN (JAV., SOEND.). Zio COCCINIA.

PAPATI. Zie PATIH.

PAPATJIDA (MAL. MOL.). Zio SCAEVOLA.

PAPAYER SOMNIFERUM. Kruidachtig plant, waarvan de cultuur in Ned. Indie verouden is. Levert do OPIUM (zio aldaar-) on hot oliehouden. de Maanzaad.

PAPEDA. In de Molukken de naam voor do pap, die gekookt wordt van het meel van do verschillende soort en van Sagopaluien (Zio METROXYLON).

PAPEDA (DAOEN) (MAL. MOL.). Zio POLYSCIAS.

PAPEGAAL. De papegaaien (*Psittaci*) worden in groote verscheidenheid van soorten in den O. I. Archipel, vooral in het Oostelijk deel, aangetroffen. De Papegaaien zijn echte boschbewoners, geheel on klimmen en vruchteneten ingericht. Zij zijn terstond van allo vogels te onderkennen door hun sterk gebogen, meestal krachtigen bovensnavel, een klimorgaan, dat als een haak het lichaam draagt, wanneer de klim-pooten (twee teenen voor- en twee achterwaarts) een ander steunpunt trachten te vatten; verder aan hun korte, dikke, zachte tong, waarvan de punt soms een bundel vezelige aanhangselen draagt. Zij worden verdeeld in 2 families, de eigenlijke papegaaien (*Psittacidae*), gekenmerkt door het bezit van een gladde tong en dwars verloopende groeven aan de onderzijde van den bovensnavel, en de borstelstongige papegaaien (*Trichoglossidae*), voorzien van een tong met een bundel van hoornachtige vezeltjes aan do punt en met in do lengte verloopende groeven aan de onderzijde van den bovensnavel.

Tot de eerstgenoemde familie behooren do Kakatoe's. Deze worden aangetroffen in het Oostelijk gedeelte van onzen archipel, de Philipijnen en Australie. Een 9tal, ongeveer een derde van alle bekende soorten, komt hier in aanmer-

king. Do verschillende soorten hebben in den rogel oen zoor boporkten verspreidingskring. Do groote zwarte Kakatoe, *Microglossus alerri-mus*, heeft eon enorm grooten, stevig gebouwden snavel, sterk zijdsclings samengedrukt, bijna loodrecht naar beneden gericht punt aan den bovensnavel, die bovendien als eon vijf diep ingekerfd is; kopzijden naakt on rood; vleugels veel langor dan de staart, ongevouert tot halflweg reikend; staartvederen zeer breed, afgerond; een hoog opstaande kuif van naar achteren gebogen, lan go vedoren; doze zwartgekleurde vogel leeft in Australie on Nieuw-Guinea, Waigco, Geminc, Sorong, Salawati, Misol, Jobi en do Aroe-cilanden; hij eel de zaden uit do steenharde kanarinoet; deze noot weet hij door eene zagnende beweging van de schcrprandigo onderkaak open te maken, wat geon andere vogel hem kan nadoon. De jongo vogels worden door de inlanders uit het nest gehaald, opgevoed, en aan handclaren verkocht; zij worden zeer tam; hun stemgeluid klinkt als een krakende deur; vreemd genoeg zijn deze kloek gebouwde vogels uiterst gevoelig voor zelfs kleine verwondingen. De eigenlijke Kakatoe's, behoorendo tot het geslacht *Cacatua*, zijn in het algemcen wit gekleurd met uitzondering van de *C. triton* heeft cone lange, gele kuif en komt op N.-Guinea en de Papoea-eilanden voor; *C. parvula* ziet er uit als *C. triton*, is echter kleinor en wordt alleen op de Timor-groep gevonden; *C. sidphurea* met holder gele kuif, on Celebes, Boeton en de Togian-eilanden; de oranjckleurige kuifdragende *C. citrinocrislata* leeft op Soemba; *G. alba* van do Halmahera-groep heeft eeio groote witte kuif; *C. moluccensis* van Ceram en Amboina heeft eono fraaio donker rosc-

roode kuif; op de TSnimbar-cilanden leeft *C. goffini* met eene niet sterk ontwikkelde witte kuif. Do naam Kakatoo schijnt afgeleid van het Maleische wo ord Kakatoo wa, waarschijnlijk uit een der Papoe-talcn naar het Weston overgebragt en dal ook do Maleischo naam voor nyptang is. Tot de kleinste papegaaien behoort de Lisik (BAT.) of Serindit (MAL.), namcn op Oost-Sumatra voor *Loriculus galgulis*, on Papcgaai van Sumatra, Nias, Riouw, Banka, Borneo en ook Java; om do fraaio kleur wordt hij ook Sierpapegaai genoemd, bovendien Vledermuispapegaai, haard; wijze waarop hij in rustaan zijn pooten in den boom hangt en zoo aan eon groote Vledermuis haard deiken; op don kop een blauwe sclidclvlek, Htaart-dekvederen en con groote rondc keclvlek scharlakcnrood, op den rug een hoog-oranjckleurigo vlek; de inlanders houden hem veel in gevangenschap. Nog kleinor zijn de Spechtpapegaai, waarvan een der bekendste is de roodboestige Specht-papegaai *Nasiterna pygmaea*, die overal op N.W. Nieuw-Guinea, Waigco, Gob 5, Salawati, Misool en Koffian gevonden wordt., Dcoz Papcgaai is grasgroen gekleurd, onderzijde sterker grasgroen; bo ven kop geel; kleine vleugcl-dekvederen zwart, breed met groen gezoomd; middelste twee staartvederen blauw, do andere zwart, do buitenste met groen langs den buitenkant, de drie buitenste mot con gele vlek. Deze vogel is uiterst mocilijk waartencmen, dus ook to vangen, doordat hij zoo klein is en zich daarbij ophoudt in hooge, dichtbebladerde boomcn; de Papoea's halen hen levend uit het nest in do boomcn.

Grootcro vormon zijn do zoog. Edclpapo- gaaien (*Electus*), in de Molukken en op Nicuw- Guinoa voorkomend, dio vooral merkwaardig zijn door hun sexueel dimorphisme, do mannotjes zijn nl. hoofdzakelijk groen, do wijfjes rood; *Electus pectoralis* komt voor op Nicuw-Guinea. ; Waigooc, S'lawati, Misool, Aroo- on Kei-cilanden, het mannetje is groen, met rooden snavel, onder- vleugeldekvieren on zijden van het lichaam, en blauw buitenste staartpennen ; het wijfje rood met zwarten snavel en met blauw in den hals, op de borst en do buik. Op Halmah6ra komt voor *E. voratus* en op C6rami en Bocroe *E. cardinalis*; deze gelijken zeer veel op eerst- genoemde.

Bij de soorten van het geslacht *Geoffroyus* zijn mannetje en wijfje van dezelfde soort even- eens verschillend gekleurd. Hiertoe behooren vry groote, hoofdzakelijk groene papagaaien, waar- van do mannetjes een groentedeels rooden, do wijfjes een bruinen kop bezitten; zij komen voor van Nieuw- Guinea, Westelijk tot Soembawa. By het geslacht *Prioniturus*, Raketstaart-pape- gaai, zijn twee middelste staartpennen ver- lengd en bestaan in het middengedeelte alleen uit do kale schacht. Op Celebes wordt *Prioni- turns platurus* gevonden, hoofdzakelijk groen, bo ven kop rood en blauw, voorste deel van den rug gee】; het wijfje is bijna geheel groen.

Parkioton noemt men kleinero vormen met langen, puntig toeloopenden staart. Op Java en Borneo is *Palaeornis javanicus*, de betdt der Javanon, waargenomen; deze is groen, met gelo schouder- vlek en wijnroode borst; *P. longicauda* van Sumatra en Borneo heeft een rooden band om het achterhoofd en de zijden van den kop. In do Molukken on op Niouw- Guinea komen groote parkieten voor met een breeder), langen staart, waarvan de afzonderlijke vederen breeder dan bij do pas genoemde vormen zijn: zij worden waaier-parkieten (*Aprosmictus*) genoemd, zijn van onderen rood en op den rug groen of blauw. Op Ceram en Ambon komt *A. amboinensis* voor, op Bocroe en Nieuw-Guinea nanwverwante vormen, die als *briruensis* en *dorsalis* onder- echeiden zijn.

Tot de eigen lijck papegaaien niot waar- schijnlijk ook gerekend worden de rood- on zwartgekleurde *Dasiptilus pesqueti* van Nieuw- Guinea.

De familie dor *Trichoglossidae*, is verspreid van de kleino Soenda-cilanden, Timor on Flores, Celebes tot Nieuw-Guinea on Australie. Do hiertoe behorende vormen voeden zich, zoaak het niaaksel van de tong reeds aanduidt, voor eon groot deel ook met bloc men honing. Hiertoe behooren de fraaist gekleurde soorlon. De kortstaartige vormen, Lori's of Locri's, behooren tot het geslacht *Lorius*, op Nieuw- Guinea en de Molukken voorkoniend; do klcur der vor- schillende soorten is in hoofdzaak rood inot groeno vleugels en rug, en met gelo of blauwe plekken op de onder- of bovenzijde. *Lorius domicella* is gewoon op Ambon on C6ram, en wordt aklaar veel in gevangenschap gehouden; do bo von kop is zwart, in het, violette overgaand op liot aoliterhoofd; ondeis'to vlogielvederon on tibia blauw; borstschild goel, staart en overigo gevedorte rood, *Lorius erythrorhax* van Niouw- Guinea heeft geon geel op de borst en roode onderste vleugeldekvieren ; *Lorius garrulus* -

van Halmah6ra is rood, met groene vlogelca en een gelo vlek op den rug, alsmede gele onderste vlogeldekvieren. Eon iets langeron staart heeft do bijna geheel roode *Eos rubra*, dio van Boeroe en C6ram tot do Kei-eilanden verspreid voorkomt; onder den staart en op de schouders is dezo soort blauw. Somber gekleurd is *Ohal- copsisila alra* van Nieuw-Guinea ; deze ia grooten- deels bruinzwart, met blauwen stuit en aan do onderzijde rood en gelo staartvederen. De soorten van het genus *Trichoglossus* bezitten een langeren staart en zijn getooid met fraaie kleuren. Een der kleinste, doch veelkleurigste soorten is *Trichoglossus ornatus* van Celebes, van bo ven groen, van onderen rood, de bovenkop rood en blauw, zijden van den nek geel, borst blauwge- band, buik geel en groen, staart van bo ven groen, van onderen rood en geel. Grooter is *T. cyano- grammus* van Nieuw-Guinea en de Zuidelijk© Molukken; deze is groen met violet zwarten kop, borst rood violetzwart goband, voorhoofd en wangen blauw, een geel en rooden band in den nek, zijden van het lichaam en onderste vleugel- dekvieren rood. De soorten van het geslacht *Psittentales* zijn hoofdzakelijk groen en geel gekleurd en zijn de meest Westelg voorko- mendc vertegenwoordigers van de *Trichoglos- ^idae*; Op Celebes komt *P. meyeri* voor, en op de kleino Soenda-eilanden, Timor en Flores,

P. enteles en *weberi*. Op Nieuw-Guinea worden verschillnde fraaie, langstaartige vormen gevonden, die tot de genera *Charmosyna*, *Hy- pocharmosyna*, *Neopsittacus* en *Oreopsittacia* behooren. Een van de langst bekende is *Charmosyna papuensis*, in 1734 door Seba reeds vermeld ; doze is rood met donker-groene rug en vleugels, mot zwart en blauw aan den achternek en met geel aan do zijden van de borst en van de buik ; hij is beperkt tot Noord west Nieuw- Guinea. Een grootere verspreiding heeft *Hy- pocharmosyna placentis*; deze komt voor in de Molukken, Aroe en Kei-eilanden en op Nieuw- Guinea, en is groen met rood aan de zijden van den kop, do keel en do borstzijden en aan do punt van don staart, onderdekvieren en stuit blauw. Deze is kleiner dan do voorgaande, onge- veer zoo groot als een vink. Nog kleiner is de zeldzamo *Oreopsittacus arfaki* van het Arfak- gebergto in Noord west Nieuw-Guinea, eveneens rood en groen gekleurd on vooral gekenmarkt door de violetblauwo oordekvedoren, dio van witachtigo vlekjes voorzien zijn.

PAPEGAAI-VISCH. Zio LIPVISSCHEN.

PAPIER. Een industrio van zeer geriuge betoekenis, die do laatsto jaren cerder achteituit dan vooruit gaat, is de bercing van papier uit do bast van do papicrxnoerbzcic, *Broussonetia papyrifera*. Do bereiding van do bast tot het z. g. cleloowangpapier geschiedt alleen in Pono- rogo.

De verkrogen qualiteit papier is tamelijk sterk, is voor schrijfpapier minder geschikt, en kan, als govolg van do hoogen prijs, do concurrentie met goinipoileordo qualitoiton al heel moeilijk volhouden.

Het aantal vezelstoffon, dat op Java voor- komt, is buitengewoon groot en onder dio vezel- stoffen zijn or uit den aard dor zaak meerdoro, die voor do beroiding van papier in aanxaerking zouden komen. Herhaaldo malon zijn dan ook voorstellen uitgewerkt om te koinon tot de

oprichting van een papierfabriek op Java, tot nu toe even we] zonder veel succes. Wel bestaat er een cartonfabriek te ^{oorabaja}, die o. a. als grondstof rijststroot, bamboe, enz. verwerkt en verder in Meestor Cornelis, die o. a. het afgestookte 361^gras^e~gfoi13sfoT*~v<) of de citronella-oliebereiding, tot carton verwerkt, maar papier zelf wordt er in Nederlansch-Indië nog niet geproduceerd.

PAPIER-NAUTILUS (*Argonatia*). Schelp een er in het visse hsoort, de zoogen. Argonaut. } Zie DOEKENHUIF.

PAPOEA'S. De bewoners van Nieuw-Guinea : : : ven^o'inliggende eilanden zijn algemeen bekend : onder den naam van P a p o e a's, een woord dat vermoed wordt door samentrekking uit het Maleische p o e a-p o o a of "kroesharig" ontstaan te zijn en derhalve met den eigenaardigen haarbos verband kan houden, maar waarviii overigens tot heden niemand eene passende verklaring heeft gevonden. In navolging van hetgeen zij van inlandsche handelaren hoorden, noemen de strandbewoners van Nieuw-Guinea, en vooral der Westelijke eilanden, zich wel P a p o e a's en duiden dan de bergbewoners als A l f o e r e n aan, op dezelfde wijze als in de Molukken de minder beschaafde en niet-Mohammedaansche bevolking der biuienlanden overal door den laatsten naam wordt onderscheiden (Zie het artikel ALFOER, DI I. biz. 30).

Al heeft de naam P a p o e a door langdurig gebruik by inlanders en Europeanen het burgerrecht verkregen, zoo dient niet uit het oog verloren, dat die nog bi geen der eigenlijke lands-talen is aangetroffen en de betrokkenen zich volstrekt niet beschouwen als tot een ze If do ras

te behooren, zoodat schier elke nederzetting eene afzonderlijke benaming heeft, het gevolg van de vele afwijkingen, die vaak bijonmiddehjijko naburen worden aangetroffen. Zoolang de bestaande leemten in onze kennis van land, volk en taal niet in grooter mate zijn aangevuld, blijft het wenschelijk de ter plaatse gebruikelijk in-deeling te behouden.

Aan de vraag of op Nieuw-Guinea naast de Papoea-bevolking of te midden van haar Negrito's worden gevonden als een van de Papoea's onderscheiden ras, wijdt A. B. Meyer in zijn boekje „The distribution of the Negritos" (Dresden 1899) een afzonderlijk hoofdstuk (bl. 76—87). Hij beantwoordt die vraag ontkennend en beroept zich op Mikluho Maclay, die Papoea's en Negrito's identisch noemt. „Een ras van Negrito's", zegt Meyer (t. a. p. bl. 85) "heeft nog niemand naast een ras van Papoea's kunnen ontdekken, om reden dat *t niet bestaat; en het bestaat niet, omdat het Papoea-ras ondanks zijne veranderlijkheid, een uniform ras en tevens zoo goed als identisch met de Negrito's is". A. C. Haddon, die in het Engelsch tijdschrift "Nature" van 7 Sept. '99 Meyer's boek bespreekt, zegt dat deze, evenals Maclay, aanneemt, dat Negrito's en Papoea's uit denzelfden etam zijn voortgekomen en redenen aanvoert voor do stelling, dat uit de Papoea's ineedere volkstammen van verschillend type zijn ontstaan. Hij vraagt zich af, schrijft Haddon, of dit aan kruising met andere rassen is toetschrijven, dan wel op groote veranderlijkheid van het oorspronkelijke ras wijst, en is geneigd het laatste te gelooven, ofschoon hij, ten rechte, doet opmerken dat onze

ethnographische kennis, wat deze punten betreft, nog zeer gebrekkig is, zoodat het, voor hot oogenblik, een onbogonnen work zou zijn do genesis der verschillende bestanddelen van hot Papoeasche ras vaststellen. Haddon is geneigd te uiteenloopendo groepen der Papoea's uit kruising van de stammen te verklaren en zegt uitdrukkelijk, dat hij in Nieuw-Guinea nooit go ho ord heeft van echte Negrito's, noch er sporen van heeft kunnen ontdekken. Hij heeft er brachycephale en dolichocephale inboorlingen onder-zocht, maar de eersten waren niet kleiner dan de laatsten, noch kon men bij hen andere bijzonderheden aantoonen, welke op eenige verwantschap met de Negrito's zouden wijzon.

Wat hun uiterlijk voorkomen betreft zijn de Papoea's, door elkander genomen, goed gebouwd en van middelbaar grootte. Zij hebben regelmatigo trekken, ecnigszins uitpuilende juk-beenderen, een breed dan wel arendsneus, dikke lippen en grooten mond met vooruitstekende kin, goed gevulde wenkbrauwen, donker-bruine oogen en witte tanden, de wangen veelal ingevallen. Hunno ledematen zijn in den regel wel ontwikkeld, met-groote handen en vaak kleine voeten. Het lichaam is sterk behaard en velen dragen baard en knevel. De huidskleur verschilt van geelbruin tot donkerbruin en komt in enkele oorden dikwerf het zwart nabij, ofschoon menig-maal onkenbaar door de nagenoeg alom verspreide cascado (zie HUIDZIEKTEEN). Zeer karakteristiek is daarbij het woHige kroeshaar, dat door velen hoog bo ven het hoofd opgewerkt zich als een regelbol vertoont, en ook hierdoor geheel verschilt van den haartooi in aangrenzende deelen van den Archipel. Deze kenmerken treden weder het minst op den voorgrond binnen het gebied der VierRadja's (Ridja Ampat), waar op de kusteder eilanden het oorspronkelijke type teloor gingdoor verraenging met Cerammers, Tid oreezen, Makassaren en Bogineezzen, die tegelijkertijd velen tot den Islam bekeerden, zonder dat die verandering van godsdienst ingrijpende maatschappelijke veranderingen tweekbracht.

Eveneens verschilt het type aan de Zuidkust van Nieuw-Guinea. Hier geen woHige kroes-koppen, doch kort, stijf krulbaar, dat kunstmatig door allerlei vJecJ)terwerk van vezel- en palmbladen verier)gd wordt tot het op schouder en rug afhangt.

I. HET GEBIED DER KALANA FAT OF BADJA AMPAT. Dezen naam ontleenen de in Westelijk Nieuw-Guinea gelegen eilanden aan den gemeenschappelijken oorsprong met later gevolgdo splitsing der strand bevolking, wicr oudsten of hoofden, die aanvankelijk als leiders optraden, op aandrang van Tidpre den titel van Radja of Kalana aannamen en zich wisten staande te houden in Waigdoe, Salawati, Alisoel en Waigama. In April J 905 stond de sultan van Tidore zijne rechten op Nieuw-Guinea af aan het Gouverneur-N.I.

Afj oorspronkelijke woonplaats van de stammen wordt aangewezen Wawiaï, een kamping in het N. van Straat Kaboei, gelegen tusschen Waigoee en Gam. Hier staat een aan 66n zijde open huisje, waarin zich een twaalfal zeer ruw bowerkte beelden van den gebruikelijken kor-waarmom en een paar afbeeldingen van vogels en miniatuur-huizen bevinden. De behoefte tot samen wonen is hier niet groot : vandaar dat velen

Handwritten note: Gedz die 1914... (The image shows a handwritten note in Dutch, likely a reference or a note related to the text above. The text is partially obscured and difficult to read, but it appears to be a handwritten note or a reference to a specific location or event.)

won in gen er hoogat vcrvallon on verwaarloosd uitzien, niet uit duurzaino materialon zijn opgetrokken en ver achterstaan bij dio van andero jneer Oostelijk gelcgen jilaatscn. Die woningen zijn 6f op palen, en dan gewoonlijk bo ven zee, 6f op den beganen grond gebouwd. De eerste wor- don met een houten ladder of door middel van een vonder van losse planken of rondhouten beklommen ; zij zijn gedekt met aaneengcregen nipah- of sagoebladren en hebben veelal een v66r- en achterdak, waarvan de zijkanten door losse bladeren slechts gedeeltelijk worden dicht- gemaakt. Het dak rust op vier stevige houten stijlen. Zolders zijn er niet, maar wel bamboe horden langs de wanden, so ms in twee of drie lagon bo ven elkander, tot opberging van brand- hout, doozen met goederen als anderszins. Do vloer bestaat uit dunne latten van bamboe of niboenghout ; de omwanding is van nipahla- deren of sagoebladnerven. Do huizen hebben voor en achter een overdekte galcrij, dio met een dour toegang geeft tot het midden vertrek, dat door doeken of pandanmatten tot drie of vier afzonderlijke vertreckjes, meestal slaapplaatsen, is afgeschoten ; in de zijwanden zijn soms openingen tot vensters aangebracht, maar lang niet overal.

De wonin gen op den beganen grond zijn weinig meer dan hutten, geheel uit palmbladeren samongesteld, waarmedc ook het binnenvertrek wordt afgescheiden; waar bamboe rustbanken ontbreken, is het zeezand op den bodem tot een voetdikte opgehoogd, waarover des naclits het slaapmatje wordt uitgespreid.

Bo ven alien munten, ook in grootte, uit de woningon der Papoea's te Biga op Miso61; een stevige trap verleent don toegang, bevolering en omwanding bestaan uit regelmatig gestelde houten latten en het dak is behoorlijk afgewerkt. Do bamboe horden worden aldaar omhangen met uitgerafelde pandan-bladeren of mandjes, waarin reukwerk gc brand wordt tot af we ring van kwade geesten.

Hot front is afwisselend gekeerd nu eens naar de zee, dan wed er naar de landzijde. Waar moskeeen zijn, zion die or al even vervallen uit, en de begraaf)laats ligt gewoonlijk vlak achter de woningen op den vasten wal. Nabij enkele woningen zijn afzonderlijke hokken tot aanfokking van kroonduiven.

Het in wendig dor woningen is niet bijzonder aanlokkelijk: borden, glas- on aardwerk, visschersgoreedschap en tai van andero zaken Jiggen in grooto wan ord c dooreon of zijn hier en daar aan de wanden opgehangen, en van reinheid ontbreken zelfs <lo eenvoudigsto sporen. Do vuurhaard of kookplaats is bij de Mo ham me- dancn jneestal in de achter- en bij de Papoea*s in do voorgalerij en wordt gevormd door eon vier- kanten of langwerpige vierkanten bak met in elkaar sluitendo houten Jatten afgezet, waar- binnon op zand en asch cenige steencn liggon en waarop het vuur altijd smeulende wordt ge- houden. Daaronhcon staan de aarden potten en sagoe-oventjes met con dikke laag root bedekt en soms ijzeren pan non voor de breicling van sohikpad vleesch, en tusschen do latton der omwanding gestoken of daaraan vastgechoht harigen zeoffes tot zuivering der rauwe sagoe, voor bewaring van toebereide visch, disselvormigo klappers voor het kloppen van

sagoo, spatels om dio omeroeren, pylen, bogen, clgcrs en harpoenen, terwijl op de bamboe horden do doozen zijn opgehoopt, die tot bewaar- plaats van kleedrcn, talismans, sioraden en sirihbenoedigheden dienen, ofschoon een en ander ook wel wordt gchangan aan tusschen de stijlooi aangebrachtc kettingen van rotan- ringen. De afgeschoten vertrekken bevatten de kussens en hoofdblokkcn, waarop de vermoei- de ledcmaten en het hoofd ter ruste worden ge- lcgd. Ook is daarin de bewaarplaats der kor- waars, zijndo van hout vervaardigde beelden van afgestorvenen of talismans, die in den strijd worden med egenomen.

De gewone dracht der *be volking* in dit gebied is de volgende: In het haar steken zij een krabber of kam, in de ooren dragen zij hangers, om hals en armen hebben zij ringen van gevlochten rotan of schelpen en aan do vingers ringen van schildpad. De buik wordt omwonden met dun gespleten, rood geverfdo rotan en de lende- nen met een dock van booraschors, die, tusschen de beenen doorgestoken, met een lang eind naar voron afhangt. Dikwijls is nog een schelp aan het hielgewicht bevestigd en over den rug of de schoulers hangt aan een band van boom- schors een mandje van rotan of een tasch, waarin bamboe kokers voor tabak en geoliede kapok, lepeltjes, gemaakt van een schelp, kalk, sirih, en pinang bewaard worden. Veelal dragen zij hoeden van pandanbladeren en bij feestelijke gelegenheden worden al dio vcrsierselen met kralen en bloemen opgetuigd en ook kralen liaalssnoeren omgedaan.

Hunue wapenen zijn bogen, pijlon en lanssen; velcn hebben nog messen of houwers, die zij van de handelaren koopen.

De leefwijze is hoogst eonvoudig ; twee maal per dag, des morgens en des avonds wordt sagoe gegeten, als brij of gebakken, met visch en scheldpieren als toespijs, con en ander met zee- water toebereid. Als drank dient daarbij palm- wijn en den geheelen dag door, naar gelang van opwllende behoeften, gebruiken zij pisang, suikerriet, keladi en vruchten bij wijze van versnapering, terwijl een gelukkig vangsc van varkons, buideldieren en schildpad steeds een welkome aanleiding is voor een feestelyk maal.

Feeston vallen trouwens zeer in den smaak, het huwelijk en overlijden van familieleden bieden daartoe do beste golegenheid. Kleine houten huisjes, die den zctel of do verblijfplaats dor voorvaderen voorstellon, worden dan rijk versierd in hot middenvortrek geplaatst en daar- omheen wordt onder bcgoleiding van zang on trom, in de rondte gedanst, in groepen van 2 of 3 achter olkaar, met vrouwon en meisjes. Deze feeston duron tot drie en meer dagen achtereen, slechts bij kleine tusschenpoozen afgebroken om do overvloedig gerced gomaakte gerechten te gebruiken. Andero vermaken zijn het Molukscho spiegelgovecht en het tweegevecht met sagoe- bladnerven, terwijl hot voordragen van liedjes bij lichte maan medo een zeer geliefde tijdkor- ting is. Het volk gevoelt zich tvredcn en zorge- loos. Bij do gcingo dagolijksche behoeften is do prikkel tot arbeid niet groot en worden bijzon- doro uitgaven voor feesten govorderd, dan is met weinig inspanning het noodige in korten tyd bijeongbracht. Van oudo zeden en gobruui- ' ken wordt nimmer afgeweken en zelfs de Radja'a

waohten zich wel hierin eenigo vrandcreeg te heel komen zy overeen met de Papoca's van do plaats brengen. Do vracs voor wraakcofoning houdt hen in hunner afkomst, die later zullen worden beschrovn. toom; vandaar dat diefstal en moord zelden Volgens Bomnigen behoort B6sdr niet tot do voorkomen, en ook kleine overt redingen tot de negen Negorijen. Do bevolking is in ieder goval van uitzonderingen behoreen. Biakscho afkomst en reeds lang hier gevestigd. Haro

Van godsvercreeg is geen spoor te ontdekken, w gebruiken wijken eenigszins af van die der anderen 3e. De *Bergbewoners van Salawati*. Deze zijn van middelbaro lengte, slank gebouwd met ma, gero 3e. De *Bergbewoners van Salawati*. Deze zijn van middelbaro lengte, slank gebouwd met ma, gero ledematen; de huidskleur bijna tot het zwarto overhellend. Hun haar is op de kruin tot een dikke laag platgedrukt, maar aan den rand krulachtig uitlopende, zoodat het als het war© een ring om het hoofd vormt. Zij dragen een dunnen baard en knevel, maar hun lichaam is weinig beliaard, ofschoon zij zware, gevuldo wenkbrauwen hebben. Het voorhoofd is recht- standig, de oogen zijn donkerbruin, de neus is van middelbare grootte, het neustusschenschot doorboord en de mond iets, maar niet veel vooruitstekende. De onderste ledematen zijn magcr, dikwijls binnenwaarts gebogen ; de voe- ten zijn klein. Zij houden zich bezig met de jacht op varkens en kangaroc's, het schieten van vogels en het kloppen van sagoe. Zij staan onder eigen hoofden, die echter weinig gezag hebben.

Als ondergeschikt aan dezo Radja's worden nog enkele stammen beschouwd, omtrent wie het volgende valt mede te deelen.

1e. De *Amber* in Oost Waigdoe. Dezo hebben een hoog postuur, zijn vrij donker van huidskleur, sterk behaard, vooral in het gczicht, en lijden veel aan cascado. Het hoofdhaar staat als een ware ragebol uiteen, het we lk voor een groot sieraad wordt gehouden, vooral tegenover het zwakke geslacht. Zij hebben een kleinen, niet zoo heel breeden neus, het neustusschen- schot is niet doorboord, de mond is groot en vooruitstekend, maar de wangen zijn erg inge- vallen. Zij gaan geheel ongewapend op staan als goedaardige en rustige lieden bekend. Zij hebben eigen hoofden, zoo veel als hoofden van gezinnen of oudsten, wien de Radja zijne bevelen doet toekonjen. Als afwijkende dracht gebruiken zij buikbanden van gamtoew yervaardigd en met Btukjes schelp versierd, benevens houten arm- banden. Zij tatoeeren of jukbeenderen en ncusvleugels, grooten, voor- uitstekenden mond, zware wenkbrauwen met baard en knovcl, een behaard lichaam en donker- bruine huidskleur. Van nature zijn zij goedaardig, .bedaard en niet luidruchtig. Zij lalen hunne kindcrn niet besnyden, hebben niaax'66ne vrouw, gebruiken geen zout bij de bcreiding van hunno spijzen en tatoeeren zich niet. Zij leggen hunne lijken op een horde in het bosch en dekken die met een mat toe. Tegen den Lijd dat het lijk vergaan is, nemen zij het hoofd weg en ncal- peeren dat zoonoodig om hot dan met do onder- kaak in een uitholling van een grooten boom to plaatsen, waarna de opening met een bord ge- sloten en er niet meer naar ongezicn wordt. Do strand be wo no rs van Biga zien or minder krachtig uit, terwijl vooral hunne onderste ledematen erg mager zijn. Zij dragen vce] ringen van koper- draad in do ooren en hebben als schaambcck- king een lapje voor den buik han gen.

2e. De *Lieden der negen Negorijen*, of afstam- melingen van Papoea's van Biak of Wiak, Soepiori, Sowek en Ansoes, die in vroeger tijd herwaarts verhuisden. Deze negorijen zijn: Omka of Amka, Waliid, Wardo, Oesba en B6ser, — alle op Waigdoe —, Mar op hot to Salawati behorende deel der Noordkust van Nieuw-Guinea en Marfandoe, Mansembr en Warsai, waarvan de lieden alien gevestigd zijn in de kampong S6rong, op het, dicht bij Salawati gelegen eilandje Dom. Deze lieden zijn alien Moslim, wat niet belet dat de sSngadi van Warfandoe op een uithoek een heilig huisje heeft gebouwd, waar korwaars worden bewaard en plechtigheden plaats hebben. E6n beeld is levensgroot, pikzwart en stelt Monambar, den stamvader der Warfandoe voor. Ook zijn er nog vogelbeeldjes, 2 a 3 DM. lang, die geesten (djin) voorstellen. Men acht ieder in staat zijn eigen voorouders door het branden van wierook op to roepen om van hen raad to krijgen.

De bewoners van Wawiai zijn in ieder gcval Karabra- rivier aan de Westkust en aan deze hoofden heidenen en deponeren hunne dooden op een rots. Een zoo die van Tipin, op do Noordkust van Salawati.

De inboorlingen der Negorijen zijn in het alge- meen stevig gespierd en vrij donker van kleur ; opvallend lichter van kleur, maar over het ge

3e. De *Bergbewoners van Salawati*. Deze zijn van middelbaro lengte, slank gebouwd met ma, gero ledematen; de huidskleur bijna tot het zwarto overhellend. Hun haar is op de kruin tot een dikke laag platgedrukt, maar aan den rand krulachtig uitlopende, zoodat het als het war© een ring om het hoofd vormt. Zij dragen een dunnen baard en knevel, maar hun lichaam is weinig beliaard, ofschoon zij zware, gevuldo wenkbrauwen hebben. Het voorhoofd is recht- standig, de oogen zijn donkerbruin, de neus is van middelbare grootte, het neustusschenschot doorboord en de mond iets, maar niet veel vooruitstekende. De onderste ledematen zijn magcr, dikwijls binnenwaarts gebogen ; de voe- ten zijn klein. Zij houden zich bezig met de jacht op varkens en kangaroc's, het schieten van vogels en het kloppen van sagoe. Zij staan onder eigen hoofden, die echter weinig gezag hebben.

4e. De *Bergbewoners van Misodl*. Deze ken- merken zich door middelbare grootte, goede spierontwikkeling, fijn gekroesd haar, breede uitstekenden mond, zware wenkbrauwen met baard en knovcl, een behaard lichaam en donker- bruine huidskleur. Van nature zijn zij goedaardig, .bedaard en niet luidruchtig. Zij lalen hunne kindcrn niet besnyden, hebben niaax'66ne vrouw, gebruiken geen zout bij de bcreiding van hunno spijzen en tatoeeren zich niet. Zij leggen hunne lijken op een horde in het bosch en dekken die met een mat toe. Tegen den Lijd dat het lijk vergaan is, nemen zij het hoofd weg en ncal- peeren dat zoonoodig om hot dan met do onder- kaak in een uitholling van een grooten boom to plaatsen, waarna de opening met een bord ge- sloten en er niet meer naar ongezicn wordt. Do strand be wo no rs van Biga zien or minder krachtig uit, terwijl vooral hunne onderste ledematen erg mager zijn. Zij dragen vce] ringen van koper- draad in do ooren en hebben als schaambcck- king een lapje voor den buik han gen.

5e. Als ondergeschikt aan den Radja van Salawati of den Kapitein-Jaut van Sailolof worden beschouwd de stammen: *Ar joe*, *Mo of Moi* en *Stigil*. we] kc verspreid woncn in het Westelijk gedeelte van den z. g. Vogelkop, van Kaap Jamaersba (Kaap do Goede Hoop) aan do Noordkust af, tot nabij de monding der Karabra- rivier aan de Westkust en aan deze hoofden een soort belasting opbrengen.

De *Arjoe's of Arjoesi* vormen een vrij uitge- breiden stam van bergbewoners. Wannecr noodig, dalen zij af naar het strand om zich van zout to- sozmiigen hebben een semitisch type en zijn voorzien. Zij zoeken daartoe een stuk drijfhout op en ver brand en dit; de asch

wordt medegenomen on als „zout" met hunno dracht to zijn. Do vrouwen dragon een bo von do borat cenvoudigo spijzen vomengd. Hun uitcrljk komt toegeknoopto sarong. Huidzickten komen veelvuldig veel ovcreen met dat dor Arfakkers; zij zijn klcinci' voor, wat niet to verwonderen is bij hun vrccs voor van postuur dan do Noomforen on maken den indruk water.

vreesachtigor on onbschaaf- dcr to zijn dan deze. Do *J/d of Moi* woncn langs de *Maga* en do Het haar wordt meestal in klcinc krulletjes Wasamson en de vortakkingen dozer rivieren. Zij govlochten, die als kranzen hot hoofd omgevon; do komen to Mas6w6 aan de kust on handel te drijven. bovenste krul steekt wat uit, als een kwastje. Ijo M6 houden zich uitsluitend bezig met hot kloppen

Do huizen worden op hooge palon gobouwd en van sagoe en het verzamelen van vogelhuیدن. Hun hebben twee vertrekken, 66n voor do mannen en 66n typo komt veel overeem met dat der bowoners van het voor de vrouwen. In huis is de afscheiding tusschen binnnland van Sala- wati; het haar hebben zij echter de beide seksen zoo strong, dat ze b. v. niet tezamen in twee bossen, een van voren on een van achteren, eten. Het bosch is de plaats voor de meer in tie me samcn- gebonden.

aanrakingon tusschen man en vrouw (dit gebruik is De *S&get* onderscheidt men in *Sigel Seli* en *Sigel* bij zeer vele staxaxnen in zwang, b. v. op do goheele *Fasia*, naar gelang zij dichter by de kaap of aan do Zuidkust be-Oosten de Prinscs-Marianne Straat). kust, dan wel dieper in het binnenland vertooven. Huwelijken worden in den regel pas gesloten als de Bepaalde grenzen, waartusschen zij wonen, zijn niet vrouw bovallen is. De jongeling betaalt een aan to go ven. Zuidwaarts is de stam der Karabra hun bruidschat, terwijl meestal van de zijdo der bruid nabuur. De mannen zijn fiksch gebouwd, vrij groot en eenige goederen als tegengeschenk worden gegeven. goed gespierd, of- schoon met weinig ontwikkelde Tijdens de huwelijksluiting wordt feest. gevierd, onderste lede— maten ; het gezicht is sterk behaard, evenwel niet gedanst. Er wordt samen gegeten, de huids- kleur zeer donker. Zij hebben niet den waarvoor de huisvarkens worden geslacht, doch geen ragebol, maar toch dicht kroezig haar. De oorlellon sterke drank gedronken. De varkens zijn een soort zijn wel, het neustusschenscot is niet doorboord. De huigenooten. *Zij loo* pen vrij in huis rond en vrouwen zijn meer licht-bruin van kleur en velen vergezellen hun baas op zijne tochten. hebben de voorzijde van het lichaam zwak

Kort v66r de goboorto van oen kind ncmct de betatoeerd met twee rijen ronde figuren, aan zwangere vrouw haar intrek in cen hut, waar zij door weerszijden over den buik naar de onderok- selstreek. vrouwen wordt bewaakt. Mannen, ook haar Zij leven in on min met de Karabra, omdat zij onder chtcgnoot, mogen in dien. tijd haar niet bezoeken, dozen de koppon snellen, benoo- digd voor het daar dit de be vailing zou bemoelijken. Een maand huwelijk. Zij huwen n. 1. in hun eigen stam of nemen na de bevalling gaan moeder en kind naar de een vrouw uit de aan hen ver wan to Mo, maar kunnen eigenlijk woning terug. daartoe in het eerste geval niet overgaan, alvorens als

Bij zwangerschap buiten huwelijk wordt door de verplichten bruidschat twee koppen te hebbon familie uitgemaakt wie de vader is en met dozen aangebracht. moot do vrouw dan verder samenleven. Polygamic Nad at de eersto kop is verkregen, hetgeen bij komt voor. So ms heeft cen man 3 of 4 vrouwen, die jeugdigen leeftijd der knapen met behulp der ouderen alien in dezelfde woning verblijf houden. geschiedt, verlopen on paar jaar, en eerst bij

Hoofden, dio eenig gezag uitoefenen, zyn aflevering van den tweeden kop, die door don onbekend. Voor zoo ver kan worden nagegaan bruidegom zolven moet zyn afgeslagen, wordt er drie bestaat bij hen cen godsbegrip. *Zij* verklaren ten dagon feest gevierd en de bruid zonder verderon Diinstc dat iemand, die zijn natuurlijken dood sterft, omslag aan den heldhaftigen koppensneller door cen hogere en bovennatuurliko macht tot zich overgegeven. Zonder noodzaak brengen zij echter genomen wordt. niemand om het leven en anthropophagen zijn z

Do Arfoc's begraven hunne lijken niet, ruaar doen volstrekt - niet; de vrouw, dio door twee koppen ze cen soort inuminificatio ondorgaan. Het lijk wordt verdiend is, onder- houden zij tot haar dood en aan op een bal6-bal6 golegd, waaronder een matig meerdero vrouwen wordt niet gedacht.

houtvuurtje, dat veel rook verspreidt. Is na eenige *Zij* eten sagoe en drinken daarbij water, omdat zij dagen een zijde voldoende beroekt en gedroogd, dan het tappen van sagoeweer niet verstaan. Ovorigns wordt hot lijk omgekeerd, om uograaah (iczelfdo bo vinden zij hun bestaan in de schild- pad- on working to ondergaan. De mummie wordt bijczet in tripangvangst. Zij gaan met hun vlerk- prauwen ver in cen hoogen, dik- ken boom, die voor dit doel worden gelogd. Na drio dagen wordt cen ziclonfeest voldoende is uitge- brand. dan twee prauwen tegelijk. Dikwrcf verongelukken

Slavernij is by do Arfoc's onbekend : de gevan- deze, maar dat weer- houdt hon niet ,want zy hebben genon worden steeds geruikl tegon stamgenooten, een merkwaar- digo doodsverachting en zeggen, dat die in dezelfde omstandigheden verkceren. als het tijdstip van sterven is aangebroken, dit toch

Hunno wapens zijn bijl. pyl en boog en bamboe niet to verhinderen is. Zij meenen, dat mot don dood Janson. Middel van bestaan is uitshittend land- bouw. allcs cindigt. De lijken worden eerst drie dagen in de Zij teelen meestal aardvruchten, pisang, papaja, wat woning bewaard tot ze opzwellen en dan gbracht djagoeng on tabak en voeden zich met sagoc, die zij naar een der oilandjes, waar ze op Jiorden to rotton zc]f kloppen en wasschen. worden gelogd. Na drio dagen wordt cen ziclonfeest

Bij bo]cediging door cen anderon stam gaan zij "P govierd. Is het lijk vergaan, dan wordt de schdel in "rank" uit en trachten eon of meer sluip- moordon te huis gbracht uit vrees, dat die anders in het water zal ploegn. Gcschiedt de moord uit woerwraak, dan vallen. Do S6g6t Sole brengen do lijk naar het wordt zoo mogelijk een kop medegobracht. eilandjo Lago. In het bosch worden door hon geesten-

Do tijdako schijnt do algomccno klcoder-

I huisjos opgericht tot vereering van do schimmien

der voorvaderen, welko huisjes door de familieleden niet mo gen betreden of genadixi worden. Het maken van voorouderbeeldjes moot echter bij hen niet in gebruik zijn. Het cten van sommige vischsoorten en ook van krokodillen is-tian sommige personen of families verboden.x*

•1. II. WESTELIJK NIEUW-GUINEA TEN, WESTEN VAN DE LIJN; MANOEKWAKI-ARGOENIBAAL.

In de strandgorijen is de gedurige aanraking met vreemde handclareien van Ceram en elders, die zich dikwerf voor goed in deze streken vestigen, een sterke prikkel go wee st tot het bevorderen van samenwonen, ofschoon de behoefte aan gedurige verplaatsing blccf bestaan en ziekte of vermeende Ewade invloeden daartoe nog altijd spoedig doen overgaan.

Als gevolg hiervan hebben de meeste kampongs een vervallen en onogelijk aanzien en zijn do huizen wrak, met weinig zorg en van slechto materialen gebouwd, en volstrckt niet onderhouden. Aan de zeezijde door ingekerfde boomstammen en aan de landzijde door vonders van hout of bamboe beklommen, bieden zij in wendig niet veel bijzonders aan. Slechts enkele hebben een voor- en achtergalerij, alwaar een overdekte kookplaats, bestaande uit zand met drie of vier steenen, maar de meeste bestaan uit een vertek met door bladeren of vuile gordijnen afgeschoten kamertjes, de vuurhaard in het midden en de ledige ruimten aangevuld door rasterwerk tot bewaarplaats voor huisraad, voedingsmiddelen, goederen en brandhout; benevens een zolder, waarop visch- en ander gereedschap, netten, bamboezen kokers voor drink water en tai van andere voorwerpen in de grootste wanorde dooreen liggen. Waar het terrein dit toelaat, is in de Mohammedaansche kampong voor de moskee een zandige plek op den beganen grond uitgekozen en daarbinnen een door een gordijn afgescheiden vertekje voor den imam bestemd.

De woningen der onverschte Papoea's zien er wel niet ziiidelijker uit, maar zijn steviger door een omwanding van planken; in dezo bevindt zich de kookplaats overal binnenshuis en is huisraad in veel geringer voorraad voorhanden.

Dieper in de Maccluer golf wordt binnen het voor elk gezin afgezonderd vertek tevens een afzonderlijke vuurhaard aangetroffen en zijn in zee, waar de stroom het sterkst is, tot boven het water uitstekende steenen opgehoopt, om de inwerking op de houten palen eenigszins te temperen.

Behalve de onder I genoemde, heeft men op den vasten wal van Westelijk Nieuw-Guinea nog de volgende stammen.

A. Het Noorddijk gedeelte, bekend onder den naam van „Vogelkop“.

1e. De bevolking van *Karoon*. Deze is klein van gestalte, flink gebouwd, gespierd met krachtig ontwikkelde oiderste ledematen. Sommige mannen scheren het hoofd, zoodat alleen een vlok haar op de kruin blijft staan, anderen binden het haar tot bossen samen. De kleeding en versierselen zijn zooals boven beschreven. De vrouwen, jong zijnde, zien er niet onaange-naam uit, doch dit verandert spoedig met do jaren. De neusvleugels zijn doorboord; door het gat wordt een vogelbeen of dergelijke gestoken. De Karoners zwerven voortdurend in het gebergte rond, in de bosschen voedsel zoekende.

Zij voeden zich hoofdzakelijk met boombladen. Do bladeren word on in een bamboekokker geperst; dezo wordt op een niet to sterk vuur geplaast en onophoudelijk rondgedraaid tot do inhoud voor een goed deel verbrand is. Zout gebruiken zij niet; bij terugkeer van het strand voeren zij echter zeewater mode, waarschijnlijk voor do bercciding van het voedsel. Hunne kappessen, bogen en bijlen betrekken zij van de Noemforen to Saekris; lansen van ijzchroliut vervaardigen zij zelf. Zij zijn grootc liefhebbers van monschenvleesch met als gevolg rooftochten naar Kcbar en Amberbakdn. Dergelijke maaltijden geven aanleiding tot feestvieren en gaane gepaard met het drinken van veel sagoeweer.

Zij gelooven aan in het bosch rondwarendo geesten. De vrouw wordt door den man gekocht. Do dooden worden begraven, terwijl op de graven kleine vuren ontstoken worden. Het lijk van een hoofd wordt op een stellage gelcgd, om-goven door zijne draagbare bezittingen; onder het lijk wordt een vuurtje aangclcgd om het lijk te berookeu. Op den landbouw leggen zij zich weinig toe; zij planton wat aardvruchten, suikerriet, mais of gierst en kijken er niet naar om voor het tijd is om te oogsten.

2e. *De Kcbar*. Dozen wonen dieper in het gebergte en leggen zich op groote schaal toe op don landbouw. Zij planton aardvruchten, groenten en tabak. Vooral de tabak dient als ruil-artikel. Daar zij zelf het gebergte niet verclaten, dienen de Karoners als tusschenpersoon.

3e. *De Amberbaken*. Zij wonen in het gebergte aan de Noordkust. De grenzen van hun gebied zijn niet juist aantegeven; het omvat de streek tusschen de Kasirivier ten O. en de Waar Mang- gen ten W. Tot Amberbaken behoort ook het ten W. der Kasirivier gelegen landschap Rocmbiak. De bevolking is de eenige in Nicuw-Guinea, die rijst verbouwt. Deze cultuur was er reeds, toen in 1854 de zehdelingen dit gebied bezochten. Volgens de overlevering zou vele jaren geleden een stamgenoot, van een tocht naar Tidore, terug-keerend, wat padi hebben medegebracht. De Noemforen van do Dordbaai komen hier om di rijst op te koopen. De rijst houdt het midden tusschen kleef- en gewone ryst; zij wordt op droge gronden verbouwd, alleen in de nabijheid tier kust. Belialvo de zaadpadi, wordt alles verkocht; de bevolking voedt zich alleen met aardvruchten.

De indruk, (lien do inboorlingen maken, is gunstig; zij zijn in het algemeen krachtig gebouwd. De mannen kleeden zich met een schaajngordel van dock, de vrouwen met een sarong. De huizen staan geisoleerd, meest op steilo punten en bergtoppen te midden van aanplantingen van obi en pisang. Zij zijn 5 a 7 M. uit den grond gebouwd met eene omwanding van boomschors en een vloer van latten. Elk huis wordt door meere derges zinnen bewoond. Twee afschidingen over do geheele lengte vormen een middengang. Mannen en vrouwen slapen niet gescheiden.

4e. *De Arfakkers* bewonen het gebergte van (lien naam. Zij zijn donker van huidskleur, hebben een hoog, smal voorhoofd, zware wenkbrauwen, breeden platten neus, dikke lippen. Het haar binden zij tot bosjes of tot een rechtopstaanden pluim bijeen. Om het hoofd wordt een Jap van boomschors gebonden, waarop van voren eenige plat geslepen, rondo schielpen. Het neus-

tusschenschot is doorboord, in do oorn han gon zij ringen van kralen, schildpad of schelp; om de annen, becnen, kuiten en cnkels slaan zij con go rd el van boomschors. Tatoogo hecft niet plaats. De vrouwen krullen het hoofdhaar in elkander: ook zij versieren het voorhoofd met een sohlep on dragon aHeon om den bovenarm rotanbanden.

Hunnc woningen liggen op 250 it 350 M. bo ven zco en zoodanig op do helling van een bergrug, dat zij slechts aan 66n zijdo te naderen zijn. Er in is slechts 66n vertrek. Overigens is de bouw- wijze als bo ven vcrmeld. Kra a m vro u we n worden in een afzonderlijk gebouwtje oncirgebracht. Gecstrijke d ran ken worden zeklen door hen ge- bruikt, niettegenstaande de arenpalm in hun gebied wel voorkomt.

5e. *De Andai* wonen in het Noordoostelijk gedeelte van den Vogelkop. Zij zijn klein varT lichaamsbouw, de ruannen zijn ge mid dole! 1,64 M. lang, de vrouwen nog iets kleiner. Zij zijn zwak, hot gevolg van ondervoeding; vandaar dunno armen en becnen bij vooruitstekende buik; de huidskleur is tamelijk donker. Het eenige kleedingstuk is do schaamgordel van boom- schors. In het naar bovengedraaide krulhaar steken zij een kam en zij sieren zich op met halssnoeren, arm-,-pols-> en schouderbanden on een stuk schelp in het doorboorde neus- tusschenschot. Tatoceeren is niet gebruikelijk.

Het huwelijk gaat niet met plechtigheden gepaard. Bij de be vaaling wordt de vrouw onder een afdak gebracht, waar zij twee weken blijft. Bij sterfgevallen legt men het lijk, getooid met zijno sieraden, op den vloer met de voeten in de asch der stookplaats; de familieleden zitten er om heen en maken veel misbaar. Ondertus- schen wordt bij het sterfhuisc ene 7 a 8 voet diepe kuil gegraven in den vorm eener halve maan en worden eenige stevige boomtakken gekapt. Het lijk wordt in zittende houding met opgetrokken knieën en over de borst gekruiste handen in het graf geplaatst. Aan beido zijden van het lijk worden nu do takken in den grond gestoken en hierop takkebossen gelegd bij wijze van dak. Daarna wordt do kuil met aarde gevuld en het breekbar cetgercedschap van den over- ledeno bo ven hel graf stuk geslagen. Als tecken van rouw snijden de familieleden het hoofdhaar kort.

De landbouw staat op zeer lagen trap en hun nijverheid beperkt zich tot hob knopen van tasehjes, hot vlechten van lendengordels en arm- en schouderbladen.

0c. *De I latum* verschillen in uiterlijk alleen in zooverre van de Aitai, dat het haar minder dik en lang is en dat zij over het algemeen een meer haveloos voorkomen hebben. Zij dragen een met veeren opgesierd kalotje, een hoofdband, oen voorhoofdsplaat, een schouderband en schel- pen oorhangers. Zij versieren gaarne hunno huizen met doodskoppen en daar zij te laf zijn een mcnsh onverhoeds aan to vallen, schenden zij do graven hunner buren oni do schedels to stelcn. Hun vodscl bestaat uit pisang, bataten en boonivruchten. Zij rooken tabak uit korte pijpen, dio met een tabakszakjo verbonden, aan een koord om den haia worden gedragen. De huizen staan op hoogo palen en hebben slechts

ruimte. De spijzon worden met zeewater bored.

7c. *De bevolkingen van Moraid en Mention.* Eerstgenocmden wonen in het W., laatstgenocm- den in het 0., in het binnonland van den Vogel- kop. Er is van doze stammcn weinig bekend. De Moraid-stam loopt bijna geheel naakt. Hun wapons bestaan uit primitiove lanscn met bamboepunten, boog en pijlen. met houten of becnen punten. Do Mcntionnors hebben als wapen lans, pijl en boog en ingevoerco kapmes- sen. Volgens de kustbewoners zouden de Moraid kannibalen zijn.

8c. *De Karabra-bevolkingf;* gevestigd in het Z.W. van den Vogelkop, aan de SSremoc. Zij is naar het gebergte teruggetrokken, zoodat het laagland onbewoond is. Deze streek is dan ook brucht om de slavenjachten.

9e. *De Kaiboes.* Gevestigd ten 0. van de Karabra. Zij zyn zeer dun gezaaid en wonen in de bosschen. Handelaars geven door een geweer- schot kennis van hun komst. Op dit teeken ko- men de Kaiboes aan de kust om voor sagoc en slaven, kapmessen en kleedingstukken te ruilen. Do bevolking draagt veel sieraden, waaronder armbanden van de staartwervels van een koes- koes en heeft het neustusschenschot en de beido neusvleugels doorboord. Eigenaardig is een soort harnas van gevlochten rotanbanden, dat zij over borst en rug dragen. De dooden worden begraven in hurkende houding met het hoofd bo ven aarde.

10e. *De Kanoki.* Zijn gevestigd aan de, in de Kaiboesbaai vallende Maoewon. Zij verzetten zich tegen icdere aanraking met vreemdelingen.

lie. *De bevolking van Bira.* Gevestigd in het Westolijk gedeelte van de Noordkust van do MaccluergoJf. Zij bewoont 14 kampongs, alle gelegcn aan zijtakken van de Sigariorivier. Do huizen zijn gebouwd op zeer hooge palen bo ven moddervlacten, waarvan men de rhizophoren heeft weggekapt; het wemelt bier van muskieten en aga's (zeer kloine vliegjes). Ofschoon het hier dus zeer ongezone! is, is de bevolking van Bira grooter in aantal dan die van andere landschap- pen. De grootste kampongs worden op 1000 hoofden geschat. De vermeerclering der bevolking wordt zeker in do hand gewerkt door de huwelijksadat, die meebrengt dat de bruidschat met een gelykwaardig tegengeschenk wordt beantwoord.

Zij zijn klein van gestalte, nog al donker van huidskleur en sterk bchaard; zij hebben een breedcn, niet doorboorden nous, zeer vooruit- stekenden mond, doorboorde oorlellen en magere ledematen. Cascade komt algemeen voor. Karakteristiek is hun haardracht, zijndo bosjea liaar van G ii 8 cm. lengte, die tot tresson worden incengedraaid, gewoonlijk twee lagen, met een vlokjo op de kruin. Zij hebben den naam van zeer brutale koppensnellers te zijn; van govange- nen wordt het vleesch bij levendo lijvo afgesneden en verorberd.

Niet voor allo dooden worden korwaars ge- niaakt, als hoedanig cnkele palen voorkomen. waarvan het ceno uiteindo tot eene mcnshelyko gedaante is gesnedcn.

Men legt do lijken in het bosch tot de weeko deelen vergaan zijn, daarna worden do schedels op eene min of xneer versierdo stellago aan do rivier geplaatst mot eenigo offeranden or bij. Die plaatsen mogen allen worden bezocht, wanneer er een nieuwe kop wordt bijgebracht.

12e. *De bevolking van Berau*, a an de Noord- kust dan do Hataru en ccnigszins ineengedrongen, heeft van do Maccluegolf, tusschen de Kamoedan en wehigi ontwikkelde ledematen, een zeer donkere Sebjarrivier. De Sebjarstam week voor do huidskleur en de mannen dragen een zwaren baard. hongitochten der Barauers stroomopwaarts uit. Aan tatoeeren doen dezo lieden niet, maar onkelon

Het gebied tusschen het heuvelland en do kust is hob hon veel brandwonden op de schouders. Het haar byna onbewoond. De daar wonende stam- men zijn draaien zij in tai van kleine vlechten ineen en ook uitgerooid. dragen zij een voor- hoofdsplaat van schelp en

Aan do monding en a an den benedenloop der in voorhoofsversierse- len van uitgesneden paarlmoer de Maccluer Golf monddende rivieren staan kampongs bon evens ge- draaide plantenvezels in de ooren. Het van slechls 2 of 3 woningen bijeen. zijn stille lieden, niet ongenegen een eenmaal aange-

De huizen staan op 3 h 4 SI hooge palen met een nomen taak vlug toneinde te brengen.

voor- en achter galcrij van ± 1 M. breedte, waartoo 14e. *De bevolking van Bintoeni*. Door de een trap of boomstam met inkervingen toegang inboorlingen wordt het door hen bewoondo land- verlect. In het midden een hoofdvertrek met aan schap Bantoen genaamd, zoodat Bintoeni eigenlijk vreerszyden de kleinere vertrekken der vrouwen, beteekent: „de lieden van Bantoen“. Dit Jaidschap is waarin stookplaatsen. Bij de langere woningen geen gelegen om Jiet Oostclijk uitcindo van de hoofdvertrek, dock in het midden een 2 M. breedte, Maccluegolf.

Dak van atap, omwanding van sagoo bladstc- len De inboorlingen zijn vrij donker van huidskleur, (gaba-gaba), waarin kleine vensteropeningen. hebben een zuiver gcwelfd voorhoofd, dunne wenkbrauwen, een goed gevormden, niet al te grooten neus met doorboord tusschenschot, weuigi

Aan de Sebjar ook omwandingen van planken met snijwerk en rondoo vensteropeningen. vooruitstekendo onderkaak, langen lialls, dunne

Het huisraad bestaat uit potten van porcelein of aardewerk, kookgerei, koffertjes of kistjes, alles door handelaren geimporteerd. Broeken, sarongs, kains, baadjes en hoofddoeken ver- drongen de vroeger primitieve kleeding. Alleen bij het sagoe-kloppen en dan sen dragen de vrou- wen nog de tot de kuiten reikende rokjes van bladvezels. Tatoeage komt voor. Het hoofdhaar wordt kort gedragen. Voor jacht en vischvangst worden kleine bogen en pijltjes van sagoeblad- nerf gebruikt; voor den krijg worden dezo pijltjes voorzien van punt ten met weerhaken of graten.

In het heuvelland geen kampongs, doch verspreide groote pa al- of boomwoningen op ontgonnen stukken grond (ladangs). De paal- woningen staan > hoog boven den grond, de boomwoningen zijn gemaakt in hooge boomen.

In de woningen is een smalle doorlopende gang met stookplaatsen in het midden. De ver- trekjes van mannen en vrouwen zijn gescheiden aan weerszijden. De jongelingshuizen staan als ooeivaarsnesten op een hoogen, gladstamxigen boom of paal. In het gebergte vindt men zeer primitieve, lage paalwoningen zonder omwanding met in het midden een vuurhaard van bergsteen, met primitief huisraad.

Het haar wordt in vlechtjes of bosjes om het hoofd op het voorhoofd bijeengehouden door een slangenhuid of een band van paarlmoer. Neusschot en neusvleugels zijn doorboord, met etaaftjes of beentjes in de gaten. In krijgsdos worden daarin om de ooggen opkullende varkens- tanden gestoken en vederpluimen in het hoofd - haar. Oorversioringen worden gemaakt van gedroogde muizenstaarten, armbanden van ge- droogde buidelratsaarten. Verder dragen zij bovenarmbanden en over de borst gekruisto banden van fijn vlechtwerk in hetzelfde pa- troon, dan wel snoeren van dunne bamboe kokertjes en halssnoeren van dergelijke bamboe- of glazen kralen. De vrouwen dragen het haar kort met pony over het voorhoofd, zij jnaken blauwe getatoeerde krulfiguren op de wangen.

Mannen en vrouwen dragen tjawats van ge- klopte boombast, hier en daar editor reeds kains.

13e. *De bevolking van Masibdbi*. Deze woont in het binnenland, vier dagreizen van Andai verwijderd. Zij is heel wat kleiner van gestalte

Door de inboorlingen wordt het door hen bewoondo land- eigcnlijk Bantoen genaamd, zoodat Bintoeni beteekent: „de lieden van Bantoen“. Dit Jaidschap is gelegen om Jiet Oostclijk uitcindo van de Maccluegolf.

De inboorlingen zijn vrij donker van huidskleur, hebben een zuiver gcwelfd voorhoofd, dunne wenkbrauwen, een goed gevormden, niet al te grooten neus met doorboord tusschenschot, weuigi vooruitstekendo onderkaak, langen lialls, dunne onderste ledematen en achterwaarts gekeerde billen. Zij zijn door elkander vrij groot, eenigen sterk behaard, en velen getatoeerd op borst en schouders. Enkelen hebben, in na- volging van de Mohammedanen, een dock om het hoofd gewonden, maar overigens dragen zij het haar als een rugebol of tot een bos op het achterhoofd saamgebonden, waarin de met kralen versierde bamboe kam wordt gestoken; voorts han gers in de ooren, een stukjo riet of schelp in den neus, om den hals kralen of schel- pen, over de borst gekruiste, van bladnerven vervaardigde banden, over den schouder tashjos met sirihsnoodigheden en een touwtje met een talisman. Om de lendenen wordt een go rd el of een lapje van katoen gewonden. Om arm en pols dragen zij breede, van plantenwortels ge- vlochten ringen en onder de knie of om den enkel aaneengeregen schelpen. De vrouwen dragen sarongs van de bladeren van de sagoc- palm, die aan de heupen open zijn en van voren en achteren tot de knie reiken, maar overigens dichtgenaaid zijn.

Hunne wapenen zijn bogen, waaraan nagels van den kasuaris en pijlcn en lansen, waaraan menschenhaar is gehecht. De parad ijsvogels worden geschoten met pijltjes van de sagoc- bladnerf. De won in gen vcrschillen niet van de vroeger beschrevene, alleen is het hoofdvertrek door de Iago zoldering minder hoog.

15e. *De Papoad's van Mkna.m*. Dezo stam woont ten Z.O. van het Anggi- en van het Wamiasinmccr. Deze Papoea's zijn minderforsch gebouwd dan do inboorlingen van de kust, maar hunno liuids- kleur is weinig of niet donkerder. Hcl haar wordt in bosjes gescheiden, die met touw worden om- wonden, zoodat stijve pluimpjes of kwastjes ontstaan. Een dier kwasljes staat midden op do kruin van het hoofd, de and ere staan er kranse- wijze omheen, gewoojilijk in twee rijen, so ms drie, ook ziet men er met slechts 66n rij. 1/e kleeding bestaat uit een Kchaamlapje van boomschors, eenige armingen van schelpen en om hot voorhoofd een twee vijgers breed stuk paarlmoer- schelp; dit laatste behoort niet tot de dagclijk- 8che kleeding, maar wordt meer gedragen als men naar het strand afd aalt en bij feestclijke ge- legenhdten. Do oudsten dragen om het voorhoofd

een breed band, waarop kleine geslpen schip-jcs Je. De bevolking van Jioembati, Palipi, Sekar, zijn vastgenaaid. Tatocago komt niet voor; op een Kapauer, en Argoeni. Dczo Papoca's hebben der mighelften ziet men gewoonlijk een ruitvormig krulhaar, maar niet lang en niet stijf opstaande, de netwerk, so ms slechts groepen van cvenwijdig oorlellen doorboord, niet al te breed en neus, een schuinlopende streepjes, ontstaan door insnijdingen weinig vooruitstekenden mond en gave, wito tanden. in do luid. De huizen staan nininer bij elkaar, maar Zy zijn niet bijzonder groot van gestalt; de huidskleur steeds afzonderlijk op stoile ruggen en kammen van is betrekkelijk licht; zij zijn goed gebouwd, flink het gebergte, hetgeen een veiligheidsmaatregel gespierd, regelmatig gevormd met naar verhouding schijnt, want onder dit volk heerscht volkomen kleine handen en voeten on min of neder behaaid op anarchic; hoofden kent hot niet en de huizen zijn het aangezicht, de borst en de onricste ledematen, dikwijls onderling in oorlog. Dio huizen zijn naar gelang van den leeftijd. Zij kenmerken zich door ongeveer 5 M. uit den grond gebouwd; de een zekere vrijmoedigheid bij het ontmoeten van gemiddelde grootte is 10 X 12 11. De omwanding is vreemdelingen, zonder daarom onbeschicden of van boomschors; eene opening in het midden van lastig te worden.

voor- en achterwand geeft toegang tot de binnenruimte. Hier vindt men langs do zijwanden over gecncigd te handelen naar de op welling van het de geheele lengte stookplaatsen; bo ven die oogenblik. Hebben zij een belediging ondergaan, stookplaatsen, tegen den zijwand. aan, is over de dan komen zij er niet licht toe daarover eene klacht in geheel lengte een doorloopende rustbank te dienen bij een hoofd, dat moeilijk te bereiken is en aangebracht, die tot slaapplaats dient. Ook (c ruinate zich missclien niet veel moeit zal geven ojn recht te voor de vuren dient tot slaapplaats, waartoe hier de verschaffen. Is de belediger een vreemdeling, dan uit gespleten palintakken bestaande vloer met is geon recht meer mogelijk zoodra dezic met zijn stukken boomschors is bedekt. Deze geheele prauw verdwenen is. De omstandigheden werken dus inrichting houdt verband met het koude bergklimaat. wel mee om eigen rechter te zijn. Is de persoon, op De cenc helft van het huis client steeds voor wie men zich wil wreken, niet te bereiken, dan bestaat slaapplaats van vrouwen en kinderen, de andere helft volgens de ad at de mogelijkheid de wraak aan een is voor de mannen bestemd. De vloer is aan de vóór- ander op te dragen, dan wel de geleiden schade op een en achterzijde van het huis ongeveer 1 M. ander te verhalen. In het eerste geval is do uitgebouwd, welke galerijtjes dienen tot hot voldoen tusschenpersoon actief, in het tweede passief. De aan natuurlijk behoeften. Binnenshuis zijn een, actievo tusschenpersoon ontvangt van den beledigde twee of drie hoeken ruw met boomschors afgesloten, last den belediger te dooden en als teeken van die waardoor kamertjes gevormd worden die tot opdracht een minwaardig voorwerp „por" genaamd verblyf- plaats dienen dor „oudsten" of ("fasjoehoet" in do Radja Ampat). Deze por machtigt aanzienlijksten met hun gezin, de varkens niet te den houder den moord te doen op vergeten. De toegangen tot het huis worden 's vorantwoordelijkheid van don gever. Is aan do avonds met een paar lagen boomstammen van zwaar opdracht voldaan, dan ontvangt do lasthobber zijn hout geburrikadeerd, zoodat ze van buiten niet ge- loon (soeri). Do porhouder is in den regel onbekend, forceerd kunnen worden. De Afonam leven van land het is dus ook niet goed mogelijk hem to ontwijkon. bouw; ze verbouwen -voornamelijk oebi; dieclijk Oor- zaak van de meeste veeien is do vrouw.

voed sei wordt weinig gebruikt, daar de varkens, die De vrouwen dezer streken zijn opvallend weinig zij fokken en waaraan zij groote waarde hechten, ontwikkeld en zeer Icolijk; zij munten niet uit door slechts bij feestelijke gelegens worden echtelijke trouw, om van de mannen maar niet te geslacht; zij eten ook muizen, kikkers enz. Potlen spreken. Blijft na bewezen overspel do vrouw bij haar van aardewerk hebben zy niet en slechts weinigo man, dan heeft haar mede- plichtige een ijzeren ketels; de zoote butaten, Jict gewoon schadeloosstelling to betalen, die geringcr is dan dagelijksch voedsel, worden in hot vuur gepoft. Wil wanneer de vrouw haar nieuwen minnaar volgt en men echter een grooto hoveelheid tegelijk gaar daarmee is de zaak uit. Weigert do belanghebbende hebben, dan wordt een vuur nangelcgd en hierij de schadeloosstelling to voldoen, dan is bloedwraak Jdezelsteenen te gloeien geworpen. » het vuur bijna plicht en deze kan, naar aanlciding van het uitgebrand, dan v. ordt een hollo, aan beiden zijden bovengenoemde ovordrachtsysteem, tot een open cylinder van boomschors over den hoop uitgebreiden oorlog Iciden, waarbij, zoolang de gloeiende kolen en Bl cenen gezet en volgestort met cijfers der verliezen niet gclijk ("focli") zijn, do oebi, waarna er water over wordt gcgolen en de toestand van onruss blijft stanhouden. Van do vrees cylinder Ix-dckt. wordt met bladeren. De hevige voor bloedwraak wordt dikwijls niisbruik gemaakt tot damp- onf wikk-ling is oorzaak, dat <lc vruchten afzetterij. Gelukl het do oono part niet bij de andro even- veel slachtoffers to maken als zij or zelf botreurt, dan kan zij or geoenen mee nomen, dat de vijand het versehil bijpast met evenveel mannen, vrouwen en kinderen als hot verschil bedraagt. Deze person on worden niet als slaven behandeld, doch voldoende aantal bijen, dan wordt, een groot fecst goheol als wijlon do menschen, die zij ver- vangen : gegeven en do goederen onder do declnemors zij moeten alleen hun nieuwen stam trouw blijvon.

De Meiam hebben bezittingen, waaraan zij groote Soimigen, vooral niet-Mohamradanon, drage n don gcwonen lendengordel van boomschors, maar Er wordt buitensporigo waardo aan gcliecht on ze anderen omwikklen de heupen met van • franje dienen o. a. voor betaling dor bruidschat. voorzicno golo dooken, die zij van Makas-

B. Het Zuidelijk gedcclo of het schicreiland Bomberia.

saarscho handelaren inruilon. Van velen is dit do goheele kleederdracht, aangcvuld met een bamboe-kam in het hoofdhaar, van sagoevruchten vervaardigde oorringen on arm- en buikbandon van plan ten vezels. Hun hoofdvoedsel bestaat uit sagoë, als brei of in den vorxn van hard ge-bakken koekjes genuttigd.

De bergbewoners voeden zich hoofdzakkelijk met pi sang, keladi on andere vruchten. Als opwekkende drank dient sagoeweer, waartoe by gebreke van den ardnpalm, do nipahpalm door het afsnyden van den bloemkolf worct getijferd.

Het slijpen der tanden is niet gebruikelijk, even min de besnijdenis. De bruidschat is over het geheel vrij hoog en bestaat gewoonlijk uit zijveren oorhangers, gouden kettingen, gongs, ilia's, oude borden, lijnwaden en slaven. De overeengekomen partijen wisselen daarbij toe-stelletjes, vervaardigd van het merg van sagoë-palmtakken, waarin pennetjes steken, aanwijzen- de de voor elk onderdeel vastgestelde hoeveei-heid, welke bij gedeeltelijke afbetaling achter- eenvolgens verwijderd worden. Tot aan de gehee- le voldoening is de bruidegom tot een soort van dienstbaarheid tegenover zijno schoonouders verplicht. Het huwelyk is streng patriarehaal; wordt de vrouw weduwe, dan kan zy wel buiten den stam hertrouwen, maar deze ontvangt dan een bedrag bij wijzo van bruidschat, senger ge-naamd. De kinderen uit het eerste huwelyk blijven in den stam. Endogamic is veroorloofd, mits de graad van bloedverwantschap niet te dicht is. De islam heeft in het huwelijksrecht weiiiig verandering gebracht; de meesto inboorluigen zijn trouwens nog heidenen; de islam wint weinig veld. Hun godsdienst bestaat hoofd-zakelyk in het weren van den invloed van booze geesten.

Een algemeen gebruik, ook elders in Nieuw-Guinea bekend, is het plaatsen van een teeken bij voorwerpen of plaatsen, waarvan men een ander wil afhouden. In den regel bestaat ditto eken uit een boomblad aan een stok en wordt „daoen sa(k)si„ (getuigenisblad ?) genaajnd. In Kapauer beet dit teeken „kera-kera“⁵¹ (zie aidaar). Men plaatst het bij zijn huis als men uitgaat, bij een nieuw ontdekten boom in het bosch waar paradysvogels samenkomen, enz. Wie de waar-schuwing in den wind slaat, loopt kans ver mo ord te worden. Het reclit den overtredere te dooden wordt algemeen erkend ; daarom zijn overtre-dingen zeldzaam, waaruit weer volgt, dat van het plaatsen van een sasi nog al cons misbruik wordt gemaakt. Eigenaardig is ook een teeken, dat men wel op verlaten verblijfplaatsen stelt en dat de richting aanwij&t waarin men den steller kan vinden.

Wat het begraven bet reft, zoo worden langs het strand, overal waar een zandige pick aan- wezig is, graven van Mohammedanen aangetrof-fen, daaraan herkenbaar dat er rood© en witto doeken om heen han gen. Op de oilandjes in het gebied dpr Argoeni en tegen den vasten wal van Arik wan as worden do lijkcir bijgezet in uit-hollingen van de rotsen en deze vetsierd met allerlei figuren, afbeeldingen van vogels en van handen, ter betere herkenning dikwerf door sirihspeeksel langs de randen rood gekleurd. Ook in de baai van Fak-Fak komen in den rot s wand holen voor, waarin een menigte sche-dels en doodsbeenderen liggen.

Tegonwoordig gaan ook do hoidoncn over tot het begraven der lijken. Men legt onder het liioofd onder do schouders, onder do vooten en op do knieën aarden borden, totaal dus zoven.

Fcesten bestaan in het voordragen van liedjes of net in een kring samenzitton tot aanschou-wing van den krijsdans; ook de vrouwen nemen daaraan deel on de gewone bcgcleiding heeft plaats door middel van een inhccmsche trom.

Hun wapenen zijn houten lansen, soms voor-zien van speerpunten van kasuarisbeenderen en bogen met pijlen. Ten strijde trekkende, slekcn zij bo von het voorliooft vcron van den jaar- vogel in het haar of tooien zich met paradys- vogels en dragen talismans van hout of beenderen, waaraan tresjes van nienschcnhaar zijn ge-hecht, een voor elk afgehouden hoofd. Kop-penscnllen is anders onder hen geen gewoont; wel volgt moord en doodsflag bij liefdesavon-turen.

Tempels of geestenhuizen zict men hier niet en do bekende korwaars van Noord Nieuw-Guinea worden hier niet aangetroffen. Toch vindt men hier wel beeldjes, „ararasa“ gena&md ; zij worden echter niet met bepaalde ovrieden personen vereenzelvigd. Kleine re beeldjes, die men als talisman op de prauw medeneemt, heeten „notan“⁵². De Paoea glooift aan vcle en velerlei booze geesten (wiar). Hij bezweert hun. toorn door stukken katoen opthangen op plaatsen waar zij verblijf houden. Uit vrees hen boos te maken, zijn verscheidene handclingen verbo-den (Kapauersch: „pohn“). Het dooden van sommige dicren is pohn, omdat men zich ver-beeldt van hen af te stammen.

Een zeer noodlottig geloof is dat aan vam-pyrs (soewangi) en dat aan toofcrmi(L ; lcn, die naar iemands huis worden geblazen en den be-woner doen sterven.

Soewangi zijn te kennen aan Jiunno gewoonte om zich aan de knieën op to han gen met het hoofd naar beneden. De soewangi gaaf voor-zichtig te werk. Eerst zendt hij zijn „sikhil“⁵³, zijn geheimo kracht, vooruit om hot imin to verkennen. Deze sikhil vaart in een wijh k(; urig voorwerp, dat dan de gedaante aannccml, die de soewangi er aan wil geven.

2e. *De bevolking van Baham.* Doze woont in het binnenland, in het Westclijk gedecte van h(; L sc hie re i land. Deze Papoca^ gaan bij hmuio buren, de Kapauers, door voor de mceHt gcraffi-nerde koppcjnsnellers. Zij maken <lan ook don zeer ongunstigen indruk; in het bijzonder guldt dit voor de bewoners van de kampong No war. Deze lieden zijn groot van stuk met stevigo beenen, lets wat men zelden bij Papoca^ zict; alien spreken Patimoenisch-Papoesch.

De uitwendigo vorm der huizen is a)s die van de woningen in Patimoeni en Kapauer. Ednig ruw snijwerk is hier en daar aan do won in gen aangebracht. De palen en bin ten zijn met rotan stevig aan elkandor gebonden; do omwanding bestaat uit boomschors. Een ingekoepte balk dient voor trap ; een vuurplaat is in het midden van het vertrek. Is het huis bestemd voor mocr-perc gezinnen, dan heeft in den regel bovendien ieder gezin een eigen vertreke met een stook-plaats; deze vertrekjes zijn dan van buitenaf te bereikon door cenc galerij, die links en rechts van het huis loopt. De deuropeningen kunnen mcG lappen boomschors afgesloten worden.

Zij planten ocbi, koladi en suikerriet. Er hoorscht onder hen een zekere welvaart waar- schijnlijk door de opbrengst der vogeljacht. Voor dozo jacht worden zij door de ruiers van gowern voorzion. Het aantal inwoners is gering.

3e. *De bevolking van Sebakor.* Dezo woont op de Westkust van het schiereiland tegenover P. Karas. Zij zijn heiliclen en staai in bcschaving beneden do Karassers. In vroegero tijden waren zij vooral het doel van slavenjachten.

4c. *De bevolking van Dandar.* Woont in het binnenland van het Oninsche schiereiland. Aan dezen stam behoordo vroeger ook het kustgebied, waarop Chans Fak-Fak gevestigd is. Nad at dit terrein van hen afgekocht was, ver- toonen zij er zich nog maar alleen voor hand cis- bclangen. Lang blijvcn zij niet op het eenmaal afgestanc terrain, daar hun cer hun dit verbicdt.

5e. *De bewoners der Karas-eilanden.* Deze bezitten een zekere beschaving en bleiden den Mohammedaanschen godsdienst. De kampong Mas op dit eiland heeft eenigo bekendheid als do plaats waar allerlei voorwerpen van pandan- bladeren worden gevlochten. De tasschen (toman), die de Alfoeren in het Oninsche gewoonlijk ge- bruiken, zyn mcestal door Karasche vrouwen gemaakt. De voornaamste middelen van bestaan zijn het visschen van tripang en scelpen en den handel met de Sebakorbevolking.

III. DE ZUIDKUST VAN DE ARGOENIBAAI TOT DE OOSTGKENS. De bevolking langs de Zuidkust tot de Prinscs-Marianne Straat is dun gezaaid ; vooral die van het meet Westelijk gedeelte was reeds in vroeger tijd bekend als schuw en knoord- zuclitig. Menig onderzoeker in vroegero eeu wen heeft hier zijn leven moeten laten.

Wat betreft de bevolking van Kaimana, Mairasi, de kust en de rivieren tusschen de Etna- baai en de Otakwarivier, het gebied der in en nabij de Flamingo- of Oostbaai uitmondende rivieren, hot Centraalgebirge, de Digoelrivier, de Prinscs-Marianne Straat en de Zuidkust tot aan de Oostgrens, het volgende.

1c. *De Papoea's van Kaimana* zijn van midde)barc gestalte en good gespierd, donkerbruin van kleur en sterk beclitard. Het kroezige haar wordt tot tressen gevlochten, langs het voorhoofd afhangende of in drie rijen rood de kruin uitge- spreid. Zij hebben reghnatigo gelaatsrekken, een hoog, jnaar smal voorhoofd, dikke wen libra u wen, een (amclijk vooruitslckende nous met breed e vic u gels en een pun Ligo kin. De mannen f atoceeren het voorhoofd on beide seksen brande» zich met een stuk hout allerlei figuren op borst, buik en armen. Zij dragen een lendcngordel of cnkel eon Japje vuil katoen, oppcrai-m-, polis- en kuitbanden en ringen in de ooren. Hun huizen staan op palen boven don begancn grond, hebben twee zijden open, oingoven door een wand van boomschors en met nipahbladoren gedekt; achter den voorwand is over do goheelo breecho een gang, waar zich de kookplaats bevindt. Huis- raad is niet aanwezig, alleen han gen langs den wand de wapens (ler mannen. Die wapens be- staan uit pijlen, bogen, lansen en houwers. Zij voeden zich jnot aardvruchten en sagoe en Louden zich onledig met jacht en vischvangst, ter- wijl de vrouwen ook matten vlechten, die to vens als zclen op hunne prauwen gebezigd worden. Zij drinken enkel water. In hot laatste stadium

van graviditeit betreft do vrouw een afzonder- lijko hut, waar zij hare becvalling afwacht. Bij overlidcn wordt het lijk in wit katoen gewikkeld on daarna in een matjo niet ver van de woning begraven ; laat de overlideno een weduwe achter, dan moot deze eenigen tijd den rouwkap dragen, zijnde een stuk boomschors of katoen, dat het achterhoofd bedekt en over do schouders ncer- hangt. Het koppenscllen is hier alom gebruik- lijk; de gcsnelde koppen worden gercinigd en bo ven het vuur gedroogd en daarna geeft men een feest ter eere van den held, die het bedrijf volbracht.

2c. *De Mairasi* zijn bergbewoners, die to Lob6, aan de Tritonbaai, afdalen. Zij hebben welge- spierdc ledematen, vrij regelmatigo gelaatsrek- ken, een donkerbruine huid, geen bijzonder lang haar en een zwaren baard. Om het midden hechten zij een strook boombast, die tusschen do beenen wordt doorgchaald en dan bevestigd. Hun vcrsierselen zijn weinig en bestaan uit snoeren van gedraaide bastvezelen om den hals en ringen van gevlochten rotan om armen en beenen. Zij gaan steeds gewapend met pijl en boog bone vens werpspiezen en maken hiermede jacht op varkens, buidclieren en vogels. Zij drij- ven handel in masoi-schors, die zij naar het strand tot ruiling afvoeren. Voor het aangaan van een huwelijk vlucht een meisje met haar geliefde naar het bosch en vertoelt daar enkele dagen en nachten om dan door de familie te worden teruggehaald. De lijken worden eerst boven vuur op een stellago uitgerookt, maar na afloop der fecstclijkheden ergens op een verborgen plaats nedergeleegd.

3e. *De Papoea's van de kust en de rivieren tusschen de Eindbaai en Olakwarivier* zijn dun gezaaid. Zij leven als half-nomadcn en zijn vrees- achtig en onbet rouwbaar. Zij zijn van een krach- tigen lichaamsbouw en hebben een middelmatige gestalte. Het hoofd heeft een smalle aan de zijden saamgedrukton vorm, het aangezicht is langwerpig rond, de jukbeenderen staan slechts matig vooruit, de neus is van gewono grootte, maar breed en plat, hun mond is wijd en do voorste tanden in beide kaken zijn driehoekig afgeslepen. Hot fijno kroeshaar vlechten zij in 6 tot 9 tressen, die van de kruin langs de zijden en over hot achterhoofd afhangen en de huids- kleur is zwart-bruin. Van velen is het gcheele lijf met gitzwarb haar ruig begroeid, hetgeen ech- ter niet verhindert, dat de huid der mees- ten door cascade afschilfert. De mannen dragon allerlei soorten van mutsen en als ver- sierselen bovondien halsnoeren, arm banden en buikgordds; do vrouwen ook nog een schaam- bedekking van boomschors en houten pennetjes in den neus. Ook de eersten bedekken de geni- talien gedcccltelijk met een kokertjo van bamboe of do kalabasvrucht. Dagelijkscho benooidigd- heden worden in een over don schouder hangend taseho medegevoerd.

Hunne kano's zijn aan don voorsteven ver- sierd mot losse, fraai uitgesneden bladen, het blad der langc roei-panon is kunstig versierd met verschillende motieven. Hun wapens zijn pijl en boog, lanscn en knodsen; deze zijn min- stens 1 M. lang en aan het eeno iiteindo drie- of vierhoekig, ofwel niet ruwo figuren uitgesneden. Om den pols dragon de mannen rotanringen bij wijzo van sohcitmanchet (zie hierachter).

Algemeen is hier het gebruik van hot worpen van asch of kalk uit een bamboe kokcr (zic KALKWERPEN). Als eenig muziekinstrument hebben zij fraai besneden fro rumen, welke voornamlyk gebezigd worden tot bogeleiding van den zang.

4e. *De Papoea's uit de gebieden der in en nabij de Flamingo- of Oost-baai mondende rivieren* komen in gestalto overeen mot dio tusschen Etna-baai en Otakwa-rivier. Alic mannen, jongelingen en vele vrouwen dragen a an bo venarm en pols a rm band on, van gesploten rotan gevlochten, jongo manncit on vrouwen ook beenbouden onder de knie. Da mannen dragen a an den linkerouiderarm een sclietsmanclit van 1 dM. longto uit rotan govlochten om den arm bi) het boogschieten tegen het slaan der boogpees tot boschutten. Volwassen mannen dragen heupgordels van gespleten rotan of van vezels gevlochten, aan welke laatste kwasaties van vezels, dierenhuid of casuaris-veeren han gen.

Op den gordel is so ms een triton-schelp bevestigd. De genitalien zijn onbedekt. De vrouwen en meisjes, de laatst on reeds op zcor jeugdigen leeftijd, dragen een schaamgordel van vezels, aan een snoer, dat bo ven de heupen wordt vastgebonden, waarna do vezelbos tus-scheu de becnen doorgetrokken en van achteren weer tusschen het snoer gestoken wordt. Het hoofdhaar is bij jongo mannen en vrouwen afgescliorcn, met- uitzondering van een soort kam midden over het hoofd; in die kam steken zij soms witte veeren. Sommige mannen vlechten in het haar strookjes pandanblad, waardoor vlechtjes van ongvceer 1 dM. lengte ontstaan. Het hoofdhaar van oudere mannen en vrouwen is kort en soms met kalk ingesjeerd. Bij mannen en vrouwen zijn oorlellen en oorschelpen door-boord, in de openingen worden snoertjes met vruchtenpitten en dierenhuid gedragen. Ook de neusvleugels en het neustusschenscliot zijn door-boord; in de neusvleugels steken verticaal houten staafjes of casuaris-pennen, door het neusscliot houten staafjes of stukken been, soms van belangrijke afmetingen. Vrouwen dra-gen liallsnoeren van coixzaden, do mannen aan casuaris-penncn op de borsb afhingende slag-tanden van varkens of waaiervormige bamboe eieraden. Lintteekentatoeage koint voor zoowel bij mannen als vrouwen. Van pandanblad fraai gevlochten tasehjes met kalk, gekleurde klei en veeren versierd, worden over den schouder meegedragen. Als wapens worden gebezigd houten bogen en zeer langc pijlen. Verder fraai uitgesneden werplansen met punten van casuarisnagels en dolken van casuaris-been of krokodillen-kaak. Fraai besneden houten schilden worden gebezigd en ook touwpantsers over hoofd, sehouder en bot-st-. Ook de langc roci-spanen zijn fraai besneden en aan het bo ven-cinde dikwerf met veeren versierd. Als oorlogs-tropheea han gen listen schcdels aan en in de woningen.

5c. Op de Zuidelijke heHingen van het Wcs-telijc deel van het Centralo Gebergte, het Nassau gebergte, wo rd on eenige stammen aan-getroffen die, in aanmerking genomen de geringe lichaamslengte dezer inboorlingen, tot de dwerg-BtaniBien gerekend moeton worden. Tot nu too *zijn twee* van zulke st ammen ontdekt; het is editor niet uiggesloten, dat er nog nierdere zijn.

a. *De Tapiro*, aldus genaamd doorde Papoea's van de kust, bowoncn do kampong Wain be ri Merbori of Mambriini, aan don bovenloop van do Mimika op ongevcecr 600 M. bo ven zoo.

Het gemiddelde van een veertigtal metingen van volwassen mannen gaf ceno longtc van 144.9 cM.; de leugto van don kleinste van 132; 6 cM. Zij zijn flink gebouwdc, wakker uib do oogen kijkende, kleine kerels; zij loopen met con gemakkelijke, schommelcndcn gang, de knieen een weinig gebogen, het bovclnly icts voorover. De huidskleur is lichtcr dan die der kust-Papoca.?, sommigen zijn bijna gccl, maar zij zijn zoo onbeschrijfelijk vuil, dat het inocilijk is de juiste kleur aantegeven. Zy hebben de gc-woonto het gelaat met eene vettige, zwarte zelfstandigheid in to smeren. Huidinkcrvingen werden niet aangetroffen. Het neustusschenscliot is allijd doorboord, door het gat wordt een beentje of slagand gestoken; de neusvleugels zijn niet doorboord. Het haar is kort en kroesachtig; velen geven er een lichto klour aan met kalk of modder en in een paar gevallen were! bruin haar aangetroffen, zonder dat (lit op kunst-niaticg wijze verkrongen schcen te zijn. De jongclieden dragen een snor en de oudere hebben verwardc, korto baarden. Het lichaam is op vele plaatsen met kort haar bedekt. Do oogen zijnc grooter en ronder dan die der Papoea's en er is iets in hunne gelaatsuitdrukking, dat hen een innemend voorkomcn geeft. Sommigen dragen een soort helm van gras, versierd met veeren. Overigens zijn zij geheel naakt. De mannen dragen een schaamkoker, gevormd door het dunne uiteinde van een kalobas, aan de basis ongevcecr 5 cM. breed en uitloopende in een punt van on go veer 2 cM. breedte. If ij wordt gedragen met het dunne einde naar bo ven gekeerd en in stand gehouden door een om het midden bevestigd koord. Daar de lengte van dit voorwerp mecr is dan $\frac{1}{2}$ van de lichaamslengte van den drager, geeft deze dracht hen een eigenaardig uiterlijk.

Hun lichaamsversioringen zijn eenvoudig; sommigen dragen om armen en becnen banden van platgeslagen vezels en halskcttingen van zaden, stukjes barnboe, stukjes schelp, tanden en beentjes. De oorlellen zijn doorstoken; or worden verschillende voorwerpen in gedragen, zoaals zaden, klauwen van vogels on dergelijck.

Het voornaamste van hunne bezittingen is het draagnet, dat ieder man bij zich heeft. De meesten hebben er twee bij zich, een groot, over den schouder geworpon en gewoonlijk naar achteren ahangende en een kleinere, dat ojn deji Jialls hangb en op do borst gedragen wordt. Deze netten worden gemaakt van vezels van versclillende kleuren. In do draagnetten hebbon de Tapiro al hun draagbarc eigendommen bij zich. In het kleine worden inddcgvocord de versiersolen, wanneer dio niot gebwikt worden on de jnesson, zijnde platte, scherpe steencn. Sommigen hebben in dit net ook een soort dolc, gumaakt van een casuarisbeen. In hot groote net worden geborgen do slaapmat, de vuurstok mot een rotan koord en de londer en ten laatsto wat tabak.

Het bolangrijksto van hunno bezittingen, ten minste in het oog van een Europeaan, is de toestel om vuur to niaken. De stok is aan het eene einde gespleten, do cinden worden van elkander gehouden door er een stontjo tusschen to plaatsen; licit koord is een lang stuk gespleten

614 July 1922
De D. van Papoea's
Algemeen 22 id. v. d. l. van
den bes. van

rotten op do tondcr ia een stuk dor vozel- achtige schede van do loot van een palm on sm een stuk gedroogd mos. In hoogstciis 30 seconden miakt een Tapiro met dit toestelletjo vuur.

De Tapiro verbouwen veel tabak, zoodat zij niet alleen zelf voldoende hebben, doch ook do Papoca's van de vlakke van dit genotmiddel voorzien. Zij rooken do tabak gewoonlijk als cigarettcn; do tabak wordt dan gerold in het uiteinde van een gedroogd paudanusblad. Ook makcn zij wel gebruik van een bamboe pijp.

Bebalvo de bovengenoemde becnen dolk, is het enigc wapen van den Tapiro do pijl en boog, die hij altijd bij zich draagt. Om klcino dieren to van gen, makcn zij veelal gebruik van vallon. Vclen dragen in hun net een kleinc harp, ge- maakt van een dun stuk bamboe en waaraan zij zwakke tonen ontlokken.

In hun woonplaats Wamberinii is op drio plaatsen het terrein opgehoogd, waarcloor even- zoovele horizontale terrassen verkregen worden, cl io geheel schoongemaakt en met kleine steen- tjes beestrooid zijn; waarschijnlijk diene dezo terrassen voor hunne dansen of voor hunne cerimonieen.

De huizen zijn bet er gebouwd dan die van de kustbewoners, van welck won in gen zij in ieder opzicht verschillen. Zij zijn gebouwd op palen, zoodat de vloer van 1 tot 3 M. boven den grond ligt, in verband met de helling van het terrein; do omwandling is vervaardigd van latwerk, waar- tegen aan de buitenzijde blaclen boomschors bevestigd zijn. Het dak is schuin en met pah- bladcrn ingedekt. De vloer is op dczelfde wijze samengesteld als de omwandling. In het midden er van is een inzinking, gevuld met zand, waarop het vuur brandt en waarboven een rek hangt om hout to kunnen drogen. Het huis best a at uit (.on vertrek, ruim 3 M. lang en breed. De ingang wordt bereikt middels een steilen ladder, welko uitkomt op een snial balkon aan do voorzijde van de woning. Opvallend is, dat do bewoners c< ii b< jjaaldc l)laatK aan een riviertjo bezigen om hunne behoefte to doen.

Er word een oudo man opgemerkt met een kaal hoofd, wit bchaard en door ziekto verschrik- kelijk verminkt, cl io liot hoofd schcen to zijn. Hij was het waarschijnlijk, cl io niet toostond dnt de vrouwen aan de vrcnulelingen vertoond werden.

Hun taal is waarschijnlijk eenc andrc dan dio <l(r kust-Papoca. Hun stem is hoog en nasaal on veel woorden worden niet een niet weertc- goven koclklank uitgesproken.

Vernioedclijk wonen in het Noord-Westen, in do richting van het Charles Louis Gebergeto, *nog nicer* nicschen van dozen stam.

b. *De Pisachim.* Het gebied van dozen clwergstam strekt zich uit tusschen de Lorcntz- pij Noordwestrivier (zie ook PEISfICHEAL). Naast do PesSchem wonen in dit go bicd do Mor up en de L6km6re, die in uiterlijk gohecl op do P. chGm gclijken. Of zij afzonderlijko stfom- incn vormien, dan wol special- standen of kasten zijn, is niet met zekerheid to zeggen. Do P6s6- ehem zijn do eigenlijke heeren des lands. Zij vor- men eon soort nd cl en beschouwen de Morup fcls wezens van lagere orde. Toch gaan zij vrij met dkandcr om en ovengoel als de P6sSchom heeft do Alorup zijn eigen hut, varkens en tuinen. De

L6km6rd zijn gelijkwaardig aan do PSsCchfim.

Bo sterkto dor bevolking is niet groot; in do Ordvallci wordt zij geschat op 700 hoofden, groot on klein. PesCchSm en Morup zijn ongevcer gelijk in aantal. Do L6km6re schijnen niet ~~talrijk te zijn~~. Sommige der oudere Morupvrouwen missen het voorste lid van den wijsvinger, andro dat der middelste drio vingers dor linkerhand. Do jongc, onghuwde vrouwen en de meisjcB hebben doze verminkingingen niet. Oorvermin- kingen (aan eon of aan beide ooren) komen bij do drio kasten (cenvoudigheidshalve wordt deze naam gebruikt), zo0wel bij mannen als bij vrouwen veel voor."De mannen hebben verder doorboordo oorlellen en een doorboord neus- schot. Vrouwen hebben dit n't. De huidskleur is bruinzwart. Het korto haar is meestal don kerbruin en gekroesd. Enkelc PSsSch6m hebben lange zwarto kroeslokken, die met was worden best reken om glans to krijgen. Het haar der vrouwen is korter dan dat der mannen. Kleine kinderen hebben licht bruin haar, so ms op hefc blonde af. Het uiterlijk is semietisch. De gemid- deldo lengto bedraagt 1,55 M. Slechts enklen zijn onder de 1,50 of boven de 1,60 M. Hieruit blijkt, dat de Tapiro gemiddeld aanxnerkelijk kleiner zijn dan de Peschert. De mceste volwassen mannen hebben een korten, ruigen ringbaard en knvel. Vcln zijn over het gchcelo lichaam be- haard. Zij zyn tenger gebouwd. Over het geheel zijn de vrouwon grooter dan do mannen.

De mannen dragen een gordel, bestaande uit een lang stuk gespletcn rot an (nibon), dat eenigo nialcn oin de lendenen is gewonden. De schaam- kokcr is ingericht als bij de Tapiro. Door uit- rooken *en* wrijven met liars is deze geel gekleurd. Om den bo venarm d ragen zij een band van gcvlochten rotan. Iedere man heeft een draagnet als do Tapiro; hier wordt het net echter met een band aan het voorhoofd gedragen, zoodat het net aan het hoofd hangt, om den rug rust. Bchalve do recds genoemde voorwerpen, die de Tapiro in dit met medevoert, bergtdc Peschem hier ook nog in do regenkap van aaneengeregen pandanbinderen en ook do onmisbare steenen bijJ, die echter gcwoonlijk over den schouder wordt gedragen. Op het hoofd zet hij dikwijls eon kap van netwerk.

De vrouwen dragen een schaamgordel best aando uit twee bundcis aan elkander gcregen gedroogdo grasstengels. De e6no bundcl bedekt het schaaindecl en do and ore hangt achter aan het zitvlak. Beide bundels zijn met touwen, dio strak om (le licupen bevestigd zijn, aan el- kandcr gebonden. Verder dragen zij armbanden als de mannen en hebben een draagnet, dat veel grooter is dan dat der mannen. Door de zware laston, dio zij hierin torsen, zijn de vrouwen boven licit voorhoofd, waar do band van het draagnet op het hoofd rust, inccst al kaal. Do kleino jongens zijn gchcel kaal; eci'st op 3 a 4 jurigen leeftijd krijgen zij *een* peiisikoker. De nicisjos krijgen, zoodra zij niet meet zuigeling zyn, een schaamgordel.

Mannen, vrouwen on kinderen dragen hals- kettingen van gcvlochten touwwerk, die soms met klcino schelpen belcgd zijn, van aaneengere- gon witte of zwartc pit ten on van gccl geklourdo stukjes stengel eener orchidcesoort. Het touw- werk is in den rcgel met was bestreken. Aan dezo halskettingen zijn hangers bevestigd van schel-

pen, varkeusslagtand, beestenstaart, en dergelyk. Do mannen stoken wel vceren door de mazen van het hoofdnet. Ook worct, wel een om hot hoef passend ring van pandanblad godragon, waarin vleugels of beestenstaarten zyn gestoken. In de doorboorde oorellen en het nousschot steken gewoonlijk een vai-kensslag-tand, een of meer sigarctonpijpjes of dergelyke. De mannen besmeren zich het gelaat gaarne met root. Voornamelijk doen dit de baardloozo jongelieden om wel op do plaatsen waar later baard on knovel moeten korucn, teneinde zich een meer mannelijk voorkomci te gevon.

De kampongs tellen 5 tot 20 hutten. Zij liggen alle op beruggen. In de nabijheid van icdero kampong is een kleine bron voor het daglijksch gebruik. Vcl water heeft do P6sSch6m niet noodig, daar hij zeer weinig water drinkt, zich nooit wascht en voor do bereiding van het voedsel dit niet noodig heeft. Iedere hut is om-geven door oen pagger, waarbiin overdag do varkens vrij rond loopen. In iedere kampong is een huis voor de onchuwde manuen, doch ook de gehuwden slijten hier het grootste gedeelte van hun tijd. Doortrckkenden of gasten van andere kampongs worden hier gehuisvest. V66r dit huis is een plintje, waarop de verschil-londe plechtiglieden worden, gehouden en dat tevens dient tot speelplaats dor kinderen.

De faxulichutten staan op palen, de vloer is meestal op manshoogte. De af met in gen zijn ongeveer 3 bij 2 M. Een klimbalk leidt naar de 1 M. breede voorgalerij. Een laag deurt je voert van hier naar het wo on vertrek, in welks midden zich de stoekplaats bevindt. Aan do achterzijdo is een kleine ruimte afgescheiden, welke dient tot nachtverblijf der varkens. Het vertrek is ongeveer 1 1/2 M. hoog. Bo ven de stoekplaats is een stellage voor het brandhout. De vloer is van boomschors, zij is aan de steilen bevestigd en belt naar achteren af. De omwanding is even-eens van boomschors. Het dak van drogo pandanbladeren, heeft een gebogen vorra. Voor de varkens is aciter aan het huis een smalle oprit gemaakt. Tot doorlating van den rook zijn in de omwanding, dichtbij het dak, twee kleine openingen. De mannenhuizen zijn rond met een middellijn van 3 a 4 2/1. en hebben een spits toeloopend dak. Sommige hebben een vloer op % M. bo ven den grond, andere niet. Elk man-nenhuis heeft een zolder, met een klimbalk to bereiken. Deze zolder dient tot logies als er veel gasten zijn. De ruimte in de huizen is te klein om alien een. ligplaats te verschaffen ; dit is ook niet noodig, daar de PesSchera den nacht zittende op do hurken doorbrengt.

Huisraad is er bijzonder weinig, alleJi eenige kalebassen, bambocesjes e. d., die met de bogen en pijlen in de omwanding worden gestoken of tusschen de dakregels gekleind. Do ruimte onder de huizen wordf, even als de erven, good schoongehouden. De PesSchSm houden zich voornamelijk bezig met landbouw, veecect en jacht. De landbouw is roof bo uw. Het hoofd-gewas is een oebisoort. Verdr worden nog ge-kweekt kcladi, ecnige grootensoorlc, komkom-mer, pisang, tabak en suikerrict. De laatste drie gewassen worden ook op de erven geplant. De ladangs worden good onderhouden. Is de lad an g na eenige jaren uitgeput, dan verhuist men naar een oude Jadang, Iedere kampong heeft dan

ook eenige oudc ladangs met daarbij bohoorendo vorlaten kampongs, die door de oudo bowoners in goeden staat worden gohouden. De veecect is uitsluitend varkensteelt. De Varkens zoeken ovorclag hun voedsel in hot bosch. 's Avonds keeren zij uit zich zelf naar huis terug waar zy worden opgesloten. Hun aantal is niet groot; bijna allo hebben afgeknipte ooren; allcon bij feestclijko gelcgonheden word on zij gegeton. De jacht is naast den landbouw een voomame bezigheid. Do bosscnen zijn rijk aa)\ vogels, daarentegen arm aan zoogdicren. De jacht op vogels geschiedt met pijl en boog. De zoogdicren worden gevaicgen jnet vallen. Ook honden worden gebruikt voor de dicrcnjacht. Zij vervolgen de beesten tot in hunne holen en maken ze hier af. De honden hobben het „gladakkcr" type, zijn good gedresseceit en worden good ver-zorgd. Hun aantal is niet groot. In de kampong loopen zij rond met con der voorpooten gestoken door den halsband, vermoedclijk om te belctten dat zij to ver wegloopen.

Al hot vlechtwerk geschiedt door do vrouwen. Zij bezigen hiervoor con naald van vo gel been en touw, verkregen uit den bast van een op katoen gelykende struik. Het hoofdvoedsel is de ge-noemde oebisoort, die gepoft gegeten wordt. Ook de keladi en het vlccsch worden gepoft. Do groenten worden versch gegeten. Verdr eet do PesSchem alle mogelijke bosclivruchten, sprink-hanen, larven, padden en kikvorschen. Zout is hem bekend, doch een buitengewoon zeldzaam artikel. Het wordt beschouwd als een lekkernij. Tabak groeit in kleine hoeveelheden op ladangs en erven. De bladci'en worden gedroogd en in een be pa aid soort van blad gewikkeld als sigarct. Rieten sigarctenpijpjes worden veel gebruikt. Het suikerrict wordt gekauwd.

Een algemcnc erkend hoofd schijnen de P3.s6-ch&cn niet te hebben. Wel schijnt er een persoox te zijn, die eenig gezag heeft. In de kampong hebben ccnige oudere mannen het gezag in handen. Er heerschen geregelde toestanden in het land en ook de vciligheid laat niets to wen-schen over.

Hcf huwelijk is een bekende instelling. PS-sdchem-maimcn mogen met PesSchSm-en 5lo-rup-vrouwen trouwen. Hot huwelijk tusschen een Morup-jnan en een P6s6c 1 J - vro u w is echter verboden. De kinderen, ontstaan nil ecu gemengd huwelijk, zijn PSsSchSm. De jpositio der vrouw is betrckkelijk hoog. Wel niocit zij licit zware work doen, maar in huis heeft zij vrij voel te vertellen. Zuigclingen worden in hcL overal medegevoerd. Is het kind eenige maanden oud, dan wordt het op de schouder,s gedragen, waarbij het zich aan de huren der jnodedi-vast - houdt.

Do PesSchSm zijn zachtvaardig en vreddelij ; VCJHI van aard. Zij zijn tamclijk vlug van be grip en zeer wcctgicrig, maar ook zeer diefachtig. Of-schoon niet oorlogszucJitig, leven zij in vyand-schap met hunne buren.

De pijl en boog vormciji de hoofdbewapening. De oorlogspijlen hobben een houten punt met weerhaken. Verdr hobben zij een lans, zijnde een houten 2 M. lan gon stok van hard }jout zonder versieringen on een dolk van varkensbeen niet geslepen puJit.

Het voornaamste werkluig is de steenen bijl, waaruede de PSsSchSm zeer handig wool on te

aan. Do zeer harde, scherp geslpen steen bc- st' fiaX uit cblloomelaniet. Paar dezo steen in (lit gebergte niet gevonden wordt, is zij vermoedelijk afkomstig van de Noordkust. Dat do PesSchem verbindingen hebben met de stamnen ten N. van het Nassaugebergte, blijkt wcl uit de aan- wezigheid van talrijke druk beloopende voetpaden, die over de centrale keten loopen. Ook de zoc- schelpen, die soinnige als sicraad hebben en waarop zij zeer zuinig zijn, zijn vermoedelijk van het Noorden afkomstig. Do bamboe mesjes worden gebruikt voor het snijden van vleescl. Voor het fijnere snijwerk worden de oiidcrkaakjes van verschiUcnde dieren gebruikt.

Bij verwondingen wordt klei of bars op de won de gelgd; bij pijnen do pijnlijke pick met klei of met een soort van netel ingewreven. Ofschoon de PSSScheiTi zich nooit wascht, konit cascado slechts sporadisch voor.

Begraafplaatsen of lijkenhuizen werden niet aangetroffen. Gedoode vijanden worden verbrand; mogelijk is het dus, dat zij hetzelfde met hunne overledenen doen. Menschenvleesch wordt niet geuittigd; het koppensnellen is niet gebruikelijk.

Het conig muziekinstrument is de „poeba", een soort mondharmonica, vervaardigd van een glagahstengel. Het geluid is zeer zacht en slechts op korten afstand hoorbaar. Harde geluiden vinden de Peschem zeer onaangenaam. Het gezang is vrij ccontoonig, daar de korte motieven steeds herhaald worden. Steeds heeft men een voorzangei* en vallen anderen later in koor in. Het koor is soms tweekemmig en. dan is het effect wcl aardig.

Wanneer een vreemdeling in het gebied der PesSchem konit, moet hij een vredesverbond met hen sluiten. Daartoe wordt een varken gec- pijld en het bloed opgevangen. Met dit bloed krijgt de vreemdeling een streep op het voor- hoofd. Dezo handeling wordt door een dor oudcren van de kampong verricht, die zich zelf en de omstanders ook zulk een streep geeft. Na a Hoop word L het varken gezaincnlijk opgegeten. De plechtigheid heet „ineb" en hierdoor is de vrcnidclijgig tot Pesch'm gepromoveerd. Als teekcu van grootc verbazing tikt do P'sechem met de nagols op den pcniskokcr. Dit gaat soms gepaard met den uitroep

Als Ijcwij's htinner goede bcdoclingen ontspann dePcsSchem bij Innine bezockenden be opgees.

De voorwerijen om vmir to maken zijn dezelfde <1 e als bij de Tapiro.

I). (aal der P6s<Scli6)n heeft, wat zinsbouw b(: tr<-fl, veel overeenkomt met het Maleisch. Overig(: ns v. ijt zij geheel van deze taal af. De plauts vUJ het bijv. naaxtiwoord is echter v66r het . naamwoord. De PCSchem schijnt slechts tot drie te kunnei tellen. Voor grootcro getallen gebruikt hij zijno vingers dan wel stok- jes of stoenen, die naast dkandop op den grond worden gclogd.

Ge. De stammen aan en in de ncibijheid der Digoelrivier. Tusschen de Eilandenrivier en de Digoll wonen aan de z.g. Casuarincn-kust en aan de daar mondendo riviertjes en krcckjes vrij talrijke, woeste stammen. Langs de zijri- vicren van de Digoel en deze rivier zelvo worden vrij veel nederzettingen aangetroffen. De bc- volking JB onbet rouwbaar en gaat licht tot vijan- dclijkheden over.

De Papoea's van het strooigebied der Digoc) komen midden strooms overeen met die der .-/d Zuidkust en benedenstrooms met die der Prinses-Marianno Straat.

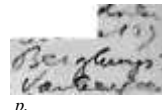
Atm den benedenstroom der bronrivieren van de Digoel is het hoofdhaar der bewoners niet / 5' verlengcl of versierd, soms wordt een hoofd band van casuaris-veeren gedragen. Neuvslcucla lichtelijk doorboord. In de doorboorde oorlellen. ringen van casuaris-pennen of houten schijven met coixzaden en roode pitten. Knapen dragen een gevlochten rotan om den hals. Alleen rotan manchotten om de voorarmen. Aan een snoer om de lendenen penis-doppen van gespleten vrucht- kernen. achter een bosje droog gras afhankelijk. De vrouwen dragen rokjes van vezels, de dijen opzij blootlatende. Lange, van touw gevlochten draagtassen worden op den rug aan een band over hot voorhoofd gedragen.

Aan den bovenloop worden koeskoesvelven om het hoofd gedragen, ook banden met kakatoc-> paradijs-vogel- of casuaris-veeren. De doorboorde oorlellen vol ringen, waaraan stukjes koeskocsvcl en jaavgels-snavels. Pijpbeendren door het doorboorde noustusschenschot. Ro tanden en snoeren, waaraan gevlochten zakjes met aniuolotten, d. i. steentjes, stukjes erts, fossielen, om den hals. Rotanmanchctten om do polsen. Om het middel rotanbanden. Penia- doppen van vruchtkernen. Jongelingen dragen het haar staartvormig verlengd en aan het onder- einde een of twee bruin of bruin-wit geverfde ui-vormige houten knoppen. Bewapening: houten bogen on fraai bewerkte pijlen met ingelege weerhaken, steenen en houten knoden, borsthar- nassen van rotan gevlochten, dolken van casua- ris-bcen, steenen bijlen in disscl-vorm.

7c. De Papoea's der Prinses Marianne Straat zijn goed gespiord en hebben een forsch aanzien, bij middelbare gestalte en donkerbruine huidskleur, een tamelijk breeden, soms wat vooruitstekendonous en dikke lippen. Het wollige haar dragen sommigen zeer kort, anderen in meerdero vlchtjos van een vingerlengterond- om het hoofd geslingerd of bij wijze van staart in den nek afhankelijk; alien hebben baard of knevel. De ooren versieren zij met ringen van rotan en den hals met snoeren van vruchtzaden, den bo von arm met gevlochten banden on den linker onderarm met een uit takjes gemaakten kokcr. Om de lendenen slaan zij een gordel van baslvezels, die van achteren franjesgewijs uit- loopen en waaronder van voren het mannelijk lid wordt verborgen. Do vrouwon zijn klein en schraal, hebben kort haar en besmeren, evenals veel mannen, borst en aangezicht met een donker- kleurig sencersol.

Hun wupenen zijn pijl en boog en lango werp- spiczcn van bamboe, aan het einde voorzien van wtfirhaken. In een op clen rug gedragen lang- werpigen zak worden dagclijksche benoodigde- den bewaard.

8c. De Papoea's. van de Zuidkust van de Prinses Marianne Straat tot de Oostgrens vormen 66n grooto stam, de MarindS-anim. Zy bewonen een aantal kampongs, die voor een groot go- deelte gclgcen zijn aan do kust, doch ook hier en daar in het binncnland en in het bijzonder langs do Merauke (Marau) on do Obad (Koeembe) worden grooto en kleinc nederzettingen aange- troffen. Dit gedcelte van Nieuw-Guinea is dan

Handwritten text in a cursive script, possibly a signature or name, with some illegible characters.

算”” Mr 七

ook betrekkelijk vrij dicht bevolkt. Hoc „betrek- kel 可k" dit echter is, blijkt wel daaruit, dat, de be volkin gsdichtheid geschat wordt op nauwe- lijks den hoofd per K. M². Deze Papoea's noemen zichzelf „Marmdŕ-anim", <1. i. „bij elkan- der behoorend" „Kaja-kaja" (zie aldaar) genoemd worden.

In het Oosten loopt de Noordelijke grens van hun gebied op ongeveer 60 K.M. van de kust; naar het Westen wordt dio afstand gaandeweg korter tot ongeveer 20 K. M. bij de Prinses Marianne Straat. Noordelijk van dit gebied bc- vindt zich dat van a nd ere stammen met and ere taal, anderen godsdienst, and ere zeden on- ge- woonten; het is het gebied van do sneltochten dor MarindS-anim.

Ofschoon van xiiterlijk een flink slag menschen, — vooral de mannen zien erforsch en gespierd uit —, zal bevolkingstoename niet alleen wel niet plaats hebben, doch er bestaat zelfs kans op uit- sterven tengevolg van do velo immoreelo ge- bruion op sexueel gebied en do vele geslachts- ziekten, die zich in den laatsten tijd op onrust- barende wijze liebben uitgebreid, terwijl weder- om als gevolg hiervan, weinig weerstandsver- mogen bestaat tegen andere zickten (malaria), die vele slachtoffers eischen. Ook het koppen- snellen is oorzaak, dat velen ontijdig aan hun eiud komen.

Onder den naam „Toegeri" verston den vroeger, toen nog zooged als nicts van dit kustgedeelte bekend was, de bewoners van eenige kust- kampongs, dio berucht waren we- geis hunno sneltochten, zoowel bij huiinc buren in het binnenland als in Papua Territory. ELoewel de amtenaren B.B. en ook de ir.issio op alle wijzen een einde trachten te makon aan dezec en andere slechte gewoonten, is dit nog slechts ten ddele gelukt,

Hoofden erkennen de inboorlingen niet. In elke familie is de oudsto (sambanijn) het familie- hoofd. Deze oudsten plegen so ms wel overleg, doch aan hunne besluiten en uitspraken storen de jongeren zich alleen als hun eigen belang dit medebrengt. In de kampongs tusschen de be- woners en tusschen de kampongs onderling be- staan dikwijls veeten, gewoonlijk wegens ver- grijpen tegen den eigendom. De Marindenees is zijn eigen rechter en vechtparijen komen dan ook veel voor.. Ook de vrouw moot daaronder lijden, ddn. omdat zij niet hard genoeg werkt-, din omdat het eten niet op tijd klaar is. Als zij met een ander weggehoopen is, vallen er niet minder slagen. Is de Marindgnees woedend, dan

• schiet hij in het wilde zijne pijlen, of zwaait met zijn knods en het is hem onverschillig wie geraakt wordt. Het vechten wordt den jongens dan ook vroeg geleerd. Zij oefenen zich voortdurend met een kleine boog en kleine pijltes; de als grooto wratten aan de boomstammen bevestigde bijen- nesten leveren een gezocht doel op. Ook elkander verwonden zij bij het spel dikwijls met die pyl- tjes.

Het totemisme is bij dozen stain stork ont- wikkeld. Het uit zich in teekens, bij iederen man verschillend en bekend bij zijn vrouw en dorps- genooten. Die teekens bestaan uit een bepaalde wijze van bin den van gras en biezen die, op het pad achtergelaten, den belanghebbende kond doen van het verblijf van den cigenaar. Nog

sterker uit zich hot totemism. in cone, van plantcn of dieren gedacht o gmeensclappclijko afstaniming, n. 1. van de dōma (geest), die do schepper is zoowel van dier- of plantensoort als van een bepaaldo categoric van menschen. Er bestaan zes grooto groepen, afstammend van planten en dieren, die iedcr wed er ondervcrdoeld zijn. Zoo b. v. de groep van do kokospalm (gipsio), van de sagoepalmi (mahoesd), enz. Do gipsie-anim staan hooger dan die dor andere groepen, doch (lit geeft geen stoffelijk voordeel. In een zolfdo afstammingsgroep mogen geen huwelyken gesloten worden. Dit vorbord wordt wel overt reden, doch dan worden do uit zulk een huwelyk geboren kinderen met smaad bejegend. De kinderen behooren tot dezelfde groep als de vader. Strong genomen bestaan er verbodsbepa- lingen o mt rent het nuttigen van het totemdier of de totemplant; in de praktijk wordt hiearaan ochter de hand niet gehouden.

Het haar is bij beide seksen gekroefd en wordt bij jonge inannon en vrouwen verlengd door allerlei vlchtwerk. De oorlellon zijn bij mannen on vrouwen doorboord; de mannen doorboren ook do neusvleugels en het noustus- schensdot; sommige vrouwen hebben in do neusvleugels kleine openin gen. Om het midden dragen do mannen een breedend band van fijn ge- spleten rotan. Om dezen band is een smallere, van biezen gevlochten, van achteren als een soort paardenstaart afhangende. Voor op dien band is een tritonschelp als penisdop bevestigd. Ook worden deze doppen wel aan een snoer ont de lendene gedragen. Soms zijn zij van hout ge- sneed, dan wel wordt hiervoor een gepolijsto halve dop van een kleine klapper gebruikl.. Bij voorkeur gebruikl men echter een schelp,hoorn- schelp, enz. aan het boveinde versierd met door micWel van was crop gekiccfde rootle pijles, stuk- jes paarlemoc e. d. Onder die penisdoppen of schelpen wordt het praeputium geklemd en tegen het abdomen opgetrokken. Aan den bo ven- loop dcr rivieren worden banden van gevlochten touw gedragen, waaraan snoeresi van stukjes koeskoesvel enz. Ook hierop is een tritonschelp bevestigd. Vrouwen dragen een schaamgonlc), bestaande uit een dikken bund cl st rooJccn boombast, zwart geklcurd, aan dovoorzijdi! plat uif ge- vJochten, en aan een snoer of band be vest igt. Het snoer wordt oin de lendciicn, gcbonden, do gordel tusschen de beenen doorgchaald cu het anderc einde boven do partes postcricores dor- gehaald en opgcrold tot een soort van kussen. Aan den band han gen tai van snoeren, versierd met pitten en kralen, langs de dijen afhangende. 's Nachts wordt de schaamgordel als hoofil- kussen gcbruikt. Mannen en vrouwen dragen een gevlochten draagtasch over den schouder. Als l'ogenmantel wordt soms een soort kaper ged ra- gen, die gevlochten is van pandanvezela.

Do jonge mannen en vrouwen dragen allerlei vlchtwerk in hot haar, bij de vrouwen SOJHH 6on meter lang. De mannen dragen in dit vlecht- werk allerlei veervcrsicingen. In de gaten dcr oorlellon dragen bekle seksen ringen van casua- ribPennen, van roggestaarten, van een soort boomwortel en van bontgekleurde, slangvormige celluloid kinderarmbanden, die bij de hand- laren geruuld worden. De mannen dragen door de gaten der neusvleugels van boven naar beneden gestoken, varkensslagtandoji, slukkon pipbcen

van den kangocroe, nageh van casuarissen of roofvogels, bambockokertjes, enz., door het ncususchenshot worden dunnero stukkon pijp-been of bamboe gestokon. De vrouwen stoken door de zooveel kleinero neusvlugelgaten onklo sprietjes. Om den hals dragon mannen en vrouwen snoeren van coix- en andre pitten, thans ook kralen van Europesch maaksel tezamen een vuist dikken band vormend. Door man non wordt een op do borst afhangelnde band gedra-gen, waarin tanden van honden-, varkens, kan-goeroes, krokodillen, dan wel drichoekig geslepen stukjes paarlemoerschelp gevlochten zijn. Do vrouwen en kinderon dragon op do borst stukken paarlemoerschelp. Jonge mannen en vrouwen dragen om de bovonarmen, benedon do knieen en om de enkels platte, min of meer breede banden van fijne rotan gevlochten, in dio om bovenarm en knie bossen fcl geklourdo bladcren en bloemen. Om de poison worden manchetton van fijn gespleten rotan gevlochten. De mannen dragen nog als jachtropheeen om den bovenarm uitgerekte en saamegknooto penis en testes, of aaneengehcchte slagtanen van wildc varkens. Om den linkerbenenarm dragen do mannen lange schiitmanchetten, vervaardigd van ge-spleten of ongespleten rotan of van de binnenbast der bladscheede van den sagoopalm. Aan do manchetten zijn lisson bevestigd, waarin ge-stoken zijn buigzame twijgen met aan het einde veerphiimen. Bij vrouwen komt litteekentatoeage voor in den vorin van band-en ruitvormige ner-veji over borst, buik en rug. Mannen en vrouwen besmeren zich dikwijls het gezicht met olie en roet, waa rover we er kleurige strepen. Sommigo jongc mannen on vrouwen smeren zich geheel in met olie en root. De jongc mannen verven dikwijls liet gezicht, b. v. de linker hdtf rood of zwart en <lc rechter helft zwart of wit. Oudere mannen en vrouwen dragen het haar kort, de mannen soms nog verlengd tot een staart, op den rug afhangelnd. Be halve arm- en beenbanden dragen zij nog slechts cnkele halssnoeren, do mannen bovendien nog bambockokertjes in do ncusvleugels, geen gordel. Do penisdop wordt door hen bevestigd aan een snoer om het midden.

De bewapening bestaat uit groote bamboe bogen en pijlen. De pijlen aan de bovcn-jilarau zijn fraai versierd, met kangoeroonagels als punt. Do werplansen hebben punten van casuaris-nagels. Sommigo mannen licbben knodsen, welko bestaan uit een platoon, ronden, doorboorden steen. Door het gat is een stok gestoken, welko mot rotan aan den steen wordt bevestigd. Dezo k nod son vertegenwoordigen een groote waarde. Haar de steccn in dit gebied niet govonden worsen. In plaats van een steen wordt ook woleen stuk hard hout en thans ook, door hunne nan-raking met de ruiers, ijzcr gebruikt.

Aan de kust liggen do huizen op de smallo zandruggen; de woningen staan dan ook in don re gel op 66n of twee rijen met het front naar zee. Zij staan in groepen van mannen- on vromven- liuizen (gewoonlijk tot 66n familie behoorendo) bijccn. De mannen en vi'ouwen wonen afzonder- lijk. De kindren verblijven bij do nioeder; berei- ken do jongens den huwbaron leeftijd, dan ver- huizen zij naar de afzonclerlijk gelcgcn jongeluis- huizen (kotad), waarin ook do onghuwdo mannen verblijvcn. Do huizen zijn laag on staan ep den beganengrond, nergens worden paalwoni-

gon aangetroffen mot uitzondoring van de majo-kampongs (zie hieronder), waar do kotada op 2 a 3 M. hooge stylon zijn gebouwd. De huizen zijn naar ailo zijdon gesloten en gedekt met atap van sagocbladron; do wanden bestaan uit tussschen stijlen opgestapeldo bamboe of gaba ga- ba. Een smallo deuropening op ongeveer % M. boven den grond verlcnt don toegang. Bij het verlaten van het huis wordt de deur gesloten en een tak ervoor gebonden. Het eene dakvlak steekt over den nok en dus ook over het andere dakvlak, dat niet go heel tot den nok doorloopt, uit, waardoor een spleet ontstaat voor het ont- snappen van don rook. De nok rust op 3 of 4 hoofdstijlen. Aan den hoofdstijl in het midden der mannenhuizen, han gen de gesnelde koppen. De gordingen worden evenccns door stijlen ge- stucnd. Langs do wanden staan baleh-baleh. V66r do huizen zijn soms kleine, ompaggerdo pleintjes met afdaken, waaronder een baleh- baleh. Icdero kampong heeft 66n of meer beval- huisjes (woran), waarin do vrouwen zich gedu- rende de bevalling terugtrekken. Bij de majo- kampongs vindt men op het strand of in het bosch de majo-plaatsen (zie hieronder).

Gedurende den Oostmoesson houdt een gedeelte der bevolking zich in de tuinkampongs op. In. deze kampongs, behoorendo tot de strandkam- pongs, staan de huizen of langs een soort straat of om een plein. De vro u wen verblij ven zijn dan meccsal lango overdekte galerijen, do mannen- verblijven afzonderlijk hutten. Sommige hutten zijn van hetzelfde type als die aan het strand, and ore. hebbon geen zij wanden en vormen als het ware groote loodsen met baleh-baleh langs de zijdon, weer andoro hobben alleen zijwanden van hot dak tot aan de baloh-baleh. De kontads liggen op eenigen afstand in het bosch verscho- len. De tuinkampongs liggen gewoonlijk op 'den rand der hoogero vlakto achter het kustgebied, nabij do tuinen en hot j&chtgebied. Op het jacht- terrein worden pleistrcplaatsen aangetroffen met afdaken waaronder la go rakjes voor het drogen en rooken van wild. In het binnenland liggen de kanipongs op de hoogste punten der ruggen of op lago huvccls. De huizen staan op den beganen grond en om pleinen, front makende naar dat ploin. Op hot plein zelve staan cnkolc mannen- en feesthuizen, soms met eigen- aardig versierde hoofdstijlen. Do huizen zijn met boorabast van den eucalyptus bedekt. Aan de kust ontbroken bcpaaldo voorraadscliuren; in icder huis vindt men eenigen voorraad. In. het binnenland worden voorraadscliuren aangetrof- fen, waarin sagoe, tabak enz. worden bewaard. Do k&mpongs zij ii zindelijk, het vuil wordt verbrand of achter do kampong weggeworpen, ter- wijl de talrijke varkons voor do straatreiniging zorgen. Ton oinde aan do kust het zandstuiven togen to gaan, is do bodem om de huizen en in de kampong bedekt mot kluppertakken. In het binnenland wordt hiervoor gebruikt boombast, waardoor het onkruid belot wordt op to schieten. Do hoofdkampongs worden slechts van tijd tot tijd verlaten om elders een tijdelijke kampong to botrekken terwillo van het sagockloppen, voor de jacht of voor feesten. 国

Op de, vronwijdig aan do kust verloopende, zand ruggen liggen uitgestreko klappertuinen. Soms worden dio tuinen go cd onderhouden, dan wecr aan hun lot overgelaten, een echte wildernis

vormende. Nabij de kampong of nabij de tuinen vindt men plaatsen, waar men de klappers laat uitloopen om zo elders uit te planten. Oorigens vindt men in en nabij de kampongs aanplantingen van ocbi, kStela, semangka, laboe, tabak, wattie, lombok-rawit, crotons, bont bloem en bladeren; soms enkele pisang- en pinangboomen. In de terracplooiën liggen de sagoe- en andero aanplantingen. ^; oo jipodig wordt. A. OOI irrigatio^ en drainage gezorgd door een net van kanalen. De grond uit doze kanalen wordt opgeworpen tot dijkes die, aan weerszijden met klappers replant, de toegangswegen vormen. De klapper- ttriiën strekken zich soms tot 5 ii 6 K.M. land- waarts in uit; op andero plaatscn, zooals bij Awehima, loopen zij aan de kust te niet. Het rijkst zijn de tuinen en kla,ppcraanplantingen van Sanggasd, Alakoc, Oka ba en de Docf-anim. In het binnenland vindt men aanplantingen als aan de kust, dock weinig klapperboomen. De sagoebosschen liggen daarentegen nicer in het binnenland, soms in een moeras, doch meestal langs de oevers der kleine rivierei. Nabij die bosschen liggen de tijdelijke kampongs. In het algemeen toont de bevolking reel lief do voor hare aanplantingen.

In het waterrijke gebied wordt veelvuldig gebruik gemaakt van prauwen. Het zijn uit een stuk bestaande, uitgeholde, grooter of kleinere boomstammen, rank op het water liggende. Die, welke in het binnenland worden gebezigd, als verkeersmiddel tusschen de kampongs onderling, om naar de tuinen te gaan of om mocrassen over te steken, zijn klein, G a 10 M. lang en kunnen slechts enkele personen bevatten. Prauwen van 10 a 18

M. doen dienst als oorlogsvaartuigen in den strijd tusschen de stammen onderling en op de sneltochten. Zij liggen in grooten getale nabij de kampongs op het strand of zij zijn achter den strandwal in het bosch opgeborgen. Vroeger kostte het vervaardigen van zulk een groote prauw aan 4 a 5 lieden, die daarvoor vuur, steenen werktuigen en sdielpen gebruikten, zeker meer dan een jaar; thans kunnen vier mannen met liun ijzeren gereedschappen een prauw in 2 3 ma an den vervaardigen. Bekende a an maa jkpla atsen van prauwen zijn de kampong Kinangko der Jabanim, het oerwoud in het heuvelland ten zuiden van de Digool bij Imahooi en het oerwoud langs de Bian bij Imbobol. Owie en Damocnd. De prauwen, afkomstig van Kin an g- zijn nabij voor- en achtersteven, in- en uitwendig met gekleurde klei beschilderd. And ere prauwen aan de kust hebben nabij den voorste- ven een getanden rand, aan de achterzijde een plecht met voetnok.

Sommige stammen, zooals de Sanggasd, be- zitten in hun gebied alles wat zij noodig hebben in overvloed. Oerwoud voor het maken van prauwen en voor boschproducten, rotan en damar; klapper-, sagoe- en a nd ere aanplantingen. Riviertjes voor de vischvangst, uitge- breide alang-alang veld en voor de jacht. Andre stammen krijgen hetgeen zij noodig hebben van bevriende stammen middels ruiling.

De vrouweii onderhouden de tuinen, halcn producten en vruchten van daar, bouwen en her- stellen de hutten, van gen visch met schepnetten, zoeken schelpdieren, kloppen sagoe en breiden het maal. Het hoofdvodsel der bevolking is sagoe, gemengd met jonge klapper, sehelpdieren,

visch of vleesch. De geincngdc sagoe wordt in pisang of andero bladci'en gewikkeld en tusschen gloeicndc steenen, met boojnbast afgedekt, gaar gestooid. Hierbij wordt nog op de steenen gelegd: pisang, aardvrucht, visch of vleesch, om op dezelfde wijze gaar te worden. Sagoe, visch en vlesch worden ook geroosterd. Alld zoogdie'en, vogels, visschen en reptielen worden door hen gegeten, gewoonlijk allcen na lichte roosterling bo ven het vuur. Koken, uitgezonderd van schelp- dieren of sagoe met klapperwater in een klapper- dop of bamboe, is onbekend. In het binnenland woit vecl het zachte ondei'eindo van rietsorten, jonge bamboeknoi)pci) (rebong), de kern van do bladcnoppen van waterplantcn, pandan en palm- soorten (palmiet), rauw gegeten.

Do mannen houden zich overdag in de kam- pong op, leggen nieuwe tuinen aan) of houden zich bezig met vischvangst middels toeba of pijl en boog, met de jacht op vogels, varkens of kangaroos. De jongelieden vergezellen daarbij de ouderen. Voor jacht en vischvangst bedienen zij zich van werplansen en verschillende soorten van pijlen, elke pijlsoort voor een bepaald doel.

Maunen en vrouwen zijn verzet op zang en dans. Elko gelegenheid wordt aangegegrepen om feest te vieren, d. w. z. om te eten en te drinken en te dansen. Bij het dansen wordt de maat aange- geven door het slaan met do vlakke hand op een trom. Als opwekkende middelen gebruiken mannen en vrouwen siri, terwijl de mannen bovendien tabak rooken en wattie (zie a Ida ar) drinken. Belialve de godsdienstige (zie hieron- der) bestaan er nog andre, de z. g. An ggei- feesten. By de geboorte van een kind wordt geen feest gevierd, even min by het geven van een naam aan een kind; in zekeren zin heeft dit feest bij het snelfest reeds plaats gehad. Er zijn zeker wel een tiental Aiiigeifeesten, zooals het feest na een geslaagden sneltocht, het feest, gegeven bij het boren der oorlogsgatcn, het feest dat plaats heeft wannec de mokrafed (jonge- ling van 14—17 jaar) tot 6wattie (huwbaro jonge man) be vo ide rd wordt, het lijfdeest enz.

Ten aanzien van de verloving bestaan eigen- aardige gebruiken. Het huwelijk is een algemeen feest, waarbij van heinde en ver vrienden en magon met Jiumie gaven, nicest cetwaren, toc- stroonien en waarvan de niannelijke gasten uit dank daarvoor, een bruidsnacht jneeniaken. Na het huwelijk is de vrouw Jct eigendom van den man. Hij staat haar als zoodanig dikwerf af aan vrienden en kciinissen of, tegen gcinge ver- goeding, aan andere. Gewoonlijk heeft ieder 66n vrouw, maar blijft het liuwelijk JcinderJoos dan wordt dikwijls een tweede vrouw er bij genomcn. Ongetrouwde volwassenen zijn er weinig. Het vorstooten van een vrouw komt no gal eens voor. Het Jciraatshuwelijk komt hier voor; polyan- drie is onbekend. De mannen Iron wen op rijperen leeftijd. Het aantal kijjiden is gering, niettegen- staaiide men trotsch is op een groot aantal kinder.))).

De Marinde-anim kennen een sehoppingsver- haal. Voordat er nog xnschen op aarde woon- den, hadden de geesten to Ko no o'niraaf (een kajnpog op de kust bij de Oostgrens) een hond, die op een plek iets vreemds opmerkte en dus den grond begon los te krabben. Uit het aldaar gevormde gat kwam hot eerste men schen paar, te voorschijn. Dit paar verwekte kinderen en

toon do nakomclingschap to groot word, verspreiddo doze zich onder Iciding dor geesten (demifs) in Wostelijko richting. Icelcro Papoea doJikt zich de aardo bevolkt door die ddmā*?. (lio liun verblijf hebben in boomen, vijvers, moo-rassen of in den grond. Zoo zijn velo bamboc- bosschen do verblijfplaatsen der dmd. s ou wee den gene, die zc omhakt-. De groote kroonboom bij Nowarie, in vroegeren tijd het kentcoken voor binnenvallendo schepen aan den mond der Moraukerivier, en in 1908 omgevallen, was do verblijfplaats van een dema. Het omvallen van den boom was een tocken van den toorn van dezen dōma, dio verstoord was over den grooten invloed der Poe-anim ("vreemdelingen", lett. „schietsclien"). Ook liuizen de dema's in pemalihuzen, waarin klappers geplaatst worden, dio dan door den invloed van den grootere kiemkracht krijgen. Voorts huizon zij in work-tuigen, waarvan do werking voor den Papoea on verftlaarbaar is, zooals in het kompas, het horloge, het gewecr, de graraaphoon onz. Do dema^ hebben de gedaente van menschen, varkens en honden, nooit echter van vogels. Naast do dema's staan de „Haies" of „Hies**", de zielen der afgestorvenen. Dczc hebben niet zooveel invloed als de dema^ . De Hies blijven voortbestaan in het vaderlijke dorp. De toove-naars kunnen zieli met do zielen der afgestorvenen in verbinding stellen cii hebben dus veel invloed op hunne omgeving, natuurlijk steeds ten kwade.

Zoover bekend zijn er drie godsdicnsten, de Majo-, de Iemo- en de Arappagodsdienst. Van de bcidc laatsto is weing bekend. Do aanhangers van den Majodienst zijn in dorpen vereenigd. Ecn ieder in deze dorpen moot hot Majofceest bebben medegemaakt en in dozen godsdienst zijn opgenomen. Algemcn verspreid is het ge-]"of, dat het zien van een Majo-aanhanger of licit bespieden der Majofceesten door een niet-inge- wijde, door de denies zwaar gesti'aft wordt, gewoonlijk jnct den dood van den overtreder. De kin-cleren moeten zich bij het naderen van do pubrcitit aan de Majogcbruikcn onderwerpen. Elk jaar moot het feest gevierd worden, doch waar in <lc kampongs door het Klein aantal in- woners licit aantal candidaten gering en do fceestvicring met de in acht te nemen gebruikcn to lastig is om haar ieder jaar to liouden, wordt Ik-L Majofceest ieder jaar in ander kamponggroe-

gohoudcii. In 1906 werden de fcesten gevierd in kampongs tusschen do Moelie on de Boela- karivier, in 1907 tusschen do Boolaka- en Bian- rivier, in 1908 tusschen do Bian on de Marau en in 1909 in de kampongs ten Oosten van do Marau. D(: kampongs in het binncland vo] gen <lo gebruikcn van de ten Zuidcn daarvan gelegen kuskarapongs. Aan den Bianmond liggen cenigo kampongs, die den Icinogodsdienst aanhangen on dus de feesten niet jnedemaken. Do oudsto jnanucji, de sain ban im, stldcn licit tijdstip der Majovicring vast. De feesten wordcii in den d rogen tijd go go ven en durcii 5 tot 6 maanden. Anchiru fceestci worden zoo eenigszins mogelijk in dien Lij<! niet gegeven. By don aanvang van licit fceest treclcon zich do candidaten, jongens on niojsjes, terug in do „tieman", hot Majodag- vorblijf. De tic man wordt gewoonlijk gebouvd in do tuinen en is gidicel ompaggers on onbo- scheidcn blikken te weren. Daar zij te klein is

voor logics gedurondo den nacht, wordt hiervoor een dcel van do kampong afgeschicden. Na het vallen van den nacht begoven de candidaten zich naar hunne slaapplaatsen en keeren v66r hot opgaan der zon weer naar do tieman terug. Het gaat niet aan hier dat cindoloozc feest te bcschrij- ven (zie Tijdschr.L T. L. en V. (55) 1913). Een dor laatsto handclingen is het „aroom" waarbij middels schclpen insnijdingen in do bovenarmcn der candidaten worden gegeven. Dczc teekens schijnen to wijzen op hunne opname in de schaar van de Majo-aanhangers. Het vieren der Majo, hot inwijden der kinderen in de plechtighcdcn daaraan verbonden, wijst op een afsmeeken van vruchtbaarheid, zoowel van land en veestapel, als van den mensch, van de dema^ . Het houden der Majofceesten heeft steeds goede oogsten ten gvolgc. Zooals bij alle natuurvol- ken spelen hierbij crotischo tooneelen en gedach- ten eene overwegendo rol, doch ook de afstam- ming is hierbij in het spel. In grove trekken wordt het scheppingsvrhaal weergegeven.

Het aantal aanhangers van den lemogods- dienst is goring. Van de vicring is niets bekend. Volgens het zeggen van sommigen moeten op deze feesten vele crotischo tooneelen voorvallen, anderen beweren, dat hierby menschevleesch gebruikt wordt. Deze feesten worden Anggei ge- naamd, niet to vorwarren met de bovengenoemde Anggeifeesten.

Van don Arappa-godsdienst is weing meer bekend, dan dat half Kondomiraaf hem vo] gt.

Naast de Majo, een geestenvereering, bestaat nog de vereering van den Soesoem of Sosom, een reus van vleesch en bloed volgens sommigen, of van steen volgens anderen. Hij is zoo groot als een kl&pperboom, zijne voeten zijn een vadcm lang en de voetafdrukken worden dikwijls den ruiler getoond. Hij woont ten Oosten van Kon- domiraal', gaat in den Oostmoeson naar het Westen, bczooct alle dorpen tot aan Birook en vertoeft in icdero kampong slechts een nacht. Als de reis te vermoeiend is, slaat hij wel eens een jaar over. Bij zijne bezoeken brengt hij zijn gezin, bestaande uit vrouw en een kind van ge- woon menschelijke afmetingen mede, zijn vrouw onder den rechter, zijn kind onder den linkerarm dragende. Zijne aanhangers hebben hem een 8 tot 10 Sl. hooge stellage gebouwd in do wildernis. Zijn bczock konligt hij aan door een langgcrekG en diep gehuil van „oemoef"; alsdan verzamelen zijne aajhangers zich onder het afdak en plaatsen daarin vleeschsoorten en vruchtlen. Onder hot nuttigen daarvan wordt hij dan toege- zongen. Trommien niogen daurbij niet gebruikt worden. Vrouwen noch meisjes inogen hierbij tegenwoordig zijn. Zijn levcn duurt eeuwig.

Het koppensncllen is, we lke maatregelen hiertegen ook genomen worden, nog niet uitgerooid. Ecu sncltocht vorgt vccl tijd wegens het verzoizen door bosschen en inoerassen, het meo- voeren van vrouwen en kuideren en pro viand, het verkennen van het terrein en de manier van aanvallen. Zulk een sncltocht wordt so ms medegemaakt door 2 a 3000 persden. Om geen argwaan te wekken bij het bestuur, vortrekken zij niet to gelijk en verzamelen zich op een bepaald punt in heL binncland. De aanval op een kampong gcschiedt in don i*cgcl diep in den nacht of tegen den morgon. Men overrompelt de hutten, pijlt de vluchtenden en de gewonden, dio men

vat, worden door een sainbanim (oude man) met een sok (bamboo nxesjo) onthoofd. Het hoofd wordt medegevoerd. Kleine kinderen worden levend medegenomen. Voolon do snellers zich voor zuik een overrompeling niet sterk ge-noeg, dan trachten zy overdag in do tuinen een klein aantal ongelukkigen te overweldigen. De hoofddreden voor het snellen schijnt te zijn de no od zakclj kheid om a an namcn te komen voor de kinderen. Men vraagt daarom het slachtoffer eerst zijn naam; de juiste naam zal wel zelden opgegeven worden, doch dit is byzaak, do la at st e hulpkreet of ver wen selling wordt goed onthouden en later aan een of meer kindcron als naam gege- ven. Nadat de naam of wat daarvoor doorgaat, gezegd is, wordt het *nog* levende slachtoffer den hals afgesneden. Aan den strot gekomen, wordt het hoofd rondgedraaid om het van den romp te scheiden. Bij het eigenlijke snellen blijven de vrouwen en kinderen achter; die mogen deze be- beworking *niet zien*. Do namen der afgelegen plaatsen die men bereikt heeft, worden gegeven aan honden en varkens.

Het gesnelde hoofd wordt van de wecke deelen ontdaan, welke uaar het schijnt, opgegeten worden en na berooking, inwrijving en versiering (het krijgt o. a. een geheel kapsel) op een paal gezet als middelpunt van feest en dans. Dit prepareren van den kop lieft eerst na thuis- komst plaats. Vroeger weidcn de hoofden in do mannenhutten bewaard, thans echter niet meer, uit vrees voor het bestuur. Uit licb bovenstaande blijkt waarom het zoo moeielijk is het snellen uit to roeien; een kind zonder een of de beschreven wijze verkregen naam wordt als minderwaardig beschouwd.

De gestolen kinderen worden in do gezinnen opgenomen en behandeld als de eigen kinderen.

De MarindSneezen zijn ook kannibalen. Het eten van menschenvleesch is bij sommige gele- genheden voorgeschreven. Is b. v. een nieuwe praaw gereed gekomen, dan moeten achtereen- volgens *een* casuaris, een varken en een mensch geslacht worden. Hij, die den mensch doodt, mag daarvan niet meeten. Het vleesch wordt in kleine stukken gesneden, vermengd met sagoe en daawia op de gewone *wijze* beriecl. Vrouwen en kinderen mogen ook menschen vleesch eten.

Bij rouw worden alle versierselen afgelegd; om hals en door de oorleHen worden dan platte vlechtsjes van biezen, in franje eindigende, ge- dragen. Het haar wordt afgeschoren, het hoofd met een koek witte klei bedekt en het geheele lichaam met klei ingesmeerd. De dooden worden begraven. Het graf is ruim 66n meter diep met op 3 a 4 dM. van den bodem een rustbank van bamboe, rondhouten of sagoebladscheeden. Het lijk wordt in eucalyptusschors gewikkeld en op het aangzicht een dik stuk schors gelegd met eene opening ter hoogte van den jmond. Soms .wordt het graf opengclaten tot ontbinding is inget reden. Op de graven der mannen worden zijne bo gen en pijpen, op die der vrouwen haar sagoeklopper en waterdrager gelegd. Den volgende dag wordt in tegenwoordigheid van de naaste familieleden het graf weder geopend. Een der naaste nabestaanden b. v. vader of zoon, daalt in het graf af en verzamelt in een klapper- dop het lijkenvocht dat gemengd met watti (*zie* aldiar) gedronken, wordt. Later, als alleen het geraamte nog over zal zijn, wordt het

graf opnieuw geopend en het lijk voorgoed begraven onder het za. nd, op don bodem va) het graf. Andro stanuncn verpakken de beenderen in boomschors eh hangon het pak op in do hub dan wel begraven het daarin. Nabij de Prinses Marianne Straat worden de doodon ter aarde best eld in de kampoig zelve in een groote loods of hut op een ompaggerd plcin. In het binnen- Jand woht het lijk in het alsdan aan allo zyden open huise zelve begraven. Het graf is omgeven door eone omheining van gespleten bamboe en wordt dagelijks met frisch groen en bloemen getooid. Meer zuidelijk in hob binnenland worden do lijken buitonshuis in de kampong ter aardo besteld. Bo ven het graf wordt een soort kooi gebouwd van bamboclaten, waarboven soms een afdakje op stijlen. De zielcn der afgestorvenen verhuizen naar liet geestehrijk, hetwelk naar do heerschende mcening in, het Westen ligt. Baar do vreemdelingen van vorre en volgens huno verhalen aan do inboorlingen, vcelal van Soerabaja komen, is mcnige Marinde-aninj van mcening, dat de zielcn naar dio plaats verhuizen. Tot do vele misbruiken behoort ook het levende begraven. Oude lieden, dio niet meer voor zich- zelve kunnen zorgen en dus een lastpost zijn, zware zieken, die niet nicer zullen herstellen en „das betoverd" zijn en lijders aan kwalijk riekende worden, worden eenvoudig levend begraven.

IV. DE GEELVINKBAAI MET DAARTOE BEHOORENDE EILAN DEN. Behal vc cenige reeds sub II genoemde st am men, dio op de Westkust van deze baai of in de nabyheid daarvan geves- tigd zijn, treffen wij Jiicr nog de volgende stammcn aan.

le. *De Noemforen*. Zij zijn de bewoners der Schouten-cilanden en licbben zich verspreid over enkele plaatsen aan de Noordkust van den z. g. Vogelkop, ten Oosten van Jamocrsba, het Noordclijke geleelto van do Dorcbaai, over do Noordkust van Japan en de eilandcn Noemfor, AmbSroJi of Roeinberpon en Roon, en hebben zich meer of minder vermengd met andere in de baai wonende stammen. 3let uilzondring van de bosc h be won ers op Biak, de Omboida op Socpiori, de Kam er op Nocirifor en de Monoarfo* ; op Roon, wonen zij overcal in kainpongs bij(-ei). Deze Papoea*s hob ben een vrij don keru huids- kleur, regehnatige gclaatsticcken, en grooten voornitstekenden mond met dikke lippen en vrij goed ontwikkelde ledeniatcn bij middel- matige lichaamsleBgtc. De ragcbol is niet zoo heel breed; velen cl rage n kort haar en op latcrn leeftijd een ringbaard met d unnen knevel. De vrouwen kunnen niet op schoonheid bogen, zij zijn klein en nietig van gestalc. Ook zij hebben hun haartos. Sommige vrouwen binden dien op tot een wrong en hebbic) een veckleurige sarong aan. De dagelijksche • kleding der mannen be- staat uit een lincngordel van boomschors of do buitenbckleding van hot oinhulsel van een pisaiigstam vervaardigd. Voorts wordt een bamboekam in het haar gestoken en dit dikwerf gedekt door een hoed van pandanbladrcn; over de borst clragen zij elkaar kruisende ban den, c venzoo ban den om opperram en polsen; do banden om de enkels zijn van schelpen vervaar- digd. Gewoonlijk draagt do Noemfoor om den hals aan een touwtje een talisman, een stukjo hout, besneden met een menscheijk gelaat, om-

would niet een rood stukje katoen, welketalisman hem moot beschermen tegen booze invloeden van geesten, tegen ziekten e. d. Een snoer kralen om den hals is een gewild sicraad. De vrouwen, gehuwde en onghuwde, winden zoo zij niet in het bezit zijn van een sarong, zich een touw van rotan om hot lijf, waaraan van voren een lapje blauw katoen of een reepje boom bast is beves-tigd. Zij vorsieren de ooren met hangers van glas of schelp, terwijl zij a an de vingors ringen van schildpad of haainwcrvels dragen. Kralen van Europeesch inaaksol ziju ovcral zeer in trek.

Slaven drage 11 gowoonlijk het haar iets korter dan de vrijo lieden; zij hebben weinig of geen versierselen, maar zijn anders niet van huiue nicsters te herkemien. Er zijn personen, die twin tig en mee' sla^en bezitten en ofschoon dezc hot over het algemcen niet kwaad hebben, wordt toch over de vrouwen n.aar goeddunken beschikt. Zij moeten de min st in tel zijnde werk- zaamheden verrichten en staan steeds aan het gevaar bloot vervoerd of verkocht te worden.

H-Jt vijlen dor tanden is geen gewoonte, hoogslens wordt de onderrand gelijk geslpen. Velon hebben het neusbusschenshot doorboord. Ta-toeage word t veel aangetroffen; het geschiedt steeds door vrouwen met de doornen van een citrussoort; de open plekken worden met hout-s- kool ingewreven. Op enkele plaatsen is het een teken van rouw. De mannen hebben dikwijls kleine uitpuilingen der huid op maag, borst, of schouder, veroorzaakt door het opleggen van brandend zwam; na elke nieuwe kampong, die wordt bezocht, wordt er een drcgelijk litteeken bijgevoegd, zoodat iemand, die veel van dezo teekens heeft, dadelijk als een berceisd persoon in 't, oog valt. Als bijzondere karaktertrek valt spoedig op hun vrolijkheid, tot luidruchtigheid toe, zich openbarende in druk en hard praten en groote bewegelijkheid der handen, om hunne woorden kracht bij te zetten. Meermalen vindt die Junismatige opwinding echter haar oorzaak in het misbruik van sagocwee', als ciders ook hier aar-leiding gevende tot grootspraak en verheer-lijking van eigen moed en heldendaden. Een groote mate van vadzigheid konmorkt al hun doen en Jaten en ook (lit is begrijpelijk, daar zij zichzelven geen hoogo eischen stellen en gaarne veel ontvangen voor weinig arbeid. Lang acliter- coj)Hchijnon zij zich niet te kunnen of te willen inspannen, tenzij door eenigen prikkel gedrongen, als b. v. in het woud, warn- ovcral vijanden ver- scliolen kunnen zijn, een zeker afstand binnen ecu bojaakken t ijd moot worden afgclegd. Ove- rigo)H zijn zij vjug genoeg en bewegen zich ver- wonderlijk snel lan/ hellington en over boom- sfammen, terwijl het bestjigen der woningen nwb groote behendigheid geschiedt. Door do vele vcceten tusschen de stammen ondoorling license hi er bij de Noeiforen sJchts een be trek- kclijko rust, daar zij voortdurend op hun hoedo jnoolen zijn ojn zich, allocn zijnde niet te ver van hun woonplaatc te verwijderen. Niet dat zij licht tot een openlijken slijd overgaai, daartoe zyn zij to lafharlig van aard; maar met velcn een enkele to overvalleu, diens hoofd af te slaan en in iriomf huiswaarts te brengen, of wecrloozc vrouwen om kindcron te rooven, daaraan kunnen z(j geon wee island bieden, al houdt so ms vrees voor wraaj; van de zijde der tegcipartij hen van dorgelijke handolliigen terug. Hij, die nog nic-

mand gedood heeft, is voor zyne omgeving geen held, al wordt er nooil naar gevraagd op welke wijze iomand een kop machtig is geworden.

De woningen worden gewoonlijk boven water gebouwd. In den rcol hebben zij een lang- werpige viorkante gedaante met ruw afgewerkte omwandling van planken of sagoobladnerven; zij zijn gedekt met aancongregeen sagoe-nipah- of pandanbladeren, bevestigd aan gespleten bamboclaten, die zoodanig zijn omgebogen, dat de bovenczijde van hot dak den vorm krijgt van tic bolle zijde van een schildpadschaal, met de punt zoewaarts gericht en naar voren en naar achteren over het uitgebouwdc rasterwerk overhellend. De woning wordt beklonuncn door middel van een gekloofden boomstam; daarna treedt men door een smalle opening in een middel gang, waar gewoonlijk een groote prauw op den vloer staat of aan do zoldering is opgehangen. Ter weerszijden van deze gang zijn door aaneen- gehechto sagoebladnerven of -bladeren do ver- trekken der afzonderlijke gezinnen afgeschoten, die dikwijls wed er door een gangetje gcscheiden, uit een kook- on slaappleats bestaan en van een kleine deur zijn voorzien. Aan de zijde van de gang is het kamertje omgover 2 M. en aan den buitenwand nauwelijks 60 c.M. hoog. In den buitenwaud is een klein luikje aangebracht, waardoor licht en lucht binnenkomen. Eenigo matten liggen verspreid over den vloer als slaappleats der echtgonooten. De elaven mo gen in do gang slapen. De kleinere woningen bestaan slechts uit 6dn vertrek. Binnen de woningen liggen in bonte menigte dooreec, hetzij op bam- boehorden, dan wel aan de wanden vastgehaakt of aan do zolderplanken hangende: schildpad- schalen, honden- en varkenskoppen, geraamten van visschen, vischtug, pijlen, bogen, elgers, lan- sen, tasehjes en korfjes, sagoekloppers, spatels, t abakskokers, dissels, hoopen brand hout, dozen met snuisterijen, manden met sagoe, gedroogde boontjes of gierst, schildpadeieren, gerookte visch, potten en pannen, hoofd blokken en matton, alles zwart van den rook of vuil geworden door lang- d urig gebruik. Ook houton en koperon trommen, by fcstelijke gelogenheden in gebruik, zijn steeds voorraclig. In do middengang hangen de gesnelde koppen. Van ideren kon kan de herkomst nauw- keurig opgegevon word on.

In de mceste kampongs vindt men do roem- seram of huisjes, waar do huwbare jongelingen zich afzonderen tot zij in den edit treden en steeds den nacht doorbrengen. Deze huisjes zijn goed afgewerkt; zij zyn veel kleiner dan do ande- ro woningen, en hobbon schuin toeloopende, toren- vormige, uitgeholde of schildpadschaalvormige daken en in de omwandling twee openingen aan twee tegenovrgestelde zijden, waardoorde kleine ruimte kan worden binnengctreden, die zoo laag is, dat een kind er nauwelijks rochtop kan staan, en niELs bovad dan enige hoofdblokkon, doozen met goederen en xnatten. De balkei, die op in het water staande pal on rusten, zyn gewoonlijk met allerlei figuron beschilderd on de niet. tot beneden doorloopende stijlen zijn aan het einde uitgesneden in een vorm, welke in ruwo trokken toespelingon op do geslachtclijko gcincensch.ap voorstelt. Aan vrouwen is het dan ook ten strengste verboden zich in don omtrek der roem- soram to vertoonen. Het meest staan zij dwars op de in zee gebouwdc woningen en zijn daarmedo

务次
Z
l
0%

door lange venders verbonden; in iedere kampong treft men een, hoogstens twee roem-seram aan.

De wapenon der Noemforen bestaan uit pijlen, bogen, lans en houwers; goede pijlers zijn zij niet en bij cone ontmoeting in list open veld bly von de strijders op zulk ecu afstand van elkander, dat van treffers geen sprake is; de lans is dan ook beter geschikt om iemand uit een schuilplaats te o vervallen; zoodra de getrof- fene nedervalt, maakt een slag met den houwer een einde aan zijn leven.

Het eenige muziekinstrument is dp trox; hiervan bestaan twee soorten, een groote en een kleine; de laatste wordt bij het dansen onder den arm gohouden; gewoonlijk wordt er met do via like hand op geslagen. Bij feeston dient de trom tot begeleiding van den zang; hierbij zijn het de heldendaden der voorvaderen, die onder het afroepen hunner namen worden ierdacht.

Het voedsel der be volkin g is sagoc. Do uit gestrekte moerassen achter de kust zijn dicht be- groeid met sagoepalmen. De klapper tiert welig aan het strand. Gebrek aan voedsel kent do Noemfoor niet; wat niet in eigen land groeit, wordt elders gchaald om met sagoe betaald. De zee is rijk bevolkt met visch en schildpad. Het bosch heeft vogels en wilde varkens in overvloed.

Stork ontwikkeld is bij de Noemforen de liefde tot hun kroost en de vermeerdering van het gezin wordt in den regel met vreugde tegemoet gezien. Is de vrouw onvruchtbaar, dan wordt een tweede genomen. De eerste wordt echter niet spoedig verstoeten om geen moeite met de familie te koften. Bestaat er groote gelijkheid in gelaats- trekken tusschen vader en zoon of tusschen moeder en dochter, dan zullen vader of moeder spoedig sterven. Groote gezinnen zijn er niet veel. Zijn de vrouwen, het baren moede, dan drijven zij de vrucht af, wat ook geschiedt bij zwangerschap buiten huwelijk. Dit is waarschijnlijk een der oorzaken van de -betrekkelijke schaarschte der bevolking. Het adrijven geschiedt door knippen en trappen op den buik en ook door het gebruik van een zekere plantensoort "papier" genaamd. Gedurende de zwangerschap zijn sommige voedingsmiddelen verboden. Vdor de be vailing betreft de vrouw een hutje. Bij het baren heeft zij geenerlei hulp; geen man, zelfs geen vrouw mag bij haar zijn; zij moet zich zelve helpen en tien of meer dagen na de be vailing in afzondering blijven. Het verlaten van het hutje wordt haar zooveel mogelijk bemoeilijkt. Niemand mag het huisje voorbijgaan. Het kind wordt niet van de nageboorte los gemaakt, maar deze tegelijk uitgehaald, om het terug- blijven in den uterus te voorkomen. De nage- boorte wordt in een zak gedaan, met aarde bij- gevuld en be graven. Gezorgd moet worden, dat er geen groote schelp op komt te liggen want dan krijgt de vrouw geen kind meer. In den regel wordt het kind tot den leeftijd van twee, soms drie jaar gezoogd. Op tweelingen is men niet gesteld; niet zelden wordt een er van vermoord. Het kind krijgt pas een naam a Is het zoo wat be- gint te loopen; een feest wordt hierbij niet geve- gen. Daarentegen wordt het afschercc van het hoofdhaar, het doorboren van het neustusschot of oorlellen en het voor het eerst over zee gaan steeds feestelijk gevierd, vooral waincer het een eerstgeborene geldt. Do jongeling wordt eerst beschouwd man te zijn bij de intrede in

de roem-s6ram, zijnde een feestelijkheid, die wel tien dagen duurt en bij het uitreden, wegens het sluiten van een huwelijk, wordt herhaald. Dagen achtereen pny kt hij dan in feestdos, mot het haar tot een wrong op het achterhoofd saam- geknoopt;

daarn worden versierseleri van pandanon s6r6bladeren gestoken, het gelaat gdatatoccd om den ha Is een snoer van kralen met witte schelpen, bosjes serdbladeren tusschen de go- vlochten armbanden, aan den pols breede schel- pen ringen en zilveren platen, een, breeden buik- band van kralen over den lendengordel en schelpen aan do onderste ledematen, alles nog opgeluisterd door bloc men en gevlekte bladeren. Hij ncent zijn mat on hodfdeblok medo en mod nu voortaan in de roem-seram den nacht door- brengen, ofseboon hij zich overigens vi'ijelijk mag bewegen. Ook worden hem hier door de familie de spijzen gebracht en in de ouderlijke woning wordt hem eerst wed er een veit, rck aangewezen, als hij in het huwelijk treedt. Dit laatste staat in verband met den bruidschat, dien liij zal inooten betalen, nu eens bestaande uit, een zeker aantal kapmessen of houwers, oude borden en zilveren armbanden, dan weder uit een groote prauw of een onder voorweip van waarde, 20 tot 30 stukken lijnwaad, die evenwel niet opeens behoeven te worden afbetaald, daar het huwelijk al spoedig na de overcckomst kan volgen en het sluiten met geen plcchtigheden gepaard gaat. Het is een ieder vergund zooveel vrouwen te nemen als hij betalen kan.

Van gewone lieden word t het lijk of achtci' de ka inpongs be graven, oniwonden met matten, terwyl het graf met een hoop steenen gedekt wordt, of het wordt op een baniboe horde in het bosch gelegd, het Jichaaam gestrekt met tegen het onderlijk hoog opgetrokken knieen. Als de been- deren zijn vergaan, worden deze op een eenzame plaats of in een rotsholte weggeworpen, zonder dat er verder naar wordt omgezien. Meer werk wordt gemaakt van de begrafenis van hen, die zich een kekeren naam verwerven. Van dezo wordt het lijk bijgezet in een tusschen hot kreu- pelhout, op palen rustende prauw, na alvorens met lijnwaad en matten te zijn omwikkeld, het hoofd rustendo op een roed borcl en aan het lioofd - en voeteindo van roode vlaggetjes voorzi«.)i. Ook wordt het wel in een lange doodkist gcislof en, die cenigszins den vorm eener prauw heeft en op een slevigen paal in don grond onder een dak van, bladeren rust. Is het Hjk vergaan <1 an woijt de kist verwisseld voor een kleinere, waarui do schedel in een uitgehouden korwaar bewaard wordt. Opdat het den gecsten der afgestorvenen wel ga, wordt, ten minste als liot gevreesde of geliefde personen betreft, op de graven voedsel geplaatst en zet men er, als blijk van liefde, voorwerpen op van groote waarde, die men nooit, nicer zal weghalen. Nachten lang heeft men be- steed om de korwaars (zie hieronder) te snijden; om voor de dooden te dansen en to zingen, waar- door men den geest der afgestorvenen d wong in die korwaars te komen. Die doodenfeesten zijn voor den Noemfoor vreugdefeesten, maar heeft de ziel het licliaam van den dood pas verlaten, dan springt men als r&zenden rond met hot hak- mes zwaaiend. Do trap van het huis wordt stuk- geslagen, zoodat de geest niet meer terug kan ko- * men, vrucht boomen en aan plan tin gen worden uit droefheid en wan hoop vernield. Men tracht

door sohrecuwn den geest van zich to ho udon on door vernieling do omgeving voor hem onkon- baar to maken. De nalatenschap wordt ve rd cold door den oudsto dcr familie. De vrouw en kin- deren krijgen het nicest, inaar ook do ouders en andero verwanten ontvangen con zeker aandeel, naar gelang het plaatselijk gebruik (lit medo- brengt. Slaven komen aan de vrouw en kinderen. Ook van een ovrcldon vrouw ontvangen de familieleden iets en dozen wordt ook de bruid- schat teruggegeven, ten minste als cr geen kin- doren zijn. De polsband van rotan is con tecken van rouw; ook wordt het haar afgeschoren en door de weduwe een lap boomschors bij wijze van inonniskap over het hoofd geslagen.

Om regen en wind, hulp bij do vischvangst, genezing van zickcn, afwering van onheilen en dergclijk te kunnen vrfgen, dicnen de korwaars, die met wat haar van het lijk tusschen de bcnen gestoken, in de woiijing worden bewaard dan wcl in de pranw mede gevoerd. Als b. v. iemand ziek is en men wil het middel tot genezing weten, dan wordt in bijzijn dcr gcheelc familie een der leden door berooking met wierook of andre bedwel- mende middelen in een toestand van verdooving gebracht. Van de ziel, wier mcening men ver- langt te kennen, wordt het beeldje op den schoot of den schouder van den verdoofde geplaatst, met het doel de ziel daaruit in het lichaam van den verdoofde te doen overgaan. Op het oogcn- blik cl at dit gebeurt, vangt deze aan te be ven en aangemoedigd door de omstanders, spreekt do ziel door middel van den mond van den verdoofde, nocint de middelen tot genezing en, na bijje- komcn te zijn, wect deze niet wat hij gezege heeft. Men ziet d us, dat do vrees voor onheilaanbrengende invloeden groot is. Wei gelooven zij aan een opperheer, die macht heeft over alles wat leeft, maar hij houdt zich stil en wordt dus niet vereerd. Het zijn de kwade geesten (ma- nocen of man wen) die het liart uit het lichaam halcn en dit verslinden en die waarneembare rampen in velerlei vorm teweeg brengen, zoodat men vcrplicht is hiertegen te waken. Alle hoop op redding is dus gevestigd op de hulp van do zielen dcr afgesl orvcnen door middel van de amulctten, waarin die zielen gehuisvest zijn; doze worden op reis in de prauwen medegenomen of om den hals gedragen en mon ondoot zich cr eerst van als het gbleken is, dat het voorbo- hoechmiddel zijn kracht heeft verloren. Bij dief- atallen worden ord alien toegepast, zijndo het (I uiken onder water, waarbij de eerstbovenko- mende de schuldige is, of het, domplecn dcr vingcrloppen in een bak met kokend water, dat den Echuldigo den vingors zal ycrschrocien. Aan deze proc von wordt onvoorwaardelijk geloof gehecht.

Gelijk vele volkstaminen in bijzondero ojn- standigheden een bijzondero taal bezigen en in andre gevallen sonunige woorden niet uitspre- ken, maar omschrijven, zoo ook gebruikt de Noemfoor cone vermonule taal "sator" (op Roon , 八vinito") genaamd, om personen van aangetrouw- de families aantewijzen, wier namen verboden zijn voor den spreker. De mannen mogen echter wel de juimon van hunne zwagers noemen, doch de vrouwen inogcn dit niot doen, evenmin van schoonzusters; daar de kinderen, die tot dezelfde genoralic behooren, wcl gonocmd mogen worden, voegb mon eenvoudig aan don naam van het

kind too: „vader", „moeder", enz. ombedoeldo porsoon to kunnen aanduiden. Sprcckt men een verboden naam uit, dan moot de schuldige zich onmidclcllijk op den vloer werpen, uitroepende:- „ik heb vcrckerd genocmd, ik werp het door do roton van den vloer opdat ik goed etc" („goed eten" wil zeggen „zijnc raanrcn kennen"). Noemt de vrouw den naam harcr schoonmoeder of schoonvader, dan is dit een groote belediging, die ze moet goedmaken door een geschenk te geven. Ook is een Noemfoor niet gemakkelijk to bewegen zijn eigen naam to noemen; hij ver- zoekt liever een ander dit voor hem te doen. Op zee worden evencens de verraaxnde woorden gebruikt; doch hier mogen allcen niet genocmd worden de cilanden of landstrekcn, die nog voor den boeg liggen. Doet hij dit toch, dan volgt vrij zekor storm, regen of novel, dio hem den koers doet verliezen. Ook mag men niet met den vinger naar een bepaald punt wijzen, want dat geeft storm uit, dien hock; men wijst met den elleboog, of spits de lippen naar hetgeen men wijzen wil. Eindelyk is het nog verboden in het water to spuwen bij 't kauwen van pinangnoten; dib moet geschieden in een daartoe med egenomen bamboe.

Behalvo do sator is er nog een ander vermom- de sprcckvorm, de "saxbeer" of „sarbejer", dit is een soort dieven- of moordenaarstaal. Is men b. v. op een raak uit en wil men een vriend, die tevens slachtoffer zal worden, waarschuwen, dan zegt men „vriend, ik geloof dab het van nacht zal onweccn en regenen.^. Een blanke wordt aangeduid met: „faas karong" (een zak rijst). Zwoft men er over den blanke te doden, dan is de uitdrukking: „ja kakar kardnja" (ik snijd een zak opon). Ook in den haaidel moet de Noemfoor soms deze taal gebruiken, b. v. als hij kruit, geweren of jenever wil hebben, artike* len wclter invoer en verkoop door de regeering zijn verboden. Onder „sarbeer" wordt echter ook wel verstaan het opgevon van raadscls, iets wat zeer in den smaak der Noemforen valt. Van tijd- l'ckoning hebben zij geen begrip. Als Venus na zonsoudergang opkomt en tot zonsopgang aan den hemci zicht baar blijft, dan rekenon zij dit als Oostmoesson, en by hetzelfde van de Pleiaden als Westmoesson.

Algemecn verbreid, niet alleen bij do Noemfo- ren, doch bij de gehcelc kustbcvolking der Geel- vinkbaai en zelfs in do Radja Ampat-, is de legen- de van Miok Woencli. Lang gelcnden leefde op Biak een zckre Mandarniaki, die in het bezit kwam van een houtou tooverstaf en een soort van vrucht. Do laatste, naar een vrouw goworpen en deze rakendo, maakte haar zwanger. De proof we rd door Mandarniaki genomen en had het voorspeklo govolg. Later wees hot kind den vador aan; de kampong word wegons do schande ver- woest en verlaten, terwijl Mandarniaki met vrouw en kind achtergelaten werd. Dank zij den tooverstaf, kon dezo in allo behoeften voor- zien. Do familie vertrok later naar Waigeo en er word niets meer van hen vernomen. De profe- tic bestaat echter dat M. zeker zal terugkeeren en dat alsdan het gouden tijdperk der Papoea*s zal aanbrcken. Hot govolg hiervan is dat reeds menigeen zich voor Mandarniaki heeft uitge- geven, zoo o. a. hot latere hoofd van Mokmer (Zuidkust van Biak), die in 1883 van de omstan- digheid, dat zich een komcet bo von het oiland

Miok Woendi vertoonde, gebruik maakte om te verklaren dat M. in zijn persoon was teruggekeerd. Zelfs van Waropen, Andai en Amberbaken werden vertegenwoordigers gezonden om hem te huldigen. Later gaven weer en even voor door Mandarniaki gezonden to zijn om diens komst voor te bereiden. Een ander is nog al eens oorzaak van onrust.

2e. *De Papoea's van Wandammen.* Deze wonen aan de gelijknamige baai in het Zuidwesten der Geelvinkbaai. Een noemenswaardig verschil met het type der Noemforen is niet merkbaar. Over het algemeen zijn zij krachtig, goed gevormd, en van middelmatige grootte, min of meer storkbehaard, met uitstekende posterioris, de huid zelden door cascado gevend en bijna alien getatoeerd, velen zelfs in hot gelaat met krulvormige figuren over de ncu en voorhoofd, waarvan de einden tot de slapen reiken. Eenzelfde overceukomst bestaat in de vel'sierselen. Ook do vrouwen zyn veelal getatoeerd; zij om hangen zich met tai van lange snoeren van wit to kralen. Zij dragen een soort sarong van booinschors dan wel roode of witte buiktouwen, waaraan van voren een lapje blauw katoen tot schaaibedekking. Verder versieren zij zich gaarne met riingen en oorhangers, het liefst met die, welke van vreemde handelaren zijn ingeruild.

In zeer ruime mate geven beide seksen zich over aan het gebruik van sagoeweer, zoo van kokos- als van nipahpalmen. Zij kunnen heel wat verdragen voordat zij dronken zijn en de meeste wandaden worden verricht in een toestand van kunstmatige opwindig, die zich kenmerkt door zekeren overmoed, welke op andere stammen allicht een gevoel van vrees teweegbrengt.

De woningen dezer Papoea's zijn nagenoeg geheel gelijk aan die der Noemforen, met dit onderscheid, dat stijlen van bamboe die van hout vervangen en dat men aan de zeezijde dwarsbalken vindt, rustende op 3 of 4 in zee staande palen, welke dienen om er de prauwen overheen te halen, als die bij hoogwater opgelieschji en in den midden gang geplaatst worden. Verbinding met den vasten wal komt zelden voor; bij eb staan de huizen op het droge, maar bij vloed zijn zij geheel door water omgeven. De jongelingshuizen (anjo-saran) zien er in regel even vervallen uit als de hoofdwooning en hebben vaak, in plaats van het schiildvormige dak, een in het midden recht oplopende bedekking, terwijl de midden- en hoekstijlen ten gelale van acht, beneden den vloerbalk uitstekten; de afhangende einden zijn uitgekapt en beschilderd in den vorm van mannelijke en vrouwelijke genitalien.

Hun wapens zijn pijlen met boog, lanssen en houwere. De schedels van verslagen vijanden worden in triomf huiswaarts gebracht. Zij worden met kalk en klei bestreken en op den grond gelegd. Door de in feestdos gehulde manijen en vrouwen wordt er om gedanst onder begeleiding van het slaan op trommen en gepaard met een oorderdoovend gejuich, dat dagen en nachten achtereen duurt en waarbij in talloze wijzigingen de heldendaden der strijders worden bezongen en hulde gebracht wordt aan de zielen der afgestorvenen, die bij de uitvoering hun verjeenden. Ook zij belichamen deze, waar joodig, in houten beeldjes, korwaars, herkenbaar aan

een bolvormige verlenging van het achterhoofd, aangevende de wijze waarop het haar somwijlen in een wrong wordt samengebonden.

Bij hot huwelijk wordt steeds een bruidschat betaald, vooriamelijk bestaande uit lijnwaden om zilveren armbanden. Zij, die het betalen kunnen, nemen meerdere vrouwen, in vele gevallen con nieuwo aanleiding tot twist en doodslag. De lijken worden begraven dan wel op een bamboe horde in hot bosch gelegd en bedekt met een mat. Zijn dezo golicel tot ontbinding overgegaan, dan worden scheid en beenderen in do een of andere grot weggeworpen en cr wordt niet nicher naar oiiiigzien. Als tecken vaji rouw wordt een rot of polsband gedrageii en door weduwen een lap boomschors, bij wijze van monnikskap over het hoofd geslagen.

3e. *De Papoea's van Jauer* wonen ten Oosten van die van Wandammen, terwijl zij ook een nederzetting hebben te Wangtixr, het jucest Zuidelijke punt der baai. De inannen zijn zelden getatoeerd, maar hebben wel het ncutusschen-schild doorboord. Tusschen de ami- en polsbanden worden een menigte stukjes booinschors, Codiacumbladren of fijji uitgerafelde sago- bladeren gestoken. Verder dragen zij oorhangers van glas of van wortcis van slingerplanten. In feestkleedij wordt een en ander aangevuld met een hoofdersel van op booinschors bevestigde schelpjes, een lendengordel van casuarisvederen en banden van schelpen aan enkel en kuit. De vrouwen winden het haar tot twee wrooigen samen, 66n boven en een achter op het hoofd, welke worden opgehouden door bamboekokertjes; zij hebben in hetoor lange schildpadden hangers, terwijl het schaamlapje wordt gehecht aan veelmalen om het middel gewikkelde touwen. Bij feesten komen lierbij nog tai van versierselen van op rotan, in zeer kunstige figuren geregen kralen, in den vorm van arm-, pols-, rug- en beoversieringen, buikbanden en schaambedekking, zoals die nergens anders worden aangetroffen.

De woningen en jongelingshuizen komen nagenoeg geheel overeen met die der Noemforen; cigenaardig is evenwel, dat de meeste deuren der voor elk gezin afgeschotene vortrekjes van hout zijn, dikwerf met krulvormige figuren versierd.

Hun wapens zijn gelijk aan die van de Papoea's van Wandammen en als muzickinstrumenten en dienen allen trommen en blaaschelpen. Evenals elders wordt ook hier groote waarde aan talismans gehecht. De bekende houten beeldjes worden allen vervaardigd door de bewoners van Siebo; de lieden der andere kampongs roepen zoonoodig de zielen der afgeslorvenen aan in do uitgehouden stijlen der jongelingshuizen. Een bijzonderheid is, dat voor bruidschat de huwelijkscandidate iemand moet gaan rooven om als slaaf te kunnen aanbieden; later wordt deze slaaf weder vrijgelaten nadat betaling door middel van een zeker aantal houwens, oude borden en stukken zwart lijnwaad is gevolgd.

Deze Papoea's staan voortdurend in verbinding met handelaren en vogeljagers, zoodat zij reeds liever geld dan ruilartikelen ontvangen.

4c. *De Papoea's van Oemar.* Een volkstem, die woont in het binnenland ten Zuiden van Jauer. Zij zijn opvallend donkerder van huidskleur dan die van Jauer, hebben ook het neususschenschild

doorboord, jnaar tatoeeron zich niet. Do lende gordols vorvaardigen ZIJ van boomschors. 2) j houdon zich hoofdzakelijk bezig met de in-zifinoling van masooi en de teclt van tabak, ook wordt veel jacht gemaakL op paradijsvogels nct veltandige pijlen. In het bosch wordt do sri-olio verzameld, door hen „ird" genaaid, welko uitsluitend gebezigd wordt bij het opmaken van het haar. Do production worden door hen afge-voerd naar Napau aan de kust, waar zij geruuld worden tegen Icvensiniddlen enz.

5c. De Papoea's van Irsaam wonen te Hamoekoc en te Kapoerara in het Zuidelijkste gedeelte van de baai. Evenals de Papoea's van Jauer staan zij in voortdurendo verbinding met handelaren en vogeljagers en kennen daar- door reeds het gebruik van geld, dat zy verkie- kiezen bo ven ruilartikelen. To Kapoerara, drie dagmarschen van de kust, is de bevolking reeds in het bezit van katoenen kleding, wel een teekon van welvaart.

Ge. De Papoea's van War open bewonen do Oostkust der Geelvinkbaai. De mannen zijn in het algemeen krachtig gebouwd en hebben regelmatige gelaatstrekken, sommigen met teekens van brand wonden en tatoeering; alien hebben een doorboord neustusschenschot. Zij dragen, het haar z66 kort, dat er nog juist een vork- vormige kam ingestoken kan worden. Baard en knevel worden niet gedragen ; met een twee- schalige schelp worden de baardharen uitge- trokken. Do Heeding bestaat uit een schaambedekking van pandan, die aan een smallen gordel van touw van voren wordt bevestigd, tus- schen de becnen wordt doorgohaald en bo ven het zitvlak weer aan den gordel wordt vastge- maakt. Om den hals worden kettingen van schel- pen en. ingevoerde kralen gedragen. Om armen, pols en cnkcls worden banden van gevlochten rotanvezels bevestigd. Bij de dan spar tijen worden meerdero versierselen aangelgd, als kruise- lings over de borst en rug gedragen, met kralen versierde banden enz. De vrouwen hebben alles- beluivc fraaic vormen, zijn klein van gestalte en krijgen al spoedig een verlept aanzien; opval- Jend zijn de kleine borsten en van velen zijii deze en ook do gchele rug getatoeerd. Zij hebben kort haar en als schaaibedekking een schort van boombast of een lapje blauw katoen. Beido seksen dragen snoeren van kralen in de ooren en versieren zich do vingers met tai van schildpad- den ringon. De meeslo vrouwen hebben op rug en ficiouders ingebrando litteckens. Als rouwpak trekken de vrouwen con baadjo van boomschora aan, zonder mouwen, dat ovon over do billen reikt en met schelpen en figuren is versierd; do manjicii dragen vooi² (dit doel breede pols- on cnkclbanden van rot an; een en andor wordt eerst afgelegd en woggeworpen als do gobruik- jijk(; betaling heeft plants gehad, ook hier als zoenoffcr door den drager aan do anderc bloed- verwanten vcrpUcht geacht.

Hun huizen hebben hot schildpadschaalvor- niigo dak; zij worden door middel van een inge- kerfden boomstam bokJommcn en zijn langs do wanden ver- deeld in kaincrties, mot kleine higan- gen in de middcgalcrij. Jongclijgshuizen wor- <icn hier weinig aangetroffen. Danrontcgen staat Jiaast hot hoofdcgbouw en daarmedo verbonden, hetzij in dezelfde richting of er dwars tegen gebouwd, een soort afdak of huisje, waariii do

weduwe tiddijk vorblijf houdt totdat alle bij- zondcro gebruiken bij den dood van haren man z,n afgcloopon, daar het haar eerst dan geoor- loofd is naar de vroegcro woning terug te kccren. Soins ziet men in de kampongs breedto vierkanto stellages, waarop een menigte codiacumbladeren zyn uitgespreid en waar na een gelukkig bo- cindigen snel- of rooftocht do alsdan met bloe- men en lapjes geklcurd katoen versierde wapens worden opgesteld.

De Papoea's van Waropen staan ver bene- den hunne bureu van de Zuidwestkust der baai ; pan eenige beschavingis hier dan ook geen sprake. Zij zijn beter te vergelijken met de kustbevolking ten Oosten van de MaxnSramo : moord- en rooftochten en slavomij komen nog algemeen voor. De hoogste gezaghebbenden zijn hier —be- halve wanneer er een "manseren" is, waarover later — de familiehoofden; overigens leeft men in volslagen anarchie. Wreedheid en bloeddorat zijn sterk ontwikkelde eigenschappen, men is niet veilig voor elckander, zelfs niet in een zelfde kampong, alleen wel onder bloedverwanten en aangehuwde familie. Door do voortdurende onveiligheid waaronder deze Papoea's leven, schijnen zij ieder geluid, ook als zij slapen, op te merken. Dronkenschap komt algemeen voor; waar veel sagoeweer is te krijgen, is vrijwel de geheele bevolking iederen avond onder den in- vloed daarvan. Zij zijn liefhebbers van raak- tochten. De slachtoffers eener raak worden, voor zoover niet doodod, tot slaaf gemaakt, dan wel, als zij hiervoor niet dougen, dood gexaarteld. Slaven worden, als zij niet moeten werken en men voor outvluchting vrecst, met handen en voeten in een blok vastgezet.

Aan het hoofd der kampong staat iemand, die den titel voert van „Korano", „Majoor" of iets dergelijks. Hij heeft editor alleen wat te vertel- len over zijn eigen familie, de anderen trekken zich niets van zijno bevelen aan, als zij er geen voordeel in zien. Enkelo kampongs hebben een hoofd, dat op dit gcedeelte "Manseren" ge- noemd wordt. Hij is een halfgod, die met too- verij zicken behandelt. De gemaakte gevangenen worden in zijn woning ondergebracht. Hij be- hoeft niet te werken, zijne onderhebbenden doen dit voor hem, die hem ook beschermen tegen gevaren on hem tijdig wegvoeren als een ambtenaar als naderend onheil komt opdagen. Zijne nacht is vrijwel absoluut. Verdere autori- toiten in de kampong zijn de „kapala mambri", zijnde do personon, dio veel govangenen of doo- den gemaakt hebben en dus tot de helden be- hooren; zij genioten hooge aching. Men kan hunne woningen evenals die der manseren herken- nen aan do tropeen van schedels beuevens aan de blokken on slaven in to sliuitten, die er in gevonden worden. Verdoi' zijn er nog wichelaars, die moeten nagaan of een raak al dan niet zal slagon. De jaansoren behoeft geen deel te nemen aan een raak.

De makprauwen zijn gomakkelijk to onderscheiden van do andcro vaartuigen. Men treft deze prauwon overal aan, ook in de kampongs, waar de bevolking niet meer op raak uitgaat, omdat dio vaartuigen zoo zeewaardig zijn. To Kai, Waron on andre in do buurt gelegen kampongs dicnen zij nog uitsluitend als oorlogsvaartuig. Icdero nieuw gomaakto prauw moot worden inge- wijd door er meo op uit to gaan en iemand to vor-

III July 1930 The Hague for
the first time
the first time for 1930

moorden of gevangen to nemen. Op de rivieren wordt gebruik gemaakt van kleine prauwtjcs. De raakprauwen, die in huis of onder ecu afdak bewaard worden, zijn met schilden en snijwerk voorzien.

Versieringen worden aangebracht aan pijloji, bogue, hoofdblokken. st ijlen der huizen enz.; als muziekinstrumenten vindt men hier hand- trom, bamboe dwarsfluit en bamboe mondtrom. Het hoofdwapen is pijl en boog. Do bo gen zijn van ni-boeng, versierd met veertjes, bosjes ha ar, e. d. g. Op raaktichton worden speren van 2,5 M. lengte met breede bamboepunten medegevoerd. De steenen bijlen zijn in onbruik geraakt sinds kapmessen worden ingevoerd. Visch wordt gevangen in schepnetten of met de meer-puntige vischpijl. Honden worden in grooten gtele gehouden voor de varkensjacht. Touw wordt vervaardigd van den binnenbast van den blinjoe- boom; de bast wordt uitgeplozen en met de hand op een daartoe bestemd hout ineengc-draaid.

Hoofdvoedsel is sagoe; de vrouwen kloppen deze in de zich in het, binnenland langs de rivieren uitstreckende sagoebosschen. Verder worden gekweekt klappers, pisan g, keladi, brood- vruchten en een weinig suikerriet. Tabak en andero artikelen betreft de be volkin g van Japejx tegen inruiling van sagoe. Sirih wordt gekauwd en tabak gerookt. De tabak wordt in versierdc bamboe kokertjes en in zakjes bewaard. Ni- pahblad dient als sigarettenpapier.

Bij het huwen betaald do man een bruidschat aan de ouders der vrouw, zijnde een varken, sagoe, visch enz. Er wordt een dag feest gevierd, daarna brengen's nachts de ouders de bruid naar de woning van ha ar man. De bruid draagt dan een versierden stok hoog in de hand, de bruide- gom een dergelijken stok over den schouder. Een man kan meerdere vrouwen huwen. Gedu- rende de menstruatie blijft de vrouw in een daartoe bestemd huisje in het bosch. Ook wacht zij hier de be vailling af. Haar mood er brengt haar hier voedsel.

De Papoea's van Waropen viereji groote feesten als het eerstgeboren kind voor de cerste xnaal naar buiten komt. Aanvankelijk blijft het in het vertrek bij de inoeder, maar na ongeveer 6en jaar wordt het geacht het licht te Jcunnen verdragen en brengt men het in de open lucht. Even zoo is er feest als het eerstgeboren kind begint te loopen en men het naar het strand brengt om dit in het zand te beproeven. Voor later geborenen wordt zooveel omslag niet gemaakt. Tot Waropen beperkt schijnt het gebruik, dat ongehuwde meisjes op danspartijen de jongelingen plagen door hen met eon gloeiend stuk hout hier en daar te branden, hetgeen beantwoord wordt door een lichten steek met een puntig voorwerp. Het verwisselen der haai kammen tusschen meisjes en jongelingen is eon teeken van wederzijdsche genegenheid, en de eerste aanleiding tot het sluiten van een nauwe- ren band.

Zij kennen slechts drie doodsoorzaken, t. w. ouderdom, moord en betoovering. Zijn de eerste twee niet in het spel, dan is de o veiled one be- tooverd door een "manoowen", doorgaans een wed u we, die spoedig door wichelen gc von den is en dan zoo mogelijk vermoord wordt. Kor- waars worden zelden bij den dood van familie-

Icden gemaakt om waar zij dit in navolging der Noemforon doon, werpen zij die na een paar maanden op de een of anderc plaats in het bosch weg. Zijn het evenwel erfstukken, vervaardigd bij den dood van voorvaderen, die een zekeren naam hadden, dan worden zo zorgvuldig bewaard daar zij dan beschouwd worden als beschermheiligen van het gezin, dat met ongeluk getroffen zou worden wanneer die korwaars verwijderd zouden worden. Deze beeldjcs worden bij zickte en bij hot ten strijde trekkcn geraadpleegd ; de wiche- laar trekt er dan met sirihspeksel eenige J<ringen omheen en voorspcll hieruit den afloop. De dooden worden e6n dag in huis gehouden en daarna begraven. Om het graf wordt een oinhcining van stokken en lappen gemaakt ; op het graf wordt een klapper geplaat, de boog en pijlen en de met eten gevulde tasch van den overledenc er op gelegd. Daarna is er een begrafcnismaal.

Men gelooft aan geesten. De machtigste is Ipapi. Overdag heeft hij do gedaanto van een krokodil. 's nachts zwerft hij in incnschclijko gedaante rond. Hij veroorzaakt de verschillende rampen. Aan goede geesten wordt niet geloofd. Om de geesten te verzocien worden offer- maaltijden gehouden, waarbij veel wordt ge- danst.

7e. *De Jabistam.* Dcze stam woont verspreid op de Noordclijke uidoopers van het Weyland-gebergte. De Jabis vormien een krachtig ras; zij zijn vroolijk en opgewekt van aard. De mannen dragen slechts ceil penisdop, de vrouwen een kort rokje van boombast. Hunne wapens zijn pijl en boog. Om te kappen worden steenen bijlen gebruikt ; slechts enkclen zijn reeds in het bezit van ijzeren bijlen en parangs.

De omwandbig der huizen bestaat uit dicht aaneengesloten, in den grond gestoken boomstammen, de dakbedekking uit gedroogde blade ren van den waaicrpalrn. De groote huizen hebben een middenverlek, tot het dak afge- sloten en met twee toegangen. Hicromhecn zijn kleinere vertrekken, nauwelijks ruimte biedende voor twee personen en icder met een opening in den buitenwand ; met het middenvertrek hebben zij geen gemeenschap. De vloer is bedekt xnet boomschors en in icder ver trek is ecu steenen stookplaats. Verder vindt men Jier de bekende tasschen (nokki), goed gevlochten van blinjorr- touw en gevuld met aJlerlici huiHraad. Het middenverlek wordt gebruikt voor 81aap>laatH voor mannen en jongens, de omliggende kanvu-- tjes zijn voor de vrouwen, die icder afzonderlijk wonen. De kleine wonin gen heb ben 66n vertrek.

De lijken worden in de woning opgehangen, nadat men eerst jmiddels insijjdingen het vocht heeft laten uitdruipen en het bo ven een vuur gedroogd heeft. Be beenderen worden na eenigen tijd weggeworpen, do schedel wordt onder een afdakje in het rizophorenbosch bewaard.

8e. *De Taroengyareh.* Deze Htanj woont in het binnenland van Waropen, met weJks inwoncrH zij in voordurencle vijandKchap Jeven. De Taroeng- garch zijn half nomaden ; hoofdzaklijk houden zij verblijf aan de Siriworivicr. Er is nog weinig vaxi dozen stam bekend

9e. *De Papoea's van Moor of van de Der Schelliu/heilanden,* in het Zuidoosten der baai. Zij be wonen slechts 66n kampong, t. w. Moor op P. Noeto Roetomordja. Deze Papoea's vormcn een flink ras, zijn goed gebouwd, niet zoo heil

donker van huiskleur, weinig met cascado bc- hept on ook niet stork behaarl. Het hoofdhaar is de gewone ragebol, waarin zoor langc kammen worden gestoken. Aan tatoeeren doen zij niet, maar wel hebben zij litteckens van brand wonden, aangebracht bij het doen van reizen on alien hebben in den neus een stukje geslepen schelp. De schaamgordel is van hoomschors on wordt door henzelven vervaardigd. Jongdingshuizen worden hier niet aangetroffen Bij don dood van betrekkingen vervaardigen zij beeldjes, die zeer in waarde worden gehouden. Fucsten vallen als elders zeer in den smaak, o. a. bij het doorboren der oorrellen van kinderen, gewoonlijk op den leeftijd van 3—5 jaar.

10c. *De Papoea's van Koeroedoe of Ab6r& w-* onen op het gelijknamige eiland. Do inannen kenmerken zich niet door iets bijzonders ; lyders aan cascado zijn er weinig en aan tatoeage wordt vrij veel gedaan ; ook dragon alien het nusschelpje. De vrouwen hebben het geheele lichaam overdekt met tatoeefiguren en soms dragen zij neusstekers van 4 dm. lengte, aan do eindcn met bloemen versierd. Beide seksen tooien zich de vingers met veel ringen, de mannen bovendien met oorhangers van parelmoer en de vrouwen met 7 tot 10 glazen ooringen. Hunne wonin gen verschillen niet van de vroeger beschrevene. De lijken worden in een prauw op een paar staken in zee begraven.

11c. *De Papoea's van Japhv's Zuidkust.* Het type van deze Papoca's verschilt niet veel van dat der Noemforen. Alien dragen den schaam-gordel en een beentje of stukje schelp in den neus. Zij steken behalve de kam, tai van veeren van witte duiven in het haar om zich op te tooien. Mannen en vrouwen, behalve die op leeftijd, ge- bruiken 2 tot 4 bamboe kokertjes, waar zij haar- bosjes door steken, na die vooraf met olie te hebben ingewreven. De vrouwen dragen zeer breede schildpadden armbanden. Rood is als ciders de geliefdekleur; met rootle lapjes en pluuijp- jes veraieren zij de kammen, talismans, armbanden en wapenen. Het rouwpak is een van bo ven toegenaade mat van panclanbladeren, welke het hoofd bedekt en bij overlijden van vrouw of kind zoowat een niaand lang door den echtgenoot of vader gedragen wordt.

De huizen zijn zeer Jang ; de mcesto worden be- woond door 50 en meer personen. Er is een middengang met aan iedere zijde vier vertrekken; deze vertrekken zijn wed er verdeld in die voor stook- en slaapplaatsen, welke men binnen- kruipt door een klein vierkante opening in den zoor stevigen, uit sagocladnerven vervaardigde wand. Voor de da ken worden als latten geen gespleten maar heelc, zeer dunne bambocsten- gels gebezigd, naar bo ven oingebogen om het gebogen vlak van een schild padschaal te krijgen. Evenals te Waropen vindt men er wed u wen- huisjes, alwaar de vrouw moot voortvoen totdat de rouwfeesten gecindigd zijn.

De lijken worden eerst bo ven een vuur gecrookt en daarna enigen tijd in huis bewaard. Do mummies worden later lusschen de takken van een Bruguiera- boom gelcgd. Zijn zij geheel ver- gaan, dan worden do beonderen in een kistje begraven en de schcdels in een vierkanti inandje geclegd. To Ansoes worden die mandjes verzu- meld op het eilandje Noe Wo war, vlak benoerden hot eilandje Manocpa. Eerstgenoemde eilfndje

bestaat uit een rots van zandsteen en daarop zijn die mandjes vrij reglmatig jiaast elckander gcplaatst.

De bergstammen van Japdn, geheeten naar de plaats waar zij wonen, voeren boschproducten af en spreken een geheel andere taal dan do st rand bowoners. Zij zijn goedaardig ; menschen- eters, zoofs wcl eens beweerd wordt, zijn zij niet. Zij verschillen in uiterlijk niet van de strand be woners, maar dragen het haar korter on hebben minder versiersclen. Zij drogen do lijken niet uit. Zij dragen een schaambedekking van boombast. Damar wordt veel door hen in do bosschen verzameld.

V. DE PAPOEA'S AAN DE NOORDKUST, KAAP D'URVILLE TOT AAN DE OOST-GRENS.

le. *De Papoea's aan de jllamb^ranio en bronrivieren.*

a. De Papoea's aan den benedenloop MambBrajno zijn waarschijnlijk afkomstig van de eilanden in het Noorden der Geelvinkbaai, in het bijzone!cr van de Schouten- en Padeaido- eilanden. Zij zijn cladelijk te herkennen aan hun kolossalen haardos. Zij hebben een fijn been- derengestel en kleine handen en voeten. De lichaamslengte is gering, slechts weinigen zijn langer dan 156 cm.; het haar is zwart, maar bij doorschijnend. licht heeft het een roodachtige glans; enkelen hebben zelfs rood haar. Dat dit als een schoonheid wordt beschouwd, blijkt wel daaruit, dat zij de roode kleur wel kunstmatig aanbrengen middels roode aarde, welke ten Westen van de Humboldtsbaai in Tanah M6rah gevonden wordt. Grijsaards worden hier veel aangetroffen; grijze vrouwen veel minder, waarschijnlijk omdat het zwakke geslacht in den regel geen hoogen ouderdom bereikt. De baard- dracht is verschillend. Terwijl de mannen, afkomstig van Biak, den baard laten staan, scherpen die, welke afkomstig zijn der Padeaido-cilanden niet alleen deze, doch het haar over het geheele lichaam af, uitgezonderd het hoofd- en schaam- haar. Het voorhoofd is hoog, het gelaat smal; do neusi'ug is dikwijls scherp en haakvormig gec- kromd ; de lippen zijn smal, do oogen liggen diep in het hoofd ; de spieren zijn weinig ontwikkeld. De huiskleur is verschillend, doch bij de kust- bevolking lichter dan die van de bevolking in, het binnenland.

De kleeding der mannen bestaat uit een gordel van rotan, waaraan van voren bevestigd een schortje, gemaakt van pisangbast; het schortje wordt lusschen de beenen doorgetrokken en van achteren wedcr aan den gordel bevestigd. Do vrouwen dragen een katoenen schortje. Als versiering worden gedragen aan den bovenarm gevlochten armbanden, verder halskettingen van glazen kralen of schelpen, ooringen van schelpen of sc hi ld pad. De voornaamste versiering voor de xnanon is do nouspin, dwars door hot neustusschenshot gestoken. In het haar wordt een kain gedragen, voornamelijk om zich te kunnen krabben, da ar do haardos vol ongo- diortc zit. Zoowcl mannen als vrouwen tatoeeren zich op gelaat, voorhoofd on borst, sonis ook op de armen. Het tatoeeren gesohiedt met een vischgraat en root of blauwe verf en heeft niet voor het 10c levensjaar plaats. De tatoeage stolt een visch voor en wol omdat volgens hun geloof hot geheele menschongeslacht van een groote visch afstamt; do tatoeage dient dan om den

VAN

haare.

den

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

oervoorvader te doen weten, dat de getatoeerd tot zijn geslacht behoort. Be halve dozen algemeen stamvader hebben vele families nog een bijzonderen stamvader, wiens beeltenis voneens op het lichaam getatoeerd wordt. Krokodil en casuaris zijn zulke totemdiern, die dus ook door de z. g. afstammelingen niet gegeten mogen worden, want dan zou de buik opzwellen, do haren zouden uitvallen en de zondaar zou moeten sterven. Bohalve de tatoeage worden ook wel litteekens aangebracht door middel van een gloeiend stuk houtskool.

Zij hebben een groote fantasie en liegen sterk zonder dat zij zich da ar van bowust zijn. Zij zijn zeer weetgierig en zeer beweeglijk; by hot spreken is *alles in beweging*. Zij spreken luide en opgewonden, zoodat men de helft van het gesprokene uit de bewegingen kan begrijpen. Zij zingen veel met een welluidende stem, in het bijzonder bij het pagaaien. Als muziekinstument dient slechts do handtrom, die den vorm heeft van een zand-looper, met een leguanenhuid bespannen is on v66r het gebruik boven een vuur verwarmd moet worden, bene vens do middrom. Zij kunnen tot 10 tllen; de bewoners van Pauwi editor slechts tot 5, waarbij van de vingers on handen gebrtiek wordt gemaakt.

Bij het huwelijk moet een bruidschat worden betaaid, bestaande uit messen, lijnwaad, borden enz. en bo venal tabak. Het huwelijksfeest duurt dikwijls dagen lang. De eerste beginselen van het matriarchaat worden hier gevonden. Bijn alle roerende goederen, be halve de wapens, zijn hot eigendom der vrouw, voorzoover men ten meeste van eigendom spreken kan, daar alle eigendom van den stam door de stamgenooten tijdelijk gebruikt mag worden. De vrouwen bereiden de sagoe en Louden de beschikking over het bereide product, vandaar een zeker overwicht van het zwakke over het sterke geslacht.

In de kampougs aan den benedenloop der MambSramo zijn geen afzonderlijke mannen- en vrouwenhuizen. De huizen staan op tamelijk hooge palen, hebben wanden van boombast en worden dikwijls door meerdere families bewoond. led ere familie heeft dan haar eigen deur, waar- tegenover een stoekplaats. Vdor een rij huizen *is in den regel een platvorin aangebracht*.

De dooden worden in de nabijheid van de kampong in prauwtjes op hooge stellages geplaatst, die met bonte doeken versierd zijn. De doode krijgt spijs en drank en een deel van zijne persoonlijke goederen mede, omdat de re is naar de godheid "Mangossi" lang duurt. Is het lijk vergaan, dan wordt de schedel in een klein hutje in het bosch gelegd, de andere beenderen laat men liggen. Om die schedels bekommiert men zich ook niet veel meer, maar nu worden de bekende korwaars gemaakt, waarin do zielen der afgestorvenen van tijd tot tijd komen huizen om aan hunne nakomelingen hun wil te verkon- *digen en de toekomst te voorspellen*.

b. Volgens Moszkowski heet do stam, die de Noordelijke uitloopers van het Van Reesge- bergte bewoont „Koassa Kamboi Ramboi". Deze Papoea's wonen, langs de rivier gemeten, tot 100 K. M. van de kust; in verband met de moeite om voldoende voedsel te vinden en de muskietenplaag schijnen zij zich veel langs de rivier stroomopwaarts te verplaatsen.

Deze Papoea's zijni krachtiger gebouwd dan

die der kust. De gemiddelde lengte is van IGO tot 162 cM., dock mannon, langer dan 170 cM. zijn geen zeldzaamheid. In 't bijzonder vallen zij op door hunne becnen, die zeer lang zijn in verhouding tot het bovenlijf. Do mannen dragen de haron gedraaid om een rotanring, die spiraal- vormig op het hoofd gelogd wordt. Do jongero liecnd scheren zich de gelaatsliancn af; do ouderen hebben veelal een baard. De luidskleur is donkerder dan die van de kustbevolking. Do oudere lieden dragen dikwijls op het hoofd een soort pruik van casuarisvedren waaromder om het voorhoofd een band, bezet met schelpen, die zij bij de kuststammen inruilen of inct rotan vruchten. Zeer geliefd is ook een voorhoofdversiering van gckloofdo varkenstanden. De mannen dragen een buikpantser, vervaardigd van rotan band on cn dat een bescherming vormt tegen vijandelijke pijlen. Als schaam- bedekking dragen de mannen een lapje katoen of boombast, flat editor niet tussclien de beenen wordt doorgehaald. De vrouwen dragen een kort rokje van boombast. * ; '•

De mannen dragen"-oni den rechter- c. q. imkerarm een manchct van varkensvel als bescluitting tegen de terugslaaude boogpees. Vol- gens Moszkowski zou aan liet dragen van do manchctten te zien zijn of de drager rechts- dan wel linkshandig is. Zij dragen in het doorboorde ncusluschenschot een stukje glas of iets derge- lijks; bovendien zijn in den regel nog do ncus- vleugels doorboord, door welke opcningen een casuarisbeen gestoken wordt. Aan den go rd el wordt van achteren een staartje bevestigd, meestal vervaardigd van de bladeren van den sagoepalm. In een der ooren worden een houten of bamboe kokertje gedragen, waarin de tabak geborgen wordt. Zij zijn sterke lookers, doch verbouwon de tabak niet.

Hun hoofdwapens zijn pijl en boog, doch zij bezitten ook reeds houwers en nieesch. Zij hebben goedo prauwen, in tegenstelling met de meer Zuidelijk wonende st am men; de kunst om doze te maken hebben zij dan ook waarschijnlijk van de kuststammen geleerd. Groote boomstammen worden met vuuren steencijl bij uitgehold ; aan do voor- zijde wordt een ruwe xitplaats uitgespaard voor den man, die met een pagaai hot vaartuig stu nil en voortboweegt; een of twee anderen *zijn* hem behulpzaam en du wen met lan go bamboe stakon.

Tatoeage word bij hen niet aangetroffen. De vrouw heeft bij hen vrij veel invloed. De mannen en vrouwen wonen afzonderlijk. De woningen der mannen staan op lage palen on, zijn niet veel meer dan afdaken; de vrouwenverblijven staan even- zoo op palon, zijn echter veel kleiner, ongeveer 2. M. Jang en breed en even hoog ; de omwanding is zowat 1. 5 M. hoog en omgeeft het huis aan alle zijden. Alle huizen hebben een stoekplaats. De bijslaap heeft in het bosch plaats, in den regel tegen het aanbroken van den dag. Jongge- huwden brengen den eerston tijd na het huwelijk in het bosch door. Polygamie konit dikwijls voor, even zoo schiding ; in de meeste gevallen is het de vrouw, die den man verlaat om een anderen, sterkeren te volgen.

De jongeling treedt op ongeveer tien-jarigen leeftijd in het mannenhuis en huwl in den regel vrij laat. Zooals elders geeft het samenhuizen der mannen tot inmoreelo toctanden aanleiding. Bij het overgaan der jongelingen in de mannen

huizen wordt een groot feest gegeven, waarbij vrouwen en kinderen niet toegelaten worden. De dood worden op stellages in het bosch of in de nabijheid van de kampong gelegd, waar zij blijven liggen tot het lichaam vergaan is. Voor de zielen der afgestorvenen sojijnen zy bang te zijn. Een zieke wordt beschouwd als to zijn betooverd; om gezond te kunnen worden moet de toovenaar gevonden en natuurlijk gedood worden.

c. Do Papoea's op de Zuidelijke uitloopers van het Van Reesgebergte wonen in groepen van 2 tot 4 families bij elkander. Een dergelijke groep wordt op a lie Moluksche eilanden „soa" genoemd. Ieder soa heeft haar eigen dialect, ofschoon de lieden der verschillende soa's elkander zeer goed verstaan kunnen. Vermoedelijk bestaat de stam uit vier soa's. Haardracht, bleeding en sieraden vertoonen weliswaar kleine afwijkingen, maar komen over het geheel genomen vrij wel overeen. In het Noorden wordt de grens van hun gebied gevormd door de versnellingen in het gebergte, daar zij deze met hunne prauwen niet kunnen passeeren; de Idenburg- en v. d. Willigenrivier vormen de Zuidgrens, terwijl de Oost- en Westgrenzen gevormd worden door lijnen op ongeveer 20 K. M. getrokken evenwijdig aan de Mamberamo. Dit terrein is moerasachtig met veel sagoebosschen. De ladangbouw geschiedt bij voorkeur langs de zijkrackjes en op het heuvelterrein. De Idenburgrivier noemen zij „Tari Tole", de v. d. Willigenrivier „Tari Koe" de Mamberamo „Tari Kaika".

De kleeding bestaat uit een loshangende lap van geklopte boombast, breed ongeveer 10 en lang 35 cM. Deze lap wordt niet lusschen de becnen doorgehaald en van voren bevestigd aan een gordel, bestaande uit een snoer gebangvezel, dat eenige malen om het midden wordt gewikkeld. Soms bevindt zich hieronder nog een rotanband. De schaanlap oitbreekt nog wel eens en dan worden slechts enkele takjes onder den buikgordel gestoken. Ook zij hebben aan de achterzijde het staartvormige ahangsel van jlaniblachten als vroeger beschreven. Bij het zitten in de jranw wordt deze staart inden regel verwijderd. Do afwezigheid van dit sieraad of kleedingstuk schijnt hunne schaamte op te waken. Het neustusschenschot en de beido nussvlugels zijn bij de meesten doorboord. In de jesusvlugels worden beentjes gestoken, lang 6 a 8 cM.; in het neustusschenschot gewoonlijk non glad geslepen casuarisbeentjes wel twee in elkander geschoven krokodillentanden. Van de beido oorlcHen heeft in den regel slechts 66n een groot gat, waarin dikwijls een bamboe kokertje wordt gedragen; het gat in de andere oorlc is klein. Sommigen hebben het hoofdhaar langs do slapt-n en op het voorhoofd ter breedte van

3 tot 4 cM. weggeschoren, anderen dragen een rotanband als vroeger beschreven. In den rotanband is dikwijls een krans van casuarisvederen gevlochten. Het invlechten van valsch haar komt hier eveneens voor. Over de borst dragen sommigen twee gekruiste banden van gnimmoovzols, versierd met coix laerma zaden, evenals dus bij de Marindeneezen voorkomt, doch van prijntiever vorm. Ringvormig gebogen cusuarispijlen dienen vaak als oorbang. Tatoeage komt niet voor. Sommigen hebben orodo Jitteckens, over het gelieelo lichaam

verspreid, en waarschijnlijk overblijfselen van oude brandwonden.

Zij dragen in den regel een klein netje bij zich tot opbewaring van tabak, slaganden, schelpen enz. De parang wordt ter zijde van het lichaam in den gordel gestoken.

De woningen — iedere familie heeft er een — staan op eenigen afstand van elkander. Meestal staan zij midden op een ladang. Het dak bestaat uit sagoebladren, die los over elkander zijn gelegd. Aan beide zijden hangt het dak tot op den bodem af. Het dak wordt gedragen door 5 rijen stijlen. In het midden bevindt zich een balgh-balgh, ongeveer 1,20 Al. boven den grond. De zijwanden worden door hot dak gevormd, voor- en achterwand ontbreken. De geheele woning is ongeveer 4 M. breed en 8 a 10 M. lang. Meestal staat naast het huis nog een afdak voor bergplaats. Waar veel last van muskieten wordt ondervonden, ligt do baleh-baldh ongeveer 5 M. boven den grond. Boomen, gekapt op 5 M. boven den grond, dienen dan tot stijlen en hoofdstunpunten; de vloer, die dan tovens baldh-baleh is, rust tier op een staketsel. In de woning zijn dan draagrakken tot opberging van huisraad; onder deze rakken is een vuurhaard van klei. De toegang wordt verschaft door een van inkervingen voorzien boomstam. Een derde soort van woningen licoft een kegelvormig dak.

Het drinkwater en de sagoe wippen in tot bakken gevormde bladscheden opbewaard. Verder zijn er nog draagnetten van vezels. Het vuurmaken geschiedt middels vuursteen en zwam. Tot het huisraad moeten ook gerekend worden de steeneu dio, glooiend gemaakt, tot beridding der spijzendieners. Vleescl wordt meestal grooekt of groosterd. Hoofdvoedsel is de sagoe. De bal sagoe wordt aan de buitenzijde vochtig gemaakt en lusschen de gloeiende stenen gelegd. De korst, dik ongeveer 3 cM., wordt daarna verwijderd en mnuttig waarna de bewerking herhaald wordt. Ook worden genuttigd: pisang, cassave, laboc 4n papaja, die op ladangs worden verbouwd. Alles wat de jacht oplevert wordt eveneens genuttigd. Visch wordt weinig gevangen, daar zij de benooidgheden voor de vischvangst missen. Tabak wordt verbouwd en als genotmiddel gebruikt. De ingevoerde shagtabak wordt door hen hoog op prijs gesteld. De in het Van Reesgebergte veelvuldig voorkomende bruin- Jjool wordt door hen als brandstof gebezigd.

Zij zijn bewapend met pijl en boog; daarnaast zijn de meesten in het bezit van een parang, ingevoerd van do kust. Voor den ladangbouw wordt het oerwoud opengekapt; hot terrein wordt daarna conigszins gereinigd. Van het schoonbranden der ladang is geen sprake. De bodem wordt een weinig omgewoeld met een pootstok. Zijn de zaden in den grond, dan bekommert men zich daar niet meer om. Als vervoermiddel wordt gebruijk gemaakt van prauwen en vlotton. Do prauwen bestaan uit een uitgeholden, raw afgevoerd boomstam; zij zijn ongeveer 10 M. lang, er kunnen 7 i 8 personen in plaats nemen en zij zijn ongeschikt om er do versnellingen mee te bevaren. Hot besturen heeft plaats als hierboven beschreven. Aan den bovenzijde van het vaartuig zijn gaatjes met touwtjes om do bogon en pijlen te bevestigen. Achterin bevindt zich een vuurhaard van klei. De vlotton worden alleen in geval van nood gebruikt.

Van een eigenlijk bestuur valt weinig te merken. De krachtigsten en brutaalsten hebben het meeste te vertellen. Over het algemeen zijn deze Papoea's levendig en luidruchtig van a. rd. Hun verbazing en begeerlijkheid geven zij te kennen door een eicnaardig gefluit, dat eindigt in het klappen met de tong. Diefstal of poging daartoe komt veel voor. Evcnals aan de Noord- kust, worden hier heilige fluiten aangetroffen. Deze fluitcii zijn ongeveer 1,25 M. lang en 4 cM. dik; het gebruik er van kost dan ook heel wat inspanning. Ongewijfeld hebben zij con gods- dienstige beteekenis. T H idens hot fluiten wordt front naar de zon gemaakt.

d. De Papoea's aan den bovenloop dei* Idenburgrivier zijn zonder uitzonderingforsch ge- bouwd en zwaargespierd. Zij loopen geheel naakt, slechts een enkclc heeft aan een touwtje om de lendenen een klein lapje hangen voor het sc ha am- deel en een grooter lapje voor hot zitvlak, dit laatste als zit matje. Enkelcn dragen knevel en ringbaard, de meerderheid heeft echter beide afgeschoren. Be halve om den kruin, is ook het hoofdhaar geschoren; om den kruin hebben de meesten het kroeshaar laton uitgrociën, waardoor het als een soort schapen vacht neerhangt. Zonder uitzondering zijn alien, in het bezit van een gaaf, sterk gebit De vrouwen dragen zeer korte rokjes van. neerhangende plantenvczds. Zij dragen het hoofdhaar het is dus niet zooals bij de mannen, ten deele geschoren. Zij zien er niet zoo verlept uit als dat in den regel bij andere stam- men het geval is. In tegenstelling met de andere Papoea's geven deze lieden volstrekt geen on- aaugename lucht af; van cascado hebben zij geen last. Tatoeage of het inbranden van litteekens komt onder hen niet voor. De woniigen st aan op palen, ongeveer 4 M. hoog; de middenstijl is zeer zwaar en wordt in den re gel gevormd door den stain van een geknotten boom. Längs ladders, aan twee tegenover gestelde zij cl on geplaatst, betreedt men de 6en meter breedte, open galerijen die voor de korte zijden zijn aangebracht . In het midden dier zijden be via- den zich de deuropeningen, die gesloten worden *middels losse* paneelen van aaneensluitende gaba- gaba. De binnencruinite is *door een* tusschenschot met conimunicatie-opening in *twee on* gescheiden ; in elk deel bevindt zich in het midden een stook- plaats van aarde op boomschoi-s. Het t wccvlak- kige atappen dak is gewelfd. Een houtblok met gat, waarin een houten staaf gedraaid wordt, dient tot vuurmaker. De prauwen zijn van een good model; de voorsteven is echter vlak afge- werkt, zoodat de voile waterdruk overwonnen moot worden. De pagaaien zijn 2 a 2,5 M. lang, waarvan 75 cM. komt voor reken in g van het blad. Hier wordt staande gepagaaid ; is slechts e6n man in de prauw, dan staat deze voorop.

De sagoe wordt, tusschen steenen gaar gemaakt. Daar steenen in dit gebied niet voorkomen, worden deze van elders aangevoerd. Op hunne reizen worden de steenen dan ook niedegenojnen.

e. De Papoea's aan de Poevch zien er niet sterk en forsk uit. Enkelcn dragen een penisdop van de schaal van een vrucht, waarin het jid *geheel* verborgen is; anderen hebben een schaaam- lapje van geknootte plantenvczels. Allen dragen echter een grooter stuk van deze stof achter- tegen het zit vlak. Op den rug hangt veelal ecu zak van dezelfde stof met de dagdijksclie be-

noodigdheden. Allen zijn behept mot cascado en geven con onaangename lucht af. De vrouwen dragen hot bekende rokje van los neerhangende vezels.

Ook hier staan de huizen op ongeveer 4 M. hooge palen; de zware middenstijl ontbreekt ook hier niet. Een ingekerfde stain, die *s nachts len bij onraad wordt in gc ha aid, geeft toegang tot een smal galcrijto v66r een der korte zijden. Op dit galcrijto komt de deuropening uit, die met een los paneel kan worden afgesloten. De inwendige ruimte is door ecu tusschenschot in twee vertrekken gesplitst. Aan do cindon van het schot bevinden zich twee openingen van on- gelijk grootte. In de vertrekken zijn stook- plaatsen. Het vier-vakkige dak is gewelfd ; do dakvlakken op de korte zijden zijn slechts driehoeken. Do omwanding bestaat uit aaneensluitende, staande gaba-gaba.

De wapens bestaan uit pijl en boog. Parangs worden hier reeds aaiigetroffen, doch daarnaast is de stenen bijl nog in gebruik.

f. De Papoea's aan do Songgato of Keerom rivier' zijn haast -zonder uitzondering stevig gebouwd en forsk gespierd en meestal behept met cascado. Ook zij dragen den penisdop van vruchtenschaal, met ingebrancd motieven, van wejk kleedingsstuk zij ongaarne afstand doen. Vele dragen de gewone neusen armvcrsicingen. Alien dragen om het hoofd een breedc gelc band *ran pandanblad. Hun aard is bijzonder levendig en luidruchtig; bescheidenheid behoort niet tot hunne deugden.

Jongcns van 12 jaar zijn reeds gewapond met pijl en boog, zij dragen den penisdop en nemen deel aan krijgsdansen en vijandlijko demon- stratics. Volwassencn dragen veelal knovel en ringbaard. Het hoofdhaar is wollig, bij de mces- ten geschoren met behoud van een gedeelto om den kruin, waarvan het dan in me er of minder langc kurkctreckei-s afhangt. Ieder draagt een zak van gevlochten boonschoi's, waari'n verscho tabaksbladeren en andere benodigdheden. Do vrouwen dragen het bekende rokje, dat echter het dijbeen terzijde zichtbaar laat, v66r slechts tot even benedeij hot schaamdeel reiki, dock achter tot nabij de knicholte afhangt. Kb-in<5 kijideren worden, middels ecu van Jiet hoof*1 d< r draagster langs don rug afhaaiigciid soorL slendang van geklopte boonschors, op d< n rug gedragci). Vele vrouwen hebben het licliaam met een grijsbruino zelfstandighciit besmeerd.

De huizen zijn groot, op palen go bo n wd, van een omwanding voorzicn en met gewelfd atappen dak.

ff. De Papoea's het stroomgebied van do Rouffaer- en Van Dualenrivier zijn waarschiin- lijk verdceld in verschildede stanuncu; in klcc- ding en versierselcn is echter weing verschil to merken; in don aard der lieden echter wcl. Dit, Broomgebied is belrckkelijc zeer stork bevolkt; het aantal zijclen langs deze rivieren wordt op ■ 10000 geschat.

De niannen zijn over het algemeen zeer forsk gebouwd en hobben alien slecht gevormdo bcnen; zware liclsbruciken komcn algemeen voor. De vrouwen zijn kleinen goed gepropotioneerd, zy zijn echter vroeg oud. De mannen dragen om het midclcl eenige dunne gordels van varencvczel, enkelcn hebben echter slechts 66n gorde]. Sommigen dragen een schaambedekking, be-

staando uit een kort, smal stukje geklopte boombast, dat voor op den buik door een der gordels wordt gehaald en clan dubbel afhangt. De versierselen beperken zich bijna alleen tot hoofd- tooi; tatoeage word nimmer opgemerkt. Do man- nen laten op den kruin een plukje ha ar staan, waaromheen een krans van casuarisveeren wordt gewonden; de veeren staan nagenoeg recht overcind. Hiervoor worden over het hoofd eenige dunne banden gelegd, bezel met bruine en witte vriechteipitjes. Op het voorhoofd een versiering van gepolijste varkenstanden, meestal drie stel bo ven olkander. Door do neusvleugels worden beentjes gestoken, door het neustusschenshot con stukje hout; aan do oorlellen hangen driehoekig gebogen casuarispinnen. Alle mannen <1 ragen het bekende staartje van bladeren. Sommigen hebben kruisbanden over borst en rug. Nooit verlaat hen de geluioopte draagtasch, die zij in alle soorten bezitten en die dikwijls versierd is ; met koppen en pooten van vogels. De vrouwen dragen ook eenige gordels met een schaambedekking van boombast. De schaambedekking wordt tusschen do becnen doorgehaald en voor en achter aan de gordels vastgemaakt. De hoofdtooi der vrouwen bestaat alleen uit neus- en ooversierselen, die dezelfde zijn als bij do mannen.

Mannen en vrouwen wonen in 66n huis. Aan de woningen wordt weinig zorg besteed. In verschillende huizen treft men menschedels aan, die bij de jachtropceen hangen. Dat echter het kopensnellon op grootc schaal zou voorkomen, is niet waarschijnlijk.

De hoofdbewapening bestaat uit pijl en boog; op de beneden-Rouffarrivier werden eenige becnen meesen gezien. De bogen zijn versierd met veeren van kroonduiven, en tusschen de versieringen rood geschilderd.

Hoofdvoedsel is &agoc, dat overal in groote hoeveelheden voorkomt ; do bereiding geschiedt als ckers. De sagoc wordt bewaard in ruw houten bakken. Is zij geheel gereed dan wordt zij verpakt in pandanbladeren of in stukken geklopten boombast. Void er wordt alles gnetigd wat de jachtgevoel. De tuincn Jevrcn pisang, suikerriet, kfiladi, oebi en tabak. Do tabak wordt gecrookt, gecrookt in een blad. Op de beneden-Rouffarrivier worden groote tabakslijpen gebruikt, gemaakt uit een stuk lioul. Visch wordt gevangen middels korven en netten. Ook hebben zij een soort sero, - bij bandjir langs de oevers der rivier geplaatst worden ; bij het terugloopen van het water blijft visch achter de sero. Jiggen.

Als werktuig gebruiken zij slechts de stenen bijl, waarmee zij ook de ladangs kappen en de prauwen maken. De prauwen zijn log van vorm, doch liggen licht op het water. V66r in don plinten boeg is een rond gat, , waardoor een stok wordt gestoken tot in den rivierbodden, ton cindo afd rijven to bejotten. Als boomstok wordt gebuikt de niddenerf van den sagocpalm; woi-ler geroid, dan (loot een kort stuk sagoc-nerf als);i,gafti dicjist. Op do versnellingen kun- nen (hizo prauwen niet worden gebruikt. Stroom- op gaande, worden alsdan do voetpaden gevolgd ; terugkeerende maken zij kleine vloten van (.1 roog, uangespodd hout. Zeer inoiclijkly Juntun worden Jiermedo gopasserd. Op idor vlot zit 66n persoon; doze zit stil en houdt met de eene hand de godcreji vast, die hij noict

vorvoeren en met do andere hand de onafschiedelijke pijl en boog. Een- tweedo zwemt naast het vlot en houdt dit aan een kort eind rotm met 66n hand vast; hij bostuurt hot en weet het handig do hindernissen to doen ontwijken.

2c. De Papoea's van deonderde ku-st liggende eilan-

De mannen op do Kocmamba eilanden, zijn krachtig en gespiord, vrij donker van huidskleur, stork behaard, enkleen met ringbaard en kneve), zij zijn echter niet getatoeerd en hebben geen litteekens van brandwonden. Het haar dor meesten hangt in tressen over het achterhoofd, waartoo het op betrekkelijk jeugdigen Jeefijd in kleine vlokjes door een soort gom wordt bijeengehouden. De tressen zijn 2 tot 3 dM. lang, aan het einde vastgehecht en met kralen versierd ; sommigen dragen een pruik om het haar voor nat worden te beschutten. In het neus- tusschenshot worden twee aan elkander gehechte varkensslaganden gestoken, in de ooren ringei) van schildpad, ever den schouder en onder den tegenovergestelden oksel doorlopende, een borstriom van hondentanden, verder halsversiersels van schelpen en zaadjes, gevlochten arm- en beenbanden, buikgordels van touw, versierd met schelpen en cindclijk van voren een uitgerafeld stuk boombast, met een touwtje van dezelfde sellers om het middel vastgemaakt. De vrouwen, zijn ineengedrongen van gestalte en leelijk; zij dragen hot haar ook tot tressen gevlochten, oorhangers van schelpen en schildpad en steken soms gesjeven stukjes schelp door den neus. Van voren en van achterer worden lapjes uitgerafelde boombast gedragen, welke over het buiktouw worden hecgeslagen. Beide scksen dragen een tasehjo, met het koord over hot voorhoofd en achter do ooren om geslagen en waarin de tabak en pin an g bewaard worden. In den opperarmband worden lopeltjes van varkens- tanden gestoken, dienendo om klappers uitte- schrapen. De bevolking is zeer hulpvaardig en geneigd tot schorts.

Do woningen hebben een goed aaneensluiten do, behoorlijk afgewerkte omwandling van de bladnerven van den sagoepalin, met dwarslatten stovig aan elkaar verbonden. Aan voor- en achterzijde is een veldour van hetzelfde materiaal, welke men overklimt om naar binnen to komen. Een ingekerfde boomstam dient tot trap ; de binnenruimte is riet in vertrekken verdeeld. Het dak is van sagoeladren vervaardigd. In de omwandling zijn geen andere openingen aangebracht. De tempel, tosi genaamd, is zelfs aan alle zijden gesloten; in eene daamaat staande kleine woning zonderen de jongelingen zich af.

In de tosi wordt in den Westmoesson dag en nacht fecsb govord. Allo xnanen koruci) dan daar bijeen on brengen, onder begeleiding van trom- en fluitspel, den tijd zingende door. Verschillende sagoeborcingen worden in huis go- reed gemaakt en door jongens dorwaarts go- bracht ; soms biant men in den tempel woud- vruchten. Het doel van dit feest is het afwren van onheilen door a an do geesten der afgestorvenen hulde to brengen. Die geesten huizen in de korwaars, die op verre reizen, over zee steeds word on medo gon omen. Ook bij terugkeer van een sneltocht worden do koppen in den tempel bewaard. Do vrouwen juogen er niet nabij komen en in den omtrek mag geen loven gemaakt of

gesproken worden; daarbinnen editor wel.

Om to kunnen huwen moot de vrouw ge- echaakt worden. Voor de leus brengt men den man een lichto pihvonde toe, waarna de familie het meisje geeft, naar het heet om de wond to genezen. Do bruidschat bestaat in snooren van hondentanden en andero versiorselon.

Hun wapens zijn zorgvuldig bowerkto lango pijlen en bogen.

Ook op Jamna zijn de mannen goed gevormd en gespierd. Zij hebben een breeden neus, dikke lippen, vooral den bo venlip, een bijzonder grooten mond en zijn over het gehcelo lichaam sterk behaard. Het kroeshaar wordt veelal kort ge- dragen, xnaar is bij onkelten tot tressen inecngc- draaid of somwijlen op het ; achterhoofd kran s- vormig samengebonden. Litteekens van brand- wonden ontbreken ook hier en slechts weinigen zijn op rug of borst getatoeerd, maar alien hebben het neustusschenshot en de oorlellen doorboord; de laatste worden voortdurend ver- groot door steeds dikkere bamboe wonden. De vrouwen zijn leelijk, maar vrij hoog van Btatuur; alien drageii het ha ar kort Versierselen worden van den vasten wal ingevoerd. Algemeen worden talismans gedragen als zij ten strijdo trekken; die, welke op de haaienjacht worden mo- degenomen, hebben vaak den vonn van een vischstaart.

De wonin gen zijn gelijk aan die van Koemamba; do vloer is echter ietsnaarbuiten uitgebouwd, op welk uitstekend gedeelt e huisraad en brand- bout opbewaard worden. In het binnenvtrek zijn in den regel vier stookplaatsen, twee geheel open en twee met toestellen om visch to rooken. Het eenige huisje in zee is een afdak op vier etijlen, alwaar de mannen zich vereenigen om den Oostenwind te roepen, wanneer zij dien noodig hebben om op schildpaddenjacht te gaan. Het belangrijkste en best afgewerkte ge- bouw is de tempel of „darm&“, dienendc tot het vieren van feesten gedurende den tijd der haaienvangst en bij rooftochten, de laatsto alien tot weerwraak ondernomen. Dit gebouw heeft den vorm eener gewone woning, maar is veel grooter en rust op hoogc palcn; do voor- en achterwande 1), naar het Oosten en Westen gekeerd, zijn geheel ombedekt en bestaan uit beschilderde planken, met een kleine vierkante opening in het midden, die beklommen wordt langs een ingekerfden boomstam. Deze stara heeft aan den voorkant do gedaante con er mannelijke figuur met hoofdbedekking en grooto penis. De achterkant stelt voor een haaienkop met borstvinnen. Alles is rood en wit geverfd. De op de planken wanden aangebrachte figuren zijn meest verlengde krullen, witte, roode, zwarte on gele door elkaar, en aan de palen, waarop het huis rust, zijn in duidelijk waar- neembaren vorm groote en kleine krokodillen uitgesneden, dezen als het ware omvattend. De deuropeningen zijn met klapperbladeren dicht behangen, zoodat men er niet door kan zien, en aan weerszijden zijn, ter hoogte van den boven- rand, in elk zijvlak tegen den beschilderden wand menscheliko beeldjes van 3 dm. hoogto met rotan bevestigd. Inwendig zijn slechts twee groote stookplaatsen met de aan de zolderlatten bevestigde toestellen, waarin het haaienvleesch gedroogd en toebereid wordt en tegen den wand, achter rotan ringen, de fluiten* die bestaan uit

een dun no bamboogclcding. Rondom de darnia zijn tai van Codiacum-soorten aangeplant; zij eten daarvan een stukje bast als zij een tocht gaan ondernomon en steken by fecstcen do blade- ren in hot haar, in de ooren en tusschen do arm- bftndon. Ook plantcn zij er Andropogon en vlak voor het gebouw is de plants waar de beondren der schildpadden worden verbrand. Schildpad- en haaienvleesch wordt alien in den tempel genuttigd. Verder zijn in do nabijheid de hiisjes opericht waar de jongelingen v66r hunne deelnc- ming aan de feestelijckiedcn twee maanden moe- ten doorbrengen. Buiten de darma dansen mannen en vrouwen afzonderlijk. Fecsterlijk geklecd zijnde, wordt het haar helmvormig naar boven gewonden, met een paradijsvogel daarin gesto- ken; allerlei versierselen worden aan het lichaam gehangen benevens een rood katoenen sdiroom- lapje. Een man gaat zingendo voorop, met de vlakko hand de maat slaande op de trom, om op een geveken oogcnblik in gebukto houding met de beenen afwissolend achterwaarts op den grond te trippelen, wal al de volgers terstond naodo, bij den zang in koor in vallendo. De vrouwen houden elkaar met de armen over do schou- ders vast, cveneens hot bovenlijf vooroverge- bogen, in een halven kring met kleine passen op de maat voortuitgaende.

Moet een hongitocht ondernomen worden, dan is er tevoren steeds feest in do darma, oven zoo bij den tcrugkeer. Het grootste feest is echter eenmaal *fi jaars, bij het begin van den West- moesson, zijnde de aanvang der haaienvisscherij, die bijna onafgebroken op kleiner sclicaal wordt voortgezet, totdat de tijd voorbij is. Met het doorkomen der Oostenwinden wordt (lit bedrijf gestaakt. De darma laat men dan vervallen om dien wed er in orde te brengen en opnicuw to beschilderen tegen het intreden van den vol- genden West moesson. Het wiclvleis wordt alien toegepast by dicfstal om den dadcr to ontdekken. De dooden worden begi,aven; als het lijk ver- gaan is, wordt de schedel opgegraven en in do ruimte onder de woning bewaard.

3e. *De Papoea's van Takar* wonen tusschen do Tor- en Birrivier. In uiterlijk verse hi llen zij weinig van die, welke do eilanden bewonen ; alien is hun neus sterk gekromd met breedc neusvleugels. Slechts enkele vrouwen zijn gela- toeerd. Velen hebben de oorlellen niet doorboord of slechts aan 66n kant en maar weinigen hebben een doorboord neustusschenshot, waarin dan een gestlepen schelp gestoken wordt. De won in gen zijn stevig en goed' afgewerkt, als op de eilanden ; het omliggende terrein wordt bijzonder zindclijk gehouden, elke onreinheid wordt terstond vor- wijdcrd. Do tuinen met aan plant in gen van aard- vruchten en groenten zijn omheind.

Hun wapens bestaan uit pijl en boog; do pijlen zijn soms aan de punt voorzicn van een beentjo van den springhaas. Er is hier maar 66n tempel, gelijk aan dien te Jamna, zonder beeldjes en met een huisje waar de huwbarc jongelingen ver- toeven. Zij ho udon zich hoofdzukelijck bezig met het kloppen van sagoe.

4e. *Du Papoea's van Saweh*. Deze Papoea*8 wonen langs do Sermowairivier; zij zijn van 66n taalstam met do bewoners van hot stroomge- bied van do Sokoato of Boarim, linker zijrivier van de Sermowai, terwijl zij ook nog eenige kampongs bewonen ten Oosten van Kaptaico.

In het algemeen kan men dus zeggen, dat het gebied van deze Papoea's zich uitstrekt tot Zuiden vaai do Walcknaer bocht.

Hot type van den Sawoh-stam wijkt niet veel af van dat dor and ore kuststammen. In het algemeen zijn zij wat forscher en breeder gebouwd, met sterk ontwikkeld spierstelsel en korter en breeder hoofd. De vrouwen zijn klein en tonger, gebogen door hot steeds dragen van zware vrachten. Het hoofdhaar wordt bij do jongens kort geknipt; ook veel volwassenen hebben dezo haardracht. Andere volwassenen hebben echter slechts het voorste gedeelte van het haar afgeschoren of kort geknipt, terwijl hot overige gedeelte wat langer, ook wel in lange of korte tressen wordt geciragen; enkele mannen dragen ook hot lange treshaar als in Tarfia gebruikelijk is. Oude mannen dragen meestal volbaard of sik. De vrouwen dragen hot hoofdhaar half kort geknipt; enkele oude vrouwen dragen echter kort treshaar. Mannen en jongens dragen een schaam-schortje, op dezelfde wijze vervaardigd als do schouderasschen. Bij veel is dit schortje vervangen door een lapje ingevoerde katoen. Volwassen mannen, die reeds iemand gedood hebben, dragen een groote, langwerpige, vierkante lap van dezelfde stof als hot schortje, neerhangend over het zitvlak. De vrouwenkleeding bestaat uit een langwerpige vierkante lap van geklopte boomschors, om de lendenen geslagen. Als naaigercedscijap worden lange doornen en beenpriemen gebruikt. Onder de socraden nemen kralen banden, afkomstig van Tarfia, de voor-naamste plaats in. Van ingevoerde glas- en schelpen kralen worden verschillende hoofd-, hals-, scharde-, lede- en armbekettingen en banden vervaardigd. Een enkele oude man word hier gezien met glaskralen geknoopt in den baard. Als voorhoofdversiering worden ook pluimen van casuarisvoren of halfrond gebogen, met veren bezette repen casuarisvel bebezigt. In do ooren worden in enkele gebogen casuaris-veugelslagenneci gedragen, waaraan bij do vrouwen dikwijls hangers van kralen, bij de mannen pompons van koekocsveld of haartressen, bij sommigo kindereijningetjes van gedroogde, in elkander gebogen lichtpijpen van jaarvogel. Verschidene niannen hebben een korto bamboocylinder in hot oorlelgat gestoken; soms zijn doze]<ofeers met eenvoudige ingebrende ly-nen en stippen versierd. Bij de vrouwen komen ook ingevoerde oorringen van schildpad voor. De znannen hebben algemeen hot neustusschenshot door boord; in hot gat wordt gedragen: of een kort stuk banioe, of een dubbel conisch geslepen, ongeveer 10 cm. Jange staaf van Tricadnaschelp, of 2 aan elkander verbonden varknesslftganden; do beide laatste versieingen echter alleen bij feestelijke gelegenheden. De neuspunt en hot onderste gedeelte van den neusrug zijn doorboord op 1, 2 of 3 plaatsen. Door dezo kleine gaten worden do zwarte draden van een fangersoort gestoken; doze liggen dus als evenzooveel horizontale siren over de neuspunt en rug en zijn bovendien dikwijls versierd met eenige scholpjae of kralen. Oudere en ecrwaerlige mannen hebben wel een tamelijk groot gat in den neusrug bove do nouevlugojs, gewoonlijk versierd met een kort, ricten staafje. Behulve de reeds genoemde kralen-ambanden, worden om den bovenarm ook nauwsluitende banden van fijn gevlochten

bics en van dunne rotan gedragen. Do laatste banden worden bebezigt om vuur te maken. Als lenlebancl dragen velo mannen touwtjes, waarop geroegen aaneengeschakelde cylinders van varkensbeen, afwisselend met groot kralen van bruino boschvruchten; soms hangt aan den band ook een zeeschelp. Tatocage, verminking, scarificatie, enz. zijn onbekend. Op hot oorlogs-pad gaande, wordt hot gezicht zwart gemaakt met roet. Po Saweh-Papoea's zijn goedhartig, vriendelijk en hulpvaardig, zij maken een sympathieker indruk dan menige andere Papoea-stam. Zij zijn echter kinderlijk nieuwsgierig en bij nadere kennismaking hinderlijk vertrouwelijk.

De huizen staan op palen en zijn gedeekt met op elkander gebonden, overlans gespleten sagoebladeren. Er is een afscheiding in tusschen hot mannen- en vrouwenverblijf. In hot eerste slapen ook do jongens en do ongetrouwde mannen. Het schut is ongeveer 1.20M hoog en gemaakt van boomschors. Aan de onderzijde is een drie-hoekig gat voor de honden. In hot vrouwenverblijf is een elliptische stookplaats van klei. Beide vakken hebben een afzonderlijken toegang middels een deuropening, die zoo smal is, dat men zich er slechts schuin doorheen kan werken. Afzonderlijke mannen- of jongenshuizen bestaan niet. De door hot huwelijk gewettigde coitus wordt in hot vrouwenverblijf uitgeoefend. Als een vrouw moet bevallen, wordt voor haar een hutje gebouwd, waarin de bevaling plaats vindt. Dadclijk claama gaan vrouw en kind over naar hot vrouwenverblijf. Gedurende do menstruatie is geen verandering van verblijf noodig.

Om vuur te maken wordt een droog stuk hout op een ander stuk hout geplaatst, waarover wat uitgeplozen, droog klappervezel e. d. De rotanband wordt gedeeltelijk afgewikkeld, in hot uiteinde een lus gelegd, waar een stukje hout bij wijze van hand vat doorgestoken wordt. In gebukte houding en met een voet hot droge hout vastklemmend, wordt de rotan dan snel heen en wecr ghaald.

In plaats van do vroeger gebruikte steenen bijlen, messen en schrapers worden thans overal ijzern voorwerpen aangetroffen, door de vogeljagers ingevoerd.

Het hoofdvoedsei levert de sagoepalm, waarvan uitgestrekte bosschen tusschen do heuvels worden aangetroffen. De sago wordt genuttigd als papda (pap); verder door een klomp ruwe sago in hot vuur te branden; nadat de hard gebrando korst gegeten is, wordt dit proces telkens herhaald; dan ook als sagoekocken, gemaakt door roosteren van ruwe sagoe in pisanbladeren boven hot vuur en eindclijk als gestoomde sago met groenten. Om dit laatste gerecht te bereiden wordt do papeda of ook wel ruwe sago op eenige lagon groote blacleren uitgespreid, waarover een dikke laag bladgroenten. Hierop komen in hot vuur verhitte steenen, die wederom met blacleren worden bedekt, op hot go heel wordt water geworpen, zoodat de stoom er aan alle zijden uitslaat. Daarna wordt do bundel tot een pak samengeroeld en terreide gelegd of ook wel ruwe stoomen. De zelfde methode wordt ook toegepast voor de bereiding van groenten. Om hot water aan don kook te brengen worden er met houten tangen gloeciende steenen in gedaan. Vordor worden aangoplant en genuttigd: oobi, kStela, kSladi, dja-

goeng, suikerriet, pisang, klappers enz. Ook worden vrijwel allo in het bosch en in het water levende beeston genuttigd. Ecu zeer groot, behaard, groenzwarte tups, „cinoem" genaamd, wordt als bijzondere lekkernij beschouwd. Slangen worden niet gegeten. Het vleesch wordt gewoonlijk geroosterd, soms rauw genuttigd. Op zout zijn zij zeer gesteld; in de behoefte er aan wordt voorzien door gebruik van zee water. Bit wordt in groot kalkbas-flesschen naar het bin-neland vervoerd. Als eetgereedschap dienen lepels van varkensbeen en van palmhout, bene- vens veelzijdige houten vorken, die dikwijls in hot haai gestoken worden. Do lepels worden bewaard in de schouderasschen of gestoken onder een bo ven-armband. Sirih wordt gekauwd en t-abak gerookt. Als kalkkokers doen onver-sierde bamboe cylinders dienst, geslot en met een stop van bladeren, of langwerpige en ronde kale- bassen. Mecstal wordt de tabak gedraaid tot buitengewoon lange en dikke sigaretten. Man- nen en vrouwen zijn hartstochtelijke lookers. Bedwelmende dranken zijn den Saweh-Papoea onbekend.

Op jacht worden alleen pijl en boog gebruikt; voor de vischvangst wordt een meerpuntige pijl, tevens vogelpijl, gebezigd; deze ontbreekt nimmer in de uitrusting van den Sermowai-Papoea. Ook wordt de visch met eensoort vergif gevangen, maar fuiken en netten zijn hier onbekend. Zij bezitten groote tuinen, dikwijls ver van de kampongs verwijderd. Behalve de reeds genoemde vruchten worden hier ook gekweekt: pinang, broodvruchtboomen, boonen, nias en tabak. Het openkappen en aanleggen der tuinen geschiedt door de mannen, het vdrdere schoon- maken, plant en, onderhouden en oogsten door de vrouwen. Bij het planten en zaaien wordt een pootstok gebruikt. Verdere grond be working komt niet voor. Varkenstiel konit algemeen voor. De varkens loopen vrij rond. Honden treft men overal aan; zij worden gebruikt bij de jacht en goed behandeld.

Voor het, vervoer, dat hoofdzakelijk door de vrouwen geschiedt, worden gebezigd draagnetten en lange iappen van geklopt boomschors, welke uiteinden door een band verbonden zijn. In dozen zak voert ook de moeder haar zuigeling mede. De vracht wordt op den rug gedragen, de band om het voorhoofd geslagen. De inainen dragen hun kleine benooidgheden in den schouder- tash. Prauwen zijn er niet; de rivieren worden doorwaad. De handel bestaat uitsluitend in ruil- handel. Om te tellen wordt een touw met knoo- pen gebruikt. Oude kralen worden .o. a. als ruil- middel gebruikt; zij zijn afkomstig van de kust- streken, Jamna enz. De bi- uidschat wordt be- taal in oude kralen en steenen bijlen, die een soort poesaka vormen, doch van geen praktisch n u zijn. Elke man bezit een of meerdere schouderasschen om den hals of *oin* een schouder gedra- gen. Ook de vrouwen gebruiken deze tasschen, doch van eenvoudiger maakseL De schaam- en zitvlak-bedekkingen zijn feitelijk niets anders dan de hefl van een groote tash. De benooidge draad of het touw wordt verkregen van den binnenbast van den blinjoeboom.

Het hoofd wapen is jijl en boog. Er zijn niet minder dan 21 soorten, meestal xnooi versierde *pijen*, waarvan slechts 3 voor de jacht zijn be- stemd, de overige voor oorloggebruik. De bogu

zij: n eenvoudig en onversierd. Voor het afmaken van vijanden dienen dolken van casuarisbeen. Van vijandon, neergelgd op vcrafgelcgen plaat- sen, worden slechts de hand on of voeten mede- genomen. Bij hot dansfest worden die ti-opeen opgehangen op gen goed zichtbaro plaats en later begraven.

Een bestuur bestaat hier niet; niocd, krijgs- en jachtalent, slimheid en schranderheid zijn de eigenschappen, die iemand tot hoofd bestempe- lcn. Hot woord „dawinijni", waarmee een hoofd wordt aangeduid, betceckjt: "dapper"; „uit- stekend". Bepaald gezag hebben dezo hoofden niet. Er bestaat een soort primitief adatrecht, vol gens hetwelk cnkele misdrijvcn op bepaald wijze worden gestraft. De benadcelde persoon is tevens do strafvotrekker. Ecu dief wordt gestraft met een pijlschot door het dik van een dij; overspel wordt op dezelfde wyze gestraft, doch met een grotere pijl. Vrouwenroef wordt met den dood door een pijlschot gestraft.

Bij de dansfeesten worden gebruikt de mond- trom van bamboe, heilige fluiten en een lang houten hoorn. De twee laatste instrumenten worden nieuw vervaardigd voor elke gelegenheid; de baxboe fluiten, die niet door vrouwen-iiigen worden gezien, worden na gebruik weggestopt in het bosch en de houten hoorns worden aan de kinderen als speelgoed gegeven. De dansen be- staan in het heen en terug loopen in iets voor- over gebukte houding, daarbij klappend in do handen; de beweging bestaat in korte, stampende passen; de zang bestaat in een eentonig herha- len van het zelfde woord. Do zang begint heel zacht, stijgt geleidelijk in tempo en kracht en eindigt met een gebrul, waarna men weer van voren af aan begint.

De dooden worden in of bij de kampong be- gravon; de graven zijn nich te herkennen door eenig teeken of versiering. In sommige kampongs worden cchter de lijken op staketsds in het bosch gelgd. Is het lijk vergaan, dan wordt do schedel met ondeikaak xnedegenomen en opgehangen aan den buitenkant der huizen.

Men gelooft aan geesten, die in hoofdzaak boosaardig zijn en daarom door het aanbieden van lekker eten goed gestemd moeten worden. Tegen de mind ere geesten beschrmt men zich door amuletten. Do oppergccsG, "sn] igan" gc- noemd, huist op do groote bergen. De ou-ke mannen brengen zijnc bevcJen ter kennis aan de jongeren. Offermaaltijclen worden den sangan aangeboden, waarbij vrouwen en kinderen niet tegenwoordig mogen zijn. Gcdurcndc het feest wordt steeds op de fluiten gclblazen omi de vrouwen to waarschuwen niet in de nabijheid te kocnen. Zien de vrouwen hot feewt of do fluiten, clan gcloovcii zij te moeten st er ven.

lomand die zick is, laat zich afranseJen met jukbladeren tot llij vu» jeuk en pijn rond- danst. Genccsmiddelen ken non zij niet. Groote been- on voetzweren kocnen veel voor, zoo ook gevallen van malaria, franiboesia en elephantiasis.

5c. *De Taboe-slammen.* Hcl gebied van deze stammen ligt aan den bo ven loop der Sermowai- rivier. Doze Papoea^ zijn noniaden. Zij woncn in eenvoudige afdaken; tuinen worden door hen niet aangelegd. Zij levcn in voortdurende vrees voor overvaling, maar vermoorden op hun beurt ook iederen Papoea van een anderen stam.

dion zij ontmoeten. Er werd nog woinig aanraking mot dezo lieden gekrcgcu.

.6e. *De Papoea's van Tarjia.* Deze Pjypoca's wonon aan de Mattererbaai, ten Ooston van do Walckonaer bocht. Zoowcl mannen als vrouwen zijn zijd gevormd en krachtig ontwikkeld. Do eersten zijn niet erg behaard on hebben het haar in treason van ongeveer 4 dM. longto saamge- bonden, hot acloreindc in den nek hangondc en met bo.sjes casuarisvedercn versiod. Zij hobben een breedcn, grooten nous; weinigon lijden aan casoado. Litteekens van brandwonden ontbreken en slcchts cnkelen zijn gctatoeecd; daarentegon versieren zij zich met krulvormigo figuren van een vingerbreedte op borst on buik met natge- maakto sirihkalk. Slechts e6n dor oortellen is doorboord, gewoonlijk de linker; het gat wordt door een bamboe kokertje uitgerekct. In den neus dragon zij rondgeslepon stukjes schelp on over het voorhoofd een sieraad van kralen en schelpjes. De linker pols is omwondon mot 4 tot 10 stuks rotan banden, waardoor kwotsing bij het afsduoten der pijlen voorkomn wordt. Om onderbeen en opperarm zijn breedc banden ge- vlochten, waarin dolken on schrapertjes gestoken worden. Op den buik hangt een klein voorschoot, dat nauwelijks de schaajudcllen bedekt. Ieder draagt een tasch van klapperbladeron, waarin tabak en andere artikelen worden bewaard. De vrouwen hebben zich kaal geschoren, dan wel het haar eveneens tot tressen gedraaid; het hoofd is dan bedekt met 2 of 3 kransen van aan el- kander gehechte tressen, die het aanzien hebben van krulletjes met een kale pick op den kruin. Zij slaan een breed stuk boomschors sarongvor- mig om het middel en zijn mot tai van hals- snoeren onhangen.

Dr : wonin gen hebben slechts do halve grootlo vaji die van Westelijk Nieuw-Guinea; zij hebben naar vier zijden afhangende dakon met een kleinc opening in het voor- en achterdakvlak, welke opeiiingen toegang vcrleenen tot een naar die zijden bij wijze van galcrij uitgebouwd ge- deelt c. Het voor- en achterstuk der kleinere wo- uingen is niet overtlekt. De naar zee gekeerd ondedking heeft min of jneer den vorm eener schilfpadschaal, een vorm die aan (lit el eel dor Noordkust overigens ghecll ontbreckt. De om- wanding is van bamboe of sagocbladnct'von en stovig in elkander gezet. De deuropenijigen wor- dcji door valj- <[c]>pcn van htzeKdo materiaal gesloten. In de kajnpong]?igajab is con fest- („niari)n~ genaaid. Do tromnicn zijn mol. zorg bewerkt; do heilige fluiten bostaan go- woelijijk uit mcerdere bambocgcledingen.

I Lun wapens zijn boog en pijlen en. houwers; sic - en bijlen worden hier nog wel aangetroffen, ma.ir in het gebruik reeds lang door yzrcn kap- mess n vervangen. De hoofd blokken zijn groot on h h bon do gedaante van een dior. Beclwel- jicnde drankcj; kennen zij niet. Do bekende korwaars worden hier niet vervaardigd.

De Papoea's van Tarfia bezitten groot© zeewaardigo vlerkprauwen, die 5 rociers on 400 K. G. bagago kunnen vervoeren. Zij kunnen ocJiter Klechts v66r den wind, hoogstons nog halvorwind zailen. Bovendien bezit. icdrc kust- bewoner zijn smal vlerkprauwtje, slechts aan 66n zijdo voorzien van een uitlegger of vlerk. Er is maar 66n vlerk oin gomakkelijkor to kunnen aanleggen, doch de stabiliteit wordt er zoer do. :

vorminclercl. Er kunnen in dezo vaartuigen 2 tot o personoi plaats nomen.

De kampongs staan, even als meer Oostelijk, onder een korano, di. echter niet veel te vertellen heeftG buitcn kwctics van oorlogvoeren en het sluiten van huwelijken. Een kampong bestaat soms uit mcerdere geccolten, elk met een eigon korano; zoo heeft Tarfia 3 korano's ; gewoonlyk heeft cr e6n meet invloed dan de anderen en die wordt dan ook de korano genoemd. De waardigheid is erfelijk, maar alvorcns in zijne rechtcn te treden, moot een nieuwe korano een feest geven.

Het. huwelijk is niet zoo eenvoudig. Zijn, man en meisje het eons, dan schaaftc hij haar, en vlucht naar een naburige kampong. Beider ver- dwijnen gemerkt zijnde, ontstaat er een formeel oorlog tusschen do beide families, waarbij ge- wonden, zelfs clooden vallen. Een tuschenpersoon voert nu do onderhandelingen. Is men het over de huwelijksgift eens geworden en vindt ook de korano het huwelijk goed, dan pas keert het jonge paar terug. Na eenigen tijd heeft de totale verbroedering plaats, de gift wordt betaaid en het huwelijk gesloten. Het gevaar, verbonden aan het doen van een huwelijk, gepaard met het verbod voor weduwo of weduwnaar om te her- trouwen, verklaart waarschiynlgk het geringe kindertal in deze streken. De vrouw speelt hier een bolangrijke rol; de mannen zul] en niet gaame iets doen zonder de vrouwen tevoren te raad-

plegen.

Het vredo sluiten is een belangrijke plechtig- heid. Nadat de boide partyen door derden te- zamen zijn. gebracht, deelt de eene party, de gastheereji, pin an g on sirih rojid, tevens krijgen de gasten, de andoro party, een vceg kalk op borst en schouders. Gcdurende het pinangeten wordt door beido partijen druk geredeneerd. Daarna brongen do gastheeren geschenken voor de familie van de gesneuvelden der andero partij, waarbij natuurlijk aanmerking gemaakt wordt op het geringe bedrag der vergoeding. Die geschenken bestaan uit parangs, steenen bijlen, kralen gordels enz. Eenige dagen later heeft by de andere partij cenzelfde plechtigheid plaats. Zoo xnon iemand ziek wil maken of hem wil doen sterven, dan geeft men hem door spu- wen of blazon belioekt (dus niet vergiftigd) voedsel to eten. Uit den aard der zaak is daarbij

dikwijls de hulpvan derdon noodig daar men, met de bovenstaande wetenschap, niet licht van elkander iots zal aannemon. Ieder sterfgeval, niet door ongeluck ontstaan, wordt toegeschreven aan hot nuttigon van zulk behekt eten, en dikwijls hebben naar aanleiding daarvan wraak- oefen ingen plaats.

Het begraven geschiedt in een kuil van onge- vceer 1 M. diepte; het lijk wordt toegedekt met de scheidcn van niboengbladeren. De kuil wordt gevuld en op hot graf wordt een klein huisje van atap, met gaba- gaba omwanding gebouwd. By voornainc person on wordt het huisje met eenig houtsnijwerk versiod. Vcrondersteld wordt, dat de geost van don overledene nog eenigen tijd in zijn woning vertooft; om zijn slechte invloeden te ontgaan, neemt do familie na eenige dagen een bad, waarmede de geest als verjaagd wordt beschouwd. # 舍,

7o. *De Papoea's van Tanah- Mir ah.* De mannen 广■、' 八 zoowel als do vrouwen dragen he§ h&ar kort ■'? j J -

on daarover een pruik van menschenhaar of een soort kap van rot an. Do nous-, oor-, pols-, been- en enkelversierselen vershillen soms met die van elders, andere komen weer overeen: meer opvallend zijn do voorhoofdsicraden met pitjes van wilde pisang en oorhangers van de sneb van een jaarvogel. Het borstversiersel van varker tanden en sagoepitjes is geheel gelijk aan dat van de Humboldtbaai. De oorrellen worden uitgerekte door er telkens dickere bamboe in te steken, vandaar dat bij velcii de oorrel is uitgescheurd. Do meesten hebben een grooten, zwaren baard. Sommigen dragen een]apje als schaambedekking, velen loopen echter geheel naakt. Cascade komt veel voor. De vrouwen zijn leelyk; enkelen zijn op het voorhoofd getatoeerd en velen scheren het hoofd kaal en besmeren de kruin met roodklei. Van jongens en meisjes wordt op 4 of 5 jarigen leeftijd aan weerszijden het haar boven de slapen afgeschoren, zoodat er een soort kam in het midden blijft staan. Tegen den tijd van de man- of huwbaarheid is het haar weer aangegroeid.

Dezo Papoea's zijn wat meer ontwikkeld dan die van de andere stammen in het kustgebied. Een groot deel der bevolking spreekt een weing Maleisch, men bedrijft den tuinbouw met meer zorg en heeft wat meer lust in handeldrijven. Overigens komen ook bier twisten en geschillen, gepaard met moord, nog veel voor.

De huizen komen overeen met die van Tarfia, doch zij staan dicht bij elkander en worden niet door ladders of ingekerfde boomstammen beklommen. Behalve door vulluiken, heeft men hier ook toegang door gewone deuren. In do won in g is ongeveer een derde gedeelte afgesloten tot slaapplaats, we Ike binnengegaan wordt door over de afscheiding heen tot stappen. In het hoofdvertrek zijn twee stoopplaatsen, waar- boven groote trechtervormige bakken van blad-scheeden, waarop viscli gerookt wordt en die aan een der zolderbalken zijn opgehangen. Verder vindt men hier allerlei huusraad waaronder zwart berookte potten, gobakken van de hier alom aanwezige roode klei. V66r of ter zijde van de huizen zijn bo ven vrij diep water nict-overdek- te vJoeren aangebracht, waar des avonds met fakkels gevischt wordt. De visch komt op het licht af en wordt door de reten der planken gehar- poeneerd. De huizen op den vasten wal staan eveneens op palen en zij zijn gelijk aan de andere. Nabij den mgang is een horde uitgebouwd tot zitplaats; hieronder is de ruimte stevig omheind: zij dient tot begraafplaats dor dooden. De tempel heet hier „kanewa"; hij is eveneens bo ven zee gebouwd op ongeveer 3.5 M. hooge stijlen. Toegang verkrijgt men door een kleine vierkante opening in den vloer. De rood en wit beschilderde einden van den nokbalk stellen visschen voor, waardoor men bedoelt voordeel bij de haaien- en schildpadvangst te hebben.

Ten teeken van rouw over een gestorven familielid dragen de vrouwen gevlochten, witte banden met afhangende, ongeveer 2 dm. lange franje aan bovenarmen en kuitzen, zoo med c polsmoffjes. De mannen dragen eveneens deze rouwkleeding, welke aan het hchaam moet ver- Blijten. Algemeen wordt door de man non in het binnenland, die reeds iemand gedood hebben, als een soort eersteeken een over het zitvlak afhangende tasch voor kleine benodigdheden gedragen.

Do wapens bestaan uib pijl en boog en dolken vervaardigd uit casuariscendoren; ook de stec- nen bijl is nog in gebruik. Do vrouwen liebcn vlerk; voor- en acilitorstvcn zijn eenvoudigh bewerkt, maar langs den buitonkant prijken stervormige figuren; de pagaaen zijn bijna 2 M. lang en kunstigh uitgesneden. Als ccnigh muziek- instrument dient de trom.

Ook hier staan de kampongs onder gezag van een korano, die even veel of even weinig te ver- tellen heeft als zijn gelijke in Tarfia. Het huweligh is eenvoudig. Als men het over de te betalen huwelighsgift eens is en familie en kora no toestemming gegeven hebben, staat niets meer het huweligh in den weg, dat zonder bijzondere coremonien, met een ectpartij gevierd wordt. Sometijds worden reeds kinderen uitgehuwelijkt. Veelwijverigh komt voor; een maximum van zes vrouwen wordt echter zelden overschreden. Alle vrouwen wonen tezamen in hetzelfde huis, maar hebben afson- derlijke vertrekken. De eerste vrouw heeft vele rechten bo ven de andere.

Over het algemeen zijn de Papoeas van Tanah- Merah rustigh en vredelievend. Met de bewoners van het gebergte staan zij op goeden voet. De vrouwen halen de sagoe van die bergbewoners en ruilen die tegen visch. Met de voider in het binnenland wonende st am men voeren zij echter somtijds oorlog.

8e. De Papoea's aan de Humboldtbaai. Do mannen zijn in het algemeen flink gebouwd en sterk gespierd. Zij zijn vrij bchaard en velen dragen een ring ba arc!, maar geen knevel. Zij loopen bijna gchcel naakt, sommigen dragen een schaambedekking. De bewoners van de Oostelijc gelegen kampongs, tezamen SSKa genaamd, dragen een penisdop, gemaakt uit de vrucht van een Lagenaria. Om den lials hebben zij veelal een collier van groote kralen; om bovenarmen en kuitzen dragen zij gevlochten banden en op het lichaam een gevlochten bandje, dat een kruis op de borst vormt. Bij feestelijc gelegenheclen stoppen zij in de halsversieriigh en de armbanden reukgras en hcl gekleurde crotonblaclercn. Het reukgras geeft aan alle voorwerpen, die er mode in aanraking zijn geweest een eigenaardige lucht, die overal heerscht waar deze Papoeas huizen. In het doorboorde neustusschenshot dragen zij twee aan elkand (: r verbonden var- kenstanden. In de ooren dragen zij schild pad- ruigen. Tatoeagc komt voor en wordt aange- bracht op den rug: de figuren stollen voor: een kikkorsch, bloedzuiger, boog, pijl o. d. g. In den haarbol ontbreekt nimmer een kam, dio voor verschilleide doe] einden wordt gebruikt; zooals bij het krabben, het opmaken van het haar of het nuttigen van sagoe. De kleine jongens, die nog niet in de karwari zyn, dragen het haar of kaal geschoren of in een kam, dio van het midden van het voorhoofd naar het achterhoofd loopt. Het haar wordt afgeschic- apt met een schil- fer van den bast van de bamboe. De jongens in de karwari en do ouderen clragen den wolJen haar- dos en deze wordt netjes onderhouden, vooral door de Tobadiers. De jongens van de karwari zijn de ouderen daarin behulpzaam. Om den haarbol des nachts niet in de war te brengen, slapen zij met het hoofd op een slaapbankje, bestaande uit een met snijwrck versierde lat op twee voeten. In het liaar worden dikwijls bloemen gestoken. Bij fecsten worden lichaam en haarbol

wel versierd met roode, zwarte en witte figuren. Het zwart wordt verkregen door gebruik van root, het rood van de roode aarde en het wit van jealk. Een onafscheidelijk voorwerp is voor den Papoea het taseho, waarin hij alles bewaart, wat voor hem heilig is. Hieraan hangen kostbare kralen (semboni). Doze kralen, waarvan men tot nu toe de herkomst niet heeft kunnen bopalon, zijn zeer oud. Het gheele Ieven van den Papoea is nauw verbonden met dezo kralen. Do vrouwen zijn niet zoo Icelijk als die van Westelijk Nicu- Guinoa. Als sarong dragen zij een stuk geklopte boombast, om het middel Aastgebonden door een rood koord, soms versierd met roode schelpjes. In de ooren dragen zij talrijke ringen van schild- pad, soms twintig in één oor. Jonge meisjes dragen dikwijls aan het doorboorde nousschot een kostbare kraal. De borst en de rug zijn dikwijls versierd met dikke littekens in sierlijke vormen. Het haar dragen de vrouwen in lange krulletjes, die met roode aarde ingesmeerd worden. Do bekende huidziekte, de cascado, komt onder haar, evenals bij de mannen, veel voor.

De huizen zijn achtzijdig, goed afgewerkt en rusten op groote palen; de vloer bestaat uit stevig bevestigde niboenglaten en de omwanding uit sagebladnerven. De hooge daken zijn aan vier hoeken eenszins afgerond; zij hangen betrekkelijk ver over den wand naar beneden. Het huis is door een galcrijto omgeven, waarop brand hoit ligt en dat tevens als zitplaats dient. De top der daken wordt gestoken door de tjehd, zijnde het onderste deel met de wortels van een soort Arca of Ptychosperma, waarop zich een gedeelte van den stam verheft, dat eenszins in de gedaante van een menschelijke figuur is uitgekapt en gedeeltelijk met roode aarde is besproken. De binnenruimte is in een paar vortrekken verdeeld met op een paar plaatsen een stookplaats, waarboven breede toestellen tot het rooken van visch. De voornaamste voorwerpen, die men hier vindt, zijn: tampajans, uit Idoi verjengd met zand, door do vrouwen vervaardigd; vculsoorlig aardewerk, afkomstig van Tanah- Iccali; waterremmers, gemaakt van de bladschede van den niboeng-palm; stenen bijlen, hoofd- blokken, potpels, pijlen, bogen, tasehjes en vischtuig, waaronder elgon en harpocnen. Einde- lijk nog de Ievensmiddelen, opgehoopt op bam- boe horden.

De netst afgewerkte, tevens de grootste goouwen zijn de tempels, „karwari" genaamd. Dczen heeft niets te makon met „korwaar"; den naam van de bekende beeldjes uit de Gcd-vinkbafti. Dezo Papoea kennen het gebruik van afgodsbeelden niet. Er zijn tempels, die tiencn voor het viere der fcesten na een geluk- kige vischvangst (meer in't bijzondere van haacin) en gezamenlijk ondernomen krigstochton. Zij hebben een zeer hoog, spits toeloopend dak, met een tjehd in den top of een torent je van hout op pahnbldoren, waarboven een afbeelding van een visch is bevestigd. Do andere tempels zijn veel lager en het dak heeft den vorm eener grootte pruw; beiden zijn achtkantig. Uit de daken steken aan lange staken houten figuren van vogels, visschen, salamanders en inonschelijke gedaanten ten voeten uit, terwijl de omwanding van buiten omhangen is met listen gedroogde schild- padoieren en ketens van rotan ringen. Hot inwendig is een groote ruimte, gedeeltelijk gevuld

met netten voor do jacht op wilde varkens, greecschap voor het visschen, kleine prauwen, wapens en kledingstukken, die tot den krigsdoe behooren en niet zone-ler regelmaat zijn ophanging of nedergelegd rond do stookplaats, waar- op by feestelijke gelegenheden somfarge gerchten worden berid. Bijzondere waarde wordt gehecht aan de trommen en fluiten, die eveneens hier opbowaard worden en bij hot naar buiten brengen met doeken of bladren worden omwonden, opdat de vrouwen ze niet zullen zien. De clionst in de karwari wordt waargenomen door jongens, die voor den tijd dafz zij daaraan verbonden zijn, daarin znoeton werken en slapen. Zij mogen gedurende dien tijd geen eigendom bezitten; verwerven zij dit op de een of andere wijze, dan moeten zij het onmiddellijk aan de ouderen afgoven. Ook dezo jongens mogen de vrouwen niet aanschouwen, zij zouden dadelijk sterven. Om dezelfde reden is de ingang van do korwari bhangen met gras, zoodat de vrouwen niet kunnen zien wat daarbinnen plaats grijpt. V66r de karwari is een groot platform van planken, dat dienst doet als dansplaats.

Deze Papoea's zijn vroolijk van aard, bevattelijk voor een aardigheid en by goede behandeling is veel van hon gedaan te krijgen. Hun hebzucht is echter groot en merkbaar uit al hunne handelingen. De karwarifeesten vormen een van de hoofdfactoren, die eeno oconomische ontwikkeling in den weg staan; om die feesten concen- treert zich haast heel hem leven. De politieke toestand tusschen de kampongs onderling is niet altijd even gunstig; najver komt veel voor en tuinkwesties geven soms aanleiding tot bloedig twisten. Een vreemd verschijnsel is, dat in dit gedeelte van Nieuw-Guinea zulk een verscheidenheid van talen heerscht. In de Humboldt baatkomen niet minder dan drie talen voor, die volgens het gehoor weinig op elkander gelijken.

Het hoofdvoedsel is ook hier sagoe, die na ge-...% klop en gewassen te zijn, in manden bowaard onvoor hot gebruik tot een soort pap wordt bereid. De zee levert een overvloedige hoeveelheid visch op. Het varkensvlesch is zeer gemid, maar komt alleen bij feestelijke gelegenheden in aanmerking. Aangeplant worden, oebi, pisang, suikerriet en klapper. Het bereiden der sagoe geschiedt als elders door do vrouwen. Bedwelmende dranken Rent de Papoea hier niet; rooken doet hij echter gaarne, vconals pruimen. Een kalkdoos, vervaardigd van do vrucht van do Lagcnaria Vulgaris, draagt hij in zijn taseho dan ook altijd by zich.

Als wapens dienen pijl en boog, zonder welke men zo bijna nooit ziet, maar do boog is dan altijd ontspannen. Er zijn vogel-, varkens- en oorlogs- pijlen. Do laatste hebben gewoonlijk een uit been vortvurdigdo punt. Andoro wapens zijn de lans met bamboepunt on do dolk, geslepen uit het <1 ij van een casuaris; do laatste wordt gestokon in een band van den linker- bo venarm.

De vrouw bewerkt het land en neemt geen deel aan de foctmaaltijden; toch hebben zij bij twist on cnz. veel in to brengen en dat wordt door de mannen geduld. Visch wordt op de volgende wijze gevangen. Een bank in zee wordt met behulp van prauwen mot een ot geheel ontspannen. Eenige prauwen gaan in do ingesloten ruimte on beginnon do opgesloten visch te jagen;

met speren traclit men ze te spietsen. De opge- jaagde visch tracht over het net heen te springen, maar wordt handig in netjes opvangen. Wee dengene, die een visch la at ontsnappen. Hij wordt luide uitgejouwd en gehoord. Op schildpadden wordt jacht gemaakt in open zee met lan go eperen. Do bewoncrs dor b&ai zijn uitstekende zeilers. Met hun ranke prauwen, voorzien van 6en uitlegger en groot zeilen, onderhouden zy een drukke gemeenschap met de inbr Oostelijk gelegen kampongs; Westelijk gaan zij tot Tanah- M6rah en Tarfia. Deze tochten dienen tot het verkrijgen ruiddels ruiling van varkens, stoeven bijlen en do zoo begeerde met schelpen versierde buik- en armbanden.

Ook hier staat aai het hoofd der kampong een korano, Taubadi heeft er zelfs twee. De cno is niet- veel meer dan een familiehoofd, de ander heeft voornamelijk een geest elijke macht, of- schoon hem een zekere wereldlijke over zijno onderdanen niet ontzgd kan worden. Hij rgelt de feestelijkheden in do karwari, bepaalt den tijd van het klapperplu kken, va rkeijs a gen, sagoe- kloppen, en inkoop ten behoeve der feesten. Hij gaat voor bij sommige feesten in het verrich- ten der ceremonien, verklaart de klappertuinen tijdelijk pemali, en heft dit weer op, terwijl hij een onbeperte macht schijnt te bezitten over do jongelieden, die (meestal gedurende eenigo jaren) in de karwari vertoeven. Aan zijn wereld- lijke macht herinnert het bewaren der genxeen- tekas of beter gezegd staatskas, daar ook andere kampongs er hun aandeel in hebben. De inhoud der kas bestaat uit z. g. khaas, d. z. glazen armban den van meestal groene of blauwe kleur, van zeer ouden datum, en waarschijnlijk door vroc- gere handelaren ingevoerd. Deze khaas dienen voor uitgaven ten behoeve der gemeenschap als het eventueel betalen van een gedooden vijand, het inflossen van een ge vangene e. d. Zij mogen niet verward worden met de sSmbonis, zeer gewilde oude kralen van verschillende vorm en kleur, welke eveneens een hooge waarde als ruilmiddel hebben, doch in ieders bezit mogen zijn. De naam „s6mboni“ is die van een bepaalde soort, de kleine azuurblauwe kralen. De soort- naam *der* echte oude en waardevolle kralen zou beter weergegeven kunnen worden door „*mo.e*- rowaf“, dat eigenlijk „voorwerp van waarde“ beteekent. Enkelen bezitten tientallen van deze kralen en bewaren ze in sierlijk gevlochten kleine fleschvormige mandjes, met een deksel gesloten.

Slechts de korano en zijne familie mogen er een groote prauw op nahouden, ook heeft hij het grootste huis van do .kampong. De geheele bc- volking bouwt dit in heeren dienst en ruoet het onderhouden, waar tegenover de verplichting van den korano staat, het werkvolk zoolang te voeden. Hij heeft het recht op alle groote visschen, die gevangen worden en daar de gezamenlijke vischpartijen bijna dagelijks pJaats he b ben, kan de hoeveelheid vrij groot worden. Deze visch wordt dan voornamelijk gebruikt als ruilartikel.

Het huwelijk heeft zonder bijzondere plcchtig- heden plaats. De Papoea, die trouwen wiJ, is verplicht aan de familie van het meisje een aantal bonis ten geschenke te geven. Is men het over die huwelijksgift eens, en hebben famiio en korano hun toestemming gegeven, dan vordt een gezamenlijke eetpartij gevierd en het huwelijk

is gesloten. Onder de feestelijkheden moeten ook die gerekend worden, welko plaats hebben bij de be vailing eener vrouw; na ongeveer vijf dagon worden- de familieleden ten eten genoodigd en worden steenen bijlen uitgedeeld. Is er feest in de karwari dan is dit reeds lang van te voren merkbaar, doordat er dag on nacht op de trojn- men wordt geslagen en op de heilige fluiten wordt geblazon. Een en ander wordt aangevuld met zang. Het bespelen der fluiten vercrischt grooto vaardigheid, de oefeningen hebben plaats diep in het bosch, oindat er geen valsche of verkcerde tonen in de karwari gehoord mogen worden. Er bestaat een groote verscheidnheid in dezo fluiten; de bespeling hangt af van den tijd van den dag, en van de omstandigheden. Bij het feest stellen zich twee Papoca's in de karwari tegenover elkander en beginnen om beurten op een fluit te spelen, telkens maar 6en toon voort- bringende. De toonen vol gen elkander steeds vjigger op; de overigej dansen in rijen rond, terwijl zij met de voeten in de maat op den vloer stampen. Het tempo wordt steeds sneller. Do ouderen zitten langs den wand en begeleiden den dans met slaan op de trommen en met gezang. Na eenigen tijd wordt het tempo weer langzamer, de tonen volgen elkander met Janger tusschen- ruimte op om ten slotte geheel op te houden. Daarna komen er weer t wee nieuwe liefhebers, het dansen wordt voortgezet, gevolgd door ver- schillende andere cerenionien. Eindelijk vangt de eetpartij aan. Ieder krijgt een mand met sago- en een stuk varkensvleesch; de bringer hiervan rekent natuurlijk op een klein, tegengeschenk. Ko mt men op gewone dagen in de karwari, dan zijn de jongens bezig met allerlei werkzaamheden: netten breien, leguanenvellen over de trommen spannen, of het beschilderen der sagoepotten, gewoonlijk met vischmotieven. Voor afwisseling slaat 6en van do jongens op een trom, een der ouderen heft daarbij een zang aan en alle overi- gen zingen het refrein inede.

Het begraven geschiedt door het Jijk in ge- strekte houding in den grond te leggen. Is do dood het gevolg van in den strijd bekomen wonden, dan blijft het lijk drie dagen b6 ven aar- de voor het begraven wordt; in de karwari wordt dan een feest gevierd.

9e. *De Papoea's aan de. Ar so.* Deze Pajioea's women in het stroomgebied van de Arso, een linker zijrivier van de Tajni. De mannen dragen over het algemeen het hoofdhaar korter dan aan do Humboldtbaai, met een streep van langcro haren, loopende van voorhoofd tot nek, con soort langen kuif vormende. Van een insinern. of kleuren zooals in de Humboldtbaai, is hier geen sprake. Wel komt voor bet xwart maken van het gezicht ; dit schijnt een soort van krijgs- haftigheid aan to duiden, want zij doen het o. a. wanneer zij lang in het bosch zijn gblcven na terugkeer van een varkensjacht en ook wun- neer zij zich ten strijde uitrusten. Tatoecoring en versiering door snijden en bran den kennen zij niet. Het neustusschenschot is bij alle mannen doorboord ; velen steken door dit gat een, onge- veer 5 cm. lang lioutje, bij enkelen nog versierd met een rood pitjo op beide uiteinden. In do ooren <1 ragen bijna allo majinen 66n of jncer oorringen; ook de vrouwen dragen deze, maar van kleiner afmetingen en grootdeels van schelpen gemaakt. Als hoofdversiering dragen,

sommigo mannon COJI band om hot hoofd, soins met; kralcn versierd. Het gebruik van halskottin- gon is algcmcnc; zij bestaan uit kralon, schelpcn, varkens-, honden-, on krokodillentandcn. Arm- banden worden conveccs algcmcnc gedrucgen; zeer fraai zijn die, vervaardigd van vaikonstan- den; overigens bestaan zij uit gevlochten rotan of vezel der pandanusbladercn. Ten strijdo trekken- dc, wordt het gczicht zwart gemaekt en bloomon, bladercn en veeren in hoofd- en armbanden ge- stoken.

De huizen hebben hier een anderen vorin dan elders op Noord Nieuw-Guinea. De woning be- staat uit een kainer van ongeveer 4 bij 4 M., dio op palen is gebouwd en een kegclvormig dak heeft; voor de kamerdeur bevindt zich 1 M. lager een platvorm ter breedte van de kamer, met twee trappen, rechts en links naar beneden. In het midden onder do kamer is een vuurhaard op ongeveer $\frac{1}{2}$ M. onder den vloer. Het dak van die kamer loopt door tot ongeveer 1 M. bo ven den groncl, en rust daar op palen, waartusschen de omwandung van gaba-gaba of van niboeng- latten is aangebracht. Rondom do kamer is dus een gesloten galerij, waarin een voor- en een achteruitgang. De hoeken van het huis, zoo we l als van de kamer, zijn sterk afgerond. Do kamer wordt bewoond door de vrouw en de kinderen en dient tot berging van levensvoorraad en kook- gerei. De slaapplaatsen der mannen bestaan uit baleh-baleh in de galerij tegen den wand. Ook hier wordt bij hot slapen een hoofd blok gc- bruikt.

Hoofd voedsel is sagoc, die op de gewone wijze in aarden potten gekookt en met twee eetstokjes of met een vork genuttigd wordt. Verder worden bladrcn, w. o. die der belindjoe oetan, vruchten, vlcsch (casuaris, kikvorsch, varkens, boomslangen, kangoeroe, krokodillen, vogels enz.) en visch gegelcn. De Arso-lieden kauwen siri en rookeri tabak, waartoe zij mcst al bij elk huis een aa ji plant onderhouden. Het sigarettenpapier wordt vervangen door een tabaks- of pisangblad. De sagoc wordt gekookt in onversierde aarden potten, die niet in Arso, doch in Bagea gemaakt worden. Van de schcedc der pinangbladoren worden bakken gemaakt om de sagoc in te be- waren dan wcl om water te halen. Op allo ectbare dicren wordt jacht gemaakt. Jachtgeredschap zijn pijl en boog; vallen en strikken zijn onbo- kend. Voor de vischvangst worden pijl en boog en ook schepnetten gebruikt. De honden zijn voor de jacht afgericht. Pisang, suikerriet, cassa- ve, Labak en een soort glagah (riot voor de pijlen), worden in weinig vorzorgde tuinen verbouwd.

Honden en varkens zijn huisdieren. De var- kens zijn door den cigcnaer gemerkt en worden goed verzorgd. Zij worden niet opgegeten; zijji voor een feest- varkens nooclig, dan worden conigo huisvarkens tccn die van con andcro negorij ingcruikl en (lezc goslacht. De schcdels van huis- varkens (eigen of iiigcruikle) worden in de geslo- ten galerij van de huizen opgehangen; dio van do op de jacht geschoten varkens in do karwari.

Wapcns zijn pijl en boog en een dolk van hot dijbeen vaji de estuaris. Ook komcn in Arso rotan pantsers voor, of doze echter alleen bij de dan sen in de karwari of ook in den strijd gebruikt worsen, is nog niet bekend. Een wapon, dionendo om dieven te Htraffen, bestaat uit con stok met een plat en breeder eind. De schuldigo wordt

hiermedo op hot hoofd geslagen en dikwijls zwaar gewond, doch niet gedood.

Het huwelijk heeft op zeer cenvoudige wyzo door hot zonder cercmoneel gaan woncn bij den man. Iemand, die een vrouw wil nemen, moet in do eerste plants voldoen aan de voor- waarde dut hij een varken of casuaris gedood heeft, en ten tweedo een andere vrouw in ruil go ven. Veelwyverij komt nu en dan voor ,maar allcn door roof der vrouwen bij de overvaling van een vijandig dorp. Een overspelige vrouw wordt met liaar verleider met den dood gestraft. De bedrogen man verschaft zich hierbij zelf recht; het komt echter weinig voor.

Do kampongs staan onder een hoofd; ook hebben wel meerdere kampongs den hoofd, zoo de vier kampongs: Arso, Wor, Wocsbagar en Bagea. Dat de hoofden hier eenig gezag hebben is zeker.

De Arsolieden kunnen elkander signalen geven op bamboe fluiten; het signaal wordt op grooten afstand gehoord. Voor het dragen van lasten binden zij daaraan twee lussen, om de armen dooi' te stoken; schavingen op de naakte schou- ders komcn daardoor menigvuldig voor, omdat als materiaal voor de lussen gebruik gemaekt wordt van rotan of boombast. Een. bezwaar tegen het gebruik van deze P&poea's als dragera is, dat zij zich ver van hunne negorij in het bosch, niet op hun gemak gevoelen; zij worden terneer geslagen, gaan huilen en ook liysterische aanvallen komen dan so ms voor.

10c. *De Papoea's aan het Sentanimeer.* Het Sentanimeer is wcl een der meest bevolkte st reken der Noordkust. De bevolking is nog ruw en uiterst onbescliaafd, maar toch vertoont zij vele goede, ja boven alle tot nu toe bekende stammen, uit- niuntende eigenschappen. De voornaamste neder- zettingen aan het meer zijn: Ajapo, Asd, Asser, Poe, Ifar en Sfisoe. Naar globale berekening moet de getalsterkte van de bevolking geschat worden op ongeveer 10000 zielen.

Over het algcmcnc ziot do Sentanier er niet bijzonder verzorgd uit, wat. zich openbaart in zijn haartooi, die slordig is en waaraan lang niet zooveel zorg wordt besteed als bij do Taubadiers aan do Kumboldtbaai. Het geheel naakt gaan dor mannen komt hier nog bijna algcmcnc voor. De vrouwen zicn er nog onsmakelijker uit en wek- ken zelfs de lachlust op in Taubadi, waar zij behandeld worden als provincialen. Cascado komt bijna bij alien voor. Sagocweerdrcnken, mutileercn van lijken of koppensnellcn, slavcrnij of pandelingschap, wekenlango feesten, de kanker tier Papoea'scho maatschappij, zijn der bevolking vreemd. Wel is ook hier geen negorij of zij heeft haar veeten tegen een andere, doch uit vechton of koppensnellon gaan, zonder de ininste aanloiding, komt niet voor.

De huizen zijn in het algemeon veel grooter dan dio nan de Hiunboldtbaai. Ifar heeft een karwari van den go wonon vorm. Bohalve jongo- lingshuizen vindt men ook vrouwenverblijven, waaronder be pa aid groote gebouwon worden aangetroffen. Zoo heeft dat van Ajapo een lengte van 50 M. Algemeon worten ook hier de huizen boven het water gebouwd.

De Sentanier is een ervaren prauwvaarder. Elk man heeft zijn kano, een vaartuigje van sicrljikon vorm, kunstig gesneden uit een stuk wit hout. Do uitholling is aan den bovenkant

zeer uauw, zoodat men bo ven op het raiick vaartuigjeLeipzig 1888; Fecstuitgave_s : an_het Kpninklijl—moet zitten. De bestuurder houdt zich in evenmcht doorInstituut te 's Gravenhage, bevattende de rap- porten bewegen van zijn in hot water gehouden pagaai, of.Bor rcizeh van J. Van Oldenboi'gh in 1879, 1880 en indien hij de handen vrij wil hebben, door dergelijke1881, van H. J. Monod of Clercq en J. D. E. Schmitz z. becnen. Deze kano's zijn ongeveer 5. SOM. lang enEthnographischo boschrij- ving van de West- en liebben geen. uitlegger. De vrouwen hebben veelNoordkust van Ned. N. G. 1893; Dr. D. W. Horst, De grootre prauwen, die ongeveer 10 personen kunnenroem-serams op N. G. 1893; W. L. Jens, De Papoea's bevatten. Zij zitten niet op den rand, maar op den bodem.der Gcelvinkbaai, 1904; Mr. H. A. Lorentz, Eenige De vrouwen zijn de vrachtroeisters; de mannen ma kenmaanden onder de Papoca^, 1905; J. W. R. Koch, Beit alleen gebruik van hun kano om zichzelf te verplaatsen. rag zur Kennntnis der An th ro poJ ogie der Bewohner

Het hoofdvoedsel is ook hier de sagoc. Sagoe-von Nied. N. G. 1906; A. E. Pratt, Two years among bosschen ougeven den zoom van het nicer, uitgestrekoN. G. cannibals, 1906; De Zu id-West N. G. klapperaanplw tin gen vormen den achtergrond vanExpeditie in 1904—5 van het Kon, Aadr. Ge- iedere kampong. De tuinen worden goed onderhouden, noolschap, 1908; A. F. R. Wollaston, Pygmies and hier en daar zelfs kunstmatig geirfgeefd; 'de meest' Papuans, 1912; Mr. H. A. Lorentz, Zwarte Menschen- vresclidcn gewassen, vruchten, aardvruchten^ Witte Bergen, 1913; C. G. Rawling, The land of the N. suilierriect fenz. worden hier gekweekt. Do viscli wordtG. Pygmies, 1913; Dr. A. Pulle, Naar het Sneeuwgc gcvangen door in het xneer-- langs de kust sta- ketsels tebergte van N. G. met do derde Ned. Expeditie, 1915; plaatsen, op de plaatsen waar zij komt spelen, paren ofReports on the Collections made bij the British kuit schieten. Op dit oogcn-blik sluiten de vrouwen alOrnithologists' Union Expedition and the Wollaston zwemmendo de sta- ketsels met matten af en van gen de Expedition in Dutch New-Guinea, 1910—13; Nova- visch in de afgesloten ruimte. De varkens worden ge-Guinea. Uitkomsten der^ed. N. G. Expeditie in 1903 jaagd met 4,5 M. lange ebbenhouten spren, die vanonder leiding van Dr...A. Wichmann. I cn II :.- kunstig snijwerk zijn voorzien.

De lijfsieraden, in geinge mate gedragen, zijnAnthropology, 1907—14. IV: Bcricht over gen in 1903 van denzelfden aard a ls die van de bewoners an de ondernomen reis naar N. G., 1917. V; Zoologic, 1907— kust. Ook de wapenen zyn van lietzelfde mode】. 'J.4. VI: Geologic, 1913; idem, Uitkomsten der Ned. N. alleen heeft de Sentanier pijlen en bogen van zeerG. Exp. in 1907 en 1909 onder leiding van Dr. H. A. klein model voor de vischvangst. Do dolk vanLorentz. VII: Ethnographie, 1913, VIII: Botanic, casuarisbeen is ook hier algemeen, doch dikwerf van1909—44, IX: Zoologic, 1914; idem. Uitkomsten der snijwerk voorzien. In het algemeen houdt deNed. N. G. Exp. in 1912—'13 oiflic leiding van A. Sentanier van een sierlijke bewerking vanFranssen Herderschee in 1912 en 1913. XII: Botanic, verschillende voorwerpen, waarbij spiraalvormigeXIII: Zoologic, 1913—'15. Verder vindt men nog een krullen het hoofdmotief der insnijding vormen. Vooruitgebreide literatuur, vooral in do jaatste twintig jaren, de sirihkalk b. v. wo】 den van dergelijk snijwerk in een groot aantal tijdschriften, zooals: Tijdschrift van voorzicne uitgeholde- klapperdoppen gebezigd. Bijhet Bata- viasch Genuootschap van Kunsten en Wetcn- grootre voorwer- pen gaat het snijwerk inschappen; Bijdragen van het Koninklijk Instituut; beeldhouwwerk over. Zoo zijn bij een huis in AjapoIndische Gids; Koninklijk Nededandsch de stouपालten tot menschelijke figuren gesneden; eenAardrijkskundig Genuootschap; Natuurkundig daarvan stelt een barende vrouw voor. Evenals aan deTijdsclirift voor N.I.; Berichten der Utrechtsche Hum bold tbaai worden ook hier de schedels derZendingvereening; Med ed eel in gen op Zee- vaartkundig Gebied; Tijdschrift voor N. I.; Bulletins echter op in de jongelingshuizen, terwijn door de v. d. Maatschappij tot Be void oring v. h. Natuurkundig v. d. Maatschappij tot Be void oring v. h. Natuurkundig Onderzoek der Ned. Koi.; Tijdschrift voor het

Literatuur. Nieuw-Guinea in 1858, ethnogra- Binncnlandsch Bestuur; BulJetirf Koloniaal Museum; pisch en natuurkundig onderzocht en beschre- ven door KathoJicko Missien; Annalen van O. L. Vrouw v. h. H. eene Nederland sch-Indische Commissie aan boord van Hart; Almanak Missiehuis Tilburg; Do Java Post; Z. M. Etna, Amsterdam 1862; P. J. B. C. Robid6 van der Hart; Almanak Missiehuis Tilburg; Do Java Post; Aa, Reizen naar Neder- / landsch Nieuw-Guinea, Aardo en haar Volken, Bij h ad, J 904—19 11 en 1918; ondernomcn op last der Regeering van Ned.-Indie in de Petermanns Geographische MiUeilungen; Mit- jaren 1871, 1872 en 1875—1876 door de Jieeren P. Van teiluiigen Anthropol. GeseUsch; Zeitschrift fur der Crab en J. E. Teysmann, J. G. Coorengel on A. J. Ethnologic; Anthropos; Nuova Autologia di scienza Langeveldt van Hemert en P. Swaan, met schied- en ed artz; Le Tour du Monde en van het tijdschrift van het aardrijkskundige inlichtingen, 'ts Gra- venhage 1879; C. Anthropological Institute.

B. H. Von Rosen berg, Ilcis- tochten naar de Van de Papoe'sche talen vindt men een groot aantal Gcelvinkbaai in de jaren 1869 en 1870, 's Gravenhage woordenlijsten in de bo ven. aangaald o werken in 1875; Dr. A. B. Meyer, Auszuge aus den auf einer Neu- tijdschrift artikclcn. Sjchts het No- foersch is Guinea Reise im Jahre 1873 gefuhrten Tagebiichern, als oppervlakkig bekend, doch ook van andere gedeellen Erlau- terug zu der Kiiste der Geelvink-Bai und desvan Nieuw-Guinea wordt onze taalkennis Maccluer-Golfes, Dresden 1875; L. M. d'Albertis, La langzaznerhand grooter; vooral de zendingen levercn Nouvelle Guinee, traduction de F. Bernard, Paris 1883; op dit gebied verdienstelijk werk.' Over de taal der Jautefa^ aan de Jlum- boldtbaai vindt men gegevens in een opstel van Prof. Kern, -dr. t. T. L. en Vlk. Vie volgr. Bl. VII, bl. 139 vlg. A -

PAPOEA-NOOT. Zie NOTEMUSKAAT.

Handwritten notes in a box, including the name 'J.?' and some illegible text.

J. ?
Ke < - // TZ

PAPOEN (DAJ.). Zie EEKHOORNS.

PAPPA. Een geheel in Polombangkong geclavccitl liggend district der onderafdeling Takalar (zie aldaar), gouv. Celebes on Ond., onder bestuur van con Glarang.

PARA-RUBBER. Naam van don boom en hot product van Hevea brasiliensis, Miill. arg. Zie. CAOUTCHOUC.

PAR ADI JS VOGEL. Zoowel in hun inwendigen bouw als door den vorm van snavel, pooten en vleugels zijn de paradijsvogels (*Paradisaeidae*) nauw verwant met de kraaien. In het algemeen denkt men bij het noemen van den naam „Paradijsvogel“ & an die prachtige vogelhuiden, versierd met heerlijk gekleurde bundels zijvederen. Deze sederb de tweedo helft der zestiende eeuw ingevoerde vogels waren verminkt door de in-boorlingen van Nicu-Guinea; de Papoea^ toch schoten die vogels met pijlen, verwijderden daarna de romp met de pooten, meestal ook de vleugels evenals het vleesch van den kop; deze aldus verminkte huiden werden strak aangeboden rondom een stokje, en voor het vuur gedroogd; aldus kwamen zij in don handel. Als eene eigenaardigheid zij terloops opgemerkt, dat bij zulke huiden, de schitterende zijvederen steeds frisch en goed gekleurd blij ven, beter dan men ze conserveeren kan volgens de tegenwoordig gebruikelijke behandeling, welke huiden langzamerhand hun schoone kleur verliezen. Volgens zegen der inlanders hadden deze vogels geen pooten en moesten steeds blijven rondvliegen; men beschouwde ze als ongewone wzens, die hun rustplaats in het Paradijs moesten hebben, vanwaar de naam Paradijsvogels; Linneus beschreef eene soort, die hij met het oog op deze eigenaardigheid, *Paradisaea tipoda*, „pootloos Paradijsvogel“, noemde. Toen men later bemerkte, dat vogels met vleugels en pooten voorzien meer waarde vertegenwoordigden, liet de pooten aan de huid. De hooge prijzen, die jorlen handel voor Paradijsvogelvederen geveend werden, wecten verzamellust en het geveend was, dat er steeds meerdere nieuwe en ongedacht vreesde en gekleurde vroren uit het binnenland van Nieuw-Guinea te voorschijn kwamen, zoodat men thans het aantal beschreven soorten op een 120-tal kan stellen; er is gegronde reden voor het vermoeden, dat do thans nog voor blanken — so ms zelfs voor kustbewoners — ontogankelijke bergen in het binnenland verrassende vogelvormen verborgen houden. Nieuw-Guinea is het eigenlijk vaderland der Paradijsvogels; verder komen zij voor op de eilanden ten Oosten van Celebes, met name Halmahera en de eilanden tusschen Halmahera en Nieuw-Guinea, oin op de Aroe-eilanden en Australië en in de voornaamste vormen noemen wij: *Falcinellus striatus* van Nieuw-Guinea, verbiedt met een staart van verlengde vederen, waarvan de twee langsten 75 centimeter moten, de borst voorzien met een fluweelachtig zacht schild, waaruit ter weerszijden sikkelvormige vederen to voorschijn komen, die eindigen in een breeden rand van jaars on blauw en groen; de zijden van den rug vertoonen verlengde, opzij uithangende vederen, do buitenste breed getopt met metallisch glanzend bronsgroen; de twee langste staartvederen zijn ktaulblauw gekleurd; do verlengde snavel slank on gebogen. *Ptiloris magnifica* (Ocean op Andii geheeten) mot een driehoekig borst-

schild van kleine, als schubben uitzionde vederen blauw-groen schitterend, purperkleurig bij andere vorlichting; mantel als het waro van zacht zwart glinsterend zijdeachtig fluweel; purperen verlengde pluimen langs do lichaamszyden; staart kort als hot ware vlak afgesneden, do twee middelste yedcron schitterend groen; do lange naavel zwak gebogen. *Seleucides ignotus*, evenals de laatstgenoemde soort van Nieuw-Guinea, heeft daarentegen den langen snavel steviger gebouwd en bijna recht; bundels gele vederen komen van onder de vleugels to voorschijn, waarvan een zestal uifloopt in zeer lange, zwart gekleurde schuchton, met een sierlijke bocht naar buiten gebogen; hals en borst met fluweelzachte, diep zwarte vederen, aan hun einde, waar zij de basis der eerstgenoemde gele vederen bedekken, gerand en getopt met helder metallisch schitterend smaragdgroen; mantel zwart met groenen weerschijn; vleugels voor het grootste gedeelte vurig purperkleurig. *Astrapia nigra* van Nieuw-Guinea heeft een staart zoolang ongevveer als bij *Falcinellus atratus*, doch kopvederen fluweelachtig zwart met staalblauwen glans; vederen van achterkop en nek breed uitloopend, goudkleurig groen; terzijde van den kop een sterken bundel fluweelen vederen breed naar achteren gericht; vederen van hals en keel staalkleurig zwart, omzoomd door een prachtigen schitterend goudkoporen band, die naar boven doorloopt tot achter het oog; buik rijk dof gras-groen, de zijvederen getopt met smaragdgroen. *Parotia sejilata* of *sexpennis*, mede uitsluitend van Nieuw-Guinea, heeft een zuiver witschild, dat van tusschen de oogen naar voren is gericht, opvallend contrasteerend met den donker gekleurden kop; boven achter do oogten ter weerszijden drie zeer verlengde naar achteren en op zijde gerichte vederschachten, eindigend in een donker gekleurd plaatje, een aantal korte haarvederen aan de basis van deze verlengde ornamenten; het borstschild bestaat uit kleine bronskleurige schubvederen, staalgroen schitterend, met blauw en purper, ieder schubje met een zwart hart. Nog prachtiger is *Parotia carolae* uitgedost, even als de vorige te kennen aan de verlengde kopornamenten, ook wit boven op den kop, doch terwijl bij *sexpennis* dit wit een vlek van vederen vormt, die naar voren overeind gebogen kunnen worden, hebben deze witte vederen bij *carolae* een gansch andere bestemming. Zij kunnen namelijk uit elkander gebogen worden, waardoor middenin een witte paarl to voorschijn komt, liggende als het ware in een bed van schitterend purper-violetzwart, door een witten rand omzoomd, prachtig uitkomend tegen een goudkleurige kopplaat, waarachter zich op hot achterhoofd een kaan verheft, bestaande uit rijen glanzende schubvederen, do voorsten groen, de achtersten blauw-violet; zij vederen langs borst talrijk en lang, do bovensten wit, de anderen van kastanje-bruin langzaam naar beneden toe overgaande in zwart. De incest zondorling versierde van alle vogels is *Pteridophora alberti*, ook in West-Nieuw-Guinea gevondeu; doze vogel heeft namelijk als kopversiering achter ieder oog een verlengde vederschacht, lang 35 cm., deze draagt een groot aantal perkament-achtige vaantjes of lapjes, naar do spits van den schacht steeds kleiner wordend; do kleur van dezo lapjes is een helder blauw, van on d even glanzend donkerbruin; elk

lapje is f^n beh&ard langs den achterrand; doze zonderlinge schacht is mot een wijden boog naar achteren gericht. Met een lichtgeel opstaanden kam is de nek versierd bij *Diphyllodes magnifica* van Nieuw-Guinea en Misool; deze k&in eindigt rechts en links in een bund el langere, bruin ge- kleurde pluimen, hier en daar oranjekeurig; rugvederen metaalkleurig kastanjebruin; bo ven- vederen der vleugels hel okergel; langs don middenhals loopt een schitterend gekleurde sma- ragdgroene streep; uit den korten staart komen twee zeer lange schachten, ieder voor zich in een cirkel gebogen en metaalachtig glinsterend, deze schachten zijn a an don buitenkant fijn on kort behaard ; buikzijde van het lichaam rijk groen gekleurd, met metaalglanzende buitenranden. *Schlegelia wihoni* van Waigeoe en Batanta bc- hoort tot de kleinste der Paradijsvogels; do kleurverdecling is als volgt: bovenkop hclder- blauw, in regelmatige figuren gedeeld door zwarte strepen ; dergelijck zwarte s ma lie banden omranden de zeer contrasteernde kleuren van de rugzijde, nl. voraan holder geel, daarna een veld holder vermiljoen, bovenvleugels iets lichter; op de borst een schild van een metaal- glinsterend grasgroen; staart kort afgesneden, versierd met twee verlengde smalle vederen, ter weerszijden in een krul uitstaand. Oranje, oker- geel en zwart zijn de kleuren van *Xanthomelus aureus*, slechts op Nieuw-Guinea gevonden. Kop bo venop prachtig oranjerood met een dito kuif in den nek, een groot rugschild van diezelfde schit- terende kleur; schoudervederen, rug en andere bo ven- en onderdeelen oranje-gel-okcr, aan borst en bo ven buik meer met oranje; lials en wangen even als staart zwart ; nog fraaier van kleur is *X. ardeus* van Zuid-Nieuw-Guinea, die van bo ven vuurrood is en een gelen keel heeft. *A mbyorn is in- ornalus* van Noordwestelijk Nieuw-Guinea isolijf- bruin van kleur, van anderen iets hchter; de bovenkop is versierd met ecu zeer groot, lange kuif van haarachtige vederen, dic-prachtig oranje van kleur zijn; het wijfje, dat de schitterende kopversiering mist, is het eerst ontdekt, van- daar dat deze soort de weinig toepasselijke naam van *normalus* draagt. Eenige soorten he b ben zachte, geelgekleurde huidlappen aan den kop; een dezer is *Macgregoria pulchra* van Zuid- en Zuidoost Nieuw-Guinea, geheel fluxveelzwart met kaneelkleurige vleugelpcnnen en oranjegele koplappen. Op Halinahera en Batjan leven twee vormen, die licht bruin gekleurd zijn, aan de borstzijde een bundel groene siervederen bezitten en wier vleugels twee eigenaardig gevormde, lange witte dekvederen laten zien: *Semioplera wallacei* en *Jialmaherae*. In zekeren zin een over- gang tot de kraaien vormt het genus *Lycocorax*, dat op Halmah&ra, Morotai en Qbi-major yoor- komt; *L. pyrropterus* van Haimah&j-a is zoo groot als een kauw, bruinzwart met zwakken groenen glans, zwartan staart en bruine vleugels. De echte *Paradisea's* zijn overbekend, zij be hoc- ven geen nadre bcschrijving; we Jierinneren slechts aan *P. apoda*, met zijpluimen van hcldergeel overgaande in chocoladebruin, dicht gezett. , heerlijk verlengde vederen, die het geliefde damesoma ment zijn; dezo vogel komt van de Ai'oe-eilanden en is thans door de vele vervo)- gingen zeldzaam ge worden. *P. sanguinea* van Waigeoe, Gmicn en Batanta heeft die bund els prachtpluimen holder karmozijn grijswit getipt,

terwijl *P. minor* die versiersels schitterend geel gekleurd heeft voor de benedenheft, en de bo- vonheft van iedrc veder wit is; deze vogel wordt gevonden op Nieuw-Guinea en naburigc cilanden. Tot besluit nemen wij den kleinsten, douch daarom niet minder schitterendon Para- dijs vogel *Cicinnus reg ins* van Nieuw-Guinea, Salawati, de Aroe-eilanden, Mi so 61 en Jo bi; bo- vncdeelen heerlijk metaalglinstrend karmozijn met oranje weerschijs.pcciaal bo ven op den kop ; bo von ieder oog eon klincndonkero vlek, bestaan- do uit groen fluweelachtige vederen; hals en borst rijk purper karmozyn, getipt met dof oranje, waardoor een d wars band ontstaat; onder dezen laatten een tweede breedere d wars band van rijk metaalglinstrend groen ; ter weerszijden van de borst ontspringt een bundel verlengde plu- men, aschgrauw gekleurd, gerand met metaal- groen, dat van het grijs gcscheiden is door t wee bandjes, een van lederkclur en een van roodach- tig bruin ; buik en andere onderdeeln zuiver wit; uit den met aschgrauw karmozijn gekleurden korten staart ontspringen twee verlengde vederen als naar buitenwaarts gebogen draden, die einti- gen in een gedraaide schijf van fraai metaalgroen. In bovenstaande beschrijvingen is bijna steeds sprake geweest van het volwassen klee van het niannetje; de wijfjes zijn als regel buitengewoon eenvoudig gekleed, wat vooral treft bij deze zo overdreven met goud en diamanten getooide mannetjes. Hoewel het te betreuren is, is het tegelijk begrijpelijk, dat juist deze vederpracht de mannetjes inaakt tot een gezocht handeJs- artikel. De Paradijsvogels zijn cchte boomvogels ; zy zijn zeer levehdig van aard, bewegen zich vlug door de boojnen, zij nestclen op boomen, bouwen vrijstaande nesten en leggen slechts weinig, meestal t wee eieren, die bij de onder- cju-i- denc soorten zeer verschillend van kleur er teekening zijn. Uit lunnne magresten on hd voedsel, dat de exeniplarcn in ge van gen staat levende, tot zich nemen weet men, dat dit bc- staat uit vruchten en insecten. De mannetjes zijn buitengewoon ijdel: zij schijnen werkelijk to weten hoe fraai zij zijn uitgedost niet alleen, maar verheugen er zich kJaarlijklijk over zij vermijden den feHen zonnescchijs en konv slechts om te drinken op den grond ; *wanneer* zij niet eten, zijn ze steeds bezig met zich schoon i < maken, iedcr vcrtje wordt zorgvuldig door <b-i) snaveJ gelrokken, vleugels en versierende or) a- menten worden voortdurend uitgespreid en in voile pracht vertoond, en jnct be wondering door den pronklievenden bezilter bcschouwd ; dan- sende sprongen worden uitgevoerd, tonen van blijdschap en tevredenheid worden uitgestooten; kortom als de nicest behaagzicke onder de schoo- ne vrouwen wydt deze vogel al zijn vrijen f ijd aan zijn toilet/Je jnannetjen schijnen te beseffen, dat de nienscl op hun tooi vei'zot is en nijdel) derhalve den jager. De inboorlingen van Aroe-eilandnn beloorcn de Paradijsvogels in d< ; boomen, waar zij zich doodstil liouden ; zij schie- ten 7, D met stompe waardoor de vogel bed wehd, niet dood naar beneden valt. Elders waar in het groot verzajnelnd wordt voor den han- dcl, gebruiken de inlanders mod erre wapens.

In sojmnmge streken bchooien de ParadijBvo- gels tot de zaken, die als blasting worden opgc- bracht; aid us levexen b. v. de bewoners van Moc- ka op Waigeoe, onder het bestuur van den Sultan

vnn Tidore, dczon jaarlijks cone schatting van Paradijsvogels, kardt of sagoc.

De handel in huiden van Paradijsvogels is in het Oosten niet onbelangrijk; sedert bijna drie eeuwen strekken do huden tot een artikel van uitvoer; de hoofden der dorpen aan de kust kopen de huiden van do bergbewoners en verkoopen ze wed er anno do Boegineezen, die hen op de kustvaart bezoeken. To Ternate bestnat een uit-gebreide handel in vogelhuiden. Vandaar en ook van Bandj, Ainboina en Manado. uit worden jaarlijks vaartuigen uitgerust of jagers uitgo- zonden oin Paradijsvogels te gaan halen. In 1911 werden ruim 43000 vogelhuiden, in de eerste plaats huiden van Paradijsvogels, van Ternate uitgevoerd. De Europeesche markten, waar de huiden verhandeld worden, zijn Parijs, Londen en Hamburg. In 1911 werden te Londen uit onze Oost-Indische kolonien aangevoerd en geveild 20698 Paradijsvogelhuiden, in 1913 werden aldaar geveild 17711 Paradijsvogelhuiden uit onze kolonien. Dit zijn getallen, die te den ken geven. Het is dringend noodzakelyk, dat de Nederlandsche regering aan deze moordpartij in het groot een einde maakt en de vrees- en vogelhuidhandel verbiedt, alvorens het te laat is.

De Javaansche naam, manok dōwata, de Java-Isische beoeroening dewata, godsvogels, duiden op hun uiterlijk schoon. De Ternataansche nanni is sofo, vanwaar de namen boeroeng sopō, sopan, soepan, seph, soffoe afkomstig zijn.

PARAGRAS. Zie PANICUM MUTICUM.
PARAGUAY THEE. De gedroogde en fijn-geveerde bladen van *Ilex paraguayensis* St. HU., **■** - : i hi. Jst-Soort van Z.-Amerika. Zij zijn daar als Yerba mate de gewone thee en het verbruik dozer mate bedraagt per jaar 30 miljoen K. G. Op bescheiden schaal heeft men mate, die eveneens ja 2 % caffeine (= theine), maar minder looi- zuur dan gewone thee bo vat, ook naar Europa ihuvoerd. Wellicht metertijd voor Indie eene **■**alt uirplant der toekomst.

PARAHOE. Zie VAARTUIGEN.
PARAI (SOEND.). Zie KAPERACHTIGEN.
PARAKAN. District met gelijknamigo hoofdplaats van do afdeling en het regentschap Teninggoong, residentie Kedoc. Het bestaat uit 4 onderdistricten. Op het einde van 1905 telde do hevoiking van het district een 20-tal Europeancn, bina 2000 Chineezen en 96.000 Inlanders.
PARAKASAK. Een 990 M. hooge vulkanischo k'fl in Bantam ten W. van den Karang en aan well : **■** : Noord voet enkele war mo bronnen voorko- jn (n (Verbeek en Fennn)ja, Gcol. Beschr. van Java biz. 863).

PARAMATTANG. Zie NUZIEKEN AICZIEKEN INSTRUMENTEN.

PARAMERIA BARBATA Schnun. Fam. *Apocynaceae*. Akar g'firip poctih (MAL.), GCinbor, Ragcn, Pfigat edh, IVifigat sih (JAV.). Klimphnt nit l ot Oosten van den Archipel, die rublor levert. **■**V-anner iron con stukjo van de bast doorbreekt en do stukken voorzichtig van elkaar verwijdt, dan ziet n.on op do breuk een aantal fijne draadjes, die min of n'er clastisch zijn. Do bast wordt diurom a ls in uidsch **^**enco'n'iddcl gebezigd. Volgeus Honxirigevu i-s Kajoc rapat (MAL.) do bast van dezo plint, niet diu van *Buissea acimimala* (Zio aldaar). &

PARAMERIA POLYNEU **■** Hook. f. fam.

Apocymceae. Akar sCrapat, SCrapat (MAL.); Klimplant, dio een soort rubber lovert.

PARANG. District van do contrdlo-afdeeling, het regentschap on do ftdedeeling Maggtan, resi- dentie Madiocn. Het district telt 3 onderdistric. ten met 33 dosas. Het is borgachtig en zoon- der eenigo particuliero nijverheid. Mon vindt or veel djati- on wildhoutbosch : vroeger is er veel terrein ontwood geworden ten behooove van do Gouvt. koffiecultuur, dat sedert weer herboscht is en nog wordt **^**

PARANG-PARANG (MAL.). Zie HARING.
PARANG-GEBERGTE. Berglandje op Java, in het Krawangsche, residentie Batavia, dicht be- noorden de grens der Preanger, beoosten hot Tji Tarocm dal. Het valt al van verre in het oog door zijn eigenaardigen vorm, veroorzaakt door do steilte en spitsheid der toppen. (hoogste: Bong- kok, 965 M., en Parang, 930 M.) en is bij he lder weer duidelijk zicht baar van een langs do Noord- kust varend stoomschip. In do pyriethoudende klei- on kiezelleu, die den G. Parang omgeven, is in de 18c eeuw naar goud en zilver gegraveu, omdat men de glanzende pyrieten, zooals veelal geschied is, voor ersten hield, terwijl ze inderdaad **^** slechts een uiterst gerin ge hoeveelheid goud bevatten. In 1731, tien jaar nadat do eerste „stukkens Ertz" to voorschijn waren gebracht, is het werk gestaakt. Vgl. Fokkeos, Goud- en Zilvermijnen op Java, 1886 ; en Verbeek en Fennema, Gcolog. Beschr. v. Java, b] z. 465.

PARAPATAN-GESTICHT.-Zie LIEFDADIG- H Eli)S-INSTELLINGEN.

PARAPATI. Noordclijke, 2776 M. hooge top van den Marapi in de Padangsche Bovenlanden.

PARARATON. Zie JAVA (ge se hie de- nis) Deem, biz. 193.

PARASHOREA LUCIDA Kurz. fam. *Diptero- "=-= carpaceae*. MCranti (MAL), Maranti, Soeranti, Timbaloon (SUM. W.K.). Hooge boom van. Su- matm's Wstkust, b.a. veel voorkomend lings do baai van Tioc'an. Levert een zeer frasi, clonker hout, bijzonder goschikt voor den aan- niftak van prauwen. »

PARASieten zijn dieren, die gedurende hun geheelc leven of een gedeelte daarvan, op of in een ander organisme, dat wij met den naam van g a s t h e r bestempelen, verblijven houden. Het parasitisme is eigenlijk een bijzonder geval van een meer algemeen verschijnsel, door De Bary ke **^**tempeld met den naam van S y m b i o s i s in den ruimen zin van het woord: het stelselmatig sanxenloven van ongelijkssoortige organ ismev, d.w.z. van organismen, die niet alleen tot ver- schillende soorten, maar meestal zelfs tot ver- schillende afdeelingen van het Dieren- of Plan- ten rijk behooren. Zulk een compagnicchap verloort b.v. onze gewone zoe t wat e r s p o n s (*Jphi- dat ia fluvialitilis*), dio haar groene kleur te dan ken heeft aan do aanwezigheid in haar weefseis van een celligo wiore, tot de Palincellaccn behoo- reudc; o, > Sumatra, in het meer van **■**in **■**clia **■**, waar dezo zelfde spors door de S' Hr. en Mevr. Weber word aantroffen, vondcu zij haar groen gekleurd door do tegen woordigheid van meer- cellige wieren, tot de familie der Trentepohlia- cecn behoorende. Ligc <lc irden van dit samen- leven van t wco organ ismen cik wijs in het duister, dit is niet altijd zoo en dan kunnen er zich twee gevallen voordoen: de symbiosc kan in het voordeel zijn van be ide part ijen, zoodat beide

deelgenooten profiteeren van de co in pag« ie sc h ap, dan bestaat er symbiose met wederkeerig dienstbetoon (symbiose in engeren. zin of m u t u a l i s m e), of wol, wat mcстал het, geval is, het samenlevon koхnt slechts aan cen. van be ide partijen ten goede, waarbij dus symbiose met eenzijdig dienstbetoon (synoocie) optreedt. Als cen voorbeeld van mutualisme kunnen wij de zoogenaajr.de micrengasten beschouwen, die go regeld in mierennesten wor-den aangetroffen ; dezs diertjes, tot verschillende Insectenorden (kevors, bladluizen, enz.) be- hoorende, scheidon het een of andr vocht af, waarop de mieren belust zijn, en worden als be- looning voor dezen dienst door laatstgenoeidcn gevoederd (sommige dozer mierengasten hebben het vermogen om zelf voedsel op te ncmen brjna verlorcn). Zoo dragen de hermietskreeften, *Pagurus*, op de schelp, waarin zij huizen, bijna altijd een zee-anemone jnede. Het is voor de zee-anemone een voordcel, dat zij telkens van plaats verandert en haar dus herhaaldelijk niduw voedsel aangeboden wordt; bovendien eet zij inede van de buit van de kreeft; ook laatstgo- noemde profiteert van het bond gen ootschap, daar de netelorganen, die voor de zee-anemone cen uitstekend verweermiddel oplevercn, onge- twijfeld ook hexn ten goede komen. Is de here- miet kreeft te groot voor zijn horen geworden, dan zoekt hij cen grotere uit en brengt de zee- anemone daarop over. Ge vallen van sytiocie zijn in het dierenrijk zeer talrijk. In het eenvou- digst geval ge bruikt de ccne soort de an de re (gastheer) slechts als WOOD plaats (ruimtepara- sitisme) welke slechts zeer kort go bruikt wordt, zoodit de gastheer slechts als transportmiddel dienst doet. Een merkwaardig voorbeeld daarvan vinden wij b.v. bij het geslacht *Meloe* (olictorren of weeklijfkevers genaamd) ; deze leggen hun oranjekeurige eieren in klompjes op allclei kruidachtige planten. De hieruit zich ontwikkelende witte larven, die toegerust zijn met drie paar borstpooten, welke in haakjes eindigen, kruipen in een of andere bloem en wachten daar de komst af van een wilde bij, die con voorraad honig komt halen. Nu grijpt de lai ve zich met de haakjes van haar pooten vast aan de haren van hot lichaam der bij en laat zich zoo mede- voeren naar het nest van deze laatste. Daar aan* gekomen kruipt zij in een bijncel en vreet zoo- wel het daarin liggende ei als den honigvoorraad op. In de groep der Platworхnen t ref fen wij een soortgelijk voorbeeld van ruimteparasitisme aan by het geslacht *Temnocephala*, door Weber ook in Ned.-Indie aangetroffen op Zoetwater- krabben, tot het geslacht *Telphusa* behoo- rend; deze diertjes, met hun zuignap aan de oppervlakte der krab vastgehecht, voeden zich jnet watervlooiën, insectenlarven enz. en ge- bruiken .dus do krab enkel als een iniddel van vervoer. Er zijn vele gevallen van zuUc ruimte- parasitisme bekend, waarbij dus het eene orga- nisme aan het andere eenvoudig wonijg ver- schaft, waardoor het tegen vyandelijke aan- vallen is beschut. Een der oudst bekende voorbeelden hiervan is de buisvormige glas- draadspons (*Euplectella*, Venus* bloemkoi-tje), die bijna altijd een paar kleine schaaldiertjes (*Aeg a spongiophila*) herbergM Op de Siboga-expeditie werden tai van exemplaren van enkelvoudige steenkoralen verzameld, tot de geslachten *Hete-*

ropsammia, *Heterocyathus* on *Sclphanocerus* bo- hoorend, die in hun vochtblad ccn zandworm (*Sipunculide*), *Aspidosiphon collaricola* genaamd, herbergden. Het onderzoek leerde, dat dio zandworm op jeugdigen Iccfdijg, evenals de hermietskreeft, zijn verblijf opslaat in een schelp- je; hicrop zet zich nu weer de koraal vast, die met zijn voetblad, bij voortgaanden groei, het schelpje ten slotte gchcel insluit. Door het voort- durend uit- en instulpen van zijn slurf houdt de worm waarschijnlijk steeds een uitgang naar buiten open. Onder de ho lto van het scherm van zoekwallen ziet men dikwijls schaal diertjes en kleino visschen cen schuilplaats zoeken, even- als tusschen de voelers van zee-anemonen ; Siuiter, dio een dergelijk geval van symbiose bostudeerde in zijn aquarium, zag dat de vishesjes nict alleen zich gingen vcrschuilen tusschen de zee-anemone, maar ook mede aten van den buit, door dit dier vorover. In dit geval zouden we dus cigenlijk te docn hebben met den volgen- den vo rm van synoocie, het c o m m o n s a l i s m e, waarbij het eene dier niet cnkel woning on beschorming bij het andere vindt, maar tevens van zijn voedsel xned profiteert, zonder dat do gastheer hierdoor echter noemenswaard bcnadeeld wordt; trouwens men begrijpt, dat de gren zen tusschen deze verschillende vormen van samenlevcn niet altijd z66 schrp kunnen getrokken worden. Een zeer bekend voorbeeld van coimmen salisme vinden wij in de kleine krabben van het geslacht *Pinnotheres*, die men aantref in de mantelholte van vcrscheidene soorten van Twckleppigc schelpdieren, waar zij zich voeden met cen gedcclte van de organismen, die met het water naar bin.cn gevoerd worden: zij voeden zich dus feitelijk met hetgeen er valt van de tafel van hun gastheer. In onze gewonc mossel (*Mytilus edulis*) vindt men b.v. dikwijls het kleine erwtcrkrabjo (*P. pi sum*), waaraan ten onrechte wcl de giftigheid van sojmige mosselen is toegcschreven. *Pinnotheres* we rd door Samper ook waargenojnen in de zoogenaaxndc wateriong van zeekomkommers; in dit orgaan treft men bovendien dikwijls een langgerecte visch aan, tot het geslacht *Fierasjer* behoorende, die hier echter in do meeste gevallen slechts cen woonplaats zoekt en zijn kop uit de aarsopenini ; van de zeekomkommer stekend, naar voedse l uitziet. Het schijnt evenwel, dat dit dier zich somtijds door den wand van de long heen cen weg baant binnen do Jichaaјnsholte der *Holo- thurie* en zich daar met de sappen van zij" gast- heer gaat voeden, zoodat hij dan het karakter van een echte parasiet zou verkrijgen. Da cchto parasieten benadeelcn den gastheer in meerdrc of mindcro mate; ineeetal vertooncn zij in hun bewerktuiging den stcmpl van de eigenaardige levonswyze, waaraan zij gebonden zijn. Dit geldt natuurlijk vooral van do zoogenaamde ejidoparasieten, die binnen in het lichaam van den gastheer huizen, minder voor de zoogenaamde e c t o - p arasiten, die buiten op hun gastheer loven en die als *C ware het midden houden tusschen vrij-ic vendo cn pai-asitische vormen, zooals b.v. de I u j z c n. Zoo zicn wij, dat do organon, dio voor do be- weging dienst doen, of gchcel verworden of gewijzigd zijn in vasthechtings-organen, wijl het voor hot woekerdier van belang is, als hot cen- niaal cen gunstige plaats gevonden heeft, ook

daar to blijven. Er kunnen voor dat doel dan ook go heel nieuwe organon optreden in don vorm van zuigschijven en haken-kransen, zooals bij de lintwormen en steksdruitmoutmen het geva. l is. Het spreekt van zelf, dat ook do zintuigen, die dienen om do botrekking met do buiten - were Id te onderhouden, of weinig ontwikkeld zijn of geheel verloren gaan. De moesto para- sieten zijn van zuigorganen voorzien, waarmedo zij voedsel, bloed enz. van den gastheer tot zich nemen : dikwijls bezitten zij werktuigen om do uitwendige opperhuid of in wendigo slijmhuud van den gastheer to doorboren ; maar er zijn er ook vele, bij wie het gehele darmkanaal is verloren gegaan om die hun voedsel uitsluitend langs osmo- tischen weg opnemen. Niet minder in het oog vallend dan op de bowerktuiging, heeft de para- sitische levenswijze haar invloed op de ontwikke- ling der woekerdieren doen gevoelen. Zoo kan de ontwikkeling van een parasiet met wisseling van gastheer samengaan, de eieren komen dan gewoonlijk eerst in de maag of darm van een of anderen gastheer tot ontwikkeling; hier blijven zij oonwel niet, maar verhuizen, hetzij zich actief bewegend, hetzij passief met den bloedstroom medegevoerd, naar de verschillende organon. Om tot geslachtsrijphid te gcraken moeten dezo jonge dieren wecr in den tot een andero diersoort behoorenden definitieven gastheer worden overgevoerd, wat gewoonlijk langs passieven weg geschiedt, doordat de organen, waarin die jeugdvormen gohuisvest zijn, door den definite ven gastheer worden opgegeten. Zoo worden van de in den menschelijken darm voorkomendo lintwormen [*Taenia sag inala* en *T. solium*] do jeugdige toctanden (blnaswormen) aangetroffen in de wecfsels van het rund, resp. van het varken, die in dit geval dus als tusschen-gast- h o c r dienst doen. Zoo vervullen de muskicten (*Zic MALARIA*) de rol van tusschengastheer voor de malaria-parasietidie in de roode bloedlichaainp- jes van den roensch leeft. Ook komt het voor, dat in)laats van 6en, so ms twee van zulko i.u.\$chengasthecrn optreden. Volgcns nieuwero onderzoekingen is het mogelijk, dat de vorming der echte parais ook het gevolg kan zijn van hot binnendringen der larvo cener lint worm (*Tetra- rhynchus*) in den mantel der paarlmoer-oester; deze Jintworm Jceft als volwassen, geslachtsrijp diet in den darm ecor rog (*Tryffon*). Alvo rens evenw i in den rog te geraken, vertoeft zij nog con tijdlang in con andero visch, *Balistes*, die uast op den paarlmocr-oester, terwijl *Balistes* op haar beurb wedor opgegeten wordt door *Try go n*. Ten cinde de kans te vergrooten, dat een ci of larve van een woekerdicr, gedurende zoo'n samengestelden lcvensloop, toch op de juiste plaats komt om tot ontwikkeling te geraken, is het aantal hunner eieren gewoonlijk zeer groot ; een lint worm lid kan b.v. tot honderdduizend eieren of cimbryonen l'evatten, en, daar jaarlijks een groot aantal van zulke ledengevormd worden, produceerb een lint worm jaarlijks miljoenen eieren. Sojmige parasieten brengen een gdcclto van hun lOVCI in vrijen toctand door. Dit> is b.v. het geval met *Ancylo'toma duodetulle*, een rond worm, dio de oorzfak is van de gevreesde „anfmoio des mineurs" of tropische chlorose, eene ziekto, dio in Europa, maar ook in den ltidischen Archipel veelvuldig voorkomt. Dit (hierje leeft als larve in water of vochtige aarde en kan,door

het drin ken van verontreinigd water of ten govolgo van onzindclijkheid bij het oten, in don darm van den mensch go taken. Do larve kan cchter ook door do huid binnendringen en door bloed vaatstclsel en ademhalingsorganen het darmkanaal bereiken. Niet allccn bij den mensch, maar ook bij dieren is do nadelige invloed van de parasiet op den gastheer in vele gevallen waarcembaar. De gastheer wordt dikwijls direct door do parasiet beschadigd of benadeeld door giftige stoffen, dio de parasiet afscheidt, maar de invloed van den parasiet op den gastheer kan nog een gchcel andero zijn. Zoo ziet men soms aan bet onderlijf van krabben con rond zak- vormig lichaam vastzitten; dit is een parasitisch Rnnkpootig schaaldier, tot het geslacht *Sac- culina* behoorende, dat met wortelachtig vertakte draden do ingewanden van zijn gast- hecr omspint en aid us voedsel toegevoerd krijgt. Bij deze krabben gaan nu niet alleen de goslachtsklieten te grondo (parasitaire cas- tratie), maar do u it wen digo sexueele ken me r- ken, w&ardoor de mannetjes zich van do wijfjes onderscheidcn, worden ook gewijzigd; bij *Stenorlyncchus*, die een sterk sexuell dimorfisme vertoont, zag Giard, dat dientengevolge de scha- ren van het mannetje veel kleinrcbleven, zo&dat zij op dio van hot wijfjo geleken. In Amerika worden do mannetjes van sommige Eekhoorn- soorten gecastrcod. door de larven eener vUeg (*Cuterebra emasculator*), die de zaadballen ver- woest. Meer algemeen bekend zijn do celwoe- keringen, de zoogenaamde gallen, die bij tai van plantcn ontstaan ten gevolgc van den prikkel, door do aanwezigheid eener parasiet op de haar omringende wecfsels uitgeoefend : vooral de Rondwormen, tot de geslachten *Heterodera* en *Tylenchus* (aalt jes) behoorend, die in'de wortels van verschillende Indische en Europeesche cul- tuurplanten in drin gen en deze ziek maken, zijn, als zoodanig berucht geworden. ilaar ook in de dieren wore Id heeft men zulke galachtige uit- wassen waargenomen ; bij verschillende steen- koralen b.v. ontstaan deze door de aanwezigheid van kleine krabjes, tot de geslachten *Hapa- locarcinus* en *Cryptoschirus* behoorende.

PARASieten (PLANTAARDIGE). Zio WOEKERPLANTEN.

PARASPONIA PARVIFLORA Miq. Fam. *Ulmaceae*. Anggroeng (JAV.), Kooraj (SOEND.). Kleino boom ir. ot cen zeer ijlo kroon en grijsbe- haardo takken en jongo bladoren. Een zeer be- kondo plant van hot borland. tot ongeveer 1700 M. Op sommige phaton. ip grooto bosschen bij- con, bv. op don Kloot. [c-* <. 既外.

PARAVICINI (JOHANNES ANDRIES). Ongewoon voorbeeld van een burger, dus particulier, dio in Indie tijdclijk treedt in dienst der O.-I. C., met gewichtigo politieke opdrachten. Van zijn voorgcschiedenis is niets bekend ; in do bundels Personalial op 's Rijks Archief komt hij het eerst als „burger,* voor, dus als, /(*rijman" = vry koopman, dio op 2 Juni 1752 als vice-president van zee- con commorc-zakcn — een op 12 Aug. 1746 ingcsteld College — ontslagen wordt, maar op 21 Sept. 1754 mot den rang van koopman voor do O.-I. C. wortlt. „aangcnomen", en tot „sabandaar en licentmeester", tevens „Introduc- tour der vicemcdlingen" wordt aangesteld. In dozen rang worden hem in 175 —56 achter- cncvolgens door G.-G. Mossel drie Commissica

opgedragen : naar het hof van Palembang g, naar Timor, en naar het hof van Bandjarmasin. De eerste opdracht, be gon non 28 Juli J 755 to Batavia, beëindigd met zijn Rapporten van 21 Sept. en 8 Oct. d.a.v. (blijkens gegevens in s Rijks Archief), slaagde naar wensch, door con vernieuwing van het Contract, me; de :) Sultan in 1722 door A. Patras gesloten. De commissie. naar Timor, begonnen in Batavia 14 Maart 1756, beëindigd met het Rapport Kocpang dd.

19 Aug. d.a.v., vond haar hoogtepunt in het Contract op 9 Juni 1756 gesloten met de Konin- gen, Regenten en verdere bondgenooten op en om Timor (inbegrepen n.L Soemba, Sa woe, Roti, Solor, Adonare_ en Lomblem), dat meer dan eeftieleeuew het standaard-contract is gebleven voor de residentie Timor en on de rhoo ri ghe den, na de ratificatie dd, Batavia, 1 April 1757. De derde commissie, begonnen uit Batavia jnidden Sept. 1756, beëindigd met het Rapport dd. 8 Nov. d. a. v., vond evenzeer haar hoogtepunt in het Contract, met den Sultan van Bandjarmasin dd.

20 Oct. gesloten.

Dit- laatste Rapport (zonder de bijlagen) we rd door Leupe gepubliceerd iii Bijdragen Kon. Inst. 2, IV (1862), p. 217—254. Het Timor-rapport con het contract zijn nog niet gepubliceerd ; zie den korten in bond der 30 artt. van het contract in Veth's „Het eiland Timor" tu den Gids van 1855, I, p. 699—701 ; maar grootendeels daaraan ontleend is het opstel van Mr. van der Chijs /Zin Tijdschr. Bat. Gon. XVIII (1872), p. 209—227, / „Koepong omstreeks 1750"; zie voorts dxt van Leupe in Bijdr. Kon. Inst. 4, I (1877), p. 421—94, „B'sognes der Hooge Regeering te Batavia ge- houden over de coramissie van Paravaeini (sic) naar Timor] 1756". Over de Palembang-com- missie is nog niets in druk.

Uit deze bescheiden treedt Paravicini naar voren als een hoogst geslepen man van zaken, kenner der inlanders; zonder den minsten last van scrupules; goed en vermakelijk stylist, en blijkbaar ook man van opvoeding ; een Machia- velli in duodecimo. Op 23 Juni 1756 was hij inbusschen tot opperkoopman bevorderd (we] als *beloofuit* voor het Timor-contract), en we rd op 18 Sept. 1759 naar Nederland „verk>st". Daze twee laatste gegevens weer volgens de per- gonalia> op 's Rijks Archief. Verder is over hem niets te vinden ; vermoed mag echter worden, dat hij medelid was van den Zwitserschen tak van het Italiaansche geslacht P., die het eerst zich circa 1690 in Brabant vestigde; zie het Nicriw Ned. Biogr. Woorden bock, III (1914) p. 953. Allicht was hij dan geboortig uit Breda.

G. P. R.

PARDAPOER. Klein eilandje in het Zuiden van het To ba-meer (Sumatra), in jong-diluvialen 切d door vulkanische werkzaamheid ontstaan. Het is door een niet meer dan 200 M. breede door- vaart van het vaste land gescheiden en verliet zich slechts en kele tientallen meters bo ven water.

PARÉ (JAV.). Zie MOMORDICA."

/PARÉ (KI) (SOEND.). Zie GLOCHWION.

PARÉ PAR 色 E'jn zelfbesturend landschapje, : ,* ; gewoonlijk Si Pare Par6 genocmd, behoorende ■ " ! tot de onderafdeeling Batoe Bihra, afdeeling ; Asahan, van het gouvt. Oostknt van Sumatra, begrensd door de landschapjes Tândjong en-Pa- gperawan., zoomede, door lieb Bataksche land- sebak Panci.

i ; ? * c

Literatuur: Zie het artikel PIIBAOENGAN.

PARĪ PARE. Afdeeling van het gouv. Celebes . * 'g en Ond., bestaande uit do onderafdcelingen Pare ■ * 仁 Par6, Pinrang, finrengang, Birroc en Sid4nr&ng-£ Rippang. Zij omvatde landschappcife wlke vroe- 尸 7, ger de bondgenootschappen Adjatapparang cn*?必* Masdnremprocloe vonnden. Aan het hoofd staat con Assistent-resident met standplaats Pare Pare.

PAR 宅 **PAR** 瓦 Onderafdeelingdergelijknaigc, tot het gouv. Celebes con Ond. behoorendy afdeeling onder cen controlcur met standplaats Par6 Pare. Zij omvat de landschappen Maloesi* Tasi en Soepa. Voor dit ressort is eenc ondcr-af- deelingkas opgericht.

PARE PARE. Een goed bevolktc kampoeng ter Westkust van Celebes, gelegen aan do gclijk- namige baai met veilige an kerplaats, we lke ge re geld door stoomers van de Kon. Pakctvaart Maat- schappij bezocht wordt. Die kampoeng met het onliggende land we rd in 1824 door den Vorst van Siddnreng in eigendom afgestaan aan het N.-I. Gouvernement, dat eerst in 1905 de plaats daad- werkelijk in bezit num en ereen bezetting legde. Thans is hetde standplaats van den Assis-ent-Resi- dent der gelijknamige afdeeling con van den contro- leur der mode Par6 Par6 genoemde onderafdee- ling. Tengevolge van do gunstige politieke toe- standen in de streken ten O. van de meren van Sidenreng en T6mp6, waardoor de producten uit de om de meren gelegen streken zonder ge- vaar voor molest de Tjenrana rivier afgevoerd kunnen worden naar Pali ma, wat heel wat minder kostbaar is dan het landtransport naar Pare Par6, is de han del dezer plaats in de laatste jaren niet vooruitgegaan.

Literatuur: Zie de acte van den Vorst van

Sid6nreng, dd. 28 Oct. 1886, Bijlagen van de Handelingen der Staten-Generaal 1888—89.

PARÉ PAR ^BAAL. Smalle, 10 K.M. om de Noord het land indringende baai met matige diepten aan de Westkust van Celebes, tusschen den Spermondc-Archipel en de bocht van Mandar. Het smalle schiereiland, dat de baai aaijde West- zijde begrenst, is in het Noordgedeelte vlak en verder om de Zuid tot hoek Lero, de Z.W. hoek der baai, hcuvelachtig ; ojn do Oost steekt daarvan af de heuvelachtige, hier en daar rotsige hoek Tanah Maeli, we lke de baai verdeelt in cqn buite-> en binnenbaai (die van Soepa). D J Oostkust loopt geleidelijk op. Langs de gehele baai Jigt cen koraalkustrif, dat alleen bij hoek Lero en bij de kampoeng Par6 Par6 zeer smal is ; op dit rif liggen eenige gevaren, o.a. de droogvallende Ba- toe Tcte, beZ. hoek Tanah Maeli, we lke den vaar- weg tusschen buiten- cn binnenbaai tot minder dan % K.M. vcrsmalt. Het N.W. gedeelte van deze laatste, waarin eenige eilandjes liggen, is zeer ondiep. Zie Zeemansg's deel IV.

PARÉÉ. District van do contr6le-afdeeling Paroo, regentschap, afdeeling en residontio Kediri met cen dppcrvlakte van 195 K.M.² Hot district telt 71 desa*s en had uit. 1905 eenc bevolking van ± 115.000 ziclon, waaronder 450 Europeanen en bijna 800 Chineezon.

PAARL EN PAARLMOERVISSCHERIJ. Zie PAARL en PAARLMOERVISSCHERIJ.

PARENTEEL verwantschansstelsel, zie OU- DERRECHT.

PARGAROETAN. E'n zendingspost van Jiet Java-Coniit6 ieU ten N, van Padang Sidimpoen (residentie Tapanoeli). ~ ~

PARHOEDAMDAM-BEWEGING. De onder (lezen naam bekende de waging in de Bataklanden dagteekent uit het jaar 1915. In don boginno is deze be we gin g, dio in cen uthoock van do Bataklanden, in het grensgebied tusschen de onderaf- declingen Hoogvlakte —van. T'pba en Barocs (residentie Tapanocli) ontstaan is, vry wel dno p : gemerkt gebleven. Haar naam zou juister par- goedamdarn zijn, omdat onder de vele onver- staanbare woorden, die in cen soort van geest- lijck opwinding uitgestooten worden, herhaal- delijck *sigoedamdarn* voorkomt. Piirgoedamdarn duidt dus cen groep menschen aan, die zich door het veelvuldig gebruik van den term *sigoedam- dam* onderscheiden.

De eigenlijke zin en beteekenis dezer be we gin g is voor den buitenstaander moeilijk na te speu- ren, omdat die voor do adepten zelf nauwelijks helder is. Dezc beweging is cen van die verschijn- selen, waarin zich so ms godsdienstige dweep- zucht en op winding open baren. De aanhangers dozer secte zeggen zelf dat de — overigens on- verstaanbare — woorden en klankon, die ze uit- stooten een diepcen zin hebben, en verklaring be hoe ven voor niet- ingewijden. 't Is iets als het „spreken in tongen", bekend uit het Nieuwe Testament. Als open baring van een zekeren aan- leg voor het mystieke van het karakter van den Batak, inzonderheid van den Tobaneos, is doze uiting merkwaardig. Ongewijfeld weerspiegelen zich hierin invloeden zoowel van de prediking der zending als van de werkzaamheid van Mo ham- medaansche propagandisten. De verbaardheid voor deze opwinding is niet weinig verhoogd floor de stille vereering van den in 1907 gesneu- vt Iden Singa Mangaradja, den Batakschen god- vorst, a an wicns dood vele Bataks nog niet ge- loovcn. Hij is voor hen een soort symbool, cen knidelpunt van nationale vcrwachtingen. Toen nu tengvolgve van de nieuwe eischen des tijds de re gee ring krachtiger ingreep in tai van aangcle- genheden en dit o.a. voor de bo volkin g mee- bracht zwaarder lasten in den vorm van hecren- <licsten en be last in gen, vond de onte vreden heid niet ons bestuur nieuw voedsel en slog de Jang snieulende ontvredenheid uit tot een oplaaing van „nationa-^c" hartstochten. Dit gaf aanleiding tot ernstige rust verst oringen, die o.a. leidden tot den betreuenswaardigen moord op den co nt role ur W. C. Muller.

Belialve door opwindendo bijeenkomsten \vt>rdt de "extase" ook bevorderd door een soort ooverdrank", waarvan Citroen sap en scherpo kruiderijen de voornaamste bestanddeelen uit- maken.

Hoewel door het krachtig ingrijpen der regec- ring verdere excessen voorkomen zijn, en ook de zending door liaar werk do verspreiding van on rust heeft weten te kecrren, is daai'inedo de beweging nog niet uitgerooid. AHerlci teekenen wijzen er op, dat ze zich over steeds grooter O]>pervlakte tot zclfs in de Kaiolanden verbreedt, (loch niet openlijk optreedt. Men zio in dezo oogenschijnlijk dwazo beweging den dieperen grond niet voorbij. Deze is cen ontvredenheid over daden en maatrcgelen, die het volk in zijno nationale gevoelens en idcalen hebben gekrenkt.

PARI (IRAN) (MAL.). Collectiefnaam voor Roggen. Zio ROG.

PARIAMAN. OndcrdfdcJing dcr afdcclling Batipohcxii Pariaman, residentie Sumatra*s West-

kust grenzonde ten W. aan den Indischen Occaan. Het res^oort bestaat in hot W. uit laag land aan zee, en O.lyk uit de uitloopcrs van den Birisan on van do niet werkzamo vulkanen Tandikat en Manindjau, waarop verschillende onbelangrijke riviertjes ontspringen en in Z.W.lijck richting naar zee stroomen. Van groote beteekenis is ge- weest de aanleg van een zijlijn van het West- Sumatra-spoorwegnet door do onderafdeeling. DIZC zijlijn vangt aan by Loe bock Aloeng, loopt vandaar naar Pariaman, en is doorgetrokken tot Soongai Limau in de XII Koto (IS¹/TM K.M. ten N. van Pa ria man).

De bloei van dit land is vooral te danken aan de klappercultuur. Vroeger we rd de copra met prauwen naar Padang of naar de stoomers, die toen de weinig besckermde reede van Pariaman nog bezochten, vervoerd, doch men geeft nu de voorkeur aan de spoorlijn. D> productie van copra nccmt steeds toe, vooral het landschap XII K61:6 is letterlijk vol geplant met klapperboomen. De copra geeft welvaart en eigen kr^o.cht aan dit door goede wegen doorvleeden resorb, een In- landsch centrum van groote belangrijkheid.

Tot 1913 was Pariaman een afdeeling der residentie Padangsche Bznedenlanden. Bij de ge- westel. reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) is deze afdeeling voor het grootste gedeelte ge- voegd bij de minder belangrijke afdeeling Ba- tipohc X Koto, we lke combinatie genoemd is : Batipohc en Pariaman (zie aldaar). De onderaf- decling Pariaman is toen verdeeld in drie dis- tricten: XII Ko-6, Pariaman en Oelakan.

De hoofdplaats Pariaman, standplaats van den cont role ur, Jigb aan zee. Zij is omringd door verse heidene dorpen, die met haar een geheel uit- maken en maakt met haar goede wegen, haar belangrijke markt en Chineesche wijk en het nette haventje een goeden indruk. Er zijn slechta zeer enkele Europeanen on 500 Vreemde Ooster- lingen. De reede is slechts weinig beschermd door enkele cilandjes o.w.Poelau Anso (Ganzeneiland), waar een heilig graf is. In 1911 werden te Pariaman voorhistorische voorwerpen en aarden mar- tavenen in den grond gevonden (Not. Bat. Gen. 1911, bl. 124—127; 1912, bl. 4).

Van de vele andere plaatsen worden hier ge- nooid: Soengai Limau (zie aldaar); Manggoeng en Oelakan ten Z. van Pariaman aan het strand, befaamd door het heiligo graf van Sjech Boer- hanoedin, den bringer van den Islam in deze st re ken, bede vaartplaats, waar eens in het jaar tienduizendpn, van heinde en verre samen- stroomcn.* / 66r

PARIANGAN. District der oiid'afdeeling Forb van der Cxpellen. (resi^oentio Sumatra's Westkust). Do-uit cen geschiedkundig oogpunt bclangrijkste landstroek in dat district is de dub* bcl-nagfiri Pariangan— Padang Pandjang, ge- legen op de Z.lijko helling van den Marapi, aan don weg van do spoorhalte Koeboe Karambil naar Fort van der C.ipellen, ruim 13 KM. ten W. van laatstgenocindc plaats. Pariangan, de voor- naamsto der twee nagri's, wordt beschouwd. als de oudste vast nederzetting der Minangkabau- ers, hoogstwaarschijnlijk niet ten onrcchte. Mon zal bij deze vestiging cchter hebben te denken aan een leiding, go go ven door Hindoe-Javanen, waarschijnlijk in het laatst der 13de eeuw (L. C., Westenonk, Opstellon oyer ^linangkabau II, T - Bat. Gen. 1915) / 4 3 1

PARIGI. V66r 1913: naam van het district van de gelijknamige controleafdeeling, regentschap en afdeeling Tasikmala ja, residentie Preanger regentschappen. Bij de reorganisatie van 1913 is dit district verdwenen op verdceld onder de nieuwe districten Pangandaran en Tijdjoelang. De controleur van Parigi is toen ook verplaatst naar Bandjar. Het Bestuur heeft op geveer dertig jaar geleden getracht den stroom van Javaansche emigranten naar dit district toelaten. Door zijn ongezuurd klimaat is deze proef mislukt, doch er is een kern van Javanen overgebleven, die er thans ingeburgerd is.

PARIGI. Onderafdeeling der afdeeling Midden Celebes, zich uitstrekkende langs den W. oever der Tomini-bocht; bestaat uit de zelfbesturende landschappen Parigi en Mooetong, waarvan de verhouding tot het Gouv. is geregeld op den voet der korte verklaring. In het N. O. vormt de Molosipat de grens met de onderafdeeling Boa-Idmo der afdeeling Gorontalo, in het Z. O. de Tambarana die met de onderafdeeling Poso, verder wordt de W. grens gevormd door het door dit gedeelte van Celebes loopende centraal gebergte. Zie CELEBES. Dit hooge gebergte nadert vrij dicht de kust, zoodat, ook als gevolg van de geringe breedte van dit deel van het eiland, de rivieren, waarvan de voornaamste zijn die van Parigi, Lamboena en Toeladengi, een korten loop met groot verval hebben. De communicatie tusschen dit ressort en de W. kust van Celebes is, hoewel de afstand hemels-breed gering is, tengevolge van de aanwezigheid van het gebergte zeer gering; slecht 12 oversteeken van het gebergte, bij eene kiustlengte van ± 300 K.M. zijn hier bekend; die van Toboli naar Tawaeli, een goed paardenpad, is de beste (zie CELEBES). Gevolg hiervan is dat de producten uit dit ressort: rotan, copra, timmerhout, damar, alle over zee door de Tomini-bocht uit-gevoerd worden. Langs de kust is een weg in aanleg, daarlangs zijn de kampeongs gebouwd; de vroeger in de bergen verspreid wonende bevolking heeft zich thans in de vlakten aan de kust gevestigd; de voornaamste dier vestigingen zijn die in het landschap Parigi en die in het landschap Mooetong (stroomgebied der Lamboena en Toeladengi rivieren, met de streek, waarin zich de 3 Bolano meren bevinden en de vlakte van Ongka). De vlakten zijn grootendeels met alang-alang en laag kreupelhout bedekt; men treft er echter naast belangrijke sagoet-osschen ook uitgestrekte klappertuinen aan, terwijl men zich op uitbreiding van de sawahcultuur, die blijkens de daarvan overal aange-troffen sporen vroeger zeer belangrijk moet zijn geweest, met succes toelagt. Op de uitloopers van het gebergte wordt ladangbouw gedreven; Labak is o.a. een belangrijk artikel voor de inlandsche markt. De inzaming van boschproducten heeft vnl. plaats door Toradja's uit de Ijerglandschap van Paloe en Poso, behalve in Moostong, waar de bevolking zelve zich hierop toelagt. De sterkste der bevolking bedroeg in 1915 ± 32000 zielen; zij beclijdt den Mohammedaanschen godsdienst. Voor de afzonderlijke landschappen zie op hunno namen.

Literatuur: Tijds. A. G. 2c serie deel XXXI bl. 750 e.v. Med. Enc. Bur. II bl. 85—205.

PARIGI. Zelfbesturend landschap, behoorende tot de gelijknamige onderafdeeling (zie aldaar),

gelegen aan de Tomini-bocht tusschen Ampibabo en Sioesoe. Het is door een goed paardenpad verbonden met het landschap Tawaeli op de W. kust. De bevolking bedraagt 8600 zielen. Het wordt bestuurd door een zelfbestuurder met den titel Magao. Voorheen hadden de vorsten van Parigi een overwegenden invloed in de Baai van Tomini, en maakten zij ook aanspraak op Saesoeso en Poso, doch tegenwoordig is hun gezag tot bovengenoemde grenzen beperkt. De voornaamste plaatsen zijn Parigi (in 1915 ± 1200 zielen), standplaats van den onderafdeelingsschef, waar een kolonie is van wegens niet onderde bepalingen der strafwet vallende adatovertredingen uit hun land verbannen Balineezen, die daar met groot succes de padi-cultuur beoefenen, verder het nabij gelegen Parigi-nipo, Pclawa en Toboli. De voort-brengeelen van het landschap zijn rijst, mais, boschproducten, paarden en buffels; de handel geschiedt hoofdzakelijk met Boegineezen en Chineezen, die van Makassar en Gorontalo uit een belangrijken handel in de Tomini-bocht drijven.

Literatuur: De vestiging der Mandarncn in de Tomini-landen door J. G. F. Riedel, T. Bat. Gen. deel XIX, 6c Serie, deel I; Overzichtskaat der zelfbesturende rijkjes rood de Tomini-bocht door G. W. W. C. baron van Hocvell, T. Aard. Gen. 2e Serie, deel X., 2e Serie deel XXXI bl. 750; Med. Enc. Bur. II bl. 168. e.v.

PARIGI (BOCHT VAN) OF DIRK DE VRIES BAAL, het Westelijke gedeelte van de Panandjoengbaai, aan de Zuidkust van de residentie Preanger regentschappen, welke baai door het schiereiland Panandjoeng (zie Idar) in twee deelen gesplitst wordt.

PARIGVRSCH. Zie TORADJA'SCHE TALEN.

PARIJA (MAL., SOEND., MAD.). Zie MO MOR-DICA.

PARIJA BOELAN (MAL.). Zie CARDIOSPERMUM.

PARINARIUM SCRABRUM Hassk. (*P. glaberrimum* Hassk.), fam. *Rosaceae*. Ateng (MAL. MOL.). Boom van de Molukken, met olie-rijke zaden in eivormige vruchten. Do zaden worden zoowel bij de beroiding van sommige spijzen als in geneesmiddelen gebruikt.

PARITI. Eertijds hoofdplaats van de onderafdeeling Amfoan der tot de residentie Timor behoorende afdeeling Noord en Midden Timor, gelegen aan de N. zijde van de Baai van Kocpang. De bewoners zijn nagenoeg alien van Roti afkomstig. Ook zijn er Chineezen gevestigd. Hier wonen nog afkomstelingen der Papangers (zie aldaar).

PARKIA BIGLOBOSA Btl. fam. *Legumino-sae-Mimoseae*. KSDaoong KCDawoeng (JAV.), Poundouj (SOEND.). Zcor hoogo boom, op geheel Java benodon 500 M. voorkomend, met dubbelgovinge bladoren. Hot witte iout is weinig duurzaam. Do bast wordt als inlandsch geneesmiddel gebruikt. In do poulen zit vrij veel suikor. Do zaden worden als dio van do peto gebruikt, doch zijn kleinor en bitter, en hebben een nog onaangenamor lucht. Zo worden vaker als inlandsch geneesmiddel tegen velerlei kwalen gebruikt.

PARKIA SPECIOSA Hassk. Fam. *Leguminosae-Mimoseae*. P6t6 (JAV. on velo andro talen). Tot 15 M. hoogo boom met dubbelgeviule bladoren en bloomon in hoofdjes op een linge! gemeenschappelijken. aan den top opgezwollen

steol. Poul 35—40 c.M. lang met pktto zaden, die havig stonken, maar niottomin door do inlanders olgomeon rauw of gorooosterd gogoten worden. Do Europeanon gebruiken do zaden ovoonoos in sajocr of sambal. Hot hout is niot duurzaam on wordt weinig gebruikt. Do boom wordt op de erven dor inlanders algemecn aan- geplant.

PARKIET. Zio PAPEGAAL

PAROENG. District van do controle-afdeling cn afdeling L6bak, residentio Bantam; met cene oppervlakte van 408 K.M.². Het district telt 80 desa's of kampongs.

PAROENKGOEDJANG. District van do controle-afdeling Lebak kidocl, regentschap en afdeling L6bak, residentio Bantam; met ecn oppervlakte van 6G7 K.M.². Het district telt 43 desa's. De hoofdplaats heet Goenoeng Kantjana.

PARRA (PETRUS ALBERTUS VAN DER). Geb. to Colombo (Ceylon) 29 Sept. 1714 uit het huwelijk van C. Van der Parra, secretaris van het Gouv. van Ceylon en G. S. Spannyt. In 1728 als soldaat „van de penne" in Comp, dienst getreden, krom hij op tot assistent (1731), boekhouder (1732), onderkoopman, tevens collationist en boekhouder ter generale secretarie te Batavia (173G), koopman en gcheimschrijver (1739), tweed secretaris van de Hooge geëgering (1741), eerste secretaris (1747) en in hetzelfde jaar Raad extraordinair, daarna Raad ordinair (1751), en president van het college van heemraden (1752). In 1753 werd hij gedesigneerd tot commissaris van Bantam; in 1755 benoemd tot eersten raad en directeur-gencraal en 15 Mei 1761 tot Gouv.-Gfn. aangesteld. Vijf jaren later trad de prins van Ojanje (Willem V) op als oppergouverneur; » jieraal, tevens als opperbewindhebber, hetgeen rrbter bloot con certitaal was, door Willem IV h: t eerst gevoerd. V. d. Parra were! wegens zijne kerksche cn devote houding, zijne mildheid tegenover predikanten en zijn ij veren voor de zaak des Evajigclics van kerkelijck zijde zeer gepre-z(n; nog in 1870 verscheen in *Geloof en Vrijheid* cene lofrcde op hem, getiteld „Ecn voorbeeldig gouv. gencraar". Doch in andere opzichten was hij gceijszins voorbeeldig. Hij was een pracht-ievend regent, vriend van officieel vertoon; zijn verjaardag, cvenals die van zijn vrouw, zelfs van zijn zontje (alsof een kroonprins was) werden aloin op Java gevierd. In een geheim advies, uitgebracht door vijf leden van den Raad van Indie, werd geknaagd over zijne aanmatiging en zijn nepotisme, inzonderheid de begunstiging van f.ijmilielecde. De archivaris dr. de Haan noemde hejn een „slappe bureaucraat". Zijn bestuurs-p<-riodc was ccn bloeitijd van ambtelijck corrup-ti(:; zclf inaaakte hij zich schuldig aan uitbuiting vaji iuJandsche regenten in de Preanger.

V. d. Parra schreef cene autobiografie (medegedeckl <1 oor J hr. C. A. Rethaaji Macard). Ter zijner cer werden (1 rie gedonkpcnniHgen gesiagen, waarvan ccn op zijne inuldiging, en een op zijn zilveren bruilof. Hij overleed 28 Dec. 1775 te Welte vreden.

Tijdzijf zijji bestuur word Sink veroverd en werdej) contracten gesloten met Bi ma, Soembitwa, Dompoo, Tam bora, Sanggar en Papekat. Zijne regeerijg was inzonderheid van betcekenis voor de uitbreiding van het Nederlandsche gezag op Ceylon, waar de Comp, groote voordeelen uit don kancclhandel trok. De Nederlanders hadden

hier te kampen zoowel met den Engelschen handelsconcurrnt als met den inhemschen keizer van Kandy, die door den Brit gcestd word. Da krijgsoperatics werden met afwisselnd gcluck gevoerd, ~~totdat het den gouverneur v. Eek ge-lukto~~ do hoofdplaats Kandy in to nemen. Zijn opvolger, I. W. Falck, wist de behaalde voordec-len te behouden, en daarna tot een vredestoc- stand met het inlandscho hof te geraken^.. /

PARTICULIERE LANDERIJEN. Aldus worden de soms zeer uitgestrekte landen genoemd, welke door de Compagnie cn de haar opvolgend© besturen aan private personen vervreemd zijn: aan dezen zijn belangrijke rechten tegenover de op die landen gevestigde opgezetenen toegekend. Gewoonlijk wordt, wat Java betreft, onderscheid gemaakt tusschen de particuliere landerijen be- westen do rivier de Tji Manoeek en die beoosten de Tji Manoeek, omdat de eerstgenoemden sinds 1836 aan een bijzonder regiment zijn onder- worpen, dat voor do anderen niet geldt.

Reeds spoedig na de verovering van Jacatra werden door Coen gronden bij Batavia in leen of in gebruik uitgegeven; volgens eene mededeeling van J. Facs (zie zijne *Geschiedenis particulier landbezit op West-Java*. Bat, 1893, bl. IX) gaf een plakaat van 1 April 1627 de bezitters der leenen het recht ter ver ranguing hunner leen-brieven behoorlijke eigendomsbewijzen te be- komen; de eerste akte van eigendomstoeckenning is van 8 April 1639. Daar het belang der veilig- heid van de omstreken van Batavia medebracht de uitgifte van gronden te bevorderen, werden zij aanvankelijk geschonken of om niet uitgegeven; de resolutie van 15 Febr. 1686 (ibid. bl. 70) be- paalde echter, dat geenc land neder om niet doch allecn tegen taxatie of bij open baren ver- koop in eigendom zouden worden afgestaan. Voor het eerst werd bij akto van 15 Febr. 168G een stuk grond tegen taxatie in volcn eigendom afgestaan, cn ook daarna werden in den rcglc de in eigendom uitgegeven landen verkocht, hetzij bij taxatie, hetzij bij open baren verkoop. Op landen van groote uitgestrektheid werd die regel steeds toegepast; verschicdcne kleine landen zijn echter nog nu en dan bij wegc van donatie aan ini. hoofden afgestaan. Tijdens de Compagnie werden o.a. vervreemd de landen Soringsing en D6-pok (zie DEPOK) aan den Raad van Indie Chas- telein, en het land Bogor (Buitenzorg), dat by resolutie van 10 Aug. 1745 aan den Gouv.-Gen. Van Imhoff als eene bezitting in officio voor hem en zijne opvolgers were! afgestaan. De laatste maat* regel droeg de goedkeuring der HH. XVII niet weg, doch hunne beslissingkware eerst na het over- lijden van Van Imhoff in Indie en alnu werd het land bij resolutie van 7 Juni 1751 aan den Gouv.-Gen. Mossel en zijne erfgenamen in eigendom afgestaan. Sedert word Buitenzorg echter aan elken nieuwen landvoed overgedragen, zoodat zelfs onder Altin g in 1780 werd aan gen omen, dat het „als een apanage aan Zijne Ed(Jhcidsucces- scurs in officio tegen ccn zekero bepaalde prija diend over te gaiui" (Ind. plakaatboek, X, bl. 453), totdat Daendels, tegen truggavo van Wel- tevreden en de betaiing van een geringen koop prijs, Buitenzorg in beschikbaar eigendom ver kreeg cn het daarop met groote winst in perceelen verkocht. Probolinggo en B:soeki, door dozen Gouv.-Gen. voor 's lands tokening vervreemd, werden door Raffles wedcr ingekocht, die echter

andere aanzienlijke landen in Krawang, Chcribon, de Preanger, So ma rang en Soera baja afstond, waaronder het bekende landgoed >ckabocuu, dat onder het bestuur van Van der Capellen door de Regeering werd teruggekocht. Daarna zijn nog de Tjikandilanden (Bantam) in 1828 en 1829 verkocht.

Zij, die deze landen van de Regeering verkregen, oefenden belangrijke rechten uit tegenover de bevolking, op die landen gevestigd en die aldaar gronden in gebruik had. Na ar de meening van Faes (zie de literatuuropgave hierachter) stonden tegenover het volle eigendomsrecht van den eigenaar geene erfelijke bezitsrechten der opgezetenen en had de eigenaar, enkele uitzonderingen daargelaten, de bevoegdheid om van hen zonder be perking diensten en opbrengsten te vorderen; de diensten, geveerd voor het gebruik van den grond of voor het recht, daarop te wonen, waren volgens hem gegrond op het privaat recht van den eigenaar om daarvoor zoo- danige bedingen te maken als hij goetvond. In- derdaad kunnen er geene wettelijke bepalingen worden aangehaald, waaruit blijkt kan, dat een maximum van heffingen en diensten tijdens de Compagnie voor die landen werd vastgesteld. Weliswaar spreekt Daendels in zijn "schriftuur", behandeld in de Vergadering der Hooge Regeering van 3 Maart 1809 (Plakaatboek XV, bl. 538) van een wet, waarbij het aan alle landeigenaren in de Bataviasche ommelanden verboden zou zijn meer dan een tiende gedeelte van het product hunner landen van derzelver opgezetenen te bedingen, maar zoodanige wet is nergens aange- troffen; toch werd ze op Daendels' voorstel door de Hooge Regeering afgeschaft. In een stuk van 27 Nov. 1807 (Plakaatboek XIV, bl. 536) werd even- wel uitdrukkelijk geconstateerd, dat er geen vast tarief voor de heffing der landhuur bepaald is, terwijl het voorschrift, door Daendels bij den ver- koop van Buitenzorg gegeven, — dat de opgezetenen niet meer dan % van het gewas aan den landheer moesten opbrengen en bij voldoening hunner verplichting jegens den landeigenaar in het bezit gelaten werden der door hen zelven aangelegde sawah's, — als een vrijwillige schik- king tusschen landeigenaar en opgezetenen be- schouwd werd, die ook door de landeigenaren in de Bataviasche ommelanden gevolgd werd. In zijne publicatie van 13 Maart 1809 van het be- sluit om de bo ven bedoelde, wellicht nimmer be- staan hebbende, wet intrekken, bevrijdde hij de landeigenaren in de Bataviasche ommelanden ten opzichte van het recht tot heffing van een gedeelte van de voortbrengselen der door de opgezetenen gebruikte lapden van restrictjen en bepalingen; zooals hij beweerde, omdat door het bepalen van een maximum dier heffingen „aan de aangeboren traagheid en ij vroloosheid van de Javaansche opgezetenen en gebruikers dezer landen een nieuw voedsel wordt gegeven**", en „de algemeene Industrie veragterd en de land bouw onderhouden in dien staat van kwijning en stag- natie, waarin dezelve zich nog bevindt". De ver- koop van de landen door Raffles, zoowel be wes- ten als beoosten de Tji Manoeik, geschiedde onder de voorwaarde, dat geene heerendiensten van de op die landerijen wonende lieden zouden worden gevorderd, noch eenige betalingen of inkomsten van het volk geheven dan de zoodanige, die uit de voortbrengselen van den grond of wel van de

huur van huizen of gebouwen voortspruiten en bestaanbaar zijn mot de wetten en gevestigde ge- bruiken des lands. Tegenover de bo von ver- melde meening van Faes staat echter de ziens- wyze van anderen, die van oordeel zijn, dat in West-Java zich bij de be volkin g het bewustzijn van een zakelijk gebruiksrecht op den grond had ontwikkeld en dat de Compagnie, — die geene meederde of andere rechten kon overdragen, dan de vorsten, in wier plaats zij getreden was, be- zaten, — bij den landverkoop die gebruiksrecht- ten der be volkin g, ook zonder uitdrukke lijke ver- klaring van zelf moest reservereen, hetgeen na- tuurlijk niet gold voor onbebouwen of door cene vlottende be volkin g bewoonden grond, zooals de meederheid der vervreemde pccrccelen was. Zio Mr. L. W. C. v. d. Berg, Bijdr. t. T. L. en Vlk. Vie volgr., d. III, bl. 169.

Was, in de meeste landen, de macht der land- heeren groot tegenover de opgezetenen, zoo trad toch de Rsgceering meermalen tusssenbeide, wannCr zij daarvan een te grof misbruik maak- ten. Zoo werd bij publicatie van 25 Maart 1806 (Plakaatboek XIV, bl. 291) gelast op „gcwcccten- loose land eigen aren, we lke zich, den wclvaart dor arme in- en opgezetenen niet bekreunende, hun het knclld juk cner nooit verzadigde hebzucht zonder mededogen doen gevoelen ccn zeer nauwkeurig en toezien oog te houden en, bij bevinding, dat zij zich aan een onbillijke be han- deling hunner onderhoorigen schuldig maaken, daarvan zonder eenige consideratien aan deze regeering kennis te geven en te bepaalen, dat daarin alsdan zal worden voorzien door hunne landerijen ten hun- profyte bij openbaare ven- dutie te verkoopen". Bij het bovenvermdde stuk van 27 Nov. 1807 werd aan een landeigenaar uitdrukkelijk verboden den kooper van zijne lan- derijen „door eenige voorwaarde te rstringcrn om in het heffen der huur een be paling te volgen, waarnaar het reeds gebleken is, dat de ingezete- nen der gemelde landen zij niet willen schicken en dewelke door een locaal onderzoek ook te beswarend is geoordcld". In 1817 (Ind. Stb. no. 43) kende de Regeering zich zelfs het recht toe voor de „Crawanger, Preanger en bijgelcgcne districten te bepalen, dat geen der daar geleg- n landerijen meer dan 20 ten 100 van de padi-in- zaain van de inlanders op dezelve wonende, zal mogen worden ingevorderd, noch door hen le- iaald".

Natuurlijk was de toestand der opgezetenen op de landerijen vcrschillend naarmate van het ka- rakter van den landheer, die zulke grootc rechten tegenover hen kon uitoefenen, en van de agenten, die hij gebruikte. Op verscheidene dier landen was hij zeker diep ellendig. Zoo wordt in het rapport der Staatscommissie van 31 Aug. 1803 (Mijcr, Verzaincling van instructien cnz. bj. 184) gesproken van de onzekerheid van het lot en de bezittingen der gemeene Javanen op de uitge- strekte Jandgodcdercn in de Bat. ommelanden, waardoor dezelvo godurig aan de knevelarjen en mishandelingen van sommige baatzuchtige Jand- cigcnaren waren blootgesteld, en maakt de aan- gehaalde instructie van 1806 gcwag van goede, vreedzajne ingezetenen, die moede van de wille- keur der landeigenaren „zich aan dezelve onttrek- ken, verhuizen en in de bovenlandcn gaan roncl- zwerfen om het brood voor hen en hun kroost met rooven en moorden te verkr tigen". Ongre-

geklheden, in 1816 in de Krawangsko en Cherbonsche distrikten voorgevallen, werden gedeeltelijk toegeschreven aan overmatig zwaar heffingen en hecendicnsten en aan knevelarij van de hoofden op particuliere landerijen. Een ander lidde tot de bonocming eener commissie (bosluit van Commissarissen-Generaal van 3 Jan. 1819, zie Face, Ontwerp nieuw regie men t op de part. landerijen enz. Bit. 1897, bl. III) be last met het onde-zock naar de wederkecrige rechten en verplichtingen tusschen het Gouv. en de bezitters van particuliere gronden en tusschen de laatst-gemeeden en de opgezetenen, bij bsluit van 5 Jaart 1831 vervangen door eene andre commissie, die in Febr. 1835 rapport uitbracht (T. Nijv. on Ld b. in N.-I. XIV, bl. 201), waarin vooral het lid Van Bzusczeni de hand schijnt gehad te hebben en dat door den Heer Faes (t. a. p. bl. 135) van grove partijdigheid en gemis aan waarheidszin beschuldigd wordt. Het diende echter ten grondslag van de regeling, welke spoedig daarna door de Regcering gemaakt werd! in het reglome nt omtrent de particuliere landerijen gelegen ten westen dor rivierTji Jlanoe (Ind. Stb. 1836, no. 19); eene regeling welke, bij art. 624 B. W. gehandhaafd, ook thans, wat de daar-in neergelegde beginselen betreft, nog van kracht is. Het reglement werd gewijzigd bij Ind. S b. 1869 no. 66, 1871 no. 134, 1874 no. 236, 1880 no. 57. Zie ook Ind. St-b. 1831 no. 23, 1855 no. 75, 1878 no. 12 en Bijbl. no. 708, 1532, 1774 B iklc der loofof bepalingen van het oude regl-cnjent, dat in 1912 door een nieuw werd vervangen. niogen thans volgen.

1) - vraag, of tegenover het eigendomsrecht van iemand liter ook zakelijke rechten van de bevolvonden, wordt in bevestigenden zin opge- Jwh door de bepaling, dat, behoudens bepaalde uitzonderingen, alle gronden door de ini. be vol-king mot der da ad bebouwd, bewerkt of onder- voor eigen rkening en risico, verstaan wordej) haar in erfpacht en ter verbetering te zijn xiii g<-ven, onder voorwaarde om aan den eige-naaj- optebrengen het hem toekomend aandeel in (li-n oogst en om de verder op haar rustende verpl ichtingen natekomen ; we lk recht de erfpachters kunnen vervreemden. Behalve ajntbctnaren, mag zich cvcnwel niemand tegen den wil van den eigenaar, op het land nederzetten. Daar de woest- te gronden vrij eigendoin van den landheer zijn, kan <le inlander daarop geen erfpacht door ontgiling verwerven, dan met diens toestemming. lift erfpachtsrech kan den opgezetenen door <> n landheer niet ontnomen worden; komen zij junn<ver>lichtingen niet na, dan kan, op last <li i plaatselijke autonteit-, het recht verkocht of, aL> or geen gegadigden zijn, ten profijte van den land(lcigci)aar verhuurd worden. Even min mag <!•• cigenaar een opgezete ne van zijn land verwij- <lvren ; daartoe is de tusschenkonist van het plaat- 8< Jijk bestuur vcreischt. Di vorplichtingon dor ujigezeteney bestaan in het opbrengen als tjoek6 of coiningent van een zekcr gedeelte van hot gowns tot een maximum van een vyfde, in het be- (ajen van tuinc grondhuur en in het praestee- reij van hecendicnsten tegen bchoorlijk voeding voor het verrichten van arbeid, in het reglement be)jaal(lclijk) genocdid, alsmede liet kosteloos ver- voeren van het den landeigenaar in natura ver- schukligde naar de pakhuizen op het landgoed ; voor andere diensten

looning gegeven worden. Do hecendicnsten z.n afkoopbaar; voor den afkoop wordt vereischt eene door den Resident goedgekeurde overcen- komst tusschen cigenaar en opgezetenen. Het ontginnen en bobouwen van gronden en in het algemeen alle ondcmmingen, welke de landeige- naar voor eigen profijt, risico en rkening aan- vangt, moot hij tot stand brengen zondcr de hulp der ingezetenen, tenzij hij zich daarvan verze- kert door het aangaan van vrijwillige ovrecn- komsten, welke bchoorlijk moeten worden gere- gistreerd; necmt hij huurlingen in dienst buiten de opgezetenen, dan moet daarvan mededeeling aan het bestuur gedaan worden, dat een register van hen aanhoudt. Landeigenaren die andre, meerdere of hogere opbrengsten en diensten van hunne opgezetenen vorderen, dan bij het regl. is toegestaan of die het regl. ten hunnen opzichte overtreden, kunnen daarvoor vervolgd worden; zelfs kan hun het verblijf op hunne landen ont- zegd worden, als de R?gcing hunne aanwezigheid schadelijk acht. Zij heeft zich cxike rechten als on ver vrecmd baar voorbehouden, zooals de bescherming van alle ingezetenen, de administratie van justitie en politic, beschiiking over de inge- zetenen tot wering van rampen en onheilen, het opleggen van belastingen, voor zoover de wettig aan den landeigenaar toegestane heffingen daar- door niet verminderen enz. De laatste is verplicht hoofden over de bevolking aantestellen en hen in geld of land to bezoldigen; zij worden door het bestuur van een akte van aanstelling voorzien en staan onder zijn toezicht.

Was aldus door de regeling van 1836 getracht om de wederzijdsche rechten en plichten der eigenaren en opgezetenen on de verhouding van beiden tot het publiek gezag naar do toenmaals bij de R?geering bestaande inzichten zoo goed mogelijk aftebakencn, zoo was zij naar de mee- ning van velc too oordcclen bevoegden (zie o.a. Mr. N. P. v. d. Bzrg. Over de econ. bclangen van N.-I., Amst, 1900, bl. 52) gebleken niet meer te voldoen aan do cischen, die in het be- lang zoo van eigenaren en opgezetenen als van het bestuur redclijkerwijze konden worden gesteld. Verwickclingen tusschen de bevolking en den landheer, die in 1886 op het land Tjomas (Buitenzorg) ontstonden en zelfs do tusschcH komst der jnilitaire macht noodzakelijk maakten, deden do wenschelijkheid coner herziening van. het reglement van 1836 sterker uitkomen, zoodat de Regcering bij Bssl. van 24 Juli 1890 no. 5 eene uit verschillende clementen bestaande commissie van 7 leden benoemde, welke met dijn arbeid be- last werd.

In opdracht van deze Commissie stelde de oud-R?sident Faes, nadat door hem plaatselijk was nagegaan do wijze van toepassing van het bestaande Reglement en mede een onderzoek was ingesteld naar hot ontstaan en de ontwikkeling van hot particulier landbezit op West-Java, een concept-nieuw Reglement samon met lijvige toclichting, dat in Januari 1902 als ontwerp van de Commissie aan de Regcering werd aan ge bod on. Dit mocht de goedkeuring van de Rogcoring cvcnwel niet wegdragen, omdat het de oorzaken van de bestaande misstanden op de particuliere landerijen niet vermocht weg te nemen. De zaak bleef rusten, totdat de Directeur van Binnonlandsch Bestuur Van Rees ze weder ter hand nam. Op zijn Depar

tement we rd ontworpen een niouw Reglement, hetwelk, na in 190G door eene Commissie van rechtsgeleerden te zijn gerovideerd, word afgekondigd in Ind. Stb. 1912 no. 422. gcw. bij Ind. Stb. 1914 no. 385 en 1917 no. 497 artt. 6 en 7. De grondbeginselen van het oude Reglement bleven daarbij weliswaar gehandhaafd, doch de rechten en verplichtingen van landeigenaar en opgezeten werden scherper omlijnd, de waarborgen tegen misbruiken voor beide partijen vermeerderd. Allereerst vinden we nu eene omschrijving van het begrip opgezeten, waaronder het Reglement verstaat inlanders en met hen gelijkgestelden, die op het landgoed hun hoofdverblijf of, bij gebroke van die^o, hun werkelijk verblijf gevestigd hebben, met uitzondering van twee rubrieken, we lke niettemin recht op verblijf al- daar hebben, t. w. 1°. van bezoldigde Gouvernements-, gewestelijke of gemeentambtenaren en beampten met hunno gezinnen en 2°. van hen die, van elders afkomstig, voor bepaalde tijd hun arbeid of diensten aan het landgoed verbonden hebbende, zich aldaar bevinden. AanL. zijn eigendomsrecht vermag de landheer do bevoegdheid niet te ontleenen hen of eenig opgezeten van zijn geed te verwijderen anders dan in de gevallen bij het Reglement bepaald. Binnen den termijn van vijf jaren na den dag van vestiging, —doch alleen krachtens rechterlijk vonnis —, mogen verwijrd worden zij die, van elders afkomstig, zonder schriftelyc vergunning van den eigenaar zich nietterwoon op het landgoed hebben nedergezet, mits zij niet behooren tot de boven sub 1°. genoemde personen noch oud-opgezeten zijn, die niet uit eigen beweging elders waren gaan wonen, noch in het gszin van een opgezeten zijn opgenomen als diens bloed- of aanverwant, noch gedurende bepaalde tijd hun werkkracht aan den landeigenaar hebben verbonden, of zoo zij wel als bloed- of aanverwant tot dat gezin behooren dan wel als tijdelijke arbeiders op het goed gevestigd zijn, in hunne vorige woonplaats bekend stonden als van slecht levensge- drag te zijn. Zoodra evenwel de landeigenaar van een opgezeten, die zonder evenbedocde vergunning zich op het landgoed heeft gevestigd, diensten of andero heffingen heeft gevorderd, is daarmede zyn recht om dien opgezeten te verwijderen vervallen. Behalve voor niet ge- re- gelde droge gronden (hoema's), welke na den oogst weder woeste grond zijn, moet voor het ontginnen en het in gebruik nemen van gronden, waarover de eigenaar de vrije beschikking heeft, wederom schriftelyc vergunning worden verleend, alle voorwaarden voor de ontginning en aanleg inhoudende. Uitdrukkelijk is verklaard, dat het erfpachtsrecht de halve vervreemd ook bezwaard (joaal akad. djoaal gade) mag worden, en is aan een en ander de voorwaarde verbonden, dat daarvan door of namens beide partijen aan den landeigenaar binnen eene maand wordt kennisgegeven. Voorts is nu uitgemaakt, dat Euro-peanen en m. h. g. g. niet, Vreemde Oosterlingen daarentegen wel het erfpachtsrecht kunnen verwerven. Wederom is er eene rechterlyc beslis- sing voorgescreven om het erfpachtsrecht ver- vullen te doen verklaren; bij wanxjtaling van een deel der opbrengst of wanpraestatie van ver- plichte diensten is dit uitgesloten. Naast de *tjoeki* en het *contingent*, waarvan de heffing berust reep, op het verkregen tevelde staando product en

op schatting tijdens het rijpen van het gewas van hot te verkrijgen product, de *tuin- en de grondhuur* is thans nog eene andere wijze van do heffing, van padi of veldgewassen wettelyk goorloofd, bekend onder den naam van *padijje*, even a la het *contingent* steunendo op vrijwillige overeen- komst met den planter, welke heffing wordt be- rekend voor een tijdvak van vijf tot tien jaren naar de normale opbrengst van het veld, terwijl als nieuwwo heffing voorts is opgenomen die van de *vischieU* op onder water gezette bouwgronden en in vischvijvers. Kan de heffing van contingent en padijje hij misoogst buiten do schuld van den rechthbbende worsen ver van gen door heffing van het $\frac{1}{2}$ deel van de bij den oogst vast- gestelde opbrengst (tjoekd), hij algehele mislukking van den oogst is in het geheel geen heffing toegelaten. Dz wijze, waarop de heffing in producten wordt vastgesteld, is nicker gedetailleerd geregeld. Het beginsel, dat jaarlijks de *tuin- en de grondhuur* worden vastgesteld, is losgelaten; ten aanzien van *tuinhuur*, die in geld moet worden opgebracht, van *grondhuur* en van de heffing van de vischteelt kan, voor meer dan een doch niet nicker dan 10 jaren tegelyk, bij onderling overleg het bedrag worden vastgesteld. Intusschen blijft het voorschift gelden, dat bij stilzitting van partijen eene overeenkomst, dit onderwerp betreffende, wordt beschouwd telkens met ecu jaar verlengd te zijn. De heffingen in natura aan *tuinhuur* en van de vischteelt mogen weder niet meer bedragen dan het $\frac{1}{6}$ deel van de opbrengst. De heffingen van gewassen en vruchtboonien kunnen bij onderling overleg ook worden opgebracht in geld of in zekere hoeveelheid bercid product. Ingeval van wanbebalng van eenige heffing wordt verwezen naar den gewonen weg van rechten (art. 95 j^o. 87 R. 0.), met vercrvoudiging van de wijze van executie. De diensten, waarLoc de opgezeten jegens den eigenaar verplicht is, zijn geen andere dan die, welke zijn geregeld in het Reglement van 1836. Do afkoopbaarheid hiervan, me de in stand gehouden, is nu verplichtend gesteld, doch de vaststelling van de afkoopsom voor het geheele jaar geschiedt buiten de opgezeten om. Bij mislukte overleg tusschen den landeigenaar en het Hoofd van Plaatselyk Bestuur heeft ze plants door het Jloni van Gewestelyk Bestuur. Waar op de in IIII. S (1912 no. G13 verinekle landerijen op den eigenaar de verplichting rust tot onderhoud van de openbare wegen en bruggen, mogen hierdoo' even wel do verplichte diensten geen uitbreiding ondergaan. De bo ven de dorpshoofden te stellen algemeene hoofden hebben nog alleen dan pitioneelle bevoegdheid, wanneer hun die door het HooM van Gewestelyk Bestuur is toegekend. Van do verpachting tot aanstelling van bezoldigde dorps- hoofden kail de Gov.-Gen. ontheffing verlenen ten aanzien van die gedeelten van particulicro landcryen, welke geJcgen zijn binnen de grenzen van groote steden of danraai onmiddellyk aansluiten; van die bevoegdheid is gebruik gemaakt ten behoeve van Batavia en Mr. Cornelis, alwaar door het Gouvernement bezoldigde wijkmeesters, schryvers en boodschappers zijn aangesteld. (Ind. Stb. 1914 no. 724 j^o. 1915 no. 88).

Beoosten de Tji Manoek worden ook in de residentien Pekalojigan, Semarang, Soerabaja en Pasoeroaja) particulicro landerijen aangetroffen, die eeliter veel minder uitgesierd zijn dan do

eerstgenoemde, en waarover zie Van Dissel in T. N.-I. maatsch. v. landb. en nijv. 1878, DI. XXII. Ofschoon bij Ind. Stb. 1880 no. 150, gewijz. bij Ir.d. Stb. 1886 no. 172, 1913 no. 486 en 1917 no. 497 artt. 6 en 7. van Regcc-ringswege enkele bepalingen voor deze land en ge- jnaakt zijn, betreffen zij slechts enkele punten: verplichting der opgezetenen tot het verrichten van Gouv.diensten, verkiezing als in de Gouvernemensdesa's* of aanstelling door den landeigenaar van dorpschoufden en aanstelling op uitgestrekte landcricn van een bezoldigd Gouvernemensonderdistrictshoofd, verplichting van den eigenaar om de wegen en z. te onderhouden, recht van den eigenaar tot het afhappen van water uit algemeene leidingen, alsmede eenige strafbepalingen; overigens worden de betrekkingen tusschen de landeigenaars, opgezetenen en B>3-geering door de oorspronkelijke koopcontracten bepaald. Aan do be volkin g aldaar is geen zakelijk recht op de door haar bebouwde gronden ^an Rzgeeringswege toegekend. Door den Raad van Justitie te Soerabaja word tot gcldeden evonwel beslist, dat de rechten der opgezetenen op deze landen van z: kelijken aard zijn. In de vaststelling van de grondhuren were! de landheer door geer liegeringsmaatregel beperkt. Deze regeling, we lke door haro onvolledig eid zooveel to wenschen overlaat, leidt nog steeds tot velcrlci gc- scl.illen tu : schon landheer en opgezetenen.

Hoezeer er naar gestreefd is do opgezetenen t beschermen tegen willekeur van de zijde van <|<-H landheer, zoo blijven de toestanden op do ■particuliere landcricn op Java in hun wezen viciuus, voornamelijk daar waar de Vreenido als landheer optreedt. De rustver-Moring-ij van 1886 hebben in de laatste jaren her- huling -fevonclen. Sedert de oprichting van de Sarikat Islam laat de inlander zich niet alles welgevallen, komt zijn gevoel voor recht <|i g-lijkheid meer en nicer tot uiting. Vandaar h. . vt rzet in den Jaatsten tijd (Koi. Verslagen |'': r J 916 en 1917) tegen de landheeren, zich open- : 'ijcnde in weigering tot het verrichten van dien- blejof van Letaling van grondhuur of een deel dor hmbouwproducten, zelfs tot eikenning van de door hen aangestelde hoofd den .De uitbreiding cn bctercn inrichting van het bestuur op eenige particuliere landcricn (o. m. bij Ind. Stb. 1907 no. 63, 1908 no. 79, 1910 no. 62, 1911 no. 23) Ju-blijen dat niet kunnen verhoeden. De veiligheidstoestand slant, er sinds den tijd der O. I. (*mpagnie in oen kwaden reuk, hetgeen niot te v r wonderen is in atreken, waar tai van kleine)> rheidjes zich bejiveren uitsluitend om de H!< elite (Jcjnenten te doen verplaatsen naar ituburig gebied, en het ontbreken van voldocndo g-cie(le verbindingswegen het uitoefenen der poli- ti-c-haaHt ondoculijk maakt. Zoolang niet door o)llo8sing van de particuliere landcricn in het gewone (< : <>)I vernemen tsgcbied do toestanden al- <!.< : >) : /r<>n<lig worden gewijzigd, zal dat deel van het Ned. Ind. grondgebied der Rjgccring voort- durcjid in klimmendo inato zorg blijven bureu. Intusschen zijn sinds 1909 particulieren uit den vrcjude met uitgebreide kapitalen in somnige van deze landen betrokken geworden, hetgeen ongetwijfeld st re kt tot bevordering van de ont- wikkcling van ons koloniaal bezit, inaar to vens de mogcJijkheid opent voor nweilijkheden van politicken aard. Engelsch kapitaal maukte zich

me ester van de landen Nanggoeng en Djasinga, alsmede van de uitgestrekte Pamarioekan- eh TjiasSmlanden ; Fransch kapitaal van het land Tjibodas.

Vanaf 190G dagteekent de cersto ernstigo poging van do Rocegring om een der particuliere landcricn op Java terug te brengen tot het Linds domein. Het betrof het land Nanggoeng, maar het wetsontwerp, dat de strekking had de begroo- ting van uitgaven te verhoogen met het dubbele van het bed rag voor den aankoop van Nang- goeng benooidigd "teneinde een begin te kunnen maken inot den terugkoop van de particuliere landcricn op Java", vond in de oogen van de Tweedc Kamcr geen genadc. Gelukkiger was de Minister in 1910, toen werd toegestemd in terugkoop van Kandanghauer en van Indramajoe- West. Teneindc den goeden naam van de Kan- danghauer-rijst op de wereldmarkt stand te doen houden en aanvoer van het product in genoeg- zame hocveelheid te verzekeren, werd bij G. B. van 10 Sept. 1910 eene Commissie in het leven geroepen, die volmacht kreeg voorloopig te doen wat des landheers was geweest, inzonderheid met betrekking tot de bewerking van de padi en het vcrleenen van voorschotten en met op- dracht het daarheen te leiden, dat het daarvoor benooidigde kapitaal t. z. t. werd bijeengebracht door de belanghebbende landbouwers zelven. Bij Ind. Sob. 1911 no. 636 j°. 1913 no. 703, zijn de beide evengenoemde landen verklaard tot Lands- domein en is bepaald, dat inlanders de op die landen bezeten gronden voortaan in bezit zullen hebben krachtens erfelijk individueel gebruiks- recht, niet-inlanders krachtens recht van altijd- durende erfpacht (Bij bl. no. 8029). De rechtstoe- stand van gronden, tevoren behoorende tot particuliere landcricn bewesten de Tji Manoek, we lke overgaan aan den Lande, — ongeacht de wijze waarop dit geschiedt, — is nader geregeld bij Ind. Stb. 1913 no. 702 j°. 1915 no. 207. Aankoop van particuliere landcricn kan ook geschie- den, zonder d it de begrotingswctgever zich daar- over tevoren heeft uitgesproken, sedert de Tweede Kanior do motie-Ilzerman heeft aangenomen, t.

w. dat van gunstigo gelegenheid gebruik gemaakt moot worden tot don aankoop. Vast commissies zijn aangewozen voor elk der gewosten Bantam, Batavia, Pokalongan, Seinarang, Soerabaja en Pasoerooan tot bepaling van de waarde van particuliere landcricn of gedeelten daarvan, welke voor aankoop of onteigening (ziebeneden) inaanmerking komen. Ook het land Simo (Soerabaja) werd door de Regcoring aangekocht. Blykens de laatste mailberichten kocht zij ook de in do voormaligo afdoeling Stad e>i Voorstedon der residentio Batavia go logon zoogenaamde Soentersche landon, mot uitzondoring van het land Pademangan. Door de gomconton Batavia en Soerabaja werden evoneens particuliere landcricn aangekocht tot uitbreiding van deze steden.

Behalvo middels vrij willigen verkoop is het thans ook jnogclijk particuliere landcricn op Java tot het Landsdomein terug te brengen door een voor dit doel ontworpen nieuwen vorm van onteigening (Ind. Stb. 1911 no. 38), een uiter- aard practisch middel tevens om verkoop van landcricn aan vrecindclingen te voorkonxon. Het

K. B., waarbij do wijze waarop zulks moot geschieden, is geregeld, vindt men in Ind. Stb. 1912 no. 480 j°. 1917 no. 635. Voorts is bepaald dat,

ingeval op deze wijze slechts een gedeelte van een particulier land tot het Landsdomein wordt teruggebracht, mede ten aanzien van het overige gedeelte de rechten en verplichtingen van den eigenaar met betrekking tot het vorderen van diensten van de opgezeten en het aanstellen van hoofden veranderen. Ten opzichte van het land Tanah-Abang gedeeltelijk (Ind. Stb. 1913 1167714 j^o. 1915 no. 451), de bij Ind. Stb. 1914 nos. 406 en 639 bevestigde in de afdeling Tange-rang-gelogen landen geheel (Ind. Stb. 1916 no. 454), de Pamanoekan- en Tjasmlajiden gedeeltelijk (Ind. Stb. 1914 no. 462 j^o Ind. Stb. 1918 n° 236), alsmede de laliden Gemoelak en Torbajo, resp. in de afdelingen Demak en Semarang (Ind. Stb. 1916 no. 655)ris-ly -br^oonnaritie verklaard, dat het algemeen belang de onteigening vordert.

Op de begroting voor 1917 werd een post gebracht voor de onteigening der Tangerangische landen. (de kosten in totaal zijn geschat op 12.4 miljoen), op de begroting voor 1918 eene post voor de onteigening van Gemoelak en Torbaja (raining 2.85 miljoen) en van de Bantainsche landen Tjikandi Oedik en Tjikandi Ilir (raining 2 miljoen). Voor de altoegele terugbrenging van de particuliere Enderijen tot het dorocii zal ± 400 miljoen gulden noodig zijn.

Uit 1915 waren er op Java 582 particuliere landerijen groot 1.344.853 bouws met 1.832.776 opgezeten, waarvan 171 toebehoorende aan naamloze vennootschappen (ook vele Chineez-zen brachten hunne landen in naam: venn: in) groot 984.192 bouws met 1.129.797 opgezeten: 68 aan Europeanen groot 136.016 bouws met 245.018 opgezeten; 189 aan Chineez-zen groot 210.563 bouws met 405.802 opgezeten, en 154 aan andere Vreemde Oosterlingen of inlanders groot 14.082 bouws met 49.159 opgezeten.

In de Buitenbezittingen komt een vorm van grondbezit voor, die gelijkenis vertoont met de particuliere landerijen op Java. Men vindt die blijken den Reg. Alm. vrij veel in de residenties Sumatra's Westkust en Benkoelen, het gouv. Celebes en Ond. en de residentie Menado; de meeste dezer ondernemingen zijn van geïngene uitgestrektheid. Eigenaren zijn zoowel Europeanen als Chineez-zen en inlanders. De landerijen worden zelden gebruikt voor de teelt van producten voor de wereldmarkt. Die op Celebes zijn voor het meerendeel landen, door het Britsche tusschenbestuur tijdens den oorlog met Boni beschouwd als door de vlucht van den Vorst van dat rijk, Aroe Palaka, ontruimd eigendom, en aan personen geschonken, die zich tijdens de onlusten met Boni bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt. De onderlinge verhouding tusschen Gouv., eigenaren en opgezeten were! in begin september bij G. B. v. 15 Juli 1869 no. 30 (Bijbl. no. 3909). Eene belangrijke monographie over deze landen gaf Mr. H. van Dissel, De part. landerijen in Celebes ondu., Bat. 1885.

Lit^oratuur: C. H. F. Riesz, Het erfpractisrecht op de landerijen bewesten de Tjimanoeck, 1879; C. H. F. Riesz, De particuliere landerijen van Westelijk Java, 1883—1887; C. E. van Kesteren, Een leegaat uit den Engelschen tijd in Ind. Gids 1884; E. P. C. Sol, Een woord over de reellen van de eigenaren der particuliere landerijen, 1885; id. De rechtspraak voor de particuliere landerijen, 1885; P. H. van der Kemp, Bijdragen tot de wording-
 二/YE "么A.
 Z/M 7 泌) "姐上5必j M

geschiedenis van het Regie men t op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoeck, 1889; J. Faes, Geschiedenis particuliere landbezit op West-Java (lopende tot 1751) 1893; idem, Geschiedenis der Tjikandi-landen 1895; idem, Geschiedenis van Buitenzorg 1902; Dr. F. de Haan, De heer Faes en de geschiedenis van Buitenzorg: T. v. Nijv. en Landb. 1902; F. Fokkens, Bijdrage tot de kennis onzer koloniale politiek der laatste 20 jaren: De particuliere landerijen bewesten de Tjimanoeck, 1908; idem, De beteekenis van den terugkoop der particuliere landerijen op Java, 1909 in de Nederlander nos. 5272 en 6275; Mr. R. Tj. Mees, Vrijmaking van den grond der particuliere landerijen ten Westen der Tjimanoeck in Ind. Gids, 1902; Mr. W. de Veer, Partic. landerijen en de openbare veiligheid in de residentie Batavia, 1904; D. Mulder, Eene proeve tot oplossing van een brandende vraag van den dag, de particuliere landerijen in T. v. N. L. en N. i. N. -I. 1906dl. 72; Mr. P. MacLaine Pont, rede Ind. Gen. 27 Sept. 1906; E. van Delden, de particuliere landerijen op Java diss. 1911; Nieuw Reglement particuliere landerijen met Toelichting, Landsdrukkerij 1913; Dr. R. Broersma, de Pamanoekan- en Tjiasemlanden, 1912; E. v. H., De Pamanoekan- en Tjiasemlanden in Ind. Gids 1914; W. E. Rappard, De particuliere hoofden op de landerijen bewesten de Tjimanoeck op Java., in Ind. Gids 1916 dl. 38; Mr. A. Neyl-zel de Wilde, De rechtstoestand van de particuliere landerijen boosten de Tjimanoeck, in Kol. Stu. dien. I. biz. 245.

PASAGI of PISAGI. Onwrcrkzame, 2231 M. hooge vulkaankegel ten O. van de Ranau in de residentie Benkoelen, die met den Koekoeran en over een ruim 1200 M. hooge waterscheiding (grens Benkoelen en Palenbang) met den Gigoek verbonden is. De best ijging is door de zwar: hellingen en zeer smalle ruggen zeer bezwaarlijk, doch is van Hoedjong of Djawi in 1 a 1¹/₂, dag te doen. De 700 X 1200 M. groote krat er bezit steile wanden; het in den kratrand opgevangen water vereenigt zich onder den top tot een schitterend waterval, de oorsprong der Air Semangko. (Jaarv. Topogr. DiensL 1912, 101 en kaart XXI). De berg is tot den top begrocid en heeft vroeger zeer veel puimsteen uitgeworven (Verbeek, ■ Jaarb. Mijnw. 1881. I. 160).

PASAH. Zic FASCH.

PASAMAN. Een landstreek in de onderafdeling Ophir (residentie Sum.-Westkust) waardoor een rivier van denzelfden naam stroomt, die bij Sasak in zee stroomt (zic OPHTR) 腐:

PASAN-RATAHAN-PONOSAKAN. Vroeger uib drie districten bestaan hebbend district der ouderafdeeling Tondano, afdeling Manado der gelijknamige residentie, onder een Iste districts-• hoofd met den titel van majoor. Diens stand-plaats is Ratahan (318 M. hoog), waar tevens een hulprediker gevestigd is. And ere belangrijke negorijen zijn: Pangoe, Liwoctog en Totok (mot goudmijnen); Kata-Totok is de ha ven-plaats van Totok en Jigt aan de kust in de gelijknamige baai. Bit district is het Zuidelijkste van de afdeling Menado en grenst aan de afdeling Bolaang Mon gondo. Jic grens wordt gevormd door de Boejat rivier. Het is het grootste, doch minst bevolkt district van de onderafdeeling Tondano en zeer bergachtig. De bevolking van het vj-oegerc district Ponosakan is afkomstig uit Bolaang Mongendo. Zij is flink gebouwd,

*Indonesische taal
 van de part. landerijen in West*

godcig en ijverig. Dio van Pasan-Ratahan vor- toont blissementen gevestigd. (Valctte, Aantcok. be-
veel ovconkomst met Sangireezen (kloin en s)lank;treffende Palcmbang, Bat. 1887, bl 6).
donker van huidskleur). Hot district telt on geveer 10000 zielen. In Painan wordt voor markt meestal het woord b
6000 zielen. a l o i gebruikt (balei sfilasa en b. isnain (senin), doch

PASANG (JAV., SOEND.) en zijne somonstollin-ook p 6 k a n.
gen. Zio QUERCUS.

PASANGGRAHAN. Gobouw bestomt tot tijdelijk Javaansch feoat, cl at cen week duurt, met de
verblijf voor personen in's lands dienst, die zich op rcis garebfig pocAaa samonvalt en in alle groo- tere
bevinden. Ook door particulioro rcizigers kan daarvan plaatsen geviord wordt en wel /s avonds (vandaar de
gebruik worden gemaakt. Do verpliching der be naam). De kinderen loopen dan met dezelfde
volkin g op Java, om pasanggrahans in heerendienst kermisvermaklijkheden rond als hier te lando
aantelgegen on te onderhouden, is in 1882 afgechaft. (toeters, luchtballons, molentjes enz.).

PASAR (MAL., IAG-JAV., SOEND.), pek6n, (HOOG- **PASAR** Andero naam voor Kotta gede, district
JAV.). [Zic ook PAKAN]. Door sommigen — mis- vdri liet tot het Sultansgebied behoorende
schien ten onrechte, zie Veth, Uit Oost en West, bl. regentschap Kalasan, residentie Djokjakarta,
363 — afgeleid van het Perzische bazar; door genoemd naar de hoofdstad (zie bij KOTTA Gfidi).
Nederlanders gewoonlijk passer, soms wel p a s s a r, **PASAR SILFIBAR.** Plaats 10 K.M. ten N. van de
geschreven en uitgesproken. Markt, marktplants, stad Benkoelen, waar de Engelschen zich het eerst in
marktjad. Zoowel op Java als in de residentie Benkcelen vestigden. Hier hadden zij in het fort York
Sumatra's Westkust (zie onder -OUD-AGAM) speelt hun hoofdzetel, doch wegens de ongezondheid dozer
de markt, die tot in de kleihste dca's op een bepaalden plaats begonnen zij 10 K.M. Zuidelijker in 1714 het
dag in de week gehouden wordt, een groote rol in het nog bestaande fort Marlborough te bouwen.

volksleven; eene Icvendige beschrijving van cen **PASAR TJOEROEP.** Nderzetting in de on-
Javaanschen pasar gaf o. a. Poensen in Aled. N. Zend. derafdeeling Redjang (residentie Benkoelen) na- bij
XXVI, bl. J. V66r 1851 bestond op Java de zoogen. den oorsprong van de Mocsi. Hier split st zich de
passerpacht; door het Gouv. toch word het rec hl groote weg van Kepahiang in een tak langs de
vrpacht om van alles, wat op die markt te koop word Ketahoen naar Mceara Aman en een langs de Klingi
aange boden, belasting te heffen. Was de heffing op naar Moeara Klingi in Palembang. Bij voltooiing van
zich zclve reeds drukkend, cl a ar zclfs de arme Javaan, het Zuid-Sumatra spoorwegnet zal cen zijlijn
die eene kleinigheid vvrkoop uitstaJdc, belasting hierheen worden aangelegd.

inocst betaln, zoo v. i : d het be zwaar nog verhoogd **PASARAN** (HOOG-JAV.), betcekent eigenlijk
door de om- standigheic, dat de pachters Chineezen bed, rustplaats, graf van een hoog personage;
waren, <!! : zich weinig om het be lang der be volkin ineersjrcia l wordt liet gebruiktvoorhet graf van
I kr. ; ii : < l : n en wier handelgingen in de binnen- Amangkoe Rat, Sultan van Djokjakarta (1626—
i : iii < gecontroleerd konden worden, zoodat z : i > 1677) na zijn dood goowonlyk geheeten Soesoer-
J a < hoeger rechten hie ven dan de verorde- i : ing- hoenan Tegakvangi, naar de plaats in de prics-
n toelichten, terwijl de Javaan, die in hen ii. - < l : naren- terlijckc desa Pasarcen, xiabij Bandjaran (Tegal),
zigt, het niet waagde, zich tegen lit : Etrying te waar hij begraven ligt; het graf is door een houten
verzetten. De Gouv.-Gen. Duy- n : a < r v. Twist huisje o void ekt, door verscheidene muren om-
schafte bij publicatie van 16 Dec. Jj 851 de belasting geven en mot fraaie boomen implant : het wordt
in het grootste gedeelte jaarlijks door ccn gezantschap uit Soerakarta
vercerd.

*ji Java af (vgJ. E. De Waal, Aantcek. over Koi. **PASS.** Verzamelnaam voor de Oostelijcke
onderw. I, bl. 303); in 1853 en 1855 word doze landschappen der afcdeling Noordkust van Atjeb,
maatregel over geheel Java uitgestrekt, behalve op de waarover in de niiddcleeuwen het rijk van dien
particuliere landerijen, waar het rcht van lieffing aan naam zich uitstreckte. Naar de thans gangbare
de cigenaars toek warn, cn in de Prcanger, waar de Atjehsche voorstelling reikt Paso in het Oosten tot
belasting echter bij de hcrvorniiug van het Preangcr- aan de Djanibo Ajo, en in het Westen tot over eenige
stelsel in 1871 evcnncns were! opgeheven. Zij wordt landschappen ten Westen der Kroc- eng Base.

nu slechts op die particuliere landerijen opgebracht, Officieel werd sinds 1873 gesproken van de
waar zij v66r 1851 g< *heven werd : het oprichten „Pase-streek“, waaronder men verstonc, de
van nicuvz(- jnarkieii is toch den landheeren alJecn „landschappen Lhd Seumawd en Blang Me en do
!,*>> ; (!, als cr geene rechten geheven wor- „federation van Pase“, we Ike laatste zou omvat- ten :
'mb. I < jn Jiauni |)a s a), wordt op Java ook ■ i i Tjoenda, Bajoe, Blang Mangat, Samakocro⁶ - Bloc
wcuJ; van 5 dagen (Ifigi, paing, pon, wag6, kliwoji) ii) % Geud 6ng, Hak6m Kroceng, Keureutoe, Mat ang
uaglecluid, aid us genoemd naar de 5 laarktm. (lie op Kocli, cn Peutde.

5 verschillende plaatsen in do biiiirt. dagdijks bij Voor Paso's verlciden zie Deel I, 73, zoomedo
beurten gc ho udon worden. BLANG NE. Aan ket duur modgedcldol<an thans

in JjenkoeJen wordt een dorp of wijk, waar de nog do mork waardige vondst worden toe- geveegd
wiikels zijn, markt gehouden wordt on dovan hot in Minjd Toedjoh gelegen gi. < f cncr in
vrcjzuidingen vertoeven, pasar gonocmd; zulkc 1389 ovcrleeden vorstin, wier graf-steenen, zoowel
pasars stann direct onder het Europeesch be- st uur. In mot Arabischals met cen verloopen Oud- Javaansch
Pttembang, nocint men pasars o. a. de plaatsen waarschnft z : jn voorzicn. Zic Oudh. Versl. 1915, 3, p.
vrcmdclingen, die zich in de Jluicnclanden vestigen, 127—130.

zich zooveel mogelijk behooren to verzamelen; zij **PASIG-GEBERGTE.** E?n nog weinigeronderzocht.
zijn nicest in de onmiddeUijko nabijheid der gebergte in he-t gouvernement Atjeh en Onderh. Het
(EiU'opeeschc) eta- beviijdt zich ten Noorden van het Ta war- nieer,
waarvan het gescheiden is door do hoog-

vlakte van Kanes en Rocs6p. Het sluit aan bij den geweldigen Geurcudong vulkaan en bestaat waarschijnlijk ook in hoofdzaak uit tertiaire andesieten. Werkzame vulkanen komen er niet op voor. In hot W. nabij de Peusanganrivier verheft zich de Babah An gen tot 1171 M., terwijl in het

O. toppen van ruim 1800 M. hoogte zich verheffen. Het eigenlijke gebergte eindigt bij de breedte poort van de Djanibo Aje, maar ten O. daarvan verheffen zich voortzettingen tot 2000 en meer meters hoogte.

PASOAN. Drukko handcis- en visschersdesa, met Gouvernements-vischinzoutingsloodsen, op de Noordkust van het ciland Madoora, district Waroe, contrle-nfdeeling T'andSroe, afdeling en regentschap Sampan g, aan den grooten verkeers- weg van Kfitapang naar Amboentfin en Socmen ep gelegen. Een tamelijk goode, doch sterk geaccidenteerde rijweg verbindt Pasean met do Zuid- waarts gelegen districtshoofdplaats Waroe. ■ [

PAS^BAN. Lebtterlijk: een „audiencie-plek“, van Jav. *sebd*, ouder-Jav. ook *sewa*, *siwa*, *sivi*, d. i. „in dienst van den Vorst voor hem verschijnen“. Vandaarons „buit, enhof“, tevens „gerechts- hof“; eigenlijk alleen ah zoodanig toekomend aan de „verschijn-plaats“ aan den Noordkant van den kraton, waar de Vorst op gerechtsdagen (Do.; later Ma. en Do.) en and ere zitting-dagen zijne ambtenaren en onderdancn voor zich zag verschijnen op een omheind vierkant plein; dan ook toegepast op het analoge, meestal veel kleinere vierkante plein aan de Zuidzijde des kratons. Bij Regents-woningen is de Noordpaseban meestal de eenige. Daar ook de tour-nooien (Jav. *watangan*, d. i. „lans-spel“) op de Noorderpaseban plaats vonden, is de pase-ban, behalve hofplein en gerechtsloof, vi-oeger ook steeds tournooiveld geweest. Door en over de Zuiderpasdhan daarentegen ging en gaat de Jav. uitvaartstoet; en ook vemeic zich hier een Vorst of een groot Regent wel en petiG comite, en in neglig6.

By de zeer groote kraton's (Solo, Jogja) heet *het* enorme Noorderplein *aloen-aloen*, de eigenlijke verschijnplaats der ambtenaren (tusschen die aloen-aloen en do ten Z. daarvan gelegen *Sittinggil pagllaran*, letterlijk: „zitmat-plek“; een zwarte rechthoekige platte steen, de *zgn. watoe gilang* of „blinkende steen“, ook Jav. *watoe kocm-lasa*, *watoe sasana*, *asana*, en *sakana*, was dan aldaar de „zilplaats“ van den Vorst, ziend6 bij a lie zitting naar het Noorden. Bij kleinere kraton's. (o. a. Cheribon) bleef men echter spreken van *paseban*, en ontbreekt de pagllaran. De aloen-aloen aan den Noordkant der voormalige krafon van Bantam, heette speciaal *darpargi*.

Een zotte Holland sche verhaspeling van *paseban* in de 17e—18e eeuw was „passeer-baan“; blijkbaar dus opgevat a Is: d66rgangs-plein naar hof. G. P. R.

PAS&K (fasik, ABAB.) jsiemand, die volgens de Mohammedaansche wet niet van onberispelijken levenswandel is; doordathij zich, bij v., voortdurend aan kleine zonden en wetso vertred in gen schuldig maakt, of kettersche opvattingen huldigt. Zulk een persoon mag volgens de Moslimsche wet niet als een betrouwbaar getuige in rechte heechouwd worden en kan, bijv., ook niet geldig als naaste manlijke bloed ver want (*wali*) optreden tot het uithuwelijken zijner vrouwelijke bloed ver-wan ten (vgl. ISLAM, III, c). Icmnd, die daaren

tegen naar wottclijken maatstaf van orberispo lijken levenswandel is, wordt *adl* genoemd. Zio verder Ac, Snouck Hurgronjc, Mr. L. W. C. van don Berg's beoefening van het Mohamm. recht

I. p. 36 (Ind. Gids, 1884, I, p. 398); toe Atj6hrcs II. 345 (The Achehnese, II, 315); Een rector der Mckkaansche universiteit. p. 7 (Bijdr. t. d.T.) L. en Vlk. v. N. I.) 5e Volgr., 2c DL, p. 350; Th. W. Juynboll, Handcliding t. d. kennis der iMohamm. wet, p. 293 v. (Handbuch d. islam. Gesctzes, p. 316 v.).

PASMAH (of **PASOEMAH**, ten rechte **BESMAH**-) **LANDEN.** Land b o s c h r j v i n g. Onderafdeeling van de afdeling Palembanggeche Bovenlanden, een oppervlakte beslaande van 1910 K.M², met een zieental van ongeveer 38.000 (ult^o 1915); hoofdplaats Pagar Alam (zie aldaar), de zetel van een controleur. Zij be- s t a t uit het grootste deel van de vroeger on- afhankelijke Pasmahlanden, en omvat het ge- lijknamige district, dat verdeeld is in de ondr- districten a. Pagar Alam en b. Bandar. De naam BSsemah, die ook door het riviertje gedragen wordt, dat Pasemah Lebar doorsnijdt en in de Lematang uitwater (zie bij Moesi), is afge- leid van de semah (een vischsoort), die in grooten getale in dat riviertje voorkomt. DJ Pasemahlanden vormen in den Bockit Barisan een plateau van gemiddeld 500 tot 1000 M. hoogte, dat in het N. wordt afgesloten door het Goemaigebergte (zie Seinendo); in het Z. door den G. Patah (2817 M.) en G. Bepagoet (2732

M.), terwijl in het O. de G. Loemoet (2056 M.) en de G. Soemoer (1403 M.) het scheidan van de S6m6ndo-landen (zie SEMENDO); in het W. verheft de alles beheerschende G. Dempo zich t6l 3046 M. Dit uitgestrekt plateau, dat ongeveer 50 K.M. lang en op het smalste gedcelte nog 10 K.M. breed is, maakt met de grootsche bergke- tenen en de hog daaruit oprijzende vulkanen een overwelldigenden indruk. Het vormde water- scheidung tusschen de Ajer Lintang en de Loma- tan g; de eerste stroomt in N. W. richtiig naar de Moesi en stdt deze in sbaat door den O.-koten van den Barisan te broken; de laatste, in Zuid- oostelijke richting stroomende, bet reed t bij l/> - hat de groote, zacht hellende diluviale vlakte. helling van het plateau naar het N. W. daul- leidelijk van 800 tot 200 M.

B e v o l k i n g. De Pasemahers, die tot J. -; Maleischo raa behooren, hebben in hoog male den Javaanschen invloed ondergaan; zij beweren zelfs van Modjopahit afkomstig te zijn. De J'asumacher is van middelbarc grootte, en van ste vigen lichaamsbouw; kropgezwellen komen veel voor, het incest bij vrouwen. Het gebruik van alcohol en opium is niet bekend. Als kennicrkcade eigenschappen worden genoemd: zucht naar vrijheid en onafhankelijkheid, mededcelzaamheid, zorgeloosheid, een zeer flegmatic en passief karakter; de Pasemahers zijn verder argliaat en achtcr- dochtig, wraakzuchtig, Jeugcnachtig en diofachtg. Zij zijn nog grootendeels Heidcnen; zij ver-eeren goden en gecsten en laten ook de zielen der voorouders in die vereering deelen. Afgodsbel- den on I brken. In de godsdienstige begrippen en opvattingen tredt b on misken baar het animis- mc op den v6rgrond; voorheen inoeten de aarde en de hemeHichainen als goddelijko wezons ver- eerd zijn geworden. De eedsaflegging geschiedt met de hand op de aarde. Een vorm van shamu-

nisme komt voor, bestaande in het zoeken naar gemeenschap met de onzichtbare machten door middel van den droom.

Do taal is het Besemahsch dialect van het zogenoemde Midden-Malacisch, dat naast een groot aantal oorspronkelijke woorden, Malacische, Redjangsche en Javaansche bestanddeelen bevat. In de literatuurproducten: goeritans (oudc verhalen), rSdjongs (minnliederen) enz. vindt men vele oorspronkelijke, zcifs bij ouden van dagen on verstaan bare woorden.

弓Hunnc instellingen komen in vole opzichten 八 overeen met die van do overige bewoners der 7 binnenlanden van Pa Jem bang. Voor huwlijken (zie onder HUWELIJK. Besnijdenis heeft plaats 行 by jon gens en mcisjes. De kleeding bestaat voor E, ' , de mannen uit: saroeng, broek on baadje, voor ? & 2 de vrouwen uit saroeng en baadje, met seldn-

dang, MSnari (dansen) en njambai (zingen) be- hooren tot dp gelicfdc volksvermaken.

De dorpen waren we gens de vroeger veelal heerschende binnenlandsche oorlogen omringd door met bamboc-doeri geplante aarden wallen, waarin een nauwe in gang opengclaten bleef, en in den re gel nog omgeven door een breede sloot, soms zelfs door een vrij diepe gracht. In het midden van het dorp, dat bestaat uit op palen ge- bouwde huizen, vindt men gewoonlijk een met stenen bclegd plein, waarop do vergaderzaal (ba:6) en de langgar staan.

Economise ho toestand. Zoo we 1 het ei-

genlijk plateau als de dalen der rivieren zijn zeer vruchtbaar, tcrwijlde waterrijkdom mode helpt om dit gebied buitengewoon geschikt te maken voor den aanleg van sawahs. Bovcndien zijn de berghd- lingen (met name die van den Dempo) zeer ge- schikt voor Europeesche cultures (koffie en thee). Niettegenstaande de mocilijkheden van het transport heeft toch reeds eenige uitvoer van rijst naar de aangrenzende streken plaats. De koffie- cultuur is er niet onbelangrijk; de productie der inJandsche aan plan tin gen bedroeg over 1909—12 gemiddeld 2500 pikoels per jaar. Reeds zijn een viertal Europeesche kofficondernemingen in exploitatie, tcrwijl in de laatste jaren meerdere pccrcclen in crfpacht werden uitgegeven. Verder worden er met succes getccld: tabak, aardappe- len en kardt (ficus).

Men vindt opdit hoofdplateaucn onafzienbaro alang-alangvlakte, waar het vee zijn weideplaat- ficn heeft; de vee stapel bestond ult^o 1912 uit ruim 5000 rundren, bijna 7000 buffels, ruim 4000 geiten en eenige schapen, varkens en paar-

l)c binnenlandsche handel is levendig; druk- bezochte weckmarkten vindt men te Tandjoeng TCbat, Batoc Socsoc, Djcrai, P5Nantian en dagc- lijksche markten te PagSr Alain (zic aldaar). P.J)og gebrekkige verkeerwegen, waarin echter steeds nicer verbetering wordt gebracht, zijn ecun- gungsbigo omstandigheid voor do cconomische ontwikkeling van do Pasemah- landcn. Vooral in het Z.-deel van het landschap met zijn diepe ravijnen en smalle, bijna cvenwijdig loopende bergruggen, is het verkeer zeer moei- lijk en daardoor do cconomische ontwikkeling achter bij die van het N. Een grooto weg is van Luhat, grootcndccls langs de L6matang, aange- legd via PagCr Alain naar de Lin tang, zich aan- sluitendo bij den t ran sport weg Bcnkoelen—T6- 1 bing Tinggi. Bij licnt ontwerpen van de Zuid- |

Sumatra-apoorwcgplannen heeft men ook reke- ning gehouden met deze streken; van uit Mooara Enim znl de spoorweglijn worden vcrlengd, eenige K.M. bezuiden Lahat, tot TSbat S5bSntoer, aan den voet der PasSmah-hoogvlakte gelegen, tcrwyl van Tandjoeng Raja uit mettertijd in Z.- O.-lijko richting naar Pager Alam een zijlijn van de hoofdlijn Palcmbang—Bjnkoelen zal worden aangelcgd.

Goschiedcnis. Tijdsenset bestaan van het Palembangse Sultanat waren de Pasmahers wel in naam daaraan onderworpen, doch feitelijk zoo goed ala onafhankelijk. Hunne verhouding tot den Vorst we rd bepaald door de atoeran sin- dong mardeka (rcgelingder vrije grens-bewaking; zicPALEMBANG). Als vrije grensbewakers waren zij belast met het handhaven der grenspolitie het opvatten van vluchtelingen en het waken tegen vijandclijko invallen. In Saptember 1818 sloten de hoofden van Pasfimah Lebar een overeen- komst met Raffles. Toen Palembang door ons werd ingelijfd, bleef de verhouding der bevolking tegenover de Regeering ongeveer dezelfde ala vroeger tegenover den Vorst. Herhaaldelijko ont- stonden echter botsingen tengevolge van roof- tochten van Pasemahers in de aan ons onderwor- pen aangrenzende landstreken, waarvoor zij wei- gerden voldoening te geven. In 1864 werd door het opperbestuur machtiging vcrlceend om krach- tig tegen hen op te treden en zoo noodig de lmd- streck in te lijven; nieuwe daden van geweld maakten dit noodzakelijko en in 1866 werd een militairc expeditie uitgezonden, die echter alleen tegen Pasexnah Lobar behoefde op te treden; Pasemah Ocloe Manna was reeds op eigen ver- zoek onder Gouvernementsgezag gekomen, ter- wijl Pasemah Oeloc Lintang zich niet tegen den maatregel verzette, en Pasemah Ajer Kroh reeds van vroeger tot Ampat La wan g behoorde. Na korten, doch hevigen stryd werd Pas5mah Lebar in Juli bezet; in Augustus daaraan volgende barat- te er wederom een opstand uit, die nieuwen troe- penaanvoer noodig maakte, doch die reeds in November geheel bedwongen was. Wel kwam bier en daar nog rust verstoring voor, doch na 1868 bleek de landstreek volkomen bevredigd, -en sedert do inlijving gaat de bevolking in wolvaart zeer vooruit.

Literat: iur. u. S. G. Gram berg: Do inlijving van het landschap Pasemah, in T. Bit. Gen. XVI 1867 biz. 536; G. J. Gersen: Oendang- Oen- dang of verzameling van voorschriften ia do Le- matang- oeloe en ilir en de Pasemahlandcn, ia T.- Bat. Gen. XX. 1873 biz. 108; Dj expeditie tegen de Pasoemahlandcn, in Militair Tijdschrift, 1870, biz. 97, 145, 217, 249 en 297; lets over do verhouding der Pasoemahlandcn tot den Sultan van Palombang, in T. v. Ind. T. L. en Vlk. 1855 biz. 186 en 516; J. van Meurs: Pasemah Oeloo Manna op het eiland Sumatra, in: Sbudion op godscindstige wetenschappelijko en lotterkundig gebied, 1891, 23e jaargang, 36e deel, biz. 156, 253, 358 en 448; L. Jennisen: a. Bijgeloovig- heden onder do inlanders, b. Over Katholieko Mission in Indie, en c. Uit het leven der Hoidenev in Kath. Missien, a. in XIX, 1894, biz. 67, b. (ii XXI, 1896, biz. 115, en c. in XXIX, 1904, biz. 66 en 74 (dezo drio opstellen mede opgenomen in Bcrichten van den St. Claverbond — niet in den handel — a. in II, 1894, biz. 43, b. in II, 1896, biz.

9 en c. in I, 1904, biz. 55).

必、' : "字²³ F 睿J (q.

PASI BONTOBANGOEN (POELAU), ook Varkensiland genoemd. Eilandje behoorende tot Saleier (afdeeling Bonthain, gouv. Celebesch Ond.), gelegen 'ariFan' en er van geschieden door een trechtervormige straat. De lengte is ± 11 K.M., de grootste breedte ± 5 K.M., de oppervlakte ± 22 K.M.². Eenige kampongs liggen aan de Z.O. kust, een enkele aan de N. kust, van het Z. deel geschieden door een met rizophoren begroeid moeras. Over het midden van het eiland loopt een kalkrug, die in het Z. zijn grootste hoogte van 50 M. (Verbeek Jaarb. Mijnw. 1908) bereikt. Klappertuinen vindt men in het N. en aan de Z. O. kust, op het gebergte heeft men een weinig djagoeng. Er komen verwilderde koeien voor. In den W. moesson biedt de N. O. kust, een veilige, diepe ankerplaats.

PASI TANETE (POELAU), Eilandje behoorende tot Saleier, gelegen ten N. daarvan, groot ± 3 K.M.². Een met laag geboomte begroeid, door de menigte aan de oppervlakte komende koraalblokken, onvruchtbaar eiland. Aan de Z. kust is een kleine kampong; aan de N. kust staat een vuurbren.

PASILAN KALAPA (MAL). Inlandsche drogerij, varenwortelstok van *Poly podium rigidulum* Sw.) gegroeid op den klapperboom.

PASIR. Voornelig zelfbesturend landschap, omvattende het stroomgebied van de gelijknamige rivier met omgeving. In 1908 werd het landschap op verzoek van den sultan bij het rechtstreeks bestuurde gouvernementsgebied ingelijfd. Het vormt thans een onderafdeeling der afdeeling Zuid-Oostkust van Borneo der residentie Z en 0. Afd. van Borneo. Het grenst ten

N. aan de afdeeling Sama rind a, ten N. aan de onderafdeeling Tanah Boemboe, ten W. aan de afdeelingen Doesoelanden en Oeloe Soengei, en ten O. aan Straat Makassar.

Het landschap is in 1826 door het Sultansbestuur van Bandjermasin aan het Ned.-Ind. Gouv. afgestaan. Met den vierden vorst van Pasir, Sultan Adam, werd het eerste politieke contract in 1844 gesloten.

De W. helft van Pasir is bergachtig en wordt van het Z. naar het N. doorstroomd, door de K. Sndilo; het O. gedeelte is vlak. De eigenlijke Pasireeën zijn Maleiers; Orang badjo worden aan de kust gevonden, terwijl Boegineezen in de hoofdplaats en op verschillende plaatsen langs de rivier wonen. Voorts werd gewag gemaakt van de Loengan, een Dajaksche stam, die de N. bovenlanden bewoont (Ind. archief, DI, III, bl. 452), doch geene koppensnellers zijn zouden. De grond, die vruchtbaar wordt genoemd, wordt weinig bebouwd; goud zou vooral aan het boven-gedeelte der Kendiloge worden en steenkolen omringt het midden van haren loop bij de kampong Boesoei.

Literatuur: H. H. F. J. Nusslein, B. Ind. 技報 LVIII, rks. 7. IV 1905, 532. / ; 厂夕 4 **PASIR (RIVIER)**. Belangrijkste rivier aan Borneo's Oostkust. Zie BORNEO, DL I. biz. 366.

PASIR-PASIR (IK AN) (MAL). Zie ZEEBAARS.

PASIR PINGARAJAN. Naam van de hoofdplaats der onderafdeeling Rokan (afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra). De plaats ligt aan den bovenloop van de Rokan aan na bij de grens met de resi-

dentie Tapanoei (Sumatra's Westkust). Hier heeft de bestijrsambtenaar (controleur) zijne standplaats. 併・该浮

PASISIRA, of strandprovincies, naam van de deel dor Javasche buitenprovincies van het rijk Mataram (de tegenwoordige Vorstschieden), hetwelk aan de Java-zee gelegen was (Pemalang, Doimak, Pati, Tooban, Soerabaja). In 1743 is do gehele noordstrook dezer strandprovincies aan de Coinpagnio gekomen, die sedert aan haar strandregenten sprak; in 1831 kwamen ook do rest er van aan het Gouvernement. De hoogste vorstenambtenaar in en over elke zoedange strandprovincie was een provinciehoofd of stadhouder, boepati, wed. na boepati; in de vorstelijke hoofdstad had men eenige wed. na's pasisirai voor de zaken der strandprovincies. Zie JAVA (Geographie) en VORSTEN-LANDEN.

PASOEMAH. Zie PAS 也 MAHA%

PASOEROEAN. Landboschrijving. Een der residenties van Oost-Java, sinds 1 Januari 1901 bestaande uit do toenmalige residenties Pasoeroean en Probolinggo (Ind. Stb. 1900 no. 334). Zij wordt ten N. door de straat van Madoera en ten Z. door den Indischen Oceaan bespoeld, ten O. begrensd door het ge-west Besoeki en ten W. door d. residenties Kediri en Soerabaja. De Oostgrons gaat over den vulkaan Argapoera (3086 M), hoogsten top van het Janggebergte (zie aldaar), terwijl niet ver van de grons, maar binnen het gebied der residentie, do vulkaan Lamongan, hoogste top do G. Taroeb (1670 M), golgcon is. Do Westgrens loopt over het Ardjoeno-, hot Kloet- en hot Kawi-gebergte. In hot Z. vorstend. do Tanibakan-, do Lengkosono-, de Peloton- on de Dainparbaaen vier in ham men. Ten Z. W. van de Tambakan baai is op geringen afstand van do kust het wooste eiland Sempoe gelegen, dat geen vaste bevolking heeft. Het is het enige eiland van dit gewest in den Indischen Oceaan. In de straat van Madoera heeft het slechts 2 kleine eilanden, n. (18 K.M. ten N.O. van den Hoek van Warangan) Karangoko of Zwaantjes-droogte, waar een kustlicht is opgericht en ten N.N.O. van de hoofdplaats Probolinggo Poelid Ketapang, een koraaleiland, veolal Gill gehocoten, dat sedert eenige jaren eene gevostigde bevolking, uit visschers bestaande, heeft. Do oppervlakte van dit ge-west bedraagt 8767 K.M.²; ultimo 1905 leldo do bevolking ruim 2 niillion zielen of 231 per K.M.². Het aantal Europeoanen bedroeg 5400, dat dor Chinesezen 13200, dat der Arabioron ruira 1900, terwijl er nog 85 andero Vreemdo Oosterlingen woonlon. Do residentie Pasoeroean beslaet het smalste go-doelto van Java; dit bevindt zich van de hoofdplaats Probolinggo tot aan do Zuidkust on bedraagt slechts GO K.M.

Het go west is voor een groot deel bergachtig; langs do Noordkust heeft men een vlakke strook, do vlakton van Pasoeroean. On Probolinggo goheoton, zich uitstrokonde van do West-tot do Oostgrons van hot go west on bestaande uit k wartai re afzottingen en langs do kust, waar mon veto vischvijvers vindt, uil con sjnallostrookallu-viaal zand on zoeklooi, blauwgrijs van kleur. Hot Zuidelijkste deel van dozo twee vlakton, waar zij eone hoogtelijn van ± 10 M. bo von zoo boroken, wordt gevomd door do uiterst flauw hellendo

vooten van don Penanggoongan, don Ardjoono, don Tengger, den Lamongan en heb Jang geberg- te, wdn<6">yna overal met vulkanisch zand zijn overdakt, zoodat de grens tusschon do hollingen dor vulkanon on do grootoncdcls kwartairo tuflagon moeilijk is aan to wrijzon. Vordor ligt in dit go west nog do vlfkto van Malang met een geringe helling van Noord naar Ziid, did'begint bij Singosari, 500 M. bo ven zee, daar waar do vooten van den Kawi, den Ardjoono en don Tengger in de vlakto overgaan. In het 0. wordt zij begrensd door don voot van den Semcroe en in het Z. door het Kendeng- of Zuidergebergte. In do a Id us begrensdo vlakto liggen : de afdeulings- hoofdplants Malang op 445 M. en do districts- hoofdplaatsooi~Singosari op 480 M., Kfipandjen op 335 M., Tccr&n op 340 M. en Boolee lawng op 396. M. boveif zee. In het laagste Zuidwestelijk deel van de vlakto, nabij Soembcrcpoctjocng, (295 M.) hoeft de Brautas-rivier zich eno bedding van ICO M. diep gegraven in het vulkanisch matoriaal, waarmede de geheelo vlakto van Malang is bedekt. Dit materiaal is gcdeeltelijk als steenbrokken uit do kraters weggeslinderd, gedeeltelijk als een natte brei van zand, asch en stcnen met en door het regenwater naar be- neden gevoerd. Do lavastroomon, we lke in de rivierbeddingen ontbloot zijn, hebben so ms tijdelijk don loop van de Brantas gestuit en de af watering belot, zoodat de vlakto moerassig werd. Dat zij echter vroeger in haar gchcel con meet zou geweest zijn, is niot aangetoond kunnen worden. In de afcdeling Loemadjang ligt do vlakto van Loemadjangi bestaande uit den bijna horizontaal loopenden Zuidoostojkcn voet van den Semdroo en dien van den Lamongan. Zij bestaat in hot Oosten uit kwartairen groncl, waaraan in het Zuiden een vrij breedo alluvial© strook grenst, uit vulkanisch zand en klooi bestaande, aangevoerd door do rivieren Moedjoer of Pantjing on Bend a, joed a, wolko over eene grooto uitgestrekthoid evonwijdig aan de kust loopen, daartoe genood- zaakt door con duin on recks mot duinen van 8— 12 M. hoogte, dio zij oindelijk doorbro ken. Eon derdo rivier, de Besoek-sat kan dit laatsto zelfs niot doon, waaroin haar water zich in oon strand- moeras verliost 1). Bo halve do bo ven gonoemdo grootoro vlakton heeft men langs het Zuider- strand van do afcdeling Malang nog enkolo kloino zandvlakten. Overigens is het gewest gchcel borgachtig.

Hot Noordwestelijk on Westolijko deel wordt

1) Over do bGsocks zie op dat woord. Als dezo beoeks door zwaren regen val bandj iron kan geen mcnschonhand haro kracht woerstaan. Do onormo massa steonen on zand, dio zij moovoeren, worit dikwijls een dam op in haro oigeno bedding, waardoor dozo gonoodzaakt is zich — vaak in 66n nacht — to verplaatson. Zoals bo von opgo- morkt loopt do Mocdjoer over oon grooton nfstand voor haro uitnionding ovonwijdig aan do kust; na do grooto ramp*van l'noemadjang.. in 1909 baando zij zich een wog in haar vor- longdo naar zoo; een half jaar daarna volgdo zij webr haro oudo bedding. Bij aanvragon van torroinon voor do opsporing van dolfstoffon worden bCsooks niot als vasto gronzon aan- gonomon.

ingonoirion door do hellingon van don PGnang- goongan, oon regelmatigon vulkaankegel, hoogto 1649 M. hot Ardjoono-gcbergto met de toppen Widodai dn (3333 M.), Waliang (3150 M.) on Kembar (3030 M.), don Andjasmara-koten, den KCloot (1731 M.), on don Kawi, hoogste top do G. Boctak, 2859 M. bovon zee. In hot midden van hot geweest liggen hot TSnggcrgebergte en de Semcro. Het Tcnggergebergto(ziaaldaar)heeft don grootsten krater van de wrcold, waarvan do bodom door do Zand zoo of Dasar gevormd wordt. Hicrin verrijst wecr de G. eon nieuw cruptiepunt in dien krater erT 2380 M. hoog. Vordcr Zuidwaarts heeft mon don G. Ajeg-ajeg, hoogsto punt do Goon an g Djam- bangan, 3020 M., dio goloidelijk uitloopt in don Semeroe (zie aldaar). In het Ooston van hot gewest ligt de reeds gonoemdo Lamongan on do Westeljelko uitloopers yan het Jang-gebergte. In liet Zuiden, nl. in do afcdeling Malang en het Zuidwesteljelko gcdoolto van do afdoeling Loe- madjang vindt mon hot KendSng- of Zuidergebergte, een tertiair gebergte, grootondeols bestaando uit kalksteen, met toppen van 500— 3000 N. hoogte. Dcze kalksteen is op de meesto plaatsen overdekt mot een dikke laag roodbruino klooi, govormd door den kalksteen zelf en mag- neotijzer, afkomstig van andesiotgruis.

De rivieron van dit gewest behooren tot het gebied van do Noord- of van de Zuidkust. Do waterscheiding loopt in de afdeeling Malang van don top van den Semcroo in Zuideljelko, conigszins Zuidwesteljelko richting naar het Zuidorgcbergto en verder in Westolijko richting ongeveer evenwijdig mot do kust naar do greno van Kediri. In de afcdeling Loemadjang loopt zij, van den top van don Lamongan naar don post Ranoejasa, hot hoogste punt van don postweg van Probolin ego naar Loemadjang on vandaar overdo dca Ledok-ombo naar den rand van den Tengger. Tot do rivieren van do Noordkust, die alle in do straat van Madoera vallen, behoort in de eerste plaats do hoofdriovior dor residentie, de Kali Brantas (zie JAVA).Deze rivier, wolke met haro talrijko zijrivieren do ganscho vlakto van Malang on de aanliggende vulkaanvooten als stroomgebied omvat, ontspringt in het Ardjoeno- gebergto, op de Oosteljelko helling van den An- d jasmara, even over do grens dor residon tie, cl us op Socrabajasch grondgebied. Reeds boneden do districtshoofdplaats Sisir (Batoe) wordt een groot gcdeelte van haaiT~water afgotapt ten dienste dcr bevlooiing. Zij strooint verdor Zuid- waarts langs Malang on Kepandjen en daarna Westwaarts, voor eon deel do grens uitmakend tusschon do rosidenties Pasoeroean on Kediri. Haro voornaamsto zyrvieron zyn : do kali Am- proong, op don Semdroo ontspringonde met de kali Ban go van don Ardjoeno afkomnde, wolke vereenigd ton Zuiden van Malang in do Brantas vallon ; do kali Keimanten, dio tweo K. 31. ton Z. van Boeloelawaug do hoofdriovier ont-moot; do kali Lesti, dio van do Noordeljelko holling van don Djambangan komt, mot do kali Gont&ng, dio van den Senieroo afstroomt, wolko voreenigd, na eon Westwaartschon loop ten Z. van Kepaxi- djen in do Brantaa vallon. Verdor Oostolijko ont- vangt do Brantas nog do Motri en do Lawor, wolko laatsto ontstafit uit de vereoening van do Banjoobiroo oik do Leka, allo rivieren van do Zuidoosteljelko holling van don Kawi komondo;

•de LSksa en do Lawor vormen de grons met Kediri. Eene belangryke zijrivier is nog de K&nta, die evenals do Brantas zolf op den Andjasm&ra ontspringt. Zij stroomt met schil- dorachtige kronkelingen, over stenen en rots- blokken bruisend, door het boogland van Ngan- tang, dat vroeger bekend was door zijn grootte koffiëproductie en vormt in haar meor Noord- likon loop de grens tusschen Pasoeroean en Kediri. Bij uit- barsting van den Kloot hoofd de Kinta belangrijke hoeveelheden zand afgevoerd. Verdero rivieren van de Noordkust zijn van West naar Oost: do KSdoon g- laran gan of rivier van Bangil, do kali WSlang of kali Kraton, welke de- sawah's van do suikorfabriek Alkmaar doorstroomt, aldaar den schoonen, 27 M. hoogon waterwal Bacong vormt en ton N. van do districtshoofdplaats Kraton in zee valt; do Kali GSmbong of rivier van Pasoeroean, welko door de hoofdplaats stroomt : do kali Oemboolan, lager kali KSpandjdn en van de districtshoofd- plaats Redjoso tot do mon ding kali RSdjoso geheeten (zij wordt gevoerd door de bekende bron Oemboelan mot eon capaciteit van 4—6 M³ in do seconde); do Lawdjan, de grensrivier tusschen de afdelingen Pasoeroean en Probolinggo : do Bajeman : do Dringoe; de GSnding : de Paleran- ala of rivier van PSDjarakan : de Pan dan laras, welker water, in verscheidene waterleidin gon verdeeld, bij Klaksaan de zee bereikt; de Tjang- kahan, die van don top So eng (Jang-gobergte) komende, door eon ravijn van 1500 M. diep stroomt on nabij Djaboong in zee valt : eindelijk do kali Mantikan, dio bij de desa van dien naam niot vervan de Besoekische grens, do zee beroikt. Tot het stroomgebied van do Zuidkust behooren in de afdeling Malang slechts kleine rivieren, waarvan de voornaamste zijn: do Lemiroo of kali Iwak, de Srigantja, do Pengoeloeran on do Soemberdoeren, alle op het Zuidergeborgte hun oorsprong hebbende en de Glidig, die op don Semeroo ontspringt en do grensrivier vormt tusschen de afdelingen Malang en Loemadjang. In de laatste afdooling komcn grootere rivieren van het stroomgebied van den Indischen Ocoaan voor, o. a. de Besoek- semoet, de Moedjoer en de Besoek- Sat, alle op den SeDieroe ontspi'ngondo en boven reeds genoemd, evenals de kali B&nda- joed&, eene belangryke rivier met do zijtakkon Grobogan en MadjA of Bet at a, welk laat ste door de hoofdplaats Loemadjang stroomt en de Djatirata, grensrivier met Bosoekei, welke grons, na opneming van deze zijrivier, door de Bfindi,- joed& zelf gevormd wordt.

Door middel van talrijke bevoeloin gswerkon, waarvan wij alleen de uitgebreide P&kaldn- werken in do afdeling Kraksaan en do Patagoo- hanwerken in de afdeling Bangil noemen, wordt het water der bergstroomen voor den natten rijstbouw en voor do suikerrietcultuur benut. Voider is door bedijking do moerassige stroek tusschen de districtshoofdplaats Gfimpol en de afdelingshoofdplaats Bangil tegen het binnen- dringen van bandjirwater beveiligd. Rondom den Lamongan ligt in een wijdon kring eon gordol van bergmeren : do voornaamste zijn Ranoo Klakah, R. Pakis, R. BSdali op de Westolyko, R. Agoeng, R. SSgaran op de Oostelijko, R. Lading en R. Logoeng op de Zuidelijke helling van den vulkaan. Het zijn oude eruptiepunten of kraters met water gevuld. De R. Klakali, hot

mecst bekende, is 34 M., do R. Pakis zolfs 95 M. diop.' Aan do binnonzijdo zijn doze moron bo- gronsd door stoilo wand on, zoodat waterafvoer, anders dan ondorgronds , onmogelijk is. Do diopie van don bo ven rand tot don waterspiegel is meestal aanzionlijk; bij do K. Agoeng bo- draagt dio zelfs 100 M. Do moron van Klakah, Pakis on Bedali zijn om hunne schoonheid token d. Rondom don Lamongan liggen nog moor voorionaligo eruptiepunton : diopo gaton, wolko niot mot water govuld zijn, inaar toch don naam van Ranoe dragen. Eeno warme bron vindt mon bij Tiris an den voet van don G. Taroo. Hot water heeft eene temperatuur van 40 tot 42°C. en een zuren smaak. Verder vindt mon nog warme bronnon bij Sanggariti, ongeveer 5 K.M. ton Weston van do districtshoofdplaats Sisir gelogen on ook eonige op 3也 4 K.M. ten W. van Ngantang golegen.

Aan nuttigo mineralen schijnt do residentio Pasoeroean arm : wol zijn ook in dit gewest talrijke vergunningen uitgegeven tot het doen van mijnbouwkundigo onderzoekingen, maar van de resultaten dicr ondorzoekingen is nog zoo goed als niots bekend. Vormelding verdiont als product van uitvoor alleen de zwave l , die verkregen wordt uit den krater van den Wali- rang. Dit mineraal wordt door de zwavlwinnors afgevoerd naar do districtshoofdplaatsen Pan- dakan of Porong on daar voor on go veer / 3 per pikoel aan Chincozon vorkocht.

Pasoeroean is eon der vruchtbaarste en wolvarendsto geweston op Java. Do rijstcultuur staat er op een hoogen trap : de gemiddeldo op- brongst per bahoo is or hooger dan ineenigandor go west van Java. De Gouvernements-koffiicul- tur heeft op Java hot meest in dit gewest go- blood, met name in de afdeling Malang, waar in e&n jaar eons zolfs 350 000 pikoels koffië ge- produceerd zijn; thans bodraagt do jaarlijkscho productio slechts oonigo duizenden pikoels, ter- wijl men doondo is, dozo dwangcultuur in te trokkon. Men heeft in dit gewest eeliter talrijke erfpacht- ondomomingon, waarop ook nog koffië, doch ovorigens veel pepor, cacao, kina, rubber, kapok, suikorriet on enkele andoro gowasson go- teold worden. Dio ondernemingen zijn als volgt onder de afdelingen verdcld: Pasoeroean, 3, Bangil 7, Malang 198, Loemadjang 113, Probolinggo 2 en Ki-aksaan 7 of t&taal 332. In do laatste jaren ziet mon echter hoe langor hoo moor hot „grootbedrijf" toonomon, d. w. z. dat vorsecheideno ondomomingen in e&n hand komon, waardoor do exploitatio goedkoopor wordt. Zoo zijn do bovongonoomdo ondernemingen respoc- tievelijk in handon gokonien van 3,7, 83, 33, 2 on 4 of te zamen 132 administricen, meestal be- heerd door maatschappijen. Bohalve do bo von- genoemdo landbouwondernemingen, hoeft men in dit gewest 29 suikorfabrieken, waarvan 66n. Ked awoon g,ged ro von wordt op het oenigo particu- liero land, dat in dit gewest voorkomt on ook Kedawoeng hoot. Do grootsto Buikerondorno- ming, niot alleon van Pasoeroean maar ook van gohoel Java, is Djatiroto in do afdeling Looma- djang, toebehoorendo aan de Handelsvoroooni- ging Amsterdam. Hier wordt voor verreweg hot grootste gedeelto goplant op erfpachtgrondon. Door do HL. V. A. zijn belangrijke irrigatiewer- ken aangelegd; do won in gon der inlandscho bo- volking, dio voornamelijk afkomstig is uit

Djakakarta en Rembang, worden door dozo onderneming opgericht. Aan Djatiroto is oon Europosolio arts verbonden, dio do boschikking hcoft ovor een goed ingoricht hospitaal. Eono Europoscho Gouernomontsschool en con pa-san ggrahan troft m'n medo hior aan. Verdor zijn or in do afdeeling Malang oon 40 tai ondmomin-gen, werkende op ovoreonkomston mot do bo- volking, waar uitsluitend suikorriotstokkon worden verbouwd; in do afdeeling Loemadjang hcoft men nog 32 van zulko ondernemingen, waar tabak gotgeld wordt. In togonstolling mot do tabakscultuur in het Bcsookische plant hior do inlander zelf op eigen grond en lovort hot product aan do onderneming; deze verstrekt allcen hot zaad. Bij don opkoop door do verschillende ondernemingen heerscht scherpo concurrentie, hotgeen tot allerlici quaestios aanloiding geeft.

Bevolking. Deze bestaat uitC Javanon en Madoeroezen; in do voormaligo residentio Pasoo-roean is zij voor $\frac{2}{3}$ Javaansch on in hot voor-malige Probolinggo voor $\frac{1}{3}$ Madoereesch, bchalve dio van de afdeeling Loemadjang, die wodor overheerschond Javaansch is. Do Inlandsche ambanaron zijn echter bijna alien van Javaan-sche afkomst. Do Madoereesche bevolking is ovor hot algemeen arbeidzamer en meer tuk op winst of hoog arboidsloon dan de Javaansche; zij is spaarzamer en komt dan ook eerder tot welstand. Ten gevolgo van do hartstochtolijske gcaardheid der Madocreezen komon doodslag en verwonding veel onder hen voor; sluijmoorden daarentegen zelden. In de afdeeling Pasooroeau wonen in 39 hoog gelegcn desa's, in hot Tongger-gebergte, do Tenggereezen (zie op dat woord), dio ook in eenige desa's van do afdeeling Probolinggo voorkomen. Zij houdon zich bezig mot don verbouw van aardappelen, kool, uion en andero groenten, welke veel naar Malang, Pasoe-roean on Soerabaja worden vervoerd.

De voornaamsto middelcn van bestaan van do overigo bevolking zijn do rijstbouw, dio op den vruchtbarcn, grootendeels vulkanischon bodem van dit go west zeer goed slaagt, do tcoit van verschillenclo eenjarigo (handels- en voedings-) go-wassen, do arboid op landbouwondernemingen on op do hoofdplaatsen, ook handwerksnijvorheid. Verder de zccvisschrij, dio hoofdzakelijk aan do Noordkust beoefend wordt, en slochts bij uit-zondering aan do Zuidkust. Evceneens van bo-lang is do tcelt van zoutwatervisch in speciaal daarvoor nabij hot strand aangelcgdo vijvers (t ambaks); dezo besloegen in 1903 con gozamon-lijko oppervlakto van ongeveer G000 bouws, waarin vooral de "bandEg" wordt gokweckt. Do winst, welke met de zoutwatervisch tcelt be-haald wordt, verschildt voor do vorschillondo strokon van het gewest; gemkid eld kan zo gestold worden op / 25 tot / 50 per bouw, al naar gclang men met slccht of goed onderhouden vijvers te niakon heeft. Aan zootwatervisch tcelt op sawahs of in vijvers wordt niet gedaan. Voorts is do vcestapel niet on belangrijk; in 1906 toldo hot hoornveo (runderen en buff els) ruim 4C0.000 dieren on was do sterkto van don paardcnstapel bijna 53.000 st uks. Het fokken van kleinvee, als schapcn, goiten, pluimgedierte, enz, is niet van betceekenis cn geschiedt als bijbedrijf zoo- wol in het geborgto als in do vlakto.

Het bouwgrondarcaal van de inlandsche be-volking besloeg in 1915 con oppervlakto van

<i>a.</i> in gcrogoldo cultuur:	
sawahs van lovcnd water voor-	
zicn	179.562 bouws.
sawahs van rogon afhankolijk..	6.139 ..
moorassawaha	1.337 ..
tSgalveldon	322.679 ..
<i>b.</i> niet in gcrcglde cultuur..	10.802 ..

To zamcn 520.519 bouwa.

Do opbrongat aan rijst (padi) was bij benade-ring 6.900.000 pikoeft, cl. i. gemiddeld 33.40 pikoeft per beplantcn en 33.78 pikoeft per geslaag-den bouw.

De middelcn van verkeer zijn de staatsspoor-weg van Soerabaja over Bangil, Pasoeroean, Probolinggo en Klakah naar Ban joe wan gi, met zijttakken van Bangil over Malang naar Bli-tar en Kcdiri, on van Klakah over Loemadjang— naar Pasirian. - Voider heeft mon particuliere stoomtramwegen: van Pasocrocan over Kedjajan naar Pocrwosari on do halte Sen gon met een zijttak van Kedjajan naar BSkasi-oost; van Ma-lang Noordooftwaarts via Mendit naar Toem-pang, Noord west waarts over Pendem, Karan g-ploso en Sin go sari terug naar Malang en van daar Zuidwaarts over Boeloelawang naar Gon-danglegi, met zijttakken vandaar Westwaarts naar KSpandjdn en Oostwaarts naar Dampit, eindelijk van Probolinggo over Kraksaan naar Paiton. Bohalvo dezo ijzereu wo gon heeft men den grooton postweg langs do Noordkust met uitstekende, brcede zijwegcn van Pasoeroean naar Malang on van Probolinggo naar Loema-djang. Ovorigens zijn alle belangrijke plaatscn door brcedo, goed onderhouden grindwegen onderling verbonden.

De residentio Pasoeroean is belangrijk wegens de Hindoo-oudheden, dio men or vindt. Zie hiervoor het artikel OUDHEDEN.

Geschiedenis. In deze residentie is de oudst bekondo Oost-Javaansche inscriptie gevonden, en wel do in 682 Qaka (A. D. 760) gedateerde beschre-ven steon van Dingo. Het land maakto achter-cenvolgons deel uit van verschillenclo Oost-Javaansche Hindoo-rijken (zie JAVA, geschie-d o n i s) on was vooral van belang in do 12de Qaka-couw, toon het do korn vormdo van het rijk van Singasari (A. D. 1222—1292); zijn betceke-nis bohiold hot oven eons in do periodo van Madja-pait. Volgens do traditie vluchtten do vetovering van dit rijk door Raden Patah do laatste vorst of eon zijner zonen naar Malang, maar deze word door de troepen van Rad Patah verslag-on. Volgens con andoro overlofving vluchtto G adj ah mada, rijksbesturder van Madjapait naar SSnggooroo, ten Zuidon van Malang; zijn zoon wist hot voormaligo rijk van Singasari uit to bro id on cn gaf hot den naam van Soepit Oorang. Aan hom word to stichting van eeno storkto ten Z. O. van Malang toegeschreven, waarvan do ruinos nog bestaan en Koota Bedah (verwoosto stad) hooton. Door don Portugeeschou schrijvor Mendez Pinto wordt vormld, dat Pangdran Tr-:Snggi, na, vorst van DOnak, met do hulp van Bantam, Pasoorocan biologerde, dab nog in do macht der Qiwaiton was. Hi) word gedood door zijn bediondo en na vruchtelooze pogingen word hot belcgg opgebrokon. Nietomim kwam bij do vordccling van hot Rijk van Trfing-gunA, ondor zijn zoons, Pasoeroean mot Soera-baja, volgens do inlandsche verhalen, aan don.

regent, van Madoera, schoonzoon van TrSnggan a. Later, toen het rijk van Mataram tot bloei was gekomen, onderwierp do regent van Pasoeroean zich aan diens vorst, Sootawidjaj&, ook gondem Sónapati (± 1500). Het regentschap Probolinggo maakte in dien tijd een deel uib van het rijk van Balambangan, dat onder het opperbestuur van Kloenkoeng door Balineescho regenten werd bestuurd. In 1655 had de op-Btandeling Soorapati zich to Pasoeroean ^cnosteld en onderwierp zoowel Malang als Probolinggo. Hij regeerde daar tot 1706, maar word in dat jaar door do Compagnie bij Bangil verlagen; drie weken later stierf hij aan do in dat gevecht bomen wonden. In 1707 bouwde De Wildo drie schansen te Pasoeroean, terwijl eindelijk in 1743 de geheele Oosthoek bij coh contract met Pakoe Boowan a II aan do Compagnie werd afgestaan. Wei bleven afstemmingen van Soerapati zich in Malang, Ngantang, Locmadjang en Balambangan nog tegen het gezag der Compagnie verzetten, doch ten slotte werd in 1760 het laatste verzet overwonnen en het gedeelte van Java ten O. van TSngger e< S cm croc verdeeld, in Westen Oost-Balangan. Het regentschap Ban ger, ongeveer overeenkomende met het tegenwoordige regentschap Probolinggo, behoorde tot West-Balangan en werd omstreeks 1790 aan een Chinees verhuurd en onder Daendels aan dezen verkocht voor een miljoen rijksdaalders. Onder Raffles werd Probolinggo teruggekocht en kwam het met Pasoeroean onder het Landdrostambt Oost-Java. Na de teruggave dor 0.1.

~ Pasoeroean en Probolinggo worden genoemd in 1796 word van Besoeki. Bij Ind.

知, 8. 了~ Probolinggo een afdeling

。二云3--

/ ■

Stb. 1855, N°. 7 werd het tot een afzonderlijk gewest verheven, hetgeen het oeleven is tot do Stb. 1900, no. 334).

Bestuur. Administratief is het gewest verdeeld in G afdeelingen: Pasoeroean, Bangil, Malang, Probolinggo, Kraksaan en Loemadjang, waarvan de eerste drie tevens regent-fichappen vormen; het vierde regentschap van het gewest is Probolinggo, dat de laatstgenoemde drie afdeelingen be vat; do regent ervan zetelt te Probolinggo, terwijl te Kraksaan on Loemadjang zelfstandige patih's gevestigd zijn. Verder zijn er in deze residentie 11 controlo-afdeelingen, 30 districten en 2206 Gouvernements- en 23 particuliere desa's.

PASOEROEAN. Afdeling en regentschap der gelijknamige residentie, van welke zij een der vier Noordelijke afdeelingen uitmaakt, groot 863 K. M² en begrensd ten N. door de zee; ten O. ten Z. en ten W. resp. door de afdeelingen Probolinggo, Malang on Bangil van dit gewest. De afdeeling telt 2 controlo-afdeelingen en 5 districten, met name: Pasoeroean, met de districten Pasoeroean, Wangkal (ho of dpi. KCdjajan), ^Sbontjandi (hoofdpl. Gondang Wetan) en Grati (hoofdpl. Grati Toenon) en TS. agger. met het district Tcngger, (hoofdpl. Poespo) Het aantal desa's bedraagt 367, waarvan 8 particuliere en alle andere Gouvernements desa's zijn. Langs de Noordkust strekt zich eene vlakte uit, welke niet anders is dan de flauwe uende voet van den Tengger, waarop de zee tot zekere diepte alluviaal zand en klei heeft afgezet. In die formatie zijn talrijke vischvijvers aangelegd, welke peil

onder hoogwaterstand ligt; de zee liep hier vroeger zeker verder landwaarts in. De kust heeft Oostelijk een kaap, Tandjoeng Warangan en Westelijk een bocht, die van Pasoeroean. De voornaamste der bergen dezer afdeeling is de TSngger, die in haar Zuidoosthoek ligt, en dan ook slechts ten deele tot haar behoort. Aan den Noordelijken TSngger-voet grenst do Zuidvoet van den Grati-vulkaan, welks krater het meer KJindoengan be vat. Beoorden den Grativulkaan ligt de Goengoeng Sexnongkrong, die stellig een eruptic-punt is, al valt er ook op den top geen krater waartnemcn. De Zuidgrens der afdeeling wordt gevormd door het zadel, dat de Tengger, naar het Westen toe, verbindt met den Ardjoeno; dit gebergte staat bekend als Goengoeng Toeng-gangan, dan wel gebergte van Djaoboeng of van Selampar. De afdeeling is een paar badplaatsen rijk, die beide haar bestaan te danken hebben aan een krachtig te voorschijn tredende bron van zeer helder water; de meest bekende is het „blauwe water": Banjoc-biroe, (zie op dat woord); de andere badplaats ligt bewesten de vorige en draagt den naam Oemboelan. Te vermelden rivieren zijn: de k. Lawcjan, grensrivier met de afdeeling Probolinggo; de k. Oemboelan, in haar benedenloop k. Kepandjen en bij haar monding k. Redja a geheeten, deze beide ontspringen op de Noorder Tengger-helling; de k. Welang, die op do Westelijke Tengger-helling ontspringt in zee vloect. De hoofdplaats der afdeeling is Pasoeroean (zie op dat woord). Vermeldingswaardige plaatsen in de afdeeling zijn: licit dorp Melaten by Ngoeing, een voormalige districtshoofdplaats, waar een bloeiende nijverheid bestaat, zijnde de vervaardiging van stroozakken; de controleurs-standplaats Poespo, in de buurt waarvan zich het landbouw-etablissemment bevindt, hetwelk dient tot proefneming met Europeesche kolonisatie in de Oost; tevens be- staat hier een gelegenheid voor ambtenaren om te worden verpleegd. Een dergelijke gelegenheid biedt Telaga-sari, welk herstlingsoord in de onmiddellijce nabijheid ligt van Tosari, een om haar schoone en gezonde Jigging en ook als hoofddorp der TtinggCrezen (zie op dat woord) algemeen bekende desa. De Mohammedaansche bevolking der afdeeling is van West naar Oost al minder Javaansch en meer Macloeresch. In de afdeeling liggen het particuliere land Kedawoeng met de suikerfabrick van dien naam; verder nog vier suikerfabricken en 2 kinaoender-nemingen op gronden in erfpacht. Eind 1915 had zij eene bevolking van 313 000 zielen, w. o. ruim 950 Europeanen, ruim 3200 C.ineezen, 320 Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen.

PASOEROEAN. District met gelijknamige hoofdplaats van de controleafdeeling Pasoeroean, regentschap, afdeeling en residentie Pasoeroean, met vier onderdistricten en 100 desa's. Eind 1905 had het eene bevolking van ± 88500 zielen, waaronder ± 700 Europeanen, 2500 Chineezen, 200 Arabieren en 60 andere Vreemde Oosterlingen.

PASOEROEAN (in het Hoog-Javaansch Pasedahan) en door de Javanen veelal Gase-bong genoemd, de hoofdplaats van het gewest, het regentschap, de afdeeling en het district van dien naam, ligt aan Straat Madoera en heeft eene veilige reede. Reeds in Jiet begin der 16e eeuw bestond de stad; twee eeuwen later was zij

<lc hoofdplaats van het rijk van Socrapati. Voor con 30tal jaren nog de vierde in rang on dor do handelstedcnvan Java, is zij sedert het in exploitatie komen van de staatsspoorlijn Socrabaja — Malang, wat het vertier betreft, zeer achteruit gegaan. Op het eind van 1882 bedroeg de be volking 38.800 en op het eind van 1905 slechts 28.500 ziclcn, waaronclei' 670 Europcancn, 2360 Chincieczcn, 200 Arabicrcn en 60 and ere Vreemdo Oosterlingcn.

De kali Gem bong, die door de stad loopt, is daar nauwelijks 20 M. breed en alleen voor kleine prauwen bcvaarbaar. De drukte op de reede is zeer verminderd, maar nog steeds geven de af-scheep van suiker en koffie, de visschersprauwen on andere vaartuigen, die hand el dry ven op Ma-doera, daaraan eene zekere levendigheid. Op de reede komen de zeeschepen op 2 K.M. afstand in 5 vademcn water ten anker. Voor den mond van de rivier ligt eene zandbank, die het vaar-wat er zeer versmalt. Bl ij kens aangebrachte peilschalen neemt de aanslibbing op deze bank niet noemenswaardig toe; zij bclet by laag water intusschen zelfs het uit-en invaren van leeffe laadprauwen. Herhaaldelijk is door ambtenaren on particulieren op dezen voor de schecpvaart zoo belcnmrcnden toestand gewezen; doch tot dusver is hicrin geen verbetering gcbracht, ter-wijl toch jaarlijks ± 2% miljoen pikoel suiker te Pasoeroean werden ingcscheept.

De booten van de maatschipp Ecn, „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" doen Pasoeroean in normalc tijden geregeld aan.

Pasoeroean is overeenkomstig den landaard der bevolking verdcld in wijken. Vroeger zag men in de hoofdstraat van de Europeesche wijk tai van fraaie heerenhuizen als villa^ gebouwd; vele da ar van zijn thans vervallen; zij zijn door Chincieczii opgekocht, die aan het onderlioud weinig kunnen besteden doordat de huurprijzen zoo belangrijk zijn gedaald. De Chinesche wijk be st a at uit verscheidene straten met zeer fraaie huizen, waarvan vclc, en wel de aanzienlijkste, volgens Europeesch model zijn gebouwd. Om de Europeesche en Chinesche wijken liggen de ka in pongs der Jnvanen en Madocrczen, dio tot aan het strand en de daaraan gelgen vischvijvers (loorloopen). Pasoeroean heeft een fraai residentie- huis, cone nolle regentswoning, eene in 1857 ver-nieuwde Protostantsche en ceno in 1895 voltooi-de Koomsch-katholieke kerk, eene moskee, een fraai societitsgebouw, dat getuigt van de vroegere welvaart der plants, cenc constructie-winkel „de Bro mo⁵ \ met gcnuddeld 200 inlandeche ambachtslicden, eene ijsfabrick en cene kofficepellcrij. Vordei* is er de onderneming Poeroct, die uit de ter hoofdplaats gclegen Poeroct-bron (1 rink water oppompt. Vroeger werd (lit in grote ijzercn ketels per spoor naar Socrabaja vervoerd en alclaar vcrkocht; tegenwoordig heeft men daar echter een eigen drinkwaterlei-ding. Vooral dient genocmd to worden het proef-station voor de suikercultuur met in 1904 opge-richte go bo u wen en uitgestrekte proefLuinen. De gasftbriek bestaat sedert jaren niet nicer, ook al tncngvolgc der verminderde welvaart. Intusschen is de welvaart der bevolking in de laatste jaren wed er toonemcnd. Wat het uiter- l ij k betreft, zijn velo vervallen Europeesche en Chinee«cho huizon afgebroken on daarvoor nieuwe gebouwd. Do stad wordt thans elec-

trisch verlicht. Do bestaande spoelciding werd door den Gcwostclijken Raad verbeterd en uit- gebreid. Bij Ind. Stb. 1918 n°. 320 is met ingang van 1 Juli 1918 voor do hoofdplaats Pasoeroean cenc gomcentoraad ingestold. Het fortje, in 1845 gebouwd, is in 1892 afgebroken. Eene stoom-t'ram loopt van de hoofdplnats naar Waroeng-dawa en van daar naar BCKasi Oost en naar Sen gon. De grenzen der hoofdplaats zijn vast- gesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 194. ■

PASOLER (TIM.). Zio GREWIA SALUTARIS.

PASPALUM CONJUGATUM Berg. fam. *Gramineae*. Djampang tjanggah, Djandon, Paitan Soeket djampang (JAV.), Djoekoet pahit Bibado-tan (SOEND.), Grassoort van tropisch Zuid-Ame-rika, in velo tropische en subtropische streken van do oude wereld ingevoerd, en thans op Java algemeen ingeburgerd, zoowel in de vlakke als in hot lagere bergland. Het wordt door het vee gegeten, maar do voederwaardo is nog niet vol-doende bokend.

PASPALUM DILATATUM Poir. fam. *Gramineae*. Een uit Amerika afkomstige grassoort, die in vele tropische en subtropische streken ge-kweekt wordt en op Java vermoedelijk van uit Australie ingevoerd is, vandaar de naam „Au-stralisch Gras". Het stolt geen hooge eischen, noch aan bodem, noch aan klimaat, ofschoon het aan vochtigen bodem den voorkeur geeft. Het groeit meestal in pollen, geeft een. hooge opbrengst en heeft ah veevoeder een zeer groote waarde.

PASPALUM PLATYCAULON Poir. fam. *Gramineae*. Roempoet pahit (MAL.), Djoekoet pait (SOEND.). Grassoort uit tropisch Amerika, op Java algemeen verwildord. Vooral in. vochtige klimaten on op niet te droge plaatsen. Vooral „om Buitenzorg on in den plantentuin is dit een van de irceest algemcnc grassen geworden. In Amerika gaat hot voor oon uitstekend voedergras door.

PASPALUM SANGUINALE Lmk. (*Panicum* S. L.). Djoekoet tat&mbagaan (SOEND.) en vel© andero inlandsche namen, welko van minder belang zijn. Eon op Java zeer algemeen gras, cen ware kosmopoliet, die in vrij wel alle gomatigdo, subtropische on tropische streken voorkomt, on in Nederland wegens de roods kleur van do aron „bloedgiersf" heet. In het al-gemeen wordt do voederwaarde nog al hoog ge-schat.

PASPALUM ŠROBICULATUM L. var. **ORBICULARE** Hack. fam. *Gramineae*. Gegendjoe-ran (MAL.), Djeringan, Gondjoran (JAV.), Djoec-koot pingging kasir (SOEND.). Een grassoort van. tropisch Azie en Australie, op Java van de vlakke af tot in het lagoro borgland verspreid. Hot wordt vool door hot voo gegoten, maar omtrent de. waardo als voedergras loopen do meeningen nog uitoon.

PASSAAT. Zio KLIMAAT.

PASSAR, PASSER. Zio PASAR.

PASSENSTELSEL. Ondcr den terra „Passen-stelsel" wordt verstaan het controlc-systeem, uitgeoefend op in Nederlandsch-Indie reizende en trekkende Inlanders en Vreemdo Oosterlingen, waarbij hot voeren van een door do bevoegde autoriteit afgegeven reispas voor hen een eerste vercishto is. Dit stelsel was tot voor korton tijd in tai van regelingon samengevat en luvorde ceno grooto belcnmoring op voor do bewegingsvrijheid

der betrokkenen; in do laatste jaron zijn die belemmeringen grootendeels opgeheven. Het reizen van Inlanders on Vreemd Oosterlingen op Java en Madocra en van die gebiedscelen naar do Buitenbezittingen is aan geeno be perking meer onderworpen. Indien voor zoodanigo reizen een legitimatiekaart wordt verlangd, wordt die voor Inlanders verstrekt door het districts- of onderdistricts-hoofd (in do residentien Soerakarta en Djokjakarta door het hoofd van plaatselijk bestuur) en voor Vreemde Oosterlingen door het hoofd van plaatselijk bestuur. (Ind. Stb. 1914 no. 760, j°. 1915 no. 212). jje verschillende ordonnanties, welko voor do Buitenbezittingen het passenstelsel plachten te *regelen*, zijn thans samengevat in 6dn „Reisre- geling voor do Buitenbezittingen” (Ind. Stb. 1918 no. 694), waarbij eene herziening in milden zin heeft plaats gehad. Het voorzicn zijn van een paspoort wordt daarbij echter in verschillendo gevallen nog verplichtend voorgeschreven en niet-nakoming diit verplichting strafbaar gesteld. (Ind. Stb. 1918, n°. 696).

PASSIEBLOEM. Zie PASSIFLORA.

PASSIFLORA EDULIS Sims. fam. *Passifloraceae*. Boewah negri (MAL.), Boowah monjet, Paksi (SOEND.). Do passiebloom, klimplant nit Brazilië, op West-Java in do bergstreken verwilderd; de plant klimt ired ranken, heeft zeer fraaio bloomen en donkerpaarse vruchten, die binnon den vrij harden wand een sappig moos hobben, waarbinnen do za- den liggen. Dit moos heeft een frisseben smaak en wordt daarom gegoten. Do plant wordt nit gekweekt.

PASSIFLORA QUADRANGULARIS L. Grandidilla, Marquisa; SOEND. : Erbis, Markisat. Klim* plant uit trop. Amerika, in Nod. Indie gekweekt en verwilderd. Do vruchten zijn veel grooter dan die van de vorige soort, doch worden op dezelfde wyzo genoten. In. Batavia en Buitenzorg komen do vruchten. wel op do niarkt; overigens ziet men zo zelden.

< **PATA LIMA, PATA SIWA.** Zio reeds bij CERAM (I, p. 470a); bier ochter ten onrecho verwisseld in hun resp. Ternate- en Tidore-aanhangend partijkoizen weleer; bij KAKI- (H)AN-VERBOND (met dergelyke verwisseling); OELIASERS; en OELI-LIMA, OELISIWA.

De meest recente bijdrage tot do konnis van deze thans op Ceram nog volop bekende, deels in West-Ceram nog geheel levende ondoor- scheiding, is het boek van O. D. Tauorn, „Pata- siwa und Patalima. Vom Molukkenoiland Soran, and Eeinen Bewohnern” (Leipzig 1918). Het hoofdstuk VI (p. 135—160) is daarin geheel gewijd aan de *Pata siwa hi tam*, do “zwart”, -d. w. z. getatoeerdde en nicest oorspronkelijk- binnenlandsche Alfoeren, die speciaal nu nog bet jffaZ:(Z)an-verbond hunner stammen be- zitten, a ls geheime mannenbond en vcmge- richt; hierin op p. 145—152 een iets verkorte vertaling van het befaamde officieel document van den ter dood veroordeelden. *kapilan prang* Marcus Kakiay uit 1860, berustend in hot resi- dentie-archieff te Ambon, over hot kakihan* verbond en zijn geheime ritus (alreeds volledig afgedrukt door Dr. Lu deking in zijn rijke „Schofs van de residentio Amboina”, Bijdr. Kon. Inst. .) 3, III, 1868, p. 67—78; hetgeon Tauern niet / zegt, of niet wist).

Voor hot nu nog op do N.W. kust gobruiko- lijko onderscheid in sanionsfol dor uitloggers of vlcrken (Mnl.-Jav. *katir*) aan vloerkprauwon van Patalima- of Pata siwa-Alfoeren, zio bij Tauorn, plaat 111, en do dotnil-teckning op p. 43; hot sprokendo cirkelrondo of lusvormigo vorband- stuk bij do laatsten is con groot curiosum, en heeft wel oorspronkelijk symbolischo betoekonis gohad. Voor jai van tatoeerc-patronen bij do Pata siwa hitam, zio ook Tauern, plaat 1—8; opvallend is do nuchterheid van dozo geometri- scho figuren, eenzijdigs togenovor den ontzag- lijken zwicr dor Dajak-tatoeeringen, andorzijs tegenovor de hoog ontwikkeldo houtsnijkunst en beschildring, die op hot eigon West-Ceram, in het stroomgobied der Sapolowa, Wao Eti en Wao Oeli (of W. Oeni) bloeif in eon aantal kampoeng's die zich tot do Pata siwa hitam rekenen, maar door zgn. Makahala-Alfoeren worden boewoond, welko hun oorsprong uit Halmahera rekenen. (zie het opstel „Over oma- mentknhst van (West-)Coram” door H., F. E. Visser in Volkenkundige Opstellen Koi. Inst. I, 1917; en vorg. over do Makahala's, Tauern, p. 30).

Hoogst instructief is Tauern's Overzichts- kaart van Ceram, waar hij in West, Ceram — het eigenlijko gebied dor Pata siwa hitam, met eon paar kampoeng's van „witto” Pata siwa's op do Noordkust —, en in Midden-Coram — het eigenlijko gebied juist der Pata siwa pooth, met Patalima-kampoeng's aan Noorder- en Zuider-strand; terwijl de onderafdeeling Wara- siwa in het uitersto Weston nog gebied der Pata siwa hitam is —, door drio cijfers bij do namen der kampoeng's een gemakkelijko over- zicht schenkt van de verspreiding der 3 soorten van Pata's. Do Patalima's die in do 17o eeuw op het uiterste Z.W. schierciland van Ceram, Hoeamohal (alias: Klein-Ceram), woonden, zijn door do Vlaming vrijwel uitgemoord; thans zijn hier alloen Mob., Christen- en Binongko- ngorijen (verg. ook de kaart in Sachsce^ Hot eiland Sevan, 1907).

Of *pata* inderdaad “lichaam” betcoekent, u aan eenigen twijfel onderhevig. Van Ekris jarenlang zendeling te Roomakai (Z. punt van West-Ceram, bij do grens met Midden-Coram) zegt aarzelend in Tijdschr. Bat. Gen. XVI (1867), p. 295: „*pata siwa* en *patalima*, welligt van *palan* (sic), lighaam, corporatio, vorceninging”; maar Fournier bij Von Rosenberg in hotzoldo deel, p. 154, zegt pottinon. I: „*Pal í* betoekent lighaam, vergadering, korps”; ovonzoo Ludc- king in 1868, I. c. p. 56. Dat *siwa* nit 9, doch 7 zou betoekonen (aldus Wilken's HancUciding, ed. - Pleytc, 1893, p. 347), is een lapsus. In do Gesekundige Woordenlijst van Ludoking (I. c. p. 197—227) ontbreekt juist echter het woord „*lichaam*” of maar ook in het Bocroo'sch is *fa tan* = MAL. *ba dan* (Hendriks, Het Burusch etc., 1897).

Doch vast staat, dat do antioko algemecno term in do Molukkon was *Oelilima-Odisiwa*, op do Keien Aroe-cilandon verloopen tot *Oerlima-Oersia*; terwijl all66n op Ceram do term, *Patalima-Pata siwa* gangbaar was. In do oorspronk- lijke, minstens tot in het begin dor (15o eeuw torruggaendo onderschoiding, diit do eersto partij Mohammedaansch- en *dus* Ternato-gezind, do tweedo heidensch, en *dus* oorspronkelijk Tidore-

gezind was op do vorschillende Alfooron-oilandcn, is natuurlijk, tot don jongston tijd too, vaak plaatsolijko wijziging gobourd. Vandaar wel do verwisseling, zelfs verwarring, in do litteratuurzio b.v. Martin, Reison in don Moluk-ken, 1894, p. 66). In do Banda-groep was ochtor in 1612 het heidensch-gobleven hoofdoiland Lon-tor (*alias* "Ulissoa?") dn Spaansch- dn Tidoro-gozind (Tiele, Bouwstoffen Mai. Arch. I, 1886, p. 2, 5, 7); in 1631 te Tobo, Z.O.-kust van Coram, was hot onderscheid tusschen „Olisivas" on dat do eerston wel, do laatsten „geen varckens vlees aeten" (Tiolo-Hoeres, Bouw- stoffen, II, 1890, p. 196); in 1632, waron op Oma (Harookoe) do Oolisiwa's, e vena Is elders, do natuurlijke bondgenooten dor Hollanders (ib. p. 204); zoodat do Hollanders zolfs door tai van Alfoeren voor „Olisivas" worden gohouden. (ib. p. 205, 240); in 1633 helpen de Oelisiwa's van het klcino eiland Kefing en dio van Oorong (bij do uitersto Z.O.-punt van Ceram) togon do Oelilima's van hot eiland Ceram laoot (ib. p. 243—244.) Do verdelingsoorlog togen de onder Termataanschen invloed nagel-kwookendo Moh. inlanders van Klein-Coram (Hoeamofial), door Van Speult in 1625 begonnen, door do Vla-ming van Outschoom (zio dezen naam) in 1656 becindigd, accentueerdo to meer dat par-tijkiezen van do Hollanders voor do heidensch- gebloven Oelisiwa's. -

Op do Aroo-oihndon bohooren do Zuidolijkste eilanden tot do Oerlima's, de Noordolijkste tot de Oersia's; op de er voor gelogcn Kci-eilandcn het oostelijke Groot-Kci tot do Oerlima's, de centra lc Klein-Kei-groep tot do Oersia's; zio toch Van Hoevell in Tijdschr. Bat. Gen. XXXIII (1890), p. 77 en 123, mot do kaar-tjes.

Mot bovenstaande gegevens verwarro men niet den Termataanschen term *Soah sid* of „9 Kampong's", nainelijk van de 9 Rijksgrooten van Ternate, dio samen or den *hoekoemot* Rijks-raad vormden; zio den (onverklard gebloven) term „Hocum Soy&sius" in het contract met Ternate uit 162G (Heeros, Corpus Diplomaticum I, J 907, p. 211 noot 3), in 1627 gohcton „d'ovo- richoyt Soyasives", welko, to zamen mot do Sengadjis, "representerende deri raot des Co-ninckrijken van Tamaten" den nieuwen Sultan Hamdja kozen (Tiolo-Hoeres, Bouwstoffen Mai. Arch. II, J 890, p. 120—122), onz : alsmodo hot *juisle*-. „Negen Rijksgrooten (van Ternate), om dio oorsaak Soa Sivas genaomf* in Rumphius' Anibonsche Historie, Bijdr. Kon. Inst. 7, X (J910), p. 16. Vcrg. Do Clrcq's Bijdragen re-sidentio Tomato (1890), p. 277 i. v. *sangadji*, on p. 280 i. v. *soah*, dio don term overigens niet nicer verstaan heoft; hoezeer inlandso regen-ten op Ceram in ca. 18G0 hiervan al niets njeor bogrepen, blijkt uit Ludoking, I. c. p. 56.

G. P. R.
PATAH KEMOEDI (MAL.). Zio SENEICIO SONCHI COLICS.

PATAH SAMBILAN. Ecn 2591 M. hooge, niet nicer werkzamo vulkaan op het punt, , waar de Padangso Bo von-en Bcnndenlanden en Djam-bi aan cikaar grenzen. De berg is nog niet nader

i) In hot art. OELIASERS moot „Kcffing" Aervangen worden door „Ceraim laoot".

onderzocht; naar hot Ooston is hij verbonden met don hoogsten berg van Sumatra: do G-GSdang, ook Pick van Indrapocra (zeekaart) of Pick van Koerintji genoemd.

PATAH TOELANG (MAL.). Zio EUPHORBIA TIRUCALLI on VITIS QUADRANGULARIS.

PATAHO. Naam door de Bead joe-Dajaks op Borneo gegeven aan soorten van hot hagedissengeslacht *Varanua* (zio onder VARANIDAE), waranen of bijawak (zie aldaar).

PATANI. Tidoresch district beslaando het Zuidoostelijk schicreiland van Halmah6ra, grenzende aan do districten Ma ba en Weda. Oorspronkelijk tien negoryn tellende, hebben deze zich tot ecn enkelc kampong, Gam Soengi, bij de uitersto punt van het schicreiland op onge-veer 128° 43' O.L. vercenigd. Deze kampong is do standplaats van den posthouder van Oost- en Zuid - Hal mat era, waarto ook het district Gaane behoort.

Patani was in 1522 ecn zelfstandig staatje, waarvan de vorst in dat jaar in een gevecht tegen Portugeezen gedood werd. In 1602 regeerde er een - vorstin, die den Hollandschen zeevoogd Jacob v. Neck vriendschappelijk ontving. Hoe en wanneer Patani onder Tidoresch gezag kwam is niet bekend. Valentijn zegt dat Maba, Patani en W6da bezittingen waren van Boki Gammalam- ma, zuster van Sultan Kaitjil Sibori (Amsterdam), die in 1680 heimelijk met priis Ceram van Tidore huwde. Ternato wilde eohter de aanspraken van Tidoro niet erkennen. Eerst bij het vredesverdrag tusschen Ternate en Tidore in 1728 werd Patani definitief aan Tidore toegewezen en tevens aan de Compagnie het recht gegeven een sterko aldaar te bouwen. Die sterke staat er nog. Door het Engelscho tusschenbestuur werden Ma ba, Patani en Weda den sultan van Tidore ontmomen en werd de sultan inoeda van Tidore., Mohamad Djainalabidin, daarmede begiftigd. Deze schenking werd in 1818 door den Com missaris Generaal to niet gedaan. Djainalabidin werd naar Java verbannen, vanwaar hij eerst in 1831 te Tidoro terug kwam, waar hij in 1846 overleed. Na den opstand van Danoe Baba Hasan in 1876 werd te Patani een posthouder geplaatst en de aan den sultan in natura op te brengen schattig ver van gen door een be- lasting in geld.

De bevolking spreekt een eigen dialect on houdt zich bezig met land bo uw, vischvangst, een weinig handel met G6b6 en het vervaardigen van mandjes en hoeden van pandanbla^eren en orchidce stengels (zie HALBIAH^RA).; | -I' ' ' ' ;

PATAT of PATAT SAGOE (SOEND.). Zio MA-/RANTA.

PATCHOULI. Zie DI LAM alsmede OLIEN VLUCHTIGE (dl. III). Do jongo planten van Pogostemon Patchouli Pellet worlen bij droog weder gosnedon en in do schaduw liefst op bamboerckken gedroogd. Wanneer zij zoo ver gedroogd zijn, dat ze nog juist> vocht genoeg bevaton om to formenteeren, worden zo op hoopon ge-bracht, waarbij zij onder warmteontwikkeling gaan fermentceeren, hotgeen men tor verkrijging van ecn goedo olio noodzakelijk acht. Na dio be working worden do blacleron nog eenigszins nagedroogd en met behulp van stoom van 1—2 atmosferen gedistilleerd. De hierbij verkregen olio komt onder den naam van Singapore-patchou- li in kisten van 12 flesschen in den handek

Het soortlijk gewicht der olie is 0.94 bij 25° C. Zij is sterk linksdraaiend.'

PATI*. Een onbeteekend, tot de onderafdeeling Tjalang, afdeling Westkust van Atjeh, behorend landschapje begrensd ten N. door Lho* Kroet, ten O. door Laguen, en ten Z.W. door den Indischen Oceaan. Het aantal geregistreerde mannen bedraagt 93 (ult. 1915). Bestuurder is Teukoe Radja Itam, wicns kortc verklaring dd. 18 Nov, 1908 werd goedgekurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 18 Febr. 1909.

PATIK. Zie, FRAMBOESIA TROPICA.

PATJINGAN (TILAGA). Fraai gelegen bergtaeer op de West helling van den Patocha (residentie Preanger regenschappen). 1570 M. hoog. In het meer ligt een klein eilandje. /

PATERNOSTEREILANDEN, liggen met Poelau Tengah en de Postiljoneilanden (Poelau *Sabalana) tusschen Celebes en Socmbawa en behooren tot de afdeling Makasser van het gouv. Celebes en Onderh. Zij sfredkeh zich over een afst and van* 130 zeemijl om de N.O. uit en be- staan uit een menigte riffen, welke sterk ver- kleuren en waarop men den bodem nog duidelijk ziet in 15 vadem water, en een groot aantaleilan- den, welke meerendeels laag en begroeid zijn. De beide groepen liggen op meerdere plateau's, door smalle, diepe geulen gescheiden.

Het Z.W.-lijkste, kleinste plateau bevat de kale Maria Reigersbergen- en Zandbuisbanken, de randen van een atol, met diepen W. kant en niet geheel gesloten Z. kant en waar- binnen een kom wordt gevonden met 250 M. diepte. Deze ban ken zijn onderzocht; op de NW. punt en op de Z. punt staan lichten. Aan de Z. O. zijde van deze ban ken vertoont het zeer diepe water een eigenaardige warreling en een bijzondere klexir, welke aanleiding was, dat daar meermalen niet bestaande gevaren zijn gerapporteerd.

Op een N. O. daarvan gelcen, veel grooter plateau, liggen de eigenlijke *Paternostereilanden*, waarvan de meeste begroeid, doch slechts enkele bewoond zijn door Boegineezen, die van vischvangst en klappercultuur leven en handeldrij- ven op Makassej^—Het hoofd der groep woont in een kampoeng aan de Z.W. kust van Sailoes- besar, waar zyxetwaterputten worden aange- troffen. Deze groep is slechts on rolled ig bekend ; goede ankerplaatsen vindt men be-O. Sailoes- tetjil en beW. Sailoesbesar, beide van om de Zu id te naderen, ook beN. SatSngah kan in diep water worden geankerd. Puposang is moeilijk te naderen door de vele riffen. Op de Oostpunt ligt de Karang Satoengoel en 30 K.M. O.Z.O. daarvan, vermoedelijk afzonderlijk, een ondiepte van 12 vadem. Het grootste, O.ljksle plateau wordt ingenomen door de *Postiljoneilanden*, waarvan alleen het O.ljke, zeer stiel uit zee oprijzende gedeelte bekend is; mogelijk bevinden zich in dit plateau nog geulen met diep water, o.a. tusschen Palo kang en Sarege en Z.O. van Bangka wan g en Langkwctang. De riffen zijn zeer talrijk, de eilanden laag en begroeid, sojn- mige hebben eene vrucht baren bode in; de meeste der O. groep zijn bewoond en in cultuur gebracht. Zij hebben een koel klimaat. Op Sabalana, het grootste eiland, vindt men 66n Europeeschen *opzichter* van de klappercultuur, op het N. W. daarvan *gelegen* Balobaloang woont het in land-

sche hoofd, belast met het boheer dor groep. Ook in gedroogdo visch en in schildpad wordt levendig handel godrovon. BsW. Sabalana is een kom in het rif, waarin men te alien tijde veilig kan ankeren. Van de ovci'igo eilanden is slechts weinig bekend; H. M. Siboga vond een anker- plaats bij Saraso in de W. lijke groep, welke van om de Z. werd aangedaan.

Tusschen do eilanden en rond de plateau^ gaat niet veel stroom. Ook de vertikale water- beweging is niet belangrijk, zij heeft een gemengd

PATERNOSTEREILANDEN (KLEINE) of BALABALAGANEILANDEN. Een groep eilandjes en riffen in het Z.lijk deel van Straat Makasser, welke zich op het N.gedeelte van de Bornco-bank uit- strekken tot aan de Oostgrens van deze en behooren tot de residentie Z. en O.-afd. van Borneo. De eilanden, waarvan sommige begroeid zijn met hoog geboomte, zijn onbewoond, doch worden veelvuldig bezocht door visschers, zoowel van den Borneo- als van den Cjebes-wal, die er so ms vrij lang verblijven. Ook beZ. deze eilanden lig- gon op de Born co bank gevaren, zoodat do schecp- vaart zich hier beweegt over het ondiepe, smalle gedeelte vlak langs den Borneo-wal of door de zeer diepe, breedc straat langs Celebes. Tussqhen de eilanden en riffen gaat veel stroom, de verti- kale waterbeweging is overwegend dubbeldaags en niet belangrijk.

PATERNOSTERBOONTJES. Zie ABRUS.

PATL Afdeling en regentschap der residentie Semarang, metende 1430 K.M². met eeno bevolking op ultimo 1915 van 478000 zielen, waaronder 540 Europeanen en 4400 Vreemde Oosterlingen, waarvan het grootste deel Chineezen.

Daar de vroegere afdeling Djoeana sedert 1 Januari 1901 (Ind. Sib. 1900 no. 334) aan de afdeling Pati is toegevoegd, en de toenmalige residentie Japara bij de residentie Smarang is getrokken, vormt de afdeling Pati het Ooste- lijkt gedeelte der residentie Smarang en grenst zij aan RSmbang. Do kali Randoegoen- ting vormt de grens der beide ge westen.

De afdeling en het regentschap Pati zijn verdeeld in twee conl role afdclclingen : Pati met de districten Pati, Kajen en Tlogowoengoe, en Djoeajia. nier^Ue districten Djoeana, Dj.ikncan en Tajoe.

Het land bestaat uit eeno alluviale vlakte, Zuidelijk besJoten door de Westcljke voortnetting van het Rcmbangsche kalkgebergte, dat zich voordoet als een hooge, witte, vcrbrokkeldc muur, Oostelijdkdoorde afhelling van den vulkaan Moeriah (zie aldaar). De vlakte, die eeno richting Zuidwesl-Noordoost heeft, is tegen de grons met Kbedocjs aan, en ook daarover, zeer laag en nioerassig; de aid us tot beide afdelingen be- hoorende gSdd, watert af door de kali

Djoe wan a. (zie hierover Kajen en Ocdakan), welke aan vang ligt in Koedoes, maar die haar grootste longte heeft in Pati, dat zij gchel doo- stroomt en bij Djoeana in zee valt. *Doze* rivier nadert zeer dicht, maar vJoeit niet langs de be- noorderen van liggende hoofdpluats dor afdeling. De afdeling is buiten de g6d6 zeer vrucht- baar; men vindt in de vlakten mooie rijstvelden en aan de kust vischvijvers.

Er zijn 3 suikcrfabrickcn, 4 erfpachtsondr- ne min gen, gedreven op 11 crfpachtsperccllen, waarop koffie, kapok, rubber, spacerijen en inland

echo gcwassen worden geteeld, en 3 houtvste- rijcn, nl. Ngaringan, gelegen bij Ta joe, hoofd- plaats van het gelijknamige NoordclyKs?gelogen district en Oost- en West-Pati, bij do hoofd- plaats gelegen. Verder heeft men er twee ver- gunningen tot het winnen van tras, in handon van de Moeria Tras Exploitatie maatschappij to Amsterdam, welko ondrcmcing gchcel Java van tras voorzag, tocn de aanvor van portland-cement door den oorlog werd bemocilijkt. Bij de dcsa Pangocnan, distrikt Tlogowoengoe, is het graf van Pandoe Dewanata, die aldaar door 5 pandawa's is begraven. Daar niet ver af is het graf van Pangeran Ben a. w a, bekend in Java's gcshiedenis als Adipati van Djipang. In een kampong van de hoofdplaats Pati is het graf van Maulana Maliki (zie hoofdplaats PATI).

PATI. District van de controle-afdeeling Pati, regentschap en afdeeling Pati, residentie Somarang met eenc oppervlakte van 129 K. M.² en eene be volkin g op ultimo 1915 van on ge veer 65500 zielen, waarvan 280 Europeanen en 2100 Chineezen, verder een 50tal Arabieren en 30 and ere Vreemde Oosterlingen. Er zijn' twee cultuurondernemingen, uitgeoefend op 6 erf- pachtsperceelen, waarop koffie, kapok en inland sche gewassen worden geteeld en <Sen suikrondermning Langsc. Het district is ver'deeld in drie onderdistricten.??/2"

PATI. Hoofdplaats van gelijknamige af- dceeling, regentschap, controleafdeeling en district van de residentie Semarang, gelegen aan den grooten postweg en aan de stoomtramlijn Somarang—Las&m.

Doordat de vroeger residentie Japara by Se ma rang is getrokken (zie aldaar), is de hoofd- plaats Pati in betecknis achteruitgegaan, of- schoon men crnogeen drukken kleinhandel heeft. Op ultimo 1915 bed roe g de bcvolking ruini 18000 zielen, waarvan een 250 tai Europeanen, ruijn 2100 Chinceezen, een 50 tai Arabieren en 30 andere Vreemde Oosterlingen. Voor de Chineezen is een eigen wijk aangewezen, waar men eenige groote won in gen van rijke Chineezen aantref. Onder de Inlanders bestaat er een Christenge- meente, terwijl er ook een nederzetting wordt aangetroffen van het Leger des Heils.

Aan den postweg heeft Pati te danken, dat het de hoofdplaats der residentie Japara is ge- wcest, want toen deze er in 1810 langs werd ge- Jegd, heeft Daendels tevens den bestuurszetel van Japara naar Pati verplaatst. Noordwaarts gaat er een zijtak van den postweg naar Tajoe, die zich daar Westelijk ombuigt en over Bandjar- an naar Japara gaat. Die weg is voor voertuigen berijd baar gcinaakt in j 904, zoodat men thans om den geheolcn berg Moeriah gemakkelijk kan rijden. Zuidwaarts gaat er een weg over Kajen, Soekolilo en Klamboe imar Poerwodadi. Over de Djocanarivier is in dien weg een brug glegd. In een kampong der kota is het graf van Maulana Maliki, een zcndeling van den Soenan van Koedoes, hier door ongelooovigen veruoorde. Da ecnige Hindoe- oudheden van de afdeeling zijn een 3 tai beelden op het erf van de Assistent- Residcncswoning. Daze woning, vroeger Resi- dentichuis, is con mooi, groot gebouw, even buiten de kota gelegen, met een ruim, met vrucht- boomen beplant erf. De Regentswoning is een oud gebouw, waarvoor de aloen-aloen, dio go- deeltelijk tot stadstuin is aangelegd.

PATI OELA (JAV.). Zio **URARIA CRINITA.**

PATIENTIE (STRAAT). Ruimc, zeer diepc straat tusschen de hooge Z.W.kust van Halma- hcra en het bergachtige ciland Batjan, in het Noordgcdeelte waarvan de Lari-cilahUch over de gchcclc breedte der straat verspreid liggen, terwijl in den Zuidingang, op 66n plateau, het hooge Dawora, met een rondon top zonder krater en N.O. daarvan een groep cilandjes en gevaren worden aangetroffen. De passage tusschen do Lari-eilandon leidt door een schoone, smalle straat bez. langs het eilandje een hoogerv kegel met steilen Westkant. De naam der straat duidt op den tegenspoed, welke de schepen der O.-I. Compagnie hier hebben ondervonden; nu men beter op de hoogte is van het windsysteem dezer straat, wordt zij gemakkelijk bevaren en geeft men aan deze de voorkeur bo ven den weg beW. langs Batjan. Zic Zecmansgids deel VI.

PATIH of pSpath (op West-Java papatih), naam van den ambtenaar op Java, die als rech- terhand ter zijde staat aan een vorst, provincie- hoofd (voorheen) of regent. Ook de voormalige vorsten van Bali hadden zulk een pepatih als rijksbestuurder naast zich.

Van do rijksbestuurders (pepatih dalem) in de Vorstenlanden zijn die van de rijken Jogjakarta en Socrakarta sinds 1743 deels ambtenaar van hun vorst, deels ambtenaar van de Compagnie (nu het Gouvernement); zij worden dan ook bezoldigd door beiden. Hun woning heet kepa- tihan. Die van Jogjakarta voert gergeld den titelnaam Danoeredja. De rijksbestuurder had bijzonderlijk te zorgen voor aangelegenheden buiten de hofstad zelf.

De patih's cler regenten van Java, die tot 1901 een ondergeschikt dubbicganger waren elk van zijn regent, zijn door de reorganisatie van 1900 in de meeste regentschappen tevens tot districtshoofd, soms bovendien tot onderdis- trictshoofd geworden; zulk een patih noemt men patih-wSdana (op West-Java patih wada- na). Daarnaast heeft men nog enkele patih's buiten een regentschapshoofdplaats, ter stand- plaats van een assistent-resident of (sometjds) van con controleur; alsmcdo do vier „zelfstan- dige patih's" in het gewest Batavia. Zie onder BESTUUR, deel I, bl. 284—285.

PATIKAN (JAV.). Zie EUPHORBIA PILULIFERA en E. THYMIFOLIA.

PATIMAH (AKAR, KEMBANG) (BATAV. MAL.). Zio ANASTATICA.

PATIPL. Zie ONIN.

PATIRO. Rivier in Bone. Zie CELEBESonder DE ZUIDARM.

PATJALANG. Zie VAARTUIGEN : ""

PATJAR KOEKOE (JAV., SOEND.). Zie LAW-SONIA.

PATJAR TJINA (BATAV. MAL.). Zio **AGLAI A ODOR AT A.**

PATJIT. Naam op Java voor con Springbloed zuiger, *Haemadipsa javanica*, in het Ma- loisch Patjat. Gewonc bloedzuigers worden in het Maleisch en Javaansch lintah gonoemd.

Do naam „Spring- bloedzuiger is eigenlijk minder juist; de dieren bewegen zich voort ala spanrupsen, met vrij groote snolheid, zij leven in bosschen, laton zich op den voorbijganger neervallen of hechten zich onmiddcllyk aan zyn huid of kleedcercn, als hij langs con tak 就珂kt • Zie T. Aardr. Gen. 1898, bl. 475.

PATJIT. Na am van een cont rdele -afdeelin g teveils van een district in het regentschap en do afdeling Tjiandjoer, residence Preangerregentschappen. De controle-afdeeling bestaat uit de districten Pat jet, Waroeng kandang en Tjikalong koelon. Het district Pat jet met gelijknamige hoofdplaats telt 3 onderdistricten met 19 desa's eh heeft een oppervlakte van 245 K.M². Vroeger heetten de controle-afdeeling en het district: Tjipoetri. Patjdt is ook de naam van een onder- district van het district Tjiparaj, afdeling Bandoeng.

PATJING TAWA (JAV.). Zio GLORI OSA.

PATJING TAWAR (SOEND.). Zio COSTUS.

PATJIRAN. District in de controle-afdeeling Karang3n&ig, afdeling van regentebap Lamongan, residentie Soerabaja. Het heeft 51 desa's en is verdeeld in 3 onderdistricten. Op 1 Jan. 1916 telde de be volkin g 69300 zielen, waaronder enkele Eiiropeanen en een 100 tai Chineezcn.

PATJITAN. Afdeling, regentschap en contr6le-afdeeling van do residentie Madioen, groot 1410 KU. Voor de gcschiedenis zie men op het gewest MADIOEN. Do grenzen zijn: ten W., N.W. en N., de residentie Soerakarta; ten N.O. de afdeling Ponorogo van dit gewest; ten O. de residentie Kediri; ten Z. de Indische Oceaan. Hot vormt dus het Zuidlijkst deel van het gewest. Er zijn 4 districten; Pat jit an, Poenoen g, TiSgalombo en Lorok of Lofbg (hoofdpl. Nga- dirodjo); de niet genoemde hoofdplaatsen zijn ge- lijknamig. Het aantal desa's bedraagt 167. Geographisch behoort de afd. Patjitan meer bij de res. Soerakarta dan bij Madioen, omdat zij van do laatste gcscheiden is door eene reeks bergruggen, die de gemeenschap met deze afdeelin g zeer bemoeielijken, terwijl de verbin- dingsweg met de res. Soerakarta zooveel ge- makkelijker en korter is. Bewesten do hoofdplaats Patjitan vangt het „Duizendgeberge" (zio aldaar) of de Goenoeng Sewoe aan, dat zich Westwaarts voortzet- door beide Vorstenlanden. Op tai van plaatsen treft men in dit geberge ho- len aan (de voornaamste in Patjitan is de Loe- weng Ombo in de desa Kalak, een 45 M. breede en 100 M. diepe spleet, die bij helder weer ge- heel te doorzien is) en grotten met mooie drui- steen vorming.

De meest bezienswaardige van deze(1 ruipsteen- grotten in Patjitan is de „goew&kalak" in de desa SSndang geJegen, niet ver van de Soerakartascho grens en waarin men allerlei grillig gevormde beelden en figuren aantreft. De vrij hoogc rug PagSr- goenoeng scheidt de afdeling van de res. Soerakarta en van de afdeeling Ponorogo; op het gemeenschappelijk grenspunt dezer drie landen verheft zich daarin de 665 M. hooge top Ged6. Dit geberge overdekt verder al het land, dat niet besla- gen wordt door het kalkgeberge langs de zeekust en de vlakten van Patjitan, Ardjosari, Mangoen- hardjo en Ngadirodjo, de vier eenige der afdee- ing, die dus een waar hoogland vormt met afge- zonderde Jigging. In het Oosten verheft zich de Goenoeng Lima, dus genoemd om zijn 5 scherpe toppen, die — 777 M. hoog — den zeevaarders tot veilige baak strekt. In de gchele afdeeling vindt men slechts weinig bosch, een gevolg van de groote ontwoeding, waaraan de afdeling *Patjitan* in vroegere jaren heeft blootgestaan ter wille van de Gouvernements koffiecultuur, zoodat- men *bijna*. overal kale bergen en heuvels

ziet. AUccn in het Zuidcn van het district Poe* noeng en van de onderdistricten Ngadirodjo en Socdimoro (district Loroq), zoomede in het district Tegalombo, treft men nog wat wildhout- bosch aan. Djiatibosch ziet men slechts hier en daar in kleine uitgestrektheden. De boomcn heb- ben echter weinig waarde, daar zij dun en schraal staan. Blijkbaar is de grond voor djiathout- cultuur in deze afdeeling ongeschikt. Oostdijk van de hoofdplaats Patjitan ligt do mede be- zicnswaardige druipteengrot van Ngembang voor de desa Toelakan (onderdistrict van dien naam van het district Loroq),daar ter plaatse meet bekond als „de goewa SAm"pocrA", on waarin een beek ontspringt, terwijl aan een wand een nis met beeldje is, door de natuur gcwrocht, cenigs- zins den vorm vertoonende van de heilige Maagd met het Kerstkind. In het district Patjitan is de dubbcl bron van Karang-gajam, een warm© en een koude, voor badplaats in gebruik. In do kalkrotsen die, behalvc waar zij door do vlakten onderbroken worden, langs de kust zich uit- strekken, bevinden zich talrijke vogelnestklip- pen. Er zijn 3 baaien: die van Damas en Koeri- pan, gcscheiden door Kaap Loroq en die van Pat jitan, welke de voornaamste in ham is; als een diepe zak met zijn monding tusschen do punten Karan g Semanoë en Penambon, be vat zij de zclfs voor de grootste schepen veilige rec- de van Patjitan, welker grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1898 no. 240. De hevige branding langs de kust doet zich tot in de baaien gelden. De rivier van het Zuidwestelijk gedeelte der afdeelin g is de kali Ngrbejogean- sewoe, in haar bovenloop k. KJaden en Pctjoeng, in haar be- nedenloop k. Nglorobojo gehectcn; die van het midden de k. Grindoeloc of rivier van Patjitan, in haar bo venloop, tot hare vereen iging met de k. Ploso achtcreenvolgens k. Watoepatoek, KSndal en Klantang gehecten; in een nauwo kloof stroomt zij lars Tegalombo (210 M.) naar de onderdistrictshoofdplaats Jlangoen- hardjo (vroeger Gad ing gehccton) (65 M.); hier wordt haar dal breeder, maar blijft inge- sloten tusschen steile breccien; IJU neemt zij de van het Noorden komende Djetis op en loopt in Zuidwestelijke richting verder, over Ardjosari (25 M.) tot Patjitan (7 M.) in een betrckcklijk smal alluviaal bed, dat zich eerst hier verbreedt; bij Ardjosari neemt zij de van het Noorden komendo k. Ardjosari, en beneden Patjitan^ bij de desa Ploso, een uit het Oosten van den Goenoeng Lima komenden zijtak op; zij ont- Jast zich in de baai van Patjitan; in 1836 is zij verlegd, waardoor een uitgestrekt deel in het Westen der vlakte bevolcibaar word; voor matig grootc prauwen is zij van den mond tot bo ven de hoofdplaats bevaarbaar. In het Ooste- lijk deel der afdeeling vJoen: de k. Koeripan, in haar bovenloop k. Padi, die bij Tocog in do kalk verdwijnt, tot Ngocmpang ondergrond g loopt, dan korten tijd in een diepe kloof stroomt, nogmaals in de kalk verd wijnt, bij Tempoer- sari weer to voorschijn komt, en in de Kocripan- baai uitmondt; en de k. Loroq of rivier van Ngadirodjo, welker boventakken zich uitstrekken tot op de wateischeiding in Kediri, die veel houtversteening meevoert, en uitmondt in do Da mas-baa. Gen der rivieren in deze afdeling is voor de irrigatie van de minste betekenis, met uitzondering van de Loroq- of Ngadirodjo-

Tivicr, die do vlakto van Ngadirodjo hot gchcclo jaar van bovlocingswater voorziet on cen paar zijriviertjes van de Patjitanrivier, die aun do kloino vlikton van Patjitan, Ardjosari en Man- goenhardjo gedectclijk water geven.

Eindo 1915 woonden er in do afdecling 244.000 menschen, waarvan 40 Europeanen en 270 Ghincczen. De inlandscho bevolking van de gehecle afdeeling is goedaardig van natuur eu vertoont cen geheel ander type dan die b.v. van de Zuidelijk aan haar grenzende afdeeling Ponorogo. De criminaliteit is gering. Grootc misdrijven komen hier niet voor. Van de hoofd- plaats (zie aldaar) voert cen mot grind, koraal en schelpcn verhardo weg naar de desa Koetjoei*, waar vroeger een lang los- on laadhoofd van klapperstammen in de baai was uitgebouwd, omdat de prauwen, door middel waarvan do verderop liggende schepen bevracht en gelost worden, door de branding niet de kust genaken kunnen. Sedert tai van jaren is evenwel dit havenhoofd ver van gen door cen los- en laadhoofd op ijzeren schroefpalen te TampSran aan de Westzijde der baai. Aan dit los- en laadhoofd wordt minstens driemaal s jaars per stoomcr van SoemenSp (eiland Madoera) aangebracht het voor de afd. benoedigde Gouv. zout. Het Zuidwcstelijk deci van het regent- Bchap is schaars bevolkt en onvruchtbaar; de overige deelen zijn wat beter, ofschoon even- mi n bevolcibaar als de overige gronden. De beste bouwvelden (sawahs) zijn gelegen in de vlakten van Lorog of Ngadirodjo en van Patjitan, Ardjosari en Mangoenhardjo, omdat zy daar van levend water kunnen worden voorzicn. We- gens de on be vloei baarheid van de geheelo af- dceling, op de genoemde 4 vlakten na, legt de bevolking zich in het algemcen meertoe op hand- werken als goud- , zilver- en ijzcrsncdien, tim- meren, steen- en pottenbakken en we ven, dan op den land bouw. De kalklaag tusschen de brec- cien bij Tegalombo levert cen buitengewoon goedo kalk. De Europeesche landbouw bepaalt zich tot cen klein erfpachtspcrceel in het district Tegalombo, waarop padi en ccnige koffio ver- bouwd worden. Totmijnbouwkuncligeopsporingsen zijn 4 vergunningen uitgercikt, t. w. 66n in het district Patjitan en drie in het district T6gal- ombo. In 1908 zyn mijnconcession vrlcend aan de Naamloozo Vennootschap Mijnbouw Maatschappij Madioen voor de terrincn K6ti- han en KalitSloo in deze afdeeling voor het winnen van koper, bismuth en ijzer. Hindoo- oudheden zijn er gecne andere dan twee be- Bchreven steencn to Watopatoek...

PATJITAN. District van de controle-afdceling, de afdeelingen het rcgentschapPatjitan,residentio Madioen, groot 202 K.M.², met 3 onderdistricten en 62 desa*s. Hot teldo ulto. 1915 ceno bevolking van ruim54000zielen, waaronder ecn30 talEuropo- anen en 250 Chincezen. Het is cen bergachtig district, met uitzondoring van do vlakto van Patjitan, waarin de hoofdplaats gelegen is en die van Ardjosari, beido aan weerszijden van den bc- ncdenloop van do Patjitan rivier gelegen. Hier en daar zict incn tusschen de heuvels keteldalen en klcinc vnUeicn, die zich in den AVestmoesson met water vuHen en dan meren worden. In den Oostmoesson drogen zij echter meestal uit. titaarom zijn zij ook niet voor irrigatie-doelcinden Do gebruik. Do bouwvelden zijn allo van

regon afhankelijk. In dit district vindt men in de nabijheid van do onderdistrictaahofdplaats Ardjosari cen warme en een koude bron to Karang-gajam, die als badplaats gebruikt, dock niet geccxploiteerccd wordt.

De bevolking leeft van landbouw en zvevisch- vangst, benevens van eenige neringen (goal- en zilver- en yzersmeden, steen- en pottenbakke- rijen en wovcn) en ccnigen kleinhandol. Do klappercultuur levert medo een niet onbe- langrijke bron van inkomsten op. Door de grootc uitbreiding, die deze cultuur in dit en omliggende districten in de laatste 10 jaren onder- gaan heeft, is cen levendige handel tn copra ontstaan met de aangrenzende residentie Soera- karta. Het vervoer heeft per pikoelpaard plaats, doch zal weldra anders worden, zoodra de in aanleg zijndo rijweg van Patjitan naar Kakap (afd. Wonogiri, residentie Soerakarta) gered zal zijn gekomen.

Er is 6en vergunning tot mijnbouwkundige opsporingsen in dit district vrlcend.

PATJITAN. Hoofdplaats van afde'eling, regent- schap cu district van denzelfden naam in de residentie Madioen, waarvan do grenzen zijn vastgesteld by Ind. Stb. 1887, no. 147. De bevolking teldo in 1905 7000 zielen, waarvan 30 Europeanen en 250 Chincezen ; sedert dat tqd- stip is het zielental belangrijk vooruitgegaan. Steil gebergte sluit aan drie zijden de plaats in, die in de vlakto ligt, byzonder mooi tusschen rijstvelden en boscshjes ongeveer 3% K.M. van de zee af, en aan de' rijkbelommerde wegen van hier uit, West over Poenoeng naar Solo, Noord- oost over Ardjosari. en Tegalombo naar Ponorogo. Tusschen de stad eii het strand ligt een moo- rassige streek, thans voor een groot deel herscha- pen tot sawah. Op een rots nabij het strand is de „Astana g&ntoeng" of begraafplaats van den aarden pot, zijnde een bergspleet, waarin onder een aren-dakje cen gesloten aarden pot staat, welke een been zou bevatten van onbepaalbare lengte, wii het zich aan elken beschouwer anders vertoont.

PATJOENG (SOEND.). Zie PANGEL / **PATMA** (MAL., SOEND.). Zie RAFFLESIA.-' **PATOEHA.** Vulkanisch gebergte halfweg Bandoeng en do Zuidkust van Java. Het oudere gedeelte heeft cen ringwal van 3/2 K.M. door- snede, waarbinnen aan de Zuid- en Westzijde nog eenigo fumarolen dampen. Dicht bij de N. O. zijde liggen twee jongero kegels n.l. de Pascuncuan, met den krater Kawah Poetih, aldus genaamd naar de witachtige kleur van het zwavel- en aluinhoudend kratermeertje en de vlak benoorden dit meer verrijzendo eigenlijke Patoeha (of P. Kaier), een fraaie kegel (2433 M.), cen weinig ten N. van den vorigen met een diepen krater, waarvan do bodem 150 M. beneden het hoogsto punt ligt, doch waarin Verbeek (Java 708) gecu sporen van activiteit aantroof. De bos- schen van den Patoeha zijn bekend om hun prachtig rasamala-hout.

Ten Oosten van den Patoeha vermeldt Vorbeek nog een andere vulkaan (p. 706) de KendSng- Patoeha met licet solfatarcnvelde. Kawah. Tjwidej (zie aldaar).

PATOEK. Onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats van hot district Plajen, regent- schap Gocnoeng Kidoel, residentie Djokjakarta Do hoofdplaats Patock ligt bo ven aan don rand.

van een plateau, aan welks voet beneden de onder-districts-hoofdplaats Pijoengan van het district-Pramjiaian, re gentschap Kain san ligt. Langs genoemde twee plaatsen loopt de groote weg van Djokjakartajaar AVonosari (hoofdplaats van het regent schap Goenoeng Kidoel). Ofschoon zij niet verder dan ongeveer 2 K.N. van elkander liggen, stijgt men van Pijoengan tot Patoek langs een steil bergpad wollecht 350 M. Tusschen die 2 plaatsen in ligt nog de Kali Gawd, een linker zijrivier van do Opak. In het laatst van 1914 is een aanvang gemaakt met de verbinding tusschen beide laatstgenoemde plaatsen door een wegomlegging geschikt to maken voor het vervoer per as. De nieuwe weg wordt 1% maal zoo Jang a Is de oude, maar het voordeel van een £ goeden rijweg weegt daar ruimsclioots tegen op.

PATOENGAN STELSEL. Zie OPIUM.

✠ **PATRAS (ABRAHAM)**. Geb. te Grenoble 22 • X' Mei 1671 uit het huwelijk van A. Patras, Konink- J lijk notaris en erfelijk acten-bewaarder en O.

Blusset. Na do herroeping van het edict van Nantes in 1685 vluchtte zijne familie naar de Nederlanden; Patras trad aanvankelijk in dienst bij een koopman te Amsterdam, dock naxa 1690 dienst als soldaat eif^Vertrok naar Batavia* waar hij in 1691 tot provisioned agent werS aangesteld. In 1695 werd hij secretaris van den Chineeschen boddelnieester te Amboina en assistent aldaar, in 1698 boekhouder^ secretaris van do kleine en huwelijkszaken, in 1700 secre- taris van den Raad van justitie en in 1703 onder- koopman, secretaris van den Gouverneur en den Raad der Molukken. In 1707 word hij opperhoofd te Djambi, in 1709 koopman; in 1711 opperhoofd te Palembang, in 1717 oijperkoopman, gezag- hebbcr van do Westkust van Sumatra, in 1720 visitateur-generaal van Ned.-Indie, in 1721 commissaris en gezant naar Djambi, in 1722 tweedo opperkoopman van het kasteel Batavia, in 1724 Directeur van Bengalen en in 1731 Raad extra- ordinar van Ned.-Indie. Na den dood van Van Cloon werd Patras door het lot aangewezen en vervolgens aangesteld tot provisioned Gouv.- Gen. (11 Maart 1735); hij overleed te Batavia in den nacht van 2 op 3 Mei 1737. Gedurende zijn kortstondig bestuur hadden geene belang- rijke gebeurtenissen plaats.

PATRIARCHAAT. Zie VADERRECHT. Men treft in geschriften over Indonesicho toestan- den het bijvoeglijk naamwoord „patriarchaal" meestal aan in de met patriarchaat samen- hangende beteekenis van „vaderrechtelijk“; doch so mt ijd8 ook in den vagen, met patriarch samenhangenden, zin van „aartsvaderlijk, ge- moedel^k-ouderwetsch“.

PATRIJS. De Groote Soenda-eilanden zijn be- woond door ongeveer een 10tal soorten Patrijzen, gebracht tot een 5 tai geslachten; de tot eenzelfde geslacht behoorenden bieden zeer geringe verschillen in kleur aan, die echter constant schijnen voor ieder eiland. Van het geslacht *Arboricola* leven 6 soorten op de Groote Soenda-eilanden. *A. javanica* wordt slechts op de bergen van Java gezien; de zeldzame *A. rubrirostris* leeft op do bergen van Sumatra; *A. kyperythra*, weinig verschillend met *brutneopedus* van het continent , vindt men op de bergen van Borneo; Java heeft nog een bergbewoner in *A. orientalis*, waarvan eene varieteit: *A. sumatrana*, in de bergen van Midden-Sumatra voorkomt; terwijl eindelijk

A. charltoni van Sumatra en Borneo maar - weinig verschildt van *A. chloropus* van het In- discho continent. De kleurteekening is zeer inoocilijk met cnkcl woorden weer to geven, zoodat do geograpische verdccling voldoende mag heeten om de soorten uit to vinden; bo ven- clien hebben de Patrijzen geringe waarde in do hidische samenleving; voor *J. javanica* maken we eono uitzondering, daar zij een gewild gerecht is. Dczol vogcl, poeioeh gonggong (SOEND.) gnoenul, is nidus gkklurd : kop bo venop rood- achtig bruin; een band van zwarto vederen vangt aan ter weerszijden achter ieder neus- gat loopt rondom het oog, en verbindt zich met die dor andere zijde op het achterhoofd ; deze vcrsmolten band loopt langs het midden van den nek en verloopt in den zwarten band, die rond de basis van den hals gaat; kin, bo ven ha Is, wan- gen, oorbekleedsclen en voorkant van hals roestkleurig, do laatste min of meer zwart ge- spikkeld ; rug en bovenstaartvederen donker grijs, met zwart gestreep t; borst, buik, zijden van lichaam en onderstaartdekvederen kastanje- bruin start zwart met grijs gest reept ; snavel zwart; pooten rood. Slechts van Noord-Borneo is bekend *Haematortyx sanguineps*, een zwart- achtig bruin gekleurde vogel; kop bo venop en nek karmozijn, lichter langs zijden van kop en wangen; kin en hals bleek rood bruin met karniozijn tint; hals en borst roodachtig kastanje- bruin; de langere onderstaartdekvederen breed get opt met schitt erend karmozijn. Van het geslacht *Caloperox* leeft *sumatrana* op Java en Sumatra en *borneensis* op Borneo allcen ; zij ver- schillen slechts zeer weinig van *C. oculea* van het vastelnd ; in het algemeen kent men dezc vogels nog onvoldoende. Bet er bekend is *Roll&MS roulroul* van Sumatra, Java en Borneo, ook van het Maleisch schiereiland en Siam beschreven ; deze vogel is gemakkelijk te kennen aan den bundel styve haarachtige schachten op het voorhoofd en een kuif op het aebterhoofd. Eindelijk hebben Sumatra en Borneo met het Maleisch schiereiland gemeen *Melanoperox nigra*; het oude mannet je is gehed uniform glanzend zwart geklurd, slechts do uiterste vie u gel- vederen evcnals hun dekvederen zijn bruin- achtig zwart; snavel zwart; pooten bleek lei- kleurig. Het wijfje is over algemeen meer bruinachtig.

Op Sumatra en Borneo komt een vrij groote, bruingeleurd patrijs voor met opvallend lan- gen snavel, *Rhizothera longirostris*.

PAUPERISME. Pauperism. is sinds eeuwen onder do in O -Indiil levendo Nederlanders en hun afstammelingen voorgekomen. Vooral toon in do eerst o periode dcr V. O. I. O., do voor do Europeescho samenleving genomen draconischo overheidsmaatregelen verslapt en een alge- njeen zedenbederf viel wnar t c nemen, trad voor* namlijk hot pauperisnie onder do Nederlanders van gemengd bloed sterk op den voorgrond. Reeds in December 1753 zag de Gouvemcur- Generaal Moss el zich genoodzaakt, te Cheribon een weeshuis op te richten, ten eindo to voor- komen, dat „veele a lda an in heb wild loopende on omzwerwendo armc bastaarden en weezen van. Euroncezen“. nog nicer verwilderden en

stoffe", in dieist van de V. O. I. G. genomon worden. Die vorwaarlooing en achtuutstelling van den armen Indo-Nedorlander bleef voort-duren, tot do bevelt van do vorige couw, zoodat vooral door hob onvoldoend onderwijs dier dagen „le „Inlandsche kindren" zich sociaal on co-nomisch in een byzonder ongunstigen toestand bovond. V66r 1848, stond de Ned.-Ind. Rogee« ring wel golden too voor „armcnzorg" in engoren zin, doch van een stelsclmatige bestrijding van hot pauperismo was geen sprake, zoodat heb aantal Europeescho paupers schrikbarend toe- nam. Ecrst in 1848 <(en de z.g. politicke beweging van 22 Mei te Batavia, heoft zeer zeker daartoe xnedegcwerkt), werd door de Regeering do Pu- pillen-school te Kedongkebo (later overgebracht near Gombong) opgericht, waardoor vele arme Indos, althans in het leger zich een bostaan kon- den verzekeren. Het duurdo toch nog tot 1872, voordat eene Rcgeerings-Commissie werd inge- steld, teneinde hot pauperisme-vraagstuk en de ongunstige levensomstandigheden der „Inland- sche kinderen" ernstig te ondorzoeken. De in dat jaar benoomdo Commissio bcpaalde zich echter tot de in Batavia woonachtige paupers en hoewel het gehouden onderzoek verrassende feiten aan het licht bracht, vondten toch de door haar bij do Regeering ingediende voorst ellen tot> verbetering dcr misstanden verre van een gun- stig onthaal. De voorst ellon van den Directeur van O. E. en N.» W. Stortenbeker, om door verbetering van onderwijs do Indo-paupers op te heffen, deelden in 1881 hetzelfde lot. Als eerste stap in de goede richting kan genocmd worden de in 1886 te Batavia opgericht e Ain bach tschool, waar minvermogendo Europeanen practisch en tchnisch konden worden opgeloid. Do voort- durende armoede onder de Europeanen nam edit er, vooral door de suikci- en koffiecrississen in de laatsto helft van do 19do eouw, zoodanig toe, dat do G.-G in 1900 den Directeur van O. E. en N. opdroeg een onderzoek naar demaatschap- pelijko t oestndon dier paupers op J*>.va en Ma doe• ra in to stellen. Ingevolge die opdraebt richtte do Directeur een circulauro tot a lie hoof don van be- hluur, mob verzoek plaatselijk gegevens te verza- njulen. Dezo officieelo enquete was bij deingezete- nen beslist inipopulair, omdat velen, al was hun inkomen. klein, toch niol a ls "pauper" aange- morkt wildon worden, een term waarin men iota beledigcnds vondt lisen, terwijl do velo concrete vragen (vooral die, of in concubinaat werd geleefd en dio ointrent vorleden en tegen- woordigo lcvenswijze, godsdienst en gezondheids- toestand) te stuitend worden. gevonden. Do circulauro van den Directeur van O. E. en N. had dim ook eon adres der Europeesche bevolking aan. den Gouvornour-Generaal tongovolgo, om van dit onderzoek af to zion. Toch zijn door het officieel onderzoek, dat ondanks hot adres plaats vondt, vele bclangrijko statistische gogevens verstrekl. In 1901 droog do G.- G. aan den toen- jnaligon Gouvormemonts-Socrotaris D. F. W. van Ree? op, do maatrogelen te overwegen, dio door de Rogeeccing zouden konnon worden gonomen tot tegongang of beperking van hot pauperism©. Reeds in Februari 1902 diende genoemde axnbte- naar twee voluminouzo, goed gedocument eord rapport en in ovor do „SLaatsarjnenzorg" voor en hob „Pauperismo" ondor do Europeanen. in Nod.-Indie, terwijl ia hotzolfdo jaar onder voor-

zitterschap van den hoor Van Reccs, opnieuw een Commissio bonoemd werd, die in 1903 haar voor- stellen in con uitgebreid rapport vastlegdo. Deze voorstellen zijn voornamelijk van bolang, omdat daarin do middolen worden aangegeven ter be- strijding der practischo nadcclen van het kazerne- concubinaat, terwijl medo de noodzakelijkheid word aangot oond, om a llc in Nederland aange- w or ven militairen, na expiratie van hun dienst- tijd aldaar en nici in Indie van hun dienstver- band te ontslaan. Verder werden de in de rap- porten onwikkelde inzichten omtrent „Staats- armenzorg voor Europeanen in Ned. O.-Indie"^{1*}, zoodanig uitgewerkt, dat thans werd voorgesteld over te gaan tot hot instellen van een Contralen Armenraad en een Inspectio van het Armwezen. In Nov. 1907 zijn dozo voorstellen in de Tweede Kam er besproken, maar tot heden is er geen uit- voering in Indie aan geveer.

Had niet het particulier initiatief in den loop der jaren krachtig medegewerkt, vooral Keb pauperkind in zijn droevig lot te steunen, de om- vang van het pauperisme zqu nog grooter zijn dan nu al het geval is. Dr. H N. Muller zegt in zijn opstel „De Europeesche samenleving"^{2*} Ned.-Indie dl. 2), dat ruim 9300 personen van Europeesche afkomst zonder eenig beroep in d.a kampongs leven.£., „Zij zweven tusschen de in- landsche en Europeesche maatschappij, leven van de hand in den. tand en vormen een ongeluk kig, ont evreden enschadelijk deel der bevolking."

Daar het totaal der in Indie aanwezige Neder- landers ± 80.000 bedraagt, waarvan + 80% in Insulinde zijn geboren, is evengenoemd aantal paupers uit een sociologisch oogpunt bijzonder merkwaardig.

Do paupers vormen a ls het ware een afzonder- lijke klasse in de Europeesche samenleving, wa- medo de ontwikkelde, mat erieel-goedlevendo Europeanen (Ncderlandcr) weinig in aanraking komt. Zij zijn in twee groepen te verdeelen:

a) do gogageerdo Europeesche militairen, die hoe langer hoo meer uit Indie verdwijnen, door- dat zij worden teruggezonden naar Europa.

Deze z.g. „ruwe-paupers", de geestes der kam- pongs, hielden clandestieno drankhuizen en bor- deelen, waren woekeraars en dreven handel in jonge Inlandsche en Indomeisjes. Door geweten- looze praktijken o. a. het z.g. "Europeaan niaken", (door valscho erkenningen), verxneerder- den zij telkens hot aantal ontevreden paupers en Staatsblad- Europeanen. Vooral in den laat st en tijd zijn strongo maatregelon. tegen deze categorio van personen genomen.

b) Do klerken, lagore ambtenaren en zwervers (afstammoligon meerendcels van ruwe paupers) en hun kindoron, het govaarlijke pauper element, dat zich sociaal-oonomisch in bijzonder on- gunstigo omstandighedon bovindt. Doze paupers hobbon tooh in don strijd om het bestaan tocon- ourreeron inot don ontwikkelden Inlander on Chinoos, dio ovonals zij slechts lagor onderwijs heoft gonoton of het z.g. „Klein Ambtenaars- oxamon", heoft afgelogd. Daarbij komt dat in do laatsto jaren, in verscbillende takkon van Gou- vornomentsdienst, zolfs do lagoro ambtenaren in Holland worden opgeleid en vandaar uitge- zonden. Het zal in do tockomst zeer gowonschb zijn, dat dozo een beroep uitoefenendo Europeesche paupers worden gostoncel, willen zij niet in don strijd oxn het bostaan ton onder gaan.

Do bestrijding van het, in allo Europeocho kolonien voorkomend pauperism o ondor do Westerlingon en hun afstammolngon, is zeer / moeilijk. Velo goedbedoold pogingen, door hot "particulior initiatief in Ned. O.-Indie ondormo-Sieni dm don pauper-IndQ te. steunen, zyn jamnierlijk mislukt, omdat men allereerst beginnen _ moet hem van huis-uit morcel op to heffen, karakter-vastheid moet trachten bij te brengen, en zyn. aangeboren indolentie moet leoron afleggen. Over het algemeen. is ook in Ned. O.-Indio de conclusie geweest, dat een goede teclinischo opleiding voor het Europeesch pauper-kind do meest gewenschte oplossing is, daar do Indo-Europea nen zeer weinig voor het klein-landbouw-bedrijf voelen.

De Ned. Ind. Regeering verstrekt jaarlijks duizenden, in den vorm van subsidies, aan particuliere liefdadigheidsinstellingen, weeshuizen enz.

Na 1902 is echter geen nieuwe Comissie benoemd om het pauperisme-probleem onder do oogten te zien en der Regeering voorstellen te doen tot ver bet ering der misstanden. Wei werd in 1914 het kazeme-concubinaat in zooverre beperkt, dat gfen vergunning meer aan Eur. Onderofficieren, niag worden vrleend om meb een huis-houdster te leven.

Dock waar een algeheele opheffing van het kazerne-concubinaat eerst in de verre toekomst zal kunnen plaatsvinden, en het samenleven van Europeesche militairen met Inlandsclie vrouwen nog steeds voorkomt (Ini. Chr. vrouwen worden sinds 1913 uit de kazernes geweerd), wordt het aantal paupers voortdurend vermeerderd.

Heb lot van heb Europeesch pauper-kind is thans in handen van het particulier iniatief.

In de ondervolgende instellingen worden verwaarloosde of verlaten weezen of half-eezen van Europeesche afkomst opgenomen:

Batavia: Protestantisch Diaconie Weezen- en Armenhuis, Parapatan Weezengesticht, opgericht in 1832 uit particuliere liefdegiften, Djatigesticht, opgericht in 1854, Leger des Heils, do „Si.-JozelssMehling" voor jongens en het „gesticht van den H. Vincentius a. Paulo" voor meisjes (St.-Vincentius Vereeniging).

Bandoeng: Leger des Heils.

Buitenzorg: Hulpfonds van den H. Vincentius a Paulo (St.-Vincentius Vereeniging).

Ldpok: Kinderhuis van het Genootschap van In- en Uitwendige zending te Batavia.

Magelang: Vereeniging tot bevordering van Chxisiefyk leven en onderling hulpbetoon, gesticht „Oranje Nassau", van V. d. Steur.

Madioen: R. K. Tehuis voor meisjes.

PaHang: Vereeniging tot Weezenverploging, Vereeniging „Sint Franciscus".

Salatiga: Leger des Heils.

Semarang: Wees- en Armhuis voor Protestant en, R. K. Wees- en Arbuis.

Soekaboemi: Bethanie-opvoedingsgesticht v. meisjes, idem voor jongens (Genootschap van In- en Uitwendige zending te Batavia).

Soerabaja: Protestantisch Weeshuis, R. K. Weeshuis, Inrichting voor jongens-weezen.

Verder wordt in verband met. het pauperismovraagstuk nog gewezen op de in 1887 opgerichte Vereeniging „Soerja Soemirat" te Semarang en | de op initia tief van Mr. F. M. G. van Walsen georganiseerde Vereeniging "Pro Juventute".

A. d. B. I

PAUSEKROON (*Mitra papalis*). Zie GASTRO-PODEN.

PAUW. Echte Pau wen, Mertik (MAL, JAV.), behorende tot het geslacht *Pavo* zyn maar in twee soorten bokond, van welck ceno soort *Pavo muticus* in den O.-I. archipel slechts op Java gevondn wordt. De rechtopstaando kopvederen zyn veel langer dan bij do andre soort en bijna geheel gelijkvoring met gewone verlondge vederen : hals on borst zyn als het ware beschubd, iederc schub goudkleurig blauw en groen glinsterend, met een zwarten subterminalcn rand. Naakte huid rondom het oog blauwachtig groen, naakte wang oranje gckleurd. Rug en vleugeldckvederen zwart met metallieken weerschiyn. Andre Pauwachtigon. in Ned. O.-Indie gevonden zyn do Spiegelpauwen, *Polyplectron licalcaratum* en *schleiermacJeri*, *Chalcurus chalcurus*, en de Argus-pauwcn, *Argusianus arg us* en *grayi*. Op Sumatra leeft *P. bicalcaralum*, op Borneo *P. schleiermacheri*: trwijl beide den mantel en do vleugeldckvederen met schitterend metalliek glinsterend oogjes bedekt hebben en korte kuifvedren den achterkop versieren, zyn die kopvederen stijf bij *bicalcaralum*, doch voorwaarts gekruld bij *schleiermacheri* en zyn de oogjes bij de laatste soort meer hartvormig ■, langs halszijden en borst; bovendien zyn bi) deze de pooten en teenen blauwgrijs, doch bij *bicalcaratum* zwart. Op Sumatra leeft *Chalcurus chalcurus*, de dwerg onder de Pau wen; nergens elders is bij gevonden. Terstond herkenbaar aan de bruine kleur, afgebroken door de roodachtige banden op de vederen; do staart is langer dan het lichaam, versierd met lichter vlekken en aan den wortel blauw. De beide Argus-pauwen, gewoonlijk/Argus-fazanten genoemd, verschillen zeer weing in kleur; *A. grayi* heeft mantel, schoudervederen en vleugeldckvederen zwart evenals de *A. argus*, doch gevlekt met wit en rood bruin en niet met ledcrkleur zoals bij *arg us*, benedenruggedeelte niet gevlekt, hals en bo venborst helderder rood bruin, met gelc schachtstrepn, zijden van het lichaam min of meer wit gevlekt. *Argusianus argus* bewoont Sumatra, trwijl *A. grayi* op Borneo gevonden is en wcl in de bergbosschen. Overal waar nog dichto maagdelijke bosschen op Sumatra zyn, vindt men den Argus-fazant, zich vaak verradend door zyn vdrklirierend „oeauw-wau", doch geen vogel is moeilijker te schieton, omdat hij zoo uiterst omzichtig is en bij hot minsto gevaar zwijgt : jagen kan men hom dan ook niet, doch hij moot door list ge van gen worden, hetzij door hem to Jokkcn door Idanknabootslug, jietzij door scherpepunte bamboestokken op zyn Bpecplaatzen in. den bodem to bovestigon; de huan tracht die op aBe manieren te verwijderen, maakt zich woedend en driftig bij het vergeofsche pogen en verwoydt zich ten slotto doodelijk. Zij worden gewoonlyk in strikken ge van gen kunnen dan lang in het leven gehouden worden. Naar het geluid, dat hij maakt, noemen do Maleiers van de Ooslkust don vogel Oeau, dio van de Westkust Koeau.

PAWAN, Rivier in de Westerafdceling van Borneo; afdceling Soekadana. (zie BORNEO IV C).

PAWANG (MAL.). Zie CLERODENDRON.

PAYEN (ANTOINE AUGUSTE JOSEPH).

* Geb. te Brussel 16 Nov. 1793, overleden te Doon

jiik 13 Jan.] 853. In de school van Vnn Asche Sultan van Scrdang den ouden sultanszctol Ran-
 govornid, vertrok hij in 1817 naar Indie, om cr aan Pandjang, verlaten wegens de °ngezond5" I ging
 p.of. Keinwardt, cl io in 1816 als „Directeur tot de plaats te midden van uitgestrekte moe-
 rassen, en zich zakcn van den Land bo aw, Kunsten en metterwoon gevestigd in de kam-
 pong Pebaoengan. Wetenschappen op Java en de naburige eilanden" in gelegen aan de rivier van dien naam, niet ver van een
 Indie was aangekomen, als tekenaar tot worden uitgestrekt zeestrand, be- groeid met aroc- of tjamara-
 toegevoegd. Paycn merkte oinstrecks 1526 don tocn boomen cn in een streck met zandigen bodem, om we
 nog zeer jeugdigen Rad on Saleh op, gaf den knaap Ike reden zij zeer gezond genoemd wordt. De plaats is
 les in het teekenen on schildo- ren on nam hem mede aan den spoorweg gelegen en vormt het centrum van
 op zijne dienstreizen. Ecrst in J 828 keerde Paycn een aantal rubber- en tabaksomernemingen, zij heeft
 naar Europa terug, waar hij jarenlang werkte aan een een tamelijk groote inheemsche bevolking, die behalve
 reeks van schilde- rijen, bestemd voor een Indische van de cultuur van rijst op afgeplan- te tabaksvelden,
 Galcrij te 's Gravenhage, die echter nooit tot stand is veel werk xnaakt van die van klappers en koffie. Het
 gekomen. In 1838 werc! hij benoemd tot leeraar en verkcer is daar vrij druk en de handel, die grootendeels
 directeur van de Kunstakademie te Doornik. 's Rjijks in handen van Cai- neezen is, van betcekenis. Ook
 Ethnographisch Museum bezit van Payen vier wordt er veel visch ge van gen en naar Medan (Deli)
 ingcbndden bucTels ~met jiotlood- schetsen en verzonden.

watervcrstudies, twee losse bundels met Literatuur: Dz gren^en "vhn de residentie
 geschilderde schetsen en 3J geheel voltooid, vrij Sumatra's Oostkust en van haar samenstellende deelen
 grootte olieverschilderijen, die hoofzakeijk door H. A. Hijmans van Anrooy, T. v. h. Aadr. Gen.
 landschappen van Java, doch ook inlanilisch huis- 2e serie, Decl I (1884).

raad, land bouwvoorwerpen, bruggen van bam- boe PfiBATO. Tot voor kort zelfbesturend land- schap
 en rotan, wapenen, enz. voorstellen, zoodat zij uit in do onderafdceling Poso der residentie Menado;
 een ethnographisch oogpunt van belang zijn. maakt deel uit van de landstreek Poso (zie aldaar).

Licratuur: H. F. C. ten Kate: Sc- hildcr- PEDAROE (MAL.). Zie URANDRA.
 teekenaars in Nederl. Oost- on West-Indie on hun PfiDATI (MAL., JAV.), padati (SOEND., MINANGK.
 betcekenis voor de land- cn volkenkundo (Bijdr. T. MAT.,) grobak, tjikar (JAV.). Houten, vrachtkar voor het
 L. Vk. LXVII (1913), p. 454—460 met pl. I en vervoer van prod ueten en allerlex andere waren; in
 Cat.Koi. Tcntoonstelling, Amsterdam J 883, gr L., 3c afgelegcn streken, waar betere vervoermiddelen
 kJ, p. 55—5G). H. H. J. ontbreken, ook van reizigers; lump voertnig bestaande

PAYENA. Plantengeslacht dor Sapotaceen, uit een grooten vier- kanten bak, met losse sluitstukken
 boomen van Borneo en Sumatra en vooral op het voor on achter, zonder veeren rustende op een as,
 Mai. Schiercilind. Verschillende soorten zijn bekend waar- aan twee houten widen draaien, weleer altijd
 onder den naam van Balim en verschil- londo zoogenaamdo schijfwiden, d. w. z. cirkelvormige
 sair.onstellingcn met Balam als leveranciers van schyvcn uit een stuk hout, meestal van den *I rina*
 G&TAH PRTJA (Zio aldaar en ondor BALAM <jlabra, een tot de Sapindaceen behooren- den boom
 BARINGIN). *Payena latifolia* Buick, Bengkoe met in lijsten uitstralenden stam; dezo schijfwiden,
 (MAL.), heeft in de zaden een niet dro- door afslijting spoedig den cirkelvormi verliezende,
 gende.aangenaam smakende olie.die naar bittoro waren voor de wegen dermac nadeelig, dat naast den
 amandeln riokt. De bengkoe-olie wordt als spijs- grooteren een pedaf-weg wijd aangelegd.
 dic gebruikt. Tegenwoordig ziet men deze schyfwielen zelden meer.

PEA RADJA. Grootste zendingspost dor Ba- Grobales met zeer groote widen, van ongeveer 2 M.
 laklanden, gelegen in de residentie Tapanocli op niet middellijn heeten glindings en worden in Oost-Java
 meer dan een kwartierafstand cn ten Zui- den van gebruikt voor liet-transport-. Meestal is de pedati
 Taroetong. Do plaats heeft een fraaie, nieuwe kerk, gedekt door een dakvorinig schutsel van ge- vlochten
 benevens con school met een Euro- pccschen bainboe, van pandan- of van roembia- bladoren, dat-
 ondrwijzer, maar is vooral bekend door hot groote aan den voorkant een weinig ovor- steekt boven de
 hospitaal. Van 1903 tot 1909 werden hier go.middeld zitplaats des voermans. Op Java worden voor de groote
 5000 patienten per jaar behandeld. In J 913 werden grobaks karboxiwen gespannen, voor de kleinoren
 in de polyklinik bijna 6500 personen behandeld, koeien; op Sumatra bezigt mon ook paarden voor de
 terwijl bovendien ruim 400 zieken in omJiggejide pedati. Voor op de boomen van het voertuig is een
 dorpen werden bezocht. In de cigcn- Jijke houten juk vastgemaakt cn daardoor hangt een borst-
 zickenhuizen (een voor mannen en e6n voor vron riew van breed gevlochten rotan; by het inspan- non
 wen) werden in dal jaar 8G7 zicken verpleegd. Hier rust do poduti mot de boo men op don grond, hot
 worden ook hulpverplegers opgeleid, die werkzaani trekdior wordt tusschen de, boomen gedroeven, buigt
 worden gesteld aan filiaalini'chtingen, waarvan or b. den kop om laag cn nee mt het juk op ecu der hoorns,
 v. to Pangai'ibocan, Boe tar on Bonai) DoJok zijn terwijl hij den kop tusschen het juk en den borstriom
 opgericht (zio dr. J. Schreiber: JO Jahre artzlicher doorsteekt; zoo schuift het zich het juk op den nek en
 Missionsarbcit, Missions Hos- Jii(a), Pea]-ndja don kop opheffendo licht hot do pedati op. Bij dezo
 1900—1910 en L. van Vuuren : licit Zend in gs wyze van inspannen / rust vaak het gcheelo gewicht
 Hospitaal te Pea Radja in Neer- landia 15c Jaargang van den last op de schoft, waardoor de dicrcn veel te
 (1909) no. 6).* lijden hebben. Een derde trekdior wordt so ms

PBAOENGAN of PERBAOENGAN. inedogevoercl om Icon der bcido andere te vervangen;
 DiUland- schap is con onderhoorigheid van den bij het opladen van de pedati woi-dt het dak, pajon, (Sultan van fiord an g (gouvt. Oostkust van Sumatra) JAV.), cr afgcnoincn. Niet zolden is do kar vorsierd met
 on wordt bestuurd door con afstammeling van het opge-
 SCrdangschc sultansgeslacht met den titel van Radja,
 die lid is van den SCrdajigschen raad van
 landsgroeten of Kerapatan. Scdrct 1895 heeft do

PEDATI-PEGATAN EN KOESAN.

plakke prentjes, met vderen, stukjes bUk of koper of klontongan (JAV., houten of metaal uohel) om den bals. De pSdati is een zergeschikt voertuig, waar spoed geen vrcrischte is; de dieren bewegen zich in stap en knarsend d raaien do widen onder den schokkenden en krakenden wagen. Wanneer de weg moclijk is, looptde voer- man v66r de bcspanning; hij duwt, maar niet hard, mcde als't bergop gaat; moot hij uitwijker), dan d rukt hij het bovenwaarts gekromde eind van den disselboom daarhenen, waar do kar naar toe moet. Eenmaal op den grooten weg haalt hij een trein van dergelijke voertuigen in. en maakt hij den staart der colonne <S6n wervel langer; by avond, na zich overtuigd to hebben, dat het lantaartje onder den disselboom nog brand t, klimt hij op den wagen en valt in slaap, in het v&ste vertrouwen, dat zijn karbouwen hem zullen brengen waar hij wezen moet.

PÉDÉS (SOEND.). Zie **PEPER**.

PÉDJAGOAN. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de controlafdeeling Karanganjat, afdeling K6boemen, residentie KSdoe.

Het heeft eene oppervlakte van 165 K. M.², en telt 145 des&'s, verdeeld over 4 onderdistricten. Op het eind van 1905 bedroeg het zielen- tal een 14 tai Chinezen en ruim 107.000 inlanders.

PÉDOEWANG. Zie **VAARTUIGEN**.

PEEPUL TREE (ENG.). Zie **FICUS RELIGIOSA**.

PEGADINGAN. District van controle-afdeeling, regentschap en afdeling Tjilat jap, residentie Banjoemas; met eene oppervlakte van 606 K.M.2. Het district telt drie onderdistricten met 39 des&'s en had in 1915 eene bevolking van 50000 zielen, waaronder 40 Europeanen en 230 Chinezen. Do hoofdplaats Sidarejia ligt aan den grooten spoorweg.

PÉGAGAN. De Noordelijkste van de 4 hoogvlakten, die tezamen de Pakpaklanden (zie al- daar) vormen in het N. van de residentie. Tapa- noeli. Het is een ketelvormige inzinking van gemiddeld 16 K.M. in doorsnede, die door- stroomd wordt van de Lai Hernoen en zijn vele zijrivieren, die zich diepe ravijnen hebben uitgeschuurd. In het N. wordt Pegagan afgesloten door het hooge Wilhelminagebergte (zie al- daar) en de D. Siboeaten (2460 M.), terwijl in het Z. het K&pas randgebergte zich tot 1400 M. hoogte verheft. In het W. vormt het Pakpakrandgebergte (zie aldaar) een steile scheidingsmuur met het laagland van Boven-Singkel e» ten slottc scheidt een hooge rug Pegagan van den Westelijken oever van het Toba-meer. Deze aid us in- gesloten kom is bijna geheel opgevuld met vulkanische tuffen, die in het Oosten een ditto be- reiken van 1500 en nicer Meters, naar het Westen in machtigheid afnemen. In het midden verheft zich de D. Simfirim (1375 M.) tot 300 M. boven de omgeving en is waarschijnlijk het centrum van de empties geweest. Meer dan % van het geheele land is nog met dicht oerwoud bedekt, dat alleen op sommige plaatsen afwisselt met jong bosch of met alang-alang velden, al naamate het meer of minder lang geleeden is, dat de bewoners hier ladangs aanlegden. Aan sawah- bouw wordt zoo goed als niet gedaan. Het geheele land telt niet meer dan 45.000 inwoners, ver-

deeld over 33 dorpen, waarvan Kocta Radja, het voornaamste is. Het Westen en de Ran to Besi aan den voet van het Pakpak-Randgebergte, kan doot* de minder hooge Jigging en do velo water- rijke rivieren in aanmerking komen voor een dichterc be volkin g. Hier gaat ook het verkeer over van Simsim en het Tobago bled over de pas- sen van het Wilhelminagebergte naar de Karo- hqogvalde.>V /

PÉGANTENAN. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Pamekasan, residentie Madoera ; met een oppervlakte van ruim 152 K.M.², 3 onderdistricten en 44 desa's. Het tclde in 1905 bijna 19000 zielen, waaronder een tental Europeanen. De volk- rijke desa Pegantenan is de hoogst gelcgcnc van het eiland Madoera (ongeveer 300 M. boven den zeespiegel) ; zij ligt op den Zuidwestelijken rand van de hoogvlakte van Pajoedan (zie aldaar). Er bevindt zich een Gouvernements pasangrahan, van waaruit men een zeer fraai uitzicht op de vlakte van Pamfikasan en straat Madoera heeft.

Da st and plaats van den wed an is te TSboel op ongeveer 2 K.M. benoorden de desa PSgantfinan. Van uit diens woning geniet men een verrukke lijk vergezicht over het golvende, Noordelijk lieuvelland.4. ■'

PÉGANTOENGAN. De Zuidoostelijkste punt van Sumatra. Plannen bestaan tot het instichten van een gergelden veerdienst van hier naar Atjjer op Java.

PÉGASANG. Aldus wordt de vrij dicht bevolkte vallei genoemd der boven- Pcusafgan, de rivier, die het water afvoert van het Tawar-meer (gouvernement Atjeh en Onderh.). Onder de groote dorpen zijn Koetd Lintang en Kong de voornaamste. Door de vallei, waarin zich een groote uitgestrektheid van bevoelde sawahs bevindt, wordt de Ijkende Gajo-weg aangelegd, naar het eind punt Taken gon aan het Tawar-meer.

PEGAT SE : H (JAV.). Zie **BAISSEA** en **PARAMERIA BARBATA**.

PÉGATAN EN KOESAN. De Koesan is een riviertje aan de Zuidoostkust van Borneo; haar benedenloop draagt den naam van Pcgatan. Het stroomgebied vormde lot 1912 een zelfbesturend dubbelstaatje, niet tot de Tanah Boemcloanden gerekend. Thans vormt het met Bitoc Litjin een district van de onderafdeeling Tanah Boem- boe der afdeling Zuidoostkust van Borneo. Het rijkje PCgatan word ongeveer in het midden der 18e eeuw gesticht door een Boogiuces, die het van den Vorst van Bandj&rmasin in pacht ontving ; door dien Vorst word het aan Nederlander afgestaan. Het Gouvernment gaf het weder in Icon uit aan den toenmaligen bestuurder (1838), aan wien ook, wegens diensten lijdens de Bandj&r- masinsche onlusten bewezen, Koesan in Icon werd gegeven, benevens de tot Tanah J3ocmboo behoornde landschappen Poelau Laet en Batoo Litjin, die echter later een afzonderlijk bestuur verkregen. Het land is bergachtig, met bosschen bedekt, en door vele rivieren doorsneden ; rijst en peper worden vooral verbouwd, terwijl ook een weinig goud en diamanten worden gewonnen.

Koesan wordt gcreamd op 4053,5 K.M.³, met eene bevolking van ongeveer 10.000 zielen, die weinig welvaart geniet. De landbouw en

nijverheid at nan op lagen trap, cvenals de handel, die ge- ing is; de voornaamste bron van inkom- ston is het inzamelen van boschproducten.

P 6 g a t a n wordt op slechts 192,5 K.M². gcschat met ecne bevolking van on go veer 10.000 bewoners, nicest Bogincezen, we lke vrij wclva- rend is cn vooral in den handel, land bo en visschrij haar onderhoud vindt. >./

PEGOEANEN IN DEN MALEISCHE AR- CHIPEL. Zio PEGON.

\ P 6 GON. Technisch-litt eraire Jav. term voor „Javaansche taal, geschreven mot Arab, karak- ters*:. Vandaar onze Ned.-Ind. tennen „pegon- schrift,' cn „p6gon-gcschrift": dan verder nog ui : - gebreid tot op Soendaneesche schriftuur in Arab, karakters, in plaats van geschreven of ge- drukt met Jav. lettertypen, dan wel met ons letterschrift. Zelfs zou men de in do Kaap- kolonie bij do zgn. Slamajers (Moh. afstain- melingen van door de 0. I. C. vroeger gelmpor- teerde Indonesische slaven) voorkomende go- ci rukt e geschriften in Zuidafrikaansch boeren- taal, maar met Arab, letters, met recht pegon- geschriften ook kunnen no emen (verg. Dr. Hazen in Notulen Bat. Gen. 1916, p. 126).

Op Java komt pegon-schrift zeer speciaal voor bij Moh. godsdienstige werken en werk- jes : het Arab, leertype verleent daarbij aan den inlandschen inhoud een zekero gewijldheid en religieuzo kleur. Men kan er mee vergelijken do Gothicke letter voor onze ouderwetsche bijbels.

De herkomst van den Jav. term is u it erst belangwekkend. De stam is Jav. *pego*, volgens Roorda-Vreede's Wdb. (1901, II, p. 325a): „uitspraak van het Javaansch met west-ja- vaschen tongval, zoowel wat uitspraak (nl. de a a Is a), a Is accent en toon betreft* : ; va ndaar ook *pegon* = „met west-javaschen tongval spreken". In het Soendaneesch (Coolsma's Wdb. 1884; 2e dr. 1913) komt *pego* voor a Is werk- woord: „krom praten, een slechte uitspraak hebben", dus iots in den. geest van ons „kooter- walen- of „bargoensch spreken".

Doch evena Is deze twee laatste Ned. termen terugwijzen naar een „Waalisch" en een „Boar- goensch" (Bourgondisch) land, waaruit de kromprat era kwamen, zoo moot Soend.-Jav. *pego* noodzakelijk terugwijzen naar het oudo rijk Pogo, Pegu, Pegoe, d. i. beneden-Birma, waar- aun ook de Ned.-Ind. „inartcvanen" of Marta- ban-potten (vgl. onzen term „Keukche pot- ten") hun naam blijvend ontleend hebben.

Dat inderdaad }et rijk Pogoe, en do vandaar vooral op Java varende en naar Java omigreo- rond o P6gocanen, tot in hot eind der IGO en begin der 17o couw er een rol spelen waarvan men zich tlians nauwelijka nog bewust is, wordt bewezen door historischo gegevens tusschen c.a. 1000 en 1G00. Naar den ouderen Pali-naam van dib Ncdorbirmaanscho rijk *Raman* of *Rdmanja*, komen Pegoanen ala roods in do Oudjav. oorkonde van 1021 (943 Qaka) uit Soor- rabaja voor in do volgende opsomming van buiten- landers: „Kling's, Aria's (wel = Noord-In- diers, houscho Hindoe's), Ceiloneezen (Singhalal), Pandokar*8 (wel = Mala baren-proper), Drawidiirs, Tjampa-lui, Khmer-lui (Kambo- djanen), cn 山-iui": zi. Brandes-Krom. Oud- jav. Oorkonden, Verh. Bat. Gen. LX, 1913, p. 124, regcl 14; en verg. Prof. Kern, Vorskpr.

Geschr. VII (1917), p. 31, noot 3. In 1365 (1287 ^Jaka) wordt in het Oudjav. Joldicht Nagarakri- tagama „Maroctma* = *Martaban* — Pegoo opge- somd onder do bondgenooten van Java in Ach- ter- Indio (Zang 15; cd. Kern-Krom, 1919, p. 51— 52). Als *Pego* komt hot rijk dan voor in de proza- bo/verking (waarschijnlijk uit de 15eeuw) vando Oudjav. Tjalon Arang opgesomd als „cijsnplich- tig" aan het rijk Daha (Kediri) in de rij aid us: „Siam, Tjampa, Cochln-China („Kotji" Kling (Z.O. Voor- Indio), Noorel-China ("Tatar"), *Pego*, Kedah": zie v. d. Tuuk's Kawi-Wdb. I, p. 536a, sub „nusanGara". En bij de eersle komst der Hollanders te Bantam in 1596, bchoorden de Pegoeanen tot cTe diverse soorten van buiten- landsche bezoekers aldaar, en kwam jaarlijks een schip uit Pegoo met koopwaar daar ter markt, om peper we er te halen; zie Lod ewycksz, D'Eerste Boeck van 1598, nieuwe Linschoten- uitgaaf van 1915, p. 110 en bijschrift van Plaat 17. Doch met de opkomst der Holl, macht, ging deze Pegoo-Java-vaart te niet.

Ala het bovendien waar mocht blijken dat een paar der alleroudste inscripties op West- Java en West-Borneo in een soort antiek Pegoo- schrift zijn. geschreven (verg. Rouf fa er in. No- tulen Bat. Gen. 1909, p. 187), dan gaat die Pegoo-invloed op Java, speciaal West-Java, nog tot ve'l ouder, zeg de 5e a 6e eeuw A. D., terug. Trouwens, ook van datzelfde „rijk Phiau" = *Pegoo* kwamen in ca. 800 bronzenketeltrommen, die almeo een zoo geheimzinnig object op Java vormen, tot zelfs naar China (zie deze Encycl. dl. II, p. 305b). En in dit verband is het weer hoogst opmerkelijk, dat de Jongjavaansche Kalang-legend en met hun stereotype *incestus*- verhalen over een Jav. vrouw en. een voor elken waren Islamiob verfoeilijken bond, in verband gebracht cenerzijds met den unieken reuzen- *lingga* met 4 bollen van Soekoeih (Soerakarta, helling La woe) uit 1367 Qaka = 1445 AD., anderzijds met een daarbij zeer nauw aansluitend gegeven over Java door Pigafetta (zie dezen naam) in begin 1522 op Timor's Noordkust opgevangen, een verwond erlijke — nog nimmer ter sprake gebrachte — verwant- schap toonen mot een zeldzaam-tuchtelooze *pe?it3-zede* in het rijk Pegoo, waarover de Europ. bronnen der 16e eeuw het telle ens met verbaasd. held hebben. Daar nu de Kalang's reeds als afzonderlijk volksdeel op Midden-Java vermeld worden in Oudjav. oorkonden. uit do land- schappen Matarani en Kedoe, van af het slot der 8e Qaka-eeuw (785 Q., Pereng; 800, 801, 803, 804 q., dezo allo Ngabean; 808 Q., Toemboe, alias Boeloes; 694 Sandjaja = ca. 838 Q., Tadjj), eij de Kalang's als afzonderlijk volksdeel op Midden-Java genoemd *blijven* in do Jongjavaansche Wett en tusschen 1755 en 1818, mag do vraag gedann of de oudsto *Kalang's* not ton deelo krijsgevangene *Pegoeanen* zijn goweest, ton deelo krijsgevangenen uit do aansluitendo kustlanden Kedah teens KSlang (Malaka's W.kust). Zio deze vraag reeds even aangeroerd sub „TenggSreezen", in Encycl. v. N. I., len druk, IV (1905), p. 295a : en verg. Veth, Java, 2en druk, IV (1907) p. 93—103.

lets wat weer nador ondersteund wordt door het feit, dat de Kalang's vooral als houthak- kers in de Jav. djabitbosschen dicnst deden, en do Pego canon wo non in het land der teak-

bosschen bij uitnemendheid, Neder-Birma. Zecr I merkwaardiglyk bewaai-de daarnaast de oud-Boegineesche litteratuur in den zgn. La-Gajigo- | cyclus den term *Djawa-pegō* in den zin ongeveer van „Berg-Javaneer“ (Matthes, Boeg. Wdb., 1874, p. 92a en 474a); d. w. z. onbeschaafd, ruw volk uit Java's binnenland. Vragc zcifs: zyn de priapistische en afwijkende monumenten op de helling van den Lawoe in Socrakarta (Soekoe en Tjcta) niet ten deele toe te schrijven aan een Pegoeanen-, alias Kalang-kolonie a Ida ar in de 15e eeuw A.D. ?

Hot jongsto, geheel vaststaande, g eg oven oment Pegoeanen te Bantam en Pegoeanen-vaart n tam nog in 1596, verkhardt dan de wor- ding d op Da dubbele betekenis van het Jav. woord *pegon*, a Is 1°. „Westjavaansch-achlig“, en 2°. „Arabiseerend in schrift voor inlandsebo tek- sten“, van 1905 bijna 2 miljoen zielen w. o. ± 2000 De overwegende invloed van den Islam in West-Java Europeanen, ± 17000 Chi- neezen en ruim 2000 bracht bier toch sedert ca. 1550 het Arab, schrift op Arabieren en andere Vreem- de Oosterlingen. den voorgrond, naast en bo ven het nationaal- Javaansche. De Midden- Javane voelden dat a Is en 1 Januari 1901 de residencies Pekalongan en T'Sgal „Westjavaansch“, en t evens uitheemsamen gevoegd tot een gewest onder den naam „Bargoensch“, en a Is bij voorkeur dienstig voor him Pekalongan. V66r dien was Pekalongan het kleinste eigen Moh.-reli- gieuze hand schrif ben : vandaar a gewest van Java met eene oppervlakte van 1780,5 K Is „Gothisch“- gewijd schrift in onzen trant. M °. Tfigal was dubbel zoo groot met 3770,6 K.M². Merkwaardig hiernevens is, dat het Soendaneesch, be Het Noordelijke deel der residentie is vlak qver een halve den term *peg on* = „(van een geschrift) met st rook van 15 tot 18 K.M., we Ike strook cchter in Arabische karakters geschreven“, 66k bezit den term de afdeeling Bating veel smaller wordt en aldaar *djadjawan* (d.i. „Javaansch-achtig“) voorslechts en- kele ~Kilometers breed is. Het „Soendaneesch geschreven met de Arabisch-Zuidelijkste ge- deelte dezer vlakte behoort tot de Maleische letter“-; zoodat de Soendaneezen hun-kwartaire formatie en bestaat hoofdzakelijk uit nerzijds die „vreemde“ letter weer terugwijzen naar vulka- nisch materiaal, door de rivieren van de Java-proper.

Een nog verder verloopden betekenis heeft dan het woord *pegō* bij de Mob. Sasak's op Lo些— bok; nl. van *memadoe* (van *padoe*, strijden, fwisten), dus „, veralleen door eenig alluvium afge- broken, tot aan den ward, onlesbaar“, speciaal van letters gezegd, zie moerassigen linkcroeve van de Kali Koc⁴, die de toch v. d. Tuuk's Wdb. IV, p. 307a i.v. *pegō* (en p. grens met de residentie Semarang uitmaakt. Het 556a). Tegelijk ver- meldt daar v. d. Tuuk, dat in het Noordelijkste ge- deelte der vlakte, dus de strook Balineesch van Bjemliana^ (Z.W. Bali) *pegō* langs de zee- kust, bestaat uit alluvialen grond, beteekent: een „soort groote-Moeb 戒“, dus (zie er I, gevormd uit de jongste rivierafzettingen, uit zeeklci p. 671b): een g r o o t e aarden pot; d. w. z.: een mar- en zec- zand van grijze klcur. De kuststrook tusschen t e v a n. Aid us isop Bali en Lorn bok het woord -Tegal en Kaap Brfibfis is moerassig. Aan do verband tusschen pe^o-potten, pe^o-schrift, en het bdevehmschreven vlakte grenzen in het Zuiden rijk *Pegoe* = Neder-Birma, nog tot heden aanwijsbaar tertiairo hcuvels van mergels, breccien en zand- steenen, terwijl het overige gedeelte van het gewest, ge- deeltst helft, bijna geheel in genomen wordt door vulkanen en vulkanische bergter- reinen, die hun grootste hoogto breiken in de bergketen op de Zuidcrgrens, waarop zich van het Oosten naar het Westen de volgende toppen verheffen: de Prahoo (2565 M.), de Boetak (2222 M.), de Sikoetjing (1900 M.), do Raga Djambangan (2175 M.), de Beser (1685 M.), de Poelasari (1134 M.) en de Slamfit (3472 M.). In het vulkanisch gebied — over he go heel zwaar bergterrein — worden diepo ravijnen be- grensd door scherpe en smalle ribben, die zich van het Zuiden naar het Noorden, steeds afne- mend in diepte en hoogte, uitstrekken tot zij zich verliezen in de kwai-taire en alluvialo gronden van het Noordelijk gedeelte der resi- dentic. Du Prahoc, wiens voet P/2 K.M. ton O. van Soebah tegen het tertiair gebergto stuit, heeft een grooten, ingestorten kraterwand, waar- vaji nog enkcle stukken overgebleven zijij ;

In het Maleisch leeft Pegoe nog voort door het niet meer begrepen *p^gau*. Minangkabauech *pigoe*, in de samensteEng *ambalau pegau* of „Pe- goeaanbche stokla“, die inderdaad, reeds in de 16e eeuw, a Is Zuidcrgrens, waarop zich van het Oosten naar het prima kwaliteit voor rood- verven van zijde, uit Martaban vooral naar Sumatra kwam (zie Bouffaer in Catalogus O. I. weefseh enz., 1901, p. 37*—38*).

Als men daar ten blotte nog aan toevoegt dat in het Madoereesch *peghoe* levend is gebleven als „Arabisch schrift in Aladoereesclie werken, in plaats van het Javaansche schriftU“, maar daarnevens het woord *peg on* als „naani van eensoort vrachtschuit“ (Kiliaan, Mad. -Ned. Wdb. -II, 1905, p. 118), dan sluit zich aid us do dring van bewijzen voor dien ouden Pegoeanen-invloed in onzo Oost, speciaal op Java. G. P. R.

PEGON. Zie VAARTUIGEN; en verg. bo ven.

PEGON-GESCHRIFT; PEGON-SCHRIFT. Zie P^AGON.

P^KADJANG-GROEP, Zie LING GA (Afdee- do ling).

P^KALONGAN. Residentie van Middon-Java, ten N. door do Java-zcc bespoeld, grenst ten O. aan de residentie Semarang ten Z. aan de residentie Banjoemas en ten W. aan de residentie Cheribon. Volgens den Javaanschen schrijver Poerwa-L'Siana is de naam Pekalongan afgeleid van kalong van kaalong, een visschersterm voor: vindplaats, nl. van visch : het kramawoord Pengangsalan beteekent hetzelfde. De afcliding: plaats waar veel kalongs zijn, van kalong, vliegende hond, moet als onjuist beschouwd worden, ook oinclat het kramawoord daarmee niet overcentst.

In het Zuiden loopt de grens der residentie over het Dieng-gebergte,, en den rug, die de waterscheiding uitxnaaRt tusschen Pekalongan en Banjoemas. De oppervlakte van dit g west bedraagt ruim 5500 K.M.²; de bevolking be- droeg op het eind van 1905 bijna 2 miljoen zielen w. o. ± 2000 De overwegende invloed van den Islam in West-Java Europeanen, ± 17000 Chi- neezen en ruim 2000 bracht bier toch sedert ca. 1550 het Arab, schrift op Arabieren en andere Vreem- de Oosterlingen.

Bij Ind. Stb. 1900 no. 334 werden met in gang van Bij Ind. Stb. 1901 de residencies Pekalongan en T'Sgal „Westjavaansch“, en t evens uitheemsamen gevoegd tot een gewest onder den naam „Bargoensch“, en a Is bij voorkeur dienstig voor him Pekalongan. V66r dien was Pekalongan het kleinste eigen Moh.-reli- gieuze hand schrif ben : vandaar a gewest van Java met eene oppervlakte van 1780,5 K Is „Gothisch“- gewijd schrift in onzen trant. M °. Tfigal was dubbel zoo groot met 3770,6 K.M². Merkwaardig hiernevens is, dat het Soendaneesch, be Het Noordelijke deel der residentie is vlak qver een halve den term *peg on* = „(van een geschrift) met st rook van 15 tot 18 K.M., we Ike strook cchter in Arabische karakters geschreven“, 66k bezit den term de afdeeling Bating veel smaller wordt en aldaar *djadjawan* (d.i. „Javaansch-achtig“) voorslechts en- kele ~Kilometers breed is. Het „Soendaneesch geschreven met de Arabisch-Zuidelijkste ge- deelte dezer vlakte behoort tot de Maleische letter“-; zoodat de Soendaneezen hun-kwartaire formatie en bestaat hoofdzakelijk uit nerzijds die „vreemde“ letter weer terugwijzen naar vulka- nisch materiaal, door de rivieren van de bergten afgevoerd en aan de oppervlakte tot donker- bruine en roodbruine klei verveerd. Deze kwar- tairc streek raakt ten O. van Bat an g de kust en loopt voort, tot aan den ward, onlesbaar“, speciaal van letters gezegd, zie moerassigen linkcroeve van de Kali Koc⁴, die de toch v. d. Tuuk's Wdb. IV, p. 307a i.v. *pegō* (en p. grens met de residentie Semarang uitmaakt. Het 556a). Tegelijk ver- meldt daar v. d. Tuuk, dat in het Noordelijkste ge- deelte der vlakte, dus de strook Balineesch van Bjemliana^ (Z.W. Bali) *pegō* langs de zee- kust, bestaat uit alluvialen grond, beteekent: een „soort groote-Moeb 戒“, dus (zie er I, gevormd uit de jongste rivierafzettingen, uit zeeklci p. 671b): een g r o o t e aarden pot; d. w. z.: een mar- en zec- zand van grijze klcur. De kuststrook tusschen t e v a n. Aid us isop Bali en Lorn bok het woord -Tegal en Kaap Brfibfis is moerassig. Aan do verband tusschen pe^o-potten, pe^o-schrift, en het bdevehmschreven vlakte grenzen in het Zuiden rijk *Pegoe* = Neder-Birma, nog tot heden aanwijsbaar tertiairo hcuvels van mergels, breccien en zand- steenen, terwijl het overige gedeelte van het gewest, ge- deeltst helft, bijna geheel in genomen wordt door vulkanen en vulkanische bergter- reinen, die hun grootste hoogto breiken in de bergketen op de Zuidcrgrens, waarop zich van het Oosten naar het Westen de volgende toppen verheffen: de Prahoo (2565 M.), de Boetak (2222 M.), de Sikoetjing (1900 M.), do Raga Djambangan (2175 M.), de Beser (1685 M.), de Poelasari (1134 M.) en de Slamfit (3472 M.). In het vulkanisch gebied — over he go heel zwaar bergterrein — worden diepo ravijnen be- grensd door scherpe en smalle ribben, die zich van het Zuiden naar het Noorden, steeds afne- mend in diepte en hoogte, uitstrekken tot zij zich verliezen in de kwai-taire en alluvialo gronden van het Noordelijk gedeelte der resi- dentic. Du Prahoc, wiens voet P/2 K.M. ton O. van Soebah tegen het tertiair gebergto stuit, heeft een grooten, ingestorten kraterwand, waar- vaji nog enkcle stukken overgebleven zijij ;

kraterbodem wordt het Dieng.-plateau (zi. aldaar) genoemd, dat bezuiden de grens uer resiacntio, Sikootjng heeft aan de Noord zyde, dus bi'ncn achtigo ruimte, waarin twee kleino mcrcrtjs, Tfilaga Lan an g en TSlagS, Indrii, aan do kant on mot biezen bcgrocid, gelegen zijn. Do Raga Djambangan heoft op den top twee ingestorte, concentrischo kraters; aan de Noordzijde, by Tjoerockinoentjar, is een lavastroom to zien, waarover do Sangkarang, vcle watervallen vormende, naar beneden huppelt. De kwartair gronden bovengenoemd, die van 60 M. tot 10 M. bo ven zee afdalen, he b ben eeno roode of roodbruine kleur; de alluvialo gronden bestaan uit grijze klei, die nabij de zee sterk met zand vermengd is.

De rivieren bchdoren allo tot het stroomgebied van de Java-zee; overcenkomstig de richting der ravijnen stroomen zij van het Zuiden naar het Noorden. De voornaamste zijn van Oost naar West: de kali Kocfa of Koeta, die op den Prahoc onder den naam van Kali Lanipir ontspringt; haar voornaamste zijrivier is de 'Kali SatriarC^A. Verder: de kali Langsdan of rivier van Soebah; de kali Lodjahan, welke langs Bandar en Batang stroomt en onder den naam van kali Samboeng in zee valt; de kali Pekalongan, ontstaan uit de samenvloeiing van de kali Kocpang en de kali Soemilir, welke door de hoofdplaats stroomt, waaraan zij haren naam ontleent; de kali Boengangan, ontstaan uit de vereniging van de kali Welo en de Sengkarang; de kali Srugi, die met hare rechter zijrivier, de kali Tocmbal, over eene groote lengte de grens vormt der afdelingen Pekalongan en Pemalang; de Tjomal; de K. Ramboet, de grens'vormende tusschen de afdelingen PSmalang en Tegal; de Gocng, waaraan de hoofdplaats Tegal, Pro; tjt on Adiwerna Jiggen; de Pemali of rivier van Brebesen cindclijkde Losari, welke benedenloop de grens vormt tusschen de residenties Pckalongan en Cheribon. Al eleze rivieren ontspringen op het Zuidelijkc grensgebergte en zijn nagenoeg alle dienstbaar gemaakt aan de becvloeiing middels talrijke kunstwerken, die zoowel den rijstbouw als de cultuur van suikerriet ten goede komen. Do nattu rijstcultuur staat in dezc residentio op een hoogen trap. Met Pasoeroean behoort Pekalongan tot de gewesten van Java, waar de hoogste opbrengst rijst per baoo wordt verkregen. Het bouwgrondareaal der in landscho bevolking besloeg in 1915 een oppervlakte

a. in gergeldc cultuur: sawahs van le vend water voor-	
zien	221.531 bouws
sawaha van regen afhankelijk ...	24.621 ..
mocrassawahs	46 ..
tegalvelden	41.737 ..
b. niet in gergeldc cultuur	349 ..

to zamon 28S.284 bouws.
De opbrengst aan rijst (padi) was bij bcnadcring 7.555.000 pikoels, <1. i. gmiddeld 31.70 pikoels per beplanten en 32.12 pikoels per geslaagden bouw.

De teelt van zocht waterwisch in vijvers is van geen botcekenis, die op sawahs komt zoo goed als niet voor; wel zijn <?r van bestuurswege proefne min gen op dat go bidd gedaan, maar tot dus ver

slechts mot matigo uitkomsten. De zeevisschery daarontegen is van betcoekenis. De veestapel was in 1905 als volgt: hoornvee (runderen en buffcis) ruim 196.000 dicren, het aantal paarden bedroeg ruim 16.000. De kleine-veestapel (geiten, schapen, enz) is van weinig betcekenia.

Men heeft in dit gewest 17 s uike rf a brie ken, waarvan een, Ketanggonggan West, gevestigd is op het cniqne particulicro land in deze residen- tic. Het heet ovenecns KCTangoogan West en word in 1813 (met KStangoogan Oost, sedert door do Regccring truggekocht) door Raffles aan den Regent van Brebes gcschonken, doch is sedert meerm? len in and ere handen overge- gaan en thans in het bezit van een maatschappij. Het land is groot 3749 baoc en had op 1 Januari 1911 cene bevolking van 16545 Javanen, die voor de eigenares, behalve suikerriet, rijst en koffie verbouwen. Do overige 16 suikerfabrieken werken op vrijwilligc overeenkomsten met do be volkin g; onder deze is vooral Tjomal zeer bekend. Verdr zijn er nog 4 landbouwonder- ne min gen, eveneens werkende op overcenkom- sten met de bevolking, waarop suikerbitt, indigo, rijst en verdere gewassen voor do inland- scho markt geteeld worden en 23 erfpachtspcr- ceelen, waar koffie, thee, kina, kapok en inland- sche producten worden verbouwd. In de mio- ccne lagcn van dit gewest komt petroleum voor, echter niet in voldoende hoeveelheden om exploitatio op eenigzins uitgebreide schaal loo- nend to maken. Vermelding verdienen do warme bronnen bij Pelantoogan; deze desa is welis- waar, even a Is de be kendo badinrichting van dien naam, op Semarangsche grondgebied gelegen, maar do wariae, geneckrachtigo bronnen liggen op do oevers van de grensrivier Lampir, dus ook in het Pckalongansche. Ook het leprozenge- sticht ligt binnen Pekalongan. De bronnen ontleencn haar heilzamen invloed. op enkel© zickten aan de texpneratuur en den hoogen graad van zuiverheid van het water (zie PELANTOENGAN). De regonval bedraagt ter hoofdplaats Pekalongan 2180 m.M. per jaar; de meeste regen valt in Januari; de droogsto maand is Augustus. Het klimaat is ter hoofdplaats koeler dan op de andore, langs het Noor- derstrand gelegen hoofdplaatsen. Te Tegal bedraagt de geiniddeldo regenvall 1763 m.M., dat is icts minder dan voor Batavia, Op het terrein van de s u ike rf a brieck©™ D6e'Eoe h wrin gin on Djatibarang, op eenigen afstand van do kust gelegen, bedreeg de regenvall resp. 2433 en. 2216 m.M.

Ad minist ratief is het gewest verdeeld in 5 afdelingen, nl. Pekalongan, Batang, Tegal, BrchSs en Pemalang met gelijknamige regent- scliappen en hoofdplaatsen en in 10 controle- afcdclingen: PSKalongai, Kad jen, Batang^ Soe- bah, Tegal, Protjot, Brfibes, Boemiajoc, Pema- lang en Randocongkal. Verder heeft hot gewest 28 districten.

De bevolking bestaat bijna goheel uit Javanen; allccn het Zuid-wostelijkjo deel van het gewest, nl. het district Bantarkawocng, wordt be woo nd door Socndanczcon. De Javanen spreken grootendeels het Javaansch met de a-klank; alleen die in het Noorden der afdelingen Pckalongan en Batang gebruiken do a-klank. Do plaatsnamcn *PG^hlongan, Wirad6sa, Batang en Soc bah komen voor in do beschrijving van

<den tocht, dien Dr. De Haan als afgezant van den Gouv.-Generaal J. P. Coon in 1622 deed naar Mataram. In 1743 word bij verdrag met Pakoe Boew&nd II do Noordkust van Java van de Tji Losari tot Pasocroean en dus ook allo regentschappen van dit gewest aan de Compagnie afgestaan.

Do Hindoc-oudheden, die in deze residentie worden aangetroffen, zijn de hoogst belangrijke steenen trappen, Boedha-trappen geheeten, die uit de laaglanden naar het Diengplateau voeren op plaatsen, waar de hellingen steil zijn. De eerste sporen van die trappen vindt men bij de desa Simbangklawdn in de afdeling Ba-tan g, van waar zij Zuidwaarts langs de desa Deles en door den koffietuin Kaliputih, hoewel meermalen afgebroken, zijn te volgen tot de desa SigSmplong, op de Prahoc nabij de grens van Banjoemas gelcgen. Deze trap pen zijn eerst in 1867 ontdekt. Zij zijn gehouwen van zachten lava-steen, ongeveer 1½ M. lang en zonder versiering. Bchalse als middel om de tempels op den Dicing te bereiken zullen deze trappenwegen, die ook in het N. van Kedoe gevonden worden, waarschijnlijk ook gediend hebben voor het verkeer tusschen midden-Kidoe en midden-Pekalongan. In het Westen der residentie worden geen Hindoc-oudheden van eenige betekenis aangetroffen. Ten Zuid- westen van de desa Moga vindt men eenige ruw gebeitelde beelden, nl. een Gangca van Javaansch type, eenige min of meer geschonden lingga's en een mede zeer ruw bewerkt beeld van het Pedjadjarantype.

Door het in exploitatie komen van de stoomtramlijn Semarang-Cheribon in 1899 were! Pekalongan ~in* lief spoorwegverkeer opgenomen. Het spoorweglijntje Tegal-Balapoelang, reeds in 1886 voor het verkeer opengesteld, is door de stoomtramaatschappij Semarang-Cheribon overgenomen en wordt sedert 1897 als tramweg geëxploiteerd. In 1913 is door den Staat een begin gemaakt met den aanleg van de spoorlijn Cheribon-Kroja, die medio 1918 in exploitatie is gekomen en daardoor eene veel kortere verbinding vormt van Batavia met Soerabaja dan de thans bestaande overBan.doegg.Het stul.d't door Pfkalongan loopt, bevindt zich voor het grootste gedeelte in de afdeling Brebes en voor het overige gedeelte in de afdeling Tsgal. Bshalve de groot post weg, die deze residentie van West naar Oost doorsnijdt, heeft -de Noordelijke helft tai van goede wegen, die de districtshoofd plaatsen en tusschengelcgen desa's verbinden. In de Zuidelijke helft treft men, wegens het hier en daar zeer zware bergterrein, slechts enkele zij weggen aan en voor het overige smallere wegen, die alleen te paard -berijdbaar zijn.

PKALONGAN. Afdeling en regentschap der gelijknamige residentie, metende 924 K.M.² De grenzen zyn: ten N. de zee, ten O. de afdeling Batang, ten Z. de residentie Banjoemas, ten W. de afdeling PSmalang. De afdeling is verdeeld in 2 controle-afdeelingen en 6 districten, als volgt: do contr.-afd. Pekalongan, omvattend Pekalong-an, Wirad6sa en KSdoengwoeni en Kadjen, omvattend Doro, Kadjen en Paninggaran. De hoofd- plaatsen zijn alle gelyknamig. Het aantal desa's bedraagt 491, terwijl de afdeling eind 1905 eene bevolking had van bijna 400.000 zielen, waaron- der ± 570 Europeanen, ± 4400 Chineezen, ±

1100 Arabieren en 46 andere Vrcomdo Oostcrijngcn. Langs de kust is het land vlak; nicer Zuidwaarts is het geheel overdekt door do uitloopers van het centraal- of Peinbarisan-gebergte, dat is do keten, die den Slum 洗 in het Westen verbindt met den Prahoc in het Oosten, welko keten zelf de Zuidgrens der afdeling vormt. Van do talrijko toppen daarin zijn voor deze afdeling te noemen: de Raga-Djanibangan (2175 M.), tevens de hoog- ste van allo, en de Gocnoeng Sikoetjng (1900 M.), waarop het Lanang-mccr en het Indra-indcr. Een andere bergketen ligt op het nicer Zuidelijk deci der grens met Pemalang. Onder do rivieren der afdeling zijn te noemen: 1. do kali Pekalongan, ontstaande uit de vereeniging van de Kocpang, die op de waterscheiding bij <lc Telaga Indra ont- springt, met de Socmilir; van slechts geringe bc- vaarbaarheid, ontlcet zij haren naam aan de hoofdplaats der afdeling — tevens van het gewest — waar zij door vloeit; 2. de k. Bocngangan met hare groote bovenzijakkcn, de SSngkarang en de Welo; 3. de k. Sragi met de Paninggaran en do Octa ma; in haren benedenloop is de Sragi grensrivier met de afdeling Pemalang onder den naam van k. Ocloedjani, naar de zoo hectende desa op het gebied dier afdeling; 4. do k. Gdn-teng en haar boventak de K6roch, bcide grens- rivieren met PSmalang; de G6ntng verdeelt zich in de Kajangan en de Gaw6, waarvan do eerste direct in de Tjomal-rivier valt, terwijl de an de re verdeeld wordt in eenige leidingen, waar- onder de Toembal, die mede op de Pemalangsche grens loopt, welke dus achtereenvolgens wordt gevormd door do rivieren: Keroch, G6ntng, Toembal en Sragi of Ocloedjani. De monding der k. Pskalongan wordt vers per rd door een uitge- strekte, voortdurend zich vcrleggende zandbar k, waarop eene hevige branding staat, waardoor alle varen hier gevaarlijk, en in den West-mocs- son veelal onmogelijk is.

De begrenzing der reede van Pekalongan is vastgesteld bij Ind. Sib. 1898 no. 240, die der hoofdplaats zelf bij Ind. Stb. 1886 no. 230. De hoofdplaats (zie aldaar) behoort tot de grootere plaatsen van Java. Zij ligt in het Noord-Oosten der afdeling, niet ver van de zee, ter weerszijden van de naar haar geheeten rivier, en cycnals W- rad6sa — dat in de vorige eeuw de zctol van een regent was — ook aan den grooten post weg, haar vornaamste Btraat, van welko hier een zijtak uitgaat, die in Zuidoostelijke rich- ting de afdeling Balang van dit gewest invoert. In de vlakke en het lagre gebergte zijn de belang- rijkste plaatsen onderJing verbonden met een not van rijwgen. In het zwaardre gebergte zijn geen zulke wegen. Machtige bosschen bedekken de bcr- gen, maar niet overal; de Europeescho landbouw- nijverheid heeft zich hier en daar een arbeidsvold gezocht: 8 erfpachtspercelen zijn in de afdeling uitgegeven, waarop voornamlijk koffie, kina en notemuskaat gctcld wordt, terwijl nog een — dcels in Batang gelcgen — alleen voor klappers on kapok in ontginning is. Op overeenkomsten met de inlandsche bevolking werken er 3 ondernemingen voor suiker en 1 voor inlandscho gewassen.

PEKALONGAN. District met gelijknamig hoofdplaats van do controle-afdeling, het regentschap, de afdelingen de residentie l'kalong- an; met eene oppervlakte van 62 K.M.². Het district telt 4 onderdistricten met 98 desa's. Ho

}}ad eind 1905 ruim 103.000 zielen, waaronder 470 Europeanen, en ± 3400 Chincezen, ruim 1000 Arabieren, en een 40-tal andoro Vreemde Oosterlingen.

PEKALONGAN. Hoofdplaats van het gelijknamige gewest, regentschap, de afdeling en het district van dien naam, ligt op 3 K.M. afstand van do Java-zoo aan beide oevers van do kali P5- kalongan, welke zich met kronkelenden loop door do plaats slingert. De voornaamste straat is do groote postweg, die van het Zuidoosten komt, eerst Noord waarts gaat, een grooten boog bc- schrijft en dan in Zuidelijke richting de stad wetter verlaat. Eene brug op yzeren schroefpalen verbindt de beide oevers van de vrij breede rivier. Nabij de brug ligt het in 1753 gestichte fort, dat toen aan het strand lag, waarvan het thans, ten- gevolge van de aanslibbing, ongeveer 3 K.M. ver- wijderd is. Do ruimte binnen de steenen wallen is thans geheel ingericht tot ge van gen is en hospitaal.

Het aantal inwoners bedroeg op het eind van 1905: ruim 41.000 zielen, w.o. 430 Europeanen, bijna 3400 Chincezen, een 1000-tal Arabieren en 40 an cl ere Vreemde Oosterlingen.

De Europeanen wonen meereendeels aan den Jinkroc ver van do rivier, deels langs den postweg, die met fraaie kanariëboomen is beplant, deels om een vierkant plein, door tamarinden beschaduwd. Aan dit plein liggen de residentswoning, het residentiebureau, de scholen en do in 1852 gebouwde protestantsche kerk. De aloen- aloen met do regentswoning en de moskee liggen ongeveer P/2 K.M. bezuiden het residentiehuis. Voor de Chincezen zijn 4 wijken en voor do Arabieren en ander Vreemde Oosterlingen is 6cne wijk aangewezen. De inlanders wonen tusschen de aloen- aloen en do Chinceche wijken en verlor aan alle lean ten van de stad in dicht bebouwd kampongs. Er is veel vertier ter plaatse door den handel, waarvan de 5 pasars met hunne toko*s en warongs de middelpunten zijn. Een voornaam handelsartikel zijn do gebatikte saroongs, de bc- kende kain Pekalongan. Do fraaist bewerkt saroongs, voor den uitvoer bestemd, worden ten huize der groothandelaron of in eene soort van kainbeurzen opgekocht, waarvan de voornaamste gelcen zijn in de kampongs God an g en KSrgan.

Eene andre tak van nijverheid, vroeger zeer bc] angrijk, nl. het rooken van eenden voor don uitvoer, is zoo goed als to niet gegaan.

Een goede rijweg loopt van de hoofdplaats evenwijdig met de rivier naar de reede, die geheel open is, en waar 4—7 vadem water staat. Do monding van de kali Pekalongan wordt versperd door een zandbank, waarop eene hevige branding staat, die het verkeer met de reede zeer bc-moei- lijkt en in den Westmoeson dikwyls geheel on- niogelijk maakt.

De hoofdplaats licft een aangenaam en gezond klimaat ; het is er door do nabijheid der bergon koelcr dan op andere strandplaatsen aan do Noord kust.

PIKAN BAROE. Zie PA KAN BAROE.

PEKIH, d. i. do Mohammedaanscho wotgo- Icerdheid (Arabisch: *vi/chi*); zie ISLAM, II, c. Ook is *p'kih* do Javaanscho uitspraak van hot Arabischo woord *fakih*, d. i. Mohammedaansch wetgelderdo.

PIKIK of **KIKIK-EILANDEN.** Zie LAWIN- EILANDEN.

PEKING (JAV.). Zie WEVERVOGEL.

PEL (JOHANNES LUDOVICUS JACOBUS HUBERTUS). Geb. 10 Jan. 1823 te Maastricht, trad hij op 18jarigen Iccftijd als vrij wilfiger bij hef Ned. leger in dienst, vertrok als sorg.-maj. der inf. in 1846 naar Indie en were!-in Juni 1848 2e. luit. ~~nij nam~~ ded aan <le beido Bonische expeditie (1859—60), alwaar hij zich bijzonder onderscheid- d. . In 1865 tot Majoor bevorderd, word hij in 1869 tot Birecteur dor Mil. School to Mr. Cor- nelis benoemd, welke betrekking hij waarnam tot h½in April 1870 tot Luit.-Koi word bevorderd. •Na ruini een jaar als Militaire commandant van Palembang gediend te hebben, vertrok hij wegona ziekto voor twee jaren naar Nederland. Na zijn terugkeer nam hij deel aan de 2e expeditio naar Atjeh. Op 6 Jan. 1874 were! hij voorloopig en een maand later als Kolonel definitief commandant der 2o brigade. In April d. a. v. werd hij, na het vertrek van Van Swieten, belast met het civiel en militair gezag te Atjeh en in 1875 bevorderd tot gen.-maj. Na bevestiging onzer shelling trad hij aldaar offensief in de VI, IV on IX Moe kims op, tot afsluiting van ons gebied van Kroeng Raba tot Kroeng Raja en stierf plot sell ng den 24en Febr. 1876 in het bivak to Tonga, v66r dat hij zijn programma had vol- tooid, om de kuststrook van Kroeng Raja tot Kroeng Raba en daarbij ook de VI Moekims te veroveren en in het bijzonder de toegangen naar zee te bezetten en Groot-Atjeh. geheel van de zee aftesnijden, de bevolldng van dit gebied hare beteekenis naar buiten geheel te ontnemen en haar daardoor te d wingen zich aan onze macht te onderwerpen; een programma dat eerst in 1877 onder Gen.-Maj. Diemont geheel volvoerd word.

Zie Ind. Mil. Tijdschr. 1876, bl. 97.

PELA. Eigenlijk broedor, bij uitbreiding: de of- en defonsieve verbonden, die, tot hulp in den krijg, tusschen de negorijen op Ceram, Ambon en de Oeliasers onderling bestonden en nog be- staan, thans meet ten doel hebbende elkander wederzijds to helpen b. v. in beb bouwen van korken en won ingen, elkander van mondvoor- raad voorzien nit wederz d dsche sagoe-bosscchen, enz.; p61a-schappen bestaan tusschen christen- en mohammedaanscho en heidensche negorijen onderling. Het sluiten van dergelijke verbonden heet angkat pela. (Van Hoëveil, Ambon en do Oeliasers, bl. 157 v.).

PELADJAU (MAL.). Zie PENTASPADON.

PELADJOE of **PLADJOE.** Naam van het benedendeel der Ko meting, een rechterzijrivier der Moei, welke zich tegenover het eilandjo Kombara (Gomboran of Kambara) in die rivier stort. Zie MOESI. Do Peladjoe is bekend door den hevigen strijl in 1819 on 1821 om het bezit van Palembang gevoerd. (Zie residentio PA- LEMBANG). De Bataafschle Petroleum My. hceft aaji den Zuidoever van de Moesi, daar waar do PSladjoe zich uitstort, haar eta bliss©- ment Pladjoc, vanwaar ruim 17 % der gcheelo pro- ductie van doze Mij. kwam. Hierheen wordt do petroleum uit de 3 veldcn van Palembang n.l. nabij •Moeara Anim, nabij Toman, waarbij sedert 1914 een terrein gevoegd is, dat nacer Westelijk is go- legen en verbonden werd door een 30 K.M. lange pijplijn, on het derdo nabij B&je Lentjir door pyleidingen vervoerd. Uit do olie wordt to P3- ladjoe o. in. benzine, korosine, motorolie en enke- lc smecroli(in gefabriccerd, Het etablissomont

bezit tevens een fa brick voor het ma ken van petroleumblikken en verzendkisten.

P&LADJONGAN. Zie VAARTUIGEN.

PELAGISCHE ZEEIEREN zijn in tegenstelling van benthonische vormen (zie BENTHOS) onafhankelijk van den bodem. Eenzijdig onderscheidt men oppervlakkige en bthypelagische vormen (zie DIEPZEEFAUNA), anderzijds word on do pelagische dieren veixlceld in plankton (zie aldaar) en nekton. Het plankton wordt door de be we gi ng van het water meege- voercl, terwijl de tot hot nekton behoorende vor- men zich onafhankelijk van de beweging van het water door kraebtige z we in be wegin gen versprei- den kunnen. Hiertoe behooren de walvisschen, visschen en grootero inktvisschen.

PELAHOELANG (AMB.). Zio HOMALOME-NA.

P&LALAWAN (POELAU LA WAN). Dit zelfbesturend landschap, waartoe ook de eilanden Poelau Moeda, a an de monding der Kampar- rivier gelegen, S&Rapong en Penjalcan bclooren, bestaat uit het benedenstroomge bicd van de Kampar-rivier, en grenst ten O. a an Straat Ma- laka, ten N. aan Siak, ten W. aan Tanibang (on- derafd. Bangkin an g, res. Sum. W.kust) en ten Z. aan Indragiri. De landgrenzen zijn. nog nictnauw- keurig bepaald. Het politick contract is in 1907 gewijzigd.

De grond is voor het grootste deel laag en moerassig en slechts enkele ruggen (pematang), die by hoog water niet onderloopen, zyn voor be won in g en landbouw geschikt. Heuvelachtig terrein wordt alleen aangetroffen aan de grens met de onderafd. Bangkinang. In 1887 en vol- gende jaren werd een groot deel van het lajid- schap in concessie gegeven aan Europeesche onderneBiel's, doch wegens de moerassigheid van den grond, en de moeielijke af- en opvoer langs de Kampar-rivier — zie het artikel BENA — kwam geen enkele concessie tot exploitatie.

Volgens inlandsche berichtgevers zou de Batang Nila, een recliter zijtak van de Kampar- rivier, 11k zijn aan stroomnieterts, doch uit een deskundig onderzoek in 1888 is gebleken, dat zij magnetisch ijzerzand voor tinerts he bben aange- zien.

J&E&c landschap is zeer dun bevolkt; het zielen- tal wordt op ongeveer 8000 geschat. meerder- heid der be volkin g bestaat uit Orang Ta lang (zie OOSTKUST VAN SUMATRA), de overige bewoners zijn afstammelingen van Djohoreezen en Minangkabauers. De voornaamste bestaans- middelen zijn landbouw ter voorziening in eigen behoeften en de inzameling van boschproducten, voornamelijk rot an, getah-soorten, balam- en soentei-pitten. Behalve voedingsmiddelen, rijst en djagoeng, worden klapperboomen en op de eilanden ook sagopalmen aangeplant.

De voornaamste kanipoengs zijn: P&Lalawan, waar het hoofd (de Toengkoe besar) met zijne landsgroeten woont (de ontvanger dor in- cn uitvoerrechten iste Poelau Moedaan de monding van de Kamparrivier geplaatst), Tandjong Moersaka ; Tan ah Niboeng en Langgam. Iii die kam- poengs wonen cenige Chineezen, die zich met den handel in lijnwaden, aarde-, ijzer- c& koperwerk, en met den opkoop van boschproducten bezig- houden. De in- cn uitvoeri- geschiedt van en naar Singapore, hetzij rechtstreeks per prauw, hetzij eerst stroomopwaarts per vaartuig en dan langs

den weg Teratak Boeloch — Pakan Ba roe; (zie OOSTKUST VAN SUMATRA) : Op' heticiland Sera pong wonen een aantal Chinesche houtzagers en balkenkappers.

G o s c h i c d e n i s. Vroeger maakte het landschap een deel uit van do Djohorscho onderhoorighoid Sink, doch nadat laatstge- noemd landschap onder Radja K&til (zio OOSTKUST VAN SUMATRA) een zelfstandig rijk was geworden, werd het een onderhoorigheid van Siak, wa a rover Sultan Radja Alam zijn schoonzoon Said Osman, die hem in zijn strijd over de opvolging met zijn broeder Radja Mo- ha mad gewnchtige diensten had bewezen, als Wakil of gemachtigde aanstelde met den titel van Toengkoe Besar. Said Osman werd opgevolgd door zijn zoon Said Abd'ocrmctman, een broeder van Said Ali, die in 1791 Sultan Jahja ontroon- de, zelf met den galar Abd'ocl Djalil Saifocdin Sultan van Siak werd, en wegens beezen diensten het landschap Pelalawan als apanage schonk aan Abd'ocrmctman's zoon Toengkoe Hasim. Sedert is Pelalawan een zelfstandig landschap, dat bestuurd wordt door een Radja, met den titel van Toengkoe Besar en een raad van landsgroeten, uit vier leden bestaande, met de galar's Maharadja Leia Poetra, Datoek Bandar, Datoek Kampar en Datoek Laksamana. In 1881 erkende het de souveriniteit van het N.-I. Gouvernemt; het is in het genot van zelfbestuur en eigen rechtspleging gelaten, ter- wijl de verhouding tot het Gouvernemt woi- dt becontract door het in 1907 vernieuwd politick contract.

Literatuur: Het rijk Pelalawan door J. Faes," T. v. Ji. J&atUaC&Jix-dcel. XX&Y&J; Tocht naar het rijk van Poe foe La wan door een oud-ambclenaar van het jnijnwezen, en de tocht naar de Bayang Nila door G. Sieburgh, T. v. h. Binnenl. Bcstuur 1889; Reis van Siak naar Pelalawan door J. A. van Rijn van Alkemade, T. v. h. Aadr. Gen. 2o Serie. Dwars door Sumatra. Tocht van Pad an g naar Siak onder leiding van den Hoofd-ingenieur d. Staatsspoorwegen J. W. IJzerman, 1895. -

P&LAMPONG (MAL.). Zio SCAEVOLA.

P&LANDAI. Zie MUZIEK en MUZIEK- INSTRUMENTEN.

P&LANDOEK (MAL.). Zie DWERGH&ERT.

P&LANDOEK AROE (K&L-E&L.). Zie KAN- GOEROE'S.

P&LANDOK. Zie MUZIEK en MUZ I EK- INSTRUMENTEN.

PELANG. Zie VAARTUIGEN.

P&LANGI. Zio PLANGI.

P&LANTOENGAN. Badplaats in de resicienio Seinarang, afd. K&Qndal, op de grens van P&skalong- an, gelcgen in ceil van de N. hcJing van den Prahow (Dieng-gebergte) afdalend ravijn, op 63 M. bo ven zee. Op vcrschillende plaat sen vindt men war inc en koude bronnen, waarvan de cer- sto een teniperatuur hebben van 40, 41 en 37°; verder welt er een dikke, zwartachtige aardoie in de onmiddellijk nabijheid van het rivierlje, dat het dal doorsnijdt. Te P&clantocngan was vroeger een gezondheids- etablissement gevestigel, dat door Dr. van der Stok uitvoerig beschreven is in Gen. T. v. Ned.-Indie, XVI, bl. 259 (vgl. Ind. Gids, 1 88G, bl. 1478); door zijne onderzockingen is bewezen, dat do vroeger heerschende m&cing, als zoudende bronnen een beduidende hoecellieid jodium bevatten, onjuist is. De bronnen behooren

tot de zg. indifferente thermen: heetwaterbron- nen zonder bepaald geconcscrachtige bostanddec- len in concigszins beduidende hoeveelheden, waar- van de waarde gelcegen is in de hoogte temperatuur van het water. In 1908 were! het gezondheidseta- blissement ingetrokken, met behoud echter van het leproznegesticht, dat in bcheer is gegeven aan het Leger des Heils.

PELAS (JAV.). Zio FICUS AMPELAS.

PILATARAN of "voorplcin" op Java, plein, een kleine aloen-alocn. Do oud-Jav. vorm is *panataran* of *natar* = Jav. en Soond. *lalar*, Mai. *nalar*, d. i. „plein, erf, werf, hof". Vandaar ook do antieko naam van het bekende tempel- complex in Kediri (zio bij OUDHEDEN); Balin. *nataji*. Verg. V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. I (1897), p. 533a.

PILAWAN (MAL.). Zio TRISTANIA.

PILIDANG. Zio VAARTUIGEN.

PILALE. Zio VAARTUIGEN.

PÉLÉM. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Bodjonegoro, residentie Reinbang; met cene oppervlakte van 234 K.M*. Het district telt 129 desa's en had in 1905 eene bevolking van ± 89000 zielen, waaronder enkele Europeanen op ± 200 Cij- ncczn.

PELİM (JAV.). Zie MANGIFERA INDICA.

PILĒM KĒRĒP. Plaats in hetdistrict Majong van de afdeeling en het regentschap Japara der residentie Semarang. Het is gelcegen aan den grooten weg van Koedoes naar Japara, en aan de stoomtramlijn Koedoes—PStjangan. Van hier uit gaat een zijlijn van den stbotramweg naar Welahan, de hoofdplaats van het district.

PELENG. Eiland in den Banggai-archipel. (Zie BANGGAI). Peleng laat zich gevoelig vcrdcelen in Zuid, Oost en West Peldng, die door twee landengten samenhangen, het eerste is tot 550 M, het tweede tot 280 M. hoog, terwijl het Westen slechts laag heuvelland be vat. De drie diepe baaien, die het ciland binnendringen, hecsten: de Bangkalanbaai aan de Noorzijde, do Peleng- baai en de Mensamatbaai aan do Zuidzijde. In de eerste liggen de ciland jes Bangkalan b3sar (ook Zu id Bangkalan) en Bangkalan kctijl (ook Noord Bangkalan), die bcide aan de Westzijde het hoogst zijn (tot 20 M). De bcide voornaamste dorpen zijn Bocngganag en Lamocboang. Pldng bestaat voor een groot deel uit glimmer- rijkc, nicest zeer duidelijk schilfrige gneisge- steenten. Aan de Zuidoostkust van Zuid Peleng bij Liang vindt men grootc glimmerbladen, die ook worden uitgevoerd, o.a. naar Patani voor do versiering van inandjes en doozen van orchidcncbladeren (Verbcek, Molukken-Verslag, biz. 102).

PILĒNG (STRAAT). Breed0, schoone, zeer diepe, van N.O. tot Oost loopendo straat tus- Ecben de Oostkust van Celebes en de West- en Noordkusten van het ciland Peldng, (zie aldaar), het Westlijkste en grootsto van den Banggai- Archipel. De kusten rijzen met sinalle kustriffen steil uit zee op, die van Celebes bestaat in hot Z. gedechte der straat uit laag land, cl at bcN. den hock Batoci overgaat in bergland waarin, ter hoogste tier kampoeng Kintong, een ken bare kloof zichtbaar is en zich bij de, opcen uitlooper van het gebergte gelcegen kampoeng Mondoно ken bare, j<ale, lichtgroenc plckken a fteekenen. In het Noordgcdcelte van de straat vindt men

aan den Celebeswal do grootc Telock Lam ala en do daar beW. gelcegen kleinere Ardjoco- baai, bcide met laag oevers. De Westkust van P61dng bestaat in het Zuiden uit heuvelland, met de voorliggende onbewoonde, door riffen om- geven Banjakcilanden, [dat vcrdcrop overgaat in bergland] ; aan de Noordkust vindt men de grootc Bangkalan baai met de voorliggende, gelyknamige cilanden, waarvan het N.lijkc en kleinste rotsig is. In den Zuingding der straat ligt het atolvor- mige, zeer steile Thamesrif, waarvan sommige plekken droogvallen en meer om de Noord het gcdceltelijk met hooge booxnen begroeide Ma- koeloo (Sengkalong), omgeven door een breed rif.

In de straat loopt nog al veel stroom om do Noord, *s nachts is het er vcelal stil, terwijl dan onder den Celebeswal een zwakke, maar vrij gercgcl doorstaande land wind waait. De verti- kale waterbeweging is overwegend dubbel- daagsch en steeds gering. Zie Zeemansdigs deel V.

PILĒNG-PILĒNGJĒMAL ?. Zie PHASEOLUS SEMI-ERECTUAX

PILĒR KĒM 禮 (MAL.). Zio SARCOLOBUS-

PELET (JAV., SOEND.). Naam voor het zwart- gevlekte hout van. *Kleinhovia hospita* (Zio al- daar).

PilĒfēTēK. Zie VAARTUIGEN.

PELIKAAN. De Pelikaan-voel=, fam. *Pelecanidae*, zijn terstond te kennen aan den grooten keelzak, waarin zij de door de forsche vleugel- slagen verschrkte en naar ondiepten gejaagde visschen opscheppen. *Pelecantis rosetis*, op Java en Sumatra voorkomend, verschilt zeer weinig van de gewone Europeesche, *P. onocrolalus*; slechts door geringere grootte en kleine ver- schillen in klour van keelzak. Hun gang is waggelend ;des te betero vliegers zijn zij, daar zij zich zoo hoog in do lucht bewegen kunnen, dat ze voor het ongewapende oog niet meer waar te nemen zyn. Op Java is nog een tweede soort, *Pelecanus philippensis*, aangetroffen ; deze is wit met zwarte slagpennen. Op Nieuw-Guinea is do Australische *P. conspicillatus*, wit met zwarte vleugels en staart, gevonden. Op West-Java wordt de pelikaan gangsa laoot genoemd.

PILĒEMAT. Zie LABoHAN ADJI.

PELOENG. Javaasche naam voor een Purperkoet, *Porphyrio calvus*; op Celebes heet zij Dentocla.

PELOG. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRU- 3JENTEN.

PILĒKKAN. Zie LABoHAN ADJI.

PELONG. Zio VAARTUIGEN.

PELTOPHORUM FERRUGINEUM Bth. fam.

Leguminosac-Caesalpineae. Soga (JAV.), Laroe, Kajoo la 100 (TIMOR). Vrij groote boom, uit hob Oosten van den Archipel on uit N.-Australie, ook op Java in hot wild voorkomend, maar bijna alleen in Midden- en Oost-Java op zandig strand of achter do vloodbo3schen, daar ook door do inlanders aangeplant. Do phut heeft woing vor- zorging on onderhoud noodig en ondordrukt de a lang a lang. Eon onklon kcor treft men den boom a Is schaduwboom aan in koffioutuinon. Hot hout is woing duurzaam. Hot voornaamste go- bruik maakt iron van do bast, dio in hot 0. van Java in hut groot vorzamold wordt en van daaruit in don handel wordt gobracht. Ook Koopang g en 14vraxit.Qoka_ voeron veel bast uit. JDozo is hot hoofdbostanddoel van hot bad.

waarmodo bet okergoelbruin by batikwork wordt verkregen. Daartoe worden : ochter nog een groot aantal andere klourstoffen gobruikt. Ook ah inlandsch goneosmiddol komt Soga-bast in don ha ndel, spocia al togen inge wan ds ziek en

PĒMALANG (PAMALANG). Afdceling en regentschap der residentie PSKalongan, groot 1115 K.M?., liggende ten Oosten van de afdeeling TSGal. Als afdeeling is PSmalang verdeeld. in 2 controle-afdeelingen en als regentschap in 5 districten; dezo hcten PSmalang- (hoofdplaats PSKlntingan), omvattend Perna- en Tjomal, en Randoedongkal, omvat Randoedongkal, Banjoemoedal en Watoe- koempool. Slechts de kuststrook dezer afdeeling is vlak, voor het overige is zij bergachtig. De begrenzingen zijn: ten Noorden, de zee; ten Oosten, de afdeeling PSKalongan ; ten Zuiden, de residentie Ban joe mas; ten Westen, de afdeeling Tegal. Met betrekking tot de kust is vermeldenswaard: Oostelijk de zeer sterk uitstekende hoek van Pe- malang (Oedjoeng of Tandjoeng Pemalang), en Westelijk, benoerden de hoofdplaats de zeer wei- nig uitstekende Tandjoeng Sari, waarbij een goedo ankerplaats is, de reede vormend der afdeelingshoofdplaats; de hier gevisclitc oesters, die klein van stuk zijn, gaan door voor de beste van Java. De Oostgrens wordt ten deelo ge- vormd door de navolgende rivieren: do beneden- loop der uit de afdeeling Pekalongan komende kali Sragi, welke rivier bij de desa Oeloedjami den naam van deze plaats aanneemt en mitsdien als k. Oeloedjami in zee vloeit; zij is slechts over een gering gedeelte voor kleine prauwen bevaarbaar; de evenzeer uit Pekalongan komende k. Gdn- teng, in haar benedenloop Lajangan gehecten, en ha ar bovcnzijtak, de KGroeh; en op het deel tusschen Lajangan en Sragi: de leiding Toemba. De genoemde k. Lajangan is een zijtak van de k. Tjomal, de grootste rivier der geheele residentie Pekalongan, welke ten Zuiden van Banjoemoedal op de Noordoostelijke helling van den Slamet ontspringt en, rechts bovendien nog de k. Poelogo opnemend, zich Noordoostwaarts langs Banjoe- moedal, Randoedongkal en Semingkir beweegt, tot dicht bij Tjomal en zich dan Noord waarts wendt naar Oedjoeng Pemalang, waar zij met een breeden mond in zee valt ; zij is tot op 90 K.M. landwaarts in voor middelmatige prauwen. be- vaarbaar. Op het Noordelijk deel der Westgrens vloeit de k. Ramboet of Pemalang, in haar benedenloop ook wel k. Palawangan, gehecten naar een aldaar er aan liggende desa van dien naam; haar oorsprong is op de Noordelijke helling van den Slamet; Noordwaarts loopend valt zij na een loop van 37 K.M. bewesten PĒmalang in zee; bij den grooten postweg, dus dicht bij de kust is hare breedte ruim 20 BI. Op het Zuidelijk deel der Oostgrens van deze afdeeling ligt een bergrug; een andere ligt op hare Zuidgrens. Dit laatste ge- berge verbindt den Slamet, die juish op het grens- punt der residentie Banjoemas met de afdeeling Tegal en PĒmalang ligt, met den verder Oostelijk- op gelegen Prahoc en wordt genoemd Centraal- of PSĒmarisah-geberge. Ter plaatse waar de k. Ramboet het tertiair geberge aan den Noordvoet van den SlainSt doorbreekt, ligt de Gocnoeng Gadjah of Olifantsberg, aid us genoend naar zijn ge- kenis met dit dicr, 316 M. hoog, haast geheel kaal en met overhangende rotsblokken, die als ten val neigen, De hoofdplaats PSmalang (zie

aldaar) heeft vruchtbarc en welcbouwd oin- streken. Zuidwaarts voert van de hoofdplaats via Randoedongkal een weg de residentie Banjocmas in, terwijl do grooto postweg verder Oostelijk voert langs Paklntingan naar KBBaloctan en Oeloedjami; op beide deze plaatsen zijn wijkten voor Chinezen ; do laatste, in den Compagniestijd hoofdplaats van een aan een Chinees verhuurd land on toen een der levendigste plaatsen van Java, is thans nog bijna uitsluitend door Chine- .zen bebwood en zeer tierig. Uitgegcvn in erf- pacht zijn in deze afdeeling vijf landen, waarvan een in ontginningis voor padi. Op overeenkomsten met de be vol king werken cr 3 ondernemingen twee voor suiker- en 66n voor suikerbibi. Voor den houtaanpak tref men er 1 onderneming aan. Op het eind van 1905 telde de afdeeling ± 356.000 zielen, waaronder ± 140 Europeanen en ruim 1600 Ohineezen, Op uit. 1915 bedroeg het aantal Europeanen 350, ten gevolgo van de oprichting van twee suikerfabrieken en de uitbreiding der beide andere.

PEMALANG (PAMALANG). District van do contr6le-afdeeling, het regentschap en de afdeeling PSmalang, residentie Pfikalongan ; met cene oppervlakte van 253 K.M. Het district telt 3 onderdistricten, 75 desa's en eenc bevolking van ruim 130.000 zielen, waaronder 80 Europeanen, 860 Chineezen en enkele Arabieren. In dit district werden in 1913 de suikerfabrieken Pataroe- kan en Bandaraidjo opgericht.

PAMALANG (PAMALANG). Hoofdplaats van afdeeling, regentschap en district van dien naam, residentie Pekalongan, ligt in het Noord- westen der afdeeling en teldo op het eind van 1905 ongeveer 21.000 zielen, waarvan 30 Europeanen, 860 Chineezen en enkele Arabieren. Zij strekt zich over ruim K.M. uit Jangs den grooten postweg. De regentswoning is een fraai ge- bouw, de markt wordt druk bezocht. Het geheel vormt een aardig stadje, dat ook een fortje rijk is. Er bevindt zich het in hooge cere staande graf van den Islamprediker Saidi Prakidin. De gren- zen van PSmalang zijn vastgesteld bij Ind. Sib. 1875 no. 65, gewijzigd bij Ind. Stb. 1901 no. 464.

P@MALI, pamali of boejoot, (MAL.); angker (JAV.); boejoet (SOEND.) is het Polynesischo taboe, namelijk de heiligheid en onanustustbaar- heid van aan de hoogere machten gewijde of door haar in bezit gen omen zaken, personen of plaatsen. Gevolg daarvan is do onttrekking aan het Jiandelsverkeer of zelfs het verbod van gebruik der zaken of pluutsen, en onschendbaarheid der personen. Over reiding van een en ander brengt den schuldige nood wendig onheil aan. Ook han- delingen kunnon opdenzelfden gronu aan allo of aan so m mi go categoric 6n van personen verbo- den zijn. De Bataks noemen het begrip kSmali, de Boegineezen pSmali of pan tong, de Tobas roboe; de Olo Ngadjoe in Borneo's Z. 0. afdeeling pali, in de Boesang-taal van Centraal-Borneo lali, de land-Dajaks van Serawak porik. Andero of eenigszins afwijkende woorden voor hotzcfdo begrip zijn bij de Timoreezen pomali, do heidencn van Halmahdra boboso, de be won era van Boeroe potoe, in de Molukken poso, ook paposo en baboso, in de Minahasa posan, fossa, in Bolang Mongondou pota en lii ; in Pso sprekt men van kajali en do Makassaren nemen wat pSmali is kasipaHi, do bewoners der Zuid wester- eilanden locli. Het pantang der Atjdhers, wut

door de adat strong ver bod on is cn, naar do algemene opinie, heillooze gevolgen zou redbrengen, is gclijkwaardig aan het pemali; do voorschriften daaromtrent betreffen zoowel zoJcero bandelingen als het gebruik van bepaalde woorden. Het sabang dor Bataks koint met pan tang overeen en is een von oudsher dag-tckencnd verbod.

Het roboo der Toba's is meestal van tijdcly-ken aard, maar kan ook permanent zijn. Het is de afzondering, waarin een persoon of eene zaak wordt gesteld, waarvan de a an raking of gemeenschap ongeluk zou teweegbrengen: jonggehuwden, moeder en kind kort na de geboorte, pas gebouwde kanipoeng, hoofden in oorlogstijd, poesa-ka's. Of het geldt do uitsluiting of afsluiting van personen of zaken, dio beoelid moeten worden tegen kwade invloeden van buiten, b. v. togen epidemieën; ook het gebruik van de pod oman (michtverb) Hf voor ongetrouwde mannen) door de volwassen meisjes behoort tot deze rubrick.

In Centraal-Borneo is pemali zoowel de naam voor het tydperk van onthouding als die voor de toestellen, welke de geesten moeten bevredigen of him symbolisch de volkswensen kenbaar maken; van dezec toestellen zijn er een aantal, onderscheiden door vrschillende achtfegevoegdo woorden. Mela noemt men daar het zich onthouden van werken en van verkeer met anderen, den toestand van lali (pGroali).

Wanneer plaatsen en zaken ondersteld worden door geesten te zijn in bezit genomen of door zielen van afgestorvenen te worden bewoond, is het pemali al zulck bandelingen te verrichten, welke die geesten zouden kuiincn hinderen. Bij nitbreiding van beteekenis wordt clan do plaats zclvc of het voorwerp zclf pemali, in den zin van licilic, gewijd: tanipat pemali, batoe pemali, enz. Is het noodzakelijk de plaats te ontwijden, dan client een offer gebracht te worden oni de geesten te bevredigen.

Pemali is het by bepaalde gelcgheden als ongeoorloofd gcjtko dingen te doen; de denkbcclden daaromtrent zijn legio en verschillen in do onderscheiden deolon des Archipejs. Er zijn denkbcclden te dien aanzien, welke men schier overal terugvindt, en ad ere alleen voor bepaalde localiteiten geld end. Sointjds is het verbod abso- hui, doch niet zelczen is hot ook van tijdelijk on of voorwaardelijken aard. Het mag overbodig geacht worden deze vorschilpunten door voor- beelden too te Jichten.

Dat men ook in het s pro ken kan zondigen tegen de adat van het pemali bleek uit het bo ven gezegde over do pantang-voorschriften en uit het in het artikcl Naamgeving medegegclde do om- tront hot nocmen van cigcn-nanon. Ook hot gebruik van de go won c namen van sommigo dicren is hier en daar pemali; men ojnscrjift clan en noenit den olifant con hoogcplaatst jersoon, den tijcgr grootvader, enz. Aan dezo cerbiedsbctuiging is zeker het geloof aan zicls- verhuizing mede niet vreemd. Het niet mogen cten van sommige dioren, cvenccns locaal zeer vrschillend, houdt desgelijks somwijlen verband met de zielverhuiaing.

Naboetsing van hot pemali zou men kunnen nocmen do vorbodsopalingon, dio tot do opvoeding der kinderen behooren en waarbij de voerspicgeling van schrikbarcnde gevolgen niets dan bangmakerij is.

Liter atuur: \Vilken. Vers pre ide geschriften, I, 90, aant. 28, I. 583, It. 148, 305, n. Jsa. : J. H., Neumann in Tijdschr. Bat. Gen. (1906), XLVIII :

* **PEMANGKAT (PAMANGKAT) DUNGEN.**

Jing van de afdeeling Singkawang, residentie Westcraddeeling van Borneo, met gclijknamigo hoofdplaats. Pemangkat is in de Indische krijgsgeschiedcnis bekend, omdat daar in 1850 het eersto treffen plaats had tusschen do Neder- / landsche troepen onder luit.-kol. Sorg en de ons vijandige Chineseche kongsi's. Zie ook BORNEO / Cm DI. I, biz. 370 en 376.

PEMATANG PANDJANG. A. Een uitgestrekt, laag heuvclland in de residentie Palembang, tusschen de Lematang en de Ogan, twee rechfcer-zijrivieren van de Moesi, gelegen. Het daalt steil naar beidc rivieren af, en wordt in alle richtingen doorsneden van ravijnen, waardoor het terrein een zeer grillig karakter verkrijgt. Aanvangende bij den Bt. Loemoet gaat het over het SemSndo-plateau en zet zich in N.O. richting voort. Bij den aanleg van den Zuid-Sumatra spoorweg zal dit gebied, cl at in het midden cen hoogte bereikt van 378 M.» door een grooten boog naar het Oosten moeten worden ontgaan.

B. Nderzetting in het gouv. Oostkust van Sumatra ten Z. van de Aroe-baai, die van belang kan worden als spoorweg-middofpunt. Plannen bestaan n.l. om een lijn te maken van Besitang, eindpunt van de Atjehtram naar P. P. en vandaar zooAvel naar de haven Telok Taboehan ala naar de haven Pangkalan Brand an.

PEMATANG SIANTAR : Nederzetting aan de oevers van de Simboion, in 1915 tellende ± 3700 inwoners, waaronder 100 Europeanen, 1400 Chineezen en 200 anclero Vreemde Oosterlingen, hoofdplaats der afdeeling Simeloengoen en de Karo land en (gouv. Oostkust van Sumatra), stand-plaats van den afdeclingschef (ass. resident) en den controleur der onderafd. Simeloengoen. Het is gelegen aan den grooten transportweg van Tebing Tinggi naar de Tobalanden met geregelden particulieren autodionst en is sedert 1 April 1916 door den stoomtramweg naar Tebing Tinggi aangesloten bij het Delispoorwegnet.

De plaats is van beteekenis ge worden door de economische ontwikkeling van Simeloengoen (zie aldaar). Als centrum van talrijko landbouw-ondemeningen (rubber en thee) en van een zich sterk uitbreidenden rijstbouw, heeft het zich tot een belangrijke handelsplaats opgewerkt. Deze ontwikkeling dagteekent eerst uit do allcrlaatste jaren. In „1900 was het vriedelijken stadje van thans vrijwel een wildernis. Sederb heeft het zich op haast Amerikaansche w^zje ontwikkeld, met een snclheid zooals nergens in Nedei4andsch-In- die is aan to wijzen. Bij den bouw heeft men de fouten kunnen vernijden, dio begaan zijn bij den aanleg van andere plaatsen, waardoor dit nog zoo weinig bekend plaatsje cen voorbeeld is ge- worden van modernen stedenaanleg. De effen hoofd weg is cen breedte winkelstraat; breed zijn ook de zijwegen, trwrij de hoe ken allo rondge- houden zijn, icts waaraan do meeste Indische plaatsen behoefte hebben. Het plaatsje is in vrschillende wijken verdeeld. Alle wijken munten uit door grootc zindcl' kheid. Reeds in den aan- vang werden alle krotten opgeruimd eu ver van- gen door stevige houten of stecnen gebouwen. Een goed aangelegd gotcnstelsel zorgt voor de

snelle verwijdering van faecalien op ander afval, een waterleiding zorgt voor he Ider en stricid drinkwater niet alleen voor alle bewoners van do plant's, xnaar tevens voor verscheidenc in de buurt liggeide ondernemingen. Twee centralo particuliere hospitaler zijn daar gelegen en ten-slotte zijn cr zelfs drie ruime bad plaatsen in gericid, die kosteloos voor do be volkin g toegankelijk zijn. Hooge beziinclinampcn zorgen voor de ver-lichting van st raten en pleincn.

De st ad heeft sedert 1914 een post- en tele-graafkantor, voorts een Europeesche lagorc school, een gouv. inlandsche school en een Holl.-Inlandscho school. Op 1 Juli 1917 (Ind. Stb. no. 290) werd tot do instelling van een gemeenteraad besloten.

Het klimaat is gezond, gevolg o. m. van de Jig-ging op 393 M. hoogte do ven zecniycan ;
Jaarlijk-sche regenval ± 2900 mm. 育 / : •

倉 MBOEANG of SĪROEJAN. Rivier aan de 7*^^. kust van Borneo. Zie BORNEO, IV D.

J*,
(1*) P of heester tot
了七成矛心士 vPEMPHIS ACIDULA Forst, fam. *Lythraceae*.
MŠntigi (MAL.), Sentigi (JAV.). Kronur.o boom
zwaar, bruin of zwart-gevlamd liout, dat zeer moeilijk te beworkon. is maar toch voor draaiwerk wel gebruikt wordt, o.a. voor scheeden en handvatten van krissen, enz.

PENAGA (MAL.). Zie CALOPHYLLUM INO-PHYLLUM.

PENANGGOENGBAL 31 K M broede, niet ver het land indringende baai met matige diepte aan de Zuidkust van Ja va tusschen den Westhoek van Noesa Kambangan en den om den Zuid uitspringenden Hoek Mandasari. Het om de Zuid uitstekende, heuvelachtige schiereiland Pan anti joeng met rotsige kust, dat met een lagen, smallen hals verbonden is aan den waj, deelt de baai in tweeën, de Dirk de Vricsbaai daar beW. en de Mauritsbaai er beOosten. De eerste heeft een lage Noordkust en een naar Tandjoeng Mandasari oplopende Westkust, de twee de heeft in bet N.W. een lagen en in het N.O. een heuvelachtigen oever; de Westkust van Noesa Kambangan is er hoog, steil en dichtbegroeid. In den N.O. hoek der Mauritsbaai viijdt men den toegang tot de cnbelangrijke, behoudens enkele geulen zeer ondiepe Segara Anakan, in welken toegang het steile, rotsige Noesa Were ligt. Zie Zcemangsid's deel III.

PENANGGOENGA(?). District van control-regentsclap en afdeling Malang, residentie Pasoeroacan; met drie onderdistricten en 67 desa's. Einde 1905 had het eene be volkin g van 58 000 zielen, w. o. 40 Europeanen en 200 Clirneezen. De standplaats van het districthoofd is Sisir.

PENANGGOENGAN. Oude vulkaan op de grens van Soerabaja en Pasocroean, 1652 M. hoog, uit den spoorreine nabij Bangil zichtbaar a Is een voorberg van den uit de pasanggrahan van Trawas, op de helling van den laatsten gelegen, als een lompen sta-in-den-weg, die het uitzicht naar de via kt e belemmert. De berg is een reglmatige kegcl, met kleincn topkrater en zou een fraaien vorm hebben, indien hij niet omringd werd door een aantal kleinere toppen, seundaie eruptiepunten ; bijna op elk punt van waarneming wordt hij door twee dezer logge bijbulten geflankeerd. De bencdenhellingen zijn met bosschen en tegalans bed ekt, maar het bo vjend is geheel met

alang-alang en glagah begrociel, be halve ccnig bosch in de ravijnen. Van working is nicts be-kend.

PĪNAWAR (KAJOE) (JAV.). Zio SOPHORA.

PĪNAWAR DJAMBI (MAL.). Do haarvormige,, bruinglanzende strooschubban aan do basis van do

jonge bkidcron van do boomvaron *Cibotium Barometz*; on vorwanto boomvarons, o.a. *Alsophi-la*. Ze worden vooral op Sumatra gewonnon on zijn een bokond bloedstolponid middel, dat ook wel in do Europeesche apothekon a Is *Pili Cibollu*, bekend is.

PĪNAWAR PĪPIS (TERNATE). Zio SOULAMEA.

PĪNDAJAK. Zie VAARTUIGEN.

PĪNDAPA (JAV.), aequivalcnt van Mal. *balai* en *mandapa*. Vierkant of rechthoekig open en afzonderlijk staand paviljoen, op vier of meer houten zuilen; dan wel vierkanto of rechthoekigo open warande, evoneens op (bijna steeds houten) zuilen, aangebouwd tegen het lichaam van een. defugie inlandsche huizing, en daardoor een open voorgalerij, soms ook achtergalery vormend. Steeds ook is daarbij hot dak vierkant- of rocht-hoekig-oplopend, nimmcr kocpol-vormig (zoals bij de Byzantijnsch-Turkscho kiosk). Intogen-deel sluit do vorm in hot algomcen, en bij do rijker-gebouwde voorgalerijen van kraton's met hun trapsgewijs oplopende dakverjonging aan den binnekant in het bijzonder, nauw aan bij den dakvorm van buiten en van binnen der Hindoe-Jav. tempels uit vroeger tijd; en daardoor weer bij de stecnen *mandapa's* of „voor-hallen", „voortempels", van Hindoe-tempel in hot togonwoordig Britsch-Indie, in de Taniilstreken overladen-zwaar zelfs van bouw. Do overgangen van de vroeger op Java uit hout opgetrokken pfindapa's (toon algemcon *bale* gehecten) Lou de tegenwoordige, zijn sprekend waar te nemen op de tallooze reliefs der jongere Hindoe-Jav. tempels (Panataran, Tj.-Djago, cuz.), maar nog niet naar behooren onderzocht. Een begin maakte Parmontier in zijno studie „L'arcbitecturo interpretéc dans les bas-reliefs anciens do Java", Bulletin Ec. fr&ng. d'Exlr. Orient, VII, 1907, p. 36—39, met Plaat IV.

Moderne vorstelijko pSndap's hccen editor op Java *bangsal*, een kra>nA,-vonn wel van Jav. *bale*, Mn I. *balai*; waarvan do *Bangka*, *K'ntjana* of „Gouden Halle" een zuivero voor-galerij is gebleven van het vopstelijk verblijf (ye(jlon(7)binnen den krai on; terwijl do *Bangsai MangoRntoer Tangkil* daarontegen do staatsio-audientiezaal buiten do Noordpoort van den kraton is, waarbifinen weer hot noginaals a Is pendapa opgebouwd do centralo godccldto, wanr de Vorst in groothcid troont, *Bangsai Witana* be; de k lei no pendapa ter Pagelaran (zio dib woord), waar do Vorst een paar malen W weeks RRKzaken behandelde, heet *Bang sal Pingrawi*.

Aan do minder coronionieuzo Mal. noven smolt en smelt het begrip „audientie-zaar en „voorga lcrij" van het pale is (*aslana*) samcn tot eén pendap&, de gchoorzaal, v66raan vastge-bouwd — oorspronkelijk door een „ovcrolop" (*roeng*) — aan kot lichaam van hot paleis, dat hier trouwons steeds op palen staat. Vandaar de naajn *balairoen* (*ji balero*(e)ny voor deze Mu I. gchoorzaal, waartoo men opstijgt langs een houten trap (meestal) of con schuin-ojiloopond over dekt phnkier (Zuid-Celebes, West-Soein

bawa). Tot do Jav. pendapa's, wicr fundamenteen steen of stoonon nouten zijn, stijgt mon ochtor bij langs een stoop of steenon trap. Toch kan men bij do Jav. pSndapa's wulke aangebouwd zyn tegon het lie ha a in van con hulzing, dion Ma-Ieischen overloop of tusschonvorbinding (roeny) steeds nog waarnemen, zij het rudimontair.

Do h out on pilaron van een Jav. pCndapa, do sak&'s, vertoonen in hun goijkten vierkantoi en middenin 8-hoekigen vorm nog tot heden een allerinteressantst lijn-ornament: zoowel bo- neden a Is boven bevindt zich cen resp. opstaand en neorgaand spits motief, dat nicts anders is dan de trens van don Qiwaitischen lingga, in het midden der vier zijden. van. onder aanwezig, *on viermaal voor de analogie on harmonic der lijnen aan don bovenkant dor pilaren herhaald. Zeev fraai kan (of kon ?) mon dit o. a. zion aan de pilaren der ouderwetsche kleine pendapa^ op de Noordcr aloen-aloen van de Ka(mi)sepoe- han te Ch erib on ; zeer duidelijk ook, als mon het eenmaal wool, aan de saka's der diverse bangsal's te Solo en Jogja; zeer verloopen, van synibool tot onbegrepen ornament geworden, aan bijni a He gewono Jav. pendipa's. Zie reeds over dit ^iwaitisch synibool kortelijk het art. "Kunst" in den len druk dezer Encyclopaedic II, 1899, p. 332 a. Fraai is dit ornmtent ook te zien op de dcor Fricderich gegeven afbeelding van den hou- ten stijl van Madjapahit, met jaartal 1487 Qika =1565 A. D.; zie Tijdschr. Bat. Gen. VI (1857), achterp. 510.

Bohalve vorm-symboliek bij de pilaren eener Jav. pendapa, is er getal-symboliek bij hun aantal. Het topdak eener staatsie-pendapa denkt de Javaan zich als „olifant" (*gadiah*), eigenlijk: oJifantsrug; dit zwaarsto middendeel wordt ge- schraagd door 4 hoofdpijlers, de 4 *saka goeroe*, in con vierkunt geplaatst; het dak daalt van daar mar buiten neer in een minder steil vlak (over- daalt. DiC drie-decligo dak van een staatsio- pCndapa sluit dus weer aan bij het uit 3 (in zder cnkele govaJlen: 5) *afzonderlijke* daken. opgo- bouwd dak van con m&dgit.

Do grooto pendapa v66r (d. w. z. Oost van) de grooto jncMgit'a to Solo, Jogja, on Dcmakheot spciaal *Soerambij* ook de injestor-rechtbank, dio aldaar gchouden wordt; liot is het Mai. *s&rambi* (een aequivalent weer van *balai on mandapa*), dat van hot Malayalam *sr&mbi*, eigenlijk „poort- huis", afkoint (zie Yule-Burnoirs Hobson-Jobson, i. v. "Cemmc"). Dat hot togonwoordig-Jav. *panda p&* cen verlopen taalvorm is van het oorspron- kclijk Skr. *man^apa*, blijkt uit Oudjav. *man^apa*. Mai. on Soend. *mandapa*, en vooral uit hot nog vorder verlopen Madoer. *dapah*. Verg. ook nog BALE in dl. I; on Oudjav. *bale*, in V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. IV (1912), p. 974. G. P. R

PEND^WAKAN. Zie VAAARTUIGEN.

P&NDJADJAB. Zie VAAKTUIGEN.

PENDJALIN (JAV., BALIN, PALE MB.). **Algo moon** naam voor Rotan. Zio bij ROTAN en bij CALAMUS. . .

P&NDJALOE (PANDJALOE). District van controlo-afdeeling en regentschap Tjiamis, afdeeling Tasikmalaj i, rcsidontie Preanger-Rogont- schappen ; mot ccnc opporvlakte van 253 K.M.* Hot district telt 32 desa's in mot bijn& 58000 in wo- nors, w.o. 30 Chineezon. Do hoofdplaats is thana Panoombangan, certijds Pendjaloo, waar ooc con controleurstandplaats was. Thans is deze dosa slochts do standplaats van con ondordistricts- hoofd. Aan dio desa ligt hot meer van Pendjaloo op het verbindingsjuk van den G. Tjendana (1177 M.) en den G. Sawal (1761 M.), een zeer schoon moer, waarin eon eiland ligt, dat de graven be vat van do in vroegoro eeuwen goregeerd hebbende regenton van PSndjaloo. Ook vindt mon er het graf van eon assistent-resident.

P&NDOPO, zio PENDAPA. - ' /

P&NEBSL. District van de onderafdeeling Tabanan, afdeeling Zuid Bali, residentie Balijsn — ISbmbok.

P&NGAJOEHAN. Zio VAAARTUIGEN. J

P&NGALADEN (N. CELEB.). Zie MUIZEN.

P&NGAL&NGAN_(hoogdal van), 1400—1550 M. hoog geleegn, bezuiden het plateau van Bandoeng, tusschen de vulkanen Kfindang Warin gin ten Westen, en Wajong-Windoe ten Oosten. Het behoort grootendeels tot het stroomgebied dor Tji Tarocm, doorde Tji Sangkoci, in het Z. tot dat der Tji Laki, dio in een diep dal langs den Zuid- rand vloeit en naar den oceanu stroomt. Het is het eerst door Junguhn bezocht en beschreven. Toen was de natuur er nog ongerept. Thans is het grootendeels cen kinaland, maar dat nog ver- maar is om de fraaie uitzichten van den weg, die vandaar naar Baiidoeng- loopt, alsook om zijQ heerlijk koci klimaat. 美 / ■ "

P&NGARON. Hoofdplaats van het district Siam Kiwa, onderafdeeling iMartaopoera, residentie Z.-en O. afd. van Borneo, gelegen aan de Riam Kiwa, 50 K.M. stroomopwaarts van Martaopoera. Do plaats is bekend door de vroegere steenkolenmijnen Oranje Nassau, in hare nabijheid, gelegen, die echter sedert zyn ve rlateni 任

P&NGASIH. Regentschap behoorende tot het Sultansgebied der residentie Djokjakarta, gelegen aan den rechter(wester)oever van de rivier Progo (Praga), deel uitmakende van. de afdeeling Koelon-Progo ; het bestaat uit do districten Pe- ngasih, SSntolo, Nanggoelan en Kalibawang en had op het eind van 1905 eene bevolking van 143.000 zielen, w.o. 10 Europeanen en 30 Chineze zen. Europeescho ondernemingen van land- bouw zijn er niet. Het regentschap wordt ton W. en ten N. begrensd door do residentie Kedoe, ten O. door do Praga. en ten Z. door het re gentschap Adikartd.; het wordt van West naar Oost door- sneden dooi* den spoorweg van Batavia naar Soc- rabaja. Do rivier Galoor loopt in haar bo von loop door licr regentschap en langs do hoofdplaats P&ngasih.

P&NGASIH. District met gelijknamige hoofdplaats van het tot het Sultansgebied behoorende regentschap PSngasih, residentie Djokjakarta, met drie onderdistricten. t.w. Djantoean, TjSr- ina en Koktip. Op het oind van 1905 had het eeno bevolking van ruim 47.000 zielen, w. o. enkelo Europeanen. Vroeger was het district een regent- schap mot 13 dgmangschappen.

pj&NGASTOELAN^ District van de afdeeling

Boeleleng, resi3entie~5ali on Lombok.

PENGAGAGA (MAL.). Zio HYDROCOTYLE ASIATICA.

PINGGAIL. Zio VAARTUIGEN.

PINGHOELOE (MAL.). Zie PANGHOELOE.

PINGRAWIT (BANGSAL). Zio bij PAGILARAN en bij PENDAPA.

PINIDFI (NOESA). Ook Noesa Pandita genaamd, waarvan do zeevarenden Bandieten- eiland gemaakt hebben ; eiland gelegen aan den Z. ingang van Straat Lombok, en behoorende tot Kloengkoeng op Bali. Hot bezit een kalkbodern, met weinig teelaarde en is daardoor niet zeer vruchtbaar. De bevolking, ongeveer 12000 zielen . . . e sterk, verbouwt er veel djagoengen is in het bezit . 京乙絆 van een betrekkelijk grooten veestapel. Van de 荷", ' 演' verscheidene kleine nederzettingen zijn slechts -Pakeh en Batoe Moenggal noemenswaardig. 句 广、.、乙 g" dig..Door het voormalige vorstenbestuur van 'IC- Kloengkoeng werd het eiland als ballin gsoord 3任宅' gebezigd. j* ; > ; ■ .1.:

PINING' (RAWA)—De vlakte van Anibarawa (± 475 bo ven zee) is een der oude meerbed- dingen van Java. Zij wordt ten W. begrensd door het Djamboe-gebergte, ten O. door de mergel- heuvels van Zuid-Semarang, en werd een nicer, toen de vulkanen MSrbaboe en Tglamaja. ten Z. en Ambarawa ten N. hunne producten tegen de oudere Bergen aanlegden. Het meer verkreeg eene afvloeiing naar het Westen en na verloop van eeuwen is deze, do K. Toentang, er in geslaagd de vlakte grootendeels droogteleggen. Het deel, dat nog steeds onder water staat, is de Rawa Pening, een ovaal moeras, 4 K.M. lang en 2,5 breed, waar- in een aantal riviertjes hun slib aanbrengen, maar dat grootendeels een slappen veenbodern heeft. Dat het moeras vroeger grooter was, bewijzci: de vele met r a w a samengestelde dorpsnainen in den omtrek. In 1838, 1845, 1865, 1868 en 1885 hebben zich tengevolge van de ontwikkeling van gassen heuveltjes van enkelc meters hoogte in het meer gevormd, de meeste aan de Westzijde. Half vergane boomstammen werden daarbij zichtbaar.

PINIS. Zie VAARTUIGEN.

PINIWIIN. Bekende Christengemeente, gcle- gen in Malang, residentie Pasoeroean. Zie Eigen Haard, 1892, bl. 87.

PENJIMBANG. Zie LAMPONGSCHE DISTRICTEN. *Be volking*, Deel II, biz. 514.

PINJINGAT of POELOE MARS. Zie TANDJOENG-FINANG.

PSNJOE. Jav. en Soend. naam voor zeeschildpaxiden, op Bali in het bijzonder voor de groote, groene zeeschildpad *Chelonia mydas* L. gebruikelijk. Met dezen naam han gen samen de woorden: fonoe, ia het landschap Woni ter Westkust van N.-Guinea en aan do kust van Ceram gebruikt voor zeeschildpadden, in het bijzonder voor deu echten karetschildpad, (*Chelonia imbricata* L.), fanoe op Madagascar, fonoe op Tonga, en honoe op Tahiti en de Markiezen-eilanden voor hetzelfde begrip gebruikelijk. Overal waar zich het Maleisch-Polynesische ras verbreid heeft, schijnt dus hetzelfde stamwoord voor het begrip: zeeschildpad, te bestaan. Daarnaast komen echter nog Lal van uitdrukkingen voor, welke een der zee- schildpaddensoorten of de gelieele groep aanduiden. Zoo noemen de Boegineesche tri- pangvischers (orang badjo) *Chelonia mydas* L.: boko, *Chelonia imbricata* L: koelit-an, en *Caralita caretta* L: akoeng, terwijl de echte karetschildpad

op Timor en Roti kenh en door do Papoca^ van het district Lobo tor Westkust van N.- Guinca sarab genoemd wordt. Voor do lcedr- schildpad zijn de namen katoeng (MAL.) on ratoo (BOEG.) gebruikelijk. (Vergelijk hiervoor : S. Muller & H. Schlegel. Schild pad den Ind. Arch, p. 33, noot en Schetsen Oost. streken Ind. Arch, p. 126 noot, uit C. J. Temminck. Vcrh. Nat. Gesch. Nederl. overz. Bezitt. ZooJogic, resp. Land & Volkenk. Leiden, 1839—44.) **PINOEBA**. Standplaats van den Controlcur - der afdceeling Lingga, residentie Riouw en Ond., /7 _ : gelegen op het eiland Selajar tusschen Lingua on Singkep. Zie LINGGA/tCLit. C < c. y *

//

PENTASPADON MOTLEYI Hook, f. fam. *Ana. cardiaccæ*. Peladjau (MAL.). Boom van Borneo, uit welks stam bij aansnijding een bijtend vocht vloodt, dat een hevige ontsteking op de huid veroorzaakt, en dat ook wel als geneesmiddel gebruikt wordt, o.a. tegen loesoeng.

PINTJAHAR (JAV.) Zio CROTON TIGLIUM.

PANTJALANG. Zie VAARTUIGEN. **PIPADON-WEZEN**. Zie LAMPONGSCHE DISTRICTED Bevolking.

PIPARFI (BATAV. MAL.). Zie MOMORDICA.

PIPATIH. Zie PATHI.

PIPIKO. (SOEND.). Zie KWARTEL.

PEPER. Lada itam en Lada poeth (MAL.);

(LAAG-JAV.); marios (HOOG-JAV.), pñides (SOEND.).

Botanische beschrijving. Do paper, zoowel de witte als de zwarte, is do vrucht van *Piper nigrum* L, een klimplant uit de familie der *Piperaceæ*.

De peperplant is een meerjarige, kliumendo heester; de stengel is knobbelig, op do knoopen opgezwollen, heeft een don kero kleur en wordt -spoedig houtig. De bl ad even staan afwissclond en zijn leerachtig ; de bovenkant is glanzend donkergroen, de onderkant dof bleekgroen; beneden aan de plant zijn zij flauw hartvorinig en eindigen in een punt, terwijl de bo ven aan do ' ran ken voorkomende meer breed eirond zijji. De meestal tweeslachtige bloemen zijn klein en bijna wit, zij zyn in gesteelde hangende kutjes vereenigd, die aan de takken tegenover de bladeren staan. Na den bloei ontwikkelen zich do bolronde, eenzadige bessen, dio eerst groeji, daarna rood en, cindelijk zwart geklurd zijn. Zij rijpen achtereenvolgens, zoodat men dikwerf aan een katjo do vruchten in alle tijclperken van rijpheid aantreft.

A a n p l a n t. De peper is een tropisch plant on groeit uitsluitend tusschen 20° N. B. en 20° Z. B. Zij eibcht een regenrijck klimaat ineb hoogo temperatuur on groeit het best onder lichte schaduw. Men vindt de pepercultuur over geheel Zuid-Oost Azie en in den Oost-Indischen Archi- pel, voornamelijk op Sumatra, in Noord-on Zuid-Oost Borneo, in Siam, in het Malabarscho gebied en eenige and ere streken van Voor-Indic, verder minder algemeen in Cochln China, in soinnige deden van Malaka, op sommige der Philippynsche eilanden en op Ceylon. Ook is do peperplant overgebracht naar eenige West-Indi- sche eilanden en naar sommige plaatsen van tropisch Afrika.

By de dorspronkelijke boschcultuur* in het vaderland van de peperplant, waar reeds in het wild groeiende cxeznplaren werden aangetroffen, wordt het bosch van kreupdiout gezuiverd, ter-

w^]jccn voldoend aantal boomcn blijven staan oin do schaduw te go ven. In andcro landen, waar men do cultuur invoert, zal hot voldocndo zijn den grond van onkruid en boomwortcis te zui- veren en plankuilen te graven, om daarin do poper uit to planter. De peper kan zoowel door zaad als door stekken worden voortgeplant, doch om vorschillende redencn wordt in de prak- tijk alleen van laatstgenoemde voortplantings- wijze gebruik goxnaakt. Do ecnigo uitzondering op dozen rcel maakt Siam, waar men peper- korrels zaait, ter plaatse, waar do peperrank ruoet komen to staan. Gewoonlyk echter plant men mot stekken, waarvoor men krachtiggroeien- do toppen neemt, die bij het snoeien worden verkregen en die op een lengte van 80 c. M. worden afgesnedon. Het bo ven ate, nog gchcel kruidachtigc deel, neemt men vlak bo ven een een blad weg en do stek snijdt men dicht ondr eon knop af. Het stekken geschiedt in den regen- tijd, liefst bij bewolkte lucht; valt hot weder tegen en heeft men na het stekken veel zonne- schyn en wind, dan moeten de stekken een paar maal daaga begoten en door middel van palmbladcrn beschaduw worden, maar als hot weder regonachtig blift, zijn deze voorzorgs- maatregelen onnoodig. In gronden, die voor do pepercultuur gcschikt zijn, is het stekken daar ter plaats do beste werkwijze; kan echter aan dio voorwaardo niet worden voldaan, dan is men wel genoodzaakt de stekken eerst op kweokbeddin- gen te laten uitgroeien om daarna de jonge planten op de plaats te brengen, waar men ze hebben wil. Daar de peper een klimplant is, behoeft z>] cenigen steun om te voorkomen, dat zij langs den grond kruipt en weinig vruchten kan dragen, die dan nog gevaar loopen door regen te bederven. Voor steun worden levende boomcn of — nog beter — latten gebruikt. Schaduw heeft de peper, nadat zij eenige ontwikkeling heeft verkregen, eigenlijk niet noodig ; wel grocib zij in de schaduw krachtiger, maar nicer product, waarop het toch aankomt, geeft zij niet. Het belangrijkste bezwaar, dat tegen het gebruik van doode staken is aangevoerd, is hun weinigo duurzaamheid. In strokon, waar tegen lagen prijs geen houtsoorten to krygen zijn, dio het langer dan 20 jaren tegon do invloo- den van klimaat en tegen do witte micron uit- houden, is clit inderdaad een bezwaar. Stakon van het Borncoscho ijzerhout, *Eusideroxylon Zwageri* zijn zeer Jangen tijd to gebruiken, maar het zal op vorschillendo plaatsen zeer moeilijk zijn. ge- noog van dat duurzame hout te vrcrijgen en, dientencvo]ge zal men door den nood gedron- gen wel genoodzaakt zijn levende stamboomcn to gebruiken. Daarvoor komon in aanmorking de dadapboom, *Erythrina lithosperma* (zio Deol I, biz. 685), kapok, *Eriodendron, anfractuosum* (zio Deol II, biz. 270), kolor, *Moringa pterygosperma*, mengkocdo, *Morinda citrifolia* (zio Deol II, biz. 786), nangka, *Arlocarpus integrifolia* (zio Deol I, biz. 465), mangga, *Mang if er a indica* (zio Deol II, biz. 668) enz.

Tor beschutting of beschaduwing van de jonge poporplantjes heeft men wel do gewoonteden poperlun crst jnet cen ander gewas to boplaten, vooral mol rijstjindo Lampongs plant men voor do popor, ton oindo den grond geschikter te maken, twee gowasson, eorat inais on daarna, togolijk met het uitzotton dor sohaduwboomcn, rijst.

Do plant ontwikkelt zich snol; in goeden grond groeit zij in het corste jaar 2 of 3 voet, in hot tweede nog 4 of 6 voet. In het begin voroiacht zij veel zorg aan snocien en*het uitbreken van allo ovortoligo watclrotcn, en moeten do gwallen ranken zorgvuldig woer opgebonden worden. Voor het opbinden wordt do binnensto bast van vorschillendo planten gebruikt. In den Riouw-Lingga-archipel geschiedt dit met koelib tepis (MAL.). De dikke stengels worden met tali idjoek van do arenvezel, opgebonden. Bij uitersten van droogte of vochtigheid ster- ven de stekken licht af. Om do plant in kor- ten tijd sterk te ontwikkelen, heeft men de gewoonte ze na een jaar van haar steunsel los te maken, neer te leggen en in den grond te begraven ; uit do knoopon ontspruiten dan talrijke loten, die, opniouw zich ontwikkelendo en vast- hechtende, binnen woinge jaren een dicht, breed, en krachtig omkleedsel vormen aan boom of staak. Behalvo in Britsch-Indie, schijnt deze gewoonte overal te heerschen. Daar wordt het terrein tweemaal 's jaars bemest, terwijl op Sumatra, uitgezonderd hier en daar eene groene bemesting met onkruid en afgewaaide boomtak- ken, geen bemesting plaats heeft. Daarentegen is overal waar de pepercultuur samengaat met die van gambir, gewoonte de afgekookte gam- bir-bladeren als mest te gebruiken.

Een mede door de Chineezen veelvuldig ge- bruikto meststof is gebrande aarde, tanah bakar; op sommigo plaatsen wordt met vischafval en met bedorven visch beniest.

Heeft de plant eenmaal eenige hoogto bereikt, dan vereischt zij niet veel zorg meer en bestaaf dezo alleen in het doen afsnoeien en op bepaalde hoogto houden der plant. Volgens sommigen kunnen de ranken tot eene hoogto van 15 M. op- groeien, maar men houdt ze, om de bessen ge- makkelijker to kunnen oogsten en eene over- matigo belasting der steunsels te voorkomen, veel korter. Grooto vochtigheid zal alleen dan schaden, indien niet het terrein door aard en Jigging het water spoedig gelegenheid geeft to afvloeien. Plotseling invallendo regens kunnen de blocsoms wol eens benadeelen ; langdurig© droogte doet do planten geen goed, daar zij den voortgang van don groei belemmooen. Ten be- wijze van do taaigheid der plant mag nog worden aangevoerd dat do aschregen, welke de grooto Krakatau-uitbarsting in 1883 vergezelde en voor do pepertuion der Lampongs het ergste deed vreezon, intogendeel oorzaak schijnt geweest to zijn van een tijdperk van ongewone ontwikke- ling en vruchtbaarheid.

De poporplant heeft, als ieder cultuurgewas, van ziekten en plagen te ouden. Zimmermann constatcerdo in het jaar 1890 een wortelziekte in do popor in do Lampongs, die veel rankon deed afstervon, torwyl Van Breda de Haan in 1909 con boordor aantasting bestudeerde.

Omtrent do vruchtbaarheid van do peper- struik kan, op grond van eeno vergelyking van do productio in vorschillendo landon, worden aangenomen, dat de peperplant, bij tegenwoor- dig meest zorgvuldigo kweekwijze, van haar derde tot haar twintigste, wellicht vyf-entwin- tigste jaar vruchten kan dragen en in haro jaren van vollo vruchtbaarheid, zegge van ongevooer het zesdo tot zostiendo jaar en naar golang van ligging on vruchtbaarheid des bodoms aard

on hoeveelheid van bemesting, enz. cone gemiddelde jaarlijkscho opbrongst geven van 15, so ms wellicht tot 30 of 35 pikoeels droog product per bouw.

O o g s t e n bereiding. In den O.-I. archipel heeft men gewoonlijk twee oogsten per jaar, eën tusschen October en Ma art en cōn tus- schen April en September. In dichter bij den evenaar gelegen streken heeft men onregclmاتي- ger oogsttijden, terwijl in sommigo landen de oogsttijd geheel afhangt van do wisseling dor aargetijden. Het oogsten geschiedt op tweelei- manier, naar gelang zwarte of witte poper zal worden bereid. Voor zwarte peper plukt men do tros zoodra eenige der bessens rood worden; men wacht niet tot allo bessens rood zijn, daar de eerst rijpende dan zouden afvallen; — in Natal wacht men tot er 10 of 12 bessens per tros rood zijn geworden; — de trossen worden op matjes in de open lucht, blootgesteld aan weer en wind, uitgespreid on in de zon te drogen. Na eenige dagen vorden de bessens zwart en netvormig gerimpeld; als de tros genoeg gedroogd is, wordt deze tusschen de handen gewreven of, met de voeten getreden om de bessens, de peperkorrels of peper- „bollen". van den stengel los te maken; zij zijn bijna kogelrond, 3%—4% m.3l. in doorsnede, met nauwelijks zicht bare sporen van de 3 of 4 Btempels en met 1 zaadkorrel. Bij warm weder zijn de bessens binnen 3 of 4 dagen, en bij koel weder of regen binnen 8 of 10 dagen droog; vcrvolgens worden zij door wannen van alle on- rein heden en de lichtere, nog onrijpe bessens ge- zuiverd en in manden of zakken bewaard tot later vervoer. Bij sterke hitte buiten gedroogd, wordt de peper zwart en bij lagere temperatuur binnenshuis of in loodsen lichtbruin; gewoonlijk, bij eenige vraag, maakt laatstgenoemde booger prijs. Om het schimmelen tegen te gaan, waartoo de zwarte peper bij vochtig weder nei- ging vertoont, en tevens het drogen te bespoedi- gen, wordt de peper gerookt, op eene inrichting die met een eest overeenkomt, in den rook van groen hout.

Wordt voor de zwarte peper rijp en groen door elkander geplukt, voor de witte peper (de grauwwitte doffe, gladde korrel), welke vooral bereid wordt in Mala bar, in den Riouw-Lingga- archipel en in geringere hoeveelheid in Atjeh en op Malaka, worden de rijpste roode bessens ge- kozen. Deze worden uitgezocht en in mandjes in stroomend of in stilstaand water aan een fer- montatie-proces onderworpen ; na 8 of 10 dagen barat de huid, waarvan de korrel vervolgens gescheiden wordt door trappen en wasschen; daarop volgt het drogen in de zon, het wrijven tusschen de handen en het ziften. Volgens Hunter is de gewichsverhouding tusschen do versch geplukte vruchtstrossen en het daarop bereide droge product als 100 tot 35 voor zwarte en als 100 tot 24 voor witte peper.

Welke soort de betere is, de zwarte of de witte, mag eene quaestie van smaak heten; de witte peper heeft dit voor, dat zij alleen van de beste en rijpste vruchten verkregen wordt ; maar daar tegenover staat, dat door het weeken de kracht van de peper, naar men be we er t, aanmerkelijk vermindert, omdat de buitenschil, het parenchym- mateuse weefsel, dat bij de bereiding verloren gaat, een bijzondere smaak en geur heeft door zijn rijkdom aan olie- en harshoudende cellen.

Sominigen spreken (lit tegon, op grond van het feit, dat hot aroma van het vruchtvleesclh ligt in cenc vluchtige olie, dio bij het drogen nagenoeg geheel verdwijnt. Hoewel in prijs bijna het dub- bele, wordt zij veel minder aangevoerd dan do zwarte peper; het schijnt, dat de planters in den Archipel op haro voortbrenging zich niot toelcg- gen, wil de zwarte, ecu grooter gewicht gevende, minder werk vcreisclit, spoediger is af to Icvcrn en naar vorhouding dus ook snellcren omzet verzekert. Daartegenover staat dat voor witte peper vracht en verpakking goedkooper zijn.

Al zijn do zwarte en witte peper van dozelfdo plant afkomstig, toch onderscheidt men in sommige landen van voortbrenging nog verschil- lende „rassen" of verscheidenheden van do gekweekte plant. Die onderschiding is gegrond op verschil van ontwikkeling, opbrengst en levens- duur der plant en de geardheid der vrucht. Het verschil in voorkomen en hoedanigheid of prikke- lend vermogen der vruchtjes, waarnaar do han- del zijne prijzen stelt, mag niet geheel als het gevolg van min of nicer zorgvuldigo teeltwijze beschouwd worden, maar wijst zeker op dieper liggende invloeden, zooals die van verschil in bodem en klimaat. De van Singapore uitgevoerde schijnt het inest gewaardeerd, daarop volgt die van Penang, terwijl de Bataviasche, mecrndeels afkomstig uit de Zuidelijke gewesten van Sumatra, het min st gczocht is. De wereldhandel onderscheidt de peper ook nog wcl als E n g e l s c h (van Malabar — Tellichery, cnz. de allerbeste waar — en Malaka), Portugeesch (uit Voor-Indie, zg. Goapeper) en Hollandsch.

In do Vereenigde Staten wordt uit de gewonc zwarte peper witte bereid, maar do grootste hoeveelheid van dat artikel wordt echter direct als zoodanig uit Indie aangevoerd. In Penang bereid men witte peper uit het gedroogdo Sumatra product. Men legt de droge peperkorrels gedurende eenige woken in kalkwater, totdat de schil zacht is geworden on door wrijven loslaat. Van versch gedroogdo peper kan wel witte bereid worden, maar als zij reeds eenigen tijd bewaard was geworden, dan bohoudt zij na do be working nog een grijzo klcur. Do op dezo wijzo verkregen witte peper be vat gewoonlijk eenige kalk buiten op do korrels.

Bestanddeelen. De bestanddcolcn, waaraan de peper haro waardc als spocerij ont- leent, zijn pipeline (tot 9 %), acthrischo olio (1,6—2,2 %), en con zachtu hars mot branden- den smattk. Volder be vat zwarto pepor naast een vochtgehalto van uiteenloopende hocvcel- heid, ongeveer 30 % cxtxnecl, 8 % vet, 12, 5 % stikstofhoudende bestanddeelen en 4 % asch. De witte peper, dio de asehrijke en zctmeelarmo schil mist, be vat daarom meet zetmeel (56 %) en minder asch (2 %). In de asch van peper vindt mon steeds mangaan en ijzer. De in do peper voorkomendo aronxatische stoffen komen ook voor in sommige deelen van nauw met peper verwanto gowassen, de staartpeper (zie Kfi-MOEKOES), con bekend geneesmidde], de sirih daoen en sirih boeah (zie SIKH) en de lango peper (lada pandjang, tjabo djawa of tj. soela, zio aldaar). De zoogenaamdo „Spaan- Schc" peper of Caycnepeper, (zie ondor CAPSICUM) in smaak cenigszins overeenkojnendc mot peper, is cen geheel antler product.

Vorvalsclung. De verwerking van

oorspronkelijk zwarto peper tot witte, zooals wij reed ; hiervoor vermcldden, kan eigonlyk geen vervalsching genocmd worden, hoewel do op den gononon weg bereido witto popcr uit do besto in rijpsto vruchten afkomstig is on daar- door beter is dan de zwarto peper en do daaruit bercide witto korrels. Eono ware vervalsclning van het ongcmalen product is de vermenging met de zwarte Lessen van *Embelia Ribes*, dio con eenigszins kruidigen smaak bezitten en in uiter- lijk voorkomen zoo veel op peper gelijken, dat men hen cr op het oog mouillyk van onderscheiden kan. Do meeste vervalschingen geschieden evenwel by de gemulen peper en inderdaad is het aant-al stoffen, die in den loop dor tijden als vervalschingsmiddelen voor peper hebben gediend en nog dicnen, buitengewoon groot. De aanwezigheid van stoffen uit het plantenrijk wordt ontdekt bij het mikrosko- pische onderzoek, terwijl de aanwezigheid van minerale stoffen aangetoond en in hoeveelheid bepaald kan worden door de bepaling en het onderzoek dor asch, wolke na verbranding van peper overblyft. Zwarto peper met meer dan 7 % asch en wittc peper met meer dan 4 % van dat bestanddeel moeten geacht worden met minerale stoffen vervalscht te zijn, (loch eon ware vcrvalsching loopt gewoonlijk over veel hogere percentages, zoodat grncsgvallcn. wol niet veclvuldig zullen voorkomen.

Goschiedenis. Do peper, oudtijds in kleinc hoeveelheden naar Europa gebracht, waardoor het eexi zeer kostbaai' artikeluitmaakte, dat nog zijnc uitdrukking vindt in het wo ord „peperduur“ was ten tijdo van Plinius in Rome e'n gezochte spccerij en werd dat in de middel- esuwen in tocnem. nde mate. De bloei van Venetie hing in hooge mate samen met den peperhandel, totdat na 149S het clirocto verkeer met Indio dien handel naar Portugal verplaatste en door de ruincre aanvoeren het belang van het artikel vergrootte. Nederland, dat ook zijnc peper en anderc spccerijen uit de Portugeseho havens betrok ; bcsloot, toen deze op het einde der 16 de ccuw door de Spanjaarden gesloten worden, gif du Indische waren te gaan halen. In de eerste jaren was peper het voornaaxnste ruilartikel, want, ofschoon het in waarde zeer achter stond bij de kaneel, de kruidnagelen, do muskaatnoten en do foelie, was het door zijn veel mijnor ge- bruik van veel mner belang dan de genoerade sneccerijen. Nog in het jaar 1720 bedroeg do o))bren2st van peper omslrecks con derdo van do geheele waarde der door de 0. I. Compagnio gercaliscrdo koloniale prod ucten. Op Java bloeido de pepercultuur in Bantam. Omstreeks clien tijd moest ioder mannelijko inwoncr boven de 1G jaren 500 popcrplanten onderhouden. Voor iedcro bahar peper (ongeveer 3 . pikoel) ontviugen do mandoers, die het toezicht hadden, een halven Spaanschon mat ; terwijl het plantloon, dat de be volkin g ontving, gclyk stond aan 4 Spaansche jnatten per bahar. De hande] in peper was ten strengste verboden en hot geheelo product moest aan den Sultan afgeleverd woitlen, dio voor de bahar 7 t ot 8 Spaansche mat ton bo- taaldo. Hij verkocht de peper aan de Compagnio tot den prijs van 15 Spaansche matten per bahar. In de jaren tusschen 1687 on 1787 werd on er gemiddeld per jaar 9000 ba ha rs aan de Compag- nie geloverd. De productie was lang niet gelijk-

matig; in het jaar 1723 was de opbrengst 13.000 bahars, in 1724 19.000 bahars en in 1725 11.000. Maar na 1775 bleef de daling aanhouden, nog slechts cenmaal, namelijk in 1781, were! er 11000 ba bars verkregen, het volgcndo jaar bedroeg de oogst slechts 4500 bahars, waarna de daarop volgcndo jaren gemiddeld niet meer dan 5500 bahars gaven. In het jaar 1796 was deze bclang- rijck cultuur op Java nagonoog gcheel te niet gegaan. Aan den overwal op Sumatra was echter do cultuur uitgebreid of cigenlijk kwam do uitvoer uit die streken nu eerst onder den waren naaxn te voorschijn, omdat ongeveer do hcft van de leveringen van den sultan van Bantam steeds uit peper, afkomstig uit de Lampongs had bestaan, die aan dien sultan als leenheer was opgebracht.

In het jaar 1801 geeft Van Hogendorp ais prod uctiecijf era op: Benkoelen 1.200 ton, At jell 2000 ton, Palembang 700, Lampongs 500, Straits, 100, Tringano en Kelanten 2000, Ban- djarmassin 1200 tot 1500, Bantam en Siam 1000 ton.

Voor 1829 komen in Waffs Dictionary deze cijfers voor: Sumatra 16.800 pikoel, Bintang- Lingga en omliggende eilanden 12.200 pikoel, Straits 28.000 pikoel, Siam 10.000 pikoel, Borneo 20, 000 pikoel en Britsch Indie 30.000 pikoel.

Op Java deed de Gouverneur-Generaal Du Bus veel moeite de pepercultuur te bevorderen en liet o. a. cene handleiding voor Hie cultuur uitgeven (Ind. Stb. 1829 no. 5G). Van den Bosch nam de pepercultuur in zijn cultuurstelsel op (zie aldaar), maar de resultaten waren niet bevve- digend en in 1862 werd dezo ged wongen cultuur op Java afgeschafft, nadat zij reeds jaren tevoren hoogst on bed u id end was geweest. In het jnar 1872 hief men ook de ged wongen cultuur in Benkoelen op, zoodat na dien tijd de peper- cultuur in gcheel Nederlandsch Indie vrij is gebleven.

Het voornaamste peper-produceerende eiland. is thans Sumatia en daarvan vooral Atjeh en de , Lampongsche districton, terwijl Sumatra's Oostkust, Benkoelen en Palembang eene onder- geschikte plaats innemen. De tweede groote peperstreek is de Riouw-Lingga-archipel. Verder komt er nog eenige peper van Banka, terwijl op Java op verschillende lcoffieJanden peper als bijeultuur wordt geplant.

De peper van Riouw en Lingga gaat voornamelijk naar Singapore, die van AtjBh naar Penang on Nederland en die van de Lampongs naar Batavia ter distributie.

De peocr-productie van don Nederlandsch-Indisclien Archipel maakt ongeveer drie vierden van de goheelo wereldproductio uit ; de overige voornanie landen van oorsprong zijn de Straits en Britsch-Indie.

De uitvooren van Java en van de Buiton- bezittingeii waren in de laatste 10 jaren (zie do tabollon op de volgcndo pagina) de volgcndo, waarbij men in het oog niet houden, dat voei van de uit Java uitgevoerde pepor product uit Sumatra, is, dat over Bataxia wordt gedixtri- buerd.

De loop der prijzen en do betoekenis van den handel van Nederland en de uitvoeren uit Nederlandsch Indie voor den werckbandel in poper kan men uit htt op de volgcnde pagina voorkomen- do staajte afloiden, waarin vormeld wordt onder:

- a) do stand van den prijs op ulto Deo. van Lampong peper in centen per % K. G.
 b) do invoer van peper in Nederland
 c) do voorraad aldaar op 31 December op do 7 hoofdmarkten
 d) do invoer van Euvopa; te woten:
 e) de afleveringen Nedeilandsche havens,
 /) de voorraad op Louden, Hamburg. Havre
 31 Dec. Boi'deaux Marseille, Tri&t.
 g) de uitvoer uife Ned-Indie
Litratuurz Bcsohrijv. Catalogus Koi. Mus. Haadem, I, 1884, 6o stuk, bl. 347; P. J. van Houten, Handleiding voor de pepercultuur Amst. 1890 en de zeer uitvocriog literatuur-opgaaf daarin, waaraan noq is t oe to voegen: Econ. 1872, II, bl. 1057; T. N. L. N.-L XXXVI, bl. 419, XXXVIII, bl. 461 ; Ind. Gids 1887, I, bl. 835; Teysmannia I (1890), bl. 95, II (1891),

bl. 261, 351, 410, 480; T. B. B. VI, 85; J. Bosschu, De intensieve pepercultuur; Teys- inannia XI (1900), bl. 65. De peper in de Bui- tenbezittingen, samcngesteld'door het Encyclo- paedisch Bureau (1914).

Do oudc geschiedcnis van peper en peporhan- del vindt men in de werken van F. A. Fliickiger alsinedo in een opstol van C. Hartwich, Aus der Gesch. der Gewiirze, 1894. Eeno uitvoeriog be- schrijving van den mikroskopischen bouw van de peperkorre] , met afb. gaf Dr. W. Busso in Arbeit on a. d. Kais. Gesundh. am bt zu Berlin, Bd. IX (1895). In dit opstel is vermeld de voile- dige literatuur, tot 1895, over het chemisch en mikroskopisch onderzoek van peper en do ver- valschingen. Bijzonderheclcn over de peporcul- f.uur in Britsch-Indie vindt men in Watt's Dictionary VI, I, bl. 811, aangevuld door de „Agricultural ledger" (Calcutta) van 1898 no. 7 en 1900 no. 3.

Witte			Pepe r.			Z w a r tPepe r.		
	Uit Ja va en Madoera K.G.	Uit Bui ten- bezittingen K.G.				Uit Java cn Aladoera. bezittingen. K.G.	Jit Buiten- m , . ~ ' K.G.	
1905	622.822	2.061.075	2.683.897	1905	4.530.135	6.398.882	10.920.017	
1906	1.620.441	1.279.932	2.900.364	1906	6.792.664	10.437.408	17.230.072	
1907	1.683.925	809.327	2.493.252	1907	3.976.391	10.475.114	14.451.505	
1908	2.421.034	1.913.202	4.432.236	1908	10.534.039	14.333.146	24.867.185	
1909	2.331.544	2.243.527	4.575.071	1909	4.608.892	9.996.388	16.605.280	
1910	2.402.595	2.290.530	4.693.125	1910	9.584.874	11.910.993	21.495.667	
1911	2.754.624	1.434.819	4.189.443	1911	9.887.951	10.486.110	20.371.061	
1912	3.066.000	1.763.299	4.829.299	1912	10.396.000	11.247.900	21.643.900	
1913	2.058.185	2.325.000	4.383.185	1913	5.299.630	9.182.000	14.481.630	
1914	1.910.833	3.262.072	5.208.905	1914	8.394.417	7.905.719	16.300.136	
1915	788.945	4.097.253	4.886.198	1915	6.788.920	10.573.851	17.362.771	
1916	1.399.000	5.242.005	6.641.005	1916	7.999.000	8.778.205	16.777.205	

(alles in tons van 1000

K.G.)

Jaar	l "	b.	c.	d.	e.	r.	*	
1890	1	27	220	25	19.670	19.750	5.575	9.426
1891		19	1035	505	21.765	18.330	9.010	8.634
1892		15%	1549	1913	22.530	19.680	11.860	12.426
1893		14	4096	5209	25.510	16.905	20.465	9.291)
1894		11	2854	6419	20.305	18.355	21.285	10.278
1895			2805		19.260	16.840	23.705	8.717
1896			1277	6121	16.205	17.655	22.315	15.470
1897			1435	4751	18.920	19.640	21.595	14.532
1898			1999	4929	19.850	19.960	21.480	14.431
1899			1753	4972	17.850	21.190	18.140	12.226
1900			2048	3693	17.890	20.780	15.250	11.398
1901			1784	2556	15.610	18.975	11.885	10.673
1902			2123	2269	16.145	18.980	9.050	11.800
1903			2169	2464	14.100	17.390	5.761	14.073
1904			3070	2425	19.435	18.241	6.955	12.922
1905			2259	2701	14.325	14.750	6.530	13.604
1906			2807	2594	16.060	15.225	7.365	20.130
1907			2207	2212	14.710	14.550	7.525	16.945
1908			2387	2227	15.725	15.495	7.785	29.201
1909			2977	2654	16.845	13.300	11.300	19.180
1910			3420	3768	16.200	13.900	13.630	26.180
1911			4087	4749	23.190	17.510	19.310	24.695
1912			4472	3314	24.480	22.470	21.320	26.541
1913			3151	3488	16.680	21.570	16.420	19.04&
1914			2729	835	14.730	22.570	8.590	21.604
1915			4622	809	16.950	19.275	6.265	22.249
1916			1738	1353	10.865	10.815	6.315	11.952

PEPER (CAYENNE). Zio CAPSICUM FRUTESCENS.

PEPER (SPAANSCH). Zie PEPER, CAPSICUM FRUTESCENS on TJAG

PfīPīfīfīK (SOEND.). Zio KAPAS-KAPAS ; PīRAH (MAL.). Zie ELATERIOSPERMUM.

PERAHOE. Zie VAAKTUIGEN.

PERAMPOEAN LAOET (MAL.). Zio DOEJOENG.

PgRASīN (JAV.). Zie ZODIAKBEKERS.

PīRAWAS (DAOEN) (MAL.). Zio DAOEN PīRAWAS on LITSEA ODORLIFERA.

PīRBAKTL. Een 170G m. hooge vulkaan-
gel, West, van de Salak op de grens van Batavia 'cn de
Prcanger (Vcrbck, Java, 498, 751).

PgRBAOENGAN. Zie P^BAOENGAN.

PĒRDIKAN-DESA, PĒRDIKAN-GRONDEN,
PīRDIKAN-LIEDEN. Zie DESA'S (Vrije), deel
I, bl. 593.

PERELAER (MICHEL THEOPHILE HUBERT). Go b. te Alaastriicht den 4en Aug. 1831, wcd hij aanvankelijk te Rome voor prioster o)gclcid, doeh trad in 1854 in dienst by hot O.-I Jeger ; in J 859 we rd hij tot 2cn luit. bonoemd, nam decl aan de krijgsbedrijven in de Z.- en 0. afd. van Borneo, waarbij hij zich bijzonder onder- scheidde en oefende van 1860—1864 het civiel gezag in de Grootc en Kleine Dajak uit. In 1864 keerde hij naar Java terug, we rd in 1870 tot kapitein benocmd, en na een verblijf in Europa (1870—1873) in 1877 tot majoor bevorderd. In 1879 werd hij op verzoek eervol ontslagen. Hij overleed 12 Januari 1901 to *s Gravenhage.

Zijno voornaamste gcschriften zijn: Ethnographische beschrij ring der Dajaks, Zalt-Bumincel 1870; Do Bonische expedition, 2 din. Leiden 1872; Borneo van Zuid naar Noord (ethnogr. roman), Rotterdam 1881; Uit do oudo doos, Sprokkclingen over Nod.-Indie, Rott. 1832; Nederland sch-Indic, mot teekeningen van J hr.

J. C. van Rappard, Leiden 1882; Een kwart- eetiwtusschen de keerklingen, 4 din. Amst. 1881—1885; Baboo Dalima (Opium roman), 2 din. 1886.

PERENG (MAD.) en zijn samcnsteningcn. Zie BAMBOE. Do na,ini wordt. ook gebruikt voor Dichrostachys Cinorea (zie aldaar).

PīRīPĀT MERAH (MAL.). Zio SONNERATIA.

PERGAM (MAL.), Pagain (MINANOK. MAL.). Naam voor con Alu.skaat-duif, *Carpophaga aenea*, dio op Billiton en Mcdanao Pergoain heet en die op Java ook KCDawa gonocnid wordt. De Alaleier« op Sumatra noemen *Carpophaga badia* Limpatoe of Pagam kalaboc. *Carpophaga jorsteni* heet op Celebes Toetoeip. *Carpophaga concinna* licet op de Aroe-cilanden Koobdia, op do Kei-cilanden Tarocht. *Carpophaga rotacea* heet Walor op do Kei-cilanden. *Carpopharja fœlvini*- Liana hoot op Noofoor Wai moon. *Carpophaga pinon* heet op Andai (Nieuw-Guinea) Oeraas. Zie DUIF.

PERGULARIA MINOR Andr. (P. *odoratissima* Sm.), Film. *Asclepiadaceae*. Tongkdnq (JAV.). Windcnde heoster, vaak in tuinen gokweekt om do zeer welriekondo bloomon. Van do vloozigo wortcis wordt door do Chineescho vrouwon. wol con confituur gomaakt.

PīRĪJOEK (MAL.). Zio NEPENTHES.

PīRING (JAV.) en zijn samcnstellingon. Zie BAMBOE.

PERIODIEKEN. Zie TIJDSCHRIFTEN EN PERIODIEKEN.

PERISTROPHE TINCTORIA Noos. Fam.

Acanthaceae. Nodja (MAL.), Nodja (JAV.). Hoo<- trachtig kruid, over den goheolon archipel ver- breid on gebruikt voor hot roodklouren van vlochtmatoriaal. Mcostal worden do stollen ondoer toovooing van nog conigo andoro kleuron do plantcn volcon mot do bhdoren van *Peristrophe* gokookt. Bohalvo vlochtmatoriaal wordt ook ka- toon govorfd.

PīRKAJOEHAN. Zie VAARTUIGEN.

PERKEN. Zie NOTEMUSKAAT. W"/, . ~ ; ~; 痘. ?

PERKOETOET (JAV.). Zie DUIK

PīRLAK. Zie PEUREULA.

PERMALIM (beter: PARMALIM of POR- MALIM), een eigenaardigo godsdienstige secte, die door do gehele Tabasche Bataklanden haar aanhangers heeft, maar THans' vobraOn Noord-

Habinsaran een vrij talrijko gemcnschap vormt. Zij is gesticht door Gicroc Somalaing, een ijverig volgelving van den god-vorst Si Singa Mangaradja (zie aldaar); do vereering van dezen vorst is hoofbestanddeel van hun overigens eclectisch godsdienstig stolsel, waarin Oud-Bataksch heidendom, Mohammedanism. en Christendom wonderlijk zijn vermengd. Onder de Christelijke bestanddeelen is merkwaardig do Maria-ver-coring ; men meent dezo te moeten toeschrijven aan den invloed van den Italiaanschen onder- zoekingsreiziger Modigliani. In de geheelo beweging is vermoedelijk een soort van „nationa- listische" reactie te zien tegen do zending en naar hot schijnt ook wel tegen ons bestuur, hoewel on dit laatsto verschillend gcoordcld wordt (zie do Berichto dor Rhein ischo Mission; en Hoisting in hot jaarvorslag van don Topogra- phischen dienst, 1913).

PERMAS. Complex van 3 Kampongs : Poelau Batoe, Kampong Baroc en TGloek Bedaroe in Batin IX di ilir, aan de bcnnden-MSrangin, af- deeling Bangko der residentie Djambi, bewoond door „anak radja" van den KSdipan add en de daaraan door aanhuwlijking vermaagschaptc leden der z.g. Soekoc rad jo Smpat poclooh, en waar in elke kampong het bestuur gevoerd wordt door het oudste lid van den daar won end en KSdipan- adel. Zie verder DJAMBI.

PĒRON, bratawali (JAV.). baratawali (SOEND.), lemlem (MAD.), poetarwali (MAL.), toeba bidji (VULG. MAL.), antawali (BAL.), bobatoc (TERN.), hoemoeroet (KEI).

Anamirta paniculata Colebr. [= *A. Cocculus* W. et A.] fain. *Menispermaceae*. Houtigo slingerplant, door geheel India vorsproid. Zij levert do Cocculi Indici, dio als „kokkelkorrels" een bekend vischvergift (zie TOEBA) en insecton- doodend middel zijn, en sinds vier couwen daar- voor ook in Europa worden aangevoerd. Kokkel- korrels bovaton do giftigo on bittero pikrotoxine. Zio KOKKELKORRELS. N < f Z c. . 1

PERSEA GRATISSIMA Giirtn., fam. *Laura*-多:*营上": : *ceae*, A&vocaat, Boowah (Smpoeroeng, Boewak " "fZ: f pookftt, Apokat (MAL.), vorbasterd uit oon Mid- don-Ainerikaangchon naam. Boom uit Contraal- * Amorika, roods sedort hot midden dor 18de eeuw op Java ingevoerd on algomeen aangoplant. De bolrondo of peorvormigo vrucht hcoft oon groote pit. Hot vruchtvlcosch is zeer smakolijk, ah men do vrucht na hot afplukkon. eenigo dagen hooft laton liggon. Moosta.1 wordt do vrucht met sui-

ker, koffio, of alkoholische drunten gonoton.

E PERSONEELE BELASTING. Zie BELAS-

*, <TINGEN, DI. I, biz. 225—233.

U A P6RTIBI. Zie PORTIBI.

PERUBALSEM. Bruino welriekende balsem, rorkregen uit den stam van *Tohijfera Pereira* B i ill., fam. *Papilionaceae*, een boom dor bergwouden van San Salvador, die bericds naar Java word overgebracht, doch daar nog niet ten nutte gomaakt is. De Perubalscm (Balsamum Peruvianum of B. Indicum) werd vroeger via Callao (Peru) naar Spanjo verscheept, vandaar de naain. Hij wordt veel gebruikt als uitwendig geneesmiddel, o. a. togen scliurft; voorts in de parfumerie en als vanieljesurrogat.

PKSANDON. Zie MUZIEK en MUZIEK-INSTRUMENTEN.

PESANTREN (d. i. verblijf van *santri's*). Aldus worden op Java de onderwijsinrichtungen genoemd, waarde uit allerlei landstreken afkomstige en *santri* of *moerid* genoemde Icerlingen samenwonen, om zich onder leiding van een of moor *goeroe's* (Icerarcn) toe te leggen op do studio der Mohaminclaanse *kitab's* (werken over den godsdienst). In Atjeh worden zulke inrichtungen *rang kang*, in Midden-Sumatra *soerau* genoemd.

De *pisantren* vormt als het ware een dorpje op zich zelf. Behalve de wonin gen van de *goeroe's* met hunne gezinnen vindt men er de zgn. *pon-dok's*. Aldus noemt men een gebouw, door een gang in het midden in tweeën verdeeld, met a an weerszijden een aantal vertrekken of cellen, welke icder voor twee of meer Icerlingen zijn bestemd. Het toezicht opiedere *pondok* is opgedragen aan een der ouderc Icerlingen of a an een hulp-leeraar, die als *loerah* (handhaver der orde) optreedt. Op het erf vindt men bovendien meestal afzonderlijke gebouwen voor het geven van onderwijs en het verrichten der *sembahjang's* (zie aldaar), benevens schuurtjes ter bewaring van de vereichte voorraden van rijst en andere voedingsmiddelen. Er zijn *pesantren's*, welke inkomsten uit *wakap-gronden* (zie WAKAP) trekken. Ook vormen sojmigen zelven eene stichting, ontstaan uit de beschikkingen van vrome lieden of, op Midden-Java, van vroegere vorsten, die gewoonlijk tevens het onderhoud en de verzorging van de *pisantren* opdroegen aan 66n of meer nabij liggende desa's. Deze zgn. *pisantren-desa's* worden dan van andere lasten vrij (*pirdi-kan*) gemaakt en buiten de gewone bestuursorganisatie gesteld.

De studie op de *pesantren* heeft geen ander doel dan de kennis der heilige wetenschappen van den Islam: de wet-, geloofsleer en mystiek (zie ISLAM II, c-e), zooals die in de gezaghebbende werken over den godsdienst zyn beschreven. Sommigen vergenoegen zich bij de studie met teksten, die uit het Arabisch in een Inlandsche taal zijn overgebracht, maar velen trachten de Arabische teksten zelven te leeren kennen en hebben daartoe een voorbereidenden cursus in Arabische taalkunde te doorloopen. De daarbij gevolgde leerwijze is min of meer omslachtig en gebrekkig. Toch kunnen de nicer begaafden het daarmede vrij ver brengen. Op Java en Madoera is bet do regel, dat men Arabische leerboeken gebruikt, welke veelal (maar toch niet altijd) voorzien zijn van interlineaire aantekeningen in het Javaansch en soms bovendien nog in do lands-taal. Op do overige eilanden bezigt men daaren-

togen naast Arabische veel Malcische leerboeken. Vervogvorderden bestudceren ook wcl werken over *Ta fsi'r* (Ko ran verklaring), a d i l (gewijde overlev-

ring), *oesoel al-fikh* (grondslagen der wetgeleerdheid) en andere Mohammedaansche vakken (zie ISLAM Ila, c), welker kennis o verigens min of meer als wetenschappelijke luxe geldt. De leertijd duurt van twee tot tien of zelfs meer jaren, al naarmate van ieders aanleg en het doel, dat hij zich voorstelt te bereiken. Zij, die jaren lang studeeren, bezoeken gewoonlijk nicer dan *pisantren* om het onderricht van verschillende bekende *goeroe's* te genieten. Verscheideno dezer *goeroe's* hebben een tijdlang do heilige wetenschap to Mekka beoefend onder leiding van aldaar gevestigde landslieden of van Arabische leeraren. De studie in de heilige stad geldt algemeen als boven alles verkijslijk.

Vroeger werden de *pisantren's* in het Europeesche spraakgebruik ten onre elite wel als "priesterscholen" en de leerlingen als „priesterleerlingen" aangeduid. Dit was onjuist; niet allccn, omdat de Islam geen priesters kent (zie MOSKEEPERSONEEL en PANGHOELOE), maar bovendien omdat onder hen, die het 誰訓-onderwijs volgen, slechts zeer weinigen zich voorbereiden voor de Inlandsche ambten, welke dragers (de *panghoelo's* enz.) bij Europeanen wel als "priesters" bekend stonden. Wel bezoeken gewoonlijk Inlanders, die later een ambt wenschen te bekleeden, waarvoor kennis der Moslimsche wet wordt vereischt, een *pesantren*, maar men vindt daar bovendien leerlingen uit alle kringen der Inlandsche samenleving, die wat meer dan de groote massa willen weten van de leer van den Islam. Zelfs onder de Inlandsche Ixjstuursambtenaren — vooral op West-Java — zijn er, die een tijdlang een *pesantren* hebben bezocht. De invloed, uitgaande van de tienduizenden Inlanders, die alien op deze wijze gedurende eenige jaren de Moslimsche wetenschap hebben beoefend, mag niet onderschat worden. Ook in hunne omgeving wekken zij belangstelling voor de Moslimsche leer op en gelden zelven als voorbeelden ter navolging. Eerst in den laatsten tijd, rju de toenemende behoefte aan Europeesch onderwijs in de Inlandsche maatschappij zich krachtig doet gelden, begint de waardeering van het middleeuwsche p'artren-onderwijs belangrijk te verminderen.

Op Java waren van ouds vooral het regentschap Ponorogo en andere gedeelten van Madoera beroemd om hunne *pisantren's*, maar men vindt ook in vole andere streken op Midden-Java en in lateren tijd vooral ook in de Preangerinrichtungen, die de oudere scholen op den duur in de schaduw gesteld hobben. In de Buiten bezittingen wijkt do organisatie dozer soort van onderwijsinrichtungen slechts in bijzonderheden af van die op Java.

Gelogenheid tot het ontvangen van eonig godsdienstonderrwijs van uiterst eenvoudigen aard bestaat voor do Inlandsche Mohammedinen in ruimo mate. Zu lk onderricht heeft hoofdzakelijk slechts ten doe], jongen?, om soms ook wel ineljelc8, to leeren, den Arabischen tekst van don Koran volgens do rogen der kunst op te dreunen. Het begrijpen dor Koranwoorden is daarbij geen vereichte. In ieder dorp is wel iemand, die zu lk onderricht geeft. Soms worden do leerlingen

ton van do rituclo wasschingen on do *sembahjang* (zio aldaft). In hot algoir. con wordt ook aan dit zcer clomentairo ondoirwijn slochts door eeno minderhoid dor kindoren dcolgenomen. Do lessen worden veclal gegeven in hot dorpsbedohuis of anders in eon soortgelijk, speciaal voor dit onderwijn bestemd schoollokaal, det in hot Javaansch (ovonals het dorpsbedohuis) *lang gar* genoemd wordt; vgl. MOSKEE, b.

-*Literatuur* C. Snouck Hurgronje, Mekka II, 200 vv, 344 yv. ; «De AtjShers II, 1—33; Ean on ander over het Inlandsch onderwijn in de Pa- dangsche Bovcnlanden ((Feestnummcr der Bijdr. t.d.T., -L. en Vlk, (1883) Afd. Land en Volkenk., p., 57 vv.); I De Islam in Ned.Indie, p. 25 vv. (Groofe Gods., serie II, p. 401 vv.); L. W. C. van den Berg, De Mohamm. geestelijkheid en de geestelijke goedcrn op Java en Madoera, Bata- via 1882, p. 21 vv. ; Het Mohamm. goclsHienst- onderwijn op Java en Madoera en de daarbij gc- bruikte Arabische boeken (Tijdschr. v. h. Batav. Gcnootsch., dl. XXXI (1887) p. 518 vv.); Gras- huis, Socndancsche bloemlezing, Leiden 1881, Inleid. p. XVI vv. ; F. Fokkens, De priesterschool te Tegalsari (Tijdschr. v. h. Batav. Gcnootsch., dl. XXIV (1877), p. 318 vv. ; De masjid's en de Inlandsche scholen in de Padangsphe Bo von lan- den (Ind. Gids 1888, I, p. 318 vv.) Th. W. Juyn- boll, Handleid. t. d. kennis der Mohamm. wet, p. 77 J. Veth, Java IV (1907) p. 434T40, I, (1875) p. 380—85.

PESÛCHEM. Een d wergstam op Nieuw-Guinea. Het gebied van dozen stam strekt zich uit tus- echen de Lorentz-(door hen WQssaq gheeten) en Noordwestrivier. In het Z. is de grens ongeveer een lijn O.-W. op 4° 40' Z.B., terwijl het Oranje- gebergte (Oostelijk deci van het Nassaugeb.), du Noordgrens vormt. Het Oranjegebergte en in het bijzondereWilhelijninatop wordt door den PesSchem „Mbdt Me lie^b genaamd. Hunne woon- plaatsen jigen voor het mcerendecl in do vallei der Ord, een bronrivier van do Lorentzrivier, tusschen het Treub- (BimbSnic) en Wichmanngc- 'bergto (Woendiem) op ongeveer 4° 28' Z.B. en 138° 43' O.L. op eeno hoogte van 1200 h 1700 M. bo ven zee. Doch ook ten N. en vooral t en Z. van d ze strook liggen nog vorschidno kampongs. Daar de Orovallei geheel door bergon is ingc- sloten, is het klimaat er zacht en aangenaam. Gewoonlijk is het er tot ten uur n.m. holder, zonnig wedcr, daarna mistig met nu en dan regen. (Zie verder PAPOEA'S).

PEST is eon acute infectic-zickto met zcer hoog steifte-cijfer (50—100 %), die veroorzaakt wordt doord at pestbacillen het mcnschlijk lichaani bin n endrin gen, en die zich voordoet onder drio vormen n.l. als builenpost, longpest on bloedpest.

Do builenpest begint mcestal plotseling met hoogc koorts (40,5—41° C.), dio dikwerf, maar niet altijd, door eon of mcecr koudo rillingen wordt ingleid, ccon govoel van ernstig zick zijn, en grooto lichamdijko en gcscstelijk zwakto. Gewoonlijk treedt bijna gelijktijdig mot do koorts, of ccon weinig later, pijnlijkheid on zwelling op van do cono of andcro kliergroep. In andcro govallen gaan dezo aan de koorts vooraf. Daarbij bestaat dofheid en zwaartegoevoel in het hoofd, hoofdpijn, die gewoonlijk in hot voorhoofd of do slapen wordt gelocaliseerd, duizeligheid, gebrek aan eotlust, in don aanvang niet zelden misse-

lijkheid en btaken, somtijds diarrhee, pijnen in do maagstreek en dikwerf ook in den rug en de ledoinaten, govoel van belcdmning, slaperighcid, of in plaats daarvan groote on rust, angst en slapelooheid. Do spraak is soms modelijk, do gang tuimelend, zoodat do zieko den indruk maakt van ccon zwaar beschonkne. Spodig treedt stoornis in hot bewustzijn op en lichte, maar ook wel woeste, delirien. Do verschijnselen van do zijdo der hersenon kunnen echter ook goheol ontbreken. Op den 3en of 4en dag daalt do temperatuur dikwerf 1—1,5°, en in lichte gevallen daalt dio dan verder tot do normale. In zwarc gevallen stijgt de temperatuur echter op nieuw, on volgt op den 3en tot 5en dag de dood door harts verlamming. Het meescf kenmerkendo verschijnsel van dezon vorm der zickte zijn do klierbuilon, waarin pestbacillen in overgrooten getalo aan wezig zgn. Deze outwikkelen zich het meest menigvuldig in de lies- streek (69 %), minder menigvuldig in de okscl- holte (22 %), het minst menigvuldig aan den hals of den hoek der onderkaak (9 %). De zieke klieren zwellen spoedig op, en kunnen de grootte bereiken van een appel of vuist. De pijnlijkheid van deze gezwellen kEeren is soms zoo groot, dat do lijder zorgvuldig icdero beweging tracht te vermEden. Do vergrooting van de klieren kan echter zoo gering zijn, dat deze slechts by nauw- kourig betasten kan worden herkend. Behalve do klieren zelve, is ook hunne omgeving sterk ontstoken, en wanneer do vergrooting der klieren belangrijk is, deelt ook de over deze liggende huid in de ontsteking, zoodat deze glad gespan- nen en donkerrood uitziet. Bij gevallen waar gonezing optreedt, verfitteren do vergrooto klieren, of zij keeren langzaamrand zonder verettering tot hun normalen omvang terug. Het eerste komt het meest menigvuldig voor. In den loop van de tweede week der zickto heeft zich dan een abscess gevormd, dat doorbrekt. In den etter dezer abscessen zijn do pestbacillen afgestorven.

Vecl zeldzamerdan pestbuilen outwikkelen zich pestkarbonkcls, dio tusschen den len—7en dag kunnen optreden. Onder eon govoel van branden, en stekendo of jeukendo pijn, outwikkelt zich ergens op de huid een ertwtgrooto bruine vlek, in welker omgeving de huid rood en hard wordt. Op die plaats ontstaat een kleine blaas inefc troebelen inhoud en donkerrooden rand, die grooter wordende, don omvang van een hazelnoot bereikt. De basis van do blaas verandert in een zwarte korst, dio afgestooten wordt, en een zwarte, kratervormige zweer met drogen bodem achtci¹ laat, welke daarna geneest.

Bij do longpest treden, be halve de bij de builenpest voorkomendo algeineeno verschijn- solon, min of meer ernstige verschijnselen van do zijdo dor Ion gen op, en worden veelvuldig, maar lang niet altijcl, bloedig gekleurdio sputa opgehoest, waarin zcer talrijko pestbacillen voor- komcn. Bijna allo gevallen van longpcst eindigen op don 3en of 4en dag dor zickte met don dood. Bij dozen vorm der zickto bestaat voor do oxngc- ving een zcer groot govaar van besmetting.

Do bloedpest is die vorm van pest, waarbij de pestbacillen van den aan vang af in het blood circuleeren, zonder dat con primaire localisatio in do huid, klieren of Ion gen kan worden aangetoond. De dood volgt soms reeds binno de eerste 24 uron, mcestal op don 2cn—3cn dag.

Zoals reeds werd vermeld, is de oorzaak van de pest do in 1894 bij gelegenheid eener pestepidemie in Hongkong door Yersin en Kitasato ontdekt pestbacil. Elctzefde xnikro-organisme is ook do oorzaak van de sterfte onder de ratten, do ratten pest, die met iedere pestepidemie olier do menschon gepaard gaat. Als resultaat van vele epidemiologische ond erzo ekin gen, voor- namelijk door de Engelsch-Indische pestcommissie in Bombay verricht, moot worden aangeno- men, dat overal waar een epidemic van builen- pest uitbreekt onder de menschen, daaraan is voorafgegaan con pestepidemie onder de ratten ter plaats, en dat do ziekte van de eeno rat op de andre, maar ook op don mensch, wordt overgebracht door bemiddling van de rattenvloot (*Xenopsylla cheopis*).

De geschiedenis van de pest in onze Oost-Indische bezittingen is nog slechts zeer jong. De schrijvers over geneeskundige onderwerpen in onzo kolonien uit den ouden tijd vernielden geen van alien het voorkomen van pest, en door sommige schrijvers uit den latren tijd is zelfs de meening uitgesproken, dat Nederlandsch-Indie voor dezo ziekte onvatbaar zou zijn, daar zij den evenaar niet zou kunnen overschrijden. Dat dit vermoeden onjuist moest zijn, kon worden afgeleid uit het volgende drietal feiten, dat lang v66r het uitbreken der pest in Indie werd vastgesteld.

1o. de pestbacil kan in onze kolonien even goed leven, on is daar even virulent als elders, waar do pest wel is waai- genomen (de Haan);

2e. in Nederlandsch-Indie zijn dezelfde ratten, die men in Engelsch-Indie als bronnen der besmetting heeft leeron kennen (Van Loghem);

3e. in Nederlandsch-Indie worden op de ratten in hoofdzak dezelfde parasieten (vlooiën) ge- vonden als in Engelsch-Indie.

Naar aanleiding dezer drie gegevens moest worden gevreesd, dat, wanneer eenmaal een besmetting met pest on der do ratten op Java plaats had gehad, dezo ziekte ook onder do menschen zich zou voordoen, en dat te meer, daar ratten in Indie zeer veelvuldig voorkomen, en zeer dicht in de nabijheid der inlandsche be- volking leven.

Het eerst werden gevaHen van pest in Nederlandsch- Oost-Indie waargenomen op Sumatra. In Mei 1905 werd in het hospitaal te Tandjoeng Morawa (Deli) een Javaansche koelie bgerio- men, afkomstig van do onderneming Batang Koevis, ^ met klinische verschijnselen, die reeds den dag na de opname, toen ook in de linkerlies een duidelijke, bij di-uk pijnlijke zwelling werd gevonden, het vermoeden deden rijzen, dat de man Jijendo was aan builenpest. Twee dagen later overleed de man, en de l 旌opening, alsnedo het bacterioskopisch onderzoek der verschillende organen en van het blood, en do bacteriologische contrdle, bevestigdon dit vermoeden. Dezo koelie had dicnst gedaan in het groote rijst- pakhuis der Sfindmbah Maatschappij, waarin do uit Rangoon afkomstige rijst was opgestapeld. Rangoon behoort tot die plaatscn, waar her- haaldelijk pest voorkomt. Volgens getuigenis van den opzichter had do koelie gedurende do laatste vier weken onschatbare diensten bewezen als ratten van ger: hij strooido een vergif van eigen xnaaksel tusschen de opgestapeld© rijlszakken, en, als hij ^morgens in den goeding (het pak-

huis) kwam, vond hij do doodo ratten bij tien- tallon tusschen do zakken liggen, en bovondion ving hij een groot a an tai r&tten met de hand. Hot geheclo verloop dezer grooto sterfto onder do ratten tor plaatso wijst er op, dat dezo niet hot JwJt govolg is

gewcest van het uitgestrooide ver- gif, maar van con pestepidemie, die onder hon heeft, gehcorsch. Eonigo dagen later kwam nog een tweedo geval voor, on wcl van longpest, bij een anderon Javaanschen koelie, die had gcholen bij de ontsmetting van bovongenoemden goo- dang. Merkwaardigerwijzo is hot by dozo twee gevallon gebleven. Den dag na hot overlyden van don cersten patient, word in den rijstgoeding van de onderneming Tandjoeng Morawa, die haar rijst van den contralcn goeding to Batang Koevis ontvangt, een aan pest gestorven rat gevonden. Nog maanden lang worden doodo ratten aan het hospitaal te Tandjoeng Morawa ter onderzoek toegezonden, doch geen onkelo maal werd meer pest bij hen aangetroffen. Nog eenmaal werd, eenigo weken na het voorkomen van bovonge- meldo pestgevallen, aan genocmd hospitaal een doode rat gezonden, afkomstig van do haven- plaats Bela van, die wel degelijk aan pest bleek gestorvon to zijn (Kuenen). Sedert werd in Indie niets meer van pest vernomen, todat op den .27en Maart 1911 in het Geneeskundig Labora- torium te Weltevreden in blood, afkomstig van een verdachten lijddo to Malang, pestbacillen werden gevonden (De Haan). Naar aanleiding van dezo vondst word door den Burgdrieken Geneekundigen Dienst, onder leiding van den toenmaligen Souschef van dicn dicnst Dr. do Vogel, een onderzoek ingesteld in den Oosthoek van Java, waaruit bleek, dat niet slechts in de hoofd- plaats der afdceling Malang pest heerscho, maar flat de ziekto door do gehecle afdceling, in een aantal desa's verspreid, voorkwam. Ter- zelfder tijl werd pest vastgesteld bij bcwonra van Soerabaja, Kcdiri en Mad icon, en overal waar menschenpest heerschte, kon do pest ook onder de ratten worden aangetoond. Buiten do afdceling Malang werden, be halve in de reeds genoemde plaatsen, nog pestgevallen waargenomen in Tooloengagoeng, Bangil, Paree en op Madoera (Pamdksan) en Mage I an. In het jaar 1911 werden in het geheel gecrapportcerd 2300 gevallen met 2100 dooden, in 1913 14000 gevallen met 12.700 dooden. In 1914 nam het aantal nog toe. Volgens het telegram van den Gouverneur- Generaal bed roe g het aantal pestgevallen in het veertiendaagscho tijdvak loopendo van. 17 tot en met 30 Juni 1914: Afdeeling Malang 885 nieuwo pestgevallen, 346 dooden; Toeloeng- goeng 2 doodclijke gevallen; Madiocn 15 doodo- lijkc gevallen; Parce 50 doodclijko gevallen; Bangil 2 doodclijko govallen; Bfirifik 2 doodclijke gevallen; Kcdiri 51 niouwe gevalJon, 47 doodon; Soerabaja 24 niouwo gevallen, 19 dooden; Magetan 25 niouwo gevallen, 23 doodon. Volgens regcoringstelegram kwamen in do maand Maart 1918 pestgevallen voor to Ponorogo 5, Soerabaja 17, Soerakarla 2, Klatch 2, Djokjakarta 2, Tcmangoeng 9, Somarang 7, en te Salatiga 13. Van doze lijders stierven to Ponorogo, Soerakarta Klaten en Saljatig i alien, to Soerabaja 16, to T6mangoeng 6, en te Seinarang 16.

Omtrent de vraag langs wolken weg do in 1911 geconstateerdo pest Java is binnengedron- gen, hebbeu de onderzoekingen van Dr. De Vogel

het volgonde aan hot licit gbracht. In hot oindo van Januari 1911 word in eon pakhuis to Soora- baja storfte ondo do ratton waargenom; drie inlanders, in dab pakhuis workzaam, worden zioek, en twee van dozen stiorvon. De ratton werden met meel uit het pakhuis opgezonden naar het Veeartsnijkundig Laboratorium to Buitonzorg, waar do diagnose we rd gestold, dat do'ratton fvan meelvergiftiging waren gestorven. In Fobruari en in hot begin van Maart worden te Soorabaja en te Madioen door de aldaar praktizeerendo geneeshceren ziektogovallen waargenom, die het vormoeden wckten pestgevallen te zijn. In de naar het Geneeskundig Laboratorium te Wel- tovreten ter onderzoek opgezonden praeparaten konden echter geen pestbacillen worden aange- toond. In de maanden Januari en Februari word in de afdelmg Malang een hoog sterftcijfer ge- rapporteerd, dat door don inlandschen goones- kundige, wien een ondozoek naar de oorzaken daarvan we rd opgedragon, toegeschreven word aan perniciozou malaria en klierkoorts. Na het vaststellen van het voorkomen van pest op den 27en Maart 1911, mag het als meer dan waar- schijnlijk worden beschouwd, dat de gerappo- teerde storfte onder de ratton te Soerabaja en onder de nienschen aldaar, alsmede te Madioen en in de afdeling Malang, het gevolg is geweest van pest. Vermoedelijk is pest reeds in hot eind van 1910 in de afdeling Malang opgetreden, want het sterftcijfer was in die periodo abnor- maal hoog. Hoe nu de ratton te Soerabaja be- sinet zijn geworden, en hoo do verspreiding der besmetting meer landwaarts in heeft plaats gevon- den, kan alleen worden gegist. Het kneest voor de hand ligt de onderstelling, dat schccpslading mot pestratten van het schip naar den wal is gbracht, en dat do pakhuisratten op die wijzo zijn besmet.

Door het vervoer van lading uit dio besmetto pakhuisen verder landwaarts in, is de pest onder de ratton en onder do menschen verbreid. Er is aangetoond, dat do invoer van rijst uit do met pest besinnetto landstrekken van Zuid-China en Britsch-Indio naar Oost-Java in het najaar van 1910 bijzonder hoog is gowecst, en dat dua do kans, dat met dio rijst pestratten in Soorabaja zijn binnongedrongen, ook bizonder groot mag worden gacht. Door den Stationschef to Sidoar- djo was opgemerkt, dat doodo ratton gevonden waren in do rijst, dio kort voor het uitbroken van do pest van Soerabaja naar het achterland word vervoerd, en do corste haard van rattenpost to Soerabaja we rd ontdekt op het emplacement van de Staatsspoor. Do wijk van Madioen, dio het ergat door do pest is geteisterd, grenst aan het Stationscinplacement.

Naast do hierboven beschreven sprongsgo- wijzo (motastatischo) verbroiding der rattopost door hot spooi'wegvorkcer, moot nog worden gonocmd do gelcidolijko verbroiding (pcrconti- juitatcm) dozer ratteziokto vanuit een bopaaldon haard naar do omgoving. Dezo laatsto wijzo van verbroiding geschiedt doordat geïnfecteerde ratton b. v. van do eono desa naar do andero ovrloopen, waarvoor— cvenals zulks ook mot do motastatischo verbroiding liet geval is — in <lo oersto plaats aanspraklijk moeten worden gestold do boido volgende typen dor soort *Mus rattus*:

1o. liot grpoto typo huisrat (*JUus rattus* gri- floiventor Bonhote).

2o. het kleino type huisrat (*Mus concolor*Blyth).

Ho of d ken me rken van *dozo* rattotypen zijn: lango staart (do longte van den staart is bijna constant veel grooter dan dio van het lichaam), sterko ontwikkoling van allo zos celtkussens aan de achtervoetzolon, leven in do directe omgoving van den mensch (binnenshuia), en uitgesproken klimnciging (bij voorkeur nostelon in de bo ven- sto huisgedeelten).

Beide genoemde rattotypen komen door hunne levonswijzo zoo goed als uitsluitend in aanmer- king voor de infectie van den mensch. Bijzonder gevaarlijk is in dit opzicht de klimneiging van de huisrat, aangezien, wanneer dit dier in de bovensto huisgedeelten (nok-zoldering-beschie- ting) aan pest sterft, de vlooiën bij het verlaten van hot cadaver naar beneden vallen, en aid us op den vloer in de meest onmiddellijke nabijheid van den mensch terecht komon, waardoor voor deezten laatste de infectiekana belangrijk wordt vergroot.

De ratten in Nederlandsch-Indie worden ge- parasiteerd door twee soorten vlooiën, welke beide in staat zijn, de pest van rat op mensch over to brengen, nl.:

1e. de *Xenopsylla cheopis*, een betrekkelijk kleine,] icht (bruin) gekleurde vlooi, die, evenals in Britsch-Indie, op Java van zeer groote be- tekenis is, aangezien zij over al en dikwerf in grooten getale op binnenshuis levende ratton ver- tegenwoordigd is.

2e. do *Pygiopsylla ahalae*, een groote, donker- gekleurdo vlooi, die in Britsch-Indie niet schijnt voor te komen, en van veel minder betekenis is dan de cerstgenoemde vlooi, aangezien zij slechts in geringon getale en bovendien plaatselijk sterk gelocaliseord op binnenshuis lo vende ratton wordfc aangetroffen. Zij is nl. een vlooi, welke primair thuis bohoort op in koffioutuinen en bosschen levende ratton (w. o. zich. velo huisratten be- vinden), en cerst secundair door deze dieren naar de huizen wordt getransporteerd. Vandaar dat deze vlooi in streken, waar bosschen ontbreken (zooals b. v. in do stedon) niet op binnenshuis levende ratton wordt aangetroffen.

De strijd, die in het Oosten van Java tegen de pest wordt gevoerd, heeft in hoofdzak ten doel het contact tusschen de rat als draagster der besmetting en den mensch zoo klein mogelijk te maken (woningverbeteringeneva- c u a t i o). Bovendien wordt zooveel mogelijk getracht, de spronggewijze verbroiding der rattopest tegen te gaan, door allo rattenlokkende lading, als padi, rijst, mals, kapok, enz., welke uit hot goinfecteerde gebied, naar pestvrij streken wordt vervoerd por spoor, tram of grobak, to ontsmetten door uitzwaveling. Uit den aard der zaak staat mon in dozen strijd vol- komen machteloos togonover de goleidelijke verbroiding der rattopest (Zie verder pestbe- strijdung).

Literatuur: Mededeelingon van den Burger- lijken Geneeskundigen Dion st in Nederlandsch- Indie 1912, 1913 on 1915. 提, 提A.

PESTBESTRIJDING. Aangezien hoi? uitroeiou van pestratton ondoenlijk is gobleken, richt de bestrijding cr zich alleen op, den mensch door doelmatigo maatregelou voor de zickto to vrij- waren. Do vaccinatio is hiertoo niot in staat goblokou, zoodat do bestrijding thans bo- beporkt is tot do woningverbetering

en de z. g. evacuatie. Beido maatregelen beoogen hetzelfde doel. N. den afstand tusschen do pestzicke rat(ten) en den mensch zoodanig te vergrooten dat voor dezen laatste do infectie-kans belangrijk wordt verminderd, c.q. geheel opgehoven.

Woningverbetering. Hierbij ondergaat het huis dusdanig constructiewijzigingen, dat tengevolge hiervan de huisraad de gelegenheid ontommen wordt, zich in de onderdelen van het huis dan wel ergens onopgemerkt te nestelen. Deze wijzigingen dienen te voldoen aan de volgende eischen. Do daken moeten zooveel mogelijk van eenvoudige constructie zijn (z. g. z a d o J d a - k o n met slechts twee dakvlakken). Waar mogelij, moet voorts de dubbellok worden toegepast, waardoor do zeer gevaarlijko doode ruimte tusschen den enklen medianen nokbalk en do dakbedekking vermeden wordt. Do dakbedekking moet van pannen, plaatyster of blik zijn. Voor het steungeraamte mag slechts gebezigd worden hout of zware, voile bamboe, waarvan alle openingen nauwkeurig gesloten zijn, hetzij door opvullen met cement, hetzij door opspreiden van blik, terwijl voor het lichtere steungeraamte, als spanribben, enz., hout of gespleten bamboe verplichtend is gesteld. Beschietingen zijn verboden, eveneens dubbele wanden, tenzy deze laatste aan den buitenkant van het huis gemakkelijk beweegbaar zijn aangebracht. Ook plafonds moeten beweegbaar zijn voorzien van een mangat. Bamboestijlen moeten zoodanig op neuten of steenen staan, dat zij goed aansluiten. Voorts is goe do bollichting noodzakelijk (enkele glazen dakpannen — kalcken van de binnenzijde der dakbedekking), opdat het huis te alien tijde door het personeel van het woningtoezicht op de aanwezigheid van ratten-nesten zal kunnen worden onderzocht. Toch is deze verbetering der huizen op zich zelf niet voldoende, om de ratten uit de huizen te weren; de ervaring heeft n. j. geleerd, dat de huisraad onder deze omstandigheden hare nestelplaatsen zoekt, of onder den aarden vloer van het huis, of in alle mogelijke huisraad, als kasten, kisten, enz. Om dit te voorkomen, moet aan do woningverbetering dan ook worden aangesloten een geregelde woningcontrole en woning-schoonmaak, deze laatste hierin bestaende, dat eens per week het huis en deinboedel goed worden schoongeveegd.

Evacuatie. Hieronder verstaat men de tijdelijke verwijdering van de bewoners uit hunne huizen met de bedoeling, hen voor de pestinfectie te vrijwaren. Men ontloophierbij dus het gevaar, door zich uit het pestgevaarlijko huis te verwijderen. Deze maatregel is reeds van ouds bekend; zoo vindt men o. a. besehreven, dat gedurende de pestepidemie to London in het laatste der 17de eeuw vele inwoners der stad hunne huizen ontvloden en een toevlucht zochten aan boord van vaartuigen op de Theems. Waar de woningverbetering in hare uitvoering een permanent en geleidelijk karakter bezit, draagt de evacuatie het stempel van een zeer tijdelijk en plotselinge maatregel. Zij wordt thans aldus toegepast: Zoodra zich ergens een pestgeval heeft voorgedaan, verlaten de bewoners der omliggende huizen hunne woningen en zoeken tijdelijk hun onderdak in optrekjes, welke zij zclven bouwen op hunne erven. Gedurende dozen tijd worden

hunne verlaten woningen duchtig gereinigd en voorts hierin de nicest noodzakelijko constructieverbeteringen aangebracht (z. g. provisoiro woningen). Eerst hierna worden deze woningen wederom door do eigenaars betrokken. In de steden nemen deze evacuatie-ten vaak bij hunno landscliden tijdelijk hun intrek. Aan deze z. g. provisoiro woningverbetering sluit zich nu direct do wekelijkschoonheidschoonmaak aan, terwijl de volledige woningverbetering eerst geschiedt, als de betreffende huizen hiervoor in aanmerking komen. De evacuatie en woningverbetering vullen elkaar dus wederkeerig aan. Men kan dit als volgt uitdrukken: Hoc verder de woningverbetering in oon streok is gevorderd, hoe geringer de kansen voor menschenpest aldus zullen zijn, hoe minder derhalvo de evacuatie aldus zal behoeven te worden toepest en omgekeerd.

Onderdelen van den Dienst der pestbestrijding zijn:

1e. De exploratie- en klinische dienst. Deze omvat:

a. Hot opsporen van pestgevallen onder de bevolking (z. g. inlichtingsdienst), waarbij met voordeel gebruik gemaakt wordt van de Java algemeen ingevoerde sterfstatistiek van de inlandsche bevolking. (Zie verder GENESKUNDIGE DIENST). De eigenlijke inlichtingsdienst geschiedt door artsen of inlandsche geneeskundigen (in den laatste tijd ook door Europeesche voorplegsters), die aan de hand van door het Inlandsch Bestuur ingediende dagrapporten daglijks de verdachte zieken en dooden in hun ressort op de aanwezigheid vaix pest onderzoeken. Van do dooden wordt — zoo noodig — door punctie van de milt een microscopisch preparaat gemaakt, dat later in het laboratorium kan worden onderzocht.

b. De isolatie van pestzieken en hunno huisgenooten (z. g. contactpersonen). Zoodra een pestgeval is geconstateerd, worden de zieke en de huisgenooten uit het huisovergebracht naar de isolatiebarakken. De zieke wordt hier geïncuband behandeld, terwijl de huisgenooten na 5 dagen observatie hun vrijheid herkrijgen. Voor de handeling der postlijdors zijn bovendien ambulances (uit Holland) in working gesteld.

c. De evacuatie van de aan pestbemming blootgestelde bewoners der omliggende huizen (zie hiervoren onder evacuatie).

2e. D. ontsmettingsdienst. Sedert de uitzwaveling der huizen niet meer wordt toegepast, is de tank van dozen dionit hoofdzakelijko beperkt tot do ontsmotting (uitzwaveling) van alle ratten Jokkefide lading als pa di, rijst, Jcatjang, kapok, enz., welke uit het pestgebied naar pestvrij streken, hetzij per spoor of tram, hetzij per grobak of prauw, wordt uitgevoerd. Dezo uitzwaveling van rattenlokkende lading, waarini pestzieke ratten kunnen worden getroneportceerd, heeft ten doel, de besmetting van andere streken te voorkomen. (Zoo zijn in den begin tijd der pestepidemie ds inhet binnenland gelcegen plautscn Madioen, Ke- (liri en Malang van de havenstad Socrabaja uit besmot geraakt door het spoorwogtransport van groote hoeveelheden geïnficteerde rijst). Voorts ressorteert onder dozen dienst de nichanische ontsmotting (schoonmaak) der huizen. (Zio o. a. hiervoren bij provisoiro woningverbetering).

3c. D o transportdionst. Dczo om- vat hot dckkundig toezicht op cn het behcor van do Gouvcments-automobielcn, ten diensto dor post bestriding. Voor het snello transport dor inspectoerendo ambtenaren on dor gencoskundigon van den inlichtingsdienst is nJ. eon groot aantal automobielen noodig gebleken.

4e. D o woningdionst. Dczo omvat do pestgevaarlijk-vorklaring van gebouwon, do woningverbetering, do woningovernamo en do woningcontrole. Do wonin gverbetering wordt naar de reeds genoemde algemeen geld end e voorschriften door de inlandscho bevolking zclf uibgevoerd onder verantwoordelijkheid van de ambtenaren van hot Binnenlandsch Bestuur. Over technische voorlichting kan hierbij steeds worden beschikt. Voorts ken de bevolking rentdoozo voorschotten (hoofdzakelijk in den. vorm van materialcn) van den Staat bekomen, welko voorschotten binnen een zokersen termijn (4 jaar) moeten worden terugbetaald. Zijn de woningon eenmaal gered, dan worden zij door het onder den dienst der pestbestrijding ressorterend per- Boneel der woninginspectie op do deugdelijkheid dor aangebiachto verbeteringen onderzocht, vervolgens in behcor genomen en op gezette tijden gcontrôleerd.

Organisatie van den Dienst der pestbestrijding. De opperleiding is in handen van den Algemeenen Dienstchef (standplaats Malang). Hij heeft een uitgebreid bureau (Hoofdbureau) tot zijn beschikking en wordt bijgestaan door een Sous-chef. Aan het hoofd der pestbestrijding in ieder gewest staat de Gewestelijke Leider (standplaats residentiehoofdplaats) en onder dozen de Plaatselijke Leiders (standplaats afdeelingshoofdplaats). Het centrale pestlaboratorium te Malang is belast met het uitwerken van alle vraagstukken, zoowel de rattepest als de menschenpest betreffende. Aan het hoofd van den ontsmettingsdienst en transportdionst staan Administrateurs, aan het hoofd van den woningdienst een deskundige met den titel van Inspecteur-technicus. Ten behoeve van den woningdienst is voorts te Malang een cursus gesticht voor een uniforme opvoeding van het personeel (opzichter, outcropzichter of mantri bij de woninginspectie).

Sedert 1 Nov. 1916 (Ind. Stb. 1916 no. 656) is de mogelijkheid opgesteld om de bemocicnisson van den Dienst der pestbestrijding in de groot. Bteden aan de gemeentebesturen over te dragen ; voor Semarang en Medan is zulks reeds geschied, resp. bij Ind. Stb. 1916 no. 657 en 1918 no. 316.

O. L. E. d. R.

PESTVLOO. Zie VLOOIEN.

PET (GERARD AGRICOLA) were! op 17 Juli 1834 geboren te Hoorn, als zoon van den burgemeester van Berkhout, en trad in 1855 als opzichter in dienst van den Kijks Waterstaat, welke betrekking hij later verwisselde met die van provinciaal opzichter in N.-Holland. In December 1858 werd hij ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal, ten einde benoemd te worden tot aspirant-ingenieur van den Waterstaat in N. I., daar men niet genoeg jonge ingenieurs met het Delftsche diploma kon verkrijgen. In 1861 was hij reeds oerstaanzend ingenieur — tevens do conigo Ingoniour — in het gewest BagCldn, waar hij een groot deel van zijn diensttijd doorbracht, en zich vooral naam

maakte door hetgeen hij aldaar in het belang der irrigatie wist tot stand te brengen. (Zie ook het artikel BEVLOEIINGEN). Ook op een ander deel van het technisch terrein wist hij zich echter een welverdiende naam te maken door do prachtige boogbruggen van gehouwen rivier- of rolstenen onder zijn toezicht gebouwd. Gevoemd mogen o. a. worden de brug Kedoeng-Menjawah met twee spanningen van 20 M., de Salatiang on Kedoeng-Agoeng elk met 20 M- spanning, do KSmit met vijf spanningen van 15 M., en de door hem ontworpen brug Tembono over do Lok-oeloo met twee spanningen van 18.50 M. en geno van 34 M.; waarvan o. a. in het Geckenboek van het 50 jarig bestaan v. h. Kon. Inst. v. Ing. eene afbeelding voorkomt.

Na in 1872 met een tweejarig verlof wegens langdurigen dienst naar Nederland te zijn vertrokken, werd hij in 1874 een korten tijd eerst-aanwezend ingenieur in Cheribon en nog daarna zelfdo jaar bij het technisch bureau te Batavia als hoofdingenieur geplaatst. In 1876 met den Heer Edeling in commissie gezonden naar do Brandowijnsbaai bij Padang, kwam hij, bij de terugreis om het leven door de schipbreuk van de „Luitenant-Generaal Kroesen" in straat-Lagoendi, op 21 Juli 1876, toen van de 300 personen slechts 60 gered werden, w. o. Edeling-Pets lijk is nooit gevonden. Om rent zijn archeol. werkzaamheid op het Diengplateau, zie Not-Bat. Gen. deel XIV, 1876, biz. 49 e. v.

PETAG (SOEND.) Zie EUGENIA DENSIFLORA.

PHTAI (MAL.), Pet6 (JAV.). Zie PARKIA SPECIOSA.

PETALING (MAL.) Zie OCHANOSTACHYS. PETAPA'SCH, Zie TOMINISCHE TALEN. **PHTAPAHAN.** Kleine nederzetting in de afdeeling Bengkalis van het gouvernement Oost-kust van Sumatra. Zij is gelegen aan de Tapoeng Kiri, die met de Tapoeng Kan aan de rivier van Siak vormt. Hier richtte de O. I. O. in 1689, nadat bij contract met den Sultan van Djohor ha ar tolvrije alleenhandel op de Siakrivier was verleend, een kantoor op, dat de eerste vestiging der Nederlanders ter Oostkust was. Het kantoor werd wegens den geringen omvang van den handel reeds het volgend jaar verlaten.

PHTA S'LONG (JAV.), Zie LEUCAENA. **PHTAJINA (JAV.)** Zie LEUCAENA.

PETI (IRAN) (MAL.) Zie KOFFERVIS-SCHEN.

PETIAMBANG. Dit is sinds menschenheugenis do thans door niemand begrepen erfelijke titel van den KSdjoeron van Gajo Loes. Zie GAJO-LAND. **PETINGGI,** een dor gewono namen van het dorpsheofd op Java. Zie onder DESA, deel I, bl. 591.

PHTIS (JAV., SOEND.) Zie OEDANG.

PHTIAH BALING (DAOEN) (MAL.) Zie STROBILANTHES.

PETJARI (JAV.) Zie MICHELI A CHAMPACA.

PHTJOEK (JAV.) Naam voor een Aalscholver, *Phalacrocorax javanicus*. Op Celebes heet *Pli. melanoleticus* Manonoeloo.

PETJOEK OELA (JAV.) Zie SLANGHALS-VOGEL, +.

PETOLADfpatola (MAL.), patola (JAV.), onz. Dibe woord, van onbekende beteekenis, hangt met een aantal Indische zaken samen. In hot Sanskrit be-

duidhet@. cone soort geschilderde zijde van Guz-rato, en eenige andere gowevon stoffen, 2°. oono soort bittoor komko miner, 3°. eono soort sc help-dior (patolnka, Sanskr.). In do vorschillendo talcn van den Ind. archipel hoofd dit woord soortgelijko betoekenisson behouden. In het Jav. is hot ceno soort fino zijden stof of zijdon bardge, meest holder van kleur (kain petola). Op Ambon is kain patola een rood lijnwaad van bijzonder pa-troon en zeer gewild. Voorts heeten vorschillendo *Cucurbitaceae*, van do geslachten *Luffa*, *Tricho-santhes* en *Momordica* (zie PEPAR@) in Indie pdtola. Een dozer, *Luffa Petola* uit Japan, heeft er den soortnaam aan on tiend. Als naa m oncer voelkleurige sc help, Bdja pStola, komt dit woord o. a. voor in Rumphius, Anib. Raritoitkainor (II, bl. 71.) Dezolde auteur vorinrldt ook een groote slang van dien naam, Oelar pStola. In do Mina- hasa. hcet nog heden een *Python*-soort petola, even als eene *Luffa*. Verband tusschen cl ozen go-lijken naam voor slang on plant schijnt to worden gevonden bij dene plantensoort, nJ. *Trichosathes anguiba*, een bitter komkommergowas met vruchten, die op een slang gelyken. Do „oclar pStola^{5*} kan ecliter den naam ook gekregen heb- ben naar de heldere kleur, vergoloken met „kain pStola^{5*} en „beja petola^{1*}; ook een „kajoc patola^{5*} is op Ambon bekend. De slang petola is beschre- ven als *Coluber pethola L.*, syn. *Oxyrhopus petola-rius*, volgens Cat. Brit. Mus. lcvende in Z.-Amcri- ka volgens Brehm Zamenis petalarius = gemo- neusis, de springslang in Europa. In Fransche woorden boeken vindt men ook vermcd Petole (pothole): Serpent d'Afrique.

PETROLEUM. Men onderscheidt: ruwe petro- leum, be ter aardolic genoemd (zie aldaar) en geraffineerde- of lichtpetroleum. Waar hier in het- vervolg van "petroleum" sprake is wordt daarmede het ruwe product bedoeld.

A. *Ontstaan.* Petroleum behoort tot de orga- nogene mineralen ; vrij algemcn wordt thans aangenomen, dat verreweg de grootste lioeveel- heid ervan is ontstaan uit laag-georganiseerde kleinste dieren en planten (plankton), die in stilstaand of zeer weinig be wo gen water (meest- al in lagunen of moerassige gedeelten langs de kust) tot ontwikkeling kwamen, na het afster- ven een eigenaardig slijk (sapropelium) op den bodem vormden en daar, bij gelijklydige zeer langzame da- lling van dat gedeelte dor aardkorst en zoo goed als tot ale afwezigheid van zuurstof een rottingsproces ondergingen. Daarbij konden, onder medewerking van druk en (of) verhoogde tempcratuur, bene vens van baoterien, op den langen duur door vorschillende, ten deele zeer samengestelde, che- mische werkingen zoo we l de natuurlijke gassen als de vloeibare petroleum- soorten ontstaan (zie: Potonid, die Entschung der Sfeinkohle und der Kaustobiolithe iiber- haupt). In gunstige gevallen blijven deze dan in de porien van de mode afgezette zandrige Btoffen opgesloten, tot zij door het neerbrennen van een boorgat (of door natuurlyke scheuren) gelegenheid vinden oin te ontwijken.

B. *Geoiogisch voorkomen.* Ofschoon petroleum, krachtens de genoemde ontstaansvoorwaarden, in ale geologische perioden kan voorko men — en ook werkelijk voorkomt — zijn de voornaamste *petroleum* velden der aarde (behalve in Pennsy- vanië en aangrenzende st- reken) aile gelegen in af- zettijger der tertiaere periode of ui weinig oudere.

Daarvoor is een bepaald reden, die editor hierniet kan worden besproken. Ook in Indië is dit het geval ; het niinci'aal wordt daar, voor zoover bekend, uit- sluitend voor in de onderafdelingen mioccen en plioceen der genoemde periodo; het wat oudere coceen be vat wellicht hier en daar wat petroleum, dooh is nog norgens productief bevondon.

De bekende antiklinal-thoorio bezit ook voor Indie volstrektogeldigheid ; vooral de in die antiklinalen so ins optredende plaatselijke ver- breedingen (koepels) zijn daar zeer productief. Waar echter do plooiën, door in ten sieve re druk- werking, zijn overgegaan in scherpe vouwen, de- lagcn dus meestal steiler lieclen en de vorming van koepels uitgesloten is, schijnt in Indie nieb op ontginbaarheid der olie te mo gen worden gerekend. Daar juist in de streken, waar zulke steile olievoerende lagen voorkomen, deze niet zelden aan de oppervlakte uitkomen en dan (vooral waar zij door riviertjes of moerasgrond gesneden worden) aanleiding geven tot vele „natuurlijk- olicvindrplaatsen, is dit talloze malcn de oorzaak geweest van vruchteloze pogingen om olie te vinden.

Uit het voorafgaande volgt dus dat, alvorena men tot boringen op een terrein overgaat, een zeer nauwkeurig geologisch onderzoek bepaald noodzakelijk is. Dit bestaat, be halve uit waarne- mingen aan de oppervlakte, uit het, volgens een vastgesteld systeem, graven van een menigte ondiepe putjes in sleuven, loodrecht op de bekende of vermoedelijke antiklinalrichting tot op het vaste gesteente, waar dan de Jigging der lagen wordt bepaald. Is het geheele daarvoor in aanmerking komende terrein op deze wijze be- werkt, en zijn de resultaten in teekening gebracht, dan kun non daaruit het juiste beloop van do antiklinal of de bouw van den koepel, alsmedo de beste plaatscn voor de boringen worden afge- leid en kan men ook dikwijls een schatting maken van de diepte, tot waar zal moeten worden geboord om de die aan te treffen. Het spree kt vanzelf dat door het neerbrennen van een zeker aantal ondiepe kernboringen hetzelfde, en in vele gevallen een betrouwbaarder resultaat kan worden bereikt. Over de *hoeveelheid* olie, die het tcirein zal be vat- ten, geeft echter het geologisch onderzoek hoog- stens vermoedens, doch geen afdoend licht; dit kan allcnc door boringen tot op niet olienivean worden uitgemaakt.

C. *Oeograjisch voorkomen.* Dedic grooto eilan- den Sumatra, Java en Borneo zijn alle rijk aan mioceno en pliocene afzettingen en zij zijn dan ook alle gebleken rijk aan petroleum te zijn. Toch, als men nagaat hoe klein de gezamenlijke opper- vlakte der productieve olieterreinen in Indië is (die der producerende of geproduceerde hebbendo conceksies is ongeveer 90.000 H.A. op Java, 120.000 H.A. op Sumatra en 180.000 H.A. op Borneo, te zamen dus slechts weinig groeter dan de provincie Friesland), komt men tot de over- tuiging „dat maar zelden de voorwaarden voor het ontstaan of van petroleum op zich zclfv, of van productieve terreinen voorhanden zijn ge- weest, of dat vele der oorspronkelijke terreinen verdwenen zijn. (Men zie b. v. de kaarten, voorko monde in het Jaarboek J 914 v/h Geol.- Mijnbouwkundig Genootschap v. Ned. en Kol.) Daarenboven komt altijd slechts een deel van licit concessieterrein in aanmerking voor het plaatscn van boringen; anderdeels echter bestaat de moge-

Jijkheid dat onder de alluviale vlakten nog olie-terreinen gelegen zijn, die niesschien nooit of alleen bij toeval zullen worden ontdekt.

De olieconcessies zijn gelegen: op *Sumatra* in de Oostelijke helft van Atjeh, in de residentie Oostkust van Sumatra en in Palembang; op *Java* in de residenties Rembang, Soerabaja en Semarang; op *Borneo* in de landschappen Koetei en Bocolongan. Noch op Celebes, noch op een der kleinero eilanden, is tot nog toe olie in exploitatie-bewerking gevonden. Ook op Cram, waar men sedert jaren bezig is met boron, schijnt een gunstig resultaat nog steeds uit te blijven; in 1916 was de productie hier slechts 3263 ton, die reeds in het volgende jaar tot 2248 ton terugliep.

D. *Eenige algemeene aantekeningen over de Indische terreinen. a.)* Evenals in de kolonieterrinen den regel verscheidene lagen van het bitumen onder elkaar voorkomen, is ook in de Indische olievladen gewoonlijk meer dan een gestructureerde laag petroleumhoudend; men noemt ze soms, ofschoon eenigszins oneigenaardig, petroleum-niveaus. Er zijn gevallen bekend, waarin tot 7 zulke niveaus zijn aangetroffen, meestal echter vindt men er niet meer dan 2 of 3, waarvan dan een het voor-naamste en meest productieve is.

&.) Men weet algemeen dat de ruwe petroleum tamelijk verschillend kan zijn in chemische samenstelling, en dit is ook in Indië het geval. Die van Sumatra is over het geheel rijk aan lager kokende koolwaterstoffen (benzine) en geeft daarbij een groot percentage uitstekende lichtolie van laag Sp. Gow. De Palembang-olie is, in tegenstelling met die van Noord-Sumatra, vrij rijk aan asfalt. Het paraffinegehalte daarentegen is op Sumatra tamelijk gering. Van de Borneo-olie is die van Tarakan zeer zwaar, bevat bijna geen lichtpetroleum en is tot nog toe alleen als brandstof (residu, liquid fuel) gebruikt; ook die uit de boven-niveaus der Koetei-terreinen is arm aan kerosine; die uit het beneden-niveau is daaraan rijker en bevat ook vrij veel paraffine. Wellicht vindt men nergens zulk een afwisseling in samenstelling als in de betrekkelijk kleine olievladen van Java. De olie van de 3 of 66 anti-klinale gelegen concessies ten Westen van Soera-baja heeft een vrij hoog Sp. Gow. en bevat slechts een paar % benzine doch veel asfalt; die van Cram wat Noordelijker gelegen antiklinaal is veel rijker aan kerosine en benzine en bevat paraffine, 80 ms in aanzienlijke hoeveelheid. In het Rembang-Bch is de olie van Ptuolan, uit het beneden-niveau van Djepon en uit het bovenniveau van Tinawoen nogal rijk aan benzine en geeft een groot percentage goede lichtolie; die van Panolan en uit het beneden-niveau van Tinawoen is rijk, die van Djepon arm aan paraffine, de onder-olie van Tinawoen arm aan benzine. De olie van Noord-Seniarang is bijzonder rijk aan benzine en aan uitstekende kerosine, zoodat het jammer is dat de terreinen hier zoo weinig productief zijn; die van Zuid-Semarang komt niet overeen met die van Panolan en is stork paraffinehoudend.

c) Eigenaardig is het verschil in ligging tussen de Koetei- en Palembang-terreinen enerzijds en de Noord-Sumatra- en Java-terreinen anderzijds; terwijl bij de eerste boven de olieniveaus allijd bruinkoollagen optreden, ontbreken deze in de laatste geheel.

d) In overeenstemming met het hooge gehalte aan benzine is op de Sumatra-terreinen goed-middel veel meer gas bij de olie-aanwinning dan op Borneo en Java. Zelfs mogelijk wordt dit gas benut als brandstof onder de ketels, als voeding voor gasmotoren, tot verlichting enz.

e) In het algemeen is de diepte, waarbij de olie wordt aangetroffen, in Indië niet groot; Borneo met ongeveer 600 M. maximum heeft daarbij het record; op de meeste der groter Sumatra- en Java-velden behoeft men niet dieper dan 200 tot 250 M. te gaan, ofschoon hier ook lager gelegen productieve niveaus zijn aangeboord (b.v. Djepon).

E. *Techniek.* De aangeboorde olie loopt of (bij voldoende gasdruk) van zelf uit het boorgat, of wordt daaruit kunstmatig aan de oppervlakte gebracht. De uitvloeiende olie is dikwijls met meer of minder (incest zout) water vermengd, terwijl ook niet zelden slik en andere verontreinigingen worden medegevoerd; zij wordt daarom opgevangen in tanks en daar eenigen tijd in rust gelaten ter bezinking van alle niet-olieachtige stoffen, daarna wordt zij naar de raffinaderij gebracht, meest met behulp van sterke pompen door pijplidingen. Die van Perak naar Brandan en die van Moeara Enim naar Pladjoe zijn 150 K.M. lang; daar een pomp een te grooten druk zou moeten uitoefenen, worden zulke groote afstanden in eenige delen verdeeld en op elk dier deelpunten wordt een pompstation ingericht. Het aantal in Indië werkende raffinaderijen was vroeger 9, n. l. te Pangkalan Brandan (Koninklijke) en Rantau Pandjang (Langkat Co), beide ter Sumatra's Oostkust; Bajoeng Lentjir (Sumpal), Pladjoe (Moeara Enim) en Bagocs Koening (Moesi Ilir) in Palembang; Wonokronio, Tjepoe en Semarang (Dordtsche) op Java en iBaik Pagan (Shell) in Oost-Borneo. Thans zijn daarvan eenigen buiten werking gesteld, ten einde het bedrijf racer te concentreren en dus goedkooper te maken. Door distillatie en verdere bewerkingen worden in die fabrieken uit het ruwe product gewonnen: benzine, kerosine (lichtolie), motorolie (zwarte olie), naachincolien, paraffine, asfalt en residu.

F. *Geschiedenis.* De ruwe petroleum was aan de inlanders reeds lang bekend; zij gebruikten haar voor verschillende doeleinden: verlichting, srueren, geneeskunde. De naam Pelantengan, die op Java veel voorkomt, duidt reeds daarop (Imtoeng = aardolie). In 1863 kende de toenmalige chef van het mijnwezen, C. de Groot, reeds de voornaamste natuurlijke vindplaatsen van ruwe olie op Java en enkele in Palembang; men dacht echter, en dat was ook de meening van den bekenden Jung-huhn, dat de hoeveelheid niet voldoende zou zijn voor een behoorlijke ontginning. Versterkt werd men in dat denkbeeld door het mislukken der pogingen, door de Ned. Handelsmaatschappij tusschen 1868 en 1876 gedaan om in het Cieribon-sche olie aan te boren: de concessie Madja werd in 1873 verleend en in 1880 ingetrokken.

De eerste, die daarna wecr zijn aandacht vestigde op de aardoliwinning was A. J. Zijlker, die reeds in 1880 een monster ruwe olie bij het mijnwezen ter onderzock aanbod, en in 1883 van den Sultan van Langkat concessie verkreeg op een terrein aan de Lapan-rivier, waarop een groot aantal natuurlijke vindplaatsen (olieren, t&taga's) bekend was. Zelf geonogonozgama

middelen bezittende om 'en geld kunnende krij- gen voor zijn onderneming, slaagde hij er ten slotte in de Indische regering voor de zaak te intresseeren, die er perconcel en materieel hcen- zond : het gelukto den ingenieur Fennema in 1885 in eenige boringen op iets meer dan 100 M. diepte olic van zeer goede hoedanigheid, in voldoen- de hoeveelheid aan te treffen, en het bewijs te le veren voor de le vrens vat baarheid. eener petro le- umonderneming aldaar. To ch duurde hot nog tot 1890 v66r con hollandsche combinatio de exploitatie aandurfde, en met : een kapit&al van f 1.300.000 de Koninklijke Maatschappij tot Exploitatio van Petroleumbronnen in Ned. Indie in het leven riep.

Intusschen had ook de gouvernementsmijn- ingenieur A. Stoop, die met Soerabaja als st and- plaats met de leiding der artesische boringen in Oost- Java was be last, de in do buurt voorkomen- de natuurlijke oliëvindplaatsen bestudeerd, en wist hij enige heeren in 1887 tot de oprichting der Dordtsche Maatschappij tot opsporing en exploiteeren van Petrolcumbronnen op Java, met het bescheiden kapitaal van / 75.000 gulden, te bewegen. De eerste 8000 kisten lichtolie van de concessie Djabakota werden in 1889 uit de eigen raffinaderij geleverd en verkocht. In 1890 werd de naam gewijzigd in "Dordtsche Petroleum- „Maat&schappij en het kapitaal gebracht op / 350.000.

Omstreeks denzelfden tijd (1889) sloot de oud- gouvernementsmijningenieur J. H. Mcnten een overeenkomst met den Sultan van Koetei, waarbij hem concessie voor de winning van petroleum werd verleend op een terrein, gelegen aan de Sanga Sangarivier, waar eveneens natuurlijke vindplaatsen voorkwamen en die in 1891 door de Regeering werd goedgekeurd (concessie Louise). De Heer Menten stelde zich, in verbinding met engelsche kapitalisten w. o. Sir Marcus Samuel, die in 1898 de Ned. Industrie- en Handelmaat- schappij te Amsterdam oprichtten, en op wdke de concessie werd overgedragen nadatde produc- tiviteit bewezen was (1899).

In het voorgaande is met enkele woorden de aanvang geschetst van de olieindustrie op de drie hoofdeilanden van Indie. Vele olieaanschap- pijen zijn sederG opgericht, doch behalve de drie genoemde hebben slcchts enkele zelf het geheele bedrijf ter hand gen omen n. l. de Moeara Enim, de Moe si Ilir, de Su mat ra - Pale m ban g of Sumpal, de Mij. tot Mijn-, Bosch- en Landbouwexploita- tie in Langkat (de Langkat Co. of Hatt Co.). Intusschen moeten in dit verband ook genoemd worden de Java Petroleum-Mij. (sedert 1913 Al- gemeene Petroleum Co. genoemd), die een klcine concessie in de residentie Semarang exploitcerde en een fabriek te Semarang oprichtte, doch steeds een kwijnend bestaan leidde, al heeft zij tot op den hui&igen dag haar onafhankelijkheid weten te bewaren, en de chineesche eigenaars der vlak bij Soerabaja gelegen concessie Goenoeng Sari, die eenige boringen verrichtten en zich een paar distilleerketels aanschafte, doch ten slotte het weinig loonend bedrijf aan de Dordtsche overlieten.

Enkele andere namen alleen het boorbed rijf ter hand : de Tinawoen en de Gaboes op Java, de Zuid- P6rlak op Sumatra, doch sloten leve- ringscontracten met de eigenaars eener raffinaderij. De meeste echter sloten, hetzij dadelijk, hetzij na

enige pogingen om zelf te boron, con royalty- contract met een der hoofdmaatschappij, waarbij dezce de geheele exploratio en exploitatio verrichte en voor do verkregen ruwe olie of lichtpetroleum een zekere som per eenheid uit- keerde. Hiervan zijn te noemen op Sumatra: de P&rlak, de Atjeh, de Langsar, de Ned. Ind. Ex- ploratio-Mij., de Exploratie-Mij. Nederland; op Java: de Panolan, de Rem bang, de Plantoengan, de Kalipiting; op Borneo: de Tarakan, de Koctei Exploratie-Mij. Ook de Ceram Petr. Mij- deed dit.

Sedert de oprichting dereersto petroleummaat- schappij, de Dordtsche, hebben tot heden onge- veer 50 maatschapp ien bestaan, we lke de explo- ratic, resp. exploitatie van petroleum, in Indie- beoogden (de M. pijen, die alleen royalty- con- tracten sloten zijn dus in dit getal niet begrepen); hiervan hebben alleen de terreinen der hoogcr genoemde vennootschapp: n een b.hoorlijkc pro- ductie opgeleverd.

Java. De Dordtsche Petroleum-Mij. (D. P. M) kreeg langzamerhand de beschikking over do olie van alle bekende velden op Java (met uit- zondering van dat der Java Petr.Mij.); haar be- drijf beperkte zich wezenlijk tot Java en Madocra, terwijl ook de verkoop na 1 Jan. 1904, ten gevolge van een met de andere producenten gesloten over- eenkomst, zich uitsluitend tot Java bepaalde. Wei verrichte zij boringen op de concessie-terreinen der steenkolen- Mij. Oost-Borneo (1896/7) en der Dali-Mij. op Sumatra (1897/8), doch in bei- de gevallen zonder gunstig resultaat. Terwijl in de eerste jaren de boringen alleen in de residentie Soerabaja plaats vonden, waar een raffinaderij, te Wonokromo, dicht bij de hoofdplaats was ge- bouwd, en nog 2 concessies: De twaalf des&s en Lidah kolon, verkregen waren, werd in 1893 een royalty-contract gesloten met de houders van een vergunning in de res. R'ambang, de latro concessie Panola?!. Dz boringen hadden hier zulk een succes, dat besloten werd tot den bouw eener tweede fabriek te Ngareng aan de Solori- vier (de naam werd bij den aanleg van den tram- weg veranderd in Tjepoe), die tevens werd inge- richt voor de fabricage van paraffinc, waaraan de Panolan-olie rijk block te zijn. Dat deze fa- briek reeds spoedig die van Wonokromo in capa- citit evenaarde, later overtrof, was te dan ken niet alleen aan de aanzienlijk productie van Panolan, doch ook aan die van het Tinawoen- terrein, welks olie krachtens contract vanaf 1896 aan de fabriek der Dordtsche werd afge- leverd. Ook met de Mij. Gaboes, die in het zuiden der res. Semarang een terrein exploitcerde, werd een levering scontract gesloten; de prod uctie van de overigeris goede olie bleef echter gering. In 1898 werd, ten einde op allo gebeurlijkheden voor- bereid te zijn, een reservefabriek van kleiner capaciteit gebouwd ter hoofdplaats Semarang. Nu de D.P.M. zich door hare drie fabrieken en hare flink prod ucerende terreinen een sterkc positic had verschaft, ging zij niet alleen voort met op eigen vergunningen onderzoekdngen in te stellen, doch kreeg zij ook legio aanbiedingen van andere vergunninghouders om royaltycon- tracten te sluiten. De meeste dier terreinen bleken echter na gehouden onderzoek niet voor exploitatie geschikt. In enkele Rembang-ter- reinen (Djepon, Plantoengan, Kalipiting, Banjoc- bang) en in een Soerabaja-terrein (Metatoe) slaagden de boringen naar wensch, terwijl nog op

het vrlengde dor Soerabaja-antiklinaal con nadere concessie, Made, werd verkregen. Ook de Petr.-Mij. Rom bang staukte ten slotte haar eigen werkzaamheden en sloot met do Dordtsche een contract; de concessies Tocngkoel en Tjandi kondgen later op dio terreinen worlden aange-vraagd. Verclor werd nog een terrein om dat dor. Java Petr.-Mij. heen in concessie verkregen (Tjiplook), doch de productie was en bleef hier gering.

Van de concessie-terreinen der D. P. M. werd tot ult. 1916 cir'ca 3.350.000 K.L. ruwe olie gewonnen.

Veel verwachting had de Mij. van het eiland Madoera, waar een aantal natuurlijke vindplaatsen voorkomt. Een der eerste putten bij Boecljoer Tngah, leverde in een etmaal 100.000

L. olie, word daarna wegens gebrek aan bergruimte afgesloten, doch gaf na het heropenen niets meer; andere putten hadden hier geen succes. Ofsch' om men zich door het aanvragen van 20 concessies van het grootste gedeelte der vermoedelijk olievoerende streek had verzekerd, werd alleen bij Kertegneh nog wat olie aange-boord, doch bleven ook hier de pogingen om een winstgevend bedrijf te verkrijgen vruchteloos. In 1906 werd het werk op Madoera voor goed gestaakt.

De Mij., die de Tin a wocn-concessie exploitteer-
<lc, zag hare productie gaandeweg verminderen en verkocht ten slotte ia 1903 haar geheele bezit aan de Dordtsche, aan wie het gelukte het terrein wecr cr boven op te brengen en tot een van haar meest waardevolle bezittingen te maken.

Terwijl de Dordtsche zich, na de mislukte pogingen op Borneo en Sumatra, niet nicer met die eilanden had ingdaten, begon zij er in 1906 wecr hare aandacht aan te schenken. Boringen, in de onderafdeeJing Waroekin der afd. Marta-poera voor de Mijnb.-Mij. Martapoera uitge-voerd, hadden geen succes; wel word olie aan-getroffen, doch in onvoldoende hoeveelheid. Later werden geologische onderzoekingen uitge-voerd in Bocloengan, Koctei en Palembang en was men in laatstgenoemde residentie met een paar boringen begonnen toen de aandelen der Mij. in 1911 door de Bataafsche Petroleum-Mij. werden overgenomen, en die Dordtsche als zelf-standige producent dus opghield te bestaan (zie iijerover later). Intusschen dient hier nog te wordcn vermeld dat, toen in 1897 do behoefte word gevoeld om over ruimere kasmiddelen te beschikken, een nieuwe Mij., de Dordtsche- Petroleum Industrie-Mij. (D.P.I.M) te Amster-
<lajn word opgericht met een maatsch. kap. van / 30 mill., die alle aandelen der D. P. M. overnam en zich o. a. ten doel stelde deze jVlij. finan-
ciel te steunen, waartegenover haar een annul-
teit word betaald, doch die zich met het technische bedrijf niet inliet. Door de verwisseling der aandelen D. P. M. tegen zulke van do Koninklijke on do Shell word de D. P. I. M. dus een holding-company van deze. Later werden de aandelen Shell logen zulke dor Koninklyke omgewisseld. In den laatsten tijd is ook de Ko-Joniale Petr.-Mij. met boringen op Java begon-
men, en schijnt in Z.W.-Rem bang eenig succes te hebben. Ook do Koninklijke zelfo begon 1905 met eigen onderzoekingen op dat eiland.

Borneo. Behalve de concessie Louise had de Heer Menton nog een andere, Mathilde, ver-

kregen, gelcgen rondom do Balik Papanbaai, welke eveneens op de Ned. Ind. Industrie- en Handel-Mij. word overgedragen. Ofschoon do Jaatstc zoo goed als niet productief block, was die van Louise van dien aard, dat de Mij. blijk-
baar met haar bezit tevreden was, en weinig of geen moeite deed om meerdere terreinen voor zich te verzekeren; een verkregen optio op eenige vergunningen der Oost Borneo-Mij. werd o. a. niet uitgeoefend. Wei verkreeg de Mij. een reusachtig groot terrein (135.000 H.A.), tusschen hare beide andere in gelcgen, onder den naam Nonny in concessie, doch er werd zeer geruimen tijd niet op gewerkt, en pas in de laatste jaren begint ook (lit terrein aan de productie mode te doen.

De concessies leverden tot ult. 1916 minstens 8 milloen K.L. aan ruwe olie.

Baar de aandelen der N. I. I. & H. M. alle in handen waren van de Shell Transport & Trading Co te London, werd het bedrijf bij de fusie van deze laatste met de Koninklijke (1907) door de Bataafsche Petroleum-Mij. overgenomen (zie hieronder).

Sedert eenige jaren werden in Borneo, speciaal in Boeloengan, ook boringen verricht door de Ned. Mij. t. h. verrichten van" Mijnbouwkundige werken, welke later een explor.- en exploit.-con-tract sloot met de Bataafsche. Over verdere werkzaamheden op dit eiland zie bij Dordtsche en Koninklijke.

Sumatra. De bespreking van de Koninklijke tot het laatst uitstcllendo zal in korte woorden de geschiedenis der voornaamste andere M.pijen worden medegedeeld.

Het eerst (1894) werd het petroleumbedrijf ter hand genomen door de Mij. tot Bosch-, Mijn- en Landbouw xploitatie in Langkat, aan wie in 1896 de concessie Boeloc Telang werd verleend. De Mij. werkte in hoofdzaak met Engelsch en Chineesch geld, en in Shanghai werd in de shares der Mij. een levendigo handel gedroven. Het terrein was zeer productief en leverde tot ult. 1916 ongeveer 2.200.000 K.G. ruwe olie. In 1910 werd met do Koninklijke een, koopcontract gesloten voor het ruwe product/

In Juni 1897 vblgde bijna gelyktydig de oprichting van 2 petroleummaatschappijen: de Moeara Enim en de Sumatra-Palembang (Sum- pal). De eerste legde de hand op de besto der Palembangterreinen die, nadat de productiviteit ervan was aangetoond, door een bijna 150 K.M. lange pijplijn met de raffinaderij te Pladjoe (aan den rechtroever der Moci, beneden de hoofd-plaats Palembang) werden verbonden. In 1899 werd do eerste lichtpetroleum verscheept, doch reeds in 1904 werden alle bezittingen verkocht aan de Koninklijke. De 3 concessies der Mij (Moeara, Enim, Ba bat en Band jarsari, waarvan de eerste verreweg do voornaamste) leverden tot ult. 1916 ongeveer 3.150.000 K.L. ruwe olie. De Sumpal verkreeg do concessie Palembang, jneer in het N.O. der residentie, dicht bij de Lalangrivier gelcgen, aan we lke rivier by Ba-
joeng Lentjir do raffinaderij gebouwd werd. Het terrein was veel minder rijk en leverde tot ult. 1916 slechts 500.000 K. L. olie. Deze Mij., dio door haar bestuur in nauwe relatie tot de Koninklijke stond, sloot reeds spoedig met deze een verkoopcontract voor do verkregen marktproduct en, en in 1902 nam deze het geheele bedrijf

der Sumpal over op voor de laatste zeer gunstige voorwaarden.

De jongste der grootere Sumatra-M. pijnen was de Moesi liir, die pas in 1901 werd opgericht en in het volgende jaar de concessie Karang Ringin verkreeg, welke in productiviteit zeer tegenviel tot ult. 1916 ± 210.000 K. L. opleverde. Een raffinadrij werd in de nabijheid van die der Moeara Enim, to Bagoes Koenig, gebouwd. In 1906 nam de Koninklijke het boor- en raffina- gebedrijf over, terwijl gelgcnheid werd gegeven do aandeelen der Mij. tegen zulke der Konink- lijke (12 : 1) om te wisselen.

Twee andere M. pijnen, de Ned. Ind. Exploratie-Mij. (1896) en de Exploratie-Mij. Nederland (1897) sloten reeds na korten tijd van eigen werkzaamheid contracten met do Koninklijke. De concessies Kajoe Arau Bongkoc, Selaro, Ladang Pait werden op de terreinen der eerste, liematang en Arahan op die der laatste Mij. ver- leend ; de totale productie beliep tot ult. 1916 ongeveer 350000 K. L.

Alle zelfwerkende M. pijnen gin gen dus in den loop der jaren op in de Koninklijke, van wicr geschiedenis thans een beknopt overzicht zal worden gegeven.

Zooals reeds bo ven is gezegd, dateert de oprichting dier Mij. van 1890 en word daarbij ingebracht de concessie Telaga Said, waarop reeds een zeer productieve put (Telaga Toenggal) was aangeboord. Met spoed werden de bouw eener fabriek te Pangkalan Brandan aan de Babaian rivier, het leggen van een 10 K. M. lange pijplijn naar het concessieterrein, en het maken van verscheidene putten aangevangen, en reeds vanaf 1 April 1892 kon het raffinage bed rijf onge- stoord voortgaan. Het terrein bleek zoo rijk dat, terwijl in 1893 ongeveer 400.000 kisten lichtolie konden worden afgeleverd, de productie in 1898 reeds bijna 5% miljoen kisten bereikte. Daarna kwam echter een plotselinge daling, zoodat in het volgende jaar slechts 1/3 dier hoeveelheid werd gemaakt ; de minimum-productio had plaats in Nov. 1899 n.l. e.a. 130.000 kisten.

Met koortsachtigen ijver werd op de sedert verkregen andere concessieterreinen der My., Boekit Mas en Besitang, geboord, doch zonder gunstig resultaat; in den loop van 1899 werden meer dan 100 putten, sommige tot groote diepte, afgewerkt; geen enkele gaf een behoortjko productie. Het was in dezen kritieken tijd dat de toenmalige directeur Aug. J. B. Kessler de toe- komst der Mij. redde. Hij begreep dat niet alleen met de productie, maar ook met het transport van petroleum veel geld te verdienen was, en stelde zich in verbinding met producenten in Rusland voor het vervoer hunner olie naar de Oost-Aziatische havens, waarvoor eenige sche- pen werden gecharterd, die met de eigen vaartuigen op ult. 1900 reeds bijna 40.000 ton in- houd vertegen woordigden. Hij zag daarenboven in, dat het een font was om van een enkel concessieterrein, al was dat ook nog zoo productief, afhankelijk te zijn, en trachtte daarom meer terreinen machtig te worden en de belangen van andere M. pijnen aan de zijne te verbinden. Ten derde vestigde zich bij hem de overtuiging van de noodzake 功kheid van een aan de boringen voorafgaand geologisch onderzoek, en werd dit aan deskundige handen toevertrouwd.

Het kan niet worden ontkend dat het geluk

den Heer Kessler dienstig was, daar hij er reeds spoedig in slaagde con overeenkomst. to sluiten betreffende de in Atjeh geiegen concessie Pecu- reula (toebehoorende aan do Petr. Mij. Holland- Perlak, de latere Perlak Petr. Mij.) waarop in het laatst van 1899 de eerste spuitende put op betrekkelijk geringe diepte werd becindigd. Dit terrein word door een circa 150 K. M. lan go lpijlijn met de fabriek verbonden en leverde tot ult. 1916 ongeveer 4 miljoen K. L. ruwo olie. Daarenboven gdukte het op het oude terrein Telaga Said op een dieper niveau olie aan to boren, ofschoon de vroegste productie ook daardoor bij lan go niet bereikt werd. Dit terrein leverde in het geheel ongeveer 1.500.000 K. L. op.

Het onoverwachte overlijden, in het begin van 1901, van den Heer Kessler was een gevoelig verlies voor de Mij.; in den tegenwoordigen hoofd-directeur H. W. A. Daterding vond zij echter een uitstekenden opvolger.

Dat de Palembang'sche Petr. M. pijnen de een na do ander door do Koninklijke werden geabor- beerd is reeds bo ven medegecleeld ; de Langkat Co. gaf de voorkeur aan een geheel zelfstandige positie en codeerde pas in 1910.

In 1901 be gon de Mij. hare werkzaamheden ook tot Borneo uit te breiden en wel het eerst op aan de Oost-Borneo-Mij. toebehoorende ver- gunningsterreinen, waarop in 1903 de concessie Moeara word verkregen, die sedert bijna 1 miljoen K. L. ruwe olio opleverde. In hetzelfde jaar werden onderzoekingen aange van gen op het eiland Poe loo Miang van de Koetci Explo- ratie-Mij.; wel werd hier een kleine productie verkregen, doch van een exploitatio op eenigs- zins groote schaal is nog geen sprake geweest. De bijzondere rijkdom aan benzine van de Miang- olie is de reden dat de pogingen nog altijd niet zijn opgegeven. In 1902 werd een contract ge- sloten met de Tarakan Petr. Mij, die reeds sedert 1900 op het eiland van dien naaxn (landschap Boeloengan) aan het boren was. De tot ult. 1916 hier gewonnen olie (circa 1.800.000 K. L.) is echter alleen bruikbaar voor brandstof, niet voor distillatie op lichtolie.

Dat op Java, waar vanaf 1905 onderzoekingen werden ingesteld, weinig succes to bodken was, is niet te verwondren, daar de goede terreinen hier alle in handen waren van de Dordtsche.

De Koninklijke was door haar Jigging aan do betrekkelijk weinig bevolkte en koopkrachtige Oostkust van Sumatra als het ware aangewezen op export van haar product naar de Oost- Aziatische havens en kwam daar natuurlijk spoedig in conflict met de toen oppermachtige Standard Oil Co., waardoor reeds in 1893/4 een felle concurrentiestrijd ontbranddo, die do Koninklijke wel op een grooto winstderiving te staan kwam, doch die zij, dank zij de rykdom van haar terrein, kon volhouden. In 1896 be gon zij met het op- richten van tankinstallaties te Hongkong, Shanghai en Calcutta, spoedig door zulke in een aantal andere, vooral Chineesche, havens ge- volgd. Hand in hand hiermede ging de bouw van eigen tankstoomers voor het vervoer van de olio in bulk.

Behalvo do Koninklijke, enkele Russischo exporteurs en de Standard had zich ook een Engelsche Mij., de Shell Transport & Trading Co. op liet vervoer en de distributie van lichtolie in Oost- Azie toegelegd, en toen in 1901 do strijd

tusschen de concurrenten opnieuw uitbrak en de pr
 22 een ongekend laag niveau bereikten, tr'htto de
 Koninklijke samenwerking te vor- krijciji tusschen
 de verschillend in Ned. Indio werkende M.pijen.
 Die poging word met goed ge- volg bekroond; vanaf
 1 Juli 1902 word de olio voor gczainenlijke rckening
 vercocht door een nieuwe Mij.: the Asiatic
 Petroleum Co. (wier officiccle oprichting echter pas
 een jaar later plaats had), waarii de Koninklijke
 voor % aan- deelhoudster was. Tot dit "producers-
 figrcment" traden tevens toe de Shell (N. I. I. & H.
 M.), de Moeara Enim, de Moe si Ilir en de
 Dordtsche, terwijl ook eenige der Russische
 exporteurs aandclhouders werden (o. a. Nobel).

Nadat de Moeara Enim en do Moesi Ilir aan de
 Koninklijke waren overgegaan, en dewijl de
 Dordtsche zich uitsluitend tot den verkoop op Java
 beperkte, bleven wat den uitvoer naar Azid betreft
 nog 3 zelfstandige M.pijen over, waarvan de
 Langkat Co. niet tot het agreement was toegetreden.
 Het lag voor de hand te trach- ten de belangen der
 beide andere nog nauwer te verbinden, en men vond
 daarvoor de volgendo oplossing, die thana sedert
 vele jaren den toets der praktijk heeft doorstaan, al
 moet worden erkend, dat om redenen van
 opportuniteit in enkelo opzichten van het
 oorspronkelijke plan is afgeweken. Op 23 April 1907
 word besloten dat eji de Koninklijke en de Shell zich
 zouden vergen oegen met de rol van hold in g- co
 mpanie s van drie nieuwe maatschappijen, waarin de
 be- langcn der beide moedermaatschappijen zouden
 worden vereenigd, t. w. de Bataafsche Petro- leum-
 Mij., die de produceerende zou zijn (boor- terreinen
 en fabrieken), de Anglo-Saxon Petr.-Co. die den
 opslag en het transport buiten Ned. Indio voor hare
 rckening zou nomen (hoofdtankinstal- laties en
 tankvloot) en de (reeds bestaande) Asiatic
 Petroleum-Co., die voor do distributie (verkoop) zou
 zorgen. De verhouding van het kapitaal, door
 Koninklijke en Shell in die drie
 M.pijen to bezitten, tevens de verhouding waarin zij
 in alle nieuwe gezamenlijke transacties zouden
 deelnameji, word bepaald op resp. 6/10 en 4/10;
 daarenboven nam de Koninklijke 25% van de
 aandelen der Shell, zoodat in werkelijkheid de
 verhouding 7 : 3 we rd.

Het is vajaf het ontstaan dezer fusie of, zoals
 men ze gewoonlijk noemt, van de Konink- lijke-
 Shell-groep, dat hare nog steeds toemcnds
 wereldniacht in de petroleumindustrie datcert. J)c
 beide laatste onafhankelijke groote maat-
 schappijen, do Langkat Co. en de D. P. M., ver-
 bojden in 1910 en 1911 hunne belangen met die der
 groep. Dat dezc ook verder en vooral in. do
 allerlaatste jaren haar bezittingen uitbreiddo over
 bijna allo gedeelten der we rd waar olio te vinden
 iw, kan als algemeen be ken d worden verondersteld,
 en het is hier niet de plaats on; daarover uit to
 weiden.

Dat de politiek van do Directoria der boido
 verbonden M.pijen ook financieel een succes is
 g(lweest kan uit eenige cijfers blijken. In de periodo
 1902—190G: het bestaan van 2 overigons
 zelfstandig produceerende lichamen met een
 gczainenlijke verkooporganisatie, had do Kon-
 inklijke een gemiddeld uitstaand pref. kap. van /2,3
 mill, en een gem. gewoon kap. van ruim / 7?2 inill.,
 waarop gem. 55 % word uitgekeerd. Het kapitaal der
 Shell was toen £ 1 mill, aan

5 %-preferentio en £ 2 mill, aan gewono aan-
 deelen : do laatste genoten gem. 4½ % dividend.
 In do periodo na de fusie, van 1907—1916
 had do Koninklijke uitstaan /1% mill, aan 4 %-
 prefs en vanaf 1911 nog f 28½ mill, aan 4% %
 prioriteitsaand. ; het gem. gew. kap. was bijna
 / 50 mill., waarover gem 36% % werd betaaid.
 Da Shell vermeerdeerde haar pref. kap. tot gem.
 2 mill, terwijl haar uitstaand kap. gem £ 3,2
 mill, was, waarover gem. 25% % werd betaaid.

Do aandelen der drie genoemde dochter-
 M.pijen worden uitsluitend door de moeder-
 M.pijen gehouden; als een bijzonderheid moge
 vermeld worden, dat dio der Bataafsche de
 grootste der wereld zijn .n. 1. elk / 28 millioen,
 waarvan do Koninklijke er drie, de Shell twee
 bezit.

Verschillende olieterreinen in Indio, b. v. die
 van Noord-Sumatra, vertoemen in de laatste
 jaren teekenen van langzamen achteruitgang;
 andere konden door intensievere exploitatie hun
 productie vermeederen; het resultaat is dat
 sedert 1910 het totaalcijfer slechts weinig ver-
 anderd is.

Het is moeilijk een nauwkeurige opgaaft te
 verkrijgen van de werkelijke producties der
 verschillend terreinen, dock de volgende schat-
 ting zal toch niet ver van de waarheid afwijken.
 De totaal-productio aan ruwe olie in Ned. Indio,
 uitgedrukt in *metr-tonnen* en in ronde cijfera
 zou dan zijn geweest:

	ton	ton	ton
1889	300	1899 276.000	1909 1.430.000
1890	1.300"	1900 363.000	1910 1.567.000
1891	3.800	1901 474.000	1911 1.652.000
1892	26.000	1902 601.000	1912 1.496.000
1893	44500	1903 740.000	1913 1.504.000
1894	114.000	1904 1.007.000	1914 1.539.000
1895	125.000	1905 1.147.000	1915 1.595.000
1896	173.000	1906 1.326.000	1916 1.679.000
1897	352.000	1907 1.347.000	1917 1.687.000
1898	471.000	1908 1.255.000	

In het geheel dug rond 24 millioen ton, terwijl
 een totale opslagruimte voor de producten van
 787000 ton aanwezig is.

G. *De bijproductien.* Begunstigt door hare
 ligging in een centrum van europeesche en
 inlandsche nij verheid, en door zich reeds spoedig
 sterk uitbreidende verkercersmiddelen, legde de
 Dordtsche zich vrij wel van den aanvang af toe
 op de fabricage der bijproducten, en vooral in
 de latere jaren, toen de vraag naar de zwaardere
 olien voor motoren, naar residu en benzine
 buitengewoon tocnam, was de win st op die pro-
 ducten niet onbelangrijk. In 1897 kwam de paraf-
 finefabriek te Tjepoo gerccd en in 1900 kwamen
 do cerste paraffinekaarsen der Mij. op de Java-
 markt, waar zij een zeer gunstig onthaal vonden.
 Een groot gedeolto der geproduceerde paraffine
 word tevens gobezigd voor do vervaardiging
 van do was, dio bij het batikken wordt gebruikt,
 en in enormo hoeveelheden uit Europa werd
 ingevoerd. Een aanzienlijk percentage van dien
 import word door het product der Dordtsche
 ver van gen. In 1913 le verde deze fabriek 5200
 ton paraffine.

De Sumatra-olie is over het algemeen veel
 rijker aan benzine dan de Java-olie, en laat ook
 een geringero hoeveelheid residu achter. Het is
 dan ook niet to verwondren, dat do Koninklijke
 zich, zoodra de markt daartoe gelegenheid bood.

ging toeleggen op den export van benzine in bulk naar Europa. Voor het eerst geschiedde dit, in 1901, toen van de gemeente Rotterdam de beschikking werd verkregen over een terrein voor de oprichting van een benzine-refinaderij met groote tankinstallatie, een paar jaar later gevolgd door een dergelijke inrichting bij Dusseldorf. De Borneo-olie der concessie Moeara werd vóór 1907 naar Brandan vervoerd en daar op paraffine verwerkt; later werd te Balikpapan een paraffinefabriek van groote capaciteit gebouwd, die 12500 ton in 1913 afleverde.

De fabricage van de superieure soorten van machineolie werd eigenlijk eerst in de laatste jaren ernstig ter hand genomen, zoowel op Java (TjSpoc) als op Sumatra (Pladjoe) en Borneo (B. Papan). Van de resultaten werden geen cijfers medegedeeld.

De Borneo-olie laat een vrij hoog percentage aan residu, om vooral door de zware Tarakan-olie kreeg de Koninklijke de beschikking over aanzienlijke hoeveelheden van dit product; op genoemd eiland is de opslagcapaciteit ervoor thans reeds ruim 100.000 ton.

De fabriek te Balikpapan is verder nbg ingericht op het maken van zwavelzuur, vloeibaar zwaveligzuur, vloeibare zuurstof, salpeterzuur en ijzeren vaten, al welke zaken voor het bedrijf noodig zijn.

In de jaarverslagen der Mijnen komen slechts spaarzame mededeelingen voor over de hoeveelheden verkregen, resp. verkochte, bijproducten, zoodat een eenigszins betrouwbare statistiek daarvan niet kan worden gegeven.

In het tijdschrift „de Ingenieur“ n° 26 van 26 Juni 1915 is een door bevoegde handen samengesteld overzicht gegeven van den stand van zaken van het indische bedrijf der Koninklijke op het einde van 1914.

H. *Staatsexploraties.* Bij de wet van 23 Mei 1899 werd de „Indische Mynwef vastgesteld, in welke art. 8 de zinsnede voorkomt „Opsoeringen worden niet toegelaten in terreinen of streken, gereserveerd voor opsporing of ontginning van Gouvernementswege.“ De groote winsten, door enkele petroleum- (en goud-) ondernemingen behaald, deed in de Staten Generaal een drang ontstaan om aan den Staat een grooter aandeel in die winsten te verzekeren dan de 4% cijns van de bruto-opbrengst, bij art. 35 dier wet gestipuleerd. Reeds in 1904 werd, krachtens genoemd art. 8, de afdeling (latere residentie) Djambi voor mijnbouwkundig onderzoek door particulieren gesloten verklaard, en kort daarop de Zwitsersche geoloog Dr. A. Tobler, die jaren lang in dienst der Moeara Enim en der Koninklijke de Sumatra-terreinen had bestudeerd, door het Gouvernement naar Djambi gezonden. Tegen het einde van zijn onderzoek (waarvan de voornaamste resultaten in een afzonderlijk verslag werden gepubliceerd), kwam de wet van 26 September 1910 tot stand, waarbij het Gouvernement werd gemachtigd met personen of vennootschappen exploitatiecontracten te sluiten. Als eerste gevolg dezer wet zouden met een paar Mijnen dergelijke contracten worden gesloten voor de exploitatie van twee groote petroleumterreinen in Djambi (336000 en 220000 H. A.), waarvan het resultaat was de indiening, begin April 1915, van twee wetsontwerpen houdende machtiging tot het

sluiten van hooger bedoelde overeenkomsten, voor Djambi I met de Bataafsche Petroleum-Mij. (tegen betaaling van 50% van het bedrijfs saldo) en voor Djambi II met de Petr.Mij. Zuid-Perlak (tegen betaling van 62½% van het bedrijfs saldo). Twee volledige wetsontwerpen met de memo te van toelichting zijn o. a. opgenomen in de Indische Mercur van 16 April 1915 n° 15 biz. 259—262.

Intusschen was op 31 Januari de termijn verlopen dat de inschrijvingen nog van kracht waren, en hadden beide maatschappijen zich bereid verklaard dien termijn te verlengen, doch gaf in Juni d. a. volg. de Mij. Zuid-Perlak te kennen dat zij zich slechts tot 1 Juli gebonden achtte, en daarna alleen op dezelfde voorwaarden als de Bataafsche zou willen contracteeren. Daarop werd het wetsontwerp met betrekking tot Djambi II ingetrokken, terwijl het andere later door de Tweede Kamer werd verworpen, nadat een motie-Albarda was aangenomen, waarbij de wenschelijkheid van staatsexploitatie der Djambivelden werd uitgesproken.

Aangezien bij de Regeering daartegen bezwaren bestonden, werd op 7 November 1917 door den Minister een wetsontwerp ingediend, betreffende de oprichting der „Djambi Aardolie Maatschappij“, die de ontginning der petroleumterreinen zal ter hand nemen, dock waarin de Staat op verschillende wijzen medezeggenschap heeft en waarvan het nationale karakter ge-waarborgd blijft; het maatschappelijk kapitaal werd vastgesteld op ten minste 5 miljoen. Het Voorloopig Verslag over dit Wetsontwerp verscheen in April 1918.

K. *Welgeving.* Do wetgeving op petroleum is van drieërlei aard, n. l. die op de winning van het ruwe product (zie hierover bij MIJNWEZING), op het vervoer en bezit, en op den invoer en het verbruik.

De wetgeving op het vervoer, opslag en bezit, wat betreft het lossen en laden in havens en op reeden, zoome de het verbijf aldaar van met petroleum be laden zeeschepen, vervat in de Petroleumordonnantie 1910 (Ind. Stb. n° 27, aangevuld bij Stb. 1917 n° 161). De voorschriften nopens het keuren en herkeuren van petroleum met het Abel-Pensky toestel zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1906 n° 144. De oorspronkelijk in 1871 afgekondigde, later herhaaldelijk gewijzigde, regeling omtrent het bezit en de bewaring van petroleum door particulieren is het laatst bij Ind. Stb. 1917 n° 160 belangrijk veranderd.

Da wetgeving op invoer en verbruik, die bepaalt in gen nopens do in voerrechten en den accijns, is zoo herhaaldelijk gewijzigd, dat de belangstellende het best doet zich het werkje aan to schaffen: Handleiding voor den dienst der accijnsen in Ned. Indie; Batavia, Ruygrok & Co, Juli 1913, waarin ook de wettelijke tekst der voorschriften is opgenomen. De lijst der Ind. Stb. die over dit onderwerp handelen is: 1886 n° 249; 1892 n° 153; 1893 n° 308; 1894 n° 267; 1899 n° 1; 1901 n° 413; 1907 n° 410; 1908 n° 48, 361, 362, 364; 1910 n° 622; 1913 n° 424.

Literaluur: Een zoo goed als volledig overzicht der over het petroleumvoorkomen in Indie verschenen geschriften is te vinden in de Verhandelingen (Geologische Sectie) van het Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor

Nederland en Koionion, deci I, van de hand van Dr. R. D. M. Verbeek en waar op biz. 242 de verwijzing naar de betrokken nummers te vinden is. Verder zijn gegevens voorhanden in de jaar-
 ■ verslagen tier verschillende petroleummaatschappijen; in het jaarboek 1914 van genoomd genootschap; in het artikel „Een mijnbouw-
 ■ statistiek voor „Ned. Indie“ in „de Ingenieur“ 1917 n° 17; en — speciaal wat de Koninklijke jingaaat — o. a. in de geschiedonis dier Mij., uitgegeven bij Willemsen & Co te Rotterdam.

N. W. E.

1917.

PEUDADA. Onderhoorigheid van Samalanga, onderafdeeling Bireuen, afdeeling Noordkust van Atjeh.

PEUDAWA RAJEU. Een tot de onderafdeeling Idi der afdeeling Oostkust van Atjeh behoorend landschap. Volgens telling 1906 woonden er toen 324 mannen en 303 vrouwen, totaal 627 zielen, verdeeld over 224 gezinnen. Het aantal geregistreerde mannen bedroeg op ult. 1915 354. Het strekte zich Z. W.—N. O. uit als een ± 2,8 K.M. breede en ruim 30 K.M. lange strook, die zich in het uiterste N. O. bij de nadering van de kust verbreedt tot ± 7 K.M., en grenst ten N. W. aan Idi Rajcu : ten N. O. aan Straat Malaka, en ten Z. O. aan Peurcula⁶ onderafdeeling Langsa. De benedenstreek wordt bevoloed door de Kroeeng Peudawa, die bij de keudd Peudawa Rajeu⁶ gekruist wordt door den grooten weg Atjeh —T6miang en de Atjehtrambaan, die teza- men hier 66n 47 M. lange brug hebben. Van halte Peudawa Rajeu- tot Idi is het nog 20 min.

tram men (afstand 9 K.M.). Evengezegde groote weg is fraai beschaduwed met ar6n- en palaboo- men en van kanon tot kanon — kanonnen doen in het Idische dienst als K.M. palen, —een ficus. Ook gaal er con weg, volgende in algemeenen zin den linkeroever van de Kroeeng Peudawa, van de mon ding clier rivier over Keude Peudawa Rajeu⁶ naai- Panton Rajeu⁶, waar tot voor kort petroleu in word gewonnen; en voetpaden go een verbinding met de scuncub⁶'s (peperuincomplexen) AJoce Batee en Poenti.

Onder het bestuur van den ocleebalang Teung- koc Ha bi b Moehamat, dragcr van den gouden st cr voor trouw en verdienste, — wiens korte verklaring dd. 21 Sept. 1899 is goedgekourd en bekrachtigd bij Gouv. ts besluit van 15 Jimi 1900, is het landschap cr in be tec ken is cn welvaart niet op vooruit gegaan. Het klinkt thans haast igelooftijk dat er in 1877 Ohineczcn werden gevonden, die den ha bib cn (liens moeder jaar- Jijks 12000 dollar wijden betalen voor do pacht <ler in- cn uitvoerrechten op peper en opium *ad hoogstens 35 d. per koejan peper cn 20 d. per hist opium. De peperprod uctic liep terug 584 kajaai in J 885 tot beneden de 10 kajan in de laatste tien jaren.

Zie omtrent dit landschap en zijn hoofd: J. A. KruiL: Atjeh cemde At jehers (1877) bl. 195 e. v.; Bijdragen t/d T. L. cn V. v. N.-I. 7c Volgr. 1 (1903) bJ. 193; II. T. Damsto: Een Atjdhsch anti-opium- gedicht. Koi. Tijdschrift Fcbr. 1916 bl. 165.

PEUDOEFi*. Zie TRI&NG GADDING. **PEUFIT SAG**況. Een door Hirschij Tijdschr. Aardr. Gen. 1910. 757) bezoclichte jonge vulkaan, die zicli, 2780 M. hoog, op 32 K.M. ton Zuiden van Suinalanga (Oostkust van

PEUNDEUJ (SOEND.). Zie PARKIA BIGLO. BOSA.

PEUREULA% vulgo Pdiak. Een tot de onder- afdeeling Langsa der afdeeling Oostkust van Atjeh behoorend landschap, door Marco Polo in 1292 reeds bezocht (Zie DL I biz. 73). Het aantal geregistreerde mannen bedraagt er 4480 (ultimo 1915). Do N. W. grens (met Peudawa Ra- jeu% onderafdeeling Idi) loopt ingvolge bij besluit van 27 Juni 1900 door den gouverneur van Atjeh in een geschil terzake gegeven be- slissing, van Kocala Seumilang over Aloeë Boee en Aloeë Oedee naar Bock6t Panjang : Siraat Malaka vormt de O.grens; ten Z. bepaalt de Bajeuën- rivier de grens met Langsa; terwijl in het Z. W. de grens met het Gaj6- landschap SSrbodjadi nog niet is geregeld. Soengde Raja, geenclaveerd binnen Peurcula⁶ tusschen Koeala Beukah en Koeala Nipah, was vroeger cene onderhoorigheid, maar is sinds 1899 zelfstandig. Peureula⁶'s bodem is vlak, met hier en daar hsuvelterreinen, en wordt bevoloed door de Peureula⁶, Djeungki en Simpang Aneueh rivieren. De Kroeeng Peu- reula⁶ ontstaat uit de samenvloeiing van Bonen en Semboeang in de onderafdeeling Serbodjadi. Na opneming links van de Penaron, komt ze bij den Goengong Bcusa op Peureula⁶'sch gebied. Ze stroomt nu door een breede jong-tertiaire pe- troleumhoudende en een smalle alluviale kust- strook, en valt bij Oedjong Peureula⁶ in zee. Aan den l. oever ligt het boorterrein Ran to Panjang van de Perlak-, iets daar beneden aan den r. oever het olieveld Aloeë Meuih van do Zuid-Perlak- petroleum-maatschappij. Door een ± 200 K.M. lange pijpleiding gaat het gewonnen product naar de raffinaderij van de Bitafsch© te Paikalan Brandan.

De be volking, welke vele uitheemsche elemen- ten be vat, — in eigenlijk Peureula* Peusangan- sche, in Aleee Niri uit Samalanga, en in Simpang Aneueh uit Geudong, — leeft hoofdzakelijk van rijstbouw, zoo op geirrigeerde als op van den regen afhankelijke velden. Maar ook de peper- cultuur is niet onbelangrijk. In 1898 bedroeg de uitvoer meer dan 2000 kajan van 20 pikoel, maar een productie van ongeveer 1/3 van die hoeveel- heid is meer normaal.

Er zijn thans ook eenige Europeesche rubber- onderneBiingen in het landschap werkzaam.

De ocleebalang Teukoe Mohamad Thajeb ontving zijne oplicding aan do hoofdenschool te Bandoeng. Zijn korte verklaring dd. 21 Januari 1913 word goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit. van 7 Aug. d.a.v. In het bestuur wordt de ocleebalang terzijdegestaan door do toeha peuel, die in gewichtige zaken hem heeten to adviseren en ieder een eigen gebied besturen. Zy zijn: Teukoe Sjamaoen van Ranto Panjang, Teukoe Oedjong Kim ba van Tampa, Nja⁶ Latch van Kaboe, en Nja⁶ Balam van Lho⁶ Dalam. Ocleebalang tjoet zijn: Teukoe Moeda Ali, wiens ressort zich uitstrekt van Paja Meuligde tot aan de -grenzen van Sfirbodjadi ; Teukoe Mohamad Alibasja vorengenoemd, wiens gebied beneden- strooms van K. Poerula* tjoet ligt; Teukoo Njaf Sabi van Aloe6 Niri; Teukoe Nja⁶ Dawot van Aloeë Lh6⁶, Teukoe Nja⁶ Sjam on Teukoe Ali van Simpang Aiiueh ; Teukoe Panglima Prang Brahat van het gebied dcr Bajeuën- rivier; en Teukoe Dawot van Ram bong Pajong. Onder „tocha peueb,* en ocleebalang staan

tai van peutoea*s, hoofden vnn seuncubo*s of pepertuincomplexen. Eindelijk is er een sabanda, die over de vrcindelingon gaat, Oñ con panglima Ja*ot, die over de riviermonden, kusten, zee en prauwenvloet he eft to waken.

Zie Med cd eelin gen Encyclopedisch Bureau, Afl. III (1914) 151.

PEUSANGAN. Een tot de onderafdccling Bireuen van de afdeeling Noordkust van AtjBh behorend landschap, grenzend ten W. a an Sama lan ga en deszelfs onderhoorigheid Peudada, ten N. a an Straat- Malaka, ten O. aan Gloempang Doea en het. administratief tot de onderafdccling Lho* Seumawe behorende Sawang, en ten Z. aan het Laut-gebied (Takngon). De aanspraken van Peusangan's in 1900 overleden oeldebalang T.TjF Seuma*on gin gen echt cr verder, en steu- nend op een sarakata uit 1182 H., reclameerde hij ook: Peudada, Gloempang Doea, Sa wan g, Nisam, Tjoenda en Bajoc, kortom het heelc gebied, gelegen tusschen Samalanga en Pase.

Het aantal gergistrcrdc mannen in Peusa- ngan-proper, inclusief Djeumpa, Leub6^{tt} en Lape- han, bedraagt 10.208 (eind 1915).

Aan het hoofd staat TeukoeTjhi* Mohamad Djohan Alam Sjah, wiens korte verklaring dd. 20 Dec. 1911 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Govv.ts besluit van 15 Nov. 1912. Ondcr dien oeleebalang wordt Peusangan bestuurd door de toeha peuet en oeleebalang nam, die weer peutoea*s, keutih/s en panglima's onder zich hebben. Ook zijn er peut' oea's, die rechtstreeks aan den oeleebalang ondergeschikt zijn.

Het landschap wordt bevoloed door de Kroecng

Peusangan, de bij Takngon beginnende afloop van het meer Laut Ta war. De stroom gaat aan- vankelijk West, door de Pugasdng-vallei met veel dorpen . Om de W. uitloopers van de Poe- pandji hcen buigt zij zich naar het N. en stroomt door de goed bevolkte vlakke van Kdtol. Uit het O. vloeien tai van zijrivieren toe van den Telong en den Geureudong, welke vulkaan- zand meevoeren, dat vermoddelijk oorzaak is, dat de stroom zich in zijn benedenloop telkens naar het Oosten verlegt. (Zie Kouffaer: Ve ran dering der monden van de Peusanganrivier, Tydschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 1910 bl. 564). Is de Koeala Djeumpa (grens Peudada-Peusangan) een voor- /, , malige Peusangan-mond ? en is daarna de Koeala

*->>Djoeli dat geweest y'Het lijkt niet onwaarschijn-

lijk, maar t-egenwofrdig bestaat er geen ver band meer 'met die koeala's. Halverwege de Gajo- grens en de kust buigt de rivier zich naar licit O. Bij Tenpin Blang Mane wordt zij gekruist door den Gajo-weg. Voorbrj Tjot Pi, n% opne- ming van de Kroecng Meulh, stroomt zc N.N.O., aid us omtrekkend de uitloopers van het lage voorgebergte (toppen: Gle Mong-mong, Tjdt Kala en Gle Riseh, bekend uit 1899, zie ATJEH, Dil. biz. 84). Bij Koeboe baant ze zich een weg door de daar samenlopende heuvelklingen, waarbij haar bed zich vernauwt. Iets verder, bij Pant6 Lhong, opent zich de vlakte en begint de Peusangan haar deltavorming. Een tak stroomt N.W. en mondde vroeger stellig bij Koeala Radja in zee. Thans vloeit het water uit dien tak weg via de Kroecng Baro naar de Koeala Me. Volgen de Koeala Djangka en Koeala Peusangan, beido

sinds omstreeks 1900 vrlcgd naar de Kroecng Blang AR of Kroecng Tingkuem, die bij Panto- Lhong zich naar het. O. afsplitst, en door het landschap Gloempang Doea haar weg vindt naar de Koeala Tjurapd. Maar ook do Kroecng Blang Md vrcdceh ich weer en zendt dichtbij hare monding een arm O. waarts langs gampong Saanoti naar de Koeala Lapang.

Het Peusangan- delta-gebied, een vruchtbare rijstland, lced in den jongsten tijd zeer van over- strooiingen, waartegen thans kanalisecring en indijking van de Kroecng Blang Me en afdaai- ming van de Kroecng Pandje zijn bepreefd.

Peusangan wordt W.—O. gekruist door de ba an van de Atjeh-tnim, we lke vooral in het W. bij Djeumpa de kust dicht nader, en haltes heeft to Blad6h, Bircuen en Matang Gloempang Doea. De brug over de Kroecng Pandje meet 72 M.

De grootc weg van Atjdh naar de Obstkust volgt vrijwel dezelfde route. Van dien weg slaat bij Bircuen, de standplaats van den controleur der administratief mede Bircuen geheuen onder- afdeeling, naar het Z. de Gajo-weg af. In 1903- begonnen, is dezc thans zoo goed als voltooid. Na Kroecng seumpo (hoog 47 M.) op 8.5 K.M. van Bircuen, gaat de weg geleidelijk stijgen. Bij Boer ni Poepandji op 95 K.M. van Bircuen wordt het hoogste punt bereikt: 1485 M. Lan daalt de weg langzaam naar Takengon, dat 1221

M. hoog ligt en waar K. M. pa al 102 is geplaatst^ (Zie Krecmcr in Tijdschr. Kon. Ned Aardr. Gen. 1917 bl. 165).

De be volkin g leefl van land bouw (rijst, pinang, suikerriet, djagoeng), veeteelt en handel. Te Djangka wordt ook veel zout gemaakt, dat voor ecu goed dee! naar het Gajoland en ook naar Pidie wordt uitgevoerd.

Vermeld zij nog het wakcuh-gebied Awe Geutah, omvattend de in de gampong van dien naam aangetroffen Moh. godsdienstschool met naaste omgeving van de hoog vereerdc oclama fa- milic van Teungkoc di Awe Geutah.

Zie Bijdr. Kon. Inst. Ind. T. L. & V.K. Deel.55 (1903) bl. 109 voor geschiedkundige bijzoi)der- heden en bestuur.

PEUSAR (SOEND.). Zie ARTOCARPUS RIGID A.

PEUSING (SOEND.). Zie SCHUBDIER.

PEUTJANG (SOEND.). Zie KA NT JIL.

PEUTdE. Een landschap van de onderafdccling Lh6° Soekoi, afdeeling Noordkust van Atjeh, met ± 3.500 zielen waarondor 1.100 ge- registrceerUe mannen. Het onival het midden- en beneden stroomgebied van de Kroecng Beutoe., do belangrijkste rechter zijrivier van de Krocing Keurcutoe, en grenst ten W. aan Matang Koeli., terwijl het naar alle andere zijden wordt inge- sloten door de tot Keurcutoe behorende oelee- balang- lapan-schai)pen Ara Boengko* en Baali en door het rechtstreeksche gebied van Keurcu- toe zelve. De grootste lengte N.-Z. is ± 32 K.M., de grootso breedte O-W. ± 24 K.M. Onge veer 15 K.M. bo ven de monding van de Peutoe- in do- Keurcutoe rivier begint een vrijwei on be woond heuvelterrein, dal geleidelijk opklimt naar het scheidingsgebergte met de Djambo Aj6-rivier, dat hoogten bereikt van ± 400 M. Een dominec- rend punt is de Goengng Koeala, vanwaar af het oinringend terrein tot aan zee toe kan worden overzien. De Kroecng Peutoe wordt gevoed door

taï van onbelangrijke zijriviertjes. Zij is in de vlakke nregens doorwaadbaar op kan tot 10 K.M. in het heuvelterrein met niet te groote prauwen worden bevaren. In de bovenstreken vindt men een gebied met petroloum-putten, ongeschikt voor Westersche exploitatie, waaruit do bovol-king voor eigen gebruik op voor den kleinhandel ruwe olie wint. De gampong's liggen op do hoo-gero sinaUc strooken langs do oevers van do Kroeeng Peudii en hare zijrivieren Aloce Geudoe-bang (r.) en Aloce Pineung (l.). Ook in de moc-rassen zijn terreinen drooggelegd, waarop zijn ontstaan : in het 0. de gampongs Oel'e Tan oh on Aloee Itani, en in het W.: Brandang Daja en Brandang Kroeeng. Dadelijk aan do gampong op gs grenzen de rijst velden, alle moerassawahs. Toevoer van water in dit moerasland is onnoodig. Er bestaan enkel afvoersloten. Voor de grond- be working heeft de be volkin g onvoldoende kar- bouwen: zij moet zich vaak met de patjeel be helper), waardoor groote uitgestrektheden braak blijven liggen. Overigens maakt men werk van pinangcultuur, op de uitloopers van het heuvel-terren in het 0. bij Bocket Hago ook van de pepercultuur, en overigens van het inzamelen van boschproducten. Het Jandschap heeft geen eigen keud6 (markt). Wat men noodig heeft betreft men van Lh6^r Soekon, waarheen ook do pinang, peper, rotan, balken en plan ken, die het landschap oplevert, worden uitgevoerd.

Oeldebalang is Tcukoe Ali Basja, wicns korte verklaring dd. 25 Juli 1911 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv.'s besluit van 5 Dec. d.a.v.

Zic : Bijdragen t/d T.,L. & V.k. v. N.-I, Deel G7 (1912) bl. 429.

PFEIFFER (IDA). Wercidreizigster, geboren. te Weenen 14 Oct. 1797 a Is Ida Laura Beyer, huwt in 1820 met Dr. Pfeiffer; gestorven te Weenen 27 Oct. 1858. Na een paar reizen naar den Levant en het Noorden, jnaakte zij in 1846—48 Jaar eerste, in 1851—54 haar tweede reis om de wereld, waarvan de beschrijvingen resp. te Weenen in 1850 en 1856, in 3 en 4 deeltjes verschenen onder de titels „Eine Frauonfahrt um die Welt?“, en „Mcino zweite Weltreise“, do laatsto mot een paar platen. Beide werden ook in het Holl. vertaald, resp. 1852 en *56 in 2 en 3 din. Ten slotto maakto zij in 1856—57 nog een reis naar Madagascar, waarvan na haar dood de beschrijving door haar zoon 0. Pfeiffer word uitgegeven, venneerd met haar bio- grafie, Weenen 18G1, 2 deeltjes ; ook hiervan verscheen con Ned. vorlaling, 1862, 1 dl., met port ret.

Bij haar corsto werclrdreis was ons Indiii niet aangedaan, maar werden Singapore, Ceilon, on vooral Britsch-Indie bezocht; bij haar tweedo wereldreis daaronctogon begon zij, via het Kaapland on Singapore, naar Sarawak en Ned. Wost-Borneo te gaan, en daarop een vol jaar (oindo Mei. 1852—Mei 1853) rond te reizen over Java, Sumatra, Celebes, on in do Molukken. Do eerste twee deolijes der 4 van doze roisboschrijving zijn gelicod hioraan gewijd; de laatsto twee geven haar torugrois over Zu id- en Noord-Amerika. Haar bozo ok aan N.W. Borneo on haar reis naar Colobes zijn in resp. 1877 en 1892 door A. F. von do Wall in het @aleisch vertaald, on herhaaldelijk op Gouv.'s rekening herdrukt. Over do Hollanders in Indic was haar oordeol gunstig; haar tweedo woroldrois-beschrijving

is „Den Holland ern in Ind ion, namctlich derr Holliindischen Beamcten und Offizieron da. selbst aus tiefster Erkonntlichkeit gewidmet“.

Als staaltje van haar ongowonon durf dieno, dat zij van Sarawak do Batang Loopar opvoer, hot scheidingsgebergto te voet oovortrok, zoo den bovcnloop der Kapoeas bereikto (Jan. 1852), en via Sintang deze afvoer naar Pontianak ; zij bezocht daarop een diamantmijn van Lan- dak bij Ngabang; besteeg don MCrapu (Padang- sche Bovcnlanden), van Fort Van der Capellen uit; bezocht de meren van Sidenreng en Tomp6, van Pare-Paro uit; en maakto zoowaar een tocht cl wars door Ceram van Makariki (Z.kust) naar Wahai (N.kust) in Jan. 1853. Een poging van haar om in Aug. 1852 het Toba-meer te bereiken, van Sipirok uit, mo eat in Noord-To ba bij Tarotoeng** wegens tegenstand der Batak's worden opgegeven, dus juist een half jaar voor Van der Tuuk hot meer als eerste blanke be- reikte (Febr. 1853); voor een tocht dwara door Borneo van Pontianak naar Bandjarasin had zij in begin 1852 geen begeleide kunnen krijgen! Ook haar tochten in Madagascar, als bij- na 60-jarige vrouw, getuigen van grooten on- d ernemingsgee >t en moed.

Namen verhaspolt zij helaas deerlijk in al haar reisbeschrijvingen; die echter hun waarde behouden door onopgesmukte oprechtheid.

' G. P. R.

PHAN. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

PHARMACIE. De arisenijbercidkunst wordt uitgeoefend door burgerlijke apothekers, mili- taire apothekers, en door apothekers-adsisten- ten, de laatsten onder deskundig toezicht (offi- cieel is nog do verouderdo titel apothekersbe- dionden behouden). Om de praktijk te mogen uitoefenen is noodig : cenc acto van toelating van den Hoofdinspecteur, Chef van den burgerlijk geneeskundigen dienst. Die toelating kan worden ingetrokken, wat echter, zoo ver re bekend, al- thans op apothekers nooit is toegepast. Bevoegd tot de uitoefening der arisen ijbrcidkunst zijn zij, die het diploma van apotheker of apotheker- adsistent bezitten. De eervol uit 's lands dienst ontslagen militairc apothekers bezitten die be- voegdhed ook, zoodat bezitters van een buiten- landsch diploma, die als militair apotheker wer- den aangeseld, ook het recht hebben na ontslag zich als civiel-apotheker te vestigen. Verreweg de meeste apothekers docn in Nederland examen. Het apothekers-examen kan ook in Indie worden afgelegd, do ch hier nielden zich zelden candida- ten aan, omdat de gelcgenheid tot opleiding bij gemis aan universitair onderwijs ontbreekt. Toch is het aan cnklen gclukt door zelfstudie en de lessen van apothekers zich in Indie tot apotheker op to werken. Wannccr er een candi- daat is, wo rd on de examens afgenomen to Batavia door eeno comiuisic, benoemd uit militairo* en burgerlijk apothekers.

De adsistenten bezitten ook nieerendeels hot Nederlandsch diploma, mmar van do gelegenheid oin het examen af to leggen to Batavia, Semarang, on^Soerabaja wordt ruim gebruik goraaklT" ~ In'vckbuding tot de uitgestrektheid van het Indische grondgebied is het aantal apothekers klein. Op de hoofdplaatsen van Java vindt men meerdere apotheken, op cnkle hoofdplaatsen der buitenbezittingen en op voornamo plaatsen

van Java zelden meer dan eene apotheek. De burgerlijke geneeskundigen, ook de inlandsche artsen, hebben het recht eene apotheek te houden op plaatsen, waar geen apotheek gevestigd is. Dit recht houdt op, zoodra zich een apotheek vestigt. Dit is in het algemeen te lang eene betere regeling dan die in Nederland, waar de eenmaal als apothekhoudend geneesheer gevestigde arts het recht om de artsenijbereidkunst uit te oefenen behoudt gedurende zijn leven, ook als zich ter plaatse een apotheek vestigt.

In garnizoenen, waar geen burgerlijke apotheek gevestigd is, treedt de militaire apotheek als zoodanig op.

De apotheken werken niet alleen plaatselijk, maar voorzien in de behoefte aan geneesmiddelen, chemicalien, grondstoffen voor fabrieken enz. enz. voor hunne omgeving. Enkele werken in den geheelen archipel (firma Rathkamp en Co.); de apotheken zijn daardoor veel nicker dan in Nederland handelszaken, die dikwijls werken met groot kapitaal. Uiteraard zijn hunne voorraden belangrijk en de inrichting der apotheken en daarbij behoorende bergplaatsen veel ruiner en doelmatiger dan de meeste Nederlandsche grootstadsapotheken.

De militaire apotheken, die aan deze eischen niet hebben te voldoen, zijn in overeenstemming daarrace op zeer bescheiden schaal, soms zelfs wat bekrompen ingericht. De aanwezige geneesmiddelen moeten voldoen aan de Pharmacopoea Neerlandica. De voorschriften van dit boek kunnen niet in alle opzichten in Indie worden opgevolgd, omdat het klimaat andere eischen stelt dan in Nederland.

De vierde uitgave der Pharm. Nocrl. houdt met de afwijkende omstandigheden in Indie eenigszins rekening, terwijl tai van Indische geneesmiddelen in dit boek zijn opgenoemd en beschreven. De apotheken en de daarin aanwezige, verplichte geneesmiddelen worden gecontroleerd door den Inspecteur-pharmaceut bij den burgerlijke geneeskundigen dienst.

De apothekers bedienen slechts een klein deel der bevolking. Hoewel meer dan in vroegeren tijd, wordt toch, door de bevolking van inlanders en halfinlandschen oorsprong weinig gebruik gemaakt van de Europeesche geneesmiddelen. In alle grootplaatsen vindt men goed ingerichte chineesche en soms ook arabische apotheken met uitgebreiden voorraad geneesmiddelen vooral van plantaardige, deels ook van dierlijke herkomst. Verder op drie tot in geen deels of kampegen de gelegenheid om op de pasar inlandsche eenvoudige of gemengde geneeskrachtige kruiden te koopen.

De militair pharmacuetische dienst, is in dl. I, biz. 765 en 766, reeds besproken. Deze dienst bestaat thans uit: 2 luit. kolonels, 3 majoors, 11 kaptains, 14 eerste luitenanten, en 6 onderluitenanten (apothekers assistenten). Vroeger werden jongelingen speciaal opgeleid voor Indisch militair apotheek. Deze opleiding, aanvankelijk onder Prof. G. J. Mulder, later onder het voortreffelijke en zeer belangstellende toezicht van Prof. H. Weyfers Bettink, heeft Indie geholpen aan goede werkkrachten en aan een aantal zeer bekwaam apothekers; maar tegenwoordig is er geen speciale opleiding of toezicht op studio meer. Jaarlijks wordt een aantal jongelingen, wanneer zij een gedeelte van de studio voor apotheek hebben

volbracht, in het genot gesteld van eene jaarlijkse toelage, waarvoor zij zich verbinden om het rijk gedurende minstens 5 jaren als milit. apotheek in Indie te dienen.

De militaire apothekers en een enkele burgerlijke hebben steeds, ook buiten hun eigenlijken werkkring, belangrijken invloed gehad op de algemeene ontwikkeling van Indie. Zij hebben groot aandeel gehad in het onderzoek van planten — zoowel in het wildbosch als in het laboratorium — op de ontwikkeling der inlandsche en groote cultures, op het onderwijs en de wetenschappelijke exploratie van Indie.

Do kinacultuur is uitsluitend het werk van apothekers. De opiumregie wordt mogelijk gemaakt door den volhardenden arbeid van den vice-president van den Raad van Ned.-Indie W. P. Groeneveldt, geholpen door een ambtenaar voor de Chineesche taal en een militair apotheek. De eerste en de tegenwoordige directeur van de Opiumfabriek waren mil. apothekers. Vele apothekers werden geroepen om tijdelijk op te treden als leeraar in scheikunde, of natuurlijke historie aan de H. B. S. en velen zijn daar als leeraar werkzaam gebleven. Aan's lands Plan ten aanzien van de Buitenzorg is als 4e afdeling verbonden het pharmacologisch laboratorium. Onder leiding der chefs (apothekers) dezer afdeling is een ontzaglijk aantal onderzoekingen verricht, niet alleen belangrijk voor de kennis der werkzame plantenbestanddeelen, maar ook door de toepassing daarvan op het gebied van geneeskunde en cultures.

De militair-pharmaceutische dienst bezit thans een regie men t, waardoor de apothekers meet dan vroeger nuttig kunnen werken ten behoeve der legervrepleging.

De oplevende zorg voor de hygiene der Europeesche en inlandsche bevolking opent voor de apothekers een ruim veld voor nuttigen arbeid, waarvoor zij door hunne opleiding ten voile gerechtigd • 冬

PHASEOLUS LUNATUS L. fam., Leguminosae-Papilionatae. Kekara (MAL.), Katjang kratog, Karakratok, kratog (JAV.), Katjang mas, Rowaj (SOEND.). Kruidachtige slingerplant, soms als grondbedekker on. groonbomster gebruikt, mol witte bloemen met paarso vloungols, in trossen. De plant is bekend om do zaden, die als kratok-boonen wegens hunne vergiftige eigenschappen (bluuwzuurghalto) berucht zijn. Bij voldoende koken wordt hot vergif echter verwijdd, terwijl or bovendien rassen bekend zijn, wier zaden go-heel ongevaarlijk zijn en een uitstekend voedsel leveron (b.v. do z.g. Limaboanon en de Madagaskarboanon). Het schijnt, dit in hot algomeon de soorton met witte zaden alloon voor monscholijko consumptio in aanmerking komen.

PHASEOLUS MUNGO L. Windondo boon-soort uit Britsoh Indie, in don. laatston tijd op J&va, ingevoerd en goroemd als con. uitstekendo groonbomster en grondbedekker. Zoodwol do onrijpe peulen als do rijpe zaden zijn eetbaar.

PHASEOLUS RADIATUS L. Katjang hidjau, Katjang padi, Katjang tjindai (MAL.), Katjang id jo (JAV.), Katjang tjinde (JAV., SOEND.), Katjang hedjo, Katjang hdrag (SOEND.). Niet windondo boonsoort met vuilgele of groongole bloo men, overal aangepht on ook verwildord. Do boontjea worden door do inlanders gekookod gogoten, ook als kipponvoer gobruikt. De kiomplanton

zijn een bekend ingrediënt bij de rijsttafel van inlanders en Europeaan, dock vooral van de Chincozon (tao gō). Vroeger was Ka-tjang id jo con bekend schepkost, thana koint zo ah zoodanig niet moor voor. Daarentegen is het gebruik in don laaston. tijd toegenomen ah voorboodmiddel tegen beri-beri. Het aantal varieteiten is vrij groot. Meestal ziet men groono boontjos, maar ook zwarto, bleekgelo on lovrklourige soorten komon voor. De uitvoer is niet van belang.

PHASEOLUS SEMI-ERECTUS L. Peleng-pg-Ieng (MAL. ?). Katja ng monjot(SOEND.). Boonsoort tot 2 M. hoog, aanvankelijk niet windond, later met windenden top, mot donkerpurporen blooruon, voel voorkomend in vochtig gras on bouwland beneden 250 M. Do plant wordt als groenbcmester aangeplant, hot loof wordt aanbe- volen a Is voevoeder. Do zodon sohijon vergiftig to zijn.

PHASEOLUS VULGARIS L. Bekendo boonsoort, al of niet klimmend, meest in do bergstre- kon a Is groente voor den Europeaan aangeplant. De windende vormen kent men ah snijboonon (Katjang kopak, SOEND.), of als sla-, prinsesse- of sprsieboonen (Katjang boentjis, MAL., soEND.), waarvan intusschen nog een groot aantal vormen gekweekt worden. Do stamboonen. zijn. bekend als Preanger-boonon (Katjang boureum of K. djogo, SOEND.), waarvan do egaal bruino of ge- spikkelde zaden in don handel komon. Do Euro- peesche Bruine boon wordt in. Indie ingevoerd, doch niet gekweekt.

PHOENIX DACTYLIFERA L. Fam. *Palmae*. Koerma (MAL., SOEND.), Koerma (JAV.), Djitoen (SOEND.). De Dadelpalm, afkomstig uit Z.-Europa en N.-Afrika, wordt in Indie hior en daar gekweekt. Do bekende .zooto vruchten worden in Indie ingevoerd.

PHORMIUM TENAX Forst. fam. *Liliaceen*, cen. plant met 3 M. lango, ongeveer 5 c.M. brocdo leer- achtige, zeer taai bladeren, die thuisbohoort in N.-Zeeland en al vello jaren in den borgtuinte Tjibodas met succes wordt gekweekt. Do zeer sterke vezels uit het blad worden onder den naam Niouw-Zoehndsch vias op touw verwerkt. De plant is echter buiten haar vaderland weinig aan- geplant.

PHYLLANTHUS DISTICHUS Miill. arg. Fam. *Euphorbiaceae*. TjSrmaj (MAL.), Tjcrmid (JAV.), Tjaremc (SOEND.). Boompjo, tot 10 M. hoog, dat in gohecl Indie wordt gekweekt. Do wortel is een weinig giftig; de blade re n worden in de inlind- scho goncoskundo gobruikt; do vruchten worden in suikcr geconservoerd gogoton.

PHYLLANTHUS EMBLICA L. fam. *Euphorbi- aceae*. Malaka (MAL.), Kemliika (JAV.), Ki malnka (SOEND.). Boom, tot 20 M. hoog, op Java lot 1200 M. b. zee voorkomend. Het hout wordt voor houtschoof gebrand on wegons do voorkrachtigo oigenschppen voor bijstcoelen gobruikt. Do fijn- gesnedon bast is een klourstof voor het bruin- klouren van bain boo vlochtwork on vozoh. Do bleekgelo zure vruchten worden rauw of goconfijft gogoton; ook zijn zo cen inlandsch gonosmiddel. (Zio MYROBALANEN.)

PHYLLANTHUS NIRURI. Zio PHYLLAN- THUS URINARIA.

PHYLLANTHUS URINARIA on **PH. NIRURI**. KdmSniran, Daoon gdndong anak (BATAV. MAL.), MCniran (XV.). Kloino kruidachtigo planten, overa^sspociaal op erven, als onkruid voorkomen-

dc, met kloino blaadjo[^]. Hot zijn plmten, die in de inlandsch goncoskundo oon groote rol spelen. De bladjes (Daoon mGniran) zijn bokendalig krach- tig diureticum, ook zijn zo con middol togen go- norrheo (ah zoodanig worden nauwverwante soorten ook in Amorika gebruikt) en togen hoest. Zo bovaton oon. bitterstof.

PIASA. Vroeger zelfbesturend landschap aan de Boven-Kapoeas, Westkust van Borneo, ge- lcgcn in de afdeeling Sintang, onderafdeeling Smitau, ter grootto van slechts 96 K.M.², bestaande uit 6en kampong met omgeving, met ongeveer 270 zielen, onder cen hoofd (radja) met den titel Radn Patih. Bij Gouv. besl. 24 M²i 1916 no. 15 is dit landschap bij het rechtstreeks bestuurd Gouvernements gebied ingelijfd.

Literatuur : J. J. K. Enthoven. Bijdragen tot^s de geographic van Borneo's Westerafdceling T.A.G ; 1903, bl. 133 vlg.

PICRASMA JAVANICA Bl. fam. *Simaribaceae*. Kipahit (SOEND.). Boom tot 15 M. hoog, over ge- heel Java verbroid, doch niet algemeen, en niet boven 1400 M. Do bast schijnt koortswerende eigenschappen to bezitten en wel eens ah (val- scho) kina uit Padang to zijn aangevoerd. De bla- doren worden. als middel togen zweren aange- wend.

PIDIE (vulgo Pōdir). Een tot de onderafd eelin g Sigli dcr afdeeling Noordkust van Atjeh behoorend landschap, groot 256 K.M.². met 5971 geregistreeerde mannen (eind 1915) en begrens: ten N. O. door Straat Malaka ; ten O. door de Kroeng Toekah en de III Moekim Gigieng; ten Z. door Bambi, Kroeng Seumideuen, Sama- Indra en Lhiit⁴ Kadjoc; ten W. en Z.W. door do II Moekim Aree en V Moekim Reubee; ten N. W. door een lijn van Grong-grong over den Gle Grong-grong en vele andere heuveltoppen naar den G16 Boelal.

Het gebied bestaat dcols uit laagland, dee Is uit heuvelterrein, Tusschen die heuvcls — meest talk, dus hier en daar druipstcngrotten en kale of met alang- alang begroeide toppen, blijvend beneden de 300 M. — verzamelt zich vaak water en ontstaan moerassen, vooral bewesten Toeng- kob. De kuststrook nabij do riviermonden bestaat uit met rizophoren begroeide moerassen, die in Tjalong en Biteo tot 2 a 3 K.M. breed zijn. De rivieren zijn 15 a 20 M. breed. Daarvan zyn de Kroeng Toekah, Ra.wa, Banggalang, Doe, Batee en Lada voor grooto visschersprauwen tot op 1 a 2 K.M. van do monding bevaarbaar. Minder ver stroomop komt men langs Kroeng Lawcueng, Kai6 en Bihuc. In do mcesto rivieren wordt het water door dammen opgestuwd en door Icingen naar do sawahs gevoerd. Alleen in Lawcueng en Tjoereo heeft men van den regen- val afhankelijkjo veldcn.

Be halve do overai in do gampongs aangotroffen zeer gpedo padon, vindt men colonnewegon langs de trambaan van Sigli in W. en Z. richting; langs de oovors van Kroeng Baro en Elroeng Doe; door de g : impongs Barat, Labocj Toubdng en Kroeng Soumidouen mot een zijweg van Tcubeng naar Tidjoh en de trambaan; van Gronggrong langs den linker oever van de Kroeng Ootooe, langs Tjalong Raja in N.W. richting tot Blang An de aan den voet van het heuvelterrein van Tocngkoo, welk heuvelterrein in verschillonde richtingon doo r voetpaden door- kruist wordt. Ten W. van dat heuvelterrein

vocren 0.—W. de colonnewegen door de moekims Laweueug, Tjoer6e, Kale en Biheue; en voorts gaat een weg van Laweueug langs Tjoer'o naar Beutong in Z. richting naar Biang Pcutdh (VII Mockim Pidie).

Het landschap bestaat uit de moekims: KJ i-beuet, Sangexie, Oetoe, Langgo, Lhang, Bocloh, Pandoe, Tjalong, en Teub6ng, met resp. 7,6,7,3,8, 12,9, en 7 mcunasa's; voorts 25 zelfstandige meunasa's; en eindelijk de V Moekim La won eng, om vat tend de moekims: Toengkob, Beutong, Laweueug, Tjoer'e, Pa wot, Biheuo en Kal6, met resp. 7,2,6,7,2,4, en 4 meunasa's.

De be volkin g Jeeft van rijstbouw, wasraan ook de veestapel, bestaande uit 4500 runderen en 200 karbouwen, wordt dienstbaar gemaakt-. Suikcr-riet wordt aangeplant en tot sap en suikcr ver- ■ werkt voor binnenlandsch verbruik, maar uit- voer bestaat van pin an g, copra en pc per. Die pepercultuur wordt gedreven aan den rand van het heuvelterrein ten W. van Pand de en Tocng- kob. Zoutwinning in keeten geschiedt te P< eld Boengdng, Gloempang Lhee, Poeld Boebee en Rawa. Als belangrijkste keude of handelsmarkt van het landschap dient Peukan Pidie genoemd, gelegen vlak bij Sigli op het punt, waar do van daar komende weg zich splitst in tweeën, een tak gaande W. waarts naar Pad an g Tidji, en de andere Z. waarts naar Tjoembo* en KeumaJa. Aan het hoofd van het landschap staat de oelee- balang Tcukoe Radja Pakeh Moehamad Ali Koeta Baro, wiens korte verklaring dd. 13 Juni 1914 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouver- nements besluit van 16 Oct. 1915. Ondcr den oeleebalang staan over de verschillende moekims imeums, die onder zich de keut.jhi's der meuna- sa's hebben.

Uit den chaos van hoofden in de Pidie-streek traden steeds de bestuurders van Pidie en Keumangan het meest op den voorgrond. Ieder had zijn aanhang van naburige oeleebalangs, en zoo vormden zij twee partijen, die fel tegenover elkaar stonden, vermoedelijk als gevolg van beiderzijdsch streven naar het bezit van de mondingen van de Pidie-rivier. Het geslacht der Pak@h's in Pidie had de steun van Atj&h's soeltan, die daarin een tegenwicht zocht tegen het zich niet veel om hem bekommerende Kcu- mangan. Dra vormde men een federatie van twaalf oeleebalangs: twee groepen van zes onder leiding van Pidie en Ndj6ng, als resp. „vader" en „moe- der". In 1860/1 werd er vinnig gevochten, waar- bij Pidie door den Soeltan en Keumangan door Polem en Meureudoe werden geholpen, en om- streeks 1870 veroverde Pidie de onder Keu- manganschen invloed staande wakeuiih Lhang. Daarna werd er gevochten ojn Md Tareuem, Hot en Andeueh, maar de Atjeh-oorlog bracht afleidiiig en sinds kwamen geen ernstige botsin- gen meer voor. Voor verdere geschied kund ige bijzonderheden zie het artikel ATJEH, DL I, bl. 83 e. v.

^Zie voorts Bijdragen t/d T.-, L.-, en V.K. v. N.-L, Deel 66 (1911) bl. 402.

PIDJANTOENG (MINANGK. MAL. ?), Zio BOE- ROENG-DJANTOENG.

PIDj6R. (JAV.). In den inlandschen droge- rijenhandel de naam van ruwe borax, uit China aangevoerd; wordt ook bij het batdkken ge- bruikt.

PIDj6T (JAV.), pidjit (MAL.). Massage van

het. gehcelc Jichaam of van con gedcelte daarvan, als aangenamo prikkcl reeds in oudo tijdön in zwang. Bij pidjet wordt nicer geknopen: bij ocroet (MAL., JAV.) nicer gewreven. By grooto vermoclichcid wordt dezc massage veel toege- past en ook bij verschilicndo zickten. Bij pidjet wordt met' do voile hand geknepen en met do duinicn gewreven; het laatste mcestal op plant- son van het lichaain, waar eon zenuwtak op een hardo onderJaag kan gedrukt worden. Mccstal wordt daarbij geen olie of iots dorgelijks gebruikt. Bij ocroet worden vooral do spiermassa's gewreven en daarbij gebruik gemaakt van do eene of andere olie. Mccstal worden do beido methoden vereenigd aangewend en daaraan toe- gevoegd het buigon en rekken der gewrichtcn. Dus bezigden de inlanders al langen tijd massage voor geneeskundige doeleinden, alvorchs die in do geneskunde in Europa werd ingevoerd. Do man of de vrouw, die het pidjetten als beroep uitoefent, toekang pidjSt, gebruikt daarbij dikwils grooto kracht, waardoor do operatic wel pijn doet, maar na afloop ervan een dusdanig gevoel van welzijn geeft, dat velen aan het pid- jStten verslaafd raken.

PIDJ6TAN (JAV.). Zie LANSIUM.

PIEK VAN INDRAPOERA of **PIEK VAN KOERINTJI.** Zie KOERINTJI (GOENGOENG).

PIERSON (Mr. NICOLAAS GERARD). Ge- boren te Amsterdam 7 Febr. 1839, uit het huwe- lijk van J. L. Gregory Pierson met I. Oyens. Na eenigen tijd in het buitenland vertoefd te heb- ben, ten einde zich voor den handel te bekwa- men, vestigde hij zich in 1861 als koopman in zijn geboortestad, was cr van 1864—1868 leeraar aan de nieuw opgerichte Handelsschool, werd in 1865 Directeur der Surinaamsche bank en in 1868 Directeur der Ncdcrlandsche bank.

Pierson, die bij zijne drukke practische bezigheden tijd en gelegenheid wist te vinden de wetenschap der staathuishoudkunde met uitemeenden uit- slag te beoefenen, word in 1875 door den Lcid- schen Senaat benoemd tot doctor honoris causa in de rechtswetenschap; toen, bij de stichting der Ainstcrdamsche universiteit in 1877 een afzonderlijke leerstoel voor staathuishoudkunde en statistiek werd opgericht, was hij do aange- wezen man om haar te vervullen. Hij bekleedde het ambt van Hoogleraar tgcglijkt met dat van Directeur der Ned. bank; toen hij in 1885 tot president-directeur clier insteJing benoemd werd,

hij zich echter genoodzaakt het professoraat vertelegen. Van 1888 tot aan zijn doed toe bekleedde Pierson het voorzitterschap van don raad van redactie van do Economist, het aan de ontwikkeling der staathuishoudkunde gewijdo tijdschrift. In 1891 (21 Aug.) trad hij op als Min. van financiën en vervulde die betrekking tot Mei 1894. In 1897 werd hij tot lid der Tweede Kamer gekozen, doch nam niet als zoodanig zitting, daar hij belast werd met het samenstellen van een Kabinet, waarin hij als Min. van financiën opt rad. In 1901 trad het Ministerie Pierson af en begint het laatste tijdvak van zijn leven, een periodo in hoofdzaak wederom van studio. In 1905 door Gorinchcm naar de tweede Kamer afgevaardigd' word hij 6.a. in 1907 tot President-curator der door Minister Fock in het leven gecroepen N.-I. Bestuursacademie benoemd. Uit dit tijdvak zijns Jevens^datceet ook het voorzitterschap van het Ind. Genootschap.

In 1908 trok Pierson zioh wegohs gezondheidsredenen uit het open bare lovcn trug (als Kamor- did wachtte hij echter de perioclieko aftreding an 1009 nog af), ook het curatorium der N.-L. Bestuursacademie were! door hem nedergelod., Den 24 Dec. 1909 overleed Pierson to Hcomstcdc. /

Pierson's wetenschappelijk arbeid 'bew'8og ' ; zich hoofdzakelijk op het gebied der staathuis- houdkunde. In meerdere werken van hooge waarde en in talrijke tijdschrift-artiklen be wees hij zijn meesterschap op dat terrein. Zijn beido ihoofdwerken „Leerboek der staathuishoudkun- de" (2 din. 1c dr. Haarl. 1884—'90, 2edr. 1896— 1902) en „De grondbeginseln der staathuis- houdkunde" (1c dr. Haarl. 1875—'76, 5 dr. 1905) worden algeracon als standaardwerken erkond en zijn ook voor den beoefenaar van de koloniale huishouding van betcekenis. Meer speciaal op Ned.- Indi© hebben be trekking het nog altijd be- Jangrijke werk „Het kultuurstelsel Amst. 1868" *waarvan in 1877 eene omworking verscheen gnder den titel „Koloniale politick, Amst.", alsmede een opstel „De nieuwe rgcling der landrente op Java" in T. v. N.- Indie, 1873, I, bl. 171. Voorts: Java en de koloniale questie, Amsterdam 1871; „Nog iets over de landrente in Bombay" in T. v. Ned.-Indie, 1873, I, bl. 309. Een woord over de Indischo suikercrisis, .Amster- dam, 1886; Het Indische muntwezen en do ibelangen der planters, Economist 1887; Bes- chouwingen naar aan]ciding van het Verslag der Indian Famine Commission van 1901 (Versl. Ind. Gen. 1903 b] z. 62—86, 136—169; Finant. ibschouwingen, Economist 1903 II, 949; De economische toestand op Java, Haagsche zen- dingsbodc 1904, no. J2; de Wetsontwcrpen tot iv. cn a. van de Indische Co in jttabil iteits- wet cn van het Ind. Regeeriingsreglement (Versl. Ind. Gen. 1907— 8, 135). Zie: Levensbericht van Mr. N. G. Pierson, door Mr. C. A. Verrijn Stuart, van de Nij, der Ned. Letterkunde te Leiden 1910—11, biz. 26.

PIET VAN VLIET. Zie KOEKOEK.

PIGAFETTA (ANTONIO). Geboren te Vicenza (Lombardije), wellicht in 1491 (of vroeger), gaat in Dec. 1518 met 's Pausen gezant bij Karel V, Chiericati, naar Barcelona, hoort daar van do uitrusting dor vloot onder Magalhaea to Sevilla, krijgt verlof van zijn meester, en van den Keizer, om nice to gaan naar do Molukken, bowesten om, is in Mei 1519 to Sevilla, wach- tendo op do uitreeding der 5 schepen, en gaat als „Antonio Lombardo" (A. do Lombard) in de functie van „sobrcsalicnc" (letterlijk „resor- vist"; inderdaad oils „adelborst") op het admi- raakchip Trinidad den lOen Aug. 1519 mode schein, evenals Duarte Barbosa (zio dezon naam). Hceft hot geluk good en wel met hot ecnige schip van de vijf, dat dozen eerston zeetocht o] n don uardbol volbracht, de Victoria, onder commando van don Bask d'jElcano, op 8 Sept. 1522 to Sevilla wed er to keeren; mot bij z i c h z i j n greg old gehoudon d a g b o o k.

Pogingen om Karel V, den Koning van Portugal (D. Joao HI), en do moeder van den Koning van Frankrijk (Frans I) to interesseeren vuor dit dagboek, falen; Veruggckeerd naar Italic in 1523, ba.at hem ook geen audientie bij den Paun (Clemens VII); op 5 Aug. 1524 vraagt hij io Venetie privilege van 20 jaar voor den druk

van zijn dagboek, dat opgedragen blijkt te zijn nan don grootmeester der Rhodcs-orde (Johan- nietors), Ph. Villiers de Flsle Adam. Do ch van dezen (Ital.) druk komt nicits; alloen ver- sohijnt to Parya- in ca. 1530 cen vorkorte Fran- sche vertalings' "die dan weer, hervertaald in

Ital., in 1550 to Venetie verscheint in dl. I (fol. 379b—397b) van Ramusio's vermaard verzamclwerk „Delle Navigation! et Viaggi" op daarin telkens herdrukt wordt (6e druk, 1613). In J799 vindt echter C. Amoretti in de Ambrosiaansche Bibliotheek te Milaan een zeer good Ital. ns. (hoewel niet het origineel), maar geeft het slecht en gewijzigd uit in 1800, alsmedo daarnaar in Fransche vert9. ling in 1801 <resp. te Milaan, en Parijs). Do ch pas in J894 wordt dit Ital. hs. door A. da Mosto goed en voliedig gepubliceerd te. RQ 融Jin de Raccolta et. c." ter eere van hob 4e Columbus- eeuwfeest; ook in overdruk; en opnieuw, nu in eb Engel- sche verbaling, noten en uitvoerige bibliographie, door J. A. Robertson in de groote serie van "The Philippine Islands", dl. 33—34; en ook afzonderlyk in 3 din., Cleveland (U. S. A.) 1906, waarvan het 3e deel een register.

De edities van Da Mosto (met noten, dock zonder register) en Robertson vullen elkaar aan, en vormen samen den allermerkwaardigaten tekst van Pigafetta's „Relazione sul prima viaggio intorno al globo" (D. M.), alias „Magellan's voyage round the world"(R.), die de e kost- b a a r s t e E u r o p. b r o n i s v * o d o u d s t e k e n n i s van het oostelijk deel van o n z o n Archipel, a lies nuch- ter waargonomen, dadelijk ter plaatse genoteerd, en mob Italiaanschen renaissance-geest geschre- ven.

Pigafotta verhaalt er o. a. — bier aangehaald naar do ed. Da Mosto, Roma 1894, als de meest overzichtelijke — van: zijn tocht door de Philippi) nen (22 Maart— begin Juli 1521; p. 70— 85; do periode waarin Magalhaea en Barbosa beiden snouvelden; zijn verblijf in de stad Broenai (8— ca. 31 Juli; p. 85—89); zijn verblijf op Tidoro („Tadore" ; 8 Nov.—21 Dec.; p. 92—99), waar hij d e allero udste l i j s t van 425 Maleische w o o r d e n n o - t e e r t (p. 100—104); en ten slotte zijn verblijf op Timor's Noordkust, waarschijnlijk op de reede van Atapoepoe (21 Jan.—11 Febr. 1522; p. 106—111), waar hij eenige hoogst belangrijke gogevons over den toestand op Java weck op to vangen.

Naast dezen Ital. hs.-tekst (uit ca. 1524), bestaan nieb minder dan 3 oud-Fransche ver- talingen in hs., waarvan 2 in de Bibliotheco_ Nationalo, te Parys (no. 5650, hot ouilste en beste; als standaardtekst gebruikt door H. E. J. Stanley in zijn Hakluyt-uitgave van 1874. The first voyage round the world by Magellan; en nd. 24224, dat jongor is), en oen, vroeger to Nancy, daarna in do Phillips-bibKothek te Cheltenham, misschion het allorbeste Franscho hs. Zio uitvoerig Robertson o. c. 1906, II, p. 241—272 ; cn vree. over deze 4 tekston en den gedrukten oud-Franschen van ca. 1530, Rouf- / faer in Bijdragen Kon. Inst. 6, VI (1899), p. 136 noot.

Evon weinig voorspoed als Pigafetta had met zijn (niob door homzelf van een titel voorzien) dagboek, even woing is er van zijn later leven

bekend. Omtrent 1534 schijnt hij gestorven te zijn. Ma'r de renaissancestische drang tot zijn loven van begaafd avonturier, nl. „om die dingen te gaan zien, die eenige voldoening konden geven aan mijzelf en mij enigen naam konden verschaffen bij de nakomelingschap. (zie bij Da Mosto, p. 51; of Robertson, I, p. 22—23), is thans, na vier eeuwen, ten voile in vervulling gegaan.

Het Boek van Barbosa (1516), Pigafetta's d&gboek (slot-redactie wel uit 1524), de Port, archief-stukken tusschen 1509 en 1529 in de Alguns Documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo (Lisboa, 1892), de nog niet ^eheel voltooide publicatio van Albuquerque's Brieven (dl. I—IV, Lissabon 1884, '98, 1903, '10), vermeerdord met het "Roteiro" (den Zee- manskids) van Joao de Lisboa uit ca. 1527 (gepubliceerd te Lissabon in 1903), vormcn met de Spaansche beschaiden, algedrukt bij Navar- rete (bl. IV—V; leed, 1837), *de. tot nog toe beschik- bare authentieke en contemporaine Europ. bronnen* voorde kennis vanonze Oost t ussch en 1500 en 1530.

r l : < . . :

G · P · R.

W ; **PIJOENGAN.** Onderdistrict met gelijknamige ■ hoofdplaats van het district Prambanan, regent- schap Kalasan, residentie Djokjakarta. De hoofdplaats ligt aan den grooten weg van Djokjakarta naar Wonosari, do hoofdplaats van Goenoeng Kidoel. Zie ook bij PATOEK.

PIKA (BOBNEO). Zie NEUSAAP.

PIKER, (JAV.) *VOOT Excalfoetoria cJiinensis*; *can* ander Patrij?, *Arboricola javanica*, heet op Java Dago.

PIKOEL (MAL., JAV., SOEND.). Zie MATEN en GEWICHTEN.

PILANG. Zie VAARTUIGEN. † f : **PILANG**

(JAV.). Zie ACACIA LEUCO- PHLAEA.

PILAU. Zie VAARTUIGEN.

PILEA MUSCOSA Lindl. fam. *Moraceae*. Ka- toempangan (MAL. BATAV.). Een klein onkruidje, dat op vochtigo, schaduwrijko plaatsen overal tot op ongoever 1400 M. boven zeo verbreid is. Wan- Beer mon 's ochtonds vroeg planton mot stui- meelbloemen bovochtigt, en daarna in de zon legt, dan springen do mannelijke bloemen. en tovens do helmhokjes open, zoodat elke bloem eon w oik jo stuifmeel uitwerpt. De plant heot daarom wel "kanonneerplant". Het kruid is eon inlandsch go- neesmiddel.

PIMPINELLA ALPINA Kds. Fam. *Umbelliferae*. Ploorwa atjng, Soeri pandak a bang (JAV.), Antanan goenoeng (SOEND.). Klein over- blijvend. zeer aromatisch riekend. kruid. uit hot bergland van 2000—3000 M. in Midden- en Oost- Java, bij de inboorlingen van Oost-Java zeer bo- kend om don aromatischen wortol, dio algemeen gebruikt wordt a ls een aphrodisiacum. Vooral op het Dieng-Plateau komt de plant zeer veel voor. † z/ ■

PIMPINELLA ANISUM L. Fam. *Umbelliferae*. De Btamplant van het Europeesche „Aniszaad" (beter Anijsvruchten), in de Europ. apothoken als *Fructus Anisi* bekond, en door de inlanders weinig of niet gekweekt of gebruikt Do naam Adas mani« (JAV.), dio men wel voor de Anijs- vruchten vindt opgegeven, schijnt eerder toe te komen aan venkelvruchten.

PINANG. Een slechts 260 M. hoog vulkaan- kegeltje, dat zich geheel zelfstandig dicht by

Kranmtwatoe ih Noord-Bantam uit do vlakto verheft.

PINANG (MAL.), Djambd (LAAG-JAV., SOEND.) > on Wohan (nooa JAV.), Pdnang (MAD.), Hena- (TEKN.); TSnga of Woek (MIN. LANDST.), Sjam- bi (MAL. PAL), Kamtjoc (N. G. 4 R.), Berdn (N. G. NOEMF.), Foca (BOER.), Soi (AMB. LANDST.), Boea of Poca (AMB. GOJU en LIRI), Pooja (AMB. AROE), POO (AMB. KIS.), Oromol (AMB. BAB.), Rapo (MAK.), Ocracij of Oegaj (LAMP.), Isoe (AMB., KEI), Isoa (AMB. TEN.), Mamaiin (BOL. MONG.), Pining (ATJH H).

Areca Catechu L., (zio aldaar) fam. *Palmae*. De naam b e t o l p a l m, aan dezo gegeven, is minder juist, daar „betel" de benaming is voor do sirih, welke benaming door het Portugeesch uit het Tamiel tot ons is gekomen (zio P. J. Veth, Uit Oost en West, bl. 227). Hoogo palm met gevinde bladeren en vertakte, onder de kroon geplaatsto bloemtrossen. In geheel Indie gekweekt. De vruchten, betelnoten, ook wel areeknoten ge- naamd, worden algemeen gebezigd bij het sirih- kauwen. In het huishouclelijk leven der inland- scho bevolking van Ned.-Indie vervult do betel- pruim een groote rol ; in iederc woning vindt men een koperen of houten schaal, waarop betel blad, tabak, kalk, gambir en pinang-noot in koporen doosjes en bakjes voor do gasten gereed liggen. Het aanbieden daarvan gaat ook aan iedere beraadslaging vooraf en het aanbieden en aan- nemen beduidt vrede en vriendschap. In velo streken van den Arehipel geldt het gereed maken en het aanbieden van een betelpruim door een meisje aan een jongeling als tceken van genc- genheid en het aannemen van de gave staat gelijk met een begin van vrijage. Om de betel- pruini to maken, worden een of twee ,van do geurige, roodsappige en bittero bladeren der betel- of sirihplant (zie SIRIH) genomen, dio men op de knie afveegt, om er daarna de punten af to scheuren en zo ver volgens te bestrijken met eon weinig kalk van cene fijnc, uit schelpen gbrand© soort ; dan breekt men een stuk van eon schijfjo gambir en knijpt met den pinang-kraker een stukje pinang-noot af en beido ingredienten worden in het blad gewikkeld, dat dicht govotiwcn, in den mond gestojeen en gekau wd wordt. Do Maleicr verkiest een jonge, do Javaan een oudo pinangnoot. Terwijl zij do betelpruim in den mond hebben, steken zij een weinig gekorven tabak tusschen Jippen on tanden on brengen die oin to kunnen spreken tusschen do lippen on het tand vlesch. Een sirih- of betelpruim duurt een goed kwartier, vandaar dat dit tijdsvcroop in het Javaansch den naain heeft van sapanginang (van kinang) d, i. de duur van eon fiirihpruim. Eonigo vooraf gereed gemaakte pruimen draagt, de inlander, dio dit genotmiddel gebruikt, op weg altijd bij zich.

Vooral tegen wondcn en verzwerigen wordt het met sirih en *Areca-noot* vennengde spoksel^ onder het uitspreken van bezweringen, op de aangedano pick uitgespuwd. Do blad - en bloem- scheidcn dienen tot het inpakken van goddoreik Ook hot hout der stamminen wordt gebruikt. Waar de *Areca-palm* in sonimige streken van den Arehipel ontbreekt, worden de noten van elders aangevoerd en vormen con niet onbelangrijk handelsartikel op de inlandsche markt Ook is de uitvoer zeer bolangrijk, zoodals de volgcndo cij. fers ons toonen.

	van Java on Madoora K. G.	van do Buiton- bezington. K. G.
1911	3.507.968	21.417.885
1912	4.423.000	24.108.662
1913	3.808.321	22.196.623
1914	3.311.864	24.491.662
1915	3.455.496	24.063.997
1916	3.872.870	20.565.215

Dezo uitvoer is voornamelijk voor Singapore bestemd ter distributie over de omliggende landen.

In Europa wordt de areca-noot in de veertienjerkunst aangewend, als middel tegen lint- worm onz.

De tegenwoordig in Indie veel als sierplant gekweekte „roode pinang" is *Cyrtostachys Renddli Bl.*, op Banka Pajoeng antoe geheeten.

PINANG MĪRAH (MAL.). Zie CYRTOSTACHYS.

PINANG RATJE. Een zeer samengesteld Amboensch geneesmiddel, volgens een door Ludoking medegedeeld voorschrift uit 59, meest aromatische, bestaande uit (tjengehakte wortels, hasten, bladcreil, vruchten) bestaande. Het geniet in geheel Indie zekere reputatie als universele medieijn, tegen koorts, diarrhee, slachte spijsvertering enz. Men trekt er ook bitter van.

PINANGA TERNATENSIS Schoel Fam. *Palmae* Niboeng mĪrah (MAL.). Een slanke rechte palm van Celebes en do Molukken. De gomakke-lijk splijtbare stam wordt voor latwerk gebruikt. Het palmliot is eetbaar.

PINARIK. Bataksch landschapje, gelegen op de grej) s van Pad an g La was en Laboean Batoe, of op de grens van Tapanoeeli en Sumatra's Oost-kust. Het ressorteert onder de onderafd. Pad an g La was, doch was vroeger een twistappel tusschen Bila (Sumatra's Oostkust) en Goenoeng Tinggi (Sumatra's Westkust), beschouwend ieder Pinarik als zijne onderhoorigheid. De hoofdplaats Pinarik is een welvarende kampong en een van de belangrijkste kampongs van Pad an g La was, met grootte bevolking.

Geliekt aan dors is het landschapje van dien naani, gelogen aan de Zuidelijke grens van Pail an g La was met Sumatra's Oostkust, dat zeer armoedig in een weinig volk telt.

PINDAU. Inlandscho)aarn, in Sarawak (N. Borneo) gebruikt voor de zeevondo boomha- gedijs, *Draco cornutus* Ginthir, (zie verder onder TJRIJAK TIJRBANQ en onder AGAMI- DAE).

PINDIS (MAL.). Zie SLOETIA.

PINEUNG. Do III Moekim Pincung zijn een l andschap van de onderafdeeling Sigli, af- deeling Noordkust van Atjeh, met 1451 gere- gist rec rile mannen (ult. 1915). Het omvat: Boeboe Mcuscugit Goetji liocnipong, Bocobo Mcuseugit Baro, en Pine u ng, de gain pongs Mcu- Joce Bia ng en Meuloeii K roe eng, do mockim Peukan Baro en Peukan Sot, en de gain pongs Podo Raja en Poclo Sou ma. Gdgcen vlak ten

0. van Sigli, is het landschap vooral bekend door de bcschietingen vroeger van onze vestiging aldaar van uit „Klapa Satoe" in de inoekim Peukan Baro en Peukan Sot. Do daar door den vijand aangelegde stellingen werden in Aug. 1897 vermeersterd, waarna de naaste omtrek word gezuiverd. (Zie Deel I biz. 82). Oeleebalang is Tcukoo Bentara Pineung Brahiin, wiens korto

verklaring dd. 7 Mei 1900 word goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. ts besluit van 4 Oct. d. a. v.

Zie Bijdr. t/d T.L. & V. v. N.-I. Deel 55 (1903) bl. 70, en in Ind. Gid a 1890 het artikel. „Segli van 1885—1887".

PINGGIRS. Onder dezon naam is een volks- stam bekend, in de Vorstcnlandon op Java ge- vestigd ; volgens Veth, Java 2e druk DI. I, bl. 390, afstammelingen van een deel der bewoners- van Balam bangan, dio door Sultan Ageng van Mataram, na de verovering van eerstgenoemd rijk, naar Mataram werden overgevoerd, waar- hunno vrouwen meestal als minnen in den Kraton gebruikt werden, terwijl de mannen een hand- werk uitoefenden. In Ind. Gids, 1884, I, bl. 85- word cchter verhaald, dat wanneer vorstelijk kinderen gezoogd moesten worden, deze minnen vroeger van Balj of Balumbangan werden ont- boden. De naam pinggir, kant of waj, zou hunne afkomst van den Oosthoek of Oostwal van Java aanduiden. Zij wonen meestal bij elkan- der in bepaalde kampongs, kampong minggiran^ die zoowel in Djokjakarta als in Soerakarta ge- vonden worden. In de Nawala Pradata, art. 24» wordt voorgeschreven dat, in tegcnstelling met de Kalangs, de afstamming der Pinggirs door de- moed er bcpaald wordt.

PINGKO (SOEND.). Zie DYSOXYLUM DEN- SIFLORUM.

PINI. Een van de 3 groote Batoc eilanden (zie aldaar), die behooren tot de residentie Sumatra's Westkust.

PINING (SOEND.). Zie HORNSTEDTIA.

PINOEH (PINOH). Linker zijrivier van de Malawi, on tspringend op den Boekit (berg) Betatoe. Haar stroomgebied vormt do onderaf- deeling Pinoehlanden van do afdeeling Sintang* residentie Westcr-afdeeling van Borneo. Oor- spronkelijk behoorde die landstreek tot Kota- waringin (Z. en 0. afd. v. Borneo); in 1894 stond de radja van dat landschap zijne rechten daarop af aan hot Gouvennement, waarna zij onder rechtstreeksch bestuur we rd gestoId in o vereen- stemming met do wenschen der hoofden van do- zich daarin bovindende negri's: Nanga Pak, Nanga Sajan, Kota Buroe, Nanga Soekan, Laman Tawa, Karangan Poroen, Kepala Gael in g en Madoeng. De grens met de Z. en O. afd. v. Borneo word gevormd door de water- scheidig tusschon de Pinoh en de rivieren in. het go bied van Kotawaringin en Matan (Wester afd. v. Borneo); die met het landschap Sin tang door den rechterzijtak van de Pinoh, de Soengei Kelawci, met dien verstande dat het stroomge- bied van haar linkorzijriviertje de Soengei Boli of PngSrisik, behoort tot de Pinoehlanden ; voorts door een lijn van af de JRiam (stroomver- enlliiig) Pclandock bij do Nanga Kdlaweii in de Pinoh over do Boekits B61oebook, TSngang en Sandak Bfiixljoon, getrokken over de wator- scheidig tusschon het stroomgebied van do BSlimbing-rivior en de Pinoh.

De bevolking, bestaande uit zoogenaamdo Slaleicrs, de in naam tot den Islam bekeerdo Dajaks ; Djoengkau's on KGBahan's genoemd, on heidsenscho Dajaks, — mot een totaal zielontal op ultimo 1915 van 10196, — is in het genot van hare eigen rechtspleging gelaten. De rechtsbo- deeling is omschreven in do Ind. Stb. 1806 no. 220 en 1915 no. 401. Van 1894 af behoord hcb«

bende tot do ondrafdceling Molawi, wrden do Pinoohlandon, ingevolge het bopaald bij Ind. St b. 1913 no. 200, 1914 no. 719 en 1916 no. 172 tot cono zelfstfndige ondrafdceling ge- maakt. van de bestuursafdeeling Sintang onder con civiel-gezaghebber, wiens standplaats is Kota-Ba roc.

Hoofdzakelijk leeft, de bvolking van rijst- bouw op ladangs, het inzamelen van bosch- producten en bij lagon waterst and dcr Pinoh van wat goudwasschen.

Literatuur. J. P. J. Barth: Verslag van een Teis langs de Pinoh-rivier. Tijdschr. Bat. Geol. XXXIX (1897) en j. J. JC E^tho ven : Bijdragen tot de geografie van Borneo's Westafdeeling <1903>.-

PIN RANG. Onderafdeeling van de afdeeling

Paré Pare van het gouv. Celebes en Onderh. met gelijknamige standplaats voor den be- sturende ambtenaar.

PINTO (FERNAO „MENDES). Auteur en avonturier, mot een van "ouds kwaden naam a Is romantisch opsnijder of fantast, en to ch inderdaad — mits krit isch gelezen — schrijver van een werk dat ko st bare gegevens bevat over het Oosten in hot algemeen; ook over Sumatra en Java, mot name uit die periode waarin wij zoo bitter weinig er van weten. door andero bronnen : 1540— a. 1550. Hot milde oordeel van Tide over hem, kan. men lezen in. Bijdr. Kon.

4. III (1879), p. 2—3 en 58—59, on nader ~ met jaartallen gedocumenteerd 4, IV (1880), p. 285—288; verg. over zijn avonturen op Java in 1546 Veth\ Java, 2en druk, 1 (1896), p. 289—295.. Over de slotperiode van zyn "leven in Indie, met name zijn no vitius - wo rd en in de ordo der Jezuïeten (1554), en zijn laatste reis Goa—Malaka—Japan en terug (1554—1557), is een 10 jaar geleden veel nieuws gepubliceerd door den Port. historicus Chr. Ayres (zic onder). Dat hij in 1543 (niet in 1542), met twee a nd ere Portugeezen (Zeimoto en Borrhallo), inderdaad de eerste Europ. ontdekker zou zijn geweest van Japan, door het met een Chin, zeeroovers-jonk verzeild raken op heL eiland Tanega(-Sjima), en het vandaar komen in hof van den Vorst van Boengo (eiland Kioe- sjioe), blijft onzeker. Daarna was hij opnieuw in Japan (of op Java?) in 1546; en in 1551, toen hij Xaverius er leerde kennen (zic onder).

Geboren a Is zoon van arme gedoopte Joden (zgn. Marranos) te oud-Montemdr (Montomor •o Velho, boW. Coimbra) in ca. 1515, met den „enkenlen familienaam Mendes; het „Pinto" kreeg hij er later bij : in do berichten der Je- zuïeten heet hij alleen: Fernao Mendes. Gaat naar Lissabon, in dienst van D. Jorge, hertog van Coimbra. Scheept zich Maart 1537 in naar Port. - Indio a Is koopman, en doorleeft zoo zijn avonturen in Pegoe, Siam, op Malaka, Sumatra en Java, in China en Japan. Wil Jan. 1554 uit Goa naar Portugal teruggaan met zijn verworven kapitaal, maar voelt meens roeping ■om Jezuïeb te worden : als nawerking vooral van zijn vriendschap in Japan met Francisco Javier of Xaverius (gest. bij Macao 2 Dec. 1552), wiens isk in dat jaar 1554 te Goa werd aangebracht, bewaard in kalk. Over de daarop den IGen April 1554 te Goa aangevangen gezantschaps- reis naaj Japan, onder leiding van den pater- provinciaal Belchior Nunes S. J.» zic Ayres*

tweo studies over „Fernao Mend os Pinto" in do Memories van do Academia Real das Scien- cias do Lisboa, 2a Olasso, Nova Sorio, To mo X, Parte I—II, 1905, '06; op dezo reis schrijft hij dd. Malaka, 5 Dec. 1554, een merkwaardli- gen brief over zichzelf, zic Ayres I, p. 13—16, en voluit p. 59—66; vorg. Tielo (dio „dcn Jozuïot Fernao Mendes" nog niet a Is Pinto hor- kond had) in Bijdr. Kon. Inst. 4, IV (1880), p. 296 noot 1. Keert in Nov. 1556 uit Bungo terug naar Goa, komt hier in Fobr. 1557, en is, het volgend jaar in Jan. vortrekkend, in Sept. 1558 te Lissabon terug.

Vestigt zich in hot dorp Almada (boN. Lissabon), vrijwel berooid, daar hij in 1554 to Goa zijn have had weggegeven ; maakt zich nu los van do Societie van Jezus, huwt, krijgt kin- deren, en sterf t 8 Juli 1583. Stelt zijn „Pelgrims- tocht" (Peregrinaam) te Almada op, wel deels naar aantekeningen, deels naar gehougen, in een litterairen stijl. Maar van drukken komt niet, gewis ook door tegenwerking der Jozuïeten, die hem na 1558 in opmerkelijken trant al waren gaan doodzwijgen. Het hs. komt, na zijri dood, in hand en van 's Konings gbschied- schrijver (Chronista m6r) Francisco Andrada, die er in zijn eigen Chroniek van D. Joao III (regeerde 1521—57), in 1613 te Lissabon vor- schenen, zeer veel aan ont leent; maar pas in *t eigen sterfjaar van d'Andrada, 1614, verschijnt te Lissabon de druk van Pinto's werk, waarschijnlijk gecastigeerd, daarna tallooze ma- len herdrukt, en in vreemd e talen vertaald. Het hs. dat d*Andrada (eigenlijk op zijn goed- Port. geheeten: do Andrade) onder zich heeft gehad, is nimmer teruggevonden.

In avontuurlijkheid, in faam, on in lilt era r- historische beleekenis kan men Mendes Pinto het best vrgelijken met onzen Bontekoe. Beiden hebben allerlei doorleefd, en hebben "volksboeken" geschreven, waarvan het fond voile waarheid is, de uitwerking evenwel ver- sierung; zeg 75 % waarheid, 25 % verdichting. Nergens anders dan bij Pinto ochter vinden we iels over de ineenzinking dor oppermacht van het rijk D6mak in 1546, na, Pangeran Trang- gana (regeert ca. 1521—1540); do katastrofo, waaruit Padjang (zic dib woo rd) a Is oppermacht in ca. 1565 te voorschijn zou komen. In Pinto's Peregrina^ao van 226 Capita, beslaat dil Cap. 172—180. Zic Veth 1. c., deels bewerkt naar Tielo in Bijdr. Kon. Inst. 4, IV (1880), p. 305—310. G. P. R.

PINTOEjmassief. Eijn geweldige, grootschc, ou3K"nfi3csict-vu)kaan in het midden van het Karo- Kandgeberge (zic aldaar) op Sumatra. Het is grootcndeels met oerwoud bedekt, waaruit de naakte wanden van den vulkaan Sibajak (2070 M.) te voorschijn komen. Hicr heeft zich de oude vulkanische werkzaamheid wecr iji jongeren tijd herhaald. Op het Pintoc-massief ontspringen de BClawan en Petani, die Noord- waars stroojnen, terwijl vele kleinere rivieren Zuidwaars naar de Wampoe gaan. In het O. be vine! t zich de pas van Bandar Baroe, in het W. de Soejnbo-ikan-pas ; de eerste allcen is goed te begaan.

PINTOE ANGIN (= windpoorl). Kloof ten AVesten van de Batang Gad an g in de residentie Sumatra's Westkust, waarover de weg wordt aangelegd, die Pajokocniboech ver bindt niet do.

Costkust. Een bergpas in den weg van Tan ah Batoo naar Natal (res. Tapanoei) draagt ook dien naam.

PINUS MERKUSII Jungh. et De Vries, fam. **Coniferen**, Bakalah (ATJi: ii), Oojam (GAJO), Toesam (BAT.). Een donneboom, botor pijn-boom, door Junghuhn ont dokt in do Ba-taklandan tusschon 1000 on 1500 M. boven zoo, en. daar bos-schen vormend; ook in de Gajolanden aange-troffen. Do boom wordt n.eer dan 30 M. hoog, heoft lange naaldon on Invert zcor voel hars, dat door do inboorlingen a ls verlichtingsmiddel wordt gobruikt. PIPER. Zie KfimoEKOES, PEPER en SI-JR. 1H.

PIPER BETLE. L. Zio SIRIH.

PIPER CUBEBA L. f. Fam *Piperaceae*. Tenioekoos, Lada bSrekoor Koomookoos (JAV.), Rinoe (SOEND.) Klimmende heoator, tot 15 M. hoog, met kleino bolronde vruchton, dio aan hun ondoroinde van cen steelvormig ver-longsel zijn voorzien, dat mee^tal ten. onrechtu voor een vruchtsteel wordt aangezien (vandaar do naam Staartpoper). De plant komt in don ge-heelen Malcischen Archipel in hot wild voor, maar wordt tegenwoordig ook gokweekt. Verre-weg het grootste de el van het handelsproduct wordt in liot wild ingezameld. De grootto van don uitvoer is niet bij de aide ring op te geven. Om-trent do cultuur zijn nog weinig gogeven? bokond. Men is tot het kweeken overgegaan, toon om- Rtreeks 1890 do prijzen geweldig stogen (tot f 300 per pikoel). De voortteling geschiodt dor stekken, waarbij men orop moet lotten, zoowol : tekkon van mannelijke als van. vrouweljkio plin- ten te nomen. Lichte schaduw schijnt gowonscht to zijn. Tusschen 1880 en 1890 word staartpoper op grooto schaal verwerkt in asthmasigarotten. Tegenwoordig wordt hij in do wostorsche gonees- kuaal logon, gonorrhoe gebuukt. logon, dozoldo kwaal gobuukt do inlander hem, maar bovondin togendy.senterie en andere buikziekten.Vaak wor- don andore Pipersoorten verkocht voor Koomoe- kocs, deels do or dat ze orinoe vorward worden, deck a ls opzottcljkio vcrvalsching. Ook do vruchtjos van *Lilscu cilrata* worden wel ah koe- moekoos vorkocht.

PIPER FRAGILE Bth. Sirih pait, Tali pait (MAL. MOL.). KI ini plant van do Molukkon, waar- van vooral do bast als inhndsch goneesmiddol in gobruik is togen velerlo kwalen. Do b ladoron zijn ook bij do inlanders a ls goneesmiddol in gobruik.

PIPER LONGUM L. De stamplant van de Eng. Indischo Lan go Pepor, die in don Mai. Ar- chipcl niet voorkomt. De Ned. Indischo Lida, pandjang (MAL.) komt van *Piper retrofractum* (Zie uld'iar) = *Piper longum* Bl.

PIPER METHYSTICUM J'-orst. Wati (ZUID N. GUINEA), Keu (NOORD N. GUINEA), Kawa (POLY- NESIE). Ikon struik, waarvan do bl idoron on stengols, maar vooral do worlds, door do Papoo.i's en Polynosiors bij foostoljkio golegonhoden gokauwd worden, waardoor cen soort van dronkonschap en bodwelming ontstaat. Hot workztwno bostanddeol is niet bokond. Samoa voert cen kloino hoovocl- heid naar Europa uit, waar do wortol bij hot bo- roiden van oon goncosiniddol wordt gobruikt.

PIPER NIGRUM L. Zio PEPER.

PIPER RETROFRACTUM Vahl. (*P. longum* L. : *P. officinarum* P. DC.) Tjabai, Tjabai djawa, Lada pandjang (MAL.); Tjabo a lay, Tjab6 soolih

(JAV.). Do z.g. Lzngc Popor, in den geheolon ar- chipol in hot wild voorkomend, op Java boneden 600 M., bijna uitsluitend op drogo, armo gronden, bij voorkour in bosschen, die periödiok hun loof verlotzcn. De phnt wordt zoo good ah niet gecul- tiveerd. Do vruchten zittou in lango cylindrische aren, zo worden tcnslotto roodo bossen, dio eon zwarte korel bovatten. Voor ze zoovor zijn, worden zo afgesneden en snel godroegd. Do vrucht- aren zijn een bolangrijk inlandsch geneosmiddel, en komon o.a. voor in do zg. banclrfek (SOEND.), eon zwecdrijvende drank. Ook is tjabai djawa een uitvoerartikel (vnl. uit Bandjermasin) naar Europa on Br. Indic. In Europa komt het voor in v lieger vergifton.

PIPIKORO^CH. Zie TORADJA^SCHE TA- LEN.

PIPIT-BONDOL (JAV.). Zie WEVERVOGEL (BONDOL).

PIPIT-LOEREAN. Naam in West-Sumatra voor eene Hapvogel-soort, *Psarisomus p-sit- taciniis*; andere Hapvogels zijn Toeroenan oodjan *Eurylaimtus ochromelas*; Moekopaland, Boeroeng- palano of Tampilano voor *Gymborhynchus macrorhynchus*; Limpilimpil en Oengeh tampilkan, *Corydon sumair anus*. De Maleiers op Oost-Sumatra nocmen *Cyrriborhynchus macro- rhynchus* Tjoetjoeran-oedjan.

PIROE. Afdccclingshoofdplaats, tevens hoofd- plaats der onderafdeeling West-Ooram, afdeeling Ciram, residentic Amboina. De plaats ligt aan de . gelijknamige baai, ook wel baai van Tanoenoe genoemcl. aan do Zuidkust van West-Coram.

PIROEBAAL. Grootc, ver het land indringende* 1 baai aan de ZW. kust van Coram, beZuiden welke Ambon ligt. Da Westkust wordt gevormd door het heuvelachtigo schiereiland Hoemaoel, dat om de Zuid in den schcrpen, hoogen hoek Sial uitloopt en om de Noord door een slechts 3 K.M. breede, huvcvlachtige landengte met Ceram is verbonden. Do Oostzijde van dit schiereiland is over het algemeen steil, zeer steil beZ. en beN. Kampoeng Ixjehoe, in welk laatsto gedeelte de rotsen een koperkleur hebben, bij kampoeng Loid, welke in een met sagoe be- plante vlakte ligt. De hoofdkampoeng Piroo ligt in het N.O. gedeelte der baai. De Noord- en Oostkusten zijn voor cen groot gedeelte laag, aan don voet van het geborgte vindt men hier bijna overal een breede strandvlakte, alleen het schiereiland, dat bij en beN. hot ciland Babi op de Oostkust uitspringt en de baai aanmer- kelijk versnialt, is hoog en rotsig. BaZuidon dit schiereiland liggen verschiideno kampoengs. In de baai liggen het lago, zandige, met tSmaru- boomcn bcgrocide cilandjo Kasa en aan de Oostkust het reeds genoemde heuvelachtigo Babi; tusschen be ide eilandjes en NW. van het laat- sto liggen eenig raffen; overigens is do zeer diepe baai, welko allcen langs de kanton een snial kustrif hecft, geheel schoon. Zie Zaemans- gids dec! VI.

PISANG (MAL.). Vrucht van *Musa paradisiaca* (Zic MUSA). De pisang of banaan [gedung (JAV.), tjaoe (SOEND.)] komt in Lal van varietciten in don gohoelen Archipel zeer algemeen voor on necmt onder do ooftsoorten cono eerste plaats in. Afmctingcn, klour, smaak on gour dor ver- schillende pisangsoorten zijn zeer vorschillond, ovenals hot gobruikt, dat van do vruhton wordt gemaakt. De voornaamsto soorton, dio in onbo-

reiden toestand als ooft gegeten worden, hee- ten in het Maleisch pisang radja, pisang radja sSr6h, pisang mas en pisang ambon, welke laatste zeer algemenc als voedsel voor zeer jonge kinderen dient. De pisang tandook en pisang kapock worden vitsluitend gestoofd of gebakken gebruikt. In onrijpen toestand bevatten de pisangvruchten veel zetmeel, dnt bij de soorten, welke onbereid gegeten kunnen worden, bij de typing vrij snel in suiker wordt omgezet, die den zoeten smaak der rijpe vrucht veroorzaakt. Herhaaldelijk zijn op Java pogingen aangewend om uit onrijpe pisangs op groote schaal zetmeel te winnen, dat vooral als kindervoedsel zeer goede eigenschappen zou vertoonen, maar deze hebben niet tot een be- hoorlijk resultaat kunnen leiden. Do pisang mas wordt gebruikt voor de bereiding van een pre- paraat, dat veel op vijgen glijkt, de pisang salch. Daurtoe splitjt men do rijpe vrucht in tweeën en droogt de helften in de zon, waarbij do buitenkant een donkere klour aanneemt, maar het inwendige geel gekleurd blijft.

PISANG (POELAU). Rotsachtig eilandje op de Westkust van Sumatra, ter hoogte van Padang en de reede van deze plaats beschermend tegen den Westerstorm. Het is 600 M. lang en 450 M. breed; andesiet-heuvels verheffen zich tot 32 M. hoogte. Het eiland is niet bewoond, in den eigenlijken zin, doch er staat een licht (met be- diening), en het is ingericht tot pest- quarantine- plaats. Aan de O- zijde liggen koraalbanken en in de nabijheid daarvan is een goede ankerplaats. Deze werd voor het toestand komen van de Emmahaven steeds gebruikt. De schepen koers- ten op een steenen merkpaa op het eiland aan, terwijl de ver binding met den vasten wal van Sumatra werd onderhouden dooreen stoompauw en door sloepen, die de waren brachten naar Poelau Ajer aan den mond van de Padangrivier.

De weelderige, fraaie plantengroei en de gelegenheid tot het nemen van een zee bad aan het W. lijke strand, maken het tot een gezocht oord voor uitstapjes van de Padang gers. (Een teekening op schaal 1 : 10.000 van Poelau Pisang is gegeven op profielblad 6, kaart no. 11 behoorende bij Verbeek's Top. en geol. beschr. van een gedeelte van Sum. Westk., Bat. 1883). Tusschen Poelau Pisang en den vasten wal ligt het kleinere Poelau Pisang ketek.

Op Poelau Pisang, het eiland voor de reede van Kroe in de residentie Benkoelen, vestigden zich de Engelschen in 1745. Van hieruit knoopten zij handelsbetrekkingen aan met het vasteland, zelfs met de hoofden van de Lampongsche Districten. Thans ligt op dit eiland nog een drukke handelskampong.

PISANG (Poeloe). Zie BANDA-EILANDEN en vgl. Witkamp in Tydechr. Aardr. Gen. 1909, biz. 75, met kaartje 1:5000.

PISANG. Eiland gelegen N. O. van Lawin (zie aldaar) met twee nagenoeg even hooge toppen 135 M.), van vulkanisch gesteente, zwaar be- groeid; alleen nabij de kust ziet men kale rotsen. Het eiland behoort tot de afdeeling Batjan, residentie Ternate en Ond. jen werd in 1818 o. a. bezocht door eenige leden der expeditie onder de Freycinet (Verbeek, Molukken-Verslag, biz. 119).

PISANG (IRAN TJOETJOET) (MAL.). Zie HAAI.

PISANG-PISANG (IKAN) (MAL.). Zie ZEE.

BAARS.

PISANGAN (JAV.) Zie CORCHORUS OLITORIUS.

PISANGS (VALSCHE). Een groep eilandjes, ook wel genaamd P. Daram of Jef Daram, bestaande uit een groot eiland, omringd door alleenstaande klippen. Zij liggen ten O. van Miso61, worden gerekend daartoe te behooren op zijn onbewoond. Zie DARAM.

PISAU (IKAN) (MAL.). Zie MESVISCH.

PISO-PISO. Een indrukwekkende, steile berg, die zich tot 1965 M. hoogte verheft aan den Noordoever van het Toba-nwer (Sumatra). Uitloopers naar het Z. vormen het schiereiland Sibolangit. Aan den Noordclijken voet strekt zich de groote Karo-lioogylakte uit. Doordat de bergheiliigen sterk verveerc't zijn, heeft de P. P. niet meer den vorm van een vulkaan. Groote lava-achtige benevens andesietblokken, wijzen echter op een vulkanisch karakter. De heilijgen zijn meest bedekt met moeilijk begaanbare steppen, waaruit hooge varens opsteken. Alleen de top wordt gekroond door een dicht oerwoud. De berg wordt ook wel Tandock BSnoc genoemd.

PISONIA ALBA Span. Zie PISONIA SYLVESTRIS var. ALBA.

PISONIA EXCELSA BI. Fam. *Nyctaginaceae*. Kij tjae (SOEND.). Een boom met sterk klovdome vruchten, zoodat zelfs kleine vogels vastrakon en zoo gevangen kunnen worden.

PISONIA SYLVESTRIS T. et B. fam. *Nyctaginaceae*. Sajoer poeth (MAL. MOL.), Dagdag se6 (BAL.). Lage, onregelmatig vertakte en kromme boom, op Java alleen bokend van de moeilijk te bereiken rotseilandjes aan de Oostkust van Noosa Kambangan, ook voorkomend op de Duizond-eilanden, Madoera, Bali en de Molukken. De bladeren worden als groente gegeten. Vroeger worden bij de kroning van een Javaansch vorst de bloemen door een speciaal gezantschap van Noosa Kambangan gehaald en aan den vorst aangeboden. Do varieteit *alba* (*Pisonia alba* Span.) is in heemsch in het O. van den Archipel en wordt verderaangophntKajoc boelan (MAL.); sajoer poeth (MAL. MOL.); Koi bandin (JAV.) Do bladeren worden als groente gegeten, maar zijn ook een be- inlandch genesmiddel.

PISTIA STRATIOTES L., fam. *Araceae*. Kiam- bang (MAL.), Kajoe apoe, Apon apon (JAV.), Kij apoe (SOEND.). Kleine, losdrijvende waterplant met dikke, aan den top stompe bladron in een roset. De bloeikolven ontwikkelen zich tusschen do bladeren, zo zijn groen en zeer klein. Do plant wordt in vischvijvers door do inlanders aangeplant; het schijnt, dat varkens gaarne de bladeren oton.

PISUM SATIVUM L., fam. *Leguminosae-Papilionatae*. Kij tjang kapri (JAV.), Katjang polong (JAV. SOEND.), Katja ng garnet (SOEND.), klim- mende kruidachtige planten met witte bloemen, voor do Europeanen en Chinesezn gokweekt als poulon (do varieteit met zachte vruchten) of doperwtou (mot hardc, oneetbare vruchten). Do cultuur heeft plaats in do vlakke op droge velden. Als doperwtou worden do onrijpe za den gegeten; Wat op Java als rijpe groene erwten (onder den naam Katjang arab) wordt verkocht, is waar- schijnlijk uit Br. Indie ingevoerd.

PITAL. Complex van een tweetal kampongs, welke bevolking voorheen nog al van zich liet spreken (vgl. Koloniaal verslag 1904), gelegen in het huidige lenschap Fatoe Leo, ondrafd

West-en Midden Timor, afdeling Noord en JMidden Timor, residentie Timor en Ond.

PITHECANTHROPUS ERECTUS (Rechtopgaande aapmensch), is de naam, die Eugène Dubois (op het voetspoor van Ernst Haeckel) in 1892 gegeven heeft a an het uitgestorven mensachtig wezen, we lks overblijfselen hij gevonden had in andesitische tuffen van het Kndonggebergte in de residentie Madioen, nabij Trinil, district Ngawi, in het ravijn op den linkeroever van de Tji-Bengawan, 15 M. onder den bogancn grond. (Een gedenksteen wijst heden de juisto vindplaats aan.) Dubois was in 1898 als officier van gezondheid naar Indie gegaan, met do uitgesproken bedoeling om naar de overblijfselen van tusschen vormen tusschen mensch en anthro-poide a pen te zoeken. Het N.-I. Gouv. stelde hem daartoo in staat, door hem eerst in de Pa-dan-gsche bovcnlanden te plaatsen, waar zijne na-springen geen bevredigende resultaten opleverden, en vervolgens op Midden-Java, waar in be-dochde tufflagen, niet slechts van Madioen, maar ook van Soerakarta en Kediri, reeds vroeger vele overblijfselen van Zoogdieren en Reptielen aange-troffen waren, die volgens Dubois' meening tot de Pleistocene (jongste Pliocene) formatie behoorden, maar thans door de meeste geologen (Volz, 1907) voor oud-diluviaal worden gehou-den. Deze lagen zijn van fluviatieleen oorsprong, geplooid, hellen naar het Zuiden en liggen discordant op Pliocene marine mergels. De dikte van het gehele lagencnplex bedraagt 350 M. Elbsrt (1908) nam in het tropisch diluvium een verdr eeling in drieën waar, aangegeven door de in de la-gen besloten plantenresten, op wyzendo op lange periodes van lagere temperatuur en sterken regenval (phiviaal-tijclperken), die overeenkwamen jnet de ijs-tijden op Noordelijker breedte. De Kendengformatie behoort tot de oudste dozer pluviaalperiodes. Dubois groef daar tot 1893 en vond fossiele resten van merendeels uitgestorven soorten van varken, rhinoceros, buffel, hert, tij-ger, schubdicr, die, zij het ook in andere soorten, nog thans op Java voorkomen, maar ook van olifant, hippopotamus, anoa, die er thans ontbroken. De grootste overcnkomst vertoonden dez overblijfselen met die der Siwalikheuvels aan de Zuidzijde van de Himalaya, en andro fossielhoudende lagen van het vasteland van Azie, die jaar genoemde vindplaats den naam Siwalik-fauna hebben gekregen. Ook de Kendengfossiele vormen een „homogene fauna“.

De overblijfselen bestaan uit een schedeldak (calvarium), flijbeen (linker) en twee kiczen uit do bovenkaak. Zij Jagen in denzelfden horizont ver-wreid; de verst e onderlinge afstand bedroeg 15 M. de kleinste 1 Si. In de lagen, waaruit zij met hon-derden andere beenderen te voorschyn kwamen, en die blijkbaar geologisch ongestoorci waren, werd nimmer een volledig skelet van byeenlig-gende bestanddeelen aange-troffen.

De schedelkap is van het dolichocephale (lang-werpig) type, ze : r plat en laag, en vertoont do m : eHte overeenkomst met die der gibbons, maar is tweemaal groeter dan die der groutste bekende soort van dit eslacht en dus even groot als do menschelijke. In waiving staat zij tusschen die van den chinpanc van het laagst ontwikkelde menschenras in, in hoogte (kaJthoogte) dtaat zij gelijk met die van den chimpanze (37.7), terwijl de laagste index bij den mensch 47, do ge mid el cl

de 52 bedragt. De oogkasdaken springen voor het voorhoofdsgedeelte vooruit, de bo ven wen kbrauwkammen zijn sterk uitgesproken. Do uit den inhoud der kftp berekende capaciteit der hersenholte is 1000 c.c., terwijl die van den grootsten anthropolden aap slechts 600 c.c. bedraagt, maar bij den hedendaagschen mensch het minimum van hersencapaciteit toch altijd hooger is.

Het dijbeen bezit zeer groote overeenkomst met dat van den recenten mensch, toeh meent Dubois vicr afwijkingen te hebben waargenomen, die in zulk een combinatie bij geen enkel men-schelijk dijbeen zijn terug te vinden. Nabij het boveinde draagt het een groot carieuze been-woekering, die wijst op een gecnczen ziekelijkeaan-doening. Van de kiezen is de verstandskies minder afgesletten dan de andere (2de ware).

Dubois heeft de beenderen vertoond op het 3de Internationale Zoologencongres te Leiden in 1895, waar hij zijne opvattingen met succes verdedigde tegen de bezwaren van den beroemden anthropoloog Rudolf Virchow.

Tegen woordig berusten de fossielen in Teyler's Museum te Haarlem. In 1899 heeft de anthropoloog Schwalbe te Straatsburg een belangrijk vergelijkend onderzoek ingesteld naar de fossiele schedels van menschen en menschachtige overgangsvormen, en is tot het besluit gekomen, dat Pithecanthropus moet beschouwd worden als de oudste tot nu toe bekende der laatstgenoemde.

In 1907—8 hebben Deutsche geleerden, op aansporing en onder leiding van mevrouwe wed. Prof. Emil Selenka, onderzoekingen gedaan op de vindplaats van P. bij Trinil, maar geen verdere overblijfselen gevonden.

PITHECOLOBIUM BIGEMINUM Mart. Zie PITHECOLOBIUM LOBATUM.

PITHECOLOBIUM DULCE Bth. fam. *Leguminosae-Mimoseae*. Asem koerandji (JAV.), Ki poek (SOEND.). Boom uit trop. Amerika, al lang geleden in Indie ingevoerd en vaak aangeplant. Bladeren uit slechts vier blaadjes bestaande, peul rolronde; zaden mot ootbaren zaadrok. De bast bevat een bruikbare looistof.

PITHECOLOBIUM LOBATUM Bth. Djarling (MAL.), Djengkol (JAV., SOEND.), Djering (MAL., JAV.). Boom tot 26 Al. hoog, op Java aangeplant en verwilderd. Het hout is niet veel waard. Het sap van de bast is een middel om vlechtwerk zwart te klouren. De bladron worden gegoten. Het voornaamste gebruik vinden de zaden, die rijp of onrijp en raxiv of gokoekt door de inlanders gebruikt worden om als een lakkernij door-gaan, ofschoon do Europeanen vinden dat ze stinken. Ze schijnen bovendien con vergif te bevatten, dat do nioren aantast. De soort wordt vaak verward met *P. bigeminum*.

PITHECOLOBIUM SAMAN Bth. Regenboom, Kujoo am boon (MAL.); Kajoo trembesi (JAV.). Amerikaanscho boom, op Java als schaduwboom langs wo go ii veel aangeplant. Do bast is gif tig; hot loof wordt door goitton graag gegoten, terwijl do zaden on poulen een zeer goot veevoeder zijn.

PITIK (DAJ.). Zie DWERGEKHOORN-TJES.

PITIK WANA (JAV.). Zie AJAM.

PITJAK (DAJ.). Zie AGAS.

PITJISAN (?). Javaanscho naam voor een klein Waterhoentje, *Metopidius indicus*. Op Celebes heet *Hydralticlor gallinaceus* Pihndo.

PITJISAN (JAV.). Zio NATJICLEA LANCE-OLATA.

PITJOENG (SOEND.). Zio PANGEL.

PITOE OELOENA SALO en **BOVEN-BI-NOEOANG**. Ondcrafdeeling der afdeeling Mandar, gouv. Oelebes en Onderhoorigheden.

PITOEEMPAÑOEWAE. Afgelcid van pitoc, zeven, en banoewa, landschap, was een confederatie van zeven Bonesche volkplantingen in het ten Noorden der Tjenrana-rivier gelegen kustgebied van Wadjo en Ixewoe, Oudtijds waren zij onderhoorig aan Wadjo, doch ongeveer in het midden der 18e eeuw kwamen zij tegelijk met liet Wadjo-sche landschap Timoeroeng onder de soevereiniteit van Bond. Aan dit verlies van grondgebied, dus ook van de vrije vaart op de Tjenrana-rivier en van het uitsluitende recht tot heffing van in- en uitvoerrechten op die rivier, is voornamelijk de gespannen voet te wijten, waarop de rijken Wadjo en Bone voortdurend tegenover elkaar hebben gestaan. De confederatie werd beëindigd door een Doeloeng als palili of vasal van Bond, bijgestaan door een raad of ad, waarin de hoofden der zeven landschappen zitting hadden. Zooals de titel Doeloeng reeds aanduidt, was het hoofd der Pitoeempanoewae een der voornaamste aanvoorders in den oorlog. Als zoodanig had hij aan het Bonesche Hof een gelijken rang als de Doeloeng van Lameroer, die tot de palili paseadjengang behoorde, dus zich tot Bond verhiel als een vriend, aanverwant of bondgenoot, zoodat de invloed van het Bonesche bestuur in dat landschap weinig te betekenen had, en de verplichtingen van den Doeloeng zich bepaalden tot bijstand in den oorlog, het op bepaalde tijden verschijnen ten hove en het deelnemen aan door den Vorst van Bone te geven feesten. Thans is deze landstreek toegevoegd aan de onderafdeling Wadjo en heeft het zelfbestuur van Bone (welks opheffing in voorbereiding schijnt), er niets meer te zeggen.

Literatuur: Het *Leenvorst* p. 61, door J. A. Bgkkers, Tijdschr. v. h. Bat. Gen. Heel. De Bonische expedities door T. H. Perelaer, 1872; Zuid-Celebes door P. B. van Staden ten Brink, 1884.

PITOEROEH. District met geluknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling en het regentschap Koetoardjo, afdeeling Poerworedjo, residentie Kedoe; met eene oppervlakte van 84,55 K.M². Het district telt 82 desa's en is verdeeld in 4 onderdistricten. Eind 1905 bestond de bevolking uit ruim 66000 zielen, w.o. enkele Europeanen. In dit district worden de tejpelgrotten Goewa Ta-poes of Gong en Goewa Merden aangetroffen.

PITRAH is de (uit het Arabische *ji'rah* verbasterde) benaming van de liefdegave, welke ieder Moslim (man, vrouw en kind) volgens de Moslimsche wet aan het einde der vasteninaand (zie aldaar) behoort op te brengen. Zij wordt ook *djakal badan* genoemd, als zijnde eene in het bijzonder voor deze gelegenheid voorgeschreven *djakal* (zie aldaar), welke hoeveelheid niet naar de grootte der bezittingen, maar per hoofd wordt berekend. Het verschuldigde bedrag is volgens de wet in oud-Arabische maat 66n *sd* per hoofd van „het graan des lands“, hetgeen op Java wordt gelijkgesteld met 3 *kali's* (of volgens anderen 4 *kali's*), in Atjeh met 2 *are's*, enz. Slechts zij, die niet bemiddeld genoeg zijn om in liun eigen levensonderhoud en dat der

hunnen te voorzien, zijn van deze verplichting vrijgesteld. Overeenkomstig de oorspronkelijk Robed oeling dezer gave, als spyziging der armen, behoort de *pitrah* te worden opgebracht in na-tura, in Ned-Indie dus in den vorm Conor-hout-veelheid rijst, welke volgens de wet moet ten goede komen aan dezelfde 8 categorieën van armen, behoeftigen, enz., die ook recht hebben op de opbrengst van de *djakal* van het verniogen. In werkelijkheid kon echter do *pitrah* hoofdzakelijk ten bate der zgn. „Mohannu, gescstclijkheid“ (vgl. DJAKAT) en do inlevering der rijst wordt in het algemeen ver van gon door betaling in geld. Do inners van deze *djakal* loch, de zgn. dorpsgeestelijken, aan wie do bevolking hare liefdegaven ter verdeeling onder do recht-hebbenden pleegt te overhandigen, nemen steeds genoeg met een kleinere of grootere soni gelds (naar mate van de goedheid van hem, die zijno *pitrah* komt inleveren). Om echter toch aan do letter der wet te voldoen, geven zij in ruil voor het ontvangen geld de wettelijk verschuldigde hoeveelheid rijst aan hem, die zijno p/raA-verplichting komt voldoen, zeggen hem daarop de *nijaf* voor (d.w.z. het formulier, waaruit do be-doeling van den d/aZ:a/-plichtige blijkt om zijnen godsdienstplicht te vervullen) en ontvangen dan de juist verkochte hoeveelheid rijst van hem, na het uitspreken (hier *nijaf*, wed er als *pi'rah*), terug.

De *pitrah* wordt in Ned-Indie evenals in de geheele Moslimsche wereld niet bij zondren godsdienstijver opgebracht, niet alleen door gezins-hoofden voor zich zelve en de leden van hun gezin, in wier onderhoud zij hebben te voorzien, maar zelfs ook wel onverschuldigd door Inlandscho hoofden en aanzienlijken voor hunne onderhoorigen en volgelingen. Deze grooto ijver is te verklaren uit het nauwe verband tusschen de *pitrah* en de vasten inaancl, welke volgens de algemeen Moslimscho opvatting heeft te strekken tot verzoeking voor de tekortkomingen in het geheel voorafgaande jaar.

Literatuur: A. Q. Snouck Hurgronje, Do Atjehors, I, p. 25.6—258 (The Achinese, I, p. 238—240); (Th. W. Juynboll, Handjeiding t. d. ken nisei er Mohaium. Wet] p. 104 \ v. (Hand bn ch (I. Islam. Gcsetzes. p. 109—112); C. Poonschⁿ Brieven over den Islam uit de binnenlanden van Java, p. 138 vv.; J. P. J. Veth, Java IV (J 907) p. 451, I (1875) p. 395 met de aantekening daarop van Haelen Mas Adipal i Ario Tjondro Negro in het Bijblad v. h. Aardrijksk. Genootsch. no. 9, biz. 9; B. F. Matthes, Bijdragen I. d. oetnologie van Zuid-Celebes, p. 88; A. L. van Hasse It, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, p. G2.

PITRIET, do kern van den rotan-stengel, van wolko mon de “bast”, hot z.g. vlochlriet, heeft verwijdord. In de grooto fabrieken van rotanmou-belon geschiedt dit afschillen machinaal, waardoor het pitriet gespaard blijft. Men gebruikt het voor do vorvaardiging van moubelcn en in do mandenmakerij.

PITTA. De Pitta's vormen een afzonderlijk fa milie (*Pitilidae*) van ongeveer lijstergroote vogels met lange pooten en korten staart, die zich in de bosschen op den grond ophouden en zich met insecten en wormen voeden. Zij hebben een fraai gevederde on worden in een aantal soorten, behoorendo tot 3 geslachten, in den Archipel aange troffen. Het geslacht *Pitta* bevat

ruim 30 soorten on komt op allo eilanden voor; wotonschftppclijko man to Amsterdam is, die, op hot *Eucicla* mot 4 soorten wordt op Java, Sumatra en voetspoor der oudero Vlxanen Mercator (eigenlijk: do Borneo angetroffen, terwyl *MeUopilla* in 2 soorten Cromer; overl. 1594) en Ortelius (eigenlijk: Ort els of op Nicuw-Guinea is gevonden. Zio SINTAU. Worth; overl. 1598), en, zich bedienendo van oudero

PITTOSPORUM FERRUGINEUM Ait. fam. Portugeesche, maar vooral jongoro Spaansche *Pittosporaceae*. Girainong (MAL?); Katjombang, zeekaarten, in waarheid „is gheweest do principaelste Tjombangan (JAV.). Hooroo hondjd (SOEND.). Autheur ondc aondrijev vando voortreffelijke ende Matig hooge boom, over don goheolon Archipol wijt vermaerdo Oost-Indisscho Compagnie“; zooch verbroid in do lago stroken en hot bergland tot ± zijn landgenooB Ds. W. Baudaort (alias: G. 1300 M- Over het gebruik van het hout loopen do Baudartius, geboren te Deynze), kort na Plan- cius' meeningen uiteen. Do bladeren en do vruchten zijn dood over hem getuigde (Memorien van Neder-lant, een vischvergif.

PLADJOE, Zic P也LADJOE.

PLAJIN. District met gelijknamigo hoofd- plaats v66r Nov, 1591, 25 zeekaarten in handen te krijgen van het re gentschap Goenoeng-Kidoel, re- sidentie van den Sp.-Port.kartograaf Bartholomeo- Lasso of do Djokjakarta. Het district heeft dri o- derdistricten, Lasso (die dat, blijkbaar als geboren. Spanjaard, na t. w. Patoek, Palijan en Panggang en telde eind 1905 examen, in 1564 officieel te Lissa bon geworden was, eeno bevolking van bijna 5000 zielen, alien en in 1591 er nog woonde; zio toch Sousa Viterbo, Inlanders. Trabalhos nauticos doa Portugueseos nos seculos XVI

PLAKKAAT PANDJANG of „het lange plak- e XVII, Parte I, Lisboa 1898, p. 169—171), ondanks kaaf* is de naam, die gegeven wordt aan het beshiit dat men in het toon vereenigde Spanje en Portugal van 11 October 1833, door Van den Bosch als zulko koloniale schatten met Argus-oogen placht te commissaris-generaal getroffen voor Sumatra's bowaren. Hij draagt ze overaan zijnlastgever.. den Westkust, en waarbij de bevolking dier st re ken — Amst erdamschen uit gever Cornelis Claesz. — die in alwaar toen de Padri-oorlog gewoed had — in het 1595 het Itinerario plus Reysgheschrift van volkomen bezit gelaten we rd van haar politieke en Tiinschoten zo uitgeven, en van 1598 af de meete huishoudelijko rechten, zoo- danig, dat het Journalen. der eerste scheepstochten. van de Gouvernment zichniet bemoeien zou no ch met.het Hollanders naar Indie, te beginnen met d'Eerste benoem.cn van hoofden.noch met derzelver Boeck van Willem Lodewycksz. Dd. 17 April 1592 rechtspleging of cenige andere huis- houdelijke verkrygt Claesz. als „boekdrucker binnen Amstelredam" het monopolie voor 12 jaar tob he : aangelegchcid, noch ook belastingen zou invoeren. drukken. of natrekken van bedoelde- 25 zeekaarten De tekst van het plakkaat is te vinden bij Kiclstra in „van Bartholomeo de Lasso, cosmographo ende Bijdragen v. h. Kon. Inst. T. L. V. deel 38 (1889), „van Bartholomeo de Lasso, cosmographo ende biz. 229JDe vraag : of door cl i plakkaat het meeste van de zeevaart des Coninx van Spaengien" (De Jonge, Opkomst I, 1862, p. 168; en verg er p. 92). Minangkabausche land de positie kreeg van cen Tevens erkent Claesz. „daere.nbove, iV' 66k in handen zelfbesturend landachap met politick contract, moot te hebben gekregen, in de Spaansche taal, „de secreten ontkennend worden beantwoord, al bleek bij de van der zeevaart van Oost- ende West-Indien, Afrika, behandeling van hot Reg. regl. in 1854 de regeering China ende andere diergel. landen"„ De Jonge (1. c. p. 92) tceekt hierbij aan, dat doze actio van Plancius en Claesz. dus was „een. half jaar voor do terugkomst van Jan Huygen. van Linschoten en drie jaren voor dat deze zijn Itinerarium in hot licht zond."

Wie kan hier bemiddelaar zijn gewest- ? Vermoedelijk de voorlooper van, Linschoten* do Enkhuizer Dirck Gerritsz., voluit D. Gsz. Pomp (zie dozen naam), die, samen meS Linschoten op 23 Nov. 1588 met 5 zelfzefde schip uit Goa vertrokken, via Lissabon, waar hij Sept. 1589—Maart 1590 vorbleef, in ca. April d.a.v. thuis was, en wiens „Portugysch boeck" en „Portugyscho zeeschriften" door Plancius in zijn twee Memories van resp. ca. April 1598 en voorjaar 1600 (zio onder) uitdrukkelijk worden vormold als in PL's persoonaal bezit (D& Jonge, I, p. 188, 195).

In hot Itinerario nu van Linschoten — dio zijnerzijds veel van Dirck Gerritsz. had geprofi- teerd dn in Goa M op hun trugreis samen van- daar —, dat, mot zijn octrooi van 8 Oct. 1594, kant en klaar in Maart 1595, dock pas in. 1596 door Claesz. in den handol werd gebracht, komt, in een klein deel dor oxx., oen wereldkaart voor mot hot bovenschriift: „Orbis terrarvm typvs de integro raultis in locia emendatus atidore Petro Plane io 1594"; dus authentiek werk van I Plancius uit 1594; terwijl in hot Reys-gheschrift,

•dat, als tweede "Boeck" van Linschot en, onmiddellijk op het li inerario volgt, en op het titelblad heb jfiar 1595 draagt, juist a ller lei "secreten" van do Oost- en West -Indi?che, ■Ohinee-sche, en ten deele Afrikaansche scheep- vaart *vermald* voorkomen. In aanmerking genomen, dat in voorjaar 1594 do verwijdering tusschen Plancius en Linscholen begon (zie onder), kan de harmonie en samenwerking tusschen beiden, tot in 1593 ongerept, zijn ge- bloven; waarmaast Plancius en Claesz. steeds eensgezind bleven, en Linschoten pas tegen 1598 zijn, zeer invloedrijken uitgever Claesz. ging my den, om te Eiklwizen, in dat jaar zijn ver- taluag van Acosta, en in 1601 to Franeker zijn /Voyagio by Noorden, om te laten verschijnen ■(octrooi reeds van-20 Mei 1597; 2 maanden dus v66r de terugkomst der eerste Holl, vlooo naar Indie onder Corn, de Houtman).

De oudste authentieke kart ografische arbeid van Plancius is do „geographische ende hydro- :graphiwhe caert o der ganscher woeL" die hy in . Nov. 1591 had "gedediceerr, " — versta: tevens xioor die opdracht in hs. had voltooid ? —, en ■op 15 April '92 had ge?chonken aan de Heeren ■Staten, waarvoor hij twee dagen later do som van / 300 tot. dank ontving (De Jonge, L c. p. .167—168). Deze kaart van 1.06 X 2.14 blt. . uio 18 bladen koperdruk samengesteld, het eerst door T. Blundevill(e) in. 1594 beschreven, is tot nog too in slechts eon ex. bekend, te Valencia (Spanje: aartsbisschoppelijk seminarie Colegio d el Patriar- ca, *alias* del Corpus Christi), en voor hec eerst uitvoerig beschreven. door Dr. Wiedor in Tijd- schr. Aardr. Gen. 2, XXXII (1915), p. 301—318; of in den overdruk van zijn artt. p. 159—Q76; er? verg. Dr. Wiedor hierv66r : dl. II, p. 233, sub KAARTBESCHBIJVING. De „voor- Lstelling van een les op de Globe" op blad 17, jgeeft bovendien het *portret* van Plancius, neorzittend bij eon globe, met achter hem aan zijn J inkerhand Corn, de Houtman, en cen vrouw (?); .met tegenover hem (aan den anderen kant der globe) een bejaard stuurman met een grooten .passer in zijn linker, en met aan diens rechter ■een jonger stuurman (lijkt op Willem Barentsz); . terwiji twes jongelieden aan Plancius, linker- :zijde op den voorgrond zitten, dezo twee zon- .der hoed ; alsmede aan de an de re zijde (links van den toeschouwer) op den voorgrond nog een staande jonge man, eveneens zonder hoed ; de vier hoofdf iguren daarentegen dragen flaphoeden, •de vrouw (?) achter PLvncius' rug veeleer een soort van. kap (foto uit Febr. 1919, van F. E. .baron Mulert).

In(vermoedelijk: begin, of voorjaar) 1594 volgde zijn kleinwereldkaan bovengenoemd; op deze en blijkbaar nog andere kaar'en (van 1592—93 ?) ■doelt Blundevill(e) in 1594, door in zijn. studie ■over Plancius* groote wereldkaart, te reppen van „this-and other his Maps". De eerste meridiaan is hier in 1594 de officieel Spaansch-PortuUgee- sehe, op 22 April 1529 te Zaragoza door ho. zgn. Molukken-tracbaat vastgest eld, waardoor de oostelijke Demarcutie-lijn 17? beO. de Molukken kwam te vallen, en dus de le meridiaan, beO. de Kaapverdische en beW. de Chnwische cilan- den (iets West nog van den Ferrojnoridia-an, in 1634 door Frankrijk aangenomen); terwiji juist in midden 1594 Plancius, op het voetspoor van Columbus en Mercator, met hardnekkigheid

i begon te strijdon voor he'; trekken van den corst en meridiaan over Flores-Corvo (dus ca. 12° meer West), oindnt op de lengi 0 van dio nicest west elijke der Azoren he; kompus geen miswijzing had (zio over dezen strijd van Plancius tusschen 1594 en 1601 over mi-iwijzing, lengte-bepaling en eersten meridiaan, do ui een- z. ting bij De Jonge, I, p. 82—90; en ui voo- riger technisch vorkhard door 8. P. FHonor6 Naber in do Linscho.en-uitgatuif, "Reizen naar he" Noorden", II, 1917, p. XXI—XXVIII, XXXI—XXXII).

In 1594 00k was Plancius begonnen — door- gaande op de beroemde projec(ie-vinding van Mercator uit 1569 — met zgn. platte of loxo- dromische zeekairten, zijne „zeccaerten me." was- sende graden", te vervaardigen. ten bate der Ned, schippers en stuurlieden bij de groote vaart : iets, waar hij in zijic Memorie van ca. April 1598 nog vol gerechtvaardigden trots van ge- waugt, in tegenstelling tot „de gemeyne zee- caerten"; zie De Jonge, I, p. 171 en 193, en verg. er diens uiteenzetting p. 66—76.

In deze zelfde jaren 1592—94 begin, dan de ge- wichtige arbeid van Plancius, die be li'Ascnd mag hee.en. voor de vest iging van ons koloniaal gezag in het Oosten: de opleiding van sluurlieden voor de groove vaart op Indie. In. 1592 — vermoedelijk: najaar '92, *nadal* Linscho en den 3en Sept. te Enkhuizen terug was; verg. bo- ven —ging Cornelis de Houtman ah verspie- der naar Lissabon voor een 9-tal Ainstei' -damsche kooplui, vergezeld dadelijk of weldra gevolgd door zijn jongren. broer Frederick (verg. beide najnen in dl, II) ; bleef er he' hcele jaar 1593, en is voor 12 Maart 1594 l e Ams. erdam terug; waarna, tusschen ca. 12 Maart en 17 Mei, de grondJig worde gelcgd voor den cer'ten Holl- scheepsuocht naar Oo.st-Indie, welke op dien 17en Mei 1594 door de Staten, van Holland word gesanc ionneerd. De bingel delibera- 200n over dio plin wuren geschied „ton ovenstaen van den eersaemen Po rus Plantius" (zio Do Jonge, I, p. 254; en Lodewycksz' D'Eersle Boeck, Linscho en-ed. 1915, p. XXXI—XXXII noten 2 en 4). Voor di- jaar 1594, hec be li<endo jaar van voorbereiding der vlool. van 4 scl open, dio op 2 April '95 van Texel onder Corneli: de Houtman. zeil zou gaan, gelcid dm 00k t en vollo wat Ds. B-Ludir. ius in 1625, dadelijk n l heS bovenaangehaalde, over Plancius Liat volgen: „Op syno Cer en ende instructi ion syn de eerst0 .Schepen derwaervs (naar O. Indie) ghevaeren: Ende zijn oock noch velo Jaren na dcr hand gheene toi Schippers of Scuyi'-lieden derwaorts geadmi. teerl, dan die to voren by den telvsn Plancio waren gheexajnineerl, endo go nyche- nissb van hem hadden, datse da er l oe bequaem bevonden waren. Mede zijn op syne ins. ruci ien ende Cher, en verscheidene andere memorabelle vaer : en aen ghevanghon."

De eers. e algemeen-Holland^che waan, in voorjaar 1594, was, dal de beste en veiligste weg naar 0.-Indie leiddo beNoorden om; moi die versebil, du Linscho en c.s. aanrieden bezuiden Nova Zombli den doortoclit te zoeken; doch dat Plmcius, a Is goed leclring weer van Mercator, welke had beweerd dat de Noordelijke Poolzee geen groove hindernis kon vormen wegens de zware st roomen die het ijs moestn breken, volhield dat men hooger op moest

gaun, bonoordon. Nova Zombla. langs. Hioncco begon do wetonschappolyko veote on hot gotwist tusschen Linschoten on Plancius. Op 5 J uni 1594 zeildo do eerste IJsee-Indie-vloot van Texcl, met Linschoten als eon der commiczen, en met Plancius' leerling Willom Barontsz ah stuurman op oen der 3 schepcn. Onvorrichtor- zako was men 1G Sept, altrug; maar Linschoten overtuigd, dat Plancius totaal mis was, want bij AVaigats op ruim 71° N. had men open water gevonden; terwijl het schip van Amsterdam, met Barentsz, hooger op tot 78° N. was gedrongen, maar geen doortocht gezien had. Beiden hadden ongelijk; doch Plancius hot ergst.

De tweede tocht naar Indie ging boZuiden. om, om do Kaap, in hob kielwater dor Portu- geezon, en skagde. Op 2 April 1595 ging men van Texel zeil, ondor Cornells de Houtman a Is oppercommies, meb Plancius* leerling Pieter Dircksz (Keyser) ala opperpiloot, en mot aan boord a Is navigatie-bijbol Linschoten's IJne- rario -[- Roysgeschrift; in welk laatste voorin zich een Odo bevond van Linschoten's Hoomschen vriond Pieter Taemsz, die... ongozouten Plancius hekelt als misleider van stuurlui, on „Cosmographis van hoogst verdachto repu- tatie!

Kort nadat deze Indie-vloot in zee stak, was men van Holland uit mot eon tweede IJsee- Indie-vloot (2 Juli—18 Nov, 1595; waarbij ten tweeden male Linschoten mecing, nu als een der twee oppercommiezen, en Barentsz als opperpiloot) gestuit op het ijs van de Kara-zee; en was zelfs, op het hardnekkig volhouden van Plancius, dat men *benoorden* Nova Zombla naar Indie kon zeilen, do dorde en laatste on- geluktocht beNoorden om govold (1.8 Mei 1596—29 Oct. '97), waarbij Spitsbergen in Juni 1596 word o nt dekt, maar do opperpiloot Willom Barentsz dd. 20 Juni 1597, kort na- den afloop der overwintering op Nova Zembla, was over- leden. Linschoten had dus wel geen gelijk ge- kregen, maar Plancius volstrekt ongelijk.

Doch reeds 2½ maand v66r do terugkojnst van dozen droeven en hiatsten hldentocht lings den hersenschimmigen Noordpool-weg naar China en Indiii, was op 14 Aug. 1597 toruggo- keerd to Texcl de eerste Oostindie-vloot onder Be Houtman, niedebrenendo voor Plancius o.a. „do schryften van Pedro de T&ydc" (Do Jonge, I, p. 191; terwijl hot op p. 189 heet „hot boock van Pedro de Taydo"), d.i. dus: van den Portugeeschen halfbloeci on ervaren piloot, die to Bantam op goeden voet had gestaan met do Hollanders, en *daarom* op 15 Aug. 1596 door zijn landslui er was vermoord. En 66k moot Plancius toen in handen hebbon gokregon de nagelaLen aantekeningen van zijn discipcl, den in do baui van Bantam op 13 Sept. '96 over- leden opperpiloot P. Dsz. Koysox, don „zcor verstandigo ondo wel eravon stuyrnaxn PiOvOr Diriczx, zaliger gedachtenisse"> zzoal8 Plancius in zijno Momorie van ca. April 1598 hom noemt (Do Jonge I. c. p. 185; zie onder).

Hot hoogtepunt van Plancius' invlood on machl valt dan in deze jaron 1598—1601; vanaf do oorsto en tweedo Oostindie-vlotoen ondor don Amsterdamschen patricier Jacob van Neck (rcsp. 1 Mei 1598—19 Juli 1599 on 28 Juni 1600—15 Juli 1603), tot ongeveor do oprichting der O.-I. Comp. (octrooi van 20

Maart, 1602). In hot jniddelpunt der „koop. lieden van do grooto reize" (d.i. van de eerste Oostindie- ceders) Amsterdam, is hij toch degen die nuttisch den opzet der niouwo scheops- tochten bohoorscht, als hoflig predikant maat- ~~schappolijk en korkelijc~~ ^{l'k} tegelijc zich man van grooto zaken toont. In de zgn. Oudo Compagnio — een fusie, in begin 1598 tot stand gekomen tusschen de Compagnie van Verro uit 1594 en de in eind 1597 opperichto Nieuwe Compagnie — was Plancius voor 10 % van het kapitaal deelgeoot (zie De Jonge, I, p. 100—103; vooral noot 2 op p. 102).

Voor do eerste vloot van Van Neck stelt hij een Memorio samen in ca. April 1598, alsmede in ca. voorjaar 1600 een tweede nautische Me- niorie voor Van Neck's tweede vloot, die beide bewaard zijn gebloven en beide afgedrukt in De Jonge, I, p. 185—194 en 194—200 (de laatste zondor het slot). Beide ook bevatten reep, een open en eon bedekten aanval tegen... Linschoten; die zijnerzijds in 1601 het antwoord niet schuldig bleef, door — bij de uitgaaf zijner twee IJsee-tochten, ditxnaal to Franeker — te keer to gaan tegen den „AVaen- Cosmogra- phist" te Amsterdam, Ds. Plancius! Zie over deze ongozouten personalitoiten tusschen Linschot en en Plancius van ca. 1594—1601, nader de Linschot en-uitgaaf over de Eerste Schip- vaart naar O -Indie onder C. de Houtman, II (1919), p. 225—229; waar tevena de juiste data van bovengenoemde twee ongedateerde en kwansuis-anoniomo Momorien van Plancius werden vastgesteld.

De bron van dit alios was nay ver; zoowelwetenschappelijc als maatschappelijc. Linschoten was sedert Aug. 1597, ondanks het onverwacht gelukken dor Eerste Schipvaart, te Enkhuizen op don achtergrond gedrongen; Plancius, ondanks het ehech van zijn Morcatorischen Pool- zee-droom, een dor 'machtigste aandrijvers ge- worden te Amstordain van de opbloeiende Oostinjevaart. Ook moet de hoogstwaarschijnlijk krypto-katholieko en zekere „rekkelyke" Lin- schoten den dominee-zoloot tot ergernis zijn geweest. Gowis ook is andorzijds „Oldenbarne- veldt, die in begin 1602 de stichting der O. I. Compagnio door bijeenbrenging dor concurree- rende reederijen tot stand wist te brengen, hem tegen de bo rat geweest door zijn latitudinarische neigingen. Een feit is, dat Plancius in die stick- ting niet alleen *geen aandeel* heeft gehad, maar ten ijverigste nice ging don in 1606 met het plan van Usselinx tot het stichten der (van den aan- vang af concurreerende) W.-Ind. Compagnie. Of- schoon dit plan van zijn landgenoot Willem Usselinx (zio dozen naam) pas in 1621 moge- lijc word, door het octrooi dor Staten- Generaal van dat jaar, dus con jaar voor PF.s dood, was Plancius z66zoer aan dozo nieuwe Compagnie (die pas in 1624 bogon te werken), en vooral aan Usselinx — die hem 25 jaar zou overloven. — gehecht, dat hij zijn papieren en aantekeningen van goografischen aard aan die W.-I. C. vermaakte, in eon afzonderlijco kist of kast, die de „kas van Domino Phrncius" bleef hceten (zie Naber, o.c.p. XXX).

De periodo van hob Bestand (1609—1621), met haar folio korkolyke twisten tusschen Gomariston en Arminia non, heeft daarop do

werkkraft van Plancius in hoofdzaak opgeslorpt. Zijn oudo criticus en antagonist Linschoten overleed bovendien in 1611. Toch gaf Plancius in 1613 nog een belangrijk advies over de Holl. walvischvangst bij Spitbergen, dat de Hollanders in Juni 1596 hadden ontdekt, *contra* de inonopolie-aanspraken der Engelschen: on in 1614 leidde dat advies niet alleen tot overeenstemming der twee partijen, maar reeds in 1612 had Pl. eenaardglobe vervaardigd (met die ontdekking gekaarteerd), welke onlangs door Dr. Wieder is teruggevonden. Bovendien bracht dezelfde een hemelglobe van hem uit ca. 1598 tot Zerbst (Anhalt.) opnieuw aan het licht (zie Tijdschr. Aardr. Gen. 2, XXXVI, 1919, p. 22—23), waarop dezelfde Pieter Dircksz Keys or van hierboven in het bijsehrift wordt geeerd a Is „peritissinxus naulerus“, maar Plancius anderzijds const at eert dat de sterren-waarnemingen in het Zuidelijk halfrond gedurende de Eerste Schipvaart door dezen „Petrus Theodori“ waren verricht: „meo rogatu & instinctu“.

Dit is dus ook weder arbeid voer de bofaamdo op dit gebied van Fred, de Hout man uit 1603.

Daarnevens vermeldt Prof. van Ortruy (1903, p. 728) van Plancius: „un globe terrestre, paru en 1614, et uno sphere celeste, dateo do 1615“, beide aanwezig in het Astronomisch Museum van het Observatorio del Collegio Romano te Rome; de aardglobe is met loxodromische lijnen (zie boven), en dus wel jonger dan de bovenvermelde, die eenter ook pas in 1614 werd gegraveerd.

Als vurig Calvinist, Contra-Remonstrant, en hardnekkig polemicus, is by, op zijn predikants-plaats in hot xnaebtge Amsterdam, een der strijdbaarste figuren t tijdens het gezegde Bestand; tevens als talenkennner zoozeer in t el, dat hij op 26 Nov. 1618 (een half jaar vóór de onthoofding van. Oldenbarneveldt) wordt benoemd tot revisor van de beraamde Staten-vertaling des Bijbels. Over de diverse theologische commissies hem toevertrouwd tusssen 1593 en 1618, zie men do biografie van Prof. van Ortruy, p. 718—719, en de uitvoerige populair-historische schetsen van Dr. Geesink, p. 71—139.—

Vier personen hebben de komst der Nederlanders in het Oosten, en daarmee sin ds 1602 de opkomst der O.-I. Comp. en van hot Ned. koloniale rijk, voorbereid. Dirck Gerritsz Pomp (ca. 1544—1608?), de voorganger en „stille kracht“ naar den geest, en van Linschoten en Plancius; Linschoten (ca. 1563—1611), de man van de daad en van de pen, die door het in

g's licht zanden in 1595 van zijn inoerario + Roy... van internal ionale taam; Plancius (ca. 1541—1622), de hagepreeker-kaxnergcleerde-ze-loot, die van 1592 af lien jaar lang do verrewge invloedrijkste deskundige was to Amsterdam, de expert en adviseur der eerste Holl. sloopstochten naar onze Oost, en tegen hot slot van zijn leven de rechterhand van den stichter der W.I. C., maar die, door het niet nalaten van eenig samen-vattend eigen werk in druk, pas in de laatste jaren begon opgedolven to worden uit halve vergetelheid; en Cornelis de Houtman (ca. 1568—1599), de definitievo verspieder te Lissa* bon in 1593 voor de Amsterdamsche reeders, en het ruwo opperhoofd van de beslissende eerste schipvaart naar Java (1595—97).

Ds. Plancius, met zijn lichten bochel (alias: hooben rug) en daamco wel gewis samenhangend schorp tojnncramont, is van dit viertal do eenigso Zuidnederlander; grooter dan zijn niceer fantastischo landsman Mouchron, breeder ook begaafd dnn do vriand van zijn lovens- horfst, Usselinx. Heb hartstochtelijke theolo- gischo gekijf heeft evenwel een groot deel van Plancius* geest en gaven niot tot onvergan- kclijko vrucht doen komen.

Terocht is, na de in 1908 gesticht o „Linscho-ten-Vereeniging“, in 1913 door het Kon. Ned. Aardr. Genootschap bij deszelfs 40-jarig bestaan- de „Plancius-medaille“ ingest eld — zic de- afbeelding achtor p. XVI in T. A. G. 2o Ser. dl. XXX —, en prijkl zijn beeltenis sederb de afl. van Mei 1918 op den omslag van dicns tijdschrift. Man van wetenschap was hij v6el meer dan Linschoten; maar, ondanks den met hem bevrienden ondernemenden Amsterdam- schen uitgever Claesz, heeft hy verzuimd zijn. schat van kennis samen te vatten en aan den tijd achter to laten.

Literatuur: Baudartius (1625), zie boven; Dr. W. Geesink (1887, Calvinisten in Holland (1887; verzameldo Heraut-artt.), waarin p. 52—144 heb hoofdstuk Plancius, en p. 273—277 een genca- logie (door J. H. W. Unger); Prof. F. van Ortruy in de Belgische „Biographic Nationale“, XVII (Bruxelles, 1903), p. 715—730, met bibliographic p. 730—734, tot nog toe de beste biographic van Plancius in zijn geheel; E. W. Moes en. Dr. C. P. Burger Jr., De Amsterdamsche boek- drukkers en uitgevers in de 16e eeuw, IV (1915), p. 397—41, beschrijving van Plancius' kaart- werk, mot adros van Cornelis Claesz; Dr. F. C. Wieder, De wereldkaart van Plancius to Valencia (1915), zie boven; S. P. Honoré Naber, Plancius als geograaf, (vooral) ten opzichte van do tochten naar hot Noorden (in do Linschoten- uitgave, 1917; dl. II, p. III—XXXII), met portret en curieuze plaat uit IGG3; Dr. A. A. van Schelven, in Nieuw Ned. Biografisch Woor- denboek, IV (1918), p. 1077—1086, vlijtigto maar verwardo compitio. G. P. R.

PLANGI. Lettorlijk in MaL „veedklourig, regenboog-achtig“, evenals Mai. *pilang* — maar dan technischo term voor do met het plaatselijko rijg- of *j)langi-proc6d6* in klcuron vorsierde doc ken van Java, Bali, Sumatra, ook Borneo; on voor hot geheel analog© *bandhand*- of “bind”-werk van do mcoste landstrokon van Engokch-Indio. Naast het stijlvollo *Kain k^mbangan* (zie dit woord) op Java, moot ochter hot *Kain pilangi*, zelfs daer waar men dit het mooist in onzo Oost weet to maken, n.l. op Bali, eon opzichtig kleur- goed heeten.

De technischo vervaardiging is voor Seinarang het eerst beschreven door Aboil (Tijdschr. v. Nyv. en Landb. XXXV, 1887, p. 18—20), en door Fol. Driessen (Intern. Archiv f. Ethnographic., II, 1889, p. 106—108, met kleurplaat VI); voor Djaparin een bs. van Raden AdjGng Kartini, in- gezondch bij do Tontoonstelling van Vrouwenar- beid in Deii Haag van zomor 1898; voor Soera- baja door Jaspur (Tijdschr. Binn. Best. XXII, 1902, p. 355—358). Voor Noord-Borneo door Ling Roth (The Natives of Sorawak etc., 1896, II, p. 29); voor Bali en Lombok in hot kortaauge- geven door F. H. W. Logoman (bij Looper, Tex- tiele vorsieringen in N.J. 1914, p. 73; waar.

foutief "Lagoman"). Daarna uitvoorig beschreven voor Java, Bali en Lombok op Z.-O. Borneo (Marpapora) door Jasper in „Do Batikkunsf, (1916), p. 84—89, met een klourplaat van Balineesch plangi-werk. Do oudsto vormolding ochter van plangi-vorvaarding op Java on Bali, mot be. hulp van kasoemba-rood, gaf reeds Rumphius in ca. 1680 (voor 1696), in zijn Amboinsch Kruid-boek, V, 1747, fol. 219, zondor den terin "plangi" daarbij te noemen (zie Rouffcar, De voornaain- sto industricen ini. bcvolking Java, 1904, p. 33).

Dit alleen reeds bewijst dat V. d. Tuuk in zijn Kawi-Balin.-Wdb. IV (1912) slechts ten deele juist was met zijn uitlog: „Plangi maleisch, be- naming van vrschillend-klourigo zijden stoffen, uit den vreenide aangebracht, en dienendevoorsee- *singil padjeng* (pajoeng-hoezen), *only er* (sjaals), enz." (p. 259"). Zie voorts nog Rouffaer in Catalogus Tent onstelling O.-I. weefsels onz. to Rotter-d&m (1902), p. 31—32; Loeber in Catalogus Ten- toonstelling O.-I. vlechtwerk enz. to 's-Graven- hage (1902, p. 92—100); dezelfde in Textiele versieringen in N.-I. (Indische Kunstnijver- heid V; 1914, p. 71—75); en over een afwijkend proc^de in Atjeh H. W. Fischer in Intern. Arch. fir Ethnogr. XX (1912),- Plangi-Tuchor aus Atjeh, p. 1—6, met Plaat I—

Voor de tech nick worde hidr gegeven de nog nimmer in druk verschenen voortreffolijko beschrijving van de thans welbekende' Jav. voor- gangster Kart ini, bovvenncl: d.

„Reeds van ouds heeft Djapara bekend ge- staan voor zyn moot plangiwerk. Tamelyk groote hoeveelheden van dit artikel worden er jaarlijks uitgoeverd, vooral naar do Vorstenlanden. Plangi's worden gebruikt a ls *slendang's*, *oe del's* (sjerpen), *Icemben's* (borstdoeken), en zakdoeken.

De benooidgheden voor het vervaardigen zijn: witte zijde voor bet fond, allrclei houten fi- guurvormpjes (*piu'a's*), f i jgenialen houtskool, een rijgnaald, ananas-draad, jong pisang-loof (*poepoes*), kurkuma, vrschillende soorten *kasoemba*, en klcine verfkwestjes. De zijdo die men gebruikt koopt men, of is eigen weefsel van do Entjik-vrouwen (Maleischlo vrouwen); plangi*s van zolfgewoven zijdo zijn duurder, maar ook veel duurzamer.

Bij slondang^, borst- on gordoldoeken, moot, de franjes meegerekend van slondng's, do lengte vijfmaal do breedfo zijn. Aan boido uiteinden ra- felt men voor slendang's do zijden lappen een handbreed uit; de uitgorafoldo draadjes \yorden bij con sink of tien tot een draad samongedraaid, en aan hot ondereindo van een knoop voorzien; dit worden do franjes dor slendang. De te bower- ken zijdo vouwt men in do longto dubbel, en naait beido liolften aan den rand met losse steek- jes aan olkaar.

Nu volgt hot bodrukken van het fond mot fi- guurtjos. Daartoo wordt do zijdo op con tafolto uitgoesproid; do figuurvormpjes dio men gebrou- ken wil, doopt mon in hot houtskoolpoedor, on drukt 7.e op do stof af (*nijplok*). Do zijdo, dio hier. door smoozilig is goworden, waschf men daarna in koud water af; do houtskool-afdrucken zullen niot vordwijnen.

Dan neemt mon do rygnaald met dubbelon ananas- draad, noomt de bedrukte zijde in do hand, en rijgt al do figuurtjos op do zwarto lijnon in, daarbij tusschen do figuurtjos onderling een i oindjo draad latend. Is dit rijgon (*loedjoeri*) klaar, I

dan knipt men de draden wolke do figuurtjos on- dorling verbinden, middondoor, vat de uiteinden van olko figuur on haalt ze stork aan, windt za eenigo kecren om het nu ontstano knopje van't good, on knoopt zo stevig samen. Na dit *samen- knoopon* (*ng&tjoet*) volgt hot inwikkelen. (*boeng- koes*). Hot jongo pisang-loof, dat er nog geol moot- uitzicn, knipt men in kleino viorkantjes, on om- wikkelt daarmce allo knopjes van het plangi-*c* werk, elk pakjo weer mot ananas-draad samen- bindend.

Hierna volgt het verven in geol, do eerste kleur waarmedo a lie plangi-werk ge vorfd wordt. Do ku rku m a - wort els heeft men daartoo geschild, ge- raspt, en dan met azijn cn water overgoten; hot vocht laat men door een dock loopen, en dempelt het plangi-werk er in.

Na hot geelverven, volgt het goven van do rood- do grondkleur. Een grooto hoovclheid op de pa- sar gokochte *kasoemba* mengt men aan met water en azijn, zet dit in een pot op hot vuur, en werpt, wanneer het aan do kook is, het plangi-werk er in, dat men dan een }• cele poos er in laat koken. Een dag cn een nacht laat men, het plangi-werk in den pot staan, wringt het daarop uit, en hangt het aan een lijn te drogen. Is het droog goworden, dan worden do knopjos van humpisang-omhulsel ontd- aan. Die knopjes-zelf zijn daarbij wit gobieven.

Nu volgt, desgewenscht, hot nader kleuren van de figuren in dio knopjes. Vrschillende kleuren, kesoomba en andere, mongt men met water en azijn aan, neemt een of meor vorfkwestjes, en verft nu elk witte knopje mot do kleur die men a ls figuurtjos op do plangi wil goverfd zien. Daarna laat men het good droog worden; on herhaalt nu, met nieuwe omwikkeling van alle knopjes, het grondverven minstons 66n keor, maar so ins wel tot vijf maal. Dan trokt men do draadjes waarmedo do diverse figuurljes tot knopjes waren in- goregon, stuk, en hot plangi-werk is kant en klaar. (Djapara, 1898)."

Dat hot kurkuma-geel on vooral hot kasoemba- rood sinds lang moostal vervangon werd op Java door aniline- en alizarino-vervon, werd bij BA- TIKKEN (dl. I, p. 196, noot 1) reeds opgemerkt. Jasper in 1902 rept te Soorabaja alloon van „ani- line-verfstoffen" (o. c. p. 357).

Hot feit, dat meest allo plangi-werk op Ghinee- sche en andere grovo zijdo (.tussar^-zijde en dgl.) wordt gedaan, hot gebrouk van houten, figuur- vormpjes, het beperkt-zijn van hot procede tot da grooto havenstedon. op Java, tot "meestal Mo- hammodaansche Baliers" op Bali en Lombok (volgons Logeman), en op kleinero plaatsen als Djapara „uitsluitend tot do Maleische vrouwen, dio daar woonachtig zyn" (aldus zagt nog R. A. Kartini), zijn. rodonen, om bij bot plangi-proc^da onz z66r storkon Voorindischen nevon-invloed aan to nomon voor onzo Oost. Hot kan er in zooverre oorapronkolijg wozon, a ls op vrschillonde primi- tieve Indonosischo eilandon (Aroe-oil., Floro3.,Boa- ton) uitsparings- en omwindings- processen, nog goheel buiton het veelverbroido IKATTEN (zie dit woord), gowonden worden, dio mon dan „pro- totypon" zou kunnon. noomon; maar bij do enor- mo vrsproiding van het bandhana- procede over goheel Voor-Indie, is invloed. vandaar op het Ma- leisch-Indonesische plangi-werk a priori toch wel haast zokor.

Morkwaardig blijven twee andere vrschynse- len : lo. dat over echt-Sumatraansoh plangi-werk

nauwelijks iets te vinden is in do literatwur, zoo, dat men mooilijk kan zoggon waar dat din voraardig wordt (Palombang schijnt zeker; voor Koto Anau, Pad. Bovenlanden, zie Van Hassolt, Volksbeschrijving, 1882, p. 397—398), terwijl toeh de technischo term zuiver-Malcisch is, Mianangkab. *palangai*, dio in Atjdh verliet tot „*# anggi*“, gelijk men ook in de Straits Settlements trouwens zegt (Fischer, l.c. p. 6); 2o. dat op Celebes, voorzoover tot nog toe bekend, nergens heusche phngi vervaardigd wordt, terwijl hier toeh de weofsols zoo schel on bontklourig zijn.

De kroon bij allo plangi-work uit onzo Oost spant dat van Bali; steeds en uitsluitend op zijde — nimmer op katoen, zooals to Martapoera —, weten de Balischo vrouiwen van Singardja. Peng-astoelan en KarangasSin dooken met dit rijg-proc6de te verson dio juichen van klour, on. on-danks alle opzichtigheid, door de krinkels dio blijven spreken in het eerst straf saamgebonden en daarna ontwikkeld zijden doek, eon aantrekke-lijk froufrou tevens voortoonen, dio de brutaalheid der hello tintvlekken verzacht.

G. P. R.

PLANKTON. Tot het plankton rckent mon die dier- en plantvormen, die onafhankelijk zijn van den bodem en of slechts in het water zwoven of zulk zwakke zwembewegingen hebben, dat hun verspreiding geheel van de beweging van het water afhankelijk is.

Het plankton wordt gevangen met fijnmazige netton. Be kleinste organismen echter, dio door de mazen van het fijnste zijden gaas (maaswijde 0,04—,05 m.M.) heengaan, vormn het nannoplankton ;zij worden verzameld door het centrifugeoren van zee water.

Behalve uit talrijke cellulaire wieren bestaat het plankton o. a. uit: Radiolarien, Foraminiferen, Flagellaten, Kwallen, Siphonophoren, Otterophoren, Echinodermen-larven, Rotatorien, Polijchaeten-larven, Sagitta, sommige Schaaldieren (vooral Copepoden), kreeften- en krabbenlarven, Heteropoden en Pteropoden, Appondieularien, Salpen, vischeieren.

Velc planktonorganismen hebben bijzondere inrichtingen om in het water te zwoeven. Hun soortelijk gewicht verschilt nieestal weinig van dat van water; zij bezitten veelal uitsteeksels en aanhangsels, dio door opporvlakte-vergrooting den wrijdingweerstand verhoogen, anderzijds bv. gasvacuolen en vet, dio het soortelijk gewicht verkleinen.

Het plankton wordt verdceld in neritisch plankton, dat in de nabijheid der kusten voorkomt en oceanisch plankton. Het eerstgenoemde vindt daar rijker voedsel, maar moet tot in zokeren graad temperatuurveranderingen en wisselingen in hot zoutgehalte kunnen verdragen. In het algemeen zijn sommige planktonvormen tegen temperatuurveranderingen bestand (eurhytherm), terwijl andere alleen in water van gelijkmatige temperatuur kunnen leven (koud- en warm water vormen, stenotherm).

Het plantaardig plankton vindt men tot een diepte van 400 M. » daar het van het licht afhankelijk is. Onder 200 M. wordt het plankton zeldzamer. Het dierlijk plankton wordt op al diepten aangetroffen, neemt echter op diepten, groeter dan 1500 M., zeer sterk in getal af.

In de stofwisseling der oceanen zijn de 66ncellige planktonische plant en do producenten,

dio hun lichaam uit anorganischo stoffen opbouwen on tot voedsel voor plankton-dieren, die op hun beurt weer door groeter dion gegoton worden. Do dion zijn de consumenten, terwijl de Bacterien van het plankton als reductenten do stofwisselingsproducten van dieren en planton weer in anorganisch plantenvoedsel veranderen (Lohmann).

Wat do voedselopnomo betreft, onderscheidt men onder de planktonische dieren: nastende, sodincentronendo on jagende. Eerstgenoemde zijn in rust, terwijl zo de omgoving met bepaalde organen afzoeken, bv. Foraminiferon on Radiolarien, dio met hun uitgestoken pseudo-podien den buit aangrijpon. Sedimonteoroondo dion brengen het water in bowogingen slaan het voedsel eruit neer (b.v. Tunicaten, zie aldaar), terwijl do jagende den buit opzoeken en aangrijpon.

Het voedsel in de oceanen is golederd plankton-dieren is van de temperatuur en do zeeoerstromingen afhankelijk. Ko ud water vromen hebben eon circumpolaire, warmwatervormen (onder wio velo in alle drie oceanen voorkomen) hebben een circumtropischo verspreiding. Het koude gebied is quantitatief rijker aan plankton dan do tropische zeeen, hoewel het aantal soorten pool-waarts voortdurend afneemt. Zoo is ook het neritisch plankton quantitatief zeer veel rijker dan dat der oceanen.

Het plankton van den Indischo Archipel is zeer rijk aan soorten, zooals de onderzoekingen der Siboga-Expeditie geloerd hebben. Zoo zijn b.v. van Copopoden (zie Schaaldieren) 338, van Ohaetognathen 16, van Pteropoden 31, van Heteropoden 24, van Siphonophoten 02, van Hydromedusen 35, van Scyphomedusen 21, van Ctenophoren 10, van Appendicularion 14, van Salpen 15, van Doliolen 4 soorten verzameld.

PLANTAGO MAJOR L. Fam. *Plantagina-ceae*. Dioon oerat, Dioen sendok, fikor ahgin, (MAL.); Oerat, Sangkoobah (JAV.), Ki oerat (SOEND.). Kruidachtige plant, ovor do goheolo aarde verbroid, in Nederland on algemeen onkruid (Woogbroe), in Indio in de bergstreken groeiend on niet zoldon aangoplant in verband met zijn gebruik als geneesmiddel. Do goheelo plant met wortel en al wordt aangewend tegen blaasstenen on als diuroticum. Verdor is zij als een middel tegen diabetes aanbovolen. In Europa worden do fijne zaden als laxans gobruikt.

PLANTENBESCHADIGINGEN zijn van dicrlijken aard. Zij zijn in de tropen zeer verbroid, en van meer betoekonis dan do plantenziekten. Zoowel zoogdieren (ratten), vogels als insecten on spinachtige dieren, zoifs krabben en lagero wormen (Nematoden of Aaltjes) kunnen den cultuurplanten groote schade berokkenen. Vooral insecten leven in of op de meest uiteenlopende deelen van de tropische cultuurplanten. Zeer algemeen zijn in O. I. do boorders, (larven van kevers of vinders, dio in stammen of stengela boron, b. v. bij rijst, kofio, suikerriet), blad-zuigende insecten (Helopeltis, een wants) mineerders van vruchten (cacho motrupsje) en bladretende rupsen (tabaksrupsen) en sprinkhanen. Zeer uiteenlopende methoden worden gebruikt om de dieren to verdelgen, zooals het vergifigen van bladreters met arsenicumverbindingen (tabaksrupsen), het uitsnijden van aangetaste deelen (boordortakken) en hot bo-

vrijden van de cultuurplanten, gedurende een bepaalden tijd van het jaar, van de deelen, die aangetast worden, zoodat de insecten te gronde moeten gaan, (het rampassen van de cacao, tegen de mot); verder het bestrijden van schade- lijke insecten door insecten, die ten koste van anderen leven, (sluipwesp bij tabaksrupsen) of het verdrijven van insecten, door anderen, die zij schuwen (de zwarte cacao mier vordryft de wants Helopeltis). Zie ook PLANTEN- ZIEKTEN. J. W.

PLANTENGROEI. Zie VEGETATIE.

PLANTENNAMEN. Planten kunnen op tweeclei wijze worden aangeduid, nl. met de wotonsciappelijke en. met de inlandsche namen. Eerstgenoemde namen hebben het voordeel, dat zij streng systematisch zijn, d.i. geslacht en soort aanwijzen, dus de plaats van elk gewas in het plantcnstelsel, en dat zij door de geleerden van alle landen begrepen worden; zij hebben het na^s deel, dat zij nog al eens door nieuwe namen (syno- niemen) vervangen worden (zoo vaak nl. a ls do inzichten der botanici over do verwantschap dor plant wijzigingen ondergaan), en dat zij lang, als- mede lastig te onthouden en moeilijk correct uit- spreken zijn, vooral voor de velen, die niet do Latijnsche of Grieksche naamsafleiding kennen en daarbij ook ongeoeffend zijn in de botanische kunstwoordenloer. Bij all© in doze Encyclopaedio vermeldo Indische planten zijn do namen. voile dig medegedeeld; bepaalcllijk is achter hen steeds ook verm eld do naam van den auteur, eeno bij- voeging, die noodwendig moet goacht worden, daar soms twee of drie soorten van planten door verschillende auteurs met denzelfden naam aan- geduid zijn, en voorts, omdat de auteursnaam tovens cno vingorwijzing goeft, waar en wanneer do plant beschreven is. Do namen dor tweedo categoric, de inlandscho plantennamen, zijn voor hot practisch gebruik in Indi van veel meer beteekenis dan de Latijnscho namen, aangezien do Eurppeaan gewoonlijk in. plantenkennis verre- wog de minderc is van don inlander, en hij dor dezen moot worden onderricht angaande den aard en de eigenschappen van do planten zijner omgoving. Het aantal Indischo plantennamen is aanzienlijk, wollicht meor dan 100.000, daar vooral do gekweokto gewassen, alsuxedo hunno onderdeelen, in vcrschillende stadien van ontwik- keling zelfs, namen hebben in elk der vele ludi- scho talen en dialecten. Dit ongemeen groot aantal iulfi ndscho namen bewijst zowol don. rijkdom der Indische flora a ls hot goodo waarmcmingsvor- mogen van Indischo volken; i in mors alleen clhn ontvangt cno plant cen inlandschen naam, in- dicu zij dor haar nut, vonn, klour, rouk, in bij- zondcro mate do aandacht heef kunnen trokken. Opmerkelijk is, dnt do inlander ook velo namon heef voor plantengeslachten on voor grootoro groepen, die z. i. gelijkenis vertoonen; over dor- gelijko "gencricke" namen schroof Prof. P. J. Veth in do inleiding van do Bijdragen tot do kennis der flora van Midden-Sumatra (Sum. Exped. IV, II, bl. 9—15).

Onzo kennis dior namen vangt aan bij G. E. Ruinphius (1627—1702), bij dior uitnomonon naluurondorzoeker, wiens invloed zelfs n% twee cuwen nog z66 groot en zoo onmiddellijk is, dat het soms schijnt alsof hij nog rondwandolt, leo- rendo van de Indische planten cn dioen, en op- wikkond tot nader onderzoek der landen van do

Oost-Indische Compagnio. Hij heef in het „Amboinsch Kruidbook" den grondslag gogoven voor het verzamlen der inlandsche plantennamen, on wol van do twee groepen, nl. do in don geheelen archipel voor cultuurplanten en landbouwpro- ducton gangbaro algomccno namen (meestal Ma- loisch), en hot veel grootor getal locale namen. Ruinphius vermeldt dezo laatsto voomamelijk van de Molukken; namen van Java en Bali geeft hij in geringor getal, die van Sumatra en Borneo bijna niet. Het aantal Ruxnphiaanscho planten- namen kan op 8000 geschat worden: er zijn daar- ondor in onbruik geraakte namen en zelfs van uitgeroeide volken (Banda), doch verreweg hot grootsto gedeelte is nog van beteekenis en behoef slechts ceno taalkundigo rovisie om voor hot he- den bruikbaar te zijn, to meet daar Rumphius van bijna allo dor hojn genoemde namon de eon- trole mogolijk maakt dor zijne beachrijvingen en afbeeldingon, welko gemakkelijk met de tegen- woordige systematiek in verband gebracht kun. non worden, gelijk destijds (1864) reeds geschied is in Hasskarl's Clavis Rumphiana.

Na Ruinphius is onze kennis dor plantennamen lang stationnair geblouven, evenals trouwens de kennis der planten zelvo. (Van do Moluksche flora was men, het zij tot Neerland's schande ge- zogd, voor twee eeuwen beter op do hoogte dan thans!) Do meeste auteurs, die zich in deze eeuw met de Indische flora hebben beziggehouden (zie BOTANISCHE LITE RAT UUR, DI. I, bl. 392) verzanielden ook inlandsche namen, meet of minder juist, naarmato hun taalgevoel zuiverder en hun kennis der inlandsche huishouding grooter was; dikwijls waren beido echter uiterst gebrek- kig en zoo zijn een groot aantal onjuiste of slecht verstando inlandscho namen in de botanische lite- ratuur opgenomen. Hoofdzakelijk hebben do plantkuncligen hun arbeid tot Java beperkt. Door do werkzaamheden aan don Buitenzorgschen tuin zijn daar vooral do Soendancescho namen goed bekend goworden; de catalogus van 's Lands Plantontuin (al van 1866 d'tcorend) bevat een zeor onvolledigo, doch vry nauwkeurige lijst van Soendancescho plantennamen. Allengs werclen bij den voortgang dor Indische taalstudien ook een groot aantal plantennamen door do lexico- graphon bijcongebracht, meest editor zonder bo- tanischo kennis, zoodat hot din onmogelijk is uit- temaken, welko soort met een bepaalden inland- schon naam bedoeld is: foitelijk behoort bij iede- ren nieuwen inlandschen naam een gedroogd tak- jo (herbarium) der plant a ls bewijsstuk. Eeno poging, om allo namen („rijp en groen") in eon „Plantkundig Woordonboek van N.-Indie" te vorconigen, word in 1876 vorricht dor G. J. Filot; van dit boek verscheon in 1888 eeno slechts weinigo verbotordo 2o uitgave, die 9283 namen aanwijst. Hot is foitelijk een zeor gobrokkig botanisch woor- denboek; Filot was nagenoeg look en op bota* nisch en op liiguistisoh toroin en hij heef ook niet oons hot kruidbook van Ruinphius gokeud. Hot boek is algouieou verspreid, omdat hot handig en boknopt is on vooral, omdat dit het ©enigo work van dior aard was in onze Indischo litera- tuur. Een aantal gogevom over Indischo planten- namen zijn bijoongobracht in hot Koloniaal Museum to Haarlem; dezo instelling bezit ook eea dor H. Docff bowerkt register der Rumphiaan- scho namon, mot vole aanvullingon. Vorroweg hot nicest is op dit gobid goarboid dor den oud-

resident F. S. A. De Clorcq, die zich jaron mot do studie der Indische plantennamen heeft bezighoudend, en die, bij zijn overlijden in 1906, in handen van Dr. M. Greshoff het manuscript achterliet van een Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Nederlandsch-Indie. Dit manuscript word geheel omgewerkt, op vele punten door Greshoff rerkort, maar in botanisch opzicht belangrijk verbeterd, verder aangevuld met tai van botanische spreekwoorden, raadsels, gezogd onz. en in 1909 op eigen risico door intoekening uitgogoven. Het is bij de firm a J. H. do Bussy to Amsterdam gedrukt en bestaat uit twee lijston, eon van inlandscho naniën, en een uit alphabotisch gerangschikt Latijnsche namon. Onder deze laatste vindt men allo bekende inlandsche namon van den Archipel opgenoemd, on verdor bijzonderheden, op het gobruik en het nut der plant betrekking hebbondo, in hot kort beschreven, benoveiu tai van folkloristischogevens. Do uitgave is na den dood van Greshoff hot oigondom geworden van Greshoff's Rumphiusfonds; hot was in 1918 uitverkocht, zoodat con niouwe druk than* onder toezicht van de commissie voor bovengenoemd fond?, in bewerking is. Een zeer belangrijke aanwinst voor de kennis van do plantennamen is hot werk van K. Heijne, De nuttige planten van Nederlandsch-Indie I—IV (1913—1917), niet zoozeer wegens het grootte aantal niouwe naniën, dat diarin opgenomen is, a ls wel wegens de kritische bewerking, waardoor veel verbetering is gobracht in do bij den inlandschen naam behoorende Latijnscho naam. Voor de namen der goslichten (niet der soorten) der boomen van Java is in 1894 nog een woordenboek verschenon van don. houtvester Dr. S. H. Koordors, accuraat bewerkt, doch onpractisch ingericht; het bevat ook eene inleiding over do waarde van do inlandscho namen. Vele Ned.-Indische nimen zijn opgonoin in de zeer degelijke "Index to the native and scientific names of Indian and other Eastern Economic Plants and Products, by J. Forbes Watson, 1866", in welk werk bij idoren inlandschen naam do auteur is genooid, door wien do mam het eerst is vormeld. Eeno medo voor ons gobied zeer bruikbare 3000 namen tellondo lijst: Malay Flint Names, by H. N. Ridley, vorscheen te jngaporo... in) 897 (Journ. Straits Branch R. As. Soc. XXX).

Literatuur : Bohalvo de in don tokst aangewozen werken, bevatten opmerkingen over den aard en het gebruik van inlandsche plantennamen: Junghuhn, Java: iVoth, Java, I, bl. 483; R. H. C. C. Scheffer, in Tijdschr. v. h. Bat. Gon. /XXV, bl. 319; A. H. Borkhout, in Tijdschr. v.

Nijv. en Landb. in N.-I. XXXVII, bl. 355; A. G. Vorderman, in Nat. Tijdschr. v. N.-I. LIX, bl. 140; alsmedo eenige opstellen in Teysmannii (II, bl. 170; III, bl. 391; IV, bl. 23, 327; V, bl. 52). Voor het gebruik van Indische plantennamen als plaatsnaniën, zie Ind. Gids, Dec. 1900.

PLANTENTALK. Zic MINJAK TEINGKAWANG.

PLANTENTUIN. Hoowel or meer dan eens in Nederlandsch-Indie tuinen zijn aangelegd, waar verzaraelinge van nuttige of wetenschappelijke belangrijke gowassen werden aangetroffen, zijn deze toch alle to weinig belangrijk geweest, of waren zij te kortstondig van duur, om zo hier to vennelden. De eenige inrichting, die hier uitvoerig besproken moet worden, is 's Lands Plantentuin to Buitenzorg.

die vroeger hooglooran nun hot AthouDi illns - tro to Amstordam was gowost, maar dio in 1815 de Commissarisson-Gonoraal vorgozoldo, toon dozo naar Java vortrokken om hot Bestuur over onzo kolonien van do Engelschon over to nomen • Reinwardt kroeg don titol van "Directour tot do zakon van Landbouw, Kunston en Wotonschappcn. Eon van zijn voorstellon boogdo do oprioling van oen Plantontuin to Buitenzorg; dit voorstel word vordodigd zoowel met hot oog op do praktischo rosultaton van oon. botanischon tuin to verwachtan, ah ook wegons do zuiver wotonschappelijke betcokonis, dio doze zou kunnen verkrijgen. Die twee kanton van don tuin, ziot mon later telkens woor voor don dig komen, nu oens moor do praktischo, dan weor do wotonschappolij - ko zijdo. 18 Mei 1817 word do ooorsto spading in den grond gestokon, zoodat dozo dag als stichtingsdag kan goldon ; hot work word bogonnon mot 43 arbeiders en 2 opzichtors. Reinwardt zelf was door don aard van zijn botrokking veel op reis, maar vorzamelde dan tovens tai van gewassen, dio naar Buitenzorg gezonden werden; zoodoondo waren bij zijn vortrok naar Europa in 1822 (hij word toon hoogleoraar in de plintkundo to Leiden) roods 900 levondo planton in den tuin to vondenT^Zijn opvolgor als direct our van 's Lands Plantentuin was Dr. C. L. Blume, die den tuin oevens met tai van gewassen verrijkte, maar dio helaas liter, toon hij directour was van 's Rijks Herbarium to Loidon, herhaaldelijk pogingen in het work heeft gostold om 's Lands Plantontuin to bnadoelen. Toon Blume in 1826, naar hot heotto wegons gozondheidsredenen, Java verliet, viordo bozuiniging in Indie hoogtij. Ton go volge daarvan werd bosloton. geon directour on geen tekenaar meer aan to stollen, maar alleen voorloopig twee hortulini aan to houdon (W. Kent en J. Hooper). Toon zich do gologenheid voordeed, word volstaan met 1 hortulmus. Dozo —Hooper — vortrok in 1830 wegons zioкто naar Europa en werd toon vorvangan door J. E. Toya-mann, eerst tijdolijk, daarni 5 Maart 1831 dofinitief, toon Hooper op reis overleod. In 1827 word bovondion bepaald, dxt do goldon, bostomd voor hot ondorhoud van don tuin, gevonden mooston worden uit de som, dio beschikbaar goitold word voor hot park van het pileia van don Q. G. Nog later in 1837, werd do tuin, zolfs goplaast ondor hot opportozicht van don intondint van don G. G., dus van een militair, zokor niet do moo.it gewenscho verhoucling om zulk oon tuin snol vooruit to brongen.

Ondertusschon. was in. Toy.sniann do man gevonden, dio den tuin niouw loven. zou inblizon. en dio in vole opzichten als do eigoelijke slichtor to boschouwon is. Toysmann, als eenvoudigo tuinman zondor veel kennis op Java gokomen ; wist niet alleon zichzelf to ontwickelon, maar block bovondion eon organisator van den eerston rang, dio voor niomand uit don wog ging, waar hot gold do bolangan van 's Lands Plantontuin to bohartigon. In 1837 word tot adjunct-hortuknus benooid Dr. J. K. Hasskarl, dio spoedig diarni don titol phntkundigo kroeg; hij word do loor-meester van Toysmann op botanisch gebied en wist dezon to overtuigon van de noodzakelijkheid van eon volldigo horplanting van don tuin, zoodanig, dat allo planten volgens hun mtuurlijke vorwantschap zoudon worden gophatst. D^ar het

hier bijna uitsluitend houtachtige gowasson, dus boomon op hoestors botrof, was die horplanting, nadat zij onmaal voltooid was, ook voor de toekomst blijvend. Aan dozo horplanting, die van 1837—1844 word doorgovoord, dankt de tuin in hoofdzaak zijn belang als wetenschappelijk instelling. Andoro botanische tuinen in de tropen overtreffen Buitonzorg wellicht wat parkaanleg betreft op makon daardoor op den look misachion meer indruk, of is or goon onkolo, die zich in wetenschappelijk opzicht mot Buitonzorg moton kan. De horplanting word geëindigd, nadat Hass-karl in 1843 wogens ziokte naar Europa was vortrokken; ondertusschen had hij ook den eersten catalogus voltooid, die niet minder dan 8000 soorten vermeldde. In den catalogus van 1863 was dit aantal tot 10.000 gesteigen; dozo word in hoofdzaak samengesteld door den adjunct-hortulanus 8. Binnendyk, sedert 1850 aan den tuin verbonden on weldra een ijverig medeworke van Tejsmann.

Ondertusschen stelde Tejsmann pogingen in het werk, om weor een plantkundige aan den tuin verbonden te krijgon on nadat dozo jaron lang geon successa hadden, word eindelijk in 1862 hot vorzoek tot de Nedorlandscho Regeering goricht, om iemand in het moedorland te zoeken, voor de vervulling van die betrekking. Het blook, dat or mechter niemand te vinden, was en toon word besloten, dat do hoogleeraar Miquol een van zijn studenten voor do genoemde betrekking zou opleiden. Deze, do candidaat in do wis- en natuurkunde R. H. C. C. Scheffer, word na zijn promotio den 13en Januari 1868 benoemd tot directoor van 's Lands Plantentuin, nadat eerst do intendant der Gouvernementspaleizen was aangeschroven den tuin van het park van het paleis te schooiden. Zoo was oindolijk weor een wetenschappelijk plantkundige aan het hoofd van den tuin gekomen; de 23-jarige Scheffer word intusschen hot eerste jaar van zijn verblijf in Indie nog ingeleid in zijn werk door den hortulanus Tejsmann, die daarna terugtrad, om zijn latere lovensjaren in hoofdzaak reizen door den Archipel te onderneemen tot het vorkrygen van de noodige lovondo of gedroogde planten voor 's Lands Plantentuin. Binnendijk word hortulanus en tot adjunct-hortulanus word benoemd H. J. Wiganan; na den dood van eerstegenoemde volgde do laatste hom op, om slochts onkele jaron gelodon terug te troonen wegens zijn hoogon looftijd. Do betrekking is toon gesplit in die van administrator on hortulanus, welke posities thans worden vervuld door do lieeren Wigman Jr. en Daubanton.

Scheffer is slochts kort directoor gewoest; 9 Maart 1880 overloed hij aan een lovorziokto, maar in die 12 jaron heeft hij hool wat tot stand gebract. Voor hot herbarium, museum on bibliotheek, waarvan do stichting aan Hasskarl te danken was, wist hij do hand te loggon op het vroogoro gobouw van hot Mijnwozon, dat als „kantoor bateo" nog steeds doel uitmaakt van do gobouwen van 's Lands Plantentuin. Vordor kwam or oon tekonateliort tot stand, waaruit zich in den loop der jaron do togonwoordige groote reproductie-ateliers van hot Departement van Xandbouw hobben ontwikkeld. Dan begon Schoffer met do redactie van een tijdschrift, waarvan hot lo deel het licht zag onder don titel „Annuaire du Jardin Botanique de Buitonzorg". Zijn opvolgor heeft de uitgavo van dit tijdschrift voort-

gezet; hot behoort op het oogonblik tot do voornaamste periodiekon op botanisch gebied. Het belangrijkste, wat Scheffer tot stand bract, was do Cultuurtuin van Tjikoumeuh, gesticht op een hndgood ter grootte van 75 H.A., 3 kwartior uit het centrum van Buitonzorg golegen. Hier zoudon kultuurplanton op zoodanige schaal gekweekt worden, clat hot niet alleen mogelijk word, zaden on stokkon daarvan te verspreidon, maar ook proovon to nomen omtront wijzo van verbouwing, broiding van hot product, enz. Aan dozen tuin werd een landbouwschool verbonden (1877), die echter in 1884 weor word opgehevon.

Na den dood van Scheffer werd op advies van de hoogleeraren in de botanie aan do Rijks-Universiteit tot directoor van 's Lands Plantentuin benoemd Dr. Melchior Treub, toenmaals assistent aan het Botanisch Laboratorium te Leidon. Onder zijn directeurschap ontwikkeld zich de reeds zeer groote instelling tot een wereldinstituut, dat ver uitsteekt boven alios wat van dien aard tusschen de kerkkringen wordt aangetroffen. Treub aanvaardde zijn betrekking 13 November 1880 en verliet Java voor good in 1909; in dien tijd had hij slochts 3 maal een kort verlof naar Europa gehad, in welke verloftijden hij trouwens ook steeds ten bate van de door hem beheerde instelling werkzaam was. Hot personeel werd spoedig na zijn komst uitgebreid door de benoeming van een onderdirectoor, Dr. W. Burck; deze werd tevena belast mot het beheer van Museum en herbarium. Een onderzoek onkolo jaron later door Burck ingesteld naar do Getah-pertja leverende boomon op Sumatra was aanloeding, dat in de Preanger Regentschappon to Tjipetir een Gouvernementsguttaparcha-onderneming tot stand kwam, die later trouwena niet onder hot beheer van 's Lands Plantentuin bleef, maar gedurende een aantal jaron onder hot Boschwezen kwam te staan. Nadat Burck in 1892 wetenschappelijk adviseur van do Gouvernementskoffiecultuur was geworden, werd hot moeiolijk een blijvend beheerder van het herbarium te vinden; verschillende vreemdelingen wisselden elkaar af, Dr. Boorlago overleed korton tijd na zijn aankomst in Indie, maar ten slotte tradon meer stabiele toestanden in, toen Dr. Th. Valoton Jr. ch of van hot herbarium word, terwijl na zijn pensionneering de tegenwoordige chof Dr. J. J. Smith optrad. Met het herbarium is door een lossen band voreenigd, hot onderzoek van do bosch boomflora van Java, wolk onderzoek word aangevangon door don houtvester Dr. S. H. Koordors, die daartoo op verschillende plaatsen van het eiland, terreinen in hot oerwoud in geregeld bohoor nam, van do woudboomden telken woor botanisch materiaal on ook houtsoorten liet verzamelen on dozo collecties to Buitonzorg bijeen bract. Hot dotorminooron van do botanische voorworpon geschiedde in hoofdzaak door do heerou Valotonon. Smith; do resultaten daarvan zijn norgologed in hot grooto werk: „Koordors on Valoton, Bijdragen tot do kennis der boomsoorten op Java". Do anatomische bouw van do houtsoorten, wordt in Nodorland onderzocht door Dr. Janssonius te gtoningon onder leiding van don hoogleeraar Moll. Do rioodzakelijkheid, wordt meer on inoor ingozion van een systematisch onderzoek van do flora van Nedorlandsch-Indio; dozo is, vooral wat do Buitonbozittingen betreft, nog zeer slocht bokond. Mot hot oog on do zich snol uitbroidende kultuur ij hier spoedig hand-

len gowenscht, krachtigor dus dan in de laatsto 40 jaren, toon in boofdzaak onderzocht weed, wat or op verspreido oxpedities bijcngobracht wotd, b.v. in Centraal-Bomco, op Niouw-Guinea. cnz. Een eerste stap in die richting word enkelo jaron geleden gedaan door do vostiging vaneensuccur-sale van 's Lands Plantentuin to Siboolangit, op een hoogto van 500 M. gologon aan don weg dio ter Oostkust van Sumatra van Moduli voort naar do hoogvlakto, nicer speciaal naar Brastagi. Dozo tuin is vooral bostemd voor een centrum, v&n waaruit do wildo flora van Sumatra's Noordolijko helft kan worden bostudeord, torwyl do wildoplan-ten in den tuin in kultuur gonomon kunnen worden. Een dergelijke studio is ook uit een prak-tisch oogpunt van groot bolang to achten, omdat men alleon op dio wijzo kan wot on, welco tech-nisch belangriko plant on in Nederlandsch-Indie in het wild worden. aangotroffen. Dorgolijko ge-zichtspunten hobben er Troub too gebracht ah een onderafdeeling van 's Lands Plantentuin tot stand te brengen eon Museum voor technischo en handelsbotanie. Dit word in 1903 goopond en al spoedig trad a ls chef op do hoer K. Heyne.

Toegepaste wetenschap was ook aanlciding tot verschildende uitbreidingen, die 's Lands Plantentuin, onder het beheer van Troub ondorging. In 1888 word do militairo apothoker Dr. M. Gros-hoff aan genoemde instelling godetacheerd ton eindo eon onderzoek uit te voeren naar de samen-stelling van do goneeskrachtigo planton van No-derlandsch-Indie. Al spoedig werd dit een vaste positie, terwijl tevens een. pharmacologisch on phytochemisch laboratorium word gebouwd, dat later vergroot een vormieud word. Nadat Dr. Greshoff wegens ziokte Java vorlaten had, word in zijn plants tot chef van dat laboratorium bo-noemd Dr. W. G. Boorsma, die nog steeds de Ici-ding in handen heeft. Do volo vragen op land-bouwoebod, dio aan don Directour van's Lands Plantentuin door do Rogeoring tor boantwoording werden. gezonden on waarvan do boantwoording xneestal niet mogelijk was, zoolang niet een spo-ciaal onderzoek daaromtrent had plaats gehad, waren aanlciding, dat Treub in 1890 een andoro uitbreiding van den tuin kreeg Toon worden aan-gesteld een plantkundige, Dr. J. M. Janee en eon landbouwscheikundige Dr. P. van Romburgh. Laatstgenoemde, voor wien on agrikultuurcho-misch-laboratorium to Tjikeumeuh word ge-bouwd, word tevens directeur van den. Kultuur-tuin, terwyl Dr. Jans. do botanische laboratoria, onder zich kreeg; deze bestonden, bohalvo uit het zoo straks te noomen, vreemdelingenlaboratorium, uit een laboratorium voor don chef dor Afdeeling, dat bij het Bureau van's Lands Plantentuin word ingeriebt. De toestand is ondertusschon herhaal-delijk gewijzigd, ook in vorband met de nog to vermelden oprichting van het DopartomGnt van Landbouw. Do plaats laat niet toe, al dio wijzi-gingon te vermeldon; daaroni kan volstaan wor-den met de mededeeling, dat thans Dr. F. C von Faber chef der botanische laboratoria is on dat deze zijn werkplaats heeft in het modern© fraai ingerichte "Treub-laboratorium", dat 4 Mei 1914 in den tuin geopend. werd a ls eon nagodachtensis aan Troub; het werd gebouwd met behulp van bijdragen door particulierecn in Indie bijeenge-bracht. In de voorhal vindt men eon busto van Melchior Treub door Movr. J. Tollenaar—Ermo-ling, geschenk van de Maatschappij tor bovordo-

ing van hot Natuurkundig Onclorzoek dor Nodorlandscho Kolonien to Amsterdam.

Het zooovon gonoomdo „vreemdolingon labora-torium" was in 1885 goopond. Troub had dcu hooglcoraar Dr. H. Graf to Solms-Laubach to Gotingen wot on ovor to halon tot con bozoek aan Buitenzorg in don winter van 1883—84. Doza gaf daarna in do „Botanische Zoitung" eon enthousiasto boschrijving van don Buitenzorgschon tuin on wokto daarbij andoro plantkundig on op, eon bozoek aan Buitenzorg to brengen tor bestu-dooring van do tropisebo natuur. Dio opwokking had govolgen, vooral nadat Troub van do Rogeoring godaan had kokrogon, dat dezo eon eenvoudig laboratorium voor do to vorwachton gas ten boschikbaar stoldo. Troub wist de wotonschappolijke wereld to overtuigon van do noodzakelij-heid van eon studio van do plant daar, waar dozo zich hot wooldorigsto kan ontwikkolcn en zoo do botanische wotonschap to niaken tot eon. wereld-wetenschap in plaats van do beperkt rol, die zij tot dien tijd too had gospoekl, toon zij zich voor de studie dor lovensvorschynselon had tevreden ge-steld met do planton dor goinatigdo luchtstreek, of met demin of meor kwijnonde, abnormal© go was-son, dio men in Europoscho kasson kan aantreffen. Maar Troub dood racer: zijn eerste verlof in Holland word door hom gebuukt, oin bij particulio-ren eon fonds bijeon, te brengen ondor don. naam „Buitenzorgfonch"» waarvan do rente samen, met eon subsidio van do Rogeering zou gotruikt worden om botanici in do gelogenheid to stellen. eon bozoek te brengen aan 's Lands Plantentuin. Dit fonds beheerd door do Koninkliko Aka-de-mie van Wetenschappon te Amsterdam. Dorge-lijko fondsen worden later ook in sommige andoro landen bijeongobracht on daardoor dus het bozoek van. Buitenzorg gomakkelijk gomaakt voor dio natuuronderzoekers, dio niet over grooto kapi-talon. bo3chikken. (on dit zijn do meosten). In den loop der jaren zijn. zoo langzamorhand 150 bui-tenlinders in Buitenzorg workzaam goweest, zodat Linds Plantentuin moor en meor gewordou is tot het cenlrum van do studio dor lovcndo natuur in do tropische gowoston. Do worldoorleg hoofd dio bozooken wol tijdolijk doon ophouden, maar het is te vorwachton, dit dezo weer zullen hervat worden, zoodra rustigor tijdon aanbroke, vooral nu hot niouwo Troub-laboratorium eon zoo prachtigo workgelogonheid aanbiodt.

Een andor laboratorium ton behove van do vreemdolingon kwam tot stand to Tjibodas. Toon do Plantentuin ondor den. intondant dor paloizon WAS gostold, kroog Toysmann daurdoor ook hot toozicht ov er do tuinon van het buitenverblijf van don G. G. to TjipanaH in do Proangor Regent-schappon op de boiling van don Gedo gelogen. Teysmann wist van dozo gelogonheid gobruikt to inakon, om eon aantal zoogonaanido bergtuinen aan to leggon, waar andoro gowasson gekweekt kondon worden dan in hot liouvolterrein van Buitenzorg. Dio tuinon gingen de eon. na den ander weer to grondo, maar 66n onkolo bleof er bostaan, namelijk dio to Tjibodas, eiginlijk oorspronkolijk • een kina-aanplanting door Junghuhn begonnen. De tuin to Tjibodas ligt op een hoogto van 1450 M. bo von de zoo, dicht bij Sindanglaja aan don rand van hot oorvoud; do tuin heoft een grootto van 31 H.A., is a ls park aangelogd on heoft sedort 1891 een eenvoudig houton gobouwtojo, door Troub tot stand gobracht mot bohelp van af-

braak van hot oudo paloïs van Tjipanas; in dit gebouw zijn eonigo logeorkamers, eon convorsatiokamer on con laboratoriumkamer. Hior bo- staat dus gologonhoid to wotonsohappelijk on- do rzo ok aan do onmiddellijko grons van hot oor- woud on veol van do buitonlandors hobbon hior dan ook korter of langor vorblijf gohoudon. Bij do herdenking van hot 100-jarig bestaan van's Lands Plantentuin is door Nodorlandors on onkolo buitonlandors een som bijeongbracht, ton eindo daarmee eon grootor laboratorium to Tjibodas to stichton; met don bouw daarvan zal weldra eon aanvang gomaakt worden. Bovondion hoeft Treub eon Gouvornementsbesluit woten uit te lokken, waarbij hot oorwoud achter den bergtuin ter grootte van 280 H.A., zich uitstreckende tot aan don top van Cede on. PangSrango, gosteld werd onder het boheer van's Lands Plantentuin op voorwaarde, dat hot ten eouwigen dage in on- geschonden staat bowaard zou blijcn. Dit is dus het cerste natuurmonumont in Nederlandsoh- Indie.

Troub bogreep natuurlijk zoer good van hoe groot bolang eon bohoorlijko bibliothek is voor eon plaats a Is Buitonzorg, dio ver van do centra van boschaving in Europa en Amorika gelogen is. Daarom spando hij dan ook allo krachten in, om dio bibliothek zoo volledig mogolyk to ma- ken ; hij wist in. 1897 een som gelds van particu- lieron in Nederland te krijgon, mot bohulp waar- van eon niouw, doolmatig ingericht bibliothek- gebouw gesticht kon worden. Wat do publicatios betreft, is reeds vormeld, dat do „Annalos" voort- gezet worden. Bohalve een elk jaar in omvang toonejnd „Jaarverslag" verschonen publicatios, dio ineor op practisch gobiod lagen onder den tit el „Moddeolingen uit's Lands Plantentuin". Wat daaruit van bolang goacht kon worden voor een algomeon wolonschappelijk publiok word op- genomen. in eon publicatie in con v room do taal, hot "Bulletin du Jardin Botanique do Buiten- zorg", terwijl cindolijko korto mododeclingon vor- schonon inhetpopulaire tijdschrift "Toysmannia", dat toon onder redactio van don hortulanus AVigman stond. Vormield kunnen vordor nog worden do „Iconos Bogorienses", waarin niouwo of weinig bekondo planten uit Nodorlandsch-Indie worden afgobeold on boschreven.

In 1893 onderging Lands Plantentuin een uitbroiding in gehoel andere richting. Europee- scho landbouwondomoniingon brachton con som gelds bijeen on Troub in staat to stollen een land- bouwzodloog aan to stollen, die do voor den land- bo uw schadelijko on nuttigo dioren. mo eat bestu- dooron. Als zoodanig word bonoomd Dr. J. C. Koningsborgor. Eonigo jaron lator ging dezo in Htaatsdienst over on daarmee word aan den Plantentuin con zodlogischo afdeeling verbondon, nu goroprosontoord door hot laboratorium voor faunisticcho zodlogio on hot fraaio zoologischo Aiuso- om, dat tai van good gocon'orveordo inlandscho dioron be vat. In hotzoldo jaar 1893 werd op soortgolyko wijzo Dr. J. van Bieda do Haan aan Buitonzorg verbondon, ton eindo eon ondoorzoek in to stollen naar do ziekton van do Deli-tabak; do koston worden godragen door do Doli-plantors. Hioruit ontwikkeldo zich a Hongs het Doli-proof- station (zio onder PROEFSTATIONS), dat ten slotto onafhankelijko word van *s Lands Planton- tuin. Ook voor do andoro proofstations, die zich uit *s Lands Plantentuin ontwikkelde., zooh

dat voor koffio, voor indigo, voor Vorstonland- scho tabak on voor the© wordt vorwezon naar het artikel Proofstations. Hior verdiont vormelding* det Dr. van Breda de Haan later ovorging naar do Botanischo Laboratoria on dit hij tegelijkortijd moor on meet bomoeionis kroeg met den inland- schon landbouw, totdat hij ton slotto werd aango- steld to inspectour van den inlandschon land- bouw. Hiermee in vorband word ook in 1903 eea onderwijsinstelling to Buitonzorg goopend, die- eon onderdeel uitmaakto van *s Lands Planton- tuin, terwyl tovons het bodemonderzoek ten be- c hoove van der- landbouw werd tor hand gonomen.

De grootsch© instolling, die den naam van .s Lan(h Plantentuin voerdo on die langzamer- hand topzwaar was gowordon, resseordeo nog altijd onder het Departement van Onderwijs. Eeredienst on Nijvorheid. Treub dionde voorstol- lon in, dio toot een wetsontworp leiddon, dat aan- genom werd, ten gevolge waarvan met 1 Janu- ari 1905 eon Departement van Landbouw tot stand kwani. Bohalve andere takken van dienst zoals het Boschwezen. en de Veearstenijkundige Dienst, werd's Lands Plantentuin daarin opge- nomon, echter niot a Is een geheel. Do verse hiUon- do afdoelingon werdon nu doelen van. het Depar- toment on's Lands Plantentuin was als zoodanig verdwonen. Dit had geon, bezwaar zoolang de- voormalige Directeur van. 's Lands Plantentuin. ook Directeur van Landbouw was. Dit was het goval to 1909, toen Troub van Java vertrok en, gedurende dien tijd zou een artikel over's Lands Plantentuin in een Encyclopaedio uitsluitend his* torisch van aarcl goweost zijn. Opvolger van. Troub als Directour van Landbouw was Dr. H. J. Lovink on doze zag in, dat het gowenschnt was, 's Lands Plantentuin to horstellen. Dit geschied- do in 1910, maar niot in don omvang, die do in- richting in 1904 gohad had. In boginsol werd be- sloten, alloon dio afdoolingon onder don naam 's Lands Plintontuin to voreonigen, die zuiver- wetonschappelijko van aard zijn. Hot beginsel wordt hior vermold, waarbij in hot midden gola- ton wordt, of dit boginsol volledig werd uitge- voerd of do uitvoering daarvan mogolyk was. Tot Directour van's Lands Plantentuin word bo- noemd Dr. J.C. Koningsborgor en toon, doze kort geloden Optrad als prosidont van den Volksraad. word na ingowonnen advies van. do hoogloerarea in de botanic in Nederland tot zijn opvolgor bo- noemd Dr. W. Docters van Leouwen, op dat oo- genblik directour van do H. B. S. to Bandoong.

Tot 's Lands Plantentuin behooren thana do cigonlijke botanischo tuin met dio te Tjibodas on. to Siboeolangit, hot herbarium on botanisch museum to Buitonzorg, do botanischo laboratoria to Buitonzorg (Treub-laboratorium) on te Tjibo- das, het zoologischo museum on het laboratorium voor faunistischo zoologio to Buitonzorg on het pharmacologischo on phytochomische Kboratori- um to Buitonzorg.

Ten slotto mooton hior nog con paar wordon- gewijd worden aan don eigenlijkon botanischon tuin, die mot hot door Troub in 1891 daaraan toe- gevoogde oiland van 12 H.A. een opporvlakto heeft van 50 H.A. Het grootsto deel van den tuin bestaat uit boomen on heostors, slochts een klein stukjo is bestemd voor kruidachtigo planten. Enkelo plokkon munton uit door parkaanleg, zoo. do groote en do kloino vijver on do waterpartij bij do rivioi', zoo do Kanarielaan on do Koningspak

xnenlaan met do gazons ter woerszijdon daarvan. Behalvo de systematisch in families gorangschik- to planten zyn or ook enkelo andoro groepen to vinden, die zich door eon bopaaldo lcvonswijzo onderscheiden, zoals de afdeeling dor klimplan- ton en do boschtuin, waar men gotracht heelt con bosch na to bootsen, om zoodoondo do planten van den bodom dor tropischo bosschen to kunnon kweecon. Sorres zyn aanwezijg, maar natuurlijc alleen om schaduwplanten to kunnen cultivoron, dus eerder om koolto te gevon. Do tuin holt naar do rivier de Tjiliwoeng, waar hot zoooovon ge- noemdo eiland ligt. en tengovolgo hiorvan zyn or op enkelo plokken fra a io vergezicht on op don GSdd en op den Salak. Do tuin van het paleis van don G.G. grenst aan don plantontuin, zoodat do onkundige den indruk krijgt, dat hot palois in „s Lands Plantentuin is gelegon.

PLANTENVETTEN. Tusschen dezo en votto olien is geon doorgaand vorschil; alleen do consistentie, die van do temperatuur afhankelijk is, doet con st of als v o t, dan wel a ls olio aan- wijzen. Men zie dus voor allo vetten hot artikel OLIEN, alsmede MINJAK en MINJAK TjING- KAWANG.

PLANTENWAS. Dit product is van verschil- lende herkomst, en komt voor als een rijpachtige laag op do bladeren of vruchten van so m mi go planten, dan wel als uitscheiding van den stam of als bestanddeel van het melksap. De bolang- Tijkste plantenwas is de Carnauba-was, afkom- stig van do bladeren der Braziliaanscho palm- Eoort *Copernicia cerifera Mart.*, welko was in grooto hoeveelheden uitgoeverd wordt. Ook in Ned.-Indie worden plan- ton wassen gewonnon, die nechter wel voor de inlandscho huishouding van enigo beteekenis zyn, doch nog niet in den Europeeschen handel gebracht zyn. Zoo do pi- eang-was, die op Java (vooral in Tjilatjap en Koeningan) verkregen wordt door uitkokon van de Bladeren. eener wildo J/«sa-soort (tjao kole, SOEND.). Dezo was smelt bij 80° en bestaat uit myricine ; zij wordt wel gebruikl bij het batik- kcn. Uit het melksap van eone *Ficxis-soort* wint men door koken op Java de gondang-was, die bij 60° smelt en nicer harsachtig is. Dan is or nog de proet-was, welke van de woekerplant *Balanophora*, proet (SOEND.) wordt ingezaicnd. Niet tot de ware plantenwassen behooren de zg. Japanscho was en de myrten-was; zie voor dezo het artikel OLIEN (VETTE).

PLANTENZIEKTEN. Kunnen verdeeld wor- den in. parasitaire en niet-parasitaire. De cerstc worden veroorzaakt door schimmels of door bacterien. Naar <lc verschijnselen die dezo para- Bieten. bij de plant te voorschijn brengen, kan men onderscheiden rottingsziekten, vlekziekten, kankers, vaatverstoppen, gallon en brand- ziekten. In de tropen zyn de parasitaire ziekten minder talrijc dan in do gematigde luchtstreckn. Toch doen enkele buitengewoon veel schade (koffiebladziekten, slijnziekte van tabak, Hevea- kanker, djamoer oepas op allrclei boomen en Btruiken, en verscbillende rottingsziekten door wortelschimmels veroorzaakt; men zie nader onder de cultuurplanten). Plantenziekten worden bestudeerd aan de Javaansche en Sumatraan- sche proefstations con het Dep. v. Landb. in Buitenzorg. Tai van bestrijdingsmaatregelen zyn ingevoerd: b.v. besputtingen met Bor- deauscho pap, ontsmetten van plantgaten met

kaliuinpermanganaat, uitsnijden van. zieke stampekken en insmeren met carbolineum. Veranderingen in cultuurwijzen zyn voorgesteld en tai van nieuwe varietoiten of soorten van cultuurplanten zyn ingoeverd om de zioken to vervangen (koffie, cacao, thee).

Andero plantenziekten zyn niet van parasi- taircn aard, doch worden veroorzaakt door slechte cultuur- condities. (arua indntfek van rijst door gebrek aan zuurstof in den grond). Van andere plantenziekten staat het nog niet vast of zij dor parasictcn worden veroorzaakt. Zij zyn meest gekenmerkt door het optreden van gelo plekken in de groend bladen, door dwrcgachtigen groei en storken achteruitgang van het produc- tie vermogen. (sSrenziekte van suikerriet, mo- zaiekziekte van tabak, kruiziekto van Arachis). Zio ook PLANTENBESCHADIGINGEN. J. W.

PLANTENZIJDE. Aldus worden. sommigo als zijdo glanzendo plantaardigo vezels, meer bopaaldelijc vruchtpluis, aangeduid. De meest bekende soort is die van *Calotropis* (zie GALO- TROPIS GIGANTEA); ofschoon het in nieng- weefselso bruikbaar is (in do Z.-Preangcr ver- spint men widocri-vezel samen met katoen) in het artikel tocht to bros en to kort van vezel Qm veel tockomsl te hebben naast de kunstzijde en naast de door mercerisceren zijdeachtig-glanzendo gemaakto katoen. Hetzelfde geldt voor andero soorten van plantenzijdo, van planton uit do familie der *Asclepiaceae* en *Apocynae*, o. a. *Beaumontia grandiflora* Wall. In Europa is o. a. vooheen zone/er goed gevold do cultuur beproefd van do zijdcplant reeds in het Kruidboek van Dodonacus (J 618) als "catocncruydt" bcschrevon is; Zio Tijdsch. v. Nijverhoid 1866, 374. Men gebruikl do vezel, ovenals kapok, als vulling voor matrassen.

PLANTLORE. Men noemt tegenw oordig aldus de studio dor planton in haar verba nd met hot volkslovon. Plantloro is dus een ondoordeel van folklore, dat is do goheelo schat van traditio door eon volk zelf alleugs verzameld. Do „folklorist" zoekt het verband on do goschiodonis van oudo volksgewoonten en volksverhalon in den loop dor tijden to volgen tot don huidigon dig. Bij Oostersche volken is do plant lora een veel belangrijker ondoordeel van do algoneono folkloro dan in onzo gewesten, gelijk dm ook de volkskennis van planton in do tropon vool grootor is. Botanij is niet ton onrochto wel eons „do eonigo wetenschap dor natuurvolkon" ge- noemd, on do zuiver inlandscho kennis van planton in den Indichon archipel, dus onzo „Indischo plantloro" is bijzonder uitgobroid, zoodals reeds uit hot groot getal inlandscho plantonnainen en ook inlandscho plantaardigo mediejinen. en vergiften blijkt. Er bostaat in onzo Ned.-Indischo literatuur geen work over dozo plantloro, gelijk trouwens ook do Indischo folkloro- goschriften in 't algmeon veel zeld- zamor zyn dan bijv. dio over do folkloro in Engelsch-Indid on zelfs in Afrika en Australie. Mon moet dus do gegevens voor do plant- lora uit verscbillende goschriften bijeenzoekon. Eenigo aanduidingen, wat to dit gebied bo- hoort, mogen hier plaats vindon. Allercerst is con belangrijk element in de plantloro: do inlandscho opvatting dor bezieling van planton; over dit "planten&nnHismc" zyn voochillondo

bijdragen gelcvord door G. A. Wilken, A. G. Vorderman en A. C. Kruyt, vooral in het Co 'hoofdstuk van zijn werk „Het Anhimisme in den Ind. Archipor (190G), dat ovof-olostoT van planton-Ifandolt.-MeiTclo animistiacho op- vatting hangen een groot aantal zakon op plant- lorc-gobicd samen: zoo do inlandsoo waardco- ring van velo gneeskrachtigc kruidoo, zooah -bereids in DL I, bl. 769 uiteengezoot is. Din do velo animistischc gowoonten bij hot planton op oogsten: alleen van do rijst on den klappor- boom ware eene afzonderlijke plantlore te vor- samelen, on ovenzoo bij do andero oogst- gewasson. Hiertoo behoort bijv. het toosproken van vruchtboomen om ze tot vruchtdragon op- te wekkon, do vrees om vruchtboomen te vor- toomoo door het plukken van onrijp ooft, onz. Animistisch zijn ook do plechtigheden, die vaak verbonden zijn met het inzamelen van bosch- producten, alsmede do bijzondero taal, of juistor een beperkt aantal van bijzondero woorden, gebezigd bij het winnen van Baroos- kamfer (de ■zg. „pantang kapoer^o), van aloehout („pan- tang garoo^o), van getah pertja, van pelot, van palmwijn, van kruidnagel, enz. Herinnord zij hier dat over plantenanimismo de Duitscho philosophische literatuur een boroemd boek heft aan to wijzen, nl. G. T. Fechner, Nanna oder Ueber das Seelonleben der Pflanzen, waar- van do eerste uitgave in 1848, do tweede in 1899 verschen. Een modern tegenhanger van Fech- ner's goschrift is bijv. J. E. Taylor, Tho Sagacity and Morality of Plants, 188-1.

Feitlijk heeft elk opvallend verschijnsel in do zoo rijkjo Indische plxntenwereld zijno plaats en betekenis in do plantlore dor inlanders gekregen, des te meer, indien het verschijnsel zeldzaam of treffend is; men denko bijv. aan het gebruik als talisman van de steenen in cocos- noten, van de tabasheer in bamboe, enz.

Een bijzonder zuivere bron om kennis van velo dezer, op onmiddellijke natuurbeschoouwing Lerustende, details van Indische plantloro to putten, is do schat van spreokwoordon, spreokw ijzen en raadsele, aan het plantonrijk ontleond. Onze Ned -Ind. literatuur bezit van dio spreokwoordon in vorscheiendoo talen boreids zeer goedo verzainolngon; ook voor andero onordocolen van plantloro zijn velo elementen aanwezig. Eeone inleiding tot Indische plantloro, ook in verband mot do huidigo natuurwolschap, gaf Dr. M. Groshoff in ceno Teylor-lezing (Album der Natuur 1899). Van algomcono workon over do, eerst in do laatsto doconniun nicer op don voorgrond tro- dondo, }-lantloro-studien zijn bopaaldeijk to noernen do Engelscho handbooken van Folklor on Thisolton Dyer, on do uitgeven dor „Folkloro- SociMy" to London. Over een ann dat van Ned-Indio verwaht-folklore, plantloro daar- ondor bogrepon, vorscheon: W. VV. Skoat, Malay Magic, being an introduction to tho folklore and popular religion of the Malay Peninsula, London 1900.

PLAOSAN (TJANDI). Zio PRAMBANAN-TEMPELS.

PLASA (JAV.), Palasa (SOEND.). Zio BUTE A.

PLATINA. *Eigenschappen.* Een zilvorwit metaal met s. g. 21,45, uiterst plot- en rekbaar, welko oigonschappen door onzuiverheden stork vermindren : wordt bij roodglooihitte wek

cn laat zich dan gemakkelijk smeden; smelt bij 1770° C.; is bijzonder ongcvoelig tegen gewono zuren, on legeert zich vrij goed met onigo zworo metalcen.

Natuurlijk voorkomen. Het platina komt zoo goed als uitsluitend in gedegen toestand vo.or, hetzij zuiver, of in alliago met ijzren met andero * motaloo der platina-groep : palladium, rhodium, ruthenium, osmium, iridium, en ook met mine- ralon dozer laatstc elemonton. Het metaal is alleen bekend uit do alluviale resp. diluvial© goudwasschcryon, waar het in kleine blaadjcs (zelden in grootero klompen) voorkomt, verge- zeld door spine^o, korund, zirkoon, topaas, chroom- en magneetijzer enz. (zio bij diamant). Zeer waarschijnlijk is hot afkomstig uit olivijn- rijke gesteenden en serpentynen.

Geografisch voorkomen. Meer dan 90 % van de were Id prod uctio aan platina (ruim 6 ton) komt uit den Oeral. In Ned. Indie is het alleen gev- onclen in do goud- en diamantwasscherijen van Martapoera, (vooral dio bij Gg. Lawak), doch slechts in kleino hoeveelheden. Een analyse van Bleekrode toonde aan, dat het mincraal aldaar bestond uit 8,8 % osmiridium, 4 % goud, 70 % platina, 9 % diversen der platinagroep en de rest ijzer en koper. Da samenstelling is echter niet altijd goliijk (zio Jaarb. Mijnw. 1875. I. 106). Uit 8 analysen is af to leidon, dat het plati- nagehalte afwisselt tusschen 57 en 83 % (Jaarb. Mijnw. 1893, 409). Door do inlanders we rd het „mas kodok" (kikkergeud) genoexnd en wegge- worpen, omdat zij er geon waarde aan toekenden en het niet smeltbaar voor hen was. Uit de Westerafdceling van Borneo is platina niot bekend gowordon, ofschoon dikwijla be wee rd ia dat hot er zou zijn gevonden en daar serpentynen aldaar zoo goed als niet en olivijngesteenten slechts zeer ondergeschikt optreden, is dit een negatief bowijs voor do afstamming van hot platina uit de gonooido gesteonten.

Vermelding verdient nog het vinden als zeld- zaamheid van het mincraal *Lauriet* in Martapoe- ra: een zwavelverbinding van ruthenium en osmium met 65 % van het eerste en 3 % van het tweede metaal.

PLATOEK (JAV.), belatoek (MAL.). Naam voor spechtvogels. Zio SPEOHT.

PLATVISSCHEN (Pleurojictidae). Dcze viaschon, behoortde tot do *Acanthopteryjii* (zio VIS- SCHEN), zijn bodenidieren, dio sterk zijdelingg sainongedrukt zijn on op con dor zijden liggen, die dan ongopigmonteerd is. Do kop is asynmotrisch, de beido oogen liggon aan de gepigentoorde zijdo. Do larven zijn nog symmetrisch. Platvis- schen spelen in do tropen als voedsel niet zulk een grooto rol als in onzo gematigdo luchtstreken. Toch komon vorsohillonde soorten in den Indi- schen Archipel tor niarkt. Twee tong-soorton: *Cynoglossus b Hi neat* Lac., Lidah loompoer (MAL.) on *Cynoglossus lingua* H. B., Lidah pasir (MAL.) vorschlijnon op do tafol der Europanon. *Pselhodes erumei* (Bl. Schn.) wordt wol lkan bot gonoemd. Do naam Mata snb(51ah (MAL.) wordt aan con aantal soorten Platviesschon gegovon.

PLATYCERIUM, oon varonsoort, do z.g. Hortshoronvaron. Hot is een opiphyt mot twee soorton van bladaron; somruigo zyn niervormig en zitten dakpansgowijs over elkaar gedrukt tegen don boomstam, waarop do varon groeit. Zij omsluit onn holto, waarbinnon afstorvondo phnteuodoelen.

enz. zich bevinden, en waarbinnen de wortels zich vertakken. Andere bladeren hangen vrij naar beneden. Ze zijn min of meer gaffelvormig ingesnedden (als het gewei van een hert) en dragen aan hun onderzijde op een groot bruin pick de sporen.

PLAWA. Zie VAARTUIGEN.

PLECTOCOMIA ELONGATA Bl. Fam. *Palmac.* Rotan dahan (MAL.). P. Sndjalim warak (JAV.), BOO-boewaj (SOEND.). Een dikke rotansoort, waar van de fraaie, met lango schutbladeren bedekte bloeiwijzen gedroogd een uitstekend materiaal voor versiering zijn. Als rotan is de waarde gering. - **PLEDANG.** Zie VAARTUIGEN.

PLEIHARI. Onderafdeling der afdeling Bandjermasin, residentie Z. en O. afd. van Borneo onder een Civ. Gezaghebber met standplaats Pleihari; bestaande uit de districten Pleihari, Maloeka en Satoei (zie aldaar). De onderafdeling is schaars bevolkt en bestaat grotendeels uit woesten grond (nl. alang-alang vlakten, z.g. padangs, bosschen en moerassen). Van de riviertjes is de voornaamste de Tabanio. Pleihari wordt begrensd ten Noorden door de onderafdelingen Martapoera en Bandjermasin en de afdeling Zuidoostkust van Borneo, ten Westen en ten Zuidoosten door de Javazcc. De voornaamste karrewegen loopen van Pleihari naar Martapoera (58 1/2 K.M.), van Pleihari naar Takisoeng aan de kust gelegen (21 1/2 K.M.), van Pleihari naar Batakan (39 K.M.) en van Pleihari via Djorong naar Asam-Asam, welke laatste weg zal worden doorgetrokken langs de kust naar Batoelitin in het Tanahboembospe, als verbinding met Poelau Laet.

PLEIHARI. District der gelijknamige onder-2 afdeling, afdeling Bandjermasin, onder het bestuur van een kjai (districtshoofd) met standplaats Pleihari, niet ver van de Tabanio rivier gelegen. Het district is dun bevolkt en was eer-tijds van beteekenis door zijn grooten veerijckdom (voornamelijk van karbouwen en paarden). Do veepest heeft echter het grootste gedeelte der kudden verdelgd. Ook de goudwasscherijen (bij Pleihari, Parit baroe en Sarangalang), door Chineezen geexploiteerd, zijn in belangrikheid achteruitgegaan. Voornaamste kampeeng zijn: Pleihari, Parit baroe, Ranggang, Takisoeng en Tabanio (gewezen districtshoofdplaats van het gelijknamige vroegere district der onderafdeling, lang aan de monding der Tabanio rivier gelegen).

PL&R. Naam van de grootste pasar in het gewest Cheribon, gelegen in het district Ploembon, aan den grooten weg van Cheribon naar Bandoeng.

PL&R. Zie bij KEDATON-PL&R: D.

PLEVIER-VOGEL. Onder dezen naam vatten wij samen de tot de familie der *Charadriidae* behoorende vogels, zijnde scholeksters, steenloopers, zwaluwplevieren, plevieren en grieken. Van scholeksters komt 6en soort in den Archipel voor, *Haematopus longirostris*, die veel op de Europeesche soort gelijk is waargenomen is in de Molukken, op Nicuw-Guinea en de Aroe-eilanden, alwaar hij Kcidder genoemd wordt. Do co8xnox)olilische etecnlooper, *Arenaria interpres*, is op velo plaats in den Archipel langs de zeekust waargenomen en wordt op Java tiril karang genoemd. Zwaluwplevieren komen in twee coorten voor: *Olaeola orientalis*, die lets

donkerder van kleur is dan de Europeesche *O. pratincola*, in het Weston van den Archipel tot Timor waargenomen en de langpootige, isabcl-klouige *Siltia isabella*, die van Java en Borneo tot Nicuw-Guinea voorkomt.

Eerstgenoemde soort heet op Java trik. Van do oigonlijke plevieren is do meest voorkomende do Aziatische goudplevier, *Oharadrius fulvus*, de troclek (JAV.), troclek (SOEND.) of "dikkop", nauw met onzo goudplevier verwant, en door geringe grootte en grijze okselvedoren ervan to onderscheiden. Van het geslacht *Aegialites* komt o. a. do Oost-lijke vorm van onze kleine plevier, *Aegialites jerdoni* op den trek voor en ook broedend op Nicuw-Guinea. Een veel voorkomende soort is *Ochodromis <cojjiroyi*, grooter dan do voorgaande en in winterkleed, waarin hij bijna uitsluitend in den Archipel wordt geobsorveerd, grijsbruin van bo ven en wit van ondoren, met zwarte snavel en pooten. Zij worden op Java tiril of tiril genoemd, waarmede men overigens alle kleine plevieren en strand loopers aanduidt. Do bij ons in Nederland voorkomende goudkievit, *Squatarola squatarola*, komt eveneens gercgeld in Indie voor. Als verclere vertegenwoordigers van do plevieren moeten do Spoorkievit genoemd worden, die in 3 soorten in Oost-Indie zijn waargenomen. Zij worden Spoorkievit genoemd naar den scherpen spoor of doorn, die zich aan de vleugelbocht bevindt, terwijl do wetenschappelijke naam *Lobivanellus* ziet op de lapvormige kopversiersclen, die deel of rood zijn. Do kleur der vedren dozen vogels is grysbruin met witte en zwarte afteekening. *Lobivanellus mihi* is gevonden op N.-Guinea, Amboina en Timor-Laut; *L. cuallalus* op Java, Sumatra, Borneo en Timor, terwijl *Lobivanellus atomichalis*, bo halve op het Indische continent, ook op Sumatra leeft.

De in Oost-Indie levende grid is *Esaxui magnirostris*, grooter dan onzo grid, van bo ven bruingrijs, voorhoofd on onderzijde wit on twee zwarte strepen aan weerszijden van do kop. Hij heeft een krachtigen, puntigen, opwaarts gebogen snavel. Zij houden zich buiten den broedtijd aan het strand op, en bezitten ovenal 4 onze grid een luido stem, die zij vet lai '8 nachts laten hooren.

PLEYTE (CORNELIS MARINUS). Ge boron in 1863 to Leiden als zoon van Dr. W. Pleyte, den late re n directeur van 's Rijks Museum van Oudheden, word Pleyto na een opleiding, die hem niet tot het behalen van eenigen graad bracht, als assistent geplaatst aan Rijks Ethnographisch Museum, om in 1887 op to treden als conservator van Ket Museum van Natura Art is Magistra te Amsterdam. Behalve een gids voor die verzameling schreef hij gedurende zijn verblijf to Amsterdam een groot aantal artikelen op ethnographisch gebied, vooral in Tijdschr. Aardr. Gcnootsch., Bijdr. Kon. Inst., on Intern. Arch. f. Ethnogr., terwijl hij zich bovendien op het Bataksch toelegde. In 1894 volgdo do inrichting eener tentoonstelling van gewezen stoffen te Amsterdam, waarna zijn benoeming in do Ned. Ind. Commissie voor de Parijsche tentoonstelling van 1900 een reis door den Archipel noodig niaakte. Van die reis werden hem neringen aan Sumatra en Bali gepubliceerd; zij gaf bovendien aanleiding tot het werk: Die Buddha-

(les Tempels von B6r6-Budur (1901). In het Nclfdo jaar verscheen een vcrder artikel over Bocddhistischc iconographie (Bijdr. Kon. Inst. 6 : 8) en het plaatwerk Indonesian Art. In het najaar van 1902 vcrtrok Ployto naar Batavia om daar to worden benocmd als leoraar in do land- on volkenkundo a an de Afd. B. van het Gymnasium Willem III, welck betrekking hy tot do ophoffing dier afdeoling in 1913 bekleedde. To vens nanx hij sinds 1905 zitting in do Directio van het Bataviaasch Genootschap, waar hy do o ud ho id kund igo verzanicling reorganiseerde. In 1906 ontving hij opdracht van do regccring tot een onderzoek naar do inlandsche nijverheid van West-Java, als resultaat waarvan een drietal monographiceen (Algcmecon beschouwingen, do Tangerangascho hoedenindustrie; Het we ven ; Vrouw Kaocng, 1911—1913) verschenen. Ook aan oudheidkundigo nasporingen werden deze rcizen dienstbaar gemaakt, terwijl Pleyte zich bovendien een grooto vertrouwdheid met het Soendanoesch verwerf, cn een aantal Soonda- neesche teksten publiccerdo (o.a. in Verh. Bat. Gen. 58, 1910). Ook verdienen zijn studies over de Badocj's (Tijdschr. Bat. Gen. 51 en 54, 1909 on 1912) vermelding, evcnals do Bijdrageh tot <le kennis van het oude Soenda (T. B. G. 53, 55—57; 1911—1915). Tusschon de opheffing der Afd. B. in 1913 en zijn benoeming in 1915 tot leeraar in de geschiedenis en volkenkunde aan do nieuwo Bstuursschool, kon Pleyto zich gceel wijden aan de verzorging dcr othogra- phischc verzameling in het Museum to Batavia, waar hij een nieuwe opstelling volgcnsgcogra- phisch systeem doorvoerde. Na een langdurigo ziekte ovcrleed hij in 1917. Een levensbeschrijving met bibJiographie van do hand van Dr. N. J. Krom is opgenomen in do Levensberichten van <lo Maatsch. dcr Nederl. Letterkunde, 1918—1919.

PLIMBANG. Onderhoorigheid van Samalanga, ondrnafdeeling Bireuen, afdeoling Noordkust van Atjeh.

PLOEG. Zie LANDBOUWWERKTUIGEN.
PLOEMBON. District met gelijkjaniigc hoofd- plaats van de gelijknamige contrde-afdeeling, rc- gentschap, afdccling en residentie Chcribonj met cenc opporvlakte van 67 K.M². Het district telt 56 desa's met ruim G6.000 inwoners, w.o. 50 Euro peanen cn ruim 500 Chineezen. Nabij de hoofd- plaats Jigb de suikcrfabrick Socrowinangoen of Pjoembon.

PLOSSO (PLASA). District van controle- afdccling, regentschap cn afdeeling Djom- bang dcr residentio Soerabaja. Hot district tolt 200 desa's en is verdeeld in 4 ondrdistricten. Het Zuidclijk gcdeolto is vruchtbaar on welva- rend, daarentegen het Noordclijk schraal en arm. Er is een Chincescho wijk en grooto pasar in do hoofdplaats, welko aan do Bruntas-rivier is gcle- gen. Do bevolking van het district bedroeg op 1 Jan. 1916: 79.000 zipion, waarvan 50 Europeancn cn 860 Chineezen.

PLUCHEA INDICA Less. Fam. *Gompositae*. Bdoontas (MAL.), Loentas (JAV.). Eon tot 1³/₂ M. hoogo hoostor, dio ulgomcon in do vlakto voor- komt, vooral nchter hot strand on vaak tot pagers gebozigd worclt. Do blidoron zijn con bokend cn algoinoon toogopast inlindsch goncosniiddol. Zo hob ben. con angonamon aroinatischen geur on worden in een hoot afroksol A Is zwootdrijvond

middol gobruikt. Ook tegen andore kwalen wordt BSloontas gobruikt.

PLUKRÉCHT. Zio DOMEIN VAN DEN LANDE.

PLUMBAGO ROSEA L. Fam. *Plumbaginaceae*
Akar binasa, TjSraka m6rah (MAL.), Mehool&toe (AMB.). Ovorblijvond kruid van Azie, op Java gokwoekt of vorwildord, mot fraaie roode bloemen. Do plant is gehcol met kloverige klierharen bo- zot. De wortel is stork en aroraati?ch van reuk en onaangenaam van smaak. Hij wordt algomcon (als poete-pand%k lolaki) gobruikt on bltvron to trekkon ah surrogaat voor de ochte poole-pandak (JAV., BATAV. MAL.). Een papjo van don wortel wordt bij rheumatiek, op zwoeren en gezwellca en ah abortivum gobruikt.

PLUMBAGO ZEYLANICA L. Daoen êntjok (BATAV. MAL.), Poksor (JAV., MAD.). Heester, gelijkende op de vorige, doch met witte bloemen, in het wild in Midden- en Ooat-Java en op Madoora tot 800 M. boven zco, overal aangoplant. De bladeron zijn een gobruikelijk inlandsch genes- middel tegen rheumatiek. Zo worden als eea pap, vormongd mot andoro stoffen, aangewend, en hebben een hovige bHatrekkendo working.

PLUMERIA. Zio PLUMIERA.

PLUMIERA ACUTIFOLIA Poir. Fam. *Apocynaceae*. Boenga koeboer (MAL.), Boonga kalong tjoetjoo (MAL. MEN.), Kambodja, Sambodja (JAV.). Zoer bokende, Zuid-Amerikaansche boom, overal, vooral op do kerkhovon, aangoplant, ken* baar aan do eigenaardige vortakking, hot molk- sap, dit bij de geringste verwonding uit den stam vlooit on do wit- met gele bioomen, die den boom bedekken, als do bladoren afgovalon zijn. De bast wordt als Inlandsch gonocsmiddel gebuikt, ook tegen een ziokt by paarden. Het melksap, dat Soms voor zoer vergiftig ddorgaat, bo vat goen giftige stoffen.

PNIHINGS. Volksstam aan do bovon-Maha- kam, nabij hot Mullcr-geborgto. Nog slechta onkle families won on aan do Kapoos, van we lke rivior zij naar do Mahakam zijn gotrokken. Zie Dr. A. W. Nieuwenhuis, In Centraal Borneo ③ Leiden 1900 cn IQucr (lurch Borneo, Leiden., deel I, 1904 en ddel II, 1907.

Pd AMAT (POELO). Eilandje in de Aroesan Krocong Tjoet, XXVI Mookims, Groot AtjAh, waar sinds 1905 ton Z. W. der voormalige Koeta Pd Amat (vulgo Kota Pohama) geheeten ver- sterking, een leprozenkolonic is govestigd, onder toezicht van den Controleur van Oelee Lheue, bijgestaan door een op hot ciland verblijvend Ambonnesch opzichter. Tweemaal per maand bezockt een officier van gezondheid uit Koeta Radja de koionie. Ook voor lepreuze veroordeel- don is er in 1913 con kloinc go van gen is gebouwd.

PODOCARPUS AMARA Bl. Fam. *Taxaceae*. Sapat (MINANOK. MAL.); Bixn& Radin, Tadjj (JAV.), Ki bima, Ki inorak (SOEND.); Een zoer grooto boom, tot 40 M. hoog, op Java on Sumatra, van 1000—1700 M. bovon zee, verwant met onzo Coniforon. Hot hout is een prachtig bouw- on meubolhout.

PODOCARPUS CUPRESSINA R. Br. Amboea (MINANOK. MAL.); Aroo, Tadjj, TjSmara tikoeng, TjSmara tookoeng (JAV.), Djamoodjoo, Ki poetri (SOEND.). Zoor hoogo boom, over den gehoelon Archipol vorbroid, op Java tusschen ± 1400 on 1750 M., vaak gokwoekt als siorboom. Het fraaio, lichtgolo hout is zoer gozocht.

PODOCARPUS NERIIFOLIA Don. SSntnda (MAL.), Woeloan (JAV.), Ki pantjar, Ki poetri, Ki mal^ola- (SOEND.); ook do inL nauon van do andro soorten worden gebruikt. Lago boom, in den gohelcn archipel te vinden, op Java boven 1000 M. Do stam levert een uitstekend bouw- on meubelhout; het is tamelijk zwaar en hard en fijn van draad.

POEAR DATAR. Landschap ter Sum. Westkust in de onderafdeeling Soeliki (zie aldaar), welke v66r de gewestl. reorganisatie van 1913 „Poear Datar en Mahaf^s heette.

POEDAK (MAL., SOEND.). Zio PANDANUS TECTORIUS.

POEDING (MAE.). Zie GRAPTOPHYLLUAI en CODIAEUM.

POEDJOEN. De verst bovenstreams aan do Kapoeas Moeroeng gelegen zendingspost in Z. Borneo. In 1912 werd do meer stroomaf- waarts gelegen post Masaran voor Poedjoen verlaten. Om van het kustgebied nit van Man- domei per motorboot naar Poedjoen te komen —meer dan 400 K.M. de Kapoeas op — zijn ruim 5 dagen noodig.

POEDJX^AN. Onderdistrict van het district Ngantang^r regentschap en afdeeling Malang, residentie Pasoeroean. Do hoofdplaats Poedjon, ligt, 1200 M. hoog, aan den weg van Batoe naar Ngantang. Er is een hotel, waarvan d66FTEuropeaan van Soerabaja en andere kustplaatsen in den warmsten tijd vaiThet jaar een druk gebruik gemaakt wordt. // I

POEGER. District van de contrdic-afdeeling Rambipoedji, afdeeling DjembSr, regentscliap Bondowoso, resHentie Besoeki; met eene oppervlakte van 1072 K.M². Het district telt 31 desa's met ruim 45.000 inwoners, hoofdzakelijk van Javaansch ras en w.o. een 15tal Europeaanen en ± 20Chineezcn (1915).De hoofdplaats is PoegSrKoc- lon. Naar dit Zuidwestelijk gedeelte van de vlakte van DjembSr heeft voortdurende transmigratio van Midden- en Oost-Java plaats, vooral sedert do opening van den smalspoor-tramweg Rambi- poedji—Poeger en het aanleggen van belangrijke bevoeiingswerken. Ook zijn ontwerpen tot verbe- tering van den waterafvoer in behanding. Ge- noemde staatsstoomtram vervoert veel reizigers en goederen, o.a. rijst, padi, kalk, hout, visch en schildpadeieren, die langs de Zuidkust (tusschen PoegSr en Gradjagan) verzameld worden. In dit district worden nederzettingen van Inlandsche Christenen aangetroffen. 0 卅 s%/

POEGOENG. Naam van "ecri" landstreek in het Zuiden van de residentie Lampongsche Dis- tricten, gelegen, in de onmiddellijke nabijheid van Kota Agoeng, en in het Westen afgesloten door den Goengoeng Tanggamoës. Do streek is, evenals het Westelijk deel van de aangrenzendc Wai Lima streek, van groot belang voor do pe- percultuur, en levert de overvloedigste oogstcn van het gewest. Daarnaast is van belang de pa- dibouw. Hoewel do bodem zeer gunstig is voor den aanleg van sawah's, hebben de Lampongers meer ladangs, terwijl do sawahs in handen zijn van geïmmigreerde Javanen. Voor het verkeer en verscheping van de producten is Kota Agoeng de aangewezen haven. Do weg daarheen is echter zeer bezwaarlijk o. m. door een 555 M. hoogen uitlooper van den genoemden Tanggamoës. Vrachtauto's onderhouden do verbinding met T6lokb3tong. De landstreek Poegoeng behoort

tot do vrij dicht bevolkte gedeelten van het gewest. Het totaal aantal inwoners bedraagt bijna 3200, verdceld over 13 kampongs, waarvan do voornaamsto zijn: TancljongJiejnala, Rantauti- djang, Band jarman is

POEL. Een thans onwcrkzame vulkaan van ongeveer 400 M. hoogte bij find eh op het eiland Flores, ook wel G. Medja getlScmd, die in 1890- door Wichmann bestegen werd ; zijn hellingen zijn gehcel boschloos; de berg had vcrmoddelijk in 1671 een eruptie. Wichmann in Tijdschr. Aardr ; Gen. 1891, 217; Pannekoek van Rhe den in Jaarb. Mijnw. 1910.

POEJOEH. Maloischc naam voor don Snipkwartel (*Turnix pugnax*). Zie alclaar on K.WARTEL.

POEJOEH GONGGONG (SOEND.). Zio PA- TRIJS.

POEKANG (MAL.). Zio KOEKANG.

POEKAT. Zio VAARTUIGEN.

POEKOEL AMPAT (KfMBANG) (PATAV. MAL.). Zio MIRABILIS.

POELAI (MAL.). Zio ALSTONIA.

POELASAN (MAL., SOEND.). Zie NEPHELIUM MUTABILE.

POELASARI (MAL., JAV., SOEND.). Zio ALY- XIA.

POELASSI. Eiland ten Z.W. van Saleier, resorteerend ondr Saleier, bestuurd door den glarang van Tombolongang (zie aldaar). Het eiland heeft een lengte van ruim 6 K.M. met een grootste breedte van ± 1 K.M., terwijl het Z. deel in een punt uitloopt. Ovorde geheole lengt© van hot eiland loopb een kalkgebergte, dat aan de breedc N. kust steil op een smal strand staat, O. en W. op de N. He lft van het eiland een snialle kust- strook overlaat en op do kleinste Z. Jieft overal steil in zee afdaalt. De grootste hoogte (757 voet zeekaart) wordt bereikt in het N.. Er zijn 2 kampongs Timoroknja aan do O.kust, Boroknja aan de W.kust. De bevolking is in hoofdzaak afkonistig van Salcier en was in 1912 sterk 587. zielen. De gezondheid is vooral door malaria, slecht, do kindersterfte groot. De voornaamsto cultuur is dio van klappers met ± 10.000 boom- men. Slechts een weinig djagoeng wordb er ge- plant, zodat vclc levensmiddelen ingevoerd moeten worden. De vischvangst is gcing.

POELAU (MAL.) = ciland. Voor namcn met Poelau samengesteld, niet in do hier volgen do artikelen behandeld, zio het woord van onder- echding. Als algemeen regel is voor dezo. samenstellingon do spelling gevolgd van do van do voornaamste aardrijkskundigo nancn in den N. I. Archipel (1906)^h, voor zoo ver- do eilanden daarin genocmd zijn. Voor do andero eilanden is ton aanzien van die, gelegen in het Maleische gebied de spelling poelau, ten aanzien van die, gelegen in het Javaanschc go- bied do spelling p o e l o gevolgd, terwijl do spelling p o e l o o is gevolgd voor do namen van eilanden, waarvoor de schrijfwijze door het gebruik als vaststaand mag worden aan gon omen.

POELAU AIR. Vroegere landingsplaats van de prauwen, die de waren aanvoerden van Poc- lau Pisang, ankerplaats voor de schepen naar Pad an g. toen de Emmahaven nog niet tot stand, was geKomen. P. Airligt aan de Arau-rivier dicht bij de pakhuizen der handelswijk van Padang., dat door een zijlijntje per spoor cr mee is ver- bonden. A. :-

POELAUBAAI. Kleine, volkomen veilige baai achter de smalle, lage landtong, welke zich om de N.O. en Noord uitstrekt van den vrij hoogen, dichtbegroeienden, 13 K.M. bezuiden Benkoelen gelegen hoek Siabocng (Buffelpunt). De slechts 200 M. breede Noordin gang is ondiep door slibafzetting van do in do baai uitmondende rivier Tandjocngaoci*, overigens heeft deze matige diepten. Het denkbeeld wordt overwogen om deze baai, in verband met hare gunstige natuurlijke gesteldheid, te bezigen als haven van Benkoelen met zijn onbeschutte reede en als eindpunt van een eventueelen spoorweg Palembang—Benkoelen. Uitdieping van den mond zou daarvoor noodzakelijk zijn.

POELAU BATOE. Zie BATOE-EILANDEN.

POELAU BEMBE. Eilandje gelegen ten W. van Tanah Djampea (Saleier) en daaronder ressorterend, beplant met klappers en dja-goeng. De bevolking bedroeg eind 1915 167 zielen. Het eiland heeft een grfotte van 1% K.M.².

POELAU DJAILAMOE. Eilandje gelegen ten W. van Tanah Djampea (Saleier) en daaronder ressorterend, beplant met klappers. De bevolking woont aan do W.kust; grootte ± 1 K.M.².

POELAU KATELLA. Eilandje gelegen ten W. van Tanah Djampea (Saleier) en daaronder ressorterend, geheel beplant met klappers. Do bevolking bedroeg eind 1915 647 zielen, wonend in huizen, gebouwd in zee. Grootte ± 1/3 K.M.².

POELAU KOEMPEL. Riviereiland uit vele stukken bestaende, gevormd door de verschildende in de Aroe-baai uitstromende monden van de delta der S. Serangdjaja (gouvernement Oostkust van Sum.). Tusschen dit en het eiland Sembilan bevindt zich de Koempeigeul, de Noordelijke in gang van do Aroe baai. Het eiland is bekend geworden door do veleroverijon in vroegero jaron door do Atjehers bedreven. In 1917 is hier als proefneming ingevoerd een zoogenaamd kampongautonomie, iota nieuws op hot gebied van decentralisatie.

POELAU LAOET. Eiland gelegen ten Z. 0. van Borneo (Kocsan), waarvan het door Straat Laoet gescheiden is. Hot wordt van het N. naar het Z. door een bergketen doorsneden, waarin do G. SSBatocng de voornaamste top is, en waarvan een aantal riviertjes (SGratak, Boengoer, Ssdjaka Oostelijk, SCmboetan, SSKoeng, Siriroempoot Westelijk) afstroomen. Er worden steenkolenjagen in het N. van het eiland gevonden, die tot zeer belangrijke ontginningen aanleiding hebben gegeven (Zie BORNEO VI A, biz. 373). Poelau Laoet vormdetot 1905 een zelfbesturend landschap, gerckend tot de Tanah Boemboe-landen. Thans in het een onderafdeling der afdeling Zuid-Oostkust van Borneo. Kota Baroc aan de Noordpunt, afdelingshoofdplaats, dan kt met een onderplaatsje Stagd (zie aldaar) haro betekenis aan do kolonmijnen op het eiland. Zie artikel KOLEN. DI. II, bl. 407. Het rotsachtige, groo-tendeele uit den G. Saoo bestaende eilandje Seboekoo ressorteert onder Poelau Laoet.

POELAU LAUT. Eiland gelegen ten N. van do Groot Natoena Eiland in do Chinesoho Zeo. Zie POELAU TOEDJOEH.

POELAU LAWAN of **P. LAWANG.** Zie Pfi-LALAWAN.

POELAU NAS. Zie ALASLANDEN.

POELAU PADANG. Een van de eilanden in do Straat van Malaka behoorende tot de afdeling

BSngkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het grootendeels moerassige, zoo goed als onbewoonde eiland ligt tusschen Poelau Bngkalis en Poelau Tobing Tinggi, juist tegenover den mond der Siak rivier. Het wordt van het vasteland gescheiden door de Brouwerstraat.

POELAU POENDJOENG. Een van do vroeger onafhankelijke staatjes van de Batang Hari Districten (residentie Sum. Westkust). De radja, die den erflijken titel droeg van Soeltan Kimpalan, was de Tjain Taroes (= spiegel, dwarslijker), van den radja van Pagarrojoeng, aan wien in naam het oppergezag toebehoorde. Het gebied bestaat uit vier nagari's, twee aan weerszijden op de terrassen van de Batang Hari, met ongeveer 2000 bewoners. Tengevolg van het lange, ongeregelde vorstenbestuur en de gebrekkige verkeerswegen la at de welvaart veel te wenschen over.

POELAU SAMBOE. Zie SAMBOE.

POELAU SEMBILAN. Het grootste der eilanden in de Aroe-baai (gouvernement Oostkust van Sumatra), waarlangs do beide toegangen tot de baai loopen: do Koempeigeul in het N., de SBmbilangeul in het Z. Het is een hoog, heuvelachtig, geheel droog eiland. Een groot deel is door het Inlandsche zelfbestuur van Langkat in concessie gegeven aan do Bataafscho Petroleum Mij.

POELAU SITJANANG. Naam van een zich in do Bela wan-rivier (gbiiv. Oostkust van Sumatra X gevormd hebbend eiland, hetwelk door een dijk, met het eiland Bela wan en middels een ijzeren brug met den Zuidelijken oever der Delirivier verbonden is. Hier bevindt zich een toevluchtsoord voor melaatschen, hetwelk door het Leger des Heils sodert December 1914 wordt beheerd. De kosten worden gedragen door bydragon van planters, de landschapskassen, den majoor der Chineezen te Medan en eenige andere particulieren, terwijl do oprichting ook op dezelfde wijze button de bemoeienis van hot gouvernement heeft plaats gehad. Op het eind van 1915 waren er reeds 277 lepralyders opgenomen.

POELAU TELLO. Hoofdplaats der onderafdeling Batoe-eilanden. (Zie aldaar).

POELAU TJINGKOEK. Eilandje in de baai van Painaji, Sum. Westkust. Het heeft een vrs. goeod reede aan do O.zijde, on in het midden een rotsachtig bergje, waarop in 1666 een gepalissadeerde loge we rd gebouwd, de eerste „vastigheid" der Compagnie. Het was het handelscentrum van do Z.lijke kustlanden on we rd veel bezocht door do kooplieden en goudhandelaren, van Soengai Pagoe (zie MOE ABO LABOEH), dat door enkele bergpaden verbinding heeft met de kust. A' 407f

POELAU TOEDJOEH. Gemeenschappelijke naam van vier afzonderlijke tot do residueite Riouw on Onderhoorigden behoorende on in do Zuid-Chineescho zee, tusschen het sohier-eiland Malaka on Borneo gelegen eilandengroepen (105°20' on 109°20' O.L.; 1° Z.B. tot 4°50' N.B.) Dozo archipel bestaat uit meet dan 300. grotere en kleinere eilanden. De vier groepen zijn: 1. do Anambas (West- en Groot-Anambas), 2. Groot- en Noord-Natoena, 3. Zuid-Natoena en do Zeeroovers-, en 4. do Tambilanoilan-den. Do Maleiera onderscheiden van oudsher zeven groepen, die zij noemden DjSmadjar (West-Anambas), Siantan (Groot-Anambas)*, Poelau Laoet (Noord-Natoena), Boengoeiraix.

(Groot-Natoena), Soebi (Zuid-Natoenn.), SSrasan (Zeeroovers-eil.) en Tambelan; vandaar de volkomen juiste benaming Poelau-Toedjoch.

De sub 1, 2 en 3 vermalde groepen zijn tot 46n bestuursafdeeling „Poelau Toedjoch“ ver- ecnigd, t- crwijl de TambSlan eilanden deel uit- ■naken van de afdeeling Tand j oen g- Pin an g.

Do Poelau-Toedjoch rcsorteerden onder het voormaligo Sultanaat Lingga-Riouw en Onder- ■hoorigheden eu wercdu nameus don Sultan door Amirs en Dat - o's-ka j& bestuurd. Een der zoons van den laatsten Sultan wasdo „Pembesa r“ van Poclau-Toedjoch, doch lic zioh aan het bchcer van die ©fgelegen eilandengroepen weuig gclegen liggen.

Aangaande de nieuwe afdeeling Poclau-Toe- djoeh zy het volgende mededeeld. V66r J 908 heetten de tot Riouw behoorende eilanden- Fgroepen in de Zuid-Chineesche Zee reeds een ■bestuursressort uit te maken, doch daarvoor *werd geen ander personcel dan e6n Luitenant- .Chinecs in dienst gesteld. De behoefte aan meerdere bestuursbemoeienis aldaar leidde in genoemd jaar tot de verdeling van bedoeld ge- bied in vier afdeelingen, waarvan drie onder Posthouders en e6n, namelijk de TambSlan eilanden, direct onder den Resident gesteld werden. Doze regeling werd in 1911 (Ind. Stb. no_ 599) in dicr voege herzien, dat do Anambas- en Na- toena eilandengroepen weder tot 6eno afdeeling, •onder een controleur met twee Posthouders on- ■der zich, vereenigd en de Tambelan eilanden bij de afdeeling Tandjocng-Pinang gevoegd werden. JDe administratieve afscheiding der Tambolan van de overige eilanden van den Poelau-Toe- ■djoeh archipel berust op de omstandigheid, •dat de Anambas- en Natoena- eilanden, uit cen handels- en scheepvaartverkeersooppunt, 66n afgerond geheel vormen en niet met do Tamb6- lan groep in verbinding staan.

De bevolking der Poelau-Toedjoch bestaat hoofdzakelijk uit Maleiers, Koentanners (Miangkabauers) Chineezen en Orang-Laut. Tot in het midden der 19o eeuw hadden do bewoners •veel te lijden van de veelvuldige rooftochten der beruchte Uanoen-zeeroovers on vereenigden zich zooveel mogelijk bp de grootero eilanden, •zoowel om hunne woonplaatsen aan licg ood der roovers te onttrekken als om met vereende krachten eventueele aanvallen te kunnen af- slaan. Toen het gevaar geweken was, werden ook de kleinere eilanden bewoond. De Orang-Laut maakten met de roovers gemecne zaak. -Zie verder het srtikel ORANG-LAUT.

De hoofdmiddelen van bestaan zijn thans voor alle deelen der bevolking de klappercultuur en de handel in copra, terwijl als no ven bed rij ven mogen genoemd worden de vischvangst, het visschen naar tripang en waardevoile schelpen, het vlcchten van kleine, fijne, veelkleurige mat- ten en het winnen van eetbare vogelnesten. De handel is voornamelijk in handen der Chineezen, •die zich gaandeweg op zeer velo eilanden gc- vestigd hebben, ook hier de opkooers en uit- voerders zijn van de producten des lands en do voor de bevolking noodige artikelen voor voe- ding, kleeding en genot importeerden. Als een opmerkenswaardig verschijnsel kan vermeld worden, dat reeds verscheideno Maleiers zich van •den Chineeschen tusschenpersoon hebben weten vrij te maken en zelfstandig met Singapore •handel dryven.

Dd Anambas-eilandcn, waarvan Djemadja, en Siantan de grootste zyn, zijn naganoeo allo berg- en rotsachtig en waren oorspronklijk tot aan zoo met zware bosschen bedekt. Ssdat do klappercultuur, die hier van oudsher gedreven werd, ongeveer twintig jaren gclcden door do copra-bereiding krachtig oplecfde, zijn de klei- nero eilanden gchcel in klappertuinen herschapen, terwijl om de grootcre cen tot enklec honderden meters bo ven de zee reikende strook loopt, waarin het woud ook voor cocospalmon heeft moeten wyken. In de bosschen komt veel good timmerhout w.o. TSmpinis, Resak, Balau hidjau, Bint-angocr, Moranti, voor, doch uitvoer daar- van in het groot hcefb nog niet plaats, hoewel concessies tot houtaanpak aldaar reeds zijn vor- leend. Op DjSmadja wordt aangetroffen d© Kroewing boom (Kroewing boeloe ladani), waar- uit de bevolking door inkapping in den stam een soort van olie inzamelt, gescht om vaarbuigen en ander houtwerk watdrchtic te maken en to harden.

De bodem verheft zich tot een hoogte van ongeveer 700 M. (Goenoeng Boedjang) op Djemadja, 250 M. op Siantan en 1600 M. op Aer- Aboe. Van de zeestraten worden, als voor do scheepvaart van be lang, genoemd Straat Impoel, ten Noorden van Djemadja, en straat Matak tusschen Matak en Moeboer (Siantan groep). Laatste genoemde is ook om haar natuurschoon meldenswaard.

De voornaamste plaats, tevens die van den geheelen Poelau-Toedjoch archipel, is Terempa op het eiland Siantan en aan de baai van Terempa, die, hoewel klein, een uitstekende anker- plaats, zelfs voor grooto schepen, aanbiedt. Do bevolking van TSrfimpa bestaat hoofdzaklijk uit Chineesche en Maleische handelJaren, waarvan velen tevens klappertuinbczitters zijn. Verscheidn grooto en fraaie woningen geven aan de plaats een zeer welvarend aanzien. De Post- houder hoofd der onderafdeeling Anambas eilanden, het districtshoofd (Amir) en de Lui- tenant der Chineezen zijn aldaar gevestigd.

And ere handelsplaatsen zijn Listong, Maras en Kramoet. Op het ciland Mangkai ten Noorden van Dj&madja is in 1910 door het Nederlandsch-Indischo Gouvernemen, op een hoogte van ongeveer 150 M. bo ven de zee, een kustlicht ontstoken, dat op 30 mijl afstand reeds zichtbaar is. Voor do scheepvaart tusschen Straat Singapore en China of do Philippijnen is dit licht van bijzonder veel belang.

Van de Groot-Natoena eilanden is Bocngocran verreweg het grootste, ± 1650 K.M² on ook het grootsto van het gcheele eilandengebied in do residentie Riouw. Het wordt in het Zuidlijk gedeelte door een zecram in vrcniging met do rivier Bindjei zoo diep ingesneden, dat er slcchts cen strook land van on go veer 350 M. breed te overschiet. Over een wog van dwarshouten worden kleino prauwen van den eenen naar don anderen oever getrokken ; do bij die strook gclogon kampong Panarik ontloent daaraan haar naam Bezuiden den zccram is het land zeer bergachtig; het Noordelijk, veel grooter stuk is voor een groot deel vlak en heuvelachtig, om echter in hot Noordosten te eindigen in het massief van den Ranai, dat zich tot on go veer 1200 M. bo von hot zeeniveau verheft.

Het ciland is zeer boschrijk on onder do goed

timmerhout opicvrende boomen kunnen gecnoemd worden: Boclian (ijzcrhout als van Bor-neo), Balau, Bintangoer, G&miris, Mfiranti. Van de vrcicendo concessies tot houtaankap is tot dusver — in alle geval tot voor kort — slechts 6, waarvan een Chinees do houder is, in ex- ploitatie. Ook hier, als op de meeste eilanden van den Poelau-Toedjoe archipel, zijn grootc deelen van het bosch in het belang van de klapper- cultuur geveld.

De nicest bekende zeestraat is straat Laplace, zoo genoemd naar den kapitein van de Fransche korvet „La Favorite”, die in 1831 de Groot- Natoena eilanden bezocht en opnam.

Onder de kleine eilanden der Boengoeran- groep is het grootste SManau, dat geheel met klappcraanplantingen bedekt is. Hierop ligt do voornaamste handelsplaats der groep, Genting, bestaando uit een vrij uitgestrekte kampoeng aan den wal en een in zee, 400 M. van het strand, gebouwde groep van Chincscche en Maleische kedci's (winkels). De zeeschepen kunnen tot vlak bij deze kedci's komen, doch moeten daarvoor door een ruim van reu en klippen voor- zien vaarwater stoomen. Dit vaarwater, evenals dat, leidende naar het, tegenover Genting, op Boengoeran gelegen Tandoeng-Belitoeng, is door de zorgen van het bestuur op zeer voldoende wijze bebakend. Tandoeng-Belitoeng, een geheel nieuwe nederzetting, is de standplaats van den controleur of civiel-gezaghebber, chef der afdeling Poelau-Toedjoe. Te voren was Genting, waar het inlandsche districtshoofd nog woonachtig is, do stand plaats van den Euro- peeschcn bestuursambtenaar, maar het word om gezondheidsredenen (malaria) verlaten. Het is mogelijk dat binnen kort Terempa (Anambas eil.) als standplaats van den afdeelingchef zal worden aangewezcn.

Aan de Oostkust van Boengoeran bevindt zich de opkomende handelsplaats Soengei Oeloe, we Ike door zeeschepen aangedaan wordt. Ook hier moeten de schepen een moeilijc, tians echter bebakend vaarwater door. Iets Noorde- lijker ligt de vrij groote kampoeng Ranei aan den voet van den gelijknamigen berg. In het binncnland (Darat Tandoeng), ten Westen van den berg, treft men ook Maleische nederzettingen aan, hetgeen vcrinledning verdient, omdat nage- noeg overal elders in den Riouwschen archipel in kin else he nederzettingen slechts aan de kusten zijn te vinden.

Acht tot negen uur stoomens van Genting of van Tandoeng-Belitoeng ligt benoorden Boc- ngoern op 4°50' N.B. de kleine groep *Poelau Laut*, ook wel *Noord Naloena* genoemd. Het hoofdeiland is deels vlak, deels heuvelachtig en heeft een 700 tai bewoners, die zich hoofdzake- lijk jnet do klapporcultuur bezig houden. Aldaar voert een Orang kaja (onder districtshoofd) de aan den amir to Genting ondergeschikt is, het dagelijksch bestuur. Als cigenaaridighid dient ver me Id, dat men te Poelau Laut geen koperen niunt als ruilmiddel bezigt, omdat het gebruik daarvan het uitbreken van eono besmot- telijc ziekte op het eiland zoude ten gevolge hebben. De kleinste koopeenheid beloopt er .s 0.05, nuinelijc gelijkde waarde van het kleinste aldaar- in ojnloop zijnde zilveren muntstuk (Straits- dollar pasmunt).

Do voornaamsto der *Zuid-Natoena* en *Zee-*

in

rooverseilanden zijn: SCrasan, waar do posthou- der, onderafdelingshoofd, en het districtshoofd (amir) gevestigd zijn: Poelau Pandjang; Sochi, op het hoogste punt waarvan een kustlicht is geplaatst, en het kleine, tusschen Groot- en Zuid-Natoena gelegen zeer vruchtbare eiland Midai, bekend om zyn rijkdom aan zeer pro- ductieve klappcrtuinen. Oorspronkelijk was Midai slechts door Orang Laut bewoond, doch na de verdwijning van hot zeerooversgevaar kwamen er zich Malicrs en later ook Chineezen vestigen, die er klappertuinen aanlegden en exploiteerden. Het geheele eiland is thans, op een klein moerassig gedeelte in het centrum na, als het ware een klappertuin. Het grootste gedeelte van de aan plan tin gen bchoort aan een. voormaligen Riouwschen groote, een „radja”, die te Singapore verblijft houdt. De welvaart op het eiland spreekt ook uit de mooie wonin gen, zoo- wel van Chineezen als van Maleiers, langs de kust verspreid en meer bepaald op de twee afscheep- plaatsen, die geregeld door stoomschepen worden aangedaan. Ook op de overige eilanden zyn uitge- breide klappcraanplantingen. Serasan is bergach- tig (± 250 M.), Poelau-Pandiang, Soebien Midai zyn vlak of zacht glooiend. AÜe eilanden zyn door uitgestrekte reuen omgeven; het vaarwater, toegang gevende tot de kampoeng Serasan is, hoewel thans bebakend, zeer lastig.

Op de met eb drooglopende of nagenoeg drooglopende reuen worden door de be volkin g waardevolle paarlemoerschelpen en tripang (gamat) gewonnen. Ook parelschelpen komen er voor, doch, naar het schijnt, in geringe hoeveel- heden.

Het eiland Serasan be vat nog een vrij groote uitgestrektheid oerwoud met goed timmerhout, doch exploitatie daarvan in het groot heeft nog niet plaats.

Tot de laatste groep, namelijk de *Tambelan- eilanden* behooren eilanden, die alle bergachtig zijn (grootste hoogte ongeveer 430 M.). De be vol- king, op eenige Chineezen na, uitsluitend uit Maleiers en afstammelingen van Orang Laut bestaande, ten getale van ongeveer 2000 zielen, heeft zich hoofdzakelijc in de zeer groote en welvarende kampoeng TambSlan op het hoofd- eiland gevestigd. Ook deze kampoeng ligt, evenals de voornaamste nederzettingen in de Poelau- Toedjoe, versholen achter re ven en land- tongen, als voorbehoedmiddel tegen do aanvalien der vroeger zoo talrijke zeeroovers (Ilanoens). In het voor Tambelan liggend rif is een smallo geul ge graven, aan sloe pen en kleine zeilvaar- tuigen een doorgang naar de kampoeng vershaf- fende. Zeeschepen kunnen de plaats tot op twee mijl afstand nadren en vinden er eene geschikte an ke r gele gen he id. In het binnendeel der baai vindt men nog overblijfselen van oude wallen van koraalstocn, vroeger met kanonnen bewa- pend. Do Tambelan-groep staat onder het dage- lij ksch bestuur van een onderdistrictshoofd (wakil Amir), dat aan den Controleur van Tandoeng-Pinang ondergeschikt is.

Do hoofdmiddelen van bestaan zyn ook hier de klappercultuur en handel in copra. Eens in de maand doet de Paktvartstoomer, varende op do lijn Singapore—Riouw—Pontianak, Tambe- lan aan. Dicht bij de kampoeng is een vrij groote grot, vindplaats van eotbare vogelnestjes, waarvan uitvoer naar Singapore plaats heeft. Tot

/6

•人” 28

de andere uitvoerartikelen behoort ook een naar drie zijden vrij heeft kunnen ontwikkelen op met orchideesoort (phalcnopsis).

Op het kleine eiland St. Barbe, vijf uur stroomaf van de Karang in het N.O. door een pas is verbonden. Aan ten Z.W. van Tamboraan, wordt een zeer kostbaar bevonden zich eenige sulfataren (Verbeek, Java, 866).⁷ bosch gevonden, dat hoofdzakelijk uit balau en ~~soorten~~ ^{6/17}

Z. POENANS. Bohalve de tot het gezeten loven⁸ bestaat. De maatschappij, die bevestigd is, dat overgegaan Dajaks vindt men in bijna alle streken van bosch te exploiteeren, ondervindt vele bezwaren Borneo, in de ontoegankelijk wil- dermissen van do bij den afvoer van het product, daai' het eiland door brongebieden. de groote rivieren, kleine troepen van hot daarin heen loopend rif geen geschikte nouiadische jagerstammen, die grootendeels nog geen afscheepplaats bezit. vaste woon- plaatsen hebben, en sloochts onder

Tusschen de Tangelan- en de Zuid-Natona tijdelijke verblijfplaatsen van takken en bladeren doij cilanden verheft zich. do eenzaam liggende rots St. nacht- doorbrengen of voor den regen schuilen. Deze Petrus, op den top waarvan een vuurtoren is geplaatst. nomadenstammen zijn onder verschillende namen

Zie voorts RIOUW en ONDERHOORIG- HEDEN, bokend: Oekits, in do brongebieden van Mahakam, Bevolking en agrarische aangelegenheden ook voor Kapoëas en do Zuidelijk afwaterende rivieren, Bek eta do litcratuur en ORANG- LAUT. ns of Boekitans in de brongebieden der rivieren van Sarawak en van de Kapoëas, Basaps in Boeloongan en

POELI PANDAK (JAV.). Zie RAUWOLFIA.

POELE PANDAK LILAKI (BATAV. MAL.). Zie Sam- ba- loeng, enz. Do meest bekende on do talrijkstedezer groepen wordt gevormd door do Poenans, en

POELÉE. District van de controle-afdeeling en het het is niet onwaarschijnlijk, dat al do genoemde regentschap Trenggalek, afdeeling Toc-loengagoeng. groepen slechts door locale verschillen en meioron omgang of vermenging met andere stammen gedifferentieerde onderdeelen van een stam uitmaken. Wat van do Poenans gezegd wordt is dus in m. op al do verschillende groepen van toopassing.

POELIN (JAV.). Zie FRAXINUS.

POELO. Zie POELAU.

POELD KAJA & ZIE BLANG PIDIE :

POELO RAJA. Zie LHO⁹ KROEET.

POELO WÉ. Zie Wf.

POELOE. Zie POELAU.

POELOE BRAJAN. Zie OOSTKUST VAN den linkcroc ver, waar zo dus onder de Kajans en Bahaus wonen; in het Z. van Sambaloeng, waar ze

POELOE KAPAL. Zie ONRUST. dichtert tot het benedenland genadord zijn, nl. den mid-Noordkust Soembawa, en deze baai afsluitend. Dedelloop van de Kalai aan den rechterover; in de sultan van Soembawa heeft hier zijn stoe- terij en Westerafdeeling, in de brongebieden van Melawi en veekraal. Barito, in het gebied der Oeloo- Ajar of Ot-Danoem-

POELOE SANGEANG. Eiland nabij O.-Soem- Dajaks : voorts in Sera- wak, in hot brongebied van de baw, waarop de G. Api (2145 M.). Redjang en den. jiddelloop van de Baram. Hoewel

POELOENG. District van de controle-afdeeling, hun woon- plaatsen, in verband met hun zwerfondo het regentschap en de afdeeling Ponorogo, residentieelc- wijze, niet scherp omgronsd zijn, zoo schijnt toch Madioen; met 4 onderdistricten en 38 desa's. Hetiederogroep een enigszins bopaald jacht- terrein to h district telde ult. 1905 een be vollang van bijna 38000 beb. medo in verband met do omstandigheid, dat zij zielen, waaronder enkele Europeanen en Chineezen. de hoofden der hen omringende govestigde Dit district, dat geheel berg- achtig is, heeft zeer Dajakstammen ook a ls hun heerschers beschouwen, en vruchtbare gronden en was voor de opheffing van demet de bewoners van een bopaalde streek in gewoonlijk Gouvernementskoffie- cultuur (1914) het vriend- schappelijke betrekking staan. Lichainolijik belangrikste koffiedistrict van het gewest. Sfen vindthooren zij tot do fraaist gevormde rassen van Borneo, er veel wildhout en djati- bosch. De be volkin g s er uitmundent door zijdeachtige huid, do lichter gekleurd zeer vclvarcnd. Zij leeft hoofdzakelijk van denis dan do der hen omringende stammen, daar zij zich landbouw cu de opbrengst van de koffie. In dit district nooit aan do zonno- stralen blootstellen. Tatoeage is bij is in het onderdistrict Ng6b61 het schilderachtige meer hon gbruiko- lijk; naar do wijzd van tatoeeren van Ngchel ge- legen (zie aldaar).. : - ..- worden ze door Dr. Nieuwenhuis ingedeeld bij de

POELOENGAN (JAV.). Zie ALBIZZIA MON- groep der Bahaus en Kenja's (Quer durch Borneo/ I. p. 451). Hot karakter dor Poenans wordt bc- schrevcn

POELOEPETAK (RIVIEB VAN) of AN- vreedzaam; zij snellen in don regel geen koppen en DJAMAN. Rivier op Borneo's Zuidkust, zijtak van de bogenven zich gewoonlijk alleen. op het oorlogspad in Barito (Zie BORNEO, IV D en E), die dezo met de het gevolg van andere stam- men, tenoindo bloedwraak to kunnen nemen; want niet ongoslraft kan een lid van Kapoëas Moeroeng verbindt. Het door de rivier een andrcn stam zich aan een. Poonan vergripen, al doorstrooixnde gelijknamige landschap, ook Koëala zullen. zij geen wraak nemon op liet dorp of den stam Kapoëas genaamd, is een afzond cr- lijk district van de van den doodslager; voorts zijn zij zeer schuw

POELOES (SOEND.). Zie LAPORTEA.

POELOET (MAL.). Zie URENA LOBATA.

POELOETAN (JAV.). Zie URENA LOBATA.

POELOSARI. Een fraaie, slanke vulkaankegel, 1346 31. ten N.O. van (Bantam), die zich

en beschroomd. Do voornaamste kleding is voor don jnan do londongordol van geklopte boomschors, voor do vrouw een londondook. De wapenon bestaan uit een zwaard, een blaas-pijp met breed© lanspunt, on con kokor voor do vergiftigde pijlen. Eon groep Poonans bestaat gewoonlijk uit 20 a 30 volwassenen on evenzoo- veel kinderen; een van de oudste mannen wordt als hot hoofd of do leidor orkond; grootdeels bestaat do gehoole troep uit de naasto vorwanten van het hoofd. Gewoonlyk wordt con vrouw genomen uit een andoro groep; polygamie schijnt niet voor to koir.cn, soms wel polyan- drie. De huwelijksceremonien zijn zeer eenvoud- dig; na het huwelijk wordt de man in do groep van zijn vrouw opgenomen en blijft daar gewoonlijk in. In de groep beerscht communismo en con groote mate van vordraagzaamheid en hulpvaardigheid. De landbouw wordt, met geringe uitzonderingen, niet door de Poenans beoefend; hun voornaamste middel van bestaan is de jacht door middel van de blaaspip, het zetten van strikken en vallen, enz., en de inzameling van alles wat hot bosch oplevert; vele van deze boschproducten worden door hen gcruid mot andere stammen; hun bekwaam- heid in het inzamelcn van kamfer is bij de andere stammen berooid. De vormaken bestaan in zang, al of niet vergezeld van muziek op een bamboe, waarvan een zestal reepen bast in het midden is losgemaakt, on een eenvoudigen dans. De godsdienstige opvattingen komen in hoofdzaken overeen mot die der Kajans, maar zijn minder uitgewerkt; zij vervaardigen alleen beelden van de krokodil, die ook bij godsdienstige plechtigheden een rolspeelt. Dierenoffers worden niet door hen gebracht. Wanneer iomand sterft verhuLst do groep naar een ander kamp, terwijl do doode, slechts bedekt met conige bladoren en takken, onder een der primitieve afdaken, die do woningen vorinon, wordt achtergelaten.

De dajoeng's of priesters der. Poenans zijn bij do omringende stammen gezocht wogons hun bokwaainheid in het terugbrengen der „zielstof" en het genozen van ziekten en kwalen.

Ondanks het lago beschavingsstandpunt der Poenans schijnt hot hun geenszins aan goodon verstandelijken aanleg to ontbreken; ook zedelijk staan zo geenszins lager dan do hen omringende govistigo stammen. Enkelcn van hen iobbon reeds den landbouw der andere stammen overgononien, on wonen in huison, dio echter nog zoer priintiof zijn.

Literatuur: C. Hoso and W. M^c. Dougall, *The pagan tribes of Borneo*; jDr. A. W. Nieuwenhuis, *Quor durch Borned*.

POENDOENGAN (JAV.). Zic NAUCLEA LAN-CE 0 LATA.

POENEGARA (TJĪ). Rivior ontspringende op de Noordrijko helling van den G. Tangkooban Prahoen in zee vallende bij den Hock van Pa- manoekan, afdeling Krawang, residentie Batavia; vomit over ecu aanzienlijken afstand do grens tusschen do gewesten Batavia on Cheri- bon.

POENAI (POENAI), ook **BOENAI (?)**. Malcicho naam op Sumatra voor Duif; Poon a i djamboe is *Ptilinopus jambu*; Poonai tan ah is *Chalcophaps indica*; Poonai ocar is *Treron ni/* (*lensis*; Boenai tingih, *Treron nasica*, op Billiton Poenai koenok; Boenai saloeng, *Treron*

oxy lira; cloch *Treron vernans* beet aid a ar Bimai (Zic KATI5 en JOWAN-BONDOL), op Billiton con Mendanao Poenai-daoen, *Treron julficolis* hect op Billiton Poenai-sawang, Zic DUIF.

POENAI DJAMBOE. Zic JOWAN-BONDOLr on DU IP.

POENG (JAV., SOEND.). Zic DICHROSTACHYS.

POENOEING. District van de controle-afdecc; Jing, het fegentschap en de afdeling jpatitan, residentie Madioen, met eene oppervlakte van 356 K. M², on bevattende 3 onderdistricten met 3. (Jesa*s. Het telde uit. 1905 eene bevolking van bijna 49.000 zielen. Do standplaats van het districtshoofd is Pocrong. Het geheele district is bedekt door het zoo grillig gevormde Duizend-gebergte of „GoenoengS4woe", (zie aldaar). Tuaschen de heuvels in liggen kleine valleien en keteldalen, waarin de bouwvelden der bevolking voorkomen. Verschicden van deze keteldalen zijn in den Westmoesson vol water en vormen dan meren; doch de meeste drogen in den Oostmoesson uit. Voor de holen en grotten zie art. PATJITAN (afdeeling). De landweg, die Poenang aan de eene zijde met Patjitan *en aan de andere zijde met Wonogiri en Socrakarta verbindt, wordt, berijdbaar gemaakt voor het vervoer per as. Er is slechts een klein erpachtsperceel (59 bouws) in dit district gelgcn. Het behoort aan een Chinees toe, dio er padi op verbouwt. ; 5 ;

POENSEN (CAREL). Geb. te Ainsterdan¹den 9en Mei 1836, volgde hij van 1855—1860 a Is zondeling-kweekeling de lessen aan het Zendinghuis to Rotterdam, vertrok in het laatste jaar naar Java, waar hij tot 1863 zendeling-leeraar was to MadjawanS, en daarna tot 1891 to Kediri. Den 12en Juni 1891 we rd hij benoemd tot Hoog-leeraar in het Javaansch aan do Indische instelling te Delft, en aanvaardde het ambt 10 Sept. d.a.v. met een toespraak: „De Indische ambtenaar on do booufening der Indische talen". Het were! door hem bekleed to do opheffing dior instelling den 1en Sept. 1900. Poensen overiced 7 Febr. 1919 to 's-Gravenhage.,

Aan Poensen dankon wij de volgende werken: Kidung, Javaansche liedoren, 3 deelen; Ontjiontjen, Javaansch leosboek, 3 deelen; Wuwulang kristen, Javaansch catechisatioboek, 1889; Bijbolscho geschiedenissen des Ouden Testaments, in hot Javaansch, 1881; Bloemlezing uit Javaanscho prozageschriften, 1893; Eerste Javaansche leesoeeningen, 1893; Volzinnen en opstellen tor vortaEng in hot Javaansch, 189-1; Grammatica dior Javaansche taal, 1897; Brieven over den Islam uit do binnenlanden van Java, 1886.

Voorts schreef hij een aantal bolangrijke tijdschriftartikelou, do meeste in do „Mededeeling van het Ned. Zend.", onkole in het „Tijdsceir. v. h. Bat. Gon?" on do „Bydr. I.

L. on Vik.", handolondo over don Islam op Java, voorts over do wajang en over verschillende onderworpon uit hot Jav. volksleven. Daar-nevens nog con aantal artikolon, moer bepaalde-lijk bohoorendo to het gebied der Zending.

POENTANG (MAL.)-Zio GRONDELS.

POENTĪN. Onderdistrict van het district Penangoengan, afdeling en i*cgentschap Malang, residentie Pasoeroean. De dosa PoentSn is bekend om zijn heerlijko djfirooks, een soort van sinaas&ppelen.

POENTJAKs do bcrgpas overmen Mcganien- doeng, op 3o grens van de afdeling Buitenzorg met de Preanger Begen ts cha ppen, wa a rover do croote WCR van Buitenzorg over Sindanglaja nfuir Tiandiœlvoerl^MlfGAMENDOENG/

POEPOEL Zio MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

POEPOEK. Een tooverbrij der Bataks, die in O3n liouen of steecn potje of in ecn ruw stencn beeld werd geborgen om in den oorlog te worden vooruit gedragen en zoodoende de overwinning te verschaffen. Voor het berceiden van poepoek werd een kind tot het- hoofd in den grond gegra- ven ; dit moest eerst be Jo ven den erfviand van den stain te zullen verderven en werd daarna gedood door het kokend lood in den mond te gieten. Da asch van dit kind word vermengd met tai van ingrediënten: kwijnende bladeren van af- stervende plantcn ; hout, door den blikseu ge- troffen; hout door vuur verteerd ; ongekookte rijst van weduwen, blinden of doofstommen ; aarde van een plaats, waar dieren met elkaar gevochten hebben ; dorre gras- en rijsthalmen on jeukend vezeltjes van de suikerpalm.

POERABAJA. Eene kanipong in het district Djampang^Tengah, afdeeling Soekaboemi, resi- Seitite Preanger regentschappen, waarbij in 1888 een rcxonte-depot opgericht werd, beschikkende over eene uitgestrektheid gronds van ruim 548 bouws. Het is echter oomstreeks 1900 verplaatst naai- een terrein ten Z. van Padalarang, in de af- deeling Bandoeng.

POERBA. Een van de oude Batakrijkes in de affeeli.n^..Simeloengoen on de. Karolanden. van het gouv. Oostkust v. gumatra. In het Zuiden grenzende aan het To ba- meer, maakt Poerba deel uit van de groote Timoerhoogvlakte, ongc- vcer 1300 M. bo ven zee-niveau gelegen. Het be- hoorde tot de machtigste staatjes van de ojuge- ving, en had door het krachtig bestuur een veel hogere positie dan de geringe uitgestrektheid en het klein aantal inwoners zou doen verinoeden. Oorspronkelijk vormde het een deel van het rijk Silau, waarmee de band 100 a 150 jaar geleden is verbro ken. Het aantal inwoners bedraagt thans ± 5000. De bewoners liouden zich voornamelijk be zig met den verbouw van rijst, die in overvloed geleverd wordt door de talrijke goed aangelegde eawahs, langs de vele rinertjes, die de hoogvlak- te doorsnijden. Vrij belangrijk is ook de veeteelt, vooral van runderen en buffels en de teelt van paarden. De vele oorlogen hebben het land echter veel kwaad gedaan ; dag in dag uit waren 4 man- , nen be zig met het vervaardigen van buskruit. Van alle Noordelijke Batak-landschappen heeft Poerba waarschijnlijk het grootste handelsverkeer door de centrale Jigging aan den N.O. oever van het Tobameer, tusschen Shu^gengoen en de Ka- i ^M^/ rolanden, jabij den veel ge bruilcten Boewaja- pa"s7- "De haven is *Harang Gaol*, waarheen een karreweg leidt, die 520 M. Jangs een steile helling naar ben eden voert. Er heeft zich in Poerba een post van de „Rheinische Missions Gesell- schaft" gevestigd.

POERBA S^RIBOEj^KJeine nederzetting aan den^Nr0^e)ever van het Toba-meerin de afdeling Simeloengoen en de Karolanden van het gouver- nejnent Oostkust van Sumatra. Het plaatsje is van belang als een der weinige haventjes aan het Toba- meer, jnaar vooral omdat van den grooten weg der Oostkust naar de Karo-hoogvlakte een

zijweg hierheen lcidit on bij het nicer cindigt.

POERBALINGGA. Afdeling en regentschap der residentie Bmjoemas, met ceno opporvlakte van 819 K.M.² en (in 1915) 344 000 bowoners, waaronder 130 Europeanen on 1260 Chineezen ; in hot N. grenzend aan do residontie Pek halongan, in het 0. aan do afdeling Ba nd j a r n ega ra, en in het Z. en W. aan do afdeling Ban joe mas.

Do afdeling is in ha,ar gchcel en onder zenzelf- den naam tevens controleafdeeling ; deze omvat de 3 districten van het rogentschap: Poerbaling- ga (gelijknamige hoofdplaats),

Kertanegara (hoofdplaats Bobotsari) on Tjihjana (hoofd- plaats Bock&tedia.). Het aantal dcsa's bedraagt 313. De afdeling bestaat in het Noordweaten uit een sector van den vulkaan Slamet, ton Oos- ton daarvan uit de zuidholling van don loofd- kani van Midden-Java's ceittraalgebergte en do talrijke, dwars daarop gerichte bergjukken. Zuid- waards der laatste ligt oen heuvclland, dat een wirwar van kale ruggen en toppen vormt. Het wordt doorstroomd door de Kali Pekatjanger en de Kali Gintoeng, die in het liatst van hun loop Westwaarts onjbuigen, evenwijdig aan de Kali- S6rajoe, den hoofdstroom, die de Zuidrand der afdeling vormt. Tusschen deze evenwijdige rivieren zijn de heuvelruggen, regelmatiger en nicer met tegalans bedekt; ten deele is hier ook groote kh/ppercult'uur. Be ide genoemde zij ri vie - ren loopen eerst uit in do Kali Kia wing, die van Noord naar Zuid op de Oostgrens der Slaniet helling vloeit en dus het houvclland Westwaarts begrenst. Het dichtst bevolkt deel der residentie K de Zuidelyke vlakte, het Serajoedal, tusschen Kali Pekatjangan on Kali Bnjoemas, waar groote bevl- beingswerken zijn aangeJegd, on Zuid- waarts van do hoofdplaats, langs de Kali Klawing. Erfpachtspor- celen zijn er in deze afdeling nict; wel een drietal ondernemingen, werkende op over- eenkomsten met de inlandsche bevolking, waar- van een voor suiker, de suikerfabriek Bodjong on twee voor tabak.

In het Noorden van het district Tjihjana ligb niet ver van de resident iegrens on den berg La wit (een der bovengenoemde jukken) het graf van den pangeran Djamboekar.ing, dal ten deel st re kt aan bedevaarten ; naar do „tjahja kana- b6jan", hem op een Zuidwaarts van dozen ge- legcn houvel geopenbaard, zou de eerstbedoeJdc —en bij uitbreiding zijn later rogentschap — „tjahja" of „tjahja,na" zijn gehcoten; hot graf wordt onderhouden door do perdikan-dosa Ma- kam, dio tusschon den Lawit on den Tjahjana ligt.

POERBALINGGA. District van de controlo- afdeling, het regentschap en de afdeling Poer- balingga, residentie Banjocmas. Het district bestaat uit 5 onderdistricten met 140 desas en tolt 154.000 zielen, waaronder 130 Europeanen en 880 Chineezen (1915).

POERBALINGGA. Hoofdplaats van gelijcna- niige afdeling, regentschap en district in de resi- dentie Banjoemas. Hare grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 138. Zij ligt in de vlakte, die zich uitbreidt tusschen den Slamet en het ge- bergte bij de geweslelijke hoofdplaats Ban joe- mas, 46 M. b. z., en is een kcurig net oorc met fraaie bestuurshoofdwoning. Op het eind van 1915 telde zij eene bevolking van 13.600 zielen, waarvan 80 Europeanen en 880 Chineezen. Dezo laalsten hebben er hun eigen wijk, wat ook hep

geval is to Bobotsari on Book&t6<lj&, do hoofd-plaatsen der twee andere districten van de afdeeling. Bchftlvc aan do Kia wing, welkc rivier bij do hoofdplaats ceno aanmerkelijke breedte heeft, ligt Poerbalingga, —on ook Bobotsari — aan den weg van PCnalang op Ban joe mas; verder is de plaats het eindpunt van do zijlijn Bandjarsari—Poerbalingga, der Serajoedal-stoomtrammaatschappij.

POERFIT (JAV.). Zio THESPESIA LAMPAS.

POERI. Aid us worden de vorstelijkjo palczion op Bali genoemd die, ovensals de kratons op Java, uit verschillencle gebouwen on pleinen bestaan, door cen niuur omgoven, en waar vaak hondcixlen personen, tot de vorstelijke hofhou- ding behoorendc, verbijr houden. Eene boschrij- ving van het paleis van den Vorst van Badceng, vrijwel met de overige pocri's op Bali ovrcen- komende, gaf Jacobs, „Eenigen tijd onder de Baliers“, bl. 176. Ook op Lombok heetten de paleizcn poeri; de pocri's om' en nabij i\|atarani zijn uit den strijd, in 1894 op Lombok gevoerd, bekend. Zie platte grond van den poeri te Tjakra Negara: Cool, De Lombok-expeditie, bl. 130 on ISO. Zie BALIGRS.

POERING. District met gelijknoxnige hoofd-plaats van de controle-afdeeling en het regentschap Karanganjär, afdeeling KSbocmen, resi- dentie Kedoe; met cene oppervlakte van 131 K.M². Het district telt 122 desk's en bestaat uit 4 onderdistricten. Eind 1905 telde de bevolkmg ruim 87.000 zielen, w. o. enkele Cliineezen.

POERING (JAV.). Zie GRAPTOPHYLLUM en CODIAEUM.

POERNAMASADA (JAV.). Zie CORDIA SUB-CORDATA.

POEROEK TJAHOE. Ondcrnafdeeling der afdeeling Doesoelanlanden, residentie Z. en O. Afdeeling van Borneo met gelyknamige plaats aan de Boven-Barito, waar een militaire post is gevestigd. Er wonen Cliineezen, Arabieren en Maleiers, alien handelaren. Van hieruit werden in het eerste halfjaar van 1905 de Bo ven Docsoenlanden tot rust gebracht (actie luitenant Christoffel). De Rijsche zending van Barmen leidt van Poer rock Tjahoe uit haar work onder do Ot Siang.

POEROEN. Onder poeroen wordt in Zuid-Borneo een riotachf ig gras verstaan, dat bij uitstok goschikt is voor de mattenfabricatie. Er komen in Zuid-liorneo twee soorten van poeroen voor: in het wiki, niet gecultiveerd, do poeroen tikoes, op Ja va bekend als mondong (*Finibristylia (lobvlosa* K.) en de poeroen aelan (*Lepironia mucronala*), welke als grondstof dient voor do tabaksmatten en op ruime schaal wordt aangeplant.

)) (, productie van tabaksinatten bedraagt in Zuid-liorneo ruim J2.000.000 stuks per jaar.

Literatuur: Vorschlag van het vezelcongrcs gehouden to. Soerabaja van 3—8 Juli 1911. Ijeel I, eerste godelte, biz. 167.

POEROET (SOEND.). Zio GYMARTOGAR-PUS.

POERWA ATJENG of **POERWA TJENG** (JAV.). Zio PIMPINELLA.

POERWAKARTA. Hoofdplaats van de afdeeling en het regentschap Krawang, residentie Bitavia, tevens standplaats van den controlour der geijknamigocontrolo-afdosling en den wedana. Do plnaats telde in 1905 ongeveer 7200 inwoners, waarvan bijna 150 Europeanen en 300 Chineezen.

In 1832 we rd zij tijdens een Chinee zenoproer go-dceeltlijk door brand vernield. Zio KRAWANG (G c 8 c h i c d n i s). Ook het district Sindang-kasih van hot regentschap Krawang zal cerlang den naam Poerwakarta dragen.

POERWODADI. District met gelijknamigo hoofdplaats van het regentschap Koetoardjo, afdeeling Poerworedjo, residentie Kgdoe. Het heeft ceno oppervlakte van 91 K.M².» heeft 3 onder-districten met 94 desa's en telde op het einde van 1905 bijna 51.000 inwoners, w.o. enkele Euro-peanen. Vroeger heette (lit district Djenar.

POERWODADI. District van de gelijknamigo controle-afdeeling, regentschap en afdeeling Grobogan, residentie Semarang; met eenc oppervlakte van 335 K.M². Het is verdeeld in drie onder-districten met 105 desa's en had ultimo 1915 een be volkin g van bijna 84.000 zielen, waarvan cen honderdtal Europeanen en ruim 1800 Chinee- zen.

POERWODADI. Hoofdplaats van de afdeeling en het regentschap Grobogan, en het district Poerwodadi van de residentie Semarang. Het is gelegen aan do stoomtramlijn Demajs-Blora, van hier uit gaat een zijtak naar Goendih (zie aldaar). Men vindt er eene belangrijke Chinee- sche wijk met een levendigen kleinhandel in rijst en kadfile en ceno belangrijke veepasar. Ter hoofdplaats heeft men eene Inlandsche Christen- gemeente van het Rijsche Zendinggenootschap met een ziekenhuis "PiGocloengan" en een kleine steenen kerk. Ultimo 1915 bed roe g de be vo lking 8300 zielen, waarvan een 60-tal Europeanen en ruim 1650 Chineezen. De plaats is voorzien van eene bronwaterleiding, zoodat de gezondheids- toestand er over het algemeen bevredigend is.

POERWOKERTO. Afdeeling en regentschap der residentie Banjoemas, met een oppervlak van 756 K.AP. Het telde in J 915 ± 297.006 zielen, waar- onder 520 Europeanen, 2200 Chineezen en enkele andere Vreemde Oosterlingen. Het maakt — van het Westen gerekend — het tweede kwart van het Noorderdeel van het gewest uit en wordt be- grensd: in het Noord westen, door de afdeeling Brebs derresidentie Pekalongan; in het Noorde- lijkste gecleelte van het Oosten, door de afdeeling Poerbalingga; in het overige gedeelte van het Oos- ten en in het Zuidoosten, door do afdeeling Bail joe mas; in het Zuiden en Westen, door de afdee- ling Tjilatjap; alle doze afdeelingen behoorch tot het onderhavigo gewest. Op de Noordgrens ligt ter plaatse, waar de afdeeling zoowel aan hare zuster-afdeeling Poerbalingga, als aan Tegal grenst, do vulkaan SlamSt (3472 81.), die zich verheft in het over de Noordgrens verloopend centraal- of Pembarisan-gebergte, dat in Westclijke richting hem met den Tjarm6 verbindt. Voorts is de afdeeling langs de Zu id- en Westgrens met gebergten over- dekt, (loch langs de Oostgrens — bohalve waar die wordt gevormd door de uitloopers van den Slainct — vlak. De gehele afdeeling vormt eon© controle-afdeeling, genaamd Poerwokerto, w' lko - al de 3 districten van het regeitschap omvab ni.n.: Poerwokerto, Ad ji ba rang en D jamboo (hoofdplaats Djatilawang). De niet genoemde hoofd plaatsen zijn gelyknamig. Het aantal desn's bedraagt 237. Op een deel der Oostgrens vlocit do Peloes, een rechter zijrivier der Kia wing; op de Zuidoostgrens do SSRajoo, die zich van hier Zui- delijk buigt, en van den Slainet en het PSmba- risan-gebergte gevoerd wordt door do Logawa . y 5 ...lyx 2, sf

hare bovenzijtakken: de Band ja ran of rivier van Poerwok&to en do Proekool, zoomedo door do Tadjoen.

POERWOKERTO. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Poerwok&to, residentie Banjoemas; met 3 onderdistricten en 107 des&'s on in 1915 een bevolking van 116.000 zielen, waaronder 450 Europeanen en bijna 1400 Chinezen en andere Vreemde Oosterlingen. De hoofdplaats is gelijknamig.

POERWOKERTO. Hoofdplaats der gelijknamige afdeeling van de residentie Banjoemas. Het is een uitgestrekte, fraaie en bevolkte plaats, tegen de helft der Oostgrens van de afdeeling gelegen, in de vlakte tusschen den Slamet en het gebergte bij de hoofdplaats Banjoemas. Behalve aan de Bmdjaran-rivier ligt zij aan den weg van Banjoemas over Adijbarang op Tjigal. De grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 138. Zij strekt ten zetal aan den assistent-resident, den regent, den aspt. controleur en het hoofd van het baar bevattend district, terwijl er ook de werk- plaatsen en het bureau van administratie van do Sgrajbeda 1-stroomtram zijn; verder vindt men nog midden in de stad de groote suikerfabriek Pocrwo-ksrt. Op het eind van 1915 woonden er 16.000 menschen, waarvan 460 Europeanen en 1130 Chinezen en andere Vreemde Oosterlingen. Den Chinezen is hier, en ook te Adijbarang en Djati-lawang, een afzonderlijke wijk aan ge we zen. Europeesche landbouw wordt in deze afdeeling gedreven: op 3 erfpachtsondernemingen, waarop kina, thee, cacao, koffie, rubber en klappers geteeld worden, en op 2 ondernemingen, berustend op overeenkomsten met de inlandsche bevolking, waarvan 1 voor suiker (de hierboven genoemde fabriek), de andere voor tabak.

POERWOKERTO. Afdeeling ter oppervlakte van 976 ELM², beslaande het Zuidoostelijk deel van het gewest Kedoe en begrens d; ten Noorden door de afdeelingen Wonosobo en Mag Clang, ten Oosten door Djokjakarta, ten Westen door de afdeeling Keboemen, ten Zuiden door den Indischen Oceaan. De afdeeling omvat 2 regent-schappen n.l. Poerwordjo en Koetoardjo met gelijknamige hoofdplaatsen en controle-afdeelingen. Poerwordjo bestaat uit de districten Poerwordjo, Loano en Tjangkep, en Koetoardjo bestaat uit de districten Koetoardjo, KSmiri, Pi-toeroeh en Poerwodadi. Het totaal aantal desas bedraagt 607. De afdeeling is in het Noorden en Oosten bergachtig, overigens vlak. Het gebergte op de grenzen der afdeeling met de residentie Djokjakarta en de afdeeling Magelang is bekend onder den naam van het Kelir-gebergte. Over de hoogste toppen hiervan loopt die grens. In Loano ligt, nabij de grens van dit district met Tjangkep, de 7 a 800 M. hooge Kelir-top Wangsi met de 4 graf-steden van Baden Djamboe, prins van Mata ram, eersten verkondiger des Islams in BagSlen, en zijne twee helpers, zoomedo van een vromen Loano'schen prins, die in dit gezelschap begeerd heeft te rusten. Op dezen zelfden berg wast een ware-soort, van welks hout onverdeelt ijke lansen vervaardigd worden. Op de grens van Loano met L&dok verliet zich de 606 M. hooge top Talok. Andere Mohammedaansche heilige plaatsen, dan de genoemde, zijn: het graf van njai BagSldn in de desa B&doek aan den weg van TjangkrSp naar Semanggi in Koetoardjo; en het

graf van den stichter van het rijkjo Banjoe-orip* cen van het hof zijns vaders verbannen Madjapaliitschen prins met name Pangdran Djaja Koesoema, in do desca Gan gen g. Door haar uiterst geringe hovaarbaarheid strekt zich het belang van de rivieren dezer afdeeling slechts uit tot den land bo uw. Do grootste is do Kali Bogowonto, ontspringend op de Zuidwestelijke helling van den Soembing (afd. MagSlang). Zij doorsnijdt de afdeeling geheel, ha ar in een Westelijk en een Oostelijk helft deeld.

Op het eind van 1905 bestond de bevolking der afdeeling uit een klein 700 Europeanen, ruim 2000 Chinezen, 14 Arabieren, 4 andere Vreemde Oosterlingen en ruim 543.000 inlanders. Het voorheen belangrijke militaire kampement dicht bij de hoofdplaats gelcon, is thans opgeheven. De eenige Europeesche onderneming is de groote suikerfabriek Poerwordjo, gelcon in het district Poerwordjo. In deze afdeeling zijn 2 concessies voor de winning van magneetijzerzand verleend, doch met de exploitatie is nog geen aanvang gemaakt.

POERWORDJO. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Poerwordjo, residentie Kedoe; met eene oppervlakte van 108.73 K.M². Het district telt 86 desas en is verdeeld in 4 onderdistricten. Op het eind van 1905 telde de bevolking 540 Europeanen, ± 1400 Chinezen en bijna 111.000 inlanders.

POERWORDJO. Naam der gezonde en ruim aangelegde hoofdplaats van de afdeeling Poerwordjo der residentie Kedoe. Ligt aan de Bogowonto in eene vruchtbaro vlakte; zij strekt ten zetal aan den assistent-resident, regent en controleur, alsmede aan het hoofd van het baar bevattend district. Hare grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887 no. 119. De bevolking bedroeg in 1905: 14.200 zielen, waaronder 540 Europeanen en 1420 Chinezen.

Het aantal Europeanen was in 1916 sedert 1905 wel met 50 % gestegen tngvolge van de oprichting in 1907 van de suikerfabriek Pocrwordjo, de lege ring van een garnizoen en do uitbreiding van onderwijzend en waterstaatspersoneel.

POERWORDJO. District van do controle-afdeeling Lawang, regentschap en afdeeling Bangil, residentie Pasocrocan; met vier onderdistricten en 90 Gouvernements- en 15 particuliere desk's; de laatste behooren aUc tot het erfpachts-perceel Alkmaar met gelijknamige suikerfabriek, toebehoorende aan do Nederlandscho Handelsmaatschappij. Op het eind van 1905 had het district Pocrwordjo eene bevolking van ruim 57.000 zielen, w.o. 350 Europeanen en 50 Chinezen. Vroeger was Pocrwordjo de standplaats van den controleur van de gelijknamige controle-afdeeling. Thans is dezo to La wan g gevestigd.

POERWORDJO. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling, het regentschap, de afdeeling en de residentie Banjoemas; met eene oppervlakte van 214.5 K.M.² Het telt 83 desas en is verdeeld in vier onderdistricten. In 1915 telde de bevolking bijna 94.000 inwoners, waarvan 130 Europeanen en 480 Vreemde Oosterlingen (Chinezen).

POESAKA (MAL.), Poesaka (JAV.). Onder dozen naam wordt nagenoeg algemeen in den Archipel verstaan heilig of heilaaubrengend

crfgod, dat met grooten cerbied wordt behandeld en vaak met offers, moostal rucuk- of spijs- offers vercord. Dio vercoring is eon uiting van fotiRismo en eigenlijk is eon pocsaka dan ook . con fetis, waaraan de ziel of geest van vroeger :gclefcd hebbonde porsonen gedacht wordt voort* •durend of tijdelijk gobondon to zijn on op wier }julp en bijsland men in ruil voor offers on ver- ■ooring meent te niogen rokenen. Daaruit volgt, 'dat de mcest uiteenlopende zaken, dingon van allerlei aard, pocsaka kunnon zijn on dat is ook inderdaad het gcvul. Zoowel cen handschrift als een stoen, zoowel cen haarlok als een wapen, con kleed of cen stuk huisraad treft men als poc- .saka aan.

Niet alle pocsaka's bezitten gclijk heilaanbrengende kracht; do meeste hebben slechts ibetekenis voor don bozitter en diens nakomelingen, maar cr zijn cr ook, dio door volen, ju <loor eJkeen worden beschouwd als schutspa- ,troon, als helper in zioke on nood, als vervuller van wenschen en begeerten ls de gewone pocsaka als familie-fetis te bcschouwen, dezo zoudo men voJks-fetisen kunnen noemen. Voorbeelden van dezo laatsten zijn de schedels cn do te m- p a j a n *s, d j a w e f s of b a l a n g a s (aarden potten, zie POTTEN) der Dajaks, do b a r a n g p a m a n a h a n der Maleiers, de p i n g a n p a s o e (heiligo sc hotels) der Bataks, evenals de voorafgaande, voorwerpen van ouden, niet met juistheid bekende oorsprong, en ook de m a t i k a*s of bezoarstoenen.

Pocsaka's, waaraan men grooto heilaanbrengende kracht toeschrijft, worden gewoonlijk zorgvuklig toegedekt, veelal bo von in huis, op een zoklertjo bewaard on niet dan met allerlei plichtplegingen voor den dag gehaald bij bijzondero - gclegheden of wanncor van hen hulp in eon bijzonder gcvul moct worden gevraagd. Veelal worden zo in water gelegd of met water overgoten, cn dat water word gebruikt om do vcldon te besprenken ter verzekering van een rijken •oogst, om zieken te bovochtigen ten oindo herstel aan to brengen en voor gezondon als voorbo- hoedmiddel. Maar ook het nederleggen van hot heilaanbrongend voorwerp, wat hot ook zijn anoge, bij of de aanraking er medc van den zicck, Jieest gepaard met eon rucukoffor, wordt vol- •doende geacht.

Tot de belangrijkste pocsaka's behooren do rijkseieraden (zio aklaar), k a b 6 s a r a n, dio van vorst op vorst overgaan en niet slechts bo- schouwd worden als do schutspatrons der vor- sten, maar aan welker bezit uls hot ware de voile uitoefening van do vorstelijke waardigheid ge- bonden wordt geacht. Toch zijn cr voorbelden, dat ook zonder do rijkssieruden het gezag der vorsten ward erkend. Ook tot dezo pocsaka's behooren do incest uiteenlopendo zaken ; hot inccsL voorkomend zijn wapens, als krisson, Jansen on zwaarden, in het algemeen voorworpon, waarmedo vroegero vorsten in nauwo aanraking zijn gcwcest. Dat ook dezo pocsaka* hun waarde daaraan ontlenen, dat zij allo boschouwd worsen als door do zielen dior vorston bewoondo relieken, blijkt vooral daaruit, dat mon er onder aantroft kleedingstukkon, door dio vorston ge- <Iragen, zolfs dcolon van hot lijk, zoolfs hoofd- haar, of do placenta van eon vroegeron vorst, in •thiciis hoofdhuar gewikkeld.

Is aan pocsaka altijd het begrip vorbondon:

overgegaan van vroegero geslachten op hot tegenwoordige, en wordt dan ook hot woord wel in de algomccno betcekenis van geerfd good gebruikt, toch is volstrekt niot alles wat geerfd is, pocsaka, in den hierbedoeklen zin, al kan het doo do eon of andre omstandigheid worden. Op Java wordt een gewoon erfdeel dan ook niet pocsaka, maar w a r i s a n genoemd. De Ma- loer van Sumatra's Westkust daarentegen noemt, nnast li a r t 6 pantjarian : het zelfverworven goed (zio MINANGKABAUERS), h a r t 6 p o e s a k 6 alle onverdeeld erfgood, als velden, wildernis, huizen, vec, wapens, kostbaarheden, al datgene wat in den regel onder toezicht van de hoofden der gezinnen, bestemd is tot onderhoud van de leden daarvan. Het- zelfde denckbeeld van gelukbrengend door toc- doen van de daarin vrchlijvende geesten der voorouders, ligt waarschijnlijk hieraan ten grond- slag, maar tegenwoordig wordt ook door de Maleiers groot onderscheid gemaakt tusschen do hart6 poosako in het algemeen en een pocsaka als fetis.

Ook de orftitel der Minangk. Maleiers, waar- van bijv. elk familie er eon bezit, die van den laatsten breeder op den oudsten. zusterszoon behoort over te gaan, wordt g a l a r p o e s a k 6 genoemd. -

Literaluur : AVilken, Verspreide geschriften, I, p. 49, 316, 353, 383—384, II, p. 272, 283—284, 357—358, 499, III p. 134—140, 207—208; UCruyt, Animisme, p. 221—229, 427.

POESOEK BOEKIT. Berg van 2005 M. hoogte ten Weston van het Toba-meer, die uit vul- kanisch gesteente bestaat, doch waarvan uit- barstingen niet bekend zijn; men weet ook niet of een krater aan we zig is. Aan den voet bevinden zich zwavelvelden (N. Wing Easton in Jaarboek Mijncwzen 1894; teekening ook bij Volz in Zeitschrift d deutschen geol. Gea. 1899). Do berg vormt grootoendeols het breede schiereiland, waarvan eon 200 M. breede uitloop in verbinding stond met het oiland Samosir, maar in 1906 is doorgograven. De omgoving wordt door som- migen boschouwd als stamland der Toba-Bataks.

POESPA. Standplaats van den controleur en van den wfidanii. van Tengger, afdceeling, regentschap on residentie Pasoeroean. Het ligt 640 M. hoog en aan den weg van Pasoeroean naar Tosari, 13.5 K.M. van laatstgenoemde plaats. In de na- bijheid van PoespS, word, te Gandasoli, in September 1890 (Gouv. Bt. van 6 September no. 7) begonnen met het nemen van eenc proef met het doen ontginnen door minvermogeno Europea- non (hoofdzakelijk gepensionneerdo militairen beneden den rang van ofBcier), op Java en Mail oca verblijf houdonde, van stukken grond voor den kleinen land- on tuinbouw, voor ieder niet grooter dan 5 bouws. Uitbreiding van een perceel of toewijzing van een twecclo perceel aan dcnzelf- don persoon zou later, wanneer daartoe termen aanwezig mochten zijn, op aanvraag plaats kunnen hebben. Toon de plannen der Regeering om- trent do oprichting dezor landbouwkolonie bekend waren gemaakt, meldden zich ongeveer 80 por- aonen, mcest gowezen militairen, als gogadigden. Do resident vond het editor om verschillende rede- nen raadzaam, voorloopig slechts aan 10 perso- non, waarvan 8 gowezen militairen, gronden uit te go von. Do ontginningskosten vielen nogal tegen, ook tongolge van voortdurende regons, door

het verrichten der allereerste werkzaamheden, zooals het rooien van het terrain, het happen der woudbomen, enz., en den bouw van de woningen der kolonisten met biggebouwen. Do kolonisten verklaarden echter de geldelijke tegemoetkoming van het Gouvernement gaarne als een voorschot te willen beschouwen en bereid te zijn, die gelden, te beginnen met het jaar 1892 af te betalen. Bij gebrek aan kundig dagelijksch toezicht en tengevolge van den spoed, bij de ontginningen betracht, en ook doordat de kolonisten wegens hunne onwetendheid herhaaldelijk do dupe werden der kunstgrepen van het inlandsch werkvolk, werd over het algemeen zeer duur gewerkt. Het grove en zwaar werk der eerste ontginning en de grondbewerking werden door inlanders verricht; de lichtere arbeid kwam op de schouders der kolonisten. Dezen moesten steeds met inlanders samenwerken, die, als vaste opgezeten der percelen, de Europeanen in het werk bijstonden en lief en leed met hen deelden.

Deze landbouwkolonie is op een volkomen mislukking uitgelopen. Vele kolonisten hadden gedacht hier met weinig werk een gemakkelijk leventje te kunnen leiden, hetgeen ten slotte bitter tegenviel, want men moet, vooral in het begin, bij de ontginning hard werken, om er te komen. Ook heerschte onder hen veel drankmisbruik. Daarbij kwam, dat zij elkaar door onophoudelijk gekwetst het leven ondragelijk maakten. Van 16 kolonisten in 1894, steeg dit aantal tot 20 in 1898, doch daarna daalde het steeds, totdat er ten slotte in 1906 slechts vier overbleven.

Hierin vond de Regering aanleiding om de proefneming van 1890 te staken, onder bepaling dat de kolonisten, die er op het oogenblikder opheffing woonden, den door hen geoccupeerden grond op den voet van het bepaalde in Bijblad no. 5611 in erfpacht zouden mogen ontvangen, met uitsluiting nochtans van de minder gewenschte elementen. Van deze 4 waren er 3, die zich van het begin af aan met ijver op den landbouw en de veeteelt hadden toegelegd. Aan hen werd bedoelde erfpacht verleend, doch een ervan is sedert overleden, zoodat er in 1916 nog slechts twee over waren, die ± 20 en 5 bouws grond bezaten. De inlandsche bevolking occupeert nu de overige gronden.

Over deze landbouwkolonie bestaat eene rijke literatuur. Behalve hetgeen daarvan in de sedert 1889 verschenen Koloniale verslagen, de Java'sche courant en de stukken der Indische bevoegdheid wordt medegedeeld, vindt men daarover zeer belangrijke opstellen in Indische en Nederlandsche dagbladen en tijdschriften. De Jezenswaardigste zijn de reeks artikelen van Batavus in De Java bode van Oct. 1891 en de verhandeling van J. E. Barkmeijer in het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned.-Indië, jg. 1899.

POESPA (SOEND.). Zie SCHIMA NORONHAE POESTA. Zie VAARTUIJGEN.

POESTAHA. Wichelboekje uit de Bataklanden (Sumatra). Zij bestaat uit een vrij larigefijet rijstwater behandelde boombastreep, die tussen twee plankjes harmonika-achtig tot een klein boekje wordt opgevouwen, dat het uiterlijk heeft van een bruin, antiquarisch werkje. De reepjes van de alim worden ook wel aan elkaar genaaid of glijmd. Aan beide kanten, soms aan 6dm, wordt het blad in Batakschrift (meest To ba Bataksch) beschreven en bevat dan allerlei

wichelvoorschriften en kabbalistische tekeningen en client dan als wichelboekje. Vole van dozo poestahu's zijn nog in omloop in de Bataklanden, maar weinigen kunnen er ideo werken.

POETAT (MAL., JAV., SOEND.). Zie PLANCHONIA.

POETEK (JAV.). Zie NAUCLEA EXCELSA

POETHRAN (POELO). Langwerpig, heuvelachtig eiland aan de baai van Soemenep, door een smalle zeestraat van Kalian get (zie aldaar) gescheiden. Het ressorteert onder het district Soemenep, controlafdeeling Zuid Soemenep, afdeeling en regentschap Soenionep, residentie Ildoera. In de op het eiland gelogende Gaperana is een ass. wed. ana gevestigd. Poethran is bekend door zijn fraai en overvloedig fokvee. De vrij talrijke bevolking leeft voornamelijk van veeteelt en veehandel.

POETHRAN TALI (MAL.). Zie HELICTERES ISORA.

POETIEJA (CELEBES). Zie BOEROENG-DARAH-LAOET.

POETIH (BANJOE). Zie BANJOEPOETIH.

POETIH (KAJOE) (MAL.). Zie MELALEUCA.

POETIHAN. Zie ISLAM, III, c.

POETJINGAN (JAV.). Zie LANTANA.

POETJOEK (BATAV. MAL., JAV.). Zie CORYPHA en SAUSSUREA.

POETJOENG (JAV.). Zie PANGEL.

POETRAWALI (JAV.). Zie TINOSPORA CRISPA.

POEWAR LAGA (MAL.). Zie AMOMUM CARDAMON.

POEWASA. Zie VASTENMAAND.

POGONATHERUM CRINITUM Kth. Fam. Gramineae. Djoekoet palias (SOEND.). Een grassoort, waarvan in de Soendalanden stukjes boven de huisdeur worden bevestigd om kwadoecosten te verdrijven.

POGOSTEMON. Phntngeslacht der Labiatae, waarvan eenige soorten als stamplaat van de Patchouli-odeur verwilderd voorkomen, of gekweekt worden. De belangrijkste is *P. Cablin* Bth. (= *P. Patchouli Pell.*), die Dilam of Nilam (MAL.). DOZO bloeit op Java nooit. Minder belangrijk is *P. Heymanus* Bth., die go regeld bloeit en daarom als Dilem k cm ba ng (JAV.) wordt onderscheiden. Verder komt er nog een onbekannte soort op Java voor (*P. hortensis* Bad.), die DilCm djawa (JAV.) wordt genoemd. Zie PATCHOULI.

POHON KIRA KIRA (MAL. MOL.). Zie CARAPA MOLUCCENSIS.

POHON MERAH (MAL.). Zie EUPHORBIA PULCHERRIMA.

POIGAR RIVIER. Zie CELEBES de DE NOORD-ARM. Grensrivier tusschen Bolaing Mongondou en de

POINCIANA REGIA Boj. Fam. Leguminosae-Caesalpineae. Kajoe Koset?, Saga (MAL.); Flamboyant. Boom uit Madagascar, met fraaie roode bloemen, vooral langs wegen en in tuinen aangeplant. Het harde kernhout schijnt zeer duurzaam te zijn en wordt op sommige plaatsen voor vloerbalken en bruggenbouw gebruikt.

POKA (JAV.?). Zie SOLANUM TORVUM.

POKO (DAOEN) (MAL.). Zie MENTHA ARVENSIS.

POKOK PIRAH (MAL.). Zie ELATEKIOSPERMUM.

POKSOR (JAV., MAD.). Zie GRAPTOPHYLLUM.

POLAND (THEODORUS). Geb. to Alkmaar 20 Febr. 1795, trad hij op 15jarigen lcf6f(頑IF" dienst bij het korps pupillen : hij bchoorclo tot het gedeelte van hot korps, dat in 1811 bij do zcmacht word ingdijfd. In 1814 word hij sokalet bij het Ned. leger, weklra bij een regiment, voor O.-Indie bestemd on maakte daarnicd den veld- tocht van Waterloo, mode. Den 12en Mei 1817 kwam hij als lcorporaal to Batavia, were! den- zclfdcn dag tot sergeant bcyordfccl-cn woonde in dien rang verschillende krijgstoeliten in Cheribon, Bantam on Riouw, on als sergeant-majoor do krijgsbedrijven in Celebes bij. In J 825 (2 Juni) tot 2en luitenant aangesteld, ondorschoidde hij zich zeer in den Java-oorlog. Na het einde van dien oorlog were! hij naar Sumatra's Westkust verplaatst cn nam daar, sedert 24 Dec. 1832 als le luit. deel a an do krijgsbedrijven tegen do Badri's, waarbij hij opnieuw zich zeer onder-Scheidde o.a. bij het ontzet van fort Amorongcn^o. In 1834 we rd hij benoemd tot acclijclant bij den" Sultan van Madoera ; 24 Aug. 1836 word hij kapitein, 7 April 1842 majoor on 7 Jan. 1845 Juit.-kol.; in dien rang maakto hij deel uit van de 3c ppxeditio tegen Bali en be wees daarbij groote diensten. Kort nadat Poland den rang van kolonel tit. verworven had (4 Juli 1853) word hij (7 Nov. d. a. v.) eervol uit den dianat onslagen : hij overleed to Tjilatjap den 1 9en Dec. 1857.

"Toontje" Polarid WTIS cn bij uitnemendheid populaire figuur; met bijzondero voorliefde is zijn leven beschreven door W. A. v. Rees, Toontje Poland. Indische typen. Arnhem 18G7. Vgl. Hand. Tnd. Gen. VII, 1860, lJL 77.

POLANEN (ROGIER GERARD VAN). Gob. to Rotterdam 3 Mei 1757, gaat voor het eerst naar Indie (bij den Raad van Justitie) 1776—'83, studeert dan to Harderwijk in do rechten, pro- moveert er Oct. '85, vestigt zich in Zeeland, maar raakt in '87 aan *t zwerven naar Zwitser- land cn Noord - Amcrica : wordt benoemd tot gezant bij do Vereenigd Staten (1795—'99), maar tracht dan naar Indie terug to gaan : komt eerst bij den Raad van Justitie aan de Kaap (1802—'5), en krijgt dan een speciało zending naar Batavia, waar hij, bovorderd to vloe-pres. van de jf lido gen Raad van Justitie, veel invloed kreeg bij G.-G. Wiese en later tot Raad van Indie werd benoemd (1809). Hij krijgt echter van Wieso een speciało opdracht naar do Ver. Staten (Nov. 1807), hetgeen aanleiding werd to do ingewikkelde geschiedenis der zgn. Ameri- kaanRhc Contracten gedurende het G. G.-schap van Daendels (1808—11), die zijn vijand was, en lang daarna bleef. Komt in 1815 terug naar Nederland, hopen de in te kunnen treden als Raad van Indie. Schrijfl tegen Daendels zijn to Amstprdain in 181G anojiein verschenen „ Brie ven bet ref fen do hot bestuur der kolonien" j naar, ondanks zijn vriendschap met Van den Bosch, word hij telourgesteld, keerde in Oct. 1816 naar N. Amcrica terug, cn overleed to Bridgeport (Connecticut), 9 Sept.] 833.

Be halve zijn genocmd strijdschrift tegen Daendels (ten declo ook tegen H.. D. Campagne), zijn cen i go Indische brie ven van hem gepubliceerd door Van Deventer in (11. XIII (1888) van Do Jonge's Opkomst; en zeer talrijke in het Supplement daarop van Dr. de Boo (1909, 2 din.). *Zie in* dit laatsto werk de inloidingon, vooral do biografie in dj. II.

POLANISIA VISCOSA D.C. Fam. Capparida. caec. Mamang oetan (BATAV. MAL.), Boeboehan (AV., SOEND.); Antjang-antjang, Entjeng-en- tj4ng (JAV.). Kruidachtigo plant, vortbreid over gcliecl Java beneden 300 M., op akkers en in tuinen. Het is een bekend inlandsch geneesmiddel togon. velcrlei kwiflon. De bladeren worden, onder tabak gemeengd om de narcotische working orvan to verhoegen.

POLANG. Dit landschap is een onderhoorigheid van Bocton, en is gelogen tegenover Moen a op het Z. O. schiereiland van Celebes. Het wordt begrensd ten W. door Loe woe, ten N. door Laiwoei, ten O. door Roembia cn ten Z. door de Straat van Tioro en wordt bewoond door hei- denen.

Literatuur : Beschrijving cn geschiedenis van Boeton door A. Ligtfoot, Bijclr. t. T. L. en Vlk.. IVe Serie 1878, II.

POLING (IRAN) (MAL.). Zie JUFFERVISCHEN.

POLIANTES. Zie POLYANTHES.

POLITIE. Gedurende het be wind van de O-Indische Compagnie behoorde de politic to do binnenlandsche aangelegenheden, waarmede het Nederlandsch Bestuur zich zoo weinig mogelijk : inliet. Men putte zich uit in het treffen van politieele verordeningen (men zie slechts de lango lijst politic-maatregelen in het N.-I. Plakaatboek deel XVII bl. XXXII e. v.), die evenwel slecht werden nageleefd. De daarbij bedreigde uiterst strenge straffen misten daardoor eene gunstige pre ven tie ve uitwerking. De burgers hadden voor- eigen veiligheid te zorgen. Zij hadden een vrij- brief (plakaat van 3 Juli 1667) „ alle onbekendo inlandern buyten hare paggers en van hare huysen 's avonds van half seven uren to des morgens ten half ses uren met geweld af te weeren., ja zelfs te dooden sonder voor eenig ongemak te dugten, mits daarvan den volgenden morgen kennis gevende aan den Landdrost". De wachten waren gerechtigd om hen, die na 9 uur ,s avonds „sonder brandent licht" passeerden, „in cas van resistentie sonder scrupule onder de voet te stooten.** (N.-I. Plakaatboek deel I bl. 95 en IV bl. 35, Het Recht in N.-I. deel XIX bl. 355). Op particuliere landerijen verzezen steenen redoutes; in 1679 werd nog eene premie uitbetaald op afgeslagen hoofden van struikrovers. De in 1G20 to Batavia aangesteldo Baljuw „zal alommo (zie Instructio voor den Bailliu mitsgaders d'an- de re dependerende officieren van justitie van 16- Juni 1625) door het Coninckryck van Jacatra mogen van gen, spannen, bekeuren. Den officier- wert gclast hem to hulpe ende exercitie van syn am pt to voorsien met 4 cloecke Nederlanders ende 4 swartc dicnaars" (N.-I. Plakaatboek deel I bl. 132). Zooel an ige oppassers (kaffers) waren toegevoegd aan de verscllende officieren van justitie, t. xv. aan den Advocaat-Fiscaal cn den Waterfiscaal (zie RECHTSWEZEN) alsmedo aan den Landdrost (Id. III bl. 3). Het waren ruwe krcels, die aan de burgerij veel last bezorgden : zij mochten dan ook zonder assistentie van den officier niemand aantasten noch een huis binnen- dringen ; evenwel was zij bevoegd op eigen ge- zag op heeterdaad betrapt misdadigers gevan- gen to nemen, mits daarvan aanstonds kennis gevende aan don officier van justitie, terwijl zij „gerceekent worden alsoff ze onder ooge haer-- der meesters waeren" wanneer zij uit zijndo met-.

den officier, die misdadigers op het spoor was, door hem „hier off daer torzyden“ waxen uit-gezonden. (Id. II. bl. 512). Zij plachten toen geds voor huiselijke diensten ten behoeve van die ambtenaren te worden gebuikt en ook hunne Trouwen op het rijtuig te vooen, hetgeen in 1811 (Id. XVI bl. 607) en andermaal in 1827 (Ind. Stb. no. 55) werd verboden, doch het gebruik bleef nog tientallen van jaren bestaan. Een X>anddrost werd in 1651 aangesteld in het be-rlang van de veiligheid van het Koninkrijk ■Jaccatra buiten de stad en do Zuidorvoorstad, ■inzonderheid tot tegengang van nachtelijko strooperijen te plattenlande (N.-I. Plakaatboek

II. bl. 164), terwijl de Waterfiscaal met 6 bewa-pende vaartuigen den smokkelhandel had tegen te gaan (Id. XI bl. 761). Met het oog op do •grooto onveiligheid te Batavia werd bij resolutie van 20 Juni 1686 besloten aan de Boegineezen, Jfakassaren, Baliërs enz., die aldaar verblijf hielden, stukken gronds uit te geven buiten de Btad en hen daar to stollen onder hun eigo hoof- den, tevens in te steHen eene marechauseo onder een Amboineesch. Luitnaant tot het verrichten van patrouillediensten, teneinde het platteland, van boosdoeners te zuiveren, welk corps in de eerstvolgende jaren nog met twee werd vermeer-•derd. Zij moesten de slechte elementen verwij-deren, doch waren niet belast met het opsporen «n opvatten van misdadigers, zoodat de onveiligheid groot bleef. Deze patrouilles werden gesteld onder den Gecommitteerde tot en over ,de zaken van den Inlander, waardoor de macht van den Landdrost in de Ommelanden gingtaen. In 1754 werd door de Regeering aan het onderge- schikt personeel van den Landdrost verboden zich naar de Bovenlanden te begeven zonder den Landdrost of diens substituu, die daarvoor ■evenwel den tijd misten. De Landdrost oefende <3 ientengvolge voortaan de politic alcen uit in de stad en hare on middell ijke omgeving. Den Gecommitteerde werd voorts de beschikking gegeven over kruisvaartuigen tegen de smokke- •laars en de zeeroovers, die op de Duizend Eilan- •den verblijf hielden. De patrouilles evenvermeld werden allengs oppassers van den Gecommitteer- de. De zoogenaamde buitengewone oppassers werden gebuikt als lichte cavalerie, waarmede •goede resultaten werden bereikt, wat later •Daendels leidde tot de oprichting van het corps *djajangsikars*, inlandsche dragonders, tot hand-having van de open bare rust en ordc, in elke prefectuur van het vroegere Gouvernement van •Java's N.-O.kust, in Cheribon en in Ban tain, -later ook in de Preangcr, staande onder het Hoofd van Gewestelijk Bestuur. Deze corpsen bewezen o. a. in 1830 bij de onlusten in Cheribon, alwaar zij waren samengesteld uit Amboincezen en Bengaleezen, goede diensten (Van Deventer, jBijdr. t. d. kennis v/h landelijk stelsel op Java I bl. 22). Sinds 1874 (Ind. Sib. no. 163), toen zij met de cavaleric tot 6en regiment werden ver- eenigd, behooren zij niet meer tot de politic, al bleef hunne bestemming schraging van het civiel gezag, handhaving der open bare rust en het doen van wachten en escorten naar de aanwijzing van den Resident. (Ind. Mil. T. Xno. I— 6 1879, bl. 297, T. v. N.-I. 1878 II, bl. 323).

De be perking van het ressort van den Land'd rost leidde in 1798 tot samenvoeging van het amt van Baljuw der stad Batavia met dat van

Drossaard der Batn-via'sche Omiu-Tliiudon, nan wien werden toegoveogd eon schout voor stad on voorsteden met substituu en inlandsche dienaren dor justitio (N.-I. Plakaatboek XII bl. 740). De schout werd in 1804 vervangen door een hoof- schout met den rang van Opperkooptan (Id. XIV bl.

26). Het costume, voor de justitiedicnaren van dozen hoofdschout voorgeschrcven (Id. XIV bl. 38), wordt thans nog gedragen door do oppassers van do ambtenaren van het Openbaar Ministerio.

Onder Daendels was de onveiligheid op Java tengevolge van de vermenigvuldigde rooverij en moorden, die, naar Daendels schreef, straffe- loos, meerendeels door Javanen afkomstig uit de Vorstenlanden gecpleegd warden, zoo groot, dat hij in 1810 het reizen op het grondgebied van het Gouvernement zondcr pas aan Javanen verbood op straffe van in don ketting geklonken en naar de Marak-baai verzonden te worden. (T. v. N.-I. 18741, bl. 413). In de stad Batavia werd de politic uitgeoefend door den Bailluw met Inlandsche Commandanten, in de Ommelanden — in 2 kwartieren verdeeld — door den Landdrost, nu ook met rechtspleging be last, met 5 schouten en een onderschout. (Daendels, Staat der N.-O.-L Bczn. I nos. 26, 28, 32).

Het Engelsch tusschenbestuur bracht de eerste grondige regeling van het politiewezen onder den inlander tot stand. Deze was gebaseerd op do indeeling van het grondgebied in districten onder een Bopati, bij afwezigheid vervangen door een Patih, en eene onderverdeeling in divisies onder een officier of division. In elke divisie be- vond zich een station of police, met eenige mantri, en andere beambten der politic: een districtsge- wijze indeeling dus van de Gouvernements- politie. Het politic-rapport van den officier of division werd nog in handen gesteld van den aan den Regent ondergeschikten Hoofddjaka on Panghoeloe, ter fine van examinate en ad vies. Da eigenlijk gezegde uitoefening kwam evenwel ncer op de door on uit de ingezetenen gekozen hoofden der dorpen (head-men) met hunno nachtwachten. De Omgaande Rechter moest aan de Regeering rapport uitbrengen over do politic in de gewesten (Regulation van 11 Febru- an 1814).

De Commissarissen-Generaal scJteven aan do Commiasie, in 1817 door hen beclast met het oit-werpen van een algemeen plan o mit rent het polilie- en justitiewezen, met betrekking tot het cerstge- noemde onderwerp voor: 1°. dat de Procurcur-Generaal zal zijn het hoofd der justitio en politic en daarin zal worden bijgestaan zoo door do Residenten als door do andcro officieren van jus- titie, en 2°. dat de administratieve politic zal worden opgedragen aan de Residenten of andero plaatselijke autoriteiten, volgens nader te maken bepalingen, bij wdke het verband tusschen de administratieve en justitieele politic zoo na mogelijk zal worden bepaald. Hierin ligt besloten het fundament van do thans nog be- staando nieuwe inrichting der politic. Ze werd ingericht op dualistischen grondslag voor Euro- peanen in het Prov. Reglt-. op de crimineel rechtsvordering bij het Hoog-Gereentshof en do Baden v. Justitio, voor Inlanders in het Reglt. op de ad mini st ratio der politic enz. onder den Inlander in Ned.-Indie. De Procureur-Generaal is beclast met het toezicht over do „recht8-

politie" of het opspuren der misdaden, der schukligen en bcwizcn onder de Europeanen ; do uitoefoning diel politic geschiedt door do Fis- kaals (Officieren van Justitie), aan wie onder- geschikt zijn alle ambtenaren of bedienden diel politic, onder welke benaming ook. De rechts- politie over do Inlanders, to vens de administra- tieve of veiligheids-politie is gewestelijk inge- deeld, ze staat onder den Resident, die over zaken rakende de politic correspondeert met den OFiskaal en met den Procureur-Generaal, wier bevelen hij heeft op te volgen, voorzoverre be- treffende arrestatie van suspecte inlanders, on ten aanzien van de rechtspolitie over Europeanen ook voor al het overige. De dagelijksche uitoefe- ming der rechtspolitie over inlanders en der vei- gigheds-politie wordt overgelaten aan do dorps- ihoofden, onder de bevelen van de divisiehoofden, die onder het toezicht staan van de Regenten. Elk dorps- hoofd beschikt over een nachtwacht, waaraan de ingezetenen bij beurten deelnemen door het bezetten van wachthuizen, gardoes, (reeds bij plakaat van 1622 —N.-I. Plakaatboek I bl. 95 — werden de voorbijgangers verplicht op te geven, vanwaar zij kwamen en waarheen zij gingen ; in den regel wordt volstaan met den aanroep „werda" en het antwoord "vrind") of het rondgaan als patrouille. Voorts waren nog werkzaam als ambtenaren der rechtspolitie over inlanders de Hoofddjaks's en Djaks's. De Hoofddjaks's werden beschouwd als, onafhankelijk van den Regent, den Resident onmiddellijk te zijn toegevoegd om dezen behulpzaam te wezen in het geheele gewest in alles wat de uitoefoning der politic en justitie betrof, terwijl de Djaks's, als gewoon ambtenaar der rechtspolitie deci uit- makende van het inlandsch bestuur, als zoodanig gesteld was onder den Regent (Rapport van den Staatsraad Wichers: R. i. N.-I. XIII bl. 367). De Koloniale Marine werd, door Cbmm.n- Genc- raal ingesteld o. m. tegen de zeeschuimers en tot bescherming van den handel. Den Waterfiskaals werd opgedragen toezicht op het nakomen van het Regt. op het heffen der inkomende en uit- gaande rechten (Ind. Stb. 1818 no. 74); toen in 1825 (Ind. Stb. no. 27) en 1826 (Ind. Stb. no. 61) de Waterfiskalaten werden afsgeacht, werden hiinno werkzaamheden als opsporingsambtenaren aan de recherche-ambtenaren, die als vervolgings- ambtenuren aan de Fiakaals opgedragen. Do Ommegaando Rechter had van zijn onderzoek rjaar d. wijzc, waarop de politic en justitie in de residentie werden geadministreerd, verslag uit te brengen aan den Procurcur- Generaal en aan den Gouverneur-Generaal. Met het oog op do uitoefoning der politic werd later de residentie Batavia verdeeld in 4 kwartieren, van welke het Noorderkwartier, omvattende de stad en Voor- fieden, word verdeeld in 5 wijken, in elk waarvan als beambte der rechtspolitie con onderschout word Ixschieden, die de zaken bij den Fisknal ter vervolging aanbracht (Ind. Stb. 1819 no. 37). Inlusschen heeft de veiligheidstoestand veel te wenschen overlaten. De binnenlanden, schreef Nahuys in 1826, behooren gezuiverd te worden van het groot aantal rondzwerfende inlanders, wanriuedo Java vergiftigd is, die hun bestaan vinden in rooven, moorden en braijdstichten (T. v. N.-I. 1879 I bl. 477).

In J 848 bracht de zoogenaamde nieuwe wetgeving het thans nog geldende Reglement op

de strafvordering en Inlandsch Regiement. Do divisiehoofden werden omgedoopt in districts- hoofden ; de Hoofden der Vrcemdo Oosterlingen waren niet langer de ondorgeschikten van do Officieren van Justitie; doch overigens word do bestaande inrichting bijna geheel gehandhaafd. Alleen word de verhouding van den Procureur-Generaal en de Officieren van Justitie tot do Residenten nader omschreven. In het Regt. op de Rcchterl. Organisatie (art. 181) werd bepaald, dat de Procureur-Generaal niet alleen tot opsporing, maar evenzeer tot voorkoming van misdrijven en overtredingen en tot hand- having der open bare orde en rust de bevelen mag geven, welke hij noodig acht; uitgezonderd de zoodanige, welke in verband staan tot het inlandsch bestuur of de huishoudelijke inrichting der desa's. Deze bevelen zullen die ambtenaren hebben op te volgen, doch zij mogen bezwaren, welke de uitvoering daarvan raken dan wel do bevoegdheid van den Procurcur-Generaal om ze te geven, onderwerpen aan de beslissing van den Gouverneur-Generaal, die verplicht is hierover het gevoelen van het Hooggerechtshof in te winnen. De politic, ambtenaren en beambten van lagere rang dan de Assistent-Resident zullen ook de bevelen van den Officier van Justitie hebben op te volgen betrekkelijk de rechtspolitie onder Europeanen, doch de vordering dezer dienstverrichtingen zal zooveel mogelijk moeten geschieden door tusshonkomst van den Resident of Ass.-Resident, aan wien zij ondergeschikt zijn.

In elk regentschap vond men destijds op Java een corps *pradjoeirts*, met geweren bewapendo Javanen. Het Reglement voor die corpsen is van 1843 (Ind. Stb. 1849 no. 29). Ze werden, onder toezicht van den Resident, gerecruteerd door den Regent. Elk corps stond onder bevel van een Europeesch onderofficier van het Leger (Ind. Stb. 1871 no. 12). Doze corpsen waren van weinig nut; ze praesteerden wacht- en transport- diensten, doch boden het gezag voor het be waren van orde en rust geen steun van eenige beteekenis. In de Buitenbezittingen werden van lieverlede corpsen gewapende politiedienaren opgericht, die op last van het Hoofd van gewestelijk Bestuur werden aangeworven, onder wiens oppergezag zij waren gesteld. Het Regt. van orde en tucht bij do corpsen gewapende politiedienaren in Ned.-Indie werd afgekondigd in Ind. Stb. 1876 no. 21. In enkele plaatsen waren waterschouten aangesteld; zie b. v. voor dien te Batavia de Instructie in Ind. Stb. 1864 no. 36. Voorts waren in N.-I. aan do bestunende ambtenaren politie- oppassers toegevoegd. Vermeldenswaard is ook do afschaffing, in 1850 begonnen en in 1874 wettelijk voltooid, van de oud-Javaansche instelling van oppordorps- hoofden (koewoe, aris, penatocs, loo rah enz), aangesteld door het districts- hoofd om naast het bestuur van eigen desa hot opportoezicht to houden over eenigo aangrenzende desa's; voor hot tot klaarheid brengen van misdrijven waren zij van groot nut; zij zijn dan ook in verscheideno streken heiraalijk gehandhaafd of opnieuw door do hoofden ingesteld. Do reorganisatie van hot districts- bestuur in laatstgcomeld jaar bracht voor Java en Madoera een groot aantal onderdistricts- hoofden, Assistent- Wcdana's, hoofden van hot kleinste Gouv.- politioneele conheidsgobied, hob onderdistrict

(met de uit leden van dorpsbesturen samengestelde onderdistrictspatrouillen — patrol ondran, prabot enz. — welke in de voornaamste plaats de desanachtwakers controleert), nadat reeds in 1867 het aantal Assistent-Residenten eene zoodanige uitbreiding had ondergaan dat in bijna elk regentschap een Ass-Resident bescheiden was. Met deze laatste uitbreiding ging van zelf gepaard eene wijziging van den werkkring van den Hoofddjaks, die nu beperkt werd tot het gebied, door den Resident rechtstreeks als hoofd der afdeling bestuurd en sedert niet meer verschilt van dien van den Djaks.

Toen aan het inlandsch zelfbestuur op Sadoera een einde kwam, werd aan de barisans opgedragen, om niet gemobiliseerd zijnde, op dat eiland de orde en rust te handhaven, wanneer de gewone politiemiddelen mochten tekortschieten, en tevens het praestecren van bewakingsdiensten bij Landsgebouwen. Zij staan onder het toezicht van den Resident, doch onder commando van hun eigen officieren, door den Gouv.-Gen. benoemd, die overleg hebben te plegen met de Europeesche Kapiteins-Instructeurs. In 1892 en 1896 hebben zij uitnemende politioneele diensten bewezen. Zie verder BARISAN.

De bestaande politie-organisatie schonk geen voldoening. Er werd in de Indische pers telkens weder geklaagd over toename van criminaliteit. Eene gewichtige reorganisatie schen op til. De politie, welke op de Ind. begrooting voor 1866 verhandeld is in het hoofdstuk betreffende de gewestelijke besturen en politie, werd op de begrotingen voor de volgende drie jaren overgebracht naar de afdeling „Departement van Justitie“, omdat men naast het oppergezag van den Procureur-Generaal een oppertoezicht over de politie wenschte van den Directeur van het op te richten Departement van Justitie, en ze behield die plaats zelfs, nadat voor 1867 de post van een afzonderlijk Departement door den Minister was teruggenomen en ze voor 1868 door de Tweede Kamer was verworpen, om voor 1870 te worden teruggebracht naar het Departement v. B.B., zulks niettegenstaande het protest der Kamer bij de schriftelyke behandeling, hetwelk was gegrond op de overweging van vele leden, dat de organisatie der politie zoo slecht was, dat zy volstrekt verandering eischte, eene verandering die alleen yan het Dept. v. Justitie kon worden verwacht. Bovendien was de straf van rottingslagen alsook het passenstelsel afgeschaft, waardoor de taak der politie verzwaaard scheen. Een ander gaf de Regeering in 1871 aanleiding tot het instellen van eene Commissie, bestaande uit de Directeuren van Justitie mr. de Pauly en van B. B. Verploegh en den Procureur-Generaal mr. Last, later aangevuld met den Directeur van O. E. en N. Bosscher, tot reorganisatie van het politiewezen in Ned.-Indie. Blijkens het belangrijk rapport van 1874 was ha ar oordeel over den veiligheidstoestand bevredigend. Het gewichtigste harer voorstellen tot verbetering van den politioneelen toestand was de vrije keuze der dorpschouffoeden, op wie in de eerste en voornaamste plaats de zorg voor veiligheid en orde rust, door Regeeringsinmenging te beperken. Voorts wenschte zij uitbreiding op betere bezoldiging van het lagere personeel, ver van ging van de pradjoerits door gewapende politie-oppassers, toekenning van politie-en rechtsmacht

aan de Controlcurs B. B. op Java en beter Europeesch toezicht op de inlandsche ambtenaren. De vooraf de reorganisatie geraaiende kosten kwamen de Regeering te hoog voor, terwijl de andere voorstellen der Commissie even min een gunstig onthaal von den. Men liet het aan de districtschouffoeden over, voor de veiligheid in hun district te zorgen, het toelaten dat zij daarbij zigt bedienenden van eigen aardige inlandsche middelen, waarbij met het recht op persoonlyke vrijheid voor den inlander geen rekening wordt gehouden. Kon men in het gewest bogen op een (Ass.-)Resident, die zooals de Commissie dat wenschte, door een krachtig optreden, neerkomende op het aansprakelyk stellen van Regenten en Wed. en van de veiligheidstoestand in hun ressort, eene goede uitoefening van de politie wist te bevorderen, dan was het in dat gebied rustig; de misdadigers verplaatsten zich naar een ander gebied, en de onveiligheid op Java bleef. Voor de wijze waarop een Ass.-Resident in drie jaren tijds zyne als zeer onvuldig bekoncl staande afdeling wist schoon te vegen, zie men diens uiteenzetting in Archief voor de Java Suiker Industrie 1909, Bijblad bl. 1049. Over het districtshoofd als politichoofd, zie Bijblad no. 2677. Het gevolg van wat de Commissie aanbeval is ook, dat in misdrijfzaken nog steeds ijverig wordt zorg gedragen dat op het papier het bewijs van schuld aanwezig is, zonder dat de politie naar de betrouwbaarheid van het bewijsmateriaal een onderzoek heeft ingesteld, hetgeen tot het hooge percentage vrijspraken leidt. Den Controlcurs B. B. in het binnenland van Java en Madoera is later opgedragen (Ind. Stb. 1880 no. 164) de uitoefening der rechtspolitie bij ontdekking op heelderdaad voor het geval geen politie-beambte ter plaatse is van hooger rang dan dorpschouffoed of politieoppasser, en voorts nader gerechtheyk onderzoek in ingewikkelde zaken, mits daartoo bijzonderlyk gemachtigd, voorschriften welke weinig of geen toepassing hebben gevonden.

Volledige opsporingsbevoegdheid, welke moest steunen op de slotwoorden van art. I sub 5° Ini. Regl., is hun een enkele maal door een Resident toegekend geworden, doch in het algemeen werd zulks strijdig geacht met de aard hunner betrekking. Intusschen hebben zij opsporingsbevoegdheid ten aanzien van opiumovertredingen (Ind. Stb. 1898 no. 278, J 876 no. 136 jo. J 889 no. 268), over! redingen in zaken accijns op inlandsch gedistilleerd (id. 1898 no. 91), in -en uitvoer, bezit en vervoer van -en hand el in vuurwapenen, buski-uit en ammunitie (id. 1908 no. 491/2), bescherming van so in mi ge in het wild levende diersoorten (id. 1909 no. 497) en van natuurmonumenten (id. 1916 no. 278). Over de rechtsmacht der controleurs, zie RECHTSWEZEN.

In 1897 (Ind. Stb. no. 65) werden in de politie-organisatie van Java en Madoera verbeteringen ingevoerd. Het werd mogelijk gemaakt, dat de politie-oppassers, toegevoegd aan de (Ass.)-licidenten, Regenten en zelfstandige Patih's uitsluitend politiewerk verrichten, door dat aan deze ambtenaren over speciale bureaus de districts- en onderdistrictschouffoeden werden bevestigd politie-oppassers in dienst gesteld. De bezoldiging der politie-oppassers werd verhoogd. In enkele hoofdstaatsen op Java (te Padang fungeerde

Heeds een politie-opzicer: Ind. Sib. 1895 no. 237) werden definitief Europeesche politie- opziccers alsmede een Controleur voor de politie, dus beroeps-politie, in dienst gesteld. De 15 corpsen pradjoeicrs werden ingetrokken; on, ncvens het in 1891 in de afdelingen Lebak on Tjaringij), opgerichte, nog 10 corpsen-gewapcndo politiedieiiaren in dienst gesteld, terwijl elders de bcwalingendiensten der pradjoeicrs werden opgedragen aan do tegelijkertijd ingestelde politie - oppassers voor wacht- en transportdien- sten: 1995 pradjoeicrs werden vervangen door 270 gew. pol.dicnaren + 725 pol.-oppassers voor ■(vacht en transportdiensten. De betekenis van de nieuwe militaire politie schuilt in het voor- schrift, dat de gew. politiedienaren van anderen landaard, zoo jnogelijk ook van anderen gods-

• dienst, moesten zijn dan de inheemsche bevol- king to hunner standplaats, aan welk voorschrift evenwel door de Residenten de hand niet is ge- houden, terwijl tengevolge van het ontbreken van alle centrale leiding de mcscste corpsen voor hand having van orde en rust van weinig waarde bleken.

Binds 1893 is op Java en Madoera de algemeene politie nog belangrijk versterkt door het tijdelijk in dienststellen van mantri's politie en politie- oppassers to tegengang van den opiumsluik- handel in het regie-gebied, welk personeel, tijdens de opiumpacht reeds voor con klein deel be- staande, deatijds met de algemeene politie geen bemoeienis had. Ook werden nu en dan raantri's politie uitsluitend ten behoeve van de algemeene politie aangestclcl. In hetzelfde jaar werd be- sloten tot het heffen van een hoofdgeld op Java on Madoera ter vervanging van afgeschafte lieerendiensten ; daaruit werden (sedert 1902 een afzonderlijke post van uitgaven op de Ind. begrooting) ook bezoldigd ambulante nachtwakcrs, wat gelijkstond met eene krachtige uitbreiding der Gouvernementspolitie; in 1905 word evenwel de begrotingspost niet onbelangrijk ver- mi nd or d, toen, op alle Staatsuitgaven, waar jnogelijk, bezuinigd moest worden. Ook met het nanstellen van bezoldigde vasto dcsa-nachtwak- kers in plaats van de nachtwacht in de desk's were! in 1904 een aanvang gemaakt. Buitengc- wonc gemccntelijck politiediensten, binnen het ge bicd harer dcsa tc verrichten, mag de Resident van Besoeki van de inlandsche bevolking vordc- r(; n in het belang der openbaro veiligheid (Ind. Stb. 1904 no. 130 j° 1915 no. 21), van welke bevoegd- jicid met goed gcvolg gebruik is gemaakt tot helegcling van rictbranden middels straf be waking van de ricttuinen.

Aangezien de veiligheidstocstand op de dric hoofdplaatscn van Java cone grondigo herziening van het politiewczon aldaar bleef eischen, word in 1904 ter beschikking van den Directeur B. B. gesteld de ambtenaar B. B. Pricster tot het ont- werpen van eene reorganisatie voor die plaatsen, terwijl de Regering, doordrongen van de over- tuiging dat voor het binnenland zulks niet minder roodzakeijk was, immers de ofeconoinische ont- wikkcling van den inlander, waaraan met in- spuniing van alle kracht word gewerkt, alleen dan zou slagen wannecr hem meerdere zekerheid van hot bezit der door hem verworven goedcren zou zijn gowaarborgd, twee jaren later den rech- torhjen ambtenaar mr. Boekhoudt ceno op- •draoht gaf van veel ruimere strekking, t. w. hot

instellen van een plaatslijk onderzoek omtrent de maatregelen welke gen omen zouden kunnen worden om to gecraken tot verbetering van den veiligheidstocstand op Java en Madoera, uitgezonderd do Vorstenlanden, do particuliere lan- derijen (over den veiligheidstocstand aldaar, zie VORSTENLANDEN en PARTICULIERE LANDERIJEN) en do drie hoofdplaatsen, en in verband daarmee tot het indienen van de noodige voorstellen. Einde 1907 waren boide ambtenaren met hun arbeid gecreed, en, nadat de voorstellen van eerstgenoemde nog in han- den van laatstgenoemde waren gesteld, werd voor Java en Mad. een plan tot re organ i satie ont- worpen, waarvoor de noodige fondsen werden ge- bracht op do Ind. begrooting voor 1911.

Het gevolg van de reorganisatie-Priester is geweest, dat te Batavia (Mr.-Cornells inbegrepen), Sejnaiaixig. en 基回風虹旅-ESKahaving van den Assisten t - Resident voor de politie, de Con- troleur voor de politie is gesupprimeerd en daar- voor in de plaats is gesteld een Hoofdcommissaris van politie met een adjunct als sous-chef van het hoofd bureau van politie. De betrekkingen van schout, water- en onderschout werden ingetrokken, eveneens het corps politie-soldaten of piekeniers te Batavia en de fondsen voor het aanstellen van bezoldigde nachtwakcrs ter vervanging der heerendienst be waking te Semarang en te Soerabaia (Ind. Stb. 1911 no. 253). Het ondergeschikte personeel werd met verbetering van bezoldiging uitgebreid. Naar rangorde be- staat de organisatie thans uit: hoofdcommissaris van politie, adjunct id., com missaris van politie der le klasse, wedana van politie, com missaris van politie der 2e klasse, hoofdpolitie-opzicner, ad spirant commissaris van politie en assistent- wed an a van politie, politie-opzicner der le klassc, id. der 2e klasse, ad spirant politie-op- zicner, mantri-politie, hoofdagent en hoofd rechercheur, posthuiscommandant der le klasse, id. der 2e klasse en rechercheur, politie-agent der le klasse, id. dor 2e klasse en recruit (Ind. Stb. 1914 no. 322 j°. 1916 no. 666) Voor hunne uniformen, rangaanduiding, bewapening en uit- rusting, zie Ind. Stb. 1918 n° 261. Tot betere voor- bereiding voor hun taak werden door de Regering cursussen geopend, welke men in het moederland Indio ben ydt, tot opleiding van adspirant-commis- sarissen te Batavia, van adspirant-politie-opzie- ners en eveneens van politieagenten derle klassete Batavia, Semarang en Soerabaia; de eerste- genoemde twee cursussen te Batavia zijn vereenigd tot de Politie-school (Ind. Stb. 1914 no. 635 j° 1915 nos. 273 en 420, 1916 no. 460). Het Hoofd van do Politie-school is tevens chef van het aan die school verbonden Centraal Kantoor voor do dactyloscopie (dit onderwerp behoort tot den werkring van het Dept. van Justitie: Ind. St b. 1911 no. 234) bij de politie, alwaar de rangschik- king dor van de politie on t van gen signalements- kaarten van verdachte personen geschiedt volgens het systeem Henry (Bijblad. no. 8751).

Naar aanleiding van do reorganisatie-voor- stellen-Boekhoudt, die toen reeds or op wees dat do ontwaaiting van het zelfbewustzijn van den inlander be halve uitbreiding van personeel eene botocr organisatie van do politio eischt als waarborg voor bescherming van do rechten van den inlander, werden, teneindo de contra!© leiding van de politio door den Procureur- Gene-

raal effectief te maken, op do bogrooting ge-bracht een tweede Ad vocaat- Generaal en 3 Inspecteurs-Generaal. De Minister van Kolonien wjst evenwel de Tweede Kamcr van het nut van deze door-alle-Indische adviseurs voorgc-etane herzicning niet to overtuigen. Do talrijke andere voorgestelde maatregelen komen gaande- weg in behandeling, tot nu too met het navolgend resultaat.

De Gouvernementspolitie draagt nu den xiaam van Algemeene Politie, in tegenstelling met do technische- en de desapolitie. Het personeel van de Algemeene Politie wordt nu aangesteld voor het geheele gebied van Ned.-Indie, beneden den rang van mantri-politie evenwel alleen voorzoooverro boeeldig (Ind. Stb. 1918 no. 126).

Als onderdeel van de politie is iiggesteld onder de beveln van den Procureur-Generaal een politieke inlichtingendienst, bestaando uit eeri hoofd van den dienst met plaatsvervanger to Batavia en een ambtenaar te Soerabaja (Ind. begr. 1917), we lk persoonel aan don opsporings- dienst deeneemt.

De voorgestelde centralisatie van de gewapende- de politie, welke niet meer zou zijn aan te wer- ven voor een bepaald gewest, ovenals kazerneering, beperking van de wacht- en transportdiensten, alsmede instelling van een ddpot voor de africh- ting (met kadrcrschool) kwam tot stand. De ge- wapende politie bleef evenwel onder het Dept. v. B. B., alwaar zc nu eene afzonderlijke afdceeling vormt, waarvan het hoofd is de Chef van het in 1912 (Ind. Stb. nos. 172 en 576) voorgehcl Ned.-Indie tot een geheel vereenigd, van do Algemeene Politie afgescheiden, corps gewapende politiedienaren van ± 10.000 man, verdeeld in 22 divisien, waarvan op Java 2, in elk der ge- westen van de Buitenbezittingen eon, onder- verdeeld in brigades, welke gegroepeerd zijn tot detachementen. De divisien en detachementen zijn gesteld resp. onder divisie-commandanten der le en 2e klasse (de niet zelfstandigo der 2o klasse voeren den titel van afdeelingcomman- dant) en detachements-comandanten. Ook wei-d een Adjunct-Inspecteur voor dezen dienst ingesteld. De bestuursambtenaren hebben de voile beschikking over de gewapende politie in hun ressort, evenwel onder de noodige waarborgen tegen misbruik, Zie Bijblad no. 8529. Als regie- ment van tucht voor de gewapende politie geldt, in gewijzigden vorm, dat van 1876.

Ook buiten de drie hoofdsteden van Java zijn de schouten ver van gen door commissarissen van politie, met samensmeltbig van het Europeesch personeel der politie in geheel Ned.-Indie tot 66n corps (Ind. Stb. 1914 no. 322). Do formatie van het personeel der algemeene, alsook dat der gewapende politie, wordt naar do behoefte jaarlijks bij de begrooting vastgesteld. De algemeene politie is gewestgewijze ingedceld, met afzonderlijke indeeling voor groote centra van be- volking. De bezoldiging der man tri*s politie is ver- hoogd. De bezoldigde nachtwakers ter ver van- ging der heerdienstbe waking, de politie-op- passers voor wacht- en transportdiensten, de oppassers tot be waking van districtsge van ge- nissen en vervoer vandaar van gevangenen, do opiumpolitie en de zoutpolitie (op Madoera) werden op Java en Madoera in vasten dienst *ingelijfd* by de algemeene politie, met verdeeling van de politie-agenten in drie klassen, in de

Vorstenlanden en de Buitenbezittingen in two© klassen. Om to voorkomen dat de agenten aan hun politie we rk worden onttrokken, is liob a an tai ~~bureau-oppassers der Bestuursambte- naren~~ vermeerdercl. Ingevolge het voorstel tot oprichting van kleine corpsjes geoeffende politie- agenten is bij wijzc van profic te Sclarang een hondcrdrtal agenten der 2e klasse (recruten)> gekazerneerd (Ind. Stb. 1917 no. 54) on is * — voorshands aHeen voor de drie grooto hoofd- plaatsen — de mogelijkkeid geopend een be- paald aantal politie-agenten der 2e klasse (geen recruten) toe te laten tot een dienstverband (id. no. 111).

Met uitzondring van den mantri-politie is- het lagere persooncl van do algemeene politie in Ned.- Indie vanaf den rang van politie-opzicncr der le klasse, ingeval ter plaatsc een commiss- saris van niet lageren rang dan dien der le klasse is beschicden (dit. laatste geldt niet voor hoofd- agenten en hoofdrcchercheurs), onderworpen aan een VoorL Reglt. van tucht (Ind. Stb. 191(> no. 688). De telefoon- verbindingen der politie- ambtenaren werden uitgebreid. Aan de wen ken ten aanzien van het gebruik der geheime poli- tiefondsen we rd gevolg gegeven door do Regee- ringsverklaring, dat den inlandschen ambte- naren alle in reddelijkheid gemotiveerd te achten uitgaven worden vergoed en dat het geven van voorschotten aan die ambtenaren wordt aan be- volen (Bijblad no. 7585). Blijkens Koi. Verslag 1917 is in voorbereiding de unificatie der straf- vordering, waaraan ten grondslag ligt de door Mr. B. voorgestelde unificatie van de politie alsook. de voorgestelde afschaffing der Chineseche hoof- den.

Vermeld zij nog de zepolitie tot toegang van zceschuinierij in de straat Madoera, in 1911 iiggesteld door vermeerdering van het politie- personeel in de rsidentie Soerabaja, met beschikking over 2 motorbooten en 5 prauwen. Voor de technische politie d. i. boscli-, zout- en koffiopolitie enz. zie men ciders. Voorts de in- stelling van niet door het Gouvernmcnt bezol- digd, door het Hoofd van Gow. Best, of namena- dezen door het Hoofd van Plaatsclijk Best, van een akte van aanstelling voorzien, tijdclicjk politie-personeel ten verbekc en ten be hoe vo van beheerders van ondernemingen van land- en mijnbouw en mijnexploitatie, alsmede van indust rieel ondernemingen tot be waking en be- veiliging daarvan, hetwelk aan politie-ambte- naren wordt toegevoegd (Ind. Stb. 1916 no 550). Voor zelfbesturend gebied zie Bijblad no. 868U.. Tot behoud van den wild stand kan zoodanig personeel worden aangesteld door den Directeur van B. B., dio zelf do ambtenaron aanwijst, aan wio dit person eel wordt toegevoegd (Ind. Stb. 1817 no.. 13). Zio nog Ind. Stb. 1910 nos. 271/2en 1912 nos.. 578/4. Alle niet van Landswege bezoldigd poliic- personeel, ook dat der zelfbesturen, draagt de uniform van de algemeene politie (Ind. Stb. 1915 no. 262). Do bewapeningen uniformceering van Lands- wego van corpsen iilandsche nachtwakers in de Buitenbezittingen, bezoldigd uit de afkooptsomt voor gemeentelijke politiediensten, onder leiding zoo mogelijk van Gouvernements-politie-ambte- ren heet eene hand reiking tien doe! hebbende beperking van lwt personeel der algemeene politic..

Blijkens het Koi-Verslag kan de veiligheid van persoon en good niet bevredigend genoemd

worden. In 1916 bed roeg het aantal govalen van moord on doodslag in do residenties Batavia, Scomarang, RSmbang, Madioen, Socrabaja, Pasoeroeau, Bcsocoki resp. 62, 56, 66, 1G8, 57, 107 93; kdtjoe-partyen in Batavin, RSmbang, Soorakarta en Djokjakarta resp. 68, 31, 15, 19; roof op den openbaren weg in Batavia, Rom bang, Djokjakarta resp. 14, 10, 14; vcdiefstallen in Batavia, Pasoeroean, Soerakarta, Madioen, Kcdiri icsp. 326, 204, 143, 477, 142. Het verre- weg meest voorkomend delict is diefstal. Ter zako van diefstal als misdrijf gpleegd, werden voor do invoering van hot nieuwe Strafwtboek, dat geon diefstal als overtreding me er kent, jaarlijks ± 10.000 personen vcroordeeld ; voor inlanders bedroeg het totaal der to dier zake | vcroordeelden ²/₃ van het totaal der we gens ; misdrijf vcroordeelden. Het aantal we gons misdrijf vcroordeelden bedroeg over de jaren 1907 t/m 1913 gemiddeld per jaar 15.482 inlanders, 502 Vreemdo Oosterlingen en 125 Europe- anc (Crimincele Statistick van N.-I.). Zie ook RECHTSWEZEN.

Literatuur: Valentijn, O. en N. Oost-Indio IV bl. 250; Dr. F. de Haan, Priangan I bl. 4, 7, 66, 279, 284; Prae-adviczen N.-I. Juristen-Ver- eeniging 1887 bl. 88 van mr Heijligers, Facs en mr. Abendaon over do vragen: Welko zijn de leemten in de wettelijke bepalingen betreffendo de veilighedspolitie op Java en Madoera, en op welke wijze kan hierin worden voorzien ? ; mr. O. H. Nieuwenhuijs, De uitoeffening van politic in N.-I., 1895; Notulen Kcdirische Land- bouwvereening over Ind. Stb. 1896 no. 104 (onbezoldigde politie-oppassers) in Ind. Mercur 1897 nos. 13, 33 en 34; H. E. I). Engelhard, De korpsen gewapende politidienaren in de Buiten- bezittingen in Tijdschr. B. B. 1900 dl. 19 bl. 303; K. Boonstra, Het Indisch politic wezen in Ind. Mil. T. 1902 dl I. bl. 49, 119; Ind. Mercur 1902 no. 22, Het rietbrandvraagstuk in Boseeki; J. L. van Gennep, De rietbranden in de afd. Kraksaan en hunne oorzaken in T. B. B. 1904 dl. 2G bl. 243; Agoes Soera Pringga. Panjeldikan dari djalann ja pentjocri dan gogol-gogol (Lcidraad by jict opsporen en arrestecren van die ven cn hciers) in T. B. B. 1906 dl 30 bl. 353 en Ind.Gids 1900 II bl. 13G8; A. Hanegraaff, Hoc het thans staat met den assistent en do veilighed aan do Oost- kust van Sumatra, 1910; mr. dr. R. Tj. Meos, Het recht cn de politic bij de ini. be volkin g op Java cn Madocra, zooals daarvan gebleken is uit het iiggestldc onderzoek naar hare mindere welvaart in Orgaan van Mocdcrland en Kolonien, 1910 bl. 13; J. C. Castens, Reorganisatie van de politie in T. B. B. 1910 dl. 38 bl. 7 met Rcpliek in id. bl. 140 en F. K. Overduijn, Duplick in id. dl 39 bl. 321; P. J. F. van Houtsz, Rcororganisatio der politic op Java in T. B. B. 1910 dl. 38 bl. 70; M. van Geuns, Het riotbrandenvraagstuk in Pasocroei), Madioen en Kcdiri in Sb. Handels, blad 30 Aug. cn I, 2, 13, 14, 15 Sept. 1911; mr. J. W. Ramaer, Rietbranden op Java in Ind. Mere, 1911 no. 45; J. van Aalst, Administratio en Statistick van do Politie on Justitie voorzoo- vor in handon van do Afdcdclingshoofden op Java cn Mad. in T. B. B. 1911 dl. 40 bl. 255; A. Hoorweg, Do gewapendo politic in N.-I. in T. B. B. 1911 dl. 41 bl. 228, 275; J. F. A. C. van Moll, Het rictbrandencuvel in de residentio Kcdiri in Arch. v. d. Suiker-Ind. in N.-I., 1913

II bl, 1015; C. do Groot, De politie in do grooto handelsstedon op Java in het algomcen cn die to Socrabaja in het bijzoncler in Koi. Tijdschr. 191 a bl. 257, 409; Nota over de nageri-politic in do nfd. Oeloo Socngci (Z. cn O. afd. v. Borneo) van Ass- Rest. Schaank in T. B. B. 1913 bl. 485; Nota idem in afd. Bandjermasin on Ommelanden van Ctontrolcur Nix in T. B. B. 1913 bl. 488 ; mr. W. Boekhoudt, Centralisatie van do politie in Ind. Gid a 1914 II bl. 1472 ; C. Lulofs, Nachtwakerskorpsen in T. B. B. 1914 dl. 47 biz. 207 ; EL J. Kohlor, Do Toba-Batakker als gowapende politiedienaar in T. B. B. 1914dl. 47 bl. 99; O. Lulofs., Het tuchtrecht bij de gewapendo politie: een belangrijko Regccringbeslissing in T. B. B. 191& dl 51 bl. 55; mr. A. S. Hirsch, De rietbranden en het nieuwe strafwtboek in Arch. v. d. Suiker- Ind. in N.-I. 1917 bl. 2005; mrs. W. F. Haase en W. Boekhoudt, Bockoe Pcncoentoen, Hand- aaiding ten gebruike bij het voorloopig ondr- zoek in strafzaken van inlanders in N.-I., 4e uitgave, 1917; I. H. Misset, Het rocht der poli- tio in T. B. B. 1917 dl. 51 bl. 469..

POLITIEROL. Zie RECHTSWEZEN.

POLOMBANGKENG. Een district van de : # onderafdeeling Takalar, afdeeling Soengoo- *, : Minasa- gouv. Celebes en Onderh. Het bestaat uit de landschapjes Male wan g, Bonto Kedatto, Montjongkomba en Lassang, elk besturd door) een Garang, uit de rechtstreeks onder den regent ; staande ornaments- of Kalompowankampongs : Patalassang, Sompoe, Pasoelcang, Bilatjadi, Tamasongo, Salaka en Sabintang, en uit de vroeger- zelfstandige, doch thans onder den regent van Polombangkeng gestelde Gia ran gs c happen Ballo en Manocdjoe. Do enclave vormt een zelfstandig- district. De regent woont te Paleko (Malewang), en moet gekozen worden uit do garanggeslaoht- en van Male wan g, Bonto Kedatto en jJontjong- komba. De bodem is voor het grootste deel vlak en nabij do Oostelijke Goasclie grenzen heuvel- achtig. Landbouw on veeeteel zijn de bestaans- middelen van de bevollang, dio als onrustig, roofziek en zeer aan haar adat gehecht bekend staat.

Literatuur : De feitelijke toestand in het Gou- vernementsgebied van Celebes en Onderhoorig~ lieden door P. J. Kooreman, Ind. Gids, Febr.. 1883 en volgende.

POLONG (JAV., SOEND.). Zie PISUM.

POLYANTHES TUBEROSA L. Fam. *Amaryllidaceae*. Soendal malam (MAL.), Kembang sed&p

KGinbang soendel malem (JAV., SOENB) Bolgewas uit trop. Amorika, in Indie vecl gekweekt oin do zoor welriekendo witto bloemen (Tuborosen), die ook in het haar worden gedra-- gon.

POLYGALA BUTYRACEA *Heckel*, fam. *Folyl'alaceae*. Kruidachtigo plant uit tropisch Afri- ka. In Indie als proof gokweekt om do olio lioudendo zaden, dio de „Beurre du Gabon" lovoron. Do to Buitonzorg gonomon proc ven. gavon geono goedo resultaten, wijl de zaden niet goliiktijdig, doch geloidelijk rijpen, waardoor- do oogstkosten to hoog worden. Er zijn op Java ook volo inland scho soorten van dit geslacht; sommigo dienen voor geneesmiddel, als *P. glome- rata* Lour. (Soond. Djookoot maRlu), andorword on giftig geacht, als *P. venosa* Juss.. Eerstgenoomdo soort bevat voornl methylsalicy- . laut, laatstgenoerade saponino.

POLYGALA GLOMERATA Lour. Licbh a jam (MAL.). Djoekoet malela, Malcla (SOEND.). Kruidachtig plant tot 0.80 M. hoog, met witte, paarsgeklekte bloemen, groeiende in de laagvlakte tot ± 1250 M. bovcn zee. World en blad zijn een veel gebruikt inlandsch geneesmiddel tegen velerlei kwalcn.

POLYCIAS NODOSA Seom. Fam. *Araliaceae*. Djaliroe, Djaranan (JAV.), Ki langit (SOEND.), Daocn papeda (MAL. AMB.). Boom van matige hoogte, op Java bncndcn 1000 M. niet zeld- zaam. Het hout schijnt gebruikt te worden (in do Molukken) voor planken voor prauwen. be bladoren bevatten een giftige saponine-achtige stof, die ze geschikt maak om a ls visch- vergif te worden gebruikt.

POMBAK (MAL.). Zie KATE.

POMETIA. Plantengeslacht der *Sapindaceae* met eenige soorten in den Archipel, die verinoedelijk niet voldoende onderscheiden worden. Ini. namen o.a. Koengki (MAL.), Leungsir (SOEND.). Het hout is geschikt en gezocht voor huis- en bruggenbouw ; van *P. pinnata* worden do olichoudendo zaden geroosterd en hel zoete vrucht- vleesch rauw gegeten.

POMP (DIRCK GERRITZ), gewoonlijk enkel **DIRCK GERRITZ** genoemd, of ook D. Gsz. China, wogensi het land waar hij als eerste Ne- derlander verbleef. Over hem bestaat een recente uitgave der Linschoten-Vereeniging (1915), door J. W. Ijzerman, waarin tai van nieuwe Spaan- 'sche bescheiden, en voor het eerst met zijn fami- lienaam „Dirck Gerritz Pomp“ : terwijn Prof. A. Wichmann in 1899 con eerste afzonderlijke Duit- sche studio over „Dirck Gerritz“ had gopubli- ceerd. In het onderstaande worden ton deolo nieuwe conclusies medegedeeld.

Geboeren to Enkhuizen in 1544 of begin 1545, aldaar (?) overleden. m of na ICO8. Gaatals jongen van elf jaar (vfrage: wegens den dood zijner moe- der ?) naar Lissabon in huis bij twee tantes, daar getruwd met Holl, kooplui ; ligt hier 5 jaar op school, gaat terug naar Holland, en dan in de groote vaart op Holl, schepen als tolk (voor het Port., later ook Spaansch) en pennist. Vortrekt 7 April 1568 als „passagier“ naar Port.-Indie met de vloot van den nieuwenoomden G.-G. d'Athayde, vestigt zich te Goa (als koopman ?), maar inaakt verscheiden reizen op Port.-Ind. vloten, doe ls ge- wis als konstabel (ongeveer: onderofficier-arlij- lerist).

Hier vindt hem Linschoten, na zijn aankomst te Goa op 21 Sept. 1583, getrouwd met een Vlaamsche vrouw, en wordt zijn vriend. In. een brief aan. zijn ouders, toen, wonende te Enkhui- zen, meldt L. dd. Goa (eind) 1584, dat „Dirck Gerritz“ al eenmaal naar China en Japan was geweest — een reis die heen en terug naar Goa 3 jaar duurde — en nu in „dit iaer“ (1584) er op- nieuw heen was gevaren als konstabel (Ijzerman, p. 10). Van deze tweedo China- Japan-roLs van D. G. met het schip Sancta Cruz, drukte later Linschoten het logboek over het traject Macao— Nagasaki en Nagasaki—Macao af, onder vermelding van D. G.'s naam, als rc.sp. Cap. 36 en. 41 (5—31 Juli 1585, en 20—a. 30 Ma art 1586) in zijn Reys-gheschrift van 1595. Met dit schip Sancta Cruz keort D. G. te Goa in voorjaar 1588 terug, vindt daar zijn vrouw overleden, maar Lin- schoten nog aanwezig; en gaat nu op hetzelfde <(particuliere) schip Sancta Cruz, dat door don

G. G. voor een reis naar Portugal als poperschip was aangekocht, *sdinen incl Lmschoten* op 23 Nov. 1588 uit Goa, en op 20 Jan. 1589 uit Cochijn, zeil naar het vadorland, via Torceira (Azoren of Vlaamsche cilandcn), alwaar men 24 Juli d. a. v. ter reede kwain. Hier blijft Linschoten twee jaar op't eiland achter, maar D. G. gaat 30 Aug. mot de vloot op de Sancta Cruz door naar Lissabon, waar hij 15 Sept. aankomt (aldus blijkt uit Figueiredo Falcao's Livro van 1607, ed. 1859, p. 178; verg. Linschoten's It incrario, Cap. 96, slot), blijft hier 6° maanctei ~{Spaansch document van 10 Febr. 1600 bij Ijzerman, p. 113 on 30), vaart dan thuis met Hainburgsche schepen, en is ca. midden April 1590 of iets later in zijn vaderstad terug.

Hier te Enkhuizen hortrouw D. G. weldra, en niunkt, nu als koopman door zijn in Port.-Indio gewonnen kapitaal, tusschen 1590 en 1594 — kritieko jaren in do voorbereiding der Ned. scheepvaart naar Oost-Indic, zio bij PLANCIUSI — drie reizen naar Lissabon, waar D. G. immers van zijn 1 le—16o jaar was gowoest, en half ver- portugeescht was (zie ook ondoor). Voor Nov. 1591 heeft nu de Amsterdamsche boekdrukker Cornells Claesz al in handen 25 zee kaarten van den te Lissabon wonenden Sp.-Port, kartograaf Bartho- lomco La so (of de Lasso), waarvan Plancius op 15 April 1592 zijn groote wereldkaart (thans te Va- lencia) geinaakt heeft en op dien dag aanbiedt aan Heeren Staten; terwijn toen, voor 17 April 1592, Cornells Claesz „daerenboven (ste) bij cla- ren gescripte in Spaanschcr talen ooyck gecregen (had) de secreten van der zeevaart van Oost- en- do West- Indien, Afrika, China ende andere dier- gel. landen“ (De Jonge, Opkomst, I, p. 168). En in dit ze lf de jaar 1592 verschijnt te J^o ciden een nie- uwe uitgave van Waghenaer's Spiegel der Zeevaert, als „Thremon der Zeovacr“, waar zich achterin (p. 197—J 99) bevindt een eerste by- vopsel „Van alle den handel van Coopmanschap die in Indien ghoschiet, ende wat avontueren in deso landen. ghobueren : Gheschreven wt den moit van Dirck Gerritz die daor vier en twintich (Zees : hodgstens 21) jaren verkeert ende ghehan- dclt heeft, ouer gheheel Indien“, alsmede con vierdo bijvoegsel (p. 203—204), „Hoofjnrc wt Portugael sal seylen na Oo.sl-Indien endo van daer na China, Japan endo meor ander landen“, dat natuurlijk 666 uit Pomp's koker is. Bijvoog- sel 2—3 daartusschen zijn editor door Ijzerman (p. 18) herkend als ontleend aan Linschoten's brief uit Goa aan zijn ouders to Enkhuizen van (eind) 1584, hierv66r genoemd.

Deze coincidentio van feiten in 1591—92 is z66 verdacht toevallig, dat, gelijk reeds bij PLAN- GIUS hierv66r word onder.steld: Dirck Gerritz Pomp, do Enkhuizer-Lissabonncr-Gonances, met 80 % waarschijnlijkheid do goheimo tusschenper- soon is geweest, om na zijn 1c of 2e reis Enkhui- zen—Lissabon en terug (1590—91) on de 25 Laso- zee kaarten en do „secreten van der zee- vaort“ in Sp. taal aan Cornells Claesz to Amsterdam, on daarmedo aan Ds. Plancius, in handen to spo- len v66r resp. Nov. 1591 en half April 1592.

Linschoten *bleef buiten dit alles*, want dio zat nog tot ± 15 Dec. 1591 op Torceira, vaart dan met cen gchartord Vlissingcr schip naar Lissabon, vertoef hier van 2 Jan. — 17 Juli 1592, en vaart dan, via Setubal, naar Texel, en is pas op 3 Sept. '92 to Enkhuizen thuis.

Doch do vriendschap tusschen de twee Enk -

huizers, to Goa in 1584 gclogd, blijft in 1592—95 hcstaan. Linschoten publicoort, als gozogd, in zijn Reysghoschriift van 1593 de twee Capita 3Gen 41, onder vormclcding van den Enkhuizor „Con<ta<pel" Dirrick Gerritszen noomt „ccncn Dirck Ger- itsz. natureel van Enchuyusen", htor „oonon Dire Gorritsz, van Enchuyson, dio . . . 20. jaron in Indion ghoroshoicort hadde", mot blijkbaar on- derschoiding tweemaal in Cip. 92 van zijn aan dat Reys-gheschriift voorafgaand „corste Boeck", hot Itinerario. En Dm. Phncius onderhoort van zijno zijdo do relation met, on het — voor zijn kri- tische natuur veelzoggend — respect voor Pomp, door in zijn (anoniome) Momorie van ca. April 1598 (een paar maand voor Pomp's wegvaren op cen reis naar Indie bo Westen om ;zio beneden) a ls een van zijn 4 bronnen to noemen „het Portu- gysch boeck van Dirck Gerritss van Enchuyusen*", cn in zijn (tweede anonieme) Momorie van voor- jaar 1G00 (toen Pomp go vangen' zat in Zuid- Amerika) schamper op Linschoten af te geven: „dat men niet nao en volgo't geeno Jan Huygen uit de Portugyscho zeschriiften (*sic* /) van Dirck Gerritzen zeer qualick gesteld heeft" (De Jonge, I, p. 188 en 195). Door dit liatso ziot men te- vens, hoeveel Linschoten aan Dirck Gorritsz had te danken, want het gaat hierbij niet om China on Japan, ipaar om de vaart bij de Kust van Guince. Deze twee gevichtichtige getuigenisson van Plancius ontbreken en bij Wichmann cn bij IJzerman.

Linschoten heeft dus rechtstreeks in zijn Reys-gheschriift van 1595 *diverse Port, stukken verlaald die hij gekre* (*en had van D. G.*, en dio D. G. zelf ten dcele kan hebben geschreven, maar grootendeeh op do toon en liter gebruikelijko achterbak- schc wijze zal hebben gecopieerd of aangokocht. Het verstorkt het vermoeden van D. G.'s tus- schenkomst in 1590—92 to Lisslibon voor Cornelis Claosz. en Ds. Plancius op ongomeene wijze.

In 1595 maakt D. G. dan nog cen reis naar Porto (Oporto), de volgendc (twee) jaren twee reizen naar de Oostzee (Spaansch document bij IJzerman, I. c.), en vortrekt op 27 Juni 1598 met de ongoluksvloot onder Mahu en Do Cordes be- wosten om naar Indie, nu nls tolk voor Port, en Spaansch op het vico- admiraahchip (o. c. p. 116 en 34); wordt, bij 't stervon van admiraal Mahu op 24 Sept., kapitein- schipper van hot kleinste dor 5 vaartuigen (hot jacht of do vlioboort „Do Blijdo Bootschap", liter hernaamd „Het Vlie- gond Herl" of „Ciervo Bermejo"). Hij deelt wol- in de onhclicn van dezo schepon na het door- varen van Straat Magalla.es raakt in Nov. 1599 krygsgevangon in Chili (Sintixgo), en wordt pas in begin 1603 verlost, om in 1604 via Oa-llao, I?a- nanui on Lissabon thui< to varon. Voor dezo Zuid- Amerikaansche periodo zio uilvoorig bij Wich- mann, o. c. p. 20—94; IJzonnun, o. c. p. 25—107.

Ook hier had hij nog do bizondoro verdioomt, <lat op instigatio van hem, die ah alloroersto Nodor- lander in Japan was gewoost, het vico-admiraal- schip (Do Licfdo) döriging naar Japan om or in April 1600 als 66rsto Holl. schip aan. to komon; en dal hij, tijdens zijn gevangenschap, het oudsto oorspronkelijko bericht van Ned. zijdo over Chili en Peru opstoldo (begin 1G03), dat tot nog too boko nd is (origineel bij IJzonnun, p. 98—104; Duit- sebo vertaling bij Wichmann, p. 63—62).

Hot blot van zijn Jevon is pas onlings door IJzorman. aan hot licht gekomen, uit con zin- snede in's Rijks Archiof, dio bij J)o Jonge, Op-

komst III, 1865, p. 259, was weggolaten. „Dirrick Gerritsz van Enckhuysen" blijkt op 20 April 1606 mco to zijn gevaron uit Texcl naar Ooat- Indie met do vloot onder Paulus van C'crden, aan boord van do Patani maar in Jan. 1608 uit Binta m wegens ouderdomsgebreken op eigon vorzoek te zijn teruggokcerd met de vloot van Corn. Matolicf do Jongc; of hij in Sept, d.a.v. Holland terugzag, blijkt niet (zie nzorman*^, „Journael van Hendrik Ottsen", 1918, p. 185—186) : ---

De schijnbaar groote mocilijkheid, dit er twee halfbroers D. Gsz. Pomp zijn gowest (zie de archiof- uittrekeh in IJzerman's monografie, 1915, p. 108, en 92), is waarschijnlijk zoo op to lossen, dat do oudero D. G. kind was uit zijni vaders eersto huwelijk, do jongere D. G. kind uit die ns tweede; deze laatste verlijdacten te Enkhuizon tusschen 1579 en Febr. 1590, gaat in 1598 mee met zijn ouderen halfbroer, en sterft 18 Nov. 1599 te Valparaiso. G. P. R.

POMPELMOES. Zie CITRUS AURANTIUM DECUMANA.

POMPOEN. Zie CUCURBITA PEPO.

PONG TAI HAI (CHIN.). Zie STERCULIA SCAPHIGERA.

PONGAMIA GLABRA Vent. Fam. *Legumino- sae-Papilionatae*. Krandji (JAV.), Malipari (MAL- MOL.), Ki pahang (SOEND.). Matig hoogo boom, alleen. to vinden op drogo stranden, vaak in groepen bij elkaar. Hot hout is onbruikbaar e walgelijc riekende bast is eon middel tegen schurft. De zaden. on vruchten gaan door voor vorgiftig, speciaal voor visschen; de votte olie uit de zadon is eon goed middel tegen huid- ziokten.

PONGGOK. District, behoorende tot het Soe- sochoenansgebied van de afdeeling en het re- gentschap Kia ten, residentie Socrakarta. Het heeft vier onderdistricten met name Ponggok, Polan, Pangkalan en Karanganom. Op de dis- trictschoofdplaats ligt do suikcrfabrick Ponggok, in de onmiddellijke nabijheid waarvan de bron van dien naam wordt aangetroffen, die door haar buitengewoon rijk debiet bijzondere vermeldiog verdient. Deze bron levert het irrigatiewater voor een uitgestrekt cultuurgebied, o.m. voor de suikrondeniemingen Ponggok en Karanganom. Het district had eind 1905 eeno bevdking van 55.000 zielen, w.o. 100 Europeancn, en 170 Chi- ncczen.

PONOROGO (PANARAGA). Afdeeling, regent- schap en controle-afdeeling der res. Madioen, metende 1243 K.M.*. en vormende het midden- dceel van het gewest. Deze afdeeling telde in 1915: 418.000 zielen, waarvan 150 Europeaten on 810 Chincezen. De grenzen zijn : ten Noorden, do af- dceeling MagStan van dit gewest — voor het Wes- tclijk 1/3 en de afdeeling Madioen van dit go west voor hot Obstclijk % gcdeclto —; ten Oosten, Zuidoosten cn Zuiden, de residentie K3- diri; ten Westen, do afdeeling Patjitan van dit gewest voor do Zuidelijko en do residentio Soerakarta voor de Noordelijko he Ift. Do afdcc- ling heeft 5 districten, met name: Ponorogo., Somoroto (hoofdplaats Kahoeman); DjebCng (hoofdplaats Balong); Ardjoewangoen (hoofdplaats gohucht Tamansari van de desa Sambit) on Pocloeng. De niet genoemde hoofdplaatsen zijn go- lijknamig. Het aantal desa*s bedraagt 314. Da ges- telclheid dos lands is bergaebtig, aan drie zijden

insluitende het in het midden gelegen Zuidelijk deel der Slaheug-Nadioen vlakke, welke flauw van Zuid naar Noord holt. Van hare zusterafdeeling Patjitan wordt de afdeling gescheiden door een bergrug Pag-5r-goconoeng, waarin ter plaats alwaar zij beide grenzen aan do residentio Socra-k&rt, de 665 M. hooge top Gede verrijst. Voorts verheft zich op de Oostgrns do Wilis, welke — als een ineengesloste vuurberg — bestaat uit een aantal onregelmatig door elkander geworpen top-pen en picken, waarvan eenige als in een kring omgeven het mocr van Ngebol (TiSlaga-NgSbSi). Ann den Westelijken voet van den Wilis, aan den grooten weg van Madioen naar Ponorogo aan-gronzend aan de afd. Ponorogo, doch nog in de afdeeling Madioen, ligf. een warme bron, met name Ocmboel, waarvan het water veel koolzuur en ijzer, nevens eenige andere bestanddeelen bevat, drinkbaar is en verschen staalachtigen smaak heeft, doch eenigen tijd bewaard, veel van smaak verliest. Deze bron wordt als bad-plaats om het geneeskrachtige water geexploiteerd door den Ge westelijken Baad van Madioen. De afdeeling bevat bijna het geheel boven-stroomgebied der k. Gandoeng of rivier van Madioen, den voornaamsten zijtak van de Bngawan Solo. Op ± 9 K. M. afstands van Ponorogo, in de nabijheid van de onderdistricts-hoofdplaats DjStos (district Ardjowinangoen) zijn de pSrdikan-desa's TCgalsari en Karangebang met hun groote en wijdermaarde pesantrens (Mohammedaansche onderwijs-inrichtingen), vroegerdoor een tot 3000 berekend aantal jongelingen bezocht. Deze priesterscholen zijn evenwel, zooals zoovele andere godsdienstscholen, in de laatste jaren verlopen. Beide desa's hebben een drukke pasar, zijn groot, netjes en welvarend. De school wordt in 1742 gesticht door Pakoo Boe wan a II, die nade inneming zijner kraton Kartasoera hierheen gevlucht was. Bij de desa Glang, het ook Ngoera-wan wordt genoemd, liggen ruinen van een kraton, wellicht die der hoofdstad van het oude Hindoe-rijck van Daha. Talrijk zijn do Hindoe-oudheden van dit regentschap; zie OUDHEDEN. Opden GoenoengDarawati (den hoogsten Wilistop, 2551 M.) treft men 4 steenhoopen in den vorm van afgeknotte pyramiden aan. Daarbij, een weinig lager, 2 terrassen door muren van aarde en ruwe steenen omgeven.

De inlanders verbouwen in dit vruchtbare regentschap rijst, koffie, tabak en suiker. De suiker-ondernemingen Kanigoro en Pagottan, beide in de afdeeling Madioen gelegen, hebben in de afd. Ponorogo suikerrietaanplantingen aangelegd, waarvan het product op de fabriek wordt verwerkt. Voor de suikerfabriek Kanigoro (toebehoorende aan de Koloniale Bank) was het hoofd-doel daarvan om te zien of de aanplant van suite rriet in Ponorogo voldoende Joonend zou zijn om een suikerfabriek aldaarop te richten, waartoe aan voornoemde bankinstelling concessie is verleend tot een maximum jaarlijkschen aanplant van 1600 bouws, waarvan door haar echter geen gebruik is gemaakt. Wei waren bereids door haar voor het fabrieksemplacement gronden in do desa's Doerongan en Pengkol, gelegen in do districten Ponorogo en Somoroto der afdeeling Ponorogo aangekocht, doch verder is de zaak niet gevorderd. Do concessie Ponorogo is sedert door de cultuurmij. Kanigoro aan het Gouv teruggegeven. Erfpachtsperceelen zijn er niet.

PONOROGO (PANARAGA). District van do controle-afdeeling, het regentschap on de afdeeling Ponorogo, residentio Madioen; inct 4 onderdistricten on 73 desn's. Het telde ult. 1905 eene bevolking van 85.000 zielen, waaronder ± 6.

Europeanen en ± 640 Chineezen. Het Westelijk deel van het district is vlak, de grootere Oosclijke helft is bergachtig. De bodem is over het algemeen vruchtbaar. De afdeelingshoofdplaats Ponorogo is in dit district nan den grooten post-weg Madioen—Ponorogo—Slahoeng—Patjitan gelegen (zie afdeeling PONOROGO). Landbouw en veeteelt zijn do hoofd bronnen van bestaan. Zoowel de suikerfabrieken Kanigoro en Pagottan als de inlandsche bevolking plan ten in dit district suikerriet, de beide eerstgenoemde voor de Europeesche markt, de laatste voor de Inlandsche markt. Ook de inlandsche bevolking plant hier en daar op haar velden suikerriet, dat uitgeperst wordt in primitieve, door buffels getrokken molens, terwijl het sap uitgedampt wordt tot koeken on pannen. Het product wordt op de pasars verkocht. Vergunning tot de oprichting van eene suikerfabriek is in dit district verleend aan de Koloniale Bank tot een maximum jaarlijkschen aanplant van 1600 bouws.

PONOROGO (PANARAGA). Hoofdplaats van gelijknamige afdeeling, regentschap en district, in de residentie Madioen; ligt 100M. boven zee in de vruchtbare vlakke. Eind 1905 bedroeg haar zielental ruim 1 G.000, waarvan bijna GO Europeanen en 630 Chineseezen, voor wie een afzonderlijk wijk is aangewezen. Zij is de zetel van den assistent-resident, den regent, den controlleur en den patih van het gelijknamige district. Het is eene nette, welvarende plaats, met inlandsche Christengemeenten en de astana (begraafplaats) van Bat&ra Katon, volgens de traditie een Madjapaischen prins, stamvader van een der regentengeslachten; diens talrijk afstammelingen vormen den zoogenaamden Ponorogeschenn add, die zeer arm is, den akkerbouw uitoefent, maar met onderscheiding door den gemeenen man behandeldd wordt. Pie astana heeft zeven dikke ringwallen; do toegang is verboden. Voorts is de hoofdstad bekend om de inlandsche papiermaakt-rij (zie PAPIER). De landwegen, waaraan hoofdplaats Ponorogo ligt, zijn: een Westelijk over Somoroto en Badegan naar Wonogiii (res. Soerakarta); een Zuidelijke naar Selahoeng met Zuidoostelijke afspijting over Sambit (district Ardjowinangoen) naar het gewest Kcdiri; een Noordelijke naar Madioen; en een Oostelijke naar Poeloeng en do onderdistrictshoofdplaats Poedak. Onderling zijn al deze plaatsen door nog meer wegen verbonden.

PONOSAKAN'SCH. Zie BOLANG-MONGONDOUNSCH.

PONTANG. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Serang, residentie Bantam; met een oppervlakte van 138 K.M.² en 39 desa's. De hoofdplaats heet Bfigog.

PONTIANAK (ten rechte: Poentianak, MAL.). In vcnjchillonden streken van den Indischen Archipel wordt door do bevolking geloofd, dat do ziel van eene vrouw, die in licit kraambed sterft, in een geest of spook van zeer kwaadaardig karakter verandert. In hot Maleisch heet zulk een geest poentianak, in het Soenda-neesch koentianak, op ZO. Borneo (West Doo-Soen) koengkianak, op Nias bchoch matiana,

in hot Tagaalsch(°)ippinon) patianak, „kinderdoodcr”. Do pontianak wordt zoer gevrocsd, vooral door zwangoro vrouwen, nan wic zij do moedcervugdc niet gunt, die zij zolf niet heeft mogen genicton. Uit wraakzucht doodt zij do barende vrouwen, of zij vernigt do vrucht, door onzichtbaar in don moederschoot door to drin gen. Dit goeft cen snijdend govoel in don buik der barendo; hiordoor is (lus do working der poentianak to bosporon. Gowoonlijk doet zij zich voor in do gedaanto van eon vogel, soms ook vrschijnt zij als cenc vrouw, dio ceno holto in den rug heeft. Bij sominige volken, o. a. bij deMinahasers, bestant hot geloof, dat de poentiu- nak het op de mannen heeft voorzien, omdat zij, zwanger on zonder man in het dooclenverblijf komende, alleen haar kind inoct g root been gen. Zij zoekt dus den eersten deu besten man, dion z : j kan krijgen, in don dood medc to nomen. Om te voorkomcn, dat in hot kraambcd gestor- venen als pcentianak zullen gaan rondvliegen, belct men haar lijk op allerlei wijzon zich te bewegen, op te staan of icts aan te grijpen. In do hndpalmen on under de oksels wordt een ei gclegd, tusschen do nagels worden do rens, spelden of naalden gestoken, hot lijk wordt be- dekt met een stuk vischnet, of in do kist vast- gcspijkerd, het haar wordt- over het gezicht ge- legd cn de kist wordt met glasschorven of andere schorpe dingen opgevuld. Als universeel mid del tegen de poentianak gebruikt men de vruchten of de doornige takken eener citrus-soort, die daarom in de Molukken 16mon soewangi (booze- gecstcn- cietroen) heet.

Literatuur : A. Maass, Durdi Zentral-Sumatra, II, 246—248, 259 cn de daar aangehaalde bron- nen : Van der Tuuk: Kawi- Balinesesch Woorden- boek, IV, 30, i. v. poentianak ; J. Alb. T. Schwarz Tontemboanscho Teksten, Vertaling, bl. 160, JGI, 1G9, 170; jAdriani & Kruyt. De Bare'c-sprc- kende Toradja's van Midden-Celebes, II, 45, 47, 114.

PONTIANAK. Afdceeling der residence Westcr- afcleelingvan Borneo, omvattendedelandschappcn Pontianak, Kocboe, La nd a k, Sanggau, Sekadau cn l'ajar), zoomedo het onder rechtstreeksch bestuur gebrachL landschap Moliau. Zij wordt bestuurd door een assistent-resident met stand- plaats Pontianak cn is verdeeld in 4 onder- afdeelingen nl. Pontianak, Landak, Sanggau en Sekadau (Gouv. BcsI. 18 Aug. 191G n°. 11).

PONTIANAK. Land b o s c h r i j v i u g. Land- schap gelcgcn op de Westkust van Borneo, j- csorteercnde onder de onderafdeeling en afdee- Jing van denzelfden naam der residentie Wester af- d. van Borneo. Het wordt begrens'd: ten W. door do Chinesesche zee, ten N. door Mampawa cn Landak, ten N.O. door Landak, ten O. door Tajan cn het onder recb'tstreeksch bestuur ge- brachte landschap Moliau cn ten Z. en ten Z. O. door Koeboe, en wordt govormd door het strooni- gebied van do Kapocas, de machtigste rivier van de residentie, waarvoor zie BORNEO IV B, Decl I biz. 360—363. Tot het landschap Pontianak behoort het oiland Datoe. Do oppervlakto van het landschap bedraagt 4545 K.M. . (iets meet dan do provincien Zuid-Holland cn Utrecht tezamen). Do grenzen zijn omschreven in do aan het contract van 13 Juni 1911 gehechto opgavo letter A.

Bevolking. Ult° 1915 was de stci'kte door

bovolking ± 300 Europcanon, ± 2300 Dajaka., ± 49000 andere inlanders (Maleicrs, Boeginezc'n, Javanen), ± 1G000 Chineezcn, ± 400 Arabic re n en andere Vrecmdo Oosterlingen, totaal ± 67000 zielen. De Malcicrs zijn cnsdels afstammclingen van de grondvesters van het rijk, w.o. Arabic re n, Boeginezc'n cn Maleicrs van BandjSrmasin, Matan en Mampawa, anderdeels nakomeKngen van personcn, die uit verschillende atreken van het gewest in latrcn tijd, hierheen verhuisd zijn, om zich aan do vexation van hunne voraten te onttrekken. Zij vinden hun bestaan in do klappercultuur cn in den kleinhandel. De Boeginec- zen kwamen vooral omstreeks de helft der vorige eeuw naar Pontianak, alwaar zij als werkkrach- ten tot ontginning van klappcrtuinen zeer noodig waren. De Dajaks zijn over het algemeen zeer arme lieden, die in den ladangbouw een schamel bestaan vinden. De Arabicren leven van do klapperteclt en den coprahandel. Bij het vorstengeslacht wegens zijne Arabische afstam- ming en niet minder bij de bevolking staan zij in hoog aanzien. De Chineezen beheerschen den economischen toestand van het landschap. Zie ovei'igens over land bo uw, nijve rheid, handel en verkeer het artikel BORNEO. Als belangrijke plaatsen zijn te nocmen: Soengai Kakap, Kocala- Kakap, (zie BORNEO DL I. biz. 370), Mandor (zie aldaar) en Batoo Lajang, halverwege de monding van de Kapoeas en de st ad Pontianak, waar zich de begraafplaatsen. van de Sultans van Pontianak bevinden.

Geschiedenis. Do stichting van het Sultanaat Pontianak dagteekent van de laatste helft der 18o eeuw. In 1772 bracht Pangeran Sjarif Abdoe'r Rahman, de zoon van een Arabise hen fortuinzoeker, genaamd Sjarif Hoesein ibn Ahmed 'el Kadri, die zich voornamelijk door zijno vroomheid tot rijksbestierder van Mam- pa wa had we ten te verheffen, eerie vestiging tot stand, welko door hare gunstige ligging en het verstandige bestuur van Abdoe'r Rahman spoo- dig tot bloci geraakte en Pontianak (zie aldaar) gehecten word. Hot duurde niet lang of do O.-I. Comp, kwam met dezo welvarendo handels- plaats in aanraking. De Sultan van Bantam stond nl. aan haar zijne aanspraken op Soeka- dana cn Landak af, waarna zij in 1778 den com- missaris Willoxn Adriaan Palm daarheen zond, dio mot Abdoe'r Rahman een contract sloot, waarbij dezo forme'd als Sultan we rd erkend, aan hem Pontianak cn hot landschap Sanggau of Sesango in lcen werden afgestaan en aan do O.-I. Comp, handelsvoordeclon werden verze- kerd, dio tot do oprichting van een handelseta- blissement te Pontianak leidden, hetwelkevenwel om de geringo winsten in 1791 weder gesloten word. De poguigen van Abdoe'r Rahman om zich mot go wold meester to makcn van Sanggau of Sesango mislukton c veil wel en ook later heeft Pontianak^ hcerschappij zich nixnmei' over dat Jandschap uitgestrokt. Meet succes had Abdoe'r Rahman in Mampawa, waar hij zijn oudsten zoon Sjarif Kasim als Panfimbahan aanstelde. Na zijn overlijden in 1808 volgde Sjarif Kasim hem als sultan van Pontianak op, dio Goesti Djali, eon zoon van den vo rd re ven vorst, tot Panombahan van Mampawa aanstelde, en zich door ouderlingen huwelijken van dious vriend- schappelijko gezindheid vorzekerde. Abdoe'r Rahman en zijno opvolgers boworden ook de

suprematie toeblijven over Lan dak, Tajan en Matan, zonder dat zij in die landschappen echter ooit enig gezag hebben kunnen uitoefenen. Dien-tengevolge is hunne suprematie over die landschappen nimmer erkend geworden. Na het herstel van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel werden nieuwe contracten gesloten met Pontianak, Landak en Matan en toen de Sultan van Pontianak in 1822 voor goed afstand had gedaan van zijne aanspraken op Ta-jan ook met den Vorst van dat landschap, aan wien de titel van PanSmbahan werd verleend. Blijkens het met Sultan Kasim van Pontianak gesloten contract stelde hij zich onder de bescherming van het N.I. Gouvernement, dat samen met hem het gezag zou uitoefenen en de inkomsten deelen. Kort hierop stierf Sultan Kasim. Zijn broeder Sultan Osman volgde hem op, met wien nader werd overzocht gekomen, dat hem jaarlijks een vaste som zou worden uitgekeerd, terwijl het meerdere der inkomsten zou komen ten bate van 's lands kas. In 1855 wordt de tachtigjarige Sultan Osman op eigen verzoek van het gezag onthouden en opgevolgd door zijn zoon Sultan Hamith, met wien een nieuw contract werd gesloten, bepalende dat de vaste jaarlijkse toelage aan den Sultan zou bedragen 50400 en dat justitie en politie over alle inwoners van het rijk, van welke natie ook, door het Gouvernement zou worden uitgeoefend. Sultan Hamith stierf in 1872 en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon Sjarif Joesoef, met wien in 1879 een nieuwe overeenkomst werd aangegaan, inhoudende o. m., dat de uitoefening der politie over de inlandsche bevolking in Pontianak buiten de gouvern. t. a. blisse men ten wordt toevertrouwd aan het rijksbestuur in overleg en in overeenstemming met de gouvernementsambtenaren. Tegelijk werden geregeld de belastingen, welke de Sultan van zijn onderdanen — ook de Dajaks — mocht heffen en welke heereendiensten deze verplicht waren te presteeren. Een deel van het Kongsi-gebied Mandor (zie aldaar) werd tijdens zijn bestuur definitief by het Pontianak-sche rijk gevoegd. Sultan Joesoef stierf in 1895 en werd opgevolgd door Sultan Sjarif Moliamad, die al dadelijk na zijn optreden met de tradities van de min of meer op Arabische wijze ingerichte hofhouding brak.

Den 13 Juni 1911 werd een nieuw politiek contract met het zelfbestuur gesloten, dat bij Gouv. Besluit van 8 Jan. 1912 no. 44 j^o. 2G Maart 1912 no. 23 goedgekeurd en bekrachtigd werd. Daarin zijn verschillende aangelegenheden omtrent de rechtstreeks aan het Gouv. onderhoorige personen, politie, vaststelling burgerlijk en strafrecht door het Gouv. nader geregeld, terwijl aan Jxsstuurder, landsgrooten en ambtenaren van het zelfbestuur vaste uitkeeringen uit de Jandschapskas werden verzekerd. Nog werd liet reeds in 1886 door het zelfbestuur ter beschikking gesteld stuk grond (□ paal) onvoorwaardelijk aan het gouv. afgestaan en zulks om het verkrijgen van zakelijke rechten daarop mogelijk te maken.

Vermeldig verdient nog, dat in verband met een in het laatst van Juli 1914 in de onderafdeeling Mampawa onder de Chinezen uitgebroken opstand, welke ook onrust in de omliggende landschappen droigde te verwekken, van Java troepen naar Pontianak werden gezonden, terwijl de tot Regeeringscommissaris benoemde

generaal-majoor der infanterie C. H. v. Rietschooten tot Pontianak overkwam, teneinde een onderzoek omtrent de onlusten te stellen. Die opstand word spoedig bedwongen en sedert bleef de rust onverstoorde.

Bestuur. Vroeger stonden alle inlandsche kampoengs in het gouvernementsgebied onder de hoede, bijgestaan door eenige kfibajans. Sedert Oct. 1910 zijn die kampoengs samengevoegd tot complexen, elk onder een pembakal, bijgestaan door kebajans.

Het gezag in liet landschap berust bij den Sultan, die in alle belangrijke aangelegenheden overleg pleegt met zijn landsgrooten (wazir's). Het bestuur wordt na mens don sultan in overleg met en naar de aanwijzingen van den Resident en de betrokken bestuursambtenaren gevoerd door districtshoofden (wakil-radja), onder wie kamponghoofden staa.

In 1908 wordt een landschapskas opgericht. *Literaluur:* Borneo's Westerafdeeling door P. J. Veth; Nederlandsch Oost-Indie door Mr P. A. v. d. Lith; Twee maanden op Borneo's Westkust door M. Buys; J. J. K. Enthoven, Bijdragen tot de geographie van Borneo's W. Afd. T. A. G. 1903, biz. 810—869; Nota betreffende het landschap Pontianak, T. A. G. 1912 biz. 203—210; Bijlagen Hand. St. Gen. 1911—12 no. 301—9.

PONTIANAK. Hoofdplaats van de residentie Westerafdeeling van Borneo, tevens hoofdplaats van gelijknamige afdeling en onderafdeeling van het Sultanaat van denzelfden naam. Zij ontleent haar naam, volgens de overlevering, aan de geesten, Pontianaks of pontianak's, die ter plaatsse verbijf hidden toen Abdoer Rahman, de eerste stichter der plaats, zich op die plek vestigde. Zie BORNEO, DL I, biz. 369.

PONTJA SOEDA (JAV.). Zie JASMINUM QUINQUENARIUM.

PONTJANG KITJIL. Een van de kleine eilanden in de baai van Tapanoei (Sumatra), waar zich* in 1752 de Engelschen vestigden. Het is een van de punten, die het langst in handen van Engeland zijn gebleven.

PONTJO KOESOEMO. Onderdistrict van het district Pakis, regentschap en afdeeling Malang, residentie Pasoeroean. In den bloei van de Gouvernements koffiecultuur produceerde (lit onderdistrict de ineste koffie van geheel Java. De desca Pontjokoesoemoalleen heeft weleens 30.000 pikocls koffie geproduceerd. Op de hoofdplaats waren in dien tijd twee groot Gouvernements koffiepakhuizen, terwijl er nog vier andere waren in desa's van hetzelfde onderdistrict.

POON. Poonachtige visschen (*Triglidæ*) behoorende tot de *Scelopariæ*, *Acanthopterygii* (zie VISSCHEN), komen in enkele geslachten (*Lepidolijla*, *Periscidion*) inest niet diep water in den Archipel voor. Nauw hiermede ver want is *Dochyiopertus* (zie VLIEGENDE VISSCHEN).

PORA. Zie SIPOERA.

PORCELEINHOORNEN (Cypraca). Zie GAS-TROPODEN.

PORONG. I. Hoofdarm van de Branlas (Zie BRANTAS, DELTA-WERKEN). II. Naam van een district in de afdeeling Sidoardjo, residentie Soerabaja, met 148 desas en 5 onderdistricten. Het heeft belangrijke suikarindustrie en degelijknamige hoofdplaats heeft een uitgebreide Chinese wijk. De bevolking, welke 1 Jan. 1916

± 92.000 zielen telde, waaronder con 140tal Europeanen, 370 Chincezen en een 20-tal andere Vreemde Oosterlingen, heeft veel van malnria te lijden.

RORSEA., Plantstg aan de Zuid-Oostzijde van het Toba-mccrⁿ in de residentie Tapanoei. Hier begint 'HeⁿAsahan-rivier, die het water van het Toba-meer afvoert. Het plaatsje kan in de toe-komst van betekenis worden. Hier ligt een groot brug over de rivier voor den weg, die cineaal To ba met PSmatang Si Antar, dus de Oostkust met Tapanoei, zal verbinden : In Augustus 1914 werden de gelden uitgetrokken voor het stuk PSmatang Si An tar—Pors6a-brug, vorende de nog ontbrekende 87 K.M. van den Toba-weg. Bovendien wordt hier een uitgestrekt moerassig terrein, waarop geen der marga's aanspraak maakt, opgehoogd met de bedoeling het tot een groote, centrale marktplaats, speciaal voor rijst, te maken. Als kruispunt van land- en waterwegen is Porsda zeer geschikt voor een belangrijk handelscentrum. ? ■ - :

PORSOBOERAN. Oude hoofdplaats der onderafdeling Habinsaran der Bataklanden (Sumatra) en als zoodanig standplaats van den civil gezaghebber. In 1911 werd de bestuurszetel verplaatst naar een nieuw gestichte yestiging, die den naam Nassau ontving./

PORTIBI (PIRTIBI). Eertijds een zeer voorname kampong in Padang La was, residentie Tapanoei, waarschijnlijk een centrum van geslachtelven, zooals de Hindoe-overblijfselen, in de nabijheid aangetroffen, bewijzen. Zij is thans gesplitst in Portibi djoeloe (bovenstromen) en Portibi dja6 (benedenstromen). In het begin dezer eeuw had Portibi 33 kampongs onder zich met ± 1000 huisgezinnen, daarmede het landschap Batang Pan 6 vormende.

Beide Portibi zijn aan den rechteroever van de Batang Pan e, die tot hier voor kleine prauwen vaarbaar is, gelcegen, nabij de monding van de Siroe mam be. Beide kampongs zijn vuil en smerig, omgeven door levende baniboe-omheiningen.

Geschiedenis. Do hoofden hadden in het begin der vorige eeuw grootten invloed en groot gezag. Een onder hen was de krijgs-haftige Patoewan Djocinadool Alam, trouw bondgenoot van Toeankoc Tamboesc, die in den Padri-oorlog in het Noorden zulk een gewichtig rol gespeeld heeft. Nationaal val van Daloe-Daloe, d' hoofdplaats van T. Tamboesc, in 1838, werd nabij Portibi een redoute met een kleine militair bezetting gebouwd, die in 1843 weer verlaten werd. In den onrustigen tijd, die daarop volgde, waren Portibi en Hadjoran de hoofdkampnccngs o> de vlakte van Padang La was, doch ook sedert dien tijd clagteckont de splitsing van eerstgenoemde kampong, tengevolg van oncciiigheid tusschen Patoewan Djocinadool Alam en zijn broeder Patoewan Koo mala di atas, die hem overleefde en feitelijk zijn opvolger werd. Doze had toen Portibi dja6 gesticht. Toon in 1879 tot Gouverneur zich andermaal in Padang La was vestigde, werd Portibi tot afdeelingshoofdplaats aangewezcn, totdat in 1882 het wenschelijk werd geacht de hoofdplaats te verlcggen naar Goc-noeng Toewa en in 1907 naar Si Boehooan.

PORTUGEEZEN (ZWARTE). Naam in de 17e en 18e eeuw op Timor door de Hollanders gegeven aan die inestiozen van Midden-Timor, vooral van het landschap Oikoesi (aan de Noord-

kust) met het naar binnen in't Z.O. gelegen Amboenc, dan bij uitbreiding ook van de njkjes Amakono (daar beZ.), SdnSbait (thans Molo; boZ.W. van Amakono), Amanoebang (Z. van de twee vorige, aan de Zuidkust), en Amarasi (Z.W. van Amanoebang, en Z.O. van Koe-pang), die door de (heusche) Portugeezen, met hun hoofdzetel sedert 166] te Lifao in Oikoesi, aangestookt werden tegen het Hollandsch ge> zag, sedert 1613 to Koopang geveatigd. De door deze Midden-Timoreezen in gang gehouden heroeringen vonden haar hoogtepunt in de periode 1745—1756, toen eindelijk Amarasi, bij het Contract door den opperkoopman Paravicini (zie dezen naam) op 9 Juni 1756 te Koepang gesloten, het hoofd in den schoot lei, en de onmiddellijke zuidelijke bedreiging van onze vestiging te Koopang een eind nam. Een naspel had het nog in Nov. 1761, toen de krachtige Holl. resident H. A. von Pluskow aan het Noorderstrand van Oikoesi door de aanvoerder der Zwarte Portugeezen, Francisco Hornaj (of d' Orney) en Antonio da Costa, werd vermorrd.

Tiouwena, 66k met de heusche (blanke) Portugeezen traden de Zwarte Portugeezen herhaaldelijk in strijd, met name die van het rijkje Oikoesi plus Ambence; wat in Aug. 1769 zelfde leidde tot de overmeestering en verbranding van den Port, bestuurszetel te Lifao, en de daarop gevolgde stichting van Billy als Port, hoofdplaats op Timor van 10 Oct. 1769 if.

Daar de hoofden van deze Zwarte Portugeezen niet alleen win of meer Portugeesche bas-taards waren, en Port, namen en tit els droegen, maar ook inderdaad Portugeesch meer of min vloeiend spraken, novens hun eigen Weat-Timo-reesche taal (het zgn. Da wan of „Javaanscb-“) was een ande door de Hollanders aan hen gegeven naam de van de kusten van Koromandel en Malabar door deen meegebrachte term van *Toepassen*, dus: doe-basja's, d. i. „twee-taZigen, het Engelsch-Ind. *Dubash* ^, zie dit woord in Yule & Burnell, Hobson-Jobson, 1886; of 2e ed. 1903).

Het afdoende keerpunt in dezen meer dan 200-jaarigen strijd tusschen de Hollanders in Koepang met hun inlandsche bondgenooten (om de heele baai van Koopang heen : mec ook de rijkjes Amabi en Amfoeang), en de blanko plus zwarte Portugeezen — begonnen ca. 1630, geluud pas na de verdrijving van het Port, bestuur uit Lifao —, is geweest de slag by Penfceik (*peni foek* = wildo mais), Z.Z.O. van Koepang, op 9 Nov. 1749; toen „hot hoofd der Toepassen of zo genoemde Tenent General 1 der Swarto Portugec-en" — Port, tenenfe *geral* =luitenant-generaal —, Gaspar da Costa uit Oikoosi, daarbij kwam to sneuvelen, Amarasi vergiffenis vroeg, en de and er o "koningen" vnn West-Timor zich uit de nederlaagder Zwart0 Portugeezen door de vlucht reddden. Zie het verhaal van dezen slag bij Hagp.,lydschr. Bat. Gen. XXVII (1882), p. 389—108, vooral p. 391; on verg. er do Port, namen en tit els der inland-sche hoofd on op p. 393.

Na dezen slag, die Koepang recht st reeks had bedreigd, schijnen pas de Papangers (zie dezen naam) ah inlandscho rustbewaarders tegen de Zwarte Portugeezen op Timor te zijn gekomen. In het relaas van dezen slag worden echter „Marlijkers" het eerst ala Com-pagnio's troepen na do HoDandsche genoemd,

en ver volgens nog Sawoeneezen, Soloreezen, do Aliddollandsclio Zee, veroorzaakt door he3 Kottineezen en Timoreezen; zoodat to ch ook optreden dor Turkch logon de Italiaanache steden, Papangors onder dien naam van Mardijkers ver- bo togen. Venetie.in do eerste plaats.

rgen kunnen zijn geweest. G. P. R. Maar, al mochi reeds in do eerste jaren der 16c eeuw de handel bewesten Voor-Indio w zi- gingen ondergaan ten voordeele der Portugeezen, ten nadeele hunner mededingers, daar beoosten bleef eerst die handel nog zijn oude wegen. vol- gon. Ook bleef Malaka een uiterst gewichtig centrum. Behalve Arabische kooplieden hadden zich daar gevestigd of kwamen daar handel drijven Hindoe-kooplieden van V66r-Indie en van Java, daarin niet belcminorod om het verschil in godsdienst door den Mohammedaanschen sultan van Malika. Ook bier had plaats gevonden wat in do geschiedenis zoo dikwijls plaats vindt: do handel bracht welvaart, bracht rykdom; de rijkdom stelde in staat macht uit te oefenen ook buiten eigen grenzen, wanneer do lust daartoo kwani of wanneer het belang van den vorst of van zijne onderdanen — handelsbelangen vooral —daartoo aanspoorde. De beheerscher van Malaka, cenmaal aan Siam onderworpen geweest, had zich vrij gemaakt en op zijn beurt zijn macht doen gevoelen aan streken in den omtrek zijner stad.

steling van be'eekenis wa-ren gaan innemen, zij hunne ooggen wendden. naar het. verro Oosten. Een der desiderata hunner koloniale staat- kunde van die dagen is geweest he l beheer- schen der handehwegen, welke leidden van Oost naar West; en dit kon slechts bereikt worden door het zich nest den in vaste punten lings die wegen, wollece reeds gewichtige handelscentra waren of beloofden zulks te worden. Nu vloiede de handel van Oost-Azie, voorzoover die zee- handel was, en van den Maleischen Archipel in dien tijd bijna geheel samen in 6en middelpunt, nl. Malaka, door zijn ligging aan de zeestraat tusschen. het Oosten van Azie en het AVesten daarloe als van zelf aangewezen.

Van dit handel3emporium uib gingen de spe- cerijen en andere koopwaren van Oost-Azie en den Archipel (aangebracht door de bewoners der streken zelve, waar de producten tehuis hoorden, o. a. Chineezen, of door tusschen- handelarcn. in naderbij gelegen streken; of door te Malaka gevestigde kooplieden zelf opgehaald) langs de vaste kust of over Ceilon naar de West- kust van V66r-Azie, vanwaar zij — vdoor de komst der Portugeezen — gewoonlijk langs de Perzische Golf en de Roode Zee de Levant en Egypt e bereikt en. en zoo hunnen weg von den naar Europa.

Die handel bewesten Malaki was groeiendeels in handen van Arabische kooplieden; de Portugeezen werden bij hunne kon st in Azie commev- cieele mededirgers van kooplicden, welke den Mohammedaanschen godsdienst beleden en niet alleen koopKeden waren, maar ook, zelfs in streken waar geen Mollammedaanscho staten waren gesticht, grooien staatkundigen. invloed bezaten. Die invloed is gebruikt, om de Portugeezen te weren, 66k uit den handel, en al spoedig zagen de Ixatsten in, dat, wilden zij handel drijven, zij dien handel moesten verdedigen en monopoliseeren: hun handel moest in velc streken een inonopolistkeh karakter dragen of zou niet kunnen bestaan. Dric hoofdfactoren hebben dan samengewerkt tot een strijd tusschen Christendom en Halve Maan bijna van het eerste opt reden af der Portugeezen in Oost- Afrika en West-Azie; want naast godsdienst- haat en handelsconcurrentie kwamen nog te staan de wat men than? zou noemen imperiali- fische neigingen der Portugeezen. De Portugeezen nu hebben al spoedig een groot deel van den handel op Europa in Oo3tersche producten in handen gekregen. En dit gemakkelijker, omdat de handel langs Klein- Azie en Egypte hoe langer hoe meet groote bezwaren bood: Jiooge tollcn, drukkende rechten door de beheerschers diet streken op do koopwaren gelegd, onveiligheid in l

Het belang van Malaka is den Portugeezen niet ontgaan. Evenmin ontging het hun, dat hunne Arabische en Hindoe-mcddedingers, niet- tegenstaande hunne pogingen het te beletten, nog wel kans zagen, do te Malaka opgekochte handelsartikelen Westwaarts — zelfs naar de Rood e Zee — te blijven vervooren, zij he l, dan ook in tocnemend geringere mate. Wilden do Portugeezen den handel met Oost-Azie en den Archipel in handen krijgen, dan moest dat in Malaka zelf geschieden.

Schepen werden. uit Lissabon naar Piet Oosten gezonden me l de bepaalde bedoeling, om te trachten Malaka te bezelen. He' gebeurde. Op het eind van 1509 werd de Noordkust van Sumatra bereikt, de peperhavens Pedir en Pasei — beide toon' onafhankelijke rijkjes — bezocht, daarna Malaka. De ontvangst was in den beg in no gunstig. handelibetrekkingen werden aange- knoopt. Dit was echter nieb naar den. zin der Arabische kooplieden. Zij waarschuwen Malika's vorst voor de nieuw aangekomen vreemdo- lingen, door hem te wijzen op den invloed en de macht, die zij reeds op de kust van Malabar hadden welen te verkrijgen; zij maakten ge- bruik van der Portugeezen onhandig opt reden; zij stookten don Si ean tegen hen op en tevens — door den godsdienst in *L spel, to brengen — diens ondordanen. Een overval deel de Portugeezen Malaka, na het bedriyven van vijandelikheden, verlalen en naar V66r-Indie terugkeeren, onderweg weerwraak uilooefenende op vaarbui- gen van den Archipel.

Inmiddels was in 1509 de onderkoning van Portugoesch-Indie, Francisco de Almeida, af- goLroden on opgevolgd door Affonso de Albuquerque, onder den til el gouverneur; Deze krachtige persoonlijkheid was moer dan zijn voorganger de man van een zich van hare ge- volgen bewuste koloniale polibiek; minder dan zijn voorganger werd hij door de omstandig- heden gcloid, meer dan de Almeida beheerscho hij ze. Hij was bij uitstek de man, oin het hoogo gewicht van Malaka voor den handel in to zien ni l alleen, maar ook om de gelegenheid aan te

grijpen, dat handelscontrum in de mtfcht to brengen. der Portugeezen: eon middel to meor oJ n den handel tusschen de Oosten en Europa te monopoliseeren.

Goa, dat do hoofdstad zou worden van Portugeesch-Indie, werd in 1510 door Do Albuquerque veroverd; in hon volgend jaar was Malaka aan do beurt. De vorst van dit rijk had blijkbaar wel begrepen, dat hij govaarlijk spel speelde, vooral toen de verovering van Goa het, aanzien dor Portugeezcn aanzienlijk had verhoogd. Hij tracht- te nog den storm te bezweren en nam eon. vricn- delijke houding aan. Maar Malaka's lot was reeds beslist.

Nietgegenstaande de bezwaren van velo zijner raadslieden zetten De Albuquerque — die wist dat hij hiermede handelde in overeenstemming met de te Lissa bon opgevatte denkbeelden. — zijn plan door: in Mei 1511 ging een flinke vloob onder zeil, onder leiding van den gouverneur zclven: wel een bewijs, hoe hoog deze het. be- lang van Malaka aansloeg. Na aankomst v66r Malaka werden nog onderhandelingen gevoerd, men kon het niet eens worden, de Portugeezon openden de vijandelikheden en hunne eisclien st egen: zoo werd gevorderd vergunning, een fort te Malaka te bouwen. Deze werden niet- ingewil- ligd; de vijandelikheden werden voortgezot en na ernstigen strijd, waarbij Malaka, s vorst niet door al zijno onderdanen in voldoende mate werd gesteund, viel Malaka in Augustus den Por- tugeezen in handen. Zijn beheerscher vluchtte naar Pahang, eeri Icenstaat van Malaka, later op liet eiland Bintang, dat tot zijn rijk behoorde.

Een Portugeesche vesting werd gebouwd en tocn de verdreven vorst weigerde, het voorstel der Portugeezen te aanvaardcn, om terug to keeren en bet bewind weder op zich te noraen behalve over de Portugeesche vesting, werd het bestuur over Malika door de Portugeezen ge- regeld; Malaka werd een Portugeesche stad. Men trachtte den vcrloopen handel er weder heen te *t rekken, en a Idea gelukte dit, en wel niettogen- btaande Malaka zelf in de eerste jaren moest worden verdedigd en met succes verdedigd werd tegen aanvallen der Maleiers van. hot schier- oiland zelf, tegen aanvallen van Javancn (1513), van den op Bintang gevestigden verdreven vorst, we lke laatste bet den Portugeezen in Malaka zeer moeilijk maakte in den strijd, die soms werd overgebracht naar Binlang zelf.

Malaka is onder Portugeesch bestuur nieb al- Icen gebloven een bloeiendo handelsplaats, niet« tegenst aande de soms onrusligo tijden door aan- vallen van buiten (geburtenissen, waarbij hier f- kchts kan worden stilgestaun, voorzoover zij invloed hadden op dor Portugeezen verhouding tot sommige deolen van den Malcischen archipel), Malaka iy ook geworden hot uitgangspunt der bevrckkingen tusschen do Portugeezen ann de eene zijde, Oo't- Azie en den Maleischen archipel aun den anderen kunt.

Reeds voor Malaka's verovering — het bleek zoo juist — wuren do Porbugeezon mob hot Noorden van Sumatra, met Pasei en Pcdir, in aanraking gekomen. Toen waren do aanrakingen good, maar de Portugeezen bediorvon. zo, doordat zij kaapvaarl drowen op schepou, welke do havens van Noordost-Sumatra bezochten. En al is de verhouding mot Pasei bv. al spoedig weder verboterd en al zagon de Portugeezen, door

zich te mengen in binnenlanische twliten, in 1521 kans, daar een verstorkt punt te bezetten, een der gronden was gelcgd voor de ongunstige verhoudingon txisschen de Portugeezen en vorschillondo inlandsche staten. groot of klein.

Weldra toch waron de Portugeezen in. het corsto tional jaren van hun zijn in. Malaka met jindcro streken van den Archipel en omgeving in aanraking gekomen: xnot Sumatra's Ooat- en Westkusten, ook (1519) met Atjeh (aanrakingen, die spoedig van vijandelijken aard werden). Verder met Pahang, Patani, Siam, China en andere streEen buiten don Archipel, waarop echter bier niet verder kan worden ingegaan.

Ook meer Zuid- en Oostwaarts breidden zich al spoedig na Malak&'s verovering de betrek- kingen der Portugeezen uit. Het waren vooral de eilandengroepen, welke de specerijen lever- den, die hunne aandacht bezig hidden. Geen wonder: men vernam, dat te Malaka de kruid- nagolen en muskaatnoten van 5 tot 7 xnaal den. prijs maakten, dien zij in het land der producten zelf hadden opgebracht. Nog op het eind van

1511 zond De Albuquerque, tocn nog in Malaka, eenige schepen naar de Molukken onder bevel van Antonio d'Abreu: het was de eerste tocht van. Europeesche schopen naar heb Oosten van den Archipel. GresUt, toen een druk bezochte handelsplaats op Java, werd aangedaan en van daar uit werd. koera gezet naar Banda. Hier op de Bandagroep word handel gedreven. en D'Abreu verkroeg een lading niet alleen van de niuskaatnoten van Banda zelf, maar ook van de kruidnagelen, welke door de Bandaneezen uit de Molukken werden. gehaald en op de Banda-eila.nden ten stapel gebracht. Katoentjes van V66r-Indie waren het — zeer gezochte — ruilmiddel, door do Portugeezen gebruikt bij deze handelsoperatien.

D'Abreu kcerde toen naar Malaka terug, maar een vaartuigje, waarop een zijner officieren zich bevond, Francisco Serrao, geraakte van hem af en kwam na eenige lolgevallen bij het schier- eiland Hitoe. Hij stond de Hitooezen bij tegen de bewoners van Hoeamoal — en'meb succea. Do mare hiervan verspreiddo zich tot in de eigenlijke Molukken en de sultan van Ternate, do machtigste der vier op elkaar najverigo vorsten, die qnder elkander de heerschappij over de Molukken hadden verdeeld (die van Ternate, Tidore, Batjan en'Djilolo) noodigde de West er- lingen in zijn rijk. Serrao ging hierop in en in

1512 vorschonen de eerste Portugeezen op Ternate.

Handol was het hoofddoel, en in de eerste jaren ziot men thans de Portugeezen van. AJalaka uit handel drijven n'et Ternate niet alleen, maar ook met Tidoro. Reeds in deze eerste jaren. kwam weder een oigenschap van de Portugeezen aan den dag, welko ontovredenheid wekte en do kiem lodgo voor ernstigo onaangonaamheden: do minachting dezor Wosterlingen voor den bruincn brooder. Maar voorloopig bleef het in dit opzicht bij op zichzelf staande uit ingen en or waren genoeg factoren, die do Portugeezon welkom deden. zijn in de Molukken: najver onder de vorston onderling en hunne hoop op handelswinst on.

Zelfs drong de sultan van. Ternate er op aan, dat do Portugeezen zich blij vend op zijn eiland zouden vestigen. Dib geschiedde in 1522, toen

Antonio de Brito op Ternate een fort bouwde. Degebourdo dit, war, o'a. fti do Molukken, do Portugeezen verkregen toen hot monopolio van den verschlkiid. voYsten tegenover olkander stonden en niet e6n lijn trokken tegen db Europee'- sche kruidnagelhandel.

Zij waren thans echter niet meet do eenigeindringers, ja, want binnenlandsche twisten) de Europe&nen, welke in de Molukken waren ge-Europeanen in do gelegenheid stolden, terrein to vestigd. Antonio do Brito vond op Tidore ook dewinnen of tib to breiden. Natuurlijk kan in hot Sp&njaarden. Doze waren — op Magalhaes*bestek van dit artikel nipt in bijzonderheden worden bekenden tocht — over do Philippijn.cn in dogotreden ten aanzien van het optredou der Molukken gekomen (zie het artikel SPANJAAR-Portugeezen in de Molukken, een optreden, dat niet DEN IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL, waarin beperkt bleef tot Ternat e en Tidore, maar waarin ook ook zal worden besproken de stryd tus- schen Portugalandere cilanden der Molukken werden betrokken, en en Spanje om de Molukken) op het eind van 1521. Dezich dikwyh door wreed* heid, bijna altijd door sultan van Tidore ont- ving hen vriendelijk: hij, delaatdunkendheid en ge* brok aan waardeering van mededinger van Ternate's vorst, zag in do Spanjaarden den godsdienst, do gebruiken van don inlander enz., rivalen der Portugeezen, welke immers Ternate totmeestal door on verstand, heeft gekenmerkt. Mob verblijf hadden. gekozen. Ditmaal echter deed deweekor word echt er wat mis dreven was togen den vestiging der Spanjaarden in do Molukken den vijand door dien vijand terugbetaald. Moeilijkc Portugeezen nog geen hinder, integendeel dedagen. hebben. de Portugeezen in de eerst o helft der Spanjaarden. gingen op Portugeesche schepen Tidore 16e eeuw in de Molukken doorleefd en do onvol- verlaten; het gevaar voor concurrentie was voorloopigdoende hulp (door onmacht of door onwil der verdwenen. Wei zijn later de Spanjaarden onderling zoo dikwijls overhoop liggende Portu- teruggekomen en met gejuich door Portugals vijandengeezen.) uit Malika of Goa vermeerderde nicer dan. in de Molukken (bv. Tidore, Makjan) ingcroepen, cens die moeilijkheden. Mocilijkheden te maar ten slotte zijn zij : tot-bp-dc inlijving van bedenkelijker nog, a Is onderling naj ver de Portugal bij Spanje in 1580 geene vijanden of tPortugeezen in de Molukken onder elkaar ver- deelde egstanders geweest van z66veel betekenis, dat zij — on di*- was niet zeldzaam. DIG aan hun eigen do Portugeezen hebben weten te verdringen uit den houding in de eerste plaats do onguistigo toestanden waren te witen, blykt wel hieruit, dat nobele, flinke, Moluksschen handel.

Concurrent ie in den handel trachtten de Por-onbaatzuchtige gouvemeurs der Molukken, a Is teugeezen zooveel mogelijk te weren : een inono-Antonio Galva o (1536—1540) den invloed der polio in den handel van de Molukken stond op hun Portugeezen, ook bui en Ternato handhaafden en program. Het gevolg is geweest verzet van hen, te wier vermeerderden en tevens zich bemind wisten te naadele deze jnopoliezucht in praktijk werd maken bij den Aziaat, gebracht, een verzet, dat te groo- ter af met ingen In 1535 was door den voorganger van Galva 6, aannam, naarmate de middelen om daartoe te gerakendon capitaio de Moluca of gouverneur op Ternate, forsker waren. Het be- letten van den handel van Trist a 6 d* Ata ide (1533—1536), de toen- inalige inlandsche vaartui- gen — de handel bv. tusschen desultan van Ternate, Tabaridji, die on- tevreden was Molukken en Java was in handen van Amboneezen, over de ergerlijke handelingen der Portugeezen en Javanen en Bandaneezen, welke do specerijen naarwaarschijnlijk zijne on* e* vredenheid had doen Java brachten, vanwaar zij grootendeel verder naarblijken, op voorgeven van verraderlijke plannen. naar Mala-ka enz. werden vervoerd — dosnoods met Goa gezonden om zich bij den onderkoning te verant geweld, deed weerwraak uitoefenen. Er was meer: de woorden. A Is sultan van Ternat e werd. aange. Steld Portugeezen zagen reeds spoedig in, dat zij ook in den een zeer jonge prins, Hairoen.

Archipel het monopolie niet zouden verkrijgen of Do verbannen sultan nu aanvaardde in Goa het behouden, tenzij desnoods met wapengeweld. Het christendom en deze daad najn den koning van stichten van versterkin- gen langs de handelswegen Portugal zoozeer v66r den ox-sul Lan in, d'it van moest dus een deci hunner koloniale politick Lissabon het bevel kwam, hem in zijno waardigheid uitmaken. En niet ieder land volgde het voorbeeld van te herstellen. Tabaridji had builen- dien aan Portugal den sultan van Ternate, om vrijwillig een. dergelijke geschonken liot ci land Ambon, waarop Ternate versterking te dulden. Een poging om op de Banda-rochten pre' endeerde, ge- lijk trouwen en de vorst eilanden een vast punt te bezetten (1523) stuitto af op van Ternate en andro vorst en der het verzet der bewoners; van. staatkundigen in- vloed Molukkeneilandcn de Ambon-groep hadden der Portugeezen op die groep is dan. ook geen sprake onderworpen of althans aan zich onder- worpen geweest, slechts dreven zij daarop een bandel, die in rekonden. De nagelcultuur was ongeveer het tweedo do tweede helft der 16e eeuw echter om de geringe kwart dor 16e eeuw van do Molukken naar Amhoir winsten geheel werd over- gelaten aan de inlandsche overgebracht en van ongeveer dozen tijd dagteekenen handelsvaat' tuigen, welke de specieijen via Java naar ook sporen omtrent nader o aanrakingen dor Malika en Atj @ h bracht en.

Portugeezen met het schier- ciland Hilde. Ook hier De vijandschap nu, welke de monopolie-poli- tiek echt er werkt en allorlei factoren mede om hen in bo der Portugeezen bij de Oootersche volcferen opwekte, . : sing te brengen met do Hiloeezen, aanhangers gaf hun gelegenheid hun invloed uit te breiden. Op den van den Islam : godsdienst geschillen, duurt och waren do Oosterlingen in den krijg niet tegen jnopoliezucht, de laat- dunkende houding der de Westerlingen best and en tengevolge van Portugeezen en hunno ongebonden. leefwijze. Zij overwinningen der Portug. ee- zen werd do werden dreven van Hiloee — all hans van de vijandschap der inboorlingen de indirecte oorzaak. dat Noordkust — en vestigden zich ongeveer 1537 op Portugal veld won. Vooral

Leitimor, walks heidenscho bewoners overhoop lagen met de Hitoeeezen. Deze laatsten nu dreven veel handel op de Molukken, en Hiloee was een der

stapolplaatsen dor kruidnagelen, waar Javanon, Bandaneezen, Makassaren zo opkochton on hunno articelen aanbrachten — o.a. waponon, welko in de Molukkon tegon de Spanjaarden worden gebruikt. Galva 6 Kot in 1538 do handols- vloot, welko van allo zijden aan Hiteo's kust en was gekomen, vornietigen en de Portugeoscho invloed werd zeer versterkt op do Ambongroep, al werktion ook hier dezelfdo factoren a Is elders in een voor dien invloed schadelijko richting. Do schenking nu van Tabaridji kon dien invloed nog vergrooten.

In 1544 werd tot maatregelen overgogaan, om dien ex-sultan op Ternate's troon te her- stellen. Maar men had daar geplaatst sultan Hairoen. Deze werd nu in 1645 door verraad opgelicht en in boeien naar Malaka overgebracht, waarheen Tabaridji zich reeds had begeven. Deze laatste editor overleed te Malaka, v66r hij wedor naar Ternate had kunnen vertrekken. Hij had bij testament den koning van Portugal tot *^ijn* opvolger benoemd en in 1545 werd aan de Ternataansche Groot en verklaard, dat hot rijk aan Portugal was overgogaan. Hairoen werd nu op den troon herst eld; hot motief voor zijn ver- vanging door Tarabidji was met diens dood verva lien.

Het aldus steeds meer onder Portugal's invloed komend Temataansen rijk werd overigens uiterlijk in aanzien vergroot, doordat door den kranigen gouverneur Bernaldim de Sousa (1550 —1552) het lastige Djilc-lo in 1551 aan Ternato word onderworpen en Tidoe vernederd.

Met de uitbreiding van den invloed dor Portugeezen in het Oo.ſten van den Archipel trachtten zij gepaard te doen gaan Christelijko propaganda. Onder het gouverneurschap van Do Ataide vindt men daarvan reeds sporen op Halmahera, maar de overgang van do Heidenen daar tot het Christendom vond veelal plaats in de hoop, voordel te verkrygen, bv. hulp dor Portugeezen tegen Mohammedaansche tegen- standers. Galva6 leeft ook ten zeerste voor de Korstening geijverd, mode op do Ambon-eilan- den, en (nd hierbij op tegenovor de Mohajnmc- clausche vorsten, van Ternate en andere eilan- den, die van deze pogingen niet waren gediond, omdat zij inzagen, det de uitbreiding van het Christendom reeds gepaard ging en verder gepaard zou gaan met do uitbreiding van het gezag en den invloed der Westerlingen, wolke dien godsdicnst predikt cn. Vooral sedert de komst en het verblijf in die stroken. (1546—1547) van -clen bekenden cdelen Jezuïeten-zendcling Francisco Xabier, word met kracht de propaganda in hob Oosten. van den Arclipel (do Molukken. en do Ambon-groep, vooral do Oeliasers) go- dreven. In Mahika, dat in 1559 door den Paus was vorheven t ot zelel van cen bisschop, dio den Malcischen archipel tot zijn geostlijko ge- bied had, had men een Jezuïeten-collego on op Ternato. Op Batjan bv. had de Kerstoning groot succes. Op ſolor en Timor en aangrenzondo cilanden hebben do Jezuïeten, later vooral ech- ter de Dominikanen (sedert ± 1560), gunstige roſulluten hunner bekceringspogingon gezien. Toch zijn de vruchten van dit a lles niot in ver- houding gewccst tot de pogingen om hei- Christendom er te planten. Nergens in don Archipel (Malaka er buiten gerckend) — ook niet in he* Oosten (de Solor- en Timor-groep uitgezondord)

— heeft hot Portugeesch gezag een z66 diep- gaanden invloed gohad, dat het iots blijvends, van boteekenis heeft tot stand gebracht. Het politiek gezag heeft ten slotte nergena diep wortel goochoten, al heeft het zich lang staande gehouden: on dit politiek gezag was cen eerst e vereischto voor het inatandblijven van het Ka- tholicisme, do propaganda waarvoor een staat« kundig doel tevens beoogde, en die meer naam< Christenen maakte dan Christenen. En buiten- dien, do Christelijko propaganda vond steeds, meer tegenover zich de propaganda van den> Islam, die in den Archipel een groot en v66r- sprong had, vooral omd%t hij de Vorsten ea Grooten van verschillende rijken reeds had ge« wonnen of in den Portugeeschen tijd nog won en uit Java, Banda, Makasser,, enz. steeds voedsel vond. De Islam won het dan ook in den strijd om uitbreiding van het geloof in het Oosten van den Archipel in den tijd der Portu- geezen zoor beslist van hunne propaganda en. dit is gevoelig merkbaar geweeat bij der Portu- geezen pogingen in die richting. Zoo op het eiland Ambon, waar ongeveer 1565 de Christe- lijke propaganda het zoo goed, a Is geheel moest afleggen tegon. den Islam en vanwaar de Portu- geezen moest en. wijken. naar de Oeliasers, waar het Christendom boter stand hield.

Inmiddels bleef — om tot Ternate torug te keeren — sultan Hairoen een volkomen loyal©- bonding ten aanzien der Portugeezen aannemen. Al moge hij niet hobben, vergeten de onrecht- vaardige en vernederende behandeling hem aan- gedaan, trouw bleef hij (misschien ook uit vreea voor PortugaFs macht, die op Ternate wel goring was, maar van Malaka en Goa hulp kon. krijgen; ook uit do overweging, dat PortugaFs bijstand zijn invloed kon doen en ook deed., toenemen tegenovor zijno mede- vorsten in. de- Molukken, vooral tegenovor Tidore) de zijde- der Portugeezen houden, trouw bleef hij zijno- verplichtingen tegenover hen nakomen. Portu- gesche tijdgenooten verklaren van hem, dat hij den Portugeezen nieer gerechtigheid bewees., dan zij hojn.

Dit laatst o nu was niot jurer gros. Hairoea. had niet te roomen over overgrote gerechtigheid van den kant der Westerlingen. De gou- verneur Duarto d'Equ (1555—1557) laat Hairoen gevangon nemen, omdat deze zich verzettfr tegen diens inhaligo handelingcn en doet hem cen pijnlijke en vernederende gevangenschap ondergaan. Eon opstand van Ternate, die de Molukken geheel in beroering brengt, is het ge- volg. De storm wordt bezworen, toon Hairoea wedor in vrijheid wordt gosteld en D'Ega naar V66r- Indie wordt opgezonden. Hairoen wreekfc zich niot. Eonigo jaren later wordt hij opnieuw vernederd, doordat men hem uit drukkclijk bij fete laat orkennen, dat hij slechts a Is vazal van. den koning van Portugal zijn rijk bestuur. jjaar daarentegen wildo hij geen afstand doen. van de rchten van zijn kroon op bv. Klein- Ceram en bleef hiorbij op zijn stuk staan. had op do Ambon-groep overigens den voort- gang van hot Portugooosche gezag te aanschou- wen; in 1569 word door do Portugeezen een fort op Hiteo gebouwd, nadat do macht der Hiteoeezen w.ot wapengeweld was gebroken.

Hairoen, hoewel steeds een loyalo houding tegenovor do Portugeezen aannemend, bleef

dan, binnen de porcken van het horn opgedrongen vazakchap, zijne rechten handhaven, zijn, macht u te verbreiden en tegelijk daarmede de uitbreiding van den Islam bovordren. Botsingen bleven dan ook niet uit en vooral zijn post van tegenover de Christelijke propaganda maakte hem gehaat in de oogen der Portugesche Jczule! en zendingen. Hairoen werd het slachtoffer: in 1570 word hij op liaghartige wijze vermoord op aaxistoken van den Portugeschen gouverneur van Ternate, Diogo Lopez de Mesquita.

Die moord word hooftzaak voor een algemeen verzet der Ternatanen tegen de gehate Wosterlingen, onder leiding van Hairoen's oudsten soon, sultan Baboellah of Baab, die zwoer het verzet niet te zullen opgeven vóór de Portugeszen uit de Molukken waren verdreven. Hij ontving steun van een groot aantal Tidoreezen en het verzet tegen de Portugeszen word door hem ook overgebracht naar de Ambon-eilanden. Geheel het Oosten van den Archipel werd het toneel van den strijd. Op het eind van 1574 ging de Portugesche vesting op Ternate aan Baboellah verdrag over. Do meeste Portugeszen weken uit naar Ambon, waar zij zich hadden weten staande te houden. Anderen gingen naar Tidore, en werden daar goed ontvangen door den Sultan, die evenals de vorst van Batjan begon te vreezen voor de machtsuitbreiding van Ternate en die trouwens hoop had, handelsvoordeelen voor zijn rijk te trekken uit het verblijf der Portugeszen in zijn land. Heb werd open oorlog tusschen Ternate en Tidore en op verzoek van Tidore's sultan bouwden de Portugeszen van Ambon op Tidore in 1578 een Portugesch fort.

iets later, in 1580, en op het I-berisch schiereiland vallen de bekende gebeurtenissen voor, welke Portugal met Spanje verenigen en dus ook het Portugesche-Indie. Die vereniging heeft weinig invloed gehad op de wijze van bestuur en handel der Portugeszen in het Oosten, in den Maleischen Archipel. Er was voor hen zelfs een voordeelige kant aan verbonden: doordat de Spanjaarden, op de Philippinen, gevestigd, thans met hen een rijk uitmaakten, konden deze hun hulp verlenen, bv. in de Molukken en op Ambon.

De toestand nu der Portugeszen daar was zorgwekkend genoeg. Baboellah bleek hoe langer hoe meer een geduchte tegenstander te zijn. en breidde steeds meer zijn macht en invloed uit. Hij, die zich noemde de heer der 70 eilanden, strekte zijn gezag uit over of pretendeerde rechten op Mindanao, over een groot deel der Molukken in engeren zin, over een deel der Ambon-groep en de Papoesche eilanden, over de Noord-oost- en Oostkust van Celebes en aangrenzend eilanden; zelfs lot op Bixna. Miar zijne dagen waren geteld: in J 583 of 1584 overleed hij. Hij had aan den invloed der Portugeszen in de Molukken een zeer gevoeligen slag toegebracht, had aan de Kerstening van die streek eveneens beletselen in den weg gelegd zóó groot, de resultaten er van zoo goed als vernietigd waren geworden; maar geheel verdwenen was die invloed nog niet. Ook na zijn dood hebben de Spanjaarden en Portugeszen den krijg met Ternate voortzet. en; hun phats op Tidore hebben zij weeten te behouden, maar hunne positie was in de Molukken ten zeerste

verzwakt. Ook op Ambon en omliggende eilanden hebben zij zich ghtmdhaafd en hier betce-kende hunne stelling niet meer dan in de Molukken.

Zóó was de toestand der Portugeszen in het Oosten van den Archipel, toen de Nederlanders in 1595 hun eerste tocht naar Indie begonnen.

Zooals dit alles in het Oosten van den Archipel geschiedde, zoo ook in het Westen. En juist daar greep spoedig na de verovering van Malaka door de Portugeszen. een wijziging plaats in de verhoudingen der inlandse rijken onderling en wel door de grootere plaats, welke Atjeh gaut vragen in de rij der dorstaten en staatjes op Sumatra. De monopolie-politiek der Portugeszen was hiervan een der oorzaken. Deze trachten den vrijen handel te verhinderen overal waar zij invloed hadden, zoo bv. in Paei. Heb gevolg was dat de handel andere havens zocht: in dit geval Atjeh, dat een tusschenstation van betekenis was, dat het tusschenstation is geworden voor den handel door de Mohammedsche handelskooplieden bewesten Afalaka op den Archipel gedreven. Dit bracht welvaart in dit tot nog toe tamelijk onbetekenend rijk, dat, nog in het begin, der 16e eeuw een vazalstaat van Pedir, zich onafhankelijk maakte en Pedir onderwierp en ook Paei, waaruit in 1524 de Portugeszen door Atjeh werden verdreven. In 1527 werd Aroo door Atjeh veroverd. Atjeh wordt nu gaandeweg het centrum van het verzet tegen de Portugeszen in het Westen, van den Archipel, centrum van te meer betekenis, toen in 1526 de Portugeszen den ex-sultan, van Malaka van Bintang verdreven en dit broeinest van vijandelijkheden voorloopig onschadelijk maakten. Djohor op het Maleische schiereiland — een nieuwe stichting — werd thans de zetel van het Maleische rijk, en Djohors sultans gaan voort met den strijd tegen de Portugeszen, welke hunnen voorzaten Malaka hadden ontveldigd. In dozen kamertegen Djohor aan den eenen, Atjeh aan den anderen kant hebben de Portugeszen van Malaka zich welen staande te houden, zij het dan ook meer dan eens met groote moeite (bv. bij het beleg in 1551 tegen Djohor, gesteund door Java non. van Djapara; bij de aanval in 1568 en 1573 tegen Malaka door de Atjehers, in 1574 togen een Javaansch vloot, spoedig daarop (1575) tegen Atjehers) voor al ook mot hot oog op het zwakke garnizoen van Malaka. Ook dezo verwickelingen — die schadelijk werkten op Melaka's handel — kunnen in dit artikel over dezen Archipel slechts in het algemeen worden besproken, nieb in bijzonderheden worden nagegaan. Ook Jier in het Westen van den Archipel handhaven zich de Lusitanen, en weten zij ten slotte den handel te beveiligen —, maar ook doet dit Atjeh, dat steeds in bloei, in aanzien, in macht stijgt; terwijl het Maleische rijk langzaam, maar zeker in aanzien daalt —niebtegenstaande vleugjes van herstel in macht — ook tengevolg van verwickelingen en oorlogen met Atjeh sedert ongeveer het midden der 16e eeuw. Wat in de Molukken gebeurde, gebeurde ook hier: de vrees van de naburige inlandse staten voor een machtig rijk, in dit geval Atjeh, deed naburige staten toenadering zoeken tot Malaka (bv. van Sumatra Westkust) en de Portugeszen veel

minder last van die staten (bv. Djohor) krijgen dan anders het geval zoude zijn geweest. Jal in 1568 bezocht Djohor's sultan Mahka, do vroegere hoofdstad van het rijk zijner vaders, vereenigd al Portugeezen en Djohoriolen toen waren in gemeenschappelijk krijg tegen Atjeh. Die gemeenschappelijke vijandschap was oorzaak van verbon den tusschen Malaka en Djohor, welke plaats maakte voor den vroegeren oorlogstoestahd; een gunstige verhouding, welke verkoelde, daarn% verbroken word (1585—1587) door „monopolische proceduyren" van den eenen zoowel al van den anderen kant. Deze hernieuwde vijandschap tusschen de Portugeezen en Djohor had een voor eerstgenoemden gunstige terugwerking op de bonding van het in die dagen tijdelijk door binnenhndsche beroeringen, verzwakte Atjeh, welks toenmalig sultan, de usurpator Ala-oed-din Sjah, vrede met Malaka sloot in 1587 of 1588, een vrede, die den omtrek van Malaka veiliger deed worden voor den handel dan in lang het geval was geweest, en die ongunstig heeft gewerkt op de ontvangst der Nederlanders, toen deze in 1599 voor het eerst Atjeh aandeden. De vriendschap tusschen Atjeh en Malika vormindorde echter al spoedig weder, vooral toen Atjeh's sultan «ag, dat de Spaansch-Portugeesche macht he" plan koesterde, een versterking in Atjeh op te richten en daartoe een verzoek aan Atjeh's beheerscher deed; en toen de Portugeezen weer handelsschepen gingen in bezit nemen? en Mngs Atjeh's kusten.

De Molukken en Ambon in. he Oosten, Malaka in het Westen zijn de hoofdsteden der Portugeezen in den Archipel geweest. Maar daarbij zijn, hunne betrekkingen met, hun invloed op die streken niet gebleven.

Met de Papeesche eilanden en Nieuw-Guinea zijn zij in aanraking gekomen, op Banda, hebben zij handel gedreven x Verschillende streken van Celebes (vooral de Noordoostkust met de eilanden benoorden, de Sangi-groep, en den Zuidwesthoek) zijn hun bekend geworden; met Borneo hebben zij dech betrekkingen gehad, vooral met Noord- en Noordwest-Borneo, dech hebben zij allhans de kusten vorkend. De aanrakingen met de eilanden benoorden ons tegenwoordig gebied (Mindanao, enz.) vallen buiten het beatek van dit artikel, evenals die met verschillende streken van Oost-Azië (China, Japan enz.). Macao was in de tweede helft der 16e eeuw een zeer belangrijk punt voor de Portugeezen geworden voor hun handel met die streken. Toch zijn al die relaties niet van zoo groote betekenis geweest, vooral ook hebben volere van in het t ijdperk vóór de komst der Nederlanders in het Oosten te weinig blijvend invloed gehad, om in dit artikel of anders dan t erloops op te wijzen.

Dit is niet het geval ten opzichte van de Solor- en Timor-eilanden en de omringing, waarmede de Portugeezen, reeds in de begin van de 16e eeuw kwamen in aanraking. Voor de 16e eeuw in handel- aanrakingen waren gekomen. Vooral het sandelhouwt word in die streken door hen opgekocht en al spoedig werden deze eilanden geregeld door Portugeesche schepen bezocht. In de tweede helft der 16e eeuw is ook hier sprake van Christelijk propaganda, evenal op het Oostelijk en Zuidelijk gedeelte van Flores. De pogingen tot Kerst-

ning, welke hier vooral uitgingen van de Dominicanen, loidden hier in het uiterste Zuidoosten van den Archipel, tot het vestigen ook van staatkundigen invloed. Op Solor werd tusschen ongeveer 1560 en 1570 een fort gebouwd en de Dominicanen legden daarin op hunne kosten garnizoen; zij roegden het Europeesch bemtuur op het eiland: eerat later (op het eind der 16e eeuw) word de aanstelling van een capital (gouverneur) overgenomen door de Regeering. Ook hier stond de Christelijke propaganda tegenover die van den Islam en het bouwen eener versterking op Solor door de Dominicanen was een veiligheidsmiddel tegen de aanhangers van den Islam. Maar de Mohammedanen waren ook hier weder niet de voornaamste vijanden der Portugeezen: die waren zij zelf, die door hunne liatdunkendheid en hun minachtend optreden tegen de inboorlingen diat haat opwokten en hen tot krijddreven, totdat in 1598—1599 de Portugeezen bijna door hen uit Solor waren verdreven en slechts met groote moeite zich hebben kunnen staande houden.

De betrekkingen der Portugeezen met de Klein-Soenda-eilanden in deze periode laten wij verder rusten, om even te wijzen op die met Java. Sbaatkundigen invloed van blijvend aard hebben de Portugeezen nergens op die eiland uitgeoefd en ook hun handel, op Java gedreven, nam geen grote plaats in. Slechts een enkel woord kan dan ook in het beatek van dit artikel aan de betrekkingen der Portugeezen met die eiland worden gewijd.

Bij de komst der Portugeezen in Malaka waren daar gevestigd Javanen, daar zeer invloedrijke kooplieden en niet te verwonderen is het, dat de verovering der stad indruk heeft gemaakt in die streken van Java, vanwaar die kooplieden waren gekomen en waarmede drukkende handelsbetrekkingen werden onderhouden. Die indruk blijkt uit betrekkingen, welke tusschen Java en Malaka kwamen te ontstaan. Zij waren niet steeds van vriendelijke aard. Op Java breidden de Mohammedaansche beheerschers van de havensteden in die jaren ten eerste hun gezag en gebied uit ten nadele van den Hindoe-vorst van Aladjapait. Deze laatste heeft onmiddellijk getracht, in goede vorstandhouding te komen met de nieuwe beheerschers van Malaka. Een der havenvorsten daarentegen, dipati Oenoës van Djapara, die reeds vroeger de verovering van Malaka, het oog op die stad schynt, te hebben geslagen, beproefde in 1513 een vergeefschen aanslag daarop.

Al spoedig daarna zijn Portugeesche schepen om handel te drijven opzetteijk of op hun tocht naar de Molukken in de havens van Oost-Java verschenen. Eerst vriendelijk out vangen, ook in de haven van Oenoës, die met Madjapait in strijd, geen lust had de Portugeesche schepen zich tot vijand te maken, deed de eigenzardige handopholter der Portugeezen, in kaapvaart op aardondo, die vriendelijke verhouding veranderen: de Portugeesche schepen worden in de Javaansche havens aangehouden, vooral toon Madjupait in 1518 was gevallen en de Moliammodaansche rijkjes (onder hoofddoing van den beheerscher van DSmak) vrij in hunne bewegingen waren. In die streken van Java, waar de Ishin de overhand nog niet

had verkregen, vonden do Portugeezen daaren- tegen trouwen en ondank vnn do Regeering in Europa: eene botere ontvangst: z66 nog na den val van ongeschiktheid van vole ambtenaren en offi- cieren: MA&dj&paait in don uiterst en Oosthoek, z66 in West- hiernicde zijn cnkele oorzaken aangestipt. Maar Java (Soonda), zoolang dit nog niet onder den invloed bovenal de hebzucht dor Portugeesche- ambtonaren van den Islam was gkomen. Ja, op West-Java cn officieren. "Vroeger" zegt Jan. Huygen van stonden. zij tusschen 1521 on 1526 op het punt, met Linschoten, die onder Portugeesch bestuur Azie had toestemming van den Hindoo-vorst, een versterking bozocht: „vroeger stroom mon hier om prijs on eere op to richten by Soenda Kalapa (Djakatra), toon de to verworven, maar nu ter tijt zijnsel al om rapen uy&". En or bestaat voor dat "rapen" to meer Mohammed- van ijemak meester werden van West- Java gelegenheid, omdat onder zekore omstandigheden de

van ijemak meester werden van West- Java handel was open* gelaten, 66k voor de ambtenaren en het plan der Portugeezen verijdelden. Aanslagen van eigenlijk Java uit op Malaka toonden. verder een officieren, de beambt en en soldaten; een vijandigeri geest van do Mohammedaansche regeKng, t en over- vloede onvoldoende geregeld. behcerschors tegen het Ma- laka der Portugeezen, die De winsten. kwa- men niet in do schatkist, zij den han del ook dor Javanen in den. Archipel kwamen grooten- deels in de zakken van het bemoeilijkt en, (in vereeniging met Djohor in 1551, in regeeringspersoneel in. het Oosten. Er kwam bij de overlcg met Atjeh in 1574). Daartegenover staat, dat vijandschap van vorsten en volkeren in Azie; de de Portugeezen van. Malaka minst ens sedert ongeveer achteruit- gang van het moedorland.

het midden, der 16G eeuw wedor handel hebben En toen verschenen op het eind der 16e eeuw gedreven op Java, ook op West-Java (o.a. op Bantam andere Westerlingen, onder wie de Nederlanders op en Soenda Ka la pa). En daair in Bantam troffen hen den voorgrond treden, welko slagen zouden do Nederlanders in 1596 aan op hun eerst en t ocht toebrengeu, die de Portugeesche macht in het Oosten zoo goed a ls geheel hebben ver- nietigd. Wij bepalen ons hier weder tot dio slagen, welke in den Archipel

Toen de Nederlanders de mogelijkheid be- gonnen zijn gevallen, en behandelen deze te korter, wij te overwegen zelf de speerijen van het Oosten uit die hunne geschie- denis samenvalt met de reeds in er in hunne oogon o. a. bezwaar dat niet licht woog, verschillendo artikelen bespielen geschiedenis der dat nl. de Portugeezen een machtigo macht in dat Nederlanders in den Archipel.

Oosten vormden. Nu was Portugal sedert 1580 aan De eerste aanrakingen der Nederlanders — het Spanje onderworpen en de mogelijkheid best ond, dat bcrichl van wier verschijning in het Oosten groot en die Portugeesche macht in Azie een vijandige macht schrik onder de Portugeezen l eweeg- bracht — met zou blijken te zijn. Al spoedig na. hunne komst bleek de Portugeezen in den Archipel zijn gweest die van De Houtman's vloot met de Portugeezen, in Bantam was: de Portugeezen hebben de verhouding, waarin zij in 1596: zij waren —hot is bekend — niet van st onden t ot het aan de Nederlanders vijandige vricndschappelijken. aard. De Portugeezen waren Spanje,— voor hen zelf te kwader ure — gebruikt om toen inct Bantam in goede verhouding, jnaar in den do nieuw aangekomen Westerlingen, waarin zij ge- tijd> die sedert verliep tot aan de komst der tweede vaarlijkke mededingers zagen, te bemoeilijken. Maar er Nederlandsche vloot in Indie, waren de bordjes bleek nog iets anders, nl. dat het Por- tugeesche verhangen, vooral door heb onhandig en aankoloniale rijk, hoe macht ig uiterlijk nog, veel minder matigend. opt reden der Portugeezen. Dit had invloed krachtig was, dan men wel had gevreesd. Wel wist (en goede op de ontvangst van Jacob van Neck in men, dat zijn beste dagen reeds voorbij waren, maar al Bantams havcn« in 1598. Iets dergelijks vond pliats, spoedig zag men, dat de Nederlanders ia het Oosten t oen in 1599 Wybrand van Waerwijck met een e.- opge- wassen waren tegen de Lusitanen, vooral toen kader van Van Neck'l vloot Hi:oe bezocht; hij door de oprichting in 1602 van de Oost-Indischo stucnd, zij hot oolc in geringe mete, de Hi:oezien Compagnie ook de Nederlanders in Indie een eenheid in hun strijd l egen de toen nog op Leit in or geveal van belang hadden. Reeds was het verschil tusschen igdo Portugeezen. Eveneens bij Van Waerwijck's uit crijken schijn en innerlijkto macht gebleken bij de komst op Ternate in hetzelfde jaar.

verschijning der Engel- schen in het Oosten sedert het Al spoedig begonnen dan ook de vijandelijkk laatste kwart der 16e eeuw, toen Drake's komst in heden tusschen de Portugeezen en de Nederlanders 1579 schrik bracht in de harten. der Portugeezen in de clen Archipel. Onder de helangrijke gc- Mo- lukken, toen Lancaster in 1592 jnel 66n sebep de beurtenissen uit dien tijt zijn to memorceron de omstreken van het Alaleische schiereiland onveilig zooslag bij Banlam in December J801, toen Wolfert Hermianszoon tot wijken dwong do veel groolerc,

He: ligt niet op den weg van dit artikel, do maar minder goed bruikbaar, Poriu- geesche vloot oorzaken na to gaan van hot verval der macht van de onder Andre Furtado de Jendoca, die uit Goa in den Archipel was gekomen, om do Nederlanders tegen t c btaan en Bantam te tuch- tigen: een overwinning, die den naam der Ne- dclrlanders in den Archipel zeer overwegende invloed der geeste- lijkheid in de verhoogde; do verovering in 1G03 door het eskader van Jacob van Heemskerck van een rijk geladcn dier geest el ijkheid. zelf, waardoor de koloniale Portugeesch ga ljoen in do buurt van Djohor, we lk inkomsten voor een groot deel werden opgeslokt; jnaakto op Djohor's sultan; de overgave in Februari jaloezie en t wist en onder de am bl enaren, die dikwijz jnaakto op Djohor's sultan; de overgave in Februari ten gevolgc had o.a. snelle afwisseling van 1605 van het Portugeesche forb op Leitimor aan Steven van der Hagen, waardoor

bestuurshoofden; wan- l

do Portugeesche invloed op de Ambon-eilanden geheel werd gebroken: de voroving van hoi Portugeoscho fort op Tidore in Mei 1605 door ■Cornoli? Bnstaanszoon, waardoor he': rijk der Portugeezen op do Molukken u', was; niei zij, maar de Spanjaarden zagon in 1606 kans, zich daar wedor te voatign; do mislukto aanshg op het door Furtado do Mendoga verdedigdo Malika in 1606 door Cornelh • Mateliëff de Jonge mo: behulp van Djohor ondernomen, onmiddellijk gevolgd door de vormieging van een deel der Portugeeche vloot v66r MiUka door denzelf- den Nederlmschen vlootvoogd, hetwelk onder meer een toonadering tusschen de Noderlmders ■cn het toon vijandelijk tegenover do Portugeezen staande Atjeh tengevolge had; de verovering in 1613 van heL Portugeoscho forb op Solor door Apollonius Scoito.

Scotto verdreef ochter de Portugeezen niet uit deze streken, nieitegenstaande hij hunne vorsterking had genomen. Integendeel, hij lie) toe, dit op Flores Portugeezen me> dor woon gevestigd bleven, te eerder, omdat hij meonde, <lit zij don Nderlmders van dienst zouden kunnen zijn bij den handel op Timor. Dib nu had ten gevolge, dit in den uitersten Zuidoost- hoek van den Archipel de Portugeezen goves- tigd bleven. En zij hebben zich in dien uLhoek gohandhaafd. Larantoeka op Flores werd eerst hun centrum, vanwaar uib zij met dcNoderlandors in die gewesten den strijd voortzetten..

Overigens waren dus de Portugeezen al spoe- dig na de komst der Nederhnders in het Oosten beroofd van staatkundig gezag op de eihnden van den Archipel. W61 bleven zij handel drij ven op sommige streken van Java, op Makasser, op Broenei enz. Maar Malika was in den omtrek he': overblijfsel van hun poli.ieke macht ge- worden. Dit, overblijfsel nu was ochter van groo.e betoekenis. Hot was heb aanknoopings- punt tusschen wat de Portugeezcn bezaten be- wcslen Malika, met Got ah centrum, en wat zij nog aan betrekkingen hadden behouden in den Archipel (waaronder bv. de Oo?tkust van Sumatra) en Oost-Azie nici Macao ah eindpunt. Buitendien, daargeliten het gewicht dit Malaka voor do Portugeezcn had, op zichzelf was de veste door haar Jigging voor ieder begeerlijk, die invloed in het . Ooston wildo hobben Geen wonder, dit, zoowel in Europa als in Indie do Noderlindors omgingen met heb plin, zich van die stud jnceiter te mnkon: on dit — het. bloek reeds — van de eerste jaren van hun zijn in Aziï af. Gemakkelijk ging dL ochter niet, te minder, omdat van de krachten der Nederlmders elders in Azie veel werd gevordord. Nooit editor word dib doel uib het oog verloron, to minder omdat do Portugeezcn van Ma Lika uii de Nederhnders in den Archipel (Bantam, Mita- ram, enz.) tegenwerkten, zoodra do golegenhoid zich voordeed.

He'.zelfde doel had de sul-an van At jdh, en diem hoop, dat do Nedorlanders hem zouden liolpen in do verovering der slad, doed de vor- houding tusschen Atjeh en do Compagnio beter zijn clan ijverzucht tusschen de beide machten en handohgeschillon haar anders zouden. hebbon gemaakl. Ook Djohor, dit, bovrecsd voor Mnlaka en tevens voor Atjeh, afwisselend in oorlog en vrede met dio st ad was, vorgat nooit, dat M&laka eens tot hot rijk had behoord. Maar do Coni-

pagnie wilde nici, dat die stad Atjdhsch zoude worden of Djohorsch; geen van beide rijken mocht in macht t oenemen, integendeel zij moesten elkaar „consumceren“: en M&laka inoest Nederlindsch terri oir worden-

Het zou te ver voeren, de pogingen der Nederhndors om Malika in handen te krijgen te boschrijvcn, of hot politieke scaakapcJ tusschen At,j&h, Djohor en de Compagnie te schetsen. In 1629 o.a. lie: de toenmalige sukan van At. jBh, Iskandar Moeda, een annval doen op Malika, maar word door de Portugeezen, gesteund o.a. door Djohor, op gevoelige wijze teruggeslagen. Dib succes had tengevolge dat de Portugeezen onder bevel van Nuno Alvares Bo'elho in 1630 voor Djambi verschenen. en eenige Nederland- sche en Engelsche schepen, daar zich bovin- dendo, met succes aanvielen. Aan de andere zijde worden de plaonen tob een gezamenlijk optreden v%n de Compagnie en Atjeh meet en meer overwogen. De Nederlanders begonnen de Alaliskasche watrcn steeds meer te bekruisen en sederL 1633 begint een insluing der stad. Toch wilde Atjeh eerst Djohor gehcel ten onder brengen, zoowel Iskandar Moeda, als. na zijn flood in 1638 diens opvolgor. De vrees voor vergrooting van Nederhnd's macht in den Archipel bracht het hare bij tot, den onwil van At jell's beheerscher. Maar de Compagnie ging me; de „besc"tingh" der veste voort; de handel der stad verliëp — en die tusschen V66r-Indie en Macao word bemoeijikt —, de levensmidde- lcn werden schaarsch: de stad werd „in d'uyter- sto extremiteyb gebracht ende de negocianten ten principals van da er gediverteerL". In Augustus 1640 begon met beaulp van Djohor een goregeld belcg en den 14en Januari 1641 ge- lukte hob aan Minnc Willemszoon Kaartekoo en Johannes Lamotius do stad te veroveren, na een dappero verdediging onder leiding van Manoel de Sousa Coutinho.

Hiermede was, njei uitzondering van hunne stelling op do Solor- en Timor-groep, de staatkundige rol der Portugeezen in den Archipel uitgespeeld. Wei daarentegen bleven zij van Macao en Solor-Timor uii handel drijven op verschillende streken van den Archipel. Toen in 1642 bekend word, dat in 1641 tusschen Portii - gal, hetwelk in 1640 zijno onufbankliikheid had herkreten, en Nederland een tienjarig bestand was gesloten, bleek het, dat de Portugeezen nog handel drevon in don Archipel op Makasser op Bi ma, op Solor en Timor.

De handel op Makasser wa& do belan&r 2lkste. I miners tengevolge der cynisch-strong doorgc- 76 A e monopolie-staat kundo onzer Oost-Indische Compagnie ton aanzien der Molukken en. der Ambon-eilxndon werd. van uit die streken een diukke zg. smokkelhandel in de specerijen gedreven op iSlakaoser. Dmheen kwamen nu ter markt de Europeeche kooplieden. Portugeezen in de eerste plaats. Do strijd tusschen Makasser en do Conipagnie is niet uitgebloven en toen, orost in 1660, ten gevolge van do welgelukte expedi. io onder Van Dam en Truijtmán, Makasser werd overwonnen later in 1667 en 1668 Spoelman diu rijk volkomcn vernederde, was heb gedaan mot den handel der niet-Nederland sche Europeanen op Makasser. Uitdrukkelijk word bepaald, dat geen vreemdo Europeanen tot den handel mochten worden toegelaton. Het-

bleek toen, dat nog een aanzienlijk aantal Portugeezen in Makassar verblijf hield: hunne uitzetting was een nieuwe slag voor der Lusitanen handel in den Archipel.

Met de onderwerping van Makassar was weder een deel van den Archipel door de monopoliseerende Compagnie voor den handel gesloten, voorzover die handel nie in haar handen was. Het terrein voor kooplieden buiten de Compagnie was al weder beperkt worden; de handel had zich buit en dit onvrije terrein geconcentreerd, vooral in Bantam. Ook daar dreven Portugeezen handel. Ook daar was luim commercieel rijk uit, toen de bekende gebeurtenissen van 1682—1684 ten gevolge hadden de sluiting van Bantam voor de Compagnie, die Bantam naar haar wil zette.

Thans was nog alleen de uiterste Zuidoosthoek van den Archipel voor de Portugeezen van belang. De geschiedenis van hun zijn daar is echter, na hunne verdrijving uit de Slotukken, uit Malaka, uit Makaseer, uit Bantam, een zuiver locale geschiedenis, die het best kan worden besproken bij de behandeling dier streken zelf. (Zie artikel TIMOR).

Literatuur: de bekende opstellen van P. A. Tide over de Europeers in den Maleischen archipel; De Jonge, Opkomst; Tiele-Heeres, Bouwst open.

Voor al Tide's opstellen vindt men de Portugeesche bronnen en literatuur besproken en genoemd; men kan hierbij vergelijken Danvers, overigens onbetrouwbaar boek over „The

Portuguese in India" en Rouffaer's opstel over het tijdperk van den godsdienst overgang in den Maleischen archipel in Bijdr. t. T. L. en Vlk. V. VI. 6, bl. III. Men kan verder nog raadplegen: A. Zimmermann, Die Kolonialpolitik Portugals... (Berlin, Mittler, 1896); De Lannoy en Van der Linden, Histoire de l'Expansion coloniale du Portugal... (Bruxelles, Lametin, 1907).

PORTULACA OLERACEA L. Fam. *Portulacaceae*. Gelang, Krokot (JAV.). Ecnjarige, kruidachtige plant met min of meer vleezige

stengh
voerd en overal gekweekt. Levert een bekende groente (Postelein).

POSO (POSSO). Onderafdeeling der afdeeling Midden-Celebes van de residentie Manado met eene bevolking in 1915 van ± 50.000 zielen, waaronder ± 30 Europeanen, ± 100 Chincezen, ± 30 Arabieren. Zij omvat het landschap Poso (zie aldaar) en de landschappen Todjo (zie aldaar), Loree en Oena-Oena (zie aldaar).

POSO (POSSO). Landbeschrijving. Landstreek v. Centraal-Celebes, gelegen aan de Zuidkust der Golf van Tomini, in het O. begrensd door de Malei-rivier, die het scheidt van het landschap Todjo; in het W. door de Tambarana-rivier en het hooggebergte van Centr.-Celebes, die de grens vormen met Saesoo en de Berglandschappen; in het Z. door de voortzetting van het gebergte van Contr.-Celebes, die het scheidt van het rijk Loewoe aan de Golf van Bond.

De kustlijn, zich uitstreckende van de inonding der Tambarana tot die der Malei-rivier, vertoont twee tamelijk groote inhammen: de baaien v. Mapan6 en van Poso. Behalve in de baai van Mapan6 is de geheele kust zwaar begroeid en

begint het terrein er direct te stijgen. Overal langs de kust loopt een zandbank, tot 100 ML breed, die bij laag water op sommige plaatsen droog valt; hier en daar met rizoeploeren begroeid is. Alleen in de baai van Mapan6 vertoont zich ook koraal. De kust is voor kleine vaartuigen gemakkelijk te bereiken. Het verschil tusschen hoog- en laagtij is ± 1 M., bij springtij 1.25 M. Buiten de zandbank zinkt de zee bodem dadelijk zeer diep.

Het land is uiterst bergachtig. Op de Z. grens vinden wij het gebergte Takolckadjo, met een gemiddelde hoogte van 1700 M., dat de waterscheiding vormt tusschen de Golf van Tomini en die van Tomori en het gebergte tusschen Poso en Todjo met eene gemiddelde hoogte van 1500 ML. De naam dragon van Pompa-gebergte en naar de zijde van het meer in een glooiend, vrij dicht bevolkt heuvelland overgaan, hetwelk Lainoesa heet, en ± 500 M. boven de zee ligt. Vlakten van enige beteekenis vindt men slechts aan de kust bij Mapan6, ten Z. van het meer bij de monding der Kodina, ten N., waar de Poso-rivier het meer verlaat en bij de samenvloeiing van de Poso- en Tomasa-rivieren. De bergen ten N. van het meer zijn steile en scherpe toppen van koraal-kalk, waaronder een der voor-

naamste is de Lebanoe, ± 400 M. hoog. Ten O. van het meer zijn de toppen meer afgerond en bestaan uit kwartshoudende, kristallijne schiefer, waarin ijzercrystallen wordt aangetroffen. Ook aan de W. zijde is deze formatie de overheerschende, doch wordt op de halve lengte van het meer onderbroken door een brede bank van korrelige, kristallijne kalksteen.

De Poso-streek is tamelijk waterrijk. Zij omvat het geheele stroomgebied der Poso-rivier, die de afwatering vormt van het meer van Poso (zie aldaar), waarvan de belangrijkste vloedduid stroom de Kodina is. De afwatering heeft plaats bij (zie ook CELEBES onder b. MIDDEN-CELEBES), bij Tandongkajoek. Bijeenlengte van ± 93 K. id. heeft de rivier, welke hoofdrichting van Z. naar N. is, aan de monding een breedte van ± 90 M., die gaandeweg tot 50 M. afneemt. Een brede zandbank aan de monding maakt haar voor grotere schepen ontoegankelijk, hoewel hare diepte daar voor bodem van 3 tot 7 vadem is. Met Inlandsche vaartuigen uit 66n boomstam is ze bevaarbaar tot de samenvloeiing met de Roemoeroe, een punt dat in 2% dag roeieel is te bereiken. Boven de Roemoeroemonding vindt men zeer vele water-vallen, die soms eene hoogte van 10 M. hebben. Het water, in den bodem venloop helder, wordt strooijnafwaarts grijs van kleur. De stroomsnelheid is vrij aanzienlijk. De oevers zijn beneden den Roemoeroe mond laag, zoodat zij dikwijls overstromd worden. De linkerzijrivieren zijn weinig in getal en zeer onbeduidend. Onder de rechterzijrivieren neemt eene eerste plaats in de Tomasa, die zich bij Kalingoea door een 40 M. breedte kloof in de Poso-rivier stort en tot ± 10 minuten gaans stroomopwaarts bevaarbaar is. De Tomasa, die ontspringt op het waterscheidingsgebergte tusschen de Golf van Tomini

op die van Tomori heeft zeer velo zijrivieren, waarvan de linker voornamelijk op Ispringen op het hoogland der To Ondae, do rechtcr, waaron- der do Sina'olen on Kinapapoc de voornaamste zijn, in hot grensgebergte van Todjo.

Vercdero rivieren van cniige betceknis zijn: do Mapane, die in het gebergte van Centr.-Oolebes ontspringt, en do Tongko, die haar oorsprong vindt in het grensgebergte van Todjo, terwijl beide zich uitstorten in de Golf van Tomini. Geon van beide is bevaarbaar. De Posostreek omvat thans slechts eën zelfbesturend land- schap Poso. Bij onze eerste inmenging in de in- wendige aanlegcnheden dezer landstreck bleek dat er 5 zelfbestuurders moesten worden er- kend, nl. die der landschappen Lago, Ondae en Pebato en die van Bantjea en Pcoemboto, Palanda en Lamoesa. Thans zijn die alle in 66n landschap Poso onder den bestuurder van Lago (G.B. 5 Dec. 1916n. 35) vercniigd. De zelfbestuurder, die de korte verklaring geteekend heeft, voert den titel Makole en wordt bijgestaan door onder- districtshoofden met den titel Witi-Makol6. Het grootste deel der strand bevolking belijdt den Moh. godsdienst; in het binnenland maakt hot Christendom snello vorderingen onder de heiden- sche bevolking. De voornaamste plaatscn zijn a an de kust Poso (800 inwoners in 1915), stand- plaats van den onderafdeelschef en waar cene inilitaire bezetting alsook een steenkolend6pot govestigd zijn, en Mapand, een belangrijk uitvoer- haven van boschproducten. Zendingstations zijn gevestigd te Kasigoentjoc, Koekoe, Taripacn Pendolo, in welke laatste plaats ook eena school is voor de opleiding van zcndingsbndrwijsers. De dor- pen zijn alle regel matig langs de we gen aan- gelegde nederzettingen en niet meer zooals vroeger veiligheidsnalve op of nabij heuveltoppen gelegen inlandsch verstorkin gen. Een groote weg voert langs de kust van uit Poso O. waarts naar Todjo en W. waarts via Mapand naar Saoesoe. Verder is ecn grooto weg aange- legd van Poso via Koekoc naar Tcctena, aan den N. oever van het meer; goede paarden-paden zijn verder van Koekoc en Ten ten a door Ondae naar den Z. kant van het nicer, langa den O. jneeroever, en van Ma pan 6 door Pebato la nd naar Batoc Nontjoe. Do verbinding van de mecrstreck met do Golf van Tomori wordt tot stand gebracht door een paardenpad, dat bij Singkona aansluiting heeft aan het Pososcho wegennet. Eindelijk mocton nog genoemd worden voetpaden, die van uit Kasigoentjoe en To- kc'iniboc (aan het Poso meer) de Poso streek verbi nd en met do mede tot de onderafdeeling POHO behoorendo bcrgrandschappen. Het nicer kan van de uitwatering der Poso-rivier tot do monding der Kodina in 9 uren worden o verge- stoken. De verbinding met Locwoo aan do Golf van Bond is een pad, hotwcjk van Pendolo Z.- waarts loopt over het grensgebergte met Locwo. , het Tftkolckadjoc-gcbergte. Deze weg komt aan de Golf van Bond uit te Wotoo, en sluit daar aan bij den weg van Malili over Masamba naar Paloppo.

Het klimaat is zoowel aan de kust als in hot binnenland gunslig te noomon. De afwisseling der inoessons is ongovocr gelijk aan die op Java: de drogo tijd loopt van Augustus tot November, de meeste regen valt in do maandon Januari en Februari. In het binnenland valt het geheele

jaar door zeer veol re gen, hetgeen aanmerkelijk bijdraagt tot den waterrijkdom dor at reck. Aan de kust is do gemiddeldo temperatuur ± 85. Fahrenheit, aan het meer ± 75°, terwijl ze hier 's nachts en 's morgens so ms tot 68° daalt. Do meest voorkomende ziekten zijn koorts en buik- ziekten. Ook lijdon zeer vclen aan huidziokten, van welko ecn cigenaardigo vorm die is, waarbij zich bulton op het lichaam vertoonen. In do laatste jaren heeft eene besmettelijke longziekte onder do bevolking zeer veel slachtoffera ge- maakt. De voornaamste cultuurgewassen zijn : rijst, die vroeger alleen op drogo velden we rd verbouwd, terwijl nu de sawahcultuur reeds eene belangrijke opbrengst geeft, voorn.l. te Boe. joe mpondoli ; verder mais, suikerrict, sagoepalmen

(die alleen in hot binnenland voorkomon), ardn- palmen (waaruit do palmwijn wordt bereid) en kokosboomen. Onder de boschproducten nemen de voornaamste plaats in : ebbenhout, Ezerhout, bamboe, feeja (boomschors, die gekloopt de grond- stof voor de kleeding o pie vert), rotan, was en van uitvoer zijn). De vceestapel bestaat uit geiten- varkens en karbouwen, welke laatste men in het wild laat rondloopen totdat men voor den rijst- bouw hunne diensten nodig heeft. Onder de wildo dieron zijn do meest voorkomende: herten, hertzwijnen, gomsbuffels en wilde zwijnen ; kro- kodiUcn zijn de eenige vcrscheurende dieren. ;

B e v o l k i n g. De bevolking van Poso be- Z hoort tot do heidenen van Centr.-Celebes, die worden aangeduid met den collectieven naam : Toradja= menschen van het bo ven land („to"= mensch). (Zie voor zeden, godsdienst en onder TORADJA). Aldus worden zij genoemd door de bewoners van Loe woo en andrcr Zuidelijkjo streken. Zij worden verdeeld in verschillendo stammcn, waarvan de voornaamste zijn, gaande van het Z. naar het N. en ten O. van de rivier en het meer van Poso : de Tolamoesa, Topalanda, Toondae, Tolagd, Torompoe, Towingkemopo en Tokadomboekoe. Ten Z. van het meer wonen de Topoeomboto, ten N. ervan en ten W. van de Poso-rivier: do Topebato. Ondor de oudste stam men worden gerekend de Toondae en do Tolage. Het zicntal bedraagt voor de geheele Posostreek 21200 (Lago 13700, Ondae 3300 en Pebato 4200). Over do taal van al deze stam* men zie TORADJASCHE TALEN; aan do kust worden allerlei talon gesproken. Al de stam- men zijn oorspronkelijk heidenen ; het Christen- dom maakt onder hen thans snelle vorderingen.

Hun hoofdbedrijf is do landbouw en verder- houden zij zich nog bezig met smeden, omdat in hot binnenland overvloedig ijzorcrt wordt gevondon, do focja-berciding en hot pottenbak- ken (zie over industrie onder TORADJA). De handel bestaat grootendeels in uitvoer van boschproducten, die zij te Poso of Ma pan 6 verhandelen togen katoentjos, garens, kralon, gereedschappen enz. Do gangbaro munten voor den ruilhandel in het binnenland zijn, behalve do gowono Nedorlandscho en Ned. Indischo geld- stukkon, koporon duiten, waarvan or 36 op een dubbeltjo gaan.

Geschiedonis. Van de 14o eeuw af ia do streek afwissolond onderhoorig gowceet aan Gorontalo, Limboto en Tcrnato. mot daartus- schen periodes van onafhankelijkheid on ein de- lijk in 1828 vrij verklaard. De macht der over-

heerschera strekte zich echter niet verder uit dan tot aan de kuststreek; in het binnenland, welks bergvolken voor woest en wreed door- gingen, waagde men zich niet. Het was ons onbekend, dat de hoofden eigenlijk de souvereiniteit van Loe woe erkenden. Dat bleek pas, nadat op 14 Aug. 1888 met eenige radja's van Poso een contract was gesloten (Bijl. H. St. G. 1880—90 no. 103 en Ind. G. 1890. II bl. 1326), welk contract dus waardeloos was. De Datoe van Loe woe oefende zijn gezag door tusschenkomst van den luakole van Lamoesa, die woonde to Pantjawoe 35 Noe ten Z.O. van het meer, uit op de overige kabosenja's (dorpshoofden). (Zie over bestuur onder TORADJA). Om de 7 of 9 jaren ontving hy van de verschiuende stammen eene schatting, bestaande uit: foeja, genaaid bokkenhaar, was, rijst en witte kippen; van de Toonda en Tolagc uit een slaaf. Sedert 20 of 30 jaren erkenden bovendien de Toebato de souvereiniteit van den vorst van Sigi, aan wien zij dezelfde schatting verschuldigd waren, terwyl de Tokado inboekoe ooden vorst van Tod jo als heer erkenden. Deze machtsverhouding heet „mepoe6" (als heer erkennen). Bij de bevolking g zelve zijn omtrent de geschiedenis slechts legenden bekend.

De verklaring, die zij geeft van het gezag van Ixiewoe, is dat de Datoe in het bezit is van eenige voorwerpen, afkomstig van een ouden vorst, die heerschte in de meerstreek, en welke veroverd werden toon deze vorst in een oorlog met Loewoc onderworpen en zijn kampong „Pamona", aan de N.kust van het meer, verwoest werd. Ook JParigi meende op grond van vroegere stroop-tochten aanspraken op deze streek te kunnen doen gelden, het door dit landschap zich aangematigd gezag (en dat „mosintoewoe": samen-leven als vrienden, wordt genoemd, doch inderdaad weinig verschilt van het „m&poe6",) werd door het Gouvernement tegengegaan. Wat DLoewoc betreft, dit heeft in 1905, nadat in dat landschap het georganiseerd verzet tegen onze troepen gebroken was, ten behoeve van het 'Gouv. afstand gedaan van al zijne aanspraken en rechten op de Posostreek, waar ons gezag thans daadwerkelijk gevestigd is.

Bestuur. De landstreek Poso maakt deel uit van de gelijknamige tot de afdeling Midden-Celebes der residentie Menado behoorende onderafdeling.

Literatuur : Alb. C. Kruijt, Mijne eerste ervaringen in Posso, Med. Ned. Zend.gen. 36e Jrg. bl. 225; ibid. 37e Jrg. bl. 1; Mijne tweede reis v. Gorontalo naar Posso, ibid. 37e Jrg. bl. 101; Eenige feesten bij de Posso-Alfoeren, ibid. 37e Jrg. bl. 115; Naar het meer v. Posso, ibid. 38e Jrg. bl. 1; De foeja-bereiding in Posso, ibid. 38e Jrg. bl. 200; De legenden der Posso-Alfoeren aangaande de eerste menschen, ibid. 38e Jrg. bl. 339; Een en ander aangaande het geestelijk en raatschappelijk leven v. de Posso-Alfoeren, ibid. 39e Jrg. bl. 2, 106; 40e Jrg. bl. 7, 121; 41e Jrg. bl. 1; Het tengke-offer bij de Posso-Alfoeren, ibid. 39e Jrg. bl. 230; Van Paloppo naar Posso, ibid. 42e Jrg. bl. 1; Grammaticale schets v. de Bareetaa, Bijdr. Inst. 5e Rks. VIII, bl. 203; Het stroomgebied v. de Tomasa-rivier, Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Ser. DI. XVI, bl. 593; Mijne reis v. Gorontalo naar Poso (Posso) met den Gouv.st. „Zeeduif" 4—16 Febr. 1892, Med. Ned. Zend.gen. 35e Jrg. bl. 225; Mijne eerste ervaringen to

Posso (Menado): Maandber. N. Z. G. 1892, no. 12, bl. 193 (vgl. ibid. 1893, no. 4, bl. 49); Mijne ervaringen in Posso (Sept.—Dec. '92), ibid. 1893, no. 6, bl. 81. — Adriani en A. C. Kruijt, Van Posso naar Parigi, Sigi en Lindoe, Med. Ned. Zend.gen. 42e Jrg. bl. 396; 8. C. J. W. Van Musschenbroek, Toelichtingen bij de kaart v. do bocht v. Tomini on aangrenzende landen, Tijdschr. Aardr. Gen. DI. IV, bl. 93; G. W. W. C. Van Hoeveil, Tod jo, Posso en Saocoe, Tydschr. v. h. Bat. Gen. XXXV, bl. 1; Bijschrift bij do kaart der Tomini-bocht, Tydschr. Aardr. Gen. 2e Ser. DI. X, 1893, bl. 64; J. G. F. Riedel, De Topantuuasu of oorspronkelijke volksstammen v. Czntra&L Celebes, Bijdr. Inst. 5e Rks. I, bl. 77; Petermann's Mitteilungen, Der Posso-See in Celebes, Bnd. 42 (1896) bl. 160; H. Von Rosenberg, Het meer v. Posso op Midden-Celebes, Tijdschr. Aardr. Gen. VII (Med.) bl. 153; P. und F. Sarasin, Reiseberichte aus Celebes, Zeitschr. d. Gesellschaft f. Erdk. zu Berlin, Bnd. XXX (1895) bl. 311; P. A. Gallas, Het landschap Posso, Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Ser. DL XVII, bl. 801; R. Fennema, De geologie v. het Po^o-Meer, Tijdschr. Aardr. Gen. DL XV, bl. 53; pr. N. Adriani en dr. Alb. C. Kruijt, De Bards'sprekende Toradja's van Midden-Celebes; Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Serie dl. XXVII bl. 979; Ind. Gids, 1913, He DL, bl. 843—862, 1612—1618 (Geschiedenis der ontdekking van het Poso-meer)

POSO-MEER. Dit meer is gelegen in de afdeling Midden-Celebes, residentie Menado en word in Oct. 1865 ontdekt door Jhr. J. C. W. D. A. v. d. Wyck (zie N. Adriani, Verhaal der ontdekkingsreis van Jhr. J.C.W.D.A. v.d. Wijck naar het Posso-meer, 16—22 October 1865, Ind.Gids, Juli 1913); het verslag dezer reis is door den chef van den ontdekker, den heer Riedel, resident van Menado, dertig jaren lang geheim gehouden. Vooral door de onderzoekingen der zendingen (Kruyt, Adriani, Schuyt e. a.), door die onzer mijningenieurs (Fennema, Ko per berg, A bend a non e. a.) en door de reizen van natuurforschers, allereerst die der Sara si ns, is het meer met zijn omgeving thans vrij volledig bekend; verschijnende foutieve en verwarde opvattingen zijn door de reizen van Abendanon, die ons ook de beste en meest volledige kaart van het metrisch, tot klaarheid gebracht (Zie in zijn Atlas kaart X). Het eerste bericht over het Posso-meer gaf Kruijl, die in 1893, van de golf van Tomini uit, het meer bezocht. De strekking van het meer is N. 30°W; aan weerszijden wordt het begraasd door breuk-randen. Pic langs het Fennema gebergte vertoont een duidelijke ombuiging, in het noorden N, in het zuiden Z 30° O.

Volgens de kaart van Schicbd, den opnemer van Abendanons expeditie, is de lengte 32% K.M., de breedte 7.8 tot 13 K.M., de oppervlakte 340 K.M²; het is grooter dan het Alatana-, kleiner dan het Towocti meer. Van een oppervlakte van ± 750 K.M², er om heen ontvangt het water; de hooge gebergten aan weerszijden zijn zeer regenrijk, zoodat het niveauverschil ruim P/2 M bedraagt. Aan het bovineinde steekt de lage delta der Kodina, die veel slijb aanvoert, in het meer vooruit. De Westoevr is getooid met oerwpuud, aan den Oosloever ziet men bijna alleen gras; de eerste is verweg het steilste (soms eene daling tot 65°). De hecischende

,winden zijn in het dal uitsluitend Noord (do Dongi) en Zuidzuidoost (do Tando Ngkasa) : do laatste is vroeg merkt naar op het meer vaak vallende winden, zoowel aan de Oost- als aan do Westzijde. Door de plotselinge stormen gebeuren er gedurig ongelukken, zoals bijv. 27 Nov. 1897, toen onzo bekwamo mijningenieur R. Fonnema (zio aklaar) or hot slaotoffer van word. Om den toorn der meergeesten niet op te wckken, spreekt een Toradja nooit over hot meer, over zeilen, over visschen in het meer, onz. Het meer is niet zeer vischrijk; van de palingsoorten zij vermeld de masapi; voor de krokodillen, die in het meer leven, is de Toradja tercht zeer bevreesd (om hen eet hij nooit Spaansche peper of werpt hij eten, met die peper toebereid, in het meer). Van de vogels verdienen de cenden, de duikers (die naar visch duiken) en do witte on zwarte reigers vermelding.

In aanleg is het Poso-meer het jongste der drie groote meren ; dit bewijzen de pliocene koraalkalksteen in de oude Poso-baai ten N. van het tegenwoordige Poso-meer, de aanwezigheid van krokodillen in het meer, terwijl ze in de beide andere meren ontbreken, on van een zoetwater-slak. Het meer is bij gedeelten ontstaan, eerst een ouder Zuidelijk deel en daarna een jonger Noordelijk deel, die geschieden waren door een tusschenwand, welke ten slotte ook wegzonk ; op dezen drempel wijst nog de ondiepte van 165 M. tusschen de twee bekkens. De grootste gemeten diepte, in het Noordelijk bekken, is 440 M, maar kan, volgens Abendan on, nog wel meer bedragen, misschien wel 490 M; daar de hoogteligging 530 M. is, reikt de bodem dus niet tot beneden den zeespiegel. Merkwaardig mag het heeten, in verband met het oudere en het jongere bekken van Abendanon, dat Max Weber's onderzoek der visschen van het meer tot hetzelfde resultaat voerde; hij vond in het meer twee vischfaunas van verschillende ouderdom, die zich eerst in zeer jongen geologischen tijd vereenigden. Waar-schijnlijk is de oudere fauna afkomstig uit do golf van Bond, de jongere uit do golf van Tomini.

De regenval is aan het meer niet groot; hot jaarcijfer is slechts 730 m.M.; van Augustus—October is het er zeer droog. Geen wonder dat de bewoners op allerlei wijzen den regen trachten to lokken, bijv. door in het water to plassen, door den regen na te bootsen, enz. -

Zie Kruy en Adriani. De Bftrde-sprekende Toradja's van Midden-C-lobes, hoofdstuk XXIII.

POST- EN TELEGRAAFDIENST. POSTDIENST. H is I o r i s c h o v r z i o h t. O. - I. C o i n - p a g n i e. Al spoedig, nadat in het begin der 17e eeuw de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie zich in den Maleischen Archipel aanzienlijke bezittingen had verworven en de Hollanders zich daar gingen vestigen, ontstond de behoefte om onderling, zoowel als met het moederland, berichten to wisselen. De vervoermiddelen waren echter uiterst schaarsch. Alleen van schepen kon voor hot vervoer van brieven gebruik gemaakt worden. Van een eigen Ijken postdienst kan dan ook in dien tyd geen sprake zijn. Do voorschriften op hot verzenden van brieven werden bijna uitsluitend gegeven to handhaving van het verbod om, anders dan officieel aan de bevoegde autoriteiten, iets omtrent den handel onz. van de Comp. te schrijven. Hoewel tegen de overbreiding van dit

verbod zware strafken waren bedreigd, schijnt er nog al eens tegen gezoncligt te zijn, het werd althans telkens herhaald en verschrapt. De uit Indie naar Europa te verzenden particuliere brieven moesten gelegd worden in „de gemeene doosce“, aan wezig bij een opperkoopman der Comp. to Batavia, waarmede zo met do officieele brieven „aan do Bewindhebbers“ verzonden werden. Het schijnt echter, dat deze maatregel niet voldoende werkte, want in 1636 verbood een plakkaat het zenden van particuliere brieven geheel en al. 65 jaren moesten er voorbijgaan, alvorena, in 1701, dit strenge verbod werd opgeheven of liever in zoo ver gewijzigd, dat alle particuliere brieven zouden worden aangehouden en de verdachte, waartoe behoorden die, welke over den toestand van de Comp. konden gewagen, werden geponnd. In verband hiermede mochten de schepen na ver trek geen brieven meer aan boord nemen, daar toch anders de maatregel niet zou baten. Ook de uit Holland naar Indie verzonden particuliere brieven moesten in een verzegeld pakket gesloten en het was aan ieder, die niet daartoe aangewezen was, verboden zich met het overbrengen en bestellen der brieven te belasten. Te Batavia werden de brieven ter hand gesteld aan den deurwaarder bij den Raad van Justitie, die ze opende, ze „naer lecture“ sorteerde en in een alfabetisch register inschreef. De brieven moesten ten afgehaald worden bij den deurwaarder, die daarvoor niets in rekening mocht brengen. Er bestond echter gelgconheid om gaven in een bus te doen, waarvan de opbrengst half voor den deurwaarder en half voor de armen was. Dit voorschrift schijnt in vergetelheid te zijn geraakt ; het werd in 1660 ten minste weder verordend, ten einde een ingeslopen misbruik tegen te gaan, nl. om de brieven in herbergen ten toon te stellen. De deurwaarder kreeg by de nieuwe ordonnantie recht op een vergoeding voor zijne bemoeiingen.

Omtrent de verzending van brieven tusschen Batavia en de verdere plaatsen van Indie (de buitenposten) blijkt alleen dat de zg. patsjallanga (een soort van inlandsche vaartuigen) behalve voor het kruisen op roovers en zeeschuimers ook aan het bestellen van brieven enz. op de buitenposten diensfbaar werden gemaakt. Do eerste geregelde vaart —nl. om de veertien dagen — voor vervoer van brieven dateert van 1754 en wel tusschen Batavia, Clieribon, Tealen en Semarang.

Voor de verzending van officieele brieven tusschen de Republiek en Indie werd by voorkeur van de schepen der Comp. gebruik gemaakt; moest de verzending met vreemde schepen plaats hebben, dan mocht de correspondentie niets bevatten, waaruit nadeel voor de Oomp. kon voortvloeien. Dat de overbrenging van brieven tusschen Holland en Indie in die dagen niet bijzonder vlug ging, kan hieruit blijken, dat do kennisgeving van het optreden van Mr. v. Oloon als Gouv.-Gen. niet minder dan 1/2 maand on-derweg bleef.

In 1746 werd het eerste postkantoor opgericht nl. to Batavia. Het word beheerd door twee postmeesters, die belast waren met hot aannemen en verzenden der aankomende en uitgaande brieven en pakketten, welke alle in een register werden geboekt. Aan hen was geheimhouding opgedragen. Voor hunne bemoeiingen kregen zij eene belooning, welke afhang van de grootte en zwaarte der brieven en pakketten. Het postkantoor heeft

voor de verzending van officieel brieven niet lang gewerkt; reeds in 1747 werd bevestigd om die brieven op den ouden voet (met de „genieene doose") te verzenden.

Naar aanleiding van de vele klachten omtrent de ongeregelde bezorging van particuliere brieven en de aanzienlijke porten, werd in 1785 bepaald dat de voor Holland bestemde brieven moesten bezorgd worden ter Generaal Secretarie te Batavia, waar ze gepakt werden in verzorgde pakketten, geadresseerd aan de Koning te Amsterdam of cene der andere Kamers, met bijvoeging van de letters P.B. = particuliere brieven. In 1789 werd een betere regeling gemaakt omtrent het vervoer en de porten. Voor de behandeling van particuliere brieven, die men op „Compagnies etablissementen" in Indië naar Europa en omgekeerd van de Republiek naar Indië wenschte te zenden, werden zoowel te Batavia als op eenige der „buitposten", z.g. commissieposten aangesteld, die de brieven hadden te sorteren naar hunne grootte, waarnaar ze in 9 klassen verdeeld waren. Het port, dat voor de 1e Klasse 6 st. en voor de 9e Klasse 7 gulden bedroeg, werd door middel van stempels op de brieven aangebragt. De pakketten met brieven gingen vergezeld van een lijst, aanduidende het aantal brieven der verschillende klassen en het bedrag der porten. De lijst van vrystellingen van briefposten was vrij groot en bevatte voornamelijk de hooge autoriteiten in de Republiek en de voornaamste gezaghebbers der Comp. in Europa en in Indië.

Bij aankomst te Batavia van een Compagnieschip, uit de Republiek of de Kaap de Goede Hoop afkomstig, werden de pakketten met brieven — losse brieven mochten niet medegenomen worden — door de commissieposten van boord afgehaald en overgebracht naar het „Kasteel", vanwaar ze, na ten overstaan van den Commissaris-Generaal geopend en nagezien te zijn, bezorgd werden: de officieel rechtstreeks aan hunne bestemming en de particuliere door middel van het postkantoor te Batavia, en c.q. de commissieposten op de „buitposten". De commissieposten, die een „douceur" genoten naar mate der ontvangende porten, hadden jaarlijks verantwoording te doen aan de Indische Regeering, die verslag naar Nederland moest zenden.

Toen evenwel op het einde van de 18e eeuw de kolonies aan den Staat der Nederlanden overgingen, kon de censuur op de verzending der particuliere briefwisseling moeilijk gehandhaafd blijven. Eerst later werd echter aan dien toestand volkomen een einde gemaakt, toen in 1854 bij art. 87 van het Reg. regl. werd bepaald, dat het geheime der aan de post of andere instelling van vervoer toevertouwde brieven onschendbaar is, behalve op last des rechters in de gevallen bij al-gemeene verordening omschreven.

Tijdvak van 1800—1811. Zoolang de wegen in slechten toestand verkeerden, kon van een geregeld postverkeer geen sprake zijn. Ook in dit opzicht heeft de voltooiing van den grooten postweg onder Daendels enorm veel verbeterd. Een geregelde paardenpost bestond reeds in 1808; 666 jaar na de voltooiing van Daendels' reuzenwerk. Op 29 Mei 1808 schreef Daendels de residenten aan om „binnen 3 X 24 uren" op te geven, welke personeel in elke residentie noodig was voor een goede bediening der brievenpost en reeds den 18^{den} Juni d. a. v. werd uitgevaardigd het „provi-

sioneerde reglement op het „postwezen", dat reeds in het volgende jaar (den 12den van Winster-niaand) werd verhandeld door het „Reglement voor de posten en voor de inspectie der wegen en herbergen op Java?". Voor de posten —het „generaal postwezen" — was Java verdeeld in vier districten, n.l.:

Batam, van Bantam tot Batavia;
Batavia, van Buitavia tot Karrang Sambong;
Semarang, van Karrang Sainbong tot Semarang.

Soerabaja, van Soerabaja tot Soerabaja.
In elk van deze districten, waarvoor commissaris der wegen en posten was aangesteld, werden een of twee postkantoren en verschillende prefecturen (stations) opgericht. Het postkantoor te Batavia stond onder de directie van het college van President en Schepenen en dat der overige districten van de respectieve prefecten. Over elk der prefecturen was de scriba of „andere intelligent persoon" aangesteld.

De inkomsten der posten, n.l. de portgelden, kwamen ten voordeele van het Gouvernement, behalve die van het district Batavia, welke in de stadskas vloeiden. Bij het provisioneel reglement waren de vroeger vastgestelde porten verhoogd met 100 %, maar by het Reglement van 1809 werd het port van een enkelvoudigen brief (tot een lood wegende) bepaald op 7% tot 15 stuivers naar mate van den afstand; voor zwaarder brieven liep het tarief op tot 3 rijksdaalders. Voor gefrankeerde brieven werd het port met een vierde verhoogd. In tegenstelling met de thans geldende regelen werd dus het frankeren tegengegaan. Voor brieven uit Europa en Amerika of andere overzeesche landen aan gebracht, werd een port berekend van 1 tot 2½ rijksdaalder. Voor brieven van meer dan gewone dikte (wat onder „gewone" dikte werd verstaan blijkt niet) was dubbel port schuldigd. Vrijdom van port voor particuliere brieven werd niet verleend.

Op elk der postetablissementen werd een register aangehouden, waarin van elk aankomende en uitgaande brief aantekening werd gehouden.

De overbrenging der brieven geschiedde in gesloten valiezen door in uniform gekleede postilions te paard, die steeds vergezeld waren door een wegwijzer, des nachts toortsdrager (om het wild gedierde te schrikken) en op zeer onveilige wegen daarenboven door twee gewapende niannens. Aan de postilions was bijzondere zorg over de zakken aanbevolen „exponeren (le des) noodt hun leven voor de zaak behoud".

Tusschen Batavia en Buitenzorg bestond een dagelijksche dienst; tusschen de overige plaatsen tweemaal 's weeks. De postilions tusschen Batavia en Buitenzorg moesten des avonds te 9 u. vertrekken, reden 6 palen (1 paul = 1/2 K.M.) om dan hun valies aan hun opvolger over te geven. Daarbij was de zonerlinge bepaling gemaakt, dat als de post niet voor zonsopgang op haar bestemming was aangebragt, de laatste postilion „gevoelig gecorrigeerd" zou worden. Waar de wegen dit toelieten, moesten de postilions zooveel mogelijk worden vervangd door postkarren.

Tusschen Buitenzorg en Soerabaja stonden 12 gouvernementsherbergen, elk voorzien van 6 of 8 goede slaapvertrekken, en halfwegs tusschen de

Engoisch bestuur (1811—1816). Onder het Engelsch bestuur worden aanvankelijk do bestaende bepalingen omtrent do postcrijen gch-handhaafd. Slechts warden eenigo onbelangrijko wijzigingen gebracht in de porten en betrcr voor-zingen voor het verkeer tusschen Batavia en Buitenzorg getroffen.

9 Ma art 1813 werden uitgevaardigd nieuwo „Regulations for the post establishment on the island of Java". Bchalc ven ver be terin g in de wyze van verantwoording der ontvangen porten, valt te vermelden dat de brie ven, waarvan het port door den geadresseerde moest worden vol- daan, verzonden werden onder het opschrift „bearing postage"; bij weigering van betaling we rd het dubbel port — voor heen en terug — inge- vorderd van den afzender, aan wien geon brie ven mecr bezorgd werden, voordat de betaling was geschied. Aan speciaal genocinde officiele perso- nen was portvrijdom voor hunne particuliere cor- respondentie toegestaan. Het port were! evenals vroeger naar het gewicht en den afstand bere- kend. Voor "open" verzonden "registers, news- papcrs, enz. was een lager port vastgesteld. Dit is de eerste maal, dat van een port vooi, drukwer- ken sprake is. Zoo we l de post wagens ten st als de paardenpost op Java werden ingetrokken, omdat de daaraan verbonden lasten voor de bevolking te drukkend werden geacht.

Als bronnen voor het bovencnnelde zijn gebe- zigd : Ned.-Ind. Plakaatboek door Mr. J. A. v. d. Chijs; Staat der Nederlandsch-Oostindische bezittingen onder het Ixistuur van den Gouv.-Gen. H. W. Daendels (1808—1811), 2c stuk, 's Graven hage 1814; Plakkaten, Reglementen enz. van het Britsche Gouvernement op het eiland Java, 3 deelen, Batavia 1813—1816; Kort overzicht v/d ontwikkelingsgeschiedenis der P. T. T. in Ned.-Indie door B. Wieringa, Weltevreden 1914, waarin voor de geschiedenis van den dienst tot het einde van de 19e eeuw het artikel *post- en tele- (ir-tajidiensl* van den len druk van deze Encyc- cl'op. min of meer getrouwelijk gevolgd is.

Tij \langle l v a k v a n 181G—1862. De opgehe ven paarlen post moct blijkens laterc besluiten reeds in 1816 weder zijn ingevoerd. In 1818 (Ind. Stb. no. 64) word het in Nederland vigeerende „Regie- op- < l x : handeling der correspondentie van en o > de Kolonien en verdere overzeesche landen met uitzondering van Groot-Britannic^o ook toepasselijk verklaard op de correspondentie van de Kolonien met Nederland, met bijvoeging van eenige bijzondere bepalingen omtrent do verzen- on tvangst en verde re behandeling der brie- v (: n. Jfct)) orl voor ecu enkelvoudigen brief, niet)neer dan een lood wegende, was vastgesteld op 12 stuiverH Nederl. = 15 stuivers Ind. (in 1823 word bcjjaald, dat do tarieven alleen in Holl, jnunt zouden worden uitgedrukt) met opklimming per half lood van het halve port, tot 200 lood = 23½ niaal het enkelvoudige port. Frankeering was fa- cultntief gesteld. Voor de per schopsgelegcjhcid aangebrachte brie ven word aan den gczagvoxiclcr van het schip 5 stuivers Ind. per brief uitbetaald, waarvoor hij verplicht was do brie ven aan het postkantoor af te geven. Voor de verzending dor brie ven uit Indie waren de postkantoren to Batavia, Scmarang en Socrabaja aangewezen.

In 1823 (Ind. Stb. no. 3) verschen een niouw „ Regie jnent op de brie ven- en wagon post op het eiland Java" De administratie van dozen dienst'

was, onder het bestuur van do hoofddirectie van financiën en het plaatselijk toezicht van de residenten, opgedragen to Batavia, Scmarang en Buitenzorg aan postmccsters en elders aan post- commiezen. Als grondslag voor het port, dat steeds vooruit betaald moest worden, we rd gere- kend 60n duit voor elken paal afstand met een minimum van 10 duiten. Voor het drukwerk on- der kruisband bedroeg het port % van dat van een brief met een minimum van cnkl briefport. Bo halve dienst brie ven waren vrij van port de zendingen van gedrukten door de Landsdrukkerij aan particulieren, en de „in officio" geschreven stukken van de onder de beschermtng van het Gouvernement staande societeiten en insteelin- gen, zooals kerkclijkc genootschappen, armenver- zorgerm, enz. Gelden en verdere zaken van waarde moesten worden aangeteekend, waarvoor dubbel port berekend we rd ; dit aanteekenen gaf echter geenclei recht op schadcloosstelling in ge val van verlies. Van de on bestelbare brie ven we rd elk kwartaal opgaaf gedaan in de Javasche Courant, zeer zeker een goede maatregel, welke echter al spoedig bij uitbreiding der briefwisseling in on- bruik geraakto en niet mecr we rd voorgeschreven.

Tusschen de voornaamste plaatscn bestond eerst driemaal, en sedert 1828, twee maal's weeks een postdienst. In dat jaar we rd de gedwongen frankeering van de aan port onderworpen brie ven ingetrokken. Hiervoor in de plaats kwam, dat alle porten moesten worden betaald door de person en, die de brie ven ontvingen. Frankceren was verboden. Nog in detzelfde jaar we rd het al of niet frankceren wederom vrijgelaten en dit is voor brie ven en briefkaarten tot heden zoo geble- ven. In 1829 (Ind. Stb. no. 102) we rd be volen dat bij alle postkantoren expeditie-boeken moesten worden aangelegd, waarin alle aankomende brie- ven werden ingeschreven en waarin door de geadresseerden voor de ojitvangst der brie ven moest worden geteekend. Wegens de grootc vert raging in de bestelling, welke hiervan het on vermijdc- lijke gevolg was, hechte men langzamerhand minder waarde aan de expeditie-boekjes. In vele gevallen waren ook de handteekeningen onlees- baar of gaven die van huisgenooten of bedienden niet de ininto waarborg voor de richtige uitrei- king aan den geadrosserde. Deze niaatregel bleef bestaan tot 1873, toen zij wegens de grootc bole miuc ring van den dienst, die niet opwoog tegen het nut, word ingetrokken. (Ind. Stb. 1873 no. 232).

Het brievenvervoer in Indie was geen Gouvcr- nmentsmonopolie; wel we rd van Go u verne- menlswcgc door een postillonsdienst of op andere wijzen in het vervoer der post voorzien, maar slechts op bepaalde routes, zooals op den grooten postweg van Anjdr naar Banjoewangi en op eeni- ge andero wegen. ~] ,**

Over het eiland Madoera word de postdienst op kosten van do Vorston ten bo hoe ve van het Gou- vernomont onderhouden.

Verzending dor post van de eeno Indische haven naar de andere moest, behoudens eenige uit- zonderingen, geschieden met schepen, die in Indie thuis behoorden en daarvoor word alleen zeepport gcheven, dat berekend word volgen het regie men t van 1818.

Brie ven, bosteind naar of afkomstig uit andere lauden dan Nederland, waren bij verzending langs den ge wonen weg zoowel aan land- ah aan

zee port onderworpen. Fran kee ring was verplicht. Langs den zg. landwgc verzonden gold cen speciaal tarief, dat blijkens het Koi. Verslag over 1849 aan de leden der Kamer overgelegd, maar niet daarbij afgedrukt werd.

Voor de correspondentie tusschen Nederland en Indie met de overlandpost via Southam p t o n kwam in 1848 (Ind. Stb. no. 53) con regie- nrdlft-tbt stand, dat-, met aanvulling van cnigc bepalingen in het volgend jaar (Ind. Stb. 1849 no. 22) ook toepasselijk werd verklaard op de ver- zending via M a r s e i l l In beide gevallen werden de beaven enz. door de Indische admini- stratie te Singapore afgehaald on gebracht, waar- voor eenT"niaandefulsche stoombootdienst tus- schen Batavia en Singapore werd onderhouden. Via Southampton bedroeg het port voor een enkelen brief — tot 1G wichtjes — / 1.70 en voor elk 8 wicht jes nicer anderhalf maal dit port daarenboven. Het port voor nieuwspapier en an- drc drukwerken word per vel berekend. Via Marseille was voor een enkelen brief — tot 7£ wichtjes — verschuldigd / 1,80, van 7% tot 10 wicht jes anderhalf maal dit port en daarboven opklimmendo met een half maal het port per 6 wichtjes. Later werden ook schikkingen getroffen voor verzending over Triest tegen hetzelfde port als over Marseille.

Behalve de geregeld onderhouden postgemeenschap tusschen de voornaamste plaatsen op Java kon zelfs in 1851 nog geen sprake zijn van eeno algemeene organisatie van den postdienst. In eenige residentien bestond zelfs nog geen posterie, maar vond de bestelling plaats door politiediena- ren of onbezoldigde bestellers; in andere residentien liet de posterie veel te wenschen over, terwijl in slechts enkele residentien een postdienst was georganiseerd cn die was nog vrij primitief.

Om verandering in den toestand te brengen word in 1852 de ambtenaar bij het Nederlandsch postwezen J. P. The ben Terville naar Indie gezonden om de posterie aldaar te bestudeeren cn de middelen aan te wijzen, we lke tot verbetering konden leiden.

In afwachting daarvan werden op Java eenige wijzigingen in de tarieven en do postenloopen gebracht en werd de in 1823 aan verschillende instellingen verleende portvrijdom beperkt tot de van Gouvernementswege erkende godsdienstige of kerkelijke genootschappen. Voor uit Nederland langs den gswonen weg aan militairen bene- den den rang van officier gezonden brieven werd een verlaagd port van 5 cent ingesteld. Ook op de buitenbezittingen werden eenige verbeteringen aan gebracht.

Bij gebrek aan statistische gegevens is het niet mogelijk om door cijfers eenig beeld te geven van de ontwikkeling van het postverkeer v66r 1846. Hoewel over de jaren 1846—1862 in de Koi. Verslagen wel opgaven voorkomen van het aantal-brieven, welke in het buiten- en in het binnen- landsch verkeer werden verzonden en ontvangen heeft men gemeend ook over dit tijdvak geen statistieken te moeten geven, aangesien de bedoel- de opgaven weinig vertrouwen verdienen en daar- uit dus toch geen gevolgtrekkingen te maken zijn. Over sommige jaren zijn geen opgaven verstrekt; over andere jaren slechts gedeeltelijk. Soms wordt in een volgend verslag over een bepaald jaar een geheel ander cijfer vermeld dan in het vorig verslag was opgegeven, met bijvoeging van de vrij

leuke opmerking, dat die verschillen mot op to hieldren waren. Telkens blijkt dat de opgaven niet uiust waren, doordat do beaven somsdubbel, ja zelfs dric- en vierdubbel waren geteld ; met alleen de cijfers der kantoren van afzending en ontvangst, maar dikwijls ook de opgaven van do tusschnliggendo kantoren der doorgezonden brie ven werden n.l. opgenomen. Daarby komt nog dat men in do wijzc van statistick niet con- se quent bleef.

Naar aancliding van de rapporten van den heer The ben Terville kwam in 1862 een eigenlijko organisatie der posterie tot stand, waarom het historisch overzicht niet verder dan tot dat jaar wordt uitgestrekt en het verdere behandeld is in do verschillende onderdeclen.

Be halve van de Sta.atsbladen, Ind. Almanak- ken cn Koi. Verslagen is voor het hier besproken tijdvak nog gebruik gemaakt van het overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis van den Ind. post- en telegraafdienst door Ten Brummeler, voorkomende in de eerste uitgaaf (1883) van den bij Koff en Co. te Batavia uitgegeven post- en telegraafgids.

I. Binnenlandsche dienst. De in 1856 in Nederland aangekomen rapporten van den heer The ben Terville werden, na overwogen te zijn bij de Departementen van Kolonien en van Financien, onder welk laatste Departement do Nederl. posterie toon tertiêd ressorleerde, ter om- werking naar Indie teruggezonden. Na veel wik- ken en wd gen en veel correspondentie kwam in 1862 het „Nieuwe reglement op de brie ven posterie (Ind. S : b. 1862 no. 103a) tot stand, dat reeds 1 Jan. 1863 in werking trad, behalve de bepalingen omtrent frankeerzegels cn postwissels, welko eerst in 1864 ingevoerd konden worden.

Bij dit reglement werd het Gouvernements- monopolie voor de posterie ingevoerd waar het gouvernement den postdienst uitoefent; in het binnenlandsch verkeer werd cen uniform briefport —van 10 cent per 15 gram zoowel bij ge- frankeerde als ongefrankeerde verzending — vastgesteld ; het Gouvernment steldc zich voorts aansprakelijk voor aangetekende brieven, waar- voor bij verlies, bchoudens overmacht, / 25 werd vergoed; de uitgifte van frankeerzegels werd mogelijk gemaakt en do gelegenheid werd opengc- steld tot verzending van kleine sommen geld per postwissel.

Voor monsters cn stalen van koopwaren bo ven 15 gram wegende bedroeg het port $\frac{2}{3}$ van het brief port; voor dag- cn weckbladen, on verse hi! lig de grootte, 2 cent per vel, en voor andere drukwerken 2 cont per heel, 1 cent per en $\frac{1}{2}$ cent per $\frac{1}{4}$ vel druks. Voor bestelloon binnen den afc stand van 4 palen van cen kantoor werd niets lx)- rokend ; buiten (lien kring moesten de geadres- seerden zich met den kantoorchef verstaan voor het afhalen der correspondentie.

De bepaling, dat voor een ongefrankeerden brief niet meer verschuldigd was dan voor een gefran- kcerden, were! in 1874 gewijzigd in dien zin dat het port voor ongefrankeerde brieven en pakketten op 10 cent bo ven dat voor gefran keerde gesteld werd. Eerst later kwam de thans nog bestaande IMpaling tot stand, dat voor ongefrankeerde brie- ven het dubbel port verschuldigd is. Op alle brie- ven van meer dan enkel gewicht (15 gram) werd dit gewicht op de adresson aangeduid ; op on toe-

reikend gefrankeerde stukken het wo ord „ontoe-reikend" geschreven. Hiervoor kwam 1873 een stempel, terwijl op de hulpkantoren de zegels vervietigd werden met den stempel „firneo" midden op de zegels. Het port der monsters word gebracht op 10 cent per 50 gram en der drukwer-ken, geen couranten zijnde, op 5 cent per 50 gram. Naar aanleiding van verzochtschriften van uitge-vers op Java werd het port voor couranten in 1875 gebracht op 1 cent per 25 gram en der andro drukwerken op 2 cont per 20 gram. In 1863 werden de eerste brie ven bussen in Indio geplaatst, nl. te Batavia. Se ma rang en Soerabaja. Het aan- tal is sedert in geheel Indie gestegen tot 354 op 1 Jan, 1918.

Om zoo spoedig en zoo goedkoop mogelijk uitbreiding te geven aan het aantal postcnloopen op Java, waaraan dringend behoefte bestond, werd in 1863 een proof gen omen met aanbesteding van het bezorgen der post (en het overbrengen van rczigers) aan particulieren. De aanbesteding, waarvan de voorwaarden zijn opgenomen in de Jav. Cour, van 7 Jan. 1863, mislukt totaal. In 1874 werd deze proef, echter op kleinr schaal, herhaald en met succes. Sedert zijn vele contrac-ten in bedoelden zin gesloten. Langzamcrhand werden de postenloopen op Java belangrijc uit- gebreid ; in 1877 bestond tusschen de voornaam- ste plaatsen reeds een dagelijksche dienst, terwijl ook vele plaatsen drie maal's weeks door de post bezocht worden. Voor het overbrengen der dienst- correspondentie tusschen de bestuursambtenaren van een gewest op Java werden voornamelijk lieercndienstplichtigen gebruikt (de zoogenaamd districtspost).

Op de Buitenbezittingen was het overbrengen der post — voornamelijk uit dienstcorrespon- tic bestaande — op vele plaatsen uitsluitend aan hcerendienstplichtigen overgelaten. Tot voor korten tijd nog op Banka. Gaandeweg were! ook uldaar speciaal personcl aangesteld voor de bc- zorging der post.

Tot uitvoering van art. 87 van het Reg.-Regl] . . luidende: „Het geheim der aan de post of andere instellingen van vervoer toevertrouwde brieven is onschendbaar, behalve op last des rechtcrs, in de gevallen bij algemeenc verordening omschr- ven. , werden bij K. B. in Ind. Stb. 18C8 no. 42 bepalingen vastgesteld betrefTendo het in beslag ncinen en openen van brie ven en pakketten. Art. 1 van dit besluit is vervan gen door art. 8 van het nog viggerende postreglment van 1881 (Ind. Stb. no. 139). Art. 2 is zelfstandig blij ven bestaan ; terwijl bij K. B. in Ind. Stb. 1893 no. 240 de bc-voegdheid is geregeld om brie ven enz. aan te hou- den en in beslag to nemen. (Het K. B. in Ind. Stb. 18G8 is dus niet — zooals Margadant, R. R. decl III, bl. 186, zegt — ver van gen door dat van 1893)

De uangelegenheden van de brie ven post en do paardenpostcrj, in 1864 staand onder het bc- hcer van den Directeur der Producten en der Civic lc magazijnen, werd in 1867 onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur gebracht. Do Chef van den dienst — Inspecteur — was tevens chef van het postkantoor te Batavia ; de kantoren te Se ma rang en Soerabaja stonden onder directio van postmeesters, de overige 32 kantoren op Java en de 17 kantoren op de Buitenbezittingen werden door postcommissiezen behcrrd, en de hulp- postknntoren door hulppostcommissiezen. Met di. laatste functie werden op verschildendo hulppost-

kantoren telegrafisten belast. Het plan bestond om den post- met den telegraafdienst te vereeni- gen ; aan vanklijk had dit echter geen succes, zoodat van het voornemen werd afgezien. In 1870 kwam het dcnkbceid echter weer op en were!on meer en meer proeven voor do vereeniging van die diensten gen omen, met het gevolg dat die vereeniging in 1875 tot stand kwam (zie Ind. Stb. no. 72) en in 1878 gcheel was doorgevoerd. (Ind. Stb. no. 29). De vereenigde dienst stond op 1 Jan, 1875 onder het Departement der Burg. Openb. W.; de Chef — die intusschen van zijn functie van chef van het postkantoor te Batavia was on the ven — droeg den titel van Hoofdinspec- teur ; onder hem waren gesteld inspecteurs, ad- junct-inspecteurs en commissiezen en verder per- soncel. Sedert 1907 behoort de vereenigde dienst onder het Departement van Gouvernementsbe- drijven.

In 1878 (Ind. Stb. no. 48) kwamen nieuwo voorschriften voor benoembaarheid van het vereenigd personcl in working, welke gewijzigd zijn by Ind. Stb. 1884 no. 225. Tevens kwam in dat jaar een re geling tot stand voor het vervoer der post langs de spoorwegen.

Aangezien het reglment van 1862 niet meer voldeed aan de eischen van den dienst, werd het geheel herzien. Na lange voorbereiding kwam in 1881 (Ind. Stb. no. 138) het „Reglment voor den postdienst" tot stand, dat beter en systematischer was ingericht dan dat van 1862. Het Reglment kwam, cvenals do „Algemeene bepalingen" tot uitvoering daarvan, den len Jan. 1882 in working. De voornaamste wijzigingen, die het Reglment in dat van 1862 bracht, zijn do volgende:

1o. openstelling der gcheleghed tot invordc ring van quantanten (zie § III) ;

2o. verlaging van de porten in het binnen- landsch verkeer, o.a. de toelating van documen- ten (papiers d'affaires) tegen verminderd port, dat cvenals de monsters op 2 cent per 50 gram is bepaald. Het port van ongefrankeerde brie ven word echter verhoogd tot het dubbele van dat der gefrankeerde brie ven;

3o. toelating van aantekoning ook van andere stukken dan brie ven en briefkaarten en open- stelling van de huippostkantoren tot verzending van aangeteekende stukken en postwissels;

4o. regcling van het eigendomsrecht van ter post bezorgde stukken; deze blij ven het eigen- dom van den afzender, terwijl er geen beslag op kan worden gelegd dan met medewerking van den rechter;

5o. regcling van de zg. expresse bestelling, waarvoor een port van 50 cent binnen don bestekring is vastgesteld. By het reglment zijn verschildendo strafjen toepasselijk verklaard op fraudes met binnenlandsche postzegels enz., het- geen in 1887 uitgebreid word tot buitenlandsche postzegels enz.

De algemeeno bepalingen tot uitvoering van het postreglment warden bij Ind. Stb. 1891 no. 254 opnieuw vastgesteld, waarbij to vena cenigo noodigo wij zigen gen werden aan gebracht. Ook werden de, sedert 1881 bij wijze van proef ingestelde, depots van postwaarden bij neriugd- doenden enz., we gens het geringe gebruik, dat er van gemaakt word, opgehoven.

Gaandeweg kwamen tai van verbeteringen in de bepalingen tot stand, met het gevolg dat

het publiek nicker op moor van de post gebruik maakt. Steeds streefde men naar verlaging der portier, metaan voor een deel to dan ken is dat het aantal poststukken, vooral dat der nieuws- bladen, sterk toenam. Ook in het vervoer kwa- men aanmerkelijke verbeteringen.

Zoodra in 1871 de eerste spoorweg word geopend tusschen Wellevreden en Batavia., maakte men dozen aan het. jiostrverkeF dienst baax-; 7 jaar later kwam de eerste regaling tot stand voor het vervoer van de post langs spoorwegen.

Tusschen Anjer en Batavia en tusschen Batavia— Ba nd pen g—DjoJya—Socraba ja^rijden spoorwegpostkantoren. Eeii brieJ~van^Batavia bereikt thans in anderhalven dag Soerabaja. Om ook de langs de lijn liggende kleine plaatsen zoo veel mogelijk van de snelle verbindin gen te doen ge nieten, plaatste men in 1907 op stations en halten waar de expres niet st opt, van ginricht in gen, waardoor het mogelijk is ook posten op die plaatsen af te geven en te on t van gen.

De spoorwegpostkantoren tusschen Batavia en Soerabaja zijn t-evens uitwisselingskantoren voor het buitenlandsch verkeer. Op plaatsen, waar geen post- of hulppostkantoor aan het station is gevestigd, zijn bij de spoorwegpost kantoren post- waarden van de meest gebruikelijke soorten ver- krijgbaar en kunnen gewone brie ven ter aantec- kening worden aangeboden.

Behalve de genoemde spoorwegpostkantoren bestaat langs de S.S. op Java sedert 1892 de z.g. ambulante dienst, waardoor vervoer van gesloten depeches tusschen plaatsen, waar post- of hulpkantoren best a an, on der geleide van een trein- conducteur wordt bewerkstelligd. Deze conduc- teur beeft in een gedeelte van een bagage wagon een kleine sorteerinrichting en wisselt een tasch met den haltechef, op plaatsen waar geen post- of hulppostkantoor bestaat. Op deze wijze is de gelegenheid geopend om op bedoelde stations en halten gewone stukken te halen en te verzenden. Bestellingen aan de huizen heeft van daar niet plaats. De meest gebruikelijke soorten van post- waarden zijn er echter wel verkrijgbaar.

De treinconducteur ontvangt tevens van de verschillende corresponderende post- en hulppostkantoren zendingen van gewone stukken, bestemd voor laatstbedoelde halten. Voor deze bemoeiingen vergoedt de postdienst aan de S. S. 1 cent per K.M. afgelegden afstand.

Ten slotte worden nog zoowel de Staats- als de particuliere spoorwegen en de meeste Tramwegen dienstbaar gemaakt aan het vervoer van gesloten? depeches, onder geleide van een spoorweg- of trambeambte en zijn vele treinen voorzien van een brie ven bus, ten gerieve van het reizend publiek.

Plaatsen, niet aan spoor- of tramwegen gele- gen, on t van gen en verzenden de post door iniddel van postloopen, postkarren, postiljons, pikoeJ- paarden, posttrauwen of auto's, dan wcl door iniddel van de districtspost zoo mogelijk in aan- eluiting op bo ven genoemde spoor- en tramwegen.

De d istrictspost op Java en Madoera is ontstaan door de ophelling in 1882 (Ind. Stb. no. 136) van de op de hcerdienstpligtige be- volking rustende verplichting tot het overbren- gen van brie ven. In het volgend jaar bepaalde de ltegeering, dat in elke residentie het. hoofd van gewestelijk bestuur op den meest spaarzajnen voet een districtspost zou insteHen bestemd voor de

geregldc uitwisseling van dienstbrie ven tusschen de in het gewest bescheiden ambtenaren.

In 1892 ging de districtspost van B. B. over naar B. O. W. (in 1907 naar Gouv. Bedr.) en werel ze tevens dienstbaar gemaakt aan een ge- regeld particulier postverkeer, in verband waar mede de plaatsen, waar post- of hulppostkanto- ren zijn gevestigd, doze met het verzenden en ont- vangen van de stukken der districtspost zullen worden belast en op do overige stations dierpost- bestelhuizen — d. z. postinrichtingen van cen- voudigen vorm — zijn opengesteld, we lke door post bod enloopen drie of nicermalen per week met elkaar en met het naastbijzijnde post- of hulppostkantoor in verbinding staan en voor dezelfde doeleinden aangewzen zijn als de voormelde stations en halten.

Ook de instelling van geregelde stoomvaart- lijnen kwam het postvervoer zeer ten goede. Tusschen de verschillende havens op Java en Madoera en de Buitenbezittingen onderhouden stoomschepen thans geregeld gmcncschap. Met elke gelcgenheid worrit post verzonden, zoowel met particuliere- als met gouvernementsspo- mers.

Aan boor d van verscheidene booten v/d Kon. Paketvaart Mij. zijn fungeerendc hulppostkan- toren gevestigd, waardoor de passagiers in de ge- legenheid zijn, om op reis rchtstreeks poststuk- ken te verzenden naar alle plaatsen, welke de stoomers aandoen.

Op deze wijze zijn zelfs de kleinste negorijen in het postverkeer opgenomen. Met de Kon. Paket- vaart. Mij., die met een vloot van 94 passagiers- en vrachtschepen het verkeer binnen den archipel onderhoudt, heeft het Gouvernement een contract voor postvervoer gesloten.

Overigens ontvangen de gezagvoerders van particuliere schepen voor postvervoer een ver- goeding, afhankelijk van het gewicht van de ver- voerde zendingen.

Op Sumatra en elders heeft het vervoer op be- paalde trajccten plaats door iniddel van auto's, o.a. in de Palembangse Bovenlanden on in het gewest Sumatra's Oostkust, we lke tevens dienen voor vervoer va» vrachten en reizigers. Bij het voordel van het snelle vervoer komt het nadcel, dat de wegen dikwijls mocilijkheden opleveren voor auto's. Vooral het gebrek aan bruggen geeft veel last. Overzctten door niiddel van een vlot be- hoort niet tot de zeldzaamheden.

Ook de veiligheid is in de laatste jaren veel ver- beterd. Aanvallen op postloopcrs komen nog slechts sporadisch voor. Op enkele wegen, zodals in de res. Lampongsche Districten, wordt de post- loopcr, uit vrees voor wilde dicren, vooral voor ol if an ten, vergezeld door een tweede persoon en kan het vervoer des nachts niet plaats vinden. Hicraan schijnt trouwens geen behoefte te be- staan.

Ook in Atjeh was het v66r eenigen tijd nog noodig, dat de postlooper tusschen Lho-Seuma- we en Boeloh-Blang-Ara, hoewel een inborling van de 成reck de post vorvoerde, gewapend was met rentjong en klewang, ten cinde zich tegen aan vallen van de be volkin gte kujnen verdedigen.

In den loop der jaren werd, ten behoeve van jnilitairen, aan verschillende expedities een z.g. veld-postkantoor toegevoegd. De bediening ge- geschiedde door een ambtenaar der posterijen. Het vervoer naar en van het kantoor geschiedde door

niilitairen. Het Inatstc veldpostkantoor, dat dor Bali-
cxpeditie, is in 1906 opgcheven.

Het thans gcklencd rclgmcnt op den binnen-
landschen dienst, dat op aandringen van het
Departement van Kolonien tot stand kwam, dag-
teekent van 1 Juli 1918 (Ind. Stb. no. 157) en is in
hoofdzaak cen na volgin g van de Nederland-
sche postwet. De nieuwe Algemcno Bcpalingen ter
uitvoering van dit rclgmcnt zijn vastgcsfeld bij Ind
Stb. 1918 n° 158.

Het port der brie ven bedraagt 10 cent voor cen
brief van niet mecr dan 20 gram en 7% cent voor >c
] ke 20 gram daarboven.

Voor militairen beneden den rang van officier is
voor brie ven van enkel gewicht (tot 20 gram) cen
verminderd port van 5 cent vastgcsfeld. Briefkaarten
kosten thans 5 cent per enkcle en 10 cent per dubbele,
d.i. met betaaid antwoord.

Het port der nieuwsbladen bedraagt slechts ¹/₂ cent
voor elk gewicht van 25 gram of gdcclte daarvan,
terwijl voor de verzending van gedruk- te stukken,
documenten en monsters 1 cent voor elk gewicht van
50 gram verschuldigd is, met een minimum van 5
cent voor documenten en van 2,2 cent voor monsters.

Voor 1 cent per stuk zijn verhuiskaarten ver-
krijgbaar, welke dienen om zoowcl den chef van het
postkantoor als aan ieder ander persoon van een
verhuizing kennis te geven.

Tegcn bctaling van / 1.— per maand zijn bij
verschillendo kantoren voor het publiek kastjes
beschikbaar. Voor het afhالن van stukken door ver-
van een post- of hulppostkantoor wonende personen,
kan men van z.g. ambulante post bussen (trommels)
gebruik maaken. In tegenstelling met de kastjes wordt
van doze post bussen veel gebruik gemaakt.

Aanteekenen van stukken is tegen betaling van een
vast recht van 10 cent bij alle post-, bij- en
iHilppostkantoren mogelijk; aangeteckende brio-
ven met aangegcven gclds waarde kunnen tot cen be drag
van / 5000.— voor postkantoren en / 250 voor
hulppostkantoren, alleen naar door den

dicnstchef aangewezen
kantoren wor Jen verzon- dcn.
Voor de aangegcven waarde
wordt extra 10 cts. per f 150
bctaald. Bij verlies betaald do
post, ook in gcv al van
ovcrmacht, schadevergc-
ding voor gewone
aangeteckende stukken en bij
algcheel of gdcdeeltlijk verlies
ook voor brie ven met
aangegcven waarde.

Het algemcen bcheer van den P. T. dienab maakt
sedert 1907 cen onderdeel uit van het dep. v. Govv.
bedr., onder de leiding van een hoofd- anibctnaar
met den titel chef v/d P. T. T. dienst (vroeger
Hoofdingspecteur chef v/d dienst).

De Hoofden van Gcw. bestuur, met uitzondo-
ring van den resident van Batavia, hebben toe- zicht
op den dienst in hun gewest. Het P. T. ge- bied is
gesplitst in afdeelingen en districten.

De formatio van het personeel wordt jaarlijks bij
de begrooting vastgcsfeld. Op 1 Jan. 1918 waren in
dienst 4307 hoogor en middelbaar per-
soneel, (alg. bcheer : 514; alg. dienst: 3793) en 3508 lager
personeel, nl. inspectio- on districts- kant.: 134 ; pt.
kant.: 2738; telef. kant.: 896 en radiostaXions: 25).

Eindo 1917 bedroeg het aantal kantoren — be
halve de 1040 bestelhuzen der districtspost — 794,
nl. 193 post- tevens telegraafkantoren; 2
pakkotpostkantoren ; 349 hulppostkantoren on 250
bestelhuzen. voor don. spoorwegdienst.

De postambtenaren zyn tevens be last met den
verkoop van gezegeld papier en plakzegels ala-
mede met de behandeling van den dienst der
postspaarbank (zie POSTSPAARBANK).

Uit de hieronder volgende tabel moge de
ontwikkeling van het binnenlandsch postverkeer van
1862 af blijken. De cijfers stellen de hoeveel- heden
per post verzonden stukken in gcheel©
duizendtallen voor.

II. Buiten landsche dienst. Gaan- deweg kwam
verbcctering in het verkeer tusschen Nederland en
verkeer (in duizendtallen.)

Binnenlandsch post

	BKIEVEN EN BRIEFKAARTEN			DRUKWERKEN			MONSTERS	AANGETEEKENDE STUKKEN ONDER VORENSTAANDE BEG REPEN.			
	PARTICULIERE			DIENST	nieuwsbladen enz. I	andere		dienst	Particulier		
	gefr.	ongefr.	totaal						gewone	met aang. waawlo	met verrek.
18G2			1070								
18G5			1397								
1870			1905	1379							
1875	1627	460	2087	756				5			
1880	246G	294	2760	931	1963	127	17	93	38	141	
1881	2498	285	2783	915	1756	137	21		42	101	
1885	3004	254	3258	1005	2259	388	2G	3	73	210	
1890	3665	241	390G	1229	3056	92b	39	11	109	268	
1895	4904	259	5163	1922	3965	145G	70	33	214	405	
1900	8654	282	8936	2427	5890	1412	96	65	346	621	
1905	10745	336	11091	3565	8129	2816	189	i05	428	703	
1915	15339	272	15611	4000	9870	4716	324	31	754	1515..	
1916	1G300	230	16530	6320	12216	8189	219	1059	1001	1398	
1917	19398	184	19582	5991	14027	6738	185	1475--	1046	1514	
									18G	110	

Nadat die porten nog verlaagd waren resp. tot 70, 100 en 65 cent, werd in 1870 de dienst over Southampton gestaakt, en het port voor verzending via Marseille en Triest gebracht op 60 en 65 cent voor gefrankeerde en 80 en 75 cent voor ongefrankeerde brieven. Do dienst over Triest verviel in 1877. Door de opening van het Suezkan aal (1871) werd een reclitstie*eeksche dienst (zeepost) om de 6 weken ingesteld; port : brieven 20 cent per 15 gr., drukwerken en monsters 5 cent per 40 gr.

Met de stooxvaartmaatschappij "Nederland" werd in 1875 een contract gesloten voor een geregelden maaldienst tusschen Nederland en Indie 66nmaal ,s maands over Nape-Is plater door Genua ver van gen) en op de thuisreis over Padang, tegen een subsidie van / 3000 per reis. De dienst werd achtereenvolgens uitgebreid tot een 14- en tot een 10daagschen, maar in 1887 weder op een 14daag-Bechen teruggebracht, waarvoor telkens nieuwe contract en gesloten werden. Ook werd bepaald dat van Jan.—Mei in plaats van Pad an g, Penang en Atj'h zouden worden aangedaan.

Ook met de „Rotterdainsche Lloyd" werd een contract gesloten voor een 14daagschen dienst over Marseille, aanvankelijk echter tegen uitkeering van de brikhet Algemeene Post verdrag bepaalde bedragen voor zeevervoer, aangezien die Mij. niet aan denzelfden eisch van snelheid kon voldoen als de "Nederland".

Reeds in 1887 bestond een wekelijksche dienst tusschen Indie en Nederland door beide maatschappijen tezamen. In 1892 werden met de "Nederland" en de „Rotterd. Lloyd" nieuwe contracten gesloten voor den tijd van 15 jaar, dis met elkaar staan en vallen. De vereischte goedkeuring door de wetgeveende macht word verkregen bij de Wet van 8 April 1893 (Ned. Stb. no. 59). Aan de Maatschappijen werd toegezegd / 2400 per enkele reis, indien de verschillende trajecten binnen bepaalde tijden werden afgelegd, we lke tijden binnen 5 jaar verkort moesten zijn, waartegenover /4000 per reis wordt uitbetaaid. De versnelde dienst is door beide Maatschappijen reeds in 1895 ingevoerd.

In 1908 (Dd. Stb. n°577) kwam 66n postcontract met beide maatschappijen gezamenlijk tot stand, waarbij een waarborgsom van /6000.—per enkele reis is gewaarborgd. De Nederland vaart van Amsterdam over Genua, Colombo, Sabang, Singapore naar Batavia, de Lloyd van Rotterdam. over Marseille, Colombo, Padang naar Batavia.

In 1916 bedroeg de som aan beide Mijnen uitgekeerd, met in begrip van / 1300 voor het behandelen van de postabder mailschepen f 184000, waarvan de helft ten laste van Nederland en de helft ten laste van Indie kwam. Op de trajecten van Singapore, Padang—Batavia heeft a/b sorteering van de mail plaats, waarvoor z.g. eorteerkooien op de mailschepen geplaatst zijn.

Tot 1876 had de verzending van alle brieven malen uit Indie naar Europa en verdere landen over Nederland plaats; in dat jaar werd met de Italiaansche administratie een regeling getroffen voor eene rechtstreeksche uitwisseling.

Op de tusschen Batavia en Singapore varende mailboten deden Ned.-Ind. postambtenaren dienst speciaal voor het in ontvangst nemen en afgeven der brieven malen te Singapore. Deze dienst werd in 1878 opgeheven en ver van gen door de plaatsing van postagenten (Ned.-Ind. post-

ambt.) te Singapore en Penang (Ind. Stb. 1878 no. 38), aan wie is opgedragen om de correspondentie van en voor Indie zoo spoedig mogelijk hare bestemming te doen bereiken. Van dezen maatregel profiteren voornamelijk de in de nabijheid der Straits Settlements gelcgene streken, zoals de N.- en O.kust van Sumatra, Riouw, de W.kust van Borneo, aangezien voor het buitenlandsch land, zodwel als voor het binnenlandsch postverkeer der streken daardoor gebruik kan worden gemaakt van de vele en snelle stoomverbindingen der Straits.

Het port bij verzending geheel over zee (per zeepost) van Nederland naar Indie onderging verschillende wijzigingen, nl. in 1882 werden ook briefkaarten en documenten tegen verlaagd tarief verzonden; in 1885 werd het port voor gefrankeerde brieven gebracht op 12½ cent per 15 gram en voor ongefrankeerde op 25 cent; in 1889 gefrankeerde brieven 10 cent en ongefr. 20 cent; documenten, drukwerken en monsters 2 cent per 50 gram (met diverse minima); in 1899 (Ind. Stb. no. 69) brieven 5 cent per 15 gram en briefkaarten 2½ cent.

Ook de porten voor verzending tusschen Nederland en Indie per "mail" ondergingen gaandeweg vermindering, vooral door toetreding van Ned.-Indie tot de Algemeene Postvereeniging (1877). Per Fransche en Engelsche mail verzonden werd ten geheven voor gefrankeerde brieven 25 cent per 15 gr., voor ongefr. 40 cent, gedrukte stukken en monsters 7½ cent per 50 gr., briefkaarten 12½ cent per stuk. In verband met het verdrag van Parijs (1878) werd het port der briefkaarten verlaagd tot 7½ cent, drukwerken en monsters tot 5 cent per 60 gram, tegen welke port ook documenten (papiers d'affaires) werden toegelaten. In go vo lgo het verdrag van Lissabon (1885) wordt voor ongefrankeerde brieven het dubbele van het port der gefrankeerde geheven. In 1889 kwamen de volgende porten tot stand: gefrankeerde brieven 15 cent per 15 gr., documenten, drukwerk en monsters 3 cent per 50 gram met een minimum resp. van 15, 3 en 5 cent, welke porten na het verdrag van A'Veenen (1891) voor verzending van Nederland naar Indie verlaagd werden tot : gefrankeerde brieven 12½ cent per 15 gram (thans, 1918, 12½ cent voor de eerste 20 gram en 7½ cent voor elke volgende 20 gram); briefkaarten 5 cent, drukwerk, documenten en monsters 2½ cent per 50 gram, met een minimum resp. van 2½, 1 en 5 cent.

Terwijl thans in het verkeer met Nederland en de overige bij de Alg. Postver. aangesloten landen de op het congres te Rome vastgestelde porten gelden, is voor verzending per rechtstreeksche zeeweg (zeepost) tusschen Nederland en Indië per „Kedderland" en „Rott. Lloyd" een lager port ingevoerd voor brieven van Indie naar Nederland 10 cent voor de eerste 20 gram en cent voor elke 20 gram daarboven, briefkaarten 5 cent, drukwerken en documenten 1 cent on monsters 2 cent per 50 gram, met een minimum van 5 cent on maximumgewicht voor drukwerken van 5 K.G., terwijl het port voor brieven van G 20 gram afkomstig van of bestemd voor militairen beneden den rang van officier: 5 cent is. Omgekeerd gelden ongeveer de binnenlandsche porten van Nederland. Deze zonderlinge verhouding wijst duidelijk op te hooge briefporten in het binnenlandsch verkeer van Indie.

Was de wereldoorlog er niet tusschen gekomen

dan zou, vooral door de te verwachte beslissingen van het (uitgestelde) postcongres te Madrid, aan de hooge binnenlandsche en daarmede ook aan de zeepost-porren reeds een einde gemaakt zijn. Het is bekend, dat de Regeering plannen in die richting voorbereidde.

In normale tijden bereikt een brief van Java naar Nederland en omgekeerd in 4 weken zijn bestemming. Tijdens den oorlog werden de mails, hetzij over Amerika — de "Nederland" on „Rott. Lloyd" onderhouden een geregelden maildienst tusschen Java, over Hongkong, Japan en San Francisco — hetzij om de Kaap verzonden en bleven de brieven, ook door de censuur en de aanhouding van schepen, veel langer onderweg.

Tot Aug. 1914 bestond elke 14 dagen 5 kceren ¹ gelegenheid om poststukken te wisselen met Europa en wel met de Nederl., Fransche, Duit- sche en Engelsche mailboten. Voorts vertrok om de andere week een stoomer van de Kon. Pakot- vaart Mij. van Batavia naar Singapore en terug, in aansluiting met de booten van de Norddeut- sche Lloyd (over Napels) naar en van Europa en in aansluiting met die der Messageries Maritimes (over Marseille), terwijl ten slotte om de andere week van Singapore booten van de P. en O. Steam Navig. Co. naar Europa vertrokken en van daar aankwamen (over Brindisi).

Aan boord van de Fransche mail- booten bevindt zich een zeepostkantoor, waarmede Ncd.- Indie te Singapore rechtstreeks depeches wsselt (Fransche postagent Jokohama, Marseille en omgekeerd).

Bchalc dat overigens met alle voorkomende gelegenheden posten worden verzonden, heeft een geregelde maandelijksche zending plaats naar en van Australie met de Kon. Paketv. Mij., terwijl de Java—China—Japanlijn een 4-wekelij- scho dienst onderhoudt tusschen Java—Celebes —China—Japan en terug over Singapore en booten der Kon. Paketv. Mij. de post geregeld naar Saigon, Amoy, Hongkong en Port-Timor ver- voeren.

Het buitenjandsch verkeer wordt uitgeoefend overeenkomstig de bepalingen van het algemeen post verdrag en de bijzonder overeenkomsten voor het verkeer met Nederland.

In hot verkeer van Indie met andere landen. dan Nederland gelden thans de laatstelijk op het post congres te Rome (1906) vastgestelde porten, der wereldpostvereeniging.

Op de eerste postcongrcssen worden do Ncdcr- landschc kolonien steeds vertegenwoordigd door de gedelcgcerden voor Nederland. Met het oog op het toenemende belang van de koloniale postcrj werd echter in 1891 besloten de kolonien door een afzonderlijken afgevaardigde te doen vertegenwoordigen. Zoowel op het congres te Weenen (1891) en te Washington (1897) en Rom©- (1906) — waar aan de Nederl. kolonien een twee- de stem is toegekend — als op de telegraafconferentien te Parijs (1890), Budapest (1896), Londen (1903) en Lissabon (1908) en de radiotelegraafconferentien te Berlijn (1906) en Londen (1912) werd daarvoor aangewezen de heer Joh. J. Perk, oud-administrateur, Chef van het Kabinet van den Min. van Kolonien ; op de telegraafconferen- tie te Lissabon was mede-vertegen woordiger de heer W. F. Gerdcs Oosterbeek, thans hoofdcomm. bij dat Departement, die met den inspecteur v/d Ind. dienst Van Ringelenstein ook was aangewezen om de Nederl. kolonien in 1914 op het postcon- greste Madrid te verte gen woo rd igen. Dat congres. is echti? wegens den oorlog uitgesteld.

Op de radiotele graafcon ferentio te Londen (1912) was Indie tevens vertegenwoordigd door den heer F. v. d. Goot, thans hoofdingenieur- chef' van den techn. dienst der telegrafie in Indie.

Op het Weener congres en later ook op die Washington en te Rome, werden voor Indie be- halve het hoofdverdrag (met bijbeh. slotprotocol), onderteekend: de postwissel- en incasseerings- overeenkomsten en het pakketpostverdrag met do bijbehoorendo reglementen. -

Do hieronderstaande tabel geeft de hoe- veelheden stukken, die per post verzonden wer- den in het buitenlandsch verkeer, in geheele duizendtallen.

III. Postwisseldienst en Incas- seeringsdienst. a. Binnenland. Volgens het postreglement van 1862 (Ind. Stb. no. 103a) > werden aan alle postkantoren postwissels ver- krijgbaar gesteld, aanvankelijk tot een maximum van / 100, later tot een onbepaald bedrag (Ind.

Buitenlandsch postverkeer (in duizendtallen).

	Uit Indie verzonden						Uit het buitenland ontvangen					
	Drukwerken			O	Aange- teeken- ken on- voorg. begre- pen.		Drukwe:ken			ii		Aange- destuk- ken on- voorg. begre- pen.
	in Kg.	vcl- len	tn				in Kg.	vel- len	w			
18GG	154	127					500					
1870	163	134				610						
1875	205	169				633						
1880	358	9		0.01	6	19	66		0.5			
1885	473	12		0.3	9	39	96		0.4			25.
1890	557	7		2	10	60	134		3			54
1895	640		208	6	31	80		1463	7			7&
1900	833		245	14	38	135		1275	6			97
1905	924		397	19	57	188		1780	19			135.
1910	1621		1274	40	145	252	1295	1784	24			371
1916	1774		457	20	31	440	2907	3907	26	108		371

Stb. 1870 no. 230), betaalbaar aan de daartoe open- Het reeds genoemde maximum van / 150 in het gestelde kantoren. Het recht bed roeg 1 % met een verkeer tusssen Nederland en Indië werd in 1888 hiiniium van 5 ct. De wissels werden niet, zooals verhoogd tot / 250 en ook van toepassing verklaard thans, door de post- rijk, maar door de nemers zelf, op het verkeer met België, Duitsch- land, Italie, hetzij als brief, hetzij op andere wijze, o verge- maakt, Luxemburg en Zwitserland.

Bij het rglement van 1881 (Ind. Stb. no. 138) werd Door toetreding van Ned- Indië tot de inter- de dienst opnieuw geregeld op het Jnaximum bedrag nationale overeenkomsten omtrent de postwissels gesteld op / 1000; het rcht bedraagt 10 cent per / 10 en incasseringcn (1891) was eenc regeling noodig of gdeeldt daarvan. Bij laatstgenocmd regie men t, voor den laatstbedoclden dienst en werden ook werd tevens de ge- legenheid opengesteld tot het nieuwe bepalingen gemaakt voor den buitenland- invordren van gelden op kwitanten tot een schen post wisseldienst, welke rccgelingen in 1892 maximum bedrag van f 100 en voorren gelijk recht (Ind. Stb. no. 137) tot stand kwam. Evenals voor als voor de post- xnsseJs. Aan vankelijk werden den buitenl. postwisseldienst zinn ook allo slechts eenige kan- loren voor dien dienst opengesteld postkantoren voor den buitenl. incassccrings- dienst ; met in gang van 1883 werd hij echter reeds tot opengesteld.

De voor Nederland, Suriname en CuraQao be- allpostkantoren uitgebreid, terwijl in het volgcnd stemde postwissels worden tegen een bepaalden jaar ook een ige hulppostkantoren met den postwissels worden tegen een bepaalden postwisseldienst werden belast, welk aant& koers afgegeven (thans, 1918, f 100^{8/8}), terwijl voor de naar andere landen bestemde wissels een inaatstaf gaandeweg vermeerderde.

b. *Buit' nland.* In 1874 word ook gelegenheid van herlciding van de verschillende munten is gegeven tot overmaking van geld per postwissel vastgesteld.

In 1896 is ook een postwisseldienst geopend met tusssen Nederland en Indië tot hoogstens / 150. Het in 1896 is ook een postwisseldienst geopend met in Nederland geheven recht bed roeg 20 ct. per / 10; de Ver. Staten van Amerika, en wel over Nederland, in Indië werd aanvankelijk geheven 10 ct. per / 10. Van de in 1899 (Ind. Stb. no. III) opengestelde welk recht echter al spoedig (1876) uit vrees voor gelegenheid om met de niet tot de intern, speculatie en om de concurrentie voor handciswissels postwisselovereenk. toegctreden landen bijzondere niet onmogelijk te ma ken op 25 ct. per / 10 gbracht schikkingen of overeenkomsten tot het onderhouden van een rechtstreekschen postwissel- dienst te werd.

In 1877 werden met Duitschland, Zwitserland, treffen, is gebruik gemaakt voor het verkeer met België, Luxemburg en Groot-Britannic overeen- Engeland, Australie, de Straits Settle- ments. In het komsten gesloten tot het overma ken van geld, evengenoemde Stb. zijn verdero voorzieningen waartoe de Nederlandsche postadministratic hare getroffen, noodig door de besluiten van het tusssenkomst- verlcende; van het recht, dat p. m. 3 % postcongres te Washington (1897); o.a.] is het recht bedroeg, ontving genoemde admini- stratie een zekcr vastgesteld op 12] % cent voor elke / 12.50 of gedeelte. In het volgend jaar kwam een gedeelte van / 12,50 tot / 50, daarboven / 12% cent rechtstreeksche dienst tusssen Didio en Frankrijk tot voor elke som van / 25 of gedeelte van / 25, stand. De postwissels werden aanvankelijk niet zelf uitgezonderd voor Groot-Britannic en de Ver. Staten verzonden, doch zg. advics- lijsten. Ter bespoediging van Amerika, dat op 15 cent per / 10 bepaald is. Het werd in het nieuwe post- wisselreglement van 1879 maximum bedrag der post wissels naar Engeland is (Ind. Stb. no. 159) — dat in 1881 in working trad — £ 40. — en naar Amerika \$ 100.-

bcpaald, dat de postwissels zelf zouden worden Door de in de volgende tabellen vermelde cijfers verzonden. In hat post regie men t van 1881 (Ind. Stb. kan men een beel krijgen van de ont- wikkcling no. 138) werd ook de buitenlandsche postwisseldienst van 1864 af van de postwissel- en in casseerin gsdienslen.

Postwisseldienst (in duizendtallen guldens).

	Binnenlandsche				Buitenlandsche							
	bed rag	telegrafische wissels		naar Nederland afgegeven		uit Nederland ontvangen		naar andere landen afge- von		uit andere lan- den ontvangen		
		aantal	bed rag	aantal	bedrag	aantal	bed rag	aantal	bedrag	aantal	bed rag	
1866		1494										
1870		2000										
1875	67	4271			J3	1154	0.6					
1876	75	4556			12	94 G	0.7					
1880	95	6073			17	J1 67	1	55	2	111	0.4	
1885	116	5950			19	1114	2	74	3	160	0.5	
1890	142	6308			21	1041	2	98	4	153	0.5	
1895	185	6906			29	1366	4	166	6	258	0.7	
1900	193	6482			37	1310	4	277	9	318	1.0	
1905	210	6861	3	401	45	1583	5	284	10	347	1.4	
1910	478	12769	30	4699	58	1769	7	461	15	534	1.7	
1915	1113	136669.	74	13090	79	3254	8	385	15	717	1.6	

Incasseringsdienst (in duizendtallen guldens).

	Binnenlandsch verkeer			Buitenlandsch verkeer					
	totaal bedrag der ter in v. aang. quitantien.	betaald	onbetaald	Uit Nederland ter invoering ont van gen			Uit andere landen ter invoering ont van gen		
				totaal bedrag	betaald	onbetaald	totaal bedrag	betaald	onbetaald
1882	11	4	7						
1885	139	61	18						
1890	485	307	178						
1893	698	463	235	22	12	10	0.1	0.08	0.03
1895	1061	721	340	47	26	21	1.4	0.7	0.7
1900	1868	1289	579	G7	39	28	4.4	3.4	1.-
1905	2494	1794	700	161	107	54	3.5	2.6	0.9
1910	3554	2555	999	227	162	65	5.-	4.1	0.9
1916	3556	2310	1246	240 ¹⁾	167 ¹⁾	73 ¹⁾	0.2-	—	—

IV. Pakketpost. Reeds in 1887 bestond er gelegenheid om postpakketten van Nederland naar Indië te verzenden, doordat de Nederlandse postadministratie met de stoomvaartmaatschappijen "Nederland" en „Rott. Lloyd" contracten daarvoor had gesloten. Met dezen dienst had echter de Indische administratie geen rechtstreekse betrekkingen.

Het te Weenen in 1891 gesloten internat. pakketpost verdrag werd voor Indië ondertekend onder voorbehoud, dat de invoering van den dienst niet aanstands behoefde te geschieden.

De binnenlandsche dienst werd geregeld bij het Reglement in Ind. Stb. 1892 no. 268, dat 1 April 1893 in werking trad, evenals de uitvoeringsbepalingen, welke opgenomen zijn in Ind. Stb. 1892 no. 269, sedert ver van gen door het reglementopdepakketpostdienstbinnenN.-I. (Ind. Stb. 1909 no. 561, gewijzigd bij Ind. Stb. 1913 no. 631). Per pakketten mogen niet meer dan 5 Kg. wegen en geen grooter inhoudsmaat dan 25 dM.³ en langs geen der vlakken grooter afmetingen hebben dan 60 cM., welke maxima in 189G (Ind. Stb. no. 29) voor het vervoer per postbode, postilion of post-prauw wettelijk verlaagd tot resp. 3 Kg., 6 dM.³ en 40 cM. Het vervoer geschiedde aanvankelijk alleen langs de spoorwegen, stoot in de toekomstige met de booten der Kon. Pakvaartnij. en andere geregeld stoomvaartdiensten en met postkarren. In 189G werden de vervoermiddelen aanmerkelijk uitgebreid door openstelling van verschillende trajecten, welke per post bode, postilion of post-prauw bediend worden.

Hot port voor verzending met de pakketpost bedraagt:

a. in hot onderling verkeer tusschen plaatsen gelegen op Java en Madoera, onafhankelijk van de middelen van vervoer, zoodat in het verkeer uitsluitend langs spoor- of trainwega tusschen plaatsen in de buiten bozittingen:

voor elk pakket:
tot een gewicht van 1 KG. 30 cent;
van een gewicht. boven 1 tot 3 KG. 50 cent; van een gewicht boven 3 tot 5 KG. 70 cent;

b. in a Ho overig geval: voor oik pakket:

i) Totaal buitenlandsch verkeer.

tot een gewicht van 1 KG. 60 cent;
van een gewicht boven 1 tot 3 KG. 90 cent; van een gewicht boven 3 tot 5 KG. 125 cent

Bhalve gewone, zijn ook pakketten met aangegeven waarde en met verrekening toegelaten.

Met de pakketpost mogen niet worden vervoerd: levende dieren en planten, ontplofbare stoffen en andere gevaarlijk voorwerpen, en do voorwerpen waarvan de in- en uitvoer verboden is (opium), alsmede eetbare vogelnestjes. Voor verlies of beschadiging van gewone postpakketten wordt schadevergoeding verleend naar de waarde, tot een maximum van 2.50 per Kg.; van pakketten met aangegeven waarde het volle bedrag van de aangegeven waarde. De voor den binnenlandschen dienst opgestelde kantoren zijn genoemd in den post- en telegraafgids; van de aankomst van pakketten, bestemd voor andere plaatsen of buiten den bestelkring, wordt per post kennis gegeven.

Na de invoering van den binnenlandschen dienst wordt de buitenlandsche dienst ter hand genomen en overeenkomstig de bepalingen van het internat. verdrag geregeld bij het K. B. in Ind. Stb. 1893 no. 253 en de uitvoeringsbepalingen in Ind. Stb. 1893 no. 255, terwijl bij het K. B. in Ind. Stb. 1893 no. 254 de porten van de rechtstreeks over zee tusschen Nederland en Indië niet gewisselde pakketten werden bepaald.

Van de uitzonderingsbepalingen van het internat. verdrag wordt gebruik gemaakt om zich niet te belasten met pakketten met aangegeven waarde, verrekenpakketten, pakketten met express bestelling en zg. hinderlijk pakketten, doch thans zijn ook deze soorten van pakketten toegelaten. In het buitenlandsch verkeer zijn pakketten toegelaten tot een gewicht van 3 of 5 KG. Zij mogen langs geen der zijden de afmeting van 60 cM. te boven gaan en geen grooter inhoudsmaat hebben dan 25 dM.³; echter zijn pakketten toegelaten, die een lengte hebben van 1 M.» mits de breedte en dikte niet neder dan 20 cM. bedraagt (rengschermen, wandelstokken enz.). Voor den buitenlandschen dienst zijn op enkele uitzonderingen na dezelfde kantoren opgesteld als voor den binnenlandschen dienst (zie den postgids).

Behalve hetgeen in het binnenlandsch verkeer verboden is, mag in het buitenlandsch verkeer

niet verzonden worden per pakketpost, hetgeen niet toegelaten is in andere landen. Het port en de verdere formaliteiten zijn voor de verschillenden landen afzonderlijk bepaald.

In het rechtstreeksch verkeer over zee tusschen Nederland en Indie wordt, naar gelang de pakketten wegen, 1, 1—3 of 3—5 Kg., go he ven / 0,85, / 1,25 of / 1,75. Voor dit verkeer werden met de stoomvaartmaatschappijen "Nederland" en

Lloyd contracten gesloten, waarbij de vergoeding bepaald werd op / 40 voor 1 M³. pakketten en / 20 voor elken M³ meer. De ledigo man den en zakken beneden 1 M³ worden kosteloos, daarboven tegen / 20 per M³ vervoerd.

In 1895 (Ind. Stb. 215) werd gelgcnheid gegcven om re gelingen te treffen met landen, die niet tot het intern, verdrag zijn toetgetreden, waarvan in 1896 gebruik werd gemaakt ten opzichte van de Straits Settlements en in 1898 van Queensland. Tevens werden de uitvoeringsbepalingen (Ind. Stb. 1893 no. 255) gcheel opnieuw vastgesteld bij Ind. Stb. 1895 no 216, en de datum van inwerkingtreding voor een en ander bepaald op 1 Oct. 1895.

Overeenkomstig het verdrag van Washington werden bij Ind. Stb. 1899 no. 110 eenige onbelangrijke wijzigingen in den buitenlandschen dienst gebracht.

De hieronder vermeldc cijfers duiden het aantal pakketten aan — in gcheele duizendtallen — dat van 1893 af in het binnen- en buitenlandsch verkeer werd verzonden en ontvangen.

door een groot cijfer, aanduidendo de waarde. In 1892 word de beeltenis des Konings vervangcu door die der Koningin (kinderkopje). Er bestonden toen

13 soorten van frankeerzegels in verscheidende kleuren nl. van 1, 2, 2½, 3, 5 (cijfertypen), 10, 12 1/2, 15, 20, 25, 30, 50 en 250 cent. In afwachting van een nieuw type zijn in 1898 van alle waarden van 10 ct. en hooger (behalve van 30 ct.) uitgezonden Nederlandsche zegels met do nieuwo beeltenis van H. M., voorzien van een zwarten overdruk : bo ven de waarde, onder Ned.-Indie.

In 1901/1903 kwamen drie nieuwe typen : van Vi ct. t/mi. 7 1/2 k cent, cijferzegels in boekdruk; 10 t/m 50 cent — beeltenis v/d koningin naar links met schmeringvlinders als hockvulling eveneens in boekdruk — en 1 en 2 1/2 gid. — beeltenis v/d Koningin naar links, daarnaast Mrcru* rius links en Ceres rechts, onder schepen, die door den wind naar O. en. W. worden gedreven, in. plaatdruk.

In 1908/9 vrschenen doze zegels met overdruk in zwart "Java" en „Buiten Bezit*" zoogenaamd, om een statistiek van het aantal poststukken van Java en Madoera en van de Buitenbezittingen te kunnen niaken, vooren herziening van het port. Betrouwbaar kon die statistiek echter nooit zijn, omdat op Java ook de zegels met Buiten Bezit en omgekeerd geldig waren.

In 1912/14 werden de tegen woordige zegels uitgegeven, wederom in 3 typen: 1/2, 1, 2, 2 1/2, 3, 4, 5 en 71 cent, dezelfde cijferzegels, maar met nicer wit, om het vernietigingsstempel te ter te

Pakketpost.

	Binnenl. verkeer				Buitenlandsch verkeer									
	1893	1895	1900	1905	Uit Indie verzonden					In Indieontvangen				
					naar Nederland		Indie	uit Nederland		naar Nederland		Indie	uit Nederland	
					1-3 Kg.	3-5 Kg.		1-3 Kg.	3-5 Kg.	1-3 Kg.	3-5 Kg.		1-3 Kg.	3-5 Kg.
1893	16	3	28	.2	0.2	0.1	0.5	0.1	0.8	1.3	2.5	4.0	0.8	
1895	42	1	82	.1	2.1	1.6	5.6	1.2	4.0	7.0	12	23	4.6	
1900	65	2	33	.4	2.7	2.5	7.6	2.5	4.3	9.9	18.9	33.1	10.2	
1905	79		66	2	3.5	4.4	11.1	4.1	5.4	12.1	23.9	41.4	15.7	
1910	37	1	20		4.0	4.6	11.4	13.6	6.8	17-	32.3	56.1	32.2	
1916					5.0	9.4	20.2	T	6.3	18.6	47.0	71.9		

V. Postwaarden. Bij het regie men t van 1862 (Ind. Stb. no. 103a) werd de uitgifte van frankeeren portzegels mogelijk gemaakt en bij dat van. 1881 (Ind. Stb. no. 138) en de alg. bep. tot uitvoering daarvan (Ind. Stb. 1891 no. 254) werd de in gebruik en buitengebruikstelling op- nieuw geregeld.

Frankeerzegels. De eerste frankeer- zegels waren die van 10 cent, met de beeltenis van Koniig Willem III (3/4 gezien), waarvan 2 uit- giften (1864 — ongetand en 1865 — go tan d) plaats hadden. Dit type werd in 1870 gewijzigd, niet alleen wat betreft de beeltenis (en profiel) maar ook de rand ; o.a. werden de bloem en dolfin ver van gen door een mrcruurstaf en een anker. Van dit type werden zegels van verschillende waarden uitgezonden. Voor a lie waarden beneden 10 cent is de beeltenis (1883—1888) vervangen

In de cijfers naar en van Nederland be- grepen.

doen uitkomep; 10, 12%, 17%, 20, 22, 25 en 30 cent, beeltenis der Koningin naar rechts, met een zee met schip op den achtergrond (bockdruk) 50 ct. 1 en 2 1/2 gid., beeltenis der Koningin naar links, geflankeerd door palmon- groepen (plaatdruk).

Behalve de eerste zegels van 1864 en 1865, welke bij Rijks munt gedrukt zijn, zijn allo postwaarden gedrukt bij de firma Job. Enschedo en Zonen te Haarlem; de laatste typen zijn daar ontworpen, de voorlaatste door den kunstschilder dr. Ja» Veth.

Reeds geruiraen tijd geldcen was men tot de ontdekking gekomen. dat op vrij grooto schaal fraude met postzegels werd gepleegd; de ge- bruikte zegels werden nJ. van den stempelinkt ontdaan, waartoe de vorige typen, zoovel wat do tekening als de kleur betrof, zich maar al te goed leenden. Om (lit zoo veel mogelijk tegen te gaan, worden de zegels tegenwoordig vervaar- digd in loslatende kleuren, welke bij pogingen om

ze van den stempel te ontdoen vorblcocken of verdwijn. In de nieuwo typen is ook daarom mecr wit in do tee ken in gen gelftcn. Vcrdr bezigt men z.g. biffago stein pc Is, warmedc de stempchntk op sommige plaatscn in het zegcl dringt.

Sedert 1911 geeft de R^gccring dicnstzcgcls uit; eerst de oud-model zegcls met een zwarto cirkel, waarin on D uitgespaard is cn than3 met „dicsn* schuin over het zegcl.

Portzegcls. Als de oudst bestaande port- Kegcls van Lidie worden beschouwd de etiketten waarop het „tc betalen port^l we rd ingevuld cn waarvan cxemplarcn, datccrende van 1845/47 ge- vonden zijn in het oude archief te Batavia. In 1874 worden de ccrstc feitelijke portzegcls uitge- zonden. Het type is hetzelfde als in Nederland gebruikt wordt. De oude typen, waarop alleen een groot cijfer stond, zijn ver van gen door zegcls waarondcr "cent" staat. Vroeger had elk waarde eon verschillende kleur, dxarna werd on alle waar- den in dezelfde kleur nl. rood, met zwart waarde- cijfer; thans geheel rood. Er zijn 9 soorten. nl. van 2^l, 5, 10, 15, 20, 30, 40, 50 en 75 ct.

Briefkaarten. De eerste uitgaaf had plaats in 1874, nl. voor het binnenlandsch ver- keer, en in 1877 voor het buitenlandsch verkeer. De vorm, kleur en de opschriften zijn herhaal- deijk gewijzigd. Zd dragen dczdfdo zegclstem- pels als van de frankccrzcgcls en de binnen land- sche, behalve Hollandsche ook Malcische en Ja- vaansche opschriften. Er bestaan 4 soorten : cn- kele en dubbele binnenlandsche met zegclstom- pels van 5 ct., en enkele en dubbele buitenland- sche eveneens met stempels van 5 cent.

In 1899 zijn briefkaarten, welke door de particuliere nijverheid uitgegeven zijn, toegelaten, mits de stevigheid van het papier en voor zoo ver <lc voor het buitenlandsch verkeer bestemde kaarten betreft, ook de opschriften, overeen- men met de door het Gouv. verkrijgbaar gesteld.

Gzegelde brieftomslagen werden voor het eerst gebezigd in 1878. Er zijn 5 soorten, nl. van 10, 12, 15, 20 en 25 cent. Dio na 1884 uitgegeven drogen een ovaal stemp^l!. Van allo waarden lx;halve van 25 ct. zijn in 1900 nieuw- model Nederlandscho brieftomslagen uitgezonden, voorzicn van overdrukken als bij de frankccr- zegcls.

Sedert zijn achterccnvolgens twee typcn van brieftom^l) igon ingevoerd, hot eerste ontworpen door Dr. J. n Veth, het tegenwoordige door do firina En - chede.

Voor n dere bijzonderheden zie mon: Stan- <1 ! ; irdwork over <lo })ostwaarden van Nederland en zijn Kolonien, Deel II, A'dam Maart 1895. Een uitgebreid Handboek voor do postwaarden van Ned.-Indic is in be working.

Officieelc periodieke uitgaven. Jaarlijks verschijnt een verslag o m rent don Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst alsmedo sedert 1897 een Post- en Telcgrnaf-Gids. Hot oersto verslag voor den Vereen igden dienst over 1875; van den Tclo- graafdienst zijn van 1858 tot 1875 afzonderlijke verslagen verschenen. Een door Ko Iff & Co. to Batavia bozorgdo gids heeft slechts twee jaar- gangen (1883 en 1884) beleefd.

TELEGRAAFDTFNST. Aanlcg van telegrafische verbindingen. In 1855 we rd op vooratcl der Ind. Rcgeering's Konings machtiging verkregon

tot het oprichten van electro-magnetische tele- grafen in Indie. De eerste regeling omtrent don aanlcg kwam ii 1858 (Ind. S< b. no. 37) tot stand, wdke in 1876 (Ind. Sib. no. 257) ver van gen word door be pal in gen omtrent den aanlcg en het ge- bruik van telcgrafen in Ned.-Indie. Ingcvolgdo dezc bepalingcn, die, behoudens de in 1878 (Ind. Stb. no. 101), 1889 (Ind. Stb. no. 213) en 1891 (Ind. Stb. no. 235) daarin gcbrachte wijzigingen nog van kracht zijn, mogen in Indie geen telc- grafen — kabels daaronder begrepen — aange- legd en voor het verkeer opengesteld worden dan door of met vergunning van de Rcgeering, met uitzondering van die, welke over het eigendom van on bijzonder persoon of van eene onderne- ming loopende, alleen voor den eigenaar dienen. In het algemeen be lang kan de Rcgeering tijdelijk bezit nemen van particuliere telegrafcn of dio doen opruimcn. Onverminderd recht op schade- vergoeding moet ieder de voor den aanleg van telcgrafen door de Rcgeering of bijzonder onder- nerjingen noodige gravingen, opmetingen enz. op zijn eigendom gedoogen. De Staat of de bijzon< dore telegraafonderneming, welke verganning heeft om hun telegrafcn voor het publiek open te stellen — d. z. de na te noemen kabelmaat- schappijen en spoor- en tramwegmaatschappijen — zijn gict verantwoordelijk voor het goed over- komcn van telcgrammen in het algemeen of bin- nen een bepaalden tijd.

Bij de stations en halten der spoor- en tram- wegmaatschappijen bestaat gelegenheid tot de verzending van telcgrammen.

Straffen zyn bedreigd tegen hot opzettelijk verduistren, vervalschen cn openen van telegram men of mededeelen van den inhoud daarvan aan onbevoegden door telegraafboambten.

Ook zyn straffen opgenomen tegen het vernie- len of beschadigen van telcgraafwerken te land en ondr zee, dit laatste als gevolg van de toe- treding van Indie tot de in 1884 te Parijs gesloten internationale overeenkomst tot bescherming van ondrzeesche telcgraafkabels.

Landlijnen. Met de leiding we rd in den aan- vang belast de luit .t/zec Groll, met den titel van ingenieur der gouvernecntstelegrafie, terwijl eenige ambtenaron, bekend met de telegrafie, uit Europa werden litgezonden. Door bemiddeling van don ingenieur der Rijkstelegrafcn in Nederland, Mr. E. Wenckebach, ten aanzien van den aankoop van do materialen en de verzending daarvan. word hot mogelyk reeds spoedig aadat de Koning de voormeldo machtiging had gegeven (1855) met den aanleg van landlijnen aan te van- gen en wel tusschen Batavia en Buitenzorg, over welke lijn 23 October 1856 het eerste telegram (aan den Gouv.- Gen.) verzonden werd. Die lijn diende aanvankelijk slechts ten gebruike van het Go u vc memo nt, maar nadat in 1857 do lijn Batavia—Soerabaja met eon zijtak Ssmarang— Ambarawit tot stand was gekomen, word hot ge- bruik van de telcgraaf voor het algemeen open- gesteld. In 1859 bedroeg do lengte dor lyncn reeds bijna 2700 K.M. en het aantal kantoren 28. Gaandeweg werd het net op Java en ook het aantal kantoren uitgebreid.

In 1866 werd een aanvang gemaakt met den aanleg van landlyncn op Sumatra. De aanleg, die bij T31okbijtong begonnen werd, was in 1871 reeds gevorderd tot Pad an g (ruim 1200 K.M.) on in 1873 tot Singkel (ruim 600 K.M.).

Op Java, maar nicer nog op Sumatra en Borneo had men met verbazende moeilijkheden te kampen bij den aanleg van landlijnen. Een zeer groot bezwaar was dat ondervonden in het verkrijgen en houden van goede stunpunten. De aanvankelijk gebezigde palen en dolken waren niet alleen zeer kostbaar, maar hadden zeer veel te lijden van stormen, terwijl ze ook dikwijls door dieren (o.a. olifanten) werden omvergeworpen. Het bezigen van levende stunpunten (vooral randoeboonien) had veel succes; de ijzerhoutbooni lieft zich mede zeer goed voor stunpunt, ook omdat hij niet gemakkelijk door vuur vernietigd wordt en daardoor bestand is tegen de veelvuldig voorkomende boschbranden. Een groot bezwaar was echter, dat veel boomen door de aanhechting van de isolatoren, door den bliksem of door de witte mieren stierven. Ook werd de communicatie dikwijls gestoord door afvallende takken, hetgeen op verschillende trajecten voorkomende werd door het aanbrengen der lijnen in het midden van den weg. Het toezicht van de lijnwachters liet aanvankelijk veel te wenschen over; toen dit verbeterd werd, kwamen de storingen veel minder voor, doordat de lijnen beter onderhouden werden.

Ook bracht veel verbetering de oprichting van isoleerhuisjes tusschen ver van elkander verwijderde kantoren, waardoor het mogelijk is de isolatietoestand van de lijn te geld te onderzoeken.

Voorts is men tot de ontdekking gekomen dat de boschpaden, waarlangs lijnen gespannen worden niet te breed uitgekapt mogen worden, omdat anders de boomen, huu steun van naastbij zijnde boomen missende, gemakkelijk onvallen.

Bij het aanleggen van spoorwegen werden de telegraaflijnen daarlangs lijnen gespannen worden niet te breed uitgekapt mogen worden, omdat anders de boomen, huu steun van naastbij zijnde boomen missende, gemakkelijk onvallen.

Met veel moeite werd in 1887 een verbinding van West- met Oost-Sumatra (van Padan[^] J5i- dimpoea[^] naar Medau) tot stand gebracht welke bok met het oog op de sedert (1891) intentionale verbinding met Penang van belang is.

In 1902 kwamen de landlijnen door Z. O. Borneo tot stand van Bandjennasin over Amoentai naar BaUkapaDixn Samarinda; aanvankelijk bedoeld als schakel in de kabelverbinding (zie biz. 479) tusschen Java en Menado, maar thans uitsluitend landverbinding.

Als schakel in de internationale verbinding tusschen de Straits en Australië verdient verder vermelding, dat in 1893 tusschen Batavia en Banjoewangi voor het internat. verkeer een speciale draad werd bijgespannen (11C5 K.M.), welke ter beschikking van de „Eastern Extension“ telegraafmaatschappij — zie hieronder — werd gesteld.

Oorspronkelijk werden overal Morse-toestellen gebezigd, die met een stalen punt teekens in het papier drukten; deze werden echter reeds spoedig vervangen door blauwschrijvende toestellen of als zoodanig ingericht (Digney-systeem). Een proef om Hughes-toestellen, welke onmiddellijk drukletters in plaats van telegraafteekens overbrengen, in te voeren, mislukte; deze toestellen heetten voor Indië ongeschikt, maar een her-

haalde proef, in 1907, door bepaaldelijk duurloos uit Nederland gezonden personcel, gehekke volkomen. Hoc we dus bewezen was dat de Hughes wel degelijk goed werkt, bepaalt in Indië zich het gebruik slechts tot de verbinding van Wellevreden met Batavia, omdat er gebrek aan voldoende geschoold personcel bestaat. Op de hoofdverbindingen wordt thans met recorder-toestellen en duplex-morse- en recoiler-richtingen gewerkt; terwijl bij minder goede gemeenschap met cardew vibrating sonder nog dikwijls de gemeenschap wordt onderhouden. Als batterijen waren eerst die van Daniell in gebruik, welke echter vervangen werden door Meid in ger-ele men ten en later door die van het^systec in - Lc c lan c h 6, dat nog verbeterd werd y>^.

Zeekabel- en radio/elcgraafverbindingen. Reeds in 1859 kwam eene kabelverbinding tusschen Batavia, Muntok (Banka) en Singapore, met een zijtak van Muntok naar Palembang tot stand. (Zie het in druk verse hen en verslag omtrent het leggen van den kabel van Batavia naar Singapore door J. Groll). Kort na de uitlegging brak de kabel en dit herhaalde zich zoo dikwijls en de herstelling daarvan vorderde zulke groote kosten, dat hiervan in Oct. 1861 werd afgezien. In 1865 werd een gedcelte opgehaald, en na met gfmoeit (vezel-stof, afkomstig van den ardn-palm; zie het „Verslag wegens de bekleeding van een telegraafkabel met gomoetoe-vezelstof“, opgenomen in het Tijdschr. d. Ned. Mij. v. Nijverh, 1867, Deel VIII, §. 7) te zijn omkleed, bij wijze van proef uitgelegd tusschen Anjer en TSlokbetong, doch zonder gunstig resultaat. Nadat eene aan een Engelsch ingenieur verleende concessie — waarbij een regeeringssubsidie was toegezegd — wegens niet-nakomen der voorwaarden vervallen was en eene concessie-aanvraag van een Ind. telegraafambtenaar was geweigerd, werden geen pogingen meer gedaan om Batavia rechtstreeks met Singapore te verbinden, totdat de onderhandelingen, aangelaioopt met de „British Australian“ telegraafmaatschappij in 1870 leidden tot het vrlceenen van een vergunning aan die Mij. tot het in werking brengen van eene telegrafische verbinding van Java (Batavia) met Singapore en Java (Banjocwangi) met Australië (PorL Darwin). Deze vergunning, die zonder enig uitsluitend of over een bepaald aantal jaren uitgestrekt werd verlcend, is opgenomen in de Staatscour. van 3 Mei 1870 en in Bijbl. no. 2351. Dpor fir unbinding Batavia—Singapore, die einde 1870 tot stand kwam, was Indië tevens aaji het werlcld-telegraafnet aangefilotcn, daar de genoemde Mij. reeds kabels gelegd had tusschen Singapore en Penang en Madras. In het volgend jaar werd do kabel Ban joe wan gi—Port Darwin voor het public k opngesteld. De vergunning ging in 1873 over op de „Eastern Extension Australasia and China“ telegraafmaatschappij, welke Mij. achtereen volgens verdere kabelverbindingen in den Archipel tot stand bracht, nl. Singapore—Banjoewangi (1879), een tweeden kabel Banjocwangi—Port Darwin (1879), Ban joe wangi—Roe-buckbaai (West-Australië) (1889)—opgeheven wegens gebrek aan verkeer; Penang—Medan (1891) en Tandjoeng—Cocos- of Keeling-eilanden (1908); terwijl aan haar in 1898 de beschikking werd gegeven over den reeds genoemden draad, welke van Batavia tot Banjocwangi was bijgespannen. De vergunning van 1870 word.

op de bedoelde kabels en de landlijn van toe passing verklaard en in 1905 opnieuw gewijzigd en verbeterd, o.a. wat de bepaling betreft omtrent de verlening „tot wedropzegging“; thans is zo verleend voor don tijd van 40 jaren.

De kabel tusschen Batavia en Singapore was herhaaldelijk gestoord, hetgeen word toegeschreven aan de in working van zeediertjes (teredo's), waarom hij in 1881 ver van gen word door een nieuwen, waarvan de kern niet alleen met getah perja, maar ook met een spiraalsgewijze strook van dun messing omkleed is.

Na de reeds genoemde kabelverbinding tusschen Java en Sumatra, waarop nooit een geringe verkeer is onderhouden, werd in 1871 een nieuw Gouvenments-kabel tusschen Anjer en Tjilok-betong uitgelagd, welke, na herhaaldelijk beschadigd te zijn geweest, vooral door witte mieren, in 1875 een groote herstelling en in 1878 een gedeeltelijke vernieuwing moest ondergaan. Met de Krakatau-ramp (1883) werd een de kabel spoorloos; in 1884 werd een nieuwe kabel gelegd, van dezelfde constructie als die tusschen Batavia en Singapore en wel van Anjer naar Kalianda, (Lampongbaai). In 1896 werd, in plaats van Anjer, Bodjong (Java's 4e punt) het uitgangspunt van don kabel.

Het in 1876 ontworpen plan om een rond-gaande verbinding te maken Java—Celebes—Borneo (Bandjermasin en Pontianak)—Banka—Billiton—Sumatra—Java kwam, wegens de groote kosten, niet tot uitvoering, terwijl het bij de begroting voor 1890 gedaan voorstel tot kabelverbinding van Makassar met Bandjennasin verworpen word.

Achtereenvolgens breidde het net zich verder uit en kwamen de volgende kabelverbindingen tot stand:

1888. Java (Siteobondo)—Bali (Singtu-adjaja)—Celebes (Makasser).

1889. Java (Grisee)—Madoerft (Bangkalan).

1892. Sumatra (Medan)—Olee-lheie.

1897. Sumatra (Olee-lheue)—P. Weh (Sabiiig)^.

1897. Bali (Singaradja)—Lombok (Aiupenan), 1901. Java (Siteobondo) en Borneo (Bandjermasin).

1903. Borneo (Baikpapan) en Celebes (Kwandang en Menado).

1904. Java (Tanjoeing Priok)—Billiton (Tanjung Panjun)—Borneo (Pontianak).

1904. Billiton—Banka (Pangkalpinang)—Muntok—Sumatra (Palimbang).

1905. Celebes (Makasser)—Borneo (Balikpapan).

1907. Borneo (Mocara Pngatan)—P. Laot (Kocmang Kocmang).

1909. Doorlegging kabel Sumatra (Medan)—P. Weh (Sabang).

1910. Java (Siteobondo)—Cilo bes (Makasser).

1912. 2e kabel Java (Anjer)—Sumatra (Kalianda).

1912. Sumatra (Padang)—Biboga.

1913. Sumatra (Padang)—Java (Batavia)—Scinarang—Socrabadjt).

1914. Celebes (Kina)—Ternate—Celebes (Korontalo).

1913. Java (Soerabaja)—Borneo (Balikpapan).

1913. Doorverbinding kabel Borneo (Balikpapan)—Celebes (Menado) met uitschakling van

Kwandang, dat met landlijn met Gorontalo verbonden word.

Bhalvo de kabel tusschen Java en Madocra, welke met eigen middelen uit den in Indie aanwezigen kabelvoorraad werd gelegd, werden do tot 1905 gelegde Gouvenmentskabels geleverd en gelegd door de „Eastern Extension“ hetgeen met don 22 ton gekost heeft. Om een denkbeeld te geven van de enorme kosten, die het onderhouden dcr kabels vordert, moge dienen dat van 1890 tot 1894 ruim / 92.000 voor reparatie moest worden betaald. De kabel tusschen Java en Sumatra kostte in het elfjarige tijd vak van 1872 tot 1884 aan herstelling en vernieuwing niet minder dan / 214.828 of p.m. / 20.000 per jaar.

Ten einde de groote kosten te vermijden en niet langer afhankelijk te zijn van vreemde hulp besloot de Regeering in 1905 tot het aanschaffen van een eigen kabelschip. Aangekocht van de Norddeutsche Seekabelwerke A. G. te Nordenham vertrok het kabelschip „Von Podbielski“, na te zijn ingericht voor de tropen en omgedoopt als „Telegraaf“, naar Indie met den bij die Maatschappij vervaardigde kabel ter verbinding van Makassar met Balikpapan. Qorspronkelijk ingedeeld bij de Gouvenmentsmarine is de Telegraaf in 1919 overgegaan naar Gouvenmentsbevoegdheid; het gebruik „adouble usage“ bleek hoogst onpractisch te zijn, omdat het kabelschip steeds gereed moet zijn om bij het optreden van storing hulp te kunnen bieden.

In 1912 is het kabelschip van draadlooze telegrafic voorzien.

De ervaringen, opgedaan tijdens den oorlog tusschen Engeland en de Z.-A. Republieken, toen de Engelsche Regeering, zelfs op regeeringstelegraphen met andere inogendheden een zeer strengc censuur uitoefende, open den in ons land de oogen voor het gevaar, dat onze Arc hi pel slechts door Engelsche kabels, we Ike. hun steunpunten veelal op Engelsch gebied hebben, verbonden is met het Moederland. Aangezien Duitschland voor zijn bezittingen in de Stille Zuidzee ook aansluiting aan het wereldtelegraaf-net zocht en een verbinding met het Rijk in Euro pa verlangde, welke niet op Engelsch grondgebied landt, gingen de belangen van Nederland met Duitschland hier samen en lag het voor de hand, dat de beide landen zich verbonden om gezamenlijk het in het leven roepen van zulk een verbinding te bevorderen. Op initiatief van den toenmaligen officier v/h Ind. leger, leeraar aan do, K. M. A. te Breda, J. J. le Roy, werd het staatsverdrag vkst 1901 (Ind. Stb. 1903 no. 366) gesloten; dat

verdrag leidde tot de oprichting van de Duitsch-Nederlandsche Telegraaf maatschappij, die haar zetel heeft te Keulen en in 1905 kabels liet leggen tusschen Menado—Yap. (een der toenmaals Duitse Caroliinen)—Shanghai en tusschen Yaj en het Amerikaansche eiland Guam, waar aansluiting verkivgen word aan den Amerikaanschen Pacific-kabel tusschen de Philippijnen en San Francisco. De heer Le Roy is de Nedrl. directeur der Maatschappij.

Door do totstandkoming van het Duitsch-Nederlandsche net, dat een totaal lengte heeft van 3415 zeemijlen of 6336 K.M., verkreeg Ned.-Indie twee geheel van Biigelsch grondgebied onafhankelijke telegraafverbindingen, don over China en Siberie en den over Amcrika.

De maatschappij ontvangt van de beide Regeer-

•rin gen een subsidie, waarvan het Nederl. aandeel *375,000 M. per jaar bedraagt. Daartegenover betaalt de maatschappij 90 % van haar inkomsten -uit de kabeltakken aan de subsidiserende Regcc- ringen terug. In de laatste jaren v66r den wereld- oorlog bedroeg die terugbetaling niet minder dan 85 % van het subsidie.

Do D. -N. ondervindt sterk het nadeel, dat haar landingspunt in Ned.-Indie (Menado) v?r pan het centrum van den handel (Java) gelegen ■is op dat men voor de over haar kabels verzonden *wordende telegrammen dus meer dan by verzen- <ling over de Engelsche kabels afhankelijk is van de bediening van de Indische Gouvernements- kabels, we Ike —de Regeering hoc fit het herhaal- delijk erkend — door het nijpend gebrek aan personeel, tot voor korten tijd niet a an de eischen van het verkeer voldeed.

Een gevolg van de oprichting met belangrijken -regeringsst-cun van de D.-N. was, dat de vrij -hooge buitenlandse tarieven verminderden ; thans (1918) bedraagt het tarief tusschen Nederland en Ned.-Indie / 2.— per woord voor gewone en / 1,— voor z.g. uitgestelde telegrammen. Voor perstelegrammen is een lager tarief bepaald. Ook voor andere bestemmingen verminderde het telegramtarief, o.a. voor Amerika.

Nad at in 1903 tusschen Frankrijk en Neder- ■land een kabelvereenkomst was gesloten, kwam in 1906 de Fransche regeringskabel Pontianak— P. Condor—Saigon (707 zcemijlen of 1311 K.M.) tot stand. Om politieke redenen betaalde Nederland het gedeelte, dat in de territoriale watreken van N.-I. Jigt. Deze kabelverbinding, die reeds geruimen tijd gestoord is, heeft voor ons slechts een belang voor het lokaal verkeer met Cochin- ■china, maar niet als international© verbinding.

*Zoowel door de totstandkoming van de genoemde buitenlandse kabelverbindingen, als •door de snelle en plotselinge opkomst der Buiten- ■bezigtingen, gepaard met een algemeene uitbrei- ding van handel en nijverheid, moest de telegraaf aan steeds hoogere eischen voldoen. Ingrijpende *maatregelen waren noodig, met kracht nam men de uitbreiding van het telegraafnet ter hand (zie boven), een staf van hooger ontwikkeld tech- nisch personeel werd aan den dienst toegevoegd, ■eigen eigen kabelschip aangeschaft en in dienst ge- steld, een seincursus opgericht, enz.

Om de vraag te kunnen beantwoorden, we Ike plaatsens in de toekomst behoefte aan telegrafi- *sche gemeenschap - hadden en in we Ike volgorde de aansluiting moest geschieden., vatte de Rege?- •ring in 1903 het voornemen op een commissie bij- cen te roe pen. ELierbij dacht men uitsluitend aan ■uitbreiding door van kabds en landlijnen, maar toen de ciders genomen proc ven met d raad - 4ooze telegrafie er op wezen, dat dit nieuwe v- T- keersmiddel eerlang ook voor zulke verbindin gen ■zou zijn te bezigen in de plaats van ka bels, is men op draadloze verbindingen ljedacht geworden.

Inmiddels hadden de heeren Delprat en Wackers te -Amsterdam een concessie-aan vraag ingediend voor het oprichten en exploiteeren van een 40-tal stations voor draadloze telegrafie binnen het gebied van Ned.-Indie.

De concessie werd in 1907 verleend, maar moest reeds op het eind van dat jaar ingelrokken worden, omdat het niet gelukt was het benoo- digde kapitaal te verkrijgen. De Marconi Maat- schij, welke oorspronkelijk toezeggingen had go-

daan, wenschte deze niet gestand te doen, torwyl onderhandelingen met de Mij. Telefunken to Berlijn al even min slaagden.

De Regccring besloot daarop de invoering der draadloze telegrafie in Indie zcfl ter hand to nmen en verzocht den reeds genoemden Directeur van den D. N. Telegraafmij, den heer J. J. Ic Roy, daarvoor een plan te maken.

Bij de indicning van dat plan, het we Ike cvenals het plan Delprat-Wackers een 40-tal, maar met nicer zorg gekozen, plaatsen bevatte, gaf do heer Le Roy den raad om een gemengd stelsel van draadloze en kabelverbindingen te kiezen.

Om zich hieromtrent een goed oordeel te kunnen vormen stelde de G.G. in 1909 de z.g. Ncd.- Ind. telegraafcommissie in.

Een en ander had tengevolge, dat reeds in 1911 een station voor d. t. te Sabang (P. Wdh) werd opgericht. Daarna volgden stations te Siteobondo (Java), Timor-Koepang en Ambon, welke zouden dienen voor het nemen van proeven ter beantwoording van de vraag of en, zoo ja, in welke gevallen aan draadloze verbinding bo ven kabelverbinding de voorkeur moet worden gegeven. De keuze viel op Koepang en Ambon, omdat dezo plaatsen in het rapport van de Ned.-Ind. telegr. comm. waren genoemd onder die, w'ke in de eerste plaats aansluiting bchoefden.

Omtrent die proeven, welke zich over een vol jaar uitstrekten en daarom gewoonlijk de jaar- P roc ven genoemd worden, is een zeer belangrijk en goed gedocumenteerd verslag uitgekomen dat in 1916 in druk verschenen is.

De genoemde stations zijn alle ge levo rd door do Maatschappij Telefunken.

In 1910 is aan de Bataafsche Petroleum Mij vergunning verleend om te Balikpapan en op Tarakan, aan de Oostkust van Borneo, draadloze stitutions op te richten en in bedrijf te nemen voor eigen gebruik en om berichten te wisselen met schepen in zee der Kon. Paketvaart Mij. en Stoomv. Mij. "Nederland" en „Rotl. Lloyd". In tijden van oorlog, oorlogsgevaar en binnen- landsche onlusten kan de Regeering zonder bij- zondere vergoeding over de stations b-schikken. Verdr heeft de Re geering zich de be voegdheid voorbehouden om de stations te alien tijde to naasten.

Vole Indische stoomers hob ben zich voor draadloze telegrafie ingericht en de meeste buit- nlandsche stoomschepen die de Indische wat<- ren bevaren, zijn van draadloze telegrafie vor»- rizin. Hieruit blijkt wel, hoe onjuist de incening was van de N.I. telegraafcomm., dat voor hot vorkoer met schopen in zee in den Archipel geon ljoonefien aan <1. t. station bestond, en hoe noo- dig het is, dat het aantal stations in den Archipel vermeerderd worde.

Met in gang van 1 Febr. 1911 trad Ned.-Indio toe tot de internationale radiotelegraafvereen- komst, op 3 Nov. 1906 te Berlijn gesloten, in 1912 gewijzigd en uitgebreid te Landen.

De ontwikkeling van de draadl. telegrafie, ook voor de verbinding op lange afstanden, bracht do heeren V. d. Bosch, V. d. Bilt e. a. er toe om zich tot een comité te vereenigen voor hat tot stand- brengen van een radio-verbinding tusschen Nederl. en Indie. Op een concessie aan vrage voor do oprichting van stations in Nederl. en in Indie, waar tusschen zij over voor eenige op Italiaansch en Engelsch gebied op te richtenstations de verbin -

cling wilden verkrijgen, gingde Regeering niet in.

Toen intusschen sedert het uitbreken van den wereldoorlog ook de draadloze telegrafic op lange afstand nccr en meer volmaakt word, kwam het denkbeckl bij de Regeering op om to trachten een rechtstreekscho verbinding, zonder tusschenstations tot stand te brengen. Do in Indie op de hoogvlakte van Bandoeng, onder Jeiding van den in genieur der telegrafic Dr. Da Groot ondernomen proc ven, hebben good succes. Voor het station in Nederl. hebben de Staton- Generaal 5 miHoon toegestaan.

De ontwikkeling van het telegraafnet kah bliken uit de volgende cijfers, aangevendo de lengto der lijnen en draden in K.M.; na het totstandko- men van de kabelverbinding Java—Bali—Celebes (1888) gesplitst voor landlijncn en kabels.

	Landlijncn		Kabels	
	lijnen	draden	lijnen	draden
1857	1000	1000	1890	6863
1860	3750	3800	1895	6891
1865	2700	2750	1900	7109
1870	3250	3775	1905	8881
1875	5600	6850	1910	9838
1880	5862	7413	1915	11145
1885	5774	7813	1918	11115
				9,097
				10,840
				11,2G8
				13,859
				17,122
				11,094
				26,834
				910
				1452
				1675
				5266
				5078
				9170
				9940
				1491
				1716
				5320
				5078
				9470
				9940

Binnenlandsch verkeer. In de eerste jaren best on d het, personcl uit den aard der zaak slechts uit weinig beambten. De eerste feitelijke formatie word in 1860 (Ind. Stb. n°. 41) vastgesteld onder het beheer van don Directeur der producten en civiello magazijnen. De chef van den dienst droeg den titel van hoofd-ingenieur, onder hem stonden ingenieurs, adj.-ing., telegrafisten, die in 3 klassen verdeeld waren en Icerling-telegrafisten. Omtrent de samensmelting van den postdienst met den telegraafdienst is reeds in het artikel over eerste genoemden dienst gesproken.

Aanvankelijk b'stond er slechts eene voorloopige regeling voor do verzending van telegrammen, welke in 1863 (Ind. Stb. no. 12) ver van gen werd door het „Regiement voor do correspondent ie door middel van de Gouvernements- telegrafen in Ned.-Indie". Volgens dit regiement mochten slechts de Nederlandsche en Maleische talen gebezigd worden, terwijl gheimschrift al- leen voor regeerings-telegrammen was toegelaten. Het tarief word ixreckend naar den afstand (kringen ten go tale van 6) en per telegm van 20 woorden : het bedroeg 70 cent per kring voor een eijklvoudig telegram en 35 cent voor elko 10 woorden nicer. Een woord van nicer clan 7 lotter- grepen en een gctal van meer dan 5 cijfers werdeh elk voor twee woorden gerekend.

Nadal het regjo ment was ver van gen door cl at van 1871 (Ind. Stb. no. 19), werden ahtereenvolgens de regiementen van 1873 (Ind. Stb. no. 103) en 1870 (Ind. Stb. no. 119) on 1886 (Ind. Stb. no. 99) uitgcvaardigd, alvorcns het thans nog geldend telegraafreglement van 1907 (Ind. Stbl. no. 67) werd ingevoerd.

Een jaar tevoren (1906) had reeds de invoeering plants van het twee kringen tarief, dat in de plaats trad van hot 10 kringen tarief , van 1886 tier landverbindingen en het 5 kringen tarief van 1892 der kabelverbindingen — do eerste kring

(rechtstreeksclib afstand 75 K.M. of minder) 5 ct. per woord met een minimum van 25 ct. per teld- gram; de tweede kring bij een rechtstreekschen afstand van meer dan 75 K.M. 10 cent per woord met een minimum van 50 ct. per telegram, welke kbsten beclmvo in het verkeer tusschen Java en Madocra voor de telegrammen over zee d verge- bracht worden, verhoogd met 5 ct. per woord (minimum 25 ct.) bij een rechtstreekschen afstand van 75 K.M. of minder tusschen de kantoren, welke verbindingen over zee tot stand brongen on bij een rechtstreekschen afstand van meer dan 75 K.M. 10 ct. per woord (minimum 50 ct.).

Op plaatsen met een plaatslijk telefoonnet bestaat gelegenheid om de telegram men van en voor de geabonneerden per telefoon bij do kantonen aan to bieden en per telefoon af te levcren.

Als tijd voor alle kantoren in Indie geldt sedert 1908 de Midden-Java tijd ; tevoren de tijd van Batavia.

In 1909 word het reglment aangevuld met nieuwe voorschriften betreffende de aanhouding van bijzondere telegram men, waarvan de inhoud gevaarlijk schijnt voor de yciligheid van den Staat of in strijd wordt geacht met de wetten des lands, de open bare ords of de goede zeden, zomede betreffende perstelegrammen, marieteme-, semaphore- en radiotelegram men. Verder werden de regelen omtrent overeengekomen taal, samen- stelling van woorden en cijfergroepen en omtrent de te- bezigen verkortingen voor de bijzondere aanwijzingen verduidelijkt en aangevuld."

Voor perstelegrammen is in het binnercfrandsch " verkeer slechts $\frac{1}{6}$ van het tarief voor gewone telegrammen verschuldigd. Zij kunnen aangebo- den worden door ieder willekeurig persoon, doch moeten gericht zijn aan het nieuwsblad of tijdschrift door den chef van den dienst tot het out- van gen van die telegrammen gemachtigd.

Ten gevolge van de groote kosten, welke de op- riehting van een telegraafkantoor met zich brengt, is men in 1875 overgegaan tot vereeniging van den telegraaf- met den postdienst.

Hierdoor was het mogelijk het snelle verkeers- middel ook tot kleine plaatsen uit to breiden. In 1884 werd nog een nieuw middel gevonden om do telegraaf op nog kleinere plaatsen onder hot be- ricik van het publiek te brengen en wcl door mid* del van de telefoon, welke intusschen aaninckelijke verbetercingon had ondergaan en niet al- leen goedkoop, maar ook gemakkelijk te exploi- tieren was.

In 1883 werden de bepalingen omtrent aanleg en gebruik van telegrafien op telefonten toepas- selijk verklaard, terwijl in het volgende jaar re- gclen werden vastgesteld omtrent den telefoon- dienst, welke feitelijk een uitbraiding van den telegraafdienst is, in verband waarmede dan ook in 1912 do naam telefoonkantoor veranderd werd in hulptelegraafkantoor.

Het aantal van die kantoren breidde zich steeds uit, ook in ver band met do oponstelling voor hot publiek van verschillende bestuurs- en militaire telefoonlijnen. .

Sedert do verandering van den naam (1912) nmen do hulptelegraafkantoren aan den telegraafdienst in zijn geheel onvang deel.

Voor de spoorwagtelegraafkantoren, welke sedert 1883 voor het publiek verkeer zyn open- gesteld, is sedert 1893 ook het kringontarief van toopassing, tci'wyl voordo kantoren der bijzondero

spoor- en tramwegondernemingen speciale tarieven gelden.

Voor telegrammen die over de kabels van de „Eastern Extension” (d. i. over Medan—Penang—Singapore—Batavia) tusschen Sumatra op de andere eilanden van den Archipel worden gezonden, wordt slechts 50 cent per woord gerekend. Bij alle postkantoren in de Buiten bet zittingen kunnen telegrammen worden aangenomen ten verzending door de Gouvern. telegraafkantoren of door de te Penang en Singapore gevestigde kantoren der „Eastern Extension”.

De hieronderstaande statistiek geeft het aantal bijzondere en regeeruittelegrammen gedurende 1875—1916 in het binnenlandsch verkeer verzonden en de opbrengst der bijzondere telegrammen.

De vele klachten betreffende de telegrammen, waarvan verscheidene op rekening moesten worden gesteld van de ongeoefendheid der telegrafisten, hebben den stoot gegeven tot de oprichting in 1909 van den seminair cursus te Amstelveen, alsmede sedert 1905 tot de uitzending van een 30-tal geroutineerde ambtenaren van den Nederl. dienst naar Indie, een maatregel, waarmee sedert geregeld is voortgegaan.

Desniettenstaande bleef het aantal klachten groot en verschenen in de Indische bladen gerogede ongunstige beoordeelingen van „Tante Pos”, zooals de Ind. p. t. genoemd werd.

Dit alles gaf het Opprbestuur in 1911* aanleiding tot de uitzending naar Indie van de heeren Collotte, hoofd van de telegrafie en Leur, oud-directeur van het Telegraafkantoor te Amsterdam, met de opdracht om met de Dir. Gouvern. Bedr. den chef van de p. l. l. dienst de middelen te beramen tot verbetering van den telegraaf- en zoo noodig ook van den telefoondienst.

In Juli 1911 in Indie aangekomen, brachten zij reeds in September van dat jaar een uitvoerig verslag uit en vertrokken de volgende maand weder naar Nederland.

Do kabelverbinding Padang—Batavia—Semarang—Soerabaja is mede een gevolg van dat verslag.

Sedert 1914 is in Indie de sneltelegraaf van Siemens ingevoerd, aanvankelijk op de kabelverbindingen Batavia—Semarang—Soerabaja.

Evenals de brieven worden in den Jaarsten tijd

Binnenlandsch

ook de telegrammen door Inlanders besteld. Eonpremiestelsel op het vlug en nauwkeurig bezorgen heeft tot uitstekende uitkomsten geleid. Ook bracht scherper toezicht op de bestellers, die meer en meer van rijwiden voorzien worden, veel verbetering.

Uit onderstaande statistische opgaven kan blijken dat het binnenlandsch verkeer zich sterk uitbreidt.

Buitenlandsch verkeer. Aangezien over de in 1859 tot stand gebrachte verbinding tusschen Java en Singapore nooit een geregeld verkeer is kunnen worden gevoerd, kunnen de vóór 1870 geldende bepalingen voor het buitenlandsch verkeer buiten beschouwing blijven.

Toen in 1871 Indie met het wereldtelegraafnet verbonden was, werd besloten om toe te treden tot het Internationaal Telegraafverdrag, hetgeen geschiedde op de in Dec. 1871—Jan. 1872 te Rome gehouden telegraafconferentie.

Aanvankelijk gold voor het buitenlandsch tarief een 3 kringensstelsel en werd het evenals in het binnenlandsch verkeer berekend per telegram van 20 woorden. Een telegram van 20 woorden van Indie naar Nederland kostte ongeveer 73 a / 75.

Naar aanleiding van het Intern. Verdrag van St. Petersburg (1875) werd met in gang van 1876 het woordtarief ingevoerd, bij welke gelegenheid de kringan werden opgeheven. Het uniform tarief tusschen Indie en Europa (behalve eenige landen) bedroeg aanvankelijk 4 per woord, wdk tarief echter al spoedig verhoogd werd tot 4,12 per woord.

Van dit bedrag ontving de Ind. administratie als eind-taks het bij de concessie van 1870 bepaalde bedrag van 7 cent per woord.

Deze eind-taks werd in 1890 voor de eilanden buiten Java verhoogd tot 40 cent en in 1897 voor Java tot 15 cent, waartegenover echter de transit-taks (geheven voor de telegrammen, die over de lijnen der „Eastern Extension” gaan, maar noch voor Indie bestemd noch van daar afkomstig zijn) van 7 ± cent tot 5 cent verminderd.

Niettenstaande deze verhoogingen werd het tarief tusschen Nederland en Indie aanmerkelijk verlaagd, nl. in 1890 tot 3,72 per woord voor Java en 4,05 voor de overige eilanden, welke bedragen in 1897 gebracht werden op 3,14 en 3,47; het laatste cijfer spoedig nog tot 3,39.

	Telegrammen						Opbrengst der bijzondere telegrammen		
	Bijzondere-			Regeerings-			in het geheel (duizend-tallen) (gulden)	gemiddeld per telegram (gulden)	gemiddeld per woord (gulden)
	aantal telegrammen (duizend-tallen)	aantal woorden (duizend-tale)	gemiddeld aantal woorden per telegram	aantal telegrammen* (duizend-tallen)	aantal woorden (duizend-tallen)	gemiddeld aantal woorden per telegram			
1875	286	—	—	21	—	—	41G	1.45	—
1880	310	6.755	21.79	24	924	38.50	424	1.37	0.0611
1885	280	3.912	13.99	29	947	32.65	448	1.60	0.114G
1890	319	3.876	12.15	30	977	32.40	483	1.51	0.1246
1895	377	4.607	12.22	36	1.079	30.37	538	1.49	0.1212
1900	375	4.379	11.68	40	1.304	32.52	510	1.35	0.116 : i
1905	403	4.782	11.86	61	2.037	33.58	564	1.40	0.1180
1910	851	8.999	10.57	80	1.905	23.79	976	1.14	0.1081
1916	1439	17.411	12.10	179	2.932	10.75	—	—	—

Bostond tot nog toe in het buitenlandsch verkeer voor Java en Madocra, door het verschil in eintaks, een lager tarief dan voor de overige eilanden (25 cent), in don loop van 1913 is dat verschil opgeheven en zijn, gepaard met een verlagin g, over het algemeen uniforme tarieven voor geheel Indio ingevoerd. Gewone telegram- mon voor Europa kosten over Yap—Kiachta; Madras—Suez en Cocos / 2 per woord, uit- goscldc / 1 per woord : Voor Ned.-Indische Regeerinstegrammen geldt een lager tarief door de reductie, welke de Eastern Extension en de Duitsche Ncdcr. ingvolgc de concessien op ham lijnen geven.

Sedert 1890 bestaat verder een speciaal tarief voor dagbladtelegrammen, d.z. telegrammen die door correspondenten aan hunne bladen worden geseind en alleen nieuws ter publicceering in die bladen bevatten ; zij moeten in verstaanbaar Engelsch gcsteld worden.

Dat tarief bedroeg aanvankelijk / 1.42 per woord, maar werd reeds spoedig verminderd tot / 1.35 en in 1897 tot / 1.03 en geleidelijk tot 72 cent, van we Ik bed rag de Ind. ad minist ratio als eind-taks 2 cent ontvangt.

Voor het loca&l verkeer tusschen Penang en de Oostk. van Sumatra en At jeh bedraagt het tarief slechts / 0,50 per woord, waarvan aan de Ind. administratie als eind-taks 20 cent wordt toegekend.

Het buitenlandsch verkeer is evenals het binnenlandsche gercgeld bij het regie men t van 1907 (Ind. Stb. no. 67.)

Uit de volgende cijfers van de verzonden, ontvangen en doorgczonden telegrammen en do opbrengst van die telegrammen mogc de ontwikkeling van het buitenlandsch verkeer blijken van 1875—1916.

bindingen te Batavia, Weltevreden, Tandjoeng Priok, Semarang en Soerabaja en tusschen do eerste drie plaatsen onderling. Van de bruto ont- van gat moot aan het Gouvernment als cijns wor- den betaald 10 % jaars. De plannen, tarieven en verdere voorwaarden moeten door do Regeering worden goedgekcurd. Aanvankelijk werd voorgh schreven, dat de verbindingen met de centraal stations ondergronds moesten worden aangelegd; maar wo gens do bezwaren door inductie werd van die verplichting spoedig ontheffing verleend. Da Regee ring kan do lijnen te alien tijde naasten.

Reeds in 1882 werd met den aanleg der lijnen een begin van uitvoering genaakt. In dezelfde concessionarissen werd op dezelfde voorwaarden ook een concessie verleend voor telefonen ter Sumatra's Oostkust, welke echter niet uitge- voerd werd.

In Batavia, Weltevreden en Tandjoeng Priok begon do exploitatio in 1883; in Semarang en Soerabaja in 1884.

De concessionarissen d roegen hunne rechten over aan eene maatschappij, ul. de Ned.-Indische telefoon-maatschappij.

Het aantal aanvragen om concessien nam in do volgende jaren steeds toe, waarom in 1894 modelvoorwaarden werden vastgesteld voor dergelijke concessien.

In het volgend jaar worden ook modelvoorwaarden gepubliceerd omtrent intercommunale telefooiiverbindingen, waarvoor als voorbeeld genomen was de in 1894 verleende concessie voor aanleg en exploitatio van telefonen tusschen Batavia, Semarang en Soerabaja, welke concessie sedert is overgedragen aan de Intercommunale telefoon maatschappij. Do lijnen zijn gelegd langs ds Gouv. telegraaflijnen en verbonden niet alleen met de perceelen der geabonneerden, maar to vens mob public ke spreekcellen on de telegraaf-

Buitenlandsch v o r k o e r.

	Telegrammen						Opbrengst voor de Ind. adm. (in duizenttallen guldens)
	7an en naar Indie			Doorgczonden			
	aantal telegrammon (duizendtallen)	aantal woorden (duizendtallen)	gemiddeld aantal woorden per telegram	aantal telegrammen (duizendtallen)	aantal woorden (duizendtallen)	gemiddeld aantal woorden per telegram	
1880	31	352	11.26	27	346	12.88	54
1885	42	399	9.36	49	538	11.06	69
1890	63	528	8.33	66	814	12.41	95
1895	70	545	7.78	121	1.970	16.23	212
1900	104	822	8.26	189	2.521	13.34	391
1905	149	1.337	8.31	56	699	12.40	292
1910	245	1.919	8.14	75	739	9.83	450
1916	338	5.981	17.7	205	3068	15.00	819

Telefonen. Omtrent den Gouvernments-telephoondienst, welke feitelijk een uitbreiding van den telegraafdienst is, werd hiervon reeds het noodige ver me Id.

Particuliere telefonen. In 1880 word aan eenige particulieren voor den tijd van 25 jaar, zonder eenig uitsluitend recht, concessie verleend voor het aanleggen en exploiteren van telefoonver-

kantoren. Voor een gesprek van ten hoogsto 3 minuten tusschen Batavia en Soerabaja wordt gecvorlcrd / 6, tusschen Batavia en Semarang / 5 en tusschen Semarang en Soerabaja / 3,50.

De concessio is verleend voor 25 jaar, maar reeds nadat de onderneming 10 jaar in exploitatio is, kan do Staat haar naasten. Van do bruto- ontvangst is 10 % als cijns aan hot Gouvernement verschuldigd.

Aangezien men in de intercommunale telefoonnadeel ziet voor de oprichting van de telegraaf en het, zoowel in het belang van den Lande als van het publiek moet worden gezocht, de telefoon in Indië in handen, nl. van den Staat, te nemen, wordt in 1901 besloten om 'de telefoon geleidelijk in (Jouurnements)handen te brengen.

Intusschen was a an de Intercomm. Telefoon mij aan de Buitenz. Int. Telc. Mij vergunning verleend om telegrammen door middel van haar telefoonlijnen over te brengen (zg. phonogramdienst). Daarvan maakte het publiek veel gebruik, omdat de phonogrammen veel vlugger overkwamen dan de telegrammen.

De eerste stap in de richting tot staatsexploitatie was de overneming in 1906 van de telefoonlijnen te Batavia, Samarang en Soerabaja en de aanleg van een intercommunale lijn langs den spoorweg Batavia—Bandoeng—Soerabaja. Die lijn kwam in 1908 tot Madioeij en in 1910 tot Soerabaja gereed. In verband hiermede werd de vergunning voor den phonogramdienst in 1911 ingetrokken.

Ten behoeve van den telefoondienst, welke sedert 1907 zich met reuzenschreden ontwikkelde,

werd in dat jaar de heer N. Heinzelmann, ing. der Bell Telc. Mij te Amsterdam, met den titel van Directeur van den telefoondienst, naar Indië gezonden, om aan den Ind. dienst een bizondere kracht te verbinden in de moeilijke overgangperiode. Achtereenvolgens gingen de netten der Preanger Telefoonmij (1907), Telefoonmij de Vorstenlanden (1909), Telefoon Mij Insulinde te Malang en Loemadjang (1911) en te Kraksaan (1912) in Gouvernements)handen over.

Ook werden vele zg. kleine telefoonnetten tot stand gebracht, waarvoor Speciale tarieven werden vastgesteld.

Sedert 1909 is op Java, Madoera, Sumatra, Borneo, Celebes en Lombok een 25-tal nieuwe z., netten aangelegd. In Jan. 1914 gingen de bezittigen van de Int. oonmy aan het Gouvernment over. //, Op het einde van dat jaar bedroeg het aantal Gouvernements locale en districtsnetten ruim 40, met ruim 100 kantoren en bijkantoren. Die netten zijn geheel modern ingericht, evenals die op de hoofdplaatsen van Java.

Om een denkbeeld van de ontwikkeling van de telc. in India te geven, zij vermeld, dat de bruto ontvangsten in 1907- bedroegen / 477.740 en in 1912 / 1.313.475 en het aantal telefoonposten einde 1907: 3626 en einde 1912: 9536.

Dec. 1918. W. F. G. O./

POSTELEIN. Zie PORTULACA. /

POSTILJONEILANDEN. Zie PATERNOS-

G TEREILANDEN.

POSTO. Zie LARANTOEKA (Hoofdplaats).

POSTSPAARBANK IN NEDERLANDSCH-INDIE.

Def. Alvoorens een overzicht te geven van de bestaande organisatie van den dienst der Postspaarbank in Ned.-Indië en van de door die instelling bereikte resultaten, is het noodig met een enkel woord de gedachten wisseling te vermelden, welke aan de oprichting der Postspaarbank is vooraf gegaan. Zonder daarbij in bijzonderheden te treden, kunnen de voornaamste punten naar voren worden gebracht, waardoor een inzicht kan worden verkregen in hetgeen doinstel-

richting eener Postspaarbank in Nederlandsch-Indië het eerst aan hem gemaakt door den Minister Van Dedem, naar aanleiding van een rede, door den Heer Levyssohn Norman gehouden in de Tweede Kamer der Staten Generaal (zitting van 19 November IS92), waarbij werd aangedrongen op de invoering eener dergelijke instelling. Evorens was het denkbeeld reeds besproken in publicaties van den Directeur der Rijkspostspaarbank te Amsterdam, den Heer Sassen, en was in Indië reeds een voorstel uitgegemaakt door den toenmaligen Hoofd-Inspecteur, Chef van den Post- en Telegraafdienst, dat echter geen stouf vond by den toenmaligen Directeur der Burgerlijke Openbare Werken. Do zaak werd eindelijk thans ter hand genomen en stuitte bij geen der adviseurs op principieele bedenkingen, al was ook de verwachting, welke men van de bestaanbaarheid en het nut eener Postspaarbank koesterde, niet by een ieder even hoog gespannen. Do aanvankelijke opzet van het plan was echter on geheel andere, en we I veel engere, dan ten slotte is aangenomen.

Men ging uit van de meening, dat de dienst van de Postspaarbank — ook de centrale leiding — moest worden toevertrouwd aan den Post- en Telegraafdienst, en wel aan een Inspecteur met eenig personeel, gevestigd onder den Hoofd-Inspecteur, zoodat dezelve verantwoordelijk zou blijven voor den gang van zaken. Een tweede hoofdpunt, waarvan is afgeweken, was dat de gelegenheid om op een boekje van de Postspaarbank in te leggen en daarop terugbetalingen te erlangen, beperkt zou blijven tot het postkantoor, dat het boekje had uitgegeven, zoodat elk postkantoor of hulpkantoor een spaarbankje op zich zelf zou worden, echter met de mogelijkheid om de boekjes van het ene kantoor op het andere te doen overschrijven. Daarbij zat het denkbeeld voor om zooveel mogelijk te decentraliscren, wat met het oog op de grootte afstanden in Indië zeer aanbevelenswaardig scheen, doch waarvoor dan speciaal middel van controle moesten worden gevonden. Als een gevolg van de eenheid tusschen den Post- en Telegraafdienst en den dienst der Postspaarbank kwam een afrekening tusschen die beide niet te pas en werd zelfs aanbevolen om de baton, welke de Postspaarbank vermoedelijk zou opleveren, te openstellen met de nadelige saldi van den Post- en Telegraafdienst. Veel aandacht trok verdere quaestie op welke wijze voor de terugbetalingen de identiteit der Inlanders zou moeten worden geconstateerd, alsniede de vraag waar en hoe de geldmiddelen van de Postspaarbank behoorden te worden belegd. Naar aanleiding van die juntoji kan hot volgen de worden medegedeeld. De in- living van den dienst der Postspaarbank by den Post- en Telegraafdienst word hoofdzakelijk verdedigd op grond van de geringere kosten, welke (lan zouden behoeven te worden gemaakt, en van de moeilijkheden, welke te verwachten waren, indien do anders speciaal aan te stellen Directeur eens met 'buitlandsch verlof zou moeten gaan. Deze overwegingen waren echter niet van genoegzaam belang om weerstand te kunnen bieden aan de daartegen ingebracht kritiek, welke vooral op dit punt met warm te werd ingeleid door den Directeur der Rijkspostspaarbank te Amsterdam, den Heer Sassen.

Dezo deskundig beoogde tot klom dat, wildo mon het plan tot oprichting enor Post- spaarbank zien slagen, men niet moest opzien tegen do bezoldiging van con afzonderlijken Directeur, waarvoor zou moeten worden aan- gecweczn icmnd, die kon beschikken over cono bredere ontwikkeling en meerdero, spociaal juridische kennis, dan gewoonlyk bij do ambte- naren van den Post- on Telegraafdienst wordt aangetroffen. Do Heer Sassen wildo dan ook in navolging van het Nederlandsche stolsel con zelfstandigen Directour voor do op to richten Postspaarbank in Nederlandsch-Indie, wiens beheer dan onder controlo zou niboten staan van een Raad van Toezicht, niet in dien zin (lat de Raad zich voortdurend met den gang van zaken der Directio zelve zou be hoc ven in te laten, doch wel zich oenige malen 's jaars zou knoeten vergowissen van do aanwezigheid der aan de Postspaarbank tocchoorende of aan haar in onderpand gegeven waarden, en in hare ni. iandelijksche vergadcringen het *financieel* beheer nauwkeurig zou moeten nagaan. De taak van den Raad van Toezicht zou dan verder moe- ten bestaan in het go ven aan den Directour van wenken on adviezen, in het jaarlijks nazien van de balans en rekening on in het doen van voor- stellen aan den Gouverneur-Generaal of clen Directeur van het Departement, waaronder de Postspaarbank ressortcert, dan wel in het geven op verzoek van adviezen aan die autori- teiten.

Dezc denkbeelden nu hebben tot icidraad ge- diend voor do regeling van den dienst dor Post- spaarbank.

In overecnstemming met het ad vics van den Heer Sassen draagt artikel 2 van het Koninklijk Besluit tot oprichting van een Postspaarbank in Nederlandsch-Indië (Ind. Stb. 1897 N. 296) het beheer dier instelling op aan een bezoldigden Directeur, dio ondergeschikt is aan den Directeur der Burgcrijko Open bare Wrken (thans van GouvernmcntHbedrijven) en uitsluitend reken-)lichting aan den Raad van Toezicht. „Uit- sluitend" rekenplichtig beduidt, dat do Directeur niet is con comptabel ambtenaar, wiens beheer staat onder het toezicht van do Alge- meone Rekenkanicr, terwijl ondergeschikt aan den Directeur van Gouvernmentsbedrijven niet inshiiil, dot de Postspaarbank con onderdecl of afdeehing zou uitmaken van het Departement. Integendecl, do Postspaarbank is ccnc zelf- standige inslolling, welko wordt bechoord on vertegenwoordigd door den Directeur.

Wat den Baad van Toezicht betreft, voor dit College is cono instructie vastgesteld, waaruit zij aangctcekend, dat behalvo de algemcono verpllichting van den Raad oni nauwlettend toezicht to houden op het bclicor van don Directour der Postspaarbank, aan den Rnad in hot by- zonder is opgedrogen oni zich ton niinsto vier malen 's jaarm to overtuigon van do aanwezig- heid der aan do Postspaarbank toobchoorende en ann hnar in onderpand gegeven waarden, welko bij do Ju vase he Bank worden bewaard. De Voorzitter en de Leden van den Raad van Toezicht word on benoemd deordon Gouverneur- Gonoraal, de laatsten uit eno voordracht van den Kaad. EJK jaar treedt een der lden af volgens rooster en is eerst het volgend jaar wedor benoembaar. Onder den Directeurder PcsLspaar-

bank is in do cerate plaats wrkzaam een Ad- junct- Directeur, dio don Directeur bij afwezig- heid vervangt, on verder personooJ. De Directeur regelt do werkzaam heel on van de hem onder- geschikc ambtenaren en beambten en heeft do bevoogdheid do beambten te bonocomn, to be- vordoren, te ontslaan enz. Het personeel *is in 's* Lands dienst en geniet de daaraan verbonden voordceen jechter wordt de Postspaarbank belast met al de daaraan verbonden koaton, ook die voor pensioenen onz. Do jaarlijkscho uitgaven komen ton lasto van de Landsbegrooting en worden dus door het Gouvernemcnt voorgeschoten, doch aan het- ein de van het jaar gerstittucrd, waarvoor een post op do begrooting der mid- delen voorkomt. Tot die kosten behoort ook een post voor vergoeding aan den Post- en Telegraaf- dienst voor do werkzaamheden van de postamb- tenaren ten bchoevo van do Postspaarbank en voor vrijdom van brief port. Zoala boven word aangeteekend, lag het aanvankelijk in de bedocling om don dienst der Postspaarbank zooveel mogelijk te decentralisecen over den archipel, wat echter moest afstuiten op do onmogelijkheid om een afdoendo controlo uit to oefenen, zone! or het den in loggers to lastig te maken.

Na do overweging van verschillende oplossin gen der mocilijkheid, is men or ten slottc toe overgegaan om eenvoudig over to nomon wat elders, en wel speciaal in Nederland, proef- ondervindelijk goed was gebleken, daarbij de nadelen der centralisatie in de koop toenc- mende. Do regeling is dus thans zoo, dat alle draden samenkomen bij den Directeur der Postspaarbank te Batavia,^ door wien voor iedczen inlccger con rekening-courant wordt aangc houden en door wien alleen kan wo rd on booordecl of die rkening-courant in orde is. Do inlccgers ontvangen spaarbankboekjes, welko voor do drie hoofdgroepen der be volkin g worden ver- deeld in drie serien, A, B en C, elk van ccne and ere kleur. De boekjes worden uitgereikt door de postkantoren en zijn voor elk kantoor en voor elke eerie doorlooppod genummerd. Op die boekjep, onverschillig van welk post- kantoor, kunnen bij *alle* postkantoren on op de voor den dienst aangewezen hulppostkan- toren inlagen worden gedaan en terugbotalingen worden verkregon, welko in do boekjes worden bij- of afgeschroven mot gebruikmaking van controlcstrooken, die gchccht zijn aan periodick in to dicnon verantwoordingsstatoen. Aan de kantoren is de bevoeghoid toegekend. om terug- betalingen te doen op eigen gezag tot een maximum van / 100 in do vier wcken, terwijl voor terugbotalingen van grootre bedragen een order van bet tiling van don Directeur, welke op Java en Madoera eno maand con daarbuiten twee maanden geklig is, wordt veieischt. Het danraaii verbonden bezwaar, dat do inlccgers soius lang mocton wachten on de luachtiging tot terug- betaling, wordt getempord door do bovoegd- heid om telgrafisch terugbetalingen to ver- zocken.

De Rpaarbankboekjes zijn tiels on naans, aan wdk bcginsol st reng wordt vastgehouden om don inlccgers do zekerheid to go von, dat geon andcr dan do rechthcbbendo over do inlago kan beschikken. Daarvoor is het noodig, dat bij het doen dor corsto inlage nauwkeurigo ge-

gevens worden verzameld voor de bepaling der identiteit. Voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen, die niet worden ingeschreven bij den burgerlijken stand, is als aanvullingsmiddel ter bepaling van de identiteit ingevoerd een penning, behoorende bij elk boekje, en welke tegelijk met het boekje voor de terugbetaling moet worden vertoond. In den laatsten tijd wordt voor personen, die niet kunnen schrijven, dus hoofdzakelijk voor Inlanders, ook gebruik gemaakt van de uimafdrukken in plaats van handteekeningen ter identificatie van de inloggers. Voor gehuwde vrouwen en minderjarigen bestaan uitzonderingsbepalingen op het goederenrecht en bosebikkingsrecht over hunne goederen volgens het burgerlijk recht.

De terugbetaling van de inlagen en de rente is gewaarborgd door de Regeering van Ned.-Indië, terwijl de jaarlijksche rente is vastgesteld op 2.4 % per jaar, too te kennen over volle maanden. Het rentegevend maximum is f2400, waarop de Gou-vernneur-Generaal uitzonderingen kunnen worden gemaakt.

De inlagen en terugbetalingen voor de Postspaarbank geschieden dus door tusschenkomst van de postkantoren, waardoor een afrekening tusschen de Postspaarbank en den Post- en Telegraafdienst noodig wordt. De afrekening geschiedt maandelijks en voor hetgeen de Postspaarbank van den Post- en Telegraafdienst tegoed heeft of bij toeneming der terugbetalingen aan dien dienst verschuldigd is, wordt de rekening; van de Postspaarbank by 's Landskas gecrediteerd of gedebiteerd. Die rekening ondergaat echter ook nog langs anderen weg veranderingen. Vooreerst doordat de raagelijkheid is opengesteld om zonder tusschenkomst van een postkantoor inlagen in de Postspaarbank te doen.

Ten behoeve van landsdienaren en gewezen landsdienaren is n.l. een regeling ingevoerd, waarbij hun is toegestaan bij de uitbetaling van hunne traktementen een deel daarvan te doen inhouden om te kunnen name bij de Postspaarbank te worden belegd. De inhoudingen worden door de Algemene Ontvangers tegoed geschreven op de rekening der Postspaarbank en door hen verantwoord aan den Directeur, die de inhoudingen inschrijft als inlagen op de door hem bewaarde spaarbankboekjes. Evonals er inlagen kunnen worden gedaan zonder tusschenkomst van een postkantoor, kunnen er ook terugbetalingen geschieden langs anderen weg, en wel door bemiddeling van de Rijkspostspaarbank in Nederland. Naar Nederland vortrek-kende inleggers kunnen verzoeken hun tegoed bij de Postspaarbank in Ned.-Indië te doen overdragen op de Ryksinstelling in Nederland, terwijl omgekeerd Nederlandsche inleggers overdracht van hun tegoed op de Indische instelling kunnen verzoeken. Het verschil dier transacties wordt in Nederland gebracht ten laste van de Indische rekening en in Ned.-Indië ten laste van de rekening der Postspaarbank mot's Landskas. Een der voornaamste punten, waarin voor de Postspaarbank veel te voorzien, was de belegging der gelden.

Van den aanvang af werd ingezien, dat het moeilijk zou zijn die gelden in Indië veilig onder te brengen, zoodat een groot deel daarvan wel

in Nederland of althans in Nederlandsche fondsen zou moeten worden belegd. ...

Als vormen van belegging in Indië werden in aanmerking gebracht hypothekon, belemningen op onderpand van soliedo fondsen, discontoringen van door het Gouvernement afgegovon bewijzen van de opbrengst van de door het Gouvernement gehouden open bare verkoopingen) in pandneming van edelo metalen en juweelen en aankoop van beleggingsfondsen, welko daar to lando aan de markt mochten komen.

De belegging in hypothekekon word afgokeurd, vooreerst omdat roods andre instellingen zich hierop toelagden, zoodat de Postspaarbank niet veel soliede panden meer zou kunnen vinden, terwijl bovendien van den Directeur der Postspaarbank niet de specialkennis mocht worden gevorderd, welke voor een behoorlyko controle op dezo geldbologging onmisbaar moet worden geacht. Oru dezelfde reden verviel het nemen in onderpand van edelo metalen en juweelen, zoodat overblijven de beloeningen, discontoringen van de bewijzen van opbrengst van open bare verkoopingen en de aankoop van fondsen in Ned.-Indië. Wat op deze wijze niet kon worden ondergebracht zou worden overgemaakt naar Nederland voor den aankoop van fondsen, waarin ook de Rijkspostspaarbank hare golden belegd.

Zoals werd verwacht, werd dit de gewone weg om de gelden rentegevend te maken, aangezien voor belemningen en discontoringen slechts een gering bedrag noodig was en voor aankoop van fondsen in Indië slechts in beperkte mate gelegenheid bestond.

De regeling is thans zoo, dat de bij de Postspaarbank ingelegde gelden, welko niet benodigd zijn voor de terugbetalingen, worden gestort bij 's Landskas op de rekening van de Postspaarbank. Die golden worden dan in Icon afgestaan aan het Gouvernement ten einde daarmede te voorzien in de behoefte aan geld voor de discontoring van bewijzen van de opbrengst van open bare verkoopingen. Het Gouvernement vergoedt da arvoor aan de Postspaarbank eeno rente van 3 % per jaar, to rekenen van den dag, waarop de gelden worden ingelegd, tot den dag van terugbetaling, terwijl het Gouvernement zelf van de discontoringen 3.6 % trekt en dus bij de transactie nog voordool heeft. De Postspaarbank heeft echter to zorgen, dat niet moor geld in 's Landskas aanwezig is dan noodig is voor de discontoring van die bewijzen, aangezien over dat meerdere geonronto wordt vergoed. Deze bij 's Landskas beschikbare gelden zijn bestemd om te dienen als eerste voorraad, wanneer door plotslinge opvragingen der spaargelden de terugbetalingen de inlagen gaan overtreffen, terwijl uit die gelden ook wordt geput voor* het aangaan van belemningen op onderpand van effecten of wanneer zich in Indië de gelegenheid voordoe voor het aankoop van effecten, meestal wel obligatien van Indische gemeenten of gewesten.

De belemningen en gekochte effecten worden in bewaring gegeven aan de Javascho

*) Het houden van alle open bare verkoopingen geschiedt in Nederlandsch-Indië door het Gouvernement.

Bank, die zulks ingevolge het octrooi kosteloos moet doen. Indien het toegod bij *s Landskas stijgt boven het maximum wordt aan den Minister van Kolonien telegrafisch verzocht het mordero in Nederland te doen bologgen, hetgeen vroeger geschiedde door den Agent van het Ministerie van Financien te Amsterdam en thans door den Directeur der Rykspostspaar-bank in overleg met den Raad van Toezicht op de instelling. Daarvoor wordt een voor-goeding genoten van 1/2 per mille over het omgezet bedrag. De belegging in Nederland geschiedt door de aankoop van Nederlandsche Werkelijke schuld of eerste klasse effecten en door het uitzetten van gelden op prolongatio. Driemaandelijks wordt een afrokening ontvangen van de Nederlandsche Bank, die de haard houdt en waar de waarden in bewaring zijn. Volgens de ten aanzien der belegging in Nederland getroffen regeling was het de bedoeling van de daarvoor beschikbaar gouden 1/2 gedolte te beleggen en % vlottend te houden, behoudens afwijkingen met het oog op de gesteldheid der markt. Gewoonlijk is het vlottend gedeelte groter dan bedoeld en vierde. Het vorenstaande geeft in algemeene trekken weer de inrichting van den dienst der Postspaarbank, waarbij nu zal aansluiten een kort overzicht van de met die instelling bereikte resultaten.

Als men vraagt of dezo aan de verwachtingen hebben beantwoord, moet worden geantwoord met de wedervraag welke verwachtingen worden bedoeld? De prognose luidde n.l. bij de voorbereiding zeer verschillend. Sommigen meenden dat de Postspaarbank in Indië geen clientele zou vinden, vooral niet onder de Inlandsche bevolking, terwijl anderen nicenden de inleggers onder die bevolking bij miljoenen te zullen kunnen tellen. Zoowel die pessimisten als de hier bedoelde optimisten zijn echter beschaamd.

De werkelijke uitkomst is het nicest benaderd in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Eerste Kamer der Staten Generaal over de begroting voor 1897, waar men leest (onderald. 77 a):

„Ondergeteekende wenscht zich te onthouden „van elke positieve voorspelling omtrent het „gebruik, dat door de inlandsche bevolking van „de nieuwe instelling zal worden gemaakt, „niet te bepalen tot het opnieuw uitspreken „van de verwachting dat (het gebruik langzaam „minaar zeker zal toenemen.

„Voor de financiële bestaanbaarheid der „Indische postspaarbank „behoeft niet gerckend „te worden op het sparen van den inlander, maar „er moet (on moet juist wel worden gerckend op „het gebruik, dat door de niet-inlandsche bevolking van die instelling zal worden gemaakt. „Mocht de inlander al onvoorhoopt de meening van enkelen, dat hoofdzakelijk niet-inlanders van de „instelling zullen gebruik maken, worden verwezenlijkt, dan zou wilswaar het doel niet „volledig bereikt worden, maar er zou dan toch „eene mitlige instelling in hot leven zijn goroo- „pen, die zonder van den Staat geldelijke offers „to vergon, kan blijven bestaan on naar de be- „roeping van haar cinddoel dus voortdurond kan „blijven Htrovon.

Hierby nu sluit zich de uitkomst volkomen aan. Sedert de inwerkingtreding der Postspaar

bank op 1 Juli 1898, kan men zeggen, dat zij zich onder de Europeaanen een vast plaats heeft verworven on dat zij langzamerhand ondoor de Inlandsche bevolking veld vindt. Zij, die cono sneller indringing hadden verwacht, miskenden de aard der bevolking, zooals die nog zoo dikwijls wordt miskend. Uit de geschiedenis, welke hot door het Gouvernement ter hand genomen creditwet voor de Inlandsche bevolking doorloeft, blijkt afdoendo, dat het geringe gebruik van de Postspaarbank door de inlanders niet ligt aan die instelling, maar aan de bevolking zolve. Immers do resultaten van de pogingen, welke do creditbank on met behulp van de bestuursambtenaren aanwenden om de Inlanders tot sparen te brengen, zijn als men hot bopaaldelijk gedwongen sparen van de geldleeners buiten beschouwing laat, zeer gering, zoodat do Postspaarbank, welke zooveel verder van do bevolking afstaat, zich niet behoef te schamen voor hetgeen zy heeft bereikt en daarin zelfs een aansporing kan worden gevonden om den mood niet te laten zakken.

Opmerkelijk is het dat, sedert op alle wijzen door het Gouvernement met meer kracht wordt gestreefd naar bestrijding van den woeker, meer uitgebreid onderwijs en in het algemeen naar opheffing der bevolking, de gunstige invloed, van die pogingen dadelijk bij de Postspaarbank merkbaar is; al is het dan ook aanvankelijk nog in geringe mate. Eenige cijfers kunnen tot toelichting van het vorenstaande strekken. Op den 31sten December 1916 bedroeg het aantal inleggers in totaal 140.963, waarvan 56.762 Euro-peanen, 76.548 Inlanders en 7.653 Vreemde Oosterlingen, of 56.762 Europeanen tegen 84.201 niet-Europeanen.

In verhouding tot de bevolking overtreft echter het cijfer der Europeanen verre dat der niet-Europeanen.

Voor de Europeanen is hot cijfer 700 inleggers per 1000 zielen, voor do Inlanders en voor de Vreemde Oosterlingen zijn zelfs bij benadering geen nauwkeurige cijfers te geven, dock is de verhouding natuurlijk veel minder gunstig.

Voor de Inlanders is het de hoofdzakelijk, dat het aantal inleggers geregeld toeneemt, en dat is het geval.

Wat het bedrag van do bij do Postspaarbank belegde gouden botroft, dit boliep op ultimo 1916 in totaal / 11.374.238.73, welk toegod was verdeeld als volgt:

Europeanen	/ 9.249.647.72
Inlanders	,, 1.829.096.14
Vreemde Oosterlingen	,, 295.494.87

of gemiddeld per inlegger f 162.95, / 23.89 en / 38.61, of gorokond over allo in loggers tot zamen / 80.69.

Reeds in hot jaarverslag over 1905, dus na 6 1/2 jaar van hot bestaan der Postspaarbank, kon worden vormeld, dat do instelling zich geheel vrijgowerkt on dus in staat was om ook in het vervolg zonder hulp van de Regooring te bestaan. Do door do Bank gemaakte overwinst dient voor do vorming van een reserve-fonds.

Do onkostenroking boliep in 1916 by een kapitaal van ruim 11 miljoen / 124.936.30, hot geen ncerkoint op 0.91 % in verhouding tot-het toegod on op 52 cont per handeling.

POTERION NEPTUNI. Zie SPONSEN.

6832
298
A 1916

POTJO LIKA. Hoogste borg van West Flores, 2382 M. hoog, vermoedelijk vulkariësch, d'呼 waarvan weinig bekend is. Zie Rouffaer in Tijdschr. Anndr. Gen. 1910, 78S en Wichmann, ibid. 1891. f

POTTEN EN POTTENBAKKERIJ. De voortbrengselen van het pottenbakkersbedrijf in den O.-L Archipel z' n, op eenige uitzonderingen na, niet geschikt om onze be-wondering te wekken. In het algemeen gezegd : door vorm, kleur of versiering munten potten noch pannen uit; on van een praktischen leant bezien blyken zij zoo onsterk te zijn, dat een enkel stootje hen gemakkelijk doet barsen of broken. Hun leven is kort, maar daar zij onverglaaasd gebruikt worden en bij de spijsbereiding de poreuzo wand telkens iets van de spijzen opneemt, is de groote breekbaarheid voor de gebruikers allicht niet uitsluitend nadeel. Schier allerwege bepaalt men zich voor dagelijksch gebruik tot het vervaardigen van pannen en potten in den eenvoudigst denkbaren vorm, zooals ook ten onzent sedert eeuwen weinige en weinig saamgestelde stamvormen erfelijk bieven in het pottenbakkersbedrijf. Oost en West verschillen, op het glazuur na, in dit vak al heel weinig. Niet op deze voorwerpen is het, dat de eilanders zich in de kunst van modellen en versieren geoefend hebben.

Het bakken van eenvoudig, onverglaaasd vaatwerk voor huiselijk gebruik is bij alle volken van den Archipel, met uitzondering van de meest onontwikkelde, in zwang. Het pottenbakkerswerk is, door de eeuwen heen, vrijwel gebleven wat het oorspronkelijk was; het bedrijf heeft zich niet ontwikkeld en bracht, met eenige goede stukken die verdienen bewaard te blijven, veel voort, dat noch als kunst- noch als gebruiksvoorwerp onderscheiding waard is, en dat in den strijd van de pot de for et le pot de terre onbetreurd zal ten onder gaan. In onze musea, die vasthouden wat dient bewaard te blijven, vindt men bij het aardewerk van den Archipel menig stuk dat, in al zijn eenvoud, schoon van lijn en dikwijls mooi van kleur is; voortreffelijk gestileerde diervormen en sierlyke tuitkannen, diep zwart of warm bruin van tint trekken de aandacht; zelfs van een simpel schotelje dat gemodelleerd is naar het segment van een klapperdop, gaat voor den gevoeligen beschouwer een bekoring uit, ondanks het weinig deugdelijk materiaal en het ontbreken van de versiering. Ook in het uiterste Oosten van den Archipel liggen voorbeelden van vaatwerk, dat rustig van vorm en aardig van versiering is: aan de Humboldtbaai de potten met hoog-opliggende golflijnen, andere met figuren in rood en wit; in de buurt van Do-reh de steenroode; op Kei de dikwijls afgebeelde; op Jamdena de donker gekleurde; en verder Westelijk het roode aardewerk van Flores, en ook het nog mooiere zwarte, met diep ingegrift ornament, dat Langkat eveneens vertoont, zoonede Rokan; dan, op Celebes, Koekoe met zijn goed gevormde potten, steunend op drie losse voeten, alles met ingekraste lijnen, Napoe met het grof aardewerk, dat, evenals het Koekoese, aan den rand van buiten onzichtbare openin gen heeft voor het ophan gkoord, Bon 6 en Bonthain „waar de ornamentering van het wandvlak wordt doorgevoerd tot een afgewerkte reliefteekening“; Borneo met zijn gecanneleerde potten; Gajo, het beste misschien

van alles, met zijn donker, tot zwart gekleurd vaatwerk van voornamen vorm; Java en Bali, eindelijk, vanwaar, uit den ouden tijd vooral, enkele mooioo stukken van glanzend steen rood afkomstig zijn.

Wat den vorm betreft — het vaatwerk, dat nu nog uit de handen der werkers komt, hetzij deze het wiel gebruiken of niet, herinnert aan den tijd, toen in het huishouden voornamelijk de kalebas gebruikt werd en de kokosschaal (Mus.

tafelkast 77, no. 19277 en 15919); ook in dit bedrijf is, zooals ook in andere bedrijven geschiedde, de vorm behouden toen men het vaatwerk ging maken van een andere materie. De aardewerkkunst zoo oud als zij is, bleef steeds, door alle beschavingen heen, en ook in dezulke van hoogen bloci, een tweede-hands-kunst, die de vormen en de sieraad weerspiegelde voor ander materiaal gevonden. Op Sumatra, Bali en Lombok ontmoet men voorwerpen, bij welke vervaardiging blijkbaar metalen voorgangers tot model dienden en ook buiten den Archipel talrijke voorbeelden, die den zin voor het behoud volbaar maken: de een vervaardigde een ram-melaar van de kalebas; een volgende vlocht een ram-melaar van biezen, met behoud van den kakkasvorm; uit een Borassus-noot, waarvan men een stuk afnakt, is, met een houten klepel, een goede klok of schel te maken; wie daarna een klok uit hout sneed behield den vorm van de noot. IJzeren gesmede rinkelbellen vertoonden denzelfden, maar symmetrisch omgekeerden vorm van de vruchtenpitlen, die de voorloopers waren. Zoo is ook de aardewerkkunst van den aanvang af een nabootsend handwerk geweest, dat zijn voorbeelden koos nu eens hier en dan weer daar, allereerst onder de natuurproducten; de Jnieedbare klei leende zich tot alles. Wanneer Frobenius (o. c. p. 10) vermeldt: „Die Lederindustrie ist die älteste der Neger und ihr folgen die Holz- und Flechtindustrie, nach welchen endlich die Thonindustrie entstand“, dan doet hij op het nabootsen in klei van gevlochten of althans volgens do omslingerings-niet-hodo aaneenge-regen mandwerk, dat in miners (mendenko aan de goff&'s van Mesopotamia) vaak waterdicht is; en waarvan zelfs de structuur en de sieraad nagemaakt werden aan den Icleivoriu, zooals men bv. aan exemplaren van Javaansche potten, de *genoek* en de *gentoij*, inderdaad gevlochten banden en ander vlechtwerk en relief ziet nagebootst. Menig stuk in verzamelingen van Chineesch aardewerk blijkt naar een bronzen voorbeeld te zijn gemaakt.

Het verschil tusschen de vaak polychrome, verglaasde schotels en potten van certijds, in factuur, lijn en kleur iets voornaams vertegenwoordigend, en de producten der hedendaagsche pottenbakkerij is zoogroot, dat het voor de hand ligt een invoer van eerstgenoemde voorwerpen aan te nemen, tenzij er aanleiding is om te gelooven aan een vervaardiging in den Archipel zelf, maar door vreemden of althans met vreemde leiding en onder vreemden invloed. Op de inlandsche pottenbakkerij heeft dan deze meer gevorderde kunst blijkbaar niet den geringsten indruk gemaakt; zij is er langs en overheen gegaan, zonder meer. Toch is de inlandsche bevolking niet ongevoelig voor deze voortbrengselen eener keramiek van elders; be-wondering hebben zij voor deze kostbaarheden, die bidden en schotelts,

potton en schenkkannen uit het overig Azie buiten den Archipel; en duur betalen doen zy dat alles. Is het inderdaad een begripen van deze hoogstaande kunst, een bewondering voor den nobelen vorm en de gevoelige kleur, of is het inderdaad eerbied voor de mystieke, buiten-natuurlijke herkomst, den ouderdom; het ontzag voor een lang in de familie berustend pocsaka-stuk, die leiden tot deze vereering? Zeker is het, dat zij vaak evenzeer te voorschijn geropen wordt door onaanzienlijke potjes, goedkoop en in grootte hoeveelheden gemaakte artikelen van Chincschon oorsprong, en dat ook gebroken voorwerpen in deze vereering deelen.

Aardewerk is in hitte snel gedroogde, dus gebakken, hard geworden aarde; door het blootstellen aan gloei-hitte moet niet alleen het water, waarmee de aarde aangemoed is, maar ook het chemisch gebonden water uit gedreven worden en de aarddeelen samensmelten. De aarde, liard en geslotener wordend, dus minder porus naarmate de temperatuur bij het bakken hooger wordt opgevoerd, is bij alle hard-aardewerk op hooge, bij porcelein op zeer hooge temperatuur saamgesmolten en niet porus. Is de aarde niet geschikt om grootte hitte te weerstaan, dan bakt men porus aardewerk en deze kwaal kan verholpen worden door een glazuurlaag, een glaszachtig laag van een bij niet te hooge temperatuur smoltende materie, over de poruze aarde aan te brengen. Of de in onze Oost gebruikte aarde geschikt is om hooge temperaturen te doorstaan, zou kunnen onderzocht worden; met ovens, die groote hitte kunnen geven, werd in 1891 in een Javaansch desa in de afd. S6rang, gewerkt; volgens Jasper (L. c. p. 386) thans „nergens". Men brandt in de open lucht rondom de potten een vuurtje van hout en bamboc, padistroot en ilalang. Kan men dus, met eenigen goeden wil, nog wel spreken van een keramische kunst in den Archipel, van een deugdelijk beoefend handwerk is geen sprake. Gebrekkelijk stoken geeft aardewerk, dat bros en niet duurzaam is; het inoel in een gestadigen gloed blijven, die lang kan onderhouden worden, de vormen omstraalt en gaar doet worden; ongelijkmatige hitte, zooals do houtvuurtjes in de open lucht geven, deugt niet voor het bakken. Soms zijn de vormen meer gecrosterd dan gebakken. Ook voor het aanbrengen van de glazuurlaag is de oven onontbeerlijk. Zelfs uit den bloeitijd van Madjapahit zijn geen voorwerpen tot ons gekomen, die van een verglazen der gebakken potten vertellen.

In de volgende blad zijden is bijgebracht het voornaamste uit de literatuur over dit onderwerp. Aanvangende met het Westelijk gedeelte van den Archipel, komt het eerst aan de beurt:

SUMATRA. In het Gajalandis, na de weefkunst en het vlcchten, de pottenbakkerij het derde vrouwelijk bedrijf (*n&pa*). Do kleivorm wordt, geklopt met een houten plak op den wand, die aan de binnenzijde tegengehouden wordt door een rolsteen; de klei vermengt men vooraf met rivierzand. Slechts enkele vrouwen kunnen potten vormen, en zij doen dit tegen loon voor anderen of wel zij verwerken haar eigen materiaal en verkoopen het aardewerk wanneer het gereed is. Te voorschijn komen: waterscheppers, groote vaten voor suikerstrop of om het water in huis te bewaren, kookpotten, eetschotels, (liink-waterkruikexi met hals, tuit en voetstuk, in

kalebasvorm of in ketelvorm. Na con begin van droging trokt men figuren in den wand of mon teekent daarop figuren met roode aarde (se ucdulinggou ni). Prinkwaterkruiken versiert men wel met zilveren beslag. En daarenboven is do wand van do gfindi soms met gerist snijwerk bedekt (Mus. R. dam, 9084, afb. bij Loeb&r, o. c. pl. XVIII); zoowel de naam, b6djh g, als de vorm van deze kruik is aan de kalebas, I a b o o e j c u t, ontleend, die als waterschepper gebruikt wordt. Voor het *menoeker*, hot aanbrengen van figuren op den buiten wand, dienen stokjes van bamboc, of kleine kammen met koperen tanden. Men bakt do stukken met vuur onder en rondom. In de Lautstreek heet het, evenals in Atjeh, dat gedurende het bakken geen Iven mag gemaakt worden bij het vuur, noch gelachen of een scheef gezicht getrokken, opdat de vormen niet scheef worden en de gebakken stukken niet breken. Dit herinnert aan het bericht (by Bucher, o. c. p. 343) omtrent een Pueblo-Indiaansche, die aldoor gedurende het vonnen van een pot, met haar stem het geluid nadeed dat een goedgerande pot bij het aanslaan doet hooren, opdat het bakken niet zou mislukken.

Atjeh heeft een verzamelnaam voor aardewerk, nl. *kan'ti-blangdng*; de waterketels heeten *Icanlit* en de kookpannen *blangongi* voorts leveren do pottenbaksters groot watervaten, *goetji*, kleinere draagbare, *tajeuen*, borden *tjapah*, en kleinere *tjoew*, braadpannen, *thoedoe*, drinkwaterkannen, lampen in den vorm van ronde schotels met 7 monden, voor de pitten, *panjot*, en drinkwaterkannen, *pe-unoeman*.

In de res. Tapanoeli neemt het pottenbakken, dat byna uitsluitend door vrouwen geschiedt, een voornaamste plaats in onder de takken van nijverheid. De vervaardiging geschiedt op zoo primitieve wijze, dat het product weinig solide is en ruw van maaksel, waarop alleen de waterkruiken van Padang La was een gunstige uitzondering maken. De^gelo klei wordt op een buffelhuid door middel van een rijststamper met fijn zand en water vermengd. Dan vormt men de klei tot een cylinder en snijdt daarvan mot een draad uit den klapperbast kleine reepjes af om de steentjes te kunnen verwijderen uit do grondstof. Nu maakt men er ballen van, die ieder groot genoeg zijn voor een pot; deze klei-klompen worden drie etmalen onder groene bladeren bcwaaxl om uit te zweeten. Met behulp van een ronden steen en een houten, ingekorven plak wordt do klomp uitgehuld; met een gladdo plak doet men do in de klei geslagen ribben weder vordwijnen. De rand wordt gevormd met behulp van een rotan hoepeltje, dat als mal dienst doet. Zoover gekomen moet de pot vijf uur in de schaduw drogen alvorens afgewerkt te kunnen worden, el. w. z. do pot moet nog meer buik krijgen, alweder door kloppen; de figuurlijnes moeten er op getrokken worden en hij moet drogen en in een vuur van ilalang en bamboc bakken. Een vrouw kan tien potten per dag maken en krijgt daarvoor op de markt 30 tot 50 duiten.

Als bewaarplaats voor water en palmwijn gebruikt men in Silindoeng, Toba en aangrenzende streken aarden potten, hoedana, van gelijken vorm als die voor het koken van spijzen worden gebezigd. Vooral op het schiereiland Saruair

en in Si Gaol, aan den mcorocver tegenover Lagoe Boti gelegen, is do pottenbakkers-indus-

Van" beteekenis; men maakt er hoedans van verschillende grootte, doch steeds in den ge- wonen prockvorm. In Padang La was bloeit de pottenbakkerij vooral in Barocmoen Tonga en Oeloe Baroomoen, zoomede hiecr en daar in het veel Noordelijker gedeelte, de zoogenaamde Dolok; er wordt deugdelijk en vrij sicrlijk work geleverd, dat niet alleen in Padang La was ge- zocht is. De grondstof is cen lichtgrijze kl?i, die, na gedroogd te zijn, tot poeder gestampt en vervolgens gezift wordt, daarna xnet asch van rijstkaf gemengd en, onder bijvoeging van wat kiezel, met water gekneud wordt. Het bijvoegen van asch en rijstkaf dient als vermagerings-mid- del voor te vette klci; zonder doze tocvogescls zou de kleivorm niet gelijklijk droog worden ; het toevoegen van kiezel is een smcltmiddel om het sinteren te bevorderen, het waterdicht-wor- den van de pate. Het bakken geschiedt op den grond, met droge, gespleten bamboc en droog gras als brandstof. Figuren worden op den buitenwand aangebracht, voor het bakken, met een ijzcren mes, zoomel naar de versiering op andcre wor- perpen als naar vinding en smaak van de werk- eter. Van verschillende figuren voor verschiillende stammen en van dezulke, die stamteekens der bezitters voorstellen is gecen Batak iets bekend. De gendi*s zijn, naar gelang van den vorm, onder verschillende namen bekend: t a b o e nan marlangkat, die so ms cen zilveren bclegscl om den kop hebben ; t. pantjaran, beide zonder tuit ; t. s a h a n, met een tuit en aan de tegenovergestelde zijde een looze tuit; deze taboe is van bo ven gesloten en do vulling ge- schiedt door 8 gaatjes in den kop ; een balletje van klei in de buikholve dient als schuurmiddel bij het reinigen. De looze tuit is voor de aardig- heid om iemand te laten beproeven aan den verkeerden kant te schenken; t. t s c w a l a n g- k a t, zwart, zonder en t. n a marsahan met tuit. In vroegere tijden waren in Padang Lawas aogenaamde t. o en g an g in gebruik; zij worsen niet meer gemaakt en zijn heel zeldzaam ; *cene van deze soort heeft den vorm van een rhinocerosvogel, met den staart als tuit. De gendi*s van Padang Lawas worden gevormd op een rond pottenbakkerswiel, barombang, dat op een pen draait en waarop de vermlaat, panopaan of djoegoehan (van djoe- goek, zitten) komt te liggen. Met de linkerhand wordt het wiel gedraaid, terwijl de rechter aan het voorwerp den gewenschten vorm geeft; do Bteen en de plak bij het vormen van den buik ge- bezigd heeten landasan en top a- t o pa; op het platte eindvlak van den steel dezer plakissoins *e n relief een gestileerde bloein uitgesneden, waarmede figuren worden gedrukt op het buiten- vlak der g&i'di's. Het glad wrij ven geschiedt met *de vrucht van een liaan, p a s t e e, welker sap .als zeep wordt gebruikt; ook wordt wel geglands met de bladeren van cene, sampiloeloot genoemde, plant.

Sumatra's Oostkust mist een sterk sprekend karakter, ook in het potten bakkerswork; het aardewerk ziet er doorgaans ongaar uit met Jeelijke vlekken. Dat weleens een mooi stuk er door ioopt blijkt uit Jasper's afbeelding (Caramische kun st, p. 387 links) waar op het hand vat van de gfindi, en geheel meegaand met de buiging daarvan

een hagedis uitgestrekt ligt. De pottenbakster van Batocbara gebruikt voor hot mengokoir of versieren van de buitcnzijde klciou houten stempcltjes, wa&crin figuren gesneden zijn.

In do Minangkabausche l a n d e n vindt men het pottenbakkersbedrijf o. a. in Soengen-Pagoc; hot is daar hot werk van vrouwen, die do producten van haren arbeid naar naast- bijzycnd markten ten verkoop brengen. An de re uitvoer heeft niet plaats. Er zijn twee soorten van klci, die voor het pottenbakken gebezigd worden :de eene geelachtig wit, de andero zwart- grysi; de eerste is de fijnste en de daarvan ge- maakte voorwerpen doen in uiterlijk voor terra cotta niet onder. Men maakt waterkannon, vuur- testen en potten van verschillende grootte, met cn zonder deksels. Het vormen geschiedt uit do hand. Nadat de klci met een zwarc a l l o o , onder toevoeging van water, is gestampt, wordt zo tusschen twee steencn fijingewreven, waarbij men tevens de steentjes er uit verwijrdt. Nu neemt de werkster ceno hoefvelheid klci, vol- doende voor het verlangde voorwerp, werkt daarin de l a k a of b i n g k a i, een ring van rot an of l i d i a n a u, die dient om te zergen, dat bij den arbeid de rand, van pot of kan do vcreischte wijdte bchoudt, cn vormt met de vingers de klci tot cen ruwe kom. Dan drukt zij met de linkerhand een ronden steen van binnen tegen den pot wand en klopt met een ruit- vormig gekerfde plak terzelfder plaatsc tegen den buitenwand, totdat de pot, die aanhoudend rondgedraaid wordt, den gewilden vorm on dikte heeft gekregon. Dan neemt zij de Jaka weg en plaatst den uit de hand gekneden rand op den potbuik. Na in den wind gedroogd en met do vrucht van den damarkareh-boom glad go wre ven te zijn is hij gcrecd om gebakken te worden, waartoo hij een paar uur op cen vuur van regcl- xnatic gestapdde takken of bamboestokken wordt geplaatst en met padisloo of droge ilalang bedekt. Waterkannen worden op dezclde wijze vervaardigd, doch na het bakken, nog heet zijnde, met liars bestreken, waardoor de porion ecnigszins gedicht worden en de kan cen zwart glanzcnd oppervlak krijgt. De poresheid, die do verd amping bevordert, waardoor het water afkoelt, gaat zoodoende verloron.

In de afd. L Kota (Sumatra's Westkust) wordt de pottenbakkerij voornamlijk beoefend in Goegoek en Pajabasocng. Naast potten cn pannen en ander aardewerk voor da-golijksch ge- bruik, worden daar niet on verd ion st e l i j ke water- kruiken (kondi's) cn bloc in potten vervaardigd. Alles geschiedt uit de hand, zonder wicl.

In Palombang is Kajoc-agoeng aan de Ogan de hoofdzctel dezer industrie. Bijna allo vrouwelijke bewoners dozer docsoen zijn potten- bakslers en de daar vervaardigde potten, pannen cn vuurtesten worden met prauwladingen naar de looifdstad Palcmbang gezonden en vandaar naar elders uitgevoerd. Ook zijn de arbeidsters in staat een en ander volgens model te maken

Op de B a t o e - e l l a n d e n Lorang en Si Gata ho udon zich velo vrouwen onledig met het inaken van aarden potten, die te Pocloe Tello en op de andere cilanden te koop worden aango- boden. Uitgevoerd wordt er verder bijna niet. Ro- gel is dat ieder zijn eigen potten maakt ; er wordt eene fijnc, gele kleisoort voor gebruikt die, meest- al in een uitgeholdcn boomstam, door monging

met water en treden met do vooten — dus, op den boomstam na, zooals ook nog bij ons geschiedt — tot een dikko brij wordt geknood. Na do massa gezuiverd to hob ben van steentjes, wordt zij, weder door middel van do vooten, met fijn zand gemengd in een verhouding van 2:1; vervolgens droogt men doze grondstof lo a 30 dagen op een beschaduwde plaats. Mot steen en plak wordt do klomp klei tot pot hervormd on dozen laat men 3 dagen in de zon drogen al vorens hem to bakken; dit laatste geschiedt door do potten, met voldoende tusschenruimte, bij elkander te zetten en brandhout er omheen to leggen en aan te steken. Na de afkoeling is do pot ten gebruike greeed; naar gelang van do grootte is de waai-de 4 tot 25 cents. Het baksel is zeer broos en ten hoogste duurt iedere pot een paar maanden. Versiering wordt niet aangebracht. Vroeger moot het fabrikaat beter en mooier go weest zijn, toen fer meer zorg aan besteed werd.

Op Nias is de industrie geheel in handen van vrouwen; de materialen zijn „aaneenklevende leemsorten” die, in afwijking van gewoon leem, pottenbakkersleem heeten; men vermengt 2 deelen leem met 1 dl. zand, geeft aan het mengsel eerst den vorm van een ingedrukten elastieken bal en de verdere bewerking, die bij kleine stukken op den schoot gebeurt, geschiedt met steen en plak. Men laat de vormen bakken in een groot vuur op het open veld, een zonnedag lang; koud geworden or'dergaan <lc potten een inwrijving mot kaladibladern „om het doorsijpelen van het water to voorkomen.” De grootste potten zijn ongeveer 6 decimeter hoog; de waarde van de gewone soort is in het binnenland hoogstens 10 cent. Versieing brengt men zelden aan. Als treet gebruikt men natuur-steenen, maar ge bakken pootjes bestaan ook.

JAVA. In de residentie K e d i r i valt een vooruitgang in „degelijkheid” van het pottenbakkerswerk niet to miskennen. Aldus meldde indertijd on rapport. Vooral in de nabijheid der suikerfabrieken wordt het bakken van steenen, pannen en potten beoefend; dat zoodoende <lc eigen aard, dien de voorwerpen nog hadden, grootendeels verloron ging is begrijpelijk. Er wordt nu ook naar voorbeeldcn gewerkt, een en nnder afgekeken van Europeesch, Chineesch of Japnisch fabrikaat, vorsicrings aangebracht volgens aan wijzing. Wut er dan langzamerhand to voorschijn komt, kan men zich bij benadering don ken. Erg schaden doet het in dit geval niet. Niot uitsluitend van don latron tijd is dit namaken; want reeds in don katalogus van een in J 829 te Batavia gehouden open bare ten toon-Btdling vindt men, naast vier inlandsche (?) pof-fertjespannen uit Bantam, vermeld uit dezelfde residentie „two lampctkannen met kominen (imitatie der Europische)”. Z'stig jaar later ontsnapt aan een rapportour (R6sum6 gewest. rapp.) deze verzuchting: "De j)ottenbak<erij streeft nog niet naar fraaie vormen." Thans, wed or 30 jaar later, kan men deze woorden her-)aJon. In do verslagon der cersto en tweed. tentoonstelling-jaarmarkt to Soerabaja, (190G) vindt men de wadas bloempotten uit het Karan gun jarsclio genoemd, verder Trenggal^ksch jnitiatiur-keukngerei, gekleurd en mot hara bestreken spaarpotjes van Soerabaja, zwijntjes, vogels, vruchten, verguld en vernist „waarmede

de Soerabajasche potten bakker het glazuur heeft willen nabootsen.” Leclijk Indisch goodjo bij hoopen; gebrek aan deskundig onderzoek en deskundige leiding; inmenging van onbevoegde leekhand. Uitkomst gelijk opzet.

Niet alleen op Java geschiedt het namaken, d'it toch altijd een bewijs van onvermogen is; ook op Sumatra, in Tapanocli en de Pad. Boven-landen wordt volgens model gewerkt.

De bloempotten van P Ssantr'n (afd. Kcdiri) zijn om de deugdelijkheid en „sierlijkheid”, zeer gewild; zij kosten 40, 50 cent, tot een gulden per stuk, naar gelang van de grootte. De in gebruik zijnde werktuigen bestaan uit een draaiende schijf, het oeroudo potten bakkerswiol, p r 3 b o t genaamd, dafc niet als het straks to beschrijven werktuig van gelijken naam, in gebruik bij do vervaardiging van waterkruiken, uit een doch uit twee rondo schijven bestaat, van treng-g o e l o e n -hout, dio bo ven elkander zijn ge-plaatst en waarvan de bovensto, o e n t j S r w d d o k (vrouwelijk draaibord) cenigszins groo-ter, op de onderste, o e n t j S r I a n a n g, (mannelijke schijf) draaien kan. Da bovenate schijf, waarop nog een plat bord, djoebong ligt, bestemd om den kleivorm to dragen, wordt gedurende den arbeid met den voet rondge- draaid on de klei, eerst in de zon gedroogd en daarna door vocht weder kneedbaar gemaakt, mot <lo hand tot allerlei vormen verwerkt; de wand van den pot wordt opgebouwd uit oor- spronkelijk rolronde ringen van klei, verschildend van middellijn, afhankelijk van den vorm, dien het voorwerp zal krijgen; met de vingers worden deze ringen op elkander gedrukt en daarna helpen, om den wand uit te kloppen en tegelijk de grondstof meer vastheid to geven, een goslepen keisteen, w a t o e o f t e t e k e n en houten plak, t a t a b. Met een plat ovaal van bamboe, k e r i k, wordt, trwijrl het voorwerp ronddraait, de buitenwand geëffend; de verdere schuring geschiedt met do schaal van do Molukken-krab, *Limtdus mohiccanus*.

Door het opbouwen van den pot uit rolronde ringen van gelijke dikto bchoodt de wand gedurende het kloppen of op de draaischijf gemakkelijker een gelijkmatigo dikte, dan wanneer de pot gevormd wordt uit een klomp klei; en de wand moot zooveel doenlijk overal even dun zijn, om scheuren en schecftrikken in het vuur to voorkomen. De vraag, welke der beide methoden do oudste is, het vormen uit een klomp of het vormen uit ringen, wacht nog op antwoord; dat laatstgenoemde inancier beter is, valt niet to betwijfelen.

Met do bovengenoemde werktuigen maakt de Javaanscho pottenbakker (want Java heeft ook mannelijko arbeiders in dib bedrijf), behalve de voorwerpen, die men hem laat namaken en waar-too ook do tempolng, een kleine bloempot behoort, de d j o e n om water to dragen; de c l j e m b a n g a n, do gedccltolijs in den grond be graven waschkuij, half zoo groot als de g e n - & ong (O.-Java) of g c n o c k (W.-Java) de waterion, een dikkuikig vat, dienend. voor hot bowaren van drink- en waschwator, en gewoon- lijk alleen versierd met roodo slinger- of zigzagrand on van wator-pooroc-klourstof. Blanker is de djemboeng, vooral in de wator- ftrmc strokon van Oost-Java gobruikb om drinkwater uit een meertje to halon. Da pot heeft geen

enkele versiering, maar is, zooals Jasper schryft, een sieraad voor de vrouw, die haar op het hoofd draagt: het licht-roode aarden vat op het donkere haar van de Javaansche vrouw is een bekoring voor het oog. Voorts de oudcrwetsche palitta, (SOEND.) het oliebakje met pit, dat op een tot voet gespleten bamboe-lid rust; de tjob 5 k, lietsambal-wrijfboord; de kfinji of lan ting an, de schonkkan; de k 4 n d i j, een rijstpot; de p 6 n g a r o n, de groote rijstkom, de k o e - w a l i o f k o c w a n g s o o l, de kookpot, met of zonder k 6 b 6 b, deksel; de k e r e n of dingklig, het komfoor; de p a s o, de pot voor water, met wijd uitstaanden rand; de t j e t i s, icts kleiner dan do paso; de m 3 n - d a n g a n van ongeveer denzelfden vorm als de paso, maar kleiner dan de t j l S t i s; de d j o r o - n g a n of draineerbuis; de d j a b o n g of buis voor putten; de t j e l e n g a n, het spaarvarken, de p 6 d o e p a n, het wicrookpotje en de tintingan of het opengewerkte lan-taartje, dat bij feestten wordt gebruikt.

Het district Trenggalek in de res. Kediri heeft eenige vermaardheid gekregen door zijn aarde-werk, meer bepaaldelijk de die in velerlei vorm en afmeting ter markt worden gebracht. De arbeid wordt doorgaans door vrouwen verricht; het pottenbakkerswie 1 draait heen en terug door middel van een touw van l o e l o e p (bast-vezel van den waroeboom), dat om den spil, lengenan, van het wiel is geslagen en aan het uiteinde van een vcerkrachtige bamboe-lat, w a l s a n, is bevestigd; met den linkervoet wordt diC werktuig in beweging gebracht, door to trappen tegen een aan het andere uiteinde van het touw bevestigde lat, pantjallan. De vervaardiging der k S n c ^ i s geschiedt op de boven omschreven wijze, voor de bloempotten en pannen in gebruik.

In de buurt van Soerabaja worden ook door Chinezen potten en pannen gebakken, die uit een artistiek oogpunt ho ven het baksel der inlanders staan. En ook het bakken zelf geschiedt op zorgvuldiger manier, zoodat de hoedanigheid ook beter is.

Merkwaardig zijn de martavanan van 敢 a - d j a p a h i t, die men by de tempel-ruinen van Indrakilaopde heBingen van den Ardoena vindt. Zij zijn groot, zwaar, Jog, cilindrisch, met gewelfden bodem, rood bruin van kleur en met ingegriftoeinpals versierd. Van den kant der inlanders genieten zij vereering.

De eenige versiering in kleur, die de Javaan op zijn pottenbakkerswerk aanbrengt, is een ornament van roode bloemen, op de voorwerpen geteekend met de verfstof uit de w a t o o p o e r o e, een donkerkleurige steensoort, die op Sumatra's Oostkust t a n a h k i w i licet. Het is dezelfde steen die, met water tot brei gewreven, ook bij het weven van t j i n (Jen dient om de voorttekening op het doek te brengen).

De stukken, die gereed zijn om gebakken te worden, zet men op g a n d j 6 J, steun seis van pottenbakkersaarde, by elkander op een hoop, dekt dien toe met klei en stroo en verwerkt de warmte door het branden van bamboe-knoesten en stroo. In dien brandstapel wordt klei onvoltoende gebakken, hoewel er nog heel wat brandstof noodig is om den warintegraad te verkrijgen, die hier bereikt wordt.

„Het gebrekkig stoken der huidige Javanen “—

schrijft Loebdr. o. c. p. 81 — „niet hun Indone-sischo ring- en klopmethode, toont maar al te duidelijk hoe gering do invloed der hoog beschaaft- do Hindoos op het gros der inlandsche bevolking is geweest/* Eertijds in alcs hun cigen gang gaande, thans aandachtig lettende op den gang van anderen.

Van BALI is mooi aardewerk bekend, de t j a r a t a n, een gen di afwijkend van vorm door het platte lichaam, den lan gen hals, den wijdcn niond, gesloten door een houten met verguldo bloc men getooid deksel; so ms is de kan beschilderd met rood en goud, do tuit verguld, en draagt het deksel een houten, beschilderden singha, met wijd uitstaande, gedoemde vleugels. Voorts de schonkkan van mooi rood bruin aardewerk in goed gecmdelleerden vogelvorm; de pot, die na het bakken beschilderd wordt met Ujmvcrf on verguldsel, en in heel gebrachte verhalen te zien geeft; en de spaarpotten die tjdindgan in vogelvorm met een spleet in den rug.

BORNEO. Op vele plaatsen is in Centraal- Borneo de pottenbakkerskunst tnicit gegaan, omdat hare producten door ijzereu pannen werden verdrongen; zoo bij de Kajans aan de Bloeco. De Ma Soelings, eertijds de beste pottenbakkers onder de Mahakam-Bahau's, maken sedert men-schenheugenis geen kookpot jes meer. Enklo tientien jaren gelden hield de kleine stam der Oema Tcpar er zich mede bezig, maar hij verhuisde naar een plaats waar geen goede klei aanwezig is en toen hield het pottenbakken op. Blijkens de oude, thans veelal door rook zwart geworden en gescheurde kookpotjes, die nog op verscheidene plaatsen aan de Mahakam gevonden worden, was het pottenbakken in die streken vroeger vrij algemeen. De rijspotten, die toenmaals aan de Mahakara gemaakt werden, heeten taring tana h. Een cigenaardig toestel van gebakken aard is de d a p o e r p r a h o e of prauw-keuken, een slcdc-vormig onderstel, waarop de pot rust (Z. O. afd.).

Bij de Kenja van Apoc Kajan, het st a inland, is de pottenbakkerij nog in zwang en met de potten als ruilartikel tie kt men opreis; de arbeid, die daaraan voorafgaat, wordt door vrouwen verricht, en zij gebruiken klei van de Mnhakam en de Kajan, men gen die met rijstkafe on bestrijken de nog warme potten met bars, van binnen en van buiten. De zonder draaischijf, geheel met de hand gevormde potjes der Kenja zien er veel beter afgewerkt uit dan die van do boven-Mahakam, die dikker van wand en plomper van vorm zijn. Onder de st am men a a s i de boven-Kajan moeten grooto vaten van 4 dM, middellijn gemaakt worden; daar ze voor langere tochten te breekbaar zijn, nemcn de Kenja ze niet rjede op reis naar de Mahakam, maar wel de kleine potjes om rijst in to koken. Sommige worden in een omhulsel van mat work bewaard, andere hebben een omvlchtsel van rot an en do meesto onder den uitgestulpen rand een ring van rotan en een daaraan vastgemaakt handvat. Versiering ontbrekt. Onderdo KCnja-stammen ver van de kust, die buiten den invloed blcvcn van een van elders aangedreven bevolking, zijn de gebakken potten nog druk in gebruik en men neemt ze ook op reis mede om erin te koken.

Door deze kustbevolking heeft van allo industrieen der Bahau hunne pottenbakkerij het incest gelden; zij koken de eerste rijst van den

nieuwen oost in con op baksteen rustende pan, volgens een oud gebruik, en het maken van deze bakstoenen is het eenige overblijfsel van een vroeger pottenbakkerskunst, die bij verwanto, Tnaar zelden door Maleische handelaars bezocht stammen in zwang is.

De Mendalam - bewoners maken thans zelf nog enkele voor den eeldienst bestemde potten en misschien is dit ook aan de Mahakam het geval. Thans is de pottenbakkerskunst bij de Bahau-stajininen am de Kapoeas on de Mahakam allcen Fog aan we zig in rudimentaireu vormi, ten behoeve van den eerdienst.

Aan de Me rase (boven-jMahakam) worden vierkante aarden schotels gemaakt, 3 bij 5 dM., met opstaanden rand van 1 d.M. hoogte. Men gebruikt voor deze zware bakfels lichtgrijs klei, die, gezuiverd en fijn gemaakt, eerst vermengd wordt met rijstzcmelen en daarna met water gekneet tot een vaste brij; mot de handen geeft men aan dezo grondstof de godaante van grooto, platto schotels. Zij worden in de zon gedroogd en zijn dan voor het gebruik geschikt. Vocht verdragen zij niet en om ze daartegen te beschermen worden zij boven den haard bewaard. Zij dienen om half-rijpe rijst boven het vuur te drogen en geschikt te maken om door stampch ontbolsterd te worden. Zelden ducht zij langer dan 66n oogst.

De kookpotjes van de KCnja aan de Mendalam en de Oema Tepai aan de Mahakam werden op dezelfde wijze gemaakt als de bovengenoemde schotels, maar om ze geschikt te doen zijn voor het koken van water, werd het in de zon gedroogd. Voorwerp bepoederd met fijngestooten damar en in een groot vuur gehangen, waardoor de bars gedeeltelijk verbrand, gedeeltelijk gesmolten in den porcuzen pot drong. Na bekoeling behandelde men de binnenvlakte even zoo. Ling in water liggen kon de pot ook daarna niet goed verdragen. Misschien leert men hier kennen het ontstaan van het potten bakken: het vaatwerk van klei eerst gebruikt voor andere doeleinden dan koken, nl. voor het bewaaren en drogen van voorraad. Het drogen, eerst in de zon, later boven een vuur, heeft de klei verhard, gebakken, en de geschiktheid als huishoudelijk voorwerp van klei, zy in den beginnec onvoldoendc, gebakken vaatwerk kan hebljen gelcid tot een beter bakken, niet op maar in het vuur.

De mooiste exemplaren van de zoogenaamde jartavanen vindt men bij de Dajaks van Borneo. Dajaksche namen voor deze potten zijn tadja u (ook Sial.) en djaw 6 t, zoomede b l a n g a voor de kostbaarste soorten; ook de namen h a l i m a u n g e n b r a h a n vindt men verinc Id. Het zijn potten, die veel overeenkomst hebben met grootkeulscho potten, behalve dat de opening nuwer en de buik wijder is; zij hebben 6 of 8 staaiue ooren en zijn van binnen en van buiten verglaasd. Hot materiaal is steengoed, met bruin, lichtblauw of groen glazuur; zeldzamer zijn de porcelainen, mot wit of lichtgroen celadon-gluuur of met soring in Kobalt-blauw. Zij zijn kenbaar aan mooi-decoratieve dier-figuren, die in eenigszins verheven work den dikken buik omgeven, en „bij de fijner soorten van binnen uit, terwyl de klei nog nat was, zijn uitgedrukt, onmiddro soorton er van buiten togen zijn geplakt". De versiering der goede soorten is stellig Chinesch (Grabowski, o. c. pl. VII) blijkons den Chineschen draak, door de Dajaks

kwak, leguaan, ghechten, den kraan vogel en de Chinesche wolk- en golflijnen. Naar grootte, vorm en versiering worden zij in door verschillende namen aangeduide soorten verdeeld en iedere soort heeft mannelijke en vrouwe-lijken exemplaren. Schwancr vermeldt 8 soorten, Perclac 12. Grabowsky geeft beschrijvingen en afbeeldingcn van 18 soorten. De prijs loopt van f 8 tot f 3000 per stuk en sommige zij tot geen prijs te koop; 'aan het hoofd Landau to Njabau zou voor de martavaan Soerat Lekijan gohecten, een zeer oud erfstuk, te vergeefs 8000 dollars zijn geboden. Da neiging der Dajaks naar het bezit van een of meer oude en kostbare jartavanen is zeer groot, hun gansche doen en streven is op dit bezit gericht, omdat deze potten als heilig beschouwd en vereerd worden, als erfstukken door vele geslachten geschat werden, als pronkstukken dienen, welke tevens den eigenaanzien, geluk en zegen geven, ziekte afwenden en booze geesten verdrijven, bij ceremonien onmisbaar geacht, tot sprekende orakels verheven en als bezicde voorwerpen, waaraan men offert, geeerbiedigd worden. Voorzichtige eigenaars, voor diefstal en brand bovreesd, begraven hunne martavanen in den grond. Aan het water, dat er in bewaard wordt, kent men heilzame kracht toe, en vaak worden er de karohei in bewaard, die eerst gediend hebben den tegenwoordigen bezitter aan een djawSb te helpen. En niet alleen de ongeschonden exemplaren van een goed merk hebben groote waarde, ook gebarsten en door vlechtwerk byeengchouden potten worden soms nog met duizend gulden betaald en de scherven hebben eveneens nog waarde. Het krammen van gebroken potten is een afzonderlijk vak, dat goed betaald wordt. De reden van den schier fablachten prijs, dien de Dajaks voordechte martavanen eierzeldzame soorten betalen, is de overtuiging dat zij een bovencnatuurlyken oorsprong hebben, het werk zijn van geesten. Wellicht heeft het feit, dat de herkomst der martavanen, vóór zij op Borneo aanlandden, niet met juistheid bekend is, de Dajaks doen eenigen nomen met het altijd zeer gemakkelijke geloof aan een cllaar der alles vermogende en dus ook potten kunnende bakken genien. Is dus de versiering der tempjanen zuiver fetistische, oorspronkelijk moeten zij als mediums bij de vereering der afgestorvenen gidoad hebben en voor (lien tijd zullen zij derhalvo ook reliek-houders zijn geweest. Werklijk blijkt, dat de martavanen hebben gediend als bewaarplaatsen van de asch van verbrande lijken, als urnen voor schelds en gebecnc van familieleden. En bij de Mocalang- en Sekadau-Dajaks dienen zo daartoo nog.

Dat de martavanen oorspronkelijk uit Martaban stanunen en aan dat landschap, thans deel uitmakende van de Britsche provincie Tenaaserim, hun naan) ontleenen, wordt door niemand in twijfel getrokken. Van dit Martaban was de gelijknamige aan de golf van Martaban gelegen hoofdstad in vroeger eouwen een belangrijke handelsplaats, maar zy is thans als zoodanig door het naburige Maulmain gcheel in do schaduw gesteld. Reeds Ibn Batoota (± 1350) on Barbosa (151G) spreken uitdrukkelijk van Martaban en, do laatsto met vermelding van „Martaban" als stad van vervaardiging; vgl. Yulo and Burnell, Hobson-Jobson, 2d. ed. by W,

Crooke, Lond. 1903, i. v. "Martaban", en do reeks getuigenissen daar. Valentijn (1726) spreekt van Siamscho potten on dit is juist, daar Martaban, thans aan Siam grenzende, er oudtijds too be-hoorde; zoo med e van martavancen, die in Marta van en Ta way worden gkocht. Reeds eerder sprak P. van der Burg en potten van Java, Sumatra, Flores, Salcier, Oslo bos, en gelijken geest- van „de Potten, die van Martavaan en Ta way alleen komcn" (Curieuse Beschrijving enz.» Rotterdam 1677, bl. 121). Moeten wo nu onderstellen dat do martavanen op Borneo uitsluitend van Marta ban herkomstig zijn ? Zeker heeft er eenmaal tusschen de volken langs do Irawaddi en de bevolking van Westelijk Insulinde een druk verkeer plaats go- had en A. B. Meyer herinnert daaraan, waar hij van de martavanen spreekt, echter zonder be-paaldelijk to zeggen dat Borneo de potten uit Acht-er-Indie betrok. Rouffiaer meent dat het mogelijk is, dat een goed deel van deze nu heilige vat«n, zij het dan onder Chineschen invloed (een Chinesescho kolonie was gevestigd van Broe- nei tot Kina Batangan), in vervaardigd zyn op Borneo zelf en wcl in de kota Tod jo (vooral by den stam Torao), in Oendae (tc Broenei, waar de Span- jaarden bij hunno cerste Pcladia) en in Pebato (tc Tainoeng- koe) en verder om komst in 1521 een zeld- zame beschaving en o.a. en bij de mren Matana en Toweoti (Tomatana, porcelain-fabricatio be- echreven. Hij acht het niet Tokiwadoc) vindt men pot- tenbakkers. De klei, dio onmogelijk, dat de Pe- goeanen (ziealbaar), van wier men in het Pososcho gebruikt, wordt op een paar voet komst op Borneo be- paaldo overleveringen bestaan diepte gevon- deri en is zwart (tana maeta = zwarto (Ling Roth, o.c. Ip. 3 noot; III p. 288 vv.), de potten bakkerskunst uit het graaft men gelc klei. Men stampt de klei in cen Marta ban sche naar Broenei hebben over- gebracht rijstblok, onder toevoeging van een weinig water, en dat deze daar onder Chineschen invloed is later van rijstekaf en eindelijk, nadat het mensgel uit geraakt, zoo voortbrengendo do thans nog onder de het blok is genomen, wordt er zand door ge- kneed. Dajak hooggecerdo en verse hillend benoemde Om een pot van gemiddelde grootte te inaken neemt potten. De inscripties in Mangi- anen-schrift van men een kluit klei icts grooter dan cen mannenvisuit, Mindoro (Foy, o. c. p. 31 en pl. Ill, 6) op den bodem legt die op cen plank jo en draait cr cerst cen cylinder van enkele 精mpajan's gevonden, make van ; tusschen dezci en het door water bevochtigde waarschijnlijk, dat cen deelder Dajaksche potten te plank jo wordt cen blad gelcgd, zoodat de klomp klei Broenei is vervaardigd. Naast deze oude en dure gemakkelijk kan draaien. Zichier de voovlooper van exemplaren schijnen er thans modemer Japansche en de decl- matiger draaischrift, dio op do Oostkust van Chinesesche namaaksels in den han del te zijn, die de Sumatra, in Tapanocli, op Java en Flores te vinden is. Dajak, bl 卐 kens den prijs van enkele guldens. Vervolgens steekt men met twee vingers van do welken hij er voor besteedt, zeer wel van de echte rechterhand cen gat in het bo ven vlak ch draait met weet te onderscheiden. Dezul- ke komen ook voor op de linkerhand de klomp rond, tot dat de opening zoo Java en op andere eilan- den van den Archipel, groot als cen vuuiw is ; al draaiendu wordt cr een tSmpajans tot bijna een meter hoog, meestal opstaande rand aan gefatsoeneerd en de buik verwijd onversierd en dan gewoon- lijk groen, maar soms met ; dan wordt de binnenwand afgeschraapt met een opgelegde ornamonten, aan het plantenrijk on tieend. schelp en no. deze be working moed do pot wat drogen. Daarna wordt de wand verder uitgeklopt met — kan men ook op Java, bepaaldelijk Bij Chincezen con houten hamertje, be- trc: gegroef p1 akjc . op de hoofdplaatsen, ontmoeten. In verscheidene stre- ken van Soemba zijn scherven van martavanon waarbij cen terzelfder plaat- se tegen den binnenwand gevonden ; wellicht werd het vaatwerk er ge- bracht gedrukte rondo steen lxiel dat men den wand inslaat. door Chincezen, die nog tot in de eerste helft der 19e Sommige potten maakt men glad van buiten ; bij andero laat men do indrukscels der groeven van het plakjo staan ; dit versieren met groeven hect, evenah het be- schilderen der foeja, ndarande." De potten worden nu in een kring te drogen gezo- en in Jiob midden legt men een groot vuur aan, dat zijne warmte naar alle kanten uitstraalt; achter- eenvolgens draait men de potten om, zoodat de goheele oppervJako men de potten om, zoodat de goheele oppervJako geblakerd wordt. Do Torao hebben do gewoonte hunne potten, terwijl dezo nog gloeioend zijn, met hars te bestrijken, „om ze sterker te maken," wat niet alu een dougdelijk middel is aan to nmen, omdat bij het eerste ta vuur zetten de harslaag cr afsmelt. Mo ar do aardewerk in Kota Broenei afkomstig zijn — hoe wel glans van die potten reeds maakt zo nicer waard dan die van Saoesoe en andere atreken, waar hot

Be halve de eigen lijke martavanen heeft Borneo nog een, trouwens veel kleiner aantal andere potten uit deh ouden tijd. afkomstig opgeloverd (afgebeeld bij Meyer), die het in vorm zeker van de martavanen winnen en in versiering voor dozen niet onderdoen. Zij zijn van verglaasd aarde- werk (ten onrechte betwijfelt Meyer of er niet porseleinen onder zijn) soms in verschillendo kleuren, en met figuren in vlak relief. Zij kunnen even goed uit een bakkerij van aardewerk in Kota Broenei afkomstig zijn — hoe wel glans van die potten reeds maakt zo nicer waard dan die van Saoesoe en andere atreken, waar hot

Arch ipcl gemaakt wordt. En even ver staat van het laatstgenoemde product cenor nooit aan hare kindsheid ontgroeide Industrie, het niccste aardewerk uit vroeger tijd, dat op do andcro eilandcii is teruggevonden, do borden, kommen, schotels, urnen en potten van Java, Sumatra, Flores, Salcier, Oslo bos, Ceram, oudtijds Banda, do Kei-cilanden, en do Filippijnen. Naar do her- komst van deze voorwerpen kan men voorloopig slechts gissen. Betrekkelijk zeldzaam als do vondscn zijn, ligt — ook volgens historischc aanduidingen — de onderretelling voor do hand, dat deze utensilia niet de producton zijn van lokale industrieen, maar nu en dan medegebracht werden van elders, van een land waar men — zij het niet in do volmaaktheid — de kunst van hot verglazcn verstond, die thans in den Archipel onbekend is, dat wanneer men het bestrijken met hars niet met het aanbrengen van glazuur gelijk stelt.

CELEBES. In M i d d e n-0 e l e b e s is do kunst van pottenbakken algemeen verspreid. In Saoesoe, in vervaardigd zyn op Borneo zelf en wcl in de kota Tod jo (vooral by den stam Torao), in Oendae (tc Broenei, waar de Span- jaarden bij hunno cerste Pcladia) en in Pebato (tc Tainoeng- koe) en verder om komst in 1521 een zeld- zame beschaving en o.a. en bij de mren Matana en Toweoti (Tomatana, porcelain-fabricatio be- echreven. Hij acht het niet Tokiwadoc) vindt men pot- tenbakkers. De klei, dio onmogelijk, dat de Pe- goeanen (ziealbaar), van wier men in het Pososcho gebruikt, wordt op een paar voet komst op Borneo be- paaldo overleveringen bestaan diepte gevon- deri en is zwart (tana maeta = zwarto (Ling Roth, o.c. Ip. 3 noot; III p. 288 vv.), de potten bakkerskunst uit het graaft men gelc klei. Men stampt de klei in cen Marta ban sche naar Broenei hebben over- gebracht rijstblok, onder toevoeging van een weinig water, en dat deze daar onder Chineschen invloed is later van rijstekaf en eindelijk, nadat het mensgel uit geraakt, zoo voortbrengendo do thans nog onder de het blok is genomen, wordt er zand door ge- kneed. Dajak hooggecerdo en verse hillend benoemde Om een pot van gemiddelde grootte te inaken neemt potten. De inscripties in Mangi- anen-schrift van men een kluit klei icts grooter dan cen mannenvisuit, Mindoro (Foy, o. c. p. 31 en pl. Ill, 6) op den bodem legt die op cen plank jo en draait cr cerst cen cylinder van enkele 精mpajan's gevonden, make van ; tusschen dezci en het door water bevochtigde waarschijnlijk, dat cen deelder Dajaksche potten te plank jo wordt cen blad gelcgd, zoodat de klomp klei Broenei is vervaardigd. Naast deze oude en dure gemakkelijk kan draaien. Zichier de voovlooper van exemplaren schijnen er thans modemer Japansche en de decl- matiger draaischrift, dio op do Oostkust van Chinesesche namaaksels in den han del te zijn, die de Sumatra, in Tapanocli, op Java en Flores te vinden is. Dajak, bl 卐 kens den prijs van enkele guldens. Vervolgens steekt men met twee vingers van do welken hij er voor besteedt, zeer wel van de echte rechterhand cen gat in het bo ven vlak ch draait met weet te onderscheiden. Dezul- ke komen ook voor op de linkerhand de klomp rond, tot dat de opening zoo Java en op andere eilan- den van den Archipel, groot als cen vuuiw is ; al draaiendu wordt cr een tSmpajans tot bijna een meter hoog, meestal opstaande rand aan gefatsoeneerd en de buik verwijd onversierd en dan gewoon- lijk groen, maar soms met ; dan wordt de binnenwand afgeschraapt met een opgelegde ornamonten, aan het plantenrijk on tieend. schelp en no. deze be working moed do pot wat drogen. Daarna wordt de wand verder uitgeklopt met — kan men ook op Java, bepaaldelijk Bij Chincezen con houten hamertje, be- trc: gegroef p1 akjc . op de hoofdplaatsen, ontmoeten. In verscheidene stre- ken van Soemba zijn scherven van martavanon waarbij cen terzelfder plaat- se tegen den binnenwand gevonden ; wellicht werd het vaatwerk er ge- bracht gedrukte rondo steen lxiel dat men den wand inslaat. door Chincezen, die nog tot in de eerste helft der 19e Sommige potten maakt men glad van buiten ; bij andero laat men do indrukscels der groeven van het plakjo staan ; dit versieren met groeven hect, evenah het be- schilderen der foeja, ndarande." De potten worden nu in een kring te drogen gezo- en in Jiob midden legt men een groot vuur aan, dat zijne warmte naar alle kanten uitstraalt; achter- eenvolgens draait men de potten om, zoodat de goheele oppervJako men de potten om, zoodat de goheele oppervJako geblakerd wordt. Do Torao hebben do gewoonte hunne potten, terwijl dezo nog gloeioend zijn, met hars te bestrijken, „om ze sterker te maken," wat niet alu een dougdelijk middel is aan to nmen, omdat bij het eerste ta vuur zetten de harslaag cr afsmelt. Mo ar do aardewerk in Kota Broenei afkomstig zijn — hoe wel glans van die potten reeds maakt zo nicer waard dan die van Saoesoe en andere atreken, waar hot

brostrijken met hars achterwego blyft. Dopotten zijn broos; bij den minsten stoot barsten of broken zu. Oni dit euvel weg to nemen, althans er naar to trachten, za I do Toraoa dkon nieuwen pot cerst beziclen, want wanneer do zicl in don pot wordt opgenomen zal hij sterker zijn. In den nieuwen pot wordt houtskool gelegd en daarna wordt hij ledig en schoon te vuur gezet en wanneer hij warm geworden is, strijkt men met cen hakmes driemaal over den rand, daarbij van 1 tot 3 tellende; ver- volgens strijkt men met den voetzool dric malen langs den buitenkant, van den bodem af. Is er een groentesoort, longoeroe gohect/n (in de Minahasa s a j o e r g c d i) bij de hand, dan ziju die slijkingen overbodig, want het koken van die groente in den nieuwen pot wijdt hem in. De beteekenis van de ccremonie is: de ziel van den pot moet aan het vuur gewend worden, want als de ziel wegloupt, valt de pot in stukken. De bolle bodem van den pot maakt ket noodig hem op een voetstuk van gevlochten rotan te zetten, hoi van bo ven; dat voorwerp heet k o t a. Ge- broken of ge barsten potten worden op de stook- plaats ge bruikt in plaats van steenen cn we I drie bij elkander, met de opening naar beneden : op de drie bolle bodems rust de pot, waarin gekookt wordt ; zu I k een stel potten, die als komfoor dienen, hct t o n d i. Behalve do gewone kookpotten, maakt men nog aarden kommen of bakken, met hoogen rand, k a t o - a n g i genaamd. Bij tijden gaan de mannen de doer de vrouwen gemaakte potten aan andero stammen verkoopen ; vier of vijf potten worden dan op elkander gezet en tusschen bamboe latten geklemd, waarna zij do vrachtes met draagbanden over den schouder hangen (m e - k o j o). De Poso-rivier vaart men op met prau- wen, volgeladen met deze potten; de gewono prijs van een klcinen, eenpersoons rijspot is 10 (luiten ; de grootsto soort, b e k o geheeten, kost GO duiten; meestal echter ruilt men de potten te- gen rijst. Hier en daar zijn ook aangevoerd ijzern potten in gebruik, maar rijst er in koken wil men niet, uit vrees dat de rijstooget zou mis- lukken.

Onder de Barc'-sprekende Toradja zijn drio plaatscn bijzone'er bekend door do pottenbak- kers- industrie, nl. Toraoe in het Todjosche, Pan- djoka in Lage, en Dondi, de oude meerbodem ten N. van het Posomcer. Weggelaten wordt hier wat door het bovenstaande reeds bekend mag heeten. Daar waar wel de klei aanwezig is, maar de gewoonte om potten (k o c r a) to bakkon ontbreekt, beproeft men hetniet „omdat d. godon van het land hot niet zouden tostaan.** In Lage is do klei zwart en zij zit diep in den grond, wordt gepland, d. w. z. een stuk ter grootte van een turf brengt men van elders op een voch- tigo pick. De klopper, wzarinedo do vonn bewerkt wordt, is aan dien voor do booinschorsbereiding gelijk en hct ovencens ike. Een kundigo werkster makte 10 stuks per dag. Do bestrij- king met het hakmes (zie bo ven) hct m o m - p a n a k i of m o m p a n a i (= ortegen tikken). Behalve kookpotten maakt men do reeds go- noemde aarden kommen of bakken met hoogen rand (k a t o u n g i), komfoors (p o * a r o), voet- stukken voor te vuur staando potten (p e r - anggamar) in sagoo-oventjes (s o c b a).

Ook in de Minahasa (te Remboken, Bantih en

zeker ook cidors) worden potten gemaakt, maar algomeon, zooals vroeger, is do potten- bakkerij in do Minahasa niet meer. In Gorontalo wordt de gobezigdo aardc gehaald uit do bergen, die langs do Bocht van Tomini loopen; twee soorten, cen zwarte en een roode aarde, worden doorcngemengd en met water tot klei gekneed, zonder dat ze vooraf in een rijstblok worden ge- stamp. Een paar personen in deze assistent- residentio kunnen, naar een model, eenvoudige bloempotten vervaardigen, die tegen / 4 per dozijn worden uitgevoerd ; ook hiervan geschiedt de vorming uit de hand.

De plank, waarop de klei wordt rondgedraaid, heet l i l i t o d e, de schelp t i n g g i en het plakje p e p e l o. Te Remboken zet men, na de vorming, de potten tusschen twee lagen gaba- gaba en steekt dio in brand om de voorwerpen to doen bakken. Alleen potten en pannen voor huiselijk gebruik worden bier gemaakt; het werk wordt uitsluitend door vrouwen gedaan, behalve het fijnstampen der gedroogde klei.

Te Matana, ten N.O. van de golf van Bone, wonen knappo pottenbakkers, en wat zij maken, zonder wlem, is goed van vorm en aardig van kleur; zij gebruiken een paddestoelvormigen steen aan den binnen- en een geribden, houten klopper aan den buitenkant. De potten van Ma- tana herinneren aan de vondsten uit het Euro- peesche bronstijdperk; en ook te Beka, dicht bij de Paloe-baai treft men praehistorische vormen aan. Velc van de ronde steenen, die men in het Europesche neolithicum vindt, schrijven de Sarasin's, en die men gewoonlijk voor steenen houdt om het graan fijn te maken, of om spijs te doen gaar worden, kunnen wel van hot potten- bakkersbedrijf afkomstig zijn.

Het landschap Gowa heeft pottenbakkerijen in Djipang, vanwaar gewone potten, kleine eenvoudige gendi's en vuurtesten, d a p o e r, naar Makassar, Djongaja en elders worden vervoerd.

Van FLORES zijn uit de kampong Langka in het Roka-gebied potten . bekend van grove, roodo leem; en uit Sikka schotels op voet met aardigo, diep ingesneden versieringen, producten van do Lio's of Lioneezen, de bergstammen in de buurt van Mamer6. Enklo exemplaren zijn er nog over uit den ouden tijd van kleine potjes van fijne klei, op een draaischijf gevormd en verglaasd ; zij dienden om amulcten en ge- neesmiddelen te bewaren, die men in oorlogstijd met zich voerde als beschermende xniddelen.

Op SOEMBA vindt men do pottenbakke- rijen a!166n daar waar geschikte klei in over- vloed is, hoofdzakelijk in het Westen (Memboro) cn in do nabijheid van Waingapoe en van Waime- bidi, cen dorp in het binnenland van Oost-Socm- ba. De potten, voor het koken van mais gebruikt, hebben den gewonen prioeek-vorm, zijn bruin, rood, de kleur van do klei, en so ms met inge- krasto figuren versierd. Uitsluitend vrouwen beoefenen (lit handwerk.

Van TIMOR vermeldt Ten Kato (I. A. E. VIII, 1895, p. 11) een offerpot van Fatu Ala in het rijk Dieniloe in het midden des eilands, van zwartbruinc kloï, bestemd voor do offergaven aan do nitoe's; door middel van touwlussen kon de pot opgehangen worden.

MOLUKKEN. Oudtijds bestond er op B a n - d a en omliggende eilandon cen zeer belangrijko I pottenbakkerij, waarvan nog Valentijn (1726)

getuigt, doch welke aliengs — deels ook door Coen B hardhandige middelen — verdrucven was naar andcro afgelegener eilandengroepen, en zoo waarschijnlijk geboortc heeft gcegevcn aan de nog krachtig levende, zeer artistieke, zeer merkwaardige potten-Industrie dor K e i-eilan- den, waarover zoo straks nicer. In de residcn- tie Ambon is Ow cen negorij op Saparoca, ■ een der Oeliasers, de voornaamste plaats waar potten, pannen, waterkruiken en bloempotten worden vervaardigd, p o s o u r e n o. Martin o. c. schrijft over cen distillcercroestcl op Anibon^o, waarin sagoewccr gemaakt. word en waarvan de onderdeelen te Ow gcbakkeii waren. Het work wordt bijna uitsluitend door vrouwen verricht. De uitgegraven klei, u nit l b b l i l i n g, wordt in de zon gedroogd, fijn gestampt, gezuiverd, in water geweckt en met fijn gezeefd zand, l a s a - n o, tot klompen gc kneed. Van de a l d us bereide ■ grondstoi worsen ringen gcfatsoencrdr van ver- ■ schillende grootte en doze derwijze op elkander gelegd, dat zij gezamenlijk ten ruwe den vorm van het te maken voorwerp aannemen ; door ■ drukking doct men ze aan elkander hochten, houdt, op de reeds beschreven wijze, met de eene hand en gladden, eenigszihs rondch . steen tegen de binnenzijde en klopt met eeh plat, licht stuk hout tegen de buitenzijde, ona de wanden overal even dik en glad te maken. Ver volgens wordt de buiten wand met een scherf van aardewerk afgeschrapd en rood geklurd met de kasoemba kSling, degaloega. De voorwerpen worden dan op een luchtige plaats buiten de zon te d rogen gezet en later gebakken, 30 of 40 stuks tegelijk, door er hout onder te leggen, er omheen en er bo ven op, en ■ den stapel in brand te steken. Als de potten *doorbakken en nog heel zijn, worden ze met ge- smblten bars van buiten en van binnen bestre- ken.

Deze arbeid gaat eenigszins fabriekmatig ; de 4 of 5 vrouwen zitten op cen rij gehurkt, ieder met cen plankje voor zich. Een kneedt de klei en vermengt ze met zand, een tweede inaaht er -de ringen van, die een derde op elkander legt, een vierde vormt het voorwerp door kloppen en een vijfde polijst en verft het. Het product is niet sterk; de grootere bloempotten b.v. kunnen n)et lang mede, want de zwaarte van aarde cn plant doet ze spoedig barsten ; beter houden ze ■ zich wanneer men ze nog eens overbakt. Wat inct dezen arbeid verdiend wordt, valt niet nauw- keurig op te geven; rekest men het uitgraven de grondstof, dat meest door mannen wordt verriclit, het verzamelen van het brandhout, dat ■ door kinderen wordt gedaan, en den prijs der hars mede, dan kan de verdienste op een dag worden geraamd op 15 a 20 cent. Een gfindi tost ongeveer 16 cent; een zeer eenvoudige bloempot wordt te Ambon voor 25 cent cn een groote, met figuren en voetstuk, voor ongeveer J 2.50 verkocht.

Eenige vermaardheid om zijn pottenbakkers- werk geniet het eilandje Mar6, ook onder den naam Pottenbakkers-eiland bekend cn gelegen ten Zuiden van Tidore en ten Westen van Djilolo; het wordt door Tidoreezen bewoond. De naam Mar6 beteekent in het Ternataansch en Tido- reesch steen en van de aldaar aanwezige klei worden de potten en pannen vervaardigd, die, naar den vorm in semp& b a l a n g a n,

kleine l a m p a j a n, en sagoc-oventjcs ohder- scheiden, over de gheclle residoutie in gebruiken zeer gezocht zijn. De klei is in de grootste hocyel- heid voorhanden op een heuvel aan de Z.W. zijde, door zijn grillige gedaante hot kenmerk dragendo van bijcneeruptic als het ware te zijn afgehouden. Men mengt do gele klei met water, tot hot deeg geschikt is voor kneding; maakt den vorm met de handen; bestrijkt he in v66r het bakken met cen dunne laag aarde, die van Hahnahora niet ver van de Woda-eilfnden wordt gchaald ; en klopt hem zachtjes met een stuk hout, om daarna de buitenzijde met cen steen glad te wrijven. De aldus vervaardigde potten worden nu in eenige circelvormige rijen gc- plaatst en gedurende een paar dagen aan' de in working der zonheittc blootgesteld ; bij heel warm weder stapelt men in de tusschontuinito droog hout opcen, dat wordt aangestoken cn waarvan de heete rook de stevigheid zou be vor- deren ; 'enkelo worden hierdoor zwart, andere niet. Vo6r het gebruik wrijft men do pan of den pot met de Stengels van *Agati grandiflora* om het spoedige barsten te voorkonien. Het zijn alleen vrouwen en kinderen, die zich met dezen arbeid bezighouden.

In welk opzicht de op dit Pot ten bakkers-eiland vervaardigde potten en pannen uitmunt, wat de producten dezer Industrie gezocht doet ziju door de geheele residentie, blijkt uit bovenstaar- de beschr ving niet. Waarschijnlijk is de klei van zoo supcrieur soort, dat zelfs bij deze hoogst gebrekkige fabricatie nog redelijk dcugdzaam voorwerpen worden verkregen. Op we lke wijze het beslrijken met plantenstengels (elders staat: met bet sap van do plantenstengeJs) nh het bakken het spoedige bersten kan voorkomen, is evenmin duidclijk.

Op Boeano, ten W. van Ceram, vercort de be- volking niet in den Archipel gemaakt potjes of urnen, b o c l i b o e l i, die, naar den vorm, in mannclijko en vrouwelijke onderscheiden en in afzonderlyke huisjes bewaard worden. Zij hcten beziel te zijn cn worden als medium ge- bruikt tusschen levenden en overledenen.

KEI-EILANDEN. Op deze cilunden maakt het pottenbakkers-bedrijf vaatwerk, dat tot het beste lichoort van don Archipel. Op Laag-Koi wordt uit goede klei, in do buurt van Doclah ge- vonden, uitsluitend door vrouwen pottenbak- kerswerk gemaakt, waarvan vorm en versiering valt te roe men, nl. drin knappen, trekpotten, koelkruiken, tabuiscpotten, sagoc-ovont jos cnz. Do bewerking is de gewone, met plak cn steen ; v66r de klei geheel droog is, worden symmetri- sche figuren, takken, golflijncn, cirkeJs, zcster- ren, schaakbordvakjes, geheel uit de hand, jnet een stukje barn boe in het oppervlak gegrift of e n relief cr op aangbracht ; de verdccling van den wand in vakken is veelal goed bedacht en de opvulluig van deze vakken getuigt van sijnak; na het bakken worden de figuren op ruwo wijze beschilderd met cen bi-u in rootle oker, waardoor de kunstig geteckende figuren veel van hare zuivere omtrekken verliezen.

Van Banda Eli op Hoog-Kei is cen aantal voorwerpen bekend met figuren in witte kalk, soms afwisselend met figuren in rood.

„Uit lang vervlogcn" tijden zijn van de Kci-eilanden afkomstig zeer fraai met uitgestoken figuren versierde waterkruiken, die tegenwoordig

aldaar niet nicer gemaakt zouden kunnen worden.

Op Tajando, een eilandje ten W. van de Kei-eilanden worden de potten, wanneer ze gecerd zijn om ge bakken te worden, met zee water over-got en „waardoor het zout in de porien dringt en een soort glazuur aan het vaatwerk mededeelt“. Dat men deze bewerking „het verglazen“ zou kunnen noemen, is voor tegenspraak vatbaar. Voorts is mede op dit eiland gebruikelijk (wat men ook in sommige streken van Nieuw-Guinea vindt en bij oud aardewerk van de Surinaamsche boschnegers), dat de vervaardigers haartecken bij wyze van fabrieksmerk op elk door haar gemaakt voorwerp krast, een ster, een klavcrblad e. cl.

NIEUW-GUINEA. Overal wordt in het Noorden van N.-Guinea de pottenbakkerij sporadisch beoefend. Behalve potten worden veel sagoe-oventjes gemaakt. Meestal volgt men op iedre plaats, waar het bedrijf wordt beoefend, een uitsluitend aan die plants eigen vorm en worden vandaar uit do producten door den interinsulair handel naar senis veraf wonende stam-men verspreid. Te Dordh (pl. XIV on XV bij Loeber, o. c.) worden potten gebakken, en hoogstwaarschijnlijk is het bij Wallace-Veth, Insulinde II, bl. 354, afgebeeld pottenbakkers-werktuig een eon plak voor het uitkloppen van den kleivorm, dan een spatel om de klei om te werken, door wek gebruik het fraaic ornament spoedig verdwenen zou zijn. De Papoea - vro u wen gebruiken voor het aanbrengen van figuren op den buitenwand gesneden stukjes hout, a w a - w e i. In de Maccluer golf wordt voor het maken van pannon geschikte klei aangetroffen achter Sckar en het tot Argocoeng behoorende deel van den vasten wal van N.-Guinea. In Wandamen (W. Geelvink-baai) vindt men de beste kleiaard achter Rosje. Vrij algemeen is in N. en W. Nieuw-Guinea alles wat het pottenbakkers bedrijf bet reft het werk dor vro u wen. In Hommige streken (Japon o. a.) worden de potten boven een zacht vuur langzaam verwarmd en dan met een dun laagje hars bestreken.

Ook aan de Humboldt-baai bakt men potten, zdfc zeer groote, sagoe-potten van 50 c.M. in doorsnede ci) 46 hoog (Mus. R'dnm, no. 10933); de wanddikte is nauwelijks; wanneer men het werken met een draaischijf houdt vooren verbetering van de klop-techniek, dan moet in het oog gehouden worden, dat het tecluisch niet goed jnogeijk is zulke groole, dunwandige stukken op het wi(d te vervaardigen; de vorm zou inzin-ken. J)c klei wordt gehaald uit do buurt van Kajo Jcu bi; daar bakt men potten, en ook in To bad i, in Tanah M6rah, aan het Ssnlani-ueer, waar lier dorp Abir werkplaatzen der pottenbaksters heeft. De potten zijn kogelvormig met afgesneden segment of wel komvormig of halfbolvormig. Konimen van dozen vorm worden door tusschen-schotten tot sagoc-oven-tjes gemaakt. G'le, bruino en zwarto dierfiguren sieren de wanden van het vaatwerk.

Hctgeen Finsch van de pottenbakkerij in Nieuw-Guinea mededeelt, bet re ft hoofdzakelijk de Zuidoostkust en dus een niet tot Ned.-Indio bdiorend deel. Anoeapata in de Morsby-haven is do voornamo plants van deze industrie; do grondstof is een mengsel van klei en zand en de werktuigen bij den arbeid gebruikt zijn alweder de steen on do plak. Iets bijzonders valt oitrent

het vormen, drogen en bakken niet op te raerken. Allcen wordt de gebakken pot met een aftreksel van run boom-bast bestreken, dat er een roode kleur aan gee ft en daarna nogmaals korte tijd aan het vuur blootgesteld. Do meeste pottenbaksters hebben haar eigen fabrieksmerk, dat zij in de potten krassen.

Literatuur : P. J. Veth, Borneo's Westerafdeling, 1854, I bl. 171, II bl. 262; C. Kater, Iets over de bij de Dajaks in de W.afd. van Borneo, / zoo gezochte tempajans of tadjau's (T. Bal. (Jenr. XVI, 1867, bl. 438 en 4 pl.); 0. Finsch, Topfcrei ~ in Neu-Guinea (Verh. cl. Berl. Ges. f. Anthropol. 1882, bl. 574); A. L. Van Hasselt, Volksbeschr. van Midden-Sumatra, 1882, bl. 406, pl. LXXI, LXXII, XCIV, CVIJJG. A. Wilken, Het animisme bij de volken vfrfelch Inhel. arclipee? (Ind. Gids VI, 2/ 18847 bl.- A. B. Meyer, Altcr-thumer a. d. O.-I. Arch., 1884, bl. 7, pl. II-14; F. S. Grabowsky, Ueber die "djawes" oder heiligen Topfe der Oloho ngadu (Dajaken) van S. 0 Borneo (Zeitschr. f. Ethnol. XVII, 1885, bl. 121 en pl. VII); J. G. F. Riedel, De sluik-en kroesharige rassen, enz.» 1886, bl. 65; F. Grabowsky, Der Tod etc. bei den Dajaken (I. A. E. II, 1889 p. 187) j G. A. Wilken, Iets. ovetde scheidelverccring bij de volken van den Ind. archipel (Bijdr. Kon. Inst. 50 volgrees IV, 1889, bl. 122); F. S. A. De Clercq, Bijdr. t. d. kennis der res. Ternate, 1890, bl. 76; A. R. Hein, Die bildende Kunst bei den Dayaks. Wien 1890; M. Weber, Eth-nogr. Notizen uber Flores und Celebes (Supplem. zu Bd. III Int. Arch. f. Ethnogr. 1890) Snouck.. Hurgronjic, De Atjehers. Bnt. Lcid. 1893-95; A. L. Van Hasselt, Aanteek. omtr. de pottenbakkerij in de res. Tapanocli (Int. Arch. f. Ethn. VI, 1893, bl. 41, pl. IV); Ibid., Do ini. kunstnijverheid in de res. Palembang (T. v. N. en L. in N.-I., XLVII, 1893); De Clercq Schmelzt, Ethnogr. Beschrijv. v. d. West- en Noordkust van Ned. N.-Guinea, 1893 (en de literatuur-opgaaf bl. 60); Vcrsl. v. d. wet. opnem. en onderzoek. op de Kei-eil. gedurende 1889 en '90, 1893; Leo V. Frobenius, Die Keramik (I. A. E. VII, 1894); Martin, Reiscn in den Molukken. Leid. 1894; J. Kluiiver, De ini. kunstnijverheid in do Minahasa (T. v. N. en L. in N.-I., XLVIII, 1894); Van Hoeveil, id. in do ass.-Es. Gorontalo (ibid.); J. H. J. Laats, id. in do res. Amboina, Menado en Ternate (ib. XLIX, 1894, bl. 59); Wittenrood, id. in de res. Kcdiri (ibid. bl. 77, fig. 67 on 68); H. J. Monod de Froideville, id. in de afd. 50 Kotta's (ibid.); A. L. Van Hasselt, id. in de res. Tapanoclio (ibid.); C. H. Hall, id. op de Batoe-cilanden (ibid.); Ten Kate, Verslag cencr reis in de Timorgroep (T. Aardr. Gen. 2e serio XI, 1894, bl. 571); Ten Kate, Beitr. zur Ethnographic der Timorgruippo (Int. Arch. f. Ethn. VII, 1894, bl. 242); A. C. Haddon, Evolution in arb. Lond. 1895; W. Foy, Die Mangianen-sclirift von Mindoro, Berl. 1895; Jacobsen, Reiso in die Insolwclt dos Banda-Mecres, 1896; H. Ling Roth, The natives of Sarawak and Br. N. Borneo. Lond. 1896; Alb. C. Kruyt, Een on ander aan-gaande het geestel. en maatsch. leven van den Poso-Alfoer (Med. Ned. Zend.gen. XLI, 1897, bl. 23, pl. 26); L. C. Wcstencnk, De Mocalang-en Sckadau-Dajaka (T. Bat<. Gcn. d39, 314); A. W. Nicuwenhuis 7 In-Centraal-Bor-neo, 1900, II (zie register), pl. 84 en 85; J. E. Jasper, De pottenbakkerskunst der Javanen

XEigen Haard, 1900; J. J. K. Enthoven, Bijdr. t. d. geogr. v. Borneo's W.afd. 1e st. 1901, bl. Q3, 69; *Snoïck Hurgronje, Het Gajoland. Bat. 1903; G. P. Rouffaer, De voorn. Industrieën der ini. bev. v. Java en Madoera. 's Grav. 1904; Sara- sin, *Reisen in Celebes*. Wiesb. 1905; G. J. v. d. Sandc, Nova Guinea III. Ethnography and anthropology. Leid, 1907; I A. W. Nieuwenhuis, Quer durch Borneo. 1904, 1907; Joh. F. Snelle- nian, Pottenbakkerswrk van Kci (De aarde e. h. volk. 1907 no. 27; J. E. Jasper, Ceramischo kunst i. d. Ind.-Arch. Elsev. maandschr. XL, 1910; H. Merton, Forschungs-reise in den Slijd). Molukken (Arund Kci-inseln) 1910, p. 116. 182; H. H. JuynboU, Cat. s' Rijks Ethn. Mus. I (Borneo I). Lcid. 1910; ! Adriani en Kruyt, Do Baro'e-sprekende Toradja's. Bat. 1912, II, XXVIII, p. 335; H. W. Fischer, Cat. 's Rijks Ethn. Mus. VI. Atjch, Gajo- en Alaslanden (Sumatra. I) Leid. 1912; H. H. Juynboll, Gat. 's Rijks Ethn. Mus. VII, Bali en Lombok, Leid. 1912; H. H. Juynboll, Gat. 's Rijks Ethn. Mus. IX (Java I). Lcid. 1914; H. W. Fischer, Cat. 's Bijk's Ethn. Mus. VIII. Bataklanden (Sumatra II) Lcid. 1914; J. A. Loeber Jr., Leder- en perkamentwrk, schorsbereiding en aardewerk in Ned.-Indie. Uitg. Koi. Inst. 1915; H. W. Fischer, Cat. 's Rijks Ethn. Mus. X Midden-Sumatra (Sumatra III) Leid. 1916; Elis. Neur- denburg, Oud aardewerk. Uitg. Mus. v. gcsch. en kunst 1917; E. E. W. Gs. Schroder, Nias. Lcid. 4917; Nanne Ottcma, Chin, porselein (Gids v. d. verzam. v. Indones. en Chin, kunst te Leeuw. 1917); J. H. Holwerda, Aardewerkkunst (De Tijdspiegel 1918); Reinier D. Verbeck, Oud-Chin. Porselein in Ned.-Indie (Ned.-Ind. oud en nieuw, 1918).

Apr. 1919. Job. F. S.

POTVISCH OF CACHELOT (*Physeta macrocephalus* L.), Ikan paoes (MAL.) > Lodan (JAV., SOEND.), Paos, paosoc, pampaó, oo (CELEBES, MOLUKKEN), Katta Kia in bah (SEOEK en de grootste der Tandwa I visschen (zie aldaar) — het jnannetje wordt J 8 M., het vijfje slechts half zoo lang, — over alle tropische en subtropische zeeën verspreid, en ook in den Indischen Archipel, vooral in het Oostelijk gedeelte, algemeen kenbaar aan den reusachtigen vierhoekigen, voor verticaal afgeknotten kop. Deze eigenaardige vorm is het gevolg van de sterke ontwikkeling van onderhuidsch bindweefsel bo venop den schedel, in we Ik bindweefsel zich groote holteu bevinden; in deze holten verzamelt zich een olieachtige massa, do spermacti of walschot, — een dier kan tot 3000 K.G. spermacti leveren — welke, met de traan, het hoofdoel vorint van de jacht op Potvisschen. Daarnaast zijn ook de uitsluitend in de onderkaak staande tanden van waarde, a Isivoor van mindere kwaliteit, en tenslotte heb uit den darni afkomstige zgn. „ambre-gris“, dat als parfumerie gebruikt wordt.

De Potvisch was het doel van de Amrikaan- sche en Engelsche walvischvaarders, die in vroeger jaren den Indischen Archipel bezochten (zie WALVISSCHEN en Van Musschenbroek, Cachelot-Visscherij in den Nederlandsch-Indischen Archipel, Haarlem, 1877).

PRABOEMOELIH. Nederzetting in de residentie Palembang ten Z.W. van de hoofdstad. Het is een belangrijk punt van de Zuid-Sumatra-spoorweg. Hier snijdt nJ. de Ijijn, die van Oosthaven in de Lampongsche districten naar het N. gaat/

de lijn Palembang—Benkoelen. Don len Nov. 1915 kwam het 78 K.M. lang gedceltc Palembang—Praboemoelih tot stand en is sedert dien doorgetrokken tot Moeara Enim. Van de Zu idelijke lijn was toen pas 45 K.M. gered en we! tot Teginfineng aan de Sekampongrievier. Men is toen begonnen met van uit Praboemoelih Zuid- waarts te bouwen naar Batoeraba.

PRADATA. Benaming voor rechtbanken in de Vorstenlanden op Java, zoowel in de beide hofsteden zelf (pradati dalSin of hofpradja; pra- data, gódd of groote pradatd.) als — in de negentiende eeuw — ten plattelandc (pradata kaboc- paten, pradMA goenoeng gedc, enz.). Het nog onverdecldc Kartasoerasche rijk had sinds 1737 een nawala pradala of instructie (verordenin.), voor de pradata-rechtbanken; na de splitsing van 1755 heeft het rijk Soerakarta een nieuwe nawála pradata gekregen in 1771, en andermaal een nieuwe in 1818, we Ike laatste is uitgegeven door T. Roorda in 1844. Zie onder VORSTEN- LANDEN.

PRADJIKAN. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Panaroekan, residentie Bcsoeki; met eene oppervlakte van 98 K M.² Het district tell drie onderdistricten mot 39 desa's en had ruim 50.000 inwoners, waaronder ± 30 Europeanen en enkele Chincezen en Arabieren (1905). De hoofdplaats is Pradjakan Ldr. Verbouwd worden er vponamelijk rijst, d jageging, suikerriet en tabak.

PRADJOERIT (JAV.). Krijgsnian, strijder. Meer speciaal werden onder dien naam een soort politiesoldateji verstaan, die in verschillende gewesten van Java uit 's lands kas onderhouden, als inilitairon uitgerust en geoefend werden, in eigen kazerncs woonden en in tijd van nood bij het leger gevoegd konden worden. In gewono tijden waren zij bestemd voor politie-diccihlen, zooals het transportccrcn van gevangenen, heb be waken van gebouwen, enz.; zij werden door de regenten voJtallig gehouden en stonden onder het oppergezag van den resident (zie Regie me nt Ind. Stb. 1849no. 29). Sedert 187J (Ind. Sib. tio. 12) stondeji zij niet incer onder inlandschr offi- cieren, maar were! het bevel over cJk detach-?!(ni, door een Europeesch onderofficier gevocnl. Bij Ind. Stb. 1897 no. 65 zijn de korpsen jJracl jo< rits opgeheven. Keeds Van Overstratci richt t(korpsen pradjoerits in Java, s N.O.- kust (ip, (lie een Boort van landnilitie vormden. (T. v. N.-Indic, 1840, I, bl. 231).

In de Vorstenlanden vormen de mililuin-n met hunne huisgezinnen ecio afzonderlijke bc- stuursafdeeling (golongan), prad joeritau g(-. naam, gesteld onder het hoofd van de vorHc- lijke lijfwacht. (Zie verder POLITIE on ook VORSTEN LANDEN).

PRAEANIMISME. Onder deze benijning pleegt men gcheelo rook sen van magische prad ij ken met de jnotieven, welke er aan ten grondslig liggen, samen te vat ten; practijken, die in het levon van do meeste, min of meor primitivo- volten een zeer belangrijke rol spelen. Naar de school van Tylor zoude in de animistische wrclcd- beschouwing (zie ANIMISME) de verkjaing zijn te vinden van ongeveer alle uitingen van primi- tief godsdienstig leven. Vcle dezer echter laten zich op eenvoudige wijze verklaren, geheel bui- ten het geloof aan onstoffelijke wezens om. Naast de overwoging, dat do primitievc menseb zicli

wel niet zal hebben weten te verdiopen in do kwestie der onderschiding tusschen st of on goest, gaven veld waargenomen for en aan jon- gero onderzoekre aanleiding, om de door Tylor opgebouwde theorie ojniciuw te tootson. Het resultaat leidde t of de conclusie, dat het animis- mo waarschijnlijk niet a Is de oudste en niec.3t oorspronkelijke bron van godsdienstige gebrui- ken enz. moot worden beschouwd. Voor do meor primitieve m otic von en de uitingen daar- van heeft Muret voor het eerst de benaming praeanimisme gebezigd. Zij wijst niet op eenig genotisch verba nd, doch slechts op chronolo- gischo volgorde. Deze volgorde wordt echt er niet algemeen erkend (zie o. a. Prof. Pr. A. 3X— Nieuwenhuis, Die Wurzeln des Animismus) en daar voorts de benaming dynamis'n'e beter dan praeanir- time past voor hetgeen or mede wordt aangeduid, en deze niets praejudicieert ten aan- zicn van chronologische orde, zoo wordt aan het gebruik van deze term tegenwoordig de voorkeur gegeven. Vele dor bovenbedoelde magische prac- tikcn geven aanleiding tot de onderst elling, dat zij hun oorsprong vinden in de gedacht e, in het gloof, a Is zoudc bij alles wat met de zintuigen is waer te nemen een mystick clement behooren, een soort magische kracht, die van elk voorwerp, levend of levenloos, kan uitgaan, die door een gebeurtenis, door een verschijnsel wordt opgewekb, en invloed ka n oefenen. op . de omgeving, ook op het leven van den mensc h : Het algemeene beginsel, hetwelk thans bij ver- schillende volken is te onderkennen, najnelijk dat het heclal vervuld is van een alles en alien doordringend iets, dat zich aan den mensc h manifesteert door de zintuigelijk waarneembare wereld, dat door een soort wisselwerking aan elke st of hare karakteristieke eigenschappen, aan elk voorwerp, al naar golang van zijn oorsprong en van zijn vorm, zijn eigenaardige invloeden verleent, maar omgekeerd, daarvan ook eigen kracht ontvangt, slerker of zwakker, dit beginsel schijnt ook niet het oermotief te vorm'en. Neemt men in aanm.erkking hoe flecht toegerust, hoo hulpeloos de primitieve xv.ensch moet heb- , ben gestaan t egenover allerlei bedreigingon van zijn leven, dan schijnt de onderstelling niet ge- waagd, dat hij duidelijk een gevoel van afhan- kelijkheid met zich zal hebben omedragen, afhankelijkheid van ontelbare hom omringendo onbekende n xachten. De natuurlijke neiging om gunstig geachte invloeden te versterken, oni gevreesde af te wenden, en voklagen geinis aan kennis van causaal verband, kunnen gereedelijk den inensc h gbracht hebben tot handeligen, we lke zich geleidelijk ontwikkelden tot, aan min of ineor vaste regels gebonden gebruiken, ma- gischo practijken, ten slotte alicon goed bekend aan doskundigen, priestors, tooverdokters, medic ijnmannon, of hoe men ze wil noemen.

Noodzaklijkerwijze werd do gohele gang dor ontwikkeling behcorschod door heb primitieve denken; dit kenmorkt zich onder andere door eon bepaalde neiging tot inatorialiseoren en personifieoren van allerlei zaken, welko naar oils bogrip da ar voor niet vatbaar zijn; door een even duidelijke neiging om identiek te achten, oni gel) eel to vorcenzclvigen, waar slochts een spoor van ovorcnckomst of zelfs in het geheel geon overeenkomst voor ons begrip valt waar to noinen, Zoo wordt bijv. een zeer bijzondero

botcokonis toegekend aan namcn en aan afbecl- dingon. Namen van ir.onschen, lieren, phnten, zijn volstrckt geen abstracties, veelcor vormen zij iets materiels, met eigenaardige mystiscko kracht. In sominige gedccllen van Nieuw Guinea kan aan het kind eerst een naam worden gegeven, nadat dezo is afgenomcn van een ander, die daarvoor zijn leven moet laten. Bij de To- radja's wordt nu nog de waarde van een of andere houtsoort voor een bepaald gebruik in de eerste plaats beoordeeld naar den naam van den boom ; deze bepaalt de eigenschappen van het hout, dat hij oplevert. Afbeeldingen, soms eenigermate gelijkende, soms ook enkel bestaandc uit een sst>ort geoir.etrische figuren zonder een spoor van gelijkenis met hetgeen zij heeten te reprcsontcern, worden met het origineel geheel vercenzelvigd ; de afbeelding is alter ogo van het origineel. Vandaar de gedachte, dat hetgeen aan de afbeelding wordt aange- daan, ook aan ket origineel moet overkon?..en. Van deze gedachte is het slechts een stap naar het geloof, dit de naboot- ing van een of ander verschijnsel ook hot werkelijk verschijnsel zal oproepen. Deze voorstcllingen geven een ver- kfarang van velerleicermonien tothetlokkenvan regen, van gebruiken en vooral van de ongebon- denheid bij oogstfeesten, welck oorspronkelijk geen uiting waren van dankbaarheid, maar mocston diencn on- , de natuur, nu he l gewaa oud ge worden was en moest st erven, op te wek- ken tot het scheppen van nieuw en jong plan- tcnleven. Zij verkliren, waarom de Javanen' op bepaalde tijden coha bit eeren bij hunne rijst- velden, of deze handeling nabootsen; waarom in de Molukken de notenplukkers zulks doen bij de inuskaatboomcn. Allerlei dramatisch© voorstellingen, oorspronkelijk niet anders dan een soort analogie-tooverij, zijn a Is een gevolg van hetzelfde beginsel te verklaren. Booze invloed, ziekte, worden in do gedachte gemateria- liseerd ; zij zijn over te dragon, af te wasscLen r. Is vuil. Verschillende mothoden van genezing va n zieken, welke nu nog worden gevolgd bij Dajaksche staminen, bij onderschidene volken vnn Celebes, bij Niassers, laten nog duidclyk ou- derkennen, dat de oude practijk bedoelde om het kwaad van den patient over te dragen op een soort beeld, waarin de ziekte gepersonifieerd was, hetwelk dan daarna werd verwijderd. Bij tai van volken tracht men rampen af te wenden, door het gen'aterialiseerde onlieil over te dragen op eenig voorwerp, vooral opeendier, op een hocn bij voorkeur, hetwelk men dan met ccn prauw in zco laat afdrijven. Ook het bouwoffer is waarschijnlijk in zijn oudsten vorm, geen offer aan aardgeesten of iets van dien aard, inaar een middel om boozen invloed te neutrails ecrcn door dezen or in te doen absorbeefren.

Magische kracht wordt aanwezig geacht in het menschelijk en dierlijk lichaam, in a lie orga- nen or van, in haar on nagels, in don a dem en alles wat wa rm uit het lichaam naar buiten komt, in. het bloed niet het minst. Die kracht is over to dragen; men kan de eigono verstorken die van andercn. Daarom worden koppen ge- sneld, wordt het haar van don verslagene gebezigd aan wapens en schilden. Waar men thans gosnelde koppen a Is boschormgeostcn boschouwt, moot een bepaald coremonieel worden gehoudon tor vorzoening van do ziol van don verslageno;

a Is' gevoelen de nimmistisclci donkendon zelve, dat hetgeen past in de dynamiistische samcn-leving, in de animistisclio niet op zijn plaats is. De magische werking van speeksel, urine, faeces, blijkt nog duidelijk uit do inenigvuldige toepassing bij do behandeling van won den en dergelijke. Ook do zeer onsmakelijke slotver* tooning van con langdurig dansfeest der Kaja- kaja's, ter gelogehcid van de wisseling van heb seizoen, doet wel blijken van het geloof aan de heilzame kracht van faecos. Magisch in zeer sterke mate is het vuur, en nillos wat. in het vuur bewerkt, gehard is, wat de hitte or van in zich heeft geconcentreerd. De zeer talrijke voox'schriften, in acht te nemen bij het potten- bakken, en v66r dien bij het halon van de klei; de merkwaardige afweeceremonien, welke noo- dig worden geoordeeld ah een stuk aardewerk komt te breken: de uiteenloopende gebruiken, waarbij potscherven te pas komen, deze alls demonstreeren het geloof aan de magie van het vuur. Magisch zijn ook allerlei planten, en niet minder tai van levenloozc voorwerpen, hetzij dat deze gevondt zijn door de natuur, hetzij d&t zij hun vonn kregen uit de lianden van den mensch. Hot fetisisme (zie a Ida ar) kan beschouwd worden. a Is een uiting van hei geloof aan deze magie, hoe het ook lat er door he% animisme moge zijn beinvloed. geworden. Fetisen worden dan ook niet zoo zeer vereerd, maar versterkt, gevoed; men bestrijkt ze met bleed, met roode verf (bloed-Ersatz), men draagt er de kracht van andere magische stoffen op over. Tai van gebruiken, van cercmonien, welke hun oorsprong vinden in het praeanimisme of dynamisme, zijn in de animi?tisch denkende samenlevingen, meer of minder hervormd, toch duidelijk te herkennen. Hetgeen Tylor zegt van het. animisme, dat het van volken op zeer lagen trap van beschaving, wel aanmerkelijk ge- ■wijzigd, maar van het begin tot het einde in ononderbroken samenhang, uitreikt tot midden in de inoderne cultuur, kan voor heb praeani- mi-<me ook onveranderd gelden.

Literatuur: K. Th. Precusz, Der Ursprung der Religion und Kunst, Globus J 904—1905; Der Ursprung der Menschenopfer in Mexico, Globus 1904; A. Vierkandt, Die Anfange der Religion und Zauberei, Globus 1907; R. R. Maret, On the Threshold of Religion; Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Het primitieve denken, enz., bijdrage tot de prae-animistische theorie, Bydragen Kon. Inst. 1916; C. Spat, Animisme en. prae-animisme, Ned. Indie oud en nicuw 1916; Dr. Alb. O Kruyt, Measa, bijdrage tot het dynamisme der Barde-sprekende Toradja^, Bydragen Kon. Inst. 1918; Dr. A. Rutgers van der Loeff, Over het- zoogen. praeanimisme in verba nd met de theologie, Theologisch Tijd- schrift 1918.

PRAGAAN. Onderdistrict van het district Barataloet, controle afdeling Zuid-Soemen ep, afdeling en regentschap SoemenGp, residentie Maadoera. De stand plaats van den ass. wed an a is de b&langrijke desa Prendoean, aan den grooten postweg van SoemSnCp naar PamCkasan, alwaar zich een zeer drukke pasar en een hake van de Sladoera-stroomtram bevinden.

PRAHOE. Vulkaan, 2565 M. hoog, op de grens van vijf residen ti en (PSkalongan, Semarang, K6doe, Baggien en Banjoemas), den NoordClijken

rand vormende van het Dieiig-Jilatca-U*-Naar hofc Noordcn he eft hij de regclmatig vulkaanhelling, waarop verscbillendo ei'pachtslandcn gelegcn zijn. Aan do Zuidzijde verheft do Prahoë zich mot een steilon, 500 M. hoogen wand uit het Dieng-platcau (zie aldaar).

PRAHOE. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE DJHGGONG. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE KATIR. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE LANTJA. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE LINGGIS. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE LOMBONG. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE NIGARA. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE PAJAR. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE PAJIR. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE PINIS. Zie VAARTUIGEN. **PRAHOE**

POEKAT. Zie VAARTUIGEN. **PRAHOE**

REMBANG. Zie VAARTUIGEN. **PRAHOE**

SAMPAN. Zie VAARTUIGEN. **PRAHOE**

SASAK. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE SOENGSANG. Zie VAARTUIGEN.

PRAHOE TJONDONG. Zie VAARTUIGEN.

PR AJA.. Hoofd plaats der onderafdeling Midden Lombok op het ciland Lombok, bekend uit de Lombok-expeditie. Zie LOMBOK. Ook de naam van het Sasaksch district van de onder-afdeeling Midden Lombok, i :

PRALAMBANG. Zie VAARTUIGEN.

PRAMBANAN. District met gelijknamige hoofd plaats van het regentschap Kalasan, residentie Djokjakarta. Het heeft twee onderdistricten, jil. Kenaran en Pijoangan. Bij de districts- hoofdplaats ligt de Tjandi Pi-ambanan, een complex van Hindoe-tempels (zie bij OUDHEDEN).

PRAMBANAN. Het Westelijkste district met gelyknamige loofdplaats van het tot Soesoehoens-gebied behoorend regentschap KJat6n, afdeling van dien naam, residentie Soerakarta. Het heeft vijf onderdistricten met name Prambanjan, Soemopoero, Poerworedjo, Alanisringgo en Kepoeroen en had eind 1905 een bevolking van 57.000 zielen, w.o. 100 Europeancan en een tiental Chineezen. Dit district grenst over zijn geheele lengte van Noord naar Zuid aan het gelijknamige district in de residentie Djokjakarta. De hoofdplaats Prambanan ligt ± 150 M. bo ven zee en zoowel aan den spoorweg als aan den grooten rijweg van Djokjakarta naar Soerakarta.

In de nabijheid der loofdplaats liggen o.m. do bekende rultcn van de Hindoetempels Prambanan en Tjandisduoc (zie onder OUDHEDEN).

PRAMBANAN-TEMPELS. Dczc, de schoonste en meest beroemde Hindoe-inonumenten van Midden-Java, liggen in de groote vlakte, die zich aan den naar het Z. afloopenden voet van den Merapi uitbreidt, in de nabijheid van de desa Prambanan (Bra m ba nan) on aan den weg van Djokjakarta naar Soerakarta, even over do grens van de residentie Soerakarta. Zij zijn onder den naam van de bouwvallen VO.11 Prambanan bekend. Van do tempels, die op de Prambanan-vlakte liggen, zijn indezo Encycl. beschreven Tj. Sedwoe, Tj. Sarij^Tj^ Ka lasan of Kali Ben in g, Tj. Id jo en Tj. Abang. Vai) de Prambanan-groep in engeron zin, ook met den modern-Javaanschen naam de L&ri Djonggrang-tempeIs gehooeten, valt hier nog een en onder medo te deelJen.

Van allo Hindoe-tempelH van Java hebben de tjandi's, die over de Prambanan-vlakte voispreid zijn, ook in vroeger Lijd het nicest do aandacht der

schrijving is die van don ondorkoopman on fiskaal van Semarang, Lons, dio in 1733 over de bouwvallon schreef. Van Imhoff maakte or gowng van in 1746 en in 1806—7 gaf Cornelius, na eon nauwkeurig onderzoek tot plaatso, or teekningen en beschrjvingon van. Doch do meer algemcno bekendheid dagteokent corst uit den tijd van Raffles on Crawford. Later hob- ben inzonderheid Bruinund on Hocprcmans zich voor do kennis dezor oudheden vordienstelijk gemaakt. Do belangrijksto nrbeid is echter to dan ken aan do Oudheidkundige Vereeniging to Djokjakarta, dio do eigonlijko L&rs, Djonggrang- tempels opniouw on veel vollediger dan (Cornelius had kunnen doen, liot ontgraven. Do eersto Icidor van dezen arbeid, IJzorman, gaf eon beschrjving van alle tempels, gebouwen en beelden in do vlakto van Prambanan, vergozeld van eene kaart, van plfittetgrondon, teekeningen on lichtdrukken. Het werk werd door Grone- man on veel minder degelijko wijzo voortgezet en dezo beschrcef daarna de Lara-Djonggrang- tempels nador in cen tekst, die eon verzamoling afbeeldingen der uitgegraven bas-reliefs toc- licht. Hoe stork do verweering is der oudo andesiet-lava's, blijkt uit hot treurig verval van do beeldengroepen on reliefs ook van dezo tempels, welkor ontgraving toch van nog botrokko- lijk recenton datum is.

Do L&i-Djonggrang-groop heeft eenmaal een vierkant gevormd, waarvan de zijden naar do windstrekon gericht waren. Do middengroop, uit acht tempels bestaande, staat op cen in 1893 on '94 ontgraven plateau ; de sobere lijnon der gehcel van bas-reliefs verstokon wandon van dezo verhooging vormon cen cigenaaridig contrast met do rijke versiering der tempels. Een ringmuur van 170 Al. in het vierkant sloot do groep in ; buiten dien muur waren, in drie elkan- dor omgevendo vierkanten, zeer kleine tjandi's gebouwd, waarschijnlijk 157; cen tweede en een derde ringmuur, resp. van 220 en 390 M. zijde, lagen hier omheen. De zes grootsto tempels der groep staan in 2 rijen, do hoofdtempel, do eigonlijko Tj. Laru-Djonggrang, do grootsto en hoog- Bte van alien, ook do Qiwa-t o in p o l goheeten, is do middelsto aan de WestzydeV eh heeft vier kamers, cvenals Tj. Kalasaii. Voorts is ook hier een onigang met borstworing aan wezig, maar naar het terras klom men langs cen trap on naar do tempelkamors oven zoo. Do vloeren dezor kaniors werden zoo hoog gelogel om ruimto te winnen voor viorkant putton, (lie bij don bouw van don tempelvoet werden uitgespaard ; in elkon tempol wordt er eon aangetroffen. Waarschijnlijk hebben dezo putten gediend om do asch van aanzionlijko porsonon op to no men. Do vorsiering dor tempelpoorton is bijna geheel void we non, maar do meeste beelden binnonstoinpols zijn nog aanwezig; Qiwa als Gooroo, als Kala on als Ma- haddwa ; Poerga, Ganga; Brahma, Wisjnoo; voortH do nandi, Soerja, de zonnogod, on Tjandra, do maangod. Het Doorgaboekl is ondr den naani van Liia-Bjonggrang, de dochtor van don hold Katoo Baka, nog hot voorvour van do huldo der Javanen uit don omtrok, uit Solo on Djokja, dio om do 35 dagen, wannon do pasar on Vrijding valt, hier blooinon en wieroek komen offercon on hot beclld met borch zalvon ; miar ook hadji's volgon dat gobruk on Indo's on zelfs Europeanon konion het Doerga-beclld cen of andro gunst of

om beschorming vragon. Do ontgraven deelen van don tempol behooron tot het fraaisto beeldhouwwerk, dat op Java wou aangetroffen ; het bevindt zich in vior rijon om don geheelcn tempol :vlak bo von don voet, aan do buiten- en aan do binnenzijdo dor borstworing van don ingang en tegonover laatstedocldo recks, aan den buitenmuur van don cigonlijken tempel. Hot beclldhouwwerk dor ondersto recks, bovon don zwaar geprofileerden voet, vortoont in elk der 24 vakkon cen ged urig gewijzigdo herhaling van dezelfdo groep; con nis met vooruitspringenden bo vendorpci in den vorm van oen gestylcorden monstertop, met een bidschel midden er in, in het kasement eon mythische lceuw, aan weors- zijden ervan cen boom en ondr dezon boom twee kinnara's of, twee bekonde dieron. In do hoekon, gevormd door de wanden van den voet en do trapon, zijn fraaie hoekversieringen geschovon mot mannen- en vrouwenbeelden. Van hot beeldwerk dor tweede recks, aan de buitenzijde der borstwering, is veel verloren ge- gaan. In allo kasementen stonden, geheel vrij van don achterwand, drie in houding telkens ge- wijzigd, elkaar omvattende of togon clkander aanlouendo vrouwenbeelden, hemelnimfen of aparasas, rijk versior, naakt en buitenge- mcon welgevormd. Het merkwaardigste beclld- werk naar don inhoud der voorstellingen, bevindt zich aan den binnenkant der I/, M. hooge borstworing ; daar is in kasementen het cersto gedcclto dor Rama-legende voorgesteld, van don aanvang af tot aan don overtocht van den vasten wal van V66r-Indie naar Ceylon. Ook hier ontbreken eon aantai stukkon, ongerkend do biaton in het steonen verhaal, waaraan do be- porkte ruimto schuld is. Maakt men na do be- zichtiging van dezo bas-reliefs rechtsomkeert, dan kan men bij do beschouwing van de reeks beclldhouwwerk aan den muur van don tempel zelven, constateren, in hoe hoogo mate do orna- mentatio van dezen Qiwaitischen tempel met dio van Bocddhistischo heiligdommen ovoreenkomt. Eenzelfdo motief is hier 24 malcn herhaald : een godenbeeld in het midden, niot als do beelden binnonstempels op eon lotuskussen, maar op eon becldece troon gezeton, do beenen onder heb lichaam gekruist, steeds met do gewono goden- versiorsclon: lichtschiif, hoogen hoofdtooi en oepawita. Aan wcorzijdon van dit beold zitten in 2 kasiononten, drie, onkelo malcn twee per- sonen, mcsstal mannen, in godenornaat, maar veelal zonder aureool of oepawita, so ms ook zon- der kroon. Men heeft gomeend in deze groepen Bodhisattwa's met hunne volgelingon to moeten zien. Do tempel is editor zuiver Qiwaitisch, zoodat do opvatting van dezo beelden als do hoeders dor windstrekon mcor aanboyclenswaardig is.

Do Wj n ojn p o L Jigt Noordwaarts van den vorigon ; binncnstompels bevonden zich 4 Wisjnoe-beelden on aan den buitenkant go ven de beclldgroepen godenbeelden to zien op eon hoogen troon, zondor lotuskussen, gezeten tusschoa twee naast on achter hen staando vrouwon.

Do B r a h m a r. t. e. in p. c L komt in bouw geheel mot den Wisjnoe-tempel ovoren, maar heeft nog meer goledon; behalvo do Brahma- bookion in do in wendigdo ruimto, zijn or aan da buitonzijdo beoldon to zion van rSsiV.

Van do Oostclijke toiupels valt weinig anders to zoggon dan dat zij do in don aanvang genoom-

de beelden bo vat ten op van de ovorige bouw-
vaUn is niets bijzonders to vormelden : zij z^jn,
op den voet en enkele muurbrokken na, geheel
verloren gegaan.

Op de Pram ban an - vlakt o liggon, behalve de
reeds genoemde, nog cenigo bouwvallen, die
vermelding verdienen. Vooreerst Tj. Loe m-
b o e n g, uit 66n hoofdtempel on 16 kleino
tjandi's bestaande, tusschen Tj. L&ra Djong-
grang en Tj. SBwoe. Hij was met schoon on uit-
voorig beeldhouwwerk bedekt, o. a. bijna lovons-
grootte mannelijke en vrouwelijke figuren. Blij-
kens de vele on voltooido beelden is de afwerking
gestaakt.

Do Tj. P1 a o s a n behoort, met Tj. Sari, tot de
Boeddhistische tempels in de Vorsten- landen, die
in anderen vorm zijn gebouwd dan den
regelmating in- en uitspringonden twintig- hoek en
is de Noordclijksto tempel in do Pram- banan-
vlakte, ten Oosten van de boven-Oepah gelegen. De
benedenkamers van de beide hoofd- gebouwen,
wihara's, zijn redelijk bewaard ge- bleven, maar bo
verdieping en dak zijn inge- stort; de aanwezige
beelden, Bodhisatwa^ voorstellendo, zijn van
bijzondere grootte, schoon gehouwen en prachtig
versierd : do buitenmuren waren kunstig met
halfverheven beeldwerk be- houwen; de twee
gebouwen zijn ingesloten door vierkante muren en
oni den rechthoek, dien dezo
samen vormen, liggen drie omlooponde rijen
tempeltjes, waarvan de binnensto met die van
Tj. Sewoe ovorenkomt. (Vorbeek, Oudh. v. Java,
bL 189, no. 364; IJzerman, Beschr. d. oudh.
pl. 29 en 30; Veth, Java, 2e dr. I, bl. 168).

Tj. Kalongan of Sodjiwan word in
1893 door de Vereeniging te Djokjakarta ont-
graven, en toen is een geheel ongeschonden,
schoon gebeiteld Boedha-beeld ontdekt. Het
hoofdbeeld, dat eenmaal op liet altaar gezeten
was, lag aan stukken on den grond. Merkwaardig
is, dat zich voor het altaar een put bevindt.

Over de andere tempels op de Prambanan-
vlakte werd in het art. OUDHEDEN gesproken.

以七一畫

Literatuur : Mackenzie in Verh. Bat. Gen. 7

p. 1 vlg.; Brumund, Indiana I en II

r i^ . >■ / ., 化853—54); Hoejermians in Rapp. Oud. Dienst
/ pf ' . 91 3 p. 241—268; Verbeek, Oudheden van Java,
(J) 序--1891, bl. 179, en de uitvoorige literatuur-opgaaf

7' aldaar ; J. W. IJzerman, Beschr. der oudh. nabij

de grens der res. Socrakarta en Djokjakarta. Met

冬, 小 atlas. Uitgege. door het Batav. Gen., Bat. en 'sGrav

1891; I. Groneman, Tjandi Param ban an op
Midden-Java na de ontgraving. Met lichtdruk-
ken door Cephas, uitgeg. van wege het Kon. Inst.
d. T. L. en Vlk. v. N.-L. Leiden 18931 Veth, Java,
2e dr. dl. I. 1896, bL 154—172 ; I. Gronoman, De
Hindoe-bouwvalien in de Param ban an vlak te,
Sem. Soer. 1900; Von Saher, De versierende
kunsten in N. O.-I, 1900; Rouffaer, Monu-
mentale kunst op Java, Gids 1901; Brandes,
De waarde van Tj. Pram ban an enz. Tijdschr.

/ Bat. Gen. 47(1904) p. 414—432; Martine Tonnet,

De godenbeelden aan den Ijuitonmuur van den

Qiwatempel te Tjandi Pram ban an en de ver-
moedelijke leeftijd van die tempelgroep (Bijdr.

, -T. L. en Vlk. 7e volgr. VI (1908), p. 128—149);

/ Kncbcl in Rapp. Oudh. Comm. J 909, p. 20—120;

// Scheltema, Monumental Java (1912), p. 69-98;-
Jochim, Prambanan on omliggende tempels

^ijdschr. Bat. Gen^54 (1912), p. 470—514.

/ PR AMBON, Oontrole-afdecling in de afdeling

Sidoardio der residentie Soerabaja en omvattende 3e
dstricten Boelang en Krian. De be volkin g telde uit.
1915: 320 Europeancn, 1260 Chinczcen, 60 andere
Vreemde Oostcrlingen en 211.000 Inlanders. .

PRANADJIWA (JAV.). Zie EUCHRESTA.

PRANADJIWA (ZOETE). Zie STERCULIA
JAVANICA..

PRANAP. Groote kampong in Bovcr Indragi- ri,
niet ver van de grens der Kwantar-Districten,
standplaats van den Soetan Moeda van Indragiri,
den rijksbestierder, die het dagelijksch bestuur over
Boven-Indragiri voert. Doze landsgrootc bewoont
een fraaic woning aan de ovcrzijde der kampoeng.
In de kampoeng staan een pasang- granan en een
Inlandsche land schapsschool. Het is het eindpunt
van een vrij belangrijken, zeer ouden handelsweg,
die bij Padang Lawas (zie aldaar) aan de Batang Hari
begint.

PRANG SABIL, d. i. de „oorlog op den weg
(Gods)", dwz. de heilige oorlog (het Arabische
woord *sabil* beteekent *weg*). Aldus noemen de
Mohammedanen in Ned. Indie den strijd tegen de
ongeloovigen. De in de Arabische wetgeleerde
werken daarvoor gebruklijke benaming is *djihdd*
(d. i. letterlijk : inspanning van krachten, ijvering).
Deelname aan den *djihdd* geldt volgens de wet als
een geloofsplicht.

Bit is niet altijd het geval geweest. Aan van-
kelijk moesten Mohammeds aan han gets te Mekka
het hun door de ongeloofige Arabieren aangedane
onrecht lijdzaam verdragen. Verzet zou toen ook
feitelijk niet mogelijk zijn geweest. Na de *hidjrah*
(zie aldaar) veranderde deze toestand door de hulp
der inwoners van Med in ah. Nad at in den Koran
eerst verlof tot *verdediging* aan de Moslims was
gegeven, begonnen de gevechten tegen de
Mekkanen en andere stammen zich tot een mcer
omvangrijken strijd te ontwikkelen, welke ook
aanvallenderwijze word gevoerd en zelfs na de
verovering van Mekka in het jaar 8 nog bleef
voortduren tegen verscheidenc niet bekeerde
Arabische stammen. Na Mohammeds dood, toen de
Mosjiins hunne heerschappij ver buiten de grenzen
van Arabic over een steeds toenemend gebied
wisten uittebreiden, bleef de *djihdd* nog lang een der
gewichtigste aanglegen- heden der Mosliinsche
gemeente.

Reeds in de te Med in ah gopenbaarde gedcel-
ten van den Koran was sterk aangedrongen (1)
ieders deelname aan den strijd ter verdediging van
den Islam. Nu werd de leer geformuleerd, dat lic
volgens Allahs wil een goddiensplicht der
Mosliins was oni alle kafir's to onderwerpen. Naar
de voorstelling diec dagen had reeds de Profcet zelf
gezegd : „Mij is be volen, de onge-
loovigen te bestrijden, tot dat zij de geloofsbe-
kennis afleggen of bereid zijn, tribuut te be-
talen." De leer van den *djihdd* werd nu in dezen vorm een
integreerend bestanddeel van de Mo- hammedaansche wet. De
taak der Mosliinsche gemeente on onder leiding
van haren *imdm* alle ongeloofigen te onderwerpen
mag niet als vol- cindigd worden beschouwd,
voordat alle *k&jir*'s Allah's gezag hebben erkend.
Tot op dien tijd is de geheele werld verdeeld in een
ddr al-Islam (gebied van den Islam) en een *ddr al-
harb* (gebied van den oorlog, dat zoo spoedig als de
oim- standigheden het toelaten door de Moslims aan
den Islam onderworpen moet worden). Gezag van
ongeloovigen over Moslims is volgens do

wettel ijkc theoric cen go heel abnormaal vcr. ^chijnscl, waaraan zoo spoedig mogelijk cen •einde behoort gemaakt te worden. Elko oorlog van Mohammedancn tegen andersdenkenden •gcklt als heilige oorlog, cvcnals ieder verzet •cenor Moslimsche bevolking tegen Europcesch go zag in de kolonien ; zelfs strooptochten on •zccroovrijcn van Inlanders worden liefst met •den naam *djihad* of *preuig sabil* bestempeld.

Over de hoofdzakcn dor leer betreffende den *djihdd* bestaat in den Islam geen verschil van gcvoelen. Alle wetgeleerden zijn het daarover in verschillende perioden steeds eens geweest on racer dan eenig ander deel der Moslimsche wet is deze leer in alle Mohammedaansche landen populair geworden (zie ISLAM III, a). Zij verheft in hooge mate het gevoel van eigen- waarde der groote menigte. Met trots gcvoelt deze, te behooren tot cone gemeenschap, aan welke God zelf de hcrschappij over de wcrcld heeft beloofd. IJdcle verwachtingen voor de toekomst verleenan aan dit besef kracht onder de onontwikkelde Moslims en hunne gcing- schatting van ongeloofigen vindt daarin stcun. Modern gevormde Moslims begrijpen wel, dat <leze xniddeleeuwsche *djihdd-leer* niet meer beantwoordt aan de thans bestaande toestanden •on verhoudingen en ook de meer ontwikkelde wetgeleerden kunnen slcchts nadeelen on ellende voor de Moslims duchten van eene werkelijke toepassing der *djihad*-voorschriften. Toch zouden zij het vertrouwen der groote massa verbeuren, indien zy de geldigheid der oude wetstheorie van den heiligen oorlog openlijk wilden betwisten. In kolonien met eene talrijke Mohammedaansche bevoJking blijft dit Icerstuk dus een latent ge- vaar, dat in tijden van on rust en onte vreden heid steeds tot uitbarsting dreigt te komen. Eerbie- <liging der godsdienstige gevoclen van de Mos- iinschcnlanders op dit punt is natuurlijk buitengesloten voor het Europcesch gezag. Zelfs de t heorctische bespreking van het hoofdstuk over <len *djihad* in de Moslimsche scholen zou niet gcHukl kunnen worden (zie PANISLAMISME).

Literatuur: C. Snouck Hurgronje, *Be Islam* p. 47—56 (*De Gids* 1886, II, 463—472); De beteekenis van den Islam voor zyne belyders in Ned.-Indie, *Leiden*, 1883, p. 30 vv. De laatste veunaning van Mohammed aan zijne go nice n to uitgcvaardigd in het jaar 1880 n. Chr. (*Ind. Gids* 1884, II, 1—18); *De Atjehers* I, 171 vv., II, 372 (*The Aciichnsc* I, 166 vv., II, 337); *De Islam* p. 30 v. (*Groote godsdiensten* II, 262 v.) ^Het Mohan) med apisme (in Colijn's *Nccrland^ Indie* I, p. 259); Heilige oorlog jnade in Germany (*De Gids* J 915 Jan.); ^Nccrland en de Islam, *Leiden* 1915], 7 vvm p. 103 vv. ; Mohammedanism (*Lcc- t urcs*, New-York 1916) p. 59; Th. W. Juynboll, *Handleid. t. d. kennis der Mohainm. wet*, p. 329 vv. (*Handbuch d. islani. Ges*”, p. 336 vv.); H.Th. Obbink, *De heilige oorlog volgens den Koran*, *Leiden* 1901 (*Dissert. Utrclit*); P. J. Veth, *De heilige oorlog in den Indischen Archipel* (*Tijdschr. v. Ned.-Indic*, 1870, I, 167 vv.).

PRASMAN (DAOEN) (BATAV. MAL.). Zie EU • PATOKIUM TRIPLINERVE.

PRAUW. Zie VAARTUIGEN.

PRAWATA of PROEWATA. Hoofdplaats van het district Oendakan (zie aldaar), afdeeling en regentschap Kocdocs. De plaats is gelegen ten Zuiden van de Kawa gedc.

PREANGER REGENTSCHAPPEN. Land- beschrijving. Residentie op Java, beslaat $\pm \frac{1}{10}$ van het gehele ciland. De inlandsche naam is Tan ah Pryangan, afkorting van Para- hijangan = verblijf van de geesten. Het gewest wordt begrensd: ten N. door de residenties Batavia en Chori bon, ten O. door Cheribon en Banjocmas, ten Z. en Z.W. door den Indischen Oceaan en ten W. door Bantam. In het N • loopt de grens over den kam van het Salak-G6d6- en het Boe ran gran g- Tan gkoe ban prahoc-ge be r gtc; in het O. schiedt de Tji Tandoej, over eene grooto uitgestrektheid, de Preanger Regentschappen van Banjoemas. Da Zuidkust heeft een regelmatig beloop; alleen in het W • dringen de Wijnkoops- baai of Palaboehan Ratoe en de Zand baai of TjilStoe en in het Z. O. de Panandjoengbaai, — door het schiereiland van dien naam verdeeld in Dirk de Vries-baai of Bocht van Parigi en Mauritsbaai —, eenige mijlen landwaarts in. De beide laatstgenoemde bochten begrenzen het genoemde schiereiland Panandjoeng, dat met een zeer snalle, laaggelegen landengte aan het vaste land verbonden is. Aan de Z.- en Z.W. kust steken Oedjoeng Tjilaoetcurcun, Q. Genteng en Tandjoeng Antjol in geringe mate in zee uit. Het eenige, tot dit gewest behoorende eiland is Nocsa Were, groot 33 hectaren en gelegen tus- sclien Noesa Kambangan en de Oostkust der residcritic.

De oppervlakte bedraagt ± 21524 K.M²., bij de volkstellingen op het eind der jaren 1895, 1900 en 1905 telde de bevolking respectievelijk 2.195.000, 2.436.000 en 2.697.000 zielen of 107, 119 en 132 per K.M². In de vermeerdering van het zielental op Java en Madoera heeft deze resi* dentie een ruim aandeel ghad. Volgens opgaven van ulto. 1915 telde de bevolking reeds meer dan 3 miljoen zielen, dus zonder het regentschap Tjiamis, dat tot 1 Jan. 1916 bij de residentie Cheribon behoorde.

Het Noordelijke gedeelte en het Oostelijke middenstuk van dit zeer bergachtige gewest be- staan bijna geheel uit vulkanisch terrein, ge- vormd door uitbarstingen van de talrijke vul- kanen, welke begrocidc toppen zich van 1800 tot 3000 M. bo ven zee verheffen en welke uit- barstingsproducten eerst langs hunne hellin gen en later voor een groot deel door stroomend water over het tertiair- e grondgebte werden uitgespreid. Er is bijna geen landstreek op aarde, waar op eene uitgestrektheid van deze grootte zoovle, dcels nog werkende, deels vroeger zeer werkzame vulkanen voorkonien als in dit gedeelte, van dit gewest worden aangetroffen. Tijdens den opbouw dier vulkanen ontstonden hooggelegen binnenmeren, die later door vulkanische produc- ten werden gedempt en door eene rivier gedrai- neerd. Do voornaainste dozer voormaligo meren zijn de thans dichtbevolkte en vruchtbare vlakton van Bandoeng, van Garoet on Socmedang. Eerstgenoemde is door een smalleh bergrug, uit breccien bestaande, in twccen gedeeld, de bei- de laatste zijn ghecl door vulkanisch terrein om- geven. Het gehele Zuidelijke deel en de N.O. hoek van do residentie worden ingenomen door tertiair gestcente; in het midden zijn het brec- cien, zandstccnen en merge Is; tusschen Parigi en Panicungpeuk aan de Oostzijde en tusschen Sindangbarang en Oedjoeng G&iteng in het Westen bestaat de bodem uit kalksteen. In de

omstreken van de TjilStoe- of Zandbaai zijn gesteenten aangeetroffen, oudcr dan de miocene lagen, waaruit Java's bodem grootendeels bestaat, nl. schiefers, kwartsiet en andere kristal- lijne gesteenten, die tot de kryt-formatie gerekend worden.

Het bovenvermelde vulkanische terrcin in deze residentie is te onderscheiden in een Oostelijk en een Westelijk, daarmede samen hangend deel. Het grootere, Oostelijke deel beslaat een oppervlakte van meer dan 6600 K.M.², waaruit 39 vulkaankegels opvrijsen. Zij liggen vrij onregelmatig door elkaar, maar kunnen, volgens Verbeek, in reeksen gerangschikt worden. Dikwyls zijn twee toppen zoo dicht bij elkander gelegen, dat de hellingen op groote hoogte in elkander loopen en het schynt alsof men niet twee, maar slechts één vulkaan met twee eruptiepunten voor zich heeft.

De vlakte van Bandoeng, die van het O. naar het W. zich uitstrekt, is gemiddeld 60 K.M. lang en 15 K.M. breed; zij ligt van 650—680 M. boven zee. Een smalle bergrug uit breccien bestaande die van N. naar Z. loopt, deelt de vlakte in een grootere Oostelijke en een kleinere Westelijke helft. Zij behoort over hare geheele lengte tot het stroomgebied van de Tji Taroem en hare zijrivieren. In het Oosten zijn nog aanwezig de moerassen Moendjoel ten Z. en Loear ten N. van genoemde rivier, als laatste overblijfselen van het groote binnenmeer. De vlakte van Garoet of de Limbangan-vlakte is 25 K.M. lang en 4,5 K.M. breed; zij water naar het N. af door de Tji Manoek. De veel kleinere vlakte van Soemedang, in het midden waarvan de plaats van dezen naam ligt, is gemiddeld 460 M. hoog en heeft de Tji Pele's tot afvoerrivier.

Ofschoon de berghellingen aan de Zuidkust het strand zeer dicht naderen, treft men aldaar bijna overal een smalle strook zeezand aan. Op sommige plaatsen heeft dit zand tot duinvorming aanleiding gegeven. Oostwaarts van Panieug-peuk is over een lengte van enkele kilometers een driedubbele duinenrij ontstaan met toppen van 20—35 M. hoogte. Hoogstwaarschijnlijk hebben deze koraalriffen, zooals er op verschillende punten van de kust zijn aangetroffen, onder den invloed van den passaatwind, tot de vorming der duinreeks en van afzonderlijke duinen, welke uit donker vulkanisch zand bestaan, aanleiding gegeven.

De rivieren van dit gewest behooren tot het stroomgebied van de Java-zee en dat van den Indischen Oceaan. De waterscheiding tusschen beide gebieden loopt van den top van den Tjakra-boeaja in Z.W. richting over den Galoenggoeng 'den Tjikoeraj, den Papandajan, den Wajang, den Patoeha, van daar N. W. waarts naar den top van den GSde en verder West waarts over de grens tusschen de Preanger en Batavia.

Tot het stroomgebied van den Ind. Oceaan behooren: Van Oost naar West de Tji Tandoej met de Tji Sjang, de Tjidjoelang, de Tji Mfidang, de Tji Woelan, de Tji Langia, de Tji Patoedjah in de afdeling Tasikmala-ja; de Tji Sanggiri, de Tji KonSang en de Tji Lam in de afd. Gadget; de Tji Daoen, de Tji Sadea, de Tji Boeni, die over een groot deel van hare lengte langs den Noorder- lijken rand van den Bdngringwand stroomt, de Tji Djampang en de Tji Balapoelang op- neemt, in de afd. Tjiandjoer; de Tji Kaso, de

Tji Karang en de Tji LStoc, in de Soekaboemi. Al deze rivieren hebben een Zuid- zuwaarslopenden loop. De Tji Letoe valt in de baai van dien naam, ook Zandbaai gehoeit; de Tji Mandiri, eene vrij belangrijke rivier, ondoet in de Wynkopsbaai; hare voornaamste rechterzijrivieren zijn de Tji Tjatih en de Tji Tarik. Do Tji Bareno maakt met hare zijrivieren de grens uit tusschen de Preanger en Bantam.

Tot het stroomgebied van de Java-zee behooren de belangrijkste rivieren van het gewest, nl. de Tji Taroem, welke op den G. Wajang ontspringt, de Bandoengsche vlakte draineert en na hare voornaamste zijrivier, de Tji Sokan opgenoxten te hebben, Noordwaarts stroomend, voor een deel de grens tusschen dit gewest en Krawang uitmaakt. Vnn hare talrijke zijrivieren vermelden wij: de Tji Tarik, de Tji Kapoendoeng, die door Bandoeng-stroomt, de Tji Meta, de Tji Sangkocj, de Tji Mahi met hoogen waterval, de Tji Hda, de Tji Widej en de Tji Goendoel. Waar de Tji Taroem de W.-grens van de vlakte doortreekt vormt zij een fraaien, breeden waterval. Tjoeroeg Halimoen geheten.

De Tji Manoek, in de zeer belangrijke, ontspringt op de Z.O. helling van den Papandajan, stroomt langs Garoet, Balocboerlimbangan, Dar- maradja en Tomo, waar zij bevaarbaar wordt en het gewest verlaat. Hare voornaamste zijrivieren zijn de reeds genoemde Tji Peles en de Tji Loetoeng. Van boven vermelderivieren is alleen de Tji Tandoej, wat haar loop binnen of op de grens van het gewest betreft, voor de scheepvaart geschikt. Zij is bijna over haar geheele lengte voor kleine prauwen bevaarbaar. Voor het in exploitatie komen der spoorwegen was er druk verkeer op deze rivier door het vervoer van koffie en zoub van Bandjar af, op ongeveer 75 K.M. van de monding gelegen.

Be halve de genoemde moerassen aan de oevers van de Tji Taroem is nog meldenswaard de groote rawa Lakbok ten Z. O. van Bandjar tusschen de Tji Tandoej en de Tji Sedj, verder heeft men nog eenige meertjes, waarvan de voornaamste zijn de 8i.tj3e. Bagendit ten O. van Garoet, de Siteo Tji Leuntja op het plateau van Pangad-jigaDj Jelaga Patdnga, een krateneer ten W. van de Patoeha met ondergrondschen, natuurlijke waterafvoer, Tilaga Bod as, een aljuin meer in den krater van den vulkaan van dien naam en Teljaga Warm a, het kleurcrujke meer op de helling van den GM6. In dit gewest vindt men ook een 25tal warme bronnen, waarvan 15 in vulkanisch en 10 in tertiair terrein. Bekend is die achter het buitenverblijf Tjipanas van den Gouv.-Gcn. Verscheidene dezer bronnen worden gevonden aan den Oostelijken voet van den Tampomas.

Aan nuttige mineralen is dit gewest, voorzoo- ver bekend, vrij arm. Men vindt koper-, lood- en zinkertsen in het riviertje Tji Karang, bij de desa van (lien naam, maar deze bleken bij onderzoek voor ontginning niet rijk genoeg; de Jigging der terreinon nabij Java's Zuidkust is boven- dien niet bevorderlijk voor eene exploitatie. Zie MIJNBOUW; MIJNONTGINNING. Zwavel wordt slechts bij enkele solfataren o. a. van den Wajang, den Papandajan en andere vulkanen verzameld voor inlandsch verbruik. Van de eocene kwartszandsteenen, in het district Tji- randjang (afd. Tjiandjoer) vooral, maakt men slijpsteenen; voor neuten oijder de stillfin. hunner

op palen gebouwd wonin gen gebruiken do Soendaneezen gewoonlijk platto rolstenen van andesiet, verkregen uit de rivierbeddingen, of de gemakkelijker te beworken kleistenen uit de breccie-etaage. Op vulkanisoho terreinen worden do lava-agichte andesieten op bazalten tot vierkantou neuten gehakt. Uit do roode klei worden goede metselstenen gebakken; kalk van zeer goeudo hoedanigheid wordt vecl gebrand bij Tagogapoe, Tjibadak en elders, waar in de nabijheid van do spoorbaan goede kalk voorkomt.

De vulkanische terreinen en oude mcerbodems in dit gewest zijn de vruchtbaarste en zijn vrij dicht bevolkt, nl. de afdeelingen Tasikmalaja, Limbangan, Bandoeng en gedeelten van de af-declingen Tjandjoer en Soekaboemi. Sedert 1871 is dit gewest zeer in welvaart vooruitgegaan door eene betere organisatie van het inlandsch bestuur, eene billijker regaling van de landrente en de heerendicnsten, alsmede door den aanleg van waterleidingen en spoorwegen.

Bevolking. De bevolkin g, die over do geheele residentie de Soendaneesche taal spreekt, staat als zeer goedaardig bekend. In strafzaken bekend de overtreder bijna zonder uitzondering schuld. De huizen zijn allerwege op palen ge- bouwd en binnen de bebouwde kom van grootere plaatsen met pannen gedekt. De hoofdmiddelen van bestaau zijn de verbouw van rijst en tweede gewassen, o. a. mais en katjang tjina op sawah's, die tot op 1200 M. bo ven zee worden aangetroffen. In die hoogo bergstroken zijn de gal'ngans of dikjies veclal gevormd uit los opceengestapelde, dikwijls zeer groote stenen, hetgeen van verre den indruk geeft alsof verdedigingswerken waren aangelegd. Het bouwgrondareaal der Inlandscho bevolking besloeg in 1915 een oppervlakte van:

a. in geregelde cultuur: sawahs van levend water voor-	
zien	255.645 bouws.
sawahs van regenafhankelijk,	114.019 "
moerassawahs.....	8.527 "
tegalvelden	402.119 "
b. niet in geregelde cultuur..	99.459 "

Te zamen 880.369 bouws.

De opbrengst aan rijst (padi) was bij ben adering 15.389.100 pikoels, d.i. gemiddeld 28.-pikoels per be plan ten en 28.39 pikoels per geslaagden bouw. Een belangrijk iTigatic-werk van den laatste tijd is de bevoeiing van de Tjibeavlake.

Ecu groot deei van de bevolking in de berg-fetrekken vindt een bestaan op de talrijke erfpachts-precceelen, waarop voornamelijk kina, thee, rubber ook wel koffie, klappers.coca, peper en vezel-planten gekweekt worden.' De kinaoedernemingen liggen tusschen 1000 en 1800 M. bo ven zee; do thee- en kofficondremingen tusschen 300 en 1400 M. In 1913 waren or in dit go west bijna GOO erfpachtsprecceelen, waarvan ruim 500 in exploitatie. Suikerfabricken vindt men in dezo residentie niet, maar cr zijn 7 ondernemingen op ge-Juurde grondon, waar suikerrict verbouwd wordt, oin als pluntmateriaal to dienen(1913). Do GOUV, koffiecultuur, die in goede jaren 200.000]>ikoel leverde, steeds meer achteruitgegaan on met ingang van 1 Jan. 1917 opgeheven. Ook do koffiecultuur op particuliere landen is al sedert vele jaren achteruitgaande. Men vindt voorts nog con 50lal rijstplmolens, meest in handen van Chinczczen. Iii do Zuidelijke distric-

ten wordt vecl ardn-suiker gemaakt, een niet on belangrijk artikel van uitvoer voor huishou- delijk gebruik naar Europa. Java is al sedert. jaren het voornaamste kinabast-prod uccerende land der werld, zoewel om het hoogo kinagchato- van den bast als wegens do uitgestroktheid der-aanplantingen. Do oorspronkelijko wildhout-bosschen, waarvan er vcl ten behoeve van do Europeesche cultures zijn gekapt, hebben veelf bruikbaar timmerhout geleverd, o.a. het rasa* malahout dat zeer goede balken opie vert voor- bruggen en huizenbouw. In de afdeeling Soemfi- dang vindt men eenige djabatbosschen. Klein© takken van nijverheid zijn het vlechten van matten of tikars in de afdeeling Tasikmalaja, vooral in het district Tjiawi, het we ven van ge streepte sarongs, het batikken van sarongs en hoofddecken in de kampong Tjipddes en het vlechten van huishoudelijke artikelen van rot an- in het district Singaparua. Onder de middelen van bestaan moet ook genoemd worden de kunst- mafcige vischteelt op sawahs, na afloop van den rijstoogst en in vijverg, o. a. van de goerameh en den goudvisch. Deze vischteelt is een waar volksbedrijf ; duizenden inlanders zijn in het bezit van vischvijvers of teleden dj zoetwatervisch op- sawahs bij wijzc van tweede gewas na den padi- oogst. Juiste cijfers zijn voor het geheele gewest niet op te geven ; in de afdeelingen Limbangan en Soekapoera alleen wordt het aantal bezitters. van vijvers geschat op 14000 en dat der vijvers. ook op 14000, uitmakende een uitgestrektheid van 2100 bouws. De geteelde visch dient zoewel voor eigen verbruik als voor verkoop. Do opbrengst varieert van f 10 tot / 50 's jaars, al-naargelang de grootte der vijvers, de hoeveelheid water, de mate van zorg, de soort van visch, enz. De zeevisscherij is niet van beteekenis.

De hoornveestapel teldo in 1905 in totaal 216.862 dieron (runderen en buffels) en de paar- denstapel 45917 dieren. De klein-veestapel (geiten, schapen, pluimgedierte, enz.) nee mit in beteekenis too.

De uitkomsten der regenwaarnemingen toonen aan, dat de regenval te Bandoeng (1804 m.M. gemidd.) niet veel verschilt met die op de kust- plaatsen aan de Java-zec. In de bergstroken is de regenval veel aanzienlijker. Te Sindanglaja valt gemidd, 3925, te joekaboemi 3?69, to-Sdem3 ; dang 3079, te Patengan 3962, en te Parigi, aan Se Zuidkust, 3702 mM. per jaar. De dagelijksche temperatuur wijst op de hoogvlakten in de droge maanden Juli t/m September groote verschillen aan ; te Bandoeng daalt zij 's morgens vroeg meermalen tot 56°F. en stijgt des namiddags tot 85°F. In de bergstroken is het klimaat over het gheel aangenaam en gezond. Er zijn theoeder-i nemingen op 1000 M hoogte, waar het *s nachta meermalen vriest.

Verkeers middelen. V66rdat de in dit go west thans bestaande spoor- on stoomtram; we gon aangelegd waren (waarvoor zie SPOOR- en TRAMWEGEN), waren do door Daendels in. 1808—1810 aangelegde postwog van Buiten*, zojg ..over den Mogamfiidoong (jak) via^ Bandoeng en Chejcbou -en de militairo weg oiu. het God e-geberge van Buitenzorg via Socka- boemi naar Tjandjoer(1860) do hoofdmiddelen, van verkeer. Gaandewog werden nog meerdere wegen verbeterd, totdat de groote vloucht, die de particuliere nyverheid in dit gewest in do laatste,

25 jaren nam (koffie, thee, kina, rubber), deed besluiten tot een systematisch vrbetering der wegen, waartoe men in 1898 overging door de aanstelling van een in genie ur met speciaal voor ■ dat doel aangewezen personeel. Sinds dat jaar tai van uitstekende rijwegen in vrijen arbeid aangelegd, die veel ertoe hebben bijgedragen, • om de Preanger Regentschappen tot een der bloeiendste geesten van Java te maken.

Geschiedenis. Bewijzen van Hindoe-kolonisatie in dit gewest leveren de opschriften • op steen, in het Buitenzorgsche gevonden, welke, ■ blijkens het letterschrift, dateeren uit de 4e en • 5e eeuw. Overigens treft men in de Preanger vrij veel beelden aan van Maleisch-Polynesisch type en slechts weinige van Hindoo-Javaanschen oorsprong. Toch heeft hier in het begin onzer elfde eeuw een Hindoeïjk bestaan, dat zich niet zonder succes wist te hand haven tegenover den Oost-Javaanschen koning. Een paar eeuwen later ontstond het rijk van Padjadjaran, hetwelk ver-Jnelnd wordt op eenige koperen plantjes, by BSkasi gevonden en op een beschreven steen — de ba-toetoelis bij Buitenzorg — en waarvan de zetel lag by genoemde plaats; van dit rijk is verder weinig met voldoende zekerheid bekend. Men zie hierover verder bij PAD J AD JAR AN en JAVA, geschiedenis. Bshalve Padjadjaran (of Pakoean-Padjadjaran) bestond in dezen tijd in W. Java nog het rijk van Galoeh, dat zijn zetel had ten O. van Tjiamis. Vermoedelijk behoorde de West-Preanger tot het eerste, de Oost-Preanger tot het tweede rijk. In 1575 werd Pakoean-Padjadjaran door den sultan van Bantam ingenomen en in 1595 kwam Galoeh bij de Westwaartsche uitbreiding van Mataram onder de heerschappij van dit rijk, waaraan SoemSdang zich vrijwillig onderwierp Omtrent 1640 is Galoeh verdeeld in de regentschappen Imbanegara en Kawasen. — Het laatste bevatte een deel van de afdeling Tasikmalaja en reikte van de zee in het Z. tot benoorden Tjiamis; ook behoorde een gedeelte van de Kinderzee ertoe. Overigens lagen de grondgebieden van de beide regentschappen vrijwel door elkaar. Ten W. ervan had men de z.g. „Westerlanden“, die in 1641 door sultan Ageng van Mataram samen-gevoegd werden tot 3 regentschappcn: Soekapoera, Bandoeng en Parakan Moentjang met gelijknamige hoofdplaatsen, die gelogen moeten hebben op de plaatsen, waar thans Soekaradja (aan de Tjiwoelan-), Dajeh Kolot (9 K.M. ten Z. van het tegenwoordige Bandoeng) en Tari Kolot (tusschen Bandoeng en Tjitjalengka) liggen. Behalve de 5 bovengenoemde, bestond nog. • Soem6dang als zesde regentschap. Later ont-stonden nog Limbangan en voornamelijk door kolonisatie van Cheribon uit de regentschappen Tjiandjoer, Tjikalong en Tjilagoeng. In 1686 tfof de (Xl. Compagnie met de Cheribonsche :Sultans eene schikking, waarbij zij geheel van hunne rechten op die drie regentschappen afzagen ; ook zag de Soesoehoenan van Mataram af van verdere pogingen. ; om zijn gezag in de Preanger te doen gelden. Formeel deed hij echter eerst afstand van zijn rechten bij het contract, den 5en Ocf. 1705 te Kartasoera gesloten, waarbij de TjiJosari in het N. en de Don an in het Z. als Oostgrens van de Compagnieslanden aangewezen werden. De z.g. „Cheribonsche Preanger Re-gensGschappen“ Limbangan, Soekapoera en de

Galoehsche landen werden toen gesteld onder den resident van Cheribon, terwijl de ovenge, nl. do meer Westelijk geleegene, kwamen onder den „gecommitteerde tot de saccken der Inlanderen , cene betrekking, die feitelijk reeds van 1686 af over de Bataviase landen bestond, do chz erst in 1727 officieel aid us aangeduid werd. Deze toestand bleef met enkclie wij zigin gen tot 1808 bestaan. Toen stelde Daandcl's landdrostambten of prefecturen in, doch aantal en grenzen dezer ressorten werden herhaaldelijk door hem ge-wijzigd. Eerst in 1815 ontstond onder het Engelscho tusschcnbestuur cene residentie Preangcr-landen. In 1818 (Ind. Stb. Nos. 53 en 75) werden. de grenzen daarvan gewijzigd en kreeg het ge-west, dat van nu af „Preanger Regentschappen** heette, op cene kleine driehoek tusschen Tjita-roem en Tjikao na, (in 1884, Ind. Stb. No. 90 werd dezc driehoek bij het rcgentschap Kra-wang gevoegd) de grenzen., die het tot de aan-fieckting van Galoeh in 1915 had.

B e s t u r. In 1818 bestond het ge west uit de afdelingen : 1. Tjiandjoer (met Soekaboexni), bestuurd door den resident; 2. Bandoeng en 3. SoemMang, Soekapoera en Limbangan. In 1859 (Ind. Stb. No. 91) werd de laatste afdeling in tweeën gesplitst, nl. 3. Soemedang en Limban-gan en 4. Soekapoera. Ofschoon Bandoengreeds in 1856 tot residentie - ho o f d plaats was verheven, had de feitelijke verplaatsing van den residents-zetel van Tjiandjoer naar Bandoeng eerst in 1864 plaats. De afdeling Bandoeng zou door hemzelf bestuurd worden, terwijl 1 het regent-schap Tjiandjoer v e r h e n. werd tot eene af-zonderlijke ass.residentie. Bij Ind. Stb. 1866 No. 5 word : 5. het regentschap Limbangan even-stens tot een afzonderlijke ass. res. v e r h e n. In 1870 werd het zoogenaemde „Pranger stelse“, (zie aldaar), gebaseerd op onthouding van in-menging onzerzijds in het in wend ig bestuur, af-geschaft en kwamen er dichtengevolge (Ind. Stb. No. 121) de afdelingen 6. Sockabocmifregent-schap Tjiandjoer, 7. Tjitjalengka (regentschap Soemedang) en 8. Soekapoera Kolot (regentschap Soekapoera) bij, onder ass. residenten met naast zich zelfstandige patih's. In 1901 had wederom eene groote wijziging in de ad ministraticv indeeling plaats (Ind. Stb. No. 327), waarbij do ass. residencies Tjitjalengka, Tasikmalaja en Soekapoera Kolot opgeheven werden. De stand-plaats van den assistent-resident van Soekapoera (tot nog toe Monondjaja) werd voortaan Tasik-malaja. Een verdere administratieve wijziging kreeg zijn beslag bij Ind. Stb. 1913 No. 35G; hierbij werden de ressorten van de verschillende Europeesche en Inlandsche ambtenaren naar hun standplaatscn genoomd en werd overigens c'n vijftal districten opgeheven, terwijl van andere de grenzen of de indeeling in onderdistricten gewijzigd werd. Ten slotte werd bij Ind. Stb. 1915 No. 670 het gebied dor afdcJing Galoeh afgeschicden van de residentie Cheribon en ge-voegd bij de residentie Preanger Regentschaj)pen, waarvan het de controle-afd. Tjiamis der afdee-ling Tasikmalaja uitmaakt ; de naam van het regentschap werd daarbij, tevens veranderd van Galoeh in dien van Tjiamis.

PREANGER-STELSEL. Toen door Raffles ge-broken werd met het dwang- en monopolie-Btelsel der O.-I. Comp. (zie BELASTINGEN, onder landrente, DI. I, biz. 234 vlg.) werden

* i'Z...Q^

gegeen
dary

译以 L

1884

de Prancrcrcgcnschappen, destijd^ hot koffiidan bij uitcnrcindheid, zijnc horvormingcn niet ingevoord, maar word daar aHes grootcn- ■tlecls in don vorigen toestand gelaton, die ook gcrumon tijd daarna voor een good deel onvonderd bleof. Diensvolgens namon de regenten *daarcn and ere stelling in dan hunne ambtge- nootcn iders in do Gouv. landen. Nict dat zij, . —zoals men vroeger wcl meende, — tegenover de Regering aanspraak hadden op grootero onafhankelijkheid dan do regenten elders konden doen goldcn, of dat zij gelijk aan vorsten waren, zoo goed als onafzetbaar on wior verhouding tegenover haar door mot hen gesloten contracten werd bepaald (Zic o. a. Mem. v. Beantw. op het Bind verslag 2c begrooting voor N.-I. voor 1871), maar zij waren tegenover de bevolking met groot-ter macht bekleed, o. a. door het recht van be- Jastingheffing in natura, geld en arbeid. Zij mochten nl. de t j o o k e heffen, bestaande in "io van het product, dat door do geestelijken geind werd en waarvan 1/3 in het district bleef als voorgoeding voor de inlandsche ambtenaren, die geene bezolcliging van Gouv.wcgc erlangden. Behalvedezc tjoeke werd nog ten bate derregenten <*n hoofden een pasar-belasting gchoven alsmede cen recht op de visscherijen, belasting op het slachten van vee en heffingen tot het vieren van fecsten bij huwelijken enz. Ook was het den hoofden gcoorloofd, voorwerpen, aan de bevolking toebehoorende, tot zich te ncmen wanneer zij die voor zich vorlangden, b. v. jongc paarden, die de bezitter dan dikwijls nog moest onder- houden totdat zij geschikt waren voor het ge- Lruik, dat de regent er van maken wilde. Boven- <licn moest de bevolking nog aan de geestelijken de zakat (djakat) of verplichtc aalmoezen op- brengen (zie DJAKAT Df. I, biz. 605); de gods- dienstige verplichting daartoe bestond ook in de overigo gcwosten van Java, maar daar bemooid het bestuur zich met de inning niet en werd do zakat gewoonlijk vrij slocht opgebracht. In do Preanger daarentegen, waar de gceestelijken ook }(>ffers van de belastingen voor do regenten wa- en grooten invloed uitoefenden, zorgden cr we I voor, dat de bevolking hare ver-)licht iijg nakwam. Eindolijk bestond nog het n g a w o c I a-stelsel, volgens hetwelk de kleino man zich beschouwdc als do onderhoorigo van *:<n aanzienlijko en van dozen bescherming ge- noot, doch daarvoor dan ook diensten moest verrichten (: n kleino heffingen opbrengon. Hot hief geene land rente cnz. in de Preanger, maar gftf aan de inlandsche koffieplanters aldaar voor do goloverde koffio slechts de helft van do belooning, die elders aan do bevolking word uit- gekcerd.

Ook in het bestuur over do bevolking word den regenten, by gem is aan controlo door Euro- pccscho ambtonaron, langen tijd do vrijo hand gcegeven, hetgeen grooto wilckeur ton govoolgo liad, zoodat jcnig regent feitelijk hoer over levon en dood zijner onderhoorigen was. Langzainer- liand werd echter in dat opzicht verbetering aan- gebracht. In 1825 werd do bezoldiging van het minderc inlandsche bestuurspersoneel, voor rckening van den regent, van Gouv.wcgc gere- gel(!; sodort 1831 werden assistent-residenten in bi mienlanden aangesteld; in 1840 word do be- noeming van de districtshoofdcn aan do Reogering getrokken, terwijl de invoering der nieuwe

wotgeving van 1848 do werkzaamhedcn der regenten over rchtspraak en politic op denzelf- den voet reglcde als dt elders op Java geschiedde. Maar hot rocht van belastinghceffing bleef hun toevertrouwd, totdat ook dat hun in 1871 werd ontnomen.

Nict zonder reden toch werd het door velen als onbillijk beschouwd, dat de bevolking, die zware belastingen had opbrengcn, slechts do helft van de belooning voor de door haar gelo- verde koffio kreeg. Wel is waar hief het Gouv. in de Preanger geen belasting, maar het had daar ook niet te zorgen voor de bezolcliging van het ini. bestuurspersoneel, en voor de bevolking was het vrij onverschillig of zij aan den regent of aan het Gouv. een deel van haren oogst opracht. Een amendement, op de begrooting van 1870 door de heeren V. d. Hucht en Mirandolle inge- diend, bedoeldo de regering in staat te stcHen den ko flieprijis voor de bevolking te verhoogen, deels om de onbillijkheid wegtenemen, deela omdat men daarvan grooto vermeerdeping van de productio verwachtte. De Min. v. Koi. De Waal wenschte echter dezen maatregel uittestel- len, totdat do geheele hervorming van het Preanger-stelsel ondernomen kon worden, ook om in do verhoogde belooning voor de bevolking een tegenwicht te vinden tegen mogelijke onte- vredenheid, welke dio hervorming misschen zou veroorzaken. De Tweede Kamer vereenigde zich daarmee en nu meende de Indischo regering, die reeds alles had voor- bereid voor de invoering der hervorming en o. a. hot lid van den Raad van Indie Van Rees naar do Preanger gezonden, had, bevoegd te zijn om op het oordeel dor Eerste Kamer vooruit te loopon on hief met 1°. Jan. 1871 hot stolsel op (Ind. Stb. 1870 no. 121—124). Maar die Kamer, niet wenschonde aid us voorbijgogaan to worden, verwierp de bogrooting ; de Minister trad af en de besluiten dor Ind. regering worden weder door haar geschorst (Ind. Stb. 1870 no. 199,200). De heer Van Bosse, als Minister opgetreden, diende nu dezelfde voorstellen in ; do Staten- Generaal vereenigde er zich medo en dionten- gevolge werd mot 1°. Juni 1871 het Proanger- stelsel opgehovon (Ind. Stb. 1871 no. 45, 46, 50). Het Europeesch bestuurspersoneel werd gereor- ganiseerd; do inlandsche ambtenaren werden, met inbegrip dor rogonten, uit *s lands kas be- zoldigd, maar hun word daarentegen hot recht van belastinghceffing ontnomen ; ook ton opzichte dor hecrdionstion worden zij mot hunne ambt- gonooten gelijkgesteld. Den regenten word opge- dragon or voor to zorgen, dat do geestelijken zich geen macht zouden aanmatigon on in hunno hffingen zouden blijven binnen do perkon, door hunnen godsdienst gesteld, terwijldc inning daarvan buiten bemooiens van hot bestuur moest geschieden. De koffieprijis voor do bevolking word verhoogd en woldra gelijk gebracht met dion, elders door hot Gouv. uitgekceixl ; daarentegon word zij onderworpen aan eeno belasting op heb rijstgewas, tot con kleinor bed rag dan dat dor land rente elders op Java, mot hot doel haar in staat te stollen de zakat op te brongon; ook word

zij onderworpen aan de heffing van de belasting op het bedrijf on op het slachten van veen. Na korten tyd werd do landrono ook in dit gewest ingevoerd, doch evoncents tot een lager bed rag. De resultaten der horvoring waren buiten- gewoon gunstig; do welvaart der bovoiking nam toe; terwyl van rust, versterking ton gevolg van ontvredenheid onder de gecstelijken geen sprake was.

Zie O. Van Rees in Vorh. Bat. Gon. XXXIX, 1880: Van Meerten, Overzicht der horvoring van het. Preangerstelsel, Leiden, 1887.

Ofschoon door het uitsluitend heerschen van het individueel bezit der sawahs in do Preanger het dorpsleven daar natuurlyk eenigszins anders gekleurd is dan in een co'nmunale dcsa, bestaat er editor tusschen do kaloerahan der Preanger en de desa elders groote overeenkomst. Ook de kaloerahan bestaat uit een of meer hoofddorpen (1 e m b o r e) en eenige gehuchten (babakan) en wordt bestuurd door een dorps-hoofd (1 o e r a h, k o e w o o g e d 6) wion eon of meer p a n g l a k o e's of k o o w o c's l 3 i k terzijde staan, bene von s eon geestelyk (a m i l . 1 5 b 6), een of meer politie-dienaren (p antja- langs) en een schrijvr (djoeroctoolis). Bovendien wordt nog gewag gemaakt van een Idngser, den gemachtigde van den lēnsdr van het district, die zorgt voor het ten uitvoer leggen der bevelen van het hooge bestuur. Doze hoofden vormen de voornaamste klasse, do pangkat; zij worden gekozen uit de bewoners van het dorp, die daar geboren of lang gevestigd zijn (orang boemi, tjatjah b a k o e), so ms ook uit de menoempangs, menschen, dio geen grondbezit hebben, doch nimmer uit do b o n i a g a's, de daar pas gevestigden. Zie Bijdr. t. T. L. en Vlk. Nieuwe volgr. IV (1861), bl. J.

—**PREANGERBOONEN.** Zie PHASEOLUS VULGARIS.

PREDIKANTEN. Zie EEREDIENST.

PREL Zio ALLIUM. Zie

PR^MBOEN. District met gelijlzaamigo hoofdplaats van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Keboemen, residentie Kedoe; met eene oppervlakte van 127.17 K.M². Het district • telt 85 dess *s en is verdeeld in 3 onderdistricten. Ein de 1905 bestond de be volkin g uit ruini 87.000 zielen, w.o. een twintigtai Europeanen en enkele Chineezen. In dit district ligt de belangrijke sui- keronderneming Remboen.

PREMNA FOETIDA Rcinw. Fam. *Verbena-ceae*. Singkil (JAV.), Ki pahang, Ki seungit, Ki tahi (SOEND.). Kleine boom, over den. geheelen Archipel verbreid.. Van de wortels maakt men etelen voor kappessei. . De onaangenaam sma- kende en riekende bla eleven worden gekookt gegeten. Ook zijn ze een inlandsch geneesmiddel.

PRENDJAK. Javaansche naam voor cone vogelfloort, *Prinia familiaris*, die haar nest bouwt als een Snyder vogel, door do ran den van een eaangevouwen blad met eenigo draden aan el- kaar te bevestigen. De prendjak is een zeer ge- woon vogeltjo op Java en Sumatra. Do rug is donkergroenachtig grijs, de onderzijdo is wit; de tamelijk lange staart is aan het einde wit en heeft een daarvoor gelegen zwarte vlek op iedere veer.

PRENGGOEK. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de afdeeling Goe- aoeng Kidoel, residentie Djokjakarta. Het is do

| Noordelijkste strook, grenzendc aan de residentio Socrakarta. In vroeger jaren was dit een betwis gebied, dat ten slottc aan den sultan van karta toegewezen is. EincL 1905 tcjde het - inwoners, alien Inlanders. 'L

PRIANGAN (PRIJANGAN). Zie PREANGER REGENTSCHAPPEN.

PRIESTERRAAD. Zie RAD AGAMA.

PRIESTERS. In do primitieve, animistischo wercldbeschouwing der volken van den Indi- schen Archipel zijn tusschenpersonen voor hot verkeor der levendcn met de zielen dor dooden of met do geesten onmisbaar, en dikwijls trefl men ook bij zulken, die het Hindoelmsne of den Islam hebben aangenomen, nog overblijfselen van dion animistischcn priesterstand aan ; zoo b.v. bij de Baliors (mangko'e enz.), do Boegi- neezon (bissoe's), de Javanen (doekocns). Dezo priesters zijn tweeerlei. Wannccr cr sprako is van gemeenschap zoeken met do zielen der voorouders, treden de familie- of do stamhoofden als bcmiddelaars op ; zij roepen do voorouders aan, die nog steed a belting stollen in het lot humer nakomlingen. Aan dezo functio van priester heeft het stamhoofd voor het grootsto deel de gehoorzaamheid en den eerbied to dan- ken, dien het volk hem bewijst.

Waar de Indonesier echter meent met and ere nachten te doen te hebben met wio hij niet op zoo vrouweweljkcn voet staat als met do zielen der voorouders, daar moot hij zich wenden tot een onder soort priesters of priestersessen, dio den weg geleerd hebben, waarlangs zij die onbe- kende machten kunnen naderen. Door de trjden heen hebben deze priesruvs eene zekro theolo- gischo kennis vergaderd met betrekking tot hunno goden en geesten, welke kennis allen hun eigendom, en niet die van het volk is. Bij som- migo volken, als do Bataks, traden alleen m&i- nen, bij and ere, zooals sommigo Torad ja- stamen, alleen vrouwen, bij do mcesto volken zoo- wel mannen als vrouwen in priesterlijko functio op.

Voornamelijk bij ziokto wordt de hulp dor priesters ingeroepen. Men den kt, dat do zielestof of levenskracht van den mensch door een geest of god is goroofd, en deze gaat to priester terug vragen. In de litanieen, die hij daarbij opdroent, beechrijft hij den weg, dion zijno uit het lichaam vertrokken ziel aflegt, om in hot verblijf dor geesten in de lucht of onder do aarde to komen. Gewoonlijk roepen do priebters daarbij do hulp in van den menschen goedgezindo geesten, dio tusschen hemel en aardo wonen. Zijn zij van hunne reis teruggekeerd, en is hunno ziel weor in het lichaam gekomen, dan dragon zij do medegobrachto zielestof op don zieko over.

Bij een aantal volken in den Archipel gaat niet do ziol van den priester er op uit om do ver- loren zielestof te zoeken, maar laat do priester con geest to zich inkcceren, welko dan door den mond van den priester mededcelingcn doot aan- gaando do zieko en do wijzo harer gonezing. Bit beziold raken door een geest is bekend ondoir den naam van Sjamunisme.

Oorspronkelijk moggo dit beziold raken spon- tane uiting van een zieltoestand zijn geweest, toen men den toebtand van ec>stase noodig had, telken wanneer men bij een zieko word geroepen» word dio kunstmatig opgewekt. Dit geschiedt door hef bi'anden van wicrook en andoro rouk-

govondo stofien, door heb zingen op oenc eentonig wijzo, van toovorzanen; door het maken van een eontong geluid of goruisch, als hot rybh-misch slaan op trommon, het luidon van con bel on dergolijko. De priester zelf wortk medo om in ocstase te komon door atrak op con vorwerp to staren, door to dan son of door zich to slapen te logen. Dan daalt een geest neder in don priester, hetgeen diens lichaam heftig doot trillen; daarna wort de priester rustig; de geest heeft bezit van hem gonomon, en hot is nu die geest, die antwoorden gooft op de vragon, die hem gedaan wordon.

Het duidelijksb vertoon zich het Sjamanisme bij de zoogenaamd djini-feesten op Halmahdra. Het is ochtor wcl haast zoker, dat dezo fees ton zich ondor Mohammedaanschen in vloed ont- wikkeld hebben. De meest bekende namen voor sjamanen zijn : Bisoo bij de Boegincezen, walian, bij de Minabassers en balian bij vcrschillende Dajakstammen. Gewoonlijk werken cleze sjamanen in groepen te zamen, waarbij dan een hunner als hot hoofd, de loider (bij de Boegincezen pooa matao genaamd) dienst does Bisoo is een Indonesisch woord, dat in het algemeene de beteekenis heeft van „stom, zich onthoudend van bepaalde din- gon.^h Do beteekenis docht bij cleze liedon in do eerste plaats op hunne onthouding van het hu- welijk, en hunne voorgevende impotentie Bat. Gen. (11. 51—1909, blz. 335). Het is ochtor ondor Boegincezen on ~!Dajaks een gewoon ver- Bchijnsel, dat mannelijke pricsters zich als vrou- wen kleeden en voordoen, en niet in het huwelijk treden. Het woord walian of balian is afgeloid van waji, dat in een aantal verwante talen geest beteekent; walian wil dus zeggen : „van een geest bezotene“.

Bij do Valincezen is do pasek, die in de meer ouderwets ingerichte dorpen aan het hoofd, van het desa-bestuur staat, de nakomeling van hot famili- hoofd, die do priesterlijke functien uit- oofont. In de nieuwer ingerichto dorpen is zijno plaats ingenomen doorden pemangkoef man gkoc, den bewaker van den dorpstempl. Hij is do eigcTilijke volkspriester en behoort tot de go- wounc desa-bewoners, waardoor hij veel nader tot het volk staat dan do padanda, de priester nit do Brahmanon-kaste, die bij de algemeene godHdienstige feesten, vooral bij do lijkverbran- dingon optreedt, de gowijdo letterkundo be- oefent, daarin onderwijs geeft, do tijdregeling aangeeft en bij do rechtspraak als raadsman optre- (dit. De jcmangkoe zorgt voor het onderhouid van don dorpstempl), roept voor do offercaars do goden aan on brongt dozen hunno gaven over. Hij wort daarom gaeht in nauwo betrekking tot do godon to Btaan. A] is hij hoofd van hot difia-bestuur, ocht blijven zijno werkzaamhedon tot den tempoldienst beperkt. De dookoeh's (kluzennaars) zijn liedon uit do Soedra-kaste, dio eenigszins in do goheimen van den godsdienst zijn ingewijd.

Litaratuur : Dr. G. A. Wilkon, Hot Shamanis- mo hij do volken van don Indischcn Archipel. Bijdr. K.L 5, II 1S87; Dr. B. F. Matthes, Over de bissoo's of heidonscho priesters en pricstrosson dor Boegincezen. Verhandolingen van do Koninklijke Akadernio van Weton- Hchappon, aid. Ixjitterkundo, VII. Amsterdam 1872 ;jAlb. C. Kruyt, Het Animism . in den In- dischen Archipel (biz. 443—460)]'s Gravenhago,

190. ; W. A. Penard, Do Patoentoeng., Bat. Gcn. di. 55, 1.913; 0. Ix]kkerkerker, Eenige opmorkingon over sporen van Shamanismo bij Madoorczen en Javanen. Tijd. Bat. Gen. dL 45. 19p2.,,Zio vordor **GEESTELIJKEN**.

PRIESTERSCHOOL. Zie PHSANTRBN.

PRIGfin. Onderdistrict van het district Pan- claanTregtenschap on afdeeling Bingil, residentie Pasocrocan. De plaats Prigon, 600 hoog, ligt op de helling van den Walirang, vanwaar men een schoor uitzicht heeft op do Oostelijk gelgen bergen on de straat van Madocra. Er zijn een hotel, to vens gezondheidstablisement en vele buitenvcrblijven voornamelyk van Soerabaja- sche families.

PRIGI RADJA. Havenplaats aan de Koela Terboeng, een der mondingen van de Indragiri- rivier de eerste haven van Indragiri, die door de van Singapore of Riouw komende booten aangedaard wort. Het is een paaldorp, op den niorderigen en bij vloed onderlopenden oever gebouwd. Aan de verder in het water uitgebouw- de steigers kunnen do booter meeren. Het is de standplaats van een douane- ambtenaar. Da bc- volking bestaat bijna uitsluitend uit Chineezen, die zich met vissen on handel be zig houden. Ds voomaamste artikelen van uitvoer zijn ge- conservedc visch en gamalen (trasi, blatjan) djeloetoeng en ongeveldc rgrst. Voor de stoom- schepen bestaat er gelegenheid tot het laden van hout als brandstof. ■] ' < - - ■ : : ' r

PRIMULA IMPERIALS Jungh. Fam. *Primu- laceae*. Do eenige Primula-soort van Ned.-Indie, tot voor kort alleen bekend van den top van den Pangerango op ± 3000 Al., enkelo jaren geleidon ook in do Gajolmden gevonden. Het is een fraaic, ongeveer 1 M. hooge plant met holder gele bloemen die zoer de aandacht trekt.

PRIENCESEBOON. Zie PHASEOLUS VUL- GARIS.

PRING (JAV.) en zyn samenstellingen. Zie BAMBOE.

PRINGABAJA. Vrij groote plaats in de onder- afdeeling Oost Lombok, ten N. van SSlong standplaats van het districtshoofd. Ook de naam van het Sasaksch district in die onderafdeeling.

PRINGSOERAT. District met gelyknamige hoofdplaats, xan de afdeeling en het regentschap Temangoeng, residentie KSoed. Het heeft een oppervlakte van 103.88 K,M², telt 28 desa*'s en is verdeeld in 3 onderdistricten. Einde 1905 bestond. de bevolking uit ruim 3G.000 zielen, w.o. een 20- tal Europeanen en ± 300 Chincezon.

PRINS (MR. ARY). Gob. te Schiadam 28 Aug 181G uit hot huwelijk van A. Prins, cargador, en J. H. Hamel. Na te Leidon gestudeerd te hebben wort hij 14 Mei 1838 bovorderd tot doctor in do be ide rochten vertrok nog in het- zelfdo jaar naar Batavia, werd 20 Maart 1839 gezworen klerk bij don Raad v. justitie te Soera- baja, 20 Juli d. a. v. secretaris en fiscaal by³© rechtbank van omgang in de Semarangsohe afdeeling (sedert 11 Aug. in de Soerabajascho afdeeling), 15 Aug. 1841 griffier by den Raad van justitio to Pad an g, 23 Sept. 1842 fiscaal bij dien Raad en auditeur- militair¹⁹ Fobr. 1S43 lid in den Raad van justitio to Soerabaja. Don 2on Mei 1845 word hij in dozelfdo betrekking naar Batavia ovorgeplaatst, word 16 Nov 1846 griffior bij het Hooggerochtshof, 8Fobr. 1849raads- heer in dat college, on 24 Julid. a. v. als regoerings-

commissaris naar Riouw gezonden. Na sedert 26 Maart 1851 als algemeen secretaris gefungeerd te hebben, werd hij 19 Juni d.a.v. definitief tot die betrekking benoemd, en als zoodanig 19 Jan. 1853 als Gouv.-commissaris naar de *W. afdeeling van Borneo* afgevaardigd, waar hij temauwemoed aan eenen overval der oproerige Chineezen ontkwam. In 1855 met verlof naar Nederland gegaan, werd hij 6 April 1856 lid van den Raad van Ned.-Indie, keerde 1857 wed. er mot verlof naar het moederland terug, fungeerde van 27 Maart—1 Aug. 1859 als wd. vice-president van den R. v. I., word in 1860 definitief als zoodanig benoemd en trad van 2 Sept.—19 Oct. 1861 als waarnemend Gouv.-Gen. op. In 1864 (5 Nov.) op verzoek ult. s' lands dienst ontslagen, en naar Nederland teruggekeerd, werd hij 1 Febr. 1865 opnieuw tot vice-pres. van den Kaad benoemd, en nam van 25 Oct.—28 Dec. 1866 de functie van Gouv.-Gen. waar. Mr. Prins overleed 28 Jan. 1867 to Sisipan residentie Batavia; hij was oprichter van het rechtskundig tijdschrift: „Het regt in Ned.-Indië“.

Tijdens hij nog griffier was had hij deelgenomen aan de bekende Bataviasche Mei-beweging van het jaar 1848 onder leiding van den predikant W. R. v. Hoevell; hij was toen lid van de commissie, welke het Adres aan den Koning had opgesteld, waarbij herstel van verschillende koloniale grieven werd verzocht. Onder zijne tweede bestuursperiode werd de telegrafische verbinding tusschen Java en Sumatra voltooid, en de eerste bij de wet vastgestelde begroting van N. I. afgekondigd.

PRINS HENDRIKSCHOOLO. Zie ONDERWIJS.

PRINSEN-EILAND (PANAITAN). Eiland in de Meeuwenbaai, door de Prinsenstraat of Be- houden Passage van Java gescheiden en op ongeveer 100 K.M. geschat. Aan de N.W.- en Z. O.-zijde door een rif omgeven, bestaat het uit vulkanisch gebergte; een goede ankerplaats wordt aan de O. zijde gevonden, terwijl de Kasuaris-baai aan den Z. W. kant diep inloopt. Prinsen-eiland is niet voortdurend bewoond, doch st rekt tot tijdelijk verblijf aan visschers, vooral van schildpad en trijang; het is zeer boschrijk en levert verfhout op.

PRINSES MARIANNE (BOEL) STRAAT. Smalle, bochtige straat tusschen den Z.W. hoek van Nieuw-Guinea en het Frederik Hendrik-eiland (Dolak) met het Z. O. daarvan gelegen Komoran. Tusschen beide eilanden scheidt zich de om de Z.W. loopende Bcnsbachkreek af. De oevers zijn laag en zwaar begroeid, slechts hier en daar heeft men iets steilere gedeelten of nadert de onmetelijke grasvlakten van het binnenland van Nieuw-Guinea de kust. Frederik Hendrikeiland bestaat bijna geheel uit moerassig, onbegaanbaar terrein. Op beide oevers van de straat mondt een ontelbaar aantal krekken uit, welke in den regentijd, bij eb en een weinig bovenstrooms, zoet water be van ten. Midden in de straat ligt het kleine, lage eilandje Boegec met ban ken aan de Z.W. en N. O. zijden en na bij den Zuidingang, het grootere Boemboel; de bodem bestaat uit modder, zand en klei.

De straat is bij den Noordloop, waar van den hoek tusschen deze en de Digoelrivier een ondiepe bank zeer ver in zee afsteekt, 15 K.M. breed en meet dan 20 M. diep, maar versmalt spoedig bij het naderen van de NO. hoek van het Frederik

Hendrikeiland, terwijl de diepte afneemt; do gcul tusschen dit eiland en Boemboel is nog geen kilometer breed en de diepte op den driepel daar ben. bedraagt hoogstens 2 M. met zachten moddergrond. In do straat loopt een fol t>»» waardoor deze drempel en de diepten in den Zuiduitloop nog al een verandering onderhevig zijn. De vertikale waterbeweging is zeer belang-rijk en de grootste van den geheelen Archipel; zij heeft in bet Noordgedeelte dor straat, waar een overheerschend enkeldaagsch getij wordt gevonden, een gemiddeld verval van 9 M. en in het Zuidgedeelte, bij een overheerschend dubbeldaagsch getij, een gemid de Id verval van 6 M.

Schepen, welke langs de Z.W. punt van Nieuw-Guinea varen, kiezen bij voorkeur den weg door deze straat om de hoogte de in g en de zorgelijk vaart rond Kaap Valsch, de Z.W. punt van Frederik Hendrikeiland, waar men met laagwater reeds aan den grond loopt voor men den wal heeft verkend, te vermijden.

De Luitenant ter zee D.H. Kolff, die in 182& de straat ontdekte en meende met een riviermond te doen te hebben, noemde haar naar zijn bodem, de Doergarivier; de Luitenant ter zee Langenberg Kool veranderde haar naam in den tegenwoordigen, daar het op (Ten dag, waarop hij haar doorvoer, juist de verjaardag was van H.K. H. Prinses Marianne der Nederlanden. Zie Zee-man s gids deel VI.

PRIT (JAV.). Zie WEVERVOGEL. **PROATIN.** Zie RECHTSWEZEN.

PROBOLINGGO. Regentschap in Oost-Java, bevattende do geheele vroegere residentie Probolinggo. Thans ressortert dit regentschap onder de residentie Pasoeroean en be vat het de afdeelingen Probolinggo, Kraksaan en Loemadjan g. De stand plants van den regent is Probolinggo: to Kraksaan en Loemadjan zetelcn zelfstandig patih's, die daar het hoogste Inlandsche gezag tegenwoordig eiu-

PROBOLINGGO. Een der vier Noordelijke afdeelingen van de residentie Pasoeroean, en deel van het geïjknamig regentschap, groot 834 K. M². De grenzen zijn: ten N. de zee, ten O. de afdeeling Kraksaan, ten Z.W. de afdeeling Loemadjan, ten W. de afdeeling Pasoeroean. De 5 districten van het regentschap, welke deze afdeeling vormcn, ljehooren tot controle-afdeeling, nl. Prnholinggo; zij zijn Probolinggo, Dringoe (hoofdpl. s KMoeng badjoel), Soembokardang (hoofdpl. Pi-lang), Tenggsr (hoofdpl. Sockapoera) en Tongfls (hoofdplaats Tongas wetan). Het aantal dcsa's bedraagt ruim 160. Op het einde van 1915 bo-droeg de bevolking 230.000 zielen, w.o. 700 Europeanen, 2700 Chineezen, Arabieren en enkele andere Vrsemde Oosterlingen. De afdeeling is grotendeels bergachtig. Het gebergte in het O. bestaat uit de uitloopers van den vulkaan Lamongan. Deze hangt door een zadel van ruim 200 M. hoogte samen met den TSnnger, die zich op de Westgrens der afdeeling verheft, en weiks Oostelijke helft met Dasar, Roedjak en Widodan r# tot deze afdeeling lxihoort. In zijn Noorderrand draagt de hoogste top den naam van Pfinan-djan (2724 M.). In het Zuidelijke deel van den k rater rand is de voornaamste top de Ider-idcr (2473 M.). De uitloopers van den Tffnggsr in deze afdeeling strekken zich langs de WestgrenH uit, tot dicht bij zee. Het Zuidelijke deel der afdeeling is overdekt door den gewc Idigen vulkanischen

berbrug, welko den TenggGr met don SCmdroo verbindt. Daarin ligt de 2819 M. hooge top Ajog-rigg juist op het onderling schipmunt der afdeelingen Probolinggo on Loemfdjang met do afdeeling Malang. Tot aan do eruptie van Sept. 1896 kon men aan den Lamongan bijna dagelijks eno klcine uitbarsting waarnemen, die zich ter hoofd-plaats Probolinggo vertoonde als eene schitterende horizon-verlichting. Aan hot Noordeindo der Pasocrocansche grens vangt do „vlakte van Probolinggo” aan, we lke bestaat uit de uiterst flauwe voortgezette helling der vulkaanvoeten. In het langs het strand daarop afgezet alluvium zijn vischvijvers aangelegd. Kapon noch baaien zijn er te vermelden ; slechts bij de hoofdplaats de „reede van Probolinggo”, waarvan de grens is vastge-steld bij Ind. Stb. 1898 no. 240. Daartegenover ligt, ietwat Noordoostelijk van do hoofdplaats uit, in de Straat Madocra het tot deze afdeling behoorende koraaleiland KStapang, door de bevolking ter plaatse gewoonlijk P. Gili genoemd. Op de grens met Pasoeroean vloeit tot aan zee de van den Penandjaan komende k. Lawejan; langs Dringoe loopt de k. Driugoe, die op het Lamo-ngan-TSngger-zadel ontspringt. en zoo zijn er meer kleine rivieren in deze afdeling, waarvan nog vermelding verdient de Boerboek van Banger, die langs de hoofdplaats vloeit, welke ook wel Banger wordt genoemd^d een naam die in den Coipnagiestijd gedragen werd! door het tot West-Balambangan behoorende landschap, dal ongeveer overeukomt mot het tegenwoordige regentschap Probolinggo. De spoorlijn komt uit Pasoe-roean de afdeling binnen, loopt evenwijdig aan den post weg op de hoofdplaats aan, en wendt zich van daar Zuidelijk naar de afdeling Loe-madjang, om van Klakah Zuidoostwaarts omte-btügen naar Banjoewangi. De Probolinggo-stoom-t rani loopt van de hoofdplaats Oostwaarts over Dringoe en Gending naar Kraksaan en Paiton. De postweg doet, dicht langs het zeestrand gaande, van het Westen xit eerst Tongas en Pilang aan, clan de hoofdplaats, daarna Dringoe. Van ■ ven beoosten de hoofdplaats gnat ceil zijweg in nagenoeg zuiver Zuidelijke richting de afdeling Loemadjang in. De weg van Probolinggo naar den Tengger-krater Joo pt via Soekapoera en Nga-disari en ilaarna door een kloof in den kraterand, de eenige die er in is, ofschoon ook daar zich een dam verheft, die wel 100 M. boven den Dasar uitsteekt. De Alohanunedaanse bevolking der af- (ceeling is bijna uitsluitend Madocreesch. Op met die bevolking gesloten overcnkomsten werken in do vlakte een vici tal suikorfabrieken. Voorts zijn 11 cr in deze afdeeling 2 pccellen in epacht uitgegeven ; op een er van worden aardappelen ge-teeld.

PROBOLINGGO. District met gelijknamigo hoofdplaats van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Probolinggo, residentie *Pasoeroean* met drie onderdistricten en 31 desk's ; einde 1905 bed roeg de bevolking ruim 56.000 zielen, w.o. 600 Euro pennon, 2600 Chineezen, 350 Arabieren en eikele an de re Vreemde Oosterlingcn.

PROBOLINGGO. Hoofdplaats van het regentschap do afdeling en het district van dien naam, residentie Pasoeroean, ligt aan de Straat Madocra en aan de kali BangSr, onder welken naam ook de hoofdplaats bij de inlanders het inest bekend is. Zij telde op het eind van 1905: 15.000 inwoners, waaronder 600 Europeaan, 11.000 Inlanders,

12.600 Chincezen, 350 Arabieren en enkele Bengaleezen. De haveninrichtingen bestaan uit een lang, worpig vierkant bassin met gemetselde kaden, waar langs pakhuizen voor hetopschuren van koffie, suiker en tabak. Dit bassin, dat tot ligplaats voor de laadprauwen dient, is door een gegraven kanaaf met do reede verbonden. Do reede is lang niet zoo vclilig als die van Pasoeroean. Aan het eind van een lang in zee uitgebouwd havenhoofd bevindt zich een kustlicht. De kali Banger, die het Ooste-lijk deel der stad doorstroomt, is alleen aan da doending bevaarbaar. Ter plaatse zijn gevestigd eene kweekschool voor de opleiding van inland-sche onderwijzers (sinds 1875), en eene zg. opleidings-school, zijnde eene inrichting tot opleiding van de zonen van inlandsche ambtenaren en andere aanzienlijke inlanders. Bij Ind. Stbl. 1918 n° 322 werd met ingang van 1 Juli 1918 een gemeenteraad van Probolinggo ingesteld. De grenzen der hoofdstad werden vastgesteld, bij Ind. Stb. 1898 no. 94.

PROEFSTATIONS. Zie STATIONS.

PROGO (PRAGA). De hoofdriever van de valle van Kedoe. Zij ontspringt op 1350 M. hoogte als een waterryke bron uit een rotspleetop de N.N. O.-heHing van den Sindoro, nabij de desa Djoemrit, buigt zich Oost- en Zuidwaarts om den voet van Sindoro en Soembing heen, en neemt vlak nabij de desa Mendoet naar tweelingstroom de Elo op, die op de N.N.W. helling van den Merbaboe ontspringt, een tegengestelde bocht beschrijft en dan evenwijdig aan de Pro go gaat stroomen. Beide loopen in dalen met steilo wanden ; hunne beddingen zijn met rotsblokken bezaaid. In den drogen tijd zijn ze op eenige plaatsen doorwaadbaar, in den regentijd nergens; ze hebben een snellen loop en zijn onlxivaarbaar. Kort na de samenvloeiing gaat do Progo, een eenzijdig dal vormend (als voortzetting van dat harer zijrivier, de Tangsi), stroomen langs den Oostvoet van het grensgebergte tusschen Djokjakarta en KSdoe, terwijl aan den Oostoe ver do vlakke MSrapi-voet zich uitstrekt. De grootste zijrivieren ontvengt zij nu van landstgenoemden berg, onder welke vooral de Belongkeng en de Pa belan na de empties dikwijls geweldige hoeveelheden zand en steenen afvoeren. Ten Zuiden van Sentolo breekt de Progo door een kalkrug en bereikt dan de kustvlakte, waar zij zich tot 800 M. verbreedt, om met een smalleren mond door de duinstrook de zee te bereiken.

PROSTITUTIE. Slechts bij enkele volken van den Indisc hee Archipel treft men prostituees aan, vrouwen, die do prostitutie als bedrijf en voor geld uitoefenen. Dit verschijnsel laat zich verklaren door hot feit, dat het geslachtsverkeer bij vcllo Indonesische stanunen, zeer vrij is, jonge meisjes niet tot kuischeid verplicht zijn, de gehuwd vrouw zelfs, met toestemming van den man, gomconschap met anderen hebben kan.

Voordr verdienen vormeld te worden een plicht dien do gasterijheid, aan verschillende stammen van den Archipel oplegt, om hunno vrouw of een. hunnor vrouwen aan den gast tob gezellin voor don nacht to geven. De prostitues kunnen worden voldord in, do eigenlijko boropos-prosti-tudes en een bijzondere klasse van „vrouwen” die naaht priestersesson, danserjjon en zango-rosson, ook dienaressen van Venus zijn.

Bohalve do cigonlijke boroeps-prostituees, die men op Java het meest aantroft, verdienen d&

bijzondere klasse van prostitutes, de taledek^ (JAV.), deronggeng^ (SOEND.), do pedjoge's (MAK. *en BOEQIN.), de balian's (Olo-Ngadjoc, DAI.)» vermelding. Zij staan bij het ~~volk in aanzien en genieten zelfs een zekere n[ut]to van vereering.~~

Het bedrijf van ronggeng wordt op Java ~niet a Is minderwaardig beschouwd, zoodat vaak ~~m~~ouders een gelofte afleggen, hun dochter dan- seres te laten worden. Het bestaan dior rong- geng.s of taledek's en haar bedrijf als prosti^udes, moeten verklaard worden uit godsdienstieg gron- .5 'denj Zeer waarsohynlijk is het, dat zij de op- / • vol^sters zijn der priesteressen van Qiwa, met iwiens dienst de. ook overal in Indie voorkomende phallusdienst gepaard ging, en daarmede ook de ongebondenheid der priesteressen. Voor het ,oorspronkelijk religieuse karakter er dezer danse* lessen pleit bovendien, dat onder haar, hoewel uiterst zelden, mannen worden gevonden in •vrouwenkleeren gekleed. Veel meer komt dib nog voor onder de balian's, die op Borneo de plaats der ronggeng*s innemen en onder welke de mannelijke den naam van basir dragen (zie voor literatuur onder BALIAN en DAJAKS).

Als dansoessen treden de ronggeng's op bij bijna elke Javaansche feestelijkheid, docli ook wel in het openbaar, op de pasar enz., terwijl zij bijna alien het bedrijf van prostitute uitoefenen.

Van de padjoge's is bekend, dat bij een belediging, zulk een dansoer in het publiek aangedaan, het wraakrecht mag worden toegepast. Wanneer namelijk een padjoge in het open- baar danst met eenen pangibing, een man, wien 'dit- genoegen tegen betaling van een paar duiten gegund is, wordt het als een groote belediging beschouwd, tusschen het dansend paar door te -loopen, en heeft do pangibing hot recht den persoon, die zoo iets durft te doen, met zijn kris te doorsteken.

Als een. heel eigenaardige vorm van beroeps- prostitutie moeten hier genoemd worden de vroegere panjeroan's van Bali. Dit zijn de doch- ters of vrouwen van zonder wettige erfgenamen gestorven mannen uit de laagste klasse (soedra) ~~m~~of van vogelvrij verklaarden (bedagan), die eigen- dom van den vorst werden. Zij werdendor hom, voor zoover hij ze niet in zijn eigen harem op- nam, het land ingezonden om het beroep van prostitute uit te oefenen, met de verplichting ,een bepaald deel harer verdiensten aan hem uit te keeren, bv. in Badoeng zelfs ⁹/₁₀.

De eigenlijke beroepsprostituees in den Ned- Indischen Archipel zijn in hoofdzaak inlandsche vrouwen, doch men trefl ook in Europa geboren, Indo- Europeesche, Japansche en Chineesche be- roeps- prostituees aan.

Inlandsche beroepsprostituees vindt men op alle grootere plaatsen, zoowel op Java als in do JBuitenbezittingen, op de garnizoensplaatsen en vooral op Java in de nabijheid van groote cul- tuur- ondernemingen.

De in • Europa geboren en Indo- Europeesche jrostituees worden hoofdzakelijk op Java aan- getroffen; de eerste categoric, die men sporadisch vindt, zijn soms vrouwen, die uit de andere Europeesche kolonien in Azie afkomstig, voor korten of langeren tijd in Ned.-Idie vertoe ven. Indo- Europeesche prostiudes oefenen op de grootere plaatsen haar bedrijf uit; het zijn meest- al vrouwen, die op eenzelfde trap staan, als de Inlandsche priesteressen van Venus, zij komen

voorb uit do Indo-paupcr-samcnleving of zijn inisdadig verlaten, soms voorwaarloosdo kin- deren van Nederlanders, bij Inlandsche vrouwcn verwerkt. Het aantal Indo- Europeesche prosti- tuets ~~neemt~~ in do laatste jaren in, omvang toe.

Japansche prostitutes werden v66r 1913 in bordeelen ondergebracht. Nu zijn zij verspreid en wonen in tokoetjes en logementen, waar zij haar bedrijf uitoefenen. Verder trefl men in streken, waar velo Chineezen tijdelijk verblijf houden, als bv. in de residentio Riouw, gewoon- lijk in de kangka*s, prostitutes aan.

Hoe is thans de stand van het prostitutievraag- stuk in Ned. O.-Indie, een vraagstuk, dat onder de verschillende sociale problemen urgent ge- worden, door de evolutie van alle bevolkings- groepen, zoowel de bijzondere aandacht eischt van deRegering als van het particulier initiatief?

Welk standpunt werd door de Nederlandscho Overheid vanaf onze eerste vestiging in Insu- linde t ot heden, ten opzichte van het prostitutie- vraagstuk ingenomen?

Reeds ten tijde der Compagnie, werden maat- regelen tegen „vuyl concubineren" en „hoererie ofte overspel" genomen. In de st abuten en van Batavia van 1642 vindt men een verbod aa, n alio christenen om huishoudsgers te houden, op straffe van groote geldboeten. Onder het besluit van Antonio van Diemen werden in 1650 do volgende bepalingen genaiaakt „Die een leerbare vrouwe tot ontucht aansoekt ofte schande voorschel sal arbitralycken, na gelegenheyl van saken ofte personen gestraft worden." „Eenigh Heyden, Moor ofte Onchristen persoon bij een Christenviouwe getrouwt ofte ongetrouwt boele- rende zal zonder enige remissie met do dood gestraft worden." Verder werd in datzelfde jaar een "Vrouwen- luchthuis" opgericht, waarin prostituees werden gecorrigeerd.

In do Nieuwe Statuten van Batavia van 1766, die echter noob kracht van wet gekregen heb- ben, werden nog maatregelen tegen de prostitutie vastgesteld, o.a. hel verbodien aan prostitutes om zicli zonder vergumng naar ter reede lig- gende schepen te begeven. Daarnaast best onden enkele verbodsbepalingen tegen het toclaton van publieke vrouwen in liebergeen, en logen jjet openhouden van „ongepermitteerde kill en, kroe- gen of kra&mpjes", daar deze de verzamelpluit- sen der prostituees schenen to zijn (Ordnman- tien van 27 Febr. 1862 en G Maart. 1730).

In 1852 werd de prostitutie in Ned.-Indio go- reglementeerd en op 15 Juli een „RegiejncnG t ot wering van de schadelijko gevolgen, welko uit de prostitutie voorhvlodycn" vastgesteld (Bij- bl. n.º. 1225). Oorspronkelijk was dit Roglemont van kracht voor do 3 hoofdplaatsen van Java, later voor het geheele eiland, benevens Pa da ng on Ambon. Toen bij do Mem. van Toelichting (bl. 44) by*de ontwerpen voor de nieuwe politie- strafreglementen van 1 Jan. 1873, doch de regee- ring was verklaard, dat het toezicht op de bordeelen een onderwerp van gewestelijck regoling behoerde uit te maken, werd hob Reglement van 1852 ingetrokken (G. B. v. 21 Jan. 1874, Bij bl. n.º. 2741).

De wering der schadelijke gevolgen van do prostitutie werd nu overgelat en aan de hoof den van gewestelijck besluit. In de verschillende ge- westen werd een onderzoek der ingesclireven. prostitutes (clandestieno prostitutie kwam ook

veelvuldig voor) gelast „waar dit mogelijk was eenmaal 's weeks en an dors zoo dikwijls zulks mogelijk was? Dat het geneeskundig onderzoek <lier prostitutes to eenenmalc onvoldoende was, behoeft, gelet op het toekort aan civiele geneeskundigen, de grooto afstandon en het totaal onvoldoende politie-toezichtc di or dagen, geon beoog. Bij Besluit van den G.G. van 29 Nov. 1910 were! bepaald, dat met ingang van 1 Maart 1911 het medisch onderzoek van prostitutes door do Overheid niet nicer zou plaats hebben. De reglementeering der prostitutie verdween derhalvo in Ned.-Indie, terwijl 1 September 1913 de zedelijkheidswetten (zedeparagraaf) werden ingevoerd, in navolging van de in Nederland reeds in 1910 vastgesteldo wettelyke be- palingeri.

Thans treft mon in Ned. O.-Indie een „wilde" prostitutie aan, zonder reglementeering en me- disch toezicht, terwijl een clandestien bordeel- wezen desondanks welig tiert. De politie heeft weinig macht en kan geen afdoende bestrydings- middelen toepassen om het clandestien bordeel- wezen in Ned.-Indie te doen verdwijnen. Zonder bijzondere schriftelijke last van het Hoofd van het Plaatselijk bestuur heeft de politie niet het recht de kamers der clandestieno bordelen en rendez-vous (quasi-hotels, winkels, pensions, societiten, melksalons, warongs enz.) te be- treden.

Vorder maakte do redactie van de artt. S. E. 250a en I. 252a der „Zedcnparagraaf, die den bordeelhoudcr en rendez-vous-houder strafbaar etelden, het der politie practisch onmogelijk het bewijs te leveren, dat deze ontucht „bevorderde" of „teweegbracht".

Parallel aan het prostitutie-vraagstuk loopt het zoo diep ingrijpend probleem der geslachts- ziekten, dat niet alleen voor alle bevolkingsgroe- pen in den Ned.-Ind. Archipel van groot belang is, maar ook voor Nederland, daar schepelingen en militairen de syphilis overbrengen.

V66r de afschaffing der reglementeering in Indie, was do gezondheidstoestand der prostitutes z6dr treurig; nu is zij eerder slechter dan beter. De gestichten voor zieke prostitutes o.a. to Batavia, Pontianak, Tandoeng-Pinang en Bandjermaan, waarvoor do organisatie plaats had bij Ind. Stb. 1876 n°. 127, zijn thans ge- wloten ; desverkiezendo kunnen zij in de gewono ziekenhuizen voor inlanders worden opgenomen.

Na de afschaffing der reglementeering trad onmiddellijk bij de marineschepelingen een ge- weldig .. stijging in van do infecties met ulcra- rnollo en in zeer sterke mate die met syphilis, zooa/s nit onderstaando t-tabel blijkt:

J ear.	Europeanen in II			T, ,	
	J	o [nd. ,	I*	Inlanders.	
	jSyph Ulc.m.l	Ulc.m.l	Gon.	Syph.	Ulc.m.l Gon.
1909	2.9%	119.9%	12.8%	2.1 %	71 % 20 %
1910	1.8 ..	: 13.4. .	: 13.2..	110.7 ..	7.5 .. 16.5..
1011	2.9 ..	123.9. .	17.5 ..	.0.75 ..	11 J.25 ..12.7 ..
1012	9.5.,;	24.3.,;	17.4.,;	3	„ » „ 14.3.,;

Op sommigo schopen, o.a. I.I.M/s pantschepen „Hertog Hendrik" en „Tronip" were! in 1912 niet minder den 16 % van de Europeesche be-

manning met syphilis besmet. Voor den omvang van het aantal lijders aan syphilis en venerische ziekten in het Ned.-Ind. leger wordt verwezen naar het „Statistisch Overzicht der behandeldo zieken van het Nederlandsch-Indischo Leger en van do Koloniale Reserve to Nijmegen**.

Ook in do resp. Kolonialo Vcralagon worden merkwaardige cijfers aangetroffon, aangevendo de in do hospitalen behandelde lidjera aan syphilis en venerischo ziekten uit do Inlandscho bevolking.

Het weinige begrip, dat over het algemeen do bevolking van hygiene heeft, doet het schrik- barend aantal geslachtsziekten in den Ned.-Ind. Archipel nog toenemen.

De in do laatste jaren georganiseerde Inlandscho vereenigenen, zoowel van mannen als vrouwen beginnen echter het prostitutie-vraag - stuk me er onder de oogen te zien (o. a. Sarikat Islam). Dat uit den boezem der Inlandsch© sa- menleving stemmen opgaan, om maatregelen te overwegen het gevaar der geslachtsziekten mede te helpen bestrijdon, is een verheugend feit.

Na de afschaffing der reglementeering in Ned.- Indie, die als zeer onvoldoende beschouwd kon worden, zijn er geen maatregelen tot be- strijding der venerische ziekten van Overheids- wege voor in de plaats gesteld. Dit moet zonder eenigen twijfel een toeneming in veelvuldigheid en kwaadaardigheid der geslachtsziekten ten ge- volgo hebben.

Behalve de vrouweljkro beroeps-prostitutie in den Ned.-Ind. Archipel moet de manlijke ver- meld worden, daar de paederastie algemeen voorkomt. Bij de Balineezen wordt zij onder don naam menjelit in erge mate bedreven ; gandroeng*s, jongens van tien tot twaalf jaren, die als meisjes uitgedost, dansen uitvoeren, maken in het open- baar van deze ontucht een bedrijf. Do manne- lijke shamanen, bij do Olo- Ngadjoe, de basir's, plegen bij feesten te zingen en te dansen en ver- koopen hun lichaam. In Atjdj zijn het de seda- ti's, kinderen van negen tot twaalf jaren, de meesten waarschijnlijk uit Nias afkomstig, die dezelfde rol vervullen als do gandroeng's in Bali. Op Madoera wordt de paederastie in het openbaar, zonder schaamto, bedreven. Ook op Java wordt de paederastie als bedrijf uitgeoefend.

Nauw aan het prostitutie-vraagstuk in Ned.- Indie is verbonden de z.g. „handel in vrouwen en meisjes**.

Hot is een algemeen bekend feit, dat *nga* pore? zoo dicht bij onze Nederlandsche kolonie gelegen, eene internationaal broeineat is van prostitutie, eene markt in vrouwen en meisjes. Ronsclars, verdachte individuen, trachten vaak door allerlei praktijken o.a. het doen van trouw- boloften knappe Soendaneesche en Javaansche meisjes to overreden, Java to verlaten. Eenmaal buiton het Nederlandsch territoir, worden derge- lijko meisjes aan rijke Chineezen, Arabieren, enz. verkocht.

Nederland sloot zich aan by de in 1907 te Parijs tot stand gekooino internationale regeling tot bestrijding van den „zoogenaamden handel in vrouwen en meisjes", on do Regeering van N.-I. is dan ook krachtdadig opgetredon tegen do praktijken dor vrouwen-handelaars.

In 1915 (Ind. Stb. n°. 152, gowijzigd bij Ind. Stb. 1916, n°. 199) word echter buiton werking gesteld het G.B. van 8 Augustus 1907, n°. 4 (Ind. Stb. 1907, n°. 340), waarbij do Officier van

Justitie van den Rood van Justitie te Batavia, werd aangesteld als de autoriteit, bedoeld ingo- volge art. 1 van de in 1907 te Parijs gesloten internationale roegling. Sinds 1915 is te Batavia een Regeringsbureau opgericht, ter bestrijding van den handel in- en belast met het bijeenbrengen van alle inlichtingen omtrent do ronslertij van vrouwen en meisjes. De Directeur van Justitie is Directeur en vertegenwoordiger van dat Bureau tegenover do Regeering en het buitenland. Met de algemeene leiding van het bureau is be- last- de inspecteur bij hot Regeeringsbureau ter bestrijding van den zg. handel in vrouwen en meisjes. Hij is gcrechtigd tot het zenden van Regeeringstelegrammen (Ind. Stb. 1872, n°. 88). Zie verder Bybl. nos. 6937 en 814 en Ind. Stb. 1913 nos. 257 en 258, 1915, n°. 387.

Naast de eigenlijke prostitutie en do zg. handel in vrouwen en meisjes di ent het concubinaat als sociologisch verschijnsel in den Ned.-Ind. Archipel te worden vermeld.

Onder concubinaat is te verstaan, het samenwonen en leven van man. en vrouw, zonder door een wettig huwelijk te zijn verbonden.

Als merkwaardige vormen van het concubinaat moeten in Ned.-Indie genoemd worden: a) het van Regeeringswego gesanctioneerd kazerne-concubinaat; b) het zg. „huishoudsters- stelser* van den alleenlevenden Europeaan.

Do oorsprong van het kazerne-concubinaat ligt in het diister. Of het kazermeconcubinaat reeds voor de komst van Daendels in Indie be- stond en van Overheidswege was toegestaan is niet met zekerheid te bepalen. De toen reeds veelvuldig voorkomende geslachtsziekten, zoo- mede het bezigen van Inlandsche hulptroepen, hebben zeer zeker den stoot gegeven, tot do in- voering, zij het dan eerst zonder officieele sanctie, van het kazerne-concubinaat. Hoewel in officieele bescheiden vermeld wordt, dat het kazerne- concubinaat reeds in 1816 bestond, bleek eerst in 1836, dat de Regeering dat b[ezonder] instituut officieel sanctioneerde. Het Legerbestuur wend- de zich in dat jaar tot de Regeering, ten einde het besluit te verkrijgen, dat de Europeesche militairen, die naar de zeden van het land met Inlandsche vrouwen leefden en vaak kinderen hadden, bij overplaatsing niet van hen zouden worden gescheiden. De Regeering besloot nog in hetzelfde jaar, de onkosten voor verschul- digde passage en voeding aan boord, van Soma- rang naar Padang, van eenige tot Europeesche militairen behorende Inlandsche vrouwen en kinderen, voor haar rekening te nemen, zoodat van een openlijke erkenning van het kazerne-concubinaat door haar kan worden gesproken.

Van 1874 tot heden werd, voornamelijk door den drang uit Nederland, getracht het kazerne-concubinaat af te schaffen of te beperken. Het was vooral de toenmalige Minister van Kolonien Keuchenius, die in 1889 het „huishoudsters- vraagstuk" aan de orde bracht en zich niet kon vereenigen, met de toestanden in do kazer- nes van het Ned. Ind. Leger, hoewel het Leger- bestuur zich positief tegen de afschaffing van het kazerne-concubinaat verklaarde.

Tijdens het Ministerschap van den heer Cremer werd bij de behandeling der Indische be- grooting in de Tweede Kam er, in het jaar 1898, wederom op de afschaffing van het concubinaat in de Indische kazernes aangedrongen, zoodat

een onderzoek in Indie word golast, toneinde het moreel leven van den Indischen militair te verbeteren. Dit ondozook heeft woinig resultatun opgeleverd, althans het kazorne-concubinaat bleef een speciaal leger-vraagstuk, terwijl de toenmalige Logoroomiandant, ovonals zijn voor- gangers, van mcneng was, dat afschaffing van het kazerne-concubinaat beslist ontraden moest worden. Onder de onderwerpen, die in den loop der volgende jaren bij do behandeling der In- discho begrootingen besproken werden, ontbrak het „kazerne-concubinaat * niot, doch resultaten vloeiden uit die besprekingen niet voor.

In 1913 werd echter, door het Legerbestuur, weder onder drang uit Nederland bepaald (Art. 132, Reglement op den inwendigen dienst): „Alleen vrouwen behoorende tot de inlandsche of daarmee gelijkgesteldo bevolking — met uitzondering nochtans van inlandsche Christen- meisjes of - vrouwen — mogen als huishoudsters in de kampementen worden toegelaten." Sinds 1913 worden derhalve inlandsche Christenmeisjes of - vrouwen uit de Indische kazernes geweerd.

In 1914 ging het Legerbestuur verder, wat betreft de beperking van het kazerne-concubinaat. Het richtte een schrijven aan alle korps- en zelf- standige detachements-commandanten, inede- deelende, dat het de bedoeling van het Legerbestuur is, het concubinaat onder de Europeesche militairen geheel af te schaffen.

In verband hiernedeo werd bepaald, dat in de eerste plaats geen vergunning meer mag worden verleend aan Europeesche onderofficieren, om met een huishoudster te leven en wanneer geen der Europeesche onderofficieren meer een huishoudster heeft, deze vergunning niet meer te verlenen aan de korporaals en manschappen, zoodat mettertijd allo Europeesche militairen zonder huishoudster zullen leven. Zij, die voor het verschijnen van. het schrijven van den Le- gercominandant met een huishoudster leefden, mochten op dien voet doorleven, totdat de huishoudster werd ontslagen, hetzij door vertrok van den onderofficier naar Nederland, met paspoort, pensioen enz. of wel om andere redenen.

Merkwaardig is het, dat in hot genoemde schrijven van het Legerbestuur geen andere bepalingen werden opgenomen zoodat van een totaalo afschaffing van het kazerne-concubinaat over eenige jaren, voor zoover hot do Europeesche militairen betreft, wel geen sprake zal zijn.

Het concubinaatverbod voor de Eur. onderofficieren ontaardo in con „bcdiendon-stelser", dat een verkapt concubinaat kan genoemd worden. Het Legerbestuur vroeg haar aanleiding van de hem ter ooro gekomen feiten, in 1915 om advies, betreffendo do working van de bepa- lingen vervat in het schrijven van 1914. Toen werd door verschillende korpscommandanten voorgesteld, de beperkende bepalingen ten aan- zien van het in concubinaat-leven der Europeesche onderofficieren in te trekken.

Het probleem van het kazerne-concubinaat staat in nauw verband met het algemeen prosti- tutie-vraagstuk en het pauperismo-vraagstuk in Ncd.-Indic zie (PAUPERISMS.)

Ofschoon do kazernes niet die „helen van ongerechtigheid" zijn, als zij vaak in Nederland worden afgeschilderd, is het een feit, dat de kazerne-huishoudster veelal een ruim begrip heeft over de liefde. Haar gelijk te stellen met

eon borocps-prostituto zou echter z66r onrechtvaardig wozon.

Het kazomc-concubinaat is op moreolo onchtische gronden te verwrcpnc, doch van utiliteitsstandpunt gezien, nooclzakolijk, zoolang het algemeen prostitutie-vraagstuk in Ned.-Indio niet krachttdfng wordt bestredcn.

Het concubinaat van de in Ned.-Indie lev on do Europeanon dateert reeds uit de cersto jaren van de V. O. I. C. Trots allo draconische be-palingen en het verm anon van predikanten en ziekentroosters, overtraden zelfs de hoogste die-naren der Compagnio op de Buyten-Comptoioren het concubinaatsverbod, hetgeen tot allerlei conflicten aanleiding gaf, zie Valentijn (Oud cn Nieuw Oost-Indie).

Tot in do helft van de 19e eeuw behoorde het tot „de zcclen van het land", dat een niet ge-huwd Europeaan, hetzij hoog of laag geplaatst, in concubinaat leefde. Do concubines waren Inlandsche vrouwen, terwijn Chincseche en Japsanche, soms wel Indo-Europeesche, onder haar voorkwamcn. Do Japsanche werden veelal „losgekocht" uit de bordcclen. Door het gebrek aan Europeescho vrouwen laat zich het boven- staande gemakkelijk verklaren.

Eerst door de betere stoomvaartverbindingen en het gehuwd „uitkomen" zoowel van Gouvernements-dienaren als van particulieren, bogint het concubinaat geleidelijk te verminderon.

Gcdurende het bewind van den GG. van. Hcutsz, 1905 — 1910, word de zoo bekende „con-cubinaats-circulaire" uitgevaardigd, inhoudend verbodsbepalingen voor do Gouvernements-ambtenaren en officieren.

In do Indo-Europeesche sanienleving, dooh voornamelijk onder de Indo-paupers en de in de Buitenbezittingen levende Europeanon, wordt het concubinaat het nicest aangetroffen.

Literat.v.ur: Verslagcn Paupcrisme-commissie ; J. F. H. Kohlbrugge, „Prostitutie in Ned.-Indie**", Voordracht Ind. Gcnootschap 1901G. A. Wilken, Verspreide geschriften, DI. I, 1912; F. J. JU. van Deinsc, Het vraagstuk der vcnrischo ziekten bij de marine, Acad. Proefschrift Am- aterdani, 1918; D. J. Ruitenbach, De reglemon-teering van de prostitutie in Indie, Ind. Gids, 1908; I. H. Missct, De politic on do prostitutie, Politiegids Ned. Indie, 1917./: ¹ C A. d. B.

PROTIUM JAVANICUM Burm. Fam. *Bursaceae*. Bfirnang, KGtos, TrCnggocloen (JAV.). Tanggooloon (SOEND.). Vrij lage boom, met dikken.krommen stare,over geheel Java verbreed tot 500 M. b. zee. Het uitstekende timmerhout, <lat ook voor gereedschappen gebruikt kan wor-den, is betrekkelijk weinig bekend. Do bladeren zijn een inlandsch genesmiddel, do vruchten worden gegeton.

PROTJOT. Controlc-afdoeling met gelijknamigo hoofdplaat van het regentschap en do afdcc-ling Tffigal, residentie POKalongan. Het bestaat uit do districten Slawi, Pangkah, Balapoelang, Boemidjawa en DjatinCgara.

PROTOZOA zijn dierlijkjo organismen, die uit 66n col bestaan. Allo voelcellige dicren wor-don als Motazoa samengovat. Het Protozoon-lichaain bostaat uit protoplasina en kern en kan dikwijs allorlei differenticeringen vertoonon, die in tegenstelling met de veelcelligo organen dor Metazoa organellen genoeynd worden. Het lichaain kan in een vastoro buitenlaag (ectonlaas

on) on een meer vloeibaar binnenste gedeelto (en oplasmu) gedifferentieerd zijn. Bovendien kan do meest oppervlakkigo laag van het pro-toplasma in een fijnjo membraan (pellicula) ver-andert zijn, die het mogelijk maakt, dat Proto-zoeOn mot zulk een membraan een in rust uon-stanten lichaainsvorm bezitten. Door vontractia va»n fynstc, in het ectoplasma gelegon vezels kan deze gedaente tijdelijk gewijzigd worden (me-tubiele).

Vele Protozoen bezitten voortbewegingBor-ganellen (pseudopodien, cilien en flagollen). Pseudopodien komen voor bij vormen zonder pellicula. Het zijn uitstulpingen van het pro-toplasma, die door plaatatolijko vermindering der oppervlaktospaanning onstaan en weer verdwynen kunnen. Doordat zij zich aan de onderlaag vasthechten, diener zij voor de voortbeweging, wanneer hot entoplasma cen strooming vertoont, in de richting der gevormde pseudodie. Cilien (trilhaarcn) enflagellen (zwee-pen) zijn constante, protoplasmatische, contrac - tiele, draadvormige nan hangseis van de col. Cilien zijn kort en t Irijk, flage lien lang on in gering aantal aan 66n cel aanwezig.

Pseudo pod ien zijn tevens voedingsorganellen, die het voedsol aangrijpen, dat daarna door het proto-plasma wordt omvloed euftin het inwendige van het dier wordt gebracht :

Wanneer de cel mot een* pellicula bekleed is., kan niet meer aan de geheelo oppervlakte voed- SPI worden opgenomen. Een bepaalde plek (cytostoma) dient dan voor de voedselopname. Het opgenomen voedsel ligt in een vJoeistof- druppel (vacuole) to midden van het protoplasina en wordt in de vacuole geleidelijk verteerd. Een kloppondo (contractielc) vacuole ondoet door zich rhythmisch samen to trekken het lichaam van water met opgelosto excretiestoffen. Vela parasitise he Protozoen voeden zich langs osmo- lischon weg en hebben geen voedingsorganellen.

Do voortplanting dor Protozoen is een asexu- eelo of een sexuee. Tweodeeling en multipole deeling zijn twee zeer n.]gumeen voorkomenda vormen van gesJachtsloozo voortplan ting. Is er on constante lengte-as voorhandun dan is de tweedeeJing cen dwarse of een lengte-deeling. Bij de mul ipole deeling valt een individu, nadab de kern zich eerst een aantal keeren gedeeld heeft, in een kleiner of grooter aantal kleine individuen (agameten, sporen) uiteen, die ter-stond tot volwassen individuen kunnen witgroei-. Do sexuuelo voortplan ting uit zich in de primitievero gevallen in de vorming van een aantal kleino individuen (gameten), door mul- tipelo deeling nit moedercel (gamont) ont- ataan. Dezo gamoton kunnen niet teratond tot volwassen individuen uitgroeien, maar ver- emelten twee uan twee (bovruchting, copu- l tie). Hot individn, dat door dezo versmelting onstaac (zygote), kan daarna tot een volwasen individu uitgroeiun. en zich dan bv. weer dor deeling vermeederen. Meostal zijn de vorsmcl-tende gameten onderling ongelijk; men onder- schoidt dan kleine microgameten van grootere inacrogarooten. Deze ongelijkheid kan zeor ver gaan, in wolk geval sommigo individuen (man- lijk gamonten) door multipole deeling tal- rijke, zeor kleine cn beweeglikjo microgameten vormen, terwijn under© (vrouwelyko gamonten) elk slochts 𐀀nkc, mot een eicel vergelijk-

bare, on bo weegly ko, zoor grooto macrogameot doen ontstaan.

De meuto Protozoen vertoonon zoewel asoxueelo als sexeuele voortplanting. Wanncer do asexeuele vermeerdering zich een ti an tai keeron achter elkaar heeft afgespeeld, volgt de vorming van gameton.

Vdc Protozoen hebben het vormogon ondoi-verschillendo omstandighodon, bv. om zich tegon uitdrogen te beschermen, oon kapsel to vormen.

Men vordeelt de Protozoen in 4 klasson: Sarcodina of Rhizopoda, Flagellata of Mastigophora, Sporozoa on Ciliata.

PRUYS VAN DER HOEVEN (ABRAHAM).

Geb. te 丑以加 30 Maart 1829 uit het huwelijc van ProfijnTC. Puijs van der Hoeven met M. C. Trompert, ging hij in 1845 a ls scheepsjongen in zeedienst, deed verscheidene zeereizen tot hij in 1852 a l s stuurman te Batavia kwam, daar examen voor O.-L. ambtenaar aflegde, waarna hij in 1854 benocmd we rd to ambtenaar ter beschikking en toegevoegd aai den ass.-res. van Benkoelen. In 1856 word hij contr. 3e klasse. Bevorderd, in 1855 naar Sumatra's Westkust overgelaatst; in 1859 word hij benocmd tot politiek agent toegevoegd aan de militairo expeditio in RSdjangan Ampat. La wan g, waarbij hijzich zceronderschicdc. In 1860 we rd hij contr. 2e kl. on in Sept. d.a.v. contr. le klasse; hij wist de onderwerping van het landschap LSbong te be-werken zondcr dat eenig noemenswaardig verzet plaats greep. In 1862 we rd hij ass.-res. van de L Kota, in hetzelfde jaar van Mandailing ; na een tweejarig verlot we rd hij ben'o eind to ass.-res., hoofd van gew. bestuur van Benkoelen, in 1870 tot resident der Lampongsche districten en in 1873 van Palembang. Daar maakte hij in 1878 een ontdekkingsocht langs de Djambirivier tot de grens van Djambi (kampoong Samalidoe). In 1879 vertrok hij opnieuw met verlot ; truggekeerd, werd hij in 1880 regeeringscom-xissaris in AtjBh, en in 1883 gouverneur van Atjeh on Ond., waar hij het civiel bestuur in-voerde. In 1883 gepensionneerd, trad hij in 1886 weder in *s lands' dienst als lid van den Raad van Indie, en werd in 1893 definitief op verzoek cervol ontslagen. Hij overleed te Brussel^ den

* Van zijne geschriften noemen wij: Een woord over Sumatra in brie ven, Rott, 1864; Versterking der Indische middelen, Econ. Aug. 1865; Mijne ervaring van Atjeh, 's Grav. 1884 ; Veertig jaren Indischen dienst, *s Grav. 1894; Sbemmen uit het Oosten, Vragen des tijds 1899; R^organisatie van het bestuur van Ned.-Indio, id. jaargang 30 II, 230.

PSIDIUM GUAJAVA L. Fam. *Myrlaceae*. Djamboe bidji (MAL.), Djamboe kloetook (JAV., SOEND.), Kloetook (JAV.), Guava. Lago boom, soms heesterachtig, uit trop. Amerika ingo-voord, thans in allo tropische strekon gekweekt, op Java benedon 1200 M. ook wel verwilderd. Het hout is fijn en dicht, en is nieoelijk to bo- werken. Worteh, bast en blidoron zijn een zeer bekend geneoemiddel tegen chron. diarrhoo on als *Folia Psidii* in do Nedori. Pharmacopoo opgenomen. De sterk aromatisch riokondo vruch-ten worden rauw en gestooft gogoton. Ook wor- den ze ah con-erven gebruikt.

PSOPHOCARPUS TETRAGONOLOBUS D.C.

Fam. *Leguminosae-Papilionatac*. Katjipir, ^Tji- pir (IAV.), Katjang botor, D.iaiti (-^OEND.), Klong- ! kang (BAL.). Slingerplant, ovcral in Azio go- kweekt, op Java on erven on tegalans on. op s&wah-dijkjes togelijk met do rijst. Do bladoron jongo spruiten en jongo pouton worden gestoomd veel als groento gogoten. Een. afbrekrel van de bladrcn is een inlandsch gonoosmiddel. Do vier- kanto gevleugelde peulen zijn oen bokondo pasar- groonto voor do sajoor.

PSYCHOTRIA IPECACUANHA Miill. arg. (= *Cephaelis Ipecacuanha* A. Rich.). Fam. *Rubiaceae*. Kruidachtige plant, ongoveor 20 c.M. hoog, in Brazilio inhcomsch, on vandaar over- gebracht naar verschillendo andero tropische landen. Do gedroogde zijwortels zijn een belang- rijk geneesmiddel tegen hpest, dysenteric on worden ook gebruikt als braakm iddel. Zo komen als *Hadi c Ipecacuanhae* in. do apotheek voor. Voor eenigen tijd zijn door het Koi. Museum weder pogingen aangewend do cultuur dezer kostbare artseny in Oost- on West-Indie te verzekeren.

PTEROCARPUS INDICUS Willd. Fam. *Leguminosae-Papilionatac*. LSnggoea (MAL., MOL.), Angsana, Sana kapder, SanS. kSmbang (>AV.), Angsana (OE D.). Kajo mdrah (TI. IOR), Zonne- hout. Zeer hooge boom, over den geheelen Archi- pel verbreid, op Java het meest in O.-Java, doch niet hogber dan 500 M. b. zee. Vaak in de nabij- heid van woningen aangeplant. De bloemen, dio in trossen zittou, zijn geel en zeer welrioknd, de peulen hebben een vleugel. De boom is bekend wegens het fraaio, bruine, duurzame hout, dat vooral als lухhout voor meubelen gezocht is. Op Java kent men slechts een soort van hout; in de Minuhasa en do Molukken wordt daaren- tegen een aantal varieteten onderscheiden. Hot beroemde Ambonsche wortelhout komt ook van deze soort (Zio Heijno, Nuttigo planten II, p. 303). Bij aansnijden van den bast vlocit or een rood sap uit, dat tot een harda massa (kino) indroogt en tot hot roodverven van vlecht- materiaal wordt gobruikt.

PTEROSPERMUM ACERIFOLUM Willd. Fam. *Sterculiaceae*. Bajoer nasi, Bajoer djantan (MAL.), Balang, Wadang, Walang (, AV.), Tjcr- lang (- OEND.). Boom, ongoveor 25 M. hoog, over den gehoelen Archipel verspreid, op Java zeer algemeen, inoest eenieszins op zilten bodom Het hout, dat vni gemakkelijk te krijgen is* gaat door voor good bouwhout, dat sterk on duur- zaam is bij gebruik ondr water, zoodat men hot ook voor bruggen en ondordeolon van vaartuigon gobruikt.

PTEROSPERMUM JAVANICUM Jungh. Bajoer (MAL., JAV., SOEND.), Wadang, Wajoer, Walang (JAV.). Zeer hooge en dikko boom van hot Westen van den Archipel; op Java overal be- nedon 600 M. boven zee. Hot bleekrood-bruino kernhout is gomakkelyk in grooto afmetingen te krijgen en is algemeen gobruikt voor bruggon, vaartuigon, planken enz.

PUERARIA JAVANICA BLh. Fam. *Leguminosae-Papilionatac*. Kerandang, Katjang roedji (JAV.). Slingerplant met wit- en paarse bloomon in trossen, aan wegranden on waterkanten tot 700 M. boven zee. Do plant is een uitstekendo grondbodekker en groenbomester.

PUNICA GRANATUM L. Fam. *Punicaceae*. Dfilima (MAL.), Dalima (JAV.), Dalima (SOEND.).

Welbekende heester, overal aangopplant als geneeskrachtige plant en om de vruchten, Granaat-appels. De wortelbast is een uitstekend middel tegen lintworm en als zoodanig in de Nederl. Pharmacopee opgenomen. Do vruchten worden rauw of gestoofd gegeten; ze zijn niet bijzonder smakelijk. Do schillen van de vruchten zijn een bekend middel tegen dysenterie. Deli ma poethi, een vorm met witte, in plaats van vuurroode, bloemen en bleekrood vleesch staat, wat geneeskrachtige eigenschappen en smaak der vruchten aangaat, bij den inlander hooger aangeheven dan de gewone vorm.

PUPILLEN (MILITAIRE). Kinderen van Afrikaansche, Amboineesche en Inlandsche militairen kunnen worden aangenomen om bijdekorporen van het leger voor den militairen stand te worden opgeleid. Terzake zijn krachtens Koninklijke mnehtiging bij Gouv. besluit van 14 Maart 1872 no. 79 bepalingen vastgesteld. Het doel, hiermede beoogd, is om kinderen en wezen van het mannelijk geslacht van militairen van genoemde landaarden voor verwaarloozing te behoeden, tot nuttige leden van de maatschappij te vormen en hen door middel van eene militaire opvoeding voor den militairen stand en wel hoofdzakelijk tot geschikte, intellectueel en practisch goed gevormde korporaals en sergeanten bij de verschillende wapens van het Leger op te leiden.

Hot aantal pupillen kan bedragen: hoogstens vier bij compagnieën en detachementen, waarbij het aantal Inlandsche militairen 100 of meer bedraagt en hoogstens twee bij compagnieën en detachementen, waarbij het aantal Inlandsche militairen minder dan 100 bedraagt; in totaal ten hoogste 62 Afrikaansche en Amboineesche en 356 Inlandsche pupillen. Zij worden aangenomen op den leeftijd van 7—14 jaar en bij voorkeur geplaatst bij de compagnieën, waarbij hun vaders dien: voor wezzen wordt een geschikt en daartoe geneegen gehuwd militair als pleegvader aangewezen. Zij zijn niet onderworpen aan de krijgstucht. In den regel blijven zij tot hun 17e jaar in de positie van pupil en worden dan bij het leger ingedeeld, als wanneer zij geheel gelijkgesteld zijn met een militair van hun landaard. De pupillen ontvangen gratis onderricht op de Gouv. scholen en, waar hiertoe geen gelegenheid is, op de korpscholen (Zie bij ONDERWIJS MILITAIRE); ook worden zij, zooveel hunne verstandelijke en lichamelijke ontwikkeling zulks toelaat, practisch en theoretisch onderzonden in de exercitien van het wapen, waarbij zij zijn ingteleekd. Zie ook GOUVERNEMENTS-PUPILLEN.

PUPILLENSCHOOL. Zie GOUVERNEMENTS-PUPILLEN en PUPILLEN MILITAIRE.

PURGEERNOTEN. Zie JATKOPHA CURCAS.

PUTTE (ISAAC DIGNUS FRANSEN VAN DE). Gv b. 22 Maart 1822 te Goes uit het huwelijk van J. Franssen v. d. Putte en D. J. Lutcy. Aanvankelijk voor de marine opgeleid, trad hij in 1838 in dienst der koopvaardij en vtrkeeg wckla achtereenvolgens den rang van 3en, 2en en 1en stuurman; in 1849 werd hij aangesteld tot administrateur der suikerfabriek Panelji op Java, doch kcerde in 1859 naar Nederland terug, waar hij zich aanvankelijk te Kottcrdam vestigde. Daar trok hij reeds sjoedig de aandacht door zijne groot talenten; een brochure over de „Re-

geling der suikercontracten op Java", Gor, 1860 gaf blijk van zijne groote kennis der agrarische aangelegenheden van Java en toon Olivier, tot Minister van Justitie benoemd, zijn mandaat nederlegde, werd Van de Putte in 1862 gekozen tot lid der Tweede Kamer voor het kiesdistrict Rotterdam. In dat hooge college verwierf hij zich reeds aanstands en invloedrijke plaats; toon de Minister van Kolonien in het kabinet Thorbecke, Uhlenbeck, aftrad, werd Van de Putte in zijn plaats aan het hoofd van het departement gesteld (3 Febr. 1863), waar hij tai van de langrijkzaamste maatregelen tot stand bracht. Verschiil van gevoelen tusschen het hoofd van het kabinet, Thorbecke, en den Minister van Kolonien noopte den eerste tot het nederleggen van zijne batreking (10 Febr. 1866); het opvolgende ministerio, waarin Van de Putte zijn portefeuille behield en aan welks samenstelling hij een groot aandeel bad, trad reeds 30 Mei 1866 af, tengevolge van het aannemen van een amendement, door Poortman voorgesteld op het „On twerp van wet tot vaststelling van de gronden, waarop ondernemen van landbouw en nijverheid in Ned.-Indie kunnen worden gevestigd", waardoor naar het oordeel van den Minister de grondslag voor de door hem beoogde hervorming vervallen was (zie AGRARISCHE WET, DI. I, bl. 18). Binnen een maand, na zijn aftreden werd hij weder verkozen als lid der Tweede Kamer voor Rotterdam en behield dien zetel, tot hij 6 Juli 1873 andermaal als Minister van Kolonien optrad in het door hem en Mr. G. de Vries Az. gevormde kabinet, waarin hij van 18 Dec. 1873 tot 16 Mei 1874 tevens als Minister van Marine fungeerde. Tengevolge van het verwerpen door de Tweede Kamer van een voorstel tot censuivering trad het Ministerio af en werd Van de Putte door Mr. W. Baron v. Goltschin opgevolgd (27 Aug. 1874); spoedig daarna (Oct. 1874) werd hij door Hoorn naar de Tweede Kamer afgevaardigd, waarin hij zitting hield tot hij in 1880 door de Provinciale Staten van Zuid-Holland tot lid der Eerste Kamer verkozen werd, welke be-trekking hij tot zijn dood op 3 Maart 1902 bekleedde.

Als staatsman heeft Van de Putte bij uitnemendheid groeten in vloed uitgeoefend op de ontwikkeling onzer Kolonien in liberalen zin. Met Van Hoevell mag hij in 66n adem genoemd worden als do grondvester van het nieuwere kolonialo beleid. Waar Van Ho eve 11 do eer toe komt, het eerst krachtig te zijn opgetreden voor do toe passing van nieuwere denkbeelden op kolonial-politiek terrein, heeft Van de Putte dio verder ontwikkeld en op oorspronkelijk wijze daaraan vorm en leven gegeven. Vooral zijn eerste ministerio is in dit opzicht baanbrekend geweest; aan zijn initiatief van zijne krachtige medewerking dan kt Indio tai van belangrijke maatregelen, die een nieuwe periodo openen, zooals de in trekking van verscheidene verplichte cultuures op Java, Amboina en de Banda-eilanden, de afschaffing der verplichto diensten in do Gouv. bosschen op Java, het verbod tot het aangaan van contracten met do hoofden der dōsa's, de afschaffing van de straf van rotanslagen, do concessie voor den aanleg en do exploitatio van een spoorweg naar Batavia naar Buitenzorg, do regeling van de opleiding der O. I. ambtenaren enz. De meest gewichtige wotten, op zijn initia-

dat hot uitvloeieriefie sap by diepero insnijding vermognd wordt mot een gomachtig bestand- deel, dat ?is een vomie opdroogt on de snelle oplossing van het vergift in don weg staat.

Onder do halfwilde stammen van Malaka zyn de mannen, dio een specialiteit van de gifberei- ding jnaakton, uitgestorven; wio gift noodig heeft on niet al do ingredienton gemakkelij bekomen kan, voegt er allerlei a ton, waarvan hi) wel eens gchoord heeft, dat het vergiftig is. Hoewel iedoro stam zyn eigen stamgift heeft, volgt hieruit nog gconszins, dat hot van een der leden van do stam verkregon vergift met dat van een ander overeenstemt. Alleen bij do meest wilde on ontoegankelijke Orang Sakei is do gift- bereiding in handen van enkele person on, bij wio het recept van vader op zoon overgaet en du8 zekoro eenheid gewaarborgd is. Droomt b. v. bij de 0. Mentera een man, dat hij een dier doodt met een of ander ingredient, hoe onschadelij ook, dan kan men er op rekenen dat hij A. et een volgen- do maal aan het vergift toovoegt ; anderen echter nog niet. Vandaar reeds dat door vorschillendo personen geheel versheillondo samonstellingen worden opgegeven.

Uit Sumatra is bekend en nader onderzocht door Lewin een pijlvergift der Bataks, waarin het sap van *Aniariis toxicaria* gebruikt wordt en ongetwijfeld ook nog andero planten, dio niet nader konden herkend worden.

Op de M&ntawei-eilanden worden vergiftigdo pijlen gebruikt, die niet met do blaaspijp, maar met den boog afgeschoten worden. Vermoedelij kijn *Aniariis*. *Derris elliptica* en *Capsicum* do hoofdbestanddeelen, echter wordt beweerd, dat ook tabak en tabaksasch er in voorkomen.

Op Borneo komen bij de Dajaks talrijke pijl- gifton voor, die deels onder den naam ipoh, deels als siren beschreven worden, zonder dat dezo namen steeds dezelfde stof aanduiden. Zoo vind men siren, dat strychnin-houdend is en ook wel dat geen strychnine bevat. Do voornaamste stamplanten dezer vergiften zijn *Strychnos Tieute*, *Aniariis toxicaria* en *Derris elliptica* (toe- ba), terwijl ook *Dioscorea hirsula* (gadoeng), fa bake water, en asch of kool van verscheidene plan'cn toegevoegd worden.

Behalve de dierlijko vergifton treffen wij alzoo &ls voornaamste stamplanten der indische pijl- vergiften aan *A niariis*, *Strychnos* en *Derris*. De werkzame bestanddeelen dezer planton zijn het glukosied antiarine, de alkaloiden etrychnino en brucine, bonevens derrid.

Bij de Negrito's op de Philippijnen wordt een pijlvergift bereid uit den bast van *Rabelaisia plilippinensis*, waarin als werkzaam bestanddeel het rebelaisine voorkomt. (Plugge, Ned. Tijdschr. v. Genee kunde, 1896, Df. II, no. 4 en Gartner, Diss. Erlangen 1895).

Literatuur: Lewin, Pfcilgifte, Berlin 1894.

PIJNACKER HORDIJK (Mr. CORNELIS). Geb. te Drum pt 13 April 1847 uit het huwelijc van A. fijnaeKra Hordijk, med. doctor en G. J. Van Wijk, studeerde hij te Utrecht en promo- veerde aldaar tot doctor in de beide rechten on stellingen (28 Nov. 1873). Hij vestigde zich toen te Rotterdam, met het voomcmen om daar de rechtspraktijc uitte oefnen.doch reeds korten tijd daarna (4 Maart 1874) were! hij benoemd tot Hoogleeraar aan het athenaeum illustre, later gemeentelijke universiteit on Amsterdam, welke

betrekking hij aanvaarddo met hot uitspreken eetier redevoering: „Nederjands behoefce aan meer dan een Hoogeschool". Hij onderwecs er het staats- en het Romeinsche recht, later ook het burgerlijc recht en de rechtsgeschiedcnis. Dib laatste was zyn *fort* ; in later tijd getuigde hij het gelukkigst te wzen, wanneer de loop der staat- kundige zaken hem toeliet terug te keeren tot het studeervertrek. Evenwel nam hij te Amsterdam ruimschoots deel aan de open bare zaak en had in verschille- ende commissies zitting. Den 1en Maart 1881 werd hij Hoogleeraar aan de Universiteit te Utrecht en aanvaardde het ambt 7 Oct. van dat jaar met het uitspreken eencr redevoering: „Do taak van den beoefenaar der Nederlandscho rechi sgeschiedenis". Reeds 10 Febr. 1882 ver- wisselde hij het professoraat met de betrekking van Minister van Binnenlandsclic Zaken; na 22 April 1883 als zoodanig eervol te zijn ontsla- gen, leefde hij als ambtelos burger in den Haag, totdat hij 19 Juni 1885 tot Commissaris des Ko- nings in D rente we rd benoemd en 19 Juni 1888 tot Gou verncur- Generaal van Ned.-Indie aange- steld, in welke betrekking hij 29 Sept. 1888 optrad. Do Loenmalige minister van kolonien, Keuchenius, wnschte een einde te maken aan den Atjeh-oorlog, die zoowel het leger als do fin- nancien uitputte; voorts aan het vigeerend stel- sel van de opiumpacht het demoraliseerend ka- rakter te ontnemen, het anachonisme van het particulier landbezit op Java (o.a. door de Tjo- mas-zaak veroordeeld) te beperken en mecr aan- dacht te besteden aan de ontwikkeling der Bui- ten be zittin gen. Den man voor deze hervormin- gen nieende hij in Pijn acker Hordijk ge von den to hebben, ofschoon deze ten aanzien van de kolo- niale zaak *homo novus* was. Aan dit program we rd dan ook slechts ten deele door hem beantwoord. Den 15en Juli 1893 we rd hij op verzoek eervol ontslagen en droeg 17 Oct. d. a. v. zijne waardigheid aan zyn opvolger over. In Neder- land teruggekeerd, vestigde hij zich te *s Graven ha ge, en we rd in Mei 1894 door de Staten van Zuid- Holland gekozen tot lid van de E'-rsto Kamer der Staten-Generaal. Bovendien widdo hij zich aan wetenschappelijke onderzoekingen, vooral op het gebied van het Oud- Hollandsch recht, en is ook werkzaam geweest als voor- zitter eener Staatscommissie voor ouderdoms- en invaliditeitspensioenen. Verder was hij voor- zitter van de Maatschappij lot bevondenn van het natuurkundig onderzoek der kolonien ci» van het Indisch genootschap, ondervoorzirtur van het Kon. Inst, voor de taal- land- en volken- kunde van Ned- indie. Hy was ook voorzitter van curatoren der Indische Instelling te Delft en voorzitter van het Institut colonial international. In Dec. 1905 verliet hij 's Graven hage en vestigde zich te Haarlem, waar hij tot aan zyn dood zijne studies in do oud- Nederlandsche rechtsgeschiedcnis voorziczte. Zijne wetenschappelijke bockerij legateerde hy aan de Leideche universiteit, van welke hij curator was.

De Heer Pijnacker Hordijk overleed te Haarlem 4 Sept. 1908.

Tijdens zyn bestuur were! de oorlog op At jdih voorgezct en daar do scheepvaartregclijg ingo- voerd en w. z een expod it ie op Fiorna noodig tot tuchtiging der berg-Edn heezzen. Do rego- ling der heerendieneten op Java werd met kracht

ter hand gen omen en in bijna allo gewosten vo!-tooid : een nieuw reglement voor do opiumpacht op Java en Madoera en sommigo Buitenbezittin- werd afgekondigd, terwyl cenc proof met opiumregio we rd voorbereid; algemcncm bo- patingen omtrent het beheer van post- en telegraafdienst werden vastgesteld, lcrwijl hot inlandsch onderwys gereorganiseerd word.

Van de hand van den Heer P. Hordijk verschenen belangrijke bijdragen over de Oud-Nederlandsche rechtsgeschiedenis in de Werken der Vereen, tot uitgavo der bronnen v. h. oud-vad. recht, no. 2 en in de Werken v. h. Historisch Gen. te Utrecht no. 49; voorts verschillende klei- nere opstellen in de Nieuwe bijdrage voor rechtsgeleerdheid en wetgeving en in de bijdragen voor vadorla» dsche geschicdonis en oudheidkunde.

PIJNAPPEL (Dr. JAN). Geb. to Amsterdam 17 Nov. 1822 „studeerde aanvankelijk aan het Athenaeum zijner geboortestad, later to L>ei- don, waar hij 6 Juni 1845 in de letteren proino- veerd. Speedig na zijne promotie word hij (1846) benoemd tot leeraar, later Hoogleeraar, aan de Delftsche Akademie, waar hij onderwijj gaf in het Maleisch en een tijd lang ook in geschiede- nis en in land- en volkenkunde; bij de opheffing dier inrichting word hij Hoogleeraar in het Maleisch aan do RijkBinstelKng voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde to Leiden en sedert 1877 aan de Ryksuniversiteit aldaar, waar hij zijn ambt aanvaardde met eeno rede- voering : „Het recht en de waarde der beoefe- ning van het Maleisch en in % algemeen, van do Polynesischo talen als vak van hooger onder- wijst“. Den 17en Sept. 1889 ontving Dr. Pijnappel op verzoek eervol ontslag; hij overleed 14 Sept. 1901 te Nijmegen.

Op heb gebied van het Maleisch gaf hij uit:

Mai,—Ned. woordenboek, naar hot werk van Dr. W. Marsdon on andoro bronnen bewerkt, 1803, 2o dr. 1875, 3o dr. 1884; Mai, spraakkunst voor oerstbogninndon, 1862; MaJoisocho epraak- kunst, 1866; Mitotsche Grammatica, 1888; Reis van Abdoeliah in Meursinge*8 Mai, lees boek 4e stuk; De wortelvormen in hot Maleisch in Compte rendu van hot Go Orientalistoncongres te Leiden 4o Partio, Section V, bl. 21; Laag-Maleisch, Gids 18G5, IV, bl. 148; Over het Arab. Mai, alphabet, Bijdr. t. T. L. en Vlk. N. vlg. III, bl. 229; Aan- teok, op H. C. Klinkert*8 supplement, ibid. 3o vlg. V, bl. 1; De Maleische atlas van Ver- steeg, ibid. 3e vlg. X, bl. 373; De Mai, hand- schriften in de bibliotheek der Leidsche Univer siteit, ibid. 3e vlg. V, bl. 142; Catalogue der Mai, handschriften i. d. Leidscho bibliotheek, ibid. 3o vlg. V, bl. 149; Eene nieuwe uitgave van de Kalila en Damina, ibid. 4e vlg. I, bl. 232; Over do Mai, pantoene, Feestbundel Kon.- Inst. 1883 (T. L.) bl. 161.

Verder schreef hij eon Geographo van Ncd.- Indie, „s Hago 1863 (2e dr. 1868, verdere uitga- ven bowerkt door G. J. Dozy), alsmede verscbil- lende artikelen in de Bijdr. t. T. L. en Vlk. over ethnographic en geschiedonis, voorts: De Kon. Akad. te Delft, Amst. 1859; Drie stellingen over de opleiding van O.-I. ambtenaren, s' Grav. 1863; De rijksinatelling van onderwijs in Indische T. L. on Vlk. to Leiden en do Hoogeschool, s' Grav. 1868. Als secretaris van het Kon. Instituut voor T. L. on Vlk. bozorgde hij verschillende uitgaven o.a. de Reis naar het Oost. gedeelte van den Ind. arch, door Roin wardt, Amst. 1858. Dr. Pijnappel beoefende met voorlijfde de wijsbe- geerto on gaf enkele studien op dit gebied uit.

Zie over hem: A. O. Vreede in Bijdr. T. L. & V. K. v. N. I. 6o vlg. X, bl. 1—14.

Q-

QUAMOCLIT PINNATA Bij. Fam. *Convolve lacea* ■. Been pa tali-t ali (MAL.). Sangga lan git (BATAV. At AL.), Rintjik bocmi (SOEND.). Slingerplant jnct fraaic roode bloemen, inheemsch in trup. Anierika, in Ned. Indie gekweekt onderden naam Kardinaalsbloeci, <n d.tar wegou ; dedicate,d unne Bfenrcis en de kl< : urdor bio omen gebruikt tot het begroei -ii van priedelen enz. Het sap van de fijn- gow re ven bl ad er *n is een ini. geneesmiddel.

QUARANTAINE. Een overzicht van de achtereen volgens voor Ned. Indie tot stand geko- men voorrchriften op het gebied trup quarantaine is gegeven in het arlike EPIDEMIElin (zio alduar).

D laraan kan worlcn toegevoegd, dat het van 8—15 November 1913 to Saigon gehouden Co ng re s van de „Far Eastern Association of Tropical Medicine“ zich in het algemcen heeft kunnici vereenigen met hot denkbeeld der N.-L Regeering ojntrcnc in hoofdzaken gelijke re- geling der quarantaine-aangelegenheden van de havens der Aziatische rijken en kolonien. In verband hiermedo is een algeheel hcrzicning van do Quarantaine-Ordonnantie in studio ge- nomon om als basis voor dio regeling te kunnen

dienen. In dit artikel kan dus slechts sprake zijn van de tegenwoordige quarantaine-regeling, zooals die is vastgesteld in Ind. S. b. 1911 No. 277 (sedert gewijzigd en aangevuld laatstelijk bij Ind. S:b. 1917 no. 647) en zullen de hoofd- zaken daarvan in het kort worden aangegeven.

De bepalingen ter voorkoming van overbren- ging van besmettelijke ziekten over zee, vervat in de zoogenaamd Quarantaine - Ordonnantie, golden voor *pest*, *cholera* on *gele koort-s*; doch kuhnne zoo noodig door den Gouv.-Generaal van N.I. ook op andero besmettelijke ziekten worden toepasselijk verklaard (art. 1).

De schepen worden onderscheiden in *besmette*, *verdachte* on *onbesmette*, naar de onderscheiding in art. 10. De besmette en vrdachtoschepen en enklo gvallen de onbesmette schepen gaan in quarantaine, zoodra zij de grens van eene N.-I. haven overschrijden of eene N.-L rivier opvaren (art. 11). Onder *quarantaine* wordt ver- staan: verbod of beperking van gemeenschap van een schip met den wal of met andero schepen tot toegang van besmetting. Het schip in quarantaine voert hot quarantaine-sein (gele vlag ovor- dag en twee witte lichten onder elkaar op 2 M.

afstand en zichtbaar tot op minstens twee zee-zijden van zonsoudergang tot zonsopkomst, op *i*₈ verplicht de door den haven meester aange- wezen Jigpjaats in te nemen. Zoo spoedig mogelijk na aankomst wordt het schip onderworpen aan een gezondheidsonderzoek, in te stellen door den ha ven arts (art. 14).

De gezagvoerders zyn bij aankomst uit landen buiten N.-I. gehouden een gezondheidspas (art. 7) aan te bieden van olko buitenlandse haven, die zij gedurende de laatste 21 dagen heb bon aangedaan en moeten zich in eene N.-I. haven voorzien van een gezondheidsboek (art. 8).

Ten aanzien van de te nemen quarantaine- maatregelen worden de N.-I. havens door den Directeur van Onderwijs en Eeredienst ingedeeld in vier klassen. De havens der le klasse hebben een havenarts en een quarantaine-station en zijn voorzien van middelen ter ontsmetting en ter verdelging van ratten en muskieten, de havens der 2e klasse hebben een haven arts en een zio-keninrichting met afdeeling voor besmettelijko ziekten en zijn voorzien van middelen ter ontsmet- ting, de havens der 3e klasse hebben een haven- arts, de havens der 4e klasse hebben geen havenarts (art. 15).

De le klasse havens zijn Batavia (Tandjoeng ok), met quarantaine-station op het eiland On rust, Sa bang met quarantaine-station op het eiland Roebiah, Soerabaja met quarantaine-station op den Madoera wal, Belawan Deli met het van de Plantersvereenig'g te M6dan overgeno- xnen quarantaine -station te laatstgenoemde plaats. Zoodra Makasser ten quarantaine-station zal hebben, waarvan de oprichting op het eiland Lae-Lae in over we gin g is, wordt zij ook een le klasse haven. Over de toelating tot het vrijc verkeer van besmette, verdachte en on besmette schepen in de verschillende havens en de daarbij te ref fen maatregelen handelen de artt. 17—31. Voor onbesmette schepen; i uit bepaalde besmet verklarde havens (o.a. Rangoon, Singapore, Hongkong en Saigon) zijn speciale regelingen ge- maakt op grond van de in art 12 alinea 4 aan den Ho of d inspect cur, Chef van den Burg. Geneesk. Dienst, gegeven bevoegdheid.

S. raf bcpalingen zijn opgen omen in artt. 42—46. Buiten de voorschriften der Quarantaine-Or- donnantie gelden nog:

1e. Maatregelen ter bescherming tegen in- sleping van besmettelijko ziekten door van de bedevaart naar Mekka terugkeerende pelgrims. Zij moeten zich onderwerpen aan eene waarne- ming van 5 dagen, welke, als de haven arts zulks wenschelyk oordeelt, kan worden verkort dan we 1 tot ten hoogste 10 dagen kan worden uitge- breid (Ind. & b. 1913 no. 406, 1914 no. 630);

2e. Bijzondere bepalingen tot beveiliging van de residentie (thans het gouvernement) Oostkust van Sumatra tegeji invoor van pest en cholera inzonderheid door immigrerende koelies (Ind. Stb. 1910 no. 372 en 532 en 1911 no. 300).

Literatuur. Voor de geschiedenis van de vroegere wetgeving v66r de Quarantaine-ordonnantie van Ind. Stb. 1911 no. 277 raadplege men P. H. v. d. Kemp. De quarantaine- en epidemic*voorschriften in N.I. 1892, Batavia, Landsdruk- kerij.

Eene volledige verzameling der wettelijke voorschriften omtrent Quarantaine en Bestrij-

ding van Besmettelijko ziekton in N. I. tot 1 Januari 1917 word gegeven door M. D. Horst, Ar s. Leiden 1918.J/4, T 切

QUARLES VAN UFFORD (Jhr. Mr. **JACOB KAREL WILLEM**). Geb. to Rijswyk (Z.-H.) 22 Mei 1818 uit het huwelijc van Jhr. Mr. P. P. Quarles v. Ufford met H. J. L. W. Baroness Collo t d'Escury, studeerdo te Leiden en promo- veerde daar tot doctor in de beide rechten op 9 Dec. 1844. Na t'c Gravenhage als advocaat bij den Hoogen Raad gepractiseerd te hebben, word hij Jan. 1850 benoemd tot adj.-commies by het Departement van Binnenl. Zaken, en 7 Oct. 1855 bevorderd tot commies. In Febr. 1857 we rd hij hoofdeommies bij het Dep. van Kolonien ; in 1860 en 1861 maakte hij eene reis naar Java, waarover zie de door hem in 18G2 en 1863 te *s Grav. uit- gegeven brochures „Indrukken van Java mede- gebr&cht" en „Wat is voor Ned.-Indie noodig In Maart 1865 bevorderd tot referendaris verzocht en verkreeg hij 8 Juli 1871 eervol ontslag uit s lands dienst, ingaande met 1 Juli. Hij overiced te s Gravenhage 9 Maart 1902. Gedurende een halve eeuw was Quarles voor de belangen der Mij. van Weldadigheid, aan welker hoofd hij ruim 20 jaar als voorz.-coimmissaris slond, werkzaam.

Quarles v. Ufford heeft talrijke artiklen geschreven over verscheidene onderwerpen, meest- al echter betreffende onze kolonien ; zij zijn in verschillende tijdschriften geplaatst, vooral in do Economist, in we lke hij van 1863 af o. a. jaarlijks eenige malen zijne „Koloniale kronieken" plaat- ste, eene beschouwing over belangrijke gebeurte- nissen en geschriften op onze kolonien betrek- king hebbende. Zyn laatste kronick bracht hij in 1901 nog zelf bij (len uitgever. Herhaaldlijc was hij ook bestuurslid, zoowel van het Kon. Inst, voor T. L. en V. van N.-I. als van het Kon. Aardr. Gen. Zic zijn levensbericht door O. J. H. van Limburg S.irum in de Levensber. M- v. Nderl. Letterkunde, Leiden 1903/04, biz. 113, waarin aan het slot een 1 jst der geschriften van Quarles voorkomt.

QUASI-INTERNATIONAAL RECHT. Ondcr deze benaming wordt b(grepen en aangeduid liot materieel privaatrecht, cl at de rechtsbctrekkin- gen beheerscht tusschen personen aan vershil- lend Indisch recht onderworpen, bijv. aan adat- recht en gecodificeerd recht. Dit recht is niet omschreven en moet bij elk voorkomend geval worden vastgesteld. De rechter zal daarbij moeten afgaan, op de beoelging dor part ijen, den aard der rechtsbctrekkingen en de behoeften van het verkeer om uit te maken we lk recht op de bowus- te rechtsbctrekking of op de ondoordeelen daar- v«n toepasselijc is. (Mr. Pu. Kleintjes: lief Staatsrecht van Ned.-Indie II,)ag. 142).

QUASSIA A MARA L. Fam. *Simarubaceae*. Qenteng pendjit (SOUND). Ainerikaansche hees- ter, 2 — 3 M. hoog, vaak als sierheester aange- plant in tuinen. llet de stamplant van het Surinaamsche Bitterhout (*krvassi-bita*), dat een bekend middel bij roaaglijden is. Een atrek- 8el er van gaat door voor een middel om blad- luizen te verdelgen.

QUERCUS, Plantengeslacht der *Fagfacciein*, over een groot deel van de wereld verspreid, in de tropen meest in het bergland. Het zijn boomen met kleino, groene, ecnslachtig bloe- men en de bekende, aan den voet door een

najpe omgeven vruhton. In Ned.-Indio kome verschoidene soorten voor, op Java tusschen 1000 en 1800 M., op Sumatra veel lager. Hoyne noemt 26 soorten op, waarvan er volo oon vrij good hout lovoren. Bekond is o.m.: 1) *Quercus induta* Bl., een zeer hooge boom van Java, Pasang baloeng, Pasang soengoe (JAV.), Pa-sang batoe (SOUND.), dio bouwhout van ko-lossalo afmotingen levert, dat voor huisbouw word gebruikt; 2) *Quercus spicata* Smith, Pasang hendak (LAMP.), Pasang oerai (PALEMB.), ook op Java Pasang met vorschillende locale soortnamen. Do boom levert een goed bouwhout; het hout wordt ook voor houtskool gebruikt.

De gallen, die, tengevolg van den steek van een galwesp, op de takken van de Klein-Aziasche *Quercus lusitanica* Lam. voorkomen, worden op Java ingevoerd en onder den naam Mail jaan en Madja kane in den ini. medicijnhandel gebruikt. De gallen, met puntig uitwassen er op heeten djenitri.

QUINETUM (CHINETUM). Zie over dit

koortsmiddel onder KINA, DI II, bl. 320. Het is een gcelwit, amorph poeder, dat minstens 20 % kinino moest bevatten, on door de fabrikanen vaak uit den afval der kinine-bereiding ver-vaardigd word; thans is dit mengsel geheel in onbruik geraakt.

QUISQUALIS INDICA L. Fam. *Qo mb retaceae*. Bidani, Ocdani, Woodani (BATAVI MAL.), Ka-teklook, Katjeklook, Kgtjifkglk, TjSgoek, Tj6«klook (JAV.). Klimmondo heester, in den heelen Archipol te vinden in de vlakte, soms aang* plant als sierheestor wegens de fraaie bloemen. Do wortel en do bladeren zijn een zeer veel gebruikt inlandsch geneesmiddel. Do vruchten zijn een bekond middel om ingewandswormen te verdrijven. Vooral de onrypo vruchten schijnen werkzaam te zijn. Do naam *Quisqualis* (=hoedanig), door Rumphus aan de plant gegeven, is con toespeling op do eigenschap, dat do plant bij de eerate ontwikkeling een ge-heel anderen indruk maakt dan op verschildende oudere stadien, en tijdens de ontwikkeling nog herhaaldelijk van uiterlijk verandert.

RAAD (CHINEESCHE). Zie DI I, bl. 287.

RAAD (CULTUUR). Verkorte naam voor den Jocalen raad van het cultuurgebied ter Oostkust van Sumatra; zie DI I, bl. 576.

RAAD (KOLONIALE). Zie KOLONIALE. Zie RAAD en ook OPPERBESTUUR aan het slot.

RAAD (LOCALE). Zie DI I, bl. 574.

RAAD DER AZIATISCHE BEZITTINGEN EN

ETABLISSEMENTEN. Bij de Staatsregeling van 1798 werd o.a. bepaald, dat de Bataafsche Republiek zou tot zich nemen „alle do bezittingen en eigendommen der gewezen Oost-Indische Compagnie, benevens all. derzclver schulden" Nadere wettelijke voorschriften werden verder toegezegd in 1798 werd o.a. bepaald, dat de Bataafsche Republiek verbintonissen met de Indiaansche Vorsten en Volken. Maar de Raad zou „verplicht zijn, zich stiptelijk te gedragen naar en te handelen pagnic, benevens all. derzclver schulden" Nadere overeenkomstig do besluiten van het Uitvoerende Bestuur van 1800— i tot regeling van de verhouding tusschen Moeder-land en Kolonien, m.a.w. 66k tot regeling van het zelfstandigheid van werkelijk betekenissen tegenover Opperbestuur lier te lande. Voorloopig word reeds het Uitvoerende Bestuur van 1801, tegenover het Staatsbestuur, of, na die van 1805, Henicuten tegenover den Raadpensionaris. Wei heeft de Raad in coloniiën, en derzclver inwen- <lig bestuurs- beproefd, die zelfstandigheid terwyl in uitzicht werd gesteld de oprichting van een Raad van tce verkrijgen, maar het is mislukt. Bij do beslissing van twee koloniale bestuurscolleges, nl. een Kaad van omtrent zaken van conig werkelijk belang I werd de Aziatische Bezittingen en Etablissementen con Raad tamlyk wel geneerd. Zelfs bij het vaststellen van Raad der Amerikaansche Colonien en Bezittingen, in 1804 der bestuursreglementen werd o.a. bepaald, dat de Raad van bestuur voor Indie werd de Raad voorbijgegaan. In 1801 werd z.n. zotel overgebracht naar I. de koloniale aangelegenheden had het Gravenhage en con nieuwo instructio voor hem Vertegenwoordigend Lichaam met spreken opgoinaakt. Na het optreden van Koning Lodewijk zou dus komen aan het Uitvoerende Bestuur, waaraan hij bleef hij nog conign tijd voortleven, maar by verantwoordelijk en ondergeschikt zoude zijn o.a. de Kon. Bcsl. van 29 Juli 1806 werd hij opgevoeren zg. Aziatische Itaad. Pas 11 April 1800 word de togen 1 Augustus. Roods conigo weken vroeger was instructio voor den Raad vastgesteld, wolk colloog ingesteld do waardigheid van Pircetur-Generaal in Mei 1800 werd geïnstalleerd; tot zoolang was „voor de zaken der Indien en van den Koophandel". het Comitè voor do Oost-Indische Zaken in functie gubioven. Do Raad was gevestigd to Amsterdam con geschiedenis van het Europeesch opperbestuur over bestond uit 9 hoolzidige leden, aan te stellen en te ontslaan door het Uitvoerende Bestuur. Zijne leden werden verdeeld in 3 Departementen: nl. tot de Indische Zaken, tot den Koophandel en Zeevaart,

tot do Finantien. De Raad zou „hebben en uitvoeren in naam van het Uitvoerende Bestuur op i zijne verantwoordelijkheid aan hetzelfde, het alge-: meen gezag con bestuor over de Bezittingen

(enz.), I gehoord hebbende aan do voormalige O.-I.-C.", I een bestuor, dat zich zou „uitstrekken, zoowel tot het staatkundig, huishoudelijke, justitieele en finantieele, als tot den handel van, op en in die landen,

van het onderhouden, vernieuwen, of aangaan, van verbintonissen met de Indiaansche

„verplicht Vorsten en Volken." Maar de Raad zou „verplicht zijn, zich stiptelijk te gedragen naar en te handelen pagnic, benevens all. derzclver schulden" Nadere overeenkomstig do besluiten van het Uitvoerende Bestuur van 1800— i tot regeling van de verhouding tusschen Moeder-land en Kolonien, m.a.w. 66k tot regeling van het zelfstandigheid van werkelijk betekenissen tegenover Opperbestuur lier te lande. Voorloopig word reeds het Uitvoerende Bestuur van 1801, tegenover het Staatsbestuur, of, na die van 1805, Henicuten tegenover den Raadpensionaris. Wei heeft de Raad in coloniiën, en derzclver inwen- <lig bestuurs- beproefd, die zelfstandigheid

terwyl in uitzicht werd gesteld de oprichting van een Raad van tce verkrijgen, maar het is mislukt. Bij do beslissing van twee koloniale bestuurscolleges, nl. een Kaad van omtrent zaken van conig werkelijk belang I werd de Aziatische Bezittingen en Etablissementen con Raad tamlyk wel geneerd. Zelfs bij het vaststellen van Raad der Amerikaansche Colonien en Bezittingen, in 1804 der bestuursreglementen werd o.a. bepaald, dat de Raad van bestuur voor Indie werd de Raad voorbijgegaan.

In 1801 werd z.n. zotel overgebracht naar I. de koloniale aangelegenheden had het Gravenhage en con nieuwo instructio voor hem Vertegenwoordigend Lichaam met spreken opgoinaakt. Na het optreden van Koning Lodewijk zou dus komen aan het Uitvoerende Bestuur, waaraan hij bleef hij nog conign tijd voortleven, maar by verantwoordelijk en ondergeschikt zoude zijn o.a. de Kon. Bcsl. van 29 Juli 1806 werd hij opgevoeren zg. Aziatische Itaad. Pas 11 April 1800 word de togen 1 Augustus. Roods conigo weken vroeger was instructio voor den Raad vastgesteld, wolk colloog ingesteld do waardigheid van Pircetur-Generaal in Mei 1800 werd geïnstalleerd; tot zoolang was „voor de zaken der Indien en van den Koophandel".

Literatuur: G. J. A. Van Berckel, Bijdrage tot de geschiedenis van het Europeesch opperbestuur over Nedcrlandsch-Indie 1780— 1806 (Loi-don, 1880).

RAAD VAN JUSTITIE. Zie RECHTSWEZEN. **RAAD VAN NEDERLANDSCH-INDIE.** Do in-

stelling van een Raad van Indie valt samen met die van de betrekking van Gouverneur-Generaal (dl I, bl. 812); het college bestond toen, buiten den Landvoogd uit 4 leden. Dit getal werd tijdens het bestaan der O. I. Comp. herhaaldelijk gewijzigd. In 1617 moesten er 9 leden zijn; 5 Runner, met inbegrip van den directeur, generaal van den handel, zetelden bij den Gouvern.-Gen. do overigen waren bestuurders van buitenposten. Omstreeks 1650 waren er C pernao en 10 leden met een afwisselend getal extra-ordinaire leden; do eersten concludeerden, do laatsten hadden slecht een adviseerend stem, behalve bij de verkiezing van een Gouvern.-Gen. „pro interim" on in enkele andere aangelegenheden. Tijdens Valentijn bestond do Raad uit 5 ordinaire leden, een ordinaar lid to vens president van den raad van justitie, die vroeger niet mocht meestemmen, en 6 of 7 buitengewone leden benevens den geheimsschrijver. In 1789 waren er volgens Huysen 7 voorzittende leden (met inbegrip van den Gouverneur-Generaal en don directeur-generaal) en pres. (den commandant dor troepen) on 2 leden 8 extra-ordinaire leden, wel-ke laatsten wel mochten

advieseren, maar niet concluderen dan alleen in zaken van oorlog of vrede met inlandsche vorsten, gratie aan ter dood veroordeelden, en de verkiezing van een Gouverneur-Generaal.

Tijdens de Comp. beruuste do hoogste bestuurde en wetgevende macht in Indie bij dit college, „Hooge Regeering"; — over den omvang daarvan zie di II, t. a. p. Do Gouvern.-Gen., die in den Raad was, althans volgens do bestaande bepalingen, slechts gewoon lid en had alleen bij staking van stem men dubbele stem; in de pun ten en artikelen van 1650 wordt van den Gouvern.-Gen. en den Raad van Indie gesproken als vormende te zamen een college, waarin handeld worden; zelfs mochten do brieven, aan den Landvoogd gericht, niet dan in voile ver worden geopend. In den regel echter was zyn invloed overheerschend. Valentijn dat, ofschoon de Gen. maar voorzitter in den Raad was, en dus door de stemmen der overige leden beperkt, het toch zeker is, dat hij gemeenlijk waakt meester to blij ven en dat geen van de heeren het in zyn gedachten zou durven nemen hem tegen te spreken. Als zij alien tegen hem samenspanden, dan nam hij aan, do zaak alleen bij de HH. XVII te verantwoorden; Camp-huys woonde zelfs gedurende geruimen tijd de zittingen van den Raad niet uit, maar voerde de besluiten van den Raad niet uit, als hij ze afkeurde. Toch beleefde Valentijn ook gevallen en tijden, waarin de Landvoogd kleinhartig zijnde, byna niet dorst spreken, en de directeur-generaal alles doordreef.

Het charter van 1804 bracht een belangrijke verandering. O schoon do Raad van Indie, die uit 5 ordinaire en 2 extra-ordinaire leden zou bestaan, nog zou blijven de Hooge Regeering, aan welko het beleid over allo zaken, de politico en de civide regeering aangaande, (zou zij) opgedragen, werd den Gouvern.-Gen. de hevoegdheid gegeven om, wanneer hij oordeelde dat het nemen van een maatregel in het belang der Ro- publiek, de veiligheid of het behoud van eenige bezittingen noodzakelijk was, on de meerderheid van den Raad van een ander gevoelen was, dan die op zyn verantwoordelijkheid dor maatregel

to nomon; — een voorschrift, waarschijnlijk aan Engelsch-Indie ondoend, waar, in verband met het onder Warren Hastings gobourdo; „cn door Macaulay zwo" „levendig boschreveno," bij „parlome" ntswo van 1786 (26 Goo. III dl 10) kori. v66r hot optreden van Lord Cornwallis als Gouvern.- Gen. con dergcljko bepaling was ingevoerd. Hot charter van 1804 werd nooit in Indie ingevoerd (zie RegeeringsrogJemont); in do Instructio voor Gouv. on R. v. I. van 1807 werd editor con dergcljko bepaling inglasclit. Daondels, voor wien dezo instructio bestomd was, oefende een zoor groot invloed uit, deals door zyn persoonlijkheid, maar deals ook door do horn modogegeven instructio on door do bevoegdheid, hom toegekend de Hoogo Regeering to ontbinden. Daarvan maakte hij in 1808 gebruik; do Raad van Indie telde 4 gewono en 3 extra-ordinaire leden. Tijdens hot Britscho tusschenbestuur werd over Java (1811—1816) werd dat gotal to 1 vico-Gouverneur-Generaal en don directeur-generaal) on 2 leden 8 extra-ordinaire leden, wel-ke laatsten wel mochten terugge bracht.

Na het herstel van het Ned. gezag werd, ondanks van het R.R. van 1815, niet terstond een Raad van Indie ingesteld; eerst toon Oommisarrissen-Generaal hun betrokkingen nedrclegden (Stb. 1819 no. 25, 27),

hot collego herstellde; het bestomd uit 4 leden. Do verhouding van den Gouvern.-Gen. tot den Raad van Indie werd op den voet van het charter van 1804 geregeld; zyn bevoegdheid on tegen de meerderheid van don Raad to beslissen werd zelfs eenigszins uitgebreid (art. 12 R.R. 1818, vgl. art. 9 R.R. 1827). Allo besluiten der Hoogo Regeering werden volgens het R.R. van 1818 genomden door den Gouvern.-Gen. in Rade. Toch kan men ook in dezo jaron in hot Staatsblad verse hi zien tus-schen een administratief beshiit van don Gouvern.- Gen. in Rado en een wetgevende publicatio (ordonnantie) van den Gouvern.- Gen. in Rade; men vergelijke b. v. Stb. 1819 no. 34 on 1834 no. 24 met de ordonnantie in Stb. 1819 no. 42 en 44, 1823 no. 5, 1834 no. 27.

Toon Du Bus en lator Van den Bosch Commissaris-Generaal waren, Ktond do Raad van Indie uiteraard niet hun, maar den onder hen gestelden Landvoogden ter zijde; dus van 1826 to 1830 den luit-g. g. Do Kock, van J 833 to 1834 don G.-G. ad interim Baud.

In 1836 word een grooto verandering ingevoerd. Hot bestuur van Van der Capellen on van Du Bus had do Raad dikwijls neiging to grooto onafhankelijckheid getoond (zie Louw, Do Java-oorlog, II, bl. 93); toon Van den Bosch het cultuurstolso! iiiivoerde, stuitto hij vaak op een tegenwerking in den Raad, waarvan Merk us de ziele was. Toon Van don Bosch, in het modderland teruggceoord, tot Minister van Klonien was benocmd, werd do Raad van Indie ad viscorend col lego; do Gouvern.-Gen. moest in allo gevallen, niet bij zyn instructio uitgezondord, het dagelijksch bestuur betreffen- dc, dit collego raadplegen, maar beslisto zelf- standig (art. 11 K.JR J83G). De besluiten enz. werden voortaan gen omen door den Gouvern.-Gen., den Raad van Ned. Indie gehoord. Ook in dezo periodo vallon Gouv.-besluiten en ordonnantie uiterlijk to onderscheiden, al is bij oik van beide do Raad gclchts adviseerend; men vergelijke b. v. Stb. J850 no. 5 met de wetgev jde publicatio in Stb. 1850 no. 0«

Do maatrgol van 1836 had ton govolge, dat hot aanzon van hot college aanmerkelyk daaldo, on dat zolfs van zyn „volslagon isolement** go- sprokon word; de Gouv.-Gon. wo.)nde slechts zeldon de zittingen bij en alios word zooveel mogolyk Hchryftelyk afgedaan. In hot Keg.-rogl. van 1854 word con middolweg ingeslagon: torwyl do Raad v. Indie meetal een adviseerend college is, word in een reoks van gevallon an hot advios van don Raad een bindondo be- tokenis toogokond. De Landvoogd, dio bovoegd is het advios van don Raad in idle zaken van algemeen of byzonder belang in te roopon, is in verschoidene bolangryke govallen v e r p l i c h t dat ad vies to vragen (art. 28 R.R. — behalvo de daar gonoomde gevallon zyn er nog vorschei- <leno andere, zio o.a. art. 10 on 95 R.R., art. 22 en 55 Oom pt. wet); in zako toetgeving en in bopaald aangewezen gevaHen van bestuur (ar t. 29, 45—8, 52, 53, 75, 82, 83, 109) is zelfs overconstemming mob den Raad noodig, en moet dus het be- eluut van don Gouv.-Gen. overeenkomig het gevoelen van do meerderheid van het college zyn, al heeft hij de bovoegd heid de beslissing des Konings in te roepen. Zelfs mag hij, zonder die af to wachton, do door hem noodig gekeurde maatregelen nomen, ook tegen dat gevoelen in, wanneer hij oordeelt, dat langer verwyld do veil.g- heid of de rust van Ned.-Ind. of and ere gewich- tige algemcno bclangen zou in gevaar brongen (ar . 30 R.R.).

He, i: een zeer bestreden vraag, of do ligero we gever (alg. maatr. v. bostuur of ordonnan io) al dm nis bevoegd ii, do reeks dezer gevallon van verplicht ad vie 5 of verplicht c overeenstem- ming ui» te broiden, gelyk hij dikwyl doe.; en, zoo neen, of hij voor verplichte overeenstemming deze belemmoring kan on duiken door voor een of andero bejtuursdad eene ordonnantie (welko '8 Riads inst emming behoefl) voor te schryven, gelyk b.v Ind. S>b. 1870 no. 64 art. 1, 2e lid, 1905 no. 137 art. 16 doen.

De besluten van den Gouv.-Gen., ook die in verplichte overeenstemming met don Raad govallen, worden genomon „den Raad v. Ned. Indiege- hoord". Minister Pahud mcendo door dit voor- schrift to kunnon verborgen houden, of bij een gegeven ordonnantie do Gouv.-Gen. bohoeft e) ad gevoeld o)jn krachtens art. 30 Rog.-rogl. 's Raads ad vies to passeoren ; maar doze bedoeling uit 1854 wordt vorijdelid door den annher der ordonnanties, welke in het eerste goval art. 29 R.R., in het tweede goval art. 30 citeeron.

Blijkt uit eon en ander reeds voldoende, dat na 1 Mei 1855 ondor den naam „Indische Re- geering, ^ nu cons de Gouv.-Gon. alleen, dan weor do Gouv.-Gon. in Rad. is to vorstaan, toch komt duidelyk uit, dat het R.R. don Gouv. Gen. alleen als don vorantwoordelykon regeer- der van Nod.-Indie aanmorkt (art. 37R. R.). Wol heeft do Raad hot recht, voorstellen aan don Gouiv.-Gon. to doen, maar bij den Landvoogd beriet do beslissing, al moot hij van afwijzing kennis go von (art. 35 R.R.). Wel zyn allo collo- ge. i en Jandsdienaren vorplicht aan den Raad, op dioms aanvrago, inlichtingon to geven, maar alleon omtront do feiten, welker kennis veroischt wordt voor adviezon, door don Gouv.-Gen. gevraagd (art. 34 R.R.); tot het go ven. van mondeling inlichtingon kunnen ambtonaron en officioron slochts door don Gouv.-Gon. golast

worden, do vergadoringon van den Kaad bij te wonen (art. 7 R.R.), al heof do Gouv.-Gen. bij Bijblad 6794 dozo bovoogdheid op den vico-pre- sident gcdelogoord. Er kan dus geen sprake van zyn, dat do Raad de rol gaat h erne men, tijdensde Comp, aan dat lichaam toovertrouwd ; hij is do bg uitnemondheid hooggeplaatste on onafhankolyke raadgover van deH Landvoogd, doch alleen deze is en blijft vorantwoordelyk. Eindelyk kan de Gouv.-Gon. don leden van den Raad byzondere commissies opdrageh on hen met zendingen in Ned.-Indie bclaston, mits behalvo do v ce-pre-sident twee ledon ter hoofdplaats aan we zig blij- ven (art. 36 R.R.); uit dozo bopaling schijnt wel to volgen, dat de vice-president niet door den Gouv.-Gen. met een dergelyko zending kan worden bolast (wol cen te Batavia te volvooren op- dracht kan kryggen), on dat het niet vrijstaat, leden van den Raad mot zendingen buiten Ned.- Indie to belasten. Immers de Gouv.-Gen. heeft over do leden van don Raad geen ander zogger- schap dan hetwelk art. 36 hem uitdrukkelik coeken, en hot Opperbostuur ziznerzijds is niet bevoegd om, op grond van art. 61, lid 1, Grond- wet, to handelen in afwijking van hot Regee- ringsregloment. Recent e voorbeelden van wet- tige toepussingen van art. 36 waren de opdracht in zake koffiecultuur aan het lid De Jager, de zending van het lid F. A. Liofrinck eerst naar Bali (1907) on daarna naar Atj'h (1908), en de zending van het lid J. H. Lieftrinck naar Sumatra enz. (1916 en later).

Do Raad vergadert ton xainsto cenmaal „a weeks ('s Vrijdags) te ^VeLevrodon. V.ce-president en ledon wonen dan ook meesta (Tpuet altijd) te Java. Do Gouv.-Gen. kan zelf het voorzitterschap be- kleeden; gewoonlyk prieideert de vice-president en neemt dO Raad geen besluit, tenzij ten minsto drio ledon (de vice-president daaronder be- grepen) tegenwoordig zyn. Do gedachtenwisse- ling tusschen Gouv.-Gen. en Raad is geheim, en niet dan hoogst zelden worden *s Kaads adviezon, die altijd met redenen zyn toegelicht, achteraf gepubliceerd. De vice-president gaat geregeld naar Buitenzorg om met den Gouv.-Gen. to confereeron. Hot-collego wordt bijgestaan door eon socrotaris, on verdere ambtenaren.

De vice-president en de vier leden uit we de Raad be^taat, worden alle vijf door den Koning benoemd on door hem ontslagen; zy moeten Ne- dorlandois zyn en den ouderdom van dertig jaron. vorvuld hobbon (art. 8 R.R.); het wetsontwerp van 1918 op de bestuursvorming beoog", den Raad open te stellen voor allo Nederlandsche ondanoren. Togen strijd tusschen do particu- liere bolangon van do leden en die van het algo moon word zooveel rdogelyk gewaakt door art. 9 R.R. Eon on andor heeft do strekking om den ledon een positio te verschaffen, die hun toelaat onafhankelyk hun oordeel te uiten en dii, desnoods, togon den Landvoogd in vol te hou- der; hot hoofdbozwaar tegen een, meermalen als wonschelyk voorgestolde, roorganisatio van den Raad, door het college, op hot voetspoor van Engelsch-Indie of van do Philippijnen, te doen bestaan uit do hoofden der departementen, is clan ook do oovorwoging, dat daardoor de onaf- hankelyke positie der raadsleden verloren zou gaan, of dat aan die departementschefs een positio zou moeten worden verschaft, die hen zelf- standig togonover den Gouv.-Gon. zou stellen,

toon dezelfde divergentie, die wij tegenwoordig aantreffen. Verder dan hypothesen, zooals die van de vorming der rassen in „isolated-centra“ is men nog niet gekomen.

3. De rassen van Nedorlandsch-Indië. Reeds de meest oppervlakkige waarneming doet grootte verscheidenheid onder de bewoners van onze Archipel kenbaar. Vooral oprijpt in het oog het verschil tusschen de Maleiers (in ruimen zin), die het grootste deel van Ned.-Indië bewonen en de Papoea's. De Papoea's hebben over het algemeen wollig haar, breeden oovexen neus, bruin zwarto huidkleur, middelmatige lengte, langgezicht en zijn dolichocephaal. Men vindt ze het meest zuiver op Nieuw-Guinea en de nabijgelegen eilanden (Waigeo, Salvaty, enz.) en op de Aroc-eilanden. Ook op Ceram, Boeroe, de Kei- en TSNimbareilanden wonen Papoeachtige volken, (Riedel echter, in de Verhandl. der Ges. für Anthropologie in Berlin 1895, ontkennt dit voor Ceram en Boeroe, behalve ten opzichte der ingevoerde slaven). In het overige deel der Molukken en op Flores en Timor vindt men slechts sporen van een oorspronkelijk Papoeachtig element. De rest van de Archipel wordt in hoofdzaak bewoond door de Maleiers in den ruimsten zin van het woord.

Jungheun verdeelde de bruine bewoners van den Indischen Archipel in drie oerassen, welke hij door generatio originaria ter plaats, waar zij leefden, liet ontstaan. Hij onderscheidde het Negritenras, het ras der Bataks, Dajaks en Alfoeren, waartoe ook de Niassers, Pasoemahs, Timorezen, Balinezen en Boeginezen zouden behooren en als derde liet Maleische oerassen, waartoe hij rekende de Minangkabau-Maleiers, Malaka-Maleiers, Atjehers en Javanen. Daarentegen zag Duhaurier in de Maleiers en Javanen twee afzonderlijke rassen, terwijl volgens anderen de Maleiers niets anders zouden zijn dan geexpatriceerde Javanen. Raffles vermeldt cono sages, volgens welke de Javanen de stichters van het rijk Minangkabau zouden zijn. Een Javaansch vorst uit Kcliri had zich, volgens het verhaal, in Sumatra gevestigd en het rijk van Minangkabau gegrondvest.

Van Leconte meende, dat de Maleiers in twee onderafdelingen gescheiden moeten worden, waarvan de eene zich nader aan de brachycephale ras aan sluit, terwijl de andere, waartoe de Bataks, Makussaren, Boeginezen en Dajaks behooren, tot de Kaukasische rassen nadren con waarschijnlijk een geringe graad van dolichoccephalie bezitten. Hagen is van meening, dat Sumatra con missebieen ook Borneo de oerzettel der Maleiers zijn geweest, ten tijde dat de beide grootte cilanden nog met elkaar in verbinding stonden en geloof, dul het Maleisch oen als zich van hieruit over den verdere Indischen Archipel heeft verbreid con zich met de andere (laar wonende menchen, zoodat de Chinezen, Indiers, Arabieren, Siamcezen, Boeginezen con Europeanen heeft vermengd. De bewoners der centra van de grootte eilanden, speciaal con xinder toegankelijk boschbergen, zouden deze meningen met vreemde elementen het minst hebben ondergaan en dug nog het nicest zuiver karakter van oerpraealeiers (Indonesiers) hebben bewaard. Tot deze relatief rein gebleven stammen zouden dan behooren de Toaja's, Toradja's con Tomina's van Celebes, de Tenggercezen op Java, de Ala's en

Gajo,8 in Sumatra, de Oeloeajar-Dijaks van Borneo en verder de Orang Sakei van Malaka, de Wedda's van Ceylon, sommige stammen van Z. China, bewoners van de Philippijnen en wilde stammen van Achter-Indië. Zelfs zou dit oertype misschien nog verder te ver volgen zijn bij de inlandse stammen en bergstammen der Papoea's, de Australiers en Zuidzeebewoners, ja zelfs tot de oer volken van Zuid-Afrika, de Hottentotten con Boschjesmannen con nog enkele Indianenstammen van Z.-Amerika. Fritsch ontkennt echter, dat er eenige identiteit bestaat tusschen de Boschjesmannen con de Wedda's; het voor de Boschjesmannen karakteristieke engspiraalvormige gedraaide haar ontbreekt bij de Wedda's en de andere verwante volken. W61 werden door hem in Japan, n.l. bij de Aino's meermalen typen waargenomen, die hem aan de Wedda's herinnerden. De fysieke kenmerken van de Oeraleiers zouden bestaan uit een korte, gedrongen lichaamsgestalte, een grootte omvangrijke en lange schedel (mesocephaal of dolichocephaal, slechts bij uitzondering brachycephaal), gewelfd voorhoofd, uitstekende jukbogen, korte breeder, platten, vaak ingedukten neus, hoogen neusindex, oogen met neiging tot Mongolenplooi, breeden mond, chamacprosoop gelaat, meet of minder sterke prognathic, langen romp, korte beenen en middelste lange armen. Dit zijn lichaamsverhoudingen, die aan jonge kinderen eigen zijn; deze bij den kindertijd behorende somatische eigenschappen wijzen volgens Hagen op een primitief oerassen. Het vrouwelijk geslacht, dat lichamelijk het meest aan het kinderlijk type herinnert con het rassenkarakter het meest standvastig pleegt te behouden, zou het duidelijkst dit oeraleisch type doen herkennen.

Tegenover deze Oeraleiers (Indonesiers) staan de Kust-Maleiers, die door vermenigvuldiging van dit oerassen met vreemde elementen, zooals Chinese, Indiers, Arabieren etc., zijn ontstaan. Zij zijn gekarakteriseerd door een langere lichaamsgestalte, langer gezicht, dat naar beneden is toegespitst, langere en vaak convexen neus, kleinere mond con brachycephalen schedel. Op Sumatra zouden de Ala's en Gajo's het meest het reine oertype hebben bewaard; de Bataks houdt Hagen voor een met de Ala's en Gajo's verwante stam, die echter sterkere kruising met andere elementen heeft ondergaan, waardoor het type verder van het oorspronkelijke afstaat. Echter is Hurgon je op linguistische gronden tot conclusie gekomen, dat de Gajo's en Bataks geenlei verwantschap met elkaar hebben.

Het is vooral ook Zuckerkandl's verdienste op de grootte verbreiding van het dolichocephale element in Indonesië, wier bewoners men vroeger brachycephaal noemde, gewezen te hebben. Bij de Bataks volktol tegenover een groep met hoogen index cephalicus cono andere met veel lageren index. Hij vraagt zich af, welke betekenis het dolichocephale element bij de volken in Indonesië heeft zonder echter con antwoord te vinden: „Es bleibt die hochst interessante Frage der Dolichocephalcn Indonesiens offen; mag man auch von den Polynesiern aus man ch interessanten Riickschluss auf die Meso- und Brachycephalen des Mulaiischen Archipels ziehen kd men, das Problem der Dolichocephalen kann nur von den Indonesiern selbst aus gel6st werden. Vielleicht wird man dann auch zugleich der Lojung der

Frago nach der RaBsonangehörigkeit der Australier nahr kommen."

Sarasin nee mt aan een oerbe volkin g, gcheel gescheiden van hot Maleische ras. Tot deze oerbevolking, de z. g. n. Weddagroep, rekent hij de halve do Wedda's, do Toala's van Celebes, de Oeloe-ajar Dajaks van Borneo, de Senoi van Ma-Jakka en verder meent hij daartoe te mogen rekenen enkele wilde stammen van V66r- en Achter-Indie, de Hiengs van Kambodja, de Miao-tse en Yao-jen van China, enkele wilde boschstammen van Sumatra, n.L de orang Sakki, Koeboe, Loe boo en Mamak, en mischien ook nog do oerbewoners van Nias en van de Mentawai-cilanden, als ook de Queenslanders van Australie. Bit oertype zou oorspronkelijk over den geheelen Indischen Archipel verspreid zijn geweest, toen nog de verschillende groote eilanden door land verbind in gen met elkaar vereenigd waxen. In later tijd is dit oervolk door hooger staande stammen uitegedrongen en' grootendeels uitgerocid; in bovengenoemde stammen heeft men ook slechts de resten van dit eens zoo talrijk volk te zien. Bshalve dit oervolk heeft men dan in den Archipel de Maleiers, die Sarasin onderverdeelt in cene proto- of rein-Maleische laag (Hagens Oermaleiers) en eene deuter- of gemengd Maleische laag (Hagen's Kust-Maleiers). De Tenggerezen houdt Sarasin voor identiek aan do Toradja's en nicb aan de Toala's, dus reeds niecr gekruist; even zoo meent hij, dat de Alas en Gajo's nicer met de Toradja's overeenkomen dan met de Toala's. Ook deze stammen zouden hooger sta en meer met andere elcxaenten vermengd zijn dan de Toala's.

De naam Indonesiers heeft tot vesl ver warring aanleiding gegeven. Hagen verstaat daaronder de Oer-Maleiers, die hy voor de corspronkelijke bewoners van den Archipel houdt, de proto-Alaleiers van Sarasin. Een gelijke betekenis wordt aan dezen naam toegekend door Dsniker: „Les races et les peuples de la terre): „On pent se demander si les Malais (c'est a dire les Malais proprement dits de la presqu'île Malaise et de Menangkabau dans Sumatra, a in si que les Javanais, les Soudanais et „les Malais" riverains des autres lies) ne sont pas une nation jmixte, issue du mdlango des Ind on 6- siens avec les (Jldments divers, birmans, ndgritos, hindous, chinois, papous etc. ? Dans ce cas les Indon&siens seraient le type des Malais purs, de veritables „Protomalai8-5. De naam van Indonesiers wordt door andere anthropologen aangewend voor de aborigines van den Indischen Archipel, die later door de van elders gekomen indringende Maleiers van de kusten der eilanden naar het binnenland zouden verdrongen zijn. Volgens deze opvatting moet dan de Weddalaag tot de Indonesiers gerekend worden. Logan, door wien de naam Indonesiers het eerst schijnt gebruikt te zijn, bedoelde daarmede de licht gekleurde niet-Maleische bewoners van den Indischen Archipel. Later gebruikte Hamy dezen naam om daarmede aan te duiden alle volkeren van den Indischen Archipel en van Polynesie, die noch van Mahische, noch van Papoea origine zijn, maar die een Kaukasisch type hebben. Als zoodanig rangschikte hij tot de Indonesiers de Bataks, de bewoners van Nias en Engano, vele Dajakstammen van Borneo, de meeste Djilolo en de inboorlingen der Philippijnen, alsook het groote bruine ras van Oost-Polynesie, de Samo'a's, Maori, Tahitianen, en de inlanders van Hawaii: „Les Indon63iens propre-

ment dits ne sont autre chose que la continuation, dans les ties du Sud-est, de la meme famille humaine que nous venons de suivre sur la carte depuis PHimalaya, et leurs principaux groupes, reunis dejui par Jungluhn sous lo nom trop restreint de Battaks, qui appartient a une agglomeration suxnatraise, reliant Formose A. Malacca, en rayonnant jusqu'aux Sles des Papous. Les masses principales peuplent respectivement Sumatra ct les ties, qui en dpendent a Fouest, Borneo, Celebes, enfin les Philippines". Kohlbrugge wordt door zijn onderzoekingen (medegedeeld in de zitting der Berliner Anthropologische Gesellschaft van 21 Juli 1900) gebracht tot do uitspraak, dat allo vier groote Soenda-cilanden in het binnenland bswoond worden door mesaticephale volken, do Indonesiers of Oer-Maleiers. Verder zegt hij, dat de Maleiers en Indonesiers elkaar ra-ervant moeten zijn. Sarasin is van meening, dat de on-der-scheiding tusschen Indonesiers en Maleiers niet meer is vol te houden: „Die Besprechung von vier körperlichen Merkmaln, Grosse, Hautfarbe, Haarbeschaffenheit und Kopfform, liat erge ben, dass irgendwje prinzipielle, tiefgreifende Unterschiede zwischen den sogenannten Indonesiern und den Malayen nicht bestehen, und wir konnen uns daher auch nicht entschliessen, Bezeichnungen anzunehmen, welche solche prinzipielle Gegensatzes als tatsachlich bestehend voraus zu setzen. Ganz gewiss gibt es abgeschlossene und rein-blutigere Stamme und solche, bei denen Mischung in den verschiedensten Graden und mit den verschiedensten Elementen vorhanden ist, aber allo basieren doch auf demselben engverwandten Grundelement".

Tcnslotto zij nog vermeld, dat de benaming van Indonesiers door spraakgeleerden en ethnologen aangewend is om aan te duiden de gehele inlandsche bevolking van den Indischen Archipel. Waardus de betekenis, door de verschillende onderzoekers aan deze benaming toegekend, zoo zeer uiteenloopt, is het wenschelijk ter voorkoming van verwarring die benaming niet meer te gebruiken.

Eene wetenschappelijke studie der Indische rassenproblemen stuit op talloze moeilijkheden. De reeds in het algemeen zoo zwara taak der anthropologie is hier dubbel zwaar. Vooreerst is het maken van deugdelijke generalisaties tot nog l, vrijwel onmogelijk door de schaarsche der detailonderzoekingen, welke schaarsche (ook door Dr. Ten Kate betreurd) teffond uitkomt ah men Ripley's literatuuropgave over de anthropologie van Europa vergelijkb met het gee n in dit opzichl over onzen Archipel is gepubliceerd. Wij on Ikonen echter niet, dat er good werk gelcvrct is. Wij noemen slechts de namen Blecker, Van den Brock, Danielli, Fischer, Hagen, Ho so and Me Daugall, Ten Kate, IGciweg de Zwaan, Koch, Kohlbrugge, Lubbers, Martin, Modigliani, Nieuwenhuis, Van der Sande, Sarasin, Basse, Straa, Swaving, Virchow, Volz en Zuckerkandj, om van anderen niet te spreken. Nog steeds echter is het geleverde materiaal nog veel te gering om klaarheid en zekerheid te verkrijgen om rent de onderlinge verwantschap van de vele stammen, die den Indischen Archipel bewonen. Groote serien, uibv(: r- echillende gebieden van onzen Oost, eer allereerla vereichte ter bevordering onzer anthropologisch kennis, worden nog steeds maar al te zeer gcnixst. Een tv/eede bezwaar bestaat hierin, dat de bevo l

king van Ned.-Indië somatisch zoo heterogeen is, dat het ontdekken van regelmatigheden hier bij -zohder moeilijk is. Doze moeilijkheden bracht zelfs Ratzel er toe, te verklaren, dat in de ethnographic de vraag naar de oerbvolking van den Archipel van de orde van den dag is afgevoerd (Volkerkunde II, biz. 270). Dat do Maleiers een mengvolk voorstellen, opgebouwd uit verschillende elementen is meermalen uitgesproken; zoo zegt roods A. Lesson (les Polynesiens, leur origine, leurs migrations): „Les Malais ne sont quo des mdits, ddg aux croisements les plus varies, de leurs ancêtres, d'abord, et des descendants do ceux-ci entre eux et avec toutes sortes de populations. Sans doute des hommes, qui parlent ja meme langue, vivent dans lo meme milieu, et sont soumis aux memes lois, aux memes coutumes, aux memes usages, doivent offrir, au premier coup d'oeil, une sorte de physionomie commune; mais si on analyse, on voit bien vite que celle de chaque individu differe plus ou moins par quel-que detail: que Pun, par exemple, a les cheveux plus ronds, un autre la chevelure plus lisse, un troisieme les yeux plus chinois, qu'un quatrieme est plus brun ou moins foncé, sans qu'on puisse, par l'ensemble des autres caractères, en so up Ronner la raison. Cette hétérogénéité n'est due qu'à la variété des croisements."

Ook De Quatrefages verzet zich tegen do meening diergenen, wie lke de Maleiers voor een zuiver ras hidden: les monogénistes phisicurs voient dans lu race analaisc une grande race egale en importance aux trois divisions primaires de l'Humanité (Blumenbach). Un petit nombre seulement ont compris, que la race malaise n'était, en réalité, qu'une race mixte, mais ils semblent lui attribuer une homogénéité, qui certainement n'existe pas. Le caractère général de ces populations est au contraire une hétérogénéité extrême**.

Eene veel verbreide meening vereenigt de Maleiers (in den ruimsten zin) met de Polyricsiers en de Micronesiers tot het Maleisch-Polynesischo ras, onderscheiden van het Melanesische ras, waaronder Papoea's en Melanesiers in engelen zin samenvat. Bij het onderzoek naar do' juistheid hiervan komt alkerst ter sprake do poging door sommigen gedaan om be ide groepen tot één ras te vereenigen. Men b? roep zich daar-toe op de verwantschap der Melanesische talen met de Maleisch-Polynesische, wie lke niet het gevolg kan zijn van re cento in working, daar de eerst-genoemde talen overconken met de oudere vormen der ander. Op deze verwantschap is het eerst gewezen door Von der Gabelentz, terwijl later vooral de onderzoekingen van Prof. Kern en Oxlington haar duidelijk in het licht hebben ge-

Id. Op grond daarvan concludeeren Wilken (Volkenkunde) en Ko bid 6 van der Aa (Tydechr. v. h. Aar dr. Gen. J 885) tot rassen verwantschap, terwijl Slaniland Wako en Brown den oorsprong van al deze volken xit één donkerkleurig ras aannemen, en do tegen woordig sointisch ver-Bchillen toeschrijven aan menging met vrcinde elementen. De meeste anthropologen echter (o.a. Er. Müller, Brin ton, Flower, Ratzel, Virchow, Ranke, Keane, Dcniker) hebben hiertegen overwegend bezwaar en wel wegens dezo zeer groote Bomalisch verschillen. Dr. Ten Kato (in Veth's Feestbundel, biz. 212) verklaart uitdrukkelijk: „Mogen linguistisch onderzoekingen ook al tot de conclusie hebben geleid, dat Papoea's en Ma-

loiers (in den ruimsten zin) voorheen één volk moeten zijn geweest, zoo is deze theoric an thropologisch niet to verdedigen en ook verglijkend ethnographisch niet steekhoudend". Poschd wijst zeer terecht op het diepgaand psychisch verschil tusschen Pipoca's en Maleiers. Volz (in Arc hi v fir Anthropologic, 1895) noomt Melanesiers en Polynesiens afzonderlijk rassen. Ook Steinmetz komt, na uitvoerige bespreking der betreffende literatuur (Entwicklung der Strafe I, biz. 260—269), tot do conclusie, dat hier waarschijnlijk twee rassen zijn aan to nemen. Tot eene bovredigende combinatie der resultaten van linguïstiek en anthropologie is men hier nog niet gekomen. Keane onderstelt, dat de Oostelijk Polynesiens op hun praehistorischen Oost waartschen tocht hunne taal hebben opgedrongen aan de zwarte inboorlingen, die zo vrijwel onveranderd be hidden, terwijl de meer progressieve Polynesiens ze voortdurend wijzigden. Op te merken is nog, dat volgens Sidney Ray (in Journal of the Anthropol. Inst., deelen 24 en 27) verscheidene Melanesische dialecten geene overeenkomst vertoonnen met de Maleisch-Polynesischo talen, maar waarschijnlijk takken zijn van een oorspronkelijk Papoeschen taalstam. Talen met de Polynesische verwant komen volgen hem niet Westelijker voor dan Cape Possession.

Volgens Volz is bij de Bataks de lichaamslengete het kenmerk, dat de be volkin gsemcent met verrassende scherpte van elkander scheidt. De opvallend kleine elementen (kleiner dan 154 c.M.) zijn volgens hem de resten der oerbvolking en de grooten (grooter dan 164 c.M.) het melanesische element. De kleinen zijn brachycephaal, do grooten dolichocephaal; do eersten hebben lage en breed, de laatsten hoog en smalle gezichten. Do huidige der grooten is donker, hun lippen zijn fyn en dun, de neus is hoog en uitspringend.

Een tweede probleem is dat van de verwantschap der Maleiers (in den ruimsten zin) en Polynesiens, die in vele classificaties tot één ras, zelfs in één ondergroep zijn vereenigd. Hamy was van oordeel, dat de Bataks, vele Dajakstammen, de bewoners van Nias, Engano e.a., kortom al die stammen in onzen Oost, die hij tot de Indonesiers rekende, zoocor op do Oost-Polynesiens gelijkten, dat men dezo twee groepen tot één niet-Maleisch ras moet samenbrengen, waarvan hettype meer Kaukasisch dan Mongoolsch zou zijn. Thompson zag in do Maleiers van Sumatra zoo-veel overeenkomst met do Polynesiens, dat hij hen voor do voorouders van laatstgenoemden wilde houden. Dumont d'Urville en Moerenhout hidden juist omgekeerd de Maleiers voor directe afstammelingen van de Polynesiens; ook W. von Humboldt hield de Maleiers en Polynesiens voor stam ver want, tegen welke opvatting vooral Crawford en wel op linguistische gronden opkwam. Von Rosenberg (Een ethnografisch Pro-bloem) hield do Mentaweiers voor een zuiver Polynesisch ras. Serrurier meende, dat de tot do Indonesiers door Hamy gerekende Dajaks identiek zijn aan de Polynesiens, waarbij hij echter over het hoofd zag, dat do gemiddelde lichaamslengete der Dajaks belangrijk kleiner is dan die der Polynesiens. Ook uit het materiaal van Nieuwenhuis, door Kohlbrugge bewerkt, is duidelijk gobleken, dat de Dajaks tot de kleine volkeren van don Indischen Archipel behooren. Kohlbrugge vond echter, dal bij rangschikking der individuen naar de

verschillende stammen, twee groepen konden onderscheiden worden, een brachycephale en een dolichocephale. De laatste groep, want toe de Oeloeajar Dijk behooren, is gekenmerkt door «een donker huidkleur, overwegend (60 %) concaven neus, zeer hoogen neusindex en grooten mond. Deze groep rekent hij tot de Indonesiers, zij beantwoordt geheel aan de bidonciërs van Hagen; de brachycephale groep houdt hij voor analoog aan de Kust-Maleiers tier andere groote eilanden. Kleiweg de Zwaan vond ook bij de bewoners van Nias een geringe lichaamslengte; bij 1295 Niassers bedroeg deze gemiddeld slechts 154,73 c.M Ook Ten Kate (Contribution à l'anthropologie de quelques peuples d'Océanie) is er tegen opgekomen, dat tot de Indonesiers (in den zin van Hamy) en vancens do Polynesiërs zouden te rekenen zijn. Als kenmerken der Indonesiers geeft hij op: behalve de kleinere lichaamslengte, een bruine tot donkerbruine huidkleur, gegolfd haar, mesocephalen schedel en concaven neus, terwijl bij de Polynesiërs de huidkleur lichter is, het haar minder gegolfd, het hoofd brachycephaal en de neus recht of convex. De uitspraak echter van Teij Kate, reeds in 1894 gedaan, dat „al het generaliseren en theoretiseeren over afstamming en verwantschap der Malayo-Polynesiërs en Melanesiërs praematuur stukwerk blijven zal, zoo lang men niet over groote rijen van detailonderzoekingen in het veld — niet in het studeervertrek of museum — heeft to beschikken“, die uitspraak geldt ook nu nog en heeft nog steeds hare waarde. Ook andere recente onderzoekingen wijzen er op, dat het vraagstuk meer gecompliceerd is dan men vroeger dacht.

Een andere vraag is de verwantschap van Chinezen en Maleiers. Volgens Francis Buchanan zou er, te oordeelen naar uiterlijk en lichaamsgesteldheid, een uitgebreid volk zijn, dat het Oosten van Azië bewoont; het bevat de Oostelijke en Westelijke Tartaren der Chinese schrijvers, de Kalmukken, de Chinezen, de Japanners en andere stammen, wonende in Voer-Indië of op de eilanden ten Zuiden en Oosten daarvan tot aan Nieuw-Guinea. Keane hield a lie bruine rassen van de Didsche eilanden voor mengvormen van de beide Aziatische elementen, het Kaukasische en het Mongoolsche. VVaar liet Mongoolsche element overheerscht, zouden ontstaan zijn de Maleiers, n.l. van Malaka, Java, be pa aide deelen van Sumatra, Bali e.a., terwijl een domineerend Kaukasisch ras^Jiad gevormd de z.g.n. Indonesiers of Prae-Maleiers, waartoe onder meer behooren de Bataks, Pasoemahs, Atjehers, Lampongers en Dajaks. Na de Kaukasische Indonesiërs gecombineerd te hebben), houdt Keane een Maleisch type over, dat hij niet aanzelt „distinctly Mongoloid“ te noemen. Hij beroept zich op Dr. Pinsch, die bij de Maleiers, welke hij te „yia-£>“ noemt, groote homogeniteit in uiterlijk overeenkomst met het Ohineesch type vond.

Wij moeten echter niet vergeeten de waarschuwing van Virchow, die in zijn voorbericht van Finsch boek wijst op het gebrek aan exacte anthropologische waarnemingen van dezen schrijver, die daardoor vaak tot praemature conclusies komt. Verier is het merkwaardig, dat deze auteurs bij voorkur Jetten op de zeer gemengde Kust-Maleiers en Javanen, in wic Brinton zelfs het zuiverste Maleische type ziet, terwijl hij het daarvan verschildende type van Bataks, Dajaks, enz. toeschryft

met kruising met vceinde elementen. Zeer achtenswaardig zijn de opmerkingen van Dr. Hagen, die er op wijst, dat minstens % der in den Archipel wonende „Chincezen“ afstammen van inlandsche noeders. Dus is het geon wonder, dat de reizigers zoo telkens wijzen op de overeenkomst tusschen deze „Chincezen“ en de Maleische volken, vooral de Javanen. Vandaar ook, dat Wallace op Bliu natwelijks onderscheid kan zien tusschen de inboorlingen en eenige Ohineezzen, die de zeden des lands hadden aangecomn. De schrijver wijst er verder op, dat op Java se-dcl lang kruising met Chineezen heeft plaats gehad, op Sumatra minder. Toch neemt ook hij vcr-wantschap aan tusschen Maleiers in ruimen zin en Chineezen, n.l. Zuid-Ohineezen, die van de Noord-Ohineezen sonatisch totaal verschillen. Die verwantschap denkt hij zich op twee wijzen ontstaan: vooreerst door immigratie van Maleiers in Zu id-China, evenals die plaats had in Formosa en Japan, en waarschijnlijk in Birma en Siam, en in de tweede plaats door het eeuwen-lange verkeer der Zuid-Chineezen met den Archipel, waarvan velen met inlandsche vrouwen kinderen terugkeerde. A. Lesson (Les Polynesiens, leur origine, leurs migrations) licht de Maleiers voortkomende uit eene kruising van Japanners en Chineezen met zwartc stam men, terwijl P. Lesson (Voyage médical autour du monde) meende, dat de Maleiers voorstellen een mengvorm van Chineesche en Indische elementen. Ook Gustav Fritsch ziet in de volken, welke men Maleiers pleegt te noemen, eene Indo-Chineesche kruising. Bij de Javanen, Sumatranen en Jladoreezen zou het Indische bloed op den voorgrond staan, terwijl bij de Maleiers niet het Chinceesche element overheerscht. Deniker plaatst in zijn „natuurlijk stelsel“ de Lidonciërs of Oir-Maleiers in eene andere hoofdgroep dan de Mongolen. In Java zou vooral kruising tusschen de Indonesiërs en Chineezen hebben plaats gehad, even zoo in Noord-Borneo en de Noordelijke Philippijnen, in sommige deelen van Java echter, en eveneens in Sumatra, Bali en Zuid-Borneo overheerschen Hindoelementen. Het is Kleiweg de Zwaan in het binnenland van Nias opgevallen typen aan te treffen, die hem sterk aan Chineezen deden denken. I. j. vond verder bij 128 der door hejn anthropologisch onderzochte 569 Minangkabau-Maleiers eene Mongolenplooi, terwijl van 84 dezer 128 lieden do oogspielet schuiv gesteld was. Bij 740 zijner 1298 Niassers vond hij een Mongolenplooi en tevens een schuine oogspielet. Volgens Volz vertoonde de Mentaweiers een uitgesproken Mongoloidentypus en gelijken zij daarin op de Dajaks, met welke zij oogenschijnlijk verwant zijn. Da koloniatie in Indië van uit China dateert waarschijnlijk uit het begin der vijfde eeuw n. Chr.; ecr< eenige eeuwen later hebben de Chineezen zich voor goed op Sumatra gevestigd. De vlucht der Boeddhisten uit V66r-Indië in de derde eeuw onzer jaarlJing is het hoofduincnt geweest voor de vorming van Indische kolonies op Java, Bali en Sumatra.

Het vraagstuk van den oorsprong der Maleiers (in ruimen zin) is in het bovenslaande reeds aangeeroerd. Volgens de Maleisch traditie zelve zou Sumatra en wel in het bijzonder de hooglanden van West-Sumitra het stamland der Maleiers zijn, van waaruit deze later naar Malaka en naar andere strekkingen zijn overgestokt. De Minangkabau-Maleiers, de belangrijkste Maloische stam in

Sumatra, houden zich voor direct afstammelingen van Alexander den Grooten. Dions zoon zou zich met zijn volgelingen op den Merapi hebben gevestigd en do stamvader dozer Maleiers geworden zijn; in later tijd zou dit volk van het gebergte zijn afgedaald en zich over het verdere land hebben verbreid. Raffles meende, dat het stamland der Maleiers in Azie lag. Volgcna Max Muller is het Z.O. van Azie de bakermat der Maleiers, terwijl Kern als zoodanig aanneemt Tsjampapa, Cochinchina, Kambodja en de aangrenzende gebieden. Ringg en Wallace hielden Achter-Indië voor het vaderland der Maleiers, terwijl zij volgens Maury van de hooglanden van Tibet zijn afgedaald, van waar zy Jangs de groote rivieren van Achter-Indië naar den Indischen Archipel geemigreed zijn. Hagen daarentegen is van meening, dat Sumatra en misseben ook Borneo de oerzetel der Ind on esiers (Ocr- of Prae-Maleiers) zijn geweest, echter houdt Sarasin de tot de Wedda-laag gerekende stammen voor de oerbevolking van den Indischen Archipel, terwijl de Maleiers van elders in onzen Oost zijn binnegedrongen.

Omtrent de aanwezigheid van Negrito's in onzen Archipel bestaat nog onzekerheid. A. B. Meyer, Brinton, Deniker en Roid komen tot de conclusie, dat de aanwezigheid van Negrito's in onzen Archipel nooit voldoende is aangetoond, even zoo Ling Roth in zijn boek: *The natives of Sarawak and British Northern Borneo*, en in een opstel in *Journal of the Anthrop. Inst.* deel 25. Dat de Kalangs van Java Negrito's zouden zijn, wordt door Ketjen tegengesproken. Dr. Ten Kate meent evenwel in de Timorgroep sporen van een oorspronkelijk Negrito-element te vinden. Von Rosenberg meent de Enganezen tot de Negrito's te mogen rekenen. Daarentegen zegt Modigliani, dat in de Enganezen geen spoor van Negrito-bloed is te vinden. Danielli heeft eenige Enganeesche schedels met CII groot aantal Indonesische, Polynesische en Melanesische vergeleken en vermoedde, dat de Enganezen Indonesiers zijn met een fond van Melanesisch bloed, misschien met Negritobloed gemengd. Volgens Danielli (ka) men ook aanneemt, dat Nias door Negrito's bewoond is geweest, flic later door Indonesiers, misschien Batak, onderworpen zijn, met welke zij zich later verenigden. Klciweg do Zwaan heeft echter oider de Niassers geen Negritotype opgemerkt. Hagen beweert, dat het Negrito-element op Sumatra geen invloed heeft uitgeoefend. Ook Ten Kate zelf zich afgevraagd, of de eilanders bij Sumatra nisien van een Negritobevolking, zoo juist in zuiveren toestijl, maar met Batakbloed gemengd, te vinden zijn. Een schedel van Engano echter, (lien hij onderzocht kon, toonde volstrekt geen Negritotypus, maar was beslist dolichocephaal. De drie Enganeesche schedels van Danielli waren ook dolichocephaal. Swaving heeft ook reeds verklaard, dat onder de verschillende stammen van Sumatra en van de "jiliggci" eilanden oorspronkelijk negritotypus voorkomen. Sommige ethnologen vatten bepaalde stammen in N.-Guinea als Negrito op. Het verst gaat daarbij A. B. Meyer, die de gehele buvoking van Nicu-Guinea voor een Negritoscho houdt. Volgens Van den Broek zijn er wel jilainten vnn overeenkomst in lichaamsbouw by iilandsche stammen van Ned. Nieuw-Guinee en Negrito's, reep, aan de Negrito's verwante elementen, echter zijn er aan den anderen kant zoo

veel verschillen, dat men een identiteit, of ver wanchap tot dusverre niet aannemen kan; nadere onderzoekingen zijn daarvoor noodzakelijk.

Do Papoea's zijn veel minder homogeen dan men vroeger dacht. Terwijl zij over het algemeen dolichocephaal zijn, vond reeds in 1874 Maclay enige zeer hooge indices. Aan de monding van Fly River (Britsch Nieuw-Guinea) is brachycephalie zelfs overwegend (zie Chalmers in *Journal of the Anthropol. Inst.* deel 27). Men heeft daarom wel een oorspronkelijk Negrito-element ondersteld. Ook vindt men vele individuen met lichtere huid en golvend of sluike haar, vooral in Britsch Nieuw-Guinea. Sommigen nemen ter verduidelijking met Polynesisch bloed aan; maar Maclay, Fingch Haddon, die de bevolking op de plaats zelf bestudeerd hebben, spreken dit tegen. Volgcna Haddon is invloed van een Melanesisch Element (in cngren zin) waarschijnlijk. Linguistische factoren maken deze proble men nog ingewikkelder, hetgeen Sidney Ray deed uitroepen: "Nothing is more perplexing or more indefinite than the present state of New-Guinea anthropology". Koch heeft een 120 inboorlingen van Zuidwest Nieuw-Guinea gemeten. Bij 46 mannen van Merauke vond hij een lichaamslengte van 167,2 c.M. en een index cephalicus van 75,19. Bij 5 lieden was de index cephalicus grooter dan 80. Bij 14 Mimika-Papoea's bedroeg de gem. lichaamslengte 164 c.M. op de hoofdindex 75,30 (w. o. 66n hooger dan 80); by 9 Papoea's der Ebnabaai is de gem. lichaamslengte 164,4 c.M., de hoofdwijs 75,53 (6en hooger dan 80); bij 10 Fak-Fak-Papoea's lichaamslengte gem. 155,7; index cephalicus 76,49, met 3 hooger dan 80. Hy vond de bevolking naar het Westen toe vrandc-ren, wat niet alleen uit het verschil in lichaams* grootte direct blijkt, doch ook uit aspect en habitus is waartene men. Chalmers geeft als gem. lichaamslengten der Papoea's van Britsch-Z. Nieuw-Guinea op: Kiwaigroep 165,6 c.M.; Maipuangroep 163,0; Orokogroep 167,7 en Toaripogroep 170,2 c.M.; de indices cephalici dezer groepen zijn resp. 83,0; 70,0; 76,3; en 77,7. Chalmers meent, dat do dolichocephalen, langs de kust wonende Papoea's, zich naar het Oosten toe vermengd hebben met een korthoofdig ras, welke vermenging op het eiland Kiwui nog niet zou hebben plaats gehad. Welke die korthoofdigc ras, geeft hij echter niet op.

Van de Sande vond de Scentani-Papoea's dolichocephaal; do Hujboldt-Papoea's mesaticephaal; bij de eersten kwamen echter op 13 dolichocephalen 9 mesaticephalen; bij de Humboldt-Papoea's op 8 dolichocephalen, 7 meso-, 2 brachy- en 1 hyperbrachycephale. Neuhaus spreekt van een liekskotel, waaruit de tegenwoordige Papoea's voortkwamen, waarbij hij Pygmaeën, Melanesiers, Mongolen, Maleiers en Jodon onderscheidt. Ook Sergi konit op grond van zijn 011-derzoek by een groote schedelserie tot het rasl-taut, dat „Die Papua genantc Bevolkerung a us vielen morphologischen Varietäten bestcht.*"

Van den Broek komt naar aanleiding van zijn schedelonderzoek tot de overtuiging, dat de bevolking in de omgeving van het Alkniarivak een gemengd karakter bezit, waarbij een dolichocephaal element een meso-, resp. brachycephaal element en een pygmaeëchtig element voorkomt. Sergi heeft onder zijn 400 schedels een va-

rieteit opgemerkt, die hij „microcephalus cunic - topus° noemt en waarvan hij zegt: „Ich macho die Anthropologen auf dicso mikrocephal und dolichocephal VarietiiL aufmerksam, welche ich fur cine wichtige Entdeckung halte. Bisher hat man eine Pygmaerasse angenommen, Negrito's genant, aber mesobrachycephal; diese aber, wie Klein auch die Capacital ihres Schadels sein mag, stehen iiber unsren Mikrocephalcn." Pygmae- en zijn den laatste tijd in verschillende gebieden van W. Guinea gevonden gewoond. Onder pygmaeën verstaat men volken wier gemiddelde lichaamslengte beneden de 150,0 c.M. blijft. Neuhaus rekent tot de pygmaeën kenmerken: een lange romp, korte extremiteten, convexo boven lip, kort breed oor zonder oorlapjes, brachycephalic. Ueinc sierlijke handen en voeten. Doze kenmerken be hoe ven echter niet. alle aaxiwezig te zijn bij die volken, die zich met Pygmaeën gemengd hebben of uit deze oorspronkelijk ont-staan zijn, zelfs niet bij reine Pygmaeën. De kustbewoners van N. Guinea zijn door verschillende onderzoekers grooter bevonden dan de bewoners der naburige kuststreek; de laatste worden in den regel voor van de kustbevolking verschillende en door deze naar het binnenland verdrongen lieden gehouden. Door sommige anthropologen, zooals Haddon, Poch en Harrison worden de Nieuw-Guineapygmaeën tot de negrito's gerekend of aan deze verwant. Poch houdt het voor waarschijnlijk, dat vroeger Negritoachtige volken ook Nieuw-Guinea en naburige Melanesische eilanden bevolkten. Neuhaus neemt aan, dat pygmaeën de oerbewoners waren, in vroeger tijd zeer verbreid, later echter door indringers verdronen of grootendeels in deze opgegaan. Daarentegen meent Schlaginhausen, dat de dwergvolken van Nieuw-Guinea ontstaan zijn door bijzondere geografische en tellurische invloeden en dat dus deze kleine rassen geen bijzondere systematische plaats innemen. Fischer zict in het optreden van dwergassen een "Domestikations-erscheinung", d. w. z. een verschynsel, dat als huisdierbijzonderheid optreedt. Ook de brachycephalic dezer volken wordt door sommigen verklaard door geografische momenten, terwijl anderen daarin zien een kenmerk van een van de Papoea's verschillende ras. Meyer zict daarin slechts de uitdrukking der variabiliteit van den schedelvorm. Von Luschan zegt: „dass wir in den Pygman, wo immer wir eie finden, nur lokale Grossen varietaten des Menschen zu erblicken haben, die, einmal durch lange Isolierung als Rassen fixiert, spater auch in ganz veradterter Umwelt ihre cinxnal erworbenen Eigen - scharften dauernd behaltea haben".

Ten slotte moge» eenige lichaamslengten of Bchedelindices een plaats vinden; waar niet anders aangegeven, is de meting verriclit bij het levende individu; bij indices, die het resultaat zijn van znetingen aan het skelet, is dit afzonderlijk vermeld. Hierbij houdemen in het oog, dat volgens de gewone berekening de index bij het levende individu ongeveer 2 eenheden grooter is dan bij het skelet.

Lichaamutlengte: Minangkabau-Maleiers 157 c.M., Niasers 154,73; Kalamantans 153,5; Kenda-Dajaks 164,1; Engan zoen 157,0; Alak 157,9; Madoereezen 158,0; (159,1 volgens Kohlbrugge); Dajaks in Centraal-Borneo 158,0; Solo-reezen 158,2; Maleiers van Selangoi 158,3; Go-

rontalcezen 158,4; Soendancezen 159,4 (159,1 volgens Koch); Timoreezen 159,7; Bitaks 159,9; TSiingereezen, 160,4; Javanen 161,3 (volgens Hagen); volgens Kohlbrugge on S: ratz 163,5; Wedda's 153,3; Merauke-Papoea 167,2 (volgens Van de Sande 163,3); Mimika-Papoea 164,0; Papoea's der 164,4; Fak-Fak-Papoea's 155,7; Kiwai-Papoea's 165,6; Maipua-Papoea 163,0; Orokolo-Papoea's 167,7; Toaripi-Papoea 170,2; Oost-Javajier 160,9; Djambiens 158,4; A'jdhrs 161,8; Kajan-Dajaks 158,4; Poenan-Dajaks 158,0; Oeloe-Ajar-Dajaks 157,1; Toala 157,5; Tomuna's 157,6; Token's 157,0; Toracila's 159,8; Tomekongk's 156,4; Boegineezen 162,3; Makassaren 161,5; Papoea's van Geelviukbaai 153,7; Sentani-Papoea's 159,7; Jabims 161,4 (volgens Schellong 160,6); Papoea's der Bense-bachrivier 169,1; PS'3chems 152,8; Moroeps 150,3; *Tapiro-Pygmaeën* 144,9; Gdliath-Pygmaeën 149,2; Kai 153,8; Mafeloeloe 155,1 c.M.

Hoofindex: Niasers 80,72; Mituangkabau-Maleiers 82,18; Rotincezen 76,9; Timoreezen 78,8; Soembaneezen 79,1; TSiingereezen 79,7; Bataks 80,3; Atjehers 80,5 (volgens Koch 82,23); S-langor-Maleiers 81,0; Dile-Maleiers 82,3; Zuid-Prak-Maleiers 82,3; Gorontaleezen 82,7; Maleiers der Oostkust van Malaka 82,7; Soendaneezen 83,4 (volgens Hagen 86,5); Solorcezen 83,4; Javanen 84,4; Makassaren 84,6; Madoereezen 85,0; Boegnieezen 87,0; Sikaneezen 77,7; Lios 78,1; Atoni 78,8; To ba-Bataks 80,6; Merauke-Papoea's 75,19; Mimika-Papoea's 75,30; Papoea's der Einabaai 75,53; Fak-Fak-Papoea's 70,49; Kiwai-Papoea 83,0; Maipua-Papoea 70,0; Orokolo-Papoea 76,3; Toaripi-Papoea's 77,7; Oost-Javane 84,87; Djambiens 82,73; Kajan-Dajaks 82; Poenan-Dajaks 82; Taman-Dajaks 82,5; Bektetan-Dajaks 82,1; Oeloe-Ajar-Dajaks 75,5; Papoea's der Humboldtbaai, man-nen 77,90; vrouwen 75,67; Papoea's van het Sentanimcer 75,68; JPS'sfichGms 80,5; Moroeps 82,06.

Schedelindex: Alfoeren van C'ram 74,3; Niasera 77,0 (Klcweg de Zwaan), 75,50 (Daniel-ii), van de 29 door Zuckerkandl gemetctii Ni&-sche schedels warei] er 62,1 % dolichocephaal, 31,0 % mesocephaal en 6,9 % brachycephaal; Boegineezen van Makasser 80,6; Madoereezen 82,6; Javanen 83,0; Soendancezen 85,5; Wed da 8 (reine) 70,5. De 7 scfdtels van Maleiers uit Pa-Iembang door Swaving beschreven warei] alle dolichocephaal. Virchow vindt onder 36 Molukken-schedels 8, onder 13 schedels van C'ram 3 en onder 9 van Timoreezen 3 dolichocephaal. Van 23 Amboneeschc schedels waren er 1 dolichocephaal. Van 9 schedels van Mcntuweira vond v. Luschan 2 brachycephaal, 6 mesocephaal en 1 dolichocephaal. Ook onder schedels van C'ram en Ternate heeft Fridolin dolichocephalic exemplaren beschreven]. Do Quatrefoages en Hairy vonden onder 28 Dajakschedels er 16 dolichocephaal, Davis van 21 Dajakschedels 8 dolichocephaal. Virchow telde onder 47 Dajak-schedels 20 dolichocephalo, 12 meso- en 15 brachycephalo. Sarusin noteert onderdie van Toala 19,2 % dolichocephaal. De vier resp. door Ton Kato on Danielli ouderzochte Engane'sche schedels waren alle dolichocephaal. Van 12 Soembaneeschc schedels vond Ten 5 dolicho-, 3 mesati- en 4 brachycephaal. Brio Baloneeschc schedels vond Ten Kibe dolichocephaal, even zoo twee R'atinoeschc schedels. Do drie Timoreesche exemplaren waren resp. dolicho-

mco-en brachycephaal. Onder schedels van Sonoi en Semang en Malaka heeft Martin dolichocephalic xeinplaren gevonden. Sarasin constateerde onder 79 Wedda-schedels 84,8 % dolichocephaal, 31,9 % mesocephaal en 1,3 % brachycephaal. Van 30 Ninsche schedels, vond Kleiwegde Zwaan er 12 dolichocephaal, 10 mesocephaal en 8 brachycephaal. Onder 12 schedels uit Celebes, door Schmidt gemeten, zijn 10 dolichocephaal, 1 meso- en 1 brachycephaal; van de drie Cealbeschedels van Sasse 2 brachycephaal en 1 dolichocephaal. De opgaven der verhouding in frequentie der drie groote groepen zijn van meer belang dan de opgaven der gemiddelden. Van den Brock vond bij 90 schedels uit Z.-W.Nieuw-Guineaeen gemiddelden index cephalicus van 72,15; van deze schedels waren er 75,5 % hyperdolichocephaal resp. dolichocephanij, 21,1 % mesocephaal en 3,4 % brachycephanij.

Literatuur: Voor de literatuur tot en met 1893 raad plege men Hartmann's Repertorium. Wij vermelden hier verscheidene door Hartmann niet genoemde titels, en verder de literatuur na 1893, waarbij wij echter niet voor geheele volledigheid instaan. Men zie ook de artikelen over de verschillende volken. Opstellen van taalkundigen aard (al kunnen die eentijds licht verspreiden over anthropologische vragen) zijn hier niet genoemd; even min ethnographische werken, ofschoon die dikwijls opmerkingen over uiterlijk en afkomst der volken bevatten.

A l g e m e e n : Dr. O. Swaving, *Eerste bijdrage tot de kennis der schedels van volken in den Ind. Arch., Kon. Natuurk. Tijds.* 23 en 24; E. J. Hamy, *Les races malaiques et amricaines, L'anthropologie* 1896; Sarasin in *Verhandl. der Ges. f. Erdk.* Berlin 1891, 1895, 1896; Virchow, *ibidem* 1882, '85, '86, '87, '89, '92, '95; Wilh. Volz, *Beiträge zur Anthropologie der Slid-pee, Archiv für Anthropologie* 23 (1895); Dr. H. F. C. ten Kate, *Een en ander over anthropologische problemen in Insulinde en Polynesia, Ovcv.-Iruk uit Veth's Feestbundel*, 1894; Dezelde, *Sur ks cranes majais du muscé de Leyden, Bull. soc. d'anthrop.* de Paris, 1881; Dr. B. Hagen, *Anthropologische At las cataeiatisch en melaniesisch Volker*, 1898; I. C. J. van Brero, *Een ander over de psychosen onder de bevolking vnn*

Indisch: i)archi)el. Bijdrage tot de vergelijkende ra,ssci)psychopathologie, *Gaeceek. Tijds.* v. Ned.-Indie 35 (1895); G. Gerland, *Die Negritofitiim* des malayischen Archipals, *Jahresbericht* <!(« Frankfurter Vercins für Geographic und Sinti tik, *Juhrg.* 55/66, bl. 60 sqq.; Glogner, *UelMtr delxHi jnalayische Schiidel*, *Verhandl. der Berliner G'fs.* f. Ant hrop. etc. 1892; A. Marre, *Ma-lais et Chinois, Coup d'oeil sur leurs relations mutuelles antérieurement h Pjirivdo des Portugal s dans les Indus Orientales, Extrait, Pziris* 1892; Dr. J. H. F. Kohlbrugge, *An thro polo-gische Ecobachtungon a us dem Malayischen Archipel, Verhandl. B-Tliner anthrop.* Ges. 1900; *Schedelnaten van Indischo volkan komen ook voor in de algemeene werksn: J. v. d. Hooven, C.italogus cranium diversurum gentium; Bo Quatreffgca on Hainy, Crania ethnica; Davis, TheHaurus cnuioorum, 1867; Flower, Catalogo coll. of Surgeons, 1879; Nelson Anandale, Fasciuli Malayences 1903; Daniker,*

Races ct, lea Pcupic3 da la terre 1900; Finsch, *Anthrop. Ergbiltsae cincr Reiso in dor Siid-See*

und dem Malayischen Archipel 1884; Fritsch, *Ueber die Vcrbreitung der O3tlichen Urbevölkerungen und ihre Bezichungen zu den Wander-volkern, Globus XCL, 1907; B. Hagen, Anthrop. Studien aus Insulinde. Verh. der Koninkl. Akad. van Wetenschappen* 1890; B. Hagen, *Ueber Entwicklung und Problemen der Anthropologic, 1900; B. Hagen, Die geogr. Vcrbreitung der malayischen Basse 1901—1903; H. F. C. ten Kate, Contribution k l'anthropologie de qudques peu- ples d'Océanie, 1*Anthropologic, 1893; Lesson et Martinet, Les Polyndsiens, leur Origine, leurs Migrations, 1881; Rudolf Martin, Die Inlandstam-me der malaischen Halbinsel, 1905; Sarasin, Ver- such einer Anthropologic der In sei Celebes, 1906; Sarasin, Die Weddas von C'ylon und die sie um gebenden Volkerschaften 1892; Weisbach, *Korpsmessungen verschiedener Menschenrasse; F. Birkner, Die Rassen und Volker der Menschheit--*, 1914; J. Ranke, *Der Mensch, 1912; C. H. Stratz, Naturgeschichte des Menschen, 1904; W. Volz, Beitrage zur Anthropologic und Ethnographic von Indonesien, Archiv f. Anthrop.* 1906; P. Blecker, *Afmctingen van schedels van Inboorlingen van Java, Sumatra, Nias enz. Natuurk. Tijdschr. van N.-Indie, 1851; G. Broesche, Das anthrop. Material des anatomischen Museums der Konigl. Universitat zu Berlin, Arch. f. Anthrop.* 1881; H. von Ihering, *Collectio cranium diversarum gentium, 1873; E. Schmidt, Die anthrop. Privat-Sammlungen Deutschlands, Arch. f. Anthrop.* 1888; C. H. Stratz, *Das Problem der Rasseneinteilung der Menschheit, Arch. f. Anthrop.* 1904; A. A. Iwanowski, *Die Erdbevolkerung, 1911; J. H. F. Kohlbrugge, Die Gehirnfurchen Malayischer Volker verglichen mit denen der Australier und Europier, Verb. Kon. Akad. van Wetensch.* 1909; Kiewiet de Jonge, *Verhouding van den borstomvang tot de lichaamslengte en do uitzetting van den thorax bij inlanders, Gneesk. Tijdschr. v. N.-Indie, di. 47, 1907.**

Java. J. Deniker et L. Laloy, *Les races exotiques a l'exposition universelle de 1889, L* Anthropologie* 1890; Weisbach *Korpermessungen verschiedener Menschenrasen, 1878; Dr. Jul. Jacobs en J. J. Maijer, De Badoe's, 1891; Langen, Bericht über die Indi vid ual-aufnahmen aus dem Mai. Arch., Zft. f. Ebnh.* 1889; H. Weicker, *Die Ojpacitat und die drei Hauptdurchmesser der Schiidelkapsel, Archiv für Anthropologie* 16 (1885); Dr. C. H. Stratz, *Ueberdie Korperformen der cingeborenen Frauen auf Java, Archiv für Anthropologie* 25 (1898); Dr. J. H. F. Kohlbrugge, *L'anthropologic des Tengererois, Indonesiens- montagnards du Java, L*Anthropologie* 1898; J. H. F. Kohlbrugge, *Longueur et poids du corps chez les habitants de Java, 1901; J. W. R. Koch, Bijdrage tot do Anthropologic der bowoners van Z. W. Nieuw-Guinea, bene vens uitkomsten van Lichaamsmctingen vcr'icht bij Javanen, Sumatranen, Bali era cn Sasaks, 1908; J. W. E. Arndt, *Afmctingen van schedels v. inboorlingen van Java, CilebcH en Amboina, Natuurk. T. van N.-Indie, Deel VI, Nieuwe serie, deel III; T. Zaayer, Untera. iiber die Form des Beckons javanischer Frauen, Nat. Verh. der Holl. Mij. der Wetensch., deel XXIV; J. H. F. Kohlbrugge, *Die Gehirnfurchen der Javanen, Verb. Kon. Akad. van Wetenshappon, deel XII, no. 4, 1906.***

Sumatra e n omliggende e i l a n d e n. A. Bassler, *Uebon don Batak-Stnmn.*

Handwritten signature: H. F. C. ten Kate

- der Rajas, Verhandl. der Berliner Ges. f. Anthrop. etc., 1892; Dezelfde. Schüdel von Niasern und Dajaken, Ibidem; J. Danielli, Studio craniologico sui Nias, Archivio per Fantropologia e la etnologia 21; Pezefldfe, Crani ed ossa lunghe di a bit an i dell'isolon d'Engano, ibidem 23; E. Zuckerkandl, Zur Craniologie der Nias-Insulaner, Mitt. deranthrop. Ges. in Wien, dcel24, afj, 5f (1894); E. Modigliani, Un viaggio a Nias, 1890; Dezelfde, L'Isola delle Donne, Viaggio ad E.igano, 1894; Artikel over de Mentawei-eilanden in Bull. soc. gdogr. Ital. 1895; J. P. Kleiweg de ^Zwaan, Bijdrage tot de anthropologic der Me-; " nangkabau-Malciers, 1908; Dezelfde, Anthropol. \-Untersuchungen uber die Niasser, .1914; Djzelfdcej throp. Journ. Inst. Gr. Britain, XIV; B. Hagen, Die Gajolander auf Sumatra, Jahresber. des Frankf. Vereins fur Geogr. u. Stat., 1901—'03; Dezelfde, Die Orang Kubu auf Sumatra. Veroff. \ aus dem S.adt. Volkermuseum, 1908; Dozselfde, Sumatra u. die Nordl. Batakliinder, Jahresber. des Frankf. Ver. f. Geogr. u. Sbat, 1901 —'03; J. W. R. Koch, Bijdrage tot de anthropologic der bewoners van Z.W. Nieuw-Guinea, benevens uitkomsten van lichaamsmetingen verricht bij Javanen, Sumatranen, Biliens en Sasaks, 1908; Lubbers, Eene bijdrage tot de Anthropologic der Atjehers, Gen. Tijdschr. van Ned. Indie, 1890; A. Maass, Bei liebenswürdigen Wilden, 1902; R. Martin, Die Inlands! ammo der Malayischen Hal bin sei, 1905; R. Virchow, Die wilden Eingeborenen von Malacca, Verh. der Bari. Anthrop. Ges. 1891; W. Volz, Bsitrage zur Anthropologic und Ethnographie von Indonesien, II Zur Kenntnis der Mentawai-Inseln, Arch. f. Aiithrop. 1906; Dezelfde, Nord-Sumatra, Band I. Die Bataklander, 1909, Band II, Die Gajolander, 1912; Volz, Zur somatischen Anthropologic der Batakker in Nord-Sumatra, Archiv fiir Anthrop., 1900; Volz, Zur Kenntniss der Kubus in Sud-Sumatra, Arch. f. Anthrop., 1909; P. Bleeker, Afmetingen van schedels van inboorlingen van Java, Sumatra, Niasenz., Natuurk. Tijdschr. van N.-Indic, 1851; W. L. H. Puckworth, Sonic anthropological results of the Skeat expedition to the Malay Peninsula, Journ. anthrop. Inst. of Gr. Britain, vol. XXXII; O. Schlaginhaufen, Ein Beit rag zur Craniologie der Semang, Abh. und Ber. des Kgl. 2k>ol. und Anthrop.-ELlwogr. Museums zu Dresden, 1907; C. Swaving, Beschrijving van schedels van inboorlingen uit de Bovenlanden van Palembang, Natuurk. Tijdschr. v. N.-Indie, 1870; Swaving, Eenige aanteekeningen over de Sumatiasche volksstammen, Idem 1863; Swaving, Eerste bijdrage tot. de kennis dor schedels van volken in den Indischen Archipel, Idem 1861 en 1862; R. Virchow, Ueberdie Schidel der aileron Bevolkerung der Philippines, Zeitschr. f. ELhnol. J 870. Borneo. Ling Both, Negritoes in Borneo, Journal of the Anthrop. Inst. 25 (1896); A. Ji. Meyer, Ueber künstlich deformirte SchMel von Borneo und Mindanao, 1881; W. Waldeijer, Ueber einen vollständig erhaltenen Dayak-SchUdel, Ver-handl. der Berliner Ges. f. Anthrop. etc. 1894; E. Sonne, Die Bewohner Britisch-Nord-Bornees jnit besonderer Beriicksichtigung der Badjohs, Zumbonoas und Sundajaks, Mitt. der anthrop. Ges. iij wien 23 (1893); A. W. Nieuwenhuis, Anthrop. Uatcrs. bei den Dajaks, 1903; bewerkt door Dr. J. H. F. Kohlbrugge; Blittd. aus dem Niederl. Reichsmuseum in f. Volkcrkrundt zu Leiden; Charles Hoson and William Me Dougall, The Pagan Tribes of Borneo, 1912; C. Swaving, Dajakschedels, Natuurk. Tijdschr. v. N.-Indie, 1861 cn 1862; E. Zuckerkandl, Schadel von Dajaks, Mitth. der Anthrop. Ges. in Wien. Bd 24, 1894. Klei]] ere c i l a n den. Kuckenthal, Ueber Alfurenschadel von Hahnahra, Abhandl. Scrlieuberg. Naturk. Ges. Bd. 22 An han g, 1896; Dr. H [F. C. ten Kate, Contribution il Fan thro polo gio de quelques peuples cP Oceanic, L'anthropologic 1893; Ten Kate, Verslag eencr reis in de Timor-groepen Polynesie, Tijds. Aardr. Gen. 1894; Ten Kate, Schedels van Soemba, Publicatie van het Rijks Ethn. Museum te Leiden, 1895; J. G. F. Riedel, Vcrmeitliche Papua-Typen auf Scrang (Ceram) und Burn, Verhandl. der Berliner Ges. f. Anthrop. etc. 1895. Celebes e n k l e i n e r e cilanden^ J. Elbert, Die Sunda Expedition des Vereins fiir Geogfaplic und -Statistik zu Frankf. a. M. 1911; Lubbers, Eene bijdrage tot de anthropologic der bevolking in de assistent-residentie Gorogitalo, Gen. Tijdschr. v. Ned. Indie, decl 32, 1893; Sara- sin, Reizen in Celebes, 1905; Sarasin, Versuch einer Anthropologic der Insel Celebes, 1906; J. W. E. Arndt, Afmetingen van schedels van inboorlingen van Java, Celebes en Amboin a, Nat. Tijdschr. v. N. Indie, deel VI, nieuwe serie, deel III; J. Sasso Azn., lets over Cjlebcscr en Reimcrswaler Schedels, Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 1891; R. Virchow, Alfurn-Schüdel von Ceram und anderen Moluckcn, Verb. der Berl. Ges. f. Anthrop. 1882. N i e u - w - G u i n e a. Fr. Allen, Ou the original range of the Papuan and Negritto Races, The Journ. of the Anthrop. Inst. London, vol. VIII; Ewd. Beard more, The Natives of Mowat, Dau-dai, New-Guinea, Idem, vol. XIX; G. Brown, Papuans find Polynesians, Idem vol. XVI; P. Cymric, Anthrop. notes on New-Guinea, Idem vol. VI; G. A. Dorsey, Observations on a collection of Papuan crania, Field Colujnb. Mas. Anthr. Series Chicago vol. II, no. J, 1897; G. W. Earl, The native races of the Indian Archipelago, ^Papuans 1.853; M. J. Erdweg, Dio Bewohner der Insel TuniJco, Berlin hafcn, Deutsch-Neu-Guinea, Mitt. d. Anthrop. Ges. in Wien, vol. XXXII, 1902; A. Forstt; r, Das Muskel-system eines mann lichen Papua-Nucegeborenen, Abh. der Kais. Loop. Carolin. dcutsch. Akad. der Naturf. Hallo vol. 82; A. C. Haddon, Studies in the Anthropogeography of British Now-Guinea, The Geogr. Journ. London, vol. XVI, 1900; B. Hagen, Untcr den Papua's, 1899; Hagen, Kopf- und GesichtstypcJi OsLasiatj.schr. und Melanesischer Volker, J 90G; W. H. Holmes, Notes on Lh<; Elmcna tribes of the Papuan Gulf, Journ. of the Aiithrop. Inst. vol. XXXIII, 1903; W. L. Jens, De Papoea^ der Geelvinkbaai, Hand. der Ned. Anthrop. Ver., 1904; N. van Mickluclojo Maclay, An-thirop. Bemerkujigen iiber die Papua's der Ma-cluy-Kusle in Neu-Guinea, Natuurk. Tijdschr. v. N. Indie, vol. XXXIII; A. B. Meyer, Anthrop. Mitt. iiber die Papua's von Neu-Guinea, Mitt. der Anthrop. Ges. in Wien, vol. IV, 187-1; A. B. Meyer und R. Pajkinson, Album von Papua>-Typcn,

1894; J. G. F. Riedel, De sluik en kroesharige rassen tusschen Selobos en Papua, 1886; Riedel, Verxncintliche Papua-Typen auf Sernng (Geram) und Burn, Verh. der Berl. Ges. f. Anthrop. 1895; 0. G. Seligmann and W. Marsh Strong, Anthrop. Investigations in Brit. New Guinea, The Geogr. Journ. London, vol. XXVII, 1906; C. Staniland Wake, The Papuans and the Polynesians, Journ. of the Anthrop. Inst. vol. XII 1883; A. J. P. van den Broek, Zur Anthrop. des Bergstammes PSSchem im Innern von Nederl. Neu-Guinea, Nova Guinea, 1915; van den Broek, Untersuchungen an Schadeln aus Nederl. Sud-West- Neu-Guinea, Nova Guinea, 1915, van den Broek, Pygmacn in Nederl. Neu-Guinea, Zsitschr. f. Ethnologic, Bd. 4G, 1913; A. C. de Kock, Over dwergstammen in Z. Nicuw-Guinea; L. M. d* Albertis, New Guinea, what I did and what I saw, 1880; J. Chalmers, Antropometrical observations on some natives of the Papua Golf, Journ. of the Anthrop. Inst. of Great Britain, Bd. 17, 1898; W. H. Flower, The pygmy-races of man, Journ. of the Anthrop. Inst. of Great Britain, Bd. 18; A. O. Haddon, New Guinea pygmies; Nature, Bd. 83; Haddon, The pygmy-question, in hot boek van A. T. R. Wollaston, Pygmies and Papuans, 1912; C. G. Bawling, The Land of the New Guinea pygmies, Zsitschr. f. Ethnologic, Bd. 4G, 1913; K. Hauser, Das Kraniologische Material der Neu-Guinea-Expedition des Dr. Finsch, 1906; J. W. Koch, Bijdrage tot de anthropologische bewoners van Zuid-West Nicuw-Guinea, 1908; H. A. Lorentz, Zwartc Menschen, witte bergen, 1913; F. von Luschan, UeberPygmacn in Melanosien, Zsitschr. f. Ethnol., Bd. 42, 1910; A. B. Meyer, Ueber 135 Papuaschadel von Neu-Guinea und der Insel Mysore, Mitt. d. Kgl. Zool. Museums zu Dresden, Heft 2, 1877; Meyer, Tho distribution of the negritocs in the Philippine Islands and elsewhere, Dresden 1899; M. Mosz- kovski, Voikorst amni' in Kadap (Kodok), Tandjoeng- Batoeng, Tarocng-Hollandsch-Neu-Guinea, 2k-itschr. f. Ethnol. 1911; R. Neuhauss, ueber Pygmitsch in Deutsch-Neu-Guinea und iiber das Haar der Papua, Zsitschr. f. Ethnol. Bd. 43; Neuhauss, D'utsch-Neu-Guinea, 1911; Neuhauss, Bemerkungen zu dem Aufsätze von A. J. P. v. d. Brock iilxjr Pygmacn in Nederl. Sud-Neu-Guinea, Z-itschr. f. E-hn. J., Bd. 4G, 1913; Neuhauss, Dio Pytrinii-riffrage in Neu-Guinea, Z-itschr. f. Ethnol. 1914; J. W. van Nouhuys, D r Bergstamm Pese- chjri ini Itincn von Ni<-derJ. Neu-Guinea, Nova Guinea, Bd. 7; R. Poch, Faile von Zwergwuohs unier <i<-n Kai (Deutsch-Neu-Guinea), Mitt. <1. ant liroj), G's, in Wicj), Bd 35, 1905; J. A. G. van der Novu Guinea, J 907; Van derSande, Do U'aclfl ndcrJaipua', Tijdbchr. voorTajidheekunde, 1907; O. Schlagtihuufen, (JLIXTCUC Pygniii'nffrage in Neu-Guinea, Fcslschr. tier Duzcenten der Uni- versiteit Zurich, 1914; O. Sohelling, Bcitrige zur Aait hrop. der Papua's Zeitschr. f. Ethnologic, 23, J 891; C. G. Seligmann, A classification of the uat iv<; s of British New Guinea, Journ. of tic Anthrop. Inst. of Gr. Britain and Ireland, Bd. 39; 8. Wake, The Papuans ami the Polynesians, Journ. Anthrop. Inst. of Gr. Britain, Bd. 12; G. Woule, ZwergvoJker in Neu-Guinea ? Globus ; Bd. 82; H. W. Williamson, The Mafulu mountain people of British New-Guinea, 1912; A. T. R. Wollaston, Pygmies and Papuans, 1911.

H. J. N., herzien door J. P. K. do Z.

RATAHAN. Zio PASAN-KATAHAN-PONO-SAKAN.

RATEB. Zic MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

RAT in B SADATI. Zie ATJ 4HERS, 5, i (DI. I. p. 94).

RATELBLOOM. Zio HURA.

RATEWO (POELOE). Het grootste van de Moorden der Schelling-cilanden (zic aldaar). Rate wo is onbewoond.

RATIB. In het Arabisch betcekt *rdtib* in het algemeen „vaststaand" en duidt in het spraakgebruik allerlei zaken aan, die eens voor altijd vast, gesteld zijn. In Ned-Indic verstaat men onder *ralib* gewoonlijk een gemeenschappelijk godadienstoefening, bostaandc in het meermalen achtereen van de geloofsbelijdenis, vromedekkeren en lofprijzingen van Allah en Zrjnen Gezant (vgl. DIKTR). Over den bekenden, door Samman ingesteldcn *rdtib Samdam* zic SAM* MAN.

RATNA PAKADJA (MAL.). Zie GOMPHERE NA.

RATOE (JAV., so END.), Ratoh (MAD.). Vorstelijke titel, door vrouwen op Java en Madoera gedragen, alsmede in die streken, waar de Javaansche invloed zich heeft doen gelden. Zie ADEL.

RATOE. Naam door de Boegineesche tripangvisschers aan de lederschildpad (*Dermochelys s. Sphargis coriacea* L.) gegeven (Zic onder SCHILDPADDEN fam. *Dermochelyidae* s. *Sphargidae* I. 1., onder KRUIPENDE DIEREN I en onder PflNJOE).

RATOE LARA KIDOEL. Zie LARA KIDOEL (RATOE).

RATTEN. Zic MUIZEN.

RAU. Landschap in het N. der onderafdeeling Loebock Sikaping, residentie Sumatra's West-luist, grenzende aan do residentie Tapanoecli. Het landschap bestaat uit do nagri's Panti, Padang Glococr, Lan sat Kadap (Kodok), Tandjoeng- Batoeng, Tarocng-Hollandsch-Neu-Guinea, 2k-itschr. f. Ethnol. 1911; Noon an g, Loe boek Lajang, Padang Mantinggi, Langoeng en Kota Rad ja. Het word in 1833 (?adri-oorlog) door do Hollanders ten onder gebracht, viel in 1911; Neuhauss, Bemerkungen zu dem Aufsätze von A. J. P. v. d. Brock iilxjr Pygmacn in Nederl. Sud-Neu-Guinea, Z-itschr. f. E-hn. J., Bd. 4G, 1913; te Loondar werden versterkingen aangclegt37liF1840 Neuhauss, Dio Pytrinii-riffrage in Neu-Guinea, Z-itschr. f. Ethnol. 1914; J. W. van Nouhuys, D r Sikaping ver-cenigd onder het bestuur van en Ass. Res. to Rau. Daarna heeft het daarmede eene onderafdeeling uitgemaakt, eerst van do afdeeling Ajer Bangis on Rau, ver volgens van de afdeeling Loebock Sikaping en Rau. Scdert do gewestelijke organisatie van 1913 is het een district van de onderafdeeling luoboek Sikaping der gelijknamige afdeeling.

Het is con vmichtbaar lengtcdal, dat omgoven van de ketens der Bockit Barisan evenwijdigloopt met de lengte-as van Sumatra en doorsnoodd wordt van do Socmpocr, den bo ven loop van den Rokan-Kiri. In den diluvialen tijd had do afwatcr-riig van (lit dal nog naar het Westen plaats, doch vulkanen hob ben dozer uitweg verstoep. Thans neemt de Socinpoer het water op vaneenige rivier-tjes, dio van do grensgebergten uit het W. en N. konun om zich daarna Oostwaarts to buigexi en door het gebergte heen te broken. Dit erosiedial is nog to jong om voldoende diepte te bereiken, die noodig is voor do algehele afwatering van dit gebied, dat zeer laag is gelogon en waar- I schijnlijk eenmaal eon meet was; vandaar dat

een groot deel van Rau nog moeras is, meestal dicht begroeid met waterlevende planten (rau = rawa) en op de droge pick ken met hoog boomte. De streek wordt daardoor zeer geteisterd door malaria; bovendien is het veelzijdig voorkomen van varkens en tijgers tot een plaag geworden. Wan-neer verder in aanmerking wordt genomen, dat het land tijdens den Padi-oorlog reël heeft geleiden en sterk is achteruit gegaan, dan is het duidelyk dat de welvaart veel te wenschgen moet overlaten. Vroeger wnen de inheemsche paarden van Kota Radja zeer gezocht-, dock het ras is sterk achteruit gegaan, terwijl de kruisproducten ran door het Gouvernement in de Padangsch obovenlanden gestation neerde Sandellioot-dek-hengsten en inheemsche merries grooter zijn en meer en meer gezocht worden. Ook de koffie-productie is zeer verminderd, terwijl de indigo-cultuur nagenoeg gcheel is verdwenen. Aan eawahgronden is geen gebrek en de rijstbouw levert groote opbrengsten, die echter door verkeersmoeilijkheden bezwaarlijk zijn te go lde te maken. Hier en daar komt goud voor, dat o.a. in Pad an g Mantinggi in aangelegde waterlei-dingen word gewasschen, dock de opbrengst dier mijnen was zoo gering, dat het werk niet loonend meer was. Langs den Noordrand der rawa heeft men getracht de klappercultuur in gang te doen vinden. Er zijn daar thans reeds vrij grote e aaplanthin gen, maar tot welvaart is de streek daardoor nog niet ge bra chie. Daarvoor ligt het gebied nog te afgezonderd, heeft zoo we-nige en slechte verkeerswegen, dat te transporten te duur worden. Het weggedeelte tusschen Rau en Moeara Sipongi is than? omgelegd over een pashoogte van 800 M., waardoor de verbinding tusschen de residenties Sumatra's Westkust en

Tapanoeli, en het verkeer tusschen Minangka-bauers en Bataks verbet erd is.

Het plaatsje Rau, eenmaal een garnizoens-plateau van beteekenis en gndplaats van een controleur, is thans een stil en o.nbeduidend plaatsje geworden. De woning van den contro-leur werd tot pasanggrahan ingericht; garnizoen en fort Amerongen zijn verdwenen./:

BAU of **RAO**. EHand be wsten Moro tai (zie MOKOTAI). In de oostelijke helft van dit eiland is een ruim 300 M., hooge berg, welke naar het Noord westen zacht glooiend afdaalt en aan die zijde, langs het strand, in een 1500 M. breedte vlakke overgaat; aan de Oostzijde daalt het gebergte steil in zee af. Het eiland bestaat groo-tendeels uit eruptieve breccien, waartegen koraal- kalk ligt. De eenige kampong is Aroe aan do Noordzide, de, be-woonde door Mohammed an en. In de N.O.lijke kaap zijn 3 grotten. In een daarvan worden ectbare vogelnestjes gevonden, die aan den sultan behooren.

RAUWOLFIA SERPENTINA Bth., Fam. *Apo-cynaceae*. Akar tikoes (MAL.), Poel6 pandak (JAV.) Klein o heestcr met melksap, betrekke-lijk zeldzaam en moeilij te kweeken. Gezocht als geneesmiddel zijn de zigzaggebogen wortels, die zeer bitter zijn en die gelruikt worden tegen velerlei kwalen, ook tegen slangenbeet. De wortel bevat een giftig alkaloid. Hij wordt ook in de veearstsenijkunde eebruikt.

RAWA (MAL., SOEND.), r&w&(JAV.), beteekent moeras. Rawa's komen in Indie zeer veel voor, de meeste en uitgestrekte; in de laagvlakten, kleinere in de bergstreken, op ingelcloten plateaux of in

uitgebrande kraters. Die deelen der rawa s, welke in den Oostmoesson nagenoeg droogloopun, zijn nicestal met bosch, bamboe of glagah (Jav. en Mal), voor rietgras) begroeid, terwijl do steeds water bevattende met lage moeras- en waterplantun bedekt zijn. In bevolkte streken worden de cersto gedeelten veelal voor do rijstteel gebezigd. Van vcl rawa's, vooral op Java, is in historischen tijd een belangrijke verkleining door dichtslibbing waargenomen. In sommige, vooral in de bergstreken, heeft veenvorming plaats.

RAWA (ORANG). Zie ORANG OETAN.
RAWAS. Laidoschrijving. Onder-afdeeling der afdeling Palembangische Bende-nhnden, in het Noorden grenzendo aan de residence Djambi, met een oppervlakte van 6863 K.M.², omvat heb stroomgebied der Rawusflinker-zijrivier der Moosi, zie SUMATRA, *JRivieren*). Zij be'taait uit do marg&s: OeJoe Rawas, Sooka Pindah Oeloe, Moeara Roepit", Soeka Pindah Tengah, Soeka Pindah ilir, Maocr, Roepit Tengah en Roepit Dahm. Heb Westelijk deel is woest, on-bewoonde berghnd. De Westgrens, gevormd door het Barisangeberge, heeft een hoogte van 1200—1600 M., de Noordgrens, gevond door de water-scheiding der Rawas me: de Batang Asei en Li-moen heeft slechts een hoogte van 450—500 M. Do Westelijke bergon. loopen met flauwe hellingen, in talloozo rugge af, en he, land tusschen Rawas en Roepit is nagenoeg vlak. De bevolking woont in slui=end langs de oevers derbeidehoofd. rivieren, Ra.was en Roepi:, waar ook de bouwland-den, gevonden worden, die vaak van overstroo-xning hebben t o lijder.

Rijst is heb voornaamste culLu urge was, geteeld op sawahs (hier en daar door waterraderen bevochtigd) en op droge velden; katoen, kapok en gambir worden eveneens veelangeplant. De veestapel bestond ul. 1912 uit ruim 4000 buf'eh, 700 runderen, 1200 gei en een duizend al schapen. Europeesche Hndbovondernemingen vindb men in dib afgelegen gebied nog nie', hoewel er goede gronden beschikbaar zijn. De Polroleum maatschappij Moesi-Uir had eeni<ze jaron geleden aan den benedenloop der Rawas bij BClini eenigo putten, die in 1905 en 1906 nog jaarlijks 2 1/2 mil-lioen liter petroleum opleverden. Daarna dial de de product ie zou st erk, dit t en sloMe de exploi a • tie werd gostaakt. Sincl u eenigo jaren is op den recht eroever der Rawas-rivier, ongeveer 15 K.M. bovenstrooms Soeroelngoon een geologisch-inijn• bouwkundig onderzoek van Gouvernomenlswfge bogonnen.

De voornaamste plants is do hoofdplaats Soeroengocn aan de Rawanrivier, zote, van den controleur; heb dablisscment en do pasar zijn op den linkeroever (63 M. boven zee) en do doesoen op den rechteroever der rivior gelegen.

De voornaamste vegen zijn: a. van Soeroelangoen naar Poeliu Kidah (23 K.M.) bovenstroomiH aan de Rawas; b. van Soeroelangoen naar Moeara Roepit (18 K.M.); c. van Moeara Jioepi c de IS was af naar Bat oo Koeijing; d. van Moeara Roepit langs de Roepit naar Moeara Bli i (120 K.M.); en e. van Soeroelngoon naar hot Noprduwaaris in D jam bi gelogen Sarolxngoon (42 K.M.).

Zio overigens onder PALEMBANG en AIOESL. Bevolking. De bevolking bo'tond volgens de overlevering oorspronklijk uii zoogenaamdo Koeboe'w (zie aldaar) wanran in 1906 nog, vol

gens Van Dongen, 333 in de onderafdeling v oorkolonien. Vermenging had pl.ats mid Jvaan- Hcho kolonisten o : i emigranten uib Minangkabau, later uib Redjang en uib deelen van Palombang on Djambi. Vandaar dat de Rawassche marge's reeds van ouds Soeka pind : ih werdon genoemd.

Het oordeel over de bevolking is verschillend; zij is Gouvenientsgezind, volgzzaam en gewillig on opgewekter van aard dan do Maleiers van Midden-Sumatra.

Do bevolking spreekt Maleisch met eigenaardigen tongval, sterk vermengd nieb Javaansche, Miningkabausche en Redjangsche bestanddeelen. Het algemeen gekende leberschrift is heb Rdnjtong (zio aldiar).

Geschiedenis en Best. uur. Tot 1876 was Rawas verdeeld in 5 ma'a'R : OeloeRawas, Lfsoeng B'toe, Troesan, Riwas ihr en Mocara Koepit, met pasirah^aanhof d, die den t. i. el depat i voerden of, zooh in Moera Roepit& pangeran. Die marga was een zoognaamde sikap-afdeeling, die wat belast ingenen verplichtingen belrof, in exceptionellen toe.it a nd verkeerde. Bovendien waren er twee panghoeloeschappen, Pangkahn en Tikoe, gebieden van geringeuitge3t.rekthpid.waarvande bevolking uib Minangkabau stamt en welker hoofden den ti.el panghoeloe droegen en nog dragen. Do margac best onden uir dor pen, doesoens, onder prouins met den titel gind6, dipati, krio of rid, die penggowo's of penggawa', hoof den van wijken (gedeel en van het dor) onder zich Hadden. Al dezo hoof don hadden aandeel in de recht - spraak.

In 1853 werd. heb onmiddellijk Europ. best uur ingevueerd en een civiel ambtenaar in Rawas geplaatst, nadit reeds sedert 1838 de milit. commandanteM^Rawfts en sederL 1840 die teM^Roe-pit me. de be:reckin\$ van civ. gczaghebber waren belevt geweest. Zij waren feil.elijk niel anders dan poli iekst agen.en, zooling de geheele afd. onder he. gozagslond van he : , divisiehoofd te Ma Roepit ,die als Gouvt's ini. ambtenaar in do pleats was ee^reden van den djfinan?, den gcmacht igde v : m den apangebouder tijdens he. Sultansbe- Htuur. In 1864 word de be'ckking van divisie- hoofd opgehoven. Tot 1870 bleef Rawas een zelf- mandige controloirsaj'd.; toen werd die a Is onder- afd. bij Tebing Tinggi gevoegd, om in 1906 weder zelfst andige con' role-afd. te worden, en in 1912 ■ : l < ondercrafd. ic worden gevoegd bij de Pal. bene- denl mden.

In J 876 word, me : uuzondering van Oeloe Kaw.,w. de indeeling in marga's opgeheven en wer- <len de onderscheiflen doexoerz zelfst andig ver- kl: md en doe. : oen midji renoent'd welker boofden reclii : i eeks onder den com ioleur werden gec- pl tatsi. De hoof den werden gekozen a Is in Pa lem - b : mg (zie aldaar).

De midji-verklu ing werkt c zeer ongunst ig, voorul omdit. door he. vervallen der marga a Is cojnmun ile cenheid do bevolking het rochG ver- loo r bui.on de grenspalen dor eigen doo. : oon (o on ginnen, bo-ichproducten in te zamelen, cnz. t enziit d'en be : -> ling van hasil la nah, terwijl do herendinston (nain. de anl ara n-dien.<t en, voor iran.)ori to w.der cn to l ind) vormeerden. In 1883 wci den d m ook de marge's weor in he. leven geroepen. Vijf doe : .oens bloven midji, hoofdzike-lijk onidit hire bevolking van oen andoro af st aillin'ing is d m de ovorige, doch geleidelijk zijn dez midjdiboens bij bestaando marga's gevoegd of,

door uitbreiding, zelve tot- marga'8 geworden.

In October 1916 sloog de opstand van Djambi ook naar dib diitric van Palembang over, waar, schijnlijk onder bedreiging met moord bij de welgezinde bevolking door uitgewokenen van Djambi. Den 13on October rukten de opatandelingen lings do Rawasrivier naar de hoofdplaats Soeroe* langoen op, waarbij de telefoonverbindingen worden doorgesneden. Ongeveer 2000 opstandelingen, deden een aanval, die echter werd afgesigen. Dit treffen maakte zulken diopen indruk op de bevolking, dat hoi verzet weldra gebroken was en do bevolking op weinig uitzondering na, naar haar doesoens t erug keerde.

Literatuurviz Midden-Sumatra, Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expedi.ie; L. F. Wesly, De onderafd. Riwas, res. P<ilembang. Met een aanhangsel: verkUring van het Riwasche Rentjongschrift, T. B. B. III, 275, 351; Mijnbouw- kundig geologisch overzicht in Benkoelen en Palembang No. 3, I Rawfts versl-ig, mot 8 kaarten in Versligen en Mededeelingen betreffende Ind. delfstoffen en hare toepassingen.

RAWAS (BATANG RAWAS). Linker zijrivier vop.de Moesi (zie SUMATRA. *Rioereii*).

RAWING (ook Bedjai rawen). Dajaksche naam voor den lijstrokodil, *Crocodylus porosus* Schncid. (Zie onder BOWAJA).

REAEL (DR. LAURENS). Geb. te Amsterdam 22 Oct. 1583 uit het huwelijk van L. Ja- cobsz, koopman „in den go udon Reaef* en G. P. Nieuwes. Na te Leiden in de rechten gestudeerd te hebben, waar hij 23 Juli 1607 ingeschreven werd, vertrok hij in Mei 1611 als bevelhebber over 4 scilpen naar O.-Indie, werd het volgende jaar aan den Gouv.- Gen. Both als rechtskundig raadsman toegevoegd, 3 Aug. 1613 benoemd tot vice-gouverneur be last met het best uur over de Molukken, Amboina en Banda, in 1615 gouverneur der Molukken en 19 Juni 1616 door den Raad v. Indie gekozen tot Gouv.-Generaal. Hij onordnam in 1615 een tocht naar de Filipijnen om afbreuk te doen aan de Spaanscho vloot en was nog tegenwoordig bij de verovering van Jakarta door Coen op 30 Mei 1619. Zeer spoedig na zijne benoeming tot G.G. vrczocht hij echter reeds zijn ontslag, dat hem 31 Oct. 1617 verleend werd ; den 21en Ma art 1619 gaf liij het bestuur over aan J. P. Coen en vertrok naar Nederland, waar hij Jan. 1620 aankwain. Daar werd hij 9 Juni 1625 be win d h e b e r der kamer Amsterdam; in hetzelfde jaar vertrok hij naar En go land als vice-admiraal encsr vloot bestemd om in samen- werking mob de Engelschen togon de Spanjaardon te opereoren. Reav's lotop bomoeiingen om in. Engoland den wrok weg te nemon, o nt st aan door do beruchte rochtspleging op Amboina van heb jaar 1(523, bleven zonder gevolg. In 1626 was hij unibassadeur dor Republiek bij do kroning van Karel I van Engclund. In 1628 ging hij als onder- handelaar naar Denoniarcken, leed op den terug- locht schipbreuk on geraakte in go van gen sclra-p bij de keizerlijken, maar werd in 1629 weder vrij. In 1630 word hij raftd der st ad Amsterdam CI in 1632 schcpen : hij beklcedde in die plaata nog de betrockkingej van commissaris a aan do wisselbank en wccsmeester. Hij overleed | to Amsterdam den 21cn Oct. 1637. Read, dioxin 1625 door koning Karel I tot den ridderstand verhe ven word en zich op do studio der natuur- kun de schijnt t' hebben toegeloge, is ook bekond

door zijne Nederlandsche en Latijnsche gedichten; volgens Hooft zou hij een werke hebben geschreven: „Raad voor hen, die zich naar Indië begeven". In de eerste jaren na zijn terugkeer nam hij een werkzaam aandeel aan de literaire beweging die dagon. Hij was lid van den Muiderkring en ontmoette daar Von del, die hem zijn *Lof der Zeevaart* opdroeg, zoemde Hooft, dien hij in de bewerking *van de Nederlandsche Historien* bijstond. Hij onderscheidde zich in het innedicht, hie Id briefwisseling met zijn zwager Arminius en ook met Galilei in Italië De studie der zeevaarkunde trok hem aan, hij had zitting in de conunissie, welke verslag moest uibringen over Galilei's berekening van de geografische lengte op zee, en schreef eene verhandeling over den magneetsteen en de magnetische krachten der aarde, welken zijn dood in het licht verschoen. Op het laatst van zijn leven werd hij voorgedragen tot de waardigheid van admiraal van Holland.

Het kortstondige bestuur van dezen Gouv. - Gen. was getuige van een gedeelte van den strijd om de heerschappij over Jakarta tusschen de Nederlanders en Eigelschen; voorts toont een zeeslag gelveerd tusschen de Japane onder J. D. Lam en de Spanjaarden, werd Japara door A. Martsz verbrand en een verdrag met Solor gesloten.

R&B&B. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

RIBANA. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

BANG. Landstreek in de Lampongsche Districten aan den Noordvoet van de O'loema-oes op de grens met de residenties Palembang en Benkoelen. Zij vormt een deel van de Aboengstreek (zie ABOENG). Wellicht is de naam afkomstig van een daar veelvuldig voorkomende boom met waaiervormige bladeren, r'bang genaamd. De voornaamste rivier is de Oempoe, een der bronrivieren van de Toelangbawang, die echter niet meer dan 12 tot 15 M. breed is. Aan de grove go-zichten der bewoners is te zien, dat men hier niet met een echte Lampongsche bevolking te doen heeft; er is ook geen sprake van een Lampongsche adat. Men sluit geen d'joedjoer-, doch seniSn- of huwelijken, waarbij de man by zijn vrouw komtinwonet. Kinderhuwelijken komen veelvuldig voor. Kinderen van 10, sows zelfs van 5 jaar worden uitgehuwd en wanneer v66r dien tijd nog geen scheiding heeft plaats gehad, wordt op 14 ja-rijen leeftijd een eedekah gehouden, d. i., een feest, waarbij een geit wordt geslacht en dat als de voltrekking en verwezenlijking van het huwelijk wordt beschouwd. Waarschijnlijk zijn de Ribangers afkomstig uit Bo ven Krok, B'ralau en Hanau en dus verwant met de bevolking van Benkoelen en Z. W. Palembang.

Rd bang behoort tot een der beste streken van de Lampongsche Districten en kan in de toekomst nog zeer in betekenis toenemen. Het on-geueer 300 M. hoog gelegen land is rijklijk van water voorzien en daardoor uitstekend voor sa-wahbouw geschikt. Ongeveer 20 jaren geleden kwamen Bantammers uit Java zich hier vestigen en legden tai van waterwerken aan voor uitbreiding van de sawahcultuur. Hoewel de Bantammers hun immigratie niet hebben doorgezet, is de sawahbouw toch sterk toegenomen doordat de Ribangers de aanwezige kanalen en andere werken hebben overgenomen en uitgebreid. Zij be-

bielden echter ook hun ladangen en deze kregen grooter nut als voorbereiding voor ppercultuur. De pepertuinen breidden zich vooral sterk uit sedert het bijgeloof overwonnen werd, dat de aanplant van peper de dood tngevolgt zou hebben. De tabakscultuur is door de pepraanplant achteruitgegaan; aan de inzameling van boschproducten wordt weinig gedaan, alleen die van ficus elastica is van beteekenis.

Het grootste dorp in RSbang is Kasoei, op 200 M. hoogte gelegen met 130 huizen, bewoond door bijna 1300 menschen. Het heeft een vrij groote pasanggrahan en is de zetel van den assistent-dSmang. Het centrum voor den handel is Rantau-tamiang, dat elchts 600 inwoners telt, die door den handel in vrij goederen doen verkeeret. Hoo druk deze handel is blijkt wel uit het feit dat deze 600 menschen over 120 grobaks beschikken. Van Rantauamiang loopt een weg Noordwaarts naar Band jarnasin, waar kleine prauwen de waren kunnen vervoeren over de Bfisai naar Bandardalem, waar groote prauwen de waren vervoeren naar de bekende handelsplaats MSnggala (zie aldaar). Oostwaarts leidt een weg naar Oeloekr6-ngas en vandaar een 23 K.M. laij pad naar S6-poeth. Al deze wegen zijn nog zeer primitief en in den regentijd geheel onbruikbaar; de grobaks, door karbouwen getrokken, kunnen door de terreinuoelijkheden meestal geen grooteren last vervoeren dan 4 pikoels.

RECEPIS. Zie MUNTWEZEN.

RECHTEN (IN-UIT-, DOORVOER). Zie BELASTINGEN, D. "1, biz. 243—257.

RECHTSGEMEENSCHAPPEN, zie GEMEENSCHAPPEN (INLANDSCHED).

RECHTSKUNDIGEN (Inlandscho). Zie RECHTSWEZEN.

RECHTSSCHOOL. Zie ONDERWIJS.

RECHTSWEZEN. Toen Both als eerste Gouv.-Gen. van Ned.-Indië Optrad, had het grootste der Javaanscho rijken, Mataram, tweerlei rechtspraak, t. w. van den Vorst, die persoon-lijk rechtsprak in de „pradata"-zaken, d. z. do zooda nige waardoor de Vorst als zoeboeng is beloedigd; halsmisdaden dan wel misdaden met zware lijfstraffen bedreijg, en van do Djaksa's, die van de „padoe"-zaken d. z. geschillen tusschen *s Vorsten onderdanen onderling, kennis namen en door den Vorst tevens konden worden belast met de instructio van praditazakcii om met de oxcutie van *s Vorsten vonni-sen. Sultan Agoeng (1613—1645), strong Isla.miet, stolde priesterrechtbanken in, die de crimineel recht - spraak van den Vorst overnamen met dien vorstande, dat het vonnis do bevestiging ei'chlo van den Vorst, en dio in zaken van liuwclijks- en erfrecht in hoogste ressort rechtspraken. Naasi do lijfstraffelijke rechtspraak volgens den Islam stond cono rechtspraak volgens in-heimsch recht, en in koopman-zaken eene door deskundigen. Do „geestcijikheid", welke onder den opvolgenden Sultan hare maebt inzake hot rechtsweson verloor, herwon do onder be-cher-ming van do V. O. I., C. Ah oud-Javaansch wetboek uit bet tijdperk, voorafgaande aan de Nederlandsche overheersching, is te vermeldet de SoeriaAhni. Mohamindeansch recht vermengrl met bestanddeelen van oudeion, ook van in-doeschen oorsprong (eene vertaling in Riffler' History of Java, Appendix C; eene betero naar anderen tekst in Bijdr. t. d. TL. en Vk.

v. N.-L., nieuwe volgr. 1862, deel 6, bl/ 1).

Met Both vortrok naar Indie een Fiskaal. „Tot onderhouding van goede ordening, politie & de justitie" was luidens art. 35 van het octrooi van 1602 do O. I. C. bevoegd tot be- noeming ontslag van „Officieren van Justitie". Op aanklacht van den Fiskaal sprak de Gouv.- Gen. rret do krachtons zijno Instructio door hem benoemd vier leden van den Raad van Indie recht in zeken vnn „overtroding dor arti- kelbrieven, ordonnintien en bovelen, zoo van do Coinp. ie ah van den Gouv.-Gen. on dio van sijnen raad, alsmede over a lie onbohoorlijkjo handelingen en mis-handelingen in 't stuk van commercie van de Comp. ie", met welke Raads- leden hij voorts „allo andere kantoren en kwar- tieren van raad en raadpersonen moest voor- zicn, met magt en autoriteit om bij dezelve op do rceptiovo plaatsn, rogt en justitie in a He civielo zaken geadministreerd on bodiend te worden". Na do verovering van het Konink- rijk Jacatra steldo Coen do *regtslyuden van 't Jort* in, welk, geheelt uit ambtenxren bestaand, college werd voorgezeten door een lid van den Raad van Indie (liter werd do President tevens extra-ordinair lid van dozen Raad), en rechtsprak op aanklacht van den Advocaat-Fiskaal. Voor het ireerend? l wa- ren de regtslyuden gepromo- veerden; sinds 1742 moesten alien benevnm do Adv.-Fiskaal on diens substituut doctor utrius- que juris zijn, voor welko ainbton advocaten werden uitgezonden met tenminste drio jaren rechtspractijk; zij werden door Hoeren Zoven- ticien benoemd en verbonden zich voor 12, later voor 5 jaren. Van 1666 af trad mode ah vervolgendo autoriteit cen Waterfiskaal op, voorzooverre nl. do feiten waren gepleegd buiten de „boom" of op een dor niburige elan- den. Do Adv.-Fiskaal en do Waterfiskaal werden naderhand beneoind uit do ledcn van het college, waarbij zij waren aangesteld. Beiden waren, e vena Is ook do Baljuw, aan dit college ondergeschikt, weshalvc zij in tgenstelling van do Fiskaals in do Buitcnbezittingen dependento (d i niet rechtstreaks aan Heeren XVII onder- geschikte) Fiskaals werden gheeten. In do in 1620 vastgesteldo Prov. Instructio hcceten bo- vengenoemdo rechtors *d'ordinaris lyuden van de, n r/erichte in *t Casteel* (N.-I. Plakaatboek I, bl. 63); sinds 1626 *Ordinaris Raet van Justitie binne het Casteel Batavia*; sedert 1798, zulks in vorband n : et het door het college uitgeoefende toczicil op de justitie in den l indc, *Hooge. Raad vaib Jistitijf*. Zij waren bevoegd kennis te nemen van : Ho 7/i ken tusschen sold iten of dienaren der Uoimp io voorgevallen in of buiten hot fort of tusschen een dozer on eon burgor van do stad voorgevallen buiten het fort. Gold hot eene gcir.cngdo zuak ah ovonbdoehl binnon hoi rcsHort van do stad, din was het *College van Schepeni'n*, bestuando aanva nkolijk uit twee ConipJcs dienaren en twee burgers, in zaken van (J. incczen unn^ovuld mot een Kapilein-Chinecs l -ter uit dric ajnbtciriron, vier burgers on twee C inezoon (do loden wisseldron jaarlijks af; eerst onder .1) ondols prcinamento leden), verjilint daarvan kennis te jionron op aanklacht van den B ljuw, dio met do Scheponen het stedelijk hc, tuur vormde, welk be- >tuur l egolijk ook onder aj)probatio van de Hooge Overheid gOBiCentelinkjo wotgever oprdad. Dit college

berechttc ook allo zaken tusschen burgers onder- ling in of buiten het fort (N.-I. Plikaatboek I, bl. 59, 62, 126, 475; II, bl. 412). Van de be- si- ring van laatstgenoemd college kon men bij het oerstgenieldo in appcl komen. *Herzie- ring van een vormb, door den Raad van Justitie in cerston aanlog gowozen, had pliats door dien Read zelveu, aangovuld met door do Regeering aangewezen leden tor vervanging van die lodon, welko in eor. ste in^tiantio hadden rochtgedaan. In civielo zaken hadden in do vergadering van Schoponen de Bsljuw en de Landdrost, in dio van den Raad van Justitie de Waterfi^kaalstem.*

Do uitbreiding van het gezag der O. I. C. a Look de toenim© van bevolking te Bitavia dwong tot nadere middelen van voorziening. Was het ambt van Waterfiskaal ingo3teld tot ont listing van den Adv.- Fiskaal, door de aan- stelling van oen Lnddrost (liter Droosaard) over de Omirclanden van Batavia, werd het ressort van don Baljuw beperkt tot de Stad en de Zuidervoorstad. De Landdrost kreeg ah Officier van Just ite zijt zitting in den Riad van Justitie. Over Waterfiskaal, Baljuw, Landdrost zio ook POLITIE. Voorts werd de taak van het College van Schepenen verlicht door het instellen van *Gommissarissen van kleine zaken*, bestaande uit twee leden, gekozen uit de Sche- ponen on cen van de Commissarissen van de hu* weljikscho zaken (deze Liatstien hadden te waken tegen voltrekking van huwelijken van Christ enen in strijd met do bestaande verordeningen). Behoudons beroep on de Schepenbank hadden zij recht te spreken in geringe zakon van de burgerij. Ook bij den Raad van Justitie mochten civielo zaken van gering beling voortaan niet n:eor dadelijk voor den volion Raad worden gebrach, maar worden dezo in eersto instant ie onderworpen aan de belusing van Commissa- rissen uit dien Raad. Voor beido kleino Colleges inoosten partijen zonder rechtsbijstand ver- schijnon (N.-I. Plak. boek I, bl. 536, II, bl. 224, 488 en IX, bl. 82).

„Dewijl de ingehndon met malkandoren veel- tijds niet en connen verdraegen ende de Land- drost over de plxttel melon deser steedo alleen geen behoorlijkjo ordro alomme en kan stellen, de lnden en orven wijd en zijd verspreijt synde", word aan oen *College van Heemraden dor Bata- via'scho* Ommelinden, opgericht in 1664 voor- namelijk teneinde de clmdestiemo uitbreiding van grondbozit togon to gaan, o. m. opso dragen het uit don wog ruimon van goscbillon daaruit ontstaan. Van dit uit Comp. Es dienaren on burgers bestaande College was een Raad van Indie President, de Landdrost Vice-President. Nadal in 1684 do bemoeniens van hot College mot dio goschillen reeds was beperkt geworden tot minnolijkjo cliiikkingen dan wol tot ronvooi naar don bovoogdon rochter, werd hot in 1809 afgoscha ft.

Een to Batavia, gevestigd Gollogo, waarvan de loden *Comm i a sar is sen van zee- en comme)cie- zaken* werden genoemd (N.-I. Plak. boek V, bl. 355, 407), had blochts een kortstondig bo- staon. In 1746 aidair ingesteld in vorband mot de opon-toiling voor particulieren van de vaart op versLillendo plaatsion in Azie, werd hot in 1755 opgebeven, omdat do vrijjo vuart niet langer geoorloold wts. Hot had aan do vor- wachting geonzins voldaan.

In den rechtstreeks aan don Gouv.-Gen. ondergeschikt Europeooschon Voordrager, *Conduueur of Voorspraek* ontdekt men don eerston Polit ierecht er in Ned.-Indii. Belast met het toezicht over enklo inhndschon natien. rondom do stad, was hij t evens r edit er over geringe overtredincen, terwijl hij bovendien nog in appel rechtspraak over geschillen, waarin door de Kapiteins en Luitonants over de inlanders aldaar was beslist. Hij ontving do khchten en berechte zelf dio, wolkho hij niet, naar do Scho-ponen verwees. In zijno plants trad in 1656 do *Gecommitteerde lot en over de zaken van den in-lander* —zie POLITIE —, dio oveneons om zijno kennis van taal en volk ceno zeer bijzondoro posit io innam, en wiens bevoogdheid dienten- gowlolge zich in den loop der tijden uitbreiddo. In bet bijleggen van geschillen onder inlnders, zoo noodig middek dwang, lig zijnegrootokracht. Mocht de Voordrager geldbocto of eon bepaald aantal rotanslagen oploggen, voor don Gecojn- mitteerde waren geen regelen voorgoschreven ; zijno competentie was niet oinschreven, doch zijno tikpraken behoef den de appro bat io van den Gouv.-Gen.

In het binnenland werden do Javanen naar hunne eigen wetten borecht door do Regenten, dio evenwel hunno vonnissen moesten medo- deelen aan den hoogsten gozaghebber, door wien doodvonnissen konden worden verlicht (De Jonge VII bl. 206, VIII bl. LXXXIII). In de landen, welke in do ISO eeuw door don Soosoohoenan van Mata ram aan do O. I. C. waren afgestaan, behielden do inhlandscho hoof- den voorshands de rechtsmacht. wolke *zij* tot dusver over hunne onderlioorigen hadden uit- geoeffend. Om tot snellere rechtspraak en tot executie ter plaatse van het delict te gerakon, werden in 1708 aldaar *Hoojdenrechtbanken* onder Voorzitterschap van den Regent ingesteld, recht- sprekende over inlanders in burgerlijkjo en straf- zaken. In 1747 echter werd op de Noordkivist van Java te Samarang eon *Landraad* opgericht, waarin de Commandeur van Java's Oostkust, weldra Gouverneur geheeten, voorzat en voorts zitting hadden zeven Regent en a ls leden, eon inhlandsch Fiskaal met den titel van Groot- Djaksa (in elk distrikt was voorts een Djaksa bescheiden, die, onder den Regent gesteld, den Fiskaal van den Landraad moest kennisgeven van groote delicten ; dezo Djaksa's stonden onder het toezicht van den Groot-Djaksa, en waren zelf rechters in kleine zaken), eon Euro- peesch Scriba en een Javaansch Secretaris. Geschillen van meer ondergeschikt belang liet men aan de Regenten ter berechting over. Do dage- lijksche rechter over Javanen was de Landraad. Toch ging er bij dien Landraad weing anders om „als beuzelarijen, die civiel afgedaan zijn” (De Jonge X bl. 345). To Samarang werd mede als hoofdkantoor van Java's Oostkust eon *Raad van J uslitie* gevestigd, ter we lks kennisnomo blonden de geschillen van personen van anderen landaard. Vanaf di I tijdstip dateort het dualism. in de Indische rechtopleging, dio voor inlanders afgescheiden van die voor Europeanen (N.-I. Plak.boek V, bl 525, VI, bl. 36).

Buiten Java en Madoera bestonden op verscheide plaatsen Justitieleo Baden, voorge- zeten door de opperhoofden der kantoren. Do *Fiskaula* op de Buitenbozittingen moeoton sinds |

1742 bij voorkour rochtsgoloorden zijn. Van do vonnissen dezor Raden was in conigo govalion appel mogelijk op den Raed van Justitio t© Batavia.

Op de Comp.ioe schopen worden godurondo do re is ordo on tucht gehandhaafd op do wjzjo, bij artikelbriovon voorgeschreven. Do mooste zaken werden aan boord afgodaan door eon *Scheeps- raad*, zaken van militairen door eon *Krijgsraad*, *cone* goniengdo rechtbank, waarin ook mindere jr.ilitairon zitting haddon, terwijl do *Breeds Raad* van do vloot aan boord van hot schip van den Kouimandour do zeor ernstigo mis- driyven berechte, wanneer eon schip in oskador voor. De beklaagden konden in govalion van bijzondoron aard, waaronder niet bogropen no- toiro halszakcn als conspiratics, aan don go- wonen rechter ter plaatse van aankomst worden uitgoeverd.

Do rechtspraak in den Comp.ies tijd liet veel te wenschen over. Op Java oefenden do Sche- ponen tegelijk bestuur en rechtspraak uit, on ook in de Buitenbozittingen lagon boido in 66ne hand. Dit leiddo tot machtsmisbruik, vooma- H. elijk in do Buitenbozittingen, waar do rochte. ook anderszins de wet ton vaak mot voeten trad. To Amboina sprak do Raad van Justitio in onvolgtallige saxmenstelling in 1732 eon dood- vonnis uit, dat werd geexecuteord zonder dat do appro bat io van de Reegering werd afgewacht, en velde enkele jaren later eon vooroordeelond vonnis zonder dat do boschuldigdon van oene aanklacht tegen hen ooit iets hadden vernomon. In het ovengenoemde jaar word inzooverre verbetering in den toostand gebracht, dat aan do Gouvernours en andero independento oppor- hooft don in do Buit enbozittingen verboden werd de Justitioele Raden voor to zittion of vorder zich met do justitie te bemoeion dan het houden van eon algemcen toezicht medebrengt; do vonnissen mooston evenwel door hen worden go- approbeerd alvorens tenuitvoergelod to worden of, indien geen approbatio kon worden verleond, naar den Gouv.- Gen. worden opgezonden voor eeno definitiove beslissing, wat aan eono bo- handeling der zaak in hoogor boroop editorio niol in den weg stond. Op den Rnad van Justitio to Batavia oefondo do Regcering haar invlood uit, doordat hot College werd voorgezeten door een lid van den Kaad van Indie en het des go- vordord rekonschap had to govon van zijno gewijsdon. Ook moest do integracit dor reclit- tors> lijden onder do buitengemeen ligo «aUrieer- ring. Ledon van den Raad van Justitio to Batavi ; genoten aanvankelij benevens het gewono ko.st- geld, huishuurindenniteit en wijnrantsocn, eon weddo van niet meor dan i 50 pur maand, welko als niet “condign.” boschouwd, in 1056 vor- dubbeld word en in 1732 haar hoogtspuni be- reikte van f 200 + 25 rsd. voor imishuur. Pas na twaalf jaron dienst mochten zij, buiten hot presidium, naar eon hoogor arubt 8taan. Luidons hot Rapport van de Commissie tot do O.-J. zaken was in 1803 hot salaris van den Adv.- Fiskaal en don Waterfiskaal niet nieer dan f 5() per niaand ; de Schepenen werden niet bo- zoldigd ; do Officieren van Ju.Jitic ontvingen een vast aandeel in allo „go dstraffen, civiulu broukon on crimineole confiscation”, over welk aandeel een bekeurde, zoook trouwons ook in Nederland geschiedde, tonindoo vorvolging to

voorkomen in oorlog trind mot don Officior ("composeeren" noemend men dat), zoodit hot in 1705 heetto, „de meeste placaten on ordrea dienen maar alleen om do Officioren van Justitio rijk te maken en voor de connivent io daarvan < > on gostadig impost te treckon": hioraan is eerst door Raffles een eindo gemaakt, terwijn ginds 1842 (Ind. Stb. nos. 10 on 39) do Fiskaals geen aandeel nicer genieten in de boeten on verbeurdverklaarde goederen. Wat do recht- spraak over de inlanders bet reft, deze moot in < len corston tijd wel bijzonder slecht zijn ge- woot, aangezien de rechter met deze justitiabo- len volkomen onbekond was en men daarom zelfs niet toeloot „op de depositio endo getuyge- nisso bij Cnizezen, Heydenen ende Mooren verlcuden" recht te doen. Eene aanklicht door een Regent of con Opzniezer (deze'hiold toezicht op do Comp.ie3 loveranties) bij don Gocommit- teerd ingediend, was voldoende om tot bestraffing te leidon ; do Gocommitteerd, het bowijs niet genoegzaam gelevrd achtende, vorweos don verdachte niet naar het College van Scho- penen, maar deed aan de Regcrring het voorstel hem te verbannen, zoodat hij ook nu den ket- tingslag niet ontging; en de Schepenen, eene zaak berechtende, vonnissen cnkel „wegens suspicci".

Voorzoovei¹ Indische verordeningen niet in de matricie voorzagen, werd door de Europeose rechtscolleges van den aanvang af hot burgerlijk en hot strafrecht volgens de in IG25 voor Indie nitdrukkelijk van kracht verklaard (N.J. PUK.boek I bl. 161) instructien en practijken in Nedorlmd goldend, ni. a. w. het oud-Hol- landsch en hot Romeinsch recht toegepast, to Batavia en in do Ommelindon ook op inlanders en Vrcemdo Oo.sterlingen. Tegelijk kwain in genoemd jaar tot stand een ordro van procederen in criminole zaken alsmede een ordro op 't stuck van arresten, van desol ito boodels en van geproviligerde schulden. Van 1668 dateo- ren de eerste Krijgswetten voor do militio dor O. I. C. (N.-I. Plik.boek II bl. 462). Eeno systo- jnatische rangschikking van do verordeningen voor Batavia, bevattende bepalingon over de rechterlijko inrichting, de maniero van pi'oce- deeren voor de collegiën van justitio tot Batavia, desol ite boodch, preferento schulden, huwelijk- scho voorwaarden, successio ab intestato, vormdo in 1642 voor Indie de eerste *codificatie* (N.-I. J'rik.boek I b]. 472, IV bl. 387). Ze moest door van Justitio on Schepenen doorlopend worden bijgewerkt, doch word tenslotto con 'erward gcliecl. In de tweedo hofst dor volgnde eeuw werden zo door den Opperkoopman Craan herzien, doch doze Nicu wo Batavia, ^cho Statu- ten (id. decl IX) hobben de voreischo goedkou- ring van hot Opperbosluur nimmor vorkregon. Niottomin golden zo — ook j'iet Britsch bestuur licet zo intact, terwijn ditarna do Coininn.-Gcn. in opdracht krogen do Niouwo Statulen to rovi- clcoren — ah richtsnoor voor den rechter tot 1848 (Ind. Stb. no. 10). Voor do Chineezen waren luidens do Statulen van 1642 voorloopig van kracht Imm eigen usantien en costumyon ; in 1720 werden de voorschriften nopons do suc- cossio ab intestato van het Chincoscho recht van kracht verkliard „als een wogwijzor en tot voorbeeld" doch „niet als wet", terwijn in 1769 bopalingen betreffendo do adoptio van kindoren

van Chincozon, Mohamedanen en nndcro on- ch ristenon worden uitgevaardigd (Het Recht in N.-I. IV bl. 68), dio mode tot 1848 schijnen te hebben gogolden. Ah handleidingen dienden den rechtbankon *cen Compendium der voor- naamsto Mohamedaansche wotten on gewoonten nopens orfnciaFon*, huwelijken en echtscheidin- gen van don Gecommitteerde Froijor (zio hior- over T. v. Ind. T. L. en Vk. 1897 dl 39 bl. 511), in 1760 goedgekourd en in het Nederlindsch en Maleisch gedrukt, medo inhoudende eenigo voor- scription van rechterlijke organiatio almmode strafbepaJingon, ton behoove van den Landraad te Samarang (Het Recht in N.-I. III bl. 361), aan welk Compendium wat betreft de successie ab int estate kracht van wet werd verleond bij Ind. Stb. 1828 no. 55 en dit eerst word butea werking gesteld bij Ind. Stb. 1913 no. 354, en eene soortgelijko verzameling van voorschriften van Cxiineesch recht, vervaardigd door den Secretaris van Schepenen. Haksteen (N.-I. Plik.- boek VII bl. 476), in 1761 aan do Collegien van Justitio to Batavia door de Rogeering „ter spe- culatio-, gezonden. Als Compagnie's codificaties verdienen nog vormelding voor Ghoribon do PSpakem Tjeron, van 1768 (Vorh. Bit. Gen. 1905, LV 2o st.), voor Celebes de inland.jche wetten bij de Hoven van Bonio en Goa in ge- bruik van 1759 (Het Recht in N.-I. VIII bl. 95).

Gedurende hot bowind van, Daendeh werd het bestaande matriclele recht nagenoeg gohand- haafd en blevon ah regel on den inlander toe- gepast diens eigen wetton en vormen van rechts- pleging, met diön vorstande, dat voor eene straf- vervolging niet meet noodig zou zijn de klacht van den benadoelde of diens na^bestaanden en dat van do straffon, bij Javaansche wetten bo- dreigd, mocht worden. afgewoken. Overigens worden in hot rechtswozon gewichtige verande- ringen gebracht. Nadat do Hooge Riad van Justitio was afgezot, omdat het Collogo had geprotostoord togon, het besluit van den Gouv.- Gon. om binnon 3 X 24 uren vijf boklaagdon, wier zaak bij den Raad aanhangig was, op te hangon, word hot goroorganisoerd. De nieuwe leden genoten cone bezoldiging van 6000 rsd. Het amt van Waterfiskaal verviel; de Adv.- Fiskaal werd wodorom met diens function be- last. De Europeoscho rechtbanken hadden voort- aan ook kennis to nomen van zaken, waarin Europeanen, Chineezen, Maloiers on andere vreemdelingon met inlmdors betrokkon waren, alsmodo van allo misdrijven, waardoor do opon- baro voiligheid werd vorstoord, t. w. brand- stichting, roof, gcweld. Deze misdrijvon waren. dermato toogonon, dat to Samarang en Soorabaja noodig word het iustellen. van ooe Com missio, bestaando uit speciaal därtoo ge- committoord lodon uit don Raad van Justitio, goassistord door don Fiskaal, oldors uit don Prefect con do vordoro leden van hot Landgericht, om dozo zaken to bo roc ht on: do schuldigen worden lovond verbrand op do plaats van do mis- daad. Hot al to grooto ressort van don Raad van Justitio on van don Grooten Lmdraad te Samarang word gosplit en ook to Soorabaja werdon zoodanige rechtscolleges ingostold voor den Oosthoek van Java on do ojj ; mdon Madura en de „Baviaan". Van do vonnissen dezor Radcu van Justitio viol hoogor boroop aan den Hoogon Raad te Batavia. Met uitzondoring van do boven-

vern^eldo stonden ter konnimmemng van do Landruden allo hnkmi-drijven benovens misdaden door aanzienlijke inhnders begaan. Tovens word in elke prefecturo (L- nddrostambt) voor Javr nen een *Landgericht*, in elk rogenstchap eon *Vredcgericht* opgericht. Het Landgoriuh werd voorgezet en door den Prefect (Drossaard) en had tot leden. zeven Regenten of andoro voorname ini nd cl o l. oof den, dit in de Omn^el nden van

twoe der l. ndcigemren of hunno gemachtigden, volgens rooster zi.tini noir.endo. De Groot Djaksa — even .li do Kloin Dj iksa onderLouden door den Regent — was Fi kaal. De P. ng] oeloo bij d.it gorccht was nu slechts advi eur. Voor do Sumn^iere procedure voor den Dro-saart over de Batavi.x*sche Omir.ehnden en de?zelsf asj ev oren zie N.-I. Plik.boek XIV bl. 733. Het L- nd;ericht deed af cllo ziken, welke niet tor kenni neir.ing van Vredegericht of Lc ndrard d stonden Voorzoover toel latbair

stond appel v^n vonnis. en van ket L ndgeriebt open, voor don l nd dienaar op den Hoogen Rnd Vi n Justiiie, voor anderen in de Omule-Rudven Batavii op het College van Skepenen. Het Viedcgericht, dit was sair.cngc-teld uit den Re; ent en cenige ligere ambten ren en prie ters, mm kennis van do kleine geschillen over huwelijkszaken, injurie, wanb.eti.ling, hehoudens spy el op l et L. ndj ericht.^In de Jaka-travel e en Pre njer Bovenl nden' word aan een *Ambulant Gericht*, bestaando uit den Prefect (Gccomm it l eerd tot en over de zaken van den inLnder den Regent en den Hoofdvang-hoeloe vi n Let district, waar hot feit was ge-plee.d, zood eoo 2 of 3 door den Prefect aan te wijzen Opzieners, die in den regel zelf het voor-loopig onderzoek in de zaak hadden geleid, op^edr gen in eer te en hoogste in tantie — tenzij de Gouv.-Gen. herziening van het vonnijr.ocht gel-sten — te oordeelen over allo ir.isdrijven door ini nders begaan (N.-I. PLkboek XIV LL 794 en XV bl. 888). Het deed ir.ee : tal uittluitend recht op de stukken. Een schout, ten deze ondergeschikt aan den Gecommitteerde, werd Lelist met do „civile en crirr.inelo juiti- diclie van *Buitenzot***.

In de Oneribon.chc la nden en in B ntm word cen Landraad gevestigd (e C. eribon,pn to Anjer. Bo.>cLdelicten werden op^ aanklicht van den Secretari- en Fi,kaa l bij den In ; p.-Gen. van de houtbosschen op. Java in eer te en hoog>te inKUnie berecht door het *Collegi^ der Ilout-vesterij* dat Eevoogd was tot het opleggen van 10 juen kettingfelig en 200 rsd. boeto (N.-I. PLk.boek XV bl. 120,123, 153).

Lu ideas do In struct ie van 1798, welko zou gelden tot de ontvangst in Indie van hot Wet-boek wegens de straffen bij de Bitaafscho Republiek in gebruik, deed een *Raad van discipline*, waaiin ook ondrofficioren zitting hadden wanneer Let eene zaak vgn een niindere hetrof, naar de wet ten Lek end onder den mam Regleii.cnT', uitspraak over strafbare ieiten door n ilit. iien gepleegd, doch hal,zaken moed hij verwijzen naar den Riad van Justie (N.-I. PLk.boek XII bl. 902). In de door den Koning van Holl nd in 1807 voor den Gouv.-Gen. vastge>telde In tructie werd evenwcl bepaj.Id, dit voortaan tile n.ilit<.ije delicten door *Krijgsraden* zouden worden berccj由“D endeis gaf nduden in: inachting tot bijeenhoping van Krijgsraden

door do Hoofdofficieron dor garnizoonen telkens wa nneor zulks noo dig zou wezon, on richto tevon : con *Hooge Militaire Vierschaar* to Bitavi% op, voorgezoten. door den Pro idont van don Hoogen Riad van Just it io, torwijd do Adv.- Fiskaal bij dion Riad tevens ah zoodmng opt rad bij dozo Viorschaar. Dit College was, ingovol hot vonnis des oersten rochters nict appellibel was of daarnvn geen appel op do Vierschaar was aangeteokend, belast xr.ot do herziening van doodvonnis van Krijgsradon in Ned.-Indie zoowel vnn die te l md aL te water en vsn a ndre vonni^en door Krijgsra don op Java gewozen, terwijl l laastbedocldo vonni>sen, - voorzooverro in de Buitenbozittin< en ge l igen, ar n ket fi .t execut io wa ren onderworpen van den gewo tolijken gezagkcbber, die, zulks wei- gerend, zo opzond aan den Gouv.-Gen. Te Samara ng, Soerabaj%, Ambon, Banda, Tom^to cn Makasjer n-r.en, in stede van Officieren, do Fiskaals bij do Ra den van Just it io de function van Auditeur-Militi ir waar. In delicten, welko vol ens het Holl nd ch Crimineel Wetboek van 1799 aan do beoordeeling van den burgerlijke rechter waren overgel ton, hadden do militisiro rechtbanken de burgerlijke wetlen tot richt- snoer to non cn; ten arznen van do rechtsplo- ging en in n.Hits ire delicten ha dden. zij evengc- noend Wol boek too te passen, wat bet reft l et krijgsvolk to water den artikelbrief van 1795, de resolutie van do Staten-Generaal van 1703 en de instructie voor do Holland.che H. M. Vierschaar van] 802 (N.-I. Plak.boek XIV bl. 691, XV bl. G48 on 1018, XVI bl. 161, 168, 700).

8 AL—de—bovenitaando rogelingon vorhoedden nict, of ondor D endlo do rechtspraak tot eeno caricatuur werd. Do Regeering was bo- voegd procedures op to schorten boricht en kennis te nomen van ziken, vonnissen to voi*- nietigen: van. deze bovoegdheid maakte Dien- deh eeu niet matig gebruik. D.it hij zondor vorm van procos bij margin le beschikking op cen boricht van den Dro.ssaard in Bintam een European liet ophangen, dit hij cen Luitonant veroordeeldo om als- ini nd : ch fuselier bij eigen compagnio to diencn, dezo foiten spreken boek-deelen.

Het En:ehch tusschonbestuur bracht in 1812 nieuwe re^ elingen. Rechtsgdingcn, hetzij civiello of crirr.inecle, waai-in betrokken waren Euro- peanen en vreemdelingon of inwonors van Bu,tavii, Sxmarang of Soorabaja on Voor.stedon, van anderon l nd turd d .n wel geschillen tus- scl on por .onen buiten do stad woonich, zoo een van de partijen was Europexan of zoo boido partijen C inezoen waren, werden ljo.iandlo voor de *Court of Justice* (Pre idont en slochts 2 leden, bijge .taan door con Fiscal), in die steden gove tigd. Dio to B,tavii, *Supreme, Court of Justice*. (Pre idont en slochts 3 leden, bygetaan door den Advocat-Fi kal) werd in eerste on Loo^sto instaktie medo bekleed mot l jet grootsto decl der rochtsmacht van hot voormalige Coilo^o v^n Schepenen, waardoor do onderskeiding van rechtspraak over Compics dicnrcn of ambtrenten en over burgers kwam te verv.illen, en was teven> Hof van appel voor de andero rechtbanken en gerechten. op Java, mils de optge^de bruf van eone bopaalde zwaarle was De kleino civic! . reentszaken werden in elk dor

a] //

drie hoofd4edon ovorgbracht n%ar oon moor sumtor rechtsprokend *Court of Requests*, wolke to Bxtavi% hot Com missariat van Imwelijks- en kleino gorchtbzakon verving. Do lichter strafbaro feiton, ook buiten do stedon door Europe men, Gaineezen of inlmdors begaan, stonden nu ter konning van don *Magistrate*, terzijdogo>-taan door eon B .illuw, in do st oden bove ndion door "con Water-Fi<cal. To S imarang en to Soerabaj% was slechts e6n Magistrate gevestigd, later Ro ident goheoten; te Bitavii waren er 4, liter 5, die samen do *Bench of Magistrates* vormden, welke, na. ver- hoor van do verdachten, do zaken vnn hen dio zich aan ireer omstigo misdrijven hadden schul- dig gemaakt, vorwees niar de Supreme Court. (In 1815 werden de Magistrate? ook met de werkzaamheden der Requestenkaiers belist.) Ter kenni neming van de *Landdrost's Coxirt* (L'ndraad) stonden burgerlijko goschillen. tus- sc) en ini nders en ook politiekaken. In civiele zaken bleef do oudo wijzo van reclitsvordring voor do Courts of Justice gehandhaafd. Met af- schaffing van do pijnbank werd in strafzaken daa rent egen zooveel mogelijk de Engohck e rechtspleije gcvolgd, weshalve een jury word inge told. Do uitvoicrigo Provi ionRules and Regulations establisLed for the manner of proceeding in civil cases — ovenah dio in crin.in 11 cates on de instruction voor do rechtscolloge, gerechten en justitic-ainbten^ron. to vinden in Raffles' in 1812 uitgegeven Code of Proxi ionil Regulations for the Judicial and Police Depart- ir cnts — waren reeds onder hot Holl nd>ch Be .tuur vervaardigd; ze worden aan Muntingho toegeschreven. De inlmscl e wotten blevcn ten nanzen van hot materiele recht buiten toeparsing, voorzoovorro in strij d met de : ■ Igemeeno beginselen van recht en billijkl.eid, een voor- schrift dat onder opvolgendo Rcegeringon word bo tendig (Ind. Stb. 1819 no. 20, 7°, art. 121 j°. 1832 no/ 29)..

In 1814 word do rechtsbedeling onder do inl .ndors buiten Batavix, S.imarang en Soera- baja jorogeld, eeno n : cdo aan iluntingi.o to tl- nken definitivo rogeling welke do grond lig is pobleven voor l itoro organisation. Do Ro idont word verkLard to zijn Opperrrechtor en eerste mat binnen zijno ro identic, welko vor- dcold wa s in (list ricten (= rogentschappen), terwijl l ot di- t rict wa< go^plisit in divi ics. Hot ini .ndsch houfd, dat eeno divi 'io bostuordo, bad n ot zijno mantri^ Let recht liuhte over- trodiii!, on)ot cono goldboeto van ten hoogsto f l() to Lc- traffen en civielo zukon tot cen bodrag van f 20 af te docn (*Division's Court*), Lchoudons appel op hot hoofd van hot di A rict (*Bopall's Court*). Uit gerrecht, waarin do Panghoeloe, do Djakhft en tin (loro ini mdscl,o boambten mol den Rogont zitting hadden, nam in earsten aanleg konni-i van goschillen over eon bodrag van f 20 tot f 50, doch hud geen rechtsmacht in straf- zaken. Kon do Recent zich niet n.ct do govoolven van den Djaksa en don Panghoeloo voreonigon, dio even .Is in do Boputi's Court do welten hadden nit to loggen, d.in was do beslissing aan don Jio idont. Van do vonnissen van do Bopati's Court was hoogor boroop mogelijk op do *Ucsidenl'K Court*, uan welk college cen- vecl uitgo- breider rechtsmacht werd too^ekend din aan don voormaligon Landraad, daar hot in oorstoo

instant io rechtsprak, bohalvo in civiolo zaken van hooger bedrag, in allo strafzaken, niot ter kenni noir.ing staando van hot Divi nogerecht of hot Omgaand gerrecht. Do Roiidont besli'to a J 3 rocht cr all66n, ni ingewonnen advies van de Regenten on n% onitrent do inlind<che wetten en gobruikon te zijn voorgelicht door den Hoofd- djaksa en den Hoofdpanghoeloe, dio boiden ook ch Griffior fungcorden. In strafzaken mm do Djaksa van het district, waar het feit was ge- pleegd, ir.eeatal de gerechtolijko vervolging op zich. Do uitspraak r.r.ocht niet tenuitvoergelod worden, alvorens door den Lindvoogd to zijn good< okourd, zoo hot vonnh niot was gowezen in overeenstemming r.r.et de govoelen? van Hoofddjaksa en Hoofdpanghoeloo on zoo in strafzaken een zwaardero straf was opgele^d dan lcvenslange govangenis of verbanning. Van civiolo zaken was appel bij den L'ndvoogd. Mi drijven, waarop do doocLtraf stond, behoor- den nu tot do konni neming van de *Court of Circuit*, tot borechting van welke ziken do Pre ident een lid, liter alleen een lid, van elkon Riad van Justitio op gezette tijden zich na.ar do tot Let rorsort van den Riad tehoorend© di- tricten hadden to begeven. Vijf gezworenon, aanvanklijk Europe nen, liter ini ndors tot on iret den rang van dorps^oofd, be>li>ten aan- (gar nde Lct bewijs dor feiten) De rechter vonniste (" volgens de ini ndseco wort on cn herkomsten, t erwijl zijn vonnis bokrachtiging behoefdo van den L"- ndvoogd, zoodvt oxorbitante Regerings- inmenging in justitiezaken bleef bestaan. Ook Europe nen waren in strafzaken, welke dm onvowel tevordon door den Resident in cost en zijn geim, trucrd, onderworpen aan de rchtsmacht van deze Omgaand rochters, in burgerlijko zaken aan dio van do Re- idontogerechten. Men zie Riffles' Rogulotion for the more effectual administration, of justice in the Provinci il Courts of Java, te vindae in zijn „The History of Java." Appendix D (zic ook l bl. 277 o. v.) en „Substance of a n- inuto" bl. 217 (zie ook bl. 1G3). De Priester- ra den liot ook Riffles voortbostaan. Zie over dit onderwerp verder RAD AGAMA.

Na hot horst el van hot Nedorlandjch gozag handhanfden de Commi'sarusun Generaal, in afwachting van de vaststolling van niouwe wetten betreffendo het rechtswczon in Nederl nd, zooveel doenlijk kot bestaando on bepaaldon zich tot prvisioncolo, doch verro van onbelngrijke, rogclingen, zulks aan do hand van de rapporten van do Commissi. Muntingho-Maurisse-Morkus vun Mei 1817 over do militaire juris die tie en van October 1817 "over hot burgerlijk justitiowezen en de politic. Bohalvo to Samara ng, Soorabuja, Atiboina, Makassor .on het toeu nog tot Ned- Indie bohorondo Malaka word ook to Bitavia (in 1824 bovondion to Bmdi en Torn 1825 on opniou in 1835 to Ric'Ung'zeer' veol liter, in 1908, to jklodin) oon B : xad van Justitio govodigd, (dio to Amboin'i, B-ind.i on Tornito hidden in 1882 op to bestaan), terwijl de Hoogo luad van justitio aid tar word vorvongen door het *Hoogerecht* (jio) van N.-L, welk opperroch- torlijk Cvlllogo voortaan toozicht uitoofeudo zoo- wol op do inlincLche ah op do Europeo^cho rechtsbodeoing tngvolgvo van do vorplichte revi io vun condemnitoiro vonnissen, houdondo vooroordeeling tot een straf van eono bep ialde zwaarto, van do Klakon van Justitio, do Reoht -

bankon van Omgang en do voor do Resident's Courts in do plants tredondo Landradon op Java en Madoera, waardoor ook nu wedor do tggore rechter do boslissing in ha n don had of een vonnis al dan niet aan revisio onderworpon zou worden, alsmedo door do approbatio wolko do andoro condonnatoiro Landraadsvonnissen behoef don, zoodat het mot do discretionnaire macht van don Landvoogd ton. dozo godaan was. To Batavia, Samara ng on Soorabaja blvcen allo bevolkingsgroepen onderworpon aan do rechtsmacht van do Radon van Justitio, totdat in 1824 (Ind. Stb. no. 4) ook da ar Landradon wor- don ingest old (in den Lnnndraad to Batavia namon dostijds ook two Europoxnen zitting). Tovons wor bepaald, dat do Landradon op Java en Mad. voortaan kennis zouden nemen van geschillen tusschen Ciincozon of andoro vromdelingcn behorendo to do Indische bo- volking ondrorling of tusschen Cnincczon en zoodanigo vromdelingen dan we] tusschen Euro- mpanen en Chineezon of genoemdo vromdelin- gon, mot dien verstando dat zoodanigo zaak tegen een Europeaan en loopondo over een bodrag van f 500 of nicher zou staan ter kennis- noming van den Raad. van Just it io. Van do ci- vielo Landraadsvonnissen, houdon.de vvoor- deeling tot zeker bedrag, kon mon in appol komon bij den Raad. van Justitie. De Hoofd- djaksa trad nu by den Landraad. als publiok aanklager op. De Leden van den Landraad kregen in plaats van eene advi- eerende eene beslissende stem. Evenzoo de leden van do Rechtbankon van Omgang, wolkor Presidonten daartoo speciaal benoemde rechttrs waren. Do Engekke instelling dor jury werd, als vor Indie ongeschikt, niet overgenomcn. Do Districts- gerechten. werdon omgedoopt in Regentsraden, die ook nu geen crimineelo rechtspraak uit- oefonden: vorschilden. en do Djaksa dn do Panghoeloe mot den Regent van meening, dan werd aan den Resident de zaak ter bcilis- sing overgegevon. Do Resident, bovoogd tot het opleggen van politiostraffen, mocht tor handhaving van do politic onder nadero good- keuring keuren uitvaardigen (Ind. Stb. 1819 no. 16). Reglementon op do rechtsploing, een in civielo en een in crimineelo zakon voor do Europeesche alsmede con in boide soorten van zaken voor de inlandscho rechtbanken, worden afgokondigd, do cersto voor geheel Nod.-Indie, het laatste voor Java en Madoera, waarbij do bestaende nianicr van proccdeeron in civielo zaken werd verkort, terwijl do nieuwo rechts- pleging in. strafzakcn meer waarborgcn gaf voor de persoonlijk vrijheid en tegon willekeurige iandelingen. Een. plaatsclijk onderzoek zou moeten. uitmaken, in hoeverre de nieuwe rego- lingen ook voor do Buitenbezittingen zoudcn kunnen geldon (Ind. Stb. 1819 no. 20).

Do Ncdcrlandsche *militaire strafwclgevin* (j van 1814 en 1815 gold in Ncd.-Indio vanaf het herstel van het Nederlandsch gezag. Dczc Nederland ; Fchc Rijkswctten, welke, met uitzondering van de Rechtspleging bij de Zccmacht (Ind. Stb. 1918 no. 11), niet in het Staatsblad voor N.-I. zijn afgckondigd cn wat de Landmacht betreft voorzoovorNed.-Indieaangaat worden beschouwd a is algemeene maatregelen van bostuur, bio ven tot op heden aldaar van kracht voor het Indische Leger (zie ook Ind. Stb. 1918 no. 70 artt. 29

en 39; evoneens voor do lijfwachton van den Soosoohoenan van Solo on don Sultan van Djokja, Ind. Stb. 1894 no. 125; in goval van mobilisatie ook voor do Schuttcrijon, Barisans, do Gewa- pondo Politio, on het Lcgioon van Mangkoo Nogoro, Ind. Stb. 1916 no. 518; voor do vrij willigo Motorborichtrijders on Automobiel- korpsen op Java en Mad., (Ind. Stb. 1916 no 322 on 1918 no. 135), mot dien vrorstando dat in 1819 (Ind. Stb. no. 21) de Prov. Instructio voor hot Hoog Militair Gorechtshof gowijzgd voor Indio word uitgegovon on bepalingon, wrdon vastgostold ontrond do bijoonrooping der Krijgsraden en de approbatio van dorzelver vonnissen. Ton aanzien van do niet zuivor militaire delicten zijn evonwol do voor burgers goldende strafwctten van kracht verkkard en heoft dorhalvo tot 1 Januari 1918 ook voor do militairo rochtors, die overigons steeds naar gemunificeerd rocht rechtspraken over allo be- volkingsgroepen, hot dualistisck stoll in zwo- verro too passing gevondon. Een *Hoog Militair Gerechtshof van Ned.-Indie* werd in 1819 inge- steld, d&t zich ton aanzien van do manior van proccdeeron hoofdzikolijk had to regolon naar den stijl van practijk bij het Hof van Holland tot 1810 in gebruik. Do samondolling van het Hoog Mil. Gorochtshof was: drio rechtsgeleerde ledon, do President inbrogropon, vier Officieren van do Landmacht on. two van do Kolonilo Zoemacht, mot een Adv.- Fiskaal on oon Griffior ; die van do *Krijgsraden* voor het Krijgsvolk te Lande: zoven Officieren van verschillenden rang, bigtcestan door een Auditor Militair, in dubbel hoodinghoid van Oponb. Ministerie on Griffior, in. den regel een rechtsgeleordo. Hoofd- officieren staan, evonals allo militairen, die zich ter pure stellen, uitsluitend voor hot Hoog Mil. Ger. torcht. Over tempoirno Krijgsraden, zie artt. 282 Rechtspl. Lm. on Ind. Stb. 1860 no. 77, 1904 no. 372. [Een ontwerp K. B. is aanhangig, houdondo wijziging in do samen- telling dor Krijgsraden bij de Landmacht in dien zin dat zo ook in Indio zullen worden voorgo- zeton door con burgorochtsgeleordo en do Griffierswerkzaamhedon van don Aud.-Mil. worden. opgedragen aan een SecretarLs (Officier), open- baarheid van do zittingon van den Krijgsraad, en bijsland van don beklagdo door een raads- man]. Do Krijgsraden bij do Kolonilo Marino worden bijeengeroepen op Java door don Gouv.- Gen., elders door den Gouverneur of Resident. Bij deze Krijgsradon ovomt bij do Krijgsraden bij do Landmacht buiten Batavia, word do FS kaal bij den Baad van Ju.stilio of on Officier met do function van. Oponb. Ministerio boUst. Tengovolgo van do ophoffing van do Kolonilo Marino on liet Sodontair Zoowezon in Nod.-Indie (Ind. Stb. 1843 no. 24 j°. 1868 no. 84) bestaat voor Indie nog alloon eono bijzondoro rechtsple- ging over krijgsvolk te water ton aanzien van do K. N. Marino, nl. two *Zeekrijgsraden*, edn in do Marinokuzerno to Soorabaja voor het godooltc dor Zeemacht in Ncd.- Indio, dat niet tot eono afzonderliko vloot, oikudor of minder smaldeo voreenigd, on con op hot vlaggoochip voor het Ncdorlandich Esko dor. Do President, Vice- Pre. idont, leden, Griffior van on do Procurour- on Adv.-Gen., bij hot Hooggerochtshof fungeeren thuns als zoodanig — do liiststgenioonidon als Adv.- en subst. Adv.-FLkaal — bij hot Hoog

Mil. Ger. (Ind. Stb. 1864 no 92), do ch aan do beraadslaging neinen, bohalvo de Vice-Pro4dонт, in den rogol slochts twee of 66n van bodooldo leden dool (Ind. Stb. 1910 no. 331), torwijl hot aantal militaire ledon nu bestaat uit dro van do Landmacht on twee van do Zcemacht, in actio- von dienst of gepen'ionnoord: do laatston zijn pas kort goloden voor het eerst bonoomd in verband met do opdracht van hot hoogor boroo von vonnissen van do Zeekrijgsradon — Nodcr- landsche rechtcrs dio do Nedorlandscho wotton toepassen — in Ned.-Indie gewezon aan hot Hoog Mil- Ger. van N.-I. (Wet van 15 Mei 1914). Er zijn thans ze3 Krijgsraden bij de Land- macht in N.-I., nl. to Batavia, Magelxng, Padang, Ko eta Radja, Makasser on Amboina. Het Crim ineel Wotbook voor het Krijgsvolk to Lando ondering voor Indie ingrijpendo wijzi- gingen ton aanzien van do straffon, welko met hot oog op het klimaat gochel andero moeston zijn Voor het bewijs der misdadon was steeds toepas'elijk de burgerlijko strafvordoring. De kenni-noming van overtredingen van 's Lands middelen on pachten alsmede van strafbare feiten door een militair in vereniging mot een burger goploogd werd bij uitzondoring opgedra- gen aan den burgerlijken rechter Vonnissen van Krijgsraden buiten Java werden tot 1867 (zio Ind. Stb. no. 45) ter approbatio opgezonden aan don Gouverneur of Resident, daarna oven- als also andero Krijgsraadsvonnissen aan het Hoog Mil. Ger., tevens rechter in appel. Ook be- rust bij dit Hof de eindbeslissing, ingeval do Krijgsraad desverzocht do zaak heeft onder- zochl van een reclamant, die zich bozwaard gevoelt over eeno bom opgelegdo krijgstuchte- lijke straf en wiens klacht door don Chef van den strafoplcgger ongegrond is vorklaard.

Na het vertrek der Commissarissen-Generaal word geloidelijk tot regeling van het rechtswezen in de Buitenbezittingen overgegaan. De Grooto Oost werd to dien eindc in 1824 door don Gov.- Gen. bozocht. Enkelc gewichtige punten uit dio horziening, welke slechts ten deele in het Ind. Stb. (o.m. 1824 nos. 19a, 21a, 2G&, 28a, 31a, 1825 no. 39) is afgekondigd on voor het overigo to vinden is in de uitgave van het Hooggerochthof van Reclon' cntaire en andero wottelijke bepa- lingen betreffendo het beheer der justitio op do Buitenbozittingen en in Soorakarta on Djokjakarta, 4o druk, 1874 (wat dozo Vorstcnl mdon bet reft zio ook Ind. St b. 1876 do. 140), worden hier aangostipt. Do R%ad van Justitio to Ma- kasi-cr had to oordcelen over alle bovolkings- groepen met uitzondcing van inlanders, die to Tcrmitc evonds liter dio to Pa dang over Euro- peanen on alle vrcnido nitien, Javanen inbe- grepen, dio to Amboina niot over inlxndorh in den Ind. Archipol, dio to Binda uitsluitend over Jcrkcniors. Landradon worden ingostold op Sumtra, Celobos on in de Molukkon. Do voroor- dcloondo vonnissen van den Landraad te Mona do wordon aan don Jlaad van Justitio to Tomato, dio van de L'indiadon in hot rechtsgo- bied van don J Sad to Makasser aan dezen Raad tor bohandoling in revisio gezondon, dio van do Rsdon van Justitio to Toinat o en Banda aan don Baud van Justitio to Amboina-, dio van do Landradon to Pa du ng on l'riaman eonsdools aan hot Jfooggerochthof, andoreoals voor hot fiat execut io aan den Gouvornour. Van do civielo

vonnissen dor Landradon stond hooger beroop open bij den Rand van Justitio, nicv enwv van dio van do Landradon to Pa dang en Pria- man, torwijl aanvankelijc appel van do vonnis- son dozor Landradon was toegcitaan op don Resident, aan wicn toon ook do approbatio der criminoolo vonnissen was. In Benkoolen worden. Europeanen on Vreemde Oostorlingen in civili- bus dichter bij hun rechtor gebracht door de opriching van oon Rosidontieraad aldaar. Even- oens te Riouw, waar de Residentieraad over alle bovolkingsgroepen rechtspcak. In ziken van misdrijf stonden de Europeanen in dezo beido gewesten terrecht voor den Riad van Justitie te Batavia. Voorts werden Magistrate!! aangc- steld in sommigo streken als politierechtcrs, on ook wel mode rechtsprekondo in burgerlijko zaken van Europeanon (Padang) of wel van inlanders (Amboina); in het gouvernoment Makasser Regentsraden als op Java, te Amboina mede kenni^nemende van politiezeaken; in do residentie Padang een Omgaande Rechter.

Ook in de Vorstenbnden had inmening van de Indische Regeering in het rechtswezen pliats. Zie, ook over de aldaar gebuikte Wetboeken, VORSTENLANDEN.

Uit het tijdperk van. don Comm.-Gon. du Bus de Ghisignies valt te vermelden, dat eene lijst van straffen werd gopubliceerd, welke aan inlanders mochten worden opegegd (Ind. Stb. 1828 no. 62), on dat voorzooftel Stad en Voor- steden van Socrabaja aanging den Resident over allo bovolkingsgroepen rechtsmacht werd opgedragen met betrekking tot de politie-over- tredingen, opgesomd in Ind. Stb. 1829 no. 8, welke den Resident bindendo opsomming even- wcl illusoir word gemaakt door do tot zoovoel misbruik geleid hobbendo slotbepaling van art. 43. Do zaak word den Resident vortgedragen door don Hoofdjdjaksa. In zakon van ini mders en met hen g.g.n. word hij door con ini indsch hoofd goassistceerd. Dozo bopalingen. werden later op andere gewcaten of godeolten diarvan, ook in do Buitenbezittingen, van toepussing ver- klaard.

1 Jlei 1848 is voor do rechtsgoschicdenis van Ned.-Indie een uiterst bel-^{and}rijc tijdutip, omd.it op dien ditum hot Oud-Hollindsch on Romein'ch recht in burgorlijke zakon werd afgeschact, al- thans voor Java en Madoera (do Riad van Justitie to Makasser had hot nog tot 1882 too te pas- sen), en do nu nog grootendoels golden do codi- ficatio van Nodorlindsch recht, aangopast aan Indischo toe< tanden, in working trad, t. w. de Algemeono Bopalingen van Wotgeving voor N.-I., hot Roglt. op do Rechterlijko Organisatio on het Boloid dor Justitio in N.-T., hot Burger- lijk Wotbook on hot Wotboek van Koophandel zoomodo do sodort vorvallon Bopalingen be- trokkelijk misdrijfyon begann bij faillissoinont, kennelijc onvornioen on surseanco van bota- ling (Ind. Stb. 1847 no. 23), ontworpon door Mr. Scholten van Oud-Haarlom, President van het Hooggcrochtshof, en twee oud- leden van dat Hof, alsmede do Roglcmontcn op do Burgor- lijko Rechtsvordorins voor do Rxden van Justitie op Java on hot Hooggorochthof (on voor de Residenticgorrecht on Java on Mad.: lad. Stb. 1901 no. 15), op do Strafvordoring voor dozelfdo rechtbanken on goroshon on Java on Mad., op do uitoefoniag dor politic, de burger

lijke rechtspleging en de strafvordering onder de inbnders en de daarmede g.g. op Java en Mnd. (Inhndsch Repemctn gehceten), bcneven Bepalingen tot verzekering van de reeelmatige werking der nieuwe wetgeving op de Buitonbe-zittingen en tot regelin van ccnige onderwerpen van strafwetgeving, die cewo d'dolijke voorzic-ning vereischton (Ind. Stb. 1847 nos. 40, 52, 57 en 1848 nos. 2, 6, 10 en 16) van de hand van don Staatsraad Jhr Mr. Wichers, met eene zending naar Indie bel. sl teneinde het nog ont- brekende te helpen tot stand brengen en inmi ddeh het Voorzitterschap der beide Hoogo Gorchtshoven to bekleden. Wat bet reft do ingevoerde procedure in burgerlijke zikon, bet knnir, erkende vorschil tusschen die voor do Rrdon van Justitie en die voor de Landraden bleof Eierin gelegen, dat de laatstbedoelde aan zoo weinig vonren werd gebonden en diarm ook nu nog als een model- wetgevin^ is to bo- schouwen: do vordering wordt aangebracht bij request of mondeling; de behandeling ter to- recilzitting, cenc ir. ondelinge, heeft pliaats zon- der bijstand van procurours, met voorlichting van partijen door den President De porcents- gewijze behsting op hot bedrag dor civiele procesven voor de Landraden (Ind. Stb. 1825 no. 40) ter Lolooning van de leden der Ln ndraden, het bevordoren van nuttigo docleinden on stij- ving van *s L'nds kas werd in 1848 gehand- haafd: zij word in 1870 (Ind. Stb. no. 128) door het zegelrecht vervangen, doch in do Buiton- bezittingen werd ze nog verscheideno jaren go- hoven, ter Sumatra's We?kust, ter vervanging van de tahl amas, tot 1914 (Ind. Stb. no. 513).

Op do polit ierol zouden de zaken voortaan niet reer admini-
-tratief worden afgedaan, maar er zou naar vaste regelen worden rechtgsproken, terwijl de gevallen, waarin do Polit ierichter irocht straffen, eenigerinate worden begreind, doch vast orclijnd werden zo pas bij Ind Stb. 1870 no. 152, d. i. bij het in werking treden der Algemeeno Politie?trafreglementen voor Euro- peanen en voor inlanders (Ind. Stb. 1872 nos. J10 en III).

Ven het Wetboek van Koopliandol word later een behngriek deel geannuJcerd door de Failliss&rcentsvoorordening (Ind. Stb. 1905 no. 217), in hoofdzaak eensluitend met do Nedclr uid^che Faementswet Voor de geunificeorde woeker- regeHng zie OVEREENKOMSTEN. De invoer- ring van een Wetboek van Strafrecht eischto langduriger voorbereiding. Inmiddeh was in J848 het strafrecht in zoover geregeld, dit, ook voor inbnders, eene principicelo onderschoiding van Et raf ba re feiten in misdrijven en overtro- dingen werd ingevoerd, het strafstelsel voor Europeanen en voor inlanders vastgesteld en eenigo bijzondere strafbare feiten omschreven. Deze voorschriften, cvenals die tot wriung van vagobondage (Ind. Stb. 1825 no. 34 j. . . 1834 no. J 6) vervielen bij het in werking treden van do voonajr. elijk ten aanzien van het strafstehol onderling vorschillendo AVetboeken van Strafrecht voor Europeanen (Ind. Stb. 1866 no. 55) en voor inlanders (Ind. Stb. 1872 no. 85). Do beide wetboeken waren Indischc edities van den Code Penal met wogling van het 4e Boek over polit ieovertredingen. Aan dal voor Europea nen blijft de naam van Mr. A. A. de Pinto, aan dat voor inlanders die van Mr. der Kindo-

ron verbonden. Gebasoord op hot nationalo Wetboek van Strafrecht in Nederlmd vorscheon in 1898 in het Stb. voor N.-I. (no. 175) een Wetboek van Strafrecht voor Europeanen. on. werd. vcrvolgens eenzoldo wetboek voor in- linders ontworpen, doch trad tonslotte in stodo diarvan op 1 Januari 1918 66n onkel Wetboek van Strafrecht voor N.-I. in. working voor allo bevolkingsgroepen (Ind. Stb. 1915 no. 732), dit door do Bijzondere Commissie uit do in 1892 aanvankelijk alleen voor do herziening van het Indi.che privaatrecht doch sinds 1905 ook voor liidisch Strafrecht ingesteldo Staats- commissie was ontworpeu. Was hot hooger bedooldo Polit ioreglement voor Soorabaja, van 1829 buiten working gesteld door do Algemeone Politic ?trafregloment en tot vaststelling van feiton, welke niet vielen binnen de strafwetgeven- de bevoogheid der Residenten (deze bevoogd /eiz-

omschreven in art. 72 Reg. Rozl.; voor do Locale R>den zio art. 68c Rog. Regl.), deze laatsto verviolen op hun beurt, ton het niouwo Wetboek van Strafrecht bogon to werken (enkelo van do in die Regionionton aan de politic too- gekendo bcvoe^dieeden zijn liter in. eere hersteld: Ind. Stb. 1918 no. 125)

Aan de voorschriften van hot huidige Re georingsreglement (art. 75), dit, wat de Europe^ nen betreft, het in Nderlind geldende burger- lijk-, handels- en strafrecht wordt gvolgd en dit do militaire strafrechtspleging (zio boven) zooveel mogelijk moot overeen :ommen met die in het moederlind, is dus voldaan. Met betrek- king tot ini indors bepaalt voors het Rog. Regl. dit, zoo het voor Europeevon geldend rocht niet op hen van toepassing is verklard en zij zich daaraan ook niet vrijwillig hebben onder- worpen, hun *a da tr edit* wordt gvolgd, voorzoo- ver dit niet in strijd is met algemeen erkendo begin elen van billijkheid en rechtvaardig^heid. Is ket punt van gcschil niet bij het adjtrocht gerokekl, dan worden do alzomcne begin olen van Let burgerlijk- en handehreoh voor Europe men tot richtsnoer gonomen. Ook voor den Europee^chen rcht, in burgerlijke zaken over inlinders rechtsprokondc, geldon dezo voorschriften. De inlind che C in. tonon, tot nu too privaot rocht olijk gelijkgc. told met Europoi- nen, werden in elk opzichl met niet-C.)ri-
-ten-iii- lmdors op gelijkon voot gepliaat\$ (art. 109): voor Lcn worden "to eenigo privaotrochtolijke regelingen getroffen in Ind. Stb. 1861 Jo. 38, 18G4 no. 142 en 1874 no. G3. Voor do niouwo lezing van art. 75 wordt volitann met vorwijzing naar Ind. Stb. 1907 no. 204, aangezion, n idat eeno novelle is ingediend, do hierbedooldo wot wel nimmer in werking treden. Do rod ictio van art. 75 oud gooft geen duideljk antwoord op do vraag, of (en aanzion van C lineczon do in Cain% bcitaand god dien-tigo wotten dm wcl do gewoonton on indollingen der C.Jneo- zen in Nod.-Indie bojooron, to worden aango- nomen, zoo th do jurisprudentio ten dezo^a-
-toont. Bij do bohandlung van do Lndischc bc- grooting voor 1901 verkl tardo de Min. v. Ko!., dit do lioorschondo rochtHonzckcrhd voor den inlinder door *codijcatic* van hot ad itrecht client to worden woggonomon. Al3 cersto stap in deze rich ting ii to boichouwon do in holzoldfo jaar aan Mr. C.ripentier Alling opgodragen regeling van don rechtstoonand dor inLmdocho

bovolking in de Minaliasa ten aanzien van het privaatrecht, welke regeling omvat den burgerlijken stand, het huwelijk, de afstamming, de adoptie, de voogdij, het notariaat. Eene proeve van codificatie van dat op sarat, aangevuld door regelen van het Europeesche recht, deed daarna Mr. W. Ph. Scheur (Het Personenrecht voor de Inlanders op Java en Mad.) het licht zien. Opvolgende Regeringen bleken evenwel voor dit beginsel minder enthousiast. Intusschen werd door het Kon. Instituut voor de T., L. en V. voor N.-I. in 1909 eene Commissie voor het adatrecht ingesteld met eene Indische Commissie van bijstand. De drijvende kracht van deze voor de zoozeer verwaarloosde studie van het adatrecht belangrijke beweging is Prof. C. van Vollenhoven (zie zijn Adatrechtbundsels), onder wiens bezielende leiding door Leidsche studenten de Pandecten van het adatrecht (uitgave van het Kon. Inst.) worden geschreven. Adatregelingen in de inlandsche Christengemeenten op Java kwamen in 1902, 3 tot stand, te vinden in de Welvaartsverslagen, Economic des a, deel IV (IXD). De Hoofden van Gew. Best, in de Bu itenbezittingen worden in 1911 door de Regering aangemoedigd de beschrijving van het Christelijk adatrecht te bevorderen (Bijbl. no. 7512).

Van de gelegenheid, in 1848 den Gouv.-Gen. geschonken tegelegenertijd bepalingen van het Burgerlijk Wetboek en Wetboek van Koop- handel op de inlandsche bevolking *toepasselijk te verklaren* is, nadat in 1873 door den Landraad- voorzitter te Batavia, mr. Mulder, een ontwerp was samengesteld houdende toepasselijkverklaring van de bepalingen nopens zakelijke rechten, verbintenissen, bewijs en verjaring, dat evenwel geon wet is geworden, gebruikgemaakt door o. m. op inlanders en met hen g. n. toepaslijk te verklaren de afdelingen van het B. W. over huur van dienstboden en werkliden (Ind. Stb. 1879 no. 25G) en van spel en weddenschap (Ind. Stb. 1907 no. 306), alsmede op inlandsche leden en bestuurders van als rechtspersoon erkende vereenigingen (Ind. Stb. 1904 no. 272) en op inlandsche verhuurders bij verhuur van gronden aan niet-inlanders (Ind. Stb. 1918 no. 88) de desbetreffende bepalingen van het B. W., voorts op inlandsche schippers, scheepsofficieren en gezellen, dien doende op van een Ned.- Indische zeebrief voorzicn vaartuigen den titel van het W. v. K. over het huren van scheeps- officieren c. n. z. (Ind. Stb. 1873 no. 119). Zie ook J. n. d. Stb. 1896 no. 188 j. art. 393 B. W. Op de Vreemde Oostcringen op Java en Mad. daaren- tegen zijn van toepassing verklaard het IJ. W., het AV. v. K., de Fail. verord., met uitzondering van het gedeelton in Ind. Stb. 1855 no. 79 (do toelichting op dit Stb. in Het Recht in N.- I. deel 27 bl. 65, Ind. W. v. h. R. no. 2072) j. 1865 no. 60, 1900 nos. 3-18 en 517 en 1917 no. 497 art. 11 venncld, welke toepasselijkverklaring sedert is uitgestrekt tot Sumatra's Westen Oostkust, Tapanoei, Benkoelen, Celebes, Ani- boina, Alenado, Jernatic en Timor. Zie voorts de in J. n. d. Stb. 1917 no. 129 j. 1918 no. 356 afgekon- digde, doch nog niet in working getreden ruimoro toelichtingverklaring voor de Chincezen, waardoor die van J. n. d. Stb. 1892 no. 238, waarvan do inwerkingtreding bij Ind. Stb. 1893 no. 286 tot nadvr order was uitgestekt, kwam te vervallen.

Vrijwillige onderwerping aan de gehoelo Europeesche wetgeving was volgens de wetgeving van 1848 (art. 15 Overgangsbop.) vcrplichtend voor den inlander, die met een Europeaan in het huwelijk wildo treden. Dit voorschrift is evenwel ingetrokken bij Ind. Stb. 1898 no. 158, waarin regelen zijn gesteld voor huwelijken tusschen personen, aan een verschillend recht onderworpen en waarbij als beginsel is aange- nomcn, dat do vrouw, die zoodanig gemengd. huwelijk aangaat, staando huwelijk publiek- en privaatrechtelijk den staat volgt van haren man. De wijze waarop door inlanders en Vreemde Oostcringen vrijwillige onderwerping in hot al- gemecn zou moeten geschieden, vond regeling in art. 13 der Alg. Bep. v. Wctg. Nieuwe bepalingen nopens dusdanig onderwerping zijn af- gokondigd in Ind. Stb. 1917 no. 12 j. no. 529 Deze kan bestaan: a) in algeheele onderwerping aan het burgerlijk en handclarecht voor Europeaanen, welke, door den man gedaan, zich uit- strekt tot zijno vrouw, en, door den vader of de ongehuwde inoeder geschied, tot de afstam- melingen; 6) in gedeeltelijk onderwerping t. w. aan dat deel hetwelk op Vreemde Oostcringen is toepasselijk verklaard (zie boven), welke even- als do sub a plaatst heeft door eene voor het Hoofd van Pl. Best, in tegenwoordigheid van twee aan dezen bekende getuigen af te leggen verklaring; c) in onderwerping voor eene bepaalde rechtshandcling, welke geschiedt bij authenticke of onderhandsche akte, zullende de verklaring in do onderhandsche akte evenwel door een Notaris of Hoofd van Pl. Best, geverificerd moeten worden, dan wol stilziggend n. l. in geval een rechtshandcling wordt verricht, welko wel in het burgerlijk- of handelsrecht der Europeaanen. doch niet in dat der inlanders is geregeld, b. v. het aangaan van eene wisselrechtelijke verbintenis.

De wetgeving van 1848 moest noodwendig leiden tot nieuwe regeling van *het rechtswezen voor de Buitenbezittingen*. In 1863 werd Mr. der Kinderen tot Commissaris van het Gouvernment benoemd voor het ontwerpen en voor- stellen der vereischte wettelijke bepalingen; een tank, die reeds bij herhaling tevergeefs aan anderen was op gedragen. Achtoreenvolgens verscheenen nu vanaf 1874 gcwetsgewijzo Regiementen tot regeling van het rechtswezen, d. i. de rechtcrlijke inrichting, rechtsmacht en rechts- pleging; do rechtsplegiug voorgeschreven, voor de Raden van Justitie op Java en do Landraden aldaar vindt men cr in terug. Herhaaldelijk zijn die Reglementen gewijzigd, zoodat het noodig is voorgekomen sommige opnieu of te kondi- gen. Men vindt zo in de navolgende Ind. Staats- bladen: 1912 nos. 205 en 453 voor Sumatra's Westkust en Tapanoei; 1912 no. 450 voor Ben- kolen; 1909 no. 207 voor Atjeh en Onderh.; 1908 no. 554 voor Oostkust van Sumatra; 1879 no. 65 voor Lainpongsche Districten; 1911 no. 694 voor Palembang; 1906 no. 320 voor Djambi; 1914 no. 665 voor Banka en Onderh.; 1892 no. 183 voor Billiton; 1908 no. 663 voor Riouw en Onderh.; 1883 no. 59 voor Westerafd. v. Borneo; 1880 no. 55 voor Z. en O.-Afd. v. Borneo; 1912 no. 206 voor Celebes on Onderh.; 1882 no. 27 voor Mena do; 1882 no. 29 voor Ambonia; 1882 no. 32 voor Ternate; 1882 no. 26 voor Timor on Onderh.; 1882 no. 142 voor

Bali en Lombok; 1908 no. 234 j°. 1913 no. 416 voor de tot do resident io Amboina bohoorondo afdeling Zuid-Nieuw-Guinea.

De bostan ndo dubbello magi^tratuur word mot slochts onckle wijzigmcen in 1848 gehandhaafd; voor Europeancn hot Hooggorchtshof, do Radon van Justitio, de Residentiegorochton, voor inlanders de Omgaando Gorochton, do Lndraden, de Politie-rechters, do Rogontschaps-on do Di (-strielsgorechton op Java on Madoera. Lind-raden mocht de Gouv.-Gen. nu op nicer dan e6no plaats in eene resident io vastisen, wat ceno ge- stsdige uitbreiding van het aantal dozer rochts- collegos tengevolgo had. Do leden van don Landraad d zijn ook nu nog dienstdoondo in- land-cho ambt enaren, althns voor het meoron- deel, daar nicer en mecr gpon- ionneorndon togen genot van daggeld ah lid zitting nemen, lorwjl te Batavia, Somarang en Soerabaja thans in- la ndsche rechtskundigen tot bozoldigd lid zijn benoomd (ter Oostkust van Sumatra daaron- tegen zijn do leden alien of ten deelo Europoi- nen). Do Regent sprak nu ah eonig rechter, ook in strafzaken, onvoorwaardelijk recht, terwijl do strafbaro foiten, waarvan hij kennis mocht nemen, in de wot werden omschreven, mot ceno zoo vage bepaling ovenwel aan hot slot, dat tot 1908 hot niet opvolgen van eenig Bostuursbovel door bet Regentschapsrecht kon. worden ge- strait. In de Buitenbezittingen kwam geloeide- lijk dezelfde indeeling tot stand. Evenwel wor- den de inla ndsdierechtbankon in do Lampong- &cho Districton, behalvo dio ter gowestelijke hoofdplaats, tot 1916 (Ind. Stb. no. 440) *Proalin* geheeten, on dragen do Landraden ter Sumatra*s Westkust, voorzoover niet door een rechtskun- dig ambonaar voorgozeten, tot op heden den naam van *Ha pat*, terwijl in Zuid-Nieuw-Guinea de Landraad Resident iegerecht wordt genoomd. De Politie-rechters drageu in de Buitenbozitt- tingen den naam van *Magisraalt* zij zijn in do meeste gewesten ook met rochtsmacht in bur- gerlijke zaken bekleed, en zijn in strafzaken aan een wettelijk bewijsr.inimium gebonden. Regentschaps-gorechten vindt men aldaar thans uitkiitend in Amboina : zij zijn aUeen rechters in strafzaken, wanneer is bedreigd hechtenis of geldboeto, resp. van ton hoogste G dagen of f 15. Districtsgerechton treft men er aan in Sumatra*s Westkust, Tapanoeli (in dezo gewesten. is het Districtshoofd geen alleenspro- kend rechter), Banka en Onderh., Billiton en Mens do ; zij bobben dezelfde rochtsmacht al de Regentschaps-gerechten van Amboina, dio in Bznka en Onderh. evenwel a Is do Rogont - echaps-gerechten op Java on Mad.

Tot do in naam des Koninga rechtspro- kende, d. i. Gouvernementsrechtspraak uit- oefenende colleges in de Buitenbozittingen, bo- hooren nog do *Rijksraad* (vroeger Lindraad gol.eeten) te Ternate, thans be- staando uit den Voorzitter van den Landraad ald'ar (tevoren den Resident) a Is Voorzitter, don Rijksbo.stuur- der, den Hoogepriostor, den Secretaris en een Priester van het botrokken rijkjo a Is leden, welke kennis neemt van burgerlijk rochts- vorderingen ingest eld door Gouvernen onts- tegen Suitansonderdanen on strafvordeingen tegen laatstgenoomden, beschuldigd van eenig *misdriff*, waart egen gevangenisstraf van ton hoogste 9 jar&en of eene zwaardero straf is bedreigd

of van bepaaldolijk gonoonido ovtredingon dan wel van xni'drijven (mot uitzonderint van enkele) tocron Gouvernementsdienien; do *Rijks- raad* te Mona do, samonge^old uit don Rc idont, don Radja en do Rijks-grooten, konnisonomendo alleen van strafvorvolgingon toson porsonon bohoorondo tot do eiginlikjo bovolking van een der landschappon in do resident io Menido, niet rochtstrocks bostnurd door hot N.-I. Gouvorneo- mont (met uitzondering der afd. Midden-Celebes), boschuldigd, van misdriff waartogen ge- vangenisstraf van ton hoogsto 9 jaron of eono zwaardoro straf is bedreigd, on do *Oroole JHadiliis* (vroeger Rijksraad) te Gorontalo, bostaando uit Districtshoofden on dor Voorzitter >chap vroe- gor van den Ass.-Resident, thans van don Voorzitter van don Landraad, konnisonomondo van strafvorderingon ah evenvormeld tegen dezoldfo klassa van bovolking in Gorontalo, Bone, Limbotto, Boalemo, Attingola. In ana en Gentooma. Bij al dezo collegos fungeert do ini. officier van justitie on bij don Rijksraad to Tornate ook do Griffier van den Landraad resp. a Is ambtenaar O M. on Griffior. Zij sproken allo recht volgens de Nod. Indischo strafwotten; hunno vooroordeelende vonnisson inzako misdriff zijn onderworpon, aan revisio van don Riad van Justitie, terwijl do Rijksraad te Tornate in bur- gerlikjo zakon de algemeen erkondo begirsolen van billijkheid en rochtvaardigheid toopast, waar- bij zooveel mogelikj wordt acht gosligon op het adatrecht voorzoover daarmede niet in strijd. Er is hoogor beroop van dozo Rijksraad in zakon van ovtreding wanneer eono zwaardero hoofd'itraf dan geldboeto van ten hoogsto f 500 of verbcurdverkliring is bodroigd, on in burger- likjo zakon, wanneer do vordering mecr din f 500 belcopt Do rochtsploging bij dezo coHORos geschiedt ovoreenkomstig de voorschriften dor betrekkelijke Reglemonton van hot rochtswozen.

In 1869 (Ind Stb. no. 47) word ah bogin^el vastgestold, dit de ambtemen van het Go- wo^telijk Bo^tuur in Nod.-Indio goidelidijk zoudon, worden onthevon van do functien van Voorzitter der ini mdscho reehtbanken on van Rsidentio. rocl)ter on dozo worden op Java en ^adoora sedort opgodragen aan afzonderlikjo rochtskun- dizon. In con vergolijkonden staat toondo Mr. Lion ten aanzon van 55 Landradon aan, dit in do liaatso drie jaren, waarin dozo L-mradon door Bestuursambtenaron worden voorgozolon, het percent ago dor vooroordeeling 2,28 % groo- tor is geweest dm in do da.rop volggendo dr io jaron on dor Voorzitterschap van juri ton, hot- geon, intusBehon ovonzoor do govolgetrokking toolliat, dat in do litoro portido hot aantal ton onrechte vcoroordeelden kleinor als dit hot aantal ton onrechte vrijgosprokonon toon grooter zou zijn geweest dm in do vooraftgaande. Ook in do Buitenbozittingon worden thans meordoro lyndradon door rochtskundij'on. voorgozoton. Do afschoiding van do rechtlorlikjo on do admini- strat io vo niacht word voorts bovondrod door hoV K. B. in Ind. Stb 1873 no. 157 Zoodra op Java en Mad. e vorul rochtskundige Landrauds- voorzitors waren aangosto'd, hotgeon reedd go- ruimen tijd het goval is, zou vordor worden ge- gaan mot do onlhoffing dor Ro-idonton van hun rochtlorlikjo function, uitzogondord die in politio- zakon, mot uitbreiding van do rechtebevoogd- leid dor licUdontegorechton on dor Landradon,

welke zou gopaard gaan mot afschaffing dor Rechtbank van Omgang. In 1879 (Ind. Stb. no. 106) were! bogonnen het Pre'idaiaon hot Griffiorschap van do laatsbodoeldo rochtbanken op to dragon aan do Landraadsvoorzitters er - griffioren, ton govolgo waarvan het vorschil in samenstelling van do Landraden on Rechtbanken van Omgang voortaan alloen bestond in hot aantal dor zittende ledon (Lnd. 2. R. v. 0. 4). Dezo Rechtbank v. 0. zijn opgehoven in 1901 (Ind. Stb. no. 13) on hare rechtsmacht word overgebracht op do Landraden. Do rechtsmacht der Residentiegerohton, welko in burgerlijke zakon zich bepaaldo tot rechtsvorderingon door inlanders togon Europea non ingosteld, mits, voor zooveel Java en Mad. betroft, do som van f 200 niet te boven gaando, ondering belangrijko uitbreiding (Ind. Stb. 1901 no. 15). Tenslotto werd do in 1873 gesteldo uitzondering ingetrokken on is de politierochtspraak, tevoren uitgeoefend door de Residentiegerohton over Europeanen, door de Residenten en namens dezon door de Ass.-Residenten on sommigo Controleurs B.B. (Ind. Stb. 1894 no. 216) over inlanders, zoodanig gereorganiseerd, dat ze thans in haar geheel over gansch Java en Mad. is opgedragon aan rechtskundige Landre.cld.e.rs (Ind. Stb. 1914 no. 317), of, zoolang nl. geen voldoende aantal rechtskundigen beseikbaar is, tijdelijk aan een andor geschikt persoon (Ind. Stb. 1917 nos. 575 en 577), bijgestaan door een inhndsch ambtenaar a Is Fiskaal-Griffier. Do Landgerechten houdon op do hoofdplaatson der gewosten, afdelingon en controle-afdeelingon en bevonding nog op andero door don Govu.-Gen. aangewezen plaatsen zitting. Hot vooronderzoek in do zaken, waarvan zij konninen'en, heeft plaats volgens de voorschriften van het Regl. op do Strafvordc- ring of hot Inlandsch Regl., naarmate do bokl is Europoan of met dozen. g.g.° din wel inlander of met dezon g.g.° De rogelon van proccsvoring, sair ongevat in ceu. afzonderlijk Landgeroht-Regl., zijn uiterst eenvoudig. Snol rocht is hierbij verzekord, voomamom- lijk in do govalien van hctorddaad, waarvoor eeno summioore proceduro goldt: behalvo des Zondags zijn do Landrechtors olken dag van 8 uur v.m. tot 6 uur n.m. voor hot berochten van dozo zakon bo : chikbaar, wolkezonndor vooron- dorzoek Ion dago dat hot foill- is goplcogd of op don volgendcn zitt ingdag door hon worden afgodaan. Voor voroordceiding door het Landgeroht wordt een laag wottolijk bowijs- minimum govordord. Of d> Landrehtor zich strict hiearaan houdt on zijno rechtn)praak dus in dit opzicht bolor is dan die van do Magistraatsgerohton, valt niet alt ijd op to maken uit zijno vonnisson, diu bij meerdoro Landgerechten niet veel incoor dan ingovuldo iniprinies zijn en dus met dio van do Magistraatsgerohton grootte gollijkonis vertoonen.

Voor do lodon van en du ainbtonaron van hot Openb. Alin, bij hot Hooggerohtshof on do Raden van Juslitio was roods in do wotgeving van 1818 a Is cisch gol old, dat zij zijn gopromovoord in do rechtswcton-ichap (voor don Raad van Justitio to Miikassor pas sinds 1882). Zij moou't en voorts NodorLmdors zijn, doch sinds kort (Ind. Stb. 1917 no. 677) goldt voor dozo onvalons voor do ovorigo rectorlijko ambtonaron, althans op Java on Aladoora, slochts a Is voorwaardo van bonooming dat zij Nedorlandscho ondordanen

zijn (Ind. Stb. 1913 no. 658), zoodat nu ook inlanders on Vreemdo Oostorlingen tot deze ambton kunnen worden bonoomd, ingoval zij ovorioren aan do voor rochtorlijko betrekkingen gosteldo oischen voldoon, a Is hoodanig behalvo oon. bopaaldo loeftijd nog is to noomon. het bewijs dit zij hot faculteits- of hot indologisch examen mot goed govolg hobben afgelod, waarvoor in do plaat8 kan treden do eisch dat zij gedurdond© tenminste dr io joren in Mod.-Indie de rochts- practiek hebbon uitgeoefend (Ind. Stb. 1907 no. 264 j°. 1917 no 94). Dit laatste voorschrift is goboren.uit der nood der tijden. Verblird door don grooton toeloop van ambtenaren voor de rectorlijko macht had do Regeering de gunstige bepalingon mot botrekking tot overtocht naar N.-I. en uitrustingskosten ingetrokken. wat een chronKch tekort aan rectorlijko ambtenaren tengevolge had. Thans is behalvo vrijo overtocht eeno tegomootkoming voor koaton van uit- rusting aan hon weder verzoekord, on. bovendien eeno voorloopigo bezoldiging van den. d/g vac inscheping af (Ind. Stb. 1918 no. 60), ahmedo aan do candidaat-ambtenaren voor dezon dienst eeno studio-toelage godurende vier jaren van f 1000 's jiaara (Ind. Stb. 1915 no. 737). Na- dat in 1908 was besloten tot het oprichten to Batavia van eeno opleidingsschool van inland- sche. rechskundigen, bostaando uit oeno voorbe- reidendo en eeno rochtskundige afdeling, ieder van drio jaarklasson, tot welke school toegang hebbon inlandsche jongelingon, dio eeno openbaro Europeoscho lagoro school mot vrucht hebbon doorloopon (Ind. Stb. 1909 no. 93), werd de po. itio van hon, dio op dezo school hunne op- leiding hobbon ontvanon, o. m. in dien zin. gerojrd, dat zij kunnen bokleeden. de betrek- kingen van Adjunct-Griffier, Griffier, Lid. On- dervoorziltor en Voorzittor bij do Landraden. (Ind. Stb. 1915 no. 369). Do ii st oiling van do betrekking van Ondervoorzittor even in tevoren dio van. buitongowoon. Voorzittor van don Landraad was noodzakolijk geworden door do onormo toonamo van zakon bij verscheidene van dozo colleges.

De door Mr. W. A. P. F. L. Winckel ontworpen en in do Tweedo Kamer al? Regerings- Commis- snis verdedigde rechlerlijke roorganisatie van 1901, boven roods aango'tipt, bracht voorts medo inkrimping van hot Hooggerohtshof en uitbrei- ding en hoogoro bezoldigingon van de lodon dor Radon van Justitio (Ind. Stb. 1901 no. 124) a Is govolg van do toon, aangebracht wijziging in do revisierochtspraak. Do wetgeving van 1848 kendo vorplichto onderworping in rovi io aan hot Hooggerohtshof van voroordceulende von- nisson van Landraad, Roc kt bank van Om- gang (tot 1871 ook van vrijsprokendo vonnis- sen) on Raad van Justitio iu zakon' van misdrijf voor Java en Mad., hotgoon, in de Reglementor op hot rochtswozoa voor do Buitonbezittingon overgonomon, mot dior vorstando dit in do go- west on bohoorondo tot hot rechtsgebied van een dor Radcn van Justitio in do Buitonbezittingon dor vonni'sson tor bohandolung in rovi io worden opgezondan aan dio Radon, daarin gohandhaafd is gobloven. Voor Java en Mud. werd hierin wijziging gobracht door Ind. Stb. 1872 no. 130, dit allood din rovi. io kout, wannoor bokliagdo of Op. Min. hot vorhngt. Was door dozen maat- rogel, wolko door do instelling van rochtskundige

Landran dsvoorzitters mogelijk was geworden, verlichting gbracht in den arbeid van hot Hooggerrechtshof, het Colledge bleef irect work overl. den, en zoo werd in 1901 do revio-rccht- spraak in zakon van Lndr&den, gevestigd in het rechtsgebied dor Raden van Justitie op Java, naar dezo Raden ovorgebracht. Hot specifiek Indische rechtsmiddol van rovi io is cen appel op de stukken. Toch werd reeds in 1845 de inogelijkeid geopend op cen oraal debat voor den revio-recht*. Van deze bevoegdheid is dooi* do rovi icrchtcrs steeds op bo<choi- don wijzo gobruik gemaakt. Opgavcn dionaan- gaande vindt men sinds 1902 in het Koi. Ver- ehg vermeld.

Met betrekking tot het Hooggerrechtshof zij nog opgemerkt, dat aanvankelijk van do von- n'fen in eer>tcn aanleg van dit college ter zake ven recl.tsvorderingen tegen den Gov.-Gen. of de Rege lino : van N.-I. boven de f 10.000 kon worden goppeleerd op den Hoogen Riad der Nedeil ndon (Ind. Stb 1851 no 4). Dit appel is in 1901 inget rokken. Ook den leden van het Hooggerrechtshof, aan wie reed > bij heL. Reg. Regl onafzetbaarheid, zij hot met eenie beperking — het is intusschen nimmor gobleken, dit do afzetbaarheid van rechterlijke ambtenaren in Indie bunne omhankelijkheid heeft geschaad — is verzekerd, werd nu tevens ene ruimere be- zoldiging toegekend (f 1400 p. in.), in de ver- wachting d : t daardoor bet gehalte van do leden van dit College op hooger peil zoo worden gebracit. Evcnak de Proc.- en de Adv.-Gen. worden zij door den Gov.-Gen. (de Pre ident door don Koning) benoemd bij keuzo uit of buiten de rncnglijst van rechterlijke ambtenaren. Hetzelfde word ook bepaald voor de lsdn van en Let O. M. bij de Ridon van Just it ie op Java., welk voorschrift, niettegen-ta : inde de Kamers van strafzaken van die Ridn onder leiding van den Vice-President hoogste rechtcrs over ini nders zijn geworden, ten aanzien van do leden en den Vice-President wedor < ihgotrok- ken. Weliswaar is het thans verboden dit de Pre ident van het Hof tegelijk lid van den Raad van Indie is, maar meermaalon wordt hij tot hatst genoemd ambt bevorderd, wat niet kan strokken tot verhooging van die ns gevoel van onafhanko lijkheid van de Regeering Do burgerlijke Kamer van het Hooggerrechtshof spreekt recht met 5, de Kamer van strafzaken, zelfs in zakon van cassatio, met slochts 3 leden. Hot Hooggerrechtshof is het enige rechtscollege in Ned.-Indie, dat zich in het bezit van ene bibliotheek ver- heugen mag.

Do rechtbanken en. gerechten op Java on Ma- doera non'en, voorzoover l'ier beneden niet bij uitzondering eon andero richter diartoe blijkt te zijn aan'ewezen on behoudens de gevallen van forum privilegiatuin, thans in eerslen aanleg kenni :

do Districtsgereiden van burgerlyke rechts- vordering on tegen eigenlijk gezegde inLnders beneden do soin of waardo van f 20 en van ovor- tredingen. door dezen gepleegd, waartegon is bedieigd goldbooto van ten hoogste f 3, n:et uitzondering van die betroffonde pachion on beUstin'en, belioudcns appel van. do vonnign in buf. eilijke zaken op het Rogentschapsgerecht ;

de Begentschapsgerechten van burgerlijke rechts- vorderingen tegen eigenlijk gezegde inlanders van

f 20 tot f 50 en van overtredincn door dozen gepleegd, waartegon is bedreigd goldbooto van ten hoogste f 10heebtenis van ton hoogste 6 dagen, behouding appel in burgerlijke en in strafzaken op don ndraad en exan initio van de znken, waarin. niet is go spoolleerd, door don Voorzitter van don Lindr : iad;

do Residentiege recJden van burgerlijke rechts- vorderingen logon EuropoAnon cn ir.et dozen, gelijkgestelclden of logon inlanders, die wettelijk zijn of vrywillig zich l eb ben onderworpen, aan het burgerlijk en hande rocht voor Europea- nen, tot f 500 in de govallen v orir.cld in art 116f Recht. Org., Lohoudons appel op den Riad van Just it io, indion do vordering meer d in f 75 bedraagt;

do LandgerecJden van overtredingon door por- sonen van a lie bevolkingsgroepen, waart egen is bedreigd hochtenis van ten hoogsto 3 maandon of geldbooto van ten hoogsto f 500 mot of zonder verbeurdverkrhring, en wol, indion do belediegd is European of met lezen gelijkgestelde, van elke klicht-ovortreding, hoo goring de strafbe- dreiging ook zij, alsirood van cnkele mi drijven t. w. lichte vermogensdelict en en lichte mi chandeling, zonder dit togen eenig vor- nis van dezo geiochten hooger beroep opon>taat;

de Landraden van burgerlijke rechtsvordrin- gen tegen ini nders of mot dozen gelijkgodden boven f 50, en van allo vorderingen, waarin een Europe^an of met dezen ^olijggo »teldo el.cer is en die welke gegrond zijn op bep. lin en van Let Regl. op do particuliere l nderijen. bewe -ten de Tjimanook bene vens dio tciem met ini nders goliijkgo>teldon tot f 50, ahmede van mi drij ven en overtredingon, door inlanders of met dezen gelijkgestelden begaan, boioudens appel in bur- gorlijke zakon van f 100 of hooker en in ovor- tredingzaken, en rovi.io van vonni*en, voor- zoovor geon ware vrijspraak inhoudende, op don Raad van Justitie ;

de Raden van Justitie van burgerlijko rechts- vorderinjen. tegen Euroopoxnon of mot dezen goliijkge.>teldon of tegen ini ; ndors of mol dezen goliijkgestelden, die wottolijk zijn of vrywillig zich l obben onderworpon aan Lot burgerlijk en handoLroelit voor Euroopojcn, en van dio togen personen behoorende do tot onverschillig welkon Lndiard betreffende prijs on buit (Ind. SU>. 1877 no. 284), zee- en strandvondon, Eenovend dio wolko partijen gezamonlijk rechtstrooks voor den Raad. van Justitie brongen n:ol voorbijgang van den Lindraad ah richter in eersten aanleg (provocatio), aLniedo van mi drijvon gopleo^d door Europomcn of mot dozen gelijkge doldon en van do door personen van onverschillig welken. L nd lard goploegdo mi-drij ven aangaando t-li- venhandel, bepaalde govallon van ben idclwing van schuldeischers, zoeroof (in do Campagnio's tijd word zeeroof niet door den rechter, maar door den Gov.-Gen. ufgodien: N.-I. Plikaat- boek XIV bl. 710) on eenigo andero Boorton van scheopvaartmi- diijf, aLook van ovortre- dingon door ICuropomcn. of met dezon gelijkge- stoldon bogaan, bohoudem apitel in burgerlijke zakon boven f 500 en in ovortredingzikon, cn er ro-p. niol of wel cene vooispraak inliouder cn er ro-p. niol of wel cene voorloopige instructie in de zaak hoofd pliat's gohad, op liot Hooggerrechtshof; ook nomen de R.iden van

Just ito kennis van jurisdictio-goschillon tus-schen lagero rechters in hun rorsort; zij zijn voorts boovogd aanmorkington to maken op do behi ndoling van zaken, door do in ndscho recht-banken. en. door do Ro idontioogchillen voor- zoover aan hun oordeel in rovi io of appol onderworpen al ook van niet aan revi io onder- worpen ir.i drijfzaken door do L^ndraden bo- handold, welke door dozen aan do Ridon tor exarr.in 'tie warden opgezonden; zij eximinoeren itodo de driemaandelijks door do Landradon inrediendo Staten van behandoldon, aanhangig geblevon, n^isdryfzaken; do Riad van Justitie te B tavii, alsdin rochtsprekond volgens de Nederl ndsche wotten, heoft bovendien conju- laire rechtsmacht over Nodorhders, in eersten aanlog wanneer een misdrijf is goplcogd, bedreigd met gvangenisstraf van ten hoogste 4 jiren of meer, aan gono zijdo van do Kaap do Goede Hoop en van Kaap Hoorn, en in hoogor beroep van vonnissen van consul .ire rechtbankon; over do onderwerpelijkjo strafvonnis en van dezen Riad wordt mede in revhie gooroedold door het Hooggerechthof;

hot Hooggerechthof van Ned.-Indie van jurisdic-tie-ge chillen tusschen andore rechters dan eventdoeld alsmede van burgerlyko rechts- vordorin en tegen Europeanen of mot dozen gelijkgesteklen, welko door partijon gezamenlijk rechtstreeks voor dit college worden gobracht met voorbijgang van den Iliad van Justitie al? rechter in eerston aanlog. Het Opperochtoerlyk College i-voorts hebst ir.ot hot toezicht op do rechtsbedeeling in Ned.-Indie. Hot oefent dit toezicht ut rr,iddch zijno rechtspraak in appel] (liet appel st rokt zich me do uit over diarvoor wat bare vonnisson van scheidsmannen in bur- gerlyko zaken bo ven f 500) en in revi ie aLook, zulks uitsluitond ter be Jissing van rechtsvragen, in cas atic nl. ir.et betrekking tot a) vonnisson in burgerlyke zaken in ecrsto on hoogste rorsort cn daarvoor wat bare vonnisson in overtreding- zaken in hoogste rorsort alsinedo vonnisson in jurisdictio-goschillen door de Kiden van Justi- tio geweest, wanncer door do partij cen oisch in cassaf io is ingo-told, on b) alle gewijsden van Ro idont iegorchten, Landgerechten, Lindradon cn R don van Justi : io, wanncer zood ini^e ei^ch is in; o 4eld door 'den Procurour-Generaal „in))ot beling dor wet" <1. i. zondor dit het cassooon invlood kan uitoefenon op do tonuitvoerlegging van Lot vonnis waarvan cassatio (in beide go- valien cen cassatio van vrijsprekende vonnisson in strafzaken), torwijn hot builon. cwono rochts- n.iddel van Lorzioning van veroordeelondo von- ni-> : cn in strafzaken — iets anders d m hot bovon Loiprokon middel van rovi io — door het Hooogerchthof kan worden toegepast in do in art. 356 van het Kegl. op do Strafvord. go- noomdc gavallon. 's Hof's toozicht op do rocht- s))raak i coff voorts pliat bij hot uitbrongon van advios aan den Govv.-Gen. op vorzookon van grade van straffen bij vonnis opvolgdc, waarbij het Ji of vooral vonni^on van Lmdgerechton on Land^ den in aroolon gotnlo ondor do oogon krijgt (tot Let inwinnen van advies van hot Hoogge- rochtshof is do Govv.-Gen. mo do verplicht bij hot vorleencn van dispematie voorzoovecl rochtszakon betroft, van brievon van wetting of van n;eerdeij^arigvorklaring). Ten-lolto wordt hot iudionon uan hot Hof van kwartaal-

staton van afgodano on aanhangig goblevon zaken wat betroft burgerlyko znkon gevorderd van do Landradon on Ro idontio^rochten en wat aangaat strafzakon van de Biden van Justi- tie on Landgorechten, waardoor de gang dor werkzaamheden bij doze rechtbankon on gerech- ton aan 's Hof's oordeel wordt onderworpen, torwijn do Ridon van Justitie van do door Eon. op do ligoro rechters uitoegefondo contridie den Hove vordig hok ben uit te brongen. Van hot recht on aanmorkington to maken op de wijze van behandeling of hot niet tijdig afdoen van zaken of afwerkon der stukken wordt door de examineorendo Colleges, met eerbiediging van de rochtsopvattingon der ligero rochtors, veel- vuldig gebruik gemaekt.

Met de strafvervolging zijn bolist bij do Euro-²⁰⁵ * peo che rechtscollo^oa de ambtenaren van het Openbaar Mi^isterie, t. w. do Officioron Justitie bij do Ridon van Justitie en do Pro- C-«x. (x?) curour-Generaal bij het Hooggerochthof, onder wiens bovelen. do eer^tgonoomden staan. Wie • „ / vermeent, dit or verzuim heoft pliat gehad • : „ , in hot vervol^n van eenig strafbaar feit, is' . gerochtigd diarover boklig to doen bij het Hooggerechthof, hetwelk, ook ambtsnalve, bevoegd is don Procureur-Generaal op te dragen - deswege to rapporteoren en da-arna de strafver- volging to gelxstion (art. 179 R. 0.). De ambtenaren van hot 0. M. brengen, nx hot bewijs- materiaal voor do schuld te hebben bijeenge- zameld, waarin zij worden bijgestaan door de Hulp-officieren van Justitie d. z. de Hoofden van Gcwestelijk en Pliatelijk Bostuur (in de

Buitenbezittingen, behalvo do Ass.-Residenten, de Controlours B.B. on do Civiele Gezaghebbers: Ind. Stb. 1912 no. 515), den Europeeschen beklagde voor den rechter; vorderen, zoo diens scluidt tor terrechtzitting is goblokon, zijne scluid- digvorklaring on veroordooling cn leggen hot vonnis tenuitvoer. In zaken van inlanders is hoofd dor strafvervolging het Hoofd van Pliat- selijk Bostuur, door wien, ook het vonnis wordt goeoxcuteerd. Op de terechtzittingen van de in- l nd ; cho rechtbankon on gerochton wordt hot Openbaar Ministerio uitoegefond door de Hoofd- dijksa^ on Djaksa's — voor de Buitenbezit- tingen is dit goroogeld bij Ind. Stb. 1852 no 8—, dio ondergoichikt zijn aan de Re idonten en Ass.-Ro identon. Zij ondervragon don, door hot Dhtrichthoofd govankolijk opgezonden bokliag do on hobbon special nidor to onderzoeken, wat do bokl tagdo tot zijne outlasting aanvoert; in hunno togonwoordighoid wordt do beklagdo door don (Ass.-)Re idont ondervraagd, alvorons naar don. rechter to worden vorwozon, bij welko bo-listing hunno iroening voolal gewicht in do schaal logt. Op do zitting dionon zij don Lind- raad van advios. Bij hot Lmdgerecht staat do Fiikaal-Griffior ondor do bovolon van den Land- rochter; hij schrijft do door dozen van den Officior van Justitie of, zoo do bokliagdo inlan- der of Vroomdo Oosterling is, van don (A's.-) Ro idont ontvangeu stukken van hot voorondor- zook in. do vol van strafzaken in on diont op do terochtzitting van roqui itoir, terwijl de op- roeping van boklxagde, getuigon on do >kundigea plaats heeft op list van don Officior van J us titio of van don. Ko idont en do oxocutio van allo vonnis^en geschiedd door of niinens den Resi- dont. Bij het Rogentschaps- on Districtsgeroch

zijn de Djaksa's bloot advisors: de strafvonnissen van deze gerochten worden loutervoor gelogd resp. door of bevel van den Regent of het Districtshoofd Ook bij de Magistraten in de Buit enbozittingen is een Djaksa als adviseur toewoerdig.

Mede wordt de tegenwoordigheid ter terechtzitting van elke rechtbank of gerecht, rechtsprekende in eerste aanleg — met uitzondering van het Landgerecht a Is ook van het Residontic-gerecht in Zuid-Nieuw-Guinea — waarvoor een niet-Christen-inlander of Vreemde Oosterling als beklagdoer of in burgerlijke zaken als gedaagde moet verschijnen, gevorderd van den adviseur, tenzij het voor Europeaan geldend burgerlijk of handelsrecht niet worden toegepast of geen persoon. bosebikbaar is, daarvoor geschikt. Voor Mohamedanon treedt als zoodanig op de (Hoofd)panghoel of een ander persoon, daartoe door den Voorzitter der rechtbank of door het gerecht aangewezen, voor niet-Mohamedanen een of twee hoofden dan wel daartoe op deze wijze aangewezen personen van den landaard op godsdienst van den beklagde of gedaagde. Deze advisors moeten worden geraadpleegd over het adatrecht; al-hoewel juist onder hen goede kenners van het adatrecht worden aangetroffen, gronden volen hunner niettemin hun gevoelen gaarne op de godsdienstige wetten. Van het door den adviseur uitgebrachte gevoelen moet aanteekening worden geboden, opdat daarmede door den rechter in tweede aanleg rekening zal kunnen worden gehouden.

Verplichte rechtsbijstand bestaat alleen voor hen, die een burgerlijk geding voeren voor den Kaed van Justitie of het Hooggerechtshof. Deze verplichting dateert reeds van den eerste Compagnie's tijd, zoowel bij verschijning voor den Raad van Justitie als voor het College van Schepenen. Ook toen was het geoorloofd, dat dezelfde persoon als advocaat en procureur optraden. Aanvankelijk moest door hen cautio worden gesteld „omme daer aen te verhaalen soodaenige schaden ende interessen als parthij on by haer ver-suynt sullen comen te lyden". Zy worden, althans tot 1789, door Gouv.-Gen en Raden telkens voor een jaar geadmiteerd, en moesten in Nederland drie jaren rechtspraktijk hebben gehad (kosten voor uitrusting f 1000). Voor het Collegie van kleine gerechtszaken mochten ook sollicitateurs postuleeren (N.-l. Phkaatboek I bl. 15G, 387 en 494, VI bl. 543, VIII bl. 105, IX bl. 94, X bl. 359, XI bl. 155). Over bekwaame practizijns kon men niet altijd in voldoende aantal beschikken, zoodat Daendels twee gesalarieerde procureurs aanstelde. De advocaten en procureurs ontvanpen ook nu van den Gouv.-Gen. hunne aanstelling. De advocaat moet doctor juris zijn, de procureur kan volstaan met het bewijs te hebben voldaan aan het examen, daartoe afgelegd voor Commissarissen uit het rechtscollegie, waarbij aanstelling wordt verlangd. De advocaten en procureurs, bij het Hooggerechtshof toegelaten, mogen hunne function bovendien uitoefenen bij de Raden van Justitie op Java in strafzaken, bij den Raad van Justitie te Batavia ook in burgerlijke zaken reebtsprekende. De advocaten zijn tevens procureurs. De procureurs mogen hunne diensten niet weigeren voorzoveel betreft processueele verrichtingen, waarvoor

hunne tusschonkomst vereischt 13 (Ind. Stb^o 1866 no. 103b: Het Recht in N.-l. 1904 dl 83 bl. 59). De practizijns staan onder het toezicht van het college, waarbij zij zijn aangesteld, hotwelk bevoegd is hen te vermanen, te schorsen, te behoeten ten behoove dor algemeene armen met verwijzing in de kosten, door hunne schuld of achteloosheid veroorzaakt, torwijl zij op voordracht van hot Hooggerechtshof kunnen worden afgezet Bij de Raden van Justitie in de Buitenbozittingen is by gebrek aan advocaten de substituut-griffier van gomalde collegos meermalen met de functien van advocaat belast. Te Batavia, Semarang en Soerabaja wordt steeds een dor daar gevestigde advocaten tot Landsadvocaat benoemd ter behandeling van allo burgerlijke zaken, waarin dor Roggering van Ned.-Indie als vertegenwoordigende don Lando als partij optreedt. Deze functien worden in de Buitenbozittingen, waargenomen door den Officier van Justitie met machtiging van het Hoofd van het betrokken Departement van Algemeen Bestuur (Ind. Stb- 1905 no. 499). Daar do be-handeling van civiel zakon bij het Residentie-gerecht on don Landraad mondeling bohoort te geschieden, kent men daarbij slechts gemachtigde don wel raadsliden, vau partijon. Dozo wakhilsvulgo „procureur-bamboe" — inlanders, Europeanen, Ghincezon, Arabieren — bozitten in den regel geen rechtkenneri? en zijn dan ook gewoonlijk van weinig of geen nut. Zij hebben zich to alien tijde aan schandelijke afzetterijen schuldig gemaakt. Raffles bepaaldo daarom, dat bij do Resident's Court geen inlandscho gemachtigden mochten worden toegelaten, en gelastte dat bij den ingang van do Court oeu bus voor requester! werd geplaatst, van welko bus do Resident zelf don sleutel moest houden; een halve maatregel, waarmedo Raffles zijn doel, belotten van hot accres van zakon tengovulgo van de bommoijngen dior wakhilsvulgo, niet kon bereikon. Boter is dan ook do tegenwoordigo proccsrogel, dat do Voorzitter van den Landraad in de Ke-identiorechter gchouden zijn aanteekoning to houden van de mondeling voorgedragon vor-dering van hen, dio de schrijfkunst niet machtigh zyn, hetgeon hior on daer Jioeft geleid tot do gunstigo instelling van vaste spreekuron door don Landraadsvoorzitter voor hot aanliooeren der mondelinge vorrdingon: do zaakwaar-nomers ziet mon daer geleidelijk verdwijnon. Ook op de terechtzitting kan bun bijstand worden ontbeord, waar don rochter do vorpliching is opgelegd, bij do behondling der zaak partijon voor to lichten.

Do de.uurwaarde rs bij hot Hooggerochthof, do Raden van Justitie, do Koesidentiegorchten en do Landraden worden benoemd on onslagen door den Directour van Justitie. In elke ro-identio zijn bovondien een of moor buiten-owono duurwaardors, dio door don Resident worden aangestold, terwilj to hot doen van exploiton en. exocuteron, van vonnissen bij do Landraad (dit laatste geschiedt in burgerlijke zakon onder loiding van don Voorzitter van den Landraad; wat do vonnisson van het Ke-identiegerecht betreft onder loiding van den Ke-identiorochter) mede en. tot hot doen van oproengingon voor hot Landgerecht uitsluitend en wol mot recht van delogatio op cen lagcron diaonard bovoogd zijn do dienaren van de oponbaro macht of bij ont-

stenenis en daartoe door don President aan to wijzen porsoon, dio, evonals ook do dienaar van do oponbaro nacht, analphabeot mag zjin, immers mot een mondeling vorslag van zjino vorrichtingon aan don rochter kan vohtaan. Do Europeesche rochtscolleges zjin voorts be- voegd om bij ontstontenis van een deurwaardor over to gaan tot voorloopige aanstelling van con deurwaardor. De deurwaardors bij hot Hoog- goroetschhof plogen tegelijk tot duurwaardor bij het Hoog Militair Goroetschhof to worden bo- noemd. Tot exploitoeeren in zaken van het Residentiegerocht zjin. bovendien gorchtigd de duurwaardors dor Radon, van Justific, en bij afwezigheid, belct of ontst ent onia van cnigen duurwaardor, alsook wanneer binnen tion paal van de plaats waar geexploiteerd moet worden gon duurwarder is gevostigd, elko diartoe doon den Rosidentiorochter of to diens vzroekoe dor het Hoofd van Plaatselijk Bostuur aan te wijzen porsoon.

Met botrekking tot do Europeesche en de inlandsche rochtspraak volgen hier onkelo gegovens, ontloedn aan de jongst verschenen stati^tiekon botreffendo strafzaken. In 1913 werden in Ned.-Indio dor don burgerlijken rech- ter zake van misdrijf onhorroepolijk veroor- deeld 107 Europeanen, 14.600 inlinders en 505 Vreemdo Oosterlingen, van welke resp. 1G, 1380 en 27 recidivist waren, o. m. wogens mis- drijven tegen do inwondige veiligheid van den Staat 67, alien inlinders; deelneinen aan eene rooversbende 67, alien inlinders; moord on doodslag 4 E., 1152 ini., 97 Vr. O.; mishandoling 10 E., 1348 ini., 121 Vr. O.; mkhandoling van ambtenaren 11 E., 118 ini., 10 Vr. O.; weder- spannigheid 1 E., 31 ini., 7 Vr. O.; sexueele misdrijven 123 ini., 7 Vr. O.; diefstal 14 E., 9233 ini., 137 Vr. O.; (voor inlinders vorint diefstal ± deol dor totalo criminalitoit); oplichting con misbruik van vertrouwen 16 E., 425 ini., 39 Vr. O.; wang teboesan vergrijpen 126, alien ini. ; moedw. brandstichting 185 ini., 1 Vr. O.; door den nilitairon rochter 108 en 58 Europeanen en 45 en 42 inlinders resp. ter zako van mili- taire en burgerlijko misdrijven — dus m66r Europeanen dan inlinders I — o. m. wogens dienslwcigering resp. 23 en 4, insubordinatio 57 con 9, desortie 12 con 20, diefstal 12 on 14, misjandeling 20 con 12 (Crimineclo Statiotiek van N.-I.). Hcl percentage vrijspraken is groot; Jiet toont minder de ondeugdelijkheid van het work dos rochters dan wel de onbetrouwbaar- heid van het vooronderzoek aan (zie hierover: Ken LandraadvoorziLter, Desa-politic en -jus- titie, overgedrukt uit de Locoinotie 1897), walks rogeling de wetgever nog steeds in go- breko bleef grondig te herzien: op de resp. 20712 on 474.153 bokkiagden, dio in 1906 (het laatstc janr, waarover do Statistiek dor Rechtsbedeclung dionaangaando cijfers geeft) in Nod.-Indio resp. ter zako van jnsdrijf en overtroding, door den burgerlijken rochter on eersten aanleg of zjin veroordeel of vrijgospro- kon (ontslagon van rechtsvervolging) beclop hot aantal van hen, die zjin vrijgosprokon (ontsl. v. rechtsv.) resp. 5956 d. i. 28,75 % on 67,002 d. i. 14,15 %; dat van do 1037 en 1028 bcklaag- don, dio in 1906 (Bijluge F VI Koi. Vorsl. 1917) ros-> voor den Landraad on don Politiechter (Landrochter) ter zako van vcdiofstal hebbon

torochtgostaan, resp. 405 en 291, d. i. 39 en 18,3 %; dat van do 364 bcklaagden, die in 1906 door don militairn rechtor werden vooroordeeld of vrijgosproken (geabsolveerd van do instans* tie), 59 d. i. 16,2 %, terwijn van de 57 reclames door de Krijgsradon goheel of gedeeltelijk ge- grond verklaard worden 31, d. i. 54,38 %. Voor de Districts-, Rogentschaps- en Politiegerochton op Java en Mad. on de Magistraatsgorochten in de Buitenbezittingen waren in 1912 (Statistiek Hecktsbedeclung) aanhangig 2068, 66913, 355426 en 107537 overtredingen. Naar do Zee krijgg- raden in Ned.-Indio werden bliekens eene op- gave in M. R. T. in 1915 verwezen 53 Europea- non en 112 inlinders.

Do Gouvoernomentsrechtspraak is ludens art^z 74 Reg. Regl. uitgedoten, waar de inlan : cliche- bevolking is gelxten in hot genot van haar oigen ; rechtsplcging. Daar is de rechtspraak overg- laten aan *inheemsche rechters*. Ter verzekering van. eene bohoorlijke rechtsbedeclung is evenwel het N.-I. Gouvoernomnt in verschillende streken^A- 々知: 《bij ordonnantie regclend opgetreden, zooala met : botrekking tot do inhoemscho bevolking van Groot-Atjeh (Ind. Stb. 1881 no. 83 en 1916 二如: no. 432) en van de Pinoohlanden. (Ind. Stb/ 1896 no. 220), van de Mohamedaansche on van do Hindoebevolking van de afdeeling Lom- J- - - ■ - bok (Ind. Stb. 1895 nos. 185 en 186), houdendo Z?,- — voorschriften botreffendo de samenstelling, het 夕: / 狹 rechtsgebied on de competentie dor inlandscho^A^ rechtbankon, do leiding der terechtzittingenS^二土 door een Gouvoernoments- Beatuurshoofd, de be- voegdhoid van het Hoofd van. Gew. of Pi. Best. , 二: . h tot wijziging van do genomen, beslissing, de be- 産广: ; ” ” ” ” ” perking van den rechtor ten aanzien van. op te ” leggen straffon, do onttrekking van sommigo strafbaro foiton aan zjino kennianeming. Do grooto vorsecheidenheid van inrichting der inheemscho rechtspraak laat niet toe dienaan- gaando in bijzonderheden te treden. Mon zie dienaangaando hot juist verschenen proefschrift van A. Mioromot, Do hedendaagsche inheemsche ichtspraak in N.-I. en haar regeling, 1919.

Literatuur. Zio do literatuur onder POLITIE; de rechtskundigo tijdschriften Het Recht in Ned.-Indio vanaf 1849 en Indisch Weekblad van het Recht vanaf 1863, welke in 1915 zjin samengesmolten tot het Indisch Tijdschrift van het Recht, orgaan van do N.-I. Juristenvoreenig- ing ; Wet on. Adat 3 deelen 1896—97; voorts D. van Hogendorp, Borigt van den tegenwoordi- gen toestand dor Bitaafsche bezittingen in O.-I., 1799 bl. 20; Mr. H. W. Daondels, Staat der N. O.-I. Bezittingen, 1814; Mr. P. Mijer, Bijdrago tot do geschiedenis der codificatioe in N.I. in T. v. N.-I. 1839 bl. 221; J. G. Rochussen, De causis cur in nonnullis capitibus praecipuis difforat Codox Civilis Indo-Neorlandicus a Co- dico Givili nostro, cliss. 1853; J. P. Metman, De nonnullis locis in quibus differat methodus procedendi in foro civili ex codice indo-neor- landico a Codico nostro, diss. 1855; Hot journaal van den Baron van der Capollon op zjine reh door de Molukkas in T. v. N.-I. 1855, 17e Jg. II bl. 305, 311; J. Hageman, Geschiedenis van. het Holl. Gouvoernomnt op Java in Ind. T. v. L. on Vk. 1856 V bl. 227; Mr. C. A. do Jongh, Burgerlijk Wet bok voor N. . I. mot aanteeke- ningen 1857; H. D. Levyssohn Norman, Do Britscho heerschappi) over Java en Onderh.

(1811—] 816), diss. 1857 bl. 135; D. J. Mackay, Do hndhavig van hot Europeesch gezag en do horvorming van * bet regtswezen onder bet

be'tuur van den Gouv.-Gen. Mr. H. W. D'endeh (ISOS—1811), diss. 1861 bl. 87; J. H. J. Hoek, Het h erst el van het Nedorh ndsch gezag over Java en Onderh. (1816—1819), di.s. 1862 bl. 235; Jhr. H. van der Wijck, De N. O.-I Bozittingen onder Let be'tuur van don Komm.-Gen. du Bus do Gisignios (1826—1830), diss. 1866 bl. 237; Mr. A. A. do Pinto, Wetboek van Strafregt voor N.-I., Wetboek voor do Europe'nen in N.-I., n et inemorje van toelichting, 1860; Mr. M. C. Piepers, De politicrol, 1868; Mr. J. Sibenius Trip, Het polit ierrecht op Java en Mad., 1872; Mr. T. H. der Kindren, Do algermerio verodeningen tot regeling van het regtswezen in ket Gouv. Sumatra's We'ktust. toegelicht uit officieele bescl eiden, 1875; Mr. J. Ehrfraden en Rapats op Java en Mad. on'ter Sum. We-ktust, 1875; Idem, De leer van het bewijs in strafzaken vokens het N.-I. Strafregt, 2e druk 1876; De Magistraluur in Ned.-Indie door Een Rechtlerlijk Ainbtenaar, 1878; Mr. C. P. K. Winckel, Essai sur les principes rejici-sant Fadnini t rat ion do li Justice aux Inde? Orient a les Holl nda fees, 1880; H. L. E. de Waal, De invloed der kolonisatie op hot inland'ch recht in Ned. O.-I., dims. 1880; Mr. J. H. Abend non, De Ned. Indische rechtspraak vnn 1849—1897, 3 din., 1881, 1892 en 1898, waarbij zich aan luit Mr. J. Duparc, Verzamoling van Ned. Indisco Rechtspraak en Rechtsliteratuur 1898—1910, 2 din. : 3lr. T. H. der Kinderen, De ordonnantie van 14 Maart 1881 betekkelijk de regtspleging onder de inheenscl o bevolking van Groot-At jeh, met eono inemorje van toelichting 1881; Mr. A. J. Immink, Do regtelijke organi'atio van N.-I., 1882; Mr. BI C. Pieyors, Macht tegen recht, 1884; H. P. Grobbee, Do panghoeloe al* adviseur- in strafzaken, diss. 1884; Mr. W. A. P. F. Winckel, Do rechts-Eedeelin? onder de inlanders en daarn'edo gelijk e'telden op Java en de Buitenbozittingen, 3 din., 1884 en 1888; Mr. T. H. der Kinderen, Wetboek van Strafregt voor Inlanders in N.-I ir.et loelichlende mcomorie, 2e druk 1885; Idem, De Al, eneene Politic st rafreglementen voor de Euroyene nen en voor do Inlanders in N.-I. met toel. mem., 2e druk 1885; Handelingen der N.-I. Juuistenvereeniging, 1885—1887; Mr. J. Lion, Do Ned. Indiscl.e Strafverodering voor Europeanen. en net 1 en gelijkgestelden, 1886; Mr. W. E. van der Hout en H. J. Pi ins, Handl, ten gobruik bij de uitoefening der militaire rechtspleging, bewerkt ten dienste van Let leger in N. O.-I., 4e uitg. 1888; A. J. C. E. van Heijcop ten Ham, De Lei editing van ci vide za ken en van misdrijven op de terechtzitting der landraden op Ja en Mad., diss. 1888; Mr. A. J. Immink, Do rechtspleging voor de inlandso rechtbanken in N.-I., 2 din., 1889; Ontwerp van een Wetboek van Strafrecht voor do Europe.nen in N.-I. ir.et Mem. v. Tool., 1891; Mr. J. H. Abend non, PuLliek- en privaatrechtelijke verhoudingen tusscLen Ned. en de Ncederl.nd>cl.e kolonien, 1891; Mr. L. W. C. van den Berg, De afwijkingen van Lor Mohan.edian'cl.e familie-, erf- en vermogen^recht, 1892; F. C. Hekn.oijer, De rechts-toestand der inLndscle) Gristonen in N.-I.,

diss. 1892; Mr. O. W. Margadant, Het Roacorings-Rogloir ont van N.J. toegelicht, 1894,] 895, 1897, 3o deel, bl. 90; Idom, Vorkring van do Nod.-Indiicko Strafvetboeken, 1895; J. P. T. J. Brondegoxt, Burgorlijk Wetboek met aanteekeningen, 1897; Nieuwo regeling van den privaatrechtolijken toestand dpr C.ancezon, ontworpen op list der Reogoring van J.N.L, 1897; A. J. Dribsscn, Skcots der werkzaamheden in strafzaken van don Ned -Indiiscen ambteniar van het O. M. op Java en Mad., diss- 1897; Wet boek Strafrecht voor do Europeanen in N.-I. ir.ot memorio van toelichting, 1898; Mr. J. Slingenberg, Het nieuwo Indischo St raf wot boek (Ovorzicht van de afwikkingen van kot Neder-Indischo Wetboek om de re dan specifieke Indiscl'e redenen) in Tijdschrift voor Strafrecht, 1898 XI bl 259; Mr. I. A. Nodorburch, Wetgoving voor N.-I., 2 stukken 1899; Mr. A. J. Inin ink, Het Reglcmon op de burgorlijke rechtsvordering voor do Europeescho rechtbanken in N.-I. vergeleken met het Ncederlind'che Wetb. v. Burg. Rechtsv., 1900; A. V. L. B irre, Het militair strafrecht in N.-I., 2 din., 3e druk 1898, 1900; H. H. van den Borg, Ned. Indi : ch en Britsch Indi'ch Strafrecht, diss. 1901; Mr. W. Boekhoudt De zaakwaarnemerij inHet Recht in N.-I., 1903, dl 80 bl. 282; Mr.P. H.Fromberg, Rapport over do Cninczenwetgoving, 1903; Mr. M. 8. Poli, Advies aan den Min. v. Marine van 3 Juli 1875 (over verbindbaarheid van do militairo wetgeving in N.-I) enz.) in Militaire Jurisprudent ie 1904 II no. 49; Mr. F. C. Hekincijer, Gosckiedenis van do nieuwo regeling der re idenfiegerechten op Java en Mad., 1905; Mr. J. Duparc, F...illinscndtsverodening benevens opgavo van literatuur en jurisprudentie, 1906 ; Mr. I. A. Nederburgh, Hoofdstukken over strafvordering, 1908, I Do lonl istelcgging, en 1911, II Het bowijs; Mr. F. C. Hekmeijer, Hot koloniaal verba nd in de wetgeving van Nederland en do Nederlindsche koloniin in Ind. Gids 1909 1 bl. 161; Mr. H. J. Schour, Hcrvorming'en in de Indsche rechtsbodeeling, in Onzo Ecuw 1910 1 bl. 33; Mr. A. van Gennep, Verplichtlo rechtsbijstand in civiello zaken ' Jbij do lindradon on residentiegerochten op Java on Mad., in vcrband met do unificatio van het recht, in Vchr. Ind. Gen. 1910(1) bl. 59; Dr. F. do Haan, Primgan, 1911 I bl. 27, 9打 280, 318, III bl. 18G, 394, IV bE. 137, 257; Mr. G. N. Bourna, Do Magistraatsrochnpraak in hot rcssort van den Raad van Just it io te Padng, in Ind. Gids 1911 II bl. 1178; Dr. D. Rutgers, Hot ini indseh Roglencnt, Loiddraud voor studio on practijk, 1911; K. L. J. Enthovon, J lot aditrecht dor inlindors in do juri'prudencio, di. 1912; Mr. J. H. Carpentier Alting, Gronds-I igen der rechtsbodeeling in N.-I., 1913; H. Mirecelli, Al'co-ir.eone Bepalngon van Wetgeving voor N.-I. diss. 1913; Dr. J. do Hullu, 15o handhavig der orde en tucht oij do schepen der O. I. C. in Bijdr. T., L. en Vc., 1013, dl 67 bl. J. do Louter, Handboek van het Staats- en Administratief recht in N.-I., 6o uitgave, 1914, bl 4GO; Mr. W do GelJer, Uet Strafrecht in N. I., 3o uitg., bijggewk ter oet Mr. J. Du pare, 1914 ; Mr. l>. H Fromberg, JJo l'indrechtor in Het Recht in N.-I., 1914, dl 302 bl. 10; Mr W. Boekhoudt, Do rov'Uo in N.-I., ii in Het Recht in N.-I., 1914 dl 303 bl. 1; P. A. Kempon,

a

Handwritten notes in the left margin, including the name 'Wm' and other illegible characters.

11

11 及

Wm

Handwritten notes at the bottom of the page, including the name 'Wm' and other illegible characters.

Naar aanleiding van hot inwerkingtroden in O.-I. van de gowi.izigdo Rechtsploging bij do Zeomacht in Militf.ir-Rechtolijk Tijdschrift 1914, bl. 462, en Uit do practijk van do Rechtspl bij do Zooniacht in O.-I., in M. R. T. 1916, XII bl. 37; Mr. A. S- Hirsch, Hot Inhdnd-ch Ro-len eet toegelicht door do rechtsprank go-bracht op iedor artikel, 1915; Mr. K. H. Corporaal De Di tricts- en Regentschapsgerechten in N.-I., in Ind. Gid : 191G II bl. 1181; Mr. P. A. F. Blom, De I orziene Rechtsploging bij do Landmacht, in Ind. Mil. T 1916, 47o Jg. no. 1—G bl. 390; M. van Blerkom, De ontwikkeling van de poli- tierechtspraak in N.-I., diss. 191G; H M Kits van Hoyninjen, Het straf- en wraakrecht in den Ind. Are! ipeel, dits. 1916; C. F. do Ruyter de Wildt, Poliierol en Landgerocht in Koi. Tijd chr. 1917, Ge Jg. bl. 433; J. W. Moijer R nnoft, Skooiding van be-tuur eh politierecht- spraak op Java in id. bl. 897; Mr. P. H. From- Lorg, Vastfeloopen (rechtspraak over de Chi- neezen in Indie) in C.iung Hwa Hui Tsa Chih, 1917, le Jg. bl. 98; Dr. J. H. Booke, De Indische woekorwet in Koi. Studien 1917, jo Jg. no. 5, bl. 61; Go cl iedeni^ van het Wetboek van Straf- recht voor N.-L., door de Bijz. Commissie uit do Staatscommi-jio voor de berziening van hot Ind. priva- en strafrecht, 1918; Mr. W. Book- houdt, Do n ilitr ire strafwetgoving in N.-L., in M. R. T., 1918 XIV bl. 21 æRr. Pl. Kleintjos, Staat : in4ellingon van N.-I., 3e druk, 1918 II bl. 99#Mr. C. van Völlonhoven, Het advrecht van N.-I., 1918; ^Ir. A. A. do Vries Ecn en ander over do Indi<cl.c R. 0. en Rechtspraak in den t ijd der Q. I. C., in Koi. Tijdschr. 1918, 7o Je. bl 1426/

RECHTVLEUGELIGEN (*Orthoptera*). Orde van Insceten met bijtendo monddeelen en meestal twee paar vlugcls, waarvan de voor- B e st ijf, perkamentachtig zijn en min of meer het voorkonien hebben van dekschilden, terwijl de achtervluugcls vliczig zijn en in toestand van rust a Is cen waaier geplooid onder de voor- vluugcls opgeborgen worden. Zij doorloopen geen volkomen gedaantewissling en ondergaan ge- durend hun groei enkel cen aantal verve 11 in gen. De nicest be ken do vormen dozer ordc zijn de Kprinkhaneei (walangs), de krekels, (zie KREKEL) de vceumol en <lc kakkerlakkcn (zie KAKKER- LAK); maar zij omval tevena de vangsprinkha- nsen en die inerkwaardige insceten, waaraan do Jiidische naluur zoo rijk is, de waijclclende tak- ken en))Jadern (zie MIMICRY). Ook de oor- wormu n, hocw< 1 door sonunige <1 ierkundigen als afzoi<lerlijko ordc beschowcl, mogen tot de Itchvluegeligen gerekend worden.

De s)rinkhar)en worden verdeeld in twee faimilien, de blad sprinkhano n (*Locust i- dae*) en de v c l B p r i n k h a n o n (*Acrilti- dae*). Terwijl het lichaani der krekela rond en z<.lfs ruggelings eenigszins afgeplat is, zoodat do vlfUgds nagenoeg horizontaal liggen, is het lichaun der spritkhancen zijdeJings afgeplat en liggen de vluugcls bijna v)rticaal (laartegen n)j. Bij de „bladsprinkhanen**", ook wcl sa be Is prink- hiuicn genocmd, gekenmerckl door hun lunghe borstelvoirmige spricten, is het wijfje in het bijzil van een sabclvormige legboor, waarmede zij do eicren vrij diep in den grond kan brengen; zij leven grootJidccls van dierlijk voedsel, maar bringeji toch so mt ijd s aan de tabaksplanten

cnicige schado toe. Niot zeer gunstig bekend zijn de „vcklsprinkhanen**", van de voorgaande aan hun vcel korterc, draadvormige spricten on het gemis van cen legboor gemakkelijk te onder. scheiden; zij leven uitsluitend van plantenvoed- scl on hebben in de laatste jaren in. onderschei- deno koffietuinen belangrijcke schade aangericht. Ook vrefen vrschillende soorten aan de bladrcn en jonc spruiten van het suikrriet. Tot deze familie behoofen de beruchte „treksprinkhanen\ die door sommige volkstammen als voedsol genuttigd worden; volgens Val3ntijn werden ook op Java en Bali in zijn tijd walangs door de inlanders gegeten. Evenals bij de krekcls bozitten bij de sprinkhancn do mannetjes het vermogen cen sijpend geluid voort te brengen, dat waar- schijnlijk dient om het wijfje te lokken ; de veld- sprinkhancn strijken daartoe met den getanden binnenkant van de dij der achterpooten langs den buitenrand der voorvluugcls, terwijl bij de sabelsprinkhiinen een der aderen aan den wortel van den linker voorvleugel van onderen met tand jes is voorzicn, als een „rasp“, waarmede zij over den rechter voorvleugel strijken, die op dat punt een sterk gespannen vliesje bezit, omgeven door een dikken rand, bij wijze van een „trom- mcl". Het sterkst ontwikkeld is dit orgaan bij een op Java en Borneo voorkoinende g'roote sprink- haan, de *Macrolyrises imperator Voll.*, wicns geluid men op verren afstand hooren kan (zie Tijdschrift voor E.itomologic d) VIII, 1865p

De *Mantidae* of vangsprinkhanen, die zich met an de re klcino insceten voeden, zijn echter roofdicren ; tot het bemachtigen van hun prooi kunnen zij do getande schcen van hun lango voorpooten tegen de met twee rijen stekels gewa- pendc <1 ij terugslaan, evenals een zakmes in zijn heft. Zij zijn bijna uitsluitend bewoners der heete lichtsrrcc en slechts een paar soorten, zoodals de bekende *Mantis religiosa* (Gottesanbe- terin, prie-Dieu), komen in Z.-Euro pa voor. Dezc cigenaarige benaming hebben zij te danken aan dp zondlericg wyze, waarop zij het voor- tse lichaa msge dec lto en de voorpooten, evenals een biddende de handen, omhoog richten ; de Malaiera nocmen zc daarom walang sSmbah, biddende vangsprinkhaan. De wijfjes bevestigen haar cicren, in kloinpjes Vereenigd, tegen de takken en oinhalten ze met cen kapsel, gevormd door de slijmerige afscheiding van klieren van den eileider. Niet minder rijk aan verscheidenheid van soorten is de familie der *Phasmidae*, terecht spook-insecten genoemd, wijl hun nu eens blad- vormig verbreed, dan weder stokvormig gerekc lichaam, met lan go pooten, met of zonder vleu- gds, bladrcn, knoppen, takken, ja bloemen zoo bedriegclijk nabootsen, dat de inlander hen voor levend ge worden plantendeelen aanziet. De wijfjes van hot geslacht *Phyllium* geJijken, (!VCJiJals do sprinkhancn *Pseudophylluson Phyllop- tera*, op bladeren; nict alleen komen haar vleu- gcls in kleur o vereen met verse he of verdordo bladeren, maar ook het aderbeloop geliikt veel op dat van een blad on bo vend ion hebben de pooten bladachtige aanhangsel^ Do soorten van het geslacht *Truxalis* gelijken op spito, half ontwik- keldo grassprietten, die van het geslacht *Bacillus* op takjes. *Eurycanlia horrida Boiscl.* van Nieuw-Guinea heeft het geheele lijf met stekels bezet, zoodat men zo voor de takjes van den door- nig gewas zou ho udon. Ecu Mantule, *Hymenopus*

coronatus Oliv. glijkt in kleur en vorm op de blaadjes van een roos, waarop zij leeft, terwijl andere vrees bgonia-bloemen nabootsen. Wal-lac? vond op Borneo een vorm, bedekt met teere, half-doorschijnende groene bladaanhangsels, vol-komen gelijkende op de levermosschen, waar-meê stukjes rottend hout in het oerwoud over-dekt zqn. Zeer merkwaardig is het ook, dat de cieren der Phasmeden meer gelijken op planten-zaden dan op insecten-eieren.

Ook de afwijkende groep der Oorwormen (*Forficulid'ie*), met hun korte voorvleugels en achterlijfsknijpers, is door een groot aantal soorten in den Indischen archipel vertegenwoordigd; bij enkelen, zooals *Opisthocosmia insignis*, het eerst beschreven door De Haan (Verhandel. over de Natuurl. Geschiedenis der Ned. Overz. Bezitt.) zijn die knijpers zoo sterk ontwikkeld, dat zij aan de vertakte bovenkaken van sommige kevers, het vliegend hert, herinneren.

Literatuur : A. de Bormans, Midden-Sumatra, Reizen en Onderz. der Sumatra-Expeditie, Nat. Hist., DI II, Afd. 7. R. H.

REDANG. Zie VAARTUIGEN.

REDANI (JAV.). Zie CEDRELA FEBRI-FUGA.

REDIL (Kei-eil.) Zie VLEERMUGEN, INSEKTENETENDE.

REDJANG. Onderafdeeling dor af de cling Lebong van de re: identie Benkoelen, met een oppervlakte van 2498 K.M.² en ruim 30.000 inwoners, waaronder een 25 tal Europsnen en ± 300 Vreemde Oosterlingen (in 1910). De onderafdeeling wordt bestuurd door een controlour tot K6-pahiang. Zij omvat: le de Redjang marga's: S6-loepoe Redjang, Bermani Oeloe, Mfiringi, BSRmani lliir en de zelfstandigo Pasars KCpahiang en Tjoeroep, 2e de Sindang marga's: Sindang Klingi, Sindang Klingi Oeloe, Sindang Bliti, Sookoe Tcngelah K&poengoot en de zelfstandige Pasar Padang Oelak Tanding, benevens 3o de v66r 1909 tot de afdeeling Benkoelen, behorende marga's: Djoo-roekalang, M6rigi-Poendjoeng, Merigi-KSlin-dang, Sfiloepoe-Baroe en Semidang-Kota Nioer, alsmede de zelfstandige Pasar Tabah Penan-djoeng. Door berguggen wordt de onderafdeeling verdeeld in drie geheel van elkaar gescheiden streken, n.l. de genoemde RSdjang-Sindang en de rondom Tabah PCnandjoeng gelegen marg&s. Do RSdjang marga's worden gesebeiden van het landschap Lebong door den vulkanischen, zeer steilen, ongeveer 1000 Meter hoogen bergrug tus-schen den Boekit Oeloe Soeloep en den Boekit Da-oen, die tevens de waterscheiding vormt tusschen de rivieren Moesi en Ketahoen. Do Redjang mar-ga's liggen op een lichtgolvende, gemiddeld 500 Meter hooge vlakte, die bestaat uit zeer vrucht-bare diluviale tuf. De tallooze riviertjes, die deze vlakte doorsnijden, stroomen a lie naar do Moesi, zoodat dit landschap feitelijk het lengtedal der Boven-Moesi vormt. Dit dul wordt in hot Weston bogrensd door den gemiddeld 800 M hoogen Barisan-keten.en in het Oosten door de bergreeksen, waarop de Megang, Klingi en andere zijrivieren der Moesi ontspringen. De voornaamste berg is de werkzame 1938 M. hooge Kaba vulkaan, aan den voet waarvan do hoofdplaats Kepahiing is gelo-gen; niet meer werkzaam zijn de Daoen (1G20 M.) en de Palik (2500 M.). De Sindang marg&s liggen ten Oosten van de Redjang-marga^, daarvan gescheiden door den bergrug tusschen den Boekit

KGlam, een uitgewerkten vulkaan, en den Kaba, door wolks zadel (1115 M.) de weg loopt van Tjocroob naar Padang Oelak landing. Deze marga's omvatten in hoofdzaak hot stroomgebod van do Klingi en do Bliti, twee zijrivieren van de Moesi. De Benkoelen-marga's liggen ten Wo'ten van do Redjang-marga^ en strukkon zich in Z. W. richting uit over een rechthoigen afstand van 14 A. 16 K.M.; zij worden doorstroomd door de Ajor Benkoolon en de Ajer Lemau die zich bij Benkoelen on Pondok Klipa in zoo storten. Vermelding verdient hier do 1034 M. hooge Boekit Boengkook (het Suikerbrood), die door zijn grilli-gen vorm, en hoog boven hot omringonde houvel-land uitstekende, do aandacht trekt. De Moesi, die op de Westelijke holling van den Boekit Tjoendoeng ontspringt, en do onderafdeeling over een longle van ± 50 K.M. in Z.Z.D. richting door-st roomt, is de voornaamste, hier etenwel nogrens bevaarbare, rivier. Het kliinaat is frisch on ge-zond.

Do voornaamste plaatsen zijn: KSPahiing (zio aldaar), Pasar Tjoeroep, 635 M. boven zee, met een Chinesche wijk, gelegen op den drie-sprong der grooto wegen Benkoelen—Moeara Aman, en Benkoelen—Aloeara Bliti; er is een zeer levendige binnenhndscho handel; Pa dang-Oelak Tanding, op 254 M. boven zee, aan den weg Benkoelen—Moeara Bliti, on aan het beginpunt van den weg naar de marga's Sindang Bliti en Soeka Tengah Kepoengoot, met een Chineseche wijk, vroeger standplaats van den controlour dor Sindangstreken; op alle diie doze plaatsen is een opium verkoopplaats gevestigd; RGdjang ver-bruikt jaarlijks 300 / 95000.— opium.

De rijstcultuur op hatte velden (sawahs) ondergaat voortdurend uitbreiding; in 1913 besloegen die sawahs een oppervlakte van 669 bouws. Do kofficcultuur door de bevolking wordt voornamelijk gedreven in de Sindangstreken, van waar bet product via Moeara Bliti en Pulembang wordt uitgevoerd. Do veostapl teldo in 1910 een 120 tal paardon, ongeveer 2700 rundoron en 1100 buflols.

Do onderafdeeling wordt doorsnoden door de grooto verbindingswegen Benkoelen—Mooara Enim, Benkoelen—Moeara Bliti on Benkoelen—Mooara Aman, alsoo langs KCpahiang eh zich daar on bij Pasar Tjoeroep spitsende, die allo berijdbaar zijn per automobiol, on waarlangs zich een steeds drukker wordend verkeer ont-wikkelt.

De emigratieproef (zie hierover ook BENKOELEN) deed hier kolonies vestigen te Tjoeroep (171 zielen), Pormoo (272 zielen) en SCmpiang (325 zielen), wior veestapel op ultimo 1913 told: 5 buflols, 23 rundoren, 196 goiten en 5 schapon, terwijl de in 1912 opgericlitte desacredicbank van Sempiang on ultimo 1913 werkte met een kap-taal van / 631.56. Zie verder BENKOELEN.

Do bevolking bestaat uit driehoewel verschillende groepen, n.l. Recljangers, Sindanger.s en Scrawaiers, do laatsten zeer in do minderheid. Op ultimo 1912 bedroeg de stork to der bevolking ruin 32 000 inwonors, alzoo 12.9 per K.M.², logon ± 8 per KU voor de gebeoib re:identie Benkoe-le; do bevolkingsaanwas is zeer gering, hetgeen vooral toegoschreven wordt aan ziekten onder volwassenen en kinderen, onvoldoende voeding, on minder goede verzorging der vrouw tijdens het kraambed. De bevolking bolijdt don Moh. gods-

dienst, doch is stork animist, zooals blijkt bij verschillende gewichtige gebeurtenissen a ls ziokto, cedsaflogging, oogst, goboorte, huwelijk enz. Bosnijdonis komt vrij zelden voor; ongeveer 90 % der mnnolijke bevolking is niet besedon; bij vrouwen is zij totaal onbekend. De op pa lon gobouwde woningen staan meest in een kring gobouw, in het midden waarvan zich hier en daar een gem centehuis (balai) en soms een moskoo (inasdjid) of bedehuis (hnggar) bovindt. Eon wachthuisjo (gardo) is in elke doosoen aan wezig. Op het dorpsplein zijn klapperboomen gepJant. De woningen zijn van hout, ingo- dekt met alang-alang of rembio, en met een omwanding van platgeslagen bamboe (ploec- poeh); bij meergeoeden is de dakbedekking van gegalvaniseerd golfijzer of dakpannen, en do omwanding geheel of gedeeltelijk van hout.

De Redjangers zijn een veel minder gastvrij en welwillend slag van menschen dan bun buren, do Lebongers. Marsden beschouwd hen als het meest zuivere, het oortype van do Maleiers, hot- geen minder juist is, da ar de enkele afwijkingen van gewoonten enz. der Minangkabau-Maleiers, die zij vertoonen, uit Javaansche invloeden verhard moeten worden. Hun taal is het djangsch en ook bij lion is het zoogenaamd rentjongschrift in gebruik. Als afwijking van de Lebongse gebruiken dient nog vermeld dit do dan-en. hier altyd door jongens of meisjes afzon- derlijk worden uitgevoerd.

Goschiedenis. In oudo t ij den had kneer- malon kolonisatio van Redjang uit plants in do Pasemah- linden en vooral in de Ommehenden van Benkoelen, tusschen welko laatsto nederzet- tingen en het moederlnd steeds zeer nauwo be- trekkingen bleven bestaan. Deze Bonkoeleesche Redjangers echter moosten do sjirematie dor Sultans van Bantam orkennen, terwijl de oigen- lijke Redjang zich Lingen tijd vrijwel onafhan- kelijk wist te houden, zoowel van Pa loin ba ng als van Bantam. On) zich cchter tegon de invallen der B. mtammors to beveiligen zonden zij een jaarlijksche schatting aan den Sultan (persSm- bahan). Langzamerhand kregen toch de Sultans van Palembang meer invloed in Redjang, waar- heen zij con djenang als vertegenwoordiger zon. don, en waarvoor zij later eono wettelijke rogeling vaststelden onder den naam van uotooran shiding mardika (deRedjangers noomdenzich motgrooten trots : orang sindmg mardika, d. w . z.: „vrijg grensbouwers“), dio wordt toegeschreven aan Sultan Tjand i i B i l i ng on dio later nog den grondslg bleef uitmaken, van 1825 tot J 859, voor do verhouding der Redjang togonover om, op grond wanvvan do B-6- djangors in dion tijd o.a. jaarlijks ceno bolxs- ting van / 200, tiban toekon, aan ons op- brachten, waarna ze ton slotte in 1859, bij do in- lijving, word gowijzigd. Om zich togon de voort- durende strooptochlon dor RGDjangers to bovoili- gen vosti'do l< : i. fllo.5 in 1818 con militairo post to l'olo-geto, dio ochtor in 1825 word opgohevon. In 1838 Irok er co no expeditio heon om don moord op den uss.-ros. van Benkoelen, Bogaerd, to wikon, doch ook daurna blevon plundering on jaonsclionroof in Bonkoolon door Kedjmgors be- drovon, stoo- , vcolvuldig voorkomon. Do ruoord in J 857 op eon met do opnomo bohst onderoff. in Ri-djang on eon anslag op oon ander in LSbong

in 1858 gavon aanleiding to een milit. expeditie, dio ochtor bij aankomst in Redjang geon tegenstand onderovond; na oprichting van oonige tijde- lijko verstorkingen word RSDjang in 1860 bij de aid. TCbing Tinggi van Palombang gevoogd, waarna in 1861 hetzelfde plants had voor Lebong. Later (1862) vielen nog c enige onoregelderhedon bij den aanleg van een weg voor, dio cone kleino expeditio noodig maakten. Het kleinc garnizoen, dat gelogord was in ceno perm.anente versterkiug van don 4don rang (Ind. St. 1889 no. 27), vzerd in 1906 ingotrokken

Do contrdlo-afd. BSDjang en Lfibong werd met een groot deol der control@ afd. Sindangstreken, in 1904 van, Palembang afgo^cheiden en bij Ben- koloon govoogd; aanvanklijk bleven rechtspraak en belastingheffing op den. bestaanden voet gere- geld, doch sinds 1914 staan to dien opzichte do onderafd. Lebong en Redjang geheel gelijk met hotoverig gebied van Benkoelen. In 1909 (Ind. Stb. 385) were! de contrdle-afd. Redjang en Lebong ge- splitst in de tegenwoordige contrdle afdelingen Lebong en Redjang, met toevoeging aan elk van een gedeelte van het gebied van aangrenzende afdelingen in Benkoelen, en beide, met de conti ole-afdeelingen Lais en Moko-Moko ver- eenigd to de ass.-res. LSbong.

Literatuur: Midden-Sumatra, Reisverh. II, bl. 101; Talen en Lettork., bl. 5, 9, 15, 37, 66; Aardr. Boschrijv., bl. 4, 35, 80, 93, 145, 151, 164; Volksbeschr., passim; De geschieden^ van Sumatra, Gids 1849, II, bl. 449, 690; W. Marsden, The History of Sumatra, bl. 37, 165, 175, 252; De Sturler, Proeve eener beschr. van het gebied van Pal., bl. 37, 192; Dr. C. Swaving, Beschr. van schedels van inboorlingen uit do bovenl. van Pal., Nat. Tijds. v. N.-I. 1870, bl. 263; Eenige : aantekeningen over do Sumatrasche volksstam- men, Nat. Tijd?. v. N.-I. 1863, bl. 304; W. A. Van Rees, Do a mn oxa tie der Redjang, Rotterdam 1860; Aantekeningen gohouden ^op een.® reis in de binnenl. van Sum., bijzonder met betrekking , tot Benk. on Pal., De Oosterling, I, bl. 66; J. L. SI. Swaab, Beschr ÷ ving der onder-afdeeling Redjang, in Bijdr. t. d. T. L. en V.kunde van N.-I., deel 72, biz. 460 en J. L. M. Swaab, De onderaf- deeling Redjang der residentie Benkoelen in Tijd- schr. Kon. Aardr. Gon. 2e Serie (deel 33), (1916) biz. 57.

RESDJANGSCH. Dit bohoorb, vol^ens hetgeen., daaromtrent in hot art. LETTERSOHRIFT is gezegd, toi. do RSDjangsch-Limpongsche groep van do alphabetten van Indischen oorsprong, die in don Archipel worden. of werden gebruikt en is ah schrift vorwant met het z.g. Rentjong, het Balaksch en hob Lampongsch. Heb RS- djangsch, dab in de Redjangstroken (residentie Benkoolou) wordt gesproken, be vat vreemde, vooral Maleischo woorden. Bij de uitspraak worden nous-klanken gehoord. Do klomtoon vali; zoor verschildend, nu eens op de laatste, meesLal op do voorl.iatste, doch ook wel op de ecrsLo lottergreep: (de klomtoon op do cursief gedruko lottergrepon) doewai (iwee), s^mbil.in (negon), beranj; ka/ai (we'licht), samoelen (maagd). Vgl. Midden Sumatra II, 2, bl. 6; Tjichchr. Bit. Gen. XXX, bl 4S4.

REDJO. Landschap in Ngada. Zio aldaar.

REDOK. Zio MUZIEKen MUZIEKINSTRUMENTEN.

REE. Zio KIDANG.

REEDE TOT DRAKESTEIN (Jhr. HENDRIK ADRIAAN VAN). Gob. 1636 te Utrecht, zoon van Jhr. Ernst v. Reede tot Dralco>tciri en jkvr. Elizabeth van Utenhovo. Reeds op zijn 14de jaar ging hij op zee, trad in 1657 als adelborst in dienst dor 0. I. Comp. en nam als vaandrig deel aan de expeditie onder Ryklof v. Goens naar de kust van Mab-bar. Hij werd hier tot kapitein bevorderd, daarna tot diplomaat agent en Camp, opperhoofd te O'yhng, later ter hoofdplaats Cochín (Koo'sjin). Vandaar werd hij als lid van den Pelitiekten Raad overgeplaatst naar Ceilon, en in 1669, toen hij den rang van sergeant-majoor bereikt had, benoemd tot commandeur van Malabar. Eerst in 1671 aanvaardde hij dien post, waar hij zich kennen deed als een practlievend regent, en groote sommen besteedde aan vestingbouw en verfraaiingen. Den uitgestrekte tuin van de commandeurswoning te Cochín naak o hij dienstbaar aan de weenschap; hier kweekte hij de tropische gewassen, welke hij er beschreven en afgebeeld zouden worden in zijn groot botanisch werk „Hortus Malabaricus”. In 1676 keerde hij naar Batavia, terug, waar hij hot volgend jaar tot raad extraordinair van N. I. Benoemd werd. In 1678 vertrok hij naar Nederland. In 1684 benoemden bewindhebbers van de O. I. Comp. hem tot Commissaris-generaal, met speciale opdracht om de steeds toenemende malversaties onder de Comp. dienaren op de overzeesche kantoren uit te roeien. Op zijn uitreis bezocht hij de Kaapkolonie, waar hij verschillende hervormingen tot stand bracht en bewindhebbers adviseerde die kolonie uit te breiden. De nederzetting Drakestein werd naar hem geneemd. In Hindostan, op Ceilon en elders maakte hij zich gevreesd en gehaat als een soort van proyoost geweldiger der Comp., overal hare ontrouw dienaren schorsend, afzettend of deporterend. Zijn „ongehoorede proceduren” troffen zoowel hooggeplaatste personen gelijk den gouverneur van Ceilon en directeur van Bengalen, als de ondergeschikte dienaren der Comp. Hij bezocht in 1687 de factory en op de kust van Koromandel, ten einde ook hier schoon schip te maken. Do geldmiddelen der Comp. hadden er echter geen voordeel bij, dewijl hij zulke aanzienlijke bedragen ten koste legde aan vestingbouw; a Been voor het kasteel Negapatnam werd ruim een millioen besteed.

In 1690 ontwierp hij nog een plan voor een seminarie te Naloer. Het volgend jaar bevond hij zich op Ceilon, vanwaar hij verliet naar Surat. Doch onderweg kwam hij te overlijden; niet zonder vermoeden dat hy vergiftigd was door Comp. dienaren, die reden hadden zijno komst te vreezen. Zijn gebalmde lijk werd naar Surat gevoerd, waar eene pompeuse en kostbare uitvaart werd gehouden. Terwijl zijne erfenamen voor hem een praalgraf lieden oprichtten. Van Reede, door den Britschen kroniekschrijver Me Call Theal „an upright and humane man” genoemd, had mindere verdienste als koloniaal staatsman dan als botanicus. Zijn Horlus Malabaricus, waarvan in 1678 het eerste deel verscheen, werd onder den titel „baarse Kruidhof” in hoi Hollandsch overgezet en is een standaardwerk gebleven voor de flora van Hindostan.

REEREE. Zio MUZIEK on- MUZIEKINSTRUMENTEN. “タ IS 刀 67. 如 i, -”

REES (OTTO VAN). Geb. te Culemborg 4 Jan. 1823 uit het huwelijk van Dr. J. Van Rees on G. J. E. Hohnberg de Beckicht. Reeds op jeugdigen leeftijd naar Indio vertrokken, waar hij 11 Juli 1837 aankwam, trad hij als klerk bij de algemene secretarie in *s lands dienst, doorliep daar de lagere betrekkingen en werd 31 Mai 1850 tot Referendaris bij dat kabinet benoemd. Den 5en Juni 1851 tot adjunct-secretaris aangesteld, verwisselde hij die betrekking reeds 17 Juli d. a. v. met die van inspecteur van finantien; na een kort verlof in Indio werd hij achtereenvolgens resident van KMoo (6 Juli 1856), van BagSlan (20 Aug. 1857) en van Soerabaja (11 Mei 1860). Den 14en Jan. 1864 werd hij lid van den Raad van Indio, in welke betrekking hij, na een tweejarig verlof in Nederland, 25Sept. 1869 herbenoemd werd. Den 10en Juni 1872 op verzoek uit *s lands dienst ontslagen, werd hij Sept. d. a. v. tot lid van de Tweede Kamer gekozen, doch legde dat mandaat neder na zijn benoeming tot vice-president van den Raad v. Indio (30 Aug. 1873), welk ambt hij tot April 1878 vervulde. In Nederland teruggekeerd, werd hij weder tot lid der Tweede Kamer verkozen (17 Juni 1878), trad 10 Maart 1879 als Min. van Koi. op, doch legde die betrekking 20 Aug. d. a. v. weder neder, — werd weder lid der Tweede Kamer (Sept. 1880) en daarna voorzitter dier Kamer (Sept. 1881), en trad 20 Jan. 1884 als Gov.-Gen. op, welk ambt hij 11 April 1884 aanvaardde. Ojjzijn verzoek werd hij 19 Juni 1888 ontslagen, en legde die waardigheid 29 Sept. d. a. v. neder; hij overleed te Arnhem den 10en Maart 1892. Van Rees heeft als lid van den Raad van Indio een le vendig aandeel genomen in de voorbereiding en uitvoering der hervorming van het Praeingerstelsel; een belangrijk rapport daarover is, onder den titel Overzicht van de geschied. der Praeinger. Regtschappen, gepubliceerd in Verb. Bat. Gen. XXXIX, 1880. Zijne hervormingsplannen in 1863 aanbevolen, vindt men besproken in Ind. Gids 1885, I, bl. 720. In het jaar van zijn optreden als G. G. gaf de roof van de Engelsche vliend schip Nisero door den radja van Tenom (Atjeh) aanleiding tot hevige artikelen van. do pers en protesten van hot bestuur der StraatK-Settlements, welke kolonie Nederland voor dezo daad aansprakelijk stelde. Hot conflict eindigde echt er met een ul imatum door beide landen gezamenlijk gesteld, waarna hot zeeroovershoofd den buil teruggaf, de gevangen genoomschipbreukelingen uifleverde on zich opnouw aan het Ned. gezag onderwierp.

Tijdens het bestuur van Van Rees werden enige Bataksche landschappen ingdiijfd; do strijd in Atjeh, waar het bestuur gereorganiseerd werd, bleef voordurden. Onlusten, spoedig bedwongen, braken uit in de Toba-landen, de W. afdeeling van Borneo, de Noorder districten van Celebes en in Djambiëen opstand te Tjilgeon (Bantam) werd eveneens spoedig onderdrukt. Deze laatste verwekte groote onrust te Batavia, doch dat komplot van Islamitische gedrijvers e indigde met de cxulie der bolhamels. Onge-regeligheden op het land Tjomas (Buiteinzorg) moesten met geweld worden ixidwongen en leidden tot de verwijdering van den ad mini-

fitratuur. Dozo zaak maakte dost.ijds yeel gerucht, ook in Nederland on was de aanleiding, dat Van Rees zijn verzoek ontslag indiende. Aan spoor- en tram we gen we rd grooter uitbreiding gegeven ; te Boel^leng werden do slaven vrij verklaard. Als Minister werkte Van Rees er toe mede art. 2 § 27 van het politic- reglment voor inlanders (contractbreuk) af te schaffen feenc poging om Rchiding tusschen Nederlandsche on Indische fin ar ci en tot starcl te brengen, jnislukte.

REES (WILEM ADRIAAN VAN). Gcb. tc Arnhem den 13cn Maart 1820 uit het huwelijk van Richard us Van Rees met Constantia Wilhelmina Piper, trad hij van de Militaire Akademie te Breda in Indischen krijgscdienst, welken hij in 1864 met den rang van majoor verliet. In 1870 werd hij benoemd tot lid der Algemeene Reken- kamer; hij ovrclced te 's Gravnchage den 4cn Juli 1898.

Van Rees heeft zich vooral onderscheiden door meereendeels populaire werken uit de krijgsgeschiedenis van Ned.-Indie in de 19e eeuw. Van die werken noemen wij: Montrado, 's Bosch 1858; Wachia, Taykon g en Amir, Rott, 1859; Da annexatie der Redjang, Rott, 1860; Hcrinne- ringen uit de loopbaan van een Indisch officier, 2 din. Leiden 1862; De Bandjermasinsche krijg, Arnh. 1865; De pioniers der beschaving in Ned.-Indie, Arnh. 1866; Toontje Poland, 2 din. Arnh. 1867; De Bandj, krijg nadr toegelicht, Arnhem 1867; Vermeulen Krieger, Arnh. 1870; Hist orisch-Indische schetsen en Wynanda. Ook gaf hij verscheidenc werken over krijgskundige wetenschappen uit.

REES-GERBERGTE (VAN). Deze naam is bij de eerste opvaart der Manibiframo (Noord Nieuw-Guinea) in 1884 aan het heuvel- en lago bergland gegeven, dat zich bevindt ter weers- zijden van den benedenloop van deze rivier. De afstand tot de kust bedraagt he melsbreed on ge- vcer 100 K.M.; gemeten langs de Mamberamo is deze afstand ± 240 K.M. Ten Zuiden wordt het gebergte begrensd door de groote meervlakte van de Midden-Mambiframo. Het bergland schijnt in het Westen samen te liangen met het randgebergte van de Gcelvinkbaai en in het Oosten met het hoogc Gauttier-gebergte.

In het laagste gedeelte heeft de rivier zich een bed ingesneden. De ruggen zijn niet hooger dan 500 a 600 M.; de hoogste waargenomen top is 1690 M. De hellin gen der ruggen zijn meestal) fiteil, de kammen scherp en vaak niet- meer dan eenige meters breed. Ecu en ander wijst er op, dat d(- crosic van dit gebergte nog niet ver voort- gefichrcden is en el us dal het eerst in cen be trek- kclijk jong Lijdperk boven zoo is opgeheven. Het gehecl bergland is met zwaar oerbosch bedekt. Grasvlakten werden er niijt in gezien. In hoofdzaak gchijnt liet opgebouwd te zijn uit geplooide la gen van zeer jong tertiaire zand- HtceBer), kleischiefers en merge J H. Bruinkool word in de ri vierbeddingon go von den.

REGEERINGSREGLMENT. Niet-officieelo naain van hot staatsstnk, waarin de hoofdlijnen van hot staatsrecht en con aantal punten van hot administratiefrecht van Ned.-Indie worden aangegeven. De naam „reglment on het belaid van de regcring" is het oorsb toegepast on het cleBbelrcffendo Btaatestuk van 1806(ScLimmelpen- ninck), en later overgegaan op dat van 1815 (Kon. hesluiv), gevoJgd door dio van 1818 (besluit van

Oommissarisson-gcneraal), 1827 (besluit van Comm.-Gen. Du Bus), 1830 (Kon. besluit), 1836 (Kon. besluit onder het ministerschap van Van den Bosch) en 1854 (wet, geccontrasigneerd door Pahud). Dit laatste reglment werkt sinds 1 Mei 1855 en gcklt, hoewel mcrmalen gewijzigd, nog steeds. Men vindt do zeven regcringsreglmenten van 1806 tot 1854 in Grashuis, Do Reg.-Regle- mon cn benevens hei charter van Nederburgh, 1893; die van voor 1854 met hun voorlooperen uit den 1 jid der compagnie in P. Mijer, Verzameling van Instruct, enz., 1848; die van 1818 tot

1854 in het Ind. Stb., dat van 1854 en zijn wij- zingen bovendien in het Ned. Stb. Een com- mentaar in drie deelen op het Reg.-regL, artikelc- gewijs geordend, gaf mr. Margadant in 1894-1897 zie voort^mr. De Tourant, Handboek⁶, bl. 101^mrf KleintjevStaatsinstellingen³, l. bl. 6, en P. H. van der Kemp over ¹ - de geschiedenis dor Reg.-

regle- /必

menten in Bijdragen v. h. Kon. Inst. 60, 1908, " bl. 42) . De niet-officieele naam „regeeringsregle- ment", die sinds lang burgerrecht heeft, wordt slechts gebezigd in art. 31 der Indische Com- tabiliteitswet (1864), gelijk dat luidde v66r 1895; zie echter cveneens art. 52 Reg.-regl. Suriname* en ar . 52 Reg.-regl. Ooraaqo. - ' - ' T UM (Kon. Magn. Me corol.)te Batavia.

REGENT. Naam voor inlandse hoofden ; in de dagen der Compagnie van vcel ruimer ge- bruik dan thans. Vandaar dat men in het ge- west Amboin a en Onderchraorgheden (Bocroe, Kei-eiJanden, enz.), op Zuid-Celebes en Ian- - -² gen tijd op Padaug en in Indoesje (R. KAJA) A den naam regent ontmoetto voor persoon, die ; - 族 wij thans als districtshoofden, onderdisEricts- hoofden of wijkhoofden beschouwen ; op Ambon zelf en de drio Oeliasers is regent zelfs de naam van het dorps hoofd (het regentschapgerech- aldaar is dus een dorpsgercht; dl 1, bl. 636). Daarcnegen is op Java en Madoera, en Binds 1917 in do voormalige rijken Bangli en Gianjar op Ba] i, regent de naam voor een hooggeplaatst en aristocratisch inlandsch hoofd. Zie BESTUUR, di 1, bl. 283 en 284.

REGIE. Zie OPIUM. • • •

RfIGOE (JAV.). Zie LICUALA. ' 七 *

RfIGOELO (JAV.). Zie HIBISCUS ABEL- MOSCHUS

REIGER. De reigers, fam. *Ardeidae*, zijn nauw verwant aan de ooievaars en ibissen ; zij hebben naar verhouding kortere pooten, maar langere te enen en de nagel der middencen is steeds kam- vormig getand aan de binnenzijde. Zij zijn door hun levenswijze aan de nabijheid van water ge- bonden en leven meestal in grootcr gezelschap- pen bijeen. Ongcveer con 30-tal soorten komen in den Oostindischen Archipel voor. Do europeee- sc ho bJauwe reiger, *Ardea cinerea*, is op Java en Sumatra waargenomen en is op Java bekend onder den naam van t jangak, waarmede cchter ook de be ide volgencle soorten aangeduid worden. Onze purporreiger komt in Indie niet voor, maar wordt ver van gen door een nauw verwantc vorm, *Ardea manillensis*, die zich 'door het go mis van zwarte vickken aan de voorzijcle van den hals on- dcrscheidt en op de groote Soenda-cilanden is waargenomen. Een groote verspreiding heeft do bijna gchcel aschgi- auwc *Ardea sumatrana*, die van Sumatra tot Halmah6ra on de Aroe-oilanden is waargcjomcn. De Zilverreiger, gchcel witto

vogels, die in den broedtijd a an borst en rug ver-
Ficrd zijn met do zoogenaamde aigrctten, komen in
een 3-tal soorten, *Herodias alba*, *intermedia* en
nigripes, voor. *Demieyrettu sacra*, van Sumatra tot
Nieuw-Guinea voorkomend, en zich meest nan de
zeekust ophoudend, is gewoonlijk grijs met witton
keelstr'ep, doch soms geheel wit. Onze europeesche
kwak of nachtreiger, *Nycticorax nycticorax*, is
waargenomen op de groote Socnda- eilandcn, terwijl
in het Oostelijk deci van den Ar- chipel de mecr
roodbruinc *Nycticorax ealedonoi-* cus voorkomt;
eerstgenoemd soort is op Java bekend als gowak,
goewii of kontoel (koentoel) nja)5m.
Roerdompachtige vormen zijn *Gorsachius mela-*
nolo phius van Java, Sumatra en Borneo, op de
bovenzijde rood bruin met zwarte d warsbandjes,
van onder'n vaalbruin en *Zonerodius heliofytlu*^ van
Nieuw-Gui.ica,over het geheel vaal gelachtig wit
met zwarte ban den. Volgens Koningsberger heet
Gorachius op Java walangkadak. Van de kleinere
rsgersorten mogen hier nog ver me Id worden
Bubulcuis coromandis, geheel wit-, doch in den
broedtijd zijn kop en hals en de rugsiervieren
oranjebruin ; men ziet dez? soort voornamelijk in
de nabijheid van ve (. Zij dragen, zooals trouwens
a lie witte reigersorten, den naam van koentoel in
het Malisch. Plaatselijk komt op Java, Sumatra,
Borneo en Celebes een soort Rolreiger, *Ar- dcola*
speciosa in groot aant-al voor; de kop en hals zijn
bruin, de rug is zwart en het overige geve- dert wit;
op Java heet deze vogel blSkok. E. n van de kleinste
soorten is *Ixolbrychius cinnamomea*, hoofdzaklyk
rood bruin met Jichtere onderzijde, een gewone
vogel in de sawahs.

REIMER (CARL, FRIEDRICH), afkomstig van
Koningsberg in Pruisen en uitgevaren voor
Amsterdam was, blyken5 eigen aanteekeningen,
sedert-20 December 1767 in dienst van de O. I. C.,
"diende sedert 12 November 1777 ak Vaan- drig-
Ingenieur en Eerste Landmeester te Colom.-. bo"
kwam in 1785 naar Batavia over als" luite- nant-
ingenieur, kлом diar" Luitenant-
Colonel, Directeur der Fortificatien en Inspec-
teur van de Waterwerken en overleed in dien rang in den
aanvang van 1796 (begraven 22 Januari).

Wij kennen Reimer — in de Naaj-Boekjoes der
O. I. C. genaand Rijxner Cirel, Fredorik —
hoofdzakelijk uit zijn eigen papieren, rapporten,
brieven, a.a., afkomstig uit do nilitenschap van den
Gouv.-Gen. Mr. W. A. Alling, me; wien Reimer in
nauwe beLrekking schijnt ge- staan te hebben.
Reimer schreef veel, over verschillende
onderwerpen en over onderschei- deno deelen van
heb ubge3trekte gebied, waar de voormalige O. I. C.
gevestigd was of haar invloed deed gevoelen..

In Juni 1789 ontving Reimer de opdracht naar
Oeylon te gaan, ten oinde daar de komst af te
wachten van de Millitaire Commissie, be- staande uit
de kapiteins ter zee Vaillmt en Verhuell en deu
majoor Graevestein, welke Coimmissie door Prins
Willem V benoemd was toi heb opnemen en doen
van voorstellen ter verbetering van do "Defensie en
in do

0o3t-Indien. Mo; die Co】nmis : , ie bezocht
Reimer in 1790 een groob dee! van de fact or ij on
en uederzo.tingen in V66r-Indie en Coylon; diarna
van Januari 1791 tot Miart 1792 de Grooto Ooat,
MakafjigjBX-en ten slotte Java, waarbij 0ok de
iljnpolrnfion van Pram ba nan, do waf orkasteolen

te Djokja en do hoven te Solo on Djokja bo- zocht
werden. Over dio reizij 6iTbezoekon schroef
Reimor uilvoorigo vershen, waarub de lezer een.
inzicht verkrijgt in de toetandon van die dagen en
de gesl eldheid van onderscheidene pliaatscn, tijdena
do lialste jaron van he' Comp. beheer. Ook bezocht
Reimor de overblijfselen van de voormalige vorstcn-
vorbljijfpliaats 卍 diaran, bij Bin enzorg, en beschreef
hij wat diar- van in die einde clefISO' eeuw nog
overgeblouven was. Verdor is er aanwezig van zijne
hand een lijvigc verhandling in twee deelen, over de
ge- steldheid van Bitavia; hot. eerste ingediend aan
de Regeering in Mei 1789, het tweede aangevan- gen
eindo 1792. Reimer behandelt diarin uitvoo- rig de
slechte hygienische toe? t andcn, do onprac- tische
woonwijzen, den overslechi en toestand van het.
Binnenhospitaal, de ongezonde leefwijzo der
mindoro Comp.-dientren, ambachtslieden, solditen
en matrozen; en wijst de middelen tot verbetering
aan. Me' lof werd die Verhandling veruield in de
Consideration en Advijis van do commissie tot de O.
I. zaken, d.d. 31 Aug. 1803, aan het S'aatsbewind dor
Bataafscho Republiek. WaaYschijnlijk, almede als
een gevolg van die verhandeling werden onder
leiding van Reimer „nuewe casernes voor de ligte
cava- lerie, agler Rijswyk gebouwd" en werd in
October 17logics ingericht op heb erf van heb
Buitenhospitaal .(ioj)Lit ere fort Prins Fre- derik,
daarmx de Citadel) voor manschappen en officieren
uit Hblind verwacht ; ook is er in Reimer's
maandrapport van October 1795 voor heL eerst
sprake van het legeren van troe- pen op Wellevreden.
De bouw van het Pennis- tengesticht op hei Plein
voor de Waterpliaats (hans Glodok), tot hll logeeren
van de pen- nisten, dio to^ voor dien in het kasteel
woonden, is vermoedelijk wol aan de vertoogen van
Reimer toe te schrijven.

Het besef, dit heL ongezondo Batavia, ah
woonpliaats, verlaten moest worden, zat toon in, de
lucht; Duurkoop e.a. hadden er reeds eerder op
gewezen; de straffo hand van Diendels was noodig
om krachtig uitvooring te geven aan de plinnen tot
onbruiming en verpliat- sing naar hooger golegen st
reken; do vertoogen van O. F. Reimer hebben
intusschen, zeker bij- gedragen tot; hot veldwinnc
dor gozondre denkbelden, en tot hob govon van
uilvooring aan die plinnen, welke in den aanvang der
19e eeuw meer voiledig voLrokken werden.

Onder leiding van Reimer werd verdor een goede
kaarl vervaardigd van de omstrekon van Batavia, in
het Weston tot het line! Kamal, in het OoUon tot
Tandjoeng Priok, in het Zuiden tot Ta nah Abang.

Reimer's omvangrijke brief wiyseling, zijnO
rapport on en versligen zijn te vinden in hot Rijks
Archief, Aunwinsten 1900, biz. 29, n°. XXII; moor
in heb bijzonder de nos. 76, 77 en 86, 87 onder de
papieren afkomstig van don G.-G. Mr W- A. Al. ing.
n?. gcliten door Jbr. F. E. M. van A Ip hen. Zie verdor
de llyan'H Briangan, II biz. 365 en 366, nool 3.

REIKWARDT (CASPAR GEORG CARL), Geb.
den aen J uni 1773 to Liltringhausen (Pruisen), uit
het huv'elyk van J. G Reinwardt en (. Goldenberg.
Ten einde zijn broeder, die to Amsterdam als
apotheker gevestigd was, bij to staan, begaf hy zich
op 14-jarigen leeftijd naar

die plaats, en legde zich dsr, met het doel om zich voor de studio in de geneeskunde to bekwaamen, met zoovool ijvcr en goed govolg toe op do beoefening der natu arwetenschappen, met name der botanic, dat hij in J 801 benoemd werd tot hooglcraar in de natuurlijck geschno- denis aan de hoogeschool te Harderwyk, welko betrekking hij, na to voren aT3iiar"tdT"doctor honoris causa in de geneeskunde en natuur- Jijko wijsbegccrte bevorderd te zijn, aanvaardde met het uitspreken eener rede: „De arclore, quo historiae naturalis, in primis botanicae cu/- tores, in sua studia feruntur". (Over den gecst- drift, waarmede do beoefenaars der Natuurlijck Historie, en inzonderheid der kruidkunde voor hunne studien bezield zijn). In 1808 werd Reinward t door Koning Lodewijk Napoleon be- noemd tot directeur van een aan te leggen plantentuin, verbonden met diergaarde en kabi- net voor nat. historic, dio eerst te Soestdijk, /ater to Haarlem en to Amsterdam zoi Worcllei opgericht. In 1810 werd hij benoemd tot bui- tengewoon hooglcraar in de chemio en phar- macie en gewoon hooglcraar in de plantkunde aan het Amsterdamsche Athenaeum. Bij het herstel van het Ned. gezag over Ned.-Indie word Reinwardt uitgekozen om commissarissen- gencraal bij to staan in zaken van wtouschappe- lijken aard en ten aanzien van landbouw en onderwijs, en benoemd tot directeur ovci* do zaken van den landbouw, kunsten en weten- schappen op het ciland Java en ond. In 1816 kwam hij in Indie; gedurende den tijd van zijn verblijf aldaar maakte hij zich zeer verdienste- lijk door de organisatie van het onderwijs en den genees- en heekkundigen dienst, — dit laatste ook als „Kommissaris voor den civielen geneeskundigen diensF", welko betrekking hem door den Gouv.-Gen. Van der Capellen word opgedragen. Ook voor de bevordering van den landbouw was hij ijverig wrkzaam; de oprich- ting van den botanischen tuin te Buitenzorg was grootendeels zijn werk. Tijdens zijn verblif in Indie maakto hy tal van reizen, eerst over Java, in 1821—22 in de Molukken. Benoemd tot hooglcraar in de chemie, botanic, geologic en mineralogic aan do hoogeschool to Leiden,, keerdo hy in 1822 naar liet vaderland terug en aanvaardde die benoeming 3 Mei 1823 met eene redo: „Do augmentis quao historiao natural ex Indiae investigatione ficcesserunG". (Over den vooruilgang van de natuurwetenschap ten- govolgo van do onderzoekingen in Indie). In 18-14 werd zijn onderwijs tot de botanic beperkt; in 1845 nam hij zijn eervol enieritaat. Hij over- lecd G Maart 1854 to Leiden.

Op wtenschappelijk gebied is door Reinwardt niet zoovcel gepresteerd gewordn, als men wel had verwacht; zijnc volo en vclrlrei wrkzaamheden beletton hom zich goheel daar- aan te wijden; toch zijn door Reinwardt ver- Bcheideno bijdragen ook to do kennis van India gepubliceerd, mcbBtal in de Verh. van de Eerste klassc van liet Kon. Instituut en van de Academia Cacsareo-Lcopoklina te Bonn, zoals over don aard en oor«prong der cetbarc vogelnestjes op Java, on cme beschrijving der *Hepaticae Javanicae*, ainsinedo een voorzizing over „do uatuurlijke vruchtbaarheid der O.-I. eilanden en bijzonder van Java en ^ovor do waarahijn- Jijck oorzakon daarvan.-/lii de Verh. Bat.

Gen. IX Ioverdo hij een bijdrago „Over do hoogte on verdcre natuurlyke gesteldheid van cnigo bergen in de Preanger rgenschappen**". Grooto verdiensten verwierf hij zich in Indie door het bijeenbrengen van wtenschappelijke verzamelingen, dio door hem naar het modcder- land gezonden worden. Ofschoon een groot deel daarvan op de zeerics te loor ging, zijn o. a. het museum van nat. historic en het museum^ van oudheden, beide te Leiden, veel aan Reinwardt versciuldHied.

Zic: Reinwardt's Reis naar het OosteJijk gedcelto van den Indischen Archipel in het jaar 1821, uit zijno nagelaten aantekeningen opge- steld, met een levensbcrigt en bijlagen vermeer- derd : door W. H. de Vriese (uitg. door het Kon. Instituut v. d. T., L. en V. v. N.-I. 1858). Voorts : P. J. Veth, Ontdekkers en onderzoekers. Leiden 1884.

REISGELEGENHEDEN. I. VAN EN NAAK INDIE. In den tijd toen de Portugeezen in onzen Archipel gevestigd waren on ook nog in de eerste jaron van de Oost-Indische Compagnie was het een waagstuk om de reis van Europa naar Indio of omgekeerd te ondernemen. De schepen hingen byna geheel van weor en wind af; en hoc stoumoedig de toenmalige seh-pers ook waren, door gebrek aan ondervinding en unbekendheid met stroomingen en winden was het him dikwijls oninogelijk do vele dref- gendo gevaren te trotseeren. Daarbij kwam nog, dat zeeroovers de zeeen ouveilig maakten, ter- wijl ook veel gevaar opleverde het belasten van het seh-p verve boven het JaacIvermogen, waar- van maar al to dikwijls het govolg was, dat het mot man en muis verging, zoals o.a. blijkt uit de volgende aan Jan Huygen van Linschoten ontleende, in P. A. Tide's „De Europeers in den Maleischen iirchipel" *) vooikomende zinsnede : „Dat er een seh-p behouden naar Portugal overkomt, "is niet dan cneckel mirakel van God". Zoo slecht zijn ze tegen zeegevaren bestand, zoo schandelijk worden zo overladen, en zoo onbedreven is hot scheepsvolk. Ze varen daar maar heen op Gods genade en als do nood aan don man koint „so ist inisericordia ende onse lieve Vrouw, dat zij haer helpen winen".

Uit de woorden, die Jan Huygen den kapitein van het seh-p, waarmede hij een reis van Indio naar Portugal deed, in den mond legt, kan worden opgemaakt, dat do Engelschen in dien tijd betere zeevaarders waren dan de Portu- geezen. Wij lezen daar „... . onse capiteyn wist nocht te segghen doen wij in dson noot waren/ dat hem geen dinck meer en verwon- derde/ dan hoe dat God do Heer/ Haer (dio goede Christenen cnlo Cat holy ken waren) dio Cabo al toos met soo grooto on do sterko toymenten end. scliadio liet passeeren/ hebbende soo grooto end. storcke schepen/ cudo dio Engelschen dat om- mor.? Kettors ende Gods lastcracs zijn/ mot soo cleijno onde zwacko schepen soo gemakckelij die Caop passeerden/ gelijk als in Indie die tij- diiigho was/ dat zij een Engelschman ghepas- soert liadden met grooto facilitate 3T, /".....

In den anvang van do 17o ceuw werd be- paalk, dat de dienaren van do Compagnie, die

*)Opgcnomen in Bijdr. T. T. L. CILJZBC... v. Ned.-Indic (zie de reeks Ve deel 1881. bl. 153).

met. 'sComp.'s schepen repftrieerden, niot moor mochten mdenemen dan elc „woordje van two inachten gagic in Nederlandt** terwyl naar gelang van hun rang en traktient- was voorge- schreven do hoeveelheid, soort en grootte der colli : waarin do bagage mochi worden overg- bracht. Al dezo maatregelen, die telkens werden herhaald en verscherpt, had den ten doel het drijven van particulieren handel te voorkomen. De straffen bedrögd tegen de u vertrc di ng dier plakaten hidden niet minder in dan „aanhou- ding ten prof Rte van de Coijp, van alles wat buy ten de kisten en gepcrmitteerde potten ofte flessen in hof kooygoed of daar buijtci word overgebracht."

De kosten van een reis naar Nederland in die dagen kunnen blijken uit een plakaat van 1648, ■[vaarbij bepaald was, dat „vröjeden" t-e be- talen hadden: 1° vracht, te betalen a an het „comptoir gencraal" te Batavia / 150; 2° kost- gold, te voldoen in Nederland, a an de Kamor, waaraan het schip geconsigneerd was, voor man- nen, in de kajuit 30. in de „butte" IS en „bij t- gemeene volck" 9 sluiwers per dag; voor vrou- wen respectievelijk 1 gulden, 12 stuivers on 3 stuivers; 3°. bagage (geen kuopwaar „alsoo die in a lie gevalle verbeurt s'n"), te betalen a an „onsen cassic" te Batavia / 2000 „voor t' last in volume offte gewigt."

In het laatst van de 17e eeuw — toen het vsren naar en van Indie reeds, zoals Busken Huet Jiet in zijne Litterarische fantasieën en critic- ken (doel XI) uitdrukt, waar hij over Valen- tyn^ bekende Uit- en thnisreizen spreekt, een soort van trekschuitdienst was geworden en alles als van muziekpapier ging — was de „wettige" duur eener reis van Nederland' naar Indie 7*/4 maand. Voor korter reizen verleende de Comp, premie. De voormelde reizen van Valentijn (zie zyn „Oud en Nieuw Oost Indien", 4e deel, 2e stuk of het door A. W. Stellwagen in 1882 uit- gegeven Van en naar Indic, Valentijns lo en 2e uit- en thuisreis, voorafgegaan door Busken Huets studie over F. Valentijn) duurden G tot 8 maanden, wanneer men het oponthoud aan de Kaap — 1 tot 2] /2 maand naarmte er nicer of minde' repara tie aan jlet schip noodig was — niet medcrekent. Gewoonlyk werden de reizen mef een betrekkelijk groot aantal sclicpen tege>ijk gedaan

Het word den dienaren dor Comp, niet ge- makkelijk gemaakt om een reis naar het vader- land te ondernemen. Vrees voor het drijven van particulieren handel en voor het uitlekken van de handelingen der Comp, was daarvan de reden. Zoo mochten zij niet an dets dan met schepen der Compagnie reizen, niet repatrieeren v66r zij ten minste 12 maanden gage bespaard hadden; niet zonder vrouw en kinderen vertrekken; in het been- en weer reizen van getrouwde jnannen zag men nJ. „een pretext om in het vaderland correspondenten tot bevordering van him no particuliere handel te maken." Zelfs vin-ct men plakaten welke voorschreven, dat de repatrieeren- den, voor hun vertrek al hunne goederen enz. te gelde moesten maken, en hunne pretentien op de Comp, opgeven.

In de in 1783 geapprobeerde Zeilag(i)e-order8 om tea alien tijde van Nederland over de Kaap de Goede Hoop naar Straat Sundra (on oinge- keerd) te zeilen, word uitvoerig voorgeschrven

welken weg de schopen dor Compagnie op de uit- en op do thuisreis moesten volgen. De uit- reis werd gemaakt door het Kanaal (tenzij do sclicpen genoodzaak waren „om agter Schiot- land o] n" te zeilen) langs Madera, de Canariache en de Zout- eilanden, naar gelang van den wind dichter bij do Afrikaansche of de „Brasilsclio kust" ; . van Mei tot Aug, naar „Baay Fals" en anders naar „Tafelhaay" ; van daar langs St. Paul en Amsterdam en door Straat Soenda naar Batavia. Op de thuisreis werd van de Straat Soenda af, zoo niogelijk rechtstreeks op Madagascar aangehouden en tusschen dit eiland en Pun to de Fontes, langs het Rif van Anguail- has naar de Kaap of Baay Fals (van Mei tot Aug, was het „op een boete van 3 maanden gagie" verboden om do Tafelbaai aan te doen); verder langs St. Helena en „Assansaan" naar Corooz en Flores. De verdere weg hi ng af van de „secretto order" door den gezagvoerder aan de Kaap ontvangen. Hield die order de vaart door het Kanaal in, dan voor hij langs de eilan- den Verde en Vigia of Magdo en de Vijf klippen.

In 1788 were i een. rcelmg ontworpen voor cone „<poedige en geregelde corresponden- tie" met 's Comp's hoofdbezittingen in Indie en de Kaap de Goede Goop. Do vaart zou met 10 schepen onderhouden worden, waardoor het mogelijk zou zijn om geregeld om de 3 inaanden uit Holland te vertrekkeu. De gehele reis - uit en thuis — was berckend op 11 maanden. nl. Holland — de Kaap: 3 maanden; oponthoud aan de Kaap: 8 dagen; de Kaap over Ceylon — Batavia: 2 maanden; verblijf in Indie: 14 dagen. By korter reizen zouden pre mien worden uit- gekeerd. Het blijkt niet of doo geregelde dienst ooit tot stand is gekomen.

Tn het begin van de 19e eeuw kwam de zej- schipvaart tusschen Nederland en Indie tot grooten bloei; hoofdzak blef echter vracht- vervoer, zoodat er niet op geregelde tijden ge- varen werd. Doch reeds in 1822 legde do firma A. van Hoboken & Zonen te Rotterdam zich toe op heb geregeld vervoer van passagiers op net hunne schepen, waarvan de voornaamste waren : de „Dijkzigt" en do „Roon van Pendrocht", die gevolgd werden door vcle andrc. In 1856 begon de firma Wm. Buys J.Dzn. te Rotterdam met passn- giersvaart en na 1860 legden 00k andere recderijen zich mecr in het bijzonder op personenvervoer toe. Zoo hadden bv. de thans niet ineer bestaande firma B Hendrichs & Co. en W. H. Meursing te Amsterdam en A. van Hoboken on Zonen te Rotterdam sncl- varend schepen in de vaart, welko behlve vrachtgoederen con betrekkelijk groot aantal passagiers konden opnemen en waarvan dan 00k door Jiet Gouvernemt werd gebruik gemaakt voor het transport van troepen. Bekend waren o.a. de schopen: „Noach I, II en III." van de firma Fop Smit en de „Oomopo" i] i t' van <c Gebr\$. Blusse te Bordrecht, die de uit- reis in 70 a 75 dagen konden volbröngen, fer- wijl de gewone sclicpen gemiddeJd 100 a 120 dagen voor de uit reis en 110 A 130 dagen voor do thuisreis noodig hfidcken. De voornaamste havens van afvaart in Nederland waren Nietew Diep, Bruuwcrshaven, Hellevoetskiiis en VJis- singen en in Tndie Batavia, Seniarang en Soera- baja, waarna 'Makasser en Padanj* gonofsnd mogftii worden/Do schepnn haddendstijdslechts

le klasse en de passageprijs bedroeg voor de uitreis gemiddeld / 700 en voor de thuisreis f 1000; hieronder was de kost (zondcrdranken)- en geneeskundige behandeling begrepen. Be- halvo in geval van averij of anderen ernstigen tegenspoed word op de uitreis nergens aange- jegd; op de thuisreis word gewoonlijk de Kaap de Goede Hoop en St. Helena, door sommige schepen Ascension bezocht. Omtrnt de reis per zeilschip om do Kaap in den loop der vorige eeuw is veel wetenswaardigs te vinden in den „Gids up eene reia naar en van Java met con koopvaardijship“ door D. van Batenburg Jr. (Utrecht J. G. Broese 18G5).

Reeds lang voor de doorgraving van de land- eigte van Suez tot stand kwam (1869) werden herhaaldelijk pogingen aangewend om een ge- regelden Nderlandschen stoomvaardiens in het lev on te roepen voor snellere verbinding tusschen Nederland en Indie, welke dan zou kunnen concurreren met de vreemde mail- diensten. Deze pogingen stuitte echter af op de zware kosten van zulk een dienst en op de toen algemeen heerschende meening, dat de h and el weinig gebaat zou worden door eene snellere verbinding. De handel was dan ook geheel op de langzame zeilschipvaart ingericht en ging niet dan na scellige bewijzen, dat groo- terC snelheid voordeel zou aanbrengen, over tot de ingrijpende wijzigingen, die daardoor nood- zakelijk zoude worden, terwijl uit den aard der zaak de reederijen van zeilpcheven de tot- standkoming van aan hun bedrijf zooveel af- breuk doende stoomvaardiens met allo kracht trarjitten tegen te houden. In 1866 bracht de firma van Zcylen en Decker to Rotterdam twee groote clipper- fregatten met hulp- stoomvermogen in de vaart — de „s-Graven- haga“ en de „Utrecht“ — welke wel is waar zeer goed voldeden, maar in de exploitatie te kostbaar bleken en met het oog op de opening van het Suezkanaal niet meer aan de verwach- ting kon den heantwoorden.

Toen echter de kans, dat het Suoz-kanaal tot stand zou komen, meer en meer verzekerd word, vatten enige ondernemende mannen (o.a. de lieeren G. J. Boden, J. G. Bunge en J. Boisse vain) ernstig het plan op om een maatschappij op te richten voor een geregelden stoomvaart- dienst tusschen Nederland en Indie. Ook door den geldelijken en d adwerkelijken steun van Z. K. B. Prins Hendrik kon dit voornemen reeds spoedig nadat het Suezkanaal gereed was, verwezenlijkt worden. De Stoomvaartmaatschap- lij „Nederland“ werd J 3 Mei J 870 te Amsterdam opgericht. Ten den aanvang had de Maatschappij met veel jncilijkheden te kampen (o.a. liad J)el Suezkanaal aanvankelijk veel minder diepgang dan waarop bij den bouw der eerste Htoomschepen was gerckend; word moeilijkheid ondervonden met het vorkrygen van goed personeel ; ontstond op het eerste schip, elat uitvoer, de „ Wil I cm III“, hevige brand en word veel nadeel n vertragung ondervonden van het broken van schroefbladen), maar door de energie en volharding der oprichters hlfce de Maatschappij niet alleen bestaan, doch kwam zij langzamerhand tot grooten bloei.

Als haven van afvaart koos de Maatschappij Nicu we Diep, na opening van het kanal van Holland op zijn smalst (1879) vcrvftngen door

Amsterdam, In hot laatste van 1873 besloot zy tot gerogold aandoen van Southampton voor het overbrengen van vrachtgoedren naar Indie, terwijl Na pels herhaaldelijk word bezocht om passag'ers, die de reis liefst zooveel mogelijk over land wenschten te doen, op te nemen. Ingevolge het postcontract, dat de Maatschappij in 1875 met de Regcering sloot, moesten de s.3. Napcis geregeld op elke reis aandoen. Daar de spoorreis op den duur wel wat lang bleek, werd met ingang van 1882 in plaats van Napcis. Marseille aangedaan, welke plaats ; n 1884 wegens het voorkomen van cholera aldaar tijdelijk werd vervangen door Napels en in 1888 definitief door Genova. Reeds bij den aanvang der Maatschappij besloot zij, echter niet dan na veel overwegen, niet alleen tot Batavia, maar langs de gcheele Noordkust van Java te stoomen, om op de voornaamste kustplaatsen passagiers en goederen aan boord. te nemen en to ontschepen. Padang word in de eerste jaren op de uitreis en van November tot Maart ook op de thuisreis aangedaan; van 1877 tot 1880 werd in plaats van Padang, Penang en Atjhd (Jan, — Mei) op de thuisreis bevaren; na 1880 werd Padang facultatief bezocht en van 1887 tot 1903 ge- regeld op elke reis aangedaan. In laat-stgenoemd jaar besloot de maatschappij in plaats van Padang, Sabang en Singapore op de uit- en thuisreis aan te duen.

Nog verdient ver melding, dat de mailschepen sinds 1907 op de uit- en thuisreis Lissabon en si nds 1909 ook Tanger en Algiers aandoen, terwijl de mailschepen, die tot dus ver slechts op de uitreizen Southampton aandeden, dit sinds 1911 ook op de thuisreizen doen, (d.w.z. tot het nitbreken van den oorlog).

De vloot bestond in 1873 uit 4 schepen, hou- dende 8132 ton on werd blijkens het veralag der Maatschappij over 1918 uitgebreid tot 9 mailschepen houdende 69.370 ton. De schepen, welke uitsluitend voor vrachtgoederen dienen, worden hier uib den aard der zaak buiten reke- ning gelaten. Bij elk nieuw stoomschip, dat in dienst were! gesteld, werden verheteringen aan- gebracht, zoodat de laatste aangebouwde schepen vrij wat nicer comfort aanbieden dan die van 1871. De nieuwste schepen kunnen dan ook, en wat- inrichting en wat bediening betreft met cere worden genoemd. Do wel eens gemaakte vergelyking met drij vende hotels eerste rang is niet onjuist.

V66r 1874 kon nog niet op vaste tijden ge- varen worden, maar in dat jaar was het moge- lijk om geregeld om de 4 woken van Nederland en van Indie uit te vertrekken. In 1877 werd de dienst uitgebreid tot een 3-wekelijkschen, in 1879 tot een 14- daagschen en in 1882 tot een 10 a 11-daagschen (nl. 2 maal in de 3 weken). Moor on meer bleek do behoefte aan een weke- lijkscho vaart op Indio ; de maatschappij „Ne- derland“ was echter niet by machte om die alleen te onderhouden. In gomcen oveilcg met de Directie der stoomvaartmaatschappij „Rot terdamsche Lloyd., (zie lagor) werd besloten, dat beide maatschappijen met ingang van 1 April 1887 te zamen een wokelijkschen dienst- in beido richtingen zouden onderhouden; elk een maal in de 14 dagen, des Zaterdag uit Nederland en des Wocnsdage uit Batavia.

Aangezien het uitbreken van den oorlog in

1914 den maaldienst van de Maatschappijen Nederland en Rotterdam Lloyd (zie lager), geheel heeft ontwrieth, worden de verdere gegevens omtrent dien dienst op dat tijdstip gegeven en worden o.a. de passagiertarieven, welke sedert dat tijdstip geldig waren, buiten beschouwing gelaten. Begin 1914 bedroegen de passagiefrijzen van Amstordam/Southampton naai* Sabang, Belawan-Deli en Singapore en omgekeerd, le klasse / 790, 2e klasse f 510 en 3e klasse / 300; van Genua naar bovengenoemde havens resp. / 740, / 450 en / 270. De tarieven van Amsterdam naar Batavia en omgekeerd waren toen resp. / 860, / 530 en / 300 en van Genua / 810, / 500 en / 270. Er werden retourbiljetten afgegeven voor 24 maanden tusschen Amsterdam en Sabang, Belawan-Deli en Singapore: le klasse / 1190, 2e klasse f 765 en 3e klasse / 450; van Genua naar deze havens resp. / 1110, / 720 en f 405; biljetten van Amsterdam naar Batavia kostten le klasse / 1290, 2e klasse / 795 en 3e klasse f 450, en tusschen Genua en Batavia resp. / 1210, / 750 en / 405. Ingevolge een contract, dat de Maatschappij met de Rotterdamse Lloyd heeft gesloten, zijn de retourbiljetten van beide maatschappijen wederzijds geldig, zoodat de passagiers op een retourbiljet met de eene Mij. de uitreis en met de andere de thuisreis mogen maken.

De duur der uitreis van Nieuwoudiep naar Batavia beliep in 1870/71 40 h 42 dagen en die der thuisreis 40 A 46 dagen. Sedert 1908 mag ingevolge het in dat jaar met de Regeering gesloten postcontract de uitreis (van Amsterdam naar Batavia) niet langer dan 34 a 35 dagen, de thuisreis niet langer dan 35 a 36 dagen duren. V66r Aug. 1914 hadden de stoomschepen op de uitreis van Amsterdam naar Batavia (oponthoud te Southampton inborepon) noodig ongeveer 34 dagen en op de thuisreis 29 a 30 dagen. De reis van Genua naar Batavia werd volbracht in 22 en 23 dagen en omgekeerd in 21 22 dagen.

Toen in 1895 de Maatschappij haar 25-jarig bestaan vierde, gaf de Directeur, de heer J. Boissevain, een zeer belangwekkend overzicht van de geschiedenis der Mij., hetwelk in druk verschenen is.

Het kapitaal der Maatschappij bedraagt volgens het jaarverslag over 1918 / 20.000.000 in aandelen van / 1000 en / 500; verder heeft de maatschappij 4 % obligatie-leeningen uitstaan van 1911: / 1.353.000 en / 1.621.000 en 1912 / 3.364.000.

V66r 1874 werd geen dividend uitgekeerd: over de jaren 1874 t/m. 1876 5 %, dat met eenigeschommelingen opklom tot 10% in 1912/13, terwijl in de oorlogsjaren 1916, 1917 en 1918 werd uitgekeerd ondersch. 15%, 20 % en 30 %.

Ook in Rotterdam werd de directe vaart op Java spoedig na de opening van het Suezkanaal begonnen en wj in Januari 1873 met 4 stoomschepen van de Engelsche maatschappij „The Commercial Steamship Co.” to Londen, voor welke Mij. de firms Ruije en Co. als agent op trad. Om verdere uitbreiding aan deze vaart te geven werd in Januari 1875 de stoomvaart-reederij „Rotterdamse Lloyd” opgericht onder directie van de firma W. Ruijs en Zonen met 2 stoomschepen, welke gezamenlijk met 2 stoomschepen der „Commercial Steamship Co.” de dienst op Indie onderhielden. In 1878 werden

nog 2 stoomors (1 Engelsche en 1 Hollandsche* in de vaart gebracht. De Engelsche schepen werden in 1881 onder Nederlandsche vlag gebracht en alle schepen kwamen onder directie van de Rotterdamse Lloyd”. In 1883 besloten de aandeelhouders der reederij haar in een naamlooze vennootschap te veranderen. Do statuten der naamloze venn. „Rotterdamse Lloyd”, werden goedgekeurd by Kon. besl. 15 Juni 1883 (zie Staatscr. 29/30 Juli 1883). Hoewel de vennootschap oader dezelfde directie en op denzelfden voet godreven werd als de vroegero reedrijen, waren de aanvankelijke uitkomsten, algevolg der toen bestaande handelscrisis, zeer onbevredigend. In 1884 kon dan ook geen dividend worden uitgekeerd, hetgeen des toer teluurstellend was, daar, zoodaas blijkt uit het eerste verslag der Mij., do aandeelhouders der vroegero reederijen steeds flinke winsten trocken. Daarna word het beter onbreidde do Maatschappij haar vloot uit tot 11 stoomers in 1887. In dat jaar kon zij haar drie-weekelijken dienst via Marseille toeneemende 14-daagschen uitbreiden. Eerst sedert 1897 doeld de booten dezer Maatschappij Padang geregeld op de uit- en thuisreizen aan.

De Maatschappij heeft thans (1919) 9 maikschepen houdende ruim 56000 ton, in de vaart. Het nieuwste maikschip, do „Patria”, meet ruim 10.000 ton en is bovendien voorzien van turbine-machines. Het is het eerste Nederlandsche passagiersschip, dat door deze moderne machines voortbewogen wordt. Het kapitaal der maatschappij bedraagt 20 millioen gulden.

Het dividend bedroeg over 1885 3%, 1912/13 10%, 19U 7%, 1915 10 %, 1916/17 15%, 1918 25 %.

Do passagietarieven zijn gelijk aan die der Nederland, met dien verstande, dat in plaats van Genua, Marseille moet worden gelezen.

De snelheid van de booten der Mij. „Rotterdamse Lloyd” is gelijk aan die van do „Nederland”, terwijl hetgeen hierboven gezegd is van de inrichting van de schepen der Mij. ook van toepassing is op die der Mij. „Rott. Lloyd”.

Met beide Maatschappijen heeft de Regeering een postcontract (zie POST-EN TELEGRAAF-DIENST) en een contract voor het vervoer van Gouvernementspassagiers en goederen gesloten, omtrent welk laatsto contract hieronder nog con en ander zal worden medegedeeld (bl. 536).

Omtrent de mailreis met de booten der Mij. „Nederland” en „Rott. Lloyd” zijn vele bijzonderheden con nuttige wenken te vinden in den door A. Werumens Buning en J. A. Kruyt samengestelden gide, getiteld „Met de 11 ool andscho mail naar Indie en terug.” en in het door A. Worumcus Buning samengestello bockwerk „Met do Rott. Lloyd naar Egypte, Ceylon, Sumatra en Java” (Amsterdam 1910).

Gedurende den oorlog werd do rechtstreeksche vaart op Ned.Indi bemoeijkt en ten sloite geheel stopgezet. Toen is de gemeenschap onderhouden over Amorka, waardoor de beide maatschappijen een gerogeld dienst onderhielden tusschen Java ou San Franchco.

Beide maatschappijen onderhouden met bunno extra-schepen con gecombineerden dienst voor het vervoer van bedoovangangers naar Djeddah. Begin 1914 bedroeg do passage van Java naar

Djeddah en terug / 200 voor volwasacnen en / 100 voor kinderen van 1 — 12 jaar; zuigelingen zijn vrij.

Behalve door de genoemde maatschappijen wordt nog een min of meer geregelde dienst tusschen Nederland en Indie via Liverpool onderhouden door de te Amsterdam gevestigde „Nederlandsche Stoomvaartmij. Oceanus“ waari- van de leiding echter to Liverpool berusfc. Li- verpoelsche belanghebbenden richten deze Mij. in 1891 op, met een kapitaal van 2 miljoen gulden in aandeelen van / 1000; zij heeft 10 stoom- schepen in de vaart. In 1893 werd / 19.50, in 1894 101.80 per aandeel van / 1000 als dividend uit gekeerd. Sedert het laatst der vorige eeuw vaart deze maatschappij geen passagiers meer.

Do vreedere pogingen om Nederlandsche stoom- vaartdiensten te onderhouden tusschen Indie en het moederland hebben weinig succes gehad; de totstandgekomen maatschappij en harlcen slechts een kort leven, zoodat met opsmoming der namen en do jaren van hun bestaan kan worden volstaan: Stoonivaartmij. Batavia te Rotterdam (1873); Java te Amsterdam (1874 — 76); Kon. NcdcrL Stoomvaartmij. Marseille — Java (1877 en 1878); Stoomvaartmij. Insulinde (1882 — 1884); Stoomvaartmij. Holland (1888 — 1889).

De vreemde maildiensten, waarvan voor den wereldoorlog ook vcllo Nederla- nders gebruik maakten voor hunne reizen naar en van Indie waren:

a. Compagnie des Messageries maritimes. 14- daagsche raaildienst van Marseille via Singapore naar China en Japan, onderhouden met II stoomschepen, terwijl nog een stoomschip eenmaal per maand van Singapore naar Batavia en Semarang vaart. Verder sluifen de booten dor Kon. Paketvaartmij. op do Franscho mail te Singapore aau.

b. Peninsular and oriental steain navigation company. 14-daagsche maildienst van Londen, over Marseille, Port Said, Aden en Colombo naar Singapore. De vroeger op dezen maildienst aansluitende booten der K. Paketvaartmij. voeren sedert 1899 op de Deutsche mailbooten.

c. Norddeutsche Lloyd. 14-daagsche mn'-l- dienst van Bremen (Hamburg) via Antwerpen, Genua, Napels, Port Said, Suez, Aden, Colombo en Penang naar Singapore, waar aanslui- ting werd gevonden op de Kon. Paketvaartmij. Op do uitreis v'erd Rotterdam aangedaan. Twco der booten van dezen dienst op Oost-Azie deden Batavia en Makassar aan. De Nord- deutflehe Lloyd onderhield ook nog een dienst van Penang op Deli en van Singapore op Pon- tianak. Do goheele vloot van deze Maatschappij, welko diensten op alto werelddelen ondediield, bestond in 1900 uit 105 groote oceanastoomers, houdende 470.000 ton. Do rijk geilluatreordo gids der Maatschappij — een nderhoudend en tevens practise h boek jo — geeft een clenkbeeld van de wclldo en de comfort, die op de booten heerschte.

Do in 1891 opperlichte Deutsche stoonivaart- dienst van Hamburg via Amsterdam naar Indie — Su nda- Linie — were! reeds in hot vol- gend jaar gestnaakt.

d. Queensland Royal Mail Line and British India Steam Navigation Comp. Id. Maanclro- l'jkscho maildienst van Batavia over Naphc

naar Londen on van Batavia naar Queensland (Brisbane).

De stoomverbinding van Indie met an dore wreklcdclen dan Europa werd tot het begin van deze eeuw allcen met vrcndc schepen onderhouden.

In 1866 worden pogingen aangewend om een geregelde stoomvaartdienst op Queensland to openen, waarvoor do Regeering een subsidie van / 20.000 por rcis toezede. Nadat deze pogingen mislukte waren, vrcleendo de Regeering in J 872 onder gelijke subsidie aan den heer Fraser, Hoof dagent to Batavia van de Ned.- Ind. Stoomvaartmij., vergunning voor een vaart op Australie. Niet voor 1874 werd de eerste proef genomen, welke reeds in het volgend jaar wegens do groote kusten gesteakt, maar in 1876, echter weder zonder succes, hervat werd. De in 1877 in geregelde dienst ondernomen vijf reizen hadden zulke slechte uitkomsten, dat van verdere plannen definitief werd afgezien.

Verder verdient vermelding de in 1880 tot stand gebracht stoomvaart met Nederlandsche schepen op China, waarvoor de Regeering een contract sloot met de Ned.-Ind. Stoomvaart- mij. voor een 4-maal 's jaarschen dienst van Soerabaja over Makasser, Manilla, Macao en Hongkong naar Amoy, tegen een subsidie van / 10.000 per rcis (/ 40.000 's jaars). In 1882 werd de dienst tot een maandelijkschen uitgebreid en een iiueu contract gesloten voor den tijd van twee jaren; hefc subsidie bleef op / 10.000 per reis (/120.000 *s jaars) bepaald, maar de route gewijzigd, nl. Batavia — Billiton — Pontia- nak — Hongkong—Amoy, terwijl het der Maat- sckappij vrij stoom od and ere havens — uit- gezonderd Singapore — te bevaren.

De dienst had echter geen succes, waorin besloten word na afloop van het contract — Maart 1884 — Singapore aan to doen en zonder subsidie de vaart voort to zetten. Het contract werd dientongevolgo niot vornieuwd. De vaart via Singapore kon echter ook niet lang bestaan. Een in 1896 genomn proef om deze vaart zonder subsidie weder tot stand te brengen, mislukte.

In 1902 richtten de heeren. L. P. D. Op ten Noort, E. Hcldring en B. Ruys de „Java-China- Japan'ijn“ op (zie STOOMVAART), welke ge- vestigd is te Amsterdam en, met Regeerings- subsidie, een geregeldo vaart onderhoudt tus- schen Makassar, Soerabaja, Semarang, Batavia, Hongkong, Amoy, Shanghai, Kobo en Joko- hama, hetzij in 4- wokclijscho rondreizen, hetzij in twee gesplitst© dienstcn nl. Java-Hongkong en Java Japan.

Do vloot bestond in 1917 uit 11 schepen, metendo 60808 brutoton.

Voornamelijk dienen do schepen voor de vrachtvaart, maar ook wordt oen aantal pasaa- giers o verge bra cht.

Krachtens de wot in Ind. Stb. 1911 n° 578 is met de Kon. Paketv. Mij. (zie PAKET- VAART MAATSCHAPPIJ (KONINKLIJKE)

een overeenkomst gesloten voor hot onderhouden van een stoomvaartlijn onder Nederlandsche vlag tusschen Java en Australie, do zg. „Java- Au8trali5]ijn“, welke maandelijks do reis maakt tusschen Batavia, Semarang, Soorabaja, Brisbane, Sydney en Melbourne.

Do Maatschappij geniet voor hot onderhouden

van dezen dienst een subsidie. De booten moeten ingericht zijn voor ten minste 50 1c klasse-passagiers.

Verder geschiedt het vervoer van reizigers naar en van de andere werelddelen dan Europa met vreemde schepen.

Landsreizigers. In Ind. Stb. 1916 n°. 605 zijn regelen gesteld tot het verleenen van overtocht van Nederland naar Indie en omgekeerd, ten laste van de Indische begroting Dit zg. Overtochtsreglement is in zijn geheel als bijlaag in den Regeeringsalmanak opgenomen, in dien voor 1919 met een noot, waaruit blijkt, dat tegens de staking van de rechtstreeksche stoomvaartverbinding tusschen Indie en Nederland de bepalingen van het Overtochtsreglement deels tijdelijk zijn opgeschort en dat voorloopig het noodige geregeld is.

In het reglement zijn de voor Landsrekening reizende personen gesplitst in 4 klassen, naar mate waarvan zich o.a. regelt in welke klasse a an boord gerabd mag worden, en het bedrag der schadeloosstelling wegens verplicht verblijf in een noodhaven buiten boord.

De reizen worden ondernomen met de stoomschepen van een der maatschappijen waarmede de Regering een contract heeft gesloten („Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd"), maar ook de passagiers der 1e, 2e en 3e klasse kan in Nederland door den Minister van Kolonien en in Indie door den Gouverneur-Generaal worden toegestaan om de reis te maken met de mailschepen der maatschappijen „Messageries maritimes", „Peninsular and oriental steamer navigation comp." en „Norddeutsche Lloyd", terwijl a an alle voor Landsrekening reizende passagiers vergunning kan worden verleend om met een onder Nederlandsche vlag om de Kaap de Goede Hoop varende zeilschip te reizen, indien zulks voor Junne gezondheid dringend noodig is.

In bijzondere gevallen kan de Gouv.-Gen. ook nog toestaan een anderen weg van 1 ndie naar Nederland te volgen.

De reizigers 1e, 2e en 3e kl. benpreken hunne passage zelf, voor die der 4e klasse geschiedt dit van Gouvernemtswege.

Aan de „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" werden tot Aug. 1914 uitbetaald de bedragen, die bij de contracten zijn hedongen, nl. voor volwassenen van Nederland naar Indie of omgekeerd: 1e klasse / 700, 2e klasse / 425, 3e klasse / 300 en 4e klasse / 225. By in- of ont-schepping te Genua werd een restitutie verleend van / 100 per 1e klasse, / 60 per 2e klasse en / 40 per 3e klasse passagier. Voor kinderen van 3 tot 12 jaar is de helft van bovengenoemde tarieven verschuldigd, terwijl voor een kind beneden 3 jaar niets in rekening gebracht wordt. Voor elk kind inder beneden 3 jaar uit hetzelfde gezin is een vierde gedeelte van liet passagebedrag voor vulwassenen verschuldigd. Aan de Fransche en Engelsche mails werd betaald voor personen boven 11 jaar van de haven aan de Middellandsche Zee naar Indie of omgekeerd 1e kl. / 600, 2e kl. 340. De passagiers kregen dan voor de landreis onverschuldigd / 100 en / 60. De reedcrijen dor zeilschepen ontvangen voor personen boven 11 jaar van Nederland naar Indie 1e kl. / 600, 2e, 3e en 4e kl. / 350 en omgekeerd onderscheidenlijk / 650 an / 400.

Kij verplicht verblijf in een noodhaven buiten

boord wordt den reizigers vergoed een som van / 2 tot / 10 per dag naarmate de klasse waarin zij gerangschikt zijn en den leeftijd. Dezelfde schadeloosstelling wordt verleend aan de landsreizigers, die de reis gedoelmatig over land maken en die, ter plaatse waar zij zich zouden inschepen, moeten verblijven doordien het schip zich da ar nog niet bevindt, dan wel om een andere geldige reden. In geval van verblijf van het schip in een haven wegens quarantaine gedurende meer dan 24 uur kunnen de passagiers, die gedwongen zijn naar wal te gaan, de onmiddellijke uitgaven in rekening brengen

II. IX DEN ARCHIEP. 1°. to land ; a. paarde en tvagen ; loyementen. Het gebruik van den wagn als reismiddel is in den Archipel vnn zeer ouden datum. Reeds op den Boroboe-doer, die in de 5e eeuw na Chr. gebouwd werd, zijn rytuigen afgebeeld (vgl. album van Kinsbergen n°. 23 en 31), welke voorzien zijn van spaakwielen Wanneer de schijfwielen, welke tlans nog voorkomen aan do pedatis (zie lager), in Indie door spaakwielen vervangen zijn, heeft men niet kunnen naspuren. In de Babad Tanah Djava (bl. 24 en 36), welke in ± 1700 definitief naar ouder geschriftcn werd opgesteld, vinden wij aangetekend, dat de gerbong (= een met doek of gordijnen omhangen rytuig, dus een soort van tent wagon) reeds onder Madjapahit (± 1450) gebruikt werd en op bl. 23, dat toentertijde de vrouwen op Java in zoodanige wagens mode re jacht uittoogen. Dit laatste wordt volkomen bevestigd door Barbosa Livro (van 1516). Dat de gerbong in aanzien was blijk wel daaruit, dat bij het huwen van de prinses van Tjampa met den vorst van Madjapahit, beliaivn een gong, een pSdati (toemnaals koetskar voor den vorst) en een "g"rbong" als „pocsaka" uit J'ampa overkwamen, en dat aan Raddn Patah vnn wege den vorst van Madjapahit. een olifant, een paard, een pedati en een „gerbong" werden geschonken.

In „Begin ende voortgangh van de vorceniglide Nedcrlandsche geotcroyeerde O. I. Comp." wordt o.a. eene beschrijving en afbeelding gegeven van den „seer konstigh ghesneden wagen*", vvaarop de koning van Bali bij de aankomst der Hollanders aan het strand kwani (! 597) ; de wagon word getrokken door twee witte, inet kleedren behangen buffics, terwijl, als men do afbeelding nag gclooovnn, aclichter den koning nog d enaer met pajoen in den wagen zat.

In den loop van de 17e eeuw was het gebruik van wagons en rytuigen blijkbaar zeer toege nomen en schijnt er een groote weelde daarin te zijn ontstaan; filthans er werden vele ijhkaten uitgevaardigd, welke ten (loci luidden om, glijck geschiedde met de ghedels to Venetie, zoo al nict het gebruik te welen, toch te beletten dat „de dicnarcn der Comp. en de ingc.setennc luig wegens de overdverre luxe, hovaerdije, pragt, pompn en kostelykheit, om clerHclve te onderhouden onmagtig synde, in den grond hielpen en ruineerden of de Ed. Comp. of huer even naesten benjuleelden". Er werd claarem een impost geheven van rytuigen, bedragende 10-30 rijkdaalders naar gclang van den rung en do nationaliteit ; Cliiiecz<*>n betaalden het nieeste, paarfenverhuurders het minste, 40 ryksdaal-

ders, welk bedrng in 1754 verhoogd were! wegens de velo ontduikingen, dio plaats had don. In do verschillende maatregelen tot betuegeling van praohnt on praal word o.a. aan andero personen dan die behoorendo tot de Hooge Regeering op „poene van verbeurte“ verboden om een glazen koets, zg. carrosso coupe, te bezigen, do rijtuigen to voorzien van wapens, ze to vergulden of verzilveren, de paarden op te tuigen enz. Ook was verboden het gebruik van quitasol of sombrel (zonnescerm) en wassc da miners (hetgeen men tegenwoordig pektoortsen zou noemen). Later (1754) werd de impost voor wagenverhuurders buiten Java gevestigd verlaagd, omdat het slechts zelden voorkwam, dat zij wagens konden verhuren. Van een eigenlijken geregelden dienst tot vervoer van personen was in (hien tijel geen sprake; allecn werden in 1747 tot „commoditeit van vcele ziekc menschen, die genegen zijii ten kostc van hare eigen beurs nae Tji-panas of t' warme bad getransporteerd te worden“, buffelbesten en karren aangeschaft, welke op de verschiillende tusschen Batavia en Tji-panas gelegen plaatsen (halten) gestationneerd werden, nlwaer ook etenswaren tegen vastgestelde prijzen verkrijgbaar waren gesteld. Voor een buffelkar werd gerekend $\frac{6}{11}$ rijksdaalder van de eene halte tot do andere, voor een rypaard $\frac{6}{11}$ rijksd.

Voor het houden van een herberg of logement was vergoening noodig van de Hooge Regeering, welke vergoening alleen aan „eerlijcke bekende luijden, die goet huys houden“ (echter niet aan dienaren der Comp, of hunne vrouwen) werd verleend. Niettegenstaande deze vpoorzorgsmaatregelen, bestond blijkens een plakaat van 1754 in dien tijel to Batavia geen enkel „fatsoenlijk“ logement, waarom bij dat plakaat een privilege gegeven were! voor het oprichten van een stads heerenlogement, dat gezoncl en ruini geheuewd moest zijn en zindelijk onderhouden woulen, terwijl voor logement-houder alleen personen van onbesproken handel t-n wand.

■ in aanricking kwamen. Dit heeren-logement diende voor personen hooger in rang dan sergnant. Aan den logementhouder was toegestaan om huurrijtuigen to houden, later 12, terwijl hem in 1798 vergund werd om twee verguldc koetsen te verhuuren. Behalve de inkomsten van het logement zelf en de wagenverhuurder genoot do logementhouder pakhuis-huur en procenten van open bare verkoopingcn. I lei privilege werd voor 10 jaren verleend en • inalen voor denzelfden tijel verlcngd. In 1 SOK werd het lu'crenlogement verplaatst naar „zekeren luin“ t' fakatra, jnaar reeds in 1811 word wegons „le verandordo tijden en omstan-dighodon, ' het privilege voor dat zg. buitnij-logement opgelieven.

Paarlicnpost. Het begin vandoGouvernements paardcnpost schijnt to zijn gowceet do door <lat (; otiv.-Gen. Dacruclns in 1808 gemaakte hepa-ling <lat de door de respectieve „bovenlandscho“, regenten aan hem ^eschonken wordende jjaardon op(le „groto wegen naar Buitenzorg en verdoro afgelegcn diMrinten op verstheide pcyster plaat-zen in daartoc oje“ te richten bamboescn stcDingen te plaatzen“ om tot „relais“ to dienen voor hem-zelvcn, den gconuniteerde van en over de zaken van den inlander en vorder door den Gouv.-Gen. aan to wijzen personen. De gconuniteerde was

met het opzicht daarover belast. In het volgend jaar werd een meer geregeld paardenpost ingesteld tusschen Batavia en Buitenzorg, zooda blijkcn kan uit de instructio voor den aannemer der postery tusschen genoemde plaatsen. De aannemer moest een bepaald aantal paarden en koetsiers houden en 2 postwagens voor 6 personen waarmede tweemaal 's wecks een dienst in beide richtingen moest worden onderhouden en verder do noodige wagens om dagelijka een „extra-post personen“ te kunnen transporteeren. Het tarief voor den gewonen poatwagen bedroeg 5 ryksdaalders zilver per persoon en voor het rijden met een extra post voor 4 personen 18 ryksdaalders zilver. Verder waren verschillende bepalingen gemaakt om het den reizigers zoo gerieflijk mogelijk te maken en hen te vrij wren voor onge-lukken. De aannemer was aan een bepaalden tijel van overkomst gebonden, werd deze overschreden dan verbeurde hy boete. Op 5 halten (pleiaterplaatsen) moesten versche paarden gestationneerd zijn, terwijl te Buitenzorg van Gouvernementswege een gcschikt gebouw tot het inrich ten eenner herberg werd afgestaan. Ook het „rid“ van Bantam tot Batavia werd aanbesteed en daarvoor golden ongeveer gelijkc bepalingen als in voorinlcde instructio.

De paardenpost werd tusschen Batavia en Soerabaja van Gouvernementswege onderhouden en daarvoor verschillende bepalingen gemaakt bij het in 1809 (12 Wintermaand) verschenen „Reglement voor de postcrjen en voor do inspectie der wegen en herbergen op Java“ (zie POST-EN TELEGRAAFDIENST). Hieruit blijkt o.a. dat behalve te Buitenzorg nog op 11 aan den grooten postweg gelegen plaatsen herbergen „tot gerief en nachtverblijf“ der reizigers werden opgericht, welke van ten minste zea of acht goedo slaapvertrekken, koets- of wagenhuis, paardenstai, bijge-bouwen voor bedienden om van een aparte „in-trek“ voor den herbergior moesten voorzien zijn. Op tusschenliggende plaatsen werden nog zoogenaamde pasanggrahans (zie aldaar) opgeslagen tot rustplaats voor de reizigers. Het tarief der herbergen bedroeg voor 24 uren (met inbegrip van 's morgens thee of koffie en eenig ontbijt, % middags on's avonds goed warm eten, achter-iniddags thee of koffie) een zilveren piaster (/ 2,55) per persoon, terwijl verdere verteringen naar billijkheid moesten berekend worden. Voor de bclicnden werd gevorderd in 24 uren (met inbegrip van twee malcn daags goede mondcoet) $\frac{7}{10}$ stuiver zilver. Van deze ontvangsten behoefden de herbergiers geen verantwoording to doen, maar het was hun ntrong verboden meer te vragen dan hun was toegestaan „sub poene van, niet al-liccn van het hun aanvertrouwde opzicht ipso facto te zullen worden ontzet, maar daarenboven zoodanig te zullen worden gopuniceerd als na existentie van zaken zal worden bevonden to beho-ren.“

Elko herberg moest voorzien zijn van twee postwagens ioder voor zes personen en de noocliche spannon paarden voor die wagens en van twee rijpaarden ten dienste van reizigers „dic niet verkiezen of aan wien, het niet convenieert“ zich van postwagens to bedienen.

Tweemaal's wecks vortrok een postwagen met minstens vier paarden hespannen en waaraan steeds twee voorloopers voorafgingen „om bij het verspannen te assisteeren en onderweg in goval

van averij aan paarden of rytuig, assistentie te verleenen", terwijl crzooveel niogelijk voor moest worden gozorgd, dat extra paarden voor eigen rijtuigen beschikbaar waren. Elke zitplaats in een postwagen kostte vijf stuivers zilver per paal op een span van 4 paarden voor een en rijtuig 16 stuivers. Voor een good rijaard (koeda aloes) werd gevorderd 2½ ropij zilver en voor een paard voor de bedienden (koeda gladag. zie GLADAG) 4* stuiver zilver per 3 palen.

Op den postwagen werden geen „vile of go-meeno personen geadmitteerd, waannede ver- 8taan worden slaven of gemcene inlanders, welke laatste ten minste niet tot de heffe des volks geho- ren, maar van eenigen staat, qualiteit of goedo conditie zuUen moeten wezen". Ook werden niet toegelaten dronken of ruziemakende personen.

Voor degenen, die met met de wagenpost niochen rijden, waren „tusschen do Jakatrasche, Cheribonsche en Preangcr R egeentschap pen tot Socrabaya toe" pedati's verkrijgbaar tegen een prijs van 4 tot 6 stuivers per paal, naar gelang het gezelschap uit 1 tot 7 personen bestond.

Onder het Engelsch bestuur is de paardenpost- en postwagendienst ingetrokken, maar blijkens latere beschitten moet hij al spoedig na de her- stelling van ons gezag(1816) weder ingesteld zijn.

In 1823 (Ind. Stb. n°. 3) werd een nieuw „Regl- cement op de brieven- en wagenpost op het ei- land Java" gemaakt, waarvan de bepalingen, voor zoover de wagenpost betreft, weinig afwijken van die van het Reglcruent van 1809. Het tarief van de herbergen beliep voor 24 uren / 5, terwijl berekend mocht worden voor logement alleen f1, ontbijt /1, iniddag- of avondmaal / 2. Voor bedienden in 24 uren 15 stuiver, en voor middag- of avondmaal 5 stuivers.

Om het gebruik der Gouvernements herbergen aan te moedigen werd in 1853 bepaald, dat ambtenaren en officieren, in dienst reizende, geen ver- goeding voor verblijfkosten mochten declareren als zij vanparticuliereherbergengebruik maakten.

Blijkens het Koi. Verslag van 1849 bestond do Gouvernements paardenpost toen niet ineer uit een paarden- en wagen- (diligence-) poat, maar alleen uit een paardenpost. Als tarief gold / 1,25 tot / 2 per paal voor een heel span.

Langzamerhand werd het aantal trajecten, dat van Gouvernementswege bediend werd, ingc- krompen en dezC aan particulieren uitbesteed. Nadat in 1879 (Ind. Stb. n°. 314) nieuwe regelen voor de Gouvernements paardenpost waren ge- ateld, werd in 1887 het laatste traject voor ver- trekking van paarden aan dicnetreizigers uitbe eieed (nl. Batavia—Sprang—Anjer), waarmede dus fcitelijli de Gouvernements paardenpost had opgehouden te best a an. Officieel had de opheffing echter eerst in] 893 (Ind. Stb. n°. 49) plaats.

Naast de genoemde paardenposterij bestond nog de binnenlandsche of binnenweegsche paardenpost, waarvan de paarden (zoogenaand re- gentspaarden) door de inlandsche bevolking inoes- ten worden geleverd en onderhouden, en die onder directie van den directeur der producten en civio- Je magazijnen. stond. In 1853 ging deze dienst over op den directeur der cultures, aangezien de verstreking enz. der paarden in hecrendienst ge- Bchiede en daarom eigenaardig onder het ressort van laatstgenoemden directeur behoorde. Een eigenlijk logement bestond er niet van de binnen-

landscho pnaardenposterij, wfarom in 1879 (Ind. Stb. n°. 314), daarvoor, togelijk met do Gou vernomen ts paardenpoatcij, een reglment werd vast- gesteld, dat behoudens de in 1881 (Ind. Stb. n°. 190) en 1893 (Ind. Stb. u°. 49) daarin gebrachto w.zigingen en aanvullingen tob do opheffing van kracht bleef. De binnenlandsche paardenposterij word tot 1915, in welk jaar zeis opgehoven, alleen nog inaar opeonige wegenn in deresidenten B. tavia (afdcchng Krawang), Prcangcr Rcgontschappen, Cheribon,Semarang, Japara,Rembangan Madioen onderhouden, welko wegen gespecificeerd waren in cone bijlaag van dee> I van den Regeerings- almanak, terwijl in eeno andero bijlaag opgaaf word gedaan van de overeekomstn voor de levering van bespanningen op verschillicndo dior wegen. De kosten van deze posterij kwamen ten last< op van don lan de. Het bestuur werd gevoerd door de hoofden van gew. bestuur. De posterij diende in de eerste plaats voor gouvernementsreizigers, maar wanneer do eischen van den dienst het ge- doogden, k on don ook andero personen er van gebruik makenen wel togen betalingperpaal voor een heelstel (4) paarden 80 cent, eenen half (2)50cent, met een minimum van onderscheidenlijk /8 en /5.

In do wagens, waarvoor een heel stel paarden gespannen werd, mochten niet meer dan 6 en in die met een half stel bespannen niet meer dan 3 volwassen personen plaats nemcn (2 kinderen = 1 volwassene), terwijl het maximum gewicht dor bagago voor 4 paarden op 50 K.G. en voor 2 paarden op 25 K.G. was gesteld, nl. voor het geval het maximum aantal personen werd vervoerd, anders mocht voor elken persoon minder 30 K.G. bagago nicer worden medegenomen. De Gooiv.- rciziger genootkosteloos verder voorzichzelveu, voor elken hem begoleidenden persoon v.aa 20 cente per paal verschuldigd.

Deaannemcrs waren verplichtgezonde,goodaf- gcrichto paarden met goede tuigen benevens een koetsier en 6en looper te leverere. De reizigers mochten zich van hunne woning laten halen mits daarvoor niet meer dan 2 palen ora gereden bell of de to worden en de wegen daarheen good be- rijdbaar waren. De spannen behoeften in den regel niet meer dan 6enmaal per ctmaal geleverd te worden, behoudens hij spoedeischede geval- len. Of een heel, dan wel een half stel paarden moest worden ver<trekt, hing af van den rang van den rciziger. Voor den Gov.-Gen., op wien het reglment niet van toepassing wa. . word bij elke reis het aantal paarden bepaald.

Op Madoera bestond de zg. jianCnibahann paardenpostdienst, welko in 1881 bij den Linnenland- schen dienst werd ingelijfd, en in] 888 werd opge- hoven en aldaar het verstreken van paarden en wagens thans ook verpacht wordl.

Tegenwoordig zijn bijna overal in den Archi- pel paarden en rijtuigen te verkrijgen; wagnen on rijtuigen komcn in verschillicnde vonnen en namen voor. In Batavia en omstreken wordt veel gebruik gomaakt van do twcewieligo" dos-ildoa (afgokort tot sado); to Socmbaja, behalve van dezo, ook van de vicricwielige kosong*); in SaorH-

i) Omtrent het ontstaan van dozen zondcr- Jingen nauin wordt het volgeide verhaald: Een koetsier wees mot zijn zweep op zijn ledig rijtuig met de woorden „kosong, toean!" (=een ledig, bschikbaar rijtuig, meneer!), waarna dat woort van voortuigen den naam kosong behouden heeft.

kartaon Djokjakarta van dc,vcncens vierwielige, andong. Hot rijden Jangs do post- en andro wegen geschiedt of met reiswagens met 2 tot 6 paarden, die bovendien op steilo wegen nog van een voorspan buffels voorzien worden, of met „klein vervoer“; daarvoor vindt men in Oost-Java veel de zg. tjikar (kar op vecron, van een langgerekt vorm, zonder banken, ingang voor); in de Preanger de kahar-balon (kleino tweewielige rijtuigjes) en verder in West- en Midden-Java, do grefiefeljko, ook tweewieligo „deeleman“; in de Padangschc Bovonlanden do zg. anak tram (kleine tweewieligo rijtuigjes); ter hoofdplaats Beukoolen de plan kin, welke wordt getrokken door een «api (altijd een stior). Een model van een plankin vindt men in het Museum te Rotterdam. Een goedo „sapi plankin“ kan draven als een paard on wordt met f 200 tot / 300 betaaid. In de Minahasa zijn geen huurrijtuigen te krijgen, de aldaar gevestigde Europeanen bezigen veel zg. spijkerbuggies — lichto tweewieligo rijtuigen, aid us genoemd naar den fabrikant Spijker te Amsterdam.

De ecbe pedati (met schijfwieleu) komt lioe J anger hoe minder voor; zo wordt als vrachtkar nog slechts in afgelegcn bergstreken aange- troffen. Om het bederven der groote wegen te voorkomen, moeten de pSdati's de soms parallel daarmede aangelegde pedati- of buffelwgen volgen. (Zie verder PEDATI en Van der Lith, >NderL Oost-Indie, II, bl. 457).

Beknd is de verbazende en voor nicuwelingen vaak angstwekkende vaart, waarmede de wagens door de snclvoetigo paardjes worden getrokken, en waartoe die viervoeters door do inlandsche koetsiers op alle mogelijke, en naar Westerscho begrippen, meestal onpraktischo wijzen worden aangedreven; de inlanders wchijnen or geen be- grip van te hebben, dat de dicren ook wel eens rust noodig hebben en dat men veel sue'llor voor- uitkomt door de paarden in een matigen, maar geregeldcn gang te houden, dan bij tusshenpoo- zen in een vliegendc vaart (zie verder PAARD).

De hotels en logementen in Indie zijn, bchalvc op de groote plaatsen, zeer primitief ingericht. De geniddclde prijs der hotels bedroeg tot voor cenigc jaren / 5 a / 6 per dag met inbegrip van alle inaalijdcn; bij langcr verblijf is schikking mogelijk. Op kleine, van de loofdwoagon afeclegon plaatsen heeft het Gouvernment, ten bohoeve van reizende ambtenaren of officieren kleine iogcorgcbou won — pasanggrahms — opgericht, waarvan ook particulieren gob'nik nrogen rnakcn. In (le Minahasa zijji deze inrichtingen hot best; op Sumatra daarentegen zeer gebrekkig; daar zijn zo ZCJH gewoonlijk niet voorzien van levcsn- middelen en beddegoo, dat de roizigers dan zelf niocion medebrengon.

b. *Draahtloel.* De traagstoel kv/ain en komt nog onder allerlei vormen en namen in den Ar- ehipe) voor. De inest bekende is de tandoe (Maloisch en Jnvaanscli). De djoli (van liet JSanskr. doli -- draagstoel) is een groote draag- Htod, Hlcchts door prinsessen gebruikl en door li(i personen gedragen. Voor (lo gordijnen der djoli word een speciaal batik gewoven (samon djolen). Een groote djoli met een gaandery aan alle kanten or om heen draagt don naani van (ijolang of dj6mpAn<i (Maloisch djcinpana of ecnipuna). PClangki (Maloisch palangking, van he : Portugecs.clio palan(juin) id een palankijn,

zoals mon eortijds veel in Britsch-Indie go- bruikte. De kremoön (wellicht van het Holland- sch-Japanscho nori mon) is een draagstoel, zoolaa de Chineescho vrouwen gobruiken; de krebonf con mot gordijnen omhangen draagstoel. Een lawah of tandoo lawah is een tandoe, bestaande uit een hung mat met houten dak.

Of het gebruik van den draagstoel in den Ar- schipel inhccmsch was, of wel van eldera is ingo- voerd en zoo ja, wanneer, heeft men niet kunnen naspceuren. Zeker is het, dat de draagstoel in den tijd van de ooste vestiging der Hollanders in den Archipci veel in gebruik was. Zoo vinden wij o.a. in „Begin ende Voortgangh van de Ver- eenighde Nedorlantscho geotroyeerdc O.-L. Comp.^\, dat do „grooto heeren of edelluyden op 't Eijlant Bulf gedragen werden in draag- stoelcn. Kan men vertrouwen hechten aan de afbeeldingen in dat werk, dan bestond zulk een tan doe uit twee bamboe staken, waarop een soort van bank onder een zeer primitief bamboe tentje.

Uit vcJo plakaten in de 18e ceuw tot beteuo- ling van pracht en praal uitgevaardigd, blijkt dat niet aPeen in do rytuigen, maar ook in de draagstoelen overdreven luxe beatond. Alleen aan de Hooge Regeringspersonen was het vergund om draagstoelen met glazen of zg. chaises A portor met goud of zilver bealagon te gebruiken. Wel mochten. gebezigd worden ordinaire draagstoelen en orinonts „7oodanig dezelve in practycq zyn“. Uit een in 1752 uitgevaardigd verbod op do slaven is op te maken, dat de lijf- heeren en lijfvrouwen zich door hunne lijfeigenen in draagstoelen of norimon lieten vervoeren in de op bl 587 bedoelde regelen voor het transport van ziekon naarTji-panas (1747)is ook sprakevan het vervoer por draagstoel of palenquin, waar- voor aan olken Javaanschen dragor op elke halte 8 stuivers en aan den toezichhoudenden man doer % rijksdaalder betaaid moest worden.

Op Saparoea was een draagstoel in gebruik door 4 porsonon gedragen, en aan elke zijde nog 2 om den toestol rocht te houden, van een kap voorzien en met kussens belegd: een model is te zien in het Museum te Rotterdam.

Tegenwoordig zijn voor het bestijgon der hooge bergen op Java veelal draagstoelen te verkrijgen, die men vervaardigt door aan een leunstoel bamboe-stokken te binden; vooral dames bedionon zich daarvan.

Omtront hot gobruik van draagstoelen om- streeka 1860 zij verwezen naar hot in Med. Nod. Zendcluggingnootsch. VII (1863) opgenomen ar- tikel van W. Hoczoo „Roizen en Reisgelogon- heden op Java?“.

c. *Spoorlijn en tram.* Door het- aanjegen van spoor- en tramwogen is het reizen in Indie zeer vergemak kcl ij k t; nuar het reizen per spoorfrein. is in Indie nog vorro van coinfortabel; Hcldring *) maukt niet hen onrecht do opmerking, dat het coinfort in do spoorwagens gering, de hooveel- heicl rookt en ongereohtheden, welko do locomo- tief toezont, daarontegen groot is; terwijl de „contr6lo-] nam. ' ' ' , zoals bij het uitdrukt, in Indie liaar toppunt hcoft boreikt. Do snolheid der t-roinon is ovor hot, idgoiueen gering (gomid- dold GO K.M. por uur — de bij het Alg. Regl. in

*) Oost-Azie on Indie, beschouwingen en schotson, Amst. 1899. VII, Het roizen in Tudii. -^^

Ind. Stb. 1895 no. 300 bepaalde maxima zijn voor snelreinen als regel 75 K.M. (voor sommige snelreinen en op speciaal daarvoor aangegeven baanvakken zijn grootere snelheden dan 75 K.M. toegestaan. Ind. Stb. 1917 no. 96). voor personen-treinen 60 K.M. en voor gemengde treinen 45 K.M. en voor goederentreinen 40 K.M. per uur ; voor trams is luidens Ind. Stb. 1905 no. 516 de maximumsnelheid als regel 30 K.M. per uur (op speciaal daarvoor aangegeven baanvakken kan die snelheid tot 45 K.M. per uur worden verhoogd — Ind. Stb. 1911 no. 511) treinen, met uitzondering van het traject Batavia — Tandjoeng Priok, waar avond-dienst bestaat, slechts overdag (I. Idopen). (Zie verder SPOOR- EN TRAMWEGEN).

d. *Automobielen*. In de laatste jaren neemt het gebruik van de auto voor liet reizen in Indië sterk toe. In de buitenbezittingen ondervindt men daarbij dikwijls veel last van het gemis aan goede wegen en van bruggen. Overigens is de automobiel niet in Indië zeer gewaardeerd vervoermiddel.

2°. *T o w a t e r*. Tijdens de Comp, was het personenvervoer te water in den Archipel zeer gebrekkig ingericht, daar door de Comp, dat vervoer zooveel mogelijk werd belemmerd, zoowel om den particulieren handel tegen te gaan als uit vrees dat personen, die zij liever niet in haar gebied zag, aldaar zich zouden vestigen. Geen vaartuig mocht van de eene plaats naar de andere varen dan met een pas, welke naar vele plaatsen niet werd afgegeven. Geregeldc diensten voor het vervoer van personen bestonden niet tijdens de Comp. Wel werd in 1754 een geregeldc prauw-vaart ingesteld tussehen Batavia, Chcribon, T'Sgal en Semarang, maar deze diende uitsluitend voor postvervoer.

De in 1811 te Batavia opgerichte prauwveeren (tjoenia, djoekoeng en papan) hadden niet bepaaldelijk betrekking op vervoer van personen.

Blijkens het Koi. Verslag van 1849 was te Batavia het vervoer van personen en hunne bagage te water uitsluitend toegestaan aan de voerders van de taibangans (kleine prauwen), die onder het tjoenia- of buitenprauwveeren behoorden en ook aan dezelfde regelen waren onderworpen. Ook te Semarang en Soerabaja bestond een dergelijk monopolie voor de taibangans, welke in de kleine prauwveeren waren ingeschreven. De privilegien werden in 1858 opgeheven, zoodat van toen af ieder vrij personen mag vervoeren.

a. *Stooinchepen*. Tussehen bijna alle deelen van den Archipel wordt gemeenschap onderhouden door de stoomers der Kon. Paketvaart-Maatschappij, waarvan verschillende diensten door het Gouvernement worden gesubsidieerd, terwijl vele andere routes worden afegelegd zonder subsidie. Waar de bouten niet kunnen aanleggen wordt de gemeenschap met den wal gevonden door kleine bootjes, dikwijls zg. tambangans (zeilkano's) die zich soms met haken aan het in volle vaart zijnde schip vastklampen (zie PAKET-VAART MAATSCHAPPIJ (KONINKLIJKE)).

Eene opgaaf van de andere min of meer geregelde stoomvaartdiensten wordt jaarlijks in het Koloniaal Verslag opgenomen, waarvan een uittreksel voorkomt in den Regeeringsalmanak.

b. *Zeilvaarluigen* komen over den geheelen Archipel in allerlei vormen en onder verschillende namen voor. De zg. vierkprauw, die nog veel

wordt aangetroffen in de Molukken en op N.-Guinea schijnt wel een der oudste vormen geweest te zijn; daarvan kouit alt-hans een afbedding voor op de Boroboedoe (80 eeuw na Chr.). Voor de namen der in den Archipel voorkomende vaartuigen voor personenvervoer — waarmede elus geroeid wordt — zy verwezen naar VAARTUIGEN.

Gouvernementsspeelers. Het „ro-glement op liet reizen in Ned-Indië van Euro-peccsche burgerlijko landsdionaren en andere personen" van 1862 (Ind. Stb. no. 153a) is vervangen door een nieuw reglement (Ind. Stb. 1890 no. 209), — gewijzigd bij Ind. Stb. 1902 no. 441 en 442, welke echter nog steeds niet in working zijn getreden — dat slechts algemeen en aan weinig verandering onderhevige beginselen bevat. In afwachting van herziening der uitvoeringsbepalingen zijn de oudevoorschriftennog van kracht.

De Gouvernementsreizigers zijn voor de vergoeding voor reis- en verblyfkosten naarmate van hun tractement verdeeld in 4 klassen.

Bij reizen over land op Java en Madoera bestaat de tegemoetkoming voor reis- en verblyfkosten in :

1°. postpaarden (niet aan reizigers 4e kl.) hetzij van Gouvernementswegen gestationneerd; hetzij particuliere postpaarden volgens de daarvoor gesloten overeenkomst door den aanneemster te leveren (zie hiervoor bl. 587).

2°. reisgeld tot goedmaking van kleine uitgaven aan het reizen ; net postpaarden verbonden, van 12 cent per paal ;

3°. transportkosten, voor reizen zonder postpaarden en voor reizigers 4e klasse, bedragende voor reizen wegens plaatsing of verplaatsing voor je, 2c, 3e en 4e kl. onderscheidenlijk 80, 65, 55 en 45 cent per paal, welke bedragen bij reizen in commissie en andere reizen beloopten 50, 50, 35 en 35 cent;

4°. daggeld, voor alle dagen, die de reiziger buitenzijnstandplaats moet verblijven, van / JO, 7/8, 1/6 en 1/5 voor reizigers 1e, 2e, 3e en 4e kl.

In Ind. Stb. 1872 no. 77 is opgenomen het reglement op het reizen van landsdionaren langh spoorwegen, dat aangevuld is bij Ind. Stb. 1873 no 166 en 1886 no. 72 en in 1887 (Ind. Stb. no. 250) zooveel mogelijk van toepassing is verklaard op stoomtramwegen. De Gouvernementsreizigers moeten van doze vervoermiddelen gebruik maken wanneer doze hon in de richting van het oord hunner bestemming kunnen brengen.

Terwijl vroeger steeds voor het reizen per spoor en tram werd gedeelcert, zijn in 1900 bepalingen gemaakt tot het verstreken van vrijbiljetten op S.S. aan Eur. en inl. landsdionaren, de laatsten tot den rang van wedono. Ook de Ned.-Ind. Spoorweginij. is met ingang van 1° Januari 1901 overgegaan tot liet verstreken van de gelijke vrijbiljetten, terwijl verschillende tramwegmaatschappijen eveneens zulke maatregelen hebben genomen.

In do concessievoorwaarden voor spoor- en tramwegen wordt tegenwoordig liet beding van vrij vervoer voor hedeelde Jandsdienaren gesteld, boven en behalve de verplichting van kosteloos vervoer voor in dienstreizende ambtenaren van de justitie en politie alsmede dwanarbeiders en hunne geleiders, dat ook indevoegre concessievoorwaarden reeds werd opgenomen.

Voor reizen over zee zijn bepalingen opgeno

men in het contract met de Kon. Paketvaartmg., zijn met verschillende andero stoomvaartdienaten contracten gesloten, terwijl voor vervoer van Gouvernementsreizigers met zeilbooten steeds afzonderlijk wordt gecontracteerd door het hoofd van gewestelijk bestuur.

Vergunning tot reizen in den Archipel op 1. Europeanen en met dezen gelijk-gestelden en, in bijzondere onstandigheden, ook Oostersche Vroemdelingen, kunnen voor een bepaalden tijd vergunning bekomen tot reizen, hetzij in geheel Ned.-Indie, hetzij in een of meer bepaald aangeduide gedeelten daarvan. In verband met Ind. Stb. 1902 no. 100 is een special. vergunning tot reizen op Java en Madoera voor Europeanen en met dezen gelijkgestelde personen niet meer noodig, terwijl voor Vreemde Oostersche liuggen een zoodanige vergunning in verband met de nieuwe bepalingen op het verkeer voor met Inlanders gelijkgestelden hare waarde grootendeels heeft verloren. De vergunning tot reizen in een enkel gewest der Buitenbezittingen moeten Europeanen en met dezen gelijkgestelden vragen aan het hoofdvangewestelijkbestuur; die tot reizen in verschillende gewesten of in geheel Ned.-Indie aan den Directeur van Justitie.

Oostersche Vreemdelingen moeten de vergunning steeds aan den G. G. vragen.

„Een reisgids of „handbook“, zooals er wel voor Britsch-Indie en Japan bestaan, is onze Oost nog niet rijk“, schreef Heldring in zijn in de noot op bl. 589 aangehaald werk. De reizigers in onzen Archipel moesten zich toen behelpen met den, ook door hem genoemden zeer bandigen, maar in vele opzichten wel wat al te belt nopten. „Reisgids voor Ned.-Indië“, door Dr. J. F. van Bemmelen en G. B. Hooyer samen-gesteld op uitnodiging der Kon. Paketvaartmij., en voor reizen op Java van den in 1890 te Leipzig, Batavia (G. Kolf en C.) en Amsterdam (Seiffardt) verschenen „Führer auf Java“ door

L. F. M. Schulze, welk werk in het Duitsch werd gesteld om er meer bekendheid aan te geven, en van „Batavia, Buitenzorg en de Preanger“ door M. Buijs (Batavia, G. Kolf en C.) S91).

Sedert is onzo Oost eenige reisgidmen rijk geworden, waarvan wij noemen: Baedeker. Indien, Handbuch für Reisende (Leipzig 1911), waarin behalve Britsch-Indie enz. ook Java behandeld is; Dr. A. H. Parcau, Bali en Lombok, reisgids voor toeristen (Amsterdam, J. J. de Bussy 1913); Guide to the Preanger Regencies (Ver. toeristen Vreemde Batavia 1910), Guide hook for Batavia and the Vicinity (dezelfde); Guide through Nelloerlands India (Kon. Paketv. Mij. Amsterd.), J. II. de Bussy 1911); an official guide to Eastern Asia, Vol. V East-Indies, published by the I. in perial Government Railways of Japan (1917); verder de door do Stoomv. Mij. Nederland, Rott. Lloyd uitgegoven boekjes, waarvan eenigo reeds genoemd op biz. 584.

Hoewel geen bepaald reisgids kan nog ge-wezen worden op: „Inlied in beeld“ door den A. N. VV. B. Toeristenhoiul voor Nederland in 1911 uitgegoven.

Het gebrek aan goede reis- en logeer-gelegenheden, dat in vele streken van den Archipel bestaat, wordt dikwijls veroed door do niet ten onrechte spreek woordelijk geworden In- cliBche gftsvrijheid en hulpvaardigheid.

Juni 1919 /r. W. P. G. O.

RfijONG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

REKENING. Zin BEGROOTING.

REKENKAMER (ALGEMEENE). Het oppertoezicht op het beheer en do verantwoording van alle landsgelden en goederen is in Indie opgedragen aan een college, Algemeene Rekenkamer in Ned.-Indie genaamd, bestaande uit een voorzitter en 6 leden, bijgestaan door een secretaris en een uitgebreid personeel van hoofd- en andere ambtenaren. Dat oppertoezicht wordt door haar uitoefend overeenkomstig de bepalingen der Comptabiliteitswet (Ned. S. b. 1917 no. 275, na der gew. bij de wetten in Ned. S. b. 1917 nos. 634 en 702) en met inachtneming van de bepalingen harer instructie, vastgesteld bij Ind. S. b. 1898 no. 164; het strekt zich uit zowel over de ordon-naturs als over de comptabelen in liidie en neemt daarmede de begrooting tot rechtsnoer, waarvan do jaarlijksche rekening, voor zoover het beheer in Indie betreft, door haar wordt onder-zocht. Over een en ander is gehardeld in de artikelen BEGROOTING VOOR NED.-INDIE en COMPTABELEN, COMPTABILITEIT.

Blijkens de daar medegedeelde bijzonderheden strekt zich het toezicht van de Rekenkamer uifc over do handelingen van het centraal bestuur in de kolonic en behoort haar dus eeno groote mate van or.afhan kelijkheid verzekerd te zijn. Diar toe worden voorzitter en leden, die Neder-lander moeten zijn en den vollen ouderdom van 30 jaren bereikt moe en hebben, door de Konin-gin benoemd en ontslagen (do seCretans door den Gouv. Gen.); be halve bij he bereiken van den 65 jarigen leeftijd — voor welk geval onslag imperatief is voorgeschreven — en onslig op eigen verzoek kunnen zij slechts in bepaalde gevallen, in artt. 53 en 54 Comptwet genoemd, uifc hun ambt worden ontzet of ontslagen. Wanneer do Gouv.-Gen. meent dat daarvoor aan-leiding bestaat, worden zij in de gelegenheid gesteld een schnfflelijk verantwoording in te dienen, ja zelfs desverkiezende zich persoonlijk in Nederland te gaan verantwoorden. De Gouv.- Gen. heeft het recht den betrokkene inmiddels te schorsen. Ook omtrent het verlof buiten Indie zijn voor den voorzitter en do leden der Rekenkamer bijzondere bepalingen gemaakt; wanneer zij daarna in Indie terugkeeren, nemen zij onmiddellijk weder zitting. Wanneer door zoodanig verlof of op andero wijze, een diet hoofd-ambtenaren in do vervulling zijner werkzaamheden wordt verhinderd, benoemt de Gouv.-Gen., onder nader bekrachtiging van de Koningin, een tijdelijk lid. Do voorzitter en do leden mogen geono andere betrekkingen in dienst van den Lande bekleden; door art. 52 der Compt- wet en 12 der Instructie is er voor gezorgd dat or geon strijd bestaat tusschen huuo nmbispliochten en hunno pei-soonlijko belangen. Do Kainer is in 2 tafels verdeeld; do verdeeling der werkzaamheden over die afdeelingen is geregeld in art. 18 der Instructie. Wanneer do Kamer in vereenigdo zitting vergadert, moeten m in st ons 5 leden tegen woordig zijn; do tafels beslissen met 3 leden en kunron zelfs, bij eej-

I) Door Diondels werd voor het eerst eeno „gnoralo Rekonkamer van Indie“ ingesteld, en wel bij besluit van 19 Doc. 1808. Zie Ned. Inti, plakaatboek XV, bl. 403.

Stemmigheid, met 2 Icden een besluit nemen. Da Kamer is verplicht jaarlijks een omstandig ver- elag barer werkzaamheden in to dienen, dat in vrecnigdo zitting wordt vastgesteld ; het wordt door den Gouv.-Gen. aan den Min. v. Kol. gezon- den en door de Koningin aan de Stiften-Generaal medegedeeld ; voorts doct. do Kamer den Gouv.- Gen. zoodanige voordrachten en mededeelingen als, volgens haar inzien, kunnen leiden tot ver- minderin g of de spa ring van uitgaven en tot ver- eenvoudiging van het geldelijk beheer.

Bij het decentra lisa tie besluit (Ind. Stb. 1905 no. 137) is aan de Algemene Rekenkamer het onderzoek opgedragen van de door de locale raden voorloopig vastgestelde begrotingsreke- ningen van ge west on of gedeelten van ge westen met eigen geldmiddelen. Zij brengt, van haar bevinding verslag uit aan den Gouv.-Gen., die het slot van rekening vaststelt.

In overweging is nog het denkbeeld om aan de Kamer het toezicht op te dragen over het beheer der landschapskassen.

De controle op het beheer en de verant woor- ding der Indische gdmiddelen, voor zooverre di. in Nederland worden gevoerd, be rust bij de Algemene Rekenkamer aldaar en geschiedt over- eenkomstig de voorschriften der genoemde Com pt wet en voorts naar de bestaande of nader vast te stellen bepalingen voor de controlo der Staatsontvangsten en -uitgaven. Van deze wer- zaamheden biedt zij de Koningin jaarlijks een verslag aan, dat aan de Staten-Generaal wordt medegedeeld. ^{^ 7 . < * ?}

-RgMBAJA. Zie VAARTUIGEN.

REMBANG. Landboschrij ving, Rcsi- dentie van Midden-Java, ten N. door de Java- zee, ten O. door Soerabaja, ten Z. door Kediri en Madioen en ten W. door Semarang be- grensd. In de Java-zee begrenst Oedjoeng Ldran de reede van RSmbang ten O. en Oe- djoeng Awfir-awSr de reede van Toe ban ten W. De Noordelijkste punt van het gewest is Oedjoeng B6nd&. Van Madioen en Kediri wordt RSmbang gescheiden door eene heuvelrecks, die haar hoogste punt bereikt in den G. Pandan, 906 M. hoog, juist op het grenspunt der drie ge westen.

De oppervlakte van de residentie R^mbang bedraagt 1436 K.M.². Zij had op het eind van 1905 eene be volkin g van bijna miHioen zielen, waaronder ruim 1000 Europeanen, ± 18 000 Cbi- neezen en ruim 600 Arabieren.

De G. Pan dan (897 M.) en de G. Lasern (807 M.) ten Z. van Oedjoeng Ldran, bestaan uit oud-tertiaire eruptief-gestcenten, aan de oppervlakte tot eene bruine klei verweerd. Overigens is de bodem van Rfmbang geheel van sedimentairen aard ; hij bestaat in het N. uit een nitgestrekt kalkterrein en in het Z. uit een brcc- cie- en mergelLrrein, tusschen welke de breedte Solo-vlakte gelegen is. Het Noordelijke kalk- steenterrin loopt van do grens met Semarang over het midden en Noorden van het gewest door tot de Soerabaja*sche grens; het wordt alleen afgebroken door de kwartaire gronden, gevormd door het stroomgebied van de kali Loe si en de kali G6n6ng. Bedoelde kalkgronden bestaan echter niet uit zuivere kalksteen, maar zijn vermengd met andesietgruis en worden afge- wisseld door mergelbanden en kleisteenen. Het Zuidelijke tertiaire gebergte, dat zich langs do geheele Zuidcrgrens uitstrekt, bestaat uit een

ondergrond van brccien, welke ten N. van Nga- wi door de Solo-rivier loodrecht op de richting der lagen doorsneden worden. Deze brccien worden naar het Noorden door zanderige mcrgels, en aan de Zuidzijde door kalkhoudende zand* stenen overdekt.

De kwartaire afzettingen in het stroomgebied van de Solo-rivier bestaan uit bijna horizontale ban ken van rolsteen, gele klei en zand, in vroegeren tijd bij hooger waterstand door do rivieren afgezet. De bovenste laag dezer afzettingen is eene gele klei, aan de oppervlakte enig- s zins donker gekleurd door plantaardige overblijfselen. De kwartaire gronden van het gebied der Solo-rivier vinden Westelijk eene voortzetting in de Randoelatoeng-vallei. Ten O. en ten W. van den G. Las6m ligt nog een klein, vlak, kwartaar terrein, bestaande uit gele klei en witte kalk- houdende tuffen. Langs de Noordkust st re kt zich eene zeer smalle strook alluvium uit, welke alleen ten W. van Toe ban zich wat die per landwaarts voortzet. Eindelijk ligt ten N. van Bow emo, tusschen de Solo-rivier en de Soerabaja'sche grens, een driehoel- dig stuk alluvium, bevattende de r&wA Mlangi en het mcrcr Kedoeng Djarakan.

De rivierexi van Rem bang behooren alle tot het gebied van de Noordkust. De Solo-rivier of Bengawan doorbreekt ten N. van Ngawi op de grens met Madioen den reeds vermeldten Zui- delijken heuvelrug. Over die grens ligt de bedding van de rivier ± 30 M. bo ven zee. Op R5m- bangleschen bodem stroomt zij met vele krommin- gen langs de districtshoofd plaatsen TjSpoe, Pada- ngan, Kalitidoe en RdngSl en de afdeelingshoofd- plaats Bodjonegoro naar de Soerabaja'sche grene, alwaar de bedding eene hoogte heeft van 10 M. bo ven zee. De Solo-rivier verdeelt het vrij regel- matige parallellogram, waaruit de residentie RSmbang bestaat, in een grooter No ord westelijk en een kleiner Zuidoostelijk deel. Haro voor- naamste zijrivieren zijn: de Randoelatoeng, do GSnSng, de Gandoen, de Tidoen en de Patjal. Do kali Loesi, mede eene belangrijke rivier, ontspringt ten Z.O. van Blora en stroomt in Zuidwestelijk richting naar de Semarang'sche grens, in welk gewest zij in de kali Sprang valt. Naar het N. stroom- men : de rivier van Las6m en de Randoegoenting, grensrivier met Japara.

Nabij do grens met Semarang ligt, op kwar- tairen bodem, de uitgestrekte slijkbron Ke-&ngi, welke eene geheel kale oppervlakte van 100 M. lengte en 800 M. breedte beslaat, waarop eene mcngte slijkhoopjes verspreid liggen, waarvan enkele nu en dan slijk en zout water uitwerpen. Ook worden uitgeworpen, met do klei, stukken van do onderliggende mcrgelkalk, fossiel becn- dren en tanden. De bron KCsangi ligt in dezelf- de lijn en op geringen afstand van de zout- en slijkbronnen van Koewoc en Dj&nA. in Semarang. In de nabijheid van Toe ban vindt men, vlak aan zee, 66nc, en nabij de kust talrijke andere zoet- waterbronnen. De Noordelijkste bron onlast zich gedeclelijk ook in zee; vooral bij eb zien men het water in het zand opborrelen. Dazo bron is nu door een gemetselden put omsloten; zij be- stond al in oude tijden en vormde Loen een kleine kom, waarvan in een Chineesch bericht van 1416 n. Chr. melding wordt gemaakt.

In de merge ls en klis- tecten ten Z. van Sedan zijn eenige brainkoollaagjes van 0,60 a 0,70 M. dikte aangetroffen. De kolon zijn van geringo

kwiteit, zoodat van eene ontginning niet veel te verwachten is. De petroleum-industrie is daarentegen voor (lit go we st van groot be lang geworden. Reeds van ouds waren eenige natuurlijke petroleumbronnen bekend, maar men meende, dat eene exploitatie der bronnen niet loonend zou zijn, totdat de Dordtsche petroleummaatschappij ook hier aan het werk toog. To Ledok, to Tinawoen, te Semangi en op nog andere plaatsen werden bronnen aangeboord. Het centrum der petroleumindustrie is de nieuwe stad Tjepoe, ontstaan uit de gelijknamige desa, benevens de des&s Ngardang en Panolan. Het is op weg een groote stad te worden. Behalve een raffinadrij, zijn daar allerlei etablisementen verzeen, o.a. een groote smederie-, kaars-, was- en blikkenfabriek. Men vindt er ook een centrale houtstapplaats.

In de Zuidelijke heuvelreeks wordt zachte zandsteen gevonden, die tot behakke bouwsteen en tegels (de bekende Ngawische tegels) wordt verwerkt; verder harde zandsteen, gebezigd voor sluisen en dammen; eindelijk harde kalksteen, waarvan kalk wordt gebrand en zachte kalksteen, die, onder den naam van watoe koemboeng, de grondstof levert voor lekteenen, grafpaaltjes en lijstwerk. Deze zachte kalksteen wordt, aan de lucht blootgesteld, zeer hard. Uit de hollen van het Zuidelijke kalkgebirge, die bewoond worden door ontelbare vledermuisen, wordt salpeter verkregen.

De kwartaire gronden in deze residentie zijn vergelijkenderwijs het beste bevolkt en bebouwd; over het algemeen echter is Rem bang tengevolge van gebrek aan be vloeim g water en we gens den kalkachtigen, voor den landbouw minder geschikt, bodem, het minst vruchtbare gewest van Java ;

Het bouwgrondareaal van de Inlandsche bevolking be sloe g in 1915 een oppervlakte van:

a. in geregelde cultuur:	
bawahs van levend water- zicn	27.608 bouws.
fsa walls van re gen afhankelijk, ..	208.623 ..
moerassawahs.....	1.526 ..
tSgalvelden	60.328 ..
L. niet in geregelde cultuur..	178 ..

Te zamen..... 298.263 bouws.

De opbrengst aan rijst (padi) was bij benade ring 4.480.000 pikoels, d.i. gemiddeld 19.84 pikoels per be plan ten en 20.98 pikoels per ge- wlaagden bouw.

Aan teelt van zoetwatervis in vijvers of bawahs wordt niet gedaan; trouwens, daarvoor is het gewest te arm aan waler. Daarentegen is de zeevisserij er van beteekenis. Do vecstapel bo.stanat nit 384.000() stuks hoornvee (rundren en buffels), terwijer 16000 paarden zijn. De klein-veeHapel is juist on bclangrijk.

Be halve rijt worden djaogeng, katjang, en indiyu verbouwd. In 1894 is het monopolie voor de koffiecultuur in Rem bang opgeheven. De tabakscultuur voor de Europeesche markt in de afdeling BodjonSgoro, reeds v66r 1854 van veel betceckonia in die gewest, is na een tijdperk van grootzij bloci.allengs achteruitgegaan; in 1882 is de laatHte Europeesche tabaksonderneming te Malo, <listiicL Ngoompak, aid. BodjonCgo'i'o, opgeheven; voor de inlandsche bevoJking in genoemde afdeeling is de tabakscultuur echter eene ware volks- i- uluur en eene rijke broil van inkomsten.

Hot meest waardevolle product van Rfimbang is het djatihout, voor do cultuur waarvan do lage kalkgebergten bijzonder geschikt zijn. Al sedert eeuwen wordt het djatihout (zie op hot woord DJATI) voor den bouw van huizen, bruggen en schepen gebruikt. Vroeger geschiedde de aan- koop en het vervoer van dit hout door de be vol- king in heerdienst; in dien tijd zijn tengevolge van overmatigen en zorgeloozen aan pak vlc boschessen vernield. Aan ' hot roekelooa gebruik van djatihout hebben de Europeesche tabaks- ondernemingen een groot aandeel gehad. Sedert de cljatiboschen onder het beheer van het boschwzen (zie aldaar) zijn gesteld en vooral na 1875> in welk jaar een nieuw regiemem t op dien tak van dicnat in working trad, worden de dja-tiprcceelen, na door particulieren tegen de betaling van eene overeengekomen som te zijn leeggekap of uitgedund, van Gouvernementswego opnieuw beplant. Van do 28 bosch-districten, waarin Java en Madoera is verdeeld, behooren er 9 tot Rem bang. De djatihoschen beslaan in RSmbang eene oppervlakte van ongeveer 384.000 bahoc.

De gemiddelde regenval, over 27 jaar berekend, bedraagt voor de hoofdplaats Rem bang 1422 millimeter per jaar, voor Toe ban 1366 en voor BodjonSgoro 1830 m.M. Over het geheel is het klimaat, tengevolge van de weinige verheffing enden aard van den bodem in alle deelen van het gewest vrij warm, maar niet ongezon.

Geschiedenis. Tijdens het Hindoetijd- vak maakte de residentie achtereenvolgens deel uit van de verschillende OostJavaasche rij- ken (zie JAVA, G@'s c hie de nis); de tra- ditie kent in het oosterdeel der residentie bet rijk van Bowerno, welks naam nog voortleeft in dien van de aldus genaamde districts- hoofd- plaats. In het daarop gevolgde tijdvak van de vesfiging on uitbreiding van den Islam behoorde Rem bang tot het rijk van DSmak. Uit dit tijdvak zijn de plaatsen Toe ban en Bonang aan de Noord- kust bekend. Bij de ve rd eelin g van he' rijk van Deinak na den dood van Tranggono werden de tegen woordig aid. Bodjonfigoro en een deel van de afd. Blora onder den naam van Djipang aan een zijner zonen toegewezen; het landschap Rem- bang kwam aan een anderen zoon. Deze land- schappen werden in het begin der 17e eeuw door Mataram veroverd. Bij verdrag van 1743 tus- schen de Compagnie en Pakoe Boewono kwam Rembangmet zijnc djatihoschen onder het Gouv. dcr Noordoostkust. Onder Daondels were! dit landschap eene residentie.

Administratief is het gewest verdeeld in 4 afdeelingen, tevens rcgenschappcn, nl. Rembang, Toe ban, BodjonSgoro en Blora met gelijknamig hoofd plaatsen, 7 contrdle-afdeelingen en 23 districten; het heeft 1829 dcsa's. De contrdle- afdeeliingen zijn: RSmbang, Toe ban, Djatirogo, Pailangan, Blora en Panolan. De standplaatsen zijn gelijknamig. D. e volking bestaat uit Java- nen, die in het kleinere Noordclijke deel van het gewest Chribonsch- en in het grootere Zuidelijke deel Solo'sch-Javaasch spreken.

Spoorwegen komen in dit gewest niet voor; echter zijn er vrschicdonc stoomtramlijnen, alle van particuliere maatschappijen. Langs de Noord kust loopt de groote postweg van de Wester- tot de Oostcrgrens. Verder zijn allo districts- hoofdplaatseji door wegop verbondcn., Al deq.,

we gen zijn thans goed per as brijdbaar, be halve die van Padangan naar do Madioensche grens.

REMBANG. Afdceling en regentschap der gelijknamige residentie, groot 1032 K.M. uitmakende het Noord westelijk \neq gedcelte van het gewest en begrensdt door de afdelingen Toeban en Blora, de residentie Smarang en de Java-zee. De afdeeling is verdeeld in G districten, nl. Waroc, (hoofdplaats RSmang), Binangon of Binangocn, Kragan, Soelang, Pamotan en Sedan, met gelijknamige hoofdplaatsen. Zij vormt slechts 66ne controle-afdcclng; de standplaats van den controleur is Rfmbang. Van de Smarangsche grens strekt zich langs de Noord kust eene st rook alluviale en kwartaire grond uit, welke wordt afgebroken door den 807 M. hoogen G. LasSm, die, evenals de Zuidwaarts daarvan gelegen G. Boe-tak (677 M.) uit boomblende-andcsit bestaat, welke aan de oppervlakte is verweerd tot een bruine klei. Het Zuidwestelijk deel van de afdeeling wordt in gen omen door een heuvrij van kalksteen, waartusschen merge] ban ken worden aangetroffen. De rivieren in volgorde van het Westen naar het Oosten zijn: de Randoe-goening, de Soelang, welke langs de districtshoofd-plaats van dien naam stroomt, en de rivier van LasSm, in haar bovenloop kali Gong en kali DjStak gheheten. Al deze riviertjes hebben een Noordwaartschen loop \bullet en monden uit in de Java-zee. De hoofdplaats der afdeeling is Rembang (zie op dat woord), gelegen aan den grooten postweg en door eene stoo mt ramlijn Westwaarts met Djoewana, Oostwaarts met LasSm en Zuid - waarts met Blora verbonden. Aan deze lijn ligt de districtshoofd plaats Soelang, juist op de grens tusschen kwartaal* en tertiair terrein, we lk laat- ste voor een groot deel door djatibosch is ingcnomen. Lasem is bekend door de gebatikte kleedjes, kain LasSm, die er vervaardigd worden en door de bekende sigarenkokers en ander kleine voorwerpen van pauweveren gevlochten. Met deze laatste Industrie houden de Chineezcn zich be zig. Een weinig ten O. van LasSin ligt Kadjar, waar de bronnen voorkomen, die Lasem en Rem bang tusschen liggen de desa's door een pijpleiding van water voorzien. De desa Bonang, 7.5 K.M. van Lasem, een bloeiend visschersdorp, is bekend doordat Soesoehoenan Bon an g daar leefde en stierf. Een voornaam middel van be- staan vindt de be volkin g van de stranddesa's dozer afdeeling in de vischvangst. De voormalige zoutpannen ten W. van de desa Waroc zijn tot viBchvijvers ingricht. *

REMBANG. Hoofdplaats van het gelijknamige gewest, de afdeeling en het regentschap van dkn naam, vlak aan zee gelegen. Hare grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1880 no. 82. Aan de Westzijde vormt het riviertje GCnSng de grens der hoofdplaats. Het residentiehuus ligt op nau- welijks 50 M. van het strand, dat droog en zandig is. Tengevolge hiervan is de Jigging der plaats gc- zond te noemen in verglijking met andere ge- westelijke hoofdplaatsen aan de Noordkust van Java. Naast het residentiehuus ligt de in 1829 uit vrijwiljige bijdragen opgerichte protestant- sche kerk, een gebouw met een koepel gedekt en merkwaardig door den fraaien predikstoel, die door een Javaan is vervaardigd. De Europeesche wijk ligt in het Oostelijke, de Chineesche in het Westelijke gedcelte der plaats. Deze laatste bestaat bijna geheel uit steenen huizen, waartus

schcn do fraaie, rijk versierde klsntdng, met twee steenen leeuwen voor den in gang, do aandacht trekt. De inlandsche wijkcn met do regentswonin g, de allocn-aloen on de moske Jiggen ten O. en gedcclelijk ten Z. van de Europeesche wijk.

De hoofdplaats had op het eind van 1905 ruim 13.000 inwoners, waaronder 170 Europeanen (tegen 200 in 1840, volgens Bleeker), ruim 2000 Chinczcncn en 10 lai Arabier*. De inlandscho nijverheid der hoofdplaats brengt voort: g? we ven en gebatikte hoofddocken en saroengs, karoeeng- matten en gCmoeti-touw voor pauwen; verdor is er uit voer van trasi, troeboek en kroepock./.

District van de contrdle-afdcclng, het regentschap en de afdeeling Toe ban, residen. tie RSmang; met eene oppervlakte van 370 K.M.2. Het district telt 91 desa's.

REMBIK DAGING (JAV.). Zie EXCOECARIA BICOLOR.

REMBING (SOEND.), Zie CRATOXYLON.

REMOEK DAGING (MAL.). Zie SHOREA LEPROSULA.

REMOEK DJOENG of **REMOEDJOENG** (JAV.). Zie ORTHOSIPHON.

REMONTÉ. (Aan vulling van het paardenmateriaal bij het leger). Tot 1902 was het leger uitsluitend gremontéerd met inheemsche paarden (hengsten), hoofdzakelijk van het Sundel- hout- cn het Makassaarsche ras, de berg-artillerie bovendien (sedcr 1863) gedcclelijk ook met muldicrcn. Deze laatste werden aanvankelijk in Syric en Noord-China, later te Chefoo (China) aangekocht. De benoedigde paarden worden aanvankelijk op veilingen op de hoofdplaatsen van Java aangeschaft, afvaar Arabischc koop- lieden jaarlijks geregeld schepsladingen van Celebes en van de Kleine Socnda-cilanden aan brachten. Daar door deze wijze van aanschaffing niet steeds in de behoefte aan legerpaarden kon worden voorzien, werden mcrcmalen commissien van bereden officieren naar Socmba en Zuid-Celebes gezonden om ter plaatse, rechtstreeks van de cigenaren, paarden aan te koopen. Plan-nen om op Timor (1868), op Socmba (1875) en te Makassor (1878) stoeterijen ten behoeve van het leger op te richten, zijn df misluktdf nooit tot uitvoering gekom^n.

In 1888 word te Pterabaja (afd. Sockaboe/ni van de res. Preanger Regentschappen) een remonté-depot opgericht, alwaar 2- d 3-jarige paarden van verschillende inheemscho rassen werden opgekweekt, om op 4% - 5-jarigen Jceft- tyd aan de cavaleric of de bereden artillerie tot worden afgeleverd. In 1902 were! (lit re mon lode pdb overgebracht naar het zeei- ruime, nicuw gebouwde dlablisscment nabij Padalarang, cvcn- ccns in de res. Pre an ger Rc gentschappen. Bij Gouv. besluit van 27 Augustus 1905 no. 7 (Bij- blad no. G329) we rd, ter ver be te ring van het inheemsche paardenras, aan het remonté-depot een tanucn stoctrij verbonden, onder het beheer van den directeur van dat depot. E.irst in 1908 (Kon. besluit in Ind. Stb. no. 240) word het remonté-depdt in de formatie van het leger opgenomen, terwijl in 1912 (Ind. Stb. no. 291) word bepaald, dat het, in stede van on- der een hoofdofficier der cavaleric, gescJd zou worden onder een hoofdambtenaar, ressortce - rend onder heb Departement van Landbouw, met den titel van ..Directeur van stoctrij en remonté- \leq lep6t to Pad a la rang/*

In 1902 werd een begin gemaakt met het re- ghecll verboden, welk verbod gehandhaafd bleef to montcren van de cavaleric met uithemscho : October 1918, toen wdcom vergunning tot paarden, terwijl in 1905 word besloten ook de uitvoer van paarden lager dan 1.47 M werd toebredcn-artilleric met die paardon to rcomn- teeren, gestaan.

In 1915 werden door het Legerbestuur onder- zoe we l ter vervanging van de inheem- sche paarden als van de muldieren (bij de berg- al'ti'Ucrie). Daar handclingen aangeknoopt met de op het ldfjón- een proof met uit Perzie aange- voerde z. g. Persian platcau gevestigdo N.V. Vectccit Oadernoming Gulf Arabs, leerde, dat dezo paardensoor, we gen a Djampit teneindc to graken tot het fokken al- daar hare overchreuschdo ! slechte eigenschappen fls van legerpaarden en zoodoende de rcomn- teering zoo legerpaard ongeschikt was, (Koi. Verslag 1906), veal mogelijk onafhankclijk van het buitenland to werd voortaan uit- sluitend met Australische paanden mtiken. Voor (lit docl is bij de sup- pletoire Indische gercmon- teerd. In 1907 was de cavaleric geheel van begroot ing voor 1917 een bed rag van / 200.000 die paarden voorzien, in 1909 ook de veld-artille- rie, toegestaan, dat — gedeeltclijk in werkkapitaal terwijl toen reeds bij drie van de vier berg- batterijen gedeeltclijk in fokmateriaal — als renteloos de muldieren door d raag-trekpaarden waren ver van voorschot aan genoemde N.V. is verst rckt.

Aanvankclijk werden de Australische paarden voor het leger aangekocht op Java uit de dieren, die daartoe door handelaren uit Australie der- waarts werden overgebracht ; daar dezo wijze geen volldighcidsnalve zij hier nog melding ge- * gen. Thans worden inheemsche paarden alleen nog gebezigd als munitiedraag- paarden bij de inaaft van de ordonnanctie in Ind. Stb. 1916 no. 355, bergbatterijen on voorts als draagtrekdieren bij den waarbij is vastgestclt cene regeling van de keuring en registratie van paarden, in het bezit van particulieren, teneinde te weten, over welke paarden en voor welke doeleindcn het legerbestuur bij mobilisatie kan bcschikken, ter voorzicing in de alsdan grootere behoefte. Eindc 1915 was de sterkte aan legerpaarden voldoende waarborgen schonk voor een ge- regelde 2643 stuks cn 50 muldieren. Zie ook het artikel PAARD. #f>21

Bij de alg. order voor het leger 1909 no. 122 zijn vastgesleld „Algemeenc voorschriften be- treffende de aanschaffing, enz. tier tot het leger behoorende paardenaan wdke voorschriften als aanhangsel zijn toegevoegd: „Instruction voor den aankoop, de afkeuring en afmaking van troepenpaarden“. Aan te koopen Australia sche paarden mogen niet jonger dan 3 en niet ouder dan 7 (cavalcrie) of 8 jaren (artillerie) zijn, paarden jonger dan 5 jaren worden in het remonte-depót opgen omen, aldaar opgekweekt en gcleidcijk aan den ruitcr go wend, om daarna l< r- verdcre africthing aan de cavalcric of de artillerie to worden o verge gc ven. Vereischto hoogte 1.47—1.55 was daar ook de Soe- tan van Indragiri M, voor rijpaarden, 1.47— j.58 M. voor gevestigd.Door de overname der pachten en in- cn rijtrekpaarden, 1.40—1.50 M. voor <Iraagj)aard(In uitvoerrechten door hetGouv't., zoomede door de dcr artillerie. Inheemsche paarden voor deJ) trein en uitgifte van woeste gronden aan particulieren voor junitiedraagpaarden voor (I : arilh-ric worden op tabakscultuur, die cchter nooit tot ontwikkeling is Java, — voor tijdelijk buiten Java geJegerdc gekomcn, vermeerder- den de inkomsten van den gedccilcn van den trein ter pjaatse —flangekocht ; Soetan zoodanig, dat hij zich een voor een inlander zij mogen niet jonger dan 3 en niet ouder clan 7 jaren vorstclijk gebouw kon docn zetten, dat in 1896 geredc zijn cn niocien een hoogte hebben van J.17—1.30 M. kwam cn gdcgen is op den rechtcroever der Batang

Toen bij het uitbreken van don Eur. oorlog in 1914 Kwan- tan, ongcveer cen uur bo ven do hoofdplaats. do uitvoer van paarden uit Australie werd verboden, Vroeger was het Europeesch ctablissemct te Koc wala Tjfinako, waar do Nederlandscho vlag hot eerst werd gcheschon; daarna te Pakan Lais, waar de toenmaligo assistent-residenc verblijf hie Id, inaar van muldieren aangekocht (zie Ind. Aiti. Tij-clschrift beidc posten is niets mper over. Ren gat, het centrum ais troeuppaard voldeden, zoodat van verdere kampong, langs beido oeverta van de rivier cen smalle aanschaffing van (lit paar- dcj)nuitcriaal werd strook gronds beslaande. Die oevers vormon langs den gchclcn beneden- loop dcr rivier als het ware Australische Gcincnobest toe- stemming voor den dijken, waaraohter het terreii aanstonds veel lager aankoop van cen 200-tal Jegerpaarden, mits lager dan wordt, in den regentijg geheel onder water staat cn in 1.47 M., van welko soorl er 250 werdcij aangeschaft. don dro- gen tijd mocrassig is. Het Oostclijk gedeelte van

REMPANG. Eiland, behoorende tot de afdec- ling Tandjocng Pinang der residentie Riouw en Onderh. Zie TANDJOENG PINANG.
 REMPELAS (JAV.). Zie FICUS AMPELAS.
 RENDA. Zie Supplement.
 RjJNDENG. Het loof van den grondnoot. *Arachis hypogdea*, dat als veevoeder wordt ge- bruikt. Ook de Javaansche naam voor een soort van *Hydrocotyle*.
 RfINDJOEWA. Zie RANDJOEWA.
 RENGAS (MAL.). Zie GLUTA.
 RENGASDENGKLOK. District van de afdec- ling Krawan g, residentis Batavia, met 39 desa's.
 RINGAT (RINGAT). Plants aan de Kwantan, ongeveer 157 K.M. stroomopwaarts aan beido oevers der rivier gclegcn. Zij is sedert 1878 de hoofdplaats van doafdeelingIndragiri der residen- tie Riouw en Onderhoorigheden, de standplaats van den Assistent Residenc t, van den aan hem toegevoegden Adspirant Controleur en van een douanc ambtenaar. Vroeger was daar ook de Soe- tan van Indragiri M, voor rijpaarden, 1.47— j.58 M. voor gevestigd.Door de overname der pachten en in- cn rijtrekpaarden, 1.40—1.50 M. voor <Iraagj)aard(In uitvoerrechten door hetGouv't., zoomede door de dcr artillerie. Inheemsche paarden voor deJ) trein en uitgifte van woeste gronden aan particulieren voor junitiedraagpaarden voor (I : arilh-ric worden op tabakscultuur, die cchter nooit tot ontwikkeling is Java, — voor tijdelijk buiten Java geJegerdc gekomcn, vermeerder- den de inkomsten van den gedccilcn van den trein ter pjaatse —flangekocht ; Soetan zoodanig, dat hij zich een voor een inlander zij mogen niet jonger dan 3 en niet ouder clan 7 jaren vorstclijk gebouw kon docn zetten, dat in 1896 geredc zijn cn niocien een hoogte hebben van J.17—1.30 M. kwam cn gdcgen is op den rechtcroever der Batang

do hofbdplants op den rechteroever is Gouvernementsgrond, gedeeltelyk in 1838 afgestaan, gedeeltelyk in 1893 verkrègen tegen teruggave van con stuk van het in 1838 aangewonnen terrein. Daar bevinden zich de **gouvernementsgebouwen**: assistent-residucatswoning met kantoor, kazerne voor de gewapende politiedienaren, vrij groote steenen evangenis, pasanggrahan, inlandsche school en douanekantoor. Voorbij het douanekantoor bevindt zich de nette Chineseche wijk, bestaande uit aaneengeschaakte ki\$deis (winkcis). Bo ven Reigat, aan den rechteroever van de rivier, treft men, behalve de verspreide woningen der be volkin g, ook do verblijven der leden van de Soetansfamilie aan. Lage waterstanden komen voor van April tot en met October, naar dikwijls is de waterstand tot in Juni nog voldoende om met stoomschepen van 7 voet diepgang tot R'ngat te komcn. Bij langdurige droogte staat er soms slechts 5 voet of zelfs minder water in de rivier, in het hart je van den regentijd stijgt het niveau tot 16 voet.

Er is een levendig handelsverkeer met Singapore, door kleine stoomers met Chineseche 'supef', carga's in geregelde vaart onderhouden; die stoomers vervoeren ook passagieren en varen de post tusschen Singapore en R'ngat vice-versa.

Het zielental is niet groot, doch gestadig toenemende, ook door de zich daar vestigende gewone Javaansche koelies der groote landbouw-ondernemingen in de buurt.

R'NGE. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Toe ban, residentie Rem bang; met eene oppervlakte van 348 K.M.2. Het district telt 107 desa's. Er is een levendige tabakshandel. Bij de gelijknamige districtshoofdplaats komt een riviertje uit een diepe grot te voorschijn.

R'NGKONG. Zie MUZIEK en MUZIEKINSTRUMENTEN.

REN HAGEDIS. Europeesche naam voor het hagedissengeslacht *Tachydromus* (zie onder fam. LACERTIDAE).

RENTEVERBOD (MOSLIMSCH). Zie ISLAM DL II bJz. 171; vgl. C. Snouck Hurgronje, 'Nederland en de Islam' (Leiden, 1915) biz. 35 v.y., Tlê W. Juynboli Handl. t.d. kennis d. Mohamm. wet, biz. 268 y.y., Handb. d. Islam. Gesetzes biz. 270 v.v.

R'NTJONG of RfintjONG. Bonaming van het letterschrifte, dal in zwang is, zoowel bij de Midden-Maleische bevolking van de residencies Bonkoelen en Palembang a ls bij de REdjangers en de L6bouters (gewest Benkoelen). Het is eene varieteit van het voorheen ingevoerd Indische schrift en nauw verwant met het Lampongsche en Bvaksche schrift. Heb ontleent vermoedelijk zijn naam aan he; Maleische woord 'rentjong' d. i. Fchuin, scheef, puntig toeloopeud — waaronder dan de vorm der letters wordt aangeduid. De letters worden met een puntig voorwerp op de gladde zijde van baimboelalten, hoorn, ivoor, cnz. gegrift. Vroeger werd ook met. een soorl inkt op boombast geschreven; tegenwoordig echter wordt veel van papier en potlood of inkt gebruik gemaakt. Rentjongschrift kau dus worden be* schouwd a ls een schriftsoorl, en die naam zou daarom kunnen worden gegeven aan elk schrift. op Sumatra (om ons tot die eiland te bopalen) gebruikelyk, met- uitzondering van het zg. Maleisch-Arabische be karakter. Een afbeelding van de Ren-

tjong-lettersoekens vindt men o.a. in de „Tabel van oud- en nieuw-Indische Alphabetten. Bijdrage tot de palaeographie van Nederlandsch-Indie", door K. F. Hollo (Uitgave Bat. Gon. v. K. en W. 1877. 1882, bl. 11, 20, 28, 29); „Do talen en letter- kunde van Midden-Sumatra" door A. L. van Hasselt die tovens oonige teksten in Rent jong- schrift gooft (Midden-Sumatra, dl III, 2, p. 7—23). „Verklaring van hot Rawascho Rndjontjong- sebrift in de ondoorafd. Rawas (res. Palembang, door L. E. Wesjy (Tijds. Binn. Bestuur III (1889), achtor p. 366.). Pesomah Oclo? Manna op het oi- land Sumatra" door J. van Aleurs, (Studion 23e jg. XXXVI (1891) — Letterschrift. der Pesomah oeloe Manna —); „Bijdrage tot de kennis van hot Midden Maleisch (Besemahsch en S\$rawajsch dia) BCG" door O. L. Helfrich (Verh. Bat.- Gen. v. K. en W., dl LTII (1904), p. 198—200).

RENTOK KOEDA. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

REQ., Hoofd plaats der onderafdeeling Noord- en West-Manggarai van do afdeeling Flores, ge- legen aan de N.kust. Het ligt in het ressort Reo van het op Flores gelegen gebied van het land- schap Bima.

R6REK (JAV.). Zie SAPINDUS RARAK. RESAK (MAE.). Zie SHOREA en VATIC. RESAM (MAL.). Zie GLEICHENIA.

RESERVE (KOLONIALE). Zie KOLONIALE RESERVE.

RESIDENT. Zie BESTUUR. DI I, bl. 281 De naam duidt oorspronkelyk op een soort gezant der Compagnie, „resideerend" bij het hof van een inlandsch vorst, gelijk nog thane het Fransche koloniale staatsrecht van „resident g6n6ral (audprieur)", pleegt te spreken, wanneer een landvoogd of onderlandvoogd ge- plaatst is naast en bo ven een zelfbesturend vorst (Marokko, Tunis, Gambodja, Annum).

RESIKI (JAV.). Zie MICHELIA MONTANA. RfISOELA (JAV.). Zie METROXYLON.

RESUMES betreffende do rechten der in landscho bevolking op den grond, zio dl I, bl. 820. Voor de heerendiensten (zie aldaar) is slechts een eindresum6 gepubliceerd.

RETEH. Landschap, te voren onderdeel van het voormalige Sultanat Lingga-Riouw, thans een district der afdeeling Indragiri. Hut land- schap omvat het stroomgebied van de R6t6h- rivier en het benedengedeelte van dat van hare voornaamste bronrivier de Gangsal, waarmede zij zich ongeveer een dag atoomens van do mon- ding links vereenigt. Ten Zuiden grenst hot land- schap aan de r6Bidentie Djambi; van Tajidjoeng Laboe volgt de riens de waterscheiding tusschen de Tocngkal- en R\$lehirivieren.

De bodem van Jict landacliap bostaat geheel uit alluvium, is voor verrewet het grootste gedeelte zeer inoerassig en geheel met woud bedekt. In het W. en Z. W. is het terrein looger en rijsen de zandsleenheuvels geleidelijk tot een hoogte van 100 M. De ondergrond is daar meerendeel. zwaro kci.

Van de beide brojirivieren is de Gangsal de voornaamste; zij heeft den laagsten loop, ont- springt in de heuvels op de grens met Djambi, stroomt met vele kronkelingen eerst in Noorde- lijke, daarna in Oostelijke richting. Na do ver- eeniging in de nabijheid van Kota Ba roe of Koeala R6t6b, met de R6t6h, die uit het Zuiden komende loodrecht invalt, maar hoogerup

Noordoostelijk richting voornamelijk langs de Noordgrens van het landschap stroomt, blijft de rivier de Oostelijk richting behouden en valt met drie armen in zee, de Palah Parang in het N., de Tengah in het midden en de T6rap of KCrana, in het Z., die de riviercilanden Asam of Kitjang en Roekoe omsluiten. Voor de monding ligt een modderbank, waarin een geul, die met laag water

6 h, 7 voet diep is en toe gang verlcmt tot do Palah Parang, waarin bij laag water 11 voet water staat en die het beste vaarwater naar do rivier is; do beide anderz zijn minder goed bo- kend, maar de TSngah is door stoomschepen met

7 voet diepgang te bevaren. Tot nabij de uitwatering der Gangsal is het water der bij laag water hier en daar slechts 5 voet diepe rivier zeer mod- derig; daarna wordt het holder, maar met bruin- roode kleur, waarschijnlijk door de oplossing van looizuurhoudende plantendeelen, en eerst in den boven loop is het klurloos. De Gangsal is tot bo ven Pngalian bevaarbaar voor schepen van 7 voet diepgang, die de R6t6h slechts enkele bocht- ten kunnen opvaren.

Een en vloed doen zich gevoelen tot op ge veer een myl bo ven de vereeniging der beide rivieren met een verval van ongeveer 10 h 12 voet. Tot daartoe zijn de oevers deels laag met rizophoren en nipah begroeid, deels wat hooger met een meer vasten bodem; slechts hier en daar verbreekt een hutje met omliggende lading de eentonigheid. In de bosschen zijn goede hout- soorten overvloedig en aan den boven loop der rivier komen uitgestrekte bamboebosschen voor, die het materiaal leveren voor de vlotten, waar- mede producten worden afgevoerd.

Van de dieren we re Id trekken hier de bij niil- liarden voorkomende muskieten, een vreeselijk plaag als ze zijn, het meest de aandacht, veel meer dan de enkele reiger, marabout en ijsvogel en de krokodillen, die in de modder of op een omgevalen boomstam zich koesteren in de zon- newarmte. En als de avond is gevallen, worden Jan- ge oevers struiken en boom men verlicht door op tel ba re kevertjes, die zich op de takken en bladeren bewegen en wier flikkerlicht een holder schijnsel in het water werpt. Meer landwaarts in vinden we de boschfauna van Sumatra's Oost- kust. Van de zoogdieren veel olifanten, tijgers, varkens, heit en apen.

Aan de n bo ven loop der Retdh, tusschen de kampongs Baloi en Brin gin en een paar uur bo- ven laatstgenoemde nederzetting komen in den alluviaal bodem bruinkolen voor in horizontale lagen. Zij werden in 1847 door den Eng- l- Kohn kolonel Low en in Jan. j 849 door luit. t. z. G. F. de Bruyn Kops, en Dr. C. J. H. Huberwald onderzocht. Voor zoover zij aan den dag komci JangB en nabij den rivier- roevcr varieert de dikte der lagen van 1— 4 voet. De kool is vrij zuiver, glinstrend zwart op de breuk, licht en bros. Waarschijnlijk zijn do drie vindplaatsen deelen van een ke- lnag. In het laatst van do eerste helft der vorige eeuw werden de kolen door Chi- neesche arbeiders voor rekening van den Sultan ontgonnen, die een contract tot lovering had ge- Hloten met een particulier tot Singapore.

Zijrivier de B van do Gangsal zijn de Soengei E- rang en Soengei P5ngalifn, beide links; van den boven loop der Jnatstc voert een voetpad door het oerwoud naar het gelijknamig rechter zijrivier de van de Batang Koentan of rivier van Indragiri.

Aan de Gangsal liggen de kampong^ P5isagoc- an, Brin gin en Pngalian, uit enkele hutten bestaande; aan do R3t6h Brin gin, Baloi, Tocpei, Tambangan en Socroetri, van niet veel meer betekenissen dan de vorige. De voornaamste plaats is Kota Baroc, (zie aldaar), gelegen op de land- tong bij de samenvloeiing van Gangsal en Ret6b, op ge veer 36 zcemijlen stroomop waarts van de monding.

V6or de expeditie van 1858 was Kota Baroc, waar toen ook Panglima b5sar Soclocng zcteld, een belangrijke Maleische vestiging, uit een vijf- tigtal op 5 h 6 voet hooge palen gebouwde huizen bestaande. Daarna eerst zeer achteruitgegaan, begint het plaatsje thans weer op te komen.

We gen of paden zijn er niet, zoodat de communicatie met sampana geschiedt, die vlak en breed zijn, om gemakkelijc tegen den fellen stroom te kunnen oproeien.

De bevolking houdt zich bezig met land- an- bouw, voornamelijk van pisang, rijst en aard- vruchten, die in den vruchtbaren bodem welc groeien. De RS16h-rijst is lang en dun van konel, van goede kwaliteit, maar kan niet lang bewaard worden. In goede jaren wordt een weinig uitge- J voerd rjaar de naburige eilanden. De klappcr- cultuur is toenemende. Hier en daar komen veel doctria boomcn voor; andere vruchten zijn schaarsch. Ook het inzamelen van boschproduc- ten is een belangrijk middel van bestaan. De veestapel bestaat uit eenige weinige karbouwen en geiten. De karbouwen worden te water ver- voerd; men laat ze achter de sampan aan z we ramen, terwijl de kop van het dier met een rotan wordt opgehouden. Vertoont zich een krokodil, dan laat men de rotan los, om den karbouw gelegenheid te geven den krokodil te verjagen.

De riviervischvangst dient nagenoeg uitsluitend voor eigen gebruik. In de delta- armen wordt echter eene groote hoeveelheid garnalen gevangen, die gedroogd naar Singapore wordt uitge- voerd. Van meer betekenis is de zeevisscherij, waaraan niet alleen de walbewoners, maar ook en vooral de orang laet deelnemen, die zich in hunne prauwen voor de mondingen der rivier ophouden.

Sedert 1899 is ook in het tolgebied opge- nomen en te Poelau Kidjang in het deltagcbied der rivier een ontvangkantoor voor de in- en uitvoerrechten gevestigd.

Geschiedenis. Niet ver van het begin der delta valt links do uit het N. komende Soengci Sepi in de Bataparang. Hier was het toneel van het verzet van den Panglima besar, Tengkok Long, een geweczn zceroover, die van het zelf- bestuui- van Lingga- Riouw vergunning had ver- kregen zich aan de R5t6h te vestigen en die met groote dapperheid de zaak verdedigde van zijnen vorst, den in 1857 afgezette sultan van Lingga- Riouw, Machnoed Moothlafar Sjah. Zijne versterkingen werden door de in Nov. 1858 gezon- den militairo expeditie vernield en hij zelf snouckvlo met velen dor zijnen.

In 1861 deed een bende R5 6hers, onder aanvoering van zckeren Datoe Mocda Isinail, een inval in het Tocngkalsche, welks hoofd Pang6- ran Badri over do grens met RS16h in geschiil was met den daar gevestigden wakil van Ling- ga- Riouw Radja Berima. Van Gouvernemonts- wege werd een commissie naar tob onder- zock gezonden, die de zaak bo eindigde.

By de inlijving van het Sultanaat Lingga- Riouw en onderhoorigheden bij het rechtstreeks door het Gouvernement bestuurd gebied (1913) kwamen de landschappen R6t6b, Gaogeng, Man- <lah en Katenian, a ls onderhoorigheden van dat Sultanaat, van zelf ook onder het rechtstreeksch bestuur van het Gouvernement s.

RĪTĪH-RIVIER. Zie RĪTĪH.

REUB&E. De V Mockim Reubee: Md Mancu^e, Bcurculeung, Banibong, Beulah on Rexibee, vormen cen ± 32,8 K.M.² groot landschap van de onderafdcclng Sigli, afdceling Noord- kust van Al jdĥ, met 1591 gorgistrccrdc mannen. Het ligt Z. W. van Sigli en wordt in het uitersto N. gedcelte gekruist door de trambaan Sigli— Padang Tidji. Het land is overdekt met heuvels, die echter steeds onder do 100 M. blijven, be- groeid met gras, alang-alang en schaarsch ge- boomte. Daar tusschen in liggen kleine moeras- sen, maar op de W. grens strekt zich N.—Z. uit <1Q groote Paja Reubee, wel bekend uit do daar in 1901 gclverde zwarc gevechten. Van Z. naar N. stroomen de Kroecng Reubee, plaatslijk ook wel Kroecng Bcu^u ah en Kroecng Dee gehcten, en de Kroecng Oetoee. In de Kr. Reubee wordci tai van uit klapperstammen vervaardigde atuwdammen aangetroffen, welke het water doen rijzen en in sawah- leidingen vloeien. Als ver- keerswegen zij die rivieren van geen nut; daar- toc bevatten zij in den drogen tijd to weinig water. Een colon no we g gaat in het N. langs de trambaan ; en Meunasah Reubee ligt op een drie- sprong van wegen naar Padang Tidji, Gardt en Lala. Het handelscentrum binnen het land- schap is Keude Grong-grong a de trambaan, waar dagelijksche benodigheden, lijnwaden, copra en pinang worden vrhandeld. De vee- stapel tclt 1150 runderen, die vooral als ploegvee dienen. De visscherij in Paja Reubeij en Paja Lenggoeng lcvrt in den drogen tijd der be volkin g aardig wat op. Ovcrigens vinden goud- en zilver- smeedkunst, weverij en potten- en pannenbakke- rij beoefening, zij het op kleine schaal. Het bestuur wordt gevoerd door den waarnemenden oel'ebalang Teukoe Radja Oesen, wicns korte verklaring dd. 24 Juni 1908 bij Gouvts. besluit van 23 December d. a. v. we rd goedgekurd en bekrachtigd. Onder hem staat over iedere moc- kim een lmcum, en onder de lmcums staan de keut, jhi- s aan het hoofd der meunasah's. Zie ■<Bijdr. t/d T. L. & V. k. v. N.-I., D. 66 (1911) bl. 397.

REUNDEU BEUREUM (SOEND.). Zie HE- MIGRAPHIS.

REUNGAS (SOEND.). Zie GLUT A.

REUNGAS WOELOENG (SOEND.). Zie SEME- CARPUS HETEROHYLLA.

REUVENS (MR. CASPAR JACOB CHRIS- TIAAN). Werd in 1793 te 's-Gravenhage ge- boren, studeerde te Amsterdam, Leiden en Parijs, en werd na een tweejarig professoraat te Harderwijk in 1818 benoemd tot bulien- gewond^u (sinds 1826 gewoon) hoogleraar in de archaeologie te Leiden, terwijl bij (evens opt rad als Direct eur van 's Rijks Museum van Oudheden. Beido betrekkingen bekleedde Jnj tot zijn dood in 1835 (to Rotterdam). Reuvens is do grondlegger der moderne afchaologie in Nederland. Wat, zijn verdere werkzaam- hedon aangaat, kan verwezen worden naar het Nieuw Nedcrlandsch Biografisdi Woordenboek

IV (1918) koi. 1144; voor Indio is zijn optroden van belang geweest, doordat hij uit do sinds 1819 door Reinwardt uit Java overgezondc oudheden cen Indische afdooling aan zijn Museum vormde en door de groote zorg, aan die afdceling besteed, do mogelijkhoed heeft ge- schapcn tot de beoefening in Nederland van de Javaansche oudheidkunde on kunstge- schiedcnis. Zelf heeft hij ook hot zijne daanco bijgocdragen door zijn in 1826 opgestelde, in 1826 in deel 3 der Gcdonkschriften van do Dc rde Klasse van hot Kon. Nod. Inst. v. Wc- tcnsch., Letterk. en Schoone Kunsten ver- schenen „Vorhandclng over drie groote steeron beolden, in den jare 1819 uit Java naar de Nederlanden overgezonden". Dit opt el, ge- schreven naar aanleiding van een drietal stuk- ken uis Singasari, gotuigt van groote scherp- zinnigheid en niet minder waardeering voor deze kunst, en is to beschouwen als do eerste wetenschappelijkc behandeling van een onder- werp uit de Hindoe-Javaansche kunstgeschiedenis.

REVISIE. Zie RECHTSWEZEN.

RĪWOELOE (JAV.). Zie HIBISCUS ABEL- MOSCH US.

REYNIERSZ (GAREL). Geb. te Amsterdam in 1602. Opperkoopman en gouverneur en direc- teur van Coromandel zijnde, werd hij in 1636 Raad extraordinair van Indje en in Dec. 1638 raad ordinar. Na eenigen tijd in het moederland vertoefd te hebben, keerde hij in 1645 in Indie terug, werd pres, van schepenen en pres, van weesmeesters en 26 April 1650 Gouv.-Gen. In 1653 werd hij door de H.H. XVII teruggeroepen, doch overleed 18 Mei van dat jaar te Batavia voordat hij de tijding daarvan ontvangen had. Hij toonde zich een ijveraar voor de verbreiding van den ChrLstelijkon godsdienst en vaardigde op aandringen, van den Bataviaschen Kerkeraad zelfshe: besluit uit oin do Moorbeche enChineesche tcmplcs ter hoofdplaats af te breken, doch dit besluit word niet ten uitvoer gelegd, omdat de Raad van Indie vreesde clat een zoo scherpe inaat regel do oorzaak zou word on van hot verlaten van Batavia door de nijvere en haast onmisbare Chinesesche gomeente. Tijdcns zijn bestuur warden de nagelboomen in de Moluk- ken, be halve op Ambon, uitgerooid, cen contract met den Sultan van Ternate gesloten, de Kaap de Goede Hoop in bezit goiomen en tegen <b- Portugeezen op Ceylon strijd gevoerd.

REYNST (GERARD). Geb. te Amsterdam, zoon van P.lteynsl en T. Zij vert. Hij van koopnaai te Amsterdam, doelgenoc^u in vcrKchillondc roodc- rijon voor de vaarL op Indii on China en van de oprichtingderComp.nl den harer be wind he bborn. Den 20en l'cbr. IG13 werd hij tot Gouv.-GIJG. hnoemd endarna van eene instruclie voorzien. JIol bohoordet ot zijno instructie om den toenemendon invloed der Engelschen in de Molukken tegon te gaan. In 1614 kwam hij te Bantam aai>, waar hij 6 Nov. van dat jaar het bestuur aanvaardde. Hij hield zich den jnvesten tijd in de Molukken op, keerde in 1615 naar Java terug en zorgde zelf voor de overbrenging van he ; Ned. liandelskantoor van Grissac naar Japara, dat, bed or L. een gortuimcn tijd het hoofdkajit oor der Comp, over Midden- en Oost- Java zou blijvon. Hij overleed 7 D : c. 1615 in hot fort Jukatra. Op zijn karakter wordt eenig he hl geworpendor

do goheimo instructie, wolko Isaac le Mairo meefaan aan zyn zoon Jacques, op diens scheepatocht tot het zoeken van oon andron doorgang naar den Sillen Ocoaan dan Sraat Magolhaony In dio instuccie wordt Reynst voorgesteld als tjdel onhebzuchtig, en zoo t oont hij zich ook ooenigszins in een. toevallig bewoord geblouven brief aan zijn zwagor Jacques Niquot. Tyclens zijn bestuur word Straat lo Mairo ontkend en een contract met den Vorst- van Indragiri gesloten.

REIJNST (Jhr. JOAN CORNELIS), Gob. op don huizo Larenstein bij Arnhem 23 Jan. 1798 uit het huwelijc van P. H. Reynolds, lid dor Algem. rekenkamer van N.-I. en S. J. Radermacher. Na korten tijd als fourier bij de vrijwillige jagers van Gelderland gediend te hebben, werd hij 9 Febr. 1815 benoemd tot ambtenaar der 5e klassc B. voor den dienst in Indie; den 8en Juni 1816 te Batavia aangekomen werd hij den volgenden dag klerk bij de Alg. rekenkamer en reeds 20 Oct. d. a. v. 2e commissie bij dat college, en 2 Dec. 1817 le commiss. Daarna diendc hij als secretaris te Cheribon (12 Maart 1818), werd secretaris van den hoofdinspecteur van finantien (15 Jan. 1819), provisioned resident te Sambas (26 Juni 1819). Den 18en April 1822 werd hij toegevoegd aan den dir. der ink. en uitg. rochten te Batavia, 19 Juli d. a. v. aan den commissaris voor Palembang.

N ■- terwyl hij 1 Juli 1823 adjunct van dijn commissaris en resident van Palembang word, uit welke laatste betrekking hij 7 Aug. 1826 eervol ontslagen werd.

Daarna werd hij aohtereenvolgens provisioned directeur van lands producten enz. (24 Nov. 1826), waarnemend algemeen secretaris (18 Mei 1827) en 1 Sept. 1827 wed er voorloop-pig belast met de genoemde directie, tot hij 15 Maart 1828 definitief directeur van dat departement werd. In 1830 (5 Mei) werd hij belast met de waarneming der functie van directeur-generaal van finantien; 18 Febr. 1833 werd hij definitief tot die hooge betrekking benoemd en tevens, tot 3 Mei 1833 be last met de waarneming van de betrekking van Directeur van 's lands producten enz. De 5en April 1836 tot lid in den Raad van Tndiij; benoemd, nam hij gelijktijdig met die be-trekking nog tot 20 Maart 1838 de functie van directeur-generaal van finantien waar. In Jan. 1839 v: trok hij met verlof naar Nederland en word 31 Aug. 1840 in don Ned. adelstand verheven; van zijn verlof teruggekeerd trad hij in <7an. 1811 weHer als lid van den Raad van Indie op, werd 1 Oct. 1842 vice-president van dat Hooge college en als zoodanig, na den dood van M' iku8, tot 30 Sept. 1845 belast met de waarneming van het ambt van Gouv.-Gcn. Op zijn verzoek werd hij 31 Jan. 1850 uit's lands dienst onfHJag n : in Nederland teruggekeerd overleed hij 11 Oct. 1871 to *8 Gravenhage. Een artikel van zijne hand over het inlandsche bestuur in de binnenlanden van Palembang is gepubliceerd T. v. Ned. 1 Julic, l, dl I, bl. 258. Tijclens zijn uur als waarnejeuiel landvoogd' haddon geene belangrijke gceburtenissci plaats; alleen behoort te woi-dcn vermeld, dat op zijn last aan de Java-sche bank voor een jaar verbodc) werd hurc biljet- ten te verzilveren, ten cinde deze instelling staan- tehouden (zie MUNTWEZEN, Dill, bl.803).

Do onderneming van don Bngolschon avonturier Murray, dio zich in 1844 to Koe.oi(O.K. Borneo) 1 rachtc to vastigen, maar in oon govccht meh de Inlanders hoi loven verloor, was nan hiding, dat

cen gouv.-commissaris met oon kleine scheepsinacht, naar Koe : ci werd gezonden. Deze zending had tongevolgc, dat met don Sul. an van dat rijk eono ovoreenkomst word go. lolen, waarbij deze zich onder NedorUndsche souvoroin eit plaatste. Dczelfdc commissari? sloot daarna ook contracton mot enigo vorstton op Borneo's Wostkust, waardoor do Noderlmdsche invloed op dat ui-gestrek- t o eiland word ui^gebroid. Ni zijn terugkeer in Nederland kwamdoorde bemoeiingen vanReyxyw in 1858 eono jongons-woesinriohing to Soerabaja tot stand, on do N.I. Escompto Mij. te Batavia."

RHABARBER. Zio RHEUM.

RHAMNUS-GROEN. DIZC kostbarc verfstof, ook als Chinoesch groen of Lo-kae bekend, wordt in China op omslachtige wijze verkregen uit den bast van *Ramnis utilis* en *R. chlorophorus*. Het is de aluin-lak cennc glukosidische kleurstof, lokaen-zuur (C₂H₄O₂ : ?). Zij wordto voor zijde- en katoenverven gebruikt en was omstreeks 1860 ook in Europa zeer gezocht; thans is zij geheel vergeten. In de jaren 1857—66 zijn op Java van Gouvernementswegc vclu proeven met deze verfstof genomc; zij dicnaangaandc: Bijdrage tot do gescliedenis der Rhamnus-kultuur op Java, door K. W. van Gorkom (Tjdschr. v. Nijverheid en Landb. in N.-Ind. XV, 1871, bl. 17).

RHAPIS JAVANICA Bl. Fam. Palmen. Woerook (JAV.), Waregoo (SOEND.). Een. kleine waaiierplam, die vaak in paggers en als siraad wordt aangeplant. De stammetjes leveren fraaie wandelstokken, die buitongewoon veel gelijken op de in China geteelde en via Canton en Hongkong verscheepte "partridge canes", dio voor wandel- en parapluiestokken in den Europee-schen handel komen. Deze zijn afkomstig van een andere soort *Rhapis*.

RHEINISCHE MISSIONSGESELLSCHAFT.

Tusschen 1799 en 1828 zijn in do Rijn pro vincie verschillcile grootere en kleinere vereenigingen ontstaan, die de Zcnding trachten te dienen. In laatstgenoemd jaar hebben dezo zich ver- eenigd tot de Rheinische Missionsgesellschaft ge- vestigd to Barmen. In Ned.-Indie ar be id het Genootschap in de Z. en O.-afdeeling van Borneo, in de residentie Tapanoeli en op de cilanden: Nias, Mentawai- eilandon, en iggano. Zio ver- dor ZENDING (Protestantsche). In Amsterdam is gevestigd de „Vereeniging tot bovordering der B-ijangen van het Rhijnsch Zendingsgenoot- schap", opgericht in 1869, dat^zich in 1913 aan- sloot, bij het Zondingsbureau uitgaande van het Ned. Zend. Gen., de Utr. Zend. Vereen., en het Sangir-Talaudcomite. Een der Zend in ga- directeuren dezer laatste is lid dezer Vereeniging en tevens buitengewoon lid der Deputation te Barmen.

RHEUM. Plantengoslacht dor *Poli/gonaceeijn* mot vole soorten in do gecinatigc strekon. Op Java kweekt mon hier en daar verscllillonde vormen, wolko: bladstocclen men als rhabarber gebruikt. Van in China gekwoctc soorten wordt de wortel geimporteerd en door de iudci< cijnverkoopors als laxans verkocht onder den naam Kelambak (MAL.), Kalenibak, Kr5mbak (JAV.).

RHINACANTHUS COMMUNIS Neos. Fam. *Acanthaceac*. Daoen booroeng (MAL. AMB.), TCreba of Tr6ba djapan (BATAV. MAL.). Een 1—2 M. hooge heester, dio in hoggen gekwoekt wordt. De wortel is con bokend en uitstokond

geneesmiddel tegen ringworm, naar het schijnt ook tegen cascado en andere huidziekten. De geneskrachtige werking schijnt te berusten op de afnwezigheid van een harsachtig stof, rhinacanthine, in de bast van de wortels.

RHINOCEROS. Zie NEUSHOORN.)

RHIZOPHORA CONJUGATA L. Fam. *Hliizophoraceae*. Bakau a kit, Bakau minjak, B. poetih (MAL.), Tandjang (JAV., MAD.), Bangko (MAK.). Lage boom, typisch bestanddeel van de mangrove (zie aldaar), binnen het bereik van eb en vloed. De stam rust op steltwortels, de zaden kiemen aan den boom, en hangen met een deel van den kiem buiten de vrucht. Het hout is een goed brandhout. De bast wordt ingezameld en als bakaubast in den handel gebracht. Hij dient als looimiddel.

RHIZOPHORA MUCRONATA Lam. Bakau hitam, B. korap, B. m\$rah (MAL.), Tandjang (JAV.). Boom, veel gelijkend op de vorige, maar met grotere bladeren en vruchten en hooger van stam, in groeiplaats gelijk aan de vorige. Het hout is goed brandhout. Ook de bast van deze soort is een looimiddel en schijnt zelfs een hooger looistofgehalte te hebben dan die van de vorige soort.

RHIZOPODA (Sarcodina). Klasse van *Protozoa*, die gekenmerkt is door het bezit van pseudopodien (Zie PROTOZOA), die als voortbewegings- en voedingsorganellen dienst doen. Het lichaam kan in ecto- en entoplasma gedifferentieerd zijn, terwijl een pellicula altijd ontbreekt. De voortplanting geschiedt door deeling of agametenvorming, maar daarnaast heeft veel gameten vorm en plaats.

De orde der *Amoebina* onderscheidt zich door het bezit van een meestal naakt protoplasmalichaam, dat vingervormige pseudopodien uitzendt. De meeste soorten leven in zoet water; Eommige zijn echter bewoners van den darm van den mensch en verschillende dieren. Onder de darmbewoners zijn enkele pathogene soorten. *Entamoeba tetragena* en *E. histolytica* (volgens Hartmann *E. dysenteriae* format *etrageana*) veroorzaken de in tropische streken algemeen voorkomende amoebendysenterie. Men vindt deze parasieten dan in de faeces en in den inhoud van leverabscessen van lijders aan deze ziekte. Daardoor ysenterieamoeben voeden zich in hoofdzaak met roode bloedlichaampjes. Zij bezitten het vermogen zich in te kapselen; deze kapsels verlaten met de faeces den darm van den gast-heer en kunnen de infectie bewerkstelligen.

De orde der *Foraminifera* is gekenmerkt door het bezit van een kalkschaal, die uit vele kamers kan bestaan en door vele open in den doorboord kan zijn. De pseudopodien zijn meestal dun en vertakt. De meeste soorten leven in zee, hetzij op kustplanten, of op den bodem der zee of zij drijven in zee rond (pelagische organismen). Na het afsterven van het protoplasmalichaam zinken de ledige echaaltjes op den bodem der zee en geven daar aanleiding tot de afzetting van bepaalde kalkhoudende lagen (*Globigerina*-slib). Ook in de zeebekkens van den Maleischen archipel ontbreken deze bezinkels niet, zonder echter zoo op den voorgrond te treden in de groote Oceanen, zoals de Siboga-expeditie in 1905 toonde; in de Banda-zee vond Weber op groote diepte den bodem dicht bedekt met de vertakte buizen van *Rhizammina algaeformis*, die zijn

maximal. ontwikkeling op een diepte van bijna 3000 M. bereikt. *Foraminifera* uit den Maleischen archipel werden het eerst beschreven door Ehrenberg op door P. Harting, in zijne „Bijdrage tot de kennis der mikroskopische fauna en flora van de Banda-zee“ (Vchr. K. Akad. Wetensch. d. X, 1864), terwijl F. W. Millett tai van nieuwe soorten beschreef en afbeeldde (Journ. R. Mi.) > crosc. Soc. 1898—99). Bekend is, dat ook in vroegere geologische tijden deze organismen een dergelijke rol gespeeld hebben als heden ten dage, en het „krabv. grootendeels zijn oorsprong aan de afzetting van *Foraminifera*—*ahn*, *altje*3 te dan ken heeft. Maar ook in jongere lagen der aardkorst ontbreken zij niet; zoo toonde K. Martin hunne tegenwoordigheid aan in de ter-tiars kalklagen van Java; daarbij treden vooral de *Nummuliten* op den voorgrond, daar zij ten gevolge van hun grootte en verbaard aantal tot eene bepaalde formatie „de Nummuliten-kalksteen“ aanleiding gegeven hebben. De laatste orde, die wij noemen, die der *Radiolaria*, is gekenmerkt, doordat het protoplasmalichaam een kiezelkalk afscheidt, dat in sommige gevallen buitengewoon gecompliceerd is. Het kan bv. bestaan uit concentrische bollen, die door openingen doorboord worden en door radiale staven verbonden zijn. De Radiolarien leven drijvend (pelagisch) in zee op allerlei diepten tot 5000

M. Hun schalen kunnen even als die der *Foraminifera* door ophooping een aandeel nemen in de vorming der aardkorst hetgeen vooral in het tertiair het geval is geweest.

RHODAMNIA TRINERVA Bl. Fam. *Myrtaceae*. SSKala (MAL. LAMP.), Marapoelen (MINANOK. MAL.), Andoing (JAV.), Ki beusi (SOEND.). Boom, over geheel Z. en Z.O. Azie tot in Australia verbreed, in het lage land, met een korteren stam, in het bergland tot 30 M. hoog. In de bergstreken wordt het buitengewoon zware, harde hout gebezigd bij den huisbouw. Ter Sumatra's Westkust gebruikt men het hout zeer veel voor houtskool en plant men den boom daarvoor zelfs aan. De vruchten zijn eetbaar.

RHODOMYRTUS TOMENTOSA Wight. Fam. *Myrtaceae*. Karamoenting (MAL.). Een heester, die in het N.lijk deel van den Archipel aan het strand of in de hoogere bergstreken voorkomt. De zwartroode vruchten Binaken naar kruis-bessen. Men kan er een zeer goedge jam van maken.

RHUS SEMIALATA Murr. Fam. *Anacardiaceae*. Heester uit Br.-Indie, China, Japan en Formosa, of welker bladtoelen en jongo takjes door den steek van blauwigen gallon ontstaan de z.g. Chinescho galnoten (djoong pandan, oedjoeng pandan, tjontjong pandan). Deze zijn in den in. medicijnhandel te vinden op bovatten veel looizuur.

RHUS VERNICIFERA D. C. Do Japansche lakboom, inheemsch in Centraal China, vandaar naar Japan overgebracht en ook wel in India gekweekt. B.v. te Tjibodas, waar de plant zich een slecht groeie heeft getoond. Het is een boom, die tengevolge van insnijdingen een sap levert. Met dit sap bestrijkt men houten voorwerpen, die aldus gevernist schijnen te zijn. Men verkrijgt op deze wijze het Lekende Japansche lakwoud.

RHYNCHOTA (8NAVELDRAGERS). Insecten, wier monddelen een zuigtoesleel vorm n,

die bestaat uit een geldeen snavel, gevormd door de onderlip, waarbinnen de bo von- en onder- kaken als zaagvormige borstels heen en weer kunnen worden bo wo gen; zij hebben een onvol- kornen gedaantewisseling. Deze ordo wordt in drie onderorden verdeeld: *Phylophilhires* (plantenluis^{en}), *Homoptera* (cicaden, zie aldaar), *Hemiptera* (wantsen). De onderorde der Plan tenhuizen omvat de familie der Schildluizen en die der Bladluizen.

De schildluizen (*Coccidae*) dragen dozen naam, omdat het lichaam van het vleuglooze wijfje den vorm van een schild heeft, dat ook na den dood van het dier nog do zich ontwikkelende eieren beschut. Zijn sommige dezer insecten voor den mensch nuttig, wijl zij stoffen bereiden waarvan de nijverheid weet partij te trekken, zooals *Coccus cacti* (zie COCHENILLE) en *Oartheria lacca* (zie LAK), verscheidene andere zijn bepaald schadelijk, wijl zij de sappen uit de door hen be woonde cultuurplant opzuigen en deze <lientengolge doen kwijnen. Het meest berucht is de groene koffieluis (*Lecanium viride Green*), die zoo we 1 op de Java- als op de Liberia-koffie voorkomt; zij is niet alleen schadelijk, omdat zij tie plant van hare sappen be roof t, maar haar zoetachtige excrementen vallen op de lager geplaatste bladeren en overdekken die met een laag zoogenaamde honigdauw, waarop zich heel spoedig een zwarte schimmelplant ontwikkelt, die zich over de gehele oppervlakte van het blad uitbreidt. Da pas uit bet ci gekomen larven hebben een geelachtig witte kleur, maar nadat zij zich hebben vastgezet, schieden zij over do rugzijde van het lichaam een stof af van groen- achtig gele kleur, die een soort van rugschild vormt, waardoor het volwassen wijfje dan volkomen op een vliezig schilfertje glijkt. Deze luizen zuigen zich bij voorkeur vast aan de jonge takjes en de onderzijde der bladeren, nabij de bladnerven. Zij worden vervolg d door eene soort van lievenheersbeestjes, de *Exochomus nigroma-rulatus*, die men zelfs van de Kaap naar Ceylon heeft overgebracht, om de plaag der groene koffieluis te bestrijden. Ofschoon minder algemeen verspreid, is de bruine schildluis (*Lecanium coffeae Nietner*) toch geen minder ernstige vijand van den koffieboom, want zij heeft op Ceylon gedurende de jaren 1843—7 ontzettende schade aangericht; in haar jeugd moeilijk van *Lecanium viride*, te onderscheiden, groeien de vrouwelijke larven spoedig niet alleen in lengte en breedte, jnaar ook in hoogte uit en doen zich ten slotte voor als groote bruine wratten op de bladron, de jonge lakken en de bessen. *Chionaspis sacchari-folia* is een schildluis, die op de bladeren van het Huikrriet, zowel aan bo ven- als onderzijde, voorkomt. Ten slotte ver dien te n o ve rme l d i u g l (? wito luis (*Dactylopiuf adonidium L.*), door do Engel- schen „mealy bugs“ genoemd naar do witte, meelachtige stof, die het geheele lichaam dor „udere dieren bedekt. Niet alleen do jonge takken van den koffie boom, maar ook do groene bessen <n haar steeltjes zijn voor dezo schildluis een geliefde verblijfplaats, zoodat de be8 niet rijpt, maar zwart wordt en ten slotte afvalt. Andero *Dactylopiiusoeten* koxnen op verschillende <nltuurgewassen voor, vooral op vruchtboomen ; zoo zijn do cacao-vruchten dikwijls geheel dorre witte luizen bedekt, oven a Is do vruchten van den zuurzak, djiSroek enz. (Zie: Dr. J. C. Konings-

berger, Dz dierlijke vijanden der koffiecultuur op Java, Med cd. uit 's Lands Plantentuin XX).

De bladluizen (*Aphidae*) kenmerken zich door het bsziet van lange, dunne pooten, die een naar verhouding vrij groot, meestal ovaal en dik lichaam dragen ; zij hebben lange sprieten, uit 5—7 leden bestaande; een zuignuut, die uit 3 leden bestaat en in de rust, tegen de buikzijde van het lichaam gedragen wordt ; twee paar door- schijnende vicugels, die evenwel bij de wijfjes meestal ontbreken en in zeer veel soorten bij beide geslachten afwezig zijn. Op de rugvlakte van den derden achterlijfsring (van achteren geteld) ziet men meestal twee buisjes, vroeger ten onrechte aangezien als de organen, waardoor de „honigdauw“ wordt afgescheiden. Het voortplantingsvermogen dezer luizen is zeer aanzien- lijk, daar b?halve de geslachtelijke generatie, uit mannetjes en wijfjes bestaende, in den loop van het jaar gewoonlijk verscheidene ongeslachte- lijke generaties optreden, die levende jongen voortbrengen, welke onmiddellijka hun geboorte loopen en zich vastzuigen kunnen. De meest berucht ge worden e dezer plan ten vijanden is voor Europa wel do „druifluia“ (*Phylloxera vastatrix*) ; voor Indie noe men wij de zwarte koffieluis (*Aphis coffeae Nieln.*) die soms in grooten getale op de jonge bladeren en takken van den koffieboom voorkomt, en door deze van hun voedende sappen te berooven, maakt dat zij aan het kwijnen raken. Deze luizen hebben een breed, dik en rond lichaam, donker blauw- groen van kleur, terwijl zuignuut, sprieten en pooten veel lichter van kleur zijn. Ook op het suikerriet komen een paar soorten voor, *Aphis sacchari Zehnt.* en *A. adu-sta Zehnt.*

De wantsen (*Hemiptera*) hebben twee paar horizontaal op het lichaam liggende vleugela, waarvan het voorste paar half Iederachtig, half vliezig is. Van do het water bewonende soorten (*Hydrocoeres*), die van dierlijk voedsel leven, noemen wij slechts de waterschorpioenen, wier voorste ledematen het voorkomen van grijppooten hebben ; daartoe behoort o. a. de groote *Belostoma indicum*, die in a lie moerassen (riwa) van Java voorkomt, alsmede *Diplonychus rusticus*, wiens wijfje de tot een kock aaneenge bakken eieren op den rug met zich voert. Van mecr belang voor den mensch zijn do land wantsen (*Geocores*), die zoowel door hun soortenrijkdom als door hun bonte kleurenpracht de aandacht trekken, omdat onder deze verscheidene soorten voorkomen, die aan sommige cultuurplanten belangrijke schade kunnen toebrengen. Zoo de beruchte walang sangit (*Leptocorisca acuta Thunb.*), die soms in kolossale zwermen op do rijatvelden neervalt en binnen weinige dagen den oogst vernielt. Zoowel in volwassen toestand, als in dien van larve en nimf voortdijt insect do pas te voorschijn komende aren aan, en zuigt er hot sap uit, tengevolg waarvan do rijstkorrel niet tot ontwikkeling komt of uitdroogt. Da walang sangit heeft een lengte van 15 tot 17 m.M., is groen of geolbruin met rook- kleuringo vleugels, en heeft twee paar stinkkliezen op de rugzijde van het achterlijf, waaraan zij de bekende onaangename wantsen lucht te dan ken, heeft. (Zie: L. Zehntner in „Do Indische Natuur“ le Jrg. 1900, Afl. 5 en 6). Ook *Nezara viridula L.*, een zeer algemeen voorkomende wants, is dik- wijls hoogst schadelijk voor de padi, wijl zij zich aan de hnlmen vastzuigt en doze doot verkleuren.

Op het Buikerrict komt niet zeldzaam de walang kongkang (*Colobalhristes saccharicida* Karsc.^h) voor, dis de bladcran aansteekt, welck dienten- gevolge geel worden en afvallen. De zwarte da- dawants (*Cyodpda obscura* Lep. et Seiw.) boort zijn snavel in den bast van den dadap, waardoor deze opzwelt en ten slotte de uiteinden dor takken afsterven. Dit in de bergstreken van West-Java als „kapi>pihi” bekende insect is zwart en rood gekleurd en heeft een lengte van circa 15 m.M.; het legt z'n eiern in breede banden rondom de takken. : Verschidene want- 占, 芬二sen, tot het geslacht *Hclopdtis* behoorende, brengen hoogst ernstige schade toe aaji kinaboo- men, theeheesters en de cacao; zij zuigen het sap uit de jonge plantendeelen, die dientengevolge verschrompelen en bruin worden. Van do van dierlijk voedsel levende soorten wordt hier nog vermeld de bekende bed wants of wesgluis (*Cimcx of Acanthia ledularia* L.), die vlcugelloos is en op het bloed van menschen aast.

RHYTHME. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

RI LAOE. Een dcr districten der ondcrafd. MarQs. (zie aldaar). gouv. Celebes en Ond.

• **JRIAM-KANAN.** District der ondcrafdeeling Martapocra, onder het bestuur van een kjai met standplaats Karang-Intan, aan de Biam-Kanan, ongeveer IO% K.M. stroomopwaarts langs de S^o Bntinjau van Martapoera gelegen. Het district is dun bevolkt door Maleicrs en Dajaks. De laat- sten verschillen niet meer in zeden en gewoonten van de Maleicrs. De voornaamste kampeongs zijn: Karang-Intan, Pnjambaran en Soi Alang aan de Riam-kanan<.^

RIAM-KIWA. District der onderafdeeling Martapocra, onder het bestuur van een kjai (districts- hoofd) met standplaats Pengaron (zie aldaar). De voornaamste kampeongs zijn : Pengaron, Lok Tjantaeng, Boemi-rata en Sei Raja, alle aan de Riam-kiwa gelegen. De be volkin g van dit district wordt trouwens hoofdzakelijk aan deze rivier en houdt zich bezig met den landbouw. Velen vinden een bestaan door kolen te graven uit de verlaten schachten der Gouv/s mijnen te Pengaron en deze kolen in don Weslmoesson naar Bandjermasin te vervoeren en aan Chinese- zen te verEoopen巴, </化

RIANG-RIANG' (MAL.). Zie CICADEN.

RIBKWALLEN. Zie NETELDIEREN.

RICHARDSONIA BRASILIENSIS Gomez.Fam. *Rubiaceae*. Djdmprak (SOEND'?). Kruidachtig, neerliggende plant, uit Z.-Amerika overgebracht, in W.-Java tot in het lagere bergland verwilderd en plaatselijk zeer algemeen. Wordt door sommigen aanbevolen als grondbedekker, door andere ren daarentegen als zoodanig schadelijk geacht.

RICINUS COMMUNIS. Zie DJARAK.

RIDDERORDEN. Zie ONDEKSCHIEDIN- GEN EN ONDERSCHIEDINGSTEEKENS.

BIE (of RIJE). De In6 Kid of Koka-vulkaan verheft zich tot ± 2245 M. met spitsen top op de hoogvlakte van Ngada in Midden Flores. Wichman (Tijdschr. Aardr. Gen. 1891. 235) noemt den berg Oxnboen. Hij behoort tot de nog werkzame vulkanen en heeft een regelmatigcn, vrij die pen krake, met steile wanden. Beschrij- - v in gen geeft Pannekoek van Rheden in Jaarboek Mijjwezen 1910 en 1911 (Verhandelingen); zie ook Rouffaer in Tijdschr. Aardr. Gen. 1910, 788 en 1233 met foto.

RIEBECK (Mr. ABRAHAM VAN). Gcb. 18 Oct. 1653 aan de Kaap de Goede Hoop uit het huwelijk van J. van Riebeck, stichter dier kolonic, met M. Quevellerius. Na te Leiden in de rechten te zijn ge- pro mo ve e rd (25 Ma art 1673), vertrok hij als onderkoopman naar Indje, waar hij Mei 1677 a an k warn. Hij werd 3 Jan. 1678 tot lid in den zending naar Bantam be In st, 2 Aug. 1678 tot lid in den .Raad van just it ic aldaa, benoemd, in 1684 secre- taris van de Hooge Rogering, in 1690 Raadcxtra- ordinar, 30 Mei 1691 pros, van schepencn cn 24 Sept. 1691 Raad orclinar. Den 18en Sept. 1702 tot Dircctcui*- gcn. benoemd, werd dat ambt 31 Jan, 1704 hem definitief opgedragen ; den 2en Moart 1708 werd hij Gouv.-Gen., on bekleedde de landvoogdij tot zijn dood, 17 Nov. 1713. Tijdens zijn bestuur werden de timijnen op Banka ont- dekt, de betrekkingen met Bandjermasin her- nieuwd en werd een contract met Djohorgsloten. Nog jnoest gewapenderhand tusschen beido wor- den gekomen in de geschillen tusschen rivali- scerende staat jes; Bon6 en Goa op Celebes, Ternate en Tidore in deMolukken. In den omtrek van Batavia werden de eerste plantsoenen aange- legd van de gouv. koffic. Van Ricboock ondernam herhaaldelijk exploratio-tochten tot vorkening van de dorstjds nog bijna onbekende binnenlan- den van Bantam, Choribon en de Preanger. Hij st rekt e die tochten uit tot de woeste en. schaars bewoonde Zuidkust, waarheen hij een weg liet aanleggen ; en het was tengevolge van de ont- beringen en vermoenissen op zijn laatstentocht dat hij kwam te overlijden. De predikant Valen- tyn, die persoonlijk met hem in aanraking kwam, noemde hem een „zeer bit teren heer”, iemand van een gemelijk karakter, doch tevens een „braaf en wakker man, die van geen geschenken hield”. Twee van zijne portretten; cijn eenwzig in het Ryksmuseum.

RIEDEL (JOHANN GERARD FRIEDRICH). Geb. 17 Febr. 1832 te Tondano, Minahasa. Hij trad, na zijne opvoeding in Europa te hebben vol- tooid, in 1853 als ambtenaar in Ned.-Ind. dienst, werkte als controleur in de Minahasa onder de residenten A. J. F. Jansen en C. Bosscher aan de reorganisatie van dat go west en werd in 1864 assistent-resident van Gorontalo; hij wist veel bij te brengen tot de welvaart van dit landschap, door de aandacht van den bandel op de in die st reken aanwezige boschprod ucten, rot an en gom copal, te vestigen. Gorontalo werd onder zijn be- stuur het handels- emporium beoosten Makassar. Naar Billiton als assistent-resident overgeplaatst, word door hem eenc reorganisatie van het in- landsch bestuur voorgesteld, welke do Indische regering goedkeurde. Bevorderd tot resident, von Timor on Onderhoorigheden, maakte hij een reis door de binncnlanden van het eiland Timor tot op eenige palcu afstands vaj) de grens van de Portugcsche bezitting, om te trachten de woeste en koppcnscnlende bevolking bekend te maken met de bedoelin gen van de Indische Be geering en haar gezag te hand haven ; het door hem inge- diende voorstel tot reorganisatie van het Euro- peesch bestuur word door het mouvement goeclgekuurd. In 1880 als resident naar Ambon overgeplaatst, diende hij tevens een voorstel in tot reorganisatie van het Europeesch bestuur, dat eveneens werd aan geen omen. In 1883 werd Riedel eervol ontslagu cn gepensionccrd. In December 191] overleed hij te Batavia.

Bebalvc het werk, getiteld „De sluik- en kroos- harige rassen tusschen Sehbs en Papua**“, naar aanleiding waarvan de hoogeschool te Leipzig Riedel den doctorstitel verlcrcnde, schreef hij tai van artikelen over taal-, land - en volkonkunde in Nederlandscho en buitenlandsche tijdschriften. Als resident van Timor, later van Ambon, was hij in de gelegenheid menigvuldige gegevens te verzamelen betreffende de bevolking van de in vole opzichten nog onbekende streken in het Z.-O. van onza bezittingen, bepaaldelijk de Aroe-, Kei-, TiSnimbar- groepen en de Zuidwstcr-cilanden. Zie over liem Wceklblad v. Indie (1911—12), 963, Ind. Gids 1912, I. 396.

RIEMSDIJK (JEREMIAS VAN). Geb. te Utrecht 18 Oct. 1712 uit het huwelijk van S. van Riemsdijk, pred ikant, met J. Bogaert. Hij trad als sergeant in dienst der Comp., doch ging spoe- dig na zijn aankomst te Batavia (24 Sept. 1735) in burgerlijken dienst over, we rd J 736 onderkoop- man, 1738 koopman, 1740 2e opperkoopman, 1742 le opperkoopman, 1743 kapitein van de compagnie pennisten en Oct. 1753 benoemd tot Raad extraordinair. In 1759 word hij pres, van weesmeesters : 15 Oct. 1760 word hij benoemd tot Raad ordinair en 17 Aug. 1764 tot Dircccur- generaal. Den 2Sen Dec. 1775 word Van Riems- dijk tot Gouv.-Gen. gekozen : kort nadat hij door het opperbestuur in die betrekking bevestigd was, overiced hij to Batavia 3 Oct. 1777. Tijdens zijn kortstondig bewind worden op Celebes on- lusten bedwongen, verwerkt door den inlandschen gelukzoeker Sankilang, en had de Comp, den strijd voort te zotten in Balambangan tegen do vroegero meesters van Java's Z.O. hoek, de vor-hten van Bali, en tegen de nazaten van den in- surgenchoufman Soerapati.

Van. Riensdijk was een pracht lie vend land- voogd, bezitter van de Imdgoederen Buitenzorg, Pondok G3d6 en Tjjseroa, van een prachlig woonhuis op de Tygersgracht en de builenplaat- sen Schoonzigt en Vijvervreugt aan den An jol- schen weg. Door do Holl. Maatsch. van Wetens- chappen te Haarlem was hij benoemd tot direc- teur van die maatschappij in Indie, tezamen met zijn opvolger R. de Klerk en den raad van Indie J. C. M. Ridrmacher, stichter van het Bat. Genootsch. v. K. en W.

RIGAIH. Een landschap van de onderafdee- ling Tjalang, afdeeling Westkust van Atjeh, met 239 geregistreerde mannci). Het heeft een baai: Lhd^{tt} ligaih, die ook in den kwaden moesson vrij vceilig is. Bij de cilandjes Eunggaig en Rcu- sajn zijn goede ankerplaatsen voor resp. 6 en 3 vaartuigen. Hcl was in deze baai, dat Teukoc in 1886 de Hok Canton ftfliep. Ten N. van de baai ligt ecu inocrassige z6ne, dio zich

N. W. uitslrckt tot aan don Gocong Koeali op de grens van Lageon on het daartoe gerekende [caneu^{tt}, en in het N. 0. tot aan do uitloopers van ecu gcberge, dut cuhuincerb in den 967 M. hoogen Gocong Suwalh. Laatsgezogd gcberglc daalt naar het N.O. plotseling steil af naar de <lalen van de Z.O. stroomendo Kroceng (r. zijrivier van do Kroceng Bah Sab6), en van eon N. W. vloeiende voedin gsader van de Kroceng Laguen. De bevolking, gevesligd vooral in het Z. W. deel van het landschap, langs do Kroceng Rigaih en aan de kust, leeft van rijstbouvv, zoo op d roge als op bewaterde velden, en van de pepercultuur. Oelfeebalang is

Pdtjoot Ma^{tc}, wiens korte verklaring dd. 18 Nov. 1899 is goedgekeftird bij bckrachtigd bij Gouv. besluit van 10 Febr. 1901.

Zic: Bijdragcn t/d T.-, L.- & V. v. N.J., Deel 55 (1903), bl. 207.

RIGASBAAI. Zio **TILOK RIGAIH.** Palom- bang, gelegen aan do Westzijde van do Moeai- delta tegenover Muntok (Banka). Het beslaat een oppervlakte van 500 K.M.² en word on- geveer door de Banjocasin in het Z. de Tjafek en Lalang in het N. Het bestaat grootendeels uit moe rassen en is bijna go heel in erfpaht uitgege - ven voor do teelt van klappers, rot an en caoutchouc.

RIMAU of HARIMAU (MAL.), collectiefnaam voor grooto wildc katten: zie **KATTEN**, **BANTER**, **TIJGER**.

RIMAU AKAR, R. BOELOE, R. DAOEN, R. KATTIL. Zie **KATTEN**.

RIMAU BATOE (MAL.). Zio **PANTER.** **RIMAU KOEBANG (MAL.).** Zio **PANTER.** **RIMAU LALAT (MAL.).** Zie **PANTER.** **RIMAU TOENGGAL (MAL.).** Zie **TIJGER.** **RINDIL (MAL.).** Zio **EGELS.**

RINDJA, Eiland tusschen Komodo (zie al- daar) en den vasten wal van Manggarai (Flores) en daarvan gescheiden door Straat Mdlo. Het word door den Sultan van Bima gebezigd als weidegrnd voor zijn vcestapel. Ad min istratief behoort hot eiland tot de onderafdeeling Noord :., en West-Manggarai, afdeeling Flores der residen- tie Timor en Ondrch. : het heeft eene oppervlakte van 249 K.M.².

RINDJANI. Deze nog werkzame vulkaan op het ciland Lombok is ongeveer 3800 M. hoog en behoort dus tot cle hoogste bergen van den Archi- pel. Hij bezit een grooto, oudo, ongeveer ellip- fische caldeira met naar O.—W. 9 K.M., naar N.—Z. 6.6 K.M. doorsnede. Heel in de diepte ligt een sikkelvormig nicer, Segara-Anak, welks waterspiegel ongeveer op 1975 M. b.z. ligt en dat aan bijna alle zijden door uiterst stoile wan den wordt ingesloten. Aan de concave zijde van den sikkcl verheft zich het werkzame erup- tiopunt, de Baroe, 400 M. bo ven hot meer. Do uitvloeiing van dit laatste is aan de N.zijde. Empties zijn bekend van 1884 en 1901. De eerste Europeaan, die den eigenlijken top besiceg, was Mr. S. J. L. M. van Schaik in 1908 (Tijdschr. Aardr. Gen. 1910, 307); hij we rd. gevolgd door Elbert (Die Sunda- Expedition I, en Tijdschr. Aardr. Gen. 1912, 637). Een uitvoerigo geolo- gische beschrijving gaf Van Heck in Jaarb. Mijnw. 1909, Wetensch. Ged. :; refereat daarvan met literatuur opgaaf door Verbeek in Tijdschr. Aardr. Gen. 1911, 335. Zie verder ook Junghuhn, Java, 1213, Zollinger in Tijdschr. v. Ned.- Indid IX. 192 en ook dit laatste tijdschr. **XLV** en **LXII**.

RINDOE. KaiMpongcomplex in Ngada. Zie aldaar.

RINGGELD. In het landschap Koerintji (Sumatra) (zio aldaar), waren tot voor een tiental ja- ren algemeen en zijn thans riog sporadisch gego- ten messin gen rings als pasmusn in omloop. Dczc ringen van ruw maaksl, volgens een oire perdue systeem veivwaardigd, kwainon voor in drie verschildende soorten, waaraan door ver- schillende onderzoekers de incest uiteenlopende waarde wordt toegekond.

Ook o mt rent degonon,

die het recht hadden deze munten te voorvoordigen, is men niet censtemmig. (Zie Fischer, in Int. Arch. fur Ethn. XXI, p. 99 en de da ar aange-haalde bronnen.)

RINGGIT. Ruine van een vulkaan op Java (residentie Besocki), die door erosie een allerzonderlingsten vorm heeft gekregen, een steile graat of hanekam, met vijf spitse toppen, waarvan de hoogste den naam Ringgit draagt en 1250 M. hoog is. Deze keten is door een dwarsjuk verbonden met een boogvormige lagero bergrij ; waarschijnlijk hebben beide samen vroeger <56n vulkaanckgel ge vormd; het geheel wordt in het Zuiden omsloten door een veel uitgestrekter, cirkelboogvormig ringgebergte, het overblijfsel van een ouderen kraterval, door Verbeek naar den hoogsten top (1303 M.) het Besdr-gebergte genoemd. De Ringgit is een der weinige vulkaanbergen van Java, die uit leucietgesteenten bestaan.

Een door Junghuhn (Java 960—978) aan den Ringgit toegeschreven eruptie van 1586 heeft, zeer waarschijnlijk uit den Raogeng plants gehad, zoo als door Stohr (Nat. Tijdschr. v. N.-I. XXVII, 132) en Verbeek (Java 97) werd aangevoond ; in historischen tijd heeft de berg zeker niet meer gewerkt.

RINGWORMEN, Anndides. Zie ook WOR-MEN. Deze hoofdafdeling omvat in hoofdzaak gesegmenteerde dieren, wier verlengd, wormachtig lichaam door ringvormige insnoeringen min of meer duidelijk in een groot aantal ringen of segmenten verdeeld wordt. Daar elk dezer ringen zijn eigen lichaamsstof bezitten kan zij dus inwendig door tusschenschotten van elkander worden gescheiden, beantwoordt aan de uit wendinge segmentatie gewoonlijk ook een inwendige, zoodat het grootste gedeelte van het lichaam der ringwormen uit gelijkvormig segmenten bestaat, die elk een zeker gedeelte der inwendige organen bevatten. In het primitiefte geval bevat van elk segment: een lichaamsstofafdeeling, een paar buikzenuwknoopen, een paar excretieorganen, een paar geslachtsorganen, een deel van den darm enz. Het lichaam is week. De opperhuid is dooreen dunne chitina laag bedekt ; onder de opperhuid ligt de stork ontwikkelde, zeer samen-trek bare huidspierzak. Wij kunnen in deze hoofd-afdeeling drie klassen onderscheiden : de Borstel-wormen (*Chaetopoda*), de Zand wormen (*Gephyrea*) en de Bloedzuigers (*Hirudinea*, zie aldaar).

De Borstelwormen zijn, zooals hun benaming uitdrukt, gekenmerkt door het bezit van borstels, die uit chitine-zelfstandigheid bestaan en de dieren bij de beweging van dienst zijn. Bij de Aardwormen (*Oligochaeta*) zijn deze borsteltjes klein, recht of S-vormig gebogen en hetzij alleen aan de buikzijde geplaatst, zoodat zij de in Europa algemeen vcrspr. ide pier (*Lumbricus terrestris* L.), of wel zij Btaan in een ring rondom elken ring, gelijk bij het geslacht *Perichaeta*, Singgat (JAV.), dal in O.-Indie door een groot aantal soorten vertegenwoordigd is (zie Horst, Earthworms from the Malay Archipelago, in We-ber's Zool. Ergebn. einer Reise in Niederl. Ost-Indien ; Micliaelson, Oligochaeten, in Kiikenthal's Ergebn. einer zoolog. Forschungsreise in den Mo-lukken und in Borneo). In tegenstelling met de meeste Borstelwormen zijn de Aard wormen twee- I klachtig en in den tijd der geslachtsrijpheid ont-

wikkelt zich op conigen afstand achter den kop een gordelvormige, klierachtig verdikking, die dienst doet bij de vorming der kapsels, waarin de eieren worden gelegd en waarbinnen de jongen tot ontwikkeling komen. De Aard wormen leven in vochtigen grond, vooral in zu] ken, die rijk is aan humus, in vermolnd hout en in het zoete water. Door de vele gangen, die zij in den grond graven, waardoor deze als *t waro voortdurend omgeploegd en blootgesteld wordt aan de inwerking der licht, spelcu zij een belangrijke rol voor de vruchtbaarheid van den bodem, zooals Darwin in zijn bekculd work (The formation of vegetable mould through the action of worms, 1881) op uit-nemende wijze heeft aangetoond. In de hooge bergwouden der Pre an ger komt een groote aard-worm (*Perichaeta musica* Horst) voor, door de Socondaneezen tjating-sondario genoemd, die do merkwaardige eigenschap bezit een kort afgebroken, schril geluid te kunnen voortbrengen; het is een der grootste wormen, die wij kennen, daar hij een lengte van circa 5 d.M. bereikt, bij een dikte van ongeveer 2 c.M. (Zie Vordcrman, Bij-drage tot de kennis van den Sondaric-worm, en : Nog iets over den Sondaric-worm, Nat uurk. Tijdschr. v. Ned.-Indie, di. XLI en XTAV). Na ver want aan do Aard wormen zijn de *Enchytraei-den*, kleine witte wormpjes, die men algemeen in bloempotten en tusschen bladaarde aantreft ; zij worden door sommige natuuronderzoekers als schadelijk voor de cultuurgewassen beschouwd, wijl zij de wortels daarvan zouden aantasten. Zoo vond Prof. Zimmerman te Buitenzor. bij zijn onderzoekingen over het koffie-aaUje (zi? PARA-SIETEN), in de wortels van den koffie-ccster een kleine *Enchytraeide* van circa 6 m.M. lengte (zie Teysmannia, di IX, bl. 182); in Europa werden zij aangetroffen in suikerbieten. aard-appelen, graansoorrt-n «nz. (zie Van ha und Sto-klasa, Die Riibencmatoden, mit An hang ihrer die Enchytraeiden, Berlin, 1896).

Alle overige Borstelwormen (Polychaeten), wier verblijfplaats de zee is, zijn langs de zijden van het lichaam met een rij van voetstompjes voorzien, waarin de borstels zijn ingeplant ; deze borstels munten uit door een groote verscheidenheid van vorm en vertooneu onder den mikroskoop dikwijls een uiterst sierlijken bouw. Aan de rugzijde dezer voetstompjes zijn enkelvoudige* of vertakte aanhangseis geplaatst, die deels als gevoelszintuigen, deels als ademhalingsorganen dienst doen. Bij de in zee levende Borstelwormen treft men gewoonlijk goed ontwikkelde ooggen aan. De meeste van hen bezitten het vermogen het voorste gedeelte van den slokdarm, als een slurf, naar buiten uit te slulpen ; hij die Koorten, die van dienlijck voedsel leven, is deze slurf mot een aantal grotere of kleinere hoorn-tandjes bezet, zoodat zij de *NeTeiden* en de *E unia den* (Dio-patra). Tot deze laatste familie behoort ook een merkwaardige worm van de Mohikken, de *waw.* of oelc, waarvan reeds Kumphius en Valentijn gewag mken, die op bepaaldc tijden van het jaar, in de maanden Februari, Maart en April, den 2en en 3en nacht na volle maaii, in groote hoeveelheden aan de oppervlakte van hot water komt; zij wordt dan bij fakkcllicht door de inlandsclic bevolking gevischt, oin op allerlei wijze toe-bereid, als voedsel genu Hi gd te worden. Een gelijksoortig verschijnsel heeft plaats in de Stille Zuid zee, nabij de Samoa-en enkelc an de re cilan -

den, waar in de maanden October en November, omstreeks het laatste kwartier der maand, de Paloworm in verbazende massa na de oppervlakte der zee komt, en dan door de bevolking eveneens verzameld en als voedsel gebruikt wordt. Uit de onderzoekingen van den laatste tijd is gebleken, dat de Palolo niet uit volkomen dieren bestaat, maar slechts uit de met geslachtsproducten bezaaiden eicentra van de in de koraalrots hui-zende *Eunice viridis* Gray. Waar de zee bodem niersachtig van aard is, bieden de talrijke spleten en schuren een welkome schuilplaats voor vele Wormen; vele van hen bewonen echter eigen ge-graveeie gangen in den bodem, bij voorkeur in zulk een, die uit een mengsel van zand en kalk bestaat en voldoende stevigheid aanbiedt om zich in te graven. Door samentrekking van het achterste gedeelte van het lichaam pers de worm het lichaamsvocht naar het voorste, dat diensgevolge aanzwelt en waarbij tevens de slurf wordt uitgestulpt; op die wyze wordt het zand op zijgedrongen en een gang gevormd, waari het dier nu gemakkelijk kan vooruitschuiven. Een groot aantal Ringwormen bewoont eengebouwde kokers, soms zeer sierlijk van vorm, hetzij uit aaneengesloten zandkorrels of schelpstukjes gevormd, hetzij uit kalk of een hoornachtige zelfstandigheid bestaande. Slechts weinige soorten worden in zee vrij zwemmend aangetroffen; daartoe behooren b.v. de pelagische *Alciopiden*, met hun glasachtig doorschijnend lichaam en groote, uiterst samengestelde oogen. (R. Horst, *Polychaeta errantia of the Siboga-expedition*.)

De Zandwormen (*Gephyrea*) vertoonen uitwendig veel overeenkomst met de zee-komkommers en werden dan ook vroeger beschouwd als een overgangsvorm, cen brug (*γ^α (pv) Qa*) tusschen de stekelhuidigen (zie aldaar) en de ringwormen. Zij bezitten cen rolfond, worstvormig lichaam, waarvan het voorste gedeelte bij soringen als een slurf kan ingetrokken en uitgestulpt worden; van een uitwendige segmijntering blijft hoogstens een spoor over (b.v. kranen van borstels nabij het v66r en achterende). Alle Gephyreen zijn zeebewoonders, die eigen gegraven gangen in het zand of kalkgesteente bewonen, of zich verschuilen in ledige slakkenhuizen of rots-spleten. De zee bodem van den Indischen archipel herbergt cen groot aantal soorten, die ons vooral door de onderzoekingen van onzen landgenoot C. Ph. Sluiter zijn bekend geworden. Als Gephyreen worden 2 groepen samengevat (*Echiuroidea* <n Sipunculioidea), waarvan de eerstgenoemde veel duidelijker (1 cborste 1 wormen verwant is <iai) de laatste genoemd.

Lil (raluur : C. Ph. Sluiter, die Sipunculioidea <n mid Echiuriden (1 c Siboga-Expedition. R. II.

RINOE (SOENB.) **Zie PIPER CUBEBA RINTJIK BOEMI** (SOEND.). **Zie QUA MOLLIT. RIOE**). **Zie DOEJOENG.**

RIOUW, RIAU, RIJAU, RHIO <n **RIO**. Zoo norint men de hoofdplaats van de residentie Riouw en onderhoorigheden, sedert 23 September 1828 tot Rijkshoofdstad verklaard; de plaats heet eigenlijk Tandjoeng Pinarangan (zie aldaar). Volgens ixlandsehe opvatting wordt onder "Hiouw" begrepen het complex der Buitan-Batam en Karimundandengroepen (die onder direct bestuur van den onderkoning stonden) in tegenstelling met "Linggij", het engere gebied van

met do aardrijkskundige begrippen „Riouw-archipel" en „Linggja-archipel".

Den naam *icidn* sommigen af van het Portugeescho woord *rio* = rivier, meer waarschijnlijk *houdt hij verband met het Maleische woord rjoesj*, dat, van cen handelplaats gezegd, „loven-clijg" beteekent.

RIOUW CSTRAT) langs de Z.W. kant van Bintan, het groote N.O.lijke eiland van den Riouw-archipel, is de hoofdweg van om de Oost- en Zuidnaar Singapoera. Do straat is goed bebouwd en vruchtbaar en daardoor ten allen tijde vruchtbaar te bevesten, de breedte van den vaarweg bedraagt op de smalste gedeelten nog 3 K.M., de minste diepte 15 M. Do eilanden, weike haar begrenzen zijn heuvelachtig, de grootste verheffing is de 370 M. hooge Bintan berg op het eiland van dien naam. Z.W. daarvan liggen, in de straat, Pangkil en het aan de Westzijde hooge Lohara, aan de Westzijde vindt men achtereen- volgens Galang, Rempang en Batam met de voorliggende Iedereine eilanden Karas besar en Kstijl, Nginang, Tandjoeng Saoc en het lago Toendjoek; tusschen deze eilanden liggen, langs den vaarweg, betondo gevaren.

In de straat heft men een Z.Z. 0. moesson van Mei tot September en een iets krachtiger in Januari en Februari geregeld doorstaanden N.N.W. moesson van December tot Maart, in dezen laatste en in de kenteringcn gaat de wind geregeld met zon rond. Buig weer komt het incest voor van November tot Februari en de regen is vrij wel verdeeld over het geheele jaar; alleen in December staab er dikwijls zee in de straat. De stroomen bereiken geen groote snelheid, op de richting en snelheid is evenwel geen vast staot te maken; de verticale waterbeweging is niet groot en overwegend enkeldaagsch. Zie Zcemansgids deci II.

RIOUW-EN LINGGA-ARCHIPEL. Dus heeten de eilandengroepen gelegen tusschen Straat Singapoera en 1° Z.B., die deel uitmaken van de residentie Riouw en Onderhoorigheden. Zie aldaar.

RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN. Landbouw en scharvrijg. Deze residentie omvat verschillende, wijd uiteengelegen, geografisch niet bijeen behoorende gedeelten, tusschen 4° 50' N.B., do Noordelijkste punt van P. Sekatoeng, ecu der Noord-Natoena-eilanden, 1° 17' Z.B., de Zuidpunt van P. Djoe, Joe of Round-iland, het Zuidelijkste van de Pekadjang of Zaven-eiland, 109° 20' O.L., Oostpunt van P. Sempadi der Serasan- of Zecroovers-eilanden (ten Noorden van) Sambas, Borneo) en 101° 12' O.L. in het binnenland van Sumatra, op de grens van de Koentanlanden met de residentie Sumatra Westkust.

De uiterste grenspunten liggen ± 840 en 900 K.M. van elkander verwijderd, maar de landoppervlakte van het gewest is zeer klein in verhouding tot die groote afstanden en bedraagt naar giorale berekening niet meer dan 42.420 K.M. (label, metingen 1895 Top. Bureau Batavia) Van het gebied, waarover zich de residentie uitstrekt wordt slechts 10% door laud en 90% door zee ingenomen.

De berekening der landoppervlakte kan niet anders dan globaal zijn, omdat er geen juiste landkaarten van hot gewest bestaan, want topographische opnemings van triangulatio van hot land heeft nog niet plaats gehad. Met gebruikmaking

dergegevens, vcrkregei) van de militaire patrrouilles, die gedurende de jaren 1905 en volgende in Indragiri en de Kocantanlanden ageerden, word door den Topographischen dienst in 1910 een zeer brn ikbare kaart van genoemde streken op COD-schaal van 1 : 250,000 vervaardigd. Van de archipels bestaan verscheidene zeekaarten, die, hoewel reeds veel verbeterd, nog niet zonder fouten zijn en in alle geval van de eilanden slechts de kust-en en voor de schepvaart van b'lang zijnde punten aangeven. Het eilandgebied is een der weinige t'reinen van den Archipel, waarvan zo'fs nog geen schetskaart door den Topographischen dienst in het licht gecgeveii is. Slechts van het eiland SingkBP bestaat een kaart, die, hoeezer nog verre van volledig en nauw-keurig, iets meer dan een schetskaart mag heeten. Zij werd in 1893 naar de opmetingen van het personeel der Singkdp-tin-Maatschappij samengesteld door den directeur dier vennootschap, Jhr. J. P. J. van der Docs de Bijc, op een schaal van 1 : 50,000.

Valt alzoo voor de vervaardiging van een goede landkaart der residentie nog nagenoeg alles te doen, veel betcr is het gesteld met de kennis van het hoogst belangrijk zeegebied, dat het go west omvat. Sedert 1894 word de hydrographische opmeting van de zeeën en straten ter hand genomen.

De taalkaart, samengesteld in 1859 door K. F. Hoile en de godsdienstkaart, behorende bij het Koi. Verslag van 1896, geven beide eenc te eenen-male onjuiste voorstelling van de taal- en godsdienstverspreiding in den Riouw- en Lingga-archipel.

De residentie omvat 1°. een gedeelte van het vasteland van Sumatra tusschen Tandjoeng Oengka, aan de monding der Kampar-rivier en Tandjoeng Laboe Toengkal, aan den mond der Toeng-kalrivier, 2°. een aantal van meer dan duizend eilanden, grootere en kleinere, grip gen in het Zuidelijk gedeelte der Chinesesche Zee tusschen Straat Singapore, Sumatra, Banka en Borneo.

Het eerste gedeelte bestaat over een groote uitgestrektheid uit het moerapsig alluviaalland, met kustwoud bedekt, (Zie verdor: KATMAN, 3IANDAH, INDRAGIRI, KWAN TAN, RINGAT en RETJ6H.

Het tweede gedeelte, de eilanden werld, waarvan de Maleier zett „banjaknja sagantang lad", zooveel als er peperkorrels gaan in een gantang (ruim 8% liter), vormt verscheidene groepen, te zamen tot twee hoofdgroepen te br« ngen: die van den Riouw- en Lingga-archipel en der Poelau-Toedjoeih. De eerste (zie daarover ook: BATAM, KARIM ON, LINGGA en TANDJOENG PINANG) zullen wij hieronder nader bespreken; voor de tweede, zie POELAU TOEDJOEH.

De honderden eilanden, die den Riouw- en Lingga-archipel uitmaken, behooren voor verreweg het grootste gedeelte tot de zeer Ideine, om eenige grootere gpropoeerd. Ze zijn dientengevolge in eenige groepen te onderscheiden, die elk weer in verschillende ondergroepen te verdeelen zijn. Soms vindt men drie groepen aangenomen, maar met het oog op de diepte an beteekenis der scheidende straten en de strekking der eilanden most eeneindeeling in vijf groepen juist worden geacht, die naar de hoofdeilanden zijn te noemen: 1°, de Karimon-groep, 2°, de Batam-groep, 3°, de Bintan-groep, 4°, de Lingga-groep en 5°. de Singkepgroep.

Zoowel in den horizontaleu, als in den vertikalen bouw der tallooze eilanden valt de nicest grillige verscheidenheid op te merken en den reiziger, die aan boord van een stoonier door den doolhof van st'aten wordt gevoerd, tref niet alleen die eindlooze afwisseling in lijnen, maar te gelijk do harmonische kleurenpracht, zoo over-weldigcnd innig en rijk als geen pen seel vermag weer te geven.

Terwijl de kleinste eilanden rotsige klippen, zand platen of kora a Ivo min gen zijii, hoogstens een hectare in oppervlak, omvatten de drie grootste, Bin tan, Lingga en Singkdp resp. op ge veer 1075, 825 en 827 K.M.ª Den kt men zich de jongste vonningeo, de aanslibbingen door zee- en hemelwater en de schoppingen der koraaldieren (zie KORAALRIFFEN) weg, dan vertoont zioh de kern van den archipel, een rotsig berg- en hucvulland, dat in den Pick van Lingga of Goenoeng Dai (1206 M.) de grootste hoogte bereikt. Die berg- en heuvehilanden vormden eens een deci van het bergland van Sfalaka. Eigenaardig is, dat zij vrijzjen uit een zeebedd, die slechts zeer weinig relief bezit en nergens (buiten een enkel punt in straat Singapore, dat tot 150 M. diep is) een grotere diepte dan 100 Meters bereikt.

Velc kleinere rots-eilanden zijn in den loop der eeuwen als zoodanig verdwenen, gchecht aan andere nabijgelcgen of rondom ge van gen in het alluvium, zooals de enkele granietrotsen uit-wijzen, te midden van mangrove wouden tusschen Katsman en Danci.

De horizontale vorm der eilanden is zeer verschillend, zoowel meer of minder langgerekt als meer massief, zoowel met diepe insnijdingen als met weinig gebroken kustlijnen. Eigenaardig is do vorm van het eiland MSJana, tot de Lingga-groep behorende, dat een rechthoekig gebogen cilleboog vertoont, waarvan de lange arm in de richting N.N.W. — Z.Z.O. is gelegen; over beide armen loo pt een heuvelreeks, die haar grootste hoogte bereikt in het ontmoetingspunt (106 M).

Alleen onder de kleinste eilanden vindt men er, die geheel vlak zijn, zand platen door zee st rooming en bezinking ontstaan, gelegd op rots en koraalrif, waarvan Terkoehi in Straat Riouw een voorbeeld is; andere zijn hoog, 66n bergmaH.sa, zonder een baren top, zooals Karimon kSijil, dat meer dan 375 M. hoog is.

Zoals bij de bespreking van de administratie ve indeeling zal blyken, komt die niet jnet do hier genoemde geographische ovcrcen. De grenzen der vermeldc groepen zijn: 1°, van de Karimon-groep: N. Straat Malaka, O. Straat Malaka en Straat Doerian, Z. de kust van Danei en Kat6-man, W. Straat Malaka. Beiaalvc de eilanden, die tczamen de afdeeling Karimon vormen (zie nldaar), behooren tot deze groepde P6ropos-groep, degroep van Sanglar (Valseh Doerian), de Doerci-groep en de RoeJkan- of Rokan-eilanden, meest bekend onder de namen NoordMiddel-en Zuid-Brooder; 2°. van de Batam-groep: N. Straat Singapore,

O. Straat Riouw, Z. Straat DSmpoe en Straat Doerian, W. Straat Doerian, oervattende de-groepen van Moro, op de zeekaarten Doerian ge-nocmd, van Socgi, van Tjombol, vaji Boelan, van Batam, RSmpang en Galang en tai van kleinere; 3°. van de Bintan-groep: N. Straat Singapore, O. en Z. de Chinesesche zee, W. Straat Riouw; zij omvat het hoofdeiland Bin tan met een aan tai

ten Zuiden en Oosten daarvan gelegen groepen kleine eilanden ; 4°. van do Lingga-groep: N. Straat DiSmopoe, 0. en W. de Ohinesesche Zee, Z. Straat Lima; verreweg do meeste tot dezze groep behoorende eilandene strekken zich uit in cen N. W.—Z. 0. richting. Behalve het hoofdeiland Lingga met de daarom gelegen kleinere, kunnen als do voornaamste groepen genoemd worden: do Abang, Panglap, SSnimpan, MSrodong, TSmiang, SSbanga, Mahmoot, Bakocng en Tjomba. Het is vooral dit gedeelte van den Riouw-Lingga-archipel, waarvan de kaarten een lang niet juiste voorstelling geven. De zelfs op do jongste zeekaarten voorkomende grootere eilanden zooals Bakocng, SSbanga, TSmiang, bestaan in werkelijkheid uit cen aantal kleinere, door nauwe cn ondiepe kreekcn van elkander gescheiden. Hier en in hetNoordelijk gedeelte van de Boelanggroep verdwijnen meer en neder eilanden door aanslibbing cn koraalvorming, geholpen door de kustvegetatie en worden aan andere nabijgelegen gehecht; 5°. van de Singkep-groep: N. Straat Lima, W. en 0. do Chinesesche Zee, Z. Straat BSrhala ; de groep bestaat uit Singkep met de omliggende kleinere eilandengroepen, waarvan Sela jar het grootste is.

De Pekadiang of Ze ven-eilanden vormen cen zeer kleine groep bezuiden Singkep, niet te verwarren met de Poelau-Toedjoch in de Chinesesche Zee. Zij behooren geographisch tot het Bankacomplex (Zie onder LINGGA).

Wilde men cen beschrijving van het bergland geven, dan zou elk eiland afzonderlijk moeten worden behandeld, waartoe te eenenmale de gegevens ontbreken. Lange re bergkammen kunnen uit den aard der zaak slechts op de grootere eilanden voorkomen ; men vindt ze echter niet op alle; de meest betekenisvolle, echter toch van geringe uitgestrektheid, komen voor op Soegi (150 M.), Tjombol, Batam (de Boekit Ladi), RSmpang, Galan g, T6miang (het Piang- cn het BSnaja-gberg- te, een tafelland met drie dicht bij elkander gelegen bergtoppen, 223 M.), Mesana, Lingga en Singkep. Maar het is ook op de grootere eilanden, dal de uitgestrekte alluviale terreinen worden aangevuld, veelal met moerassigen bodem. Vele eilanden bestaan slechts uit cen enkelen bergtop met (liens uitloopers; de heuveln gen van bergen cn heuvels zijn over het algemeen steil. Kegelvorm komt cen enkel inaal voor, maar clan nog onregelmatig, zooals de Pick van M6rodong (186 M.); koepel- cn tafelvorm is meer algemeen. De Bintnn bSaar is cen zadclberg, 372 M. hoog. Tot de voornaamste bergtoppen zijn nog te rekken de Djantan en Belina, 454 M. cn 417 M. in het Noorden van Karimon besaar; de Djora of Pick van Docrian, op Moro, 309 M.; de zadclberg BSkaka op Soegi, 306 M.; de Sfinplang op Lingga met een bijna plat bovcnvlak, 1027 M.; op PCnocba of Sclajar de gelijknamige berg, 300 M. cn op Singkdp de 594 M. hooge Landjoct cn do Tjina, TCrap en Laboe, respectievelijk 388 M., 427 M. cn 436 M. hoog. Alle overige toppen zijn laagcr dan 300 M.

Talooze rivieren voeren het water van do heuvels cn bergen naar zee, maar zij hebben alle cen zeer korten loop. Toch zijn zij voor handel cn scheepvaart cn dus voor de welvaart der eilanden van groot belang, althans diegenen, welke rben den loop, zij het ook slechts bij vloed, voor prauwen cn tongkangs bevaarbaar is. Die rivieren toch vormen de natuurlijke havens en afscheep-

plaatsen der landbouw- cn boschproducten. Wij zullen een opsomming van de namen dersoengei's achterwege laten cn alleen nog doen opmerken, dat verreweg de meeste cen voldoende toevloer van zoet water missen, zoodat het zee water bij vloed zeer landwaarts binnendringt, en slechts in den regentijd door het rivierwater wordt tegengehouden.

Moerasscn, (paja) treft men zoowel langs de kusten aan, ala meer binnenslana in de grootere kleinere dalen tusschen de heuvels en bergen gelegen, en daar waar vroeger ondiepe zcarmen waren, die door slibafvoer zijn verandert in laagland, met een mangroevbosch of met nipa begroeid, dan wel met sagoepalmcn beplant. Zijn reeds daarom die moerasgronden van veel be lang, in meerder mate werden ze dat in den lateren tijd, voor zoo ver ze door drooglegging geschikt zijn gemaakt voor de gambircul-tuur.

Bij het bespreken van de kustlijnen der eilanden werd opgemerkt, dat langs de xneeste eilanden geen diepe insnijdingen voorkomen. To oh zijn er enkele, die daarop een uitzondering maken, doch geen van alle zyn voor de scheepvaart van groote betekenis, omdat koraal en klippen ze onveilig maken en door verzanding en aanslibbing do diepte tot ver uit den wal zeer gering is geworden. De grootste zijn: van Batam: de Senimba, Djodoo en Teruig, alle drie in hammen aan de Noordzijde, waarvan de laatste het diepte (7.5 K.M.) landwaarts in loopt, met een breedte van nagenoeg 5.4 K.M. aan den ingang ; van Bintan: de SSboeng- en Soempat-baai aan de Noordkust, waarvan de laatste met uitzondering van een paar ondiepe plekken voldoende water bovat, de nagenoeg geheel onbruikbare Bantan-baai aan de Zuidwestzijde en de Zuidelijk daarvan gelegen baai van Riouw of Tandjoeng Pinang, die goed bekend is cn waar kleine stoomers en handelsschepen van niet meer dan 3.9 M. diepgang met hoog water kunnen binnenkomen. OokLingga heeft eenigo diepe kustinsnijdingen. Aan de N.O. kust de schilderachtige Semarang-baai, een wijde binnen zee met nauwen ingang, waarin de drie riviertjes Doeara, Semarang en RSsoen uitmonden, maar die zo weinig diep is, dat ze slechts door kleine schepen en prauwen bevaaren kail worden. Zuidoostelijk van de evengenoemde baai buigt de kust weer landwaarts in, een wijde, maar eveneens ondiepe bocht vormend, die baai van Limboeng heet. Daartegenover in Zuidoostelijke richting is eeneg diepe inbuigende baai tusschen do kapen Roe cn Djang aan de Zuidkust, Tulok SoengciKodong, die met een nagenoeg droog valt. Singkep heeft de Raja-baai aan de Noord- cn de Baharoc-baai aan de Zuidkust. De Raja-baai heeft een diepte van bijna 9 M., die echter door verscheidene zandruggen wordt afgebroken, terwijl er bij een breede kuststrook droogloopt; in het Zuidwestelijk gedeelte geeft een nauwe, vrij diepe geul langs het eilandjo Boentara toe- gang tot do ondiepe SSKanah-baai, nog in de eerste helft der 19de eeuw de beruchte schuilplaats van stoutmoedige zeeeroovers. De ondiepe, wijde Baharoc-baai is door een breed en diep vaarwater gescheiden van de Singkep-Laoet-eilanden, die haar aan de Zuidzijde bebohtten.

Van ontzaglijk groot bij lang de waterarmie, aliengs verdwijnende baaien zijn do zee-straten, verkeerswegen bij uitnemendheid tus-

seben de kwistig gestrooide eilanden, en zoo tal-rg dat ze een wegnnet vormen, zooals te land, met uitzondering van Java, nergens in Indie is aan te wijzen.

Een beschrijving van al die waterwegen gaat het bestek van dit artikel verre te boven. Slechts tot de voornaamste, wat breedte en diepte betreft, zullen wij ons moeten bepalen. Zoo slechts als de landkaarten van den Riouw-Lingga-archipel zijn, zoo goed zijn de kaarten, die onze Nederlandsche zeeofficiëren hebben gegeven van deze waterwegen: zij hebben zich niet slechts bepaald tot het opnemen van de hoofdstraten, maar zich ook den moeitvollen arbeid getroost, do zijstraten, stegen en sloppen zooveel mogelijk nauwkeurig in kaart te brengen. De resultaten van hunne loodingen en metingen toonen overtuigend aan dat, zij het langzaam, op tal van plaatsen het land herovert wat de zee het eens ontnomen heeft. Geleidelijk aan worden de stegen en sloppen opegeruimd en eindelijk zullen nog slechts straten en hoofdwegen open blijven voor de kielen van schip en prauw, waar de stoomkracht den strijd weet vol te houden tegen koraal, slib en rizophoren. Van de vele vaarwaters zijn Straat Singapore, Straat Riouw en Straat Doerian voor de scheepvaart de voornaamste. De eerste, die 81 E.L.M. lang is, met een afwisselende breedte van 5,5 K.M.—18,5 K.M., scheidt Malaka en het eiland Singapore van de Batanen- en Bin-tan-groepen. Zij vormt een deel van den grooten weg naar Achter-Indie, China, Japan en Australië, wel niet zonder gevaren door de vele blinde klippen, maar deze zijn door het plaatsen van een aantal bakens en lichten en door nauwkeurige kaartteering vrijwel onschadelijk gemaakt. Duzenden schepen beugen zich langs dezen heilweg en doen de groote distributiehaven Singapore, een stad met ruim 260.000 inwoners aan de Noordzijde gelegen, aan. Steeds gaat te Singapore de handel voort zich uit te breiden. Een aanzienlijk gedeelte daarvan betreft den in- en uit-voer van en naar Nederlandsch-Indië.

Door de Philipst raat tusschen de Takong-eilanden en de Westelijkste eilanden van de Batam-groep, die geheel vrij van gevaren is en goeden ankergrond heeft, is Straat Singapore voor groote eepen verbonden met Straat Doerian, den kortsten weg voor stoom- zoowel als voor zeilschepen tusschen Straat Banka en Straat Malaka en die in den Westmoesson voor zeilschepen, bestemd van om de Z. naar Singapore, boven Straat Riouw de voorkeur verdient, omdat dan beoosten Lingga harde Noordelijke en Noordoostelijke winden doorsaant. Straat Doerian wordt aan weerszijden begrensd door een aantal eilanden van verschillende grootte. Westelijk tot de Karimon-groep, Oostelijk tot de Batam-groep behorende. Breedte en diepte van de straat zijn zeer ongelijkmatig: de eerste varieert van 3,7—7,4 K.M.

Straat Riouw wordt aan de Westzijde begrensd door de eilandenreeks, waar van Batam, Rembang en Galang de grootste zijn, en aan de Oostzijde door het eiland Bintan en de Zuid-waarts daarvan gelegen tot do Bintangroep behorende eilandjes. De breedte is zeer verschillend, het geringst (3,7 K.M.) tusschen Saoc en Bintan.

Straat Riouw en Straat Doerian zijn goed verlicht, bekend en befont en leveren vooralle charters van schepen een voldoende veilig vaarwater op.

Voor de residentie zelve en de tallooze kleine waterwegen van niet minder belang dan de genoemde heilbanen der groote scheepvaart. Langs al die straten heeft het verkeer plaats en wordt alies vervoerd wat den handci voedt. Het zou geen nut hebben hier al die verkerswegon te bespreken. Als de voornaamsten zijn te noemen Straat GGLam of Itam ten Zuiden van Karimon-bésar, Straat Soegi tusschen Soegi en Soegi Ba-wah, Straat Soelit tusschen Soegi en Tjombol, Straat Tjombol tusschen het eiland van dien naam en de Boelangroep, in het W. gedeelte. Voorts Straat Boelan, aan natuurschoon de rijkste en die voor kleine schepen bij alle weer een veilige verbinding aanbiedt tusschen Straat Singapore en Straat Riouw; dan de straten Dempo, Abang, Panglan en Temiang, die van Straat Riouw naar Straat Doerian in do Amphitrite-baai leiden.

Tusschen Lingga en het Noordelijk daarvan gelegen Bakoeng is de korte, om haren hevigen stroom gevaarlijke Straat Dasi, die toegang geeft tot den doolhof van nog haast onbekende stegen bewesten het op de kaart als den eiland geteckende, maar inderdaad uit tal van eilanden bestaande SSBangka. En ten Zuiden van Lingga scheidt de diepe Straat Lima dit eiland van S6-lajar, dat door Straat PSnoeba van Singkep gescheiden is.

Hoewel al deze straatjes niet verlicht zijn, weten de vele in den Riouwschen archipel varende Chineseche bootjes er toch des nachts hun weg te vinden.

In deze en de honderden hier niet genoemde straten loop veelal een hevige stroom, die soms een snelheid van 12 K.M. bereikt (b. v. in Straat Pin toe bij den Westelijken ingang van Straat T6-miang). De stroomen zijn zeer onregelmatig on worden door do talrijke landpunten en vernauwingen tusschen de eilanden gewijzigd.

Treden in de zeeën van den Oost-Indischen archipel min of meer halfjaarlijks wisselende stroomen op, in de Chineseche Zee, waarin do Riouw-Lingga archipel is gelegen, volgen de stroomen duidlijk de moessons. In den Noordoostmoesson treedt dus een overheerschende Zuidwestelijke stroom op, in den Zuidwestmoesson is de stroom minder overheerschend, maar toel in hoofdzaak tegengesteld aan den vengenoemde.

Is het niet mogelijk den vrom in de verschillende straten te beschrijven, onregelmatig ais bij is door de velcrlei richting van de kustlijn, door uitstekende landpunten, door vernauwingen en verwijdingen, even min kunnen in bijzon- derheden do getijstroomen worden besproken, die ook de grootste onregelmatigheden verlooocen. So ms loopen die stroomen gedurende 6 uren in de 66ne en dan gedurende 6 uren in de tegengestelde richting; so ms gaat de stroom gedurende 10, 12, ja zelfs 18 uren doorloopend in dezelfde richting. In den Riouw en Lingga-Archipel gaat overwegend enkeldaagsch regime van de verlikke waterbeweging in het Zuidelijkste gedeelte van de Chineseche zee over in het overheerschend dubbeldaagsch regime van Straat Malaka. Vu) daard de vervallen zoo sterk uit-; e)loopen, nieb alleen voor verschillende l)jaatsen, maar ook voor dezelfde plaats onder verschillende onstandigheden. Het grootste verval wordt aangetroffen in de riviermonden van do O.-kust van Sumatra, waar hot water belangrijk wordt opgestuwd.

In het algemeen staat er tusschen de eilanden weinig zee on tref men meestal een spiegelglad ,watervlak of zooals de zee man zegt, „slegt water“ aan; alleen in de maanden December en Januari komt meer zee en vaak hoog deining voor.

K l i m a t . Do Z.Z.O.-moesson begint ongeveer in Mei en staat spoedig met voile kracht door en is in Juli het kmchtigst ; in September of October kentert de moesson, de richting van den wind wordt Westelijkorcn meestal worden N.N. W., Z.W. en W. winden waargenomen, maar ook wel Z.O. en Z.Z.O. De overgang naar de Noorde-Hjke winden begint in November met N., N.W. en N.N.W., welke laatst in December de heerschende zijn, terwijl in Januari en Februari de Noord-moesson met kracht doorstaat, die nog bestendiger is dan de Zuidzuidoost-moesson.

Ajs in Ma art de moesson begint af te nemen, wordt de richting van den wind Oostelijker, zoodat dan veelal N.O. winden heerschen. April en Mei zijn de kentcringmaanden ; er waaien dan winden uit alle richtingen. *s Nachts zijn de winden meestal krachtiger dan daags; hevige stormvlagen uit het Westen komen gedurende den Z.Z. O. -moesson voor en worden wel „Sumatraantjes“ genoemd.

De Riouw-Lingga archipel heeft over het geheel een aangenaam klimaat, daar de groote hitte woilt afgkeocld door sterke zcestromingen en veelvuldige regenbuicn. 's Nachts valt veelal zware dauw waar te nemen. Vroeger werd het gewest steeds als gezond beschreven, maar moge <lat al zoo geweest zyn, thans is het niet meer het geval. De bij eb di'ogvallende inodder-en koraalstranden, die voortdurend in uitgestrektheid toenincn, zijn onder andere oorzaak van veel malaria, waarvan een hoog sterftecijfer het gevolg is en die meermalen de overgebliven bevolking genoopt heeft een eiland go heel te verlaten. Meerdere eilanden zijn als zoodanig berucht. Zic verier beneden onder Bevolking, *gezondheidstoeftland*. Kan de hitte buiten de schaduw vaak zeer groot zijn, waartoe de stechnachtige gesteldheid van den bod cm veel bijbrengt, in de schaduw liggen de thermometerschommelingen tusschen 72° <-n 95°. De meest voorkoniende temperaturen liggen tusschen 74° en 84°; de lagoon en hoogere zijn minder veelvuldig. Dikwijls heeft men cl agon achtereen droog weder, maar het aantal regendagen is talrijker dan dat der droge. De regens zijn echter meestal Jiict aanhoudend en duren in <icn re gel slechts enkele uren/Over het geheel is de regenval vrij gelijkmatig verdeeld, zoodat van een droog en nat jaargetijde geen sprake kan zijn. Uit waarnemingen (e Riouw (Tandjoeng Pinang), i)Gopt iule over een tijdvak van 33 jaren, blijkt dat <le regen val in November en December een maximum bereikt en dat een goed ni-rkbaar minimum voorkomt in Februari en een tweede, minder bterk, in Juli. In de overigiu maanden bedraagt het aantal dagen waarop regen valt gem id de Id van 11 i)if J 8. Te Tandjoeng Pinang was over de jaren van waanicing het aantal regendagen per jaar gemiddeld 1 G5 met een regenval van 3028 m.M.; >c Tandjoeng-Bocton op Lingga ware)) die getal- len 132 en 3415.

Faun a. In het gedeelte van het gewest, dat op den vasten wal van Sumatra geliccn is, komt de fauna met (lie van de kustlanden van het Oostelijk gedeelte van dat eiland overeen.

in

zeer onvoldoende onderzocht. Grootse zoogdieren zijn niet velerlei en verschurende dieren komen niet voor; wel zijn er tijgersop het eiland Singapore, dat geographisch tot den Riouw-Lingga archipel behoort. Onze kennis van de ichtiologische fauna van den Riouw-Lingga archipel is hooMzakelijk te dan ken aan den verdientBctlijken Dr. P. Blecker, die de visschen in het Natuurkundig Tijds. voor N.-I. en in de Verhandelingen van het Bat. Gen. v. Ken W. beschreef. (Zie verder artikel FAUNA.)

Flora. Waar niet door menschcnhand ver- anding in den toestand is go brae ht, vertoont deze eilanden wereld een vegetatie, die zoolwel om haar cigenaar dig voorkomen, verband houdende met het wordingsproces van den bodem, als om den overvloed van kostbare houtsoorten een grondiger onderzoek waard is, dan haar tot nog Loe ten deel viel. Maar de overvloed van edel hout van reusachtig af me ting, die nog geen eeuw ge- leden elk der eilanden tot een schatkamer maak- te, is gevallen, voor verreweg het grootste ge- deelte onder de bijl van de arbeiders op de Chi- neesche gambirplantages en in vlammen opge- gaan onder de pannen, waarin de millioenen pi- koels gambir zijn gekookt, die in de vorige eeuw naar Singapore werden uitgevoerd.

To ch ont broken de oerouwen nog niet geheel en zijn zelfs sommige kleinere eilanden daarmede nog geheel bedekt; bfilockar, jong bosch, heeft echter de overhand. De kustflora komt in groote trek ken met die van de andere eilanden van den Archipel overeen. Het binnenland is tamelijk rijk aan houtsoorten en ook de Kamferboom komt er voor. Aan de kusten groeien in het zee water verschillende wieren, waaruitde bevolking agar-agar bereidt (zie verder onder PLANTENGROEI).

Bevolking. De bevolking van den Riouw schen archipel bestaat hoofdzakelijk uit Inlanders on Chineezen, terwijl Europeanen en Verreede Oosterlin gen — andere dan Chineezen — er vrede in de minderheid zijn. '.

De sterkte der gehele bevolking van Riouw en Onderhoorigheden bed roc g volgens opgave van het gewestelijk bestuur in het laatst van 1915 (in eenigszins afgeronde cijfers): Europeanen en dnarinedo gelijkgestelc dn 230 Inlanders . 109000
Chineezen 17000
(w. o. ruim 14000 mannen).

Andere Vroncele Oosterlingen..... 320

Totaal..... 126550
Op een totale landoppervlakte van ± 42420 K.M². geeft dit totaal gemiddeld 3 per K.M².

Tot de "Inlanders" moeten in de eerste plaats gerekend worden de eigenlijk gezegde Maleiers; daarna komen in aanmerking de afstammelingen van Bogineezen, verder, in eenigszins noemenswaardig aantal: Minangkabauers (Kocantan- ncr«), Javanen, Bankancezen, Palembangers en cindcHjk de groepen, die gerekend worden overbi iij scion to zijn der oorspronkelijk bevolking van deze eilanden dan wel van de wateren, die bedoelde eilanden ompoelen, namelijk de Orang-Laoc (Baroc, Mantang, Kbcala) en de Orang-Oct an (Benocwa, Barat). Zic aldaar.

Do eigenlijke Maleiers zijn van het schieroi- land Malaka afkomstig. Bij gebrek aan betrouw- bare gegevens is niet nategaan wanneer de eerste Maleische vestigingen in den Riouw schen archipel hebben plaats gehad In de twaalfde eeuw zou,

volgens een legende, op Bianta geregced hebben een vorstiii met name PCmCsocri-Iskandcr- Sjah. Deze naam wijst op een Malcische afkomst. Men mag echter aannemen, dat kolonisatie op moor uitgebreide schaal eerst een aanvang nam, toen de Malakasche vorsten een min of meer daadwerkelijk bestuur op de grootste Riouwsche eilanden in voorden, vermoedelijk in de 15c eeuw. In het begin der 16e eeuw vestigden de Sultans hunne residentie tijdelijk en op het eind der 17e definitief eerst op het eiland Bt ni en later op Lingga.

Van de Riouwsche eilanden uit bevolkten de Maleiers de in de Zuid-Chinesche zee liggende eilanden groe pen An am ba s, Natoena en Tambelan als vaste bewoners in tegenstelling met de aldaar op zee rondzwervende destijds hoofdzakelijk van zeeroof levende Orang-Laoet.

De Boegineezen hebben zich reeds zeer met de Maleiers vermengd en zijn op de meeste eilanden nabij Singapore te vinden. Toen Riouw nog de voornaamste handelsplaats in de buurt van St raat Singapore was, vestigden zich aldaar ook vde Boegineesche handclaren en nadat het Onderkoningschap van Riouw als eene eerbijwaardige a an een Boegineeschen groote was afgestaan, had er in het gebied van dien vorst gestadig belangrijke immigratie van zijn landgenooten plaats. Na de opkomst van Singapore, samenvallende met de vlucht van den Boegineeschen hoofdstadeling Aroeng B61awa (1819), wcken duizenden Boegineezen naar Singapore en Malaka uit, om Dimmer terug te keren.

Enige kleine eilanden van den eigenlijken Riouwschen archipel zijn hoofdzakelijk bewoond door afstammelingen van Boegineezen, die, meer geestkracht bezittende dan de Maleiers, zich ook meerdere middelen van bestaan weten te verschaffen, o. a. door zich op vruchtenteelt toe te leggen.

De Koeantanners houden zich voornamelijk in de Poelau-Toedjoeh op, de meesten slechts tijdelijk. Zij verhuuren zich er als be wakers van klapperuinen.

Het Javaansche ras wordt hoofdzakelijk vertegenwoordigd door de duizenden op de verschillende "estates" (land- en mijn bouwondernemingen) werkzaam zynde contractkoelies.

Bankaneezen en afstammelingen van vroeger gemimmigreerde Bankaneezen treft men aan in Lingga en Singkep, waar zij in afzonderlijke kampengs wonen, terwijl de Palembangers zich hier en daar als handclaren gevestigd hebben.

Voor zoo ver bet reft Indragiri, zie aldaar.

Het uit een economisch oogpunt voornaamste deel dvr de volkin g in de residentie Riouw wordt voorzeker gevormd door de Chineezen. Handel en scheepvaart zyn bijna uitsluitend in hunne hand en, land bouw en zee vischvangst beoefenen zij op groote schaal. Ook omtrent hen kan niet met zekerheid vermeld worden, wanneer zij zich het eerst op deze eilanden gevestigd hebben. In oude Chineseche kronieken, o.a. van de 13e eeuw, worden reeds eenige eilanden van den Riouwschen archipel genoemd en het is wel aan te nemen, dat de Chineseche nederzetting te Tandjoeng Pin an g eenige eeuwen bestaat. In het laatste deel der 18e eeuw was het aantal Chinesezen er aanzienlijk. Door de onbepaalde toelating onder het Sultanbestuur hebben zij zich langzamerhand nagenoeg overal, waar zij zich een middel

van bestaan konden verschaffen, gecnsteld. Met de vestigingen in de gambir- en peperuinen bo- draagt het aantal Chineseche nederzettingen in de residentie Riouw ongeveer duizend. Door het Nderlandsch-Indisch Gouvernement is die onbepaalde toelating wat aangaat het eilandengebied tot dusver gchandhaafd. Evenwel kan do in Riouw gevestigde en niet in Ned.-Indie geboren Chineseen toch wettelijk niet als ingezeteno beschouwd worden, indien hij geene schriftelijke vergunning tot in won in g heeft bekomen. Aan het te dien aanzien bepaald bij art. 106 juncto art. 105 van het Regeerings-Reglement zal hij zich niet kunnen onttrekken. Eene nieuwe regeling der toelating van Afteemdelingen in de residentie Riouw is in behandeling.

De ordonnantie op het recht van verblijf voor Oostersche Vreemdelingen is slechts voor het op den vasten wal van Sumatra gelegde deel der residentie toepasselijk verklaard. Aldaar zijn ook wijken voor Chineezen aangewezen, namelijk te Ren gat, Kota-Baroe (R31eh), Simpang (Gaoeng), Poli(i)-Iga], Kria (Mandab), Soengci-Goentoeng (Kat dm an), Prigiradja en Koeala-Tjirako (bcide aan de Indragiri rivier).

De Riouwsche Chineezen behooren tot de volgende stammen:

Hokkien — van de gelyknamige provincie in China, ook wel Foekien genoemd en waarin Amoy gelegcn is;

Tio Tsioe (Tee-Tjioe), Kh6 (Hakka), Macau Loei-Tsioe; van de provincie Kwang-Toeng = Canton ;

Hailam — van het eiland Hai-Nan of Hailam.

De Tio-Tsioe's zijn raet 9700 zielen het sterkst vertegenwoordigd, terwijl de Hokkiesen, waartoe de voornaamste en beschaaftste Chineezen in Riouw behooren, met ruim 3700 zielen daarop volgen. Dit Hokkiesen wonen voornamelijk te Tandjoeng Pin an g, Meral (Karimon) en Tsrfim- pa (Anambas eilanden); de Tio-Tsioe's worden het meest in Senggarang (vlak tegenover Tandj. Pin an g) en omstreeks aangetroffen. Vrouwen en kinderen maken slechts een klein percentage der bevolkingssterkte uit.

Hoewel een groot —misschien nog het grootste — deel der Chineseche bevolking vlotende is, zoo heeft het aantal gevestigden zich gaandeweg zeer vermeerderd, vooral in den Poelau-Toedjoeh archipel (meer in het bijzonder) — der op de Anambas eilanden, doordat zij zich aldaar op de klappercultuur zijn gaan toelleggen. Vooris verrijzen op vcrschillende eilanden voorid- dured nieuwe kódei*s (winkels). De gevestigde Chineezen, waartoe de kooplieden en tuinbezitters behooren, zijn ordelijken loyale onderdanen. Onder de koclic's der gambirtuinen en de in de Straits tuis bchoorende visschers, die zich slechts tijdelijk of periodiek in het Riouwsche ophouden, schullen echter de grootste deugnieten.

T a l. Met betrekking tot de taal zij uange- teekend, dut vele Riouwers zich ook in het Chincsch kunnen verstaanbaar maken en verder, dat vele E igelsche woorden en uitdrukkingen in hun omgangstaal het burgerrecht verkregen hebben. In de eerste plaats bet reft zulks alfo commando op- en de namcn van de deelen van sloomschpen als: go ahead, go astern, full speed, slow, map, ticket en verder sign, receipt, cheque, club, boek, pencil, stamp, manager, coat, enz. Dit vele Glinesche stammen stellen het Bo-

atuur dikwijls voor moeijelikheden met de taal, daar slechts weinig Chineezen meer dan 66n dialect spraken en tevens do Malcische taal machlig zijn, zoodat zij als tolk kunnen fungeren. Do meeste Chineezen te Tandjoeng-Pinang spraken het Tsiang Tsioe, een der sub-dialecten van het Hokkien (Amoy).

Kampoengs. Woningn. Als algemeene re gel geldt, dat, voorzover betreft het cilandc- gebied, de kanipoen gs en allcncstaande wonin- gen der Inlandsche be vol king aan de kusten gelegen zijn. Uitzondcringen daarop treft men aan op de cilanden DjSmadja en Bcngocran (Poelau-Toedjoeh), waar ook in het binnenland Malcische nederzettingen liggen. Ook de dorpen der inwoners van Bankanecsche afkomst op Lingga en Singkip liggen meer landwaarts in. De grootste en meest bevolkte Maleische kam- pong is TambSlan, gelegen op het gelijknamige ciland in de Zuid-Chineesche zee. Zc is, evenals de meeste Maleische nederzettingen in den Poelau-Toedjoeh archipel, van zee uit slechts langs een met re ven bezaaid vaarwater te berci- ken. Thans, aangezien die toegangen sedert bc- hoorlijk be ka ken d en betond zijn, lcvrt die om- standigheid voorsdooschep-of prauwvaartniet veel moeijelikhed op, doch in vroegerc jaren was het in dat opzicht anders gesteld. Met voordacht koos de vaste bevolking zich dergclijk moeijlik te ge- naken pun ten tot be wonin g uit en wcl om zooveel naogelijk tegen de zeeoovers beveiligd te zijn.

De huizen der Maleics en Boegineezen staan allo cn die d'r andere deelen der be volkin g voor het overgrootc deel op palen, die, indien de won in gen nabij of in het water go bouwd zijn, wel 10 voet bo ven den bodem uitsteken. Als bouw materiaal wordt hoofdzakelijk hout ge- bruikt, uitcnaam bamboe in den Riouwischen archipel zeer schaarsch is. Inplaats van hout bezigL men voor den vloer niboeng latten en voor de wanden boomschors, terwijl het dak met atap van roemia (sagoepalm) of nipah wordt gedekt. De meer gegoeden gebruiken pannen, strappen en in den laatsten tijd meer en meer ggalvani- eerd ijzer („zink“) als dakbedekking, terwijl uitcnaam hunne woningen ruimer en geriefelijker zijn ingericht. De fraaiste huizen ziet men in de Poe la u Toed joeh, onder meer in het reeds ge- noemde TambCJan, te TSrfmpa en op vrschci- <lcnc- : andero plaatscn.

De woningen van den kleinen man bestaan meestal uit eenige sJaapplaatsen, die door bontc kal oenen go rd ijnen van de overige ruimte afge- Bcheiden zijn. De keuken is veelal een klein ver- trackj- tegen de cigenlijke woning gobouwd en de stookplants en houten bak met zand en cnigge steer-x-n, waaiopde polten en pannen gezet worden.

Bijzondere vermelding verdienen de enkele dorpen der Bankaneczen in de afdeeling Lingga, o. a. MSrawaig, niet ver van Daik. Do huizen Htaan er in twee rijen meL con breed gras veld er tusschen, zijn van goed hout gebouwd, wel ge- ti in me rd en geriefelijker ingericht dan do ge- gewone Malcische. Do daknok buigt zich aan do uiteinden con weinig naar bo ven; als dakbedek- king dient rocinbia-atap.

De woningen van Chineezen zijn vrschillend naar gelang van de goeiohed der bewoners en van clc plaats, waar zij staan. De Chineesche wijk to Tandjoeng-Pinang bestaat bijna uifsluitend uit steenen huizen met een h twee verdiepingen.

Er zijn er vrij grootc bij, naar Ghinccschen trant voorzien van een „impluvium“. Aan den zee- kant cindigt het chinccsche kwartier echter in een naar paaldorp, tot vrij ver in zee uitgebouwd.

Ook to Tandjoeng-Balei (Karimon) komen vrscheidenc steenen woningen voor. Elders treft men die weinig aan en zijn ook de huizen der meest gegoeden van hout opgetrokken, zooda te TGrSmpa (Siantan, Anambas cil.), alwaar mooic grootc huizen aan het strand staan. Het daarvoor bezigde materiaal is van zeer goede kwaliteit, o. a. Borncosch ijzerhout, (b'lian), en „zink“ voor dakbedekking ; het gcheel maakt een indruk van netheid en welvaart.

Te R'n gat (Indragiri) zijn de „kSdei*s "aan elkander gebouwd, van hout opgetrokken, met steenen vloer en een zinken dak. Bijna ovalar in de residentie is een deel van het chinccsche huis tot winkel (kSdci) ingericht en duidt men het gcheele emplacement van woning en winkel ook veelal met het woord „kSdci“ aan.

Bchalve op de reeds genoemde plaatsen wor- den de Chineesche nederzettingen over den ge- heelen Riouw.-Lingga-, Poelau Toedjoeh archipel en de kust- van Indragiri aangetroffen. Er zijn nederzettingen, die zichbijde Malcischekampoengs aansluiten en ook die gcheel afzonderlijk 5>taan. Sommige bestaan slechts uit 66n „kSdei“.

Ter wille van het gemak bij den afscheep of de on tvangst van handelsgoederen, zijn de k&dci's op sommige plaatsen ver in zee, tot- op een af- stand van ongeveer 400 M. van het strand, ge- bouwd. Met bb loopt do st rook tusschen die huizen en het strand nagenoeg droog. Complexen van dergclijk kedel's of visscherswoningen vor- men typische paal dorpen met een of meerdere straten cr in. Dio straten (plantars) zijn, zooals van zelf spreekt, ook op palen en hebben een dek van rondhouten of niboenglatten. Dczc plan tars werden vroeger vrij slecht onderhouden, doch vele daarvan zijn in de laatste jaren verbeterd.

In de gambir- en pepertuinen wonen de Chi- neesche arbeiders in „bngsals\ groote loodsen, waarin de gambir bercid wordt en waarvan een gedeelte voor bewoning bestemd is. Die bangsals staan gewoonlijk op een hoog punt to midden der aan plan tin gen en in do nabijheid van water. Niet ver van de ban gsal zijn de offerplaats, do varkenshokken en een groententuin. Het centrum van tot eenzelfdo rcsort behoorende bang- sals is de j.kangka** van waar de producten worden vrscheept en die daarom aan een soengei (riviertje, kleino zeeinham) ligf De kangka bo- sta&t gewoonlijk uit een pie in, waaromheen zijn gebouwd de woning van den gemachtigde van den ondernemer (taukd-nSgri), een of meet k3dci*s, de barbierswinkel en een tempel te. Nabij do kangka bevinden zich groententuinen, vruchtboomcn en, zooals bij alle kampongs, klapper- nanplantingen.

Al it i del en van bestaan. Ter vergelijking ga vooraf een staatje van do voornaamste bestaansmiddelen in do drie hoofddelen van hot gewest.

1. Indragiri, *Inlanders:* inzameling van bosch producten (rotan, vrschillendo g3tah- soorten v. o. d jglootcng, nipahbladren), rijstbouw op ladangs, klapper-, rubber- on sagoo- cultuur, vctcelt, handel en vischvangst. *Chineezen:* handel en het conscrveeren van visoh en gamalan.

2. Riouw-Lingga oilandou, *Inlanders:* zee-

vischvangst, inzameling van brandhout, winning van sagoe en agar-agar. *Chincezen*: handel, scheepvaart, landbouw (gambir en peper), zeevischvangst.

3. Poelau-Tocdjoeh, /jizanders.-klappercultuur, winning van tripang en paarlmooierschelpen. *Chincezen*: klappercultuur, handel en scheepvaart.

Zie verder voor Indra giri aid a ar.

Het hoofdmiddel van bestaan der *Inlandsche* bevolking in den Riouw-Lingga archipi is de zeevischvangst, die door de voortdurend grootte vraag naar versche visch te Singapore in gunstige conditie verkeert. Pagelijks varen verscheidene vlootbootjes tusschen Singapore en de Riouwsche eilanden en hiften op een groot aantal plaatsen de visch, in ijs verpakt, op. Voor de verpakking en verschepping zorgen de kedeihouders, die de visch van de Maleische en ook van de Chineseche visschers opkopen.

Verder wordt ook veel gezouten visch en gedroogde garnalen naar Singapore uitgevoerd. Een betrekkelijk grootte vlucht nee mit de van gst van „bilis“, een klein vischsoort, die door Inlanders gevangen en door Chincezen middels koking in pekelen daarna droging geconserveerd wordt.

Agar-agar, het zeewier, waarvan de bekende gelatine wordt gemaakt, wordt hoofdzakelijk in de zeestraten tusschen de Boelan- en Soegi-eilandengroepen gewonnen. De inzameling was onder het Sultansbestuur een apanagerrecht van eenig hoofden, doch is thans geheel vrij.

Het kappen van brandhout is van eenige betekenis, opdat Singapore en de talrijke in de Riouwsche wateren varende sloombootjes, veel brandhout noodig hebben. Het beste materiaal daarvoor is licit bakauhout (zie BAKOE) uit de mangrove-boschsen, dat echter door de sterke uitkapping vrij schaarsch begint te worden.

Op de eilandengroepen in de Zuid-Chineesche ica nee mit de aanplant van klapper door Inlanders gestadig en in belangrijke mate toe, terwijl verscheidene Inlanders ook een zelfstandigen coprahandel drijven. In dat gebied behooven ook vrij veel k&dei's a an Maleiers. Het belang der Maleische handelaren wordt voor een groot deel beheerscht door het al of niet bestaan van concurrentie ten aanzien van de gelegenheid tot vervoer der handelsartikelen naar en van Singapore. Is de Maleier namelijk slechts aangewezen op een Chineseche reederij, dan loopt hij veel kans door dat lichaamp veel minder gunstigen voedsan de Chineseche handelaren behandeld te worden.

Met de inzameling van waardevolle zeeproducten als tripang (gamat) en paarlemoerschelpen houden zich voornamelijk de Orang-Laoet van genoemde streken bezig.

De be roepen en bedrijven der *Chincezen* in Riouw zijn *velerli*. In de eerste plaats dienen genoemd te worden de handel en scheepvaart, dan de landbouw (gambir en peper) en de Riouw-Lingga eilanden en klapper in Poelau-Tocdjoeh), verder de houtaanpak, vischvangst en vischandelen, be rading van sagoe, houtschool- en kalkbranderij, loondienst op de land- en mijn- bouwondernemingen en verschillende ambachten.

Handel en scheepvaart zijn nagenoag uitsluitend in Chineseche handen. De vele stoombootjfts, die hetzij dagelijks of om den anderen dag, hetzij wekelijks den Riouwschen archipel doorkruisen en met Singapore verbinden, behooren aan Ohineesche rederijen. Lee uit voer

van producten en do invoer van voedingsmidde- ljn en. a lie benoodigdheden voor kleding, huise - lijk gebruik en genot geschiedt voornamelijk door Chineseche tusschenkomst. Dit interme- diair is den Riouwschen Maleier zeer welkom: *aan* de k&dei kan hij de opbrengst van zijn arbeid of erf, hoc gering ook, steeds verkoopen, *van* do kSdei kan hij te alien tijde alle door hem ge- wenschte benoedigheden betrekken en wcl zoowel het een als het andere tegen redelijke pryzen, omdat tusschen de k&dei's onderling concurren- tie bestaat.

Eene volledige handelsstatistiek bestaat om- trent deze residentie nog niet, omdat het grootste deel vaji het gewest buiten het folge bled is ge- bleven. Over tai van handelsplaatsjes vercleid, bedraagt de gezamenlijke waarde van den iii- en uitvoer in het gewest ettelijke miljoenen (zie opgave b biz. 613), waartoe de Chincezen het nicest hebben bijgedragen.

Nauwkeurige cijfers, de scheepvaartbeweging en den in- en uitvoer betreffende, zijn bovendien slechts te verkrijgen ten opzichte van de plaat- sen waar Ha venmeesters of fungeerend Haven- meesters gevestigd zijn.

De Koninklijke Paketvaart Mij. onderhoudt a. een 14 daagsche vaartbeurt tusschen Batavia, Riouw, Singapore; b. een 14 daagsche tusschen Singapore en Poelau-Tocdjoeh; c. een maande- lijksche tusschen Singapore, Riouw, TambeJan, Pontianak; d. een wekelijksche tusschen Singapore, Indragiri.

Veel meer dan mat eenige plaats buiten het gewest in Ned.-Indie bestaat gemeenschap van de hoofdplaatsen en meere eilanden met Singapore, waartoe verscheidene kleinere stoom- schepen worden gebezigd; zoo is er een stoom- beurtvaart tusschen Tandjoeng Pinang en Singapore; Tandjoeng Batoe, Socli, Bojan en Singapore; Dabo, Daik, Sónajan, Tandjoeng Pinang en Singapore; Tandjoeng Balei en Singapore; RCngat, Tembilahan, Prigi Radja en Singapore; Poe la u Toedjoeh archipi en Singapore; zoo we! voor transport van personen als van goederen, van welke gelegenheden ook tot overbrenging van de post wordt gebruik gemaakt. Die stoom- vaart dagteekent van 1869. Loen het eerste stoomscheepje voor de gemeenschap tusschen Tandjoeng Pinang en Singapore in do vaart werd gebracht, weinige dagen later door een tweed- ed gevolgd. Sedert 1828 is Tandjoeng Pinang een vrijhaven; het daarmedo beoogde doel handel en scheepvaart derwaarts te lokken op Singapore naar de kroon te steken we rd in het ghecel niist bereikt, (Zie TANDJOENG PINANG). Behalve de besproken stoomscheepjes bevaren een aantal tongkang's on toeko's, aan Ohineezon behooren - de zeilvaartuigen, dozen archipi om de producten van de verschillende eilanden (en den vasten wa) naar Tandjoeng Pinang of Singapore te vervoeren, als gambir, peper, machine brand Jio ut plan ken, balken, houtschool, kalk, schelpen, visch, loepa- loepa (een soort vischlijm, zoogenaamd ijzergla8, vooral aan de mondingen der Indragiri-rivi- r door Obineezen bereid), boombast voor looistof, akar pakis (een liaan, die als bindtouw gebruikb wordt), sagoe enz. en die vandaar medebrengen wat de bevolking noodig heeft. Zelfs de zoog- naemde sampankotak, de eigenaardige vaarlui- jes die het plaatselijk verkeer tusscheji Tandjoeng Pinang, Sengarang en Pcnjngat onderhouden en

door den schipperstaando met twee lan go riomen worden gerocid, zijn in handon van Chincezen.

Do inlandscho scheepvaart, door de Singapoer- sche Chinezen nagenoeg gchcel verdronen, is van uiterst geringe beteekenis. Zij bepaalt zich tot de visschersprauwen en de vaart met zeil- prauwtjes naar Singapore voor het overbrengen van visch, vruchten enz. Die prauwen voeren houten ankers met 66n arm, met een grooten steen of een stuk ijzer bezwaard. Enklo inlanders hebben grootere zeilvaartuigen in hun bozit, vooral in de afd. Poelau Toedjoo.

De kleinere prauwen vervaardigt men veelal zelf, de grootere komen van Singapore, maar ook in het gewest zelf zijn vermaarde scheepstimmer- werven op het eiland Posoh ten Westen van Singkdp. Ook op verscheiden plaatsen in do Poelau Toedjoo en op het eiland Mahmoe ten N.O. van Lingga worden fraaie en deugdame prauwen gemaakt, waaronder zeer snelle zeilers. Wedstrijden met zeilprauwen zijn het nationaal vermaak bij uitnemendheid; de meeste prauwen voeren bij deze wedstrijden overmatig groot zeil, zoodat de be manning bij de wedstrijden op uitleggers aan de windzydo gezeten is om het om- elaan van de vaartuigen te voorkomen, iets wat intusschen herhaaldelijk gcburt. Dan springen alien te water, hoozen al zwemmende de prauw Iceg, zetten de zeilen weer bij, om den wedstrijd te vervolgen. De plan ken en ribben worden van verschillende houtsoorten gemaakt, do voorste- ven steeds van k³ dang-, de gaffelvormige in- houten, waarin de riemen rusten bij het staande rocien, van mSntadahout. De plan ken worden met pen en gat (de pennen of houten spijkers van kfpini-hout) aan elkaar verbonden, en door een laag tusschen genepen gSlam-bast, die nat ge- worden uitzet, watdicht gemaakt. Met do scheepvaart is ook de handel in handen dor Ohineezen; Europeesche handelaren zijn er niet. De inlandsche handel in den Riouw-Lingga archipel is niet van veel betekenis; op de eilan- den vindt men enkele inlandsche winkeliers en reizondo kleinhandelaren. Bcter is het te dien opzichte gesteld in de afdelingen Poelau-Toe- (1 joch en Indragiri, waar de inlandsche handel toeneemt in beteekenis.

De volgende twee opgaven (aen b) go ven de cijfers voor de scheepvaartbeweging en den in- en uitvoer¹ over 1913 (het normale jaar v66r den oorlog) ann de officieelc statistieken ontleend.

a. Scheepvaartlxjwging in de voornaanisto havens der residentie.

Havens	Aatigckomen particuliere schepen.		Zeilschepen.	
	Stoomschepen.			
	J	V n		
	1		»» ©	
Tandjoeng Balei	306	32	124	15
Samboe	2145	1127	1155	224
Tandjoeng Pinaug	835	109	99	11
Prigi Iladia	112	35	41	6
Rdneat	87	32	—	—
Poelau Kidian ⁹	26	12	25	5
Pfinoeba	220	39	2	0.5
TCrfmpa	163	102	4	0.3
Tg. BClitoeng	13	10	—	—
SCRasan.	2	18	3	0.1

Do meeste schepen, ala behoorende aan to Singapore gevestigds Chincschu redcryen varen on dor Britsche vlag. Door de mild ere bepalingon betreffende de kustvaart (Ind. Stb. 1912 nos. 47679)

en de openstelling van verscheidene havens in do residentie Riouw voor den alge- meenen handel (Ind. Stb. 1913 no. 23) is aan die voor Riouws¹ welvaart zop hoog noodige scheep- vaart voldoende groote vrijheid gelaten.

b. Waarde van den in- en uitvoer in guldens:

Invoer / 5.568 454 voorde Riouwsche cilanden, / 1.417 415 voor Indragiri en KatSman.

Uitvoer / 26.076 526 voor do Riouwsche cilanden, / 2.690 228 voor Indragiri en KatSman. (waaronder ruim / 21.000 000 aan aardoliepro- ducten).

Het gambirbedrijf op de Riouwsche cilanden is in zijn ganschen omvang van oudsher in handen van Chinezen gcweest en gelieven. Hoc we l achteruitgegaan, wordt het thana toch nog op zeer aanzienlijke schaal gedreven. De meeste gambirtuinen worden op het eiland Bin tan aangetroffen, namlijc ongeveer 250: "Daarop volgt Lingga met ruim 200, terwijl een 150 tai verdeeld is over andero eilanden, waarvan Batam en Karimon de voornaamste zijn. Bij de gambir- cultuur wordt rooibouw toegepast. Na 4 tot 9 jaar, al naarmate men op jongeren of oudercnd boschgrond geplamt heeft, produceert de gambirplant niet voldoende meer, om met voordeel geexploiteerd te kunnen worden on moeten cr, tot voortzetting van het bedrijf, intusschen andere oogstbarc aan plantin gen zijn. Voortdu- reijd niocten dus nieuwo stukken grond (de wisselgronden) worden ontgonnen tot men na ongeveer twintig jaren tot de oorspronkelijk gebezigde stukken terugkeert en zoodoende elke ondernemer toch binnen zeker areaal blijft. Op deze arealen dicnen de ondernemers, in verband met do inlijving van het Sultanaat bij het recht- streeks be st u u rd gebied, een titel volgens onze agrarische wet (crfpacht, huur) to vestigen; bij wijze van overgangsmaatregel is toegestaan voor- loopig al van ouds met de ontginningen der wisselgronden voort te gaan.

In vroeger jaren, toon vrij wel uitsluitend in hef Riouwsche gambir van prima kwaliteit ver- vaardigd we rd, haakte dat product op Java en in andere deelen van Nederlandsch-Indie zeer hooge prijzen en, aangezien de omstandigheden, waaronder de cultuur gedreven we rd, ook gun- stig konden genocmd worden, zag het Gouverne- ment er geen bezwaar in, om bij invoer van Riouwsche gambir binnen het tolgebied een recht van / 20.— per 100 K.G. to heffen. De ou« standigheden hebben zich chter langzamerhand gewijzigd. Ook elders in Nderlandsch-Indie, als in de Westerafdeling van Borneo, op Banka, op Sumatra's Westkust, in Indragiri, be gon de bevolking zich mot meer en meer kennis op de gambirtelt on bericding toe te leggen, waardoor meer en ook zeer goede gambir van buiten Riouw op de markt kwani. Tegelijkertijd stegen de productiekosten in het Kiouwsche door uitputting van den grond en verhooging van het arbeidsloon. In 1910 we rd reeds tegemoetko- ming noodig gcacht ca dientcngevolg het in- voerrecht van / 20.— op / 15.— gbracht. De con- currentie met andere gambir wrtcl echter steeds scherper, de prijzen van het Riouwsche product gin gen gestadig achteruit on waren ton

laatste nagenoeg gelijk aan die van andere streken, terwijl de Riouwsche gambir zwaar belast op de andere vrij bleef. Irtachtige hulpverleening van de zijde van het Gouvernement was noodig en werd verkregen; in 1914 werd het invoerrecht tot 5.— per 100 K.G. verminderd.

De buitenlandsche (Malaka, Singapore) gambir is echter nog aan een recht van 7/20.— onderworpen en daar het Riouwsche product veelal via Singapore naar Java vervoerd wordt, zijn bijzondere maatregelen genomen, om te voorkomen, dat het buitenlandsche fabrieksnat niet naar Riouw ingevoerd wordt.

Van de pepercultuur is niet veel overgebleven. Dochteruitgang, een gevolg van de dalende prijzen, spiegelt zich duidelijk af in hetgeen de peperbelasting vroeger en later heeft opgebracht, namelijk / 72000.— in 1892, / 25000.— in 1900 en / 3500.— in 1913.

In de laatste jaren is de Chinees zich ook op de rubbercultuur gaan toeleggen.

Een zeer belangrijke tak van Chinese industrie is de houtaanpak op de eilanden Lingga en Singkep. Men werkt er met kleine ondernemingen (panglons), elk met hoogstens twintig arbeiders. De jaarlijkse uitvoer van timmerhout bedroeg in 1913 ongeveer 25000 ton met een plaatselijke waarde van ± f 450 000. Voor het houden van een panglong wordt een vergoeding van het bestuur verstrekt, welke tegen betaling eenefmatige retributie telkens voor drie maanden verleend of verlengd wordt. Bij den uitvoer van het hout wordt een recht geheven van 10 % der plaatselijke waarde benevens $\$ 0.75 = / 1.05$ per kojan ("kojangeld").

De vischvangst vormt niet alleen voor de Maleiers, doch ook voor de Chinezen een voornaam middel van bestaan. Tot voor kort was het vissefaan in de territoriale wateren van Riouw geheel vrijgelaten. Aangezien eenige gevangenissen al en roof aan vreemde Chinese visschers werden toegeschreven en het ook uit een fiscaal oogpunt noodig werd, om meerdere controle op die zwerfende vreemdelingen uit te oefenen, is bij gewestelijke verordening bepaald, dat uitlanders voor het uitoefenen van het visschersbedrijf de vergunning van het bestuur behoeven, op straffe van boete of gevangenisstraf en c.q. verbeurdverklaring.

De visch wordt hoofdzakelijk gevangen met grote treknetten (poekat) in de zee en met fuikvormig geplaatste staketsels (kelon) nabij het strand (zie bij: VISSCHERIJ EN JACHT). Het conserveren van visch en garnalen en de uitvoer ervan geschieden nagenoeg uitsluitend door Chinezen.

Op industrieel gebied houdt de Chinees zich verder bezig met het vervaardigen van sagoemeel. Verscheidene sagoewasscherijen, waaronder een met stoom als drijfkracht, werken op het eiland Lingga en een paar der Karimoesische eilanden, zo mede aan de kust van Indragiri.

Chineesche arbeiders worden nagenoeg bij file taken van landbouw, handel en nijverheid gevonden. Bij de rubbercultuur worden zij langzamerhand door Javaasche contractkoelies verdrongen. Ook onder de huisbedienden treft men Chinezen aan.

De in het gewest gevestigde Europeanen danne de gdijsgestelden vinden hoofdzakelijk hun bestaan in dienst van het Gouvernement of

van de groote land- en mijnbouwindustrie. Bij den landbouw zijn vreemdelingen van verschillende nationaliteiten als Belgen, Engelschen, Franschen, Duitschers, Oostenrijkers, Japanners, betrokken. Aan hetgeen omtrent den Europeo-schen landbouw onder het hoofd: agrarische aangelegenheden in Riouw en Onderhoorigheden is vermeld zijn het volgende toegevoegd. Een twintigtal c.srates zijn in exploitatie; de grootste onderneming, namelijk „Boelan“ of „Bulang“ op het eiland Boelan bij Brittan, werkt met ruim 2000 koelies en heeft vele duizenden bouws reeds in cultuur gebracht. Indien de rubberprijzen niet aan mercklijk meer achteruitgaan, gaat het meerendeel dier ondernemingen een goede toekomst tegemoet. Door den aanplant ook van cocospalmen heeft men zich bovendien een uitweg gebaad, voor het geval met de rubber moeielijke tijden dienen doorgemaakt te worden.

Het arbeiders vraagstuk bar echter steeds zorgen, aangezien de kosten ter bekoming van geschikt werkvolk steeds stijgen en men toch van den kant der werving aan groote teleurstellingen bloot staat. Bovendien blijken vele Javaanen niet tegen het Riouwsche klimaat bestand te zijn, waardoor het ziektetijdje onder de koelies op de eilanden steeds groot is. Indragiri verkeert in dit opzicht in veel gunstiger condities.

Mijnbouw geschiedt op groote schaal door de Singkep Tin Maatschappij op het eiland Singkep en in een streek zeebodem nabij de hoofdonderzetting Da bo. De door het Inlandsch zc If bestuur in 1887 verleende en in 1893 aan gevulde concessie betrof slechts de mijnontginning op het land, terwijl de zeein concessie, hoewel tijdens het Sultansbestuur verleend, van het Gouvernement is uitgegaan en wel op grond van het bevestigd, dat het beschikkingsrecht der inlandsche zelfbesturen zich niet over de territoriale wateren van het landschap uitstrekt. De cijns der landconcessie bedraagt 5 % der netto opbrengst en / 5.— voor elke 2 pikool uitgeverde tin; die van de zeein concessie 4 % van de opbrengst.

Door het meer en meer gebruik maken van nieuwe ontginningmethoden, heeft men ondanks gestadige uitbreiding der exploitatie, het aantal arbeiders gaandeweg kunnen verminderen. In 1913 werkten er een 700 tal vrije Chinese koelies voor den eigenlijke mijnarbeid en ongeveer 300 Singkeppers voor intelligent werk, als dat van machinist, motorist en krani (mandoer). De Singkeppers voldoen zeer goed en toonen daarin de energieke aangelegtheid te zijn dan het gros der Riouwsche Maliciers.

In zco wordt met veel succes gebruik gemaakt van twee groote baggermolens van Nederlandsch fabricaat.

De opbrengst der land- en zeeinontginning tezamen bedroeg over 1913/1914 13800 pikool, tegen 1) 100 piko(-1 in 1912/1913).

Als in verband met de nijverheidsindustrie staande dient ten deze nog de aandacht gevestigd te worden op de groote lankinstallatie der Koninklijke Petroleum Maatschappij op het eiland Samboc in de onmiddellijke nabijheid van Singapore. Daarheen worden de producten der die Maatschappij toegevoerd, in Nederlandsch-Lijde werkende, petroleumfabrieken gebracht, om vandaar naar verschillende deelen der aarde te worden vervoerd. Het vaarwater bij het eiland is voor dat doel byzonder gunstig; groote

tan kbooten kunnen er zonder moeite komen on dicht bij den wal meeren. Van we Ik con grooten omvang het bedrijf aldaar is, blijkt genoegzaam wit de volgende cijfers: in 1913 were! van Sam boon nan petroleumproducten verachept een hoc- veelheid van bijna 100.000.000 liters ter waarde van / 21.500.000. Het aantal koklies (Javanen en Chinezen) op het eiland werkzaam bedraagt on ongeveer 1200.

Met den houtaankap en houthandel door Europeanen schijnt het in hotRiouwseho nog niet naar wensch te willen gatin. Op hot ciland St. Barbo (bij de Tambilan eil.) met bosch van zeer goede kwaliteit (balau en rfsakhout) is men sinds eenige jaren met de bosche exploitatie bezig, doch met ongunstig resultaat. Uitgebreide concessie tot houtaankap op de Anambas- en Natoena eilanden zijn uitgegeven, maar, voorzover bekend, is met de exploitatie der toege^zen arealen nog niet aangevangen.

Beter schijnt het gesteld te zijn met de Nederlandsch-Indische GSTah-pert ja Maatschappij, die de bladeren van gfitah-pSrt ja leverende boomen van de bevolking op het eiland Singk^p oopkopt en in hare fabriek te Singapore laat verwerken.

Het Europeesche fabriekswezen in do residentie wordt verteren woordigt door een fabriek van petroleumlikken, deel uitmakende van do tankinstallatie op het eiland Samboe; fabrieken op de rubber estates om de „latex“ tot voor den handel geschikte rubber te verwerken; een groote gambirfabriek op de onderneming Acr-Mcelik in Indragiri en een fabriek — de grootste en kostbaarste — op het ciland Karimon, bestemd om uit dijfloetoeing de bekende minderwaardigegStah-Boort, rubber te extraheren. Deze installatie is in 1912 opgericht geworden o. m. ten einde te voldoen aan een der voorwaarden, waarop aan de Nederlandsche-Indische Boschproducten Maatschappij concessie word verleend tot het exploiteeren — met uitsluiting van anderen — van dijSloetoeingboomen op Borneo. Door onvoldocden aanvoer van grondstof moest do fabriek echter al zeer spoedig sluiten (1913). Vermoede-lijk zullen de kostbare gebouwen en installatie ge- handhaafd worden, zij het ook met een gewijzig- cle Ijstemming.

Of zond/aciditoestand. De gezondheidstoestand onder de Inlandsche bevolking laat dikwijls veel te wenschen over. Het is voornamelijk de malaria, die slachtoffers eischt en hoe we I het kwaad door het op vrij groote schaal verbreiden van het kininegebruik conigszins beperkt is geworden, is het sterftecijfer tngevolge van het heerschen van genoemde ziekte onder do Inlanders toech nog groot. De reden hiervan is, dal de Inland r het gebruik van kinine te spoedig staakt, aangezien lij de onmiddellijke uit- werking van dat middel zeer onaangenaam vindt; bij de Europeanen komen nagenoeg geeno Htrcrgvallen wcgcus malaria voor. Ter bestrij- ding van malaria onder de militairen en gewapen- dc politicidicnaren zijn hunne kazernes op doel- ynat ige wcz van muskieten-gaas voorzien. In Indragiri komt, niettegenstaande de vele modder en muskieten, minder malaria voor dan op do cilanden. Hier en daar, zoo we I op de eilanden als op den vasten wal van Sumat ra, koimt beriberi voor. Ofschoon die zieklo hoofdzakelijk aan het rijklijc gebruik van volkomen ontbolsterdo rijst moet toegeschi-cven worden, zoo worden

toch gedeelten der bevolking, die zich met sagoe voeden, ook door die ziekte aangetast. Een proef van bestuurswege op SSrasan gen omen met verstreking van ongebolsterdo rijst (padj), wel- kc ter plaatso tot zoogenaamde „roode ryst“ d.i. #st in het „ilvervlic8“ gestampt word, leverde gunstige resultaten op on schijnt door de be vol- king aldaar ter harte to zijn gen omen. In de ga- vangenissen komen bri-beri gevallen nog slechts sporadisch voor.

Lepra is onder de Inlandsche bevolking zeldzaam; ze wordt meer onder de Chinezen geconstateerd.

Als een gelukkig verschijnsel mag vermeld worden, dat cholera-epidemicen zeer zelden op de Riouwse eilanden heerschen, niettegenstaande in het naburige Singapore zich vrij vaak cholerae vallen voordoen. Eene aanneemlijk verklaring daarvoor ligt in de omstandigheid dat op het cilandgebied geenc rivieren van eenig belang voorkomen on de bevolking haar drink- en bad water steeds uit onbesmet ge bleven putten betreft. De ziekte wordt door de drukke communieatie met Singapore wel sens van daar geim- porteerd, doch bepaalt zich dan in den regel tot slechts enkele gevallen.

Ook de gezondheidstoestand onder de koelies op de landbouwondernemingen in den Riouw- schen archipel laat over het algemeen nog te wnschen over, hoewel daarin, door de meerdere zorg,doordc betrokken beheerders aan de hygie- nische toetanden en de zieken verpleging op hunne estates besteed, reeds verbetering valt waar te nemen. De slechte conditie, waarin gewoonlijk de van Java aangebrachte koelies verkeeren, markt deze immigranten zeer vatbaar voor klimaatsinvloeden en voor in het nieuwe land heerschende ziekten. Be halve aan malaria, lijden de koelies nog al aan mijnwormziekte en dysenteric zoomedo — en in niet geringe mate — aan syphilis.

Gachiodenia. Omtrent de oudere geschiedenis van den hiervoren beschreven archipel is niets bekend. Wel komen in Maleische geschrift- ten legendarischo verhalen voor, die er op wijzen dat in de zesde eeuw op Bintan een gercgld bestuur bestond met een vorstin aan het hoofd en dat tijdens hare regeering een vorstenzoon uit Palembang met een harer dochtera huwde en zioh vestigdo op het eiland Singapoera en de grond- legger werd van het Maleische vorstenhuis van Malaka, maar veel meer is van dat Bintansche staatje niet bekend en omtrent de overige eilanden zwijgion do kronickcn. HeL schijnt zelfs, dat Bintan daarna verlaten is geweest, althans niet onder een aanzienlijk hoofd heefb gestaan. Om- streeks het einde van de 14de eeuw vermeldt het- zelfdc geschrift, dat op Linggaen onafhankelijko radja regeerde. Met vrij groote zekerheid mag worcien aangenomen, dat de gcsliedonis van den Riouw-Lingga archipel van v6dr 1500 die is van kleine vestigingen van ondernemendo stam- hoofden, die met huu onderhoorigen, de voor- ouders der tegenwoordig Malciers en Orang laoct, deels leefden van visschrij en zeeroof, deeh van weinig beduidenden land bouw naby do plaat- sen waar ze in do nauwe, aan anderen onbokende straiten hun schuilhoeken hadden.

In het binncnland van do grootere eilanden heeft toen ook zeker reeds een zeer achaaersche, zwervende bevolking gelcefd, waarvan nu nog

overblijfselen worden aangetroffen in de Orangncigd waron zich haar in de praktijk te laten wel* bSnoewa of Orang oetan. gcvallon.

Op enkele pun ten, zoals a an do Bintanbaai, Z66 werd in hot begin der 16e eeuw Lingga heeft, waarschijnlijk een grotere vestiging be- namens den vorst van het Maleische rijk bestuurd door een van diens bloed ver van ton onder den titel staan, die tot zekeren bloei geraakte als veilige lig. on radja, maar geheel gewillig schikte zich deze niet in ververschingsplaats van handclspirauwen, want van zijne ondergeschikte verhouding; ook op Bin tan werd in- of uitvoer kan daar in die tijden wel geen sprake op bovengenoemd wijze het best uur gevoerd :

Wat met eenige zekerheid o m rent de lotgc- Singapore wordt eveneens bestuurd namons vallen van den archipel bekend is, valt na 1500 en Malaka's boheerscher; de Kari- nion-eilanden voor een goed be grip dier lotgevallen is het noo- dig vermodellijk ook reeds toen, zekr althans in het den blik te wenden naar Malaka, het Malei- sche rijk, begin der 17e eeuw. Wat Sumatra betreft, Siak wordt dat, volgens do kronieken door den vierden opvolger in het begin der 16e eeuw tot de onderhoorigheden van Sri Tri Bocana, den stich- ter van Singapore, was van Malaka gerekend, al wordt blijkbaar deze gevestigd. Vermelding verdient nog dat de titel ondergeschikte verhouding niet altijd in acht "Soelthan" aangenameu werd door den eersten genomen; Kampar (Poelau La wan) eveneens, zij het Mohammedaanschen vorst van Malaka, namelijk dan onmiddellijk onder, geschikt aan Malaka of Mahmoe Sjah I (1296). middellijk, doordat het was een onderhprigheid van

Toen in 1509 de Portugeezen voor het eerst met den radja van In- dragiri, die zijp beurt een vazal den Maleischen archipi en het Maleische was van Malaka. Ook verdr Zuidwaarts heeft Malaka schiereiland in aanraking kwamen, was de st ad eons in vloed trachten uit te oefenen : immers in 1630 Malaka dan ook reeds gedurende Inn go tijden de is Tongkal een twistappel tusschen Djohor (Malaka) zetel der vorsten en een Malcisch rijk van be- en Djambi, we Ik laatste rijk „over lan gon tyt" tekenis. Tongkal aan het Maleische rijk had ontruk.

Het ligt niet binnen het bestek van dit artikel, te Hoogstwaarschijnlijk eeliter dagteekent Mala- trachten de schaarsche en onzekere gegevens omt rent ka's in vloed op verschillende der bovengenoemd de immigratie der Maleiers op het scliier- eiland en eilanden en landstrecken van veel vroeger dan het omtrent de stichting daar van even- bedoelden staat begin der 16o eeuw, maar stellige berichten omtrent we er te geven; alleen omdat de tegenwoordige de tijden v66r de komst der Portugeezen ontbreken residentie Riouw en onderhoor- heden in dien nagenoeg geheel: vandaar dat in dit artikel het begin ontwikkelingsgang is betrokken geworden, dient er der 16e eeuw als begin periodo voor het aangeven der stellige gegevens in dit opzicht wordt aan een omen..

Malaka's beherschers hebben 隳ns in een on- Ook overigens trou- wens is, zoals bo ven reeds dergeschikte verhouding gestaai tot Siam, maar in gezegd, weinig van de geschicdnis der tegen het begin der16e eeuw wasdaarvan.in de prak- tijk woordige residentio Riouw uit de tijden voor de althans, geen sprake meer, al schikte laatst- genoemd komst der Portugeezen bekend. De V66r-Indiers rijk zich noode in deze verandering. Dat Malaka zich zullon in overoudo tij- den waarschijnlijk er mee in hoe langer hoe meer onafhan- kelijk was gaan aanraking zijn gc* wcest. Lingga wordt in de eerste gevoelsn en gedragen, had het te dan ken aan zijn helft der 15de eeuw genoemd in Chineesch bronnen; welvaart, gevolg van zijn bloeienden handel, op zijn Bintan schijnt eveneens aan de OhinecBehe beurt een gevolg van de gunstige ligging der stad, aan handelaren bekend te zijn geweest, toen dezen, den zseweg tusschen Azie*s Westen en Azi&'s voordat Malaka tot zijn grootsten bloei was gekomen, Oosten. Daze welvaart had niet alleen gewekt een nog bewesten het Malcische schiereiland handel dre- gevoel van onafhankelijkheid bij Malaka's vorsten, ven en blijkbaar ook dit eiland bezochten.

De Portugeezen waren dan in 1509 in aanraking handhaven en verder de zucht en de kracht, om nabij- gekomen met Malaka. Welcra we rd on die aan ra kin gelegen st re ken aan zich te onderwerpen. Ook te gen van vijandelijken aard ; in 511 ver- scheei de dezen opzichte kan niet met zekerheid het beloop der gouverneur van Portugesch-Indie, Affonso gebeurtenissen geschetst worden, jnaar ala vaststaand d'Albuquerque, zclfv66r do stad en ver- overde haar. mag worden aangenomen, dat in den tyd, dat de Dezc gebeurtenis on de daarop vol- gende oorlogen Portugeezen met Malaka in aanraking kwamen, zijn tusschen de Portugeezen on de uit hun hoofdstad Sultan — behalve op eenige andere st reken, die hier verdreven radja's hadden gevolgc, dal doze zich meer niet ter zake doen — in een of anderen vorm gezag gingen bemocien mot sommige der eilanden, die oefende of re ch ten preten- deerde op verschillende than» deel uitnaken der residentie Riouw. Verdrevcn eilanden bezuden het Maleische schiereiland en op toeli somwijlen uit het vastelands gedeelte van hun een deel der Ooste- lijke kustlijn van Sumatra. rijk, hebben zij da J hun zetel gevestigd op Bin tan,

Wanner en op welke wijze dit proces zich heeft een enkele niaal op Lingga. Toch was dit slechts een ver* huizing van zeer tijdelijken aard, want al spoed- dig na do verovering van Malaka in 1511 werden de zonen of andere bloedverwanten van Malaka *s van de Maleische vorsten de eigenlijke bestuurszctels van de Maleische vorsten de stad Djohor en het in de nabijheid gelc- gen Batoe Sa Sultan op buit uitgegaan in den omtrek, heb- ben Scharif van de Maleische schiereiland en de Malcische nederzettingen gevormd on he bben zij in een of anderen vorm erkend een eenigermate omda de bronnen van Nederland- schen oorsprong.

oedgeroepde verhouding tot het Malaka'sch hoofd van hun geslacht: een verhouding, meer of minder daadwerkelijk, naarmate Malaka' be- heerscher meer of minder lust en kracht gevoelde haar in de prakt ijk te laten gelden en tevens naarmate zijn uitgeweken Bintan en Lingga te lijden. Immers, wanneer

bloedverwanten ge-

op een van beide eilanden de beheerscher van het Maleische rijk was gvestigd, dan word van ddir uit het Portugeschc Malaka bedreigd, dan waren daarop gericht do aan vallen, door de Portugeezen ondernomen tegen den vijand. In 1521 word een poging der Portugeezen, om sultan Mahmood van Bin tan te verdrijven, verijdeld: zij kwam hun op een neffilaag van beteekenis to staan. In 1523 en 1544 vond een herhaling dezer gebeurtenis plaats. Maar in 1526 gelukte het Pero de Mascarenhas, Mahmood te verdryven van cl ililand, dat nu enkele jaren door een inlandschen vorst namens de Portugeezen we rd bestuurd. Ver- moedelijk we rd na dezo gebeurtenis Djohor meer dan voorheen de eigenlijke bestuurszetel van het Maleische rijk, al hield de vorst daarvan zich al spoedig (minstens reeds sedert 1539) weder v66r en na op Bintan op.

Maar omdat het centrum van het Maleische rijk op dezs wijze evenals v66r de verovering van Malaka door de Portugeezen bleef op het Maleische schiereiland, concentreerde zich het belang van dat rijk — ook voor do Europe era — in de eerste plaats op dat vastelands gedeelte: de berichten omtrent het rijk Djohor van Europeesche zijde bepalen zich dan ook vooral tot het schier- ciland. Weinige betrouwbare berichten zijn uit de 16c en 17c eeuw tot ons gekomen omtrent die streken van Djohor's gebied, welke de tegen- woordige residentie Riouw en onderhoorigheden nitmaken.

Dat in den Ian gen, so ms door een meer vrelieuvende verhouding afgebroken krijg, tus- schen Djohor en Malaka gzuvoerd of in do veeten tusssen Djohor en het zich in de 16c en de eerste helft der 17c eeuw steeds meer ontwikkelende Atj66 alwdeide cilanda van het Maleische rijk worden betrokken, is gemakkelijk te begrijpen. Eveneens, dat do sultans van Djohor soms ge- <1 won gen hun verblijf — tijdelijk — op die cilan- den hidden : op Bintan, ook op Lingga. Diep hierop in te gaan zou een bespreking zijn van zich hrcchalende gebeurtenissen. Toen an de re Europeers dan de Portugeezen — de Engelschen en de Nederlanders — in het begin der 17c eeuw in doze streck kwamen, vonden zij daar dien onze- k'ron toestand.

Ook den Nederland era bleek natuurlijk het trioct belang, dat gelegen was in het beheerschen van Straat Malaka en het trachten te veroveren van de daar gelegen stad stond al spoedig op het program der Nederlandsche pioniers in het Oosten. In 1606 sloot Corn Uis Matchief de Jon go een verdrag met den sultan van Djohor, wien bij gezamenlijk Malaka ging insluiten : en hierby we rd bepaald, dat ingeval van wcls>een Malaka aan de Oost-Indische Compagnie zou blijven. De aan slug mislukte, maar aan de O.-I. Comp. we rd bij een nicuw contract (1606) afgestaan een of and ere plaats aan den sultan van Djohor toebe- hoorende, om haar koopmansgoederen en amuni- tie te verzamelen en te bewaren en om „zoo noo- dig ambachtslieden en huisgezinnea** uit Nederland „te brengen". Matelieff dacht o.a. aan Bintan. Van het plan is echter nicta gekomen, of- schoon in de eerste jnen onder do streken, waar men con „algemeen rendezvous" voor de Ncder- Jandera in het Oosten wilde geveffligd zion, ook do omgeving van Straat Malaka blijft genoemd. Zoo word i i 1614 nog gedacht aan Karimon (bfisar ?), om dair een vrsterkte plaats in te richten voor

de Oost-Indische Compagnie. Ook hiervan is niets gekomen en al deze plannen kwamen op den achtergrond na Batavia's stichting in] 619.

Dit nam niet weg, dat de Compagnie betrekkingen onderhield met het rijk Djohor en met verscillende zijner onderdeelen, ook met sommige van die, welke thans de residentie Riouw en onderhoorigheden uitmaken. Maar juist met laatstgenoemde onderdeelen zijn 's Compagnie^ betrekkingen al van zeer weinig beteekenis ge- wcest J). Sedert 1615 staat vast, dat zij handel dreef op Indragiri, een handel, dien zij dedide met Chineezen en Portugeezen en al spoedig ook met de Engelschen. Van veel beteekenis was die handel zeker niet; van vriendelijken aard bleef de verhouding niet altijd. Zoo we rd in 1622 onze handelsfactorij aldaar opgeheven, maar bleef do handel met korter of grootere tusssen pozen voortbestaan, al waren de voordeelen niet groot, vooral wanneer Indragiri's „Coningen" (de „Soetan", en de „Jang di pStroewan moeda") werden lastig gevallen door Atj^hers (o.a. 1624) of door do be won era der bovenlanden, wck laatste een gewoon vrschijnsel was onge veer het midden der 17e eeuw. En „den peper valt er diet endet^ gout is oock niet abundant te bccomen". Er kwam brj, dat de politick der Compagnie meebraebt, dat men trachtte den handel van deze streken te trekken op Malaka, nadat dit in 1641 in handen der Nederlanders was gekomen, of op Batavia; e-^ voorzover dit gelukte, was de handel der Nederlanders op Indragiri zelf van te minder beteekenis. En indicn, zooals b. v., ongeveer het midden der 17s eeuw plaats vond, de Nederlanders optraden tegen Indragirische vaartuigen op een wijze, die in de oogcn der beide „Coningen", van Indragiri den zeerof nabij kwam (hot lichten „tegen ord re endc buyten redenen van „t een en 't ander haerer goederen uut eenige Andragierso vaertuigen"), dan we rd de verhouding onaange- naam, dan we rd de handel van nog minder be* tcekenis en bleef do Compagnie in de eerste plaats afwachten, tot de peper van Indragiri en de Westwaarts liggende streken in Malaka en Batavia word aangebracht en word pas in de t weede plaats rechtstreeks door haar op Indragiri handel gedreven. De betrekkingen, we Ike de Oom- pagnie met dit rijk had, reasorteerden onder Malaka, wat verband zal gehouden hebben met do onderhoorigheid van Indragiri aan Djohor, onge- veer het midden der 17e eeuw eerder versterkt dan verminderd. In tijden, dat ds O.-I. Comp. daar in Indragiri door een ambtenaar was verte- genwoordigd, was deze ondergeschikt aan den Nederlandschen gouverneur van Malaka. Dit moet weder het geval zijn geweest ongeveer 1671 en 1672, in welk jaar bepaaldlijk sprake is van „het Andragirys opperhoofd", dio don rang had van „coopman". Dit opperhoofd had weder do leiding van een logo of factorij, welke do Compagnie in Indragiri bezat en dio in 1679 word afgo- loopen door Bantamsche vaartuigen, bij welko gclogenheid ons opperhoofd, Jan van Assendelft, word vermoord. Zij bostond nog minstens in on- geveer 1725, maar het opperhoofd had toen slechts den rang van onderkoopman. Peper on goud

i) Van die, welke thans behooren tot hot gouvernement Oostkust van Sumatra of tot Englsch gebied behoeft hier niet te worden gesproken.

waren steeds de export-, kleedjes en contanten de import-artikelen.

Wat het reft 's Compagnie's betrekkingen met de overige deelen der tegenwoordige reside. tie in de 17e en de eerste helft der 18e eeuw/ook hieromtrent is weinig zekers te berichten/

o. : In de Riouw-Lingegroep, „de menicte van den anderen genoemt Bentem“, we rd v66r de ver-overing in 1641 van Malaka herhaaldelijk vloer echeper der Compagnie gekruist op Portugesche vaartuigen en meer dan eens kwamen do onzen dan met de hoofden en bewoners diel eilanden in aanraking. Ook word van sommige dier eilanden eenige smaJlc han del b. v. op Batavia ged re- ven. Van anderen handel kon zeker ook bezwaar- lijk sprake zijn, want producten of goud vielen van die schaars alleen langs de kusten bevolkte eilanden zeker niet te verwachten. De berichten omtrent deze betrekkingen leveren weinig be- langrijks. In 1633 is sprake van een „coninck“, van het eiland Bin tan, maar in we lke verhou- ding deze totDjohorstaat, wordt niet uitgemaakt. Belangrijk is een omschrijving van het. Djohor- echc rijk, opgemaakt in 1641 onmiddeUijk na de verovering van Malaka. Toen we rd aangenomen, dat tot Djohor behoorde, be halve gedeelten van het Maleische schiereiland, het volgende gebied daarbuiten: „d'riviere Chiacia (Siak), gevende rys, agulhout, besercten, ysere, verckens, etc.; rio Campher (de Kampar-rivier) geeft santgout ende pc per; d'riviere van Bencalis, d'sclve heeft veel cuyt, speck als andere lyfftochten ; d'cylan- den van Ongaragh (Oengar ?), gevende alder- hande fruyten; Can mon, heeft goet water ende oock agulhout, doch van clycyner estime; d'eylan- den van Boulongh ende Ben ten, synde van on tai- licken meenichten, geven houtwerck, be quae in om huysen ende schepen van te bouwen ; Lingen met de omleggende cylan- den, gevende camphor ende oyle, soo mcede d'eylaiden Songi (Socgi ?), Sedili(?), Besariende Kitsil(bSsarenkS ji) ?; d'ey- landen van Sincapoura, synde visryck“. Opmer- kelijk is dat verscheidene der groote eilanden hier niet zijn genoemd, wat er wel op wijst, dat die eilanden of niet of uiterst schaars bevolkt waren, en *dat ook* het ziental der andere gering was blijkt uit de vermdding van hetgeen ze voor den handel opleverden. Van dij groote cilanden- groepen, die nu de afdeeling Poelau Toedjoeh vormen, is geen enkele genoemd. In de Maleische kronieker komt wel het een en ander omtrent die eilanden voor, waaruit zou blijken dat ze althans toen ter tijde dee) uitmaakten van het Maleische rijk. Zoo wordt verhaald dat den 13den Mei 1735 sultan Soleiman naar Boengocrari, het hoofd- eiland van de Groot-Natoenagroep, vertrok, van waar hij spoedig terugkeerde op het bericht dat de nader te *ver meld en Radja KStijl* Riouw be- dreigde, die later (1735) zelf op Siantan, een der Anazbasila(jdei) lande, on de Maleische ves- tiging aldaar *verwoestte*. Ook wijst men than8 nog op Sfrasan het graf van een Riouwischen sultan.

Door de verovering van Malaka in 1641 door de Nederlanders met hulp der Djohorieten, had de toestand in deze streken groote verandering ondergaan. De Nederlanders hadden da ar niet langer re ken in g te houden met de Portugeezen en voorloopig even min met eenige andere Euro- peesche natie. Ook Atj4h, dat zich in de laatste jaren der 16de en de eerste decennien der 17de

eeuw geducht in de buurt van Straat Malaka had laten gelden, we rd van minder be tee ken is, vooral voorzoover het aanrakingen met Djohor betrof. Wat nu dit laatstgenoemde rijk aangaat, de Oost- Indische Compagnie kon het over het geheel goed met de beheerschers er van vinden. Maar opmer- kelijk, dat na de verovering van Malaka zoo weinig notitie wordgenomen van het eilanden-gedeel- te der tegenwoordige residentie Riouw en onder- hoorigheden, wederom een aanwijzing, dat die eilanden wat hun bevolking betrof, van weinig beteekenis waren. Voorzoover men met Djohor in a an raking kwam, gold dit die gdcclten van het rijk, we lke op het schierciland waren geJegen, of — er is reeds op gewezen — die deelen, we lke op Sumatra lagen.

In het laatste kwart der 17de eeuw begint daarin verandering te komen en wel door een- zelfden factor als in het. begin der 17de eeuw. Onge veer 1680 toch vestigde de toenmalige sultan (of jangdi p6rto?wan bSsar) van Djohor zijn zetel t3 Riouw, ter plaatse, tegenwoordig Riouw lama genaamd, vermoedeJijk in verband met twist en krijg tussschen Djohor en Djambi. In deze „ko- ninklijke residentieplaats“ word dan ook in 1685 een contract gesloten tussschen Djohor en de O.-I Comp., het we lk in 1689 werd vervangen door een nieuw, waarbij aan haar verschillende voor- rechtten in den handel werden afgestaan, vooral ten opzichte van Siak. Het contract van 1689 was gesloten te Djohor, toen wedcr de residentie van het rijk. Het schijnt dit te zijn gebleven tot 1709, toen sultan Abdoe*1 DjaJil Raj at Sjah, een usurpator op Djohor's troon, Wider zijn residentie vestigde te Riouw. Met hem en zijnen onderkoning (jang di pSrtowan moeda) sloot de O.- I. Comp. in 1713 een nieuw contract met voor haar nieuwe handelsvoordeelen.

De reden, dat Djohor's Sultan in 1709 het vasteland vcllaat en te Riouw verblijf gaat houden, moet missschen worden gezocht in aan va lien, die zijn rijk had te doorstaan van vijandelijke clementen, waaronder Boengineezen esn eerste plaats innemem: fortuinzoekers, die, lds van eigen land, roofden in vershillende streken of tracht- ten dear hun invloed ts vpatigen. Al spoedig wia- fon zij ook in het rijk Djohor hun rol te spelen, door zich te steken in binnenlandsche verwikko- lingen. In 1719 verdreef Radja K6 jil van Siak Soelthaj) Abdul DjaJil Sjah III van Riouw en ontvoerde diens kinderen, waaronder zijn. twee zoons Soleiman en Abdul rah man. D. : Sultan week naar het schierciland Malaka uit, waar hij, op last van Radja K6 jil, moet vermoord zijn. De Boengineezen wisten echter, ondur hunne aan- voerders, de drie gebroeders Dae ng Marcwa, Daeng Prani en Daeng Pali, Radja K6 jil naar Siak terug te drijven en de gevangene sultanskindren te bevrijden, waarop zij Solcimai) tot Sultan van Djohor uit trie pen (1721). Drzc verhiel, tot be loon- ning Daeng Marewa tot Ondcrkoning „Radja- Mocda“ (later: jang di pfiertoewan moeda) en ver- leende aan Daeng Prani den titel van „Ra(lja- Toewah“, onmiddeDijk in rang op den onderko- ning volgende, en eloot met hen een verbond van bondgenootschap en vriendschap, hetwclc in 1728 en 1734 vernienwd werd. Aan beiden werd de titel sultan verleend. Door aanhuwclijking met vrouwen uit de allrhoogste Maleische ge- slachten wisten de aanzienlijke Boengineezen hunne positie in het Djohorsche rijk hechten

sterk te makcn en zich to hand haven ook tegen aanvallen van buiten, o.a. van Siak (zie OOST-KUST VAN SUMATRA). Ook op het Maleische schiereiland buiten het Djohorsche rijk wiaten zij grooten in vloed en gezag te verwerven.

Met de tocneming van den invloed der Boegineezen in het Djohorsche rijk verminderde die der aanzienlijke Maleiers, van den Sultan in de eerste plaats. Sultan Soleiman was niets dan hun werktuig; zij heerschten, mot Riouw als bestuurs-centrum, over het rijk Djohor. Het wakte steeds meer den haat op der Maleische aan zienlyken en ook den Sultan we rd het te machtig. Onge veer het midden der 18de eeuw stelde hij zich in nau- wer verbinding met de O.-I. Comp. Dit handels- lichaam had eveneens de schadelijke gevolgen ondervonden van de gezagsuitoefening en gezags- uitbreiding der Boegineezen in deze streken. Hoofdzak voor haar was de tinhandel van het Malcische schiereiland en de Boegineezen hadden haar daarin ten zeerste belemmerd, sedert zij zich op het sluceiland hadden gevestigd en daar tot macht en aanzien waren gekomen. Sultan Soleiman zocht haar hulp te verkrijgen en stond in 1761 Siak aan haar af, een schenking toen zonder groote betekenis, omdat Djohor in de Siaksche aangelegenheden zoo goeod als niets meer had te zeggen, maar die toch als nasleep had, dat de O.-I Comp, zich al spoedig veel meer dan voorheen met de Siaksche aangelegenheden inlicht en haar suprematie daar in 1761 deed erkennen, waardoor de band tusschen Siak en Djohor gcheel were! verbroken (vgl. het artikel OOSTKUST VAN SUMATRA).

Hulp echter tegen der -Boegineezen invloed hnd de Compagnie aan Djohor's sultan niet zeer spoedig verlcend. Maar de tocnmnlige Boegineesche onderkoning van Djohor, Daeng Kambodja, verbond zich ongeveer 1756 met de, der O.-I. Comp, vijandige partij in Siak en de Boegineezen traden vijandig tegen ons Malaka op, sloten die stad zelfs in, tot in Juli 1757 versterkingen uit Batavia den vijand nood zaakten af te trekken. De macht der Boegineezen ging voor het oogcnblik achter- uit en Solciman rekende zich zelfs in dit jaar van het Boegineesche onderkoningschap ontslagen. Daeng Kambodja onderwierp zich in 1758 aan de O.-I. Comp. Maar Soleiman was zoo weinig gerustgesteld, dal hij in 1759 aan de O.-I Comp, vroeg, dat zij cen militaircn post te Riouw zoude veltigen. De - zc ging toen niet op dit denkbceld in. Nog in hetzelfde jaar verzoendo Pacng Kam- hodja zich met den hoogbejaarden Solciman, dlo in 1760 overdeed. Bij de snelle wisselingen van Killians in het Maleische geslacht, (zie o. a. Nct- ucher in T. Bat. Gen. II, <lie ook van de hier ver- mekle afwijkende jaartallen noemt) juist om- fitricks dien Lijcl, Lrachten Daeng Kambod ja en and ere Boegineesche aajzienlijken him getaan- den in vloed in Djohor, vooral in Riouw, weder te verjuicerderen en zagen zij kans, het gezag weder aan zich te trekken. De O.-I. Comp, legde hun geen beletselen in den weg en, Loen in 1777 Daeng Kambod ja slierf, was Ho invloed der Boegineezen in hut Djohorsch gebkd, ook op de eilanden, weder overwegend. De Compagtic had het ondervonden, want in slijnd jnct de door haar met Djohor gesloten contracten, had Kambodja den handel met andere nation, o. a. met Engcland, begunstigd. Zijn zoon en opvolger in het onderkoningschap, radja Ali, was meer genegen de

O.-I. Comp, naar do oogcn to zien, omdat hij met mededingers had te kampen, en daaronder met gevaarlijk cn hij wel begreep, dat, de hou, ding der O.-I. Comp, ten aanzien van hem nog gewicht in do schaal kon leggen. Onder die mede- dingers trad op den voorgrond radja Hadji, bloed- verwant van radja Ali, een Boeginees van hoogo geboorte, wicns vader eens cen zeer aanzienlijke positie in het rijk Djohor had in gen oomen, maar die than s zelf zwierf over de zee en de st re kon in den omtrek in on rust bracht. Hij had zich reeds opgehouden op Lingga, had aan de rivier van Indragiri bij de monding der Tjinako den handel op die rivier belemmerd, had deel genomen aan de onophoudelijke woelingen en krijgsverrichtin- gen in de omstreken van het Maleische schiereiland, had de Westkust van Borneo tot het tooneel zijner daden gemaakt en was na den dood van Daeng Kambod ja naar Riouw teruggekeerd, met de blijbare bedoeling zijn rol te spelen. Hg wist dan ook reeds in 1778 radja Ali te verdrin- gen uit zijn onderkoningschap.

De O.-I. Comp, kreeg het met radja Hadji te kwaad. Wel wetend, dat hare macht niet meer die van vroeger was, vooral nu zij met Engeland oorlog voerde, wist hij, zonder zich om de mee- ning van Djohor's sultan te bekommeren, onder de Boegineezen van het Maleische schiereiland zich een aanhang van betekenis te verwerven. Hij trad vijandelijk tegen de O.-I. Comp, op en maakte Straat Malaka onveilig. De O.-I. Comp, verklaarde hem in 1783 den oorlog. Po gin gen, om Riouw te bemachtigen, in 1783 en het begin van 1784, misluktcn; onze schepen en troe pen moes- ten het opgeven. Op zijn beurt ging nu radja Hadji Malaka verontrusten, maar door schepen van het z.g. Landesknder onder Van Braam we rd hij in Juni 1784 bij Tglok KBrtapang verslagen. Hij z'lf sneuvelde.

Radja Ali nam nu weder het onderkoningschap op zich. Van Braam blokkeerde daarop Riouw en trachtte met den sultan — toenmaab sultan Mahmoeod — in onderhandeling te komon. Dit leidde, dank zij den invloed der Boegineezen, tot geen resultaat en Van Braam trad handelend op. Radja Ali en bijna alien der zijnen echter zagens kans to ontvluchten ; do sullan trad in onderhandeling ; de Nederlandsche vlag word bo ven Riouw gheschen en in November 1784 werden bij een nieuwc contract de verhoudingen nader geregeld. Djohor we rd beschouwd als vor- overd grondgebied en sultan Mahmoeod ontving het als lcen terug uit handen der O.-I. Comp. De verbintenissen tusschen den sultan van Djohor en de Boegineezen werden vernietigd ; geen Boe- ginees mocht tot onderkoning worden ver- rhe ven. De O.-I. Comp, zou cen garnizoen te Riouw, toenmaals do hoofdplaats van het rijk Djohor, leggen en daar een resident plaatsen, die in 1786 Tandjocng Pin an g als verblijfsplaats koos. Hier- too ging moh dadelijk over, te eerder, omdat men vreesde, dat de Engelschen zich ddar zouden voa> tigen. In 1787 *rd het contract vernieuwd en thans werden o. a. de in- en uitgaand^ rechten onder het becher der O.-I. Comp, gesteld.

Een rustig bezit block al spoedig de nieuwe leenstaat van de O.-I. Comp, niot te zijn. In Mei 1787 deden een aantal Solokse vaartuigen een aanval op ons fort en het Europeeach garnizoen capitulceerde. Vermoedelijk stonden die Solokkera (Ilanocn's) in verbinding met radja Ali, dlo na

zijn vlucht in 1784 zich met "de zijnen op de Westkust van Borneo en omliggende eilanden ophield : zeker ook met Djohor's sultan Mahmood zelf, die blijkbaar zich noode schikte in de contracten van 1784 en 1787. Maar zijn positie verbeterde er niet op. De indringers stelden hem zoo hooge eischen, dat hij uit Riouw week en zich elders op verschillende plaatsen in zijn rijk vestigde, o. a. op Lingga. De O.-I. Comp. ging in 1788 weder het door de Ilanoen^ verlaten Riouw bezetten, maar 'zij kwam na do gebeurtenissen van 1787 op gespannen voet met Mahmood.

spoedig echter werden onderhandelingen gevoerd zoowel met radja Ali als met den sultan. De O.-I. Comp. had tegen onderhandelingen to minder bezwaar, omdat zij zelve in die dagen weinig kracht kon ontwikkelen, wijl zij bevreemd was voor den invloed der Engelschen van Poelau Pinang uit en omdat Riouw door het uitwijken van de Maleiers met Mahmood was onbloeit van zijn bevolking en de Cliineezen, we lke zich daar vestigden, geen rustige elementen bleken te zijn. De onderhandelingen baden nog we l tot geen beslissing gedic totsn in 1795 Malaka a an de Engelschen o verging, maar ware] toch zoo ver gevorderd, dat onze gouverneur van Malaka, Couperus, die de slad aan de Engelschen overleverde, zc nog als grondslag voor de toekomstige verhoudingen kon laten gelden. Mahmood werd op den troon van Djohor hersteld en vestigde zich op Lingga. In de eerste jaren had hij weder strijd te voeren tegen radja Ali, die zich zij 1800 weder had meester gemaakt van Riouw. In 1803 werd' echter de vrede gesloten tusschen Maleiers en Boegineezeit en radja Ali word in 1804 door Mahmood hersteld als onderkoning. In 1805 overleed Ali en word opgevolgd door radja Djafar, een zoon van Lingga Hadji. De sultan vestigde zich weder op Riouw (Daik), de onderkoning op Peri jin gat (Mars).

Djafar was nog onderkoning, toen na de restauratie het gezag van Nederland krachtens het Londensch tractaat van 1814 in den Archipel werd hersteld. Mahmood eebter was in 1811 overleden. Na zijn dood wierpen zijne beide zoons TSngkoe Abdulrahman en TSngkoe Long zich als pretendentes voor den troon van Djohor op. Door den onderkoning en de rijks-grooten van Boegineesche afkomst werd Abclulrahman tot Sultan uitgeroepen, waarinde het Ned.-Ind. Gouvernement zich vereenigde. De Djohorsch-M&leische rijks-grooten weigerden echter Abdulrahman als vorst te erkennen en schaarde zich aan de zijde van Tóngkoc Long g. Van deze on-eenigheid trok Raffles partij door in 1819 te be-werken, dat Tíngkoc Long zich, onder den titel van Soelthan Hoesiu, tot Sultan van Djohor liet uitroepen en als eerste bestuursdaad het eiland Singapore aan Engeland afstond. De strijd tusschen de Engelschen en Nederlanders ojn zich den invloed in Straat Malaka te verzeckren, do contracten door beide partijen in 1818 met Jjohor gesloten, de vestiging der Kugelschen te Singapore, enz. dienen hier te worden voorbijgegaan (zie het artikel ENGELSCHEN IN DEN MA- LEISCHEN ARCHIPEL), omdat zij geen bij-vonden in vloed hebben gehad op die deelen van het rijk Djohor, die thans vormen de residentie Riouw en onderhoorigheden. Alleen dient er op gewezen, dat bij het contract, door den schout-bij-nacht Wolterbeek namens het Gouvernement

in 1818 met Djohor gesloten, Nederlands rechten op Djohor op den grondslag van het contract van 1784 werden erkend en bevestigd. In 1819 en 1820 diende dit gezag echter nog gowapender-hand tegenover de Boegineezen te worden ge-handhaafd, maar het gevolg was, dat de over-groote meerderheid der Boegineezen Riouw ver-liet en zich naar Singapore verplaatste. Later keerde een deel hunner naar Riouw terug. Het contract van 1818 werd in 1820 nader geregeld.

Bij hot Londensch tractaat van 1824 werd Malaka afgestaan aan Engeland en trok Nederland zich terug van het Maleische schiereiland. Verder werd bij artikel 12 bepaald, dat Nederland afzag van alto vertoogen tegen het bezetten van Singapore door Engeland, waartegen de koning van Engeland beloofde „dat geen Britsch kantoor zal worden opgericht op de Karimon-eilanden, of op do eilanden Batam, Bintang, Lingga of op ecnig der andere eilanden, liggende ten Zuiden van Straat Singapore, en dat met dcrzelver opper-hoofden genee tractaten, onder Britsch gezag, zullen gesloten worden". Ten gevolge van deze bepalingen diende het rijk Djohor te worden gesplitst. Sultan Abdoerrahman schikte zich in het onvermijdelijke en „schonk" in 1825 het Engelsch gebied van het rijk Djohor aan den pretendent, inderijdt ter willo van het bezetten van Singapore door de Engelschen op den voorgrond geschoven. De sultan liet uit zijne titels dien van sultan van Djohor weg; hij was thans alleen sultan van Ling, ga, Riouw en onderhoorigheden.

Nog een enkel woord over do geschiedenis van het aid us ingekrompen gebied. Over Indragiri is reeds elders in dit werk gesproken (zie aldaar), resten dus in hoofdzaak de eilandengroepen.

Niettegenstaande bij het tractaat van 1824 was bepaald dat de Karimon-eilanden tot Riouw-Lingga zouden behooren, trachtte de sultan van Djohor, hierin niet tegengegaan door de Engel-sche autoriteiten, zijn gezag te laten gelden op do Karimon-eiland in, maar in 1827 werd reef de resident van Riouw, Elout, de indringers van- daar con hajidhaafde daarop de rechten van Riouws sultan. In 1852 vestigden een paar Engelschen van Singapore met vergunning van den sultan Mahmood Moelhafar Sjah een handelsmonopolio op Karimon, doch werden door gewapend optreden van den onderkoning, gestuund door een oorlogsschoener con kruisboot van het Gouvern., genoodzaakt om Karimon te verlaten. Na dit (ui tijd was van betwisting van rechten op de Riouw-Lingga-groepen van buitenlandsche zijde geen sprake meer. Wei vielcn nog nader te regelen (de betrekkingen tusschen het Gouvernement en d-n sultan van Riouw. Dit geschiedde bij het contract van 1830, waarbij die van 1784|878 tot grondslagen werden gen omen. Dat Riouw con leen was van het Gouvernement werd dan ook uitdrukkelijk bewetigd. Verdrd werd gestij-nleerd, dat het be wind over het rijk, onder den sultan, zou worden waargenomee door een onder-koning of radja moeda, uit het geslacht tier Boegineezen, en wel zoovcl inogelijk uit het geslacht van radja Djafar. De kuze zou steeds geschieclcn door den sultan, onder goedkeuring van het Gouvernemen t. Onder de verdere gebeurtenissen (4i dient te worden gome Id het optreden tegen zee-roovers, die ongeveer het tweede kwart der 19de eeuw weer geducht zich lieten gelden en gestuund werden door aanzienlijke onderdanen van den

sultan. Vooral sodert 1837 word door ons optreden die plaag aanmerkelijk verminderd.

Moclijkheden berokkendo ons do wijze, waarop de in 1842 opgetreden sultan Mahmood Moetha-far Sjah in binnen- en buitenlandsche aangelegenheden handelde. Toon in 1844 do toenmalige onderkoning overleed, trachtte de sultan hot onderkoningschap afgeschafte te krijgen. Het gelukto hem niet en toen in 1845 een nieuwe onderkoning was aangesteld, werd zijno positie nauwer omschreven: „Voortzal Lingga, Riouw en onderhoorigheden door den onderkoning beheerd worden". Even min mocht het sultan Mahmood gelukken zijne plan non op sommige streken in het Maleische schiereiland ten uitvoer te leggen, streken, met de bemoeienissen waarvan Nederland zich op grond van het tractaat van 1824 had te onthouden. Het Gouvernement wilde Mahmoods inmenging daarin dan ook niet en toen, nadat ook lic Engelsche bestuur geldaagd had over de gevolgen zijner woelinge, deze voortging met zich daarmede in te laten, werd hij in 1857 van den troon vervallen verklaard. Zijn rol was echter nog niet uitgespeeld. Hij — thans tongkoc Mahmood genoemd — stelde zich in be-trekking met onrustige elementen op Sumatra's Oostkust, n. langs de rivier Ret eh. Daar waren nog gevestigd afstammelingen der Soloksche zeeroovers, die er in het laatste kwart der 18de eeuw waren gekomen. In dezen tijd was aan hun hoofd een zekere panglima besar Soeloeng of Long, die het handwerk zijner voorgangers wedcr had opgevat. Met hem stelde zich tongkoc Mah-joed in verbinding en de panglima koos trouw de party van zijn verbannen vorst. In 1858 had daai'op een kleine expeditie plaats tegen Retdh, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse A. J. Kroef. De panglima bSsar sneuvelde, het gezag van Riouw's nieuwen sultan en van het Gouvernement werd daar he rate Id en Mahmood vluchtte naar het Maleisch schiereiland, waar hij in 1864 overleed (zie RiSTEH).

In 1857 was aan het be wind gekomen sultan. Solei man (1857—1883) met wiei een nicuw contract werd gesloten op 1 December 1857, dat sedert de grondslag is blij ven uitmaken van onze verhouding tot het rijk, hoezeer daarin door latere overeenkomsten vrschillende wijzigingen zijn gbracht (zie hier beneden en bij GONTRAC-TEN). Hij was de eerste van de Riouwscbe vorsten, die Batavia bezocht en werd door den toenmaligen resident geschtet a) s niet afkeerig van verbe (firing van den toestand van zijn land. Ze If verzocht hij om de plaatsing van een gouvernementsambtenaar op Lingga en toen daaraan werd void aan, toonde hij er zich zeer juede in genome). Onder de leiding van dien ambtenaar werd getracht don landbouw en andere bronnen van besGaen te bevdorcen en vorleendo de sultan zijne mode working tegen de zoeroovers, die nog op de Noord-westkusL van Singkep en bygelogen rilaiidjes verblijf hidden en wist velcn van lien IP hewegen, zich op landbouw toe te leggen. De ont'ijijig der Singkeptinnijncn werd door hem afgestaan aan de particuliere industrie. Op Sumatra trad hij op in de zaken van het landschap Mandah, dab werd herinnerd aan zijne onderhoorigheid aan Riouw-Lingga. Ook met ander land straken van Sumatra, ten Noordcn en ten Zuiden van Indragiri werden de betrekkingen in zijn tijd onderhouden, terwijl ook het Gouverne-

ment zich meer met die streken ging bemocien en ze in 1892 met de onderafdeeling Indragiri tot 66de afdeeling vereenigde.

Doordat Solci man door steun te zoeken bij het Gouvernement zijne positie trachtte te versterken, on de onderkoning Mohammad Joesoef daarentegen, die zich geheel door fanatieko familioleden lic leiden, een zooveel mogelijk onafhankelijke houding tegenover den sultan aannam, was de verhouding tusschen deze beiden niet altijd even aangenaam en het kostte het bestuur vaak groote moeite den onderkoning althans tot cenic bewijs van eerbied voor den sultan te be-wegcu. Zelfs trachtte de onderkoning tot cenc geheele politieke scheiding tusschen Riouw en Lingga te graken. Wei verre van het voorbeeld van den sultan te volgen ten opzichte van diens verhouding tot het Europeesch bestuur, was de onderkoning een vorst, van wien niet alleen geen initiatief tot eenige verbetering van den toestand van land en volk uitging, maar die zelfs elk streven in die richting zooveel mogelijk tegenwerkte. Soleiman overicd in 1883 zonder naaste bloedverwanten na te laten, die men geschikt achtte om hem op te volgen.

Met terzijdestelling van de afstammelingen in recht lijn van den tweeden zoon van sultan Abdoe⁵¹ Djalil Sjah, de zoogenaamde anak radja's van Singkdp, en van andere rechthebbenden, werd in 1884, volkomen in strijd met do adat en de bezworen overeenkomsten tusschen de Maleische en Boegineese vorsten, een Boeginees, de oudste zoon van den onderkoning, en van moeders zijdo kleinzoon van Soelthan ilahmoed, tot Sultan verheven, die onder den titel Abdou Rachman Maadlam Sjah 18 Febr. 1885 zijne waardigheid aanvaardde. Dit was cene diepe vernedering voor de Maleische landsgroeten en verbrak den band tusschen hot Maleische volk on de vorsten. Aan de allerzonderlingste verhouding, dat <lc vader de rijksbestuurder was van zijn zoon, kwam in 1899 een einde door den dood van den Jang di pertoewan moeda Riouw, Mohammad Joesoef, die deze waardigheid sedert 1859 had bekleed.

Wat cecn sultan Mahmood in 1844 niet was gelukt, de afschaffing te verkrijgen van het onderkoningschap, waarmede hij beoedde het Maleische rijkje van zijn Boegineesche indringers in het bestuur te ontdoen, geschiedde in 1900. Na Joesoef's dood word geen opvolger benoemd; diens jongero zoon radja Ali KSiana had al te voren verzocht van zijne waardigheid als zoodanig ontheven te worden; de sultan zelf werd voorloopig met de waarneming van de functie van rijksbestuurder be last; hij verliet het Maleische Lingga, waar de vorige sultans gevestigd waren en nani zijn intrek in de astana van wijlen zijn vader op het Boegineesche eilandje Penji- ngat. Bij het politiek contract van 1905 werd do waardigheid van onderkoning afgeschafte. Dit contract kwam na veel moeite en cenc zesjarige voorbereiding tot stand, met het resultaat evenwel, dat het al spoedig na de inwerkingtreding verouderd bleek te zijn, althans ten aanzien van eenige onderwerpen van ons politiek beleid in do Buitenbezittingen wedor aanvulling behoefde. In 1909 werd cene overeenkomst betreffende de overname der pachten in den Poelau-Toedjoch- archipel gesloten, waarbij het bedrag tier door het Gouvernement, wegens de overnoxning van rch-

ten, aan den Sultan van Riouw uit te keeren. Bchadeloosstelling op f 183.000 's jaars gebracht werd.

Een reeds voorbereide herziening van het contract van 1905, hoofdzakelijk noodig om het financieelzwaarte van het landschap nader te regelen en op de basis van algehele scheiding van de privéinkomsten van den Sultan en de landschapsinkomsten, stuitte af op de afzetting van den Sultan (1911), gevolgd door de inlijving van het Sultanaat (1913).

Sultan Abdulrahman Ma ad la in Sjah had onmiddellijk reeds meermalen het misnoegen van de Ned. Indische Regeering opgewekt. Soms werd zijn zielewond in hoge mate, omdat hij alleen voor zijn hartstochten en was verder, wat karakter aangaat, zwak en onbetrouwbaar. Zoolang zijn vader, de onderkoning leefde, was de zaak feitelijk de man, die het heft in handen had en legde de persoon van den Sultan niet veel gewicht in de politieke weegschaal. Nadat echter de waardigheden van Sultan en onderkoning in 1906 hand wassen gekomen en Abdulrahman Ma ad lam Sjah de eenige bestuurder was geworden, werden de gevolgen zijner gebreken des te nader gevoeld. In 1903 werd hij, naar aanleiding van zijn onbetrouwbare gedrag tegenover den Resident, den vertegenwoordiger van het Gouvernement, en van verontachtzaming door den Nederlandschen vloot, toebedoening door den Gouverneur-Generaal naar Batavia opgeroepen. De Sultan kwam, vroeg vergiffenis en beloofde beterschap. De Gouverneur-Generaal schonk hem vergiffenis, evenwel met de bedreiging, dat indien hij zich weder aan dergelijke onregelmatigheden schuldig maakte, zeer strenge maatregelen tegen hem zouden genomen worden. Van beterschap is echter niet gebleken. Herhaaldelijk maakte de Sultan zich nog schuldig aan niet-nakoming zijner contractuele verplichtingen o.a. ten opzichte van de Nederlandsche vloot. Het aantreken van de zonnegoddiens verbeterting in het inwendige bestuur van het landschap stuitte af op onwil of onmacht van den Sultan.

Te PSnjingat, de residentie van den Sultan, had zich eene verzetspartij met Radja Ali K6-lana, halfbroeder van den Sultan, aan het hoofd, gevormd, bij welke partij de zoon en vermoedelijke opvolger van den Sultan, de T6ngkoe B3sar, zich had aangesloten. Deze invloedrijke groep was wars van elke inmening van de zijde van het Gouvernement en steeds er op uit, den Sultan door dreigementen en valsche voorspiegelingen er toe te brengen, zich aan de leiding van de Gouvernementsambtenaren te onttrekken. Z6lve was zij er van overtuigd, dat Nederland, uit vrees voor vreemde inmening, loch nietsingrijpende tegen het Riouwsche zelfbestuur zoude wagen te doen. Het gelukte haar eindelijk den Sultan, die, lan gen tijd tusschen twee vuren gezeten, getracht had beide partijen door beloften tevrede te stellen, geheel op hare zijde te krijgen. De Sultan herriep de reeds door hem gedane toezeggingen tot hervorming en nam, zich sterk voelende door het hem door de verzetspartij aangebracht waardenbeeld omtrent Nederlands onmacht, een aanmatigende houding aan en verloochende opnieuw de Nederlandsche vlag.

Na al hetgeen er aan was voorafgegaan bleek het nu maar al te duidelijk, dat de Sultan, zelfs na herhaalde ernstige waarschuwingen onver-

betrouwbaar bleef en niet wenschte of bij machte was met het Gouvernement samen te werken om een behoorlijk en rechtvaardig bestuur over het landschap Riouw in te voeren, en waar verder door het Inlandsche zelfbestuur van Riouw op onbetrouwbare wijze kleinachting voor de Nederlandsche heil was waargenomen, wordt het tijd, dat de Inlandsche zielewond van zulk een vasal ontdeed.

Bij besluit van den Gouvern.-Gen. dd° 3 Februari 1911 werden de Sultan en de T6ngkoe B3sar van Riouw en onderhoorigheden van hunne waardigheden ontzet en worden de toenmalige resident van Riouw, G. F. de Bruyn Kops, met de uitvoering van dat besluit belast. Alles liep in de beste orde af. De Sultan en zijne familieleden zoomede doelers der verzetspartij weken naar Singapore uit, waar zij nu nog zijn en van waaruit zij ribig steeds trachten om rust en wantrouwen onder het Riouwsche volk te zaaien.

Aan den ex-Sultan en den ex-T6ngkoe B3sar is eene maandelijksche toelage tot levensonderhoud van respectievelijk f 2000 en f 400 toegelaten, onder de voorwaarde, dat die toelagen zullen worden ingetrokken zoodra de begiffingen weder in het Riouwsche gebied vertooren.

Krachten van het politieke contract nam de resident, bij ontstentenis van Sultan en T6ngkoe B6.7ar, het bestuur over het Sultanaat voorloopig in handen. Toen nader bleek, dat handhaving van het Inlandsche zelfbestuur in den Riouwschen archipel ongewenscht was, werd het Sultanaat bij het rechtstreeks door het Gouvernement bestuurd gebied ingelijfd (Ind. Sub. 1913 no. 19).

In verband met dien overgang moesten uiteraard op velerlei gebied hervormingen plaats hebben en zoo zijn dan ook, ten aanzien van het gewest Riouw, geleidelijk nieuwe regelingen getroffen betreffende het bestuur, de rechtspraak, het belastingwezen, de agrarische aangelegenheden, het Inlandsch onderwijs, de scheepvaart, enz.

Bestuur. Het gewest bestaat uit: a. rechtstreeks door het Gouvernement bestuurd gebied, omvattende:

1. den geheelen Riouw-Lingga-Poelau-Toedjoech-archipel en de districten R6idh, Mandah-Gaoeng en Katfiman op den vasten wal van Sumatra, tezamen uitmakend het gebied van het in 1913 ingelijfde Sultanaat van Lingga-Riouw en Onderhoorigheden;

2. in Indragiri een klein strook lands oin Rengat en cene bij Tjinakp.

b. landschappen met Inlandsch zelfbestuur:

1. Indragiri,
2. Kocantaxidistricten, omvattende de zeven landschappen (fedcraties):

Ampat Kota di Ilir (Tjirfinti), Lima Kota di Tengah (Talock), Lima Kota (i Moelik (Loeboek Djambi), Ampat Kota di Moedik (Loe boek Ambatjaug), Tiga Kota (Loe boek Ramo), Oeloe Tesso, Poetjoek Kantau Indragiri.

Naast dezo politieke staat de administratieve indeeling, waarbij het gewest thans in vijf afdeelingen is gesplitst:

1. Indragiri, omvattende het landschap Indragiri, de Koentah districten en de lot het voornialig Sultanaat Lin gga-Riouw be hoord hebbende districten R6.6h en Mandah-Gaoeng, onder een Assistent-Resident met standplaats Rengat. Aan dezi Assistent-Resident is een Ad-

epirant-Controleur toegevoegd. Do afdeeling telt twee onderafdeelingen.

a. Koeantandistricten, onder een Controleur met standplaats Tnlouk;

b. Indragirische Benedenlanden, omvattende het deltag gebied der R616h, Indragiri, Gaocng en Mandah rivieren, onder een Oviel-Gezaghebber met standplaats Tflmbilahan.

2. *Tandjoeng Pina ng*, omvattende de eilandengroepen Bint an, Batam, Boelan, Rem pang, Galang en Tambilan, onder een Controleur met de gewestelijke hoofdplaats als standplaats.

Aan den Controleur is een Adspirant-Controleur toegevoegd.

3. *Lingga*, omvattende de eilandengroepen Lingga en Singk^{ap}, onder een Controleur met standplaats Penoeba.

4. *Karimón*, omvattende de eilandengroepen Karimón, Koendoer, Soegi en Tjombol, zoomede het op Sumatra gelegen tot het voormalig Sul-tanaat Lingga-Riouw behoord hebbende district Kat6ma.n, onder een Controleur met standplaats Tandjoeng Balei.

5. *Poclau-Toedjoch*, omvattende de Anambasen Natoena-eilandengroepen in de Zuid-Chineesche Zee, onder een Controleur met standplaats Tandjoeng-Belitoeng op het eiland Boengoeran of Oroot Natoena.

De afdeeling telt drie onderafdeelingen:

a. Anambas-eilanden, omvattende de Djs-inadja en Siantan-eilandengroepen, onder een Postbonder met standplaats TerSmpa;

b. Noord-Natoena, omvattende de eilandengroepen Boengoeran en Poclau-Laoet, onder den Controleur-afdeelingchef met standplaats Tandjoeng-Belitoeng;

c. Zuid-Natoena, omvattende de eilandengroepen SCrasan, Poela u-Pancljan en Soebi, zoomede het eiland Midai, onder een Posthouder met standplaats SSRasan.

Aangezien aan de Posthouders in deze streken vrij hoogc vischen als bestuurdera moeten gesteld worden, is hunne financieele positio bij Ind. Stb. 1912 no. 53 in dier voege verbeterd, dat hun, in stede van 5 drciaarijksche verhoogingen ad /10,— niaands, 4 tweejaarlijksche van /25,— *s maanda zijn toegekend. Het vangstractement is /150,— *s maands.

Voorzover betreft het eigenlijke Europeesche bestuurspersoneel, heeft de Resident nog de beschikking over een Controleur bij het Binnenlandsch BcKtuur, die zonder met een bepaald bestuursressort belast te zijn, het Hoofd van Gewestelijk Bestuur hoofdzakelijk bij de behouding van aangelegenheden, het Inlandsche Zlfbesluit en de iuuemsche rechtspraak betreffende, ter zijde staat.

De onderafdeeling Indragirische Benedenlanden werd gecreëerd (Ind. Stb. 1912 no. 133), omdat het deltag gebied der Indragirische rivieren door economischen vooruitgang zoveel bestuursbemoeienis eischte, dat deze niet ncer DaarIx-hoorden door den Assistent-Resident van uit Rdnngat kon geschieden. Tot (lien vooruitgang In-eft in niet geringo male bijgedrugen de nog steeds voortdurende inuigralie van „Ban- (1 jarezen* (lieden uit de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo), die zich in genoemd deltag gebied met veel succes op de rijst- en klapper- cultuur loelcggen. Tegelijk met de inlijving van het Sultanaat

Lingga-Riouw word bij Ind. Stb. 1913 no. 19ccno regeling betreffende het districts-, onderdistricts- en kampongbestuur in dat gebied in het leven geroepen. Uitgaande van den toestand, zooh hij op het tijdstip der inlijving was, moor gelsteidlij aangestuurd worden op eene vastgestelde cindformatie. Do inkomsten der districts- en onderdistrictshoofden zijn glijkgcmaakt aan die hunner ambtgenooten in Zuid-Sumatra. Do kampongheofden genieten mode eene geldeeljk tegemod homing uit 's Lands kas en teveren uit de landschapskas. Zij zijn nameijk geene volka-hoofden, doch door het Bestuur aangestelde bo-ambten en trekken uit hun ambt geene andere inkomsten (apanagerechten of gemeenteden-eten).

De Inlandsche titels zijn voor districtshoofd „Amir”, voor onderdistrictshoofd „wakil Amir” of j.Dato-Kaja” en voor kampongheofd „Pang-hocic”, „Balin” of „Kapala*.

Het Chineesche bestuur bestaat uit 6en „Kapitein” te TandjoengPinang, negen „Luitenants”, respectievelijk te Tandjoeng Pinang, Senggarang (twee, waarvan een voor het eiland Bintan), Bojan (in Straat Boelan), Tandjoeng Bilei (Kari-mon), Penoeba (Lingga), Da bo (Smgkep), R6-ngat (Indragiri) en TSrempa (Anambas-eilanden), vier wijkmeesters en tal van Thaulo's, gemeentehoofden. Behalve degenen, die voor de hoofdplaats en het daartegenover gelegen Senggarang aangewezen zijn, hebben de lmitnans en de Wijkmeesters vrij uitgebreide bestuursressorten, elk met talrijk en so ms zeer afgelegen Chineescho nederzettingen, waardoor hun werkring min of meer overeen komt met dien van districts-hoofden. Hoe wel de Kapitein uitsluitend voor de hoofdplaats is aangesteld, kan hij toch veel in vloed uitoefenen, daar de meeste Chefs (Tauk6) der gambirondernemingen op de Riouwsche eilandmede ter hoofdplaats gevestigd zijn.

De opiumregie werd in 1911, ter vervanging van de opiumpacht, ingevoerd. De opium wordt hoofdzakelijk vercocht aan Chinezen en op de landbouwondernemingen werkende Javaanscho kochies. De eigen lijko Riou w- Maleische be volkin g gebruikt geen opium en ook geen sterken drank. De betaling in Straitsmunt van het gekochte opium is voorschands toegelaten.

De communicatiemiddelen, die het bestuur ten dienste staan, zijn in de eerste plaats verschillende in het gewest geëstacioneerde landsvaarluigen, namelijk een stoomschip der Gouvernemente Marine en elf „gewesteljk vaarcuigen”, waarvan zca grooter en kleinere steam-launches en vijf motorsloepen, bene vens eenige gewone sloepen en sampans. Bovendien beschikt de Haven meester, die tevens superintendent over de talrijke kustlichtin in het gewest is, over een stenmlaunch voorden haven- en lichtendienst. In do tweede plaats inakci do ambtenaren ook gebruik van de boot der Koninklijke Paket-vaar Maatschappij en, voor zeer kleine trajcten of bij noodzaak, ook van de Chineesche stoomscheepjes, die in grooten getale het eilandrijk doorkruisen, doch door do mindere zindeljkheid en beperkte ruimte aan boord den reizigers weinig gerief aanbieden. Deze bootjes zijn echter van bijzonder veel nut voor do overbrenging van do post.

Do gewapende politie is zoodanig over het gewest verdceld, dat elke afdeeling- of onderaf-

declingshoef over een detachement van ininstens brigade, d.i. ± 20 man te beschikken heeft. De detachementscommandanten zijn Europeesche of Amboinesche onderofficieren van het 1ste of gewezen onderofficieren. Het corps is ongeveer 270 man sterk.

Voor de Algemeene Politie zijn in dienst gesteld: 66 Europeesche Politiecopzicieren met standplaats Tandjoeng Pinang, zeven man tri *s en 84 agenten, over de verschillende standplaatsen der Europeesche bestuursambtenaren en der districtshoofden verdeeld.

In ernstige gevallen kan van de diensten der militaire macht gebruik gemaakt worden. Het garnizoen bestaat uit a. 1 Kapitein-Com mandant, 2 Luitenants, 1 Officier van Gezondheid en ruini honderd man te Tandjoeng-Pinang en b. 1 Luitenant en veertig man te Ren gat (Hidragiri).

Het belastingwezen in het gewest Riouw verkeert voor een groot deel nog in een overgangstoestand en wel in verband met de plants gehad hebbende inlijving van het Sultanaat Lingga-Riouw. De in genoemd landschap op het tijdstip der inlijving werkende belastingen zijn namelijk door het Gouverneement overgenomen en zoo treft men daaronder eenige aan, die elders in Nederland schied onbekend zijn. De overgenomen belastingen zijn:

a. Uitvoerrecht van 10 % op ruwe en 5 % op gezuiverde sa goe.

b. Huur van door Vremede Oosterlingen tot het drijven van bandel geconcepeerde gronden. De huurgrijs bedraagt van 0.28 (\$ 0.20) tot 1.40 (\$ 1.00) *s maands.

c. Belasting op de verzamelde boschproducten, waaronder hout; 10 % van de plaatse-lijke waarde.

d. Belasting op de houtskool- en kalkbrande-rijen; / 10,— tot / 25,— in de drie maanden.

e. Licenties tot het kappen van hout, het inzamelen van boschproducten, het plaatsen van werktuigen voor de zeevischvangst en het aanleggen van haarden tot het koken van „bilis" (vischsoort).

f. Kojanrecht ad 1.05 (§ 0.75) per voile uitgevoerde kojane van 40 pikool.

g. Klapperbelasting in den Poelau-Toedjoeh archipel ad / 2.10 (\$ 1.60) per duizend uitgevoerde klappers.

h. Belasting op copra en klapperolie ad 5 % der plaatsdijk waai-de bij den uitvoer.

i. Retributie op het winnen van eetbare vogelnestjes, schildpadeieren, parel- en paarle-moerschelpen, tripanq, agar-agar.

Deze belastingen worden deels in eigen beheer, deels door tusschenkomst van een pachter geind. Verpacht zyn: het uitvoerrecht benevens de kojangelden op sa goe, de belasting benevens de kojangelden op de boschproducten, de klapperbelasting en die op copra en klapperolie.

Overigens worden er de gewone, ook elders in Nederlandsch-Indie werkende belastingen geheven als inkomstenbelasting, personele belasting, belasting op bedrijfs- en andere inkomsten, verponding, in- en uitvoerrechten en accijnzen (alleen voor het op den vasten wal van Sumatra gelegen deel van het gewest), cijns van ondernemingen van land-, bosch- en mijnbouw, terwijl de volgen de middelen nog verpacht zijn: sterke drank, varkensslacht, hazardspelen en peper belasting. Hierbij valt aan te teekenen, dat

do inheemsche bevolking van hot voormalig Sultanaat Lingga-Riouw voorloopt van do betaling van directe belasting is vrijgesteld (Ind. Stb. 1914 n°. 132 en 2o.) en voorts dat, op eigen verzoek der nicest invloedruke Chineezers in Riouw, de zoogenaamde dubbelpacht is afgeschaft (Ind. Stb. 1918 n°. 160) en het houden van hazardspelen slechts bij uitzondering toegelaten zal worden.

In de landschappen Indragiri en Koeantandis-ticten worden belastingen ten bate der betrokken landschapskassen geheven. Het beheer der kassen staat onder toezicht van het Europeesche bestuur; de voorschriften voor de ad in inst ratios zijn bij Residents besluit vastgesteld, terwijl de jaarlyksche begrooling door den Resident moet worden goedgekeurd. Na afloop van elk jaar worden de begroolingsrekeningen, vergezeld van do noodige toelichtingen, ter verificatie naar het Departement van Binnenlandsch Bestuur gezonden.

In 1900 bedroegen de inkomsten ruim / 800000, in 1918 meet dan 2 miljoen. Hoewel intusschen de uitgaven ook aanmerkelijk zijn gestegen, kan Riouw in de laatste jaren toch ruim 66n miljoen naar Batavia remitteeren.

„Agrarische aangelegenheden. Onder de verschillende vorinen van grondbezit, die men onder het Sultansbestuur aantroef, was er een, die oru zijne consequentien de bijzondere aandacht trok, namelijk het bezit, dat uit de zoogenoemde „schen kings brie ven" van Sultans of Onderko-ningen voortvloeide. Aan onderscheiden grooten waren door het Leenbestuur gronden als be-looning van bewezen diensten of als levensonder-houd afgestaan, waarbij soms aan de begiffigden rechten van publiekrechtelijken aard waren toe-gekend. Deze rechten zijn intusschen — met handhaving van die van zuiver privaatrechtlijken aard — afgkocht of in eene concessie ge-converteerd, dan wel vervallen doordat de be-langhebbenden den door het Zelfbestuur gestel-den termijn tot afkoop of conversie onbenut had den doen voorbijgaan.

De Sultan had volgens den Riouwschen ad at heb beschikkingsrecht over den grond, dat na-mens hem ook door zijn vertegenwoordigers, de Amirs, uitgeoefend werd.

Om tot ontginning van een stuk „woeste grond" te kunnen overgaan heeft do Inlander een „soerat tAbas" van het betrokken districts- of onderdistrictshoofd noodig, voor het verkrijgen waarvan eene kleine vergoeding ten bate van de n8ri-kas verschuldigd is. De vergunning tot ontginning vervalt, indien bin nen 66n jaar geen daadwerkelijk begin met het ontginnen is ge-maakt. Bly kt na drie jaren, dat het aangevraagde sink grond behoortlijk in exploitatie is gebræbt, dan kai) de „soeral tebas" tegen een „soerat gra)" (van het Engelsche woord „grant") als bewijs van erfelijkko bezitsrechten ingewisseld worden. Deze „graals" worden door de districts-hoofden onder toezicht van de Europeesche be-stuursambtenaren verleend; zij zijn, voor zoo veel mogelijk, van behoorlijke schetskaartjes voor-zien en worden in een daarvoor bestemd register uiggeschreven.

Over de door de bevolking aangegane verbinte-nissen betreffende haar grond bezit ontstond vaak geschil ten aanzien van den aard dier trans-acties. Ten einde het karakter van dergelijke

■ - > ' i Ji - z. 7/!/,

/ ' ° " / ■

& pH. /y X/ : ■, 3 ??-

(H .. 源 < 1 [" / 11. • 6/1/ •

overeenkomsten zooveel mogelijk vast te leggen zijn bij Ind. Stb. 1013 no. 243 vastgesteld. „Regelen oopns de registratio van overeenkomsten tus-schen Inlanders, ten doel hebbende verveem-cding of het verbinden voor schuld van met In- landsche rechten bezeten gronden in Riouw en Onderhoorigheden.”

Onder het Inlandsch vorstenbestuur zijn vele Chinezen, hetzij door koop, hotzij door eene andere transactie met de Inlandsche bevolking enr ook door eigen ontginning in het bezit van klapper-(in de Poelau-Tocdjoch) zoomede sagoe- (op Lingga) aanplantingen gegraakt. Ter bevesti-ging van hun te goeder trouw verkregen bezit en van het karakter daarvan werden den belang- hebbenden huuracten met daarbijbehoorende Bechtskaarten uitgercrlkf, waaraan de betaling van eene jaarlijksche retributie aan het Zelfbestuur (later aan het Gouvernement) verbonden word.

Van een cenigszins ander karakter zijn weder de rechten, die de Chinezen uitoefenen op de door hen voor de gambir- en pepercultuur ge- geoccupeerde gronden. Tegen voldoening van zekeren pachtschat hadden de Chinezen als het ware de voile vrijheid. tot het aanleggen van gambirtuinen en tot het ontginnen der voor de cultuur benoide wisselgronden. Toen op het gebied, waande die tuinen gelegen zijn, na de inlijving van het Sultanaat, ook de agrarise bepalingen van het Gouvernement van toepassing werden, moest met den bovengeschtsten toestand gebroken worden. Aan het ontginnen van terreinen, ook voor wisselgronden, zou o.a. voor niet-Inlanders het bezit van een wettigen titci op den grond moeten voorafgaan. Eene onmiddeHijke doorvoering van dat beginsel zoudc echter gelijk gestaan hebben met do ver- nietiging van de geheele gambircultuur, daar met het aanvragen en verkrijgen van „crfpacht“ of „huur“ van de honderden in exploitatie zijnde tuinen eenige jaren zouden hengegaan zijn, terwijl het voortbestaan van het gambirbezijs slchts bij een ongestoorden voortgang van het ontginnen dor wisselgronden mogelijk is. Om <laaraan tegemoet te komen is een overgangstoe- btan<l in het leven ge- roe pen, waarbij, onder door den Resident vast te stellen voorwaarden, aan <le bestaande gambirondernemers toegestaan wordt om op den ouden voet met h't ontginnen van wisselgronden voort te gaan, mits zij tot het verkrijgen van een agrarischen titci op het voor hun bed rijf noodige areaal zoo spoedig mogelijk voorloopige aanvragen indienen en zorg dragen, dat deze binnen vier jaar door definitieve, met lwhoorlijko achtskaarten gevolgd worden. In- tuhschen wordt van a lie tuinen cijns betaaid en wcl / J.40 = \$ 1 (voor de grootc) en /0.70 = \$ 0.50 (voor de kleine), 8 maands.

Een derde soort van grondoccupatie door Chinezen, die met ouze agrarische wetgeving in strijd is, bestfat uit het gebruik van den grond voor de - oprichting van woon- en winkelhuizen ei) we J opder op gc veer vijfhonderd verschillende nederzettingen. Dcze aangelegenheid wordt thana beheerscht door de in de Ind. Stb. 1918 nos. 367 en 368 opgenomen regelingen. Onder het Inlandsch Zclfbewtuur word voor dergolijk gebruik van den grond huur gegeven, welcke heffing door het Gouvernement voorshands is overgenomen (zi. sub b der van hot Inlandsch beBtuur ovei)gc- nomcn be lastin gen).

Voor het drijven van groote ondernemingen van landbouw- of boachexploitatie (houtaan- kap) dan wcl mijnbouw werden door het Inland- soho Zelfbestuur „conces8ie8:* verleend. Na do inlijving van het Sultanaat Lingga-Riouw hebben de aidaan van kracht zijnde concessies hunne rechtsgeldigheid behouden. Converse van „con- cB8ic“ in “crfpicht” is, onder zeker voorbe- houd, in dat gebied toegelaten.

Do oudste in de residentie Riouw op eene concessio werkende landbouwondernemingen zijn in het landschap Indragiri, namelijk „Soengoi Lala”, „Acr - Moelik” on „Djapocra”, alwaar rubber en gambir verbouwd worden. Het oorspron- kelijke doel was er tabak te telcn, doch dat is op eene totale mislukking uitgeploepn.

Tijdens het tijdperk der bijzonder hooge rub- berprijzen vreezen op de eilanden nabij Singapore verscheidene estates, toebehoorende aan met vreemd kapitaal werkende peraoenen of maatschappijen. De voornaamsten daarvan zijn die der maatschappijen „Boelan” of „Bulang” „Galang” „Bintun” en “Noembing”, alwaar, behalve rubber, ook klappers verbouwd wordzn.

Voor de concessie's wordt cijns van hoogstens \$ 1. — = / 1.40 per bouw betaaid.

And ere concessies betreffen houtaankaponder- ne min gen, de tan kin st allat ie op het eiland Samboe en de mijnontginning op het eiland Singkdp (Zie onder B c v o l k i n g, midden van bestaan).

Onderwijs. De eerste Govvts. Europeescho lagere school in dit gewest we rd in 1857 opgericht. V66r (dien were! onderwijja gegeven in een aan den oud- Resident van Riouw, H. Cornets de Groot, daarvoor in huur afgestaan gebouw. Do huur- prijs word echter niet getouchceerd en gracido aan tot een fonds, bestemd om de ouders van arme schoolkinderen financieel te steunen. Dit Cor- nets-de-Groolfonds is thans aangegroeid tot ruim / 17.000.—, waarover ten nutte van de Christenge meento to Riouw en in de eerste plaata in verband met opvoedings- en onderwijsbe- langcn kan beschikt worden. Zie verder het artikel ONDERWIJS.

Literatuur : Bijdragen tot de kennis der resi- dentic Rio, Tijds. v. N.-L 1853, I, bl. 381; Bij- dragen tot de geschiedenis v. h. Rijk v. Lingga en Riouw, Tijdschr. v. h. Bat. Gen. Nieuwe S. I, 1855, bl. 411 ; C. P. Tide, De Europe erg in den Maleischen archipel, 's Grav, 1879—1886; Tiele en Heeres, BouwstoScn, 's Grav. 1886— 1895 ; YNetscher, De Nederlanders in Djohor on Siak, Batavia 1870; Hee res, Colon brander en Van der Chijs, Dagregister van het Kasteel Batavia, Batavia 1887—1899; De Waal, Indische finan- cien, 's Grav. 1876—1884 ; W. P. Groeneveldt, Notes on Lbc Malay Archipelago, Verhandeligen BaU Gen. van K. en W. dec! 39; Poelau Loos, Tijds. v. N.-I. 1869, I, bl. 443; *Nog* lets over Poelau Loos, Tijds. v. N.-I. 1869, II, bl. 120 ; P. H. van der Kemp, D? commissien v. d. schout-bij- nacht C. J. Wolterbeek naar Malakka en Riouw, Bijdr. t. T. L. en Vlk. v. N.-I. 60 vlgkr. dl 7, bl. 1; Dezelfde, De Siiigapoorsche Papieroorlog, Bijdr. t. T. L. on Vlk. v. N.-I. Go vlgkr. dl 5, bl. 389; C. van Angelbeck, Korte sch ets v. h. eiland Lingga, Verb. Bat. Gen. dl II, bl. 5; G. F. de Bruyn Kops, Schets v. d. Riouw-Lingga archipel, Nat. Tijds. v. N.-I. IV, bl. 41 ; E. Netscher, BA schry ving van een gedeelte der residentie Riouw

- Tijds. v. h. Bat. Gen. II, 1854, bl. J08; De Kari-xnon Bi lan den, Tijds. v. N.-L 1855, I, bl. 146, 238; Singkep ceu tin-eiland, Tijds. v. N.-I. 1890, I, bl. 152; Bijzonderheden nocpens de vrijhaveii Riouw in Oost-Indie, De Recensent, ooc der recensenten DI 32, II, 1830, bl. 440; S. A. Bud-dingh, Nt erlands Oost-Indie, Reizen 1852—1857, III; E. Netscher, Togt jes in het gebied van Riouw en Onderhoorigheden, Tijds. v. h. Bat. Gen. 4e S. III, bl. 233, 357; Nat. Tijds. v. N.-I. XXVI, bl. 312; Sieburg, De krijgsverrichtingen tegen den Panglima besar van Reich, De Gids, 1559, bl. 304 v. en 327; J. M. Brevet, De expeditie van Retch (Lingga) door de Marine in 1858, waaraan voorafgaat: Een beknopt overzicht der diensten van de oorlogssdiepen in het station Riouw-Lingga en van de aanraking der O.-I. C. met het rijk Djohor; Oranjenummer van hc-t Marineblad, 31 Aug. 1898, bl. 211; J. G. Schot, De-Battam-archi-pel; Ind. Gids, 1882, II, bl. 25, 161, 470, 617, 1883, I, bl. 201; J. A. C. Oudemans, Geographi-sche ligging van punten in den Riouw- en Lingga- archipel, Nat. Tijds. v. N.-L XXXIII, bl. 251; J. G. Schot, Het stroomgebied der Kate man, -Tijds. v. h. Bat. Gen. dl 29, 1884, bl. 555; J. G. Schot, Bijdrage tot de kennis van Oud-Bintan, ^Tijds. v. h. Bat. Gen. dl 32, 1889, bl. 602; R. Schuiling, Nederland tusschen de tropen, bl. 335; H. B. de Boer, Beschrijving v. h. stroomgebied v. d. rivieren in h. Rijk v. Indragiri, Tijds. Aard. Gen. 2c S. dj VII, 1890, bl. 557; A. L. van Hasselt en H. J.E F. Schwartz, De Poelau Toe- djoeih, Tijds. Aard. Gen. 2e S. dl XV, 1898, bl. 21; P. J. van der Stok, Winds md weather Tides and Tidalstreams in the East-Indian Archipelago; Zeemansgids v. d. Oost-Ind. archipel, dl II, bl. 208 en 229; Riouw- und Lingga-Archipel, An- nalen der Hydrographiie XXVII (1899), bi 81 — 89, 123—136; Jaarb. v. h. Mijnw. in N.-L 1872, le Jrg. II, bl. 73, 127; 1877, 6e Jrg. II, bl. 145; Ind. Gids, 1882, II, bl. 35; Nat. Tijds. v. N.-L IX, bl. 327; XX, bl. 178; XXIII, bl. 487, 540; XXIV, bl. 225; XXXI, bk 448; P. G. Krause, Verzeichnis eincr Sammlung von Mineralien und Gesteinen aus Bunguj-an und Sededap in Natu-narchipel. Sam ml. des Geol. Reichs-Mus. in Leiden, Ser. I, Bd. V, bl. 221; lets over de resi-dentie Riouw, Aardr. Weekbl. 1878 no. 2, en 30; O. Mohnicke, Die Chinesen in Niederlindisch Indien, Globus, dl 37, 1880, no. 17; D. Herklot z, Die Orang Sekah und das Piratenwesen im In- dischen Archipelagus; Globus, dl J3, 1868, no. 5; A. F. P. Graafland, Schets der Chineseehe vestigingen in de afd. Karimon, Bijdr. t. T. L. en Vik. v. N.-L 5e vlgkr. dl 3, bl. 505; J. W. Young, De wetgeving ten aanzien v. geheime genoot- schappen onder de Chincezen in de Straits-Settle- mentsen Ned.Ind., Tijds. v. N.-I. 1890, I, bl. 179, 241; G. F. de Bruyn Kops, Lijst v. boo men en plan ten in de residentie Riouw, Tijds. v. h. Bat. Gen. II, 1854, bl. 272; Plantaardige vetsoorten v. Riouw, Tijds. ter becv. v. Nijverh. 1872, bl. 320; Nat. Tijds. v. N.-L III, bl. 345; XX, b), 86, 142, 179; XXIV, bl. 244; 453, 471, 481; XXVI, bl. 429; XXXIV, bl. 224; G. F. da Bruyn Kops, Fauna der residentie Riouw, Tijds. v. h. Bat. Gsn. III, 1854, b), 480; P. Blecker, Ichthyo- logische fauna van Riouw, Nat. Tijds. v. N.-I. II, bl. 469; Dezelfde, Ichthyologische fauna v. Singapore, Nat. Tijds. v. N.-I. III, bl. 51; Zee- visscherijen langs de kusten der eilanden v. N.-I.
- Tijds. v. Nijv. en Landb. in N.-I. XXVI, 1882, bl. 73, 157, 257, 313; Ginther, Novitates zoolo- giac. II, bl. 499; Die Preussische Expedition nach Ostasien, zoolog. Theil, bl. 406; Ann. and Mag. of Nat. Hist. 1894, bl. 453. Varia. Tijds. v. N.-I. 1853, I, bl. 71; J. E. Teysma»n, De gain- bierkultuur, Tijds. Nijv. en Landb. in N.-I. XIX, 1874, bl. 169, 295; Dr. D. W. Horst, Ejne kunst- matige eenden broeicrij, Tyds. Nijv. en Land b. in N.-I. XXXVII, 1888, bl. 479—484; Over de gam bier- en pppercultuur, Tijds. v. Nijv. en Landb. in N.-I. I, 1854, bl. 136; B. W. H Fokker, De inlandsche kunstnij verheid in den Riouw- Archipel, Tijds. v. Nijv. en Landb. in N.-L XLIX bl. 369; Een maatschappij tot ontginning v. Bal jan, Bisschop Greve link, Indische Han dels- prod ueten, Ind. Gids, 1880, II, bl. 989; ^edjarah Ma la joe of de Maleische kronieken naar de uit- gave van Abdoellah bin Abdoel Kader Mocmsji, 1884; Nederlandsche zeekaarten; nos. 38 en 39 Zuidelijk gedecte van de Chineseehe zee, Blad I en II, I : 1.000.000; Nos 40 en 41 Riouw en Lingga Archipel, Blad I en II, I : 250.000; no. 105 S raat. Docri«n en nabij liggende vaarwatera, J: 100.000; no. 42 straat Riouw, I: 100.000; no. 46 Lingga archipel Noord blad, J : 125.000; no. 47 Lingga archipi Zuidblad, I : 125.000; no 106 S.raat Boelan, I : 50.000; nos. 44 en 45 vaar- waters en ankerplaatsen in den Riouw en Lingga archipel, Blad I en II; no. 147 Zuid-Chineseehe zee Anambas en Natoena eilanden, I : 500.000; no. 181 Anambas-eilanden, I : 147.600; no. 182 Noordoostlijke groep, I : 147.600; no. 280 Noord en Groot Natoena-eilanden, I : 200.000; no. 331 Groot Natoena, I : 100.000; no. 332 vaarwaters en ankerplaatsen nabij de Noord en Groot Natoena-eilanden; no. 281 Tambclan- en Bidas-eilanden, I : 200.000; no. 282 Weskust Borneo, Blad. I, I : 200.000; no. 333 Vaarwaters en ankerplaatsen nabij de Zuid-Natoena-eilanden.
- G. F. d. B. K.
- RIOUWLAMA.** Voormalig woonplaats van den Sultan van Lingga, Riouw en Onderhoorigheden en diens rijks-grooten op het eiland Bin tan Oostwaarts van Tandjoeng Pin an g e lgeen. Zio BINTAN, RIOUW EN ONDERHOORIGHE- DEN en TANDJOENG PINANG.
- RIVIEREN.** Insulidie, de grootste archipel der aarde, be vat ook de aanzienlijkste rivieren van alle eilanden ter wereld; aanzienlijk zoo we l door hunne lengte als door hunne watermassa, breedte en diepte. Evenwel komen deze grootc stroomcn alleen op Borneo, Sumatra en Nieuw-Guinea voor, de eenige eilanden waar zich uitgestrekt; laaglanden hebben gevormd; de grootc rivieren dragen er dan ook bijna geheel hot karakter van laaglandstroomcn.
- De grootste rivier van den Indischen archipJ, de Kapoecas, heeft eene lengte van 1143 K.M. en overtreft dus verre den langsten stroom van Frankrijk, de Loire (980 K.M.) en zelfs de Weichsel (1050 K.M.); de Rijn is 1360 K.M. king. De Barito staat niet veel bij de Kapocas achter. Voor Sumatra's grootste rivier, de Batang Hari, wordt eene lengte van 800 K.M. opgegeven, zoodat zij de Po (672 K.M.) en zelfs de Seine (776 K.M.) zou overtreffen. Terwijl nauwkeurige gegevens voorde lcijgte der meeste rivieren buiten Java nog ontbreken, is het met de kennis van de opper- vlakte der Brooingebieden nog slechter gesteld. Gering in verhouding Lot de lengte is dat opper-

vlak bij de evci) wijdig stroomonde rivieren dor Su matraan sche laagvlakte, beoorders de Bat an g Hari, on bij de nog regelmatiger parallel gaande st ro omen van Borneo's Zuidkust, de Bari to inbe- grepen. Aanzienlijker is de breedte en daardoor de grootte van het stroomgebied bij de Batang Hari (47500 K.M.^{1.2} *) en de Moesi (61200 K.M.² *) bij de Mahakam on vooral bij de Kapocas. Voor de laatste geeft Molengraaff cp 102.000 K.M.²); by dat voor den Rijn (157.000 K.M.²) sfiat dit cijfer aanzienlijk achtci*. Bij do groo ste rivier van Java, de Solo, is de oppervlakte 15500 K.M.²), bij de Brantas 9570 K.M.²).

De waterschidingen tusschen de stroomgebieden vertoonen hier en daar in de laagvlakten onderbrekingen, waardoor bifurcatics mogelijk worden. Zeer veelvuldig zijn deze echter niet; men vindt ze in het moerassige de laland aan weerszijden der Moesi en, reeds veel hooger stroomopwaarts, van de Bari to naar de Kapocas Moeroeng.

De hoofdwaterschidingen, die de stroomgebieden scheiden en daar in de laagvlakten behoreen, han gen in hunne hoofdrichting uit den aard der zaak van den vorm der eilanden en de richting der bergketen af. Niet allcen Sumatra, waar het lange ketengebergte de waterscheiding tusschen oceaan en binnensee di'aagt, is in dit opzicht een zeef' eenzijdig ciland, maar ook, hoe- wcl in mindere mate, Java, waar toch het gergebte in het Oosten zoo verbrokkeld is. Het stroomge- bied der Brantas blijft zelfs op dene plaats, bij de baai van Gmail, niet veel meer dan een kilometer van de Zuidkust vcrwijderd.

Op Borneo heeft de richting der hoofdwaterscheidin gen langen tijd aanleiding gegeven tot een zeer verkeerd voorstelling van het bergland. Oude kaarten van Europa plachten een berg- keten dwars door Rusland van den Octal riar de Karpaten te teekenen ter voldoening aan het dwaalbegrip, dat de waterscheiding tusschen groote stroomgebieden steeds een lijn van aan- zienlijke bodemverheffing moct volgen. Om de- zelfde reden word do hoogte van hydrographi- sche centra, waarvan belangrijke rivieren uit- gaan, als de Waldaihoogteii en het Fichtelge- bergte, sterk overdreven. Gelijksoortige dwaling heeft in onzen tijd het bergland van Borneo doen teekenen als eene ster met vijf stralen, totdat Molengraaff aan (lit dwaalbegrip een einde maakte ⁴). Een van Noord naar Zu id gerichte keten, die de waterscheiding tusschen Kapocas rii Mahakam en Zuidlijker tusschen Melawi en Bari to zou vorinen, bestaat niet. De Malawi en de Djolooi, de voornaamste bionrivier van do Balan g Moeroeng of Bari to, stroomen in tegen- gestelde richling in hetzelfde lengtedal, glegen tusschen het Schwanerg- bergto en het Madi-plateau ; de waterscheiding is slechts een toeval-

jige, evenals die tusschen Mahakam en Kapocas, welke beide hunne bronnen in het Bo ven - Kapocas- keten-gberge hebben.

Het eenvoudigste type der rivieren is dal, waarbij men den loop ~~verdeelen kan in boven-, midden- en~~ vlakteloop ; in den bo ven loop he b ben uitschuring en wegvooing van stoffen verreweg do overhand boven ophooping en afzetting; het verval is or groot cen onregelmatig ; er zijn nog hindernissen to overwinnen en het normale ver- val is nog niet bereikt. Daardoor ontstaan zoo- wcl stroomveersneHingen, watervallen en draai- kolkcn, die met behulp van rolsteenen erosieke- tcls, fraai cilindervormige kuilen in het rivier- bed uitschurcn, als rolsteeneilanden en rolsteen- banken. In den midden loop wissden uitschuring en neerlegging plaatselijk af, maar zijn beide niet aanzienlijk en houden elkander in het alge- men in evenwicht ; het verval is regelmatiger, stroomspleten comt nog niet voor. In den benedenloop is het verval ook regelmatig, maar zeer gering, en daardoor de sedimentatie aanzienlijk, zoodat groote be zin kin gs ban ken aanleiding geven, dat de rivier herhaaldelijk haar stroom- bed verlegt. Zoo ontstaan eilanden, doode rivier- armen, en by den mond veelal splitsing tot delta- arinen.

Tot dit t ype wordt het meest genaderd door vch rivieren aan de Oostkust van Sumatra en aan de Zuidkust van Borneo. Alleen zijn er onder de eerste, waarbij een deel van den bergloop een af- wijkend karakter vertoont, doordat zij in kahne- ren loop een lengtedal doorstromen; zoo de Moesi, de Kwan tan. De Kapocas daarentegen en eenigermat e ook de Mahakam, vertoonen eene afwijking, doordat de midden loop en de beneden- loop zich herhalen]). Bij de Solo, die nagenoeg geheel een vlakteloop heeft, is deze door het d o o rbre kin gsd al door de middelste tertiaire heuvelrij van Oost-Java, tusschen Ngawi en Ngloewak, in tweeën gedeeld. De Brantas is vooral gekenmerkt door de merkwaardige omstandig- heid, dat zij achtreen volgens naar alle vier de hoofdrichtingen van het kompas gericht is, iets wat wel met geenc andere rivier op aarde het ge- val zal zijn.

Onder de kloinere stroomen zijn er ook eenre, die de afvloeiing vormen van lengtedalen of in de bergen ingesloten hoogvlakten. Aldus op Sumatra o.a. die aan de N. helft der Westkust, op Java de Tji Taroem, de Tji Manoek, Toentang, Tan- doewi, Sôrajoe, op Celebes verscheidene.

Sommige rivieren hebben een zeer een zijdig stroomgebied. Onder do grootere is het duide- lijkst voorbeeld daarvan de Mahakam, die schier al hare grootere zijrivieren van de Noordzijde ontvangt. Omgeckerd on t van gen Moesi en Ba- tang Hari do mceste van het Zuiden. Kampar en Rokan ontstaan uit twee nagenoeg even lango an watcrrijke stroomen; ook Panci en Bila zijn tweelingstroomcn met een gemeenschappelyke monding.

In een go bid als do archipi, waar de mceste

i) Zie voor de Kapocas do belangwekkende uitecnzettingen van Molengraaff, Geol. Vcr- kenn instochten 489 v. Uitvoerig handelt deze ook over de vorming van rolsteenbankeu (karangans), bl. 500 v. Voor de Afahakam Molengraaff in Handl. Nat.enGoneesk.Congres, b] z. 700 v.

1) Vera lag nopens een ingest old irrigatie-onderzoek op Sumatra d oor J. van Tubergen. (VerJig B. O. W, 1913, B, Bijl. I, biz. 9).

2) Giologische verkenningstochten in Centraal-Borneo, 1900, bl. 489.

3) Th. Al. ona, Rapport nopens hot voorloopig hydigiogiscli onderzoek van het Brantstgobied (Archief v. d. suikerindustrie in N.L., 1913, biz. 658).

*) Handclingen van het 5e Nat. en Gen. Congres, 1895, bl. 505.

streken een scherp afgescheiden regentijd en drogen tijd hebben, zal ook het vermogen der meeste rivieren een duidelijke jaarijksche periode vertoonen. Geregeldo waarnemingen omtrent den waterafvoer zijn alleen voor eenige rivieren van Java verricht, het best voor de Solo en de Brantas (Verslag nopens do werken in do Solo-vallei, 1900; Verslag der Open bare Werken in 1894). In den Oostmoesson bedraagt, beider afvoerslchts eenige tientallen M³. Ziet men even we 1 zulk een rivier in den benedenloop, dan meent men .cen statigen st room voor zich te hebben. Het zeer slibhoudende water verbergt de ondiepten voor het oog; prauwen van aanmerkelijk grootte * varen op en af, in het eerste geval door inannen getrokken, ook wel geboomd, in het laatste door een paar man geroeid, maar voornamelijk door den stroom voortgestuwd. De breedte bedraagt een honderdtal meters tusschen de aanzienlijke dijken. Maar de illusie verdwijnt plotseling als een der prauwen midden in de rivier blijft liggen en de bemanning overboord stapt, waarbij zij niet verder dan tot de knieën in het water komt te staan. De vaargul bezit hare ondiepste plaatsen waar ze zich van den eenen oever naar den anderen slingert en dit doet ze zeer dikwijls. De prauw blijft er wachten tot, zich een aantal gelijkgezinde vaartuigen vereenigd hebben en de bemanningen tigen gemeenschappelijk a an den arbeid, het uitdiepen der geul waartoe zij een houten schop door het zand trekken"]).

Een kenmerkende trek der Indische rivieren is de bandjir, de plotselinge van tige regen buien. Aan de benedenhelling en den voet van de bergen, waar de dalen en ravijnen niet zeer diep zijn, vertoonen de bandjirs het vreeslijkst hun vernielend karakter. In de te voren dikwijls ledige bedding komt de water-massa aan als een door modder grijsgekleurde muur, rotsblokken en boomstammen van de zijhellingen meeevoerend. Ja dikwijls inlandsche huizen meesleepend, als het stroombed niet breed genoeg is om den vloed geheel te bergen. Cultuur- ondemeningen geven elkaar op Java dikwijls door telegraaf of telefoon van het naderen van een bandjir kennis: de stand der Brantas te Kediri wordt dagelijks naar de stuw van Lengkong getelegrafeerd, bij hoogge standen zelfs driemaal per dag. Gewoonlijk houdt de hoogste stand in do bergbeken slechts kort aan, maar duurt het eenige uren, eer het mogelijk is ze weer te doorwaden. In den benedenloop, ook der kleinere rivieren, gaat de rijzing langzamer en ook de stilstand duurt langer en de daling is geldidlijker. Bij grootere stroomten verlenen zich al deze tijden aanzienlijk en verkleint zich de was.

Terwijl vele kleine rivieren in de bergrivijnen nagenoeg of geheel uitdrogen in den drogen tijd, bevatten andere altijd vrij veel water. Zij kunnen dat dan ken hebben aan verschillende oorzaken: de groote uitgestrektheid van het boven-stroomgebied; of de ligging daarvan in eene regenrijke bergstreek, die ook in den Oostmoesson water ontvangt; of de aanwezigheid van waterrijke bronnen, die door het grondwater eener uitgebreide landstreek gevoerd worden. Zulke bronnen komen vooral voor aan den voet van die vulkanen, weike uit losse, grove tuffen en poruze lavastroomden bestaan.

1) yX^eth, Java, 2e druk, III, 155

Melchior heeft getracht¹⁾ de waarschijnlijk hoogste standen der rivieren in eene formule te brengen, naarmate van grootte, vorm en helling van het stroomgebied en de grootst xyaaingenomen regenvallen; dat de poging niet in allen deele goed geslaagd is, heeft hij, waarschijnlijk terecht, aan den invloed van niet in rekening gebrachte oorzaken, als de aanwezigheid van bosschen, de meederder of mindere doordringbaarheid van den bodem, toegeschreven²⁾. Hoe aanzienlijk de bandjirs der Indische rivieren, en vooral die der kleine, in verhouding tot de grootte van het stroomgebied zijn, blijkt uit een vergelyking met den hoogst bekende stand dor Maas by Grave:

	Stroomgebied Waargenomen in CM. ³ *)	max.-afv. in M ⁸ .
Maas bij Grave .. +	20.000	2400
Solo bij Ngloeawah. +	16.000	2700
Brantas bij Kediri. +	5.000	1700
Sprang	845	2000
.....	512	1500
Genteng	178	1190
Sragi	185	332

De beide laatste zijn buren, maar de Genteng heeft den bo venloop in merge Igesteente, de Sragi grootendeels in vulkanisch gesteente, waarin veel meer water wegzakt.

Een voorbeeld van een rivier, die zeer krachtig bandjirt, is de Embalbeh, een Noordclijke zijtak van de Kapoeas. In een enklen nacht „wies de rivier 5% Meter en bij het aanbreken van den dag zagen wij den helderen bergstroom van gisteren veranderd in een vuilgele watermassa, die in razende vaart voorbijstopt, groote massa^ hout met zich voerend³⁾. Deze rivier doorstroomt eerst een lengtedal in het hooggeberglo, waar de regen val zeer aanzienlijk is, en waarvan de richting, van Westnaar Oost, bovendien samenvalt met die waarin de zware on weers buien aldaar meestal plaats hebben: daarna moot de geheele watermassa door een betrekkelijk kort dwarsdal worden afgevoerd.

Sommige rivieren overstromen telken jare periodiek hare oevers in den benedenloop, als de Kapoeas, de Mahakam, de Solo. Do eerste twee hebben jaarlijks reusachtige overstromingen in haar eerste vlakteloop. De Kapoeas zet aldaar een gebied onder water van ongeveer 6500 K.M.². De uitgestrekte meren, die na den afloop van het water overblijven, drogen, behoudens de diepere gulen, geheel uit in tijden van langdurige droogte.

Be halve de stroomsplitsingsis ook de macander-vorming een kenmerk van den vlakteloop der Indische rivieren. Buitengewoon talrijk zijn do oude afgesneden armen bij de rivieren van Borneo: ze heeten er evenzeer danau⁸ als andere meren. De gulen, die de bochten afsnijden, worden pintas (van het Mai. we rk wo ord pintas, den weg afsnijden), anta san of t Crocsan (d. i. beide: de rechtste of kortste weg) genoemd. Bij de Solo zijn de meeste armen dichtgeslibd en in cultuur gebracht. Do ligging der desk's op hoogere

1) Tijdschr. v. h. Inst. v. Ing. Afd. Ned.-Indig, 1° 5—96, bl. 15.

2) Vgl^yeth, Java, 2e druk, HI, 154—15.

3) Molengraaff, Verkenningstochten, 174.

*) Bo ven het punt waar de afvoer go mo ten we rd.

Btrooken aan weerszijden geeft den oorsprong duidelijk aan. Soms loopt de districtsgrens nog langs den ouden loop, zooals dat bij de Maas nog met de provinciale grens tusschen Brabant en Gelderland en bij den IJssel met de gemeentelijke grenzen plaats heeft.

De bekende eigenschap van laaglandsrivieren, door hunne slibafzetting bij overstrooming hooftrooken langs de oevers te vormen, komt ook in deze laagvlakten veelvuldig voor. Bij de Solo is het terrein vlak langs de rivier gemiddeld 1 M. hooger dan 100 M. craf.

Het slibgehalte der meeste tropische rivieren is zeer groot, bij dat der Europeesche vergelijken. Waarschijnlijk zijn daarom trent allen we er van de Solo en Brantas bekend. Het Solo-water is gemiddeld ruini 1 CO maal meer met slib bezwangerd dan dat van den Rijn.

Reusachtige zandveerplaatzen hebben bij grootc bandjirs plaats, vooral bij die, welke vergezeld gaan van aardschuivingen tengevolge van de doorweking der aardlagen door de rogens. Het beruchtste voorbeeld is de waterloed, die in Februari 1861 Midden-Java, vooral Bigeloen, bezocht en waarbij in drie dagen een regen niassa van bijna 1 M. hoogte viel. In sommige rivieren steeg het water tot 18 M. boven den gewonen stand. Bijna overal in Bagdad was het groen van den plaitengroei verdwenen en had plaats gemaakt voor een kalen vaalrooden bodem; in de bergen was de bovenste aardlaag naar omlaag gegleden, met velden, koffieltuinen, boomtuinen; de vlakten waren onder een onmetelijke niassa slib bedolven. Nagenoeg alle bruggen en waterleidingen werden vernield. Gans die dorpen verelwen en spoorloos jnct hunne huizen, boomtuinen, velden en bewoners; duizenden menschen en dieren kwamen om (volgens de beschrijving van een ooggetuige, de hoofdingenieur G. A. Pict, geciteerd door De Meyier, *Bevloeijingen*, bl. 81).

De rivier vorming komt in den Archipel zeer veel voor. Evenwel heeft Molengraaff er de aandacht op gevestigd dat, wat Borneo betreft, de voorwaarden voor deltavorming loch niet onverschillig schijnen te zijn; aan de West- en Oostkust sebjnen allen rivieren met een groot Rijnhoudend vermogen in staat delta's te vormen terwijl die bij an de re, b. v. de Sambas en den Bistang par ontbreken; aan de Zuidkust acht hij de verhoudingen nog ongunstiger, waar schijnlijk tengevolge van de sterke storming, die er het gchethet jaar door, hetzij in Oostelijke of in Westelijke richting, evenwijdig met de kust verloopt. Ook op Sumatra wisselen, zoo wel aan de West- als aan de Oostkust, rivieren met (en zonder delta's af. Aan de Oostkust overwegen de cersto in het Zuidelijk, de laatste in het Noordelijk (led. Dat de kust langs straat Banka volmaakt evenwijdig verloopt aan den overwal van het eiland Hchijnt crop te wijzen dat de stroom door deze straat een verder vooruitdringen van de Mocsidda verhindert. Op Java is een scherp contrast tusschen de Noord- en de Zuidkust; aan de cersto vorineu alle grootere rivieren dell; aan de Uatste zijn er goon te vinden, tenzij waar de kust door eilanden (Noesa Baroeng, Noesa Kabinaiigan) beschermid is tegen volle branding; zie Veth, *Java*, 2e druk, III, 84 v.; hoe stork sommige delink aanwassen, blijkt uit fig. 9—11

i) Geol. Verkenningstochten. bl. 498 v.

aklaar. Anders, als die van de Brantas, de Tang-gnel An gin nwt de Kali DCinak worden door de stormingen gedeeltelijk of geheel in hunnen groei gebinderd. Ook Celebes heeft rivieren met en zonder delta's. Eerst nadere onderzoekingen over de voorwaarden van deltavorming zullen in de oorzaken dezer afwisseling inzicht kunnen geven.

De beteekenis der rivieren voor den mensch is ook in Indie zeer aanzienlijk. De laaglandsatroommen zijn meestal over aanmerkelijke lengte bevaarbaar, althans voor niet te groote vaartuigen, en dus voor den handel van belang (zie de bijzonderheden in de artikelen over de groote cilanden en de grootste rivieren). In ondercultuur gebracht streken is de beteekenis buitengewoon groot, met name voor den rijstbouw (zie onder BEVLOEIINGEN). Ook riviervisserij wordt veel beoefend (zie VISSCHERIJ).

Bedrijking komt, meer of minder geregeld, allen bij eenige rivieren van Java voor. Aldaar allen heeft ook de Waterstaat met de rivieren uitgebreide bamoeienis (zie de Verslagen der Openbare Werken).

ROBINSON (CHARLES BUDD). Amerikaansch plantkundige, geboren te Picton (Nieuw-Schotland) 26 October 1871, ontving zijn eerste onderwijs in zijn geboorteplaats en in Halifax en was in de jaren 1897 en 1898 student aan de Universiteit te Cambridge, en daarna leeraar aan een school te Picton, 3n 1899 ging hij te New-York aan de Columbia-Universiteit in de plantkunde studeeren, was daar tevens assistent aan de New-York Botanical Garden en behaalde den doctorsgraad in plantkunde aan de Columbia-Universiteit in 1906, waarna hij onmiddellijk een wetenschappelijke positie kreeg (Assistent-curator) aan het herbarium van den Botanischen tuin. Daar hield hij zich bezig met het bewerken van een grootc collectie planten uit de Philippijnen, zoodat hij zich meer voor de flora der eilanden ging interesseren. Deze belangstelling was aanleiding dat hij in 1908 een betrekking aannam van plantkundige bij het Bureau of Science te Manila. Drie jaar lang hield hij zich daar met verachtende studies bezig, waarover hij een aantal verhandelingen publiceerde. Van Augustus 1911 tot Dec.

1912 was hij weer aan den Botanischen tuin te New-York verbonden, doch hij keerde naar Manila terug in 1912, om bij het Bureau of Science wederom in dienst te treden. Reeds vroeger was bij hem het denkbeeld gerezen, opnieuw een studio te maken van de flora van Amboina, meer speciaal om de door Rumphius in zijn „Herbarium Amboinense” afgebeelde soorten door het verzamelen van levend materiaal en het bestudeeren ter plaatse, beter te kennen. Tot begin 1913 hield hij zich met de voorbereiding van zijn jannen bezig; tot uitvoering kwamen ze op 15 Juli 1913, toen hij op Amboina aankwam. Hij vestigde zich in de stad en maakte van daaruit zijn excursies. Den 5den December was hij, bij nitzondering zonder geleide, wederom uitgegaan, doch keerde, tegen den afspraak, des avonds nioc in de stad terug. Toen hij ook de volgende dagen zich niet vertoond, gingen de autoriteiten op onderzoek uit, waarbij ten slotte bleek dat Robinson in den namiddag van dien dag in een klein Bootonesche kampong, 9 mijl ten Zuiden van Ambon, vennoord was. Zijn eigenaardige kleding en de vreemde wijze, waarop hij zich uit-

drukte, was oorzaak geweest, dat de bevolking **hem had** aangezien voor de legendarische „potong kiSpala“, die naar het heet, in November en December rondloopt en menschen het hoofd afslaat. Men had Rolins n toen vermoord en zijn lijk in zee geworpen.

Het groote aantal zeer nauwkeurig aanteekening on do roods bijeengebrachte collecties heeft E. D. Merrill te Manila verzaaid in een werk, getiteld „An Interpretation of Rumphius's Herbarium Ainboincense“ (Manila 1917), dat een belangrijk bijdrage vormt tot de kennis van de flora van Amboina en tevens nieuw licht werpt op do door Rumphius beschreven en afgebeeld plantensoorten.

ROCHUSSEN (JAN JACOB). Geb. te EMen bij Breda, den 23sten Oct, 1797 uit het huwelijk van j. Bochussen, directeur der accijnzen in N.-Holland, met A. J. Erbrcvelt. In 1814 ont reuleur der directo belastingen in het buitont-arondissement van Amsterdam, word hij 22 Jan. 1826 secretaris van de Kamer van koophandel en fabrieken te Amsterdam, 10 Aug. d.a.v. entrepreneur nldaar, IS Juli 1828 directeur van het Amsterdamsche entrepotdok. Den 21en Dec. 1831 benoemd tot lid van licet college van ^,comuittceerden tot de aaken van den Rijn^faard, was hij S Ma art 1837 commissaris voor de onderhandelingen te B'rlin ; 14 Nov. 1839 werd hij raad van legatie en 30 Juni 1840 Minister van Financien, uit we lke betrek- king hij 14 Juni 1843 op verzoek eervol ontslagen werd en tegelykertijd benoemd tot buitenge- woon gozant en gevolmachtigt minister bij het hof ran Belgie. Tot Gouv.-Gen. benoemd (5 Febr. 1845), aanvaarde hij het bestuur 30 S?pt. d.a.v. ; 12 Mei 1851 trad hij als landvoogd af. In 1852 tot lid dor Tweede. Kamer der Staten-Generaal geko- zen, legde hij het mandaat in Febr. 1857 neder, doch trad spoedig daarna (18 Maart 1858) als Minister van Kolonien op. Opnieuw tot lid der Tweede Kamer gekozen (Nov. 1864) nam hij zit- ting tot Sept. 1869; hij overleed te's Gravenhage 21 Jan. 1871. Rochussen fungeerde van Sici 1853 tot- Maart 1858 als 's Konings commissaris bij de Ned. HaDdelmaatschappij. Hij publiceerde de vclgcnde geschriften : Verdediging dor regten van Nederland tegen de aanmattingen van Groot-Brittannie, AmSt. 1836; Toclichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indie, 's Hage 1853; Het wetsontwerp op de pari, cultiurondernemingen in N.-L, Ha go 1862; Du regime des colonies Hollandaises, Brux. 1864 ; Daniel Hooibrink's kunstmatige bewerking en bevruchting van granen en boomen en hare toc- passing op cultures in Indie, 's Hage 1864 on eenc mcdcdcelling over <lc kinacultuur op Java in BuH. de ja Soc. imper. d'acclimatation, Paris, Mai 1863.

Tijdons het bestuur van Rochussen jnoesten *kleine* onlusten in het Bantainsehe worden be- d won gen ; in Pale m bang brak in de binncJilanden verzet uit, even a ls op Borneo *s Westkiut, waar legen de Chinczen jnoest wordoi opgetreden. Een drietal expedities op Bali Jcidden tot de on- derwerping der vorsten en totTle inlij ving van een gedeelte van bet ciland bij het Gouv. grondge- bied. Een cskader tuchlgide de Soeloe-eilanden we gens cpleegde zeeerooverijen; van een t weeden folct moest worden afgezien oindat Spanje, van welks koloniaal gebied die eilanden een dee l uit- inaakten, zich daartegen verzetto. Rochussen is ile eerste Gouv.-Gen. go wee st, die go broken heeft

met do politick van onthouding in de Buitenbe- zittingen. Belangrijk waren de maatregelen door Rochussen ten opzichte van he t muntwezen gene- nomet, met name door de invoering van het re- ccpisscn-stelsel; cene nieuwe wetgeving word in - gevoerd en, ook ten gevolge van hot uitbroken van een hongersnood in Pdmak en Grobogan, do lasten van het cultuurstelsel eeriigszins verzacht. Tengevolge van zijn verzet tegen de bestaande verhouding tusschen de R. K. kerk en den Staat nam Rochussen het besluit tot verwijdering van den bisschop i. p. i. Groo fl., met cenigc gestelje-ken; cen en ander leidde tot herziening van die betrekkingen. Eindlijk moot nog vermeld wor- den dat 22 Mei 1848 te Batavia een vergadering van ingezetenen werd gehouden, ten einde de Rs- geering to verzoeken ook in Indie gelegenheid to verkrijgen zich voor *s lands dienst te bewacmen Ook vrijheid. van drukpers, aandeel in de volks- vert egenwoordiging, toepassing van het Cukkuur- stelsel, enz. werden behandeld ju die vergadering, aan welke i en onrechte een revolutionnair karak- ter was toegeschreven en waarvoor reeds mili- taire voorzorgsmaatregelen waren genomen ; zij verwerkte bij het koloniaal bestuur groote ongerustheid, maar liep in volkomen orde af. In 1848 werden fondsen beschikbaar gesteld voor de oprichting van Javaansche scholen, een nieuw Burgerlijk Wetboek en Wet book van Koophandel in werking gesteld.. De vestiging van den Engelschman James Brooke als Sultan van Serawak leidde tot meerdere benoeicnis met de zeken van N. Borneo. Ook op Celebes werd krachtiger opgetreden; de G G. begaf zich daarvoor in 1849 naar Makasser en Menado, dat tot vrijhaven werd verklaard.

ROCHUSSEN-RIVIER of **MAMBIRAMO**.

Zie MAMBERAMO.

RODAMALA. (SOEND.) Zie NEUSHOORN.

RODJfEH. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN-STRUMENTEN.

ROEANG. Vulkaan en eiland der Sangi en Talaud-groep ; het hoogste punt (aan de O.zijde) is 725 M. De vulkaan is loefzorgvormig en naar het Z. open. Reeds in het laatst der 17e eeuw was de berg als vulkaan bekend ; van een uit- barsting wordt het eerst gewag genaakt in 1808 (Junguhn, Java, 1255), de werking duurde vermoedlijk in 1810] og voort. Verdero crupties en steen regen s zijn bekend uit 183G (of 1840), 1856, 1870, 1871 (3 groote vloedgolven ; vcci menschen gedood, ook op Tagoelandang), 1874, 1904. De laatste wordt beschreven door Koper- berg in Jaarboek Mijnwczzen 1909 Wetensch. Gcd. met kaaije en '13 foto'8 ; zie ook referaat van Verbeek in Tijdschr. Aardr. Gen. 1911, 341). Typisch voor dezen vulkaan is de aan we zig he id van een si>terprop als bij den MSrapi op Java.

ROEBIS (MAL.). Zie PASSIFLORA QUADRA NG CLARIS.

ROEDIANG. Zie MUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.

ROEDJOE. Zie TALAK.

ROEKAM ASAM (MAL.). Zie FLACOURTIA RAMONTCHL

ROEKAM MANIS (MAL.), Zie FLACOURTIA RUKAM.

ROEKIM (JztVy SOENJ >), Zie FLACOURTIA RUKAM-

ROEKOE-ROEKOE (MAL.). Zie OCIMUM SANCTUM.

ROEKOE ROEKOE RIMB6 (MINANGK. MAL.). Zio OCIMUM GRATISSIMUM.

ROEM-SERAM. Zie PAPOEA'S, sub IV ten eerste.

ROEMAH SMOET (MAL.). Zio HYDNOPHYTUM.

ROEMANA. Zie NOEMFOR.

ROEMBATI. Zie ONIN.

ROEMENGAN. Thans weinig werkzame vulkaan van 1317 M. hoogte in de Minahasa, met 500 M. wijden, diepen, nog zccin^weinTg^geerbdeerden kratcr, die echter in 1904 een wat verhoogde working vertoonde in de solfataren (Ko per berg in Versl. Kon. Ak. v. Wet. 1911). De eerste bestijging geschiedde door Rein ward t (Reis n. h. Oostel. ged. v. d. Ind. Arch. 555); in 1894 were! de hoofdkrater, de Maha woe, door de Sarasin ,s bezocht (Entwurf, 40). De laatste eruptie heeft volgens Koperberg (l. c.) in 1789 plaats gehad, Reinwardt vermeldt 1790. De vulkaan behoort tot de zich in N.Z. richting ten W. van het Tondano-meer uitstreckende berg-reeks.

ROEMPOET (MAL.). Algemeene naam voor grassen, of voor veel op grassen gelijkende planten en onkruid. Zie in samenstellingen met roempoet ook het tweede woord.

ROEMPOET BANGGALA (MAL.). Zie PANICUM MAXIMUM.

ROEMPOET MAS (MAL.). Zie HEMIGRAPHIS.

ROEMPOET PAHIT (MAL.). Zie PASPALUM PLATYCAULON.

ROEMPOET SEBOESOEK (MAL.). Zie CLITORIA CAJANIFOLIA.

ROEMPOET TOERI (MAL.). Zie CLITORIA CAJANIFOLIA.

ROEN (RUN). Het Westelijkste eiland der Banda-groep, ± 3 K.M.² groot, rijst steil uit zee op en is omgeven door een koraalrif. Het vormt volgens Verbeek's onderstelling met Poeloe Ai het overblijfsel van 6en eruptiepoint, maar is grootendeels met koraalkalk be de kt. Het is ± 190 M. hoog. In den v66r-Europeeschen tijd was het goed bevolkt, bedekt met klapper- en notemuskaatboomen ; de bewoners dreven een uitgebreiden handci in noten, foe lie en klapper-olie. De Compagnie roeide alle noteboomen uit < n niaakte het eiland tot een woestenij. Pas in 1875 is men met een nieuwen aanplant begonnen, die thans weer een belangrijk product levert. Do bevolking bedraagt ± 140 zielen (zie H. P. Th. Witkanip in Tijdschr. Aardr. Gen. 1908, biz. 290, met kaart 1 : 20000).

ROENDt : NG. Zie BINANGA.

ROENGGKOE. Zie VAARTUIGEN.

ROEPAT. Eiland in de Siraat van Malaka, behoorendo tot de afdeling Bfingkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het ligt tusschen de monden van do Siak en de Rokan en wordt van het-cigenlijk Sumatra gescheiden door de Si raat Roc pat. Heb eiland wordt voornl. bewoond door onklo Orang Akit (zie aldaar).

ROEPIT. Zijrivier der Kawas, die cen linkerzijrivl (: r der Moesi is (zie SUMATRA Ri v i c - r e n). Ann den mond Jigt Moeara Rocpit. (zie aldaar).

ROEROEKOE (MAL.). Zie OCIMUM SANC-TUM.

ROESA (MAL.). Zie HERTEN.

ROETENG. StandplaatR vnn den civielgezag-

hebber der onderafdeeling Midden en Zuid Manggarai der afdeling Flores, residentie Timor./ / ?

ROEWAH, d. i. de 8e maand van het Moham-' met aa.r)sche jaar. Zie MOHAMMED A ANSCHE KA LENDER EN GEDENKWAARDEN A

ROEWAJ (SOENDJ.). Zio PHASEOLUS LU-NATUS.

ROEWAK-ROEWAK. Op Sumatra en in den Riou w-Lingga-archipe 1 de naam van een water- hocc, *Amaurorus phenicurus*.

ROG. Ikan pari(MAL.). Roggen behooren met de haaien tot do Kraakbcnvisssen (zie onder VIS-SCHEN). Van de haaien onderscheiden zij zich doorhun afgcplatten vorm en doordatdc lichaams- zijden omgeven worden door de geweldig ontwik- kolde borstvinnen. De Zaagvisssen (*Priatis*) heb- ben een verlengden snuit,zijdelings mettanden bc- wapend. Zijleven in zee, maar st ijgen hoog de rivie- ren op. Van de Siddecroggen (*Torpedinidae*) komt in den Archipel *N ar cine timiei* Bl. Schn. voor. Deze visssen bezitten een tusschen den kop ende boratvin non gelegen electrisch orgaan, uit vervormd spierweefsel gebouwd en uitcngrootaantainaast elkaar geplaatste zuilen (electrische cellen) be- staande, waarheen sterke zenuwen loo pen. Wille- keurig kan de visch dit orgaan ontladen, waar- door het hevige schokken aan al wat het aan-raakt kan toedienen. *Urogymmis asperimus* Bl. Schw. is met beeenige tuberkels, waartusschen langere harde doornen, bedekt. *Trygon* heeft aan den staart een langcn, gezaagden stekel, die ge* vnarijke verwond ingen kan veroorzaken. *Trygon uarnak* komt ook in zoet water voor. De Zeeduivefs of Duivelsroggen, *Myliobatidae*, omvatten vormcn met zeer breede, vleugelvormigc vinnen. De tanden zijn vlak en vormen een hard paveisel. Sommige soorten bereiken reusachtigc afmeting- gen, zoals die van het geslacht *Diarobalis*, waar de borstvinnen twee naar voren gerichte horens . vormcn.

ROGOD JAMBANG AN. Een zeer sterk uit go- spoelc vulkaan mine op de grens tusachen Ban joe mas en PSkalongan en 2175 M. hoog. Junghuhn (Java II. 247) vermeldt alleen, dat de berg in 1790 door Cornelius werd bestegen. Het terrein is nog zeer weinig onderzocht (Verbeek Java 403,417).

ROGODJAMPI. District met gelijknamige hoofdplaats van de contrdle-afdccling GSntdng, regentschap en afdceling Ban joe mas ei, residentie Bespeki; met cenc oppervlakte van **810 K.BI***. Het district telt 45 dcsa's met (in 1905) bijna 73000 bewoners, waaronder een 100 tai European en, do ch toen behoordc het district G3at6ng er nog bij. De suikerfabrick Rogodjampi is in 1914 gesloten. Veel padi wordt er getceeld.

ROKAN. Een rivier ter Ootskust van Sumatra. Zie de artikelen : SUMATRA Ri v i c r o n en verder Bfina en OOSTKUST VAN SUMATRA.

ROKAN AMPAT KOTA. Landschap deel uit- inakende van de onderafdeeling Rokan der af- dceling Bengkalis (gouvt. O.-kust van Sumatra). Van Randjau Batoe af, cenc stroomversnelling ter plaatse waar de Rokan Kiri, hier nog Batang Soempoer gehcetnc, zich door het Barisangs-bergte hceuwringt, tot aan Mocara Ngaso, cen rrcchterzijtak, wordt hot stroomgebied van eerst- genoemde rivier ingenomen door het landschap IV Kota.

Do IV Kota worden begrensd door de afdceling

Loeboek Sikaping (residentie Sumatra's West-kust), de landschappen Ramban en Koento Bar Es Salam, de Tapoeng Kiri streek (bchoo-rende tot Sink) en de onderafdeeling Bo ven Kampar, afdeling L Kota (Sumatra's Westkust).

De bodem is van het Westelijke grensgebergte af tot aan Loeboek Bandahara berg- en heuvel-achtig met talrijke insnijdingen en plooiën. Benedenstrooms van genoemde nederzetting is het terrein golvend om in Koento Dar Es Salam vlak en verder rivierafwaarts moerassig te worden.

De ghecele bevolking van het landschap IV Kota is van Minangkabauschen oorsprong. Zij is afkomstig van Rau en van de Kampar Kanan-streek. De matriarcliale instellingen zijn onder haar van kracht.

Onder den Radja of Linggam staan rechtstreeks de hoofden der negrien Rokan, Pandalian, Loeboek Bandahara en Oedjoeng Batoe, die den titel Bandahara voeren. Zij worden genoemd de „Andikö nan berampat di baroeh“.

In elke negri is een aantal panghoeloes, dat overeenkomt met het aantal aanwezig en door hen vertegenwoordigde soekoes; de bmdahara's zijn tevens panghoeloe in hun eigen soekoe. De panghoeloes worden terzijde gestaan door hunne toekomstige verwanten, die hen bij verhindering ook verwanten, de „sambotan's"; deze doen tevens dienst als „bintara's" (Zie ROKAN BAH). Voorts heeft men in elke soekoe een of meer „doebalangs“.

Als onderhoorigheden zijn te beschouwen de z.g. Ampat Kota di Boe kit, oorspronkelijk vier, thans zes in getal, en gelegen in de stroomgebieden van de Poesoë, Pakis en Pamandang rivieren, alle linker zijtakken der Rokan Kiri, dan de Tjêpang Kiri streek, omvattende vijf negrien en een drietal niet zelfstandige dochter-nederzettingen, alie gelegen in het stroomgebied der Batang MSntawai, eene rechter nevenrivier der Batang Soempoer en ten slotte de Tjdpang Klanan streek met drie nederzettingen in het stroomgebied der Batang Tibawan, een linker-zijtak van de Soempoer. Al deze onderhoorigheden staan onder hare eigene in meerdere of mindere mate zelfstandige, doch aan den radja ondergeschikte hoofden.

Alle voornaamste hoofden der z.g. djadjahan (=onderhoorigheden) zijn: „radja kalau tiada radja" hetgeen zeggen wil, dat ieder hunner de bevoegdheden van den hoogsten waardigheidsbekleeder in het landschap mag uitoefenen in zijn eigen negri en voor zoover het reft zijne eigen onderhoorigen. Echter vervalt dit recht, toodra de Radja zelf ter plaatse is.

De onderhoorigheid der hierboven bedoelde nederzettingen blijkt, behalve uit de reeds aangegeven verhouding der hoofden tot den radja, nog uit de verplichting om by de installering van den Jang Dipfiroewan Sakti een buffel aan te bieden en materialen te leveren voor den bouw der radjawoning.

Wat betreft de rechtspraak, den godsdienst, den landbouw en de andere middelen van bestaan, geldt voor de IV Kota hetzelfde als met betrekking tot die onderwerpen van Kam Bah is gezegd.

De welvaart is, sedert de inlijving bij het Gouvts. gebied, waardoor veiligheid en orde in deze streken in de plaats zijn getreden van de

twisten en oorlogjes van welcer, van lieverlede aan het toenemen; de landbouw wordt nieër intensief beoefend en er heeft een vrij levendig handelsverkeer met de Westkust plaats, hetgeen door den aanleg van een transportweg naar de Kamparrivier (nu nog slechts een voetspad) ongetwijfeld zal worden bevorderd; tot het doen van opnemingen in deze richting is bereids het noodig overreicht.

G e s c h i e d o n i s. De Ampat Kota, thans met Koent's Dar es Salam, Ram bah, Kepanoehan en Tambocsaï de onderafdeeling JRokan vorinc- de, hebben mot opzicht tot die landschappen steeds eene vrijwel op zich zelf staande positie ingenomen. Kenmerkend is, dat in de IV (Mati. ampat) Kota ook voor de radja's het matriarchole erfrecht geldt.

Evenals zulks met Rambah het geval was, kwam bet N.-I. Gouvernment het eerst met de IV Kota in aanraking ten tijde van de militair aactie tegen Pakih Suldh of Toeankee Baliau, did in het geducht versterkte Daloe Daloe als laatste Padrihoofd mot straffic hand het bestuur voerde.

Bij den inval der Padri's in de IV Kota was do radja om het leven gekomen. Zijn lijk word in de rivier geworpen. Nadat de te Daloe Daloc geplaatste Controleur in 1843 was teruggeroepen, bleef het landschap buiten bestuursbemoediging. EIJ radja schijnt er lan geen tijd niet te zijn geweest. Dit duurde tot de verheffing van Achmad, een der recht hebbenden op de radja-waardigheid tot Jang DipSrotcwan Sakti. Na gedurende go-ruimen tijd te hebben bestuurd, droeg hij do waardigheid over op zijn jongeren breeder Hoessin, die uit, defrenctie hem den titel Jang Dipfiroewan BSSar aan bood.

Achmad vestigde zich te Loeboek Bandahara en toen Hoessin niet lang na zijne verheffing stierf, bleef Achmad onder den titel Jang DipSrotcwan BSSar alleen het bestuur voeren. In 1888 erken- de hij de soevereiniteit van het N.-I. Gouvernment, welke erkenning echter geen verder incinging onzerzijds ten gevolge had, zc'fs niet toen de radja, die bemind en om zijn godsdienst- zin geacht was, zich gewapenderhand opwierp als beslechter van geschillen over de radja-waardigheid in Ram bah en in Kipanoehan. In 1896 kwam Achmad, wien men den bijnaam Jang DipSrotcwan Kramat bad gegeven, te overrijden. Hij liet drie zoons na, van wie de tweede de hoogste waardigheid in bet landschap met den titel van Jang Dipfiroewan BGSar voor zich op-cischte, waardoor vercleidheid onder de familieleden en de ondergeschikte hoofden ontstond.

Nadat in begin 1901 een Controlleur in de liokanstreken was geplaatst en door dozen ambt-naar ten sJotte overeenstemming was verkregen onder alle stemhebbende hoofden, werd de rechtmatige, toen ongeveer vijfLienjarige candidaat Ibrahim, kind van den oudsten zoon van Aclim&d, in 1903 tot Jang DipSrotcwan Sakti verheven, zoodat sindsdien in de IV Kota weder een hoofdig radjabestuur bestaat, dat te Rokan is gevestigd.

In het jaar 1905 werd door den Radja en de hoofden van dit landschap de „korte verklaring*, geteekend.

ROKOK (DAOEN), bladeren, die gebruikt worden als wikkelflad voor inlandsche sigaretten. Verscbillende plauten leveren daoon

rokok, bv. do Ardn-palm, do Nipa-palm, Pi-sang, *Costus* c. a.

ROKOK SĪRIAWAN. Do fingscsneden bladon van *Mimusops Alengi* (Tandjoeng), die in droog pisangblad gowikkeld, gecrookt wordcn tegen saki sĳriawan, ocn aandoening van mond- on neusslijmvlies (niot te vorwarren met in- dische spruw).

ROMA (ROMANG). Eiland tot de Zuid-Westcilandcn behoorende (zie aldaar) on meer in hot bijzonder tot de Ldti-groep gerekend, groot ongvcer 130 K.M². en behoorende tot de ondracfd. Wdtar, afdeeling Zuid Timor en Eilanden, rcsidentie Timor. Er behooren 7 kleinc on be woondo eilandjes toe, waarvan allcen Maocpora en Noesa Njata (Nocsiata) ecnigszins vruchtbaar zĳn cn ebbehouth, kemoening, kajoc tĳSndana (*Santalum album*) en sapanhout oplovercn ; de overige eilanden zĳn niet veel meer dan weinig begroeide rotsen. Nocsiata wordt beschouwd als het land, waar de zielen der afgestorvenen ver- blijven. Opdat de ziel eene zichtbare plaats zou hebben om te betrekken wanneer zij in aanra- king met de Icvenden wil komen of wanneer dezen haar oproepen, vervaardigt men de zielc- beelden, die onder het dak of in afzonderlyke hujsjes, „zolders", worden bewaard. De ziel wordt opgeroepen door middel van een spijs- offer. Roma bestaat uit eenige oude vulkanische eruptiepunten zonder werkzaamheid, cn tot op groote hoogte met koraalkalk overdekt. Het hoogste punt is ± 700M. Over het algemeen goed met wildhout bewassen is Roma echter niet zeer vruchtbaar, ofschoon de bewoners van Kisar, in tijden van droogte, soms tijdelijk naar Roma verhuizen. De vcestapel is belangrijk minder dan op de overige grootere eilanden der LMi-groep. Ook de be volkin g is weinig talrijk, minder dan op de kleinere eilanden Ldti of Kisar; zij word in 1888 geraamd op 1130 personen, van we Ike 294 christenen en 836 heidenen, die over 5 negrien verdeeld zĳn, waarvan Djerocsoc op de Z.kust de voornaamste is. De orangkaja, aah wien de orangtoewa's, over de andere negrien gcsteld, ondergeschikt zĳn, woont in die plaats. Bij Djerocsoc, dat schilderachtig gelegen is, staat een steenen pilaar met het merk der Compagnie, we Ik gedcnktecken ook vereerd wordt op het jaarlijksch parka-feest, waarbij veel varkens ver- bruikt en veel toak gedronken wordt. De be- volking staat ongvceer op denzelfden trap als de overige bewoners der L6li-groep (zie aldaar); haar hoofd voedsel is cl jagoeng ; de ardn-palm cn de sa- goe-pahn komen veelvuldig voor. Het vruchtbaar- ste gedcelt van het eiland vormen de omstreken der Roe wa Kocdabaa, waeren klein riviert zech in zee stort; de ankerplaats in den W. inoCHSon in die baai vĳak tegenover het eilandjo Noes- mitan; in den O. moesson voor hot kleino go- lucht Hila. (Zic G. W. W. 0. Baron v. Hoevell, T. Bat. Gen. XXXIII, 1890, bl. 218; Riedel, De eluik- cn kroesharigo rassen, bl. 459; J. H. de Vries, T. Aardr. Gon. XVIII, 1901. bl. 605; Verbeek, Molukken-Vorslag, bj. 435/1)

ROMANS, POZIE EN SĪCHTSEN (TOO-NEEL). Zie LITE RATU UR (NED.JNDI* IN DE).

ROMB BAI-MEER. Zie MAMB&RAMO.

ROMBONG RONGG&NG. Zic MUZIEK cn MUZIE KINSTR UME NTE N.

ROMOON. Eig. Roemo'ong (totdorp wordendr),

vroegerc districtshoofdplaats gclegen aan den linkeroever der Ranoiaop, waar deze in de goH van Amocrang valt. Flike negorij uit 3 kam- poongs bestaande, bijna aancengcgroeid met do hoofd plants Amocrang, afd. en res. Men ado.

ROMOON-TOMBASSIAN (ontstaan uit de districten Romoon cn Tombassian), district van de onderafdeling Amocran g. afd. Men ado der gelijknamigo residentie, onder cen late districts- hoofd. De voornaamste plaatsch zĳn, behalve Amoerang cn Romoon (zie aldaar), Bitoen, vroegerc districtshoofdplaats, Pondang, Pina- morongan (bet. plaats, waar men kppen snelt), Wakan met een pasanggrahan, Pakoeoord, 430 M. hoog en Bojong met een koffieland. Do be- volking van Romoon- Tombassian behoort tot de Tontemboan of Tompak6wa.

RONDWORMEN. Zic WORMEN cn INGE- WANDSWORMEN.

RONGGĪNG. Zie DANSEN, MUZIEK cn MUZIEKINSTRUMENTENCn PROSTITUTIE.

RONGGĪNG (IKAN TJOETJOET) (MAL.) Zie HAAL.

RONGHOD (SOENDJ.-) Zie ACHASMA COCCI NE UM.

RONGKOB. Onderdistrict van het district S6manod, re gentschap en afdeeling Goenoeng Kidoel, residentie Djokjakarta.

RONGKOB. Grot in het gelijknamig onderdistrict van de residentie Djokjakarta voor de ox- ploittatie der vogelnesten ; zie VOGELNESTEN ; ..

ROOD SANDELHOUT. Het hout van Pte- rocarpus santalinus, een Br.-Indische boom. Het bovat een roode kleurstof, en was daarom vroeger als verfhout veel in gebruik. Thans wordt het nog steeds als luxehout hoog geschat. Vroeger schijnt het hout in O.-Indie in gebruik te zĳn geweest als geneesmiddel, thans is het bij de medicij nverkoopers op Java niet meer te vinden.

ROODE VISCHJES. Zic HARING.

ROOFDIEREN (*Carnivora*), een orde der Zoog- dieren (zie aldaar), waartoe behalve de Land- roofdieren (*Fissipedia*) ook de in den Indisc hen Archipel niet vertegen woordigde Zaehonden (*Pinnipedia*) behooren. De *Fissipedia* zĳn in de eerste plaats gekarakteriseerd door hun gebit, dat zich aan het voedsel aangepast heeft. In den regel is dit van dierlijken aard, in vele ge- vallen echter ook gemengd. De hoektanden zĳa dikwijls groot, de kiezen hebben gewoonlijk schrcpe spitsen en met uitzondering van de beren, is in clkc kaak 66n paar der kiezen bijzonder sterk ontwikkeld: do zgn. "scheurkiezen". In de bo ven kaak zĳn dit de achterste halve of valsche kiezen, in do onderkaak de voorste ware kiezen. Pri niilief gebouwd zĳn de ledematen, met name bij bren, wezels en verwanten, die 5 vingers cn 5 teenen bezitten on „zoolgangers** zĳn. Andere, in het bijzonder honden on katten, zĳn „teen- gangers[†] geworden on dit gaat gepaard met ver- Jics van den eerston teen, zeldzamer ook van don eersten vingcr.

De *Fissipedia* zĳn op het vastland van Z.- Azie talrijk, in Australie slechts door 66n bo ven- dien misschien ingevoerd soort van bond (don Ding) vertegenwoordigd. Vandaar, dat ze ook in het Westelijk deel van den Indischen Archipel in cen groot aantal soorten gevonden worden, terwijl slechts enkele weinig meer Oostelijk zĳn doorgedrongen. Do in Ncderlandsof- Indie voor-

komende families zijn: *Ursidae* (zie BEREN), *Mustelidae* (zie WEZELS), *Canidae* (zie HONDEN), *Felidae* (zie KATTEN), *Viverridae* (zie CIVETKATTEN). Van de *Hyaenidae* heeft Dubois een fossiele soort (*Hyaena balhygnatha*) van Java beschreven (Tijdschr. Ned. Aardrijksk. Gen., (2) XXV, 1908, biz. 1266).

ROOFVOGEL. De roofvogels (*Accipitriformes*) zijn gekenmerkt door een veelal korten, krachtigen, aan de punt, haakvormig naar beneden go bogen snavel, die aan den wortel door een meestal onbevederde, week huid, de zoogenaamde was- huid, omgeven is, en door krachtige, van scherpe nagels voorziene pooten, voorzien van 4 teenen, waarvan er drie naar voren en een naar achteren gericht is. Zij voeden zich met dierlijk voedsel, dat al naar gelang der soorten, uit insecten, visschen en hoogere gewervelde dieren bestaat. Ruim 80 soorten komen in den Archipel voor, varieerend in de grootte van een musch tot die van een kalkoen. De verschillende soorten worden door de inlanders niet met afzonderlijke namen aangeduid, maar zijn algemeen bekend als alap-alap (JAV., SOEND.), oeleng-oeleng (MAL., JAV.). Tot de echte Valken behoort de zeldzame *Falco ernesti*, een Slechtvalk, die zeer veel op de onze lijkt en op de groote Socnadicilanden en op Nieuw-Guinea is waargenomen. In levenswijze komt hij eveneens met onze Slechtvalk overeen; op Java bewoont hij de wouden der gebergten en schijnt zich vooral met wild hoenders te voeden. Een met onze torenvalk verwante soort, en in het algemeen op deze gelijkende, is *Cerchmeis moluccensis*, die op Ceram en Boeroe voorkomt. In de Molukken en op Ternate door de nauwerwanden tot *Cerchmeis orientalis* op Java, Borneo en Celebes door *Cerchmeis occidentalis* vervangen wordt. Tot de kleinste Roofvogels behoort *Microhierax jringillarius* van Java, Sumatra en Borneo, niet grooter dan een musch, van een blauwzwart, van onderen witachtig; deze vogel voedt zich voornamelijk met groote insecten, doch laat kleine vogels niet ongemoeid.

Tot de Kuifarenden behoort *Spizaetus limnaetis*, de oeleng-oeleng liitard der Maleiers, een soort ter grootte van een kip, die in twee kleurphasen voorkomt, geheel bruinzwart of van onderen geheel wit met donkerder kleur op de boven-deelen; hij komt voor op Java, Sumatra en Borneo. Op Celebes leeft *Spizaetus lanceolatus*. De pooten zijn bij deze twee soorten tot aan de teenen bevederd, hetgeen ook het geval is bij de Malcische rugpootarend, *Ictinaetus malayensis*, de helanglang of lang (MAX.), heulang (SOEND.), een van Sumatra tot de Molukken voorkomende bruinzwarte vogel met lichte dwarsbanden in den staart. Onbevederde pooten bezitten de Zeearenden, die zich kenmerken door hunne levenswijze, by voorkeur zich nabij het water ophouden, hetzij vooral na den broedtijd in de nabijheid der zee, hetzij langs de oevers der rivieren, ineren of moerassen. Zij voeden zich by voorkeur met visschen, die zij, hoog uit de lucht eens nedderdalende, met de klauwen uit het water grijpen of langs de oevers met den bek van gen; zoogdieren, vogels, zelfs doode dieren versmaden zij niet. De groote tweckleurige Zeearend, op Java bahak genoemd, is in zijn jeugd bruin, wordt later geheel wit met donker-grijzen rug en vleugels en de eerste helft van den

staart; deze heet *Haliaetus leucogaster*. Hij is van Nieuw-Guinea, de Molukken en de Aroe-cilanden tot op Java, Sumatra en Borneo waargenomen. *Polioaetus ichtyaetus*, in het Oostelijk gedeelte van Java door de Javanen Djaka-woeroc, door de Dajaks, nabij de rivieren Bjadoc en Kahajan woonachtig, Tabocnau, door de Dajaks langs de oevers der rivier Barito of Docsoen en door de Maleierste Bandjirinasii, Tjabinocnati genoemd, is kleiner; de zeis fraai bruin van kleur met uitzondering van den licht blauwgrijzen kop en bovenhals, van den witten onderbuik, van het bovengedeelte van den staart en een gedeelte der staartpennen; de vleugelpennen en een breede band op den staart zijn zwartbruin. Met pijnsnijl vaart schiet deze arend in schuine richting, de vleugels bijna geheel tegen het lijf aangesloten, op een visch neer, die hij nabij de oppervlakte van het water ontdekt en duikt gewoonlijk daarbij, dikwijls een halve minuut onder water blijvende. Uren lang kuymen deze vogels onbeweeglijk op allen staan- of boommen dicht aan den oever zitten. Hij is waargenomen op Java, Sumatra, Borneo en Celebes. De kleinere *Haliaetus humilis* is op dezelfde plaatsen waargenomen, in 1835 door den Nederlandschen reiziger Salomon Muller op Sumatra ontdekt, en kenschetst zich, behalve door zijne geringe grootte, door zeer lange nagels, die sterk sikkelvormig gebogen en scherp als een naald zijn. De Maleiers van Sumatra's West-kust onderscheiden drie soorten van Zeearenden: Alang paikan (een kleine soort), Alang djala (een groote zwarte soort) en Alang kapala potih (een soort met witten kop). Twee woutachtige Zeearenden zijn *Haliastur intermedius* en *Hal. girrenca* de eerste komt in het Westelijk, de tweede in het Oostelijk deel van den Indischen archipel voor; deze vogels zijn bruin rood, met witten kop, hals, bovenrug en de onderzijde van het lichaam tot aan den onderbuik, en bij eerstgenoemde zijn de witte vedren van den hals en van zwart schachtstrepjes voorzien. Do Vischarend van den Indischen archipel is *Pandion leucocephalus*; deze is van do ten onzent voorkomende soort door geringere grootte te onderscheiden. Gelijk de naam reeds aanduidt voeden de Wespdiven zich hoofdzakelijk met bijen en wesp en met de larven en poppen dozer dieren; op Java en Sumatra komt voor de gekuifde *Pernis ptilonorhynchus*, terwijl ook een eigene vorm, *Pernis celebensis* bezit. Bij deze vogels is de sterk tusschen mondhoek en oog niet met haar- of borstelachtige vedren bedekt, zoals bij andere Roofvogels, inaar met schubvormige vedren. Op Nieuw-Guinea en de Aroe-cilanden komt de langstaartige wespdiver, *Henicoperis longicauda*, voor. Hoofdzakelijk met slangen voedt zich de Slangenarend *Circus hypoleucos*, zeer nauw verwant met de Europeesche *C. gallicus* en slechts waargeenomen op Timor en Flores. Ook de vertegenwoordigers van het genus *Spilornis* schijnen veel slangen te verdelgen; de meest bekende soort is *Spilornis baha* van Sumatra en Java, aldaar genoemd oeleng-oeleng djamboel of bido, hoofdzakelijk donkerbruin van kleur met witte vlekjes op de onderzijde, op de vleugels en in den nek. Ha vikken en Sperwers komen in groot getal, voornamelijk in het Oostelijk deel van den archipel voor. De witte havik (*Accipiter leucosomus*) van de Aroe-cilanden en Nieuw-Guinea is lichtgrijs of geheel wit. Enige kleinere

.soorten zijn do gekuifde havik (*Asur trivirgalus*) der Socnda-eilanden, van onderen wit met roest- bruine dwarsbanden ; een ongekuijfd soor, (*Asur griseiceps*) is van onderen wit met donkere lengte- vlekken en slechts wangetromen op Glebes. Kleiner dan onze sperwer is de op Java en Sumatra voorkomende *Accipiter virgata*; deze is van boven leikleurig zwart, van onderen rood- bruin met witte dwarsbanden. Op de grootc Soenda-eilanden komt de zwaluw-wouw, *Elanus Jvy.oleucus*, voor, van boven grijs en van onderen wit, in het Javaansch alap bangkong genaamd. Ten slotte moge nog een fraaie kuikendief, *Circus asiaticus*, van Celebes vermeld worden, die aldaar in niocrnsige streken niet zeldzaam is; hij is bruin met rondo, grijze vlekjes op de onderdeelen en op de vleugels.

ROOFZALMEN (*Myctophoidea*). Zie VIS- SCHEN. Versoorten zijn diepzeedieren en met lichtgevende organen langs de zijden voorzien. Ecnige soorten zijn aJgcineen aan de kusten en komen ook ter inarkt, zooals *Saurida tumbil* (Bl.), Bocntoet karban (MAL.), kadil (JAV.) *Harpodon nehereus* (Ham. Buch.), Aroean (MAL.) is naakt, op de schubben langs de zijden na.

ROON (POELOE). Eiland nabij de Zuidwest- kust der Gcelvinkbaai in Nicuw-Guinea tusschen

ongeveer 2. 15' on 2° 25' Z.B. en 134. 30' en 134° 36' O.L. gelogon en gescheiden van den vasten wal door straat Nocmamocran. Dit, in hoofdzaak uit gneis bestaand eiland, wordt aan de zeezijde uagenoeg overal begrensd door dicht begroeide steenachtige heuvels, welke slechts op enkele plaatsen beschut worden door rotsige jcs. In ongeveer veertig uren is het eiland rond to roeien. Het is een koraalformatie met i)asaltsteen en zand ; zelfs op de hoogste toppen worden in den bodem zeeschelpen gevonden. Hier worden er niet aangetroffen, maar wonderlijk rijk is dit eiland aan beken en bronnen, die nimmer uitdrogen of minder rijk vlocien. Zelfs is het kl(*inc cilam) eenige* flinke watervallen rijk en al dat water is koel en kristallijder. De bevolking woont hoofdzakelijk aan de Westkust, waar de kanipojigs Jende, Mena en War liggen ; in cerstgenocinch* kampong is een leeraar van Ut nchtscl) Z<UHliiggcnootschap werkzaam.

In het bijincnlajki, dat langzaam stijgt tot een hoogtivan 300 M., wonen de Monoarboe, die veel gierst verbouwen en niet van de straiulbc- volkiug verschild(?)). De kustbewoners zijn geen zuivere Nocjnforen, maar een mengelmoes van de (z lirdcj) v;ijl \Vaii<lamen ei> Ansocs, zoodat hun taal ook van Nocmfoorsch afwijkt. Sagoo is hier sb-cht s in g(ringe hoc vec iheifl aan wezig

te claroni vu(?) van Wandainen ingevoerd. De klapperbooni hier welig aan het strand ; de z(* is rijk bevolkt met visch en schikl paddci); het is bestaan uit vogels en wild. varkens. Het hoofd bestaan (het Papoea*H is de vischvangst. Roon wordt cciwnaal per inaanfl door de scliepcii r Kon. Pak<4 vaarl Mij. aaiigedaan.

ROORDA (TACO). C : eb. J» Juli 1801 te Britsum (Friesland) uit het huwelijk van Gerrit Koorda, predikanl, en Martina Gzavius. Na door zijnen vader tot de acadnische lessen voorbereid te zijn, nterde hij in de godgelceicheid oil Id tercii te Gj()ning(Mi(*n giny in 1823 voor een jaar naar Leiden, ten einde de lessen in de Oostersche talen van Haniaker te volgen; 11 Oct. 1824 promoveerde hij (Ironingen in de theologie en

word 7 Febr. 1825 te Leiden doctor honoris causa in de Letteren. Na een verblijf van 2 jaren als predikant te Lutjegast werd hij in 1827 naar Burgbeep, (toeh ternauwernood aldaar gevestigd, werd hij benoemd tot buitengewoon Hoogleraar in de Oostersche taal en de Hebreeuwsche oudheden en de exegese van het Oude Testament aan het Athenaeum ill. te Amsterdam, welke betrekking hij 20 April 1828 aanvaardde. In 1834 werd hem bovendien het gewoon professoraat in Bospicgende wijsbegeerte opgedragen; eenige maanden later werd ook het buitengewoon Hoogleraarship in de Oostersche talen enz. in een gewoon professoraat veranderd.

Zijn verblijf te Amsterdam was van beslissenden invloed op den loop zijner volgende studien. Het lidmaatschap van het Hoofd bestuur van het Bijbelgenootschap aldaar was hem aanbevelend kennistec maken met de talen van den Indischen archipel, met name met het Javaansch; eene opdracht hem geworden om toezicht te houden op het aanmaken van nieuwe Javaansche typen deed hem zich meer op de studio der taal toeleggen, zoodat hij reeds in 1841 zijne „Proeve van Javaansche poezie uit het Java. heldendicht Brata Jodda" kon publiceren. In een zitting, den 14en April van datzelfde jaar gehouden door het Kon. Ned. Instituut, in tegenwoordigheid van Koning Willem II, werd door Rjorda eene redevoering gehouden over de onmisbaarheid der kennis van het Javaansch voor de O.-I. ambtenaren, die den stoot gaf tot het openen van de gelegenheid voor de opleiding der ambtenaren aan de Diftsohe Academie. Terstond bij de oprichting werd Roorda tot Hoogleraar aan die inrichting benoemd, waar hij de ziel der Indische afdeling was; zijn bij uitnoodiging wetenschappelijk en grondig onderwijs in het Javaansch werd hooglijk op prijs gesteld door hen die, acadnisch opgeleid, liet konden waarderen, maar bleek te hoog voor de veel gebrekkig onderlegde studenten, die de meerderheid van zijn gehoor vormden. Zijne krachtige persoonlijkheid deed weldra daar de studio van het Javaansch de hoofdplaats innemen, met min of meerdere verwaarloozing van de andere vakken, waarvan de studio den aanstaanden ambtenaar was voorgeschreven. Na de opheffing der Delftsehe Akademie werd Roorda als Hoogleraar in het Javaansch aan de Ryksinstelling voor onderwijs der Ind. taal-, land- en volkenkunde te Leiden overgeplaatst; hij aanvaardde deze betrekking 14 Sept. 1864 met een toespraak „over het voornauwdoel en de methode van het onderwijs in de Javaansche taal". Tot zijn dood bleef hij oordaan aan die Instelling verbonden; hij overleed 5 Mei 1874 te Leiden. Roorda was lid der Kon. Akad. v. Wetenschappen.

Ofschoon Roorda ook het gebied der wysbegeerte en der taalkunde buiten den Indischen archipel belangrijk bijdragen heeft geleverd, is zijn hoofdwerkzaamheid toch gewest de beoefening der Javaansche taal, waarvan de wetenschappelijke studio door hem is gegrondvest. Welgenoot hij het voorrecht, de voorlichting te hebben van niannen als Gericke en Winter, die goede kenners van die taal waren, maar hot is do ver-

dienste uitsluitend van Roorda gewest, de studio van het Javaansch op een vasten, wetenschappelijk grondslag gevestigd te hebben. Licdd in 1843 verscheen door zijne zorg een verbeterde uitgave van de (Javaansche) spraakkunst van

Cornets de. Groot met. Ices- on woordenboek, dat echter geheel in do schaduw word gcsteld door zgne latere werken op grammatikaal en lexico- graphisch go bidd. In 1847 toef gaf hij uit het ¹Jav.-Ncdcrd. Wordenboek, samengesteld door

⁷ J. F'C. Gericke, uitgegeven door T. Roorda, wanvvoor wel vele bouwstoffen door Gericck verzameld waren, maar waarop toch Roorda den etempel van zijn geest drukte. Met J. J. Meinsma gaf hij in 1862 daarop een Supplement; een en ander werd geheel omgewerkt, in J. F. C. Gericck's Jav.-Mal. Wordcn boek, Amst, 1875, waarvan het laatste gedeelte na Roorda's dood door A. G. Vreede is bewerkt, die ook eene betere uitgave (188G) bezorgde. Zijno'Javaansche graminatica, bene vens een Iccrboek", Amst, 1855 2 din. was een geheel zelfstandig werk; eenc verkorte uit- . . . ^gave daarvau vcrscheen in 1874. Be halve dezo \k- hoofdwerken gaf Rooida vbrschidene Jav. tek- sten uit, zoals: Het boek Radja Pirangon, *s Ha go 1844; Jav. wetten, Amst, 1844; Verza- meling van Jav. brie ven enz. 1845; Wajang-vcr- halen, *s Grav. 1869; Kitab toehpah, Jav.-Moh. wetboek, 2e uitg. Leiden 1874. Verscheidenc werken van Winter warden door Roorda uitgegeven, met name de Jav. samenspraken, le dJ: de verkorte uitgave van oud-Jav. gedichten ; do vertaling van de 1001 nacht in het Jav. en van de ancdoten en leerzame verhalen van Schmidt; een bundel Jav. gesprekken, opgesteld door een Javaan van Soerakarta, werd pieder door hem uitgegeven. In de Bijdr. t. T. L. en Vlk. plaatste hij een Beschrijving van de koffic- en suikei'- cultuur in het plat Maleisch en Jav. (1856); een verhaal van den oorsprong en het begin van den opstand van Dip& Ndg&r& (1860); een verhaal der lotgevallen van Radon Pandji (1864); eene bijdrage tot de Jav. taalstudic (1864) en eene bijdrage ter verklaring van sommige uitdruk- kingen in de- Wajang-verhalen (1870). Eindelijk verwierf Roorda zich grootc verdiensten door de be working van de twee de uitgave van de Jav. vertaling van het Nieuwe Testament.

ROORDA VAN EYSINGA (Dr. PHILIPPUS PIETER). Zoon van den predikant Sy.ze Roorda van Eysinga, werd geboren 1 December 1796 te Kuinre in Overfsei. Hij trad in den krijgs- dienst en nam ah 2e luitenant deel aan den slag bij Watexiqo.. Als le luitenant ging hij in Oost- Indischen dienst over en kwam 8 November 1819 te Batavia aan. Reeds dadelijk legde hij zich op Eet Maleisch toe en verliet in April 1820 den militairen dienst om benoemd te worden tot kweekeling voor de inlandsche talen. Hij bleef zich ijverig op het Maleisch toeloggcn en etudeerde ook in het Perzisch, Arabisch en Hindostansch. 3 April 1822 werd hij eerst e commissie by bei Departement van inhndscho zaken; de pas opperichte inlandsche drukkerij werd aan zijne zorgen toevertrouwd; 19 Juli 1822 werd hij tot ambtenaar voor Palembang benoemd. De Regeering droeg Roorda de ver- vaardiging van een Nederlandsch- Maleisch en Maleisch-Nederlandsch woordenboek op, welk woordenboek in 1825 het licht zag. Ook ontwierp hij een Nederduitsch- Javaansch woordenboek in de hooge en lage talen. Hij zette zijne Javaan- sche en Arabische taalstudien ook na zijne benoeming tot Maleisch translateur van de hoogo regeering (18 Oct. 1825) voort. In 1827 tothoofd- commissie bij de Algemeene Secret arie aangest eld

gaf hij con dor boste Maleischo handschriften, Makoba Segah Ridja, met een. vertaling uit. In 1828 werd hij SecreUris van Bintam, dock vroeg mot hob oog op zyne geschokt e gezondheid en ook in hob belang van zijno uitgave eenor Javaansche spraakkunst een twee- jarig vorlof naar liot vaderhnd aan. Den 2 Juni 1830 aldaar aangekomen, vestigde hij zich aanvankelijk te Kainjien. De Leidscho hoogeschool benoemde hom tot doctor honoraria causa. In 1836 werd hij hooglooraar voor de Taal- Land- on Volkenkunde voor O.-l. aan de Kon. Mil. Academie to Breda. Zijn verlangen naar Indie dreef hom in J 8i'3 ertoe zijne be trekking nedor te loggen (zijn opvolger was Dr. de Hollander) en ten tweedemale vertrok hij in 1843 daarlicen, waar licnx de vervaardiging van een volleidd Maleisch- Nederduitsch woordenboek werd opgedragen, welk woordenboek hij in 1845 vol.ooide. In December 1848 keerde hij met pensioen naar Nederland terug, waar hij 1 April 1849 aankwam en te Leidon zijn verblijf koos. Hier ving hij zijn Algemeen Nederduitsch- Mnleisch woordenboek in do Hof- Volks- en Lage tanl aan, dat hij to Utrecht, waarheen hij zich in Mei 1854 metter- ^,oon b ego ven had, voltooide. Hij overleed dl da ar 14 Oct. 1856. Zio voor zijn letterkundigen arbeid en verdero bijzonderheden: v. d. Aa, Biographisch woordenboek, waaraan het boven- staande is on. leend.

ROOS. Ook in Ned.-Indie een algemeene sior- plant. Veel gekweekt wordt de Perzische roob, *Rosa damascena* (Boenga ajer mawar, MAL.). Zie verder TUINBOUW en SIERPLANTEN.

ROOS VAN JERICHO. Zie ANASTATICA HIEROCHUNTICA.

ROREGÉ. Zie VAARTUIGEN.

ROREHE. Zie VAARTUIGEN.

ROSENBERG (CARL BENJAMIN HERMANN BARON VON), werd den 7en April 1817 to Darmstadt geboren en overleed to '8 Gravenhage 15 November 1888. Ofschoon aanvankelijk bo- stend voor den militairen dienst, legde hij reeds als j on gen die groote voorlicfde aan den dag voor de studie der natuur en het J ezen der beschrij- vingen van vreemde landen en volken. Gedrcvcn door con vurig verlangen om met eigen oogden de tropen te leerri kennen, besloot hij, na het volbrengen van zijn Hessischen militairen dienst, zich als vrywilliger bij het NederJ.-Indische Ieger te laten aanwerven en vcrliet als zoodanig den 23en November 1839 Hellevoetsluis, op weg naar Java. NauweHjks in Indie augekomeu, werd hij naar Pad an g gedirigeerd om Junghulij bij zijno onderzoekingstochten op Sumatra als assistent to vergezllen. Zcstien jaren bleef hij op Sumatra^ Westkust werkzaam, gedurende welken tijd hij herhaaldelijk met terreinopneming were! belast, waarbij hij natuurlijk geen gelcgcnheid o)ige- bruikt licit, om do menschen- en dicrejiwcreJd to bestudeeren ; vooral aan de Indische vogels wijdde hij in het byzonder zijn aandacht. Onderwijl bevorderd tot adjudant- onderofficier, werd hij in 1856 bij het Topografisch Bureau te Batavia gedetacheerd en maakte van daar in 1858, ajs teekenaar aan boord van Z. M. stoomschip een reis medo naar Nieuw-Guinea. Hot volgende jaar ging hij in burgerlijken dienst over con were! ter beschikking gcsteld van den Gouver- neur der Molukken, ora een opening van het ciland Ceram tot stand te brengen. Ten cindo

cvcnwel meer party te trekken van zijne liefde voor de natuurlijke historie, vooral in het be lang van *s Rijks musca, werd hij bij besluit van 4 Juni 1862 door don Gouv.-Gen. speciaal beclast met hot docn van reizen in het beclang van natuur- kunchlige onderzoekingen ; als zoodanig maakte hi) vanuit zijn standplaats Amboina reizen naar Gorontalo, de Kei- en Aroe-eilanden, Timor enz. Tot herstel zijner door deze velo reizen zeer ge- schokte gezondheid ging hij in Jan. 1866 met een tweejaarig verlof naar Europa. In Indio terugge- kcerd, vestigde hij zich opnicuw in do Molukken, om van Ternate uit ondrzoekingstochten naar Nieuw-Guinea te doen, waar hij in 1869 o. a. do Geelvinkbaai exploreerde. Na twee juren zag hij zich cchter om gezondheidsredenen gedwongen <len dinst te verlaten en keerde in 1871 voor goed. naar Europa terug.

Als zijn voornaamste werken moeteii genoemd worden: Reistochten in do Afdceeling Gorontalo ; Reis naar de Zuid-Oostr-cilanden ; Reistochten naar de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea in de jaren 1869 en 1870, alle uitgegeven door hst Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie en Dcr Malayische Archipel, Land und Lcute in Schilderungcn, gesammelt wiihrend eines dreissigjahrigen Aufenthaltes in den Kolonien. Voorts publicerde hij tal van op- stellen in het Tijdschr. v. h. Bat. Gen., het Natuurk. Tijdschrift v. Ned.-Indie, de Mitthei- lungen des Ornitholog. Vereins in Wien enz. Zie ook over hem: Dr. Th. C. L. Wijnmalen in de Bijdragen t. T. L. en Vlk. van Ned.-Indie deel XXXVIII, 1889 en de literatuur-opgaaft aldaar.

ROSENGAIN. Een van de buiten-eilanden der Banda-groep, het verst Zuidoost gelegen, ± 4 K.M.² groot, tot 166 M. hoog, uit andesiet en koraalkalk bestaand. Het maakte dezelfde geschiedenis door als Rocn (zie aldaar): bloeitijd v6r de 17c eeuw, uitroeiing der note boomen door de Compagnie, verdwijnen dor be volkin g, nieuwe aanplant sedert 1873, thans wecr van eenige beteckenis. Bsvolking ± 140 zieleii. (H. P. Th. Witkamp in Tijdschr. Aard. Gen. 1909, biz. 62, met kaart 1:20000).

ROTAN. Klimmende pal men, behoorende tot de geslachten *Calamus*, *Dacmonorops*, *Kortha- sia* en *Plectocomia*, en nog conige andere minder goed bekende geslachten. De meeste vor- men zijn gekeninerkt door de lange internoot- tlen van do dunno stammen, en door het bezit van stekch, die in veel gevallen u-'n de sterk verlengde voortzetting van de middenrib der bladeren zitten. Ook de bladeren zelf en deelen van <le bJocijwizen kunnen dergelijke stekcls dragon. Doze zijn voor de lange Htengcls het hulj)middel oin zich in de takken van boomcn vast te zetten, waardoor de Bitara zich bijna onbeperkt verlengen kan, en afmotingen van meer dan 40 M. kan bereiken. De vier bovengenoen- <5 geslachten zijn over en zeer groot deel van Zuid- en Zuidoost-Azio verspreid. Met tal- rijkst aan soorten is het geslacht *Calamus*, die ook de beste rotan lovert. Het in den Euro- J)eeschen handel voorkomendo product wordb inest gewonnen van in het wild groeicnde plun- tcn. Ik in het bosch een rotanstoel gevonden, dun wordt do stum bij den grond afgekapt en naar beneden getrokken. Om diou stain van zijn aanhangselen te ontdoen, wordt hij, nadat de weeko en wasdoloze top is afgesnedon,

met kracht, to beginnen bij hot boveinde, tusschen twee stukken hout doorgetrokken. Vervolgens wordt hij in stukken van ± 5 M. gekopt, die, meestal in tweeën gebogen tot bun- dels gebonden, naar do af8chceplaat8 worden gebracht na grondig to zyn droogdoo. De duur van hot drogen is verschillend en loopt uiteen van 5 — 30 dagen. In den laatsten tijd wordt rotan ook aangeplant en wol de meest waarde- volle soort *Calamus caesius* (zie aldaar). Niet alle rotansoorten leveren een goed product. Bij velo is do stam na het drogen bros en daar- door niet bruikbaar. De hoogsto waardo heb- ben de Calamussoorten, dio niet dikker zijn dan een pink met een mooie glanzende oppervlakte. Dit glanzende is te danken aan een kiezclachtige zelfstandigheid, die aan den stam het uiterlijk geeft alsof er een laag vernis op is gestreken. De dikto moot over do geheelo lengte zooveel inogelijk gelijk zijn, en de internodien zoo lang mogelijk. Voor special© doeeinden zijn zeer dunno rotans gezocht, die alleen in hoopelbossen verzonden worden

In do practijk brengt men de rotan tot verschillende groepen. Onder *glansrotan* verstaat men de soorten, die een laag glanzend glazuur hebben, welke er bij het ombuigen gemakke- lijk afspringt. De kwaliteit van die soorten wordt belieerscht speciaal door de kleure, die helder stuopgeel moet zijn. in. de tweede plaats door de dikte. *Halfglansrotan* is glansrotan, waarvan men het glazuur heeft afgeschraapt. Dit geschiedt vooral te Singapore met de beste en duurste soorten. Ook in het bosch bij het verzamelen wordt de glazuurlaag wel verwijderd. Wat de beteekeenis is van (lit dofmaken, ligt nog in het duister. *Mandenriet* of *Rotan afir* (MAL.), noemt men de weinig verkiezeldo soorten, dio eenigszina kleverig aanvoelen, en voornamelijk worden gebruikt voor de fabricatie van rotan- meubels. *Hotansrokken* zijn 2 a 2) M. lange, vrij dikke, weinig buigzamo stamstukken.

Do bewerker onderscheidt nog "vlechtriet" en „pitriet". Onder vlechtriet verstaat men de buitcnlaag van de rotan, dio er in de meubel- fabrieken machinaal in reepen wordt afgeschild. Dit vlechtriet wordt voornamelijk gebruikt voor etoelzittingen ; het pitriet, dat overblijft, dient voor de fabricatie van het rotan-meubilair, en voorts ter vervnging van het vlechtmateriaal, dat de wilgen leveren.

Een deel van do rotan komt in den vorm, waarin hij verzameld is, bij den verbruiker. Een ander deel wordt in de exporthavens nog nader gcreinigd en ondergaat zelfs te Singapore een afzonderlijke bewerking, waaronder behoort hot zwafcen.

De inlandscho naincn zijn zeer verward ; mon moot cigonlijk onderscheid makon tusschen de namcn, waarondor do rotan bij de verzame- laars bekend is en do namen, die de handelaars er aan geven Eenige aanwijzing geven intus- schen w(; I do handelsnamen. Men onderscheidt:

1°. S e g a r s. een uituittende glansrotan, die vooral van *Calamus caesius* Becc. afkomstig is. Hij wordt. vooral gevonden in Boelengon, Padang, Palembang, Ponang en de Lampongs.

2°. D j a h a b s. een glansrotan van Boelo- ngan en Koetei, ovoneens oen uitstokende soort, afkomstig van *Calamus trachycoleus* Becc.

3°. P a k a y h van Kotooi en Padir. Een uit-

stekende soort van glansrotan, die geheel of gedeeltelijk van de glazuur ontdaan is.

4°. *B o e j o o n g s*. Een knichtig glansrotan, vermoedelijk van *Calamus optimum* afkomstig.

5°. *Aye r. Bindrotan*, met vele soorten, die verschillende eigenschappen vertooncn. Ze komen uit verschillende deelen van den archipel.

Rotan is een belangrijke bron van inkomsten voor de Buitcnbezittingen. De uitvoer bedroeg in 1911 ruim 50.000 ton. Daarbij was alleen aan rotanstocken voor een waarde van / 150.000. Java produceert geen rotan. Wat vandaar ge- exporteerd wordt, is vooral uit Zuid-Sumatra afkomstig.

ROTAN ASAM (MAL. MOL.). Zie CALAMUS ACIDUS.

ROTAN BOEJOENG (MAL.). Zie CALAMUS OPTIMUS.

ROTAN DAPIT (MAT.). Zie FLAGELLARIA.

ROTAN IRIT (BORN.). Zie CALAMUS TRACHYCOLEUS.

ROTAN LANANG (MAL.). Zie FLAGELLARIA.

ROTAN LILIN (MAL.). Zie CALAMUS JAVENSIS.

ROTAN LOEMOES (MAL.). Zie CALAMUS ASPERRIMUS.

ROTAN MANAU (MAL.). Zie CALAMUS MANAU.

ROTAN MANTJI (MAL. BENGK.). Zie CALAMUS JAVENSIS.

ROTAN POETHI (MAL. MOL.). Zie CALAMUS ALBUS.

ROTAN ROEMBI (MAL.). Zie DAEMONOROPS CRINITUS.

ROTAN SEGA (MAL.). Zie CALAMUS CAESIUS.

ROTAN S6MAMBOE (MAL.). Zie CALAMUS SCIPIONUM.

ROTAN TAMAN (BORNEO). Zie CALAMUS CAESIUS.

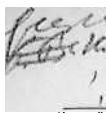
ROTFE. Zie ROTI.

ROTHENBUHLER (FREDERIK JACOB). In 1758 geboren te Zweibrücken (Pfalz); kwam in 1771 als scheepscapitein in Indië, en daarna in den burgerlijken dienst der Comp. In 1780 vertrok hij in den rang van boekhouder van Batavia naar Midden-Java om zich in de Javaansche taal te bekwamen; werd in 1785 translateur met den rang van onderkoopman en later secretaris van politie te Singaraja. In 1794 werd hy benoemd tot resident van Pitalongan, in 1799 tot gezaghebber van Java's Oosthoek (stadsplaats Soerabaja) met den rang van opperkoopman. Hij wist die plaats en de rijksgeliden Molukkenvloot aldaar te behouden, toen in 1807 de Engelsche vloot onder den vice-admiraal Pellew verscheen, door met dezen een vergelyking te treffen, dock had zich sedert over die capitulatie tegenover den G.-G. Daendels te verantwoorden. Ondanks tegenkanting van de bevolking voerde hij de vaccine in, en toonde zich een voorstander van den particulieren landbouw en industrie. Zelf was hij eigenaar van de landen Goenoengsari en Djagir. Toen hij in 1809 zijn post neerlegde, liet hij voor zijn opvolger na een uiterst voerij „Eapporl van den staat en gesteldheid van het landschap Soerabaja, enz.". Daendels benoemde hem bij zijn aftreden tot raadsextraordinaar supernumerair van N.J., met vergunning om in den Oosthoek te blijven *women*. Onder het Engelsch tusschen-

bestuur trad hij op als adviseur der nieuwe regeering, en lid van de commissie in reorganisaatie. Bij het herstel van het Nod. gezag in 1816 werd hij, althans van het ancien régime en aanhanger van hoër, consorvalieve regeeringsbeleid, door de Commissarissen-Generaal voorzigtig gelixi en, maar bleef een vraagbaak voor de reïden en van Soerabaja en een aulcrië in allopiaaiselijke belangen en vraagstukken. Hij overleed als landheer in 1836. Zijn graf met opschrift is nog aanwezig op den heuvel Goenoengsari bij Soerabaja.

ROTI, ROTE of ROTTI. Eiland ten Zuidwesten van het eiland Timor en daarvan door Siraat Ro: 6 gescheiden, gelegen tusschen 10° 37' en 11° Z.B., en 122° 52' en 123° 29' O.L., met de omgelegen eilanden de gelijknamige onderafdeeling der residentie Timor vormend. Het is ± 1700 K.M². groot, in het midden een heuvel land uit mesozoische en jongere formaties bestaande; over de geologische formatie zie Verbeek's Molukkenverslag Jaarb. Mijncwzcn N.I. 1908 biz. 315—327. Aan het strand zijn hier en daar uitgestrekte laagvlakten, en langs de kust bevinden zich vele inhammen, waaronder de Boeka- of Cyrus-baai aan de Zuidoostkust de grootste en veiligste. Een andere belangrijke inham vormt de Korbafo-baai in het N., die door een smalle landtong gescheiden is van de Penggo Baai ten O. daarvan. Op het afdus geïsoleerde schiereiland ligt het landschap Landoe. Talrijke rivieren loopen overal in zee uit en zijn voor den landbouw van veel nut, want de bodem is vruchtbaar; onder de gewassen bekleeden rijst, gierst, maïs, aard- en peulvruchten, benevens suikerriet, een eerste plaats. In den Archipel beroemd zijn de kleine Rotineesche paardjes, als hoed en igmenig Timoreesch paard ook wel is verhandeld, en die voor de paarden van laatstgenoemd eiland in uithouding gesvermogen en kracht niet behoeven onder te doen. Het komt thans voor, dat ten behoeve van de veeteelt de landbouw wordt verwaarloosd. Als uitvoerproduct komt naast huiden de cassia fistula meer en meer op den voorgrond.

Het Nederlandsche gezag wordt er vertegenwoordigd door een Civiel Gezaghebber, die te Mokdad gevestigd is; het geheele eiland IXJ staat uit 18 landschappen, waaronder Termano, Thie, Dengka, Oenale, Renggo en B-jlba de voornaamste en meest bevolkte zijn. Acht dozer liggen in het Oostelijk en de acht andere in het Westelijk deel des eilands, de grens daartusschen maakt tevens de taalkundige grens uit. De landschappen Bokai, Keka, Lole en Talae zijn tot 66n grooter landschap, de Karad jain Am pat samen gevoegd. Zij worden bestuurd door a (l) a * a, bygestaan door een ryksbestuurder, en tot elk staatje behooren meerdere kampongs, welke hoofden als ni a n e k g o r o k bekend zijn. De bevolking wordt ijverig, dock procesluslig genoemd. De Rotineezcn zijn niet zoo sterk en gewillig als de Savoneezcn. Periodiek heerschte er epidemische ziekte, die op longontsteking geleeke, doch sedert is herkend als malaria. Geen wonder, dat zij hiervan zoo sterk nadeel ondervinden. Krachtig gebouwd zijn de Rotineezcn niet en (lit wordt o.a. geweten aan bun voeding, die voor een groot deel of vaak geheel uit pahn-suiker bestaat. Velen liebben den Christelijken gods- dienst aangenomen. Vele Rotineezcn zoeken

G—心. 亡/Y?

/, 弓弓, / ., ROTI, ROTfi OF ^O^I^* ROTI^NEESCH. *

thans'werk QJ/ laten zich en Itelen (achter gb^oonlijk^ over i: 諸: 道 V: / <<<, M. P. wuar; afu, asch, M. P. awu. E.: nc ne oor^ spronklijk ng nat over in n, bijv. nadak... naani, oud-Jav. wiaran; an in, wind, M. P.: angin. Ecne k, zoo we I aan het begin van een woord als in het midden, is meermalen verdwenen; toch staan do dialecten daaromtrent op een zeer verschillend standpunt. Als sluiters kunnen van de mede-klinkers alleen de k, (al

aanmonsteren de Australische wateren visschondc Nederland sch Indische Bchoeners, trcwiij menige Rotinecs dienst nam bij de gewapende politie

ROTI. Onderafdeling dor afdceling Zuid Timor en O. van de residentie Timor, bestaande uit het glijknamige ciland en de daaromheen gelegen kleinere cilandes, onder het beheer van een C vielen G: zighcbbcr, te Mokdalc gevestigd.

ROTI (STRAAT). 10 K.A.I. breede straat tuschen Roti en Timor met het daar beW. gclegen Semaoc. De oevers zijn aan weerszijden heuvelachtig, hie!* en daar rotsig, met simlle, voorliggende kustriffen behalvc in de bocht aan de Zuidkust van Semaoc, we Ike door dit rif gedeel- telijk wordt gevuld. De diepten in de straat zijn groot, in het midden ligt, op den onderzecschn rug, we Ike Roti met Timor verbindt, een koraal- bank met 16 M. minste water en ZO. van de straat vindt men de ondiepe Beatriceriffen. In het Oostgedeelte der straat wordt meestal een moeilijk zee aangetroffen. Zie Zee nam s- gids dr cl V.

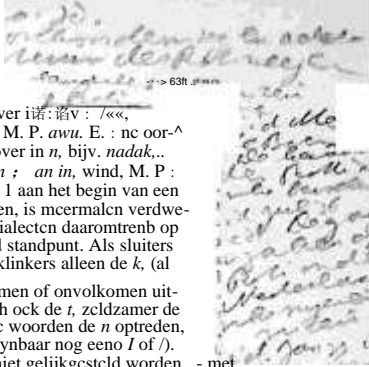
ROTSPELIKAAN. De rotspelikanen of Jan van Gen ton, tain. *Sulidae*, behooren even als de Suhollewaars tot de orde van de Steganopoden, gekenmerkt door het hezit van 4 tenen, die door zwemvlizen verbonden zijn. Het zijn echte zeevogels, die uitsluitend van visch leven. *Sula cyanops* is wit met bruine vleugels en staarb en broedt o. a. op aan de S raat Soenda gelcgen eilandjes, even als *Sula piscator*, die go heel wit is met grijsachtig zwarte slagpenncn. Op Celebes, in de Molukken en op Nieuw-Guinea wordt *Sula*. 30 (gevonnen; deze is van bo ven roest- bruin en van ondrren wit.

ROTTERDAMSCH E BANK. Zie CREDIET-INSTELLINGEN.

ROTTINEESCH. Het Rottineesch wordt gesproken op het eiland Roti en door de Rotti- neesche kolonisten op Timor. De taal is verdeeld in verscheidene tongvallen, waarvan de vershillen grootendeels van phonetischen aard zijn; de dialecten van Dengka en Oc-nalc wijken even wel nicer van de overige af. Wat het klank- stelsel betreft, kan in 't algemeen gezegd worden, dat v66'a.an of in licr woord kuitiuen voorkoinen de medckliiike's k, t, d, (meer linguaal), p, b, /, m, 71, I (r), n, h, (alleen vooraan), bene vens de ngg en nd, (dialectisch ook mp, mb). Niet a lie dialecten staan cchter op hetzelfde stand punt: zoo kunnen bij v. in het Termanoesch, dat als het voornaamste dialect wordt beschouwd, de nf/g en nd niet in het woord voorkomen, maar worden dan tot ng en n; vele dialecten kennen alleen ecnc I, terwijl bij andere zoo we I de I als de r in ge bruik is. Ge heel ontbreekt de Mai. Pol. ngg, we Ike tot n wordt, (slechts cnkele dialecten kennen eene uil do Rott. n (gJ ontstano, ng); ook de Mai, (enz.) tj, dj, nj, be neve ns de half-vocalen j an V)(uit gJ zonder in enkelc uit roepen), komcn niet voor. Onder de klinkers ontbreekt de p6p6t; de taal kent ook geen twcc-klajikcn. Eenc Kott, h beantwoordt in den regel aan ecne M. P. p, (welke dus in het woord ver wijnt), bijv. henu/c, vol. M. I>. penuh; de Bott, p komt slechts bij uilzondering overein met ecnc oorspronkelijke p, ten zij die elders door een neus-klank wordt voorafgegaan; nog kan de p be ant woorden aan ecne mb of w cidars; de laatste klank gaat

naar het dialect volkomen of onvolkomen uitgesproken), dialectisch oock de t, zeldzamer de s, cn slechts bij enkelc woorden de n optreden, (dialectisch so ms schynbaar nog eene I of /). Deze sluiters mogen niet gelijkgesteld worden, - met zulkc als in het Mai., Jav., enz., en beant-, """" woorden ook alleen maar bij uitzondering aait - zulk een sluitende medcklinker in de verwan- t; zij zijn ook niet in gelijke mate een op mis- baar gedecfte van het woord als in de meestc andere talen, maar kunnen of moeten in vele gevallen weer verd wijnen; zoo eindigt bijv. aok, (lichaam evenals Jav., Mai. awak, op ecnc lc, (al of niet volkomen uitgesproken), maar tegen- over awak- nja bijv. staat aol^n-a, zonder k. Over den aard cn het out st aan dezer mede-klinkers kan hier niet verder uitgeweid worden.

Aan gaande de spraakkunstige vormcn is in algemeen op te merken, dat a lie, elders voorkomende suffixen, geheel ontbreken; pre- fixen komen nog veel voor, en worden ook als zoodanig nog wel gevoeld, maar zijn toch, met eene enkele uitzondering, thans zonder levende kracht, zoodat cr geen nieuwe woorden mede worden gevormd. De taal heeft evenwel nieuwe middelen tot woord- vorming gevonden, glijc beneden blijken zal. In het tegen woerlige stanch punt der taal zijn er onder de werkwoorden, welke vervoegd worden cn andere, we Ike onver- anderlijk blijven. Door de wijze van linn ont- staan, moesten de bijzondere slot-mede-klinkers mecr bcpaaldelijk bij de naamwoorden voor= komen; daardoor is thans de toestand gescha- pen, dat voor het taal-gevoel een sluitcr mecr bcpaaldelijk aan het woord een naamwoerdelijk karakter gee ft, (substantieven of adjectie ven, v. d. de k aan het slot van henuk = M. P. penuh), terwijl een werkwoord als regel alleen op eene vocaal kan eindigen. Dientengevolge kan van een subst. een werkwoord afgeleid worden eene- voudig door afwerping van den sluitcr, bijv. van udan, (Jav. idem), regen; ana uda, het regent; omgekeerd beteekent het denklijk ont- lccndc yaku (Mai. enz. spijker), in het Rott., „spijkercn", trcwiyl "sp^ker": pakuk luidt. Als algemeen middel tot afleiding van naamwoorden van werkwoorden bezigt men nu de toevoeging van cone k, (dial, ook Z), zeldzamer eene s, meestal, alt, hans in nbsracten zin, gepaard met l'cduplicatie, dus lad, guan, (Jav., enz. laku): lalad/c, licr guan; van mate, sterven: mamates, do dood, dooci (ndjctief); enz. Van de veranclerlijke werkwoerdcii wordt het subst. gevormd door toevoeging va» den mede-klinker aan den vorm v. d. 3den pers. enkelv., bijv. nafada, hij zegt, (Jav. war a): nafadak, het zeggen, gezegde, enz.; met reduplicatie: nanaak, het eten, spijs, van naa, 00rspronke I ijk* naka{n), hij eet. Nog kan bijvoeging of afwerping of verwissling van een sluitenden mede-klinker dienen om eene nuance van botckenis aan to duiden, bijv. Term. langa, (gewoonlijk zonder sluitcr), hoofd in cigonlijken

""-y

zin, *langak*, hoofd, van een dorp b v., *lang as*, afgehouwen hoofd; op deze wijze kunnen werkwoorden dan ook oen sluitert vertoon, bijv. *nalai*, hij loopt snel, naast *nalai*, hij vlucht, (*Mai, lari*); *ladk*, loopen, naast *lad*, gaan, ver- trekken (Jav. *laku*). Ook om een samen st oiling a Is zoodanig te kenmerken, bijv. *ia-dü*, visch- graat, (als afzonderlijk wo ord : *duik*, been, graat) *ofa-halk*, „vuur-schip*“ stoomboot, (afzonderlijk: *hai*, vuur); *langa-hedik*, hoofd-pijn, (afz. *Jicdis*, pyn, ziekte); enz. Voorts kan het ver- voegen van een op zich-zelf op veranderlijk werk- woord als midde] tot woord-afleiding beschouwd worden, bijv. naast *fepa*, slaan: *nafepa*, hij is gewoon te slaan, hij pleegt te slaan, is geneigd tot slaan; *lafepak*, (met sluitende 2), zij slaan elkander, of: zij ailen slaan. Bij het subst. worden enkel- en meerv. door toegevoegde lidwoorden onderscheiden. De pronominale suffixen kunnen vrijelijk aan elk subst. gevoegd worden; dikmaals gaat dan het volledige voornw. nog vooraf. Een substantief als genitief-bepaling gaat steeds vooraf; dan wordt altijd aan het bepaalde woord het pronominaal suffix v. d. 3den pers. enkel- of meerv. gchecht. Ook in samen- stellingen gaat eene echte genitief-bepaling vooraf; in andere gevallen volgt het bepalende woord; daarbij komen echter vele onregelmatig- heden voor. Op te merken is nog de bijzondere neiging der taal tot samonstelling, bijv. van bijvoegelijke naamw. met zelfstandige naamw., van bijw. met werkw.; enz. Eigenaardig is voorts, dat de taal menigmaal bij als voorzetsels fungerende woorden, welke meestal vervoeg- bare werkw. zijn, verschillende nuances aanduidt als verleden tijd, (buiten het perfectum, dat evenals het futurum, op gewone wijze door bijwoorden of partikels wordt aangeduid tegen- over het praesens), het duratieve en handling tegenover het imperfectieve, welke overigens dñ niet dñ niet geheel en al in de taal wordt aan- geduid! Het Rott, is ten nauwst verwant met het Timoreesch, iets verder slaan de overige talen van Timor, enz., ook de Ambonische tongvallen, do talen der Zuid-Wester-eilanden, het Solorcesch, enz. schijnen met het Rott, eene zelfde groep te vormen. Door de zendingen is thans ons letter-schrift ingevoerd. Ofschoon van eene eigenlijke letterkunde nog geen sprake is, zijn in den laatste tijd meerdere verhalen, enz. door Rotineezee op schrift gebracht.

Literatuur : D. P. Manafe, Proeve eener bekiopte spraakkunst van het Rottinesch, (Bijdr. ...-Kon. Inst. T. L. en Vlk. N.-I. dl XXXVIII, bl.

G33—648); H. Kern, Rottineesch-Maleische Wordenlijst' door R. Pell, (Bijdr. dl XXXIX, bl. 1—26); J. Fanggidaj, Rottinesche Spraak- kun st, (Bijdr. dl XLI, bl. 554—572); H. Kern, Nederlandsch-Rottineesche Samenepuken (Bijdr. dl XLH, bl. 71—102); J. Fanggidaj, Fabelen in 't Rottineesch (Bijdr. dl XLIV, bl. 452—459; 662—711). *Manelulain deded-kokola manini sdamolena Lukas sulakela sala sia ia*, (het Evangelic van Lukas), vertaald doordenz., *Tului Lore- la sudi leohdatakala*, Allerlei Rottinesche verhalen, door denz. (vertaald door J. C. G. Jonker, Bijdr. T. L. en Vlk. 7de volgr. IV; *Tului ddkiddik*, bebe- rapa theritera lusalin kapada bahasa Rotti, door C. Frans, Leiden 1912; Rottinesche leksten, door J. C. G. Jonker, Leiden 1911; Over do find-medeklinkers in het Rottineesch (enTimo-

resch) door denz., Bijdr. T. L. en Vlk. 7do vlgr« V; Rottineesch-Hollandsch Wordenboek, door denz., Leiden 1908. Bijdrftgo tot de kennis der Rottinesche tongvallen, door denz., Bijdr. T. L. en Vlk. Dl 68 (1913); Rottinesche spraakkunst, door denz. Leiden 1915. J. C. G. J.

ROUFAAER-RIVIËR. Een der bronrivieren van de MambCramo. Zie daaar.

ROUW. ZIE OVER LIDEN.

RO WOKIL'A. Nieu wo naam van het Zuid-westelijkst gelgeen district van het regentschap Karanganjär, afdeeling KSboeindn, residentio KSdoe, met gelijknamigo hoofdplaats. Vroeger heette dit district Ban joe mod al en nog vroeger Karang bolong. Het heeft eene oppervlakte van 168 K.M², telt 78 desa's en is verdeeld in 3 onderdistricten.

In dit district liggen de voglcncstkKppen van Karan gbolong.

ROXBURGH (WILLIAM). Beroemd plantkundige, gcb. in 1759 te Underwood in Schot- land, overleden in 1815 te Edinburg. Zie over zijne verdiensten voor do kennis der Indischo flora, deze Enc. Dl I, bl. 394, alsmede eene levensschets in Teysmannia VII (1897), bl. 457.

RUBBER. ZIE CACUTCHOUC.

RUBUS FRAXINIFOLIUS Poir. Fam. *Rosaceae*. Ketjalingan(JAV.), B6ngb?rtdt6an (SOEND.). Eon opgerichte, min of meer klimmende heester in de hoogere bergstreken met vruchten, die in vorm en smaak wat op de Europeeache fram- boos gelijken, doch minder zoet zijn. De blade- ren zijn geveerd.

RUBUS MOLUCCANUS L. Akar koeper (MAL.). Berate, Brembet (JAV.), Hareuen (SOEND.). Klimmende heester met gelobdo bladeren, zeer algemcen in don gchee en Archipel in velo vor- men. Do bladeren zijn een inlandsch genees- middel.

RUM of RHUM. Alkoholisch vocht met 50—60 % alkohol, gedistilleerd uit gegisto melasse of suikerrietsap. Rum is dus „rietSuiker-bran- dewijn“ evenals cognac „wijn brandewijn** is, of juist, behoorte te zijn, en arak (Zie Dl I, bl. 56) oorspronkelijk is „riet- brande wyn“. Aanvankelijk kleurloos, neemt de rum op het wat alieng een geelbruine kleur aan; ook het aroma vermeerderd door het lange liggen. Veelal wordt echter de rum gekleurd met een alcoholische op- lossing van gebrande suiker of caramel. De beste soorten worden in West-Indie gestookt („Oudc Jam&ica-Rum“); in Oost-Indio diatHeert men dit vocht niet, ten minsto niet ondr den naam rum. Iii den handel wordt rum veelal nagejnaakt, door aardappelspiritus te kleuren met gebrande suiker (caramel) en te aromatisceren met „rum- essence“ en soms ook met vaniöle.

RUMEX NEPALENSIS Spreng. Fam. *Polygonaceae*. AsSm-asGm (JAV.). Een soort van zuring, die in de ini. geneeskunde wordt go- bruikt. Nog andere soorten van *Jumex* treft i nen op Java aan. Sommige worden op do wijze van Europ. zuring gegeten, andere zijn eeu surrogat voor spinazie.

RUMPHIUS (GEORG EVERHARD). Bcroemd Ambonsch natuuronderzoeker der 17e eeuw; do grondlegger van de wetenschappelijkc kennis onzer O.-Indischo bezittingen, vooral wat betreft de daar Jevendo planten en dieren. Van zijns fami- lienaam Rumpf is bijna uitsluitend do latijnsche vorm in gebruik.

Wat wij van Ruinphius* jeugd weten, is beperkt tot enigo toevallig uittalingen in zijne brieven of geschriften. In 1628 word hij geboren, 'waar en wannec is niet met juistheid bekend ; in lodcr goval tusschen 15 Mei en 7 Juli 1628. Hij noemt Hanau an den Main als zijno vaderstad, doch vermeldt ook, geboortig te zijn uit het graaf- echap Solms, nu "Regierungsbezirk" Coblenz, in de Rynprovincie. Volgens sommigen zou Miin- zenberg in de Wetterau zijne geboorteplaats zijn. Zijne opvoeding genoot hij in ieder geval in de stad Hanau, waar zijn vader architect was ; wij lezen zulks in een brief van Rumphius aan de be- windhebbers dor O.-I. C., waar hij verzocht een deel zijner gage te willen zenden „als recognitie uyt kinderlijke plighr", als zijnen ouden vader, „genaemt Augustus Rumph, bouwmeester van Hsnnu".

Tot zijn 18e jaar bezocht hij het gymnasium te dier stede. In zijn onstuimig verlangen de we- relt in te gaan, beging hij toen de onvoorzichtig- heid zich als soldaat te laten aanwerven door graaf Ludwig von Solms-Greifenstein — Braunfels, die voorgaf commandant te zijn van het Ve- netiaansche leger en volk te zoeken voor een Italiaansch garnizoen. Die graaf was echter een geheim werf-officier ten dienste der Hollandsche West-Indische Compagnie, en ronselde toen sol- daten, niet voor het schoone Italie, maar voor het gevreesde wilde Brazilië. De jonge Rumphius heeft van al zijn Hanausch latijn gebruik gemaakt, om in een lang gedicht, getiteld Peregrinatio sive Iter in Brasiliam (Amb. Krdb. dl VI of dl I, v66raan) uiting te geven aan zijne ver- ontwaardiging jegens den vorsteliiken bedrieger. Met zijn lotgenooten werd hij, onder voorwendsel dat de reis via Nederland naar de Adriatische zee ging, naar het koloniaal werfdepot op Texel ge- voerd en daar voor Pernambuco ingescheept op „De Swarte Raef". Maar dit schip vie! in handen der Portugeezen en zoo kwam Rumphius in Portugal terecht. Daar vertoefde hij (als soldaat ?) twee of drie jaren (1647 1648 of —49) en ripto zijni lust tot natuuronderzoek. Vooral bodice hem hetgeen hij cr over't verre Indie vernomen had en zoo reisde hij in 1652 wed er uit Hanau naar Nederland met bestemming naar de kolonien, dit- niaal niet als gevangene, maar vrijwillig en wdl bewust („de ondersoeckinge van gewassen etc. is wel het meeste oogmerk waerom ik mij in India begeven hebbe", schreef hij in 1669).

Oj)26 Dec. 1052 zeilde hij, bij de Comp, inge- Kchreven al» do „adelborst Jeuriaen (als vertol- king van het duitsche Georg) Rumph van Hanau, met het, jacht "Muyden" naar Indii, vertoefde kort te Batavia en werd al in 1653 naar Amboina gezonden: in 1655 word hij daar tot vaandrig en „fabryck" (ingenieur) aangesteld. Aangezien Rumphius — het was in de dagen van Do Vla- ming -- „tot de militairo chargie niet wel gchu- incurt was**", werd j)ij in 1657 in 't civile ovorgo- plaatsL, als onderkoopman en hoofd van Larike, een vrij belangrijk post op de Z. W.kust van het sehicreiland Uitoe. Waarschijnlijk is Jij toen, of enige jaren later, getrouwd met een nieisje uit Ambon; inmers in 1669 kon hij spreken van "zijne familië", on had een. zoon en ineer dan e6n dochter. To Lnrice voldded j)ij zoo goed, dat hij in het begin van 1662 bevorderd word tot koopman en opperhoofd over do gehocle kust van Hitoe, na (lit ambt a) van IGGO af provisioned to hebben

waargenomen; zijne woonplaats was toen natuur- lijk to Hila, in het fort Amsterdam. Men acht© hem te zijn : „een man van nuchterc bequaemheit die sich heel wel na de humeuren der Amboinesen weet te schicken, het Arabiach schrift *leandc* en schrijvendc, dacrcnboven geleert in allerley slach van wiscunsten". In een andere „conduiCe-staat" van 1666, wordt de aard van Rumphius aldus zeer gunstig geschetst : „hij heeft den roem en oock het uytcrlijk aansien te zijn een man van goede kennisso en ervarentheyt in dese landen... Van een goet en statig loven en van een onbil- lijcken (?) maer nedrigen en heusschen omme- gangk en vooral van een conscientieux en op- recht gemoet, niet gierigh of te inhaligh".

Om zijne kennis der wis- en bouwkunst, die hij van zijn vader had gelcerd, schijnt Rumphius in Indie het eerst vermaard geworden te zijn, en soms vinden wij achter zijn naam vermeld : „de Malhematicus". In 1654 was hij in die functie op Ceram : in 1662 vertoefde hij op Banda om rapport uitbrengen over de versterking van den berg van Banda Neira (Dagh- Register 1663, bl. 255); in 1673 schreef hij een belangrijk veralag over de fortificatie van het kasteel Victoria te Ambon.

De betrekking van „koopman"^^ op Hitoe heeft Rumphius tien jaren waargenomen, tot 1670, en hij schijnt vooral in die periode zijne uitmeeende kennis der Indische natuur bijeengegaard te hebben. In het begin van genoemd jaar maakte hij zich op in het belang zijner studien naar Batavia te vertrekken, toen hem in April de ramp over- viel eener oogziekte (glaucoma simplex), die bin- nen weinige maanden in volslagen blindheid ein- digde. Rumphius noemt als oorzaak zijner oogziekte de te groote inspanning, en het dagelijksch wandelen in de hitte der zonne, om planten te ver- zamelon. Zoo was hij gedwongen het bestuur over de kust van Hitoo — een belangrijk ambt in die dagen, toen do Molukken nog „de Groote Oost" vormden en het nu halfvergeten Amboina daar- van het gewichtig centrum was — neder te leggen. Om zijne „langduyrige, goede en onopspraec- kelijko diensten", liet de Comp, hem rang en gage behouden onder benoeming tot een sedentair ambt te Ambon. Sedert leefde hij stil op de hoofdplaats. Als magistraatspersoon heeft hij tot op hoogen leeftijd verlerle belangrijke diensten bewezen, en dat zijn rijp oordeel en goede raad- gevingen door de regering op prijs gesteld wer- den, bewijzen de rapporten en adviezen, bepaal- dchijk over vestingbouwkunde en landbouw, die van Rumphius' hand in de archieven berusten. Een ad vics van Rumphius over den Ambonschen landbouw is gedrukt in do hierna to noemen bio- graphio van Leupo; cenige andere rapporten van zijno hand kwamen later toerech in het Tijdschr. v. Staathuishoudkunde en Statistiek. Dl XIII (1856).

V66r alios was lij bezig inot zijno geliefde natuurkundige en ook met historische studien, „zon- der hetwolck hij anders sorgde, — d.i. bezorgd was — in melancholy zijne dagen te moeten ein- digon". Wat cene vortroosting is geweest in „de langc droevon nacht" van Rumphius' blindheid, was zijn gelukkig huiselijk leven en zijne brief- wisseling met een groot aantal geleerden en geest- verwanten, zoo in Indie als in Europa; terwijl ook van hoindo en verre, uit allo Oosterscho kantoren ntturalien en curiositeiten hem werden toege.

zonden. Daardoor vindt men in zijne werken soms nauwkeurige informatics over allerlei min bekende gewesten. „Allengs was het huis van Rumphius, met den blinden geleerde, die hot bewoonde, voor alien die Indie bereisden con mid-delpunt geworden. waaraan zij zich schatplichtig gevoelden en waarheen zij idles zonden, wat hun vreemd con merkwaardig voorkwam, zekcr, dat het daar aan een zorgvuldig onderzoek zou warden onderworpen en dienstbaar gemaakt aan do wetenschap" (Harting). In Indie telcnd onder zijne correspondenten vooral: J. Camphuis en Is. de St. Martin, voorts A. Cleyer, W. ten Rhijno, H. de Jager, J. de Vicq; in Nederland do lecraren der Leidsche hoogeschool, benevens H. d'Acquet, P. Blaauw, J. Rulitius ; in Duitschland C. Mentzel en J. M. Fehr. (Een groot deel zecr correspondentie van Rumphius werd, uit het Ncder-landsch eerst in het Duitsch vertaald, gepubli-ceerd door den natuuronderzoeker M. B. Valentini, professor te Giessen, in zijn „Museum medic-seorum" (Frankfort am Main, 1704 — 14, 3 din. fol.) waar dl II geheel met de briefwisseling van grootendeels Hollandsche geleerden gevuld is. Een verkorte en in het Latijn overgebrachte uit-gaaf van dit werk kwam in 1716 te Frankfort'ook uit als „Historia simplicium reformata. Accedit India literata, seu dissertationes epistolicae, ab Europaeis curiosis et eruditis, Cleyero, Rumphio, Herbcrto de Jager, ten Rhijne, Kaempfero aliis- que in India reciprocatae de plantis, arboribus, gemmis aliisque rarioribus ad scrutinium naturae artemque medicam spectantibus. Hier vindt men dus die (52) brieven nog eens ten tweeden male in het Latijn vertaald, zooals de titel verder ook uit-drukkelijk vermeldt („ex autographis belgicis ante hac in linguam germanicam translatae nunc vero exterorum gratia latinatae donatae,').

Vergeeflijk zal men het vinden, dat de bescheiden natuuronderzoeker in 1682 met vreugde zijne schoonste schelpen en steenen liet bijeenzoeken om te voldoen aan het vereerend verlangen van den bekenden Groothertog van Toscane, Cosimo de Medici III, aan wien hij ook afstond zijn kabinetje uit 400 fraaie Indische houtsoorten ver-vaardigd, dat hij den "bedelaarsmantel" noeindo — „vermoedelijk zal dit stuk nog wel in een der Italiaansche musea of paleizen aan te treffen zijn. Correspondentie, hierop betrekking hebbende, en enkele voorwerpen uit die verzameling zijn, als resultaat van de Rumphius-herdenking in 1902, teruggevonden. De voorwerpen, vooral schelpen, bevinden zich thans in het Staatsmuseum te Weenen. Tjct674 heeft andermaal een groot ongeluk Rumphius getroffen, nl. bij de aardbeving, die in dat jaar op 17 Februari de stad Ambon teisterde, zijne gade en jongste dochtertje te verliezen: „erbarmelijk was het dien man bij dezo zijne lycken te zien zitten, alsmede aen to hooren zijno weeklacht, beide op dit toeval endo zijne blind-heid gausG". De herinnering aan Rumphius, trouwe gade is bewaard in den soortaam *Susannas* eener echoone orchidee, *Flos Susannae* (thans *Platanthera Susannae* Lndl.) en *Flos Susannae minor* (thans *Habenaria Rumphii* Lndl). Hem zelven ter eere doopte later Linnaeus een Moluk-schen boom *Rumphia Amboinensis* L. (thans *Cordia tiliacifolia* Warb.).

Nog een derde slag van het noodlot trof hem in 1867, toen bij den grooten brand van Ambon

zijne boekon on ocn deol zijnor geschriften, bepaaldelijk ook de reeds gerccnd zijno palat voor hot Kruidboek, werden verniejd. Veel lcod zal hot den blinden golcerdo ook gedaan hebben, dat hem meermalen schriften en teekeningen worden ontstolen; zoo lezen wij van zekeren Mr. C. Go-raerts, chirurgyn, dat hij con Maleisch woordenboek, door Rumphius omstreoks 1670 samengesteld, to Batavia „op do gouwediefs passar opgekogt" had. Van een soortgelijk onrecht van nog grooter beteokenis, zal straks to gewagen zijn.

In zijn latere levensjaren hcoft Rumphius een trouwe hulp gevonden in zijn zoon Paul August, die blijkbaar met vollo loewijding aan zijne vaders studien deel nam, hem „zijne oogon leende", en ook de oorspronkelijke teekeningen voor het Kruidboek ontwierp. Van dezen jongeren Rumphius weten wij anders weinig, ook heeft hij zijn vader slechts weinige jaren overleefd (gest. 1706).

Op 15 Juni 1702 is G. E. Rumphius to Ambon overleden in den ouderdom van 75 jaren. Op zijn verlangen werd hij begraven in een eigen „grafstedc" buiten de stad. Dit graf schijnt later in vergetelheid geraakt te zijn. In 1824 heeft de Gov.-Gen. van der Capellen, tEdens zijn verblijf in do Molukken, een eenvuldig gedenkteeken voor den grooten Ambonschen natuuronderzoeker laten oprichten ter plaatse, waar volgens de overlevering zijne woning en tuin was. In de herinnering der inlanders leeft Rumphius voort door do verbeteringen, die hij in de sageobereiding heeft aangebracht. Ook is zijn naam verbonden aan een plantage (doesoen) en een put, die hij in de nabijheid van Roemahiga heeft laten graven, alsmede aan een heuvelte nabij de eerste bfteng. In Nederland werd, bij do herleving der Indisch-botanische studien na 1820, Rumphius o.a. gehuldigd in het kostbare plaatwerk Rumphia van C. L. Blume, en is sedert dien tijd in wetenschappelijke kringen het onderzoek zijner geschriften aan de orde gebloven. Meer dan 60ne schoono blad-zijde is in onze letcren aan Rumphius gewijd, zoo door Dr. W. R. van HooiveH (Tijdschrift van Ned.-Indie 1839, II, bl. 25-30), Cd. Busken Huet (Land van Rem brand, 1884, dl II, tweede helft, bl. 91 vlg.), Prof. P. Harting, (Album dor Natuur 1885, bl. 1-15), G P. Rouffaer (de Gids, 1901, II, bl. 228) e. a. Ook in het buitenland is do achting voor Rumphius en zijne werken zeer groot. Dit is wel duidelijk gebloken door de groolo belangstelling, die do in 1902 georganiscerdo Rumphius-herdenking is ten deel gevallen. Ter gelegenheid van het feit, dat het op 15 Juni van dat jaar 200 jaar geleden was, dat R. to Ambon overleed, word op initiatief van hot koloniaal Museum te Haarlem een Xumphius-gedenkboek uitgegeven en een inedaillio geslagcn. Tcvns werd een Rumphius-fonds gesticht (na Greshoffs dood "Greshoff's Rumphius-fonds" genoemd), dat on-dezcoeken in de Molukken kan steunen, publicaties die daarop betrekking hob ben, kan uit-geven, en een gouden medaille kan toekennen aan natuuronderzoekers, die zich groote verdiensten hebben verworven voor het onderzoek van den Ned. Ind. Archipel, in het bijzonder van het Oos-telijk deel daarvan.

Het leven van Rumphius, gelijk het hierboven geschetst is, werd het uitvoerigst beschreven door P. A. Leupe, in eene voortreffelijke archiefstudie, die door de Kon. Akad. (Nat. Verh. Dl XII) in 1871 is uitgegeven en die in 1902 door Prof. Hee-

res in hot Rumphiusgedenboek is bewerkt : voor do waardering van Rumphius als natuurkundig is editor dit historisch geschrift onvoldoende. Levensschets van hem komen o.a. voor in het grooto Franscho biographische werk van Du Petit-Thouars (T. XXXIX) en in do nieuwere All-gemeino Deutsche Biographic van do hand van E. Wunschmann. Do voorgangster van deze beido was eno in 1833 te Breslau verschenen voortreffelijke, to weinig bekende, Latijnsche verbinding van Prof. A. W. E. Th. Henschel, (Vita G. E. Rumphii, Plinii indicii... Breslau 1833), die tevens eene „Clariss Rumphinna“ bevat, d.i. synoniemie dor botanische en zodlogische namen. Van 154 geneeskragtige planten uit het Ambonsch Kruidboek geeft Henschel een overzicht als „Specimen materiae medicae Rumphianae“. Een uitvoerig overzicht van zijn leven en werken is te vinden in hot bekende werk van Dr. M. J. Sirks, Indisch Natuuronderzoek, 1915, p 25 — 61.

Een feit, dat in Rumphius' leven telkens weder • de aandacht trekt is, dat — met geringe uitzondering — zoowel de machthebbers in patria en te Batavia als de opvolgende gouverneurs van Ambon blijkbaar bewustheid hebben gehad van het belang der studien dor Rumphius daar in stille bezighe ondernomen, zoodat zij hem rustig zijn gang lieten gaan, nergens tegenwerkend, doch integendeel meermalen hem verder helpend, soms in ruwen, maar toch goedgemeenden trant. Dat de O.-I. C. niet alleen geleid en gediend wero door lieden, die uitsluitend gevoel hadden voor gezwollen geldbuidels, maar dat er cen zelfs vrij machtig gedeelte was, dat oog had voor de geestige waarde van onzer Indische bezittingen, mag zeker wel in het licht gesteld worden, ten faveure der Comp., al kan het natuurlijk in de geschiedenis niet de schandce keeren van haar hardvochtigo Molukken-politiek. Dat de Comp. Rumphius, Ambonscho Historic voor zich zelve wilde houden als „een secreet en zeer dienstig document“, en zichook geenszins haastte zijneandere geschriftten wereldkundig te maken, mag men haar niet to zwaar aanrekenen: de opvatting der spreuk „kennis is machc“ was in dien tijd eeno andere en minder vrijzinnige dan nu guldigd wordt.

De Comp. liet meer dan eens voor Rumphius de boeken komen, o. a. die Ds. Joh. Rulitius in 16G5 te Amsterdam op zijno aanwijzing kocht. In zijno blindheid verzachtte zij Rumphius* lot, hielp hem aan tekenaars en copisten en vergemakkelijkte zijne uitgebreide briefwisseling. En toen in 1697 het groote „Kruidboek“ eindelijk na tai van wederwaardigheden veilig in Nederland was gearriveerd, overlegden de Zeventienen, hoo zij nu den zoen doen konden eeren en verheugen, door zijn ouden, don reeds genoemden Paul August Rumph. tot koopman te benocinon. Vooral is het do Gouv.-Gen. Joannes Camphuis geweest, zelf ijverig verzamelaar van zeldzaamheden op Indisch natuurhistorisch gebied on van Japanscho curiositeiten, die op waardige wijze doze „maecenatum caritas**“ der Comp. jegens Rumphius betoonde. Nog op zyn sterfbed was hy bezig te zorgen voor het liom toevotrouwd handschrift van den grooten Ambonschen Raad-nicus. Na Camphuis' dood is onmiddollijk cen Raad van Indie, Is. de St. Martin, daar, om verder voor de schrifturen van Rumphius te zorgen; en in aansluiting daarmedo laat de Gouverneur van Ambon dadclijk diens tekenaar P. van Eyck

cen gewezen schecpsjongen, en den klerk J. P. Sipman, cen Duitscher, later tot gouverneur van Makassar opgeklimmen, uit Ambon naar Batavia overgaan om die geschriften beter te ordenon.

— Z66r stockc bij deze nobele gezindheid af hot reeds aangeduid gedrag van Ds. F. Valentijn, den bekendon samenateller van Oud en Nieuw Oost-Indie. Over diens eigen verdiensten willen wij hier niet oordelen, maar cen feit is hot, dat hij zich van een aanzienlijk gedeelte van Rumphius' nagelaten geschriften, hem to Amboina in 1707 — 1712 vermoedelijk door zijne familieverwantschap met Rumphius in handen gevallen, meester gemaakt heeft en die als zijn eigen werk heeft uitgegeven: zoo met name de Ambonnsche Landbeschrijving en het vervolg daarop, de Ambonsche Historie, ja zelfs een deel der zoologi- scho en botanische geschriften van Rumphius. Door P. A. Leupe is t. a. p. op Valentijn's handwijze gewezen. Ten opzichte der Ambonnsche Historie was het feit reeds in 1869 in 't licht gesteld door Dr. L. W. G. de Roo (Not. Bat. Gen. VII, h. LXXXI) en ook in de Jonge's werk, Opkomst van het Ned. gezag in Oost-Indie, DI IV, voorrede, bl. VI — VII, is gedeut op het stelselmatig verzwingen van Rumphius' naam door Valentijn. Daar de oorspronkelijke manus-cripten van Rumphius nog in de archieven en bibliotheken te 's Gravenhage, en te Batavia, deels ook in de ljbliotheek te Turijn, behouden zijn gebleven, is het niet moeilijk den grooten omvang van Valentijn's litterairen diefstal na te gaan.

Is zijne verdienste als degdijk Indisch historiograaf nimmer goed to haar recht gekomen, en beter gesternte lichte over zijn natuur-historischen arbeid. De wetenschappelijke werkzaamheid van Rumphius op dit gebied is ongemcengd groot geweest. (zie daarover G. P. Rouffaer en W. C. Muller, Eerste proeven van een Rumphius-Bibliographic in Rumphius-gedenboek 1902 en M. J. Sirks, Indisch Natuuronderzoek, 1915) Zijne tijdgenooten noemden hem om zijne vermaardheid als natuurvorscher, schoon toen nog niets anders van hem gedrukt was dan eenige brieven over Indische onderwerpen in de „Ephemericides“, den *Plinius-Indicus*, zijnde dit de titel, aan Rumphius toegekend bij zijne benoeming in 1681 tot lid der toenmaals te Weenen, thans te Halle, govestigde Academia Naturae Curiosorum, die sedert 1670 do genoemde *Ephemerides* en *Miscellanea* uitaf. Terwijl er vaak in dergelijke eerenamen uit de 17e eeuw een onverdiende lof schuilt, is bij Rumphius het tegendeel het geval, als oorspronkelijk natuurvorscher staat hij boven Plinius, die alleen publicist was. Verreweg het belangrijkste is Rumphius' plantkundige arbeid, nl. zijn „Herbarium Amboinense“, dat, als fundament der Indische botanie, steeds in 66n adorn genoemd wordt mot Van Rheedc's beroemde „Hortus Malabaricus“. Beiclo Nederlandsche standaardwerken vullen elkander trouwens voortreffelijk aan, iminers het eerste handelt over de planten van „Water-Indie“, het laatste over die van „Land-Indie“. Voor do afbeeldingen komt aan Van Rheedo de eerepalm top, voor den tekst aan Rumphius. Omstreeks 1660 heeft hy dezen plantkundigen arbeid aangevangen en toen hij het gezicht verloor, was blijkbaar reeds veel als losse aantekeningen te boek gesteld. Doch ook in zijne blind-

heid heeft Rumphius, als intellectueel middel-punt in een kleinen kring van trouwe helpers, zijne plantkundige studien met onbegrijpelijke energie voortgezet. Na den brand van Amboin in 1687 werden de platen opnieuw door P. van Eyck e. a. geteekend, wellicht minder goed dan bij het oorspronkelijke werk: sommige planten zijn zeer duidelijk afgebeeld, andere nauwelijks herkenbaar. In 1692 ging het eerste gedeelte (Lib. I—VI.) naar het vaderland, doch verongelukkigte oorspronkelijk, dat 12 Sept. van dat jaar door de Franschen in den grond geboord werd: gelukkig had de oud-Gouv.-Gen. Camphuys tot Batavia de voorzichtigheid gehad het handschrift te laten copieeren, eene accuratesse, die ten eeuwigen dage hem tot hoo-ge eere zal strekken. Vennederd met drie boeken (dus nu Lib. I—IX, zijnde de vier eerste folianten der uitgave van 1750) ging het in 1696 andermaal naar patria; een jaar daarop volgden Lib. X—XII en in 1701, slechts kort voor Rumphius' dood, nog een „Actuarium“ of toegift. Te zamen belt het werk 699 platen; duizenden planten zijn, er duidelijk beselieven, of ten minste aangeduid. Waren de berichten, die voor Rumphius over de flora van Insulinde naar Europa gekoördien zijn, slechts gering en beperkt tot verhalen over de meest voorkomende vrucht-boomen, door hem werd met eenmaal op dit gebied het helderste licht verspreid. In de hoogste mate wordt bevestigd in dit Kruidboek, wat Prof. Harting van Rumphius in het algemeen getuigde, nl. dat door hem, meer dan door eenig ander, de natuur der Indische gewesten bekend is geworden, en dat hij de meesten zijner tijdgenooten door helderheid van voorstelling en klaarheid van inzicht overtrof.

Of het feit, dat het handschrift van dit werk zoo lang onder de papieren der O.-I. C. bleef rusten, alvorens aan het licht gebracht te worden, alleenlijk te wijten is aan de kostbaarheid der uitgave, dan wel aan de vrees, dat er wellicht „passagien in moghten sijn tot nadeel van de Comp.“, is niet met zekerheid te zeggen: verwaarloosd of geringeschat werd Rumphius' handschrift in geen deele. Eerst in 1736 evenwel meldde zich een ermetig liefhebber voor de uitgave aan: de Amsterdamsche hoogleraar Johannis Burman, een even vlijtig als kundig geleerde, die o. a. ook de Nederlandsche uitgave van het botanisch plaatwerk van Weinmann bezorgde. Onder zijn leiding, en door hem andermaal van eene Latijnsche vertaling voorzien, verscheen het in 1741—1750 te Amsterdam bij M. Uytwerf e. a., in zes folianten, onder den titel „Het Amboinsch Kruidboek [*Herbarium Amboinense*], dat is: Beschrijving van de meest bekende boomen, heesters, kruiden, land- en waterplanten, die men in Amboina en de omliggende eylanden, vind, na hare gedaante, verscheidene benamingen, aanqueking, en gebruik; mitsgaders van eenige insecten en gediertens. Voor meeste deel met de figuren daar toe behoorende. Alles met veel moeite en vlijt in veele jaaren vergadert; en beschreven in twaalf boeken door Georgius Everhardus Rumphius“. oorspronkelijk had ook Rumphius zijn boek in de taal der geleerden gescreven, doch later voor het praktisch gebruik in *Indie het in het* Nederlandsch overgebracht. Be naam van *zijn werk moet*, ook volgens de voorrede (dd. Amboina 20 Sept. 1690), geenzins

zoo opgevat worden als behandelde het geschrift alleen. de planten van het kleine eiland Amboina en niet die van overig Indie, voor zooverre hem bekend, doch doelt alleen op de plants van ontstaan van dit Kruidboek.

Deel I, tevens Lib. I, versierd met Rumphius' portret, door zijn zoon geteekend, (met kleine wijziging hetzelfde als in de Rariteitkamer voorkomt), handelt over de gekweekte boomen en hun nut, in de eerste plaats over de palmen; DI. II over de specerij-boomen (Lib. II) en over de heestersleverende boomen (Lib. III); DL. III over de timmerhouten (Lib. IV) en andere boomsoorten (Lib. V); DL IV (Lib. VI) over de heesters. Het is dit gedeelte, nl. Lib. I—VI, waarvan de eerste zending met de „Waterland“ verloren ging. Bij den vijfden foliant vangt een tweede afdeeling aan, door Rumphius, blijkens de voorrede van 31 Dec. 1695, eerst later ingediend. DL V omvat Lib. VII over de lianen, Lib. VIII over de geneeskrachtige en andere gekweekte planten, en Lib IX over de slingerplanten, en het kruipend gewas DL VI handelt in Lib. X—XI over de wildgroeiende kruiden en Lib. XII over koralen en andere op planten gelijkende zeegewassen. Het Actuarium verscheen in 1755, zoo ook de Index, door Burman bewerkt en in 1769 opnieuw uit gegeven, intusschen verbeterd naar de geschriften van Linnaeus, Pallas e. a.

De vele wederwaardigheden, die Rumphius' handschrift heeft ondergaan (zie daarover vooral J. P. Lottsy, Over de in Nederl. aanwezige botanische handschriften van Rumphius, R. Gedenkboek 1902) en de aanmerkelijke vertraging der uitgave, zijn natuurlijk niet zonder mededeeligen invloed op het werk gebleven. Ter eventuele verbetering zouden de handschriften, met de oorspronkelijke teekeningen of copieen daarvan, kunnen dienen, die berusten in de universiteitsbibliotheken te Leiden (2 ex. volledig) en te Utrecht (alleen, van het Actuarium) alsmede in de stedelijke bibliotheek te Amsterdam (van Lib. I-VI).

Zijne binnendheid heeft hem belet op den fijnen bouw der bloemen te lotten — reden, waarom zijn werk niet wel paste in de systematische school van Linnaeus, met wiens binominale nomenclatuur de Rumphiaansche namen ook niet overeenkomen. „Populair“, gelijk zijn Rariteitkamer, is het Ambonsch Kruidboek nooit geweest, maar bij de vakgeleerden. is het nog heden uiterst gezocht en, zeldzaam op auctie voorkomend, brengt het daar hooge prijzen op. Het Kruidboek blijft de meest uitnemende type van een botanisch werk, dat de planten beschrijft in alle opzichten, niet alleen haar vorm, maar ook hare inlandsche namen, eigenschappen, toepassing, lore enz. In 1894—1900 heeft Dr. M. Greshoff do „Methode van Rumphius“ volgens den tegenwoordigen stand der wetenschap toegepast op een 50-tal gewassen, die voor Indië van bijzonder belang zijn, voornamelijk ook om aan te toonen, hoe uitnemend Rumphius' beschrijvingen voor het heden bruikbaar zijn. De be-teekenis van Rumphius' kruidboek is in het licht gesteld door K. Goebel in het Gedenkboek 1902 (Rumphius als botanischer Naturforscher) Herhaaldelijk heeft men getracht een sicutel, gebaseerd op de moderne botanische nomenclatuur, te leveren op het kruidboek. Behalve de reeds genoemde van Henschel is er een zeer be-

langrijk van Hasskarl (Neuer Schlüssel Zu Rumph's Herbarium Amboinensc, 18GG). Later heeft men op grond van nieuwe verzamelingen op Ambon getracht, ook de onbekende soorten thuis te brengen. Do eerste poging daartoe word in 1900 door Bocrlage gedaan; in 1913 werd door C. B. Robinson (zie op dien naam) opnieuw een reis tot dat doel ondernomen. Het resultaat was een uitvoerig werk van E. D. Merrill, An Interpretation of Rumphius's Herbarium Am-boinense, Manila 1917.

Het tweed. groote werk, dat van Rumphius in druk verschenen is, is de bekende „Amboin-sche Rariteitkamer, of eene beschrijving van allerhando schaalvisschen en schelpen, alsook sommige mineralen, gestcenten enz." Dit boek was door den schrijver bestemd als „trait(Funioⁿ, tusschen zijne botanische en zoologische geschriften, welke laatste nimmer aan licht gekomen zijn, doch verminkt worden teruggevoerd in DI III van Valentijn. Het handschrift van de Rariteitkamer werd, blijkens Rumphius' voorrede, dd. 1 Sept. 1699, aan zijn vriend den Delftschen burgemeester Dr. H. cFACquct, almede een ijerig curiositeiten-verzamelaar, ter uitgave toegezonden, en verscheen als een keu-rige foliant, rijk voorzien van in kopex, gegra-veerde schoone platen, in 1705 te Amsterdam bij

F. Halma. Daar in die dagen de liefhebberij voor „rariteiten", bepaaldelijk voor Moluksche schel-pen, bijzonder groot was en de „zeetuinen van Ambon" wereldberoemd waren, maakte het boek veel opgang en werd het herhaaklijk her- drukt (in 1740 en 1749) en ook in het Latijn (te Leiden in 1711 als: „Thesaurus imaginum pis-cium, testaccorum etc.") en Hoogduitsch (1766) overgebracht. Het bevat drie boeken, nl. over de weeko schaaldieren, over de hardc schaal-dieren of conchylien, en over de mincralen en gesteenten. Op een dergelijke wijze, als Burman zorgde voor R.'s botanische liandschriften, word door Simon Schijnvoet, aan wien het werk door Halma was opgedragen, voor de Rariteitkamer gezorgd. Sdijnvoet, die overigens zeer deskun-dig was, heeft Jiicr en daar in zijn oog belangwek-kende vorinen ingevoegd, die echter in de Mo-lukken niet voorkomen. Nicttemin blijft het al mode een standaardwerk van ongemeene waarde, dat op bijna iedere bladzijdig een schat van waarniingon bevat. In 18G8 ondernam de A meri k a an sc he natuuronderzocker A. S. Bick- more de reis naar Amboina om de schelpen, door Rumphius besclircven, daar opnieuw te verza-melen. Zijn reisverhaa) vlocit over van lof voor de nauwkeurigheid van de oude „Rariteitka-mer". In het bovengenoemde Runij)hiusgedenk- boek heeft J. G. de Man een slcutcl gelcvrd op de in de Rariteitkamer beschreven krecftachtige dieren (Crustaceen) terwijl E. van Martens getracht heeft fille overige ongewcrvclde dieren te identificee'en en hun nomenclatuur met de moderne in ovcreenstemming te brengen. Voor de betekenis van het mineralogisch en geologisch (I cel van dit work zie C. A. Wichman in hot Gc- denkboek J 902.

„Wanncr wij don arbeid van Rumphius in zijn geheel overzien" — schreef Prof. Harting I. c. — „dan inoeten wij erkennen, dat voorzeker weinig man non hebben geleefd, die hem in wer-zaamheid en nauwkeurige natuurbeschrijving geevenaftrd hebben, terwijl zijnc boeken tevens

den stonipl dragen van die vroeger op hoogeren prijs dan tegenwoordig gestelde gclcerdheid, welke het work der voorgangers zorgvuldig heclt graadplccgd. II ij vereenigde in zich ta- lcenten, die thans zeer zelden meer bij een enke- Jen persoon te zamen voorkomen. Bovendien cen man met zijcrn wilskracht en stalen ijver begaafd, die, in wecrwil dat hem op middelbaren leeftijd het grootste ongeluk overkwam dat cen. natuuronderzocker kan treffen, toch zijn geccs- tesoogen overminderd op het eigenlijke doc zijns levens gevestigd bleef houden, zoodat zijnc ziel als het ware slechts de zintuigen van anderen behoefde te lccnen, om even werkzaam te blijven als vroeger; en dat gedurende meer dan dertig lange jaren!"

RUN. ZIE ROEN.

RUND, sapi, (MAL., SOEND., LAAG-JAV.); l'mboe (HOOG-JAV.). De tamme runderen van den In-dischen Archipel st am men volgens Keller (Die Abstammung der altesten Haliatiere, Zurich 1902), evenals de Zeboe (*Bos indictis L.*) en allo andere tarn me runderen van Zuid-Azie en Afrika, af van den bant eng (zie aldaar). De bulst op de schoft, aan den Zeboe eigen, komt ook bij do Nederlandsch-Indische runderen dikwijls nog voor, maar kan door bastaardeering met inge-voerde Europecsche runderen en met den ban- teng klein worden of verloren gaan.

Zie verder onder VEETEELT.

RUNDEREN (*Bovidae* of *Gavicornid*), familie der Herkauwers (zie aldaar), gekenmerkt door het bezit van hoorns, die in tegenstelling met het geheel becnige gewei der herten een uit hoorn bestaande scheidc hebben. De laatste groeit aan haar basis permanent in de lengte en wordt slechts zelden periodiek afgeworpen, zooals bij het gewei der herten plaats vindt. In slechts weinig gevallen ontbroken de hoorns en, even- eens een versclmil de herten, meestal is ook het wijfje gchoornd, zij het ook dat haar hoorns in den re gel kleiner zijn dan die van het mannetje. Hocktanden en bovcnkaaksnijtanden ontbreken steeds.

Tot de *Bovidae* behooren antilopen (door slechts den soort in Nederlandsch-Indie veitc- genwoordigd : zie KAMBING OETAN), scha- pen, geiten en runderen in engren zin, die met uitzondering van aneang en bantding in den Archipel al slechts als huisdieren aangetroffen worden. (Zie ANOEANG, BANTING, GEIT, KARBOUW, RUND, SCHAAP).

RUNDERPEST. Zie VEEPEST.

RUPSVOGEL. De rupsvogels (*Gamphephagidae*) gelijken cenigszins op de klauwieren; zij zijn direct te herkennen aan de stuitvederen, die stijve schachten hebben, welke naar het eindc toe plotsling dun en zacht worden. *Art ami des coerilleoffrisais* is een groote, blauwgrauwc vogc I met zwart kopzidjen van de Aroe-eilanden en Nicuw-Guinea. De soorten van het genus *Grau- calus* zijn kleinrcn hebben een zwakkeren snavel.

G. javensis is grijs met witte buik en zwart ogcugels. Het geslacht *Pericaculus* bevat prachtig gekleurde soorten, de mannetjes meestal schar- lakrood met zwart, de wijfjes geel met zwart. Op Java komt *P. exsul* voor, welke aldaar* bc- kend is onder den naam van t'jabdan en den Soendaneeschen van seupah. Ten slotte zij ver- meld het geslacht *Lalar/e*, waartoe do kleinste vormen behooren; *L. terat*, de kapesan (BAT. MAL.

heeft de grootte van een musch en is donkergrijs met zwarten kop, een witten streep boven de oogen, en met witte zijpenen in den staart. Het wijfje 'A' is van onderen met grijze dwarstfeepen. Deze soort komt, op de groote Socnda-eilanden voor. Zie KIPQODANG-SOENGGOE.

RUTA CHALAPENSIS L. Fam. Rutaceae. Wynruit (NED.), Aroeda (MAL.) > Go dong ming-goe (JAV. j., Inggoe (SOEND.)). Een kruidachtige plant met sterk riekende saïngestolde bladeren. De var. *angustifolia*, afkomstig uit Z.-Europa en N.-Afrika, wordt op Java vaak in tuinen gekweekt. De bladeren zijn een bekend inlandsch geneesmiddel tegen velerlei kwalen.

RUTA GRAVEOLENS L. De Europeesche wijnruit, vaak in Europa gekweekt en wel voorward met de vorige soort. Zie aldaar.

RUYL (ALBERT). Zoon van Cornelis Ruyi, van Enkhuizen, werd ten onrechte voorpredikant gebouwen en was waarschijnlijk koopman of opperkoopman in dienst der O.-I. C., en een der eerste personen, die zich in Indie met het Maleisch heeft bezig gehouden; in 1611 verscheen zijn eerste vertaling. In 1622 werd hij a Is commissaris naar Salec (Marokko) gezonden, Hij be-rijmde in 1629 eenige psalmen, in de Maleische taal voor kerkgebruik, doch zijn Maleisch, be-paaldelijk van zijne vertaling van den Calochimus, het Vraagboekje van Aldegonde en eenige predikationen, werd te "hoofsch" gooordeeld, en door den gouverneur van Ambon, Frederik de Houtman, torugggebracht tot lager Maleisch. Voorts werden het Evangelic van Mattheus, de formulieren van huwelijc en doop door hem in die taal overgezeb, terwyl a an hem word toege-schreven „Spiegel van de Ma ley t sc he tale, enz." Zie over hem en zijn werken: Bijdr. Instil. Nieuwe volgr. II, 1859, bl. 102.

7 RIJKSBESTIERDER. Naam van den hoogen J inlandschen ambtenaar, die in tai van zelfbe-sturende landschappen de rechterhand is of was van den vorst. Zoo hadden in Atjeh de oeldebaling (de oude koninkjes des lands) hun banta, on de sultan meer of min zijn sjahbandar; zoo hebben de vorsten in het Maleische gebied hun radja moeda of ook wel een onderkoning (jang dipertoeaai moeda, radja moeda; zie Riouw); zoo hebben de hoogere ornamentalschapshoofden op Zuid-Celebes hun eolelewatang, en haddeu do vorsten van Bali en Lombok hun pepatih. In de Maleische rijken is hij meermaalen een jongere broeder van een vorig vorst. Ook de vier vorstendommen op Java hebben elk hun rijksbestierder of pepatih dalem; sinds 1743 zijn die van het sultanaat Djokjakarta en het soesoehoc-nanschap Soerakata half ambtenaar van hun vorst, half ambtenaar van do Compagnio (het Gouvernement), en elk van dezo beiden bezoldigt hen dan ook. Die van Djokjakarta voert geregeld een facultatieven titelnaam Danoo-redjo; de titelnaam van dien van Solo is minder bestendig. Geheel vergelijkbaar niet deze lijksbestierders (dl I, bl. 284) zijn de patih's der regen ten in het go u vernemen tse bied van Java en Madocra, en ook de rijksbestierders van Djokja en Solo hebben elk weeren eigen patih naast zich. Het gouvernement gaat op de buitenbezittingen het ambt van rijksbestierder dikwijls tegen, om de vorsten zelf actioverte maken.

Zie mr. L. W. O. van den Berg, De Mohammedaansehc Vorsten in Ned.-Indie, in de Bijdr. v.

h. Kon. Inst. T. L. en V. 53 (1901) bl. 40, en mm C. van Vollenhoven, Hot adatrecht van N.- (瓦) KM%, 374, 470, 644, 663.

RIJKSGROOTEN. Op Zuid-Celebes en in Makassarscho of Boegineescho rijkjes daarbuiten vormen do lands- of rijks-grooten (opoo, toerMi, enz.) met don vorss een rijksraad of hadat (zie aldaar); de rijks-groef, en zijn or do hoofden van d.c ornamentalschappen of ornamentalschappen】】- bo nd on, welkc cr te zamcn een inlandsch rijk vormcn, do vorst is er slechts de eerste onder de ge-lijken, en de rijks-grooten zijn er dikwijls tovns kiesheeren of palii. In de Maleische zelfbesturende landschappen ter Oostkust van Sumatra en elders daarentegen heeft men wel rijks-grooten (orang besar), dock dezen zijn aldaar geon de-lijken maar minderen van don vorss-, en de rijksraad (kerapatan) st&at er den vorst slechts als adviseur ter zijde; de rijks-grooten houden hier veelal het midden tusschen vazzalvorstjes on provinciehoofden van den vorst. Voor de vorsten landen op Bali en op Java werd de naam meestal gebezigd in de vagere betekenis van voornaamst grootten uit het rijk, hetgeen in Bali meestal zag op poenggawa,?, en op Java volstrekt niet beperkt was tot (thans ver-dwenen) vazzal vorsten of provinciehoofden derrijksraden in de Vorstnlanden dagteekonen als vaste en georganiseerde instelling van het begin dezer couw, zinn een schepping van onzen invloed, en hebben dezelfde adviseerende functie als in de Maleische landschappen. Door ons ingrypen in do inheemscho rechtspraak is de rijksraad, ook daar waar hij vroeger slechts adviseur des vorsten was, tot een zelfstandige rechtbank geworden met de rijks-grooten als leden te dien aanzien staan kerapatan en hadats dus thans gelijk. Hot gouvernement gaat veelal den rijksraad als bestuurs-collegc tegen.

Literatuur: mr. L. W. O. van den Berg, De Mohammedaansehc Vorsten in Ned.-Indie, Bijdr. v. h. Kon. Inst. T. L. V. 53, 1901, bl. 40; mr. Xc. van Vollenhoven, Het adatrecht van N.-I., I, bl. 295, 374, 664 en 763.

RIJKSKAS. Naam, dien men in de Vorstnlanden pleegt te geven aan wat elders landschapskas (zi. aldaar) heet.

RIJKSRAAD. Zie **RIJKSGROOTEN.**
RIJKSSIERADEN, AMBTSSIERADEN, ORNAMENTEN. Aldus noemt men voorwerpen, we lke Bij vorsten of aanzienlijke hoofden ecr-biedig bewaard worden, en hetzij tegelijk met de voorouderlijke macht on hen vererfd zijn, het-zij de ware dragers zijn van geheimzinnige voor-oudcrlijk krachten, welkc de vorst en het hoofd slechts genic, omdat on zoo lang hij het rijks-sieraad onder zich heeft. Tot symbol (gelijk onze koinlijkke kroon) of tot tooiscl (gelijk do burgmeesterlijke ambtsketting in Nederland) zijn zij nog nergens in Indonesie afgedaald. Brj de Makassarcn en Boegineezcn van Zuid-Celebes heeft het rijks-sieraad een veel centraler en zelf-standinger betekenis dan bij de overigo volken van Indie; misschuen wijst dit zelfs op een ouderen anderen religieuzen achtergrond (dynamisch, in pl. van amnistisch).

Bij do meest volken van Indonesie maken do rijks-sieraad een onderdeel uit — en wel het belangrijkste — van de poesaka's, de door zielen van afgestorvenen bewoonde, en met bijzonder eerbied behandelde erfstukkei. Ook deze poes-

k&'s, die do erfstukken van den vorst zijn, en door een vroegeren vorat gebruikt of, als lichaamsdeede- en e. d. van hem afkomstig zijn en nu door zijn ziel worden bewoond, beschouwt men als de machtige raadgevers van den tegenwoordigen regeerder. Eenaal de vereering van gewone poesaka's is alsdan ook die van de rijkssieraden een uitvloesel van animisme (vgl. POES A KA en HEIDENDOM). Tervijl echter op Zuid-Celebes de rijkssieraden der opperrijken dikwijls zulke erfstukken van voorvaderlijke hemelingen of toemanoeroengs zijn, geldt dit aldaar lang niet voor alle ornamenten. Zijn al deze sieraden in de eerste plaats van groot gewicht als heilaan- brengende beschermers voor het vorstengeslacht zelf, zij zijn dit in niet min de re mate voor de onderhoorigen, die dan ook niet nalaten aan de rijkssieraden hulp en raad te vragen en daaraan offers te brengen.

In het Maleisch worden de rijkssieraden kabesaran, van besar, groot, genoemd, hetgeen dus zeggen wil: "grootheid, staatsie". Zij worden op Sumatra, evenals de gewone poesaks's, bewaard op een zoldert je in het huis van den vorst, veelal bodekt met een kleurigen doek, eri van waar zij elechts met cersmonien, als het afleggen van wapens en het branden van wierook, worden te voorschijn gehaald.

Rijkjes op Timor hebben naast de eigenlijke rijkssieraden hunner vorsten dikwijls hun rijksoffersteen, so ms ook een rijksoorlogsgeesteneeten.

Op Java dragen de rijks- of ambtskleinoodien den naam van oep&tjir&, en de afzonderlijk voorwerpen hebben meestal een eigenaam en worden, vooral in de Vorstenlanden, steeds met „kjai", heer, aangesproken. In het bijzonder op Java en Mad o era, doch ook we I in Pale m bang en bij enkel vorsten van Celebes komt het voor, dat sommige dezer worden meegedragen door vrouwelijke of mannelijke volgelingen, zoodra de vorst zich in het openbaar vertoont.

Op Celebes en in Makassaarsche of Boegineesche rijken overzee (op Socmbawa enz.) worden de vorstelijke poesaka's door de Makassaren kalompwang, door de Bogineezzen aradjang genaamd, (bcide van gclijke betekenis als het kabSsaran der Maleiers, daar do stamwoorden lompon radja „groot" beteekcnen); een andere algemeenc naam dezer rijkskleinoodien is gaoc-kang. In deze landen voornaamlijk worden de rijkssieraden door de Europeanen ornamenten genoemd. Het ornament op Zuid-Celebes geldt als bezitter van dojneingronden cn van slaven. Dat in deze ornamenten de macht der vorsten huist, wordt o. a. gestaafd met de mededeeling, dat de Toradjastammen langs het mcer van Poso den Datoc van Loe woe* als hun heer cn god vorst erkennen, omdat hij in het bezit is van eenige voorwerpen, die in overoude tijden aan een vorst van Poso mocten hebben toebehoord. Bij Makassaren cn Boegineezzen is de eerbied voor de ornamenten zoo groot, dat usurpatoren steeds vóór alles trachten ze in han den te krijgen, ter- wijl aan den anderen kant dikwijls alleen het vertooven van de geeerde voorwerpen voldoende was om oproer te de in pen en verzet te breken, zoals o. a. in het begin van de 19c eeuw meermalen voorkwam in het rijk van Gorontalo. Zeldzaam zijn or dan ook de voorbeelden, dat men het gezag van een vorst erkende, zonder dat hij

in het bezit van zijn ornamenten was, zooda zich voordeed in Gowa, wclks vorstelijke poe-saka*s een tijdlang in handen waren van Bone, dat zc in den oorlog van 1814 en 1815 aan de Engelschen moest afstaan.

Deze ornamenten worden in de woningen der vorsten bewaard in, met veelkleurige doe ken behangen vertckjes, so ms ook opgesloten in fraai bowerkte houten kistjes, cn speciale priate-rcssen, penati genaamd, voor den dienst er van aangewezen, brengen op gezette tijden, in Mohammedaansche streken op Donderdagavond, (malam Djoemaat) offers van rijst en sirih bij de heilige voorwerpen onder het branden van reukwerken en het zingen van liederen. Zeer dikwijls worden in die vertrekjes voortdurend eenige kaarsen, kandjoli, brandende gehouden. Ter cere van het ornament moeat of moet het ornamentalschapshoofd eens per jaar een buffel slachten. Ook krijgen de ornamenten er zeer veel offers van de onderdanen van den vorst, offers soms zelfs in karbouwen of geiten bestaande, hetzij met bet verzoek eene ziekte te genezen, vruchtbaarheid te brengen op de velden van den offeraar, of eenigerlei andere hulp te verschaffen.

Bij groote epidemieen worden op Zuid-Celebes dikwijls ornamentalscheesten gehouden, waarbij de rijkssieraden, onder een troonhemel en door priesteressen en gewapenden begeleid, in plechtigen optocht worden gedragon om een kuit, waarin men, ter bezwering van de booze geesten, eenige dieren, meestal een aap, een varken, een leguaan en een schildpad offert. Do ornamenten-Dezittingen (ornaments velden, -slaven, enz.) kwamen feitelijk aan het ornamentalschapshoofd ten goede, en deze was er dus veelal op nit, zijn ornament rijker te maken.

De voorwerpen, die ryks-ambtsieraden kunnen zijn, loopen in aard. zeer uiteen, en zijn in het oog van westerlingen dikwijls vodd en prullen. Men vindt er onder allerlei wapens: kriszen, lanssen, schilden, malienhemden, oudo geweren, enz., waaraan dan veelal de kracht wordt toegekend, hun drager onkwetsbaar en onoverwinnlijk te maken. Verder: kleedingstukken, waarvan men verhaalt dat zij alleen den wettigen vorst passen, sirihdoozen, kwispedoors, aarden en metalen potten, wandelstokken met gouden of zilveren knop, opiumpijpen, rijkversterde muilen, en dergelijke, voor gebruik door den vorst geschikt voorwerpen. Ook wel: gouden beelden, die mythologische wezens voorstellen, zoals o. a. in Djokjakarta, Soerakarta en Bantam; vlaggen met vreemdsoortige figuren; wonderlijk gevormde of gekleurde brokken van hout, zooda de gaoc-kang op Zuid-Celebes; wonderdadige vruchten (Zuid-Celebes), die dan bij haar vergaan wel vervangen worden door meer duurzame voorwerpen (lowatong); moe-atika, kleine in het lichaam van dieren gevonden steentjes, zooda meermalen op Sumatra; lichaamsdeelen van vroegere vorsten. Ten slott vindt men ook op sommige plaatsen oudo stukken geschat als rijkssieraden, zooda te Soera-ata, waar het voornaamste den naam njai satomi draagt, te Batavia waar men het kjai satoma noemt, het beschouwende als beziel door den echtgenoot van do vrouw, die in het voor-noemde huist; het wordt vooral door kinderjpe vrouwen met offers geeerd, daar men er een voorstelling op vindt, die aan den phalua-

dienst herinnert; te Bantam en op enkele andere plaatsen.

Even we 1 moeten tot de rijks- of a mbtssieraden niet gerekend worden do pajoehg's der Javaan- sche hoofden, de stokken en vlaggen van veel hoofden der buitbezittingen, die zij veelal voc- ren met verlof der Re geering en die niet met heil- igen cerbid omringd worden, doch veel- leer het karakter van onderscheidingsteekenen hob ben (zie ONDERSCHIEDINGEN).

Bij onderscheiden volken van den archipel worden cden afgelegd op rijks- siera- den, of worden in het c drin ken ecd s water (deel I, bl. 652) rijks- siera- den eelcgd.

Literatuur ^AVilken,^ Ver^spreide- geschriften, — 1912, IIL 3.三网禩 二20S; A. E. van Hassel Volksbeschrijving v. Midden-Sumatra, bl. 86; Marsden, The history of Sumatra, bl. 203; J. J. de" Hollander, Handleiding I, bl. 59"R J. Veth, Java (le ed.) III, bl. 660; P. J. Ko ore man. De feitelijke toestand in het gouvernementsge- bied v. Celebes en Onderhoorigheden, Ind. Gids 1883, I, bl. 174, II, bl. 13S; Newbold, Political and statistical account of the British Settlements in the Straits of Malacca, II, bl. 193; I. Gron- man, Javaansche rangen en pajoehgs, Tijds. Ind. Aardr. Gen. afl. IV, bl. 1; G. J. Harrebomec, Een ornamentenkist van Gantarang, Med. Ned. Zend. Gen. 19e Jrg., 1875, bl. 344; Notul. Bat. Gen. 1877, bl. vi, 1887, bl. xxii, 1890, bl. 113; L. W. C. van den Berg, De Moh. vorsten in N.-I., in Bijdr. v. h. Kon. Inst. v. d. T. L. V. 53, 1901 bl. 72; Pamste in Ind. Gids 1905, II, bl. 1180; Pawilo, De rijksornamenten van Gowa, Week bl. v. Indie II (1905—6), n. 31; A. Couvreur (over Bima), Tijdschr. Binn. Bestuur 52, 1917^0. van Vollenhoven, Het adatrecht van N.-I., I, bl.

f 372, 435, 544 enz.

久 **RIJST** ; In l e i d i n g. N a a m, L e g o n- d e e n Geschiedenis, Vaderland. Bijst is het graan, waarvan in vergelijking met andere graaneorten de grootste hoeveelheid door den mensch al voedsel wordt gebruikt, dat dus het meest cultiveerd wordt. Men kan aannemen, dat bij ongeveer een derde van het geheele menselijke geslacht rijst een belangrijk dee l van de voeding uitmaakt, terwijl zij op vele plaatsen, zoals o.a. op Java zelfs het hoofd- voedsel bij uitnemendheid is.

Reeds in de vroegste historische tijden is rijst als voedingsmiddel bekeud geweest. De oudste berichten dien aan gaande zijn afkomstig van China. Onge veer 2800 v. C. zou door den Keizer Chin nun g eene zekere ceremonie zijn inge- fiteld, waarbij door den keizer elk jaar op een bepaalden dag eigenhandig rijst word gezaaid. Vier andere veldvruchten werden dan gelijk- tijdig, maar niet door den keizer ze l f uitgezaaid, waaruit schijnt te volgen, dat reeds in dien tyd rijst de belangrijkste veldvrucht in China was. In Oost-Indie is de rijscultuur eveneens zeer oud. Voor zoo ver het het tegenwoordigo Britsch- Indie betreft, wordt in het oudst Hindoo ge- schrift, de Riga-Veda, van rijst geen melding gemaakt, wel echter in de latere Atharvu- Veda, dateerende van wellicht 1000—800 jaar v6r Christ us. Wat Nderlandsch-Indio aangaat, zoo heeft men wel gemeend, dat de rijstbouw daar, alt han s op Java en Bali, door do Hindoes is iu- gevoerd en de oorspronkelijke be volkin g zich hoofdzakelijk met gierst (djawaoct) voedde.

maar dit schynt niet juist te zijn en ook in Ned.-Indic was de rijstbouw reeds eeuwen v6r Chr. geb. bekend. Het is zelfs niet onwaarsohijn- lijk, dat eerste bewoners van Maleische origin e, die zich op de eilanden van den Indischen archipel vestigden, met den rijstbouw bekend waren en dat speciaal op Java de sawahbouw be- reids v6r de konist der Hindoes bestond. Do juistheid van deze conclusio volgt o. a. daaruit, dat do verschillende benamingen, bij de rijst- cultuur in gebruik, geen van allo op Sanskri- tische afkomst wijzen, hetgeen wel het geval zou zijn, wanneer deze van Hindoe-origino waren.

De belangrijkste van deze benamingen zyn: voor de te veld staande rijst en de geogost halmen padi (MAL.), pari (JAV.) of pare (SOEND.), voor rijst in den bolster gabah (JAV., SOEND.), ontbolstorde dus geschikt voor het gobruk beras (MAL., JAV.) en gekookte nasi (MAL.). Daarvan komen padi en beras in alle Maleische talen voor. Voor alle stadien van ontwikkeling bestaan afzonderlijke namen. Het Maleisch en Javaansch l) zijn in dit opzicht zeer rijk.

Het is intusschen aan te nemen dat de meer- dore beschaving der Hindoes veel invloed heeft gehad op de ontwikkeling dor nats-rij scultuur op Java, en dat daaraan do Ja vaansche legendo over den oorsprong van den rijstbouw haar ont- etaan te danken heeft. Volgens de fantastischo overleveringen, die op Java in omloop zijn, heb- ben Retna Doemilah, de dochter van Batara Goeroe en Dewi Sri 2) (echtgenote van Vish- noe) daarbij eene hoofdrol gespeeld. Men vindt deze legende beschreven door Dr. Sollewijn Gelp- ke in Bijdr. t. T. L. en Vlk. v. Ned.-Indie, 3e volg- reeks, 9e deel, n. 114, door L. Th. Mayer in zijno geschrift 幻 Een blik in het Javaansche volksleven^ en „De Javaan als landbouwen vee- fokker" en door C. H. de Bie in „De landbouw der inlandsche bevolking op Java", Batavia 1901.

De kon is van de rijst en den rijstbouw heeft zich van Oost-Indie langzamerhand naar het Westen verbreid. In Europa we rd de rijst bekend door de veldtocht van Alexander don Grooto, dus 400 tot 300 jaar v. Ohr. Noch in het Oude, noch in het Nicuwe Testament wordt rijst genoemd, maar in den Talmud wordt op enkele plaatsen van do rijstcultuur melding ge- maakt. Nadat het eerst door Aristoteles of Theophrastus in de le eeuw v. Chr. rijst onder den naam. oryzo of oryza (naar hot schijnt evenals do benamingen voor rijst in de moderne talen van het Sanskritwoord vrihi 3) afgeleid) is ge- noemd, komt deze als "oryza" in Griekacho en Romcinsche geschriften herhaaldlijk voor en ton tijde van Christus* gobooro was do rijst reeds lang eo» handeleproduct bij do Romeinen.

Van Z.-Azie verspreidde zich de rijst ovor Arable naar Egypte en N.-Afrika, terwijl de cultuur van daar in Sicilie en door do Mooren in Span jo

1) Zio Sollewijn Gelpke, De pudie-kultuur in do Afdeeling Ngrowo, 1875—1876/ verder v. Hasselt, Volksbeschrijving van M.-Sumatra, bl. 325 en De Waal in het Tijdschrift v. h. Bat. Gen. 1885, bl. 400.

2) Dowi Sri is de Cores van Java, de godin van don land bouw. (Zio I, 595).

3) Zie Dictionary of the Economic Pro- ducts of India, door George Watt, 50^e deol, bl. 516.

word ingevoerd. In N.-Italië hoefde de invoering door de legers van Karel V in de eerste.] ft van de 16e eeuw te hebben plaats gehad

In Amerika is de cultuur van rijst, ntiar het schijnt, begonnen tegen de helft van de 17e eeuw onder den gouverneur van Virginia William Barkeley. Eene belangrijke uitbreiding kreeg deze eehxer eerst in het laatst van de 17e eeuw, toen daarmede in de buurt van Charleston welgelaagde proeven waren genomen. Vooral in Z.-Carolina, maar ook in Louisiana werd de rijstbouw spoedig daarna een zeer belangrijke cultuur. Terwijl zij zich in Europa (Italië) tot circa 45° N. B. en in Azië (China) tot 40° heeft uitgebreid, komt de cultuur in Amerika niet veel Noordelijker dan 35° N.B. (Z.-Carolina). In het Zuidelijk halfrond is de grens ongeveer 32°.

Het blijkt dus, dat de rijstbouw zich van Azië uit naar het Westen heeft verbreid. Daarmede is echter nog niet uitgemaakt, dat ook het vasteland van de rijst in Z.-O.-Azië is te zoeken. Volgens Roxburgh en anderen wordt wilde rijst o. a. gevonden aan de oevers der meren in de Oirca's, lantstreek aan de golf van Bengalen) in Britsch-Indië. Volgens Barth en andere onderzoekers komt de rijst wild voor in Centraal Afrika in de streek tuschen Khartoum en de monding van den Senegal en wel in bosschen langs de oevers van riviertjes en andere watoeren. Daar de wilde rijst zich van de gekweekte slechts door het gemakkelijk afvallen der schijnvruchten (vruchten met kroonkafjes, gabah) heet te onderscheiden, is het niet altijd gemakkelijk na te gaan of men met den wilden stamvorm of met verwilderde rijst te doen heeft. Niet onmogelijk is het, dat zoowel in Z.-Azië als in Afrika de rijst oorspronkelijk in wilden staat is voorgekomen. Heeft men tuschen beide landstreeken te kiezen, dan valt voor Z.-Azië als vaderland het meest te zeggen.

Plantkundige bijzonderheden. Eigen schappen van het z e t m e l. Evenals de andere granen behoort de rijst tot de familie der *Gramineae* en volgens de in-deeling van Hackel, voorkomende in „Die natürlichen Pflanzenfamilien“, door A. Engler und K. Prantl, 2e de], tot de groep der *Oryzaceae* en het geslacht *Oryza*. Van dit geslacht zijn een zestal soorten bekend, waarvan de rijst de eenige soort is, die gekweekt wordt. Door Linnaeus is deze *Oryza saliva* genoemd. De rijst heeft stijfbohaarde, langwerpige, 6enbloemige pakjes aan korte verdikte steelten. Zij zijn zijdelings samengedrukt, stomp gekield, met twee kleine, lancetvormige, toegespitste kelkbladen, daaronder nog 2 uitstulende kleijie rudimentaire kafjes en verder 2 veel grootere, ovonlango, behaarde, diep eehuitvormige, verschillende gekleurde kroonkafjes met stompe kiel. Het buitenste kroonkafje is 5-nervig en dikwijls van een naald of naaldpunt voorzien, ovenconH verschillende gekleurde. Het binnenste, fmalloro kroonkafje is 3-nervig en wordt aan de randen door het buitenste haakvormig bedekt. De bloem heeft 6 raeeldraden met langwerpige, tweedoolige helmknoppen, onder in het midden aan de helmraden don bevestigd, een langwerpige, kaal vruchtbo-gineol met 1 eitje, 2 eendstandige aan de basis vergrooide stijlen en 2 veervormige, ongekleurde of bruinachtige stempels, terwijl het bloemdek door 2 voorgrooide eehubjes wordt gevormd. Do

vrucht (graanvrucht of caryopsis) is kaal, stomp zijdeling samengedrukt, in doorsnede elliptisch, met 2 stomp ribben op elk der vlakke zijden en wordt door de kroonkafjes nauw omsloten. De kleur van de vrucht is wit, roodbruin, zwartbruin, wit met roodachtige of zwartachtige strepen in alle overgangen. Het komt voor, dat men in dezelfde pluim naast witte, ook roode korrels vindt. Do kiem ligt aan een van de kanten en is kort en gekromd. De zetmeelkorrels zijn meestal tot min of meer ronde massa's samengesteld en de enkele korrels zeer klein (0.006—0.007 m.M.), scherpkantig-veelhoekig.

Bij het kiemen der ingewortelde en stengelende door het buitenste kroonkafje naar buiten. Dit scheurt dan onderaan in het midden open.

De rijst bereikt eene hoogte van ± 1 meter. De holle halm is onderaan eenigszins samengedrukt en bovenaan rond, kaal, glad of weinig geribd. Do bladscheeden zijn open, samengedrukt; en zoals by de waterplanten, voorzien van groote intercellulaire ruimten voor luchtvoevoer. Het vliezige tongetje of ligula tuschen blad-scheede en schijf, is kaal, lang, puntig en splitst gemakkelijk in tweeën. Bij do bovenste blade-rens is het veelal korter, afgerond, onregelmatig getand en uiterst kort behaard. De bladschijf, in knop zijnde opgerold, later vlak, heeft aan de basis smalle, hoornachtig gekromde oortjes, aan de bovenste bladeren veel kleiner dan aan de onderste. Zij is lijnvormig, onverdeeld en gaafrandig en heeft eene lengte van ± 25 c.M. bij eene breedte van ± 2 c.M. De bovenzijde is min of meer behaard en ruw, terwijl de onderzijde bijna glad is en de randen ruw zijn. Onderaan heeft de bladschijf oveueens wijde, intercellulaire ruimten.

Do spil van de pluim is glad. De pluimtakjes, enkel of in tweeën ontspringende, zijn nagenoeg glad en dikwijls gekromd.

Het bloeien begint bij den top en schijnt het meest plaats te hebben tuschen des morgens 6 uur en des middags 3½ uur en is het sterkst tuschen 10 en 12 uur.

Bij het bloeien treden de gesloten helmknoppen op do buigzame draden zijdelings naar buiten. Deze buigen zich spoedig daarna om en de helmknoppen komen dan te hangen. Deze openen zich vervolgens over de geheele lengte van den top naar de basis en de droge stuifmeelkorrels verspreiden zich in de lucht. Heeft het stuivon plaats gehad, dan openen de kroonkafjes zich verder, do stempels treden naar buiten of blij ven wel tuschen do wijdgeopende kafjes zitten. Later trekken de stempels zich in den rogel gedeeltelijk tuschen do zich sluitende kafjes torug. Terwijl Kornick opgeeft, dat bij do rijst kruisbestuiving rogel is, komt Kuyper na nauwkeurig proeven tot de conclusie, dat zelfbestuiving bij de bevruchting van het rijstgevoel do hoofdrol speelt. Evonwel is kruisbestuiving niet uitgesloten en doordat in ieder geval het stuifmeel steeds van eene andere bloem moet overwaaien of door insecten worden overgebracht, kan de bevruchting door ongunstig weer, veel rogen en wind, zoodanig ginfloenceerd worden, dat een groot deel der eitjes en do vruchtbeginsels onbevrucht blijven en do kafjes dus voos zijn, gaboeg (JAV.).

Do vrucht is bij de gewone rijst in den regel doorschijnend. Bij do kloefrijst (Jav. etank,

Mai. poeloet), *Oryza glutinosa* Lour, is zij mat en op de breukvlakte zigt deze er stearine-achtig uit. Tegenover jodium gedragen zich do zetmeelkorrels van de kleefrijst anders dan die van de gewone rijst en and ere graxien. Terwijl de laatste zich met jodium blauwviolet kleuren, is de jodiumverbinding van hot k<Stan-ze. meel bruinrood tot violetrood gekleurd. Met jodium verzadigd words de kleur wel donkerder, maar blijft rood en zetmeel van gewono rijst lijkt dan zwart. Hoowel slechts bij uitzondering, konit zetmeel, dal met jodium gekleurd wordt, toch ook elders voor, o. a. bij oeno giorsort.

Dafert, bekend om zijno geschriften over de koffiecultuur in Brazijie, echrijft dezo eigenschap van het zetmeel van kleefrijst too aan het voorkomen van erythrogranulose in de zetmeelkorrels in plaats van granulose, zooals deze in ander zetmeel voorkomt. Deze laatste wordt met jodium blauw gekleui-d en do eerste rood. Anderen spreken eenvoudig van erythroamy-lum in kleefrijst tegenover amyllum in gewone rijst.

Het zetmeel van kleefrijst gaat bij vermengen met water spoediger in gisting en bederf over; door koken met water en mot zuren wordt het veel sneller opgelost en omgezet, eveneens door enzymen.

Door deze gemakkelijker oplosbaarheid verliezen de kleefrijks.korrels bij het koken hunno gedaante, kleven aan elkaar on gaan gemakke-lijk over tot eene brijachtige massa. Do korrels van de gewone rijst behouden in dit geval hun- nen vorm. Volgens Boorsma 1) bestaan er ook overgangen tusschen de gewone rijst en kleef- ryst. In dezelfde pluim vindt men dan zoowel rood- als blauwklourende korrels, welk feit ech- ter door Moquette verder is onderzocht on waaruit de conclusio word getrokken, dat gewone rijst en kleefrijst samen gekruist kum en worden, waarbij het kenmerk der kleefrijst in zeer sterke mate op de nakomelingschap overgaat.

Vari eteiten, Indeeing. Als bijzondere rijstsoorten worden door sommigen ge- noemd, behalve de reeds genoemde *Oryza glu- linosa* of kleefrijst nog *Oryza montana* (bergrijst) en *Oryza praecox* (vroegrijpend). Wetenschappe- lijk heeft deze verdeeing echlor niet veel be- teekenis.

Oryza montana is hetzelfde als wat de Ja- vaan noemt pari gag4 of pari tegal en elders padi ladang of pare hoema wordt geheeten. *Oryza montana* is het eerste beechreven door Ix>ureiro, die deze rijst in het midden der vorige eeuw in Cochín-China vond.

De *Oryza praecox* heet op Java pari gen- djab, waarbij g&ndjah de algemeene uitdrukking is voor een vroegrijpend go was, speciaal in de Soendalanden pare hawara.

De *Oryza glutinosa* is gekarakteriseerd door de van gewone rijst afwijkende eigenschappen van het zetmeel der vrucht, maar *Oryza montana* en *Oryza praecox* zyn botanisch en chemisch niet te onderscheiden van *Oryza saliva*. Men moet deze beschouwen als bepaald vormen van *Oryza saliva*, die langzamerhand door de cultuur, on mis- echien ook door toevalligo variatie zijn ont-

1) Zie Dr. P. A. Boorsma. Scheikundig onderzoek van in Ned.-Indie inheemeeche voe- dingsmiddelen, le deel, bl. 26.

etaan. Een echorpo afscheiding tusschen vroeg- en laatrijpend rijst bestaat niet. Tegenover do pari g&ndjali staat op Java-do pari dalem (in de Soendalanden leuir), gowone sawahrijst, tueschonin de pari tSngahan. Do laa st rijpondo noemt men wol pari dj&ro. Als varieteiton zonder- kafnaaldon spreekt mon op Java nog van van pari tjempa (M.-Java) en van pare tjerdh 1) (W.-Java) en noemt de van kafnaalden voorziene rijst pari boeleo.

Eono Bcherpo afscheiding tusschen bergrijst en zahrijst bestaat even min, al is do overgang licht iets inindor geleidelijk dan tusschen egrijpendo on laatrijpende. De Javaan on- scheidt zelfs nog de pari rawa, dus do moerasrijst, i de pan sawah. De pari rawa ie dan het enovergesteldo van de pari g&g&, die het xineto ter voor hare ontwikkeling noodig heeft, on tusschen staat de pari sawah.

Ook van de kleefrijst kent men vormen, die meer or bowaterbare gronden geschikt zijn, andoro voor ewaterbare en eveneens vroeg- rijpeudo on trijpendo.

Eene rationeele in deeling van do varieteiteu van *vza sativa* heeft men to danken aan Kor- nicke, chreven in het standaard werk: Hand- buch des treidrebaues von Professor Dr. F. Kornicke und Dr. go Werner.

Bij deze in deeling wordt de *Oryza sativa*, L. eerst deeld in de twee groepen: *ustatissima* Kcke bruikelijke rijet) en *glutinosa* (kleefrijst).

De cereto groep wordt dan we er onderverdeeld in groepen *communis* Kcke (grooto of gewone rijst) t zaden van 5—7 m.M. lang on *minuta* Presl. sine rijst) met zaden van 4 m.M. De *minuta* wordt ; gesplitst in varieteiten met min of meer rondo rels en zulke met langwerpige korrels.

De varieteiten, die tot elk der aldus verkregen epen behooren, worden in de eerste plaats lerscheiden door het al of niet voorzien zijn van naalden (behaard of onbehaard) en vor- volgens or de kleur der vruchten. Tenelotte wor- den dan de ieteiten nog gekennrick door do kleur der onkafjes on bij de van kafnaalden voorziene door kleur der naalden. Volgenk het resultaat van de or Kornicke onderzochte, meest van het Koloniaal soum te Haarlem afkomstige varieteiten, wisselt kleur der korrels van wit tot zwartbruin, die der onkafjoa van geelrood tot zwartachtig en van de ldon van geelrood tot zwart, met alle overgangen. Ondor "geelrood" is hierbij te verstaan ee klour, die door andren "wit" wordt gonoomd.

Behalve bij do afdeeling *minuta* ie aanvanke- lijk geon rekening gehouden met do breedte dor korrols in verhouding tot do lengte, hoewel dio ook bij and ore groepen kan verschillen. Wannoe- echtor later de varieteiten nog tot bopaalde vor- nien worden ingedeeld, dan is hiermede wel reke- ning gehouden. Daarbij is tovengs gelet on den bladstand, don vorm der bladeren, de klour der

1) Volgens Do Bie 1. c. bl. 83 is de p. tjerdh een padisoort, die als het ware het midden houdt tusschen gewone padi en kfitan, wellicht door toevalligo kruising ontslaan. Zij stelo minder oischen aan klimaat, grond en behan- doJing. Omdat de kafjes geen naaldon hebbon, wordt zij veel ale paardenvoer aangewend.

knopoon, do lengto der naaldon, do moor of minder krachtig ontwikkling onz.

Met do door Kornicke aangegeven konmorken, die ten deelo ook door Dr. Sollewijn Golpko in zijne rapportoon over do padiculatuur in de afdoo- Hng Ngrowo worden genoemd, kan mon coxista- teeren of eone ondor verschillonde namon bo- kende rijstsoort tot dezelfde varieteit moet worden gerekend. Door eene cultuurproef zal mon in sommige gevallen. moeten uitmaken of ook de cultuurvorm (gendjah — dalSm, g&ga — sawah) al of niet hetzelfde is.

Het aantal varieteiton, zoowel van gewone padi als van kótan, is zeer groot on dio der cul- tuurvormen van dezelfdo varieteit onevens. Op Java on verder in Ned.-Indie is dezelfde vorm of varieteit dikwijls onder do meest verschillonde namon bekend of wel zijn dat verschillonde varieteit onden zelfden naam, hegeon tot ver warring kan aanleiding go von. De namen staan in verband met de klour der kafjes of naalden, plaats van horkomst enz. Een groot aantal na- xnen van pari-soorten, samengevoegd tot de groepen: pari pari gendjah, pari g&ga dalem, pari gaga gendjah, kStan gaga dalšm, ketan gaga gendjah, ten deele nog weer gebracht tot groepen, die op eeno hodgte van ± 1500 voet en van ± 2200 voet voorkomen, vindt men in een opstel over „De rijstcultuur op Java⁵⁵ van H. A. Stoijn Parv6 in Bijdragen t. T. L. on Vlk. v. N.-Indie, nieuw© volgreesk, deel I. Daarbij worden verschillende bijzonderheden van do ge- noemde op Java voorkomendo padisoorten me- gedeceeld. Vermeld wordt, dat in zeer koude streken lechts pa : i gendjah wordt getoeld, daar pari dalSm te lang zoude duren en dat in die etreken (± 2200 voet) pari gaga niet tieren wil.

Ook in vlc publicaties en in catalogussen van tentoonstellingen vindt men opgaven van zeer talrijk rijstsoorten, die in de verschillende deelen van den Archipel worden aangekweekt, zonder dat dez opsommingen cenige werkelijke waarde voor ons hebben, omdat ook al in die soorten zelve de verschillende halmen onder elkander verschillen vertoonen on er door bastaardceering een ontelbaar aantal tussehensoorten zijn ont- staan, die zeer uiteenloepende cigenschappen bezitten. In de laatste jaren tracht men aan het Procfstalioon voor RijsZ on Tweede Gewassen te Builcnzorg uit dozen warwinkel van rijbsoor- ten door sclctie de beste soorten uit to zocken, ten cindo deze daarna voort te plan ten. Uit do talJooze vormen van hot rijstgewas worden, hoofdzakeJijk volgens do te Svalov uitgoewrktio nichoden, die stammen uitgoezocht, welko het voor oogen gestelco ideaal het best weczcnly- ken. Deze worden afzonderlijk uitgeplant oin er door zelfbevruchting zaden van te krijgen. Door zoo nauwkeurig mogelijk genomn vergelijkondo cultuurproeven tracht men dan to komen tot do kennis van do cigenschappen van icdro soort onder do omstandigheden van don gewonon land bo uw, ten einde op dezo wijzo to cen varie- tei to komen, waarvan do resultaten bet or zijn dan do tot heden - aan ge plan to soorten.

Vervolgens tracht men door kruising van goedo rijstsoorten bastaarden to verkrijgen, dio in cigenschappen bo ven do ouders uitmunton, ten cindo nieuwe rassen te scheppon, die boven do oudo to verkiesen zijn. De hcrhaaldelijk voorgo- stelde methoden o] n door uitzoeken van do

zwaarsto korrels uit do pluim, ton einde die als zaadgoed voor don nieuwen oogst to gebruiken, do opbrengst to vermeerdoren, blijken volgcnde proeven van Van der Stole niot tot een goed result aat to kunnen leiden.

C u l l u u r v a n d o r j j a t . I . G r o e i - voorwaarden, Zaadkouzc. Da be- hoefto aan water is bij do rijst veel grooter dan bij andere granen, hoowel zeer verschillend bij do groepen bergrijst (pari g a g &) en natte rijst (pari s a w a l i), al zijn dezo ook niet, zooala onder Varieteiten is opgemerkt ala afzonderlijke soorten aantemerkn. De bergrijst is in de eerste plaats daar van beteekenis, waar do middelen voor kunstmatig besproeing ontbreken en verder op die plaatsen, waar geen voldoende irrigatie- water voor padi sawah aan wezig is.

De behoefte aan water varieert naar den aard van den grond. Voor Java is voor den daar veelal aangetroffen zwaren grond berekend, dat het rijstgewas P/2 tot 3 L. per socondo per H.A. noodig heeft, terwijl men voor lichte gronden zelfs tot 7 L. per se condo per H.A. zou be hoe ven.

Sawahrijst, waarvan dus vroegrijpende en laat- rijpende (g 6 n d j a h e n d a l e m) verbouwd wordt, groeit niet alleen op kunstmatig van water voorzien terrein, maar ook op laaggelegen gron- den, waar door natuurlijken toevoer de grond steeds drassig blijft. Stilstaand water is echter veel minder goed dan zacht stroomend water, dat lucht in den grond bren gt.

Gronden, die kunstmatig bevloedid kunnen worden, dienen gewoonlijk afwisselend voor rijst en voor andere gewassen. Er zijn er echter ook, die uitsluitend voor rijstcultuur dienen, waar dus steeds rijst na rijst geteeld wordt.

Allo gronden, die niet to arm zijn voor eene andere cultuur, kunnen ook voor do rijstcultuur gebruikt worden, mits voldoende water door re gon of irrigatio aan we zig is. De rijst stelt dus geen hooge cischen aan de grondgesteldheid. Veel humus is bij geirrigeerde rijstvelden geen voordeet 1 en klei mot zand genxngend voldoet in het algo - mecn meer clan uitsluitend klei, terwijl lichi- zandgronden mecstal het minst voldoen. Zout- houdendo grond is voor rijst niet geschlikt. Daar- entegen kan laaggelegen grond, die om de Jigging voor ceno andere cultuur niet geschikt is, nog met succes voor de rijstcultuur gebruikt worden. To ch zal zulke grond gewoonlijk minder opbrengen dan de hoogre gelegene, waarbij de rijst in wissel- bouw treedt mot andere gewassen.

Voor eeno regelmatige ontkieming is eene tem- peratuur van miinstens 10—12° C. noodig ; het maximum is 36—38° 0. en hot optimum, dus do gunstigsto kiemingstemperatuur 30—32° C. Voor normalo ontwikkeling van do rijst moet buiten de tropen do voorjaarstemperatuur minstens 13° 0. zijn, do zojuertemperaturon 22—30° C. on het gemiddelde 20° O. zijn. Vermenigvuldigt men do gemiddelde temperatuur mot het aantal dagen, dat het go was to veld st aat, dan behoort men te komen tot cenc warmtesom van 3500— 500° 0. Wanneer do rijst in den modder wordt uitgezaaid, zoals dit op verschillende plant son geschiedt, dan is het voor normalo ontkiomiug gewenscht, dat hot zaad zeer ondiop komt te liggen. Mot oen dun laagjo water bedekt, zondcr grond op do korrels, is dikwijls het best. Bij bergrijst, op droog beworkten grond gezaaid, kan do diepte van on- derbrengon tot 4 c.M. bedragen.

Van veel invloed op den groci Her rijst, is het gebruik van goed gesorterd zaaizaad, alios van dezelfde varietci, dus ook op denzelfden tijd rypende. Voor zaad zijn zooveel mogelijk de zwaaxte, volkonien ontwikkelde, harde korrels, die het nicest do karakteristieke eigenschappen der soort bezitten, te gebruiken. De korrels bo ven a an do pluim zijn nicest beter ont wikklcd dan die onderaan on dus voor zaaizaad te prefereeren. Ingeval de rijst, zooals op Java nog veel geschiedt, pluimgewijzo in den nat. bewerkten grond der kweekbeddingen wordt uitgelcd, kan men na- t uurlijk geen korreicgewijze sortceering toepassen, niar *alleen* de beste pluimen uitzoeken, namelijk die, we lke rijp, goed gevuld on naar het uiterlijk van dene soort zijn.

Zaadwisseling, dus het gebruik van zaad van eene andere st reek, kan bij de rijst ook voordec- lig zijn. De omstandigheden van grond, water en kHmaat omgencn echter bij de streek, van waar het zaad komt en waar het gebruikt wordt niet, te veel verschilleu en waar het eene nieuwe varie- teit bet ref, kan men eerst over de waarde oor- deelen, wanneer ook het resultaat van eene vol- gende gene rat ic bekend is.

II. C u l t u r v a n r i j s t i n N e d. - I n d i e. Men kan in Indie twee hoofdvormen van rijst- cultuur onderscheiden, namelijk 1°. de cultuurop onbewat-erbare gronden, die meestal tijdelijk daarvoor gebezigd, worden en niet geterrasseerd zijn, de zoogenaamde gaga (JAV.) of l a - dang (MAL.) of hoc ma (SOEND.) en waar- op de l s bergrijst (pari gaga enz.) bo ven reeds genoemde cultuurvorm van *Oryza sativa* ge- teeld wordt, en 2°. de cultuur op bewaterbare gronden of gcten-asseerde gronden, waarop het re gen water door wallet jes wordt teruggehouden, de algemeen bekende sawahs. Op die gronden wordt a l regel de gewone natte rijst (pari s a - w a h) geteeld, maar somtijds, wanneer gebrek a an water de cultuur van den gewonen vorm on- zeker maakt, ook wel bergrijst (g & g a).

De blijvende, onbewaterbare gronden, de zoogenaa mede tegalgronden, t 6 g a l a n o f t i - p a r i¹⁾ (SOEND.), die voor allerlei cultues worden gebruikt, dienen somtijds ook voor de cultuur van rijst, in dit geval l x j r i j s t. In hoofdzaak geschiedt dan de cultuur op dezelfde wijze a l s op de g f i g a's. Dit is ook het geval met de cultuur van rijst in Deli, waar deze door de Maleische be vol- king na tabak op de gronden der Europeesche ondernemers geteeld wordt¹⁾. Dit is eene soort ladangbouw.

A. G & j a - of ladangbouw. — Deze wijze van rijstbouw kwain op Java v roe ger veel algemener voor dan tegenwoordig. De beschikbare gronden zijn sterk verminderd en in 1874 werd van Gou- vernementswege bepaald, dat zonder toesteni- ming van de autoriteiten door de inlandsche be- vo lking geen woeste gronden voor den a an leg van gaga's mo ch ten worden ii) bezit gen omen en dat daarbij aan bepaalde voorwaarden moest worden voldaan. Zie ONTGINNING. Voor de Buiten-

1) De Bie J. t., bL 15 noemt „tiparsⁿ ont- giinngen voor den drogen rijstbouw, aange- legd op gronden, welke de Soendanees, 共 galⁿ noemt, dus op terrein, dat te voren niet met waar bosch bedekt is geweest. De tegala» van M.-Java zou dus niet identiek zijn met de tipar van de Soendalanden.

bezittingen bestaan zulke bepalingen allcen op onkelo plaatsen en daarom is de rijstcultuur op zoogenaamdo ladangs aldaar zeer algemeen, voor- al in do binnenlanden van Sumat ra. De uitge- strektheid beschikbare woeste gronden is daar trouwens veel grooter.

Bij den aanlog van gagei, zooals dit vroe- ger dus nicer algemeen dan tegenwoordig op Java geschiedde, begon de inlander een stuk woesten grond, nicest met dicht houtgewas begrocid, dat hem in Jigging en grootte geschikt voorkwam, uittezoeken en door wegkappen van booinen en takken de grens aan te geven. Het perceel werd dan zooveel mogelijk met con kapines van struik- gewas ontdaan (b a b a d, JAV.) en evencens wer- den de takken van grootere boomen verwijderd. Het gekapte werd tot lango stapels samengevoegd en wanneer het ongeveer eëno maand droogwas geworden, verbrand. Ook kleinere stronken en wortels, die geniakkelijk uit den grond konden worden gehaald en droog onkruid werden even- cens verbrand. Van de boomen lic men somtijds enkele staan, maar zoo mogelijk werden ook deze verwijderd, althans de bovenaardsche deelen. De stronken met do wortels lic men zitten. Om ge- makkelijk te kunnen onkappen werd dikwijls eerst de stain onderaan door een vuur, dat er tegen gclagd werd, ten deele verbrand. Stukken hout, die niet gchcel verbrand waren, werden aan den rand der ontginning tot eene einheining op- gestaped en boomstammen ook wel dwars over de hcing gelcdg om afspoeling te voorkomen.

Tegen dat de regens invielen, werd de grond tusschen de overgebleven stronken zoo mogelijk met een tuinploeg (broedje de J, JAV.), gewoonlijk echter met den patjoel bewerkt, en somt i j d s werden nog eenige schuin aflopende goten voor af- watring gegraven. De grond was na het oprich- ten van een wacolithuisje voor het zaaien der padi (bergrijst, pari gaga) gerecd. Met een poot - stok werden gaten gcinaakt, een paar rijst- korreln in elk geworpen en dan dichtgetrapt. Ook werd wel in voren op rijen gezaaid.

Wanneer het weer niet te ongunstig was, werd van eene dergelijk gaga, eene behoorlijk oogst verkregen en jncestal nog een twcedc. Op enkele plaatsen zaaide men widjen (*Scsamum indicum*) tusschen de rijst. Deze werd ongcvoe r twee maanden later geoogst. Ook nias (vroeger rijp dan de padi) gierst en enkele andere gewassen zaaide men wel tegdijk met de ryst.

Somtijds word het terrein na de rijst nog voor eene andere cultuur gebruikt en aaiders aan zich- zelf overgelaten en een nieuw «tuk ojtgonnej).

De ladangbouw in de Buitenbezittingen hcefl in hoofdzaak op dezelfde wijze plaats, met kleine afwijkingen, we lke aan plaatselijke om- standigheden toegeschreefj jnoctici) worden. In de bijinenlanden van Sumatra, waar con groot deel der inlandsche bevolking een Jiojnadisch leven leidt, is de ladangbouw op vele plaatsen de eenige vorm van land bo uw. In het bekende work „Dwars door Sumatra, Tocht van Pad a n g naar Siakⁿ vermeldt do Jhoutvester Koorders be- langrijke bijzonderheden over een ladangbouw in Midden Sumatra, waaruit blijkt, dat het oer- woud opengekapZ wordt cii de gevclde boomen worden verbrand, waarna de grond met den patjoel oppervlakkig wordt bewerkt met waar rijst en eenige andere gewassen wordt bc)lant. Men zaail onmiddcllijk in kleine plantgaten, die met den

poetstok in den grond zijn gestoken en oogst van denzelfden grond gedurende drie tot vijf malen, waarna hij vorlaten wordt om inwisschen in do eerste 50 jaren niet weder in cultuur te worlcn genomen.

Over den ladangbouw in de residentie Padangschc Bovenlanden vindt men eenige aantekeningen van den controlcur G. do Waal in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap 1885 biz. 400, waar behalve de beschrijving van de cultuur, die vrij wel met die van Koorders o vereen komt, uitvoerige bijzonderheden vermeld zijn over de geteelde rijstsoorten, de verschillende grondsoorten, de ceremonien en de Maleische benamingen van allo onderdeelen van den ladangbouw, ook over de perioden van de ontwikkeling van de rijst en den duur dier perioden. Slechts bij uitzondering wordt in de streck, waar de berichtgever zijne waarnemingen heeft gedaan (onderafdeeling Limapocloeh Kota), dezelfde grond twee achtereenvolgende jaren beplant. De afge oogste ladanggrond wordt na den eersten rijsttoogst aan zich zelf overgelaten en gaat langzamerhand weder in bosch over. Na vlcloep van jaren wordt, hij wederom voor ladang gebruikt en in orde gemaakt.

Omtrent den ladangbouw van M. Sumatra vindt men verder bijzonderheden in het belangrijke werk: Volksbeschrijving van M. Sumatra door A. L. v. Hasse lt. In Rawas en Lebong (Palembang) onderscheidt men twee soorten van droge rijstveldcn, de gewone ladang, in Rawas djadjaran noegal genoemd, en de ract zorg bewerkte velden, die daar djadjaran badjak of bcr-tanam heeten. Deze laatste zijn velden, die geheel van allo boomstronken en wortels gezuiverd zijn. Na twee- of driemaal overhoeks geploegd te zijn, wordt de akker bij herhaling geëgel, waarvoor een bijzonder soort van egge gebruikt wordt, door con karbouw of een koe getrokken. Do padi wordt op de aid us bewerkte velden niet direct, uitgezaaid, maar a ls bit van kweckbeddingen o vergeplant. Dal planten geschiedt op rijen, die zoo ver van elkaar staan, dat het wieden met den ploeg kan plaats hebben, waarvoor con koe of een stier gespannen is. De veldarbeid vangt gemeenlijk in Juli aan, en in Maart of April wordt er geogost.

In hetzelfde werk vindt men voor de opbrengst van padi op ladangs in de Padangsche Bovenlanden 13 tot 15 pikool per hectare aangegeven, lervijl maar zelden een cijfer van 25 pikool benikt wordt.

Over Atjeh vermeldt Dr. C. Snouck Hurgronjo in het bekende werk D.¹ Atjehers o. a., dat men op de Oost- en Westkust wel ladangs aanlegt oin de bodem door een jaar rijstbouw voor de pepercultuur gesckint te maken. Be halve padi on papierlant men in de ladangs suikorriet, lombok, uien, enz.

Over den ladangbouw op Borneo onder de Dajakscn enkele bijzonderheden voor in het werk „The natives of Sarawak and British North Borneo" van Henry Ling Both. In hoofdzak heft deze op dezelfde wijze plaats als op Sumatra.

Hoewel voor den aanleg van deze tijdelijke rijstveld(u) do voorkur wordt gegeven aan hooggelegen terreinen, zoo worden toch ook wel laaggelegen vochtige terreinen gebruikt, hetgeen eveneens op Sumatra het geval is. Do droge maanden worden gebruikt voor het plantklaar maken van

den grond, en de zaaitijd wordt z66gckozen, datde groeiperiode in den regcnmoesson valt con hetypen aan het einde van den regentijd. In N.-Borneo begint de regcnmoesson circa centot twee maanden vroeger dan op Java en eindigt iets vroeger.

De Dajak is niet minder bijgeloovig dan do Javaan. Hij neemt daarom bij zijn ladangbouw verschillende formaliteiten en ceremonien in acht, hecht veel aan goedc con kwado teekens con acht offerfeesten ook onmisbaar voor het welclagen van zijn padi.

Bij de Kajan-Dajaks van Centraal-Borneo, over wic Dr. A. W. Nieuwenhuis uitvoerige mededeelingen doet, wordt de rijstcultuur uitsluitend op ladang gedreven. Deze verschillen weinig van die van Noord-Borneo. Bij het oogsten wordt de rijsthal met een eind van den stengel afgesneden, waarvoor de vrouwen haar gewone huishoudmesje gebruiken. Bij het bewerken der velden con andere werkzaamheden helpen zij elkander. Hun eeredienst staat ook in nauw verband met den rijstbouw en de groote godsdienstige feesten van het jaar vallen samen met het begin der verschillende werkzaamheden. Deze worden onderscheiden in houtkappen, bran den, zaaien, wieden, oogsten, einde van den oogst en het vcrn van nieuwojaar con het begin van een nieuwen rijstbouw. De feesten bij zaaien en begin van een nieuwen rijstbouw zijn de voornaamste. De rijst wordt daarbij a ls bezielde voorgesteld en ook bij hen worden vele formaliteiten in acht genomen.

De cultuur in de Minahasa wordt beschreven door den zendeling N. Graafland in Mededeelingen van het Ned. Zendelinggenootschap, 8e jaargang, bl. 6 c. v. Onder het medegedeelde valt te vermelden, dat in die streken vroeger eens in de twee jaar rijst geplant werd. Door tusschenkoerst van het Gouvernement doet men het nu elk jaar. De Minahasarijst, waarvan vorachillende soorten naarpersoenzijn genoemd, is minder goed, vooral minder duurzaam dan de Javarijst. Daarom wordt zaaipadi van Java ingevoerd. De inheemsche laat zich echter gemakkelijker dorschen (uittrappen). Eerst wordt mais geplant en daarna rijst, vroegrypende en laatrijpende in vakken naast elkaar. Bij hot oogsten wordt zelden gebruik gemaakt van een rijstmesje, maar de halmen worden eenvoudig aan het eind der stengels met vingcr con duim afgeplukt. Do werkzaamheden geschieden, ovensals op verschillende andere plaatsen in Ned.-Indie, veelal in gemeenschap (mapaloos).

B. *Sawahbouw*. — a. Op Java. Meer in overconstemming met de grooivoorwaarden van derijstplant en daarom meestal een groter en beter product opeverend is de cultuur van rijst op Bawah's, de op Java bijna uitsluitende vorm van rijstcultuur on die voor de wereldproductie van zeer veel grooter betekenis is dan die op drogo terreinen.

Naar den aard van don grond en de meeder o van de re bewaterbaarheid worden de sawah's op Java verdeeld (Zie Mayer, De Javaan als landbouwer en veefokker, bl. 9):

1. sawahlod, dit zijn vette, zoogenaamd van levend water voorzien velden;
2. sawah tjangkar, of gares, dit zijn magere, niet of slechts van weinig levend water voorzien velden;
3. sawahr & w A, velden, die op altijd vochtig moorasgronden zijn ftangelegd;

4. sawah b & n A r & w a, moeras-sawah, waarvan de grond op gezette tijden van het jaar oedroogt;

5. s a w a h i l § r. o f b a n j o c o c r i p), velden, van levend water voorzien en ten dien tijde bevoelbaar (in de Soendalander s. solokan) ;

6. s a w a h t a d a h o e d a n o f t a d a h t o e s a n, velden, van regen afhankelijk (s. gele- doeg in de Soendalander) ;

7. s a w a h b o e n t a r, velden, die het verst van do waterleiding verwijderd liggen, en het laatst water daaruit ont vangen ; en

8. sawah toempang of s · banjo. t o e m p a n g, velden, die direct water uit de liding krijgen, omdat zij er aan gelegd zijn.

De benaming toempang wordt in enkele streken meer bepaaldelijk gebruikt voor sawah in het gebergte, die in vorenbedoeld geval verkeerden, terwijl de sawah*s, die in de laaglanden het dichtst bij de waterleiding liggen, dan sawah tjgdak wangen worden genoemd.

Zoowel de sawah*s, die van den regen afhankelijk zijn als de overige zijn op geterrasserd terrein aangelegd. In het eerste geval is het uitsluitend versch gevallen regen water, dat voor bevoelciging dient-, terwijl bij sawah's, van levend water voorzien, het bevoelingswater afkomstig is van bergstroompjes of rivieren (kali's) en bronnen, ten deele ook van versch gevallen regen. In beide gevallen zijn de geterrasseerde gronden door dijkes (galengans) in vakken (pd : ak, ko-tak) verdeeld, waarbij de dijkes dienen om het water tegen te houden.

De van den regen afhankelijk sawah*s kunnen uit den aard der zaak alleen in den regenmoesson voor de cultuur van sawahrijst gebezigt worden.

Volgens het Koloniaal Verslag van 1916 bestonden, buiten de particuliere landerijen, de 3.400.621 bouws sawahgronden op Java en Madoera in 1915 uit 2.270.915 bouws sawah van levend water voorzien, 1.051.205 bouws sawah van regen afhankelijk en 78.501 bouws moeras-sawah < terwijl nog bovendien 2.340.885 bouws t ggalvelden in cultuur waren.

In tegenstelling met de overige sawahgronden, die behalve voor rijstcultuur ook voor de cultuur van zoogenaamde tweede gewassen (p&Iswidj&) en gewassen voor de wereldmarkt als suikerriet, en tabak dienen, kunnen de moeras-sawah's met hun vele water voor Diet veel anders dan natto rijst gebruikt worden.

Naar de ligging worden op Java de sawah's nog weer onderscheiden in sawah ngar6, die in de vlakke zijn gelegen en sawah pagoenoengan, in het gebergte gelegen. Een nieuwe sawah of pas ontgonnen grond heet, in verband met de eerste bewerking, namelijk het weggappen (babad) van het struikgewas en de lagere takken, sawah babadan, en zoo heeft men nog andere namen, verband houdende met gebruiks- en eigendoms-rechten (Mayer, 1. a.).

Nieuwe aanleg van sawah's.

1) De Bie, De landbouw der inlandsche bevolking op Java, 1901, bl. 3, geeft aan s. ban joe oerip eene eenigszins andere betekenis. Hij zegt, dat daarmede bedoeld worden de zooda-vige, die het irrigaliewater uit bronnen of weilen bekomen, of velden waarvan het water door de omg« ven de hoosere kanten heensienelt.

Grooto ontginning, met het doel de gronden voor den aanleg van sawah's te gebruiken, komen op Java alleen nog voor op plaatsen, waar van gouvernementewege nieuwe irrigatiewerken zijn aangelegd en kleinere ontginningen voor hetzelfde doel zijn ook langzamerhand vrij zeldzaam geworden. Waar zoo'n kleine ontginning nog voorkomt, wordt gewoonlijk eerst do waterleiding gemaakt. Bij do prise d'ervu (bijv. v66r een stuwdam in den riviertje of leiding) begint de Javaan eenvoudig in de richting van het te irrigeren veld te graven, daarbij zorg dragende, dat zoo min mogelijk van do rechte lijn wordt afgeweken, met dien verstande evenwel, dat de richting z66 ge-nomcn wordt, dat het water, in verband met do helling van het terrein, ge re geld op eene ge paste diepte blijft nastroomen. De uitgegraven aarde wordt langs de kanten opgestapd met den voet of patjoel vastgedrukt en zoo noodig worden de kanten der leiding met takken en graszoden verst erkt. D'z66 worden dan door in den grond ge-slagen palen vastgehouden. Om stukken steen graaft hij been of slaat deze stuk met pikhouweel (! jocktjok dandang) of koevoet (linggis). Is hot maken der leiding naar wersch geslaagd, dan wordt de grond op dezelfde wijze ontgonnen als bij de g&ga- en ladangbouw plaats heeft of, zoo dit met een tegalgrond, die tot sawah wordt ge-maakt niet noodig is, direct met terrasseeren begonnen. Hoe sterker de helling van het terrein, des te smaller zullen in het algemeen de terrassen en des te kleiner de enkele vakken (pftaks) worden, waarin de terrassen worden verdeeld. Men kan de grootte op 10 tot 200 en mccr Aren stellen. Bij grootte vakken veroorzaakt het zuiver water-pas maken meer moeite dan bij kleinere. Na hot terrasseren legt men direct de galSngans om de enkele vakken aan en daarna laat men het veld order water loopen, waarbij in den begin no goed wordt toegezien of de galengans ook water door-laten. Is dit het geval, dan worden deze met be-hulp van graszoden of iets anders hersteld.

De vorm van de vakken wykt dikwijls vrij sterk van den rechthoek af en wordt niet altijd even rationeel gekozen. De be working en bo-handeling van do nieuwe velden geschiedt nu verder op dezelfde wijze als bij reeds bestaande Bawah's. Do oogst is echter in do eerste jaren ge-middeld minder. Er wordt dan ook voorloopig geen landrente van betaaid.

Cultuur op s a w a h * s. In den regel wordt op Java op de sawahgronden bij uitsluitend inlandsche exploitatie 66ninaal per jaar rijst geteeld. In hoofdzaak gedurende den Westmoesson. In den Oostmoesson teelt men dan, wanneer dit niet op van den regen afhankelijk sawah *8 on-xnogelijk is, een minder water cischend tweede gewas (p&Iswidj&) als kat614pohoeng (Cassave), dja-goeng (Mata), dtong (SoZanwvi-soorten), lombok (Spaanscho peper), timoen (komkommr), widj&n (Sesamum indicim) en verscliillende katjang-eoorten en knolgewassen. Waar veel water beschikbaar is, tracht men echter gewoonlijk tweemaal per jaar rijst te tolen, wat in dit geval dan voordeliger is dan 66n maal padi en verder een droog gewas. Do Oostmoessonaan plant heet dan pari gadoo er in overeenstemming daarmede epreekt men van sawah gadoo. Er zijn streken, waar zelfs 5oogstenin tweejaarvorden verkregen, hetgeen echter uitzonderingen zijn. Uit den aard der zaak worden in zoo'n geval geen padisoorten

gebruikt, die zeer laat rypen 1) en do kweckbeddingen worden op con afzonderlijk stik aangegod, zoodat do rijst voor een volgend go wag reeds gezaaid, is wanneer het vorige nog op hot veld staat.

Het is dus meestal de al of niet ruimo beechik-king over irrigatiewater, die de vraag beheerscht of men padi en con droog gewas of tweemaal padi in hetzelfde jaar zal telcn. Door sommigen wordt wel gezegd, dat tweemaal padi den grond uitput en door anderen dat het de zoogenaamde mentek, eene zeer verbreide padiziekte, bevordert. Irgeval een ruim gebruik van bevoelingswater wordt gemaakt, zal dit echter in het algemeen niet het geval zijn en eerder het tegendeel zijn waartenemen. Waar de Oostmoessonpadi eene mindere opbrengst mocht geven, behoeft dit nog niet het gevolg te zijn van gronduitputting door het vorige gewas.

Op de plaatsen, waar do sawahgronden niet uitsluitend voor inlandsche cultuur dienen, maar periodiek voor de teelt van gewassen, die producten leveren voor de Europesche markt, als suikerriet, worden dezo dikwijls langer dan een jaar aan de rijstcultuur onttrokken. Uit den aard der zaak worden dan de omstandigheden der cultuur eenigszins anders.

Wanneer bij uitsluitend inlandscho cultuur 66nmaal per jaar padi geteeld wordt, begint men gewoonlijk ongeveer October, dus tegen den regeentijd, de gronden voor de cultuur gereed te maken —men zegt wel tegen den tijd, dat de gene ratio der witte mieren (larons) de paringsvlucht beginnen. Het tijdstip wordt gewoonlijk door de gezamenlijke eigenaren van een complex sawah'snagehouden overleg vastgesteld. Deze helpen dan ookeelkaar. Bij pari gadoe loopen de planttijden iets meet uiteen dan bij hot 66n-maal rijst planf en.

De eerste werkzaamheden bestaan in het herstellen van doorgebroken of beschadigde of ook wel in het op broken en elders oprichting van stuwdammen (zie BEVLOEIING), of waar dit niet noodig is, in het uitdiepen en zuiveren der irrigatieleidingen. Wanneer dit geschied is, zal gewoonlijk begonnon worden met eersb do zaad-beddingen (pawinihan) in gereedheid te brongon. Op Java wordt namelijk slechts bij uitzondering do rijst direct op het veld uitgezaaid (sawoer), maar meestal een aanplant gomaakt door jongo plantjes (bitit) van kwoekbeddingen over to plaxiten. Tegen het direct uitgezaaion heeft men hot bezwaar, dat de aanplant licht onregelmatig wordt, dat voor de bewerking der gronden minder tijd overschiet, dat door het lungert veld staan jmeer tijd aan wiedoemoot woerd on besteed con dat meer water noodig is. Waar mon hot op Java met voordeel doot, leont de aard der gronden or zicht too.

Hoewel hot niet te ontkenen valt, dat bij direct uitgezaaion do padi snollor rijp is on do kos-ton van overplanting bospaard worden, zijn do genoemde bezwaren z66 groot, dat torecht bij (1 op Java go v o l g d o wijze van

i) Wanneer de tijd het toelaat, vordiencon laat rijpende padisoorten de voorkeur boven vroegrijpende (g6ndjah), omdat de opbrengst van dezo laatste zoowel kwantitatief als kwalitatief in den regel minder is.

grondboworking direct uitzaaien in het algemeen niet wordt gedaan.

Kwooking van bi bit. De boworking van den voor het kweckbed bestemden grond geschied in hoofdzaak op dczelfdo wijze als die van het geheelo veld, met het verachil, dat alles met meet zorg, hoewel in korteren tijd plaats heeft. Door een dyke (galstn) on het uitgekozen gemakkeijk bovloebare stuk kan men het een tijd lang ondoor water zetten om vervolgens den grond in natten staot to ploegen, to eggen en langs de kanten en hoeken met den paltjoel te boworken. Het einddool is, een uitgezuurd den grond te krijgon, waarvan de modderige bovenlaag volkomon waterpas ligt, goed doorwerkt is, en vrij van alle onzuiverheden, als plantwortels van een vlogewas, enz. Do gcheelo bewerking duurt vrij lang, vooral omdat eene vrij langdurige, hoewel zeer zacht doorstrooming van water over het kweckbed gewenscht is om plantendeelen to volledige ontleding te brengen en bohoorlijke uitzuring te verkrijgen. De boworking zelvo kan men stellen op ± 10 dagen en do doorstroomingstijd van het water op ± 20 dagen. Wanneer het kweck bed klaar is wordt er somtijds een heg (pagar) omheen aangebracht, ter beschutting tegen loslopend vee, wildo varkons, enz.

De uitgestrektheid der kweckbedden bedraagt ± 30 □ R. roeden voor 66n bouw en de hoeveelheid zaadpadi gewoonlijk van 50 tot 100 kati's per bouw. V66r het uitzaaien worden do kweckbedden somtijds door paadjes in bakken verdeeld.

Het uitzaaien geschiedt of door de geheelo pluimen, mot de steeltjes in den modder vastgedrukt en met de zijtakjes min of meer uitgespreid, uit te leggen (eritan) of door de enkele korrels (gabah) gelijkmattig uit to zaaien (sebaran). Bezwaren van de oeritans zijn vooral, dat de korrels to dicht on ongeliijk bij elkaar komen te liggen, waardoor de bibit zwakker wordt en een deel der korrels niet opkomt of plantjes, die door andere verstikt worden, de onmogelijkheid om het zaad goed te sorteeren, de grooto hoefoelheid benoedigde zaadpadi. Tegen over 80 tot 100 kati's zaadpadi per bouw voor een oeritan zullen ongeveer 50 tot 60 kati's staan voor een sebaran.

Volgons wijlen K. F. Hoile (zie HOLLE), den bekendon deskundige op het gobied der rijstcultuur, zou het grootste voordeel van een sebaran zijn, do xnogliijkheid, een bohoorlijken afstand tusschen do uitgezaaido korrels te houden. Hij wenschte ijl to zaaien on dan P/2 kati gabah per □ roedo to gebruiken. Het gevolg van het ijl uitzaaien is dan, behalve besparing van zaadpadi, het snollor groeien en het storker worden van de bibit.

Bezwaren van het korrelsgowijze uitzaaien zijn 1°, hot minclor vastliggen van do onkele korrels; dezo spoolon gomakkolijkor wog dan do goheelo pluim on zinkon eoord to diep in den modder, 2°, bij ijlen stand van do plantjea onuwikkolt zich het onkruid storkor, 3°, bij weinig goeofendheid van den zaaier kan het zaad ongeliijk komen to liggen, on 4°, hot uittrekkon van de bi bit gaat bij korrelsgewijze uitzaaien minder gemakkeijk dan pluimsgewijze.

Do voordeelen der sebarans wogon echter mees-I tai op togon de nadeelen, hetgoen do oorzaak is

dat eerstgenoemde manier moet worden toegepast.

Het uitdorenen van de gahab voor een sebanborworte vttken, dat door het ploegen een zacht geschiedt gewoonlijk door aftrappen met den voet, modder ontstaat.

Het zaad wordt v66r het uitzaaien eerst eenigo uron of Na dozo corsto borwoking blijven do velden lan ger in water goweekt (rBn- d e m), ook bij eenigo tijd liggen. Zij mogen daarbij niet wecr pluimsgowijzo uitzaaing, sorutijds nadat by hot water uitdrogen, hot goon kan worden voorkomen door van nog wat kalk of asch is ge-voegd, waarmede het zaad tijt tot tijt wat water to laton toevlooiën. Hoo nier ook na het weeken wel wordt gomengd. Het geweekte water hoo boter, althans wanneer dit in zacht zaad laat men dikwijls eerst nog tusschen bowoging blijft, dus niet stagneerend is. Hot best is, pisangbladercn in een mand ontkoemen en zaait het water zachtjes te laten door- stroomen. Dit heoft dan pas uit. Na het uitzaaien of het uitleggon van de dan golegenheid lucht op te ncmoen, waardoor pluim- men wordt eene dunno Inag water op het veld schadolijko bestanddeelen van den grond wordon gebracht. Dit water wordt van tijt tot tijt ver- verscht, gooxydeerd en vernietigd en zoogenaamdo uitzuring waarij mon het 's nachts laat af loo pen en het *s plaats heoft.

morgens weer laat toestroomen. Even- als bij de Heft het water voldoende tijt gehad (14Lob 20 irrigatio van het veld zelve, geschiedt dit afloopen en dagen) om den grond te kunnen ontzuren, dan vangt toestroomcn door eenc met den patjoel gemaakte de tweede beplogcing (t r o n d j o l) aan, of wanneer eenvoudige opening in het om- gevende dijkje (g a l do grond zede bewerking niet behoof, wat bij weing e n g a n), op enkele plaatsen met een bamboekoker in zand bevattenden ,vochtigen, diepen grond (s a w a l i het dijkje. Is de bibit grooter geworden, dan laat men dal e-m) het geval kan zijn, de eerst e egging (a n g g a dagen achter- een het water dag en nacht r o c)./ doorstroomen, ter- xrijl daarentegen eenigen tijt v66r r o c)./

het o verplan- ten het k week bed ook wel overdag cens of zelfs nog t wee niaal met de Javaansche egge droog blijft liggen. Dit duurt echter niet zoo lang, dat (g a r o e) bewerkt en do grond tevens goliijke- niaakt de grond hard wordt of be gin t to scheuren. Kort v66r (angler). Voor h6t gelijk en waterpas niaken wordt niet het overplanten moet steeds wecr water op het bed allcen de egge gebruik, maar ook de patjoel of een gebracht worden om het uittrekken van de bibit te blok, dat op de wijze van een eg over den grond wordt vergemakkelijken.

Ongeveer 351 of 50 dagen na het uitzaaien kan in het laagland gewoonlijk met overplanten wor- der en verder wordt de grond nog wel met eene hark van begonnen. Het is gowenschr de bi bit niet ouder te half vergano plantendeelen, wortels enz. gezuiverd. laten worden dan noodig is. In het hoogland moet men De duur der bewerking van sawahgrond is gewoonlijk het overplanten lets langer wachten dan in het 50 tot 60 dagen, soms zelfs langer. Bij beschikking laagland, omdat de groei daar angzamer is en van over veel water kan het echter in korteren tijt, zonder dat de groei dor padi er door zal lijden. Het is trouwens vroe grijpemde padi (g e n- d j a h) is de bibit eerder duidelijk, dat als het gevolg van overplantbaar dan van laatrijpnde (d a l 6 m), terreinsonastandigheden, v66r- vrucht,

Bewerking van het veld: plan- ten, onderhou- arbeidskrachten, op niet het minst door plaatselijk van den a a n p l a n t e n o o g s t e n. Omstreeks gebruik zich verschihen zullen voor- doen, ook in den denzelfden tijt, dat de kweekbedden bewerkt er tijd, die aan elk der bewerkin- gen wordt besteed, hot vervoegens be- zaaid worden, begint men de aantal malen ploegen en eggen, enz.

sawahvelden vaks- gewijze onder water te laten Bemesting wordt gewoonlijk jiet toege- past. Het loopen, due men brengt water op de met galengane met het irrigatiowater op de velden ge- brachte slob is omgeven vak- ken, waarin de terrassen zijn verdedd. in don re gel rijk genoeg aan plan- tenvoedingsstoffen Ingeval de rijst volgt op suikerriet of een ander gewas, om hot verlies aan die stoffen door do rijst te vergoeden. Om uitputting van den grond te voorkomen behoeft men dus gewoonlijk geen der galengans te verwijderen, zullen te- voren eerst bemesting too te passen. Eeno andere vraag is, of nog niouwo moeten worden gemaakt. Men maakt 500-500, karbouwen- of paardon- mest de opbrengst zulke galengans bovenaan gowoon- lijk ongeveer 35 der B&wah's zoodanig doot toenomen, dat de c.M. breed, onderaan 50 c.M. en de hoogte ook 35 toepassing rendabel is. Dit gebloken niot altijd het c.M. Op de eene plaats zullen ze uit den aard der zaak geval to zijn en hot is zeor begrijpelijk, dat do Javaan sterke moeten zijn, dan op de andere. Tijds de dezon most, waar het mogelijk is, lievor voor zijno gchoele bewerking he- hoort er voor gezorgd te worden, dat ze goed dicht zijn. Ze moeten dus geregeld droge gewassen* bijv. tabak, gebruikt on de padi van worden na- gezien en waar noodig versterkt de naworking laat profiteeren. Op vole plaatsen wordt dichtgestopt en schuin afgestoken (Camping, JAV.). do meat niet eens verzameld, zoodat het daar racer zor- geloosheid van den inlander is, dat hij deze niet voor de rijst gebruikt dan berkening of het ge- volg van bemestingsproeven.

Wanneer de grond na een dag of 10 door het voor de rijst gebruikt dan berkening of het ge- volg onderwaterzetten goed doorweekt is, vangt men op Java met de bewerking met den sawahploeg (zie LandoBouwWerkTüigen) aan. Een Euro- Wat men bij de waarde van den dierlijken mest peesche ploeg schijnt voor de bewerlding van den voor do natte rijst niot uit het oog mag verliezen is ten doorweekten grond te zwaar zijn te. Waar men niet eerste het feit, dat door do natte boworking en het kan ploegen (ml o e k o e) geschiedt de bewerking met voortdurend onder water staan van het veld do den patjoel. Tijds het ploegen word t de toe- en ontbinding van de mest in den grond niet steeds in afvoer van water tydelijk gestaakt, I hetgeen noodig is goede richting zal voorloopen, waartoc ook do hoogo temperatuur zal bijdragen, ten tweede bo vat de op Java verzaxncelde most door de inrichting dor stallen en de wijzo van verzamelen minder urinodeelen dan do in Europa

verzamelde, terwijl juist do urino do waarde dor most in storko mate verhoogt on ton dordc is de vooding van het veo niet sterk on daardoor do meat ook ni^ul krachtig.

Stikstofrijko kunstmest gaf ovenals bij suikor-riect ook bij padi cone aanmrcklikjo verhooging van opbrengst. Do kosten van aankoop staan echter eon algemeon gobruik in den weg.

De rijst profiteert wel van do nawerking dor bij riet on tabak gobruikte meststoffen, namelijk in do streken, waar die gewassen voor do Euro- pceschc markb worlen gctcokk. Met suikerrict als voorvrucht zal de rijst moeten profiteren van do nawerking der bemesting met zwavel- zuro ammoniak, die by de rietcultuur veel ge- bruikt wordt. Dr. P. van dor Elst schreef daar- entegen ceno mislukking van den padioogst in Madioon aan nawerking van voor den rictbouw gebezigten kunstmest toe, wolko bcwering door anderen is tegengesproken geworden.

Wanneer do laatste bewerking van den grond heeft plaats gehad on deze dus ook volkomen genivelleerd is, noodig om eono gelijkmatige ont- wikkeling van de padi' te geven, kan mon direct met planten beginnen. Voor dit doel wordt eerst de noodige hoeveelheid bi bit, dio eeno lengte heeft bereikt van 20 tot 30 c.M. uitgetrokken (t j a b o e t), in bossen gebonden, gewoonlijk met de arit getopt, on over het natte veld ter planting verdeeld (b a n d j a r i, d. i. in rijen ze&ten), het- geen door mannen geschiedt. Het planten zcIf ge- schiedt in den regel door vrouwen, teneoefamilie- leden van den eigenaar of rechthebbenden. Dezo plantsters, die dikwijls tot over do enkels in den doorweekton grond staan, nemen elk een bos- je zaailingen in do linkerhand, waarvan zij, na er het onkruid uit verwijderd te hebben, telkens ± 3 plantjes nomen, dio dan tezamen op dezelfde plaats, met de worteltjes in den modder, meestal icts schuin, wo rd on geplant. Bij pari tjempa (zonder kafnaald), dio betcr uitstocht, gebruikt men veelal telkens maar eon plantje. Dio plant- wijdte varieert nogal. Do niinsto is 66n kepel of do breed te der vuist. Dan heeft men do t j o e, de breedte van den vuist plus de lengto van den recht uitgestoken duim, eon voet (s a k a k i) enz. Gemiddeld kan men den afstand tusssen do bundeltjes op 11 c.M. stellen, op vruchtbaren grond iets voider dan op minder vruchtbaron eji hooggelegejcn. Er wordt, behalvo op ccnige plaatsen in de Preanger, nicest a In iet op gelot of de plantjes in rijen komon to staan. Met eenigo moeite is dit echter wel mogelijk. Gewoonlijk wordcji voor het Jlanlen zooveel vrouwen geno- nicn, dal dit denzelfdeii of den volgenden dag afloopL Men kan rekenen, dat 50 tot 60 vrouwen de uitgcstrektjeid van een bouw in 3 to : 4 uur afplanten. Zij boginnen gewoonlijk 's morgens tegen half 7 Lol 7 uur on eindjgon togen JO lot 11 uur. Het planten geschicht ook wel door minder vrouwen, somtijds alcon door do vrouw van don <-igonaar met eenigo vrouweljko familieleden. HeG komt ook voor, dat eon deel 's namiddags tusssen 4 en 6 uur wordt geplant. Ingeval het plantloon niet tijds don oogst, aan welkon do- zelfde vrouw mcostal deelnenien, wordt vor- rekend, krijen zij behalvo voeding nog ceno ge- ringo botaling.

Eerst 2 (ol, 4 dagen na het planton wordt nieuw water op de sawahs gogovon, uit vrees, dat an- ders do nog niet vaststaando plantjes losspp'

Ion. Men laat dit dan zeer langzaam toovlooen. Na ongevovr 10 to, 12 dagen, wanneer de plantjes zich horsleld hobben (l i i r i), laat men somtijds het veld voor oono voikonion watercvrvoersching geheel droogloopen, do ch voorziet het daarna direct van vcrsch water. Het void vcrsichst- steeds oplettondheid. Het water moot telkens, wanneer daarop schuini to voorscijn komt, cvrvorscht worden. Wanneer de uitstooling (goon d a) heeft plaats go had, behoeft men niet mcer zoo voorzichtig met het water te zijn, maar wanneer de padi in do aron schiet, moet weer ruim water worden gegeven.

Hocwel daaraan volstrekt niet de hand wordt gohouden, kan men rekenen, dat tweemaal ge- wied behoort to worden, voor welk doel somni- gen het veld eerst laten droogloopen. Gewoonlijk geschiedt het vrij zorgeloos. Het onkruid wordt dikwijls eenvoudig met do voeten in den mod- der getrapt, zelden bchoorlijk uitgetrokken en ver- wijdd. Inboeten (s o e l a m) wanneer dit bij uitzondering gedaan wordt, kan tegelijk root den eersten keer wieden gcscbicden.

Mon kan rekenen, dat de pari dalam in het laagland 5 to: 6 maanden na het uitplanten rijp is en de gendjah 1 tot maand vroeger. Bij zeer zorgvuldigo cultuur on ruime beschikking over irrigatiewater kan do groeitjd ongevovr eene maand worden bekort.

Voor de verschillende groeiperioden van de padi zoowel voor en na het uitzaaien op de kweokbedden als van het overplanten tot het rijp zijn heeft de Javaan verschillende uitdruk- kingen. Mon vindt dezo vermeld in de geschrif- ben van Dr. Sollewijn Gelpke en die van L. Th. Mayer l. c.

Ongevovr tegon den tijd, dat de bloei begint, worden wachthuisjos van bamboe (g o e b o e g of r a n g g o n) in do velden opgericht om van claaruit do padi, te kunnon bo waken. Van uit de wachthuisjes worden o. a. door het spannen van touwen, waaraan getrokken wordt, de vogels ver- jaagd. Daarvoor diencn ook windmolentjes (k i- t i r a n), die een gonzend geluid geven on toe- steUetjes, dio door een waterstroom hotgewonscho schrikaanjagend geluid gevon, evenals andero toestellen om vogels te verschrilfen, w e d e u- w e d e i i genaamd.

Bij beginnende rijpheid buigt zich do pluim van do rijst door het gevuld worden min of meor om on krijgt deze do karakteristioke kleur der soort. Ongevovr togen dion tijd laat men het veld droog worden om rijpheid te bevorderen, in de vochtige borgstrekon eerder dan in de vlakte. Aan het oogston, dat meest door vrouwen wordt gedaan, nomen in de eerste plaats dcel alien, dio niedo hobben geplant, maar daarvoor geon bcotaling hobben genoten. Dit oogsten geschiedt halm voor halm. Het daarvoor ge- bruikt wordende mesje van eigenaardigo con- structio hoot a n i- a n i, in de Soondalanden e t d m *)■ De pluimien worden daarmede af- gesnoden met con stoel ter lengto van 30 c.M. Zij worden in do hand, waanuede zij gesnedeu zijn, zoo lang vastgohouden tot dezo vol is en clan in de andre hand genonion. Onder het sny- don worden de aan do stolon nog vastzittendo bl : i- deren afgetrokken. Zoodra con bundoi to groot

1) Over do inriehing on do wijzo van ge- bruik van het rijstmesje zie DeBio 1. c. bl. 53.

is om vastgehouden te worden, wordt hij dichtgebonden en na een merk voorzigtig te zijn, op het void neergelegd, waar do enydster hem gemakkelijck kan tcrugvinden.

Na afoop van den oogst krygt elk der snijsters als snijloos een aandeel in den oogst, do zoogenaamde b a w o n. Tezamen bedraagt d t, aandeel gewoonlijk $\frac{1}{6}$ (1/6 van het geogsto. Do Bnijdsters nomen hot haar toekomende direct mode naar huis. Het aan den eigenaar verblijvendo wordt meestal voorloopig bij een der wacht huisjos opgestapeld, nadat bet voor zandpadi bestemd afgezonderd is. Bij droog wecr wordt het vervolgens op het veld bosgcwijze gedroogd, mair bij nat wecr naar huis gebracht. on daar onder een afdak gedroogd. Hot drogen kan tot zvlfa een maand duren.

Zoodra do padi goed droog is, wordt zij op-niow saamegebonden tot bossen, die men alge-meen g e d e n g s noemt, Do oogst wordt dan naar de padischuur 1) (loemboeng) over-go Lracht en daarin opgestapeld om later (volgens de adat na 40 dagen) tot beras te worden verwerkt.

Bij de rijstcultuur liebben op Java, evcnals ciders in Ned.-Indie, verschillende ceremonien en formaliteiten plaats, waarvan de Javanen het welslagen van de cultuur voor een groot deel afhankelijk stelt en die ten deele in verband staan met do legendo aangaando het ontstaan van de padi. De doekoen-sawah is in deze do deskundige raadsman van de desa. Bij zijno ad- viezen en voorspellingen beroept hij zich op de voorschriften door Dewi Sri, de echtgenoot van Wisnoe en de patrones van den landbouw op Java gegeven, ook wel op die van Batara Goe-roe, den opperste der goden, een en ander in ver band staande met den vroegeren godsdienst van den Javanen.

Rekening houdende met den tijd van het jaar, weet de doekoen-sawah uit den stand der sterren de aan elk jaar, elke maand, elken dag en elk tijdBtip toegeschreven eigenschappen ook te be-rekenen, wanneer met de verschillende onderdeelen der rijstcultuur moet worden aan ge van gen om het welslagen van den oogst te verzekeren. Men vindt dit eveneens uitvoerig beschreven door Sollowijn Gelpko en Mayer 1. c. Velen achten eeno berekening van het juisto tij -stip, het nauw-keurig in acht nemen van do voorgeschreven formaliteiten, bezweringen en aanroepen van geesten van niet minder waardo dan groote zorg bij do cultuur, hetgeen het aanbrengen van verbeteringen in den weg heet te staan.

Voor dat met de verschillende bowerkin gen als het maken van een dam, ploegen, zaaien, planten, oogsten enz. wordt Legonnen, gaat in den regel een sJamLan of sidekah (offermaal met bepaalde gerechten) vooraf of wordt ook wel eon een voudig offer (s a d j e n) gebracht. Zander slamdan zou volgens Sollowij Gelpke de Javanen even min gerust zijn op de uitkomsten van den oogst als zonder het inacht nemen van eene serie van formaliteiten en het beginnen van de

1) In de Soendalanden heet deze 1 e u i t.

De padischuur heeft dikwijls den vorm van eeno omgekeerde, afgeknotte, vierzijdige pyramide en een dak van atap. Do deur is bo-venaen bij het dak, zoodat men voor het vul-len en ledigen een ladder noodig heeft.

werkzaamheden op door kabalistischo berckeningen gevonden tijdstipen.

b. Sawahbouw in do Buitenbezittingen. Als regel kan men aannemen, dat in do Buitenbezittingen de sawahbouw op lagoron trap staat dan op Java. Er zijn editor uitzonderingen. Zoo deelt do toenmalige controleur F. A. Lief inck in don Sen jaargang van de Indische Gids uitvoerige byzonderheden medo over de rijstcultuur op Bali, waaruit blijkt, dat do sawahbouw aldaar con zeer hoog standpunt inneemt. In het bedoelde artikel worden do instellingen, belastingheffing, bepalingen en formaliteiten met betrekking tot den sawahbouw uitvoerig beschreven en aangetoond hoc o. a. door samen working van de dcelhebbers aan een soebak (een complex sawah), dat met hetzelfde water geirrigoord wordt, heet soebak), eene goede rgeling van de waterrechten is verkregen. De formaliteiten en offerfeesten blijken op Bali bij den rijstbouw van nog meer betekenis to zijn dan onder de Mohammedaansche Javanen.

Over den sawahbouw in de ondrafdeeling Limapocloch Kota (Sum. Westkus;) vindt men bijzonderheden van meer technischen aard in een opstel van den vroegeren controleur G. de Waal in het Tijdschr. v. h. Bat. Gen. DI 30. In dit opstel komt in de eerste plaats de verdeeling voor, die do Maleier van de verschillende padi-rresp. poeloetsorten maakt. De schrijver deelt verder mede-, dat de sawahbouw aldaar moet onderscheiden worden in den bouw op sawah's met levend water (s a w a h b a n t j a h) en die > op sawah's, we lke van den regen afhankelijk zijn (s a w a h b a b a n d a r l a n g i t). Bij de laatste is het water uitsluitend hemelwater en is er dus geen sprake van geno leiding. In den aanleg van waterleidingen zou do Maleier voor den Javanen niet onderdoen. Eeno speciaal Maleische wijze van wateropvoering is het gebruik maken van het waterrad (kin. t jir) >].

Het werk aan het kweekebed begint meestal reeds voordat de sawah voor de eerste maal om-gewerkt is. Do uitzaaing geschiedt korrelsgc-wijze, nadat de korrels met fingeachte Waderen zijn vermengd. Het scheiden van gabah en stroo geschiedt door uittrappen. Men heeft eene zekero voorliefde vo r drogc kweekeb-dden omdat do daarop verkregen plnten sterker zijn. Voor do overplanting worden de plantjes uitgetrokken, vervolgens eene nacht op het veld in water goud, plaaiat, gedoopt in eene mestoplosKing of mo drogen meat bestreken, con do toppen cr afgo-sneden, waarna x o overgeplant worden op do eigenlijko sawah. Op sommigo plaatsen heeft men de gewoonte om vece, karbouwen, koeien of paar-den op do sawah rond to drijven om v66r do eigenlijko bewerking het onkruid Le dooden en den grond reeds onigszins om te werken con liot water erin te doon doordringen. Is de be working, die in loofdzaak dezelfde is als op Java, afge-loopen, dan laat men den grond enigen tijd, meestal vrij kort, aan zichzelf over en bogint dan te plaitten. Do plantwijtd is gemideki grooter dan op Java; vcnals daar worden er 2 of 3 plantjes bij elkaar gezot. Wanneer na, ± 2 maad-

i) Zio ook A. L. v. Hasselt, Volksbeschrijving van M.-Sumatra, biz. 320.

den gewied wordt, brengt men lovens wat mest bij den voet van elken bundel plan ten.

Het oogsten geschiedt met hot rijstmesje (a n i - a n i, JAV.), dat op Sumatra t o c w a i genoemd wordt, of mot den sikkel (s a b i t). Van wat er met den sabit googst wordt, trapt mon op het veld de korrels af on bowaart het googste dus als gabah.

De laatrijo padi staat circa 140 dagen op het veld en 40 dagen op het kweckbed, do vroeg- rijpe 90 dagen op het veld en 30 dagen op het k week bed.

In de Volksbeschrijving van M.-Sumatra door A. L. v. Hasselt vindt men evencens bijzonder- heden over den sawahbouw in de Padangschc Bovenlanden. Hij noemt de s a w a h b a n t j a h de op moerasgronden aangelegd sawah's en s a - w a h d a r a t, di g o e r o e n of katana- h a n, welke het meest voorkomen ; het zijn vel- don, die een gedeelte van het jaar droog liggen en alleen tot wille van de cultuur besproeid wor- den door water, dat men afleidt uit een beek of een bron. Onder de sawah di gocroen worden er echter ook aanget offen, die geheel van den re- gen afhankelijk zijn.

De dijkes om de vakken, waarin de sawah's zijn verdeeld, heten pamatang en de vak- ken zelf p i r i n g (bord).

Gewoonlijk wordt de sawah darat driemaal geplogd, telkens met ongeveer i en dagen tusschenpoos. Ook worden de sawah's wel bewerkt met (lc slagspade of rechte steekspade, in het laatste geval tot iets grootere diepte.

Volgens V. Hasselt worden bij het overplanten van de bibit (b a n i e h) vier, hoogstens acht plantjes, gewoonlijk op den onderlingen afstand van ± 30 c.M. in den modder gestoken en wel op rijen. Op zeer vruchtbarc akkers wordt de padi w) der' uit elkaar geplant, omdat zij daar ster- ker uitstoelt.

Op de koudere bergvlakten wordt sterk gexnest met asch on dieprijken rncst.

Voor een hectare sawah wordt tusschen de 2 en 28 kilo zaad gobruikt. Voor zaadpadi worden altijd de krachtigste aren uitgezocht en afzonder- lijk in de padischuren weggeborgen. Om het ver- wisselen van zaad bekommert de Maleicr zich niet; eerst wanneer de oogst herhaalde'lijk bcnc- den het gemiddelde blijft, gaat hij er toe "ver, andr zaad dan van zijn eigen vclclen te gebruiken

Juli en Augustus zijn de oogst maanden.

Bij den sawahbouw verlcct jnen elkander w- Herkncig buip Zoo ver. enigt zich ccn zeker nan (ai person,-n om Innine sawah s gezamcrlijc« (b. w (rken. D e v < r'cnigmg heel t o b o.

In ecne nota van V. Hasselt, destijds resident van Tapanocli (Tijdschrift voor Indischo 1 aal-, land- en volkenkunde, DI 36) vindt men ecno beschrijving van de rystcultuur in die residentie. Vermeld wordt, dat de sawah-rijst aldaar, na 5 tot 7 maanden, ook wel ecus 8 maanden nadat jict zaad op de k weekbedd in gen is uitgezaaid, googst wordt. De "vlugge" padi heeft 5 tot 6 jnaanden noodig, do "langzame" 6 tot 7, soms 8 jnaanden. Bahalve in het geval, dat do sawah*s van re gen water afhankelijk zijn, zoals te Sorkam (Baros) on op de Ban jak-oilanden, waar men hot eerst begint met het- aanleggen van dijkes om het regen water t e verhinderen weg te vlocien, be- wtaan de eerste werkzaamheden in het aanleggen dor waterleidingen.

In To ba wordt het water niet dadclijk na het gecrcdcomen der lcidingen op de 8&wah's gebracht, maar vooraf do grond in drogen toctand omge werkt. In Silindocng en To ba wordt de padi niet eerst op kweckbeddingen, maar direct op het plantklaar gemaakte veld uilgezaaid. Op andro plaatsen worden de kweckbedden bij voorkur aangelegd op schrale gronden, omdat de inlander mcent, dat wclig gecgrocid bibit minder kans gee ft op ccn good gewas.

halve van den gewonen inlandschen ploeg wordt voor het bewcrken van den grond, cvenals op Java, gebruik gemaakt van den paf joel, op verschillede plaatsen van Sumatra p a n g - k o c r gnaamid. In de Tobalanden gebruikt men ook nog een hak met lange, houten pinnen in plaats van een blad. De dijkes verdeelen het veld in mcestal rechthoekige vakken. De be working heeft in hoofdzaak op dezelfde wijze plaats als op Java, maar in tegenstelling van Java schijnt men algemeen met van karbouwen, kocien en paar- den te gebruiken. Ook verschillen de gebruikte werktuigen nogal van de Javaansche. Men gebruikt op sommige plaatsen. o. a. puntige stokken om den groncl om tewerken, dus om te steken. Men werkt dan met 2 stokken tegelijk, 6en in elke hard.

De gcheelc bewerking der velden tot het overplan ten duurt 40 tot 50 dag'n. Het overplanten geschiedt op dezelfde wijze als op Java. Da plant- wijdto is ongeveer 20 c.M. Er worden 3 tot 8 plant jes bij elkaar gezet, iets schuin en zooveel mogelijk in rijen. Vooral bij harden en zandigen grond wordt, van een houten of bamboezen poot- stokje gebruik gemaakt.

Bp halve het directe overplanten van de kweckbedden op het veld, wordt in Siboga en Baros nog het volgende toegepast: Over ccn klein go- deelte van het veld worden de zaailingen bij bosjes van 30 tot 40 stuka en met onderlinge tusschenruimten van niet ineer dan 5 c.M. uitge- plant, om na 30 dagen wederom uitgetrokken en dan pas definitief uitgeplant te worden. Het eerste is echter nicer algemeen.

In enkele st re ken, vooral daar waar de grond steenachtig is en minder vruchtbaar, plant men ook wel eenige korrels bij elkaar op dezelfde af- stanclen als waarop men gewoon is de bibit uit te plan ten direct op het veld uit. In geval de l'ijst direct breed werpig op het veld wordt uitge- zaaid, laat men het zaad tvoren ontkiemen, Na het uitzaaicen wordt het met een bosje net ven van arónpalmladeren in den grond gcslagen om te voorkomen, dat het door do vogcls wordt opge- pikt. Ook wordt het wel met eei) hark onder- geharkt.

In do Tobalanden wordt, cvenals in de andere etreken der residentio Tapanoei, tweemaal gewied.

AJs iots bijzonders mag wel genoemd worden Jiot make】 van inuizenpaadjes door de padi, waardoor liet gehcclc void in strooken wordt ver- deeld. Het licet, dat deze paadjes het binnen- waarts staancd gewas tegen veldmuizen bescher- men. Daze zouden zich bij voorkur langs de opengclegde gangen bewegen en alleen do aan wccrszijden staando halmen beschadigen. Deze paadjes dioncn tevens om bij het 0rpen van de padi de vogels te kunnen verjagen.

De mceste werkzaamheden komen in dio stre- ken voor rekening van den man ; het lichtere

work zooals het keeren en verzamelen van het onkruid, het be waken der kweekbedden en van het rijpando graan, het in bossen binden en ver-dee len der gel door vrouwen en meisjes ver-richt. By den oogst werken alio gemteresseerden to gelijk en vrien, dikwijls bijgestaan door fami-lic en vrienden. Meestal wordt met. den sikkel ge-oogst. In de strandafdeelin gen gebruikt men ook het rijstmesjo (toewal).

Op Atj oh vindt men veel sawahbouw, o ; a. in de Pidiovallei. Bijzonderheden cr over zijn ver- nicld in het reeds genoemde work van Dr. Snouck Hurgronje. Do At jehers. 3len heeft er vrij-veer moerassa wali X paja genaamd. De o'erige zijn a He wat men op Java sawali tadahan noemt, van den regen afhankelijk. Nergens worden dus rivieren of stroomen voor de irrigatie gebruikt.

Een stuk sawah geheel door dijksen afgezet licet-oemoeng, een complex rijst velden blang. Het beploegen van een oemoeng duurt circa 10 dagen.

In de Bendenlanden en een belangrijk deel der Bo ven land on is de t a boc-methode, direct iitzaaien op het veld in gebruik, volgens zeggen omdat dan bij gebrek aan regen minder kans op niislukking bestaat en de groei ook beter is dan bij overgo plant e (padi peanoela). De laatste methode (dus eerst op ecu kweekbed uitzaaien) wordt toegepast in een deel der Bovenlanden, bij uitzondring in de Bcndenlanden, in de IV Moe- kims en met- zekere wijziging in moerassstrekken als de VII Moekims Boeen g. Bij moerassigen grond is de eerste methode niet goed toe te passen. De t ijd tusschen zaaien en overplanten is ongc-veer 44 dagen, een get al, waaraan men veel waar- de hecht.

Bij de cultuur op moerasgrond komt het voor, dat men het zaad eerst op nat gehouden kuatten of pisangbladeren uitzaait, waardoor het in 2 of 3 dagen gaat kiemen. Dit ontkiemde zaad spreidt men uit op een eenigszins drooggelogd stuk van den moerasbodern.

De werka&mheden van den rijst bouw worden in de Bendenlanden alleen door de mannen ver-richt, in *Pidie*, Daja en lier en daar in de Bo ven- janden la at men de uitplanting (poela) wel aan vrouwen over, die zich voor een gering dagloon daarvoor verhuuren.

Het bleek Dr. Snouck Hurgronje, dat het bijgeloof bij den rijstbouw der Atjehers niet z66 sterk is als bij do Javauen. Nji Sri is zelfs bij name niet bekend. Ook van de op Java in zwang zijnde formaliteiten bij het bewaren van de rijst vindt men op Atjeh bijna niets.

Elders op Sumatra worden ook we er, evenals bijna overal in Ned.-Indie, bij de rijstcultuur al lrelel formaliteiten in achl genomen en offer- feesten gehouden). Onder de Maleicrs zijn de ceremonien niet minder talrijk dan onder de Javanen. Ook be reken t men weer een gunstigen dag voor den aan vang van het een of ander onder- deel der cultuur, waartoe o.a. goede geesten worsen opperoepen, die men in de rijst mede naar huis neexnt. Aan voorteekens hecht ook de Ma- leier veel waarde.

Op Borneo vindt men sawahbouw vooral bi do kuststrekken, zoowel bij Dajaks als bij gewone Maleicrs. In hoofdzak komt deze overeen met die op Sumatra. Het oogsten met het rijstmesjo (toewal of ani-ani) vindt men ook toegepast. In

het algemeen is de uitvoering minder zorgvuldig dan op Java.

Bij cono vergelijking tusschen den sawahbouw- op Java en die in de Buitenczittingen komt men tot. de conclusie, dat daargelaten do in het algc- meen op Java zorgvuldiger uitvoering, in de ver- schillendo deelen van den Oost-Indischen archipel principieel hetzelfde wordt gedaan. Do verschillen, hoc t alrijk ook, betreffen nicer de onderdelen. Het oogsten met- den sikkel, zooals dit op Sumatra juccr goodaan wordt dan mol do toewal, en dat men op Java nooit doct, zou men een verschil van ccnige betekenis kunnen noemen.

Z i c k t e n c n P l a g e n v a n d e R i j s t. De meest algemeene ziekte in het rijstge was heeb op Java ami ment' a kof bambang (aina = zick- te; mdntdk = booze geest). Deze vertoont zich het eerst door cone verdroging van de punten der bluderen, we lke verdroging zich naar beneden uitbreidt en daarbij vrij breede sti*ooken vertoont, waarlusclien veelal nog smalle grocno deelen overblijven. De bloemstengel ontwikkelt zich zeer schraal en zelfs blijft hij geheel binnen de bladscheede, zoodat de ptiim zich niet ontplooit en de vruchten klein blijven en zwart worden. Volgens K. F. Ho 11c kwain de ziekto omstreeks 18G8 voornamelijk in Midden Java voor; de residentio Soerabaja vormde de Oostelijcke en Chcribron met d e P rean gerde Westelijcke gren s, maar sedert dien is de ziekte vrij wel overal opgetreden, waar rijst bouw ge von den wort. So mt ijd s worden hoorderden bouws padi door deze ziekte aan- getast en vernield.

Janse schreef de oorzaak der ziekte toe aan een schimmel, die o. a. ook op bamboe en andere gewassen voorkomt en van daar op de padi overgaat, doch Van Breda de Haan toonde aan, dat de schinune] slechts een secundair verschijs- scl uitmaakt en dat de priiixairc oorzaak ge- zocht moet worden in aan vallen van aaltjes, be- hoorende tot het geslacht *Tylcnchus*.

Een andere plaag is do ama w'ring (JAV.), veroorzaakt door aanvallen van kleine Half- vleugelige insecten en wel eenigo vertegenwoor- digers der *Cicadellidae* en *Del plutei anc*, waar- van de larven de bladsliceden aanzuigen en deze dichtncgvolge dooden. Daarna tasten zij de incer binnon waartscho bladscheden aan, told at ten slotte de bloemstengel is be reiki. Er zijn eenig- achtereenvolgende geslachten van deze kleine insecten noodig om een rijstplant t dooden, zoodat deze cr nog weldoor kan groeien, wanneer do levensoustandigheden voor deze vijanden ongunstig worden.

Een andere ve rte gen wo o r d i g e r der Halfvlu- geligen, de walang san git (JAV.) (*Leptocorisa Acuta*, Thumb.) zuigt de bloempjes en jong- vruchtjes van de rystplum aan om zich met hun sap to voeden. Van do aangetaste deelen van de plant komt in den re gel niet veel terecht, zoodat <1< ledige pluim met vooze vruchtjes recht overcml blijft staan, wanneer de rijpe, normale halmen door de zwaarte der korrels voorover buigen. Belialvc dezo wantsen, die zeer onaangnaaju rieken, vindt men op de padi nog andere van jinider belang, en wel Antestia, Podops en Neza- ra soorten. Rupsen van vlienders doen zeer ve- d kwaad en daaronder vooreerst rupsen, die (b- bladeren aantastun en in korten tijd grootc oppervlaktcn sawah kaal eten. Verder zijn cr rupsen, die do bladren zoodanig aanvreten*

dat er slechts aan 66nc zijde de opperhuid is o verge la ten en de bladcrn con wit voorkomen hebben verkregen, naar walk verschijnsl mon de plaag doctih noemt. Ten slotte boorl do rups van *Schcenobiva Bipunctifer*, Volk, zich in den stengcl van bo ven naar beneden, hetogtem den groei belemnert con zclfs dikworf de plant doodt. De schade, dio door deze rups wordt aangericht, kan so ms zeer belangrijk zijn. Men vindt uitvoeri- go beschrijvingen met afbeddingen over deze vijanden van het rijstgewas in Dr. J. C. Konings- bergcr, Schadelijke en nuttige insccten van Java, Medcdeelingen van 's Lands Plantentuin XXII. Evenals bij andere granen kunnen muizen of ratten (tikocs) ook aan do rijst veel schade ver- oorzaken. Deze dicren komen dikwerf in zeer grooten getale to voorschijn om later wedcr even snel af te verdwijnen, maar kunnen in dion twsschen- tijd onnoemelijk veel schade aanrichten, zoo we I door de jongc plantjes als de rijpe aren weg te slepen en op te eten. Hollo brengt hen tot twee klassci, waarvan de eene in de bosschen huist en van tijd tot tijel, als de nood dringt, stroop- tochten naar de bebouwdc streken onderneemt, terwijl de tweede in holen in den grond bij de «awah*s of in do galengans lceft en zich daar in gunstige jaren schrikbarend snel vermenigvuldigt.

Daarom is het nuttig de galengans telken jarc to vernieuwen en de muizen daardoor te verja- gen of te doodcn. De vele proc ven genomen met vallen, vergiften, schadelijke bacillen enz. hebben niet veel resultaat opgecleverd, daar de uit- breiding van het aantal in con voor hen gunstig jaar de aangerichte verwoestingen in hun gelc- clren mcer dan good jnaakt en in ongunstige jaren de weersomstandigheden veel schadclijker op het muizengeslacht werken dan aHe kunst- matige u it roc i in gsmiddelen. Sian gen, katten, uilen en roofvogels zijn hun natuurlijke vijanden, dio hun aantal evenzeer aanzienlijk kunnen beperken.

Op plaatscn, waar die nog voorkomen, kunnen wikkc varkens(t jeleng, JAV.)schadclijk zijn, terwijl loslopend vce het gcwas kan benadeelcn. Op Sumatra ook nog olifanten c)j hertc)j. De var- kens wroeten de padi om en cten de planten. Men tj-acht ze to verschrikken of van het veld af te houden op dezelfde wijze als waarop de vogels worden verjaagd ci) bovendien door in het veld met urine gedrenkto Ja) >)-en op te hangen. Aanrncrkelijk nicer schade woidt aajgcricht door zwer)jK n rijstetende vogels, die op het lijpendo ge was l'ecru)rijkcii. Vooral *A madina ory- :> :<n; or (i, de zoog)iaanvli) gelati ks, kunnen liindclrijk zijn en ve) <lc) heeft men de bon- <lol <-n poking (JAV.), *Muni a nuija* en *Munia nisoria* con de in Indi) : ingevoerde niusdi, do boeren)ui)Mjnusch of ringjnusch, die schadc veroorzaken. Gelijk bo ven was vernield, is het noodig wachthuisjes (gocboogs, JAV.) in de vcklen op te richten, om van daar nit de vogels te kujnuui verjagen.*

In de opgeschuurdc padi kunnen schudclijk wor(,l<5i) de klandr, *Calandra ort/z<4, een Hiiitkcvcrtje con ook aiidre kevers. Het rups) van con niot, behorendo to de familie der *T inci diii*, vrect evenals de klanUcr de korrels uit. Nuplitaline of aluin worden gezegd <lezc inhctten te weren, maar die bestrijclings-)icldclen kunnen toch niet in het groot worden toe go past.*

Dorse hen c n pollen van de r ij s t. Dorschen con pccilen gesebiedt op Java gewoonlijk in 66nc operatic, althans direct na clkaar, be ide howerkingen in ccn uitgchokl houten blok met Mn of twee uithollingen, door stampen*) met con lan gen, houten, ronden stok aloe genaamd. Gewoonlijk dient een groot langwcrpig blok (lesoeng) om de gabah uit te dorschen con gelijk- tijdig het grootsto dec) der kafjes te verwij- drcn con heeft dan het afwerken, dus volledige pellen, waarbij ook het zilvcrvles (pericarp ~ alcuronlaag) verwijclerd wordt, in ccn tweede kleiner vierkant blok met ronde uitholling (loern- pang) plaats. Dit stampen geschiedt door vrou- wren con jonge mcisjes, en ook hierbij wortlen zckere formaliteiten in acht gen omen, als bijvoor- becd het op bepaalde wijze liantccren der stam- pci's of aloe,s.

Bij het eerste stampen, dat dus con soort dorschen is, wordt de gabah van de padi gescheiden. Wat overblijft licet mcraug, con soort stroo, dat rijk is aan potasch con waarvan de asch con extract geeft, dat o. a. voor wassing van het hoofd- haar kan worden gebruikt. Bij het volgende uit- stampen wordt ook het zilvcrvlesje afgeschuurd. Het schiden van de schoonc kon,cls en de zeme- len (dSdSk) heeft plaats door middel van cene cexi voudjge platte wan, van gevlochten bamboi- (tanipah of tapen). Bij (lit wannen wordt het mcngsel van rijst (beras) en zemelen opgegooid, waarbij de zewiden over den rand vallen. De kleine gebroken korrels (inmir) komcn daarbij aan den rand der wan te liggen en kunnen dus afzonddrlijk verzaineld worden. Zij worden voor gebak gebruikt, terwijl de zemelen con goed vee- voeder leveren. Op Java geschiedt het cigcnlijk dorsclen voor het verkrijgen van zuivere gabah bij uitzondrcing door i)it,rappen. In de Buitch- bezit t in gen komt dit vrij algenxeen voor. Na dro- ging van de padi op het veld, geschiedt dan het uittrappeti, door mani^en of vrouwen, hetzij op een vloer van latten, die op eene zekerc hoogte < van den grond is opgesteld, waarbij de korrels twsschen do latten door vallen con op een mat worden opgevangen, of cenvoudigopden vastge- traften grond.

Het pccilen voor cigen gebruik heeft ovalor in Ned.-Indie op dczelfdo wijzc plaats als op Java. De vorm, grootte en het getal der uithollingen van het gebruikte blok kunnen verschillen, ook het opstellen (bijvoorbeekl in sonunige streken van Sumatra op een vloer op eenigen afstami van dcu grond) en het aantal open in gen, niaai* de wijzo van toe passing blijft dezelfde. In den vonn en de grootte van de gebruikte wnn vindt men ook verschillen, bijvoorbeeld dr)iohoeks)onn met afgeronde hoeken tegenover ronden vorm, maar op do work wijzc is dit oven min van in vloed.

Bij deze inlandsche wijze van pellen worden veld korrc)cs gc bro ken con wordt do oppervlakte niet glad con zuiver genoeg om do ryst duurzaani te niaken. Door het stampen kxmstmatig to doen, bijv. door middel van een waterwiel, dat ver- schillende stampers zoonsl in cene olicslagery achtereenvolgens in op- con neergaando be waging brengt, hetgeen op unkclo pjaatsen in Ned.-Indie is toe go past, kan men do sterkto van het stampen beter regelen <l1 an met do hand, maar veel

*) In Atjeh wordt de stamper wel door mid- <lel van een wip bewogen.

kan het effect te ch niet verschidcii. Da circa SO rijstpelniolciis 1) zooals dio o Java voorkomen, vooral voor do bereiding van ryst voor den handel, ten deele voor de Europeesche markt, be- rusten daarom meestal op ecu onder beginscl. Daze bestaan uit bijvoorbeeld 4 kleine stenen widen, in het midden dikker dan a an den rand. Daze widen zijn bevestigd a an do vier annen van een horizontaal draaiend. houten kruis, dat door eene vertikale as in be we gin g wordt ge- bracht on draaien rond in cenc c) 'indervormige steenen goot. Doze goot met cen diameter van ±

6 Meter rust, op een houten cylinder van ± 1 Meter hoog. Het kruis, waaraan de wielen zijn bevestigd, is niet onwikbaar met de vertikale as verbonden, maar liceft een weinig speling in vertikal zin, zoodat. de widen ongeveer cen halve voct- hoog kunnen worden opgelicht. V66r elk wiel is eenc aangepunto bambostaak bevestigd, die ook in de goot rondloopt eu de padi omroert. Als bcweegkracht dient meestal cen waterwiel, somtijds st oom of buffelt. De be we gin g wordt door kam widen op do vertikale as o verge bracht.

Op het bo ven via k van den molen wordt depadi, dio men wil pollen, opgestapeld, nadat men de stengeldeelen heeft afgesneden. Met cen plankje en een harkje wordt ecu weinig van de padi in de steenc goot getrokken, en nu de molen in beweging gezet, in het begin langzamer dan latei. Da gabah is na ± 3 uur van de stollen gescheiden, terwijl deze la at st c successiecvlijk verwijderd worden. Door middel van cen wamolentje wordt de gabaheerst gezuiverd van gebroken kafiaaluden eu z. en dan bij grootere snelheid van den molen op beras verwerkt. Nadat de widen nog onge veer

7 uur hebben rondgelopen is dit resultaat- ge- woonlijk bereikt. Dz beras wordt dan in enonen wan molen van de zemelen gezuiverd. Men rckent op 10 pikoel berasen 8 pikoeldMSk (zemelen) van 20 pikoel padi, hoe we 1 het rendement gunstiger kan zijn. Ds beras wordt door eene schudzeef (machinaal) van het rystmeel (menir) en zoo noodig van de gebroken korrels gescheiden.

Da zemelen zijn zeer geschikt voor varkens- voeder, zoodat aan een pelmolen met een Chinees als eigen a ar, in den re gel eene varkensfokkerij is verbonden.

Esne jxjllery van eenige betekenis levert op Java 40 tot 75 pikoel betas per dag.

Da verzending geschiedt in goenizakken van 1,80 tot 2 pikoel.

Voor den verkoop in heL klein dien 2 eon klip- perdep (op Java ba. ok of berock) veelal als maat, maar in het groot een ganlang = Vio pikoel en als grootfte ma at de kojang van 27 pikoel.

Da rijst, die uit Britsch- en Nederlandsch- Indie en andere Oost-Azialiscl)e streken in Europa wordt aangevoeicl, is slechts bij uitzondering voliedig gepeld, dus direct voor de consumtie geschikt. Bij de rijst van Java, zooals die in Nederland wordt aangevoerd, zyn de kafjes geheel verwijderd en ook ten deele het zilvervies, maar toch moot deze nog eenc napeBing ondergaan ojn voor den verkoop in het klein geschikt te zijn. Bij do rijst uit Laag-Birina en and ere strekcl), do

zoogenaame cargarijst-, is ook nog een deci dor kafjes niet verwijderd. Daze is, zooals do han de* laars in Nederland zeggon, niet gedopt on niet gepeld, terwijl dio van Java wol gedopt, maar niet gchcel gepeld is.

Dj wyze, waarop in Nederland de Java-rijst nagepeld wordt en do Birma-rijst voor do consum- tumt wordt gerecd gemaakt, is eene andere dan do bij de pc Imo lens op Java gvolged. Deze wyze van pollen heeft veel overcen korst met, het gorl- pellici). De pelniolen) bestaat uit cen ronddraai- enden, eenigszins conisch en op korten af- stand (lo 2c.M.) vandezensteeneenplaatjzren mantel, waarin op de wyze van eene rasp gaatjes zijn gemaakt, met het scherpe gedeelte naar do binnenzijde gekcerd. Het gcheel is omsloten door cone houten kast.

Da te pollen rijst wordt door eene goot op een hellenden, snel ronddraaiende steen gebracht en door de centrifugaalkracht naar den omtrek tus- schen steen on janantel geslingerd, om daar door do sclierpe kanten van de gaat jes van het zilver- vlics bcvrijd te worden, terwijl stof en meel door de gaatjes verwijderd worden. In een eersten molen gcshiedt het pelten nog slechts on volledig. Dit woilt daarom herhaald, in een tweeën molen en dan nog eons in cen derde on zelfs vierden molen, zoodat de rijstkorrels volkomen van hot zilvervlics worden ontdaan en eene gladdo opper- vlakte krijgen.

Bij het pelten ontstaan steeds, dus ook bij do Europeesche methode, gebroken korrels. Dz worden door eene zoogenaame harp, dat is eene machinale zecfinrichting (schudzeef) verwijderd en afzonderlijk vercocht, dikwijls na ook wecr eerst naar do korrelgrootte gesorteerd te zijn.

De Javarijst wordt in Nederland na het pelten, wan non en sorteren ook nog gepolijst, hetgeen geschiedt tusschen twee concentrische cylindern, waarvan de binnenste beweeglijke met wol be- kleed is. Men verhoogt dan nog den glans door de korrels met wat olio rond te draaien, deze dus ids vottig te maken. Sommigo consumtentei) ver- langen de rijst ongepolijst, terwijl deze be working bij de mindere soorlon niet noodig schijnt te zijn.

B c i n o e i i n g e n van Ji e L Node r- landsch Indische Go u vernemont met de r i j s t c u 11 u r. BeJialve door hot maken en in stand Louden van uil gebreide irrigatiewerken tracht do regeering ook nog den voor de in landscho be volkin g zoo bij u'istek be- langrijken sawah- bouw te bevorderen en te ver- betczen door het aan leggen van demon st rati- oevelden, het sclccteren van verbeterd zaaizaad, het nemen van cultuurproeven, licit bestrijden van ziekten, het uitloven van premien tot best rijding van schadelijk gcddicio, enz.

In den Regeeringsshnauak van J 916 vinden wij over deze punten het volgende ver me L :

„Het Ds parte ment van Landbouw, Nijverheid en Handel houdt zich in de corsto plaats bezig met het be ramen van maatregelen > waardoor aan den In landschen land bouw meer bevedri- gende uilkomsten kunnen worden verzekerd. Voor zijno bejnoeiuissen ten dezo wordt de Directeur bijgcestaaj) door twee Inspecteurs, waarvan cen — do Inspecteur van den Inland - schen landbouw — fungeert als Chef van) et proefstation voor rijst en tweede gewassen."

„Aan een der landbouwelecraren is opgedragen de leiding van den Selectietuin voor rijst en

)Volgeus het Koloniaal Verslag van 1916 bedraagt het get al rijstspencrij on Java 79, voornamelijk in Batavia en de Preanger en 7 op do Buicenbozittingen.

tweede gewasson en tevens do hoofdciding van <le zaadtuinen op Java.ⁿ

"De Reggering stelt op hoogen prijs, dat vooral aan de rijstcultuur door de Hoofden van gewest- lijk bestuur de meest mogelijko belangstcUing wordt gew^d."

Zie verdcT on dor LANDBOUW.

D c rijstcultuur i n v e r b a n d m o t d o n e c o n o m i s c h c n t o c s t a n d v a n J a v a . W a n n e e r m e n n a g a a t h o e z e e r d e v o l k s w e l - v a a r t v a n N e d . - I n d i e , i n h e t b i j z o n d e r v a n h e t d i c h t b e v o l k t e J a v a , a f h a n k e l i j k i s v a n h e t w e l - s l a g e n d e r r i j s t c u l t u u r , d a n z i j n d e b o v e n v e r m e I d e b e m o c i i n g e n v a n h e t G o u v e r n e m e n t a l l e s z i n s v e r k l a a r b a a r . D e h i e r o n d e r o p g e n o m e n s t a t i s - t i e k u i t d e J a a r c i j f e r s o v e r 1 9 1 5 k a n C C I Y a n t w o o r d g e v e e i o p d e v r a a g i n h o e v e r r e d e z e a a n l e i d i n g t o t v o o r u i t g a n g h e b b e n g e g e v e n .

Gewestelijk overzicht van de uitgestrektheid der totale ongslaagde velden in bouws, die in de Gouvernementslanden op Java en Madoera met padi zyn beplant.

Gewestcn.	Totale padi aan-plant.	Geslaagde padi aan-plant in bouws.	Pikoels padi van den g?slaagden aanp ant.	Pikoels padi P5 bouw slaag ant.
Bantam		192.366	3.863.698	20.9
Batavia		85.566	2.231.130	26.1
Pre an ger		579.624	14.989.946	25.7
Che ri bon		283.886	6.485.682	22.9
Pekalon gan		249.978	6.878.252	27.5
Semarang		397.575	9.014.912	22.4
Rem bang		218.009	4.520.781	20.8
Socrabaja		273.331	7.955.475	29.1
I^asoeroean		237.703	7.520.365	31.7
Basoeki		172.454	5.768.387	33.4
Ban jocmas		232.785	4.992.632	21.4
Kedoo		324.968	8.801.113	27.1
Madioen		190.518	4.602.849	24.2
Kcdiri		208.571	5.961.120	29.1
Mad oera		84.788	1.167.278	13.8
Totaal 1915	3.965.956	3.732.122	94.753.620	25.3
„ 戚4	3.943.129	3.617.774	93.114.970	25.5
„ 1913	3.559.927	3.597.630	94.602.447	26.2
„ 戚2	3.339.038	3.342.084	85.514.914	25.6
„ J9U	3.207.079	3.361.441	90.627.457	26.6
„ J910	3.163.018	3.274.264	81.286.647	25.8
„ 1909	3.395.119	3.395.119	84.068.407	24.8
„ 1908	3.281.019	3.280.892	82.132.337	25.0
„ 1907	3.347.350	3.077.231	77.729.625	25.2
„ 1906	3.242.524	3.072.261	78.885.324	25.7

Wij zien daaruit, dat door de vermeerderde irrigal io- werken moor land met rijst is be bo uwd geworden, maar dal de opbr(u)gst even beclroc- vond laag is gebleven als to voreji.

Jij zorgvuklig gen omen proeven, waarbij men iederc be working juisl op tijd verricht, kan men zonder do culluurwijze to veranderen, per bouw aanzienlijk grooten; oogstci) behalen > zoodat p oevun bleeds gunstiger aflopen dan de ge- middelde opbrengst, maar over het algemcen is or nog gecno vermeerdering van productio to be- Hpeurc)), DicittegDstaaiide allo nweite, die daar- too is aan go wend.

Samenstelling, Voedingswaar- d G , Gebruik. Volgens de uitkomsten der onderzochingen, die in het laboratorium van het Koloniaal Museum te Haarlem over de samen- sidling van Indische voedingsmiddelen onder leiding van Dr. M. Grschhoff door den heer J. Sack zijn verricht, is de samenstelling van Java- rijst uit den handel, rijstmee, kleefrijst of witte ketan, kleefrijst mee of ketan mee on zwarto kleefrijst of ketan, als is aan go go ven (allea in procenten) in tabel no. 1 op pag. 664.

Onder voedingscijfer wordt verstaan do som van eiwit, vet en zetmee, resp. vermenigvuldigd met 5.5, 2.3 en 1. Aangenomen wordt dus, dat ei- wit 5,5 en vet 2,3 maal zooveel waard is als zet- meel.

Verder wordt bij de opgave opgemerkt, dat rijst- meel in het Ma lei sc h tepoeng beras en ketan mee] tepoeng siam ') genocmd wordt.

Het sprekt vanzelf, dat de samenstelling van rijst even min als die van an de re granen constant is, noch voor dezelfde varieteit, noch voor ver- schillende varieteiten. Da wijze van cultuur, do a a rd van den grond, het klimaat enz. zijn facto- ren, die op de samenstelling invloed uitoefenen.

Een uitvoerig onderzoek over de samenstelling en de voed in gs waard e van rijst werd in go st eld door Dr. P. A. Boorsma (zie Geneesk. Tijdschr. voor Ned.-Indie, DI 39, afl. 5 en 6), we Ik onderzoek re ken in g houdt met de vraag of het optre- den van beri-beri in eenig verband kan st 角 an met rijstvoeding, wat door sommigen is beweerd. Terwijl voorheen de mcening wordt uitgesproken, dat bed or ven rijst de uitbreiding der beri-beri be vordert, is het thans bewezen, dat geheel gepel- de, dus afgewerkte rijst, als hoofd voedsei ge- bruikt, het ontstaan van deze ziekte in de hand werkt, dat althans roode rijst, die het zilvervlieAjo nog be vat, in dat opzicht een volldiger voedse is dan do volledig gepelde witte rijst (Zie BERIBERI). “

Boorsma vond de gemiddelde samenstelling van sawah- padi en die van de wcefsels afzonder- lijk zooals is aangegeven in tabel 2 op pag. 664. - 卜

De opgegeven verhouding geldt alleen voor gevuldo padikorrels. Daar iederc rijstpluim on- OJitwickeldo korrels be vat, sows in groote hoe- vcelheid, verkrijgt men meestal meer kaf. Verder is van belang, zegt Boorsma, dat de cijfers be- trekking hebben op volwassen sawah-padi; de samenstelling van padi, op g agave Id en gcoogst, wijkt merkbaar af. Boorsma vond zulke padi van minder gehalte, all hans wat ciwit betreft, dan die van geirrigeerde velden.

Onder de niet bepaalde bestanddelen vallen te vermelden pentosanen en lccithinc. Daze ko- men echter alleen in het kaf of in de zeiuelen voor.

Bij ketan vond hij we i nig meer oplosbare koolhydraten dan bij gewono rijst, wat anderen mcenen gevonden to hebben.

Voor do samenstelling der reinasch, wat bet reft hare hoofd best anddelen, zie tabel 3 op pag. 664.

Volgens een onderzoek van Van Lookeren CampagDe werd bij eeno productio van 43 pikoel luchtdroge padi per bouw 63 pikoel droog stroo

】) Dit woixlt van Bangkok aangevoerd en dient veelal tot berciding van gebak.

Tabel no. 1.

	Stikstof	Stikstof X 6.25 z.g. eiwit 1	Vet	Koolhy- draten berekend als zet- meel	Vezelstof	Asch (ruw- asch)	Water	Voodings cijfer
Java-rijst uit-den han- del	1.13	7.06	0.60	80.27	0.51	1.50	10.09	121
Rijstmeel	1.05	6.56	0.20	77.36	0.50	0.48	14.84	114
Kieefrijst of vritte ke- tan	1.23	7.69	0.30	77.92	0.55	0.64	13.00	121
Kieefrijstmeel of ketan meel	1.30	8.13	0.80	73.12	0.26	0.70	13.68	120
Zwarte kieefrijst of ketan	1.21	7.56	1.69	72.48	1.11	0.82	15.33	118

Tabel no. 2.

	Water	Ruw eiwit (stikstof X 6.25)	Vot	1		Opl. koolhy- draten	Kleur- stof	Asch
				Zetmeel	Oollulose			
Witte rjst. (Gabah):	13.72	6.71	2.08	51.06	9.69	2.58	—	5.2
bestaande uit:								
74 % kaf	12.50	3.13	2.7	—	35.0	2.1	—	17.5
7 % vlies	13.20	11.25	14.6	—	8.5	10.0	—	9.8
69 % kern	14.10	7.50	0.6	74.0	1.0	2.0	—	0.55
Ro ode rijst bestaande uit: (24 % kaf)								
6 % vlies	12.9	15.0	15.4	—	1.0	?	22	10
70 % kern	13.5	7.82	0.6	71.0	1.0	3.5	—	0.6
Witte ketan bestaande uit: (28 % kaf)								
7.5 % vlies	14.5	11.50	13.0	—	10	?	—	9.0
64.6 % kern	14.8	7.38	10.7	170.0	1.0	3.9	—	0.65

Tabel no. 3.

	Gabah (met 1.4 % asch)	Geisoleerd vlies (met 8.7 % asch)	Geisoleerd kern (met 0.52 % rcinasch)
Phosphorzuur	44.8	46	53
Ilzeroxvde	2.4	5.0	—
(max.)	6.0	(5.0)	(4.2)
Calciumoxyde <			
(min.)	2.5	(2.4)	(1.1)
1 max.	16.0	(15.5)	(14.0)
Magnesia <			
(min.)	11.2	(10.0)	(11.0)
Kali	26	27	22

(daniei) geproduceerd, dus 40.6% padi op het gewicht der plan ten berekend.

*: Het betrof eene soort padr boeloe (van kafaalden voorzien), die 87.5% gabah bevatte, dus 12.5% m erang. Per bouw we I'd dusnaast 43 pikoel padi en 63 pikoel gewoon stroo 37.6 pikoel gabah

en 5.4 pikoel mCrang (kort stroo, waaruit de gabah is verwijderd) verkregen. In de mCrang word 0.5% stikstof bij 15.9% water gevonden, terwijl eene analyse van hot op het veld achterblijvend stroo het resultaat opleverde: water 10.2%, stikstof 0.36%, asch 18.4%. In de asch kwam

voor: phosphorzuur 0.2 %, kiczelzuur 81.0 %, kali 9.8 %. Daarvan was in water oplosbaar: kali 6.8 %, kiczelzuur 1.2 % 1).

Rijst is hot graan, dat het nicest a Is voed- sel voor den mcnsh wordt gebruikt. Voor mil- lioenen is het zelfs de bijna uitsluitende voeding, ongovcr zoals in Nederland bij do mingeoedc arbeidersbovolkin g brood en aardappelen bij elkaar. To ch is de voedin g waarde beti-ekkelijk niet hoog en mocton daarom zecr grooto hoevcl- heden gebruikt worden om auu de bohoefton van het lichaam aan verteerbaar ciwit en ten declc ook aan vet te voldocn. In werkelijkheid worden ook door de rijstetede be volkin g van Indie en China grooto hoeevelhedcn gegeten. Men zegt, Hat een Malcische arbeider van Achter-Indie maandelijks 28 K. G. gebruikt, een Siamccs zelfs 32 K. G. en dat Japanners on Chineezen ook niet mindei' dan 1 K. G. per dag consumeeren. In de gevangnissen op Java is het rantsoen $\frac{3}{4}$ K.G. per dag.

Om zich een juist denkbeeld te vormen van de voed ingswaarde is eene vergelijking met die van aardappelen en gebuuld tarwemeel resp. witte- brood van waarde. In de eerste plaats behoort dan het gehalte aan eiwit, vet en koolhydraten in die voedingsmiddelen bekend te zijn en op water- vrije drogc stof te worden berekend en in de tweede plaats dient met de verteerbaarheid Tokening te worden gelouiden.

Stelt men het gehalte van watervrije rijst (betas) op 9.1 % eiwit, 1.0 % vet en 88.0 % koolhydra- ten, zoo kan men de aardappelen op ge veer st e lien op 7.9 % eiwit, 0.6 % vet en 84.0 % koolh'dra- lcn en tarwemeel op 13.5 % eiwit, 1.8 % vet en 82.7 % koolhydraten. De verteerbaarheid bij rijst we rd voor eiwit, vet en koolhydraten respcc- tievclijk gevonden (Konig, Die jr.enschlichen Nahrungs- uud Genussmittel) 79.6 %, 92.9 % en 99.1 %, bij aardappelen 67.9 %, 96.3 % en 92.4 %, bij wittebrood 74.3 %, vet. niet bepaald en 98.0 %. Deze cijfers ziju gevonden bij verge- Jijkende proc ven, waarbij deze voedingsmiddelen uitsluitend werden toegediend. Gcinengd met ander voedscl zouden de cijfers wellicht iets anders geweest zijn.

Volgens bovenstaande cijfers is het gehalte aan voedende bestanddeelen bij rijst iets hooger dan bij aardappelen, maar minder dan bij tarwemeel.

Wat verteerbaarheid bet re ft (de geringe hoe- velheid vet legt hierbij geen gewicht in de schaal) wint de rijst het echter, ook van het wittebrood.

Met het oog op de btckeicnis van rijst als een voedingsmiddel meer in het bijzonder voor tro- landcn, waar moeilijk verteerbaar voedsei eerdtrr digestie-stoormissen v'eroorzaakt <lan in een korjer klimaat, is deze gemakkelijke vci, tcer- haarheit een punt van groot gewicht. In elk gc- val blijft echter rijst even good als aardappelen en brood eene eenzijdige voeding. Men krygt te vecl koolhydraten in verhouding tot ciwitstoffoi <*"n vermoedelijk ook vet to verteren. Het is dus gewenscht naast rijst een ciwitrrijk voedsel als vleesch, visch of wcl booncn te gebruiken 2).

1) De sajnstelling van Europeesch rijst- pohncl (dfidek) kun men stellen op: water 11.5 %, ruw eiwit 9.0 %, vet 7.3 %, koolhydraten 54.8 %, ruwe celstof 10.7 %, asch 6.7 %.

2) Klapperolie kan o. a. in het tekorb aan vet voorzon.

hetgeen dan ook gewoonlijk, zelfs door de armst o inlandora gecleaan wordt. Mager rundvleesch be vat, op drogo stof berekend, \pm 87 % eiwit en \pm 8 % vet, on daarvan is ongeveer 97 % en 81 % verteerbaar. Er Lchoefft in verband met deze cijfers niet vecl vlccsch bij de rijst gebruikt te worden om do voedingsverhouding aanzienlijk te verbeteren.

Boorsma maakt in zijnc verhandeling over Rijst 1 .c. de opmerking, dat do rijst z66 arm is aan anorganische verbindingen, dat niet genoeg voedin gszouten aan we rig zijn om aan de behoef- ten van het lichaam ook in dat opzicht te vol- doen. Dit tekort moot dan evencens door de nevenvoeding worden aangcvuld.

Om gewone rijst- voor het gebruik geredc te maken wordt dezo op Java gaar gestoomd. Dic geschiedt in een trochervormig, bamboezen mandje, koekoesan genaamd, geplaatst in den hals van een koprcn ketd, den zoogenaamden dandang. Sonitijds wordt echter de rijst een- voudig in een aarden pot gekookt, wat echter het bezwaar heeft, dat zij Zicht aanbakt, hetgeen bij het stoomen in een koekoesan niet mogelijk is. De rijst wordt opgediscit in een zoogenaamde tjSting, een open, ecnigszins eng toeloopeud mandje van fijn gevlochten bamboc.

De korrels van de kleefrijst (ketan) verliezen bij het koken in water hun vorm cn worden kle- verig. Men maakt er eene soort brij (boeboer) van of men gebruikt de ketun voor het maken van gebak.

Behalve als voedsel voor mcnsh en dier die nt de gewone rijst nog voor de bereiding van rijststijfscel of bedak, waschstijfscel, appre- tuur van weefscs en papier cn cosmetiek. In Europa wordt voor de bereiding van rijststijfscel de gebroken rijst eerst uitgetrokken met zwakko loog, dan gowasschen en gozeefd on de in het water bezonken stijfscel (zetmeel), na zooveel jnogelijk van het water bevrijd te zijn, gedroogd en in den voor de handel gewenschten vorm gebracht. Door monging met kleurstoffen wordt een mengscel verkregen, dat voor het ver ven van gewoven stoffen kan diencn.

Bij de in Indie bei-eido rijststijfscel (zie BfIDAK) worden do kleefstof en andero bijmen gift gen van het rijstzctmeel opgelost door do rijst met water te laten gisten, waarbij verzviring plaats heeft.

Rijstmeel wordt. gebruikt voordo bereiding van ragi (JAV.) Van gewone rijst on ketan maakt men ook nog gebruik voor het maken van tap6 (JAV.), tuitvoerig beschreven door Vordcr man in Geneeskundig Tijdschrift voor N.- Indic, deel 33, afl. 3, 1893, nader onderzocht door Went en Prinsen Gee digcs (Arclief voor de Java- suikerhulustric, jaargang 1894, p. 529), een product, dat o. a. dient bij de bereiding van arak.

Do kleefrijst is meer clan gewone rijst geschikt voor do bereiding van alkoholische cl ran ken, hor- wcl ook de gowone rijst daarvoor wordt gebruikt. Do Japanners maken er den rijstwyn, z.g. sake vaai, waarvan jaarlijks inillioenen hectoliters ge- produceerd worden, cn de Chincezen eveneens eenc soort wijn. Deze hect lo tsioc en is in velo Chinesche warongs in het binnenland van Java verkrygbaar. Dit product schijnt meestal op de hoofdplaatson be re id te worden en dan ver- zonden.

De bruinc kleur van Japanseie soya is afkom- stig van geroost rijstmecl.

De afval van do bereiding van rijst dient ten elotto nog voor veevoeder. In Europa is het rijstpelmeel, Jav. d6d8k, onderden naam rijstvoedcrmeel be tend. Het wordt, vooral mot succes voor het mesten van varkens **gebruikt on staat, wat** voedingswaarde voor vec betreft, zelfshoogerdan de rijst zelve, dit laatste in verband met het aanzienlijk hooger vetgehalte, circa 8 %, naast- circa 9 % ruw eiwit- en 55 % koolhydraten.

Het rijst st TOO vindt volgens Semler o. a. toepassing voor papierbereiding, waarvoor het zeer geschikt is. De waarde van rijststroo als veevoeder doet niet oïdder voor stroo van andere granen. Het eerste schijnt echter van iets minder gehalte te zijn dan het tweede. Ann verteerbare voedingsstoffen overtreft het rijststroo zelfs het haverstroo.

Gevonden we rd bij een onderzoek in Japan: Stroo van sawalirijst bergrijst

Ruw eiwit	3,2 %	3,0 %
Koolhydraten	36,1 %	31,6 %
Ruw vet	0,9 %	1,1 %

Het st roo behoort dan in den vorm van liaksel bij ander voeder te worden gegeven, wat op Java bii de cavaleric ook geschicdt.

Uit- en in v o e r v a n r i j s t. Volgens de statistiek van den Handel en de In- en Uitvoer- rechten bedroeg de uitvoer van rgst uit Java en Madoera gedurende de laatste 15 iaren dezo hoeveelheden in K. G. -

Jaar	Gepelde	Ongepeldo
1902	39.071.259	74.386
1903	35.222.499	1.481
1904	45.833.401	—
1905	42.705.724	246.194
1906	44.269.343	9.420
1907	50.683.711	606.838
1908	21.820.093	350.897
1909	47.679.158	1.167
1910	51.700.549	498
1911	50.133.462	4.594
1912	46.819.000	767.000
1913	62.747.016	137.818
1914	40.076.645	8.7C9
1915	33.646.747	—
1916	9.812.619	—

Dzze rijst, die voornamclijk uaar Nederland wordt uitgevoerd, is voor het grootste deel afkomstig uit de residentie Cheribon en van particuliere landen in de residentie Batavia. Daze uit gevoerde rijst is van een zeer superieure kwaliteit en aangezien daarvoor in Nederland hooge prijzen worden betaaid, en het verschil op Java van betere en mindere rijst niet zoo groot is, loont het de moeite en de kosten deze rijst uit te voeren, hoewel Java zelf niet in zijne behoefte kan voorzien en zelf groote hoeveelheden rijst, voornamelyk uit Britsch-Didieen Achter-Indieaanvoert.

De invoer van rijst in Java en Madoera zijn volgens dezelfde statistieken in K. G.

Jaar	Gepelde	On gepelde
1902	220.328.328	56.490
1903	66.441.674	4.235
1904	133.004.699	320.832
1905	135.788.773	71.253
1906	135.689.000	3.300
1907	120.285.092	600
1908	187.257.744	—
1909	215.014.481	1.080
1910	459.192.029	6.356

Jaar	Gepeldo	Ongepeldo
1911	396.192.029	—
1912	240.794.363	—
1913	258.414.955	—
1914	215.742.189	—
1915	333.758.627	—
1916	390.661.584	—

De uitvoer van rijst uit de Buitenbezittingen is van zeer weinig belangen worden beperkt tot kleine hoeveelheden uit Aiupnan, Pad y, Makassere a. In do laatste 6 iaren was d e uitvoer ala volgt in K. G.

Jaar	Gepelde	On gepelde
1911	1.130.558	1.757.774
1912	2.498.956	2.130.308
1913	974.292	2.895.988
1914	383.105	17.115.128
1915	225.105	3.796.996
1916	173.774	5.759.391

De uitvoer der gepelde rijst was voornamelijk naar Nderland gericht, die van de ongepeldo naar Singapore.

Daartegenover staan grooto invoeren en wel van dezehoeveelheden.

Jaar	Gepelde	Ongepelde
1911	223.693.669	429.407
1912	206.414.844	331.337
1913	237.755.960	603.063
1914	254.667.926	1.008.339
1915	249.201.602	539.550
1916	301.207.278	945.313

Bij dezen invoer voornamelijk uit Siam, Saig6n en Britsch-Indie zijn ook nog vrii aanzienlyko hoeveelheden via- Singapore weder ingevoerd product uit Ned. Indie begrepen.

Lileratuur Da St. uifer. Land bou w in N.-Oost-Indie, Dr. K. W. v. Gorkom's Oost Indischo Cultures 2c deel; Semmler. Die tropische Agri-cultuur; Sollewijn Gelpke. Verslagen over do padi cultuur in de afdeeling Ngrowo; Sollewijn Gelpke, Da rijstcultuur in Indie, en De rijstcultuur op Java in Bijdr. t. T. L. en Vlk. in Ned- Indie 9e deel 1874.; Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden Sumatra; K. F. Hollo, Do vriend van den Javaanschen landman; K. F. Hoile, Bijdrage tot de kennis der ziekten en plagen in het rijstje was; Milayer, Een blik in het Javaansch volksleveri/2e deel; Mayer, Do Javaan als landbouwer en veefokker; H. O. H. de Bie, De Land bouw der Inlandsche bevolking op Java; H. C. H. do Bic, Rijstcultuur op Java; J. O. Koningsberger, Schadelijko en Nuttigd insecten van Java; Werner und Kornicke, Dio Getreide Arten: J. E. van der Stok, Onderzockin- gen o mt rent ryst en tweede gewassen; A. G. Vorderman, Onderzoekingen naar het verband tusschcii den aard der rijstvoeding in de gevango- nissen op Java en Madoera en het voorkomen van beri-beri onder do gelntemcerden; Koloniaal Verslag; Statistiek van den Handel, de In- en Uitvoercrechtch in Ned.-Indie; Jaarcijfers van Nederland en Kolonien enz.

RIJSTAFEL. De rijst, het voornaamste voestel van de Indo-Maleische vol ken in Zuid-Oost-Azie en den Aziatisch-Indischen archipel, is van de zich in die streken gevestigd hebbende Europeanen, vooral van de Noderlanders en hunnic afstanimelingen, het hoof bestajddeel dei, tafelgcrechten geworden. Derijst vormt bij de mingogocden doorgaans, evenals bij de inlanders, de loofdspijs der drie dagelijksche jnaaltijdcn; terwijl zo

Handwritten note:
Het land
1909 N. 188
Nederl. Rijst
in de landbouw
van
Indon.

in het huisgezin der goede Europeanen ala regel ultians voo- een naaltijd, n.l.dion omstrecks het middaguur, ook de hoofdschotel uitmaakt.

Is nu zulk een dagelijks rijstmaal bij den gewonen inlander en den armen Europeaan hoogst eenvoudig, wijl de rijst daarbij slechts gekruid wordt door wat Spaanscho peper, een droogd of gebakken vischje, een stukje ge- droogd vleesch of eenigo saus uit kerrie of groen- ten gekookt (lodeh), zoo is danrontegen bij den meergegoeden inlander en Europeaan deze rijst- naaltijd door de zeer talrijke en afwisselende bij- gerechten, welck daarbij worden opgediend, een rijk voorziene disch geworden.

Het bestaan van geheele kookboeken, bijzon- der behandellende die verschillende gerechten, hunne samenstelling en toebereiding, bewyst wel de grootte verscheidenheid daarvan, doch tevens de onmogelijkheid in een werk als dit een enigszins volledig denkbeeld van de rijsttafel te geven. De volgende beknopte schets niogde dus volstaan.

De rijst zelve wordt voorgediend, na vooraf behoorlijk te zijn uitgewasschen en gekookt of gestoomd, zoodat de korrels, hoewel gaar, vrij droog zijn en niet aaneen mogen kleven tot eene vaste massa. Bij de rijst diencn verschillende sausen, waarvan de meest algemeene wel is de kerrie- saup, het aftreksel van den wortel ;

voorts verschillende groentesausen (sajeeran), evencns meesttijds naar het hoofdbestanddeel genaamd als b.v. (BATAV.) sajoer lodeh (van verschillende groenten), sajoer asem (van tamarindeen spin a- zic (bajem), sajoer kloak, enz. Vleeschschotels worden in hoofdzaak gevormd door kip of rund- vleesch, beide ook veel tot gehakt (frikadcl) ge- maakt. Kip (ajam) wordt op allerlei wijze too- bereid : gekookt, gebraden, ingewroven met kerrie en allerlei kruiden. Kip in stukken gesneden met dikke uit verschillende kruiden bereide saus wordt ajam besengeh genaemd. Ofschoon in mindere mate, worden ook van cenden (bebek) Boortgelijke schotels gemaakt.

Varkensvleesch komt voor in den vorm van dobbelsteentjes, geroosterd op bamboestokjes (het is de zoogenaamd^ sSato, die echter ook van an de re vleeschsoorten gemaakt wordt). Hier zij ook vernekl de dengdeng, zijnde dunne lapjes ru)id- buffel- of hertenvleesch, ingewroven met kruidenrijen, in de zon droogd en voor het ge- bruik a an tafel in olio of bo ter gebraden.

Verhchillende zee- en riviervischsoorten vormej, gekookt, gebakken in een kerriesaus voorgedi(Mid, z- -r gezoclitu byscholcls. Ook da als handclarslrikcl in gedroogden toestand te vcikrijgen vischsoorten — voor den inlander vaak zijn eenige dierlijke spijs bij do rijst — J<omcn als bischoclcls voor. Garnalen en krabben (oedang en keping) gekookt en met Spaansclio peper bereid, of gehakt en in de eigen schalen voorgediend, vonnen ook jiiening schotel.

Van eicrspijzen als gewone ehotcls mocten gec- noemd worden ommelettes en vooral gezouten en hard gekookte cndoncioren (Color asin).

Bij dit alles komt nu eene gehelco reeks van kleinero schotelctjes, de zoogenaemde sambalans van den nicest vrschillenden aard, waarvan de Spaanscho peper, kokosnoot en ook soya en trasi (ook een prod ukt van visch, vrij onwel- rikend doch we gens den smaak onontbeerlijk)

con bestanddeel uitmaken. Wij noemen slechts: leverljes van kippen, zeer kleine garnalen en gedroogde vischjes (do Makasaarscho roodo vischjes), gezouten vischuit (troebock genaamd), taugG (ontkicnde katjang idjoo) (Phaseolus); gebraden terong (vrucht. van eene Solanum7isoort); piãh (booncn van Parkia) ; kroepoek (bereid van gedroogde, tot poeder gestampte garnalen) ; gepofte of in do aren gekookte mals (djagoeng). Van de kruidenrijen (boemboc boemboc) in al doze spijzen voorkomende, zijn de voornaamste : laos (galanga) ; <ljah6 (gember), uien, knoflook, keloembar (komijn); djinten (karwei), curcuma, enz. Confituren (manisan), zooals van tamarindo en mangga- vrucht, zuren (atjar) van Europe- sche of Indische herkomst, zijn almede een ge- zochte toespjiz ; terwjl voor de echte liefhebbera, wicn al de in de spijzen voorkomende kruidenrijen nog nieb prikkelend genoeg zijn, afzonderlijko schotelctjes met fijngewreven Sptansche peper gereed staan. Het spreekt wel van zelf, dat, bij deze groots verscheidenheid, voor elk bijzon- der rijsttafelmaal slechts eene keuze uit de vele in aanmerking komende schotels en toespjizen kan gedaan worden. Bij goede keuze en toebe- reiding is de bier beschreven rijsttafel een disch, waaraan do nieuw aangekoraene zich spoedig go went en welko hij weldra als bijzonder smakolijk waardeerb, zoodat feitelijk de rijsttafel het hoofd- maal in Indie is. Buiten Ned.-Indie schijnt door den Europeaan van de rijsttafel minder werk gemaakt te worden ; vooral is dit het geval in de Britsch-Indische kolonien. In Nederland is de rijsttafel by velo Indische familien in eere, en meji kan tegenwoordig in Nederlandsche steden, bepaaldelijk to 's Gravenhage, eene ruime keuze der ingredienten by de kruidiehiers aantreffen ; echter blijft de Ncdcrlandsche rijsttafel slechts eene gebrekkige vertooning der echt-Indische. Ook bestaan er Indi'cho restaurants, waar men de rijst afel gebruiken kan. g瘵 <

Wie meer uitvoerig de rijsttafel Beschreven wenscht te zien, zij verwezen naar Indische kookboeken, b. v. Oost-Indisch kookboek (G. Kolff en Co. Batavia); voor eenvoudiger rijsttafel heeft men het kookboek* van Mevr. G. G. Gallas (Nijmegen, bij II. O. A. Thieme, 1878). Een nieuwer 0.1. kookboek is dat van Mevr. J. M. J. Catenius- v.d.Moijden. De Indische tafel, 2e verm, druk 1913- We ten schappel ij ke studienoverdijt onderwerprjizn vooral door Dr. A. G. Vorderman te Bxt.avia gemaakt. Zic voorts bij VOEDINGSMIDDELEN.

RIJSTVOGEL. Zie WEVERVOGEL.

RIJSWIJK. Zuidelijke wyk van Batavia, niet haer naam onClcncnd aan het 's Gravenhage gelegcn plaatsjo, maar aan een aid us geheeten fortje, dat in 1656 word opgetrokken ter plaatse ongeveer waar zich thans de cavalerie-kazerne bevindt. Er werden 5 forten gebouwd tegen do strooptochten van do Bantamurs, dio in den loop van dat jaar do vijandclijkheden tegen do Compagnio zeer on ver wacht hadden hervat. Soutelande o. a. heotte naar „de bracko gronden in dowclcke dab forb is liggende“. Bxtenburoh was gemaakt „van een tempel eenig jaron voor- leden door do Chinezen tot haere duvel- diensb gebouwd“. En Rijswijk lag „in de rijsvclden“ , wat men tegenwoordig rjystvelden noenit. (T. Bat. Gen. XVIII, 1572, bl. 328.

SAADANG. Zie CELEBES, Deel I, biz. 452—

/ f • ~403.

SABAMBAN. Riviertje aan de Z.O. kust van

Borneo, afdeling Bantjenasin, onderafdeeling

丘套 / . 一

Pleihari. Het strooigebied vonnde voor

zen, 1905

zelfbesturend landschap, met een medaansche jaar. Zie MOHAMMED A ANSCHE KALENDER EN GEDENKDAGEN, A.

SABANG..Een tot do afdeling Groot-Atjeh behoorende onderafdeeling, bestaande uit het eiland Wc met cenigc miniatuur-cilandjes, waar- onder Rondo, en best uurd door een civiel-gezag- hebber met standplaats Sa bang, de vrijhaven aan de bekende Sabangbaai. Het ressort is verdeeld in de op zicKzelt staande moekims Balohan, Paja, Iboih en Sabang, onder hoof den, die eene Gouv. bezoldigih genieten van f 30b 8 jaars. Het telde einde 1915: 1042 Atjehers, 2107 andere Inlanders, 1297 Chincezen, 330 andere Vreemde Oosterlingen, en 129 Euro- peanen. Daaronder waren 632 geregistreerde mannen, waarvan 242 ter hoofdplaa f s Sa bang, 145 in Balohan, 210 in Paja en 35 in Iboili. De Atj^bers bier zijn hoofdzakelijk herkomst ig uit do XXVI Moekims van Groot-Atjeh. Zij leven van ladangrijstbouw, klapper- en peper- cultuur. In later jaren is ook veel ficus aange- phnt. Hinder wordt, ondervonden van wilde varkens, en in de ficustuinen soms ook van stamboorders. Vermelding verdienen de we- varende klapperaanplant van den ex-kapitein- Chinees te Iboih en de Europeesche peperonder- neming Tjot Ba^{fr} Oe. De veestapel telt slechts 300 runderen en enkele buffels. Poeld Wd is zeer bergachtig, maar de hoogste top : de G. Leumo Mate is slechts 688 M. Dat gebergte is grootendeels door oerwoud overdekt. Er zijn twee groote baaien: die van Balohan in heb Zuiden, en die van Sabang en Pria La^{ot} aau de Noordzij. Zij zyn verbonden door een 9 K.A1. langen, 4 A 5 M. breeden. karrewQg^^ Andere wegen leiden van Sabang naar le Meule, naar de Niaesche kanip en naar heb nicer Aneuf^{fr} La^{ot}-, wat zoo de vaste uit^{at}apjes^{at}Tijn van reizigers gedurende het oponthoud der booten in Sabang. In 1884 is er over gedacht aan de Zuidbaai

(Lh6° Balohan) een kolenstation to vestigen, ter vervanging van Poeld Breuh, en op beschei- den schaal werd een proef in die richting ge- nomen. Don 18en Mei 1893 werd onze vlag gehesclien te Sabang, dat de standplaats word van een bestuursambtenaar met, militaire be- zetting. Sedert 1895 werd Sabang kolenstat ion. In 1897 werd het telegrafisch aangesloten. In 1898 kreeg het een 2800-tons dok. En in 1903 werd er een handelsstation geopend en kwam het in directe mailverbinding met Nederland. (Zie Deel I, bl. 87). De Sabangbaai is een prachtige natuurlijke haven. De ingang is 750 M. breed en kan dag en nacht zonder hulp van loodsden worden in- en uitgevaren. In do ruime ankerphats van. 900 X 1500 M. kunnen 25 groote booten veilig ten anker komen, zonder elkaar te hinderen. Aan den kolensteiger is plaats voor vijf groote oceaansf oomers. Schepen kunnen te alien tijde aanleggen, 1400 ton en mcci- bunker en water innemen. Laden en lossen gc- schie lt met 5 electriche transporteurs, aan land, en elevators en groote grijpmachincs te watcr. Ten bewijze dat dit snel gaat, zij ver meld, dat een lading van 7000 ton Omhilinkolen in Nov. 15 binnen 1 3/4 etmaal werd gelost en opge- slagen. In Jiandwerk zou dat. 12 dagen gekost hebben. Er worden Cardiff-, Omhilin- en Ben- gaalsche kolen geleverd. Scheepvaartverkecr en kolendebicct nanxen tot aan het uitbreken va n den oorlog steeds toe.

Voor het aantal schepen, dat Sabang aandeed in 1909/15 zie onderstaande tabel.

In 1911, 1913 en 1915 w er den resp.)90.000, 213.351 en 134.334 l onnen steeenkolen afge- leverd, en beliep het goederenverkecr 73.000, 111.000 en j 32.000 tonnen van 1000 K.G. of 1 M³.

Een stat ion \ oor draadlooze telegrafie voor de gemcen^chap t usscJien den wtl en de schepen in de vaarb word medio Maart 1912. to le Moulc geopend. Een t ijdclijk, zeer prim itief quarantainc- station is in gebruik gesteld op Poeld Rocbiah. De afstanden van Penang, Singapore, Hongkong en Colombo zijn respectieveluk 308, 608, 1417 en. 9(1^ ^zeczijnijlen.

De N.V. Zeehaven- en Kolciistation Sabang to Amsterdam, opgericht 9 Aug. 1905 tot voort - zetting der gelijknamige sedert 1898 te Batavi > gevestigde vennoot^chap, zorgt voor de uit - voering der overeenkomst, in J 909 aangegafin

Gorlogrf en Gts. schepen	1909	1910	J9U	1912	1913	J914	1915
Aantal	88	88	129	98	111	105	
Ton waterverplaats:	78.105	80.293	274.801	82.999	103.622	109.646	87.53H
Koop vaardijschepen:							
Aantal	842	904	921	1025	J.071	883	76K
Bruto Reg. ton:....	2.199-114	2.434.523	2.666.949	3.099.395	3.294.685	2.728.945	2.230.656

met den Minister van Kolonien, ten aanzien van de exploitatie van zeevaren en koloniatie aan de Saba ngbaai. Zo lovert steenkolen, drink- en ketelwater, ijs, victualien enz. De regee- ring nam van haar over alle bestaende terreinen, kaden, steigers, pakhuizen enz., en gnf hani- die in crfpacht tegen betaling van een canon van

% van don kostprijs. / * t * G

Zie voorts- HAVENWERKEN en WE.

SABANGBAAL. Kleine naar belangrijke, volkomen beschutte baai met mat ige diepten, welke ongeveer 1 K.M. het land indringt aan de West- zijde van de N.O. punt van het bergachtig ciland Wc, aan de Noordkust van Sumatra: de ingang tus^chen de la go N.W. punt, waarvan een zeebreker afsteekt, en het rolsige eiland Klah is ongeveer oven breed. Langs den rand van een hoog plateau liggen, aan den steil uit zee oprij- zenden Noordoevr, steigery met diep water en. de etablissementen der Sabangmaatschappij; beW. dozen steiger ligt het droogdok en in het Z.O. gedeelte der baai bevindt zich een petroleum- steiger. Schepen kunnen hier t c alien tijde kolen, water en verschevingen bekomen en de noodige reparaties doen uitvoeren. Langs de steigers staat nimmer deining en zelfs me¹ harde Z.W. lijke bui- en ligt men er rustig.

De vertikale waterbeweging is bijna zuiver dubbeldaagsch, het vorval loopt uiteen van 1,8 M. tot enkele dm. Zie Zecmansgids deel II.

SABOEK. Zie Supplement.

SABRANG (SOENB.). Zie CAPSICUM ANNUUM.

SACCA-KOFFIE. Hcl gedroogd en geroost v'uulclivleesch <ler kofficbes, sonis a Is waardeloos koffiesurrogaat gebruikt, op de wijze van eichorei.

SACCHARUM OFFICINARUM. Zie SUIKER. **SACCHARUM SPONTANEUM L.** Fam. Gras- sen. Gelagah (MAL.), Glagah (-IAY.). Eurih gede (SOENI.). Een hoog gras, veel op suiker- riet gelijkend en daarom ook wel wild suiker- riet genoemd, doch smaller van blad. Het groeit met alang-alang op opengekapt terreinen en <lorrc gronden, b.v. op door vulkanische uit- barslingen tijd(dijk van l)lantengroei beroofde terreinen. Door zijn Jioogtc' en scherpe blade- ren is het zeer hinderlijk voor het verkeer. De jonge bladeren worden graag door het vee ge- geten en ook wel als groente genuttigd. De bladeren dienen voor het dekken van huizen.

SACCOPETALUM HORSFIELDII Benn. Fam. I nonaceac. Jjnglot, Kalak kembang, Wani- tan (JAV.). Kalak (SOUND.). Tot 20 M. hooge boom, o]ge] veel Java voorkomend in de lage Linden, vooral in (hjatbossehen. Hct hout is z(ter gezocht, <-n wordt wegens zijn taaiheid en elasticiteit vooral voor lansenstelen gebezigd.

SADANG (JAV.). Zie LI VIST ONA..

SA'DANSCH. Zie SA'DAXS(H)! : TALEN.

SA DANSCH TALEN. De Sa'dansche taal- floeip ligt, voor een groot deci in het stroomgebied van de Sa'tlun, een der grootKte riviercii van (elcbes. Be grenzen zijn: In het N. cenol lijn bings <ion brece<tegraad 2°25' Z.B. van 119°30' O.L. tot 112 10' O.L. (Gr.) en vandaar cenolc lijn naar 120°35' 0. L. tot haar snij]unt met 2°35' Z.B. In hot 0, loupl do grens van dit punt af, on- govecr parallel met de kust van Loowoc, met een hoog ten W. van Waibocnta, want dit behoort lot hot Boeginesche taalgebied; verder W.lijk van Palopo tot 3°50' Z.B. Vandaar kan] n den de

Z.grens rocht W.lijk trokkon tot 119° 40' O.L., daarna N.lijk, de Sa'dan over op do helft van haren W.lijkon bendonloop, verder evonwijdj langs de W.kust, boW. Let a, langs den rechte eroe ver der Mamasa, tot hot snijpunt met 3° 20' Z.B., daarna vlak W. tot halvcruwe tussehen do Tjampalagian- en Balangnipa-rivieren. Van dit punt loopt do W. grens ovenwijdj aan do kust en snijdt do rivier Karama O. lyk van Galoem- pang, op haar vereenigingspunb met de Baoo. Do groep heeft dus, voor Celebes, een groot gebied. Op de Schetstaalkaart van Celebes (1914) is het veel te klein aangegeven. Binnn deze grenzen wordt voornamelijk Sa'dansch gesproken, naar de o nt kenning tad genoemd. Alleen in het Z.I¹k deel, in de landschappen Doeri, Enrekeng, Mai- wa, Kasa, Batoe La pa en Leta nadort de taal meet tot het Boegineesch. Omdatdeze landschap- pen t e zamcn Masenrcmpoeloe' (nabij het gebergte) heeten, wordt hetgeen men daar spreekt sa- mengevat in de benaming: Masenrempoeloesch. Het Sa'dansch wordt dus gesproken in de land- schappen Masamba, Rongkong, Kanandede, Rante Pao, Makale en verder door de volgende volksstamru- ten van het op de taalkaart aangeduide gobied To Maki of Mangki, To Arale, To Manibic-^To Taboelahan, To Rante Boelawan, To Mantanga, To Mainasa en To Melabo. De landstreek door deze lieden, bewoond, wordt aangeduid met den naam Pitoe Oeloena Saloe (De Zeven Rivierbronnen). De grenstalen van het gebied der Sa'dansch groep zijn : In het N. het Lebonisch, gesproken in Rampi, Leboni en Rat. (ontkenning haood), de taal der To Seko en To Pad a (ontk. hari); in het W. de taal der To Galoempang (ontk. lente, ria), die aan den benedenloop der Karama wordt gesproken, het Mamoedjoesch (oedai) en het Mandarsch (andian) en op de grens van Balangnipa de taal der To Toebi (ade). In het Z. ligt het Boegineesch (de)en in het W. het Boegineesch en het Bare'e. Vooral in het Rante- Paoscho is de bevolking zeer dicht. Men schat het aantal sprekers van het Sa'dansch op 400.000.

Het klankstelsel van het, Sa'dansch. sluit zich het nauwst aan bij flat van het Makassaarsch. I^pet ontbreekt, a, so ms 0, is de vervanger, b.v. taloe (drie), toloe (ei). In het hoofddialect worden j en w uitgeworpen, de kleinere dialecten behou- den zc, b.v. baany bajan (parkiet), saa, sava (slang). De palatalen ontbreken. De taal is niet vocalisch, cloch alleen hanizah, k, n, ng, zijn sluiters van lettergrepen. De klanken der R.G.H. wet en die der R.L.D. wet vallen samen in r, b.v. bar a (rijst in don bolster), pare (rijst hide aar). Van de voorvoegsels valt te zeggen dat ze tali'jker zijn dan die van hot Boegineesch. Bohalve de frequentatieve invoegeis, zijn ook oem en in nog in gebruik, cloch oem is doorgaans voor- voegsel en kan in bepaald gevallen zijn oc ver- liezen, terwijl dan do m tot prenasaleering van den st am beginner wordt, b.v. dackC (zoeken), oendaka, ndaka\ Voor st am mon die met een klinker beginnen wordt oem tot n, b. v. norong (zwemmen) uit orong. Het voorvoegsel di, wijst- het passief aan. Do pronominal- voorvoegsels komen als prefixen voor bij de vervoegede vor- men oni het onderwerp, en als encliticae er achter om hot voorwerp aan te wijzen, b.v. moemma'- na" (zij slikt mij in); achter deelwoordsvormen d nid on zij het onderwerp aan, b.v. moraina'

(ik wil). Het achtervoegsel *-an* is zeer gewoon, evenzoo *-t* doch *-kan* of *-akan* b3taat niet als suffix; in do plaats daarvan treedt *-an* op, b.v. *alliangki* (koop voor ons). De woordenschat sluit zich aan by dien *vaw* het *Makassiarsch*, Boegineesch en Toradja'sch. De genitiefvorming geschiedt, zoowel door samenstelling zond e. tusschenzet ;el, a Is door achtervoeging van het pron. suff. 3. pers enk. achter hob bepaalde wo (rd.

~ *Literatuur* : N. Adriani, lets over do talen dor To Sad a en der To Wotoe, Med. Ned. Zend. Gen. XLII (1895), IIJ —150. Adriani & Alb. C. Kruyt, *Do Bare*, e-spn ide Torad ja's van T Midden-Celebes, III, 144—146; A.A. Van do / Loosdrecht, Heb Verhnl van Pano Boclaan (ekst, vertaJine en aan eekeningen), Med. Ned. Zend. Gen. LVIII (1914), 225—244; A.A. Van der Sa'dan, che Volksverhalen, Ibid. LX (1916) 270—286 en 371—392.

SADATI-SPELEN. Zio ATJj : HERS, 5, (DI. I, p. 94).

SADI-LATA. (JAV.). *A.ndrographis panietdaia* Nees, fam. *Acanihaceae*. E'n zeer oud en nog hoe Rama dit sadi-lata ter genezing aanwendde, toen hij cn zijn leger getroffen waren door het vergif van een slang, waarin Rad Bn Ind rad jet

■ **Q**- zich gemetamorphoseerd had. In de S6rat Manikmaja heet de plant s a m b i l a t a. Dr. Boorsma isolcde uit de bladeren dzer plant de kristaUijne bitterstof andrographide; voorts bevatten zij een zeer hoog gehalte aan kalizouten, waarop bij vele planten dzer familie het gebruik als in wr>rdig geneesmiddel berust. Zie ANDROGRAPHIS.

XSADJARAH MALAJOE (eigenlijk SjmJmah Mfel'joe), ook ' genaamd Salalat al-salatin en SiLilah Radja-radja, is de lital van eeno Malei- sche geschiedenis der Mileiers, van dp oudst o tijden af tot aan den Porbugeeschen tijd, in 1021 der Hidjrah, dat is A. D. 1610 door den Malikaan Toen Mahmood Seri Lanmg opges? eld. Do tekst bevat in somnigo redacties 34, in andero 38 hoofdstukken; in laastbedoelde wordt het werk voort gezet tot Alaeddin Biajat Sjah (1591—1617). Evenals in andere sooitgelijke werken is de inhoud voor een deel legendarisch; zonder de hulp van gelijktijdige, vooral Porti- geesche, geschiedverhalen is deze kroniek niet a Is absoluut betrouwbare materie te behandelen, hoewel uit de vergelijking der koningslij>ten met de gegevens der epigraphiek blijkt d t een groot deel der berichten juist is. Evenwel, dit feit is van betrekkelijk weinig waarde wegens het ontbreken van oude handschriften, en het dien- tengevolge oncritische karakter der tekf tuitgaven. Eene inhoudsopgave verscheen in het Tijdsch. v. Ned.-Indie, III, bl. 256—261; vertilingen werden gegeven door Leyden (gedeeltelijk) onder den titel Malay Ann's translated (1821), en door M. L. Marcel Devic, eveneens gedeel,elijk (1878). De eer- te uitgave van den tekst is verscheenc tot Singapore, in de derde decade der 19e eeuw, on- get wijfeld bewerkt door/Kbdoellah Bin. Abdoel- kadii- Moensji, welke tekst in 1884 (door H. C. Klinl<eyt) te Leiden oncritisch is hieruitgegeven. Op den t eks? van Abdoellah en een Leidsch handschrift steurt de niet voltooide uitgave van

E. D ihurier, Collection des principilos Chroni- ques Malaves, 1856. Al deze redic ijs benevens die van enkele manuscripten zijn bevnt door W G. Shellleers voor zijno ui gave, in Ambische karakf ers en in IJzijsche transcriptie, in 1896 te 8ins;apoer verschenen.

Zie do voorredo dier editie, en voorts de catalog! der Male! cho Handschriften van H. H. Juynboll (Leiden), bl. 230 c. v.. en Ph. S. van Ronkel (Bitavi \), bl. 268. e. v.

SADJIRA. District van do controle-afdeeling Lebak-kaldr, regentschap en afd. Lebak, residen- tie Bantam; met eno oppervlakte van 421 K.M². Het district telt 55 desa's. Hot Zuidelijk deel wordt ingenomen door een zwaar begrociel beergland, afwisselend van vormen en met fraaio dalen. Ten Noorden daarvan ligt een eentonig, meest met alang- alang bedekt heuvelland. Jo gelijknamige hoofdplaats is gelcegen in het hic ruime en goed bevolkte dal der Tji Berang.

SADOERI (JAV.). Zie CALOTROPIS. **SAFFLOOR.** Zie CARTHAMUS.

SAFFRAAN (verbasterd Sapan), de stempels van *Crocus sativus*, wordt uit Spanje in Ncd.- Indie ingevoerd en als ini. jnediejn gebruikt.

SAGA Zie ABRUS.

SAGA KAJOE (MAL.). Zie ADENANTHERA.

SAGWIN(STRAAIT). Smalle, zeer diepe straat tusschen het bergachtige, O.W. loopende, gerekto eiland Batanta met zeer steile, gehykkelde Zuid- kust, welke slechts op enkele gedeelten een smal koraalkustrijf heeft, en het heuvelachtige Sala- wati, met een Noordkust van dezelfde formatie, aan de N.W. punt van den Vogelkop van Nieuw- Guinea. In den We tinloop der s'raat ligt, aan de N.W. punt van Salxwati, het hooge eiland Sagewin, dafc het vaarwn ter l o' op 3 K.M. ver- smal, ook in het Oostelijk deel der straat is een degelijke vernauwing. Bij den Oostui loop ligt, aan de N.O.punt van Salawati, he; hooge eila-nd- je Snapan en steekt, van de Oostpun van Ba- tan a, een zeer ui; gestrekb ri f met ondiep© plek- ken af. Nu straat Dam pier goed in kaart is ge- bracht, wordt straat Sagewin, wegens de daarin voorkomende winds! il en, her gebrek aan anker- plaatsen en den si erken stroom, gemeden door zeihepen. Zio Ziemansgids deel VL

SAGI. Zie SAGOE.

SAGI. Zie ATJj HERS, 2, c (DI. I, p. 91).

SAGO (GOENOENG). Nie-^l- wrkzamo vulJcaan in de Padangsche bovenlanden (Sum. Wesk.) met eeri gedeelclijk verbrokkelden kraterrand; de twee hoogste toppen zijn do Goenoeng Milin'ang (2261 M.) en do G. Sago (2080 M.). Do vulkaan heeft een hofjizervormige, naar heb Z.O; openliggendcn krat er, met glooiendo hellingen, zoodat mon er vrij gemakkelijk in kan afdalen. De groote diepto der ravijnen op de hellingen bewest, dat de vulkanische werk- zaamheid reeds lang is geeindigd. In die ravynon komt een soort antloop voor, de kambing hoc- tan. Op de N.- en O-lijke JielJingen zijn uitge- strekto Gouv. koffietuinen aangelegd, die v66r 1908, toen do gedwongen koffiecultuur were! vervangen door directo l elastingen, zeer belang- rijke productio opleverden, al was die opbrengst sinds de gouden tijden der koffiecultuur ree-^l veel verminderd.

SAGO. Zio METROXYLON en SAGOE.

SAGOE. Zio ADONARA.

SAGOE of POHONSAGOE (VULG. MAL.); Rom-

bocloeng (JAV.); Kiraj (SOEND.); Rocinbija (AIAL., MAK.); Hoc da (TERN.); Tawasen of Tewa-sen (MINAH. LANDSTAAL); Labia (GORONT.); Bi (N. G. 4 R.); Bariam (N. G. NOEMF.); Bia (BOER.); Mcijix (ATJ.); Lapia of Lcpia (AMB. LANDST.); Bai on Socat (AMB. GOR.); Kamrioe (AMB. WET.); Mang-a (AMB. KEI); Pi cone (AMB. KRS.); Babia (AMB. AKOE); Rotnia (AMB. SERM.); Eera (AMB. TEN.).

Metroxylon Rumphien MetroxylonSagiis., fam. *Palmae*. In geheel Indië tehuus behoorende 20—30 voet hooge boom met groote gevindc bladern. Eerstgenomde is de eigenlijke sigoc- palm van de Molukken; de andere komt zoowel in het wild als gekweekt in den geheelen Archipel voor. Hoofdzaklijk client de sagoebom ter ver- krijgung van het be ken de meel, dat in het Oost- lijke deel van den Arc hi pel nagenoeg het enicig, geenszins i- ijk lijke, voedsel der be volkin g vormt, en trouwers ook elders niet zonder beteekenis is (zie VOEDINGSMIDDELEN). Tot voor be- trekkelijk korten tijcl vond men den sagoepalm nagenoeg uitsluitend in het wild en hij groeide in de Molukken in zoo grooten getalc, dat de in- woners niet noodig hadden den palm aan to plant .n. Sedert een twintigtal jaren maken echter de Kokniale Verslagen melding van gerc- gelde aan plantin gen van den sagoepalm, die op Biliton, Zuid-Oost-Bornco en voider in West-Java worden aangetroffen. Over het algemeen worden de gedoornde varietciten aangeplant, die tengevolge van de doornen de stammen en hun zctmelrijken inhoud beschermen tegen aanvallen van eekhoorns, wildo varkens en marters.

Gewoonlijk wordt de sagoepalm voortgeplant door middel van de zijdelingse uitspruitsds, die zich na het afsterven van den ouden stam ontwikkelen. Voortplanting door middel van zaden is zeer goed mogelijk, maar wordt niet veelvuldig toegepast, daar de kieming zeer lang duurt en niet zoo zeker is als bij het planten van uitspruitscls. Men plant deze op een vochtigen, lief st slijkachtigen bodem, doch zoo, dat de spruit niet te diep in den inodder komt te staan. De bestc planttijd is in den regenmoesson, doch, wanneer men over voldoende aanvoer van water beschikt, zijn aHc jaargetijden voor het plan ten geschikt.

De jonge plant vormt spoedig uitloopers, die in sommige Nlreken weggesneden worden, totdat zij drie jaar oud is geworden; de daarna ontstanc Jaat men staan tot dat creen vijftal zijn gevormd. De verplcging van den aanplant bestaat in het schoonhouden van de boomer, die van klim- planten gezuiverd worden, terwijl het hooge on- kruid verwijderd wordt om de uitloopers gelcegen- heid te geven zich te ontwikkelen. Ten slotto worden de <1 roge en verdorde bladron uit den aan plant verwijderd. Reeds op driejarigen leeftijd heeft de sagoepalm een klein stam; op goeden groeiid en bij goede verzorging wordt de voile was dan ijftien of twaalf jaren bereikt; maar in de vrijc natuur of onder minder voor- deeligc groeivoorwaarden zijn daartoc dikwijls vijftien tot twintig jaren noodig. Heeft de boom zijn vollen wasdom bereikt, hetgeen door de welling van de bloemkH blijkt en ook door de bontc kleur, die de bladstelen aangemen heb- ben, dan wordt de sagoe gcoogst. Daartoe wordt de boom gekapt, van bladern en doornen ont-

daan en ovcrlangs in tweegn gespleten, nadat hij eerst ter verge ma kklcijing van de be working in twee of drie stukken was gekapt. Na ovcrlangg een deci van den harden bast te hebben ver- wijderd, gaat de sagoeklopper schrijlings op den ha l ven cylindcr zilten en klopt of beitelc (mSma- lock) het merg er uit met cen of ander toestel, dat in de verschildende deelen van den Archipel ver- schilt. In de Poelua Tocdjoeh (Zie Tijdschr. Aardrijksk. Gen. XV 1898 biz. 453) gebruikt men een naar voren breed uitloopcnde guts(j:6ma- lock) van on gc veer 3 d. M. lengte, we Ike van hard hout is vervaardigd, terwijl men in de Molukken een bamboedissel (nani) tot dat doe! bezigt. Terwijl de sagoeklopper aan den arbeid is, heeft hij zorg gedragen aan weerszijden van den stam bladscheeden van den boom te leggen om het wegspringende merg op te vangcn.

D? verwerking van het merg heeft op verschildende wijzen plaats, al naar gelang van de mate van beschaving der bevolking, die het product nuttig en van do bestemmingsplaats. Bij de minst ontwikkeldc be volkin g, b. v. op de Kei eilanden en aan de Geelvinkbaai, wordt het merg (ela), nadat de boom gerooid is, cruit ge- schcpt en zonder verdere bewerking, dus met de tottvczels mede gegeten. In CjntraalBorneo klopt men het merg met houten hamers murw en treedt het met de voeten in water fijn, zoodat het fijne meel door het afvloeyende water wordt medegevoerd en zich lager afzet. In de Molukken en op Ambon wordt echter veel meer zorg aan de bewerking van de sagoe besteed. Men kneedt het merg met veci water, zoodat het zetmeel uit de gescheurde cellen losgemaakt wordt en met het water afvloeit, waarna ten slotte het uitgeputte merg achterblijft. D.ze bewerking heeft plaats in een waschtrog (sahani), we Ike uit een stuk van een uitgeholden sagoestam of uit een onder- stuk van een ouden bladsteel bestaat, die aan den oever van een riviertje op een meter bo ven den begancn grond met een flauwe helling op twee vorken is opgesteld. Aan zijn lagere cinde is de trog afgesloten door een soort zeef, die ver- vaardigd is uit de vezels van den onderkant der bladstelen van den cocospalm. Deze zeef is stevig aan den onderkant en de zijwanden van den trog vastgehecht en verder aan een veerkrachtigen staak bevestigd, die haar gespannen houdt. Het zctmeelhoudende water, dat door het kneden uit het merg vijjkomt, loopt door de zeef heen en vcrzamelc zich in een daaronderstaanden bak (goti), terwijl het uitgeleogde merg op de zeef en in den waschtrog achterblijft. De bezinkbak be- fetaat uit een horizontaal liggcnd. stuk van een uitgeholden sagoebom, waarvan boide uiteinden door sagoe bladern of ook wel door den schors vaj) den kajoepoetih boom of andere spoisach- tige vezcls zijn afgesloten. De bak rust op twee vorken, even bo ven den grond en staat ouder het uitloopcnde van den waschtrog, waaruit het zot- jncelvroedende water over een bladscheede van den pinangboom binnenstroomt. Het zetmeel bezinkt allengs, terwijl het water uit de poreuzo zijwajidcn heensjijpelt en de vochtigc laag achter- laat, welkc uit den bak geschept wordt en in sagoe blfdercn wordt verpakt, welko daartoe over langs aan elkander gehecht en van ondcn omgevouwen zijn. Dit omhuiscel wordt; ver- sterkt met cenigo banden uit do schillen van do groene bladern vervaardigd, die in dwarsc en in

overlangsche richting zijn aangebraait. Het aldus verpakte nice! kan vele woken bewaard blijven, maar is (och niet voor vervoer op groote afstanden geschikt. Met water gekookt wordt de ruwe sagoe, als Sn goo-manta of Lapia-mata be-kend, een dikke, lijmgige brij, van een min of meer samentrekkenden smaak, die met zout, liinoenen op spaansche peper gegeten wordt. Doze brij, sagoe-brij of sagoe-pap, genaamd Pa ped a, Popo- dah (De Clorcq. Bijcl. Ternate, 292), volgens Riedel (Shiik- en kroesh. rassen, 82) ook Lapia, is een in de Molukken zeer algemeen voedingsmid-

* del. . . De sagoe wordt, door den Am bonces onder verschillende vorinen geget en op zeer verschillende wijzen bereid. Het liefst wordt de sagoe door he in als papda genuttigd, hetzij warm of koud. Warm zijde wordt de papeda nicb met een lepel. cloch met twee stokjes, gata-gata genooid, al draaiende opgeschept en dan van het bord opgeslurpt, terwijl een saus van vis ch (koeah ikan) gekookt met spaansche peper (tjili), of ook wel van mosselen en an de re schaaldieren, niet niag ontbreken. Koud zijnde wordt zij in een stuk pisangblad gewikkeld en clan als pro- viand op kleinc tochten niedegnomcn." (Van Hoevell, Ambon en de Oeliasers, 56). Het best te bewaren is het gemakkelijkst- op reis mode te nemen zijn de koekjes, die in aarden of metalen oventjes gebakken worden en welke men bij het gebruik vooraf even in water weekt; zij heeten Sagoe maroeka, op Banda Sangjera, op Celebes Palekoc. Voorts heeft men 曾 goe totoepoea, het zwak geroopte meel; Sagoe oeksona, het ineel met cocosraspel, suiker, peper en zout gekookt, enz.

Voor de bereiding van sagoe voorde Europeesche markt ondergaat de ruwe sagoe echter nog eene zuivering. De sagoe uit de Molukken komt zeer zelden naar Europa, maar veel meer die van West-Born eo en van Oost-Sumatra, die door Chineezen wordt opgekocht en voornamelijk te Singapore verwerkt wordt. Het product is dus afkomstig van den Metroxylon Sagus en wordt te Singapore aangebracht in kegelvormige pakken van pandanus bladeren. De in 恩 ud is een vochtig sagomeel van vuilwitte ldeufl Volgens de be- schrijving van L. van Oyeii in Bulletin no. 44 van het Koloniaal Instituut, cl at schoone monogra- phieen over sagoe en sagoebereiding be vat, vindt deze bereiding als volgt plaats.

De uit de pakken genomen sagoe wordt met water tot een dunne brij aangemaakt en op een groven dock geworpen, die als een zakineen groote tobbe hangt, aan welker rand hij vastgemaakt is. De sagoe wordt met de hand gewreven, zoodat het fijne zetmeel met het water door den dock heengaat en in de tobbe terecht komt, terwijl de vezels en andere onzuiverheden op den dock ach- *terblijven*. Vervolgens wordt de filterdoek wegge- *nomen*, de doorgelopen vJoeistof eenigen tijd ge- *roerd* en daarna ter bezin king met rust gelatei. Vervolgens wordt het bovenstaande water¹ afgeschept en de vichtige ineeilaag, die de helft van den ii- houd, der tobbe uitniaakt, naar een ander toesteJ overgebracht om nog een laatste zuivering te on- *dergaan*. Dit toestel bestaat uit twee tobben, die zoodanig door goten met elkander verbonden *zijn*, dat uit de eene tobbe het vocht gemakkelijk in de andere kan worden overgestort. Die goten zijn ongeveer 2,5 M. *diep*, van bo ven 3,5 en van anderen 3d.M. breed. Het eene einde van de goot

is gesloten en het. andere open, maar voorzien van een reeks kepen, waarin horizon tale stukkeii hout passen, die omstreeks 1 c.M. dik zijn. Een stuk dock, zoo breed als de goot, wordt aan zijn open cind vastgeklmd door het onderste hout, dat in de kepen past, zoodat het in de onderste tobbe afhangt. Nu meijgt men in de bovenste tobbe het sagomeel met water tot een dunne niclk aan en giet die door de zeer flauw hellende goot in de tweede tobbe. Gedurende den tocht door de goot bezinkt de sagoe en wordt door het afsluitende houtje tegengehouden, terwijl het water langs den dock doorloopt om daarop de lichtere vezels en draden achterlaat. Zoodra de laag sagoe den bovejrind van het houtje heeft bereikt, wordt de doek een slag om een tweede hout je omgeslagen, dat hooger in de kepen wordt gestoken en zoo gaat men voort, totdat de goot vol is geraakt. Het doorvloeiende water neeint na- *tuurlijk* nog wat zetmeel mede, dat in de tobbe bezinkt en later weder met nieuwe hoeveelheden tezamen wordt verwerkt.

Het uit den goot *genoracn*, tczamengepakt zetmeel wordt in stukken ter grootte van onge- *veer* een kubieken vocht verdeeld en een dag lang in de zon gedroogd, vervolgens op lange tafels fijngestamp en gezeefd, terwijl de op de zeef achtergebleven stukken verder fijngestamp worden, zoodat ten slottc alles door de zeef is geloo- *pen*. Nu wordt een zekerc hoeveelheid van de fijne, vochtige sagoe in een groot stuk lijnwaad, gestort, dat met beide cinden aan lange stokken is vastgebonden en door middel van een kruisstok in den vorin van een zak uitgespannen is. Deze zak wordt door middel van een langen stang aan- houdend in horizontale slingerende be we gin g ge- *houden*, waardoor de sagoe zich tot korrels van verschil lenden diameter samenbait. Wannec de sagoe den juisten droogtegraad had bereikt, is dezc be working in een minuut afgelopen, maar de operatic geluk *niet*, als het nice) te droog of te vochtig was. De korrels worden nu door middel van zeven in verschil lende soorten gescheiden, zoodat men parelsagoe van verschil lende grootte verkrijgt, terwijl de grofstc stukken nogmaals de be working niocctej ondergaan. De op sortering gezifte korrels worden nu in ijzere pannen aai en lichte roosting onderworpen, waarbij zij ge- *stadij* met een houten lepel worden omgeroerd. Nad at de roosting eenige minuten geduurd heeft, worden de korrels weder gezift om de aaneef- *geklonterde* Jos te maken, daarna aan de lucht voorgedroogd en daarna tot gcheel droog voor den tweeden kecr geroosterd.

De uitvoer vaji sagoe uit Nederlandsch Indie, waarbij dan. de uitvoer naar Singapore tot verdere ver working op parulsagoe is ingcnloten, was in do laatste jaren als volgt in K.G. :

Jaar.	Ku w Sagomeel.	Gezuivrd Sagoemeel.	Andere Sagoe.
J 911	7.801.865	3.302.415	3.613.655
1912	8.223. J 75	3.838.260	11.193.400
1913	9.181.859	4.551.886	68.073
1914	26.483.725	5.054.001	11.777
1915	9.035.049	7.498.721	11.385.23J
1916	10.140.715	9.207.517	J 1.392

Behalve het meel van den sagoeaJm gebruikt

men ookde bladcrccn op wel ak duurzaine dakbedekking. De gedroogde bladcrccn zolve vormen een goede soort atap, terwijl de 12 tot 15 voet lango bladstelen onder den naajm van gaba-gaba con zeer duurzaam materiaal voor daksparen geven, die op de wijzcc van bamboe worden gebruikt.

.3 SAGDI. Groot-Atjeh, buiten het cigenlijk soeliangsgebied, wordt verdeeld in drio *sag do's* (sagfs) of zijden, elk bestaande uit een zeker aantal moekims, waarnaar zij dan ook heeten: Doeaplohdoea (de XXII Moekims), Docaploh- uani (do XXVI Moekims) en Tcungohlheeploh (de XXV Moekims).

Het Atjehsche beweren, dal de sagi-indeeling onder do vrouwelijke soeltan Noeroel-alam Nakia t oedin (1675—78) zou zijn tot stand gekomen, is stellig onjuist. Mogelijk echter w is tew onder haar bestuur de oeelebalangs door te drijven, dal elke 1 roonswisseling moest geschieden over- ecnkomstig de beslissing van de vertegenwoordigers der drie sagi's. Maar deze sagfs waren door den drang der omstandigheden reeds lang voor dien geboren. Binnenlandsche twisten en oorlogen waren van oudsher in Atjdh aan de orde van den dag, en evenals nu de gampongs hare kracht van den in de vereeniging onder eenen. oeffe- balang, zoo moesten wel de oeelebalangs in hunnen onderlingen strijd het nut van een of- en defensief verbond gaan inzien.

Elke federatie koos zich tob hoofd, tot „panglima”, den invloedrijksten machtigsten oelde- balang uit haar midden. De panglima sagi had echter alleen gezag in zaken, waarbij gemeen- >chappelijke belangen betrokken waren. De andere oeelebalangs bestuurden overigens hun eigen gebied alsof er geen sagi bestond. Do rang van panglima sagi bleef erfelijk, in de familie van den eersta a ls zodanig erkenden oel&cbalang. Of latere titularissen, slechts den rang of ook den invloed hunner vaderen hadden geïrfd, dat kwam steeds uit bij oorlogen en andere buitengewone toestanden. De drie >agihooftcn zijn thans Gouvernementsainbte- iieren. Benoemd con ontalngen werden zij tot heden door den Gouverneur-Generaal, maar in den vervolg zal de Gouverneur van At jdh dat doen. Hun bezoldiging enz. is geregeld bij Ind. Stb. 1914 no. 87. Zij genieten con jaarlijksch t rakteinent van f 2400, waarbij voor die der XXVI. en XXII Moekims pcrsoncelo toolagen kocnc groot J 200 en 4800 gid. Voor bijzondereheden, de drie bovcnvcimelde sagi's betreffende, /it- chik S]^\ CLIME I'Xi. OEL11£- JJIEUE C> LHO° NGA. Zig,Dr. Snouck Hur- grojije : De Atjehers I, 93, 145.

SAGOENGGOE (JAV.). *Zic* CLERODENDRON S ERRATUM.

SAGOEWEEER. *Zic* PALMVVIJN. Ook wel Koi water genocul, d.i. wate r van den kole- palm, waaroer zi(- T. Bat. Gon. XXXIII, bl. 2<1S.

SAGOPALM. *Zic* METROXYLON en SAGOE.

SAGRINLEDER. *Zie* HAAL.

SAGUERUS. *Zic* A RENG A.

SAHENDAROEMAN. Vulkan op het eiland Sangite of Groot-Sangi. Deze „slapende,* vulkaan wordt door Von Komorowicz (Jaarb. Mijnw. *1913) verondersteld het centrum to zijn van de liefstige aardbevingen, we] kc op 14 Maart 1913 op de Siau en de Sangi- cn Talaut Eil.n zijn gevoeld.

Zie ook Zeitschr. fir Vulkanologie *IL* 1916; 151-158.

SAHER (EDUARD AUGUST VON). Werlt den 9e Aug. 1849 te Breda geboren. Aanvankelijk Jjestomd voor de I-6n. Mil. Acad cmie aldaar, werd hij voor zijnc oogen afgekeuixl. Daar do decoratieve kunst nem aantrok, kreeg hij zijne verdere opleiding aan de Acadomie voor schoone kunsten te Brussel. Ook bekwaamde hij zich verci er to Weenen, Boedapest en Lon^len.

In 1880 werd hij benoemd (e: Conservator van hetmuspum te Haarlem.en tot Direct eurschool van Kunstnijverheid aldaar. Bekend i? do door hem volvoerde opdracht om voor de inzending op de wereld 1 entoonstelling te Paris in 1900 afgieeisels t e nemen van den Boroboedder op Java.

Hij schreef: "De vei-sierencTelcungtcn in N.O.I." 1900; „Eenige Hindoeimonumenten op Midden Java", Haarlem 1900 en bijdragen inde "Führer durch die Niederl. Indische Kunst-Ausstellung im Kaiser Wilhelm-Museum zu Krefeld 1906".

Hij was medeoprichter van de vereeniging Oost en West. Von Saher overleed 4 Febr. 1918 te Haarlem.

SAHOE. Ternataansch district op de Westkust van Let Noordelijk schiereiland van Halmahera. usschen Gamkonorah ten Noorden en Djailoip ten Zuiden. De Noordelijke grens gaat midden door een ravijn con de Zuidelijke is de inham Oeboe-Oeboe, bij het eiland Damar. In het Oos- ten wordt het door den centralen bergketen van het district Kaoe gescheiden. De mohammedaan- sche bevölliing is gevestigd in de strandkam - poengs Sahoe of Soah Raha, uitd wijken bestaande, en iITTe kampoengs Djarokc en Soesoepoe. ^ Het binnenland heeft een vrij sterke bevolking, gevestigd in 7 groote en 20 kleine kampoengs, die alle langs voetpaden bereikbaar zijn. Het zielen- tal is nog niet bokend, daar de meeste binnenlan- ders eei zwervend leven]eiden. De hooftcn der grootere kampoengs vocren den titel Sengadji. De sultan heeft hier een oetoesan met een dj oeroe toelis (schrijver), alfercs (commandant van de Sultanspolitie) en sardjeti (gegradueerde bij de Sultanspolitie). Bit Sahoe is voor den sultan een belangrijk district vanwege de belasting in rijst ten behoeve van de geheele hofhouding. jEr wordt :-' bier veel padi op droge velden verbouwd. Boven- dien zijn eenige kampoengs verplicht tot persoon- lyke diensten bij den sultan, die evenwel met 24 realen s'jars per dienstplichtige afkoopbaar zijn. Vole Sahoereezcn verhuren zich bij Europeanen te Ternate als huishoudienden totdat zij die af- koopsum bij elkaar hebben en keeren dan weer naar hun land terug. (Zie HALMAH&RA).

SAILONG. District van de onderafdeeling Bone, afdeeling Boni, gouvernement Celebes en Onderri. - < ' . . . 气 /

SAIR. *Zic* MUZIEK EN MUZIEKI^TBU- MENTEN.

SAJJID. *Sajjid* beteekeñ in het Arabisch in liet algemeen : „heer”, maar is in den Islam 1evens een adellijke titel geworden, evenah sierief (dat in het algemeen „edele^ beteekent). Met doze beido titels duidt men de afstamine- lingen van den Profcet aan, de zgn. *AEden, d. w. z. de nakomelingen van ^Ali, inzonderheid die uit zijn huwelijk met Mohammods doebter Fatimah (vgl. SJI^IETEN). Hoewel het spraek- gebruik in dit opzicht niet in alle Moslimsche linden vaststaat, worden veelal do afstair.ir.in.-'

gen van 'All's zoon Hasan : sjeriefen on dio van zyn tweeden zoon H oosain: s a j j i d's genoemd. In Ned.-Indie, waar men hoofdzakelyk *sajjid's* (dus nakomelingen van Hoesain) aanleert, duidt men mob den tit el sjerief bier en daar wel de in den Archipel ge-boren af sta mmelingen van *sajjid's* a an. Ook de titel *habib* (welke in heb Arabisch lotterlijk: „geliefde" beteekent), mot- welken men in Arable *sajjid's* eerbiedig aanduidt, komt in Ned.-Indie voor. Groot is de adeltoets van volen der in Nod.-Indie gevestigde *sajjid's* uit> Hadhra- maut. Huwelijken van vrouwen uit hun geslacht met Inlanders of zelfs met Arabieren, dio geen *sajjid's* zijn, beschouwen zij als eone groole ■schande. Zie verder:附. Snouck Hurgronje, Mekka, I, 56 v.jkDe Atj6hers, I, 158, 160 (The Achehness, T, I 跪 v.)^Sajjid Oethman's gids voor de priest erraden besproken, p. 17 vv. (Het Recht in Ned.-Indic, LXIII (1895), p. 738 vv.).

SAJJID OETHMAN. Zie OETHMAN.
SAJOR TATANAMAN (MAL. NEN.). Zie CLE-RODENDRON MINAHASSAE.

SAKAI (ORANG). Zie ORANG SAKAI.

SAKITA RIVIER. Rivier aan do Oostkust van Celebes (zie aldaar onder d. DE ZUIDOOSTARM) met gelijknamige plants bij de monding.

SAKOE (KAJOE) (MAL. AMB.). Zie SEME-CARPUS HETEROPHYLLA.

SAKRA. Vrij groote plaats in de onderafdee- jing Oost-Lombok, ten Z. van Selong, stand- plaats van een districts hoofd. Ook de naam van het Sasaksch district in die onderafdeeling.

SAKSEN WEIMAR EISENACH (KARL BERNHARD Hertog van). Tweede zoon van den toen malig regeerenden vorst van dat land, werd in 1792 geboren en ging, na reeds op jeug- digen leeftijd in de Napoleontische oorlogen den veldtoop te hebben ondergaan, in 1815 als kolo- nel in Nederlandschen dienst over. Hij streed in dat jaar cn, na in 1816 en later successievelijk tot Generaal-Majoor en Luitenant-Generaal te zijn bevorderd, gedurende de Belgische revolutie met onderscheiding in de gelederen van het Nederlandsche leger ; in 1818 trad hij op als provin- ciaal kommandant io Oost-Vlaanderen, ondernam in 1837 eenereis naar Rutland en bracht et elijke jaren door op zijn landgoed Liebensteiu bij Weimar, en op reis in het buienland, o.a. in Amerika, omin December 1848, als Generaal der Infanterie, te worden benoemd tot Commandant van het Indische leger. Deze benoeming had hij te dan- ken aan zijn vroegeren krijgsmakker bij Waterloo, koning Willem II. In April 1849 op Java aahgekomen, zou hij, na den dood van den Generaal-Majoor Michiels, in dat jaar de derde Balisclie expeditie cominanderen, toen hij bij zijne komst op Bali vernam, dat de oorlog zoo goed als geëindigd was. Het pleit was to'n reeds beslecht door Van Swieten en Do Brauw, zoodat hem slechts ch rol van pacificateur ten deel viel. Tot het laatst van 1851 aan het hoofd van het Indische leger gestaan heb- bende, zag hij zich wegens ziekte genood- zaakt Indie te verlaten, oin in October 1853 op zijn verzoek te worden gepensionneerd. Na jji 1854 te zijn benoemd tot lid van hot Comity van defensie in Nederland, overleed hij in 1862 in zijn gebooiteland. Door een samenloop van omstandigheden kon by gedurende zijn Verblijf

in Indio van zijn on bot wist bare gaven van aan- voerder meer in het kabinet dan in de gelecdron of to veldc doon blijken. Aan zyn voorstellen dankte het Indische leger — waarvoor hij, blij- kens zijne laatste, uit het hart gevloeidc dagorder, groote sympathie koesterde — o. m. de oprich- ting van het korps pupillen to Gombong en de go weermakersschool te Meester Cornells; terwijl zijno ad viczen mocr dan cons in zake de defensio van Nederlandsch-Indie legen een buitenland- schen vijand werden ingewonnen, waarvoor hij in 1851 een Raad van verdediging wist te doen in het leven roc pen. In 1834 verscheen zijn „Pr6cis de la campagne de Java on 1811".

Hij was lid van ettelijke geleerde genootschap •pen, eerolid van het Bat. Genootsch. v. K. en W. Zijn portret werd in 1830 googaveerd door v. d. Meulen.

SAKTI (DJOEKOT) (SOEND.). Zie NASTUR- TIUM INDICUM.

SALA GOENTING (BAT. MAL.). Zie SRI GOEN- TING.

SALABANGKA-EILANDEN. Lago, met struik- gewas begroecde eilandengroep aan de Oostkust van Celebes, genoemd naar heb grootLte van do groep. Te Kalerowang, op heS gelijknamige eiland, is een drukke handel in rotan en bars me. Makasser^

SALABANGKA (STRAAT) loopt tusschen de gelijknamige eilanden in de Oostkust van het Z.O.lijk schiereiland van Celebes, bez. de Tomori- baai. De Celebeswal is hoog van af hoek Neder- burg, aan den Noordingang der straat, en heeft, behalve in de bocht bij hoek Salabangka, waar een kenbare witte pick in het gebergte zichtbaar is, een hier en daar vrij ver uitstekende koraal- kustbager, in heL Z.O. gedeelte der straat wordt de kust lager. De S^labangka-eilanden zijn laag, alleen Toko Aja, een van de Oostelijke groep, heeft een kennelijken heuvel; van deze eilanden steken, behalve aan de Westpunt waar de straat het smalst en slechts 1 K.M. breed is, droogval- lende kustriffen en gevaren nog al ver in de straat, uit. Ook in den vaarweg, welko vrij groote diepte heeft, liggen enkele losliggende riffon, van welko de gevaarlijkste be hind of bobakend zijn. Door de straat loopt een fol tij. Zie Zeemansgids deci V.

SALACIA MACROPHYLLA BI. Fasi. *Hippo- crateaceae*. Katjipot (JAV.). Een klinuncnde heester, waarvan de bladren als inlandsch gc- neesmiddel worden gebruikt om de zaadrok om de zaden gegeten word .

SALAK. Vulkaan op de grens der residential Batavia en Praenger-regenschappen. Het topge- deelte is sterk geerodeerd; men kan echter nog twee krateranden onderscheiden met een ge- meenschappelijken middenrug (hoogsto to 221 J M.); de Oostelijke is naar het N.O. gcopend door de diepc kloof der Tjapoos, de Westelijke naar het W., door een kleinc beek, die langs de solfata- ren sroomt, de eenige gringe overblijfselen der vroegerc werking. Op gezag van Junghuhn (Java II. 13) word vroeger aangenomen dat de Salak in 1699 een hevige uitbarsting had gehad. Reeds door Hageman en Swaving word (lit botwijfeld en Vc) beek (Java, 495 noot) toonde de onlioiidbar- heid er van aan. De hoogere hellingcn zijn mc<<- rendcels met zwaar bosch begroecid en de lagere goed bebouwd en vooral aan de Noordzijde diclit be vol kt. Naar het Z.W. is de Salak keten vormig

verbonden jnet de lagoro toppen Percbukti en Endoet; nftar het O os ten met den PangSrango door het zadel, waarover de spoorweg loopt (54.0 M.).

SALAK (MAL., JAV., SOUND.). Zie ZALACCA. SALAK-GÉDÉ. Een nieb meet werkzamo vul- kaan in den uitersten N.W.-hoek van Bantam, 594 M. (Verbeck, Java, 869).

SALAK MINJAK (SOEND.). Zie ELAEIS.

SALAKITI. Kain.pong op hot Zuidwestelijk schiereiland van West-Nieuw-Guinea. Salaki i ligt aan de Westzijde van de gelijknamige baai, tusschen do kampongs Roembati on Patipi. Door een uitstekende land ; ong is het volkomen tegen den Noordwosten wind beschermcl. De plaats werd reeds in oude geschriften genoemd, doch bestaat thans slechts uit een vijftal huizen, die, zooals elders, in zee, op een bij laag water zoo goeda a Is droogvallende plek gebouwd zijn. Bij hoogsten vloed is do vloer nog 66n me : er boven wat er, zoodat de huizen op 3 a 3.5 M. hooge palen staan.

Salakili is niet zonder nijverheid. Er worden kleino vlerkprauwen gebouwd; hot hout is licht, de prauwen 5 tot 7 M. lang; de bowerking heeft plaats met een patjoel en met behulp van houten spijkers en rotan. Is do prauw gereed, dan wordt de huid van binnen en van buiten zwart gebrand door middel van droge klapperbladren, die tot een fakkel zijn saamgebonden. Langs de geheele Maccluegolf worden deze vaartuigen geruild tegen goederen of sagoc ter waarde van ongeveer acht gulden. Het dr ink water moot gehaald worden uit een meer Oostelijk gelegen put. Salakiti staat onder heb gezag van den Radja van Palipi. Zie ONIN.

SALAM. District met gelijknamigo hoofdplaats van de afdeling en het regentschap Magelang, residentie Kedoc. Het is gelegen tegen de helling van den Merapi en in het dal der K. Elo, tegen de grens met Djokjakarta ; de hoofdplaats ligt dicht bij die grens. Het licft cone oppervlakte van 78 telt 64 desa's en is verdeeld in 3 onderdis- I ricten. Op het einde van 1905 bestond de be vol- king uit een tinctal Europeanen, enkele Chince- zen en ruim 65.000 inlanders.

SALAM (MAL., JAV., >OEND.). Zie EUGENIA [>OL\ANTIA.

SALAMAN. District met gelijknanugc hoofd- [>laats van de afdeling en het regentschap Mage- hing, residentie Kedoe, het Zuidwesten der residentie benlaand<?. Het licft eene oppervlakte van 256 K.M², telt 109 elca's en is verdeeld in 5 onder- <istricten>. Op het einde van 1905 bestond de be- volking uit *! Europeanen, bijna 200 Chincezen en mini 95000 inlanders. Tn (lit district ligt tie Boro- bodoc.

SALAMPING (DAJ.). Zie OKA NG OETAN.

SALANG. Lanclschip aan de Z.W.-kust van het eiland Simaloer of Simoclool, wolk oiland nil maakt de onderafdecling Simulooc van do afdeling Westkust van Atjéh. Het greist ton

N.W. aan LCKon, ten N.O. aan Sichoelc, ton Z.O. aan Simoclocl, en ten Z.W. aan zee. IeL heeft een in verhouding tot do andere land- Hcuppen breedte moorassige kuststrook, waar doorheen een aantal onbelangrijke riviertjes hun weg vinden naar zee. Het. strand van Sa- Jang is do natuurlijke communicatieweg voor reizigers van Siniocloel naar Lok on of omge- keerd. In hob O. gaat een voetpad Z.-N., komend uit Simocloel en voerend naar Sichoelc en

Sibigd. Sa lang t eldc in 1912 314 zielen. Aan het hoofd staat Patoe Mohamad Sawal, wiens korte verklaring van J Aug. 1910 word goed- gekourd en bekrachtigd bi) Gov. besluit van 16 Maart. 1911. Do panioentja^o, hot voor- naamsto lid van hot eigenlijko inheemsche landschapsbestuur, krijgt f 5 per maand. In- landscho chymologen op het eiland verklaren den naam „Salang-* uit het Minangkabauscho „salang^o = lecnnc. Niassers, die cr belandden, zouden het land in Icen hebben gekregen van de hoof den van Simooloel, en van Sa lang uit zou toen Sichoele later zijn bevolkt. Die sage moot tevens verklornd, dat in Sa lang en Sichoele een andero taal wordb gesproken dan in de overige landschappen. Zie Van Langen in Tijdschr. Ind. Aardr. Gen. Io jaaui-g. (1881), afl. III, bl. 1, en Jacobson in Tijdschr. K. Ned. Aardr. Gen. 1917 bl. 269. Zie voorts SIMALOER.

SALANGANEN. Zie GIERZWALUW.

SALAT, Zic Sfimbahjang.

SALATIGA. Zuidelijkste afdeling van de resi- dentie Scmarang, voor 1895 een afzonderlijk re- gentschap, maar in genoemd jaar gevoegd bij het regentschap Scmarang. In het laatst van 1901 werd de afdeling Salatiga opgeheven en als con- trole afdeling gevoegd bij Ambarawa, doch twee jaar laterwerd de zotclvaai denAssistent-B.esident verplaatst naarSalatiga, en Ambarawa tot contrd - le- afdclling van Salatiga gemaakt. De afdeling is groot 903 K.M², had op ultimo 1915 ccne be vol- king van bijna 396.000 zielen, waarvan een 1500- tal Europeanen, ongeveer 3000 Chincezen, Ara- bicren en andere Vreemdc Oosterlingen. De afdclling is verdeeld in twee controle-afdelingen: Salatiga mot de cistricten Salatiga en Tenganan, en Ambarawa met do disEricten Aiubarawa en Oc- ngranan. Aan den controleur van Aiubarawais toe- gevoegd een cispirant-controleur met standplaats Oncgarai (zie aldaar). Deze afdeling bestaav gcehel uit vulkanisch bergterroin, dat voor een groot gedeelte behoort tot de hellingen van den Alerbaboe, die op de Zuidcrgens gelegen is. De belangrijkste rivier is de kali GacHng, lager kali Sc- ranggcheeten, welke hetZ.O.gedcelte der afdclling doorstroomt. Het plateau in het Z.W. dor afdee- ling is zeer geschikt voor de culfruur van Europec- sche groenten ; ook werd cr vroeger wel tarwe ver- bouwd. Er zijn 21 crfpachtsondernemingen, uit- geoefend op 71 erfpachtsperceelen, waarop koffie, cacao, kina, coca, rubber en speccrien worden verbouwd en twee ondernemingen voor den aann- plant van suikercietstekken. Tusschen Salatiga en Ambarawa vindt men de Rawii Pening (zie PINING) waaruit de Toentangrivier afvloeit.

-De afdeling wordt doorsnoudo door den spoor- wegKijdongdjati—Ambarawa(Willoin D),vau welc- ktat.stc plants do stootinrainlijji Ambarawa — Magelang in 1905 is gecopend. Do stooratramlijn Djokja - Afagelang bestond toen reeds (sedert 1898).

SALATIGA. District van de gelijknauiigo con- trole-ufdeeling en residentie Semarang ; met cene oppervlakte van 29.5 K.M². Op ultimo 1905 be- droeg de bevolking bijna 115.000 zielen, waarvan een 800-tal Europeanen, 1300 Chincezen, enkele Arabicren en een 80-tal andere Vreemdc Ooster- lingen. Het distict is verdeeld in vier onder- districten, Salatig[^] Bringin, Gctasan on Toen- tang. In het onderdistrict Getيسان worden Eufo- pcesclie groenten en aardboion getceld. In dib dis

trict. heeft mon twee ondernomingen. god re ven op 24 erfpatchesporcecln. De onderneiming GiStas, eene vroegere enclave vnn Solo, bestmt nllcen bit, 27 crf>richtsporcelen. Bovendien is cr e6nc ondernemcng voor suikcrriectibit.

SALATIGA A. Hoofdplaats van do gelijknamige afdeeling T'cohrdle-af declin g, district en regentschap Semarang van de residentie Semarang, gelegen a an den grooten weg van Semarang^a via Ba wen en Toentang naar Soerakarta. op 112 K [l. afsiaai3s van de liftl-e Toentang van de N.I. Spoorwegmaatschappij- Van Salatiga iiii gaat cr een wee naar do Noord tot de haltc Bringin, die o]> 9 ICM. "stands van Salatiga is gelegen. De plaats ligt 580 M. boven zee en heeft een koel. aangenaam, maar cnigszins vochtig klimaat. Men heeft cr fraaic gezichten op de hellingen van den MSrbaboe en den Oengaran, welke laatste berg geheel begroeid is. De woningen der Euro- peanen liggen grootcndccls aan den weg naar Toentang en om het z.g. kerkplein, eenc kleine open vlakte, waarop de Protestantsche kerk is gebouwd. De aloen-aloen. waaraan de voormalige Regentswoning, thans bewoond door den Patih, ligt ten Z.O. van het kerkplein op ongeveer 2 K.M. afstands. Na het slcchten in 1848 van het fort „de Hersteller" is het garnizoen o verge- bracht naar een kampement ten Zuiden van de hoofdplaats, waar o.m. de Indische cavalerie ge- vestigd is. Niet ver van het kerkplein ligt de be- kende badplaats Jkalitania n ; en ten Zuiden van dat plein de CliineeskCk wyk, waar een levendige handel wordt gedreven. Men vindt er een Inland- sche Christengemeente met een steenen kerkje en een Zcndingschool, eenc nederzetting van het Leger des Heils en verder een belangrijk militair liospitaal. Salatiga is in de geschiedenis bekend door de capitulatie van den G.G. Janssens in September 1811. De bevolking bedi-ogc op ultimo 1905 een kleine 12.000 zielen, waarvan 700 Euro- peanen behalvc het garnizoen, en 1300 Chineezen, verder 7 Arabieren en een 80-tal andere Vreemde Oosterlingen. -

SALATIGA-ZENDING. Zie over de eigenaardige organisatie: ZENDING (Protestantsche). Zij arbeidt in de residenties Pekalongan, Senia- rang en jRembang met uitzondering van de vroegere residentie Japara. Het aantal Zen- dingsposten bedraagt 12.

SALAWATI. Eiland behorende tot de Radja- Ampat (zie aldaar), het gebied der Vier Radja's. Het ligt op de Noordwest kust van Nieuw-Gui- nea tusschen 0° 40' en 1° 30' Z.B. en 130° 35' en 131° 10' O.L. Het wordt door Straat Sage win van het eiland Bat ant a gcscheiden. De meest gebruikelijke naam van de straat tusschen Sala- wati en den vasten wal is Straat Galewd, overigens zijn plaatse^{nk} verscliillende namen in ge- bruik ; zoo heet het Zuidelijkste deel : Straat vqn SS16, de engte tusschen Salawati en Warir wordt genoemd: Straat Kajobo-lol enz. Straat GalSwo is in het Zuiden 2 K.M. breed, in het Noorden het tienvoudige daarvan en bezaaid met eilanden.

De kusten zijn vrij regelmatig en vertoonen geen diepe inhammen; de Noordkust is hooger dan de Westkust en bestaat uit kalkbergen, die ruim 300 M. hooger zullen zijn; Oostwaarts wordt de kust laag en moerassig met uitgestrekte sagoeboschen en aan het strand een groot aantal klapperboomen. Rivieren worden er niet aange-

troffen. Aan de kust ligccu verscllendo nederzettingen; do twee grootste ka in pongs zijn : Sa mat 6 aan den N.O.-hoek, de zetel van den Ridjd en Sailolof. ann do Z.W.kust, dat door een kapitan-hoet bestuurd wordt. De bevolking dezer kampongs, meerendeels afkomstig van elders, is Mohammedaansch; do oorspronkelijke bevolking is heidensch en houdt zich hot liefst in de bosschen op, doch vestigt zich wel eens tijdelijk aan het strand. Zij heeft een eigen taal en is wellicht in twee of meer stammen ver- deeld.

Officicol heeft Salawati gezag over de kust van Nieuw-Guinca van do S\$Remoek tot Kaap de Goede Hoop (T. Jainoersba) ; het breidt zijn invloed landwaarts uit over do in het gebergte wononde staimen Seg6t, Mo of Moi en Arfoe, die naar de kust afdalen om boschproduction aan de strandbowonors te verkopen. Ook maakt het aanspraak op de kust veel verder Oostwaarts dan genoemde kaap. Dit gezag wordt echter niet altijd geerbidigd.

De kampong Samate bestaat uit een rij huizen, zich uitstreckende 1.5 K.M. langs een zfindige kuststrook, die slechts 30 M. breed is; daar achter strekt zich een moeras uit. De Radja lie eft een vrij goede woning, gebouwd naar het model der Tidoorsche huizen. Sailolof is een vrij groote kampong, bestaande uit een lange rij huizen langs het strand en met ongeveer 300 in- woners. Het ligt geheel open voor Westen.- en Zuidenwind. Achter het strand is het ter rein moerassig. Veel klapperboomen worden hier aangetroffen ; klipperolie is dan ook een voor- naam uitvoerartikel. Ook is er handel op Afisool. Aan het hoofd van Sailolof staat een Kapitan- laet, die wel de suprematie erkent van den Radja van Salawati, maar vrijwel onafhankelijk is. Zijn gezag strekt zich uit langs de kust van het vaste land van de Seremoek Westwaarts tot SiSle en verder Noordwaarts de straat in; de Segetstammen erkennen hem a ls hun heer. Ook heeft Sailolof cenig gezag over een deel van Waigeoc aan de Majalibitbaai en ook res- sorteert er onder het aan de Noordkust van Salawati glegen Tipin. /

SALEH. Zie RAD^{AN} &AL eH.

SALEHBAAL. Groote, ruim 45 zcemijl om de Z.O. het eiland indringende, zeer diepe baiaan <1<. Noordkust van Soembawa, beW. en beZ. de hellingen van de Tambora. De 23 K.A1. breede ingang der baai wordt bijm, geheel afgesloten door het eiland Mojo, dat zeer steile kusten en een langzaam glooienden bergrug zonder kenbare toppen lieft. N.O. en Z.W. van dit eiland, geven ruim 2 K.M. breede en volkoinen schoone straten met steilo kanten toegang lot de baai. De N.O.zijde van doze heeft hier en daar een randje koraalkustrof on valt steil naar zee af, de Zuidkant wordt ge- vormd door de met Jieuvcls bezette hellingen van een ruw bergland, waar in de kust talrijke kleine baaien worden aangetroffen en vvaarvoor cenigc huvelachtige grootere en een. menigte kleinere eilanden liggen. Langs deze stork vcrbrokkelde kust is het koialairf breeder en trefl men, op een tot 20 K.M. breed onderzecscli plat mob Merk uileenlopende diepten, tusschen en binnen de eilanden vele begroeide, steil uit zee oprijzende rotsen en onderscheidene gevaren aan; buiten de eihnden liggen eenige los.se, gedccltelijk droog- vallende gevaren in het Z.O.gedeelte dor baai

en in hot midden daarvan op don rind, warn- het onzerzeesche plat steil naar de diepto afvalt.

Stroom staat in de Salehbaat alleen in de straten aan weerszijden, van Mojo; do ver- tikale waterbeweging is sterk ovrcheerschend dubbeldaagsch en heeft een grootste verval van 1,5 M. Zie Zeomansgids deel V.

SALEIER (SILAYARA). Eiland gelegen tus- schen $\pm 120^{\circ} 25'$ en 35° O.L. en $5^{\circ} 45'$ en $G^{\circ} 30'$ Z.B. ten. Z.O. van Celebes en daarvan gescheiden door de 16 K.M. breede Straat Saleier. Het is van Kaap Tanette in het N. tot aan Kaap Apa- tan& in het Z. 32 K.M. lang bij een grootste breedte van 12 K.M. met een oppervlakte van 662 K.M.². Het geheel eiland is zeer bergachtig, de Noordpunt stijgt steil uit zee op ter hoogte van ± 15 M. en zet zich naar liet Z. trapsgewijze in den vorm van plateaux voort tot ongeveer op de grens van de regentschappen Tanetto en Batangmata, zijnde ± 12 K.M., waar het plateau, boven steeds smaller wordend, zich sPust in een O. en W. bergkam evenwijdig aan de kusten tot aan Barang-Barang, het Zuidelijkste regentschap, waar de O.-bergkam zich naar het W. ombuigt en zich alleen a Is een breed, steeds smaller wordend gebergte voortzet tot in Knap Apatana. Het land tusschen de beide bergkam- men is in het midden meer of minder opgeheven, over welke opheffing verbindingswegen ala ribben van den O. naar de W.- kam gaan en naar het Z. toe steeds gprononceerder worden. De hooge O. bergkam, met a Is hoogste bergt oppen de Bontano Haroe (600 M. volgens zeekaart) en de G. Lajjolo (680 M. idem) loopt overal zeer steil in de diepe zee af, slechts hier en daar is een klein «tukje strand gevormd. De lagere W. kam gaat meer hellend in de van 100 tot ± 1000 31. breede strandvlakte over, doch komt ook hierop in eerdere plaatsen en in Barang-Barang geheel met stele wanden tot aan de zee, die slechts op deze plaatsen on diepto van enkele M. heeft en overal elders zeer ondiep is en bij eb gedurende den

O. moesson soms tot op 1 K.M. droogvalt, in de Lajjolo baai zc lfg over 3 a 4 K.M. Slechts zeer kleine vlakl en treft men aan, zoo in Batang- mata en Balaboelo (zie Alexander, Het dal van Balaboelo). Baaïen en inhammen van eenigo botcoknis voor de scheepvaart zyn er niet, do enkelo aan de W.-kust zijn zeer ondiep en vaHcn bij eb grootendcels droog. Dit laatsto is ook de reden dat schepen niet dicht bij den wal kunnen komen, behalve bij Benteng en Pa da ng. Bij curstgenocmdo plaats inoeton do schepen gedurende de W. niesson beschutting zoeken onder Jict nabijgelegcn eilandje P. Pa si Bonto- bangocn. Kaaj> Apatana is in dezen t ijd dikwijls nootlottig voor inlandsche prauwen door de sterke stroomen en heftigo branding. Zoo ook Straat Saleier.

De rivieren, die alle naar do W.-kust afstroom- jnen, zijn voor <lo scheepvaart en de vischvangst van geen beteekenis, gedurende het grootste deel van hot jaar zijn zij zoo goed a Is waterloos, slechts enkele kunnen in den rogentijd met kleine bootjes bevaaren worden, over korte af- standen.

Van uit Bent eng loopt een goccio weg la ngs do W.-kust naar hot N. tot Boneloho (23 pgl.), naar het Z.naar Padang en Tile-Tile en verder naar Barang-Barang. De kampongs in het binnenland zijn mot elkaar en met den hoofdweg verbonden

door talloozc voetpaden over de bergruggen. To paard zijn zij dikwijls moeilijk berijdbaar. De plantengrooi is goring, een gevolg van de klap- percn djagocngcultuur, welke hatste door cfc onvruchtbaarheid van den bodem groove uif gestrektheden vorcisch. Slechts in het regent- schap Barang-Barang treft, men nog nitgestrekte wildhoutbosschen met goede houtsooi-ten aan. Een pogram on djati to planten mislukte.

De grootste kampongs zijn gelegen aan do W.- kust te midden van grooie complexen klap- pertuinen. Die in hot binnenland zijn bij voorkeur gebouwd boven op bergkammen, een gevolg van de groote onveiligheid in vroeger tijd door de strooptocht en der zeeroovers. Goed drinkwater is slechts spaarzaam aanwezig.

De bevolking is in hoofdzaak Makassaarsch met hier en daar nederzettingen van Boeginee- zen en Boetonnezen, dikwijls licrkenbaar aan den naam van de kampong. De afkomst wordt niet van Z.- Celebes, maar direct van Loewoe af- geleid, familiebetrekkingen met Z.-Celebes zijn er weinige. In naam belijdt men den Mohamme- daansch godsdienst (zie Engelhard, Mededee- lingen over het eiland Saleier), die in het begin der 17e eeuw schijnt te zijn ingevoerd. Overal zgn duidelijk de sporen van hei heidendom zichtbaar, zooals blijkt uit den angst voor en de aanbidding der vorstelijke ornamenten. (Voor het ontstaan en de boteckenis van ornamenten zie T. J. Kooreman. De feitelijke toe stand in het Gouvernementsgebied van Celebes en On- derh. en H. J. Gryzen, Mededelingen over Beloe of Middcn- Timor): Verder heerscht het. ge- loof aan booze geesten ah ziekteverooraaikers en bestaat de stille invloed der Bissoes's, voor- al op Pa dang en Tile-Tilo (zie Dr. B. T. Matthes, lets over de Bissoes of heidensche priesters en. priesterssen der Boegineezen), de verklaring van rampen, misoogst, slechte vischvangst enz. door bonnavaturlijkc oorzaken. Resten van een. oud heidensch geloof en een oude wijze van bc- graven vindt men nog in de zg. lijangs, d. z. doodengrotten in kalkspelonken aan de kasten (zie de bovengenoemde woi- kjes van Engelhard en vooral van Grijzen). De huwelijken komen alle tot stand met don bruidschat, die bestemd is voor do vrouw, voor haar begrafenis?ten. Polygamie komt weinig voor. Familiehuwelijken zijn geliefd vooral om de goederen bijeen te houden ; onder de hoogere standen heeft men nog al eena kindoverlovingen. Schaking is algemeen, in enkele regentschappen komen alle huwelijken op deze wijze tot stand. Scheiding komt veel- vuldig voor, ook nogal eens op voorzoek van de vrouw. Bekend zijn do pakarena's <1. z. danse- lessen; in tegenstelling me* Z.-Celebe? zijn he hier geen prostitutcs, maar do dochters van hoof- den en aanzienlijken. Veel macht hebben de hadjis op do groote handelsplaats Bara B.itang- inata ; by tydon leeft hot fanatisme een weinig op te Padang en Tile-Tile om zichte keertentegen he ven ; , bedrijf der Bissoes. Op hot particuliere lo ven der zg. geestolijken wordt strong gelet, verscheidenen onder hen zijn geen hadji. In elk regentschap heeft men een hoofdgeeatelijke, die kali heet.

Do taal heeft bestanddelen van Makassaarsch, Boegineesch en Bootonncsch, in de binnenKn- den heeft men dialecten, die zelfs door de regenten niet vorstaan worden.

De woningen ziju allo op palcn gebouwd, zeer

eenvoudig, van primilieve materialen, als licht hout, bamboe en atap, slechts die dor hoofden zijn degelijker, grooter en goriefelijker. Alleen de regent van Bonf obangoen licft een Gouvernementswoning, waar het heiligste ornament, de kato'an, d. i. een ruim 1 M. hooge en breedte bronzen keteltrouin, wordt bowaard (zie J. J. M. de Groot, De antieke keteltroumen in den O.-I. Archipel en op het vast enhd van Z.O.-Azië. Verder Baron van Hoveell, G. P. Rouffaer e.a.).

Het voornaamste middel van bestaan is do klappercultuur. Jje gehele W.-kustvlakte wordt daarvoor gebezigd, ook in de binnenlanden in de nabijheid der kampongs vindt men grootte com-plexen tuinen. De vruchten brengen daar echter minder op. Werden vroeger alto klappers verwerkt tot olie, sedert een 20-tal jaren maakt men er alleen copra van, een gevolg van de hooge copraprijzen. Opkoopers zijn Chineesche en Euro-peesche firme's te Makasser met hun vertegenwoordigers op Saleier. Sedert kort beginnen ook enkele Inlanders als handelaars op te treden. Het produkt wordt rechtstreeks met overschepping te Makasser verzonden, de goede kwaliteit naar Hamburg en Bremen, naar Marseille de mindere kwaliteit. De gemiddelde prijs der copra is f 18 per pikool, der klappers f 3 de 100. Door fa miliehuwelyken en verpanding neemt het grootgrondbezit van klappertuinen steeds toe. Als tweedecultuur moet genoemd worden die van djagoeng, ah zeer belangrijk, daar geen ryst verbouwd wordt en dit het eenige voedingsgewas is, dat geplint wordt. In groote hoeveelheden wordt dit produkt op de dikwijk onvruchtbare, steenachtige berghellingen verbouwd; te late regen, droogte, rupsen maken den oogst zeer wisselvallig, die bovendien nooit voldoende is voor de behoefte, zoodat levensmiddelen in groote hoeveelheden worden ingevoerd; djagoeng van het tot Saleier behorende eiland Kajoeadi en van Bonen, rijst van uit Makasser door Chineesche handelaars en van de Kleine Soenda-eil. door Inlanders. De andere cukuren zijn van weinig beteekenis; in de djagoengtuinen worden geplint een weinig boontjes, gierst, oebi, kom-kommer, sioe manilla, serikaja, ananas, papaja, watermeloen. De pisangcultuur heeft zeer geleden door een ziekte. De batste jaren is de opbrengst aan djSroeks zeer toegenomen; zij worden naar geheel Z.-Celebes in groote hoeveelheden uitgevoerd; de manggaboomen komen in groot aantal in het wild voor, ook de kanaripitton zijn bekend.

Van veeveelt kan men niet spreken. Paarden en karbouwen loopen verwilderd rond tot men ze noodig heeft. In den drogen tijd hebben de bees ten reel moeite voldoende voedsel en drinken te vinden. Op enkele plaatsen geeft men jaarlijks feeslen, waarop jongens en jneisjes te zamen te paard zitten, waarLoe de paarden worden afgericht als telgangers. Op het eiland Pa si komen verwilderde koeien voor.

De jacht is gering, het jagen op herfen is uitsluitend een prerogatief van de hoofden. Varkens, alhoewel in groote getale voorkomend, worden niet gejaagd.

De visscherij wordt in hoofdzaak beoefend door de armen; zij zoeken schelpdieren, minderwaardige tripang, kleine vischjes 's avonds met flmbouwen langs de kusten, verder wordt de

visohvangst met de lijn booefend in kloino-ruwten. Do kustvisscherij goshiodb met behulp van bilalVs, d. z. oonigo honderdo M. lange hagen, loodrecht op do kust, in zee staando, waarin de viscli lijn en netterblijft, zoo ook met grootte bamboofuiken; de weinige vischvij vorsk zijn het-monopolie van hoofdon on aanzien-lijken. De grootvisscherij in diepce zee wordt alleen beoefend door de Orang Badjo van do Tygeroiknden en Kajoeadi.

(Varen)do Saloiercczcn vroeger bekend als koonce zeevaardors, door de groote uitbreiding, dio do Kon. Pakeivaart Mij, de laatste jaren onderging, werd hun veel uit de hand genomen on is de zeevaart zeer verminderd.

Van de nijverheid moet genoemd worden de zoutfa brikatie. Te Pa da ng heeft men good onderhouden zoutpannen, op vele andere plaatsen maakt men zout voor eigen behoefte. Zoo brandt men ook kalk, echter van slechte kwaliteit, daar men bluscht met zeewater. Het pot-tenbakkersbedryf noomt af door concurrentie met do Spermond-eilunders, die fijner producten leveren. Scheepsbouw komt bijna niet meer voor, door gebrek aan hout en bekwaame arbeiders; ijzer- en goudsmeden behooren reeds bijna tot het verleden. Ook het weven van doeken is zeer achteruitgegaan. Vroeger waren de Saleieroesclie doeken bekend bij de Compagnie en tot in do Molukken en Kleine Soenda-eilan-den; sedert een 25 jaar zijn ze echter geheel vordrongen door Europeesche doeken. Zoo verdween ook de eenis zoo belangrijke katoencultuur; slechts in Bxtarngmata komt deze cultuur nog een weinig voor en de arme vrouwen weven daar eenvoudige, goedkoopce doeken. Mooie doeken worden alleen nog maar gemaakt door vrouwen en dochters van hoofden, daar de adat hun het dragen van eigen weefsels voorschrijft. Er worden echter reeds Europeesche garenen voor gebruikt. Bolangrij is nog het weven van zijlen uit plantenvezels, doch langzaam vinden de linnen zijlen meer ingang.

De handel is bijna gelieel in lianden van Chineezen, eenmaal 5 jaars komt een kleine vloot van den Spermonde-Archipel en van Boeton met glas- en aardewerk en allerlei snuisterijen.

De gezondheidstoestand is zeer slecht, vooral door malaria, die epidemisch voorkomt. Do maanden December, Januari, Februari zijn daarvoor berucht. Zwartwaterkoorbs is niet onbekend. Dysenterie komt geregeld, alhoewel niet epidemisch voor, cholera is zeldzaam. De kindersterfte is zeer groot. Vroeger was er op Saleier een officier van gezondheid, later een dokter djawa, nu geen enkel geneeskundige. De vaccinatie werkt zeer goed, sedorb jaren zijn er geen pokkogevallen meer voorgekomen; de onting ondervincb geen moeilijkheden bij de bevolking.

De voornaamste hoofden zijn de regenten (opoe, lelaki), gekozen door hoofden en geestelijken en aangesteld door den Gouverneur van Celebes en Onderh.; hoofden van complexen kampongs (glarang, poengawa, kapala), gekozen door de bevolking en aangesteld door den Assis-tent-Resident van Bonthan, c vena Is de mindere kamponghoofden. Do regenten worden gesalarieerd met f 30 tot f 120 *8 maands, zij krijgen evenal do kamponghoofden een aan-

deel in de bolastingopbrengst. Zij hebben ambtsvoeding en jacht- en woideveland.

To Ben! eng is oon Inlandscho Gouvernentschool, te Padang en Bara Batanginata zijn particuliere soholen (Inlandsche), welkor succes geheel afhankelijk is van de bokwaam- heid der onderwyzors.

SALEIER. Ondorafdeeling dor afdeeling Bonthain, gouvernemnt Celebes en Onderhoorig- heden, bestuurd door een controulour met stand- plaats Bfenleng, gevormd door het hoofdeiland Saleier zijnde de regentschappen Tanette, Ba- tningmata, Boekit, Bonea, Bontobangoen, Bala- boelo, Lajolo, Barang Bara- g en het zelfstandige glarangschap B'nteng benevens de eilandjes P. Pa si Tanette, P. Pa si Bont obangoen, Malimboe en Goenang en verder de Z. en Z.O. waarts van het hoofdeiland gelegen eilanden onder zelfstandige glarangs, t. w. de Tambolongang-groep, de Kajoeadi-groep, de Tijgereilanden, de Tanah Djanxp6a-groep, Kaluoe en Bonerale met de Kalaoe Toewa-groep en Kabia. totaal een 60-tal eilandjes. Op Bon6rat6 zet elt een post- h ou der.

SALEIER (STRAAT). 16 zeemijl breede, zeer diepe strait tusschen de geleidelijk aflopendo Z.O.punt van het Z.W.lijk schiereiland van Celebes en de meb terrassen oprijzende Noordpunt van het smalle eiland Saleier. In de strait liggen de vrij hooge Noord- Midden- on ZuidelRnden, het la at st e dicht aan de Noordpunt van Saleier, meerdere vaarwegen vormende, van welke die tusschen Midden- en Zuideland de meest ge- bruikelijke is. De kustbank met betrekkelijk ge- ringe diepte v66r de Zuidkust van Celebes st eekt beW. de straat tot op 25 K.M. van den wal uit en heeft daar twee gevaarlijke ondiepten. In den ▼aarweg komendikwijs zeer sterke stroomen voor, die draaikolken veroorzaken en, zodra wind en alroom tegen elkaar inloopen, soms rafelingen a ls of er branding op een ondiepe plek stond.

Het is nicermalen opvallend hoe men in den W.N. W. moemson, komende uit het slechte en legenachtigo weer beW. de straat, aan de Oost- zijdo daarvan ploLscling nnooi weer krijgt terwijl men in Mei, Juni en Juli, met dik. rognachtig weer en liooigo zee van om de Oost komende, lloiseling aan den Westkant van de straat fraai weder aani reft. Zie Zeemansgids deel V.

SALEIERSCH (SILADJA'SCH of SILAJA- RA'SCH). Zie MAKASSAARSCH-BOEGL NEESCHE TALEN.

SALEM. Vroeger naam van het district Bautarkawoeng, cojitolre-afd. Boemijaoe, regent- scliap on afd. Bribes, residentie Pekalongftn, thans de naain van een onderdistrict in die con- trolc-afdeeling.

SALENDRO. Zie MUZIEK EN MUZIEK- INSTKUMENTEN.

SALIDA. Voorheen een onderhoorigheid van het rijk Indrapoora, nu een nagri in het district Painan dor geijknuinge afdeeling der residentio Sum. WestkuHt. Salida is borucht geworden we- gens de zilvermijnen in haar gebied, welke eenigo K.M. van Painan golegen zijn, in het brongobied van do Batang Slniditi. De O.-I. C. liot dio mijnon van 1670—1696 bewerkon, daarna inoest hot work wegens vrclies gestopt worden, doch eerst in 1729 word definitiof besloten de mijnen te verla- tun. Zij blokcn volgcnb de vrslagen dor O.-I. C. te zijn goweest „een grondelooze pool daar de E. Cio

grooto sommon gelds in kwijt goraakt is". Op uit Holland ontvangen bevel word cchter nog van 1732 — 1737 een poging gedaan om mot voordeel zilver uit de bergmijnen van Salida te winnon, men voerde zelfs en bezonding slaven van Madagascar aan, doch alles vergeefs. Voor een tijd- lang werden daarna dezo inijnen vrcpacht tegen 160 rijksdaalders per jaar, doch ten laatste waren ook geen paktors meer te vinden. Zie verder ZILVER./4

SALIGOERI (MI NANO K.). Zie SI DA RHOM- BIFOLIA.

SALIJARA (SOEND.). Zie LANTANA.

SALILE. Onbewoond eiland, benoorden Ombi- Ra, (zie OBI), bedekt met kreupelhout en licht geKoomte. Vanwege do vele giftige slangen, die er voorkomon, noemt de inlander het ook wel Poeloe Bisa (Obi Bisa). Het N.W. deel is bergach- tig en bestaat uit eruptiefgesteenten, tot 250 M. hoog, het overige is laag en vlak en bedekt met koraalkalk, in horizontaal© terrassen,

SALIMBAU. Voormalig zelfbesturend land- schap in de W.-afd. van Borneo, afdeeling Sin- tang, onderafdeeling Smitau. Het ligt on den Zuidelijken cover der Kapoegas en is over het ge- heel heuvel- on bergachtig ; in de vlakke gedeelten bij de rivieroevers worden steenkolen van vrij goede hoedanigheid gevonden, die door de bevol- king ontgonnon worden. Tot voor 1916 werd. het onbeduidend landschap bestuurd door een Pa- nSmbahan; in dat jaar werd het op verzoek van het zelfbestuur ingelijfd bij het rechtstreeks bestuurd Gouvts gebied. (G. B. 24 Mei 1916 No. 15).

Literatuur : J. J. K. Enthoven, Bijdragen tot ■ de Geographic va% Borneo's W.-afd. T. A. G. 1902, bl. 140 vlg. r 73

SALIMPAOENG. Nagri, ongeveer 20 K.M. ten N. van Fort van der Capellen, Sum. Westkust, tot in de eerste helft der 19de eeuw befaamd door haar knappe ijzergieters, die hun erts haalden van den Goenoeng Basi bij Padang Loear CT. J.. 7do jrg., Bat. 1845, Iste dl. bl. 371)/.

SALIRA (of Sarira). Javaansche naam voor soorten van het hagedissen-geslacht *Varanw* (zio onder VARANIDAE), waranen of bijawak (zie aldaar).

SALM (ABRAHAM). Geboren to Amsterdam 29 Oct. 1801 en aldaar overleden 4 Dec. 1876 ; hij bracht een groot gedccite zijns levens in Indie door en schilderde een aanzienlijk aantal land- schappen van Java, die op de koloniale tentoon- stelling te Amsterdam in 1883 te zien waren. (Cat. dozer tentoonst. Groep I, 3e klasse, biz. 57). Een 24tal word op steen ge bracht door Greive en ver- schein bij Buffa te Amst. Zie ook P. J. Veth, •Javasche land sc happen, Amst. 1872 en H. F. O.' Ten Kate, Schilder-teeknars in Ned. O. en W. Indio (Bijdr. T. L. VK. LXVII), p. 475—476.

SALOEMARADJA-GEBERGTE. Hooggeberg- te op don Noordolijken arm van Celebes (zie aldaar) mot den bergtop Malino (2707 M).

SALOMEKKO. District van de onderafdeeling Zuid-Bono, afdeeling Boni, gouvernemnt Celebes on Onderh.

SALPETER. Van hot laatst der 18e eeuw tot het jaar 1841 werd in do nabijheid van Grisee (Soorabaja) salpotor bercid uit de vleermuisgaa- no, die in do aldaar voorkomende kalksteengrot- ten gopvnden werd. Volledige mededeelingen daarover bij Wichmann, Nova Guinea, IV. 5.

SAMA INDRA. DE VIII Mookims Sama ; Indra

en Lho* Kadjoe zijn eeu landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeeling Noordkust van Atjeh, begreind: ten W. door Tjombobo* Andeue en La-la, Jlot en Areei: ten N. door Pidic; ten O. door Kroeeng Scumiduen. In Moekinis Pineung en Keumangan; en ten Z. ook door Keumangan. Ongeveer volgend de W.-grens loopt de colonne- weg Sigli-Garot-Isam Mcule. Een naar het O. iit- springend stuk van het landschap wordt gekruist door de Atjdhrambaan Sigli — Beurcunoen. Ver- scheiden in Keumala ha ar oorsprong nomende leidingen doorstroonien het landschap van Z. naar N. en bezorgen de irrigatie van de rijstvel- den. De bevolking telt o.n.j. 2296 geregistreerde mannen (1915). Aan het hoofd stnat Toukoe 3leuntroe Sri Padoeka Maharadja, wiens korte verklaring d.d. 1 Juni 1900 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 10 Febr. 1901.

Zie: Bijdr. T. L. & v. k. N.-I., DI. 55 (1903), / bl. 67.

SAMADERA INDICA Gartn. Fam. *Simaburbaecae*. Gatpd pahit- (MAL. BATAV.). Ecn laag boompje, dat aan het strand groeit en waarvan de bladeren tegen roos gebruikt worden. Het zeer bittero a f trek sei van de zaden wordt aan- gewend bij ziekte van het darmkanaal. De zaden bevatten een vette olie.

SAMADOGA. Landschap van de onderafdeeling Tapa^{fr} Toean, afdeeling Westkust van Atjeh, omvattend de valid van de Kroeeng Samadoea, en zich uitstrekkend Z.-N. van Gocnoong Kram- bil (grens Tapa^{fr} Toean) tot aan Goemong Ribee (grens Dama Toetong). De O.-grens (met. Kloet) st&at niet- vast, zoodat de grootte slechts kan worden geschat ± 100 K.M². te bedragen. De bevolking ad ± 2200 zielen is van oorsprong Maleisch, doch thans sterk veratj6h<cht. Toch heeft de adat kamanakan het nog niet heelemaal verloren. Het landschap wordt gesneden door den verkeersweg Tapa^{fr} Toean —Blang Pidie. De bevolking leeft van sawah- en ladangbouw, damar- en gdatwinning, en zeevischvangst middels poekat's (netten). Ook doet men wat aan vlechtwerk en zijdeeteel. Het landschap is ver- deeld in drie (oorspronkelijk twee) datoe- schap- pen, een op den rechter- en twee (vroeger 66n) op den linkerover der Samadoea-rivier. De drie datoe^s voerden tezamen het algemeen bestuur tot 1903, toen zij afstand deden van hun aandeel daarin ten behoeve van zekeren T. Pancu* , die al- leen verantwoordelijk zou wczen tegenover het Gouvernement. Diens korte verklaring d.d. 1 •Juli 1911 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvts besluit van 30 Oct. d. a. v.

Literaluur: K. F. H. Van Langen in T. Aardr. Gen. 2e Serie VI bl. 84; Bijdragen T. L. en V. k. v. N.-I. Deel 55 (1903) bJ . 242.

SAMAKOERO% Landschap van de onderaf- deeling Ljio^{fr} Seumawe, afdeeling Noordkust van Atjeh, grenzend ten W. aan Blang Mangat, ten N. aan Bloeef en Geudong, ten O. ook aan Geu- dong, en ten Z. gescheiden door doPase-rivier van het gebied van T. Hakein Kroeeng, het aan Geu- <16ng onderhoorige Leubo^{fr} Kliet en het aan Blang Me onderhoorige Barce. De bodeni is gclieel vlak, behoudens eenige lage heuvels in het aan N.-voet waarvan zich do Paja Boebeue uitstrekt. Ten N. daarvan wordt het gehele landschap *bedekt door* uitgestrekte gain pongs en p^achtige I sawahs, *die*, hoewel van den regen afhankelijk, *die* geregeld *overvoedige* oogsten geven. Bohalve

met rijstcultuur houdt de bevolking zich ook bezig mot de tcelt van pinang. Die bevolking is zeer dicht en telcd op hot einde van 1915 o.m. 1193 geregistreerde mannen. Aan het hoofd staat Teukoc Hakem Nja^{fr} Nanggroe, wiens korte verklaring d.d. 21 Sept. 1899 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvts bosl. van "15 Juni 1900 no. 37. In gampong Paja Bili, zijn woonplaats, voert hij zelf het gezag. Daarbuiten is het in handen van „tocha pouef* en „tocha lapan“ — *Literaluur*: Bijdragen T. L. on V. k. N.-I., DI. 55 (1903), bl. 368.

SAMALANGA. Eon landschap, dat met zijn onderhoorigheden II Mockiins Tocong in het W. en Plinibang en Peudada in het O., deel uitmaakt van de onderafdeling Bircuen, afdeeling Noordkust van Atj&h. In het W. bepaalt de Kroeeng Oelim do grens met Mcureudoe; in het O. do Kocala Djemupa die met Peusangan ; ten N. grenst het aan Str. Malaka ; en ten Z. aan Pa- nieue (onderafd. Meulaboh). Het land wordt bcvloeid door vele Z.-N. stroomende rivieren. „als hoedanig van W. naar O. vallen te noe- nien: Kroeeng Oelim, Kr. Ki ran, Kr. Sama- langa, Kr. Pandrah met rechterzijrivier, Kr. Djeunieb, Kr. Scunalan, en Kr. Peudada. Voor de mondingen liggen ban ken, waarop branding staat, wat het binnenvaren in de koaala's niet ;vergemakkelijk. Het strand, een zandstrook van soms slechts 10 a 15 M. breedte, loopt flauw hellend zeewaarts af, zoodat groote schepen ± 1500 M. uit den wal inoeten blijven. Nabij de zee bestaat het terrein uit een lage duinfontatic, waarachter met banka- hout begroeide lagunes, die by ob en vloed beurtelings droogvallen en onderloopen. Waar het terrein hooger wordt. eindigen de lagunes en beginnen de sawahs, die slechts door gampongs onderbroken, zich Z.- waarts uitbreiden tot aan het gebergte, d.i. gewoonlijk niet verder dan twee uren gaans. Dat smalle kustgebied, tusschen Koeala Oelim in het W. en Koeala Djemupa in het O., is d. loofdmoet van Samalanga, Daar doorheen gaat ook do baan van de Atjehtrain, en iets Zuidclijke)- de groote colonneweg Atjeh —Temiang..

Samalanga prochicert rijst, pinang, suikerriet en tabak. Verder bosch producten, als hoedanig ook vallen te noemen : ivoor en rhinoceroshoren. Uit 1915 woonden er o.m. 8397 geregistreerde mannen. Het landschapsbestuur word vroeger aang(- duid als „de vior oelcelalangs van Samalanga“. De voornaamste hunnor was tic Kcudjroceji Tji^{fr}, de drie overigen: Mocda, Hakim Jji*^{fr}, en Hakim Moeda, waren hem ondcrgesclit en stonden hem ter &f de in hot bestuur. Van he I viertal is alleen do Tji^{fr} geblouven. Thans is da(Teukoe Kcudjroeen Tji* Moehamat Ali Basah, wiens korte verklaring d.d. 26 Febr. 1900 is goed- gekcurd en bekrachtigd bij Gouvts besluit van 4 Oct. d. a. v.

Zio: Bijdr. T. L. en V. k. N.J., 1)1. LV(1903) bl. 87, vooral voor gcschickkundigc bijzonderheden.

SAMANGKA (SOEND.). Zie (JITRULLUS. **SAMAOE**. Zie SfiMAOE.

SAMARANG, Zie S EMA RANG.

SAMARINDA. Afdeeling van de residentside Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een assistent resident met standplaats Samarinda. Vercelcldin5ondcrafdcelingen : Oost-Koetci, West -

q 2/ Koetci, Bovcn-AIahakain, Beraoo on Boelocngan. ¹
SAMARINDA. Voornaamste handelsplaats van de Oostkust van Borneo, gelogen aan de Ma-hakam, even boven haar delta on zictl van den assistent-resident van de afdeeling Samarinda. De ongeveer 700 M. breede rivier scheidt de nederzetting van. Boengcczzen, die onder den Sultan van Koetci staan, op den rechteroever, van die op den linkeroever, waar, op den door den Sultan afgestanen grond, naast den assistent-resident cn zyne beambten enkele Europeanen cn een aanzienlijk aantal Chinesche cn Bandja-reeschc handelaren wonen. Deze hebben den in- en uitvoerhandel met Singapore, Celebes en Java bijna geheel in han den ; hoofdzaklijk wor- den uitgevoerd getah pertja en rotan, die het stroomgebied van de Mahakam oplevert. De plaats is nog klein (1905: ± 4730 inwoners), maar gaat sterk vooruit; de huizen zijn van hout, het aantal nette woningen neemt steeds toe. Vlotwoningen komen niet meer voor. De Sultan woont te Tnggaroeng, waar ook het geheel zelf- bestuui* is gevestigd.

In de nabijheid van Samarinda vindt men wat steenkoolexploitatie en zeer belangrijke petro- leumterreinen. Zie ook BORNEO.

SAMBAL (MAL., SOEND.), sambel (JAV.). Zie RIJSTTAFEL.

SAMBALIOENG. Landschap met zelfbestuur, vormende het Zuidoostelijk deel der onderaf- deeling Beraoe van do afdeling Samarinda der residentie Z. en O. afd. van Borneo. Het wordt begrensnd ten W. door Boelocngan, ten N. door Goenoeng Taboer, ten O. door de zee van Celebes en ten Z. door Koetci. Tot het landschap worden gerekend een 8-tal eilandjes. De uitgestrektheid bedraagt ongeveer 17.985 K.M.², terwijl het naar Rchatting 6000 inwoners telt. Het geheele land is, behoudens een smalle kuststrook, zeer berg- achtig. Het wordt doorstroomd door de Kelei- rivier, met haar zijtakken, die op de W. grens in het gebergte ontspringt en bij Sambalioeng, do vcrblijfplaats van den vorst en de voornaamste kampoeng, zich met de Segah of Makam vereenigt tot de Koran- of Bcraoe-rivier. De binnenlanden zijn uiterst dun bevolkt. Het bestuur berust bij een Sultan, die de korte verklaring heeft getee- kend (J 7 Nov. 1906). Do geschiedenis van Sam- balioeng houdt ten nauwste verba nd met die van (Joenoeng Taboer, waarvan hot gcruimen tyd een deel uitmankte; zie daarom aldaar. De be- volking bestaat uit Mohammedanen (Maleiers met Bogineezcn en andere stam men vermengd, wftartoo ook l gehooren de Bad jo's, zie ORANG IJADJO -) en heidenen, voornl. bestaande uit drie stam men: de Bustips, do Poonans en do Sagai's. Do bevolking drijft eenigen handel in du voortbrongselen des lands, voornl. bostaande in steenkolen, boschproducten onz. In Sept. 1917 were! aan do N. V. Stcenkolen Mij. „Parapatta.n" voor 75 jaren voor de terreimon Rantau Pindjeng en Mary concessie voor winning van steenkolen vorlecd in (lit landschap. Voor literatuur zie BERAOE.

SAMBANG DARAH (DAOEN) (MAL. BAT Ay.). Zie EXCOECARIA BICOLOR.

SAMBANGAN. Inlundsche geenceamiddel; do stengel van *S patholobus lerrvinctus Benth.* Wordt gebruikt bij bloedingen, signatuur-middel jaar het roode sup, dat uit den versch doorge- sneden atengel wclt.

SAMBAS. Landbescrijving. Zelf- besturend landschap gelcegen in de afdeeling Sing- kawang dorresidentie Westerafdeeling van Borneo en daarvan vormende de ondoorafdo' lingen Sing- kawang, Pemangkat, BSngkajang enSambas. T. : het landschap behooren, volgens het contract van 14 Aug. 1909, de eilanden Baroc, Randajan, Loebocoktan, Penatah Besar, Pfinatah Ketjil, Kabcong, Saloar, S6mcsak, Koran, Tempoe- roong, Boeroeng, Pontianak, Pikak en Toewa. Do goheelo uitgestroktheid met do eilanden bedraagt volgens dat contract ± 12.320 K.M.%

Het landschap wordt begrensnd ten W. en N. W. door de Chinesche Zee van den mond der Doeri-

rivier tot Knap Dato ; ten Z. en Z.O. door Mampawa — waar de Doeri gedeeltelijk de grens uit- maakt — Landak en Sanggau, ten O. en ten N.O. door Sarawak. Voor de grens tusachen Serawak en S6mbas zie Ind. Stb. 1892 no. 211. De grenzen met dit laatste land worden gevormd door het grootc ketengebergte ; op de grens met Landak vindt men het daarmede samonhangende Ba- janggebergte. De hoogste toppen van het landschap zijn ; de G. Bekoemai (1250 M) en G. Room poet (1505 M) op de grens van Serawak; de G. Nijoet (1704 M.), de hoogste top van het Bajanggeborgte, op de grens van Sanggau en Landak en de G. Bandoeng (770 M.), op de grens van Landak en Mampawa. Behoudens een breede moerassigo kuststroek benoorden Singkawang tot dicht bij Hook Dato, is het land zeer berg- achtig; die vlakke strook wordt alleen in het Noorden door een vrij hoog gebergte afgebroken. Van beduidende hoogte zijn de G. Raja (920 M.), Z.O. van Singkawang en de G. Bawang (1442 M.) benoorden Bngkajang. Volgens onderzoekingen van lateren tijd zijn sommige van vulkanischen oorsprong (zie BORNEO III in Deel I biz. 359). Op de bergen ontstaan tai van beken, die het aanzien geven aan belangrijke rivieren. De voor- naamste rivier is de groote Sambas, ontstaan uit de samenvloeiing van de Koemba — die haar oorsprong vindt in het gebergte op de grens van Serawak — en de Sambas, welke op de grens van Landak ontspringt. Na de vereeniging met de Koeinba stroomt ze onder den naani van Sambas

Westwaarts tot S. i Belitak, waar zo do Banta- nan opneemt en ver volgens als Grooto Sambas Z. W. waarts gaat en tusssen P. PSkok en T. Bila met een breedte van ruim 1500 M. in zee uit- mondt. Dan deKleincSambas, waaraan de hoofd- plaats Sambas (zie aldaar) is gelcegon. De kleino Sambas is tusssen Kartjasa en Sambas door een kanaal met de Grooto Sambas verecnigd en mondt bij Kerimoen in dezo uit. Andere rivie- ren van belfng zyn tic Sebangkau, de Seiakau, <le Raja en de Doeri, alle ton Z. van de groote Sambas. Ten slotte heeg in het Noorden, de Raloh, een breede rivier, met veel zijttakken, ontstaan op den G. Asoo Ansang. Zie voor de bevaar- barhei<i dor rivieren BORNEO IV A in Deel I, biz. 361. Hot, geheelc landschap wordt door doze rivieren, inot tallooze bijrivieren, bevllood.

Plaatsen van oonig belang zijn, behalvo de hoofdplaats, o.a. S?bftwi, Pemangkat, Singka- wang, Djintan, Sedan, Loehabaug, Koelor. Mon- trado, Btngkajang, Sebalau, Salinse, Ledo. De meer bevolkte plaatsen zijn door betrekkykel goede wegou verbonden/..

B e v o l k i n g. De bevolking is vooral beoerd van de hoofdplaats, waar ze voornamelijk uit Dajaks bestaat, dun gezaaid. Hare sterkte bedroeg ulto. 1915 : 123.600 zielen, waaronder 100 Europeanen, 26.000 Dajaks, 67.000 Maleiers, Javanen en Boegineezcn, 30.000 Chineezcn en 270 Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen. De belangrijkste cultures zijn die van gambir, peper, rubber, sagoe, klappers, rijst en pinang. Zij worden hoofdzakelijk door Chineezcn gedreven. Zie overigens voor middelen van bestaan, voortbrengselen van den bodem, handel en nijverheid en landbouw. het art. BORNEO.

Het landschap Sambas trok reeds sedert jaren (1558 —1890) de bijzondere aandacht der particuliere landbouw- en mijnindustrie; van de zeer talrijke concessies, welke da ar sedert 1886 werden uitgegeven, is echter nog si edits een en- kelo in exploitatie gebleven.

Geschiedenis. De oudere geschiedenis van het rijkje ligt nagenoeg geheel in het duister, alleen valt met zekerheid te zeggen, dat in hot begin van de 17e eeuw het geregeerd werd door een Malischen vorst (Pangran Ratoe), die de suprematie van Djohor erkende. De O. J. C. kwam al zeer spoedig na hare oprichting met Sambas in aanraking, en sloot (oppeelkoopman Bloemaert) 1 Oct. 1609 reeds een contract met den vorst-, waarbij o.a. werd bedongen, dat de handel in diamanten (waarvan hot hoette dat vele werden gevonden) alleen aan Hollanders zou zijn toegestaan, terwijl aan allo andere Europeesche natien de toegang tot Sambas werd ontzegd; daarentegen beloofde de Comp, den vorst toens diens vijanden te beschermen (hij was in voortdurende twisten met Landak en Brocnei). De vorst trachtte het contract zoo goed mogelijk na te komen, dock de diamanten bloven uit, het- geen den Bewindhebbers der Comp, ten slotte aanleiding gaf de aldaar opgerichte factorij in 1623 op te heffen.

Ofschoon, naar het schijnt, de betrekkingen nimmer geheel zijn afgebroken, bleven ze nu langen tijd te onbeduidend om eenige aandacht te verdienen. Na den dood van Rato. Sapodak, die twee dochters naliet, volgde *zijn* schoonzoon *Ratoe Anom* Koesoema Joeda hem op, doch werd na eenigen tijd gedwongen het bestuur over te dragen aan Radin Soleiman. Deze was de zoon van Radja Tengah van Brocnei, gehuwd met de zuster van den Sultan van Soekadana. Deze laatste gaf Radja Tengah, met welk recht is niet bekend, verlof zich in Sambas te vestigen, waar hij veel invloed kreeg. Radin Soleiman ver- Jegde na zijne troonsbestijging den zetel van het rijkje naar Loeboek-Madoeng en ontving van *zijn* mantri's den naam van Mohammad Tsafioe- , d-din. *Zijne* afstammelingen regeeren nog heden ten dage. Als van minder belang wordt het tijd- perk tot 1760 overgeslagen, in welk jaar Sultan Omar Akama'd-din, aangemoedigd door het succes van zijn buurman, den Panem bah van Mampawa, eenigen Chineezcn toestond zich voor het goudgraven te Larah te vestigen. Die Chineezcn vormden al zeer spoedig een macht, waar- mede rekening diende gehouden te worden. Er werd nogal veel goud gevonden, wat den najiver van den PanCmbahan van Mampawa opwekte, die, aangezien de grenzen nimmer goed waxen vastgesteld, beweerde dat het goudrijke district Montrado tot *zijn* gebied behoorde. Hij deed dan

ook in 1772 een inval in Sambas en verwoestte do Chineseesche vestiging SClakau. De Sultan deed op zijn buurt cen inval, doch trok terug tegen schadeloosstelling, toen do Sultan van Pontianak door Mampawa was te hulp geroepen. Eenigen tijd later in 1787, bij een tuchtiging van Mampawa door de Comp., koos do Sultan voor dat land openlijk partij en zond tot hulp 24 prauwen, waarvan ongeno door do Hollanders al dadolijk in den grond geboerd worden, zoodat de overige overhaast aftrokken, Mampawa aan zijn lot overlatende. Van een bestraffing voor dit feit kwam niots. De Sultan bleef in voortdurende twisten met de omliggende rijkjes, zoodat hij zelfs in 1792 zich hierover bij de Comp, boklaag- do, zonder gevolg evenwel, daar de laatste in. 1791 geheel Borneo had verlaten. Den grootsten last cvenwel ondervond de Sultan van de Chineezcn, die zich onrustbarend uithreidden; drie jaren na het ontstaan der kolonie bedroeg hun aantal reeds duizenden. In de oerste jaren brach- ten zo nog de verschildigde jaarlijksche schat- ting aan den Sultan geregeld op, doch langzamer- hand verslape dit. Omstreeks 1770 achtten do Chineezcn zich sterk genoeg, om zich van het toezicht der door den Sultan aangestelde Dajak- sche hoofden te ontslaan, en richtten zelfs, bij een hunner jaarlijksche feesten, onder de genoo- digde Djajaks een waar bloedbad aan, naar het schijnt, zonder dat de Sultan hen hiervoor durfde bestraffen. Onder het bestuur van zijn opvolger, Aboe Beki, Kamaloe'd-din, was hun macht zoo groot geworden, dat ze de opgelegde schatting geheel weigerden te voldoen. Het werd er niet beter op, toen een jongere broeder van den Sultan, Pangeran Anom, tegen dezen in oonbaar verzet kwam en zich bij de Chineezcn neerzette (zic overigens voor de Chineezcn het artikel KONG-SI). Genoemde Pangeran ging, nog verder en sloot zich aan bij de zeeroovers, die de omstreken geducht onveilig maakten. Daarna verzoendo hij zich weer met zijn broeder en keerde als Pangeran Bandhara (Rijksbestierder) naar de hoofdplaats terug. Van dien tijd af werd Sambas 66n groot rooversnest, zelfs schuilplaats van de beruchte Illano's. Zelfs de Sultan nam aandoel in de roo- verijen. De eerste grootte ondoerneming van Pa- ngeran Anom had in 1799 tegen Bandjermasin plaats, vanwaar hij evenwel werd verdreven. Hij ontzag zich zelfs niet Engelscho vaJirtuigen aan te tasten en de bemanning te vermoorden, of ge- vangen te Louden. In 1812 eindelijk, besloten de Engelschen aan dezen toestand oen oind te maken, doch de expeditie, nog wel versterkt met hulp aan den Sultan van Pontianak, mislukte. Heel spoedig daarop word echter do expeditie hervat en nu mot meer Hucccs. Sultan en Pangran vluchtten, doch de Engelschen, niet van plan zich to Sambas duuzzaam to vestigen, namcn den Sultan weder in genade aan. J>oze overloed een jaar daarna kinderloos, terwijl Pa- ngeran Anom, iiittegenstaande zijne vele mis- daden, het zoover wi« to brongen, dal hij in 1815 als sultan werd erkend onder den titel Sultan Anoin Mohammad Ali Tsafioo^'-din. Hij was cvenwel in zijn bestuur niet gelukkig en ondervond vooral van zijne vroegere vrienden, de Chineezcn, veel onaangenaamheden. Toen dan ook in 1816 het Nederlandsch gezag hier- steld was, zond hij een gezantschap naar Batavia om de oude betrekkingen weder aan te knooopen.

In 1818 word a an dit verzoek gevolg gcgovcn. Op den Don September van dat jaar word do Ned. vlgg to Sambas. Muller (zie aldaar) word als waarnemend resident goinstalleord, torwijn cr een compagnie infanterio in garnizoen word ge- plaatst. In hietzlfce jaar nog word mot don Sul- t'yn eon contract gesloten, in 1819 on 1823 cenigs- zins gewijzigd on aangvuld, waarbij wol de voor- naamstc bepaling was, dat do Sultan zijn rijk, tegen oeno jaarlijksche bezoldiging, aan het Gou- vernement afstond, om het in leen terug to ont- vangen. Later ondergung het contract nog ver- schillonde wijzigingen of word verniowd on wcl in de jaron 1828, 1831, 1848, 1854, 1877, 1879, 1909 (godgokcurd cn bekrachtigd bij Gouvts. bo- sluiten 8 Jan. cn 9 Mei 1912 nos 4G en 25).

Omstreeks 1830 — '32 had Sambas zeer te lijden van de strooptochten der Zee-Dajaks van S8- ribas, moordpartijen in het groot, waarbij ghecle (hineesche kampongs werden verwoest. Hetgocn in een volgend tijdperk gebeurde, houdt ten nauwste verband met den opstand der Chincezen in dat gebied, waarvoor zie KONGSI.

Doch behalve de Chineseche was ook de Da- jaksche bevolking niet altijd rustig. Zoo hadden o.a. voortdurend twisten plants tusschen de Dajaks van Sarawak cn die van Sambas en hidden deze over en weer sneltochten, doch door samenwerking van ons bestuur met dat van Serawak hebben deze langzamorhand opgehouden. ADeen de Songkong- l)ajaks, eon stam vor- l)ijfhoudende op de grenzen van Sambas, Lan- dak en Sanggau, tot 1892 onderhoorig aan den PanSmbahan van Sanggau, doch op eigen ver- zoek bij Sambas ingdceld, maakte het don Sultan vrij lastig. In 1893 vermoorden zij cenigo Jiajiks van de Boven- Sekajan, voor welk feit zij door den Sultan bestraft werden, hetgeen evened niet verhinderde, dat ze in 1899 zich wcdcr- om in Gouv. gebied aan koppensnellen schuldig maakten. Daar bovendien deze stam alle gc- Jjoorzaamheid aan den Sultan had opgezegd, word onder de leiding van de besturende amb- tenaren van Landak en Sanggau cno excursie togen hen ondernomen, waarbij hunne voor- naamiste vesliging, Songkong B'Ssar, gctuchtigd word. Nadat de Songkong Dajaks den grooten ped van trouw aan den Sultan van Sambas had- <len afgelogd, bleven zij jaren rustig tot 1911. I on wedor voor jnaehtsvertoon in do Songkong- Mreek niof-st gcpatrioillccrd worden, terwijl in verband met den door de jong-Chinocsche partij uit Mampawn (zif aldaar) in de jaren 1914 —1915 7< voor- <lcji o)stan(l,clie naarSajnbasovorsloeg, tof ontapening van de bevolking, inzonderheid van li' t Songkoigdiidc, moest worden overgegaan.

B e s t u u r. Aan Jict hoofd van het landschap ^tuat de Sultan, sedert 1860 Mohammad Tsa- fioc'd-din. Iij bestuurl met zijnc l landsgroeten l)(< (landschap in overleg en overeenstemming met de aldaar geplaatste Gouvernements-amb- tenaren. Zijn gezag etrekt zich uit over de in- JiPeniKche MaliscsJie on Dajaksche bovolking, die buiten »icGouvernement's etablissementen toont.

i'rder zij' mot bepaalde bcHtuurswerkzaamhe- <lcu bolust l)anggrans en mantri's, tjotria^ ge- hecten, waarvan zes als vertegenwoordigers of wakils van den Sultan optreden ; onder dezen staan weder districts hoofden of wedono's, kam- l)oonghoofden cn l)cinb6kols. De Dajaksche stam- on kampong hoofden hebben .vcrschillende titols

als: mongkoc, ronggo, singa, kCpala benoewa, orang kaja.

In hot jar 1899 word toSambas een landschaps- kas opgericht, waarvan do inkomsten zouden be- staan uit do holfv van don cijns, dien do zolfbe- stuurder van mijnbouwconcessies zou ontvangen. In verband mot de weinige cn steeds achteruit- gaando inkomsten uit de mijnconcessies werd bepaald, dat met cenc storting van 10 % voor 1903 en volgende jaren gonoegen zou worden genomen.

Literatuur : Voor de gcslachtslijston der vor- sten: E. Netschr, T. B. G. Deel 11853, biz. 1 e.v. ; De Hollander Bijdr. T. L. V. 3e volgreesk, 6c deel 1871 biz. 185; Ind. Mercuru 189G no. 12 ; -Nota betreffende het landschap Sambas, T. A. G. 1912, biz. 193 — 203 mot do daarin. vermelde bronnen cn de Kolonialo Vcrslagen. -

SAMBAS. Onderafdeeling der afdeeling Single a wang van de residentie Westerafdeeling van Borneo met gelijknamige hoofdplaats. Deze onderafdeeling bevat een deel van het landschap Sambas, zie aldaar. De aan den onderafd.-chef toegevoegd P os thou dor heeft als standplaats Si Loewas (Ind. Stb. 1916 no. 93).

SAMBAS. Hoofdplaats van de onderafdeeling Sambas der afdeeling Singkawang van de residentie Wester-Afdeeling van Borneo, tevens hoofdplaats van het gelijknamige Sultanaat. Op 1 Dec. 1910 werd. hier een school voor kinde- ren van aanzienlijke inlanders geopend, welke zeer druk bezocht wordt. Zie B'ORNEO, IV, A in Deel I, biz. 361. Q ...疼) ■ ; 尸一

SAMBER-GALING. Javaansche naam voor cone Gierzwaluwsoort, *Macropyx longipennis*, op Billiton Kelajang-kelepitoot, (?) op Sumatra Lajang- lajang, *Macropyx mystacea* heet op de Aroe- eilanden Foerkabel.

SAMBI (JAV.). Zie SCHLEICHERA.

SAMBILATA (JAV.). Zie ANDROGRAPHIS.

SAMBODJA. Bolangrijke noderzetting in de Bataafscho Petroleum Mij, gclegen binnenwaarta op ± 6 K.M. van het strand aan de Sambodja l,ivior bezuiden de Mahakam monding in de af- dceeling Samarinda, residentie Z.O.Afd van Borneo.

SAMBODJA (JAV.). Zie PLUMIERA.

SAMBOE. Eilandje, behoorende tot do afdeeling TanUjoering-Pinang, residentie Riouw en onderh.: bekend oin de groote petroleumtank- installatie. Zie TANDJOENG PINANG.

SAMBOENG. District van de cont role-afd. Gocboeg, rogentschap en afdeeling Demak, resi- dentie Samarang; met cenc oppervlakte van 161 K.M². Het vormt het middendeel der afdeeling Demak. Het is vordeeld in drie onderdistricten, Dempet, Gadjia on Dampok. De bevolking be- droeg op nit. 1905 52.400 zielen, waarvan enkele Europeanen en een 50-tai Chincezen. Het district word doorsneden door do stoomtramlijn 1)6 n: ak - Pperw Adadi.

SAMBOENGAN (MAL. BATAV.). Zie VITIS ADNATA.

SAMINISME. Inlandscho communistische gees- testrooming op Java, met de z.g. Agama Nabi Adam als levens- en zede-levc, omstreeks 1890 ondrriecht door Sa min alias Soerontik&, land- bouwer in Bl ora (Rembang). Volgens de be- ginselen diec leer is hot verbodon te liegon, to stolen, overspel to pleegn of kwaad met kwaad te vergoklen: voortc client in alles geduld to

worden betracht: voedsel en geld mogen alleen door eigen arbeid worden verkregen, en moeten desgevraagd worden weggeschonken. Tot 1905 trok deze utopistische leer weinig de aandacht. De aanhangers van Samin wilden slechts met rust gelaten worden, om geheel hun eigen leven te leiden, zonder anderen last-ig te vallen. Met de verbreiding der leer kwam een anarchistische richting aan den dag, welke allengs leidde tot lijdelijk, een enkele maal tot daadwerkelijk verzet tegen het overheidsgezag. Er waren extre- mistische volgelingen, die de rechtmatigheid van elk gezag outkend, bouwgronden en bosschen als vrij bezit beschouwden, weigerden belastingen te betalen of desdiensten te verrichten, en desarcgelingen niet wilden op volgen. Ten slotte moesten in 1907 Samin, die onder den invloed dier personen was geraakt, met 8 volgelingen in het belang der openbare rust en orde buiten Java worden verbannen. In 1914 stierf Samin te Padang.

litusschen werd de leer verbreid in Grobogan en Pati (Samarang) en in Ngawi (Madion). De Saministen gedroegen zich als rustige land- bouwers, doch vermeden elke aanraking met ambtenaren of hoofden. Eenige jaren later viel ook onder dit deel der bevolking een opleving waar te nemen, welke zieh uitte in lijdelijk verzet en tartend optreden, hetgeen in Pati in 1914 leidde tot ernstige ordeverstoringen, welke met geweld moesten worden gekeerd. In October 1917 werd de verzeijleider Pak Karsjah verbannen.

Uit een in 1917 op last der Regeering ingesteld onderzoek naar den economischen ondergrond van het Saminisme is gebleken dat de opleving diét beweging samenvalt met een tijdperk van intensievere bestuursbemoedening met al Leri en openbare aangelgenheden, de inlandsch huis- houding rakende. Voor instellingen en maat- regelen, van algemeen nut moesten bijdragen in geld of diensten van de bevolking worden ge- vorderd, o.a. voor oprichting van desa-kassen en volksscholen, voor vorming van ambtsvelden, voor woningverbetering, zoomede voor verbetering van den veestapel. Daarbij kwam dat by de invoering van een nieuwe landrent- regeling de grondbelasting somis werd verhoogd, terwijl door seherpere doorvoering van het boschbedrijf de bevolking moeilijker in hare houtbehoefte kon voorzien.

Op het eind van 1917 waren er in het geheel 2300 Saministische gezinshoofden, waarvan 1700 in het regentschap Blora en 283 in Bodjonegoro (Rembang), terwijl de overigen verspreid zijn over de regentschappen Cambang, Ngawi, Grobogan, Pati en Koedoes. Zie Indische Gids, December 1918 p. 1444 vlg. en Mededeelingen omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang. Batavia Landsdrukkerij 1919 p. 9 vlg.

SAMMAN (Moehammad ibn Abd al-Karim as-Samman). Deze in Ned.-Indie als heilige vereerde mystieke leeraar leefde in de eerste helft der 18e eeuw te Jhedinah. De naar hem genoemde mystieke orde is de Tarikali Samma-nijah. Bekend is in Ned.-Indie de zgn. raliib Samman, d. i. de door Samman ingestelde, met heilige lichaamsbewegingen en groote luid- ruchtigheid gepaard gaande godsdienstoefening, welke als middel dient om in eenen staat van mystieke geestverrukking te komen (vgl. RA-

TIB). De levensgeschiedenis van dezen heilige (de zgn. *hika,jat of mandkib Samrindn*), bovattendo verhalen over de door hem gewrocht wonderen, is in Ned.-Indie zeer populair. Zoolwel liot reciteeren als het aanhooren daatvan geldt als een vroom godsdienstig werk.

Literatuur C. Snouck Hurgronje, De Atjdjhers, II, p. 220 Achchnese, II, p. 216 vv.); Islam in Ned.-Indie, p. 43 (Grootte Godsdiensten, serie II, p. 419); Ph. S. van Ronkel, Catal. dor Mai. Hss. v. h. Bat. Gon. v. K. en W. (Verh. v. h. Bat. Gen., DI. 57 (1909), p. 421 vv.; L. W. C. van den Berg, Verslag eener Verzameling Mai., Arab., Jav. en andere Hss., Batavia 1877, p. 20, n°. 126.

SAMOSIR. Onderafdeeling van de afdeling Bataklanden der residentie Tapanoei. Zij omvat in hoofdzaak het gelijknamigeiland, maarbovendien nog eenige landschappen op den hoogen Westelijken oever van het Toba meer (Sagala, Limbong, Saboelan en Tamba). Nu de beschikbare gronden aan de N.O.zijde van het meer reeds vrijwel alle in concessie zijn gegeven, is het geen wonder dat de aandacht van de ondernemers ook op de Westzijde is gevallen. Dit deel van de onderafdeeling schijnt wegens de groote hoogte (12 & 1500 M. boven zee-niveau) uitstekend geschikt voor den aanplant van thee en wellicht ook van andere cultuurgewassen. In dezelfde streken treft men ook den kamfer- en den benzol- boom in de bosschen. aan. De hoofdplaats is Pangeroeroeran op het eiland Samosir, do zetel van een controleur.

Het tegenwoordige eiland Samosir heeft een lengte van ongeveer 43 K.M. en een breedte van niet meer dan 20 K.M. De oppervlakte bedraagt volgens den topographicchen cliënt (Jaarverslag 1910, pg. 298) ± 530 K.M.², terwijl anderen een oppervlakte aannemen van 766 K.M.² Voor korten tijd was Samosir met den Westelijken oever van het Tobameer verbonden door een zeer lage en niet meer dan 200 M. breede landengte, die ontstond door het puin van den vulkaan Pocsoek Boekit van het hooge bergland van Toba. Voor liet drukke verkeer over de 40 K.M. lange en op zijn smalst 3 K.M. breed- straat, die Samosir van den Westoever scheidt, werden de prauwen over de landongte been ge- trokken, totdat in 1906 de lage landongte werd doorgestoken. Sedert Samosir van schiereiland tot eiland geworden. Met Westen en Zuiden van het eiland is wat terreinformatie betreft vrij vlak. alleen talrijke ruwe, small. bergruggen met bijna loodrecht ingesneden, zeer nauwo rivierdalei doorstrijden de vlakte. Eerst langzaam, maar daarna plotseling vrij stiel verheft zich het terrein tot een plateau van 1400 tot 1600 M. hoogte. dat het geheele midden van het eiland opvult. Dit plateau, dat veel gelijkij op een breede, vlakke landrug, vangt aan bij de Noord punt, die 908 M. hoog is, en klimt geleidelijk op lot het hoogste punt van het eiland, het 1689 M. hooge plateau van Ambarita. Ver volgens naar het Zuiden gaande splitst het zich in verscheidene kleinere ruggen, met zeer griffige vormen en ravijnen van 75 tot 100 M. diep. Naar het Oosten loopt het terrein zeer stiel naar het meer af, met scherpe en breede ruggen en eveneens diep ingesneden ravijnen, zoodat wel gesproken kan worden van een berg wand. Het steilste is het Zuidelijk deel der Oostkust. Genoemde terreinformatie is zeer du-

delijk tot zion aan den grooten wçg, die in 1909 <1 wars over het ciland van Oost naar West is aangelogd, 23 palen lang en zeer geaccidenteerde is. Een ontelbaar a tan voetpaalen zijn er verdor, die het land als con spinneweb overdekken, terwyl bovendien con groote weg om het ciland heen bijna greeid is gekomen. Het ciland is niet onvruchtbaar. de bodem bestaat uit een rooden, leemachtigen grond, hier con klaar, vooral in het Zuiden, bozaaid met stenen. In laag mate lijdt het land echter aan watergebrek, niettegenstaande er gemiddeld 1270 m.M. regen per jaar valt. Dit water dringt echter nagenoeg niet in den bodem en loopt ongebruikt naar het meer. Bij wortbuien kunnen de riviertjes nauwelijks den opkomenden waterloed bergen en eenige uren later kan men zig bijna droogvoets doorwaden; groote en storken bruggen liggen hier over geheel of bijna geheel waterloze rivierbeddingen. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de boomloosheid van het ciland. Voor den huizenbouw en het vervaardigen van soloes (dat zijn groote prauwen, die 40 a 50 personen kunnen bergen) wordt het hout gehaald uit de bosschen van het randgebied aan den Westoever van het Meer. Wei is het ciland rijk aan gras, dat de algemeenste bedekking van den bodem vormt. Vee- teelt is daardoor een zeer belangrijk middel van bestaan, vooral teelt van paarden, die veel naar de Karo-landen worden uitgevoerd. Ook rundren- en schapenteelt treft men aan, terwijl men in bijna iedere kampong varkensfokkerijen vindt. X'oorname van de veeteelt is echter de landbouw. Men beoefent nagenoeg niet anders dan den nat-ten rijstbouw, maar de daarvoor gesnakte strook grond is zeer smal en er is bovendien niet voldoende water aanwezig voor een vorderen uitbreiding der sawahs. Het eiland kan dan ook de lichtbevolking niet voeden, vandaar groote armoede en een aanzienlijke emigratie van de mannelijke bevolking naar het eultuurgebied van Sumatra's Oostkust. Van de overige kleinere inkomsten van bestaan verdient vermelding de visscherij op het meer. Ook bloeit de weefkunst; hier worden nog de fraaiste exemplaren van de ragidoe jaxewven. Op groote schaal wordt pottenbakkerij beoefend; men vervaardigt voornamelijk een-voelige kookpotten (liocdon), die op de markt worden laten aan de oevers van het meer worden verkocht en vervuuld tegen rijst, vooral uit de landstreek Oelooan en Toetoepaan aan de Oostzijde. In de poging om de verbouw van aardappelen in gang te doen vullen.

Geologisch is het eiland ontworpen door den inrijningen. Wing Easton, die o.a. in het Z. v. solfa Loren en zwaar velden heeft gevonden, en die eeuwen een weinig bismuth en aluin. Verder komen er in de ienta) war me zwavelbronnen voor.

Xictegenstaande de dorheid is het ciland (toel) rijk dicht bevolkt. Men schat het aantal inwoners op 70.000, (icleren) 85.000, waardoor Samosir met een die. Hx-id van I (>0 inwoners per K.M.² tot de (licit. I hcvolte gebieden van Ned.-Indie zit in de hclooren. Uoor verscheidene Bataksche stammen bewoond, was het eiland vroeger bevolkt wegens de rooverijen op het meer gepleegd. Sedert de Zuidelijke aan de jneei* grenzende Ta ba landschappen omringd ons bestuur werden gewonnen (vinnindere) deze wandaden, die na t uurlijk met inlij ring van Samosir bij ons gebied in 1906 geheel ophielden, evenals de vele onder-

linge oorlogjes. Voor Jict inlandsch bestuur is het ciland verdeeld in verschillende landschappen (hocndoolans), die een verzameling van kampongs zijn. Het hoofd van elk landschap is een gekozen radja djaihoetan. Is het landschap te groot en tolt het te veel kampongs, dan wordt het onderverdeeld in afzonderlijke groepen van kampongs, waarover de radja padoewa of tweede radja het gezag voert. Beide radja's dragen als tecken hunner waardigheid een pot zonder klep, respec. tielvelijk met een gouden en zilveren band. Elke kampong heeft dan nog con eigen hoofd. De kampongs zijn meest op kleine huuvels gebouwd, behalve die aan het strand. De bewoners zijn tot die bouwwijze overgegaan in verband met de vroeger veelvuldig voorkomende oorlogen. Elk kampong is omgeven door een aarden of steenen wal van 2½-3 M. hoogte en ter breedte van ongeveer Meter gepland met bamboe. Deze beplanting diende vroeger voor verdediging, thans tot bescherming tegen de hevige winden, die vaak over het eiland waaien.

De bevolking staat als vuil en lui bekend; behalve sirih, waaraan zij zeer verslaafd is, wordt veel opium gebruikt, die van uit Siboga wordt aangevoerd. Indien men een lijn trekt door het eiland van Lottoeng in het O. naar Pangoe-rocan in het W. kan men zeggen dat de bevolking ten Zuiden van deze lijn wat karakteristischer is, gewilliger en behulpzamer be-treft, zeer ver ten achter staat bij die, welke ten Noorden van deze lijn woonachtig is. Het is wel zeer merkwaardig dat de zending juist ten Zuiden van deze lijn het meest gewerkt heeft. Langen tijd heeft op Samosir pandelingschap bestaan. Deze instelling is met ingang van 1 Januari 1910 afgeschaft, doch deze datum is later verschoven tot Maart 1914.

De kleederdracht der bevolking is zeer eenvoudig. Bij mannen en vrouwen bestaat zij gewoonlijk uit een sarong en soms een baadj, bij meer geboede mannen konit daarbij een broek.

Het grootste deel der bevolking is nog heidens; hier en daar, o.a. te Semenindoe aan den Noordelijken kampongstrand, treft men nog beelden aan, die op vroegere Hindoe-invloed wijzen. Sedert 1893 is de zending met succes werkzaam. De drie zendelingen hebben reeds vele inlanders tot het Christendom bekeerd, o.a. in Palippi en in de hoeta's Naingonang, Si Pira en Oerat, alle aan de Z.W. kustzijde beschikken over 12 scholen met een GOO Icerlingen. In 1911 bedroeg het aantal Christenen 794, in 1914 breidde het zich uit tot 1768. Om politieke redenen client aandacht geschonken te worden aan het overwoestbaargeoelooft aan den godvorf: Si Singa Mangaradja, vooral omdat op Samosir nog al wat familieleden wonen van den in 1907 gevallen Onipoe Poelo Batoe, den laatste van de rij van vorsten. Parmalim- en Parsi-tekken scten con den hier een uitstekenden bodem con de Parhocclandam beweging con welig tieren. In 1917 deed Samosir op politiek gebied nog eens van zich hooren. Een plan, tot de stichting van een onafhankelijk rijk leidde den Men Februari 1917 te Rea ni Ate in het Westen van Midden-Samosir tot een aanval van een opgewonden menigte, doch de aanwezige militaire macht was voldoende om het verzet oogenblikkelijk den kop in te drukken. /

SAMPAN. Zie VAARTUIGEN.

SAMPAN BALANG. Zie VAARTUIGEN.

SAMPAN DJOKAR. Zie VAARTUIGEN.
SAMPAN GOBANG. Zie VAARTUIGEN.
SAMPAN KOTAK. Zie VAARTUIGEN.
SAMPAN POEKAT. Zie VAARTUIGEN.
SAMPAN TIMBA. Zie VAARTUIGEN.
SAMPANAHAN. District van do ondracdeeling Tanah Borneo door afdeling Zuid-Oostkust van Borneo, van do residentie Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo; voor 1905 bestond een zelfbesturend Inndschap van, dien naam, gevormd door het stroomgebied van de Sampanahan-rivier. De voornaamste plaats is de gelijknamige kainpoeng. *Het* riviertje stroomt uit in de Pamoekan-baai. Het district Sampanahan is gevormd door samenvoeging van dit landsoep met de beide Noordelijk daarvan geleue. *Literatuur* : Tijdschr. Bat. Gen. dl. I. 1853.

SAMPANG. Afdeling en regentschap van de residentie Madoera, groot ruim 1483 K.M.² Gedurende den Compagniestijd vormde het een min of meer zelfstandig onderdeel van het Sultanaat Madoera (Bangkalan). Bij do voorbereiding van de invoerH^g van liet rechtstreeksche Gouvernementsbeheer aldaar werd te Sampang eerst en Onder-Regent geplaatst; daarna word het, tegelijk met Bangkalan, tot een afzonderlijk regentschap verheven. Ten O. door de afdelingen Pamekasan en Soem6n6p en ten W. door de afd. Bangkalan begrensd, strekt de afd. Sampang zich over de geheele breedte van het eiland Madoera uit : zij bevat de contrdle-afdeeling Sampang met do districten Sampang, Kedoengdoeng, Tordjoen en KStapang, onder den Ass. Resident, bijgestaan door een Asp.-controleur. De afdeeling telt 278 de>a's.

Met uitzondering van een alluviaal terrein aan de Zuidkust bestaat de bodem van deze afdeeling uit tertiair gesteente, nl. mergels en mergelachtige kalksteenen ; de mergels vindt men meer in het midden, de kalksteenen aan de Noord- en do Zuidkust. Het terrein is over het algemeen zeer heuvelachtig; van de drie heuvelreeksen, die men op Madoera onderscheidt, wordt de Zuidelijkste door alluviaal terrein ten O. van de Balega-rivier afgebroken, maar zij verheft zich opnieuw in Oostelijke richting tot nabij de rivier van Sampang en verder ten O. daarvan. De middelste rug, ongeveer 15 K.M. van de Zuidkust verwijderd, is van den Zuidelijken door kwartaire gronden gescheiden, die voor de natte rijstcultuur ge- bezigd worden, maar zendt op enkel plaatsen uitloopers naar de Zuidelijke keten. De Noorde- lijke kalkreeks, waarover de waterscheiding tusschen het N. en Z. des eilands loopt, is op ge- middeld 12 K.M. van de Noordkust verwijderd. Met uitzondering van een paar toppen is deze heuvelreeks geheel boomloos, tengevolge van het roekeloos kappen der djati-boschen in den vor- stentijd. De streek tusschen de Noordelijke en de middelste heuvelketen, welke mede door uitloopers zijn verbonden, is bijna geheel van levend water verstoken en maakt daardoor het minst be- bouwbare gedeelte der afdeeling uit. Naar de Zuidkust stroomen: de rivier van Balga, die met haar zijrivier de Ragoeng het grootste strooingebied heeft van alle rivieren van Madoera, verder de rivier van Sampang, welke tot de hoofdplaats voor kleine schoeners bevaarbaar is. De rivieren, die aan de Noordkust uitwateren, zijn zeer kort van loop; de voornaamste zyn de Kali Batiah, de K. Kontjeh en de K. TCniberoe.

Langs do ghecolo Noordkust van do afdeeling zyn zeevisscherij, do berciding van droge visch en trasi, benevens handel en ooftteelt de midde- ten van bestaan. Tai van welvaronde dca's zijn da ar gelegen, waaronder do distr. hoofdpl. K6ta- pang (zie aldaar) do voornaamste is. Aan de beide oevers van do reeds genoemde rivier van Tembec- roc, worden uit kalksteen incuten en mctselsteen- nen gehouwen, waardoor tai van diepe groeven zijn ontstaan. Op ± 8 K.M. van de Zuidkust ligt het eilandje Mcndangin of P. Kambing; zie KAMBING (POELO).少; ; ■.

SAMPANG. District van de cohtrdlc-afdeeling het regentschap en do afdeling Sampang, rcsidexitieMadoera, ook wel Kota Sampang genaamd. Het heeft 3 onderdistricten en 85 desa's; do we- dono woont ter afdeelingshoofdplaats.

SAMPANG. Hoofdplaats der afdeeling van douzelden naam, residentie Madoera. *Zij* was reeds tegen het eind der 17^e eeuw, naar Valentijn's beschrijving to ordcelen, een handelsplaats van betekenise. *Zij* telt ongeveer 9000 inwoners, waaronder ongeveer 50 Europeanen, 300 Chincezen en 10 Arabieren. Er is eenige drukte door den handel in rijst en petroleum, door Chincezen en hadji's gedreven en een lovendig personcnverkeer met den Javaschen overwal (Pasoeroean en Probo- linggo), inaar do stad op zich zelf, met hare lage, steenen en bamboezen huizen aan beide zijden van den postweg, biedt niets merkwaardigs aan. De woningen van den Assistent-Resident en van den Regent zijn aan een ruime aloen-aloen op ruim een K.M. bewesten de kofi der hoofdplaats, aan den grooten postweg naar Bangkalan, gele- gen. De Sampang-rivier, die ter hoofdplaats 35 M. breed is, vergemakkelijkt het handelsverkeer, doordat de uit zee komende prauwen en schoeners voor de woningen der kooplieden kunnen worden glost. Door den aanleg van do stoomi- tramlijn Kamal — KaliangCt is de verbinding met Soerabaja en Pamekasan zeer vergemakkelijkt.

SAMPEU (SOEND.) Zie MANIHOT UTILIS-SIMA.

SAMPIONG. Zie VAARTUIGEN.

SAMPIROTO (MAL.) Zie ANDROGBAPHIS.

SAMPIT. Ondracdeeling der afdeeling Koela Kapocas van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een controlcur met standplaats Sampit, bestaande uit de cistricten Sanipit (met de onderdistricten Tjempaga, Men-taja en Kwajan), Mendawci (met de onderdistr. Benden Katin* an, BovenKatingan en Snjnbajen P6mbocang(inet de ondrdisti* Sem bocloe en 86ra- jan). De districten en onderdistricten worden bestuurd door Inl. hoofden met vcrschillende titels. De districtsbestuurders worden <loor het Gouvernement aangesteld, en bezigdigen en staan onder het onmiddellijk gezag van den control our.

De onderafdeeling grenst ten W. aan Kocmai en Kota Waringin, ten N. W. en ten N. aan Sin- tang (waar do grens wordt gevormd door berg- te -- hot Oostelijk deel Schwangerbergte g< - naaid), ten O. aan de Bajaklanden en ten Z. van Kaaj) Tjimantan tot Kaap Poeting, aan zee. *De* juiste grootte is niet bekend (zie BORNEO) en wat het zieJental betreft loopen de gegevens zeer uiteen; volgens hot rapport van resident Joekes (1893) bedroeg hot toen 25.000. *De*)> <■- volking bestaat uit Maleicrs, vermengd)net Ja- vaansche bestanddeelen en Dajaks, die in ver- schijJende stam men zii verdecld De Zuidelijke

kuststroken zijn nagenoeg geheel vlak on, voornamelijk tusschen de rivieren PSmbocang on MSntaja, met talrijk macron bczct. Meer naar het Noordcn is het land overdekt met houvclrijcn, uitloopers van hot grensgebergto, dat in hot arti- kel Borneo wordt beschreven. Sommige toppon boreikon eono aanzienlijke hoogte, bijv. (van Oost naar West) de Bockit Raja (2278 M.), de Rangbabi (12,53 M.), de Batoe (1259 M.), de P6- mantjoeng (1552 M.) en de Raja of Segeroeh (1031 M.), zie atlas Stemfoort on Ten Sichhoff, 2e uitg. bl. 13, 1899.

De onderafdeeling wordt hoofdzakelijk gevormd door het stroomgebied van drie groote rivieren, n.l. de Pembocang of Serojan, de Sampit of Mentaja en de Mendawai of Katingan. De beschrijving dier rivieren geschiedt reeds bij het artikel Borneo, Deel I biz. 364. Plaatsen van noemenswaardig belang worden in de onderafdeeling niet aangetroffen, de belangrijkste werden trouwens bij hot art. Borneo reeds vermeld. Alleen mag nog genoemd worden Kasoengan, grootendeels door Daj aks bewoond, de grootste en welvarendste kampong aan de geheele Katingan. Het districtshoofd is een Christen, terwijl er zich een zendingsschool bevindt. In de Bovenlanden houden zich voornamelijk de Dajaks op, wier hoofdbedrijf, behoudens landbouw, bestaat in het inzamelen van boschproducten, welke zij verhandelen aan de bewoners der Bovenlanden, die de artikelen uitvoeren.

Zie voor literatuur de aangehaalde bronnen bij het art. Borneo, maar vooral Dr. Molengraaff: Geol. Verkenningstochten, Leiden 1900, die eene mooie beschrijving geeft van de Katingan-rivier met haar voornaamste zijtak de Samba en tal van bijzonderheden mededeelt onttrent de bevolking aan die rivieren. h //

SAMPIT. Rivier in de Z. en O. afdeeling van Borneo (zie BORNEO IV, D).

SAMPITBAAL. Breede, driehoekige, voor he Zuiden geheel open baai met zeer matige diepten op de Zuidkust van Borneo, waarin de goede bevaarbare rivier van dien naam uitmondt. De kust is zwaar begroeid aeh er een wit zandstrand daf, moontzondering van enkele plaatsen, waar het zich eizinge meesters verliedt, zeer geleidelijk naar zee afloopt met een bodem van modder en zand. De binnenbaai, eenemallen, om do N.O. uiekenen, met tjemara-boonien begroeiden landtong, word, ingenomen door een groot inoddorvlikk, waarover do be- tondc geul van do rivier met slechts enkele meesters diep bij laagwater loopt. De vertikale waterbeweging heeft een overwegend enkel-daagsch karakter en loop!, uieen van 2,5 M. tot enkele dm. Zie Zeemansgids deel IV.

SAMPOELAN (i- \ i) ZH-SLAXKAPEN.

SANA (I.A.V.). Zie PTKROCARPUS JLNDCIUS.

SANA KALING (I.A.V.). Zie DALBERGIA.

SANANA. Hoofdplaats der afdeeling Soela, staniplaats van den pomhouder, gelegen op de N.O. kust van het eiland Soelabesi in een kleine baai met nauwen in gang, welke echter een goed onkrpplaats aanbiedt. Het dorp strekt zich ongeveer 1,5 K.M. langs het strand uit, wordt door een naden door de onbeduidende San ana rivier en omvat 9 Boa'w in ongeveer 50 woningen. Het zeer vorvallende fort „Klaverblad“, uit den tyd van do (i.). (onipagnic iwd woonplaats van den Salaha- kan, vertegenwoordiger van don Sultan van Ter

nate. Al do bewoners, ongeveer 1000 zielen, bolijden don Mohammedaanschen godsdienst. (Zie verder SOELA EI LANDEN). - 芝' L

SANATORIA. Zie GEZONJ)EIEIDSETA BLISEMENTEN. - 芝' L

SANDANG LAWI (I.A.V.). Zie BANG.

SANDEAN. Bergachtig landschap in Zuid-Dolok van de onderafdeeling Padang Lawas, residentie Tapanoei. Wegens de geringe vruchtbaarheid van het land is het ook weinig bevolkt, en is de bevolking, die hare rijst op droge velden teelt, zeer arm. To Boroengir, eene kleine kampong van het landschap, wordt goud van goede kwaliteit gevonden.

SANDELHOUT. Tjandan-SM. (I.A.V.). TjSndana (MAL.), zijnde dit de sanskrit-naam, die door geheel Indie bekend is. Op Timor Haemndi Ai kamcnil. Op Soemba Ai nitoe, d. i. geestenhout. Op Ambon Ai saroen.

Santalum album, L., fam. Santalaceae, kleine altijd-groene boom; in Bri'sch Indie inheemsch in het Zuidelijk deel van Dckkan, waar hij in onvruchtbare gronden, tot op 3000 voet waa, en in het groot gekweekt wordt, bepaaldelijk in Mysore; in Nederlandsch-Indie vooral wildgroeiend op de kleine Soenda-eilanden, on voorts op Java, Madoera en de Molukken. Levert het welriekende wit en geel sandel-, Sintel- of Santal-hout, dat belangrijk is als ruik- hout en medieijn. Vroerweg de grootste betee- kenis heeft dit hout voor het vaste land van Indie, als zijnde daar onmisbaar bij alle gods-dienstige ceremonien; voorts voor parfum en geurige oliebereiding, voor snywerk enz. In Nederlandsch-Indie is *Santalum* op Java bijna uitgeroeid, o. a. door do gezochtheid van het geurige en duurzame hout voor fijn schrijnwerk, wapengevesten enz. In het oigenlijk Sandelgebied, n.l. Timor, Savoc, Roti, Soemba, is zulks niet het geval, doeh wordt er toch weinig verricht om dit kostelijke gewas voorbeplanten of zelfs maar tegen vernietiging te beschermen. Vrij aanzienlijke hoeveelheden worden nog ieder jaar uitgevoerd van Koepangcx i Atapoepoe. Makasscr, oudtijds de stapelplaats van het geurigste sandelhout, voert nu weinig uit, en meest van inferieure kwaliteit, vergelcken met het uitgezochte Mysore-hout. De Makasaren halen of haalden hun sandelhout vooral van de Leti cilanden; ook van do Palos-baai komt dit hout in den handel. Voor Europa heeft het sandelhout, dat trouwens door de O. I. Cie gercgeld word aan- gevoerd, in delaatste decennia eene nieuwe betee- kenis gekregen door het zeer belangrijk gebruik van sandelolie (oleum san tali, zie OLIEN VLUCHTIGES OF AETHERISCHE OLIEN, ESSENCES), in de geneeskunde voornamelijk als anti-onorrhoeicum, eene indicatie, die trouwens reeds aan Ruiuphius bekend was. Ook als luxehout en voor reukwerken blijft de sandel zeer gezocht. Het vermeerderd gebruik is aanleiding gowcst, dat in Ned. Indie de aandacht op *Santalum* meer dan vroeger gevestigd is, en er op Java (Besocki) en op Madoera door het boschwczen cultuurproeven zijningesteld.

Sandelhout draagt de byvoegingen wit en geel, resp. voor het spint- en kernhout, ter onderscheiding van het als verstoffd diencndo rood sandel- hout, dat afkomstig is van *Petrocarpus Santalinus* Lf. on ook van P. *Indicus* Wilh. (Zie SANA). E'n onrecht Javaansch sandelhout van vcel

zwakker aroma koint va» *Exocarpus ovatus* Bl., cenboom, die op *Sanlalum* gelyklyk en tot dezelfde plantenfamilie behoort. Nog andrc plantcn, geenszins a an *Sanlahim* verwant, leveren aan den handel houtsoorten, die als sandelhout, verkocht worden, omdat zij in uiterlyk of reuk daarmedo eenigszins overeenkomcn. Eene afbedding en uitvoerige beschryding vanden echten sand el ho

boom komt voor in de Ind. Merc. 1897, biz. 1.
SANDELHOUT-EILAND. Zie SOEMBA.
SANDELHOUT-STAMBOEK. Zie PAARD.
SANDELWOOD. Zie PAARD.
SANDING of **SANDION.** Eilandje voor de

Westkust van Sumatra, bcJioerende tot de Pagei-Zuidpunt van Zuid Pagei en is doof' Europeesch kapitaal in cultuur gbracht. Het eiland is geheel niet-klappertuinen bedekt. Merkwaardig is dat ^-volgens W. Marsden (History of Sumatra, biz. 468) in 1769 hier een be'otling zoo gelegenhebycn van eenige soldaten onder commando van een officier, die echter binnen het jaar werel opgeheven, terwijl t hans het eiland schijnbaar zoo gezakt is, dat wegens de branding het zelfs door kleine inlandsche vaartuigen meestentijds niet te bereiken is.

SANDORICUM INDICUM Cav. Fam. *Meliaceae*. Ketapi, Melapangan, Sentoel (MAL.), Sentoel (JAV.), Katjapi (SOEND.). Hooge boom, op Java in het wild beneden 1000 M., verder in de meeste dorpen gekweekt als vruchtboom. De eenigszins donzige, fraai gekleurde vruchten bevatten binnen een dikke vruchtschil enkele pitten, die met een aangenaam zeer smakend vruchtmoes omgeven zijn. Het hout wordt voor planken en huisraad gebezigd, volgens sommigen ook voor meubels.

SANGA-SANGA. Plaats gelegen aan de Sanga-Sangarivier, rechterzijtak van de Mahakam, afdeling Samarinda, residentie Z. en O.afd. Borneo. Heeft cultureel de kenmerken van de hollandsche petroleum productie daar ter plaatse. i>v

SANGEANG Eiland nabij de N.O. punt van Soembawa, ook wel Goenoeng Api genoemd. (Zie API).

SANGGA LANGIT (MAL. BATAY., SOEND.). Zie CASSYTHA.

SANGGAR. Landschap in de onderafdeeling Bima, afdeling Soeni bawa, residentie Timor en Onderh. Zie SOEMBA WA. Een uitvoerige studie over de kartographie, geographic en geologic van (lit landschap, dat den grooten vulkaan Tambora draagt, verscheen in het Zeitschrift für Vulkanologie, Bd. IV, 1918 biz. 85 — 192: J. J. Pannekoek van Rheden, Geologische Notizen ilbr die Halbinsel Sanggar, met kaarten en platen.

SANGGAR (DOMPO)-BAAL Kleine, open Laai aan de Noordkust van Soemhawa, Le.O. de Tam-Lora voor de kainpong van dien naam. Ter reedc liggen eenige ondiepten, o verigen s is d<? baai id ep

en schoon. Zie Zeemansgids dee! V.
SANGGARAN AOGOENG. Pistrictshoofdplants in het landschap Koerintji (zie aldaar) van de residentie Djambi. De plaats was vroeger zetel van den controleur. Zij is gelegen aan den Noordoever van het Koerintji-meer, waar de Merangin, linkerzijrivier van de Tombesi, die naar de Batang Hari stroomt, het meer verlaat. Een weg loopt van bier langs de rivier stroomopwaarts naar Soengai Penoch, terwijl stroomafwaarts het wordt tot grooten weg.

SANGGAROENG. (TJI) Rivier op Java, ontspringende aan de Z. helling van den TjSrimai, doortroomt met in het algemeen O-waartschon loop in ontelbar bochten het gebergte van het regentschap Koeningan (res. Cheribon), en wordt beneden de gelijknamige hoofdplaats door een in den rotssteen van den steilen oover uitgekapte waterleiding, de Soorakaigra, dienstbaar gemaakt ; aan de bevochtiging van verschillende sawahs. Na zich N.O.-waarts gewend te hebben, komt zij in een diepc, door het gebergte omsloten vlakte, breekt door de kloof van Menan tang en bereikt de vlakte van Losari, waar zich vrcrcnigt met de Tji Tjangkolak, de grensrivier van een gc-deelte van Cheribon en en Tegal, tusschen welke re-sidenties zij verder de grens vormt, tot zij bij den hock van Losari in zee valt. Na do vereeniging met de Tji Tjangkolak wordt zij veelal Tji Losari genoemd (zie LOSARI (TJI)). Voor doscheepvaart heeft zij gecne waarde. Men nee mt haar wel als grens aan tusschen de Soendalandcn en het eigen-lijke Java, wat echter niet geheel juist is (zie bij CHERIBON).

SANGGAU. Landschap, administratief behoorende tot de onderafdeeling Sanggau der afdeling Pontianak van de residentie Westerafdeling van Borneo, oppervlak ± 752 K.M². Het grenst ten W. aan Taj an en Landak en Sambas, ten N. aan Sera-HakenSintang, ten O.enZO aan Sekadaku en tenZ. aan Mc liau. Het rijk bevat het stroomgebied van de Sekajam rivier, die ontspringt in het gebergte op de grens van Sambas, terwijl ze bij de hoofdplaats, evcneens Sanggau geheeten, in de Kapeas uitmondt. De Sekajam telt talrijke zijrivieren, waarvan de voornaamste, de Meng-kiang bij de kampong van dien naam zich met haar vrcrcnigt. Voor grootere vaartuigen is doze rivier en hare zijtakken geheel onbevaarbaar. Het Zuidlijk deel des lands wordt door de Kapeas doortroomd. Pe bodem van Sanggau is in het midden en het Zuidelijk deel afwisselend laag en heuvelachtig. Hooge bergtoppen komen hier niet voor. Meer Noordwaarts wordt het terrein zeer geaccidenteerd en bergachtig (hoog-ste top de G. Bodoek, 950 M) om aan de gemeenschappelijk grenzen met Sambas en Scrawak in wooste bergreeksen met hooge en nieoilyk beklimbare toppen te eindigen.

De bevolking beslaat uit Dajaks ten getale van ruim 28.000 zielen, ± 8500 andere inlanders (voornl. Maleiers) en 600 Chineezen. De Dajaks bewonen meer de bovenlanden, houden zieJi voornl. bezig met landbouw en inzamelen van boschproducten, waarin ze met de Maleiers handeldrijven, welke laatste de artikelen uitvoeren. De Chineezen en Maleiers vinden veelal een bestaan in de goud- en diamantgraverijen, in mindere mate echter dan voorheen. Het landschap wordt bestuurd door een vorst, met dien titel Panembahan, verblijvendc t hoofdplaats Sanggau. Reeds in J 822 werd met diezen cenc overeenkomst aangegaan, welke in 1833, 1847, 1855, 1860, 1882 vernieuwd werd ; het laatste, thans geldende dateert van 13 Nov. 1909, goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Besluit van 15 Jan. J (1)2 no 75. Voor meerderc bijzonderheden, cn, zooals plaatsbcschryving en ethnographic, gelijk mode voor do geschiedenis van het landschap, wordt verwezen naar de hieronder vermeldc bronnen.

Literatuur: 1E. P. A. Bakker. Het rijk

Sanggau, Tijdschr. Bat. Gen. dl. XXIX (1884); J. K. Enthoven, Bijl. (dragcontodo) Geographiev. van Borneo's Wester afdeling 1903, Liz. 574, vlg. : Bijl. Hand. St. Gen. 1911/12 no. 301 — 11; Koi. V. oralagen.

j SANGGAU. Ondcrftfdeling der afdeling Pontianak van de residentie Westerafdeling van Borneo. Zij staat onder het bestuur van een controleur B.B. inet. standplaats Sanggau en bevat de landschappen Sanggau en Taj an, zoomede het onder rechtstreeks bestuur gebracht landschap Meliau. Do bevolking telde ulto. 1915 ± 65.900 zielen, waaronder een tinctal J. Europanen, ± 50.000 Dajaks, ± 3.000 andere inlanders, h 1800 Chincezen. ■ ' 八、

SANGGOEL (SOEND.). Zio KOND 也

SANGGONA. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

SANGHIANG (JAV.). Zie -JAVANEN. Dxd II, biz. 217.

SANGI-EILANDEN. Group van eilanden, onderafdeeling Sangi-eil. der afdeling Menado van de residentie Menado. Zij zijn gelegen op gemiddeld 125° 30' O.L. tusschen 2° 4' 30" en ruim 4° 50' N.B. De onderafdeeling wordt onder verdeeld in 5 landschappen: Iste Kandhar Taroena (zie aldaar), 2de Alanganitoe (zie aldaar), 3de Taboekan (zie aldaar), 4, (lc Siao (zie aldaar) op 5de Tagoeolandang (zie aldaar), die elk be- stuurd worden door een radja met zijn mantri's nl. djoegoego's (tweede hoofden) en kapit&n's laet (negorijhoofden). De radja's en djoegoego's worden op voorste) van den Controleur door den Resident benoemd en ontslagen; hun macht en invloed is thans gering, doch gaf vroeger wel eens aanleiding tot knoeierij en willekeur. De eersten hebben bij contracten (zie daarvoor bij de verschillende landschappen) de opperheerschappi) van het t<ouv. orken en zijn thans weinig nicer dan bezokligde ambe- naren. Bij benoemingen wordt dan ook tegen- woordig nicer gelct op bekwaamheid dan op >tand en aanzienlijke afkomst. De l'echt- spraak in burgerlijke gedingen over personen behorende tot (lc eigenlijko bevolking der niet onder rechtstreeks bestuur van het Gouv. btaande lan(ischap)<*n berunt bij de radja's met de mantri's. Strafzaken behandelt de „ma- dj^li* (de radja is voorzitter, de mantri's zijn hden en alle bc8luitcn, door die rechtbank go- slagen, warden door den Controleur nagegaan). Zware st raffen (w.o. de doodstraf) worden uit- troken door den KijkHraad (Controleur, als v(†rvanger van den Resident, voorzitter en <le radja met zijn rijks-grooten leden). De voornaamste cilanden zijn: Sangi of Groot Sangi, met een bevolking van 60000 zielen, Siao met ongeveer 40000 bewoicrs en U'agoe- Inndang njet 7000 Zij zijn zeer berg- achtig en laten slecht bcn vlakke kuststrook van 1 h tot 2 K. M. breedte vrij; langs de stranden. vindt men hier en daar moerassen. Op do oi- landeii Sangi, Siao en Roegang zijn werkende vulkanen, die meerinalen groote v(†rwostringcn hebben aangericht: <op Sangi, <le G. A woe (zio A VVOEH), op Siao eve neons de G. A woo (zie bij SIAOE). J)e ini. bevolking der Sangi-eil. wordt midrscnclien in aanzienlijken (afstammelingen <ler radja*s) en burgers (vroeger waron er ook >laven). Do voornaamste voedingsmiddelen zijn: sagoe, batata, l)6te, kiha, pisang en visch.

. R ijt wordt alleen door gegocden op by fees- telyke gelegenheden gegeten. Met uitzon- dering van cnklo Mohamnncdancn en con 600 Chincezen zijn de bowoners der Sangi-eil. alien Christencn. Landbouw is het hoofdmiddel van bestaan, de klappercultuur is een volks- cultuur geworden (copra verkoop); vischvangst is nevenbedryf. De notmcuskaaitcel gaat achterruit, doordat de boo men door een ziekte

zijn aangetast. J)c nijverheid bepaalt zich tot het vervaardigen van vaartuigen (zclfs kotters en kleine schoeners worden gemaakt), het smeden van werktuigen (o. a. peda's, patjoels enz.) en alierci knutselwerk. De kunst van het woven, en vcrven van stoffen (de z.g. kain koffo en tagoso) verdwynt langzamerhand, doordat de uit de hand gewoven koffstoffen (voor kleeding en versiering) verdrongen worden door de veel godkoopecr ingevoerde katoentjes. De handel is voornamelijk in handen van Chi- ncozen. Ingevoerd wordt hoofdzakelijk: rijst.

zout, petroleum, tabak, manufacturen, drankci (sterke dranken zijn verboden), wceldeartikelen enz ; de uitvoer bepaalt zich tot : copra, pala, foelie, rotan, haavinnen, ebbenhout, ijzerhout en rotanmatten.

Literatuur: R. Neumann. Die Mission auf den Sangi Inseln (Evang. Miss. Mag. 1897); A. Pennings, Med. van de Talauer eilanden (Med. com. Sangiv en Talauer eil. 1908); De Sangi en Talaud eilanden (Econ. geogr. 1912. 136); Extract uit brieven van een handelsman over de Minahasa on de Sangi en Talaud eil. (De Banier III, 1911) : Modelclclingen van het bureau voor de bestuurszaken der Buitenbe- zittingen door het Encvclopaedisch bureau, L

• Moving II, 1912 bl. 5 t/m 8V: -v: s
SANGI-EN TALAUEILANDEN (Comite tot voorziening in de geestclijke behoeften van de gevestigde Protest antsho Christengemeenten op de). De zendingsposten dezer vereeniging zijn gevestigd op de navolgende eilanden A. Tagoe- landang, een zendingspost; B. Siau, 2 posten ; C. Groot-Sangi 4 postcii; D. Salibaoe 1 post; E. Karakdang, 2 posten. Het officieele domicilie van het Comito is Amsterdam ; het bureau is echter gevestigd in het gebouwer der Ned. Zen- dingschool, thans te Oegstgeest. Zio verder ZEN- DING (Protestan tsche).

SANGIANG. Zio HEIDENDOM. Deel II, biz. 88.

SANGIR. Rivier, rec liter zijtak der Batang Hari (zie SUMATRA (Rivieren).

SANGIREESCH of Sangirsch is de taal van de Sangir-eilanden, van welke Groot-Sangir het voornaamste is. Op (lit ciland wordt, met eenige >laatselijke verschillen, het hoofddialect ge- sproken ; gewoonlijk wordt dat van het landschap Manganitoe als het standaard-dialect beschouwd, omdat het best bekend is. Siao, dat ten Z. van (; r. Sangir ligt, heeft een cigon dialect. Nog meer Z. lijk ligt Tagoolaielflug, waar cveneens een afzonderlijk dialect bestaat. Op de eilanden aan de N. kust der Minahasa wordt ook veel Sangi- reesch gesproken, daar zij hoofdzakelijk door Sangirczen worden bewoond.

Het Sangireesch behoort tot de Filippijnscne taalgroep ; het is allererst ver want met het Talaotsch, het Bentcnansch en het Bantikschen op volgens met de Minahassische talen, vooral met het Tonsea*-sch, voorts nog met de talon der Soeloe- cilanden en der Filippijnen.

Doordat het schoolonderwijs voor een groot deel in het Malcisli wordt gegeven en do Sangi-rczen veel in den vreemde zwerven, is de invloed van het Malcisoh op het Sangireesch zeer groot. Door de voornamelijk Spaansche overheersching zijn er eenige Spaansche woorden in het Sangireesch gekomen; ook Ternataansche woorden ontbreken niet, daar de Sangireezen vroeger ook veel op Ternate kwamen.

Nevens de daglijksche taal bestaan er van een aantal woorden omschrijvingen, vermin kingen, oude synoniemen, die (vroeger nicer dan thans) in gebruik waren op zee, waar men vele dingen niet bij hun waren naan dorst to noemen, om geen gevaren uit te lokken. Zulke ter men heeten *Sasahara of Sasalili*.

Het klankstelsel van het Sangireesch biedt weinig opmercklijks aan. De e komt voof in ge- accentueerd syllaben en als klinker der oorspronkelijke sluit medeklinkers, voor zoover dez niet afgevalen, maar klinkend gemaakt. Overigens is de e tot *oc* of *o* geworden, zelden tot *t*.

Dat de palatalen niet voorkomen, is wat men verwacht in eene Filippijnsche taal. Ten opzichte der R-G-H-wet nee met het Sangireesch eene eigenaardige plaats in tusschen de talen der Filippijnen om die der Minahasa. De gewone vertegenwoordiger is *h* in het dialect van Manganioto, *r* (met bilabiale uitspraak) in de andere dialecten van Gr. Sangir. Bij uitzondering vindt men *g*, den klank dien men regelmatig zoo inogeei noemen. Als eindsluiters kent het Sang. alleen de medeklinkers *ng* en *hamzah*; wanneer de consonantische sluiters niet tot *ng* of, wordt, maar gespaard blijft, wordt hij klinkend gemaakt doordat hij met *e* wordt uitgesproken.

De woordafleiding wordt bijna geheel beheerscht door de voorvoegsels, die in echt Filippijnsche veeltaligheid voorkomen. De deeldwoordsprefixen die met *m* beginnen, hebben daarnevens een vorm met *n* (*me-* en *nt-*, *ma-* en *na-*; enz.), die in het Praeteritum optreedt. Het Praesens kenmerkt zich door reduplicatio van den stam, de meervoudsvorm van het werkwoord door reduplicieering van het voorvoegsel. De eenvoudige stam met het *m*-prefix is Futurum, zoo ook die met het *oem*-infix. De gereduplicateerde stam met het infix *oem* is weder Praesens; de Praeteritum-vormer is *in*, dat in de *wi*-prefixen gevoegd, tot *n* wordt afgeknot, en in de *oem*-vormen gevoegd, met *oem* te zamen tot *im* versmelt. In het Passief vormt het (instrumentale) prefix *t-* het Praesens (stam gereduplicateerd) en het Futurum (eenvoudige stam), *ni*; of *-in-* het Praeteritum. Het suffix *-awj* heeft plaatsaanwijzende beteekenis.

Pronomina praefixa zijn in het algemeen vreemd aan de werkwoordsvormen in de Filippijnsche talen; daarom is niervwaardig een vorm met *takoe'* of *dakoe'* in den len pers. enk v., als nadrukkelijk naast de *i-* en *-ang-xormen* met pron. suff. *-koe*.

Het gebruik van het tusschenzetsel *oe* of *n* (bcide vormen ontstaan uit *noe*, *attoe*) is uitgebreider dan in de talen der Minahasa, maar minder uitgebreid dan in de talen der Filippijnen.

Literatuur: A. J. F. Jansen, Vergelijkende Woordenlijst van talen en dialecten in de residentie Menado (hieronder Sangireesch en Ta-laetsch in 150 woorden), Tijdschr. Bat. Gen., dL IV, bl. 521-548 (1865); J. G. F. Riedel,

Nederduitsch en Sa n gi - Man gan it u sch Woordenlijstje, Ibid., dl. X, bl. 375, vlg. (1867); Id., 'E nige Sangireesche verhalen en liederen, Batavia, Landsdrukkrij, 1868; Id., Bijdrage tot de kennis der talen en dialecten, gesproken op de eilanden Luzon, Panai, Balangingi, Solog, Sangi, cnz., Vcrh. Bat. Gen., dl. XXXIII (1868); Id., Beschrijving van de uitbarsting van den Awh., Ta run a, in Siauwsch dialect, Tijdschr. Bat. Gen., dl. XVI, bl. 91—95 (1867); Clara W. J. Sicler, Vertaling van den Heidelbergischen Catechismus, Leiden, Brill, 1891; Id., Vert. v. d. Lutherischen Citech., Ibid., 1891; Id., Twee en vijftig geschiedcnissen uit het Oude Testament, Ibid., 1890; Id. uit het Nieuwe T., Ibid. 1891; Id., Vertalingen van de vier Evangelien en de Hail-delingen d. Apostelen, Ned. Bijbelgenootschap, 1889—1896; Id., Christel. Almanak, 1893 en volgende jaren; Id., Vert. v. Bunyan's Christen Reize naar de Eeuwigheid, Leiden, Brill, 1898; N. Adriani, Sangireesche Spraakkunst, 1893; Sangireesche Teksten, met vertaling en aantekening, uitgegeven door N. Adriani, Bydr. K. I. 5, VIII (1893), bl. 321—440, 5, IX (1894), bl. 1—168; X, bl. 386—449, 461—524 (ook als afzonderlijk boekdeel uitgegeven, Den Haag, Nijhoff, 1894).

SANGIREESCH-HETALEN. Zie SANGIREESCH.

SANGIRSCHE ZIE SANGIREESCH.

SANGKAPOEERA. Hoofdplaats van het eiland en de afdeling Bawean (zie aldaar), tot de residentie Soerabaja behorende. De plaats, aan de Zuidkust van een ruïne baai, heeft ongeveer 4000 inwoners, waaronder enkele Europeaanen. Het in 1801 gebouwde fort is sedert lang gesloopt: op de plaats waar het stond, is de woning van den civielen gezaghebber opgericht. Sangkapoera heeft geregelde verbinding per stoomschip met Soerabaja en Singajoe.*

^SANGKIT SANG^STAN (JAV.). Zie MOS-CHOSMA... -

SANGKOEBAI (JAV.). Zie PLANTAGO.

SANGKOELIRANBAAI is de N.Z.-loopeende, tamelijk diepe, verwijde mond van de gelijknamige en verscheidene andere rivieren op de Oostkust van Borneo, ten Westen van hoek Mangkali-hat. De Oostkust der niet-brede baai is houvelformig, de Westkant laag en beide zijn zwaar begroeid. Op den laatsten ligt de roode ro! sparl ij Tanah Merah, tot welke het koraalkustrijf in de baai dringt, daarbinnen volgt langs den wal een modderbank, waarop eenige eilandjes liggen, waaronder de steile, roode rots Sirih. Aan den linkerover de rivier ligt de kampeng Godang, het vaarwater daarvan heeft eenige losliggende gevaren. Het eiland Mia ng Ketji, aan den Z.W. hoek der baai, loopt met hoog water grootendeel onder en is bedekt met rizophoren; Mia ng besarr daarbuiten, is een zwaar begroeid koraaleiland met een randkustrijf. De verriekale waterbeweging is zwak en overheerschend dubbeloogaensch. Zie Zeemansgids deel 1W9.

SANGLIR (JAV.). Zie GAULTHERIA LKI-COCARPA.

SANINTIN (SOUND.). Zie CASTANEA AJLGENTEA.

SANRABON 區 District der onderafdeling Takalar (zie aldaar) van de afdeling S-Hngg-f-Utfinasa, gouv. Celebes en On(L'.

SANSEVIERA ZEYLANICA v. Jidd. Fam. 1^-(> liaceae. Lidah boewaja (MAL.). Kruidachtige

plant, met lango, vlezige, witgevlakte, recht-opstaande bladen, waaruit men in Br.-Indio een zeer storko vezel bercidt (*Bowdtrin* (*hemp*). De plant is vermoedelijk uit Afrika afkomstig, waar nog meer so or ten van *Sansevieria* in het wild voorkomen. In Ned.-Indii wordt deze plant nog niet in het groot gekweekt. Het is een tragocrioc.

SANSKRIT. In ruimen zin is dit de incest gang ba re benaming van de oude taal der Arische In diets, met inbegrip van het dialect der Wed&s; in meer eigenlijken zin is do benaming toe passe- 塚k op de taalder-klassieke letterkunde in het na- Wedisch tijdperk, ecne taal die, lang nadat ze op- gehouden had de gewone volkstaal te zijn, als schrijftaal zich tot in den nieuwen tijd hand- haafde en nog heden ten dage in Indie de plaats inneemt, die het Latijn welccr in Europa bckleed- de. Hoewel reeds ecnige eeuwen v66r het begin onzer jaartelling zich uit het Oudindisch jongere dialectcn ontwikkeld hadden, welck men als Prakrita*s, d. i. gewone volkstalen, bestempelt in tegenstelling tot het Sanskrit, d. i. de beschaaft- de taal, bleef deze laatste bij de verbreiding der Indische beschaving in vreemde landen den bo ven to on voeren. De groote in vloed, dien het Sanskrit op verscheiden talen van niet-stamverwante volken heeft geoeffend, is zoo niet ge- heel, dan to ch grootendeels toe to schrij ven aan de omstandigheid, dat het de taal was ccner on- gemeen rijk gewijde en profane letterkunde, zoo- we] van de Brahm an istische Indische secten als van de Noordelijke Boeddhisten. In de talen van den Indischen Archipel openbaart zich die in- vlood door de menigte van aan het Sanskrit ont- leende woorden. Rijk aan zulkc woorden zijn vooral het Juvaansch, Maleisch, Balinesch, Soendaneesch, Madoereesch, Tagalog, dock ook de overige talen bezitten ecu grooter of kleincr aantal van aan het Sanskrit ontlcende bena- mingen. Op de spraakkunst der Indonesische talen heeft het Sanskrit geen in vlood geoeffend. In de grootere Javaanschc, Maleische en Ba- taksche woordenboeken, alsook in het Kawi-Balinesch Woordenboek vindt men den oorsprong der aan het Sanskrit ontlcende woorden meestal behoorlijk opKegeven.

SANTALUM ALBUM L. Fam. *Santalaceae*. Sandelhout (MCD.), TjCndana (MAL.), Ilaao meni (TI v.). Lage boom, op Java allecn in het uiterate Oosten in het lagc land, vorder bekend van Celebes, Madoera, cnkele van de kleino Socnda-eilandcn, Timor. Op velc plaatsen is do boom bijna gcheel uitgeroeid. Do boom wordt gekapt om het kernhout, dat bij droog worden een aangename geur verkrijgt. Dczo gear is diet gevolg van de acherische sandelhoutolie, ilie een bcangrijk gcncsniiddel tegen vcrscho ziekten is. Ook wordt de olie in de parfumerie gebruikt. Het hout komt voornamelijk van Timor, maar de jiruclue is stork aan het afnemen.

SANTAN San ten (JAV., SOEND.), Oesa.ni (BATAV. MAL.). Hot geraspto kioinwit van rijpo klappernoten, dat tot bereiding van versdiillendo spijzen gebruikt wordt.

SANTEN (KAJOE) (JAV.). Zic ODINA.

SANTO. Zic MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

SANTRI. Leer ling van een school voor gods- licnsonderwijs (vgl. PRISANTBEN). Ook al-

gomeono benaming ter aanduciling van personen, die zich min of meer jivrcig t oelcggon op mleving van do geboden van den Islam (vgl. ISLAM, in, c).

SAOESOE. Zelfbesturond landschap in het Zuidwestelijkst gedcclte der Tomini-Bocht, behoorendo tot de onderafdeeling Parigi (afdeeling Middcn-Celebes) (zic aldaar) der residentie Mcnado, met ccn bevolking van ruim 400 zielen, alien Mohammedancn, onchr het bestuur van een zelfbestuurder met den titel van Maradika ; zij houdt zich bozig met de teelt van rijst en mals, zoincnde met de inzameling van bosch- producten (vooral ook veel uitvoer van good timmerhout) on als takken van nijverheid worden de bereiding van zout on het kloppen van boom- bast (foej a) genoemd (Med. Enc. Bur. II bl. 164, 165 cn 173).

SAOESOE'SCH. Zic TO RAD J A TALEN, **SAPANHOUT.** Zic CAESALPINIA SAPPAN. **SAPANTI.** Zic NUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

SAPAR, d. i. de 2e maand van het Mohakmedaan-che jaar. Zic MOHAMMEDAANSCH KALENDER- EN GEDENKDAGEN, A.

SAPARANTOE (JAV.). Zic SINDORA SV-MATRANA.

SAPAROE A. Eiland in de Banda-zee, tusschen 128° 32' 50 cn 128° 43' 10" O.L. cn 3° 29' 50" en 3° 38' Z.B. gelccn, bchoorende tot de gclijknamige onderafdeeling der afdeeling Amboina (afdeeling /Ymboina). Het wor3T71o6FTw^~nTham- /C-- * . ■ . . men, ccn aan de Noord- en een aan do Zuidzijde, in twee schiereilandcn verdeeld, welck door een langentgc van ongeveer een. half uur gaans met elkaar zijn verbonden. Het ciland is bergachtig, 〓 > 〓- doch het gebergte vorint geen aaneengesloten ge- 〓 heel. Ecn der hoogstc bergen, de Booi, stijgt nabij den loek van dien naam steil uit zee op ; hij is ongeveer 320 M. hoog. Aan de Westkust verheft zich de Massa (251 M.). Langs die kust vindt men eenc lage strandvlakte inot klapperboomen begrocid. Het N.O. deel van het ciland is langs de baai van Toehaha zeer laag en vlak. Noemenswaardige rivieren worden or niet gevonden ; alleen do Wae Ila, dio in den Noordelijken in ham uitmondt, kan over ecu kleino uitgestrektheid met prauwen worden bevaren. De bevolking woont in verschiilen- (le kampoengs langs het strand en bestaat voorhet grootste deel uit inlandsche Christenen. Hot voornamste voortbrengsel zijn de kruidnagclen; sa- goe is wel voorhanden, maar niet voldoende voor de behoefte en wordt veel van Ceram aange- voerd. De grootto bedraagt ±128 K.M².

SAPAROE A. Onderafdceling van de afdeeling cn residentio Amboina, bestaando uit het gelijknamigo eiland en de cilanden Harockoe cn Noesa Laoc en enkele daairint heen gelccn eilandjes. Zij zal in licl gcheel ± 13.000 ziclon tellen, voor het meerendeel inlandsche christenen. JA I--

SAPAROE A. Hoofdplaats der gelijknamige onderafdceling, aan de Zuidkust van het eiland van dien naam, tevens standplaats van den controleur. Zij maakt met do Westelijk gelcgen nege^i Tjouw een gcheel uit en bchalvo een kork en school vindt men er nog <lc ruinc van het fort Duurstode; bovondien is hier een afdeeling van i de Ambonscho schutterij. Ook is or een hulpred- dikor gevestigd. Niet vci¹ van het strand is in 12 vademen water een goedo ankerpliaats. Door den opstand in 1817 heeft Saptiooa een trourige ver-

maardheid gckrong, maar sedert is de rust nimmer weder op zoo emstige wijze verbroken. (vgl. Vander Kemp, Nad r. meded. o. d. opstand van Saparoea in 1817, met kaart; in Bijdr. Kou. Inst. *DI. 69 (1913), biz. 1).

SAPAROEASCHIE SCHOOL. Zie **ONDERWIJS. Deel III. biz. 95.**

SAPT. Zie **MUZIEK EN MVZIEKINSTRUMENTEN.**

SAPE(STRAAT), tusschen de Oostkust van Soembawa, en het. hooge eiland Komodo, is ruim 20 K.M. breed, door do vrlchtiging te alien tijde veilig te bevaron en biedt, voor de vaart om do Noord, voordeelen aan boven straat Alas. Do Oostkust van Soembaw-i is strck vrbrokkeld en heeft tillooze kleine Inaien. zij is in liet N.W. gedeelte der strict hag, beboudens het- midden- gedeelte, waar heb bergland de kust na dert en de hoeken rot sig zijn; de Z.O.punt van Soembawa wordt gevormd door een hoog, bergachtig ig schier- eiland, waarvan a 11c afstekende hoeken aan de N. en O.kanten loodrecht uit het wat er oprijzen. T-c kust daalt, behalve aan den N.W.hoek der straat, steil af naar een onderzeesch plateau met zeer uileenlopende diept en, dat bijna de geheolo st raat beslaat en door een zeer smalle geul, met meet dan 200 M. diepte, wordt gescheiden van het plateau, waarop Komodo ligt. Buiten het eerste ligt, door een brede, zeer diepe straat gescheiden van de N.O.punt van Soenxbawa, het groote, hooge, aan a lie kanten st eil u zee oprij- zende eiland Sangeang, een vulkaan met dubbel- l op en st oil afvallende, onbegroeide Oost helling terwijl de Zuidzijde flauwer afvalt en in een strandvlakt overgaat. Op het plat eau vindt men, aan de N.O.punt, het hooge, zeer grillig gevonn- de, aan a lie zijden door diepe baaien ingesnedden, grootendeeh met along-alang begroeide eiland Banta met een plat ten top en st oile kusten. Z.O. daarvan een hoog, spits, kaal rotseiland en, beO. het schiereiland aan de Z.O.punt van Soem- bawa, eenige kleinere, hooge rotseilanden, van welke het bergachtige Kelapa, met eenige steile rotsen Z.W. daarvan, het grootste is. Tusschen de N.O.punt van het schiereiland en Banla lig- gen, in het Westgedeelte e der straar dat gewoon- lijk bevareii wordt, Jiooge, steile rotseilandjes en enkele gevaren. Het bergachtige Komodo, zonder kenbare t oppen, is even grillig van vorm en ver- brokkeld van kust als de Oostkust van Soemba- wa en Banta, de Zuid- en Westkusten zijn hoog en steil, alleen acht er in enkele baaien vlakker met een rand koralkustrif, de uitspringende hoeken zijn ille rotsig en veelal omgeven door losse steenen. Onder doze valt de hooge, suikr- broodvormige hoek Leioet oh op. V66r de Zuidkust ligt een groot, zeer steil rotseiland met kleinere, losliggende steenen en aan de Z.W.punt het kale, onbegroeide Langkoi (Schoorsteen- eiland) met een zeer ken baren, Jangen, smallen kajn. Vooral de Zuidkust loont t ot belangrijko hoogte sporen van het. geweld, waarmedo de zee de kust, vooi-il in den Z.O.moesson, beukt. V66r de Westkust liggen, tot in de zeer dicj-e geul tus- sbhen Komodo en Bant'i, enkele zeer steile tot zuilvormige rotseilandjes.

De Z.O.moesson staat van April tot October door, het krachtigst in Juli en August us en ken- inerk t zic'ij door zijn groote droogte. Er waait dan voort duren, doch overdag het ineeat doorstaand, een krachtige Z.lijke tot Z.O.lijke wind, welke een

hooge deining en onstuimige zee veroorzaakt, die op allo ondiopere plekkon branding veroorzaakt, vooral als de stroom tegon den wind in (rokt. November en December zijnkenteringmaa nden,waar- in het eigenlijk alloo een weinig kalm is in dost raat. Ook in den Westmoesson staat, er zee en deining, de ken! ering van dozen naar den Oo'tmoesson is kenmerkend door bijzonder mooi helder zicht. In straat Sape staat ccn fel tij, dnt, zelfs in dioy> water zware stroomrafeliugen veroorzaakt. De vorl ikile waterbeweging is overheerschond dub- beldagisch, het verval bedpaagt hoogstens 1,5 M. Zie Zeemansgids deel V.

SAPIKfeN. Zie SEPIKSN.

SAPI (JAV., SOEND.) Zie **RUND.**

SAPI ALAS (JAV.), Sipi Luwung (SOENV.) Zie **BANTING.**

SAPINDUS RARAK D. C. Fam. Sapindaceae. Lemoeran (MAL.) Lerak, WGrak (JAV.). Rerek (SOEND.). Zeer grpote boom, in het wild en aangeplant. op Java tot 1500 M. boven zee. Hot hout is niet geschikt als bouwhout. De bast on de vruchten bevatten veel sajoniuc, zoodat ze onder den naain van zeeppnoten (boewah saboon, gebruikt worden om te wasschen. Vooral het hoofdhaar wordt er mee gewasschen, maar men bewcrt, dat het op den duur de hareii doet uitvallen. Met succes zijn de vrueh- ten gebruikt om er schurft niec te bestrijden. De saponine der vruchten doet zc verder een mid del zijn om ongedierte te dooden .cn om visschen te bedwelinen.

SAPIT-OEDANG. Zie **R ADJA-OEDANG.**

SAPIUM INDICUM Willd. Fam. *Euphorbia- ceae.* Goerah (MAL.). Een boom, die aan of nabij het strand voorkomt, in het bezit van vergif- tig meJksaj). Jje vruchten, vooral de onrijpe, zijn een vischvergif en worden ook als zoodanig gebruikt.

SAPIUM SEBIFERUM Roxb. Kleine boom of heester van China, in de tropen veel gccu)- tivcerd. naar het schynt, tegenwoordig niet op Java, doch' daar verwildord bij Batavia. De vetlaag om de zaden wordt in de Europ. indus- trie gebruikt om er kaarsen en zeep van t- maaken. De zaden bevatten een drogende oli- De boom heet wel C'hinesesche talk boom.

SAPOEDI(STRAAT), tusschen de Oostkust, van Madoera en Sapoeedi; is nagenoeg 14 K.M. breed en matig die), zij is verlicht en wordt druk bevaron. Voor de Oostpunt van Madoera ligt he : steenachtige Gilijang, dat een. steile OostkuHt en aan de Z.O.punt een nagenoeg loodrecht, 2-c) M. hoogen rotswand heeft, incer naar buiten neemt de diepte gleidelijk toe. Sapoeedi is heuvei- achtig en heeft een, op ongelijken afstand van d-c) kust gelegen, ringvormige huvelrij, welke op velc plaatsen gleidelijk naar het strand afdaalt: lings dit eiland loopt een zeer smal, droogval- lend koraalkuststii, dat. st oil ifv. H nm de slra'ii. BcZ. Gilijang liggen de st oile, gedeelllijk droog- vallende, uit koraal bestaande Tcmbagariffen, het eenige gevaar in de schoone straat.

In den Westmoesson is de wind overwegend W.N.W. en de stroo in om de Zuid hob Klcrkst, in den Oostmoesson slant de wind niec st al stijf uit het Z.Z.O. door cn is de st room om de Noord het krachtigHt. De vertikalo waterbeweging i, overheerschend enkeldagisch en loopt uiteen van ruhn 2 M. tot enkele din. Zie Zeemansgids deel III.

SAPOEDI-ARCHIPEL. Groop van een J3-tol

eilanden beoosten Madoera; mafftkc vroeger cen afzondrijko controle-afdeling uit, doch v or nit thans administratief een district van de contr. afdeeling Kangean, afdeeling en regentschap SoemSndp, residentie Madoera on is verdcld in de onderdistricten Gajam en Djoengkat, waar- van het eerste — onder den wedono — Jict hoofd- eiland Sapodci omvat en het tweedo — onder cen ass. wedono — uit cenige kleinere eilanden be- staat, waarvan Rails en Goa Goa (zie onder die namen) do voornaamste zijn. Het district tclt 28 dcsa's en ruim 50.000 inwoners.

Het hoofdeiland Sapodci met cen oppervlakte van ongeveer 159 K.M². is een kaal heuvelland : de vrij dichte bevolking bestaat uit Madoercczen, sterk vermengd met Balineesche, Makassaarsche en Boeginesche elementen. Veeteelt, handel en visseherij vormen de voornaamste middelen van bestaan : do veestapel is zeer belangrijk en er is een druk verkeer met Soemenep, Panarockan en Bali. Het districtshoofd is te Gajam gevestigd (zie aldaar). To Treboeng op de uiterste Noordwestpunt van het eiland bevindt zich cen kust- licht, dat de drukbevaren zeestraat Sanoedi vor- licht. f' > /' :

SAPOELOE. District van de controle-afdeeling Noord- Bangkalan, regentschap en afdeeling Bangkalan, residentie Madoera: met een oppervlakte van ruim 264 K.M², 3 onderdistricten en 49 dese's. Er is veel veehandel en veeuitvoer. De wedono woont in de gelijknamige, a an den verkeersweg van Bangkalan over Arosbaja naar Ketapang gelegen desa, waar zich tevens cen gouvernements-pasanggrahan bevindt.

SAPOELOEH BOEAH BANDAR, de vermaard- de „Tien Havens" van Sumatra's Westkust, ten Z. van Painan en alle in de afdeeling Painan gele- gen: 1. Batang Kapas, 2. Talock, 3. Taratak, 4. Sirantih, 5. Amping Parak, 6. Kam bang, 7. Laki- tan, 8. Palangai, 9. Soengai Toenoc, 10. Poengga- <an (zie ook BA LAISA LA SA en JNDRAPOE- BA).

SA POE RAN. District met gelijknamige hoofd- plaats Vein de gelijknamige contrdic-afdeeling, regentschap en afdeeling VVonosobo, residentie Kedo- e : met cene opprvlakte van 407 K.M². Het dist- rict is gelegen tegen ileZ. W. helling van denSoem- ling en in het daaraan^renzencel deel van het Zui- clelijk \ oorgebergte, tclt 69 dcsa's en is verdcld in 3 onderdistricten. Op het einde van 1905 best on d de bevolking uit cen 20-tal Europeanen, riikelc Chineezen en ruim 57.000 in la nderx. In (lit district ligt het loofcletablissfinent van <!<■ thee- <>)i<lcrc<Hning Uagelen.

SAPOTILLE. Zie CURAS SA POT A.

SAPRAN (viⁿ. MAL.). Zie SAFFRAAN.

SAPROSMA ARBOREUM Jil Earn. *Rubia- ccae*. Kajoc tahi (MAL.), Sembocan (JAV.). Ka- hitoetan (SOEND.). JleeHter of kleine boom, die bekend is om den (loordringenden fnccalijijn- Ktunc, die bij het aansnijden van stain of tak- ken ontstaat. Nog een paar andere soorten van de fauulic dor Rubiacceen hebben die cignschap en dragon dezelMc inlandsche namen.

SARAB. aani (lo< r <!< J'vpcuu's van aiui de eelice kaj-eIm liild pad *Chf.tonia imbricala* L.) geve van (zie oi der SCHI I J) > A DDEN, fan>. *Chclonidde* 11. B. 3., onder KJ? UIPENDE DIEREN en ontkr PfnJOE).

SARADAN (JAV., Zie FLACOURTIA KAMONTCJII.

SARAGI. Zi<- MCZIEK EN MTZIEKI. - STRJ-MENTEN.

SARAK. Verba st ering va n het Arabi'Che *sjn'r*, d. i. de Mo linische we, (vgl. ISLAM, II, c). 7

SARANGAN. liivier, die op den Bandaliar (ontsj)ringt en geheel door het Noorden van het government Oostkust van Sumatra stroomt. Onder den naam van Rangkat (zie aldaar) komt ze beneelcn l'andjoengpoeru in de straat van NR- laka uit 弼 H'

SARANGAN (JAV.). Zie CASTANEA ARGEX- TEA.

SARCOCEPHALUS CORDATUS Miq. F&rn. *Ixubiaceae*. Bangkal MOL.), Kajoce mas (MAL. ME NA DO), Gempol (BATAV. MAL., JAV.), Klepoc pasir, Lampajan (JAV.), Djabon (SOEND.). Vrij hooge en dikke boom, vooral in het Oosten van cLen Archipel, op Java tot op 1300 31., maar nicest in de vlakte voorkomend. Het hout wordt bij voorkuur gebruikt voor de handvatten. dor pacli-snijmesjcs.

SARCOCEPHALUS UNDULATUS Miq. Bang- kalan, Bangkal vCrainpoean (MAL.), Mamclen (AMBON.). Boom van Malaka, Sumatra en Borneo, misschien identiek met de vorige soort. De zure, bitterachtig smakende bladeren worden rauw gegeten on gebruikt als wikkelblad voor een vischspijs. De vruchten zijn zuur en wranjer worden zeer zelden gegeten.

SARCOLOBUS SPANOGHEI Miq. b'au. *Ascl- piadaceae*. Peler kamping (MAL.), Lakambing Lekambing (JAV.), Gonggom (SOEKD.), Wali- kamping (JAV., SOEND.), Olakambing (O.-JAV.). Klim men de licester van de kuststreken, met vuilgele bloemen en hartvormige bladeren. De wortel en de bast bevatten het zeer vergiftige sarcolobide : fingejoederd worden ze daarom gebruikt om dieren te vergifigen. Ook de zaden schijnen zeer vei'giftig te zijn.

SARI KOENING (SOE. D). De gedroozde en tot een poeder gemalen bloemkron.cn van *Schima Not-ovhae*, in den nicdicijnhandel in gebruik. In O.-Java hceeten aldus de bloemen van *Calo- J phyllu in I nophylluni*.

SARI KOEROENG. De nog gesloten bloem- knoppen van *Mesua ferrea*, in den inlandschen drogerijenliandel in gebruik.

SARI MEKAR. De geopende bloemen van *Mesua ferrea*, in den inlandschen drogerijen- handel in gebruik.

SARI MOERNI. De welriekendcmecladeil uit de bloemen van *Mesua ferrea*, in den in- landschen medicijnhandel in gebruik.

SARI POETIH. Zie DJAEOER.

SARI TJANGKOK. De van de meeldraden beroofd fgingestampte bloemen van *Mesua ferrea*, in den inlandschen medicijnhandci in gebruik.

SARI TOMBONG. Zie DJAMOEAN.

SARIAWAN (MAL., SOEND.) srijawan (JAV.). Zi<- SPKUW (INDISCHE).

SARIAWAN (KI) (SOEM'). Zie SYMPLIO- COS ODORATISSIMA.

SARIBOE (MAL.). Zie LJ VISTONA.

SARIBOE DOLOK. Xederzetting in de afdeeling Sinielocngoen en cle Karolanden van het gouvernement Oostku't van Sumatra, -gelegen aan den voet van den Singgalng, die zich op den Noordocver van het Tob : i-incer verheft. Oor- spronkelijk was de plants \ an weinig betekenis. maar woklra trok het frissche en gezond© klimaat

als gevolg van de groote hoogte, waarop de plaats nationalistische denkbeelden waren tot haar ligt, de aandacht (jaarlijksche regenval 1883 I m.M.), doorgedi'ongen. De impulsieve geestesstrooming, Door haar Jigging tusschen de Karo- on de zich plots openbaronde in- en weer uitgaando van het Timoerlands word zij met de opkomst van deze eerste Javanen-Congres,* van October 1908, had don maatschappijken toestand, ook in do Vorstenlandcn streken een belangrijk centrum. Wogen voeren o.a. lo, naar Kabaj'p'jhe (37 K.M.), waar aan- sluiting wordt beinvloed. De oprich- ting van Boedi OetAmii onder verkregen met den weg naar de Aaslanden en dien don prikkel dor Westcrsch-intdctueel beschaving, over Arnhermia naar McAan; betekende dat andero bostanddeclen der 2o. rechtstreeks over 上丝I頂玉乙夷H' naar dan; 3o. maatschappij uit den toestand van apathische Oostwaarts naar 'P<Sinatang Si a ntar mot een zig weg berusting waren ontwaakt. De handelsaristocratio in dit oer- Javaansch milieu, meer en meer bewust worden- de van do gemeenschappelijke verhouding, ok word dan ook de hoofdplaats van de afdecling en waar- in zij staat tegenover de haar ook in sociaal- als zoodanig zotel van den assistent-resident. Sedert rech- telijk opzicht over hot hoofd groeiende concurr- enten van ander ras, besefte dat zij haro kracht kon verlioooen door economische aaneensluiting. De cultures een hoogere v'licht hadden gnomcn. De handels-naijver zou allengs tot vijandschap overslaan!

SARIKAN (AKAR) (MAL.). Zie SPATHOLOBUS FERRUGINEUS.

SAREKAT ISLAM. O n t s t a n. De bakemat dezer nationaal-democratische Indlansche vereeniging ligt in de volkrijke wijk Lawdjan te Soerakarta; het centrum van batik-bedrijf. Hier heeft-de inlicemsche was- en kleur-sierkunst mini c productiviteit gekregen door hare levenssap- pen te deelen met den Indlanschen handel. In de economische geschiedenis der batik-industrie komen twee perioden voor, welke van invloed zijn geweest op hare bedryfszekerheid. In de eerste, omstreeks liet midden der vorige eeuw, werd haar geduchte concurrentie aangedaan door de Europeesche chitsenfabrikatie. Daaraan wis- ten de nijveren het hoofd te bieden inct behulp van het oer-kapitaal, waardoor het eerste proces, het was-schilderen, kon worden verneld; de me- talen stempel verving de vaardige art'isten-hand. Toch was de nijverheid in een afhankelijkje positie geraakt. Englands en Amerika's vrije en Neder- lands kunstmatig gesteundo concurrentie had de Javaansche weef-nijverleijd doodgedrukt; de grondstof, het wit-goed, moest uit den Chinees- schen tusssenhand word verkregen. Ton tweedomale ondering het bedrijf een technisch-economische transformatie, toen omstreeks het eind der vorige eeuw het tweedc arbeidsproces, het kleurwasschen der met was beschilderde doeken, sneller en goedkooper kon geschieden middels aniline-kleurstoffen. De afhankelijkjeheid van den Chineeschen tusssenhandel was daar- door grooter, en de economische strijd tusssen de concurrenten in het batikbedrijf van ander ras steeds meer een ongelijke geworden.

Toch bleven, de tegenstanders op commrcieel tenein in de beste sociale verstandhouding leven. Psychologisch verklaarbaar, waar beide groepen van handlaren in dezc omgeving van gepronon- ceerd autoriteitsleven in sociaal-rechtelijk op- zicht al even weinig in tel waren. Bit zou ver- anderen, toen in 19] 1 tijdens de staatkundige gebeurtenissen in het Hemelsche Rijk, een be- roering over de Chinesche gemente vaardig werd, welke tot buitensporigheden leidde. De houding der u 1 tra-democratische immigranton, de sociale positie, die de Chinesche gemente bezig was in eendrachtig liandelen te veroveren, het moderniseerings-proces, dat zij, beziel door nationalistiche gevoelens, in snel tempo onderging, waren een openbaring voor alle lagen der Javaansche maatschappij.

Deze was reeds in zachte deining geraakt: vage

Aanleiding tot het vormcn van een actie-orga- nisatie gaven intusschen unfairio handelsprak- tijken van enkele Chinesche leveranciers van batik- grondstoffen, die slechte waar hadden ge- leverd voor goed geld. Met de oprich ting van een Indlanschen handelsbond zou evens een boycot op touw kunnen worden gezet tegen dergelijke personen. De opichter van de Sar'kat Dagang Islam ijah van Batavia (1909) en van de Sardkat Dagang Islam te Buitenzorg (1911), zekere Ra- den Mas irta Adisoerja, hoofdredacteur der Medan Prijaji, een Solonees van huis uit, werd in den arm genomen om den bond technisch te for- meeren en daarvoor in de pers stemming te ma- ken. De godsdienstig-economische leiding der organisatie was en bleef in handen van den stich- tor Hadji Samanhoedi, groothandelaar in batiks te La we j an. 7 irta Adisoerja ondernam, na het reglement voor den bond in elkaar te hebben gezet, propagandareizen, o.a. naar Soerabaja, en deed toen, ook in de pers, voorkomen alsof de „Sarekat Dagang Islam" te Solo een afdeling was van de gelijknamige, door he in gestichte vereeniging te Buitenzorg. Als orgaan der nieuwe vereeniging werd bij een Europeesche firm a te Djogja een blad uitgegeven, Sarotamsi. ge)ecten, waarvan slechts enkele proefnummers versche- ien. Toen den iitgever block clad do Jioofdredac- teur, genoemdc Tirta Adisoerja, zijne geldclijke verplichtingen niet nakwam, word de vcrdrc uitgifte gestaakt. Het vereenigingHbcstuur brak daarop zijnc rclaties met den hoofdredacteur af en liet het blad vorder to Solo drukken. Naasl do commercieelc factor, welke de vereeniging bij de oprichting stork heeft lchcrschct, vroeg de reli- gieuze al dadelijk de aandacht. De aanduiding van den bond als een Islamitische had ovenwel niets te niaken met het motif tot aaneensluiting. Bedoeld als tegenstelling n)l anderc national" teiten, die men uit do vereeniging wilde wrcn, was de Islam-idee hot symbool van maatschap- pelijke eenheid. Van groote propagandistische waarde, zoowel voor de verdediging van het onaantastbaar gemeenschappelijk bozit, als voor de bevestiging en uitbreiding der organisatie voor ijiet-rcligieuze dodcinden. Van den Islam ah dubbelbegrip werd uiteraard partij getrokken door orthodox. olementen der Mohammedaan- sche gem een oot. o) n den door de practijk des Jo- vens, ook in de Vorscnlanden, verslappende ge- loofsijver aan te wakkeren. Deze nu zuiver-gods- dienstige invloed kon met meezc worden aange-

wend toen do, door de pers opgeblazen zendingspolitiek de gemoedscircin in beroering had gebracht. Do beschouwingen daarover bij de begrotings- debatten en do kronkende uitlatingen van onkele Kamerleden over het geloof van het Javaanscho volk hadden het hunne bijgedragen om de scherp gehekelde pasar- on zondag-circulaires vnn 1910 weer in de herinnering terug te roepen, en in verband met do zendings-actie in do Vorstenlanden, de geloovigen tot waakzaamheid aan to sporen. Er was intusschen iets geheimzinnigs in de wijze van toetreding tot den bond, welko ook het plaatselijk bestuur tot waakzaamheid noopte. De leden moesten een geheime ced afleggen, waarbij onder indrukwekkende formaliteiten word ge- zwoeren zich volkoinen te zullen onderwerpen aan den wil van het bondsbestuur, en onderling hulp en bijstand te zullen verlenen. Het karakter van geheim genootschap had do bond gemeen met een kort te voren opgerichte Chineesche vereeniging ter plaatse, welke met hare toeglijck in het leven geroepen Javaansche zuster-vereeniging op soci- aal terrein werkzaam was. De actie-organisatie der Sardkat werd voortgezet door opnemng van een groot aantal leden, en uitte zich in het boy- cotten van Chineezcn, die het onderste uit de kan wilden hebben. Doch ook op duidelijker wijze zou blijken, dat het solidariteitsgevoel was aangewakkerd. Om de nietegste persoonlijkce redenen had den volksoploopen en straatrelletjes plaats, ge- richt tegen Chineezen, van wie niets mecr kon worden geduld. Die vijandige stemming werkte aanstekelijk ook op de niet tot den bond toege- tredenen. Waar do Sar*kat op het Soesoehoenans gedeelte der hoofdplaats was opgericht, moesten de ingezetenen van het Mangkoenegarans stads- deel uit traditioneel antagonisnne niets van toetreding weten. Toch kon een groep manschappen, van het M. N. legioen de verleiding niet weerstaan om ook eens van hunne vijandige gevoelens tegen Chincenzen te doen blijken. Daar door dergelijke excessen was gebleken dat het vereenigingsbe- stuur niet bij machte was het groote aantal leden in de hand to Jiouden, besloot de Resident van Soerakarta op 10 Augustus 1912 de vereeniging «18 gevaarlijk voor de openbare rust on orde te FC horse », met ver bod van vergaderingen to hou- den of nieuwe leden aan te werven. Onmid- <cllyk daarop word huiszooking gedaan bij de voornaamste bestuursleden, zonder dat voor de vereeniging compromitteorendo schriften kon- den worden gevonden. Den 26en d.a.v. word de Rechorsing opgeheven, oncler nedeedeeling dat do fituten, die do vereeniging had ingediend, moesten worden gewijzigd in (lien zin dat alleen inge- zetenen van het gewest Soerakarta lid kunnen worden, en dat con beoorlijkjo geldelijke con- trole wordt ingesteld.

Het *slalulair reglement*, blijkens hot slot ervan vaHtgesteld op 9 November J911, on goodge- kourd door R. M. Tirt& Adisoerja, zegt in een voorwoord : „Het zal een ieder wel bekend zijn, „d&t de Jiuidige tijd wordt aangemerkt al< het „tijdsperk van vooruitgang. Onzo leus moot thans „zijn: dal het streven naar vooruitgang niet by „ijdele klanken blijve. Ook op ons Mohammeda- „non rust de plicht. het onze ertoc bij to dragen, waarom wij besloten hebben tot oprichting der „vereeniging Sarfkat Islam.“

Art.] zegt dat de vereeniging Sarfkat Isifitin overal is gevestigd, waar minstens 50 ledon zyn.

Het docl was omschreven als volgt: „te berciken „dat do leden broederlijk met elkaar omgaan, en „ccn&gezintheid en ondoring hulpbetoon onder „allo Mohammedanen te bevordoren, en voider „door alle geoorloofd middelen, welke niet in „strijd zyn met de wetten des lands en van het „Gouvernement, te trachten het volk op to hef- „ten, ton oinde tot blooi, wolvaart en grootheid „van het rijk te gorakon?“

Uitbroiding. Do te Soorabaja gemaakte propaganda was niet vruchteloos? Hier had de vicring van het Chineesch niouwjaar in Februari 1912 tot ernstige ongeregoldheden aanleiding gegeven. De Chineesche handelaren hadden als protest tegon bestuur en politie hunne pakhuizen en winkels gesloten, waardoor de bevolking ten zeerste werd ontriefd. In de Inlandsche maat- schappij was deining gekomen door de maat- regelen, genomter betuegcling van epidemi- sche ziekten. Op 10 September 1912 werden bij notarieele acte de volgcns juridisch advies samen- gestelde statuten vastgesteld der vereeniging Sardkat Islam te Soerakarta. De vereeniging word opnicuw opgericht door Oemar Said Radon Tjakra Amin&tK, handelsgeemployeerde te Soe- rabaja, die zoowel voor zich zelf handelde ala in hoedanigheid van gemachtigd voor een 11-tal Soloncezen, w.o. Hadji Samanhoedi, een 5-tal andero batikhandelaren, 4 beamtben van het Soesoehoenansbestuur en een particulier. Deze statuten wijken slechts weinig af van de oorspron- kelijke. Het docl werd aldus omschreven: a. be- vordering van handelsgebe, b. bijstand aan leden, die in inoelijkheden verkeeren, c. bevoorde- ring van de geestelyke ontwikkeling en van de materieelc belangen van den Inlander en d. tegen- gang van bestaande verkeerde begrippen om- trent den Mohammedaanschen godsdienst, en bevordering van het godsdienstige leven onder de Inlanders, overeenkomstig de wetten en gebrui- ken van gemelden godsdienst. Alles met gebruik- making van al zoodanige middelen, welke geoor- loofd en niet in strijd zyn met de openbare orde en goede zeden. De statuten werden de Regeering aangeboden met verzoek om goedkeuring.

E e r s t e C o n g r o s. Op 26 Januari 1913 word te Soerabaja in den stadstun een openbare vorgadering gehouden, welke van groote propagandistische beteekonis is geweest. Op die mee- ting, welke door duizende Inlanders werd bijge- woond, word Hadji Samanhoedi als de stichter der 8. I. gehuldigd. In verband met het voorne- men om do vereeniging over gehoel Java uit to breiden, werden 3 hoofdafdeelingen ingesteld, ieder met een eigen hoofdbestuur. Tot voorzitter van hot hoofdbestuur to Soerabaja werd aange- wozen de heer Oemar Said Tj&kra Aminata, die do vorgadering te Soerabaja opendc en leidde. In zyn openingsrede word liet doel der vereeniging, boogendo de opheffing van het volk, ge- schetst. Hij begon mot erop te wijzon dat „de S.L geen politieke partij is,geen party diede,„revo- lutie wil, zoals door velen v rdtgemeend.“ Met een beroop on art. 55 Regeeringsreglement, zeide spreker: „wij niouten, wanneer wij onderdrukt „worden, de hulp inroepen van den Gouverneur- „Goneraal. Wij zyn loyaal tegonover hot Gouver- „ncmont, en wij zyn tvredcn onder de Holland- „sche Regeering. Het is niet waar! dat wij onrust „willen stoken; het is niet waar, dat wij vechten „willen. Wie dat zegt of denkt is niet good bij hot

„hoofd. Dat willen wij niet, duizendmaal neen!”

Dit eerste S. I. congres was voor de Indische maatschappij een open baring. Er had hier nieuwe recht-svorming plaats in constitutioneel opzicht, een transitoir rechtsorcening was bezig zich tot ontwikkelen. Het Inlandsch clement der Indische maatschappij was doende zich orgauen te vormen buiten het ambtelijk mechanisme. Het vereenigingsbestuur was bezig zich in te schuiven tus-schen Bestuur en bevolking, en het bestuursgezag te ondermijnen ten behoef van eigegezagsvesting. Nevens het Javanistisch-economiisch element der Soerakartasche vereeniging, min of nicer beinvloed door godsdienstige gevoelens, kwam hier een *democratische* strooiing aanzetten, welke de grondslagen van het bestuursstelsel aantastte. Dat stelsel was alerminst berekend op een organisch volksbestuur van zoodanigen omvang. En die omvang nam verrassend toe. De vereeniging kreeg een ongedachte populariteit, dank zij den suggestieven invloed van propagandareizen en congressen in Bandoeng, Batavia, en Soerakarta. Do Sarekat Islam was eciï sociaal phenomeen, dat door zijn snelle verbreiding en de geestdrift, waarmede het door de volksmassa werd begroot, de aandacht moest trekken. Een verschijnsel, dat ongetwijfeld wijst op sociale evolutie, op een wijziging in den zielstoestand der individuen. waar- uit een deel der Indische maatschappij bestaat. Jie individuen begonnen zich bewust te worden van hunne gemeenschappelijke verhouding. Door het Minder-Welwaarts onderzoek (1904—1914) was de betekenis der juridische structuur en de economische substantie der maatschappij onder de algemeene aandacht gebracht.

Gedraglijn der Regeering. Intussen stond de Regeering voor een moeilijk probleem. De Sarekat Islam had oin goedkeuring der statuten verzoekt, dus om rechtspersoonlijkheid. Deze ontrekt een vereeniging aan preventief politieonell en repressief administratief toezicht. De maatschappelijke waarde der rechtspersoonlijkheid is groot, de autoriteit der goedkeuring zou in de oogen van het publick moreelc steun betekenen van het gezag voor de vereenigings-gestie. De statuten op zich zelf lieten de vraag- de erkenning toe, doch hoe werden ze in de practijk uitgevoerd! De inhoud was van sociaal-cconominische aard, doch vorm en inrichting van den bond deden meer den ken aan een politieke partij, welke door haar bestaan alleen onrust heeft gewekt. De begeleidingsverschijnselen zijn van dien aard geweest, dat de openbare orde werd verstoord; economische grieven eindigden in rasconflicten. De band door het eedgenootschap gelegd was toch aanwijsbaar oorzaak dat individuele grieven zich konden uitbreiden tot massale botsingen. Het wachten moede, besloten enige Joden der Jioofdbesturen, Jiet Centra al Comite uitmakend, gehoor te vragen bij den Landvoogd. Op 29 Maart 1913 werden zij in speciale audientie ontvangen. (verslag in Javasche Courant, 4 April 1913 no. 27). Bij die gelegenheid gaf de Gouverneur-Generaal blijk van sympathie met het op gecstelijke en stoffelijke ontwikkeling der hevolking gerichte streven der vereeniging en van vertrouwen in de goede bedoelingen der Jedere. Alvorens tot het verleenen der rechtspersoonlijkheid over te gaan, moest de Regeering evenwel de overtuiging bezitten, dat de beweging bij de leiders *in veilige* banden was, in dien zin

dat, die leiders niet, enkel den goeden wil, maar ook do kracht, de bewaamheid on den invloed op de leden toonden te bezitten, noodig om to voortkamen dat een verkeerde, aan de openbare orde of aan een vreedzame samonleving van do verschillende bevolkingsgroepen vijandige geest tot ontwikkeling mocht komen. In plants van te strecken naar uitbreiding van het aantal Joden. moest altoo aandacht worden gewijd aan consolidatie der vereeniging door goede organisatie en door behoorlijke regeling van het geldelijke beheer, zoodat toezicht van de zijde der leden niogelijk zou zijn. Jje Regeering bleef intusschen een afwachtende houding aannemen. Zij wilde de practische ontwikkeling van zaken aanzien, en konnis nemen van de openbare jneening ter zake. Ten slotte besloot de Regeering te weigeren om de vereeniging in baren toemnaligen vorm, geheel Java omvattendo, te erkennen, doch verklaarde zich tevens bercid om te erkennen vereenigingen, desgcwensclit onder denzelfden naam en met de zelfde statuten, die zich zouden bepalen tot kleidnere ressorren. Werd toch aan de grootc Sarrkat rechtspersoonlijkheid toegokend, dan zou die in het belang der openbare rust en orde kunnen worden ontnomen. Sedert de afkondiging van het K. B. van 14 Mei 1913 no. 37 (Ind. Stb. no. 432) kan dat geschieden, ook al heeft de vereeniging niet in strijd gchandeld met de statuten. Doch practisch zou zulks tevens betekend hebben: stelling nemen tegenover de *gehe.de* beweging; terwijl het toch niet aanging het hoofdbestuur en alle afdceelingsbesturen en bloc verantwoordelijke stellen voor handelingen, zij het ook niassale, van leden in een ander ressort. Anders zou de zaak staan, wanneer men met kleinere vereenigings-eenheden te doen had, met overzichtelijker gebied, waarin het verband tusschen ordeverstoring en bestuursgestie gemakkelijker zou zijn aan te toonen. De ontneeming der rechtspersoonlijkheid aan zulk een vereeniging zou niet kunnen betekenen een stelling nemen tegen de beweging al zoodanig. Andere vereenigingen zouden onge-deerd blijven, en er een nuttigo waarschuwing door krijgen om op het goede pad te blijven. Al zouden die plaatselijke corporaties zich met de kaar in verbinding stellen door een centraal lichaam, toch zouden eerstgenoemden tegenover Kegeering de verantwoordelijke eenheden blijven. Op grond van deze overwegingen werd bij Gouvernements besluit van 30 Juni 1913 no. 3 (Javasche Courant 15 Ju 1913 nn. 56) aan rquestrant medegedeckt dat tegen inwilliging van het verzoek zoals het daar lag, bezwaar bestond, doch dat ovenluccl in te dienen verzoeken van plaatselijk werkende vereenigingen van soortgelijken aard, in dion daartegen niet anderon hoof de geen bedenkingen zouden rijzen, in gunstige OVCI - weging zouden wordcii gnoinen. J) < wegerinK geschiedde krachtens het K. B. van 1870 (Ind. Stb. no. 04) op gronden, ontlcend aan het algemeene hclang, terwijl met het oog o) de uanhangigc gemaakte intrekking van het verbod van art. JI) Reg. Roglemont, dit voorschrift buiten beschouwing werd gelatcn. De Regeeringsbeschikking heeft de openbare incieing niet geheel kunnen bevredigen. De govo)gde gedraglijn werd weif<-- lencloortuunistisch gevonden. De anti-S. i. pen? verweet de Regeering zwakheid on haJ theid. De vereenigingsleiderK zagen daarin een toepn- Sing van het zoo verfoeide „verdeel-en-bcersch-

system". De beweging was toen niet. nicer te stuiten, dat zag men wcl in, en de bezorgde publibk zocht de schuld crvan. cnsdoels in de ethi-sohe regeeringspolitick, andcrdoels in de reactio-miairc bestuursgestie. Toon de boschikking ge-volgel werd door do befaamd zevonck hormats-circulaire van 22 Augustus 1913 no. 2014 (Bb. 7939), werd gevreesd voor ondermijning van het gezag. Intusschen, met do Regeeringsbeslissing was tevens de rich ting aangewozen, waarin do beweging moest worden gelcid. De vereniging moest plaatselijk, nicest regentschaps-gowijs worden geconsolideerd en eenigo geldelijke con-t-rolc op do slecht geveerde administratio worden ingesteld.

V e r d e r e uitbreiding. Doch ook nieuwe verenigingen werden georganiceerd op Java en Madoera, inaar ook daarbuiten, eerst op Sumatra, dan op Borneo. A an de beweging ging steeds vooraf een ontevreden stemming ondr de bevolking; na aansluiting werd die stemming er niet boter op. In Zuid-Sumatra vertakte de be-weging zich in een (ondc-gro (1s-re-ds lic'faardc. uit een. vccht-ilmoc fevoede) revolutionnaire strooming, de *Sarekat A ba n* (j, roode vereniging, die in het laatst van 1914 in Rawas de gemoe- deren in berocring bracht en naar Djambi overvloesg, waar in Augustus — October 1916 een opstand uitbrak, doch waar enkel te Sarolangoen en Bin-zin-1) lock de Sarekat fslam een daadwerkelijk aandeel had. In Pasir (Z. 0. Borneo) werd de in 1914 opge-

richte *S. I.* als mid del gebezigd om de heterogene bevolking tot aaneensluiting te brengen tegen het gouvernementeel gezag, dat in de plaats was getreden van het zelfbestuur, zoodat in 1917 de rechtsci'oonlijkheid moest worden mgotrokken. Ook op Java waren rellctjes niet uitgebleven, vooral daai' waar groote Chinesesche nederzettingen zijn (Toeban, 1913). In 1914 werd aan 56 S. T. verenigingen rechtspersoonlijkheid toegekend door goedkeuring haror, naar ccn in overleg met de Regeering vastgesteld model ingerichte statu ten. Joel on werkking zijn daarin als volgt onidrcrven : De vereniging stelt zich ton doel om, mot inachtneming der voorschriften van den Islam en uitsluitend door jniddelen, niet slijdig met de wclten des Lancia, de goede zeden en de openbar. ordc : a. de belangen der Jnlandslic bevolking te bevorderen pp het ghied van den landbouw, den handel en de nij-verheid, do gezoihlicel, de opvoeding en het onderwijs, waaj'toc door de leden o.a. zullen word.)] opgericht: f)»perativic(* vereniging of hanclc inaatschappijen, en scholen; b. ver-keerde begrippen onitrent clen Mohammedaan-Hchen godsdi(Inst weg te neinen on het godsdcn-stig on godvruchtig leven ondr de Inlandscho bevolking te bevorderen: c. een hartelijken band to onderhouden tusachen de liden en hen op te wok ken to ondeding hulpbctoon. Zij verleent voorts onderstftnd aan leden, die buiten cigen schuld en opzet in moeilikheden verkorcen. Zij streeft naar samenwerking met zustervereeni-gingen van gelijk doel.

c d o r a t i e. Nadat talrijke plaatsolijke verenigingen waren opgericht, werd overgegaan (1915) tot do instelling van eon cntraal lichaam --do coitrale loiding hcoft de facto steeds be-I Htaan —, waarvan de statulen werden goedge-kourd bij Govuvs.-besluit van 18.Maart916no.41

(Javascho Courant no. 25). De to Soerakarta gevestigelo *Centraal Sarekat Islam* heeft een ldcn-snbstraat uitsluitend uit rechtspersoncn bestaand, n.l. S. I. verenigingen, dio als zoo- danig zijn erkend. Uit art. JI harer statute]] blijkt, welck plaats de Centraal inneemt tegen- over hare ondofoelcon. Hot bestuur der C. 8. I. heeft n.l. voortdurend toezicht uit te oefenen op de handelingen der leden. Ingoval cen bestuurder van eon vorooning-lid zich schulclig maakt aan wanboeher, aan wangedaag of aan een actie. waardoor de open bare rust on orde in gevaar wordt gebracht, is hot Centraalo bestuur gehou- den, zoodra het daarvan kennis krijgt, het ontslag van dien beauurder te vorderen. De C. S. I. werd geconstitueerd onder voorzitter- schap van R.O. S. Tjftkra ikminata; voor Hadji Samanhoedi was on plaats ingeruimd als eere- voorzitter, terwijl Radin Goenawan en Abdoet ^loeis als ondervoorzitters zitting namen./

Intusschen was tusschon de voormanpen der beweging een verwij dering onstaan, welke voortsproot uit do tegenstrijdigheid der belangen van do rcssorten, welke zij heetten te vertegen- woordigen. De vader der S.I., begreep al spoedig, dat zijn positie onbetcekenonnd zou worden tegen- over den aanzwellenden invloed van R. 0. S. Tj&kra Amiinita. Doch ook de leider voor West- Java, R. Goenawan, die vooral door eigenaar- dige mystificaties, welke met of buiten zijn wil in Zuid-Sumatra plaats had den, op den voor- grond was getreden, zoo door zijn zelfstandig optreden de eensgezindheid in do centrale lei- cling hobben verbroken. In het begin van 1916 werd zelfs het plan geopperd om voor West- Java en Sumatra cen afzonderlijke centrale in te stellen. Een schouring scheen toon onvermijde- lijk, vooral door lict optreden der Sumatra-ver- eenigingen, die van cen innige aansluiting bij de C. S. I. niets wilden weten. Daarbij kwam, dat op het geldelijk beheer van R. Goenawan door de pers felle critiek werd uitgeoefend. Dank zij de tegemoetkomende houding van den VOOI- zitter bleef do eenheid bowaard. Door de centrale instelling was do federatieve band om de plaatBelijke verenigingen geslagen, en zou de bond als *nationale* partij voor de gemeenschap- pelijke belangen der heterogene volksgroepen optreden.

E e r s t e N a t i o n a a l C o n g r e s. In de week van 17 — 24 Juni 1916 word te Bandoeng het „*Eerslc Nationaal Congr*” gohouden. Eon 80 tai S. I. verenigingen, vertegenwoordigende 300.000 ledon, hadden elk een of meer leiders afgevaardigd. De congresrede van den leider, den heer TjAkra Amiinita, word met belang- stelling cn in de grootste ordc door de duizenden aangehoord. Met de aanduiding nationaal" in don congres-naam werd volgens den rede- naar boogd on andcr doel der S. I. beweging naar voron to brongon. n.l. to trachten op to klimmon tot do loogto van eon *natie*. Hij sprak voorts over het eerste streven om mede te helpen, dat Indie spoedig *zcljbeslmir* krijge, of op zijn allerminst, dat aan de Inlanders het recht wordc gegeven om mode te spreken in bestuurs- aangelegenheden. Be problemcn van kdonaal staatsrcht betreffend zelfbostuur, docentra- lisatie en autonomie werdon besproken. Het doel werd on»>«- revo i als de efmaking van Indie en Nederland, on om do ingeoz.enen te

doen worden onderdanen van don zelfbostu- rondon ..Staaft Indie. On] een goedo rich- ting uit te sturcn moe t de lous zijn : "met "het Gouvernement, samen met het Gouverne- .ment cn tot stucn van het Gouvernment." Hij hoopte dat deze evolutie- beweging steeds mod t plaats hebben onder de bescherming van de Driekleur ; doch het volk moe t zelf werken om zijn eigen lot te bopalen. Ten einde blijk te geven van den wensch om de instelling van den in uitzicht gestelden Kolonialen Raad te bespoedigen, werd een telegram verzonden aan H. M. de Koningin. Door verschillende sprekers werden op de volgende dagen behandeld: do godsdienstige factor in de beweging, de parti- culiere landcricn, de pricsterraad, enz. Het congres werd gesloten met een woord van den heer Tjakra Aminats aan alle S. I. leden om steeds de landswetten en de bevelen van het Bestuur te eerbiedigen, en naar den vooruitgang der bevolking te streven met gepaste en geoor- loofde middelen.

Ook uit dit congres bleek duidelijk dat de 8. I. een uiting is van de bewustwording der bevolking. Zij gaat belang stellen in de regeling der verhouding tusschen overheid en volk. Tot dusver is de vereeniging een loyale uiting, als men de nevengeschijnselen, welke elk volks- beweging, waarby de psychisch-minderwaardige massa betrokken is, buiten beschouwing laait.

In v l o e d van a n d e r e vereeni- g i n g e n e n stroomingen. Tot dusver was do invloed, welke andere vereenigingen met sociaal-economische doestelling op de beweging en hare leiding trachten uit te oefenen, van geene betekenis geweest. Boedi OetouiA had zich bij het begin der S. I. actie gereserveerd gehouden. Alleen na de schorsing der Soerakar- tische S. I. betuigde B. O. krachtig hare sym- pathie. De Indische Partij poogde dadelijk haren revolutionnairen geest te doen inwerken op do S. I., doch de gel of sparagraaf was het schild, dat weerstand bood tegen al te vriendschappe- lijke toenadering. De vereeniging Insulinde, waarin de I. P. zich na hare ontbinding oploste, kre g even min vat. Was de invloed der op Indischen bodem ontstane stroomingen op de S. I. al bitter weinig geweest, het zou anders worden toe de uit het Westen komende socia- Jistisch-revolutionnaire vloedgolf ook J ava'ss,ran - den bad bereikt. Teyoren had de in 1914 door sociaHstische elementen der Europeesche genieente te Sgjarang georganiseerde "Indische Sociaal-Democratische Vereeniging" vergeefs a an raking gezocht met de Inlandsche beweging, om met behulp van hare Jeiders de massa der bevolking te bereiken. Na een tijdelijk verbond van de internationalistisch-gezinde I. S. D. V. met de nationalistische vereeniging Insulinde, kwam na het uitbreken der Russische revolutie, het revolutionair sentiment van een decler der I. S. D. V. zoodanig tot uiting, dat er een scheuring kwam in die partij. Verlost van don remmenden invloed der meer gematigde elementen, die te Batavia een afdeling stichtten der Nederlandsche STD/A. P., kon de I. S. D. V. die aansluiting zocht en verkreeg met de 8. D. I., de Communistische Partij in Nederland, zich thans met kracht met de Inlandsche beweging bemoeien. Een welkom aanleiding daartoe gaf de „Indic- Weerbaar" actie in 1916. Gebruik

makende van de fello critiok, welko do deputatie on hare lastgavonde vereenigingen trof, wildo do I. S. D. V. aansturen op schiding tusschon de radicale en de gematigde elementen in do 8. I., zoo mogelijk op een algomcn stelling- ne- men tegen de militaire weerbaarmaking. Het Indie-Weerbaar Comitd had tot de C. S. I. een uitnodiging gericht om adhasice te betuigen aan de actie, naar aanleiding waarvan het bestuur der C. S. I. cen in otic aannam, welke 8 September 1916 bij notaricele acte te Soerabaja werd vastgelegd. In die motio werd bevestigd de iheor- jnalcn getuic aanhankelijkheid aan liet Gouverne men t, en betooagd dat het stroven der S. I. ge- richt is op de verkrijging van staatsrcchtelijke zellstandighcid voor Indie, in cenheid mot en onder bescherming van Nederland. Met de ont- worp- motio van het I. W. Comite werd volledge instemming betuigd. Gewezen werd op de nog bestaande grieven der bevolking over onvol- doende rechtszekerheid, over krenkende behan- dlingen door Europeanen, welke wg ggenomen diencn te worden, wil het Gouvernement vol- komen kunnen rekenen op de trouw der bevolking. De weerbaarmaking werd aangemerkt als een zaak, welke behoorde te worden uitgemaakt door een vertegenwoordigend lichaam, gekozen door het Indische volk. Erkennende dat de in- stalling van een zoodanige vertegenwoordiging niet in korten tijd haar beslag zou kunnen krijgen, terwijl omstandigheden onmiddellijke voorziening zouden kunnen vereischen, sprak het dagelijksch bestuur der C.S.I. als zij stelligc meening uit, dat de invoering eener militie gc- paard zou moeten gaan met de vermeerdering van de rechten der Inlanders, opdat de militie- plicht door hen als nation ale plicht worde ge- voeld, en niet met wrok en tegenzin door hen worde aanvaard. De heer Abdoel Moeis, commis- saris der C. S. I. werd gemachtigd die motie aan te bieden aan H. M. de Koningin, den Minister van Kolonien en aan de Staten-Generaal. Daarbij zouden aan genoemde machten worden overge- bracht de in den breede omschreven wenschen en bezwaren betreffende de welvaart, de op- voeding en de rechtszekerheid der Inlandsche bevolking, terwijl de wensch word uitgesproken, dat de instelling van den Kolonialen Raad spec- dig haar beslag zou mogen krijgen. De uit do motie gelejcken meegaando bonding der C. 8 I. met de weerbaar- actie was voor het anti-weerbaar sentiment der I. S. D. V. te machtig. Met Insulin- d. samen werd door haar een protest- vergade- ring to Semarang belegg. Die actie kon evenwel niet beletten dat de tegenstand der sterke minderheid in de S.I. werd gebroken, en deze vereeniging zich v66r een Inlandsche militie verklaarde, zij het ook onder beding van poli- tieke rechten door de infitteJing eonc volks- vertegenwoordiging. Toch was de re volution- naire actie der I. S. D. V. op de S. I. niet zonder invloed geweest. Die invloed nam toe door toe- docn van den partijgenoot SCmapen, die eorat 8. T. afgevaardigdo te Soerabaja was geweest, en later als voorzitter der Semarangsche 8. J. meer en meer op den voorgrond trad. Do door dozen leider gevoerde oppositio tegen de centralo leiding der 8.1. :cheen van zoodanigen prikkelen- den invloed te zijn op de mentaJiteit van het hoofdbestuur, dat de voorzitter Tj&kra AminUa van tactick moest veranderen, ter voorkoming

van oon zoo gevreesde brouk met do aanzwellen- <lc
revolutionnaire mindorheid.

Duidlijk bleek dezo z wen king in revolution-
nair-socialistische richting uit de houding der
centrale S. I. leiding tijdens het Tweede Natio-
naal Congres op 20 — 27 October 1917 to Batavia.

T w o o d e N a t i o n a a l C o n g r o s. De door
den heer O. S. Tjakra Aminata op don vooravond van
den eersten congresdag uitge- sproken vrwachting
dat dit congres naar buiten een even gunstigen indruk
zou maken als dat te Bandoeng, is niet bewaarheid.
De nientaliteit der Bataviasche vergadering was een
andere ; niet alcon van de zijde der oppositie, doch
ook van de bestuurstafel werd een andere toon ge-
hoord. Deze toon was scherper, ruwer, in het
bijzonder als het ging om zaken, waarin de Regeering
en hare organen werden betrokken; en dat was het
geval bij de groote meerderheid der programpunten.
Deze betroffen ook ditmaal de meest brandende
vraagstukken, als zelfbe- stuur, nationalisme,
particulier landerijenbezit, priesteraden, grondhuur,
suikerindustrie, reeht- spraak en woningverbetering.
Verklaard werd dat naast het streven der Inlandsche
beweging om hot lot der Inlanders te verbeteren, de
vrschillende vereenigingen slechts 66n doel
beoogen, n.l. de *zelfstandigheid* van Indie. Gezegd
werd dat de Regeering met hot treffen eener regeling
voor de particuliere landerijen beoosten de
Tjimanok wachten wil, totdat aldaar even- eens
ongeregelheden zijn voorgekomen als op die
bewesten die rivier hebben plaatsgehad. Het verschil
in rechtstoestand tusschen „overheer- schers” en
„overheerschten” werd goaccen- tuord met een
beroep op het verschil in rcdactie tusschen art. 108
R.R. en art. 4 G. W.: De toepassing van si edit c
wetten door menschen met een slechten inborst moot
leiden tot ver- drukking der overheerschten, werd
beweerd. Na aanduiding der beido wegen ter
verkrijging van rochten. n.l. de revolutionnaire en de
par- lementaire, werd getuigd dat het bestuur der C.
S. I. nog steeds bleef vasthouden aan de par-
lcjnentaire actio. Maar de vice-president zeide
evens t wanneer het vredelievende streven 2ehcel
vruchteloos mochi- blijk- n, indien de parle-
nentaire actio geen succes zou hebben omdat zij voortluend
stui > e op de vestingen: wiBekuren verdrukking, d”
besturen der S. I. zoudi n wetu zic) op to offeren
voor hun land en linne landgc- nooten, wanneer
zulks waarlijk noodig mocht zijn. Het voorstcJ der
Semarangsche S. I. om do motio flfr (!. S. I. inzake
Indië-AVcerbaar in te trek ken, werd intusschen
verworpen. De ambtenaren werden op (lit congres
voorgestelc als werk- tuigen van het Gouvernment,
wier werk uit- sluitend bestaat in het bevoordele
van het (Jouvernment : de bevolking zou slechts als
belastingobject diene. De licer Abdoel Moois bracht
voorts verslag uit van een onderhoud, dat hij had met
c enige heeren vaji hetHiikersyndi- caat te w-
Gravenhage over misstanden bij de suikerindustrie,
welke hij weet aan het systeem, dat bij die i)ndustric
worrit toegepast, waardoor die cultuur lijkt op
dwangcultuur. Dientengevol- ge werden als
wrschen uitgespi)kon: goon bestuursinmenging
meer bij don grondverhuur; vaststelling grondprijzen
naar vraag en aanbod ; de suikerindustrie inoet ertoe
medewerken dat in het eind de Inlandsche
grondeigenaar ook

deelhebbor wordt in de industrie. Do houding dor
centrale leiding had niet alleen invloed op, doch
werd zelve voor een deel bepaald door de ontevreden
stemming dor bevolking, tot uiting komendo in de
talrijke voorstellen van hot honderdtal
afgevaardigden der locale vereeni- gingen uit alto
deelen van don Archipel, vertegen- woordigende
ongeveer 360.000 lccdn.

Die ontevreden stemming had een algemeen
sociaal-oonomischen achtergrond. In sommige
buitengewesten, waar in do economische politiek
aan het sociaal element te weinig aandacht was
geschonken, waren misstanden ontstaan op het
gebied van heerendionstvordering en belasting-
heffing, welke ter kennisse kwamen van de
Regeering en haar de den besluiten het lid van den
Raad van Indie, den heer Liefcrinck, een plaatselijk
onderzoek te doen instellen. De bloot- legging dier
misstanden had op haar beurt aan- leiding gogevon
tot heftige critiek op het be- stursbeleid, wat koren
op den S. I. molen was ; anderzijds tot aanvallen in
de pers op het S. I. gestook, dat do grondoorzaak
lieetto te zijn van de verbittering op Sumatra,
hetgeen weer reden was voor aansluiting der 8. I.
gelederen. Het uutstel der opening van den zoolang
verbeiden *Volksraad* (wot van Dec. 1916), welks
samenstel- ling slechts geringen invloed toeliet voor
de volksklason, en de regeling van het kiesrecht van
Inlanders voor gemoenteraden, met haren eisch van
konnis dor Nederlandsche taal, stelden de
verwachtingen der S.I. leiders diep teleur. Voor het
uitblijven van voor de volksmassa bevredigend
hervormingswerk kon de leiding geen vorklaring
vinden, welke de anti-gouver- nementcelde strooming
kon tegenhouden. In do algemeene vergadering van
23 October 1917 werden do boginsolvorklaring en
het werkpro- gramma dor Centraal Sarikat Islam
vastgesteld, beide van groote draagwijdc. In de
beginselver- klaring don zelfbestuur vooropgesteld
als eind- doel van don *politieke* strijd tegen
overheer- sching. Als tweede hoofdbeginsel werd
opge- nonien de strijd tegen elk overheersching van
het *zondig kapitalisme*, op grond van de over-
weging dat de meerderheid der Inlandsche be-
volking in ellendige levensomstandighedon vor-
keert. Eerbicdiging van en vordraagzaamheid jegens
andere godsdienslige gezindten dienen te worden
betracht, doch voor do zodelijke opvoeding van hot
volk wordt in den Islam als prediker van
democratische iddeen naast hoog- houding van het
Gezag, de godsdienst bij uit- nemendheid gezien.
Gclijko behandeling van alle gezindten wordt
govraagd, doch overigens blijve de Staat
ontoeankelijk voor den invloed van welke roligic
ook. De hoofdpunten van het werkprogramma
betreffen: bestursdecentrali- satio en kiesrecht,
bewegingsvrijheid, onderwys, godsdienst,
rechtswezen, landbouw on nijverheid, financien en
belastingwezen, sociale vraagstuk- kon en
landsverdediging.

In hot laatst van 1917 sloot de S. I. zich aan bij het
Nationaal-Comite, gevormd. uit vertegen-
woordigers van allo Inlandsche vereenigingen, met
hot dool samonworking tot stand te brengen. Eon
door dit Comite aangowende poging om ge-
zamenlyk candidataten voor den Volksraad aan te
bovelon, faalde door het uiteenloopen der belangen.
Op het Bandoeng Congres was do vraag roods ter
sprake gobracht of do S. I. zich

van eenige benoemen met den Volksraad van "nhouden, w&ar de sanicnstelling van datcollege, — immers voor een groot deel gekozen door locale raden, waarin de Inlandsche bevolking geen invloed had — het democratisch bewustzijn niet bovendigde. De heer Abdoel loeis betoogde toen met klem, dat de S.I. ondanks hare bezwijren tegen den Volksraad, toch vertegenwoordigers daarheen had af te vaardigen, om bij de hand te zijn en te voorkomen dat de Inlandsche huis- houding in de war werd gestuurd, dat de rechten der bevolking liaar worden ontfuseld. De S. I. moet medewerken a an het opzetten van een nieuw gebouw, aan het instellen van een ware volks- vertegenwoordiging. In den op IS Mei 1918 ge- openden Volksraad mainen zitting de heeren R. O. S. Tjakra Aminata al\$ benoenu, en Abdoel Moeis als gekozen lid. Aan de braadslagingen werd door deze S. I. leiders van meet af aan met- groote energie en met talent declgo- nomen. Elk gelegenheid wordt bevaatgenomen om voor de rechten en belangen der bevolking op te komen.

De derde Nationaal C on g r e s s. Het derde Nationaal Congres, van 29 September—G October 1918 te Soerabaja gehouden, openbiardec <n nieuwc g' estes str coming in dz beweging. Naar het congres waren door 87 S. I. ver - eenigingen afgevaardigden gezonden, die totaal 450.000 leden vertegenwoordigden. Ook hier werden in het openbaar de nicest actueele staatsrechtelijke en economische vraagstukken besproken. doch op een wijze, welke afweek van de vorige. Was uit het eerste nationaal congres gebleken, dat de S. I. actief zic agressief richtte tegen de ambtenaren. doch niet tegen de Regeering, met wie \$tedds loyale sainenwerking werd gezocht, op het tweede congres was openlijk stelling genomen tegen de Landsregeering, als hoofd der ambtenarij, van welker centrum blij- baar geen groote hervormingen waren te ver- wachten. Uit het derde congres bleek ten duid- Jijkste dat het revolutionair sentiment een *aocialistisch* karakter had gekregen, er werd front gemaakt tegen de Regeering en het Bestuur, voor zoover zij optreden als beschermers van het *ka- pitalisme*, als ruggesteun, als orgaan van dat zon- dige kapitalisme. Psychologisch goncten bc- duidde dit een zwenking der S. I. tacliek in Marxistisch-socialistische richting, ech aanvaar- ding der kJas; en trijd- heorie, met hare vooroji- Btellingen en gevolgen. Die theorie werd in be- ginsel aanvaard als middel van kennelijk groote propagandistische waarde. Deaanemi igvandeze politiek-economische strijdwijze was voor de centrale leiding onvermijdelijk, wilde de innerlijke verdeeldheid, ontstaan door den gestadig in- druppelenden invloed der revolutionair-socia- listische propaganda, niet tot op(*nlijke breuk lei- den tusschen de zich vormende partijen in het hoofdbestuur. En dit bestuur zag wcl in, dat de toenemende invloed der I. 8. D. V. op de massa der landbouwers en loonarbeiders in eenige centra der suikerindustrie bezig was het gezag der S. I. te ondermijnen. Van de verschillende aspecten, waarin het socialisme zich voordoet, werd het voor de groote massa prikkelende gekozen, nJ. de Htrijd tegen het kapitalisme. De groote klassenstrijd tus- ghen arbeid (proletariaat) en kapitaal (bourgeoisie) moest voor Indiï'8 bodem er een zijn tusschen de inlandsehe en de niet- inlandsche bevol

king. Onder deze laatste trok immers de kapitalistische groep van politiek-economische, ondordruk- wkers" on „ovrheerschers" het moest de aandacht. De in het Marxisme zoo toendentieu\$ geplooid scheidingslijn tusschen arbeider en kapitalist moest hier — zoo goed on zoo kwaad het ging — samcn- vallen met die tusschen ox-oherschende en over- Jieerschte rassen. Van de socialistische dogmas werd de massa-irri van apathische gemoederen werd de working da ar van verwacht voor de opwekking der volkslagen tot lods verbetering -a ctic. De leden der S. I. Centrale, die zich gingen toelleggen op het grijpen der socialis- tische theorieen, begonnen in te zien dat de econoi- sische impasse, waarin de strooming dreigde te getaken, kon worden vermeden, met behulp van krachten in die theorieen te legen. Deze zijn toch, z.a. de economische wor- steling in Europa had getoond, bij nichte om de aandacht van het volk gestadig te boeien en het zelfbewustzijn te versterken. Waar andere mid- delen blijbaar hadden gefaald, zouden die theorieen wellicht do leuzen kunnen worden voor eendrachtige massa-actie.

De S. I. leiders, die medewerking van vreemd ras aan hunne vereenigingsactie bleven wantrou- wen, gingen met de zwenking in internationaal- socialistische richting nice, toen een deel van het Centraal bestuur looring, en de nieuwe strijd- methoden aanwees, z.a. organisatie van de proletarische massa van arbeiders en landbouwers voor den economischcr strijd tegen de kapitalistische klassen. Tegenover die qualitatief sterke minder- heid in de centrale leiding staat (lc nationaal- democratische grodj), die den socialen vooruit- gang wil bevorderen door bij de gestelde jauchten steeds aan te dringen op hervormingen, op uit- breiding van het onderwijs, afschaffing van hee- rndicnsten, verlichting van blastingsdruk en opheffing van het Jarticulier landerijen- bezit. Een derde groep omvat degcnen, die van den godsdienst allo Jcil verwachten, en het religious clement leggen in de aan de or de zijnde maat - schappelijke vraagstukken. De socialistic]i<- gepestesstrooming had zich reeds geuit, niet al- leen in geschrift. Daadwerkelijk was men cn daar overgegaan tot jnaassa-actie ; uitcraard het eerst daar, waar de organisatit het sterkst is, nJ. bij de vak'erccnngingcn, \vc] k(: sedert jaren onder ambtenaren en beamtben waren gevormd. Als econoinisch strijdmiddel was <lc solidariteits- staking de nicest aangcwzctic, en dit middel werd in het laatst van J 917 door den bond van Inlandsch Jandhuishersoncel aangegrepen, naar aanleiding van eei ontslag-kvcstie. Ds bonti mcnde op die wijze, onder invloed der 8. I. Cen- tralc, zich te moeten schrap zetten tegen <le K<- geering.

Zooals hie'voren verineld, had hie revolutionair sentiment in de S. I., leiding een doctrinair socialistisch karakter gekregen, wat duidelijk block op het derde Nationaal Congres. De stemming was even verbitterd als een jaar tevoren. Naar aanleiding van con rede over bestuurshei - vonning, welke besloten werd met ten verklaring dat het streven dor S. I. moet zijn om den volks wil soeverein te niaken, merkte de heer Tjiki'a AminfitA op, dat wanneer groote hervormingen niet spoedig koncn, de 8. I. en de andere ver- eenigingen zelf de zaak ter Jjand moeten nemen en zelf oprichten gemeentelijke, gewestelijke an

j'egen tscha ps-v ol ksi'ad en on con wrcklijken V'olksraad voor Indic. De Voorzitter, do do batten resumocrond, wees erop dat hot kapitala wordt aangezien on voorgesteld als de algemcnc vyand, tegen wien de algecnnc strijd moet worden aangebonden. Die vijand geniet de steun der Regeering, vervolgde hij, heeft ambtenaren, politie on militie in dienst. Jc arbeidershevolling van Java geniet geen bescherming van Overheids- wogc. zc Jiceft die nooit gehad en ook nu, na een eeuw onci* de Regering van Nederland to heb- ben gestaan, is zij el a ar van verstoken. De wet- geveer moet ingrijpen en Indie in oct ook zijn ar- beidswet hebben, minimumlooncn, verbod van vrouwen- en kindcr-arbeid, maxi mum-ai'beids- <luur- ouderdomsverzekering; zij mocten bij de wet worden vastgesteld en de werkgeveer moet tot niedewerking worden verplicht. Tczake vrage de Regeering niet het advics van het suiker- syndicaat, maar van de S. I. Intusschen zal de S. I. de Inlandsche organisaties in actie brengen om den strijd tegen het kapitalisme in te zetten en de wrcklijken te organiseern. Op een der volgende congresdagen ging de heer Semaon zelfs zoover, dat hij de ctische politiek slecht vond, waar zc door het onderwijsstelsel de botcr opgeleiden van het volk scheidt en vcrvrcmct.

De betcekenis van het jongste Natipnaal Con- gres der 8. I. vond uiteraard uitvoerige bespre- king in de pers. In het oi'gaan dor I. S. D. V., Het Vrije Woord" word verklaard, dat de otic dier socialistische partij dozen ommekeer in de S. \. beweging voor een groot deel heeft bein- vloed. Voorts word getuigd, dat alleen de socialistische klasseactie tot machtsvorming kan lei- <len. cn dat die actie het overheersche)dc element in de S. I. beweging zal gaan vormien.

Op welke wijze de door het bind gepropageerde klassenstrijd in de practijk tot uiting komt, is intusschen gebleken t ijchins de massa-uitpattingen in de Semarangschc invloedsfeer elc I. S. D. V., met name in Koedoes en Demak in October X<> ve n)ber 1918.

I J e s a j' e k a t I s J a i n i n d e n V o l k s - r a a < l .
 Ook in den Volksraad word de richting l'c*i- S. I. Icding en beweging besproken. De N'oorzitter drr (entralc S. I. achte het raadzaam <v) 14 Novein her 1 f) 18 een uiteenzetting te geven van de geschicslenis van het ontstaan en den izro(; i der S. I., en van <le factoren, welke medc- 2<werkt liebben tot Jiet i one men van het huidige standpunt en het Ix-palen dor tegenwooixlige iic<Jiting <li<T verciniging. I)c. • geboorte der S. J. verklurend(' als een uiting van ric:(ls lang be- • i aaink' ing<h<m(lfii cisclien <v)m het bestaande in 11<4 soiale z<)ow<l a) in het ceonoinische levcn !*, \ < rbuhTiui. rlient in <lc, beweging te worden gc- zicn (*s,) kra<htig pr(itesf f egcn de in mcgicn op- zi<Jit gel'r<J< kige ifchitsbecieeling: tegen ch, in de wetgeving volgchoiKlfrri on te ver doorgedreven ; issen- on(Jersclici<ling: tegen liet feodale an)btenc- narc'idoiij, met <le tlaarinde noociwendig gc- paai'd gnande willekeur kortom het doel der vereniging reik((ineindig verder dan zoals het on) s<v'roven is in de statuten. Volmondig en open- bartig inoest de spreker he ken non, dat men by de Xcboorlf der S. I. zeer voorzichtig was en ook in oOHT zijn met het oog op art. 111 Reg. regie ment, dat verougingen en vergaderingen van staat- kuiKligon aard absoluuf verbod. De S. I. moest diiK in schijn als eenvoudige economische ver-

eeniging worden go boron. Be 8. I. ontclekte al speedig, dat op economisch terrein de Inlander bitter weinig kans van slagen zou hebben, be- 1 ennerd als hij is door een tekort aan rechten en ccn tveel aan verp'lichtingcn. Zij moest daarom haar strijd naar politick terrein verplaatsen, of beter gezegd: aan twee fronton strijden, het economische he en het politick. Den invloed schetsen- de der J. S. D. \ . op de S. I. verklaarde de heer Tsjakra Aminata voorts, dat waar ook de S. I. in haar streven tot verheffing der bevolking zich gcnoot zict tot het bestrijden van het zondig kapitalisme, in de middelen van beide verccni- gingen overcenkonist bestaat, en samengaan mogelijk en wenschlijk is, zonder dat van weder- zijdsche . invloedc s) rake behoefte to zijn. Entotdie overeenkomst der middelen behoort wel het organiscrcn der massa. Hij wees cr voorts op, dat waar bij de suikerindustrie een wanverhouding bestaat tusschen de twee tegenover elkaar staan- de machten, kapitaal en arbeid, en waar de grootere, de sterkere partij, het suikerkapitaal, daarbij nog in velc opzichten gestuud wordt door de Regeering, conflicten onvcrmijdelijk zijn. Op de vraag of hij met „zondig kapitalisme" be- docldo dat cr twee soorten kapitalisme zijn, of dat hij elk kapitalisme hekelt, verklaarde de heer Tjakra Aminatii eenige da gen later dat het bui- tenlandscl kapitalisme in Indie zich in de nicest zondige gedaante vertoont. Op het verwijt dat hij, zich ophield met de verkondiging van weten- schappelijk afgedanc Marxistische theorieen, verklaarde hij dat de huidige richting der S. I. wordt afgebakend door de natuurlijke omstandigheden, niet gebaseerd is op theorieen, maar op de bloote wrcklijkheid.

Tn den Volksrzuud word de weifclende houding der Centrale leiding aan eenc critiek onderwor- pen. Het hoofdbestuur weet niet welke weg zal worden ingeslagen, den revolutionairen der socialistische Semaocn-fracotic of den parlcmen- tairen der nationaal-democratischc Abdoel Moeis- partij. Men wect nog niet welke beweging het eerst client te worden bevordert, die voor de godsdienstige, de politieck of wel de economische ontwikkeling. Voor de ontwikkeling in godsdien- stige richting is kort tevoren de weg aangewezen door de oprichting van het Moslimsch Comite, de ^entara Kungdjeng Nabi Mohamad. In haar antwoord op het vers lag van den Volksraad over de aanvullingsbegrooting 1919 wees de Rogccring erop, dat een deel der centrale leiding zich op be- denklijke wijze in verkerde richting heeft laten inedsle)cn: een critick, welke in den Volksraad weinig bestrijding vond.

De rvolutionnaire gebeurtenissen in Eurojia zoudcn h un weerslag ook in Indie hebben. Den 16den November 1918 word op instigatie van het S. I). A. P. lid van den Volksraad, den heer Cra- (n) mot de voormannen van 8. I., B. 0. en Insulinde de z.g. radicale concentratie gevormd. die zeven dagen later iaare Nota overlegde bij het vdrslag dor comniissic van rapporteurs nopens den door de Rogccring, bijkens hare verklaring van 18 dicr maand door haar te volgen koers. In die van hot Dcmocratisch Blok, gcteckend o.m. door de heeren Abdoel Moeis en Tjakra Aminata, word de eenige weg aangegeven, welken de Rc- geering volgens de stellers zal hebben te begaan, opclat zonder verstoring der orde hare goeclc voor- neinens zullen kun non worden verwozenlijkt. Die

van eenige bemoeienis (niet den Volksraad zou 'nhouden, waar de samenstelling van dat college, — immers voor een groot deel gekozen door locale raden, waarin de Inlandsche bevolking geen invloed had — het democratisch bewustzijn niet bevoeligde. De heer Abdol Moeis betoogde toen met klein, dat de S.I. ondanks liare bezwaren tegen den Volksraad, toch vertegenwoordigers daaraan had af te vaardigen. omi bij de band te zijn en te voorkomen dat de Inlandsche huis- houding in de war werd gestuurd, dat de rechten der bevolking liaar worden ontsteld. De S. I. in oct juedewerken aan het opzctten van een nieuw gebomv, aan het instellen van een ware volks- vertegenwoordiging. In den op 15 Mei 1918 ge- openden Volksraad namcn zitting de lieeren B. 0. S. Tj&kra AminAta- als benoemd, en Abdol Moeis als gekozen lid. Aan de beraadslagingen werd door deze S. I. leiders van meet af aan met groote energie om met talent deeltc- nomen. Elke gelegenheid wordt tebaatgenomen om voor de rechten en belangen der bevolking op te konien.

Derde Nationaal C o n g r e s s. Het derde Nationaal Congres, van 29 September—6 October 1915 te Soerabaja gehouden. openbiard < c n nieuwe g-estatesreoming in d? bewegiog. Naar het congres waren door 87 S. I. ver ■ eenigingen afgevaardigden. gezonden, die totaal 450.000 leden vertegenwoordigden. Ook hier werden in het openbaar de inest actueel staatsrechtelijke en economische vraagstukken besproken. doch op een wijze. welke afweke van de vorige. Was uit het eerste nationaal congres gebleken, dat de S. I. actie zich agressief richtte tegen de ambtenaren, doch niet tegen de Regeering, met wie St.ceds loyalc samenwerking werd gezocht, op het tweede congres was openlijk stelling genomen tegen de Landsregeering, als hoofd der ambtenarij, van w elk er centrum blijk- baar geen groote hervormingen waren te ver- wachten. Uit het derde congres bleek ten duide- lijkste dat het revolutionnair sentiment een *socialistisch* karakter had gekregen, er werd front gemaakt- tegen de Regeering en het Bestuur. voor zoover zij optreden als beschermers van Jict *l: a- pitalisjne*, als ruggesteun. als orgaan van dat zond- dige kapitalisme. Psychologisch gemeten beduidde dit een zwenking der S. I. tactiek in Marxistisch-socialistisBe rich ting, eeh aanvaarding der k] *c n trijd- hennie, met hare voorop- Bt- ellingen en gevolgen. Die theorie werd in be- ginsel aanvaard als iniddeI van kenneJijk groote propagandistische waarde. Deaanemi vandeze politiek-economische strijdwijze was voor de centrale leiding onvermijdelijk, wilde de innerlijke verdeeldheid, ontstaan door den gestadig in- druppelenden invloed dej- revoitionnair-socialistische propaganda, niet tot openlijke breuk lei- den tusschen de zich vormende partijen in *het* hoofdbestuur. En dit bestuur zag wcl in, dat de toenemende invloed der I. S. J. V. of de massa der landbouwers en loonarbeiders in eenige centra der suikerindustrie bezig was het gezag der S. I. te ondermijnen. Van de verschillende aspecten, waarin het socialisme zich voordoet, werd het voor de groote massa prikkelende gekozen, n.l. de strijd tegen het kapitalisme. De groote klaBensrijd tus- Hchen arbeid (proletariaat) en kapitaal (bourgeoisie) inoest voor Indie's bodem er een zijn tus- echen de inlandsche en de niet-inlandsche bevol-

king. Onder deze laatste trok inners de kapitalistische groep van politick-economische, ondordruk- kers* on „overhcorsoelcers" hot inest do aandacht. De in het Marxismus zoo tendentieve geplooidc *scheidingslijn tusschen arbeidersenkapitalistmoest* hier — zoo goed en zoo kwaad het ging — samcn- valuen met die tusschen overheerschende en over- heerschte rassen. Van de socialistische dogma's word de massa-irriteroende waarde ingezien; van de working daarin op apathische gemoederen werd veel goods verwacht voor de opwekking der volkslagen tot lotsverbetring <actie. De leden der S. I. Centrale, diezicli gingen toelcggen op het begripen der socialistische theoricen. begonnen in te zien dat de economische impasse, waarin de strooming dreigde te geraken, kon worden vermeden met behulp van krachten in die theoricen ge - legen. Deze zijn toch, z.a. de economische wor- steling in Europa had getoond, bij machte ojn de aandacht van het volk gestadig te boeien en het zelfbewustzijn te versterken. Waar andere mid - delen blijkbaar liadden gcaald, zouden dio theo- rien wellie ht de leuzen kunnen worden voor cendrachtige massa- actie.

De S. I. leiders, die mode working van vreem d ras aan hunne vercenigingsactie blvcn wantrou- vcn, gingen met de zwenking in internationaal-socialistische richting mee, toen een deel van hot Centraal bestuur vooring. en de nieuwe strijd- methoden aanwees, z.a. organisatie van de prok- tarische massa van arbeiders en landbouwers voor den economischen strijd tegen de kapitalistische klassen. Tegenover die kwalitatief sterke miinder- heid in de centrale leiding staat de nationaal- democratische groep, die den socialen vooruit- gang wil bevorderen door bij de gestekle machten steeds aan te dringen op hervormingen, op uit- breiding van het onderwijs, afschaffing van hee- rendiensten, verlichting van belastingdruk en opheffing van het particulier landrijen-bezit. Een derde groep) onvat degenen, die van den godsdienst allo Jicil voorwachten, en het religious clement leggen in de aan de orde zijnde maat - schappelijke vraagstukken. De socialistisJx geestesstrooming had zich reeds gcuut, niet al- leen in gescJnifte. F)aadwerkclijk was men Jji< r c n (laar overgegaan tot)na< s<i- actie ; uiteraard heteridaar, waar de organisatie het sterkst i - nJ. bij de vakvereenigingen, welke sedert jarci onder anibtenaren en b(tanibetj)waren gevormd. Als economiseJ] strijdmiddeJ was(!<, solida riteits staking de inest aangewezen, en dit iniddeI werd in het laatste van 1917 door den bond van Inlandsch pandhuispersoncel aaiigegrepen, naar aanleiding van een ontslag-kwestie. Do boixl mcnde op die wijze. onder invloed der S. I. Centrale, zich te moeten schrap z(tten tegm tie !?<- geering.

Zooals hiervoren vcnncJd, J)u(l lid revolution nair sentiment in de S. J. leiding een doctrinair socialistisch karakter gekrogen, wal duidelijk bleek op het derde Nationaal Congres. J)ic stem - ming was even verbitterd als een jaar tevoren. Naar aanleiding van een rede over bestuuraer- vorming, welke besJohm werd met een verklaring dat het streven der S. I. moet zijn onden volks wil soverein te njaken, merkte de heer Tjckra AminitA, op, dat wan neer groote hervormingen niet spoedig kojnen, de S. I. <n de andere ver- eenigingen zelf de zaak ter hand moeten nc)n<u> en zelf opriethen gemeentelijke, gewestclijkc en

regentshops-volksraden en con werkelijke Volksraad voor Ind. De Voorzitter, do dabbatn resumocrend, wees crop dat Jict kapitaal wordt aangezien on voorgesteld ala de algemeenc vijand, tegen wien de algemeene strijd moet worden aan-^ebonden. Die vijfnd genict ic steun der Regeering, vervolgde hij, heeft ambtenaren, politic en militie in dienst. De arbeidersbevolking van Java geniet geen bescherming van Overheids- woge, ze lieft die nooit gehad en ook nu, na ccn <euw onder de B egeering van Nederland te Job- ben gestaan, is zij daarvan verstoken. De wetfever moot ingrijpen en Indie moot ook zijn ar- beidswet hebben, minimumloonon, verbod van vrouwen- en kinder- arbeid, maximum-arbeids- <luur- oudeidomsverzekering : zij moeten bij de wet worden vastgesteld en de werkgever moot tot niedowering worden verplicht. Terzake vrage de Regeering niet het advics van het suiker- syndicaat, maar van de S. J. Intusschen zal de S. I. de Tnlandsche organisaties in actie brengen om den strijd tegen het kapitalisme in te zotten en de werklicden te organiseren. Op een der volgende congresdagen ging de heer Semaocn zelfs zoover, dat hij de ethische politick slecht vond, waar ze door het onderwijsceisel de beter opgecleiden van het volk scheidt en vervreemdt.

De bteckenis van het jongste Natipnaal Contres der S. I. vond uiteraard uitvoerige bespre- king in de pers. I n het urgaan dor I. 8. D. V., „Het Vrijc Wood“ werd verklaard, dat de actie dier socialistische partij deent oemkceer in de S. I. beweging voor ccn groot deel Jieft bein- vloed. Voorts word getuigd, dat alleen de socia- listische klasseactie tot machtsvorming kan lei- cken, en dat die actie hot overheerschende element in de S. I. beweging za) gaan vormen.

Op welke wijze de door het bl ad gepropageerde klassenstrijd in de practijk tot uiting koint, is intusschen gebleken t ijdens de massa-uitspattingen in fl<- Semarangslx' invloedssfer der I. S. D. V., met name in Kocdoes en Demak in October Xovember 1918.

I) e S a r e k a t l l a m i n (I e n V o l k s - a a d. Ook in den Volksraad werd do richting <I<T S. I. >*)iling en beweging besju.oken. De Voorzittf der (entrale, S. I. achte het raadzaam op I-I Novein b<*r 191 y etui uiteenzetting te geven van de ge<chiodenin van het ontstaan en den iiiioe der S. I. en van (le factoren, wolke mede- 2' werkt lieblwn tot het in no men van het huidige standpunt en het hepalcn der tegen woordige rih'ting dier vcieeni'ing. De geboorte tier S. I. vi<Klnrncnd als (<n uiting van reeds lang be- i aaixle n ciselien >*) het bestaande

in het sociale zoowel als in het econo in isi- he leven I< > \ <T>cter<n, <li< nt in <I<• beweging te worden ge- zicn eei)kraditprotest. de in mcni opziclit gebrekkige rechtsbrcleeling; tegen de in de w<*tgeving volgchoiKlfn en te ver doorgedreven rassen-onderscheidii Li: te^en het ffodale a tn bte- iarrndoni, met (!<• daarmode noodwendig (<- p ; tar(l gaande wilkekeur kortom het (iocl der vereniging reikt on<*in(li)X viu' der dan zooals het om s< hr<IV(?n is in ((> statuten. 'ohnon(lig en openhartig inoost(!<, spreker l)<knnen, >lat men bij de ^•mboorte der S. I. zeer voorzichtig was on ook moesL zijn met het <>> op art. 111 Reg. regiemet, <lat veroenigingen on vergaderingen van staait- kundigen aard abohmt verl>ood. De S. I. inoost dus in schijn als eenwomige economische ver-

eeniging worden go boron. Be 8. I. ontdekte al spoedig, dat op economisch terrein de Inlander bitter weinig kans van slagen zou hebben, be- lemmerd alw liij is door ccn tekort aan rechten en ccn twcel aan verplichtingcn. Zij moest daaraan haar strijd naar politick terrein verplaatscn, of beter gezegd: aan twee fronton strijden, het economise he en het politick. Den invloed schetscn- de der J. S. D. \ . op de 8. I. verklaarde de heor Tjakra Aminata voorts, dat waar ook de S. I. in ha ar streven tot verheffing der bevolking zich gooiopet ziet tot het bestrijden van het zondig kapitalisme, in de middelen van beide vereeni- gingen overcnenkomst bestaat, en samegaan mogelijk en wensclielyk is, zonder dat van weder- zijdsche . invloed sprake behoef te zijn. En tot die overeenkomst der middelen behoort wel het organisceren der massa. Hij wees er voorts op, dat waar bij de suikerindustrien ccn wanverhouding bestaat tusschen de twee tegenover elkaar staan- de machten, kapitaal en arbeid, en waar de grootere, de sterkere part%, het suikerkapitaal, daarbij nog in vele opzichten gestuend wordt door de Regeering, conflicten onvcrmijdelijk zijn. Op de vraag of hij met „zondig kapitalisme“ bc- doelde dat er twee soorten kapitalisme zyn, of dat hij elk kapitalisme hekelt, verklaarde de heer Tjakra Aminata eenige dagen later dat het bui- tenlandsche kapitalisme in Indie zich in de meest zondige gedaante vertoont. Op het verwijt dat hij, zich ophield met de verkondiging van weten- schappelyk afgedanc Marxistische theorieen, verklaarde hij dat de huidige richting der S. I. wordt afgebakend door de natuurlyke omstandigheden, niet gebaseerd is op theorieen, maar op de bloote werkljkheid.

In den Volksraad werd do weifelcnd houding der Centrale leiding aan cenc critiek onderwor- pen. Het hoofdbestuur wect niet welke weg zal worden ingeslagen, den revolutionnaircn der socialistische Semaocn-fractie of den parlamen- taircn der nationaal-democratische Abdoel Moeis- partij. Men weet nog niet welke beweging het eerst dient te worden bevorderd, die voor de godsdienstige, de politieke of wel de economische ontwikkeling. Voor de ontwikkeling in godsdien- stige richting is kort tevoren de weg aangewezen door de oprichting van het Moslimsch Comite, de Tentara K angdjeng Na bi Mohamad. In haar antwoord op het verslag van den Volksraad over de aanvullingsbegrooting 1919 wees de Regeering crop, dat een deci der centrale leiding zich op be- (lenkelyk<' wijze in verkeerde richting heeft laten moedslepen: oen critiek, welke in den Volksraad weinig bestrijding vond.

I) e revolutionnaire gebeurtenissen in Europa zouden hun woerslag ook in Indie hebben. Den I (iden November 1918 werd on instigatie van het S. I). A. P. lid van den Volksraad, den lieer Crain cr, met de voormannen van S. I., B. O. en I nsulindc do z.g. radicals concentratie gevormd. (Iio zeven dagen later hare Nota overlegde bij het verslag der commissie van rapporteurs nopens den door de Regeering, blijkens hare verklaring van 18 dicr maand door haar te volgen koors. In die van het Dcniocratisch Blok, getekend o.m. door de heeren Abdoel Moeis en Tjakra Aminata, werd <lc onnige weg aangegeven, welken do Re- geering volgens de stellers zal hebben te begaan. opcht zonder verstorng der orde hare goede voor- nemens zullen kunnen worden verwezenlijkt. Die

schap, namelijk die van onomlijnde beloften en vage in-uitzichtstellingen, dochli deze : Er wordo onverwlijd eei Voorparlement of Nationale Raad bijeengeroepen, samengesteld in streng democratische verhouding door en uit vertegenwoordigers van alle politieke organisaties, zoomedo uit afgevaardigden van bijzondere nog niet in politieke organisaties begrepen groepen. Dit v66r-parlement zal tot taak hebben de spoedigo samenstelling eencr voorloopigo constitutie, om dan plaats te maken voor een definitieve volks- vertegenwoordiging. -Voorts verklaarden de on- derteekeenaars uitdrukkelijk de verantwoordelijk- heid voor eventueele ordeverstoringen bij niet volgen van dezen eenigen weg af te wijzen.

Op 25 November word door de concentratie een motie iugediend, waarin gevraagd wordo om een uit en door het volk gekozen parlcment met vol- ledige wetgevende bevoegdheid, en de instelling van een aan dat- parlcment verantwoordelijke Regeering v66r de op 1921 vastgestelde beei-ndig- ing van het inandaat van den bestaanden Volks- raad. Blijkens het voorloopigo veislag over de mo- tie, dd. 30 November, hebben de voorstellers dor motie verklaard genoego te nemen met de instel- ling van een commissie, die de hervormingen zal voorbereiden, en waarin de vertegenwoordigers der organisaties zitting zullen nemen.

Het op 2 December 1918 ter kennisse van den Volksraad gebracht Regeeringsantwoord op do algemeene beschouwingen bet-reffende de aanvullingsbegrooting van 1919 bevatte medo een critiek op de houding der S. I. leiding. De Regeering kon niet inedegaan met de wijze, waarop de verantwoordelijkheid voor het optreden van plaatselijke S. I. vereenigingen van het Centralc bestuur werd afgewenteld : het moge juist zijn, dat de autonomie der verschillende afdeelingen eischt en medebrengt, dat in plaatselijke aanc- legenheden en acties aan haar de noodige vrijheid wordo gelaten, de keuze van de middelen en de wijze waarop deze worden gehanteerd, de tactiek welke wordo gevolgd, zijn geen kwesties van plaatselijken aard, doch rakend de geheele S. I. organisatie, welke naar het optreden van de af- deelingen naar buiten wordo beoordeeld, en er in haar eigen belang voor heeft te waken, dat zij dat oordeel kan doorstaan. Voorts herhaalde de Regeering haar bereidverklaring tot samenwer- king met de 8. I. op het cmvangrijke arbeidsveld door haar statuten bestreken, namelijk in de eerste plaats de verheffing van het geestelijk en maatschappelijk leven der Inlandsche bevolking. Drie dagen later werden de algemeene beschouwingen heropend met een rede van den heer Abdoel Moeis, waarin werd opgemerkt dat de Regeering het op Volkszelfstandigheid en niet op Koloniale zelfstandigheid aanstuurt. In deze tijden van nationalistische tendenzen *moot met* die politieke organisaties, welke de uitdrukingen daarvan zijn, worden tokening gehouden. Door het raadplegen der politieke organisaties toont de Regeering met (laden den goeden wil oin met het volk in overleg te treden. Nu stoot zij, volgens den heer A. Moeis, ondanks den reeds te kennen gegeven goeden wil, die politieke organisaties voor het hoofd, hetgeen zeer te betrouren is. Want nog zijn de voormannen der belangrijkste politieke organisaties, naar spreker mcent, op den parlementairen weg. Nog hebben ze van

hun kant met do Regeering samen willen werken in het belang van hun land en volk, getuige de aanwezigheid dicr voormannen in den Volksraad, Gemeenteraden, Commissies, enz., getuigo ook do goede wil dicr voormannen om zich steeds te verstaan met de betrokken autoriteiten in span- nendo aangelgenheden, een goede wil die go- kwalificeerd wordo als een poging om te stichten „een staat in den staat.“* Mogen dio voormannen niet goonodzaak worden het parlementairo pad to verlaten, om een anderen weg in te slaan. Dit zou cen ramp zijn, die niet kan worden overzien. Aldus do vice-president der C. S. I. in den volksraad. De verandering in de mentaliteit der algemeene S. I. leiding heeft uitcraard ook de aandacht getrokken der parlementaire kringen in Nederland, hotgeen blijkt uit do beschouwingen daarover tijdens de bhandeling der Indische begrooting en aanvullings-begrooting voor 1919. Naar aanleiding van een opm rking in he' vooi- loopig vt rslag der Tweedo Kamer, dat de aandacht der bevolking zou kunnen worden geves- tigd op het goede, dat de S. I. op economisch ge- bied kan tot stand brengen, werd in de Memorie van antwoord van 27 Maart 1919 (twijfel uit- gesproken of het wel op den weg der Regeering kan liggen zulks te doen, zoolang by do leiders zelven de „drang ontbreekt om de in die vereeni- ging levende krachten nicer in deze richting aan te wenden. De Regeering wijst er voorts op dat het beeld der S.I., geschetst in de inleiding tot het Koloniaal Verslag van 1917, zich in het afge- loopen jaar ecnigszins heeft gewijzigd. De S. I. heeft zich nicer van de Regeering afgewend en zich geschaard aan de zijde van aan het bestaand gezag vijandige elementen/ >

De revolutionaire strooming, welke zich ook in de Inlandsche beweging heeft uitgestort, is in den laatsten tijd zoodang in kracht toegenomen, dat het ver band door de S. I. gelegd, hier en daar kon worden misbruikt om te trachten actief in te grijpen in hot maatschappelijk gebeuren, en de openbare orde te verstoren.

Nu de organisatie den leden zeker nachtsbc- wustzijn heeft bijgebracht, konden allerci on- rustige en kwaadwillige elementen door extremi- tisehe leiders worden opgewekt tot gewelddadige massa- actie. Het Jigt in de redo dat dergelijke geestesstromingen aansluiting zoeken bij de zoo samengestelde S. I. beweging „omdat deze doorg- drongen is tot de onderste lagen der Inlandschw samenleving. De Kaom Tani, Boeroeh dan Keree (boeren- en arbeiders-, eigenlijk prole- tariers- bonden) en de in den allerlaatsten tijd (Kocdoes, Mcnado, Solo, Garoet) op den voor- grond getreden al dan niet fanatieke verzets-organisaties, in West- Java S. I. afdceeling B. of S. I. ²geheeten, hebben nicer een parasitair karakter, dan dat zij in wezen een organisch geheel zouden uitnaken van de Sardkat Islam beweging.

Literatuur: Cabaton, La Harekat Rlain, Revue du monde Muselmau 1912 : Tertius, Indische bc> weging on gezagsbeleid, Koloniaal Tydschrift : 19] 3; Walbeehm, Oetoesan Hindia en S. I., Koloniaal Tydschrift 1913; Ger. S. S. J. Ratu Langi. Serikat Islam, Onze Koi onon I no. 4. J 913; J. (l<- Gruyter, De Indische beweging, De Beweging - September 1913; W. Kerremans, De S. I. en do Toekomst, Vragen van den dag, Alei 1914 ; Mr. L. H. Fromberg, De Inlandsche Beweging op Java.- Gids, October- November 1914 ; L. R. W. van

Gezelschap Verschuier, Do nationaal bowoging in - Britsch-Indie enz. Koloniaal Tijdschrift 1915; X H. Ph. Kai, Opmcrkingen over bestuur en zen-ding enz. Koloniaal Tijdschrift 1915; J. F. H. Later, De Inlandscho Bcweving, Indischo Gids 上、下、> 1916; Mr. W. K. S. van Haastert, De Sarakat < Islam 1916; Dr. D. A. Rinkes, Ou de on nieuwe ¹ stroomingen onder de bevolking, Indisch Ge- - nootschap November IOIG¹Dr. N. Adriani, Geestelijke stroomingen onder de bevolking op Java, Synthesc serie 1 (no. 6. 1916; S. Surya- ningrat Wahidin Soedirohoesodo, Nederlandsch - Indie Oud en Nieuw 1916/17; Idem Stroomingen en partyen in Oost-Indie, Nieuw Amsterdammer Mei -Juni 1917; A. Miihlenfeld, Hedendaagscho geestesstroomingen in de Javaansche wereld, De Taak, Augustus 1917; R. Huygen de Raat, Eenigo gedachten over het Sarakat Islam Congres te - Soerabaia, enz. 1918; J. Th. Petrus Blumberger, Be Sarakat Islam., eriz. Koi: Tijdschrift 1919;B.

■ Alkema, De Sarikat Islam 1919. J. Th. P. B.

SARINEMBAH. Op een na het belangrijkste der 6 Karo-landschappen van de Bata¹ landen, waartoe behooren 4 oeroegs met totaal bijna 14.000 inwoners. In 1914 word lier do vier< e zen-dingspost der Kar olanden gevestigd. Do plaats Sarinembah, in het bezit van een pasanggrahan, ligt aan den grooten transportweg van Medan naar de Alaslanden, op 24 K.M. afstand van Kaban Djaha.

SAROENAL. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

SAROENEN (JAV.). Zie SPILANTHES.

SAROENG. Of vulgo Sarong, naar zijn oorsprong een echt Mai. - Polynesisch woord, cluidt — zie hiervoor onder KLEE DING, II, p. 328 — het kleedingstuk aan dat wij „rok, vrouwenrok“ noemen, een gesloten, koker-vormigen doek, dien in onze Oost zoowel vrouwen als inannen over het Jioofd aandoen, en bij uitdoen eenvoudig op den grond laten zakken om er zoo uit te stap pen.

Het woord, Jetterlijk beteekenend „koker, liuysel, scheid“ in het Mai, en Jav., zelfsuitsluitend zoo nog in lietSoend, heeft verre ver wanton. Allereerst JJajaksch „saloi“ het korte nauw-shiitende vrouwenrokje dat van den navel tot even over de knieën gaat; Bal. "tiocng", houten scheidc, doeh ook met novenvorm „sfiroeng“; Tag. „saJong“, het zwaard in de scheidc steken: Fiji „salangu“ ijthullen.

JICH te zondedinger is het dat we het woord niet temigvinden bij Makassar en Bogineezcn, waar de saroen-zelvo zoo algemeen gedragen wonlt. IJun woord daarvoor it : lipa of lipa < \, wat noodzakelijk in verband moet staan m-I Mai. „, I ipat“, gevouwen, dubbel. Dit wordt verklaard door (le zeer oude gewoonte om de twee banen die voor een saroen noodig zijn inmers, die volgens de Jengte luineengezet inoc- ten worden om een kleed van behoorlijke breedte (tevens neervallende hoogte) te geven —ineen-tievouwen samen als 66n stuk goed te verkoopen. In cenc merkwaardige handelsmemorio van 1603 *) wordt van de op IJali talrijk geweven kleedjes o.a. vcrteil: „<ock mode zoo syn die meesL doorden banck twee in malcandrcn gevouwen & als zyn by paren zyn zoo zynt c o o - Ija (I r s & een alleen wordt genomt S a l i e a - r a n g h . . . du Jav a n c n noemsc allegaer C a y n bull y.“ Hicr hebben we dus de „kain

kebar¹ (I.A.V.) of „k6mbar* (MAL.), het t w e < - l i n g - k l e e d j e , t e g e n o v e r ..s a - l d r a n g * * (MAL.)* —

6 e n b a a n . D i t i n o e n g e v o u w e n t w e e l e n g k l e e d j o i s d e „kain lipa¹ — z o o l s m e n i n d e O o s t l i j k e h e l f t v a n o n z e n A r c h i p o g i n o g i n 1851

b.v. zoide ?) — in goed Maleisch, de „Hpa“ van

Zuid-Celebes, de „kain saroen“ of bij vai- korting

„saroen“* der Malciera en Javaney¹

Een norm ale geweven saroen is dus h u e e m a a l ook samengenaaid; dens overlans, waardoor de twee banen van elk ± 55 c.M. breedte to zamcn een kain geven met een behoorlijke neervallende hoogte van ± 1,00 c.M. : en 66ns daarna overlars, waardoor het doek tot kokerdoek wordt, do kain tot saroen. Dit is het oude Indonesische kleedingstuk, gebaseerd op het smallc Indische weefgetouw, en aldus nog van Celebes en Bali af naar het Oosten algemeen te vinden. Daar¹ bewesten komen al meer en meer bredere weef- toestellen in zwang, waardoor het overlans samennaaien van twee banen onnoodig wordt, en men slechts 6en doek noodig heeft van minstens 1 M. breedte en ± 2 M. lengte, wat dan

Dé geweven Indische saroen draagt — in scherpe onderscheiding van het zoogenaamd „stukgoc<T, Eng. „piccc-good“, wat aan een stuk uniform voortgeweven en in elck afmeting daarvan afgenomen kan worden, het loutere begrip dus van „doek“ of Mai. kain — een be- pa aid begin, do k a p a l a o „hoofd“. Bij den onderwetschen toestand der smalle weef toe- stellen weeft men daarna uniform door tot op de dubbele lengte, die de gecerde saroen later moet hebben, en si ait- dan weer met zoo'n zelfdo- (nu omgekeerd) hoofd. Later moet toch het doek midden door gedeeld, en moet do kapala var. de eene baan precies samenvallen met de kapala der and ere. Dat aan dit zuiver samenvallen nog al eens iets hapert, kan men telkens waarnemen; iets wat natuurlijk geheel vermeden word bij getouwen, die uit eene volle breedte we ven. Maar de saroen blijft aldus in haar wezeir een zelfstandig doek, een katoen of zijden individu.

Bij breeder weeftoestel moet ook de kapala aan 't begin van het doek zich bevinden; niet onmiddellijk, want om een goedo aansluiting te krijgen bij het samennaaien tot saroen, wee ft men eerst een kort zoogenaamd „voorcind“ van hetzelfde dess in als het „lichaam, der saroen, waarop onmiddellijk het „hoofd“, in zijn geheel volgt, en dan het geheele uniforme „lichaam“ (MAL. b a d a n). Bij het tot kokerdoek-

*) In liaar geheel als Bijlage III afgedrukt voor fig 3o aflevering (1904) van „ Do Batik- kunst in Neclrlrnlndsch-Indie en haar gcschiede- nis“ (compleet gekomen in 1914). Zie daar biz., xix der Bijlagen, en noot 125 — 126. Het woord „snrong“ konit. mcrkwaarligerwijze g e e n e n k e l e m a a l in deze Memorie voor; het woord „cayn“ daarentegen herhaaldelijk.

-)Je resident Van Lijnden schreef tot bv. in Natuurk. Tijdschr. v. N.-L., 11 (1851), p. 324 : „Op Solor zijn gewild: lijnwadcn (kain. serassa, kain 7co7assi, kain lipat (Endeh en Boeton), tjindejs, wit katoen)“.

雁

sammenaaien blijft aid us de kapala onaangotast in zuiverheid van lijnen.

De oude, incest oors)ronklijke vorm dor kapala is *rechtliniij*. Het ontstaat door het eenvoudige invouwen daar van anders gekleurde inslagdraden: de gehele kapala is aldus in kleur verschillend van het "Kchittim", en bovendien zelve weer onderverdeeld door rechte strepen, overdwars loopend, eerst 6 op onderling gelijken en korten afstand, dan een breeder cff'n tus-schenband, on dan weer (> strepen op denzelfden onderlingen afstand als daareven. Daarnic is de kapala gercccd. en *begint*- de badan. Die tweemaal zes kapala-strepen shiitcn dus telkens 5. Die stroom tusschen zich in — elk dozer weer door een fijner lijntje in tweeen gedeeld —, welke beide vijftallen den breedten tusschenband van de kapala weerzijds flankeren. Alle uit- zonderingen op dezen zeer vasten regel bij go wovon doeken zijn feitelijk abnormaliteiten.

Daarnaast, als nicer gecompliceerd en zeker ook jongcrn vonn, heeft men de kapala met *Jorcv*^, die de Maleicr „poojok rboeng", dus „b&mboc-schuten" noemt, de Javan „toenipal". Deze torens of „pieken" staan in de gereede saroeng op lweerijen tegenover elkaar, wcer met een neutralen tusschenband tusschen beide. De beide zigzaglijnen ontwa^kelen zich dus in de kapala, zonder elkaar met de tegen-gestelde spitsen aan te raken. In dit geval wordt <ie volledige kapala, met haar beide rijen van toejnpaFs, bij het brcc dere weeftoestel aan't begin van het dock ste?ds ingeweven.

Terwijl de rechtlinjige kapala door gewoon weven met veranderden inslagdraad wordt verkregen, worden de toempal's er afzonderlijk in gebrocieerd; op cnkel cilanden, vooral Celebes, graag met zgn. flottanten inslag; op Sumatra's Westkust vooral, met overvloed van gouddraad.

Bij de gebatikte saroeng*s heeft men de rechtlinjig kapala van het weven *niet* overgenomen; misschien 66k omdat men dit te doodsch vond, maar hoofdzakelijk wcl omdat de gemakkelijker was-techniek toestond de levendiger toenipal- versiering precies zoo snel aan te brengen. Bij batik's heeft men dus alleen saroeng's met toren- kapala's, in scherp onderscheid tot de effen voort-loopende kaar's- Jandjang. Die kapala moot, in aansluiting met haar ont,staan, eigenlijk in haar geheel aan 't. eene uiteinde van het dock ge- batik worden; doch in Midden-Java heefften het besef daarvan meestal verloren, en komen reel saroeng's voor waar de kapala in ⁵t midden der badan zit, het hoofd dus op de hoogte van den buik. Ook andere fantasieen in de kajala komen bij batikkon voor.

De ruimte, die de kapala eener saroeng in nee mt, varieert van 1/3 tot % der totals lengte van het dock: bij gebatikte .saroeng's is % wel het aller- /neest voorkomend.

Bij geweven saroeng's loopt een lichtere bie\$ (MAL. pinggir, JAV. seret) over de heJe lengte Jangs beide uiteinden bij de Kinalie halve banen, die per se saingenaaid moeten, langs een kant dus in a ar , verkregen door het op- spannen van Jichtcrgkeurde kettingdraden a Ida ar. Bij gebatikte saroeng's is deze he lit ere beis weerzijds door kleine arceerlijnen, ais met een soort trafic-werk, versierd.

Als varieteten van de gewone saroeng, voor volwasf-en personen berekend, heeft men nog

I de kin (I e r s a i' o n g, en 2^c. de half- s l a g - s a r o e n g (JAV. saroeng tanggoeng). Voor de eerste soort rkenen elc fabrikanten hier te lan - de 3 mini ni« m - m a ten, nl. 0.61 X 1.22 M., 0.69 X 1.27 M., en 0.7(5 x 1.42 M. Do niaat voor do saroeng tanggoeng wordt. 0.81 X 1.65 N. genomcn.

Nnaat dit zoo te zegen Maleische saroeng-typo heeft, men de reel primitiever, nauwe, doch tegelijk zeer lang necrvallendo geweven saroeng's, die de vrouwen in den 7imor-archipel dragen, van boven de borsten tot bij de enkels neder- gaande, ook bij Batak-vrouwen in gebruik; hier zijn 3, zelfs 4 banen aan elkaar genaaid, en vormcn een echten „slaapzak" *Zoo'n* „slaap- saroeng", deels door de koudero nachten geischt, en ook in boomschors (foeja) bij de Toradja's van Midden-Celebes voorkomend, is dan wcl 1.70 M. breed (hoog) bij maar 1,15 lang (wijd). Den eenvoudigsten vorm van doze nauwe kokor-doeken gevon de strals a! genoemde Dajaksche s a l o i's, uit maar een baan bestaande van zwaar katoen, met vooral in Britsch- Borneo s ijvullovo sti'engc figuren.

Curious is, dat nog tegenwoordig in *Palcu-banji*, bij gebatikte doeken zelfs, de oude gewoonte in zwang bleef de saroeng's uit 2 banen saïncn te stollen. Naar een deskundig gegeven uit 1893 wordt daar blauw-op-wit gebatik goed „in paren verkocht, in de lengte aan el kaar gezet en dan als Sarongs van dubbeln breedte gedragen". *Zoo'n* Palenibang-saroeng in oudcrvetschcn stijl is dan 1,57 breed bij 1,88 M. lang.

De algemcno regel voor het dragen van do saroeng van Maleisch (tjje) is deze: nadat men haar over het hoofd heeft aangedaan, en haar zoo van het middel naar omlaag l a l v alien dat de kapala rechts-achterwaarts blijft, necint men met de rechterhand de overtollige wijdc der saroeng daar in het midden van de kapala dubbel, en brengt nu die dubbel vouw of l> > ool met de linkerhand achterom naar de linkerhcup, zoodat de, hecht rechtlinjige hetzij met toempal's versierde, kapala een klein gedeelte over di" Jin- kerheup naar voren in dubbelgevouwen toestan<1 onilaag valt. Ditn wordt ze daar boven om het middel ingestopt, en draagt door haar eigen nau v aangehaald-zijn zichzelf. Dat c echter op dezen algemeenen regel uitzonderingen zijn van p< ; i- soonlijke voorkeur of locale mode. spreekt van. < J

Op Borneo draagt men saroeng's van boomschors bij werk op het veld en als rouwkleeding bij de Mendala in Kajan^'. Soroeng, \$ van vezelstof (lemba) worden vooral aan don Boven-Mahakam, doch ook in Z.-Borneo gedragen. Hier heeft mon in het binnenland dvsde ouderwetse dracht behouden, in hetzelfde materiaal als bij de heidensche slam men op Mindanao; terwijl dnaretegen in Ned.-Indie (1914), p. 72—79; JuyuboJi, Catal. R. E. M. Borneo, I (1910), p. 104-115. G. J. R.

SAROENI (JAV.). Zie WEDELIA.

SAROKA (KALJ). Langste rivier van het ei- Jand Madoera: zij inondt in de baai van Soeme- n6p uit. Saroka is tevens de naam van 66n der dtablissemcten in het zoutfajrl SoemCncp en van het aldaar in aanleg zijnde Converne

incents zoutland (zie verder onder SOEMENEP).

SAROLANGOEN. Afdceing dor residentie Djambi, met glijknajigo hoofdplaats, (stand- plaats van den controlour, op den linkerover der B. Tenibesi, tegenover de uitmondng der B. Asai) een oppervl. K. < beslaande van ± 4000 K.M. met een bevolking (in J 912) van ruim 21.000 zielen> w.o. 4 Europeanen en IGChineezcn ; zij wordt begrens'd ten N. door de afdceing M. < TombCst, ten O. door de afdceing Djambi, ten Z. door de onderafdeeling Rawas (Palembang) en ten W. door de afdeeling Bangko. De naam der plaats zou afgelooid zijn van „Saro“ (= naar, ellendig en „m1langoen; (= verhuizon, als gevolg van ondervonden teleurstellingen op vorige woonplaat- sen). Tijdens de expeditie in 1901 was Sarolan- goen een onzer eerste bivakplaatsen, en reeds spoedig werd overgegaan tot de vestiging van een controleur te dier plaatse; in Juni 1903 werd de controleurswoning aldaar nog door kwaadwil- ligen beschoten, doch in 1904 kon de n iitaire be- zetting reeds worden opgeheven en vervangen door gewapende politiedienaren. De afdeeling ■ mvat de landschappen (in Ind. Stb. 1906 no. 261 districten genoemd): Bockit Boelan Batin, Da- too q i an betigo, Datoe q Jan B ra-r-pe S-c-koc (zie bij die namen), Batin IV, III doesoen, Batin Penganibang, Tjermin nan Gedang, Batin delapan di ilir, Batin II, Seloero, S. Pinang, Kleboe nan V, Batin VII di oeloo en Kam pong IV, alle gelcegen in het stroom gebied der Batang Asai en Liinoen en van een deel der midden Tembesi. De bevolking bestaat uit een vermenging van Minangkabauers, I: awassers en eigenlijke Jjambiers; men onder- schid't ze in Batin- en Pengoeloe-bevolking. Zy is zeer we Ivar end; de hoofdmiddelen van bestaan zijn landbouw, veeteelt en inzameling van bosch- productcn; de rijstcultuur wordt gedreven op <Iroge en natte velden, die be work t worden met ploeg of hak; voor de sawahcultuur worden kwackbeddingen aangelegd, en de oogsten zijn gewoonlijk zoo ruim, clat rijstuiLvoer plaats vindt naar (le benedenst reken ; de vceestapel bestaat uit buffels en rundren ; or worden goede prauwen vervaardigd ; met goudgraven en wasschen Jjouid- incn zich mode bezig ; de weefkunst wordt niet beoefend, wcl wordt er fijn vlechtwerk vervaar- digd .b mboe en hevea worden veel aangeplant; uitgevoerd worden: rotan, get i h, was, karbouwen <-n vogehii st jes (deze afkonstig uit Bockit Boi lan bij Nupal MrJintaig) ; zoutbronnen treft men aan in Batin I'en<(ajnl)aij. Uc plaats Sarolangoen js door laiKlwecgn v(rl)on(lciii inul M^u. ^einbesi, en Soeroclangoe , terwijl de langs de Batang Asai en S^{*1}. Li moed gelcegen doesoens jiiH-di- <->n<-leiding door landwegen verbonden zijn.

De Minangkabausche instellingen lueinpoh (soli- • larialcstscelst), bains (weerwraak) en boewang (uitstooting uit familie en kainpoeng) warden bij •)nzc komst hier aantroffen. Zie overigens bij BATIN en DJAMBJ.

Literatuur: O. L. Helfrich: Bijdrago tot de ken- nis v. Boven Djaainbi; Tijdschr. Kon. Aardr. Gen. <11. XXI, no. (s) (1901) biz. 973, en XXII (1905) no. 2 biz. 331; Van de i Bor: Een en onder betref- fende bet ressort van den 'ontrolcur te Sarolan- goen, onderafd. Boven-J'ambc,siderafd. Djanibi; Tijd 申 hr. B. B. . . . 1. 1 79 en-130 4H5.

SARON. Z. MUZIEK EN MUZIEKINSTRU- MENTEN.

SASAK. Kleine nederzetting in do afdcceing Locbock.S.ikaping van de residentie Sumatra's Wcstkust. De plaats ligt in een ongezonde, moo- rassige omgeving aan de kust van den Indischen Occartn, tusschen de monding van de Masang in het Zuiden en die Pasaman in het^A Noorden en zeer dicht bij den equator. /

SASAK. Zie VAAKTUIGEN.

SASAK KAMBANG. Zie VAARTUIGEN.

O. SASAKS. Met de kleine groep Bodha's (zie alJaar) zifz de Sasaks als de eigenlijke bewoners van het eiland Lombok te beschouwen. Sasak of Gocmi-Sasak is ook een der Inlandsche beua- niingen van het ei land ; Silaparang is de andere. De naam Lombok is hoogstwaarscnijnlijk af- komstig van zeevaarders, die, het eerst landend bij de destijds belangrijke havenplaats Lombok aan de Oostkust, het gheele eiland daarnaar noemden.

Van de vroegere geschiedenis der Sasaks is zeer weinig bekend. In taal en uiterlijk komen zij nog het meestmet de Soembawaneezen over- een. Zooveel is zeker, dat de vorsten van Socm- bawa over Lombok of een deel daarvan gezag uitgeoefcJid hebben en dat tusschen de bewoners van de bcide genoemde eilanden verlerci en iangdurige aanraking heeft bestaan. Ook Makas- saren op Boegineezen hebben zich als zeevaar- ders en handclaren reeds zeer vroeg met de Sasaks in verbinding gesteld en langen tijd is Lombok de twistappel tusschen de Soemba- wasche en Makassaarsche inachtthe benden ge- weest. In de 17c eeuw begon de Balische in- vloed zich te doen gelden. Geleghcnd tot in- menging in Sasaksche binnenlandsehe aange- legheden deed zich meermalen voor, daar het < eiland verdeeld was in verscheidene vorsten- dommetjes, welke bestuurders (Dato's) nage- noeg voortdurend in onderlingen krijg waren en waarvan dan de een d&n weer de ander de hulp van buiten inriep. De D.ito van Praja, door zijno tegenstanders in het nauw gebracit, vroeg bij- stand van den Balischen vorst van Karang- Asem, die dadclijk daaraan gehoor gaf en weldra ;ille Sasaksche i adj a *8, clicn van Praja er onder begrepen, aan ziclf onderwierp.

Di't geschiedde tegen het midden van de 18c eeuw en va/i dien tijd af tot 1894 bleef Lombok uitsluitend onder Balische overheersching en de invloed daarvan op de zeden en gebruiken, bestuursinrichting, landbouw en letterschrift der Sasaks is van groote en blijvT^ndo beteekenis. Had bij het begin van dat tijdperk het Mohammed- danisme op Lombok nog geen post go vat, dan zou vernoodclijk, evenals op Bali, de gheheel bevolking in het Balisch-Hindoëisme opgegaan zijn. Thans steld het verschil in godsdienst een onoverkomelyke hinderpaal tot assimilatie, het- geen ook tot afscheiding ten aanzien der vesti- ging op het ei land leidde. De Baliers occupeeren uitsluitend een gedeelte van West- Loinbok, ter- wijl het Sasaksche gebied zich hoofdzakelijk over Aliddeji- en Oost-Lombok uitstrekt. .

Over het algemeen hebben de Balische vorsten op Lombok zich welwillend jegens hunne Mo- hanundaansche qndordanen betoond en er waren onder hen, die blijkens de van hen afkom- sliche beschikkingen ernstig er • jaar gestreefd hebben, goede en verstandige inecsters voor de Sasaks te zijn ; dat editor de Balier en voorai die van kaste, overtuigd van zyn superioriteit

als menschelijk wzen, op den Sasak diep neerzag was niet te verbergen. Hetgeen hoofdzakelijk de Sasaks tot herhaalde opstanden tegen het Balische gezag gedreven heeft, was de onduidelbare onderdrukking en uitbuiting, die zij van de over hen gestelde Balische districtshoofden en andere ambtenaren te verduren hadden. Slechts de in West-Lombok gevestigde Sasaks schenen beter behandeld te zijn, daar zij zich niet alleen van verzet onthielden, maar zelfs op de hand der Baliërs waren.

Als uiterste iniddelen om den laatsten opstand der Sasaks te fnuiken bezigden de Baliërs de al-gesplitst wordt, en het gewone volk (*kaola* of geheel verwoesting op uitnooording van ver- o verde *phigajah*) terwijl tot voor kort (190G) de slaven of dorpen en verniching der bouwlanden. De bevolking, hoogen (sepangan) van de laagststaande categorie van alles brood, vluchtte steeds verder naar het uitaakten.

Oosten, zich het noodige desnoods door geweld verschaffende. Geïsterd door hongersnood en welijk *Nene-bini*, daarna komen in de tweede plaats epidemieën, voortdurend bestookt, behalve door den *Radens* (vrouwelijk *Dinde*) en de *Mami's* vijand, door groote rooverbenden van eigen ras, (vrouwelijk *Bai*, terwijl een ongehewde *Ma mi Laloe* wendden de Sasaks zich tot het N. I. Gouvernment betiteld wordt) en in de derde plaats de *Bapak's*, met het bekende gevolg.

Hebben de Sasaks op verschillend gebied veel van de Baliërs geleerd, de welvaart, de vrijheid, de groote is, *Loek* en na zijn trouwen *Ama* of *Pe* genoemd ; de rechtszekerheid en de gelgcnheid tot intellectuele vrouwen respectievelijk *La* en *Ina*. De afschiding tusschen die verschillende lagen is ken zij aan het rechtvaardige bestuur onder het N. I. vrij streng en evenals bij de Baliërs, mogen de Gouvernment. Economisch is Lombok, en de vrouwen niet huwen of ge me en sc hap hebben met Sasaksche bevolking in de eerste plaats, sedert 1895 een man van lagere geboorte.

Da Sasaks, ook de vrouwen, hebben een krachtigen lichaamsbouw, een donkere huidskleur en een weligen haardos. Die van *Bajan* (Noord- Ixjibok) hebben — althans de inannen — een gedistingeerd type met minder platten neus, mooi gebogen

Buiten Lombok worden Sasaks, als aaneen-wenkbrauwen en minder uitstekende jukbeenderen gesloten kolonie slechts in het voormalige landschap *Dz* adel heeft over het algemeen een lichtere Karang-Asem o) Bali aangetroffen. Toen de vorst van huiskleur.

Karang-Asem nog het oppergezag over Lombok had, riep hij contingenten van weerbare Sasaks op, om als hulp troepen of dpagers bij zijne oorlogen tegen Van is de veronderstelling, dat zulks geschied is na den val zijne residentie een stuk grond ter be won in g en be van *Modjopahit*, het laatste Hindoe- Javaasche rijk, bo u wing aan, om op hen het oog te kunnen houden Arabische hande Jaren zouden toen, Ba Ji voor zich en ze, zoo noodig, dadelijk bij de hand te hebben. Ze gesloten zijnde, op het daaropvolgende, nicde hadden er een goed bestaan en ook hunne dichtbevolkte, eiland tor rein voor hunne negotie en afstammelingen zijn er gebleven.

Aan de andere zijde van Lombok kwamen de somnigc overlevende ringen zouden familieleden van Sasaks, die geen zeevarend volk zijn, slechts tot den Soenan van *Giri* zelf den nieuwen godsdienst naar Soembawa en veelal niet vrijwillig, maar als slaven. Lombok overgebracht hebben. Weer anderen be we Zij schijnen daar eeliter in de bevolking te zijn* ren, dat de Sasaks door den invloed van Soembawa, opgegaan. Islam zijn geworden.

Dat de Sasaks geen prikkel hadden groote Een klein gedcelte der bevolking, de Bod ha% zeetochten te ondernemen is verklaarbaar, door dat behield zijn eigen goden vereering, we lke gaando hun eigen land door zijne buitengewone weg meer naar het Balisch-Hindoesche geloof is gaan vruchtbaarheid hun niet alleen alle 1c vens mid- delen overhellen. Genocnde bevolkingsgroci bewoont het schonk, maar van zeer vroege tijden af zooveel rijst Noordelijk deel van Lombok, dat door het R Cudjani-opbracht, dat daarvan een groot deel kon uitgevoerd Poenikam gebergle van lict meest volkrijke, worden, hetgeen uiteraard niet nalict vreemde vruchtbare en gemakkelijk te bereizen g< deelte van handelaren daarheen te lok- ken, van wie de Sasaks het eiland gescheiden is, en bleef daardoor buiten het wed er allerlei andere benoedigheden konden drukke handJs- verkeer met vrcmedelingen. Ook de aid a ar en in het gebergte zelf ge vestigde Sasaks zijn veel minder in de Mohammedaansche leer ingewijd

In rechten ert verplichtingen zijn de Sasaks onder dan de bewoners der groote, zich over het midden van ons bestuur geheel met de Baliërs gelijk- gesteld. Waar dan het eiland van Oost naar West uit- strekkende vlakte, noodig, zijn in zake bestuur en reehtspraak de Balische en Sasaksche bevolkingen van elkander gescheiden. en vormen te dien aanzien eene afzonderlijke secte, de *waktoc*-*leloe*, in onder- scheiding van de *wakloe-lima*. De Sasak-waktoc-

Iima, zoo genoemd, omdat zij zich aan de vijf door den Islam voorgeschreven dagelijksche gebeden onderwerpen, kunnen wat bet reft den graad, waarin het Mo ham med aan sc he geloof bij hen is doorgedrongen, nagenoeg met de meeste an de re Mohammedanen van den Indischen archipel gelijkgeteld worden. De Sasak-wniktoc-toloc echter, die slechts eens in de week bidden, waarbij drieniaal in stnande en drienmaal in zittende houding Allah aangeroepen wordt, die niet aan vasten of bedevaart naar Mekka doen en waarvan een deel nog varkensvleesch cot, zijn feitelijk nog animisten in den eersten overgangstoestand tot het Mohammedanisme. Slechts de besnijdenis heeft algemeen bij hen in gang gevonden. Onder zulke o mstand igheden gevoelen zij weinig behoefte aan mesdijds (Mo-hamm. tempels) en wel golcerden, die dan ook in hun gebied zeer dun gezaaid zijn. Wordt in een of ander spciaal ge val de behoefte aan een bchoorlijk onderlegden wtgeleerde gevoeld, dan leent men er een van de waktoe-Iima.

Het animistisch karakter van hunne geloofs-opvattingen komt o. a. sterk uit door de formaliteiten, die bij een bezoek aan de Segara-anak, het wel beken de kratemcer op de Rendja-ni, moeten worden in acht genomen. De kJecding of althans de hoofddak moet wit zijn; men brengt offers aan den god Batara en tracht de boschgeesten te misleiden door menschen, dieren en voorwerpen niet bij hun waren naam te noemen; Balisch mag er niet gesproken worden, (loch uitsluitend Sasaksch.

Bij menige dcsa treft men offertafels aan, waarop aan de goden in de bergen geofferd wordt.

Bovendien — dit geldt ook voor de waktoe-Iima — zijn er eenige plaatsen op het eiland, waarheen de Mohammedanen ter bedevaart gaan en ook offers brengen. Een der meest bezochte en in aanzien zijnde is een heilig graf te Batoe-Lajar (Tanah-Makam).

Be ha) vc in den godsdienst, be st aan uiteraard tusschen de vlakte- en bergbewoners door de meerdere of mindere aanraking met vreemde edincnten ook grootere of kleinere verse hi Hen in zeden en ontwikkeling, in dorps- en huisbouw.

De dorpen der berg bewoners zijn onregelmatig gebouwd; die in de vlakte zijn naar Balisch model door rechte we gen doorsneden en do grooten' in vierkante wijken verdeeld. De woning (*n heblx: II barn boezv> houten of leemwanden en in (l> grootere (lesa's onihain in gen van klicimureji als bij de Baliërs of van paggers (heggcu). Oni en bij de won in gen zijn de rijst- schuren en evenlueel paarden- en geitenstallen, buffel- en kockralen, verder so ins waterputten, badplaatsen en privrten. !)<• dakbedekking is van riet of atap en bij de mecr gegoeden van pannen en gegalvaniseerd ijzer.

De kledcing van do groote meerdchrid van het volk is zeer eenvoudig, over het algemeen donker gekleurd en bestaande uit zclf gewoven stof. De mannen dragen een hoofddeck — be- halv die van Bajnn — een londenkleed (*kering, sei emo*) en als go rd el een breede langc doek (*saboel*), die 's morgens on 'S avonds tegen de koudo over de schouders gcslagen wordt. De adëHijken bedekken het bovenlijf met een korter of langer baadjo of buis (*tjanti of tongkong*) en dragen hun becnkleed, als de Balischo aan-

zicnlijken, met een slip van voren, die soms zoo lang is, dat ze tusschen de voeten op den grond sleet. Hunne krissen zijn langer dan die der Baliërs en hebben gevesten van eenigszins ander model, maar men zegt, de besnijdenis symbolisch voorstellende: De kledcing tier vrouwen be²paalt zich gedurende do dagelijksche bezigheden tot twee Jendekleeden (*bendang*) over elkaar en eventueel langc doek (*Umpot*) over de schouders, ook om kleine kindren te dragen. Op straat clragen de vrouwen veelal een kort, wyd en vorm-loos baadjo, aan den hals sluitend en met korto mouwen — voor de ghuwde vrouwen — of zonder mouwen — voor de meisjes. Het haar wordt in een slordigen wrong gedragen; het geheel maakt geen indruk van nctheid of sierlijkheid. Gegoede vrouwen s token zich tegen wo rd ig ook in zijde en fluweel.

Omtrent het karakter der Sasaks bestaan verschillende getuigenissen. Lijdzaamheid, arbeidzaamheid, gewilligheid en voorkomendheid worden o.a. als de voornaamste trekken genoemd. Van de bergsasaks wordt nog spciaal vermeld, dat zij eenvoudig zijn met het eten en voor Euro: peanen eenigszins schuw, een en ander in tegenstelling met de vlakte-bewoners. Voor beide categorieën geldt dat de Sasak geen opium, doch wel sterken drank gebruikt, zonder hierin onmatige te zijn. De eerlijkheid zou over het algemeen te wenschen overlaten. Verder dient de aandacht gevestigd op de oinstandigheid, dat zich onder de bevolking vrij vele elementen van avontuurlijken aard bevinden. Er hebben name- lijk op Lombok nog vaak door Sasaks gepleegde vcdiefstallen en rooftochten, al dan niet met manslag gepaard, plaats, ten aanzien waarvan op goede gronden kan aangenomen worden, dat zij bij wijze van sport of uit zuicht tot a von- turen dan wel als bewijs van moed bedreven zijn. Daaraan maken zich daadwerkelijk schuldig o. a. personen, die het gansch niet om den broode be hoe ven te doen, terwijl gewoonlijk de bende uit zoovele leden samengesteld is, dat het luttele van ieders aandeel in den buit a priori vaststaat, waartegenover het risico van verscheidene jaren d wangerbeid in de schaal wordt gelegd. En dat risico is niet klein, daar indien slechts op een der deelnemers de hand kan gelegd worden, deze — en dit is iets karakteristieks bij de Sasaks — in den re gel dadelijk be ken t schuldig te zijn en al zijne medeschuldigen opnoemt, die, achter- haald, mede gewoonlijk een volledige be ken- tensis afleggen.

In so mmige streken zouden de succesvolle vee-dieven zoo in cere zijn of geweest zijn, dat de jonge meisjes er geen jongeling als echtgenoot wenschten te aanvaarden, indien hij zich nog niet op het stelen van vee kon be roe mon.

Aan de vcdiefstallen draagt de veebezittende bevolking zelvo in zooverre schuld, dat zij to weinig zorg aan do be waking van haar vee be- steedt.

De Sixsakscho taal verschilt aan inerklijk van het Balisch, hocwel daarin velo Balischo woorden opgenomen zijn en toont veel overeenkomst met het Socmbawasch. Het Sasaksch bestaat niet uit een hooge en een lage taal, maar heeft wel beleefdheidswoorden en uitdrukkingen, die een mindere, met een meerdere sprokende, bezigt.

Van oorspronkelijk literatuur is nagnoog geen sprakc. Prof. Van Eerde vermcemt dat de "Toetoe-nionjeh" cen zuivcr Sasaksch verhaal is. Het is de geschiedenis van cen prins, Witarasari, die als aap verinoud om zijne schoone prinses werft. De prinses, door hare zusters ge-minacht en mishandeld, wordt door bovonna-tuurlijke machten in de gelegenheid gesteld, cen feest ten paleize bij te wonen, waar zij wordt opgemerkt door den prins met wien zij ten slotte huwt een Sasaksche asschpoestergeschiednis

Overigens bestaat de letterkunde uit stukken, uit het "Maleisch of Arabisch vertaald.

Of de Sasaksinmei-cen eigen letterschrift hebben go had is niet bekend; zooveel is zeker, dat zij zich thans hoofdzakelijk van het Balische schrift, ook op lontarblad gegrift, bedienen, terwijl het Arabische ook langzamcrhand in gang vindt. Hierbij kan opgemerkt worden, dat veel Sasaks ook het Balisch en het Maleisch machtig zijn.

De drang naar ontwikkeling doct zich ook bij de Sasaks gevoelen. Sinds de vestiging van het Nederlandsche gezag is daaraan tegemoet gekomen door de oprichting van verscheidene scholen, die a lie goed bezocht worden.

Onder de zeden en gebruiken, waarop Balische invloed duidelijk merkbaar is, moet het huwelijk genoemd worden. De vorsten van Mataram hebben daaromtrent zelfs wettelijke regeningen gemaakt, o. a. om den koopprijs van het meisje onder verschillende omstandigheden te bepalen en den rechtstoestand van door Baliërs geschaakte of gehuwde Sasaksche vrouwen vast te leggen. De laatste Balische vorst van Lombok had

zelf onder zijne wettige vrouwen een Sasaksche, die veel invloed op haar geinaal moet gehad hebben.

Bo ven werd reeds medegedeeld, dat do J 弓."vrouw, evenals bij de Baliërs, slechts met een man van gelijke of hogere geboorte huwen mag. Verder kennen de Sasaks ook het schaken, met gelijke gevolgen als bij de Baliërs, als huwelijksvorm. De onschuldigste wijze is de schaking met medeweten van de familie van het meisje (*merari*) daarop volgt, de schaking, slechts met goedvinden van het meisje (*memage*) en eindelijk de gewelddadige ontvoering (*melako*). Blijft het meisje, ook in het laatste geval, den minnaar getrouw, dan gaat het huwelijk door, nadat de jonge man eerst het zoengeld (*njorongan dosa*) en later den kooprijs (*mas-kawin*) betaald heeft.

Waar het Mohammedanisme meer is doorgedrongen moet het meisje zich onderwerpen a an de keuze barer ouders. Overigens heeft de jeugd, ook bij de Waktolima, volop gelegenheid elkaar, bij veerdarbeid, feesten of op de markt te leeren kennen en met elkander omgang te hebben. Bloemen, geschenken en niincliederen, op bair-boe of lontarblad gegrift, zijn de liefdesboden.

Die Jicieren zijn so ms versierd met keurige teekeningen naar bloemen of dierenmotieven; de spin bijvoorbeeld van huisbouw en huishouding, de haan poscert als de sermer van het gezin bij uitnemendheid.

Kindcrhuwelijken konien ook voor, uitvaard met de be paling, dat de gehuwden dan eerst *fi&nxen wonen*, wanneer het vast staat, dat de puberteit bij beiden ingetreden is.

Bij echtscheiding konien de kindren a an den vader, tenzij zij de moederzorg nog niet kunnen ontberen. De termijn, binnen welken cenc gescheiden vrouw niet mag hertrouwen is bij de Sasak-waktolima (eloc veel korter dan bij de Sasak-waktolima (30 en 100 da gen).

Broecprostituties worden onder de Sasak-sche vrouwen weinig aangevonden.

hoofdmiddel van bestaan dor Sasaks is de landbouw en nicker speciaal de rijstcultuur, die, dank zij het goede voorbeeld, nagenoeg op even hoog peil staat als die bij de Baliërs. Ook het socbakwczon (de verdeeling van het land in irrigatie gebieden of waterschappen) is van de Baliërs overgenomen. De voornaamste waterleidingen dan ken zij aan het Balische bestuur en intellect; cvenzoo het waterschapsbeheer. Als opzichters over de bevolking en verdeelers van het water fungeren *p&kasehs*, ondergeschikt aan den *p&knib&kil-p&kasih*, die het toezicht heeft over het geheele leidingnet, dat door cen dam in de rivier zijn water ontvangt.

De terringgesteldheid van een groot deel van Lombok cijgent zich bijzonder voor den aanleg van sawalfs. Tusschen het Noordelijke en Zuidelijke gebergte bevindt zich tusschen de West- en Oostkust een zacht glooiende vlakte, hoofdzakelijk bestaande uit aan de oppervlakte sterk verweerde vulkanische tuffen en doorsneden door tal van kleine rivieren. Deze gcheelc dicht bevolkte vallei is dan ook een onafzienbaar groot rijstveld, bij het ripen van het gewas gelijkende op eene goudgcle zee, waarin de talrijke *dosa's* zich als groene eilandjes voordoen. Waar in het gebergte geen irrigatie mogelijk is, wordt de rijst op tegalvelden verbouwd.

De opbrengst van rijst is veel hooger dan voor de consumptie dor bevolking noodig is en telken jare worden groote hoeveelheden van het product uitgevoerd. Dastjds ging het surplus hoofdzakelijk als belasting naar de vorstelijke pak-huizen en was de vorst de voornaamste rijstexporteur. Sedert de vestiging van ons bestuur heeft de Sasak te dien aanzien volkomen vrijheid en kan gemakkelijk, langs de vele goedgebouwde wegen, per pickeelpaar of grobak (vrachtkar) zijn producten naar cen dor havenplaatsen aan de Oost- of Westkust vervoeren.

Behalve rijst verbouwt de Sasak in cccijnsziiiis beduidende hoeveelheden en waarvaji een deel uitgevoerd wordt: klapperm, katoci, tabak en cnen verder nog mais en katjang.

De vlucht, die de landbouw op Lombok onder de Sasaks neept, is o. a. cen gevolg van de groote rechtszekerheid, die de kleine man gedurende de laatste decennia ten aanzien van zijn grondbezit geniet. Do nieuwe toestand werd ingelcid met de mcsterlijke ontwarring van den agrarischen chaos, die door den oorlog tusschen Baliërs en Sasaks ontstaan was en waarmede de eerste op Lombok geplaatste Nederlandsche bestuurs-ambledjaren zich bijzonder verdienstelijk geenaakt hebben. In 1906 werden de rechten der Inlandsche bevolking op den grojoid in de afdeling Lombok bij eene verordening (ij Ind. Stb. no. 431) vastgelegd door de be paling, dat vervreemding of verpanding daarvan aan niet-Inlanders verboden is; zelfs jnogen de Sasaks van Midden- en Oost-Lombok die zich niet aan Baliërs overdragen.

Do gronden worden, naar gelang van de daarop uitgeoefende rechten, gesplitst in *a.* gronden in erfelijk individueel bezit, die de overgrote massa vormen; *b.* gronden in privaatrechte I jk bezit van gemeenten, die ook in erfelijk vast ge- bruik kunnen afgestaan worden; *c.* gewijde gron- den; *d.* gronden, ingenomen door open bare wer- ken als bouwvxi, waterleidingen enz. en *e.* Staatsdomcgrond, niet uit eenigen hoofto tot de dorpen behorende, waarover in voorko- mende gevallen ten bate van gemeenten of per- sonen kan worden beschikt.

In hoofdzaak be rust deze regeling op histori- schen grond. Het. Sasaksche dorp had van ouds het beschikkingsrecht over alle bebouwde en opbebouwde gronden binnen zijn gebiedskring (*pajar*). Zooveel inogelijk werd aan ieder werk- baar man het bewerkingrecht over eene uitge- strektheid, voldoende voor het onderhoud van oen gezin, overgedragen, welk recht, bij ge- trouwe nakoming dcz daaraan verbonden ver- plichtingen, van vader op zoon overging.

Als oppervlakte-eenheid gebruiken de Sasaks evenals de Baliërs op Lombok de *tenah*, voor geïrrigeerde velden en de *joetak* voor de tuinen inhoudende 800 *-petjaraken* of rond 7200 M². EGN *petjaraken* is een vierkant, waarvan de zijden lang zijn een *depa-agoeng* of groote vadem d. i. de afstand van teen tot vingertop bij uit- strekking van been en arm in 6en rechte lijn.

Met vctteelt voor den export houdt de Sasak zich niet op; men voert integendeel veel buffels in, ten einde aan de behoefte aan slacht- en ploegvcc te voldoen.

Te voron was de paardenfokkerij van betee- kenis, cloch die heeft door den langdurigen Ba- lisch-Sasakschen oorlogstoestand en later door een kwade- drocs-epidemie zeer ernstig gelclden.

De zeevisscherij wordt vrij druk uitgeoefend, doch uitsluitend vlak bij de kust.

Op industrieel gebied wordt door de Sasaks nog niet veel gepresteerd. Bÿzondere vermelding verdient het zeer fijne en fraaie vlechtwerk, dat in den vorm van tassen en cloozen ook veel naar Bali uitgevoerd wordt. Het wevcii van go wone kicedingstukken is onder de vrouwen vrij algcncij. Voorts kunnen genoemd worden de zoutwinning door indamping van het zee- water en (l: prof.sjncderij, lcrwijl het aantal goud- en zi(vc)- 8)ncden, naarmate de welvaart stijgt, toen < : cjnt.

Literatuur: H. Zollinger. Het ci land Lombok T. v. N. I. IXcde jaargang 1847; R. van Eck. Schets v/h eil. Lombok. T. Bat. Gen. XXII; D. W. G. C. By vauck. Onze betn kkingen tot Lombok. Gids 1895; W. Cool. De Lombok exp. 1896; Dr. Neeb en As beck Jirussc. Naar Lombok 1897; II A. Iji (frink. SJavornij op Lombok. T. Bat. Gen. XLII 1900; clczelfdp. De landsver- ordeningen dor Balische vorsten op Lojn bok; J. C. van Ecdre. Rapport over do regeling der Agrarische toestaiiclj) in W. Lombok. Ind. Gids 1901; dezelfde. Met grondbezit op Lojn bok. Ind. Gen. 1904; dezelfde. Lombok onder het Ned. best uur Gids 1905, dezelfde. Het onderzoek van den Kindjani. T. Aadr. Gen. 1912; R. G. van den Bor. Nederl.-Sasaksch woordenlijst Bal. Gen. 1907; D. J. Elbert. Die Sunda-expclition 1910—1912. T.

F. d. B. K.

SASAKSCH. Zie LOMBOK.

SASANOEH-OH. Zie MUZIEKEN MUZIEK- INSTKUMENTEN.

SASAWI LEUWEUNG (SOBND.). Zie GY- NANDROPSIS.

SASI is in de Molukken een recht, aan de nego- rijen toegekond on omschreven bij art. 71 van het regie men t op het Binnenlandsch Bestuur en dat der Financien op Amboin en onderhooring- heden (Ind. Stb. 1824 No 19a.), waarvan v66r het bestuur van den resident Riedel veelvuldig gebruik word gemaakt, doch dat door dezen word tegengegaan en sindsdien weinig rneer wordt toegepast.

In die negorijen, op welker gronden veel vi'uchtboomen voorkomcn, wordt door den. regent het verbod van „sasi“ gelegd op boomen, waarvan de vruchten nog niet rijp zijn, sagocpal- men, dicnog te jong zijn en dergelijke. Die boomen worden dan van een merk voorzien of men bindt een klapperblad aan den stam om het verbod van exploitatie aan te go ven. Dj „kapala kdwang“ (een soort boschwachter) en zyn helpers („anak of toelocng kBwang“) zorgt ervoor, dat het verbod niet geschonden word. Hij ontvangt voor zijne bemoeienis bij het opheffen van een opgelegde sasi („boek sasi“ >) een zeker deel der vruchten. Het recht van sasi be- treft alleen de boomen, gecnszins den grond. (zie Van Hoevell, Ambon en nicer bepaaldelijk de Oeliasiers p. 186).

SATOEL. District der onderafdeeling Pleihari, afdeeling Bandjermasin, onder het bestuur van een kjai (districtshoofcl) met standplaats Asam- Asam aan de gelijknamige rivier gelegen. Het district is dun bevolkt (voornamelijk door Dajaks), arm aan goede wegen en van weinig betcekenis. De voornaamste kampeongs zijn Asam-Asam en Djorong. Uitgevoerd worden voornamelijk ijzerhout (in den vorm van sirap- pen, het uitmuntend materiaal vopr dakbe- dekking) en boschproductenC

SAUMLAKKI. Hoofdplaats der afclceling Tam- nimbar en Babarilanen, der residentie Amboi- na. In 1915 bestond de be vol king van het res- sort Saumlakki uit ± 10.800 inlanders, 15 Euro- peanen en 40 Vreemde Oosterlingeni >, 七, Z

SAUROPUS ALBICANS BL (= *S. andro- gynus* Merr.). Fam. *Euphorbiaceae*. Daoen kar- toe, Memata, Tjekop nianis (MAL.), Ba bing, Katoe (JAV.), Katোক (SOE VD.). Heester, tot 3 1/2 M. hoog, vaak door de inlanders aai) «c- plant, o.a. in moestuinen. De wortels zijn een iniandsch gecnesmiddel. De takken met bl de- ren worden als groente vercocht. Ook govon ze, fijngewreven, een groene kleurstof voor soni- inigo etwaren. De vruchtjes worden geconfijt gegeten.

SAUROPUS ANDROGYNUS Merr. Fam. 7u- pllorbiaceae. Mem ata, Tjekop maais (MAL.), Ba- bing, Katoe, Kat oekan (: AV.), Katোক (-OE SD.). Een v'aak aangejlantc heester, vooral langs weggei en lieggen en in moestuinen. De wortels zijn een iniandsch gecnesmiddel; de twijgen met de bladren vindt men als daoen kartoo of daoen katোক op de niarkt. Ze worden ge- stooijrd ci? in sajoeer gekookt gegeten. De vruchten worden geconfijt.

SAUSSUREA LAPPA Cl. Fam. *Compositae*. Kruidachtig plant uit Voor-Indië, waarvan do gedroogdo wort el als *Costus- wortel* bekend is ou

uit Bombay vooral naar China wordt uitgevoerd. Vandaar komt een deel naar Ned.-Indië, waar deze drogerij als poetjock algemeen bekend is en gebruikt wordt, meest gemengd met ganti.

SAVOE. Zie SAWOE.

SAWA (JAV.). Zie ENGELHARDTIA. **SAWAH.** Zie RIJST.

SAWAH-GERBERGTE of **BOEKIT SAWAH.** Is de voortzetting van het Barisan-gebergte, welk naam het in de afdeling Kroë (residentie Benkoelen) ontvangt. Het vangt aan bij den voet van den Bt. Seminoeng (1881 AL), die steil uit het Ra-nanicer oprijst en vomit Zuid-oostwaarts gaande de grens van de residentie Benkoelen met de Lampongische Districten. De Sipoclang (1315 M.) in het Noorden is de eenige noemenswaardige verheffing in dezen 136 K.31. langen keten. Langs de Seinangko rivier en -baai zet hij zich voort in het meest Westelijke van de drie schiereilanden van Zuid-Sumatra en breekt bij Tandjoeng Tjina aan Straat Soenda af.

SAWAH LOENTO. Onderafdeeling dor afdeling Tanah Datar, residentie Sumatra's Westkust met gelijknamige hoofdplaats. De onderafdeeling onivait in het N. de landstrecken Soelit Aier, Tandjoeng Balit en Talawi, in het stroomgebied der Oembilin gelegen, en Siloengkang en Padang Sibosock in het Z. (zie onder die namen). Bij de gewestelijke reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) is de onderafdeeling verdeeld in de districten Sawah Loento en Talawi. Vroeger zonder enig belang, is deze landstreek na 1867 via groote betekenis geworden, toen de inge-nieur de Greve en zijn opzichter Kalshoven steenkolenlagen ontdekten in een onbewoonde bergkom, waardoor de Loento, een rechterzijriviertje der Oembilin, stroomde. Naar dit riviertje, langs welks oevers slechts eenige schrale sawahs voorkwamen, kreeg de plek de naam van Sawah Loento. Eenige jaren later word het terrein nader onderzocht en opgenomen door Verbeek; deze bepaalde de lengte der drie nagenoeg horizontale lagen op 14 K.M. en schatte de hoeveelheid "Oembilin-steenkool" op ongeveer 200 miljoen ton. Het Gouv. besloot hierop tot exploitatie over te gaan, doch eerst nadat 25 jaren lang een strijd was gevoerd over de richting waarheen de kolen zouden worden afgevoerd. In 1892 k wam de Bpoorwegverbinding met de Emmahaven (zie aldaar) tot stand en daarmee begon de ontwikkeling van het gebied.

Het vroeger eenzame, onbekende, doodstille, kleine dal der Loento werd door de kolenontginning een bekend en ryver gebied, een drukke plaats, die den in druk wekt van een Europeesch industrie-centrum in de bergen. Er heerscht thans alom leven en bedrijvigheid. Tot de belangrijkste gebouwen behooren het zeehuis en de kolenwasscherij, benevens de elektrische centrale, die de electriciteit levert voor het geheele mijn-bedrijf. Naast het zeehuis bevindt zich een fabriek, waar het fijne gruis tot briketten wordt geperst. Groot is het aantal menschen, dat door deze ontginningen aangetrokken werd, en thans heeft de plaats Sawah Loento de grootste Europeesche gemeente ter Westkust van Sumatra na Padang. Op uit. 1913 waren alleen aan de mijnen verbonden 87 Europeesche ambtenaren en beamten, w.o. 4 ingenieurs. Natuurlijk were! het grootste contingent van de bevolkingstoename geleverd door de inlanders, die voornamelijk als

arbeiders dienst doen. Tot 1898 word uitsluitend gewerkt met een paar duizend tot dwangarbeid veroordeelden, toen werden prooven genomen met vrijc koelie's, eerst Chincezen, daarna Javaansche contract-koelie's, en het getal dozer laatste neemt steeds toe, terwijl het getal verdoordeelden is afgenomen. Uit. 1913 waren er werkzaam ruim 3000 dwangarbeiders, tegen ruim 1400 contract ant en. Men streeft er meer en meer naar de dwangarbeiders te vervangen door vrije arbeiders. In 1913 waren er reeds bijna 2000 vrije arbeiders. Zie ook KOLEN.

Ook de hoofdplaats Sawah Loento is door de stoonkoolexploitatie geheel van voorkonien veranderd. Van rustig, weinig beduidend plaatsje is het tot een levendig industrie-stadje geworden, met tal van groote gebouwen, huizen, magazijnen winkels enz. Van de eigenlijke mijnen, gelcegen in het gedeelte, dat Doeria genoemd wordt, de plaats binnentredend komt men het eerst in het Europeesche gedeelte, dat zich ook over het eigenlijke Sawah Loento uitsprekt met school (behalve de Europeesche is er ook een inlandsche school), sociëteit, hotel en verder het station boven op den hoogen spoorlijn. Onmiddellijk aan dit laatste gedeelte grenst de inlandsche kota, dicht op een gebouw, doch van een paar flinke wegen doorsneden. Zij telt vele toko's en heeft in het midden der kom een nauwe pasar, die druk bezocht wordt. De Loento, die achter de kota langs stroomt, opwaarts volgend, vindt men aan het eind der vallei het civiele etablissement, de controleurswoning met kantoor, de gevangenis en de kazerne. De controleurswoning bevindt zich op den rechteroever der Loento, waar ook het hospitaal en de loodsen voor reconvalescente dwangarbeiders zich bevinden en een geheel nieuwe Javaansche kampong werd gebouwd. Massa's steen en cement zijn voor deze metamorfose noodig geweest en groote hoeveelheden blijven noodig voor onderhoud en verdere uitbreiding. Tegengwoordig worden dan ook de bouwmaterialen tot zelfs de pannen toe, in eigen beheer gemaakt en vzerzen daarvoor steen- en pannebakkerijen, benevens kalkovens. In het nauwe dal komt men plaats te kort voor uitbreiding, men woekert in dit bergland met de ruimte, overal worden stukken uit de hellingen gehakt, terrinplooiën gemaakt en ravijntjes aangeplempt om gebouwen te kunnen plaatscn. zoodat de plaats als tegen de bergen schijnt op te kruipen en nog steeds komt men ruimte te kort. Te Ajcr Karoeh werden geheele kampongs voor immigranten gebouwd. Doerian werd een chaos van met zink gedekte huizen en indische restaurants. Ook vindt men er aanzienlijke huizen, het gebouw waar (lc voedsel-leverancier het eten kookt voor de duizenden arbeiders, de kazernes voor de politieszoldaten, de koolloodsen en paardcnstallen.

Het Gouvernement is voornemens de exploitatie der Oembilinsteenkool uit te breiden in de richting van Pamocoatan, hems breed eenige K.M. ten O. van Sawah Loento gelcegen. Daarmede zouden gepaard kunnen gaan het stichten van een nieuw bestuurs- en bewoningscentrum, dat meer plaats biedt dan de bergkom Sawah Loento.

Een tunnel van 828 M. lengte geeft Sawah Loento de genoemde spoorweg verbinding met de Emmahaven. Zie SPOOR EN TRAM WEG EN. Boventdien is de plaats met de buitenwereld verbonden door een rijweg, in N.lijke richting van Kolok

(9 K.M.) en Talawi (3 K.M. verder) naar Padang Gantang (zie aldaar), welke laatste plaats reeds eerder door een weg, via Goegoek Tijno, was verbonden met Fort van der Capellen, tot 1911 de hoofdplaats van Tanah Datar. Vroeger is in 1899 het begin van een rijweg over Kembang Sirakoek naar Moeara K alaba aangelegd, welke weg nog niet geheel voltooid is. De voor-naamste andere plaatsen in de onderafdeeling zijn <le gelijknamige hoofdnagri's der in den aanhef van dit artikel genoemde landstrcken. Talawi, 12 K.M. ten N. van Sawah Locnt<5, aan den linker oever der Oembilin, en Soelit Aicr (12 K.M. ten W. van de boven genoemde nagri Kolok) met haar intelligente bevolking zijn welcke belangrijk- ste. Siloengkang, aan den rechteroever van het gelijknamige riviertje (aan welks linker oever de spoorlijn loopt) is bekend om haar weef-industrie, waarmede zich om zoo te zeggen alle vrouwen bezig houden. De zoogenaamde Siloengkang- kleedjes vinden in een groot aantal van -Indie af- trek. (Zie SILOENKANG)!:

SAWAH-SLA. Zie LIMNOCHARIS.

SAWAHAN. District, behoorende tot het gebied van den Socsoehoenan, van de afdeling en de residentie Soerakarta. Het heeft drie van de districten met name Sawahan, Nogasari en Kebonagoeng en had op het eind van 1905 een bevolking van 29,000 zielen, waaronder 15 Europeanen. Vroeger heette dat district Kaliisa. Het ligt benevoorden de hoofdplaats Soerakarta in het heuvel-land aan den linker oever der Solo-rivier.

SA WAI. Naam op West-Sumatra voor *Dicurus*-, *Dissemurus*- en *Buchanga*-soorten. Zie ook: DRONGO en LAJANG-LAJANG BABI.

SAWAIBAAL. Zie SELEMANBAAL.

SAWAL. Onwerckzame vulkaan, 1763 M. hoog, gelegen in de afdeling Galoeh, residentie Cherihon. Hij wordt in het Zuiden door de producten van den veel jongeren Galoenggoeng overdekt. Bekend zijn de ertsen (zwavelmineralen van koper, lood en zink), die door war me bronnen binnen den kraterrand zijn afgezet. (Jaarboek Mijnw-zen 1872, II, 173 en Tijdschr. v. Nijv. en Ldb. XIV, 1869, 354). De berg bezit een zeer uitge-splonden en verbroken krat er, die 3.6 K.M. doorsnede heeft (Verbeek, Java, 455).

SAWAL, d. i. de 10c maand van he Mohain- mediam-. Zie 310HZ/MMEDAANSCHHE

KALENDER CEDENKDAGEN, A.

SA WAN. District van de afdeling Boeleldng, residentie Bali en Lombok.

SA WANG. Een in langgercken vorm zich Z. N. uitstreckend, nagenoeg geheel met heuvels bedekt Jandsjiap van de onderafdeeling Lh6^s Sou in awe, afdeling Noordkust van Atjeh, grenzend ten W. aan Pusanagan, en langs do Kroecng Mane aan Gloempang Doea; ten N. aan str al Ma I aka; fen (? la. j/- Kroecng Djamoean en K rooeig lice pka ih nan Nisain; en ten Z. aan het Laut-gebied. Sawang wordt bevolgd door de KroecngSawang, die in haar benedenloop Kroecng spanden of Kroecng Panga heet. Tongkangs kunnen liaar opvaren tot Keudc Aland, djaloers tot Koeta Sawang. J loogerop krijgt de rivier het karakter van een bergstroom, vol rolstocnen, en strooni- versnellingen. Jlet land echter wordt er juist meer bewoonbaar: het gebergte wijkt een weinig van de rivier terug, zoodat er zich een vallei vormt, waarin goed geirigeerdo sawahs, en gampongs: Sawang, Lhoⁿ Tjoot Koehoe, Goontji,

Risdh, en Lambajong liggen. Do zijrivieren zijn, stroomafwaarts gaande, links: Kroecng Djeureungdh, Lambajong, en Goontji; rechts: Kroecng Tocan en Djambo Hadji. Alleen de Kroecng Tocan kan men met djaloeers een eindje opvaren. Het landschap heeft een \pm 2 K.M. breede vlakke kuststrook, Blang Panjang, welke, behalve door een kale grasvlakte, wordt ingenomen door een complex gampongs en sawahs, van Boengkaith tot ManB, dus de heele N. kust langs. Door dien „blang panjang”, dat „lange veld”, zijn aangelegd de baan van de Atjdthram en do iets ten Z. daarvan loopende eolonneweg AtjBh—Temiang. Er wonen o. m. 2727 geregistreerde mannen (opgavo ult. 1915).

De bevolking bestaat van rijstcultuur op sawahs en vischvangst. Pinang en boschproducten zijn de voornaamste uitvoerproducten.

Het bestuur wordt waargenomen door Teuko Keudjroecji Ali.

Zie: Bijdragen T., L- en V.k. v. N.-I., DI. LV bl. 135, vooral ook voor geschiedkundige en pohtieko bijzonderheden.

SAWANG TOENGGKOE. Plaatsje aan de Zuid-oostkust van Noord Pajeh, zetel van het bestuur over de Pagfe-eilanden (zie aldaar)!/? G

SA WELA. Naam op Cjram voor *Ibis molucca*. Op Celebes heet *Egatheus falcinellus* Moeloloneo.

SAWI (*AV.). Zie BRASSICA NIGRA.

SAWI ALAS (J AV.). Zie BRASSICA JUNCEA.

SAWLSAWI (MAL.). Zie BRASSICA NIGRA.

SAWITO (SAWITTO). Boegineesch zelfbesturend landschap aan de W. kust van Z. Celebes, met gelijknamige hoofdplaats, behoorende tot het voormalige bondgenootschap Adjatapparang, met een oppervlakte naar schatting van \pm 700 K.M². Het wordt door de Sadang in Z.W. richting doorstrooid en telt nog een aantal onbeduidende riviertjes. De voornaamste bergtoppen zijn in het Noorden gelgcn en zijn naar schatting \pm 1250 M. hoog. De bodem is zeer vruchtbaar, zoodat de getceld wordende producten niet alleen in eigen, behoefte van het landschap voorzien, doch ook uitgevoerd worden. Het zijn rijst, djagoeng, klap-pers, pinang en kamiri. Vischvangst verschaft aan de kustbewoners een ruim middel van bestaan, terwijl de handel eveneens niet onbetekenend is. De bevolking wordt geraamd op 30,000 personen. D zelfbestuurder draagt den titel Adatoowai g. Zie voor verdero bijzonderheden: D. F. van Bran m Morri% Tijdschr. Bat. Gen. dl. 36 J1S93), biz. 213./ J/

SA WO, SAWO DJAWA (JAV.). Zie MI MUPS SAUKI.

SAWO MANILA (MAL., SOEND.). ZieACHRAS.

SAWOE OF SAVOE. Eiland in den Indischen Oceaan, ten Westen van het eiland Roti, gelegen tusschen 121. 45' en 122° 4' O.L. en 10° 27' en 10° 38' Z.B., \pm 540 K.M.² groot, met de omliggende eilandjes vormende een onderafdeeling van de afdeling Zuid-Timor en eilanden der residentie Timor. Het binnenland is een flauw golvend heuvelland, weinig begroeid, voor een groot deel zelfs geheel kaal, meest bestaande uit zand- en kalksteen der triasformatie; de toppen zijn tot ruim 300 M. hoog. Aan de klisten zijn deze go-steenten overdekt door jong-tertiaire witte mergels en koraalkalken. De voortbrengselen zijn nagenoeg dezelfde als op Timor; vooral do paarden hebben een goeden naam. Sedert enigen tyd is er een prooffaanplant van katoen. Het Neder*

landsch gezag wordt er vortgecnwoordigd door een Gezaghebbcr, die te Soba gevstigd is; staat- kundig v rmt het eiland c< n landschap, bestuurd door c n Radja met een Rijksbostuurder, onder wie hoofden met den titel van Tomoekon gesteld zijn. Afzonderlijk ligt het te he landschap Sawo • behoorende eiland Randjoca (zio aldaar). De bevolking schijnt gemengd te zijn en te best' na uit Timoreezen, Rotineezcn cn an dore eilanders en wordt geroenid om ha ar vlijit en goedaardig- heid; velen zijn reeds tot, hot Christendom be- keerd. Veel Savoeneezcn cmigreercn thans naar Timor, niet voor vast, doch om cr work te zoeken. Ook wordeit er aangemonsterd op de in Austra- Jische , waten naar tripang visscheude vloot*4

SAWOE-ZEE is het groote, driehoekige, zeer diepe bekken tusschen Flores met de daarboe. gelegen kleinere eilandertE'nTimor, Roti, Sa- woe en Soemba, dat om de Zuid en om do West in verbinding staat met den Indiëthen Oceaan en om de N.O. door de st rat en Florea, La- makwera en Boling, Alor, Pa nt ar eri-Onibaai gemeenschap Jieeft met de Floreszee. V&n deze bergnehtige eilanden liebben de Noor- delijke vcln on de en nog werkende vulkanen, waaronder verscheidene den reglmatigen kegel- vorm vertooncn, zijn Soemba en Sa woe tafel- landen, is Roli eigenlijk meet heuveachtig dan berftachtig en heeft Timor het aanzien van een grillig kalkgebergelandschap mot)ooge, jnas- sieve klompen in het binnenland. De kust en van Flores, Sfiloi: en Lomblen zijn overal steil, hebben nagenoeg geen kuststrif en vallen zeer < teil naar zee af, die van Soemba, Sawoe, Roti en Timor rijzen geleidelijk r op nil zee, welke da ar onmiddellijk onder de kust, ook minder groote diepte heeft. Enkele losliggende eilanden onder den wal worden aangetroffen op de Zuidkust van Flores, de Z.AV.punt van Timor, Roti en Sa woe, overigens is heb bekken volkomen schoon en tel., na de Banda-, Flores- en Celebeszee onder de diepst en van den Archipel.

De Westmoesson is minder krachtig dan de Z.O.moesson. April is geheel kent eringmaand, de Z.O.moesson komt eerst door in j|en en duurt t ot en met September, 5s nchts veel meer geregeld doorstaande dan overdag. AHeen in Juni, Juli en Augustus staat de wind overdag vrij geregeld door, in Jiili waait deze des nachts bijna onaf- gebroken uit het Z.O. In Oct ober hebben zwakke Ö.lijke en Z.lijke winden eenigszins de overhand, in November zwakke Z.lijke cn W.lijke winden en van December tot en met Februari waait een weinig geregeld doorstaande, flauwe Weslmoes- son terwijl Maart niet veel meer dan overheer- schende W.lijke winden heeft. Noordlijke winden komen hier slechts weinig voor. In den Z.O.- moesson is de lucht helder en weinig bewolkt, maar is het zeer heig, welke heilghoid t oaneemt tot in September; zoodra in November af en toe een regenbui vaal, is de lucht weer helder. In den West moesson heeft men veelal goed weer jneb bewolkten hemel en goed zicht, in Januari en Februari kunnen soms vrij harde winden door- staan, al dan niet gepaard met buien. De regen- val *blijft* voornamelijk heperkt to- de jnaanden December tot en met Maarb en is in heL West- gedeel : e der Savoeezee geringer dan in heb Oost- gedeelle; van af Juli tot en met October komt slechts bij hooge uitzondering een regenbui voor.

Onwccr valb hot meesto in de kenteringen, vooral in November.

De strooni loopt veelal om de Z.W., is in beido .nioossons zeer merkbaar en soms vrij sterk, do deining is matig en het hoogsG in den Z.O. moes- son. Zee komt, he^ nicest voor niM doorstaanden Z.W.windl in de ken' rinpfmaanden i-< het kalm. De ver ikalo wat erbeweging is overlieerschend dubbeldaagsch en loopt, ui con van hoogst een 2 M. tob enkele dm., in heb Westgedeelte*o dor Savoeeze is zij sterker dan in het Zuid- en Z.O.- gcddel e. Zio Zeemanscids deel V.

AWQEHEESCH. De taal van het eiland Sa woe is zeer nauw ver want- met het Soemba'sch loicwcl beido talen in klank-stelsel en vooral ook in spraakunstigen bouw zeer van elkander verschillen. Die grootc vcrwantschap blijkt uit de bijzonder groote overeenkomst van den woordcn-schat van beido talen, cn uit enkele, bij a lie verse hil, juist opmerkelijk pun ten van ovoreenkonist in de s| raakkunst. D? taal behoort dus tot de Bi ma- Soc m ba- groe p. Het aantal klanken, waarvan de taal zich bedient, is niet goring ; onder de klinkers komt ook voor eene kJank, wcJkc tusschen cenc (1 off en a en e in zweeft, en beantwoordt a an de M. P. *pepet*. *Ann medc-klinkers* bezit de taal: /: , g, (waarnaast nog eene varietit welke door g wordt aange- duid), ng, t; d, d, n, dj, j, nj, p, b, b, (als in het Socmb. en Bim.), m, ll, *, j, w, h. Deze klan ken kunnen evenwel allice aan het begin van eenc lettergreep voorkomcn ; alle cind-medc-klinkers zijn afgeworpen ; ook verbindingen van een taal niet. De s is geheel verdwenen en regel- matig tot h geworden. Ook eene oorspronkelijk k oi p zijn soembaes gevallen, in den regel alg zij in het Bini, respectievelijk h of / luiden, bij *adju*, hout, Bini, *hiadj* = M. P. *kayu*; *ngaa*, eten Bini, *ng aha* = Mad. *nyakan*; enz. ; ai, vuur, *afi* = P. M. *apui*: enz. Opmerkelijk is eeejo neiging tot vocaal-omzetting, als de eerste lettergreep oorspronkelijk eene u of i be vat, cn de laatste eene a, daarbij wordt dan de a tot e (of a), de eerste lettergreep behoudt den klcm- toon, bijv.: *emu*, huis, oud-Jav. *umah*, enz. ; *bedu*, blind, M. P. *wula* ; *limi*, vijf, M. P. *lima* ; enz. Ook verzachting van eene t nuis koint meermalen voor, vooral van cenc t in d, zoo we 1 in het woord, (als bijz. in het vcrmeldc b^{du}, blind), als v6r aan het wo ord, bij v. *debu*, suiker- rict, M. P. *lebu*. Van de over-gccirfde foi'Naticvcn heeft de taal alleen in jcvend gebruik behouden liet prefix ?)e = M. P. *pa* of pe (in de derde letter- greep van achteraf komt wel eene e, geen e voor) waarmede causatieve en recl|)rouc wci-woor- den gevormd worden ; van ad ere prefixen zijn wcl sporen to vinden, zij lcvcn echter niet nicer en behooen thans, tot den woord-stam. Suf- fixes zijn spoorloos verdwenen. In tegcnstclling tot het Soemba'scb, (waarin elk werkwoord eenc voHedige vervoeging in enkel- en meervoud ondergaat), en ook tot het Bim., is elk-spoor van vervoeging verdwenen, zoodat het cncvoudige stani-woord als praedicat kan optreden, bij v. *kako*, (gaan); *kako ja*, ik ga; *helio*, (xicu) *helio ri ju*, ik zie. Daarteegeover staat, dat de taal thans gebruik maakt van een aantal nieuwo vonn-clejnenten, waarvan enkele hier veunc Id zullen worden, bijv. in de eerste plants een soorb/

//

/y-

...

prefix *ta*, waardoor het woord eenvoudig als we rd wordt gekenmerkt, zoodat de bo ven-Rtaande voorbalden ook kunnen luiden : *ta-kalco- ja, ta-heloo ri ja*. Tegenover *ta* staat *ne*, wat bijv. voor een substantief kan voorkomen, als in : *ta-kakoke* (nadrucswijzer) *ne douae* (vorst) *ne* (lid-woord), de vorst gingop weg; en gebruikt voor een verbaal stamwoord, dient oin (lit als een substantief te kenmerken, bijv. : van *ia*, (ken non, kunnen: Tje *id*, kunde, het wordt op doze wijcz ovcral gbec- zigt, waar de taal den substantief-vorm cischt, bijv. *pidu lodo ne p&muhu* (met elkander strijden)

zeven dagen stredeu zij met elkander. Door *do*, dat ook als betrekkelijk voornw. optreedt, voor een verbaal woord te plaatscn, wordt onder meet aangeduid, dat de handeling pleegt te geschiedden : *ta-wie doi no* is: hij geeft geld, eenvoudig als feit voorgesteld, maar : *do-wie doi no*, hij pleegt geld te geven; dichtcngevolge staat *do* ook in het perfectum, waar (lit een toestand aan- duidt. Nog cne an de re functie van *ta* is te mcl- den, namelijk : indien een verbaal woord afhangt van een ander, wordt dit voorafgegaan door *la*, bijv. *oo* (willen) *ta-wie*, willen geven : in dit geval wordt *la* ook voor den vorm met *do* ge- plaatst, (het dialect van Raidjua vertoont hier *pe*, in overcnstemming met Soemba'sch *pa*). Even als in het Bi in. is de conjunctief van den indicatief onderschicden. Als eene bijzonder- heid moet nog ver me ld worden, dat, zoo cen tran stitief werk word eindigt op *a*, *i* of *u*, de eind- vocaal kan ve ran de rd worden, respectievelijk in *e* of *o*, bijv. *ng a a*, (eten), *eki*, (binden), *egu*, brengen : *ngae*, *eke*, *ego*, (maar be vat het woord twee a's, als bijv. *unu*, aansteken, branden, dan luidt de vorm *tune*, zoo ook bijv. *helote* naast *heloto*, sluiten) : de eerste vorm wordt gebezigd als het object onbepaald of wcl bc- paald, doch meervoudig is : de t we ald als het bepaald en enkelvoudig is. Ook enkele intransi- tieve werkwoordcij, we lke beteckenen: zijn, weg-zijn of afzijn, vertooncn dezelfde verande- ringen. Bij h-l substantief wordt enkel-en meer- voud aangt duid door Jidwoorden. Et-nc genitief- bepaling volgt, gelijk in allo tahui dozer groep, op het bepaald woord. De volledige pers. voorn w., we lke trouwens cen-lettergrepij van vorm zijn, (lic)ien ook als b (zittc)jikke, bijv. *ja*, j)« : *niu ja*, mijn huis : sojn« maakt men gebruik van ojijsclu ij vingcn met cen woord, dat bezitting aanduidt : als zoodaaijg koninc voor: *unu*, *oha* en bij v. *douae oha no*, zijn vorst.

Lit< *ratuur* : II. Kern, Sawiuecsche Bijdragen : VolzijuK-ji, Samensprakcij en Woordunlyst, met eene grajmalische inleiding (Bijdr. T. L. en Vk. D. XLI); J. K. Wjngaarden, Sawuncesche woordenlijst. Met een Voorwoord van O. Poon- scn. ('\$ Grav. Nijho f. 1896). E n gedeelte van een Sa woencsccli verhaal, tot d usverre het eenige, (lat bi-keijdg<«maakt is, is te virden in „E nige verhalen in talijj gesprden op Sumbawn, Timor CJI cilaj de j)M door J. C. G. Jonker,

Bijdr. T. L. en Vlk. Ode Vokn-. II. 1. C. G. J.

SCAEVOLA FRUTESCENS Kr.(= Sc. *Kocni- yii* Vahl). (*otideniaceae*. Ambong-anboeng, BeroewaH laet, Gaboesan*, Pclampang (MAL.), Pupaljeda (MAL. A.OL.), Doodoolan, Wocdoelan (JAV.), Bubakoan, Gagabocsan (SOE • D.). Ty- pische strandhester met vrij groote bladeren, dik- wijls in groote hoeveelheden bij elkaar groeiend. Hot hout van de oudero Ink ken is zeer duurzaam

en daarom wcl als nagels of pennon in vaar- tuigen gebruikt. Het merg uit de jonge takken laal zich gemakkelijk tot kleine voorwerpen snijden en kleuren : men snijdt er in de Moluk- ken (vecl bv. to Ambon) allerlic figuren van. Wortel, bast, bladeren en ' vruchten zijn een inlandsch geneccsmiddel tegen velerlic kwalen.

SCHAALDIEREN (*CIRRIPEDIA*). D.ze klasse omvat o.a. de dieren, die wij in het dagelijksch leven met den naam van krabben, kSping (MAL., JAV.), kreeften en garnalen, oedang (MAL.), (zie aldaar) bestempelen. Evenals bij de insecten is hun lichaam uit ringvormige geldingen opge- bouwd, die uit we nd ig door een chitine-huid (cuticula) bedekt worden, welke door de aanwezigheid van kalkzouten cen zckerc mate van hard he id vdkrijgt en zoo tot een pantser of schaal wordt, waaraan de naam van Schaaldiercn ontleed is. Bij den groci van het dier wordt die schaal van tijd tot tijd afgeworpen en heeft eene vervelling plaats. Soms gaan van de rugzijde van het dier twee klcppen uit, zoodals bij de Wa- tervloo (*Daphnia*) en de Eijdenmossel (zie aldaar), waardoor het dier cnigc uitwendige overeenkomst vertoont met een Schelpdier, waar- mede laatstgcnoc mdc dan ook vroeger in eene groep vereen igt we rd. Ook kunnen bij sommige parasietisch l- vcnde Schaaldiercn de lichaams- gcedingen op latercn leeftijd gcheel verdwijnen, zoodat de dieren dan mecr op wormen gelijken, zoodals met eenigo Vischluizen (*Lernaea*) het ge- val is. Het verst gaat de red uctie onder invloed van de parasitische levenswijze bij de Rhizo- cephalo (parasieten van kreeften en krabben), bij wie niet alleen de lichaamsgcedling en de ledematen verdwijnen, maar het lichaam tot een zakje wordt, dat slechtscen zenuwknop en ge slachtsorganen be vat/

Bij de laagst ontwincelde Schaaldiercn(vroeger als *Entomostraca*, gcedde kreeften, samengevat) zijn de lichaamsringen of segmenten meestal duidelijk van elkaar gcschicden en zeer ver- schillend in aantal. Tot de Entomostraca behooren o.a. de *Phyllopoda* (vb. watervloo), de *Cirripedia* (vb. cendon mossel¹ zie aldaar, *Saccu- lina*, (zie PAR AST ETEN) en de *Copepoda*. Sommige Copepoda zijn parasieten (vischluizen, *Lernaea*), maar de meeste lvcn vrij in zee en vor- men cen zeer belangrijk bestanddeel van het plankton. De Copepoden zijn kleine Schaaldieren, die in alle zccn in vclc soorten voorkomen. De Siboga-expeditie verzamelde in den Indischen Ar- chipel 335 soorten dozer groep. De hooger ontwik- kclde Schaaldiercn (*Malacostraca*, gepantserde krecftcij) bezitten cen constant aantalsegmenten, van welke er 66r> of inner met den kop vcrsmclten tot 66n stuk, zoodat men aan het lichaam van dezo Schaaldieren twee afdeelingen kan onder- scheiden, het kopborststuk en het achterlijf.

De oinvangrijksto groep der Malacostraca vormt de orde der Decapoden (zie aldaar). Hier- toe behooren de cigenlijkc kreeften, garnalen en krabbcu. Tcrwijl de garnalcn en kreeften (*Macru- ra*, langstaartigen) een lang, gestreckt achterlijf of staart bezitten, waarvan zij zich in het water als cen kruchtige roeispaan bedienen, zijn do krabben (*Brachyura*, kortstaartigen) door hun breed, schiklvoring kopborststuk, waaronder het korto achterlijf verborgen Jigt, be ter inge- richt voor klatrcuren en loopen. Van do aan het kopborststuk ingcplancd acht pootenpureu zijn

de drie voorste als kaakpooten behulpzaam bij de opening van het voedsel; de vijf achterste paren (looppooten) doen neder dienst voor de beweging en hun eindlid is of een enkelvoudige klauw, of de laatste twee leden vormen een schaar, die vooral aan het 1ste paar looppooten (schaarpooten) sterk ontwikkeld is. Het eindlid van het 5de paar looppooten is vinvormig verbreed bij een aantal zwomkrabben of Poi-tuniden (vg. keping, *Neptunus pelagicus*). De aan het achterlijf geplaatste ledematen doen of dienst als zwempooten (garnalen), of worden door het vijfde gebruikt om de cicren er aan te bevestigen.

Verrextve het meerendcder Schaaldieren bevooit het, water en in o vercen st c in min g daarnoe die zijn zy met kieuwen voor de adnhaling toegerust. Gewoonlijk zijn deze bevestigd aan de basis der borstpooten en dan in eenc bijzondere kieuwholte, door zijdelingsche uilbreiding van het rugschild gevormd. opgeborgen: bij de Pissebedden evenwel vervullen de plaatvormig verbreede achterlijfspooten de rol van kieuwen.

Slaan wij een blik op de Schaaldieren-fauna van den N.-I. archipel, dan treft ons, dat de Krabben (*Brachyura*) daar veel talrijker in eorten zijn dan in het geïnatigd kliniaat; zij zijn vooral kustbewoners en de rot-stranden, koraalriffen en zandbanken we melon gewoonlijk van krabben. Zeer gemeen op de zandbanken der lagunen zijn *Calappa-soorten*: krabben, die in toestand van rust een merkwaardige gelijkenis hebben met een brok door het water afgesleten koraalsteen. De scharen zijn groot en ruw en passen juist tegen het borstschild, dat ook oneffen en rond is. Verscheidenc malen, zegt Hickson (A naturalist in North Celebes), als ik deze dieren half be graven in het zand zag liggen, was ik onzeker of het werkelijk krabben waren of enkel stecnen, tot ik ze met een stok omkeerde. In de mangrove-moerassen krioelt het van de zoogenaamde Wenkkrabben (*Gelasimus*), die gekenmerkt zijn door de ongelijkheid van hun schaar-pooten, daar de schaar van den rechter voorpoot bij het mannetje zoo groot wordt als het geheele overige lichaam, terwijl de linker bijzonder klein blijft. Die groote schaar dragen zij opgeheven voor zich uit, evenals een kamp-vechter zijn arm, voor hij den strijd begint; daaraan ontleenen zij den naam van roepers of wenkkrabben. Zij prijken met de schoonste kleuren, sommige zijn grijs met een gele of purperen schaar, andre groen met zwarte vlekken of zwart met twee kobaltblauwe vlekken in het midden van het rugschild. De groote schaar wordt door het mannetje gebruikt in den strijd tegen andere mannetjes, maar Alcock meent, dat door het heen en weer bewegen van de schaar de be wondering van het vijfde opgewekt wordt. Zij hebben de gewoonte om in het zand holen te maken, soms van meer clan een voet diep, waarii zij takjes, biaderen en zaden slepen en werken zoo mede om van koraal-zand een humushoudend en begroeid strand te maken. Tot de meest in het oogvallende strand be woners onderde tropen behooren de Herejniet- of Kluizenaarskreeften (*Paguridae*), die verscholen zitten in slakkenhuizen, waarin zij hun week en sji- raargestoorten is de schaar der voorpooten aan eene zijde grooter dan aan de andere en zoo- dan ig gevormd, dat zij de opening van het slak-

konhuis juist afsluiten kan. Van tijd tot- tyd is de kreeft genoodzaakt een grooter hoornjtio op te zoeken, omdat het oude hattr te klein wordt. Ofschloov van nature choot waterbewoners, kunnen de heremietkreeften langen tijd op het droge leven en ver het land, intrekken; zoo heeft men ze op ntijlen afstand van de kust, en hoog op de bergen aangetroffen. Ja zelfs tegen loodrcchte wan den klimmen zij behendig op; zoo beschrijft Kükenthal, hoe hij gekwet wrcel door het geluid van kluiznaarskreeften, die zijn ramen binnenklommen eu zich van het kozijn op den grond licten vallen. Navcrwant met de Heroïnetkreeften is de Klapperkrab (*Birgus lalro*, kiStani- kanari, MAL.), een der grootste kustkrabben, die ook een groot deci van zijn leven op het drogo doorbrengt en wiens kieuwholte, in overccn-stemming daarmee, gedeeltelijk voor licht- adcmhaling ingericht c in een longzak veranderd is. Hij graaft diepe gangen in den grond, zoo wijd als konijnheuolen en bekleedt die van binnen met d(k vczels van klapperdoppen. Hij Jcctf voornamclijk van het zaad vleesch der kokosnoten, die hij met zijn sterke scharen openbreekt, na eerst de vczJlaag zoover te hebben afgeschild als nodig is om het kiemgat (cen der drie oogen) te be re i ken en te doorboren. Of- schoon hij zich vooral van afgevallen noten voedt, is hij ook op klapperboomen klimmende waai-ge-nomen. In het achterlijf vormt zich een ophooping van een blicachtig vet, dat door de Chineezcn als voedsel zeer op prijs gesteld wordt; alvorens het dier te nuttigen wordt het meestal eenigen tijd in ge van een staat ge Louden. Ook de *Gecarcinidae* (Joejoe, JAV.) en *Telphusidae* zijn krabben, die veel op het land worden aangetroffen; hun kieuwholten zijn sterk uitgezet en kunnen als longen dienst doen. Jaarlijks trekken zij in groote troepen naar zee om te paren en eieren te leggen. De *Geotelphusa hendersoniana* word, door Dr. Hallier in Sambas aangetroffen op een hoogte van meer dan 1000 meter. Van de groote kreeften van den Maleischen archipel noemen wij slechts de prachtiggekleurde Langoes-ten (*Palimurus*), kenbaar aan hun verbaarsende lange buitenste sprieten en het gemis van eenc schaar aan de voorpooten.

Ook in de zoete wateren van N.-Indie zijn de *Malacostraca* veel talrijker vertegenwoordigd dan in Europa. Terwijl in Jaatstgenoemd were Id dee 1 in rivieren en beken slechts een zevental krabben* en kreeften-soorten voorkomen, vczamclde Weber op zijn reis in zoewater 34 soorten van krabben en 41 soorten garnalen, onderde laatste het geslacht *Palaemon* met meer dan 20 soorten. Zoo wordt ook het krabbengeslacht *Sesarma* door zeer talrijk soorten in het zoetwater van den N.-I. arcljip; J vertegenwoordigd, Weber vczanzieldc van dit geslacht 15 soorten Daarcn- tegen ont broken de tot de orde der Amphiipoden, behoorende Viookkreeften (*Gammariden*) en do tot de ojde der fcojoda behoorende! zoetwater- pissebedden (*Asellidae*), die de Europesche zoete wateren bevolken, in den N.-I. archipel ten cenen male; even zoo komcn de *Entomostraca* daar veel minder talrijk voor, want Weber heeft, ondanks zorgvuldig onderzoek va) een uitgeslrekt gebied, slechts 15 soorten n van deze groep kunnen verzamelen.

Literatuur: Max We bar, Zoolog. Ergebnisse einer Raise in Niederl. Ost-Indien, Bd. II; J. G.

de Man, Bericht über die von Herrn Schiffscapitän Storm zu Atjeh etc. so wie in der Java'schen gesammelten Decapoden und Stomatopoden, Zoolog. Jahrb. Abth. Syst. Bd. X; Idem, Zoolog. results of the Dutch Scient. Exped. to Central Borneo, the Crustaceans: Notes from the Leyden Museum, Vol. XX en XXI; J. G. de Man, The Decapoda of the Siboga Expedition. I Penacidae, II Alpheidae; J. E. W. Ihle, Die Decapoda brachyura der Siboga-Expedition. I Droinacea; W. T. Caiman, The Crustacea of the Siboga-Expedition; H. J. Hausen, The Schizopoda of the Siboga-Exp.; P. Mayer Die Caprellidae der Siboga-Expedition; H. F. Nierstrasz, Die Isopoden der Siboga-Expedition I Isopoda chelificra; P. P. C. Hoek, The Cirripedia of the Siboga-Expedition; A. Scott, The Copepoda of the Siboga-Expedition. I Free-swimming, littoral and semi-parasitic Copepoda; G. W. Müller, Die Ostracoden der Siboga-Expedition. R. H.

SCHAAP (*Ovis aries* L.), kanibing belanda (MAL.); wedoes welaua, (JAV.); dobi ba, (SOEND.) Schapen en geiten vormen tezamen een onderfamilie der Runderen (zie aldaar), zich onderscheidende door den grootendels behaarden snoet en den korten eartaar. Van de geiten onderscheiden de schapen zich in het algemeen door nicker naar buiten gericht horrens. Wilde schapen komen in den Indischen Archipel niet voor. De schapen, die er als huisdier go; houden worden, zijn waarschijnlijk meereindeel van Europeeschen oorsprong. Zie zijn klein van stuk en worden nicker voor hun vleesch gehouden dan om de wol, waarvan ze weinig opleveren; de huiden worden uitgevoerd, maar hebben minder waarde dan geitenhuiden (vgl. Jrb. Dep. Ldb. '08, p. 268). Ook veeartschapen, wedoes gem-bel (JAV.); domba gibas (SOEND.) vgl. Mayer p. 175, komen voor, vooral in sommige streken van Celebes, waar men zich nicker op de schapen-telct toelctet dan elders. In het Paloe-dal (Cjn-traal-CeJebes), waar groote grasvlakten geschikte weideplaatsen opleveren, liggen dorpen, die slechts door herders bewoond worden en grootendeels uit buffelkralen en schaapskooien bestaan; de schapen zijn er gewoonlijk zwart gevlekt. (Sarasin, *is)n in Celebes, Wiesbaden, J 905). Ook op Timor, Soc in ba, Savoc en Roti worden vee schapen getelct (vgl. Jrb. D.-p. v. Ldb. '08, p. 208). Op Sumatra zijn indertijd Australische Schapen ingevoerd om het ras te verbeteren door kruising. braclit ze naar de Toba-vlakte, v/aar grootc weiden zijn en waar door de veepest van 1879 de voorraad buffo Is aanzienlijk was gecilund. D.-proef mislukte echter door gebrek aan deskundige lctiding en goed toezicht. Ook elders, zoo van wege den Veeartsenijkundigen Dienst op Soemba, zijn Australische schapen gecinporleerd, om te trachten do wolproductie te bevorderen. (vgl. Jrb. D.: p. Ldb. '12, p. 218).

SCHADUWBOOMEN. Voor schaduwboomen in cacao- en koffietuinen, zie doze E.: ic. DI. I 433, H 380, alsmede de afzonderlijke artikelen betreffende verschillende geslachten, als *Adenanthera*, *Albizia*, *Artocarpus*, *Bixa*, *Gaespalpinia*, *Cassia*, *Cedrela*, *Hriodendron*, *Erythrina*, *Leucaena*, *Melia*; *Musa*, *Pithecolobium*, *Spondias*, zijnde dit de boomsoorten, voor schaduw in gebruik genomen of ten minste aangevoelen. Eijn afzonderlijk geschrift over de Ned.

Indische schaduwboomen ontbrekt; een algemeen overzicht der koffiecschaduwplanten vindt men in O. F. Cook, Shade in coffeeculture, Washington 1901.

SCHAKING. Zie **HUWELIJK**, Deel II, bl. 119. Op het vaderrechtelijke Bali is de schaking nog bitterer ernst, die tot moorddadige tooneelcn kan lctiden (dl. I, bl. 122), op het oudrechtelijke Zuid-CeJebes is schaking een zwaar adactdelict, hetwelk een breeder kring van bloedverwanten verplicht tot bloedwraak, die nieuwe bloedwraak uitlokt. Diarcn tegen is b.v. op het vaclerrechtelijke Jijke Ambon en op Zuid-Sumatra de schaking incestaal een schijn vertoon in g, een bij onvermogen om den bruidschat te betalen of de feesten te bekostigen gespelde komedie. Toeh schect art. 332 van het nieuwe strafwetboek (1915) voor de gouvcnmentsrechtspraak alle gevallen van schaking over een kam; zie daarc- tegen Van Hocvill, Ambon, 1875, bl. 129, en in Ind. Gids 1581 II bl. 882—886, en vgl. X Vilken, Vcrsprcide geschriften, II, bl. 475.

SCHARRELAAR. Onder dezen naam vermelden wij een paar vogels behorende tot de familie van de *Coraciidae*. Op Celebes leeft *Coracias teinimich*, donkerblauw met lichtgroen en bovenkop en stuit en bruin rug, de eenige vertegenwoordiger van het geslacht in den Archipel. E: n korteren, brederen rooden snavel bezitten eenige soorten van het geslacht *Eury-stomus*; *E. orientalis* komt op de grootc Soenda-eilanden voor, is blauw-groen met blauwen keel en bruinzwarzen kop. *E. australis* van de Molukken, Nicuw-Guinea en Celebes is bleeker van kleur en *E. azureus* van Halmahera is blauw. Zie **LARTA** en **LOENGG**-**GEOE**.

SCHED-**VERVORMING.** Ko mt bij jonge kinderen in den geheelen Archipel voor, bepaaldelijk op Sumatra, Java, Bali, Celebes, Borneo en de Kei-eilanden, en is of eene kunstmatige afplating van het voor- of het achterhoofd, door middel van een band of een plankje, of een veroving door handgrepen, die het hoofd meer of min zouden fatsoencn. Alle deze gebruiken zijn ontstaan door de vrees, dat het kind enig letsel zou kunnen krijgen aan de grootc fontanel (het open hoofdje), die men steeds ziet kloppen. Het waarnemen dezer rythmische bewegingen deed veronderstellen dat daar de ziel van het kind leefde en bij elk letsel gemakkelijk zou kunnen ontsnappen. De bandages beoogden dus die breede fontanel kleiner te maken, vroeger tot sluiten te brengen. Anderc nicker gezocht verklar-ingen bij Virchow, Int. Archiv. f. Ethnogr. VI, 1893, 190 en Wilken—Pleyte, Handleiding, 242. Diarna is men die vervorming mooi gaan vinden, of als wipisch voor elk volk, als noodzakelijk raskennierk gaan beschouwen. Hctzijfde gebruik bestond vroeger in Europa.

SCHEEPSMETING. D.¹ Dienst van scheepvaart, deci uitnietende van het Departement der Marine, behandelt o.m. alle aangelegenheden betreffende de *scheepsmeting*. De zoogenaamde methode van Moör so in wordt sedert 1 Maart 1882 ook in N.L. toegepast. Alie schepen en vaartuigen in N.L. thuisbehorende, die op zee- brieven of geczeelde jaarpassen varen of die vallen onder de toepassing van art. 1 der ordonnantie op de in- en overschrijving van vaste goederen [(d.i. cl. io grooter dan of gelijk zijn aan 4 lasten (12 Al³)], zoomede de schepen en vaartuigen, die

nist in N.-L. tchuisbchooren, indin hun inhoud bekend moet zijn, worden genietten. De eenheid van scheepsmaat is de JF, do ch de meet brief geeft den inhoud be halve in die eenheid ook in register tonnen van 2,83 JF a an. De Hoofden van Gcwst. Bestuur verdeelen hun gewest voor zoolvee noodig in *scheepscmterdistricten*. In <lc districten, waar een havenmeester die betrekking als hoofdambt vervult, treedt dezc als scheepscnietcr op, in andere districten worden daarvoor geschikte personen als scheepscnietcr a an go we ze n. In den Ergccringsahnanak van N.-I. treft men in het eerste deel, be halve de opscmmig g der tocpasselijke Indische staalsbladen, ook hetoverzicht van de verdeelin g ilex. gewest<?n in scheepscnietcrdistricten

SCHEEPVAART (DIENST VAN). Zie BEBAKE NING. K USTVERLICHTING en LOODSWEZEN.

M > c' (SCHEEPVAART EN HANDEL. Zie HANDEL
*E?小 en SCHEEPVAABT.

么 J s* SCHEFFER (RUDOLF HERMAN CHRIS-
■, J ,TIAAN CAREL), Nederlandsch plantkundige,
、 □ 3 geb. te Spaarndam 12 September 1844, waar
N Z 2^a zijn vader geneesheef was. In 1862 ging hij in
筑... Utrecht in de medicijnen studeeren, in 1864
iegde hif het Candida at sex a men af in de wis- en
natuurkunde, waarna hij de aandacht trok
van Miquel. Met toestemming van zijn vader
ging Scheffer zich nu verder op de plantkunde
toelegen met het doel, op den duur naar Indie
te vertrekken en daar een werkkring te krijgen
bij 's Lands Plantentuin. Er was n.l. al in 1863
bij den minister van Kolonien aangediogen op
de aanstelling van een wetenschappelijk ge-
vormd botanicus, aan welken aandrag de mi-
nister ten siotte toef. In 1807 (20 Maart)
promoveerde Scheffer op een dissertat ic: De
Mysinaceis Archipelagi 1 dici, 15 Nov. d. a. v.
vertrok hij naar Java. Op zijn reis deed hij
Ceylon aad. waar hij den botan. tuin te Perade-
nyia bezocLt en met Thwaetes kennis maakte.
Bij zijn aankomst werd ScL effer tot directeur van
's Lands Plantentuin aangesteld, waardoor de
tuin voor het eerst sin ds vele jaren weer onder
wetenschappelijke Jeiding kv/am. Scheffer bracht
een jaar in het huis van den hortulanus Tcys-
mann door, van wien hij op practisch gebied
buitengewoon veel leerde. Onder Scheffer's direc-
toraat werd de tuin weer onttrokken aan het

beheer van den intendant der Gouvernements- hotels,
en dus weer een zelfstandige inrichting. Een betere
verzorging van bibliotheek, herbarium en bibliotheek
werd doorgezet. Tcysmann werd van zijn
hortulanusschap ontheven en hem het maken van
wetenschappelijke reizen opgedra- gen, waardoor hij
ruier vrijheid van beweging en mecr rust kreeg.
Binnendijk werd hortul nus, H. G. Wigman nam de
plaats van Binnendijk in. In 1876 werd een terrein te
Tjikeumeuh als kul- tuurtuin bij 's Lands Plantentuin
gevoegd; de bergtuin te Tjibodas werd ingricht, en
in 187G een landbouwschool te Buiteitzorg gesticht.
Scheffer's belangstelling was zoowel op de
practische als de wetenschappelijke zijde van zijn
taak gericht, zoodaals blijkt uit zijn kultuur- proeven,
zijn onderzoekingen over de koffie- *bladziekte* en
zijn wetenschappelijke mede- deelingen in *het*
Natuurkundig tijdschrift van Ned. Indie (1870 en
1873). Aan hem is te danken de oprichting van een
nieuw tijdschrift, *Annales*

du Jardin Botanique de Buiten zorg, waarvan in 1876
het eerste deel verscheen, en waarin enige
verhandelingen van zijn hand voorkomen. Aan zijn
belangrijke werkzaamheid kwam een ontijdig einde.
In Febr. 1880 word hij ernstig ziek, een verblijf in
Sindanglaja mocht niet baton, hij overleed 9 Maart
fSSV op 35 jarigen leeftijd. Zijn opvolger was
Melchior Treub.

SCHELLINGH-EILANDEN (DER). Ook ge-
naamd MO OR-EL LANDEN. Zie aldaar.

SCHELDPDIEREN (*Lamelibranchiata*). Beja of
Reran g. Ke pah (M/il.). Weekdicren, wier lichaam
ingesloten ligt binnen twee schalen of klcp-peji, een
rechter en een linker, die aan de rugzijde bewegelijk
met cikaar verbonden zijn door middel van een
bruinen, clastischen band, terwijl op de schelptrand
daar ter plaatse meestal tandjes st a an op de cone
klep, die aan groefjes op de an dore klcp beante
woorden en *te zamen „het slot?' vormen. Deze
groep wordt daarom ook wcl met den naam
Tweel-clppige we e k l i e r e n (*Mollusca bivalvia*)
be stem-peld. Tengevclge van de clasticiteit van den
slot band zal de schelp, in toestand van rust, altijd
eenigzins gapen; het sluiten geschiedt door
tusschenkomst van jeen of twee spieren,* die dwars
door het lichaam van de binnenzijde va. n de cene
klep naar de andere loopen en van welke men de jji
plant in gsplaatsen als glinsteren- de plekken op de
binnenzijde der schelp kan herkennen. Niet al tijd
zijn beide schelpklcppen aan elkaar gelijk. Een kan
sterk gewelfel zijn en naar ben eden gekeerd, soms
zclfs vastgegrocid zijn, terwijl de andere klep dan
vlak is en als deksel dienstdoet (ocster). Tegen de
binnen- zijde der schelp ligt de mantel (zie
WEEKDIE- REN), een huidplooi, die van de
rugzijde van het weekdicr langs de rechter- en
linkerzijde afdaaft, zoodat het lichaam daardoor
omgeven wordt, e verla Is een boek door zijn band.
De schelp is het afscheidingsproduct, van den mantel
en wordt opgebouwd uit een organ ische zelfstand
igheid, conchioline genaamd, waarin zich
kalkzouten (hoofdzakelijk koolzure kalk) he been
afgezet. Aan den buitcnkant wordt zij gedurende het
leven bedekt door een uit organische stof be- staande
laag (periostracum), bij sommige dun en
doorschijnend, bij andere dik en ojdooier- zichtig, die
haar tegen nadeelge uitwendige in- vloeden
beschrcmt; waar het periostracum be- gint te
ontbreken, ziet men dan ook, hoe de schelp door het
koolzuur-houdende water wordt aangetast, zoodaals b.
v. a. an den top van vele zootwater-schelpen
zichtbaar is. De groei van de schelp geschiedt door
afzetting zoowel van nieuwe stof Jangs den rand,
waardoor dus haar oppervlak vergroet worth, als
tegej den binnen- kant, waardoor zij in dikte
toeneemt. Dcze bin- nenste laag, die op het gehele
buitcnoppervlak van den mantel wordt
afgesch?iden, vertoont dikwijls een
jaarlcmcocracltigen glans, welko zijn oorzaak heeft
in intercfcrcntie-verschijnscn. Tusschen
periostracum en jaarlcmoerlaag vindt men nog de
JrisBicnlaag, groot- c ndeels uit koolzure kalk be st
aan de en opgebouwd uit lood recht op de
oppervakte staande prisma. De af.schei- ding van
de klcurstoffen, waarju de de ni-(escf zeeschelpen
zijn versierd, heeft allecn langs den jnanelra)d
plaats: ook alicilei bneffenheden van de schelp,
bulten, steekls enz. ontstaan op deze plaats. Bat de
groei der schelp niet altijd gerc-

geld doorgaat, maar tengevolg van het ongunstige jaargetijd of van andere oorzaken soms langdurig afgebroken wordt, kan men opdeopper-vlakte van vele schelpen waarnemen, waar de gedurende opeenvolgende periodes gevormde afzettingen door duidelijk lijnen van elkaar gescheiden zijn.

De Schelpdieren staan een kop, maar lang de randen van den mantel vindt men dikwijls talrijke veldjaden, soms ook een groot aantal oogen (Kamschelp). Bij de meeste soorten ver-groeiende de beide mantelhelften gedeeltelijk langs de randen; achteraan blijven evenwel altijd nog 46n of twee openingen over. Door de onderste dezer openingen wordt het water voor de adem-haling ingezogen en deze heet daarom ademgat, terwijl de bovenste aarsgat genoemd wordt, wijl daardoor het ademhalingswater met de excrementen wordt uitgestoot. Bij zulke Schelpdieren, die zich diep in den grond of in andere voorwerpen plegen in te graven, verlenget de mantelrand, die de openingen begrenst, zich tot lange buizen, adembuizen (Siphonen) genoemd; waar deze voorhanden zijn, kunnen de schelpkleppen natuurlijk niet dicht tegen elkaar aansluiten, maar zijn uitgebogen, gapen (Strandgaper). In de ruimte tusschen, het lichaam en den mantel, de jmantelholte, ligt rechts en links een kieuw, die gewoonlijk in 2 vlakke platen verdeeld is; daarom worden de dieren dezer groep plaatkieuwig weke dieren (*Moll. lamelibranchiala*) genoemd. Evcnals de slakken bezitten bijna alle Schelpdieren langs de buikzijde van het lichaam een voet, die, niet, zoals bij eerstgenoemde groep, de *Gastropoda*, zoolvormig, maar zijdelings samengedrukt, bijvonnig is, waarom zij ook wel bijvoeters, *Pelecypoda*, genoemd worden. Met dezen voet kunnen zij niet alleen kruipen en zich soms zelfs springende bewegingen, maar hij kan ook als een bevestigingsorgaan dienst doen, wanneer hij aan de onderzijde een groeve bezit, waarin talrijke jiiivrtjes uitmondend, die klevcrigc, in water verhardende draden (byssus genaamd) afscheiden, met behulp waarvan liet dier zich aan steenen, jxden e»z. vastkleeft (vb. mossel). Alic Schelp-
le leven in het water en het nleerendeel in zee; vooral de Indische Oceaan bevat een groot aantal SQrton, waaronder er vele zijn, die door hun grootte, vorm of kh; urcnrijkdom zich onderscheiden. Eukde vornu-n mog(?ngenoemd worden: Bij de Kajnschelpen (*Pecten*, bejasisir, MAL.) zijn de beide kleppen waaivormig, straalsgewijs gerijld bij het slot niet oovormige zijstukken voorzien; zij kunnen door de schelp snel open en dicht, te klappcij jiiit alleen vlieg door het water zweijuen, maar zelfs daaruit springen of vliogen (beja terbang). Paarlmoerschelpen of Paarloesters (zie aldaar), *Meleagrina*, tot de familie der Aviculidae behoorende, zijn van buitengewoon geschud, in cost groen met witachtige stralen, van binnen paarlmoerachtig met groene (H*) j, gelen of zwarten randzoom. Verwant met deze is de Poolse haxner (*Malleus vulgaris*) beja keris (MAL.), met schijnbaar twee lango, smaUc oorcij aan het slot en een langgerchte schelp, als de steel van een hanicr. Van de M o s - s c l (ui (*Mytilus*), met hun vriengeld drie-hoekige schelp, die geen paarlmoerluag van binnen bezit, noemen wij slechts do groen-achtige *M. smaragdinus*. De Oesters

(*Ostrea*) zijn in den Indischen archipel door eenige soorten vertegenwoordigd, die zich vasthechten aan de in het water hangende takken van de mangrove-boomen en daarom ook wel booni-oesters genoemd worden. De vlakke, dun-schalige *O. parasitica*, tiram b3sar, of tiram akar (MAL.), buigt zich met een der kleppen om de takken heen en groeit op die wijzvast; daaren-tegen hecht zich de geplooidc *O. folium* met uit den schelprand ontspringende uitstootsels vast. Men treft haar dikwijls aan op fuiken (sero), die eenigen tijd in zee gestaan hebben, waarom zij ook wel sero-oester genoemd wordt. Grote schelpen hebben de Steckmossels *Pinnac* zij hebben. een sterk ontwikkelde byssus, van welks zijdeachtige, goudkleurige draden in Italie zelfs handschoenen vervaardigd worden.

De in zoetwater levende SGroommosseis of N a j a d e n (*Unionidae*) spelen in den Indischen archipel een veel minder betekenende rol dan op het vasteland, van Azie, wat niet worden toegeschreven aan het eilandkarakter van O-Indie en de daarmee samenhangende geaardheid der rivieren.

De K o k h a n e n (*Cardium*), Kerang (MAL.), hebben een gewelfde schelp, met sterke, knobbelige of stekelige ribben, welke uiteinde langs de randen in elkaar grijpen; met hun grooten, knievormigen voet kunnen zij zich springende voortbewegen.

Aan deze sluit zich de groep der *Cyrenidae* aan, die de eigenlyke zoetwater-Schelpdieren van den Indischen archipel omvat. De echte *Cyrena*'s zijn in tai van weinig scherp begrensde soorten, over den geheelen Indischen archipel verspreid, voornamelijk in het kustland, dicht bij zee, dikwijls in brak water; hieronder behoort de *E. coxans* (Boja koklok), van welke Rumphius vertelt, dat zij goed zijn om te eten, als men ze vooraf een halven dag in zoet water legt, opdat ze het meest zand uitsuwen.

De *Tridacna*'s of doopvoetschelpen (zie aldaar), die door hun sterke, straalsgewijs verlopende ribben aan *Cardium* herinneren, worden slechts in den Indischen en den *Siblen* Oceaan angelroffen; zij liggen met den top hunner reuzenschelp in het koraalzand gedoken, ter wijl de opening boven waarts gekcerd is, zoodat de bontgekleurde jmantelranden zichtbaar zijn.

Verder zijn nog eenige vormen te vermelden, die door hun bereik de levenswijze overcncstemmen, zij zijn gekenmerkt door het bezit van lange adembuizen en een sterke vergroeiing der niantelranden, zoodat het dier als ware in een wijden zak ligt besloten; zy leven in eigen ge-graven gangen in den bodem of in allerlei harde voorwerpen. Do mes-vormige *Solen*, kapang (MAL.), heeft een langgerchte schelp, waarvan de voren en ondermide evenwydig loopen; met hun sterken, cilindrischen voet, die van voren eikelvormig is aangczwollen, boren zij zich in den zee bodem. De Paalworm (zie aldaar) heeft een heel kleine schelp, die slechts een gering gedeelte van het lichaam bedekt; wel scheidt ook het overige naakte deel van den buisvormigen mantel een dunne kalklaag af, waarmede de binnenkant van het boorkanaal bekleed wordt, maar dezo sbaat mot do eigenlyke schelp niet in verbinding. Ver want met dezen dwergvorm is *Cyphus arenarius*, die in het zand tusschen de

wortels der man gro ve-boo men, reusacht.ige kalkkokers maakt, sows l. M. lang en 5% c.M. breed. Maar de meest afwijkende vorm vertoont de in den Ind. Oceaan levende Gictcr-schelp (*Asper-gillim*), wier kalkbuis van voren wordt afgesloten door een zeefformige plant, omgeven door een krans van buisjes, terwijl het achtreinde verscheidene kraagvormige plooiën vertoont. De echte schelp is zeer klein en met de kalkbuis vergroeid. Het voorste deel van het dicr is in den bodem ingeboord.

Literatuur: Alb. Mousson, Die Land- und Susswasser-Mollusken von Java; M. M. Schep-man, On a collection of shells from the Moluccas, Notes from the Leyden Museum, vol. XV; idem, The Mollusca of the Dutch Scientific Borneo-Expedition, ibidem, vol. XVII, pls. 2, 3 and 4; E. von Martens, Stiss- und Brackwasser-Mollusken des Indischen Archipels, Zoolog. Ergebnisse einer Reise in N.O.-Indien von Max Weber, Bd. IV; Ph. Dautzenberg et A. Bavay Les Lamellibranches de l'Expedition du Siboga, partie systematique; P. Pelscnecr. Les Lamclli-branches de l'expedition du Siboga, partie anatomique. R. H-

SCHELPTROMPET, Zie MUZIEK EN MUIZIEKINSTRUMENTEN.

SCHILDERKUNST. In den rechten zin des woords, is zij niet zoo gemakkelijk in onzen 'Archipel aan te wijzen. Toch leven er wel de 'elementen die haar moeten voortbrengen; *tee-** *kentalent*, vooral op B a. J. L. en *kleur gevoeligheid*, op meer dan een eiland in onze Oost. Op Bali wordt dan ook meer bepaald schilderkunst aan- getroffen; terwijl elders een decoratief beschilderen te vinden is, dat op West-Ceram zijn grootste hoogte schijnt te hebben bereikt, en voorts op Halmahera.

Toch moet weleer java, voor de komst van den Islam, zijn schilderkunst hebben gehad. Reeds Raffles (History of Java, 1817, I, bl. 473) merkte van de Javanen op: „They have a tradition, that the art of painting was once successfully cultivated among them, and a period is even assigned to the loss of it: but the tradition does not seem entitled to much credit". Maar dezelfde Raffles had ook reeds te voren uit de Radja Kapa-kapa, een geschrift dat in oorsprong tot den tijd van Madjapahit teruggaat, vertaald, hoe een man van rang, behalve kennis van leterkunst, muziek, tijdrekening, en taal, 66k op de hoogte moest zijn van 10 bedrijven of handwerken, van welke tien aller6rste ge- noemd wordt het njoengging of schilderen (ib., bl. 255).

Inderdaad, de d j o e r o c soengging (JAV.), p e n o e i i s (MAL.), de, 和nschilder³⁰ of kunstschilder moet in het Hindoesche Java een persoon van zekere betekenis zijn geweest, zijnerzijds aansluitend bij wat in Voor-Indie aan werkelijke schilderkunst leefde, waarvan nu nog de fresco's der groten van Adjanta (N.O. van Bombay) het meest sprekend getuigenis zijn ¹⁾; terwijl anderzijds, wat tegenwoordig op Bali nog leeft, een voortzetting is van hetgeen vroeger Java bezat.

Dat op Java weleer schilderkunst bloeide,

blijkt uit afdoende historische getuigenissen. In het Chin, reisverhaal Ying-yai Sheng-lan van Ma Hoean, verschenen in 1416, en door Groencvldt vertaald voorzover ons Indie betreft, wordt over het toenmalige rijk van Madjapahit o. a. verteld: „There is a sort of men who paint on paper men, birds, animals, insects and so on: the paper is like a scroll and is fixed between two wooden rollers three feet high: ... The man squats down on the ground and places the picture before him, unrolling one part after the other and turning it towards the spectators, whilst in the native language and in a loud voice he gives an explanation of every part" *)• We hebben hier de ouderwetsch-Javaansche w a j a n g b d b d r o f w. k a r d b d t, die een beschilderd breed vlak van *daloevang* (papier van, gloegoe-boom- bast) vereischt, waarop de verschillende episodcs afgebeeld staan, die de dalang verklaart. Dat dit schilderkunst met l i j n v e r f was, zal zoo dadelijk blijken.

Een niet minder authentiek bericht dateert van bijna een eeuw later, 1511, en ook uit Madjapahit. Kort na de definitieve verovering van Malaka door de Portugeezen (15 Aug. 1511), kwamen uit verschillende streken afgezanten van inlandsche vorsten naar den zeevrienden Albuquerque, om hem hulde te brengen: daar- onder was ook een gezant van den nog heiden- schen „voornaamsten koning van Java" (Madjapahit), welke, onder andere geschenken, ook meebracht: „een doek zoo lang als een *beiram*^{1) 2)}, waarop geschilderd waren al zijne veldslagen met zijn wagens met houten kasteelen door paar- den getrokken, en olifanten gewapend met der- gelijke kasteelen, en de koning in die wagens met vier vlaggen, en geschilderd met zijn gevolg, en ieder ding afzonderlijk, en zoo natuurlijk dat het niet beter kon"³⁾.

Dech het jongste authentiek bericht uit vroeger eeuwen zal wel zijn dat van Frank van der Does uit Juli 1596 voor Bantam, bij de eerste schipvaart der Hollanders naar Java, waar hij getuigt: „Ter selvcrtijt quam aldaer by onsluyden een Javen die vuytgeconterfeyt hadden onse 4 scheepen ydereen met syne vlagghen ende beoorlycke coulieren, twelck well een vreedindichheit was om 'taensien" (De Jonge, Opkomst, II, 1864, p. 326-327).

Oud-Jav. woorden als „rangadjiware" „tjitra-kara", d. i. s c h i l d e r, k u n s t s c h i l d e r, „tjitaldka" d. i. teekening en s c h i l d e j, ij, bewijzen dat zulke feiten geen uitzonderingen zijn geweest.

Slechts zelden krijgt men op Java nog antieke beschilderde papieren, voor de wijang bdbcr bestemd, te zien. Zij zijn van de breedte van „papier sans fin", en ettelijke meters lang, door op inc-kaar klopping van den boorn bast verkregen. Slechts eens zag schrijver dezes zulk een antiek

*) Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources, 1876, bl. 53 (in Verh. Bat. Gen., dl. 39, J 880).

²⁾ Een gewoonlijk met meek rap rood ge- verfd lang doek, weleer veel vervaardigd in Cambay en omstreken (Voor-Indië).

³⁾ Castanheda, life bock (1o ed. Coimbra, 1552), herdruk Lissabon 1833, bl. 218, in cap. 62. Foutief verklaard en foutief aangehaald in

Veth% Java, 2e ed., I (189G), bl. 262 en noot J.

¹⁾ Zie de kostbare uitgaaf van J. Griffiths: „The painting in the Buddhist cave-temples of Ajanta" Londen 1896—97, 2 din. fol.

tafercel ; bij de besnydenis van den Kroonprins van Jogja in Sept. 1889, tydens do generalo opkoinst der inlandscho ambtenaren ter eero daarvan („makadangan**), werd in de pondok van den Regent van Goenoeng Kidocel voortdoed als poesaka voreerde wajang bdbfer uit de desa Ge l a r a n, onder zijn gebied. Do voor- stelling van dit zeer oude en fraaie papier-schildo- rij had plaats zondor eenige muzick-begcliding, en met zeer zachte stic in van den dalang J). De Anijang-bdbfer-pronten die onze musca bezit- ten, zijn daarentegen moderne makelij ¹). Het beschilderen van leeren en houten wajang- poppen tegenwoordig op Java, met kleuren „vermengd met een fijn soort (zie De Docs, Tijdschr. / 示at. Gen. XXXVI, 1893, bl. 95—96), is nicer verrijd dan schilderkunst. Dcsgljks de vrij veel voorkomende gekleurdeJav. wajang-poppen op papier, waarvan o.a. het Ethnogr. Museum te Rotterdam (no. 456) een heelen boekband bezit met 384 vrij grove karocijil-figuren; hoewel daarbij zeker teekerkunst zich handhaaft, die echter geheel aan den leiband blijft der geijkte wajangpop-voorstelling.

Een der beste overblijfsels van de schilder- kunst tegenwoordig op Java is te vinden bij de d j o e r o e soengging (of p e n j o e n g - i n g) der kratons van Solo en Jogja, vooral Solo ; h o f - s c h i l d e r s, die de scheeden en gevesten van kostbare krissen beschilderen met fijne blad- en andre ornamenten in teddere kleuren, met lijmvcrf op het hout gehecht, zooals Bali niet smaakvoller zou kunnen maken. Een mooi staal van deze soort was door H. M. de Koningin ingezonden op de le Groep-Tentoon- stelling der Vereen. „Oost en West", Mei 1900; no. 2 van den Catalogus; een kris, door Pakoc Jiochwana X in ± 1895 geschonken.

Van de oude, nu in hoofdzaak verdwenen, schil- clerkunst der Javanen op *daloewang*, is het tegen- woordige lijmvcrfschilderen der Balineezen op *dock* en *hout* de voortzetting. Naar een persoonlijk te Singardja (BoeJldng) in Oct. J 888 gemaak- te notitie is do technick daar aldus: men nee mt a n t j o e r (beenderen-lijn)in dunne blaadjes, waarvan de beste soort uit Java komt), weekt die in water, wrijft ze met wat water en een beetje kalk tot een verdunde brij, en voegt er de verlangde verf (meest Chineseesche poederverf) bij; de tekening moet eerst op dock of op hout met potlood zijn aangebracht, en daarna met in a n g s i (inlandschen kt, gemaakt, volgens ceii oudjavaansch recept, van I am poliez wartsei + lak -l- long van den kepho-boom) ³) zijn nagetrok- ken; is het dock, dan moot dit bovendien vooraf met ket an pap gedykt zijn. Op de nu aanwezige tekening wordt, met lijmvcrven van verschil- l ende kleuren, de beschildering aangebracht.

1) Zie hierover nader Dr. Hazeu in Notulen Bat. Gen. 1902 Bijlage XVI, en vertaald : „Eine wa j a n g - b e r - V o r s t e l l u n g in Jogjakarta**", Intern. Arch. f. Ethn. XVI (1904), p. 128-135, met 2 platen. Voorts R. A. Kern's „De wajang I)6b6r vanPatjitan“(Tijdschr. Bat.Gen.LI.1 909, p. 338 — 356), met 3 pl. van een zeer versletenex.

2) V < r g r . Dr. H. H. Juynboll, Catalogus R. E. M. Java, III, 1918, p. 205—209.

3) Zie een oud-Jav. recept voor³) maken van inkt, medegedocld door Dr. Brandes, in Tijd- schr. Bat. Gen. XXXII (1888), bl. 438 — 440.

Aldus ontstaan die talrijck Balineesche schil- derijen op dock, do langs 6's of gordijnen, do pelelitangan's of doeken met kalk- darisch- voorspellende voorstellingen, en derge- lijk, die dienst doen bij het verstoren van ver- brandingstoestellen, het omgeven, van bed- steden, enz. Aldus ook de veel voorkomende polychromic op hout, die van tijd tot tijd zich veredclt tot werkelijke schilderkunst. De meeste *doeken* brengen het niet verder dan tot een merk- waardige, inaar schreeuende voorstelling in kleuren en zwarte omtreklijnen van de bekende Balin, wajang-achtige poppen, vaak door bijge- voegde letters nader verklaard; 's Rijks Ethn. Museum bezit er zoo verscheidene, (lie beschreven zyn in Dr. JuynbolPs Catalogus van Bali en Lombok (1912), p. 33-34, 105 — 106, 122 — 125).

Het met verven bedekken der Balineesche, mcest uit hout vaardig gesneden beelden, waarbij veel oud en rood en groen en zwart, bederft echter voor ons oog door harde kleuren het goede effect wat het oorspronkelijk snijwerk had. Dock het schilderen op effen *houten*- vlakken, vooral als versiering van zgn. parba's of tempel-beschotten reikt veelal hooger : een mooi bleek schilderij kan men zien op den zuidelijken achterwand van de bale-agoeng in den desa-tempel te Singardja ; een prachtig teer beschilderde „pangogongan* (draagstoel voor goden) trof my in den onaan- zienlijken desa-tempel te Band jar Mala, even be-W. Singardja. Hier is werkelijke kunst te genieten.

Onder het legaat —Van der Tuuk bezit het Legatum Warnerianum (Univ.-Bibl.) te Leiden, als no. 823 (Cod. 3390)een allermerkwaardigste verzameling van 307 platen, waarvan 28teekeningen in zwart, do overige met dunne lijmvcrf gekleurd, die zeker van het Balin, teckentalen een goed, hier en daar verrassend overzicht geven; de schilderkunst is daarin zwakker. Eenige van dezo platen werden slap gereproduceerd in Dr. H. H. JuynbolPs verhandeling : Proeven van Balin, teekenkunst, in Int. Archiv.f. Ethn. XVI(1904),p. 81—87 en sterker inNieuwenkamp's Bali en Lombok (19 6), terwijl een inhoudsopgave van de platen voorkomt in Dr. JuynbolPs Suppl. op den Cat. der Jav. en Mai. Hss. II (1911), p. 474—485.

Een mooi schilderij op hout bezit's Rijks Ethn. Mus. in ser. 366 no. I, met den in staatsie tronende Ardjoena als hooftfiguur, belaagd door diu- velsche machten, herinnerend aan de verzoeking van Boeddha; een stuk, in 1883 van den heer Ph. van der Kellen aangekocht, waarschijnlijk vroe- ger een gedeelte van een tempelwand. Zie de beschrijving hiervan in Dr. JuynbolPs Cat. van Bali en Lombok, p. 32; waar tevens nog eenige andere Balineesche schilderstukken be- schreven en gedeeltelijk ook afgobeeld zijn (pl. VI—VIII), doch alleen in zwart.

Buiten Bali mag alleen nog van decora- t i e f schilderwerk worden gesproken. Do daarvoor onmisbare *kleurgevoeligheid* uit zich in andere richting op Java in de Vorsten- landscho batik's (&&in sogan), in den Timor- archipel bij de prachtige met ikatten verkregen katoenen weefsels, op Bali wcer en op Atjeh vooral in de rijkc zijdeweefsels. Doch op H alma h e r a, vooral aan de Noord-Oostkust, tref- fen we onmiddellijk decoratief beschilderen aan, van groote distinctie. Ook hier weer is het mate- riaal, evenals vroegeer op Java, do primitievo

f o e j a of geklopte boomstam. In teere gelc en bruine tinten, dccls herinnerend aan de soga- klcure van Vorstenlanden, on vrij strenge patro- nen. worden hier tai van dingen gemaakt die een feest zijn voor Jict oeg. Mooie stukken bezat de voormalige Ind. Instelling te Delft, in haar Ethnologische Verzameling, o. a7*nosf 3202 en 3205, resp. uit Galcla on Tobelo. DiTernafaansch Hal in ah era, mct"(Jalela als centrum, schijnt wel het beste voort te brengen van deze tot kunst zicb. verheffende nijverheid. Dit is te opmerkc- lijk, omdat b. v. in Midden-Celebes, waar de Toradja^ ook tallooze klcledingstukken van foaja beschielderen, dit bedrijf niet verder komt eJan tot schreuwende klcuren en stijllooze or- namenten). Eenige zeer mooic Hahnahera- stukken werden in vrclicienstlijkc chromo- lithographie gereproduceerd als nos. 40, 41 en 42 (deze prachtige!) van plaat VII, en no. 37 van plaat VI in Prof. KükenthaFs „Im Malayi- schen Archipel" (1896) ; de man, die, meer dan Cam pen en De Clercq, oog heeft gehad voor deze karakteristieke schoonheid, en terecht o.a. zeide van B al ma h era: "Die hochste kiinstJeri- sche Volleiidung bekunden die Rindenkleider" (bl. 1 (>2)f De wijze waarop deze foaja-kleedij aldus mooi daar beschielder wordt, is echter tot nog toe ononderzocht gebleven.

De jongste verrassing op dit gebied is wel wat in 1917 bekend is geworden over huisver- siering in Wes t-C era ni: met hoogst origineele en sterke ornament-lijnen, gedekt door teere kleuren, die op de beste Halmahera-klcuren gelijken ; zie daarover H. F. E. Visser's „Over ornamentkunst van Scram", in- Volkenkundige Opstellen (uitgave Koloniaal Instituut) I, p. 91 vlg.. en vooraal plaat 5 en 7. G. P. R.

SCHILDLUIS. Zie RHYNCHOTA.

SCHILDPAD. Het hoornpantser van sommige groote schildpadden; belangrijk handelsartikel vooral op, Celebes en in de Molukken, als zoodanig ook karet genoemd ; een naam, die via hi t Spaansch uit het Caraibisch komt. 2) Men onderscheidt in den handel Egypt ische schildpad (rood, zonder gele vlekken) en West- en Oost- Didische (geel en rood bruin gevlekt). Laatste- genoemde soort, vooral die van Celebes, is ver- reweg de kostbaarste en wordt voornamelijk naar China uitgevoerd. Echt schildpad is al- een afkomstig van de echte caretschildpad, (*Ghelongia imbricata* L.) en onderscheidt zich van andere loornsujstantie^ door grootei^e hardheid, door den glans bij het polijfsben en vooral door de eigenschap dat stukken caret bij verhitting week worden en cvenals metalen aan elkaar gc- weld of gelascht en in alle mogelijke vormen ge- bracht kunnen worden. Daardoor kunlic ook kleinere stukken en afval tot schildpadden vocr- waarde verwerkt worden. Daarnaast berust de waarde voornamelijk op de helderheid van kleur:

*)Verg. de uitvoerige studie van Dr. N. Adriani en Alb. C. Kruyt: "Geklopte boom- schors als klcledingstof op Midden-Celebes en hare geogr. verspreiding in Indonesia", met aanteekeningen van Dr. J. D. E. Schmeltz, in Intern. Arch. f. Ethnogr. XIV (1901), bl. 139 vlg. ; en deze Encyclopaedic sub VVOE- JANG.

2)De eigenlijke Mai. naam is : sisik koera- koera.

en warm doorschijnend geel met fraaic rood bruine vlokken is het meest gezocht. (Zie ook onder SCHILDPADDEN fam. *Ghoniidae* IL B. 3) Een vohvassen exemplaar lovcrt2—GK.G. schild- pad op, hetwelk on vrij wreedaai- dige wijze ver- kregen wordt, door de levende dioren te roosteren, waardoor do hoornplaten loslaten. Op Celebes geschiedt dit ook door middel van kokend water, waarbij gewoonlijk het dier even te voren door een slag op den kop gedood wordt. Aangezien juist- van Celebes het fijnste schildpad komt, schijnt deze methode de beste rsultaten op te lovcven. Hccft de behandeling bij het levende dier plaats, dan wordt dit naderhand weer los- gelaten, in de hoop dat nieuwvorming van do hoornlaag plaats hccft. Hoewel het zeer waar- schijnlijk is, dat de hoornlaag, indien de laag van Malpighi niet al te zeer bij het roosteren gelden heeft, geregeneerd kan worden, is het vrij wel zeker, dat de daarbij ontstaande hoornschilden geen handdswaarde bezitten. Toch kan het los- laten der ontpantserde dioren een gunstigen invloed heb en op het voort be st aan der soort, waarbij men echter bedenken inoet, dat de meer- derheid dezer gnuiltleerde dieren wel spoedig te grondc zullen gaan en niet meer aan de voort- planting zullen deelnemen.

SCHILDPAD-EILANDEN. Groep in de Banda- zee, gel egen op 127° 53' O.L. en 5° 12' Z.B., be- staande uit drie kleine eilandjes, begrocid met struikgewas en hoog geboome te omringd door groote bij laag water doogvallende riffen. De groep is geheel onbewoond en behoort tot de onderafdeeling Amboina van de gelijknam^e afdeeling en residentie.

SCHILDPAD-EILANDEN. Zie TOGIANEILAN- DEN.

SCHILDPADDEN (*Ghelongia*). Orde van kruipende dioren (zie akaar) met goed ontwikkelde, vijfvingerige (teeninge) voorste en achterste ledemiaten. Vierkantsbeen (quadratuin) onbe- wegelig met den hersenschddl verbonden. Slaapgroeve geheel overdekt, of een of twee juk- bogen aanwezig. Tandcn ont broken en worden functioneel ver van gen door loonikakcn.. Ronij) omgeven door een becnig mantel, dat af of niet met hoorn platen bedekt en meestal met wrvelkolom en ribben vergroc'id is. Hoorst.ecji onbreekt. Copulatie-organen op ge pa a rd. Ei<rc)j meestal rond en hard van schaal. De Oost-1 II - dische schildpadden kunnen in de volgende onderorden en famili'o's verdeeld woiten:

I. A *thecae* (schildloozcn ¹⁾). Een pant tscr uit mozaiek van kleine beenstukji s b(rstaan(ie, niet met ribben en vervelkolom vergrocid, geen hoornpantser.

¹⁾ fam. *Dermockeh/idae* cf *Spharjji- dae* (Lcderschi Id padden). V^nnen zoij- der n age Is, marine, 1 gcslacht mot 1 soort, circumtropiscli.

II. *Thecophora* (Schilddragcrs). Rug- en buik-

1)De naam A *thecae* (Schildloozcn) is eigc- lijk onjuist, daar wel degeelijk een becnpaj tser of schild voorkonU, dat echter niet volkonv-n hoimoloog is met het schild der *Thecophora*. Cope en DoHo, die deze namen ingevoc rd Ji(). ben, hadden daarbij in de eerste hd hoornschild op het oog, dat echter ook bij da *Caretochelyidae* en *Trionychidae* ontbreekt.

schild Xi it groote bene platen bestaande on met ribbon on wrvelkolom vergrocid.

A. *Pleurodira* (Halswenders), met zijdelingsche halsbeweging, hals en kop niet volkoinen in het schild terug to trekken, bekken met rug-buikschild vci grocid.

1°. fam. *Ghelyidae* (Slanghalschildpadden), lango hals, hoornpanser aanwezig, vingers en teenen van zwemvliezen voorzien, 4 of 5 nagels, zoet-water, 2 geslachten met 10 soorten, N.-Guinea en Roti (Australic, Z.-Aine-rika).

2°. fam. *Carettochelyidae*, geen hoornpanser maar wecke opperhuid, vinnen met 2 nagels, zoet water, 1 geslacht met 1 soort, N.-Guinea.

B. *Cryptodira* (Halsbuigers), met vertikalc halsbeweging, hals en kop in S-vonu binnen het schild terug to trekken, bekken met rug-buikschild vergrocid.

1°. fam. *Ghelydridae*, hoornpanser a an we zig, buikschild klein en kruis-vormig, van 4 of 5 vingers (teenen) alleen nagelkootjes vrij, zoet water, 1 geslacht met 1 soort op N.-Guinea (verder neotropisch).

2°. fam. *Testudinidae* (Landschildpadden in ruimen zin), hoornpanser aanwezig, buikschild groot en ovaal, van 4 of 5 vingers (teenen) alleen nagelkootjes vrij, land-, moeras- en zoet-watervormen, 9 geslachten met 12 soorten, hoofdz. Indo-Maleisch gebied (verder kosmopoliet).

3°. fam. *Cheloniidae* (Zeeschildpadden) hoornschilden aanwezig, vinnen met 1 of 2 nagels, marine, 2 geslachten met 3 soorten, circumtropisch.

4°. fam. *Trionychidae* (Rivierschildpadden) geen hoornschilden maar wecke opperhuid, zwemvliezen tusschen vingers (teenen), 3 nagels, zoetwater, 4 geslachten met 7 soorten, hoofdzaklyk Indo-Maleisch gebied (verder kosmopoliet).

Voor de geographische verspreiding zie onder KRUIPENDE DIËREN. Alleen moot hier nog worden opgemerkt, dat het Austro-Maleischo gedeelte van den Archipel, als men de marino vormen uitzondert, veel armor is aan schildpaddeii, zoewel wat aantal der individuen als wat dat der soorten betreft, dan het Indo-Maleischo deel. In het laatste komcn 13 geslachten met 18 soorten voor, in het eerste 5 geslachten met 13 soorten, waarvan echter 3 geslachten met 11 soorten idleen aan N.-Guinea en do om-Jiggende eilandcn eigen zijn. Er blijven dan voor Celebes en de Molukken slechts 2 geslachten met 2 soorten over, terwijl land- en zoetwater-schildpadden op de kleinc Soendalancn, als mon Timor en de omliggende eilandcn uitzondert, gelyc schijnen te ontbroken.

De grootste vertegenwoordiger der marino schildpaddeij is do Lederschildpad (*Dermochelys of Sphargis coriacea* L.), waarschijnlijk om die reden door de Maleicrs katoeng of katong (zie A Id a ar) genaumd, wat in het Oud-Javaansch (Kawi) vorst schijnt te betcekenen. Ook do Boe-fineeschc naanx ratio heeft dezelfde betcekenis. Deze soort wijkt zozeer van de andere schild-

padden af, dat zij een afzonderlijko familie, ja zelfs een afzonderlyk onderorde, *A thecae* (schildloozen) vormt. Behalve de in de tabel genoemde eigenschappen (zie I, 1), moet nog vermeld worden, dat de slaapprocvc cvenals bij de andere zeeschildpadden (*Chelonia* en *Gar Ma*) o verde kl is en dat de gladde huid aan de rugzijde zeven en aan do buikzijde vijf kammen vertoont. Deze circumtropisch voorkomende vorm is de grootste der recente schildpadden on kan een lengte van 2 M. en een gewicht van 5 a 600 K.G. (volgens Agassiz zelfs tot 1000 K.G.) bereiken. Sal. Muller verhaalt, dat hij in September 1834 te Padang een vrouwelijc exemplar machtig werd; waarvan het schild 1,70 M. lang en 0,82 M breed was. Merkwaaardig is het, dat alleen zeer kleino of zeer groote exemplaren gevangen worden. Dit hangt waarschijnlijk daarmede samen, dat de eieren op eenzame, zandige kusten gelegd worden en jongo dicren dus waarschijnlijk nog dicht bij de kust verblijf houden. Ouder wordende leven zij in voile zee en zijn zeer schuw, terwijl alleen groote, geslachtsrijpe dicren in den paartijd de nabijheid der kust weer opzoeken.

Zijn waarschijnlijk uitsluitend carnivoor en leven van kreeft-achtige dieren, weekdieren en visschen. Hoewel de gevangen geslachtsrijpo wijfjes meestal talrijc eieren (\pm 1000) be van ten en dus do voortplantingsmogelijkheid zeer groot is, wordt de lederschildpad toch minder dikwijls gevangen, dan de andere zeeschildpadden. Behalve door hare schuwheid en door hare levenswijze wordt dit waarschijnlijk veroorzaakt door do omstandigheid, dat een groot deel der jonge lederschildpadden aan roofvisschen ten offer valt. De drie andere in onze Oost voorkomende zeeschildpadden behooren tot de *Cheloniidae*, (voor de algemeene kenmerken zie onder II. B. 3). De groote of groene zeeschildpad (*Chelonia mydas* L.), die het eetbare schildpadvleesch oplevert en door do Balincezen pinjoe of penjoe (voor andere inen. namen zie aldaar) genoemd wordt, bereikt eveneens belangrijke afmetingen (lengte tot 1,10 M), terwijl haar gewicht 450 K.G. bedragen kan. De hoornplaten van het rugschild zijn glad en sluiten volkomen bij elkaar aan, bij jeugdigo exemplaren vertoont de middenrij een kam. De kleur is olyfgroen met geel-bruine vlekken. Do vinnen bezitten 66n nagel. Hoewel ook in voile zee voorkomend, leuven zij grootendeels in do nabijheid van zandige kusten, die geschikt zijn voor het leggen der eieren. Aan de Zu id kust der Preanger ten Zuiden der Wijn-koopsbaai is Panocmbahan een bekende leg-plaats, waer Prof. J. F. van Bemmelen^{*)} do eigenaardigo wijze van eicrleggen heeft waargenomen. De wijfjes graven daartoe met hare lange, vinvormige voorpooten en met de meer handvornige achterpooten een grooten kuil, waar zij zelven middonin gaan liggen on makeii aan het achtreinde met behulp van de elite r-pooten een diep gat, waarir 50 tot 150 eieren gelegd worden. Na het leggen wordt dit gat met do achterpooten zorgvuldig dichtgemaakt.

De groote zeeschildpad is in hoofdzaak herbivoor en leeft voornamelyk van de weeko deelcn van het zeegras, hoewel zij dierlijk voedsel niet geheel schijnt te versmaden. In onze archipel

i) J. F. van Bemmelen. Een reise naar de Zuidkust van de Preanger, Gids 1891.

vormt het schildpadvlesch geen gewichtig handsels- of voedingsartikel¹⁾, hoewel vleesch en eieren van zeeschildpadden vooral door Chineezers als lekkernij beschouwd worden. In Europa worden in liGofc¹ zaak West-Indische schildpadden tot schuldpadsoep verwerkt en deze komen meestal levend aan de markt.

E. n derde marine schildpad is de echte Caretschildpad (*Chelonia imbricata* L.), op Timor en Roti bekend, door de Papoca's van Lobo sarab en door de stam van de Ceram fenoc genoemd. Zij is veel kleiner dan de vorige soorten (het grootste bekende schild is 85 c.M. lang) en onderscheidt zich van deze doordat de hoorn-schilden van het rugschild, vooral in de jeugd, dakpansgewijze over elkaar liggen. Bij jonge dieren vertoont het rugschild, drie sterke kammen, de hoornkaker zijn a an de punt sterk gekromd en herinneren daardoor aan den snavel van een roofvogel. Het zijn dan ook de vlesscheters, die zich hoofdzakelijk met visschen en weekdieren voeden. De groote voor- en de kleine achtervinnen dragen elk 2 nagels. Het hoorn-pantserschild is in de jeugd gelachtig en verkrijgt eerst later het bekende geel en warm bruin ge- marmerde uiterlijk van het echte schildpad (zie aldaar). De vierde marine schildpad is de onechte caret-schildpad (*Caretta caretta* L.), we Ike in de jeugd veel o van de vorige soort gelijk, door het voorkomen van 3 kammen op het rugschild en het min of meer dakpansgewijze gepatst zijn der hoornschilden. Bij vol was sen ex. verdwijnen de kammen en liggen de hoornschilden naast elkaar, terwijl zij een gelijkmatig bruine kleur bezitten. Het rugschild kan \pm 1 31. lang worden en is a an de achterzijde gezaagd. Het hoornpantser bezit slechts geringe handelswaarde. Deze vorm is evenals de vorige carnivoor en vertoont ook verder zeer veel overeenkomst in voorkomen en levenswijze met de echte caret - schild pad.

Waarschijnlijk heeft de Boegineesch naam Alcoeng, waar- mede schild padden met minderwaardig hoornschild aangeduid worden, op deze soort betrekking. Van de familie der *Testudinidae* (land- schildpadden in ruimen zin II. B. 2) komen tal-rijke vertegenwoordigers in onze Oost voor. Het geslacht *Testudo*, de echte landschildpad, bezit plompe pooten, die met groote dakpansgewijze geplaatste schubben of wratten bedekt zijn en welker vingers resp. tenen tot aan het nagel- id met elkaar vergroeid zijn. De voorpoot vertoont 5, de achterpoot incest al slechts 4 nagels. Ook de kop is aan de bovenzijde met een aantal kleine hoornschilden bedekt, terwijl het rugschild sterk gewelfd, en een flink ontwikkeld hoornpantser aan we zig is, we Iks platen met con- trische groeistreepen vertoonen. Alle soorten zijn plantenetters. In het Westelijk deel van den Archipel (Sumatra en Borneo))) komt op vrij groote hoogte (1600 tot 1800 m ven de zee) in droge, boschrijke streken *F. emys* Schleg. en Mill. voor. Deze vorm is gekenmerkt door een weinig gewelfd rugschild, wdks voor- en achter rand eenigszins omgebogen en gezaagd is. De beiderzijdsche borslschilden zijn in de mediaan- lijn van elkaar gescheiden, de voorpoot is aan de bovenzijde met eenige wratten bedekt, evenals de zoolvlakte van den voet, terwijl bij de achterpoot buitendien aan dij en hiel stevige sporen voorkomen. Bij do tweede soort, naar den ontdekker Forsten T. *forsleri* Schb. g. en Mill. genoemd, die alleen op Celebes en Halmahera aangetroffen wordt, is het rugschild meer gewelfd en vertoont een globbend achterrand. DZ voorpooten zijn met dakpansgewijze geplaatste schubben bedekt en de korte staart bezit aan het uiteinde een stevige hoornschub.

Van de overige geslachten der *Testudinidae* (II. B. 2.) bezitten er drie een semi-aquatiel levenswijze. Men zou deze vormen dus gevoegelijk als mocraschildpadden kunnen onderscheiden. Vingers en tenen zijn gewoonlijk van zwemvliezen voorzien, terwijl de voor- en achterpooten evenals bij de echte landschildpadden 5, resp. 4 nagels dragen en het rugschild meestal slechts zwak gewelfd is. Het geslacht *Cyclernys* is gekenmerkt doordien de samenstellende deelen van het laatste ook oudclring bewegelijk zijn. De huid van den kop is glad en bevat geen hoorn - schilden. *C. dhor* Gray (= *Emys diardi* Schleg. en Mull.) komt in het Westelijk deel van den archipel voor en wordt op Borneo koera- koera genoemd, terwijl *C. amboinensis* Baud (= *Emys couro* Schleg. en Mull.), door den geheelen archipel tot Halmahera toe verbreid is. Ook deze soort wordt op Borneo koca-koera genoemd, elders ook wel ban in g (zie boven bij *Testudo emys* Schl. en M.)

Het geslacht *Natochelis*, waarvan de eenige soort *N. plalynota* Gray tot het Indo-Maleische gebied beperkt is, wijkt van het vonge geslacht af doordat de kop met kleine hoornschilden is bedekt, terwijl de verbinding van rug- en buik- schild diep gezaagd is. Inlandsche naam op Borneo beijoed.

Het derde geslacht *Geoemyda* komt overeen met *Cyclernys* door het ontbreken van hoornschilden in de kop, maar wijkt daarvan af doordat rug- en buikschild eenig met elkaar verbonden zijn. De zwemvliezen zijn weinig ontwikkeld en voor- en achterrand van het rugschild zijn gezaagd. D : beide soorten *G. spengleri* Gm : \, en *G. spinosa* Gray komen alleen in Sumatra, Borneo en de omliggende eilandgroepen voor en kunnen oiderscheiden worden, doordat do eerste soort drie en de tweede soort slechts 66n kam op het rugschild bezit. De laatste soort wordt evenals *Cyclernys dhor* Gray en *C. amboinensis* Diud. op Borneo koca-koera genoemd. Behal ve *Notochelys plalynota* Gray, (schild lengte tot 0,36 M) en *Testudo emi/s* Schleg. en Mull. (schildlengte tot 0,54 M), zijn de boven- genoemde soorten der *Testudinidae* alle kleinu vormen, wdcr rugschild hoogstens 2 1/2 d.M. lang is.

Ten slotte behoort tot deze familie nog een vijftal aquatiel geslachten, dus echte zoot- waterschildpadden, die met elkaar daarin overeen komen, dat op licht aortgedeelte van den kop kleine hoornschilden) voortkoni(: i), en <lut do zwemvliezen tusschen vingers en tenen sterk ontwikkeld zijn. *Callagur borneensis* Schleg. en Mull. (in), naam b(jloekoc)is een groote, herbivore schildpad (lengte van het schild tot 1/2 M. toe), wdcker rugschild in de jeugd 3 afgebroken kam : men draagt, maar later glad wordt, en alleen in

i) In Borneo wordt deze soort ban in g genoemd. Het is twijfelachtig of zij ook op Java voorkomt (zie Lid th do Jeudc. Notes Leyden Museum XVII 1895—96).

Borneo voorkomt. *Orlilia liorneensis* Gray is van de z < Jfde grootte en komf, behalve in Borneo, ook in Sumatra voor. Zij heeft een stork gewelfd rugschild met mediane kam. De derde grootte zoetwaterschild pad *Balagur baska* Gray (1 cm gte van het rugschild tot 0,56 M) heeft een gedc- primeerde n vorm en bezit slechts 4 nage aan hard en voet. Zij is omnivoor en komt alleen in Sumatra voor. De laatste twee geslachten bevatten kleine, carnivore vormen (rugschild tot 0,2 M). *Bellia crassicolis* Gray bezit een tamelijk gewelfd rugschild met 3 kammen, waarvan de 2 zijdelingsche later verdwijnen en met een gezaagden achterrand. Zij komt op Sumatra, Borneo en Java voor. *Damonia Subtrijuga* Schleg. en Mull. bezit een vlak rugschild met 3 blijvende kammen en met een gaven achterrand. Zij komt alleen in het Westen van Java voor (residenties Bantam en Batavia) en verschilt van *d* (n vastlandsvorm door het bezit van een grooten, dikken kop. Alle moeras- en zoetwaterschildpadden schijnen door de Maleiers koera-koera genoemd te worden. Di eigenlijke rivier-schildpadden (*Trionychidae* II. B. 4) onderscheiden zich van de aquatische *Testudinidae* door hun plat, cirkelvormig of ovaal lichaam en door het ontbreken van een hoornpantser. Het buikschild bestaat uit los samenhangende beenstukjes en is door weke huid met het rugschild verbonden. De kop is van een bewegelijken snuit voorzien, de kaken worden door vlezige lippen omgeven en de gehooropening is onder een huidplooi verborgen; vingers en tenen duidelijk, maar door sterk ontwikkelde zwemvliezen, verbonden, slechts de binnenste drie dragen n age ls. De hals is lang, maar kan volkomen binnen het schild teruggetrokken worden op de wijze der *Cryptodira*. Het zijn vleesch-cters, i) die hoofdzakelijk van visch, kikkers, zoetwatermossels en -slakken leven. De jonge Oieren bezitten zeer scherpe kaakranden, die bij vcle oudere exemplaren in een breedten, plat-ten kaakrand verandert, bij andere echter in dezelfde conditie blijft. Volgens Boulenger hangt dit samen met het dieet: bestaat (lit uit weekvoedsel, visseben, kikkers, cnz. dan blijft de kaakrand scherp, bestaat het echter voornamelijk uit weekdieren met harde kalkschaal dan slijt de hooi'kaak veel sneller af. Zij leven voornamelijk in den modderige bodem van ondiepe walcre)), waarbij alleen de snuit van tijd tot tijd door mid del van den lan gen nok aan de oppervlakte van het water gebracht wordt om adem te halen. ^{1 2)} De algenicene Maleische naam voor

1) Schlegel en Müller (zie onder Literatuur) hebben ten onrechte uit het feit, dat zij bij enkele opgesneden exemplaren Rras in den mivig gevonden hebben, afgeleid, dat de *Trionychidae* uitsluitend herbivoren waren. Latere onderzoekingen hebben dezo waarnemingen in het algemeen niet bevestigd, al is een gemengd dieet voor sommige soorten niet uitgesloten, zoodat men aannemen moet, Hat. de waterplan ten door Mülleren Schlegel gevender, nicer een onvermijdelijk toevoegsel van de daarin levende weekdieren en visschen, dan wel het eigenlijke voedingmateriaal der rivierschildpadden voorstellen.

2) Zie L. Agassiz, Contributions to the Natural History of the U. S. A. vol. I, 1857 p. 333.

allerlei rivierschildpadden is labi-labi, welke naam vooral in Sumatra gebruikelijk is. Door de Socندانcczen worden zij koeja genoemd; de Javanen gebuiken den naam pad a wan g. Behalve *Pelochdys cantori* Gray (schild 1,29 3), lang), welke 4 wratten op het buikschild vertoont, corkn korten snuit bezit en bij den mond van rivieren en aan de zee kust aangetroffen wordt, houden de *Trionychidae* zich op in rivieren, bergstroomcn, meren en moerassen, kortom het zijn echte waterbewoners, die alleen op den oever komen om eieren te leggen; zij zijn buitengewoon schuw en starten zich bij het minste onraad in het water. Hoe wel de rivierschildpadden voornamelijk in het Indo-Maleische gebied voorkomen, wordt behalve boven genoemde submarine soort, die van Bengalen tot N.-Guinea verbreid is, ook nog *Trio-tix sinensis* Wieg. (schild 0,2 M. lang) in het Oostelijk deel van den Archipel en wel op Timor aangetroffen (zie liicrvoor onder KRUIPENDE DIEREN)].

Van het geslacht *Trionyx*, gekenmerkt door een langen snuit en door talrijke oneffenheden op het buikschild, komen behalve de reeds genoemde soort, nog 3 andere vertegenwoordigers in onze Oost voor en wel *T. playrei* Theob. (Indo-Maleisch, schild 0,5 M. lang), *T. cartilagineus* Bodd (Indo-Maleisch, schild 0,72 11. lang) en *T. huroni* Gray (in Borneo, schild 0,4 II. lang), terwijl ten slotte nog de In do - Male is che vorm: *Dogania sili* plana Geo fir. (schild 0,25 M. lang), ook met langen snuit, doch zonder oneffenheden op het buikschild, vermeld moeten worden.

Als laatste der Cryptodira schildpadden zij nog genoemd de zeer zeldzame, N.-Guineesche zoetwaterform: *Devisia mythodes* D. Ogilby (slechts 1 exemplaar bekend, schild lengte 0,33 M-) met grooten, platten, driehoekigen kop, behoorende tot de overigen neotropische familie der *Chelydridae* (zie over de discontinue verspreiding dezer familie onder KRUIPENDE DIEREN en II. B. 1.)

Van de Pleurodire schildpadden (met zijdelingsche halsbeweging) komen 2 familie's voor: de *Garettochelyidae* (II. A. 2.) en de *Ghelyidae* (II. A. 1.) De eerstgenoemde familie bevat slechts 66ne soort, *Carettochelys insculpta* Ramsay (schild ± 0,5 M. lang), welke alleen in N.-Guinea voorkomt. Evenals by de *Trionychidae* ontbreekt liicr het hoornpantser, komt een snuit voor en is do gchooropening verborgen, aan den andere kant is echter het buikschild goed ontwikkeld en beeing verbonden met het rugschild, en dragen de min of nicer vinvormige ledematen ieder

Volgens de onderzoekingen van Gage, (zie Simon Gage en Suzanne Phelps Gage. Aquatic Respiration of soft shell-Turtles. Axiicr. Natur. Vol. XX p. 233-36 (ISSA)) zouden do *Trionychidae* in sta? t zijn door van bloedrijke aanhangsels der keelholte onder water adem te halen. Dit zou dus een soort secundair verkregen kieuwadevhaling zijn, die naast de larin gade inhaling voorkomt.

1) Van twee andere soorten: *Emyda granosa* Schoepf en *Trionyx cartilagineus* Bodd. is het voorkomen in Celebes resp. in do Molukken zeer twijfelachtig (zie Siebenrook, Zoolog. Jahrb.-Suppl. Bd. X 1909).

2) Zie Douglas Ogilby. Proc. Roy. Soc. Queensland vol. XIX p. 11 (1905).

slachts 2 nagels. Het is een zootwatervorm, welke ook bij den mond der rivieren voorkomt. Do tweede familie woikt ook wel Lan ghalsschild-padden genoemd van wgc don langan hals, die niet geheel in het pantser teruggetrokken kan worden. Hare ledcn bezillen een goed ontwik- keld hoornpanscr en dragen 4 of 5 nagels op hand en voet, welke jaatstc van zwemvliczen voorzien zijn. Van het geslacht *Ghclodina*; geken- merkt door zwakke hoornkaken, door het voor- komen van 4 nagels op beido ledematen en door <lc aanzienlijke lncngl van den nek (hals grootcr dan het overige dec) van de wrcvklolom) ko- men 3 soorten in N.-Guinea en oniliggende ci- landcn voor: *Ch. novae-guineae* Boulg. (N.- Guinea, Roti, schild 0,18 M. lang), *Ch. sieben-rocki* Werner (Duitsch N.-Guinea, schild 0,16

M. lang) *Ch. oblonga* Gray (cilanden ten Z. van N. -Guinea, schild 0,23 M. lang), terwijl het geslacht *Emydura* met sterke hoornkaken, met 5 nagelige hand en 4 nageligen voet en met relatief korteren hals (koiter dan licr overig deel van de wrcvklolom) door 7 soorten ver- tegenwoordigd word, welke cvenecns tot N.- Guinea en oniliggende eilanden beperkt zijn:

E. macquarri Gray (schild 0,27 M. lang), *E. krejtti* Gray (schild 0,25 M. lang), *E. alberlasi* Bocigr. (schild 0,16 M. lang), *E. stibglobosa* Krefft (schild 0,22 M. lang), *E. branderkorsli* Ouwens (schild 0,88 M. lang), *E. schnitzel* Vogt (schild

O. 14 M. lang) en *E. novae guineae* Meyer (ook op het eiland Waigco, schild 0,22 M. lang). Alle bovengenoemde vertegenwoordigers van do familie der Langhalschidpadden zijn zootwaterbewoners, die echter soms aan den mond der rivieren aangetroffen worden.

Literatuw : Behalvc de reeds in de noten genoemde werken moge hier nog verwezen worden naar: Salomon Milllcrn Herman Schlegel. Over de schild padden van den Indischen Archipel, in C. J. Temminck. Verhand. Naturf. Gesch. Nederl. Overz. Bazitt. zologie Leiden, 1839—44; G. A. Boulenger. The Opheloid Chelonians of New-Guinea. Ann. Mus. Ci vid. Storia na- tur. Genova, Vol. VI, 1888; Catalogue of the Chelonians, Rhynchocephalians and Crocodiles in the British Museum. London, 1889; Max Weber. Reptilia from the Malay Archipelago. I Sauria, Crocodilia and Chelonia, in Zool. Ergo bn. Reise Nied. Ost-Indien, Bd I. Leiden J 890—91; J. Th. Oudemans. Eidechsen und 8childki-oten. Zool. Forschungsreise in Austr. u. Mai. Arch. von B. Ssmon, Bd. V. Jena, 1894—96; Tb. W. Lidth de Jude. On Testudo cmys Schleg. en Miill. and its affinities. Notes from the Leyden Museum Vol. XVII, 1895—96;

F. Siebenj-ock. Bsmcrkungen zu zwei seltene Schildkroten (Cillarg picta Boulg. u. Em yd ilia novae guineae Keyer). Zool. Anz. Bd XXX, J 906, id. id. Synopsis der zczente JiSchilidkrdr.cn mit Bsricksichtigun g der in historischer ZmiG ausgestorbenen Artcn. Zool. Jahrb. Suppl. Bd X, 1909; Nelly de Rooy. Reptilien (Eidechsen, Schildkroten, Krokodilcn) in Nova Guinea. Result. Exp6d.scient. n6erJ. Nouv. Guine? Vo). V. zoologie. 1909; The Reptiles of the Indo- Australian Archipelago. I. Lacerlilia, Che Ionia, Emydosauia. Leiden 1915.

SCHILDPADDENBAAL. Bredce, weinig ver het land indringende, voor het. Zuiden geheel open baai met matige diopten aan do Zuidkust- van

Java, beO. Tjilatjap. Aan de Oostzijdo vindL men hot hooge, uib steilo, ongenaakbar ro : son mei, pun*, igo t oppen boslaando schiereiland Ba-ta, waar vit do klipholon van Kara ng Bolongootbaro vogelno3tje3 worden gewonnen, aan do Weatzijdo do hooge, st cil oprizjende Oostpurb van Noosa Kambangan mot do, boN. don coegang lbb Tjila- i jap gelcong Iago, zandige kust van Java, Do Noordkust der baai is hag en heeft zandstrand, dat zeergedeidelijk naar zee afdia-li : ongevoor in het midden der baai verheft zich daarop de hou- vel Solok, welke met een steilo helling in zee loopt. BcW. dozen houvel stroomt do rivior Sera joe, de meest belangrijc op di: kustgedeelte, door een moerassige st rook acht er het strand naar zee en word; da ar afgesloten door een droge bank, waarop alijd hevige branding staat. De vertikalo waterbeweging is sterk overheerschend dubbel- daagsh en bedraagt ruim 2 M. tot enkele dm. Zie Zeemansgid? decl III.

SCHIMA NORONHAE Reinw. Fam. *Theaccae*. Poospa (SOEND.). Zeer hooge, dikke boom, met fraaic bloemen, op Java alleen in hot Westen en vooral op ongev. 1500 M. bo ven zee. Daar vaak zeer algemeen. Het lichtegele of eenigs- zins vleeschklourige kernhout staat hoog aan- geschreven wegens zijn duurzaamheid en sterko en word voor huisbouw en bruggen gebruikt. Mon kan het in groote afmetingen krijgen. De bast is een vischvergif. De gedroogde bloemen komcn gemengd met andere bestanddeelen in den inlandschen medicijnhandel voor. Een anderc *S chi ma*-soort van Banka (*S. bancana*, Seroo of SSroek) levert ook een goedo soort van hout.

SCHLEGEL (HERMANN). Geboren te Altenburg den 10den Juni 1804, kwam hij in 1825 naar Holland, wetende dat Temminck, directeur van het Museum van jatuutlijk historic te Leiden, een wetenschappelijken Helper zocht. In dat jaar begon hij zijn werkzaamheden al preparateur ad interim; in 1828 werd hij benoemd tot conservator van de afdeeling gewerveldc dieren,ostcologie en fossielen en in 1857,na Tem- minck's dood, kwam liet Museum onder het tijdelijk bestuur va» Schlegel en Susanna; in 1858 we Id Schlegel tot directeur benoemd, ter- wijl Van der Hoe ven opperdirecteur word : in 1860 vrog Van der Hoe ven ontslag en werd Schlegel de conig directeur, en bleef dit tot zijn dood, den 17on Januari 1884.

Met verwijzing voor andere bijzonderheden uit het lveje van dozen geleccrdc naar de hieondcr genoemde levensberichten, moot bepaaldlijk bier ter plaatse gewezen worden op de vrdicn- ston van Schlegel voor hot natuurkundig onder- zoek van Indie. Zijne belangstelling in alles wnt do fauna der kolonien betrof, dreef hem er to<- oin, van licr oogenblik af dat hij met het directo- raat va» het Museum bekleed werd, telkerIK wed er aan te drin gen op ljet verzamlen voor deze inrichting, hotzij bij reizigers, die den tocht naar Insulinde gin gen aan vaardcii of bij hen, di» uit den aard van liun werkkring reeds ginds ver- toefden. In het Kon. B'sl. van 17 April 1850, waarbij de Natuurkundige Commissie (zie al- daar) word ontbonden, was bepaald, <lf t telken« wanneer zich con erkond bekwaam porsoon aan- bood tot het doen van een natuurkundige rei« naar Ned.-Indie en het verzamlen van natura- lien ten behoove van '8 Rijks Musca, zou worden

overwogen of die onderneming van Gouvernementswege kon worden bevorderd door gelijke of andere middelen. Naar aanleiding daarvan deed Schlegel in 1859 het voorstel om Dr. H. A. Bernstein, destijds te Batavia, naar de Molukken te doen gaan om vandaar zoo mogelijk naar Nieuw-Guinea. Dit plan werd uitgevoerd, thans gedeeltelijk; Bernstein bereikte Terni, ging naar Batjan, Halmahera, Moro tai, de Obi-eilanden, Kajoa, G6b6, Gagic en Waigoce. Later, bij een bezoek aan G6t6, Batante, Salwati en andere eilanden vond hij den 19en April 1865 op Batjan te den dood. Voorts dient vermeld te worden Schlegels aansporing om Von Rosenberg (zie aldaar) en Diard (die echter stierf voor hij aan de opdracht gevolg kon geven), voor het Museum te doen reizen en verzamelen, ten gevolge waarvan Von Rosenberg naar Goram, de Kei- en Aroc-eilanden ging, later naar de Geel-vinkbaai op Nicuw-Guinea; en de reis van Hoedt, Von Rosenberg's opvolger, mede door Schlegel beraamd, naar Ambon, Ke lang, Boano, Manipa, Boeroe en Ceram, de Kei- en Sangieilanden, Doreh en Misofli.

Vele waren de betrekkingen, die Schlegel in het belang van het Museum na dien tijd nog aanknoopte; daar waren Ludeking, Wassink, Van den Bossche, Wiencke, Bernclot Moens, Semmlink, Riedel, Van Rensselaer van Duyvenbode, later Ritsma, De Gavere, Neeb, Vosmaer, Van Lansberge, Piepers en Van Musschenbroek, die Schlegel tot het verzenden van verzamelingen, in verschillende gedeelten van Indië ge-maakt, wist te bewegen. War? hem van regeeringswege grooter mode working verleend, dan zou hij nog veel nicker tot stand gebracht hebben. Hij was van oordeel, dat men de beste resultaten verwacht kon van een tocht naar de zee-eilanden en baaien van Bali, Lombok, Soembawa, Flores, Soemba en Timor, van een reis door de Zuid-westeren en Tinnibar-eilanden, in de richting van de Kei- en Aroc-eilanden en terug langs de kust van Nieuw-Guinea en door het Zuidelijk deel der Moluksche Zee.

In 1827 is Schlegel zelf bij de Regeering als „reizend naturalist“, zooals hij schrijft, aangevoelen, maar toen het bericht kwam van Boic's dood, verzocht Teniminc, die Boio tot zijn opvolger had bestemd, aan Schlegel, om liever te Leiden in het Museum te blijven.

Zie verder: G. Schlegel in Jaarber. der Kon. Ak. v. Wet. 1884 (autobiografie); Ed. Everts in Ned. Spect. 23 Feb. 1884; A. A. W. Hubrecht in Auf der Kohe; Joh. F. Snellman in Eigen Haard 1884 en Mennens van betekenis 1884. In het eerstgenoemde levensbericht een volledige lijst der geschriften van Schlegel (Loor F. A. Jentink).

SCHLEICHERA TRIJUGA Willd. Earn. *Sapindaceae*. Kocsumbi (MAL.), Kesambi, Sam bi (JAV.), Kosambi (SOUND.). Groot boom, over den Archipel verheid, op Java beneden 1000 M. De stam is kroin en knoestig met wortel-lijst en gluis. Ilet dichte, vast, zeer zwaar hout in om zijn taaiheid zeer gezocht voor het vervaardigen van allerlei gebruiksvoorwerpen. Ook voor het niaken van Joutskool is het zeer geschikt en wordt hooft veel gebruikt; verder is het een uitstekend brandhout. Do bast is een inlandsch geneesmiddel, do jonge bladorcn ge-bruikt men als sajoor. Uit do zaden perst men

een helder geelachtig olie, do Makaasar-olie, die velerlei toepassing vindt, maar meestal ge-mengd met andere bestanddeelen tot het insmeren van hooft op lichaam wordt gebruikt en ook als geneesmiddel. In Voor- en Achter-Indië levert do boom een soort van lakhar (zg. stoklak), dat zich, tengevolge van do steek van een schikklus als een pijpje om do takken verzamelt. Het is do grondstof voor de bereiding van do schlak.

SCHMELTZ (JOHANNES DIEDRICH EDUARD). Geboren te Hamburg den 17en Mei 1839, begon hij, na de school verlaten te hebben, een handwerk te leeren; een lichaamsgebrek belette hem, in deze richting voort te gaan en, gestuurd door invloedrijke vrienden, wijdde hij zich toen aan de studie van insecten en schelpen. Op zijn 23en jaar kwam hij in kennis met Johan Casar Godeffroy, chef van een der grootste Hamburgsche handelshuizen, dat op Samoa en verscheidene andere eilanden der Stille Zuidzee kantorens had gevestigd; zelf belangstellende in diereunde en land- en volkenkunde, begon Godeffroy een museum in te richten voor de natuur- en volkenkunde der Stille Zuidzee en van Australië, tot we Ik doel hij wetenschappelijk ge-vormde reizigers uitzond. Met do inrichting later met do leiding van dat museum werd Schmeltz belast en in dezen werkring werd hem rykelijk de gelegenheid tot studie geboden. Toen in 1882 de firma Godeffroy tengevolge van verkerde speculaties haar fortuin verloor, moest het museum worden opgeheven. Schmeltz had inmiddels met een aantal ethnologen en zoologen van naam kennis gemaakt, was de leerling geweest van den anthropoloog Dr. Rud. Krause en had samen met dezen in 1880 een belangrijke reeks catalogus geschreven van het bovengenoemde museum, onder den titel „Die ethnographisch-anthropologische Abtheilung des Museum Godeffroy in Hamburg. Ein it rag zuv

Kunde der Sudsee-V6lker“. Dit boek, dat zijn waardo bchouden heeft als-gids bij de studio der Zuidzee-volken en even zeer als voorbeeld voor de inrichting van een museum-catalogus, vestigde de aandacht van Mr. Serrurier op Schmeltz; dezo word als conservator aan 's Rijks Ethnographisch Atuseuni te Leiden voorgedragen en den 13en Mei 1882 als zodanig benoemd. Voornamelijk wijdde hij zich hier aan do studie van de voorwerpen van Indonesië en van West-Afrika. In 1887 gaf hy uitvoering aan een plan van Prof. A. Bastian tot Berlijn door het oprichten van het Internationales Archiv fur Ethnographie, het tijdschrift waarvan tot heden 24 deelen en een aantal supplementen verschenen. Schmeltz word redacteur van het Archiv en schreef daarin talrijke opstellen van uiteenlopenden aard, meendeels over of naar aanleiding van voorwerpen in het museum. Een zeer omvangrijke arbeid is zijno in gemeenschap met den oud-resideit F. S. A. do Clorcq in 1893 gepubliceerde „Ethnographische beschrijving van de west- en noordkust van Nederl. Nicuw-Guinea“. Nadat Mr. Serrurier in 1896 zijn betrekking als directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum had nedergelegd, werd Schmeltz eerst voorlooper met do leiding dezer instelling belast, en don 16en Sept. 1897 definitief tot directeur benoemd. In 1896 bevorderde de hoogeschool te Leipzig hem tot philosophiae doctor. Hij overleed 26 Mei

1909. Een necrologie gescreven ^or G. J. Dozy, verscheen in het 19c deel van het Intein. Archiv fiir Ethnogr. Zie ook Leidsch jaarboekje

^SCHOLLEVAAR. Van de Schollevaars of Aalscholvcrs, fam. *Phlaacrocoracidae*, komt een drielnl soorten als brood vogels in den Arlnpcl voor: terwijl een vicixle, de gewone schollevaar (*Ph. carbo*), waarvan een paar exemplaren op Sumatra en Nieuw-Guinea zijn geschoten, als toevallig gast to bcschouwen is. *Ph. javanicus*, een klein dooikei'gekluide soort, komt op Java, Sumatra en Borneo voor, en di-aagt by do Javanen don naam van pet joek. Op Celebes en verder Oostelijk konU con soori voor, die van onderen wit is en van bo ven zwart, *Ph. mdanoleucus*. Zij leven zoowel langs de zee als langs de rivieren < n voeden zich uitsluitend met visch, die zij duikend bemachtigen.

SCHOLTEN VAN OUD-HAARLEM (Mr. CHRISTIAAN JACOBUS). Zoon van Mr. Willein Scholten van Oud-Haarlem, (raadshcer in den Hoogen Raad van Nederland en later President van de Rechtbank van eersten aanleg te Amstei'dam) en van Charlotte Eliscc van Scholffen, ' geborene to ^-Graycnhagc Juli 1774. Hij studeerde aan liet atheei'evinte Amsterdam en promoveerde te Leiden in de rechten op 29 November 1811, waarna hij den 2e i December van dat jaar als advocaat van het keizerlijk gerechtshof te 's-Gravenhage >vrd beo digd. Gedurende het jaar 1813 vertoefde hij te Parijs ter voortzetting zijner studien. Vervolgens was hij werkzaam als surnumerair bij de registratie te Amsterdam en word als zoodanig op zijn verzoek eervol ontslagen op 16 December 1814 uit hoofde zijner aanstel'ing, don 9e i Februari 1815, tot ambtenaar der derde klassc voor den dienst in Ned-Indie. Den 10c)Januari 1816 werd die aanstelling op zijn verzoek weder iugetrokken. en den Hen December 1816 volgde daarop zijno aanstelling tot Substituut-officier bij de Rechtbank van eersten aanleg te Amsterdam. Op 11 Januari 1824 word hij benoemd tot- Substituut van den procureur-generaal bij het Hoog Gerechtshof te *s-Gravenhage en den 27en Juli 1833 aangesteld tot Jid van dat Gerechtshof. •

Daarna begon zijne werkzaamheid in den dienst der jechterlijke niacht in Indie. Bij K. B. van 23 November 1836 werd hij benoemd tot President van het Hoog-Gerechtshof aldaar Spoedig na zijne aankomst in Indie kwam hij reeds tot de overtuiging, dat in afwachting van de invoering der nieuwe wetgeving begonnen moest worden met voorziening in de inest belangrijke leemten in de Ned.-Indische wetgeving, vooral het handelsrecht betreffende. Op zijn voorstel werd daarop door den G. G. De Kerens ee e commissie benoemd, om ontwerpen in te dienen van de nicest dringende noodzakelijke we : <elijke verordeningen in afwachting van meer algeeneene en definitieve beschi'kkingen door het Opporbestuur in Nederland te nemen. Deze Commissie, benoemd bij G. B. van 31 October '37, bestond uit den heer Scholten van Oud-Haarlem als voorzitter en do heeren Mrs. A. A. van Vloten en P. Mijer respectievelijk raad en griffier bij het Hoog-Gerechtshof. Binnen korten tijd w er den door doze Commissie aan den G. G. ingediene de volgen de ontwerpen van wettelijke bepalingen, a. op den staat en de verplichtingen van koop-

lioden, b. het wissolrecht, c. do faillissementen, d. de enkele en bedriegel'ijck bankbrouk, alsmede een provisioncole procedure in zaken van koop- handel. Doze pogingen tot hot aanbrenghen van eenige particele verbetering, welke inzonder- heid door de handelaron en bolanghebenden in 'nd worden van landbouw en fabricckon werden govraagd, is ochtor niet geslaagd. Scholten van Oud-Haarlem werd door zijne zeer geschioke gezondheid gonoodzaak't tot con vcrvroegd vertrek uit Indie in don aanvang van 1839. En nu word door den G. G. D Kerens, bij kabinetsschrijve i van 18 Januari 1339 g'het Departement van Kolonien voorgesteld oni zich het tijdelijk vorblijf in het mood rland van Scholten te l nutte te maken en do < r dozen, bijgo- staan door eenigo ervaren mannen toegerust met juist in Indie opgedane ervaring, eo. Reglement op do Rechterlijk organisatie en het beleid dor Justitie voor Ned.-Indie te doen ontwerpen, ge- schoeid op do Nederlandscho organieke Wet eu voorts van dien grondslag uitgaande, de too- passing op Indie van de overigo deelen der Neder- landsche wetgeving voor to breiden.

Naar aanleiding van dit voorstel werd by K. B. van 15 Augustus 1839 no. 102 eenne Commissio ingesteld, bestaende uit de Heoren Mrs. C. J. Scholten van Oud-Haarlem, J. Schneitker, vroeger secretaris der Hooge Indische Regcering, later lid in het H. G. van Ned.-Indio, toenmaals raadshcer in het Provinciaal Gerechtshof van Gelderland en Mr. J. F. W. van Nes, ccrtijg raad in het H. G. van Ned.-Indie, laatstelijk Resident van Pasoeroean, waarbij in 1841 nog gedurende eenige maanden werkzaam was de heer Mr. B. G. Bini a van Nauta, laatstelijk ingaand rec liter op Java, vroeger raad in het Hooggerechtshof van Nod.-Indie. De taak dor Commissio was dei'halvo niet het scheppen van eeno nieuwe wetgeving voor Ned.-Indie, maar enkel om do bepalingen der Nederlandscho wetgeving, zooveel mogelijk onveranderd, voor Ned.-Indie over te neraen en allecn dan daarvan af te wijken, wanneer de plaatselijke gesteldheid en de aanglegcnheden van Indie dringend geboden dat wijzigingen werden aangebracht of dat nieuwe bepalingen werden gemaakt, voor Ned.-Indie nicer geschikt.

De in 1839 ingestelde Commissie werd ont bonden bij K. B. van 15 December 1845 no. 68 en de Jieer Sc' olten van Oud-Haarlem in dat jaar, op verzoek, uit hoofd do zijner verzwakte gezondheid uit zijne Indische betrekkingen ontslagen onder toekening van den titel van Staatsraad. Hij overleed den 5e)Juli 1849 te 's-Gravenhagc. In het Utrechtscho tijdschrift, dat- van J 844 — J 847 bestond, Jieeft de heer Scholten een overzicht van zijne werkzaamhedon gegeven onder den titel „ Bijdragen tot vcrmech- dering van de kennis van de Nedcdandsche en Vieemde Kolonien. Zie A. J. v. d. Aa : Biogra- phisch woordenboek en Handelingen en geschrif- ten van het Indiscl) genootschap te 'st-Graven- hage 2e jaargung.

SCHOOLMUSEUM. Zie VEREENIGINGEN.

SCHORPIOENEN. Kala djf, gking (MAL), K" dj 筋gking, KGtoenggdng (JAV.). Zie onder SPINNEN.'

SCHORPIOENVISSCHEN (Scorpaenidae), behooren tot de *Scl&roparci, Acanthopteri'gii* (zio VISSCHEN). Da kop draagt gewoonlijk slekles

cn dikwijls, cvenals het lichaam, vertakt ten-take Is en wratten, waardoor zij cn weerzin- wckkend uiterlijk verkrijgen. Vele soorten zijn giftig. Do soorten van het geslacht *Pterius*, Jav. krapoc matjan, zijn gckenmerkt door de lange draadvormig verlengde stralen der vinnen, voornamelijk der borstvinnen. Wanneer het dicr zich tusschen algen of andere zeegewas- een ophoudt, komen deze in het water zwevend e raden zo zecr nct de omgeving overeen, dat men pas bij aanraking bemerkt met een visch to doen te hebben. Verwondingen a an do vinstralcn hebben vergiftigingen gevolgc. *Synacidium horridum* C. V., Mai. S6ban, met monsterachtigen kop cn met wratten bedekte huid, is bijzonder giftig. De 13 stekels der rugvin hebben een peervormig giftreservoir, dat door een kanaal, in een groef van den stekel, uitmondt cn een melkachtig gif afscheidt. Een verwonding aan deze stekels heeft heftige pijnen tengevolgc, die uren lang kunnen aanhouden, bij hevige ver- wondingen kan zelfs, na opzwellen van lichaams- deelen, de dooa intreden. Verwant aan de Schor- pioenvisschen zijn de *Platycephalidae*, met het eenige geslacht *Platycephalus*. Bo bo so (SOEND.). *Vole* soorten komen in Indie voor, waarvan enkel in grooten get ale op de markt komen. Het zijn bodemvisschen ; de zeer afgeplattc kop is van stekels voorzien.

SCHOUTEN-EILANDEN. Naam door den ontdekker in 1616 gegeven aan de twee eilanden Wiak (zie aldaar) of Biak cn Soepio'i (zie aldaar), welke ten Noorden der Geelvinkbaai in Nieuw- Guinea tusschen ongeveer 0° 40' en 1° 15' Z.B. cn 135° 25' en 136° 20' O.L. gelegen zijn. De bei- de eilanden zijn van elkander gescheiden door wtraal. Sorin Dido, torwijn de geneelc groep van het ten Zuiden klaarvan liggende Jap6n gescheiden is door straat Japcn of Soren Arwa. Ten Zuidoosten van Biak liggen de Padcaido-eilan- den.

De bewoners der Schouten-eilandci bchooren tot een krachtigen stam (zie PAPOEA'S, sub IV, le), die door land cn scheepsbouw en het stichten van kolonien (o.a. op Noemfoor) getoond heeft flinke cigenschappen t. bezitten. Na dcii moord op (*en deel der beinanning van de Coredo (zie Koi. Verslag 1887, biz. 16) was langcn tijd geon handelaar tc bewegen zich op deze eilanden te vestigen, zoowe) w eg ens den brutalen aard der bevolking als wegens (le Jigging der eilanden buiten de route der Kon. Pakctvaart ^laat- Hchappij.

Bij J nd. Stb. HHK no. 485 is ook ten bchoevc van de Scho ; ten-cil nden cen gezag hber bij het Binnonlandsch Bestuur met eenig peisoncel in dciiHt gesteld.

SCHOUTENIAOVATA Koith. (= /'iwo /> /zomm fragrant Ji. Ur.). Fain. *Tiliaceae*. Landji, Wali-koekoon (JAV.), Ilari koekoon (SOE> D.). Zeor vorebreide, vrij hoogo boom, die vooral in do vlakto van Midden- en Oost-Java veel voorkomt. Het lichtroodbruinc of vlecHchkleurigo kernhout behoort to de kostbaarste; Javaansche houtsoor- ten. Het is taai, elastisch en duurzaam, wordt gobruikt voor gereedschap, assen van karron, elisselboomen, ankerstokken enz. Het laat zich gejnakkclijk bewerken.

SCHUBDIER (*Manis*), ccn in Azie en Afrika voorkomend geslacht, dat vroeger met andere Zoogdieren tot de orde der Tandeloozen (*Eden*

tata) ■ vereenigd word, maar be ter als cen eigen ordo (*Pdolidota*; zie ZOOGDIEREN) te beschouwcii is. De Schubdieren zijn zeer opvallende dieren, die van alle andere Icden hur nor klasse afwijken door do bedekking van hun lichaam met groote bruine of bruingle hoomcn schubben, die elkaar dakpansgewijzc bedekken cn in bouw met de schubben der Kruipende dieren te vergelijkcn zijn. Op den buik ontbroken ze, hicr zijn ze door haren ver van gen, die echter ook tusschen de schubben in klein aantai gcplaatst zijn. Het lichaam is spoolvormig, de kop klein, de pooten kort, de staart lang cn dik. Da voeten hebben elk 5 teenen cn dragen sterke klauwon. Oogen en ooren zijn zeer klein, maar het reukzintuig is goed ontwikkeld. Het gebit is geheel verk ren gegaan ; zijn functie is overgenomen door een met hoornen tandjes bedekt kauworgaan in den maag, dat het voedsel klein wrijft op een dergelijke wijzc als dat in den "kauwmaag" der vogels geschiedt. De dieren voeden zich, met insccten, vooral mieren en termieten, die ze op dezelfde wijze als Mic renege Is en Micrcncters van gen door midde van hun lange, wormvormige, ver u it st re k bare, kleverigc tong. Het zijn goede gravers en (althans de Aziatische soorten) be- hendige klimmers. Bij gevaar kunnen zij zich, tot een bal oprollen en in deze houding brengen ze ook den dag slapende in door hen zelf gegraven hole. door.

In den Is dischen Archipel, cn wcl op Sumatra, Java, Borneo en naburige kleinere eilanden, komt een soort voor, die ook Achter-Indie be- woont; *M. javanica* Desen. tenggiling (MAL.) pc using (SOEND.) ; op Sumatra onderscheidt men volgens Weber naar den leeftijd: tenggiling bSras, t. andjing ev t. lkan; cskir (BAT.).

Verg. o. a. Jentink, Revision of the Manidae, in: Notes Leyden. Mus., Vol. IV, 1882; Weber, Belr. z. Anatomie und Entwicklung des Genus Manis. Zoolog. Ergebnisse Jtiise in Niederl-Ost-Indien, Bd. II, 1891. ; - ? - () .

SCHUTTERVISCH. (*Toxotes*), Socmpit-socmpit (MAT.), Blihiran (JAV.), bchoort tot de *Acanthopterygii* (zie VISSCHEN). Een 5-tal soorten bewoont de rivieren cn de kusten van Oost- Indie, Australie, Polynesia cn Nicuw-Zeeland. Zij bcmachtigen hun voedsel, dat uit insecten bestaat, welke op planten levcn, die langs de oevers of in het water zelf groeien, op eene zeer merkwaardige wijze. Met hunne kaken, waarvan de onderkaak v6er de bovenkaak uitsteekt en die zij met groote snelheid en gemakkelijckleid naar voren kunnen breiigen cn weder intrekken, werpen zij druppels water op die insecten, waarna deze in het water tuimelen en dan dadelijk ver- slonclcn worden. Baar zij ook in gcvangenschap dezo gewoonte behouden, worden zij in Europa als aquarium-visch gehouden.

SCHUTTERIJBELASTING. Zie BELASTINGEN, DI. I biz. 231.

SCHUTTERIJEN. Volgens het N. I. Plakaatboek I. blzn. 70—71 wrcld reeds 18 Augustus 1620 te Batavia ccn uit binnen de st ad woonachtige „vrije luiden van Nederlanders, „Jappanders on Swartcn" bestaandc schutterij opgericht, „soo tot conservatie van a lie goedo ord re in t yden van brant, oploopen ende alar- men." Hicrin ligt de oorsprong van de tegen- woordige schutterijen. In 1642 weixl in de „Sta- tuten van Batavia" (Plakaatboek I. blzn. 546—

556) een „Reglement voor de schutterij te B^{at}avia” opgenomen, waarin o. in. voorkwam: „Ter meerdere versterking van rust ende vrede der goetdige menschen, mitsgaders weering van alien tumult, oproer ende hostilitieit is noodich geacht ende goet gevonden, dat altijd eenige compagnien gewapende burgeren gehouden sullen woHen”. Vorenbedoelde „Statuten” werden eerst in 1766 herzien (Plakaatboek IX. blzn. 505—521), waarbij omtrent de schutterij werd bepaald, dat „alle christen burgers, zoowel Europeeschen als inlanders, verdronden te blijven in so veel compagnien als thans in gebruik is”. In de, den 7den Februari 1798 vastgestelde „Instructie voor den Chef der Indische Militie” (Plakaatboek XII. biz 769), werd in art. 6 o. m. bepaald: „Hij sal ter betere defensie der stad „(Batavia) en des eiland (Java) zoo spoedig „mogelijk ook de landmilitie, dat is de aanwezige „burgercorpsen... organiseeren op wel zoo- „danig, dat dezelve in cas van nood met de mij- „tie overcomstig kunnen werkzaam zijn ter „algemeene verdediging”. In het in 1802 uitgevaardigde „Voorschrift nopens de Bataviasche schutterij” werd „het corps burgerij” weder „van alie militaire betrekkingen” afgezonderd.

Toen, na de landing der Engelschen nabij Tjilintjing op 4 Augustus 1811 (zie: KRIJGS-VERRICHTINGEN OP JAVA), de fropen Batavia ontruimden, vaardigde de G. G. Janssens eene „Regaling van het bestuur over de stad Batavia” uit (Plakaatboek XVI. biz 735), waarin „aan den Najoer der Burgerij Hille brink „het go zag binnen de stad Batavia”, word opgedragen „niet aanbeveling de rust ende goede „orde te maintineeren en hierdoor de veiligheid „van de goede ingezetenen te verzekeren.”

Tijdens de O. I. Compagnie bestond ook te Semarang een schutterij; wanneer deze werd opgeriebt, valt niet na te gaan. Zeker is het echter, dat, na teruggang van de kolonien door de Engelschen in genoemde plaats eene schutteij aan we zig was, waarvoor bij de resolutie van 11 Ma art 1823 no. 28 een reglement werd vast-gesteld. Vrijwilligers van dit corps werden in den Java-oorlog tegen de opstandelingen ge-bruikt (zie de Waal, Onze Indische Financien II biz. 90). Bij besluit van 29 Mei 1823 no. 8 werd te Soerabaja eene schutterij in het leven ge-roepen en een regiment daarvoor vastgesteld, dat echter, evenals het vorenbedoelde regiment van de Semarangsche schutterij, in 1825 kwam te vervallen, toen bij resolutie van 17 Mei van dat jaar no 26, een „Reglement voor de schutterijen te Soerabaja en Semarang” werd gearres-teerd.

Na het herstel van het Nederland sch go zag werd de schutterij te Batavia eerst weder bijeen-geroepen bij de resolutie van 18 Augustus 1825 no. 1, op grond van de overweging „dat de „voortdurende staat van oproer tengevolg van „den open baren opstand tegen het Gouverne- „ment (Java-oorlog) het noodzakelijk gemaakt „heeft uit het garnizoen te Weltevreden zooveel „manschappen te trek ken, dat hetzelve thans te „zwak is om zonder te grootte vermoeyens van „de troepen, daarmede de gewone posten to “kunnen blijven bezetten”; en voorts „dat, om „in of bij de hoofdplaats eene eenigszins beduidende macht te kunnen bijeenbrengen, geen „ander middel voorhanden is dan de christen

„ingezetenen op to roc pen tot het dragon der „wapenen op den voet der schutterijen plangens opgericht to Semarang en Soerabaja.” Op die opnicuw opgerichto Bataviaascho schutterij werd van toepassing verklaard het reglement voor de schutterijen to Soerabaja en Semarang, totdat een definitief reglement zou zyn vast go-steld. Het ontwerpen van een dusdanig reglome nt word opgedragen aan den Hoofd-Baljuw en den Commandant der schutterij te Bit a via, wier ontwerp bij resolutie van 3 Januari 1832 no. 12 (Ind. S. b. no. 1) werd gearres-teerd. Voor de drie toen op Java bestaande schutterij- korpsen golden dus twee reglementen, die, met bet re k king tot de tank drie korpsen, verschillende beginselen huldigden. In het regiment voor de schutterijen te Soerabaja en Semarang werd als tank genoemd: „het helpen bewaren van rust en orde op de plaats van inwoning”, in dat voor de schutterij to Batavia ook het bewaren van rust en orde buiten de plaats van in won in g ; te- vens was in het laatste sprake van „mobiel verklaring”, d. i. gereedmaking om te veld te trekken. Aan dit verschil in bestinming van de drie schutterijkorpsen kwam in 1838 eene einde, toen bij resolutie van 24 April no. 21 (Ind. S. b. no. 21) werd bepaald, dat het reglome nt voor de schutterij te Batavia toepasselijk zou zyn op alle actieve schutterijen op Java. Bxloelde resolutie schreef (evens voor, dat op alle hoofdplaatsen van residentien op Java du Madoera schutterijen zouden worden opgericht, die al naar gelang der plaatselijke geschiedhoofd zouden worden onderscheiden in rustende en actieve; tegelijk werden de toen reedg bestaande schutterijen te Batavia, Semarang en Soerabaja verklaard te behoreen tot do actieve. Vorenbedoeld Reglement voor de Bataviaasche schutterij word bij besluit van 9 Juni 1838 no. 33 (Ind. Stb. no. 22) vervangen door het “Reglement voor de schutterijen op Java”, dat, sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, thans nog van kracht is, en waarin de taak van die korpsen is omschreven in de meerbedoeld reglome nt voor de Bataviaasche schutterij vaji 1832. Voor de wijzigingen en aanvullingen, die sedert in het regiment van 1838 zijn aangebracht, zoomede voor verschillende bepalingen met betrekking tot de schutterijen wordt. Verwezen naar den Rsgerings-Almanak voor N. I. een enkele der hier bedoelde bepalingen ocht (fr niogo hieronder nadcr worden besproken. De verplichting tot den schutterijken dienst was, zooveel uit het vorenstaande blijkt, oorspronkelijk ge-grond op resolutien, besluiten en reglementen: het Rgceeringsreglment zweeg er tot 1854 over; eerst bij art. 113 van het, op grond van art 59 der grondwet van 1848 in vorengenoemd jaar, bij do wet van 2 September vastgesteld Rgceeringsreglment) weixl aan alle ijgezctncij de verplichting opg; egd om deel te nemcn aan schutterijen of andere gewapende verenigingen, welke door den G. G. noodig worden geoordeeld tot be waring van rust en orde, terwijl in dat artikel mede werd bepaald, dat algemeene ver-ordeningen zuUen aan geven we lke bij de schutte-rijen ingelijfd ingezetenen kunnen worden ge-roepen om mede te werken tot de hand having van het Nderlandsch gezag. Voor het bewaren van rust he b ben o peen volgen de Indische Regc- ringen op Java alleen sohutterijen noodig go-

oo rd co Id op de drie reeds genoemde hoofdplaatsen, te Djokjakarta en Socaraka om gedurende eenige jaren ook tot Ghribon (opgericht in 1885) en te Pasarocan — we Ike beide laatst-bedoelde in 1881 (Ind. Stb. no. 13) word opgegeven- en zulks niettegenstaande art. 1 van het Reglement van 1838 voorschrijft, dat op alle hoofd- plaatsen van de residentien op Java schutterijen zullen worden opgericht. Aan het bepaald bij het tweede gedeelte van art. 113 R. R. word eerst uitvoering gegeven door de ordonnantie in Ind. Stb. 1904 no. 424, inhoudende, dat van de schutterijen op Java kunnen worden opgeroepen om mee te werken tot de handhaving van het Nederlandsch gezag in Indie die leden, welke zich vrijwillig schriftelijk verbinden, telkens van den tijd van 66n jaar, om binnen een bepaalde kring, zich tenminste uitstrekkend tot de grenzen der residentie, waar zij zijn gevestigd, zoodanig medewerking te verleenen. In 1915 maakte de Indische Regering een onbepakt gebruik van de haar bij art. 113 R. R. verleend bevoegdheid, door bij de ordonnantie in Ind. Stb. no. 360 art. 32 van het schutterij-reglement van 1838 aan te vullen met de bepaling, dat de schutterijen, voor zoover zij niet noodig zijn voor het bewaren van orde en rust, ook ge-roepen kunnen worden om mede te werken tot handhaving van het Nederlandsch gezag in Indie te gen over een buitenlandschen vijand.

In de Buitenbezittingen bestaan schutterijen te Padang (sedert 1833), Makassar (sedert 1827), Manado (sedert 1848), Amboina, Saparoea en Ternate (sedert 182J); te Koepang (Timor) word in 1870 (Ind. Stb. no 33) een korps schutterij opgericht, dat echter in 1883 (Ind. Stb. no. 240) wed er werd opgegeven. Bij Ind. Stb. 1857 no. 88 werd het Reglement voor de schutterijen op Java van toepassing verklaard op de schutterij te Padang en bij Ind. Stb. 1875 no. 99 op die te Ternate. Voor de schutterij te Makassar word een reglement vastgesteld bij Ind. Stb. 1875no. 275, dat bij Ind. S.b. 1891 no. 69 werd herdoopt in „Reglement voor de schutterij in liet Gouvernement Cjlobes en Onder-hoogheid C^D”. Ind. Stb. 1912 no. 428 bevat een „Reglement voor de schutterijen in de Residentie AmbDina”, dat strekkelijk vervangt van het bij Ind. Stb. 188G no. 136 vastgestelde gelijknamige reglement; dit laatste staatsblad be- pulde dat in bedoelde residentie schutterijen zouden bestaan te Amboina, Kajeli, Hila, Saparoea en Bmda-Neira. Een nieuw reglement voor de schutterijen in de residentie Manado word vastgesteld bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1878 no. 107. Voor de positie van het personel der mo bid verklaarde schutterijen, zie Ind. Stb. 1915 no. 481 CII 658 en 1916 no. 296.

Alhoewel in den loop der tijden tot de schutterijen op de hoofdplaatsen van Java ook artillerie en tot die te Batavia ook ruitery heeft behoord, behouden die korpsen in de laatste jaren alleen uit infanterie, totdat bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1916 no. 295 word bepaald, dat van laatste-bedoelde schutterij 100 schutters zullen worden opgeleid voor den dienst bij de vesting-artillerie. Bij de ordonnantie in Ind. S.b. 1917 no. 259 werd de maatregel ook ten aanzien van het korps schutterij te Soerabaja getroffen. Volledigheidsshalve zij nog medegedeeld, dat in 1900 door den G.G. een commissie werd ingo-

steld tot het ontwerpen van een reorganisatie der schutterijen, van welke werkzaamheid naar buiten nooit iets is gebleven, dat de schutterijen sedert de ordonnantie in Ind. Stb. 1910 no. 415 in stede van onder het Dep. van Binnenland- bestuur onder dat van Oorlog ressorteren, en dat thans, in verband met de in v< eeling van den dienstplicht voor Europeanen op Java, is besloten de schutterijen op dit ciland geleidelijk op te heffen. (Zie de desbetreffende ordonnantie in Ind. Stb. 1918 no. 360). (A).

SCHWANER (Dr. C. A. ; L. M. J. Geoloog en ontdekkingsreiziger, werd in 1817 te Mannheim geboren, studeerde en promoveerde in Duitschland — waar schijnt onbekend te zijn —, werd begin 1842 benoemd tot lid der Natuurkundige Commissie in Nederlandsch-Indie en vertrok het volgende jaar naar Batavia. Daar ontving hij de opdracht der Regering tot het onderzoek van Borneo, waar hij van 1843 tot 1848 verbleef. Hij keerde toen naar Java (Buitenzorg) terug, om zijne wetenschappelijke verslagen uit te werken. In het laatste van 1850 werd hem opnieuw een zending naar Borneo opgedragen; hij trad tevoren in het huwelijk, maar overreedde vóór zijn vertrek, den 30en Maart 1851 te Buitenzorg.

Op Borneo had hij zich eerst geruimen tijd bezig gehouden met het onderzoek der kolonlagen in het Barito-gebied en met dat van de bevaarbaarheid der rivier voor grootere vaartuigen. In October 1847 be- gon hy zijn groote reizen, eerst de Barito op naar de bovenlaanden van Koetei en terug. Daarna bezocht hij het stroomgebied der Kapoas Macroeng of Kleine Dajak en eindelijk gelukte het hem, de Katingan opvarend, over het grensgebied tusschen de West- en de Zuid- en Oosterafdeeling de Mlawak te bereiken, om zoo langs de Kapoas bij Pontanank uit te komen. Het verhaal der reizen is uitgegeven onder den titel: Borneo, Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voornaame rivieren van het Zuidoostelijk gedeelte van dat ciland, tweedeelen. Amsterdam 1853. Het Kon. Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indie, dat de uitgave op zich had genomen, droeg deze op aan haren secretaris, Prof. J. Pijnappel Gz.» die het reisverhaal van aanteekeningen voorzag. Dit boek bewijst, dat Schwaner niet alleen als geoloog een voortreffelijk waarnemer en beschrijver was, maar dat hij ook het uiterlijk van een land, zoowel als de eigenaardigheden der bevolking metsterlijk wist op te nemen en weer te geven. Zoo is het boek ook voor geographie en chthiographie van groot gewicht, te nicher waar omtrent sommige der bereisde streken sedert geene reisverhalen verschenen zijn. Schwaner Hchreef te vórcii: Resultato. v. een onderzoek naar den Barito-stroom (Ind. Arch. die f. 1849, II); Reis naar en aanteekeningen betreffende de steen kolon van Batoe-Belian (Nat. Tijdschr. v? Ned.-Indie, III); Aanteekeningen betreffende Tanah Boemboe (Tijdschr. v. Ind. Taal-, Lmd- en Volkenkunde, I, 1); Do dood van Geis Muller (Tijdschr. v. Ned.-Indie, 1849, I).

Het genoemde grensgebied is door Mo Jongraaff het Schwaner-gebied genoemd (zie Daal I. 358).

SCHWARZ (JOHANNES, ALBERT, TRAUGOTT), gob. te Langowan (Minahasa) 22 Juni 1836, overl. te Scralaja 28 Febr. 1918. „bozocht he” gym-

015 112 1102 6894

nasium l e Rott erdam en kwam op zijn 18do jaar bij ho : NeH.ZencTelinngenootschapdaar inopleiding. In 1860 vor : rok hij naar Indie en in 1861 bogon hij zijn werk a l z send cling te So nd 况 (Minahasa). Me : gnedn aanleg voor t aalsTucricTSegaafcl, be- oefend hij het Ton* omboansc, de grootsto der Alinahassische talen en vcrzmclcl e eeno menigo gegevens voor de bestudeering daarvan. Om he : , land Be l't'ng-Mongo nd on voor d o Zend ing l c vor- kennen, maakt e hij in 1866 eene reis daarheen, met zijn amb' genoot Wilken en in 1875 n-g cono met zijn collega De Lange. Van bcide reizen gaf hij bolangrijke versghen in Med. Ned. Zend. Gon. XI, XII en XX, waarbij ook veel goedo st of is voorde best ueding van ho! Mongondo wsch. Wat ñeld, is uigegeven in twee lijvige boekdeelen :

Tontemboansc-Nod erlandsch Wordenboek, niet Nederhndsch-Tc n emboansc Regis! er (1908) en T(n/emboansebo Teksten in 3 deelen (1 ekst, vert a ling, aan eekeningen), verscbenen in 1907, verder in eeni. e tijdschriifar ikelon, te vinden in de Med. Ned. Zend. Gen. en hot Tijdschr. Bat. Gen. van 1903. De st of, bewerkt > in de Hoofdstukken uit de spraaknucn l)e, l _Tonf emboansc, door N. Adrimi en M.L. A' rani- Gunning, is ook voor een deel van Schwarz afkdnistig.

Literaluur : J. A. T. Schwarz, Med. Ned. Zend. Gen. LXII. 63—109; J. A. T. Schwarz als taal- v'c.beoefenaar, Bijdr. K. ILXXIV, 438—445.

SCHIJFKWALLEN. Zie NETELDIEREN.

/u SCINCIDAE, kadal (JAV., SOEND.). Familie

—, , van bode m be wonen de, sozns graver de, cen enkele maal ook in boomen lover de Hieedissen (zie aldaar en onder KRUIPENDE DIEREN). Kop met symmetrische hoornschilden, romp dakpansgewijze met hoornschubben bedekt, waardoor in beide gevallen been platen gelcgen zijn. Twee volledige jukbogen. Tong aan voorzijde ingesnedcn, dakpansgewijze geplaatste schubben. Kop breed en stomp, plompc lichaamsbouw, staart lang en breekbaar. lcdcmaten veelal gering ontwikkeld of ontbrekend. Geen d(j- of liesporien. Meestal ovovivipaar, kosmopoliet. In den Oost-Indischen Archipel komen 6 geslachten met ± 124 soorten voor, waarvan 109 tot het kosmopolitische geslacht *Lygosoma* behooren. Dz meest bekende vci'legen wooidger is echter: *Mduba mulliasciata* Kuhl (cok dit geslacht is circunitropisch.) de gewone kadal (op Simaloer hile genaamd), een vrij groote vorm (35 c.M. lang, staart alleen 22 c.M.), die van de Nico baren en Aïdamanen tot de Philij>-pijnen en van Achter-li'.die tot N.-Guinea voorkomt. Deze bodemvormeix met middelmatige pooten, een eenigszins gedepimeerden romp en een rolronde staart vertoonen in bouw en *levenswijze* de lypische eigenschappen der gcheele familie. Het zijn dagdieren en inscktenfters, die zich gaarne onder steenen en in bode mgaten verbergen, hoewcl het geen eigenlijko gravers zyn. Ovovivipaar of vivipaar. Van bo ven zijn zij oljffbruin geklcurd met donkere flankstreepen, aan de voorzijde eonis in rood overgaande, de onderzijde is lichtgroen of gecl geklcurd, de keel soms blauwachtig. Van het geslacht *Lygosoma*, dat in een lialent endergo-slachten vcrdecdcl wordt en dat van het von go in hoofdzaak afwijkt, doordat de verhcmtc-pleet minder ver naar voren reikt, zijn de meest

bekende vrtcgcnwoordigcrs: *L. sanctum* Duin & Bitr., ccn kkinno vorm (11| c.M. lang, staart alleen ± 7 c. M.) uit Java, Sumatra en Malaka, gekennickt door een zilverwitten rugstrep begrenscl door zwarte vlekken. De bovenzijde is verder lichtbruin, de onderzijde wit of licht- groen, terwijl zwarto flankstrecpen aanwzic zijn *L. nigriabr* Gunth. een groote'e vorm (26 c. M. lang, staart alleen 14 c. M.) uit Celebes. Rugzijde lichtbruin met donkro vlekken, cen donkerbruine flankstrecp, buikzijde geelachtig, soms bij de keel zwart gevclct. De Toradja's noemcn deze bodemhagedis oclowa, evenals

L. smaraffinum Lesson (van dezelfde grootte), een boomvorm uit den gcheelcn Archipel met uitzondering van Sumatra bekend, waarvan vele lokale varieteten voorkomcn. Bovenzijde blauw, groon of oljffkleurig, onderzijde lichtgroen of geel, een lichte flankstrep. *L. variegatum* Peters ccn klcine vorm (14 c. lang, staart alleen 8% c. M.) uit Borneo en het Oostelijk deel van den Archipel, geknncrickt door een dorso- lateraal rij van lichte vlekken begrenscl door een zwarto flankstrecp. *L. olivaceum* Gray (24% c. M. lang, staart alleen 13 c. BL), ccn Indo-Maleische vorm, bovenzijde oljffkleurig met dwaarsrijen van zwartc en lichte vlekken, onderzijde lichtgroen, staart roodachtig. *L. chalcides* L. (19c M., waarvan de helft staart) een gravende vorm met slccht ont- wikkelde ledematen uit Achter-Indie, Sumatra en Salcier. Kleur gelijkmatig bruin, aan de onderzijde iets lichter. De Maleische naam is oelar bisrkaki of bengkaroeng. *L. cyanurum* Lesson, een langgestaarte vorm (15 c. M., lang, staart alleen 9 1/2 c. M.) met goed ontwikkelde l'ede- maten, we lke van Java en Borneo tot in Polynesië voorkomt. Bovenzijde oljffkLurig met 3—5 gouden of metaalglanzig groene lengte- streepen, onderzijde wit, staart blauwachtig. Toradja-naani tologana. Van de anderc geslachten (voor de namcn zie label) zij alleen nog *TribolonotUji* vermeld, cen geslacht dat uiterlijk zeer sterk van de overige *Scincidae* afwijkt, doordat de dikke beensclubben aan de rugzijde in stevige opstaande tanden eindigen. Daardoor koint een oppervlakkige gelijkcnis tot stand met de Z.-Afrikaansche *Zonuridae*, waarmee heL overigens niet ver want is. Er zijn twee soorten uit N.-Guinea bekend, die in grootte en voor- komcn veel op elkaar gelijken, *Tr. novae guinae* Schleg. (16 c.M., waarvan de heJF* staart) en *Tr. gracilis* de Rooy (18 c. M., waarvan do helft staart).

Zoals uit achterstaande tabel blijkt, is vooral N.-Guinea (met 74 van 124 soorten, waarvan 53 eigen sooi-ten) als radiatiecent rum van bclang, terwijl Borneo (met 30 soorten, waarvan 17 eigen) en 0-lobes (met 20 soorten, waarvan 9 eigen) als sceudaire centra te be- sdiouwen zijn. Sumatra (met 19 soorlen, waar- vm 6 eigen) en Java (met 15 soorten, waaronder geen cnkel eigen soorl) zijn in verhouding veel ariner aan kada's, vooral wat het aantal der eigen soorten betreft. Over het gcheel krijgt men den indruk, dat he< Oostelijk deel van den Archipel en vooral N.-Guinea veel beterc ontwikkelings- voorwaardt voor deze bodemhagedissen schijnt op te leveren, dan het Westelijk *deci*. In cerstgo- noemcd deci komen nl. 95 soorten (waarvan 82 eigen), in Jaatstgenoemd deci slcchts 42 soorten (waarvan 29eigen) voor. Daarbij krijgt men sterk

den indruk, al at het Au stro - Malcisch gebied niet van het Indo-Maleisch gebied maar van N.- Guinea uit met kadals bevoJkt is, aan gezien het met het eerste, als men van de 8 door den ghecelcn Archipc 1 verbrcido soorten afzict, slechts 5 soorten gemcn heeft, terwijl het 13 met N.-Guinea gemeenschappelijke soorten be- zit. Ook op ander wijze blijkt het op den voor- grond treden der *Scincidae* als men van het Westen naar het Oosten van onze Archipel doordringt. Terwijl in Borneo en Java de leden dozer familie slechts der aanwezige hagedis- soorten vormen (30 van. 91, resp. 15 van 44) en

(lit verhoudingscijfer voor Sumatra zelfs tot % daalt (19 van 68), nee mt het voor Celebea toe tot bijna % (20 van 42) en bedraagt het voor N.-Guinea bijna % (74 van 119). *Zij vormen dus in het Oosten van den Archipel verreweg do soortenrijkste hagedissen-familie, aangezien de Gecko's nog geen zesde (19 van 119) en de Agarniden juist een zevendo van het totaal aant] der N.-Guineeschc hagedissen (17 van 119) oplevcrcn. Voor Celebes zou dit laatste cijfer in bcide gcvallen 9 van 42, d. i. ³/₁₄ bedragen en dus wecr belangrijk hooger zijn dan voor N.-Guinea.*

Overzicht van de verspreidhij der geslachte.it en families van Scincidae in den Indischen Archipel.

Geslachtsnaam.		Indo-Australisch gebied.	Borneo.	Celebes.	Kl. Soenda-ell. (West).	Molukken.	N.-Guinea en I. Austro-Maleisch gebied.	N.-Guinea en 1 onliggende eilanden.	Totaal aantal soorten.
Tiliqua.....	J		1					1	
Mabuia.....	1	1	2 ⁴	8				5	
Lygosoma.....	5	4	11	6	2	5	13	51	
Ablepharus.....	1			1				1	
Tropidophorus.....			5					6	
Tribolonotus.....								2	
Totaal.....		8 15	6 17	6	9	2 5	13	53	
								124	

SCLATER (PHILIP LUTLE,). Engelsch zoo- loog geb. 4 Nov. 1829, gestorven 27 Juni 1913, sedert 1859 secretaris der Londensche Zoological Society, hie Id zich be zig met System at ische zoologie, spec. Ornithologic, waarover hij talrijk pu blicaties het licht deed zien, in we lke ook de vogelwerld van Ne<l.-Indio veelvuldig were! be- handeld. Hij schreef o.a. Exotic Ornithology, A Book of Antelopes, en was redacteur van hot orr i hmljfrisch t ijdscrift: "The Ibis."

SCORODOCARPUS BORNEENSIS Becc. Fam. *Oiaceae*. Koelim (MAL.); Kajoo bawang oetan (N.BOK'EO). Grooto boom van Borneo en Sumatra, waarvan het hout stork naar uien rickt, maar overigens overall als bouwhou', Dieub<4liout cnz. hoog staat aangcschreven. Do vruebten worden goeten door de inlanders.

SEBA. Hoofdplants der onderafdeeling Sawoo van de tot do residentie Timor behoorendo afd. Z.-Timor en • ilanden, gelogon aan do Noordkust van hot eiland Sa woe, tevens standplaats van don posthouder ; wordt door de booten der Ko- ninklijke Paketvaartmaatschappij aangedaan. Er bevindt zich een kustliel./s¹

SIBAKOR (RIJKLOF VAN GOENS)BAAL 32 K.M. breed, weinig diep het land indringende, voor hot West en gobool open baai mot vrij groot o <liep' cn op do Westkust van Nieuw-Guinea, bez. de Maccluegolf. Ijo kust loopt geleidclijk op en is nle'U bij do Noord-enZuidhoekenderbaai.waar zy nagenoeg zonder kustrif steil naar zoo afdaalt, rotsig ; aan do Ooslzijdo liggen, v66r do kust, meerdere koraaldroogvallingen en, tob vor uit don wil in diop water, con groot aantal droge plekken en losliggende gevaren. In hot midden dor baai vindt men de vrij hooge eilanden Karas, Tooboo-

aroes% en Faer, van welke het eerste en grootste in het midden een smrlle, l&ge vlakte heeft, ter- wijl hel laatste aan de Zuidpunb het hoogste is; dezo eilanden hobben hier on d%] r roiskusb en vallen, nagenoog zonder kustrif, st ei naar zee af. Bui. en Karas ligt slochts een gevaar, juist op den. verhoogden onderzeeschon rug, welke ongeveer 6 K.M. bo'W. dit eiland oprijst en aan de bui en- zijde zeei steil is. De vorlikale waterbeweging is overheerschend dubbeldaaqsch en bedraagt hoofstcn=? 2,5 M. Zie Zeemansgidg deel VI.

Sg BATIK (SIBITIK), Eiland voor de Zuide- lijko helft behoorendo tot do Tidoengsche landon (ros. Z.- en O.afd. van Borneo), terwijl het Noor- delijk gedeelte sedort 1891 aan do Britscho Noord-Borneo-iMaatschappij is toegewezen. Ingevolgo cen daartoo door de regering van Britsch-Noord Borneo gedaan voorstel is de bij art. IV van het grenstractaat van 20 Juni 1891 (Ind. Stb. 1892 n°. 114) vastgestoido grons door steenen grens- pilureu uitgezot.

SEBEH (MAL.). Zie CANNA.

SEBESI. Een van do vulkanische cilandjos in Straat Soenda, 859 M. hoog. Het behoort tot de residentie Eampongsche Districten on sluit deu toegang tot de Lampongbaai af. Het eiland ver- toont veel ovoro'o'ikomst met het dichtbij gelegen SObockou. • ...¹

SEBJAR.Ecn dor belangrijkste riviereninWest Nieuw-Guinea. Zy mondt uit op do Noordkust der Maccluegolf. Do breedto in den benedenloop bodraagt 100 tot 200 M.; do diopie is aldaar ge- middeld 3,5 vadeni, dock nee mt spoedig af. By bandjir is reeds by do monding zoet water in de rivicr; do covers zijn hier begroeid mot thizopho- ren en nipah, zy zijn laag en worden by hoog wa

ter grootendeels overstrooid. Hoogerop zijn do oevers langs de gehele rivier begrocid met bosch. Aan een rechter zijriviertje ligt Tomoo met 20 huizen. Hooger op liggen langs do Schj ar do kampongs; Arandai, Korindam, Rcwangi, Irira en Barnia; laatstgenoemde kampong ligt op 1° 54' 24" Z.E. en 132° 58' 49" O.L. De breedte dor rivier is hier 75 M, de diepte ± 4 vadem, lets bovcn Barma vercenigen zich de twee bronrivieren van de Schjar, n.l. de TimaworriS en de Raward. Eerst bij Barma komt grind in de rivier voor, bergen zijn hier echter nog nict te zien; vanaf Arandai zijn do oevers reeds hoog. Aan do Timaworro wordt bruinkool aangetroffen. Van de Raware loopt een pad over hetgebergte naar het stroom- gebied van do Wirjagar en de Kamocndan, twee rivieren die ten Westen van de Sebjar in de Mac- cluergolf vallen. De lieden van Argoeni halen hun sagoe van de Sebjar. De bewoners van Barma hebben de zeden en gewoonten van benedcn-Seb- jar en ofschoon eveneens heidenen, achten zij zich verheven boven de Papoea's van het binnenland. In 1911 inaakte een patrouillo in 21 dagen een marsch dwars door do "Vogelkop" vanaf War- papiari aan de Noordkust over Barma naar den mond van de Sebjar.

S^BOEKOE. Een van do vulkanische eilandjes in Straat Soenda, ten Noorden van Sebei gelegen on 426 M. hoog. Het is het Noordelijkste van de rg vulkanische eilandjes, die aanvangt bij den Radja Basa op Sumatra en dwars over Straat Soenda zich uitstrekt tot den Pajoeng op Java's Zuid-Westelyk schiereiland. Het is geen zelfstan- dig eruptiepunt, maar wordt beschouwd als te behooren tot den vulkaau SSBfisi. Omstreeks 1888 is een poging gedaan om op het eiland vec te telcn en hout te hakken, doch zonder succes, wegens gebrek aan werkvolk. Thans werkt er de N.V. Cultuurmaatschappij SChboekoe, die met eon tien- tai vrije koelies wat hout kapt en klappernoten plukt, welke per niptorboot naar Anjfr_ worden ver voerd.] 域-希七

SIBOEOKOE (SIBOIKOE) .Naam van eon land- streek, kampong en rivier in de Tidoengscho landen, in het Noord-oostelijkste gedeelte van do res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo. De streek, vroe- ger veel tot verblijfplaats van zeerovers die- nende, is zeer dun bevolkt. Geruimen tijd maakte deze streek een punt van grensgeschil tusschen Boeloengan en Broenei (of beter tuBschen Nederland en do Britsche Noord- Borneo- Maatschappij) uit. Zoo o.a. werd in 1889 nabij den mond der SChboekoc-rivier een aan een boom gebonden Britsche vlag aangetroffen, terwgl in een paar andere boomen op die plek de merken B. N. B. met do jaartallen 1883 en 1889 waren aangebracht; een en ander werd door een Nederl. ambtenaar verwijderd. Bij de op 20 Juni 1891 te Londen gehouden conventic (zie Ind. Stb. 1892 n°. 114) is aan de geschillen een einde gemaakt en zijn de grenzen geregeld. In 1912 zijn deze door een Nederlandsch-Engelsche commissi© op het terrein uitgezet. Zie ook BORNEO en het Rapport der Grensregelingscommissie Ind. Sub. 1916, n°. 145, *i/i* SIBOEOKOE (eiland). Zie POELAU LAOET. **SECHIUUM EDULE** Sw. Fam. *Cucurbitaceae*. Laboe Siam (MAL.); GambaS (JAV.). Klimplant met ranken, inheemsch in de Antillen en Midden- Amerika, in de tropen gecultiveerd. Men plant haar op erven en laat ha ar in de boomen klimmen

om na cniigo jaron groei de vruchten to kunnon oogsten. Deze zijn zoo groot als ccn appel en smaken als gekookte komkomieren. Men cet ze afgeekood bij do rijst. Do plant niaakt na het tweede jaar wortelknollen, die als z. jong zyn, kunnen worden gegeton. Do nog groeue stengolp worden gedroogd en dienen op Reunioh voor hot vervaardigen van damshoeden.

SECRETARY (ALGEMEENE). Do Algemeene Secretario, het bureau van den Gouverneur- Generaal van Ncd.-Inditi, bestaat onder diou naam sedert het begin van 1819. Zij ontstond toon uit do samsmsmelting van do „General© Secretary**", het bureau van do Commissarissen Gencraal, die uitgezonrlen waren om onze Oost- ludische bezittingen uit de han den van hot Britsche tusschenbestuur over te nerncn, en de „Gouvernements SecretarR", het bureau, tot welks opriebting ten bchoeve van den Gouver- neur- Gcncraal door C. C. G. G. besloten was den dag nadat, blidens huncd resolutie van 19 Aug. 1816 (Ind. St. bl. no. 5), de overneming van hot ciland Java had plaats gehad. Dio verceniging der beide bureaus lieel verband met art. 10 van het Rog. Regl. van 1818, bepalende dat aan do Hooge Regcring, waaronder blijkens art. 2 van het Regimente te verstaan was de G. G., met de aan hem toegevoegde Raden van Indie, zou zijn toegevoegd een Algemeene Secretaris, die als zoodanig tevens den G. G. zon ten dienste staa. Volgens dartzelfde artikel zouden behalve do Alg. Secretaris een of nicer Secretarissen aangesteld kunnen worden, indien de werkzaamheden zulks vorderdeij en zou do G. G. „de Secretarj" rego len op zoodanige wijze, als hij nuttig oordeeldc. De later als koloniala staatsnian zoo bekendt ambtenaar J. C. Baud, die met den titel van Secretaris aan het loofd stond derGouvernements Secretarie, was de eerste Alg. Secretaris. Hij werd tot die betrekking benoemd in Januari 1819, ter- wijl de Secretaris Gencraal, Chef der Generalo Secretarie, R. cPOZij kort tevoren] id van den Raad van Indie was geworden. Bij besluit van C. C. G. G. van 1 Februari 1819 no. 10 werd vervolgens de verceniging der beide Secretariccn tot 66n bureau tot stand gebracht.

Aanvankelijk evenals do G. C. te Batavia ge- vestigd ging de Secretarie in 1838 over naar Buitenzorg, dat in 1836 den G.G. als verblijfplaats was aangewezen, on toen in 1818 die verbi ijt plaats opnieuw naar Batavia werd verlegd, ging de Secretarie weer jnedo naar die plaats te- rug. Van do hun gelaten vrijheid om zich ook te Buitenzorg op te houden, zoo dikwijls het belang van den dienst het- zou toelaten, irjaakten do ver- schillende Landvoogden een zeer ruim' neubruk, zoodat al spoedig de feitelijke toestand zoo was, dat zij te Buitenzorg woonden en nan Batavia slechts korte bezoeken brachten. Do Secretarie bleef echter te Batavia, ook toen die too stand in 1870 door het Oppcrbestuur gcsanctioneerd was. Eerst in 1888 ging zij grootendeels wecr over naar Buitenzorg, waar zij sedert gevestigd bleef, met uitzondering van eonig ondergeschikt pcrmo- neel, dat te Batavia werd achtergelaten, o. a. vpor do aanrakingen met den Raad van N.-I., de Departementen van Algomcen Bestuur en hot publiek.

Ook in do latere Regeeringsreglmcnten is, evenals in dat van 1818, het bestaan der Alg. Secretarie in zekeren zin vastgelegd, doordat

daarin molding wordt gomaakt van den „Algemeenen Secretaris”, en de Minister Van Dedom, die hot wenschlijk achtto dat de begrootings- wetgever met betrekking tot do Alg. Secretarior vrijheid van handelzen zou hebben, deed dan ook bij een in 1893 ingediend wetsontwerp tot wiizing van hot Reg. Reql. van 1851 o. a. het voor- stel tot wiizing van de artikelen 15, 31, 32 en 33, waarin van do Alg. Secretaris sprake is. Het bureau zelf wordt slechts in eon Rog. RpgL, dat van 1827 (art. 10), genocind en allcen om eene daormtrent door den C. G. du Bus in 1826 ge- inaakte regeling voorloopig to bestendigen. De Alg. Secretaris werd bij het Reg. Reql. van 1836 (art. 13) niet langer, zooals in vorige reglementen, toegevoegd a an de Regcering van N.-L., maar aan den G. G., hetgeen verband hield met de omstan- digheid, dat volgens dat Reglement (art. 2) de Raad van N.-I. niet nicer tezamen met den Landvoogd die Regcering uitmaakte, maar cen xuiiver adviseerend karakter kreeg. Den Raad zou volgens art. 2 van het Reglment cen Secre- taris zijn toegevoegd en als zooclanig fungeerde Jangen tijel een der tot het personeel dor Alg. Secretarie behoorende Gouvernements Secreta- rissen. Op de begrooting van 1878 komt voor het eerst een afzonderlijke Secretaris van den Raad van N.-I. voor. Aan dezen is enig minder personeel toegevoegd, dat deel blijft uitmaken van hot personeel dor Alg. Secretarie.

Onder den Alg. Secretaris zijn op het, bureau werkzaam gesteld Secretarissen, dio thans den naam dragen van „Gouvernements Secretaris- sen”, als hoedanic zij ook in het Reg. Reql. van 1854 (artt. 15, 17, 18, 31, 32 en 33) worden ver- meld, en voorts eon aantal ambtenaren van lage- ren rang en klerken. De samenstelling van hot personeel dor Secretarie en de titels der ambtenaren ondergingen herhaaldelijk veranderingen, f vnals het aantal en de nannen der afdelingpn, meermalen nog gesplitst in onderafdelingen of bureaux, waarin de Secretarie in den loop der rijdpn verdcld is geweest. Hoe de toestand in)et begin van ieder jaar was is te vinden in de van Regeeringswege uitgegeven almanakken, welke sin ds J 8(55 den naam ciragen van „Regeerings A bn a link van Ned.-Tndif”⁵. Blijkens don uXJmanak van 1919, het jaar waarin dit artikel gc- whreven word, tekke de Alg. Secretario in het begin van dat jaar behalve de vijf Gonverncjnents Secretarissen, waaronder cen titulair, zes Refc- j- endaj-issen, twee Hoofdcomniciozcn, zestien Coni- nieezen redacteurs, waarvan vijf den tit el Ad- iunct- referoTidaris voeren, zcvon Ecrste, zeven Tweede en twaalf Derdo (Jonimiczen, benevens drie Ambtenaren ter beschikking, cn voorts eon Archival is en een Expediteur. Bovendien is nog (nidcr den Aliz. Secretaris geplaatst do in 1892 in •lienst gestelde „>aklsnrcnarivaris”, aan wien is opgedragen de zorg voor het bchoiul, do bruik- baarheid CJI de hewerking van liot z.g oud-arclicif, bevattcindo de arehiefstukken van voor 1816. Hot aantal afdelingen bedro(?g volgens genoom- <h, n ulmanak vier, n.I. eeno afdeling (do eerste). Kahijft, en politieke zaken”, eone afdeling (de t weede), „Al(?omcenc zaken”, eenc afdeling (de derde) zondor naam, vordcld in vijf bureaux, t .w. twee penonede, cen voor agrarische, cen voor financie(filo, cn cen voor Jiilitairu zaken, en cin- Clijkh H, 收 eone afdcelin-'. (<le vici’(de), medezondor naam, dio vordcld is in dric bureaux, t.w. een

bureau “Arehief”, een bureau “Expeditic” en eon bureau gevormd dour J] et personeel to Batavia. Voorts M or nug cen afzonderlijk bureau „Be grooting”-<

In vrocgcrn tijd hobben nog een drieta] bu- roaux bestaan, welko, ofschoon aan de Alg. Secretaric ver bond en, toch niet bestemd waron om aan do gewone werkzaamheden van dat bureau deel to nomen, t.w. het “Departement voor Tnlndsche Zaken”, het „Statistiek bureau” en de Afdceling Statig-iek”. Het Dep. voor Ini. zaken, dat in 1820 werd opgericht, moest zich in de eerM. plaats aan translateurswerk- zaamheden wJden, maar had daarnevens nog cen andere taak, o. a. hob beoefenen der In- landsclic talen. Nadat do cerate chef, de heer C. P. J. Elout, dio den titel droeg van Gouvernements Secretaris, tot Resident van Riouw was benoemd werd dit “departement” by eone reorganisatio dr : r Alg. Secretarie in 1826 inge- trokken en door ceno op meer bescheiden schaal ingerichto „Afdceling Inlandsche zakon** vervangen. Het „Statistiek bureau” werd in 1837 in het leven geroepen en bad een werkkring, dio weinig bij zijn naam paste, daar het zich niet in de eerste plaats met de Statistiek in engeron zin had bezig te houden, maar zich vooral op historisch gebied moest bewegen, ten cinde met de verzameldo gegevens den G. G. bij de behan- deling dor dagelijksche zaken te kunnen voor- lichten. Tocn hot bureau in 1851 tot eene gewone redactic- afdceling der Alg. secretarie werd ge- niaakt kreeg deze dan ook den haar karakter beter aangevendcn naam van „Afdceling staat- en geschickkundige zaken”, welko naam in 1853 werd veranderd in dien van “Historisch bureau”. De „afdeling Statistiek” eindelijk werd in het leven geroepen in 1864 en was belast met werk- zaamheden, die beter met haar naam in over- eenstemming waren, o. a. het verzamelen der noodige gegevens voor eenc behoorlijke Statistiek van Ned.-Indie. Na kracitens Ind. Stb. 1884 no. 213 eene inkrimping te hebben ondergaan, tcngevolgc waarvan zij in hoofdzaak nog slecht? voor do saincistelling van den Reg. Almanak en van sommige hoofdstukken van het Koloniaal verslag te zorgen had, word de afdceling Statis- tiek in 1893 opgeheven. De beido laatstgenoemde bureaux hebben op den duur niet aan huono bestciuning kunnen beautoffwoorden, omdat het (la : irbij geplaatste personeel, daar het deel uit- xnarkfc van liet personeel der Alg Secretarie, aan grotto afwisseling blooti'on. en daarenbo- ven spe, k nl nicer < n uieer aan zijne speculo werkzaamu . ■ n t uittrokken om behulp- zaam te z : ji) • : f, ufilu : iing van liet steeds toe- nomende ^c.vo) : - secretarie-worlc.

Volgons zijno instructio is de Alg. Secretaris do vraagbaak en voorlichtervan het bestuur. Hijdoet aan do Regcering voorstellen of herinneringen tot bovordoring van den dienst on zorgt voor deredac- tie, expditic, registrecingen bewaring der beschik kingen van den G. G. alsmede voor de samenstel- ling van het Staatsblad van N.-I. en van den Regeeringsalmanak van N.-I. Vroeger was hem ook opgedragen het toezicht op do uitgavo van het in 1857 opgcricht Bijblad op het Staatsblad van N.-I., dat clichter in 1905 word overgedragen op den len Gouvs. Secretaris. Krachtens de bo- doelcde Instructie is een van de voornaamato werkzaamheden der Alg. Secretarie het uitwor-

ken der beslissingen en donkbelden van den G. G. hetzij in den vorm van beschikkingen (bosluiten), hetzij in dien van aanschrijvingen (missives). Daanncd gaat gepaard een onderzoek (examineeren) van de door andere autoriteiten (missives) aan den Landvoogd gedane voorstellen, hetgeen in zich sluit het voorbrengen bij den Landvoogd van de bedenkingen en opmerkingen, waartoe die voorstellen aanleiding gaven, en in dit examinceren is de lioufdoorzaakgelegene vandebezwaren, welke in vroeger en later tijd tegen het bureau zijn ingebracht. Voor het eerst werden die bezwaren in het openbaar gehoord bij de behandeling der Indische begroting van 18G7, de eerste die bij de wet werd vastgesteld, terwijl in hetzelfde jaar de ook als schrijver over Indischo aangelegene heden bekende staatsman E. de Waal ze ter sprake bracht in no. 11 zijner „Aantcekeningen over koloniale onderwerpen". En sedert is daar- over, ook in 'den laatsten tijd, zooval in ah buiten het Parlement herhaaldelijk uitgeweid. De voor- naamste grief was dat de chefs der Departementen van Algemeen Bestuur niet tot hun recht konden komen, omdat de Alg. Secretarie tusschen hen en den G. G. in stond. Zij hadden dientenge- volge te weinig aanrakingen met den Landvoogd om vruchtbaar met hem te kunnen samenvreren ken en het deed afbreuk aan hunne zelfstandig- heid, vermindrde hun verantwoordelijkheids- gevoel en was kwetsend voor hun gevoel van eigeuwaarde dat hun werk aan de kritiek der Secretarie was onderworpen. Eene andere be- denking tegen de Secretarie bestond hierin, dat door hare bcmoenienis met de Regceringszaken deze niet zoo geregeld en vlug werden afgedaan als anders het geval zou kunnen zijn, en verder werd ook over de groote kosten van het bureau geJdaagd. Men bepleitte daarom eene inkri- ping van de Secretarie tot een minder kostbaar Kabinet van geringen omvang, dat hoofdzakelijk zou dienen voor de ontvangst, registratie en expeditie der aan den G. G. gerichte of van hem uitgaande stukken en waaraan redactiewerk aUeen zou worden opgedragen, voor zoo ver dat uiet kon worden verricht door de departementen, welke dus in den regel de beslissingen van den G. G. op hunne voorstellen zelf zouden krijgen uit te werken.

Tegen dit denkbeeld wordt echteraangevoerd dat de G. G.» om behoorlijk zijne omvangrijke en zware taak te kunnen vervullen, noodzakelijk de beschikking moest hebben over een goed tuegerust bureau, dat hij kon gebruiken op de wijze, die hem goedgevoelt. Zijne verantwoordelijkheid toch tegenover het Opperbestuur bracht niède, dat hy zich over de zaken een zelfstandig oordeel moest kunnen vormen en dat zou niet wel mogc- lijk zijn, indien hij allo voorlichting moest ont- vangen van de Dep. chefs, van wie bezwaarlijk kon worden verwacht dat zij onbevooroordeeld zouden staan tegenover hun eigen werk. Op grond hiervan waren tot dusver alle Gouver- neurs-Generaal tegen eene ingrijpende wijziging in de inrichting en werkwijze der Alg. Secretarie gekant en v/erd zulk eene wijziging ook door de verschillende Ministers van Kolonien over het algemeen bedenkdijk geacht en door de nicest gezaghebbende schrijvers over Indisch staats- recht verkeerd geoordeeld. Daarbij kwam dat, naar men verouwd, de bezwaren, waartoe de Alg. Secretarie aanleiding had gegeven, in

beteckenis zouden verminderen naariuto de middelen van verkeer tusschen Buitenzorg en Batavia verbeterd en daardoor de persoonlijke aanrakingen tusschen den G. G. en de Dep. chefs vergemakkelijkt worden, en naarmate het ge- liaito der bij do departementen geplaatsto amb- tenaren, dat in vroegeren tijd vaak te wnschen overliet, en daarmede de dougdelijkheid van hun werk, vooruitging. Volgcna inccddccclvan den Minister vjin Kolonien bij de behandeling der Indische begroting van 1919 zouden do aanrakingen tusscJien don G. Q. en de Dep. clicfs tbans niets nicer te wensche) overlaten en zou do te grooto en ongunstige invloed der Secro- tarie geheelt tot het verleden behooren. Zij zou eenvoudig geworden zijn, „het bureau van den noodig om do voorstellen in zoudanien", „vorm bij hem to kunnen voorbrengen, dat hij gemakkelijk zijno dispositio kan nemen, een „bureau, dat onmisbaar is, omdat die geinakk- „liike vorm onmisbaar is bij do reusaclicite uit- „breiding van het belieer over Indie".

Literatuur: Mr. C. B. Nccderbiirgh: Nog eens de Algemeeno Secretarie, in Ind Gids 1906 II 1633 en vlg., waarin o. a. angeJiaald zijn de vroegere parlementaire stukken en de bekendsto handboeken over Indisch Staatsrecht, waarvan er een paar nieuwe uitgaven beleeften, die even- wel omtrent de Secretarie dezelfde inzichten huldigen; P. II. van der Kemp: De gebodt der Algemeene Secretarie te Batavia en van het Staatsblad van N.-L., in Ind. Gids 1910 I, 433 en vlg.: voorts ecnige kortere stukkea in Ind. Gids 1907 II, 1419 en 1588, 1910 II, 1398, 1915 I, 773 en §12 en II, 1442 en 1457, 1919 I, 242. In de Staten Generaal kwam zij na 190G ter sprake bij de behandeling der Ind. beprotingen van 1909 (V. V. bJ. 26, M. v. A. bl. 59), 1911 (M. v. T. bl. 21 V. V. bl. 37, M. v. A. bl. 60), 1913 (M. v. T. bl. 30, V. V. bl. 35, M. v. A. bl. 57), 1914 (V. V. bl. 40,

M. v. A. bl. (>2, Bcradsl. 2c Kamer bJ. 286), 1919 (V. V. 1>1. 216, M. v. A. bl. 232, Bcradff?]. 2c Kamer bl. 2016, 2063, 2073, 2093 en 2098).

SfIDAHAN. Naam van Jagcrc en hoogcroc waterstaatsambtenaren op Bali en Lombok, vroeger dienaren van een der vorsten, nu van het Gouvernement.

SEDAN. District van do controle-afdeeling, ho regentschap, de afdeeling 6ii lie r&sidcntic Rcrn- bang; met eene oppervlakte van 253 K.M². Hot district telt 55 desas. Het ligt tegen het bcrgrland bcuziden den Goenoeng LasS n en is de vlakte aan den Oostvoet; de gelijknamige hoofdpl&ats ligt op 30 M. hoogte.

SfeDANAU. Eiland behoorende tot do Natocnn groeple. Zie POELAU TOEDJOEH.

SEDANfi (TJI). Ten on rec' te dikwijls Tji dani genoemd, rivier in de des. Batavia, stromende langs Buitenzorg en TangCrang; in de C'ompagniestijden bij laatstgenomede plants do grens met het Rijk van Bantam vormende. (Zie ook TANGS RANG).

SEDEKAH. Eene vrij willige lief degave; verbast ering van hot Arabisch woord *sadakah*, d. i., door Mohammed aan Jiet spraakgebruik der Joden onleend, in den Koran ongeveer ah syno- niem van *zakdt* wordL gebruikt (vgl. DJAKAT). p' den Islam verstond men lai er onder *sadakah* in hot bijzonder do onvorplichte liefde- gaven in t egenstelling met de *zakdt*, de in do wet gereglamenteerde heffing van de bezittingen der

geloovigen. In Ned.-Indie duid *aidakah* (*sidekah*) in ho' bijzonder ook cencn poudstontigen jnan I J) d aan; zie KANDOERI.

SIDHĪP MALĪM (JAV., SOUND.). Zio POLI-ANTHESQud^{ny}. s^c d " " 9 2

SEGA (MAL.) in-verschillendo samonstellingoij.

Zie CALAMUS en ROTAN.
S E GAL AH E R A N G. District van het particulieri Tland Pamanoekan- en Tji semlanden (zie onder PAMANOEKAN) afdeling Krawang; met eene oppervlakte van 229 K.M.-. Hot district telt 48 desa's. De gelijknamige hoofdplaats ligt op het langwerpig, van W. naar O. gestrekt voorterr s van den vulkaanketen, die in het N. het plateau van Bandoeng begrenst./*

SĪGARĀ " ANĀKAN(KINDERZEE) is do dnehoekige, meer dan 10 K.M. he l land indringondo binnonbaai beN. hot Westgedeelte van Noesa Kambangan, aan de Zuidkust van Java. In den Z. W.hoek heeft do zee gemeenschap met de Mauri sbaai door een nauwen doorgang met rolsigen oever, waarin het. hooge, begroeiido, rotsige eiland Wie ligt, in den Z.O.hoek met de Schildpaddenbaai door een aanvankelijk smille en ondiepe, zich om de Oost vrebreedende en dieper wordende kreek beN. langs Noesa Kambangan. Do West- en Oostkusten der Kinderzee zijn laag en moerassig, meerdere rivieren, waaronder de TjiBerem de voornaamste is, monden hier uib; de Zuidkust is zwaar begroeiid en loopt steil op naar het hooge gedeel e van Noesa Kambangan. On- geveer op het midden van deze kust troft men een druipsteengrot aan. Door de Kinderzee loopen eenigo weinig diepe geulen, daarlusschen is de diep : e zeer gering en vallen verschillende plek- ken droog : op een vierlal van deze zijn kampoengs gebouwd. Zie Zeeman^gids deel III.

SĪGARĪ. Een der districten in de onderafdcclling Pangkadjn6; de gelijknamige hoofdplaats is aan de rivier van Segd.i gelogen. De voormalige onderafdeeling Seggii word den 1 Juli 1905 (Ind. Stb. n°. 321) bij Pangkadjdn6 gevoegd.

SĪGOENG, S nggo ng (JAV.), Sigocng(soENi), tdlgeop op Sumatra (*Mydaus javanensis* Desm. = *meliceps* F. Cur), do „Stinkdas“, ccn tot de familie der Wezels (zie aldaar) behoorend, op Sumatra, Java en Borneo voorkomend, ± 35c.M. lang zoogdiet van donkerbruinckleur met ccn witten overlangschcn band over koprug en het korto staarlstopje. De excmplaren van Borneo zijn ook als *M. lucifer* Thom, onderschiden on van do Natocna-cilaiideJ) is ccn *M. ollula* Thom, beschreven.Desigoeng(soEND.),cembewoner van hoog gelegen bosschen, graaft holcn in den grond, die volgens do beschrijving van Horsfield den vorm Jiebben van een boj van bijna een meter in midcllijn, vanwaaruib in verschillende richtingen gangen naar de oppervlakte gaan. Ovcrdag woont het dier in zijn hoi, *e nachts gaat het op roof van insecten cn wormen uit. Het verspreid een verpestenden stank door het uitBchcdingsprodeub van twee aan weerszijden van den anus ge-Iccgen klieren, dat vrij ver uitgespoten kan wordc-ji. Toch wordt het dier, van verwijdering deiklieren, door de Sociidancezen gegeten. De lever wordt volgcnS SaJ. Miillier door de inlanders als con koorswrcnd middel beschouwd.

S*GOENI (Solor, Lomblem). Zic TANDWALVISSCHEN.'

SEISMOLOGIE. Zio OBSEKVATORIUM.

SEKADAU. Landschap vol.cns Gouv. Best

18 Aug. 1916 no. II vormende de ondr-afdeeli SSKadau der afdceeling Pontianak van de res Pen- tie Wester-afd. van Borneo. Het heeft eene oppervlakte van 5830 K.M.², terwijl de bevolking ult^c. 1915 word geschat op 38.000 zielen, waar- onder 28.000 Dajaks, 9000 Malciers, 1000 Chincczon on enke'e Europacn. Het grenst ten W. aan Sanggau, Meliau en Simpang, ten N. en ten O. aan de aid. Sintang en ten Z. aan Matan. Het wordt door do Kt» poeas in tweecn gedceid en omvat verschillende /,ijtakken dier rivier, waar- van do voornaamste zijn: aan do linkerzijde, de Sekadau en aan do rcchter de Aja en op de grens van Sintang de Belitang. Het stroomgebied dier rivier vormde eertyds gedeelteelĳ het rykjo Belitang, hetwelk nu gerekend wordt tot SSKadau te behooren. Het landschap is, bchoudens streken langs de Kapoeas en de Bflitang, zeer bergachtig, en vooral in het Zuiden bereiken sommige toppen w.o. de G. Berangin (op do grens met Matan 1G08 M.) een aanzienlijke hoogte. De Dajaksche bevolking in het landschap houdt zich bezig met inzamelen van boschproducten, vischvangst en landbouw, hetwelk naast handel ook het hoofd- bestaan vormt der Maloiers en Chineezen, welke laatste voornamelijk gevestigd zijn te Sekadau, Belitang en Soengei Aja, gelegen nabij de mon- ding der rivier van dien naam, in welker nabijheid zich kleine goudwasscherijen bevinden. In het Belitangsche worden steenkolen aangetroffen, doch de ontginning geschiedt tot heden met weig- nigs resultaat.

Het landschap wordt bestuurd door een vorst, met den titel Panembahan, verblif houdende te Sfikadau, gelegen aan den linkerover der Ka- poeas, bij de monding van do S. Sekadau. Van de ouderc geschiedenis van het landschap is niets met zekerheid bekend, zio Enthoven, T.A.G.

1903 biz. 671 v.v. In 1822, voor het eerat, is met den vorst een contract gesloten, waarbij het Gouvcrcment als opperleeneer word erkend, en de vorst o.m. beloofde het koppensnellen, in zijii gebied te zullen tegonaan en do pachten enz. met het Gouv. te deelen. Sedert zijn de contracten in de jaren 1847, 1855, 18G9, 1881, 1887 en 1902 ge- wijzigd of herzien. In 1908 werd in overeenstem- ming met den Panembahan een landschapskas opgericht. Bij Gouv. besluit van 28 Dec. 1910 no. 27 word do toenmalige bestuurder van het land- schap, AchmadSri Negara, wegens herhaalde con- tracts-schending enz. van zijno waardigheid ont- heven. In zijne plaats werd voorloopig eene be- stuurerscommissio ingesteld, welke leden op 26 J uni 1911 de voorstel verklaring hebben afgeged. (Gouv. besluit 15 Jan. 1912 no. 79).

Literatuur: L. C. Westenonk, Do M eilang- en Sekadau- Dajaks, Tijdschr. Bat. Gen. dl. XXXIX ' (1897), bl. 305; J. J. K. E.JnTE<5VDir, Bijdragen de Geograpliio van Borneo's "Wester-afd. 1903, bl. 374, zoomiedo clo daarbij vermeldc bronnen ; Nota betroffonclo hot landschap Sekadau, T A. G. 1912, biz. 666. Bijl. Hand. St. Gen. 1911/12 no. 301 —14.: Koi. Verslagooi. -y // ?

SEKADAU. Onderafdeeling der afdceeling Pontianak, residentio Westerafdcccling van Borneo en om v attend o het gelijknamige landschap. } . / (Gouv. Besl 18 Aug. 1916 n°. 1 & * 一切?, 折或

SEKAH (ORANG). Zic ORANG SĪK AH.

SEKAJOE. Standplaats van den controleur van Moesi-ilir (zie aldaar) en van den assi tent-resi- dent der Paleir.bangschc b' nedei landen.

StKAMPONG. Onderafdeling van de afdeeling SSpooth-Toclangebawang dor residentie Lampongscho district met de hoofdplaats Soekadana (zie aldaar), standplaats van den controller. Do onderafdeling bestaat voor een zeer groot deel nog uit moerassen, vaak met bosschen bedekt. Do bevolking vindt dan ook voor een groot deel haar bestaan in het verzamelen van boschproducten, o.a. rubber, rotan en da mar. Daarnaast zijn van belang de ladangbouw en vooral de pepercultuur, welke voornamelijk in het gebied van Labocan Katoe onder kleine Maringgai wordt beoefend. Klappercultuur is er maar weinig; in de omgeving van Soekadana plant men ranehe, waarvan do vezel gebruikt wordt voor het maken van vischnetten. Als bijzonderheid verdient nog vermelding, dat bij de Lampongers, die de marga SSkampoenng, district XIII en XIV bewonen, do zijdecultuur nog in eere wordt gehouden. Het schijnen uitsluitend do vrouwen te zijn, die zich hiermeo bezig houden, en een werkelijke teelt van de rupsen beoefenen (zie Korte Berichten voor Landbouw. Nijverheid en Handel, Augustus 1911).

Bui ten do hoofdplaats Soekadana verdienen vermelding de havens Labocan Maringgai (zie aldaar) en Djaboeng aan de rivier Sekampoenng, waar doze voor zeeprauwen bevaarbaar wordt. Hoewel het plaatsje ongeveer 30 K.M. do rivier op ligt, is het toch nog een haven van locale betekenis, vooral in den tijd van den peperafvoer; het hoeft een tolkantoortje onder een inlandsch ambtenaar. In het binnenland ligt de vrij kleine kampong Djeparanabij het inder van dien naam, dat een zeker roel van heiligheid bezit, daar er volgens de overlevering vroeger een vulkaan is geweest, die al het land ten Zuiden verwoestte. De middelrijn van het nederbedraagt 1400 M.; de afwatering geschiedt door de Wai Djeparan. waarin veel krokodillen voorkomen. De afvoer van de landsproducten geschiedt over de beide genoemde havens naar Batavia, of over Menggala en TSlokbetong. De onderafdeling is echter zeer spaarzaam van wegen voorzien. De groote rijweg, 44 K.M. lang, van Soekadana naar Goenoengsoegili is in goeden staat, maar de overige, nicest karrenwegen, zijn in den regentijd niet veel meer dan eenige keien en kleimassa's met een en plassen er tuschen.

De bevolking der onderafdeeling bestaat alleen in de genoemde marga Sekainpoeng district XIII en XIV uit zuivere Lampongers. In het overige, de z.g. Melinting streek, is zij samengesteld uit Lampongers, Boegineezen, Bantammers en Palembangers, benevens do vermengingen daarvan. De verscheidenheid van bevolking heeft in deze streek invloed geoeffend op de adat, die in de kampongs nabij riviermonding en zee is geworden een adat-melinting, een verzwakte adat.

StKAMPOENG. Een van de kleine zelfstandige rivieren, die door de Oostelijke vJakte van Sumatraetromen; de meest Zuidelijke rivier van de residentie Lampongsche Cistricten. Zij ontspringt op den Boekit Barisan nabij de grens met de residentie Benkoelen, aan den Noordvoet van den vulkaan Tanggamoos, door de bijzonder weldarende Wai Lima Btreek in den bovenloop te zijn gestroomd, jnaakt de rivier een groot bocht naar het Noorden om vervolgens een Zuid-oostelijke richting aan te nemen. Het is opvallend hoe de

rivier nagenoeg evenwijdig loopt mot do Zuidkust van Sumatra; tegenover do beide inh amen van het land, Kcizers- en Lampongbaai, staan twee bochten van do rivier naar het Noorden, tegenover do beide uitscheidende schieroelanden van het land staan twee bochten van de rivier naar het Zuiden. Bit wordt veroorzaakt door do heuvelreeks, welke den Tanggamoos verbindt mot don Radj i Basa in het uiterste Z.W. en evenwijdig loopt mot do kustlijn. Zacht glooiende en in do vlakte overgaande uitloopers van deze heuvelreeks reiken tot aan den rechteroever van de Sekainpoeng, terwijl de linkerover bestaat uit golevend heuvelland, waaruit sommige toppen tot een 100 M. uitsteken. Do rivier doorsnijdt hier enkele terrein-opvloingen, waardoor strooiverstoppingen ontstaan, die den waterloop onbevaarbaar maken. Eenige kilometers benedenstroom van TegingSneng bovindt zich een wnterval van ongeveer 8 M. hoogte. De rivier, die er thans reeds vrij beduidend uitziet, is hier overbrugd en den 15 November 1915 werd de Zuid-Sumatra spoorweg tot hier doorgetrokken. Benden Tegimeng komen nog zo veelvuldig ondiepen en stroomversnellingen voor, dat do rivier zelfs niet voor prauwen bevaarbaar is. Nabij don mond verandert dit plotseling, zoodat de laatste 30 K.M. zelfs voldoende water bevatten voor de vaart van zeeprauwen. Beneden NCGara Batinkoind do SS-kampoenng in de Javazee uit. De monding is ongeveer 400 M. breed, maar aan den ingang ligt een zeer hinderlijke drmpel, waarboven bij laag water niet meer dan 2 voet water staat. Het moerassige laagland, dat bij de andere Sumatraansche rivieren meestal zulk een groote uitgestrektheid bezit, strekt zich by deze rivier slechts tot op geringen afstand van de monding langs de oevers der rivier naar het binnenland uit en verdwijnt geheel langs het Zuidelyk de rivier, waar de voet van den Radja Basa tot aan do zee reikt.

SfikAR. Kampoenng gelegen in de gelijknamige baai in West Nieuw-Guinea op do Zuidkust van de Maccluer golf. Het is do meest geschikte afvoerhaven voor doze golf, zoodat de uitvoer van boschproducten hier dan ook niet onbelangrijk is: de uitvoer heeft echter minder te betekenen. Kocmbati heeft suprematie over 8. kar, hetwelk reeds bleek in 1663 toen Vlnck deze plaats bezocht. De bevolking staat in nauwe familieliekketrekking tot de naburige Harifoern, inaar bovendien wonen er veel afstammeligen van de rausehe slaven, terwijl zich er ook vrij menschen van Tambina, Tarof en Kaiswri gevestigd hebben, toon zij den strijd tegen hunnode-BerauerH niet konden volhouden. To S kar is gergeld 66n maal in de 5 dagen pasar, welko gehouden wordt oven buiten de plaats, to Wortoewar; de bergbewoners bij ongen hier hun Jandbouw- on boschproducten, die zij tegen visch, schelpdiern, rijst, ftagoenz. inruilen. Jc) bevolking van 8 kar haalt do sagoole Bira en uit hot Kinara-Moegoe-tira complex. S kar is van Fak-Fak uit gemakkelijk te bereiken; de reis gaat over land naar Ka-joni en van daar per prauw over zee naar S'kar. Vroeger stonden, behalve do niOKkee, alle huizen in zee, terwijl do voorgalerij dor huizen niet klanker verbonden waren door de bruggen (fatar). In het belang van don handel heeft hot Jlesluur getracht S J-car naar don vasten wal te verplaatson. Voel keuzebod het smalle strand claartoc niet en ten slotte werd een plaats uitgokozen lets be-oosten

Sisir. Do oudo ligging had cchter wel voordceelen, daar do prauwen zelfs bij laag water aan do hui-zen gelost en gladen konden worden. Het vlak bfl Sokar gelegen Kokas wordt 66nmaal per maand door do Hchopcn der Kon. Paketvaart Mij. iingcdacdan.

SEKAR. Zie MUZIEKEN MUZIEKINSTRUMENTEN.

S **KAR DJALAK** (AV.). Zie BUTE A.

S **KIFINDAL** (MAL.). Zie CORDIA MYXA.

S **KINTJAU.** Vulkan in do afdeeling Kroe, residentie Benkoelon, 1719 M. hoog. Bohoort tot een groot randgebergte, dat de bronnen van de Wai Bcsai omsluit en naar het Z.O. verbonden is met den Tenggamocs; het SKintjau-massief maakt daarvan het Z. W.-gedeelte uit. Het is een jong eruptiepoint, dicht bij den rand van een dubbel-caldera, die door de latere vulkanische producten grootendeels opgevuld is en waarvan de rand in het W. en Z. daardoor bedekt is. Of-Bchoon aan den kegel zelf geen werkzaamheid meer valt waar te nemen, leveren veel solfataren en een warmwatermeortje in de caldera het be-wijs, dat deze nog niet geheel heeft opgehouden. De beklimming geschiedt het best van uit Antatai (marga Soeo) voor den SKintjau en van uit Soekaradja (marga Wai TCnong) voor den W61-rang. Teekening in Jaarverslag 1911 van den Topografischen dienst, op Pl. XIV en op p. 74 een be-chrij-ing \ an Philippi. r

S **KONG.** Ze VAARTIJGEN.-

S **KOPONG.** Een van de weinig sterk naar voren komendo kapen langs de overigens recht Noordwaarts gaande Oostkust van de Lampongcho districten. Zij bevindt zich tusschen de monding van de Sepoeth in het Noorden en de Sikanipoeng in het Zuiden.

S **KOTJE.** Zi<- VAARTUIGEN.

SELA. Onderdistrict van het district Am pel, afdeling Bojolali, residentie Soerakarta. Do gelyknamige hoofdplaats van dit onderdistrict is bekend, omdat zij gelegen is op ± 1570 M. hoogte, op het zadel tusschen MCRbaboo en Merapi. Hier heeft de Soesoehoenan eene pasanggrahan en een uitgestekte groentetuyn, die vroeger in bruikleen aan den resident van Soerakarta gegee-ven werden. Dezo nan) daarvoor de verplichting op zich, d<-n Soesoehoenan dagelijks een d j o- d n g (gesloten bak) met toebereide Spijzen te zenden. Dit zeer oude gebruik, dat in 1910 is afge-schaft, (atcerde vermoedelijk uit den tijd, dat de Soon an bevreest was, door zijn eigen personeel vergeven te worden.

SELA. Gelegen in de afdeeling Grobogan, residentie Semarang. Voorinalige enclave van den Soesoehoenan van Soerakarta, is bij contract van 14 Januari 1902 van den Soesoehoenan afge-kocht voor / 16497.28 's jaars. Ilet landschap is 148 djoengs groot en bevat eenige heilige graven ter hoofdplaats S61a. Van den koop zijn uitge-sloten het graf „Kra(linn S61" van Kjai Ageng S61a met (liens b<jide vrouwen, de daarbij belioo-rende mo.- k<^o en de woiuing van den grafbewaar- der, wolke grond aan de Soesoehoenan blijft, terwijl het onderhoud van het graf voor gezamen-lijke rekening blijft van den Soenan en den Sultan van Djokjakarta. De overige graven worden door het Gouvernement onderhouden. Daaronder is ook een graf van Panembahan Notoprodjo van (hcribon (lhandelingen St. Ger. 1902 — 1903, 174, biz. 7, contract no. 14).

S **LABOENG.** Afwatcring van het Ranau-

meer (zie aldaar) in do residentie Palombang, door de KomGring behoorende tot het stroom- gebied van do Mocii.

S **LADANG** (MAL.). Zie TAPIR.

S **LAI** (TIMOR). Zie JAVAANSCHIE AAP.

S **LAR** (IRAN) (MAL.). Zie MAKREELACHTIGEN.

S **LAROE.** Zuidlijkste eiland van de Tanim-

bar-eilanden (zie aldaar). Het is over het algc-meen vlak en laag. De voornaamste kampoeng is Aadaot op do Noordkust ann een baai, die een veilige ligplaats voor schepen aanbiedt.

S **LARONG.** Zie DJOKJAKARTA.

S **LASEH** (VAL). Zie OCIMUM BASILICUM. SELASI of S&LAS6H (MAL.); s<lasih, soelaai, telasih en toclasih (JAV.); salasih (SOEND.); tolaai (MAK.); woo^ene (AMB).

Ocimum Basilicum !>.. fam. Labiatae. In geheel Indie gekweekt, afkomstig uit Britsch-Indie. De varietciten dragen nog afzonderlijke namen ter onderscheiding, b. v. lampSs (JAV., SOEND.); kSmangi (MAL.) enz. Da bladcren worden als groente gegeten. Met de slijmhoudende zaden be-re id t men op vele plaatscn een verkoelcnden drank. Een affrijksel der geheele plant dient joma als gneemiddel; voor de uit deze plant bereide vluchtige olien, zie Dl. III, bl. 85. Op het was-eland van Indie speelt „tulasi" een groote rol in do folklore" (zie W. Crooke, Folklore of Northern India, 1896 II, 110).

S **LASHIAN** (JAV.). Zie CINNAMOMUM PARTHENOXYLON.

S **LAT PANDJANG.** Naam van een niet onbelangrijko handelsplaats, gelegen aan een nauwo zecstraat tegenover het eiland Medang op hot tot de afdeeling Bengkalia (gouvt. O. v. Sumatra) behoorend eiland Tubing Tinggi; stand- plaats van een civiel gezaghebber, die in het bij-zonder toezicht heeft te Louden op de naleving van het panglong-reglcmnt voor de in die af-deeling gelegen Chineesche houtaankapperijen, plankcnzagerijen en houtskoolbrandcrijen. Ter plaatso wordt veel sagoe gemaakt en naar Singapore uitgevoerod, terwijl op liet eiland uitgesirekfc sagoepalm bosschen worden aangetroffen, die de grondstof daartoe leveren. De plaats wordt geregeld aangedaan door de stoomschepen van de K. P. Mij.

S **LATON** (JAV.). Zie FRAXINUS.

S **ELDERIE.** De schouten van de Umbelliferae *Apiu/n graveolens*. Ook op Java in de bergstreken gekweekt. Een bekende groente der Europeanen, hetzij in den vorm van stengels met onontwik- kelde bladeren, of als knollen (knolselderio).

S **LE** (GALEWOSTRAAT, tusschen de West-kust van den Vogelkop van Nieuw-Guinea en het voorligpendo Sahiwat i, is 70 K.M. lang en zeer verschillond van breed e. AUeen het Z.W. gedeel-te is over 16 zeemijl smal. heoft op enkele pl. iat- Sen nog niet 1,5 K.M. breed o, is volkomen schoon met sticlo kan- en heeft in het Noordgedeeke groot o dient e. Men vindt hier langs den Guinea- wal enkele

is* tusschen de van weerszijden ver uitst ekende eilanden mo' raffen, ruim, diep en schoon. Alleen in dil pedeel o' besnat de grond hoofdzakelijk uit in odder, overigens is deze hard zand, koraal on si een. Do kust van Salawati is bij den Zuid- inloep der si raat, en in ho' nauwe gedeel e laag on met. rizophoien begroeid, waar do st raat zich verwijd is zij wat hooger en gaat do bogroeiing over in hoog gebooml o. De Guineawal is even- eens laag me : hoog geboomte, alleen boek S&16, aan den Zuidingang dor straat-t, is hoog en st een- acht ig, t erwijl aan den N. O.hoek dor st raat do uit loopers oprijzen van het , 'hoogebergt o van do Noordkust van Nieuw-Guinea. V66r do Zuid- kust van Salawati liggen cenigo cilindjos en go- varen en daarbi, en s eekt, tot op nicer dan 20 K.M., een zand- en niorderbank me zeer matige diep en uit : deze bank vereenigt zich met. die beZ hoek S616, waardoor een dropel wordu gevormd beZuiden den ingang der straat.

De moessons zijn in straat Sile kort en zwak. De Z.O. moesson staat door van Mei tot en met Oct ober mo. Z-lijie en Z.O.lijke winden, welke in Ju】 i en Augustus het krachbigst zijn, do fliuwo Westmoesson wa'ib van December to' en rret.

met N.lijke en N.W.lijke winden : April, Mei en November zijn cen eringsmaanden. Gedurende den Z.O.moesson is de regenval gering, inFebruari en Ma art koxnen met W.lijke winden af en t oe zwaor regenbuien voor, dikwijls zeer plaai- selijk en gcwoorlijk tijdens den namiddag of des nachts. In de st raat looep een mat ig tij, de verti- kale waierbeweging is overheerschend dubbel- daagscb, he : verval loopt ui. een van ruim 1 M. tot een enkele dm. en is in het Noordgedeel o wat. st erker dan in hot Zuidgedeel e. Zie Zee- xnansdjs deel VI.

SELEMADEG. District van do onderafdeeling Tajiftnan'fdeeling Zuid Bali, residentie Bali on Lombok.

SJ : L 色 MAN (SAWA)BAAL. Ongeveer 25 K.M. breede, naar het Noorden gebeel open baai, Z.O. van do Tocdjoeheilanden op de Noordkust van Ceram. De bati dringt aan den West kust het verst heil land in, acht er de Noord-Zuid loopendo kust rijst daar en in het Oo=5gedeel o der baai laag heuvelland op: in het midden der Zuidkust komt he' hooge bergland van Ceram tot vlak aan zee en heefc ter plaatse een kenbaren pick. BeO. de kampoeng Seleman aan deZuidkusl,si eekel een smal, heuvellacht ig schiereiland, aan do punc waarvan eenige hgo eilandjes op een groo' rif liggen, om de N.W. uit tusschen de inhammen van Sawai en die van Besi. De eerste heefc aan den Westkan: een hoogen hoek me : loodrecht klippen en levert, in matige diep : e, de beste en veiligste ankerplaats van de geheele baai op, de tweede is klein en nauw. Langs de Zuidkust dor baai vindu men enkele eilandje' en riff on, welko het meest ui st eken in den Z. W.hoek. Zio Zee- mans&ids deel VI.

SELENDANG (MAL.). Zie KLEEDING.

SELENKA (EMIL), gcb. 27 Nov. 1842 toBrunswijk, over). 2/ Jan. 1902 to München, doctor in do natuurwetenschappen, boogleeaar in de dier* kunde van 1878 tot 1874 aan do Universiteit to Leiden'ya n 1864—96aandite Erlangen, van1896 tot zijn aood al? ord. honor. prof, aan die to Mun.- chcn. In 1889 en J 892 bereisde hij Ned. Indie, voor- namelijk Borneo met hou doel de embryologie der Primates, bepaaldelijk dio van den orang-osan,

ta bostudeeren in gezekchap van Movr. Lenoro Selenka, en boschreof tczamen met haar die rei- zon in: Ein Streifzug durch Indien (Wiesbaden 1896) en Sunnige Welten, Osb-Asiatische Reiso. skizzen (Wiesbaden 1896) Do wtenschappelijke r'sn)atent zyner onderzoekingen zijn in een J eoks publicat'os, ale- Studien zur Ent wick lungsg- schichte, vrschonen, vorsierd met buitengewon franc doorSolenka czfJ gezeekendeplaten. Zio A. A. W. Hnb'pht : Selenka, Ein Lebensbild

S'LERIKE of SARIRI. Een kampong gelegen in Zuid Nicuw-Guinea, ten Ooston van MSrauko, op 140 25' O.L. dus 36' ruim Westwaarts van de grens van Papua-Territory. Dezc nederzetting word op 1 Februari 1892, als gevolg van een oind 1891 ingestelden contractueelen dienst, bozocht door liet stoomschip "Camphuijs" van de Kon. Paketvaart Maatschappij, aan boord waarvan zich do posthouder van Patani of de afdeeling Zuid- en Oost-Halniahera (waartoe hoen het Nederlandsch gedochto van Nieuw-Guinea loen- Ik orde) bevond, die do opdracht had, aldaar nau wai to gaan, toneindo door het uitreiken van cen wapenbord on cenio Nederlandsche vlag aanra- king met de bevolking to verkrijgen. Het geluk dienc den posthouder, dat hij op weg naar de kampong den Britschen zending Montague (vgl. Koloniaal Verslag 1892 en Tijdschr. Aardr. Gen. XVIII, 1901, 956) ontinoette, die met den in deze streek thuisbehoorenden stem der Marinde-anim (Zie PAPOEA'S, sub. III, ten achtste) in aanra- king was geweest. Aan den invloed van dien zending was het te danken, dat do Nederlandsche ainbtenaar bchoorlijk door de bevolking ontvan- gon werd, die tijdens zijn bezoek hare wapens (pijl, boog en steenen knods) had afgelegd. Nadat die zending do ronon der komst van den post- houder aan do bevolking duidlijk had gemaakt, reikte deze het wapenbord on. de vlag uit en do Papoea's bcloofdeu deze te hijschen telkens wanneer er een schip in 't gezicht kwam, waanop de posthouder eenige kleine geschenken uitdeeld: cn, na eene wandling door de kampong, met den zending Montague naar het stoomschip „Camp- hujs" terugkeerde. Dit overigens onbeduidendo, feit en het om de twee maanlen aandoen van Selerike was een gevolg van de langs diplomra- tieken weg ingekomen klachten van don Gouver- ncur van het toncialiegc Britsch Nieuw-Guinea over de strooptochten, die gedurende zekeren tijd des jaars door do Marind6-anim naar laatstge- noemd gebied en ook naar de naburige Queens- landeilanden ondernomen werden, on bchoort tot het voorspel der wederbezcetting van Nieuw- Guinea. Eind 1892 word te Seleriku een post- houder met 10 pradjocrits geplaatst, die het er echter niet houden kon en met de volgende boot, begin 1893, ctrug ging. In het najaar ging Nederland uit politicko overwegingen or to over hieo andermaal een nederzetting te vestigen. Toch word in do eersto liclft van J 900 enkele perso- ncn dcr equipage van het fitoomschip „Gencraal Pe】' der Kon. Paketv. Mij., die naar den wai wa- ren gegaan, tuBschon Boeterike en Jocerike ver- moord. In 1902 word de zelfstandigc assistent- residentie Zuid Nieuw-Guinea opgericht met be- sturszetel te M6rauk5. Van 1902 tot J 905 w® hieo denccompaniogelegerd.(Zieook J>-APOEA'S sub III, ten achtsto on NIEUW-GUINEA).

SÉLÉSEH. Kloino nederzetting in de afdeeling Langkat" v(ni het gouvernemnt nt Oosklus' van

Sumatra, gele^n a en cen van do velc rf*chterzij-
rivio'en dcr Wampoe rivier. Het in tevcns cen
station van het Deli spoorwognet.

SELIMBAU. Zie SALIMBAU.

SILINGOET. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN-
STRUMENTEN.

SELIR of **GOENDIK.** Naam van de bijvrouw, een
vrouw van lag< ren rang, zooals de aanzien-lyke
Javaan cr, naast de eerst? vrouw of pad mi, dikwijls
een of meer heeft. De vorsten van Socra- karta en
Djokjakarta he b ben tien, so ms twir.tig byvrouw<
n met drie waarvan zij sl< chts ge- huwd zijn, omdat
zij met de Rato? (Voratin, eerste vrouw) mede,
volgns de Mohammedaan- sche leer, sk chts vier
vrouwen mogon hebben. Moot nu eon dcr niet door
hen gehuwd* bij- vrouwen bevallen, dan laten zij
zich van een dir door hen gi huwdcn scheiden, om
mot de ir.oc der van hun kii.d to kunnen trouwen en
zocdooi de
te vookomt n, dat dit „buiten echt" geboren wordt,
wat bij Javanen een groot.e schai.de is Da>rdit
scheiden eeno zuivere formaliteit is, en de aldus
gescheiden vrouw evngoid „s61ir" van den Vorst
blijft als voor de scheiding, wordt bier niets kwaads
of verederends in g< zien. D. sSlir v< rschijnt, bij
plechtige gelcgcnheden niet in het openbaar met
haren echtgenoot en is in den regel min of meer a an
de pad mi onder- geschikt; hare kii.dren voeren
lagerc lite ls dan de kii.dren van de pad mi en zijn
meestal van de opvolging in de waardigheden van
den vader uitgesloten. Het huwelijk met- eene selir -
heeft zor.dcr veel omslag plaats; is de man van
hoogen rang of van add, dan laat hij zich bij de
sluiting van het huwelijk niet zeldendooreen
gemachtigde of wakil tegenwoordigen, wien hij
tot teeken zijner volmacht zijn kris of hoofddecksel
mtde- geeft. In de Vorstenlanden dragen de dochters
van de sSlirs van den Vorst aan de hoven den titel
van Raden ajoe en v66r haar huwelijk dien van Rad
du ad jQng. De selirs zclven behouden hare eigen
adelijke titels indion zij deze be zitten; anders
worden zij gewoonlijk Rad du of Radn ajoe
ppremd.

1. Linker zijtak der Oembilin-rivier; zij
Btrooit door de onderafdccling Fort van der Ca.pc
J lcn (zie aldaar).

2. Rechertak dcr Sinam ar (zie aldaar), die op den
Sago ontspringt, langs Boed stroomt on rechts de
Pungian opnemct, die door do grot van JJoero
Htrooit (Oudh. Versl. 2e kw. 1912 bl. 47. no. 43)
(zie BOED). Mon vergclyke vooral TIGD SEL.O.

SfilO. Bcnan.ing dcr He maand van he. Mo-
hamir'cltun ebc jaar. Zie MOHAMMEDAAN-
SCJIE KA LENDER- EN CEDE NKD AGE N.

SELOEANG (MAL.). Zie KALPEHACHTI- GEN.

SfilOEMA. Afdeeling dcr residentio Bcnkoc- inn,
inct hoofdplaatH l'als (standphats van den •ontrolre
of civiel-gezaghobber), begronsd ten Koordci door
de afdeelingcn Benkoelen en Be- djang, ten Ooston
doorTdbingTinggi (Palombang), ten Zuidon door
Manna cn ton Westen door don Indischen Oceaan,
ecn oppervlaktc beslaando van 2346 K.M.-, en een
bevolking tellondo van ruim 28.000 zielen, onder
welke 3 Europeanen. Zij omvat do districten Aer
Priokan (met do niar- ga*s Andolas, Bang Sdlocpoc,
Loo book Sahoncng, Priockan, Ngalam, Somidang
Boenga Mas, Anak

Tandjoeng Raja en de zclfstandige pasar Tais),
en Tallo (met de marga*s Ocloe Tallo, Uir Tallo,
Semidang Alas en Semidang Maras en do zclf-
standige pasar Tallo). In 1910 telde de vcestapel
ruim 1500 runderen on ± 500 buffels. Bchalve
rijst als hoofdcultuur worden voor uitvoer aange-
plant koffio (Liberia en robusta), peper, kruidna-
gelen, I arc t (ficus classica), damar, rotan en gam-
bir. Weckmarkten worden gehouden te Acr Pri-
oekan, Tais, Tallo, Mas Mambang en Pad jar Boe-
lan. De hoofdplaats Tais is 60 K.M. verwijderd
van de hoofdplaats Benkoelen. Zie verdcr BEN-
KOELLEN.

Literatuur : Pruys van der Hoeven: Ecn woord
over Sumatra : Ezcrman: Wannecr en op welke
wijze de Scrawaicr de hulp zijner voorvaderen in-
roep, in T. B. B. XXXVI biz. 60; H. E. K.
Ezernian: Met eon en ander over het inlanchd
bestuur in de residentio Benkoelen in Indische
Gids 1909 II biz. 1585月 人拓芋
SELOERA. Eilandje 4jezuïden Soemba, aldaar
bekend als do bakemat der Soembaneesche
goudsmeedkunst, thans zonder vaste bewoners.
maar nog veel bezocht, als ankerplaats voor
prouwen en voor inzamlng van,tripang, parel-
moerschelpen en schildpadciert. Het bestaat
uit een tot ruim 300 hoog heuvelland van
eruipstief gestecnt^z

SELO KAT O N. /District van de gelijknamige
controle-afd., regentschap en afdeeling Kfindal,
residentie Semarang ; met eene oppervlakte van 分/今乙mJ—
266 K.M. ; de bevolking bedroeg op uJ t. 1.905. 、瓊、
ongev. 100.000. Heden, waarvoor een 100-11ftn.+al
Europeanen en 130 Chineezen. De standplaats
van den controleur is Soekoredj J. Men vindt
er 8 cultuurondernomingen, ~ reyen op 47
erfpatchesrcellen, waarop koffic, cacao, kina,
thee, rubber en spcerrijen worden geteeld. In
dit district ligt het leprozen gesticht PGlantoe-
ngan (zie aldaar). Het ..district is verdeeld in 4
onderdistricten. zA 完

SELOMPRIR. Zie MUZIEK EN MUZIEK-
INSTRUMENTEN.

S^EjJQJG^Hoofdplaats der onderafdeeling Oost
Lombok op het eiland Lombok.

SEMAN. Zie VAARTUIGEN.

SIMANGGI (JAV.). Zie HYDROCOT YLE
ROTUNDIFOLIA.

SIMANGKA. Rivier in Zuid Sumatra, die •
op den Paaagi (2232 M.) in de residentie Ben-
koclen op de grcus met Palembang ontspringt. ' .-r ? w >
Zij stroomt aanvankelijk in Zuidelijke richting
over het smalle, op ongeveer 900 M. hoogte
gelegen Scmangka plateau en breekt dan door
cen nauw dal naar do breede vallei van don
bencdenloop, steeds den Oostvoet van den Boekit
Sawah volgende. Dit bovenstroombied van
cenmaal eon nicer, maar is in den diluvialen tijd
Iccggelcpen. Do oude nicer bodem bestaat
grootondcels uit tufgesteenten van de omringende
vuJkanon nfmokstg. Do SGnjangka zet haar
loop in Z.O. richting door de residentie
Lampongsche •istricten voort cn stroomt met
eou vrij breedou mond uit in do S6mangka-of
Koizersbaai. Niettoegenstaande de vole stroo-
versnellingen wordt het bcnedongedeelto van de
rivier nog wcl beveren en heeft hierlangs het
vorvoer plants der landsproducten naar de han-
delsplaats Kota Agoeng, een weinig ten Oostue
van den riviermond gelegen. Het sinalle SCmang-
ka-plateau in den bovenloop is vrij goed bevolkt

en bevat ongeveer 5000 bewoners, terwijl langs den benedenloop zich niet nicker dan 1000 bewoners hebben gvestigd.

SEMANGKA (MAL.). Zie CITRULLES.

SEMANGKA BILANDA (MAL.). Zie CUCUMIS MELO.

SEMANGKO (KEIZERS)BAAI, op de Zuidkust van Sumatra bij den Westingang van straat Soondi, dringt ruim 55 K.M. om do N.W. hot land in, is zeer diep en aan den mond 35 K.M. breed. In do baai ligt, bij den mond, het zeer hoog, dichtbegroeide, na n a He kan on st eile eiland Taboein, vorder is deze geheel schoon. De Westkust loopt vrij st eil op en is omgeven door een erinal, st eil naar zee afvallend kust rif; de ocnige ankerplats, welke daar wordt gevonden, is geheel open voor Z.O.winden. Achter in de baai, waar de gelijknamige en andere minder belangrijke rivieren uitmonden, is de kust laag en gedeeljk moerassig en loopt geleidelijk naar zee af, bij Nieuw Kota Agoeng treft men hier de eenige plants der baai aan waar geen branding staat en men veilig kan landen. N.O. van dezo plaats ligt de hooge, kegelvormige vulkaan TSN-gamoos (Keizerspiek). De Oostkust der baai is hoog met hoog acht erhd, maar minder st eil aflopend kustrif; bij den jnd, Z.W. van den hoogen berg Tangka, \ reft men, in de hier rotsige kust, twee kleine, veilige baaien aan, voor den in gang van welke vele eila-ndje^ en losse steenen liggen. Zie Zeemansgids deel I.

SEMANGKO BERG. Zie KEIZERSPIEK.

SEMANOE. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Goenoeng Kidoel, residentie Djokjakarta. Het telt 4 onderdistricten t. w. Sömin, Pondjong, BCdojo en Rongkob en had eind 1905 eene bevolking van ± 70.000 zielen, waaronder een paar Chineezen.

SEMAOE of SAMAOE (Samau). Laag eiland ten Westen van Timor's Zuidwestpunt, tusschen 10° T en 10° 25' Z.B. en 123° 12' en 123° 3V O.L. gelegen, behoorende tot de onderafdeeling Koepang der afdeeling Zuid-Timor en Eilanden van de residentie Timor en O. Het bestaat grootendeels uit koraalkalk en bevat verschillende slijkbronnen. De Radja van Koepang houdt hier met het meerendeel zijner onderhoorigen verblijf. In de straat, die het van Timor scheidt, ligt het eilandje P. Kambing, of Hoog-eiland, een merkwaardige slijkvulkaan, of 85 M. hoog (Verbeek, Molukken-Verslag, biz. 328).

SEMAOE (STRAAT) is de 3 tot 5 K.M. breede, diepe straat aan de Z.W.kust van Timor, tusschen dit eiland en het daar beW. gelegen heu- volachtige Seniaoe. De Westkust loopt glooiend op, behalve aan de Zuid- en Oostpunten, waar do kust rot sig is en in het midden, waar Semaoo rood de slechts voor kleine schepen geschikte Pelikaanbaai laag is; voor deze baai ligt het eiland Kam ba ng met een afgeknut kegelvormigen heuvel. Langs dezen wal loopt een smal, st eil kustrif. Aan de Oostpunt van Semaoe vindt men, bij do plaats Hainsisi, de gouvernementsskolen-loodsen, waar steeds kan worden geladen en ge- losG, betgeen ter reede van Koepang niet hei geval is. De kust van Timor bestaat in de straat uit heuveland en vormt in het Noordgedeelte een diepe bocht, waarin het eenige gevaar der straat is gelegen. Het kustrif is hier smal en st eil, meer om de Zuid is het breeder; bij hock Oisina, d. Z.W. punt van Timor, vindt men veelal een

listige zee en stroonirafelingen. Do st room in do straat. is niet bijzonder krachtig, do vloedUroom loopt om do N. en O., do minder krachti i'o ob- st room om de 7. en W. Zie Zeemanspid^ deel V.

SEMARANG. Residentie van Mid den-Java, waarbij op 1 Januari 1901 (Ind. Stb. 1900 no. 334) de toenmalige residentie Japara ia gevoegd. Het gewest wordt ten N. bespoeld door de Java-zee en verder begrensd door do residentien Rein bang ten O., Madioen, Soera- karta en Kedoo ten Z. en Pekalongan ten W. De naam van hot go west is in het I-J oog-Javaansch S^mawis. In het O. wordt do grens gedeeljk gevormd door de kali Randocogcing; in het W. door de ka: i Koeta; op de Zuidergrens verheffen zich do vulkanen MCrbaboo (3145 M.), Telemojo (1892 M.), Oengaran (2050 M.) en Prahoe (2565 M.). Do in zee uitstekende punten zyn van O. naar W.: Tg. Boegel, Tg. Batoo, Tg. Meritjan, Tg. Djati, Tg. Firing, Tg. Koeuiran en Tg. Korowolung of Kendal.

De oppervlakte vnn de residentie bedraagt 8144 K.M.²; op het eind van 1915 telde de bevolking 2.612.000 zielen, dat is 320 per K.M.². Zij was als volgt verdeeld: ± 14.600 Europeanen, ± 34.000 Chineezen, ± 4600 andere Vrcemdo Oosterlingen en ± 2.560.000 anders.

Het Noordeljk gedeelte van het gewest wordt geheel ingenomen door twee vulkanen en hunne hellingen, nl. de > Moeria, hoogste top 1595 M. en de > ten N. van den Moeria gelegen vulkaan TjSlering, die slechts 717 M. hoog is. De gesteenten welke aan de oppervlakte van deze reeds sedert lang niet meer werkend vulkanen gevonden worden, zijn leucietge- steenten, welke overigens alleen in Bdsoeki en op Ba we an worden aangetroffen. In verweerd toestand hebben zij het voorkomen van rood-bruine klei. De Patiajam, een kleinere vulkaan aan den Zuidoosteljk voet van den Moeria en slechts 353 M. hoog, bestaat uit losse uit- werpselen, meestal fijne tuffen, welke merkwaardig zijn, omdat daarin talrijke fossiele zoogdierenbeenderen zijn aangetroffen, overeenkomende met die, welke in het N. van Madioen in kwartaire lagcn voorkomen. Aan het bo ven- vernield vulkanisch gobergte, dat aan do zee- zijde omzoomd wordt door eene zeer snialle strook alluviaal zeezand en zeekei, grenst in het Z. een breede strook alluvium, een voor- malige zeearm, gedempt door de aanslibbingen van de kali Sörang en de kali Djoewana. Doze strook is thana nog voor een deel moerassig. Op dit alluvium volgt Zuidwaarts gaande eene strook kwartaal grond, die zich, met afwisselende breedte van do kali Koeta, op do West- grens, in zuiver Oosteljkke richting tot de Oost- grens der residentie uitstrekt. Ten N. van Poer- wodadi, flat nog op kwartairen bodem is ge- logon, zijn de kwartaire afzettingen begrensd door een kalkgebergte en ten Z. door een merge- gebergte, dat zich* van do Oostgrens tot den G. Oengaran uitstrekt. Ten O. en ten Z. van dezen berg ligt een klein brccio-terroin. Tusschen dozen vulkaan en het Zuideljkste deel van het gewest, dat gdieel wordt ingenomen door de hellingen van den Merbaboe en den Telfimojo, ligt de bergvlakte van Anibarawa, <170 500 M. bo ven zee, eertijds een nicker, dat door de Toen- tang-rivier werd afgetapt. Do rawa, Pening, etc* ondiep nicker met moerassig oevors, is als laatu*

overblijfsel van het vroegere meet to beschouwen. Van don uitges trek ten mantel van den vulkaan Prahoë behoort alleen do Noordooste-lijkste so tot Semarang.

De rivieren van dit gewest behooren alle tot het gebied van de Java-zee. De voornaamste zijn van Oost naar West: de Randoegoenting, grensrivier met Rembang; de kali Dj oowana, die in een laaggelegen, moerasig terrein ont- epringt en die door enkele kanaaltjes in verbinding staat met de kali Sdrang, welke bij hoogen waterstand door do kali Djoew&na ont- last ; de kali GSlis; do kali Djcp&ra ; do kali 86rang bovengenoemd ontspringt op den MSr- baboe; zij doorstroomt den Z.O. hoek der residentie, loopt onder den naam van kali Gading over Solo'sch grondgebied, vloeit opnieuw, onder den naam van kali Serang over het gebied der residentie Semarang en neemt de uit Rembang komende kali Loesi op. Zij maakt in haar ver- deren loop de grens tusschen de afd. D&mak aan de eene en Grobogan, Koedoes en Jap ra aan de andere zijde. De kali Tocntang bovengenoemd stroomt langs de d&sa van dien naam, verder langs K6doengdjati, kruispunt van spoorwegen en DSmak en valt onder den naam ?an kali D&mak in de Java-zee. Eene belangrijke rivier is nog de kali Bodri, welke ontstaat uit de samenvloeiing van de Logong en de Loetoet, die beide op den G. Prahoë ontspringen ; zij ontvangt ook veel water uit beken, die van de hellingen van den G. Oengaran komen.

Talrijk zijn de bevoeiingswerken, in deze residentie tot stand gebracht. Voor de belang- rijkste zie DEMAKSCHE IRRIGATIEWER- KEN.

Tot dit gewest behooren de Karimocn Djawa-eilanden (zie aldaar) welke, althans wat de grootere eilanden betreft, uit oude sedimentair- gesteenten, nl. uit afwisselende lagen van kwart- sieten en kleiënen bestaan. Op eenige der klei- nere eilanden komt bazalt voor. Ten N. van den vulkaan Tjildring ligt het eilandje Mondo- liko, met een vuurtoren.

Ten N. van de districts-hoofdplaats Oengaran en ten O. van de desa LSinabang zyn brok- Btukken van stcenkoollagen gevonden, welke echter tot dusverre, wegens onzekerheid om- tront de te verkrijgen resultaten, tot geen ont- ginning aanleiding hebben gegeven. Uit de modderwvellen van Koewoe (afd. Grobogan) on Djono op het gebied der voorinaligo Solo'scho enclave S61o, wordt zout bereid door do bevol- king (zie op KOEWOE en DJONO).

Onder de geocsckrachtige bronnen is die van P6lantoengan (zie aldaar) het meest bekend.

Do residentie Semarang is het voornaamste gewest van Midden-Java. Hare hoofdplaats is do belangryksto haven van dit deel des eilands. Behalve do gewone gewassen wordt door do bevolking katoen verbouwd, uitaltuid in de afdeling Demak. Do afdeling Japara heeft gebrek aan water voor den natten rijstbouw; do sawahs zijn or voor de helft van den regen afhankelijk, zoodat do oogst bij weinig regen voor een groot deel mislukt. Het bouwgrond- areaal van do Inlandsche bevolking besloeg in 1915 een oppervlakte van:

a. in geregeldo cultuur:

sawahs van Icvnd water voorzien	228.227 bouws
sawaha van regen afhankelijk	165.403 „
inoerassawahs	8.865 „
tCgalvelden	142.856 „
b. niet in geregeldo cultuur	58.375 „

Tezamen . . . 603.726 bouws

De opbrengst van rijst (padi) was bij ben adoring 9.141.000 piko.ls, d.i. gemiddeld 21.28 pikoels per beplanten en 23.66 piko Is per gc- slaagden bouw. Aan zoetwatervischctct wordt niet gedaan. Do zeovi scherij daarentegen is van beteekena. In 1903 waren 3389 personen in het bezit van 3702 prauwen, w.o. 119 majang- prauwen (van ± 3 M³. of meet inhoud), en telde de overige bemanning der prauwen on de andere visschers te zamcn 7634 koppen.

Do veestapel was in 1905 als volgt: hoomv-:c (runderen en buffels) 3G5.000 en paarden 17.000- De kleinveeteelt is een niet onbelangrijk bij- bedrijf.

Onder de industrieën der bevolking zijn vooral bekend do gongfabricatier ter hoofdplaats (zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN, bl. 816 en het aldaar op bl. 836 genoemde boek van Jacobson en Van Hasselt), on de houtsnijwerkindustrie van Japara (zie JAPARA, Deol II, bl. 180). Voor den stand van handelaars te Koedoes zie op dat woord.

In het gewest liggen 39 particuliere landerijen, waaronder eenige van meer dan 1000 bahoe's oppervlakte ; men teelt er hoofdzakelijk rijst, kokosnoten en tweedo gewassen. Heb aantal landbouwendernemingen op gronden in erf- pacht bedraagt ruim 60. Op de meeste daar- van wordt koffie, veltijds tezamen met kina, cacao, indigo, kapok, notemuskaat, pepor en andere spcerijen verbouwd. Op een paar onder- nemingen in do afdeling Ambarawa wordt uit- sluitend kina aangeplant. Op eenige erfpachts- perceelen verbouwt men alleen rijst, suiker- riet en tweedo gewassen. Onder de landbouw- ondernemingen, werkende op overeenkomsten met de bevolking, zijn 12 suikerfabrieken, een tapiocafabriek, 2 rijs ; p llerijen en 4 ondornemini- gen voor do cultuur van suikerriet als plantma- teriaal. Vordcr zijn er 5 gouvernementarubbor- fabrieken, die het Qielksap van do gouverne- mentsaanplantingen verwerken.

Administratief is het gewest verdeeld in 8 afdelingen, nl. Semarang, Salatiga, Kendal. : DSmak, Grobogan (hoofdpl. Poerwodadi), Koedoes en Japara. Het gebied der afdeling Salatiga behoort tot het regentschap Semarang, zoodat het gewest verdeeld is in 7 regentschap- pen; verder heeft het 15 controle-afdelingen, 35 districton en 3433 gouvernementen - en 227 particuliere d&sa's. Do Karimoendjawa-eilanden vormion 66n desa, roods in het aantal gouverne- mentsdesa's begrepen. Controleurs zijn, behalve op do hoofdplaatsen der afdelingon, gevestigd to Ambarawa, to Oengaran, to SoekorCdjo (hoofdplaats van de controle-afd. Selokaton), to Bodja, te Gocboeg, to Wirosari en to Dipcwana.

Do middelon van verkeer zijn: de spoorlijn van Smara g ov. r G endi i naar S(er^kart i met een zijlyn van KSdoengdjati naar AmSa- rawa ; do stoomtramwegen Ambarawa —Mag^ lang, Semarang — R&mbang (met de zijttakkon: ^bSmak — Blora, Poerwodadi — Goendih, Koedoes

—Petjangan, Wirosari — Kradenan cuf Djoowan — Pakis) en Semai-ang—ChcHzihoMy
 Op d© Noordelijke en Oostelijke hellingen @ - 'J van den Oengaran liggen verscheideno' Hindoe- oudheden, bestaande in vervallen tjadns op Ciwatische beelden. (Zic OUDHEDEN).

By acto van 15 Januari 1678 tusschen den Sultan van Mataram ou den admiraal Spoelman werd de stad Semarang met alle landen en dorpen daaronder ressorteeren'dc aan de Compagnie af- gestaan. By latere contracten werd dit gebied xitgebreid.

Van 1743 tot den val der Conipagnie was Scinarang do zetel van den Gouverneur van Java's N.O.-kust, waaronder de kustlanden aan

E" f J de Javazeo van de Tji Losari tot Pasoeroean rcsorteerden. Onder Daendels werd Semarng /SV een landdrostambt en in 1816 niv het Engelsche

t ussichenbestuur ecne residentie.

Bij Ind. Stb. 1908 no. 175 word voor de residentie Semarang ecu gewestelijke raad ingesteld.

SEMARANG. Afdeling en Regentschap der gelijknamige residentie. en begrensd ten N. door de Java-zee, ten O. door de afd. Deina : k. , ten Z. door de afd. Salatiga en ten'W. door de afd. Kendal. Het regentschrij Semarang om- vair ooE-hel" gebied der controle-afd. Sakitiga en Ambarawa. Do afcLeli gtevens controle afdeling Semafang7" groot 391. K.M.², is verdeeld. in 3 districten, als volgt: Semarang, Padoeroonj ; an en Singdn-lor. Zij telde ult. 1915 eene*lievolkiug van i zielen.

waaronder 11.000 Europeanen, 17.000 Chineez en 1500 an dure Vreemde Oosterlingen.

Het Noordelijk gedeelte van de afdeeling bestaat- uit eene aHuviale strook langs de zee, die ten O. en ten W. van do hoofdplaats moe- rassig. is. De hoofdplaats zelf ligt op kwartairen bodem, welke zich verder Oostwaarts uitstrekt over de zeer good bebouwde districten Padoo- roengan on Singen-lor. Het Zuidelijk gedeelte wordt ingenomen door mergelgronden.

Men vindt in de afdeeling geene suikerfabrieken, doeh 31 particuliere landerijen en 6en erf-pachtsonderneming, uitgeoefend op 3 pcccelon, waarop klappers en Inlandsche gewassen worden geteld.

SEMARANG. Hoofdplaats van het gewost, het regentschap, de afdeeling, de controle-afdeeling en het district van dien naam, gelgeen aan de Java-zee, aan beide oevers van eene weinig aanzienlijke rivier, do kali Ngaran of rivier van Semarang geheeten, waarvan de monding is verzand, zoodat prauwen van eenigen omvang niet kunnen binne valien. Daarom werd een kanaal gegraven (1870) boostoen de monding dier rivier, welk. kanaal op voldoende diepte wordt gehouden. zoodat groote prauwen het jnidden der stad kunnen bereiken (zie beneden). Het a an tai inwoners bedroeg op ult. 1905 ruim 96.000 zielen, waarvan 5J 00 Europeanen, 14.000 Chineezen, 700 Arabieren en 800 andere Vreemde Oosterlingen.

Van eeuomisch standpunt beschouwd is de Btad aan ic merken als de hoofdplaats van Midden-Java. Het is een centrum van verkeer en van in- en uitvoerhandel voor de residenties Semarang, Soerakarta, Djokjakarta, voor Noord.- Kfidoe en hot Westelijk gedeelte van R 6 in bang, on een opslagplaats van de voor uitvoer bestomde k'olomale prodneten uit deze landstreken af-

komsfig. De hoofdkantoren van tai van grooto Europeescho on Chineescho handelshuizen, zyn er govostigd, alsinedo agenbschappen van voor- namc bankinstel 1 ingen on laildbouwwaatschap- pijen, kantoren van ondernomingen op industri- eci gebied enz. Van uit Semarang vocren spoor- en tramwegen in Zuidelijke, -Westelijke on Oostelijke richting, dio door talrijke vertakkin- gen dezo havenplaats met de voornaamste af- voergebieden in directe verbinding brengen ee aansluiting geven aan de naar Oost- en West- Java voerende spoorwegen. Door ombouw en verzwaring der lijnen van hier gevestigde spoor- en tramwegmaatschappijen en door aanleg van ter afkorting bestemde nieuwe lijnen is to vor- wachten dat eurlang tot stand zal komen do Noordelijke spoorwegverbinding van Java, die de kortste weg zal zyn tusschon Batavia'n Soerabaja, voerende langs do voornaamste ha- venplaatsen der Noordkust: Cheribon, Tegal, Pekalongan en Semarang en Oostelijk daarvan gefic'kt door de vallei der Solorivier langs Bodjonegoro on Lamongan.

De haventoestanden zijn niet in overeenstemming met het gewicht dor plaats als handela- centrum. Het sedert 1870 tot. stand gekomen havenkanaal (zie boven), eene afsnijding van de Semarang-rivier nabij hare uitmonding in zee, is sodeit jaren van onvoldoende capaciteit, opslagruimte voor handelsgoederen is op daar- toe gunstig gelgeen terreinen niet in voldoende mate aanwezig. Soderen een paar jaren werd go- tracht daarin to voorzicn door den bouw van een J)auwhaven, welker voltooiing echterwegens technische bezwaren nog steeds op zich doet wach- ten. Afdoe verbetering is, in verband met de ver uit de kust gelgeen ankerplaats der zee- schepen, waarmedo gedurende den Westmoesson do communicatie niet altijd verzekerd is, slechts te bereiken door don bouw van een haven voor oceaanschepen. In den laatston tijd wordt dor belanghebbendo kringon in die richting drang uitgeoefend, dio, ondanks de groote kosten, (naar schatting 40 miljoen), aan havenaanlog verbonden, gewettigd is te achten door don omvang van de toeneming van handel en ver- koer, als door onderstaand cijfers geillustreerd.

Ter reede aangekomen schepen:

jaar a an tai toename tonneninhoud toename	1902	1905	1910
743	45 %	1.095.569	120 %
19H 1075		2.302.863	

Van en naar Semarang per spoor- en tramweg vervoerde goederen :

Jaar aantal tonnen toename	1902	1905	1910
459.802		785.392	70 %

Van en naar Semarang (jor «J)oor en trainweg vervoerde reizigers :

Jaar aantal	1906	1911	toename
1.15.816		1.722.797	50.2 %

J) e hoofdplaats Semarang wordt begrensd ton Noorden door de Java zee, ten Westen door het zg. Westerbandjirkanaal en de Somarng-rivier, ten Oosten door hot Oostorbandjirkanaal on een van dat kanaal uitgaande lijn, die Zuidwaartu gcrichG is naar het heuvolhi d (Ind. Stb. 1905 no. 21 J), dat aansluiting goeft aan het bergiadn van Midden-Java. De Zuidelijke grens der hoofdplaats is in ongvooer Oost-Westelijke richting in het heuveJand gelgeen.

Do zoovengonomd bandjirkanalen Jibben ten doel het overtollige water gedurende den westmoesson uit do Sclarangrivior on de Oost-oijk van do hoofdplaats stroomdond riviertjes naar zee af to voeren. Sinds de tostandkoining dezer kanalen koint, bohalvo, op onklo Noorde-lyk gelegen zeer Iago terreinon, overstroming niet nicer voor.

Do stad wordt in cene richting, loopendo on-gevoer van Z.W. naar N.O., doorsdond door do grooten postweg langs Java's Noordkust. In de benedenstad shut hierop aan de Z.waarts door de wijken Karangtoci, Djomblang, en Tjandi yoeronde groote wcg-llaar Oengaran, (lie verbinding geeft via Salatiga met Soora- karta en via Ambarawa met Kedoc, Djokja en Banjoemas. Tusschen beide genoemde wegen sijn binnen de gemeente Semarang two onge-voer in Oost-Westelijke richting gelegen ver- bindingswegen. Do Zuidelijke voert ongeveer Jangs don voet van het bovengenoemd huvel-land en vormt ongeveei, de grens tusschen boven- on benedenstad. Tusschen dezen ver- bindingsweg, gewoonlijk als „groote toerweg" aangeduid en do bebouwd kom der benoden- stad, bevindt zich eene uitgestrekte, in particu- Jier bezit zijnde, open vlakte, waardoorheen een tweede verbindingsweg is aangelegd (de Pieter Sythofflaan) tus eh en den grooten postweg en den weg naar Oengaran. De bedoeldo vlakte, eertijds een rijstveld, wordt geleidelijk door wegaanleg en grondophoing geschikt gemaakt voor woningfeuw.

De benedenstad omvat het aan zee grenzendo laag gelegen gedeelte, waar de haven- en spoor- weg emplacementen sijn gelegen met pakhuizen en handelrichtingen, aansluitondo aan hot «tadsdeel, waar de handelskantoren en tai van Europeescho winkels gevestigd sijn. Noordelijk van dit stadsdeel is sedert eenigo jaren hot ruim aangelegdo personestation der Neder- lundsch-Indische Spoorwegnaatschappij ver- rezen, bestemd om als Contraalstation to worden ingoricht voor allo te Semarang samenkomende wpoor- on tramwegen. Het govormdc stadsdeel, «iat door het gemis aan de voor Indie typische lanon, nicer een Europeesch karakter vertoont, gelegen rondoin een plein van beperkte af- metingen, het zg. Paraplein, waarop de Pro- testantscho kerk, in 1794 gebouwd, en waarom- heen vcrschillende magazijnpn cn winkels. In dit Htadsgedeelte sijn tai van nieuwe, weelderig op- getrokken kantoorgebou ven verzozen, die getuigenia afleggen van do toenemenden vooruit- ging van Semarang. Zuidolijk strekt zich uit do Chineesche woon- en handelswijk, terwijl nog Zuifclijkor on Oostelijk-Westelijk van hot Europeescho handelskwartier do fnlandsche, Muleischo cn Arubiwoho wijken sijn govcsligd.

Do voornaainsto door Europeescho woningon bezetto stadsgedeelten in do benedenstad sijn gegroepoord om het gedeelte van den boven- genoemden postweg, dat zich van do brug over de Semarang-rivier af aan do grens van hot handelHkwurtior, over ongeveer 3 K.M. lengto uitstrekt in Z.W. richting. Dit weggdeeldto draugt den naain van Bodjongschen weg en ataut van ouds bekend als do schoonste stadB- weg van Java (zio BODJONG). Bij het N.O. begin van doze breede, aan weerszijden mot tamarindeboomen beplanto laan, bevindt zich

hot door forsoho afmotingen opvallende resi- dentiokantoor (hot zg. Grooto Huis), wolks gevcl zich 27 M. bo von den Wg- boviicrL Daar- naast is hot post- en telegraafkantoor gelegen, gronzendo aan den aloon-aloen met daartogon-ovor het imilitaire trospit a al en het stadsvorband. Aan don aloon-aloen heft mon de Regents^ woning, den_ Stadstun en het nieuwo ■felefoon - gebou\w : Het daaropvolgcnd gdedelte van den Bodjongschen weg is voor een groot deel ge- occupoord door hotels, reatauracies, winkelge- bouwen on magazijnen, die in toenemend aantal verrijzen. Zuidelijker komen deze inrichtingen schaarscher voor en vertoonen zich de grooten- deels in tuinen gelegen woningen van de gegoede Europeanen, afgcwisseld door op ruime erven gelegen gebouwen als dat der JSocieteit „H r- monic\ het Gemcenthuis, de Hoogefc B 11ger- scliool cn het Protestantsche weeshuis/Aan Ket Z.W. eindo van den Bodjongschen weg is het Bodj onpark^golegen, oon lommerrijk plein mef^ruizielitont, waarop van zes richtingen wegen uitkomcn. Dit plein is eenzijdjs over de ge- heele lonte begrens doer de in een park gelegen Residentswipning (vroogero Generaals- woning) aan de overzijde door hot monumentale hoofdbureau der. Nederlandsch-Indische Spoor- wegmaatschappij. De beide overige zijden van het plein sijn ingehomon door cene particuliere woning en door het erf van het voormalige Residentiohuis. Laatstgenoemd gebouw, dat tijdens het Engelsche tusschenbestuur werd gebouwd en waarin de voormaligo Gouverneur van Java's Noordooc- kust gehuisvost was, moest wegens working van den grond worden afgo- broken. Op het vrijgekomen terrein zal aan de voorzijdo worden gebouwd een bureau voor de Semarang-Joa aStoomti^ammaatschappij, terwijl op het ovorigo gedeelte van het zeer ruime terrein (oorspronkelijk 6% bo w groot) een Europeesch woningpark verzezen is en hot door particulier initiatiof tot stand gekomen Juliana Ziekenhuis, dat door moderne inrich- ting zoowel op Euischoudelijk als hygienisch gobied en door goedo verzorging eene wolver- dionde vermaardheid geniet. Do bovenstad, die geacht kan worden Noordelijk begrens do zijn door den zoogonaainden „Toerweg" is een stad in wording, hoewel de als Tjandi bekend staande wijk reeds sedort tientallen -van jaren door Europeanen bewoond is en steeds in om- vang toeneemt. Eene belemmering tot vestiging in het heuvelterroin was hot ontbreken van vol- doondo hoeveelhodon zuiver water, terwijl men bovendien aangewezen was op levering uit een particulior geoxploitoerdo waterleiding zonder voldoende toezicht van overheidswege. Sedert is hierin voorzien door aanleg van gemeente- wego eonc waterleiding, die do stad van zuiver water voorziet, ontoond aan do bronnen, ont- springondo op do hellingen van den Oengaran.

Het door do gomcento voor een groot deel iu oigendom bozoten houvclterrein^ dat zich tot hoogton van ongvooer 140 M. boven do zoo verhoft, is door nieuwo aangelogdo wegen oener- zijds met do wijk Tjandi en don weg naar Oe- ngi nar, anderzijda met de benedenstad verbon- den; door sijn hoogte en open ligging en prachtigo vorgezichten (Noordwaarts op do Javazee, van Oost langs Zuid naar West op het bergland van Midden-Java met zijne talrke vulkanen)

eigent dit terrein zich byzonder voor bebouwing, mits voldaan wordt aan de voorwaarde voor gemakkelijke bruikbaarheid, voldoende zuiver water en goede verlichting. A an cleu cisclu van bruikbaarheid wordt voldaan voorloopig door een van genieentewege in te voeren omnibus- dienst, later door aanleg van elektrische tram- verbindingen; gas en elektrische verlichting zijn verkrijgbaar, de waterkwestie werd reeds opgelost. Te verwachten is daarom, dat do benedenstad geleidelijk zal worden een zaken- stad, de bovenstad woonwijk. De bijzonderc gunstige omstandigheid, dat zoo dicht bij do kust het heuvelland verrijkt heeft geen stad aan Java's Noordkust luet Semarang gemeen. Dit voorrecht is een waarborg te meer voor den vooruitgang dezer stad, die in de laatste jaren niettegenstaande ongunstige voorwaarden van hygiene, die geleidelijk worden opgeheven en onvoldoende haventoestanden, tot toenemenden bloei geraakt. Do vooruitgang der gemeente Semarang is voor een groot deel te danken aan do ijverige pogingen van den gemeenteraad, welk college werd ingesteld bij Ind. Stb. 1906 no. 120. Vermelding verdient nog de Koloniale Tentoonstelling, die in 1914 op particulier initia- tief werd gehouden en succes heeft gehad. Ware de Europeesche oorlog niet uitgebroken enkele dagen voor do vastgestelde opening diertentoonstelling, dan zou dat succes stellig veel grooter geweest zijn.

Reeds in de laatste helft van do 17e eeuw eeno plaats van eenige betekenis, was Semarang gedurende de tweede helft van de 18e en het begin van do 19e eeuw de zetel van den ' Gouverneur der Noordoostkust van Java.' f • SEMBAHJANG, do bekende Mohammedaan- sche godstienstoeffening, ook *salat* (Arabisch: *saldl*) genoemd, welke reeds van af het begin van Mohammeds prediking het hoofbestanddeel vormde van het ritueel, dat ter verheerlijking van den Schepper, door Mohammed aan zijne volgelingen werd voorgeschreven. Zij is in allo hoofdzaken ontleend aan het ccremonieel der

ritaele gebeden, oudtijds in het *Oosten* bij Joden en Christenen in gebruik.

A. DE DAOELIJKS TE VERRICHTEN SEMBAHJANG'S De *sembahjang* moet dagelijks minstens vijfmalen op bepaalde tijden volbracht worden door ieder meerderjarig Moalini (*dkil- bdligh*, zie aldaar), niet alleen door niannen, maar evenzeer door vrouwen; zelfs kinderen behoort men van af hun 7e levensjaar daartoe aan te sporen. Vrijste Hingen verleent do wet si jchts in. b毛 zondere gevallen (zieken en gebrekkigen, brjv., behoeven den *snibahjang* slechts te verrichten in zooverre en zooals hun dat mogelijk is, en voor hen, die op reis zijn, of in gevaar verkeeren, gelden afzonderlijke voorschriften).

Ter vervulling van dezo godsdienstoeffening behoort men zich nieteteeds naar hetgemeenschappelijke beheduis(zieMOSKEE) te hegeven. Ieder kan zijn *snibahjang* verrichten in zijne woning, op het veld, of waar hij zich op den voor de *salat* bepaalden tijd bevindt, hetzij alleen, hetzij tezamen met andere geloovigen. In dit laatste geval neemt een der aanwezigen als voorganger (Arab. *imdm*) de leiding op zich, evenals dit in het bedo- huis geschiedt. De overigen richten zich dan hij alle bewegingen en verdere cceromonien van den *snibahjang* naar hunnen *imdm*

Toch geldt volgens do wet het declnemen aan een geieneenschappelijken *snibahjang* als ver- kieslijk (L. eholve bij de niet-verplichte dagolyk- sche *ft'nbahjanff's*) en op de gemeente in haar ghencl rust do plicht, te zorgen, dat er telkna op do vastgebetdo tijclen een genjeenschappelijke *salat* plaats vindo. Hobben eenige geloovigen zich gozamenlijk van dozen plicht voor do ge- meente gekwot ; n, dan staat het daardoor aan do overigen vrij, om huntie *s'mbahjang's* afzonderlijk te verrichten. Vrooiwen plegen niet dan bij uitzondering in het beheduis te konien en nomen dan een tildaar voor haar afzonderde plaats in. Over den a dan ter aankondiging van do t ien der *salat* van uit hot beheduis, zie MOSKEE, C.

De vijf dagelijks verplichto *snibahjanj's* zijn de navolgende:

(1) de *loehoer* (Mai.) of *lohor* (Jav.), d. i. middag-saZat (Arab. *thoehi*), even nudat de zon, na haar hoogste punt aan den henci bereikt te hobben, naar het Weston begint te neigen ;

(2) de *asar* (Mai.) of *ngasar* (Jav.), d. i. namiddag-suZai (Arab. *a<ar), in Ned.-Indie umstreeks half 4 des namiddags ;

(3) de *magrib*, *mgrib* of *moegrib* (Mai.) of *makrih* (Jar.), d. i. do zonsoudergangs-semba%-jang (Arab. *mayhrib*), daddijk na zonsoudergang, in Ned.-Indie te omstreeks 6 uur;

(4) de *isa* (Mai.) of *ngis&* (Jav.), d. i. *snibahjang* van den laten avond (Arab. %fd), in Ned.-Indie te omstreeks half 8 '8 avonds;

(5) do *ioeboeh* (Mai., Jav.) bij het eerste aanbrenken van den dageraad (Arab. *soehb*), in Ned.-Indie ongeveer tusschen 4 en 5 uur 's morgens.

Het geldt bovendien voor ieder Moslim ala verdienstelijk, om aan deze verplichto *snibahjang* '8 nog eenige niet-verplichte tue te voegen. Men kan dit ten alien tyde doen, bo- halve juist bij zons-opgang of -oudergang of op het oogomblick, waamp de zon haar hoogste standpunt aan den heme! bereikt, daar dit ah navol- ging van oudheidensebe praktijken gebrand- merkt wordt. Als bijzonder aanbevelenswaardig geldt volgens de wet hot verbinden van eenige niet-verplichte *s'mbahjang's* met de 5 verplichto (zie hieronder sub B) en hovendien het volbrengen der beide volgende *nibahjang's*

(1) do *loeha* (MaJ.) of *loeka* (ftfv.), d. i. do voor- middags-saZai (Arab. *thoehd*), ongeveer to 9 i 10 ure des morgens;

(2) do *taJidjoed* (Mai., Jav.), een nachtelijko *snibahjang* (Arab.: *tahadjoed*) voor welken hot middelste derdo gedeelte van den nacht ala do heste tijd geldt. In Hommige MoslimRche landen wordt met het oog bierop omstreeks middernacht wel een herinneringssein daarvoor van uit do moskee gegeven (op Java do *blloeg d&tca* ge- noemd).

Tn allo Mohammadaanscho landen worden zelfdo do verplichto *snibriblijang's* door velen vol oens verzuimd. In Ned.-Indie ochter in do ijver voor den *snibahjang* in de Inlandscho maatschap- pij buitengewoon gering en de nalatigheid te diou opzichte van oudshor veel grooter on algeueenor dan in do moeate andere Mofllimsche ftreken (zie over do oorzaken daarynn: ISLAM, III, b en c; DI, II, bl. 169, lo koi. en 170, lo koi.).

B. HET RITUEEL VAN DEN SEMBAHJANO. Orn een *snibahjang* guldig to kunnen volbrengen, be- hoorde do geloovigo zich in rituel reinen toestand te bovinden. Is dit niot het geval, dan zal hg

vooraf oeno rituele wassing moeton verrichten. De wet onderscheidt twee toestand van rituele onreinheid en, in verband daarmedo ook twee soorten van rituele reinigheden, ceno „kleinc., en ceno „grootc.". De eersbedoelco (waarbij men slechts cnigc nader aangeduido lichaamsge- declten hoefc te bevochtigen) wordc *wacloe* (het Arab. *woedhoe*) of *abdan* en do tweede (eene mecr uitgebreido bevochtigingvan het geheide lichaam) *ghoesl* genoemd. Over de, tot in bijzonderheden afdalendo voorschriften betreffende deze wns- sebingen (en do daaraan, zoo noodig, nog voor- afgaunde reiniging van werkelijke bezoedelingen) en verder over de gevallen, waarin iemand ritueel onrein wordc, zic Th. W. Juynboll, Handleiding Mohamm. Wet, bl. 63 vv. (Handb. d. islam. Ge- setzes, 71 w.). Het ontstaen dier voorschriften schijnt wel te verklaren uit overoud volksgeloof aan do niagische kracht van water ter bezwering van mogelijk onheil, dat den geloovigo gedurende do godsdienstoeffening zou kunnen treffen (vgl. A. J. Wensinck, Animism us und Diimonenglaube im Untergrunde des juidischen und islanischen rit. uellen Gebets, in *Der Islam* IV (1913), p. 21 9 vv. en: Die Entstehung der muslimischen Rein- heitgesetzgebung, t.a.p. V. p. G8 —SO). Over de gelegenheic! tot het verrichten der voorgeschrc- ven wasschingen op het erf van het bedehuis, zie MOSKEE, A.

Voorts heeft hij, die een *sembahjang* gaat verrichten, te zorgen voor de reinheid zijner kneding en van den boderu, waarop hij zich jilaast. Ge- durende den *sembahjang* moet zijn lichaam bo- vendien behoerlijk bedekt zijn. Manuen moeten van hun lichaam alt hans het gedcelte tusschen knieen en navel en vrouwen haar goheele lichaam (behalve gelaat en handen) bedekken. Ook het hoofd eens Moslims mag gedurende den *sembah- jang* niet ontbloot zijn. De oorsprong dezer voorschriften zal eveneens wel gezocht moeten worden in bijgRluovige vrees voor invloed van booze machten gedurende de godsdienstoeffening (vgl. Wonsinck, t. a. p. en I. Goldzher, Die Entblids- sung des Hauptea, t. a. p. VI, p. 301 vv.).

Ten »lotc geldc ook de reeds vermekle *adan* als cene soort van onheilsbezwering, daar men aancemt, dat de demonen vlicden bij het booren van de heilige woorden dezer oproeping. Daarom geldc het voor hen, die den *simbahj-mg* niet in eb de geinecnc in liet bedchuis, maai' afzonderlijk, verrichten als aanbevelenawaardig om, alvorena hunno godsdienstoeffening te beginnen, de *adan-* formulieArcn af to roepen en daarop nog to laten volgen do zgn. *hi mat*, dwz. de Arabischc formu- lCH, welke in bet bedehuis als laatstc sein bij het beginnen van de grucncschappclijken *nimbah- jang* worden uferoepen.

Pc *sembahjang* zelve bostaat uit do navolgcnd^ heromonien: (1) men begint niet in rechtop- staande crou-*lin*-<z, hot gelaat naar de *kiblat* (d.i. <lc richting naar Mekkt) gewend, de *nijat* (Arab.: *nijyah*, d.i. bedoeling) uittespreken, dwz. het vooruemen te formuleeren tot het volbrengen van een zoo nauwkeurig mogelijk aan te duiden *thnbahjang*, — (2) zegt dan, onder hot opheffnn van do handen: *Allhoe akbar* (God is groot); (lit is do zgn. *takbir* (het a^hlar-zeggen), waarmede de toestmnd van wijding (*ihrdm*) gedurende den *snibahjatig* begint, — (3) en reciteert daarop do *Fit'uhah* (liet eerste, uit 7 verzon bestaande hoofd- ntuk van den Koran), waaraan men nog een ander

kort Kornnhoofdstuk of eenige afzonderlijku Koranverzen toevoegt, — (4) Vervolgens buigt men het bovenlijf voorover, tutdad do hand- pal men ter haogte van de knieen konien, — (5) richt zich wedcr op in Rtaande hooding, — (6) werpt zich daarna met het goheele licha&m voor- over op den grond z66, dat de knieen, dan de handen en eindelijk het voorhoofd ven grond taken (dit is de zgn. *soedjoed*, d. i. prosternatio), — (7) n'emc vervolgens, hooEd en bovenlijf wedcr op- richtend, cen knielende houding aan, — (a) ea verricht daarna nagmaals den *oedjoed*. Bij het overgaan van de cene houding in de andero (nl. voor het sub 4 vermelde buigen en vddr en na de beido *aocdjoed's*) herhaalt men den *takbir*. Tn elk der voorgeschreven houdingen moot het lichaam cen nogenblik in rust blijven terwijl men de formuleeren uitspreekt, welke daartoe iu de wet worden aanhevolen. De cere- mojjien, onder 3 — 8 heschreven, vormen teza- men eene afdceling van den *sfimbahjang*, ccne zgn. *rakahat* (Mfil.) of *rakangat* (Jav.), verbasterd uit het Arabisch: *rak'ah*. Tedcre n^m*mbahjang* bestaait in een zekcr aantal dezer *rakahas*; de morgen. "faZaZ uit 2, de *inagrib* uit 3 en elk der drie overige dagelijksche *sembahjang's* uit 4 *rakahat*.

Na aafloop van iedeio *rakahat* begint men de daarop volgende wedcr met het sub 3 genoemde Koranreciet, gevolgd door de sub 4 — 8 genoemde lichaamsbewegingen. Ten slotte heeft men, na het volbrengen van het voorgeschreven aantal *rakahas*, in knielende, zittende houding de zgn. *tasja'ihoe* uit te spreken, d. i. een formulier, aldus genoemd naar de *ajahadah* (de Moslimsche ge- loofsbelij denis), welko cen hoofdbestanddeel daarvan uitmaakt, en daarop te laten volgen: de sacra mcenteelc heilbedo over den Profeet en de *taslimah* (d.i. het *ealdm- zeggen*), dwz. den greet naar links en rechts tot besluit.

Een vaste gewoonte, welke naar de wet als verdienstelijk geldt, brengt mede, dat men met de dagelijkR verplichto *sembahjang*^ nog eenige n»et- verplichto verbindt. De wet beveelt ia hot bijzonder daarvan aan: 2 *rakahas* voor de *mooen-salat*, 2 vddr en 2 na de middag- *a^h, 2 na de *inagrib-aalat* en 2 na do *fcvond-sa't*. Deze onverplichto *rak>that's* vereenigt men telk^ns tot cenen afzonderlijken *simbahjang* v66r, reap, na den verplichten. Dit geldt als beter dan om ze tezamen met do verplichte *rakahas* tot een cnkelcn *simbahjang* ta doen samensmelten.

Eindelijk geldt nog als verdienstelijk (*soenat*), het even aantal der aan het einde van deudag vol- bra c. to *rakahas* oneven te maken door den zgn- *wilr* ² *mbahja* ^h (hot Arub. woord ic>lr beteekent onev [n]. Dczo kan hestaan uit een enkele, maar ook uit 3 tot 11 *rakahas*, naarmate van ieders ijver. Hoofdzaak is hefc verrichten van *akahat*, dio het even aantal oneven maakt. Wil iomancl zijne dagelijkscho *s'mbal'jang's* be^in- (ligen met den *isa-sembahjang*, dan la at hij den *witr*, tot daarop volgen. Wie echter ook don naohtelijken *tahd^ed* nug in acht wil ncmen wacht met den *witr* tot na aafloop van dien *tahdjoed*.

C. DE VRIJDAGSDIENST EN DE SCMBADIANG^ RIJ FEESTKN BN BIZONDERE GELEGENHEDEN. 3ves Vrijdags wordc in plants van den dagelij- schen niiddag een bijzondero dienst gehoudon: do *timbahjang djoema'iat* (Ma] . . Jftv., in het Arab.: *salat al-djoem^ah*). Deze bestaait in

een'e preek of *koetbah* (Arab.; *clioelbah*) en een gemeenschappelijke *s'ambahjang* van 2 *rakahat'fl*, t. erw. l het als *soenal* (aunbevolenswaardig) gcltd; bovendien vdr (en liefst ook na) den dienst nog een onverplichten *semba'rtjang daaraan toe voegen*.

Het. bijwonen van dozen Vrijdagsdienst is een godsdienstplicht voor ieder manlijk, ter plaatse gostvstgd Muslim, die zich niet op eene bijzondero wettelijke vrrjstelling da nr van (bijx'), wegens ziekte) kan beroepen. Zulk eue gostv'gd inwoner heet in het Arab. *moeklm*. welke benaming in Atjhd bij overdracht ook toegepast wordt op gebiedskringen (de zgn. *inoekijn'*), waarin de bevolking der verspreide dorpen zich tot het houden van den Vrijdagsdienst vereenigt (vgl. ATJEHERS, 2, b).

De dienst is s'rechts geldig, indien lij volbracht wordt door minstens 40 tot het bijwonen dior godsdienstoefening verplichte Moslims; Op zulk een a tanta l geloovigen valt slechts in eenigszins volkrijke plaatsen te rekenen. Waar dib niet het geval is, heeft geen Vrijdagsdienst plaats; men verriert daar ook Vrijdags do gewono middags *salat*. Tevens mag op iedere plaats slechts in een bedehuis de Vrijdagsdienst gehouden worden,

behalve op hoofdplaatsen, die zoo uitgest-rekt en volkrijk zijn, dat hare bevolking zich niet >n 66n bedehuis zoo kunnen verenigen. Deze voor-schriften vinden hunne verklai'ing in de omstan-digheden, waaronder de Arabische veroveraars >dvIr. van den Berg's beoefening van het Mohamm. aanvankelijk in groote, op den duur tot steden uitgroeijende, vaste legerkampen bijeenwoonden. Aan de leden der nzonderlijke stammen werd verboden, zich Vrijdags ieder in hun eigen ver-zaroelplaats voor dezen dienst af te zonderen. Zij moesten daartoe integendeel onder leiding van den opperbevehicbber, die tevens plaatslijk hoofd was, in diens bedehuis hijeen komen. Waar men niet aldus samenwoonde, bestond geen wet-tige gelegenheid tot het houden van den Vrijdagsdienst (vgl. verder: C. Snouck Hurgronje, Islam mid Phonograph in het Tijdschr. v. h. Bata // Gen. XLII, 401-404; C. H. Becker, Zur Gesclüchte des islamischen Kultus (Der Islam, IIT, 394 v.).

De preek bestaat uif lofprijzingen van Allah en diens Gezant, eene opwekking der geloovigen tot vroomheid en godsvrucht, en verder uit Korancciet en heilbeden voor de geloovigen. Zij wordt in twee gedeelten gesplitst en door den *k'tib* (Arab.: *chalib*, d. i. prediker, vgl. MOSKEEPERSONEEL) staande op den *minbar* (kansel) voorgedragen (meestal uit de eene of andere bestaande preekverzameling, daar man zich hierbij in Ned.-Indiii aan het ge-bruik der Arabisclie taal gebonden acht). De *k'tib* houdt naar oud-Arabiseh gebruik, een staf of zwaard in de hand, en behoort in de korte pauze tusschen do beide gedeelten der preek te gaan, n zitten. Voor het begin der preek wordb de *fidan* nogmaals, maar nu i n d e in o s k e e, afge-roepen, en na afloop der preek weerklinkt de bo- vengenoemde *kamat*, ter aankondiging van den alsdan volgenden, verplichten *aembahjang*.

Op de beide wettelijke feestdagen van het Afoslimsch-<> jaar (zie GAREBEG, onder no. 2 en 3) heeft een *feest-s'ambahjanff* plaats (ge- v'oonlijk niet laat in den morgen). Hetdeelneem aan deze godsdienstoefening is niet verplichte, al geldt bet als afkeurenswaardig, haar zonder

geldige redenen te 7'erzuimen. In verband mot het bijzondero karakter der fpestdagen (vooral van den zgn. "kleinen" feestdag) nemen echter ze'er vpln> di tinders: nooit in het bedehuis komen, bij deze gelegenheid deel aan den *tem-bahjang*; daaronder ook Inlandsche hoofden. De dienst komt, behoudens kleine afwijkingen, met den Vrijdagsdienst overmen; de *sembahjang* gaat hierbij echter aan do preek vooraf.

Over den byzonderen *simbahjang* inden vaston-tijd (den zgn. *larawih*) zie VASTENMAA ND. Andere buitengewono *sembahjang*'s zijn de *saint* on regen af te s me eken (Arab.: *saldt al-istikd*) en do *simbaJjang*'s bij- zons- en maansverduiste- ring. De eerstbedoelde plechtigheid beeft hior en daar wel eens plaats in tijden van droogte (op Java onder den naam *iseike*). Het voor dozo n^ombaJjang's voorgeschreven ritueel stemt in het algemeen ooreveo met dat dor *sembahjang*'s op de feestdagen. De *regreL-simbahjang* kennerikt zich bovendien door een oud-magische cere iconic, daarin bestaande, dat de l: *6iib* (daarin ge- volgd door de overige manJijko na beeediging der preek zijn bovenkleed zoo om- keert, dat de rechterkant links en de boronkant naar beneden komt te hangen.

Literatuur: Het hoofdstuk over den *simbah-* behalve op hoofdplaatsen, die zoo uitgest-rekt en volkrijk zijn, dat hare bevolking zich niet >n 66n bedehuis zoo kunnen verenigen. Deze voor-schriften vinden hunne verklai'ing in de omstan-digheden, waaronder de Arabische veroveraars >dvIr. van den Berg's beoefening van het Mohamm. aanvankelijk in groote, op den duur tot steden uitgroeijende, vaste legerkampen bijeenwoonden. Grp.o.tc.,Godsdiensten II, 256 v. en 39G M oh a in medaniam e (in Colijn's Neer- lands Indie I p. 251 vv.); G. K. Niemann, Inleiding tot de kennis van den Islam, p. 371 — 390留 J. Veth, Java I (1875)p. 389 vv.; IV(1907) p. 444 vv.; C. Poensen, Brieven over den Islam uit de binnnlanden van Java, p. 1G3 vv.; M. Th. Houtsma, lets over do dagelijksche 'alat der Mohamm. (Theolog. Tijdschr. XXIV, 127 vv.); Th. Juynboll, artikd Prayer in Hasting's. Encyclopaedia of religion and ethics, X, 196 — 199; I. Goldziher, Zaubrelemente im islami-schen Geheht (Or. Studien, Th. Noldeke zum 70. Geburtsdag gewidmet, p. 303 vv.); E. Mittwoc-h, Zur Entstehung des isl. Gebets und Kultus (Abb. Berl. Ak. d. Wissensch., Phil-hist. Cl. 1913, 2); C. H. Becker, Zur Gesch. d. islam. Kultus (Der Islam IIT, 374 vv.).

SEMBAMBAN. Zie SABAMBAN.

SIMBILANG. (MAL.) Zi<- VALLEN.

SIMBILANG. Onderdistrict van het district Bangkalan, contr.-afdoeling Noord-Bang- kalan, afdeehng en regentschap Bangkalan, residentio Madoera. In de gelijknamige desa, op de Noordwestpunt van het eiland Madoera, vroegere zetel van de vorslen van West-Ma- doora, bovindt zich een vuurtoren, die den Noor- delijken ingang van Straat Madoera verlicht.

SIMBOEKAN (JAV.). Zie SAPROSMA AR-BOREUM.

SUMBOENG (MAL.). Zie BLUMEA.

SEMECARPUS HETEROPHYLLA D.C. Fam.

Anacardiaceae. Ingas I j6lik (JAV.), ROU gat* woeloong (SOEXD), Kajoo sakoe (AMB.). Vrg .grooto boom, die veel op de Manga geJijkt en over den geheolen Archipel verspreid is, op Java beneden 900 M., o.a. vool in djatiboschen,

berucht om het schorpe sap, dat bij insnijden of beschadigen uit alle deelen vloeit en op de huid eerst plaatselijke swelling en jock, daarna zweren veroorzaakt. Het sap van stvcm en takkon achijnt het gevaarlijkst te zijn, zoodat do inlanders er moeilijk too te krijgen zijn, don boom •to vaellen. Hot hout is bovendien niot zeer duur- zaam. Daarentegen worden de jongo bladeren wel rauw gegeten. Do vrucht gelijkt op die van *Anacardium occidentale* (djamboo monjef, SOEND.); op do sappige eetbaar, verdikte vrucht- atool zit de kleinere vrucht met een sponsachtige 8chil, welks olieachtig vocht do huid sterk en pynlijk aantast. Het zaad is eetbaar.

SĪMĪNDO of **SĪMINDO**. Een van de vele hoogvlakten, die zich in het bergland van Palembang voordoen, en meestal ingesloten zijn tusschen de beido ketencn, waaruit de Barisan, bestaat en door dwarsruggen van do naastby liggende hoogvlakten worden geschei- den. Aangozien de Oostelijke keten hier echter ontbreekt wordt het SemSndo-plateau alleen aan drie zijden ingesloten t. w, in het W. door don Boekit Barisan met den G. Bcpagoet (2732 M.), in het N. door den rug, die aanvangt bij den G. Patah (2817 M.) en over de Bt. Balai (2284 M.) naar den Bt Soemoer (1403 M.) loopt en do scheidende vormt met de PasSmah landen, terwijl in het Z. de grens met Makakau wordt gevormd door den rug, dio bij den Bt. Djaboet (1803 M.) aanvangt en over Bt. Ringgit (2029 M.) en Bt. Loemoet (2056 M.) naar den Bt. Nanti (1G19 M.) loopt. Over het plateau stroomden do Enim en do Ogan, bcide zijrivieren van do Moesi, die hier hun bovcnloop hebben. Zij worden van elkaar gescheiden door een lagen heuvelrug, de PSinatang Pandjang, die zich ver naar het N.O. nistrekt.

SSmendo darat is hot Z.W. deel van de onder- afd. Lematang-ilir, en wordt door den Barisan- keten gescheiden van SSm'ndo oeloe loeas, dat door do bronnen van do in de Benkoelensche afd el n-? Kauer uitwaterende rivier Locas wordt bosproeid, en in 1860 bij de afdeei ij Kauer is ingelijfd. SSmindo darat wordt door- stroomd door de bronnen van 'e Enim en, voor een klein gedeelte, door dio van do Ogan. De hoofdplaats Poelau Panggoong ligt aan do A. Mioeh.

Do SSmfindoers zyn afkomstig uit PasCmah 16bar, waar zij vroeger in het dorp Perdipo (dit dorp beboort tot do niarga Soemba BSSar 8oekoo Looboek Boentak, onderafd. PasSmah- laudon, belt 58 zielen, en ligt op den rchtor Lfimatangoever, ter zijde van den grooten weg ± 6 K.M. van Bandar, in do rich ting Pagar Aiani) een afzonderl iken stain schijnen ge- vormd te hebben, die zich door oigenardige gobrniken on strange grondbeginsolen van do overige PasSmah*s onderscheidde en bij wio waarschijnlijk vroeger ook do Islam bekend was, waarvan thans echter weinig sporen zijn over- gebloven. Volgens hunno instellingen werden moordenaars en bloedschendors levend begraven; opiumschuiven en hanengevchten zijn verboden ; do slavernij was tot 1872 in zwang. Ten behoefvo van het huwelijk betaald do man een kleine sojn als mawin of huwelijksgeld, doch hij is verplicht zich te vestigen in hot dorp van do vrouw. Rijstbouw, hoofdzakelijk op natto velden, is het hoofdbedrijf van deze

goedaardigo on gastvr'jo bevolking. Zio vorder , Tpdshr. Gori. XV, 446.

Tn—word dit' landchap met Kisam, M kakau on BSLalau op verzoek dor hooffden, on cl er Nderland sch gezag gebracht oil bij Palembang ingelijfd. V66r dien tijd was by do bevolking do ateraan sindang markda van kracht, zio bij PASĪMAH.

SEM^ROE. Hoogsto berg on werkendo vul- kaan van Java, in do residentie Pasoeroean, volgens de laatste meting (cinde 1911) 3676 M. hoog, het Zuidelijksto en jongsto gedeelte van het vulkaancomplex TSriggSr—AjSg Ajeg—Semeroe, waarvan Fennema ni Jaarb. Mjijnwezen 1886, Wet. Ged. p.- 5 — 72, een uitstekende, of- schoon nog onvolledigo monografie gaf, waarop Verbeek (Java, 128, 139) zich grootendeels beroept. De vulkaan is zoo goed als voortdurend werkzaam en zijn, hooge rookpluim is tot op grooten afstand (o. a. van uit Sperabaja) duide- lijk zichtbaar. Reeds aan Junghuhn was in Sept. 1844 de bestijging geiukt, nadat reeds in 1836 door Van Nes, resident van Pasoeroean (Jav. Ct. 10 Sept. 1836), een mislukte poging daartoe was gedaan, terwijl G. F. Clignett als eerste Europeaan op 18 October 1838 den top bereikt had (Tijdschr. van Ned. Indie, II. 1838, p. 446) ; Junghuhn geeft van den berg een be- schrijving met 9 schetsen en profilen (Java, III. 756 — 795) en woonde een eruptie og, die een half uur duurdo. De eigenlijke kraater heet zich, voor zoo ver bekend, reeds tweemaal, doch over slechts korten afstand, in Zuidelijke richting verplaatst; het oudsto en nog altijd hoogste eruptiepunb heet Mahameroe, en vormt thans een plateau zonder kratcr (opgevoord do latere losso producten) ; daarna volgde het S m6roe genpemde punt, terwijl de nog werkende kratcr met Djonggring SSloko wordt aangeduid. Empties worden go meld van 1818, 1832 en 1885 (Junghuhn, Java, p. 795 en Fennema, I. c. p. 49 o. v.), waarvan de eerste zeer heftig achy nt te zijn geweest, doch waarvan weinig bijzonder- heden bekend zijn geworden. Van die van April 1885 geeft Fennema een uitvoerige beschrijving; de oppervlakte van het door een puinstroom verwoesto terrein bedroeg bijna 7 K.M.² langs de Z.Z.O. helling van don berg. In Juli 1895 had een nieuwe doorbraak van den kraterrand plaats; hiero ver bestaat een nog onuitgegeven rapport met kaart, berustende bij de Algemeene Secretarie in Indie. Op 29 — 30 Augustus 1909 had de z.g. ramp van Loomadjang plaats, waarbij 208 personen om het loven kwamen on 38 ini. dorpen gchdol of gedeeltelijk verwoest werden (Mr. G. Vissering, Gowoldigo natuurkrachten; Batavia 1910). Een door Ir. Hugo Cool ingesteld onderzoek (Jaarb. Mjijnwezon 1909, Wet. Ged.) toondo echter aan, dab van een verhoogdo working van don SCmiSroo geen sprake was, en dat de moddorstream, dio do verwoesting toweg bracht, zijn ontstaan te danken had aan een samonloop van meteorologische omstandigheden. In het Jaarverslag Top. Dienst 1909 en. 1911 komon verschillende kaarten en foto's voor van den Semeroo, met tokst door L. F. van Gent. Een intoroBsanto bescliriving van eoil tocht naar den k rat or door F. A. van Gogh en Dr. Am. Hof in op 15 Nov. 1911 verscheen in hot Tijdschr. Aardr. Gon. 1913, 744 met oonige foto's, en don volgendon dag, toen de reizigera

reeds op hun terugweg waren, had een vrij hevige eruptie plaats, waarbij door ben o. a. de hoogte van de aschwoik op 15 也 20.000 M. werd gemeten. Do op 200 K.M. afstand, op Bali, gevallen asch had nog een dikte van 4 m.M. In Juni 1912 constateerde Van Gogh de aan- wezigheid van nieuwe lavastroom en do voort- durende neiging van de krateropening om zich naar het Z. te verplaatsen. Sedert schijnt de berg weer tot zijn normalen staat van werkzaamheid, het periodiek uitstooten van rookpluimen, teruggekeerd te zijn.

SEMINARIE TE DfĪPOK. In het jaar 1869 ontwikkelde Ide de yvrligo zendingsvriend Ds. J. A. Schuurman Joh. Zn. to Batavia het denk- beeld om ergens in de buurt der loofdstad een seminarie tot opleiding van inlandsche zende- lingen op te richten. Tengevolg van zijn op- treden vormde zich in Nederland het „Cjntraal ComitS voor do oprichting en instandhouding van een seminarie nabij Bata via dat er in slaagde een aanzienlijk kapitaal bijeen te bren - gen, zoodat in 1878 het seminarie te Dfepok kon worden geopend. Het oorspronkelijke denkbeeld om op doze wijze de uitzending van Europeesche zendelingen overbodig te ma ken is niet verwezenlijkt; reeds vooraf verklaarden een aantal ervaren zendelingen, dat de tijd daarvoor nog niet rijp was. Niettemin heeft de inrichting a an de Zinding zeer belangrijke diensten be- wezen door haar te voorzien van inlandsch hulp- personeel, vooral in den tijd, toen op de meeste arbeidsvelden nog geen eigen opleidingsscholen bestonden. Jonge lieden uit alle streken van den archipel kunnen door de zendelingen naar DAPok worden gezonden en worden daar op hun aan- beveling opgen omen en in een cursus van vier jaar voor hun werk voorbereid. Em groote moei- lijkheid is, dat de aanleg en ontwikkeling der leerlingen zeer uiteenloopt; aan een Papoea kunnen niet dezelfde eischen gesteld worden als aan een Sangirees of een Batak, die een goede voorbereiding op een zendingsschool heb ben genoten. Vcertaal bij het onderwijs is het Malei- sch en menigmaal is gebleken, dat het den leerlingen moeilijk valt oxn datgene, wat zij in het Maleisch hebben geleerd, in hun eigen taal aan hun volksgenooten over te brengen. On- dan ks deze bezwaren heeft het seminarie bruik- baro krachten afgeleverd, hetgeen zeker voor een niet gering gedeelte is toe te schrijven aan den persoonlijke invloed der mannen, die met het onderwijs belast zijn. Aan het hoofd der inrichting staat een Directeur, voor welke post tot nu toe steeds een ervaren zendingin g werd ge- kozen; deze is tevens belast met het theologisch onderwijs. Aan hem is een gediplomeerd hoofd- onderwijzer toegevoegd, die belast is met do vak- ken van het lager onderwijs. Sedert eenige jaren is het seminarie eenigszins gereorganiseerd ten einde te voldoen aan de eischen, gesteld bij Ind. 8tb. 1906 No. 242, dat bepalingen be vat voor subsidies uit 's Lands kas aan particuliere in- landsche kweekscholen voor onderwijzerfi. Immere de leerlingen moeten, wanneer zij in hun vaderland zijn teruggekeerd, ook als school- meesterB optreden en tengevolge van de thans vigeerendo subsidieregelingen is het bezit van eenig officieel erkend onderw H zersdiploma, liefst een eindexamen eener particuliere ge- eubsidieerde kweekschool, een vereischte.

Verff. verder ZENDING (Proteptantsche) SEMINOENG. Niet meer werkzaam vulkaan van 1591 M. hoogte, die zich vlak aan den Zuid- oostelyken oever van het Ranau-meer verheft; over den top loopt de grens van Palcmbang op Benkoelen. Teekning in Jaarverslag 1909 van den Topografischen dienst.

SfĪMIOE. Zio MAWARA.

SfĪMIR (KI) (SOEND.). Zio HURA CREPITANS.

SfĪMITAU. Zie SMITAU.-ZJ'.

SEMLER (HEINRICH). Gcb. to Grunborg IS Mei 1841, overl. te San Francisco 7 Juli 1888. Schrijver van het standaardwerk: „Die tropische Agrikultuur, ein Handbuch für Pflanzler und Kauf- leute,“ in 3 deelen, Wismar 1886— 88. Dit boek, dat ook ten onzent gunstig bekend is, bevat veel van Semlcr's eigen ervaring in landbouwzaken. Van eeno tweede uitgave is in 1897 DL.II. vor- schenen.

SfĪMOET KALONG. Javaansche naam van een Irdisch kortschild-keyvertje, *Paederus peregrinus Fabr.*, dat hevige huidontsteking vei oorzaakt. (Zie Vordrmar, Gen. Tijdschr. N. I. XLI, 282).

SfĪMONGKA (JAV.). Zie CITRULLUS.

SfĪMPANG. Zie SIMPANG.

SfĪMPIDAN. (MAL. w. BORNEO). Zie FAKALAN- HOENDERS.

SEMPLAK. 'oorrrilig groot particulier land in de afdeeling Buitenzorg, t 1918 < oor hei Goux er eme t i eru ekoch , waar vbl. rijst, thee en koffie geteeld word n.

SfĪMPOER (SOESI). Zie DILLENIA AUREA.

SfĪMPOR. Warme bron in het district Gombong, afdeeling KCboemdn, residentio KCdoe. Ter plaats bestaat eeno mineraalwaterfabriek, en een hotel met badplaats, veel bezocht door lijders aan reumatische aandoeningen.

SĒNAMAKI (MAT.,.). Zie CASSIA ANGUSTIFOLIA. f f.. j.

SfĪNDARA (JAV.). Zie ANAPHALIS.

SENDIOE. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN- STRUMENTEN.

SENDOEDOEK (MAL.). Zie MELASTOMA.

SfĪNDOK (DAOEN) (MAL.). Zie PLANTAGO MAJOR.

SfĪNDORO. Zie SINDORO.

SENECIO SONCHIFOLIUS Monch. Fam. *Cow- poaitae*. Patah kSmqedi (MAL.) ; Sajoer moektt mania (MAL. MOL.); K6m6nd6lan (JAV.); DjongS (SOEND.). Kruidachtige plant, bekend onkruid der tropen. De wortela zijn een inlandsch go- nccsmiddel tegen ingewandzichten. De bladeren zijn zoowel groente als inlandsch geneesmiddol o. a. tegen epruw. i (

SfĪNGGANG (-OENJ.). Zio AMARANTUS.

SENGGANG TJOETJOEK (SOUND.). Zie AMARANTUS SPINOSUS.

SĒGGANI (JAV.). Zio MELASTOMA.

SENNGOENG. Naam op Simaloer bij Sumatra gegeven aan twee fioorten van boomhagdisseen uit de familie der *Agamidae* (zie aldaar: *Apha- niolis acutiroletris* Modigl.] uit Sumatra en *BIBCO* en *Calotes cristatellus* Kuhl, welke iu den gcheeloen Archipel voorkomt en onder vcle andero inlandsche namen bekend is (zie daarvoor onder BOENGLON).

SENNGOENG (JAV.). Zie SfĪGOENG.

SĒNGGOEROEH. District, waaruit de control-afdeeling K&pandj知, afdeeling en regent- schap Malang, reflidentie Pasoeroean, beaatut.

Het heeft zes ondordistricten op 112 deaas on had op li< t eindv van 1905 cone bevolking van ± 136.000 zielen, waaronder ± 250 Europeanen e i ± 120 Chincezen. De stndplaats van het districtshoofd is KSpandjfen (340 M. hoog). Dit district heeft 15 orfpaehstprccclen, in handen van zevcn administratien ; het is het Zuidwestelijkste district van Pasoeroean, en omvat een sector van den vulkaan Kawi, het aangrenzende deel van do dalcn van Brantas en Lesti en hot Zuidwaarts daarvan gelegen gedcelto van het Zuidergobergte.

SENGKALA. Onder sSngkala, voluit i&ndr& sengkAIS, (van Oud-Jav. cangkala), verstaat men een jaartal, waarvan de cijfers vervangen zijn door woorden, die een bepaalde, vaststaande getalwaarde bezitten. De gewoonte om dergelijke chronogrammen te vervaardigen ie door de Hindoo's op Java mcggebracht, doch terwijl men zich in den Oud-Javaanschen tijd or too bepaalde de uitgekozen woorden naast olkandeï' to zetten zondor dat ze in eenig verband met elkander behoeften te staan, wat de betekenis betref, hebben de latere Javanen er naar gestreefd, in de woorden van het op deze wijze uitgedrukte jaargetal tevens een aanduiding te leggen van de in dat jaar plaats gehad hebbende gebeurtenis. Het klassieke voorbeeld daarvan is het zoogenaemde jaar van den val van Madjapahit: Sim& hilang kertaning boemi, hetgeen beteekent „vernietigd, verloren is de voorspoed des lands" en een cijferwaarde geeft van nul-nul-vier-Gen, dus 1400, want men begint altijd met de eenheden en noormt de cijferwoorden van achteren naar voren.

De meest volledige lijst van zulke woorden met cijferwaarde is nog altijd die van Gcricco in Verhand. Bat. Gen. 16 (1836); een belangrijke aanvulling gaf Brandes op p. 311 — 313 zijner Pararat on - editie (Verh. 49, 1896), terwijl de : ^ngkala's van denZ^Nagarakrttagaina in Tijdschr. Bat. Gen. 56(1^14) p. 550 zijn gepubliceerd. Eenige der voornaamste traditioneele oijferwoorden zijn : 0 de woorden, dio lucht, leegtc boetekencn ; 1 aarde, maan ; 2 oog, arm ; 3 vuur ; 4 zee ; 5 wind, zintuig, pijl ; 6 jaargctijde ; 7 berg, paard, asceet ; 8 olifant ; 9 opening ; 10 hemelstreck ; 1 J. Qiwft ; 12 zon. Dio voor *ujfers booger dan 9 zijn thans in onbruik geraakt. Beludvc op Java, vinden de > engkala's, die ook wel als „roepitj", ndra" aangeduid worden, op te tekenen in Bat. (zie bijv. De Maas in Tijdschr. Bat. Gen. 21, 1875, p. 178), waar men ze bij voorkeur wawatekan noemt.

SfNGON DJAWA (JAV.). Zie ALBIZZIA

† TIPULATA.

SfNGON LAOET (JAV.). Zie ALBIZZIA

MOLUCCANA.

SfNGON SABRANG (JAV.). Zie ALBIZZIA

MOLUCCANA.

SfNOE (JAV.). Zie MELOCHIA UMBELLATA.

SfNTADA (MAL.). Zie PODOCARPUS NE-HU FOLIA.

SfNTALA. Vroeger con regentschap, thans r-en district behoorendo tot het regentschap Pangasi afdceeling Koelon Prog der residentie Djokjakarta, met golijknamige hoofdplaats, welko golcon is op den rchterocver van de knli Progo en aan den spoorweg Djokjakarta —

Koetoardjo. Het district heeft 2 ondordistricten t. w. Lendah en Boetoech en telde eind 1905 ± 41.000 inwoners, waaronder een 10-tal Euro-peanen en ± 30 Chincezen. Do bodem beaat langs do rivieren uit kwartairon grond, overigens meest uit kalk- en mergelgronden.

Europeescho landbouwondernemingen worden in dit district niet aangetroffen. Ten O. van de hoofdplaats zijn door Radfcn Salgh ongravingen gedaan, waarbij f ossiele zoogdier-beenderen aan het licht kwamen (vgl. Verbeek en Fennema, Geol. Bcschr. v. Java en Madoera, bl. 349).

SfeNTANI-MEER. Golegen op de Nbrdkust van Nieuw-Guinea, ten Zuidwesten van de Humboldtbaai en ruim 6 K.M. daarvan verwijderd. Het heeft een zeer grilligen vorm; gemeten in rechte lijn is het ongeveer 24 K.M. lang en het strekt zich uit in de richting Oost-West. De breedte is zeer verschillend; deze bedraagt in het meest Oostelijk deel 12 K.M., in het midden 2 tot 4 en in het Westen ruim 7 K.M. Het laatste is met het midden gedeelte van het meet verbonden door cene 6 K.M. lange en 1 K.M. breede geul. De hoogte boven zeepeil is 73 M., de grootate gemeten diepte ongeveer 50 M. In het midden en in het Weston liggen verscheidene eilandjes. In den. Westmoesson veroorzaakt de hevige Westen wind een ruwen golfslag, die gevaar oplevert voor de inheemsche prauwen. De eenige af watering heeft plaats langs de Djafocri : deze valt in de S^kanto, die op haar beurt weer in de Tamirrivier valt. Laatstgenoemde rivier valt ten Oosten van de Humboldtbaai in zee. Het meer is omgeven door heuvcla, bezet mot alang-alang; waar-schijnlijk moet de geringe plantengroei niet worden toegescreven aan ontwouding, maar aan de slechte grondsoort, die veel kalk en ijzer bevat. Hier en daar, in het bijzonder in het midden-gedeelte, strekt zich langs het strand eon moerasstrook uit. Aan de Noordzijde wordt het meer begrensd door het Cycloopge- bergte (zie aldaar). Rivieren van eenig belang vallen niet in het meer.

De voornaamste negorijen aan of in het meer gelegen zijn: Poee, Ajapo, As6, Andari, Ifar of Ifaar, Poojo, Abaar, Simboro, Dondaje of Saeso-ro, Dojo of Norokobo, Sisiri en Jakonde; do huizen staan op palen en do meeste negorijen zijn in het water gebouwd. Menigmaal worden prauwen over land van de Jotefabaaï (inham in do Humboldtbaai) naar het meer gcsleept. Het water is helder en zeer vischrijk; ook worden er in aangetroffen: krokodillen, schild-padden en zaagvisschen. Aan het meer huizen veel watervogels, waaronder een smakolyko eendsoort on een groot aantal roigers.

Voor literatuur zie: Tijdschr. Aardr. Gen. 1894, 1897, 1902 en 1911. Nova-Guinea, Uitkomsten der Ned. N. G. Expeditie in 1903 onder leiding van Dr. A. Wichmann ; Mr. H. A. Lorentz, Eenige maanden onder de Papoea's.

S 卞 NTE (JAV.). Zie ALOCASIA MACRO-RHIZA.

SfINTIGI (JAV.). Zib PEMPHIS ACIDULA. SENTOEL (MAL.). Zie SANDORICUM. S^NTOLO (JAV.). Zie ABROMA.

SfPAH DJANTOENG (MAL.). Zie MANOEK-MANJEUSEI P.

SfPAH-POETRI (MAL.). Zie MANOEK-MANJEUSEUP.

SfPAH-RADJA. CoHectiof-naam bij de Ma-

leiers voor Paradijsvogels, volgens Raffles de naam door de inlanders by Benkoelen gegeven aan een Horingvoel, *Adhopyga siparaja*. Zie MANOEK MANJEUSEUP.

SfIPANG (MAL.). Zie CAESALPINIA SAPPAN. SfIPAOK. Linkerzijkrijver van de Kapoeas in de afdeeling Siiitang. W. Afd. v. Borneo, mondt 72 K.M. benedenstrooms van Sintang in den hoofdstroom uit. In den bovenloop wordt door de Dajaksche bevolking goud gewasschen.

SEPASSERRI. Een modderbron gelegen nabij de Noordkust van Nieuw-Guinea, niet ver van de monding. < er Sirami, een zoutwater-kreek, die wordt aangetroffen op ± 28 K.M. ten Oosten van de Kairivier. Reeds op eenigen afstand is de bron waar te nemen door een rookpluim, die er uit opstijgt. De bron ligt by den Noordelijken rand van een groote moddervlakt van ± 1 K.M. mid-dellijn. Om de 3 ½ 4 sec. wordt een kolom mod-der opgeworpen. De moddervlakt bestaat uit een gestolde korst boven een diepe laag hctte modder. In den omtrek is veel afgestorven hout. Door het maken van een knuppelweg is het mogelijk in de nab^eheid van de bron te komen. Een witte nccr-slag in den omtrek wijst op zwave). De Papoa's vermijden deze pik.

Ook in het heu veil and ten Zuiden van de Sirami wordt zulk een modderbron aangetroffen, door de inboorlingen „gowokf genaand.

SfEPAT „JAV., SOEND.). Zie LABYRINTH- VISSCBEN.

SfIPATOE (KEMBANG) (VULG. MAL.). Zie » HIBISCUS ROSA-SINENSIS.

SfIPEKFIN. Onderdistrict van het district 1° SoemfinSp, residentio Aladoera, omvattende vier bewoonde eilanden van den Kangean-Archipel (zio) aldaar). De ass. wedono is op het belangwekkende eilandje van dien naam go-vestigd, dat, feitelijk niet anders dan een dorre, totaal onvruchtbare zandhoop, niettemin een zeer talrijke bevolking herbergt (ongeveer 8000 zielen) en het centrum is van een druk handels-verkeer.

Het eilandje SepSkSn is tevens de standplaats van een opziener der in- en uitvoerrechten en accijnzen. De bevoKing, waaronder vele Ma-kassaren en Boegineezen, bestaat nagenoeg uit- * sluitend van handel, vischvangst en scheeps-bouw. Er zijn groothandelaren onder, die tot op Singapore zaken doen. Deze groothandelaars wiBlen-ioF voor korten tijd een groot deel der overige bewoners in een soort pandelingschap te houden, waartegen eerst zeer onlangs, door doeltreffende maatregelen van de Soemenesche afdeelingbank, met vrucht is opgetreden. De SepSkeners behooren tot de stoutste zeevaarders van den Indischen Archipel. ^ X ~ SEPOETIH. Onderafdeeling van de afdeeling 小 W " Sfipoetih-Toelangbawang der residentie Lam- " ^i- pongsche < istricten, met de hoofdplaats Goe-noengsoegih Zij behoort grootendeels tot het strooingebied der Sfipoetih (zie aldaar) en bestaat meereindeels uit vlak, mocrassig land, dat over aanzienlijke uitgestrektheid is bedekt met wouden, waaruit de bevolking de boschproducten verzamelt, hetgeen een der belangrijkste mid-delen van bestaan vormt. Aan Hawahbouw wordt weinig gedaan, men vindt meest ladangs, Pepercultuur is ook van eenig belang, maar de grond is op reel plaatsen zoo schraal, dat de

I ranken niet ouder dan S of 9 jaar wor.den on de planters dus het dubbele aantal tuinen dicncaan tot leggen, willen zij een oogst hebben als dio van botere streken. In nagenoeg alle kampeonge worden zijderupsen getceld en zijdo gesponuon, dio grof van draad, wordt gebruikt voor het we ven van inhcmesche sarongs (tapis). Waar do adat voorschrijft, dat bij fccstelijke gelegenheden uitsluitend deze doeken gedragen mogen worden, blijft do zijdoocultuur station air en wordt het spinnen en woven in cere gehouden.

De belangrijkste wog door de onderafdeeling is de grooto rijweg van Goenoengsoegih Zuid-waarts naar Telokkbitong, Noordwaarts naar Menggala aan He Toeltxigilawang. Een zijweg gaat Westwaarts naar Kota Boemi aani de Rarem en naar de Aboeng streek. De hoofdlijn van het Zuid-Suinatra spoorwegnet z&I door de onderafdeeling loopen en is reeds voltooid tot Blambangan.

De hoofdijlaats Goenoengsoegih, in het centrum van de onderafdeeling gel gen, is het ge-makkelijkt te bereiken. Zij ligt in het midden van den grooten weg van Telokbetong naar MSnggala, is door een hoofdweg naar het Oosten verbonden met Soekadana, de hoofdplaats van Sekampoeng, terwijl voorts twee wegen naar het Westen de verbinding tot stand brengen met Kotaboemi en andrc plaatsen aan de Rarcjn. Bovendien is de plaats over de SCoetih be-reikbaar voor prauwen. Eenmaal was de plaats van groot belang, zooals de naam nog aangeeft (soegih = jijk, praclit; do goenoeng = berg is niet meer dan 30 M. hoog). Het was zelfs eens de standplaats van den resident, werd daarna dio van een assistent-resident en thans van den con-trolcur. Het plein, waaraan controlcurewoning en kantoren liggen, is grooter dan men elders in de Lampongsche (< istricten vindt en herinnort nog aan den vroegeren bloeitijd. Goenoengsoegih zict de handelswarcn langs en door zich gaan zonder op zelf veel profijt van te trekken. Alleen wat van het Westen wordt aangevoerd houdt er ten deele halt tot tydelijken overslag en verdore verzending waarmee zich Chineseesche hande-laars belasten, die tevens toko's Louden. Her-leving had do Zuid-Sumatra-spoorweg kunnen brengen, maar deze buigt Westwaarts en gaft bij Boeinadij over de S poetih. Buiten de hoofdplaats vordient vermejdng: Tarabangi, 12 K.M Noordwaarts gelegen, een kleinc kampo ng m(*) dicht op elkaar gobouwdc huizen, die geldt als de zuiverst Lampongsche kampeong, waar de adat onverflauwd voortbestaat; er zijn geuu Chinesezen en geen Palembangers. (Voor het Rarem-gcijicid on de Abo<Ing-Streck zio men aldaar)<

SEPOETIH. Een van de kleinrc, zolfstundjg in zoo strooinendo rivieren, die door de grooto laagvlakte in het Oosten van Sumatra loopen. Zij behoort geheel tot de residentie LampongHelK-istricten en ontspringt in het lieuvclland aan do Costgrcns van do residentio Benkoeln. Di: rivier «troont in N.O. richting naar de afdcclingshoofdijlaat» (Joenoeng oegih, waar zicli een brug bevindt voor den grooten weg Telokkbetong — MSnggala, dio hier de rivier Hnijdt. BtfvcHj'genoemdo plaats is bij Boeinadij oen spoorbrug gelcgd voor het Zuid Sumatra spoorwegnet. Strooniafwaarts neo nit de Sipoetih haar belangrijkste linkerzijkrijver op, de 1Y-

ngoeboan, dio grootoudeols cvonwijdig.met.haar liep en veroorzaakt dat oen grooto bocht wordt genaait .naur hot Ooston oon con wcinig bonodon hanojto Tjabang op to nomen de rchter- z'rivier Pongadocngan, waaraan de plaats Sooka- dana, en vervolgens in do Java.zeo uit to storten. Hoowel het stroomgebied dozor rivier eon uit- gestrektheid beslaat van 6600 K.M/ is zij toch clechts met handclprauwen bevaarbaar en wel in den Westmoesson tot Gooonoogsoeh, in don Oostmoesson alleen tot het vereenigingapunt d,o Pengeobocan. Do monding van do rivier is wel 750 M. breed, maar een drempol, waarboven bij laag water niet nicer dan 2 voet water staat, veroorzaakt moeilijkheden bij liet binnenvaren.

SEPOETIH (MAL.). Zio SINDORA WALLI-CHII.

SfiPOETIH-TOELANGBAWANG. Afdceeling van de residentie Lampongache districten onder een Assistent-Resident met standplaats MCngga- Ja en verdeeld in de 3 onderafdeelingen Toelang-bawang,S poethenSekampong.Zic opdie namen.

SERA (SEIRA). Eiland behoorende tot de Tamibar eilanden (zic aldaar); op de Noordkust ligt de kampong Wailootoe, waarvoor eene goede ankerplaats is. Do bg.volking houdt zich bezig met tripvangst. '■

SERAJA. Vulkan in hot O. van Balij bestaat uit 3 toppen, waarvan de hoogste 1174 M. be- reikt. Maakt don indruk van een zeer uitgestrekte vulkaanruino, waaraan geen spoor van eenige werkzaamheid meer te bekennen is. Werd reeds in 1845 door Zollinger beklommon (Jaarb. Top. Dienst 1912, 57 en 1915, 247).

SERAJA (MAL.). Naam voor verschillende woorten van *Shorea*, dio timmerhout levcrcn.

SfiRAJOE. DO belangrijkste rivier van Midden Java en van de ganache Zuidkust des eilands, onspringt op de Zuidhelling van den Prahoc. Haar langste bronrivier komt van deu lioogsten top van dien vulkaan, maar oen kortere, die in een meer Zuudoostelijk gelegen ravijn ontstaat, draagt ter plaats den naam SCrajoe. Langs den oever der oerste loopt over een half uur gaans de weg, die van het Dieng-plateau naar Wono- nobo voert, door eon' allerlicflijkst dal, waar het riviertje in zachten loop door oen weide rinct ranonkelH en viooltjes vlocit. Waar do ribbon van J'rahoc on Pakoowadja elkaar het dichtst naderen gaat (lit dal over in een nauwo borg- klo f en do weg volgt den sniallen rug, die tus- Nchen cloze en het ravijn der tweedc bronrivier i« gelegcn. Na beider vercncning stroomt de rivier langs Kedjadjar, waar de wegen van Poerv/oredjo en Ngadiredjo (afdeeling Teniang- goeng) naar den Jiiting samonkonien, en dan in woesto vaart vlak langs den scilen voet van den Teldrep en daarna Jangs den Sindo-ro- ▼oet. Hier neemt ze van <lo Westzijde de splcct- Tonnigc afwatring van het Tfilaga Mendjcr. het grootsc der Dieng-meertjch, oj). Thans gaat <I(; rivier in steeds nagenoeg Zuidwaartschen Joop don West rand van het hoogland van Ledok volgen, hot Bagelonscho Tempe, zooljs Bu<l- dingh (lit vruchtbarc, dichtbovolkte, in fraaic berglijst gevatto landschap noomde. Do Serajoe krygt or haar nieeHte water van do Sindo-ro- hdingen on Htroomt er langs hot lovdngige, vrienclclijke Wonosobo (790 M.), met schoono Jigging on heerlijk koel klimaat.

Waar de SSra-joe bij Leksono haar gro tste zij- rivier in Ledok opneemt, de Begaloch, die van den Klldocng- tusschon Sindo-ro on Soem- bing afstrboim7'gaafc ze de rich ting van deze naar het Weston volgen. Het dal vernauwt zich hier tusschon het LGksono- en het Midangan- gebergte ; do rivier vormt over enckle kilometers do grons tusschon Banjoemaa en Kfidoe (afd. Wonosobo) en ncomt dan de Kali Toelis op, dio van hare bron op het Dieng- plateau af grena- rivier tusschon boide residenties is. Bij de samcn- vloeing btoreedt de SSrajoc de residentio Ba- njoemas on doorstroomt nu eon tweede vrucht- baar landschap, hot hoogland van BandjarnSg&ra. (288 M.), bij welke plaats zij door"Uo' aan de Toclis ocnvwijclig gaande MSrawoe veraterkt wordt. Weatwaarts gaat dit vlakke hoogdal over in een wat smaller en sterker hellond dal- stuk, dat toegang goeft tot de vruchtbare meer- vruchte van Banjoemas, die de SSrajoo in tai van bochten langs den Zuidrand doorstroomt, dicht naby den voet van het m'fkwaardig gevonnde Zuid-S6rajoe- ketengebergte?K.6rt voor - de hoofdplaats wordt do rivier zeerifversterkt door do waterrijko Kali Kktwing, die vele der talrijke en krachtigo boken van den Slamet opneemt. Ton Noorden der stad. Banjoemas, die op slechts 16 M. hoogto is gelegen, verrijst cen kleino huivolrij uit den cover, zoodat deze plaats een zeer schilderachtige uigging heeft. Maar wel het fraaiste deci van den rivierloop is de kloof, dio do SSrajoe door het Zuid-Serajoe- ge.bcrgte heeft uitgeschuurd en waardoor het meer van Banjoemas is loeggel.oopen. Langs den Oostoever is in dit schoonc, stielwandige dwars- dal juist nog plaats voor on reeks van dorpen en dien oover volgt ook de stoomtram naar Poorwokorto. Kort voor do kloof neemt de rivier de van don Salak komendo Logawa, kort or na do Tadjoom op, welke laatste ook haar doorbrekingsdal door hetzelfde gebergte, meer Westwaarts heeft. De SSrajoe btoreedt nu in uiterst traagon loop de moorassige strandvlakte, waar zo nog oon ijaar scherpo bochten vormt, om dan mot een wijden, zakvormigen mond, (lie in den Oostmoesson aan sterko verzanding is blootgestold, den Oceaan te bereiken. Een prauwenkanaal verbindt haar mot de reede van Tjilatjar en maakt het dus mogelijk, do sterko brandfig^op de bank voor den mond te ont- gaan.

Een rivier, waarvan hot stroomgebied zich over zoo aanzienlijk Ingto van West naar Oost, dus in do richting dor hoofdketenen uit- strekt, moet in den regentijd een groote watermass a ftfvooren en door den loop door de kloof moot dezo stork opgestopt worden. Berucht is de bandjir van Fobruari 1861. toen het water te .Banjoemas in don naocht van 22 op 23 Fobruari 10 Motor hoog op don grooten wog moet hebben gestonn (zio vorder Yoth?g.Java 2e drijc^UI^ 161). .Gegovons on nitro nt verval, stroomsnelheid en vennogon zijn voor de Serajoe niet gepubli- ceerd; aangaando do bovaarbaarheid wordt slechts vermeld, dat dezo tot byna 45 K.M. van den mond reikt.

Hot Serajoo-strooingebied is in teohnisch bell cor bij do Irrigatio-afdeeling SSrajoe, dio het gewest Banjoemas en hot voormalig gewest Bagelcn (thans van K<5doo) omvat (vgl. BE- VLOEINGEN, Deol I, biz. 296-7). Reeds jin

in het Serajoe-dal verschillende irrigatiowerken aangelegd.

SIRAK (MAL.). Zie UIL.

SRAMPAS. Landbeschrijving g.Land'- streck in het Z.O. der afdeeling Bangko, rcsidontio Djambi. Het wordt in het N. begrensd door de Bt. Mesoerai (i 2500 M.), Bt. Oeloe Nilo, Bt. Soombing (een werkende vulkaan) op Bt. TSbnt-talas (2050 M.), in het V. on Z. door den Barisan keton, in het O. door het landschap S.ei Tenang. Do in het Z. van S ei TSnang ontspringende Aor Dikit doorstroomt ditlandschapinnlgemeenWcs- tcl. rich t ing onder den naam van S. MDnt^nanng; er wordt goede koffic gctceld. De vruchtbare bo- dem is van vulkanischen aard; behalve dat hij op sommige plaatsen zwavcl en goud moet be- vatten, is het voorkomen van andere delfstoffen niet bekend.

B o v o l k i n g. De Mohammed, bevolking, in 1895 bij benadering geschat op 2000 personen. is eene vermenging van bewoners der Djambische Benedenl. (zoowel de oorspronkelijke als de in die streken gevestigde afstammelingen van Jav. kolonisten) en Minangkabausche Maleiers, terwijl ze in uiterlijk voorkomen veel overeenkomst heeft met den Maleier van Sum. Westkust. De kleding der mannen bestaat uit een korte kain van wit katoen, door een buik- band opgehouden, terwijl sommigen bovendien een korte broek dragen. Het bovenlijf is verder bedekt met een om de schouders geslagen stuk katoen van eenige M. lengte, terwijl het hoofd gedokt- is door een muts (kopiah), of door een. eenige malen om het hoofd gewonden stuk wit of gekleurd katoen. In den gordel steekt gewoonlijk een kris ofsdwar. Aanzienlijken dragen de bekende sfiloe warAtjdh (wii^c bro^k) en baadjeen een an dor model hoofdbedekking. Het hoofdhaar wordt zoowel kort als lang gedragen. Jonge meisjes dragen. gewoonlijk enkel een kain; gehuwde vrouwen nog een stuk katoen van 2 M. lengte om het lichaam geslagen en in een wrong boven de borsten vastgemaakt. Bij feestelijke gelegenheden zijn zij gekleed met saroenng en nauw- sJuitend baadje (badjoe koeroeng) van rood of zwart katoen. Meisjes onderscheiden zich door een witten, gehuwde vrouwen en weduwen door een zwarten hoofdock; de eersten (en soms jonge gehuwde vrouwen) tooien zich o.a. met armbanden van krajen, koper, zilver of goud, met halskettingen (van aaneengeschakelde Mexi- caansche of Chin. dollars) en met ooringen (soo- bangs), dikwijls zoo zwaar, dat zij het inschuren der oorellen veroorzaken, waardoor de oorgaten buitengewoon groot worden. De huizen der bewoners onderscheiden zich in vorm gewoonlijk niet van de Maleische.

Het landschap bestond in 1895 uit slechts 66n district (thans ressorteert het onder het districts- hoofd van Bangko); verdeeld in zeven doesoens (alho gelegen in het Z. gedeelte) en elke verdeeld in een aantal soekoe's enz., (evenals in Koerintji). Het hoofd draagt den van den Sultan van Djambi- bi (wiens suprematie erkend werd, doch die zich weinig om SRampas bekommerde) ontvingen erfelijken titel van Pamoentjak.

Geschiedenis. Van de geschiedenis van het landschap is zoo goed als niets bekend (op het einde van 1804 en begin 1805 word het, even- als Soengei TCnang door een Engelsche expeditie gotuchtigd). Overigens vertoont het in alle op-

om wij voor verdere bijzonderheden (ook voor de goraadpleegde bronnen) daarheen verwijzen. Tijdens de expeditie onzer troepen togenKoerintji in 1903 boden SRampas en S.d TSnang, schrift- lijk, onvoorwaardelijk hun onderverping aan, die aanvaard werd; aanvankelijk werden beide landschappen gcsteld onder Moko-Moko (roaidontio Benkoelen), doch nog in hetzelfde jaar werden ze gebracht onder Djambi en voorloopig gevoegd bij de controle-afdeeling Bovon-TGmbfai om bij de reorganisatie in 1906 ggebracht te worden onder de controle-afdeeling Bangko.

SIRAN. Zie CERAM.

SPRANG. Afdeeling en regentschap der rcsidontie Bantam, groot 1369 K.M.². Het omvat tevens het gebied van de vroegere aid. Anj3r (zie aldaar) en beslaat het Noordelijkste deel van Net gewest; grenst ten Z. aan de afdeelingen Lebak en Pandeglang en vormt twee controle- rfdceelingen, nl. Sprang, omvattende de districten Serang, Tjoroas (hoofdpl. Tjiteureplor), Pontang (hoofdpl. Begog) en Tjikandi (hoofdpl. Prigi); en Tjilgon, omvattende de districten Tjil&gon, AnjSr (hoofdpl. Anjdr lor) en Kranatwatoe. Het aantal desa's bedraagt 510. Het langs de Bautambaai en de Javazee gelege Oostelijk gedeelte bestaat uit alluviale groixden, welke iu het N.O. mocrassig zijn; in het grootste deel van de districten Tjoroas en Tjikandi maken witte puiinsteentuffen, die door verweering een grijsbruine kleur hebben gekregen, het hoofdbestanddeel van den bodem uit. He Westelijk gedeelte is bergachtig: in het N.W. ligt de berg G6d6.

De voornaamste rivieren van deze afdeeling zijn de Tji Doerian, lager Tji Kand6 goheeten, gremsrivier met de residentie Batavia; do Tji Oedjoeng, do belangrijkste rivier der residentie, welke by haar loop door do afdeeling voor kleine, inlandsche zeeschepen bevaarbaar is on de Tji BantSn, welke langs de hoofdplaats stroomt. De Tji Kand6 staat door het Sultans- kanaal of kanaal van Tirtajasa met de Tji Oedjoeng of Tji Pontang, — zooals dezo rivier dicht bij hare monding heet — in verbinding. De Noordelijkste punt van de door haar gevormde delta heet Tandjoeng Pontang. In do afdeeling worden nagenoeg geene erpafcljts- perc elen, maar wel twee groote particuliere lftncleerijen aangetroffen, nl. Tjikandi-Ilir en Tjik andi-Oedik, samen cenc opprvJakte be- slaando van bijna 43.000 bouws, met cenc be- volking van 76.000 zielen (1 Jan. 1911). Evon- als op deze landon, wordt in de gohcele afdeeling hoofdzakelijk rijst verbouwd, terwijl do klappercultuur zich zeer heeft uitgebreid. Oj) de Tjikandilandon komon nog voor siril on pinang, benevens rubber.

Im het regentschap S6rang wordt Javaansch gesproken. Dat ook in dit deel der residentie de Soendanoesche taal wordt gebezigt, evenals in de drie andoro regentschappen van Bantam, blijkt uit do namen van bergen, rivieren, meren on desa's., welke Soendaneesch zijn.

NicG alleen in taal, maar ook in voorkoin on liarakter is de bevolking van het regentschap Sera ng van de overige bevolking van Bantam onderscheiden. Hot w ren wcl grootendeels Ja- van.cn, niuar ook Boeingezen, Lampongers on and oro Maleiers, dio zich in vro oger eeu won in

Noord-Bantam vestigden; vandaar dat or tus- schon den Noord- Bantam mor on don Javnan van Midden-Java een groot vorachil bestaat. **SPRANG.** Hoofdplnats van de residentio Bun- ' tain on van do afdeeling on hot gelijknamigo district Scrang. gelegen aan do Tji Banton op 25 M. zochooget. Op hot eind van 1905 had do plaats ± 6000 inwoners, nl. ± 200 Europeanen, ± 4900 inlanders, 830 Chincezen, 80 Arabieren en 50 andro Vreemdo Oosterlingen. Het is een lief gelegen plaatsjo, dat bijna over al van stroomend water is voorzicn en daardoor ook in den drogen moesson zijn groen on frisch voor- komen behoudt. Het ligt aan beide zijden van den grooten postweg en is door een spoorweg met Batavia verbonden. Aan de ruimo aloen- aloen liggen het residentiehuus, do rogenswo- ning en de Protestantsche kerk, die ook bij de Rooms- Katholieke gemeente in gebruik is en in 1897 geheel is hersteld. Tegenovor de regents- woning ligt het fort, dat van twee bastions is voorzien en eene bezetting van eene compagnie infanterie heeft. Het voornemen bestat dit garnizoen te vervangen door gewapendo politie- dienaren.

Do weinige Europeanen wonen aan den postweg, in de nabijheid, van het residentiehuus; de inlanders en Chmeezen voornamelijk in het Noordelijkjo gedeelte dor plaats. De Chincezen en enkele Europeanen drijven een levendig handel in ¹st, copra, petroleum, koffie en lijn- waden ; de kleinhandel, welke te Scrang zeer bJoetit, is grotendeels in handen van de inlanders.

SERANG. Rivier op Java, residentie Sema- rang, in den bcedenloop op do kaarten wol Tangoclangin geheeten, naar hot gelijknamigo dorp bij de kruising van den postweg. Bij de bevolking is deze naam echter niet in gebruik voor do rivier. Zij vormt de grens van do afdeeling De in a k met de afdeelingen Grobogan, Koe, . does en Japara. Van do bronrivieren, dio op den Merbaboe ontspringen, zijn de voornaamste de K. Gading en de K. Beating, die zich op Solo's grondgebied vereenigen tot K. Serang. Een groote rechtcrzyrivier is do Loosi; zio over Jjaar lngtedal BLO RÁ en GROBOGAN. Over de w aterwerken te Sedadi zie **DEMAKSCHIE WATERWERKEN**; over dio to Wilaloong zio **OENDAKAN en KOEDOES**.

SERANG-LAO. Zie **CERAM-LAO ET.**

SERAPAT (MAL.). Algemecne naam voor rultberlianen. Zie **URCEOLA** en **WIL- LUCHBEIA**.

SERASAN. Eiland behoorendo tot do Natoona groep. Zi(- **POELAU TOEDJOEH**.

SIREADJADI. Een volgens Ind. Stb. 1914 no. 87 tot de afdeeling Oostkust van Atjeh behoorende ondrafdoeeling. Htaande onder een civiel- gezaghebbet met standplaats Lókóp, en onivat- tend het gebied van Kedjooron Aboq, van Pu- ngocloe Pórnardn, van Kedj ron Tandó1 en van Pengoeloe Jjeineh, zoomedo het tot hot gebied van Kedjoer n PStiambang (Gaj j Loads) behoo- rend complex van gamp ngs, genaamd Tampós en gelegen aan de sanienVoeijing der Poenti mot do Tamp rivior. Eigenlijk komt de naam SSR- bodjadi alleen toe aan het rccsort van Kedjoer- ron Aboq, con nog maar een eeuw oudo kolonio van Gajo's uib Dorot op do N. hellingen van het hcooggebergte, dat het landschap Peurcula⁶ in het Z. begrenst. Zio voorts: **GAJOLAND**.

HI

SIRDANG. Het landschap Sf-rdang, dat dnol uitmaakt van do onderafdeeling van dien naam, is samengesteld uit :

- a. eigenlijk Sirdang ,
- b. Scnvimbah met Jandjoeng moeda,
- c. de Batakdoesoecn.,
- d. Serbadjadi,
- e. PCrb oengan.,
- j. Denai.

In het bestdur van eigenlijk Sirdang laat do Sultan zich bijstaan door de wazirs over do vier districten Kam pong baroe, Kampong besar, Kampong docrian en Rantau pandjang.

De vroeger bestaan hebbende waardigheid van Radja Mocda werd in Serdang, evenals dat elders reeds te voren was geschied, bij supple- t iere overcenkomst van 14 Maart 1910 afge- schaft. In do onder b, d, c, on / geno^omdc onder- deelen van het landschap wordt het bestuur namcns den Sultan g. voord door zijne wakila met den titel van Kedjocroean. Over de Batak- doesoen heeft do Sultan ook een wakil aango- steld ; hoewel het sub b. geno. mde Sendmbah eigenlijk ook tot de Doesoen behoort, heeft dit gedeelte toch een eigen rechtstreeks aan den Sultan ondergeschikt hoofd (de Kedjoeroean). Voor verdere bijzonderheden omtrent de in- richting van het bestuur wordt verwezen naar het in 1907 gesloten politiek contract, dat ge- lijkluidend is met dat der overige landschappen in het gewest Oostkust van Sumatra.

Gosch iodenis. Serdang was van ouds een onderhoorigheid van Siak. Omstreeks 1855 were! het door Atjeh bezet en gedwongen de Atjdhsche vlag to voeren. In 1862 were! het door ons aan Atj^hschon invloed onttrokken en de Sultan legde op 16 Aug. van dat jaar de gewone verklaring ter erkenning van de souvereiniteit van het Gouv. af, daarbij tevens weder den Sultan van Siak als opperheer erkennende. Bij contract van 23 J uni 1884 onvnel deed laatst- genoemdo Sultan tegen schadeloosstelling algeheelen afstand van do auprematie over Ser- dang.

SERDANG. Onderafdeeling van de afdeeling Deli en Serdang van hot gewest Oostkust van Sumatra, bestaende uit het door een Sultan be- stuurd landschap (zie aldaar) van dien naam. De hoofdplaats Locbock **Pakain** standplaats van den controleur en eeffluitenant der Chincezen, bestond in 1905 uit ± 2700 inwoners, waaronder een 10 tai Europeanen, ± 1000 Inlanders, ± 1000 Chincezen en 750 and< re Vrcdenis Oosterlin- gen ; de Sultan woont to Pel)aoengan (zie aldaar). Door do gunstigo grondgstedhceil * < 311 het aan- gename klimaat lovert do landbouw goode uit- koinsten op, al is do hoedanigheid van den grond dan ook niet zoo geschikt voor do tabakscultuur al» in Deli on Langkat; behalvo tabak worden in deze onderufdoeling voornamelijk rubber (hevea brasiliensis) en voorts ook nog klapper- boom on con weinig k off io (robusta) gepland. In do hoogcrgolegon stroken crijft do Batak- bevolking de rijstcultuur op natto veldcn; men is doende daaraan uitbreiding to geven. Voor \ cr- doro bijzondcihedon wordt \ erve en naar de ar ikelon **OOSTKUST VAN SUMATRA en DELL**.

SERDANGSCHE SCHOOL. Zie **ONDERWIJS**, Doel III, biz. 95.

SER^A (JAV.); s3rai (MAL.); sereh (SOEND.); ga-

rama koesoc (TERN.); korma koesoc (MAL. MEN.); sarimbata (MINAH. LANDST.); sanggo-sanggd (BAT.); sere man gat bi (ATRH).

Soort van *Andropogon*-Linn., fam. *Gramineae*.

Mecstal wordt hier v^or opgegeven *A. Schoenanthus* L. Daarechter niet. bekend is, dat deze soort op Java voorkomt, wordt denklijk *A. Nardus* L. bedoeld. De jonge werelds van het gras worden &js specerij bij de spijsbereiding gebruikt; men stookt er ook rone vluchtige olie *(verg. GRAS-OLFIN, I, 817) uit, die bij allerlei aandoeningen uitwendig wordt aangewend. We gens de overkomst in den vorm van ziek suikercrict met dit gras, is de be kendo zickte bij het suikercrict *Ser-zickie* genoemd ; zie hiervoor bij SUIKER.

SIRIH (KI) (SOUND.). Zie CINNAMOMUM PARTHENOXYLON.

SERENDJAJA. Kleine rivier in de afdeeling Langkat, gouv, Oostkust van Sumatra, met vele uitwateringen in de straat Malaka, waardoor een delta gevormd wordt. Het grootste eiland van die delta is Poelau Koempai, bekend door de herhaalde rooverijen, die aldaar in vroeger jaren door Atjehers werden bedreven. De mecr land- waarts gelegen streek, door de Serendjaja door- stroomd, bezit uitgebreide peper-aanplantingen van Atjehers, die zich daar bepaaldelyk voor deze cultuur gevestigd hebben.

SIRIAWAN (KEMBANG) (BATAV. MAL?). Zie SPILANTHES ACMELLA.

STRIDING (IRAN) (MAL.). Zie KORENAAR- VISSCHEN en ZEEBAARS.

SERI&RE (GUILLAUME DE). Geboren in 1788 te Naarden, a Is zoon van een Waakchen predikant. Hij studeerde te Leiden in do theo- logie, word in 1811 boroepen a Is Waalsch predi- kant te Zutfen, waar hij sinds 1816 tovons a Is professor in de geschiedenis en aardrijkekunde aan bet gymnasium optrad, en de Waalsche gemeente te Deventer bediende. In 1821 met zijn gezin naar Indie vertrokken, werd hij provisioneel a Is predikant te Batavia aangesteld, dch was tot 1824 werkzaam bij het Gouverno- ment ten behoeve van onderwijs, kunsten en we'nschappen. Tevens redigeerde hij de officiële *Javasche Cour ant*, en ontving eene maan- delijksche loeloge a Is historieschrijver van N.-I. Van 1825 tot 1828 was hij predikant te Soerabaja, ging daarop a Is ambtenaar le kl. over in burgerlijken dienst en werd belast met de bewerking eener statistiek van Java. In 1829 trad hij op a Is secretaris van de commissie tot herziening van het stels el van Landelijko Inkomsten, daarna a Is directeur van het land- bouw-elablisement en proefstation Tjilankap (Krawang) met den titel van ass.-resident. Hier verlfreeg hij goeodo uitkomsten. met de cochenille-cultuur, maar vooral met de thee- cultuur, waarvan hij als de grondlegger was aan to merken. Van het Gouv. ontving hij deswege eene tevredenheidsbetuiging ; later, in 1867, werd hem door de commissie voor de wereldtentoonstelling te Parijs do gouden ine- daille gesch onken wegens zijne verdiensten voor dit cultuurgewas. In zijn gedenkschrift noemde hij zich a Is degene, die het ooi- st de cul uur en fabricatie van thee op Java tot stand had gebracht.

In 1831 werd hij tot resident van Krawang benoemd. Het volgend jaar echt er brak onder het Chineseche werkwold te Tjilankap een op

stand uit . waarbij bijkans het gehcelo etablissement werd verwoost. N&det deze opstand door Michiels was gedempt werd het proefstat ion- vel weder opgebouwd en cone kwokschool' voor landbouwkundige ambt enaren daaraan verbonden, doch in 1834 definitief opgeheven.

Het volgend jaar werd hij benoemd tot resident van Banjoemas, in 1839 tot resident van Neri bang, vert rok toen met een tweejarig verlof naar Nederland en word bij zijn terugkeer in- 1841 bevorderd tot gouverneur van de Mo- lukken. Hier ijvcrdo hij inzonderheid voor de ophoffing van het gouv. monopolio en de ont- wikkeling van het particuliere ini iMief. Im 1845 verzocht hij zijn pensioen cn keerdo naar Nederland terug. In zijn st erf jaar word hij in den Ned. adelstand opgenomen. Hij overleed in 1868 te s-Gravenhage. Van zijne hand ver- schenen eene Lofrede op J. P. Coen, eene Levensschets van den comm.-gen. Du Bus de Gisignies en een gedenkschrift „Mijne loop- baan in Indie”.

SIRIMPEL. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

SERIMPI. Danseres aan de vorstenhoven op Java. Zie DANSEN.

SIRINDIT, Selindit (MAL.) of Lisik (BAT.). Naam in West-Suinatra gegeven aan eene Papogaa-soort, *Loriculus galgulus*, op Billiton en Mend ana Kelinsak. In het Javaa'sch Slin- dit. Op Celebes heet *Loric-ulus sliqmatu* Tirdito.

SERING (INDISCHE). Zie MELIA AZEDARACH.

SIRKAJA (O.-JAV.). Zie A NO NA SQUAMOSA.

SIRMATA. Eiland in doTimor-zee, behoorendo tot do Looang-Serinata-groep (zie LOEANG). Hot is het grootste ciland van die groep), lang en smal, bestaande uit een rondoppig, meest met alang-alang bogrocid heuveland, tot ruim 400

M. hoog, grootdels uit oude gesteenton bo staande, maar hier en daar door koraalkalk be- dekt. De kusten zijn steil, zonder ankergrond. Op het geheele eiland is slchts een boek jo, ont- springende op de Bero en in het Noorden bij kampoeng DjerwaJi (waar de O.-f.C. vroeger (:en klinc bezetting had) in zee uitwendende. De voornaamste voortbrengselen zijn djagoeng, ka- tjan en oebi, die in zulke hocveelhedcn worden aangeplant, dat ze ook naar do naburige cilanden worden uitgevoerd. Uchalvc met doze producten, voedt zich de bevolking met rijst, veel vleesch, visch, scholpdicren en schildpadden. Van do hui- zen zijn sonnigo op palen, an dore op den grond gebouwd, en vereenigd in con 12tal langs de kun- ten liggende nGriin, welke worden bestuurd door orang kaja,sg bestaand door oudsten. Voor aanvaHen van buiten zijn deze negrien jn(?t hoo- ge, dikke steenen muren omgeven. De bevolking bestaat uit heidenen en is verdeeld in twee k] a\$- sen, vrien en slaven ; de laatsten verrich ten ech- ter hetzelfde werk ah de overigen; in hot algemeen zijn de bewoners zeer werkzaam en vrij wlevarend.

SERMOWAIRIVIER. Op Noord Niouw-Gui- nea. Zij valt in zee ten Westen van T. Kamdara. Zeer waarschijnlijk ontspringt de Sermowai ten Zuiden van het Sfantinmeer, stroomt met weinig verval tusschen twee evenwijdig loopendo borg- ketens in N. W. W. richting tot ongvceer den 140cn lengtograad, breekt zich daar met groot verval

in N. richting door het gebergte heen en bowcegt zich in algemeen Noordelijke richting door do vlakto naar zee. In den benedenloop is dezo rivior 40 A 50 M. breed en zeer diep. Bij hoog water worden de oevers overstroemd; het bosch is hier dan ook i l en mot dun onderhout bezet. Op ± 10 K.M. van de monding valt de Sokoato, con belangrijke zijrivier, er in. Boven het ver- eenigingspunt wordt de Sermowai geleidelijk smaller tot 25 ± 30 M.; in do hier sterk kronkelen- de rivier komen weldra grind- en rolsteenbanken voor; op do oevers vertooncn zich hier heuvels. In dit gedeelte is een watorval van ± 50 M. hoogte; daarna stroomt de rivier weder over grooten afstand door vlak terrein. De Sermowai is over ongeveer 40 K. M. met prauwen van geringen diepgang bevaarbaar.

In het beneden-stroomgebied van deze rivier huist de Saweh-stam (zie PAPOEA'S, sub V ten vierde); in den bovenloop houden zich de Taboo's op (zie PAPOEA'S, sub V ten vijfde), die een zwerfend loven leiden.

SARO (SOEND.). Zie OTTERS.

SfIROEA. Eiland met vulkaan in de Banda- zee; deze laatste is een 650 M. hooge afgknotte kegci, met een hoofdkrater, waaruit naar het O. twee duidelijke lavastroomen zyn gevloeid, dio beido nog versch en bijna onbegroeid zyn (Vcrbeek, Molukken, 577, Fig. 500 — 502). De vulkaan wordt door Junguhn Lcgolala ge- noomd (Java III, 1236). Erupties worden door hem opgegeven van 1683, 1694 en Sept. 1844; Verbeek noemt echter 15 Juni 1687, 4 Juni 1693 en Aug. 1844.

SfIROEDOENG (BAT.). Zie GIBBON.

SfIROENE. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

SfIROENEL. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

SfIROET (JAV.). Zie STREBLUS.

SERRURIER (LINDOR). Ge boron 21 Dec. 1846 te Dordrecht, wnar zijn vader Waalsch pre- <likan was, beproefde hij, nade schooljaron, eerst in het Jan cl bo n wbed rijf, daarna i-)den tuinbouw, vervolgens in het notariaat een werkring te vin- den en bracht het in laatstgenoemd vak tot candidaat-notaris. Eenc oproc ping van de Japan sc he rege(ring, die Hollandsche joncleui als werk- krachtci verlangde, gaf Serrurier aanlciding Japan sch te gaan studeeren bij Prof. J. J. Hoffmann. Nad at gebceken was, dat do in v'acanto pjaatsen reeds van Ned.-Indie uit waren bezet, we rd Serrurier be last met de uitgaaf van het Japanscht'derlandsch woordenboek van Hoff- majin. Hij ging daarop in de rechten studceeren a n de Leidsche hoogeschooi, waar hij 23 Sept. 1873 word ingoschreven on 5 October 1877 cum laudo projnovcerde op stcJlincn. In laatstge- nocnid jaar werd hij lx?nocmd tot conservator van het Ethnographisch Museum te Leiden en in 1888), na hot ontslag van Leemans, tot directeur van deze instelling. Van het Japansche woorden- bock begon toon een en ander to verschijnen. Met kracht breidde hij de verzamelingcu van hot Museum uit en wist het aantal voorverpon ge- durende zijn directoriaat to verdrievoudigen. Hij bracht er eenc anthropologische afdccling tot stand en schiep do verzamelingen uit don Stillen Oocaa, uit Afrika n Amerika, we re Id- doelen waarvan bij zijnc komst slechts weinig a n we zig was. Meer en meer weixlen ethnogra-

fische collecties uit Ned. O.-Indie naar Leidon gezonden, word de instelling in de overzeesche bezittingen en elders bekend, werden bezitters van voorwerpen tot schenking of tot geven in bruikleen uitgelokt.

De vreugde over deze uitbreiding van het snel opbloeiend en van zoo groot betcekenis ge- worden Museum were! bij Serrurier in toene- mende mate getemperd door de ten eenncmalc onvoldoende huisvesting van de aan zoo velerlei oorzaken van bederf blootstaande vczamelin- gen; voortdurend sterker deed zich de behoefte aan ruimte gevoelen. Aan noodkreten liet de directeur het niet ontbreken; eerst verscheen (1893) Museum of pakhuis? daarna Museum of mesthoop? Toen ook deze rop niet beantwoord werd en de poging om het Museum naar Amsterdam over te brengen mis- lukt was, nam Serrurier 22 Augustus 1896 zyn ontslag als directeur en vertrok naar Indie, waar hij 28 October d. a. v. aan het Gymnasium Willem III benoemd werd tot leccraar in de aard- rijks- en volkenkunde, bij welken werkring hij nog gelegenheid vond als secretaris van het Bata- vaausch Genootschap en als conservator van het museum dezer instelling werkzaam te zyn. Hij overleed te Batavia den 7den Juli 1901. Van het Japansche woordenboek zyn de letters A, O en B verschcnen, de laatste in 1892, en de uitgaaf is op last van den Min. van Kolonien gestaakt. Voltooid daarentegen is De Wajang percora, eene ethnologische studie, Leiden 1896, bestaande uit een verzameling van 21 platen met tekst in 4°. (verkorte editie in 8°). Behalvo een. aantal opstellen in vaktijdschriften, kan nog vcrmeld worden de catalogua van Japansche boeken te Leiden. Van de in 1890 gecon- stitueerde Maatschappij tot bevordring van het natuurkundig onderzoek der Nedcri. kolonien, die de Borneo expeditie (A. W. Nieuwenhuis) de Siboga expeditie (Max Weber) en de Nieuw- Guinea expedities (Lorentzcn van Nouhuys, enz.) op touw zetto, is Serrurierdc stichtercn was hij do secretaris. (A. A. W. H. H. brecht in Df Gids 1901, 539; G. Schlegel in T'oung Pao, Oct. 1901; J. D. E. Schmeltz in Int. Arch. f. Ethn. XIV, 137; H. ten Kate, Lind or Serrurier herdacht, Tokyo, 1902).

SERWAROE. Voornaamste plaats op het ciland LftTL, zie aidaar.

SESAJAP. Grote rivier in de Tidoengsche landen (N. O.-lijk gedeelte van de residentie -Z.cn O.-afd. van Borneo). Zie BORNEO, IV, H.

SESAMUM INDICUM L. Fam. *Pedaliaceae*. Sesam, Gingelly, Teelseed; Bidjan, Lenga, (MAL.), Widjen (JAV., SOEXD.). Eenjarigo kruid- achtige plant, dio bijna 2 M. hoog kan worden. Een zeer oudo cultuurplant van onbekondo herkomst, thUas over alle warmere delen der aarde verspreid. Het zaad levert do bokende sesam-olic, die in Europa voor velerlei doelloinden wordt gebruikt, in Indie vooral als haarloie, spijsoolie en voor geneeskundige doelloinden. Men plant widjen zelcnen allecn, nieestal met andero cultures samen, zoo b.v. tusschcn de katoen in Palombang, en op Java tusschen rijst on mais. Het zaad is rijp in 4 a 5 maanden na het zaaien. Voor het openspringen van do zaaddoozen. worden de planten afgesnedon en gedroogd. Men kan dan hot zaad uitschudden of uit- dorschen. Het is zeer vordhillend van kleiir

geelwit via bruin tot roetzwart-. Het oliegehalte van het Ind. zaad loopt zeer uiteen ten gevolge van onzuiverheid der gekweekte rassen, die vaak gemengd zijn met minderwaardige ondersoorten. De uitvoer uit Ned.-Indië is betrekkelijk zeer gering (in 1914 ruim 2000 ton). Het zaad wordt, door de inlanders als geneesmiddel gebruikt en een enkele maal bakt men er koecken van.

SĪSAWI (MAL.). Zie BRASSICA NIGRA.

SESBANIA AEGYPTIACA Pers. Fam. *Leguminosae Papilionatae*. Kajoe djawa (MAL.), Djanti, Kdlor wana (JAV.), Djajanti (SOEND.). Boomheester of kleine boom, overal gekweekt, omdat de bladeren en de wortel algemeen als inlandsch geneesmiddel worden gebruikt. Ook als schaduwwboom in koffietuinen aangeplant.

SESBANIA GRANDIFLORA Pers. Toeri (MAL., JAV., SOEND.). Kleine boom met fraaie witte of roode grote bloemen, bekend om zijn snelle groei, doch die maar kort leeft. De plant wordt overal gekweekt wegens de verschillende iuttige eigenschappen. De bast is een inlandsch geneesmiddel, vooral tegen darmkwalcn. t het kleve- rige sap uit de bast maakt men vischlijnen en vischgaren tegen het water bestand. Bladeren en jonge takken zijn een uitmuntend veevoeder. Ze bevatten een saponieachtige st of, waardooi- ze als suirogaat voor zeep kunnen dienen. Ook worden de bladeren als geneesmiddel gebruikt, terwijl de witte bloemen en de peulen als groente gegeten worden.

SESUVIUM PORTULACASTRUM L. Fam. *Azooceae*. Geling (MAL., JAV.), G'lang laet (MAL., MOL.). Kruipende kruidachtige plant met vleezige stengels en bladeren, aan het zeestrand en bij de zee groeiend. De bladeren worden als groente gekookt gegeten. Schijnt ook als veevoeder (varkens) geschikt te zijn.

SĪFAN (IKAN) (MAL.). Zie SCHORPIOENVIS-SCHEN.

SETANGGI, ten rechte: I-ta'ggi (MAL., SOEND.). Een samenstel van verschillende plant- aardige en dierlijke welriekende stoffen, dat op open vuur gebrand wordt. ter beroeking. De beste istanggi Jcom van Makassar. Bij de samens. elling worden gebruikt: ras6, tijnpaos, kajoe garoe, mSnjan merah, kajoe tjindana, kajoe poeioek, rasa ma la, suiker.

SETARIA ITALICA Beauv. Fam. Grassen. Djawawoet (JAV., SOEND.), Djoewawoet (.TAV.), Djegeng (SOE/D.). Een in Japan, China, Transkaukasie en O.-Indië vaak in het groot aange- plantc grassoort (z.g. trosgierst), ook in Ned.- Indië vaak gekweekt. De vruchtjes dienen o.m. tot duivenvoer. Als voedingsmiddel in het groot wordt de plant, in tegenstelling met andere deelen van de wereld, in Ned.-Indië niet gebruikt.

SETA WAR (MAL.). Zie COSTUS.

SETEKWA. Zijrivier van de Otakwa (zie aldaar), die op de Zuidkust van Nieuw-Guinea, ten Oosten van Kaap Steenboon in zee valt. Do Setekwa is aan de monding 50 M. breed, doch kan slechts over korten afstand per stoomsloop opgevaaren worden; al spoedig maken ondiepten en grindbanken nog slechts het gebruik van prau- wnen mogelijk; ook worden hier talrijke stroom- *vorsnellingen* aangetroffen. Ruim 50 K.M. kan do rivier per prauw opgevaaren worden. Reeds in 1904 was een deci van den bovenloop van de Setekwa verkend door Z. W. N. G. Expeditio, die echter het verkende gedeelte als een deel dor

Otakwa beschouwde. Het punt, waar de Setekwa en Otakwa samenvloeien, ligt op 4° 47' 26" Z.B. en 137° 19' 1" O. L. In tegenstelling met do Otakwa, worden a an de Setekwa geon nedor- zottingen aangetroffen.

SĪTJANG (MAL., JAV., SOEND.). Zie CAESALPINIA SAPPAN.

SEULAWAII AGAM. Zie bij GOUDBERG.

SEULIMEUM. Stadplaats van den controleur coner gclijknaniage nderafdeeling der afdeeling Groot-Atjfeh. Do onderafdeeling omvat do sagi der XXII Moekims ca'et, de geografisch mecr tot de Pidievallei behoorende VII Moekims Pidie, met eene bevolking van ruim 37.000 Atjdhers (w. o. 12.856 geregistreerde mannen), ruim 1100 andere Inlanders, 460 Chineezen, een 20-tal andere Vrcenide Oosterlingen, en 65 Europeaan (1915).

De sagi der XXII Moekims, Atj. *Doeaploh-doea*, bestaat uit : het oeldebalschap VII Moekims Ba'et (Moekims : Lam Teungdh, Aneu^{ft} Batde, Sibræ, Ateue^æ, Kroeeng Ma^{ft}, Lam Kra% Lam Meulo, Loesoe, Ba'et-, Lam Ara); het oeldebalschap V Moekims Montasie* (Moekims : Montasie*, Pi Jeueng, Lam Djampo% Hoho, Tjot Saloran); en verder de zelfstandige moekims: Renkic of Indrapoeri 1. oever Atjehrivier, EumpciAra of Indrapoeri r. Atjehrivier, Djroe^{ft}, Aneu^{ft} Gle, Lam Leu^{ot}, G16 Jeueng, Tandh A bee, Lam Kabeue, Seuhmeum, Djanthde, Gocong Biram, Lam Teuba, Kroeeng Raja, Lain Panaih- Lcungah, ca Pantja.

De VII Moekims Pidie zijn: Paloh (Padang Tidji), Tandj : ng, Nitjah, Belrabo, Koenjdt en Peudaja.

Het bekende sagihooft Pangliina Polem word, nadat hij zich in Sept. 1903 had gemeld, bij Gouvts. besluit van 1 Mei 1904 als zoodanig bc- noemd. Zijn persoonlijke invloed en lust dien te doen gelden zijn vrij groot, waardoor hij meer bestuurder schijnt dan in verband met do be- tekenis van zijn ambt zou worden verwacht. (Zie SAGOIR). Behalve over de V AloekiniH Mdntasie^{ft} en de VII Moekims Ba'et vindt men ook oeldebals an het hoofd der zelfstandigo moekims Lain Leu^{ot} et en SouJinium. Overigens worden de moekims steeds door imoums bestuurd. Het sagi hooft heeft eene gouv- r- ; e- mcn s bezidding ng groot / 2400 sjaars, waarbij komt eene prnconcele i(> J ago a<1 / 4800. De tra lite menten der beide oeldebals bedragen / J 200 cn van die aan het hoofd van zelfstandige moo- kim\$ / 900, terwijl de traktemen van ; nderd moekiinhoufdeu wisselen van / 300 tot / 600.

De XXII Moekims zijn voor den Groot-Atjfeher de „Tocióng" (bovenlënd, bergstroock) bij uitnemendheid, en bestaan uit het bovenvroust- gebied van de Atjehrivier en het zich ten N. daar- van tot aan Straal Malaka uitstrekkeno gc- berge, dat culmineert in den weelingvulkan Sculawalh Again (1726 M.) en Seulawaih Wong, door ons veelal Goudberg en Wees berg geheeten. (Zie 0/) CD BERG). De VII Moekims Pidie liggen aan de andere zijde der waterscheiding en aan- den bovenloop der rivieren, die van Goud- en Wees berg Oostwaarts stroomen, en zouden geo- graphisch eor tot het landschap Pidie zijn te rekenen.

De Atjoh rivier ontspringt in het tertiaire, zeer geaccidenteerde heuvelland aan hetbovenslo deel der vallei en stroomt in N.W. richting. Bij

Seulimeum nee met zij op do Sculieum rivier, die het water uit do koin van Rcueng-Reueng vorzainclet en bij Indrapoeri (zie INDRAPOERI) links de Kroeeng Djrc ii. Bij Ane. II: Galong wordt zij bevaarbaar voor groote prauwen.

Velc verlaten sawahs boven Indrapocri en Seulimeum getuigen van een vroeger veel dichter bevolking. De sawah-huur is hier dan ook laag en van rijstgebrek is nimmer kwestie. Sinds 1914 heeft een mantri blang leiding te geven in zake planttijd en plantwijze. De veestapel telt ruim 21.000 runderen en ± 3500 buffels. In de moekims Lam Ara en Gle Jeung wordt door vrouwen eenige pottenbakkerij beoefend. Ruw yzer-smeedwerk wordt verricht in de VII Moekims Ba^{et}, en zout wordt gemaakt aan het strand in de moekim Kroeeng Raja. Op de klapper-cultuur en copra bereiding legt men zich algemeen en meer toe. De Oereueng Toenong (bovenlanders) stonden in de Atjehsche samen-leving (bovenlanders) stonden in de Atjehsche samen-leving immer bekend als boersch en achtelijk, maar zeer dapper. J]ohammedaansche onderwys-centra zijn Lam Bira (moekim Locsoe), Lam Si (moekim Gle Jeung) op Lam Pisang (moekim Tandh Abde). Een inlandsche school 2e klasse vindt men te Kroeeng Raja, en elders tai van gewone volkscholen met drie klassen. Nog du ncr dan in het bovendal der Atjehri- vier is de bevolking van het bergland ten N. der vallei. Olifanten, rhuinocerossen en tijgers huizen er meer dan menschen. Maar op de N.W. helling van den Goudberg ligt 190 — 450 M. hoog een leeggeloopt kratermeer, waarvan de bodem geschikten bouwgrond lever . Daar vindt men het gampongcomplex Teuba. Langs de N. kust Jiggen een aan tai dorpen, waaronder Kroeeng Raja aan de inoning van do gelijk-namige rivier in de baai van Kroeeng Raja, met een bevolking van visschers en peperplanters. Meer Oostelijk bij Locb⁶ liggen de resten van een oud Portugensch fort, datcernd uit den tijd toon daar veel peper groeide en de bevolking er heel wat dichter was dan nu. De Atjelitran kruist dezc onderafdeeliig, volgand eerst het dal van do Atjehrivier langs Aneu⁶ GaJong en Indra-poeri, en boven Sculieum dat van de Seuli-xnoum rivier. Dun klimt zij in tai van windingen daar do wuterschaiding oinhoog, oni aan de andere zijdo weer naar beneden te kronkelen in de richting van Padang Tidji: het eerste object van do Pijdo expeditio van 1898 en n ad ion de leger-plaats van een aanzienlijke troepenmacht en Standi]laats van den militaircn civielgezaghebber der toenmalige onderafdeeling VII Moekims Pidie. Een verharde weg voert van Koeta Radju over Lanibaroo, Sibrde, Samahani, Indrapocri, en Old Jeung naar Seulimeum. Tot Indrapocri blijft do weg aan den linker oever der Kroeeng Atjdih, maar ook aan clc andere zijdo diert rivier voert een weg uit dq XXVI Moekims over Kroeeng Gloom pang, Lam Djamp⁶ op Mata lo naar Indrapoeri Si brie, waar een zeer drukke veemarkt is; heeft verbinding naar het Oosten met Mate le, en naar het Westen voert een weg over Lam Kra⁶ en Bileuci naar de XXV Moekims. In aanlcg zijn een weg vlak langs do trambaan, en wegci]seulincuni — Lain Teuba en SeuJieum ; — Lamho Toumot. In de VII Moekims Pidie gaat oon verharde weg van Kroeeng Tandjong over Padang Tidji naar Kroeeng Octdih. Onvcrhardo

wegen voeren van Padang Tidji naar Goenong Tandjong, Nitjah en Kroeing Blang Peute, Blang Kocntj¹, en Peudaja.Zi / Ojq

SEUNAGAN. Landschap van de onderafdec-ling Mculaboh, afdeling Westkust van Atjdih, grenzend ten W. aan het thans administratief „Kawaj XVI” geheeten landschap Meulaboh, ten N.O. aan Bcutong, en ten Z. O. aan Tripa, en ten Z.W. aan den Indischen Oceaan. Inclusief Trang en Tadoc wonen er 2921 geregistreerde mannen (uit. 1915 . De bevolking is gemengd Pidircesch, Maleisch en Atjehsch, en gevestigd vooral lang de Kroeeng Seunagan en hanc linker-zijrivieren Kroeeng Kocloe en Soengde Poclo de le, en langs de Kroeeng Trang en Kioeeng Tadoc. Eigenlijk Seunagan is rijk aan sawahs, meest met levend water ; en ook van de pepercultuur wordt vooral in Trang en Tadoc veel werk ge-maakt. In het bovenstroomgebied van de Seunaganrivier worden bruinkolenlagen en < een weinig goud gevonden. De veestapel van Seunagan bestaat uit karbouwen. Een colonneweg voert van Meulaboh over Peureumcu⁷, Paja Baro en Poetje* Reude eh over de Seunagan rivier naar Paja Oedeueng, Djeuram, Alocce Tho, Oeteucn Poeld, Sikaboe, Tjot Goet, Babali Kroeeng en Lh. Seundt, waarna hij de rivier kruist en op Boengong Talde aangaat.

Tijdelijk oeldebaling is Teukoe Keumangan, die als zoodanig is bevestigd bij Gouv.ta besluit van 10 Nov. '15. Onder den oeldebaling of „keu-djroecn Nagan”⁸ staan drie imeums: van Paja Oedeueng, Blang Moelieng, en Nigan, ieder met een raad van vier kutjhi¹⁰ s. Behalve de drie i men ms, die rechtstreeks onder den keudj roecn staan, hebben ook familieleden van den oeldebaling aandeel in het bestuur, zoals T. Moe da Mat Sajet, het hoofd van Poeld le, en T. E@, die gezag had in de bovenstreken. Andere waardigheidsbekleeders zijn of waren: de Pangoeloe Sido¹¹, Keudjroecn Bale, Keudj roecn Sampan, Keudjroecn Tandi, en Keudjroecn Koala. Als dorpsautoriteiten laten zich noemen de kutjhi¹² (gamponghoofd), de kutjhi* blang of kutjhi¹³ loeeng (die leiding geeft bij den savzaharbeid) en de inieum nicunasah.

Met Seunagan heeft men heel wat te stellen gehad oni er een rustigen toestand te verkrijgen. In 1902 gingen er een paar compagnieen heen, maar het succes van de „expeditie Matthes”, was maar gering. Bij verscheidene glijwang-aan-vallen leden ook wij zware verliezen en vele gewonden gingen er verloren. De taak bleek zwaarder dan was gedacht, en waar de achtervolging van Toeankoe Moehamat Dawot en Polein mcor urgent leken, liet men Seunagan maar weer voorloopig liggen. Eerst in 190-1 waren de benoedigde marchaussees bcschikbaar, werden Poclo lii en Djeurain bezet, en kon krachtig en stelselnatig worden opgefcreden. In Jan. 1905 volgde de onderwerping van den tegenwoerlcrigen waarneinenden oeldebaking Teukoe Kcunangan. Teukoe E* volgde, en in de twede helft vim dat jaar kwanwon ook Teukoo Djo an, broeder van T. Keumagan, en een paar honderd volgelingen in onderwerping, onder inlevering van 25 gew ren MI.*95, 60 achterladers en tai van voorladers, en in Dec. onderwierpen zich weer ruim 200 lieden uit Tadoc. In 1910 legden ook T. Moeda Mat Sa jet en do andere restcerondo bendeheofdon heb hoofd in den schoot met ± 500 man. Goblekon

is dat de hardnekkigheid van het verzet in Seunagan haar oorzaak vond in de aanvoering door kinderen en volgers van den m^sticus Habib Seunagan (over wien men

Snouck Hurgronje : *De Atjihers*, II, 15)¹ T'cung-koe Poeteh, een invloedrijk lid van die secte, is th a ns kadli van Seunagan.

Literatuur: K.F. H. Van Langen in T. Aardr. Gen. 2e Serie VI, bl. 56; Bijdr. T. L. & V. K. N.-I., Deel 55 (1903) bl. 222; Koi. Verslag 1903; -T. Binn. Best., Deel 46 (1914) 2e afl.; G. J* Van Eijbergen: *Atjeh up to date*, bl. IS.

SEUNEU^{AM}. Het Zuidelijkste landschap van de onderafdeeling Meulaboh, afdcclng West-kust van At. j&h. De Ko ala Sikandang Rajeu' bepa. It in het N.W. do grens met Tripa, de Koe- ala Seumanjam die met het landschap Koala Batde, onderafdeeling Tap/ Toean, in het O. In het N. (bovenstrooms) grenst het ook aan Tripa en in het Z. en Z.W. wordt het bespoeld door den Ind. Oceaan. De bodeingesteldheid is zeer moe- rassig. Langs de rivier, de Kroeng Seneu^{am}, liggen een aantal kampo ngs met eene Atjohsche bevolking, w. o. op ult.^o 1915: 130 geregistreeerde mannen, levende van rijstbouw op moerassawahs en pepercultuur.

Literatuur K. F. H. Van Langen in T. Aardr. Gen. 2e Serie V. VI. bl. 64 ; Bijdr. T. L. & V. K.

Deel 55 (1903) bl. 226 en deel 61 (1908) / bl. 600.

SEUNGIT (KI) (SOEND.). Zie PREMNA

FOETIDA.

SfIWANGI (SWANGI). Zie BANDA-EILAN- DEN.

SfWOWE (GOENOENG en POENTJOEK). In het Z. der residentie Djokjakarta, tusschen de vlakke van Djokja (S. Opak), ten W. en die van Patjitan ten O. strekt zich ter lengte van bijna 90 K.M. en ter breedte van gemiddeld 15 K.M. een weinig of J iet gestoord kalksteen- gebied uit, dat op uitnemende wijze het bekende karstverschijnsel vertoont. Het is nl. door het regenwater, onder vorming van een groot aantal trechters (dalinen) dermate uitgespoeld en onderspoeld, dat de rivieren er alle een ondergrondschen *loop hebben*, en pas dicht bij de kust, hetzij als zoodanig, hetzij als bronnen te voorschijn komen. De kust zelf valt steil naar zee af. In het Tijdschr. Aardr. Gen. 1910, 247 komt van dit gebied een uitstekende beschrij- ving voor van Dr. J. V. Danes. De naam G. Sewoe wordt wel het best vertaald door „dui- zendheuvl-terrein“; inderdaad bestaat het uit een ontelbaar aantal min of ineer zuiver half-

bolvormige witachtige topjes, waartusschen enkele hogere oprijzen.

SfWOWE (TIANDI) of Duizend Tempels, de

grootste tempelgroep van Java, gelegen ten Noor-

van Prambanan. O] n den hoofdtempel li ; gen

■ * Fier rijen bijtempeltjes, resp. 28, 44, 80 en 88,

\ 1. in een vierkant, terwijl in de breedte strook

tusschen de tweede en derde

rij overblijfselen

(wellicht waren er eenmaal acht) : ten slotte

Jagen naar de vier windstreken. ongeveer 300 M.

buiten de eigenlijke groep, nog voortempels,

waarvan alleen van de Zuidelijke, Tjandi Boe-

brah, de ruines over zijn. De geheele groep is

Boed histisch. De rijkversierde bijtempeltjes heb-

ben waarschijnlijk alC een dhyani-Boeddha-beeld

bevat. De hoofdtmpl kon van vier zijden betre-

den worden, waar een trap toegang gaf tot een fraai geornamenteerde kapel met nissen voor beelden, waarvan er echter geen enkel meet aangetroffen is. Aan de Oostzijde vormt de kapel den doorgang tot de eella, waar men een grooten troon vindt; hierop lieft volgens Brandes (Rapp. Out h. Comm 1904) een kolossaal bronzen zittend Boeddha- beeld zijn plaats gehad.

Tjandi Sdwoe werd het eerst in 1806 /7 door Cornelius afgeteekend en beschreven; later Hadden gedceltel ijkcontgravingen d oor de Dj okj a* sche Archaeologische Vereeniging en vrvolgens door den genie-officier T. van Erp plaats, welke thans door den Oudheidkundigen Dienst worden voortgezet. Men zie in het bijzonder IJczrn's Beschrijving der oudheden op de grens van Soera- karta en Djogdjakarta (1891) en Van Erp in Twentieth Century Impress! ns of Netherlands India (1909) en Rapp. Oudh. Comm. 1909 met plaat 137- 142.

SfWOWE (TJI). Grensrivier tusschen de ge- westen Batavia en Cheribon.

SHENG. Zie MUZEK ENNUZIEKINSTRU- MENTEN.

SHO. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRU- MENTEN.

SHOREA. Plantengeslacht der *Dipterocar- paceen*, waarvan vcrschillende soorten in den Archipel voorkomen, het meest op Sumatra en Borneo. Het zijn hooge boomen, sommige soorten zelfs 50 — 60 M. hoog, welker zaden door de bevolking verzameld worden. Men bereidt eruit het plantenvet Tengkawang of Borneo-talk (Zie TENGKAWANG). Ook leveren verschil- lende *S/oreas*-soorten Damar (zie aldaar). Van enkele soorten is het hout in gebruik onder den naam Rasak (MIXA NGK.) of RCsak (MAL.) Zie b. v. *Shors /Ifiica*.

SHOREA APTERA Burck. Tengkawang ma- djaoe, T. saloengsoeng, T. soengkasowoe (w. BORNEO); T. asoe, T. mGingaboeng (z. o. BORNEO). Zeer groote boom, bekend om zijn uitstekend en in groote hoeveelheid te vcrkrijgen hout, in het bijzonder gebruikt voor huizen- en bruggenbouw. Zowel de damar als het vet uit de zaden wordt gebruikt.

SHOREA BALANGERAN Burck. Belangiran (MAL. BANDJ.), Kawel (v. BonxEo), M'langir (BANKA). Hooge boom ; het rood bruin- gevlamdo hout is een uitstekend timmerhout. Het vet uit de zaden wordt niet verzameld ; de damar heeft geen handelswaarde.

SHOREA CILIATA King. Koemoes (MAL.). Zeer groote boom (50— 60 M.) van het Malcische schiereiland, waarvan het hout een voortreffelijk timmerhout is, maar bovendien ook zeer goede houtskool levert. De geelwitte damar, die op groote schaal wordt ingezameld, is van inferieure kwaliteit.

SHOREA FURFURACEA Wig. Kcloekoep (MAL. BANKA), Keloengkoeng, Kocjoeng (z. SUMATRA), MCranti (BILLITOS). Groote boom, tot 40 M. hoog. I het hout gaat voor zeer deugde- Jijk door. De damar wordt zeer rijk schijk afge- scheiden, en wo id als damar batoo verkocht. De kwaliteit is echter inferieure.

SHOREA GLAUCA King. Rasak (MAL.). Si manto, Tapah (AT J En). Hooge boom van het eiland Simaloer en verinodelijk ook op N. Sumatra te vinden. Koint op Simaloer plaatselijk zeer veel voor en wordt daar door de Javasche

Josch-exploitatie-maatschappij op-grootse schaal: gekapt om het fraaie licht-geelbruine, later donkerbruine hout. Het wordt gebruikt voor kade- en steigerwerk, bruggen; wagons enz. om van Simaloer uit o. m. naar Europa geëxport. De damar is zeer goed, doch schijnt weinig verhandeld te worden.

SHOREA KOORDERSII Brandis. T'Nang (MAL. MOL.). Salo tena (TERNATE), Haro, Rama woering, Waro (MIXAIL). Tot 55 M. hooge boom van Celebes en de N.lijke Molukken. Het hout is geschikt als bouw hout onder dak. De damar is zeer goed, een soort van katoog-damar, die in grootte hoeveelheid afgescheiden wordt.

SHOREA LEPROSULA Miq. Meranti boenga, M. boewah (MAL. PALEMB.). Grootse boom van het W.lijk deel van den Mal. Archipel, tot 40 M. hoog. Het hout heeft niet veel waarde, het wordt door de inlanders vooral voor vloerplanken gebruikt. Ook de harsafscheiding van stam en takken is gering; aan den voet van den stam vindt men in den grond vaak dikke platen van damar, die als damar daging of rmeck daging in den handel wordt gebracht.

SHOREA SELANICA Bl. Kajoe bopa (MAL. MOL.). Zeer grootse boom van de Molukken, vooral op Boeroe voorkomend. Het hout wordt wel gebruikt, doch heeft geen bijzondere betekenis. De damar wordt zoowel aan stam en takken als in grotere stukken aan den voet van den boom aangetroffen. Handelswaarde heeft het product echter niet.

SHOREA STENOPTERA Burck. T'Nangka-wang toegkoel (w. BORNEO). Zware, laag bij den grond vertakte boom, de beste van alle tengkawangboomen, en in de Westerafd. van Borneo aangeplant (zie TEJNGKAWANG). Do damar schijnt niet van veel belang te zijn.

SI ANOK. Nagri naast Koto Gadang gelgen (zie aldaar) in Sumatra's Westkust. Si-Anok heet ook het riviertje, dat op de Noordhelling van den Singgalang ontspringt, en door het te- genwoordige Karbouwengat (zie aldaar) stroomt. Het vormt de bovenloop van de Masang.

SI BOEAL-BOEALI. Eon 1819 M. hooge berg in Jiet Z. W. van de Iioogvlakte van Sipirok dor rHidentie 'apanoeii, een weinig ten Noorden van de Jjoofdstad Padang Sidirmpoean. Hii is do hoogste top van een gebergte, dat op k or ten afstand van den rechteroever der Batang Toroe loopt, en wel eens genoemd wordt: „het Si Boe- al-boeali gebergGc". Zooals de naam, die „voort- durend dampen" beteekent, aangeeft, worden er vrschillende war me bronnen op aangetroffen, waaruit naar zwacl- verbindingen riekcnflo hctc dampen opstijgen (zie S.PIKOK). In het Zuiden gaat lic gebergte over in een heuvelrij, waarvan de U'or na Godang de hoogste top is, die daar de haast onmerkbare waterscheiding vormt tusHclien Sumatra's West- en Oostkust. Niet ncer dan een paar honderd meters liggen van elkaar de bronrivieren van de Aek Lita, en de Aek Jambiri, door een geringe terrcinver- heffing gescheiden. De eerste is een bronriviertje van de Si XJoeti, die de belangrijkste bronrivier is van do Aek Poeli, die belangrijkte linkerzij- ri) ier van do Batang Toroc, die in den Indischen Oceaan uitkomt. Be tweede vorcncigt zich met do Aek Godang, die als Si Hapas uitkomt in do Baroeoon, welke zich als Panai in do Straat van Malaka stort.

SI BOEHOEAN. Tot 1917 hoofdplaats der onder-afdeeling Padang La was, afdeeling Padang Sidirmpoean van de residentie Tapanoeii, sedert ver- vangen door Goenoeng Toca. De plaats is gele- gen aan den bovcnloop van de Bo-rocmoon, die als Panai in do Straat van Malaka uitkomt. Het is een kruispunt van vele karrewegen, waar- van die naar Pasar Matanggor (richting Padang Sidirmpoean) over een lengte van ongeveer 54 K. M. al tot goeden rijweg is gemaakt. De om- geving is zeer geschikt voor den aanleg van sawahs, vandaar dat zich hier een der contra van de bevolking der ondcrafdccling bevindt. Si Boeoean is daardoor een flinke plaats met een drukke Maandagmarkt. Het bezit een inlandsche gouvernemensschool en een. hulppostkantoor, is voorts van betekenis als zetel van den Europeeschen bestuursambtenaar. Het is er zeer hct; een temperatuur van 95°. overdag is rgeel; berekend over een waarne- mingstijd van 7 jaar is de gemiddelde jaarlijksche hoeveelheid regen 2580 m.M.

SI BOERAGAS. In een der kampoengs van dat tot To ba behoorend landschap, door de n atuur en de kunst dor Bataks tot een bijna onneembare sterkte gemaakt, wierp zich in 1889 de Atjeh- sche bende die, in dienst van Singa Mangaradja, een inval in. To ba deed. Een. militairc expeditie, in. Augustus van dat jaar naar To ba gezonden, her- stelde de rust.

SI BOLGA (SIBOGA). Hoofdplaats van de residentie Tapanoeii. Een vriendelijk plaatsje, zeer schildcrachtig gelegen achter de talrijke eilandjes van de ruime baai van Tapanoeii, met op den achtergrond een heuvelketen, die bij Bonan Bolok reeds een hoogte van 400 M. be- reikt en waartegen op zich de weg naar Si Lin- doeng slingert. Reeds in 1842, toen in plaats van de residentie Air Bangis, de residentie Tapanoeii werd gevormd, werd Sibolga hoofdplaats en zij is dit gebleven tot op heden, met een 20 jarige onderbreking (van 1885 tot 1906), toen Padang Sidirmpoean hoofdplaats was. Het stadje telde in 1905, 17600 inwoners, waarvan 570 Chine- zen, 100 andro Vreemde Oosterlingen, in hoofd- zaak Klingaleezen, en slechts 40 Europeanen (Reg. Ahuanak 1918). In 1898 werd do plaats dor con grooten brand geteisterd, maar bijna geheel wecr opgebouwd. 23 Januari 1913 werd de nog nieuwe, ruim gebouwde pasar-wijk op- nieuw in asch gclcgd en bleef eenige jaren een ruinc; met den wederopbouw is men thans bezig. De nieuwe stad is ruim gebouwd, met breede, schaduwrijke lanen en goed onderhouden wegen. De moarassigo omgeving en een buitengewoon grootc regcnval, die per jaar gemiddeld 4000 m.M. hedraagt, zijn oorzak dat do gezondheids- toestand toch nog te wenschen overaakt; vooral do malaria heerscht hier in zulk een hard- kokigen en kwaadaardigen vorm, dat ze een ramp voor do plaats dreigt te worden. O. m. duikcn hier door herhaaldeLjk geruchten op dat Si Bolga niet langer residentie-hoofdplaa s zal blijven. Door middel van draineering on op- hooging van het terrein met zand is men druk bezig met do assainccring, terwijl do putton en waterreservoirs dor erven bij verordning mocton afgesloten worden en een waterleiding is aango; o. d. Ook bostaan plan non tot hot stichting van een bovenstad, zooals' Batavia op Semarang hebbon. Doze zou dan vorrijzen op den

± 5 K.M. verwijderd Bonan Dolok, waarheen een fraaie weg voert en waar alreeds een pasang-graah is gebouwd. (W. Th. de Vogel, Rapport over Kei onderzoek aangaande den gezondheids-toestand van de haven plants Sibolga in Med. Burgerl. Genesck. dienst v. Ned.-Indie afl. 4 pg. 62).

Al zedel van den resident van een assistent-resident en controlur. heeft Si Bolga, dat in het bezit is van een post-telegraaf- en telefoon-kantoor (door een kabel is het zelfs verbonden met Padang, waardoor men niet meer geheel afhankelijk is van de overlandlynen) een Europeescho en een inlandsche gouvernementsschool, een zekere levendigheid, maar de grootste drukte wordt veroorzaakt door den uitgebreiden handel; een gevolg van de goede verbindingswegen met het rijke en belangrijke achterland en van de Jigging aan de prachtige baai van Tapanoeli, die een goede ankerplaats vormt, terwijl een steenen havenhoofd het laden en lossen der schepen-vegemakkelijk. Groot loodsden zijn in de nabijheid daarvan opgericht.

Onderstaande tabel geeft niet alleen een overzicht van de beteekenis van Si Bolga als handelsstad, maar tevens van den vooruitgang gedurende de 10 jaren, welke aan den Europeesch oorlog voorafgingen.

Jaar.	Invoer in guldens.		
	van binnen	van buiten	totaal.
	Nederl.-Indie		
1903	690.000	508.000	1.228.000
1904	509.000	616.000	1.225.000
1905	898.000	529.000	1.427.000
1906	1.027.000	463.000	1.490.000
1907	1.152.000	9.000	1.161.000
1908	1.133.000	658.000	1.791.000
1909	1.091.000	798.000	1.889.000
1910	1.071.000	763.000	1.834.000
1911	1.307.000	1.044.000	2.351.000
1912	1.534.000	1.506.000	3.040.000
1913	1.613.000	1.447.000	3.060.000

Jaar.	Uitvoer in guldena.		
	naar binnen	naar buiten	Totaal.
	Nederl. Indie.		
1903	652.000	140.000	792.000
1904	754.000	182.000	936.000
1905	840.000	165.000	1.005.000
1906	910.000	185.000	1.095.000
1907	1.113.000	120.000	1.233.000
1908	1.200.000	78.000	1.278.000
1909	1.061.000	176.000	1.237.000
1910	1.306.000	204.000	1.510.000
1911	1.634.000	143.000	1.777.000
1912	1.184.000	1.121.000	2.305.000
1913	1.553.000	1.479.000	3.032.000

Opmerkelijk hierbij is de buitengewone oprong, dien de Handelsomzet gemaakt heeft tijdens de jaren 1912 en 1913 en bovendien hoe zoowel uit de import als de export blijkt, dat Si Bolga meet beteekent voor den handel in-dan

buiten Nederlandsch-Indie. Onder de handelsjuroducten nam kamfer vroeger een eerste plaats in, tegenwoordig zijn het meer koffice, benzoe en rotan terwijl de alleraatst jaren de waardevolle artikelen rubber en copra hierbij zijn gekomen, die zeker aanzienlijk hebben bijgedragen tot de hooge vlucht van den totalen handelsomzet. Door de snelle ontwikkeling doet zich sterk de behoefte gevoelen aan een betere haven. Men denkt aan een verder uitbouwen van den aanleg-steiger, zelfs aan een geheel nieuwe haven in de bocht ten Oosten van het eiland Saroedoet.

Van de groote wegen, die in Si Bolga uitkomen verdienen vermelding: de 70 K.M. lange weg naar het wegencentrum Taroetoeng en de groote postweg, voor auto's berijdbaar, over Padang Sidimopan naar Fort de Kock, terwijl in aanleg was een brede transportweg naar Baroes, de concurrerende haven van het gewest, welke thans is gestaakt. De eerstgenoemde weg is van groote economische beteekenis, omdat hij de geheele Toba hoogvlakte bij het achterland van Si Bolga voegt, door een zijweg kan medewerken aan de ontsluiting van de veelbelovende Dairi-landen en tenslotte omdat hij de aansluiting vormt met het spoor- en wegennet van de Oost-kust. Het is juist deze weg, die de laatste jaren vergeleken wordt met Daendels postweg op Java om de groote economische beteekenis en om de wijze waarop de totstandkoming geschiedde. In het Rapport betreffende de spoorwegplannen voor Midden Sumatra is gewezen op het groote nut van een spoorweg van Si Bolga naar Panjaboengan, die 120 K.M. lang zou worden en 12 miljoen inoet kosten; later zou dan dwars door Padang Lawas de verbinding tot stand komen in de hoofdlijn. Het Gouvernement onderhoudt een auto-clienst over Loeboek Sikaping naar Fort de Kock, terwijl in 1916 gekken werden uitgetrokken voor een dergelijken dienst naar Padang Sidimopan en een van Taroetoeng naar Balge, waarmede de Weatan Oostkust van Sumatra door een geregelden dienst met elkaar verbonden zouden worden. Daarnaast bestaat een particuliere onderneming. Door al deze diensten werd Si Bolga verrijkt met ruime garages en een herstellingswerkplaats voor motorrijtuigen. Moeilijkheid bij het aanleggen van al deze wegen is geweest het overbruggen van de talrijke rivieren, maar vooral het voorzien in de noodige werkrachten. Doordat de resultaten zijn echter buitengewoon loonend: kostte vroeger het vervoer van 1 K.G. goederen (zout, visch, klapperolie) van Si Bolga naar Taroetoeng 13 cent, thans is deze prijs gedaald tot 2½ cent; reizende inlanders maken zoo veelvuldig gebruik van de Gouvernements auto's, dat daarin voor de goederen vaak geen plaats meer is te vinden.

SI BOLGA EN BATANG TOROE-DISTRICTEN. Afdeling van de residentie Tapanoeli. De naam is eenigszins eigenaant/ gekozen, naar de voornaamste der Batang Toroe districts, maar de Batang Toroe zelf, niet tot deze afdeling, maar tot de afdeling Padang Sidimopan, onderafdeeling Angkola en Siprok, behoort.

Vóór de verheffing van Tapanoeli tot zelfstandig gewest (1906) omvatte de afdeling Sibolga ook Nias en de Banjak-eilanden en voorts Baroes en Singkil en bestond uit niet minder dan vijf onderafdeelingen. Thans is het een afdeling zonder meer, omvatende de koeeria Si Bolga,

Saroeoet, Si Boeloan, Sait ni Hocta-Halangan (samengetrokken), Badiri, Tockka (niet te verwarren met Toekka in Jict Boven-Baroessche), Tapanoeli, Holang (kolang), Oento Moengkoer, Pakpahi, Pinang Sori, Lpemoct, Anggoli on Manosor. Er behooren voorts te iiet in voile zee gelgcn eiland Mocsala (M nsala, zie aldaar) en verscillendo klcine cilandjes in de baai van Tapanoeli, als Pontjang Gadang, Pontjang Katjik (vroeger bestuurszctel), Toengkoes Nasi, Bakal, Oenggas en enkelo anderc. Het gedeelte op den vasten wal grenst ton Westen aan den In dischen Oceaan van do monding der Batang Toroe tot die der Aek Koi an g, ten Zuiden en Zuidoosten aan de onderafdeeling Angkola en Si irok (waar de benedenloop der Batang Toroe in hoofdzaak de grens vormt), ten Oosten aan de onderafdeeling Si Lindoeng, ten Noorden aan de onderafdeeling Baroes. De kuststrook is grootendcels moerassig; alleen om de baai van Tapanoeli en tusschen de mondingen van de Batang Toroe en de Aek Loemoet nadert het heuvelland de zee, als steile rotsen daarin afvaHend. De Tombak Rantjang bijv. ten Zuiden van Si Bolga is 428 M. hoog. De baai van Tapanoeli is een van de fraaiste zee- boezems der wereld. Hierin monden verscheidene kleine, aan den mond evenwel vrij breede riviertjes, waarvan de Aek Si Boelocan, de Aek Hala- ngan en de Aek Loemoet de voornaamste zijn. De moerassige streek en de noodzakelijke overbruggingen dezer rivieren hebben lang den aanleg van een grooten transportweg tegengehouden. Vroeger begon dan ook de groote postweg naar Padang Si impoean eerst bij Loemoet (37 K.M. van Si Bolga), welke plaats nien per prauw bereikte. Omstreeks 1902 is het weggedectlo Si- Bolga — Loemoet klaar gekomen, waarmede in 1891 werd begonnen. Behalve uit do moerassige kuststrook bestaat do afdeeling geheel uit zwaar bergterrein, dat den aanleg van een weg van Si Bolga naar Taroctoeng zeer heeft bemocilijkt. Op 10 K. M. van Si Bolga voert deze weg (zie ook het artikel SI. BOLGA) door hot diepe dal van de Aek Jiaisan (bovenloop van de Aek Kolang), die hier door een grooto kabebrug is overbrugd.

Jc nfdceling wordt bestuurd door een contro- Icur, die te Si Bolga verblijft hondt. Het inlandsch bestuur beriiht bij do hoofden der hier I ocria's gen en in de landschappen. Te Si Bolga heeft men voorts een zelfstandig pasarhoofd.

De liaven van Si Bolga is voor den ; Jgemcenen hundel opngesteld.

Als tcken hoezeer deze afdeeling zich als cultuurHtreek ontwikkelde in den trant van het Dclisclio, waardoor het Europeesche element daar in betekenis toencenit, mogc gelden dat in 1913 lier word > pgericht de „Tapanoeli Planters Vereeniging" en in 1916 het „Vrijwilli- gors korps Tapanoeli".

Het bergachtigo binneland, dat alleen vrij wat bo8(: li)ro(lucten kivert, is slechts dun bevolkt. Het grootste deel der be vol king woont in do kustvJakte, voornl in flo hoofdstad Si Bolga.

√c/bevolkiik bestaat gehcol uit Bataks, deols van het Tob sche, deels van het Angkolasche type ; ulecon op de hoofplaats en in de onniokcl- lijko omgeving woont een gemengdo be vol king van Mu ai pkbauschc Malciers, en afstanim - lingen van Atjehers, Maleicrs, Niassers en/, die zioh mot Bataks hebben vermengd. Voorts na-

natuurlijk Chincezen en KJingaleezen. Het aantal ziolon bedroeg i lt.° 1915: 20870, waarvan 150 Europeancn en 900 Vrcemde Oosterlingen. Voor het grootste (' eel is de bevolking Mohammed- daansch ; toeh zijn er ook tamolijk veel Christen inlanders n.1.6265inhetjaar!91 4. De zendingpost Si Bolga bestaat sedert 1870.

Landbouw, klapperteelt, hot winnen van benzoe en van andere boschproducten, en vischerij voor de kustbevolking zijn de voornaamste middelen van bestaan.

SI BORONG BORONG. Hoofplaats van de onderafdeeling Hoogvlakte van Toba der afdeeling Bataklanden in de residentie Tapanoeli. Do plaats ligt in. het centrum van de Toba- hoogvlakte, een weinig ten Zuiden van het Toba- meer. He is een belangrijc centrum van groote wegen: Zuidwaarts naar Taroctoeng, West- waarts naar Baroes, Oostwaarts over Pangari- boean naar Habinsaran en Noordwaarts naar Balige aan het Toba meer. Sedert de vestiging van onze bestuurszctel aldaar is de plaats merk- baar in bloei toegenomen. In 1908 stond de nieuwo controleurswoning vrijwel vergeten en eenzaam op de wijde vlakte. Enkcle bescheiden inlandsche winkeltjes waren toen in aanbouw, thans is het een „stadje in wording" met twee fornicele „straten" terwijl twee Europeesche firma's or ben flink filiaal hebben en er een hulp- postkantoor is gevestigd. Voorts prijkt er een splinternicuwe, niet zeer groote, maar met het oog op de koudc practisch ingerichte pasanggrahan. Eerst in 1914 begon men ook geregelde regen- waarne in ingen te doen, waarvoor de plaats in het hartje van de Toba hoogvlakte toch als aan- gewezen scheen ; in dat jaar viel er 2580 m.M. In 1891 werd hier voor verbetering van do paar- denteelt op de hoogvlakte een stoetcrij opge- richt, die echter haar doel niet bereikte en 4 jaar later weer word opgeheven. De economische ontwikkeling van de hoogvlakte, gepaard aan de verbetering van het verkeersnet, waarvan Si Borong Borong juist het centrum is, doet verwachten, dat de plaats nog zeer in betekenis zal toenemen. 4C 号 * (- 在 心 / o

SI GOENTOER. Een dor vroeger onafhank- lijke landschappen van de onderafdeeling Batang- llari (residentie, Sumatra's Westkust) aan de samenvloeiing van de Batang -Hari en do Ba- tang- Pangean. Dank zij het energieke karakter van den voorlaatsen radja Si Boddjang Lama, die ons zeer vijandig gezind was, heeft dit land- schappje de laatste 40 a 50 jaren voor do onder- werping aan het Ned. gezag de voornaamste rol gespeckl aan de Batang- Hari. In de omgeving van de plaats , die thans een pasanggrahan bezit, bevinden zich vele met zo g aanglegdc gambir- tuinen. De uitvoer van dit product geschiedt naar Padang. Op de looige vlakte Padang- Rato, dio zich benedenstrooms van het laag gelgcn Si Loelock uitstrekt, zijn overblijfselen uit den Hindoe-tijd aangetroffen, dio van het vroeger bestaan van een belangrijko Hindoe vestiging getuigen (zie BATANG- HARI DIS- TRICTEN, thans Batang Hari geheoten, Ind. Stb. 1915 n. 356).

SI-KIKIK (MINANGK. MAL.). Zie RADJA- OEDAXI ; .

SI LALAH. Haven aan den N.W. oover van het Toba-meer in de onderafdeeling Dairilanden dor residontie Tapanoeli. Deze plaats is niet

zond (r be lang, sedert een paar jaar gelclden de aandacht van het Europeeschc k a pita al plotseling viel op de daarachter gelogcn Dairi landen, waar men op groote schaal met do thec-cultuur denkt te beginnen. Reeds is Si Lalahi door een zeer goed paardenpad van 37 K.M. lengte verbonden met het centrum Sidikalang en is een ijzeren kabelbrug in aan-bouw ter verving van de rotan hangbrug van groote capaciteit over de diep ingosneden Lai Renoen, die hier 350 M. lager strooint dan het omringende terrein en daardoor can ernstige verkeershindernis vorint. De verbinding met de Oostkust geschiedde vroeger over het To-ba meet met zijn zeer steile afdalingen en opklimmingen, maar in het begin van 1918 werden reeds gelden toegestaan voor den aanleg van een weg Noordwaarts door den voet van don Piso-Piso naar Sariboe Dolok, vanwaar het vervoer gemakkelijk verder Ran geschieden. Het district Si Lalahi telde in 1913 volgens de Memorie van overgave 1224 inwoners.

SI LAMPOJANG. Een voornalig bufferstaatje tusschen de beide vroeger onafhankelijke landschappen Sian tar en Tan ah Djawa, gelegen in fjmeleengoen (gouvt. Oostkust van Sumatra). Het dankte zijn ontstaan aan de omstandig-heid, dat de beide genoemde landschapjes om aan de vele onderlinge oorlogies een einde te snaken, besloten elk een stuk grond af te staan aan een derde van een andere ma-rea, die do stichter werd van Si Lampojang. Hier moest tot hoofdvrouw (poeng bolon) van den vorst steeds een meisje uit Tanah Djawa genomen worden, terwijl uit de dochters een als hoofd-vrouw aan den vorst van Siantar geleverd moest worden. Door deze familieverbandingen kon het kleine Si Lampojang als bemiddelaar optreden tusschen de beide grootere bureu en bleef de vrede bewaard.

SI LANTOM. Landschap nabij het bovenstroomgebied van de Bila, behoorende tot de onderafdeeling Silindoeng,afdeeling Bataklanden, residentie Tapanoeli. Reeds bij Gouv. BcsI. van 11 Maart 1841 was het tot Gouvernementsgebied verklaard, maar het kwam eerst na J872 onder ons toezicht te staan en toen nog zeer on vol-doende. Tot 1907 behoorde het administratief tot Sipirok. Het grootste de el van het landschap bestaat uit een zeer eenzaam plateau, de voort-zetting van de loogvlakte van Sipirok in het Zuiden. Hier was het, dat de bekende natuur- vorschcr Junghuhn in 1844 tot zijn groote ver-rassing pijnboomen aantrof. De afwatering ge- schiedt hoofdzakelijk middels de Aek Poeli naar de Batang Toroe.

SI LIMA KOE'ETA. Een van de Karo-Jandschappen der Bataklanden op Sumatra, ge- middeld 1400 M. boven zeeniveau. Bet wordt doorstroomd van de belangrijkste rivier der Karo-landen, de Laoe Biang, die op de heJlJngen van de vulkanische kegels Singgalang en Si Piso Piso ontspringt, de geheele hoogvlakte door- enijnd en als Soengei Wampoe naar Langkat ter Oostkust stroomt. Het landschap, dat een opper- vlakte heeft van ruim 200 K.M.-, bevat 4700 inwoners, echter niet alle Karo Bataks, maar cen gelijk aantal van den Timoer stain, terwijl in het Zuiden vrij veel Tobancezo Wonen. In 1904 onderwierp het landschapshoofd zich aan qns gezag. Het landschap behoort administratief

tot de onderafdeeling Simlocngoen der afdeeling Simelocngoon op de Karolanden van het gouverniment. Oostkust van Sumatra.

SI MANOEK MANOEK. Een 2200 M. hooge berg op de grens van het gouvernement Oostkust van Sumatra en de residentie Tapanoeli. De keten, waarvan deze berg de hoogste top is, komt uit bij Parapat aan de Oostzijde van het To ba nicer.

SI MANGOEMBAN. Bet Zuidelijkste van de drie bekkens, waaruit do onderafdeeling Silin-doeng (zie aldaar) van de afdeeling Bataklanden der residentie Tapanoeli bestaat. Voor een aan-zienlijk deel is dit bekken, doorstroomd van do Batang Toroe, nog moeras en oerwoud, slcchts zeer spaarzaam bewoond. De moerasigc vallei is berucht om haar koortsen, haar lugubere plekken van zwarte modder en rookende poelen. Het plaatsje Si Mangoemban, met passanggrahan, ligt aan den Z.W. voet van den Doi ok Sanggoel (1055 M.) aan de Aek Pooli, een weinig boven de plaats, waar deze uitmondt in de Batang Toroe. Si Mangoemban is door een weg verbonden met Taroeteng, maar de plateau-rand, die de schiding vormt tusschen de dal- vlakte van Si Mangoemban en het hoogland van Si irok, vormt daarin een zeer hinderlijke verkeersstoornis^zi- / : *;?)

SI MOMO. Leprozendorp op de Karo hoogvlakte van de Bataklanden in de nabijheid van Kaban Djahe. Het is gesticht door het Neder- landsch Zendinggenootschap, daartoe in staat gesteld door een groote gift van den oud-minister J. Th. Cremer. Nadat een brand de kolonie had verwoest, is er met Regeeringshulp een nieuwe, veel betere en hygienischer, hoewel toch nog uiterst eenvoudige inrichting verreen, waaraan thans duzenden van landschap kas der Karolanden, als het Gouvernment subsidie vrlcenen. Het aantal verpleegden bedraagt ongeveer 300.

SI OSAR. Volz (Beitragc z. geol. Kenntn. v. Nord-Sumatra, in Zeitschr. d. deutschen geol. Ges. 1899) geeft een schets van dezen op de Karo-hoogviakte, ten N. van het J'oba-jncer, gelogen ouden vulkaan, waarvan overigens niets bekend is.

SI POHOLON. Een van de middelpunten dor vallei van Silindoeng, behoorende tot de onderafdeeling Silindoeng van de afdeeling Batak- Janden der residentie Tapanoeli. Het ligt aan do Aek Si Geaon, een weinig ten N. W. van de hoofd- plaats Taroetocng. Sedert do verplafsting van het seminaric van Pansoel na Pi toe naar Si Poholon is dit plaatsje het geestelijk en intelcc- tuel middelpunt geworden van de Rijsche Zending. Het seminaric is een opleidingschool voor inlandsche lecrkrachten. Jc zendingspost, waartoe 13 bijgemeenten behooren, telde in 1914 bijna 6900 Christenen.

SI TOEMBA. Hodta in hot landschap Sipirok (residentie Tapanoeli) aan den grooten weg van Sipirok naar Padang Sidimpoan, bekend door zijn heete, zwavelhoudende bronnen. De bodem is hier over een groote uitgestrecktheid geheel ondermijnd, terwijl de stoom met groote kracht uit tai van openingen wordt gestooten. Men vindt er komvormige ruimten in den bodem, gevuld met troebel, melkkleurig, maar soms ook holder, kokend water. Van jicinde en ver kwamen reeds Jang lepra- l idjers en #ider- aan huidziekten om door baden in het zwavelhou-

dendo water gcnozing te zockon. Om het water op de gewenschte tenipcratuur te brengen wordt koud water uit de verschillende stroompjes van de omgeving er heen geleid. De Rijnsche Zending zorgde reeds jaren voor de zieken, die zich hier ophielden, echter slechts op uitorst primitieve wijze. Thans is er met Gouvernements- subsidie een leprozengesticht opgericht, waaraan de regering ook naar gelang van het aantal vcrpleegden steun verleent.

SIAK. Onderafdccling van de afdeeling B ngkalis, geweest Oostkust van Sumatra, omvattende het landschap Siak Sri Indr poera (zie aldaar) met uitzondering van de landschappen Tanah Poetih, Koeboe en Bangka en de eilanden Mir- bau en Padang. \

SIAK KETJIL. Riviertje in de afdeeling Bengkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het stroomt door een zeer moera sig land, langs een reusachtig aantal poelen en plas- sen, waarvan er vijf den naam van meren ver- dienen, vrijwel zuiver in Oostelijke richting om dan met groote bochten en de meest grillige kronkelingen zich uit te storten in de Brouwer- straat (zie aldaar), slechts een. weinig ten Noord- den van de monding der grooto Siakrivier. De Siak Kctjil blijft echter geheel onafhankelijk van de Siak.

SIAK RIVIER. Zie SUMATRA Rivieren.

SIAK SRI INDRAPOERA EN ONDERHOORIGHEDEN.

Zelfbesturend landschap behorende tot de afdeeling Bengkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het omv it e oorspronkelijk:

a. eigenlijk Siak, bestaando uit depenghoeloe- flechappen Siak besar, Siak kctjil, Betoeng en R'mpah;

b. het gebied van den Datoe Lakaamana, be- etaande uit het penghoeloeschap Domci, zich uitstreckende van Soengci Seneboci tot aan Tandjoeng Leban, en het landschap Boekit Batoe, zich uitstreckende van Tandjoeng Leban tot aan Tandjoeng Balci;

c. het landschap Mandau, zijnde het stroom- gebied van de Mandaurivier, daaronder begrepen de Batin SSLapan;

d. het landschap Pekan Baroo ;

e. }jct landschap T ratak Boel ooh;

f. de eilanden:

1. Poelau Roepat met P. Selat Moeroeng en de andere nabijgelegen kleinere eilanden; 2. Podau Padang; 3. Poelau Merbau ; 4. Poelau Rantau of Tubing tinggi; 5. Poelau Pantjoer of Rangsang; G. Poelau MCnggoong; 7. Poelau To pang; 8. Poelau Pandjang ;

<j. de Onderhoorigheden, zijnde de land- schappen :

1. Tapocng kanan; 2. Tapoeng kiri ; 3. Tanah Iootih; 4. Bangka on 5. Koo boo met de eilanden Poelau JJcinoer, P. Tokong Sim bang, P. Tokong Rebiaji, I*. 'rokong Batoc, J'. Tokong Mariani, P. Tokong mas, P. Sipoetjang, P. Lfbocan Biliik, P. Pasir Pandan ,1>. Lalang bSSar on P. Lftlung kctjil.

Bij nieuw contract van September 1916, ge- slotji bij de verheffing van den tegenwoordigen sultan is de indeeling veranderd (zie hieronder).

De bevolking van het landschap Siak is Bchaarsch, niet werkzaamnam. Betrouwbarege- gevens omtrent de sterkte dor be vol king van Uit landschap bestaan or nog niet. Do Gouverne-

ments-commissaris Nieuwenhuizen, die in 1858 onze betrekking met Siak rgeldde, schatte do bcvolking van eigenlijk Siak op ruim 17.000, die der Onderhoorigheden op ruim 14.000 zielen ; de Sultan echter schatte de bevolking van zijn gehele gebied in 1893 op totaal 25.000 zielen, bpten de vrcmdelingen (vooral Chincezen); binnenkort zal cene ziclen telling gehouden worden. De inheemsche bevolking van Siak vindt een middel van bestaan in de teelt van rijst op droge velden (enkel sawahs vindt men o.a. slechts te Teratak Boeloeh en Petapahan), de inzameling van boschproducten, ook bijenwas, on de vischvangst, vooral troeboekvisserij. Rijst wordt van Singapore en klappers worden van Mai aka in Siak ingevoerd. De handel, vooral de doorvoerhandel met Pakan Baroe aan de Siakrivier en Teratak Boeloeh aan de Kampar als transit-plaatsen, is hoofdzakelijk in handen van Chincezen, lieden van Pakoemoeh (Pad. Bovenlanden) en personen uit de V Kota's. Kenteekenend is de vergelijing, die de Siakkers gebruiken om den doorvoerhandel in hun gebied te beschrijven: Eigenlijk Siak is de keel waarlangs de artikelen (handel) van den mond (Singapore) naar de maag (Midden-Sumatra) gevoerd worden. Aan de Siak-rivier (zie aldaar) ligt de eigenlijke Inlandsche hoofdstad Siak Sri Indrapoera, die door zijn langgestrekte bouwwijze aan beide zijden van de rivier en zijn groot sultanspaleis geheel den indruk van een stad maakt, vooral waar in de moerassige omgeving do nederzettin- gen alle uiterst klein, vervallen en armoedig zijn. Aan den rectoroever bevindt zich de Europee- sche wijk, een wel wat weidsche naam voor de controleurswoning, de pasanggrahan, het etablis- sement der in- en uitvoerrechten en een inland- scho school. Van de oude versterking (fort) zijn alleen nog enkele gebouwen, die verhuurd worden, overgebleven; de walien zijn geslecht en de militaire bezetting is sinds een tteatal jaren opgeheven. Sduin tegenover het fort, dus op den linker oever der Siak-rivier, ligt het Chi- neesche kamp. Even voorbij het Chineseesche kaint verdient vermelding de door een hoogen wal omgeven en van steen opgetrokken be- graafplaats (magam) der leden van het sultans- geslacht, ook bekend uit de Siakgeschiedenis; lets verder bevin t zich do woning van den Sultan, omgeven door een geheele kampo?ng van won ingen, toebehoorende aan familieleden en dicnstharen. Het paleis van den Sultan is een grootsch, modern gebouw met een reusachtigen tuin. Van do andere gebouwen verdient in de eerste plaats vermelding het imposante, eerst kort geleden in geheel modern indischen stijl opgetrokken gemeentehuis, on meet als eigen- aardigheit de drukkerij, waar met twee hand- persen de sultansbesluiten enz. gedrukt worden. Wegen zoekt men op de hoofdplaats Siak tover- geefts, slechts loopt op het Gouvernement's etablis- sement een rechte weg, en aan den overkant der rivier oveneens een weg, die hot verbindt met de kainpo ng dalam wegen heeft de inlander geon talrijke soengefs en krckjes, Siakrivier, gemakkljkor te onderhouden verkcrsmiddelen in die moerassige land zijn. Do handel der hoofdplaats Siak is in de laatste jaren sterk vorminderd, terwijl de hoogerop glogcn doorvoerplaats Pakan Baroe

(zie aldaar) aanmerkelijk in bloei is toegenomen. een liogoci, plaats innanicn, met den Laksamana Nog zij venned, dat in de Ondcrhoorighed van Bockit Batocdc raad van landsgrootcnvonn- den. Bagan Si Api-Api, bekend oin haren grooten handel doch sedert de soekoe leden zich verspreid met Sjajala en Singapore in trasi cn droge visch, en hadden gcen eigen bestuursgebied nicherhaddencn te Selat Pandjang (op het ciland Tebing Tinggi) slecl. ts forncel deel uitmaakten van het zelfbo- stuur, controlcurs zijn gevestigd (zie onder die namen). besloot men doze waardigheid * op to hof- fen, en Voor bevoelking en geschiedenis, zie voortaan den sualid alleen het zelfbestuur te la ten tiioefenen. Ook werkte hiertoe mode do OOSTKUST VAN SUMATRA.

Bestuur. Het bestuur van het Landschap Siak oinstandigleed dat sedert het gezag dezer lands- wordt gevormd door den Sultnn, de viergrootc verdwenen was, zij do uitoefening van een Boekoehoofden (Datoe Pasisir, Lima Poeloch, Tanah- behoorlijk bestuur in den weg stonden. Tegelijk met Datar en Kam par) en den Datoe Lak sain ana van de afschaffing van deze waardig- lieden werd een Boekit Batoc. In de onderhoorigheden heeft dat beoorlijk districtsbcstuur inge- steld, gegrond op een bestuur zijne vertegenwoordigers onder de titels van indeeling van het uitge- strekte landschap in vijf Temenggoeng en Datoek en daaron- der de kampo (districten. De vroegere landsgrooten zouclcn slechts nghoofden en batins. De inrichting van het inwendig in aanmerking komen voor de nieuwe ambtelijke bestuur van dit landschap word beheersclit door het in betrekking van districtschoof, implaats van hun oude 1907 gscloten contract, in hoofdzaak gelijk met die adat- positie, voor zoover zij de noodige geschiktheid der overige landschappen in het gewest Oostkust v. betoonden.

Sumatra. Daar bij het overclrijden in 1908 van den *Literaal in r* : Gramberg, Geographische aantec- Sultan Sjarif Hassim diens zoon, Tengkoec Sjarif keningen betreffende de res. Sum. O.kust speciaal Kasim. de aangewezen opvolger, nog imhclcrjarig-Siak, T. A. G. VI, bl. 100; J. A. van Rijn van was, word het bestuur over het landschap tijdclicijk Alkemadc, Reis van Siak naar Paja Kombo, T. A. G. opgedragen aan twee Regonten. Op 3 Maart 1915 had Rks. 2, II. b'. 202 : H. Hijmans van Anrooij, Nota do verheffing van Sjarif Kasim tot sultan plaats. Hij qmtn-nl het iijk van Siak, — T. B. G. XXX, bl. 259 betuigde zijn instemming met een regeling van zijn Net seller, Tje NederlandcrB in inkomsten, die meer in overeenstemming was Djohor en Siak7(jd2'- IS6.5. Verh. B. G. XXXV, 1870. gebracht met de land- schapsmiddelen. Ontving de Het nieuwe contract vindt men in zijn geheel als vorst vroeger ruini 90.000 gulden per jaar, thans werd bijlage I opgenomen i, de Kroniek 1917 van het dit bedrag gereduceerd tot 45.000 gulden en Oostkust van Suniatra-Instituut.

bovendien werd geheel geschrapt een som van 50 000 SIAMANG (MAL.). GIBBON. - gulden, die de vorige sultan als Tcngkoec Neah Said SIANTAN. Eiland bchoorende tot de Anam- Sjarif Hassim per jaar ontving, en een soort basgroep. Zie POELAU TOEDJOEH.

persoonlijko toelage was voor zich en zijn erfge- SIANTAR. De steeds meer in gebruik komendo namen. Als schadeloosstelling vooi* dit laatste verlies bek orting van Pcmatang Sian tar, hoofdplaats der ontving de nieuwe sultan een som van 500.000 gulden afdeling Simeloengoen en de Karo Jandcn van het ineens. Bovendien betuigde de Sultan zijn instemming gouverneincnt Oostkust van Sumatra. Onder het met het voornemen om een nieuw politiek contract te "Siantarsche" verstaat *men mecst* de groote, sluiten, waarin o.a. tot uitdrukking zou komen hetwaarschijnlijk aHuviale vlakke, die, voor een groot beginsel van teniggave der Gouvernements-uitgaven, deel begroeid met alang-alang, afgcwisseld door weJke gedaan waren in het rechtstreeksche be- langcnkele bosschen, de omgeving van de hoofdplaats en van het landschap. 24 Mei 1910 werd dit nieuwe wcl voornanieJijk het cultuurgebied van contract gscloten en 29 September 191G door den SimCloengoen vormt. (zie aldaar en onder Pc in a tang Gouverneur Generaal bekiachtigd. Siantar). De ocroon (=landschap) Siantar vormt een

Sedert de instelling der onder controle van het der 4 Jand- schappen van de onderafdecling Europeesch bestuur staando landsch pskas wor- den in Simeloengoen on bestaat uit 4 deelen, welck men Siak, evenals in de andere zelfbesturendetezamen als een bondgciootschap zou kunnen landschappen ter Oostkust van Sumatra, allc beschouwen t.w. : Siantar proper, Bandar, Sidepmanik, inkomsten van het landschap in die kas ge- Btoort, duscn Sipolha. In September 1885 begaf zich do con- ook de door liet Gouverneincnt uit- betaald wordendo troleur Hijmans van Anrooy naar de Bovcn- landen schadeloosstclJingen wegens overgenomen om een onderzoek in te stellen omtrent belastingen en rechten en de cijns voor uitgegeven grcncsgeschillen tusschen Siantar en Pagoerawan, t landbouwconcessies enz. (haeil tanah), terwijl alleevens naar na- leid'ng van gerucht n over een g- uitgaven in het belang van het landschap te doen, heime overecnkomst, welke door een vrcmdling waaronder ook het inkomen van den Sul tan en de gscloten zou zijn)met den radja van Siantar *hoofden*, uit die kas worden bestreden.

Behalve voor de in eene bijlage van het politiek nnen van privilegien, di- reel ge'ekon op bui'enJandscl contract genoemde belastingen berust het recht tot het o ij jn< rgl g n de zaken in het lindsc ap. H< t g<-voh; Jcf; en van belastingen van welken aard ook, v : n b > venrenn< m<le re h wns, dat Siantar bij het daaronder begrepen het invoeren van pachten en Ned. gel->i<-d word ingc- Jijfd, hetgo n bij monopolien, uitsluitend bij het Gouverneincnt. Gouvernementsbesluit vnn 23 October 1889 word

Bij Gouv. BL van 28 Januari 1915 (Ind. Stb. no. J) goedgekeurd. De Jaatso Radja werd oin zijn *zijn zeer* gewichtige veranderingen gekomen in het knevdarijen bij Gouv. Besl. van 24 April 1906 van zijn zelfbestuur. Aangezien de ter hoofdplaats Siak gevestigde waardigheid vervul- len verklaard en naar Bcngkalis vier soekehoofden 才才才 . Z

30, , C/

成, 爽 E—e Ur

“ C

verbanen. (Nota betreffende de Simeloengoesche landschap i en, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Volkenk. dl. 51 (1909) pg.-527). - De Siantar-lijn is de st oom tram verbinding

van Pematang Sian tar met Tebing Tinggi, waar aansluiting in rdt vcrkregen aan hot Deli-spoor-wegnet. Plannen bestaan tot de verlenging van deze lijn naar Prapat aan het Toba-nicer. Scdrt 2 October 1917 is oen con particuliere autodiensst geopend (eons per week) van Siantar naar Pana- hatan, in aansluiting waarmede van Pana: atan eon motorboot vertrekt over het Toba-meer naar Balige. Vandaar uit kan men per auto do residentie Tapanoe binnenrijden.

SIAOE-EILANDEN. Deze eilandongroep, waarvan Siao en Makalehe do voornaamste zijn, met de eilandjes ten Noorden hiervan tot Groot Sangi, het dj ooggoeschap Tamako op laatst- genoemd ciland en het djoegoeschap Kaboe- joean op do Talaudeilanden, vormen een land- schap van do onderafdeling Sangi-eilanden, afdeling Menado der gelijknamige residentie (korto verklaring 10 Oct. 1913) onder het bestuur van eon radja met zijn mantri's (zie KANDHAR- TA It Oh NA). Het eiland Siao is het grootste en zeer bergachtig. De grootste berg <5n vulkaan is de A woo, (± 1900 M. hoog) wiens kale top met zwavel is bedekt en die steeds rookwolken uit- stoot. De overige bergen zijn niet hooger dan 250 M. Do vlakke kuststrook is zeer smal. De voornaamste plaatsen zijn: Oeloe, do standplaats van don radja en een zendeling met eon opleidings- school voor ini. part. onderwijzers; Ondong, de standplaats van oen zendeling en eon djo- oegoe; Tamako, op groot Sangi de standplaats van oen zendeling en eon djoegoego. Ondong en Oeloe zijn door een vrij goeden weg verbon- den. Het ciland Maka!6h6 is bewoond; men vindt cr een zoetwatermeertje.

SIBAJAK. Een oude vulkaankegel ongeveer 45 K.M. ten Z.Z.W. van Medan (Opstk. v. Sumatra). Do Sibajak zelf (hoogste punt 2094 M.) vertoont van het O. gezien een breeden afge- stompten top, en is naar het N. verbonden met <icn J. Pinto (2212 M.) on wordt door de Bataks AIH „vader der bergen" nageduid. Blijkens de kaart, voorkomende in het Jaarv. Top. Dienst J!J4, PL XXIX (met vcrschillende foto's, zie ook dat Jaarv. 1907, P. : J, wiar een foto van <lon krater wordt gegevon) zijn beide bergon n-cds tanielijk uitgespoeld, ofschoon in den Sibajak-krater (do D. Pinto bezit cr geen) nog hevi'o sulfataron-working plaats heeft; toeh is do afzetting van zwavel or tegenwoordig maar goring, ofschoon zij vroeger aanzienlijk moot zijn gewcest.

SIBAJANG. Linker hronrivier, dio met de Singiugi oven boven Gocnoeng Sahilan in de onderafdeeliig Kam)ar Kiri, afdeling Bngkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra, do Kampar Kiri vorint. I let Sibajang stroomge- biod vormdo vroeger oen onafhankelijk Jand- schap, dat meer in naani dan in wrklijkheid den Radja van Gocnoeng Sahilan als gebieder had. Do vorHt had goen direct gozag; wannocr hij zic!)vortoondo bracht do bevolking hem rijst op, hetgoen langzamerhand tot een vaste be- lasting is geworden. Meldenswaard is, dat Siba- jing feitclijk een bondgenootschap vormdo, bestaando uit do landschappen Batoe Sanggan, Oedjoeng Boekit, Koentoo, en Loedai, elk bo- stuurd door eon chafjipah (stcdhouder) on met zoo stork doorgevoerdo zelfstandigheid, dat bomoeienis met elkaars zaken absohuit buiton- geloten was, tenzy daarom govraagd word.

Tandjoeng Balit is de voornaamste plaats aan de Sibajang. & /

SIBASO. Naani voor de sjamanen bij de Ba- taks; letterlijk: het woord; bij uitbreiding: zij, die door een geest beziold zijnde, ook geach worden het woord van dien geest te spreken. Gewoonlijk zijn hot vrouwen. (Zie SJAMANIS- ME).

SIBERG (JOANNES). Geboren te Rotterdam (14 Oct. 1740) uit het huwelijk van H. Siberg met A. Th. Jalink. Hij vertrok 24 April 1758 als constabclsmat naar Indie en word in het- zelfde jaar te Batavia tot assistent in dienst der Comp, benoemd. In-1776 huwde hij met een dochter van den toenmaligen Ontvangcr-genc- raal van Ned.-Indie Alting en werd in dat jaar bevorderd tot opperkoopman, commandeur van Sumatra's Westkust. In Sept. 1780 (zijn schoon- vader was toen waarn. G.-G.) volgde zijn be- noeming tot gouverneur en directeur van Java's Noordoostkust, we lke be trekking hij tot Sept. 1787 bcklcddc, na inmiddels in 1782 te zijn benoemd tot Raad extra-ordinair van Ned.- Indie. Aan zijn opvolger J. Greeve gaf hij dd. 18 S?pt. 1787 een zeer belangrijke "Memorie" betreffende dat gouvernement (gepubliceerd in de Jonge: Opkomst, DI. XII, bl. 8—124). In deze functie trader, vooral zijn hoedanigheden als „handig koopman" op den voorgrond. Van Do venter skrijf. : (Da Jonge, XII, bl XLV) „Met het reeds door hem vergaderde kapitaal trad hij regstreeks en zijdelings als concurrent der par- ticuliere havdelaren op, kocht hij of deed hij door de kapitein -Ohinezcn alto rijst en zout opkoopeu, en verhandelc hij die hetzij aan de Con^)agnie, of overal elders". Maar hij had cok goede hoedanigheden; in 1784 bijv. stichtte hij op eigen kosten te Samarang een "Marineschool" (De Jonge, XII, bl. G4). Bij zijn aftreden als gouver-neur werd hij bencemd tot President van het College van Schepenen van Batavia en vervolgens (in hetzelfde jaar 1787) tot Kolonel van de burgerij aldaar en com missaris van het klein zegel. Vicr jaren later volgde zijn aansLelling tot Raad ordinair van Ned.-Indie en in 1793 tot Eijrste raad en directeur-generaal van Ned.- Indie ad interim, welcke laatste betrekking hij echter wederrechtclijk en ten koste van Van do Graaff, gcwczen Gouverneur van C ilon, dio door de hecrn XVII reeds in 1791 tot die functio geroc pen was, bcklcddc. G.-G. tevens C.-G. Alting, wist zelfs to bewerken dat zijn school- zoon (14 Dec. 1793) werd benoemd tot Comm.- Gen., welck betrekking Siberg waarnam tot do ontbinding der Hooge Commissi. op 28 Sept. 1799. Bij het overlijden van den G.-G. van Over- straa ten (die Al ing als zoodanig was opgcvolgd), den 22 Aug. 180J, trad Siberg op als waarn. G.-G. en werd in die functie bevestigd door het Staatsbcwind der Bataafsche Republick dd. 16 April 1802, hoewel hij reeds als dir.-gen. in Holland zeer gewantrouwd word (De Jon go, XII, bl. LXIV noot). Na nicermalen ontsJag te hob ben vcrzocht werd hem 19 Oct. 1804 vergund zijn waardigheid over te dragon aan den dir.-gen. Wiese, doch hij trad officieel eerst af den 15 Juni 1805. Daarna bleef hij als ambtelos burger in Indie wonoij en overleed op Molenvliet bij Batavia, don 18 Juni 1817. Tydens zijn bestuur als G.-G. had coix algemecno opstand in Cheribon (zie aldaar) plaats, en was hot in Bantam wegons

het vermoorden van den Sultan (18 Maart 1804) ook niet ruslig. Een doorslaand bewijs van zijn anti-Fransche gevoelens (hij word steeds ver- da cht. Engelschgezind to zijn), maar ook va, zijn zelfstandighcid gaf Siberg in 1803, toen den 11 Dec. een Fransch eskader ter reede van Batavia kwam, mldende den hernieuwden oorlog met Engeland. Dit eskader voerde to vens 200 man hulptroepen a an, met nb. 40 hoofdofficierecn, zoogena&md om beschrijving te vrlcenen tegen den gemcen schappe lijken Engelschen vijand, doch inderdaad om vasten voet op Java te krijgeJi. Si berg zag dit zeer good in, nam het aan- bod a an voor zoo ver de manschappen betrof, doch liet den woordvoerder, Adjutant-Generaal de Gosson met zijn geheelen staf wecr vertrek- ken naar Mauritius, vanwaar hij gekoninc was. Als G.-G. schreef Siberg 19 Mei 1802 een „Kort vertoog^, omtrent het „Bericht^ van D. van Hogendorp, en wdcrlcgt daarin diens bewcrin- gen (De Jongc, XIII, bl. 39—3). Over het alge- worden de bestuursdaden van Siberg, in zijn verschillende functien, verre van gunstig beoordeeld. Everzco zijn karakter; ofschon zccr ervaren in zaken van hardel en cultures geld Zij tevens als man van weinig integriteit, die zijn eigen b^ lang bo ven het Camp. belang stelde en betrokken was bij een reeks van rrtal- versaties.

Zrifera加加 — 遂p Rhcde van der Kloot,

De GouverneuYs-Generaai en Commissarissen-Generaal / . . . enz., *s Gravenhage, 1891; zoo mode de daarbij vermelde bronnen.

SIBIROET. Het grootste en nicest Noordelijke eiland der Mdntawci-eilanden (zie aldaar). Op oude kaarten staat het aangegeven als Menta-wei, Noord-Pora en Goe Fortuin ; bij de eilan- ders is het onder geen algemeenen naam bekend. Het strekt zich uit van 0°55' tot 1°50' Z.B. en van 98°38' tot 99°25' O.L., met een lengte van omstreeks 100, een gemiddelde breedte van 40 K.M. en een oppervlakte grooter dan do ge- zamenlijke oppervlakte der overige eilanden van de groep. In het N. wordt het van de Batoe-eilanden gescheiden door de ongeveer 40 K.M. breede straat van Siberg, die evenals de Zee- bloemen-straat, welke het eiland scheidt van Sipoera, door de groote scheepvaart bevaren wordt, echter boven deze verkozen wordt wegens haar beteren ankergrond, ook omdat zij zich bevindt in den lichtkring van. het kustlicht van Poelau Bodjo (Batoe-eilanden).

Rivieren zijn er vele, doch van zoo geringe beteekenis, dat slechts de voornaamste ver- meld worden: Marasiep met uitwatering in de Straat van SibCroet, Tabekat of ToeboenWoinan, SiIipat of Kabaloean, Sil ogoeiTj i in p oengan, Sai-bi, Sjaribiroo (O.zijde); Katorci, Teleleoe (Z.zijde); Simaloebak, Papadjat, Mataloe, Ma- I6gie (W.zijde). Er is voor zoover bekend een groot meer dicht aan de Z.kust, Ngeo-Ngeo geheeton; een ander, als zoodanig aangemerkt, is slechts de voortzetting van de binnenbaai van Tabekat, met deze verbonden middels een na- tuurlijk gevormd kanaal ; op de kaarten komt het voor onder den naam Berasaremin, waarschijn- lijk een verbarstering van Berasa asin of „zout smakend", een naam door de bemanning van een der oorlogsschepen daaraan gegeven, omdat zij in haar verwachting er zoet water te vinden teleurgesteld word.: het water is er zout en brak.

Het begrip van landschappen als politioke eit administ.ratievc eenheden is den cilandrcs vreemd- Do onder namcn bekende streken zijn gewoonlijk riviergebieden of genoemd naar de daarin ge- legen hoofdkampeongs. Op Siberoet zijn die stre- ken : Marasiep in het N.; Tabekat, Bilipa 班 Silogoci, Tjinipoengan, Saibi, Siberoet in het O. ; • Katorci, Teldcoe in het Z. ; Simalocbak, Papadjat Mat aloe, Malegic in het W. De hoofdkampeongs best a an uit cnkele grooto en een aantal kleino- huizen. Een groot huis wordt door meedero gezinnen, soms wel 50, bewoond. De bowonera van SibCroet staan als oorlogszuchtig to boek. Van de Mentawci bewoners hebben alleen zij een schild onder hun bewapening, waaruit blijkt, dat zij crop bedacht zijn hun wapens tegen menschen c keeren. De meeste vyandelikheden tegen ons gezag of tusschen de Mdntaweiers onderj in g zijn dan ook ten laste der bevolking van Siberoet te boeken. Toen Alfred Maass c.s. om- streks 1900 het eiland wildc bezcoeken voor be- studeering van volk, taal onz. word dit niet toegestaan, omdat het Gouvernment geen voilig- heid kon waarborgen wegens de vijandelijko gezindheid der bewoners. Ook thans nog hebben de bewoners der overige Mentawci eilanden wel onderlinge aanraking, maar ongaarne met dio van Siberoet, omdat zij op hun tochten daarheen steeds vyandelikheden ondervonden en ver- schoidenen van hen daarbij het levcn lieten. Do krijgsvanzichtige aard der lieden van SibCroet heeft vennoedelijk de dcr gceindcn bewogen zich andere woonplaatsen te kiezen en zoo moeton deze dan op de andere eilanden zijn terocht ge- komen. Dit geeft steun aan de reeds door Marsden verkondigde meening, dat SibSroot do bakermat is van de M^ntaweiers. Ook do taal- kundigen komen tot de theorie, dat hot». Mentawcisch afkomstig is van den vasten wal, bijeen bleef op Sibroet, en later zich verspreiddo over de andere eilanden.

Omiggende eilandjes: Semasin of Sigir, Poia., Sanggoerak, Maana (Brtlia), Katoembung, Lan- gaira (Carolina), Pokci of Limo (Anna), eordcr een schicreiland, Tanbanan, Tseribakat, Siala- noesa, Goelaboegci, Timamboe Sikoro, Siraboea, Tinongonai, Sariotoi, Tinoto, Baboes. (O.): Litboet, Koebo, Lokwi, Bokhoe, Sikadja, Ma- seh6, Sitalclalioe, Timian (in de Katorci-baai); Siloina of Selenna, Pan gain ng of Njangnjang, Karamatij, Simakalabai of Mainock (Montrado), Karangbodij of Poelogajat (West-eiland); Jangs de Z.kust : Koraniki, Li pa of Karaniou, Djock- djock of Beti, door welke drie eilanden aan de Z.W.kust en het eiland Siberoet do Jonny -Street of Ogak Njong gevormd word.

Sedert 1914 is SibCroet met do Pagai-cilau- den vereenigd tot cene onderafdeeling Mcntawci- eilanden van de afdeling Padang inct MoeraSi- bCroet aan do rivier van dien naam als stand- plaats van den beslurenden ainhctnaar.. (Zie- ook MfINTAWCI-EILANDEN). / + / t :

SIBEROET (STRAAT) loopt (usschon hot heuvelachtigo Ta nah Bala, het Zuidelijkscdo der Batoe-eilanden en het vrij hooge Siberoet, het Noordelijksto der Mentawci-eilanden. Hol West- gdeelte van de 40 K.M. breede straat is zeer diop en schoon, in hot Oostgedeelte liggen, op don onderzceschen rug welke de beido eilanden verbindt, talrijko govaren, zoodal slecbta twee veilige vaarwegen daarover leden, eert

langs den Noordwal en een dicht beN. langs SibSroot; de laatste wordl algeomeen bevaren om godokt te zijn tegen do hoog, inrollende deining en verzekerd to zijn van ankergrond, indien ankeren noodig, mocht wezon. Door do verlichting kan de straat ook des nachts worden bevaren. De Westpunt van Ta nah Bala heeft een zoer kenbare heuvel, de Zuidpunt is laag en zandig, daartusschen is de kust niet genaakbaar door de hevige branding; beO. de Zuidpunt wordt een baai gevormd, voor welke het dichtbegroeide, heuvelachtige, door een smal kustrif omgeven eiland Bodjong ligt. De Noordkust van Siberoet is laag, zandig, met hoog geboomte begroeid en loopt geleidelijk op naar het heuvelland; alleen de N.W.punt, Boompjeshoek, is rotsig en kenbaar aan een helder witte rots met een enkel boompje. Z.W. van dezen hoek vormt de kust meerdere hoeken, waartusschen zandstrand ligt en waarvoor een smal, steil aflopend, steenachtig kustrif uilsteekt, waarop zware branding staat. BeO. Booinpjeshoek loopt het kustrif geleidelijk naar zee af, bij de Noordpunt van Siberoet is het weer steiler naan de N. O. punt buitengewoon steil. Het W.lijkste gevaar in de straat is het drogo Makas-serrif, waarop altijd hooge branding staat, de overige gevaren liggen meet langs den Oostrand van den uit zand en koraal bestaanden onderzeeschen rug, het Zuidelijkste dezerriffen op 4 K.M. van de Noordpunt van Siberoet.

Van November tot Mei is het in de straat steeds fraai weer met flauwe koelle, overdag uit het N.W., 's nachts uit het Z. en Z.W., in Maart en April komt een enkelo maal een zeer koert e W.lijk bui, soms met regen gepaard, voor. Do buien, welke zich des namiddags dikwijf boven de eilandon samenpakken en die, welke zich elken avond boven den Suniatrawal vormen en met den landwind naar zee drijven, lossen op voor zij de straat bereiken. Van Juni tot September waaien veelal hard. N.W. en W. winden mot zware buien. Do stormen zijn onregelmatig en veelal afhankelijk van den wind. Zij bereiken hun grootste snelheid langs den wal. Do vertikale waterbeweging is overwoegend dubbeldaagsch, het verval bedraagt hoopriens 1 M. Zio Zoenmngsdeci I.

SIBOGA EXPEDITIE. Dczoo ex] editie tot onderzoek der Fauna en Flora der zeein en der godstddheid der diepe bekkens van den Indischen archipel had plaats onder Jeiding van Dr. Max Weber, hoogleeraar aan do Universiteit van Amsterdam, met 11. M. flotillevftartuig „Siboga“ onder commando van den Luitenant t/z. lo kl. G. T. Tydeman. Hem ter zijde Btonden de Luitnants t/z. II. J. Boldingh en C. E. Hoorcns van Hoyningen en de hoofdmachinist I). M. Klazinga. Do wotenhchapplijke staf bestond nnaast don loidor uit Mvrou v A. Weber —van Bosso voor de algologio, do zodlogen Dr. J. Voreluys, H. T. Nierstranz, Dr. A. H. Schmidt, tovons arts, on don tckconaar J. JI. Huysmans. Op 7 Maurt 1899 verliet do « xpeditio Soorabaja en kcerdo 27 Februarri 1900 derwaarts terug na een weg van 10.000 zeomijlon afgelegd te hebben. Op dozen weg wor-on achtereenvolgens in do Bali-, Flores-, Savoo-, Celebes-, Halmahera-, Ceram-, Banda- en Timor- zee bonevons in do voornaamste straten tusschon do eilanden van den Archipel nicer dan 300 loodingen tot op diepten van 5684 M. verricht on grondproeven opgehaald. Met verschillendo vangwerktoigen word op 244 stations do Fauna

van den bodem, van het oppervlaktewater en van de tusschengelegen waterlagen onderzocht on vaak in verband daarmedo de temperatuur en het zoutgehalte van het water bepaald. Voorta werd op talrijko eilanden de Fauna en Flora van het strand onderzocht on bijzondero aandacht ^{aan} de koraalriffen gewijf. Naast schetsen van ankerplaatsen, werded kustopneming, astronomische plaatsbepaling en meting van berghoogten verricht. Hierdoor werden gegevens verzameld voor de samenstelling eener nieuwo, belangrijk gewijzigdo kaart van de diepte der zee van den Archipel, terwijl de bewerking der grondproeven de gaardheid van den zeebodem leerdo kennen. Do hydrographische uitkomsten der expeditie veroorloofden verder de besteande kaarten op verscheidene plaatsen te verbeteren, zoo vooral de Zuidkust van Timor, de ligging der eilanden in de Halmahera-zee, de Westkust van Nieuw-Guinea enz.

Maar vooral werd een zeer omvangrijk materiaal bijeengebracht, waardoor het mogelijk werd een beeld te ontwerpen van de marine-Fauna van den Archipel, niet alleen van die organismen, die op of even boven den bodem leven van af 4391 M. diepte tot aan het strand, maar ook van die organismen, welke in hot water zweven (Plankton) van het oppervlak der zee tot ettelijke duizenden meters diepte. Reeds een voorloopig onderzoek leerdo, dat hierbij onverwacht veel nieuwe uitkomsten verkregen waren. Eene rijke verzameling van algeen benevens van fndere lagere plantaardige organismen (Diatomeen, Coccusphaeren en Peridineen), die in het water zweven, heeft eveneens onze kennis omtrent den Archipel op ongekende wijze uitgebreid.

De resultaten, die verkregen werden door het onderzoek van het op de expeditie verzamelde, dat door vijftig medewerkers in Nederland en het buitenland werd ter hand genomen, zijn verschenen in het werk: „Siboga-Expeditie. Uitkomsten op zodlogisch, botanisch, oceanographisch en geologisch gebied verzameld in Nederlandsch Oost-Indie 1899 — 1900 aan boord H. M. Siboga, on cler commando van Luitenant der Zeele kl. G. T. Tydeman, uitgegeven door Dr. Max Weber, Prof. in Amsterdam, Leider der Expeditie“, waarvan thans 75 afleveringen verschenen zijn. Voorloopige inedeelingen over de resultaten der expeditie verschenen in Bulletin 24 — 35 der Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koni on, van welke Maatschappij de expeditie uitging on die ook haar financieel en moreelen steun verleent bij de uitgave van bovengenoemd werk, dat tovons geldelijk gesteund wordt door do Departomenten van Binnenlandsche Zaken en van Kolonien. Voorloopigo inedeelingen over do resultaten der expeditie bovot do „Gids“ van 1900 on Pterinann's Geogr. Mitteilungen, Hoft VIII, 1900.

SIBOLANGIT. Een plateau in de Deli-doesoen van het gouvoornent Oostkust van Sumatra, golcgon aan don grooten zoegenaamden Karo weg van Medan (Arnhemin) naar Kaban Djaho. Fo'teljk is het niet nicer dan een vrij breedo landrug tusschon do Pi'tani- on do Bdtiioes rivieren, vijf geaccidontcerd en met een aanmerkelijk helling aflopend. Hot bo> hoort tot do rogenrijkste gebieden van Su-

matra; per jaar valt hier G000 m.M. regcn. Dit was medo een van de redenen, waar- in het Batak Instituut concessies op de gronden heeft aan- gevraagd voor beoefening van den sawah- bouw. Deskundigen hebben de geschiktheid van den bodem- daarvoor- in twijfel getrokken en bovendien zouden do kosten in verband met het bevolkingsvraagstuk zeer aanzienlijk zijn. Van do plannen is tot nog toe dan ook niets gekonien. Een deel van het terrein is beschikbaar gesteld voor een succursalc (de eerste buiten Java) van den Buitenzorgschon PlantenUuin, waarvan de aanlegTnelTjraclit is ter hand genomen. Sibola- ngit is do hoofdgeinechte voor het Nederlan sche zndinggenootschap in do Deli- <?oesoen en tclt thans tai van bijgemeenten onder haar ressort. In 1910 bedroeg het aantal Christenen 279 en dit had zich uitgebreid tot 337 in 1914. Er is een hulpziekenhuis onder leiding vaneen vcrpleegster, terwijl ook voor de verzorging der melaatschen . een verpleegster is aangesteld. De plaats heeft een Europeesch hotel, vooral voor doortrekkende reizigers naar de Batakhoogvlakte.

SICHOELFI. Landschap aan de N.O. kust in

v. r. - het meest W. deel van Simaloer of Simoeloel, '.

welk oiland uitmaakt de onderafdeeling Simeu- loeo van de afdeeling W. kust van Atj&h. Het grenst ten W. aan Lekon, ten Z.W. aan Salang, ten Z. en ten O. aan Simoeloel, en ten N.O. aan zee. In de Sibïgd-baai heeft het een prachtige natuurlijke haven, welke slechts door een nauwe geul binnen te varen, een ruime ligplaats biedt aan een goed aantal van do grootste oceaanvaar- ders. Vrachtschopen van de Al.Oen Nederland en Rott. Lloyd plegen er binnen te varen om hout te laden van de te Sibïgo gevestigde hout- aankapmij. Sichoeld wordt bevoloed door voor dit eiland vrij belangrijke rivieren, t. w. de Loean Laoeld, afwatering van het meertje Bawa Laoeld, welke in do Sibïgd-baai uitmondt, de Loean Sichoelfe, die langs het plaatsje Sichoeld stroomt, en de Loean Lajaniba'ong, die bij het plaatsje van dien naam in zee vloeit. Een goede grasweg, in heerendienst aangelegd, voert van Sibïgo over Sichoele naar Sembilan. Overigens is het strand de communicatieweg, terwijl een paar voetpaden Z.waarts voeren, dwars door het eiland, naar Simoeloel. Aan het hoofd staat Datoe Mohamad Toeni, wiens korte verkJaringsdd. 29 Maart 1913 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Govv. be- sluit van 16 Januari 1914. Hij is van Atjchschen oor prong, van „soekoc dagang", de vreemdelin- genkolonie in het landschap. De voornaamste der inheemsche soekoehoofden is de pamoentja⁸. De bevolking meent van Niassche afkomst te zijn en spreekt evenals dio van Salang, de „v/ali banoeah" (landstaal), welke geheel afwijkt van de in *Simoeloel* en Tapah gesproken bano⁹. *Zio* voorts SA LA NG en *SIMALOËP*.

SIDA ACUTA Bunn. Fam. *Afaltaedae.Sidagoeri* (JAV.), Galoengan, Sadagori (SOE/D.). Kruid- achtige plant met gele b'oeinen, vaak eenigszins heesterachtig en tot 1 M. hoog, algemeen langs de wegen en op bouwland tot 1500 M. boven zee. Uit de bast kan een vezelstof worden afge- scheiden.

SIDA RHOMBIFOLIA. Saligoeri, Sapoe Jia- laman (XAL.), Sidagoeri, Otok otok (JAV.). Een tot 2 M. hooge h eester op dezelfde plaatsen als do vorige.De wortel wordt gekneusd als inlandsch geneesmiddel gebruikt. De plant heeft vooral

de aandacht getrokken als mogelijke vezelplant, daar de vezel uit den stengel zeer veel goodo cigenschappen heeft. Proefneming in hot grof hobben echter nog iijet plaats gehad, ~~zoodat het nog onzeker is of *Sida rhombifolia* met voordeel kan worden gecultiveerd.~~

SIDAGOERI (JAV.). *Zio* SIDA RHOMBI- FOLIA en SIDA ACUTA.

SIDAJOE. Controle-afdeeling (met gelykna- nige hoofdplaats) der afdeeling Grisee (Grosik) van de residentie Soerabaja. De afdeeling staat uit de districten Sidajoe en Karangbi- / j nangoen. Het aantal desa's bedraagt resp. 55 en 119, waaronder eene prticuliere desa, ge- /² legen op het pax'ticuliere land Dradrat. Sidajoe was voor de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur eene afzonderlijke afdeeling, tovens regentschap : eerst werd do afdeeling opgehoven en gedeeltelijk gevoegd bij Gr see en Lamongan ; in 1910 kwam het regentschap te vervallen. De streek is schraal en arm, voornamelijk kalk- formatic, de sawahs hebben jaarlyks te lijden van gebrek aan water of overstroming : zoodat steeds belangrijke afschrijvingen van do land- rente moeten plaats hebben. De hoofdplaats, vroeger aan zee gelegen, maar door do vorlog- ging der Solo-monding en de daardoor veroor- zaakte aanslibbing thans ver van de kust vor- wyderd, is armoodig en vervallen; particuliere Industrie komt niet voor, even min inlandscho nijverheicl : vischvangst is een vrij belangrijk middel van bestaan.

SIDAJOE. District van de controJe-afdeeling Sidajoe, afdeeling en regentschap Griseo (Gr6- sik) der residentie Soerabaja. Het tclt 55 desa's, is verdeeld in 3 onderdistricten en teldo uit. 1915 ± 52.000 zielen, waaronder een 30-tal Europeanen en ruim 100 Chineezen.

SIDANGOLI. Ternataansch district op do Westkust van hot Noordelijk schiereiland van MaJmahera, grenzende ten Noorden aan Dj ailolo, ten Zuiden aan Dodinga en ten Oosten aan het district Kaoe, waarvan het door de centraïn berg- Jceten Alazlo to ma toea gescheiden is. Do grens met Djailolo is het riviertje Taocroc Itji, dal bij kaap Golaoe in zee valt. Do grens met Dodinga valt by het riviertje Ake Laha. Do kampoeng Si- dangoli Jigt aan het strand aan een door cilandjes beschermido bocht vol zandbanken en wordt bo- wooncl door ongeveer 600 Moliaminedanen, bijna alien Ternatänen, die hun Jevensonclrhoud vinden in de tjakalang visscherij, de inzameling van maleo-eieren on het maken van atap, welke arti- kelen zij ter hoofdplaats Ternate aan den man brengen. De christenkampoeng Sidangoli ligt on- goveer drie kwartier de rivier op De door eiland- jes goed beschermide bocht voor Sidangoli wordt veel benut als reparatieplaats van inlandHche vaaj-tuigon. Op de 28 cilandjes v66r de baai, waar- van de meeste enkel met laag water droog vallen, houden zich Orang Bad jo op, waarvan de helft in paalwoningen, do helft in schuïten verblijft hou- den. Het.binnenland is niet bewoond, doch wordt veel door zwervende Tobarocw bezocht. Eon voot- pad door het gebergte, dat echter alleen voor b r'bewonerrf bruikbaar is, verbindt Sidangoli met kampo : ng Lan.6 in de baai van Kaoe.

SIDAT (JAV.). *Zie* AAL.

SIDAWAJAH (JAV.). *Zio* WOODFORDIA FLORIBUNDA.

SIDEBROC. *Zio* ROC

I c S (D E K A H - S I D J O E N D I O E N G .

卞八

I. / 丁 卯 * C /

SIDFIKAH. Zie Sfid⁴KAH.

SIDFIKARING. Boogineesch landschap aan de W.kust van Zuid-Celebes, behoorende tot en de hoofdstaat vormende van het voormalig bondgenootschap Adja-Tapparang. Het maakt deel uit van de onderafdel. Parc Pare d'ergelijknan Hgeafdeeling van het gou verne ment Celebes en Onderhoorig-t¹⁶. X-Jiden. Het grenst ten N. aan Rappang, ten O. aan <Wad joo, ten Z. aan Soppeng, ten W. aan Malocse (=v/¹⁶Tassi, Soepa en Sawito. z)an het hoofd staat een zelfbestuurder met den titel Adatowang, bijge-4. staan door hadatleden met den titel Pabity ara, die hoofden zijn van de clistricten Gocroe, Amparia, Y. Masope en Arawa. Bovendien zijn er nog de aistricten Pitoe-ri Awa en Pitoe-ri Asc. Het tegenwoordig zelfbesturend landschap Malocse Tassi, / 瀧, dat vroeger aan Sidenreng onilerhoorig was, is er in 1906 van afgescheiden. Het wordt door de Ba-toe poct6 in Z. W. richting doorstroomd en heeft nog tai van anclere onbeduidende riviertjes. In het N. O. gedeelte vindt men niet meer van Sidenreng. Op de Noordelijke en Westelijke oevers hiervan vindt men uitgestrekte sawahs; idt gebied behoort zeker tot de meest welvarnde van geheel Celebes. Aan het meer vindt men de volkrijke plaats Ainparita; andere groote kampeings in dit landschap zijn o. a. Alakoeng en Masepe, waar de zelfbestuurder gevestigd is. De verhouding tot het Gouvernment is geregeld op den voet der korte verklaring.

Zie Tijds. Aardr. Gen. XIX (1902), 329. En voor het met den vorst gesloten contract, enz. bijz.: Bijl. Hand. St.-G'n 1888/89 no. 76²² 23 en 1892/93 no. 104¹—⁰. Verder T. L. en V. 7e Voltr. VI bl. 175. /

SIDENRENG-MEER. *Ijt* meer is gelegen in het landschap Sidenring, afdeling Pa re-Pare, gouv. Celebes en Onderh. Het is in den natten niesson bijna 70 K.M² groot; zie overigens CELEBES (e. DI*x ZUIPPARM).

Literatuur: A. Wichmann, Die Binnensee von Celebes, Pet. Mitt. 1893.

SIDFIKARING-RAPPANG. Onderafdeeling van de afdeling Pare-Pare, gouv. Celebes en Onderh. bestaande uit de Jandehappen Sidenreng en Rappang (zie op die namen).

SIDIKALANG. Hoofdplaats van de onderafdeling der Dairilanden der afdeling liataklanden van de resideitje Japanoeli. Een weinig tot Westen van het dal der Lai Renoen ligt zij aan den Noordvoet van den Jatoerdan op een hoogte van ongeveer 1000 M. boven zeeniveau en heeft daardoor een heerlijckliniaat (jaarlijksche regen-val 3200 m.M.). Europeesche groenten, zelfs aardbeien, gedijen lier uitstekend. Het el Rijsche Zendingsgenootschap plaatste hier in 1907 een van haar zndelingen en richtte er later een soort ambachtsschool op, beJievens een machinale houtzagerij, waarover M. Joustra een geijlu - streercl artikel publicMeido in het Weekblad „Indio" 1918. De bestuurHnclerczetting ligt op korten afstand van het eigenlijke dorp, waarmee hot door; en in fliiiken weg is verbon(lei, en is nog zeer primitief. Niet alleen als zotel van het bestuur is Sidikalang van belang, maar tevens als verkeersmddelpunt, wuivi' zich ilc handel con-centrof¹⁶rt, niet alleen de klcinhaululc, maar ook iti zckoreji zin de groothandel, voornamlijk gedreven door Chinezen. Het is de stapol-plaats van de benzoce geworden, sodert het lbestuur hier <lc voornaamste handelsbeurs ves-

tigde, waar dagelijks op een bepaald uur de aangevoerd benzoce bij opbod en a contant wordt verkocht. Vroeger werd ze per picokol-paard vervoerd naar de haven Si Lalahi, jian den Westoever van het Toba-meer, vandaar over het meer heen en per grolak naar Medan, — of wel do benzoce-were! per koeclie in Zuidclijke richting naar Baroes vervoerd. Sedert echter de Dairilanden de aandacht trekken van het Europeesche kapitaal, breidt zich het verkeers-wezen uit en belcooft Sidikalang een belangrijk cultuurcentrum te worden. In aanleg is een weg over de genoemde haven Si Lalahi langs den Noordoever van het Toba-meer naar SaribOQ'_. Polok waar tai van wegen het verder vervoer naar de Oostkust mogelijk maken. Dit werk heeft niet alleen economische waarde, doch levert bovendien strategische en pacifistische voordeelen op, omdat de Dairilanden altijd nog beschouwd moeten worden als de buffer tusschen Atjeh en eigenlijk Tapanoeli.

Een weinig ten N. van Sidikalang ligt de kampeong Hoeta Radja, die vroeger bekend was om de sterke kannibalistische neigingen der bewoners. / ^ / 夕

SIDJOENJOENG. Onderafdeeling der afdeeling Tanah Datar, residentie Sumatra Westkust, met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van den Controleur, ten Oosten van Sawah Loento gelegen. Het N.-lijkste gedeelte van dit langge-rekt ressort behoort tot het stroomgebied der Koeantang, terwijl het Z.-lijkste deel behoort tot dat der Batang Hari of Djambi-rivier. De water-scheiding tusschen deze hoofdstroomen wordt gevormd door het gebergte, gelegen tusschen de kampeong's Boekit Sabalah en Tandjoeng Gael ang. De hoofdplaats Sidjoendjoeng aan de Palangki, zijrivier van de Koeantang, is door goede wegen verbonden met Sawah Loento in W.lijke en met Boco in N.W.-lijke richting. De eerstgenoemde weg loopt over Pamatang Panel ang, Palangki, Moearo Bodi (de beide laatstgenoemde nagri's liggen tegenover elkaar aan de oevers der Palangki), Padang Siboeoek (23¹ K.M. van Sidjoendjoeng), en Moearo Kalaban (ruim K.M. verder, spoorhalte vóór den tunnel naar Sawah Loento), hetwelk ongeveer 3* K.M. van Sawah Loento ligt. De tweede weg, naar Boe6 (ruim 46K.M.), loopt over Moearo. Tandjoeng Ainpalee (20¹ K.M. van Sidjoendjoeng), yit-ftngkai (IS K.M. verder, de weg naar Fort van der Capellen buigt hier in W.-lijke richting af), Taloeck, Tigo Djangko en Pangian. Een derde, gedeeltelijk nog in aanleg zijnde weg, die in Z. richting loopt, is de zoogenaamde Midden-Sw matraweg, welke het Z.lijk deel der onderafdeeling Sidjoendjoeng zal openleggen en haar zal verbinden met de Batang Hari-districten, welke tot nu toe nog niet langs een rijweg te bereiken zijn. Deze nieuwe weg is reeds over verscheidooftientallen kilometers afgeleverd en reeds eenige jaren tot Tan-djoeng Gadang (25 K.M.) good boriijdbaar. Hij zal ongetwijfeld veel bijdragen tot ontwikkeling der sclchtcvolktoek streken, waardoor hij loopt, de oerwouclen die hij doornijdt toegan-kelijc maken, en de Batang Hari-districten aan-shiiten aan de Padangsche bowenclanden; hij zal echter aan onderhoog zeer veel kosten. Deze weg volgt van Sidjoendjoeng eerst den linkeroever der Soekain, kruist deze rivier bij Moearo

Batoe en loopt naar Taudjoeng Gadang (25 K. M.); vandaar stijgt de weg naar de bovengenoemde (waterscheiding tusschen Kocantan op Batang Hari, en daalt wede' naar Boekit Sabalah aan de Takoeng, om langs het zeer warinc Tandjoeng Lolo en Si Aoeer, Soengai Lansat te bereiken (afstand tot T. Gadang 31* K.M.), welke nagri eveneens aan de Takoeng (linkeroever) ligt; de richting dezer rivier wordt door den weg gevolgd tot voorbij de gelijknamige plaats, om dan rechts af te slaan naar Poolau Poendjoeng, waarmede de Batang Hari zal bc-reikt zijn.

De onderafdeeling Sidjoendjoeng is bij de gewestel. reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. 321) verdeeld in de districten Koto VII en Sidjoendjoeng. Bij het laatste district zijn gevoegd de landschappen IX Koto en Pa dang Tarap (zie BATANG HARI-DISTRICTEN, thans Ba ang Hari genoemd). Ter hoofdplaats is een belang-rijke markt, waar ook vee van de Batang Hari verhandeld wordt; er is verder een pasanggralian en een bloeiende Gouv. Ini. school. Ook de markt te Tandjoeng Ampaloe aan den rechter-oever der Oembin is belangrijk; deze plaats is fraai gelegen, er is een pasaiggrahan en een Gouv. Ini. school. De overige plaatsen van belang werden bij de beschrijving der voornaamste wegen boven genoemd met uitzondering van Loeboek Tarap (zie aldaar), dat 18 K.M. ten Z. van de hoofdplaats ligt. 4 f 辨, 与

SIDOARDJO. Afdeling cii reg^{ts}slap (met gelijknamige hoofdplaats) der residuete Soera-baja, eene oppervlakte beslaande van 639 K.M.². De afdeling omvat twee controle-afdeelingen, n.l. de Sidoardjo, bestaande uit de districten Sidoardjo, Porong en Gedangan, en 2e. Pramlion, met de districten Boelaug en Krian. Het aantal desa's bedraagt 828. Zij telde uitl. 1915 een bevolking van ± 50,000 zielen, waaronder ± 900 Europeanen, ± 2780 Chineezen en ± 100 andere Vroemde Oosterlingen. De afdeling bevat, met uitzondering - van den kleincn drie-hoek in het N., die tot de afdeling Soerabaja behoort, het geheele deltagebied van de Brantas-rivier. Zij grenst ten Z. gedeeltelijk aan de residence Pasoeroean en wordt voor het overige ingesloten door de afdeelingen Modjokerto. en Soerabaja en de straat van 51 adocra. Verscheidene kleine voornalige rivierannen, die thans aan hun bovenmonden zijn afgesloten, stroomen in Oostelijke richting over de delta en doen meest dienst als afvoerleidingen. Het groote bovloe-ingswerk, dat de geheele delta van Jevend water voorziet, is beschreven onder BRANTAS-DELTA-WERKEN. Er zijn in deze afdeling geene jparticuliere landerijen of crfpachternemingen op overeenkomsten met de bevolking. Jaajlijks wordeji ruim 12000 bouws, op de delta gelegeii, ten hehoove der fabriekcii niet riect geplaat. De delta is giclicel bebouwd; tusschen de rijst- en suikerrietvelden liggen dicht bevolkte desa's. Langs het voortdurend zich verbreedende zee-strand wonen vissehers en eigenaars van visch-vijvers of huurders daarvan, wier bedrijf zeer winstgevend is.

De hoofdplaats der afdeling, Sidoardjo ligt aan de spoorlijn Soerabaja — Ban^{nl} en Sidoardjo - Modjokerto. aantal inwoners bedroeg op ulC. 1915: 13,400, nJ. 200 Europeanen, 12,000 f: < > j. : ' f jC

Inlanders, 1170 Chineezon en 25 Arabieren De pasar is er druk bozocht. Bij de desk's Poe-loengan en Kalanganjar liggen modderhevols, waaruit gasblazen opstijgen, die later beruon, waardoor het gas vrykomt. Hot afvlooiende water bezit geneeskragtige eigenschappen.

Op korten afatand van de desa Porong, aan de rivier van dien naam, ligt de oudheid Tjandi Pari, uit rooden Modjopahitschon steen opge-trokken. :

SIEGESBECKIA ORIENTALIS L. Fam. Compositae. Djaboengan (JAV.), Djaboeng (SOEND.). Kruidachtige plant met breede getande bladeren en bloemhoofdjes met klier-haren bezet. De bladeren worden als* groente gegeten en door de inlanders als geneesmiddel gebruikt. Komt in de vlakke voor langs wegen, ook in het bergland tot ongeveer 2500 M.

SIEMSIEM (Simsim). Een der Pakpakland n van de residentie Tapanoei. Het ligt in het midden dezer l an den en wordt door den Batoe Arden (1675 M.) en den BatouGadjah geschieden van het Zuidelijk gelcgcn Kelasan, door den Pertjo Kiling en Pentjinarin van Pegagan en Kepas in het Noorden. Het is ecu buitengewoon woest ber- land, doorstroomd van de Lai Kembang, die tot ib- Sim pang Kiri behoort, en van de Lai Ordi, die als Soelainpi naar de Sim pang Kanan stroomt t. waterscheiding dezer beide rivieren wordt g'- vormd door een bergketen, waarvan de Si Bao - langit de hoogste top is. Vooral het dal van dv LaiKoeombi is geheel opgevuld met tuftgesteenten, die naar het Westen aan dikte afnemen, zoodat tenslotte de ondrlicggende oude leisteen voor dvn dag komt.

De dorpen, waarvan de vboornaaincst zijn Salak en Gapeok aan de Soelampii, onderscheiden zif-h uiterlijk terstond, van de andere Batakdorpe : . doordaat ze meesta) in geheel open, terrein liggen en door een cirkelvormige, gevlochten omh'-; - ning van bam hoc zijn omgeven. Deze staat ni > i loodrecht, maar schuin om het binnendingen l < ; bemoelijken, terwijl een nauwo poort van bain - boe eveneens versterkt is.

SIERADEN. Zie KLEEDING.

SIERPLANTEN. ZIE TUINBOUW.

SIGENTI. Ziefbesturend landschap in de derafdeeling Parigi (zie aldaar). J)c bevolkin : bedraagt ruim 2500 zielen. Met were! vroeger t < n onrechte als onderh oorigheid van Afoeoton J beschouwd, waartoe het in bondgeootschapp'- lijke verhouding stond, cn is thans door de koi verklaring tian het Gouv(jin^mMit gebond'-n. (Med. Enc. Bur. deel 11 bl. 1U8).

SIGI. Ze] f best u rent l landschap, rccssoorteen<l onder de residentie Manado; het behoort tot de <b- Kajclische landschappen en wordt begrenset t i - n N. door Beroinaroe, t(u) O. door Saocnoc 'n U'uwali, ten Z. J'indoeje tij ten W. : JJoIo. J let hoc fl jnel' Beromaroe cccic gcincic : !, fihcLpjiicliji- z(dfbestuirsler, die ten Lijel drau ; ! van Magaoc of Madika. J)c bevolking is 69000 zielen Merk, het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw (n)ais, rijst, Jtlappers) cn in gcgrincr maate inzamding van boschproducten. De voor- naamste kampongs zijn Bora, Watoenondjo en Sidondo. Tc Kalawara Napocti (zic aldaar) i, eene Javaansche nederzetting van de Wilt'- Kruis kolonie. V66r onze nicer(laadworkclijk<- inmenging in de binnenlandsche aangclegnic<- den dezer strekeji oefende Sigi suprematie nil

over een groot deel van Midden-Celebes tot in Napoe, Besoa, Koelawi en Lindoc. Hieraan is door onze actie een c. n. d. gemaakt; het zelfbe- stuur heeft verklaringen afgeleigd, waarbij het afzagen van alle aanspraken op de huiten het eigenlijk landschap gelegen landstreek. D. o. verhouding tot het Gouv. is thans gerogold op den voet der korte verklaring. Zie KALLI (Meded. Encyclopaedisch bureau II bl. 85 — 205 en Tijds. B. G. deel LIV afl. 1 en 2).

SIGI. Zi < VAARTUTJEN. -----

SIGISCH. Zie TORADJATALEN.

SIGIR of **S EM ASIN**. Het Noordoostelijkst gelegen eilandje van de Mentawai-eilanden, door zijn hoogen en bolvormigen boonigroei kenbaar punt van beteekenis voor de zeovaarders, die van Pa; dang uit de straat van SibSroct willen bereiken. Het is oorspronkelijk door koraaldieren gevormd en door aanslibbing van aarddeelen en rizophoren tot een eilandje gemaakt.

SIGLI. Kust- en handelsplaats aan de Jn ending van de Kroeng Bar oh — in den bene- denloop Kocala Sigli geheeten, — in Straat Alalaka; standplaats van den chef der onder- afdeling Sigli, afdeling Noordkust van Atjdh. De plaats, geheeten naar een in de 18e eeuw aldaar gevestigden „teungkoë“ of schriftgeleerde, afkomstig uit Celebes en op wicns graf thans nog als „I ramaf“ wordt geofferd, bestaat uit een Westelijk voornamelijk civiel -en een Oostelijk militair gedeelte, gelegen op een landtong, welke door een overbrugd water van elkaar zijn gescheiden. Op het civiele gedeelte (het oorspronkelijk Sigli voor onze vestiging), met fraaie aron (tjeumara) lanen, bevinden zich de kantoren van bestuur, militairen commandant, recherche en post- en telegrafdienst. de wonin- aen der civiel ambtenaren, het station, de werk- illaatsen en de woningen van het personeel van de Atjeh-tram, politiekazerne (zal echter spoedig A crplaatst worden naar het Oostelijk gedeelte), <Irie scholen, marktplaatsen, pasanggrahan, gas“ <n ijsfabrick, bioscoopgebouw, het oude Chinese- s-ic kamp (waarvan in 190(> een groot gedeelte is afgebrand en geheel weer opgebouwd) en het nieu- we kamp of kratam. Op het militaire gedeelte (vdor onze vestiging „Koeta Mamplan“ geheeten, (vak(! cJi-gobiff van de Sool tans van Atjch) lig- ycn de troepencompagnien, hospitaal, begraaf-)laatsen, gevaigenis en enkele Chinesche v iijklis met de gebouwen van d c Al j eh - lo veran tie.

In Februari 1876 werd onze vlag te Pi die gehesehen, en in Juni <1. a. v. word er een post <opgericht aan de oude Kocala, vroegerc monding der Kroeng Baroli. nicer Westelijk van onze tegenwoordige vestiging gelegen. De olecaba- Jang van Pidii : kregg Loen / 50.00) schadclloos- stelling voor een hem ci nd December 1873 ten •mrecJito toegediende tuchtiging. De vestiging word(! : hter in 1877 verlegd naar bovengenoemd ladjitong of Koota Majnjdan, omclat zij niet : iaj) haar docl: toezicht op in- on uitvoer, beant- woordde. Tot J 890 was Sigli do standplaats van den Assistent-Resident der Noord- en Oostkust, die in dat jaar naar Idi en in 1893 naar Lho^u Sou in awe verhuisde. In 1891 word een blokhuis opgericht op het thans civiel plaatsgedeelte, dat door een geblindecrdoe ijzcrn brug met militair Sigli ■were! verbonden, zulks tot bevoelving van de com muni acie tusschen wal en zee. In 1878 en 1879 werd Sigli stork verontrust, en ook

tusschen 1886 en J 897 diende het den Atjehschen schutters van uit het klassieke „Klapa satoe“ met het bekend • „Vcrtje“ gedurig als schijf. maar door de expeditie van Augustus 1897 werd de omgeving, i. et door T. Bintara Pineueng g s lirlieh wakueh-gebied gezuiverd, en de Pidie- expeditie, die in Juni 1898 een aanvang nam. deed den toestand duurzaam ten goede veran - deren. Sigli heeft eenige beteekenis als uitvoer- haven voor peper, pinang en copra. /- > ' >

SIGLI. Onderafdeling van de afdeling Noordkust van Atjeh van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, omvattende 23 zelfbesturende landschappen: (XII Moekims) Pidie met de V Moekims Kale en Laweueng, (V Moekims) Rcube, (II Moekims) Ar^e, (III Moekims) Idbeh, (V Moekims) Tjoembo% (II Moekims) Titeuc, (II Moekims) Troeseb, (III Moekims) Aron, (VI Moekims) Ic Leubeue, (VI Moekims) Ndjong, (III Moekims) Gloempang Pajong, (VIII Moekims) Sama Indra, Bambi en (III Moekims) Oende, (III Moekims) Pineueng, de Moekim Kroeing Seumideuen, (III Moekims) Giyeng, (II Moekims) Keumala met Kcumala Dal am, (IX Moekims) Keumangan, de Moe- kim Ine Tarene ill, clc Moekims Andeue en 'la. de Moekims Hot, Tangseh met Beungga, n G cum pang onder een controleur bij het B. B. met standplaats Sigli, met totaal l. 160 000 ziclen. Het ressort strekt zich uit van Pidiepunt in het Westen tot aan de heuvels van Lageuen en Moesa in het Oosten, en landwaarts in tot ver-

schilleude nog niet zuiver aangegeven toppen en ketenen van het Barisan-gebergte. Die landschappen, hoofdzakelijk in dePidie-vallei gelegen, vorinen een geheel, ziju onderling niet door natuurlijke grenzen gescheiden, zoodat het gebied van het cenc vaak diep in dat van het andere dringt,terwijl de enclaves over en weer vele zijn. Zie voorts de over de diverse oeeleebalanc- schappen Jiandelende artikelen. /

SIGNAAL-TROM. Zie MUZIEK ENMUZIEK-INSTRUMENTEN.

SIGNATUUR. Het was tegen het eind der middeleeuwen een algemeen heerschend glooff, dat do geneeskragtige planter aan teekenen te herkejcmen waren, die met de ziekteverschijnselen, tot welke gene zing zij geschikt waren, een zckcre ovcrcromst hadden. Men noemde dio teekenen haro signatuur. Over voorbeeldon van signatuur in Insulinde zie P. J. Veth, D? leer der signatuur (Int. Arch. f. Ethnogr. VII, 1894, bl. 138 (van clen overdr. bl. 50)); A. G. Vorderman, De transmigratie- en signatuurleer in de Jav. genesekunde (Veth's fcestbundel, 1894, bl. 241j) -

SIGOE. Zie MVZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN. * s Z ..

SJAM. Arabia olio benaming van de vasten. Zie VASTENMAAND.

SIKADOEDOEK. Doze oude vulkaanpegel Kgfcr vrij goisoleerd op 50 K.M. N, van Ajcr Bangis en 37 K.M. 0. van Natal. De berg is niet nader onderzocht. (Fennema, N.-Sumatra, 210).

SIKKA. Zie FLO KES.

SIKKA'SCH. Het Sikka'sch, gesproken op Mid- den-Flores^A is nauw Ycrwant aan het Solorsch, dat de taal is vaxj de bevolking van Ogst-Flores, en van de cilanden Adonarp en Splor en van het Westelijk gedceltc vaxx LoimlAm; boido schijnon mot de talen van Timor en die van Ambon tofe

eenc groep gebracht te kunnen woi-den, ofschoon zekere verschil niet te ontkennen is/ Beide , :I- talen dedeji enkele niede-klinkers als ʘlitters.

De nasale shiiter wordt in het Sikka'sch gewoonlijk weergegeven doorene ng, we like zoowel aan eenc oorspronkelijke ʘg als aan eene m, n elders kan beant woi-den : in het- Soloreesch daaren-tegen, (volgens de opgaven), als regel door eene ʘ, bc&ntwoordende aan n, m, tig elders. Onder de sluiters komen ook zulke voor, welke oorspronkelijk niet tot het woord bchooi-d hebben, bijv. in het Sikka'sch *limanff*, arm, 31. P. *lima*; *diang*, oud. Mai. enz. *tua* ; *nurak*, jong. Soend. *ngora* ; *tebbot*, lichaam, 31al. *fithub*; *moret*, leven, vgl. Oud-Jav. *mahurip*; euz. Ook in het Soloreesch komen doze anorganische sluiters voor, bijv. *liman*, hand ; *mean*, rood, M. 1. *merah*, enz.; *djar an inak*, merric, (het laatste bij M. P. ina, moeder). In het Sikka'sch vertoonen slechts enkele met eene vocaal beginnende werkwoorden eene volkomen vervoeging; bij een aantal andere is slechts een overblijfsel van vervoeging op te merken, welke blijkt uit eenc verandering, welke de aanvang-mede-klinker ondergaat; zoo luidt bijv. *turn*, wijzen, (Jav. *tuduh*, enz.) in den 1sten pers. enkelv. *au turu*, doch in de 2den op 3den pers. *du duru*, *nimiti dun* (In het Soloreesch schijnen slechts enkele met een klinker beginnende werkwoorden nog vervoeging te kenneu. Van werkwoorden worden in beide talen naamwoordelijke vormen afgeleid, zoo het grond- woord op een klinker eindigt, door toevoeging van ng of n, bijv. in het Sikka'sch van *leba*, dragen aan een draagstok; van *inale*, *stervev*, *ata* (mensch) - *mateng*, een doode; zoo ook in het Solor. *atamaten*; and ere naamwoordelijke vormen schijnen niet voor te komen Eene g< n<ij<ief- bepaling gaat, gelijk in alle talen dezer groep, zoowel in het Sikk. als in het Solor. aan he< be- paa lde woord vooraf: er is weinig, so ms nag- noeg geen verschil tusschen de geen itief-construe- tie en samenstelling. Enkel- of meervoud wordt bij de zelfstandige naamwoorden niet aange- duid. Bezittelijke voorm. worden in beide talen gevormd door toevoeging van ?u/ resp. -n; aan het pers. voorm., bijv. Sikk. *au*, ik, *aiing*, myn ; *nimu*, hij, enz.; *nimung*, zijn, enz.; Solor. *goe*, ik, *goen*, jnyu ; *na*, hij, *naen*, zijn; enz. Dczc vormen st a an het woord, dat zij bepalen. Daarnaast komt in het Sikka'sch nog eenc enkele maal het pron. suffix van den 3den pers. n, (hier ng luidend). Verhalcu of teksten in de lpdnstaal zijn tot dusver no ch in het Sikk. noch in het Solor. bekend gemaakt.

Literatuur: Woordenlijstje van het dialect van Sikka, (Hol, Sikka), door L. F. Calon, Tijdschrift van T.-, L- eli Vlk van Ned. Ind.,

„Di. XXIII; Sikka<ch>Holl., door denzelfden, 切 in IDL XXIV van-hotzelfde ʘjckchriffl; „Ec<ige (仁、) opmerkinge I over het dialect van Sikka“, ge- volgd door eenige spreekwijzen door denzelfden, „in Di. XXV van hetzelfde Tijdschrift; „Bijdrage / tot de kennis van het dialect van Sikk?, door f/ denzelfden, Verh. v. h. Bat. Gen. LI. L, eerste stuk. Woordenlijstje van de Soloreesche taal,

door H. H. O. Lecmker, Tijdschrift van T.-, L.- VJt. v. Ned. Ind., Di XXXVI, vgl. ook „De Eind-medc-klinkers in het Rottmeesch en Timoreesch, door J. C. G. Jonker, Bijd. T.-

L.- en Vlk. v. Ned. bid. 7de Volgr. V; vgl. ook

“Over de vorvoegde werkwoordsvormen in de M. P. talen”, doordenzelfden, Bijdr. 8ste Volgr. I. J. O. G. J.

SIKLOHAT. (Kei-eil.) Zie DUIF.

SIKOENJARA. Zie VAARTUIGEN.

SIKOETJI. Zie VAARTUIGEN.

SIKOK-ALANG. Eene spierwer-soort, *Accipiter virgatibSy* van de zSoend a-eilanden en het Indische vastclanti.; / ʘy. ~Co- (?

SILAJANG. Nagri in het landschap 31apat, Toenggoel (zie aldaar), Sumatra's Westkus ʘʘ / ʘʘ Z ʘʘ,

SILAM of KOMORAN. Eon eiland op de kuat ʘ van Zuid Nieuw-Guinea. (Zie KOMORAN). ʘʘ ʘʘ.

SILAOT. Nagri in de onderafdeeling Indra- poera van de residence Sumatra< Westkus. Silaoet is de Zuidelijkste plaats van de residentie en ligt vlak by de grens met Benkoelen. De grootte weg van Indrapoera naar Mokko Mokko gaat langs dezo plaats. Ook de rivier van Indrapoera - (zie aldaar) wordt gedeeltelijk Silaoet genocmd.

SILAT. Voormalig zelfbesturend landschap ʘ in de W. Afdeeling van Borneo, afdeeling Sintang, onderafdeeling Smitau, hoofdzakelijk gevormd door het strooingebied van de Silatrivier, linker- zijtak van de Kapoas. Tot voor 1916 werd het onbeduidende landschap bestuurd door een Radja met den titel van Pangeran; in dat jaar werd het op verzoek van het zelfbestuur inge- lijfd by het rechtstreeks bestuur Gouverne- ments gebied (G. B. 24 Mei 1916 No. 15).

Literatuur: J. J. K. Enthoven. Bijdragen tot de Geogr. van Borneo's W. Afrd., T. A. G. 1903, bl. 182 vlg.)

SILAU (SILO). Vroegsi< Batak landschap, dat uiteengevallen is in Jiet tegenwoordige Poerba en Doi ok Sila'; . Het vormde met Panei het vroegere rijk Nagoer (zie aldaar).

Silau heet ook de rivier, die op den Si Manock IJanoek, een. weinig ten Oosten van het, Tobameer ontspringt en met vele bochten, in N.-O., soms Oostelijke richting stroomt door het gouverne- ment Oostkust van Sumatra (afdeeling Asahan) tot aan Kisaran. Hier gaat de groote weg over de rivier, die nu scherp naar het Oosten ombuigt om bij Tandjoeng Balai opgen omen te worden door de vrijwel evenwijdig stroomende Asahan rivier en weldra uit te komen in de Straat van Malaka.

SILAU TOEA. Zelfstandige, maar kleine rivier in het gouverneincnt Oostkust van Sumatra (uf- deeling Asahan). Zij ontspringt aan den voet van de Si Manock Manock, een der hooge toppen van het gebergte, dat de Oostzijde van Jiet Toba meer omgeeft. Na de vlakte bereikt te liebben, stroomt de rivier hoofdzakelijk in Noord-Oostelijke rich- ting, tot aan de plaats, waar de groote weg over de rivier lcidt. Hier heeft ptolcing (; en splitsing plaats; links gaat een tak onder den naam van Balai of Solem, rechts de Poelau Banning of Boeloeroe, die zelf weer een gededt: van haar water door een linker zijtak Sikasin stuurt. Een weinig boven I>aboean Klckcp vorcneen zich al deze takken weer, om even ver beneden genoem- de plaats in de Straat van Alalaka uit te komen. Aan den mond ligt de kleine nederzetting Bog- an.

SILA WANG. Landschap op het ciland Timor, behoorende tot de ojicralfdeeling Beloe der afdeeling Noord- en Midden Timor van de resi- dentie Timor en 0., ten. ZO. van Djenilok, aan de zoogenaamde groote gteus.

SIL&BAR. Zie supplement.

SILEUKAT. Een onderhoorigheid van het landschap Troomon. Zie TROEMON.

SILI (JAV.). Zie NEUSVISSCHEN.

SILINDOENG. Onderafdeeling van de afdeeling^ABatalclanden in de residentie Tapanoeli, ten Zuiden van het Toba nicer gelegen, met Tarotoeng als Jooftplaats. Zij bestaat uit tai van "iii 1879 en later ondr gergeld bestuur gebrachte landschappen en liendoelans.

Het is een bergland bij uitnemendheid methoegs bergjei, ware hooglanden en vlakten, ruwe bergketens, waartusschen schoone valleien. Onder de

hooge bergen verdienc in de corsto plants vermelding de Dolok Martimbang (1680M.) on deSiDoea Doea (1410 M.), die aansluit bij den Si Tarindak (1617 M.) en Si Marbalatoek. Deze rij van bergen verdeelt de onderafdeeling in twee deelen: het Noordelijke deel, hoofdzakelijk ingenomcn door de schoone bebouwde vallei van Silindoeng, Noordwaarts gaande tot de bergketen, waar op D. Oetoes (1921 M.), D. imoen (1504 M.), D. Sitindjak (1206 M.) en D. Pocong (1784 M.) zich verheffen; het Zuidelijk deel door de niet minder schoone, echter minder bebouwde valleien van Si Gompelon en Pangaloan, bekend staande onder den naam van Pahae, Zuidwaarts gaande tot de D. Omboen (1240 M.), D. Si Alang (1632 31.) en D. Saet (1804 M.). In 1906 werd in het Zuiden a an de onderafdeeling toegevoegd een derde bek- ken, de nog grootdeels moerassige vallei van D. Mangoemban, die toon van Sipirok werd afgc* scheiden. De bodem bestaat voornamelijk uit tuffen en tufzandsteen, terwijl de bovenste lagen veel puimsteen bovatten. De drie bekken wor- den doorstrooid van de Batang Toroe met haar zij- en bronrivieren, die zich door de genoemde bergketen wringt, en het water tenslotte naar den Indischen Oceaan brengt. Eerstgenoemde vallei is gemiddeld 900 meter hoog, en moet in nog niet lang vervlogen tijd een nicer geweest zijn, zooals nog blijken kan. In 1865 bestond, blijkens een kaart van het zndclinge- nootschap te Barmen, a an de Oostzijde nog een meer, dat sedert verzand is. Nu stroomt er in het Westen do tamelijk breede rivier Si Geaon, in het Oosten de Si l'ocniandi, die zich met de voreng- nocinde rivier beneden Tarotoeng tot de Batang Toroe vereenigt.

De vallei, die eene lengte van 6 kilometer bij eene breedte van gem. "2 kilometer heeft, is een groot rijstveld, afgebroken door vele kleine nederzettingen, omgeven van bamboeboschjes. Zij wordt overigens begrensd door bijna geheel van boschgroeï ontbloote bergwanden, wellicht ten gevolge van rooibouw in den tijd toon, de vallei nog een meer was. Langs dezo bcrghellingen wor- len soffatard, warmte on minorale bronnen aangetroffen, zooals overal elders in de onderafdeeling. Zij vonnen con breede Jijn, getrokken van den Dolok Poesook Bookit, aan do Westzijde van het Tobameer, naar don Si Boowal-bocwali, het WcHtergensbergte van Sipirok. Het water van deincrale bronnen van Silindoeng ondr- Kcheidt zich van de andere in dit gebied door do overvloedig afzetting van koolzure kalk. Het wordt gedronken, terwijl van de war me bronnen gebruik wordt gemaakt tegen huid- en gowrichts- aandoening.

Het klimaat kenmerkt zich door grooten rogen- val : te Tarotoeng valt jaarlijks 2100 m.M. Het Zuidelijke en middenste bekken zijn het warmst,

het Noordelijke heeft een bergklimaat, enigszins ruw met vaak grootc temperatuurverschillen, vooral tusschen dag en nacht. In den rogentijd en bij hevigen wind is het er erg guur.

De onderafdeeling Silindoeng heeft een bevolking van ± 56000 personen, die ruim 500 kampeongs bewonen. Alleen in de vallei van Silindoeng wonen 30.000 menschen, zoodat dit gebied, tot do dichtst bevolkte gedeelten van Sumatra behoort. De bevolking is van zuiver Bataksche afkomst (Toba Bataks) zonder noemenswaardige vermenging met andere volksstammen. Voor een deel is zij nog heidensch gebleven, een gering aantal Bataks is hier Mohammedaansch, vooral in de vallei van Silindoeng, terwijl er een 5 a 600 Mohammedanen voorkomen in Pahae en ook vrij veel in het gebied van Si-Mangoemban. Het grootste aantal, (± 30.000) is Christen. De Rijnsclie Zending heeft hier in 1863 haar intrede gedaan en in dezen betrekkelijk korten tijd is nagenoeg de geheele bevolking gekerstend. Naast de eigenlijke zending heeft hot gnootschap zich ook bezig ge- houden met werken van barmhartigheid en zich op onderwijsgebied bewogen. Zoo vindt men hier het groote zendingshospitaal Pea B,adja.(zie aldaar), een seminarie voor inlandscKe^Aonder- wijzers te Si Pohokm, een Hollandsche school voor Batakkindercn te Pea Radja, een weef- school enz.

.Dat het dichtbevolkte Silindoeng, met zijn centra van regccrings- en zendingsarbeid ook een gebied is, waar het economische leven krachtig tot uiting komt, spreekt van zelf. In den land- bouw en de veeteelt vindt de bevolking mime bronnen van inkomsten. Hoofdzakelijk wordt rijst geteeld, do gcheele vallei is als het ware een reusachtige sawahvlakte, waarin aardige groene baniboc-boschjes en tai van witte kerkjes en scholen een vroolijke afwisseling brengen. Dit belangrijke gebied kan dan ook beschouwd worden, als het hart van het door de Toba's bewoonde deel der Bataklanden. Behalve rijst worden geteeld: djagoeng, gadoeng of oebi, in geringer hoeveelheid groenten en aardappelen en er wordt ook veel werk gemaakt van do koffie- en benzoe- cultuur. Jlarktplaats is de hoofdplaats Tarotoeng (zie aldaar) met de drukste markt van heel de Bataklanden. De handel beperkt zich tot een, binnenlandschen liandee: die naar buiten (naar zee) is zeer gering, naar de Tobalanden van meer betekenis. Scelcrt de veeziokte herhaaldelijk in deze streken optrad, is de veestapel, voornamelijk karboeven, zeer verminderd en daaroni werden vele karbouwen van Angkola en Padang Lawas_ ingevoerd. Daarentegen worden joigo lengsten naar die streken en naar Siboga uitgevoerd. De nijverheid is van weinig betekenis en bestaat uit weinig nicer dan de fabricatie van bruin- zwarte suiker van den arjnpaim en hot maken van matwerk. Het woen van kleedcn geschiedt mcrcendcels voor oigen gebruik.

Het grondgebied is verdockl in stau- of margagebieden. Zoo wordt do vallei van Silindoeng ingenomcn door de twee hoofdmarga's Hasiboean, en Nai Pospos, wier gebieden om staatkundig redenen gescheiden zyn doorencstrookgronds, Oea- loe Ompoc gehoeaten, waarop een aantal kampeongs is geboxiwdjSttaande onder S radja's(groot- raden). Deze Oealoc Ompoe is als een soort voor- post van Hasibocan te beschouwen, als een grens- wacht tegen Nai Pospos, wolke stain voor onge-

veer drie ceuwen door Hasibocan naar den Noordwestelijken hoek (Si Poholon) is gedrongen. Volgens Bataksch gebruik werd toen de grens-strook afgestaan aan 8 hoofden, deels van Hasi-boean, deels van aanvrwante *marga's*, die niet aan de veroveringen hadden deelgenomen. De verhouding is niettemin tot aan onze bestuurs-vestiging altijd zeer gespannen geweest. Hasibocan is onderverdeeld in de *marga's* Hoeta To-roean, Hoeta Galoeng, Hoeta Barat Si Tompol en Panggabean: Nai Pospos in de *marga's* Hoeta Oeroek, Manoeng&lit, Toemeang en Naga Bariang. In Si Gompoelon en Pangaloien en Djandji Angkola zijn de toestanden eenigszins anders: daar loopen verschenende *marga's* dooreen.

Het bestuur (inlandsch) berust in handen van door het Gouvernement aangestelde *djaihoetans*, liofdood van een aantal kampongs, die tezamen een fecleratic (hoendoelan) vormen. Zij genieten geene vaste bezoldiging en leven van hunne inkomsten van den landbouw en, de veeteelt, somnigen ook door den handel. Buitendien genieten zij een aandeel in de boeten en gerechtskosten, door hen in zaken opgelegd. De bevolking toch is gelaten in het bezit van hare eigen rechtsbedeeling onder de leiding en het toezicht van de best uerende ambtenaren. De rechtspraak wordt uitgeoefend door verschillende rapats, in welke de *djaihoetans* zitting hebben, onder het presidium van den assistent-resident der afdeeling of van den controleur der onderafdeeling. J?

r. #

SILOEMPOER. Een van de groote waterloop in het Oosteeiland van de residentie Palembang. Het is de afwatering van het Lebak Deling nicer en komt na een korten, zeer sterk bochtenclen loop Oostwaarts door het moerassige laagland uit een weinig ten Noorden van de Luciparapunt, tegenover het eiland Banka. Aangezien het Lebak Deling-meer ook jniddels de A. Padang, een der monden van de Moesi, afwatert, wordt de Siloempoeer ook wel eens tot de Moesi-delta gerekend. De richting W. — O. pleit echter tegen deze opvatting.

SILSENGKANG. Nagri bij Sawah Loent 6 in de residentie Sumatra Westkust, aan den grooten weg naar Solok. Het ligt in een eng, woest dal, waardoor zcziende" spoorweg wngt tot aan den tunnel, een weinig voor Sawah Loent 6. Daar in het nauwe dal bijna geen sawahs voorkomen, zijn de njannen genoodzaakt elders een bestaan te zoeken. De vrouwen Jeggan zich toe op het weven — ah middel van bestaan. Wakkere inlandsche vrouwen en belangstellende Europeesche dames hebben zich er voor gespannen om dit middel van bestaan op te voeren, o.a. is een cooperatieve organisatie gevormd, die materiaal aankoopt en de Averkstukkei tegen vaste prijzen verkoopt, hetzij aan reizende handjaars, hetzij op vaste verkoopplaatsen; zoo is Siloengkajig n bekepd centrum van weefkunst geworden. /.

SIMA. District van lief tot Socwochoenujis gebied behoorend regentschap Ujolali, afdeeling van dien naam), residentie Soerakarta. J het is gelegen tegen den Oostvoet van den Alcrbaboe; het heeft drie onderdistricten met name Sima, Tari en Sambani en had eind 1905 een bevolking van 32.000 zie Jen, w.u. ± 30 Europeanen en 15 Chinezen.

SIMALANGANG. Nagri met zeer belangrijke markt in de landstreek Soengai Baringin (zie PAJO KOEMBOEH). Er is een beroeinde balai

(raadzaal), de Balai Gadang, waar de datock nnn ban am (de zes volkshoofden) van Gooroen, Loebok Batingkap, Tais, Simalanggang, Piobang on Socngai Baringin sinds eeuwen rechtspreken in zaken, waarin partijen zich niet hebben ncorgelegd bij de beslissing der volkshoofden van een der zes nagri's. Deze „raadzaal" is in de open lucht, hier mag geen gebouw geplaatst worden (zie BALE); immers zegt de bevolking: „het dak is de hemel, de aard is de vloer, bergen zijn de wanden en de mat is de grasvlakte". (L. C. Westenenk, De Minangkabausche Nagari, Meded. Enc. Bureau VIII 1915/)

SIMALOER. Maleische benaming van het N. ste en na Nias grootste eiland van de reeks, die de Westkust van Sumatra volgden, in het Zui den met Enggano eindigt. In de landtaal heet het Simoeloel; quasi Atjdhsch is de naam Simeu-loe, welke in het Staatsblaai prijkt, echt Atjehsch heet het Poclo Oe, d.i. klapperiland, een naam, dien het dan kt aan den klapperrijkdoni van de omliggende kleinere eilandjes. Volgen 8 de bevolking, zoo van Simaloer als van den Sumatraanschen overval, heette het vroeger Maroes. Engelsche zeevaarders noemen het Hog-Island. Verkeerd is de op sommigen oude kaarten voorkomende benaming Poeloe Babi, welke een der Tapah-eilanden ten Z. O. van Simaloer toekomt. Het is 54 zeemijlen lang, van 5 tot 14 zeemijlen breed, CR ± 80 G. M. groot, en strekt zich N.W. — Z.O. uit, tus-ch n 2°20' < n 2°57' N.B. en 95°43' en 96°31'.

O. L. Denaar Sumatragekerde zijde van het ciland heeft drie prachtige baaien: van Sinabang, Telok Dalam en Sibigo, die zelfs de grootste schepen in veelvoud gemakkelijk kunnen ontvangen. De Sinabang-baai is sinds 1912 geheel bebakend enverlicht, zoodat de booten er ook 's nachts konnen binnenvaren. Voor de beschrijving dier baaien en van de kust, alsook van de omliggende eilandjes, zie men den Zecmansgids voor den O.-I. Archipel 1916, Deel I bl. 216-226. Het bin non-land is zeer geaccideteercl, maar de hoogste top, de Delo* Sibao, is slcc)ts 567 M. (of volgens der Zecmansgids 625 M.). J at huveland is bedekt met aan uitstekende houtsoorten rijk oerwoud, dat reel neerslag verwekt. Jc rivieren hebber zich diep ingesneden, maar voor het verkeer zijn zij van weinig betckcnis. Jc nederzettingen, der bevolking liggen langs de kust of in de na-bijheid daarvan aan de beididicijopen der rivieren, en het strand leverdc tot voor kort du eenige landverbinding, met nog een paar voetpaden dwars door het eiland, van Salang naar Sigocle. Pas in de laatste tien jaren werden aangelegd de karrenweg Sinabang-Lusikin, de graswegen Salang-Lambaja en Sibigo-Sfimbijaji, en de landverbinding tusschen Sinabang en T-lok Jjalambaa. Aardbevingen worden veel waargenomen, en bodcjinzingkingen vallen laigi de Sinabang- en Telok Jalani-baaien hier en daar tot constateeren. (Zic Koi. Verलग 1907).

Het eiland is rijk aan karkouwen (8 u 9 duizend), die zich onderscheiden door het genis van een phiini aan de staart.

Toen in Nov. 1.854 de resident F. H. J. Net-scher van apanocli Simaloer bezocht, nicndi hij de eerste Europeesche gasl cr te zijii. Uit du door hem gegeven beschrijving in het Tijdsch. Indische Taal- en Volkenkunde, Batavia 1856, valt op te maken, dat ook toen reeds het Atjehsche en het Maleische element zich er ge-

ducht dedon gelden en de cigen bevolking dus stellig reeds gehcxl was geïslamiseerd; maar uit de nog loopende verhalen hoe die Islamisatie is in haar werk gegaan, moet worden besloten, dat er sindsdien. nog geen twee eeuwen zijn verlopen.

Vo or wat be. reft de verhouding tot Atjeh tee- kent Netscher aan: „Sigoeli en Lemawe alleen zijij „niet cijnbaar aan Atjeh, doch jaarlijks zendt „de Vorst van Analaboe eenc prauw, die de be- „woners dan vullen met olie, klappers en rotan. „als een bewijs van eerbied zoo zij zeggen, doch, „naar mijnc meening, in de hoop van goede „vrienden te blĳven”. Inderdaad verbleef te Meulaboh een „Pangoeloe side⁴⁴) die zich uitgaf voor hoofd van Poeld Oe.

Ind. Stb. 1880 n°. 149 bracht Simaloer administratief onder den gouverneur van Atjeh, en in. 1881 maakte de wnd. Assistent-Resident K. F. H. Van Langen een reis er heen om een onderzoek in to stellen naar de aanwezigheid van steenkool in het gebergte nabij Sinabang. De tocht gaf hem st of voor opstellen: „Het ciland Simaloer” in Tijdschrift Indisch Aardrijkskundig Genoot- Schap le jaargang (1881) afl. III bl. 1, cn „Ver- § 186 eon er reis.... enz” in Tijdschrift Indische zUaal-, Land- en Volkenkunde. Deel XXVII.

Sinds liet men Simaloer wecr iggen, tot in 1899 Tapa⁴⁶ Toean militaire bezetting kreeg onder luitenant H. Colijn, die tevens optrad als wnd. civielgezaghebber der onderafdeeling Tapa⁴⁵; Toean, bij welk ressort Simaloer ook werel inge- cleeld. In Nov. 1902 maakte de wnd. assistent resident der onderhoorigheden, inajoor Van Dnalcn, een reis naar het eiland, om een terrein uit te zoeken voor een ondernemer uit Oilfee Lhcue, die er een houtaankap wilde beginnen. De keuze viel op de bosschen rond de baai van Sinabang. In Maart 1903 werd een voorloopigc vergunning tot houtaankap verleend, en te Sinabang werden. cenige militairen i it Tapa⁴⁶ Toean onder con sergeant gedetacheerd, voor de veiligheid van de kappers, aanvankelijk 150 Chincezen. Den 7den Sept. 1904 werd het bivak overvallen. Een paar nam sneuvelden en a lie tien geweren van de heelo bezetting gingen verloren, maar werden dra heroverd.

Een in 1902/3 door den ingenieur Jansen in- nesteld onderzoek naar den steenkolenrijkdom van het eiland leverde geen gunstige uitkomsten.

Majoor Van Daalen werd op zijn reis verge- zeld door den controleur AVstenenk, die de gelegenheid te l>aat nam materiaal te verza* melen voor een „Sinnloorcescli woorden†stje”, gepubliceerd in de Bijdragen T. L. & Vk. v. X. J., deci 56, bl. 302, on een artikel „giniidger” in de le afl. van 1901 Van het Tydschrift van het Koninkl. Ned. Aardrijksk. Genootschap.

Ije in 1903 verleende concessies werden in 1906 overgedragen aan do Atjehj-boschoxploiatiecompagnie, en vān <leze gingen zij in October 1910 over op de Java-boschoxploiatiemaat- schappij, die zich thans deugdelijk te Sinabang heeft genesteld. Aklaar worden in liaar electri- .sehe zagrij de volgens Amerikaanse methoden amvergezaagde, uitgeslepte en per spoorbaan verdej- getransportcerde woudrooizen van soms 75 — 100 Al. hoogto, (vooral rasak-boomen *Shorea- barbala Brandis*) na looging in daartoe speciaal m iddels oxcavateurs gegraven bassins, tot balken en planken verwerkt.

hi Noord-Simaloer werden in 1906 nog ver-

gunningen tot hoxitaankap verleend aan een ondernemer, die zich te Sibigo vestigde. Zijn concessies zijn in 1912 overgegaan op de Houtaankapmaatschappij Noord-Simaloer.

Een fusie- tuschen Java boschoxplo. mij en Houtaankapmij Noord Simaloer kwam in 1917 tot stand.

In Oct. 1907 wordt te Sinabang in verband met hot opcnstellen van de haven voor den alge- meenen handel, een ontvanger voor de tolech- ten geplaatst, mede ten einde den civielgezag- hebbcr van Tapa⁴⁷ Toean bii te staan in het be- stuur van het eiland. Het militaire postje werd op- geheven ende militairen vervangen door gewapen- de politie. In de volgen de jaren werden voor ver- scheidene om het hoofdeiland heengelegen klei- nere met klappers begroeide eilandjes, vanwaar de copra reeds in de zeventiger jaren naar Penang en Marseille werd uitgevoerd, door Atjehs gouverneur landbouwconcessies verleend . aan Europeanen. Dat geschiedde achtereenvolgens met Poelo Pandjang, Poelo Babi, Poelo Lasiah, en Poelo Silaet Besar en KStjil.

In 1912 werd Simaloer eene afzonderlijke onderafdeeling, welke officieel „Simeuloer” werd gedoopt, onder een controleur met standplaats Sinabang; en in hetzelfde jaar kreeg men telegrafische gemeenschap met de buutenwereld via Tapa⁴⁸ Toean en Singkel.

Sinabang heeft eenc bevolking van Chineezen, Maleicrs, Atjehers, Javanen, en zoo te zeggen. geen Eilanders. Het gdcelte van Sinabang, ingenomen door het emplacement van „de Java- bosch”, lijkt een vrij on-Inchische industriestad int smalle paden. Langs die straten staan zagerij, p&khuizen, magazijnen, kantoren, en dichte planken woonhuizen voor het personeel der maatschappij, meest Amsteidammers. De plaats is electrisch verlicht, en heeft eene badwaterleiding en een ruim hospitaal van de maatschappij ten dienste van haar Javaansche contractkoelĳs.

De onderafdeling omvat de landschappen: Tapa⁴⁹ (andersgezegd Oclao of Defajan), Simoe- loel, Lekon, Salang, en Sigoele (Sichoeld), met in 1912 respectievelijk: 5350, 2660, 471, 314 en 2067, totaal 10802 inwoners. In het Tijdschrift. Koninklijk Nederlansche Aardrijkskundig Genootschap 1917 no. .1, zegt J. Kreemer, dat do bevolking thans 16000 zielen telt. Zij kent nog nict veel behoeften, leeft van rijat- bouw op mocrassawahs en ladangs, en klopt sagoe *als zc rijst te kort komt, verder van klap- perteelt, vischvangst, inzameling van boschpro- ducton en verkoop van karbouwen, die in do bosschen en vladten langs de kust good gedijen. Vele eilanders vanden tegenwooi-dig ook emplooi als daglooners* bij de J. B. E. M, te Sinabang of in het bosch, of bij de houtaankap aan do Sibigd- baai.

De bevolking is tweerlei: die van de drie eerstgenoemde landschappen is inhomsch en spreekt de „lang ban6” (d. i. „landstaal”), die van Sichoelc en Salang in eent van Niassche origine to zijn en spreekt de „wali banoeah” (beteokent ook „landsbaal”). De kennis van Atjehsch en 3lingangkabausch is op het eiland daaronboven algemeen. Zie omtrentf do talen H. T. Damste: „Simaloereesche texten” in. Bijdragen t/d T. L. en Vk. v. N.-I., Beel 71 (1916) Do volksinstellingen in beide groepen land.

schappen zij nu nog onvoldoende onderzocht on omtrent overeenstemming of verschillen kan nog niet worden geoordeeld. Vast staat dat overal de bevolking verdcld is in sockoe's, dat de kinderen. hooren tot de sockoe van den vader en dat do vrouw den man volgt. A an het hoofd van iedero sockoe staat een datoe. Binnen ieder landschap voert een dicr datoe's den. titel pamoentja* in Simaloer zijn er zelfs twee pamoentja's; en een ander heet malintang. De pamoentja^b. was primus inter pares en van de landschapsinkom- sten genoot hij het Iccuwendeel. Naast hem werkte zich editor naar boven het Jioofd van de vreedelinge koionie, de datoe van „soekoe dagang”.

Die vreedelingen: Atjehers en Minangkabauers, waren bazige lieden, die als wereldwijze Mohammedanen diep neerzagen op de eenvoudige eilanders. Ze maakten er jacht op, verzamelden ze in kralen, en verkochten hen als

slaven naar den overval. Dat hield op nadat de bevolking geheel tot den Islam was bekeerd, maar hun superioriteitsgevoel bleven ze behouden en van dat gevoel gaven zij blij in hun optreden, zoodat het tegenover derden moest schijnen, alsof de datoe van soekoe dagang de radja was van het landschap. Van de zijde der inheemsche bevolking genoten zij ook zekere erkenning: Zij ontvingen de „sieurou^o”, een rystschatting, opgebracht door de geheue eilanders ad 1 nali per man en per jaar. In Bijdr.

L. en V. k. v. N.-I. DI. 55 bl. 248 wordt gezegd de A^h-eiiidclingenhoofden van Tiipah en oimaJoer zouden zijn opgekomen als nazaten van *v. zeeroovers, die daar vroeger huis hielden, terwijl de hoofden der andere landschappen scheppingen zouden zijn van den Pangoele Side^e- te Meulaboh, ingevolge opdracht van Atj^h's soeltan. Resident Netscher zag in 1856 ook de vreedelingenhoofden aanvoers de wettige heeren des lands. Ook na 1880 drong ons bestuur die nieuwe bewindhebbers steeds naar voren, en werd met pamoentja*, malintang en verdere inheemsche datoe*s, zoo te zeggen geen rekening gehouden. Men beschouwde de datoe's dagang als de eenige werkelijke bestuurders, liet hen korte verklaringen teekenen, en keerde hun de hasil (in- en uitvoerrechten) uit, waarop zij eigenlijk geenerlei rechten liadden. Toen men de vergissing bemerkte, were! de sieurou^o. door ons afgeschaft, en het vreedelingenhoofd van Tapah werd getroost met een door de bevolking in heerdienst aangelegden klappertuin.

Tegenwoordig gaan de schadeloosstellingen voor afgeschafte hasil-inning in landschaps-kassen, waaruit den vreedelingenhoofden, en in mindere mate ook den pamoentja's, traktementen worden betaaid. Dcze bedragen voor do Jandschapshoofden van Tapah, Siinocloel, Lfikon, Salang en Sichoelc respectievelijk 50, 40, 15, 15 en 15 gid. 's maands, terwijl zij ook nog houteijns ontvangen tot bedragen van 100, 40, 30, 20 en 30 gid. De pamoentja's in die landschappen ontvangen maandelijks 10, 10, 5, 5 en 10 gid. traktement.

„(Bit artikel is meer uitvoerig terug te vinden /< -7m het Koloniaal Tijdschrift, 1907 Juli, bl. 917). " SIMANTO (ATJiin). Zie SHOREA GLAUCA.

1 SIMAR BANTAJAN (MAL). *Drybalanotis aro-natica Gaertn.*, fam. *Dipterocarpaceae*. Hooge >•J. boom van Sumatra en Borneo, die de/Bomeo-

kamfer levert. Behalve kamfer levert hij ook eeu hout, dat voor huisbouw en meubelen geschikt is en vooral ook ter vervaardiging van kisten, de bekende kamferhouten kisten en coffers, gobezijdig wordt. Door het vellen ter winning der kamfer is hij echter van vlc plaatsens roeds geheel verdwenen. Niet a 11c boomen loveren kamfer en hoc minder zij daarvan bevatten (in holten van den stam), dos to beter is do kwaliteit van hot hout. Het is zwaar, fijn, duur- zaam. S. g. = 0, 770. Zievrdr bij KAPOER BAROS.

SIMAR PEGOELINGAN. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

SIMARASOK. Nagri bij Baso, Sum. Westkust (zie OUD AGAM). <hWvV, . . . ' e

SIMAWANG. Nagri a an den N.O.lijken oever van het Siigkarakrakte ter Sum. Westkust. Den 22sten Juli 1818 werd dez plateau bereikt door Raffles, die van hier uit de vervallen hoofdplaatsen van het Mina ngkabausche rijk bezocht: Soe-roeso en Pagar Roejocng (Tigo Balai). Op den terugweg naar Padang vond hij in de Oembilin, daar waar zij de uitwatering vormt van het ge-noemde jncr, een steen met Hindoe-Javaansche inscriptie (Raffles, Memoir bl. 361: Oudh. Versl. 2de kw. 1912, bl. 47, No. 42). Die steen ligt nu op den kleinen pasjar bij de spoorhalte Oembilin. Op verzoek der bevolking liet Raffles te Simawang de Britsche vlag planten on bleven 12 Bengaal-sche soldaten achter om die te bewaken. De hecr Salmon, van 1816 — 1817 Britsch resident te Padang, werd te Sinaawang geplaatst, doch hij heeft nooit zijn bestem ini ng gevolgd door de weldra gevolgde inlrekking der post, toen de overgave plaats on de Compagnie's kantoren aan de Hollanders diers vond (22 Alei 1819 werd te Padang de Nederlandsche vlag goheschen). Volgens het adatverband behoort Simawang tot Tanah Datar (onderafdeeling Fort van der CapacHen.), waartoe het bij de gowestel. reorganisatie van 1913 ge-bracht is (vgl. PADANG PANDJANG). Z.

SIM 色 LOENGOEN (=, eenzaam, verlaten, droefgeestlg); naani eencr onderafdeeling van do afdeeling Simeloengoen cn do ICirolandcn, gouv. Oostkust van Sumatra, met de hoofdplaats Pematang Siantar (zie aldaar) to vens afdeelings- hoofdplaats. Doze onderafdeeling wordt ingonomen door de landschappen Siantar, TanahDjawa, Raja, Panei, Poerba, Dolofc Silau en V Koeta. ^ezainen beslaan zij een oppervlakte van 4500 K.M²., bewoond door ± 65.0b0 personen, voor het overgrote deel behoorende tot den stam der Timoer-Bataks, verdceld in 4 hoofdmarga. ^ n.l. Sinaga, Damanik, Poerba en SGragih. De stam- leden wonen niet bijeen, maar het huwelijksver- bod is langen t ij d blijven bostaan. De Heidsche godsdiensdienst wordt aangetast zowool door do Rijn- sche zending als door Molliammedaansche immi- granten.

De onderafdeeling griwt aan den N.O.oever van liet Toba-mccr, en st rekt zich vandaai' Oostwaarts uit tot in de laagvlakte, waar ze grenst aan Asahan, Batoo Bara, en Padang. Het Westen wordt geheel ingenomen door hoog- vlatken, waarop zich vclz afzonderlijke bergen verheffen; in het Z. de Si Manoeek-Manoeek (2200

M.), naar welke hoogste top de geheele bergkam wel eens wordt genooid, welke corst de grens vormt met Oeloean en daarna bij jParapat in de Dolok Marbalatoek (1650 M.) en de Batoo Lo-

Idng (1800 M.) een steile meerrand vormt tot aan den Dolok Piso-Piso. In het N. verheffen zich de Simbolon (1486 M.) en Simerito, in het W., op de grens met de Karo-hoogvlakte de Singga-lang (1844 M.) en de Tinaroh (M.). Hier ont-springen de Bolok, Bolon (d. i. groote rivier), Hapal en de vele zijrivieren van de Padang, welke alle uitkomen in do Straat van Malaka. Zij bebben zich diepe beddingen uitgeslepen en zijn door de vele watervallen en stroomversnellingen onbevaarbaar. Opmerkelijk is het verschillend karakter van dit gebied met de laag-landen, die meer Oostelijk liggen. Voorbij Tebing Tinggi krijgt de bodem een geheel anderen tint, daar bevindt men zich in een golvend heuvelland, dat geleidelijk tot 1400 M. hoogt stijgt, terwijl achter de terreinglooiingen de Bergen der hoog-vlakte zich verheffen. Het geheele land maakt een zeer gunstigen, opwekkenden indruk. Wei komen op vele plaatsen uitgestrekte alang-alang-vlakten voor, maar over het algemeen is heb vlakke land vruchtbaar en waterrijk. Daarnaast komen enkele boschreserves voor, terwijl de meeste bergen nagenoeg geheel met wouden zijn bedekt.

Nog in 1910 gold Simeloengoen a Is een achterlijk, haast onbereikbaar Bataklandje, waar of oerboschen met tijgers en olifanten, of onafzienbare, kale, dorre, haast onbewoonde steppen waren. Wol trachten reeds lang bestuursamb-tenaren orde te scheppen in de enkele verspreide kampoengs, en zendingen der Rheinische Missions Gesellschaft de menschenetende of gif-mengende bewoners tot het Christendom te be-keeren, inaar bekendheid verkreeg het land eerst, doordat men in Simeloengoen beg on to zien een gebied met groote economische Lockomst. Van groot belang is de omstandigheid, dat Simfloengoen een belangrijk deel kan opleveren, van de enorme rijsthoeveelheden, die hot cultuurgebied van Su, matra's Oostkust noodig heeft, en die thans bijna geheel van overzee moeten worden ingevoerd. Simeloengoen is door den waterrijkdom van do velorivieren uitstekend geschikt te maken voor den 8ftwah-bouw. Do Bataks, die deze landen be-wonen, zijn ochter lui on gedegenereerd door ziekten, door langdurige slavernij en door opium-misbruik. Vandaar dat invoer van vreemde arbeiders noodzakelijk zoude zyn, ware het niet-, dat vrij gejnakkelijk een belangrijke immigratio tot stand kon komen van de bowoners van het overvolkte eiland Sunyosir on van Toba-Ba-t aks. Reeds omstreeks 1900 deed de zendeling Simon een poging oni do voor irrigatie gemakke-lijk vat bare velden van Bandar te doen bewerken door Tobanische Christcnon, om doze a Is vasto kern to benutten bij het kerstenen van de Heide-nen. Dcze pging mislukte ochter, daar de immi-^ranten in hot warme klimaat aan volo ziekten begonnen te Jijden. Ook een nieuwe proef in 1908 mislukte, door het uitbroken van een zwaro cho- Jera-epidemie. Nu ochter neemt he/ aantal immigrant on gestadig toe, in 1912 bedroeg hot aantal 1500, in 1913 breidde het zich uit tot 2500, terwijl het aantal in 1915 steeg tot 6500 en nog voort- dierend heeft toencming plaats. Als centra% 1 hoofd over deze Tobanenzen werd in 1914 van Gouvernoniontwege een gcwzen controlemantri aangesteld. Op zijn bureau te Pcmatang Siantar worden do immigranten gregistreerd en verdeeld over de verschillende kampoengs. Ten einde

de mcestal berooid hier aankomenden aan ploeg-veo enz. te helpen en hon van leversonderhoud gedurende do cerate moeilijke maanden te voor-zien, wordt een afdeulings-credietbank opgericht °P coopratieve grondslag. Deze lieden zijn zeer arbeidzame en bekwame landbouwers, die tot uitstekend voorbeeld dienden-voor do Timoor Bataks. Van huis uit zijn zij bekend met de sawah-cultuur, vandaar dat zij al spoedig begonnen met heb aanleggen. van geirrigeerde velden, welke pogingen door de Rcgeering worden gesteund. Reeds zijn thans geheel op kosten van de landschapspkas 4000 bouws be-vlooid, terwijl de Deli Rijstbouw Mij., in Augustus 1914 to Medan, opgericht, een concessie bezit van 1100 bahoe, uitsluitend voor den rijstbouw. In. het geheel komen 300 K. M.² voor bevloeiing in aanmerking, waarvan 220 KM.², in sawahs om-gezet kunnen worden. Rekent men, dat de gron-den niet meer dan een. rijstgoest per jaar op-leveren, dan zou Simeloengoen in de toekomst in staat zyn om jaarlijks ongeveer 30 miljoen K.G. rijst te leveren, d. i. ± ¹/₃ van hetgeen ter Oostkust van Sumatra moet worden ingevoerd. Hot groot e belang van deze onderafdeeling voor het geheele gouvernement is hiernede aangetoond.

Nakst den rijstbouw worden ook andere cultures beoefend: zoo is men begonnen met gras to planten, natuurlijke weiden uit te zoeken en door andere middelen de veteelt aan te moedi-gen. De paardenteelt, in de Timoor- en Karo- Bataklanden van belang, begint zich to ontwik-kelen evenals de varkensfokkerij. Sariboe Dolok bezit al een depot van 8 Sandelwoodkehng- sten. Vruchtboomen worden met behulp der Buitenzorgsche selectie-tuinen verkregen, en eenige tienduizenden klappers uit de beneden-streken ingevoerd. De aanplant van tweede ge-wassen, die ditgevoerd kunnen worden, neemt toe.

Concessies zijn bier in den aanvang uitgegeven voor enkelo tabaks- en koffiendoneringen, terwijl spoedig door ver-chillende maatschappii- en een begin werd gemaakt met den aanplant van rubber. In 1908 waren de landschappen Bandar en Siantar reeds bijna geheel voor rubber-concessies uitgegeven. Toen eindelijk bleek, dat en bodeni en klimaat zich uitermate eigenden voor do thee-cultuur, begonnen ook kapitaal-krachtige lichamen, waaronder vele Engelsche, zich voor Simeloengoen te intercsseeren. In het geheel zijn 70 concessies uitgegeven met een. tolalo oppervlakte van 1140 K.M.², waarvan reeds de holt is boplant inet rubber, koffie, tabak on thee. Groote rubber-, koffi- on theeafabrieken met st oomen motorische kracht verzeen. Op eenzamo plaatsen ^taan do woningen van era-ploey-^c en do villa *s der a dm inistrat ours en op Amerikaanse wijze ontwikkeld zich het centrum, hot ro oderne plaatsje Peniatang Siantar (zie aldaar).

Eon groote hinderni^{te} voor do verdere economische ontwikkeling v or men do nog gebrokkige communicatie-middelen, waardoor het land nog te veel geïsoleerd is. De rijst o. a. kan dientenge-volge niet zoo vlug en goedkoop afgevoerd worden als wensebelijk zou zijn, maar nog duidelyker spreken do nadeolen van gebrekkigo communi- catio-middelen lings den weg m-ar Tebing Tinggi. Over kilomotors lengt o ziot mon afgebrande bos- seben, omdat- bij do verandering van bosch in cultuurland het hout wegens do hooge voorver-

kosten hiet kon worden verkocht en ter plaats verbruind moest worden. Met bekwaamen spoed wordt ecliter gearbeid om ook hierin verbetering te brengen. Reeds is een weg tot stand gekomen van de hoofdplaat-acs PCmatang Siantar naar Tebing Titiggi. Hoewel de slechte toestand, waarin de weg tot voor korten tyd verkeerde, dringend verbetering behoefte, is dit toch een der drukst bereiden wegen van Sumatra-. Thans is hij omgelegd en geheel verbar d; een par rriculiere a utodienst zorgt voor de geregelde verbinding tuschen beide plaatsen. Ook wordt gewerkt aan de voortzetting naar N^geoniondi oan. de Zuid-zijde van het Toba-meer, om da-ar aansluiting te verkrijgen bij het wegennet van Tapanoeli en de Westkust. Van nog grooter beteekenis is de stoomtram van de hoofdplaats naar Tebing Tinggi. Den len April 1916 word deze lijn geopend, waardoor de verbinding tot stand is gekomen, met het Deli-net waarnaar de cultures zoo verlangend uitzaagen.

Geschiedenis. Als gevolg van de expeditie in 1865 naar Asa han ontstonden vijandelijkheden met de Bataks der bovenstreken, welke duurden tot den dood van onzen hardnekkigst en tegenstander Radja Pa Netek in 1870. In 1887 werd het landschapje Raja getuchtigd en hierop volgden de eerste verklaringen van onderwerping aan het Nederlandsche gezag door de hoofden van Simeloengo en wel op 23 October 1889 van Siantar, in 1891 van Tanah Djawa en in 1904 van Raja ~ en Panei. Eerst op het eind van 1907 werd de z.g.n. Korte verklaring geteekend.

Literatuur. Nota van toelichting betreffende i Simeloengoensch e landschappen. Tijdschr.

Ind. T. L. - en V. dl. 51 (1909)

Mooieibufgh. Eeri land van gfdote economische beteekenis. Tijdschr. Binn. Bestuur, dl. 49 (1916) pg. 423; J. T. Cremer. Ons land van oibeperkte mogelijkheden.

SIMILOENGOEN EN DE KAROLANDEN. Afdeling van het gouv. Oostkust van Sumatra, voorgebeeld in de twee onderafdeelingen Simeloeng en PSmatang Siantar (zie aldaar). De afdeeling telde eind 1915 ruim 159,000 inwoners, waaronder 350 Europeanen, 4800 Chineezen en 400 andere Vreemde Oosterlingen. (Zie de afzonderlijke artikelen KARO-LANDEN en SIMELOENGOEN).

SIMEULOEE. Zie SIMALOER en SIMOULOEL.

SIMISAP. Nagri in de afdeeling Solok van de residentie Sumatra's Westkust aan den Noordvoet van het Midden gebergte gdeden en belangrijk als voorloopig eindpunt van den grooten weg, die van Solok over Koebang nan Doea tot hier voltooit is, jnaar doorgetrokken zal worden naar Takoeng.

SIMOULOEL. Ecu Jandsjap, v-ormend de middenmoot van Jiet gelijknaraige ciland (Zie SIMALOER), en reikende zoowel aan desze Jfs N.O.- als aan de Z. W.-kust. Het wordt overigens afgesloten in het Z.O. door het landschap Taph of Defajan, en in het N. W. door Sala ng on Sichoele. De prachtige baai Lh6⁶ Dalam aan de N.O.-kust behoort tot liet landschap. Simaloer is ook rijk aan goed timmerhout, dat door de Javaboschexploitiatiemaatschappij wordt gewonnen. Het is na Taph het best bevolkte landschap. De bevolking leeft van rijstcultuur op niet al te best be work le sawahs, ladangbouw, sagoe-

kloppen en klapperteelt, die vooral aan de Z.W.- kust nogal belangrijk is. De verkoop van klap- pers en karbouwen brengt geld op om kleeeren, aardewerk en weoldeartikelen en zoo noodig ook rijst te koopen. Het landschapshoofd Dato⁶ Nja Noeh, wiens korte verklaring dd. 4 Sept. 1900 is goedgekeurd on bekrachtigd bij Gouv. besluit van 23 Ma art 1901, is van Ma- leischen oorsprong en stamt, zoo men zegt, af van den befaamden Datoe⁶ Bakoekoc*, die cilanders opving en kralde en als slaven naar den overval .yrcrocht, of als hem dat werd bolc, vermoorde.

De bevolking is ingedeeld in soekocs. Van de hoofden (datoe,s) dier soekoc's, die het eigenlijk bestuur uitmaken, zijn de voornaam- ste de pamoentja* en malintang. Pamoentja⁶s zijn cr twee: een uit soekoe Bolawa, en een uit soekoe Toefa ; niaar op de in Toefa gchouden pamoentj waardigheid word ook aanspraak geïnaakt door lieden van soekoe Kaboe. De malintang-waardigheid is in soekoe Abesi.

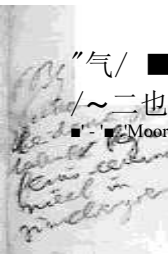
Voor de zaken van zee- en scheepvaart is er een geutjhi⁶ panglima, die meent gelijkwaardig te zijn aan de beide pamoentj 's. Met hun dricen vormden zij volgens hem de trefte, waarop de rijstpot : „Dato* Nja" Noeh, boven het vuur rustte. (Zelfdc beeld als in Meulaboh ge- bruikt tot kenschetsing der verhouding van do drie dato'e's van Malcischen bloede tot den Teukoe Tjhi- het Atjehsche hoofd der Kawaj XVI). Zie verder het artikel SIMALOER.

SIMOENG (MAL.) Zie OTTERS.

SIMPAL. Uitgestrekt vulkanisch gebergte ten O. van Tjitjalongka (Breanger). Het hoogste punt ligt op 1666 M. Merkwaardig is het groot aantal jongere eruptiepunten, dat binnen, en op buiten den ringwal voorkomt. De vulkaan is geheel onwerkzaam (Verbeek, Java, 730).

SIMPAL (MAL.) Zie SLANKAPEN.

SIMPANG (Sempang). Landschap in de residentie Westerafdeeling van Borneo, afdeeling KBtapang, onderafdeeling Sockadana. De oppervlakte bedraagt ± 7870 K.M.² (1. i. ± 15 maal die van het landschap Soekadana, terwijl de bevolking in 1915 word geschat op ongevcr 10,000 personen, voor het grootste deel bestaand uit Maleics (hieronder gerekend Bcgineezen, verblijf houdende ter Westkust, en nicer speciaal te Soengai Boewaja en de zgn. „Orang Bockit" of bergbewoners), voor het kleinste deel uit Dajaks en een gering aantal Chineezen. Het landschap grenst ten W. aan Kocbob en de zee, ten N. aan Aleliau, ten O. aan Sfikadul en Ma- tan, en ten Z. aan Matan en Sockadana. Tot het landschap behooren de langs de kustgelcgcneiland- den Kocbang, Melang Merakit, Nanas, Antoe en Masa tiga (nota Sim pang T.A.G. 1912 biz. 332). Het Westelijk gedeelte is nagenoeg overal vlak, do Oostclijke helft bergachtig; de hoogste top pen zijn de G. Palocng (1116 M.) op do grens met Soekadana on Noordoostelijk daar- va» de G. Batoe Dajculi (958 M.). In het Noordcn ontstaan op het gebergte twee in haren bovenloop slecht bevaarbare rivieren met verschillende zijtakken, beide met een ongeveer Zuid-westwaartschen loop; nl. de S. Sfimandang, na de vereeniging met de Smpang (Zuidelijk van de gelijknamige kainpoeng) onder (hien naam doorstroomende en de S. Koewalan, uitstroomende in de Zuidelijkste mondingsarm van do Kapoeas, de S. Lida. Kampoenqs van nngemens-

waardig belang worden in het landschap niet gevonden; alleen noemen we Simpang (gelegen a an de samenvloeiing van S. Simpang en Matai), vroegere verblijfplaats van den Pancmbahan, met een geringe bevolking en. Tislok McLano aan de monding der Simpangrivier, de tegenwoordige verblijfplaats. Voorvoortbrengselen van den bodem, middelen van bestaan etc. der bevolking zie het artikel BORNEO. Den 14 Juni 1823 werd het eerste politieke contract met Sempang gesloten, in 1845 na de afscheiding van Socka- dana een afzonderlijk contract aangegaan, dat in 1881 weder vernieuwd werd. In 1911 werd de Panembahan Soeria Ningrat wegens wanbe- Stuur ontslagen, zyn opvolger Panembahan Anom Kesoeina Ningrat legde op 28 Juni 1911 de korte verklaring af. Sedei't 1908 is in het landschap een landschapskaps gevestigd.

Literatuur: H. von De wall: Matan, Simpang enz. Tijdschr. Bat. Gen. Di II (1862) zoomede J. P. J. Barth: Overzicht der afd. Sockadana, Vrch. Bat. Gen. Di. 50 (1897) ; Bijl. Hand. St. Gen. 1911/12 n°. 301-14, 15; T. A. G. 1912 biz. 330 vv.

De geschiedenis van het landschap houdt ten nauwste verband met die van Soekadana en wordt daarmede behandeld. Zie SOEKADANA.

SIMPANG AMPAT. Nderzetting in de onderafdeeling Ophir, afdeling Loeboek Sikaping van de residentie Sumatra's Westkust. Het woord beteekent "viersprong". Hier loopt de groote weg van Taloeq naar Sasaki aan de kust, welke voorbij Simpang Ampat in de kustlagune wel eens onder water staat. Links voert een kleine weg naar het Zuidwaarts gelegen gebied van de Masang-rivier, terwijl rechts om de moerassen heen een flinkc rijweg, die bij Mocara Kiawai over de Pasanian- rivier gaat, voltooid is naar het cvenccns aan de bust gelegen Ajer Bangis.

SIMPANG KANAN en **SIMPANG KIRI.** Zie SINGKEL en TĪMIANG.

SIMPANG OELIM. Het inest W. tevens het sirootste landschap van de onderafdeeling Idi, afdeling Oostkust van Atjeh. Strekt zich in langgercken vorm Z.-N. uit, langs den rcc lit croc ver van den benedenloop der Dja mbo Aje.

Rivier scheidt het van „Pase“⁵, en wel meer paakflijk van Keurcutw, rechtstrecsch ge- De N.O.-grens wordt bepaald door Straat Malaka. Langs de O.-grens liggen van X. naar Z. de landschappen Djoelo⁶ Tjoet, Tanjong Senmanto⁷, weer Tjocet, en Djoelo⁸.

Kajcu'. Ten Z. grenst het a het (<ajo-lan(l- "hap Serbodjadi. In Simpang Oelini kan men 1 v.f. gedeeilen onderscheidij:

L de vlakke benedenstreken, uitmakeiide een << nig8zins peervormig**!! gelijkbeenniigen dri(?hoek, met Straat Alulaka en het benedenste stuk van de Djam bo Aje a Is upHtaande zijden. samonko- mend on)str(vl<M „ Dianiantpunt¹, en als basis den Arakoendo geheeten tak, dicn de Djambo Aje i<ts boven Lho^ Nibdiig (V.N. W. afsplitst. Dit ge- deelte is dicht be vol kt en, voor zoover niet be- dekt door zcmoeraHbosschen, gchcel in cultuur gebracht en met sawahs en tuinen als overdekt. In het Z.O. wordt het gesneden door de Atjeh- trambaan, die haltes keeft te Arakoendo, keude Simpang Oelim, en Madat, en vlak ann de ovorzij van de Djambo Aje weer een to Panton Laboe. De brug over de Arakoendo meet 115, die over de Djambo Aje 80 Meter. De spoorreis Simpang

Oelim —Idi (32 K.M.) duurt 1* uur. Naar Lho⁶ Soumawe is het een rit van ruim 3 uren. Een groote eolonneweg volgt het beloop van da trambaan, terwijl een andere groote weg meer Zuidelijk van Arakoendo over Grong-Grong⁴ Lho⁶ Nibong gaat en bij Paja Naden zich met cerstgezcgden eolonneweg vereenigt. Van. Keudd Simpang Oolim aan den N. eolonneweg divergoocrn een aantal wegen naar verschillende punten aan den Z. eolonneweg. Ook gaat er van de keufde af eon weg N.O.-waarts naar de koeta van den oeldebalang te Tanjong en verder naar Koedala Simpang Oelim. Nog een eolonneweg voert van de trambaan langs den rechter Djambo Aje-oever N.-waarts. Bij Mounasah Loengc kruist die weg een tak, dien de Djambo Aje daar W.-waarts uitzendt en die zich dra splitst in Kroeng Rawa en Soengoo Blah, welke laatste zich weer onderverdeelt, haar Z.sten tak af- waterend in de Koedala Simpang Oelim.

2. de geaccidenteerde bovenstreken, een lange en naar verhouding smalle strook grond langs de Djambo Aje, gekruist door een groot aantal rechter zijrivieren, zooals de Kroeng Lipat, Kr. Roe be, Kr. Pularo en Aloe le Mirah. Die bovenstreken zijn dun bevolkt en weinig ontgonnen, en hebben meer dan de benedenstreken gelcnden van de onrust in vroeger jaren. Pasij⁷ -- Tinggi en BLangdeunong aan de Djambo Aje zijn de voornaamste plaatsen. Langs de Djambo Aje voert een weg, die echter niet overal in zoo heel goeden staat verkeert.

Zijn de benedenstreken overwegend Groot- Atjdhsch, XXVI Moekimsch zou men kun- nen zeggen, — de bevolking der bovenstreken is moor van Pase*sche origine. Het totale zielen- tal bedroeg volgens telling van 1906 : 9839, ver- dceld over 2180 gezinnen. Op 1 Januari 1916 bedroeg het aantal geregistreerde mannen 4011.

De bestaansmiddelen van de vrij welvarende bevolking zijn sawahrijstbouw, veeteelt en pi- nangcultuur vooral, en, in de kuststreken vis- schrij en zeehoutaankap. Do pepercultuur, waaraan het landschap zijn opkomst dankt, en die in 1877 naar schatting nog 700 kojan op- loverde, daalde in 1897 bededen de 100, in 1904 bonoden de 10, inaar haalde in 1901 weer 20,35 kojan.

Aan het hoofd staat de energieke oelcebalang Teukoe Mocda Oesdih of Joesoh, wiens korte verklaring dd. 28 Sept. 1899 werd goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 15 Juni 1900, n. 37. Onder hem besturen „tocha peuoit* de gam pongs Poetj6⁶ Aloe le, Pularo „Gampong Blang on Bantajan ; „peutoea rajeu“⁷ do gam- pongs Soengoo Roesa, Madat, Paja Deuman, Bintang en Tjoh: en „peutoea oebit“ do meuna- salfs, waarin die gam pongs zijn verdeeld en do* enkele daartoe behoorende scuncubo⁸h^{is} of peper- tuincomplexen. Toeha peuet en peutoea rajeu⁷ worden door Atjehers aangesproken met „teu- koe“ en besproken als „peutoea (sagd6) In den monel van Pasercs zijn die titels respectievc- lijk „anipon“ en „oelcebalang“.

Simpang Oelim is een stichting van Teukoe Moeda Nja⁶ Malem, een Groot-Atjehcr uit de XXVI iloekims, die er. zich omstreeks 1850 vestigde. In1860 kreeg hij een „sarakata“ van Atjdhs soeltan. Hij was wel bevriend met Teukoe Paja van Tanjong Seumanto* of Arakoendo, die, ook Atjehcr uit de XXVI Moekims, in 1869

Teukoc Moeda Angkasa van Blang Me uit het aan Tanjong Scuniant6^{fr} grcnzencl Mcureubo had verdreven. Samcn trokken ze 66n lijn tegen de Passders, en dezn konden het niet van hen winnen. Na de tweede Atjeh-expeditie wei- gerde T. Moeda Malem eenc „verklaring,* te teekenen, houdende erkenning van den Koning der Nederlanden als wettig opperheer. Toen nu in April/Mei 1876 ecn conflict tusschen Keureutoe en Simpang Oelim op handen sdielen, en een control cur voorstelde, een stoomer de Djambo Aje op te sturee oin, tezelfdertijd dat Keureutoe zou aauvallen, «le langs den rechteroever gelegen Simpang Oeliinscho versterkingen te beschieten, gaf zulks den Gouverneur-Generaal Van Lansberge aancliding, dd. 17 Mei naar Atjeh te seinen, dat Z.E. onverdeelde goedkeurde al wat mocht geschieden om Simpang Oelim af- breuk te doen, en dat gaarne zou worden vernomen dat met Keureutoe daartegen krachtig geageerd was. De Commandant van de Zeemacht, de Legercommandant, en de Militaire en Civiele Bevelhebber op Atjeh, Generaal Wiggers van Kerchem, opperden bezwaren, maar de Land- voogd bleef bij zijn plan. Bij besluit van 15 Juli werd de Commandant van de Zeemacht gemachtigd, den Gouvernementsstoomer „Tjenrana" naar de Oostkust te dirigeren, ten einde op de Djambo Aje den handel van Simpang Oelim te beletten en eventueel den vorst van Keureutoe in zijn operaties te helpen: en den Legercommandant werd verzocht, te zorgen, dat de „Tjenrana." militaircn aan boord krcgc. T. Moeda Angkasa, die ons al meermales had trachten over te halen tot een gewapend optreden tegen Arakoendo en Simpang Oelim, of tot het inatierieel steunen van zoodanig optreden zijnerzijds, kwam begin September weer bij Idi's assistent-resident Mr. J. van Kaat- hoven vergunning vragen, die landstroken te mogen veroveren. Van ons vroeg hij enkel: geweren, patronen, slaghoedjes en kruit. Den 24sten werd de gevraagde vergunning vrcleend. De „Tjenr&na" kwam aan in de Djambo Aje en op den 26st, en September vertrok eenc ge- inengde compagnie van het linkerhalf J2e Bat. uit Batayianaar Idi, „op verlangen van Z.E. den Gouverneur Generaal", en met het doel „den inval van T. Moeda Angkasa met eene Keureutoesche strijdmacht op Simpang Oelimsch gebied moreel te steunen". Zoo berichtte de Legercominandant den Assistent-Resident. In- tusschen wijzigden zich's Landvoogds inzichten, en dd. 2 October instrueerde hij den Militairen en Civielen Bevelhebber, dat T. Moeda Angkasa niet anders dan als overwinnaar uit den strijd mocht komen, doch ook niet anders dan met onze hulp. Generaal Wiggers van Kercheni voelde niets voor de onderneming, eu vroeg zijn ontheffing. Den 22sten October had het optreden van Moeda Angkasa plaats. Er kwam niemandal van terecht! Den 31sten gaf hij een tweede vertooring. Het resultaat was weer hoogst onbevredigend. Begin November trad Generaal Dieniont op als gouverneur. Er ging «n troepen naar Simpang Oelim, en den 14den was Tanjong Seinnanto® genomen en de rechter Arakoendo-o. ver van vijanden gezuiverd, doch door onze troepen. T. Moeda Alalem bood den 18den November zijne onderwerping aan. Hij stemde er in toe, dat onze troepen te Simpang Oelim een bivouak

zouden betrekken, en aanvaardde aanvankelijk ook den hem gestelden eisch om naar Koeta Radja te gaan tot het vernemen van de voor- waarden. Den 23sten word hot bivouak to Simpang Oelim betrokken. Maar de radja bedacht zich op het punt van het gaan naar Koeta Radja. Voor generaal Dieniont was dat een groote te- lcurstelling. Hij mcende de verandorde houding van T. Moeda Malem te moeten wijzen aan door onze bestuursambtncnarcn geuwaakte fouten, en zond den Assistent- Resident De Schecmaker, om te trachten den radja te bekeoren. De radja echter ontrok zich aldra aan verdero aanrakih - gen, en toen hij zich ook van een hem gesteld ultimatum niets aantrok, werd hij den 12den December geproclameerd met zijn geslacht voor altijd te zijn vervallen van den troon van Sim- pang Oelim. De Schecmaker beraadslaagde met de peutoca's over de aanstelling van een nieuwen radja. Een peutoea T. Nja^{fr} Lamkocta, werd tot radja aangesteld. We lieten hem den 5den Januari 1877 een verklaring teekenen, de Ncdorlandsche vlag werd plechtig uitgereikt en gheschen. en den 7den werd de blokkade van Simpang Oelim opgeheven. Zoo meenden we de zaken voldoende te hebben geregeld.

Maar T. Moeda Malem verbleef te Teupien Sireun aan de overzijde der Djambo Aje, op sjeclits korten afstand van ons bivouak. Nadat hij in Juni 1877 onze post te Blang Ni had over- vallen, werd den 9den Juli Teupien Sireun genomen. We maakten er veel waarden en goud- werken buit, welke voor een goed deel zijn terug te vinden in de goiidkamer van hetjiiuseum van het Bataviaasch Genootschap. Den 3den Januari

1878 kwifni Moeda Sladni^{fr} bij den (vd. Militaircn en. Civielen Bevelhebber kolonel van der Heydnc tot Blang Ni in onderwerping. Hij vertrok naar Atjeh, en in Simpang Oelim keerde hij niet meer terug. Wel eehler zijn zoon Nja. Oesoh, en als dezic in Simpang Oelim kwam, had hij het er te zeggen, en niet onze radja T. Nja« Lumkocta. Dezc was tel kens genoodzaak naar Jdi de wijk to nomen. In 1888 vestigde T. Nja^{fr} Oesoh alias T. Lam Reuning zich er voor vast, en dr a was hij dr- eigenlijke oelecbalang. Veel vo] k licit hij uit Atjeh overkomen. Het werd ticrig in Simpang Oelim, maar wat er groeide was ons niet welg«. - zind. Vandaar dat in 1892 Simpang Oelim voor alle in- en uitvoer word gesloten. Toen werd op 21 Juni J 893 de onder Nederlandsche vlag s a- rendc „Raj ah Kongsi Atj4h" op de hoogte van Diamantspunt afgeloopen en op den wal gezet, en vier vrouwelijke passagiers hield T. Nja^{fr} Oesoh gevangen, om de oj- heffing van Simpang Oelim's sluiting te dwingen. Dat had resultaat. Men stckle alleen als conditio, dat T. Nja^{fr} Oesoh niet slechts zijn gevangencn JosJict. (naar ook ze] f zijn opvvacliting zou komen inakten te Idi en inderdaad kwam den 5den Juni 1894 Nja^{fr} Oesoh zich vertoonen. waaj' op de sluiting werd opgeheven.

In 1895 reisde Nja^{fr} Oesoh naar Koeta Radja en werd erkend als oelecbalang: T. Moeda Oesoh.

T. Nja. Lainkocta, de schijn-oeleebalang van J877, trad af, en word in December J898 ver- moord. In 1898 schijnt tijdens de Paca-beweging Moeda Oesoh's trouw even gewankeld te hebben. Maar dat was zijn laatste „zwakke" moment. En hij leverde sedert goed work. Nergens ter

Oostkust zijn de benedenstreke zoo dicht be- volkt en zoo deugdelijk ontgonnen. En zoo hoorde men vroeger Simpang Oelim wel als „de case van de Oostkust" betitelen. Die naam was wel verdiend, en zoo thans verouderd, is hij dat enkel omdat de verdere Oostkust niet meer a an een woestijn doet don ken.

Literatuur: H. T. Damste: Simpang Oelim, Een stukje Atjehgeschiedenis. Kol. Tijds. 1918 bl. 1031.

SIMPOL (JAV.). Zie STELECHOCARPUS.

SIMSAM (Aroe-cil.) Zie KAOA en MANOEK NANJEUSEUP.

SINABANG. Standplaats van den controleur der onderafdeeling Simeuloe van de afdeeling Westkust van Atjdh, en zetel van de Java- boschexploitiatiemaatschappij, die de bossclicn exploiteert in het Z. deel van het eiland Sina- loer. De plaats ligt aan de prachtige Sinabang- baai in het landschap Taphah. Zie voorts: SIMA- LOER en TAPAH.

SINABANGBAAI is de zeer grillig gevormde, ongeveer 6 zeemijl het land indringende, vrij smalle en vrij diepe baai aan het Zuidgedeelte van de N.O.kust van Simeuloe (Simaloer) op de We- tkust van Sumatra. Door de verlichting is ook des nachts de veilige ankerplaats van de ge- gelijknamige kampoeng, do hoofdplaats van Simeuloe waar een groote houtexploitatie wordt gedreven, te bereiken. De kusten zijn laag en vormden. talloze kleine baaien, waarin de be- groeiing tot aan het water reikt, slechts hier en daar reikt Jiet heuveland tot aan de kust, waar- langs een kustrijf loopt, dat alleen bij de hoeken ver uitsteekt. Dwars vóór de baai ligt het, in het Westgedeelte heuvelachtige eiland Pandjang besar, dat de ingang der baai versmalt tot 1 K.M., daar beZ. vindt men in de baai nog vele kleinere ei lan den en dieper in lossiggende gevaren. Do Oostkust looph om de Noord uit in een. smalle Undtong, waarop een ken bare heuvel. N.O. van deze ligt een uitgestrekte steenachtige via kt e, waarop vele riffen, afgewisseld door groote diep- i en en beNoorden de baai t reft men, tot zeer ver in zee, vers)reide eilanden- en riffencouplexen aan, welke slechts een nauwen toegang tot de baai overlaf cn^Olet Noordelijkste dier eilanden is hot zwaar begrocid en aan de Oostzijde hooge Sioemat, gelegen op een groote koraalvlakte niel vele gevaren en zeer ongelijke diept en.

De regenval is zeer groot aan den wal, op eeni- gen afstand van de kust is het dan fraai weder. Jje stroomen in do baai zijn weinig kracht ig en do vclrikale waterbeweging gering bij een overheer- schend dubheldaagsch get ij. Zie Zeemingsids deel I.

SINABOENG. Fraaio vulkaanogd, 2460 M. loog, in de afdeeling SimSloengoen van het gouvernement Oostkust v. Sumatra. Bezit een dubbolkrater mot zeer intensieve solfataren* werkzftainheid. In beide kruters bevindt zich een ineertje. De beklimming gesliedht het best van Sigarang aan do Noordzijde. Kaarten, t che's! n en foto's in J a ar verslag 1912 van den Topografischen Dienst, XXIV, 107 en bij VoJz, Nord.-Sumatra, I 5 en I bid. Tijdschrift Aardr. (ien, 1908, 1375.

SINAKOB (GOENOENG) of G. **SOR.** De hoogste l op (1959 M.) in het Cycloopgebergte (zie aldaar).

SINAMAR (Sinamoc). Zrijrivier van de Kwan- tan op Sumatra. Zic aldaar, R i v i o r e n.

SINDANG. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Kandanghaer en Indra in a j oe - West van liet regentschajT en de afdeeling Indramajoc, residentie Cheribon. Het telt 48 clesa's en is verdeeld in twee onderdis- tricten. Zr

SINDANG. Kleine zelfstandige rivier in het uiterste Zuiden van de residentie Sumatra's West- kust. Zij ontspringt een weinig buiten het gewest op de helling van den Goenoeng Raja in het land- schap Koerintji en stroomt hoofdzakelijk in Westelijke richting, totdat ze vlak bij de kust met een scherpe bocht naar het Noorden gaat, van. rechts de slechts weinig kortere Tapan ontvangt en vervolgens bij het visschersdorp Pasir Gan- t, ing in den Indischen Oceaan uitmondt. Hoewel de Sindang slechts door kleine prauwen kan be- varen worden en o.m. de onbescherrade reede van. de mondingsplaats het binnenloopen van groo- tere schepen belemmert, is de rivier toch van be- teekenis voor het verkeer. Het is de meest ge- bruikte afvoerweg van het veel product tot uitvoer opleverende, maar geïsoleerde Koerintji.

SINDANGBARANG. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Soekane- gara, regerUehap en afdeeling Tjiandjaer^ resi- dentie Preanger Regentschappen. Het district heeft een oppervlakte van 1485 K.M.² en telt 3 onderdistricten met 13 dcsa's.

SINDANGKASIH. District van de controle-afdeeling Poerwakar^a- regentschap Krawang, residentie Batavia ; met een oppervlakte van 267 K.M.2. Het district telt 5-i desk's.

SINDANGLAJA. Bekend herstellingsoord op de Oostolykc helling van den Gede in de Preanger Regentschappen. Het ligt 1084 M. boven de oppervlakte der zee en heeft een aangenaam, maar zeer vochtig klimaat. Evenals in geheel West-Java is de rogentijd, die van November tot April duurt, de warmste. De thermometer wijst een temperatuur aan, varieerende tusschen 10° op 24° C. ; 's nachts is het er dikwijls zeer koud ; somtijds moeten zelfs enkele kamers van het etablissement door een kachel worden verwarmd. De gemiddelde hoeveelheid regen is grooter dan te Buitenzorg en bedraagt 4230 m.3l. Dicht bij het etaElissement is eene bron met warm water van ongeveer 43° C., dat een gering gehalte aan zout bezit. Deze bron heet Tjipanas en ligt dicht bij het buitcnverblijf van dien naam van. den Gouverneur-Generaal. Sindanglaja is per voertuig of to paard te bereiken uit het Zuiden van Tjiandjoor, uit het Noorden van Buitenzorg, langs den grooten postweg, die over den M6gamendoeng loopt. Het ligt in een. der fraaiste streken van do Preanger; het etablissc- ment bezit goccle gebouwen en zeer mooie tuinen.

SINDANGLAOET. District van de gelijkna- mige contrdlc-afdeeling, regentschap, afdeeling en residentie Chori bon : met eenc oppervlakte van 16-1 K.N.2, 67 desiVs en 94.800 inwoners, waaronder ± 90 Europeanen, 1260 Chineezen, 80 Ara bicron (eind: 1905). De hoofdplaats, tevens standplaats van den Controleur, is Lemahabang. In dit district liggen de suikerfabrieken Sindang- laoet en Karangsoowoong. ^ r ?

SINDANGSTREKEN. Tot 1904^onderafdeeling der afdeeling Tubing Tinggi, residentio Palembang; in dat jaar opgeheven en voor een deel bij de toenmalige controle-afdeeling Redjang en LSBong gevoegd en ondoor do residentio

Benkoelen gebracht, voor een antler deel ver- eenigd met de contr61e-afdeeling Moesi-oeloe, afdeeling Palen-bangcho bovcnlanden. Door dit gebied stroomt de Klingi (zijkrievcr van de Moesi) met haar rechterzijrivier de Bliti. Het landschap strekt zich uit over de Oostelijke hellingen van het gebergte, waarin de Redjang- valleien zijn gelegen, tot aan de onderafdeeling Jmoesi-oeloe, waarmede het tot 1876 een geheel vloeide.

SINDARA (JAV.). Zie ANAPHALJS.

SIND J. AL. Onderafdeeling der afdeeling Bonthain, gouv. Celebes en Onderh ooi ighecdn, bestaande uit de districten Oost-Boelo-Boelo, Lamati, Tondong, West-Boelo-Boelo, Manipi met Toeroengan, Manimpahoi en Pao. De stand- plaats van den controlcur Sindjai ligt aan de gelijknamige rivier.

SINDOEPRAJJA- EN DOETAMATIWERKEN, een uitgebreid stel irrigatiecidingen behoorende tot de irrigatieafdeeling Tjimanoeck, residentie Cheribon. De Sindoeprajja is van deze werken de hoofdleiding; zij krijgt haar water uit de Tjimanoeck bij Rentang door middel van een inlaatsluis zonder kunstmatige opstuwing, stroomt Noordoostwaarts nagenoeg evenwijdig aan de Tjimanoeck. Bij Tjikongan heeft men de Soekaredjasluis, waar de Doetamatilciding begint. Het Sindoeprajja gebied bevloede in 1914 reeds nagenoeg 45.000 bouws sawahs.

SINDOER (MAL.). Zie SINDORA SUMATRA NA.

SINDORA SUMATRANA Miq. Fam. *Leguminosae- Ca&salpiniae*. Sindoer. Tampar hantoe (MAL.). Boom van het Westen van den Archipel, botanisch niet volledig bekend. Daarom is het niet zeker of hij identiek is met de op W.-Java voorkomende soort (Oekoe aka, SOEND.). Het hout is op Sumatra in groote hoeveelheden te krijgen. Het is gevamd en wordt voor meubelen gebruikt. Uit den stam verkrijgt men door inkappen een vloeibare roodgekleurde balsem (minjak sindoer), die als vemis wordt gebruikt en met damar gemengd tot liet brcuuen van prauwen. Het schijnt echter moeilijk te zijn een goed monster van deze tamparhantoe-olie te verkrijgen, zoodat de eigenschappen ervan nog niet volledig bekend zijn. De llatte gestckelde peulen heeten aparantoe en zijn bij de medicijnhandelaren te vinden. Ze worden uit Palcbang naar Java uitgevoerd en doen dienst tegen veler- lei kwalen.

SINDORA WALICHII Bth. Sepoetih, Sepoetih sendok (MAL.). Zeer groote boom met lichtgeel, later donkerder wordend spirit en donkerrood tot bruin kemhout. Het hout is buitengewoon hard en is een goed timmerhout.

SINDOR. (Sindoro). Een der reghnatigst gebouwde vulkaankegels op Ja va (zie de foto bij Verbeek, Java, 294), gelegen in *Kedoe en door een 1405 M.* hoogen pas (van *Kledoen*) jnet den Soembing verbonden. Ten tijde van Junghuhn's bestijging (Java II. 320) was de berg door ontwooding en verbranding bijna geheel kaal en zeer waterarrn; in 1878 werd met de geregelde reboisering begonnen. Een eigenaardigheid van den Sindoro is dat de top een kleine, bijna zuivere vlakte vormt, 3150 M., waayin de kleine krater (130 X ISO M.), door een uiterM lage rand omgeven, plotseling bijna loodrecht neerdaalt tot op een diepte van 2975 M. Het plateauje zelf is

eenigszins rechthoekig van vorm, 300 X 400 M. Westelijk en Noordelijk van don krater liggen zandvlakten (zie de toptekening in het Jaarversl. Top. Dienst 1905. Pl. III). De controlcur Ou- demans (Tijdschr. v. h. B. B. III. 1889, 369) en Dr. Koorders (Tijdschr. v. Nijv. en Ldb. LI. 1895, 241) merkten op, dat de krater sedert Junghuhn's teekening veranderingen had onder- gaan, waarschijnlijk tengevolge der eruptie van 1882. Oudemans deelt mede, dat niet alleen de topkrater in functie was, maar dat tevens aan de N.W.-helling een nieuwe krater ontstond (zie ook Verbeek p. 294). Koorders beschreef ook nog een oud eruptiepoint op do Westhelling, de Kembang, als een droge put van ong. 200 M. diameter en 50 M. diepte, waarvan de rand slechts weinig boven den vulkaanmantel uitsteekt. Behalve van 1882 zijn ook empties bekend van 1806 en 1815 (goring).

SINGA MANGARADJA. Pirestervorst. Zie BATAKS.

SINGAL (SUE, D). Zie VALLEN.

SINGAMERTA. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Bandjarne-gara, residentie Banjoemas; met eene oppervlakte van 253 K.M². De hoofdplaats is Bandjar-negara. Het district telt 94 desa's met 76.000 in- woners, waaronder 100 Europeanen en bijna 300 Chincezen en andere Vreemde Oosterlingen(1915) en is verdeeld in 4 onderdistricten.

SINGAPARNA. District met gelijknamige hoofdplaats van de control-afdeeling Mangoenredja, regentschap en afdeeling Tasikmalaja, residentie Preanger-Regentschappen; met eene oppervlakte van 270 K.M². Het district telt 5 onderdistricten met 53 desk's. Dit district is bekend om het mooic vlechtwerk, dat men er maakt. De pasar te Singaparna is daardoor ook zeer be- zocht. Singapar: a is het eindpunt van do stop intra n), die van Tasikmalaja hierheen leidt.

SINGAPOERA (STRAAT). Breede, zeer lange straat tu&sCheiTDe ZZO.punt van Malaka met het voorliggende eiland Singapoera en den Hiou*A - Archipel. Het Oostgedeelte der straat, beN. langs hot eiland Binlan, is 20 K.M. breed en heeft alleen aan den Oostuitloop verspreide gevaren; het Westgedeelte, N.W. van de daar v66r Ba tam en Bocban gelegen arcJiipel van eilandjes, is tot den Alalakawal toe bozaaid met kleine eiland- jes, a lleen het middengedeelte der straat, beOo-- en don meridiaan van Singapoera, is schoon, maar zeer ongelijk van dicpte. De straat in botond en verlicht en wordt zeer druk bevaren.

De Zuidkust van het eiland Singapoera is beW. do Htd eenigszins heuvelach<ig met, in he! Westgcdoolte, een lage, met struikgewas en rizophoren begroeiod strandvlakte en voorrijzgend koraalkustrif; daarbuiten liggen, van 5 K.M. br-Zuiden do dolckcn tot o)22 KM. uit den wal, do bovengecomdo eilandjes, omgeven door vole losliggende govaren, waartusschen slechts enkele bevaarbare passages ovcrblijven. beO. de stad is de kust laag en vlak met een steeds breeder wordende voorliggende zandbank jnot ondiepe plekken, welke ver om de Oosf, uitsteekt.

De ZuJdkust van Alalaka is, tusschen het eiland Singapoera en hoek Boeloes, de N.W. hoek dor straat, laag en met rizophoren begroeiod en heeft een breede, aan den bui enkant Mile modder- bank, beO. het eiland is de Malakawal, vooral de West- eji Zuidoosthoek, Tg. Penjoesoe, lieuvcl G /2-Y < 0),

L; . > 7

€ u / • / 2

achtig, daarachter verheft zich do kenbare heuvel Barboekit met een spit sen top. De kustbank is smal, loopt geleidelijk af en gaat bij Tg. Penjoe- soe over in een reeks van gevaren rondom de voorliggende Lima-oilanden, welko zich om do O.N.O. voorzetten in de Rumeniadroogten.

De kusten van Bin tang en Batam zijn heuvel-achtig met uitspringende rotschoeken, waartus- schen baaien met een breed, droogvallend kustrif worden aangetroffen, vooral de kust van Batam is daardoor zeer verbokkeld. Buiten den wal steekt een min of meer breed koraalkustrif af, waarop bij do hoeken vele losse steenen liggen en dat, van af hoek Berakit, do N.O.hoek van Bintang, om de West steeds smaller wordt en met zeer ongelijke diept en naar de straat afdaal; beN. Batam is het smal en steil. De buitenzijde der eilandjes N.W. van Batam on Boelan is steil, daarbuiten liggen nog eenihe lossos' gevaren in straat Philip, de breedste en Zuidelijke toegang tot de straat van om de West. Een Noor- delijker en nauwer passage, tusschen do v6or den Malakawal gelegen eilandjes, is de Selat Sinki, terwijl de zeer smalle straat Semboelan tusschen deze en den Malakawal loopt. V66r de Zuidkust van het eiland Singapoera, Z.W. van de st ad, ligt het groote, vrij hooge ciland Blakang Mati, omgeven door een koraalrif dat a an de Noordzijde het smalst is langs do smalle Keppel Harbour, aan do Oostzijde van wellce men de uitstekend ingerichte dokken en werkplaatsen aantreft : de reede ligt Z.O. van de st ad.

In den Oostuitloop van straat Singapoera treft men, ongeveer midden tusschen de hoeken Pen- joesoe en Berakit on aan de Westzijde van een plateau met ondiepe plekken, do hooge Pedra Brancarots aan en Z.W. daarvan eenige losso gevaren, welke dat gedeelte der straat onveilig jnaken ; het Middle Channel, tusschen deze rots en do gevaren buiten de Limaeilanden, wordt hier bij voorkeur bevaren. •

De mocBsons zijn zwak en staan niet geregeld door, er is veel stilto. Van December tot en met Maart waait een Noord Oost-mocsson met vrij ge- regelde N O.lijke wind, van Alei tot en met September een Zuid-mocsaon, met Z.O. tot Z.W.lijke wind. Zware buien komen niet voox*. Regen valt het geheelc jaar door, het inees in December en Januari, Jiet minst in den Zuid-mocsson.

De stroom in de straat kentert twenciaal in het el maal, maar loopt zeer ongelijk sterk en lang en hangt veel af van den heerschenden moesson; dio om do Oost in den Z.W. moesson is atorker dan die om do West in den N.O. moesson, doch dezo laatbtc loopt soms 12 uur lang de straat in. De snelheid bedraagt gewoonlijk 3 tot 4 K.M. per uur en kan toenemen tot 7 K.M., in Keppel harbour loopt gewoonlijk een flink t ij. Bij veel str oom zoib mon op de minder diopo plekken in het Oostgodcelte van de straat dikwijls rafelogen en op de ondiepente branding. De vertikalo waterbeweaging is overwegend dub- beldaagsch, het verval loopt uitoen van 5 tot J M. Zio Zeemansgids deel II.

SINGARADJA. Hoofdplaats van do residentio Bali en Lomhok, standplaats van den resident <n van den controleur der a f de cling Boeldleng. Ult. 1914 bedroeg de bevolking ± 9100 zielen, waaronder 120 Europeancn, 1120 Chineezen, 320 Arabieren on, 20 andere Vreemde Oosterlingen. Zie verder onder BOELNLENG.

SINGARAN (JAV.). Zie **TETRACERA HEBE-CARPA.**

SINGASARI. Plaats ten Noorden van Malang, hoofdstad van het gelijknamige rijk (1222—1292), waarovcr men zie onder JAVA(G es c hiodo n i s). Van de talrijke oudheden, die hier vroeger gelegen hebben en waaronder een groot aantal be- olden en beschreven steenen waren, zijn thans een torentempel en eenige beelden, o. a. reusachtig tempelwachters, over. De oudheden van Singasari zijn uitvoerig besclire- ven door Dr. Brandes in hot twee de deel van het Archaeologisch onderzoek op Java en Madoera (1909), waar men ook een volledige literatuur- opgave vindt.

SINGIN-KIDOEI. District van de controle-afdeeling Gocboeg, regentschap on afdeeling De- mak der residentio Semarang met cene opper- vlakte van 274.5 K.M². Het district is vruchtbaar en goed bebouwd. Men vindt or vele klapperaan- plantingen, waardoor veel copra wordt geprodu- ceerd. De bevolking bedroeg op ultimo 1905 bijna (50.000 zielen, waarvau een 80-tal Europeancn, en 470 Chineezen. Te Kalitjert heeft men eene ne- derzetting van de Salatiga zending, waaraan ver- bonden is een ziekenliuis. Het district is verdeeld in drie onordistricten en telt 85 desa's.

SINGEN-LOR. District van de controle-afdeeling, regentschap, afdeeling en residentie Semarang; met cene opperlako van 222.4 K.M², met eene bevolking op ult. 1915 van ruim 75.000 zie- len w.o. een 10-tal Europeancn. De hoofdplaats is Mranggen, bij de luite Broemboeng van den spoorweg Schiaraug—Soerakarta. Het bestaat uit eene vruchtbare vlakte, die ecliter onvoldoend- geirrigcerd. Het district is verdeeld in drie onderdistricten.

SINGGA POEAR (MAT., BENK.). Zie **SPOOK- DIERTJE.**

SINGGAHAN. District van de controle-afdee- ling Djatirogo, regentschap en afdeeling Toeban, residentie Re mbang; met eene oppervlakte van 434 K.M². Het district telt 62 desa's. De gelijknamige districtshoofdplaats is naar Djodjogan verplaatst.

SINGGALANG (DOLOK). Deze nog niet nader onderzochte vulkaan is gelegen vlak ten N. van Sariboe Dolok op de Karohoogvlakte. Van Samosir gezien doeb de berg zich voor als een fraaic kgcgel, met breed afgestompten top, die naar het O. vermondelijk een grooten krater bezit (Jaarb. Mijnw. 1894. Wet. Ged. fig. 4, Pl. B en Volz, Noi'd-Suraatra I. 137).

SINGGALANG (GOENOENG). Niet workzamo vulkaan in de Pad. bovenlanden, Sum. West- kust, met den sedert 1905 weder werkzamen vulkaan U'andikat, een dubbel-vulkaan vormend.]c hoogste top van den Singgalang, waarbij een hoogst schlderachtig kratennccrto van 200 Al. doorsnedc ligt, is 2877 M.; de Tandikab heeft een hoogte van 2438 M. Daar de Singga- lang voor het grootste gedceltc begroeid is, en de in el waterdanip verzadigedo Westenwind in zijn koelc bosschen spoedig neerslag vormt, is deze berg als reusachtig waterreservoir van grootc waarde. Vershellende riviertjes in Panama n ontspringen op zijn W.-lijko hellingen ; de Anei (zie aldaar) begint ha ar loop als onbechu- dende afwatering van het kraternceertjo en vloeit lungs de Z.-lijko helling af ; de Masang (zie aldaar) ontstaat op do N.-lijko holling, terwijl aan den voet van den berg op vorschillende plaatsen

het heerlijkste water opwolt, (Soengai Tanang, waterleiding voor Fort de Kock, badplaats). De berg kan van de Tzydc van Koto Toeo (dat van Fort de Kock duidelijk te zien is) zonder bezwaren beklonnen worden in 5 — 7 uren (zie „Acht dagen in de Pad. Bovenhinden“, Ver. Toeristenverkeer, Batavia 1909, bl. 20). Verboek (Sum. Westkust, 457 en 461) geeft een uitvoerige beschrijving met vele schetscn. Van den oudsten kraterand is bij beide bergen maar weinig overgebleven; in die kraters vormden zich jongere kegels: de jongste krater is bij den Tandikat droog, bij den Singgalang met bov(n)oedocw *kleiu* nieertje, de Danau Gadang, bedekt terwijl Z. daarvan op 900 M. afstand nog een meerje. de Danau Kctjil, zich in een ne-venkrater bevindt: de nieertjes liggen resp. 2838 en 2766 M. hoog. Van den Singgalang zijn geen uitbarstingen bekend geworden: van den Tandikat berichtete JMartin (Tijdschr. Aardr. Gen. 1889, 459) dat hij inCclei nacht van 19/20 Februari van dat jaar is begonnen te werken onder het uitwerpen gedurende drie dagen van reel asch, die als modderstroom langs de helling liep (foto). Do jongste vulkanische producten van den Singgalang zijn merkwaardig, onidat zij uit puimsteen-stoffen bestaan.

SINGGIR, (SERAWAK?) Zie FAZANTHGEN-DERS.

SINGINGI. Landschap op Sumatra, onivatten- de het gebied, waar het gouvernement- Oostkust van Sumatra en de residentie Westkust van Sumatra sanienkomen met de Kwantandistrict- ten van de residentie Riouw en Onderhoorig- heden. Het had vroeger een eigen Soetan, die te Moeara Lemboe woonde, maai- steeds onder suzeriniteit van den vorst van Pagarroeojeong stond. Na de expeditie van 1899 kwam de vorst met vele andere hoofden naar Siak om door tusschenkomst van den Sultan aldaar zijn onderwerping aan te bieden aan het Gouvernement. Al v orens deze onderwerping aan te nemen moest de streek beroisd en onder- zocht worden hetgeen eerst in 1905 door den toenmaligen Controleur I. L. O^s Brien ge- schiedde. De bevolking van Singingi, verdeeld over 6 kota[^], is geheel van Minangkabausche afkomst. Nabij de Singingi rivier, die met de Sibaja ng een weinig bovenstreams van Goenoeng Sahilan, in het gouvernement Oostkust van Sumatra, de Kam par Kiri vormt, bevinden zich si eenkoolvelden, die echter nieb geex- ploiteerd worden. Dit is wel het geval met de goudvelden, waaraan Singingi eenige bekendheid ontleent.

SINGKARAK. Vroeger een onderafdeeling der afdeling Tanah Datar met degdijknamige (hoofd-)*laa-ts*, gelegen aa.ii den Z.lijken oever van liet ineer van Singkarak, standplaats van een Controleur. Bij de geweselijkr reorganisatij van 1913 (Ind. Stb. 321) is dit ressort opgelieven, het Z.lijke gedelte is gevoegd bij Solok en vormt daarincc de onderafdeling Solok en Singkarak, het N.O.lijk gedeelte, de larasscn Soelit Aier en Tandjoeng Balik, is gevoegd bij Sawah Loento. De vroegere Controleurswoning, sehoon gelegen aan het meer, is Lot pasanggrahan ingericht. Singkarak is bekend door de goede tabak, dier er groeit en de fijne niatten, die te Panjinggalian, aan den W.lijke[^] oever van liet meer, gevlochten worden. /j/

SINGKARAK (MEER VAN). Eon van de groot- ste meren op Sumatra, golegen in het Barisan- gebergte vandePadangschebovenlandenXresidon- Gie Sumatra's Westkust) tusschen den Marapi in het Noorden, den Talang in hot Zuiden. Het 112 K.M.2 groote meer is bij de Europeanen en in bet Z.lijke gedeelte ook bij de Inlanders als Singkarak-meer bekend, in het N.lijk gedelte wordt het gewoonlijk Laoet Soempoer of Laoet Simawang (zie SIMAWANG) genoemd. Zijn waterspiegel ligt 362 M. bo ven zee, het heeft een lengte van 21 K.M. by een grootste breedte van 7700 JI. De grootste diepte bevindt zich in het Noorden, waar 268 M. gepeild is, het Zuiden is 180 Meter diep. De oor- spronkelijke meening van Verboek, dat het een caldera nieer zou zijn, is later, en waarschylijk terecht, in twijfel getrokken.

Het Singkarakmeer wordt door vrssehillende rivieren en beken gevoed, in hoofdzaak door de nit het Zuiden komende Soemari-rivier, welke hoofdtak, de Lembang of rivier van Solok, weer uit een kratermeer, Danau di Baroeh (zie aldaar) ontspringt. De afwatering geschiedt aan den N.O.lijken oever door de Oembin, die later Kocantan wordt (zie SUMATRA, Riviere n). Men heeft het debiet van deze afwatering gemeten om de nu verloren gaande water- kracht aan te wenden tot electricitatie van het spoor- en mynbedrijf te Sawah Loento, doch hiervan is afgezien. Het meer moet vroeger heb- ben samengehangen met het meer van Solok, dat toen de tegenwoordige vlakte rondom die plaats bedekte. Deze Zuidelijke oever is de eenige plaats, waar een ruime vlakte aan het meer grenst. Over- al elders rijst het gebergte zoo steil langs den oever op, dat soms nauwelijks ruinate overblijft voor een rij- of spoorweg. De spoorweg Padang Pandjang — Sawah Loento gaat langs den Ooste- lykenoever.

SINGKAWANG. Afdeling der residentie Westerafdeling van Borneo, verdeeld in vijf onderafdeelingen, t. w. Singkawang, PCmangkak, Bfing- kajang, Sambas en Mainpawa. De eerste vier onderafdeelingen omvatten het landschap Sambas, de laatste het landschap JIampawa met een deel van het landschap Man dor (Ind. Stb. 1916 n°. 93). De afdeding telde uit J 9] 5 ± 170000 zielen, waaronder 4. 100 Europeanen, 41200 Chinesezen, 270 Arabieren en andere Vromdo Oosterlingen, 46.000 Bajaks en 83.000 andere inlanders. Zie verder onder MAMPAAVA en SAMBAS.

SINGKAWANG. Hoof(1 plaats der gelijknamigc afdeling en onderafdeling van de residentie Westerafdeling van Borneo, gelegen aan den mond van een klein riviertje van dien naam. Op de hoofdplaats ligt een klein garnizoen. Voor hare betekenis als handelsplaats zie BORN EO, Deel 1, biz. 370 en 376.

Door de Capucijner ordc werd in J 907 te Singkawang, (v66r Pontianak hare hoofdvestiging), een school opgericht, waar interne leerlingen onderwijs ontvangen. Deze ordu werkt onder d** Chinesezen en Bajaks. De Protestantische missie, uitgaande van de American Methodist Episcopal Church, werkt voornl. onder de Chinesezen.

SINGKAWANG (w. SUM.). Zie HOPEA.

SINGKEL. Onderafdeeling van de afdeling Westkust van Atj4h, onder een controleur bij bet binnenlandsch bestuur met standplaats Nieuw-Singkel en bestaande uit: 1. liet district Beneden-

Singkel, onderdistricten Nieuw-Singkol, Telo^{fr} Amboen, Rantau Gadang, Paja Boembocng; 2. hot district Simpang Kanan, onderdistricten Poenaga, Tandj oeng Einas, Socro, Selatong, Kocta Batoe.; 3. het district Simpang Kiri, onderdistricten KoctaBahroe, Langki, Binanga, Komrih, Belegen, Batoe-Batoe, Toealang, Pasir L16; 4. het district Banjak-eilanden (zie het artikel BANJAK-EILANDEN); 5. het landschap Troe-inon met de onderhoorigheden Sileukat en Bocloe Sama. (Zie aldaar). De vier districten zijn direct • bestuurd gebied, maar Troemon heeft zelfbestuur. Aan het hoofd der districten staan districts- hoofden, op eene bezoldiging van f 900 'sjaars, die tevens ieder een onderdistrict hebben to be- sturen, respectievelijk Nieuw-Singkel, Tsdjoeng £ i as en Binanga. De hoofden der 14 overige onderdistricten genieten. f 300 's jaars. Zie Ind. Stb. 1908, 41; 1913, 541; 1914, 87 on 622; 1915, 156.

De onderafdeelingshoofdplaats lag vroeger op een riviereiland van de delta der Singkelrivier, nabij de plaats van een in 1861 door een zeebeving en overstroming verwoest, nog ouder Singkel. In 1905 were! Singkel als bestuursvestiging ver- laten voor het in het binnenland, aan de Simpang Kiri gelegen Rocndiing, maar in 1912 keerde men terug tot een „Nieuw-Singkel", gebouwd aan den vasten wal, een stuk Oostelijker dan de vroe- gere vestigingen, op een mooi zandterrein, dat weinige jaren tevoren nog door de zee werd inge- nomen. Die landaanwas gaat echter door, en met eene angstwekkende snelheid, zoodat de situatie van Nieuw-Singkel er wel niet op zal verbeteren. Bovendien vormt zich voor de monding van den rivierarm, waaraan Nieuw-Singkel ligt, een drem- pel, welke iedere nadering van schepen belet. To Nieuw-Singkel staan controleurswoning, post- en telegraafkantoor, Gouvernements Inlandscho school, en andere openbare gebouwen. De handel heeft vce) van zijn vroegere omvang ingeboet, Kinds de Batoe-eilanden en SimaJoer zelf door de booten van de Koninklijke Paketvaart Mij. wor- den aangedaan en de benzoe en andero producten uit de Pakpaklanden moer en nicer hun weg vinden naar Si)oga en naar de Oostkust. Uitge- voenl word on vooral benzooi, kamfer, rotan on gedroogde visch, en ingevoerd zout, lijnwaden, tabak, rijst, petroleunj en opium. De bevolking ter hoofdplaats is gemengd Maleisch, Atjehsch, Singkolsch, Niasch en Chincech.

J)c diRistricten 1, 2 en 3, hierboven gonocnid, onivatten het stroomgebied van do Singkel- rivier. Die „batang ajer besar" zoodals de bevol- king haur aanduidt, is de grootste rivior langs de lieole Westkust van Sumatra. Zo is 400 a 500 M. breed on ontstaat uit de vorconiging bij Pa- mock a op 12 K.M. van do kust van do N.-Z. Htroemdcnd, uit hot Alaslاند komendo Simpang Kiri en do N.O.-Z. W. vlooiendo, uit de Dairi- Bataksche Pakpaklandcn afkomstigo Simpang Kanan. De landstroken langs de O.-oovors di or "Himpangs, ' Staan bekend ills do districten Sim- pang Kiri en Simpang Kanan, dio n en tezamon als „Boven-Singker ploegt aan te duiclon; het gebied beneden Pa mock a, dat van de Singkol- rivior alzoo, vormt een 3o district: Benodon-Singkel.

Langs de Simpang Kiri, die tot buitendeonderafdeelingsgrenzen over een afstand van 15 dag- rizen bevaarbaar is, liggon van Z. naar N.,

de onderdistricten: Koeta Bahroc, Langkis, Binanga, Toealang en Posit- B16 en nan linkerzij- rivieien: Komrih, Belegen en Batoe Bitoe. Van die onderdistricten is Binanga het meest vel- varcndc. Daar verblyft ook het districtshoofd van Simpang Kiri, en in dat ressort ligt ook Roendng, van 1905 o 1912 de standplaats van den onderafdeelingshcf, met railitaire bezetting. Tot daar is de Simpang Kiri bevaarbaar voor vaartuigen van 6 voet diepgang, behalve bij zeer groote droogte, wanneer men maar half zo ver komt.

Langs de Simpang Kanan of Tjinendang, die onbevaarbaar is voor vaartuigen van eenigen diepgang, maar waarlanga Inlandsche sampans nog wel 5 3 6 dagreizen hoog kunnen komen, liggen achteroenvolgens de onderdistricten: Poe- naga, Tandjoeng £nas, Selatong en Koeta Batoe, en nog Oostelijker, op Tapanoeilich gebied, de Pakpaksche landachappen Sim-Sim en Kelasan. Aan een rechterzijrivier, de Soelampi, ligt het onderdistrict Socrau. Het districtshoofd van Simpang Kanan verblyft te Tandjoeng £ n as.

Waar de bevolking overal langs de rivieroeveris gevestigd, en alle transport te water geschiedt, zijne de landwegen in deze onderafdeeling van slechts geringe betekenis. De langs de rivieren gelegen kampoengs en ladangszyndoorvoetpaden verbonden. Van do Simpang Kiri leiden voet- paden van Kota Beringin en Dah naar Boeloe Sama. Een vrij groote weg voert van Toealang over Kroeeng Lo waih naar Troemon, en een voetpad van Pasir B16 naar Kroeeng Lo waih vd, en een van Poelo Paja over Seulikat naar Bakongfn. Voetpaden van bezoehandelaren voern van de pangkalans Belegen, Komri i en Soelampi Oostwaarts naar de Pakpaklanden. De bevolking, ± 16.000 zielen, is van Pakpaksche n ooispr.] g. Haar taal heeft dus het Dairi- Bataksch tot grondslag, maar ze heeft vele Atjdsche en Malcische elementen in zich opgenomen. In Benodon-Singkel, waar die vermenging wel het allersterk is, stuit men ook op velo Mandailingsche woorden. Door haren overgang tot den Islam en hare veelvuldige aan- rakingen niet Maleiers en Atjehers, is de bevolking liaren Pakpakschen instellingen ontrouw gewor- den, vooral aan do Simpang Kiri.

Die bevolking maakt geen wolvarenden indruk. Ze leeft van handci, landbouw en vischvangst. De eigen rijstproductie is onvoldoende, zoodat rijstinvvoer plaats heeft uit Singkel en Troemon. Het gebruik van opium is algemeen. De handel is bij lange na niet nieor wat hij vroeger geweest is. Vroeger waren op de plaatsen, waar do rivieren bevaarbaar werden, door de hoofden van do VVestkust "pzingkalan's" (ruilplaatsen) gomaakt, waar do berg bo vol king haur boschproduct inruilde tegen kains en opium. De kusthoofdon bepaaklen do prijzen en maakton dus grove wilsten. Thans echter hebben do Pakpaks op eigen territor verkoopplaatsen van benzoe geopend, Sidikalang on Salak, waarheon do handelaron van Singkel zich hebben to begeven, wilken ze een deel er van machtig worden. Bolangrijker dan Singkel is tegenwoordig deafvoernaar Siboga, en ook de handelsbotrekkingen van do Pakpaks mot de Oostkust nemen toe.

G o s c h i o d o n i s. Ons gezag in Singkel (lateorb van 29 Mei 1840; maar tot 1904 reikte hot niet ver. Hot optrodon in dat jaar van do

colonne Van Daalen in het Alasland bracht do Boven Sintang Kiri in beroering. Pasir B16 word een centrum van vijandighe^{tt}, waar aanvallen op Singkel on allerlei rustverstoringen werden boraamd. Later versterkte de vijand zich to Batoo-Batoe. Tot beveiliging van de vier dateo's van Beneden-Singkel, die op de nominatie etonden. van te worden vermoord, werd don 29sten Sept. Pamoea bezet, a an do samen-vloeiing van Sintang Kanan en Sintang Kiri; onmiddellijk volgde een aanval op ons bivak aldaar. Toen trok begin October een colonno onder kapitein Van Leijden van Singkel naar Boeloe Sama, en van daar over land naar Batoe-Batoe, dat in een bloedig gevecht den 22sten October word genomen. In November niaakto Colijn, toenmaals Assistent-Resident van de Gajolanden, van Medanuit een. tocht naar Boven-Singkel en Pakpaklanden, om die streken to pacificeeren en er het bestuur te regelen. In April 1905 werd Singkel gesteld onder een militair civielgezaghebber, wien in Juli Roendfeng aan deSintangKiri als standplaats werd aangewezen. Met ingang van 1 Januari 1906 werd Singkel van Tapanoeli afgescheiden en toegevoegd aan Atj4h. In 1908 kreeg Singkel weer een controleur, wiens standplaats in 1912 verlegd werd van Roendng naar Nieuw-Singkel.

Literatuur: Tijds. Ind. T., L., en. V. k. Bat.

. Gonootsch., DL '49 (1907) bl. 355; W. K. H. ■ Ypes: • Nota omtrent Singkel en de Pakpak-landen, Bijdr. 5e volgr., 5e dl. (1890), bl. 318 e. v.; E. B. Kielstra: Sumatra's Westlust van 1836-1840; Bijdr. 5e volgr. VII (1892), bl. 622 A / Q ' e. v. en 651 e. v.; E. B. Kielstra: Sumatra's 月 jk " Westkust sedert 18507

SINGKfip. Zio LINGGA, RIOUW EN ON- DERHOORIGHEDEN en TIN.

SINGKIL. Districtshoofdplaats. Zie BANTIK.

SINGKIL (JAV.) Zie PREMNA FOETIDA.

SINGKOEANG. Nederzetting in de afdeling

Natal en Batang Natal van de residentie Tapa-

noeli, gelegen op de plaats waar de Batang Gadis, die ook wel rivier van f ingkocang wordt ge-
■ noemd, in den Indischen Oceaan valt.

SINGKONG (JAV.). Zio MANIHOT UTILIS-SIMA.

...SINGQARIV-JJooftplaats van het district Ka- fanglo, regentschap en afdeling Malang, residentie Pasoeroean, van groote historische vermaardheid als een der vorstelijke residenties (Singhasari) van het Hindoe-rijk Madjapahit. Van de toenmaals talrijk tempels zijn nog enkele ruinen over (zie OUDHEDEN).

SINILBAL. Naam op Goram voor een Ijs- vogel, *Tanysiptera galeata*; Kwakokoedo heet op do Aroe-eilanden *Tanysiptera hydrocharis*. *Kinsoes* en *Kwoer* zijn namen voor *Tanysiptera Carolinae* op Noefoor.

SINJO. *Afkomstig* van het Portugeesche sen- fa o r, duidde dit woord oorspronkelijk aan de afstemmingen van de Portugeezen, die, toei de O.-I. Compagnie in Didie kwam, daar gevestigd z□n gebleven en zich verder steeds met inlanders vermengd hebben. Bij uitbreiding is sin jo de algemeene benaming ge worden der mannelijke afstemmingen van Europeanen en inlanders. Tevens wordt het woord gebruikt ter aanduiding van een jnannelijk kind, hetzij van Euro- pcesche of van gemengde afkomst, equivalent van ons "ionseheer".

SINKfih (SIN-KHEH). Zie CHINEEZEN.

SINOM (JAV.). De zuur smakende jonge bladeren van do Tamarindo.

SINSRING (JAV?) Zio BOOMSPITSMUIZEN.

SINTA. Naam in West-Sumatra voor een Pors' leinhoentje, *Poliolimnas cinereus*.

SINTANG. Landschap op Borneo's Westkust, omvattende hot gobied van do onderafdoelingen Sintang en Mdlawi (Ind. Stb. 1916 n°. 172). De oppervlakt bedraagt ± 61.366 K.M.^B met een bovolking van 60.000 zielen, waarvan 46.000 Dajaks, 12.000 Maleiers, 1900 Chinoezon : en 90 Arabieren en andere Vreemde Ooster- lingen (ult. 1915). Het wordt bestuurd door een vorst, verblijf houdende ter gelijknamige hoofd- plaats, met den titel Panfimbahan. De verhouding van het landschap tot het Gouvernment is geregeld bij een politiek contract.

Omtrent de vroegere geschiedenis van het landschap verkeeren wij in hot onzekere ; het moot door Sookadana en eens door Bandjer- masin onderworpon zijn en daardoor lot een twijfelachtige onderhoorigheid van beide rijken zijn geraakt, waaraan hot zich langzamerliand heeft onttrokken. Bij onzo oerste aanrakingen met Sintang, in 1822, was het althans onaf- hankelijk. Hoewel door den vorst wantrouwend ontvongon, wist de heer Gronovius met dezen in dat jaar nog een voorloopig contract to slui- ten, hetwelk in '23 door een nieuw werd ver- vangen, waarbij aan het Gouv. onz stuk grond tot het bouwen van cono versterking (waarin een garnizoen van 40 man word gelegd) word afge- staan, zoodmoed het behe r van sommige inkom- sten, die tusschen het Gouv. en het ini. bestuur gedeeld zouden worden. In den loop der tyden werd dit contract belangrijk gewojzigd en ia 1855 een nieuw politiek contract gesloten, waarbij het land-;chap door het Gouv. als erfelijk leen aan het ini. bestuur werd afgestaan. In 1880 werd dat contract aangevuld met oeno nadore regeling van do reclitspraak, Daar bij de door hem geteekende on beeedigo akto van vorband 26 Januari 1906 (G. B. van 31 Maart J 906 n°. 14), do toenmalige Pan<5mbahan zich o. a. bercid verklaard I ad om mede to werken tot het sluiten van een nieuwo ovorenkomst met hot N.I. Gouv. nement, werd den 19 October 1911 in verband daarmedo door dien bestuurder de I orto \ erklaring afgelegd.

Reeds onkele jaren na Jiet bezetten van Sin- tang word de niilitaire post aldaar weder inge- trokken, en onthield inen zich tot 1841 van ver- dero bomoeingen mot het landschap. Grooten- deels w eg ens vrees voor uitbreiding van grond- gebiod door Radja James Brooke van Sarawak, besloot men in 1846 Sintang weder to occupereen, als gevolg waarvan in 1855 or o.a. een inilitairo post verrees. Een aantal in., boofden was even- wel met de genomen bestuursmaati-egelen niet ingenomen; zij zochten hoewel tevergeefs, hulp bij Brooke, vermoorden een Nederl. officier, en vielen zelfs in 1856, doch zonder succes, onzo post aan.

In 1864 moest weder do staat van beleg wor- den afgekondigd, daar Hadji Mohammed Sal6h, een der vroegere opstandelingen, met 50 prauwen en 600 man (welke macht nog met andere vijandelijko benden werd versterkt) de Kapoeas afzakte, voornemens om Sintang to verovoren. Er werd besloten den v ij and niet af

to wachten, doch dozen tegemoet to trekken, waarop men weldra slaags raakte. Hoewel deze expeditio niet mislukte, bliften de operaties toch zonder gevolg met betrekking tot de munitie. De Regeering kourde deze tocht naar hooger dan Sintang golgen landstroken dan ook af, en wenschte dozo plaats als uitorste post te beschouwen. Heel spoedig daarna zakte een vijandelijko macht van 3000 man do Melawi af, en er moest om deze te verdrijven zolfs van Pontianak versterking worden ontboden; het gelukto na grooto krachtsinspanning do vijande- lijko bonden te verstrooien. Vo oral door de be- mooiingen van den ons gunstig gezindon Panem- bahan nainden de zaken eindelijk een -gunstiger wending, zoodat in hot eindo van 1867 hot gebied vrij rustig was, totdat in 1874 woder nieuwe vijandelijkheden, doch nu benoorden Sintang, ontstonden, welko door Lu it.-Koi. Do Rochomont met 200 man, versterkt door Sintangsche hulptoepen warden onder rukt, nadat te voren do Ass.-Res. by zijn pogingen om hot verzet te fnuiken, was doodgeschoten.

In 1891 warden de Tibuidan-Dajaks in de Kajanstrook (boven-MSlawi) het middepunt van verzet. Zo weigerden do bovclon van don Panem- bahan op te volgen, die hen met don controleur on cen grooto inlandscho expeditio daartoo wilde dwingen. Hij werd echter teruggeslagon, terwijl om uitbreiding van het verzet te voorkomen do autoriteiten boslotoa hem krachtig te hulp to komen, met welko hulp men er ton slotto in. slaag- do do rust te herstellen en de meesto vyandigo hoofden den eed van trouw to doen afloggen. Eind '95 en '96 noodzaakten de woelingen van zekeren Radfen Pakoo Djaja in hot Boven-MClawische wedor tot militair optredon; na velo woderwaardigheden eindigdon dezo on- lusten eindelijk mot do gevangoneming on verbanning van dat hoofd, bonovons djio zijnor zonen cen een aantal zijnor voornaamsto bondge- nooten. Tn 1900 hadden er weder rustverstoringen plaats in Malawi (Kajan streken), di. ochter spocclig betuogeld warden, terwijl in 1908 woder- om krachtdadig moest worden opgotreden tegon geostdrijvers, die tegen hot ini. zelfbestuur in verzet warden gekomcn.

Over het algemecn warden do voortdurondo vijandclijkheden met name in het Mclawi-ge- bied minder tegen hot Gouvcrcn- mont dan wol togen den PanSmbahan van Sintang gericht. Die bestuurdr, Hadji Qoesti Adi Abdulmadjid Kesoema Negara, word dan ook in 1912 ont- hoven van zijne waardigheid. In 1913 werd tijdens eene oproccrige beweging in het Kajan- gebied, ten doel hebbendo don crugkeor van dion ontslagen bestuurdr to be work cn, do controleur A. Janson vermoord op do Pajak- rivier. Door aanhoudond patrouilleoren word het verzet gebroken. De hoofdaanloggor Donda vond in Kcbruari 1915 don dood.

In 1902 werd voor dat landschap eon land- schapskas opgericht.

Literatuur: E. B. Kielstra, Bijdragen tot der gesehiedenis van Borneo's Westerafdeeling, In- scho Gids, 1892 en 1893; J. J. K. Enthoven, Bijdragen tot do Geographic van Borneo's Wes- terafdeeling, 1903; Nota betreffende hot landschap Sintang^ T. A. G. 1912, biz. 320; Koi. Verslagen. J "

SINTANG. Afdeelmng van do residentie Wester-

afdeeling van Borneo, omvattende het landschap* van dion naam, en hetgeen verder ten Oosten daarvan binnen do grenzen van het gewest gelcegen is, benevons het Gouv. gebied bekend onder den naam „Pinoehlanden" onder cen Ass.-Res. met standplaats Sintang, en verdeeld in 5 onderafdeeling gen nl. Sintang, Melawi, Smitau, Boven-Kapoeas en Pinoehlanden (Ind. Stb. 1916 n°. 172 en Gouv. Besl. 18 Aug. 1916 n°. 11). De bevolking telde ult. 1915 ± 112.000 zielen, waaronder(en 30-tal Europeanen, ± 90.000 Dajaks, ± 18.000 Alaleiers, ± 3.000 Chineezen en ± 200 Arabiercn en andere Vreemde Oosterlingen.

De afdeeling grenst ten Noorden aan Serawak, ten O. en ten Z. aan de residentie Zuider- en Oostcrafdeeling van Borneo en ten W. aan de afdeeling Pontianak. Deze, meest natuurlijke grenzen, worden voor een groot deel door gebergton gevorind.

Uitgezonderd een strook lands benoorden de hoofpl. Sintang en hef merengebied benoorden de Kapoeaa in de onderafdeeling Smitau, is de bodom deels heuvel-, deels bergachtig en bereiken sommige toppen och aanzienlijke hoogte, terwijl do machtige Kapoeas, mot haar vele en grooto zijrivieren, in deze afdeeling ontspringt.

Ter vormijing van herhalingen verwijzen wy voor de samonstelling en middelen van bestaan der bevolking, voortbrengselen van den bodom, in het algemoen voor alle bijzonderheden naar hot artikel BORNEO en do daarbij vermeldo bronnon, zomodo naar de afzonderlijke artt. over de verschillende landschappen of onderafdeelingen on vooral naar de hionderd vermelde literatuur.

Dr. G. A. F. Molongraaff: Geologische verkenningstochton in Centraal-Borneo (met atlas), 1900; Dr. A. W. Nieuwenhuis: In Centraal-Borneo, rois van Pontianak naar Samarinda, 1900, 2 din; on J. J. K. Enthoven: Bijdragen tot do geographic Van Borneo's Westerafdeeling, T. A. G. 1903/ 入 \ 初

SINTANG. Hoofdplaats van de afdeeling en het landschap van dion naam, verblijfsplaats yan den Ass.-Resident, den Panembahan en don kapitan (districts-hoofd) der Chineezen, gelegon aan do samonvloeiing der Kapoeas- en Melawi-rivieren en op beido oevers (van eerstgenoomdo rivier) gebouwd. De plaats heeft cono Europeescho, Maleischo en Chineeische bevolking, in afzonderlijko wijken geconcentreerd, terwijl er eon militaire versterking is, met cen klein garnizoen. Do wegens haar uitstekendo ligging belangrijko handelsplaats vormt als het ware den sleutel to West-Borneo's binnenland; do handel is grootendeels in handen dor Chincezen. Er bestaat eon Gouv. inlandscho school.

SINTAR (MAE.) Zie SINTAU.

SINTAU. Naam in West-Sumatra voor ceno Pitta-soort, *Pitta coerulea*; eene andere Pitta, *Pitta cucullata* heet op Billiton Popak en op West-Sumatra Si pindjoer. D? laatste naam wordt aldaar ook gegeven aan *Eupetes macrocerus*, cen vogel, die nicer aan eon Kwikstaart doct denken. *Pitta celebensis* heet op C. lobes Tengc-Tengo. Op de Aroe-eilandcn wordt *Pitta novae guineae*, Kawcrbero genoemd en op Misool Pepek. *Eucichla cyanura* heet op Sumatra Sintar, op Java Paok (SOEND.) *Pitta elegans* heet bij do Malciers op Oost-Sumatra Koebajj. *Pitta Mill-*

leri wordt door de Bejadjoc-Dajaks op Borneo
iBoerong-kapak genoemd.

SINTOK (MAL. JAV.). Zie CINNAMOMUM
SINTOK.

SIOER-SIOER (MAL.). Zie XANTHOPHYL-
LUM LANCEATUM.

SIPIROK: *JL a n d b e s c h r i j v i n g. Land-
schap, vroeger een zelfstandige onderafdeeling,
maar sedert 1907 gedeeltelijk vereenigd met Ang
kola ~~waarvan het ethnographisch reël overcnk-~~
mst heeft, tot de onderafdeeling Angkola en
Sipiok, terwijl de gedeelten Si Mangocinban en
Si Lontain bij de onderafdeeling Si Lindocng
werden gevoegd. Het landschap vorint een min of
meer op zich zelf staand aardrijkskundig geheel,
waarvan als natuurlijke grenzen kunnen aange-
nomen worden: in het Westen het dal van de Ba-
tang Toroe, in het Noorden de Aek Poeli, cen van
de belangrijke linkerzijrivieren, in het Oosten het
randgebergte van Pa da ng Lawas, waarin zich als
hoogste toppen o. m. verheffen: de Dolok Haeo-
apan (1682 M.), Dk. Tampoelon Andjing (2000
M.), Dk. Si Idjock (1601 M.) en de Dk. Si Pipisan
(1562 M.). In het Zuiden ontbreekt een duidelijk
natuurlijke grens, bchalve in het Westelyk deel,
waar men de Aek Si Raloen als zoodanig kan
aanmerken. Als Westgrens wordt ook wel aange-
nomen het Siboea-I-Boeali gebergte (zie aldaar).
Het landschap bestaat hoofdzakelijk uit een hoog-
vlakte en een betrekkelijk nauw dal, dat de ver-
binding vormt met de hoogvlakte van Si Lantom.
Het belangrijkste gedeelte is de hoogvlakte, 700 a
900 M. boven den zeespiegel gel egen. Hoezeer nog
meerendeels met bosschen bedekt, vindt men hier
toch het voornaamste bevolkingscentrum en
ook de uitgestrekte in cultuur gebrachte gron-
den. Aan de Zuidwest- en Westzijde wordt het
omgeven door het Si Bocal-boeali gebergte en
het als eene Noordelijke voortzetting daarvan te
beschouwen en door een zadelvormigen rug er
mede verbond en Pangarambangan gebergte,
waarvan de Noordelijke flanken glooiend af dalen
naar het dal der Aek Poeli, dat met den aan den
anderen oever gel egen voet van den ontzaglyken
Doi ok Saoet en den ui Hooper van dezen, den Tor
Si Gam ba, de Noordelijke grens van het plateau
vorint. Oostelyk ervan verheilen zich vaak, met
loodrechte rots wanden uit het plateau oprijzend,
steile toppen en bergketens, met grillig belijnde
kammen en bedekt met bijna geheel onbewoonde
oerwouden.

Het plateau van Sipiok wordt van het Zuiden
naar het Noorden, over de geheele lengte doorsne-
den door de Aek Si Goeti, ontstaan uit de samen-
vloeiing van de Aek Mandoer an a, die van de hel-
ling van den hoogsten top van den Si Bocal
-boeali komt en de Aek Lita, die op den Tor na
Godang ontspringt. Na de vereeniging krijgt de
Si Goeti dien naam en *vervolgt* in Noordelijke
richting haar Joop. Op het punt waar de Aek Mar-
lehoewan in de Si Goeti valt en dat „Binanga na
toloe* (de drie mondingen) genoemd wordt, ont-
moet zij de uit het Noorden komende juist in te-
genovergestelde richting stroomende Aek Si Ma-
doras, die een nagenoeg even langen loop heeft.
De vereenigde rivieren stroomden dan verder on-
de, den naam van Aek Poeli, die hoofdzakelijk
Westwaarts gaande, zich buiten de hoogvlakte uit-
stort in do Batang Toroe.

Het Oostelyk gedeelte van Sipiok, aan gene
zijde van den Oostelgen keten, sfaact bekend onder

den naam Harangan, waar vrscheidenc bergrug-
gen achter elkander zijn gel egen, die afglooiend naar
het Oosten, cen overgang vormen tot het
aangrenzende bergland van Padang La was. Het
geheel bestaat uit cenige bergknoopen op samen-
gestelde bergreeksen, waarvan het water voornamelijk
sainenvloeit in de Batang Uoeng na Godang.
Dezc komt van den Ij. Soewanon en heeft een zeer
smal. in Zuidelijke richting loopend leng-
tedal langs den voet van het Tim bang Malaha gebergte
uitgespoeld. Zij komt uit in de Panai. Cen der
rivieren of beken is bevaarbaar; som- mige zijn
vischrij en in den bovenloop leveren vele het
benooidigde water voor den natten rijst- bouw, dat
door Jcidingen, op de sawah's wordt ge- bracht. In het
gebergte worden verschillende war- me bronnen
aangetroffen, waaruit naar zwavel- verbindingen
riekende heete damp opstijgt, o.a. bij de hoeta Si
Toemba (zie aldaar). Nabij den oor- sprong van de A.
Mandoerana bevindt zich het nieertje Harite (zie
aldaar). Verder zijn er war- me bronnen bij Papgaran
Dolok, bij een bronrivier van de A. Latoeng, aan de
A. Si Aladjambo, nabij den mond der A. Poeli, in
het algemeen op en in het verlengde van het Si Boeal-
boeali gebergte.

De bodem bestaat meerendeels uit roodgelen
kleigrond (tano liat) in meerdere of mindere mate met
zand vermengd, hier on daar uit zandgrond (tano
horsiek), voornamelijk in de valleien langs de
rivieren, ook uit tuf (tano boero) in Si Lantom, terwijl
vooral Jangs den Noordoostelijken voet van het Si
Boeal-boeali gebergte een zwarto, meer humusrijke
aarde (tano raboek) wordt aan- getroffen. In het
Pangaram bangan gebergte en geheel Si
Mangocinban, zoo ook in de Harangan is de grond
bruin van kleur, jos en met veel wit- achtig zand
vermengd (tano hidje). Op verschillende plaatsen
komt tano bange voor, een licht- roode klei, die
zoutachtig van smaak is en ge- droogd veel door
zwangere vrouwen, in kleine hoeveelheden na do rijst
wordt gegeten.

Voor pottenbakken on het maken van vormen bij
het koperieten wordt cen donkere potaard (tano
liooden) gebruikt, en tano hoebang, donker- blauw
van kleur, (loot dienst bij het blauwverven van
weefsel).

Klima at. Moessons heerschen er nicl; wcl valt er
in Mei, J uni, Juli en Augustus minder regen dan
anders en JB het dun weJ eens tot 10 dagen achtereen
droog, maar overigens zijn cr veel regendagen. De
grootste regenval komt voor van November tot
Maart, soms gepaard mot hevige win den, vooral uit
het N.W. De temperatuur is 's morgens vroeg
gewoonlijk 68. F., de hoogste overdag 86° F. De
gezondheids- toestand is gunstig/

Ver k e- r. Een transport weg, voor karrenver-
voer geschikt, leidt van Padang Sidimpoean naar Si
irok (38% K.M.) over deri pas tusssen Tor na
Godang en den voet van Jjet Si Boeal-boeali
gebergte. Een zijweg, ook voor karren geschikt, voert
van Soemoeran langs Baringin cn Padang Matinggi
naar Praoe So rat. Van Si pirok zet do groote
transportweg zich voort Noordwestwaarts dicht langs
den linker Batang Toroe oever door het landschap Si
Mangoemban naar de Aek Poeli, waarover een fraaie
ijzeren brug ligt en vandaar naar Taroeoeng. Een
grootte hindernis daar in is de plateaurandj dio het
hoogland van Sipiok scheldt van de dalvlakte van
Mangoemban.

Naar het Noordoosten loopt de groote weg van Si irok over Si 'Badoar, naar Si Pogoe. Andro karrenwegen zijn er niet; wcl tai van binnenwegen en paden, die de vrschillende dorpen verbinden en slechts te paard of te voet zijn te begaan.

Bevolking. De bewoners van het landschap zijn Bata's (zie aldaar) meerendeels gevestigd in het Zuidelijk en Oostelijk gedeelte van het Si irokplateau. Het overige gedeelte, do Harangan, is slechts sporadisch bevolkt, terwijl het geheele Pangarambangan-gebergte zoo goed als onbewoonde wildernis is. Het bevolkingscijfer is vooruitgaand. Tegenover bijna 16000 inwoners in 1890, stonden er 18,000 in 1895, 20,000 in 1900, terwijl het in 1905 gestegen was tot ruim 22,000; toen behoorden Si Lantom en Si Mangombannog tot Sipirok. De laatste beken. de opgeaaf over 1913 geeft bijna 23,600, zonder Si Mangoemban, maar naar het schijnt Si Lantern inbevejen. In 1890 telde de kocria Sipirok 31 hoeta's en pagaran's; de kocria Baringin 25; de koeria P-raoc Sorat 10; het landschap Si Mangomban 25 en het landschap Si Lantom 6 hoeta's en pagaran's; te zamen dus 100 dorpen. De voornaamste zijn: Sipirok (zie volgend artikel), Boenga Bondar een zendingspost van het Rijnsche zendingsgenootschap, Baringin, Paraoe Sorat, Si Toema (zie aldaar).

De dorpen vertoonen alle hetzelfde type, hebben twee, enkele grootere meer rijen huizen met een breede straat tusschen beide. In het midden van de straat staat aan eene zijde do woning van het hoofd en daartegenover de sopo na godang, het gebouw waar vergaderingen worden gehouden, waar vreemdelingen logeeren, waar de jongelieden uit de hoeta den nacht doorbrengen en de zolder zich bevindt, waarop in zakken de padi van den radja ondiens familieleden geborgen worden.

Be halve de sopo na godang zijn er vaak nog sopo's van aanzienlijken en ook de kleine rijst-hchuren, die de bevolking achter de huizen, ba-gas, bouwt, worden sopo genoemd. Ze zijn alle van liout, evenals de liuizen zelf, op palen gebouwd, zoodat do vloer een paar meter boven den grond ligt. De huizen staan met de smalle zijde naar de straat; aan die zijde is de deur, waartegen een steile trap is geplaatst. De omwandeling is niet booger dan een meter; liet dak van nlang-alang of idjoek is groot en hoog, de nok langer dan het huis, zoodat de dnkvlakken buiten het huis uitfiteken. Sn ij werk komt slechts aan de huizen van raclja's en aanzienlijken voor.

Soimnige nederzettingen bestaan uit niet meer dan een of twee huizen.

Sipirok moot als een bolwerk van het Mohammedanische worden beschouwd. Jloewcl het Rijnsche Zendinggenootschap hier vanaf 1857 werkzaam is, —(le eerste zending was Van Asselt — mochi het loch niet gelukkeu nicer dan 1/5 van do bevolking te kerstencn, terwijl bovendien verdero voortgang buitengesloten schijnt. Het aantal Christencn is van 2386 in 1912 achteruitgegaan tot 1868 in 1913, doch (lit schijnt samen te hangen met een administratieve wijziging, want 7 bij-gemeenten zijn van Sipirok afgescheiden en gevoegd bij het ressort Pangaloan.

Economise het oestand. Van het plateau van Sipirok is nog slechts een klein gedeelte bebouwd; het grootste gedeelte wordt door boschwildernis bedekt, hier ondaur afgebroken.

door ilalang-vlaktcn, die de plaats van vroeger bosch hebben ingenomen. Aan de overzijde van het Si Bocal-bocali gebergte, naar den kant van den Batang Toroe, dat deel uitmaakt van do koeria Si irok, en do Harangan, diel tot de koeria Baringin behoort, vormen de bebouwde gedeelten, slechts stippen in het rondom gelgcn woord.

Het voornaamste middel van bestaan der bevolking is de landbouw, hoeezer ook. alsdeprijzen, hoog zijn, boschproducten worden ingezameld. Sedert do vrijstelling der kofficultuur wordt ook hiermede zeer veel verdiend. Zij wordt onder den naam van Mandailing-koffio veel uitgevoerd naar Amerika en is zeer gezocht. De rijstcultuur wordt meerendeels op natte velden (saba) gedreven; vooral langs den Noordoostelijken voet van den Si Bocal-bocali zijn uitgestrekte saba's, om en bij de hoofdplaatsen der drie kocria's; terwijl ook langs enkele riviertjes de rijstvelden van betee-kenis zijn, maar overigens vindt men slechts kleine plekken in de vallicien nabij de dorpen tot saba's aangelegd. De vallei van Sipirok zelf is het beste deel; het is een sawah-vlakte met zeer dichte, welvarende en in aantal toenemende bevolking, zoodat alreene de koeria Sipirok ongeveer 12,000 inwoners telt, dat is dus meer dan de helft van het geheele landschap. De veestapel is niet onbeduidend, n.l. (opgeaaf 1905) 1812 bufels, 2742 runderen en 6 v n i; 826 paarden. In het algemeen kan gezegd worden, dat de bevolking vrij welvarend is, althans op het plateau van Sipirok, wat zij, behalve aan hare rijstvelden, in hoofdzaak dankt aan de kofficultuur in uitgestrekte Lui non op de Noorcloostelijke hellingen, van het Si Bocal-bo ali gebergte.

Geschiedenis. Hoezeer reeds van 1832 af de bevolking van Mandailing en Angkola onder onze bescherming lieette te staan, was toch Sipirok tot 1837 geheel in de macht van Toewankoe Tambocsei, die zich in den Padri-oorlog van een groot deel der tegenwoordige residentie Tapanoei had meester gemaakt en als strijder voor den godsdienst te vuur en te zwaard de bevolking dwong den Islam aan te nemen. Onder den naam „Ba] ijuu" is deze „geescl der B&taks" bij de tegenwoordige bevolking bekend. Eerst in laatst-geenoud jaar kwain aan zijn gezag in de Batak-landen een einde, toon na den val van Bondjol onze troepen, onder Major Van Beethoven, van Ran naar Portibi in Padarig Lawas oprukten. Na den val van Tamboesi zwoer do bevolking den haar onder de gruwelijkste wreedheden, opgedrongen godsdienst af, maar niet voor lang, want met het Nederlandsch gezag deed de Islam andermaal zijne intrede en maakte snolle en blijvende vorde-ringen, zoodat het volk van Mandailing en Angkola onkelo duizenden na Mohammedaansch is geworden on men het zich eener rekonde genoomd te worden met den naam van den vroegeren aartsvijand „Alaleier". Eerst sinds de laatste jaren is het nationaal bewustzijn levendig geworden en schaaft men zich don naain Batak niet in. In Mei 18 L7 kwam Sipirok tegen ons in verzet onder lei ding voornamelijk van den radja van Baringin en clien van Si Alagocndi. Een militair macht, versterkt door hulptroepen van Angkola, trok er den 5en Mei heen om do trouw geblvcn hoeta's Sipirok en Pangaribocan, die onze bescherming inriepen, te hulp te komen en hot verzet te fnuiken. Verscheideno dorpen, waar-ouder Baringin, P-raoc Sorat onz. werden ver-

brand door do onzcn en de opstandelingen beide; veel veen en have word geroofd, maar de troepen trokken 5 dagen later onverrichter zack naar Padang Sidimpoean terug. Den 19en Mei werd andermaal naar Sapirook opgerukt, maar a an het verzet kwam eerst een einde nadat de Jang di Per-toean van Kota Siaitaj-met de hoofden van Ang-kola door 3nresident, luit.-kol. Van der Hart, daarheen waren gczonden, die den radja van Baringin. en de andere hoofden der opslanelingen wisten te bewegen in onderwcrping te komen, waarna 13 Juni de troepen uit Sapirook terugtrok- ken. In 1876 werden in de ondcrafdoeling de sla- ven vrijgekocht tot een getal van 802. Sedert ken- merkt zich de geschiedenis van Sapirook door niets bijzonders.

B e s t u r. Het landschap is verdeeld in drie jdistricten: Sapirook, Baringin en Paraoe Sorat. Het inlands ch bestuur, alsmede do rechtspraak, worden uitgeoefend door de koeriahooftcn van deze districten, die daarvoor een bezoldiging ontvan- gen van 80 gulden per maand.

Sedert de reorganisa tie voor Sumatra van het inlandsch binnenlandsch b- bestuur zijn ook in Sapirook "districtshoofden" (dgmangs) aangesteld. Div zijn dus inlaodsche gouvernements-amb- tenann.

SIPIROK- Vroeger hoofdplaats van de toenmalige onderafdeeling van dien naam, doch sinds 1907 als zoodanig opgeheven, d i r Sapirook met Angkola samen een onderafdeeling (hoofdplaats Padang Sidimpoean) uitmaakt. Sapirook is echter nog een plaats van betekenis, met eenige winkels en drukke markt. Er is ook een hulp- postkantoor, en er zijn twee groote Gouvernemen ts-inlandsche scholen, een groote moskee, benevens een zeedingspost van het Rijnsche zendingsgenootschap. JDe vroegere controleurs- woning doet dienst als pasanggrahan. _

SIPTOEI. Collectief-jiaam st-Sumatra voor Cacomajitts-soorten, een - geslacht van Kockoekeei. Op Java heet *Cacomantis merulina* Kedasih n *Cacomantis pravata* Traj jak (?)

SIPOERA, ook wel **PORA,** medeGoe-Fortuin op dudekaarten, Si Kobo bij de eilandersijet tenZ.O. van Siberoet tusschen 2° 2' en 2° 25' Z.B. en op de gemiddelde lengte van 99° 45' O.L. Is langs de Oostkust ongcveer 50 K.M. lang. In het N. en N. W. is het land laag, met een sin al en zandig strand: de heuvelreeksen verheffen zich in het midden van het eiland tot een sin allo kam en zijn het hoogst in het Z. (Mangkodjo), waar zij steil in zee vallen, waaï'door de Zuidkust zeer onherbergzaam is.

Hoeken en kapeu: Siinapai (Oosthoek), Sjorelno, Papo okat (O.kust): Batoe Kinapat (Marlborough), Djodjotet (Z.kust), Keketai (Z.W.kust).

Baaien: Siboeroek of Sidoealeleo (Hurlock-baai), een insnjiding in de Noordpunt van het eiland, wegens gemis aan goed drinkwater slechts bezocht door visschers, die er een rijk jachtter- rein vinclen. Tara bi bi, Aroe, Pasakiat, Sioeban, Simangga, Sibaraoe, Simabai (Sem baai), Sigitji, Garampangan (O.kust): Simatei, Siinalepe (Z. W.kust): Boeroeng of Sjaribenoa (N. W.-kust). Voor groote schepen zijn alleen van belang Sioe- ban, Sem baai en de baai van Sjaribenoa.

Rivieren hoogst onbetekenend Daaronder zijn de grootste: Sjoreino, Sioeban, Sibaraoe aan de O.zijde, Sjaribenoa aan de W.zijde.

Hoofdkampoenstr Taro bi bi, Sjoreino, Sioeban

Simangga, Sibaraoe, Sigitji in het O.; Sibi- soea in hot Z.; Sibirioelan, Sjaribenoa in het W.

Omliggende eilandjes: Si Boeroek-Bocrook, een cilanden-groep van 2 grotere en een 10-tal kleinere eilanden, die de Hurlockbaai ten N. in een kring omsluiten: het Noordelijkste eiland heet Poelau Sfl an, nadat tai van menschen daar aan de pokken zijn gestorven; Simabai, Mang- kodjo, Djawa(O.); Sidoeamata, Tobo(Z.); Noko, Boeroeng (2 eilandjes, voor de baai van Sjaribenoa). Zie verder MINTAWEI-EILANDEN.

SIPOET (MAL.); scssoe, (AMB.). Aldus wordt op Ambon de tot de *Prosobranchia* (Zie GASTRO-PODEN) behooreudo zoctwater-slak *Melania plicaria* gonoemd.

SIRABOENGAN (GOENOEING).Niet werkzame vulkaan (1726 M.) ten N. van de Paloepoeh ten Oosten van. den weg van Fort de Kock naar Loeboek'jkaping, Sum. Westkust.

~StRANTIH. Een der „Tien Havens" van Sumatra's Westkust (zie SAPOELOEH BOEAH BANDAR), een nagri in het distr. Batang Kapas der onderafdeeling Painan, aan zee gel egen, aan den inond van de gelijknamige rivier.

SIRIH (MAL). Algemeeno benaming voor die peper-soorten, welke Miquel's geslacht *Chavica* vormden en waarvan de bladeren of vruchten met gambir en kalk gekauwd worden. Het zijn slingerplan ten van het geslacht *Piper L.*, uit de fam. der *Piperaceae*, waarvan een zeer groot aantal soorten in den Maleischen Archipel in het wild voorkomt en verscheidene tot dit gebied zijn beperkt. Ofschoon bij gebrek aan do gekweekec soms wilde soorten gebruikt worden, bedient men zich toch tot dit doel in het Weste- lijke deel van den Archipel hoofdzakelijk van de bladeren van *Piper Belle L. = Chavica Betle. Miq.*, terwijl in het Oostlijck decl van den Archipel hiertoe de vruchten van *Piper Betle L. var. Siriboa Cas. DC. = Chavica Siriboa Miq.* gebezigd worden. Voor de bladeren van *Piper Betle, L.* en ook wcl voor de gansche plant vindt men de volgende benamingen: sireh (MAL.); soeroeh (LAAG-JAV.); ggdah (HOOG-JAV.); sdrd (MAD.); seureuh (SOEND.); sewch (LOEB. SUM.); napoeran (EAT.); bocrangri (BAT. MAND.); leko (MAK.); daocna kocramLGr, ranina kocrainbSr of lai koeraaber (MINAH. LANDST.); amoo of kamoc (AMB. LANDST.); nan claim (N. O. NOEMF.); bid 6 ma race (TERN.); k6nana (SAWOE).

-Voor do vruchten van *Piper Belle L. var. Siriboa Cas. DC.* gebruikt men de volgende bo- naminjon: oboe joe (BOL. MONG); daoma of wewadi, ranaaf wawali en lalai (MINAH. LANDST.) bidd madCo (TERN.); daloe (BOEROE); amoehsi of kamoc isin (AMB. LANDST); aroj (AMB. BAB.); inaan (TANIMBAR); maroea (AMB. GOR.); p6gian (AMB. KEI); pari'an (AMB. A HOE); kaiinoo (AMB. LICHT); nialhoe (AMB. Kis.); nan bon (N.O. NOEMF.); ga- djeng (MAK.)

Het sirih-blad, resp de sirih-vrucht, is vooral van betekenis bij het sirih-kauwen, waarom- trent bijzonderheden zijn medgedeeld bij het art. Pi nan g in deze E ic. DI. III. E no Nedor- landsche monographic over dit declan.griek In- difich volksgebruik vindt men in Bulletin Kolo- niaal museum no. 32, Haarlem 1905. Ook bestaat eene dergelijke studio van L. Lewin, Ueber Arcca Catechu, Chavica Bjh and das Betelkauen, 1889.

Met het door het sirihkauwen ontstanc roode vocht. worden zieken onder het provelen van

gebden of bezwringen bespuwd, zie GENEES-MIDDELEN (I, 769). Voorts client o. a. een afkooksul der bladcrn tot reiniging van schurftwondon, wrijft men do met ecu steen fijingomaak- te vruchten over de tandon tegen den worm on zijnook anderszins deelen vnn be ide planten in de inlandscko goneskunst tegen allerlei kwalen in gebruik. Da vluchtige olio der bladen be vat trouwens eene sterk antiseptisch werkend st of, chavicol, che ook in de Europepsche geneeskunde is a an bevolcn. Verder is er para engelen en cadi- nee n in do aetherische sirih olie aangetoond. Bij de Europeanen op Java is sirihoning- con bekend middel tegoo hoest, gelijk ook ccr »f- treksel der bladerei'.

Ar de re in het wild groeiende sirih-soor'en komen eerst in aanmerking bij gebrek aan de genoemde, zoo *Piper (Chavica) Melanirris Miq.*, Daoen karoké, die wel dient ah inlandsch middel tegen asthma.

De sirihdoos, tampaf- sirih, Jav. pakinangan (van kin an g, met welk woord de Javanen de gezamenlijke bestanddeelen van de betelpruim aanduiden, zie ook PINANG), is de berg- plaats voor de betelbladcrn cn be vat een ga- graggan (I. i. een stel doosjes, tjeboek's met deksels, voor tabak en gambir, een derde, zonder deksel, voor de pinang en een potje voor de kalk. De sirihdoozen zyn van hout, van gevlochten bies, van kopcr, zilver of goud.

Dj Maleiers van Midden -Sumatra leggen do kopcrn doozen, de zakken van gevlochten pan- dan blad, van leder of katoen voor de betelbla- deren, de doozen van hout, van bamboe of van kJapperdop, de koperen of zilveren doosjes voor de kalk bestemd op een kopcrn of hout- en schaal, t jerana tjarantjang of doelang; in Lebo ng wordt de t jerana ver van gen door een mandje, kem- bodjo, van gevlochten bamboe, bruin rood geverfd.

SIRIH PAIT (MAL. MOL.). Zie PIPER FRAGILE.

SIRIWO. Rivier in Noord Nieuw-Guinea. Zij moudt in de Gevlvinkbaai tegenover P. Ratewo, een der Moor- of Der Schellingh-eilanden. Op do Top- kaart van J 912 is do Jigging van dezo rivier foutief aangegeven. Aan do kust stroomt zij door een l age moerasstrook, dio zich tot diop in het binncnland uitstrekt en zich in Noord- ooHtelijk richting voortzet tot den mond der Mainbiframo. De Siriw stroomt recht Z.-N. on waar zij door het gebergLc preekt, is de stroom- Bnetheid groot (ruini 2 M. per sec.); zij vonnt duar Lal van eilandcn, begroeid met glagah en dicht bosch. Zij ontstaat uit de samcnvloeing van do Ootawa (L.) en de Sawa (R.). De eerste 18 de belangrijkste cn de Tarocnggaroh, een stajn ven half-rijmadcn, die zich in dezo stroken ophouden (zie PAPOEA'S, sub IV, ten achtste), noomen dan ook do goheela rivior "Oetswa?"; terwijl do naam "Siriw" Jiun onbokend is. Op het vrcenigingspunt is de rivior ± 500 M. breed; do Sawu heeft aan haar mond een breedto van 150 Al., zij heeft een snellen stroom cn is ondoor- waadbaar. Do Siriw ontspringt op het Weij- landgebergte; por atoomsloop kan zij slechts Mn dag, per prauw 5 dagen opgevaren worden d. i. tot het punt, waar het houvcltorcin begint. Do oevers zijn dicht begroeid. In grooten getalo worden hier aangetroffen kroonduiven, varkons

casuarissen. In den bovenloop zijn veel para-

dijsvogels, een teeken, dat de jagers nog nieb tot hiecr zyn doorgedrongen. Krokodillen komen voor tot in don bovcnloop van do Sawa. Aan do Giroessi, rectorh zijrivier van de Sawa, is een vindplaats van bruinkool.

SIROEKAM. Nagri in het district Socpajang, ondracfdclling Alahan Pandjang (zie aldaar), Sum. Westkust, bekenef'oor Haar knappe ijzer- smeden : v66r de gow. rcorg. van 1913 was Siroe- kam cen laraa. . * . ?

SISAL. Vozelstof, afkomstig uit de bladeren van verschillende Agave-soorten. De vezel van *Agave, sisalana* noemt men meestal Java-sisal, dio van *Agave Cantala* (Nanas sabrang): Java- Cantala. Zio AGAVE en VEZELSTOFFEN.

SISALHENNEP. Tot de nieuweru cultures op Java kan gerekend worden die van de sisal- hennep.

In ongeveer 1900 werden de eerste onderne- mingen opgericht en sedert heeft zich de cultuur zoo uitgebreid, dat op het oogcnblik ruim 10.000 bouw met dit ge was beplant zijn, voor- namelijk gelegen in de Vorstenlanden en in de residentie Kediri, terwijl bevolkingsaanplantin- gen zich o. a. bevinden in de residenties Sema- rang en Madoera.

Op de ondernemingen wordt aangeplant zoo- wel de *Agava Rigida*, var. *sisala*, als de *Agava C.intala*. Dj *Agava Rigid a* var. *sisala* is op Java geïmporteerd, terwijl de *Agava Ga-ntala* op het eiland in het wild voorkomt. De vezels van de eerste komen op de markt onder den naam van Java-sisalhennep. Da bereiding van den vezel uit de bladerei geschiedt door middel van machincrien van groote capaciteit. (1)

Do uitvoer van agavevezels uit Java bedroeg in 1911 ± 2000 ton (in de officieele statistieken van Nederlandsch-Indie werden deze voor het eerst in 1912 afzonderlijk opgenomen). De uit- voeren bedroegen in:

Landen van bestemming.	Hoeveelheid in 1000 K.G.	
	1912.	1913.
Nederland en order.....	1086	1249
Duitschland en order	98	262
Overrig Europa.....	496	484
V & van Noord-Amerika	4375	6557
Andero bestemmingen ...	96	196
TotalJi	6151	8748

Literatuur : E. Do Kruijff. Da Sisalcultuur op Java, (Teysmannia 1908 pag. 517). Verslag van liet Vczolcongrcs gelioucdn te Soorabaja van 3—8 Jui 1911.

SISISK. Zie KLEURSTOFFEN.

SISISK TfiNGGILING. Inlandscho medic 混i logon huidzickbe; do schubbon van Manis; zie SCHUBDIER..

SISSO. Worden op Celebes de zoctwater-slak-

(i) De bet. naam van de door do bevolking aangeplanto agavovarieteiteix is niet met zekerheid vastgesteld. Do vczolbereiding ge schiedtdoor middel van con cenvoudig schraap- proces, waardoor bladmoes en vezels goschie- don worden. Da vezel is mindorwaaitig.

ken (*Prosobranchia*, zie GASTROPODEN) tot het geslacht *AmpnUaria* behoort, genoemd: de grootte soort (*J. cclchens*) licet sisso salom-be, de middelste sisso kapeng, de kleinste sisso po<ir.

SITOE TJIROPANG. Een zeer oudo vulkaan-rufne, ±10 K.M. W. van den Papandajan. Volgens Verbeek (Java, 686) was de oorspronkelijk ringwal 5 K.M. in doorsnede, die thans aan de O.-zijde over 1700 M. verdwenen is; het hoogste punt is 2152 M. Het meertje van denzelfden naam Bgt 1 K.M. ten Z.O. van het middelpunt van den ringwal, is 200 x 300 M. groot on niet diep.

SITOEBOONDO. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Panaroekan, residentie Besoeki; met eene oppervlakte van 145 K.M². Het district telt 42 desa's met bijna 66.000 inwoners, waaronder ± 200 Europeanen en ruim 600 Chineezcn, bijna 300 Arabieren en een 20-tal andere Vreemde Oosterlingen (1905). De hoofdplaats is gelijknamig. Verbouwd worden er hoofdzakelijk padi en suikerriet.

SITOEBOONDO. Hoofdplaats van het district, de afdeeling en het regentschap Panaroekan der residentie Besoeki, gelegen tegen het Westelijk uiteinde der groote vlakte aan de Sampejan, die naar haar vroegeren naam van Dawoecan of Dowan ook wel K. Dowan wordt genoemd. Het is eene welvarende plaats met ruim 6000 inwoners (einde 1905), waaronder ± 150 Europeanen, 600 Chineezcn en bijna 300 Arabieren; de beide laatste rassen hebben hier elk hun eigen wijk. De bestuursambtenaren, die er wonen, zijn de assistent-resident, de regent, een controleur en het hoofd van het district, waarin zij Jigt.

SIWALAN (JAV.). Zie BORASSUS.

S. JACOB (FREDERIK). Geb. te 's Gravenhage 25 Februari 1822 uit het huwelijk van Mr. Frederik Bernard. sJacob. Secretaris van den Raad van State, en Maria Petronella Rochussen; kwam in 1835 als adelborst op het Instituut te Medemblik en werd in 1845 als luit. t/z. 2e kl. geplaatst op de „Jason”, bestemd den nieuw benoemden Gouvern. Gen. v. Ned.-Ijdie, J. J. Rochussen (zijn oom), naar Java overte brengen, die hem tot zijn ordonnansofficier benoemde, in welke functie hij eene missie naar den Sultan Adam van Bandjermasin en eene naar den Gouverneur der Settlements met gewenschten uitslag volbracht. In 1846 nam hij deel aan de eerste Balische expeditie onder den Overste Bakker. In 1848 verliet hij 's lands dienst. In het bezit van een toef voor het eerst zonder gouvernements-, voorschot uitgegeven suikercontract vestigde hij zich als suikerfabrikant in de residentie Socrabaja, bouwde de fabriek Kremboerg en exploiteerde haar gedurende bijna 10 jaar. In 1849 huwde hij met Loonie Susanno Charlotte van Hogerdorp, jongste dochter van den toenmaligen Vice-President van den Raad van Ned.-Indie. Einde 1857 verliet sJacob Indie om zich te Rotterdam te vestigen; aldaar zag in 1859 van zijne hand het Jicht „Gedwongen en Vrije suiker-cultuur op Java”¹ naar aanleiding van het ongunstige oordeel door Sloet tot Oldhuis uitgesproken in de Tweede Kamer op 14 December 1858. In 1870 vestigde hij zich te Utrecht, waar hij op *nijne* buitenplaats Nieuweroord een „cerclé d'esprit” om zich heen verenigde, en in 1879 gedurende een jaar lid van den gemeenteraad was.

Na gedurende 1867—1879 waarnemend presi-

dent-directeur en directeur-generaal der Mij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te zijn geweest, werd sJacob in November 1880 aangezocht om als Gouverneur-generaal van Iridie op te treden in de plaats van den terugkerenden lar. voogd Mr. J. W. van Lansberge, uit wids harden hij den 12den April 1881 het bestuur overnam.

De zonder inachting van het Opperbestuur den 7den Januari 1882 gesloten overceerkomst met de Billiton-Maatschappij (zie aklaar) tot verlening van hare concessie tot 1927, gaf aanleiding tot politieke moeilijkheden en tot afkeuring in de Tweede Kamer der Staten-Generaal van het door het Indisol bestuur in deze goevorde beleid. De Gouverneur-generaal wenschte dit te uit-spraak waardoor (evens de Indisol) die gesloten overeenkomst zou worden te niet gedaan, niet te aan vaarden en bood einde 1883 de Kor.ing zijn ontslag aan. Op den 1 Iden April 1884 droeg hij het bestuur der kolonie over aan den ir. middels tot zijn opvolger beroemden Otto van Rfs.

sJacob vestigde zich na zijn terugkeer in Nederland opnieuw op zijn builgoed Nieuw-Utrecht, waar hij den 3den April 1901 overleed.

Gedurende de driejarige periode van zijn bestuur werden door den Gouvern.-Gen. drie ambtelijke reizen ondernomen: naar Bantam, naar Atjeh en naar Socrabaja. Voorts werd de triangel van Java voltooid; de opening gelast voor den aanleg van een spoorweg van Probolinggo over Loemadjan, en voer naar Panarodkan of Kamponjan; een aanvang gemaakt met den aanleg van den spoorweg ter Oostkust van Sumatra en voor het algemeen verkeer werden opengesteld de lijnen Semboeng-Toe loan, Srago en Ngandjoek—Srago, Buitenzorg—Tjiandjoer en de stoomtramweg S marang—Djoewana. Een Gouvernements telefoon-dienst werd ingevoerd.

Het Hooggerechts-hof van Nederland sch-Indio werd gereorganiseerd en het rechtswezen in de gewesten Celebes en onderhoorigheden, Timor, Menado, Amboina, Ternate, Riouw en Oid (r-hoorigheden, Bali en Lombok en de Westeraf-deeliiig van Borneo onder Liding van h<t lid in den Raad van N.-I. Mr. T. H. der Kir. doren als Gouvernements Commissaris gercgld.

Nieuwe reglementen op h<t verclenen van pensioenen aan burgerlijke ambtenaric!, op de toekenning van overtocht van Nederland naar Ned.-Indie en omgekeerd, en op den burger-rijken gexxeeskundigen dienst werden ingevoerd, terwijl een algemeen regie ment op den aanleg en de exploitatie van gootmtramwegen tot stand kwam.

Eijnige persoonlijke diensten op Java en Madoera werden afgeschafte en door een hoofdged van de heerdienstplichtigen vervangen.

Even nieuw landverhuurreglement voor de Vestenlajiden kwant tot staald; rechtstreek^ch bestuur werd in het regentschap Socm6. (Mail oera) ingevoerd en de residentie Banjoewangi als zoodanig opgeheven.

De eerste Hoogere Burgerschool voor meisjes werd opgericht.

Woeijingen, verwikkelingen en ongergeldhc- den hadden plaats en werden onderdrukt in de afdeeling Ommelanden van Bcnkoelen en Lais, te Palembang, in Lidragiri, de Boven-Doesoene, Midden-Sumatra (Lagoe Boti gctuchtigd) en in Amocntai (Z.- en O. afd. van Borneo), terwijl in>

Atjeh, waar sinds 11 Maart 1881 het civiel be-
 etuur was ingevocd, maraudeursbenden wedcr met me ord
 ore stoutmoedigheid optraden.

Wegcns het afloopen van het bij Panga g-
 Engelse stoomschip „Nisero“ moest het lardschap
 Teurom worden getnc'h' ipd, het- g en aanleiding gaf
 tot de befaamde Nisero kwestis, en moeilijkheden
 met Engeland. I 1884 werd de hoofdplaats Padang
 Kling stormendr- h' nd ingenomen en het 'erblijf an
 den radja platgeschoten, doch eerst na het ingrijpen
 van do Engelse regering en een Ned. Eng.
 ultimatum, volgde de onderwerping en de be' rij di g
 van de goxankelijk weggo voerde schipbreuklingen.

Bali en Lombok werden tot reside" Eie ver-
 heven en do landschappen Boc'd d g en Djem.- brana order
 rechtsfrceksch be stuur gebracht. Het bestuur der
 resicentie Amboina word gereorga- niseerd. Tai van
 Maleische en Batakscho lar.d- schappen werden
 achtereenvolgens ingelyfd en onder het
 gouvernement Sumatra's Westkust gebracht.

De havens van Sambas, Sirgkawang en Soe- kad ar
 a (Westcrafdeelig g van Borneo), van Oelde ltheu
 (gouvernement A: j8h en Ordcr- hoorigh* clen) en
 van Pa boar, Tfimoekoës, Sangs. t en Lok an (eil.
 Bali) werden eeron dan alzeier. ceron bar de' oper gesf
 eld. In 1883 werd de haven Tandjoeng Priok voltooid.

K.(ortsepi(le mie&i en chok ra heerschten afwiss
 ler d in ve rschiller de c' clen van Java. De veezickto,
 die do Westelijck residentien Bantam, Batavia en de
 Pre an ger regen tschappen teister- de, word ten slotte
 door de gen omen krachtige maatregelen bed won
 gen.

Groote natuurrampen teisterden de kolonie. Daari
 der dincn vermeld: de uil barsting van den vulkaan
 Sindoro, de o verst roomin gen in Soerabaja,
 Madioen, Kcdiri en Men ado ; de modd(r vloed uit
 den vulkaan Goentoe en ten slotte de herhaalde
 uitbarsting van den vulkaan Krakatau (Str. Soerda),
 waardoor con deci van Bantam en der Laniporgs door
 de daarmede go pa a rd gaando v loedgolf word ver
 woe st en 34.000 menschon het leven verloren. Tot
 leni- gh) g van (IQ gcvolgen dezer ramp bracht de par
 ticuliere liefdadigheid / 1.000.000 bijeen. Zie Eigci
 ilaard, 1881, bl. 78 e. v. en 1901, bl. 249 e. v.).

SJADZILJIAH. Benairing van do orde der
 Sjadzilie on, Zic TARj'KAT.

SJAFAI (Mohammad ibn Idri ■) do grondlegger
 der naar jern genocnde Sjafi'i Lcho school op het
 gebied der MoTimsche wets verb luring; vgl.
 ISLAM, II, c. Zic over h' ni en de voornaamste ver
 ogonwoordigors der Sjafi'i-icho rich' ing:

I. Wiis enfold, Dor imam el-Schiafi, scino Schiil-
 lor and Anhiintor (Abh. der kgl. Go ell ch. d. Wis^cn-
 ch. zu Go iir on, 1890—91, B<1. 3G—37); Vgl, N.
 J. do Goojo, Einige- : iibor den Imam a<- (Zci.sebr.
 d. D. Slorgcnl. Go>ellsch. 47 [1893], p. 106—117).

SJAHBANDAR. Arabische, doch uit twee Per-
 xischo woorden: s j a, h „hoofd", „vorst" en bandar
 „haven", gevormde

De Ja-
 vaansche en Maleische uitspraak issabandar, do
 Makassaarsche en Bogincnc scho is s a b a - n a r i u
 De letterlijke betekenis is „havch- msMer", maar de
 functien van den sjah- bandar strekken zich, Jaar het
 ii lur dsche staatsrooht, verdor uit dan deze
 Hollandscho

vertaling van den titel op zich zelvo zoude doen
 vermoeden. Hij is namelijk de autoriteit, die tevens
 de in- en uitgaande rechten int, en de vorstelijke
 monopolien of andere handelsprivilegiën
 exploiteert. Alic schecpsgezagvoerdcr,
 scepclingen en in de havenplaats gevestigde
 vrcmdclingen ataan ondr zijn bestuur en zijno
 jurisdictic. In de Moluksche sultanaten is hij do
 persoon, be last met de ad minist ratio der vor-
 stelijck vaartuigen en de daarop geplaatste be-
 manning. De s j a h b a n d a r komt in bijna
 alle inlandsche staates voor, welke havenplaat-
 sen bezitten met cnigen noemenswaardigen handel. Hij
 is aldaar mcestal een der voornaamste Rijksprodcn.
 Zic aldaar. De titel word reeds vrcmclcd in do
 Ocndan g-Oendan g Ma- la joe. Zic INLANDSCHE
 WETTEN. Te Batavia, en ook wcl elders, noemden
 de in landers aldus den Europeeschen chef van den
 plaates- lyken d ion st dor in- en uitvoerrechten.

SJAIR of SAIR. ZOO wordt een gedicht ge-
 noemd, dat doorgaans uit een groot aantal strofen van
 vier re gels bestaat, die re gels moeten allen op
 elckander rymen. In dit opzicht wrjken de strofen af
 van de pantoen's, waarmedc zij den bouw der re gels
 gec men hebben. Vandaar dat pantoen's, zondei dat
 cenige verandering be- hoef te worden aangebrach
 t, in een sja'ir kurnen worden ingelasch.
 Zzoals uit den naam sja'ir, die van Arabische
 origine is, blijkt, hebben wij niet met een por-
 spronkelyken Malcischen dichtvorm te den.
 Verreweg de mceste sja'ir's zijn dan ook van
 betrekkelijk jongen datum.

De cisch, dat do vicr regcis eener strofe op
 elckander moeten rijmen, is blijkbaar voor vcl
 dichters te zwaar, dikwijls zijn de rijmen verre
 van zuiver; vole gedeelten van menigen sja'ir zijn
 niet veel meer dan brijmnd proza, waarin elke poetich
 gedachte ontbreekt. De eenvoudige bouw van het
 gedicht veroorzaakt vaak eene groote eentonigheid.
 Maar is een echt dichter aan het woord, die den vorm
 beherscht, dan is van eene vermoedende
 gelijkvormigheid niets te bespeuren, en treft het
 dichterstuk niet alleen door zoetvloeiendheid van
 taal en door zange- righeid, maar ook door de
 schoone, dichterwjk. *rkleeding der stof. Mon
 vindt, zzoals Prof. d© Hollander zegt, darin
 „sierlijke schilderingcn, juistgekozenc
 vergelijkingen, eene kinderlijke nalvtcic, ceno
 eenvoudige en heldere voorstel- ling van
 gebeurtenissen en toestanden, eene natuurlijck
 uitdrukking van aandoeningen en go-
 moedsbewegingen."

Voor do nicest verschillendc onderwerpen word
 van dezon dichtvorm gebruik gemaakt. Een groot
 gedcclte der sja'ir's, en deze zijn in don regc
 de uitvoerigste, behandelb de lotge- vallen, do „fois c
 gcstes" van een held of heldin, avontuurlijck tocht
 en negivo gecvchten, too- ncllen van liefde, trouw en
 toewijding, van haat en verraad. Aiidrcr beschrjv
 ene gcwichtigo gcbuurtcnis, ceu oorlog of grote
 ramp, zoi als b. v. den Atjeh-oorlog, de verwoest
 van do Lanipongsche Disl ricten door de uitbarsting
 van de Krakatau. Weer andere zijn uitsluitend
 didactisch, go vet) zoo te zeggen vermaningen, wijze
 lessen of onderricht in hetgeen voor een
 Mohammedaan van be lang is.

Vlo sja'ir's zijn in lithograpie uitgegeven
 ((Singapocra, Poe lft u Piiiang);, van sleohta

enkele bestaan door Euro pea nen bezorgde cditif s. Klinkert heeft o. n. de Sj. Kin Tambochan, Sj. Jatim Nosst&pa Sj. Bidasari (Leiden. Brill 18SG) het licht doen zien; Sj. Soeltan AbdoeInioeloeq verscheen in het Tijdschrift van Ned.-Indie (1847). Spat gaf in het 2e stuk van zijne Maleische taal (1901)de Sj. Pocteri Akai; Dr. A. A. Fokker in zijn Mai. Leesboek Sair Sudagar Bddoh. Prof. Brandstelter schreef a. o. over de Sjn'rs in zijno zeer lezenswaardige „Charakterisiering der Epik der Malaien“. Eene lijst van sja* irs vindt men in de Hollander's „Handleiding bij de beoefening der Mai. taal en letterkunde**“. Zie ook de afdeling Poesie in de catalogi der Maleische handschriften ten Leiden.en Batavia, resp. van H. H. Juijnbold en Ph. S. van Ronkel.

SJAKA. In He Javaansche babads of kronieken vindt men schijnbaar het begin der Hindoe-kolonisatie in verband gebracht met het begin der Javaansche tijdreckening, de aera van Adji Saka, die in het jaar 78 onzer jaartelling een aan vang neemt. Adji Saka wordt namelijk voorgesteld als een machtig vorst van goddelijken oorsprong (ook Praboe Djaja Baja genoemd), die eene taL. rijke kolonie naar Java overbracht (later door het uitbroken eener pest tot den terugtocht genoodzaakt), en er onder de nog gehee) wilde bevolking godsdienst, wettelijke orde en het letterschrift invoerde. De jaren van deze aera zijn de Indische luni-solaire, die nog op 丑li in gebruik zijn. Het jaar bestaat namelijk uit twaalf synodische maansomloopen of ware maanden, maar wordt van tijd tot tijd, ongeveer op de wijze van schrikkelmaanden, zoo na mogelijk met den loop der zon in overeenstemming gebracht, zoodat het een gemiddelden duur verkrijgt, die met ons zonnejaar overeenkomt. Er heeft langen tijd vrij wat verschild van gevoelen bestaan o m i t n e t het juiste tijdstip, waarop de aera van Adji Saka een aanvang nam, maar men mag aannemen, dat daarover thans een voldoende licht verspreid is. Het blijkt, dattoen de Javanen de Mohammedaansche tijdreckening aannamen, die naar zuivere maanjaren van 354 dagen telt, zij die maanjaren als de voortzetting hunner vroegere zonnejaren beschouwden en dus een-voudig doortelden als hadde er geen verandering plaats gehad. Het Arabische jaar 1043, aanvangende op 8 Juli 1633 nieuwe slijl, was het eerste maanjaar, dat de Javanen op deze wijze op hunne vroegere zonnejaren lieten volgen, en wel in dier voege, dat terwijl het jaar 1555 der tot dusver gevolgde tijdreckening reeds was aangevangen, zij het eerste maanjaar tot aan zijn einde het jaartal 1555 lieten voeren, zoodat het twee de 1556 werd en zoo vervolgens. Van 1633 af 1555 jaren terugtellende, verkrijgt men het jaar 78] i. C. als het begin der aera van Adji Saka. E ; n c nauwkeurige berekening van den justen aan-vajigsdag is zeer bezwaarlijk : Cohen S'uarC sic It dicn op 14 Maart 78 on neemt daarbij aan, dat men eerst van het jaar 1 begon te spreken Loen het eerste jaar vol was. Op Bali is de ware telling beboudejd.

Doze Javaansche tijdreckening is van het vaste-) and van L. die afkonistig en door de Hindoos op Java ingevoerd. Adji Saka is eene ver binding van het Javaansche woord adji, vorst, en het Sanskrit woord sjaka, Sjaka is bij de oude Hin- doe8 de algemeene naain voor de nomadische bar baren, die de Grieken Skythen noemden. Met

den Sjaka-vorst is misschien de Skybhischo vorst Kanisjka bedoeld, die de Indus-streek veroverde In den laatsten tijd zijn echter van verschillende zijden bed en kin gen geopperd tegen de gelykstij- ling van Kanisjka met der vorst, van wiens kro- ning in 78 n. C. de jaartelling begint. Daar deze aera pas in de ©de eeuw in Indie algemeen in ge- bruik is gekomen en dus niet ecr op Java kan zijn ingevoerd, kan wat de Javanen omtrent Adji Saka vermeldend niet juist zijn en kan zij voor den tijd, waarin de Hindoe-kolonisatio zelve awrig, hooenaamad niets bew^zen/

SJALOT. Zie ALLIUM. / SJAM SJAM (Waigoe). Zie KOESKOEZEN. SJAMANISME. Zie PRIESTERS. SJAR', SJAR'AH. Le Mohammedaansche wet

Zie ISLAM, II, c. SJATTARIJAH. Benaming eener mystieke ordo. Zie TARIKAT. SJERIEF. Zie SAJJID.

SJFIETEN gelden bij de orthodoxe Mohammedanen als kettters. De naam Sjfieten is afgeleid van het Arabische woord *sji'ah*, dat in het algemeen „party“ beteekent. Onder „de party“, de *sji'ah* bij uitnemendheid, verston den reeds vroeg in den Islam de p a r t i j van *A l i i, den 4en cbaief, den echtgenoot van Mohammeds dochter Fatimah, die tevens een voile neef van den Profeet (nl. de zoon van diens oom Aboe Talib) was. De Sjfieten, d. w. z. zij die tot , All's party) behoorden, huldigden de opvatting, dat 'Ali de opvolger van den Profeet had behooren te zijn en dat ook, na 'Ali's dood, uitsluitend uit diens nakomelingen (de zgn. A l i c l e n) de wettige *imam's* (d. i. hoofden der Mosliinische gemeente) konden voortkomen. Deze opvatting is in strijd met de leer betreffende het chaliafat zoals deze geschuldigd wordt door de groote meerderheid der Moham medanen, de zgn. So ennieten, d. w. z. „rechtzinni- gen“ (nl. de ieden der *soemnah*, vgl. ISLAM, II, a). Zie over de soennitische chaliafaatsleer PANISLAMISM E.

O r p nkelijk stond de famiJio van den Profeet onder de geloovigen niet in bijzonder mate op den voorgrond. 'All en Fatimaa zelvcn maakten als erfgenamen van den Profeet slecht aanspraak op zekere stukken grond, die aan Mohammed behoord had den. IJc eerste chaliiefcn wilden hun die goederen echter niet afslaan, bewrende, dat zij niet aan den Profeet in eigen- dom hadden toebehoord, maar door dezen slechts als hoofd der gemeente waren beeder. Hebzucht en spijt over deze tegenwerking deden 'Ali toen bedacht zijn om zijne wenschen op andere wijze vervuld te krijgen. Hij begon nu zelf op het hoogste gezag aanspraak te maken, en berikte met de Juipl zijner partij, na den dood van den 3en chaliief, 'Oethman, inderdaad dit doel. Maar 'Ali's Juiilding tot chaliief werd niet door alle Alonins als geldig erkend. 'Oethmun's stadhouder van Syria, Moe'awijah, do gr<4n.l gger der Jatree Oenaijadendynastie, wierp zich, gestund door een leger uit Syrii, als tegenstander tegen 'Ali op, hom beschuldigende, den moord van 'Oethmln opzettelijk begunstigd te hebben, en werd wldra door zijne aan hangers in * All's plaats als chaliief erkend. 'Ali zelf werd in het jaar 40 11. (= 661 n. C.) door een godsdienstig dweper vermoord.

Na 'All's dood en het rampspoedig einde van

dions zoon Hoosain, dio ala togon proton den t togen den Oemajjadischon chalióf Jozid in den elag bij Kerbela in 61 H. (= 680 n. C.) sneu-velde, on-ontwikkelden do Sji'ieten zich tot ceno Trijdvvertakte legitimistische partij, dio in ver-echillende deelcn vanIslam weder naar den Indischen Archipel over-hot Moslimscho rijk propaganda maakto voorgebracht (Vgl. ISLAM, III, b). Eerst nadat de Alidische candidaten. Do program ma's, waarmedo Moslims in Ned.-Indie later van zuiver ortho-dezo partij optrad en hare geheime agenten (*dd'i's*) lietdoxc zijde beter waren ingelicht, verlorcn do werken, weken in vcrschillendo strokon onder invloedSji'ietische elementen van den Indischen Islam van plaatselijke omstandighedon sterk van cikandcr langzamerhand hunne vroegere betcekenis en af. Want do Sji'ietisch. leiders, overal door dekwaam bijv. de kettersche viering van het *'asjoerd-* machthebbers vervolgd, on steunzoe- kend bij defeest ter herdenking van 'Ali's zonen Hasan ontovreden, vdrdruckte elementen onder do bevolkingen Hoesain (die bij de Sji'ieten als de 2e en 3e in vcrschillende streken, xnoesten wel rekening *imam* gelden) in Ned.-Indie met de 2e en 3e in houdon met do in dio kringen heerschede van eenige streken op Sumatra, geheel in on-opvattingen en wenschen. Ook menige letter^ vondbruik (Vgl. HASAN-, HOESAIN of TABOET- daardoor ingang bij de een of andero vertakking derFEEST).

Sji'ieten. Zelfs bij de meest gematigde, zuiver De zeer talrijke, in alle landen van den Islam Arabische Sji'ieten, de zgn. Zaidieten (d. i. aanhangers verspreide nakomelingen van den Profeet, alien van den Alidischen *imam* Zaid), die thans nog in Zuid-tevens afstammend van Mohammeds schoon-Arabie en een deel van den Hidjaz voorkomen, treftzoon 'All, werden op den duur in den Islam onder men verscheideno leerstel- lingen aan, die door do invloed der Sji'ieten, ook in orthodoxe kringen Soenni tische Moslims als kettersch verworpen zijn. als eene soort van godsdienstig adel vereerd ; Vooral echter in niet-Arabische landen wekon dezio SAJJID. De groote meerderheid dezer Sji'ieten in menig opzicht ver van do orthodoxo Aliden behoort tot de Soennieten. opvatti i- gen af. Men stelde daar do *imam's* uit 'Ali's *Literatuur*^C. Snouck Hurgronje, Mekka, J, nakomelingen voor als onfoilbare ver-p. 32 vv., 37 vV. r'rohameelcJnisi, p. KKTvvT^A tegenwoordigers van Allah op aardo. A^Pe TsIsaan, p. 14 v. ((?roete Gods., II 2iB v.);

Politick succes hebben do Sji'ieten niet dan bijJcLJcF^Maluli (Revue Colon. Internat., I [1886] hoogc uitzondoring gehad. Aliden, die open- alsplL25h9j; ;Ie IslamNderl : : IHaie-, p : 7 pretendent durfden optreden, moesten hunne(Groote Gods., II, p. 383)^De Atjehers., I, waaghalzerij gewoonlijk spoedig met den doodpl 214 vv. (The Achehense, I, p. 202 vv.) ; bekoopen. De eene opstand der Sji'ieten na denR. Dozy, Het Islamisnie, Hfdst. 6, 9 en 14 ; anderen word bloedig onderdrukt. Na verloop van tijdG. K. Niemann, Inleiding tot de kennis van konden slechts weinige Aliden nog roeping gevoelenden Islam, 1861, p. 2G9 vv.; G. van Vloten, voor het spelen dor ge- vaarlijk rol van pretendent onRcherches sur la domination arabe, le chitisme daardoor is mettertijd onder do Sji'ieton do leer vanet les croyances messianiques sous le khalifat den verborgen *imam* ontstaan, do thoorie nl., dat nades Omayyades (Verhand. d. Kon. Akad. v. het imamaat van cen zeker aantal wettige opvolgers Wetensch., Afd. Letterk ; Amsterdam, 1894) ; van den Profect — volgens ceno der beHtaandeXTh. W. Juynboll, Handleiding t. d. kennis meeningen waren er zeven van zulke wettige *inidm'* 9, d. Mohamin. Wet, p. 320 vv. (Handbuch d. volgens eeno andere echter t w a a If geweest '— doislam. Gesetzes, p. 272 vv.) ; 0. van Arendonk, laatsto dozer *im&irCs* op mysterious. wijzo van deDe opkomst van het Zaidietische imamaat iu , aardo zou verdwenen zijn, om eerst tegon hot ein doYcmci^I. Goldziher, Vorlesungen iiber den Islam/ der dagen uit zijne verborgenheid weder trcug top. 208 vv. ; A. Muller, Der Islam im Alorgen- licczen, ten einde den lang verbeiden hcilsstaat, teund Abendland I, p. 271 vv. ; J Wellhausen, Die grondveston. Tot op dien tijd kunnen do Sji'ieton dusreligios-politischen Oppositionsparteien im alten niet anders doen dan de trcug- komst van hunnenIslam (Abhandl. dor K<51. Gesellsch. d. Wissensch. *imam* afwachten en intus- flehen berusten in dozii Gottingen, Phil.-hist. KL, Neue Folge, V, tijdelijko heerschappij hunner wereldlijke vorsten, inno. 2).

zaken van clen godsdienst voorloopig voorgelicht SJIWA, SJIWAISME. Zie QIWAISME. door hunne *fnoedjahid's* (d. i. gezaghebbendo SJOEGA. Kleine rivier in West Nieuw-Guinea. Zij stroomt ton Z. van het nicest O.-lijko deel

In Perziti word do leer dor Sji'ieten (on wel die der van do Alacduergolf; zij valt niet in dezo gulf, zgn. "twaalvcrs") in do 16c eeuw onder licit bewind doch in de Mamawene, waarheen ook de be- der Sefiden tot staatsgodsdienst verheven, on go voorwoners der Sjoega zich voor een deel hebben vcrplaatst. De Mamawenc mondt uit in de Kaitero on is god bovaarbaar; aan dezo rivier

weder een politick centrum krce in het rijk der Krachtigo Turkscho Oesmanc-sultans. TusscJicn Jigt op cen heuvcl do kampong Firdcbd. Do Sjoega staat ook in verbinding met do O.-lijk daarvan strooicndo Wagocra. Dio ver- binding is sin al en door ccc ondiepto nabij don Sjoecgam nd slechts bij hoog water te bevaren; terwijl de oevers van deze geul uit strandmoeras bestaan, is de bodem van steen. De Sjoega is belangrijk, omdat langs haar een verbinding bestaat tusschon de Macclurgolf en do Argoeni- baai. Van den bovonloop voert een moerassig pad naar de boven-Bianongga, dio in do Ar- gocnibaai valt en op dit punt droes voor prau- won bovaarbaar is. Prauwen worden in twee

Ketterscho gebruiken en opvattingen dor

n van de eene rivier naar de andre geslept. **SKANDIRIJA.** Zie VAARTUIGEN.

SLABOON. Zie PHASEOLUS VULGARIS.

SLACHTBELASTING. Zie BELASTINGEN, DI. I biz. 25S.

SLAMFIT. Nog werkzame vulkaan op de grens van Banjoemas met de afdeeling Tegal. Van het topgedeelte verschenen een fraaie kaart in het Jaarversl. Top. Dienst. 1910, Pl. IX en X p. 54; hieruit blijkt zeer duidelijk, dat er drie kraterranden zijn, die in elkaar zijn geliegd, doch niet concentrisch, maar zoo dat in Jiet Zuidwesten een rand deel aan aile d i e genieën is, zoodat het eruptie-centrum zich telkens nader naar het Z.W. heeft verplaatst. Het hoogste punt, 3432 M., ligt op den oudsten (buitensten) wal. De tegenwoordige (binnenste) kratcr is tusschen 3320 en 3376 M. hoog; de kratcrbodem ligt op 3187; de binnenwand is uiterst steil; vooral aan de N. en W.-zijden zijn fumarolen, verder komt ook veel zwavelafzetting voor. Deze op een na hoogste berg van Java maakt vooral van de N. en Z.-zijden gezien, waar hij uit een lage vlakte oprijst, een zeer imposanten indruk. Junghuhn, die hem in 1838 en 1847 bestee en er een uitvoerige beschrijving van geeft (Java II. 203—246) noemt hem een der regelmatig gevormde kegels; een deel van zijn helling (b.v. de streek om Boemiajoe) is bekend om zijn vruchtbaarheid; sedert Junghuhn's bezoek is de kratcr zoo goed als niet veranderd, alleen is de werkzaamheid verminderd. De berg heeft een aantal reusachtige lavastroomden doen uitvloeien, waaronder er zijn van 20 a 25 K.M. lengte. De eruptie van 1772, door Junghuhn genoemd, is later onjuist gebleken; bekend is alleen, dat de berg asch heeft uitgeworpen in 1825, 1835 en 1849, doch nooit in bijzonder hevige mate. De Slamfit is eigenlijk een jonge kegel, opgebouwd op een ouderen voet; deze laatste wordt in Tegal Pfinoesoepan, in Banjoemas Sembocng genaamd en is slechts 1386 M. hoog. Voor het geologisch gedeelte zie Verbeek, Java, 404, 433.

SLAM&TAN. Zie KANDOERI.

SLANGEN. (*Ophiidia*), ocler (MAL.). Onderorde van geclubde Reptielen (zie OIK'ER KRUI-PENDE DIEREN en onder HAGEDISSEN), gekenmerkt door een sterk verlengd rolrond lichaam, waaraan de ledematen ontbreken (soms zijn nog resten van het bekken en van achi eerst e ledematen aanwezig, *Boadae'*) en door een kort; en of middelmatig lang staar. De huid is bedekt met veelal gekielde hoornhuiden, die elkaar met tal dakpan gewijze bedekken en een saxenhangende hoornlaag vormen, welke bij hen: vervellen als een geheel in kopstaart waartoe richting afgestroopt wordt. Jukbogen ontbreken en het eecundaire verlemelt is zeer gering ont-wikkeld. Aangezien de te verzwellen prooi in verhouding tot de eigen Jichaamsomvang dikwijls onmatig groot is, zijn kaak- en verj: en: el e beendeien zeer los aan elkaar en ir: ee den scl: ec: el verbonden en kan de muil dus buiengewoon wijd opengesperd worden. Van de prooi wordt aihjd de kop he, eerst verzwellen, Teikens wordt de eene kaaklelf over de prooi heen geschoven, terwijl de andere, los er mede sairenhangende lelf haar vasthoudt, waarbij do naar achter gebogen landen zorgen, dat zij zich niet in de verkeerde richting kan bewegen. Op die wijze schuift de slang als ware haar lichaam over de pi-ooi heen, deze rijkelijk met speksel

bevochtigend en tot een soort worst knedend. Do verloring duurt meest vele uren. De tong ia lang, dun en gespleen, kan in een spierschedel, ergo rokken worden endient voornamelyk als zeer fijn tastorgaan. In verband jneb den Jangen duur van het verzwellen der prooi kan do lucht-pijp langs den bodem der mondhoel(e) verplaatst en tusschen do boide onderkaakhelf, en naar buit en gestoken woi-clen, zoodat de ademhaling door hot voedsel?ncn; en niet belemmerd wordt. Ten gevolge van den geringen o in vang in d warso richting van d e lichaamsholte is alleen d c recht er-long behoort ontwikkeld. Bij hen: mannelijk geslacht is een gepaard copulatieorgaan aanwezig, met sterk onnangenaam riekend secreet, dat waarschijnlijk of sexueel prikkelend werkt of di ent er h erkenning van soor: genool en. Hot meerendeel der slangen legt'eieren met buigzame, perkamentachtige schaal, maar vele gifslangen en alle waterslangen zijn levend barend. Hob embryo is meestal voorzien van een eitand om de eischaal bij de geboorte doorboren.

De talrijke, in den O. I. Archipel voorkomende slangen kunnen op de volgende wijze in famines gerangschikt worden:

- I. Oogen rudimentair, geen tanden in do onderkaak, bukschilden niet grooter dan de overige schubben, gravend vormen. *Typhlopidae* (Blinde Slangen).
- II. Oogen normaal ontwikkeld, rudiment en van achterpoot en aanwezig, in den vorm van sporen naast den aars.
 - A. bukschilden iets grooter dan do overige schubben, gravend vormen. *lysiidae* (Rolslangen).
 - B. bukschilden veel grooter dan do overige schubben, bodem- of boomvormen. *Boidae* (Reuzenslangen).
- III. Oogen normaal ontwikkeld, geen rudimenten van achterpooten.
 - A. horizontale bovenkaak onbewegelijk en van een rij tanden voorzien.
 1. beenderen van den onderkaak ondeding bewegelijk verbonden, geen kingroove *Xenopeltidae*.
 2. beenderen van de onderkaak ondeding onbewegelijk, geen kingroove. *Amblycephalidae* (Dikkopslangen).
 3. beenderen van den onderkaak ondeding onbewegelijk, kingroove aanwezig. *Colubridae* (Kingslangachtigen).
 - B. Bovenkaak vertikaal, bewegelijk en slechts van een enkele groot e gift and voorzien. *Vi-peridae* (Adderachtigen).

De eerste groep o in vat blinde en gravend o vormen (*Typhlops*); kleine, op aardwormen gelijkend o die en, wier lichaam rondo in ir: el road e, glinsterende, dakluidgewijs over elkaar liggende schubben is bedekt. Haar kleine kop heeft een nauwe mondopening, terwijl de oogen onder een in e, middendoorschynend schild geplaatst zijn; de kort e, dikke staart is aan het ei nietestij met een hoornachtige punt voorzien. Zij leven onder en den grond en voeden zich met wormen, insecten- en larven en andere onderaardsche, geleedpotigo dieren. Er kon. en verscheidene soon en van (lit geslacht in den Ind. archipel voor; het meest bekend zijn: *T. lineatus* Boie van Java en Sumatra, die met verscheidene overlangsche strepen ia

versierd en *T. braminus* Daud, thio ook in hollo plant enstengels (suikorriël) voorkomt en een veel grooter verspreidingsgebied bezit (Z. Afrika, Z. Azie en Indo-Australië). In sommige streken worden deze volkomen onschadelijke di even als zeer giftig beschouwd. Tot do tweede groep behooren de reuzenslangen (*Boidae*) met groote, achter do oogen reikende rondopening; de kop breeder dan de hals; het lichaam van bo- ven met schubben, aan de onderzijde met schil- den bekleed. Voorls onderscheiden zij zich van alle and ere slangen door het bezit van een rudi- menlairen bekkengordel, met sporen van een d₁been; deze zijn ook uilwendig zichtbaar als stompe klauwen ter weerszijden van den aars. Het geslacht *Python*, dat uitsluitend aan de oude wereld eigen is, onderscheidt zich van de *Boa's*, die de nieuwo wereld bewo- nen, door de dubbele rij schilden onder den zeer korten staarb en door de aanwezigheid van tanden in den tusschenkaak. Zeer ge- meen in den Ind. archipel is *P. reticulatus* Schn. (Oelar-sawah, MAL.), die in Achter-Indie, in de Philippijnen en in den geheelen Archipel Oostelijk tot Ambon voorkomt. Hagen zegt van deze slang: het is een nachtdier, dat overdag op koele, don- kere plaatsen in een kluwen opgerold ligt en eerst in den laten avond uitgaat op buit, die voor- namelijk bestaat uit ratten, a nd er o kleino zoog- dieren tot de grootte van een jo ng varken, vogels enz. Voor den mensch schijnt zij evenwel niet gevaarlijk. Zij brengt gaarne een bozoek aan de kippenhokken en wordt ook dikwijls aangelorffen onder hob atappen dak der huizen, waar zij de ratten vervolgt. Haro lncgte bereikt bij uitzon- dering 10 M. Hare kleur is olijfbruin met- een donkere rugstreep en twee dito zijstreepen, dio zich op den romp tot een reeks van ruitvormige figuren verbreden, vandaar de naam met boa of ne: pyJion. Haar vleesch is niet onsmakelijk en wordt door de Chineezcn geeten. Van do Jioofdzakelijk neotropische ondrfamilie der *Boinae* (echte *Boa's*) komt een volkomen on- gevaarlijke vorm *Enygrus* in N.-Guinea en Po- lynesie voor. Na verwant met de *Boidae* is de familie der *R o l s l a n g e n* (*Ilysiidae*), waar- loc de Oclar-riboo (*Cylindrophis rufa* Laur.) be- liioort van Cochinchina over alle eilanden van den Ind. archipel verspreid; dezo slang wordt circa 80 c.M. lang, is van bo ven bruin of zwart gckJeurd, met koraaZrooden halsband en oven- eons gokleurde onderzijde van den staart, terwijl de buikzijdo van hob lichaam zwarte <1 wars ban- den vertoont. Zij Jovon in gun gen onder don grond en voeden zich jnot worinen, insect en larven onz. Volgens Hagen wordt zij door de MaJoiers in Doli oelar kaJjula doea (tweokoppige fJung) genoemd, daar dezo het dikko staarleinde eveneens voor con kop houden; werkelijk is heb niol gemakkelijk dadolijk v66r- on achtoroindo van elkaar t e onderscheiden, daar heb di er do eigonaardigheid heeft zich ook achtorwaarts te bewegen on dan hot ataarleindo als cen kop omhoog te houden. Zeer gemocn in don Ind. archipel is ook de eonigo veri egenwoordiger van do fam. der *Xenopeltidae*, *X. unicolor* Rei w., van boven irisierend en donckr staal-blauw gekleurd, van onder wit. Van een and ere kleine slangen- familie, do dikkop-slangen of *Amblycephalidae*, volkomen onschadelijke vormen, dio echl er doormat de kop veel dikker is dan do hals, de habitus

van gifslangen nabootsen, komen enkele ver- t egenwoordigers, o.a. *Amblycephalus carinatus* Boie en *A. laevis* Boie in onzen Oost voor. Zij voeden zich hoofdzakelijk met slakken. Na af- scheidung van do bovengenoemde familien bliJft er, behalve de hicronder te behandelen familia der Addors (*Viperidae*), een groote afdeeling van slangen over, die alle na met elkaar verwant zijn, de *Colubridae* of Ringslangachtigen, en die men vroeger verdeckte in giftige en n : o -giftige slangen. Ongelukkg houdt deze verdeeling geen steek, daar er een aantal slangen zijn, wier beeb voor den mensch niet gevaarlijk, voor kle ; ne reptilien en vogels daaren egen doodelijk is. Deze groote afdeeling, die negen-tiende van alle slangen omvat, wordt daarom t egenwoordig gesplitst in 3 parallele groepen; de te groep is die van de Gia d-t a n d i g c n (*Aglypha*), wjl alle daartoe behorende slangen slechts een soort tanden hebben, die niet hoi of gegroefd zijn ; deze slangen zijn ongevaarlijk. De 2e groep, de Gro ef-tandigen (*Opistoglypha*) omvat de soorten, bij wie ten minste een der achterste bovenkaak-tanden aan de voorzijde met een. overlansche groef is voorzien; de hienoe behorende slangen zijn verdacht en ten deele vergiftig. De 3e groep is die der G i f-t, a n d i- g e n (*Proteroglypha*), bij wie de voorle kaaktaand van een groef of een kanaal voorzien is; deze slangen zijn alle giftig en haar beet is meestal ook voor den mensch gevaarlijk.

GLAD-TANDIGEN: Wormslangen (*Calama- ria*) no emt men de kleine, wormachtige slangen, die niet veel dikker zijn dan cen ganzenpen en van welke do grootsto niet. meer dan 50 c.M. lang wordt; met een klcinen, met enkele regel- matige schild en bed ekt en kop cn een korten, in den rogol spitsen staart. Zij leven op den grond onder steencn, boomstammen e. d. en voeden zich me insecten. Algemeen bekend is de Oela lemah (*C. linnaei* Boie) van Java, met rooden, door vierkante zwart e vlekken afgebrvkn bulk, en een glinsterende rug, die bij sommige een- kleurig bruin, bij and ere gevleckt of o verlans of d wars gestreept is. Van de echte CWzer-ach3gen is *Coluber melanurus* Schn. in Deli gemeen en wordt door do inlanders dikwijls met de gewone brislang, *Naja tripudians* Merz, verwisseld ; zcldzamer daaren egen is *Zamenis korros* Schl., door de inlanders dikwijls met de gevaarlijk© reuzenbrilslang, *Naja bungarus* Schl. (z.e verder) ver ward. Van hot geslacht *Tropidonotus*, soms waterslangon (Oelar-ajer, MAL.) gonoemd, wjl zij zich gaarne in de mbijhoid van he water ophouden, en waarvan de ringslang, *Tr. natrix* L. in Nodorland oen bokonde vert egenwoordiger is, komen ook in Indie vorschoidone soort en voor: wij noemen slechts *Tr. vittatus* L. van Java en *Tr. trianguligeris* Boio van Sumatra. Van heb geslacht *Dendrophis* noomon wij *D. pittus* Boie (Oelar-tali, MAL.) con prachtige boomslang, meer dan 1 M. lang, van bo vlnst erend bruin meb eon gclon, zwart-gozoomdon band langs de zijden, van ouder geol of lichtgroen gokleurd. Zij is van Voor-Indie af over den geheelen Mal. archipel verspreid. Do wratslangen (*Aero- chordus*) ond orschoid on zich van allo overige slangen door do kleino, korrelachtige schubben, waannedo het lichaam geheel of gedeel.elijk bed ekt is. Het zijn echt e waterdieren, die uren- lang onder water kunnen blijven, zondor aan do

oppervlakte to koinen om adem 1o halen. Zij bowonen do rivieren van Ach(er-Indie en allo eilanden van den Mai. archipel, maar worden so ms een paar mijlen van de kust in zee aange-troffen. *A. javanicus* Hornst. heeft een stompem, breed en kop, is bruin van klour en beroikt so ms een lengte van 8 voet; Hagen vertelt, dat bij een overstroming van de Deli-rivier eens een zes voet lang exemplaar dezer soort in zijn hospitaal te Laboan terecht kwam.

GROEF-TANDIGEN : Tot deze groep rekenen wij allereerst de Zwopslangen, herkenbaar aan haar slanke *gestalte*, do lange, dunne staart en do langwerpige, lancetvormige schubben. Merkwaardig is het ver mo gen dezer slangen om tegen een gladden, loodrechten boomstam zonder eenig zicht baar houvat door middel van hun buikschilden naar boven te klimmen. Op volwassen Jeef tijd zijn zij zeer bijtachtig, terwijl zij, als zij jong zijn, daaren egen heel goedaardig zijn en zich kalm in de hand lat en nemen. Niet alle Zweepslangen leven uitsluitend op boo men: op werkelijk hoogo boomen, zegt Hagen, treft men slechts twee soorten aan: *Dryophis prasinus* Boie (oelar poetjoek, MAL.), met langen, smallen kop en spitsen snuit, van boven fluweolgroen, van onder geelachtig, die tot hoog in de toppen der boomen leeft en door haar gracieuse bewegingen met alle wetten van de zwaartekracht schijnt te spott en ; en de Oelar-manoe (MAL.) (*Chry-sopelca ornata* Shasd). Daaren⁴ egen treft men de Oelar-sampah (MAL.) *pulverulent*

Boie) op kale, zonnige, za ridige pjaatsen, waarmede haar kleur in overeenstemming is; zij wordt als giftig zeer gevreesd. Do tot het geslacht *Dipsadomorphus* behorende soorten, door Schlegel Takslangen genoemd, hebben een zijdelings saamgedrukten romp en doen zich door haar spleetvormige pupil ter stond als nachtdieren kennen; de meeste zijn met spikkels en vlekken versierd en doen aan een met inos groeiden tak denken. Een der grootste is do Oelar-boeroeng (*D. dendrophilus* Boie), van boven blauwachtig zwart, met ongeveer vijftig gele d wars band en, van onder eenkleurig zwart of geel gemarmierd. Ofschoon zij zeer bijtachtig is en ter stond tot aanvallen gereed, vreesd niemand haar, daar ied ereen weet dat haar beet zonder gevaar is. Hagen zegt, dat men haar bijna een waterslang zou kunnen noemen ; bij zag haar in Deli dikwijls op de over het water hangende takken, in een kluwen saamgerold, liggen en als zij vervolgd werd, stortte zij zich onmiddellijk in het water er en toonde zich een voortreffelijk zwemmer. Echte waterslangen zijn de *Homalopsinae*, eenefamilie, die onder de groeftandigen dezelfde plaats inneemt als de wratslangen ondero *gladtandigen*; *e vena Is de zaatst o hooren zij uitsluitend in bet zoe e wat er thuis en verd walen af en toe in zee. Zij hebben een dikken kop, met boven op den snuit liggende neusgat en, waardoor zij gemakkelijke even boven water kunnen aderen. Hiertoe behoort de bekende Homalopsis buccata L., die 3 voet lang wordt en in I eekening I eenigszins op een boa gelijk, rood bruin met breede donkerbruine d wars band en. Men treft haar I veel in kleine stroomen, stilstaande poelen en I rijstveden; Hagen vond haar in Deli dikwijls in brak water tusschen de wor(els der rhizophoren, bakau (MAL.), waarom zij daar*

GIF-TANDIGEN : Er bestaat helaas geen uitwendig kenmerk, waaraan men een gifslang ter stond van een onschadelijk kan herkennen. Allen zijn evenwel in het bezit van een zydo van den kop gelegen gifklier, die door een buis in verbinding staat met do voorste bovokaaktand, welke of van een groef of van een kanaal is voorzien. Het gif is een holder, lichtgevocht, dat zuur reageert, en ook in gedroogde toestand zijn werkzaamheid behoudt. Bij hot toebrenge den beet wordt hot gif in hot onderhuidsche bindweefsel gestort en vandaar in de algemeene circulatie gebracht door opname, hetzij door de lymph-, hetzij door de bloedvaten; door den mo nd of het darmkanaal wordt het vocht niet opgenomen. Het gif van verschillende soort en van gifslangen heeft een verschillende uitwerking. Allereerst behooren hiertoe de soorten van het geslacht *Doliophis*, meest kleine slangen, dun van gestalte, met kleine kop en nauwe mondopening, gewapend met betrekkelijk korto gif tanden; zij zijn niet in staat daarniede de ledemat en van den mensch te omvatten en te verwo nd en on worden daarom weinig gevreesd. De gewoone soort van de Soendaeilanden is *D. olisthis intestinalis* Laur. ruim $\frac{1}{2}$ M. lang; van onder lichtgroen gek i eurd, met dwarse, zwarte vlekken, behalve de onderzijde van den staart, die rood is, van boven bruin, met aan weerszijden een gele, zwartgezonide en langs het midden van den rug een oranje-roode streep. Grooter is do *D. bivirgatus* Boie, die de dikte heeft van een mansvinger. Hun gifklieren zijn verband lang en strekken zich aan weerszijden langs den gebeolen hals uit. Dit diertje is van boven blauwzwart gekleurd, terwijl do kop on buikzijde fraai karmijnrood zijn en een witto zigzaglijn langs de zijden i oopt, . Hieraan sluiten zich eenige grootere en dikkere soorten, tot hot geslacht *Bungarus* behoorend e, gekenmerkt door een reeks grooto schilden op don rug ; zij bereiken een lengte van zes voet, zyn blauwachtig zwart van kleur, met gelo dwarsbanden of ringen. Meest bekend zijn de Oelar bSlang (MAL.), oelS, welang (JAV.) *B. asciatus* Schn. on oolii 兩ling *B. coeruleus* (*B. candidus*) Schn; do eerste met gele ringen, de tweede met liaivo gele banden go*ekend. Zij worden op het vasteland van Indie, Ceylon on do Soenda-eiland on aange! roffen en behooren tot de zeer gevaarlijk slangen, welke beet meestal doodelijk is. In het Leidsch Museum bovindt zich een oxomplaar van den wfilang uit KMoe, geschonken door don resid ent Mussch enbro ek; de inland er, die doza slang bemachtigd e, word door haar gebe' en en etierf drie kwartier daarna. Zij verschuilen zich in aardholten, onder gebouwen, waar zij jacht op rat (en maken en worden soins bin non de huizen ond er do bed den aange! roffen. Van do Brilslangen (zie aldaar) zij hi er alJeen vormeld de reuzenbrilslang *Naja* (<S. *Ophiophacius*) *bungarus* Schrl., een van do grootste en gevaarlijkato gifslangen, die wij kennen; het voor verwijding vat ba re ged eelt o van haar nek is naar verhouding kleiner dan bij de brilslangon. Zij bereikt een lengte van 12 voet, is van boven geelachtig grysbruin gekleurd, van onder zwartachtig inot gele keel en geJijkt eenigszins op de onschadelijkto *Zamenis Icorros* Schrl. Haar voedsel schijnl hoofdzakelijk uit and er o slangen to bestaan. In Indie heerscht het geloof, dat zij onder haar

soortgenoot en koninklijke eer goniot. De *Zeo-* s l a n g e n vormen een afgesloten groep van slangen, bij den eerst en oogopslag kenbaar aan den zijdelings saamgedrukten^ataart, die den vorm van een rooispaan heeft(^)e moesten heb- : ben een geelacht ige kleur, die edit er door don- kere dwarsbanden of langs de ruglijn geplaatste ruitvormige afgebroken wordt; zij bereiken een lengte van 2 tot 6 voe'. De zeeslangen zijn ver- spreid over den geheelen Indischen Ocean tot in de Stille Zuidzee, waar zij dikwijls in groote scholen vereenigd worden aangetroffen; zij sobijnon zich evenwel slechts zelden vor van de kust te verwijderen en komen soms nabij d© monden der rivieren. Ofschoon voor den mensch mind er gevaarlijk, daar zij, als zij in het net ge- raken, geen poging schijnen te doen om te bijten, heeft to ch mcniq onvoorzichtige bad er hoL leven er bij ingeboot, wijlhaarbeet niet minder vergiftig is dan van do op het land levende gifslangen. Zeer gemeen in den Ind. Ocean is *Platurus* (8. *Laticaudata laticaudata* L. met 25 a 50 zwari e ringen om het lijf; zij komt soms aan land en word door Hagen in Deli eens in hot bosch gevonden, twee geogr. mijlen ver van ^le kust (v. *Fischeri*). *Pelamydras* (s. *Hydrus*) *platurus* L., ook niet zeldzaam, heeft het lichaam over de geheele lengte zijdelings saamgedrukt; zij is va n bo ven bruinzwart gekleurd, van onder geo] . bcide kleuren scherp van elkaar gescheiden, tot op den staart, waar zij zich oplossen in vlek- ken of banden.

Do laatste familie is die der *Viperidae*, do Adcrachtigen, die alle soorten omvat, wo lke door haar gestalte en maaksel min of nicer op onze gewone adders gelijken. Zy hebben meestal een dik, gedrongen lichaam, met korten, dikken staart en een grooten, driehockigen of harlvormigen kop. Haar bovenkaak is kort, aan weerszijden alleen met een lange giftand gewapend; bij hcl ope non van den bok komen Im;ide in vorticalen stand te staan, terwijl daar- bij (evens het vocht uit do gifklicr in hot tandkanaal gperst wordt. Zij zijn de gevaarlijkste van alle gifslangen en hun be t, althans van do grootero soorlen, is meestal dodelijk voor den mensch. De Indische adders behooren grooten- deels tot de onderfamilio dor Ratslangachtigen (*Crolalitiac*), welck gekemmerkt zijn door een diepe zinLuigroovo tusschen neusopening en oog. Er komen t vucc geslacht-n voor: do driehoeks kopslang *Ancistrodon* (s. *Trigonocephalus*) met grooto schilden aan do bovenzijdo van den kop, on *Lachesis* (*Bothrops*) mot klcinc schubben daar ter plaatse en con vrij langen grijpstaart. Voor do inlandsoho benamingen zio onder OELAR en ORAI. Do twee inest be kendo soorten van eerai genoemd goslacht A. *rhodostoma* Boie en A. *punicens* Reinw. zijn bruinachtig rood van klour, do crstgenocmede met twee rijen van donkrubruino driehoeken aan de rugzijde en een rooden band langs inond en oog. Daar- (nl.cgc n zijn do twee nicest voorkomendo *Zac'te*^ts-soorten groenachtig van klour en wel L. *graminetis* thans min of nicer uniform groen en L. *wagleri* Bo io met zwart ge marine rd en van een derliglal geelgroenc dwarsbanden voorzien.

S. Müller dee It o mt re nt bo ve ngc noo mdo soor- ton bet volgende nide: „het zijn trage, naar het sohijnt geen vijand kennende en zeer zeker geen vijand schuwende dieren, welko het grootsto

gedcelto van hun leven, in cenen kring to zamen grolde, waarvan do kop het middelpunb uit- maakt, in eene schier onbewegclijko rust door- brengen, en slechts dan gevaarlijk worden, wan- nce : mensch of dier hen onopmerkzaam te dicht nabij komt, of zij in hunnen oogenschijnlijken doodslaap gestoord worden. De twee rood- bruinc soorten, *Trigonocephalus rhodostoma* en *punicus* (*Ancistrodon rhodostoma* Boie en A. *punicus* Reinw.), houden zich gaarne op aom- bere, min of meer duistero en vochtigo plaatsen op, als tusschen het dichto bamboesriot, onder oude omgevallen boomstammen, in aard- en rotsholen, dichto struiken, doornige heiningen enz. De eerste dezer twee toeft steeds op den bodom, kruipt in kleinc boomen en in het bam- boesriet en vlijt zich tusschen de gaffis of op de takken en bladeren ter ruste. Ditzelfde is mot de groene soorten het geval, met dit onder- scheid evenwel, dat dezo meer in droge en warme oorden behagen vinden en zich dikwerf vrij op de groene takken neervleien of wd, daaromheen geslingerd, zich in do zonnehitte koesteren, ter- wijl de *Tr. puv. icf. us* (= *Ancistrodon punicuea* Reinw.) meest aan zoodanige, minder lichte plaatsen de voorkeur geeft, welke kleur met die van haar lichaam overeenkomt, waardoor zij slechts ?ls bij toeval opgemerkt wordt. Isdedoor- gaandebeweging d er hart ko p-adder en langzaam, bij het doen van een aanval daaren^egen zijn de be- wegingen van alien zeer snel. Zij beginnen ge- woonlijk met den kop bodaard, doch eenigszina trillend oruoho te richten en na hun slacht- offers juist in het oog gevat te hebben, schieten zij, met geo pend en muij, pijlsnel er op af. Van de groeno soorten en onder dezen voomamelijk do *Bothrops viridis* (= *Lachesis gramineus* Shaw) schijnt do beet minder gevaarlijke gevolgen te hebben dan van de twee roodbruine, die door do inboorlingen van Java terecht zeer gevreesd zijn. Zoo verineldt de natuuronderzoeker Kuhl, dat tijdens zijn verblijf te Buit enzorg . twee werklieden, die in den Gouvernment.sluin bezig waren met grassnijden, door een groot e *Tr. rhodostoma* (= *Ancistrodon rhodostoma* Boie) gebe- ten werden, met het gevolg dat een dier ongeluk- igen reeds na verloop van vijf minuten den geest gaf".

Dr. Calmette, directeur van hot Institut Pasteur to Lillo, boroidt t egen woo rclig door inspu- ting van paardon een serum tegen slangenbeet.

Voornaamste literatmir : Sal. Muller en Herm. Schlegel. Over de in den Indischen archipel voorkomendo soorten van hot slangengeslacht *Trigonocephalus*. Over do slangensoorten van het geslucht *Homalopsis*, over de slangen van het goslacht *Elaps*, welko den Indischen Archipel bewonen, over do Brilslangen van den Indischen Archipel. Uit: C. J. Tenunink. Verhandl. natuurl. geschied. Nedorl. overz. Bezitt. Zoologio. Leidon, 1839—4; Th. W. van Lid th do Judee, *Reptilia* from the Malay Archipelago II. *Ophidia*. Zool. Ergebn. Reise Niederl. Ost-Indion (Max Weber) I, 1890—9; id. id. On a collection of Snakes of Deli, Notes Leyden Mus. XII 1890; id. id. Reptilien (Schlangen) Nova Guinea Rds. Exp. Sciout. n6erl. Nouv. Guined. Zoologie, Bd. V en IX, 1911; G. Boulanger. Catalogue of Srakes in the British Museum, Vol. I—III, 1893—96; L. Cohn. Schlangen a us Sumatra, Zool. Anz. Bd. XXIX, 1905; Dan. de Lango Jr.

vnd Nelly de Rooy. Amphibien und Reptilien, uit Alfred Maass, Durch Zen' ral-Sumatra, 1913.

SLANGENGOD. Zie BRILSLANG.

SLANGENHOUT. Zie STRYCHNOS LIGUSTRINA.

SLANGENKOPVISSCHEN(Op7MOCeptaZtdae) hooren tot de *Perceosoccs*. Het geslacht *Ophiocephalus*, Ikan gaboes en Toeman (MAL.), kojnt in verschillende soort en op de groote So end a-eilanden, Celebes, Bali, Flores en Ambon voor. Het zijn zoetwatervisschen, die door middel van een afzonderlyke holtc bo ven de kieuwen g<. legen, in staat zijn atmosferische lucht t e ad emen en dus langen tijd op Jiet droge blijven leven. *Ophiocephalus striatus* BL, donker grijs van bo ven, licht met donkere spikkels van onderen, is zeer gewoone en op Java een zeer bekende markt- visch. *Ophiocephalus micropeltis* K. v. H., met een breedcn, helrooden, zwart omzoomden band langs de zijden, behoort onder de fraaiste soorten en schijnt vooral in sommige deelen van Sumatra algemeen te zijn.

SLANGHALSSCHILDPAEDEN. Familie van *Pleurodire* zoel wat erschild padd en ; in onzen Oost. alleen op N.-Guinea en omringende eilanden voorkomend (zie onder SCHILDPAEDEN II A. 1 en onder KRUIPENDE DIEREN).

SLANGHALSVOGEL. Deze tot de familie der *Phalacrocoracidae* behoorende vogel is eigenlijk een scholievaar met rechten, puntigen snavel en een langen, dunnen hals. *Plotus melanogaster* komt op de groot e So end a-eilanden voor en draagl op Java den naam van petjoek oela. In levenswijze komt hij met deschollevaars overeen, bewoont echter alleen de binnenwateren en komt niet aan zee voor.

SLANGSTERREN. Zie STEKELHUIDIGEN.

SLANKAPEN (*Semnopithecinae*), een onderfamilie der *Cercopithecidae* (zie MEEK KAT-TEN), gekenmerkt door een slank lichaam; langen, staart, een grooten gelaatshoek, de lengte der achterpooten, die grooter is dan die van de voorste ledemat en, en vooral door den eigen- aardigen bouw van de maag, die uit drie afdee- lingen bestaat, waarvan de beide laatste een aantal uitzakkingen bezitt en ; deze geconpliceerde maag staat in verband met den aard van het voedsel, dal meer uitsluitend dan bij andere a pen uit plan' deelen bestaat. De Slankapen leven in troepen in bosschen, van de kust tot op aanzienlyke hoogte in het gebergte, meestal in de nabijheid van rivieren. Ze bewonen uitslui- tend het Oriënaalsche gebied en het grootst o aantal der soorten is Indo-Maleisch. Van den Indischen Archipel bewonen ze alJeen het Weste- lijke gedeelte: Sumatra, Java, Borneo en na- burige kleine eilanden.

Behalve den Neusaap (zie aldaar) behoort tot de Slankapen het geslacht *Semnopithecus* (*Py- gathriz*), waarvan een groot aantal soorl en be- schreven zijn, die dikwijls slechts in geringe kleurverschillen van eJkaar afwijken. Daartoe

• behooren de volgenclc. 8. *maurw* Schreb. (*aura-* E. Geoff.), de loetongen (MAL., JAV., SOEND.) of boed&ng (JAV.), bewoont Java en Z.-Sumatra, van het laagland, vlak bij zee, tot hoog in heL gebergl e, en een verwante, zoo niet idenMeke soort, *S. pruinosus* Deem, irangan of djirangan (MAL. Bandjermasin), tjingko (MINANGK. MAL.), boehis, bigok entjikok (uit Forbes DAJ.) Sumatra, Banka, Billiton, Borneo en het Maleischo Schier- *

eiland. Het vohvassen di er is geheel zwart en lang bohaard (de a Is *pruinosus* onderscheiden soort is jong grijszwart), do jongen zijn rood bruin. De onder den naam *S. pyrrhus* H>rsf., loetongen merah (MAL.) > bosebrevon rood gekleurde dieren zijn waarschijnlijk niels anders dan volwassen wijfjes van *S. maurus*, bij welko de jeugdkleur bewaard gebleven is; ze komen met de zwarte exemplaren in denzelfden troep voor.

Behalve deze soorp komt op Java, en wel West- Java, alleen nog voor do soerli (SOEND.), *S. aygula* L. Eschh.), een donkergrize

aap met zwart gezicht en zwaarl e kuif. De Soendaesche naam is een nabootsing van het flui- tende stemgeluid. De soerli leeft gewoonlijk in het gebergte, maar komt volgens Müller en Schlegel (Monographisch overzicht van heb ge- slacht Semnopithecus. Verh. Nat-Gesch. Nederl. overzeesche bezitt. Zoologie, 1839— 4), ook wel tot dicht bij de zeekust. Vlgens dezelfde schrijvers leeft hij bijna altijd in troepen van 4 tot 10 exemplaren, terwijl alleen zeer oude manne jes en zwangere wijfjes so ms aJleen aan- ge-roffen worden.

NELU† met deze soort verwant is 8. *albocine-* reus Schinz van Sumatra. Di eiland wordt verder bewoond door *S. melanopus* F. Cuv., simpai (MAL.), die rood gekleurd is, me: donker ge- kleurd gezicht en donkerbruine kuif ; 8. *femo- ralis* Horsf., giak giak (MAL. Sumatra), die ook van Borneo vermeld wo rd I, een bruinzwarte, op den buik en de binnenzijde der ledematen getl celt elijk wit gekleurde soort, die vooral in het laagland, zelden in he» geberg o w rdt aangetroffen; 8. *siamensis* Mull. en Schleg., koka (MAL.), van Indragiri; 8. *thomasi* Cjllot van Langkat. Van hel eiland Sipora is een eigen soorl (*S. poenziani* Bonap.) beschreven.

Verwant met *S. femora Us* zijn 8. *natunae* Thom. et Hart, van de Natoera-e.lan'len, en *S. Chrysomdas* Mull. en Schleg. van Borneo, I er- wijl in Noord-Borneo ook ver wan en van *S. thomasi* gevonden worden (*S. everetti* Thom. e. a.). Soorlen van Borneo zijn verder: 8. *ronlania* Müll, djirangan goenoeng of irangan goenoong (MAL. Band jermasin), sampoelan (DAJ.), t o herkennen aan een driehookige, kalo, nickwil f o vlek op het voorhoofd, een soorf, wolko volgens Miiler evenals de kastanjelruine 8. *rubicundus* Müll. kalahi (MAL. B'ndjCrmasin), kalaKi (DAJ.) in hoogere, bergachtigc terreinen leefl ; *S. cru- ciger* O. Thom., moe'jii, (MAL.), bedjii (DAJ.), die kenbaar is aan een zwart kruis op'len rug. , **SLAVERNII.** Slavernij kwam bij verscheideno volken van onzen Archipel voor, en was, v66r de inwerking van Europeoschie wo gevinc> encul uur, sterk onder hen verbrekl. Ho volgen'e <-verzichtb geelf een *beold* van dien oorspronkelijken too- tand.

Io. Oor-spronkclijk<6 t o e s f and on. Ijo verschillende volksslammen van Java hebben, in de laatst e eeuwen al hans, geen slavon gehouden. In den voor-MohammedaanscLen f ijd, zegt Ve h, schijn de slavernij daar onbekend te zijn geweest; en zelfs de Ishm vernweht, haar nie in te voeren. De dorpen, die den Isl' m niet aanamen, werden als veroverd gebied beichou wd en liadden bui engewone helis' ingen op o bren- gen; maar de inwoners werden nie t<> sl-ivon gemaakt. Alleen in Ban am werdende bewener- dezor dorpen a Is rijksslaven beschouwd, en bios

ven in dien rechtstoestand ook nadat zij don Islam hadden aangenomen. Eerst met de opheffing van het Sultansbestuur verdween hot onderscheid tusschen de dorpen dezer rijksslaven, abdi : (v. h. Arab.*abd) geheeten, en dio door vrijliedon bewoend. In lat ortijd hielden sommigo Javaan- scho hoofden slaven; maar zij deden dit in na- voiging der Europeanen en do rechtstoestand dier slaven werd beheerscht door hot Hollandsch- Romeinsche, niet door het Mohammedaanscho recht. Op Sumatra was de slavernij sterk ver- breid. Als slavenhoudende stammen waren hier te noemen de Maleiers van MinangkabaUj de Atjd- hers,do Redjangs end. bewoners van Indragiri, SSmindo, Blalau, Palembang, Singkel, Pangkalan, Laboehan batoc, Koorintji, Serampas, Soengai TSnang, Batoe bara, Stak Sri Indrapoera en de bovenlanden van Asahan ; verder de incesto Batak -stammen (speciale berichten spreken van de Balaks van het Pane- en Bila-stroomgebied, die van Mandailing en Pertibi, de Karo-Bataks, de Raja-Bataks, deBataks van Angkola. on do Toba-Bataks) en de Lampongers. Onder de Koe- boes en Loebo es was slavernij waarschijnlijk on- bekend ; de Loeboes waren z e l f de slaven der Mandailingers en Bataks van Pad a ng La was. Wat de kleinere oilandennabij Sumatra betreft, kwam slavernij voor op Nias en Riouw, niet op de M&ntawei-eilanden en waarschijnlijk evenmin op Engano, terwijl ook de bewoners der Anambas-, Natoena en Tams- lan-eilanden geen eigenlijke slaven (alleen pan- delingen) hielden. Als slavenhoudende stammen van Borneo waren, behalve de Land- en Zee Dajaks van Serawak, te noemen de Dajaks aan de Barito, de Dajaks aan den RMjang, de Biadjoe-Dajaks, de Ot-danoms, de Olongadjo, deDajaks van Tompa,Boeok,do Mendalam Kajans, de Kajans aandn Bloeds, de Ix)ngglats,de Pni- hings, de Moeroets, de Dajaks van Sambas, de Kind jin-Dajaks, de Dajaks van Matan of Raping en die van Simpang. Daarentegon bestond sla- vornij waarschijnlijk niet by de Doesoens en de Rambai- en SCbroeang-Dajaks. Op C e l e b e s trof men slavernij aan in de Alinahas, in Bo- laing Mongondou, Lippo lo Holontalo, Boeool, Sandjai, Bangkala, en bij de stammen van Midden-Celebes. Ook op het eiland Saleier, nabij do Zuidkusb van Celebes, werden slaven gehouden. Onder de Maka-saren on Boogineez van Zuid- Celobes bestond oveeneens slavernij. Op do K i o i - n e S o c n d n o i l a n (l o n o n d o M o l u k - k e n) was do slavornij bijna overal aanwezig. Wij noemen hier: Bali, Lombok, Soembawa, Soemba, Florcs, de Solor-groep, Bonerate enKalo, Timor, Sa woe, Roti, Wetar, Kisar, Ldti, Damar, do Loembang-Sermat- groep, de Babar-groep, do Tanimbar eilanden, de Aroo-eilanden, do Kei- eilanden, de Watoebdla-eilanden, <lo Ceramlaeot en Goramgroep, Coram, Ambon en do Oeliasors,do Sangi-on Ta la ud - oila nd o n c n Ijdo. Op Halina- hfora worden slaven goliudon door do Galola- en Tobdloreezen en de inwoners van het district Kau. Over Booro hebben wij togenstrijd igo bo- rich t c n. Wat N i e u - w - G u i n o a aangaat, is het morkwaardig dat, terwijl in het Engelsche on Duil'scho gebied geen slavernij voorkwam, vor- scheid ono stammen van Nederlandsch Nieuw- Guinea slaven hidden; dit is waarschijnlijk toe te sclirijvon aan den invloed van Ternate, waar- mede Jiet Westelijk deel van het eiland sedert

in

.. .

lang in verkorf is gewoest. Slavernij bestond in Dor6h, Roon en Arfak, bij de Noeforeezen, aan do Golf van Macfluor, op Adi en aan de Golf van Kaimana. Aan do Humboldtbaai, in Avambori on onder do Hattammers was slavernij onbekend. Van Bommige stammen wordt bericht, dat zij slaven roofden, zonder d%t blijkt of ze dro zelf hielden of alleen verkochten; dit zijn de inwoners van SSroei, Ansoes en Wend& in do Karons.

Onder do oorzakon wa r d o r o m e n q I a r f werd speeld en krijsgevengenschap en koop een groote rol. Dat krysgsvengenen slaven werden kwam vooral bij vele Batak- en Dajak- stammen voor; maar ook bij de inwonera van midden-Celebes en op sommige kleinero eilanden (Soemba, Timor, Tanimbar-eilanden, Ceiam).

Zij, die a Id us slaven werden, waren meeat vrou- wen en kind eren, zeld en volwassen mannen. Eene end ere oorzaak was menschenroof (Zuid- Nieuw-Guinea), die dikwijls practisch moeielijk van krijsgevengenschap was te onderscheiden. Slavernij door koop van buiten den stam kwam zeer veel en in a lie deelen van den Archipel voor. Op Lombok was de koop en verkoop van slaven zelfs gereglem ent eerd. Bijzo nd ere vermelding verdient het houden van Papoea-sliven, uit Nieuw Guinea aangevoerd, door vele Indonesi- sche stammen van hot Oostelyk deel van N.-Indie. Als regel was do prijs van eene slavin hooger dan die van eon mannelijken slaaf. Schuldenaara geraakten gewoonlijk in pandelingschap, dat practisch van slavernij verschilde, doordat de pandeling door heb betalen der schuld steeds vry kon worden, terwijl de slaaf zich gewoonlijk niet kon loskoopon tegen den wil van den eigenaar. Intusschen kon een schuldenaar ook in eigenlijke slavernij vervallen, hetzy dadelijk, hetzy wanneer binnon zekeren tijd de schuld niet betaaid was (zoo by sommige Batak- stammen, bij de Reel jangs, bij de Ot-danoms, in Bond),hetzy wanneer de schuld een bepaald bed rag had bereikt (zoo op Nias en volgens Junghuhn bij de Bataks). Ook kwam hot voor, dat do debiteur of diens faralie door den crediteur werd verkocht; zoo o. a. in de Lampongs , waar het echter als een misbruik werd beschouwd. Ook tengevolge van het plegen van eon misdrijf kon men slaaf worden, gewoonlijk bij niet-betaling der boete (Timor); men kwam dan in dezelfde posit ie aL and ere schuld enaars. Maar ook kwam het voor, dat de schuldigde dade< lijk en onvoorwaarteljk slaaf werd, alleen of met zijne familie; vooral op Sumatra en Borneo treffon wij velo gevallen hiervan aan. Verder werden onbeschermed weezen tot slaven gemaakt (Raja-Bataks, Niassers), en gaf men zichzelf vrij- willig in slavernij, hetzy bij hongersnood (Soem- bawa) of om zoodoonde door de beschierming van eon machtig persoon aan de gevolgen van een misdrijf te ontcomcn (Soemba). Eindelijk kon men door huweljk in slavernij geraken. Bij de Lampongers werd de dochter van een man uit het volk, die met een slaaf trouwdo, slavin, en bij de Biadjoe-Dajaks werd bij, do eeno slavin huwde, zelf slaaf. Eon groot deel der slaven evenwol was niet slaaf geworden, maar als zoodanig geboren. Kindoren van een slaaf en eene slavin waren slaven, al verkeerden zij ook in commige st reken (Laboehan batoe, Holontalo, Sooniba, Jhiddb).- in belero positie dan hunne ouders door de meer- doro sympathie, die de meeatere voelde voor hen, met wie hij van jongs af had samengolcefd. Kin-

: 11 s — 11 " 4

deren uit gemengd huwelijk (van vrij man en slavin of vrye vrouw en slanf) voigden gewoonlijk den rechtstoestand der moeder, behalve aladeze de slavin van den vader was, dan was het kind meêr vrij. Afwijkende regelingen bestonden o. a. bij de Tompassoek-Dajaks, waar het kind van vrij man en slavin in een toestand van halfslavernij kwam, en op Sa Icier, waar bij zoodanig huwelijk de helft der kinderen vrij was, de andere helft slaaf werd.

Een slaaf kon op verschillende wijzen vry worden. Dit de wot of de publieke opinie hem hot recht gaf zyno vrijheid te eischen tegen bolating eener bepaald som aan den meester, kwam in vele deelen van Sumatra voor; bui en dit eiland zeer zeld en. Vrijgelat en werd ook zeer vaak de slavin, met wie de mees* er een huwelijk aangegaan of bij wie bij een kind verwekt had. Verdere kwam vrijht ing voor uit 8 ller lei motieven: wegens behngrijke diensten door den slaaf aan den meester bewezen, om lingdurig goed gedrag, wegens het dienst doen bij de begrafenis des meesters, om een staatsfunctie te kunnen vervullen, wegens heb te talrijk worden der slaven, zoodat de meester ze nieb meer alle gebruiken kon. Ook een mindere edel motief speeld o eene rol, b. v. in Batoehara, waar een slaaf, die oud en ziekelijk, dus waardeloos was, vrijgelaten werd;

in Semindo geschiedde dit alleen als de slaaf het wenschte. Adoptie van slaven door den meener kwam voor bij de Bataks van het Pane- en Bilastroomgebied, bij de Mandailing-Bataks, in de Lampongs en op Nias. De vrijgeliten stonden gewoonlijk achter by de vrijgeborenen, minder rechtens dan wel in de &chatting der publieke opinie.

Den rechtstoestand der slaven moeten wij ons niet te ongunstig denken. Bijna overal had de slaaf recht op hetgeen hij in zijn vrijen tijd verdiende, al kwam dit soms bij zijn dood aan den meester. Hoever dit eigendomsrecht van den slaaf kon gaan, blijkt hieruit, dat bij de Ot-danoms en de Kindjin-Dajaks de slaaf soms rijker was dan de meester; bij laatstgenoemden, en evenzoo op Soemba, hiddene vele slaven zelf slaven. Dat slaaf en slavin nieb mochten trouwen met wie ze wilden, is geen wonder, daar dit ook met vrije jongelieden en vooral meisjes het geval is. Huwelijken van vrij man en slavin kwamen veel voor; gewoonlijk werd dan de slavin vrij (zie boven). Huwelijk van vrye vrouw en slaaf was meest verboden. Nog in een ander opzicht was de slaaf nieb akijd gheel rechteloos; dikwijls was nl. de meeker door he: recht der publieke opinie in de behandeling van zijn slaven aan zekere regelen gebonden. Zoo mocht bij de Bataks van Mandailing en Pertibi do meeker den slaaf niet doodden evenmin in Siik; in Borene Mongondou bleef hij ongeatraft ah hij hem een scherp voorwerp deed. Bij de Bataks van Mandating was de slaaf venstand zelf in het bezit van politieke rechten, daar hij een ver: egenwoordige in de v. Iksvergadering had. Bij de tot den fchm behorende volken van den Archipel werd de slavernij uit den aard der zaak si eeds znin of meer beheerscht door het Mohammedaan-sche recht. Toch had ook by deze volken heL inheemsche gewoon' erecht zich in meerdere of mindere mate gehandhaafd.

bo rof, wordt ons in verrowe do meeste gevallen boricht, dat zij good behandeld worden. Uizonderingen on* broken echt or nie. In La bo ehan bate© hadden de gewone shven het hard, de erfslaven boer. In Asahan worden zo slocht, vaak wrood behandeld. Op Nias was hun lot zeer treurig. Op Bonerate en Kalio was hun toestand dragelijk, inar niob benijdbaar. Eon bewijs der gewoonlijk goodo behandeling was, dat zij vaak (vooral op Sumatra) als led on der familie van den meeter worden beschouwd. Ook verschildo in vele gevaUen hunno leefwijze weinig of nieb van die der vrijen, zoonls bij do MSndahim Ku j a ns. Wei stonden slaven in de algemeene acht ing l iger dan vrijen; in de Minahasa b. v. werden do af-stammelingen dor vroegere sliven, zelfs nu nng, me: verach. ini, aansezien. Int algemeon schickto de slaaf zich vrijwel in zijne positio. Bij de B. itaka waren do slaven nieb on.ovreden mob hun lot; ontvluching kwam zelden voor. In S6mindo gebeurde het vaak, dat een slaaf zich nie: vrij koct, al had hij er de middelen voor. Op Bonerate en Kalio had den de slaven he: dikwijls bo-ter dan in hunne vroegere vrijheid; dus schiki en zo zich. In Oost-Timor kochten slaven zich zelden vrij; zij vond en het be' er slaaf l e blij ven. In La-boehan batuedaaren:egen hadden de sliven het slecht, en vluchtten dus vaak. Op Nias beging een slaaf dikwijls zelf moord, als hij naar een vreemd land vercocht werd; hier was hob dus meer hot scheiden van de gewone omgeving dan de slavernij op zichzelf, die smartelijk gevoeld werd.

Het werk der slaven bestond voornamelijk in landarbeid en huisgeeliko bezigheden. In enkelo streken (o. a. op Bonerate en Kalao en bij do Tompassoek-Dajaks) dreven zij hand el, wat op eene groote vrijheid van beweging duidt. Het werk der slaven was bijna nrgens drukkend; gewoonlijk hadden zij veel vryen tijd, vooral do af2X>nderlijk wonendeslaven (di waren meest erf-sliven)< dio slechts nu en dan dienst deden en den meester een deel van den door hen verbotw- den oogst moeten afstaan (Poso); de slavin, die in het huis des meesters woonde on, stonden meer onder zijn voordurend toezicht en hadden minder vrijheid. Op Nias on Atjdh deden do slaven dien in don oorlog.

Omtrent hot aantal der slaven en het percents go, dat zij uitmaakten van de geheelo bevolking, hobjen wij weinig gegevens. In hot ilgemeon kan men zeggen, dat zij op Sumatra en Celebes zeer talrijk waren, op Borneo veel minder.

Literatuur: Hier komt ongoever do goheelo ethnografische literatuur in aanmorking (zio do ikelen dezer Encyclopaedia be-roffende de verschillende volkstemmen en do gegevens verza-meld in H. Nioboer's "Slavery as an Industrieel System", Don Haag, Nijhoff, 1900, bl. 109—114 on 118—120). Hartmann's Reperioium met vervolgen noemt enkele tijdschriftartikelen betrekking hebbende op slavernij bij bepaaldo stemmen. Bijzondero vermelding verdienen de behngrijke studio van II. F. W. Cornes de Groot; No. 1 over do slavernij en hot pandelingschap in de residentie Lampongsche Districten, in he. Tijdschr. v. h. Bat. Gen. deel XXVII (1882), lie: op. v. cl van F. A. Uclfinckf Slivemij op Lombok, in he zelfdo Tijdschrif-, deel XLII (1900) en hot artikel van Alb. C. Kruij.; De shvernij in Poso in Onzo Eeuw. deel I, 1911 biz. 01 en vlg.

/TWat de feitelijke positie der slaven

为勺

2°. De r e g c i n g dor slavrnij o n - i dor d e w h i e n h i j w i l , C h r i s t e n , M o h a m e d a a n o f H e i d e n " . B i j h o o r s c h a p p i j v a n d e n E u - r o p e s c h e n w e t g e v o r . r o s e l u i c v a n 1754 w a s v e r b o d e n , e e n " h e i d e n \ / a f " 1 D o s l a v r n i j i n I h a r e n o o r s p r o n k e l i j k e n t o e s t a n d b e l i e l i e n b e s n i j d e n ; 1 e r w i j l z i j n e e p n e m i n g i n d e n C . i r i i , e l i j k e n g o d s d i e n s t v r i j s t e n d e n i n 1770 w e r d b e p a a l d , d a t " l i j f e i g e n e n , d e b e l i j d e - n i s v a n d e n c h r i s t e l i j k e n g o d s d i e n s t h e b b e n g e - d a a n \ n i e b v e r k o c h t o f t e g e l d e g e m a a k t m o c h - t o n w o r d e n , d o c h h e ' z i j , b i j a c ; e t e a t a m e n t a i r v r U g e m a a k t ' o f , a a n b l e d v e r v a n e n g e c e d e e r d " o f , b i j v e r l e k u i b I n d i e t e n t a u x a . i e v a n g e - z w o r e n t a u x a t e u r s ⁵ , o v e r g e l a t e n r a c e s ! e n w o r d e n a a n h e n , „d i e u i b c h r i s t e n - m e n s c h l i e v e n d h e i d . h e n o v e r n e m e n e n d a n w i l l e n v r i j g e v e n o f w e l h e n v e r g u n n e n o m z i c h v r i j t e k o p e n " .

De O.-I. C. mpagnie heeft nioi slechts, door deze en dergelijke verordeningen, voorLudren er naar gestreefd, deze slavrnij binnen haar ge- bied zooveel mogelijk te verzachten: zy heeft ook ten aanzien van de beperking van den sUven- handel en den invoer van slaven st eeds de meeste zerg aangewend; dch de or de geringe middelen van c' n role, waarover zij in een uigst rekt eilandernijk beSchik e, heeft de u. slag harer pegingen niet. al ijd aan> het heilzame harer be- < elingen beXntwoord. flij resclu. ten van 1669 ⁴ en 1784 werd bepaald, dat geene lijfeigenen racht en ge ransporteerd worden „dan voor Secre'. aris of Notaris en getuigen, ⁵ en nadat de sliaf zal hebben bekend „inderdaad des compa- ran, s lijfeigene te wezen". In geval van "sbafs en.ken.enis" mocht geene acte worden opge- raakt, maar meest daarvan kennis worden gegeven aan den fiscaal. Bij "placcaat" van 1688 was o.m. gelast, de slaven te registreeren. By resolmie van 1729 was aan nouirissen verboden, transpor- ten © passeeren van Binische slaven, „tenzij na voorafgaand enderzoek van den Licentmees- ter". Op menschenloof stond de doodstraf, d.w.z. niet alleen „voor degenen, die ter zee of te land, vrije menschen of lijfeigenen" uib de bezit- ingen der Compagnie „vorvoeren of stelen, al is de miadaad nieb geccnssommeerd, maar ook voor degenen, die, op welko wijze ook, willens en w e n s h u l p d a a r a a n h e b b e n g e c o n t r i b u e e r d , e n v e r m i n d e r d d e v r i j h e i d d e s r e g : e r s o m p r o r e r a t a e e n e m i n d e r e s t r a f t e d e c e r m e r e n " . S e d e r t 1722 l i e t e c h t e r o f d e C o m p a g n i e d e n i n v e e r v a n s l a v e n a I s h e t w a r e t e r s l u i k t e e , t e g e n v o l d o e - n i n g e e n o r b e e : e v a n 10 r i j k s d a a l d e r s , d i e g e h e v e n e n v e r a n t w o o r t z o u d e w e r d e n a I s l i c e n t v a n d e B o o m (i n k o m e n d r e c h t) d o c h w a a r v a n d e H o o g e R e g e e r i n g n i c e s t w o r d e n g e a c h t , o n k u n - d i g t e z i j n ! T e c h w e r d e n n i e t t e m i n i n 1732, 1740 e n 1782 n o g v e r b o d s b e p a l i n g e n g e o r f f e n , s t r e k - k e n d e o m d o n a a n v e e r v a n s l a v e n t e b e p e r k e n . I n 1809 w e r d e n d i e b e p a l i n g e n i n g e i r o k k e n d o o r d e n G o u v e r n e u r - G e n e e r a l P a o n d e h , d i e v o o i , d e o r g a n i s m i e v a n h e t l o g e r s o I d a t e n n o o d i g h a d , d i e i j j , b e h a l v e u i b d e w e r k l i e d e n a a n d o w e r v o n , u i t i n g e v o e r d o s l a v e n l i s t p r e a t e n . R e e d s t i j d e n s d e O . - I . O o i n i) a g n i o k e n d e m e n d o s l a v e n v a n h e t a m b a c i i t s k w a r t i o r , d o g o u v e r n e m e n t s - s l a v e n , d e l i j f - e i g e n e n v a n h e t g o u v e r n e m e n t e n d o l a n d s - l i j f e i g e n o n . N a d a l h e t a m b a c h l s k w a r l i o r i n 1808 w x s o p g e h o v e n , w e r - d e n d o s l a v e n v a n h o t g o u v e r n e m e n t , v o o r z o o v e r t e n i e b g e s c h i k t w e r d e n g e a c h t v o o l ' s o l d a a t , „n a a r w i l l e k e u r " v e r k o c h t . G e d u r e n d e h e t d a a r o p g e v o l g d B r i . s c h t u s s c h o n b o s t u u r (1811—1816) t o o n d e R a f f l e s , d e n d o o r W i l b e r f o r c e t o g e n d o

slavernij aangeboden strijd te willen steunen. Ontbrak hem de macht, op eigen gezag tot emancipatie over te gaan, hij deed alles tot aanmoediging van den lust tot manumissie bij de eigenaren der slaven. Bij proclamatie van Mei 1812 voerde hij eene belasting in van 1 Spaansche mat voor iederen slaaf boven de 8 jaren en te beginnen met 1 Januari 1813 werd do invoer van slaven op „Java en Onderhoorig-heden" verboden: Hij voerde eene nieuwe registratie der slaven in door middel van do certificaaten. Alle slaven, van wie men later geene certificaten en kon overloggen, zouden als vrije lieden worden aangemerkt. Op de eigendomsoverdracht van een slaaf werd eene belasting van $\frac{1}{2}$ Spaansche mat geheverij. Voorts werd bepaald, dat van 1813 af de slavenhandel in den Indischen archipel een einde moest nemen; doch toen niettemin sluikgewijze slaven uit Bali werden aangevoerd, werd getracht dit bij eene proclamatie van November 1815 met nadruk te keer te gaan, o. a. door iederen eigenaar van slaven de verplichting op te leggen, te bewijzen hoe en wanneer hij in het bezit van iederen slaaf was gekomen. Bij proclamatie van December 1815 werden door hem alle kosten opgeheven, die eene vrijwillige emancipatie in den weg stonden en trok hij do bevoegdheid der politiebeambten in en oro, op verzoek en op kosten van de eigenaren, slaven gedurende eenigen tijd in hechtenis te houden. Na vele ontwerpen te hebben ingediend tot, voorbereiding eener spoedige vrijmaking der slaven, wist hij in het begin van 1816 de „Java benevolent institution" te doen oprichten, waarvan het doel was: de bevordering der afschaffing van de slavernij in den Indischen archipel en te waken voor het lot der geemancipeerden, dat zij zich meer scheen aan te trekken dan de recht der in zyne gedurende 1813—1815 met den avonturier Hare aangegane transaction — de door J. C. Baud genoemde Bandjermasinsche afschuwelijkheid. — betrokken vrije lieden. Zie BANDJERMASIN (RIJK VAN) Deel I, biz. 135.

By het herstel van het Nederlandsch gezag was het lot der slaven niet onaangeroerd gelaten. Het verbod van slavenhandel en van invoer van slaven in Nederlandsch-Indie werd neergelegd in artikel 113 van het Regeeringsreglement van 1818, terwijl bij artikel 114 werd bevolen dat „om met rent de behandeling der aanwezige slaven, zoowel akorantrent Jun lot en dat hunner kinderen en alle? voorts wat tot de slavernij betrekking heeft, de meest redelijke en billijke voorzieningen zouden worden vastgesteld".

In 1818 bood de Java benevolent institution — na het herstel van het Nederlandsch gezag berdoopt in „Jax'aansch Menschlievend Genootschap" — aan Commissarissen-Generaal eene memorie aan met voorstellen tot toegang van den slavenhandel en tot eindelijk algeheele afschaffing van den slavenstand, waarop het Genootschap de opdracht ontving om in overleg met den President van het Hoog-Gerechtshof, met inachtning van „de jongste verordeningen" op dit punt, eene „algemeene wet" te ontwerpen. Als eerste gevolg van de bepalingen van het Regeeringsreglement was nanielijk bij publicatie van 3 Juli 1819 (Ind. Stb. no. 58) het aanleggen van nauwkeurige registers ointrent alle slaven in geheel Nederlandsch Indie gelast. Alleen die slaven mochten worden ingeschreven, voor wijk

een transport volgens de bestaande verordeningen als bewijs van eigendom kon worden voortoond, terwijl alien, die binnen een bepaalden termijn (op Java on Madoera voor ultimo December 1819, op de Buitenbezittingen plaatselijk vast te stellen) niet zouden zijn geregistreerd, van rechtswege vrij zouden zijn. Die termijn werd bij Ind. Stb. 1820 no. 22a voor Batavia — op bij no. 34 voor geheel Java en Madoera — verlengd tot ultimo December 1820. Het duurde tot Februari 1825, nadat te voren de toenmalige Gouverneur der Molukken en later Gouverneur-Generaal Mr. P. Merkus aan die commissie toegevoegd was geworden, voordat door het Genootschap een ontwerp werd aangeboden. Behalve dedaarin voorkomende bepalingen tot verzekering der rechten en verplichtingen, zoowel vande meesters als van de slaven en bepalingen tot betuoging van den slavenhandel, werd in het ontwerp ook uiting gegeven aanden reeds in 1818 geopperden wensch om tot eene eindelijk algeheele afschaffing der slavernij te geraken en weldoor voor te stellen: dat alle kinderen, die na zeker te bepaalde tijdstip uit slavinnen werden geboren, vrij zouden zijn en dat slaven na hun 45e jaar de herogedheid zouden erlangen om zich vrij te kopen of door anderen te doen vrijkopen. Het laatste vooral vonden echter geen genade bij het Hoog-Gerechtshof. De vrijverklaring van allo na zeker tijdstip uit slavinnen geboren kinderen achtte het Hof een inbreuk maken op de heilige rechten der ingezetenen en zoo'n met de menschlievendheid overeenstemmende maatregel zou, wanneer de Staat dien toeh in het algemeen belang noodig oordeelde, alleen clantoeepassing kunnen vinden, wanneer aan de slavenhouders voor deze beperking van hun eigendomsrecht schadevergoeding werd toegekend. De bevoegdheid tot vrijkoop van 45-jarige slaven vond het Hof ongeraden, omdat diel aanleiding zou geven tot diefstal en bedrog van de zijde der slaven om zich het benoedigde geld te verschaffen, terwijl vrijkoop van slaven door anderen slecht zou leiden tot executie en gijzeling van den vrijgekochte, waarvan Jiet slot zou zijn, dat de goldschietter zich toch van diens arbeid zou verzoeken De Ritad van Indie was ook tegen Jiet voorstel. Tegen dezen stroom was de Gouverneur-Generaal niet opgewassen en terwijl ten aanzien van dit punt de beslissing van de Kroon werd ingeroepen, werden de grondslagen voor eene humane behandeling der slaven neergelegd in do verordening van 24 December 1825 (Ind. Stb. no. 44), waarbij tevens strenge straffen werden bedreigd tegen hel in slavernij brongen of houden van vrije lieden. Het scheiden of afzonderlijk verkoopen van gehuwde slaven werd verboden en miKhandeling van slaven strafbaar geest met eene boete van / JO.- tot / 500.-. Ali mishandeling werd ook beschouwd de onthouding van het gewone voedsel, ovenmatigo arbeid en niet verzorging van ziecke slaven. Vooimoorii, doodslag en verwording werd men terecht gesteld ahof de misdaad jegenn een vrij niensch was gepleegd, terwijl de slaven zclven voor misdrijven zouden terechtslaan voor de gewone rechtbanken der vrije inlanders. Aan de slaven werd hel recht op voeding en kleeding verzekerd en do in eesters mochten hun alleen voor mislagen eene huiselijke correctie toedienen, terwijl zij overigens hunne klachten bij den Resident

moosten voorbrengen, die cone straf van ton hoogsto 14 dagen gevangonis mocht oploggen, dan wol hoogstens 30 rotanslagen, welko bij wijzo van gunst ten huize van den meestor mochten worden toegediend.

Do one! er hob beatur van cl bn Gouverneur-Generaal Baron van der Capollon in 1825 uitgevaardigde bopalingen legden don grondsl&g voor alle volgende maatregelen, waardooi, de slavenhandcl in Nederlandsch-Indie gefnuikt en einde-lijk binnon de grenzen van heb Nederlandsche gebied onmogelijk geworden is. In het door den Gommisaris-Generaal du Bus de Giiignios in 1827 uitgevaardigd Regeeringsreglem ent hand el- den de artikelen 119 en 120 over slavenhandel on slavernij. „In afwachting van de nader te arrest eoren bepalingen" zou de beha nd cling der slaven „provisoneel geregeld" worden volgens laatstgenoemd Staatsblad. Bij Ind. Stb. 1829 no. 29 word onderden bij Ind. Stb. 1825 no 44 verbod en slavenhand el ook begrepen het aanvoeren van kinderen beneden de lien jaren met oogmerk om die in of tot dienstbaarheid op te voeden. In het door den Gommisaris-Generaal Van den Bosch in 1830 vastgost eld Regeeringsreglement handelden de artikelen 118 en 119 over deze materie. Bij Gouvernements besluit van 23 October 1833 word hot grondbeginsel der bij de publicatie van 3 Juli 1819 (Ind. Sib. no. 58) be- volen registratio der slaven opnieuw in herinno- ring gebracht door de ui- : drukkelijke verklaring „dat de verzuinde registrat ic van slavenkinderen ontherroepelijk derzelver emancipatio l engevolgo hecfU". Ind. Sib. 1834 no. 47 herhaaldo het bij Ind. Stb. 1825 no. 44 gedaan vorbed tegen het scheid on en afzone!erlijk verkoopen van lifjei- gonen tot c6no familio behoorende. In hot bij Koninklijk besluit van 20 Februari 183G no. 91 vast gest eld Kcegeeringsreglemct luidden de over dit onderwerp hand elend o artikelen 104 en 105 conform do <-)vereenkomstigo artikelen van heb voorgaandc reg lment. Bij Ind. S'b. 1851 no. 66 werden de op do behandeling van slavon bet r ok king heb bond o arl ikelen 33 en 38 van moergenoomde publicatie van 1825 gewij- zigd on aangevuld.

Na 1851 waren <lo dagen van dezo slavernij getel<l. In 1845 word een t ijdscrift uitgegeven om ook voor haro afschaffing propaganda te ma- ken, namelijk *Bijdragen lot de kennis del" Nederlandsche en vreemde kolo7tien, b ijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven*. Do artl. 115, 116 en 117 van hot bij do wet van 2 Sept ember 1854 vast- gest old KogeeringsroglomenL maken weliswaar nog van deze slavernij gowag; cloch de oerst6 a linen van eoiHtgenoomd arl. bopaalde, ook voor elko andoro slavernij dan do hier bedoelde, ge- bied encl: „Uiterlijk op den 1sten Januari 1860 is do slavernij in geheel Nederlandsch-Indie afge- hchaft". Bij <lc wet van 7 Mei 1859 (Ind. Stb. no. 46) word tot dozen gowichligon maatregel over- gegaan. Do bepalingen ter uitvoering werden vast goad old bij do Ind ischo Slaatsbladen van dat jaar nos. 47 en 48. Aan do meesters dor slaven, die t engevolg van dezo wet werden vrijverklaard, were! „op hun verzoek" do volgende vergoeding vorleond :

u/m. 10 jaren van / 50 tot / 120
bo ven do 10 t/m. 20 jftren „/ 100 „ - 220 „, 20
„ 30 „ „ * 160 „ - 350

„,30	„	40	„	-	125	„	-	300
„,40	„	50	„	„	100	„	„	200
„,50	„	„	„	„	-10	„	„	-

100

Geone vergoed ing word verleend :

« voor slaven, die wogens eene boamettelijke ziekto (lopra b.v.) uit do samenleving waren of moesten worden verwijord :

c. voor slaven, die weggelooopen en bij de af- kondiging dor wot in Ned -Indie langer dan drie maanden afwezig waren ;

c. voor slaven, die tot dwangarbeid veroor- deeld waren en wier strafijd bij do afkondiging dezer wet nog een of meer jaren duurde;

d. voor slaven, wier meesters op 1 Januari 1859 gedurende nicer dan vier jaren de bet a ling der door hen verschuldigde belasting liadden ver- zuimd.

Omtrent de maatregelen, die do Regeering ten aanzien van de verzekering van levensondor- houd — althans aan de ouden van cl a gen, do ge- brekkligen, de ongeneseelijke zieken en and ere hulpeloozen — der geemancipeerden, moralit er, verplicht was to nemen, meldt de wet nie's; doch in het Koloniaal Verslag over 1859 leest men : „door de meewarigheid, vooral van de inhndse bevolking, met het lot van de vrijverharden, die door ouderdoni of anderzins niet in staat waren zelven in hun onderhoud te voorzien, be- hoefd en hieromtrent van bestuurswege geene maatregelen to worden genomen". Art. 10 der wet bepaalde slechts, dat de geemancipeerden „gelyke regt en en vorplichtigen a 13 cle overige inlandsche bevolking" hebben en liot daarop volgen: „Hunne kleederen en de verdere onroo- rond e go cd eren, die op hot tijdst ip der vrijver- klaring, volgens gebruik, tot liunno beschikking staan, worden bij vrijverklaring hun eigendom**.

Het aantal der hierbedoelde slaven, dat volgens de registers in 1814 alleen op Java en Ma- doera 27,142 bedroeg, was in 1843 voor geheel Nederlandsch-Indie reeds tot 9907 gedaald. Bij de Memorio van Toelichting op hot ontwerp der wet van 7 Mei 1859 werd gorekend op hoogstens 7000 vrij te verkhren shven en op eeno vergoe- ding van / 1.000.000 a / 1.400.000. De ui komst bleef beneden do raming. In het geheelwere!en vrij- verklaard ongeveer 4739 porsoncn. Nauwkeurig is dit cijfer niet op te geven, omdat de gebrek- kige staat der slavenregisters op velc phatson niet toeliet, juist na (e g<ian voor hoeveelshivon geene vergoeding is aangevraagd. Heb totaal bed rag dor toegokende vergoedingen bedroeg / 784.668, namelijk / 225.486 voor 1254 slaven op Java en Madoera on / 559.182 voor 2902 slaven in do Buitenbezittingen. Van vergoeding werd afgezien door do eigenaren voor een getal van ongeveer 488 slaven op Java en Madoera, en 43 in do Buitonbezitt ingen ; terwijj voor 52 slaven do aanvragen om vergoeding werden afgewezen, hetzij wegens verzuim van formaliteiten, hetzij omdat do geemancipeerden daartoe niet in do terinen vielen.

Do vrijlating liad binnen den bij hot Regeer- ingsreglem ont gost elden torinyon on, dank zij der welwillendo medewerking van de eigenaren, zon- der eonigo nioeilijkheid plaats.

Niottemin was do slavernij na 1 Januari 1860 nog lang niet in Nederlandsch-Indie vordwenoh en bleven do oorspronklijko toctandon niet slechts buiton, maar ook binnen een gedeelte van ons rechtstreeksch gebiod bestaan, zoowel

in don vorm van *slavernij of pandelingschap* als in dien van *slavhandeling*. Di is deck een gevolg van de omstandigheid, dat de slecht gereedigeerde eerste alinea van art. 115 van het Regeeringsreglement* en de even slecht gereedigeerde wob van 1859 slechts worden toegepast op de hierboven bedoelde geregisteerde slaven in Nederlandsch-Indie en op de zoogenaamde perkhooorigen op het eiland Banda; en deels een gevolg van hoo bepaalde bij do tweede alinea van art. 27 van hot Regeeringsreglement, als volgt luidendo: „De algemeene verordeningen zijn op dio gedeel en van Nederlandsch-Indie, alwaar het recht van zelfbestuur aan de inlandsche vorst en en volken is gelaten, slechts in zoo ver toepasselijk, als me" dat recht bestaanbaar is"; terwijl al derde hoofdzak der slechte uir voering van de wot. van 1859 moot worden oppenoemd de onvolledige kennis van do toenmalige regeering om trent- gewest elijke en plaatselijke Indische toestanden.

Nadat de Regeering in 1872 door een bevolen administratief onderzoek op de hoogte was geraakt van den omvang der slavernij in de Buitengebieden, werd met het Opperbestuur overleg gepleegd wat gedaan moest worden ten aanzien der slavernij, voorkomende in streken, waar de vorst en en volken, ofschoon onder rechtstreeksch gezag, nog in hot genot hunner eigen instellingen waren gelaten, zoomede in die, waar vorst en en volken niet onder direct gezag stonden. Dit leidde tot de beginselverklaring, welko in het Koloniaal Verslag van 1874 is uitgedrukt en hierop neerkomt, dat waar artikel 115 Regeeringsreglementi beginsel van afschaffing der slavernij zoo gebiedend uitspreekt, de Regeering zich verplicht rekende dit beginsel in toepassing te brengen overal waar rechtstreeksch gezag werd uitoefend en de bevolking niet meer in het bezit was van hare eigene rechten en instellingen — zooals in do Gouvernementslanden op Celebes — of waar het Nederlandersch gezag vasten wort el had geschoten, doch di is, gezag door het zelfbestuur der vorsten of der bevolking werd beperkt — zooah op Sumatra's Westkust.

Daaren tegen moest da ar, waar het zelfbestuur aen Inlandsche vorst (en of bevolking is gewaarborgd en onze invloed en ons gezag nog zoo weinig gevestigd waren dat een bepaalde inmenging in den maatschappelijken toestand der bevolking ongeraden zou zijn, door overreding en aanwending van andere in he' bereik der Regeering liggende middelen in overeenstemming met de beoefden en bevolking getracht worden dat beginsel te doen geveieren.

En desvolgens werd sedert gehandeld.

Vrijlating tegen betaling van schadevergoeding vond plaats allereerst op *Sumatra's Westkust*. De kosten da ar van bedroegen *bijni f400.000*, waarvan ongeveer / 300.000 benoedigd waren voor *Tapanoeli*. Ongeveer 20.000 slaven konden worden vrijgemaakt. De bepalingen tot afschaffing der slavernij aldaar werden vastgesteld bij Ind. S-b. 1876 no. 35 en 166, terwijl bij Ind. Sib. 1876 no. 246 de vrijverklaarden volk omen go lijkgesteld werden met de vrijgeborenen. In Lusschen werd artikel 1 van eerstgenoemd Staatsblad, luidende: „na ul imo July 1876 bestaat in hot Gouvernement Sumatra's Westkust geen lyfeigenschap meer, onder welko be-naming ook," vooraknog buiten toepassing ge-

lat en in de onderafdeeling Silindocng en do afdeeling Pa dang Lawas bij Ind. Sib. 1880 no. 21 en in de toon gevormde onderafdeeling Tobij bij Ind. S b. 1883 no. 40. Ten aanzien van do onderafdeeling Silindocng word die niet toepasselijkheid bij Ind. S.b. 1880 no. 114 ingeroepen.

Vervolgens kwamen aan de bourt het landschap DjSmbrana der residentie *Bali*, waar de vrijverklaring der slaven ingevolge Ind. S-b. 1877 no 90 op 30 December van dat jaar haar beslag kreeg, na be'alig door den Keizer aan eigenaren van do 52 geregisteerde slaven van een schadevergoeding van f 2660. In het landschap Boeleng (*Bali*) waren 632 slaven geregisterd. In 1877 werd daar wilden van een dido-lijko vrijverklaring tegen schadevergoeding eerst niet we'en; wel wildon zij medewerken om tot eene geleidelijke afschaffing te geraken. Diartoe werden maatregelen getroffen bij Ind. S b. 1877 no. 89. Enkel jaren later stemden do slaveneigenaren echter toe in eon dadelijke vrijverklaring tegen schadevergoeding. De vrijverklaring vond in Boeleng plaats op 1 Januari 1885. Voor den vrijkoop van do geregisteerde slaven werd een bedrag van / 11.000,- besteed.

Daarna had op dezelfde wijze de vrijverklaring plaats in de zelfbesturende rijken *Batjan*, *Ternate* en *Tidore*, respectievelijk in 1878 en op 1 Juli en 20 September 1879. De vrijverklaring betrof in Bitjan 152 slaven — waarvan 42 aan den Sul an behoorden — in Ternate 1371 slaven en in Tidoro 3078 slaven, waarvoor aan schadevergoeding onderscheidenlijk f 8840,-, / 51.000,- en / 50.000,- werd te aald.

Verder moet ook nog worden genoemd het landschap Pangkalin ko a Biroe me, XII Kota Kampar, dat met de landschappen Fading La wan en Silindocng onder rechtstreeksch bestuur was gebracht. In dat landschap had op 17 April 1879 de vrijverklaring plaats van 188 slaven, toebehoorende aan 10 meesters, aan ledor van wio do „isi adat" ad / 11.40 werd te aald.

In de laatste plaats moe en de *Gouvernementslanden in Celebes* worden vermeld. Bij Ind. S. b. J 875 no. 40, aangevuld bij Ind. Stb. 1875 no. 287, werd o m. bepaald dat, alldaar aan-wezige slaven moe en worden gelegitimerd op dat do slaven, wier inschrijving werd verzuimd, zoomede alldo kinderen na do inwerking treding van bedoelde ordonn t in io uir slavernij geboren, vrij zouden zijn. Die vrijdoni sbepaling bleef echter een doodo lei ter, zoolang no. t evens tot, vrijverklaring tegen schadevergoeding van do eigenaren werd overgegaan. Voor de vrijmaking van 15.000 slaven werd een bedrag van / 750.000,- noedig geacht. De Gouverneur oordeelde echter er uib een poli iek oognpunt de vrijmaking niet raadzaam, omdat hij vreesde dit onder invloed van Juun jijeest *era* do shven zelf aan een verzel I te gevee de heooede hervorming zouden deelnemen en de openbare rust en ordo in gevaar zouden brengen. Do Indischo Regeering zag daajop van den maatregel af. Door ovejliden, vrijkoop, vrijding en onvluchting verminderde bet aantal geregisteerde slaven geleidelijk. In 1905 bleken de eigenaren bereid om de slaven tegen matige losprijzen vrij te verkren, waarop bij Gouvernementsbesluit van 3 October 1905 no. 12 do Gouverneur van Celebes en Ondchoorigheden gemachtigd werd om te beschikken over eon som van ten hoogste / 7150,- tot alhoecleo vrij-

koop van de in het recht ST rooks bestuurd Gouvernements gebied van gonoemd gewest nog ftanwezige slaven. In sommige st reken is de slavernij best emd haar nat uurlijken dood (o st erven, zool^o in de afdeelingon Pa da ng La was, Toba en Silindoeng (Tapanoei). In 1890 bedroeg het aantal slaven in Padding La was 1221 en in Toba en in Silindoeng bedroeg dat aan al respectievelijk 311 en 1893 In 1908 waren in Toba nog 128 slaven, t erwijl ultimo 1914 in Pa dang La was nog 346 slaven over waren. In andere streken word onder den invloed van ons gezag zonder beta ling van eenige schadevergoeding, aan do slavernij een eind gemaakt he zij rechtstreeks, he' zij door omze ting in pandclingschap. Door het bestuur werd in het hatste geval het bedrag vastgest eld, waarmee de scbuld geacht werd maandelijks te verminderen. Zoo werd op heb Bcbiereilind Sajno ; ir (Tapanoei) in 1911 bepaald dat a lie slaven ah pandelinf, on beschouwd zou- den worden, die zich uiterlijk I Maart 1914 zouden hebben vrij^ogekocht. Bij de invoering van daadwerkelijk bestuur in Zuid-Nias werd voor de slaven een afzonderlijk register aan«elegd, waarin zij als pandelingen werden ingeschreven. In 1914 zouden alle^o pandelingen zich hebben. vrij- gekocht. In West-Nias werden reeds in November 1912 a lie slaven en pandelingen vrij verklaard. In *Atjeh* is de slavernij in de Gajo- en ALislanden in 1906 in pandelingschap ongezekt en zijn % lie pandelingen geregist reerd. In het geheole gou- vornement A. jeh en Onderhoorigheden kan de slavernij sederL 1908 als verdwenen worden beschouwd. Ter *Sumatra's Oostkust* werd op heb oind der 19e eeuw de slavernij in pandelingschap omgeze : , welke regeling in 1905 ook werd ge- troffen in de nieuw ingelijfde Bataksche land- echappen SimSloengoen en Karolanden. Voor de algeheele afschaffing word I Januari 1910 a ls eind ermijn gesteld.

In enkelo zelfbesturende streken in do *Wester- ajeeling van Borneo* zoolas Tajan, Sanogau, Simpang en Sint ang kwair.en verschillendo inst ellingen voor, dio he l- midden hidden tus- schien slavernij en pandelingschap. In Sin'ang werd in 1891 aan do slaven hot recht t oegekend oin zich voor / 100.- vrij te koopen. In het. met, Sint a ng ge-lo! en politick contract werd bedon- gen, da,t bedoeldo t oestand van slavernij op 5 Juli 1903 zou ophouden te bestaan. Toch komen daar t hans nog cnkele slaven voor.

In de *Zuider- en Oosteraledecling van Borneo* worden door do Suk.ans van Koo ei cn Pa«ir in 1877 verordeningen ui. gevaardigd t oi regeling eener geleidelijko afschaffing van do slavernij, waarbij o. m. werd bepaald dat geen nieuwo filanen noch pandelingen meer niuchi en worden aangenomen, dal slavenkindereD beneden 16 jaron vrij zouden zijn en dat na September 1886 goon tlavernij of pandelingschap meer geduld zou worden. Tor be : ero con. rolo op de Jandha- ving van liet verbod van invoer van slaven word in 1880 door den l«e-ident een registry ie dor Hluven golast, aan welke bovel in Boeloengan eerst in] 892 gevolgd werd gegeven. legelijkerrijd werden de slaven omgezet in pandelingen met een maximum scbuld van / 250.-, welke elke maand met / 2.50 verminderde en ook volder elk oogonblik bij gedecl en allosb^oar was. Op 7 Mei 1895 werd door Koe'ei eene gelijko rege- Jng gotroffen met een maximum-schuld van

1100.-, jaarlijks vern'inderendo mot. f 16.- Bij de registrat io gaf do fair.ijie van den Sul.aan aan al hare sla-ven do vrijheid.

In 1897 volgden Goenoong Taboer en Sambalioeng he l voorbeeld van Boeloengan. Ten si)tte werd in Koeiei op 7 Mei 1905 en in Boeloengan 'P 21 Maart 1906 allo slavernij en pandelingschap afgeschafft. Aangenomen kan worden, dat zulks thans ook het geval ig in do beide andere rijken. Ook in Pasir en Boven Mahakanx is door de invoering van rechtsreeksch bestuur aan die inst ellingen een eind gemaakt. Op de *Sangi- en Talud* eilanden werd reeds in 1889 de afschaffing der slavernij bij phkkaat van de Radji's bevolen en op een reis van den Resident overal aan do bevolking bekend gemaakt. Dit voorbeeld word in 1903 door Bohang Mongondou on in 1905 voor de overige zelfbesturen. in de afdeeling Menado gevolgd. In de zelfbesturendo landschappen der afdeeling Midden Celebes (reiden ie *Menado*) werden de laatste nog aanwezige sliven en pandelingen u imo Febru- ari 1911 in vrijheid gesf eld. In *Zuid- Bali* werden de sliven geregist reerd en geleidelijk vryghe ten. In de landschappen Bidoeng en Kloengkoeng behoort de slavernij sedert 1908 tot heb verleden, in de kndschappen Tabanan. en KarangasSm sederL 1909. In het. Endschap Bangli ia op 31 Augustus 1910 en in het landschap XJSnjar in. 1912 een eind aan de slavernij en het pandelingschap gekomen. Wat *Lombok* be' reft im bij artikel I van de ordonnantie in Ind. S. b. 1901 no. 286 bepaald, dat alle slaven van niet-inheemsche afkomst vrij zouden zijn, terwijn krachtens artikel I van de ordonnan^o ie in Ind. Sib. 1901 no. 287 onder de inheemsche bevolking nlieen zij ah lijfeigenen (sepagans) zouden worden aange- merkt, die op I Oct obor 1901 ah zoodanig bij het bestuur zouden zijn geregistreerd. De na dien datum uit slaven geboren kinderen zouden vrij zijn, t erwijl elke slaaf het recht had om zich vrij t e koopen. In 1905 worden de overblijvende sSpangans op aandrang van het bestuur vrij verklaard.

In con aantal zelfbesturen op *Flores*., *Soeniba* cn de eilanden van de *Solor*. en JZor-archipels zijn door het bestuur maatregelen ge.roffen tot ge- leidelijke vrijmaking van do daar nog aanwozige fiHven en pandelingen. Ton aanzien van het landschp *Soembawa* werd bepaald, dit op ul.imo Maart 1910 alle slaven en pandelingen moesten verdwenen zijn.

In heb algemcen kan worden gezegd, dat slavernij thans beperkt is tot do binnenbnden der nog onvoldoende aan ons gezag onderworpen strekon.

Literatuur : F. Valenf jijn, Oud en Niouw Oost- Indie; T.Siamford Raffles, History of Java; J. Crawford, History of t-ho Indian Archipel; Lady Raffles, Men.oir of tho life and public services of T. Stamford Riffles; G. J.C. S(chnei her), Goschiedkundig Overzicht van den t oestand der slaven in Nederkindsch-Oost Indic en van de maat regelen der Regering tot vorbo ering van hun lob (Bijdragen tob de kennis der Nederland- s che en vreemde kolonien, bijzonder be'rekkelijk de vrijluting der slaven, jaarg. 1846); Mr. L. W. C. Kouchonius, Handelingen dor Regering en der Staten-Goneraal betreffendo heb Regloment op het beleid der regering van Nederlandsch-Indie; Mr. C. F. Tollens, Verzamoling van bepalingen,

met in het Staatsblad van Nodorlandsch-Indie opgenomen, 1808—1856; Mr. H. D. Levyssohn Norman, De Bri'sche heerschappij over Java en Onderhoorigheden (1811—1816); Mr. J. H. J. Hoek, Het herstel van het Nederlands gezag over Java en Onderhoorigheden in do jaren 1816 tot 1819; Bijlagen der Handelingen van de Sta-ten-Generaal, Tweede Kamer, 1858—1859; Ko-loniaal Verslag, 1849—1915; Boudewijns on cn Van Soest, De Indo-Nederlandsche wetgeving; H.R. Rookmaker, Slavernij in Nederlandsch- Indie, Nieuwe Rott erdamsche Courant, 4 en 5 Juni 1902; „De slavernij in Nederlandsch-Indië“, Nieuwe Rott erdamsche Courant 22 en 23 Janu- ar 1907; “Slavernij en pandelingschap” door L. M. Vonck, no. S van de Berichten en Mede- deelingen van de Vereeniging van ambt enaren bij het Binnenlandsch Bestuur in Nederlandsch- ^Indie (1909) Ph. Kleint jes, Sraatsinst ellin- gen van N. IJ.,3eUr2ene uitgave (1917) Deel I, blzr14-125.

SLAWI. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Protjot, afdeeling en regentschap Tfgal, residentie PiSkalongan. Het district heeft eene oppervlakte van ± 90 K.M.², heeft 3 onderdistricten en telt 51 desa's met, op het einde van 1905, ± 89.000 zielen, waaronder bijna 90 Europeanen en ± 1100 Chincezen. Het district heette vroeger Doekoeh-waringin.

SL^MAN. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Indramajoe, residentie Cheribon; met 28 desa's en ± 53.000 inwo- ners, waaronder enkele Europeanen en 660 Chi- neezen (einde 1905). De hoofdplaats Djatibarang ligt aan de spoorlijn van Batavia naar Cheriboi¹ aan het punt, waar deze, eerst recht Oostwaarts gaande, zich Zuid- Oostwaarts ombuigt. Hier be- gint ook de stoomtramlijn naar Indrama- joe.

SL^MAN. Een der drie regentschappen in de residentie Djokjakarta, waaruit Mataraman (zie aldaar) bestaat. Het regentschap wordt door de kali Krasak van de residentie Kedoe gescheiden, en verder ten W. begrensd door de kali Progo, welke het scheidt van het regentschap P. ngasih. In het Z. en O. wordt Slemang begrensd door de hoofdplaats Djokjakarta en de regentschappen Bantoe en Kalasjing. Het Noordelijk deel van het regentschap behoort tot de Z. hellingen van den Mfirapi; het Zuidelijke gedeelte wordt ingenomen, door kwartier terrein. Het is verdeeld in 7 distric- ten; 1. Godgan, DjoemSnSng, Mlati, Ngidjon, Gamping, Kifgoeng en Balong. De gelyknamige hoofdplaats van het regentschap is gelegen aan de kali Bsdog, 11 kilometers ten N. van Djokjakarta en aan den wog, tevens stoomtramlijn, van daar naarAjagelang. Europeesche landbouw in dib regentschap wordt gedreven op 14 ondermomin- gen, waarvan 7 voor tabak en 7 voor suikerriet. Eindof905 telde dit district ± 224.000 Inlanders; omtrent de Europeanen en Cjiiineezen ontbreken de gegevens. Als Hindoeoudheden worden ver- f meld j 8 beelden te Karangfinsng en de badplaats f SindanglSrak te Ng6pas.

? **SLIKBRONNEN.** Zie MODDERWELLEN ?... **SLOANEA** SLIGK Schum. Fam. *Elaeocar- b* ⁱⁱⁱ j *paceae*. MSrantong (JAV.), B616k6tdbdk (SOENJD).

I Vrij *hooge* tot hoogo boom, op Java tot op i '1600 M. verspreid groeiend, some ook wel in groot aantal bijeen. Het hout is waarschijnlijk I zeer geschikt voor pakkisten, maar wordt *

weinig gebruikt, ofschoon het in groote hoevee- lhedon en afmetingen te krijgen is.

SLOET VAN DE BEELE (MR. LUDOLF ANNE JAN WILT, BARON). Geboren te Voorst den 23 (of 28)

Maart 1806, uit het huwelijk van J. A. J. Bn. Sloet van Oldhuis met J. J. S. Vis, studeerde te Utrecht in de rechten en pro- moveerde den 17 Maart 1830. Hij vestigde zich als advocaat en procureur te Zutphen, nam in hetzelfde jaar (1830) vrijwillig dienst bij de Gel- derscho schutterij, bracht het tot Ion luitenant, h or vat te eerst in 1834 zijn praktijk, zond ordeel te hebben gehad in de eigenlijko krijgsv- richtingen tegen Belgie. In 1835 werd hij tot wethouder van Zutphen benoemd, in 1838 tot rechter-plaatsvervangervan in de arrondissement- rechtbank aldaar, in 1841 tot hout vest er in het 2e jachtdistrict, in Nov. 1847 tot griffier dor Staten van Gelderland. Van 9 Sept,—7 Oct. 1848 was hij buitengewoon lid van de Tweede Kam er der Staten-Gen- en werd 31 Mei 1860 aangesteld tot Voorzitter van den Raad van toe- zicht op de spoorwegdiensten. In het Volgend jaar, 23 Juni, werd hij tot Gouv.-Gen. van Ned. Indie benoemd, aanvaarde het bewind 19 Oct. van dat jaar, en vervulde deze functie tot 25 Oct. 1866, toen hij op verzoek eervol werd ontslagen en onmiddellijk naar Nederland ver- trok, zich vestigde te Lei den en later te Arnhem, alwaar hij overleed. Van Febr. 1868—Sept. 1871 was hij lid van do Tweede Kam er; 19 Jan. 1875 lid van den hoogen raad van ad el en werd 31 Mei 1876 benoemd tot curator der rijksuniversi- teit te Leiden en 21 Aug. 1877 tot president van dat college, welke functie hij tot zijn dood waar- nam. Hij overleed den 12en Dec. 1890 op 84 jarigen leeftijd.

Zeer groot is hot aantal geschriften, meest archiefstudien, of over budhoHandsch recht, genealogie, heraldiek, oudheidkundo van Celder- land, enz., dat van de hand van Mr. Sloot verscheen, zoowol afzonderlijke w er ken als bij- dragen in verschillende tijdschriften; aangezon- geen van alle betrekking hebben op Indi- e, kun- nen ze hier on verm eld blijven. Hij ijverde voor de studio der inlandscho talon en zond den indo- loog Friedrich naar de Lampongs voor hot be- studeeren der belangwekkendo lettorkundo van dat gewest. Zelf bracht hij eeno verzameling Lam- pongsche handschriften bijeen, later uilgegevcn on toegelicht door V. d. Tuuk.

Tijdens het bestuur van G-G. Sloet hadden in Indië verschillende expeditien plaats; zoo naar de bergdistricten Mani pa en Toeroengan (1862); Ma nd ar (1862); Toradja-landen. (1863), alle iu het gouv. Celebes en Onderli.; Nias (1863), Coram (1864 en *65); tegen de vorsten van Asahan, SSRang etc., ter Oostkust van Sumatra (1865) en werden I en slotto de Pasoemah-landen ingelijfd (1866), Andoro bolangrijko feiten zijn: De bevolking in de 103. Amboina en Onderh. werd ontheven van de verplichte teolt en lovering van kruidnagelen (18G3); de gouv. kancel- on indigo-cultures op Java worden ingeLrokken (1865), alsmede do pacht der visscherijen iu N.-I. (1864); do blandongdiensten werden afge- schaft en hot reglement voor het boeher der lioutbosschen op Java en Madoora ingoevoerd (1866); de oprichting van kamers van koophandol en nijverheid had plaats (1863); verder werden de wet tot regeling van de wijze van beheer en

verantwoording door gelidmiddelen van N.-I (1864), zoomede het wetboek van strafrecht voor jEuropeanen afgekondigd (1866); oeno herziening van het passens elsel voor inlanders en daarmedo g.g. op Java en Madoora vond plaats (1863) en ten slotte word een nieuw reglement op do brievenpos-terij ingevoerd (1863), zoomedo een aanvang ge-maakt mot het aanleggen van den spoorweg Se-marang—Vorstenlanden en concessie verleend voor het aanleggen der lijn Batavia—Buitenzorg (1864). Te Bandoeng werd eene kweekschool voor inlanderscho onderwyzers opgericht; de lyfstraffen, door de poli.ierechters opgelegd, werden afge-echaft, en de ingenieur S. E. W. Roorda v. Eysinga, auteur van den bekenden Vloekzang, naar Nederland verbannen.

Literaluur >^l. A. van Rhe.de van.der Klo.o.t^ Do Gouv.-GerC en Comm.-Gen. van N.-I., '8 Gravcnhage, 1891 en H. Kern, Levensbericli- van L. A. J. W. Bn. Sloet van de Beele, in Jaar- bock v. d. Kon. Akad. v. We ensch. 1891, bl. 39.

SLOETIA SIDEROXYLON T. et B. Fam.

Moraceae. Tempinis (MAL.), Kapini, Pindis (MINANGK.). Hooge boom van Sumatra en de S raits, vaak genoemd Riouwsch ijzerhout. Het zware, harde, donkerroodbruine hout .is een van de kostbaarsto houtsoorten. Het wordt noch door de witte inieren noch door de paal worm of chimmels aangetast en het wordt daarom voor allerlci doeleinden, waarbij het op groote duurzaamheid aankomt, gebruikt. Het is te betreuren, cl at het slechts in bep^rkte hoeveelheden te krijgen is.

SLUIPWESPEN. Zie WESPEN.

SLIJK-ROLLE. Aldus no emt men in do Mo- lukken de in de jnoclder levende longslak *Auricula midae*, de Midas-oor van de vczainelaars. (Zio GA, TROPODEN).

SLIJMAPPEN. Zie AEGLE VARMELOS.

SLIJMVISSCHEN (*IJleymidae*) behoorendo tot do *Jugulares*, *Acanthopterygii* (zie VISSCHEN). Zijn in den Indischen Archipel vooral vertegen-woordigd door de vole soorien van het geslacht *Salarias*; onbeschubdo, kleino vischjes, waarvan het jnanne jo dikwijls een paar beweegelijko horejiljes op den koj)draagl. Zij leven voornamelijk op nlfen.

SMEEDKUNST. Zie METAALBEWERKING.

SMILAX. Plantengeslacht der *Liliaceae*, waar- vun eon aantal boorten in den Archipel voorko- men. Ifct zijn kliinj)lantcn, vaak met stekelH, on groenc, weinig in het oog vallendo bloeiucn. Van *Sniilax China* wordt de wortelstok uit Singapore aangevoerd en op de pasnrs onder den naani Gadoeng wabrang of G - tjina (MAL.) als gncnbiniddcl te koop uangeboden. Van Sm. leucophylla worden de zeer jonge stengels op de wijzo van asperges gegeten. Smilax zeylani- ca schijit als surrogaat voor Sm. Cliina gobruikt to worden. (1 nl. naam kajoc tjina octun i i do Molukken).. Van cnkelc andre soorten zijn do vrij groote, op clruiven gelijkendo vruchten eetbaar.

SMIT AU. Ondcraf decling van de afdccling Sin- tang, residciitc Westerafd eling van Borneo, onder een Uontroleur B.B. met standplaats Smitau, bestaat uit de voornaligc zelfbesturende land- 8chappcn Silat, Salim ban, Soehaid, Djongkong en Piasa, do Btrooingebicden van de Empanang-, S6broeang- en Einbaurivieren, zoomede do Batang Looparlanden. Do oppcrvlakte bedraagt

8430 K.M^a. en het aantal inwonors werd uit. 1915 ggraamd op ± 19.000 Dajaks, ± 5.300 Malciars, en ± 600 Chinezcen en andre Vreemdo Oosterlingcn. Ten N. grenst de onderafdeeling aan Sarawak, waarmede onze ambtenaren her- haaldelijk aanraking hadden, vnl. tengevolgo van ongorcgeldheden on snclpartijen van de op wederzijdsch gebied wonende Batang Loepar- Dajaks. De hoofdplaats Smitau is een onbe- duidend, zeer weinig bevolkt plaatsje met weinig handel en vertier. Sedert 1905 is eon missie van de R. K.orde der paters Capucijnen in de onder afdeeling werkzaam.

Literaluur J. J. K. Enthoven, Bydragen tot de Gcogr. van Borneo's Westerafd. T. A. G. 1903 biz. 11G vlg. en 199 vlg. en de daarbij op- gegeven bronnen.

'SNANGAN (DAJ.). Zie WEZELS.

SNEEUW- GEBERGTE. Zie NASSAU-GE- BERGTE.

SNIPACHTIGE VOGELS. Tot deze rekenen wy in de eerste plaats snippen (Zie aldaar) en verder strandloopers, ruiters, wulpen, grutto's en steltkluiten. Van strand loopers komen een aantal soorten op den trek in Indie voor; zij worden bij de Javanen, evenals de ruiters, met den naam van tiril of trinil aangeduid. Tot de grootste soorten van strand loopers behooren *Tringa co?iutus*, ook in Nederland voorkomend en de nog een weinig grootere *Tringa crassirostris*, die in Oost-Sibene zijn broedplaatsen heeft. Onze bonte st rand loo per, *Pelidna alpina* en de breed bek-st rand looper, *Limicola platyrhyncha* zijn eveneens in den Archipel waargenomen, ook de franjepoot (zie aldaar). Van het geslacht *Leimo7iites*, waartoe de kleinste vormen behooren, is een driotal soorten waargenomen, die onder- ling slechts weinig verschillen en veel overeeti- komst vertoonen met *Leimonites minuta*. Van de ruiters noemen wij de ook ten onzent voorko- mende boschruiter, *Totanus glareola*, en de groenpoot-ruiter, *Glottis glottis*, terwijl de in Indie waargenonwn tureluur, *Totanus eurhinus*, tot den Oostelijken vorm behoort e i van de onze onderscheiden is door de ineerdere grootte. Ook onze oevcrlooper, *Tringoides hypoleucos*, is geen zeldzaino trekvogel jn den Archipel.

Wulpcn zijn in een drietal soorten in bijna den gehcolen archipci waargenomen; twee ervan zijn zeer nauw vorwant met de gewone en do rcgcnwulp, *Numcnius arquata* en *N. phaeopus*. Ook onzo grutto's (*Limosa*) zijn door nauwver- want c vormen vertegenwoordigd, en gelijk de voorgaancle soorten, alleen op den trek waarge- ronien. Sieltkluit en, wit- en-zwarte vogels met zeer lango roode poo ten en in tegenstelling met de gewono kluit weiiiigopwaarts gebogensnavela, komen in twee soorl en voor, *Himantopus himan- topus* en *leucoccephalus*.

SNIPKWARTELS. De snipk wart els gelijken op den gewonen kwartel, onderscheiden zich ech- ter van doze door het gemis van eigenlijko staartpennon en door langere pooten mot slechts 3 t eonen; so ms is de achtortecn aanwezig, maar steeds zeer kort. De wijfjes zijn albijd g root er en mooior gekleurd dan do xnannetjes; deze laat- ste zorgen voor het uitbrocdci door eioren en het opvoeden van do jongen. Do nicest bekende is *Turnix pugnax*, do Vechtkwartel der Europea- nen; drigoccl(voor het manno jo),gSmak (voor het wijfjo) (JAV.), poojooh (MAL.) Zie ook onder

DRIGOEL, alwaar als Javaanscho naam voor hoh wijfe minder juist, gomma is opgegeven. Vol-geijs het Ja vaansche woordenboek zou hoi man- net jo ook bSnjje heeten. Deze vogel wordt op Java, Banka, Billi on en Sumatra govonden en is hoofdzakelijk bruin gekleurd met donkere golflijnen, zwarte vlekken en witte streepen op don rug : do keel is bij het manneje licht gekleurd, bij het wijfe zwart. De wijfjes, robust er gebouwd dan de mannetjes, worden tot vecht en afgericht. Een goede kaxnpvechter is den inlander even dierbaar a Is zijn tort eld uif. Zij worden gevangen door een in een kooi opgesloten wijfe, dat do kamplus igo door haar rookt, waarna zij door de eigenaardige inrichting der van een valdeur voorziene kooi gevangen worden. Eene andero rangmethode is die met strikken en drio.anti ige vorken, die in de pas gesneden padi- velden onder het stroo verborgen worden. Nog moeilijker dan het- vangen is het temmen en opkweeken, waaraan veel tijd en zorg besteed moe : en worden. De snipkwartel van Celebes wordt onderscheiden onder den naam *T. rufilatus*; van dezen schTijnt die van Soembawa, *T. powellii*, af te wijken door heb ontbreken van de rood bruin e kleur van bulk en dijen : *T. maculosa* van Zuid-Celebes en Zuid-N.-Guinea komt ook op Australie voor, de schoudervederen zyn met een geelgouden of stroogelen rand versierd ; lichter gekleurd dan deze is de zeldzame *T. rufescens*, slechts bekend van de Timor-groep.

SNIPPEN. Het> aantal soort en van S -ippen dor eilmden van den O--I. archipel is gering; slechts een zeven!al is bekend, met inbegrip van de toe- vallige verschijning van trekkende of afgedwaal- de exemplaren. *Scolopax saturata* is reeds lang van Java bekend : vreemd genoeg is deze vogel nergens anders in den Archipel gevonden; in N.W. Nieuw-Guinea komt een zeer nauw ver- wan e^Vorm, *Scolopaxrosenbergi*, voor; beide vor- men behooren tot de zeldzaamheden. Eene nauw- keurige beschrijving is overbodig, wanneer opge- merktL wordt, dat *saturata* minder groot is dan onze gewone Hout snip, doch een langeren bek heeft; zij is so jn herd er gekleurd in heb slgemeen dan de gewone Houtsnip, *Scolopax rusticola*; *TO- senbergi* is een weinig donkerder van kleur dan *saturata* en iels grooter. Op Obi-Major leefL een zeer zeldzame snip, *Neoscolopax rochusseni*, l erst ond van *Scolopax saturata* te onderkennen door de gedeel elijk naakte beenen, i erwilj dezo bij *saturata* bevederd zijn tot aan he* loopbeen; ove- rigens doakerder gekleurd dan de gewone Hout- snip, komt hij vrijwel met deze in kleur overeen, echt er overt rept hij haar in groot e en krachi iger en linger snavel; het eenige typische exemplar is in he : Leidsch Museum/ De in het hoge Noor- den broedende *Gallinago stenura*, jav. blekek, be- zoekl onzen Archipel in grooten ge:ale bij gel egen- heid van den win entrek; van November tot April wordt deze vogel algemeen gevond en op Sumatra enJava.terwijl op Borneo enMolukken van tijd tot tijd eene aanverwan 'e soort, *G. meg ala*, zich ver- toont, die in Oost-Siberie broedt. Dr. S. Muller verhaalt , dat *G. stenura* op rijstvelden en in moe- rasachtige st reken zeer lalrijk is, dat hare ge- woonien absoluut overeenkomen met dio van. onze gewone Watersnip, *G. gallinago*, die uilerst zeld en op Java voorkomt, en dat zij bij het op- v liegen hetzelfde geluid laat hooren a Is deze. Op Oost-Sumatra, zegt Dr. Hagen, dat zij van Octo

ber tot ongeveer half Februari niot zeldzaam ia, ja zelfs waar kudden weiden, talrijk voorkomt; kort voor zonsondergang vallen ze daar neer en. laten zich zelfs niot door schot en verdrijven, ko- men dan slechts liter wanneer do duisJ ornis is in- ge : reden; deze weiden worden, zoo hals'arrig be- zocht wegens gemis van natte rijstvelden aan de Oostkust; bij dag vindt men zo wel eens langs natte straatgoeten. Deze beide soor : en laaen zich lichtelijk onderkennen van *Scolopax saturata* door hun geringere groot e, licht er kleur en kop versierd met de welbekende wi : l o s! repen. Een gansch anderen indruk maakt de Bastaardsnip, Konings ip of Goudsnip, *Rostratula capensis*, mot haar zacht gebogen snavel en hooge pool en; deze vogel komt in Afrika voor zoo wel ala in het warme ged eel e van het Indische vast eland, on, wat voor ons van belang is, op de Grootte Soenda- eihndon, waar hij wordt aange' roffen van November tot April; het vleesch is even smakelyk a Is dat van de Watersnip; deze vogels leven in het riet en in moerassen, some op droge gronden tusschen struiken; zij liggen gedurende do hite op den grond ; zij vliegen langzamer dan do Wat ersnippen ; eene anatomische bizo nder eheid is, dat de luchi pijp over het geheele borstbeen loopt en vior kronke- lingen maakt a Ivo rens de long te bereiken. Van verre dedes is deze vogel van de and ere Snippen te kennen aan de meer elegan e bonding, donkerder olijkflkur der bovendeelen, en hot zuiver wi aan den buik. De Javanen noemen deze vogel blfikke k&mbang of pangoeng.

SNIJBOON. Zie PHASEOLUS VULGARIS.

SNIJWERK. Dit woord beslaat een onafzien- baar terrein in het inlandsche levon. Het mes, het echte enijwerktuig, Mai, pisau, vormt het voornaamste, soms zelfs het eenige gereedschap van den inlander. Het is meestal van staa] ge- maakt en van een spitse punt voorzien; alleen in de minder beschaafdo streken, op Niouw-Gui- nea en de talrijke eilandjes, welko dit grooto land omringen, waar de ijzerbewerking weinig of niet bekend was, diende een geslepen steen- scherf als gereedschap, een primitief voorwerp, dat echter door de oude Papoea's blijkens hun werkstukken vaardiger werel' gebruikt dan de later ingevoerd o en meer geachtke Europecscho messen. Dat mesjo is een onafscheidelyko mo- gezal van den inlander; in huijs inaakt hij er allerlei nuttige huishoudelyko voorwerpen mode en zelfs op reis gaat het mede naast liet zwaard als wapen tegen verving. De Timorees bergt het in zijn sirih- zak en de Dajak reserveert voor zijn „njoe" een plekje naast de scherpe kling van den mandau, een zoo algemeen Dajaksch go- bruik, dat geen behoorlyko mandau zonder dit mesje te denken is. De scherpe punt elient als boortje, dat herhaalde malen orngepraaid cen breed gat met schuin toeloopende wan den doct ontstaat; de snede dient verder om vlakken af te schaven en te ronden.

Doch boven dit veelvuldig gebruik, boven deze utiliteitswaarde staan de aesthetische eigenschappen, welke dit eenvoudige volkswerk van bizon- dere waarde doen zijn, hooger zelfs dan men uit domeinige werktuigen zou mogen opmaken. Daar, waar het echte mannenwerk, de koper- en ijzerbe- werking, zich veJal niet bov e de meest eenvoudige gebruikswaarde heeft kunnen verheffen, is steeds in het snijwerk meerdere ontwikkeling to bespeu- ren. Ja zelfs op eilanden als Nias, waar het

vrouwelijk vlechten en woven alle sierkunstige opvatting mist, is in het snijwerk der mannen iets bizonders te vinden. Bij Papoea¹, Timoreo-zen, Dajaks, Balineozen en Bataks staat het dan ook bovonaan in de rij der volkstechnieken, een ornamentale, een decoratieve kracht tonend, welke niet in gelijke mate bij de andere producten kan worden aangewozen.

Dit is een volkomen natuurlijk verschijnsel. Geen techniek komt zoo geheel overeen met den aard van den inlander, als het snijden. Het verdient geen bijzondere krachtsinspanning, alleen taai geduld en eenige vingerkracht, die tot precies, werken in staat stellen. Het eischt absoluut geen ingewikkelde opzet of inrichting, die geregeld doorwerken en een goed gedacht overzicht noodzakelijk maakt. Komt het heden niet klaar, dan morgen, of overmorgen. Het is een echt werkje voor den geboren knutselaar, die onze Westersche doorzettingskracht en onze tijdswaardo niet kent. Een geschikte houtsoort of een mooi stuk bamboe vindt hij toevallig op een tocht in het bosch, neemt het mede en als hem de lust bekruipt, wat te maken, zoekt hij het op en begint te snijden. Eerst de randen en wat lijnen, die zoo ongeveer de verdeling aangeven! Dan legt hij het weer weg en het begonnen werk blijft soms dagen liggen. Bij een ijverigo bui wordt het weer begonnen en naar tijd en lust het veroorloven, voortgezet. Volgens onze begrippen traag en lui, maar toch een werkwijze, die aan het gemaakte bijzondere kwaliteiten geeft. De man werkt alleen als hij zich gedisponeerd gevoelt, als hij werkelijk behoefte voelt om door te gaan. Is dit niet het geval, dan blijft het werkstuk grof en primitief; gaat hij door, dan ontstaan die vaak-uitgesneden ornamentaties, precies gesneden, het kalme, rustige aspekt, dat die versieringen voor ons zoo aantrekkelijk maakt.

Toch is het niet iedereen gegeven om werkelijk eierkunstenaar te zijn. Bij de Kajan's en Bahau's vermeldt Dr. Nieuwenhuis, dat bij de intrede der puberteit de meisjes zich gaan oefenen in het vlechten en versieren met kralen, do jongens in het snijden in hout en been of in het ontwerpen van patronen. Die arbeidslust wordt dan bevoor-derd door het beginnend verkeer tusschen beide ticksen, die van weerszijden zich bezighouden met het maken van fraaie geschenken. Doch na het huwelijk eindigt die ongewone activiteits-periode en slechts do weinigen, die bizondcrn aanleg hebben, ontwikkelen zich tot moesters, soms tot buiten hun stam bekend. Daarbij komen nog allerlei boperkendo opalningen. Bij het snijden in hertschoorn is alleen hun geoorloofd, die eenige tochten hebben meege maakt. Dit materiaal mag bij oogsten een maand lang niet gebruikt worden om do rijstzielen niet te ver- rchrieken, welko onthouding evonzeer bij zwan- gerschap der echtgenooto verbindend is. Maar heeft hij cindelijk zekor meesterschap bereikt, dan vocht do Kajan-Dajak zich meer dan go- woon mensch on onder do bizondere bescherming van een goe don geest to staan.

Die eige naardige arbeidswijze geeft tevens aan hot Indoncsische snijwerk een beperkt karakter. Uitvoerig Hnijwcrk, zoo toepasselijk bij uit- Bluitend houten huizen, komt lang niet alto- meen voor en neen moot bepaald op Sumatra, Java, Celebes en vooral op Bali komen om oon verzorgde versiering van licit huis of van don

tempel to vinden. En zelfs d a a r worden groote, heerschende partijen in de versiering ge- mist, do ruime, architecturale opvatting. Het is doorgaans een aaneenschakeling van kleino motieven, ; oms geraffineerd doorwerkt, maar als geheel to verbrokkeld om een machtigon indruk to maken. Vandaar tevens, dat de grooto artistieke waarde by het Indonesisch snywerk in de beworking van kleine voorwerpen het meest algemeen to vinden is, meer schuilt in de sier- kunst dan wel in de beoldende kunstoo.

Het materiaal, dat hiervoor vooral in aan- merking komfc, is de bamboe, die met weinig moeite tot tabakskokers kan worden verwerkt en met bepaalde voorliefde wordt versierd.

De eenvoudigste vorm hiervan is het inkransen. Met do spitse mespunt wordt do epidermis doorgesneden en uit een complex van lijnen een ornament gevormd. In het eerat zgn do figne lijntjes weinig zichtbaar, maar tijdens het ge- bruik nemen ze allerlei vuil op, dat als donkere vulling het ornament tamelijk goed laat uit- komen. Men kan deze beworking het besto aan- duiden met graveeren, daar uitsluitend met lijnen wordt gewerkt en niet met vlakken. Om dit geheel bijeen to houden wordt hot fond meetal voorzien van schuine lijntjes, die elkaar kruisen en zoo gearceerd donkere partijen vormen.

Dit gograveerde bamboe-ornament is vrijwel algemeen in den Archipel. Men vindt hot o.a. op bamboekokers van Ned. N.-Guinea, Ceram, Ternate, Flores, Soemba, Oost-Timor, Z.-Celeba, Riouw en op geheel Sumatra. Deze opvol- ging geeft tevens in het algemeen de successie- vclijke stijging in ornamentwaarde aan met het Bataksche bamboe-ornament als hoogste punt. Waar men bijna overal den bamboekoker afsluit met een cirkeltje uit pompoenschil of met een primitieven stop, komt hier de Bataksche aristocratie to voorsc iijn met fraai afgewerkte deksels, die breed en mooi glimmend zwa- t het gelo bam- boe afsl iten. Het ornament is r fgesloten door horizontale banden met fijne detailHeering en het zoo gevormde veld is gevuld met teere spiralen en doorengestregelde lyntjes. Daar- nevens een zorgvuldig uitgevoerde arceering, die het lijngewemel versterkt, den nadruk legt do of vorming van kleindonkere vlakjes. Ook laat men hier < c sned n volloopen met een bruine verfstof, die zich eventjes onder de bam- boehuid verspreid en wazig do Lyon vergezelt. Do Toradjja's maken mot eenvoudige motieven schitterendo versieringen op hun bamboe- kokers.

Op dit gegraveerde werk volgt het echte snijwerk, waarbij door diepe, dus grovere sno :en do epidermis zoo ver doorgesneden is, dat naar willekeur dezo afgespleten kan worden. Vanzelf ontstaat een klooker ornament-karakter, het mannelijko, naast het teere, vrouwelijk graveer- werk.

Voor don oppervlakkigen beschouwer van snij- werk en ornament zal dit onderscheid van weinig belang zijn. Maar toch zit er dioper waarde in, die juiste dtermineering wenschelijk maakt. Men vindt bijv. onder do Bataksche kokers ge- sneden exemplaren, o.a. in het Britsch Museum to London. Dozo wijkon zooccor af door orna- inontbehandeling — er is to London bijv. 66n met do voor bamboe- omamenb zoo zeldzame menschonfiguur — dat zij een bopaalde groep v or mon, scherp gescheiden van do boken.de

Batak-versiering. Een sterker voorbeeld is op Timor te vinden, een sprekender, omdat het door voldoende studiemateriaal hier gelukt is, de herkomst van die groepen vast te stellen.

In Oost-Timor, vermoedelijk ook in het Mid-der deel, heerscht bijna uitsluitend het geveerde ornament. Dit Beloneesche ornament baseert zich deels op de neder dan sobere vulling met ruitjes en driehoekjes, die ook op Soemba, Flores en Zuid-Celebes gelijkend te vinden zijn en op een weelderig ensemble van spiralen, dat kennelijk- verwant is aan het Alfoersche ornament van Ceram en dat van enkele Dajakstammen. Typeerend voor de laatste drie is een eigenaardige fondvulling van fijne, schuine streepjes, die nu eens in de cene, dan weer in de andere richting loopen en die nog op geen ander snijwerk zijn teruggevonden.

Daarentegen op West-Timor — het land der Atoni Timor — zie Ten Kate, T. A. G. II, s. XI, 1 — verdwijnt dit geveerde ornament geheel, maakt plaats voor een gesneden versiering met zeer onafhankelijke eigenschappen. Het baseert zich op een merkwaardige verdeling van het cilindrische vlak, die met de gebruikte motieven in nauw verband staat. Het ornaments- karakter is koel en strak, wat vooral uitkomt bij vergelijking met het wuife Beloneesche. En evenals Prof. Haddon voor het ornament van Britsch. N.-Guinea een bepaalde afdeling in groepen heeft aangewezen, zoo kan ook hier een gedeceerde splitsing plaats vinden met scherp omcchreven kenmerken. Al is het door onvoldoende herkomstopgave der voorwerpen niet mogelijk geweest, gelijk Prof. Haddon, deze aan de districtverdeling te toetsen, toch wordt dit opgewogen door de historische waarde van (het ornament, dat blijkens het prachtig materiaal van het Leidsch Museum minstens zestig jaar in dezelfde groepverdeling heeft voortgeleefd.

Wat dit West-Timoreesche snijwerk eveneens belangwekkend maakt, is de vorming van het fond. Bij enkele groepen is het ornament uitgesneden tegen blank gehouden fond, bij andere in de omgekeerde verhouding. Bij beide is het wegnemen der epidermis vergoed door een invulling met zwart was. Deze wordt op de bamboehuid ingewreven en hecht alleen daar, waar het snijden de ruwe onderlaag heeft blootgemaakt. Een effen, zwart fond zou te zwaar doen tegen het gele, blankgehouden ornament en vandaar dat de West-Timoreezen dit oplichten met allerlei varieerende arceeringen, die inderdaad verschillende schakeeringen doen ontstaan, een geestige zwart-witkunst, die men op dat eiland niet zou vermoeden.

Dit opzettelijk invullen met zwart kan men slechts gedeeltelijk terugvinden bij enkele Papoea* en Dajak-kokers. De arceering van het West-Timoreesche snijwerk en van het Indoneesische bamboe-graveeren wordt echter bij beide gemist. De Dajak van Centraal-Borneo vergoedt dit door de kleinste fondverdeling met zwart in te vullen en door de grotere met drakenbloed rood te kleuren: een gebruik, dat zelfs tot in de gemengde kuststreken is doorgedrongen.

In die half-Malacische streken vindt men een min of meer floralisch ornament, dat schitterend overtroffen wordt door dat van Centraal-Borneo en — blijkens de bamboekokers uit Sarawak en

Brocnei in het Britsch Museum — van Noord-Borneo, die beide ook zoo groot overeenkomsten toonen met de prachtige exemplaren door Dr. Nieuwenhuis meegebracht, dat een nauwgezet vergelijkend onderzoek wenschelijk wordt. Op meesterlijke wijze is hier mot een zoo gevaarlijk motief, de spiraal gewerkt, een elegant geheel, dat deze Dajaksche snijwerken naast die der Bataks en West-Timoreezen tot de meesterstukken in den Archipel maakt. Een eigenaardig feit bij dit snijwerk is het overheerschen van de toempal-verdeeling, dat echte, Indonesische siemotief, elders alleen bij vlechtwerk en weefsels algemeen gebruikelijk.

Het versterken van snijwerk door invulling van zwart is bovendien te vinden op de hoogst interessante beenen kokers van West-Timor, van zwart of wit op de beneden kalebasson, in de Timor-groep en N.-Guinea voorkomend. Deze toch diencn om de siri-kalk te bewaren en geven, alzoo een ongezocht aanleiding om de gesneden lijnen met kalk in te vullen. Een meer op zichzelf staand versiering met wit is daarentegen op de Dajaksche pagaaian te vinden.

Deze versieringen zijn alle in den engsten zin van het woord: vlakornament.

Het snijwerk van bamboekokers van Padang en Palembang geeft een gelcidelijken overgang aan. Hierop komt geveerd ornament voor, waarbij het fond gevormd wordt door schuin-uitgesneden deelen en zoo regelmatig en zeker toegepast, dat hier het voor Indonesie zoo zeldzame bas-relief van bamboe mag aangewezen worden, een primitieve uiting van reliëfwerk, zoo meesterlijk door Japanners beheerscht; een verschnijing, die terugkeert in het basrelief door gesneden huisverieringen in Midden-Sumatra.

Evenzeer een overgang tot reliëf-snijwerk geven de a jour gesneden ornamenten van Dajaksche huizen en de prauwersels, die in het Oostelijk Archipel-deel algemeen worden. Bcdo worden op uitstekende punten toegepast en dit bepaalt de bewerking. Men tracht den overgaaiig van huisnok tot de lucht geleidelijk te niaken door het fond van het snijwerk weg te nemen.

Dezelfde afwisseling in aspekt tracht men in deze deelen — ook op Sumatra — te verkrijgen door polyciroom ornament op planken te schilderen daardoor het bewegelijke van hot plastiek ornament te krygen.

Dit h jour snijwerk en de polychroom-beschildering behooen nog tot het echte, Indonesische siergebied. Het plastiek ornament als mooisierwerk valt geheel er buiten, is een be-sht overblijfsel van den inachtigen Hindoo-involed.

Op de eilanden, die wei ig gehinflenceerd zijti geworden, is bijv. het jneiiBchenbeeld, hot zoo geijefid onderwerp van plastieck bohandeling, primitief gebloven. Bij de Papoea's staat het ornament op de korwar in een verhouding tot do hoekige menschnfiguren en zelfs de zoo artistieke Dajaka zijn niet in staat hun bed den cenigo aantrekkelijkheid te geven. In hun plastieck versiering, waarvan de beenen mandaugrepen de besto zijn, bereiken zij in geen en deele do hoogte van hun vlakornament. De spiralen van dozen versieringovorm zijn letterlijk plastisch overgebracht, terwijl men in dat gewemol van fijne lijntjes rust tracht te bereiken door het uitboren van groote gaten, het toepas-

nen van grootere schaduwpartijen. Evenzoo de beeldstaven bij de Bataks.

Om mooie plastiek in het Indisch snijwerk te vinden niet men zich bepaaldelijk richten tot de vorsierde huizen op Java — helaas jammerlijk verdwijnend — en op Sumatra, tot de tempelversieringen van Bali, voor werkelijke beeldende kunst tot dat laatste oiland en de prachtige kransheften op maskers op Java en Bali. Die Balineesche beelden en die wapenversieringen vertoonen dezelfde eigenschappen; als de Jaatse een vogel- of mensch-figuur bedoelen en geven, staat deze beeldsculptuur weder hooger dan het reliëfornament, juist de omgekeerde verhouding van de Indonesische sierkunst, die in vlakornament het hoogste staat.

Dat gewriemel van fijne krulletjes, overdadig verspreid, die naturalistische motieven in overvloed toegepast, missen in de regel verhouding. Ze zijn niet rustig, neigen meer tot mooi-maken dan mooi zijn. Vooral is dat op te merken in de gesneden Javaansche schermen, in de versierde gamflan-instrumenten, die hun armoede in werkelijke sierkracht bedekken met overstejjenden overvloed.

Zeer eigenaardig toch, hoe ondanks de eeuwen van Hindoe-kultuur in den Archipel nog in onze dagen beide richtingen naast elkaar zijn blijven leven, hoe weinig wisselwerking zij op elk ander hebben geoefend.

Want de behersching van het beeld en de zwakheid van het abstracte ornament zijn tevens de kenmerken der Hindoe-tempels op Java. Voor den Hindoe-versierder is een natuurlijk gegeven als uitgangspunt dringend noodzakelijk; als hij dit mist en een abstracte vriesvulling moet maken, ontstaat een veelal verward geheel. Hij is als vorsierder in de cerate plaats een verteller, wie decoratief het leven rondom zich weergeeft of in rijke beelden van fantasie demonen vol krachtige expressie bicelt. Een fries met vogels en planten is ook nog voldoende om mooi verwerkt te worden, doch abstracte motieven zijn voor hem dood. De macJitige, allernobelste eenvoud der Dhyana-Bocddha op den Boroboe-toer, het juiste sieraan van een godenbeeld, waarvan de heerlijke Prajñaparamita in het Leidfich Museum van Oudheden een zeldzaam voorbeeld geeft, staan hemelhoog boven de vulling der paneelen aan die tempelruïne, waar bij de overdaad van krullende Renaissance nog zuinig wordt. Zoo'n omlijsting van een tempelpoort is zeer bijzonder door het Banaspatimotief, wakend boven den ingang, praetig gedacht om uitgevoerd; maar nu de bewerking der voetstukken, der basementen. Do gheccle ornamentatie runt, daar op wegdeinende spiralengolven, een groot, decoratieve font! Jje doordachte toepassing is hier vordrongen door een zweigen in versiering.

Volledigheidsalve zij lucr nog gewezen op de beworking der Balineesche beelden. Vincit men bijv. op Java beitelns en gutsen, die Bit beccle snijden zoozeer verlichten, op Bali is het mes, volgens verklaring van den heer C. M. Pleyte, het uitsluitend geroedschap gobioven.

Evenzoo mogen nog hier vormeld worden de hoornen lepels der Timoreezen, die naast de con-voudige uit Jdapperdop gesneden, als fraai verworde voorwerpen tot lang reeds de aandacht ge-niist hebben.

* Als hulpmiddel bij andere techniekeri doet do gesneden, houten stompel het meest dienst. Zoo gobruiken do professioneclle tatoeëersders by de Kajan-Dajaks een drukplankje, klinge, waar-mcc met zwart op do monschelijke huid wordt gedrukt in plaats der anders gebruikelijko voor-teoking (Nieuwenhuis, LXII hoofdst.). Klei-nere stem pels — lambagan — dienen by de Dajaks om do breedro vrouwonhoeden te be-drukken (Hardeland, lambagan). Op Celebes, in Saocsoe, past men dit bij het versieren van foeja too (zie Intern. Archiv f. Ethnogr. XIV, iv, 1901, bl. 160; toela) en op Java voor het drukken van een goedkoop soort Wajang-figuren.

Het geklopte aardewerk in den Ind. archipel wordt soms versierd door het slaan met houten staaffjes, waarin een regelmatig ornament is ingesneden. Direct snijwerk op aardewerk vindt men o.a. op Zuid-Celebes, waar naast geschilderde figuren ook gesneden lijnen voorkomen, die soms tot primitief bas-relief zijn uitgediept.

J. A. L.»

Literatuur: Dr. M. Uhle, Holz- u. Bambusge-rate a. N.-W.-N-Guinea. (Publ. K. E. M. Dresden) VI, 188G; Dr. A. W. Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, Leiden 1900; J. A. Loebfer Jr., Timo-reesch Snijwerk en Ornament, Den Haag 1903; J. A. Loebfer Jr., Bamboe ornament der Kajan-Dajaks, Den Haag 1903; J. A. Loebfer Jr., Het Ned.-Ind. bamboe-ornament. (Het Huis O. o. N.) 1906; Joh. F. Snelleman, Siermotieven v. d. Geelvinckbaai. (Els. Maandschr.) 1906; Joh. F. Snelleman, Versierde bamboe. (De Aarde e. h. volken) 1907; Joh. F. Snelleman, Bataksche en Timoreesche bamboe-kokers. (De Aarde e. h. volkoxi), 1907

Nieuwefiuis, Qu er (Iurch Borneo, II. Leiden 1007; <57 A. Loebfer Jr., Bamboe-snijwerk" en weefsels op Timor. (Bijdr. t. d. T., L.- en V. v. N.-I.) VII, 1908; J. A. Loebfer Jr., Bamboe in N.-I. (Techniek en sierkunst in N.-L.) 2, Amsterdam 1909; J. E. Jasper, Eenige proeven v. Ind. houtsnijkunst. (Het Huis O. o. N.) 1909; J. A. Loebfer Jr., Merkw. kokerversieringen uit de Z. - on O. Afd. v. Borneo. (Bydr. t. d. T., L.-O. V. v. N. L.) 65, 1911; J. A. Loebfer Jr., Over Indische bamboe-ornament. (Bijdr. t. d. T., L., o. V. v. N.-I.) 67, 1911; Xfrol Dr. A. W. Nieuwenhuis, Dio Veranlag-unt Vollcer (Int. Arch.) Ethnogr. Suppl. 1913; Noto eooroto, Iko. (Het N.-L. Huis, O. e. N.) 1913—1914; C. Spat, Bamboekokers v. Loe woe. (Els. Maandschr.) 1914; J. A. Loebfer Jr., Houtsnij- en metaalwerk in N.-I. (Techniek en Sierkunst in N.-L.) VIII. Amsterdam 1916; Joh. F. Snelleman, Bamboe-ornament v. Ceram (Indio) 1917; J. A. Loebfer Jr., Bamboe-ornament v. h. oil. Borneo. (Ned. Ind. O. on N.) 1918—19.

SO (JAV.). Zie G NET UM GNEMON.

SOA. Kampoengcomplex in Ngada(ziealdaar).

SOA SIWA (Ternat. SOAR Sid). Zio bij FATA LIMA, PAT A SIWA (slot)

SOA-SOA. Naam in do Molukken gegeven aan soort en van het hagedissengeslacht *V a anus* (zie onder VARANIDAE), waranen of bijwak (zie aldaar). Op Ambon op Batjan is deze naam ook gobruikelijk voor het Agamiden-geslacht *Lophwa* (zie AGAMIDAE).

SOBANG. Zio MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

SOBE-MEER. Zie ANGGI-MEER.

SODJOB. Bergtop op Celebes (zie aldaar onder a. <e NOORDARM).

SOEA. (ATJ.). Kreek, waarvan het water alleen by vloed of na zware regens een uitweg vindt naar zee.

Pl aats bepalingen op Atjhd zijn so ms met dit wo ord samengesteld: Soca^{tr} Glanggang Meura⁶, Soea^{*1} le Mirah. Soea" is ook de naam van een onderhoorigheid van Lho⁶- Pawdh Noord. (Zic aldaar). 三ノノ. **

SOEASA. Zie SOEWASA.

SOEBAH. Controle-afdeeling met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de afdeling Batang, residentie PSkalongan. Het bestaat uit de districten Soebah en Bawang en heeft eene oppervlakte van 4567 K.M².

SOEBAH. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Soebah, regent- echap en afdeling Batang, residentie Pekalo- ngan, met eene oppervlakte van 275,5 K.M.-. Het district telt 4 onderdistricten met 71 desa's. Op het einde van 1905 had het eene bevolking van ± C.8000 zielen. waaronder 30 Europeanen en 170 Chinezen/J'/'A.

SOEBAK. Naam van het, inheemsche wat erschap op B li; zie dl. I, bl. 122, 124, 127.

SOEBANG. Naam van controle-afdeeling, district en districtshoofdplaats in de afdeling Krawang, residentie Batavia. Het is tevens do hoofdplaats van de Pam-noekan- en TjiasSm-landen.'

SOEBANG-PAS. Pas in het Barisangebergto (Sum. Westk.), vooral bekend geworden bij het zoeken van de beste richting voor do spoorlijn tusschen de Oemblinkolenmijnen (Sa- wah Loento) en de zee (Emmahaven). De weg van Loebok Salasih naar Solok (zie LOEBOEK SALASIH) loopt erdoor.

SOEBANG SOEBANG (BAT.). Zie SCAEVOLA FRITESCENS.

SOEBI. Eiland der Natoena groep, waarop een kusthcht. Zie POELAU TOEDJOEH.

SOEDARA (DOEA). Een dubbelvulkaan met twee kegels van ongeveer gelijke hoogte (1373 M. volgens de Lange's trigonometr. bepaling) aan de N.O.-punt der Minahasa (res. Menado). Were! in 1893 door de Sarasin's bestegen (Entwurf einer geogr. geol. Besch. von Celebes, p. 11 en Tafel IX). , doch geen spoor van vulkanische werkzaamheid werd gevonden. De eerste bestijging geschiedde door Forster in 1880. Een schets van den top komt voor bij Koorders (Dicnstreis, Tafel X) ; een krater ontbreekt misschien geheel. Zio over de waarschijnlijke werkzaamheid v66r niet te langen tijd, bij Niermeijer in Tijdschr. A ar dr. Gen. 1907. 674. "

SOEDIANG. District van do onderafdeeling Maros.-(afdeeling Makasser, gouv. Celebes en Ond.). Was vroeger eene enclave van Gowa.

SOEFF, SOEFISME. Zie ISLAM, II, e.

SOEGL. Eiland behoorende tot de afdeeling Karimon. (Zie aldaar).

SOEHAD. Voornalig zelfbesturend land- schap in de W. Afd. van Borneo, afdeeling Sintang, onderafdeeling Siutang, gelegen aan den Zuidelijken Kapoeasoever. Tot voor 1916 werd het onbeduidende landschap bestuurd door een Radja met den tit I van Pangran. In dat jaar werd het op verzoek van het zelf- bestuur ingelyfd bij het rechtsteeks bestuurd Gouv. gebied (G. B. 24 ^uMei 1916 No. 15).

Literatuur. <L. J. K. Enthoven., Bijdragen tot de Geogr. van Borneo's W. Afd., T. A. G. 1903, bl. 174 vlg.

SOEKA. Een der zes Karo landschappen van do Bataklanden. Het landschapshoofd, die den titel sibajak draagt, oorepbnkelijk alleen hoofd van het zelfstandige dorp Soeka, bestuurt thans 1 woe ooroengs en 3 zelfstandige dorpen met totaal ± 10.000 inwoners

SOEKA PINDAH. Twee marga's in do residentio Palcbang, die een werkzaam aandeel hebben s eha I aan het laa ste verzet in dit gewest. Soeka Pindah Tdngan telt ruim 3500 zielen, verdeeld over 6 desa's, alle gel egen aan de Rawas rivier (linker zijrivier van de Moesi) een weinig beneden de pиаats, waar deze do Roepit opneemt. Verder benedenstrooms Moeara Roepit ligt Soeka Pindah Iilir met ongeveer 4300 zielen, vcrdeeld over 7 doesoens, waaronder Paoch met ± 850 en Batoe Koetjing met ± 350 inwoners, die beide brandpunten van den opstand waren.

SOEKABOEMI. Afdeling der residentie Pre-anger Regentschappen, groot 4030 K.M.² en verdeeld in 3 controle-afdeelingen, nl. Soekaboemi, omvattende het district Soekaboemi; Tjitjoeroeg, waartoe behooren de districten Tjitjoeroeg, Tjibadak en Palaboehan, eindelijk Djampang met de districten Djampang-tengah on Djain- pang-koelon ; derhalve in het geheel 6 districten. In het W. maken de Wijnkoopsbaai of Pfilaboeh- han-ratoe en do Zandbaai of baai van Tjilfitoe meer of minder diepe inhammen. De Zuidweste- lijkste uithoek heet Oedjong GSntdng. De afdeeling beslaat het Westelijkste gedeelte der residentie, nl. het gedeelte, gelegen ten W. van de lijn.dio van den top van de G6de in nagenoeg Zuidelijke richting loopt naar het punt, waar de Tji Bala- poelang in de Tji Boeni valt, welke laatste verder Zuidwaarts tot aan hare monding de grens der afdeeling vormt. De afdeeling Soekaboemi, waar een path aan het hoofd van het InJandsch be- stuur staat, maakt deel uit van het regentschap Tjandjoer. In 1915 telde haro bevolking ± 43500 zielen, waaronder ± 1600 Europeanen en 3500 Chineezeei en andere Vreemdc OOH-terlingen.

Het Noordelijk gedeelte der afdeeling wordt ingenomen door vulkanisch terrein, nl. do hellingen van den Ged6, den Salak, den Tjakraboeara, wicr toppen op de Noordelijke grens liggen on van den Halimoen; daarop volgt een breed brcccie- on mergoltcrein, terwijl zich langs do Zuidkust een kalkterrein uitstrekt.

Do tertiario brcccie, merge!s en kaKstoenen beslaan de grootste Zuidelijke helft der afdeeling. Ten Z. van de Tjilfitoe-baai komen zoowel schieffers en kwartsiciten, waarschijnlijk tot de krijt- formatie behoorende, als eeoene kwartzandsteo- nen aan den dag. Het aantreffen dezer laatste deed de aanwezigheid van steenkool vermoeden, welke ook in 1855 werd aangetroffen, echter niet in voldoende hoeveelheid om voor eene ontgin- ning op groot schaal in aanmerking te komen. Steenkool van goede kwaliteit werd verder gevonden in het eeoene gebergte ten Z.W. van do hoofdplaats Soekaboemi en in 1890 werd eene inaatschappij opgericht(Oot ontginning der terrei- nen, tot het land Tanisari behoorende. Na eenig' honderden tonnen kool te hebben verkregen, word do ontginning v/egens de geringe dikte der lagen gestaakt. In de bedding van do Tji Karang, een

zijriviertjes van de Tji Boeni on in dio van andero riviertjes in de nabijheid daarvan zijn kopcr-, zink- en loodertsen aangetroffen. De ontginning ervan is voorloopig niet loonnend gebleken.

Behalve de zeer belangrijke Tji Boeni zijn do volgende rivieren vermeldenswaard: de Tji Kaso en de Tji Karang, welke aan do Zuidkust uitmonden; de Tji Letoe welke in do baai van dien naam valt; de Tji Mandiri, eene belangrijke rivier, die op den rechteroever al het water opneemt, dat van het Noor delijk grensgebergte afvloeit, nl. do Tji Pelang, do Tji Tjatih met de Tji Leuleuj, de Tji Heulang en de Tji Mahi als zijrivieren en de Tji Tarik. De Tji Bareno is grensrivier met Bantam.

In deze afdeling zijn niet minder dan IGO erf-pachtsondernemingen, waarvan einde 1912 135 in exploitatie en waarop thee, koffie, kina en ook wel kapok, cacao, peper, cocosboom: en groentegeteeld worden. Op een viertal erfpachtsperceelen wordt veeteelt gedreven. Op overeenkomsten met de bevolking werken er een vijftiental rijstmolens, met water als bewegingskracht en alle in handen van Chineezen. De inlandsche landbouw bepaalt zich tot den verbouw van rijst en tweede gewas-fijen. Sawahs zijn tot vrij hoog in het gebergte, tot 1100 M. boven zee aangelegd. De inlandsche bo- volking vindt voor een aanzienlijk deel een mid- del van bestaan op de erfpachtsperceelen. Men treft die aan in allo zes districten van deze afdeling. In het district Palaboehan zijn vooral vele erfpachtsperceelen voor de cultuur van koffie, thee en cacao beatemd, uitgegeven. De meest bekende theeondernemingen zijn Sinagar en Para- kan-salak, resp. groot 2041 en 1747 bouws. De districten Soekaboemi, Tjibadak en Tji joeroeg (destijds genaamd Goenoeng parang, Tjiheulang en Tji joeroeg) maken het in 1823 door het Gou- vernement teruggekochte particuliere land Tji ko16, later Soekaboemi genaamd uit. De Gouverneinoms koffiecultuur in genoemde districten is thans geheel verdwenen en heeft plaats gemaakt voor eene vrijwillig cultuur van thee.» Arinsui- kor ia een niet onbelangrijk artikel van uitvoer.

Behalve de spoorlijn Buitenzorg — Soekaboemi — Bandoeng loopt door do afdeling de grooto militaire weg, die van Buitenzorg komt en zich bij Tjiandjoer aan den grooten postweg aansluit. Verder wordt de afdeling door vclc wegen door- eneden, dio vooral in de laatste 20 jaren belangrijke verbeteringen hebben ondergaan.

SOEKABOEMI. District met glijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling en afdeeling Soekaboemi, regentschap Tjiandjoer, residentie Preanger regentschappen. Het heeft eno oppervlakte van 225 K.M.², en telt 4 onder-districten met 11 desa's. V66r 1913 heette hot Goenoeng parang.

SOEKABOEMI. jloofdplaats van doglijknamige afdeling der residentio Preanger regentschappen. Zij ligt in cen bekooijck strck, aan den Zuidelijken voet van den Ge<16, op 602 M. boven zee. Zeer schoon is het uitzicht op de zacht glooiende om met een rijken plantengroei prijkende heuveln van genoemden vulkaan en op de heuvels ten Zuiden. Sedert den aanleg van do spoorlijn Buitenzorg Soekaboemi—Bandoeng is de plaats zeer vooruitgegaan; zij had op het eind van 1905 eene bevolking van ± 15.000 zielen, nl. GOO Europeanen, 12.000 inlanders en ± 2100 Chinesezen. Het klimaat is er aangenaam koel, gelijkma-

tig en betrekkelijk droog (de temperatuurschommeling tusschen 23 en 31° C.; do regenval is 3100 n .M.), waardoor de plaats bijzonder geschikt is tot herstellingsoord. Men vindt er dan ook two<2> zeer goede hotels. Zie voor het gezondheidseta-blissement Selabato geschicht door Dr. van Tijn, in Eigen Haard 18991 Ecn tweede daaraan verbonden inrichting, Selabintana, ligt 300M. hooger. Do gie zien van uo hoofdplaats zijn nader vastgesteld bij Ind. Stb. 1918 no. 291. <~> 11 T

SOEKADANA. Hoofdplaats van de onderafdeeling Sikampong van do afdeeling Sepoeth-Toelangbawang der residentie Lampongsche Districten, standplaats van den controleur. Door haar gunstige Jigging is de plaats een handelscentrum geworden van het Oostelijk laag- land der residentie. Voor de in- en uitvoer over zee ia het verbonden met de kustplaatsen Dja- boeng en Laboean Maringgai door slecht onderhouden en moeilijk begaanbare karrowegen. Door een 44 K.M. langen, goed onderhouden, gropten rijweg is de plaats verbonden met de afdeelingshoofdplaats Goenoengsoegih, dat ten N. W. ligt. Soekadana is een aardig plaatsje, met uitstekende pasanggrahan en telt ongeveer 1600 inwoners. de haYidel, voornamelijk van peper en boschproducten. wordt er gedreven door een aantal Palenibangers en Chineezen, die er toko's hebben en tevens de landsproducten opkopen. De bevolking is zeer gemengd, o. a. zijn er ruim 100 Palembangsche, nog geen 10 Boegineesche en 40 Javaansche gezinshoofden. De zuivere Lampongers zijn echter in de meerderheid;.

SOEKADANA. Landbeschrijving. Landschap, met do onderhoorige Karimata- en eenige langs de kwt gelegen kleine eilanden, behorende tot de onderafdeeling Soekadana, afdeling Kfitapang der residentie W. af. van Borneo (Ind. Stb. 1914 no. 487). Het vroeger zoo uitgestrekte ryk wordt thana begrensd door do riviertjes S. Melija in het N. en S. Sidoek in het Z; door het Paloeng-geb. in het O. en in het W. door de Chineescho Zeo, en heeft een oppervlakte van slechts 425 K.M.², met de Karimata eilanden 682 K.M.² en een totaal bevolking, ult° 1915, van 4G00 personen, bestaande uit Maleiers, zgn., „Orang boekit" of bergbowoners, eenige Javanen, Boegineezen en Chineezen. In het landschap wonon geen Dajaks. Voor do Karimata-eilanden, zie op dien naam. Over het algemeen is het landschap, ook langs do kust, bergachtig, op Hommigo plaatsen laag en lueraassig, terwijl geen rivieren van belang worden aangetroffen. Aan het hoofd van lot landschap staat een Pane in bahan; do tegenwoordige bestuurder, opgetreden in 1910, teekende de korte verklaring (G. B. 15 Jan 1912 no. 79). In 1908 werd er een land- Kchapskas opgericht. Behalvo do hoofdplaats Soekadana (zie aldaar), verblijfsplaats van den Panembahan, zijn er geen vennedingswaardige plaatson. Voor do voortbrengselen van den bodom, middelen van bestaan enz. der bevolking zie hot artikel BORNEO. To Soekadana word medio 1907 een tanning(cutch)fabriek in working gebracht.

G e s c h i e d e n i s. Om een beknopt overzicht van do geschiedenis van het rijk te geven, is het noodzakelijk do landschappen *Matan* en *Simpang* (zie aldaar), welke in vroeger tijd mot Soekadana een geheel vormdon, gelijktijdig te beschouwen.

In tegenstelling met andere rijken op Borneo's Westkust, is hot inogelijk van Soekadana een vrij aaneengeschakeld verhaal van het ontstaan, den bloei on het vorval tot gevcn. Volgens een niet bevestigde traditie werd het rijk gesticht door een Brawidjaja, een der vorsten van Madja-pahit, die de oorspronkelijke Dajaksche bevolking wist te onderwerpen en als vorst gehuldigd werd ; hij breidde ziju macht tot diep in de binncnlan-den uit, stichtto verschillende plaatsen — waar- onder waarschijnlijk ook het tegenwoordigo Soekadana, waar hij zijn zetel had — en liet na zijn dood een *gevestid* en uitgestrekt rijk aan , zijn zoon na. Deze, Pangdran Praboe Geheeten, gaf zijn jongeren broeder het landschap *Tajan* (zie aldaar) in leen en bleef zelf te Soekadana *i* gevestigd : diens zoon Pangdran Karang Toen-djoem was de eerste, die den titel Panembahan aani am. Zijn opvolgers breidden het gebied steeds uit, waardoor het rijk weldra tot grooten bloei geraakte. Omstreeks 1550, ten tijde der regering van Panembahan di Baroeh, stichter van Matan (waardoor we nu geruimen tijd Soekadana en Matan als eën rijk venneld vinden), vrschenen de eerst-e zendelingen van den Islam in het rijk. Zijn zoon, Giri Koesoema, omhelsde als Panem- bahan de nieuwe leer en huwde omstreeks 1600

met een dochter van den vorst van *Landak* (zie aldaar), waardoor na zijn overlijden het bestuur over beide rijken in 6en hand kwam. Met dezen vorst vonden de eerste aanrakingen der Neder- landers plaats. Het was nl. Van Waerwyck, die 25 Maart 1604 van het eiland Karimata (waar hij geankerd was) een sloep naar Soekadana zond om berichten omtrent den handel in te winnen. Het gevolg was, dat de factory te Bap.tam in 1607 (of 1606) Hans Roef naar Soekadana zond met het doel diamanten in te koopen, waarin deze naar wensch slaagde ; men besloot daarom de be- trekkingen nauwer aan te halen en zoo mogelijk aldaar een kantoor op te richten. Tot dat doel werd Bloemaert het volgend jaar met een zen- ding belast, welke tot een overeenkomst leidde met de vorstin (die inmiddels het bestuur — ook over Landak, waar vooral de diamanten werdeji gevonden — in handen had), welke overeenkomst evenwel niet de gewenschte resultaten opleverde. Hoogstwaarschijnlijk omdat Bloemaert met den Sultan van Sambas, die rechten op Landak pretendeerde, een meer daadwerkelijk contract had gesloten, nam de inmiddels aan het bewind gekomen vorstin van Soekadana (die hierin een gevaar zag) al heel spoedig een bepaald vijandige houding aan, en verbood o. a. alien handel aan de bewoners der Kariniata-eilanden (welke van uit S. bestuurd werden) met de onzen. Nietteuini had de Comp, op Soekadana een factorij gesticht en behaalde groote winsten met de diamanten en „bezoarsteenen“¹, welke zij van S. en Landak betrok. De toestand bleef zoo tot 1622, toen Soekadana door den Toienngoeng Bahoereksa, Boopati van Kendal, op last van Sultan Agoeng van Mataram Svcd aangevallcn en na eene Jiard- nekkige verdediging gen omen. Onze loge, zoo- mede die der Engelschen, welke zich eveneⁿ in S. hadden gevestigd, geraakten bij deze gele- genheid in brand, terwijl de bezetting (aan het hoofd stond Fr. Gouwenaer) naar het binnenland vluchtte. De oude Vorstin werd onttroond, mede- gvoerd naar Java, en keerde nimmer naar S. terug. Voor het eerst vinden we nu melding ge-

maakt van een kostbaren diamant, „Intan Ubi“ geheeten, welke in do geschiedenis van Soekadana steeds een groote rol heeft gespeeld. Dr. do Hacn, afgezant van J. P. Coon naar -het Hof van Mataram, ontmoetto 13 Aug. 1622 do oude Vorstin te Pingit, welke plaats haar als verblijf was aangewezen. en vernam van haar ge- schiedenis van den diamant; van de i steen, die hem toen vertoond werd, betwijfelde hij echter de echtheid (Van Dijk, bl. 182).

Het nu volgend tijdperk is eenigszins duister. Hoogstwaarschijnlijk evenwel kwam in 1623 de inmiddels nieerderjarig geworden zoon van de ontroonde vorstin, met erkenning der oppor- heerschappij van Mataram¹) onder den titel van Panembahan van *Mⁿliau* (zie aldaar) (waar hij zijn woonplaats had) aan het bewind en verwoorf later van een uit Mekka teruggekeerden Sjeich rang en titel van Sultan Mohammed Tsafioe²-din, waarna hij zich te Matan vestigde. Deze breidde zijn macht zeer uit : door uithuwelijking zijner zuster verkreeg hij zelfs de suprematie — voor korten tijd — over Sambas. De handel nam onder zijn betuur te Soekadana eveneens een groote vlucht, waarvan de Engelschen handig gebruik maakten en er een factory vestigden. Goli oem de Sultan overleed in 1650.

De Nederlanders, die na de gebeurtenissen van 1622 wel is waar de betrekkingen met Soekadana nimmer geheel afbraken, doch slechts van af do schepen handel dreven, zagen deze vestiging der Engelschen met leede oogen aan en von den eene geschikte aanleiding om de gehate concurrenten te verdrijven in het navolgend^e : Op het eind der 17e eeuw ontstonden twisten tusschen Soekadana en Landak (welk rijk toen weder afzonderlijk werd bestuurd), naar het heet over het bezit van den bekende diamant, op nrechtmatige wijze door den toenmaligen Sultan Zainoe³-din den Pangdran van Landak afhandig gemaakt. Hoe de diamant, die nu weer Danau Radja werd ge- noenid, in het bezit van Landak was gekomen, blijkt niet duidelijk. De Pangran, op wrank bedacht, vroeg hulp aan den Sultan van Bantam, belovende diens suprematie te zullen orkon- nen, indicn tot tuchtiging van Soekadana word overgegaan. Als gevolg hiervan were! in 1699 door Bantam eigenlijk om bovenvermeldo redenen door de Comp. (Bantam kon zonder hare toetemming niets uitrusten) een expeditie tegen Soekadana ondernomen, waarbij zich nog een aantal Landakkers aansloot, tegen welke vereenigde inacht do Sultan, hoewel dapper wcrstand biedende, niet bestand was zoodat hij ge- noodzaak was naar het binnenland te vluchten. Na een moedige verdediging van de factory door de Engelschen, moesten doze zich ten slotte over- geven, terwijl de plaats daarna werd verwoest, by welke geJegenheid de Hollanders veel buit maakten. De naar Kota-Waringin gevluhte Sultan Zeinoe³-din word van den troon vervallcn verklaard, het bestuur in handen gegeven aan een zoon zijns broeders, net den titel Panembahan, terwijl Soekadana (en Landak) als wingewesl van Bantam werd beschouwd. De Comp, vergenoegd zich] nct een ruime belooning voor de bewezen

1) De lieerschappij van Mataram schijnt ochter van zeer k ort ten duur te zijn geweest. Van Dijk zegt nl. uitdrukkelijk (bl. 190) dat S. in] 636 cijnjsbaar was aan Bantam.

+, ,tpwiiil haar hoofddoel : verdrijving der
gens.³ ; volkomen was bereikt; van een be-
P'de vestiging in Soekadana schijnt de Comp,
fich echter te hebben onthouden.

Het succes van Bantam was evenwel slechts
tijdelijk, daar de verdreven Sultan, met Boeginee-
sche hulptroepen (afkomstig van BandjCrmasin,
waar zich vele Boeginezen hadden gevestigd)
zich, met verdrijving van den door Bantam aan-
gestelden Panembahan, op den troon wist te her-
stellen, waarin hij van de zijde van Bantam geen
verhinderend ondervond. Sultan Zeinoe'd-din
overleefde zijn herstel slechts enkele jaren; zijn
opvolgers deden, veel moeite om Soekadana en
Matan tot vorigen bloei te brengen en slaagden, hierin
volkomen: langzamerhand kwamen Engelen,
Franschen en ook Chinescho jonken op de stad
handel driven. Een der nakomelingen van Sultan
Zeinoe'd-din, Sultan Ahmad Kama-
loe'd-din, gaf zijn broeder een strook gronds bo-
noorden Soekadana in erfelijk bezitten geschenke,
die or de negorij *Sim pang* (zie aklaar) bouwde en
aldus de grondlegger van het tegenwoordige rijk van
dien naam werd. Door huwelijkcn bleven de vorsten
van Soekadana en Sim pang steeds, aan elkaar
vermaagschapt en behield eerstgenoemd rijk zeer
Jang de suprematie over Sim pang. In- middels stond
Bantam in 1778 zijn lang vergeten rechten op
Soekadana aan de Comp, af, en werd KamaJoe'd-din
met deze verwisseling van Oppcr- heer in kennis
gesteld, zonder evenwel de Comp, als zoodanig te
erkennen. Zooals reeds gezegd, had Soekadana zich
horateld en de handel ter

W.kust grootendeels tot zich getrokken, hotgoen
den najver van den Sultanenstichter van Pontia-
na 邦 den Arabier Abdoer-rahman opwakte, wion
doze bloei een doorn in het oog was. Deze sluwo
bondgenoot van de Comp, wendde zich tot haar
om hulp, weJke dadelijk word verleend. Mot ver-
eoon de krachten word tot tuchtiging van Soekada-
na bcsJoten. Voor de stad gkoinen, bovond inon
deze bijna geheel verlaten -- de Sultan was naa.r
het Zuiden gevlucht, waarhoo hem nagenoeg
de geheele bevolking was gevolgd; toeh werd de
met zooveel moeite opgebouwde totaal
vernielcd, van den grond weggevaagd. Dit geschied-
de in 1786. Na deze verwoesting, waarinedo aan
Soekadana als rijk een einde was genaakt, bleven
de rclimatische vorsten slechts over Matan (of
K ajoeng) gezag uitoefenen. De verdreven Sultan,
aanvankelijk to Matan verblijfv houdende, verlog-
de spoedig zijn zetel naar Luja, aan do Kajoeng
en overleed in 1792, het bestuur van zijn zoon
Sultan Mohanied Djamaloe'd-din overlatende.
De door de (o)np, gedane pogingen om zich met
horn •• verzoenen zijn steeds nullokt. De Sultan
van P<7id ianah hud zijn doel volkomen bereikt;
de handel was naar zijn hoofdijlaats vurlegd.

Het verwoete Soekadana bleef goriuion tijcl
verlaten, terwijl do ongeving weldra tot schuil-
on verblijfplaats cliendo van beruchte zooroovors,
waarmede zelfs de Sultan spoedig gemeene zaak
maakte. Na ccrct in do verwoesting de hand te
hebben gehad, deed de Coimp, in 1799 een poging
om Soekadana weder op to bouwen, bonoomdo
tot Regent aklaar een prins van Mampawa, en
Hchonk hem den titel Pangcran, doch vorgeefs;
de Pangcran zag zich genoodzaakt naar Mam-
pawa terug te keeren. Geruimen tijd word do baai
van Soekadana de schuilplaats van oen goducht
roovershoofd, Datoe Tjamcrang, of Radja Sa-

brang gehceten, die zich als heer en meester in de
verlaten streken beschouwde, terwijl niemand hem
weerstand durfde bieden. In 1816 beproefdo- hij zelfs
een aanval op Simpang, doch werd terug- gcslagen, en
eerst in 1819 verliet hij Borneo's Westkust. Intusschen
nam het verval van Matan hand over hand toe. Om zijn
half-broeder Pangd- ran Mangkoe Rat Soema, die
rechten op den troon van Matan pretendeerde, tevre-
den te stel- len, schonk de Sultan hem de landstreek *Kinda-
wangan* (zie aldaar), doch deze volhardde bij zijn
pogingen om zijn broeder te verdrijven. Beide
broeders, zoowel als de Pandmbahan van Sim- pang
deden druk aan de zeerooverij mede, de Sultan van
Matan had zelfs een geheele vloot, die de kusten van
Borneo onveilig maakte en ook naar Riouw en Java op
roof uitging.

Zoo stonden, do zaken in 1822. Met andere staten
ter Westkust waren door het heratelde Ned. gezag de
betrekkingen reeds lang aange- ; knoopt, toen door
den heer Tobias, Commissaria op Borneo, een ini.
gezantschap (het hoofd er van was een half-broeder
van den Sultan van Pontia- nak) met brieven on
geschenken naar Matan en Sinpang word gezonden,
welke gezanten een goed onthaal vonden, terwijl de
vorsten toen, reeds de belofte aflegden den zeeroof
zooveel mogelijk to zullen keeren. In den loop van dat
jaar evenwel werd door roovers van Matan do Nederl.
kotte Hermina afgecloopen. en de born anning
vermoord, zonder dat de Vorat pogin- gen had gedaan
(hij was zelfs wellicht medo-, plichtig) oin zulks te
verhinderen. In dien tijd deed Raffles, van Bcnkoelen
uit -- wetende dat, de, vorsten van Simpang en Matan
nog niet door contracten aan het Gouv. verbonden
waren -- pogingen om hen aan zich te verbinden.,
waar- naar vooral de vorat van Matan -- schuldba-
wust -- wel ooren had. De Hollanders waren hem
echter voor ; in Nov. '22 vertrok (op last van den Com
missaris) de heer G. Muller van Sambas om met Matan
en Simpang de oudo betrekkingen te hernieuwen,
terwijl zich bij ho in aanHloot de majoor Radja Akil
met 6 bewapendo ini. vaartuigen. Radja Akil was de
kleinzoon van Radja Jahja, sulan van Siak, die door
zijn schoonbroeder op het laatst der 18e eeuw was
verdreven en met zijn nakomelingen een zwer- vend
leven leidde. Akil wist, vooral door per- soonlijken
nood, zijn naam bijzonder bekend te- inaken, had oen
oigen vloot, met door hem aan- gesteld officieren en
manschappen to zijner bcschikking en streed in
verschillende oorlogen. In 1815 bonoomdo de
toenmalige Eng. resident van Banka hem tot hoofd de
Billiton, terwijl hij bij het herstel van het Ned. gezag
als majoor in dienst van hot Gouvernement overging
en aanvankelijk uitstekende diensten boewe.

Bij do komst van Muller was de regering ia Matan
nog steeds in handen van Sultan Mohammed
Djainaloe'd-din, terwijl de PanCmbahan van Simpang
tovens Rijksbestierder van Matan was. De
onclcrhandelingen leidden tot voor- loopigo
overeenkomsten, do basis van do later gesloten
contracten vormende; in hoofdzaak atonden beido
vorsten hun rijk aan het Gouv. af om hot in Icon terug
to ontvangen. Hoewel do Sultan toestond dat met den
Panembahan van Simpang afzonderlijk onderhandeld
word., wenschte hij toch zijn oudo rechten op dat land-
schap to handhaven, torwijl het Gouv. zich do

rechten op Soekadana (in 1775 door Bantam aan do Comp. afgestaan) voorbeheld, doch vergunning verleende, dat vervallen rijk door bevolking enz. weder op te richten. De Kari-mata-eilanden evenwel zouden onder het onmiddellijk gezag van het Gouv. koncn. Verder behelsde de overeenkomst o. a. bepalingen omtrent betuiging der zeerooverij, het heffen van belastingen, het toekennen eener schadeloosstelling aan de vorsten wegens derving van inkomsten enz. Na het hijschen van de Nederl. vlag te Simpang Bengadong (toenmalige verblijfplaats van den Sultan van Matan), zoomede op de plek waar vroeger Soekadana gestaan had en op de Kari-mata-eilanden, had de hecr Muller zijn taak volbracht. Deze voorloopige overeenkomsten werden in hoofdzaak in 1823 bekrachtigd.

In 1827 maakte zich de Sultan van Matan aan een daad schuldig, die verstrekkende gevolgen had. In dat jaar strandde op de Karimata-eilanden een Nederl. schip, waarvan de bemanning en een groot gedeelte der lading werden gered door het — van wege het Gouv. over die eilanden aangesteld — hoofd Batin Galang (een voormalig zeeroover, doch die sedert het Gouv. zeer aan zich verplichtte). De Sultan van Matan beschouwend de zich (niettegenstaande het gesloten contract) nog steeds als hecr over die eilanden, eischte van Batin Galang dat hij de lading zou uitleveren, hetgeen deze weigerde. Na een wanhopige verdediging werden Galang en diens breeder gedood en de gescheurde Nederl. vlag door den Sultan als zegeteeken naar Matan gevoerd. Deze daad kon de Regeering niet ongestraft laten; met behulp van Radja Akil werd tegen het vijandige Matan (dat intusschen terdege versterkt was) opgetrokken. Na het veroveren van een aantal kftentengs, waarbij door den vijand moedig weerstand werd geboden, werd eindelijk de hoofdplaats bereikt en verlaten gevonden. De bevolking werd vergiffenis toegezegd, indien ze vrijwillig in onderwerping kwam, terwijl de Sultan daarop, van alien verlaten, zich met zonen en bloedverwanten in de binnenlanden schuil hield.

Tot bejooning voor zijne veelvuldige diensten werd Radja Akil door het Gouv. tot Sultan van Soekadana (met de onderhoorige Karimata-eilanden) aangesteld en besteed den troon onder den Xitel Radja Akil dipfirtoean Sjah di Brussel. De vervallen plaats Soekadana werd hem als verblijfplaats aangewezen en verrees weldra onder den naam Nieuw-Brussel, welke naam intusschen jneer en nicer in onbruik geraakt is. Zijn verhouding tot Matan en Simpang evenwel was minder gemakkelijk te regelen. In 1829 overleed de afgevoerde voortvluchtige Sultan van Matan en door het Gouv. werd als zijn opvolger bestemd en benoemd de Pangeran van Këndawangan, zoon van een halfbroeder van den overleden Sultan, met den titel Panembahan Anoni Kfisc/eina Nagara (en hiermede dus een cind gemaakt aan het Sultansbestuur in Matan), die bij zijn aanstelving het oppergezag van Nieuw-Brussele moest erkennen; in hetzelfde jaar was waarschijnlijk de Panembahan van Simpang gestorven, terwijl Kijn opvolger mede de opperhoorigheid van ge-noemd rijk erkende.

Intusschen bleek Radja Akil als Sultan in geen enkel opzicht aan de verwachtingen te beantwoorden; zijn aanstellerij, inhuligheid en heerschucht deden de bevolking verloopen, vooral edi

tor nam hij do Vorsten (die hem zelfs alto gohoorzaamheid ontzegden) en hoofden tegen zich in en in het algemeen liet de erkenning van zijn gezag alles toewenschen over. Doch ook door den hoogen toon van den nieuwen Sultan ontstond tusschen hem en den toenmaligen Resident een onaangename verhouding, welke zoo hoog liep, dat in 1831 beiden naar Batavia werden ontboden tot vereffening der beslaande geschillen. Dit alles leidde tot het sluiten van een contract (12 Maart 1831 bekrachtigd), waarbij verschillende aangelegenheden werden geregeld, terwijl op de hoofdplaats een fortje werd gebouwd met een kleine militaire bezetting, welko in 1834 reeds weder werd ingetrokken en vervangen door een posthouder en 5 politie-oppassers.

Intusschen bleef inzonderheid de Panembahan van Matan alle gohoorzaamheid aan den „Siak-ker“ (zooals de Sultan door de bevolking smadelijk werd aangeduid) ontzeggen en verneede zelfs alle aanraking met hem. Tot eene uitbarsting kwam het evenwel niet, omdat in 1833 de Panembahan op aandrang van het Gouv. afstand van den troon deed, terwijl zijn broeder, Tjakra Nagara, bestuurder van Këndawangan, tot Panembahan werd verheven. Deze weigerde later evenwel het bestuur te aanvaarden, zoodat het landschap feitelijk eenigen tijd zonder wettigen bestuurder was, totdat in 1837 Anom Kesoema Nagara weder in zijn vroegere waardigheden werd hersteld en zyn broeder in 1839 als vroeger met het bestuur over Këndawangan werd belast, onder het oppergezag van Matan.

In 1837 werd met den Sultan van Soekadana een nieuw contract gesloten, waarbij de scheiding van het Matansche rijk van Soekadana werd uitgesproken, welk rijk voortaan alleen zou bestaan uit de Jandschappen Simpang en het oude Soekadana (Brussel), terwijl in 1845 eindelijk een dergelijke bepaling werd gemaakt betreffende Simpang, zoodat den Sultan nog slechts het oppergezag over de Karimata-eilanden waarvan de hoofden evenwel door het Gouv. werden aangesteld, bleef toegekend.

Door zijn wanbestuur was Sultan Abdul Djalil Sjah (zooals hij ook wordt aangeduid) niet in het minste erin geslaagd Soekadana tot vroegeren bloei te brengen. Hij overleed in het jaar 1849, een belangrijke schuld aan het Gouv. nalatende, en werd opgevolgd door zijn zoon Tongkoo b. Csar Anom; wien echter door het Gouv. slechts de titel van Panembahan werd verleend.

Sedert do afscheiding der Jandschappen Matan en Simpang zijn orde en rust betrekkelijk in die Jandschappen teruggekeerd. Wei ontstonden vooral in het Simpangsche nu en dan conflicten tusschen de bevolking en den vorst, waarmede volksverhuizingen plaats grepen, doch het Gouv. behoefde daarbij niet kraeftdadig tusschen beide te komen. In 1914 moest echter in Matan wegens verzet, waarvan de oorzaken moeten worden gezocht in te ver gedreven godsdienstvervolging en ontvredenheid over hecrejdicnston, belastingen en afschaffing van verplichte persoonlijke diensten bij de Jooden, gewapenderhand worden inzegenren. Ook in Simpang was militair optreden noodig in 1915; vermoedelijk waren kuiperijen van vrede in 1911 afgezetten Pane in ball en daaraan niet vreemd. De met de verschillende landschappen gewonten contracten zijn nu en dan vernieuwd of gewijzigd, zie onder

MATAN en SIMPANG. Mot Soekadana wrden na 1837 nog contracten aangegaan in 1859, 1861, 1881 en 1888. Na don dood van den Pancm- bahan Tengkok Poetra in 1910, clio in 1878 Tengkok besar Anom was opgevolgd, word door den nieuwen bcstuurder Tengkok Andoct op

1 Juli 1911 do korte verklaring afgelegd. In 1908 word voor Soekadana een landschapkas opgericht.

Literatuur: P. J. Veth, Borneo's Westcr-Afdccing... enz., Zalt-Bommel, 1854 — 1856, 2 din.; Mr. C. L. D. van Dijk: Neerland's vroegste betrekkingen met Borneo... enz., Amsterdam, 1862; E. B. Kielstra, Bydragen tot de geschiede- nis van Borneo, s W.-Afdf, Ind. Gids, 1889, '90/92 en '93; J. P. J. Barth Overzicht der afd. Socka- dana, Verh. Bat. Gen. Deel 50 (1897); Bijl. Hand. St. Gen. 19 11/12. no. 301 -14 =15; A. G. 1912 biz. 320 vv. . . 3., 用融#金湖.

SOEKADANA. Hoofdplaats van het landschap van dien naam (zie aldaar), eertyds een beroemde handelsplaats, de groote markt van Borneo's Westkust, tegenwoordig slechts van historisch belang. In 1786 werd de plaats door den Sultan van Pontianak met behulp van de O.-I.C. geheel verwoest en de bevolking verstrooid. Na haar wederoprichting in 1828 heeft Soekadana nimmerdobelangrijko plaats van vroeger ingenomen; do baai werd hoe langer hoe minder bruikbaar gevolge van de aangroeiende koraalriffen, doch vooral sedert 1895, toen de bestuurszetel en daarmede dohan de naar het Zuidelijke Ketapang, (in Matan) werd verlegd, heef het alle beteekenis verloren. Van het ter plaats gebouwde fortje is niets meer over. Eenige levendigheid werd er weer gebracht door de oprichting eenertannine fabriek op Pool IU Datoek, een paar K. M. ten Zuiden van do plaats, in 1907. Doch deze fabriek werkte ongeregeld on werd in 1911 weer gesloten; zij had to k a in pen met bezwaarlijken aanvoer van grondstof en moeilijken afzet van liet product in Amerika. Do bevolking telde in 1906 ± 900 zielen, waaronder op het Gouvt's gebiecl, de z.g. □ paal, 530 zielen, hoofdzakelijk Malcicrs en Chincezcn. Do plaats wordt door Chinesecho Htoointertjes aangedaan.--

SOEKADANABOCHT is de groote, voor hot Z.W. en W. geheel open inham met geiinge d'ep- te, welite aan do We tkust van Borneo wordt gevormd door hef. ver oni do Z.W. ui stokende eihnd Maja. De Borneowl bestaat uit laag, be- grocid moerasland, dat bij hock Goening booger en hier en daar rosig word I en overgaat in een rij heuvel-i met drie suikerbroodvormige, konbaro toppen rond het plaatsjo Soekadana, dio aan- slui en aan hot hooge achtergelegon berglmd. In hoi diepsL van de bocht is de kust weer liag, moorastig en dichtbegroeid, evenah do Zuid- kust. van Maja, welko Hat st o bij hoog water tot, diop bondwaarts in onderloopt; aan dezo Liatste ligt do rotsheuvel Satai op den ui springenden hoek ve n dien naam. In den N.O. loek der baai mondt de Sompangrivier ui. over een breedc, zeer ondiepo, zachtu niorderbnk on tusseben don Borneowl en M ja do S811. L Ma ja, de Z.- lijk Hfe mond van do Kapoeisdelta, over een diepe- re vlak e met harden grond. L-ings den wal li t, beN. den uitspringenden mond dor Pawanrivier, een zeer smolie droojiv. Hondo kustbank, welko Brekl tot do Sempndehelanden en aan do Z.O. en Z.W. hoeken van Majavindu men steile, hardo ban-

ken; buiten cleze daalt een zeer breede modder- bank overal met flauwe hellingen af naar het midden dor baai, waar de diepte nog zeer matig is. Bij hoek Goenoeng en bij Soekadana liggen onder de kust rotseilmdjes en Z.W. van de plaats op eenigcn afstand van den wal, hot rotsig. dicht begroeide Ejoe mt a met een kenbaren kegel- vormigen piek; overigens i. ? de bocht volkomen schoen.

Z.W. van het eiland Maja ligt, op grooten afstand, het hooge, berggachi' e Krimata meb omliggendo groepen, van welke de L%jah- en Vogelnes eilmden beW. de bocht van Soek idina.

Van November to, Februari is de wind Noordelijk en trekt overdig als zeewind s: erk mar het Westen, des nachts a Is landwind minder naar het Oo ten, van Maart tot Oci ober is de wind Zuidelijk me dezelfde neigingen, in October is de li nd wind in den re gel Oost en krachi ig, de zee- wind zwak. Regen komt het gheele jaar door voor, de mees e neerslag valb in October tot en met Januari, de min te in Juli, Augustus en September. Onweders komen herhaaldelijk voor in den Z.O. moesson. Deze kenmerkt zich door heige luchten. en grauwo nevelwolken mbij den horizon; bij heldere bovenlucht en kracutigen wind is het dan meermalen buitengewoon heig, welko weerges. oldheid *tongarah* potfi/w word genoemd. Stroom staat er niet in de baai, de vertikal waterbeweging is sterk overheerschend e >kel- daagsch en loopb uiteen van 5 tot 0.5 M. Zie Zeenian-rid-i deel III-

SOEKAHARDJA. District van het tot Soesoehoensan gebied behoorende gclijknamige onderregentschap, afdccling en residentie Socrakarta. Het heef zes ondrdistricten met name Soek4- hardja, Boetakredja, Bangsri, Soegian, Kepoeh en OctCr en had op het cinde van 1905 eeno bevolking van 53.000 zielen, w o een paar Europeanen en 100 Chineezen. Soekahardja ia de standplaats van den onder-regent of I liwon van de t wet dis- tricten Soekahardja en Tawangsari, en tevena van het districtshoofd (pan^woo-district) van Soekahardja. De hoofdplaats ligt aan den rijweg Solo-Wonogiri.

SOEKANEGARA. Controle-afdeeling met gelijknamige hoofdplaats in het regentschap en do afdeeling Tjianclpcr, residentie Preanger Regentschappen en verdeeld in 3 districted nl. Pagela- ran, I'jibeber en Siidangbarang. . ■ u

SOEKAPOERA. In 1G41 word door Sultan Ageng van Mataram een regentschap van dien naam gesticht, welks hoofdplaats inoct geweesi zijn op de plaats, waar thans Sockaradja (afd, Tasikinalaja, residentie Preangcr Regentschap- pen) aan de Tjiwoelan ligt. In 1686 (officieel 1705) kwam dit regentschap aan de O. I. Compagnio; in 1818 werd het met do regentschappen Soein^: dang en Limbangan tot eene afdccling van hot nicmvs' gewest Preanger Regentschappen samon- gevoegd, totdat het in 1859 cone afzonderlijko afdeeling werd. Intusschen was Manondjaja de hoofdplaats van het regentschap geworden. In 1870 werd het in twee afdcclingon gesplitst, nl; Sockapocra on Sockapoera kolot (zie aldaar), welko splitsing in 1901 weer opgehevon werd. Toen wrden toch de afdcclingen Tsaikmalaja en Sockapocra kolot opgeheven en gevoegd bij de afdccling Sockapocra. Het hoofd dezor afdeeling, de assistent-resident kreeg echter tot nd- plaats Tasikinalaja, terwyl den tocnmaligen ro-

gent vergund werd, voorloopig te Manondjaja to bl
kiven wonen. Toon doze stierf, vestigde zijn op-
volger zich to Tasikmalaja. Bij Ind. Stb. 1913 N^o.
856 is de naain Soekapocra van de afdeeling en het
regentschap veranderd in dien van Tasik-tnalaja,
zoodat dio daarmede thans tot de ge-chieidenis
behoort.

SOEKAPOERA. Vroeger controle-afdeeling met
gelijknaDnge hoofdplaats van de afdeeling en het
toenmalige gewest Probolinggo. Thans is het nog de
standplaats van het districtshoofd van TGnggfr,
controle-afdeeling en afdeeling Pro- boliriggo,
residentie Pasoerocan. Zij ligt, S50 M. hoog, aan den
weg van Probolinggo naar den Bromo, y ; ,

SOEKAPOERA-KOLOL. Naam van een gewe-
zen afdeeling van de residentie Prcanger Regent-
schappen. Toen in 1870 het Preanger stelsel afge-
schafte en de geheele indeeling dezer residentie
gewijzigd werd, is de afdeeling, tevens regentschap
Soekapocra in twee afdeelingen gesplitst en kreeg de
AVestelijke, a I s meer. vonden- de hoofdplaats
werd. De afdeeling kreeg een eigen assistent resident
en een z.g. „zelf Btandigen pathi", doch bleef
ressorteren onder het regentschap Soekapocra. In
1901 werd zij ech- ter weer opgeheven en met de
toen eveneens op- geh v. n afdeeling Tasikmalaja,
weer gevoegd. bij de afdeeling en het regentschap
Soekapocra, waarvan de hoofdplaats toen
Tasikmalaja werd. De naam behield dus van 1901 af
slechts een ge- schiedkundige betekenis.

SOEKARADJA. District van de controle-af-
deeling, het regentschap, de afdeeling en residentie
Banjoem.as -; met eene oppervlakte van 138 K.M.
. Het district telt 94 desa's met ± 100.000 inwoners,
waarvan 70 Europeanen en GOO Chinese- zen en
andere Vreemde Oosterlingen (1915). De
gelijknamige hoofdplaats is een bedrijvig
handelsplaats. Zij ligt aan een driesprong van
wegen, die vocren naar Banjoemas, Poerwokfirtu en
Poerbolinggo.

SOEKARADJA. V66r 1913 district met gelijk-
namige hoofdplaats van de controle-afdeeling
Mangoenredja, regentschap en afdeeling Tasik-
nalaja, thans de naam van een onderdistrict, re-
Bidentie Preanger Regentschappen. De plaats was
vroeger de hoofdplaats van het in 1641 ge- stichte
regentschap Soekapocra (zie aldaar en bij
PREANGER REGEM'SCHAPPEN, G e - B c h i e d
e n i s).

SOEKARANDA. Nederzetting in de afdeeling
Langkat van het gouvernement Oostkust van
Sumatra, aan den middenloop der Wampoe, met in
de omgeving uitgestrekte rubberondernem- gen .

SOEKASADA-PANDJII. District van de afdeeling
Boeleleng, residentie Bali en Lombok.

SOEKIT DJAMPANG (JAV.). Zie PASPALUM
CO NJ UG AT UM.

SOEKET KALADJANA (JAV.). Zie PANICUM
MUTJUM.

SOEKIT KREMI (JAV.). Zie CASSYTHA.

SOEKIT M6NIR (JAV.). Zie PASPALUM
SCROBICULATUM.

SOEKMA DILOEWIH (JAV.). Zie GUNNERA.

SOEKOE. Het woord soekoe, dat in het Ma-
leisch „poot**", „been", „vierde deci" beduidt, komt
als benaming van bepaalde groepen der

Indonesische volksorganisatie bijna uitsluitend voor
op het ciland Sumatra, op het daarbuiten gelgeen
stuk van den Malcischen rechtskring (het Malcisch
schicrciland, den Riouw-archipel en een stukje
Westkust van Borneo), en op Billiton. Het eenige
geval — naar het schijnt —, waarin men soekoe nls
naam van een volkscom- plex cidens in Indonesie
ontmoet, is op Solor — en eenige naburige cilanden,
waar het stamgenoo- tendorp gezegd wordt soekoe
te heeten; doch ininsschen is hier misvatting in het
spl.

Is het woord soekoe op Sumatra, in Riouw enz.
als naam van een volkscomplex zeer ge- bruikelijk,
het daardoor ftangeduide volkscom- plex is voor
verschillende streken aldaar zeer verschillend. Dat
c. ft voor Europeesche on- derzoekers zwaarigheid.

De centrale plaats wordt ingen omen door het
soekoe-wczn ter Sumatra's Westkust, in het
Minangkabausche land. De naam „vierde deer, voor
de Minangkabausche soekoe in het grootste deel van
dien rechtskring sch nt doorzichtig. Im- mers zijn da
ar sinds oude tijden de talrijke ge- slachten of
omvangrijke verwantencomplexen der bevolking
samengebracht in vier groote groepen,
onderscheidenlijk veelal genoemd „de negen" (n&n
IX), „do vijf" (nan V), „de vier" (nan IV) en „de zes"
(nan VI; soms „de zevcn» nan VII); uit welke
namen men vermoedelijk mag opmaken, dat deze
soekoe's voorheen negen, vier, vijf en zes (of zeven)
geslachten hebben omvat, hoewel die aantallen
tegenwoordig lang niet altijd meer uitkomen.
Aangzien deze soe- koe-indeeling geen verband
houdt met Indone- sische verwantschap, en
aangzien de volksver- levering zelf dit soekoe-
wczn aan den zoon van een moeder Jndo Djati
("Hindocgeslacht") toe- schrijft, ondersteJt
Westenenk, dat de invoering van deze
geslachtenunies — in dl I bl. 759 vergele- ken met
een unie van b v. Bredorod met een paar andere
middeleeuwsche geslachten — een admi- nistratieve
maatregel moet zijn geweest, afkom- stig van de
oude Hindoovorsten van Minang- kabau. Deze
indeeling van de 22 a 27 Minangkabausche
geslachten of kampoengs (II bl. 264) in vier
soekoe's, die derhalve door het hecld land verspreid
wonen, bestaat nog wtcedH; en elke
Minangkabausche dorpsgemeente of nagari (I bl.
636; II bl. 747) bevat geslachten uit twee drie of vier
dezer soekoe's. Deze soekoe*s als ge- heel hebben
geen eigen besluit- (en geen eigen reel)ten of
bezzittingen; maar wel heeft elk stuk eencr soekoe,
voorkomend binnen een bepaalde nagari, zijn eigen
besluit, rechten en soms bezittingen. De term
sockoe-hoofd of sockoe-hoof- den ter Westkust ziet
dus op het (eerste-) hoofd of op alle hoof den van
zulk een tot e6n nagari beporkt soekoe-stuk. De
jeden van zulk een soe- koe-stuk zijn allerminst alien
van eencn bloede.

Een terminologische afwijking van het hier
vennelde doet zich voor in dat deel van het Mi-
nangkabausche land (met name in het Solok- sche),
waar de naam soekoe gegeven is aan de
oudinheimsche geslachten of kampoengs zelf (die
dan dikwijls Hindoesche eiggennamen schij- nen te
hebben gekregon). In dit bijzondere geval beduidt
sockoe-Jioofd derhalve: hoofd van een
Minangkabausch geslacht.

Waar zich builen het Minangkabausche land
Minangkabausche kolonies bevinden (Atjdh,
Bovcn-Djambi, het Maleische schiereiland, Siak,

enz.), daarheen hebben zij hun sockoe-wezen megevoerd, doch in stork gewijzigden zin. Soekoe tocht zigt daar noch op een geslacht-tenunie, noch op een ink 1 geslacht, doch op een complex van lieden, die uit een zoldre streek van Minangkabau afkomstig zijn. De soekoc's heeten daar dan ook naar die streken van her-komst, b.v. soekoe Tanah Datar, soekoo Kam-par enz.; in Siak slijnt hun aantal beperkt tot vier, in Atjeh en elders niet.

Soekoe als naam van bevolkingscomplexen komt evenwel ook by andere rassen dan het Minangkabausche voor; en daar in doze andere gevallen de naam „viorde doel" geen zin meer heeft, is hij wellicht aan het Minangkabausche epraakgebruik ontleend. Zoo wordt een enkel maal het Gaj 5sche geslacht (I bl. 730) behalve a 1 8 koeroe ook als sookoo aangeduid; zoo is in de Lampongsche districten soekoe dikwijls de naam van de ver wanton wijk in @on dorp (I, bl. 636, II bl. 518); zoo is tot Sumatra's Oostkust de Malcische bevolking goorganiseerd in territoriale groepen (groter dan dorpsgemeenten), die soekoe heeten (I. bl. 759), onderdeelen van de zelfbesturende rijkjes zyn, en op haar beurt in indeoks of onderzoekoo's zyn gesplitst; zoo wordt de naam soekoe in Riouw op on Billiton gegeven, aan niet-genealogische complexen van de zooge-naamde zccmenschen of orang laet.

Aangezien vanouds on dor Europeanen een legende bestaat, dat men niet trouwen mag binnen zijn eigen soekoe (II bl. 749 en 747), dient daarover nog uitsluitel te worden gegeven. De Minangkabauer mag niet trouwen (II bl. 118) binnen zijn eigen „goslacht"; waar dat ge-elacht dus, als in Solok, soekoe heet, mag hij niet trouwen binnen zijn soekoo, doch waar het kam-poeng heet, mag hij gerust trouwen binnen zijn geslachtenunie of soekoe, mita hij het doo met een vrouw uib een. andero kampoeng dor soekoe dan zijn eigene. De Maleier van do Oostkust mag cvengoeid binnen als buiten zijn territoriale soc-koc-groep huwen.

De soekoc-hoofden ter Sumatra's Westkust, die ingevoerd zijn door het Nedcrlandsche gezag ter wille van cultuur- en hoerondiensten (I bl. 637) die b. v. in oudere eruptiefgesteenten, benevens uit mesozoische lagon. Aan do steile kusten van allo eilanden vindt men veelal de voor de Molukkon zoo karakteristieke rifkalkterrassen. Do beste ankerplaatsen 通 in de Vesuvius-baai, aan de Zuidkust van het Westelijk cinde van Soela Mangoli, en de baai van Sanana op Soela Sanana. De plantengrooi is zeer weeldrig; op het laatste eiland zijn echter groote alang-alang-veldon, door don roofbouw.

De bevolking dor groep onderscheidt men in: le. Soelanezen, die verreweg het talrijkst zijn (ruim 12000 van de 15000). Zij bewonen do kusten van Soela Sanana en do strandvlakte van Oostelijk Soela Mangoli. Soela Sanana is hot best bevolkte ciland, met ruim 10000 bewoners, waarvan 3000 in de hoofdplaats Sanana. Do Soelanezen zijn Mohammedanen. 2e. Verschillende heidensche stammen, die do kusten van Westelijk Soela Mangoli en van Taliaboo bewonen (samon ruim 2000 zielen). Een dool dor heidencn leidt nog ccn zwervend loven in hot binncnland van Taliaboo; hot bestuur tracht hen tot vaste vestiging to doen overgaan. 3o. Enkele Mohammedaanscho dorpen aan do West- en Zuidkust van Tali iboe, waarvan Likitobi aan de Zuidkust. verreweg liet grootst is (ruim 600 inw.).

SOEKOEFIRTO. Tot 1918 do naam van het tegenwoordige district Kaliaat (zie Ind. Stb. 1917 no. 692) van do controle-afdeeling en afdeeling Djimbfir, regentschap Bondowoso, residentie BCsoeki. Het district telde 51 dcsa's met ruim 100.000 inwoners, w.o. 160 Europeanen en 30 Chinesezen (1905). Do loofdplaats is Kalisat, eeno volvarehde plaats en aanvangspunt van do

SOEKOEFIRTO. Tot 1918 do naam van het tegenwoordige district Kaliaat (zie Ind. Stb. 1917 no. 692) van do controle-afdeeling en afdeeling Djimbfir, regentschap Bondowoso, residentie BCsoeki. Het district telde 51 dcsa's met ruim 100.000 inwoners, w.o. 160 Europeanen en 30 Chinesezen (1905). Do loofdplaats is Kalisat, eeno volvarehde plaats en aanvangspunt van do

SOEKOEFIRTO. Tot 1918 do naam van het tegenwoordige district Kaliaat (zie Ind. Stb. 1917 no. 692) van do controle-afdeeling en afdeeling Djimbfir, regentschap Bondowoso, residentie BCsoeki. Het district telde 51 dcsa's met ruim 100.000 inwoners, w.o. 160 Europeanen en 30 Chinesezen (1905). Do loofdplaats is Kalisat, eeno volvarehde plaats en aanvangspunt van do

稅虎旺若K.普民警wang& jn dit district woral veel tabak verbouwd.

SOEKORFDJO. Standplaats van den Controle-organiseerd in territoriale groepen (groter dan dorpsgemeenten), die soekoe heeten (I. bl. 759), onderdeelen van de zelfbesturende rijkjes zyn, en op haar beurt in indeoks of onderzoekoo's zyn gesplitst; zoo wordt de naam soekoe in Riouw op on Billiton gegeven, aan niet-genealogische complexen van de zooge-naamde zccmenschen of orang laet.

SOEKOEWONO. Hoofdplaats van het gelijknamig onderdistrict, district Sockakerto, afdeeling 率畔吹, regentschap Bondowoso, residentie Besoeeki, is een drukke marktplaats met veel Inlandsch verticr.

SOELA-EILANDEN. Groep van drie grooten en verschillende kleine eilanden, gelegen tussehen ongeveer 121° 10' en 126° 30' O.L. en 1° 40' en 2° 20' Z.B., behorende tot het sultanaat Ternate. De grootte zijn bekend onder de namen Taliaboo, Soela Mangoli en Soela Sanana of Soela BSSI, de twee eerste in een richting van Oost naar West en het derde zich van Noord tot Zuid uitstreckende; onder de kleinere is het voornaamste Lifoematola, ten Oosten van Mangoli.

Alle drie eilanden zijn zeer bergachtig. Soela I Sanana heeft ze fs in het geheel geen laagland, behalve enkele smalle kuststrooken. Het bergland heeft op dit eiland het karakter van een tafolland, van meest 3—400 M. hoogte, doorsneden met diepe, steile ravijnen, die zich bijna overal tot nabij de kust uitstrekken. De grootste hoogte is 700 M. Voor zoover bekend bestaat het eiland uit sterk geplooide kristallijne gesteenten, cl eels bedekt door jonge tertiaire zand; c8teenten en conglomeraten. Soela Mangoli heeft een hoog bergland, het Lokoe-gebergte in het smalle Oostelijk deel (1060 M.), een tweede berggroep, het Boeja-gebergte (tot 800 M.) in het midden van het Westelijk deel, verder heuvelland. De Westhelft heeft een laagvlakte aan de Zuidkust, de Oosthelft aan do Noordkust. Taliaboe bestaat in het smaller Oostelijk gedeelte uit heuvelland, Westwaarts uit het hoogste en breedste bergland der groep (tot 1320 M.); slechts kleine kustvlakten. Beide eilanden zijn opgebouwd uit granieten en andere oudere eruptiefgesteenten, benevens uit mesozoische lagon. Aan do steile kusten van allo eilanden vindt men veelal de voor de Molukkon zoo karakteristieke rifkalkterrassen. Do beste ankerplaatsen 通 in de Vesuvius-baai, aan de Zuidkust van het Westelijk cinde van Soela Mangoli, en de baai van Sanana op Soela Sanana. De plantengrooi is zeer weeldrig; op het laatste eiland zijn echter groote alang-alang-veldon, door don roofbouw.

De bevolking dor groep onderscheidt men in: le. Soelanezen, die verreweg het talrijkst zijn (ruim 12000 van de 15000). Zij bewonen do kusten van Soela Sanana en do strandvlakte van Oostelijk Soela Mangoli. Soela Sanana is hot best bevolkte ciland, met ruim 10000 bewoners, waarvan 3000 in de hoofdplaats Sanana. Do Soelanezen zijn Mohammedanen. 2e. Verschillende heidensche stammen, die do kusten van Westelijk Soela Mangoli en van Taliaboo bewonen (samon ruim 2000 zielen). Een dool dor heidencn leidt nog ccn zwervend loven in hot binncnland van Taliaboo; hot bestuur tracht hen tot vaste vestiging to doen overgaan. 3o. Enkele Mohammedaanscho dorpen aan do West- en Zuidkust van Tali iboe, waarvan Likitobi aan de Zuidkust. verreweg liet grootst is (ruim 600 inw.).

De bevolking dor groep onderscheidt men in: le. Soelanezen, die verreweg het talrijkst zijn (ruim 12000 van de 15000). Zij bewonen do kusten van Soela Sanana en do strandvlakte van Oostelijk Soela Mangoli. Soela Sanana is hot best bevolkte ciland, met ruim 10000 bewoners, waarvan 3000 in de hoofdplaats Sanana. Do Soelanezen zijn Mohammedanen. 2e. Verschillende heidensche stammen, die do kusten van Westelijk Soela Mangoli en van Taliaboo bewonen (samon ruim 2000 zielen). Een dool dor heidencn leidt nog ccn zwervend loven in hot binncnland van Taliaboo; hot bestuur tracht hen tot vaste vestiging to doen overgaan. 3o. Enkele Mohammedaanscho dorpen aan do West- en Zuidkust van Tali iboe, waarvan Likitobi aan de Zuidkust. verreweg liet grootst is (ruim 600 inw.).

De bevolking dor groep onderscheidt men in: le. Soelanezen, die verreweg het talrijkst zijn (ruim 12000 van de 15000). Zij bewonen do kusten van Soela Sanana en do strandvlakte van Oostelijk Soela Mangoli. Soela Sanana is hot best bevolkte ciland, met ruim 10000 bewoners, waarvan 3000 in de hoofdplaats Sanana. Do Soelanezen zijn Mohammedanen. 2e. Verschillende heidensche stammen, die do kusten van Westelijk Soela Mangoli en van Taliaboo bewonen (samon ruim 2000 zielen). Een dool dor heidencn leidt nog ccn zwervend loven in hot binncnland van Taliaboo; hot bestuur tracht hen tot vaste vestiging to doen overgaan. 3o. Enkele Mohammedaanscho dorpen aan do West- en Zuidkust van Tali iboe, waarvan Likitobi aan de Zuidkust. verreweg liet grootst is (ruim 600 inw.).

De bevolking dor groep onderscheidt men in: le. Soelanezen, die verreweg het talrijkst zijn (ruim 12000 van de 15000). Zij bewonen do kusten van Soela Sanana en do strandvlakte van Oostelijk Soela Mangoli. Soela Sanana is hot best bevolkte ciland, met ruim 10000 bewoners, waarvan 3000 in de hoofdplaats Sanana. Do Soelanezen zijn Mohammedanen. 2e. Verschillende heidensche stammen, die do kusten van Westelijk Soela Mangoli en van Taliaboo bewonen (samon ruim 2000 zielen). Een dool dor heidencn leidt nog ccn zwervend loven in hot binncnland van Taliaboo; hot bestuur tracht hen tot vaste vestiging to doen overgaan. 3o. Enkele Mohammedaanscho dorpen aan do West- en Zuidkust van Tali iboe, waarvan Likitobi aan de Zuidkust. verreweg liet grootst is (ruim 600 inw.).

De bevolking dor groep onderscheidt men in: le. Soelanezen, die verreweg het talrijkst zijn (ruim 12000 van de 15000). Zij bewonen do kusten van Soela Sanana en do strandvlakte van Oostelijk Soela Mangoli. Soela Sanana is hot best bevolkte ciland, met ruim 10000 bewoners, waarvan 3000 in de hoofdplaats Sanana. Do Soelanezen zijn Mohammedanen. 2e. Verschillende heidensche stammen, die do kusten van Westelijk Soela Mangoli en van Taliaboo bewonen (samon ruim 2000 zielen). Een dool dor heidencn leidt nog ccn zwervend loven in hot binncnland van Taliaboo; hot bestuur tracht hen tot vaste vestiging to doen overgaan. 3o. Enkele Mohammedaanscho dorpen aan do West- en Zuidkust van Tali iboe, waarvan Likitobi aan de Zuidkust. verreweg liet grootst is (ruim 600 inw.).

De bevolking dor groep onderscheidt men in: le. Soelanezen, die verreweg het talrijkst zijn (ruim 12000 van de 15000). Zij bewonen do kusten van Soela Sanana en do strandvlakte van Oostelijk Soela Mangoli. Soela Sanana is hot best bevolkte ciland, met ruim 10000 bewoners, waarvan 3000 in de hoofdplaats Sanana. Do Soelanezen zijn Mohammedanen. 2e. Verschillende heidensche stammen, die do kusten van Westelijk Soela Mangoli en van Taliaboo bewonen (samon ruim 2000 zielen). Een dool dor heidencn leidt nog ccn zwervend loven in hot binncnland van Taliaboo; hot bestuur tracht hen tot vaste vestiging to doen overgaan. 3o. Enkele Mohammedaanscho dorpen aan do West- en Zuidkust van Tali iboe, waarvan Likitobi aan de Zuidkust. verreweg liet grootst is (ruim 600 inw.).

De bevolking dor groep onderscheidt men in: le. Soelanezen, die verreweg het talrijkst zijn (ruim 12000 van de 15000). Zij bewonen do kusten van Soela Sanana en do strandvlakte van Oostelijk Soela Mangoli. Soela Sanana is hot best bevolkte ciland, met ruim 10000 bewoners, waarvan 3000 in de hoofdplaats Sanana. Do Soelanezen zijn Mohammedanen. 2e. Verschillende heidensche stammen, die do kusten van Westelijk Soela Mangoli en van Taliaboo bewonen (samon ruim 2000 zielen). Een dool dor heidencn leidt nog ccn zwervend loven in hot binncnland van Taliaboo; hot bestuur tracht hen tot vaste vestiging to doen overgaan. 3o. Enkele Mohammedaanscho dorpen aan do West- en Zuidkust van Tali iboe, waarvan Likitobi aan de Zuidkust. verreweg liet grootst is (ruim 600 inw.).

Do voornaamste voortbrengselen zijn padi, mals en sagoe. Do geoogste padi dient hoofdzakelijk tot betaling der verschuldigde belasting tot ruilmiddel tegen, lynwadu cu als versnapering bij feestcn; mais is het hoofdvoedsel op Soela Besi en sagoe, op Mangoli en Taliaboo; voorts wordt tabak en suikerriet geteeld en zijn klapperboomen in ontelbare menigte langs de kust van alle eilanden aanwezig. Onder de boschproducten verdienen was, da mar en rotan vermelding, de laatste evenwel van slechte hoedanigheid. Wat de nijverheid betreft, zoo houdt de bevolking van Soela Bcsi zich bezig met het weven van sarongs met europeesche garens, het vlechten van ligmatjes en de vervaardiging van schoeners en andere vaartuigen; ook zijn het lieden van dit eiland, die te Boeroe olie stoken en tot dat einde korter of langer daar vertoeven. De vischvangst is het hoofdbedrijf der Badjoreezen.

Door de afgelegen ligging voorheen een geliefde schuilplaats van zeeroovers, die van de Obeilanen naar hier overstaken, is sedert voor do bevolking een rustiger tijdperk aangebroken, terwijl de plaatsing sedert 1880 van een posthouder te Sanana, thans van den gezaghebber der onderafdeeling Soela-eilanden, resorteerende onder de afdeeling Batjan van de residentie Ternate en Onderh., tot meerdere beperking van willekeur geleid heeft; bij berechtiging van kleinovertredingen wordt die ambtenaar steeds geraadpleegd en zelden wordt buiten hem om gehandeld.

Ter hoofdplaats Sanana (zie aldaar) wonen de Salahakan en de Ternataasche hoofden.

De Soelaneezen verbouwen rijst, mais en andere gewassen; onder hen heerscht weinig armoede, maar ook geen welvaart. Do heidenen drijven geen landbouw en leven meest van sagoe. Ze zijn zeer armoedig en veel ziek. Op Taliaboo worden veel boschproducten ingezameld. Chineesche en Arabische kooplieden te Sanana en Likitobi koopen dezo op, evenals de copra.

De Soela-eilanden werden in 1330 door

Kolano Moloma Tjeja (in do Ternataasche kronieken Ngolo Natjaja genoemd) aan Ternate onderworpen en kregen's vorsten zoon Hamid tot eerste stadhouder (Salahakan). In 1488 kwam het stadhouderschap aan een prins uit het Ternataasche adellijke geslacht Tomaitoe. In het midden, der 17e eeuw was hier als Salahakan geplaatst Kimalaha Terbile, die zich bij do nationale partij van de prinsen Saidi, Kalamata en Madjira aansloot (zie TER> AT E, sultanaat) en zich tegen sultan Mandarsah en de Compagnie verzette, waarop verscheidene kampeongs op Soela Sanana en Mangoli in 1652 door Arnold de Vlaming verwoest werden en Terbild uitgeleverd en te Ataban onthald werd. Na de gevangenneming en den gewelddadigen dood van Saidi en de vlucht van Kalamata en Madjira, onderwierp Soela zich in 1656 weder aan het gezag van Ternate, doch werd onder direct toezicht van den landvoogd te Ambon gesteld, die er een militaire bezetting plaatste. Hoewel geheel overbodig erkende Soela in 1681's Compagnie's soevereiniteitsrechten. In 1687 werd Soela weder onder Ternataasche landvoogdij gebracht, die tot 1914 heeft geduurd (zie TERNATE). Voornamelijk tot wering van zeeroof

word in 1880 te Sanana een posthouder geplaatst. Sedert 1909 is ook hier con begin gemaakt met de voorbereiding tot de geleidelijke afschaffing der heerenkomsten en belastingen in natura, tegen een belasting in geld. Sedert 1914 vormde de Soela-eilanden een onderafdeeling en district van de afdeeling Batjan, onder een gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Sanana. Ook het districtshoofd, van Ternate afkomstig, is te Sanana gevestigd."

Literatuur. J. W. v. Nouhuys, Bijdrage tot do kennis van het eiland Taliaboe (T. A. G. 1910, biz. 945, 1173); P. van Hulstijn, Minorie over de Soela-eilanden Qledd. Encyclopedisch Bureau XV, 1918). 卍

SOELANG. District van de control-afdeeling, het regentschap, de afdeeling en residentie R3mbang; met eene oppervlakte van 269 K.M. Het district telt 75 desa's en is verdeeld in drie onderdistricten. fl. +

SOELANGKAR (SOEND.). Zie LEEA.

SOELASHI. Zie TALANG.

SOELIKI. Onderafdeeling der afdeeling LKoto jnet gelijknamig hoofdplaats, standplaats van een Controlcur. Deze onderafdeeling wordt van N. naar Z. doorgesnoeid door de Sinamar, zijrivier van de Koeantan. Soeliki is met do afdeelingshoofdplaats Pajo Koemboeh verbonden door een breedte, ruim 24 K.M. langen weg, die door een zeer dicht bevolkte streek loopt. De spoorlijn van Pajo Koemboeh is dan ook tot Soeliki, of juistertot aan de belangrijke markt Limbanang, even ten Z. van Soeliki, doorgetrokken. Van Soeliki loopt deweg in N. W. lijke richting door, doch begint al spoedig stork te klimmen. Te Koto Tinggi (ruim 18 K.M. ten N.W. van Soeliki), waar bij de markt een goede pasanggra, han staat en waar zich merkwaardige grafsteenen bevinden (Oudh. Versl. 2de kw. 1912, bl. 39 No. 12), splitst zich de weg; in N. lijke richting gaat hij naar de koffiestreek Baroeh Goenoeng (13 K.M. van K6t6 Tinggi), in O. lijke richting naar Poear Datar (2A K.M.), welke in 1911/1912 door de Mijnbouw Mij "Aequator" is verlengd naar haar terreinen, welke midden in het oorwoud liggen ten O. van Bondjol, op de grens tusschen Bondjol en Soeliki, en aan welke terrein do naam is gegeven van "Mangani", omdat in do goudriffen ook mangaan was gevonden. In het O. lijke deel der onderafdeeling ligt het landschap Mahat (zie aldaar), dat echter niet behoort tot het stroomgebied der Sinanar, doch tot dat der Mahat rivier (bovenloop der Kam par) Bij do gew. reorg. van 1913 (Ind. Stb. 321) is bepaald dat de onderafdeeling bestaat uit 66n district van denzelfden naam; v66r dien was het ressort verdeeld in de larassen Soeliki, K6t6 La was en Mahat. Ter hoofdplaats Soeliki en te Limbanang zijn belangrijke markten. Er zijn Gpuv. Ini. scholen te Soeliki en te K6t6 Tinggi. / i

SOELING. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN-
STKUMENTEN.

SOELOEK. Mysliek (letterlijk: hot bewandel(m van den mys ieken weg). Zie ISLAM, II. e. . *

SOEMALATA, Zie CELEBES en KWAN,
DANG.

SOEMANGAT. Dit woord komt, met tai van dialektische verscheidenheden, in den Archipel voor in de bekenissen van zicl of levensgeest.

SOEMANI. De Batang Soemani (rivier in do residentie Sumatra's Westkust) ontspringt op

den vulkaan Goenoeng Talang (2597 M), vloeit eerst N. — en dan N.W. waarts, ncomt ten Z. van Solok do Batang Lfembang of Salajo op, den afloop van het kratermeer Danau di Baroeh (zie aldaar), ten N.W. van Alahan Pandjang gelegen. De Ldmbang noemt nog de Batang Moearo Panas op, die op don Talang ontspringt, terwijl de Soomani, even voor de verceniging met de Lfem- bang, verrijkt wordt met het water der Tjoepak, die ook van den Talang stroomt. De Batang Soemani stroomt langs Solok en vloeit als troe- • bele, waterrijke rivier, na de belangrijke nagri

Soemani doorstroomd te hebben, een paar K.M. Jjewesten Singkarak in het meet van dien naam;

zij is de belangrijksto voedster van dat meer (zie SINGKARAK).

SOEMANIK. Belangrijke nagri in het district Soongai Tarap, ~~onderafdeling Fort van der Capellen~~, (Sum. Westk.), 9 K.M. ten N: van Fort van der Capellen, uit oudo tijden Gekend als woonplaats van een der vicr rijks grooten van den Radjo Pagar Rocj oong: den Machoedoem, die strijdgeschillen en wapenquaesties moest uit- maken. (L. C. Westenenk. De Minangkabauachc Nagari. Mededl. Enc. Bureau VIII. 1915). Men vgl. SOEROEASO, SOENGAI TARAP, PA DANG GANTING en BATIPOEH. 七与

ENCYCLOP?EDIE
VAN
NEDERLANDSCH-INDIE

TWEEDE DRUK

ONDER REDACTIE VAN

D. G. STIBBE

BUITENGEWOON HOOGLEERAAR AAN DE NED. HANDELS-HOOGESCHOOL
OUD-INSPECTEUR VAN DEN ARB EID IN NED.-INDIE

MET MEDEWERKING VAN

E. M. UHLENBECK

OUD-LUIT.-KOL. DER INF. 0. I. L.

VIERDE DEEL

SOEMB — Z

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

LEIDEN
N. V. v/h. E. J. BRILL

1921

卜 幻 VOORBERICHT.

Met dit vierde deel zou de tweede uitgave der Encyclopaedie van Ned.-Indie. volgens den oorspronkelijken opzet, in hoofdzaak beëindigd zijn. Blijkens het voor- bericht in DI. III lag het bij de verschijning van clat deel nog in de bedoeling, op het laatste deel nog een algemeen supplement te doen volgen en daarna de uitgave als afgelopen te beschouwen. Deze wijze van behandeling zou echter onvermijdelijk tengevolge hebben, dat het werk binnen korten tijd verouderd zou zijn, vooral in den tegenwoordigen tijd van snellen groei en wisseling van toestanden in Nederlandsch- Indie al spoedig na het verschijnen niet meer zou beantwoorden aan den eisch, tot betrouwbaaren gids te strekken voor een ieder, die omtrent verschillende onderwerpen, Ned.-Indie betreffende, inlichtingen zoekt.

Daarom hebben de uitgevers, in overleg met de redactie, besloten tot het volgen van een nieuwe werkwijze, daarin bestaande, dat niet een samenvattend supplement- deel zal verschijnen, doch supplement-afleveringen, waarin telkens wanneer daartoe voldoende aanleiding bestaat de reeds verschenen artikelen zooveel mogelijk worden bijgehouden en waarin voorts nieuwe artikelen worden opgenomen.

Verschillende omstandigheden zijn oorzaak geweest, dat ook dit deel later verschijnt dan de redactie gehoopt had. Voornamelijk aan het wachten op toegezegde artikelen, welke naar het oordeel der redactie in het werk niet ontbreken mochten, moet deze •\ertraging worden toegeschreven. Met dankbaarheid gedenkt de redactie hoe de bijna 200 medewerkrers alien een deel van hun kostbaren tijd aan de Encyclopaedie hebben willon wijden; dubl)el erkentlijk is zij hun — en dat is gelukkig de overgroote meer- derheid g (?weest —, die Imne bijdragen op tijd hebben ingeleverd. Een enkel mede- werkr Loch kan. maandenlang.' stagnatie van het werk veroorzaken. Komen ten slotte de langverbeide artikelen nog, dan is het uitstel — hoe onaangenaam ook — niet vruchteloos geweest. Maar de termijn van uitstel kan niet eindeloos worden gerekt, het werk moot voor(gang hcbbon. Is rodefijk lang (soms ook wel onredelijk lang) op een of ander belangrijk artikel gewacht, dan is er na het verstrijken van dien wachttijd, juist onidut al tot het uiterste geduld geoefond is — steeds in de hoop, dat het toegezegde artikel toch eindelijk nog zal komen — geen gelegenheid meer om de bewerking op te dragon aan een ander, gesteld al — desneen — dat die altijd te vinden is en ten slotte is do redactie in zoo'n geval wol genoodzaakt, een vaak zeer belangrijk onderwerp on- besproken te laten. Zoo moge het anders eenigszins zonderling schijnende feit verkla- ring vinden, dat artikelen als *liach*, *Saboek* en *Silebar* (DI. III) en *Sterrebeelden*, *Tijd- rekeiiny*, *Tochten* en *Vaarluicjen* (DI. IV) niet op hun plaats in genoemde deelen be- liandeling vonden, maar naar het supplement verwijzen, terwijl het stuk oude ge- schiedenis van Sumatra in het artikel *Sumatra* ontbreekt. De heer G. P. Rouffaer, die de bewerking van al deze artikelen op zich genomen had, heeft geen gelegenheid kiumen vinden, die op zoodanigen tijd af te leveren, clat zij nog in genoemde deelen

plaats konden vinden. Gelukkig is verwijzing naar het supplement uitsluitend tot bovenbedoelde artikelen beperkt kunnen blijven.

Niet alle artikelen, welke in de Iste uitgave der Encyclopaedie opgenomen zijn, hebben vermelding gevonden in de 2e uitgave. Die, welke in de eerste uitgave wel, in de tweede niet of althans niet in denzelfden vorm voorkomen, zijn in alfabetische volgorde te vinden in een aan dit deel toegevoegde lijst.

Voorts is in dit deel opgenomen het in het voorbericht op DI. I bedoelde naam- register van personen, wier namen in den tekst van eenig artikel zijn genoemd, doch van wie geen biografie in deze Encyclopaedie voorkomt. Alleen de persoonsnamen, voorkopende in het artikel *Tijdschriften en Periodieken* zijn niet in dit register opgenomen, wijl dit anders een omvang zou hebben verkregen ver buiten verhouding tot het daarvan te verwachten nuttig effect.

Ten slotte vindt men in dit deel de lijst van verbeteringen op het geheele werk, bedoeld in het voorbericht van DI. II.

Werd hierboven reeds in het voorbijgaan gewaagd van de dankbaarheid, welke de redactie vervult ten opzichte van de medewerkers, nu de Encyclopaedie op haar weg gekomen is aan een mijlpaal, die oorspronkelijk als eindpunt bedoeld was, wil de redactie niet nalaten, nogmaals haar dank te betuigen aan alien, die op eenigerlei wijze hebben bijgedragen tot het tot stand komen van dit werk. Van harte hoopt zij ook bij de voortzetting van het werk den onmisbaren steun te zullen blijven onder- vinden, welke haar tot dusver zoo ruimschoots verleend is.

October 1921.

DE REDACTIE.

Medewerkers aan het vierde deel der Encyclopaedic van Nederlandsch-Indie.

- ADRIAN] : Dr. N. — Afgevaardigde v/h Nederl. BijBelgenootschap in Midden-Celebes.
- ALBERS, P. — Pastoor.
- ANDRE DE LA PORTE. Prof. Mr. G. — deE^HoogscEoolT
Hoogleeraar te Leiden.
- BAKHUIS, L. A. — Oud Administrateur titulaire, Dep. v. Kolonien.
- BAKKER, H. — Luit. Ko Ion el Gen. Staf N.-I. Leaer.
- BAREN, Prof. J. van, — Hoogleeraar a/d Landbouw-Hoogeschool te Wageningen.
- BEAUFORT Jr. L. F. DE.—
- BEMMELEN, Prof. Dr. J. F. VAN. — Hoogleeraar te Groningen.
- BERKHOUT, H. A. — Directeur Pensioenfondsen Koi. Landsdienaren.
- BEZEMER, Prof. T. J. — Hoogleeraar a/d Landbouw Hoogeschool te Wageningen.
- RODEMEYER, C. E. — Oud-Resident.
- BOSBOOM, H. D. H. Gop. Luit. Ko lone) Infant eric N. I. leger.
- BOSCH, J. B. M. ten. — Oud-Dircteur v/h Marine- Etablissement N -I.
- BOSMAN, J. — Oud-Resident.
- BRINK, H. J. van. — Administrateur Dep. v. Kolonien, O.-I. Hoofdamtbenaar.
- BRUYN KOPS, G. F. DE. — Oud-Resident.
- BUSSIJ, Dr. L. P. de. — Directeur Afd. Eandelsmuseum v/h Koi. Instituut.
- BIJLERT, W. P. B. VAN. - Oud-Inspecteur O) inmregie. (Ovorledon).
- Bf.JLÉVELT, B. L. VAN, — Oud-Resident.
- BIJLO, J. E. — Lid v/d Raad van Commis- arissen
- GERDES OOSTERBEEK, W. F. — Hoofd. Commies Dep. v. Kolonien.
- GONGGRIJP, G. L. — Oud-Resident.
- GONGGRIJP, Jr. G. L. - Lector Ned. Han- deE^HoogscEoolT
- GRAT AM A. B. M. — Rij ksho of ding enieur der Spoorwegen.
- GUNNING, Dr. J. W. — Zendingsdirector.
- ELAAN, Dr. J. DE. — Oud-Directeur v/h Geneeakundig Laboratorium te Batavia.
- HAMERSTER, M. — Controleur B. B.
- HARLOFF, A. J. W. — Resident.
- HEERES, Prof. Mr J.E. — Oud-Hoogleeraar.
- HEMSING, Mr. Dr. H. L. — Admiinatrateur Dep. v. Kolonien.
- HERMENS, O. E. V. — Oud-Resident.
- HEITING, H. G. — Oud-Resident.
- HOFLAND, J. — Oud-Resident.
- HOMAN VAN DER HEIDE J. — Oud-Directeur B. O. W. in N. I.
- HORST, DR. R. — Conservator aan ^-Rijks-Museum van natuurlijke historie te Leiden.
- IHLE, Prof. Dr. J. E. W. — Hoogleeraar Veeartsen ijkundige Hoogeschool te Utrecht
- ITERTSON, Jr. Prof. Dr. G. van. — Hoogleeraar Technischo Hoogeschool te Delft.
- JONKERJProf. Mr. Dr J JA - G.— Hoogleeraar te Leidon ^ovorledon).
- JOUSTRA, M. — Archivariss Bataksch Instituut.
- JUYNBOLL, Dr. H. H. — Dir. van *3 Rijks Ethnogr. Museum te Leiden.
- JUYNBOLL, Prof. Mr. Dr. TH. W. — Hoogleoraar to Utrecht
- KALFF, E. — Oud-Assistent-Resident.
- KALEF, S.-
- KALSHOVEN, C. A. E. — Oud-Secretaris Dept. O. E. in N. I.
- KAM PEN, Prof. Dr. P. N. VAN. — Hoogleeraar to Leidon.
- KAPPEN, C. E. VAN.— Oud-Assistent-Resident (ovorledon).
- KREISCHER, L. — Oud-Resident.
- KRIEBEL, D. J. G. — Oontroleur B. B.
- KROM, Prof. Dr. N. J. — Oud-Chof v. d. Oudheidkundigen Dienst in N. I., Buitengewoon Hoogleeraar to Loiden.
- KRUYFF, E. DE. — Clief Afd. Nijverheid @n Handol Dopt. L. N. H. in N. I.
- KRUYT, Dr. ALB. C. — Zendinglceeraar v/h Nederl. Zendinggenootschap op Midden-Celebes.
- LAARS, T. VAN DER. — Lceeraar a/d Rijks-school voor Kunstnijverheid to Amsterdam.
- CARPENTIER A LT I NG, Prof. Mr. J. H.— Oud-Hoogle<raar, Oud-Lid v/d Raad van N. I.
- COCHUIS, F. D. — (Ovorledon).
- COHEN, L. — Lecraar H. B. 8. te Haarlem.
- DA AM VAN TUBERGEN, J. H. — Kolo- iwl Infantorio N. I. Lcgor.
- DAMSTE, H. T. — Resident.
- DIJK, A P. L. van — Iloofdecoinnies Dep. v. Koloiiien.
- DIJK, L. J. VAN — Commies Dep. v. Ko- Ionien.
- ENGELENBERG, A. J. N. — Oud-Resident. I
- ENTHOVEN, J. J. K. — Gep. Koi. Gen. Staf N. I. leger.

VIII MEDEWERKERS AAN HET VIERDE DEEL DER ENCYCLOPJDIE VAN NEDERL.-INDIE.

- LANGE JR. Dr. D. DE. — Dir. v. h. Embryologische Instituut en priv. docent in de vergelijkende Embryologie a/d Universiteit te Utrecht.
- LOEBfIR JB. Prof. J. A. — Leeraar aan de Kunstnijverheidsschool te Elberfeld.
- LOUWES. Mr. L. S. — Oud-Lid Raad van Justitie te Batavia.
- LEKKERKERKER. C. — Oud-Inspecteur Inlandsch Onderwijs.
- M.
- MACLEOD. N.-MAIER. E. G. Th. — Oud-Rcsidont.
- MALLEE. M. C. — Commies Dep v. Kolonieu.
- MEIJERE. Prof. Dr. J. C. H DE. - Bui- ten ge wo on Hoogleeraar in de Entomologie a/d Gemeente-Universiteit te Amsterdam.
- MULERT.F. E. BARON. - Oud-Kapitein t/z.
- MULLER. W. C. — Adj. Secretaris Kon. Instituut T. L. en Vlk. den Haag.
- N.
- NEDERBURGH. Mr. C. B. — Oud-Alg. Secretaris van het Govut. N. I.
- NIERMEYER. Prof. J. F. — Hoogleeraar te Utrecht.
- NUSSELEIN. H. H. F. J. - Oud-Assistent-Resident.
- OORT. Prof. Dr. E. D. VAN. — Buitengewoon Hoogleeraar te Leiden.
- OUDEMANS. G. J. — Oud-Resident.
- OVERDUYN. F. K. — Oud-Resident.
- P.
- PALMER VAN DEN BROEK. Ch. — Oud-Resident
- PAULUS. Mr. Dr. J. — Oud-O.-I Hoofd-ambtenaar.
- PETRUS BLUMBEJRGER. J. Th. — Assi- stent-Resident.
- PHAFF. J. M. — Kapt. t/z tit., Chef Afd. Hydrographie, Dep. v. Marine.
- PLATE. L. M. F. - Resident.
- PRINSEN GEERLIGS. Dr. H. C. — Dir. v. d. Filial© Nederland v. h. Proefstation v. d. Javasuiker-Ind ustrie.
- PULLE. Prof. Dr. A. — Hoogleeraar te Utrecht.
- RAEDT VAN OLDENBARNEVELT. H. J. A. — Oud-Resident.
- RAHDER. W. J. — Oud-Resident.
- RIETSCHOTEN. C. H. VAN. — Oud-Luite- nant-Generaal N.-I. Leger.
- RINKES. Dr. D. A. Hoofdainbtenaar voor de Volkslectuur in Ned.-Indie.
- RONKEL. Prof. Dr. Ph. S. VAN. — Hoog- le Waaf to-Loiden.----- ~ —
- ROOS. K. H. F. — Oud-Resident. (oveileden.)
- ROSSUM. J. P. VAN. — Gep. Kapt. ter Zee.
- ROUFFAER. G. P. — S.
- SALVERDA, A. Th. L. — Oud-Hoofdinspec- teur Boschwezen N.-L
- SCHUILING. R. — Leeraar H. B. S. Deventer.
- SERTON. Prof. Dr. P. — Hoogleeraar a/d Universiteit te Stellenbosch (Kaapkolonie).
- SLUIJS. A. G. H. VAN. — Gouverneurin N. -I, SNELLEMAN. JOH. — Oud-Directeur Museum voor L. en V. en Marit. Museum Prins Hen - drik te Rotterdam.
- SNETHLAGE. Ir. A. — Secretaris N. I. S. (overleden).
- SPAAN. A. K. — Resident.
- SPAT. Prof. C. — Leeraar Kon. Mil. Academie te Breda.
- STEMPELS. G. J. D. C. — Hoofdcommicfl Dep. v. Kolonien.
- STUURMAN. J. R. — Oud-Resident.
- SURYA NINGRAT. R. M. SUWARDL- Journalist.
- T.
- TIDEMAN. J. — Assistent-Resident.
- U.
- UHLENBECK. E. M. — Oud-Luit. Koloncl Inf. O.-I. Leger.
- ULJEE. G. L. — Assistent-Resident.
- V.
- VELDE C. VAN DE. — Oud-Resident.
- VERMAST. A. M. — Gep. Alajoor-PaardeJi- arts N. I. Leger.
- VOGEL. H. C. A. G. DE. — Oud-Trident.
- VOLLENHOVEN. Prof. Mr. C. VAN — Hoog- Iceraar te Leiden.
- VOORDUIN. J. C. — Oud - Hoofd in gen iou r. W.
- WALL. C. VAN DE.
- WENT. Prof. Dr. F. A. F. C. ogh-oniar te Utrecht.
- WENTHOLT. L. R. — Evident.
- WESTENENK. L. C. — Gouverncur in N-I.
- WING EASTON. N. — Oud-Hoofdingenieur Mijnwezen N. I.
- WINTGENS. W. C. B. — Oud-Inspecteur van Schcepvaart in N. I.
- WIJERS. P. — Oud-Resident.
- WIJNGAARDEN. Mr. Chr. P. VAN Lands- Advocaat in N.-I.
- Z.
- ZONDERVAN. H. — Hoofdredacteur Encycl. Winkler Prins.

S.

SOEMBA, TJENDANA of SANDELHOUT- EILAND. Landbeschrijving. Gelegen in den Indischen Oceaan ten Z. van Flores en daarvan gescheiden door Straat Socmba. Het ligt tusschen 119° 3' en 120° 50' O.L. en 9° 15' en 10° 20' Z.B. en heeft een oppervlakte van ongeveer 14000 K.M.². Een gebruikelijke deeling van het eiland is die in drie landschappen: Mem boro of West-Soemba, Waingapoe of Midden Soemba en Melolo of Oost-Soemba. Voor de administratieve indeeling zie onder SOEMBA, afdeling.

De talryk kapen op het eiland vormen vele bochten of inhammen, die vooral langs de Noordkust tainelijk goede ankerplaatsen opleveren, waarvan de voornaamste is de Nanga-niessi Baai of Baai van Waingapoe.

Eerst door de verkenningstochten van Witkamp (zie Literatuur) is het mogelijk geworden een goed denkbeeld van de bodemgesteldheid van het eiland te verkrijgen. Het wordt voor het grootste deel ingenomen door kalkplateaux, die zelden uit harde kalkgesteenten, meestal uit krijtlagen en zachte mergels bestaan. Zij vertoonen vele der typische verschijnselen van de karstformatie, zooals dolinen, blinde dalen, holen, steilwandige canons, De terreinen met sclurp-richis („karren“), die voor vele andere kalkgebieden typisch zijn, ontbreken nagenoeg. Daurtegenkoimt veel voor het voorkomen van karstvorming zeer karakteristieke geval, dat de lateaux zijn stukgesneden tot afzonderlijke ruggen en kopjes. Een zoo sterke en regelmatige versnijding als in den Goenoeng Sedwoe op Java (zie DUJZENDGEBERGTE) wordt niet gevonden; de kopjes zijn meestal meer dam-kegelvormig; zulke langwerpige kopjes en koinden trouwens ook in den Goenoeng Sewoc veel voor. Iet sterkst spreekt dit landschapskarakter in Midden-Soemba. Dit wordt grootendeels ingenomen door een hoogvlakte van 5-1000 M., stork versneden, met honderden (!) opeengelrongen kopjes en henge, stork vertakte, grillig kronkelende canons, met steile wanden en horizontale bodems. Do afwatering is echter grootendeels ondergronds. In de wijde vlakke pannen is de bodem meestal zwart leem bedekt. Het plantenkloed dozer kalkplateau x is zeer eentonig en bestaat grootendeels uit alang-alang. Ten dele zal die de natuurlijke begroeiing vormen, maar voor een ander deel is do ontwooding en de ook op Socmba algemene gewoonte van het afbranden «chukl aan de overheersching van dit gras; op wat vruchtbaarde gronden schiet na het branden struikgewas op, dat ook grootde terreinen beslaat. Voor het afbranden is hier een geldiger

reden dan in de meeste andere streken: de jonge alang-alang vormt een geschikt voedsel voor de Soemba'sche paarden, de vermaarde sandelwoods, die vrij in de steppen rondloopen. De boomgroei is, als zoo dikwijls in grassteppen, meest beperkt tot de kruinen der kopjes en tot de dalen, die als lange, groene linten door het landschap kronkelen.

Tervijl deze kalkplateaux ook in het Noorden van West- en van Oost-Soemba een groote uitgestrektheid beslaan — maar hier met meer bovengrondsche afwatering, dus met talrijke, gewoonlijk waterhoudende rivieren —, vertoonen de Zuidelijke deelen van het Westen en Oosten een ander landschapstype. Hier liggen hogere berglanden, ten deek bestaande uit eruptiefgesteenten, die elders door do kalklagen bedekt zijn, maar hier boven hot kalkdek uitsteken. Zoowel in het Westen als in het Oosten vormen de hoogste deelen dezer berglanden de waterscheiding tusschen Noord- en Zuidkust. In het Westen ligt die ongeveer evenver van beide kusten, in het Oosten dicht by do Zuidkust, zoodat zich hier naar het Noorden de langste rivieren en grootde stroomgebieden van het eiland hebben kunnen ontwikkelen, met name dat der Kambara-rivier, die uitloopt in de baai van Kambinaroe, een onderdeel van de reeds genoemde Nangamessi-baai, de grootste inham der Noordkust. De eruptiefgesteenten zijn zoowel oudere (graniet, syeniet, porfier, dioriet, gabbro, diabaas) als jongere (andesiet, basalt, porfieriet, rhyoliet). Vulkanische verschijnselen zijn echter op Socmba niet waargenomen, zoodat men aanneemt, dat de jongere erupties nich in het tegenwoordig tijdvak, het kwartaar, maar in het tertiair hebben plaats gehad. Toen inoest zij zich over de geheele lengte van het eiland hebben uitgestrekt, want ook onder de kalken van Midden-Soemba koinen hier en daar

eruptieve vormingen voor den dag, met name puilsteenconglomeraten. De afhellingen dezer berglanden naar do Zuidkust zijn de eenige terreinen van het eiland, die een samenhangend dicht boskloed dragen; daarin staan de sandelhoutboomen. Aleen op de eruptievo bodems komen deze uitgestrekte bosschen voor. Aan de Noordelijke hellingen is, vooral in West-Soemba, reeds veel bosch voor den ladang- bouw vernield. Hot bestuur gaat thans het branden tegen. Op een eiland mot overheerschen kalksteenbodem en waarvan hot klimaat gekenmerkt is door fell droogtoperioden, is dat zeer noodig. In West-Soemba reiken do hoogste punten tot 8 — 900 M., in het Oosten, het bergland van Massoo, dat do krachtigste vormen en dotalrykste toppen bezit, tot 11 — 1200.

Als hoogste top wordt opgegeven de Wangga mali, 1225 M.

Zoals uit het voorgaande valt af te leiden, is de vruchtbaarheid van Soomba over het algemeen gering en do meeste landschappen zijn dan ook dun bevolkt, met name in Midden-Soemba. Het dichtst is do bevolking in de centralo en Zuidelijke deelen van het Westen en ook eenige streken van het Zuidoosten zijn xneer bewoond. De meeste dorpen in de kalk-streken liggen boven op de kopjes, en ook in de andere terreinen zijn ze meest op toppen aangelegd; bovendien zijn ze door dichte cactus-hagen omgeven, die slechts 66n doorgang bezitten. Soms bestaat de omheining uit hooge muren van opeengestapelde steenen, van zware poortdeuren voorzien. Sedert 1906 heeft het bestuur den aanleg van nieuwe dorpen op deze wijze verboden. In den omtrek van vele dorpen bevinden zich open tuinkampoerfcs, waar de bevolking in den oogsttijd verblijf houdt.

Terwijl in Midden- en Oost-Soemba geen sawahbouw wordt aangetroffen, is deze in het Westen zeer verspreid, op de vruchtbaarder en gemakkelijker bevoelbare terreinen. Zoodoende is alleen in het Westen rijst het hoofdvoedingsmiddel, overigens mais en aardvruchten. In vroeger tijd heeft ook Oost-Soemba in verschil-lende streken sawahs gekend, die zijn verlaten tengevolge van de ongeregelde maatschappelijke toestanden. De bevolking moet in vroeger jaren ook veel dichter geweest zijn dan thans.

De lontarpalm wordt op het eiland in groote menigte aangetroffen; ook tjemara's en koesambi*s koncn veel voor. Het incest bekend is natuurlijk de Sandelhout-boom, waarnaar het eiland wel genoemd wordt.

De proeven, sedert 1913 doorhet bestuur genomen tot verbetering van het vermaarde paarden-ras der Sandelwoods (zie PAARD) hebben groot succes gehad, terwijl sedert ook kudden Bengaalsch en Australisch vee zijn ingevoerd, welke goed gedijen.

Bevolking. Behalve Soembaneezen, vormen voora] de Mohammedaansche Endehneezen, Savoeneezen en Boegineezen een belangrijk gedeelte der bevolking; laatstgenocmden zijn meest geconcentreerd ter hoofdplaats Waingapoe, alwaar ook eenige Chineezen en Arabieren verblijf houden, zoodede te Waikelo. Op sommige plaatsen, met name te Kambanairo, Mololo, minder te Mendjili en eenige andere plaatsjes aan de Oostkust, bestaat de bevolking voornamelijk uit Savoeneezen, die het nijverste deel der bewoners van Soemba vormen. De kolonisten hebben voor onze daadwerkelijke vestiging op dit eiland ge-tracht de oorspronkelijke bewoners te verdringen en een soort suprematie over hen uit te oefenen, hetgeen thans niet meer plants heeft.

De eigenlijke Soembaneezen zijn in v-rschillende stammen en maatschappelijk in drie kasten verdeeld, Jo, de Maramba's of grooten, waartoe ook de vorsten gerekend worden te behooren, welke laatste evenwel ter onderscheiding van de overigen, maramba bokoel of hangadji worden genoemd; 2o, de Kabisoe's of vrijen en 3o, de kleine man, eertyds de slaven (zie voor meerdere bijzonderheden over standendeelinge, benevens eigendomsrecht op den grond: De Roo).

De huizen zijn over het algemeen zeer groot, doch uiterst primitief ingericht on zonder uitzon-

dering op palen gebouwd, terwyl do daaronder ontstano ruimte tot verblijfplaats van paarden en, andero huisdieren dient; voor de karbouwen is meestal in de nabijheid der huizen een kraal gebouwd. De huizen der aanzienlijken onderscheiden zich nagenoeg in niets van de overige. (Voor de inwendige inrichting van do huizen zie Roos, bl. 19, voor de uitwendige Ten Kate, pl. 5).

Dichtbevolkte plaatsen vindt men alleen op W. Soemba, waar kampoengs van meer dan 50 huizen veel voorkomen; overigens bestaan de kampo/ngs gewoonlijk uit niet meer dan 8 huizen, veelal zelfs minder, terwijl 20 huizen eene uitzondering is. In alle kampoengs tref men graven aan (in het algemeen reti genaamd), kenbaar door zware monumenten van soms versierde steenen. Alle vertoonen, behalve in W. Soemba, hetzelfde hunched-of dolmentype (Ten Kate, 570). Men vindt deze graven ook dikwijls in onbewoonde streken, bewijzende dat ter plaatse eertijds kampoengs waren, die nu verwoest en verlaten zijn.

Van een geheel ander type zijn sommige graven, vooral van de aanzienlijken, in W. Soemba (te Memboro): witgepleisterde, massieve steenen gebouwtjes.

De voornaamste bedrijven der mannelijke bevolking zijn veeteelt en landbouw, waarbij ook de vrouwen behulpzaam zijn; vlechten van mandjes en touwwerk en breien van vischnetten; inzamen van de weinige op dit eiland voorkomende boschproducten en vogelnestjes, schildpadvangst, voorts eenigszins het smeden van ijzer- en koperwerk, terwijl enkelen bedreven zijn in het vervaardigen van mamoel's en kanatars (zie beneden), waarbij meestal munstukken het materiaal leveren. De vischvangst, hoewel niet onbelangrijk, bepaalt zich tot de rivieren en het bij eb droogge-loopen strand, aangezien de Soembaneezen zich op zeer waagt. Overigens verriichten de vrou wen al het werk; zij helpen, zooals reeds gezegd, bij den landbouw, bereiden zout, suiker (eigenlijk stroop gekookt uit het sap der lontarjalphen, hetgeen uitsluitend door Savoeneezen geschiedt) en bakken aardewerk, terwijl ze, behouck ns in <1<■ nbinnclanden waar niet geweven wo'ld, zond<-r uitzondering bedreven zijn in het spinnen, en weven van katoenen garens voor kleeding- stukken. De weefkunst staat op Soemba op ze'r hoogen trap van ontwikkeling. Het wovcn z<-lf geschiedt door vrouwen der Iftgerc klasse : het voorafgaande aubringen dcr figuren in de witte weefgarons door het proc6d6 van "ikablon" en opvolgend verwen door de vrouwen der mranainba'H en enkele voorname kabisoe's (vergl. !)<■. Koo, 594). (Zie voor het weven: Ten Kate 551; (. V. Jtouf- facr, Catalogus der O.-I. weefscs enz. 1901 en als vervolg : Koloniaal Weekblad, 7 Nov. 1901 ; J. A. Loeber Jr. in Nieuwe Rott. Ct. van 4 Sept, 1901, Eerste Blad B, on Dex. Met ikalien in Ned. Intlici (met afbeeldingen) in Onze Kunst, jaarg. J, 1902 ; Nieuwenkamp in Tijdschr. Aardr. Gen. J920.

De bewoners drijven betrekkelijk weinig handel in de producten des lands ; wel worden sommi-ge artikelen uitgevoerd, doeli van groote beteekenis kan de handel niet worden geacht. Een uitzondering evenwel maakt hierop de pandnenuit-voer, welke in de laatstc jaren gemiddeld ruim 2400 stuks *s jaars bedraagt. Do uitvoer heeft plaats van Waingapoe, do enige handelsplaats van beteekenis.

De kleeding der Soembaneezen is vrij eenvoud-

dig en bestaat hoofdzakelijk uit de kambala (hoofddoek), soms onder do kin vastgebonden met de katanga ngingi (een lap katoen); vrdre de hinggi (door De Roo met „sjaal" en „plaid" vertaald), indici mooi gckleurd en met figuren doorvooven, hinggi komboe genocmd; en de roesoe banggi of lendendoek. Onafscheidelijk van den Soombanees is de kaloemboet of sirihzak en een doosje of bakje (tonggal), voor den buik gedragen en bestemd voor berging van geld en andere waarden. De wapenen zijn lange lanssen (nimboe), ronde schilden van buffelhuid (teming) en een soort van kapmessen (kabela of van grooter afme-- ting kabelanadita). Bij het paardrijden gebrui- ken de Socinbaneanen, geboren ruiters, zadel noch dek, tcngevolge waarvan de meeste paarden doorgcreden zijn. Onder bestuursinvloed wordt meer en meer gebruik gemaakt van een lichte schabrak, dan wel van een kapokkussentje of deken. De vrouwen dragen saroenqs, laoe, of laoe komboe, wanneer ze gekleurd en met figuren voorzien en laoe hada, indien ze met kralen opge- maakt zijn. Mannen zoowel als vrouwen dragen anbanden van koper, ivoor of kralen; andere versierselen zijn in W. Socmba oorhangers van hout (poela) of van goud en zilver (mamoeli) en gouden kettingen (kanatar); mamoeeli en kanatar dienen tot het betalen der bruidschat; de laatste hebben, bij uitzondering, wel eens een waarde van /7500 (De Roo, 595).

Sommige versierselen, zoomede de mooiere binggi's en laoe,s — vooral die met menschenfiguren versierd — mogen alleen door de aanzienlijken gedragen worden. In de binncnlanden, vooral in West-Socmba, is de kleding veel armoediger en bestaat soms alleen uit een schaamgordel en hoofdbedekking van geklopte boomschors of zwart katoen.

De Soembaneezen zijn shikharig, ze dragen het haar Jang; het wordt bij de vrouwen soms door een kam van schikpad of hoorn opgehoud- d'n. Vooral in N. W. Socmba is het tatoeëren in zwang, waarbij men dezelfde figuren als in de wccfscfs aangebracht worden, terugvindt. De Soembaneezen zijn weigemaakt en flink gebouwd en in d; n rogel grooter dan Javanen; soinnige vrouwen zijn bepaald schoo'n te noemen.

Voor de Socinl)aneeschc taal zie het art. SOEMBA^CII.

Ije Soembaneezen zijn animisten; bedchuizcn noch tcmplu worden bij hen aangetroHen, wel daarontegen offerplaatsen, soms voor een gehe- len stam of negCri en dan clikwijs bestaendo uit enkel een afdak op vier palen, waarin dichtgc- bonden inandjes, bestemd voor offerdrand, zijn oijgcbangen. Dergelijke offerplfatsen, ook wel in den vorm van een gewoon huis, worden oemba niarapoc gcheeten. Sonunigc personen (raote, howcwl geen eigenlijkc priesterw) vurvullen bij het offeren en bij het oogsten een belangrijke rol. Ovcrigens niet alleen op bepaakle plaatscn, doch overal, in zoowel als buitenshuis, wordt aan de niarajjoe's, de zielen der afgestorvenen, geofferd. (Zic overcignH De Roo, 586 en D. K. Wiengana in de Macedonier 1909 — 1912).

De feesten der Soembaneezen, die overal uit zang, begelcid door do djoengga (soort tweesna- rige, vaak met werkelijk talent bespeckle gitaar) en dans bestaan, keninerken zich door grooto liidriuchtighcid, verhoogd door siaan op trom- men (lamba*s) en gongs (ana monggoc). Sominigc

danscressen dragen ringen met bosjes rechtop- staand paardenhaar aan de vingers, wat door het wuiven onder het dansen een bevallig effect maakt, icrwijs do mannen ook wel belletjes aan de vooten bevestigen, waarvan het gerinkel gedu- rende den dans het eigenaardige daarvan zeer verhoogt. Tot do feesten behooren mede een soort spiegelgevechten, te paard zoowel als te voet.

De huwelijken geschieden met veel formalitei- ten en worden niet gemakkelijk ontbonden. Ze komen door tusschenkomst van de ouders, na het betalen van den bruidschat (die vooral bij de ma- ramba's van weerszijden zeer hoog is) tot stand of hadden vroeger door schaking plaats. Bigamie is algemeen, vooral bij de aanzienlijken, de bijvrou- wen zijn evenwel doorgaans van minderen stand dan de eelte vrouw. (Zic verder voor huwelijken en geboorten De Roo, 570 vgg.). Voor gebruiken bij overlijden, welke zich kenmerken door bijge- loovigc handelingen en feestelikheden zie ook: Ph. Bieger, Een doodenfeest op Socmba, Meded. Ned. Zend. Gen. DI. 34 (1890) 161, Macedonier 1908 en 1909, artikelen „Levenden endooden" en „Een priester".

Geschiedenis. De geschiedenis van het eiland maakte het onderwerp eener studie uit door De Roo, Historische aantekeningen over Socmba.

Blijkbaar voor het eerst wordt door Pigafetta (zie kaartje bij de uitgave van A. da Mosto, Roma 1894) in 1522 melding gemaakt van een eilandje „Chendam", waarmede waarschijnlijk het tegenwoordige Tjendana of Soemba bedoeld is (zie Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 6 VI, 1899 bl. 625y- noot). Nog een paar eeuwen daarna heerscht de grootste onzekerheid omtrondte eilanden bewesten Timor. Bij Rumphius en Valentyn vindt men den naam „Nomba" (zoals wij zullen zien, een ge- wono naamsverwisseling voor „Soemba"), een naam, dien wij ook reeds aantreffen in het Dag- Register (anno 16G3), waaruit we tevens gewaar- worden dat daannede Soemba bedoeld moet zijn. Tevens treden daarbij twee zaken duidelijk in het licht, n. j. dat het beroemde sandelhout — dat vooral op Timor's Zuidkust aangetroEen wordt, en van oudsher uit Timor's Noorderhavens uit- gevoerd werd — toch wel degelijk reeds toen ook uit Soemba word uitgevoerd; en bovencnlijk, dat het eiland in de 17e eeuw aan Bi ma (Oost-Soom- bawa) onderhoorig was.

Wij mocten nu een groot en duisterblyvend tijdperk overslaan, om van Socmba eerst weder melding gemaakt te vinden in 1756, toen Paravi- cini als Commissaris naar Timor word gezonden om de zaken aldaar in orde te brengen. Dezo wist den tijd te benutten om met verschillendo vor- sten van Timor en omliggende eilanden contrac- ten te sluiten; voor den inhoud zie Veth, Gids 1855, T. G99. Dit contract werd, mode ondrtcc- kend door aclic Soembaneeschc vorsten, die zich dus blykbaar aan de opprcherschappij van Bi ma hadden onttrokken. In 1757 door do Hoogo Re- gecring goedgekeurd, bleef het, zij l et slechts in naam, van kracht tot 1845. Paravicini had inmid- dels de aandacht der Hooge Rcegeringbijzonderop Soemba gevestigd, die dan ook in 1757 het opper- hoofdto Timoraanschreef het eiland Soenibanauw- kuring te doen onderzoeken. Dit gaf aanleiding tot de indicning door hot opperhoofd Van Pluskow van een rapport (zie Loupe: Het oiland Soemba

in 1759, Bijdr. Kon. Inst. 4, III, 224), dat even- wel niet veel bijzonders bevat; men verwachtte wel veel handelsvoordeelen, o.a. jaarlijks „om- trent een scheepslading sandelhout, een goede kwantiteit slavenⁿ enz., indien het geheele eiland in het bezit van de Comp. mocht geraken. Nau- welijks had de Comp. eenigszins feitelijke aanra- king met Soemba, of zij kwam tot de ervaring, dat de inwendige toestand van het eiland door onder- linge twisten en oorlogen alles te wenschen over- liet; ze moest zelfs spoedig gewapenderhand op- treden tegen de weerspannige, in Midden-Soemba gelegen, negeri Batoe Kapdoe (Veth, Gids 1855 I, 702). Deze omstandigheden, zoomede het mis- lukken der handelsvoordelen, zullen wel de oor- zaak zijn dat de Comp. zich langzamerhand met Soemba niet meer inliet. Volgens Grono- vius (Tijdschr. v. N. I. 1855, I, 280) had de Comp. op het eiland vroeger een ambtenaar, en tot diens bescherming een militairen post, gevestigd te „Labaja^M (waarschijnlijk Labaing aan Soemba's Oostkust, onder Mendjeli, even- als het zeker is dat Oost-Soemba altyd meer onder den invloed van Timor on Savoe verbleef). Deze, door andere schrijvers betwiste meening, vinden wij gedeeltelijk bevestigd in de Gen. Res. van het kasteel Batavia (Realia dl. III, 296) do. 27 November 1775, waarin tai van bijzonderhe- den over Soemba schuilen, welke alleszins publi- ceering verdienen. O.a. word op 15 Aug. 1775 door het toenmalig Opperhoofd van Timor, Fok- kens, aan de Hooge Regeering een memorie over het, eiland ingediend, waarbij interessante mede- deelingen worden gedaan, terwijl Fokkens daar- bij tevens de Hooge Regeering in overweging geeft door het zenden van een expeditie bezit te nemen van het eiland, waaraan deze evenwel geen gevolg heeft gegeven.

Dat ook de vorsten van Soemba zich weinig om het in 1756 gesloten contract bekommerden, zien we vermeld door Mr. W. van Hogendorp: Beschrijving van het eiland Timor on nabijgele- legene Eilanden (Verh. Bat. Gen. dl. II (1780) bl. 98). Hieruit blijkt dat behalve die van „Manicly^M (d. i. Mendjeli in den Oost-hoek) alle vorsten zich aan de gehoorzaamheid van de Comp. hadden onttrokken. Ook Van Hogendorp spreekt van een „Sandelbosch.Eiland”, doch nu als namen voor een en hetzelfde eiland Soemba (in tegenstelling met de verwarrende aanduidingen van Rumphius en Valentyn); van dien tijd af schijnt de naam Tjendana of Sandelhouteiland ook meer en meer in gebruik te zijn gekoemen, hoewel bij de bevolking zelve het eiland slechts bekend is onder den naam Tanah Soemba of Tanah Hoemba.

Van Hogendorp deelt verder mede dat het sandel- hout op Soemba veel minder dan op Timor groeit, daaraan toevoegend: „Men zal ook veel moeite hebben, om de Inwoonders tot het kappen der boomen over te halen, om dat zij stollen, dat de zielen der overledenen zich, in den eenen of anderen boom, herbergenⁿ. Wat Van Hogendorp hier niededeelt wordt soms nu nog als de oorzaak van den geringen handel in het Soemba'sch sandel- hout aangemerkt.

Intusschen is het met de kennis van het eiland op het eind der 18e eeuw nog treurig gesteld en ook in het begin der 19e eeuw benweide men er zich weinig mede. In 1820 word C. Sluyter, resident van Timor, in commissie naar Soemba

gezonden : een uittreksel van diens rapport vindt men in het Tijdschr. v. N.-L 1853, I- 48. Ter vervanging van dat van 1756 sloot Sluyter met een aantal vorstjes een nieuw contract (zie Veth, Gids, 1855, I, 550 noot), hetwelk in 1860 weder verviel en vervangen word door nieuwe contracten, zie Bijl. H. St- Gon. 1861/G2 No. 669. Daarbij worden de navolgende, tot de overeen- komst toegetreden Radja's genoemd: die van Taimanoe, Kadoemboe, Kambera en Mendjeli (dit laatste ten rechte: Mangili). In volgende ja- ren boden nog verscheidene vorstjes hun onder- werping aan en traden tot het contract toe; zelfs de Radja van Lewa, in het binnenland van Mid- den-Soemba, die zich later zoo berucht inmaakte, behoort tot hen; in 1874 werd hem door den res. van Timor een acte van bevestiging uitgereikt. De nakoming van het contract liet echter door- gaans bij velen dier Radja's alles te wenschen over. trouwens meestal begrepen zij or de bedoel- ling niet van (zie J. Esser, Tijdschr. v. N. I. 1877, II, 161). In 1874 hadden zelfs twee der tot liet contract toegetreden staatjes het intjids ver- ijdeldc voornemen opgevat de sinds 1860 op het eiland verblijf houdende controleurs vandaar te verdrijven.

Na de inedeelingen van Sluyter volgt al spoedig een belangrijke bijdrage tot de kennis van Soemba, samengesteld uit de geschriften van wijlen D. J. van den Dungen Gronovius, resident van Timor, die eenige maanden op Soemba doorbracht, opgenomen in Tijdschr. v. N. I. 1855, I. 277, terwijl zich daarbij aansluiten de hieronder venelde bijdragen. (Volledigheidshalve deelen wij nog mede, dat Gronovius als resident van Timor in 1841 door Sluyter word vervangen, dus niet, zooals men zou vermoeden, na Sluyter aldaar bestuurshoofd was).

Inmiddels werd in 1866 gevolg gegeven aan het voornemen der Regeering om op Soemba dit gezag uit to oefenen, en worden er twee contro- leurs (aanvankelijk een controleur stem*I- plaats Kabaniroc en een ambtenaar ter be- schikking) en 12 j)oliticoy)passers ge)la(st. Op deze forniatie word in 1879, waarschijnlijk door de voortdurende binnenlandscH ; ongeregr)(l)iden, reeds weder teruggekomen (in den laatsl <-n tijd waren beide ambtenaren, weg(?ns de vijandi- ge houding der bevolking, in elkanders onmid- dellijke nabijheid, n.l. to Kabaniroc en Wainga- poe gestationeerd)(; n het bestuur in (ian(h*n ge- steld van een civiel gezaghebber en twee post- houders. Een der controleurs bleef echter als overgangsmaatregel nog tot 1883 te Wainga)oc, in welk jaar de gezaghebber (wiens beroeiingen zich feitelijk niet verder uitstrekten dan tot den aankoop van paarden voor het Gouv.) in diens plaats trad.

Wij kenden Soemba niet anders dan als een tooneel van voortdurende twist en verworping ; steeds voerden de verscheidene radja's onderling oorlog, hetgeen gerege)l(sa)ncngij)g met het ver- branden van kampoengs en het rooven van sc)ien en vce. Gedurende een reeks van jaren werd op Soemba een dubbelzinnige rol gespeeld door een van Pon tian ak verbaunen en ter hoofdplaats Wuingapoc verblijfhoudenden Ara bier, Sjari<?f A b- doel Rachman, die door een huwelijk ni(j)leen d)hncescheprinses zoowel alsdoorzijn j)crsoonij)k- heid, zich grooten invloed liad weten te verwer- ven. Later is gebleken, dat hij in vele onlusten de

hand had on ook een belangrijk aandeel in den slavenhandel. Geruimen tijd wist hij de Europ. ambtenaren te misleiden, doch nadat zijn slechte handelingen aan het licht waren gekomen, werd hem in 1876 het verblijf op het eiland ontzegd en een jaar later overleid hij op Timor.

In 1876 was onze inmenging noodig tegen het bergvolk van Kiritana (rijk van Batoe Kapdoe) wegens herhaald zeerooverijen on andro geweldadigheden. Geruimen tijd echter was voor al het gebied van den Radja van Lewa het mid-delpunt der onlusten. Op zijn roof- en plunder-tochten was hij veelal vergezeld van de beruchte berg-findehneezen, van wie de eigenlijke Soembaneezen steeds verschrikkelijk te lijden hadden. Zij vervulden vooral ook een groote rol bij den op Soomba destijds bestaanden slavenhandel, welke echter zooveel mogelijk door het Gouvernement werd belet; ook werden sedert maatregelen genomen om de immigratie van findehneezen zooveel mogelijk tegen te gaan. In 1892 overleed de bovengenoemde Radja van Lewa en bleef het landschap eenigen tijd zonder wettigen bestuurder.

In het Kol. Verslag van 1899 zien we dat een vaartuig, bemand met Savoeneezen, wegens slecht weder een schuilplaats zoekende op Socm-ba, door de bewoners der kampoeng Ngandambo-loo (W. Soemba, op de kaart evenwel niet te vinden) van alles wat het bevatte werd broef en do boot tegen betaling van een losprijs vrijgegeven. In het verslag van 1900: „Ook op Soemba werden weder verschillende kleine oorlogen gevoerd, waarbij als gewoonlijk gebruik werd gemaakt van ghuurcl berg-findehneezen". In den loop van Jict jaar 1901 eindlijk was ons onmiddellijk optreden, zoo lang mogelijk vermeden, noodzakelijker dan ooit. De Radja's van Lowa en Rendch schenken het plan te hebben opgevat in vereeniging de hoofdplaats Waingapoe aan te vallen en te verwoesten. Met de hulp geroepen landingsdivisie van het flottieljevaartuig „Java" en findhneesche hulpproepen werd de verblijfplaats Lainbanapoe van den Radja van Lewa verwoest, terwijl doze met zijn aanhangers in de binnelanden ontkwam. Een detachement cavalerie, van Makasser ontboden, niaakt verschilderend loch ten naar het binnenland, doch het beoogde doel werd slechts ten deele bereikt, daar genocidine Radja steeds aan zijn vervolgers wist te ontkomen. Nictcinin heeft ons optreden zooveel indruk gemaakt, dat voor het oogenblik althans de rust was hersteld. Do Radja van Rendch s(J)ijit, om buiten schot te blijven, zich intijds aan het complot onttrokken te hebben.

(Jedurende de laatste 25 jaren werden van Proctantsclio zijde pogingen aangewend om op Oos-Soeniba Jict Christendom in te voeren en

zich zendingsposten te Kabaniroc Melolo Pajeti nabij VVainga)oc en Karoeni (West-Soeniba). De resultaten zijn even wel zeer gering; voornl. zijn het de Savoeneezen, die tot het (Jiiristenclom overgaan, terwijl do eigenlijke Boom baneezen daartoe weinig neiging betooncn. Mede wegens het geringe succes is de Katholieke missio na een tienjarigen arbeid op Laocra (of Rui, West-Soemba) in Nov. 1898 opgeheven.

Na des actie tegen den vorst van Lewa keerde de politiek van oithouding terug. Zelfs werd in plants van een kaptain-civielgezaghebber, nl on posthonder inot de wanning van do gchoold .afdooling beblast, met twee andere posthouders,

cen te Mclolo en cen te Memboro, welke laatst plaats vcdal onbezct bleef. De posthouder van Waingapoe was waarnemend civielgezaghebber en deed tevens dicnst als zoodanig voor ^hd6h. Het kon dan ook niet lang duren of weer inoest met krachtige hand ingegrepen worden. Omboe Karai van Memboro had een groote moord- en strooptocht gehouden naar Kodi en een groot aantal slaven buit gemaakt.

Luitenant Rijnders werd nu in 1906 belast met een militaire strafexpeditie. Intusschen was Van Heutz aan het bewind gekomen, zoodat men zich niet als vroeger terugtrok na het toebrengen van enkele slagen, maar nu was de tijd aangebroken, dat het geheele eiland onder ons bestuur zou worden gebracht. In het volgende jaar werd luitenant Rijnders aangesteld tot militair en civiel gezaghebber van Soemba, met standplaats Waingapoe. De troepen bleven als vaste bezetting en successievolijk werd nu op het geheele eiland orde en rust hersteld. In plaats van posthouders kwamen nu luitenants als civielgezaghebbers, een in Oost- en een in West-Soemba.

Spoedig leerde men de kracht van het Gouvernement kennen en erkennen. Zelfs de beruchte radja van Lewa kwam binnen het jaar zijn onderwerping aanbieden en werd naar Padang verbannen. In 1912 werd het civiel bestuur gekgd in handen van een controleur en in 1915 in die van een assistent resident. (Zie SOEMBA, afdeling). Het rechtswezen werd geregeld, terwijl bij Ind. Stb. 1914 Nos. 744 en 745 een landraad werd ingesteld. Soemba, tijdschdel land van roof en moord, levert nu een gcheel anderen aanblik op dan enkele jaren geleden. Door het aanleggen van wegen, is het land ontsloten, door onderwijs wordt de geestclijko, door de invoer van superieure dek-hengsterden vuuile rdelemateriecl ontkwikkeling 5 3* = L sL 5, veiligheid is verzekerd tijd worden cen der belangrijkste kleine eilanden van onzen Archipel.

B c s t u u r. Voor de administratieve in-deling zie SOEMBA (afdeling).

Het bestuur over do verschillende rijkjes van het eiland berust bij hoofden, door het Gouvernement Radja, door de bevoiking Ocmboe of Maramba genoemd. Ze worden niet door de bevoiking gekozen, doch hun waardigheid is bij gebleken geschiktheid erfelijk. Voor de aanvaarding van het bestuur leggon zij do korte verklaring af (zie Do Alacedonier, 1915). In het algemech be-

staat hun rykdom in en wordt afgointen naar henvij " aantal pnaerden on onderhoorigen, waarover zij bo- "JL> . --f- schikken. Jic macht dicr vorstjes was eortijds ' bcgrensil, zo beschikten naar willckuur over heid, levcn of dood hunner onderdanen. Sedert de vestiging van ons bestuur in 1906 is het met hun willckuur gedaan. Feitelijk gezag uitoefende ^ • kampoeng- of ngenhoofd.cn bestaan op Soemba niet, wcl wordt de raad van een bepaald persoon, bokoel genoemd, vcdal opgevoigd en vindt men in elk, uit mcercdero gezinnon bestaund huis de a ma oenia, die als hoofd der familie beschouwd gewoonlyk gehoorzaamd wordt. van

Literatuur: Behalve de in den tekst volledig opgegeven bronnen: S. Roos, Beschrijving voorwerpen afkomstig van Soemba, enz., Notulen Bat. Gen. 1.1, IX (1872), bl. xxxi (bijl. F); Dez.,

Handwritten notes and signatures at the bottom of the page, including the name 'Dez.' and various illegible scribbles.

<, --Verb. Bat. Gen. DI. 36(1872) LI. 1; J. E. Tcys-X inann, Verslag eener Botanische reis over Timor enz., Natuurk. Tijdschr. voor N.I. DL 34 (1874)

bl. 348; J. de Roo van Alderwerelt, *Eenige mededeelingen over Soeimba, en Soembaneesch-Hollandsche Woordenlijst met een schets eener grammatika*, Tijdschr. Bat. Gen. DL 33 (1890), bl. 565 en DI. 34.CIS21LB2.34 : Dr. H. F. C. Ten Kate, *Verslag eener reis in de Timorgroep enz.* III. Soeniba, Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e 8. DI. II (1894), bl. 541 (met kaart en platen); Dcz., *Beitrage zur Ethnographie der Timorgruppe*, Intern. Arch. f. E.Tr. Bn nd VII, (1894), bl. 242 Tafeln) : W. Pos, *Soembaneesche Woordenlijst*, Bijdr. Kon. Inst. 6, IX (1901), bl. 154; S. Coolsma, *De Zendingseeuw voor Ned. Oost-Indie*, Utrecht 1901, bl. 847 vlg.; Schetskaart van het eiland Soemba, schaal 1.300.000, Batavia, Top. Bureau, 1915; H. Witkamp, *Een verkennings-tocht over het eiland Soemba*, Tijdschr. K. Ned. Aardr. Gen. jg. 1912, bl. 744 en 1913, bl. 8, 484 en 619; D. K. Wicli ga, *Schets van een So'mb-aneesche spraakkunst, met woordenlijst en verhalen*, Batavia, 1910. Dez. *Soembaneesche verhalen*.

虫si危flui遊*二&~网了. . DI. 68, J913. Dez. schreef een aantal opstellen over Soemba in verschillende jaarg. van „de Macedonier“ (1908 en vlg.). Zie nog Ind. Gids, 23e jaarg. (1901) bl. 1382.

SOEMBA. Afdeling van de residentie Timor en Ondcrh., gevormd door het eiland van dien naam en de omliggende kleinere eilanden, onder een Assistent-resident met standplaats Waingapoe en verdeeld in 4 onderaf.

1e. Midden-Soemba, bestaande uit de landschappen Napoe, Kapoendoek, Kanatang, Lewa en Taboendoeng ;

2e. Noord-West Soemba, bestaande uit de landschappen Laera, Wadjewa, Kodi Bokol en Kodi Bengedo ;

3e. Zuid-West-Soemba, bestaande uit de landschappen L uf, Mfimbco, Lawonda, Anakala Wanokaka en Lemboja;

4e. Oost-Soemba, bestaande uit de landschappen Melolo, Lendi, Waidjeloe en Masseur Karera.

De afdeling telde in 1917 ± 109.400 zielen, waarvan ± 60 Europeanen en ± 370 Vreemde Oosterlingen.

SOEMBA (STRAAT), tusschen de Noordkust van Soemba en de Oostpunt van Soembawa, de West punt van Flores en tusschengelagen eilanden, is 65 tot 45 K.M. breed, zeer diep en geheel schoon. De Noordkust van Soemba is over heL algemeen rotsig en si eil, afgewisseld door enkele zandige gedeelten en lage heuften en loopt geleidelijk op naar he'; geberkte, dat bij en beO. Palmedo ten plateauvorn in vert oont. Kenbaar zijn: de loodrecht e rot sen bij Boekajnbro in het Westen, de roode steenen met tusschengelagen zwarte strandjes ingesloten tusschen witte stranden aan weerszijden, beO. Mem boro de steile, witte, maar nieb hooge steenhoek Wanda en tg. Sasar, de Noordhoek van Soemba waar, door afstorting van den steilen ui.looper van een plateau, loodrechte kalksteenwanden van tot 40 M. hoogte zijn ontstaan. Langs Noord-Soemba loopt een uilerst smal koraalkustrif, dab zonder eenige gevaren steil naar zee afdaalt. De Z.O.punt van Soembawa is steil met rotsi</e> hoeken en hoog oplopend naar het bergachtige binnenland, in heb bijzonder bij den in-

gang van straat Sapd. waar de kust eenige kleine baaien vormt ; voor de kust ligt een s ma lie koraaldrongvailing, in enkele baaien afgewisseld door zandstrand, waarop bij de rotsheuken vele losse steenen voorkoinen. Aan de Z.W.punt van Flores is de kust zeer sterk verbrokken, steil en rot sig en zijt steil op naar he 1 berghnd. De om de Ruid uitspringende Toro Keri.a draagt, zeer dicht aan de kust, een hoogen heuvel, waarvan de uivloopers nie loodrechte wanden in zee af- dalen; ook het looige, zwaar begroeide, da ar beW. gelegen Gili Mota met taraelijk spitsen top is zeer steil. Rindja en Komodo met de daarvoor gelegen eihnden hebben eveneens steile, rotsige zuidkusten. De groole baai aan de Zuidkust van het eerste eiland, waar het hooge bergland mei loodrechte wanden afvalt, wordt grootendeels gevuld door het aan den buitenkant grillig ge- vormde Noesa Kode (Oewada Sami) met steile rotskust en in daart egen liggende steenen onder en boven water; de Toro Langkoi op he¹ tweede I eiland heeft een zeer st eile, eveneens grillig ingesneden rotskust, waarvoor een. grooter en meer- dere kleine eilanden en verspreide steenen en gevaren liggen. Aan de Z.W.punt treft men hier het steile en begroide eiland Langkoi (Schoor- steineiland) aan, dat een hngen, smallen, zeer kenbaren kan heeft. Het plateau, waarop deze eilanden liggen, steekt om de West van Flores uit, is bij hoek Keri.ca en beZ. de eilanden zeer smal en valt, zonder v66r de kust liggende droog- vallin<i>, steil naar zee af. Zie Zeemansgids deel V.

5- SOEMBA'SCH. Op het eiland Soemba komen eefaantal tongvalleii of talen voor, waarvan cl ie, welke in Kambera gesproken wordt, het best be- kend is, en gewoonlijk bepaaldelijk met den naam Soembaneesch aangeduid wordt. Ook he! in Jiet *Wester* voorkoinende Laora'sch is eenigszins na- der bekend geworden. Ofschoon zeer na-verwant met het Soemba'sch of Kam beta's ch is he' ver- schil toch nog groot genoeg om van eeno afzon- derlijke taal te kunnen spreken. Stellig staat he!- geen in and ere landschappen gesproken w(r<lt> veelal in de verhouding van een di-je< ; t tot de Lalen van Kambera en Laora, en kan, niet van afzonderlijk talen spreken ; zoo staat bijv. wat gesproken wordt in Mangili zeker in eene der- gelijke verhouding tot heS Kaniberu'sch „n)aarveel is daaro ver nog niet met zekerheid t e zeggen. Alle meer of minder bekende talen of tongvalien zijn het naast verwap kan het Sawoe*s ch en Bima- neesch en vormen daarmede eenc groep. JfeL klank-stelsel van het Soemba'sch (Kaxnbera^ch) is vrij goed ontwikkeld ; bejalve de gewone klin-kers, waarvan de mceest in eene lange en kortcr variieicit voorkomen, kent de taal ook Lwee- klanken ; de *pepet* on : breekt evenwel en is vervan- gen door eene korte a. Aan heb begin of in een woord kunnen de volgcndo jnede-klankers voorkoinen: k, ngg, ng, t, (l, nd, n, dj, ndj, nj, p, b, (waarvan bij het uitspreken de lip)en naar liinen getrokken worden), mb, m, l, r, j, w, h (<); de g, do jnecr dentale varieleten van (l, lj), alsmede de b, kunnen nooit zonder nasalen voorshig uitgespro- ken worden. De tennes, benovens l, r en s (h), kunnen ook als sluiters opt red cn, doch slechts e6n neus-klank, de n (/), welke dan ook aan eene n of m elders kan Leant woo rd en. De uitspraak der slui- ters is echter vrij onduidelijk; wil men den sluit er docn uitkomen, dan wordt aan het woo rd een u- klank toegevoegd, bijv. *la-pit* wordt *lapilli*, vou- 決, *w 4'

wen, Jav. *lempit*. Bij enkele woorden, welke lettergreepig geworden zijn, is die *u* een vast bestanddeel geworden, bijv. *patu*, vier, (M. P. *epat*): *ngangu*, eten (uit **ngadang*; het Soemb. duldt geen haat = *SAW. ng a a*, BIM. *ngaha*, MAD. *ngakan*). Door achtervoeging van de *u* verspringt het accent niet. Bij afleiding kan het voorkomen, dat achter die toegevoegde *u* eene *ng* wordt geplaatst evenals na eene werkelijke eind-vocaa], bijv. *pasdmboeroeng*, elkander ontmoeten, van *sam-bur* (*u*): deze vorm kan ook uitgesproken worden: **pasamburungu*, (dus wederom met toevoeging van *u* aan den sluitenden medeklinker), doch het accent blijft steeds op de eerste lettergreep van het stamwoord. Van de klankverschijnselen is te vermelden, dat elke *s* afwisselt met *h*, of beter ge-zegd, thans zoo goed als door iedereen als *h* uitgesproken wordt : eenige jaren geleden edit er waren beide klanken nog afwisselend in gebruik. Voorts de *v* era nd ering van *a* in. e (althans in de meesfe *evallen*) door eene *i* inde volgende lettergreep, als *eti*, dial, nog *ati* = M. P. (*h*)*atai*. Van de algemeene M. P. voorvoegsels zijn alleen nog in gebruik : *ma*, dat evenals in het Bim. zeer bepaal- delijk di ent tot vorming van deelwoordelijke vormen, en *pa*, tot vorming van causatieve en reciproque werkwoorden, en ook vansubstantie- ven, welke bijv. dienst doen als bepalingen, zoo als *ndjara* (paard)-*pakaliti*, rijpaard), van *kali*, rijden); wel zijn nog and ere prefixen te onderken- nen, maar zij hebben geen levende kracht meer. De oude suffixen zijn geheel verdwenen ; ook in- fixen komen niet voor. Nieuw- vorningen zijn bijv. de samenstellingen met *wangu*, (in waarde gelijk aan Bim. *kai*), waannee men instrumentale werkwoorden vormt, en met voorvoeging van *pa* instrumentale substantieven, bijv. *patu- lihu-ican* (*u*, schrijf-werktuig = penhouder, enz.; de toevoeging van eene *ng* om transitieve en in- transitieve werkwoorden te maken, enz. Alle werkwoorden worden vervoegd : voor elken pers. enkel- en meerv. bestaat een afzonderlijke vorm; door enkele woorden, welke aan het werkwoord vnorafgaan, wordt evenwel het pron. voorvoegsel aangel rokken : zoo bijv. door *nda*, (niet), men zegt dus bijv. *nda-ku rongu ja*, (ik hoor het niet), een verschijnsel, dat zich ook elders, bijv. in het One!-Jav., Mak. voordoel. In plaats van in den finil on vorm kan een werkwoord dikwijls Kibstantief opt reden, gevolgd door het bozit- telijk voornw. en *nja*, in do plaats van *ja* (zie hieronder): *laku-na nja* voor *na-laku*, hij ging. Een werkwoord, dat afhangt van een a nd er, jnoet in s u bs t a n t i e f ■ vo rm staan on neemt het prefix *pa* aan, bijv. van *laku*, gaan: *na-bisu pa- laku*, hij wil gaan. Gelijk in }et Mak. of Bo eg. een substantief als object (of nuc een intrantief werkwoord als subject), nog cens pleonastisch pleegt aangeduid te worden door *i*, zoo geschiedt dit in het Soemba'sch door *ja* voor het enkelv. en *sa* (*ha*) voor het meerv., welke met eene vooraf- gaando ng respect, tot *nj* of *ndj* samensmelton. Over 'L algemeen lioudb do Soembanees van om- slachlijk uitdrukkingen ; bij een werkwoord wordt so ms cen voornw. wol driemaal uitgedrukt, bijv. ^u(ik)-(ik)-*tfa*(zjen)- (*Zu*(nadruk-wyzer) -*ku* (ik) *njungga* (ik, volledig voornw.), ik zie. Bij de sub- stantieven wordt enkel- en meerv. regelmatig uitgedrukt door do lidwoorden *na* en *da*, wolko aan het subst. voorafgaan. De gonitief wordt uit- gedi-ukt met behulp van het pron. suffix v. d.

3den pers.: *na* (lidw.) *uma-na na* (lidw.) *maramba*, het huis van den vorst; meerv.: *da uma-da da maramba*, de huizen ik er vorsten. Bij de pers. voornw. b estaan verschillende vormen voor da- tief of accusatief, welke laatste vorm zonder accent na het praedicaat ook als onderwerp kan op- treden.

In het Laora'sch worden de sluiters gespaard door toevoeging van *a* : do neus-klanken, ook de *ng* zijn echter verdwenen. De *s* is hier to z ge- worden, heeft dus ook eene neiging om te verdwij- nen ; consonanten met nasale voorslagen schijnen niet voor te komen. Volgens opgave kent de taal onze spirans *g*, (welke in de „ Pro eve der Spraak- kunsL" door *g* wordt vo orgeat eld, maar waar te- vena gezegd wordt, dat do *g* soms ook klinkt als de gutturale media), daarmedens zoo nog eene sterk geaspireerde „*g*” voorkomen, welke weergegeven wordt door *gh*. Nog wordt opgegeven een klank, weergegeven door *rg*, blijkbaar de gutturale *r*, welke de taal dus ineb het Endeneesch gemeen heeft. Het prefix *ma* heeft hier eene and ere waar- de dan in het Soemba'sch; voor het Soemba'sche *ma* bezigt men hier *a*, en kan onder meer over- eenkomen met het Balineesche *ma*. Een nieuw achtervoegsel is *wai*, dat in functi^o overeenkomt met Soemba'sch *wangu*.

Literatuur. Bijdrage tot de kennis van. taal-, land en volk op het eiland Soemba, door S. Roos^l, 方, > Verh. Bat. Gen. XXXVI; Soembaneesch-Hol- landsche Woorden-lijst inot eene Schets der Grammatika, door J. do Boo van Alderwerelt; [Tijdschr. v. Ind. T., L.- en V.-kunde, dl. 33, 34; * & Soembaneesche Woordenlijst, door J. Pos, Bijdr... T.- L.- en V.-kunde, 6de Volgr. dl. 9; Schets van eene Soembaneesche Spraakkunst (naar het dia- / lect van Kambora), doorD. K. Wielinga, Batavia^l, 1910; Soembaneesche Verhalen, door denzelfden, J. Bydr. T., L.- en V.-kunde, dl. 6S; Proeve eener s- spraak-leer van de Laoranessche taal, door Arn^l J. H. v. d. Velden. Tydschr. v. Ind. T.- L.- en V.- kunde, dl. XLII. J. C. G. J.

SOEMBAWA. Eiland, behoorende tot de groep der Kleine Soeida-eil., gelegen ongeveer tus- schon 116° 45' en 119° 10' O.L. en 8° 5' en 9° 5' Z.B. De grootte bedraagt ruim 13000 K.M.² Het is ten W. door Straat Alas van Lombok en ten O. door Straat Sap van P. Komodo gescheiden en grenst ten N. aan de Soenda-Zee en ten Z. aan den Indischen Oceaan.

Het eiland is zeer onregelmatig gevormd; de : kus ten vertoonen als het ware ■ n aaneenscha- keling van inhammen en vooruitspringende pun- ton. De grootste baai is dio van Saleh, in het N.W., dio in ongeveer Z.O. richting het zoor dien binnende ligt en met recht den naam' van binnonzee veruont. Vlak voor den ingang ligt het eiland Mojo, ^waardoor slechts toegang ±”

to do baai wordt vorlcond door twee smalle, echter zeer diepe straton, waarvan de Noorde- lijke, nl. Straat Batahai, het meest bevaren wordt; de Westelijke hoot Straat Saleh. De Noor- delijko oevor dezer baai is zeer steil en heeft slechts flauwe bochten; do Z.lijke is daarentegen vrij vlak, heeft tai van inhammen en een groot aantal kustelandjes; het grootste, P. Ngali, is • verbonden met, het Oostelijk daarvan gelezene P. Tongardborecn zandstrook, die waarschylijk pas in de tweede helft der 19e eeuw boven den vloed is uitgegroeid, (Pannekoek van Rhcden in Tijdschr. Aardr. Gen. 1914, biz. 77°). Westwaarts

CM ...

a G —
:M'

Nd~

van straat Saleh ligt de open bocht van Soem-bawa, voor do scheepvaart van belang omdat do hoofdplaats Soembawa er aan gelegen is. Uit een handelsoogpunt het meest belangrijk is de smalle en diepe baai van Bima, in het Noordoosten. Ze is te onderscheiden in buiton- en bin non baai; de laatste is eerst vrij diep, tot 40 M., maar is bij den ingang slechts 600 M. wijd; later verbreedt zc zich, doch neemt langzamerhand in diepte af, tot, 10 M. Aan beide zijden door heuvelrijen begrensd wordt deze baai voor een der veiligste van den geheelen Archipel gehouden. De landings-plaats bij de hoofdplaats Biwa (aan de O. kust der baai) is door ondiepte vrij slecht. In het Z. dringt de baai van Tjempj het eiland binnen; zo is slechts door een smalle landtong van de Saleh- baai gescheiden en het geheele eiland wordt zoo- doende in een O. en W. schiereiland verdeeld.

De Noordwest-en de Noordoostkust van Soembawa zijn door een groot aantal eilandjes om-ringd. Bewoond zijn in straat Alas: Gili Kalong en het zeer kleine Boengin ; voor de Noordkust: Medang, dan Raki of Rakit in de Saleh-baai en het na te noemen Sanggang. P. Mojo, het grootste, is ongeveer 300 K.M? groot en met dichte bosschen bezet; vroeger bewoond, is het tegenwoordig verlaten; het bestaat uit een langzaam op-glooienden bergrug, tot ± 600 M. hoog; volgens het kaartje bij Pannekoek van Rheden (jaarb.Mijnw. 1913, zie Lit.) is het geheel met jonge koraalkalk bedekt. Aan den Noordelijken in gang van Straat Saleh ligt P. Sangeang of G. Api ± 150 K.M.², en bestaande uit een werkenden vulkaan (Vgl. API). De laatste heftige uitbarsting had plaats in 1911. Volgens berichten der bewoners vormden zich twee nieuwe kraters aan de Noordzijde (Vgl. Natuurk. Tijdschr. v. Ned.-Indie, DJ. 12 (1912), *ibz.* 178).

Soembawa bestaat, evenals Java en Flores, in het Westen grootendeels uit een samenhangend bergland, terwijl de Oosthft (en evenzoo de isthmus) bezet is met gelsoleerde bergen en berggroepen — grootendeels vulkaan-ruinen —, door diepe inzinkingen gescheiden. Het grootste deel van het Westelijk schiereiland is een hoogland van meest 500 — 700 M. hoogte, bezet met hoogcrutoppen (tot boven 1000 M.) en doorsheden door diepe dalen. Evenals het hoogland in de Zuid-Preanger bestaat het uit breccien, tuffen, en kalksteenen en mergels, door vulkanische gesteenten doorbroken; waarschijnlijk alias uit het tertiaire tijdvak. Dit hoogland reikt tot de Westen Zuidkust en in het O. tot de Jandengte. In het N. ligt ervoor een groep van drie j on-gore vul-kanen bestev: n de hoofdplaats en ten Z. en O. van deze daalt het hoogland af naareen sterker gevond landschap. Die vulkanen zijn de Batoc Lanteh (± 1800 M.), de Sangenges (± 1700 M.) en de Sekedct (± 1100 M.); zij vertoonen geen working. Ook wijzen hun sterk geeroderde voor-men op langdurige rust. De sterkst stukgecsn?dene dezer vulkaanruinen is de Sangenges. Langs de Noordkust ligt vanaf T. Dalem (de Noordpunt van het Westelijk deel) tot en met de Westelijkc eilanden in de Saleh-baai jonge, opgeheven koraalkalk, deels in drie terrassen van ongeveer 1.0, 20 en 80 M. hoogte, decis nog hooger. Bezui- den deze kustkalken zijn enkele kleine laagvlak-ten gelegen, de grootste van het eiland. Van de gelsoleerde vulkaanruinen in het Oosten worden als hoogste toppen opgegeven de G. Sasah of Wa-

doendanga, bewesten de baai van Bima, ruim 1400 M. en de G. Maria, bij Straat Sapd, ± 1500 M. In de Noordclijkste landtong van het eiland, afgescheiden door de Saleh-baai verheft zich de vulkaan Tam bora (zie aldaar) tot een hoogte van 2850 M. Berucht is zijne uitbarsting van het jaar 1815, een der hevigste uit de aan heftige empties zoo rijke geschiedenis van het vulkanismo in den Indischen Archipel.

Het klimaat, de jaargetijden en de richting der winden verschillen zeer weinig van die in Java's Oosthoek. Alleen ontbreekt het, be halve tegen den Tambora, aan streken met zwaren regenval. Do plaatsen aan de Noordkust hebben slechts 120—125 c.M. regen per jaar en op al de lagere terreinen van het eiland is de regen val te gering en de Oostmoesson zeer droog.

Rivieren van beteekenis zijn er op Soembawa niet; de meeste zijn in het geheel niet, sommige slechts aan de monding voor kleine prauwen be-vaarbaar, doch de meeste bevatten zelfs in den droogsten Oostmoesson nog water.

Do plantengroei van Soembawa vertoont in hoofdzaak een Aziatisch, geen Australisch karakter, wat haar samenstelling betreft. Maar door het droge klimaat komt het uiterlijk der vegetatie overeen met dat der Oosteliker Kleine Soenda-eilanden. Grote terreinen zijn bedekt met gras-velden, soms hooge rietgrassen, veelal alang-alang, maar meest kort grassoorten. Vooral in den Oostmoesson leveren zij een troosteloozen aanblik op. Waar iets meer regen valt of iets minder in den bodem wegzakt, hebben zij door afzonderlijk staande boomen en boomgroepen het karakter van savannen. De bewoners hebben deze graslan-den uitbreid door het gebruikelijke afbranden der terreinen en door het vernielen van djati-wouden. In wat vroeliger streken komen struik-bosschen voor. Hoogere wouden vindt men in Dampo en de landengte is voor een groot deel met bosch bedekt. In het droge jaargetijdo ver-liczn vole der in het wildgroeieendboomenhujiie bladeren, zoedat men dan vaak herfstgezicht* n to zien krijgt. De Noordelike hefting is echter ook daar dor, wat in het afgemcen van de naar de Noordkust hellende terreinen dozer oilanden gcldt, evenala van Java's Oosthoek. Een rijkje vegetatie vertoonen allerwegen de dalen; daarin on in de kustvJaktion liggen ook do sawahs. Do Tambora draagt in hot N. en N.W. hooge bergwouden. In het Z. on O. zijn die in 1815 vernield on nog altijd meestal slechts door gras en struiken vervan-gon.

In het binnenland van het eiland komen grote kudden herten voor. Zij worden gejaagd en het gedroogdo vlesch vormt een uitvoerartikel naar r Java en Celebes. Ook wilde varkens zijn veelvul-dig. Verscheurend gedierte wordt op het ci land niet gevonden, slechts een soort wilde katton. zoo- mede «Jangen en krokodillen.

Het hoofdmiddel van beslaan is natuurlijk de land bouw, maar ook de veo^eeltiszeer belangrijk. Ivijsjt en inais zijn de hoofdvoedingsmiddelen. Van de eerste heeft uitvoer plaats, vooral uit het Westen. Soembawa is het land van wasen kat jang-id jo, die vrij veel naar Java en elders worden uitgc-voerd. Tabak wordt langs n rivieroovers verbouwd en ook als tweede gewas op sawahs. De kofficcul-tuur, omstreeks 1880 begouen, is nagenceg weer verdwenen. Van de boschproducten komen vooral voor sapanhout (zie aldaar), dat de bekende roode

toef levert en het gelco verfhout, kajoe koening cf tgeran (zio CUDRANIA).

De veestapel is zoer belangrijk n.l. paarden, karbouwen en geiten. Van do beide eerst heeft een aanzienlijko uitvoer plaats. De paarden zijn klein, maar sterk en gewillig en gaan vooral naar Socrabaja.cn Semarang, voor het straatverkeer.

Do oorspronkelijke bevolking van Soembawa is van Maleische afkomst, doch onderscheiden in twee groepen: 1°. De waarschijnlijk oudere bewoners, die overeenkomst met de Sasaks van Lombok vertoonen; daartoe behooren do be woers van de binnenlanden der Westheft, die in het Westen tot straat Alas reiken, zoome de eenige stammen in het Oosten, o.a. de hoidensche Dcoc Donggo, bewesten de baai van Bima (zie BIMA). 2°. De hoofdbevollding van het Oostelijk deel, de Bima- neezen en Domponeezen (zie BI MA en DOMPO). 3°. De Soembawanen in de meeste kustlandschappen dor Westheft. Doze zijn langer van gestalte en lichter van huidskleur dan do overige bewoners. De onder 2° en 3° genoemden hebben veel invloed van de Makassaren en Boegineezen ondervonden. In het algemeen is de bevolking rustigen gewillig. Misdaden komen zelden voor. Ongunstige eigenschappen zijn leugenachtigheid en onbetrouwbaarheid, vooral bij do Soembawanen. 4°. De vreemdeJingen, die in grooto kolonien aan de kusten van het eiland wonen, vooral Makassaren en Boegineezen, maarookSaleyereezen,Mandareezen, en Arabieren. Ligvoct (zie Lit.) schatte hun a an tai in 1876 alleen in het rijk Soembawa op 10 000 op een gehele bevolking van 50 000. De u it barsting van den Tambora in 1815 heeft het ciland geweldig achteruitgezot. Het middendeel werd grootendeels verwoest en de bevolking ge-dood. Tien tai Ion jaren heeft de ramp nagewerkt. Thans gaat Soembawa vooruit, vooral in de laat- ste jaren, doordat het Europeesch bestuur zich nieer met de toestanden inlaat. Door de vele vruchtbare vulkanische gronden kan het een goede toekomst to go moct gaan. Behalve ten gering aan- tal ink Ollristenen ter hoofdpl. Bi ma (hocwel daar, zocjin als ciders op het eiland, zendclingen, van welke gezir.dic ook, gevestigd zijn), de genoemde Dcoc Donggo en de eveneens heidsensche Kolo (ten NO. van de baai van Bi ma; zie BI MA), belijdt de gehele bevolking den Mohamm.gcdsdienst. Eenige Hindoc-beclden zijn op het eiland gevonden. De 'aatjes Soembawa en Dompoo waren in d. : n lat< r. n Hindoe-tijd aan Madjapahit onder- hoorig i).

Staatkundig is het ciland thans verdceld in de landschappen Soembawa, Bima, Dompoo en Sanggar; v roe ger bestonden nog Tambora en Pekut of Papekat, mu ar do uit barsting van de Tambora in 1815 niaakte aan die rijken een oindc. Administratief vorrnt Soembawa met de omliggende cilanden de aflceiling So(unbawa van do residentio Timor

i) Zic voor Bi ma en Soembawa: P. J. Veth, De onderhoorigheden van Madjapahit (een ver- beterde opgavo van Dulauriii* e.a.), Tijdschr. v. N. I. I lie Serie, I.(.■ Jaarg, (1867) DI. I. bl. 88; en voor Dompoo do „Pararaton", uitgegevoen door Dr. J. Brandes, Verb. Bat. Gen. 11. 49 (1897), bl. 14], waar vermeld wordt dat laats- genoemd rijk in 1279 Qaka = 1357 A. D. door Madjapahit word ve rove rd. Voor do Hindoc- beclden vgl. Elbert, Die Sunda Expedition, DI. II, bl. 75 —76, met lit. opgaaf.

en Onderhoorigheden onder een Assistent-Resident. Hot aan Bima onderhoorig W. gedeelto van Flores ressortcort administratief onder de afde- ling Flores. De afdeeling Soembawa is verdceld in drie onderafdeelingen : Soembawa, Tali wan g en Bima. Zij is gesteld onder het bestuur van den Assistent-Resident, aan wien is toegevoegd een Controlcur ter beschikking; de onderafdeeling Tali wan g staat onder een Gezaghgeber, de onder- afdeeling Bima onder een Controlcur.

Van de staatjes is Bima reeds beschreven (zie aldaar). Dompoo (niet: Dompoe) vormt het vruchtbaarste gebied van het eiland. Het ligt tusschen de Bima-, Tjcmpi-on Saleh-baaiou. De planten- groei is er veel ryker dan in de andere lagere deelen des eilands. Er zijn hier zoo dichte bosschen als men ze in het Oosten van den Archipel slechfs inhoogere Dergstreken pleegt aan te treffen.(Ziever- der DOMPO). Tijdens Zollinger had ook het hoog- land in het Zuid westen des eilands dichte wouden. Hoe het daarmee thans gesteld is, is onbekend.

Het landschap Sang gar ligt in het Noordel i k schiereiland, dat den Tambora draagt en geheel door dozen berg wordt ingenomen.Vroeger was het rijk kleiner, maar het bevat van 1866 af ook het grondgebied van het landschap Tambora, omdat die streek langs den Noordvoet van den berg sedert de uitbarsting van 1815 woest en onbewoond was. Datzelfde gold van het rijkje Pekat langs de baai van Saleh, dat bij Dompoo is gevoegd en grootendeels neg onbewoond is. Sanggar heeft zich even min van die ramp hersteld en is zeer slecht bevolkt (± 1000 bewoners). Thans liggen de eenige grootore dorpen van hot schiereiland volgens den jongsten bezoeker Pannekoek van Rheden (Geolog. Notizen ii. d. HalbinselSanggar, Zeitsch. f. Vulkanologie, Bd. IV (1915), bl. 85) op de Westkust. De hoofdplaats van Sanggar, die Sxnggar of Koreh heet, ligt aan do Noordkust van den hals van het schiereiland. Door de armoede der bevolking zyn de inkomsten van vorst en grooten zeer gering. De bevolking toont overeenkomst met de Bimaneezen; zij sprekeentaal die zeer verwant is aan het Bimaneesch; zij vindt een eenvoudige bestaan in hertenjacht, paardenhandel, inzanielen van boschproducten en wat vischvangst.

Voor do komst der Hollanders moct Sanggar, onder den toenmaals meer bekenden naam zijner hoofdplaats Koreh, onderworpen zijn geweest aan den Sultan van Ternate, Baab Oellah (zie P. A. Tiele, De Euro peers in den Mai. Archipel, V. Bijdr. Kon. Inst. 4, V (1881) biz. 161 en noot 4). Reeds in 1521 had Pigafetta „Bima (en Kore)“, on daarnaast Soembawa, opgesomd als eilanden (nsschen End eh (Florcs) en Java (zie de ed. door A. da Mosto, Rome 1894, bl. 107; en verg. de ge- noemde noot bij Tide); en nogtogen woordig is in het Juvaansch koré een algemeen term voer „overwalsch-» met name bij paardcu. Wei een bewijs, dat Koreh vroeger heel wat belangrijker was dan thans Sanggar is.

Even a ls de andere rijken op Soembawa was daarop Sanggar v66r het sluiten van het Bonggaaisch contract (1667) onderhoorig aan Makas- scr en vercvlgens cijnjsbaar aan de Comp. In den looper tijdon gaf het rijkje weinigmoeilijkheder; 14 Aug. 1858 werd met den toenm&liggen vorst en de lijksgrooien een nieuw contract gesloten (ter vervanging van dat van 9 Febr. 1765), waarvan de bepalingen tot hedon van kracht bio ven (zie Bijl. Hand. St. Gen. 1859/GO, No. 55).

Het Westelyk schiereiland vormt in zijn geheel het rijk van *Soembawa*, grenzende ten O. op ongeveer 118° 10' O.L. aan Dompö. Het landschap telt ongeveer 80 000 bewoners. Van de bevolking vormen een belangrijk bestanddeel Makassanen en Boegineezen, verder Orang Badjo's en een aantal Chinezen, Arabieren en eenige Europeanen.

Op ongeveer een helft uur afstand van de kust, aan de bocht van Soembawa, ligt de hoofdplaats Soembawa of Soembawa besar, met ± 5000 inwoners, waaronder een 10-tal Europeanen, een 100-tal Arabieren en ongeveer evenveel Boegineezen. De Boegineezen wonen tusschen de hoofdstad en de zee in de Kampong Bcegis. In de omstreken der hoofdplaats liggen een aantal volrijkere kampongs, met 100—400 huizen. Door den hutrijke dom van het landschap zijn de huizen zonder uitzondering groter en forscher gebouwd dan in Bima. De Soembawanen spreken een eigen taal, welke echter tot heden (in tegenstelling met de Bimaneesche) nog geen beoefenaars vond; Zollinger en Jasper publiceerden woordenlijsten.

Zij vinden hun hoofdstaan in Jandbouw en veeteelt, den handel overlatende aan de inde kustplaatsen gevestigde vreemdelingen. De gewone kleeding der mannen bestaat uit korte sarong en slendang (met scherpe, heldere kleuren geteekend); behalve een sarong, die langer is, dragen de vrouwen bovendien een badjo van gebloemde stof. Gouden en zilveren sieraden zijn niet in gebruik. De wapens bestaan in lanssen, krissen, bij de aanzienlijken, en lange kapes-sen, bij de geringere standen. De bevolking houdt zich streng aan de voorschriften van den Moh. godsdienst. Luidruchtige feesten worden weinig gehouden, muziekinstrumenten ontbreken. De Soembawanees is van nature vreesachtig en onverschrokken, aangezien aan het volksonderwijs eerst in de latere jaren is begonnen. Het rijk wordt bestuurd door een Sultan, bijgestaan door drie landsgrootten, den Datoe Ranga, den Datoe Kali-bla en den Datoe Dipati. In de landstaal draagt de Sultan den titel van Datoe Moetar, maar evenals de landsgrootten wordt hij door het volk aangesproken met den Balineeschen titel Dewa. Moe-tar beduidt hij, die over het geheel gaat, die de hoogste macht heeft. Sultan en landsgrootten zijn gevestigd ter hoofdplaats Soembawa besar. Zij trekken hun inkomsten uit een landschapskas, welke onder het beheer staat van het bestuur. Bovendien zijn zij in het bezit van ornamentals, sawa-kiradjaan, die door de bevolking om niet worden bewerkt.

Het gebied van het landschap is verdeeld in 5 districten onder districts- of hoofden, te weten Taliwang, Alas, Soembawa besar, Orong Teloe en Peneokika, die weer onderverdeeld zijn in onderdistricten, aan het hoofd waarover demoengs zijn gesteld. De kampongs staan onder kampong- of hoofden, njaka geheeten; zij worden, de bevolking gehoord, door het Zelfbestuur benoemd en ontslagen.

Taliwang was eertijds een vazalstaat, of liever het bestond uit drie vazalstaates, Taliwang, Djarewe en Serang, onder hoofden met den naam Intje desa. Zij voeren ook nu nog dezen titel, doch hunne prerogatieven en functien zijn geene anderszins der demoengs. Evenals deze zijn zij onderdistricts- of hoofden.

In den jongsten tijd is het landschap Taliwang

onder invloed der Europeesche bestuursambtenaren sterk opgekomen. Er zijngode wegen aangelegd en irrigatieleidingen, waardoor de sawahs sterk werden uitgebreid. Op de gelijknamige hoofdplaats zijn door Chinesezen toko's gebouwd, veel groter dan die van Soembawa besar. De bevolking is sterk in welvaart toegenomen. Haar grootte is gering, ± 8000. Immigratie zou hier veel goed kunnen doen.

Van de vroegere geschiedenis van het rijk van Soembawa is weinig bekend. Zoodaer gezegd, was het in den Hindoe-tijd aan Madjapahit onderheerd; uit de Gowa'sche dagboeken (zie Tijdschr. Bat. Gen. DI. 34 (1891), bl. 228) blijkt, dat het in 1616 reeds aan Gowa onderworpen was. Zoodaer bekend, maakte Speelman aan de macht een eind en traden alle voorheen aan Makasser onderhoorige landen successievelijk tot het Bonggaai-sche contract toe. Aanvankelijk weigerde Soembawa, do ch we rd gewapenderhand daartoe gedwongen, zoodat ten sloot den 12den Juni 1674 in het kasteel Rotterdam door drie gezanten van den vorst het contract namens dezen werd ondertekend. Deze gezanten waren „Nene Martani, Koning ende gebied over het district ofte negory Oetang** (tevens Rijksbestuurder); „Nene Ontong Langoe met Nene Djouro Saparang, re- presenterende hinnen

schier, Maas Goa genaamt". (Zie Dagh-Register gehouden in * Casteel Batavia, Anno 1674. Batac-via's Hage, 1902, bl. 187, waarbij tevens de verschillende artt. van het contract worden opgenoemd). Door de aanwezigheid van den gezant „Nene Djouro Saparang" wordt het waarsehijnelijk gemaakt dat Saparang (zeker wel = Seia-parang of Lombok) in dien tijd aan Soembawa onderhoorig was, en dat te meer, omdat Zollinger die het archief te Bima doorwerkte, juist uit 1675 vermeldt: „Het schijnt, dat toenmaals Lombok onder Soembawa gerekend werd, of dat dit land daarover eene indirecte heerschappij voerde". (Verslag chz., 1850, bl. 174; en verg. er bl. 13). Bovendien wordt dit vermoeden bevestigd door Dr. W. G. C. Bij vanck in zijn opst: „Onze betrekkingen tot Lombok (Gids, 1894, dl. IV, bl. 134).

Volgens Zollinger vestigde de Comp. toen (in 1674) een post, „Sukkelrburg" op Soembawa, welke echter in 1075 al werd opgeheven; do bezetting werd verplaatst naar Bima. Hoe wel do rust in het landschap Soembawa, dank zij de medewerking van het zelfbestuur in latere tijden nimmer noereinsv aard werd verstoord, is in 1908 (zie Koi. Verslag van 1909, bl. 68) een militair optreden noodzakelijk geweest tengevolge van onwil der bevolking van het vazalstaatje Taliwang, om zich aan de registratie te onderwerpen. Voortdurde twiHcn over tconsopvolgiug, oorlogen met Bali (dab door Sela parang tegen zijn opperheer te hulp was geroepen, maar inmiddels van do gelegenheid gebruik innaakte om zelf aldaar vasten voet te e krijgen en wel met zooveel succes, dat omstreeks 1740 Selaparang geheel voor goed op Soembawa was veroverd), jnet de naburige Ooslelijke rijken als- mede met de vazalstaates in het W., hadden meermalen tusschen komst van de Comp. ten gevolge. In 1765 (den 9 Febr.) Moot zij met Soembawa een geheel nieuwe overeenkomst, waarvan do bepalingen gehandhaafd bleven tot 1858, in welk jaar een nieuw contract teland kwani. Een der bepalingen bier van luidde als van ouds, dal de

Sultan verplicht was jaarlyka een zeker hoevcelheid sapanhout tegen een bepaalden prijs aan het Gouv. te levercn. In latere jaren daalde de prijs van dib hout zoodanig, da : do levering voor het Gouv. verlies gaf, wat een wijziging van het contract noodzakelijk maakte, hetgeen geschiedde in 1875. Het laatst rolledige contract is dat van 14 Mei 1905 (Bijlagen Handelingen Staten-Generaal 1905—09, No. 1—6).

Literatuur. voor zoover niet reeds genoemd : H. Zollinger, Verslag van eene reis naar Bi ma en Soembawa enz., Verb. Bat. Gen. DI. XXIII (1850), bl. 1; A. Ligbvoet, Aanteekening en betreffende den economischen toestand en de ethnographic van het rijk van Soembawa, Tijdschr. Bat. Gen. DI. XXIII (1876), bl. 555; J. E. Jasper, Het eiland Soembawaen zijn bevolking, Tijdschr. Binn. Best. DL 34 (1908), bl. 60; J. Elbert, Die Sunda-Expedition, DI. II (Frankfort 1912), bl. 55; J. J. Panmkoek van Rheden, Voodooping meddeelingen over de geologie van Soembawa, Jaarb. Mijnw. Ned. Ind. 1913 (Verh.), bl. 15.

SOEMBA WA. Afdeling der residentie Timor en Onderhoorigheden, omvattende het eiland van dien naam en de omliggende kleinere eilanden onder een Assistent-Resident bijgestaan door een Controleur B.B., bciden met standplaats Soem-bawa-bSsar. De afdeling is verdeeld in drieën-derafdeelingen, t.w. Socmbawa, Bima en Tali-vvang. In 1916 telde de afdeling eene bevolking van ± 227.000 zielen, waaronder ± 50 European en en ± 1600 Vrcemde Oosterlingen.

SOEMBAWA. Onderafdeeling derafdeeling van denzelfden naam, bestaande uit het gelijknamige landschap, onder den Assistent-Resident, Chef di-afdeeling met standplaats Socmbawa besar.

SOEMBAWAREESCH. Het Soeijn.bawareesch

wordt gesproken in het rijk Socmbawa. Aangaande het klank-stelsel is op te merken, dat alle consonant en, welke in het Maleisch als sluitcr kunnen opt redcn, ook in het Soembaw. als zoodanig kunnen voorkomen, met uitzondering van < l c k. >-merkelijk is, flat de klem-toon steeds op < l c la at Kt e lett ergreep valt. De meest kenmerk(-i)(le klank-verschijnselen zijn : de verdwijning cncr media, als regel, na een neusklank, zoodat de naam van het rijk bijv. in de landstaal *Semawa* luidt : voorts do toevoeging van eene *wj* na *ni* op het ei nd e van cen woo rd, bijv. *beraning*, dapper, Mai. *birani*; *maning*, baden, Mai. *mandi*; de overgajig in bepaalde govallcn. van *u* in *i* in do slot-ic l ergreep, b ij v. *anjir* = Ma J. (*h)anjur*; *alis* = Mai. (*h)alu3*; enz. De woorden-schub van hot Soeinbawaresch komt voor een aanmerklijk deci overcn met d i c d er West el ij k e talen, als Jav.,

Mai. : nxaar daarnaast koinen loch mode velo woo rd en voor, (als *tau*, niensch), wolko jneer aan de, vooral in hot Ooston in gobruik zijndo woorden herinnoren, (afgeschoiden van d o rechlstrecks aan het Mak. ontlcende woorden). Ook in do grammaticalo vorjnen konit- hi er en daar wol hot een en ander voor, dat aan de talen in hot Westen herinnert, maar gewoonlijk doet zich daarbij eeno of unci ere bijzonderheid voor. Zoo zijn alle suffixen verdwenen; toeh kent de taal nog vormen, ovoreenkomende mot Mai. *kahlancjan*, Jav. *ke-Langan*, enz. : in plaats van hot verdwenen suffix is een neus-klank t usschen liet prefix en liet stamwoord oekome: *kanoidne*: van *uidn*. roven.

Op te merken is het prefix *sa* of *si*, soms nog gevolgd door een neus-klank, tot vorming van causatioven, bijv. *soberest*, schoonmaken , van *b^oresi*, schoon; *s&ngada*, aanwezijg doen zijn, van *adk*, zijn. Atto werkwoorden worden vervoegd na het pronominaal prefix kan, met eene verscillende nuance van betekenis, zoowel het stam-woord als de vorm met den neus-klank staan; zoo kan bijv. de 2de pers. van *bajar*, (betalen), naar omstandigheden luiden : *mu-bajdr* of *mu-ma jar*. Eene gonitief-bepaling volgt op de gewone wijze op het bepaalde woo rd. Blijkbaar is de taal ontstaan door vermenging van Westclijke en Oostelijke Indonesische elementen, overigens is de plaats, die de taal ten opzichte der verwanten inneemt, nog niet te bepalen. De nog zeer weinig bekende taal derSasaks (Lombok) is er nadermede verwant; zij staat vrij ver van het Bimaneesch en van de overige talender Bima-Soembagrop.

Literjtuur: Uitgenomen de woorden-lijst in het „Verslag van eene reis naar Bima en Soembawa”, ^{以 Q z p 卅 door} H. Zollinger, en een kort verhaal in : „Enige 一、 verhalen in talen gesproken op Sumbawa, Timor ; 二 洛也 一 en omliggende eilanden”, door J. C. G. Jonker永、七 ‘一、’ (Bijdr. Ken. Inst. 1904), is nog niets omtrent 好小. 二 deze taal in druk uitgegeven. J. C.

G. SOEMBERKARANG. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Problinggo.residentiePaseroeanmetdrieonderdistricten en 33 desas; op het einde van 1905 telde het eene bevolking van ± 48.500 zielen, waaronder ± 60 European en enkele Cliiinezcn. De hoofdplaats is Kademangan.

SOEMBERWAROE. District van controle-afdeeling, regentschap en afdeeling Panaroekan, residentie Besoeki ; met eene oppervlakte van 112 K.M². Het district telt 4 onderdistricten met 48 desas en heeft ± 50.000 inwoners, w.o. een 20 tai Europeanen, enkele Chineezcn en 80 Arabieren (1905). De hoofdplaats is Asembagoes.

SOEMBING. Deze tweelingbroedor van den Sindoro verheft zich Zuidoostelijk van dezen laatston, evencns in Kedoo en. vormt een fraaijen kegel met afgeknotten top (foto bij Verbeek, Java p. 294). Do top wercl door den Top. Dienst opgemeten (zie Jaarverslag 1915, Pl. III), waarbij bleek dat het hoogste punt op 3371 M. ligt. Do over ruïn 1/3 uitstekend bewaard gebleven kraterrand, die cirkelvormig en SOO M. in diameter is, loopt naar het N.O. in eon door een blokkenlawine uitgegroefd dal in de richting van Temangoeng uit. Van den kraterbodcm, waarvan hot laagste punt 3183 M. ligt, is in het Z.W. slchts eon sikkelvormige zandvlakte over : do rest wordt ingenomen door een jongoron vlakken puinkegl (3261 M.), die den ovengenoemden blokkenstroom heeft geloverd.

Ook dozo berg, die iu Junghuh 7s tijd. kaal was (Java II, 328), is thans geroLoiseerd; do teekening van den top door lunguhn komt editor geheel ovoren met do j ongst opcnijng. Op den kraterbodcm bevinden zich enkele solfat ar on cn fumarolen ; ovorigens is van werkzaamheid niets meer te bespeuren en ook erupties zijn onbekond. Oudomans gaf in het Tijdschr. v. h. B. B. HI 1889, 373, een beschrijving van zijn tocht naar den top in 1887.

SOEMFIDANG. Afdeling cn regentschap der Preahgr Regentschappen, groot 1579K. M², beslaando hot N.O. gedeelte dor residentie on begrensd door de afdeling Krawang der resi-

dentie Batavia, de residentie Cheribon en de afdeelingen Garoet en Bandoeng van de residentie Preanger Regensschappen. De afdeeling bevat slechts 6 en controleafdeeling van denzelfden naam met 5 districten, nl. Soemedang, Tandjoengsari, Tjimallaka, Tomo en Dannaradja. De bevolking telde eind 1917 ± 274,000 zielen, waaronder 150 Europeanen en bijna 300 Vreemde Oosterlingen.

Het O. gedeelte der afdeeling bestaat uit jong tertiair gesteente, nl. breccie- en mergelsterreinen, het Z. en W. gedeelte is vulkanisch. Op dit gedeelte verheffen zich de oude vulkanen Tampomas (1683 M.), Kareumbi (1681 M.) en Tjalar-tjalar van Simpaj (16G3 M.), w elk er hellingen de kleine, op 460. M. boven zee gelegen hoogvlakte van Soemedang insluiten. Deze beslaat eene opervlakte van niet meer dan 4 kilometer lengte en 3 kilometer breedte; het vlakke terrein zet zich echter nog voort in de dalen van de Tji Peles en andere rivieren, die van de omringende bergen afstromen. Zoo heeft men in het Noordoostelijke gedeelte der afdeeling nog de Oedjoengdja-avlakte, zie aldaar. Op de Cheribonsche grens ligt de Tjakraboeana (1720 M.) en op die met Batavia de Boekit Toenggoel (2209 M.) op welks hellingen de Tji Pdles ontspringt, welke rivier de genoemde hoogvlakte doorstroomt en zich door een lengtedal tusschen den Tampomas en den Simpaj een weg baant naar de Tji Manoek, welke belangrijke rivier het O. deel der afdeeling doorstroomt, en die bij Toino de Tji Loeoeng opneemt. Dit riviertje maakt voor een groot deel de grens uit tusschen deze afdeeling en de residentie Cheribon. Eerst bij Tomo wordt de Tji Manoek bevaarbaar, zoodat zij voor de scheepvaart in deze afdeeling van geen belang is.

Op het vulkanische terrein in het Z.O. der afdeeling ten Z. en ten Z.O. van de hoofdplaats vindt men een 13-tal landbouwondernemingen op gronden in erfpacht, waarop bijna uitsluitend thee en kina worden geteeld. Het voornaamste erfpacht perceel is het theeland Djatinanggor, groot ruim 1300 bouws, ten N.; van den grooten postweg van Bandoeng naar Soemedang op de hellingen van den Manglajang (1818 M.), een voorberg van den Boekit Toenggoel gelegen. Verder zijn er nog een paar door water gedreven cassave-molens van Chineezen en Inlanders en 2 sereh-oliefabrieken, die de grondstof voor de welriekende oliën in Europa leven n. Ruim 30 jaren geleden bloeide in het Soemedangsche de tabakscultuur voor de Eurojiesche markt, welke echter geheel te niet is gegaan. De inlandsche landbouw omvat de teelt van rijst en tweede gewassen, o. a. mais en katjang.

Op de plek, waar vóór 1875 liet fortje Tomo (bij de districtshoofdplaats van dien naam) stond, is eene kampeing verzeen, die den naam draagt van Benteng (bet. fort). Evenals genoemde versterking zijn ook de koffiepakhuisen, welke vóór den aanleg van de spoorlijn door de Preanger aan den oever van de Tji Manoek aanwezig waren ten behoeve van den afvoer over de rivier naar zee, verdwenen. De voormalige districtshoofdplaats Tjonggeang ligt aan den ouden postweg, welke over een afstand van 25 K.M. Zuid-waarts is verlegd, waardoor deze plaats thans veel minder levendig is dan vroeger. Bij de grens der residentie zijn twee ijzeren bruggen geslagen, 46n over de Tji Manoek en een over de Tji Loeoeng, welke het verkeer tusschen de Prean-

ger en Cheribon zeer vergemakkelijken, dat vroeger, vooral in den Westmoesson, dikwijls vertragen ondervond door zware bandjirs, waardoor het vaak onmogelijk was, gedurende eenige uren. den overval met eene pont te bereiken.

SOEMEDANG. District met gelijknamige hoofdplaats van de controleafdeeling, het regentschap en de afdeeling Soemedang, residentie Preanger regentschappen; met eene oppervlakte van 295 K.M². Het district heeft 4 onderdistricten en telt 49 desa's.

SOEMEDANG. Hoofdplaats der afdeeling Soemedang, gelegen in het midden der kleine hoogvlakte van dien naam, aan den grooten postweg van Bandoeng naar Cheribon; is cen net plaatsje met 8200 inwoners, w.o. ± 22 Europeanen en ± 200 Chineezen (eind 1905). De regenval ter hoofdplaats is veel aanzienlijker dan te Bandoeng en bedraagt 3046 millimeter. Het ligt op 460 M. boven zee in eene bekoorlijke strek en heeft een aangenaam, vrij koel klimaat. Aan alle zijden biedt de omgeving schoone gezichtspunten, hetzij liet oog rust op de omliggende met bosch bedekte heuvelen en daarachter liggende hoogere bergtoppen, hetzij op de ten Westen en Noordwesten zich uitstrekkende vlakke strook met hare groene velden en grazende buffels. Rondom de fraaie en groote aloen-aloen liggen als gewoonlijk, de regentswoning, de moskee en de woning van den assistent-resident; deze laatste is vrij onaanzienlijk. De overige Europeesche huizen zijn meerendeels bevoerd door inlanders. Ruim dertig jaar geleden, toen er nog veel tabak werd verbouwd voor de Europeesche inarkt, woonden ter hoofdplaats Soemedang verscheidene Europeanen, die, door het te niet gaan dezer cultuur, naar elders zijn vertrokken. De plaats is daarna sedert de exploitatie van de spoorweg Bandoeng-Tjilatjap (zeer activeruitgegaan, doch heeft in levendigheid weer veel gewonnen doordat sinds ± 1905 vlak buiten haar Westelijke grens een artilleriekampement is gebouwd, waarvan de officieren op de hoofdplaats zelf wonen. Ook is er sprake van, om voor Htrato gische doeleinden een spoorlijn te Jcggen van Soemedang naar de bestaande Preanger-spoorweg bij de halte Jantja-ck6ky.

SOEMENEP. Afdeeling en regentschap van de residentie Madoera groot 2901 K.M². — de Oostwaarts gelegen eiland, bekend onder den naam van Soemennepische eil., inbegrepen in de omringende eilanden, bekend onder den naam van Soemennepische eil. In den Compagniestijd vormde het een min of meer zelfstandig rijkje onder bestuur van een Sultan; de uitgestrekte land was iets grooter dan tegenwoordig, daar ook het grootste deel van het later bij het regentschap Pamekasan en onlangs bij het regentschap Sampang getrokken district Waroe onder Soemennep ressorteerde. Evenals in Sangkalan (Madoera) werd in 1847 de Sultan door een PanSneiba I an en daarna door een Regent, met geheel dezelvde bevoegdheden als op Java, vervangen. De afdeeling wordt ten W. afgrensdd door de afdeeling Pamekasan en Sampang en is verdeeld in 11 controleafdeelingen. Soemennep en Kung-an. De controleafdeeling Soemennep omvat de districten Spem6n5p, Timoerlaet en Baratalaet, Al finding, Barataja en Timoerdaja, de controleafdeeling Kangan en Sapoeadi. De afdeeling telt 316 desa's.

De bodem bestaat bijna geheel uit jong-torti-airc heuvels, nl. in het midden uit eene lange, aan de kust evenwijdig loopende strook mergelge-steente; ten N. en Z. daarvan treft men kalkge-steente aan. Door deze kalklagen en de zee inge-sloten ligt ten Z. van de hoofdplaats Soemg-nep — welke zelve op eene smalle, zich Oost-waarts tot aan zee uitstrekkende strook kwartai-ren grond gelgen is — een alluviale vlakte, die voor een aanzienlijk gedeelte wordt ingenomen door zoutpannen. Zondert men nu nog uit eene zeer smalle strook zeezand langs de Noordkust, dan wordt het overige gedeelte van de afdeeling geheel ingenomen door heuvels, welke, hier en daar grillig dooreengeworpen, voornamelijk in het Noorden en Zuiden rijen vormen, wier hoofd-inrichting overeenkomt met de lengteas van het geheele eiland en die, naar het W. toenemend in hoogte, in den Tamboekoe (471 M.) hun toppunt bereiken. Aan de Noordkust hebben de N. Westelijke winden duinen doen ontstaan, welke bij Amboentfin tot 27 M. hoog zijn (zie aldaar).

De voornaamste rivier, tevens de langste van het geheele eiland, is de Pajoedan, welke bron-nen gedeeltelijk liggen op den berggrug Pajoedan — Tamboekoe. Zij doorstroomt de Pajoedanvlak-te, welke nog de beste bouwgronden bevat van het overigens niet zeer vruchtbare eiland. De Pajoedan heeft eene lengte van 40 K.M. en valt onder den naam van Saroka in debaai van Soe-menep. Van de overige riviertjes is de Tambaag-gong, die aan de Noordkust bij Amboenten uit-watert, de voornaamste. De meeste drogen in den Oostmoesson uit en daar zij voor een groot deel hunne bedding diep in de bodem hebben uitgespoeld, zijn zij voor den landbouw van wei-nig nut. Door den aanleg van Gouvernments-wege van omvangrijke irrigatiemaken is het water van de evengeoemde Tambaagongrivier echter in den laatsten tijd aan een geregeld bevoeling dienstbaar gemaakt.

De regenval ter hoofdplaats bedraagt 1700 m.M. *s jaars en komt overeen met die van de jilaatRen langs Java's Noordkust; echter heeft Soenicnep gedurende de maanden Juli en Augustus een zeer geringen regenval, waarom men de ktiststrook t<-n Z. van de hoofdplaats dan ook o. a. voor den zoutaanmaak heeft aangewo-zen.

De hoofdmiddelen van bestaan in deze af-deling zijn: landbouw, zeevaart, vischvangst, veeteelt en handel, vooral kleinhandel. Novens rijst, ojsawahs maar ook veel op droge gronden, worden in alHenkatjang-tanah verbouwd, van welk laatsto go was de bladeren tot veevoeder dicncn, verder katla, tubuk, indigo enz. De Madooree-zen, ook die vandcafd *dingSoemenep,zijnstouLD zeevaarders en visschors; zij drijven handel op Singapore en de Molukken en oefenen do visch-vangst uit, niet allcen onder de kust, maar ook ver in zee. Veo wordt veel voor den uitvoor ge-leeld; het Madooreesche rundveo is zoowel voor wlach-uls voor trek vee op Java en elders in den Archipel zeer gewild.

Met Madooreesch van SoemCncp is door de regeering als sclrijftaal aangenoincn; in het dialect van de loofplaats zijn de ter landsdrukkerij uitgegeven Madooreesche boeken geschreven.

De middelen van verkeer in deze afdeeling zijn: de grooto postweg, die do vorbinding vormt tus-schen het Oosten en het Westen van het eiland,

en.verscheidenc binnenwegen, o. a. een langs do Noordkust, welke gedeeltelijk de Oostkost volgt en bij Soemenep uitloopt op den grooten post-weg. Verder heeft men den stoomtramweg van Kallianget over SoemSnep naar PamSkasan, Sampan g 01? Kamal, waardoor het verkeer met Soc-rabaja zeer is vergemakkelijkt. Ook wordt de havenplaats Kalianget door de stoomers dcr Paketvaartmij, aangedaan en een geregeld dagelijksche verbinding tusschen die plaats en Panaroekan (Bcsoeki) door een stoomboot der Madoera Stoomtrammi-j, onderhouden.

De hoofdplaats Soemenep, vroeger zetel van den panembahan, thans van den assistent-resident, den regent en den controleur van Zuid- Soemenep, is de belangrijkste en volkrijkste plaats van het geheele eiland; zij telt ongeveer 18.000 inwoners, waaronder ongeveer 250 Euro-peanen, 1000 Chineezen, 800 Arabieren en 100 andere Vreemde Oosterlingen. De plaats is zeer uitgestrekt en verscheidene K.M. lang; ze maakt over het geheel een vervallen indruk. De Inland-sche nijverheid staat er op tamelijk hoogten trap; er worden benodigdheden voor scheepvaart en visschrij vervaardigd en men treft er bekwame goud- en wapensmeden, lederwerkers en blauwververs aan. Een zeer goede drinkwaterleiding van recenten datum is den gezondheidstoestand beduidend ten goede gekomen: het drink water wordt uit een bron op het heuvelachtige terrein tusschen de hoofdplaats en Handing verkregen. Komt men de stad van het Westen — nabij het station van de Madoerastrani — binnen, dan ont-waart men al spoedig do aloen-aloen en de daar-aan gelegen regentswoning, die in den mond des volks nog altijd kraton lieet. Zij bestaat uit drie om elkaar heen gebouwde muren met poorten, door welko men het hoofdgebouw, de pendopo van den regent, bereikt. Aan de Westzijde van de aloen-aloen ligt de nieuwe moskee.

Van den kraton loopt de grooto postweg, die aan beide zijden met dicht aaneengebouwde in-landsche woningen bezet is, naar de Arabische en Chinesche wijken. Aan deze laatste grenst de Europeesch wyk met de woning van den assistent-resident en andere landsgebouwen, welke op ongeveer 3 K.M. van den kraton verwijderd zijn. Nog 2 K.M. verder langs den weg begint de wijk Mardngan, aldus geheeten naar do kleine rivier van dien naam, die van hier tot aan hare monding voor kleine vaartuigen bevaarbaar is en w i ar vroogor do Europeesche ambtenaren woonden. Langs do baai van Soemenep, in do onmiddellijke nabijheid van de hoofdplaats, liggen do zoutpannen, die cen terrein beslaan van ongeveer 6 K.M. lengte en 1/3 K.M. breedte. Tusschen deze zoutpannen, die evenals sawahvelden door dijkes van clkander gescheiden zijn, liggen de woningen dor zoutmakers, hier en daar bescha-duwd door api-api- en tandjoengboom. Dit geheele terrein is onder den naam van Zoutland Soemenip bekend. Er bevinden zich 7 complexen van zoutodotpakhuzen (etablissemten) n.l. Saroka, Nembakor, Pinggirpapas, Maringan, Kartasada, Palibocnan en Mondocng-mondoeng, welko door smalspoorbancn voor machinaalver-voer mot do zoutverpakkingsfabriek to Kalianget verbonden zijn. Op eenigen afstand bowsten de hoofdplaats Soemenep, langs den grooten post-weg naar PainCkasan en boosten de Kali Saroka is cen terrein aangckocht, toneindo do zout-

winning gedeeltelijk in eigen beheer te kunnen bewerkstelligen. Zie ZOUT.

Ongeveer 5 K.M. van Mardang Oostwaarts, aan het eind van den postweg, ligt de landings-plaats Kalianget (zie aldaar) aan de baai van Soemenep, die slechts 3 vademen diep is, zoodat alleen kleine stoom- en zeilschepen in de nabijheid van Kalianget kunnen ankeren; de grootere schepen moeten blijven liggen op de buitenreede onder den wal van het eiland Guj Gendng.

Wat de nabij de kust gelegen eilandjes Gili Jang, Poet eran, Gili Genteng en Gili Radja en verder de Sapocdi-, zoomede de nog meer Oostwaarts gelegen Kansean-Archipels aanbelangt, wordt naar de desbetreffende artikelen onder die namen verwezen. Q

J SOEMENEP. District van de controle-afdeeling, ling Zuid Soemenep, regentschap en afdeling SoemSnep, residentie Madoera; met een oppervlakte van ruim 78 K.M.^{1,2}, drie onderdistricten en 39 desa's. De xvedwio woont ter afdelingshoofd-plaats Soemenep. A' i

SOEMENEP. Hoofd^laats van de gelijknamige afdeling der residentie Madoera. Zie SOEMENEP (afdeeling).

SOEMPT-SOEMPTT (IRAN) (MAL.). Zie

SCHUTTERVISCH.

SOEMPTAN. Zie WAPENS.

SOEMPOER. Evenals dit het geval is met de woorden „s616" en „biar6M" komt in de Pad. bo venl. (Sum. Westk.) de naam „socmpoer" daar voor, waar aan Hindoe-Javaanschen invloed moet gedacht worden.

A. Nagari (met spoorhalte) in het Z. der onderafdeeling Padang Pandja'ng (zie aldaar).

B. Rivier in de onderafdeeling Loeboko Sikaping, bo venloop van de Rokan Kiri (zie LOEBOEK SIKAPING).

C. Landschap en daardoor strooinende gelijknamige rivier (linker tak der Oembilin) ten 0. van Boeo. De nagari Soempoer (Soempoer Koe-does) is een belangrijke pick in de oude geschiedenis van Minangkabau als de standplaats van den Radjo Ibadat (Opstellen over Minangkabau *A-.

1. T. Bat. Gen. deel LV, bl. 234 en vlg. Oudh. " Versl. Mdek. -1512 bl. 48 No.44).

SOENAMAKI (MAL.). Zie CASSIA ANGUSTI-

■ FOLIA.

f SOENAN DRADJAT. Zie HEILIGEN (MOH. r' INDISCHE).

SOENDA; SOENDA-EILANDEN (GROOTE EN KLEINE). Als zoovle andere plaats- en landsnamen in den Indischen Archipel (Samoedra = Sumatra, Java, Madoera, Dienggabi, Bfsoeki, Bali, Soembawa, Binia; ook wel Bantfn, als krana^vorm van Bali), is ook Soenda aan de Hindoes ontleend. In het le boek van het Mahabharata^ het Adiparwa, komt het verlaaf voor van twee reuzenvorsten, Soenda en Oepasoenda, die eerst in cendracht leefden, door niinnenijg aan elkaar vijandig werden, en ten slotte elckander doodden i) In Voor-Indie, in Noord-Kanara, bez.O. de stad Goa en beO. de havenplaats Karwar,

1) Zie Cohen Stuart's uitgave van het Brat'i- Joeda, I, Verh. Bat. Gen. XXVII, xxxi der InJeiding; Dr. A. Holtzmann, Das Mahabharata und seine Theile, II, 1893, bl. 41-42; V. d. Tuuk's Kawi - Ba'. -Ned. Wdb. III, 1901, bl. 26, i. v.

Jigt eon stad „Sunda^M of „Sonda": en tusschen deze plaats en Goa, op Port, gebied, het rijkje Soenda (door de Port, ook "Sundaem", en "Sundem" gespeld), met hoofdstad Ponda, dat in de 18e eeuw Goa menigmaal bedreigd heeft).

Is het doemlijk het oudste bestaan van S o e n - (1 a = West-Java als naamgeving eenigszins te bepalen ? Uitgeschakeld moet dan worden de sinds de 18e eeuw al vaak onderstelde en nog, telkens weer verdedigde mogelijkheid, dat Ptolemaeus in ca. 150 A. D. met zijn "drie eilanden van Anthropophagen, de Sind a's (Sindai) genaamd" (VII, 2, § 27) soms „Soenda"- eilanden zou hebben bedoeld, in plaats van de Nikobaren; het dan bij hem volgende eiland „van den Goeden Geest" (Agathoi-Daimonos) kan P. Bras zijn; de dan bij hem volgende „vijf B a r o e s-(eilanden) (Barou-sai), waarvan men zegt dat de bewoners anthropophagen zijn" (§ 28) duiden gewis de 5 groote eilanden langs Sumatra's Westkust aan (Sinaloer, Baroes-(ei-) land, Nias, de Batoe-groep, en Siberoet); maar met de dan volgende „drie S a b a d i b i-(eilanden) (Sabadeibai) van Anthropophagen" (hoogst- waarschijnlijk de 2 a 3 zuidelijker iluntawci- eilanden plus Engano) nadrean we S a b a (i b = Yabadih = Yawa-dlb = "Java-eiland"= West-Java, dat inderdaad onmiddellijk daarna (§ 29) door Ptolemaeus wordt beschreven onder

• de 2 in de hss. voorkomende vormen lahadiou en Sabadiou, met de hoofdstad Argure ("Zilver") a) s overvaart-plek aan zonsoudergangs-zijde(dus: den West-kant). 2)

Dit komt geheel overeen met wat tot ca. 500 A.D. van elders blijkt: West-Java, met zijn politick middelpunt in de tegenwoordige residentie Batavia (aan de Tji Sadane en in de Tjelintjing-bocht, sedert ca. 400 A.D.), Wisjno(-T-tisch-Brahmanistisch, licet "Java" (of „Java- ciland") en niet „Soenda"; en werel door Hindoes van Voor-Indie Westkust bezeild lan^s Sumatra's Westkust en door Straat Soenda. De verdere vaart naar China gebeurde dan of l>> Oosten om langs Koetei (idus Fa-Hian in 11 I A.D.),df beW. om Jangs Pa'cm bang- Dja m l > i - Si 11 - apore; op welke laatste hoogte de koer.s viel met dien van de gehepen der Kling's, Bcnj-a- ieezen en andere Hindoes van Voor-(nH"; achterwal (Oostkust), die, via Kedah, door

1) Vandaar de zotte verwarring Lij F.

Danvers, The Portuguese in India, London 1894, die in zijn Index maar een Soenda kent, het Island (!) of Sunda¹, en dan sinls 1(>!)7 (II, bl. 372) Soenda bij Goa behandeld, niet schijnt te weten dat hij niet ncer op West- Java is! Reeds Valentijn, bij (lc)j aanleef zijner „Beschrijvinge van Groot Java" iraar- schuw tegen het verwarren van "Sunda" en „Straat Sun(la)", met „Sunda, op de Malabaarsche kust gelegen" (IV, 1, 172(), fol. 3).

2) Verg. G. Coedes, Textes d'uteurs grecs et latins relatifs h l'Extreme-Orient depuis le 4e siecle av. J. C. junjii'ail 14. siccl, 1910, p. 60 — (il, en den Index gcograihic <> p deze namen; alsniedc de (veelal gewande) identifi- ceering van Gerini in (liens Recherches «m Ptolemy's Geography of Eastern Asia. 19. !), die bij Coedes nog niet opengeven zijn. Zie ook Me Crindle's Ancient India as described by Ptolemy, 1885, p. 236 — 241.

StraatMalaka.naarTonkin en Zuid-China vocren.

De landsnaam „Soenda?“ komt dan ook nergens voor in eenige inscriptie op Java¹⁾, of Chin, dan wel Arab bron over Java, v66r 1000 A.D. Paar het Mahabharata zijn definitieve afsluiting pas gekregen heeft in ca. 300 — 400 A.D. en een speciaal West-Voorindisch heldendicht is — in tegenstelling tot het ca. 200 jaar oudere Oost-Voorindische Ramayana; verg. Winternitz/ Ge- schiefte der indischen Litteratur, I, 2en druk, 4909, bl. 389 — 403, 427 — 4.40 —, en reuzenvorst „Suenda“²⁾ in het Adiparwa maar een zedrijfigste figuur daarbij is (in tegenstelling b.v. tot Ardjoena, Bima, Krcsjna, ja zelfs den menschenetenden reus Baka in datzelfde te boek; o.c. p. 275 — 287), zoo ligt het vuor de hand de naamgeving „Soenda“ in ca. 1000 A.D. toe te schrijven aan een volkplanting van Kanareezen uit Goa, K ar war, uit het Westen: Palembang, het oude Boed-dhisten-Ankola, en andere havens op de Westkust van den overval. Evenals later Bantam in de Centraal-Dekhan, die dit Westland van Java „Soenda“ 17e— 18e eeuw zijn macht deed gelden aan den noemden in tegenstelling tot het eenige eeuwen oudereoverkant van Straat Soenda, met name in de K a l i n g = Kalinga =Midden-Java, en het 66kLamongg's, zoo is Palembang minstens gedurende de reeds in ca. 1000 bestaende Djanggala = Oost-Java. 12e eeuw suzerain geweest over Soenda, en Wel ze- ker hebben die Kanareezen-Soendacs toenwaarschijnlijk zelfs van ca. 1050—1250 A. D., in ook overgebracht de op him Westelijke Ghat's in-antagonisme dus tot de vorsten van Java-proper. Zou heemsebepercultuur, waarvoor juist Soenda reeds in Soenda zelfs niet uit eigen beweging politieke 1225 A.D. befaamd zou zijn (zie onder).

Soenda in concreten zin, als naam voor West-Java v Palembang, ontstond te staan tegenover het zooveel a. bestond echter zeker kort na 1000 A. D. In de tot nogdri- gender Java? Men denke aan het latere inroepen toe oudst-gedateerde inscriptie op West-Javader Port, hulp uit Malaka door het rijk Soenda-gevonden, nl. op den beschreven steen van Tjitjatih, Pndjajaran, tegen do van uit Bantam sedert ca. 1520 dicht bij de spoor- weghalt Tjibadak, bev. v. opdringende Moh. Javanen. In 1225 A. D. weten we zeker uit de Chu-fan-chi Soekaboemi, van het jaar 952 Qaka = 1030 A. D., noemt zich Maha- radja Qri Djajabhoepati „vorst van („Boek van beschrijving der vreemde lan- den“) van Soenda“ (*pra/adjian Soenda*)²⁾; en in de 3 daarbij aan- den te Ch'ian-chou = Zaitoen (beN.O. Emoy) sluitende inscripties van den heuvel Pangtjali- kan, d.i. conipilerenden douane-directeur Chau Ju-kua, dat S Zetel“, Z.O. van Tjitjatih. reeds in 1897 gevonden maari n-to = „Soenda“ toenmaals een der 15 pas in 191G door Pcyte ontraad- seld (Tijdschr. Bat. onderhoorigheden was van San-fo-tsi'i (=Qri Widjaja) Gon. dl. 57, 1916, bl. 206 — 211, met 2 afb.), komt = Palembang, terwijl datzelfde S i n-to aan zijn niet alleen het jaartal 952 ook voor bo ven een dozer Oostkant grensde aan Su-ki- tan = P'u-kia-ling = Sho- drie, en de naam Qri Djajabhoepati in een ander, maar p'o = Pekalongan alias Java-proper (ed. Hirth en in alle drie 66k <: 1 en n „vorst van Soenda, (2 maal Rockhill, 1912, p. 62, 75, 78, 82). Maar bovendien *prahadjim Soenda*; 2 inaal *hadji i Soenda*). *bes. Jirijit* Chan Ju-kua dat land Soenda; de alleroudste beschrijving tot nog toe van het |)ovcn(li(f)lijkt uit de <laar door Pcyte verbe- terde, Soendaneesch sprekend West-Java, lietwielk cn nader door Krom (1. c. bl. 522 — 527) in haar zin toenmaals gewis reeds liep van Straat Soenda tot en verheldorde Jezing der inscriptie- Tjibjat.ih, dat deze met Cheribon (zie hieronder het getuigenis uit 1111 Soenda-vorst, met tai van titelnancin achter zijn Q). Het allereerst noemt hij: „a harbour (or anchorage) with a depth of sixty feet**“, dan een dichte be- volking „along the two shores“, noemt hun elkaar, maar onderling aancensluitend in tekst, Het landbouw, hun huizen op palen — zooals de opstellen. Socnclaneesch wouing *thans* nog altijd vertoont in scherpe tegenstelling tot de vlak op den grond

1) Het verbaand met Oost-Java, dat Pcyte er

2) Als plaatsnaam uit verinocdelyk Kedoe (dcsa Mantyasih) komt wel „het bosch te Soesoep-*Ja*“ (*alasnja i susunda*) voor op eene Oudjav. inscriptie van 830 Cakfi = 918 A.D.

Zie Oudjav. Oorkonden, ed. Brandes-Kroin^^ J913, p. 35, regel 14; en verg. er voor dien desunaurn p. 20, cn 241 — 242.

En al corder, 66k wel uit Kedoc, in 802 C'aka, koint de plaatsnaam Soep ja voor (Kaxyi- Oork. ed. Cohen Stuart, 1875, p. 20); meded. Dr. Kr.)m.

2) Brandes in Not. Bat. Gen. 1890, bl. 15; en verg. Veth, fl Java, 2en druk, 1,189G, bl. 52 — 53. In Not. Bat. Gen. 1891, bl. 28 staat „Qaka 945“, maar dit is fout.

in meende te vinden, ontbreekt echter geheel ; zoo- als Krom aantoonde. Enkel spreekt uit het feit dat alle deze in scripties zijn in Oudjavaansc (en niet in oud-Soendaneesch), hoe sterk toenmaals reeds was het overwicht v&n, Java-proper over „Soenda“, d.i. op zijn minst toen de West- Prcanger plus wel Batavia. En aangezien zij vallen 11 jaar nadat vorst Airlangga van Oost-Java dien naam officieel aannam, en 7 jaar voor deze als zegepraald heerscher over den Oost- dn Midden-Java zijn triomf op don troon vierde' (blijkens diens inscriptie van den Pncangoengan uit 963 ^aka), zoo mag aangeiomen worden, dat Soend&'s bedraving van uit het Oosten reeds in Airlangga's tijd begon. 1)

Een andere groote macht begon echter te dre- gen uit het Westen: Palembang, het oude Boed- dhisten- Ankola, en andere havens op de Westkust van den overval. Evenals later Bantam in de Centraal-Dekhan, die dit Westland van Java „Soenda“ 17e— 18e eeuw zijn macht deed gelden aan den noemden in tegenstelling tot het eenige eeuwen oudereoverkant van Straat Soenda, met name in de K a l i n g = Kalinga =Midden-Java, en het 66kLamongg's, zoo is Palembang minstens gedurende de reeds in ca. 1000 bestaende Djanggala = Oost-Java. 12e eeuw suzerain geweest over Soenda, en Wel ze- ker hebben die Kanareezen-Soendacs toenwaarschijnlijk zelfs van ca. 1050—1250 A. D., in ook overgebracht de op him Westelijke Ghat's in-antagonisme dus tot de vorsten van Java-proper. Zou heemsebepercultuur, waarvoor juist Soenda reeds in Soenda zelfs niet uit eigen beweging politieke 1225 A.D. befaamd zou zijn (zie onder).

Soenda in concreten zin, als naam voor West-Java v Palembang, ontstond te staan tegenover het zooveel a. bestond echter zeker kort na 1000 A. D. In de tot nogdri- gender Java? Men denke aan het latere inroepen toe oudst-gedateerde inscriptie op West-Javader Port, hulp uit Malaka door het rijk Soenda-gevonden, nl. op den beschreven steen van Tjitjatih, Pndjajaran, tegen do van uit Bantam sedert ca. 1520 dicht bij de spoor- weghalt Tjibadak, bev. v. opdringende Moh. Javanen. In 1225 A. D. weten we zeker uit de Chu-fan-chi Soekaboemi, van het jaar 952 Qaka = 1030 A. D., noemt zich Maha- radja Qri Djajabhoepati „vorst van („Boek van beschrijving der vreemde lan- den“) van Soenda“ (*pra/adjian Soenda*)²⁾; en in de 3 daarbij aan- den te Ch'ian-chou = Zaitoen (beN.O. Emoy) sluitende inscripties van den heuvel Pangtjali- kan, d.i. conipilerenden douane-directeur Chau Ju-kua, dat S Zetel“, Z.O. van Tjitjatih. reeds in 1897 gevonden maari n-to = „Soenda“ toenmaals een der 15 pas in 191G door Pcyte ontraad- seld (Tijdschr. Bat. onderhoorigheden was van San-fo-tsi'i (=Qri Widjaja) Gon. dl. 57, 1916, bl. 206 — 211, met 2 afb.), komt = Palembang, terwijl datzelfde S i n-to aan zijn niet alleen het jaartal 952 ook voor bo ven een dozer Oostkant grensde aan Su-ki- tan = P'u-kia-ling = Sho- drie, en de naam Qri Djajabhoepati in een ander, maar p'o = Pekalongan alias Java-proper (ed. Hirth en in alle drie 66k <: 1 en n „vorst van Soenda, (2 maal Rockhill, 1912, p. 62, 75, 78, 82). Maar bovendien *prahadjim Soenda*; 2 inaal *hadji i Soenda*). *bes. Jirijit* Chan Ju-kua dat land Soenda; de alleroudste beschrijving tot nog toe van het |)ovcn(li(f)lijkt uit de <laar door Pcyte verbe- terde, Soendaneesch sprekend West-Java, lietwielk cn nader door Krom (1. c. bl. 522 — 527) in haar zin toenmaals gewis reeds liep van Straat Soenda tot en verheldorde Jezing der inscriptie- Tjibjat.ih, dat deze met Cheribon (zie hieronder het getuigenis uit 1111 Soenda-vorst, met tai van titelnancin achter zijn Q). Het allereerst noemt hij: „a harbour (or anchorage) with a depth of sixty feet**“, dan een dichte be- volking „along the two shores“, noemt hun elkaar, maar onderling aancensluitend in tekst, Het landbouw, hun huizen op palen — zooals de opstellen. Socnclaneesch wouing *thans* nog altijd vertoont in scherpe tegenstelling tot de vlak op den grond

1) Zie Prof. Kern, Verspreide... Geschriften... VII (1917), bl. 83 vlg., vooral bl. 108 en 96. Men vergete daarbij niet, dat juist de reuzen Soenda en Oepasoenda (d.i. „Soenda's jongere broeder“) voorkomcn wecr in het Oudjav. dichtwerk Ardjoenawihaar (Zang 21 : 8 — 9), dat in Airlangga's tijd word gedicht, dus tusschen 932 en 964 C.; en dat er zelfs een jonger gedicht bestaat, „gotrokken uit en reeds bedorven Adiparwa“ zooals V. d. Tuuk zoi. het Ratnawidjaja, dat afzonderlijk den strijd beschrijft van Soenda en Oepasoenda oin de schoono Tilottama (soms tevens sym- bolisch den strijd van Soenda-Padjarajan en

I Ocpasoenda-Palembang om het eiland Si I ngapore ? ?).

opgezette Javaansche*) —, bun dakcn van nipah-bladen, him katocnen heupkled (bij mannen en vrouwen), hun kortgeknipt haar; en dan de peper, aldus: "The pepper grown on the hills (of this country) is small-grained, but heavy and superior to that, of Ta-pa-n (d. i. Toemaphil = Oost-Java)" (p. 70), gelijk hij later, bij zijn beschrijving der peper (p. 222-223), de peper uit Sin-t'o nogmaals no. 1 noemt, beter dan die van Ta-pa-n, en dan 4 andere nog mindere kwaliteiten uit Sh6-p*o = Java-proper. Doch het slot van Chau's afzonderlijke beschrijving geeft aan, waarom West-Java ondanks die prima Soenda-peper, toch maar weinig bevaar werd: „As, however, there is no regular government in this country, the people are given to brigandage, on which account foreign traders rarely go there" (p. 70).

Welke was die peperhaven met 10 vaam water ? Slechts drie Soenda-reeden kunnen daarbij in aanmerking komen: oud-Bantam, ovd-Djakatra, of oud-Cheribon. Want 3at de heele residentie Chéfibon en waarschijnlijk zelfs ook de westelijke strook van Tegal, tot de Tji Pamali of „Verboden Rivier"~toe — wat taal betreft toenmaals reeds tot „Soenda" beoordeeld, dat blijkt uit die alleroudeste inscriptie in blijkbare Socdanaesche taal van 1111 Qaka = 1189 A.D. uit Sadapaingan, in *t hartje van Cheribon (sngkala in zeer sterk gefigureerde letters; zie de litteratuur in Rapporten Oudh. Dienst 1914, p. 96 — 97; dergelijke gefigureerde lettertypen komen al 2 eeuwen vroeger voor in Kediri). De verschillende inscripties van Kawali (Zuid-Cheribon) zijn ook in oud-Soendaneesch, doch ongedateerd, en waarschijnlijk zoowat gelijktijdig met het rijk Padjadjaran (zie onder); dus ook met de Soendaneesche inscriptie uit 1333 (nief: 1223) Qaka = 1411 A. D. te Geger Handioewang heN. Sine-

1) Vroeger moet Midden-Java 66k paalwoningen hebben gehad. Men denke aan het beroemde landings-paneel van den Borobpc — doo. Ook van Su-ki-tan = (eigenlijk) Djanggala = Soerabaja = (bij uitbreiding) Midden-Java getuigt Chau Ju-kua in 1225: "Dwellings are built in the same fashion as in Sin-t'o" (p. 83). In 1598 getuigt J'odcwycyck .oveiLiJc stad Bantam „Hare huysen zijn gheboet op 4. 8. off 10. pileren van hout" (jyeuweed. jRoynaer-Izeunan., 1915 : -p IQS). De tegenwoordige ifige Soend. neuten zijn rudimentair; de tegenwoordige Jav. woning is daarentegen onder door woikindonindischen (en Chineeschcn ? ?) invloed aldus geworden sinds ea. 1400(??).

Het juiste jaartal 1225 voor Chau's Boek gaf in Toung Pao, XIII (1912), p. 449, in ^s < ZJ^mG bespreking der editie Hirth-Rockhill.

2) De afbeelding bij Hoile in Tijdschr. Bat. dl. 24 (1877), p. 588; de juiste lezing bij >> Pleyte in T. B. G. d. 1. 53 (1911), p. 162, noot 3, / met verbetering door Prof. Kern van de [/ J^{uief} als 2 gelcezen beido cijfers in't midden.

De juiste pick van vinding heet Linggawaniij g?lgegn op een zuidlijken hergrug of „ka 1 * ; (Soend. gCgr) van den Galoenggoeng"

Het insci rift gedenk d . stic .ting vkn con I heiJgdo in ter cere van Bhatari = Parwati = Oema = qiwa's gade(pers. meced. Dr. Kron-f I

grafbeeld van een asceet inet puntmuts (kStoo) op den G. Tjikapoendoeng (N.O. van Bandoeng), sluit dan weer aan bij het oudst bekende jaartal van een palmbiad-hs. in oud-Soendaneesch, 1256 Q, uit Tjilegon (Z. W. van Garoet; zie Rapp. O. D. 1914 ; p. 71).

Niets wijst echter heen naar eenig centra al Soendaneesch gezag over geheel West-Java gedurende de 2(?) eeuwen van Paleinbang's opperboogheid, die zich wel vooral in liet Bantain-Batavia-gebied zal hebben doen gelden ; de door Chau in 1225 A. D. bedoelde peperhaven is zn. i. niets anders geweest dan het latere Bantam. De westelijke pasar dezer oude kota, daar waar de Hollanders in 1596 den Chin, kamp vonden, heette ten rechte Kapalembangan J) : terwij de Chincezen de stad toen noemden H a-k a n g of „Beneden-Haven\ waar ze hun grooten peper- h an del dreven in het land van S u n-t a (verg. de gegevens uit 1618 in Groeneveld's Notes, 1876, p. 40 en 56 — 57). Omtrent eenig onder- worpen zijn van Cheribon-Galoeh-Linibangan aan een westelijker Soend. wordt blijkt zelfs niets na Padjadjaran's stichting in 1355 Qaka ; inte- gendeel; dit gebied, Soendaneesch van taal, bleef steeds een soort buffer-staat tusschen Javaproper en Soenda-proper.

Met de langdurige „Midden-Suinatra-expe- ditic" (RrmaSoe; 1275 — 1293 A.D.), uitgezonden door den laatsten Vorst van Toemapel (= Paseroehan; dan ook geheel Oost-Java, plus in hoofdzaak Midden-Java), Kertanagara, komt er een eind aan Palcmbang's overmacht. Volgens het in 1365 geschreven gedicht Nagara- kertagama (d. Kern-Krom, 1919; Zang 42 : 2); zou "gogijda" en „MKdocra" reeds in of kort na 1206 Qaka = 1284 iulde zijn komen betuigen aan hem, samen met Pahang,* = (Zuid-Malaka) = het Maleisch schiereiland, "Malajoc" — (Djain- bi-Paleinbang = Sumatra, „Goeroen" = (Jo- ram) = de Molukken, en "Bakoclapocra?" (Tandjoengpoera) = Borneo ; waarschijnlijk wel een zeer clichtertelijke voorstelling; te nicer, omdat pas in dat eigen jaar het kleine eiland Bali „vcr- pletterd" word (Zang 42 : 1)! Kertanagara's cigen val en dood in 1293, gevolgd door der sncl-len opbloei van het in 1294 gestichte MADJA- PAHJT (zie dezen naam), inaakt "Java" nu blijvend beJust op „Soenda". De Middel-javaansche kroniek Pararaton (Jc ed.-Brandes, J896; 2e ed. Brandes-Krom, 1920, nog niet verschenen), eindigend 1403 Qaka = 1481 A. J.), getuigt daarvan ; daarbij alleen Krcpkend van S o (: n d a, nergens echter van gPaditijljam".

Gadjah Mada, de beroemde rijksbestierder (1331—1364) van den beroemden vorst Hayam Woeroek (1350—1389), somt bij de aanvaarding van zijn ambt in 1331 tijdens H. W/s grootmoeder — Madjapahit's eerste Koningin — „Soon- da" reeds op tusschen BaIi en Palcmbang, a)8 cen der landstreken die onderworpen moestij worden. In 1357, zeven jaar na aanvaarding regeering, tracht Hiijam Woeroek op vreedzame wijze het te annexeren, door een Soend prinses te wiËn huwen. Maar in J)Jaats der prin- 808, komt de "Maljaradja" van Socnda zelve te Madjapahit, met gevdlg. doch zonder haer;

1) Aldus de Sadjarah Bantcn in 1662, Zang 63, Zang 26 ; zie Hoesein Djajadiningrat, [<] n,ische beschouwing van de S. B., 1913, J) * .

het eind is een gevecht te Boebat (Noord van de hoofdstad). Avaardij de vorst van Soenda sneu-velt eu tai van zijn *menal's* (rijks grooten, ridders) woorden afgemaakt; de zoogenaamde „geschiedenis met de Soenda-lui te Boebat* (paseeijda Boebat) 1). Doch van eenige politieke vereniging, geen verdwijnen van den vrijstaat Soenda, blijkt niets, ondanks Madjapahit's machtsontwikkeling.

Maar nauwelijks gaat het verval van het rijk Madjapahit, tijdens de regering van zijn tweede Koningin (Dewi Soelnta, 1400 — 1447 A. D.), duidelijk aan het licht treden, ook door propaganda van Islamieten (Malik Ibrahim te Gresik., + 1419), of in West-Java, en nu bepaaldeflijk weer in de tegenwoordige residentie Batavia, waar 66 k de oud-Wisjnoe Tische zetel van *Taroema** aan de Tji Sadane (alias Tji G6de) van 400 (?) — ca. 500 gevestigd was geweest³⁾, wordt in 1355 Qaka = 1433 A. D. het rijk gesticht, dat zich blijkbaar „op een lijn., durft stellen met Jladjapahit: PA DJADJARAN, met hoofdstad Pakwan = PAKOEAN. Men zie op beide woorden voor den bloei van dit rijk, 1433 — 1526; ten val toen gebracht door Moh. Javanen, die zich v66r 1520 gevestigd hadden in de baai van Bantam, m. i. zich nederzettend op de oude plek waar Chau Ju-kuu's peperhaven uit 1225 ge- zocht client te worden. Znlk een terugkeer tot een van ouds door de traditie befaamde on daar- door „geheiligde" plek, zulk een repristinatie, is echt-mcnsehelijk in 't algemeen, echt-Javaansch in 't bijzonder.

Doch alreeds in 1459 was — onder invloed van do Voorindische, speciaal Guzeratsdie zee-vaart? — de naam Soenda als S o n d a i het allereerst op een Europeesch kaart verschenen: die van den Venetiaan Fra Mauro, gefacsimileerd op bl. 80 van flugc's „Gehichte des Zeitalters <ler Entdeckungen**", 1881³⁾; het ligt daar als een cilande *lun.tchen*, Taprobana ofwel Suma-tra' („Taprobana over* Siomtra") en „Java minor" („Giava minor"), terwijn oostelijk van dit

1) Zi; Pararaton (Verh. Bat. Gen. XLIX, le Stuk) 1890, bl. 28-29, 120, en 131-135- V(oor de liggijni van Boebat, zie de Nagaraker- ta^ama (J919), Zang 86 : 1; en nadcrCTar- heidk Verslag, 1914, p. 206.

2) In dezen nict-Voorindischen naam „Tu-roema*" heeft Pleyte een Sanskritzicring ver- van Soend. *taroem*, de indigo-plant, nu nog over in don n aa m der Tji Ta room, de grensrivier tusschen Batavia en Krawang.:_ terwijn li ij den naam „Sa(lane)", die weer geon Socndancsch is, mcnde te kunnen hrclden tot Sanskiit-oorsprong; zie Verspr. Gesclu*. Prof. Kern, VII (1917), p. 6 noot 2...In ca. 1530 heetti! de Tji Sadane (vulgo Tjidani): Tji Gede of „Grooto Rivier", zoals iron wens 66k de Tji 'Taroemi toon wel heotte; zie bij SOERASOWAN.

3) Vorg. met het hiervolgende het art. „Sun- da" in Yule and Burnell, „Hobson-Jobson", 1886 of 1903, waar reeds de plaatsen van Barbosa, Ant. Nunes, en Linschoten genooid staan. Daaruaast kan men er bij hot art. „Cftmatic*" uit 1673 hot andero „Sunda\ bcZ.O. Goa, vermeld vinden als peperland; zie ook daarover Dagh-Register 1640 — 41 (1887), p. 193: „Sonda".

laatste een grooter eiland „Java major" („Giava mazor") is geteekend. D.i. dus: „Sondai" neemt hier in 1459 de plaats in van StraatSoenda, begint door de zeevaarders

zijn meerdere bekend- heid te krijgen. Geheel hiermee in overeenstemming is wat Barbosa in 1511 over de onderlingc Jigging van Sumatra, Soenda, en eigenlijk Java (Groot-Java) te boek stelt : van „Cunda" zegt hij: „En voorbijaande zelf's Sumatra, gaande den weg van (= naar) Java, ligt (daar) Soenda wat een klein rijk is, waar veel peper valt; zij hebben een eigen Koning, (die) sinds gecruimen tijd wonscht te dienen den Koning (van Portugal) on- zen Heer; hier zijn vele slaven, en laden vele schepen van China"; waarop dan volgt de beschrijving van het „Rijk van Java", waar men aankomt „verlatende hot eiland van Soenda" (leykando ha ilha de Qunda) 1). En precies nog zoo vindt men op de kaart uit 1529 van den in Spaanschcn dienst overgeganen

Portugees Diogo Ribeiro, gedeeltelijk gefacsimileerd door Tiele in / het JlcstzHimner Bijdr. Kon. Inst. 1883, Land- / en. Vvkunclg, Jjl. 8, „tussen" Sumatra-f., Cama^ tra") en „de [bceid Java's" (lavas ; sic!) het eilandje „Sunda" geteekend.

Tevens kwam een nieuwe plaats hier in aanzien, K a l a p a, of voluit SoendaKalapa geheee- ten, aan de monding der Tji Liwoeng, de zeeha- ven voor do landwaarts in gelgen hoofdstads Pakoecan-Padjadj aran : een plaats die later, in het einde dezer .16e eeuw — waaiom, is nog volledig dui- ster — herdoopt zoo worden in Djajakerta, Dja- katra, alias SOERAKARTA, waar later aan den Oostoever het Kasteel van Batavia zoo verrijzen (verg. KOTA

„deze haven van Soenda" („este porto de Qun- da") in het contract dat op 21 Aug. 1522 door de P.rtygeezen inet de inantri's („m&mdarjns") van den Koning van Soenda er wordt gesloten (Al- guns Domicionts, 1892, bl. 460 — 461; en verg. Veth, Java, 2e dr., I, 1896, p. 286 — 281) „0010,1^ -eok-heet' liet in. 1554, „(Ize havenTan , Kalapa, die is die van Soenda" zooals er staat (Subsidies para a historia da India Portuguesa, 1868, I, bl. 42). Maar voluit wordt de „haven" van „si] mdab&niGa" — even verder genoemd cnkel „Banta" — reeds in 1527 onderscheiden van de „huvon" van „sumdacalapa" (Joao de Lisboa. Livro de mariTibaria etc. ed. Brito Re- bello. Lisboa 1903, p. 251, 252); en ook „suda calapa" staat op de kaart van Diogo Ho me m — a Kins hec hij ten rechte — uit 1558, gefacsimileerd door W. de Gray Birch in zijn vertaling „Tbc Commentaries of the great Afonso Dalbo- querre", Hakluyt-ed., III, London 1880, bl. 1, terwijn bewesten daarvan „bunta", d.i. Banten ligt; en „sunda calapa" staat ook op do latere bewerking dezer zelfde kaart van 1568, gefacsi- mileerd bij Rugg, op. cit., bl. 534, met ook ten westen daarvan een juistor „banta> En „Sunda Calapa*" noemt lluyyon van Linschoten het nog

1) Barbosa's „Livro" in Collec^ao de Noti- cias etc., II, 2c ed., Lisboa 1867, bl. 36S — 369.

2) De toon tegelijk opgoriche gedenkpiilar (padram, padrao) met hot wagen (worldbol ; esphera) van den inniddels op 13 Dec. 1521 in Portugal overier!cn Koning Manuel I, en een Port, inscriptie daarondor, is zians terug- gevonden beN. het oude Stadluis; zie de af- beolding in Oudh. Verslag 1910, p. 53.

in zijn in 1596 verschenen Itinerario, hoewel de naani *toen* al verouderd was^oodat, toen de Hollanders hier het eerst op 13 Nov. 1596 aanliepen, zij in hun Journalen spreken van „Jaccatra, welc- ke stadt eertyts (sic) genaemt is gewccst Sonda Callappaⁿ (De Jonge, Opkomst, II, 1864, bl. 336; en verg. Lodewij^cl<sz^J3erste. Boeck, 159S. ccL

162)7nGKt oritstaan van Socnda' Kalapa moet dus wel""tot voor 1500 A. D. teruggaan.

Doch de 兩ze waarop Linschoten den vollen naam noemt, is niet minder merkwaardig; by spreekt van „Tava mayorⁿ, groot-Java, en voegt dan toe: „Die principaelste Have vaift Eylandt is *Sunda Calapa*, waer van die straetden naem heeft” (fol. 25b); hier hebben we dus — en wel naar Port, , bronnen, door Linschoten bewerkt, die tusschen 1583 en 1588 te Goa voor hem be- schikbaar waren — den naam Soenda, die op Java, en *ondanks* Java, naar voren springt.

Hierbij moet stilgestaan worden. Want ronduit gezegd: onze naam S o e n d a - e i l a n d e n, dan weer onderverdeeld in Groote en Kleine, is een *anomalie*^ iets *legcnnatuurlijks* ! J a v a - e i l a n - d e n moesten zij heeten! Want na ca. 1050 A. D. (kort na Erlangga) had alJengs Java, politick en nioreeJ, de leiding gekregen over allo andere eilanden of eilanden-deelen in onzen Archipel. Bij Marco Polo in 1292 is Java = eigenlijk Java, en Java minor = Noord-Sumatra ; wanneer de Portugeezen in 1511 van Malaka meester zijn geworden, heeten veelal Indonesiers „Jaos\ „Ja- vanen^M, ook al zijn daar tai van Mo!ukkanen en Makassaren, Boeginceezen on Socndaneezen on- der; en men verg. de heele reeks getuigenissen in Veth⁵?. Java, 2e uitgaaf, I, 1896, bl. 11 — 14, voor den verbazenden onivang dien, ook in het begrip van *talrijke inlandsche* stammen (tot *op* Soemba en Timor toe), de naam Java en Javancn in onzen Archipel had en heeit.

Doch *ondanks* dit doorslaand overwicht van. den naam Java, spreken wij toch, onredelijker- wijze, van S o e n d a - e i l a n d e n, groote en kleine!

Alleen aan de Portugeezen hebben wij dit zon- derlinge spraakgebruik toe te schrijven, die sinds ca. 1600 steeds, de 17e en 18e ccuw door, zijn blij- ven spreken van „de eilanden van Socnda? [*as ilhas da Sunda*, ook *de Sunda cn do Sunda*]. Voor hen werd omtrent 1545 door de toen uitgearsten troebelen bij de ineerstorting van Dcmak, waar- uit het meer binnenwaarts gelegen Padjang dan zou voortkomen, de scheepvaart op Groot-Java moeilijker; hun handel met Java concentreer- de zich op Soenda en hun begrip van Java kromp daartoe sanien. In het reeds even aangchaalde „Boek der Gewichten van Indie” (Subsidios- etc., 1) opgesteld in 1554 door Antonio Nunes, wordt niet gerept van „Java⁵\ doch volgcn acJiter clkaar de gewichten gebruikelijk te Malaka, Banda, Ter- nate (^Maluquo³⁹), China (versta: Macao), en Soenda, tevens het slot der gansche lijst.

Doch ook reeds eerder, uit den tijd toen Dcmak zeker lieerscht, hebben wij een treffend voor- beeld hoe, zelfs in officieele taal en op Java-zelf, de Portugeezen „S o e n d a” zeiden waar beslist Java bedoeld was. Op 27 Jan. 1532 toch sluiten zij een contract met den (Si) Adji Dipati van G r 6 s i („o siayge de pate senhor da dicta po- voa^am daguacimⁿ), den “Koning” van Gresik dus in ouderwetsch-Holiandsch, en in dit contractword t van nicts anders gesproken dan van „het

eiland van Soenda”, „het- gezegde ciland van Soenda?” — waarop ook uitdrukkelijk ”de haven van Panaroekan^M wordt vernield voor te komen! — ja zelfs van „de eilanden van Soendaⁿ x). We hebben hior dus Soenda = Java in zijn voile *uit-* gestrekthciel, met Soenda-proper, Gresik en Pa- naroekan op zijn noordkust; on de nciging ook al om de omliggende eilanden Socnda-eilanden te betitelen! De naklank van dit toch zeer verwar- rend Port, spraakgebruik in loco uit ca. 1530 gaf zelfs aanleiding tot een verniaarden fiatcr van BARROS (zie dezen naam) in zijn He Decade van 1553, waar van Dipati Joenoes („Pate Unuzⁿ), hcer van Djapara in 1512, gezegd wordt: dat hij zich later — n.l. voor 1521 — , Koning van Soenda” maakte (Lib. IX, cap. 4). Doch *versta* hier: Koning van Java-proper, met Ma- djapahit als centrum (verg. Bijdr. Kon. Inst 6,., VI, 1899, p. 131-139).

3laar wie, voor het Port, volksbegrip, er zeker het nicest aan heeft toegebracht Soenda op den voorgrond te stellen, is Camdes — wiens verblijf- tijden in Port. Indie waren geweest 1553 — 56, en (na Macao) 1560 — 67 —, met zijn in 1572 voor het eerst verschenen, en dadelijk incnigmaal herdrukt heldendicht der Loeziaden (Os Lusias- das, d.i. Do Daden der Lusitaniers). In zijn Xcn, tevens laatsten zang, geeft hij een gansch panorama van de Oostersche landen, daaronder ook van onzen Archipel, en bezingt achtereenvolgens met vermelding telkens van eenige karakteristic- ke bizonderheden, in 4 strophen, Ticlore met Ternate, Banda met Borneo, Timor mck S o c n - d a, en ten slotte Suniatra. Doch over J a v a wordt gezwegen! En de bizonderheid welck hij van Soenda? vcrteilt over een Mversteccnende ri- vier” in oge n u ook al wijzen naar het bo ven- Bantain-gebied. aan den anderen kant heeft to(h Camoes-zelvc met zijn Diets anders !)><•-

dueld dan gansch-Java, waar hij, na het vcrind- den van Timor met zijn sandelhout, incens *ov(-r-* gaat tot “Soenda zoo uitgestrekt, d ; it hE.小 . . . zijde verbergt naar onbereikbaar Zui<P j En al zijn lezers met hem, hebben hier aan So<-ii*!a = Java gedacht, en halfbcwust jnedetfcdaan a «n de propaganda voor den naam Sor-nda.

Camoes en anderen in Indie wisten wd De nicdicus- j)lantkundine (Jaix ia <la OrLa. h*vcn<l to Goa sinds ca. J.510, zegt in zijn ahijai- in J 5G3

1) Zie dit contract afgedrukt in J. J. Biker, Colleccion de t rat ados etc. J, Lisboa 1881, bl. 55 — 62, en verg. Veth's Java. cd., J, J 89(),

287 — 288, alsmede Bijdr. Kon. Inst. 6, \I, bL 172. Op bl. 59 bij Biker f-taat: „()sayge de pate maar in een eigen afschrift van dit nrhiefstuk, uit Lissa bon ontvang<Hj, st aal dnidclijk nsiaygeⁿ.

2) „Olha a Sunda tao larga, que hum a banda Escon de para o Sul difficu]tosoⁿ.

Aldus in stroplic 134 (v/aar even 心1

had kunnen staan) Het w<)c)r(\ van<*n* wordt in dezen zelfden Xcn zang in Av.

44 genoeind, waar het toen in Malaka wc!IH> kende spreekwoord „Maleiers zijn verlichl. Javancn dapper” wordt te]jas gebracht. *Ow v* bedoelde “wonder”.“ivier” (waarschijnlijk <l(* Tji Oedioeng), die: „In steen verkeert Let hout, dat in liaar valtⁿ, verg. de literatuur i/i Vetlfb Java, 2c ed., III (1903), p. 95, noot 2 ; CamOcs ontbreckt er ccliter.

verschenen beroemde Coloquios — vooraan voorzien van een Ode door zijn vriend Camocs!—, & zijn XIXc Gesprek (Over Cubebe), dat de Portugeezen dat handlen „uit Soenda on uit va", en spreekt daarop zelfs over do „eilanden van Java" (ilhas de Jaoa; ed. Ficalho, I. 1891, p. 288). De Spaansche medicus Christinao Acosta, die kort na Orta verscheiden jaren te Cochijn had gepraktiseerd, schrijft desgelijks in zijn Tractado de las Drogas etc. (Burgos, 1578, p. 24) over de peper: dat men die vindt op de kust van Malabar, te Malaka, in Kedah, „on in Soenda en in eenige eilanden van Java" (y on la Sunda y en algunas islas de Taao). Godijn ho de Eredia, de te Malaka geboren Indo met Boegineesch bloed, schrijft in zijn "Bericht van het Goud-Schier-cilënd" (Informagão da Aurea Chersoneso) van 1599 i), nog wel gelijk over „Java Maior", kent geen Soenda als eiland, maar wel als haven, en begint zijn nader beschrijving aldus: „Het Eiland is verdeeld in verscheiden Provincien en Rijken, en de voornaamste zijn de volgende: Soenda Kalapa (dus geen Diakatra alsnog zich bewust), Cheribon enz." En verg. Couto's beschrijving van het „eiland Java" in zijn IVe Decade (le ed. 1602), Lib. III, cap. 1.

Do ch dit verhindert niet, dat, ook officieel, Soenda voor Java in eero blijft bij de Portugeezen, hetgeen in 't begin der 17e eeuw weer be* vorderd wordt door het feit dat juist om West-Java, om Ban ten en Soenda Kalapa, de naj ver met do Hollanders zich concntreerde; zoo heet het in j 615 officieel uit Voor-Indie aan den Koning, dat du kleedjes van Palikat gewild zijn „in Soenda en in de verderc havens van Java" („na Sunda c nos ma is portos da Jaoa" Docum. Remctidos, III, j 885, bl. 189 — 190). En eerder reeds bezat de naani bij hen een nog veel ruimer belckeuis; FranQois Pyrard de Laval schrijft al in het bekend verhaal zijner reis naar het Oost-tc n, <lic van Mei 1601—Febr. 1611 geduurd had: „Les Portugais a)pellent toutes les isles qui sont au (da de Alalaca, la Sonde, co mine qui diroit la mcr & les isles <lu Slid. Sous ce nom sont compris <:- Suinaf ra, Jau, les Moluques, & toutes les autre: ! isles particuieres de ce coste-iv" (Voyage, 3o<:-!, Paris IG19; II, bl. 164: desgelijks al in zijn Biscours du voj-^{agc}, 1611, p. 239). Naar dit gc-lu'cenis van Pyrard her ha alt dan P. Davity Jiet in zijn Descrijtion (tgenerale de FASic, J iouv. rd., Paris 1660, fol. 8G9, onder het hoofd „I,So (sic) de l>: Sviude"; or nog bijvoegend: „Les trois jirincipales rlc ces Isles sont Suniitira, la grande laue & Borneo". In Port, werken der 18e eeuw vindt men) aldus niet mi dors dan van „(le eilanden van Soenda"* gesproken; zoo in 178G: „Het [ijland van Suniitira, het grootste der eilanden van Soenda, heeft enz.** („i maior das Ilhas do Siindii", Jfistoria dos descobrimetos etc., If, Lisboa 1786, bl. 24; on vorg. or bl. 158).

Ijaarcloor hadden do iranschen den term spoec-^{lig} ovorgonnen. In den grooten alphabetischen „DicHonnaire de Tr)voux" (ook, on mcer offici- 洞, goiicind „ Dictionnaire Universel Francois et Latin"), nouv. Edition, IV, Paris 1732, wordt bij Jiet art. „Les isles do la Son de. *Sondae* curicuzelijk herinnerd, op het voetspoor

) Het eerst uitgegeven door A. L. Caminha, Lissubon 1807, met cnig and ore ongedrukte stukken. Zie daar bl. 110.

van Nic. Sanson (j704), aan den schijnbaar ana-^{logon} term bij Ptolemaeus (zie hiervoor), „Sindae insulao tres Anthropophagorum", die misschien vol cnigcn invloed had uitgeoefend; en heet het voorts „Les principales de ces isles [de la Sonde], ... sont Sumatra, Java & Borneo" (fol. 2084). In de nog veel uitgebreider „Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonne etc." van Diderot en . d'Alembert, kan men in dl. XV, Neufchastei 1765 desgelijks lezen „S o n d e, lies d e la... lles de la mer des Indes, situes autour de Fequa-^{teur}, & au couchant des Moluques ... Les principales de ces isles sont Sumatra, Java & Borneo". En wanneer in An IV (= 1796) de Fransche verineerderdo vertaling verschijnt der reisbeschrijving van C. P. Thunberg, die in het Zweedsch guilde „Reca uti Europa, Africa, Asia" (Upsala, 1789), dan heet die in het Fransch „Voyage au Japon par le Cap de Bonne-Esperance, les Isles de la Sonde, etc."

In de 18e eeuw bezaten ook de Engelschen deze / uitdrukking. In den len druk van zijn History / °L §91 natr0" (London, 1783) begint Marsden Y** „Sumatra is an island in the East Indies Y^Ke most western of those classed by geographers under the distinction of *Sunda* islands" (bl. 3). En geheel desgelijks heft in 1817 Raffles zijne History of Java aldus aan: „The Country known to Europeans under the name of J a v a , ... is one of the largest of what modern (sici geographers call the Sunda islands" (I, bl. 1) / Maar het feit 5 alveer dat Raffles niet stilstaat bij deze zonder-^{ling} en onlogische benoeming, zelfs ondanks dat hij een anderen geopperden verzanrdnaam „the Asiatic Isles" vermeldt, bewijst wel dat men toen al den term gewend was, en niet meer als vreemd voelde wat inderdaad zeer vreemd was.

Ook wij zijn reeds spoedig in het zog meege-^{gaan}, waarschijnlijk op het spoor der Engelschen. Woutcr Schouten in zijn „Oost-Indische Voya-^{gie}", Amsterdam 1676, II, bl. 134 spreekt welis-^{waar} nog van „Oost-Indische Eylanden" 3); het „water-Indien", door Rumphius doorlopend ge-brnikt in zijn Amboinsch Kruidboek (zie de Voor-^{reden} van dJ. I, 1741, slot) vond geen navolging. Maar reeds in 1730 was te Amsterdam versche-

1) Het is this *net* j uist, dat het „Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissen-^{schniften} und KiinsCc", XXXVII], Leipzig—Halle 1743, i. v. „S o n d e, oder die S u d - I n h o l" als gotuigon ten deze, zelfs voor Davity on Tavernier, 6ok noemt Schouten. Overi-^{gens} is de aanhef van dit art. zeer interessant: „dio Portugiesen benouwen also allo Indiani-^{scho} Inseln, welche j onseib der halb Insel Malacca liegen, and werden wegen ihrer grosson Anzulil insgemein in die I n s o I n d o S o n d a g o g e n s t e n z u, and die wegen W-^{est} ten z u, cingetheilt ... Unter denen Inseln do Sonda gegcii Westen zu sind die vorder-nhmsten Borneo, Sumatra and Java" (fol. 729). Inderdaad zegt het Tavernier (Les six Voyages, etc., Paris 1G7S, II, bl. 294): „& quelcquefois aux Isles de la Sonde & aux Philippines"; hetgeen in do vertaling van Glazcmaker, Amsterdam 1G82, wordt weerge-^{gevon} mot: „en sonitjts naar do Filippynscho Eilanden / en naar die van Sunda" (II, bl. 221).

non, vertaald naar het Engelsch van Th. Salmon, een boek „Behelzende de Tegenwoordige Staat der Smidasche Eilanden, en weJ inzonderheid Borneo, Java, Sumatra en enz.ⁿ Op Celebes na zijn bier de „Groote^M Soenda-cilanden dus reeds compleet. Trouwens, nog lang daarna rekende men Celebes er *niet* bij: J. van den Bosch vertaalt in zijn „Nederlandsche bezittingen, in Azia enz.ⁿ, 5s-Grav. — Amsterdam, 1818, op bl. 149 van di. II het volgende uit dl. IV van Maltebrun's „Precis de la Geographic universelleⁿ (1e ed., Paris 1810 — 29, 8 din.): „De beroemde straat *Su)tda* of *de la Sonde*, scheidt het eiland *Sumatra* van *Java*. De zecman, uit de *Indische* zee tusschen deze eilanden doorvarcnde, ziet weldra het groote Land van *Borneo* v66r zich; van hier do n eer gewone dan juiste benaming van *Sundasche eilanden*, aan deze drie (sic) Landschappen gegeven⁵ \ 1)

Terwijl daarop in 1860 door het inachtwoord van Multatuli de pakkende fantasische term *Indische Archipel* als verzameln^am voor onzen Archipel in zwang kwarii, en sinds ± 1884 onder wetenschappelijk voorgaan van Bastian de juis-ier naam *Indonesische Archipel* anengs terrcin won, jioeten wij het aan de Portugcezen wyten of dan-ken, dat wij het grootste deel van ons overzeesch bezit met den onlogischen, doch historisch-ver-klarbaren term van *Soenda-eilanden* benutten, en dat we nog slechts een stap verder beoefden to gaan om van „Soenda-Archipel” to spreken, zooals de moderne Spanjaarden. iuder-daad plegen te doen met hun „Archipelago de la Sonda”. Verg. trouwens noot 2 hieronder.

Dat onder de „Kleine” Soenda-eilanden — een benaming die eerst in de 19e eeuw ontstond. naar analogie op Java, Am st., 1830; Dr. J. ten Brink, Op de grenzen der 1 *Groote Soenda-eilanden* ²⁾ — de reeks wordt verstaan, Premger, Bat., 1861 ; J. Hageman J.Cz., Gcwhicdnis der die jnet B^liJegint, en met Timor eindigt, onder inbegrip Socmhr-hi jvln, □ B. G. DL XVI (1867) bl. 193, X.VII (1860), van Alor, doch met uitsluiting reeds van Wetar (Wetter), 178 en XIX (1870), 201; K. F. Hoile, Bijdjagc-n tot de hetgeen tot de Zuidwester-eilanden en het gewest Amboinageschiccleiis dor P] ‘c3ngcr · Rc/cn] ”); J pen, T. B. G. behoort, — is bekend. Geologisch, met uitzondering van Dl. XVffT (1860), bl. Gronc-man, Bl ad en uit het dag bock, Soemba, Sawoe, Roti on Timor, behooren zij inderdaad tot enz., (iron., iS71; S. CjoJsma, Twaalf voorlczingen over \Ves’ de recente, deels ook jong-tertiaire vulkaanreeks die over-Jav ; : , 1879 (opnieuw vcrsciicnen in .1 88i to Rott, onder Sumatra en Java liccni^aat, en, over Alor en Kam bi ngden tit cl , /A^cst-Java⁵¹); 0. \ an Rees, Overzigt van de noordwaarts buigend, naar Banda loopt. Historiscli engcscJriedenis dor l^rean-ger regentseb., Verh. J3at, Gen. DL politick behoort Timor volkomen er bij, en vormt dit. nietXXXIX (1880); Mr. J. A. v. d. Ohijs, Geschiedcnis van de enkel slechts naar den naam, de ^Oost-^grens van wat tenSoenda-lanflen, in he'; SocnHascJi vcitaald d<;<)r Ridcn Karla rechte de “Kleine Java · eil&ndeJ T’ waren te heeten, zooalsWinata, Bxtavia, 1880; Dezelfdc, Oud-B : intam T. B. G. DL korten tijd (ca. 1600 — 1650) Soem-bawa bij ons inderdaadXXVI (J8S1), bl. J ;

J av a Mino r gc- noemd werd,

Doch om bovenvermelde redenen zal ook deze reeks wel voor goed met den zonderlingen

1) Maltebrun had het scherper geformuleerd: „Le celebre detroit de la Sonde, pro pre- I ment de *Sunda* . . . la cctte d6no)ni- nation commune d^iles de la S.” 衫。 , -donnaGe az ces trois contrees (dus: Sumatra, Java, en Borneo), denomination insignifiante, mais sur laquelle il est inutile de chicaner” (Pr6cis, IV, 1813, p. 265).

2) Soms telt men 6 groote, door Bangka en Billiton afzonderlijk mede te rekenen; a Id us het art. „Soenda-Arcliipelⁿ (sic) in het Aard-rijksk. en Statist. Wdb. van Ned.-Indie, III, 1869. Er is dan echter niet de minste reden, Madoera niet mec to rekenen.

naam van „Kleine Soenda^eilanden” blijven prijken. G · P · R ·

SOENDA KALAPA. Zie bij SOENDA, SOE. RAK ART A (no. 2), en SOERASOWAN. De conservatieve Chineezen spreken nog altijd over Batavia als : Ka-la-pa (en *niet* bv. van Sha-ko-ta of Pa4ia-pi), teruggaande dus met dien Chin. j)laatsnaam tot hun vestiging te Soenda Kalapa in de 16e eeuw, of vroeger.

SOENDA-LANDEN. Onder dezen naam verstaat men het gedeelte van Java ten W. van de rivieren Tji Losari en Tji Tandoej. Deze vorinen ook de taalgrens; Soendaneesch wordt gesproken over geheel West-Java, doch met eenige beperking. De taal der Noorderkuststreek van Bantam is een dialect van het Javaansch en ook elders in deze residence schijnt zij sterk me: Javaansch vermeng: to : ijn; in een deel van Cheribon heeft Javaansch den boventoon; de strook langs de Zuidkust is bij de ontwikkeling der taal in liet binnenland achtergebleven en naar de Oostclijke grens van West-Java gaat de taal geleidelijk in het Javaansch over. Onder Soendaneesch (zie verder op dat woord) wordt dus in het algemeen verstaan de taal van West-Java, maar in het bijzonder die van de Preanger, van de Zuidelijke helft der afdeeling Buitenz^rg en van de Zuidelijke helft van Krawang. In dit uitgestrekte gedeelte des lands is de taal he: zuiverst, he: rijkst en he: nicest beschaafd en daar heeft zij zich dan ook tot een gescreven taal ontvikkeld, Voor verdere bijzonderheden en omtrent de Soenda-laandci wordt verwezen naar SOENDANEEZEN en naar de versegillend e artikelen, die over dit gedeelte van Java handelen.

Literaluur: A. de Wilde, De Preanger-Rogenschappen van Java, Am st., 1830; Dr. J. ten Brink, Op de grenzen der 1 *Groote Soenda-eilanden* ²⁾ — de reeks wordt verstaan, Premger, Bat., 1861 ; J. Hageman J.Cz., Gcwhicdnis der die jnet B^liJegint, en met Timor eindigt, onder inbegrip Socmhr-hi jvln, □ B. G. DL XVI (1867) bl. 193, X.VII (1860), van Alor, doch met uitsluiting reeds van Wetar (Wetter), 178 en XIX (1870), 201; K. F. Hoile, Bijdjagc-n tot de hetgeen tot de Zuidwester-eilanden en het gewest Amboinageschiccleiis dor P] ‘c3ngcr · Rc/cn] ”); J pen, T. B. G. behoort, — is bekend. Geologisch, met uitzondering van Dl. XVffT (1860), bl. Gronc-man, Bl ad en uit het dag bock, Soemba, Sawoe, Roti on Timor, behooren zij inderdaad tot enz., (iron., iS71; S. CjoJsma, Twaalf voorlczingen over \Ves’ de recente, deels ook jong-tertiaire vulkaanreeks die over-Jav ; : , 1879 (opnieuw vcrsciicnen in .1 88i to Rott, onder Sumatra en Java liccni^aat, en, over Alor en Kam bi ngden tit cl , /A^cst-Java⁵¹); 0. \ an Rees, Overzigt van de noordwaarts buigend, naar Banda loopt. Historiscli engcscJriedenis dor l^rean-ger regentseb., Verh. J3at, Gen. DL politick behoort Timor volkomen er bij, en vormt dit. nietXXXIX (1880); Mr. J. A. v. d. Ohijs, Geschiedcnis van de enkel slechts naar den naam, de ^Oost-^grens van wat tenSoenda-lanflen, in he'; SocnHascJi vcitaald d<;<)r Ridcn Karla rechte de “Kleine Java · eil&ndeJ T’ waren te heeten, zooalsWinata, Bxtavia, 1880; Dezelfdc, Oud-B : intam T. B. G. DL korten tijd (ca. 1600 — 1650) Soem-bawa bij ons inderdaadXXVI (J8S1), bl. J ;

J av a Mino r gc- noemd werd, ~ J. Veth, Java, Dl. HI, J882, AVcst-Java, 1—354; S. Cjolsma, Soendanecseh-Hol), woordenboek, Leiden 1884, Inleicling ; J)r. J. Jiran<lc>, Eenige officieele stukken met belrekking tot TjCr. bon, T. B. G. DL XXXVII (J891), II, 419 ; P. de lioo de la FajJlc, Preangei -scJictscj), Ba : , 1895;/!). J. Vc : h, Java, 2c druk, bewerki. door Joh. P · Sncllcman en J. F. NieDnej^cr, DL I, (<)u(iegcscliiedenis (1896), en II, njuwe gcschied cnis (1898),

SOENDA STRAAT tu.sscben Javads Wes! ku.> en Sumatra^ Zuidkust is van ouds de nicest l ; e- varen toegang tot den 0. I. Archi]eL De Javawal langs de straat is over het algemeen laag en zwaai begroeid, daarachter rijst, bebalvc ter hoojcc yan de J/eperbaai, het heuvclland geleidelijk op ; in bet Noordgedeelte van de straat is bet la nd tob aan het strand bebouwd.

De Z.W.hoek van Java wordt gevormd door een driehoekig, zwaar begroeide schiereiland, dat door een zeer smalle, lage, moerassige landtong met Java verbonden is en zijn hoogste verheffing heeft aan den Zuidkant, waar de kust bestaat uit hooge, naakte rotsen. Naar het Westen en Noorden loopt het heuvelveld af naar een vliet strand, xsaarop het rotsige Javahoofd en do lage- re Eerste punt uilsteken; de Noordhoek van dit scbiereiland is de lage, zandige Tweed. punt. BeO. dit scbiereiland ligt de diep inloopende Welkomsbaai met moerassige West- en zandige Oostkust, welke even beZ. de Derde punt het st eilst is en dan overgaat in een breede, lage, bebouwde kustvlakte. BeN. de Peperbaai wordt deze vla-kte afgesloten door een den oever nade- rend bergcomplex, aan welks voet een smalle, met struikgewas begroeide strook langs de kust loopt, van welke enkele gedeelten bestaan uit hoogoplopende zandst rand. Voorbij de Vierde punt wordt het achterland weer vlakker en heeft de kust eenige hooge, begroeide hoeken, waar- tusschen zandstrand tot het aan de N.W.punb van Java gelegen gebergte, dat met een smalle, hooge, begroeide landtong, de St. Nicolaaspunt, om de Noord naar zee afdaalt. Langs den wal vindt men, bijna zonder eenige droogvalling, een s ma lie kust bank, welke alleen in de Welkoi- sten Peperbaaien eenige meerdere breedte heeft en, meerendeels in die baaien, verscheidene eilandje? en gevaren draagt. Het nicest b eken de van deze is het hooge, begroeide, door e'en smal koraal- rif onigeven eiland Merak, met het Z.W. daarvan gelegen Brouwerszand. Buiten de bank neemt de diepte e in de straat geleidelijk toe, alleen in de Behouden Passage en beZ. de Vierde punt loopt de bank steil af. BeZ. Javahoofd is het vastelands plat uiterst smal, verder buigt de rand, op korten afstand beN. het daartegeuover liggend Prin'nciland, om de Noord dwars over de st raat heen. Van het dichtbegroeide Prinseneiland is het Noord- en Oo^tgedeelte heuvelachtig, hot Z.W.- gedeelte Jaag Lelhoudens de gevaarlijke rot sen aan de hock van de Kasuarisbaai; op enkele uitstekende l)unten i l : i is de kust schoon.

De Zuidkust van Sumntia vctoont dric berg- ncht ige la ndtongen, waartusschen de ver het land irrirgende Lampong- en Semangko (Keizers) baaien. Nagcnoog op de punt van do O.ljiko l-indf ong li<ct de massieve vulkaan R'idjabasa met een dubbeitoj) en Z.O. d : > ar van c'n he voila nd, hie' en da ar bergland; op do jmidelsto verheffen zich, o> de punt, de Tanggang en dicht beN. de Keizersbaa i de regclmat ige kegelvonrige TanggajL'oe> en andcro hoogo bergen, welko vrij steil ium weerszijden afvallen ; de W.ljike land- (ong draagt den uitloopcr van het Suinft'it raanscho ketengebergto, dal vrij steil afloopt naar do Keizersbaai, doch naar het Z. on Z. W. overgaat in heuvelbnd en in een lage kust rook, waarvan do zandigo Vlu kkc hock de Zuidwestpunt is.

N.O. van den steilen, rotsigen, mot hoogo l)oon)cn begroeiden Varkenshoek liggen, door een smalic, diopoc gul van den wal gescheiden, de grootcndeels moerassigo Zutphen-eilanden met enkele gedcelf en rotskust, waarop zich vrij hooge houvcls verhoftion. BeN. den hock is de kust steil en vindt men uit lie hl gelen zandst een bestaando ci landjcs, bo\ V. dezo vallen de uitloopovs van den Radjabasa tot bijna aan zee af. Buiton den Var- kenshoek nomen do diept on snol too. Langs den

Oostkant van de L?,inpongbaai loopt een heuvel land van afwisselende hoogte met bier en daar vlakke gedeelten, waai- onder enkelo drassige, langs het strand; hier vindt men de volkomen be- schutto Oostbaai. De Westkust is sterk verbrok- keld met hier en daar een smalle kuststrook, welke bij den n'ond der riviertjes drassig is; voor de talrijke baaitjes liggen eilandjes van verschil- lende grootte. Aan den Z.O.hoek der middenland- tong liggen de heuvelachtige Lagoendi-eilanden, uelke aan den Zuidkant steil uit zee oprijzen; Z.W. van dien hock loopt de rand van den onder- zeeschen rug, welke Java met Sumatra verbindt, op korten afstand langs de kust. De kusten van de Keizersbaai loopen vrij st eil op, alleen achter in de baai is het vlak en. -drassig. De Zuidpunb van de Westelyke landtong is vlak en zandlig, by de monden der rivieren wat drasf ig. Voor de kust ligt een sir al koraalkustrif, waarbuiten enkele gevaren liggen en dat geleidelijk naar zee afdaalt; recht om de Zu id steekt een onderzeesche uitloopcr van het gebergte tot op ruim 40 K.M. in de st raat uit.

De diepten in de straat zijn zeer groot tot aan den onderzeeschen rug tusschen Java en Sumatra, die in net midden vrij steil oploopt naar de Krakatagroep, van welke het hoofdeiland de hooge vulkaan Krakatau ig, welks N.W. wand bijna loodrecht oprijst uit een, by de uitbarsting in 1883 ontstane, zeer diepe put; overigena vak de berg naar zee steil af en is, behalve aan den. N.O.kant en aan den Z.O.hoek, on?.ringd door een smal, ondiep kustrif. N. O. van Krakatau ligt, ireb eenige kleinere eilanden, een ondiep gedeelte met banken, raffen en klippen en, tusschen dit en den Sumatrawal, het nog hoogere, aan alle zijden steie Scbsi met een dubbeltop en het lagere Sebookoe. Binnen deze groep zijn de diepten niet zeer groot maar ongelijk, tusschen Varkenshoek en Java's Vierde punt liggen daar nog het lage, met struikgewas begroeide eilandje Dwars in den weg, waarvan alleen, de Zuidpunt, beO. de naar het Z.W. open baai, heuvelachtig is. Z.O. van dit eilandje, ligt, dicht bij den. Jawal, de steil uit zee oprijzende, booge, begroeide rots Bra- bantshoedje, N.O. ervan Toppershoedje van de- zelfde formatie met de Windsorklip en N.W. ervan do oven boven water uitstekende Stroomklip. Overigens liggen in straat Soenda geen gevaren.

De straat is verlicht en ten alien tijde veilig te bevaren. BeO. Krakatau wordt gewoonlijk langs den Jawal gehouden ; zeilschepen van om de Zu id kiezen do Behouden Passage alleen in den Z.O.ineoesson, omdat er clan beN. Prinsencikind, bij ongunstige gelegenheid, gevaar kan ontstaan door den stroom do straat weder uit t o drijven.

De richting der recht ervormige straat man kb dat do Westinocsson hier krachtiger is dan do Oostmoeson, foitelyk gaat de wind hier het ge- heele jaar door met de zon rond. In April is hei kentering, van Alei t/m Juli waaien winden, uit olle richt ingen, doch hebben N.O.ljiko en Z.O.ljike de overhand, in Augustus en September staat do Z.Z.O.wind vrij geregeld en vrij krachtig door, in October en November is do wind Z.Z.W.. daarna loopt deze W.ljiker en staat vrij gero- geld en krachtig door. In Januari beveikt do West- moesson zijn grootste kracht om in Ai/ar af t o gaan, hoewel het nog flink en vry gregold uit lich W.Z.W. bl'it waaien. Stille en flauwe winden

komen zelden voor. Land- en zeewind zijn onder den Jawal zeer merkbaar. De la nd wind staat van Mei t/ni September geregeld en krachtig door, in October waait dezo vrij constant uit het Z.W., in November is hij overheerschend Zuid, van December tot en met Februari is de W.Z.Wj wind minder geregeld, maar krachtiger. De zee- wind heeft in Mei zeer uiteenlopende richtingen, in Juni is dezo overheerschend Zuid en in Juli O.N.O., in Augustus en September weer Z.-Z.Z.O. en wat geregelder en kraebtiger, in October en November waait hij uit het Z.Z.W., in December tot en met Februari W.Z.W.- West, minder geregeld maar krachtiger. Buiig weer en bedekte lucht zijn in de straat regel. Regenbuien gaan veelvuldig gepaard met onweer, meer dan elders in den Archipel, maar krachtige windstooten komen zelden voor; van Mei t/m November is het erg buiig, vooral met het begin van den dag. Bij Java's Eerste punt valt het heele jaar door regen, veel van November t/m Februari, het minst in September; bij de Vierde punt en in de Lampongbaai valt belangrijk minder neerslag, hei minst resp. in September en Juli.

In straat Soenda loopt veel stroom, gewoonlijk kentert deze ^nemaal in het etmdal, maar de duur en snelheid voor iodere richting zijn zeer ongelijk, die Om de Z.W. loopt steeds linger en krachtiger dan die oni de N.O. De stroom heeft den buitenkant der Zutpheneilanden steil ge- houden, Z.W. van Dwars in den Weg een hinge, ondiepere bank gevormd en aan weerszijden van dat- eiland diepe gullen uitgeschuurd in den uit zand me : steentjes eh schelpen bestaanden zee- bodem; tusschen dit eiland en de 8:roomklip veroorzaakt hij soms sterke rafelingen. Het afvallen van dien stroom van het plateau buien Krakatau en het overtrekken op den beZ. den Vlaken Hoek uitstekenden rug zijn mede oorzaak van het steeds bewogen water in de straat; vooral in den Westmoesson, als wind en stroom tegen el- kaar inloopen en bovendien de Oceaandeiming de straat nog wordt ingestuwd, staat erveelenhooge zee. Betrekkelijk kalm is het in Maart, Juli en November. De vertikale waterbeweging is over- heerschend dubbeldaagsch en zwak, het verval bedraagt hoogstens 2 M. Zie Zeemansgids deci I.

SOENDAL MALAM (MAL.) Zie POLYAN- THES. SOENDANEESCH. De taal van West-Java^ bergland draagt in den mo nd van degenen, wier moedertaal zij is, in den regel den naajn van Basa Go eng of Bergtaal. Allengs wordt hei echter bij de Soendaneezen van eenige ontwikkeling ge- woonte om ook te zeggen: Basa Soenda of Soen- daneesch. Het is de landtaal van ruim vier milli- oen zielen. De rijkste ontwikkeling van de Bergtaal veroont zich in de Preanger, en wel erken; de Preingerman den Bantamschen stamgenoot, maar hij no emt djens taal Soenda Bantem, en zegl dal zij nieb zuiver is en geene hooge woorden heeft. Ook in he': Buitenzorgsche is de taal minder gekuischt. To ch kan men niet zeggen, dat het Soendaneesch zich in tongvallen splitst, want de afw^kingen, die jnen hier en daar aantrefl, zijn gering in geal en beleekenis. In rijkdom van woorden moet het Soendaneesch onderden voor het Javaansch, en misschien ook voor hei Ma- leisch. Kenmerkend voor hei klankstelsel is he : voorkomen vandangepepet (oof eu), welkeook hei 0. Ja v. bezit (alt hans in d e la at se l ett ergreep).

doch de nieuwer taal verloren heeft. Voorts hob verschil, dat gemaakt wordt, of een woo rd, met eene h begint, dan wel (korthedshalve gezegd) met een klinker, wat de taal ook gemeen heeft met het O. Jav., in tegenstelling tot het heden- daagsch Jav., gelijk in het algemeen het So end. een meer ouderwetsch karakter draagt. In gra m- maticale vormen tot afleiding van woorden doet de taal niet- onder voor het Jav., eerder is zij in dat opzicht rijker, evenwel ontbreekt haar het middel om een comparatief en gedeeltelijk ook een imperatief door den woord vorm zelf te ken- nen te geven. Ook de vervoegde vormen onlbre- ken. Kenmerkend voor de taal is nog het veelvuldig gebruik van interjectie's, welke het karakter van een klankabootsend, gevoels- of reflex- woord dragen. Heb So end. veel veel ge- schiktheid voor eenvoudigen en duidelijken pro- zestiyl, en een goed schrijver, zwaals wijlen Raden Hadji Mo eham mad Moesa, de verdienstelijke Panghoeloe van Garoet, weet zijne moedertaal zoo te hanteeren, dat de losheid en geinakkelijk- heid der rede bewijs levert van de voortreffelijk- heid der taal en van den ruimen voorraad van woorden en uitdrukkingen, waarover zij te be- schikken heeft Van overoude tijden af waren de Soendaneezen een volk van landbouwers. Me* vreemdelingen weinig of bijna niet in aanraking komen.de, bleven zij, in hunne bergst reken opge- sloten, buiten den invloed van de beschaving, die gedurende eenige eeuen in Midden- en Oost- Java heerschte, al is ook het Jav, niet zonder invloed op de taal gebleven, gelijk blijkt uit den woordenschat, het letterschrift en het gebruik van hooge (lemes) woorden en midden (sedeng) woorden, naar analogie van het Krajna en Mad ya in het Jav., doch niet in zoo sterke mate. Na den val van het rijk van Padjadjaran en de vervan- ging van het oude Heid end om door den Islam, hebben daarenboven de Soendalanden geen. vor- stenhuus gehad, onder welks besciemende hoede eenige beschaving had kunnen ontluiken — geen hofstad, binnen welker muren een weinig kunst en wetenschap Jiad kunnen bloeien. Geen wonder dus dat de Soendanees voorheen gene e'genlijk gezegde literatuur heeft kunnen voort- brengen. Wel is hij er echter allongs toe gekoijnen om, in navolging van de nieuwere Javaansche poezie, in zijn oigen taal diclitstukken of liever gezegd r ij m v e r k e n o p l e s t e l Ion. Deze missen echter allo kunstwaarde en strekken allcent ten be w ijz e van den invloed, nu reeds bijna vier eeuen lang, door den Islam op den bewoner van het Soendaneesche deel van Java uitgeoefend. Een reeks van kloine goschrift en, veelal in proza, is opgesteld door vrome en geleerde mannen, die leerling en lezer wilden inprenten wat goed en nuttig is voor dit leven en voor Jiet tockomende, en hem wilden verkonidigen wat verbod en is door de Wei, van God. Wat de spretklaal ende schrijftaal betreft, zoo vindt men in de eerste plaats bij den adol, de bangsu mdnak, keurligheid van taal en juistheid van uitdrukking. MM den ad el en de mannen van Moslimsche studie zijn er verder ook eenige lieden uit het volk, wier taal aanspraak heeft op don naajn van goed en zuiver Soendaneescli. Die schrijvers bedienen zich, of van he' Javaansch-Soendaneesche, 6 van het> Arabisch-Soendaneesche alphabet, en zij Jieb- ben een eenvoudig en duidelijk spellingstelsel. Eersv na liet jaar 1862, toen Jonathan Rigg, land-

heer van Djasinga, zijn "Dictionary of the Sunda language of Java" (Deel XXIX van de Werken van het Bat. Gen. v. K. en W.) uitgaf, is met ijver werk gemaakt van de studie van het Soenda-neesch. De zending Coolsma gaf in 1873 zijne "Handleiding bij de beoefening der So end an e- sche taal". Later kwamen de leerboeken van Grashuis (de Soendaneesche tolk, 1873, 2de druk 1879, Soendan. Lees bo ek 1874, So end. Bloemle- zing in 2 deelen, 1881, 1892, Bijdrage tot de ken- nis van het So end., 1891) en de „Soendasche grammatica" van H. J. Oosting in 1884, het „Soendasch—Nederduitsch Woordenboek", 1879—1882 en het "Nederduitsch—Soendasch Woor- denboek", 1887, vandezelfden schrijver, en me- de het „So end a nees ch—Hollandsch. Woorden- boek", 1884, van Coolsma, (nieuw uitgave 1912.) De zending Geerdink vertaalde en vermeer- derde het Woordenboek van Rigg. De kundig© zoon van den Panghoeloe van Garoet, Raden Karta Winata, leverde in 1883 „Soendaesch— Hollandsche s&menspraken". Zie voorts den catalogue der So end. Hand schrif ten door Dr. H. H. Juynboll, 1899, en het supplement daarop door denz., 1912.

SOENDANEezen, OERANGSOENDA (SOEND.), ORANG SOENDA of ORANG GOENONG (MAL.), naam der Inlandsche bewoners van de vier Westelijke residenties van Java (Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen en Cheribon), volgens de volkstelling van 1905 ongeveer 7½ mil- lion zielen sterk. (Volgens een globale telling hadden de 4 genoemde re. dencies ult. 1917 een ziel (>tal van ± 8 3 miljoen). Als ethnologische grens tusschen de Soendaneezen en hun Oostelijke bureu, do Javanen, kan de Tji Pernali in Tegal (res. Pekalongan) worden aangenomen, zoodathet Soendaneesche gebied zich iets verder uitstrekt den over de, vier bovengenoemde residenties. Daarentegen zijn de bewoners van de afdeling Batavia der gelijknamige residentie grootendeels geen Soendaneezen; evenmin als van de Noorde- lijke kuststrook der residentie Bantam en van de hoofdplaats Cheribon en omgeving, waar Javaansch gesproken, wordt [zie BATAVIA (Ge- west) en BANTAM]. Als do kern der oigenlijke Soendalanden kan men de Preanger beschouwen.

De Soendaneezen zijn te beschouwen als zeer na verwant aan de Javanen; de verschillen tus- Hchen dezo beide volken zijn in hoofdzaak toe te schrijven aan vcrschillend ontwikkelingsgang in den loop der tijden; in het bijzonder is de invloed der Hindoeïkolonisatie in West-Java veel jninder ingrijpend geweest dan op Midden- en Oost-Java. Vo or de geschiedenis der Socnda- landen zie men het artikel JAVA Geschiedenis, en de daar genoemde literatuur, in het bijzonder Dr. F. de Haan: Prangan; voor de geografische gesteldheid van het door de Soen- daneezen be wo on de land, den eonomischen loc- stand, enz. het artikel JAVA en de namen der afzonderlijk residenties. Vergelijk ook de artike- len: ART J A DOM AS, BATOE-TOELIS, OUD- II EDEN en PADJADJARAN.

V o o r k o m e n e n l c a r a k t e r. De kleur der huid is licht geelbruin, iets minder donker dan bij de Javanen. Vrij groot is het verschil in huidskleur tusschen den hooger en den lagere stand; vooral vrouwen en meisjes uit den hooger stand vertoonen vaak een opmerkelijk lich- tero huidskleur. De kleur der oogen is zwart of

donkerbruin. Het hoofdhaar is zwart, eenigszins prof- nict zelden met eenige golving, en wordt bij mannen zoowel als vrou wen lang gedragen; een krulletje (galing) aan de slapen wordt voor een tee • ken van schoonheid gehouden. Kroeshaar is een zeldzaamheid, en zal wel aan vermenging met vreemdelingenmoeten worden toegeschre ven. Een uitzondering op het algemeen voorkomen maken de albino's (dja'oma boeld), van welke men enkele exemplaren aantreft. Behalve door hun lichte of blanke huidskleur kenmerken zij zich ook door hun licht ha ar en roodachtige of lichte oogen. Het gelaat der Soendaneezen is doorgaans baar- deloos, en men verwijderd gewoonlijk met een knijptangetje het zich hier en daar op het gelaat ontwikkelende haar. Sommige mannen dragen echter een met zorg gespaard kneveltje. De Soendanees bereikt zelden een lichaams- lengte van vijf voet; de vrouwen zijn in den regel korter en tengerder dan de mannen. De Javaan is doorgaans hooger van stature dan de Soendanees, en ranker, minder ineengedrongen. Behalve door de huidskleur, kan men den Javaan van den Soendanees gemakkelijk onderscheiden door diens rechte gestalte. Flinkke, gespierde, krachtig gebouwde personen ontbreken geenszins, ook niet onder de vrouwen. In het algemeen kan ge- zegd worden dat, terwijl schoonheid, welgevormd- heid van het lichaam het kenmerk is van den hooger stand, de kracltige, en gespierde bouw des lichaams bij den minderen stand wordt gevon- den. In het gelaat van den Soendanees zit niet veel uitdrukking. Zijn voorhoofd is meestal vrij hoog; dunne wenkbrauwen dekken de oogen. De oog- spleet heeft bij velen een duidelijk waarneem- baren schuinen stand, maar minder dan bij de Chineezen; zij is wijder dan bij de Chineezen, nauwor dan bij de Europeanen. De neus is klein, meestal van boven plat, met afgeronde punt, vrij breedte vleugels en wijde neusgaten. Een welge- vormde neus is echter ook geen zeldzaamheid. De mond is doorgaans groot, niet vooruitstekend, en met dikke lippen ; de daarin bewaard wor- dende sirihtabakspruim maakt het gelaat niet schooner. Het gebit is in den regel fraai, regel- matig en wit, maar de gewoonte, de tanden te vijlen en zwart te maken, onteemt het voor ons al zijn schoon. De jukbeenderen zijn ook bij dit volk, evcnals bij den geheelen Maleischen stam, sterk ontwikkeld.

Do Soendanees bezit een a ant al eigenschappen, waardoor veel Europeanen, die onder het volk vortoeft hobben, zich zeer tot hem aangetrokken gevoelen: hij is zachtvaardig, beleefd, voorkomend, gastvrij, heeft weinig pretenties en een afkeer van twisten en vechten. Hij is eenvoudig, matig, stil, in zich zelf gekcord, schroomvallig en hoffe- Jijk in den omgang. Natuurlijk heeft zijn karakter ook schaduwzijden: zijn bofeidheid on gedwee- heid ontaardt monigmaal in slaafscheit en vloierij ; het ontbreekt hom gewoonlijk aan initi- atief, spaarzaamheid is hem meestal vreemd evcnals waarheidsliefde; hazardspelen on on- tucht maken ook onder de Soendaneezen veel slachtoffers. Aan het gebruik van sterken drank maakt do Soendanees zich in het algemeen niet schuldig, oven min als aan opiumschuiveu, behalve in enkele streken. De houding der hoofden tegenover hot mindere volk was vooral in vroeger tijel zeer uit de hoogte, in het algemeen was do gunstige beschrijving op hen niet van toepassing.

By den snellen ontwikkelingsgang der Ini, bevolking van Java in de laatste jaren is wellicht do bovengegeven karakterschets der Soendaneezen niet inder geheel van toepassing.

Intellectueel schijnt vooralnog de Soendanees achter te staan bij den Javaan. Zijn geschiedenis, de omstandigheden waarin hij maatschappelijk kleeft en gedeeltelijk nu leeft, hebben zijn verstandelijke ontwikkeling meer tegengewerkt dan bevorderd. Door de Ned.-Ind. Regeering zijn een Kweekschool voor de opleiding van Soendaneesche Ini. Onderwijzers, twee opleidingsscholen voor Soendaneesche Inlandsche ambtenaren en talrijke Ini. Lagere Scholen onder de Soendaneezen geopend, voor welke geschiedenis en resultaten de Koi. Verslagen te raadplegen zijn. (Zie ook ONDERWIJS).

De k l e d i n g der Soendaneezen komt in hoofdzaak met die der Javanen overeen; echter besteedt de Soendanees " minder zorg aan zijn kleeding, het netje omdoen, van den hoofddoek enz., dan de Javaan. Opvallend is het onderscheid in de kleur der baadjes van de vrouwen: terwijl in Midden-Java algemeen het blauwzwart ■ daarvoor gekozen wordt, hebben de Soendaneesche vrouwen een voorliefde voor helle, sprekende kleuren.

H u i z e n, nederzettingen. De huizen staan gemeenlijk op stijlen, rustende op neuten van rivier- of bergsteenen, ongeveer een paar voet boven den grond; door een opstap of trapje (golodog of tangga) komt men in de woning; de huizen der mindere klasse staan direct op den begane grond. Bijna ieder huis heeft een gaanderij (tepas), waar men zich overdag veel ophoudt. Even min als de Javaaansche heeft de Soendaneesche woning vensters; alleen in de zijwanden wel eens een vierkante opening van bamboe-trialies voorzien. De woning wordt wel in vertrekken verdeeld door middel van overigens loshangende gordijnen; meer gegoeden behangen de binnenzijde der wanden met de een of andere soort van stof (kasang). Het meubilair en de voorwerpen voor huiselijk gebruik zijn in hoofdzaak volkomen overeenkomende met wat men in de woning der geringe Jieden onder de Javanen aantreft.

De naam dsa wordt tegenwoordig officieel a] gemeen voor dorp ook in de Soendalanden gebruikt; in het Soendaneesch verstaat men er eigenlijk een groot dorp onder, terwijl voor kleinere dorpen de naam kampong of lemboer gebruikt wordt; laatstgenoemde benaming wordt ook wel toegepast op een enkel huis met erf of een hoeve. Gehuchten heeten babakan; de dorp* gemeente of kaloerahan = gebied van een loerah of dorps hoofd, bevat in de Soendalanden, althans in de Preanger, meestal niet, zooals op BI.-Java, enkele of voornaamste dorpskom, maar enige lemboer's of kampong's, elk eventueel met zijn gehuchten. In verschillende streken van West-Java, in het bijzonder in de Oost-Preanger en Cheribon, treft men de zoogenaande bale desa aan, in den regel bestaande uit een lang voorvertrek met twee kamers tegen den achterwand, en dienende tot vergaderplaats van het dorpsbestuur, tot doorgangshuis voor reizigers en tot lokaal voor samenkomsten van de jongelingen van het dorp; in Bantam wordt het gebouwde vooral als dorpsgodsdiensthuise gebruikt, waarvoor in de Preanger een afzonderlijk

gebouw, de tadjoeg, wordt bezigd. In eenig dorp in do Soendalanden, vindt men in het midden een aloen-aloen (grasplein), wat men op Midden-Java alleen op de hoofdplaats van het regentschap aantreft. Een Inlandsche stad heet op West-Java dajeh. In vroeger tijd kwamen in de residentie Bantam allerwege landbouw-Zioeve?i voor, verspreid liggende landbouwerswoningen of groote beplante erven, door dijkes met hegen omzoomd; sedert 1844 werd de bevolking door het gewestelijk bestuur gedwongen te gaan samenwonen op geyieenschappelijke erven; de huizen hadden toen voldoende tuschenruimte maar door vermeerdering der bevolking werden /doze ruimten volgebouwd, zoodat vrschicdne' kampongs gingen gelijken, op een groot huis met een aantal kamers. Deze wijze van aanleg werd langzamerhand gewoonte, zoodat ook nieuwe kampongs aldus werden aangelegd, met slechts een smalle weg tuschen de huizen. Sedert 1896 streeft het bestuur naar verruiming dezer opeengebouwde dorpen.

Bestuur. Naar de voorstelling van Prof. Van Vollenlooven nadert de dorpsinrichting der Soendalanden meer die van Bali dan van Midden- en Oost-Java. Men had er, hetzij een dorpsvergadering (waartoe echter niet alle kerndorpen — zie beneden — als Bali behoorden), die het bestuur voerde, of wel een dorps hoofd met eenige handlangers, die het dagelijksch beheer voerden. Door invloed van verplichte diensten, en vooral van de Gouvernementskoffiecultuur, die in de Preanger zoo lang het geheele bestuursstelsel beheerschte, is van den ouden toestand veel verloren gegaan; thans vallen ook de d'sa's in W.-Java, met uitzondering van die op de particuliere landerijen (zie aldaar), onder de working der Ini. gemeenteteorandantie van 1906, die niet in alle opzichten aan de adatregelingen aansluit. Het dorps hoofd heet in de Preanger loerah, in Cheribon koewoe of koewoe gCdc, in Krawang mandor, in Bantam djaro. In het algemeen is het dorps hoofd in West-Java meer de voornaamste machthebbende dan op M.- en O.-Java; overigens kent men er, onder vrschillende benamingen in do verschillende residenties, dergelijke functionarissen als op M.-Java — plaatsvervanger van het hoofd, dorpsbodc, dorpschrijver, dorpspoJitiedienaar en dorpsgodsficnst-beainbe. Deze laatste, in de Soendalanden inest amil of 16bfe genoemd (zie die woorden) is con persoon van veel gewicht. Zooals de naam ainil reeds aanduidt is hij belast met het innen, van de Moh. godsdienstigo belasting (djakat en pitrah, zie aldaar), terwijl hij vroeger in de Proaanger ook de wercklijke belasting voor de regenten inde; hij heeft stem in landbouw- en bevolcingszaken, meet nieuw aangelegde bou vol den <)), houdt registers aan en verricht de inenting. Zie verder DESA, DESAHOOFD, DESA BESTU, DE gemeensohapsbanden, hoewel niet geheel ontbrekend, zijn in de dorpen van het grootstedee] der Soendalanden veel minder liecht dan in die op Midden-Java. (Zie ook PREANGER-STELESSEL, DI. III, p. 508).

St a n d e n. De hoogste stand, met den naa in makk aangeduid, wordt gevormd door adellijken en hooge ambtenaren; lagere ad wordt met den naam santana aangeduid, terwijl al het gewone volk in de Gouvernementsstaal wel met tjtjah wordt aangeduid. Echter zijn ook in de

Soendaneesche dorpen nog drie standen te onderscheiden: de kerndorpers, afstammelingen van de stichters of van ouds in het dorp gevestigden, o.a. priboeni genoemd, oudtijds uitsluitend de dragers van voile lusten en lasten, de bijwoners, die eerst langzamerhand akkerbezitters worclon en vroeger lasten en lusten ten halve droegen, on de kostgangers, meestal loondionars of boeren-knechts, die geen lasten voor de gemeenschap te dragen hadden.

存蟬 Grondbezit: 1 a n d b o u w; a n d e r e C. C. * m i d d e l e n v a n b e s t a a n. Het *beschik-kingsrecht*, (zie aldaar en GROND, RECHTEN .OP DEN —) is geheel of bijna geheel verdwenen, al vertoonen zich van een vroeger bestaan nog d-., wel sporen; het grondbezit is er dus, met geringe /n/uitzonderingen, erfelijk individueel. Ieder in- .。加 * * * lander kan er grond bezitten niet alleen in een vreemd dorp, maar zelfs in een andere residentie. Vreemdge van de vrije beschikking, die den 6 . ■ bezitter toekomt, is het groot-grondbezit sedert 7 / f < l e n d t o e g e n o m e n; echter wordt op deze grond- ... * stukken geen eigenlijke groote landbouw ge-dreven, doch de wijze van beheer is als die van een conglomeraat van kleinbedrijven.

Evenals elders op Java is ook voor den Soendanees de landbouw het hoofdmiddel van bestaan, en daaronder neemt de teelt van rijst op sawahs de voornaamste plaats in; in de Preanger worden de sawahs na het oogsten vaak niet voor tweede gewassen, maar als vischvijvers gebruikt. Voor de bijzondere beteekenis van de Gouvernementskoffiecultuur in de Preanger, zie KOFFIE-CULTUUR, (GOVERNEMENTS) en PREANGERSTELSEL. Vooral in het Zuidelijk deel van Bantam kom he. wel voor dat landbouwers een zeer extensieve roofbouw drijven, waarbij ze slechts twee jaar op dezelfde plaats blijven; van- daar de naani djelema manoeek of vogclmenschen. Ieder jaar steken ook vele Bantammers over naar de Larpongsche districten om werk te vinden in de peper- en andere cultures.

Bo Inlandsche *nijverheid* is als middel van bestaan van weinig beteekenis; do liefcbberij voor den landbouw is zoo groot, dat de handwerks- mari niet in hoog aanzien staat, en deze vaak, zoo- lra hij daartoe de kans ziet, weder land- bouwer wordt. De bestaande nijverheid is in hoofdzaak huusindustrie en wordt zeer veel als nevenbedrijf door den landbouwer en zijn gezin uitgeoefend. Als takken van deze industrie kun- nen genoemd worden: het woven en spin non, hot vlechten van inatten, het bereiden van olie, het pottenbakken enz. Als op zich zelf staande mid- delen van bestaan kunnen vermeld worden do weverij en halfzijden sarogens in de kampong Tji-Manoeek, afd. Panel6glang dor res. Bantam, en do TangCransche hoedenindustrie: dezo laatste echter staat geheel onder Europeescho leiding (zie HOEDENINDUSTRIE).

Bijzoiidero vormelding verdient voorts het door C. M. Pleyto beschreven oud-Soendasche batik-procede, voorkomende in de districten Djampangkoelon (Preanger), Lcbak kidocn en Tjaringin (Bantam); als dekmiddel wordt mcel van kleefrijst met suikerwater gebruikt, terwyl do verving niet door indompeling geschiedt, maar door het opmeren van de verfstof door middel van een k wast.

S p e l e n c n v e r m a k e n. In karakter

komen. de kinderspelen met die der Javaasche jeugd overeen, en de grondstoffen daarvoor benoedigd zijn alleen die, welke de hen omringende natuur hun aanbiedt. Oudere kinderen en ook wel volwassenen houden zich gaarne met vlieger-oplaten bezig; de Javascho vlieger is door zijn vele en waarlijk mooie vormen te .loven. De oudere Soendanees — daarin den Javaan gelijk —vindt er ook een middel in zich met wedden- schappen daarbij te vermaken, daa de touwen der vliegers met lijm besmeerd en door lijn ge- stooten glas gehaald worden; de kunst is dan, het zijne door te snijden. Het hazardspel is bij alle bewoners van Java hartstochtelijk bemind; getuige onder meet het laten vechten van hanen en krekels, en de vele vormen van dobbelspelen. De Wajang is ook voor den Soendanees een der grootste vermaken; zij is blijkbaar uit Midden- Java ingevoerd; de Dalang is meestal een Javaan, en zijn taal Javaansch; het Topeng- (masker)-spel komt veel onder hen voor (zie TOONEEL). De Gamelan is den Soendaneezen bekend; maar het eigen muziekinstrument der Soendaneezen is de Angkloeng; een schud-instrument, van bamboe vervaardigd, in verschillende grootten voorkomende (zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMEN- TEN, en voor de RonggBngs of publieke danse- ressen DANSEN). Een b-sonderheid van de Soendalanden, vooral van Bantam, is het voor- komen van een rondtrekkenden bard, den toekang njantoen, die, onder begeleiding van de katjapi, een tokelinstrument, des avonds voor zijn dorpsgenooten de pantoons opzegt, die verhalen van het oude Hindoerijk Padjadjaran.

Voor do Moh. godsdienstige feesten en de godsdienstige maaltijden, zie GAREBEG, MOHAMMEDAANSCH KALENDER EN GEDENKDAGEN. en KANDOERI; voor gebruiken bij begrafenis zie GRAF en OVERLIJDEN.

Godsdienst en Zen ding. Het karakter, de vorm van het godsdienstig leven der Soendaneezen, zoowel in hun voor- islamitischen toestand als daarna, was en is in het algemeen gelijk aan dat der Javanen. Het leven in het heiden- dom, voor de komst der Hindocs, had ongetwij- feld zeer veel gelijkheid. Maar de invloed der Hindocs op den Javaan was in allerlei opzicht van veel meer beteekenis dan op den Soendanees; de Javaan werd, ook religious, veel meer ge- hindoeleerd dan de Soendanees. De overlijfselen uit die Hindoe- periodo worden dan ook veel minder in do Soendalanden gov on den dan elders op Java. Maar dit neemt niet weg, dat in do tegenwoordige godsdienstige voorstellingen van' den Soendanees nog zoowel bestanddeelen uit zijn eigon oorspronkelijk heidendom, als van den godsdienst der Hindoes worden aange- troffen, nu hij een Mohammedaan, en naar velen willen, beter Mohammedaan dan de Javaan is geworden. Oorspronkelijk en nu nog vereert hij natuurkrachten; gloofter hij zich omgeven van allerlei goede en kwade gees- ten; hecht hij aan overgcleverde meeningen en zeden der ouden; aan het gezag der doo- koen's; aan gunstige en ongunstige tijdstippen, aan heilige of verbodcii plaatsen, aan amuletten en offers. Maar ook do instellingen van den Islam zijn on dor het volk vorsepind; do cultus van don Islam is in cere; en de kennis van den Islam in het algemeen wordt aan do jeugd in tallooze scholen en sominarien onderwezen. Do geestdrift voor don

Islam wordt door de bdevaart naar Mekka ge-
voed en levendig gehouden, en de kennis van
den Islam door allerlei geschriften bevorderd.
Kortom — alles wat ons van den godsdienstigen
toestand der Javanen bekend is, kan in velerlei
opzicht van den Soendanees gelden ; zij zijn alien
Mohammedaan geworden, en willen dat ook zij;
zijn het ook wel lie het beter dan de J a vanen.
Slechts een gering aantal Soendaneezen, in eenigo
d4sa's in het Zuiden van Bantam wonende,
bekend onder de namen B a d o e j's, bleven
het oorspronkelijk godsdienstig leven der va-
deren voortzetten, en betrekkelijk geïsoleerd
van de hen omringende wereld leveu: zie BA-
DOEJE.

Het was de Nederlandsche Zendingvereë-
ging, die het eerst zich aan de Evangelische zen-
ding onder de Soendaneezen wijdde, en sedert
begin Januari 1863 haar zendingen da ar werk-
zaam heeft. Haar eerste drie zendingen, Albers,
V. d. Linden en Grashuis, vestigden zich toen
in de Preanger, in datzelfde jaar nog gevolgd,
door twee anderen. Sedert werden voortdurend
nog meer zendingen derwaarts gezonden,
waardoor het getal sedert uitgezondenen een
23tal werd, van wie er nu nog dertien werkzaam
zijn. In Buitenzorg is bovendien een Engelsch
Methodistenzending werkzaam, in Rawah Sel-
ang (Preanger) een zending der Hersteld
Apostolische Zendingsgemeente. In Batavia ging
de Zend. Vereen. tot den arbeid van wijlen Mr.
F. L. Anthing in, die daar van 1872 tot 1885
geheel voor eigen rekening gearbeid heeft, zonder
eenig bepaald verband met een of andere zen-
dingcorporatie.

De Ned. Zend. Vereëning heeft zich van de
beginne aan geïnteresseerd voor de vertaling des
Bybels in het Soendaneesch. Door de medewer-
king van het Ned. Bijbelgenootschap kan sedert
1889 de geheele Bijbel door de Soendaneezen in
hun eigen taal gelezen worden. Daarbij werd
tevens gezorgd voor de in een Christelijke ge-
meente eerste en noodzakelijke literatuur voor school en
catechisatie. Ook hebben de zendingen zich
verdiensteijk gemaakt door hunne stu- die van de
Soendaneesche taal en het leveren van Woordenboek
en Spraakkunst. In de bijzondere lotgevallen en
ervaringen dezer Missie kan hier niet verder getreden
worden, en moet naar de door de N. Z. Ver.
uitgegeven schriften en inzonderheid naar haar
„Orgaan“ verwezen worden. Het aantal Christenen
(lidmaten) in het geheele zendingsgebied der Soenda-
landen bedroeg volgens het koloniaal Verslag van
1917 op ult. 1916: Bantam 104, Batavia 13U6, Pre-
aiger Regentschappen 595, Cheribon 348. Zie verder
ZENDING (J' BUTESTANT.SCUE). Voor de taal zie
SOENDANEESCH.

Literatuur : ^P. J. Veth, Java; 8. Coolsma, West-
Java, Rott. 1881; 標. A. van der Lith, „Ned. Oost-Indie;
A. de Wilde, De Preanger- regentschappen, 1830,
Orgaan der Ned. Zend. Vereëning te Rotterdam ;
^Dr. F. de Haan, Priangan, 4 din. Batavia, den Haag,
19,10; C. M. Pleyte, De Inlandsche Nijverheid in
West- Java als social-ethnologisch verschijnsel 2
stuk- ken. Batavia 1911/12; Air. C. van Vollenhoven,
Het adatrecht van Nederlandsch-Indie p. 692 en vgl.
; „Welvaart.“-verslagen.

SOENG (JAV.). ZIE JAMOER.

SOENGAI BARINGIN. Laii^streek in de on-

derafdeeling PAJt) K.OEMBOEH (zie
aldaar).

Sum. Westkust再 / *

SOENGAI BATOENG. Nagri met ± 600 inwo-

ners in de IX Koto, onderafdeeling Sidjoen-
dj oeng, residentie Sumatra's Westkust. De be-
volking leeft voornamelijk van rijstbouw. Op
den pasar wordt veel versche en gedroogde visch
verhandeld, die in de Batang Hari en zijn zij-
rivieren wordt gevangen. De nagri is door een
weg van 37K.M. verbonden met Sidjoendjoeng.

De Soengai Batoeng is de belangrijkste van de
vleë stroompjes, die gezamenlijk de BatangBinoe-
ang, een zijrivier van de Batang Hari, vormen/T, d.

SOENGAI DARFIH (DARAS), Hoofdplaats
der onderafdeeling Batang Hari. Sum. Westk.
(Ind. Stb. 1913, No. 569), waar de Midden- , j 尸 p
Sumatra weg langs zal loopen naar Djambi.

SOENGAI DJARNIH. Nagri bij Baso, onderaf-
deeling Oud Again, Sum. Westk., met bekende
(prinitieve) pottenbakkerijen...

SOENGAI KOENIT. Vroeger onafhankelijk
landschap in de onderafdeeling Moearo Laboeh
opgaven van 1910 telde het ruim 300 inwoners,
terwijl er zich een 30]-tai Bovenlanders hebben
gevestigd. De bevolking is arm en lijdt chronisch
aan rijstschaaarschte, zoodat zij zich vaak met mais,
oebi en gadoeng moet voeden. Rijst wordt
uitsluitend geteeld op luidans. Naast land- bouw,
doet de bevolking aan visscherij en het
inzamelen van gambir, getah, rotan en andere
boschproducten. Reeds aan de huizen, opgetrok-
ken van onbewerkt hout met boomschorson-
wanding en sadang-bladeren als dekmatériau, is
de armoede der bevolking te zien. Vroeger ston-
den de meeste huizen nabij de Jadangs, tegen-
woordig is het streven daar niet permanent te
blijven wonen, maar zich meer te concentreern.
Het landschap heeft nog wel eens van zich laten
hooren. Toen in 1845, na het optreden van kolo- nel
Van Swieten, de bevolking der XII Kota zich
aan ons gezag onderwierp, bevond zich de toen-
malige radja van Soengai Koenit onder de hoof-
den, die hun onderwerping k wain on aanbieden.
Aanrakingen werden verder echter niet met (lit
landschap gezocht. In 1893 deed de radja naar
aanleiding van een grensgeschil met de nagri
Loeboek Alalakaean gewapenden inval op Gouver-
nementsgebied. Bij de radering van een kleine
troepenmacht haastte hij zich het bezette gebied
te ontruimen en tentweeden nialonderwircpzicht
het landschap aan ons gezag. J'jdens ons optre-
den in Djaïnbi en Kocriatji in 1902 word te
Poelau Kintjoeng op het gebied van den radja
een versterking gebouwd om een eventueel op-
rukken van onze troepen over Soengei Koenit on
Indamar naar de Djoedjohan en Tcbo te verhin-
doren; spoedig werd dezo versterking echter ver-
laten en in Februari 1904 bood Soengei Koenit
ten derden male zijn onderwerping aan. Daarop
volgde ten sJotte de inlijving bij ons gebied, waar-
mede do onafhankelijk) eïd van Jict landschap
een eindc had genomon. Toen er in 1905 een
grootte bende vijandige Djambiërs werd aangro-
troffen, gaven hoofden en bevolking tijdens do
uiteendrijving en verwijdering van deze onge-
wenschte eJeniten blijken van de beste gezond-
heid. (Zie ook BATANG HARI DISTRICTEN.).

SOENGAI LANSAT. Ter Sum. Westkust A. Na-
gri aan de Takoeng-rivier en aan den Midden-Su-
matra-weg (zie SIDJOENDJOENG).

7. 乙. 字. J 乙

名勺乙化

、成夕叫妙成
; (/ 1 s "

B. Nagri, gelegen op den linkerover der Batang Hari in de onderafdeeling Bat. ITari, centrum der Hindoe Javanen in het laatste der 13de en in do 14e eeuw. Dicht by het dorp ligt een vlakko, 1,44M. lange steen met inscripties, terwijl op 10 minuten afstand zich bevindt een reusachtig Mahakala beeld, waarvan de lengte ± 4 M. bedraagt en dat rijk versierd is. (Oudh. Versl. 2de kw. 1912, bl. 49, No. 50/52). X

SOENGAI LIMAU. Voornaamste plaats van de XII Koto ter Sumatra's Westkust in het N. der onderafdeeling Pariaman. Het ligt aan zee ± 14 K.M. ten N. van Pariaman en was het eindpunt vandspoorlijn van Loeboek Aloeng via Pariaman langs de kust Noordwaarts. Deze lijn is thans eebter doorgetrokken en buigt bij Soengai Limau weer Jandwaarts in naar Loeboek Basoeng. De groote weg, welke in hoofdzaak evenwijdig met den spoorweg loopt, blijft bij Soengai Limau de kust volgen tot aan Tikoo, waar hij recht Oostwaarts gaat cveneens naar Loeboek Basoeng. Belangrijke marktplaats voor copra : &c-c> ff

SOENGAI PAGOE. Landschap in de onderafdeeling Moearo Laboeh, Sumatra's Westkust, in het Zuiden van de Padangsche Bovenlanden, behorende tot het stroomgebied van de Batang Hari. De terreinen van de Naamlooze vennootschap „Mijnensyndicaat Soengei Pagoe" zijn gelegen op de Noordelijke hellingen van den GoenoengKocrintji, ongeveer 20 K.M. ten Oosten van Moearo Laboeh. Do belangrijkste ertsafzettingen zijn die van Soengei Poeding en van Soengei Al ci, n.l. matrix met in den dagzoom ijzer- en mangaanerts en in de dieper god eel ten pyrich De erts bevatten een zekere hpevelheid cdele mctalen, in hoofdzaak zilver.

SOENGAI POEAR ter Sum. Westkust. A. De nagri der Minangkabausclie kopergeters in 0 LID AG AM (zie aldaar).

B. Nagri in de VIII Koto bij Palembang (zie K.OTO).

SOENGAI TANANG. Badplaats ongeveer 5 K.M. ten Z. van Fort de Kock (Sum. Westkust) aan den voet van den vulkaan Singgalang, waar tevens de watervang is der waterleiding voor Fort de Kock (zie SINGGALANG).

SOENGAI TARAP. Vr. eger district der onderafdeling Fort van der Capellen (Sum. Westk.), genoehi naar de nagri daarin gelegen, 4 K.M. ten N. van Fort van der CapeHen, aan den weg, die op klimt tegen de helling van den Marapi naar Tabat Palah om woer te dalen naar Piladang en Pa jo Kotinboch (zie al da ar). Doze nagri was in oude tij<i> (r) zeer bekend als de woonplaats van een der vier rijksgroeten van cl on vorst van Minangkaban : den Bandaharo of Tit ah, voor wien alle adalgesclliën werden gebracht en van wicns uitspraken hooger beroep was bij den Radjo adat t<- Boco (T. Ji. G. decl LV, bl. 2-15). To Soengai Ta rap Imben ook leden van het regcrendo huis geuond, getuige de ovorgelbcvcn slavenkampoen, waar nu de afstammelingen der vrijgelatenen lovcn, evenals dit het geval is te Pagar J<ocj ocig on te Boco. Vgl. voor de overige rijksgon.oton SOEROEASd, PADANG CANTING en SOE.MANJK; ook BATIPOEH.X

SOENGEI DJAWI-DJAWI. Voornaamste handelsplaats van het zelfbesturend landschap Bila, Mouvt. Oostkust van Sumatra, gelcgonaaendcnlcroever van de Bila-river, nabij hare vrcncning met do Panei-rivier bij Tandjocng Kopiah.

De kampoeng heeft eene bevolking van ± 250 inlandsche huisgezinnen en een honderdtal Chineezen, en bezit zokere welvaart, die echter niet toeneemt sedert do in de nabijheid (aan de overzijde der Panei-rivier) gelegen plaats Laboean Bilik (zie onder dat woord) zich meer en meer uitbreidt en als havenplaats voor al het verkeer met het binnenland is te beschouwen.

SOENGEI IJOE. Een landschap van de onderafdeeling Tmiang, afdeeling Oostkust van Atjdh.

SOENGEI KAKAP. Plaats in de onderafdeeling Pontianak van de gelijknamige afdeeling der residentie Westerafd. van Borneo, gelegen aan de kust. Vroeger was Soengei Kakap de hoofdplaats der toenmalige afdeeling, van denzelfden naam.(dochinl895,Ind.Stb. no. 75)werddestandplaats van den controleur verlegd naar Koela Kakap (z : e BORNEO, Deel I biz. 370), eene Chineseche nederzetting op een. ur afstand te watei van Soengei Kakap gelegen. Wordt in het gemeen langs de Westkust van Borneo veel fewerk van de klapperteelt genaakt, nergens heeft de cultuur zoo'n uitbreiding gekregen als in de streek tusschen de Kapoeas Ketil en de Poenggoer Besar, waarvan Soengei Kakap het centrum is. Aanvankelijk geschiedde de klapperaanplant, cnz. door van Celebes aangevoerde slaven, die een onghikkig bestaan hadden, en bij duizenden in de moerassige streken door ziekten en ontbering het leven lieten, terwijl de eigenaars, Boegineezen of Chineezen, te Pontianak-verblijf houdende, schatten, geld verdienden. Langzamerhand werd door gemeenschappelijke arbeid het moerassige land als het ware met een net van draineer-kanalen overdekt, waardoor het overtollige water gelegenheid had naar zee af te loopen, en de grond hierdoor geschikter werd ter bewoning en beplanting. Het Gouv. wist eindelijk paal en perk te stellen aan de willekeur der eigenaars, liet een. kanaal van Pontianak naar Soengei Kakap graven, en een goeden landweg aanleggen en plaaste eindelijk een controleur te S. Kakap, met gevolg dat de bewoners dezer landstreek gaandeweg hun vrijheid herkregen, zich bijna zonder uitzondering op de klapperteelt bleven toeleggen, en nu een betrekkelijke welvaart genieten. De klappers worden in de Pontianak gevestigde fabrieken verwerkt tot olie of copra, terwijl in die producten een levendige handel, vooral met Singapore,, wordt gedreven.

Literaticur: A. If. Gijssberts, De kokospalm in de Kapoeas-delta der Res. W. afd. v. Borneo, Tijdschr. dor Ned. Mij. van Nijverh. DI. 54 (1891), bl. 5; J. J. K. Enthoven, Borneo's Westerafdeeling, T.A. G. 1903 bladz. 25 vv.

SOENGEI KEPAHANG. Een streek in de afdeeling Asahan van het gouvernement Oostkust van Sumatra, die vroeger bekend stond om don rijkdom aan rijst. Door herhaalde misoogstening de rijstbouw bijna te niet en verplaatste zich de bevolking. Men heeft een proef genomen om cr den rystbouw weor in zyn vroegeren luister te hrstellen, doch volgens het Koi. Verslag 1915 moot deze proef als mislukt beschouwd worden wegens do ongeschiktheid van den bodom. Plannon bestaan om do proef te herhalen ton Zuiden van de Asahan rivier, waarvoor de landchapskassen en Deli Plantersvereeniging golden bijeen brengen.

SOENGEI LABOEAN. Zie DELI-RIVIER.
SOENGEI PENOEH. Hoofdplaats der afdeling Koerintji, residentie Djambi, standplaats van den controleur, en van het districtshoofd van SSLapan Helai Kain (Zie KOERINTJ).

SOENGEI SLAN. District der afdeling Pangkalpinang van de residentie Banka, ook de naam van een onderdistrict. Soengeislan is ook een van de 9 mijndistricten, waarin het eiland voor de tinwinning wordt verdceld.[^]>

SOENGEI TENANG. Landstreek in het Zuiden der afdeling Bangko, jesidentie Djambi. Het landschap, in het O. begrensd door het Tiga-poeloh geb., in het Z. door de Barisan, in het N.O. door de Bt. Mesoerai (± 2500 M.) en Bt., Sedingin, is bergachtig, zonder dat de toppen, evenwel een aanmerkelij; ke hoogte bereiken (de Bt. Toenkat in het midden wordt geschat op ± 1600 M.) Door het midden en Noordel. gedeelte stroomt de Tembesi in N.O. later N.ljike richting. De bevolking is samengesteld uit dezelfde be- standdeelen als in Scrampas, terwijl het landschap bij de on'erweping in 1903 verdeeld was in 5 districten, welke alle in een aantal doesoens (deze in soeoke's, enz.) zijn verdeeld. Het hoofd van Kota Tapoes droeg den erftit el Pamoentjak. Zie overigens SSIRAMPAS, KOERINTJI en de daar genoemde bronnen.

SOENGEILIJAT. Afdeling der residentie Banka en Onderhoorigheden. Zij beslaat een oppervlakte van ongeveer 1650 K.M.² en bestaat uit de districten Soengeiliat en Mfirawang met de hoofdplaatsen respectievelijk Soengeiliat en Batoeroesa (Merawang), eerstgenoemde plaats tevens afdelingshoofdplaats, alsmede standplaats van den Controleur.

De bevolking I estond einde 1917 uit ± 29700 zielen, n.l. + 100 Europeanen, ± 13200 Inlanders en ± 16400 Chincezen en andere VreeHide Oosterlingen.

Als hoofd der Maleiers in elk der twee districten is een demang bescheiden; dat der Chincezen is een kapitein te Soengeiliat.

De Banker ees heeft in deze afdeling geen sawahs; jaarlijks worden ladangs aangelegd, waarvan in betrekkelijk geringe mate rijst wordt verkregen, niet voldoende voor eigen gebruik, zoodat rijst een der voornaamste invoerartikelen van deze afdeling is. Ook worden de ladangs gebruikt voor het planten van tweede gewassen: oebi, ananas, pisang e.a., doch altijd slechts voor eigen g(A)ruik. De gambir-cultuur, vroeger zeer bloeiend, wordt thans bijna gelieel ver van gen door die van neper. L atstgenoemde cultuur drifft de inlander in navolging van den Chinees op ruime schaal. Er zijn thans ruim 3000 groote en kleine inlandsche pepertuinen. Ook ondervinden de klappers en rubbercultuur geleidelijk meer belangstelling.

De Cinneesche bevolking, niet tot de inrnnwerkers behorende, beoefent veelal de peper- en karet-cultuur. Er zijn ongeveer 800 flinck pepertuinen der Chincezen, waarin ruim LOCO k< elics werken. De peper wordt naar Singapore en Batavia uitgevoerd. De klapper- en karetaanplantingen zijn nog te jong om product te leveren; wel bestaan er productleverende klappertuinen, doch slechts voldoende voor binnenlandsch gebruik. De handel is grootendeels in handen der Chincezen; men treft daaronder vele belangrijke groot- handeieren aan; het aantal onder de inlanders is

uiterst gering. De Chincezen hebben in de eerste helft van 1915, ter vervanging van het Sema-rangschn Stoom- en Prouwenveor en van de Stoomvaartlijn der K. P. M., een eigen prauwen- veer, "Men Lie" genaamd, opgericht, dat met ge- charterde stoombooten een verbinding met Singapore en Batavia onderhoudt. De handel bestaat voornamelijk uit levensmiddelen ten be- hoef van het personeel der tinmijnen. Speciale inheemsche nijverheid treft men hier niet aan. Een groot deel der Inlandsche en tegenwoordig ook der Chineesche bevolking vindt een bestaan in de visscherij. De veeteelt wordt door den Inlander zoo goed als niet beoefend. De Chincezen bcpaalt zich alleen tot de varkensteelt, waaraan hij groote zorg besteedt.

Met do leiding der Gouvernements-tinwinning is in deze afdeling belast een sectie-ingc-nieur, met een staf van ambtenaren en beamb- ten, alien ressorteerende onder de Banka-tin- winning of wel onder het mijnwezen. De standplaats van den sectie-ingenieur is Soengeiliat, waar tevens de bureau's gevestigd zijn.

SOENGEILIJAT. Hoofdplaats der gelijkenamige afdeling van de residentie Banka en Onderh. Zij is fraai aangelegd en bestaat uit een Europeesche en Chineesche wijk, benevens een uitgebreide Maleische kompoeng. De plaats is gelegen aan de Soengeiliat-rivier, op 3 K.M. afstand van de zee, waarmede zij verbonden is door een stroomtranlijn en een landweg. Het klimaat kan gezond ge- noemd worden. Er is een modern ingericht hospitaal, toebehoorende aan de tinwinning. Voorts is er een Holl. Chin. school en een Gouvts. inlandsche school. Een sectie-ingenieur is hier gevestigd.

SOENGGOE-MINASA. Afdeling van het gouv. Celebes en onderh., bestaande uit de3 ondcrafdeelingen Goa, Takalar en Djnepono.

SOENGGKAI (MAL. PAD. novENL.). Zie SPATH ODE A MACROLOBA.

SOENGGKAI. District der ondcrafdeeling Pa-dang (zie aldaar), Sum. Westkust.

SOENGGKAI RAJA. Een landschap van de onderafdeeling Langsa, afdeling Oostkust van Atjeh, dat zich van KoeJa Beukah tot Koelau Nipah langs straat Malaka uitstrekt en overigens door Peureula* geheel wordt ingesloten. Het heet naar do sterk kronkelende rivier, die het W. —() doorloopt, en telt ruin 1500 zielen, w. o. 609 geregistreerde mannen (uJt.° J915). Jje voor- naamste nederzetting is de keude Soengoe Raja met do koota van het landschapshoofd aan het kruispunt van de rivier en do Atjeh trambaan. Verder leeft de bevolking vooral in scuneub⁶is of pepertuin-complexon. De peperproductie haaldt in 1893: 846, 68⁷⁶ kojan van 20 pikoe], maar dat was buitengewoon. In J91 gaf ze 125 kojan. Do rijscultuur wordt gedreven op van regen afhan- kdijke velden. Meer en nicer legt men zich ook toe op de cultuur van klappers. Overigens is er een Europeesche landbouwonderneming: „de Soengei Raja Rubbercultuur Maatschappij", waarvan Jhet doe! door den naam wordt aangegeven. De veestapcl, — vooral runderen -- is goed en breidt zich uit. Zeevisscherij geschiedt slechts ter voorziening in de eigen bhocftic. Een nijverheid van wel cenige beteekenis is de atap- inakerij uit bladeren van den nipahpalm, die in de verschillende kreekcn langs de kust over- vloedigd voorkomt. Voor de winning van hout uit de strandbosschen is een vergunning uitgegeven

aan eene Europeesche firma. Oorspronkelijk inaakte dit landschap deel uit van Peurcula⁸, maar in 1855 word Sajat Agil er mee beleend in belooning voor zijn hulp aan den Soeltan van Atjeh in diens strijd tegen den Soeltan van Deli. Kinczoon van Sajat Agil is de tegenwoordige bestuurder: Sajat Oesen, wiens korte verklaring dd. 10 Aug. 1911 were! goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvts. besluit van 22 Juli 1912. Zie: J. A. Kruyt: Atjeh en de Atjehers (1877). Bij-Lz⁸ dragers t/d T. L. en V. k. v. N.-I., Deel 69 (1914), bl. 432.

SOENGSANG (JAV.). Zie GLORIOSA.

SOEMNAH, SOENNIETEN. Zie ISLAM, II, a en SJIJETEN; vgl. SOENAT.

SOENTI (JAV.). Zie ZINGIBER.

SOEFOEK (SOEND.). Zie ARACHIS.

SOEPA. Boegineesch landschap in Zuid-Celebes, behoorende tot het voormalig bondge-nootschap Adj a Tapparang, met een oppervlakte van omstreeks 225 K.M.². en eene bevolking van ± 5500 personen. Hot maakt deel uit van de onderafdeeling Pare-Pai⁸ e der gelijknamige af-deeling van het gov. Celebes en Ond. ; aan het hoofd staat een Datoe, ter zijde gestaan door een hadat. Het wordt begrensd ten N. door Sawito, ten O. door Sawito en Maloese Tasi, ten Z. door Maloese Tasi, ten W. door de Straat van Makassar. Op het gebergte Bodjo, waarvan de hoogste toppen op ± 260 M. worden geschat, ontspringen vrschillende rivieren, die allo in de baai van Pare-Pare uitmonden, dock waarvan allcen de 3laraeolang voor ini. prauwen van gerin- gen diepgang bevaarbaar is. Jjc bevolking houdt zich voornamelijk met landbouw bezig, in hoofd- zaak bestaende in de teelt van djagoeng (het hooflvoedsel dor bevolking) en rijst, welke laatstc wordt uitgevoerd. Een ander belangrijk middel van bestaan levert de klappercultuur. De voor- Daajnstc plaatsen zijn Mangora Bombang, do .st andj)la;its van den zelf bestuurd en Garassi. I)(: verhoii<ling van Jiel landschap tot het Gouv. m gere<cl d <p> <lc n voet der korte verklaring.

Voor iiiieerlicre bijzonderheden zie 1). F. van Braani Morris, Tijdschr. Gen. DI. 36 (1893) Ijl. 202 en Jijid. v. T. L. en V. 70. Volgr. VI bl. 175.

SOEPAJANG. District der onderafdeeling Al li i i Pangelja g (zie aklaar), Sum. Westkust.

SOEPIORI. Het nicest Westelijke en kleinste <h ; r S' houten eilanden (zie aldaar), gelegen be- nomdini de <eelvinkbaai in Nieuw-Guinoa en door straat Soren Dido van Biak, het (ndre eiland, gc>(hei-len. Het wordt ook wel Korido gennanid, naar het laiKlschap van (ien naain op do Zuidkust, welk deel van het eiland allcen be- woond is en daaroni uitsluitend door liundclaren wordt bezocht. De voornaainste kampoengs zijn liier : Warbcfoiidi, Oemjicrai on Awabjadi. Aan <lie Rust li'<gen velc eilanden, waaroudcr Sovvck het voornaainste is, daar hot aun zijne Zuidzijde cv<uic> : ns incedere kampoengs liceft, door lnrijke kreckon en doorgangen van den vaslen wal to bereikcn. Aan de Noord- en Westkust van Socpi- ori is geon strand to herkennen en vnlit het rots- achtig(3 terrein ovcral steil in zee af; liier zijn geen nederzettingen, bchalve op een zandigo pick aan cen kleinen in ham bij do Noord west punt, waar zich eenige lieden van Sovek gevestigd hebben; (lezo kamipoeng licet Maecodor.

In het binnenland wonen do Omboutla, dio

zich, evenals de boschbcwoners van Biak, met het smeden van ijzcr tot lanspunten bezig houden.

SOERA WiSESA. Zie bij SOERASOWAN.

SOERABAJA. Residentie van Oost-Java, ten N. door de Java-zee en ten O.door de Straat van Madoera bespeld. Ten Z.O. wordt zij van de residentie Pasoeroean gescheiden door de z.g. Bangitak der Kali Porong en het Ardjoeno- gebergte en verder begrensd door de residentie; Kediri en Rein bang. De naam Soerabaja of Soe- rabaja, zooals hij door den Javaan en Madoerees wordt uitgesproken, beteekent: moedig in het gevaar en luidt in het hoog-Javaansch: Soera-pringga. In het N.O. is deze residentie door het nauwe gedeelte van de Straat van Madoera van het eiland van dien naam gescheiden ; het Noor- delijke gedeelte van deze vernauwing heet West-

gat, het Zuidoostelijke Trechter. De Noordooste- lijke uithoek draagt den naam van Oedj oeng Pangka.

Langs de geelece Oostelijke kust van het ge- west strekken zich, meer of minder diep land- waarts in, vischvijvers uit, slechts voor een klein gedeelte afgebroken door de heuvels ten Z.O. van Grisee (.Gres : k).

De oppervlakte van dit zeer dicht bevolkte gewest bedraagt 5951 K.M.²; op het eind van 1917 telde het ± 2.530.000 inwoners of 425 per K.M.² Deze bevolking bestaat uit ± 21.000 Europeanen, ± 39700 Vreemde Oosterlingen en ± 2.469.000 Inlanders.

Voor hot eiland Bawean, dat tot de residentie Soerabaja behoort, zie het gelijknamig artikel.

Het terrein is over het geheel meer vlak dan bergachtig; langs de Noordkust strekt zich een Iago kalkkrug uit, het O. deel van het Noordelijke kalkgebergte van Oost-Java, hij heeft enkele steile top pen en is Oostwaarts verbrokken tot drie heuvels, ruim 100 M. hoog, welke wegens hun langwerpig platten, vorm bij de zeeheden be- kend staan als „d i doodkisten“. Zij bevatten grotten met eetbare vogelnestjes. Bezuiden het Solo-dal liggen eenige geisoleerde heuvelgroepen, medo van kalksteen, waarvan do Oostelijkste, nabij Grlsee, de kust bereikt en Zuidwaarts daarvan volgen de Oostelijke uitoepers van den Oeoeneng Kendeng, den middelsten der drie tertia ro bergreeksen van Oostelijk Javaj voor een groot deel met djatibosch begroeid. Hob Zuidelijk gedeelte van het gewest is bedekt met do Noordelijke hellingon dor vulkanen Ar. joeno en Andjasmoro en de Westelijke van den vulkaan PChanggoongan (zie op <lezo drie namen). In dit vulkanisch bergland zijn allcon op de Westelijke hellingen van den Welirang en den Kenibar eenige solfataren, die nog werken. Do hellingen dezer vulkanen bestaan aan de oppervlakte uit roode klei met andesictblokken, somis afgewisseld door lava.

Het vlakke terrein, dat meer dan do helft van de residentie beslaat, is gelegen ten Zuidon van de Brantas- rivier en haar N. tak. de kali Soerabaja en tusschen de kali Solo en do kali Lamong. Het bestaat uit kwartaire afzettingen, alluvialio rivicrafzettingen en zeealluvium. De kwartaire afzettingen, waartoo do vlakten van Djombang en ModjokCrto behooren, bestaan gedeeltelyk uit zanderig, vulkanisch materiaal, gdcdeeltelyk uit gelo en bruino klei, door do vorming mot plantaardigo bestanddcllen donkr geklourd. Dit

materia al is bijna geheel door de rivieren aangevoerd. Do aDuviale rivierafzottingen, grijs en grauw van kleur, liggen gcwoonlijk slechts enkele meters boven de rivier, die de afzettingen aan-bracht. Het zeealluvium, uit grijs- zeezctici bestaande, vormt een smalle strook langs de zee, die zich nergens hooger dan 5 M. boven zee verheft en die door de inlanders tot vischvijvers is in- gericht. Deze vischvijvers liggen beneden den hoogwaterstand der zee. Ten N.W. van de hoofd- plaats strekt zich het zeealluvium uit tot 23 K.M. landwaarts in, nl. tot Lamongan.

De Brantas-vlakte, voortzetting van de vlakte van Kediri, daalt van de Oostgrens van 40 M. boven zee geleidelijk tot 10 M. In het Zuiden stijgt zij tot 60 M. en gaat dan geleidelijk in de vulkanische hellingen over, waarvan het breiachtige materiaal door het regen water en de talrijke kleine riviertjes naar de vlakte werd gevoerd.

Omtrent de door Junghiihn gegeven verklaring van de oude overlevering, dat de hoofdstad van het rijk van Modjopahit aan zee zou gelegen hebben en dus het deel der Brantas -vlakte van Modjokerto Oostwaarts in de laatste zes eeuwen boven water zou zijn gekomen, moet worden op- gemerkt, dat zoowel de hooge Jigging van Modjokerto (25 M. boven zee) als de aanwezigheid van Hindoe- bouwwerken op de Brantas-delta, waar- onder een op slechts 3 K.M. afstand, van het strand, het als zeker mogen doen aannemen, dat de geheele Brantas-vlakte voor 10 eeuwen reeds hetzelfde voorkomen had als zij thans heeft. en al- len gedurende dit tijdvak eene smalle strook zee- looi langs de kust is aangeslibd.

De vlakte ten Z. van de Solo-rivier (Zie art. JAVA, *DI. II*, biz. 186 — 7) ligt bij de Rembangsche grens niet hooger dan 5 M. boven zee. Haar grootste deel vorint de terreinkoin BŚngawan -djero (zie aldaar). Vgl. verder het art. SOLO-VALLEIWERKEN.

De Kali Lamong of Tangi (in den bovenloop K. Lawan geheeten) is geheel een laaglandwater, dat op den Goenoeng Kendeng op 170 M. hoogte ontspringt. Dal en delta zijn beschre- ven in het art. BRANTAS-DELTA-WERKEN.

Een der voornaamste zijtakken van de Brantas is de kali Watoedakon, die langs Djombang stroomt. Een andere zijrivier, de kali Brangkal, die onder den naam van kali Pikatan op het Anti j asm orogeberte ontspringt, vloeit bij Modjokerto in de Brantas. Een linkerzijtak is de kali Bfirat, die in de heuvels bij Kaboeh ontspringt, bijna evenwijdig met en op geringen afstand van de Brantas Oostwaarts stroomt en niet ver van Kfimiri in deze rktier valt.

De nuttige mineralen, die in de residentie Soerabaja voorkomen, zijn petroleum, jodium en zwavel. Zie voor de beide eerste SOERABAJA (afdeeling). Zwavel wordt verkregen uit den kra- ter van den Wfilirang (Ardjoeno).

Zoowel door de vruchtbaarheid van den bo- dem, de gunstige ligging van hare hoofdplaats voor den handel als wegens hare dichtbevolking is Soerabaja het voornaamste gewest van Java. De inlandsche bevolking vindt ha ar bestaan in den rijstbouw: den kleinhandel, de vischteelt in vijvers langs de kust en het beoefenen van eenige takken van nijverheid, voornamelijk ter hoofdplaats. Het bouwgrondareaal van de Inlandsche bevolking besloeg in 1915 een oppervlakte van:

a. in geregclde cultuur:	
sawahs van levend water voor- zien	147.791
.....bouws	
sawahs van regen afhankelijk	148.405
moerassawahs	20.108
tsGalvelden	45.597
b. niet in geregclde cultuur	1.697

Tezamen 363.598 bouws

De opbrengst van rijst (padi) was bij benade- ring 6.196.179 pikoels, d. i. gemiddeld 21.03 pi- koels per beplanten en 21.86 pikoels per gcslaag- den bouw.

Is de zoetwatervischteelt van hoegenaamd geen belang, de teelt van zoutwatervisch daar- entegen is van beteekenis; in 1905 hadden de zoutwatervischvijvers een uitgestrektheid van 46.787 bouws. Ook de zeevisscherij is van betee- kenis ; in 1903 waren 3268 personen in het bezit van 3654 prauwen, w.o. 114 z.g. „majangs“ (van ± 3 M³. en meer inhoud), en telde > de overige bemanning der prauwen en de overige visschers tezamen 7514 koppen. De veestapel (runderen en buffels) bedroeg in 1905: 330.000 en het aantal paarden 22.500. De teelt van klein-vee wordt als nevenbedrijf beoefend.

Producten voor de Europeesche markt, als koffie, worden geteeld op een 24-tal percelen in erfpacht ; in de afdelingen Sidoardjo, Modjoker- to en Djombang zijn 89 suikerfabrieken in wer- king, terwijl op een 40-tal particuliere landerijen, in den omtrek van de hoofdplaats en grootdeels in het bezit van Chinezen, voornamelijk rijst, suikerriet en ooft worden verbouwd. In het Z. van het district LSngkir en over het geheele dis- trict Mantoep, afdcclng Lamongan, zoome in het N. van de afdcclng Djombang en Modjo kerto, nl. in de districten Ngoro en Modjokasri vindt men uitgestrekte djatibosschen, welke, sedert de reorganisatie van het boschwezen, met zorg worden geexploiteerd en in stand gehouden.

De gemiddelde regenval komt voor de kust benoorden de Brantas-delta en voor deze zel ve vrij wel overeen met die voor de kustplaatsen in Midden- en West-Java. Voor de Oostclijk van Soerabaja gelegen kustplaatsen zijn de cijfers niet onbelangrijk later. J)e jaartemperatuur verschilt niet van die to Batavia en Scharang, maar do maand October is te Soerabaja droger en druk- kender dan op de beide eerstgenoemde plaatsen. In die maand en de daarop volgende ontvlucht ieder wien dit mogelijk is, de hoofdplaats en gaat eenigen tijd doorbrongen in de koelc plaatsjes Prigen, Trawns, Trites of andere, gelegen op de hellingen van liet Ardjoeno-gebergte.

Administratief is het gewest, na de reorganisa- tio in 1900, verdeeld in G afdeelingen tevens re- gentschappen, nl. Soerabaja, Sidoardjo, Modjo- ksrto, Djombang, Grisee en Lamongan. De voor- malige afdeelingen Sidajoe en Bawean zijn als controle-afdeelingen bij de afdeeling Grisee ge- voegd. Het gewest is verder onderverdeeld in 13 controle-afdeelingen en 28 districten met 4629 Gouvernements en 319 particuliere desas. Con- treoleurs zijn, bchalfc op de hoofdplaatsen der afdeelingen, gevestigd to Pram bon, Modjosari, Modjoagoeng, Ngjmbang, Sidajoo, Karangge- nging en Sangkapoeri.

De bevolking bestaat uit Javanen, ter hoofdplaats en in enkele desas in de binnenlanden ver-

mengd met Madocreesch elementen; dezo laatst, in do hoofdplaats vrij talrijk, zijn grooten-deels kleinhandelaars, tuinjongens of werken als koeli op de suikerondernemingen. Bchalve land- bouw, vischteelt en vischvangst beoefent de be- volking enkele takken van nijverheid; ter hoofdplaats zijn zeer bekwame smeden, bankwerkers, timmerlieden enz. werkzaam in de grooto werk- plaatsen, die men daar aantreft; to Grisee zijn kopergieters en kalkbranders. Het weven van zijden, met goudcraad doorstikte kleedingstuk- ken, vroeger te Grisee door velen beoefend, is zeer achteruitgegaan. Daarentegen wordt in het district Goenoengkendeng nog veel aan weven gedaan : de vervaardigde kleedjes zijn echter grof en dienen voor eigen gebruik. Te Grisee is de han- dclsvloot sterk achteruitgegaan : Arabieren die daar ter plaatse nog handelsvaartuigen bezitten, zijn uitzonderingen geworden, nadat de stoom- vaart meer en meer uitbreiding heeft gekre- gen.

De middelen van verkeer zijn : de staatspoor- weg, nl. de lijn Soerabaja — Sidoardjo-Modjo- kerto-Djombang, welke door Midden-Java, naar Batavia en Anjer leidt ; sedert 1898 bestaat langs de lijn Wonokromo — Tarik eene kortere verbinding tusschen Soerabaja, Modjokerto en de Wes- telijk daarvan gelegen plaatsen. Verder de lijn Soerabaja —Sidoardjo— Bangil, welke de hoofdplaats met de Oostelijke residentien van Java ver- bindt. De Oost-Java Stoomtrammaatschappij heeft in exploitatie de lijnen Soerabaja — Krian en Modjokerto — Ngoro met een zijtak Soemeng- ko- Dinojo ; de Modjokerto Stoomtrammaat- schappij, de lijn Modjokerto —Modjosari — Ban- gil, terwijl eene stoomtram van Babad aan do Solo-rivier langs Ploso en Djombang over do Zuidcgrns naar Pare in Kediri loopt. Eindelijk voert eene tramlijn van de N. I. Spoorweg Mij. van Babad langs Lamongan naar Soerabaja met een zijtak van Tebaloo naar Griseo. Verder zijn er in de residentie tai van goed onderhouden wegen: beh a I vc de grooto postweg, die uit Reinban a k onion de, langs de Noord kust over Grisee <-r>de hooifolplants Jangs Sidoardjo naar Pasoeroe- an leidt, zijn allo districtshoofdplaatsen door goe<(> rijwegen in<-t elkaar verbonden, terwijl de liraitas <■) de kali Soerabajaengoedenverkeers- weg to water aanbieden tusschen Soerabaja en do hoofdijlaats Kediri.

Van <le 11 indoc-oudheden op het terrein van do Brantas-delta is reeds met enkelo woorden ge- sproken. De voornaamste liggen in het Zuiden der delta aan den linkero ver van do kali Porong bij de desa Tjandi Pari, welke den naani van do ruine draagt ; het zijn drie tempels van rooden bakstecij, waarvan de grootste ruim 12 M. hoog en 10 M. breed is. Over do ruinen van Modjopa- hit, ruim 12 K.M. ten Zuidwesten van Modjo- kCrtO, zio Veth, Java, lo dcel 2c dr. bl. 207 — 214.

SOERABAJA. Afdceeling on regentschap der gelijkniimigo residentie, grensrd ten N. on ten O. door <lc straat van Madocra, ten Z. door de afdceeling Sidoardjo en ten W. door do afdceelingen Mo-*l*okerto on Grisee. De grens tusschen de af- dceeling Soerabaja on Griseo wordt govrmd door do kali Lamong. De afdceeling Soerabaja inaakt e'nc controlc-afdeeling uit, welko is verdoeld in 3 districten, met name : Soerabaja, Djabakota (hoofdpl. Wonokromo) en Goenoengkendeng (hoofdpl. Drioredjd). De bevolking tel de ult°, 1917

17500 Europeanen, ruim 24600 Vreemde Ooster- lingen en ruim 330000 Inlanders. Het aantal desa's bedraagt 738, waarvan 275 op particu- lierc landen zijn gelegen.

Het Noordelijkste deel van het district Socra- baja, van de monding van de kali Lamong to de hoofdplaats der afdceeling, bestaat uit eene breede strook vischvijvers, een hoogst eentonige streek, waardoor de grooto postweg van Grisee naar Soerabaja loopt. Ook langs de Oostkust der afdceeling strekt zich eene, hoewel minder breede en alleen over eene lengte van 1| K.M. afgobro- ken reeks vischvijvers uit. Westelijk van de kali Soerabaja loopen W. — 0. twee tertiaire heuvel- reeksen, de Noordelijke geisoleerd, de Zuidelijke een rechtstreeksche voortzetting van den Goe noeng KSndSng (zie SOERABAJA, residentie). Ten W. van de halte Wonokromo loopt eene heu- velreeks van mergelgesteenten van ongeveer 18 K.M. lengte, gemiddeld 3 K.M. breedte en 40 M. hoogte. Ten Zuiden van deze reeks en daarvan door eene moerassige sawahstrook gescheiden, waarin de rawa, Wijoenng ligt, strekt zich eene twee- d© heuvelreeks uit, die bij Sepandjang begint en in Westelijke richting de afdceeling doorloopt. Zij bestaat uit mergels en kalksteen, uit losse zand- steen en breccien van vulkanisch materiaal. De hoogte van dezen heuvelrug bedraagt 50 to 100 M. Zoowel in de eerste heuvelreeks bij Lidah, als in het Oostelijk verlengde van de tweede, in de Brantas-delta, is door boringen petroleum in aan- zienlijke hoeveelhede verkregen. Zij wordt geex- ploiteerd door de Dordsche Petroleummaat- schappij, die de olie door middel van pijpleidin- gen naar de raffinaderij te Wonokromo voert (vgl. PETROLEUM). In de Zuidelijke heuvelreeks gelegen, wordt op acht vrschillende plaat- sen jodiumhoudend water gewonnen. In de eta- blissementen heeft de afscheiding plaats van jodium uit het bronwater. Het gewonnen jodium wordt onder de samnstelling joodkoper in den handel gobracht (zio ook JO DI UM).

De particuliere landerijen in de residentie Soe- rabaja, onder het bestuur van Daendels en Raffles in eigendom afgestaan, en grootendeels in handen van Chinezen en Arabieren, liggen alle binnen het gebied dezer afdceeling en brengen rijst, suiker, tweede gewassen en kokosnoten voort. Een gedeelte van do particuliere desa Djagir, op het particuliere land van dien naam, is sedert cncigc jaron ingenomen door do gebou- wen en raffinadcrijen der Dordscho potroleum- jnaatschappij bovongenoemd, welke gelegen zijn aan den Zuidclijkon oever van het Wonokromo -kanaal.

SOERABAJA. District van do contrdle-af- dceeling, het regentschap, de afdceeling en residentie Soerabaja; met eene oppervlakte van 127 K.M.². Hot district telt 107 Gouvernements en 202 particuliere desa's en bevat 7 onderdistricten. De hcvolking telde ult°. 1915 ± 15.000 Europea- ncn, ± 19.000 Chinesezen, ± 2660 Arabieren, ± 300 andro Vreemde Oosterlingen en ± 143.200 Inlanders.

SOERABAJA. Hoofdplaats van het gewest, het regentschap, do afdceeling on hot district van dien naam, gelegen aan do straat van Madoera en aan do bcido monding van do Soerabaja* rivier, nl. de kali Mas en do kali Pegirian; voornaamste handelstad van ghecl Nedorlandsch- Indie en tevens de nicest bevolkte. Op het oind

van 1917 had zij ruim 145000 inwoners, nl. ± 15000 Europeanen, ± 06000 Inlanders, ± 21000 Chinezen, ± 3000 Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen? De stichting der stad klimt op tot het midden der 15e eeuw : zij wordt toegeschreven aan Rad'n Rachmat of Soenan Ngampel, zoo genocmd naar de thans nog bestaande kam-poeng Ampel, waar hij zich vestigde en alwaar hij in 1467 overleed. De door hem aldaar gebouwde moskee werd het middelpunt der stad, die, dank zij hare gunstige ligging aan zee en a>an eene bevaarbare rivier, tot aanzien kwam onder de regenten van Soerabaja, leenvorsten van het rijk D6mak en later ondergeschikt aan Mataram. In 1743 werd het regentschap door den vorst van Mataram afgestaan aan de Compagnie : de hoofdplaats Soerabaja was van dien tijd af de zetel van den gezaghebber van Java's Oosthoek, na in 1677 tweemaal op Taroena Djaja door de troepen der Compagnie veroverd te zijn geweest. In het laatst der vorige eeuw was de stad reeds eene belangrijke handelsplaats. Onder Daendels maakte de aanslibbing van de kali Mas het reeds noodig de havenhoofden van de rivier belangrijk te verlengen en de rivier zelve uit te diepen. Deze landvoogd stichtte aan het rechter havenhoofd een steenen fort en liet een constructiewinkel voor militaire doeleinden bouwen.

Onder het bestuur van den Gov.-Gen. Graaf van den Bosch werden uitgebreide plannen ontworpen tot verdediging der stad tegen een buitelandischen vijand. Deze plannen kwamen in 1835 en volgende jaren grotendeels tot uitvoering. Aan de West- en Zuidzijde der stad werden wallen opgeworpen en op den Oostelijken oever van de kali Mas werd de citadel Prins Hendrik gebouwd.

Van deze vestingwerken, die nooit geheel zijn voltooid, is thans weinig meer over; de wallen zijn geslecht en de grachten gedempt. Het fort Prins Hendrik is in 1893 als zoodanig opgegeven; de gebouwen werden, met uitzondering van enkele gedeelten, in genocmd jaar aan het civiele bestuur overgegeven. In 1915 zijn zij in gebruik gesteld voor de uitbreiding der Staatsspoorwegen in verband met de nieuwe haven.

Voor het behoud van de toegangen tot de reede, nl. van de Westzijde door het Westgat en van de Oostzijde door den Trechter, zijn van regeeringswege verscheidene maatregelen genomen, noodig geworden door het ondiep worden van genoemde vaarwaters tengevolge van aanslibbing. Ten einde dit in het Westgat tegen te gaan, is de raand van de Solo-rivier Noordwaarts verlegd en is een dam met steenbestorting opgeworpen, die van Oedjoeng Piling op Madoera zich 13 kilometer in zee uitstrekt tot het N. O. daar van gelegen Djameanrif, met het doel de stroom-snelheid in het Westgat te bevorderen en zoo aanslibbing te voorkomen. Dit werk is in 1896 voltooid. Het onderhoud is echter zeer zwaar, vooral door verzakking en wegslaan van de kruin. Het werk heeft wel aan het doel beantwoord, hoewel verwijdering van slibstoffen op andere wijze nog noodzakelijk blijft. Sedert 1907 gebruikt men daartoe onder leiding van het Departement van Marine, aan vaartuigen opgehangen slibraderen, die langs den bodem worden voortgetrokken, en zoo het slib in beroering brengen, hetwelk dan door de stroom verder wordt medegevoerd. De resultaten van deze werkwijze zijn niet onbe-

langrijk geweest; sedert 1908 heeft men in het thans meest ongunstige profiel eene verdieping van 22 d.M. in het diepste punt bereikt. Over rond 300 M. breedte, wordt aldaar thans een diepte van 83 d.M.

onder Soerabaja havenvloedepeil aangetroffen. Ongetwijfeld heeft ook de schroefwerking der door de Straat varende stoomschepen een niet onbelangrijk aandeel in dit resultaat. Naarmate de diepte echter toeneemt, wordt het slibben kostbaarder, en het effect geringer, zoodat indien men binnen afzienbaren tijd van de nieuwe haven, die berekend is op waterdiepten van 9 a 10 M. beneden laagwater, v6leidelijk nut wiltrekken, andere methoden bepaald noodzakelijk zijn. Voorstellen dienaangaande zijn in behandeling.

Ter verbetering van den Oostelijken toegang tot de reede zijn de Porongwerken uitgevoerd tot ruimeren afvoer van Brantaswater door de kali Porong en beperking van den waterafvoer door de Soerabaja-rivier, waarbij tevens gespleenheid werd verkregen tot den aanleg van een spoelstelsel voor de riolen en gotten ter hoofdplaats. (Zie verder BRANTAS-D6LTA-WERKEN).

De veilige reede van Soerabaja, deels begrensd door het kleurenrijke, daartegenover gelegen eiland Madoera, is lcvendig dan die van eenige andere handelsplaats in Ned-Indie. Het bezwaar van het tijdverlies door en de kosten, verbonden aan het overladen nit de zeeschepen in prauwen en omgekeerd heeft zich zoo sterk doen gevoelen, dat in 1911 begonnen werd met den aanleg van een haven, die in 1917 gedeeltelijk in gebruik kon worden genomen, en waarom-trefnc overigens verwezen wordt naar het artikel HA VEN WERKEN. Slechts zij in aansluiting daarinde nog vernidd, dat sedert dien de noodzakelijkheid gevoeld werd tot het verschaffen van meerdere kadeelngte, zoodat de uitbouw van pieren in het havenbassin reeds onderhanden is. Bovendien block, dat beneden de Rooze Brug, 4.5 K.M. stroomopwaarts van de uitmon-ding der kali Mas, geen vaste verbindingen over de rivier met de haventerreinen bestonden, en in verband met het enorme Bcheepvaartverkeer aan het tot stand brengen van dergelijke verbindingen groote bezwaren waren verbonden, terwijl zij een z6ber bcJangrijke en op den duur ontoelaatbare belemmering van J)ot verkcer t land tusssen de haventerreinen on de stad zou-den 0} lev- io". Om daaraan t(s gemoet te konen, werd een zweefbrug over de kali Mas ontworpen, die ecdang zal worden gebouwd.

De Oostelijken oever der kali Mas is geheel bebouwd. De stoomtram langs dozen oever loopt door tot aan de Oedjoeng ter Jioogt van het marine-etablissemnt, bestaande uit een ruim bassin met dry vend dok, wcxkplaatsen, sleep-hellingen, rnagazynen en won ingen voor het talrijke personeel bij het etablissement werkzaam. Het is in 1891 uitgebreid met de fabriek voor de marine en het stoomwezen, die in gemcld jaar uit de stad naar het marine-etablissemnt is overgebracht. Het daardoor in de stad vrijgce-komen terrein is thans ingenomen door entre-pot-lokale. Aan de uiterste punt van do land-tong aan den rechteroever van de rivier, de Oedjoeng genaamd, ligt een kustbatterij, tot verdediging zoowel van den gang van de rivier als van dien van het beveil Led oclcl e bassin en ter bestrijking van de reede.

Ten 0. van den geheel bebouwen rechteroever van de kali Mas ligt de kampong Petireman en verder Oostwaarts volgt een inoerassig, met nipahboomen beplant terrein, dat zich uitstrekt tot de Pegirian, de meer Oostelijk gelegen uit-monding van de Soerabaja-rivier. De stad strekt zich voornamelijk in de lengte uit en hoofdzakelijk aan beide zijden van de kali Mas. Van do Oedjoeng tot aan de spoorweghalte Goebeng, in het Zuiden der stad, bedraagt de afstand 8 kilometer. De kali Mas, die de hoofdrichting Noord—Zuid behoudt, verdeelt de stad in een Westelijk en Oostelijk gedeelte; de groote postweg, die, van Gresik komende, op ongeveer 4 kilometer van de Oedjoeng deze rivier bij de Roode brug bereikt, buigt zich bij dit punt Zuidwaarts om en volgt over eenigen afstand den Westelijken oever tier rivier. De groote postweg en haar verlengde over de „Roode brug“, verdeelen de stad in een Noordelijk en een Zuidelijk gedeelte.

Genoemde Roode brug ligt in het midden der stad, daar zij zoowel van de Oedjoeng als van de halte Goebeng op 4 kilometer is verwijderd. Daar klopt de slagader van het wereldverkeer den ganschen dag door. Vooral des morgens tegen acht uur, de tijd, waarop de Europeesche handelaars zich uit het Zuiden der stad naar hunne kantoren begeven, heerscht er eene onbeschrijflijke drukte van vier- en tweewielige rijtuigen, karren met koopwaren bevracht, passagierende matrozen, inlandsche en Chineseesche kooplieden, koe-liers enz.

Op geringen afstand ten W. van de Roode brug, op den weg naar Gresik, ligt het residentie-kantoor, te midden van Europeesche woonhuizen, kantoren, toko's, school- en kerkgebouwen. Soerabaja is zoowel fa bricks- als handelsstad. Behalve het reeds vermelde Marine-etablisement vindt men er den Artillerie-Constructie-winkel en de Pyrotechnische werkplaats, verscheidene fabrieken van stoom- en andere werktuigen aan beide oeveren van de kali Mas, de werven van het nieuwe prauwenveer aan de Pegirian en die van jarticulier prauwenveer aan den Westelijken oever van de kali Mas, alwaar ook de suiker-, koffie- en petroleum-pakhuizen, eene stoomkoffiepelicerij in verbinding met de halte Kali mas gelcon zijn.

De regentswoning, vroeger gelegen op eenigen afstand ten Zuiden van het residentiekantoor, is in 1882 ingericht tot Hoogere Burgerschool; een deel van de aloen-aloen is herschapen in een fitadstun, waar des Zondags muziekkuitvoeringen worden gegeven. Sedert bestaat er geene landswoning voor den Regent, die huishuurindemneit geniet. Op bovenbedoeld terrein is onkele jaren gelcnden het nieuwe Palcis van Justitie verzeen. Verder vindt men er toko-gebouwen. Hot breed open terrein, waaraan dezo gebouwen gelcgen zijn, is het cenigc, wat van de oudc aloen-aloen is overgebleven. Het is een van de drukste punten dor stad.

Hot Chineseesche kaimj) bereikt men, indien men bij de Roode brug in Oostelyko richting de kali Mas overgaat. I Jot strekt zich ver langs den Oostelijken oever uit; men vindt er een aantal good gebouwd steenen huizen, drie groote pasars, nl. pa'ar Glap, Bong en Kalianjar-Koe-Ion, een Chineseeschen tempel on vole welvoorziene Chineseesche toko's. Het Maleische kamp behoort gedeeltelyk tot de Chineseesche wijk, gedeeltelyk tot de

tot de gemengde wijken voor inlanders, Arabieren enz. In deze omgeving is de groote pasar Pabean gelegen, de grootste van Soerabaja.

Voor de Mooren, Bcngaleezen en Arabieren zijn geene afzonderlijke wijken aangewezcn. Zij wonen verspreid dooreen in wijken, algemeen bekend onder den naam van Arabische wijken, gelegen aan de beide oevers van de Pegirian-rivier, waar thans ook Chineezcn eene wijk be-wonen, waarbinnen de groote pasar Kapasan is gelegen.

In do wijken voor Vreemde Oosterlingen bestemd wonen ook vele inlanders, die er allerlei takken van nijverheid uitoefenen, als het maken van aarden vaatwerk, het bewerken van koper, enz.

De kampong Ampdl, de oorsprong der stad, ligt midden in de Arabische wijk. Het is thans eene zeer welvarende kampong, in welker midden zich de oude moskee met hare hooge minaret verheft, ten Noorden waarvan men de Javaan-sche begraaftplaats aantreft, waar het graf is van Raz&en Rachmat. In deze wijk is in 1868 eene nieuwe, fraaie moskee opgericht.

Bij het plein voor het Paleis van Justitie begint de eigenlijke nieuwe stad, welke zich Zuidwaarts tot voorbij de halte Goebeng uit-strekt. Ongeveer in het midden tusschen deze halte en de halte Kalimas ligt het station Soerabaja van den Staatsspoorweg, dus ongeveer in het nieuwe gedeelte, dat bijna geheel wordt ingenomen door woonhuizen en villa's voor Europeanen, hotels, enkele schoolgebouwen, (op Simpang) waartusschen ook nog kampongs der inlanders gelegen zijn. Een der voornaamste Europeesche wijken is de wijk Simpang, fuscschen den grooten postweg en do Soerabaja-rivier, die zich lets beneden Simpang, nl. bij de G&nteng-brug in kali Mas en kali Pegirian verdeelt. Een der voornaamste gebouwen in dit gedeelte der stad is de residentswoning, een ruim gebouw van twee verdiepingen, do voormalige woning van den gezaghebber van Java's Oosthoek. Aan de achterzijde wordt liet rijk beschaduwde erf bespoeld door de Soerabaja-rivier; aan de voorzijde ziet het uit op een in 1860 aangelegd park, met een stenen beeld, dat uit de ruinen van Mqdjopait afkomstig en Dj&ga Dolog, dat wil zeggen: bewaker der boom men genaamd is. Dit Boeddha-beeld is in een bosch gevonden en daarom zoo geheeten. Voor den Javaan is het een voorwerp van godsdienstige vereering. Op korten afstand Zuid-oostwaarts van de residentswoning bij do halte Goebeng ligt hot grooto militaire hospitaal, voortreffelijk ingericht en ruimte aanbiedend voor 400 zieken. Behalvo militairen kunnen er ook civiele ambtenaren en particulieren verpleegd worden. Het hospitaal is mode aan de Soerabaja-rivier gelegen en heeft een fraaietuintje.

Nieuwe Europeesche wijken worden bijgebouwd vooral in hot Zuiden der stad, o. a. de wijk Kajoen, die zich van de halte Goebeng Zuidwaarts langs de rivier uitstrekt, cn waarop verscheidene dwarsstraten, uitkomen bonovens de wijkon Goebeng, KSpoeiran en Sawahan.

Door den Staatsspoorweg staat de hoofdplaats in verbinding met alle doelen van Java. Hot verkeer door de stad geschiedt langs in goeden staat verkeerende, met asphalt bedekte wegen on door middel van de stoomtram, die van de Oedjoeng in Zuidelijke richting de oudo on vervolgeris de

nieuwe stad doorloopt, welke zij verlaat na de buitenwijk Groeda, ten Z. van Kopoetran gelegen, doorloopen te hebben. De lijn is thans doorgetrokken tot Kriaii, in de afd. Sidoardjo gelegen.

Aan de Westzijde van de Stad is door Ue O. J. Stoomtram Mij. een nieuw spoor aangelegd van Wonokromo tot het station Paser toeri. Hier langs-loop B* een breede verkeersweg, welke een gedeelte van het verkeer langs Groeda, d. zeer nauwe Zuidelijke uitweg van de stad, moet afleiden. Aan de Oostzijde van de rivier heeft de gemeente een groot uitbreidingsplan van de stad ontworpen op het land Ketabang. In het verlengde van de Palmenlaan komt een brug, welke het nieuwe stadsdeel met Simpang zal verbinden. Op het land Ketabang bevinden zich thans eenige door de gemeente gestichte model-kampongs.

Soera ba ja wordt door de Algemeene Ned. Ind. Electriciteit Mij. voorzien van licht en kracht, waarvoor een turbinecentrale is gebouwd op S6mampir. Verder beschikt de stad over twee moderne Gouvernements-telefoonkantoren.

In de behoefte aan goed drinkwater, dat de stad niet oplevert, wordt voorzien door de waterleiding, door de gemeente geëxploiteerd. Door middel van buizen wordt het water aangevoerd van bij Kasri (in de residentie Pasoeroean) gelegen bronnen (zie KASRI). Op verschillende plaatsen in de stad zijn standkranen voor de bevolking opgericht, alsmede openbare badhuizen, waardoor de gezondheidstoestand belangrijk is verbeterd. A jr +

SOERADADI. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Tegal, residentie Pekalongan. Het heeft 2 onderdistricten, telt 27 desa's en had ult°. 1905 eene bevolking van ruim 33.000 zie- len, waaronder 20 tai Europeanen en enkele Chinezen.

SOERAKARTA of SOLO. Residentie van Midden-Java met gelijknamige hoofdpl.aa.ts., en met de residentie Djokjakarta de zoogenaamde VORSTENLANDEN uitmakende; men zie verder op dit woord voor den inwendigen toestand en de geschiedenis van beide; hier zal voornamelijk de aardrijkskundige beschrijving gegeven worden van de residentie Soerakarta.

Zij grenst ten N. aan de residentie Semarang, ten O. en Z.O. aan de residentie Madioen, ten Z. voor een klein gedeelte aan den Indischen Oceaan en verder aan de residentie Djokjakarta en ten W. aan laatstgenoemde residentie, aan de residentie Ksdoe en aan de residentie Semarang. In het O. wordt de grens van het gewest voor een deel gevormd door den top en de hellingen van den vulkaan Lawoe, in het W. door die van de vulkanen Merapi en Merbaboe.

De oppervlakte van deze residentie bedraagt 6217 K.M.2, eind 1917 telde zij ruini 2.060.000 inwoners of 331 per K.M.2. Hieronder waren ongeveer 4000 Europeanen en ± 14.000 Chinezen, Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen. De Arabieren en de andere Vreemde Oosterlingen waren alier ten hoofdplaats van het gewest gevestigd. Het middelste gedeelte van de residentie Soerakarta is vlak en dit deel, de vlakte van Solo genoemd, wordt afgesloten ten O. en W. door de vulkaanvoeten van den Lawoo en den Merapi, en ten Z. door het Zuidergebergte, — een uib breccien, kalksteenen en mergels be-

staand tertiair gbergte — en ten N. door een tertiair heuvelland, dat bestaat uit mergels, klei- en zandsteenen met enkele tusschenliggende Ralklagen. In het Zuidwesten is genoemde vlakte

niet door bergen afgesloten, maar staat aan dien kant in verbinding met de vlakte van Djokjakarta en evenzoo in het Noordwesten met de vlakte van Madioen. Door dit vlakke terrein loopt de spoorbaan van de hoofdplaats van Madioen naar die van Djokjakarta. De aldus begrenste vlakte van Solo, in het midden waarvan de hoofdplaats der residentie gelegen is, wordt doorstroomd door de Solo-rivier; zij heeft in het algemeen eene flauwe helling van Zuid naar Noord. De bodem bestaat grotendeels uit vulkanische producten, aangebracht door de Solo-rivier en hare talrijke zijtakken, die op den Merapi en den Lawoe ontspringen. Alleen in de nabijheid van de tertiaire heuvels is dit vulkanisch materiaal vermengd met gruis van zandsteenen, mergels en breccien. Vermelding verdient nog een klein gebergte ten Z.O. van Klaten, naar eene in de nabijheid gelegen desa, het gebergte bij Djiwo geheeten, dat uit gesteenten bestaat, die vermoedelijk tGt de krijtperiode en het oud-tertiair behooren. De voornaamste rivier is de Bngawan of Solo-rivier ("bngawan" beteekent „grote rivier”), welke in het Zuiden der residentie op de grens van Madioen en Soerakarta ontspringt, voor een klein gedeelte de grens uitmaakt tusschen genoemde residentie, daarna in Noordwestelijke en vervolgens in Noordelijke richting stroomende, de kali Kedawoeng op den rechteroever opneemt. Eenige kilometers ten N. van Wonogiri, aan haar linkeroever gelegen, herneemt zij hare Noordwestelijke richting, die zij behoudt, totdat zij op den linkeroever het water ontvangt van de kali Dengkeng oin dan, na deze samenvloeiing in Noordelijke richting stroomende, de hoofdplaats te bereiken, welke op haar linkeroever gelegen is. Van de desa Oetx (ten N. van Wonogiri gelegen) tot de hoofdplaats zijn de bochtige oevers der rivier met welvarende kampongs omzoomd. Bij genoemde desa is de Solo-rivier reeds 30 M. breed, maar bevat in den drogen moesson zoo weinig water, dat zij gomaaklijk doorwaadbaar is. Ten O. van de hoofdplaats ontvangt zij het water van de kali P&Sp6, welke door de stad stroomt. Zij beïoudt nu haar Noordelijke richting tot zij de kali TjSinara en andere kleinere riviertjes op den linkeroever opneemt en kronkelt zich dan in Noordoostelijke richting om den voet van het tertiaire heuvelland hovenge noemd, tot zij de Oostelijke grens der residentie bereikt, waar zij de uit het Z. komende kali Ke-doeng-bant opneemt, welke van den Lawoo komt en die de grens vormt tusschen Soerakarta en Madioen.

De tweede belangrijke rivier in dit gewest is de kali S6rang, welke bronnen op de helling van den MGrbaboe liggen. Zij behoort 81 chst\$ voor een klein gedeelte tot de residentie Soerakarta, waarvan zij het Noordwestelijke deel afsnijdt. Jje door de residentie Djokjakarta stroomende kali Oja ontspringt in dit gewest op het Zuidgebergte; zij overschrijdt spoedig de grens en verenigt zich in Djokjakarta met de kali Opak, welke in den Indischen Oceaan uitmondt.

Nuttige mineralen zijn er in Soerakarta niet. In de kwartaire vlakte, door de Solo-rivier en hare talrijke bijstroompjes besproeid, maar

匕如? 尸爻卧、 “ ” 为

壬: gu: 乃 Ed

voornamelijk op de helling SOERAKARTIANSCH OUDHEDEN. 6ERAKAR3U.

左妥芳. q'iy-s*/户 / 御

介 35

gebergten in het Oosten en Westen van de residentie, worden op een groot aantal (110) ondernemingen op gehuurde gronden producten voor de Europeesche markt geteeld. Zij komen voor in elk van de vier afdelingen, waarin het gewest verdeeld is, maar in hoofdzaak in de afdelingen Klatdn en Sragen. In 1918 werden er de volgende producten geteeld: rijst op 34, suiker op 31, koffie op 31, tabak op 27, tweede ge wassen op 21, kapok

op 19, rubber op 18, indigo op 14, peper op 13, cacao op 12, vezel (hennep, enz.) op 9, noten- muskaat op 7, klappers op 5 en coca, kina en. thee elk op 3 onderneemingen.

De residentie Soerakarta bestaat ongeveer voor de helft uit de landen onder het zelfbestuur van den Soesoehoenan en voor de andere helft uit die onder het zelfbestuur van den van hem onafhankelijken vorst Mangkoe Negara.

Ook de hoofdplaats Solo is onder die twee zelfbesturen verdeeld. De residentie is administratief, voor zoo veel betreft het Europeesch toezicht, de politie en de rechtspraak, verdeeld in 4 afdelingen, nl. Soerakarta, Klaten, Bojolali en Sragen. De assistent resident van Soerakarta heeft onder zich een controleur te Wonogiri (vroeger was Wonogiri een afdeling). De afdelingen Klatdn en Bojolali ressorteeren geheel onder den Soesoehoenan; de overige 2 afdelingen zijn verdeeld onder den Soesoehoenan en prins Mangkoe Negara. Echter zijn in het Soesoehoens gebied enclaves van Mangkoe Negarasche desa's en omgekeerd in het gebied van Mangkoe Negara enclaves van den Soesoehoenan; alleen komen in de afdeling Klaten en het Soesoehoensche gecleete van de afdeling Srag6n geen Mangkoe Negarasche enclaves voor.

In vroeger jaren had de Soesoehoenan ook vele enclaves in de residentie Semarang, waarvan de grootste was Sela, in de afdeling Grobogan. Deze is in 1902 door het Gouvernement afge- koelit (zie bij SELA). Verder waren er in de af- deelingen Seinarang, Demak, en Salatiga nog verse h c i dene enclaves tot eene gezamenlijke uit- gestrektheid van 1201/2, djoeng. Deze bestonden uit Javaansche (of z.g. kedjawan) gronden en de huurlanden Gfisangen, Qetas, Asinan en Plaocer, die alle eveneens afgekocht zijn in 1900 (contract van 1) Januari J 900. Zie Handelingen St. Gen. 1902/1903, 174, biz. 6, contract N°. 12).

Aan het hoofd van hot Javaansche bestuur van den Soesoehoenan staat de Rijksbestuurder, de eerste minister mob den van Raddn Adipati, benoemd door het Gouvernement op bezoldigd hoofdzakelijk door den Soesoehoenan, doch ook voor een gedeelte, n.l. / 1000's maands, door hot Gouvernement. Hij heeft een groot bureau, waar- in nlle departementen min of nicer vereenigd zijn. JClke assistent-residont (hoofd eener afdeling) heeft iiaast zich van den Soesoehoenan een „regent-poliLic., en van den Prins Mangkoe Negara een onder-regent, met den titel van „wedana. goGiroeng“. Elko regent-politie hcoft een path bij zich, genaamd „kliwon“ of „onder-regent“. Voor de 2 districten van den Soenan in Wono-

giri, nl. voor Soekoardjo en Tawangari, is ook een „kjiwr>n“ of „onder-regent“ to Soekoardjo. En voor het Mangkoe negantsche gedeelte van Wonogiri heeft men to Wonogiri, naast den controleur een „wiid如谿-gocnoeng“. Eveneens heeft men een te Karanganjari voor do 2 Mangkoe

Neg ar as ch e districten Karanganjari en Karang- Xf pandan der afdeling Sragen. De afdelingen Z可 verder verdeeld in districten en die weer in on-分 der-districten, aan welke hoofd staan „pan&woe- 遥或 district“ (Soenan) of „pandwoe goenoeng“ (3).7^ .— N.) en „man tri onderdistrict“ (Soenan) of „man- 硯. 礁? tri goenoeng“ (M. N.) Behalve over deze ambtenaren hebben de assistent s esidenten nog de en bezoldigd worden in de uitoefening der politie.

De inlandsche bevolking bestaat geheel uit Javanen. Deze spreken het Javaansche met de o-klank (zie omtrent de in deze residentie gesproken taal op het woord JAVAANSCH).

De middelen van verkeer in dit gewest zijn: de Staatsspoorweg, die van de Oostgrens naar de hoofdplaats loopt, de lijn van de Ned.-Indische spoorwegmaatschappij van de hoofdplaats Noordwaarts naar Semarang en Zuidwestwaarts naar Djokjakarta, de stoomtramlijn Soerakarta —Bj. jolali, de groote Zuidelijke postweg, welke van het N.O. naar het Z.W. ongeveer evenwijdig met den spoorweg de residentie doorsnijdt en vele andere rijwegen. In de laatste jaren is het handels- en personenverkeer zeer vergemakkelijkt door de verbetering van tai van rijwegen en den bouw van vele permanente bruggen, waaronder twee zeer groote en kostbare over de Bengawan resp. in den weg van Solo naar Sragen en van Solo naar Wonogiri. Omtrent de zeer merkwaardige Hindoe-oudheden, welke in deze residentie bij de desa Prambanan, nabij de Djokjasche grens worden aangetroffen en die bekend zijn onder den naam van rumen van Prambanan, zie men Veth, Java, le deel, 2e dr. bl. 147 — 172 en onder OUDHEDEN.

SOERAKARTA. Afdeling der gelijknamige residentie, bestaande uit de vroegere afdelingen Soerakarta en Wonogiri; dit laatste vormt thans een onderafdeeling van Soerakarta onder een controleur. De afdeling is verreweg de grootste der residentie en wordt ten W. begrensd door de afdeling Sragen, ten O. door de residentie Madioen, ten Z. door den Indischen Oceaan en ten W. door de residentie Djokjakarta en de afdelingen Klatdn en Bojolali.

De bodoni bestaat in het W. grootendeels uit kwartairo gronden, welke deel uitmaken van de in het vorige artikel genoemde vlakte van Solo; in hot Z. bestaat hij uit de Z.W. lijko hellingen van den Lawoe-vulkaan, die in h-1 Z. stuit tegen het Zuidorgeborge, dat byna geheel bestaat uit broccien en kalksteen, waartusschen slechts weinig morgelstecon worden aangetroffen. Ingesloten tusschen kalkstecon en morgels ligt de vlak- to van Watoeretna, die opgevuld is met grauwe en gelo kloi en fijn zand, waavtusschen rolstecon, aangobracht door de Bengawan on haro zijttakken. Do vlakto ligt 150 a 170 M. boven zee en nagenoeg horizontal. Zij word in een vroeger tijdperk goeheel onder water gozob, waarschnlyk door uitbarstingen van den Lawoo. De Bengawan heeft zich in don kwartairon bodeni der vlakte tot 6 M. diep ingesnodon. Het gebied van den Soesoehoenan, tot dozo afdeling behoo- rendo, niaakt deel uit van de vlakte van Solo en grenst to O. aan den voet van den Lawoo. Do rivieren, die deze afdeling besproeien zyn de bovongenoemde Bengawan of Solo-rivier, die op

Handwritten notes and a signature at the bottom of the page.

de grens van Madioen en Solo ontspringt en haar voornaamste zrivieren, de Koeloen en de Kedawoeng rechts en de Dengkdng, als grensrivier met do afdeeling Klatdn en de Pepe links. De laatste loopt door de hoofdplaats. Van de Lawoe- helling ontvangt de Solo-rivier veel water uit de talrijke stroompjes, die op de helling ontspringen. Op een twintigtal particuliere huurlanden, onder beheer van Europeanen en alle geleegen in het gebied van den Soenan, worden producten voor de Europeesche markt geteeld, nl. suiker, indigo, koffie, tabak, cacao, peper en kapok. Op de landerijen van Mangkoe Negara worden deze producten ook geteeld, doch het voornaamste product is daar suiker.

De afdeeling bestaat, behalve uit de hoofdplaats uit de volgende districten: Sawahan, Kar-tasoera, Grogol, Soekohardja, Tangwarsari, Wonenogiri, Djatipoera, Djatirana, Batoerema en de in het regentschap Wonosari van Djokjakarta gelegen enclave Ngawan, alle met gelijknamige hoofdplaats en waarvan de eerste 5 tot het gebied van den Soesoehoenan en de laatste 5 tot dat van Mangkoenegara behooren. Eind 1917 telde de afdeeling ruim 910.000 zielen, w.o. 2000 Europeanen en 10000 Chineezen. Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen; hiervan zijn de Arabieren en de andere Vreemde Oosterlingen alien op de hoofdplaats gevestigd.

SOERAKARTA. District van het tot Soesoehoenans gebied behorende gelijknamige regentschap, afdeeling en residentie Soerakarta. Het bestaat uit het gedeelte van de hoofdplaats, dat tot het gebied van den Soesoehoenan hoort en heet eigenlijk Kota Solo, in tegenstelling van het Mangkoendgarasche gedeelte dat Kota Mangkoenegaran (zie aldaar) heet. Het district „Kota Solo” staat onder een pandwoe-district of districtshoofd en heeft 5 onderdistricten met name Koeta, Lawejan, Serengan, Parsarkliwon en Djibres. Op het einde van 1905 had het een bevolking van ruim 100.000 zielen, w.o. 1600 Europeanen, 6500 Chineezen, 350 Arabieren en 400 andere Vreemde Oosterlingen.

SOERAKARTA of SOLO. Hoofdplaats der residentie Soerakarta, zetel van den Soesoehoenan en van den Mangkoe-Negara, standplaats van den Resident en van den assistent-resident. Ongeveer 200 M. boven de zee, gelegen aan den linkeroever der Bengawan of Solo-rivier en aan de beide oevers der kali Pepe, vormt de stad een belangrijk knooppunt van in alle richtingen loopende wegen. Door spoorwegen is Soerakarta, met hare drie stations te Djibras, Balapan en Poerwasari, verbonden met Noord-, Oost- en West-Java, en door een stoomtramweg met Bajalali. De grenzen der hoofdplaats zijn vastgesteld bij besluit van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur van 9 October 1917, opgenomen in Bijblad 8876. In 1746 tot hofstad, nagara, verheven, toen Pakoe Boewana II den zetel van Matarams rijk van het hem zoodoortlottig geworden Kartasoera overbracht naar Solo, wordt zij sinds dien Soerakarta Adiningrat geheeten.

Het grootste gedeelte der stad behoort tot het Soesoehoenans, een vijfde, het N. W. deel, tot Mangkoengsaran gebied, terwijl het middelste, de oude Europeesche wijk met residentiehuis, fort en militair terrein, als Gouvernementsgebied is aan te merken. Het aantal inwoners bedraagt ongeveer 130000, waarvan 2000 Europeanen,

7500 Chineezen, 500 Arabieren en Mooren, en 120000 Inlanders. Do Inlandsche en Chineseesche bevolking vindt haar hoofdmiddel van bestaan in handel en nijverheid. Do inheemsche batik-industrie heeft hier belangrijken steun gevonden in den batikhandel, zoodat beide zich tot grootte hoogte hebben ontwikkeld. Met was-schilderen en klour-wasschen houdt zich dan ook een groot deel der bevolking sinds lang bezig; vooral sedert met behulp van koperen stempels en aniline-kleurstoffen beide batik-proccssen konden worden vereenvoudigd en versneld.

De bevolking van het Zuidelijk deel der stad, de buurt Lawejan, de bakemat der Sarekat Islam, is godsdienstig van aard. Ondanks den door deze vereeniging daartegen gevoerden strijd, komt het gebruik van opium en van sterken drank ook onder de Inlanders veel voor.

De stad strekt zich 4 K.M. in Noord-Zuidelijke en 6 K.M. in Oost-Westelijke richting uit. In het middeldedeelte, de oude stad, zijn Javanen, Chineezen en Europeanen in afzonderlijke buurten gevestigd. De kern der hofstad is het aaneengesloten complex gebouwen, woonverblijven van den Soesoehoenan, zijne gemalinnen en vrouwen, en talrijke vrouwelijke hofdignitarissen, uitmakende den eigenlijken Kraton, de dalem met de kapoetren; het geheel dubbel onmuurd door hooge wallen. Een smalle ringweg, de soepit oerang, omvat de kratonkern, waartoe van zware deuren voorzien poorten toegang verleen. Een 30 M. hooge wachttoren, de songga-boeivana, biedt gelegenheid tot een vergezicht over de sirappen daken der vorstelijke verblijven. Daarbuiten, ingesloten door de muren van het grootere complex, strekken de kratonkampeongs zich uit, verblijfplaatsen van ambtenaren, beamten en hovelingen. Het geheel, de bdta-boemi, een onmuurd rechthoek van 700 bij 500 M., zou tienduizend bewoners bevatten, altho in min. of meer nauwe betrekking staande tot de omslachte hofhouding. Aan de Noordzijde de groote aloen-aloen, het forum van den Kraton, een zandvlakte, in het midden waarvan twee waringinskoeroeng als symbolen van gezag. Aan dat plein do pagelaran, een ruscasclitige open bare ontvangst- en wachtzaal, en de groote moskee. Aan de andere zijde de Zuidelijke aloen-aloen, omsloten door opengepakto kampeongs van beamten, aambaclitslieden en pandhuis-houders. Beido pleinen omgeven door muren met poorten, toegang verleend tot de kraton-pasars aan den grooten weg.

Ten N.W. van de Kraton, nabij de groote pasar, do Kapatian, het centrum van het daad-werkelijk zelfbestuur, met de woning en de kantoren van den Ryksbestuurder, en van diens uitgebreid personeel.

Het paleis, de (island van Mangkoe Negara, is gelegen aan den Zuidelijken oever der Pepe, binnen een onmuurd complex van modern uitzieende gebouwen en kantoren, door een binnen-frontmuur gescheiden van de kazerns en het exoritic-plein van het legioen. Het paleis met zijn ruscaschtig pand&pa wordt door den Zeifbestuurder gerestaureerd in oud-Javaanschen stijl. De Europeesche wijk — waarvan do oude buurt door hooge huizen aan nauwe straten op een oud-HoBandsch stadsdeel ge-1 kankt — met het residentiehuis, do kantoren, de kerk, schouwburg, societeiten, scholen en winkels,

ligt bezuiden de Pepe, met het fort Vastenburg centrum. Bit fort, in 1779 gebouwd en in 1832 vernieuwd, is een regelmatig vierhoek met steenen wallen, waarbinnen eenige officiers- woningen en de kazernes van het batalion. Sedert zijn nieuwe Europeesche nederzettingen gekomen te Poerwasari, Djebres en Balapan. In eerstgenoemd stadsdeel ligt de *Sriwadari*, de groote stads- tevens dierentuin met sportterrein en rijksmuseum, bevattende een kleine collectie Javaansche oudheden en ethnografica. In de hooger gelegen buurt Djébrds vindt men eenige oudc villa's van landheeren, en de Europeesche begraafplaats. De Chineesche wijken zijn gelegen in Djebres (Mesdn), Kapatian en Balapan, terwijl in de Zuidelijke stadswijken dichtaaneengesloten winkelhuizen langs de hoofdwegen zijn gebouwd, tot aan de uiterste stadsgrenzen.

Het Soesoehoenans-gedeelte der stad vormt een district, het Mangkoenegarans deel is een stuk van een district, beide verdeeld in onder- districten met een 40 tai kampoengs, onder hoofden, die bezoldigd rijksbeamten zijn, benoemd door het zelfbestuur, zonder eenigen invloed van den volkswil. Van een organisch dorpsbestuur mot eenig desa-verband is dan ook geen sprake.

De hervorming van het stedelijk politiewezen kreeg in 1914 en 1918 haar beslag; de openbare veiligheid is daardoor, mede in verband met de electriche verlichting van wegen en kampoengs, zeer verbeterd.

Van de nabijheid der rivieren ondervindt de stad bijna jaarlijks eenigen last. De hevige overstromingen van 1861 en 1897 hebben gedurende vele malen een groot gedeelte der Jooofdplaats diep onder water gezet. De overstromingen zijn het gevolg of van hevige plaatselijke regens, waardoor de in en nabij de stad stroomende zijrivieren der BCngawan buiten de oevers treden, of wel van zwaren regenval in Jjet affluents-gebied der bovenrivier, tongevolgt waarvan de Bengawan met haar geringe verval nabij de stad, het bandjirwater opstuwt in hare zijrivieren, en zoo in de laagc stadsgcdelten. Door den aanleg van een grooten ringdijk met afvoerkanaal, sluiten op andere kunstwerken, waarmede in J 902 werd begonnen, is getracht geworden de stad tegen de zware bandjirs uit het Zuiden te beveiligen. Die werken, welke tien jaren hebben geduurd en ruim / 025.000 liebben gekost, zijn in zoover doeltreffend geweest, oft de stad sedert gevrijwaard is gebleven voor groot bandjir-onheil. De kleinere overstromingen, veroorzaakt door het gobrekkig functioneren der afwateringsgoten en spocleidingen, zullen eerst dan tot het vermindere behoeven, als de in studio genomen grootsche plan non tot verbetering der plaatselijke afwatering en rioleering tot uitvoering zullen zijn gekomen.

Indoor de bandjirwerken eenige verbetering gekomen in don hyginisclien toestand ter hoofdplaats, enkele jaren na de voltooiing daarvan zou een groter ranip over de stadsbevolking komen. Ho pestzichte kwam begin 1915 haar eerste slachtoffers in Solo opeischen; gedurende den Westmoesson 1915/16 kwamen op 1900 pestgevallen voor, bijna alle met doodlijkcn afloop. Do met kracht aangevatte bestrijding dier ziekte was aanleiding dat, ditmaal niet

vruchteloos, de aandacht der plaatselijke overheden on van de Regeering word gevestigd op do hygienische stadsbelangen. De bctgeuling der pest-epidemie kwam necr op een rationeelen herbouw der overbevolkte stadsgcdelten, waar- bij talrijke woningen tot op den grond werden afgebroken en wederopgebouwd. Bij de recon- structie werd hier voor het eerst op groote schaal gebruik gemaakt van hout voor stijlen en dakgebinte, waardoor de woningverbetering, welke behoudens volslagen armoede, op kosten der met voorschotten gesteunde bevolking geschiedde, niet gelijk behoefde te staan met economischen achteruitgang. In 3½ jaar tijds werden 25000 woningen complex-gewijs geleidelijk verbeterd. In het N.W. stadsdeel konden geheele kampoengs worden gereconstrueerd, dank zij het ook in geldelijk opzicht krachtige Mangkoenegarans zelfbestuur.

In de laatste jaren is ook het drinkwater- vraagstuk aan de orde gekomen, waar de bestaande artesische putten niet bestendig kunnen voorzien in de behoefte aan drinkwater voor de geheele stad. Thans is in ernstige overweging genomen de aanleg van een 9 K.M. lange gesloten leiding om het water uit de Westelijk gelegen Pngging-bronnen naar de stad te voeren. Hot weik zal voor gezamenlijke rekening der beide zelfbesturen worden aangelegd.

De hoofdplaats is ten opzichte van de ver-zorging harcr openbare belangen, vergeleken met grootc plaatsen elders op Java, misdeeld, gevolg van de eigenaardige staatkundige ver- houdingen in dit bevolkingscentrum, in verband met de lange jaren gvolgde onthoudings- politiek ton aanzier der zelfbesturen. Admini- stratief-rcchtelijke eenheid ontbreekt. Drie auto- riteiten met wetgeving, rechtspraak, bestuur en politic toegerust, hebben er de openbare zorg in handen, met het gevolg, dat de plaatselijke openbare werken van direct waameembaar niaatschappelijk nut, als wegen, markten, slacht- huizen, straatverlichting, begraafplaatsen, drink- watervoorziening, brandwecr, schouwburg, par- ken, op don duur onvoldoende verzorging vinden. Aan de publieke belangstelling in de publieke zaak behoef niet te worden getwijfeld in een stad, waar een twintigtal Javaansche en een achttal Chineesche verenigingen werkzaam zijn op sociaal-economisch gebied, een twintigtal scholen den drang naar onderwijs trachten te bevredigen, waar tien en meer persorganen invloed uitoefenen op een zich ontwikkelende openbare mooting, en waar ondanks het aristocratisch bestuursstelsel en het ingewikkeld autoriteitsloven, een opgewekte volksgewert in alto lagen dor Javaansche maatschappij inwerkt. Sedert enige jaren maakt do instelling van een gemeentecraad tot Soerakarta dan ook een punt van ernstige overweging uit.

SOERAKARTA of (corrupt) SOELAKARTA, alias BATAVIA. Ouderwetsch-Javaansche naam voor Djakarta, Djaketra, of sedert 1619 Batavia, onder do B'antainncrs vooral, en ook in Cheribon in gebruik tusschen ca. 1630 en 1700. Beide vorncn komen voor in do in 1662/63 samengesteldo Bantamsche hofkroniek, do Sail jar ah Bantcn; zie Dr. Hoecsin Djajadiningrat, Critische beschouwing van do S. B. (1913), p. 43, 46, 70, en zijn aantekening op p. 76, noot 1 over den juistcn vorm: *soera-karta* = „ge-

slaagde durf of held", zeg naar ons taaleigen: Voislagen Held. Speciaal aldus geheeten naar den onder Coen in 1628—29 afgeslagen grooten aanval der Matarammers, waarin do Bantammers juichten, die hen daarover „doodschoppen" (beijdoel, p. 48) schiolden. Verg. hierraee het Mai. scheldwoord Pak si-BSnodoel = Dompok, s vader", al voorkomend in Verhaal 26 der in 1614 afgesloten Sadjarah Mela joe, ed. SheUabear, 1898[^], p. 111. ~

Deze Jav. naam „Soerakarta" voor oud-Batavia is dubbel van belang; enerzijds staat hij naast den reeds sinds ca. 1530 bestaanden term SOERASOWAN (zie dit woord) voor Bantam, stad en land; anderzijds heeft hij in 16ST aanleiding gegeven tot de omdooping der desa Wanakarta in Padjang tot de toen nieuw gestichte Mataramsche hofstad KARTASOERA en in 1746 nogmaals tot de omdooping der desa Sala in de hofstad S O E R A K A R T A of SOLO. Aan de hand van een oud-Hollandsch document uit 1710, heeft Dr. Brandes op deze feiten reeds in 1894 gewezen (zie Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII, p. 423—426, 437-438, 449-451); terwijl men zich in 1710 volkomen nog bewust was, dat hierin een hulde school van Javaanschen kant voor de hulp der Compagnie te oud-Soerakarta = Batavia aan den wankelenden Mataramschen troon. G. P. R.

SOERASADJI. Zie SOERASOWAN.
SOERASOWAN, aHas ook SOERASADJI.

Oude loftermen voor de stad en daarmee tevens het rijk Bantam, waarvan noch de beteekenis noch het eerste in gebruik raken vast staat. Soerasowan zou kunnen zijn: de Held maakt zijn opwachting (voor den Vorst); Soe-rasadij: de Held der offerande (of: van het ont-haal), daar immers sadij = babali = babantSn = "offerande" is of „spijze (voor een gast)" (zie, , ~ 了. d. Tuuk, Kawi-Wcb. III, 1901, p. 300; en X. . IV, 1912, p. 973 en 853). In dit laatste schemert dus zeker het verband met den naam BantCn door, w elke zelf, volgens V. d. Tuuk, een krama- vorm van Bali zou wezen; maar wat precies in beide nainen met soera = of god, of held (c.q. moed), bedoeld kan zijn, blijft duister; in tegenstelling b.v. met het reeds in de 14e eeuw bestaande Soera b(h) a j a ("Held in 't ge- vaar"), en. met het SOERAKARJA uitca. 1630, als andere term voor oud-Batavia bij de Bantammers juist (zie dien naam). En wel licet het, dat de stichter van het Moh. Bantamsche rijk, overwinnaar in 1527 van het heidensche rijk FADJADJARAN (zie aldaar), Maulana Ha- sanoe*d-din, den titel „Panembahan Soera- sowan" bij zijn kroning voor dat jaar reeds ge- kregen zou hebben; maar dit werd pas geboek- staafd in de in 1662/63 samengesteldc Bantamsche hofkroniek, de Sadjarah Banten. Zio daarvoor Dr. Hoesein Djajadiningrat, Critische- beschouwing van de S. B. (1913), p. 33, alsmede ' de andere plaalsen in't Register i. v. Soerasadij en Soerasowan; en verg. Veth's. Java, 2en druk I. (1896), p. 286, nootT

Overigens vergete men niet, dat de kraton (kadatoean) van de liofdstad (dajeh) Kawali, in het landschap Galoeh (Zuid-Cheribonj), reeds in ca. de 15e eeuw heette Soera Wisesa, d. i. „Machtig Held".
*)

Moet dus voorhands volstaan worden met de waarschijnlijkheid dat de wisselnamen Soerasowan en Soerasadij voor de stad (en het rijk) Bantam inderdaad uit de 16e eeuw dateeren, ovensals Djajakarta voor Soenda Kalapp, (zie bij SOENDA), en Grage voor Tjerbon (Cheri- bon; verg. V. d. Tuuk, IV, p. 693 a), zoo kreeg in het jaar 1G80 de naain Soerasowan een beperkter zin.

Sinds 1680 kwam toch de naam opnieuw in eere, omdat Sultan Hadji (1680—1687)—wegens de stichting van Tirtajasa (beZO. van Pontang) door zijn vader Sultan Agoeng (1651—1683), voluit dan ook wel Sultan Agoeng Tirtajasa geheeten — zijn cigen, door den Nederlander Cardeel gebouwd en versterkt kasteel in *t midden der hoofdstad, e r a s o w a n noemde, dus hi er zoo iets als „eclii-Bantam, oud-Bantam"; en vandaar op 15 Djoemadila- kir Alip 1091 = Za. 13 Juli 1680 het conceptcontract dateerde „geschreven in de vesting van den Suithan, genaemt Soerosoean", dat hij aan de Ned. gezanten, van Batavia gekomen, aanbood (De Jongc J), VII, bl. 356—358; en zie 384; verg. Veth, 2en druk, II, 1898, bl. 70 ■noot 1). Toch bleef ook de ruimer beteekenis steeds gebruikt; het contract van 17 April 1684 werd gesloten „in 't kasteel den Diamant tot Sourousouang, grootste stadt in 't conink- ryk Bantam" (De Jongc, VII, bl. 399). Aldus komt het als „nagara Soerasowan" ook voor in een Javaansch bevelschrift voor de Lampong's van Sultan Aboe'l-Mahasin van Banten (1690—1733), gedateerd 13 Rabingolakir Dal akir (=Be) 1104 = 23 Dec. 1692 ²). Maar in de „Beschrijving van Bantam in 1787" door den koopman aldaar, Jhr. J. de Rovere van Breugel, heet het weer: „Het kasteel des Konings, bij ons genaamt de Diamant en bij de Javaanen,

(1867), p. 465—466; en de verbeterde lezing en vertaling door Prof. Kern, bij Pleyte o. c. LIII (1911), p. 167—168, met afbeelding (zonder de 4 regels pantoen-randschrift). Een jaartal ontbreekt.

1) Bij De Jonge, I. c. bl. 356 moot „Giem" en „Ghicim" font zijn, want Djim(akir) was het jaar 1090, niet 1091; De Jonge maakte er maar wat van in zijn noot 1; ook Zeze men op bl. 359 voor 3 Juli: 13 Juli 1G80. Valentijn was dus historisch precies verkeerd, waar hij zegt in zijn Beschryvinge van Bantam: „Suithan Agong liot ze (nl. de stad BantSn) nader- hand, op de raad van een Priester, Soera Soan, dat een kloek, een deftig onthaal btceekend, noomcn; dog Sulthan Hhadji heeft na den oorlog (nl. met zijn vader; dus na 1.G82) by Gonge-slag verboden, dicn naam nicer te nocincn" (IV, J, 172G, fol. 213). Verg. nog Van der Chijs in Tijdschr. Bat. Gen. XXVI, 1881, bl. 32-33.

2) Aldus moet het slot gelezen der oor- konde door Humme gepubliceerd in Bydr. Kon. Inst. 4, VIII, 1884, bl. 17; er staat „Dal ahir*", d. i. = achir = akir. De op- merking van Dr. Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. XXXV, 1892, bl. 113 en noot 1 is 'eene vergissing; het jaartal 1734 A. D. valt ni den dood van Sultan Abou'l-Mahasin, in den nacht van 11. Juli 1733.

*) Zie Hoile in Tijdschr. Bat. Gen. XVI

naa den naam van hun eersten Koning, Sourou-souan, laagsto eiland dezer groep. Het telt ongeveer 300 ligt enz." (Bijdragen Kon. Inst. 2, I, 1856, bl. 324). • zielen. Zie GORAM-EILANDEN.

Men merkt hier op, hoe de naam Soerasowan ook in 1787 in verband bleef gebracht met den eersten Moh. vorst van Bantam, Hasanoe⁵-din Soerasowan (ca. 1527—1570), na zijn dood ook genaamd Soenan of Pangeran Sabakingking ("Trcurplaats"; de naam zijner Jjegraafplaats, ten Noorden grenzend a Banten⁶s oude mesi-git; verg. Dr. Hoesein, o. c. jzine nakomelingen. De Indomo was de „pajong JT25, met noot 11. En in de noot heeft men opgemerkt, hoe Valen- tijnd den naam Soerasowan trachte te vertalen met „kloek onthaal". De naam „Pakoewon" voor het verblijf der Sultans op Mr. Serrurier's „Kaart van oud-Banten" (Tijdschr. Bat. Gen.; ~ XLV, 4902, p. 259) is daarehtegen geheel on-historisch; Soendaneesch pakoewon is „grootte huizing".

Nu echter sinds 1903 bekend is geworden, door een aantekening van een Port, piloot, die den ongelukkigen sliepecht van Francisco de Sa naar West-Java in de eerste helft

van 1527 blijkbaar meemaakte, oni een Port, fort te gaan stichten op „Soenda", dat men dit toenmaals niet bedoelde op te richten te Soenda Kalapa (waar men op 21 Aug. 1522 reeds grond had toegewezen gekregen aan den Oostoever der Tjiliwoeng door den Sanghyang van Padjadjaran; zie bij PADJADJARAN en SOENDA), maar te Bantam (3 maal genoemd: „sumda bamta", en dan 1 maal: „Bamta"), nu komt toch de vraag op: is de naam Soerasowan (Soerasadjin) — wat deze dan ook precies inogte beteekenen — niet een overwinnings-devics uit 1527 van de Moh. Bantammers op de Portugeezen, die nog wel rechtstreeks naar „Soenda" waren gezield, komende van hun overwinning op de Moh. Bantanners in Nov. 1527? Opmerkiug ook verdient, dat deze zelfde pilootmeedeelt, hoe Francisco de Sa, op de terugeis van Panaroekaan naar Malaka na dezen ongelukstocht, op rscp. 30 J uni en 13 Aug. 1527 een gedenkpijar (padrao) voor den Koning van Portugal </pri< : hte aan den mond der TjigSde („Qidigy") Tji Sadane, toen hernaamd „rivier van St. (: srgc", en op het strand van N.W. Bantam t(!^< j)ovcr een klein eilandje, dat niets anders k; u) zijn als P. Salira bij St. Nicolaas-punt; blijkbaar a)s formeele in-bezit-nemingen (contra Spaansche jnededingers!) van Soenda-pro per. Zi(- daartoc Joao de Lisboa, Livro de niarinhuria etc., cd. J. J. do Brito Rebello, Lisboa J 903, p. 252, 251. Ook wordt daar reeds de Hock van Po)ltang vermeld als „punt van Sening" (a ponita de Charnao p. 251), met het zocte water daarbij verkrygbaar (ni. van do i j) Pontang, alias Tji Ocdjoeng). G. P. R.

SOERAT. Met de benaming *soeral* (Arabisch: *soerah*) worden aagegduid de hoofdstukken van den Koran.

SOERAU. Zie MOS KEE, b en Pte SANTRJ3N. SOEREN (MAL., JAV., SOUND.). Zie CEDRELA FEJ51HFUGA.

SOEREN BEUREUM (SOEND.). Zie CEDRELA FEBRIFUGA.

SOERIKAJA (JAV.). Zie ANONA SQUAMOSA.

SOERILI (SOEND.). Zie SLANKAPEN.

「巖」目 SOEROE KEBO (JAV.). Zie

-EUPHORBIA TRIGONA.

SOEROEAKI. Een der Goram-cilanden, hot

SOEROEASO. Vroeger district der onderafdeeling Fort van der Capellen, Sum. Westkust, alzo genoemd naar de nagri Socroeoaso, in vroegere eeuwen van belang als de woonplaats van den Indomo, een der 4 rijksgrooten van den vorst van Minangkabau, wiens titel nog steeds voortleef bij de „pajong nakomelingen. De Indomo was de „pajong pandji", de rechterhand van den rad j, waar-schijnlijk zijn adviseur (L. C. Westenek, De Minangkabausche Nagari, Mcded. Enc. Bureau VIII. 1915). Te Socroeoaso woonden ook regeer- rende vorsten; in het begin van de 18de eeuw werden brieven van den „keizer" van Minang- kabau geschreven uit deze nagri. Ook Francis verhaalt van vorsten te Socroeoaso en Soengai Tarap, en op 23 Juli 1818 zag Raffles te Socroeoaso nog de ruines van de vroegere groothed. Men vgl. voor de overige rijksgrooten SOENGAI TARAP, PADANG GANTING en SOEMANIK, en ook BATIPOEH.

Dat hier in de laatste helft der 14de eeuw Hindoe Javanen waren bewijst de prachtige Adityavannan-inscriptie op een vierkanten steen, welke het jaartal 1297 Qaka (1375 A.D.) bevat, terwijl ook de inscripties op het even ten N. van Socroeoaso gelegen Batoe Bapahat, waar de Hindoe Javanen de SMO- rivier opstuwden en aftapten en een leiding uithakten, blijkbaar ten behoeve van Socroeoaso, van de aanwezigheid der vreemde kolonistongetuijen (Oudh, Versl. 2de kw. 1912 bl. 46, No. 39 en 40). (詞舟)

SOEROELANGOEN. Hoofdplaats der onder-afd. Rawas(zie aldaar) der residentie Palembang.

SOEROENE. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

SOEROENGAN. Vulkaankegel ten O. van den Z.O.oever van het Toba-meer, bij Sigaoel. Volz (Nord Sumatra I. 172) bezocht den berg niet, doch vermoedt dat hij bestaat uit een jongeren, 2113 M. hoogen kegel, voor 2/3 omgeven door de ruine van oen ouderen rand. Van eenige activiteit is niets bekend.

SOEROPATI. Zie onder BALAMBANGAN.

SOESOE (GETAH) (MAL.). Zie WILLUGH- BEIA FIRMA.

SOESOE (KEMBANG) (JAV.). Zie TABER-NAEMONTANA CORONARIA.

SOESOEAN (SOEND.). Zie VITIS PAPIL- LOSA.

SOESOH. Eon tot de onderafdeeling Tapa¹¹Toean, afdceling Westkust van Atjhd, behoorend landschap), in het N. W. door de Ajer bekali ge- scheidt van Blang Pidie, in het Z.O. door de Soengci Sangkalan van Lho¹¹ Pawoh-Noord, bc- grensd naar het O. mode door Blang Pidie, en bespocid in het Z.W. door den Indischen Occaan. Einde 1915 woonden er o. m. 604 geregistreerde mannen, waarin het Maleische element sterk overheerscht. Men houdt nog vast aan de Minang- kabauscho adat kamanakan (matriarchaat), en kent ook com indcelling in soekoe's, welke hier echter enkel bepaald wordt naar de landstreek in het stailand, vanwaar men herkomstig is. Huwelijk tusschen sockoegenooten is dan ook wel gcoorloofd. Soesoh is een belangrijk In- landsch handelscenuum, wat het dankt aan zijn ligging ten opzichte van de Gajo Loes on aan zijn ook in den kwadon moesson vry veilige reede. Aan het hoofd van het landschap staan

- twee date^{fr}s: Date^{fr} Binding en Date^{fr} Radja, de geheele aarde verbreed. Ze wordt op tegal-
wier korte verklaring dd. 9 Juni 1911 is goedge-
keurd en bekrachtigd bij Gouv.ts besluit van 27 Jan. gronden in het klein wel gekweekt. Men trekt de
1912. De stengels en bladeren worden, vooral in de planten na een maand of twee uit en bindt ze in bosjes.
- Vroeger omvatte Soesoh ook het gebied van Soendalanden, graag gegeten, hetzij rauw of
Manggeng, Lh6^{fr} Pawoh-Noord, Blang Pidie en getoemd, bij voorkeur bij visch. Ook schijnt men de
Poeld Kajoe, en Koeala Bat^{ve}, welke Atj&hsche kleine besvruchten wel te gebruiken.
- nederzettingen zich echter geleidelijk wisten los te SOLANUM TORVUM Sw. Fam. *Solanaceae*. Poka,
maken. Het laatst gebeurde dat met Blang Pidie. Tjepoka, Tjoeng bloeit (JAV.), Takokok (SOEND.),
Heester, 4 a 5 M. hoog, sterk geste- keld, met witte
bloemen, op Java zeer verspreid voorkomend tot
ongeveer 1500 M. boven zee. De vruchten worden
door de Inlanders onrijp gegeten, zoowel rauw als
gekookt. Ze zijn inestal op de pasars te koop.
- Literatuur: K. F. H. Van Langen in T. Aardr. ' t Gen. SOLANUM TUBEROSUM L. Zie AARDAP- PEL.
2e Serie VI, bl. 71; Bijdr. T. SOLIDARITEIT. Volgens aloude instellingen, in
verschillende deelen van Ned.-Indie nog van kracht
(Gajo's, Bataks, Djambiers, Lampongers, Toradja's,
Makasaren, Cera miners enz.) zijn de leden van een
stam, geslacht, familie, dorp, Lampongsche papadon,
of andere gemenschap in een aantal gevallen
gehouden hun medeleden bij te springen met hulp en
van N.-I., Deel 55 (1903), bl. 231 : met opbrengsten, en zijn leden eener
bloedgemeenschap in be- paalde gevallen
aansprakelijk voor de rechts- handelingen en
ongoorloofde gedragingen van medeleden. De eerste
vorm van solidariteit komt uit bij het bijeenbrengen
van een bruid- schat, bij onderling hulpbetoon enz.; de
twee de vorm is onder Europeanen het best bekend
onder den naam adat tangoeng- menangoeng. Voor
elken rechtskring client men afzonderlijk na te gaan,
in welke gevallen zulk een solidariteit bestaat, welke
personen zij oin vat en waartoe zij verplicht; Der
Kinderen, in artt.)37,138 en 547 Sumatra reglement
(1874) en art. 48 Ben- koelen-reglement (1880), ging
uit van een soIdariteit, die aan het Minangkabausche,
Bataksche en Benkoeloesche leven vreemd was. De in
I bl. 277 en 821 genoemde aansprakelijkheid van een
beschikkingsgcrchtigden stam of dorpenbond of dorp
voor sommige delicten, die gebeuren op zijn gebied,
heeft met solidariteit slechts in schijn te maken; zie
daarvoor de pandecten van Jiot adatrecht, dl. I en di.
IV A. Tot voor kort achtte het NederlandsdJ gezag
zich verplicht aan (lt solidariteitsstcsJsel zooveel
inogchjk een einde te maken, eensdeels omdat het met
onze begrippen van recht en billijkheid niet zou
overccnstmcomn, anderdeels omdat het velcn in hun
eigen belang zou nopen insidaten te verhelcn. Ook het
straf- wetboek van 1915 gaat nog daarvan uit.
- SOESONG (BOENGA) -CMAE. MOL.). Zie TA- BERNAE MONTANA CORONARIA.
SOEWANGI (MOL. .MAL.). Zie WEERWOLF.
SOEWASA. Zie METAALBEWERKING, Deel II, biz. 719.
- SOGA (JAV.). Zie PELTOPHORUM FERRU- GINEUM.
SOGA TINGI (JAV.). Zie CERIOPS.
SOGAN. District met gelijknamige hoofd- plaats, van het het Pakoe-Alam-gebied vormend
regentschap Adikarta, residentie Djokjakarta. Het
heeft twee onderdistricten, nl. Wates en Tern on. De
gelijknamige hoofdplaats van het eerste is tevens
hoofdplaats der afdeling. Op et einde van 1905
telde het ± 36.800 zielen, waaronder een 10 tai
Europeanen en ± 40 Chinezen.
- SOJA. Zie GLYCINE SOJA en
SOKA BEUREUM (SOEND.). Zie IXORA. SOKAN
(MAL.). Zie HOORNVISCH.
SOKO. Naam door de Toradja op Celebes gege-
ven aan de boomhagedissen: *Caloies crislatellus* Kuhl
en *C. celebensis* Gray uit de familie der *Agamidae* (zie
aldaar onder boenglon.)
- SOKO (CELEBES). Zie ANOEAANG.
SOLANUM FEROX L. Fam. *Solanaceae*. Ka-
roendoeng, Terong perat (SOEND.). Ongerichte, breed
vertakte, gestekelde, hecsterachtige plant tot 1.50 M.
hoog, in Palembang op de ladanes gekweekt om de
vruchten, die gekookt bij de rijst geseten word¹.
SOLANUM INDICUM L. Fam. *Solanaceae*.
Terong peuheur (SOEND.). Kleine, sterk geste- kelde
heester, over den geheelen archipel ver- spreid.
Wortels en zaden zijn een inlandsch ge- neesmiddel.
De vrucht, ter grootte van een dui- venei, wordt
zonder de zaden rauw of gekookt gegeten.
- SOLANUM LYCOPERSICUM L. Rangam(MAJ^{ij}).
Leuntja komir (SOEND.), Tomaat (NED.). Kruid-
achtige plant met gele bloemen en roode bes-
vruchten, afkomstig uit Z.-Amerika, thans in alle
subtropische, tropische en gematigde streken ge-
kweekt. Ook in Indie worden ze so ms gekweekt; in
de Soenda-landen vcrwilderden ze in het ge- bergte,
maar brengen dan kleinere vruchten voort. In de
Adatrechtbundel I on (VI, bl. 164 — 199; 4Adriani-
cultuur hebben ze veel van ziekten te ouden. Ze
worden in de keuken algemeen ge- bruikt.
- SOLANUM MELONGENAL. Terong (SOEND.),
Aubergine, Eierplant. Ongeveer 1 M. Jiooge heester,
welks vruchten een groot verscheiden- heid 7.
vertoonen, zoowel in kleur en grootte als in vorm. De
vruchten ont broken op geen enkelc pasar. De
Inlanders eten de vruchten meest gekookt, de
Europeanen gebakken bij de rijst- tafel.
- SOLANUM NIGRUM L. Ranti (JAV., BAT.), Leuntja
(SOUND.). Kruidachtige plant, over bijna
door doorgraving der

Noordelijke heuvelrij verbond. In 1881 diendedo jng. J.-L. Pierson een voor-ontwerp voor de be- vloeing der Solo-vallei in. Op doorgraving der heuvelrij tot gehele verlegging der monding was daarbij niet gerekend, omdat inmiddels besloten was tot het graven van het mondingskanaal naar Oedjong Pangka. Daar men later echter meende, deze doorgraving toch niet te kunnen missen, word zij wel opgenomen in het wetsontwerp, dat, gegrondvest op nadere opnemingen, sedert 1889 onder lei ding van Pierson verricht, in 1893 door den Minister Van Dedem werd ingediend en in dat jaar tot wet is verheven. De kosten waren daarbij op bijna / 19.000.000 geraamd.

Van 1893 tot 1897 word aan de werken ge- arbeid onder de leiding van J. L. Pierson. Tegelijk wrden op grondslag van reeds vroeger verrichte waterpassingen en driehoeksmetingen grond- kaarten en overzichtskaarten vervaardigd.

Allengs bleek, dat de oorspronkelijk aange- nomen eenheidsprijzen te laag geraamd waren, waarop in 1897 de hoofdingeniëurs Blinksers en Mensinga in eene commissie benoemd werden, ten einde ter zake van advies te dienen. Zij raamden de totale kosten op 38 miljoen, den tijd van voltooiing op 7 of 8 jaar; door verminderte erde capaciteit van het hoofdkanaal zou een paar miljoen kunnen worden bezuinigd. In 1898 bezocht de nieuwe directeur der B. O. W., J. E. de Meyier, de werken. Zijn nota en het rapport Slinkers — Mensinga gaven den minister Cremer aanleiding in Nov. 1898 telegraphisch de schor- sing der werken te gelasten. Hij stelde daarop de ingenieurs Telders, Leemans, Kraus en De Meyier in commissie, die in 1900, na eene in- spectie ter plaats door de beide laatstgenoem- den, hun verslag uitbrachten. (Verslag van de commissie van advies nopens de werken in de Solo-vallei; Delft, 1900).

Deze commissie verklaarde „de hoofdtrekken van het grootsch irrigatic-ontwerp, nl. do prise d'eau te Ngloewak en het trace van hoofdkanaal en zijkanalen doelmatig te achten“, behoudens eenige wijzigingen. Maar zij wenschte de breedte de « ; r loofdkanalen en daarmee de grootte van tai van kostbare kunstwerken aanzienlijk te ver- mi nderen, omdat zij na onderzoek meende, dat bijna de helft op de als benooidigd geraamde hoe- veelheid irrigaticwater bij stelselmatige verdee- ling kon worden bezuinigd. To vens zou liicrdoor liet ernstig bezwaar van het dichtslibben der leidingen, dat ongeveer cvnredig is aan do water- massa, stork vcrmindereu. Zij wildo verder Oost- moesson-bovloeiing vcrkrijgen door opstuwung van water tegen de heuvels bezuiden het hoofd- kanaal. Dit zou het oprichten van 25 suiker- fabrieken, elk voor 1000 bouws, mogelijk maken.

De doorgraving zou eerst moeten plaats heb- bon, als con nador onderzoek der water- en Hlibbeweging in liet Westgat en do Straat van Madoera zou hebben aangetoond, dat do Solo n ct inag worden gelcid door do Kali Miring.

Zonder do doorgraving en bij de voorgestelde boperingen raande de Commissie de alsnog gc- vorderde uilgaven op / 27.500.000; reeds waren uitgegeven / 11.300.000; totaal / 38.800.000. De doorgruving zou alsnog kosten / G.500.000, totaal / 10.600.000. Eventueel totaal generaal / 49.400.000. Jaarlijkscho onderhoudskosten • 3 萬.000. Tijd van voltooiing 15 jaar.

De directe baton der werken achtte de Com-

missie onvoldoende om rente en aflossing der benooidigde gelden te waarborgen. Hare meerder- heid meende echter dat de te wachten indirecte voordeelen zoo groot zouden zijn, dat zij tot voortzetting der werken adviseerde. Afwijkend was het advies van het lid De Meyier, die het bedenkelijk vond de arbeidstaak op ander ge- bied te beperken door de begrooting 15 jaar lang met 2 miljoen en meer te belasten, waar aan het work ernstige risico's waren verbonden.

Het werk werd sedert nog niet hervat.

Onderzoekingen worden nog ingesteld naar de mogelijkheid om op andere, min kostbare wijze, in do waterbehoefte van de vlakke te voorzien, die ten deele reeds tot de uitvoering van verschillende werken leidden. (Zie voorts „ , nog het artikel: BEINGAWAN DJIRO). /

SOLOE BOLON. Zie VAARTUIGEN. 武 盘 厂 公

SOLOE RAT SARAN. Zie VAARTUIG 五 注 / 二

SOLOK. Afdeling van de residentie Sumatra's • Westkust." Bij do gewestelijke reorganisatie van drie onderafdeelingen: Solok, Alahan Pandjang en Moearo Laboeh (zie aldaar).

Het aantal inwoners bedroeg eind 1917 ruim * ■ -] 140.000. Solok, de standplaats van den assistent-resident.

Als belangrijkste middelpunt van straatwegen en station van den spoorweg naar Sawah Loento, is Solok de belangrijkste marktplaats der afdeling. Toch is het slechts een stil plaatsje aan de Silajoe gelegen, met een vrij goed klimaat, hoewel het niet veel meer boven zeoniveau is gelegen dan het Singkarak meer. Van de Gouvernements inrich- tingen verdienen vermelding: het post- en tele- graafkantoor, het oude koffiepakhuis en gebou- wen van het garnizoen benevens een Europeesche,, Hollandsch-JMaleische en een Inlandsche school.

SOLOK. Onderafdeeling der afdeling Solok van de residentie Sumatra's Westkust, bij de gew. rcorg van 1913 (Ind. Stb.321) vrcdreed in drie districten: Solok, IX Koto en Gogoeok. De vruchtbare en goed bevolkte vlakte van Solok (388 M. boven zee; gem. jaarlijksche regenval 2192 m.M.) moot de bodem zijn van een vroeger meer, dat samenhang met het meet van Singkarak. Zij wordt doorstrooid door de Soemani en haar zijtakken, welke rivier in het Singkarak- meer stroomt. De onderafdeeling wordt door- sneden door de sj oorlijn van Padang Pandjang naar Sawah Loento, die in Z.O.ljiko richting Solok bereikt om, daddyk na dezo plaats ver- laten te hebben, een groote bocht te maken in N.O.ljiko richting, waarna zij de al nauwer \\or- dendc vallei opzoekt der Lasi-, later Siloengkang- rivier, den cnigcn weg door het zeer bergachtige en kale land om Sawah Loento te kunnen benadren.

Goedo wogen doorsnijden de onderafdeeling. De voornaamste zijn do vier wogen, die van Solok als middelpunt uitgaan. Naar het Z. loopt een weg over Goegoek (18 K.M.) naar Loeboek Salasih (26 K.M.), waar hij zich Waste- lijk wendt over de befaamdo Soobang-pas on do Barisan afdaald naar Padang (62 K.M.). Do tweede weg, naar het Z.O., verbindt Solok met Alahan Pandjang (bijna 47 K.M.) en Moearo Laboeh (110 K.M.), do hoofdplaatson dor golvijk- namigo onderafdeelingen. Do derde weg loopt in N.O. richting via Soongai Lasi (ruim 13 K.M.) en Siloengkang (21 K.M.) naar Moearo Kahiban (laatsto spoorhalto voor den tunnel naar Sawah

Loento); hier begint de weg naar Sidjoendjoeng, di * grootendeels ovenwijdig loopt aan de spoorlijn. De vierde weg loopt in N. W. lijke richting naar Singkapak (ruim 15 K.M.). Singkapak en Soemahi hebben inruiken van beteekenis.

SOLOK HAMBAR. Nagri in de onderafdeeling Sidjoendjoeng, Sum. Westkust.

SOLOK. Eiland behoorende tot de Kleine Soendaeilanen, tusschen 8° 27' en 8° 37' 50" Z.B. en 122° 54' en 123° 8' O.L. gelegen, en een deel uitmakende van de onderafdeeling Oost-Fiores en Solor der tot de residentie Timor behorende afdeeling Flores. Het eiland is bergachtig, met top ten tot byna 900 M. Het wordt verdeeld in 4 landschappen, waarvan twee, n.l. Lawajong en Lamakera, worden bestuurd door sengadji's en twee, n.l. Tamankajoo en Lewol'in door kangs. Het zijn vooral de bewoners van dit eiland, die met harponnen jacht ma ken op haaien en walvisschen. Vgl. Kluppel "DeSoloreilanden".

Tij-kch^XX. (1893^A. Aan een nieuwe^ beschrijving, ~zoals die" 3bor "Beckerling van de beide andere eilanden der Solor-groep (Adojoarar en Lombfem) gegeven is (zie onder beide) bestaat dringende behoefte y 4 ?

SOLOREESCH. Zie SIKKA'SCH.

SOM BA (JAV.). Zie CARTHAMUS.

SOMBAON. Naam in de Baraklanden, van Tapanoeli gegeven aan Bataksche geesten van hoogen rang, die als schutgoden worden aange-merkt van de streken, waar zij huizen. Elke heidensche Bataksche stam heeft zijn sombaon of sombons, die meestal onder vorstelijke titels bekend staan. Sommige van deze heeten in de vroegste tijden menschen te zijn geweest, die door hunne goede daden en werken of als de sticliers van een dorp na hun dood een plaats onder de goden hebben erlangd. Hunne woonplaatsen zijn de ontoegankelijkste bergen en bosschen. Volgens den een zijn zij steeds onzichtbaar; anderen meenen, dat zij zich somwijlen aan de menschen vertoonen in de gedaante van dieren, als tijgers, slangen, enz. (zie ook BATAKS).

SOMOROTO. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Ponorogo, residentie Madioen, met eene oppervlakte van 330 K.M². Het heeft 4 onderdistricten en 67 desk's en telde t. 1905 bijna 96.000 bewoners, waarvan een 10 tai Chineezen. De standplaats van het districtshoofd is de desa Kahoeman. De zijtak van den stadsstroomtram van Madioen naar Ponorogo gaat van de afdeelingshoofd-plaats Ponorogo tot Kahoeman (Somoroto).

De kalksteen in het onderdistrict Sampoen wordt door de bevolking geexploiteerd. Ingevolge een aan de Koloniale Bank verleende concessie tot de oprichting van eene suikerfabriek in de afdeeling Ponorogo met een maximum jaarlijk-schen aanplant van 1600 bouws zijn door die bankinstelling in de desa's Doeroengan (distr. Ponorogo) en Pengkol (distr. Somoroto) van de inlandsche bevolking gronden aangekocht voor emplacement van de fabriek, die echter eerst zal worden opgericht zoodra bevredigende resultaten zullen zijn verkregen van de proefaanplantingen van suikerriet in het gebiedbarer concessie. Ook de inlandsche bevolking plant in dit district suikerriet, doch uitsluitend voor de inlandsche markt. Het riet wordt zeer primitief in buffelmolens vermalen en het sap daarna in pannen verdampt tot koeken. / t

SOBBAIT (GROOT-). Eertijds het machtigste rijk van W. Timor of Duwan. Heeft zich eedert 1885 opgelost in tai van landschappen, welke thans deels bijgevoegd zijn. Het tegenwoordige Fatoe Leo, Molto en Miomafro zijn er overblijfselen van. (Zie op die namen).

SOBBAIT (KLEIN-). (Sobnait Ketju of Sonbait Anah). Landschap op de Westkust van het eiland Timor, behoorende tot de onderafdeeling Koepang van de afdeeling Zuid-Timor en eilanden der residentie Timor en O. Men vindt er de vruchtbare vlakten van Bakoenase en Oepara. Ten Z. sluit het aan aan Amarassi.

SONCHUS ARVENSIS L. Fam. Compositae. Djombang, Galiboeng, Lempoeng, Rajana (so END.). Porsche overblijvende kruidachtige plant met gele bloemen en wit melksap, als onkruid langs akkers en wegen vaak voorkomend, ook in Nederland (Melkdistel). De bladeren worden op gezwollen gelegd ter genezing. De jonge bladeren en loten zijn een bitter smakende groente.

SONDANG. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

SONDARI-WORM. Zie RINGWORMEN.

SONDER. District van de onderafdeeling Amoerang, afdeeling Menado der residentie Menado, staande onder een le districtshoofd, met den titel van Majoor, standplaats Sonder met ongeveer 2000 inwoners, (538 M. hoog gelegen in een ketelvormig dal), waar tevens een hulp-prediker is gevestigd. In de nabijheid van Sonder ligt het ziekenhuis voor Eur. en Ini. patienten van het Zendingsgenootschap. Voornaamste plaatsen in het district Sondei, zijn Tint 珓p (380 M. hoog) met een waterval in de nabijheid, Timboekar (grafsteen), Tangkoenei, Lelema en Toempan. De bevolking leeft hoofdzakelijk van den rijst- en jnalsbouw. In Sonder zelf zijn vele kleinhandelaren gevestigd. Een merkwaardigheid van Sonder is het voorkomen van schelpen, visch- en krokodillenbeenderen in den grond, die men o. a. bij het graven eener waterciding heeft aangetroffen op ruim 500 M. hoogte. De bevolking van dit district behoort tot den stam Tomfemboan (Tompakewa).

SONGSONG (JAV.). Zie ONDERSCHIEDIGEN, ONDERSCHIEDINGSTEEKENS.

SONNAH, SONNIETEN. Zie SOEANA, SOEN-NIETEN.

SONNERATIA ACIDA L. f. Fam. Sonneratia-aceae. PSdada, P6r6pat n6rah (MAL.), Betah, Bi-d&d. Bog6m, Kapidadu (JAV.), Bogem (SOUND.). Matig hoge boom van de vloedbosschen of onmiddellijk daarachter, vooral veel aan de rivier-mondingen te vinden. De boom valt op door de vele reclitopstaande, of asperges gelijkendewor-teJs, die in de nabijheid van den stam loodrecht uit den bodem oprijzen. Zij zijn zijwortels van Horizontaal vcrloopende onderaardsche wortels en hebben de functie, de onderaardsche deelen van zuurstof te voorzien (ademwortels). Zij zijn voorzien van tai van luchtkanalen, zijn daardoor zeer licht en gelijken op kurk. Ze worden dan ook wel onder den naam van Kajoe gaboos (MAL.) als suiTogaat voor kurk gebruikt. De vruchten worden hier en daar gegeten. Het hout schijnt onbruikbaar te zijn. Een andere soort, die dezelfde in namen draagt en veel op do bo- vengenoemde gelijkt, is Som^ralia (Aba. Van deze plant is het kernhout zeer duurzaam. Het wordt op sommige plaatsen veel gebruikt.

SOPE. Zie VAARTUIGEN. ; *小 [-
SOPHORA JAPONICA L. Fam: *Leguminosae-Papilionatae*. Boom van China en Japan, welks gele bloemknoppen in gedroogden toestand uit China worden ingevoerd en in Midden- en Oost-Java bij het batikken worden gebruikt. Men noemt ze daar Sarintjina of Sari koening.

SOPHORA TOMENTOSA L. Lolang badjo, Lo-Jangpante (MAL. MOL.). Boe wall oepas, Oepas bijdi (MAL.). Kajoc penawar (JAV.). Ki koe-tjing, Ki oetjing, Mata koetjing (SOEND.). Hees-ter met gele bloemen, tot 5 M. hoog, in den ge-heelen Archipel op zandig zeestrand te vinden. De plant is een belangrijk inlandsch geneesmid-dcl; de wortels worden uitgegraven en gedroogd en als tegengif gebruikt. Ze zijn zeer bitter, even-als de zaden, die tegen cholera, bloedspuwing enz., worden ingenomen. Het hout is zoo goed als niet in gebruik'. De plant bevat een giftig alkaloid, dat vermoedelijk identiek is met cytisine uit de Gouden Regen.

SOPOTAN. Deze 1748 M. hooge vulkaan is de eenige nu werkzame van een groep van drie bergcn (Manimporok, Rind'ngan en Sopotan), die ten Z.O. van Amoerang (Minahasa) gevonden wordt. Als eerste Europeaan besteed Rein-wardt in 1821 den Sopotan (Reis naar het O.-gedeelte van den Archipel, p. 570) en hij vond toen een sterke sulfatarenwerking, waar- op in 1833 een groote eruptie volgde (Wichmann in Monatsbei'. d. deutschen Geol. Ges. 1910, 589 en Koperberg in Versl. Kon. Ak. v. Wet. Natuurk. Afd. XX, 1911, 2e ged. p. 110 (*n 273). Pecqueur (bij Junghuhn, Java, p. 848, zie ook p. J 261) spreekt van een eruptie in 1838, welk jaartal ook door A hl burg (Monatsberichte 1910, p. 191, 665) wordt overgenomen, terwijl Koorders (Dienstreis p. 17 en 79) ze in 1832 stelt. Dcze Jaatstc schattc in het laatst der vorige eeuw

kraterdiepte op 250 M., welk getal door Bii-cking (Pcterm. Mitt. 1889, 249 en 273) te groot wordt geacht. De Sarasin's bestegen den berg in 1895 van het Oosten uit. (Entwurf einer geogr. gfof. Beachr. von Celebes, p. 58), terwijl Rinne in I)00 den Maninporok bekloem (Zeitschr. d.d. ger>l. Ges. 1900 met foto).

Tot 1901 schijnt de vulkaan in betrekkelijke rust te hebben verkeerd: toen opende zich een nieu we groote sulfatare in een atrio tusschen den So)0<-f an cn den builenrand (zie bij Koperberg). Ten »lotte had op 17 J uni 1906 een uitbarsting plaats, waarbij nicer dan 10 miljoen M³ gruis en steenmassa te voorschijn kwain benoorden den (uigenlijken Sopotan-kgcel (Koperberg), terwijl in 1911/12 een nieuwe kegci, de Aisepoet, werd op-geworpen (Jaarb. Mijnw. 1912. Verh. 313).

SOPPING. Bchoort tot de zelfbesturende landschapp(ni van het gouv. Celebes en Onder-Jioorighcbb-n: ligt in het midden van het Z. KfllicTeilajHI: wordt met inbegrip van de vazalstaatjes, bcgnuisd door Tanette „Baxroe,Sopping '5> atlja cn Maloese J'asi ten VV., Siddnreng, het "0>or van Tdmp6 en Wad jo ten N., Wad jo cn : l'n6 ton (). en Lamocroo met Tanette ten Z.

vuchtbaar, bergachtig land met rivieren, die ineerendeels ocn Oostwaartschen loophebben; de voornaainste voortbrengselen zijn rijst, ook voor de ojnliggende streken, djagoeng, aard- en pculvruchten, klappers en pisang; slechts het 5lakkc gdcclte langsj0 Waianae, con vijfde van het gchcol, is bebondw; Jiet land is rijk aan vec.

De sterkte der be vol king is ± 75000 zielen, zij behoort tot den Bogineeschcn stam en spreekt Bogineesch. De regeeringsvorm is als die van Bond. De macht van den datoe of vorst wordt beperkt door 7 kiesheeren, onder wie vier, die groote kiesheeren heeten en den titel van p a- n g e p a dragen, altijd van vorstelijke afkomst moeton zijn en mode recht hebben op den open- vallenden troon, een recht dat de kleine kiesheeren, pabitarja, niet hebben. In 1824 was do vorst van Sidenring een der groote kiesheeren van Sopping jovergens telde Sopping in 1840 kroonvazallen. In 1824 is Sopping tot het Bong- gaaisch contract toegetreden, heulde evenwel later, ook in 1859, met Bon6; na de onderwer- ping van Bone is in 1860 met Sopping een nieuw contract gesloten, dat in 1867 hernieuwd en bij het optreden der tegenwoordige vorstin bevestigd is. De verhouding van Sopping tot het Gouv. van N.-I. wordt thans beheerscht door de korte ver- klaring. De voornaamste plaatsen zijn Wattan- sopping, de hoofdplaats in het W., Barae in het

O. , het verblijf der vorstin, Piseng, Tadjoen-joeng, Akampeng en Mare-Mare. Deelen van . . . Sopping zijn Mario ri awa en Mario ri wawo.

SOR (GOENOENG). Zie SINAKOB. 厂 考
SORBET, SERBAT (JAV.), SARBAD (SOEND.). /, ' < Eene verkoelende, verfrisschende drank. Meest- al wordt een bepaalde soort bedoeld, nl. een af- trekkel van een licht geelbruin poeder, dat ook serbat heet en bestaat uit tjabe djawa (JAV.), kruid nagelen, notemuskaat, karclenom, poe- tjoek (JAV.), gember, sereh, de vruchtenschil van djeroek poeroet (JAV.), peper en kaneel. Van dat poeder wordt ook een stroop bereid voor den ha nd el.

SORDAM. Zie MUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.
SOREANG. Controle-afdeeling en district van het regentschap en de afdeeling Bandoeng, resi- dentie Preangerregentschappen. De controlo-afdeeling heeft 4 districten, nl. Soreang, Bandja- ran, Tjiwidcjen en Tjililin. Het district heeft eene oppervlakte van 70 K.M.² en telt 3 onderdistrict- ten met 29 desa's. Vroeger (voor 1913) heetten controleafdeeling en district: Kopo, naar eeno desa op ± 3 K.M. van Soreang gelegen. Op de hoofdplaats Soreang zijn de controleur en het districtshoofd gevestigd en is sinds 1912 een land- bouwcurcus geopend.K

SORGHUM SACCHARATUM Monch (= S. vulgare Pers. = Andropogon Sorghum var. saccharatum). Fam. *Oramineae*. Batari (MAL.). Een van de vcle vormen van de Gierst, met sui- ker-bevattende halmcn. Hier en daar om do zaden gekweekt.

SORGHUM VULGARE Pers. (*Andropogon Sorghum Brot.*), Fam. *Gramineae*. Djagoeng tjantel (JAV.), Djagong tjetik, Gandroeng (SOEND.), Gierst (NEDERL.). Hooge grasachtige pUnt met langc bladeren, in den Archipel gekweekt om de zwarte, glim monde vruchten, dio gegeten worden. De gedroogdo bloeiwijzen worden hier en daar als bezoms gebruikt. Jonge plan- • ten zijn vergiftig, omdat zo oen glucoside bevat- ten, dat in blauwzuren cn ovorgaen.

SORIK MARAPL. Vulkaan op Sumatra in de residontic Tapanocli ± 1° N.B., doch niet to verwarren met do Alarapi in de Padangscho bovon- landen. De Soik Mara] i maakt deel uit van een bergketen, die te volvolgen is van den Kalaboe tot

den Loebok Raja, met een strekking van Z. W. naar N. O. De hoogte werd door den Topografischen dienst op 2145 M bepaald. De hoogste top van den berg is spitslooppend en heeft een fraaien krater, die een bijna cirkelvormige opening heeft, waarvan de middellijn 550 M. is. Aan alle zijden dalen de wanden zeer steil in den krater af, aan de Oostzijde zelfs loodrecht. In den krater bevindt zich een meer, welks water melkwit ziet. Aan den rand zijn overblijfselen van Hindoe-begraafplaatsen aangetroffen, bestaande in verbrande metselsteenen en enkele stukken behouwen steen, sommige met inscripties. Naar het Z. zoowel als naar het W. gaan de hellingen van den Sorik Marapi op groote hoogten in die van andere vulkanen over. In het Z. is de Sorik Marapi n.l. door een rug van ruim 1700 M. met den Malintang, in het W. met den Sikadoedoek verbonden. Ten N. van den berg loopt een door het Gouvernement aangelegde weg, die Natal aan de Westkust verbindt met het dal van de B. Gadis. Het hoogste punt van dezen weg, 1260 M. boven de zee, wordt door de inlanders Hemelpoort genoemd. Over den rug, die den S.M. met den Malintang verbindt, loopt een weg, met een hoogte van ruim 1700 Al.; daardoor is het dal der Batahan, die op de Z. hellingen van den S. M. ontspringt met dat der B. Gadis verbonden. Wat de vulkanische werkzaamheid betreft, de S.M. verkeert thans in het sulfatarren-stadium. In de archieven der Hollandische ambtenaren ter plaatse, die tot 1830 teruggaan, is van een uitbarsting niets bekend. Evenmin heeft in 1892, toen deze streek door hevige aardbevingen geteisterd werd, een werkelijke eruptie van den S. M. plaats gehad; wel worden geweldige aardstoringen gerapporteerd, waardoor bejalvale reël bosschen ook de kampoeng Si-banggor op de O. helling van den berg gedeeltelijk werd bedolven, waardoor 160 menschen het leven lieten. Zie verder VULKANEN.

SORONG. Kampoeng op het eilandje Dom, gelegen in West Nieuw-Guinea tusschen Salawati en den vasten wal. Sorong heeft zooveel belang als handelscentrum, dat het door de booten der Kon. Paketvaart Mij. wordt aangedaan. De straat tusschen Dom en den vasten wal is diep en biedt over het algemeen een veilige ligplaats aan. Sorong is bewoond door lieden van drie der negen negorijen (zie NIE UW-G GINEA), t. w.: Masembr, Warfondee en Warwd. De bewoners zijn dus van Biaksche afkomst, maar toonen dit niet meer in de bouwde van hunne huizen. Allen zijn Mohammedanen.

SOSA. Landschap in het Zuidoostelijk gedeelte van Padang Lawas, residentie Tapanocli, verdeeld in Sosa djoeloe of Pomparan na IX en Sosa <ijae, Boven en Beneden Sosa. Het is een vlakke aan het gelijknamig riviertje, bronrivier van de Rokan Kanan, in het Noorden geheel en al onbewoond, overigens bewoond door Bataks, die echter voor een groot deel trachten voor Maleiers door te gaan. Het is zeer boschrijk en rijk aan boschproducten. De rijstbouw geschiedt hoofdzakelijk op droge velden.

Dit gebied werd het eerst in 1839 onder het Nederlandsch gezag gebracht. Het heeft zich echter na 1843, bij de opheffing van den post te Portibi, onafhankelijk beschouwd, en meende zich tegen het Gouvernement te kunnen keeren, hetgeen aanleiding gegeven heeft tot eene expeditie in 1855, met dit gevolg, dat het

hoofd van Sosa djae, met name Patoowan Ba-ngoen, beboet en verplicht werd den eed van trouw en gehoorzaamheid aan het Gouvernement van N.-I. af te leggen.

De bewoners lijden armoede, daar sawahs overal ontbreken. Het bestuur wilde verbetering in dezen toestand brengen en de landstreek economisch opheffen, door de bevolking aan te sporen tot den aanleg van sawahs en den aanplant van robustakoffie. Vermoedelijk onder invloed van het langen tijd onafhankelijk gebleven Daloe Daloe, dat tot het Gouvernement Oostkust van Sum. behoort, toonde de bevolking neiging tot tegenstand en verzet, terwijl het binnenland der belastingen met moeilijkheden gepaard ging. Besloten werd met 1 Januari 1916 te beginnen met den sawahbouw en in 1917 den ladangbouw geheel te verbieden. Een vrij goede karreweg voert van Zuid Padang Lawas.

SOSOPAN. Bataksch landschap in Padang Lawas, residentie Tapanocli, behoorende tot het bergachtige bronengebied van de Baroemoen-rivier en wel van de belangrijke bronnenrivier Aek oeloe Aer. De grond is er zeer vruchtbaar, het land zeer boschrijk. In die bosschen wordt, behalve verschillende boschproducten, veel kaneel in het wild gevonden, ofschoon deze bonnie ook worden aangeplant. Door het landschap loopt een vrij goede verbindingsweg tusschen Padang Sidimpoean en Si Boehoean. In het dorp Sosopan is een goede pasanggrahan.

SOTJA. Desa met Gouvernementscultuur-tuin in de afdeling en het regentschap Bangkalan der residentie Madoera, ongeveer halwege Kamal en de hoofdstad Bangkalan gelegen.

SOTO (CHINEESCH). Een watrig afkooksel van de runderpens, dat door inlanders veel gegeten wordt.

SOTO. Zie VAARTUIGEN.

SOULAMEA AMARA Lam. Fan). *Siuirubn-ceae*. Penawar pipis, Sociamoc pohon (TERN.). Heester of boom, in de nabijheid van do kust voorkomend, bekend om den bitteren smaak van alle deelen, vooral van wortels vruchten. Deze laatste zijn een bekend middel tegen cholera en plcuritis. Ook tegen koorts zijn de vruchten een bekend inlandsch-middel.

SOWSI (Kci-c'li). Zie MA NOEK MANJEU-SEUP.

SPAAN (ADRIANUS JOHANNES). Geb. 11 Maart 1840, studeerde aan toenmalige K. A. te Delft voor O.-I. ambtenaar en vertrok in die functie in 1860 naar Indie. In 1867 (na zijne bevordering tot contr. lekl.) werd hij met contr. Valek benoemd voor de res. Bantam in de comm. tot onderzoek naar de rechten der bevolking van Java en Madoera op den grond. Reeds het volgende jaar verscheen het bekende Bantamsche rapport (in druk uitgegeven in 1871), waarmede Spaan voor goed zijn naam vestigde. Na een 2 jarig verlof wegens ziekte naar Nederland hierplaatst als contr. bleef hij in 1873 benoemd tot ass.-res. van Karang-Pandan (thans Wonogiri) en daarna tot ass.-res. van politie ter hoofdplaats Soerakarta. Een dergelijk rapport als het Bantamsche omtrent de rechten, die in de res. Soerakarta op den grond worden uitgeoefend, door Spaan bewerkt ingevolge Gouv. Besl. dd. 25 Oct. 1875, werd afgedrukt als Bijlage B van Jiet Eindresumé, III

gedeelte, Batavia, 1896. 15 Mrt. 1881 volgde zijne benoeming tot resident van Bantam. Tijdens zijn bestuur woedde aldaar in hevige mate do veepest en had in 1883 de groote uitbarsting van Krakatau plaats. 2 Nov. 1884 bevorderd tot resident van Soerakarta, verliet hij in 1890's lands dienst en vestigde zich daarna te *s-Gravenhage. In het vaderland vervulde hij o.a. de functie van be- stuurder van het Ind. Genootschap, Curator der Indische Instelling en van redacteur van de te uitgave dezer Encyclopedie. Hij overleed den 26n Dec. 1895 te *s-Gravenhage.

Zie ook R. A. van Sandick, Ter herinnering aan A. J. Spaan, Insulinde, te jaarg! 1896, no. 1.

SPAANSCH RIET. Onder dezen naam ver- staat men hier te lande steeds rotan ("rotting"). Zie CALAMUS en ROTAN. Het eigenlijk Spaansch riet komt van *Ar undo Donax L.*, een Z.-Europeesch rietgras.

SPAANSCH MAT. Zie MAT SPAANSCH. SPAANSCH PEPER. Zie CAPSICUM. SPAANSCH VLEEG. Zie MYLABRIS (DI. II, biz. 837).

SPAARBANKEN, SPAARKASSEN. Een der karaktertrekken van den inlander is zorgeloos- heid. Meer werken dan noodig is om hot I evens- onderhoud voor zich en zijn gezin. gedurende den dag zelf te verdienen, doet hij in den regel niet. In dagen van overvloed, d. w. z. in den oogsttijd, vergeet hij spoedig de kommer en ellende, die hij nog kort geleden moest doorstaan. Wat hij niet direct noodig heeft, verspeelt of verkoopt hij aan onnutte dingen. Komt dan de tijd, waarin niets te verdienen valt en heeft hij niets om zijn honger te stillen, dan neemt hij zijn toevlucht tot leenen, gewoonlijk tegen hooge rente en zeer moeilijke voorwaarden van aflossing. Hij verkoopt of ver- pandt alles wat hij bezit en valt zoodoende in han- den van woekeraars, die er in Indie ontelbaar reel zijn. In de laatste 20 jaren is hierin veel ver- betering gekonien, door het scheppen van gelogenheden om credit te verkrijgen en om te spare n, als ook doordat eindelijk het besef bij den inJu nder gaat ontwaken, dat het bezit van geld hem nuttig kan zijn. Tervijl vroeger veelal railing in natura j)laats vond, komt gaandeweg geld de plants aJs ruilmiddel innemen ook onder do inlanders.

To(h kost het den inlander nog mocito zijn vr(t-s voor beatcling of voor in verlegenheid zijnde familieleden te overwinnen en. zijn geld toe te ver- trouwen. aan spaarbanken of spaarkassen. Ook ontbreekt het hem nog vaak aan sociaal govoel.

Jil alles in aanmerking nemende moot het ver- wondering wekken, dat voor het begin van do 20ste eeuw zoo weinig is gedaan om den inlander gelegenheid te geven tot sparen en hem daardoor tot spaarzaamheid te prikkelen en te lceren zor- gen voor de toekomst.

Wel werden in het begin van do 2e hclft dcr vo- lge eeuw op de drie voornaamste plaatsen van Java, H paar bun ken opgericht, nl. te Semarang in 1853, Batavia in 1857 en Soerabaja in 1859, maar hoevel niemmd uitgesloten is, worden dezo in- stellingei bijna uitsluitend door Europeanen ge- liruikt. Deze banken hebben haar ontstaan te danken aan de stichting in Indie van departemen- ten der Nedcrlandscho maatschappij , /lot nut van t &lgmeen", waartoe tijdens het bestuur v&n den G.- G. Duym&cr van Twist (p. m. 1851) werd overgegaan. Dezo genootschappen zijn groot-

tendecls sedert lang te niet gegaan; te Soerabaja bestaat het „Nut" echter nog en de spaarbank al daar is nog steeds onder zijn beheer, terwijl die te Batavia en Semarang zelfstandig zijn blijven be- staan.

Later kwamen ook spaarbanken tot stand te Padang (1879) door de zorg der plaatselijke Vrij- metselaarsloge, en te Makasser (1875) op initia- tief van eenige vrymetselareh in samenwerking mot andere ingezetenen.

De genoemde grootere en ook de kleinere (zie lager) Indische spaarbanken beoogden, venals de Europeesche, een zuiver philanthropisch doel: den minvermogende voor kleine, bij andere gldkan- toren moeilijk te plaatsen besparingen, een veilige gelegenheid tot bewaring aan te bieden en die gelden zooveel mogelijk rentegevend te maken. In tegenstelling met de Europeesche banken ver- den de aan de Indische instellingen toevertrouwde gelden aanvankelijk niet belegd in staatsfondsen, maar op hypotheek, in disconto en beleming (ook van handelsartikelen). De Semarangsche bank gaf zelfs, tot een vrij aanzienlijk bedrag, gelden uit onder persoonlijken borgtocht. In later jaren is men ook moeten overgaan tot belegging in staatsfondsen.

Voor 1877 was er bij de banken geen rentegevend maximum bepaald, waardoor dikwijls groot- tot sommen aan haar werden toevertrouwd en de instellingen fettelijk ontardaarden in kosteloze ad- ministratiekantoren. Toen vooral in het tijdvak 1870 —1876 het kapitaal der banken aanzienlijk begon aan te groeien en de gelegenheid om de gelden winstgevend te maken meer en meer begon te ontbreken, were! in 1877 door de Bataviasche bank de maximum-inleg bepaald op / 2000 en de aan haar toevertrouwde kapitalen, van grooter bedrag aan de inleggers teruggegeven. De meeste andere spaarbanken hebben sedert dit voorbeeld gevolgd, terwijl vrij algmeen de regel geldt, dat voor 6en gezin de op verschillende ho of den belegde gelden te zamen het maximum van / 2000 niet mogen overschrijden. Do minimum-inlegbedraagt / 1,—. Het rentecijfer wordt naar gelang van de uitkomsten van het vorig jaar, voor elk jaar op- nieuw bepaald. De terugbetalingen geschieden terstond bij aanvraag, mits het bedrag niet meer dan / 100 beloopt; in welk geval de bank het recht heeft om eenigen tijd — in buitengewoon gevallen zelfs tot 6 maanden — met terugbetaling te wachten.

In 1891 word te Soerabaja opgericht de „I n- c a s s o- s p a a r- e n h u l p b a n k" en in 1895 te Batavia do „A l g e m e e n e S p a a r- e n d e p o s i t o- b a n k".

Do in Dec. 1892 to Medan gevestigde „D e l i- s c h e s p a a r b a n k" werd in 1897 opgeheven.

Op initiatief van den zendingleeraar Kruyt kwam in 1888 te Modjowarno (Soerabaja) een spaarbank tot stand uitsluitend voor inlanders, maar — en (lit verdient waardeering en maakt het voorbeeld van den zcndcling te sympathieker — zonder onderscheid van godsdienst. Deze bank is in 1917 opgeheven en de daarbij belegde gelden zijn overgegaan naar de I n c a s s o- , S p a a r- e n I I u l p b a n k te Soerabaja.

Op hot voorbeeld van Kruyt richtto do zende- lingleeraar Kroemer in 1897 te Kendalpak (Pa- soeroean) een soortgelijko spaarbank als die te Modjowarno op.

Ongveer op dezelfde wijze werkt de te Menado

gevestigde spaarbank „M i n a h a s s a . Reeds in 1894 bestonden plannen tot oprichting dezer instelling; ze kwam echter eerst in 1896 tot stand. Onmiddellijk bij hare oprichting bleek, dat ze in een bepaalde behoefte terugzag. Deze nuttige instelling kon zich meer en nicer verheugen in de sympathie der inlanders, die er ruini gebruik van maakten. Hoewel speciaal voor inlanders opgericht, worden toch Europeanen niet geweerd, aangezien daardoor het kapitaal grooter wordt en zoodoende een behoorlijk rente kan worden uit-gekeerd (4 a 5 %). In verschillende plaatsen (15) buiten Menado werden gedelegeerden gevestigd.

De Am bon sc he spaarbank had spoedig na haar oprichting (1896) te kampen met zeer groote moeilijkheden, welke veroorzaakt werden door de hevige aardbeving, die het eiland in dat jaar teisterde. Wei bl even de bij de spaarbank verhypotheceerde panden vrijwel gespaard, maar en uit vrees en uit gebrek ontstond er haast een zg. „run“ op de bank en werd een groot gedeelte der gelden teruggevraagd. Deze spaarbank is om-gezet in een soort van afdelingsbank.

De S p a a r - e n l i u p b a n k in 1894 te Buiten-zorg opgericht voor het personeel van de Algemeene Secretarie, werkt, evenals die in 1897 te Bandoeng voor het personeel der Staatsspoorwegen tot stand ge- komen, meer als hulp- dan als spaarbank. Het- zelfde kan gezegd worden van Vereenigingen van Inlandsche ambtenaren te Mpdjokertp _en Sidhoardjo, de eenige overgeblevenen van zoovele van dergelijke instellingen, welke in den loop der tijden na een meerendeels kortstondig bestaan te gronde zijn gegaan.

De in 1914 door den heer J. Dinger to Wlingi (Kediri) opgerichte „L e e n - e n i n l e g b a n k Wlingi“ is eveneens meer als hulpbank be- doeld.

Als eigenlijke spaarbank noemen v'ij nog de Bandoengsche spaarbank in 1903 opgericht.

De eveneens te Bandoeng in 1915 opgerichte N. V. De E r s t e Nederlansch- Indische spaarkas (verkort De N. I. S.) neemt een bijzondere plaats in.

In het algemeen kan men zeggen, dat de Indische spaarbanken niet met den tijd zijn medege- gaan, waardoor zij zich niet hebben kunnen ont- wikkelen als de spaarbanken in Europa.

De incasso-, spaar- en hulpbank te Soerabaja nam voor eenigen tijd een proef met het in leen verstrekken van spaarbusjes, welke op geregelden tijd werden opgehaald, maar deze proef is inslukt.

De ontwikkeling der Indische spaarbanken sedert 1913 kan blijken uit het hieronder volgende Btaatje:

		; .		dtaI	
1913	1914	1915	1916	1917	1918
1913	1086	3666	5925	3776	3931
1914	844	3120	(4964)	2992	3202
1915	880	2571	14250	3634	3994
1916	966	3140	3834	14350	5137
1917	1042	3758	: 5272 :	6721	805883 ?
					■57

Dit go eft n.l. de bedragen aan, welke gedurende de jarea 1913 tot en mot 1917 bij de 9 voornaamstc spaarbanken zijn ingelegd. In het begin van den wereldoorlog liep het bedrag der inlagen plotseling sterk terug, om in '16 en *17 weer sterk op te loopen. Dit laatste hield ook verband met het feit, dat toen bij de afdelingsbanken (zie lager) en groote bankinstellingen de gelegenheid, om gelden te beleggen tegen booger rente, dan de spaarbanken uitkeeren, minder gemakkelijk was.

De inlander maakt weinig gebruik van de spaarbanken, in dit artikel bedoeld; wil hij spaar- en, dan wendt hij zich meer tot de postspaarbank en de afdelingsbanken. De spaarbanken tellen ondr haar inleggers wel Vreemde Oosterlingen (vooral Chineezen), maar voornamelijk Europeanen.

Bijzondere vermelding verdient de in 1897 tot stand gebrachte Poerwokertosche Hulp-, spaar- en landbouwcredietbank, zoowel om het nut, dat die instelling in beperkten kring sticht, als omdat de goede werking der bank do Regeering er toe heeft geleid den toenmaligen ass. res. De Wolff van Westerrode, aan wien het suc- ces der Poerwokertosche bank voor een groot deel te danken was, op te dragen een onderzoek in te stellen naar hetgeen van Gouvernementswege kon worden gedaan tot bevordering van de oprichting van landbouwcredietbankcn.

Mede door bedoeld onderzoek is het Volkscredietwezen sedert 1904 een onderwerp van Regeeringszorg. Terwijl voor dat jaar het verleenen van hulp en het geven van gelegenheid tot sparen geheel aan het particulier initiatief werd overgela- ten, zijn sedert van Regeeringswege of met Regeeringssteun vele volkscrediet- tevens spaarbanken tot stand gekomen, welke men kan ver- deelen in:

1. dorpsrijstcredietinstellingen;
2. dorpsgeldcredietinstellingen; deze spaar- en credietinstellingen, ten behoeve van ingezetenc vangehuchten, dorpen of vereniging van dorpen, worden gaandeweg do gewone crdicit- en spaarinstellingen van de kleine landbouwers, id ci no handelaren en nijvcror;
3. regentschaps-, afdelings- en gewestelijke banken, oorspronkelijk bedoeld als onderjinge spaar- en hulpbanken van inlandsche landsdienaar (pryaj^banken), maar gaandeweg geworden algemeene spaar- en credietinstellingen, hoofdzakelijk voor de inlandsche bevolking en voor de dorpsbanken, maar ook voor niet-inlanders.

Zie voor verdere bijzonderheden omlrent deze banken bij VOLKSCREDIETWEZEN; voor do van Gouvernementswege in 1897 ingestelde Postspaarbank zie: POSTSPAARBANK. W.F.G.O.,

SPANJAARD(Dr. JACQUES). Geb. to Haarlem 6 Juli 184G uit hot huwelijk van J. G. Spanjaard, laatstelijk secretaris van do Algemeene Rekenkamer en A. E. Arntzenius. Na eerst aan de Rijksinstelling voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden, later aan de Gemeentestelling voor onUerwijs in do taal- land- en volkenkunde van Nederlansch-Indie te Delft te hebben gestudeerd, doet }ijj in 1867 het grootambtenaars-examaan voor den Indischen dienst en vertrok nog in hetzelfde jaar naar No- derlansch-Indie. Mot verlof wegens ziekto in he: laatst van 1868 bier te lande teruggekeerd, werd hij den 15en Januari 1869, ter vervanging van Mr. D. Koorders, benoemd tot tijdelijk leeraar

in de Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië aan d' Magalhaes (Magellaan), Portugees van geboorte, Indische Instelling te Delft. Den 21en Juni 1511, maar, te weinig geteld in eigen land, in 1517 naar daaraanvolgende definitief a Is zoodanig aangesteld, Spanje getogen, grootscho plannen met zich om werd hij bij besluit van 6 Juli-1872 benoemd tot dragend. Onbekend met de onderlinge ligging van? hoogleeraar en, na het overlijden van Prof. J.J. Azi's Oosten en Amerika's Westen en vermoedende, Meinsma, den 8en October 1886 Lot hoogleeraar-zooals velen zijner tijdgenooten, dat do Oudo wereld directeur der genoom de onder- wijsrichting. Dit zich veel verder Westwaarts uitstrekke dan het geval ambt werd door hem bekleed tot aan do opheffing der is, meende hij, dat de Molukken betrekkelijk dicht bij Indische Instelling met } Januari 1901, welke de Westkust der Nieuwe wereld waren gelegen en dus opheffing voor hem een zware slag is geweest. Tot zijn van Europa te bereiken zouden zijn in Westelijke dood bleef hij verder ambtelooos ; hij overleed 7 Nov. richting, dus dm Zuid-Amerika heen, even goed als 1910 te s'-Gravenhage. Een groot deel van zijn werk- langs den weg om Kaap de Goede Hoop. Maar was dit zaam leven heeft hij gewijd aan de bevordering van alles zoo, dan was twijfel gewettigd, of de Molukken den bleef der voormalige Indische instelling. Van de lagen binnen de Portugeesche wereld. Hoe dit zij, De commissie voor het afnemen van de exa- mens van Magalhaes wilde beproeven, de Specerij-eilanden te cand. Ind. ambtenaar maakte hij vele jaren a Is bereiken op een tocht Westwaarts. In Portugal vonden secretaris deel uit, terwijl hij alsid van het Kon. Inst. zijne denk- beelden geehe instemming, immers, men voor T.L. en V. en het Insti ut Colonial International, zou den tocht mocton doen over Spaansch terrein ook, zich bleef wijden aan de studie van koloniale De Magalhaes gaat naar Spanje, waar zijn plan nader vraagstukken. Met Prof Mr. P.A. v.d. Lith bewerktelij wordt beraamd en in vervulling raakt, niet- „De Staatsinstellingen van N.-I. 1871", en schreef tegenstaande Portugeesche tegenwerking. In opstellen in verschillende tyd- schriften, waarvoor zie September 1519 vertrokken onder zijn bevel 5 Repertorium op de Koi. literatuur. Spaansche schippen van San Lucar. Een es van zoo

De Seuaat der Rijksuniversiteit te Utrecht be- cerste reis rondom de wereld vol brengen, de reis, noemde hem den 20en Januari 1894 honoris causa tot, welke beschreven is geworden door een der doctor in de Staatswetenschap. tochtgenooten, den Italian Antonio Piga- fetta.

SPANJAARDEN IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL. Ruim een jaar na zijn vertrek had De Magalhaes do (DE) De koloniale expansie van Europa op het eind naar hem genoemde straat ten Zuiden van Amerika der 15e eeuw was die van het Iberisch eiland, van bereikt. Met grootce gevaren had hij haar bezield en na Spanje en Portugal. De loop der gebeurtenissen had het lang zwalke daarna over de Grooten Oceaan kwam Westen (Ameri- ka) aangewezen tot een terrein voor hij met nog drie schepen bij de Phiippijnen. In een het land der Grandes ; het Oosten (Afrika on Azie) tot door zijn optreden uitgelokt gevecht verloor hij den een gebied voor het volk van Hendrik den Zeevaar- 27en April 1521 op een der eilanden van die groep het der. De regeeringen van beide staten meenden mil het leven, met een aantal der zijnen. De feit der ontdekkingen of zg. ontdekkin- gren rechten overige Spanjaarden gingen in. twee schepen ten aanzien van do bezochte streken van Oost en West Zuidwaarts (Mindanao) en Westwaarts (Pelawan), te hebben verkregen. Beide zoelicten — tegenover Vandaar naar Burnei (Broenei), waar men al spoedig elkander — eon waarborg voor die pretentien in hare op vijandigen voet kwam te staan met den Vorst. Men becrachtiging door den Paus. Van blang is de keerde daarna, en wel langs de Soeloe-groep, terug beslissing, in Mei 1493 door Alexander VI genomen, naar Mindanao. Dit werd in Zuidelyke richting verla- waarbij een schei- dingslijn werd getrokken van poolten en over de Sarangani- en Siau-eilanden kwa- men tot pool, 100 njnjen (leguas) bewesten de Azoren en de de bcido schepen in November 1521 bij Tidore. Hier, Kaap- V< ; rdische eilanden, tusschen het Spaansche evenals door Djilolo en Batjan, werden de (wes- toljk) en het Portugeesche (oostelijk) gedcelto Spanjaarden goed ontvangen. Handel werd er der nieuw ontdekte werelden. gedreven en op het eind van 1521 ging een schip do

>(: ; vretis voor verwicklingen, welko zouden terugreis ondernemen. Deze vond plaats langs kunnen ontspruiten uit dezo voor die tijden vago, niet Bocroo, Timor en verder langs do Kaap do Goedo juist to preciscecrn, grensaanwijzing, leiddo tot Hoop. De andero der beide bodenis vertrok in April onderhandelingen tusschen de bcido mogend- heden van '6 volgend jaar van Tidore, maar moest door en tot het verdrag van Tordesillas van 7 Juni 1491, tegenwind en gebrek terugkcci'on. Do manschappen waarbij do demarcatie-lijn werd getrokken 370 leguas werden op oen Por- tugesch vaartuig van Ternate bowesten do Kaap-Verdischo eilanden. (<>k than naar Spanje terug gezonden, maar velen stierven op echter bleef het bezwaar be- staan, dat dorcis.

l)ulpn) (Idelen tot het bepalen der lengto onvoldoende Op Tidore bleef een Spaanscho factory. De wuren, om do scheiding juist vast to stellen. Dit zou Portugcezen hadden met lceode oogen do komst hunner con kwart ccuw later moeilijheden geven in Azie. Europeesch bureu gezien; nog meer hun blijven in de

i) o Porlugcozen hadden al spoedig na de ver. Molukken. Op het Iberisch schier- eiland zelf word do strijd oni de Molukken een belangrijc punt in het overging van Malaka, in 1511, de Stevens hunner diplomatiek verkeer. Rc- sultaten gaven schepcii gowend naar het Oosten van don Archi- pel onderhandelingen voorloopig niot; elk der twee partijcn bleof de Molukken plaatscn binnen haar wereldhelft. Inmiddels verliot in middon van 1525 besohouwdon — terecht ■— dezo eilanden, te liggen wrcldhelft. Inmiddels verliot in middon van 1525 opniouw een Spaanscho vloot het vaderland met bestemming naar do Molukken via Straat Magollaan, Slechts een dor schepen bereikte, in t' begin van 1527, daaraan twijfcklen. °nder hen do zoo merkwaardigo 1 Tidore. Zij wc-rdon daai* goed oatvangon, niette- Fernao do

genstaande het onvriendelijk optreden der Portugeezen van Ternate. Ook nu weder waren de Spanjaarden aan Tidore's vorst uiterst welkom.

-Had men de nieuwe vreemdelingen reeds gaarne op Tidore gezien, toen zij daar in 1521 waren gekomen: immers het eiland was een med edinger — in staatkundigen en commercieelen zin — van Ternate, dat zich aan Portugals zijde bevond; nu was er meer. Hoe langer hoe meer begoeden de Lusitanen gehaat te worden in de Molukken door hun optreden: hunne Europeesche concurrenten waren ook daarom welkom, vooral in het met Portugal krijg voerende Tidore en bij den vorst van Djilolo op Halmahera.

De Spanjaarden — weinig in getal, met slechts een schip — konden zich slechts met moeite staande houden, al dreven zij handel, o. a. met Bandanceezen, die hunne specerijen op Tidore brachten; *en al* zagen zij kans, in hun twisten met de Portugeezen, ook op Makjan vasten voet te krijgen. Op hunne onverschrokken tochten, om van de Molukken uit in Oostelijke richting Amerika weder te bereiken, werden een aantal eilanden verkend, o. a. de Noordkust van Nieuw-Guinea op verschillende Papoesche eilanden.

Maar hun rijk had spoedig uit. In October 1529 werden zij van Tidore door de Portugeezen verdreven. Zij begaven zich naar de Noordkust van Halmahera en moesten zich tegenover de Portugeezen verbinden, daar te blijven, tot nadere bevelen uit Europa, zonder de andere eilanden te bezoeken of verdere vijandelijkheden te bedrijven. In't begin van 1530 vestigden zich de overgebleven Spanjaarden — klein in getal — te Djilolo aan de Westkust van het eiland; in Augustus van dat jaar werd tusschen hen en de Portugeezen een vredesovereenkomst gesloten.

Intusschen had de Spaansche regering in Europa bij verdrag van 22 April 1529 voorloopig hare pretentien op de Molukken opgegeven tegen een geldsom door Portugal te betalen. De grenslijn zoude nu zijn 17° ten Oosten van de Molukken. De Spanjaarden zouden uit de Molukken worden teruggeroepen. Door allerlei omstandigheden verrieten pas in't begin van 1534 de enkele overgebleven Spanjaarden deze eilanden op een vaartug der Portugeezen. Het scheen, dat dezen nu althans van hunne mededingers bevrijd zouden blijven.

Lang duurde hunne gerustheid niet. "Al spoedig verschenen weder Spaansche schepen in de Molukken. Zij waren wel niet uitgezonden met de bedoeling binnen het Portugeesche gebied op te treden, maar de omstandigheden brachten hen daartoe. Zoo kwamen er in 1544 via de Philippijnen — ook reeds verboden terrein — weder op Halmahera. De eisch der Portugeezen, om terug te keeren werd beantwoord met de mededeeling, dat zij slechts noodgedwongen daar vertoefden en spoedig hunne stevens weder naar de Philippijnen zouden wenden. Ongelukkig trachten weder inlandsche vorsten, welke met de Portugeezen op gespannen of vijandelijken voet stonden, de andere Westerlingen in hun belang te gebruiken. Z66 de vorst van Djilolo, z66 die van Tidore. Na eenigen tijd in eerstgenoemd rijk-je te hebben vertoefd, staken de meesten der Spanjaarden in April 1544 naar Tidore over. Een vredelievende verhouding bleef voorloopig bewaard. Meerdere eilanden in de buurt werden door de Spanjaarden, welke voeren tusschen de

Molukken en Spaansch Amerika, verkend. Nieuw-Guinea werd zelfs zoogenaamd in bezit genomen in 1545. Maar ook nu duurde hun zijn in deze streken niet lang. In October 1545 werd hun door de Portugeezen, die in hunne handelingen strijd zagen met het verdrag van 1529, de keus gelaten, de Molukken te verlaten of zich vijandelijk te zien aangetast. Zij kozen het eerste en in begin van 1546 vertrokken de overgeblevenen via Malaka naar Europa.

Toch gaf Spanje het Oosten niet op. De lust om te ontdekken wat daar nog niet bekend was, de ijver tot Kerstening, de zucht tot machtsuitbreiding, de hoop op handelswinsten, dit al les prikkelde hen tot nieuwe pogingen, om van Spaansch Amerika uit Azie te bezeilen, te verkennen, er vasten voet te krijgen. Een vloot, in November 1564 uitgezonden, bereikte in Februari van het volgend jaar de Philippijnen, die thans voor Spanje's kroon niet alleen met woerden in bezit genomen, maar waar de Spanjaarden zich vestigden en zich staande hielden, 66k tegen de Portugeezen uit de Molukken. *Vandaar uit werden andere eilanden in den omtrek bezocht: in 1578 en 1580 kreeg men met Broenei vriendelijke aanrakingen, in't laatste jaar werden betrekkingen aangeknoopt met de Soeloe-eilanden.

De Spanjaarden waren dan ook nog op de Philippijnen gevestigd, toen in 1580 Portugal met het nabuurrijk werd verenigd. Door deze gebeurtenissen de verhouding tusschen de Portugeezen en Spanjaarden in het Oosten geheel anders geworden dan v66r dien tijd: nu toch konden de laatsten hunnen voormaligen concurrenten hulp bieden in de moeilijke tijden, welke zij op de Molukken beleefden, in die dagen om een twintigtal jaren later, toen de Nederlanders daar waren verschenen. Wat dan ook gebeurde. (Zie het artikel PORTUGEEZEN IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL). Toch bleef de onderlinge naijver, vooral op handelsgebied, tusschen de vertegenwoordigers der beide zusternatiën bestaan. Een niettegenstaande het Portugesch Oost-Indisch Oosten door Spanje bij de vereniging aan Portugal was gegarandeerd geworden, bleken de Spanjaarden niet afkeerig van de Philippijnen naar de Molukken over te steken 66k in eigen belang.

In Mei 1605 werden de Portugeezen door de Nederlanders uit Tidore — hun zetel op de Molukken — verdreven. Zij zochten weder heul en troost bij de Spanjaarden. Deze zagen natuurlijk zeer goed in, welko belangen voor Portugal niet alleen, maar ook voor Spanje, op het spel stonden bij het voortdringen van de Nederlanders in het Oosten. Gaarne werd daarom hulp verleend. In Februari 1606 — in het jaar, waarin de Spanjaard Do Torres de straat doorvoerde en daardoor den eilandenvorm van Nieuw-Guinea constateerde — vertrok een vloot uit de Philippijnen onder bevel van den gouverneur der eilanden, Pedro Acuna, zc; f; cn, daar de Nederlanders zich niet op Tidore hadden versterkt, kwam het eiland geniakkelijk in de macht der Spanjaarden (1606). Deze nu gaven het niet terug aan de Portugeezen, maar bleven thans zelf daar gevestigd.

Onze Oost-Indische Compagnie heeft dan ook gedurende ruim een halve eeuw in de Molukken met hen rekening moeten houden. In 1606 kwa-

men de Spanjaarden niet alleen zich vestigen op Tidore, maar ook op Ternate, waar zij o.a. Gamoeelma bezetten, terwijl de onzen o. a. Jfjalajpc in bezit namen op voorstel van den toenmaligen Sultan (1607). Ook op omliggende eilanden vcr- kregen de Spanjaarden invloed, b. v. op Batjan, op Mak j an, op Halm ah era, op de Siau-, Sangi- en Tagoolandcilanden, op de Noordkust van Celebes, tot Tontoli toe. De kerstening dier stre- ken werd met kracht ter hand genomen: vooral de Jezuieten-orde maakte zich hier zeer verdien- stelijk.

Natuurlijk kan hier toe plaatse niet in bijzonderheden worden ingegaan op den strijd tusschen Nederlanders en Spanjaarden om de Molukken. Hoe krachtiger de eersten in het Oosten werden, hoe meer zij den invloed der laatsten beperkten; maar die invloed bleef in den eersten tijd van beteekeenis, niet het minst, omdat in de verwik- kelingen het succes niet altijd aan den leant der onzen was. Maar langzamerhand kon het der Compagnie weinig nicher schelen, dat de toch in het Oosten machteloze Spanjaarden in de Molukken bleven; hun zijn daar had zelfs een goeden kant, daar het de Ternatanen in be- dwang hield door middel van de Tidoreezen. De Ternatanen toch kan men veelal op de hand der Compagnie zien, de Tidoreezen op die der Spanjaarden. Uit sympathie zeek niet altijd: meestal slechts gedrongen. Vooral omdat het den inlander al heel spoedig bleek, dat de Europeaan in de eerste plants eigen voordeel zocht en pas dat van zijn bondgenoot, wanneer aan eigen belang voldaan was. Zoo was de inlander hedrogen in zijn hoop, den Europeaan te kunnen gebruiken ten bate van eigen wnschen en zag hij, dat die wnschen niet go ba at werden door hun krijg onderling. De nauwer tusschen de inlandsche vor- sten verbleekte eenigermate bij (lit licht, waarin IX'iden zagen, dat de Europeaan de vijand was. Jsn dikwijls moesten zij door de Nederlanders en Spanjaarden tot den krijg worden aangezet: doze t-x h zagen hun belang gediend, vooral do Neder- lan<l-Ts, in de verzwakking dier inlandsche poten-

JCukele data. In JG08 werden de Spanjaarden <lo< r ons van Jfakjan verdreven; in 1609 werd Jjatjan aan de Spanjaarden ontnomen; het Twaalfjarig bestand werd in de Molukken niet tofgecpas. In n .1620 vcrlicten de Spanjaarden liiini^ vfiusterkte jlaatscn op 11 al m ah era.

Op Tidore en Ternate bleven zij zich liand- liaven, ook op de NoordkusL van Celebes, o.a. in Van de Molukken dreven zij con niet @naanzienlijken handel op Makassar, waar zij een handelskuntoor had don. Zoo was de toestand nog in 1648, tdci j de vrede van Munstor word geslo- ten. Maar hoe nicher (e Compagnie haar mono- polic wist door to zetten, hoe minder de Span jaarden opgewassen waren tegen de kosten, wlcdo de Mohikken voor lien na zich sleepten, zoncler (hM haaidelswinsten als vergoeding daartegen- over s ton den. Ook de verholing met do Coni- pagnio was niet steeds vriendschappelyk. In 1660 werden zij verdreven door de Nederlanders van do Noordkust van Celebes; in 1663 vertrokken zij yit Tidore en Ternate. Hun rijk in do Molukken, in den Alalcschen Archipel, had tiit.

Literatuur : S. Ruge, Geschiedte des Zeitalters <lr Entdeckungen; P. A. Tide, De Europceers
111 "en Malcschen Arcliipel (Bijdragen Instituut

T.-, L.- en V.kunde N.-Indie, passim) en de daar aangegeven bronnen en literatuur; Tiele—Hee- res, Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nder- landers in den Maleischen Archipel; Dagregisters van ^kasteel Batavia : A. Zimmermann, Die / Kolonialpolitik Portugals und Spaniens (Berlin, / 1.897) Az'an der Linden, L'expansion coloniale de rEspagne (Bruxelles, Lanierin, 1907) cnz.- J. E. H.

SPATHODEA CAMPANULATA Beauv. Fam. r Bignoniaceae. Snelgroeiende boom met roode bloemen, uit Afrika afkomstig, op Java veel als sierbooni en ook langs wegen gekweekt (o.a. veel in Bandoeng). De plant wordt vaak tulpenboom genoemd.

SPATHODEA MACROLOBA Miq. Fam. Big- noniaceae. Soengkai (MAL. FAD. BOVENL.). Kolos- sale boom van de Padangschc Bovenlanden, ook, maar minder algemeen, in de lagere bergstreken. Het hout is zeer deugdelijk, is bruinachtig wit van kleur, vast en dicht, fijn van vezel, en uit- muntend geschikt voor stijlen, balken en plan- ken. Ook maakt men er prauwen van.

SPATHOLOBUS FERRUGINEUS Bth. Fam.

Leguminosae. Akar sank an (MAL). Areuj sam- bangan, Kisambang konj ang, Tjaroelang (SOEND.). Klimmende heester uit de lagere bergstreken, welks dunne buigzame, sterke stengels een goet touw zijn. Het sap uit de stengels is een middel tegen verschillende vrouwenzickten. De ge- droogde stengelstukken worden op de markt verkocht als middel tegen hoest en bij koorts.

SPECHT. Specht en (Picidae) zijn klimvogels en liebben d erhalve voor zooverre zij vier teenen bezitten, t wco naar voren en t wee naai achteren gekeerd. Zij onderscheiden zich van de a nd ere klimvogels door den langen, slevigen snavel, de buitengeeinen lange tong, waarvan de hoorns ter weerszijden over den kop gelegen zijn, en de staart veeren, die meestal stijf en stekelig zijn. Zij hebben eene enormi groote geographische verbreï- ding, doch komon niev voor op Madagascar, in Australie cn Polynesia, in den O.-I. Archipel nie Oostelijk van Celebes en Flores. In hot g eh eel kent men thans van de eilanden van den archipel ruim 35 soorten, vertegenwoordigende 17 geslach- ten. De Spechten voeden zich met insecten en larven, die zij in het hout en de schors der boomen vangen, na daarin. gaten gehamerd te hebben. Onder de scoorten met st. Eiven, stekeligen staa tr cn by wie do ha Is niet merkbaar zijdelings samengedrukt is, komen in elcn O.- Indischen archipel de volgende voor: *Gecimts vittatus* van Su- inat rft en Java en *G. puniceus* van Nias, Sumatra, Java en Borneo ; *vittatus* heeft groeno vleugels, rood bij *puniceus*; beide hebben den bovenkop rood, doch bij *puniceus* eind igen de rood e nekveeren in een gele kuif; *vittatus* he woo nt de bosschen in de no bijheid van weiland, waar hij de mieren- hoopen plundert, waardoor de vogel een eigen- aardige sterke lucht van zich geeft. Een fraaie, hoofdzakelijk roodo soorb is *G. dedemi* van N.- SumMre. *Chrysophlegma miniatum* van Java heeft kop me' kuif, rug en vleugela karmijnrood, rug met gele dwarsbanden, kuif in nek geel met roed ; o)dezc soort gelykt-sterk *Chr. malaccense*, doch deze heeft, den rug olijfklevrig met onregel- mal ige zigzag streepjes van. geel, terwy de nek- kuif geen rood voortoont; deze vogel im gevonden op Sumat ra, B : inka en Borneo; een and ere soort *Chr. mentale* is alleen op Java to vinden, de rug is

olyfkleurig, kop donker olijfgroen met gels kuif, vieugels rood ; eene vierde soort *Ghr. mystacale*, slechts van Sumatra bekend, vertoont een goudkleurig olijfgroen aan de lie bovendeele, slechts voorhoofd en zijden van bovenkop zacht roodbruin. *Gauropicus JRafllesi* komt voor op Sumatra en Borneo; bo ven- en onderdeelen go ud kleurig olijfgroen, vieugels en staart zwart, wilt e vlekken op zijde van ' ' den buik ; kop bo ver-

ven op met lengde kuif scharlakenrood, zijden van kop en nek bezit slechts drie teenen. t wee naar voren en een naar acht eren gekeerd, eene ui zo nd ering bij de Specht en. Een veel kleinere vogel is *Dendrocopus analis*, de eenige represent. nt, van cl ib aan soorten zoo rijk geslacht; gemakkelijk te kennen aan den bovenkop, die karmozijnrood is, t erwijl rug, vieugels en staart zwart zijn met witte banden. Deze vogel is gebleken de misdadiger ie zijn, die op Java de koppen van de telegraafpalen doorboort of vol gaten hakt; aan d en Inspect eur Past eur danken wij deze waarneming ; de specht verwacht het brom men van de lijnen met de geluid en van insecten, en kapt de paal open acht er de lijnen, i~ in de hoop daar een prooi te vinden. Van het geslacht *lyngipictis* komen voor ons doel in aanmerking: *Iyngipicus aurantiiveniris*, slechts in Noord-Borneo gevonden, bovendeele breed gestreept met zwarb en wit, kop bovenop aschgrauw, achterkop en nek zwart, ter weerszijden van achterkop een scharlakenroode streep, wangen en hals wit, borst en buik oranje met bruinzwart gest reept; *lyng. -pi cat us* van N.W.-

Borneo, rug breed, wit met smaller zwarte band en, onderdeelen vuil geehvmet, zwarte langsstrepen, kop bovenop zwart, daarlangs aan achterkop t er weerszijd en een scharlakenrood c streep, waaronder een breede witte band tot aan d schouders, van af het oog gevolgd door een zwar-ten band; *lyng. grandis* van Lombok en Flores komt vrijwei overeen in kleuren met de volgende soort, doch is groot er; deze, *Iyn<j. auritus*, is bekend van Sumatra, Java en Borneo, bovendeele zwaribruin met witte strepen, kop bovenop bruin, voor de rest zijn kop en nek zwart, alleen langs zijde en van achterkop een scharlakenroode -r, , ' streep, wangen, kin en hals wit; *lyng. ramsayi* is een weinig bekende Specht van de Soeloe-eilanden, de eenige daar voorkomende, terwijl ten

slott e *lywj. temmincki* tot Celebes beperkt is en gekleurd is a Is volgt: bovendeele olijfkleurig grijs zwart e vena Is vieugels en staart met witt e banden, kop olijfbuin met aan elite zijde van den acit erkop een flinke held er scharlakenrood e pluim. *Lepocestes porphyromelas* van heL Ma lei -sche schiereiland wordt ook op Sumatra en Borneo gevonden, het is een veel grooter en minder somber gekleurde vogel dan de voorgaande, bovendeele purperrood, slechts de bovenstaartdekvederen somber zwart evena is slaarl; kop van voren bruin, naar achteren donkerder, t erwijl in den nek enkele zijdevederen *getopt* zyn

met held er karmozijn. Nergens dan op Java heeft men *Miglyptes tristis* gevonden, bovendeele zwart, zeer fijn met vuil wit gebancl evenals de goed ont wilkelde kuif. aan..... den achterkop, teugels in den nek smal, rood, buik zwart ; *M. gramvii-thorax* leeft op Sumatra, Nias en Borneo, koinl in uiterlijk veelovereen met *tristis*, en is van dezelfde grootte, doch heeft borst en buik met vuil witte banden; *J. I ukki* van Sumatra en Borneo, heeft

den kop uniform bruinzwart met een scharlakenrood o nekstreep, bovendeele vuil olijfkleurig, benedendeelen brviner, met b vuil witte banden fijn gest reept. Specht en zoo groot a Is con lijst er zijn *Micropternus brachyurtis* van Sumatra, Banka, Billiton en Java en *M. badiosus* uitsluit end van Borneo naar hoi schijnt ; zij onderscheiden zich in hoofdzaak doordat de eerste een rood e vlek onder ieder oog heeft, t erwijl bij *badiosus* het oog omgeven is door rood ; zij hebben. de bovend eelen rood bruin, al of niet met vuilwit gestreept, staart zwart ook met banden. Van *Tiga javanensis* ver ; elt Dr. Hagen, dat hij een aan de Oostkust van Sumatra overal voorkomende vogel is van de kust tot op het Toba-plateau ; zij vliegen meest bij paren, wordt er een geschoten dan sf cl^ de and ere zich als rad eloos aan en wijkt niet van de zijde van den gescliotene, niettegenstaande de tegenwoordigheid van den jager, zoodat deze uit med elijden een eind e aan het leven va n het dier maakt; *deze* vogel leeft op Java, Bali, Borneo en Sumatra ; de kleurverdeeling is deze: voorste deel van rug en schouciers pracht ig goudkleurig, stuit en rug voor de rest karmozijn, vlcugeldekveeren held er goud kleurig ohjf, donkere vieugels wit ge- vlekt, staart zwart, witte veeren aan buik en borst zwart omzoomd, voor- en achterhoofd en nekkuif karmozijn, ter weerszijden van den kop twee breede zwarte st repen. De vijf nu volge nd e geslachten bevatten Specht en met d ikken kop t e- genover den dunneren hals. Beperkt tot Java is *Chrysocolaptes strictus*, in kleurverdeeling sterk aan de voorgaande soort herinnerend, cvenwel de vogel is groot er, heeft steviger gebouwen, langer snavel en mist de witte vlekken op de vieugels ; *Chr. validus* heeft eene grootere verbrei'ling ; hij wordt n.l. gevondere op Java, Borneo en Sumatra ; voorrug geelwit, naar acitieren overgaandc in oranje en scharlakenrood op den stiiir, schouders en vieugels bruinzwart evenals staart, gezielit, kin en halszijden goudkleurig, bovenkop en nek met kuif, evenzoo alle onderdeelen karniozijnrood ; Dr. Hagen merkl op, dat zc nergens op Oost-Sumatra talrijk zijn, bijna ui(slui : end in de bosschen gevonden worden en bij paren leven ; zij zijn in het geheel niet schuw. Veel klincr zijn do soorten van he ge.slaclil *flemicercus*, waarvan *II. conreclus* slechts o) Java gevonden wo rd t, hij heeft voorrug en schouciers met ova)c of ecnigszins Jiartvormige zwarlo vlekken gczoonul mob wil; hierbij gevoegd, dat de kuif in den nek even- 8, Is de gchcele kop bovenop scharlakonrood zijn, doe* de vogel volkomcn kennen ; *II. sordidus* zic ; er juist. zoo gekleurd uit, behalve dat voorhoofd en bovenko)) vcrmiljoen rood zijn en nekkuif olijfgrys; deze vogel is op Sumatra, Banka en Borneo niet zeldzaam, op Oost-Suinat ra zelfs talrijk bij do afgestorven boomen op oude labaksvelden, eene levenswijze du\$ ongeveer als *concrelus*, die zich op vlakten op alleenstaande boomen houdt ; hij voedt zich met klcine zwarte mieren. Aan Celebes eigen zijn I. wee soorten van))ct ge- Blaclit *Microslictus*, *M. julvus* van Noord- en *M. vjallacii* van Zuid-Celebes, groote vogels me : kracJitigen snavel, beide bovendeele zwari, ook staart en vieugels, nek zwari me : witte punjes; bij *julvus* zijn alle onderdeelen vuilbruin, !<>)) on- bovenop en wangen karmozijn, bij *wallacii*, derdeelen wit er) bovenkop met nek en verlengde van ond erkaak karmozijnrood. Een eno rm groot c vogel is *II emilophus pulverulentus*. ken ba ar aan

* /

den langen, krachtigen snavel, zwart leikleurig vederkleed, op de ondercleven heeft iedere veder een lichte vlek aan den top, kop en nek groen-olijfkleurig met fijne witte puntjes, onder ieder oog een bleekroode vlek, kin en ha Is okerkleurig safiraangeel; hij houdt zich in valleien op en kan gemakkelijk gelokt worden door nabootsing van heG hakgeluid ; bekend 0.9. van Java, Sumatra en Borneo. Een bijna even groot e vogel is *Thriponax javensis* van Sumatra, Java, Banka en Borneo, te kennen aan de zwarL gekleurde bovendeelen, terwijl de onderdeelen vuilwit zijn en voorhoofd, kop bovenop evenals nekkuif kannozijnrood gekleurd zijn, 00k een breede streep achter de onderkaak vertoont deze fraaie kleur. Ten slotte nog een paar soorten, behorende tot de Spechten, met korten zachten staart, zonder stekelveren, hals niet ingesnoerd, normaal. Het zijn zeer kleine vogeltjes, de eene behoort tot het geslacht *Pi-cummus*. *P. innominatus* is de eenige representant in den ganschen Archipel en wel van Sumatra bekend ; de rug en schouders goudolijfkleurig, borst en buik witachtig geel met zwarte vlekken, kop olijfbuin, lange witte streep boven ieder oog ; deze weinige kenmerken zullen het vogelje in verband met de geringe grootte gemakkelijk doen ond erkennen van alle and ore Specht en. Een nog iets kleiner vogeltje is *Sasia abnormis* van Sumatra, Nias en Borneo; gemakkelijk te kennen aan de volgende kenmerken: bovendeelen uniform olijfkleurig, alle onderdeelen van kin tot onderstaartvederen oranje-rood-bruin, staartje zwart; men ziet hem zeld en op groot e boomen, meer op struiken en h eesters, pikt a Is de specht en aan de schors, klautert a Is de specht en en voedt zich met maskers van witte micren, tengevolge waarvan (lit vogeltje een onaangename geur bij zich heeft. Van de vorige kleine soort is deze terstond — be- halve reeds door de kleur — te onderkennen aan de merkwaardigheid, (lat zij slechts drie teenen heeft, waarvan natuurlijk een achterwaarts gekcerd is.

Specht en in het algemeen worden in het Ma-Jeisch pClatoek genoemd en in het Soendaneesch taludi. Zie verder TOEKIK en BALATIK.

SPECX (JACQUES). Geboren te Dordrecht ontrent 1585. Reeds in 1 GOG was hij in dienst door Conqi. te Firando (Japan) en werd in 1609 tot opporkoopinan, hoofd van de factorij aldaar beivnid (en was als zoodanig een van de eerste en voornaamste grond leggers van den handel met Japan), welke fundie hij waarnaar tot 1613 en daarna van J6J4—1621. Hierop vertrok hij naar Batavia, vercl in 1622 eerst tot President van Schepenen te Batavia, daarna tot Raad oxtro- ordinaris van Ned.-Indie en in 1624 tot comm, politick bij den Butaviaschen Kerkeraad be- nneem. Op horhaalden aand rang van HH. XVII die waarschijnlijk inlichtingen over den Japan- schen handel wixicht en) vertrok hij in 1627 naar Holland. 25 Oct. 1628 werd hij door de XVilen benoemd tot cersten ordinaris Raad van Ned.- Indic, waarop hij 25 Jan. 1629 naar Indie ver- t jok. Aldaar gearriveerd was Coen juist een dag fc voren o veiled en, waarop Specx onmiddellijk door den Raad van Indie provisioneel tot G.-G. werd gekozon en 25 Sept. 1629 als zoodanig op- tr&d. Die keuze werd door de Heoren XVII niet bekrachtigd, waaroni Specx 17 Mrt. 1632 werd t eruggeroepen. Den 7cn Sept. van clat jaar gaf hij hel bestuur aan zijn opvolger H. Brouwer over,

vertrok 3 Dec. naar hot vaderland en kwam aldaar aan in Juli 1633.

Specx aanvaardde onder weinig gunstige omstandigheden het bestuur Batavia werd nl van Aug 1629 af ten tweeden male doorMataram be- legerd, welk beleg echt er onverwacht werd afge- broken den 1en Nov. d. a. v. Behalve clat in Maart 1632 een „Nieuw reglement rakende de generale directie en beleytover deregering in Indi W, door heL Opperbestuur in Nederland werd vast- gesteld, kenmerkte de regering van Specx zich niet door bijzondere gebeurtenissen. Bij zijn af- treden werd hem door de Chineesche burgers van Batavia een gouden gedenkponning aangeboden, uib dankbaarheid voor de door hqp' tijdens zijn bestuur genoten bescherming. Zie'raji Rhede 早/戸 d. Kloot. De Gov.-Gen. en Comin.- Gen. enz., ⁵s Gravenhage 1891.

SPEELMAN (CORNELIS). Geboren te Rotterdam, 3 Maart 1628, zoon van J. C. Speelman (koopman te Rotterdam) en H. H. Witters. Op jeugdigen leeftijd vertrok hij als assistent*, in dienst der O.-I. C. naar Indie, kwam te Batavia in 1645 en werd achtereenvolgens (in. 1648) tot boekhouder, (1649) tot onderkoopman en (1652) tot koopman bevorderd. In 1657 volgde zijn benoeming tot boekhouder-generaal van Ned.- Indie en twee jaar daarna tot kapitein over de compagnie pennisten te Batavia en president; van Chineesche boedmeestren. In 1661 werd hij schepen van Batavia, vervolgens den 12en Juni 1G63 aangesteld tot Gouverneur endirecteur van Coromandel, welk ambt hij tot Sept. 1665 waarna, waarna hij naar Batavia terugkeerde. In 1G66 werd hij als admiraal en superint end ent naar Makasser gezonden, behaald e aldaar een groot o overwinning en sloot 18 Nov. 1667 het zgn. Bongaaisch contract (zie op dien naam, zoomede BONI, GOWA en MAKASSER); in dat jaar (1667) werd hij tevens benoemd tot Comissaris over Amboina, Banda en Ternate en vervolgens tot Raad extraordinaris van Ned.- Indie. In 1609 wedenoin als admiraal naar Ma-kasser afgevaardigd, bracht hij dat rijk tot vol- komen onderwerping, tot belooning waarvoor hem het volgend jaar een gouden keten met medaillc goschonken werd. 23 Maart 1671 volgde zijn benoeming tot ordinaris Raad van Ned.- Indie; een jaar daarna zien we hem benoemd tot- admiraal van een vloot tegen de Franschen, ter- wijl hij in Dec. 1G76 als opperbevelhebber naar het oorlogstoonel op Java's Oostkust werd ge- zonden, waar hij wederom groote blijken van zijn voldhoorslalont gaf. Op het laast van 1077 naar Batavia teruggeroepen, werd hij 18 Januari 1678 benoemd tot Eersten raad en directeur-generaal van Ned.-Indie en mot zeer veel eer bij zijn aankomst te Batavia ontvangen. In hetzelfde jaar word hij tevens tot President van he. college van schepenen te Batavia aangesteld. 29 Oct. 1680 volgde zijn benoeming tot Gov.- Gen., terwijl hij 25 Nov. 1G81 (ter vervanging van R. van Go ens) in functie trad.

Tijdens zijn bestuur als G.-G. werd de Sultan van L'crnit 0 tot ond erwerping gebracht en stond deze d hnden, tot dat rijk behoorende, in vollen eigendom aan do Comp. af. Overigens is deze periode wel do meest rustige in hot veel bowogen loven van Speelman, den man die in allo op- zichten, in hob civielo zoolook als in het militaire, aan do Comp. uilstekende dieisten heeft bewe-

zen. Hij overleed den 11en Januari 1684 in he ; kasteel Batavia. De begrafenis geschiede me : grooten luister, en kostle de voor dien tijd onzaglijke som van 131.400 rijksd. In 1658 was Speelman te Bxtavia goliuwd me; P. M. Wonde-raer, dochter van S. Wonderaer, ontvanger-generaal van Nei.-Indie, ui§ wells huwelijc oen zoon sroot, Mr. J. Specimen, overleden in Holland den 4en Juni 1686. (Zie M. A. van Rhede van der Kloot, De Gov.-Gen. en Cb/mm.-Gen., % Gravenhagc 1891).

SPEELWIJK. Fort, in 1684 gebouwd bij de hoofdpla,ais des Sultana van Bantam; zie BAN-r.TAM deel I, bl. IGej^VoSh, Java, 2o dr. II, 221.

SPELEN. De wijze waarop een volk zich vermaakt en de uren besteedt, welke niet aan den dagelijkschen arbeid of voor rust bestemd zijn, is een uitnemende maatstaf, om zijn geaardheid en de mate van zijn ontwikkeling en beschaving te leeren kennen. Geen wonder dan ook, dat in alle werken en geschriften over volkenkunde beschrijvingen en beschouwingen van spelen en vermaaken worden gegeven.

Het is daarom nitst mogelijk, om kennis te nemen van alles wat over dit belangrijke onderwerp, voor zoover Nederlandsch-Indie betreft, is geschreven. Daartoe toch zou moeten worden bestudeerd het grootste gedeelte van de literatuur over Indie, zoolve de zuiver ethnographische werken, als de tailooze reisbeschrijvingen.

Behalve dat de spelen ons de ontwikkelings-geschiedenis van een volk kunnen leeren, kunnen zij soms ook dienen tot bewijzen van de verspreiding der rasseu. In de speeltijnen vinden wij soms "survivals", die tot verrassende ontdekkingen hebben aanleiding gegeven op ethnographisch gebied. Hiervoor zij verwezen naar het bslangrijke hoofdstuk "Survival in Culture", in Tylor's baanbrekend (zooals uitdrukt) werk „Primitive Culture" en R. Andree „Ethn. Paralleled".

In de volgende bladzijden. is bijeengebracht hefgegeen op het gebied der spelen het belang-rykste werd geacht. Voor het overige wordt verwezen naar de literatuur-opgaaf aan het slot van dit artikel, die ongetwyfeld nog aangevuld kan worden.

Onder spelen zouden ook kunnen grekend worden: ZANG, MUZ I EK, DANS, TOONEEL, het opgeven van RAADSELS en het zeggen van PANTOENS, waarvoor naar de desbetreffende artikelen wordt verwezen.

Hoewel, zooals nader zal blijken, de grens niet scherp is te trekken, heeft men de spelen gesplitstin die van kinderen en van v o i w a s s e n personen en van de laatste achtereenvolgens behandeld: kaartspelen, de spelen op de Chinesche toptafel, schaken, dammen, dieren-gevechten, steekspelen, spiegelgevechten en nog enkele vermaaken, die slechts in bspaalde streken van den Archipel voorkoinen.

Vooraf moge echter gaau een beknopt:

Historisch overzicht. O o s t-I n-dische Compagnie. Dat reeds bij het ontstaan van de O.-I Comp, de hartstocht voor Jiet spel groot was, blijkt uit een plaacaat van 1(520, waarbij dobbelen on spelen „voor allo onse onderdanen ende dienaen" verboden werd, aangezien „eenige haer daer toe soo gants bege- ven dat sij niet anderm seekten ter hant te ne-

men". Overtroding van dit verbod werd ge-straft met verbeurte van het verspeelde geld of goet, dat gelijkelijk verdeeld word onder den aanbrenger, hot ziekenhuis te Batavia en den "officier" en met een boete „naer gelegenheit van. saecken" voor den winner en den verliecr. In hetzelfde jaar werd echter het spelen tusssen en. dobbelen door Chineezen toegelaten, omdat de Regering dat „voor het tegenwoordige" niet „durfte verbieden; „evenwel het selvige niet gaarne" toelaten en om de splers „van't solve to abstraheeren" werd een belasting van 20 realen van achteb „ten hondert" van de winners gevorderd. Hiervoor worden gecommiteerden aangesteld, aan wie elke Chinee, die wilde spelen, van dat voornemen kennis moest geven met opgaaf van de plaats en, na het spel, van hetgeen verspeeld was. Een boete ten voordeele van den aanbrenger, den „officier", en de gecommiteerden moest verhinderen, dat de belasting ontdoken. werd door in het geheim te spelen. Het schijnt, dat de belasting niet geholpen heeft om den hartstocht voor het dobbelen te vermindereu, want in 1622 werd een verbod uitgevaardigd om „in taerlingh afte ander spel sijn selfs ofte sijn slaeffs ofte slavins persoon jegens eenich opgeselt gelt ofte waerde ter kwantitc stellen.". In verband met die bepaling is het eigenaardig, dat wanneer een Chinee, zijn speelschuld niet kon voldoen, hij als „lijffeygen slaef" verkocht worden kon.

Als strijdig tegen „alle goede ordren, wetten ende policien" werd bij dit spel geen recht gesproken op aanklachten wegens niet voldoen van speelschulden.

Vooral doordat het spelen aan Chineezen werd toegestaan was de verlciding voor de aan het spel verslaafde onderdanen en dienaen der Conipag-nie zoo groot, dat de bedreigde straffen weinig uitwerkten. Het bleek althans noodig om het verbod telkens weer te herhalen en te verduidelijken. Strenge straffen werden bedreigd tegen het spelen van Chineezen met Nederlanders, aan welke laatsten zelfs verboden was om op de „speelbacnen" der Chineezen te koinen of naar het spelen t■ blij ven kijken. Overal werd het spelen geuord. Aan den cipier der gevangelijns was in het bijzon-dcr de zorg opgedragen om te waken tegen dobbelen onder de gevangenen.

In de winkcis „binnen het kast.ccl" en op de schepen op de reedowas elk spel, hetzij „tccr-lingh-„caert- of tuysch-spel of op ticklack- en verkeerborden", verboden. Overtreding van dit verbod werd gestraft met een boete zoolve van de mcesters als van de arbeiders.

Aan do „grote off generaelc tacffel" (voor on-gehuwde dienaen der Comp, binnen 't casteel) mochi iicrmand dobbelen of „tuyschen met caerton" of steonen, maar waren aJlccn „eerlijkce tijtcortinghen" toegelaten.

In '8 Comp, ziekenhuis en in het lazarus-(inelaatsehen-)huis moesten alle „questieuse tijtcortinghen en vuyle wrccken", als dobbelen, met de „uytersto vlijf" gowcnd worden.

Zelfs onder de weeskinderen schijnt het kwaad wortel te hebben gevat; w/j vinden althans con bepaling, dat lietgeen zij met spelen verloren, niet gelnd mocht worden. Op "reysc" mochten aan boord geen dobbelsteenen, kaartspelen enz. worden medegenomen op straffe van op water en brood „in de ijsers geset" te worden.

Den schutters te Batavia was het verboden om op wacht te dobbelen.

Als een bewijs hoe zeer zelfs de Inlandsche vorsten en grooten in dien tijd verzet waren op hazardspelen, moge diencn, hetgeen De Haen in een journaal van zijn in 1623 ondernomen reis naar Mataram mededeelt omtrent hetmira-bolani- of spel met kemiri-notcn. (Zie de Jonge, Omkomst van het Nederlandsch gezag, V, bl. 37). „Dese mirobolani is bij haer (nl. de Javanen) nu „een g'root gebruyck, want sij speelen daarmede „ende is een expres gebot van den Keyser, wort „veel mede gewonnen ende verlooren, want sij „neemen er twee ende setten die op malkand- „ren ende daerop een lange platte gespouwen „riet ende slaen alsdan met een hamer daarop, „soo de bovenste heel blijft ende onderste stukken „breekt vedit diegene die ondergeset heeft. „29 Juni 1623 waren der in t hofe vier groote „meesters die met den Coninck speelden ende „den Coninck sach haere mirobolani, dewelcke „niet schoon gemaect waeren (want se moeten „heel gladt ende schoon sijn) liet datelyk hare „paerden in sijn presentie uyt hare huysen haelen „endc voor haer ooggen den hals affsnyden ende „seyde tegens haer, dat soo hij haer op een ander „tijt wederom soo vont, haer soo sou doen, gelijk „hij tegenwoordigh haer paerden gedaen hadde, „daer waren noch twee end ere grootere mrs.. dio „se wel wat schoon gemaect hadden; doch niet „naer des Coninck sin. liet derhalve haere vrou- „wen en kinderen binnen sein hoff halen tot „een boete“.

Omstreeks 1678 begon men met het verpac- ten van de belasting op het „topspel“. Er mocht niet anders getopt worden dan op claartoe spe- ciaal aangewezen topbanen. De zeer hooge boete op het spelen, elders dan op de banen (in het bijzonde- ren was verboden het spelen op de manden van rondverters) kwamen ten goede a an den „officier- en aan het lazarushuis. In 1739 waren te Batavia 8 en buiten de stad 16 topbanen, terwijl omstreeks 1760 ook melding wordt gemaekt van topbanen te Semarang en Cheribon. De banen waren open van 6 u. *s morgens tot 9 u. ,s avonds, maar op vergunning van den „gepccrinitterdeerden officier“ mocht ook wel *s nachts gespeeld worden. Een bewijs da ar toe hette „nagtbriefje“. Aan de pachters, : niet mochten modespelen, was opgedragen te waken tegen valsch spel. Wie „op den top“ wilde voorzitten betaaldc aan den pachter 2/3. rijksd. per half etmaal.

Tocgelaten waren allccn de van ouds gebrui- kelijke spelen met 2 tot 6 dobbelsteencn op 6 k an ten bespikkeld van 1—6; met ccn, cvencons op 6 k an ten van J — 0 bespikkeld toilet jc, dat op e(ui „picringic“ (bordje), op een tafel staandc, niet toegedekt mocht worden; met kaarten (spel- len van 27, 30, 60, 75 of 84 stuks) of met 13 of 12 koppen pitjes. De verpachting geschiedde vóór 1775 van jaar op jaar; daarna voor 3 jaren.

Het ovoneons Chincscch pho- of topho-spel word bij ad modatie aan den kapitein-Chincses gelaten, die cr een aardige inkomst van had, maar in het laatst van de 18c eeuw word de „greg- tigheid“ voor dit spel tegelijk met die der t op- banen verpacht. Omtrent. de toen geldende con- ditionen der pacht kan nog gemeld worden, dat de topbanen open moesten zijn, zoodanig dat mon het toppen van buiten konzien, ex datslechts

inanncijkc Chincezen werden toegelaten. In het bijzonder moesten geweerd worden slaven en vry onchristen inlanders. Pit gold ook voor de top- warongs of topafels, tot het houden waarvan de pachter ex e : f er s gerechtigd was. Op de bazaars in do om- of bovenlanden mocht echter, behalvc door Chincezen, ook door vrye onchristen inlanders getopt worden. Behalve hooge boeten werden zeer gestrenge straffen (als het in de „boeyen van Schepencn“ in een donker gat op water en rijst stellen; in de ketting aan de gemeene werken te arbeiden of geeseling) bedreigd tegen het spelen door degenen, die daartoe niet gerechtigd waren.

Het houden van hanengevechten was ook reeds lang voor den aanvang der O.-I. Comp, in zwang (zie bl. 61). Deze „tuysche“ welke „om veel consideration“ geoordeeld werd „te weesen een dingh van seer schadelijke gevolge“ nain zeer toe, waarom dat spel in 1664 verboden werd.

Wanneer dat verbod opgeheven is, blijkt niet, maar in den aanvang van de 18e eeuw vinden wij melding gemaekt van een soort belasting op dit spel (nl. 4 stuivers van elke rijksd., welke bij het wedden gewonnen werd), welke belasting eveneens werd verpacht. De vechterijen mochten alleen plaats hebben op bepaald* aangewezen plaatsen, welke kenbaar waren door het uithan- gen van een houten of gcsliiinderd baan.Slaven en lyeifeigenen waren expresselijk uitgesloten. Evenals tegenwoordig nog (zie bl. (2) werden de hancn voorzien van een spoor of vlijm en werd bij de gevchten hoog gewed. De pachter moest zich onzijdig houden en zorg dragen voor eerlijk spel, o.a. cr voor waken dat bij den eenen haan de spoor niet beter bevestigd was dan bij den ande- ren. Bij het spel mocht niet getapt worden, zelfs geen „water met syroop“. De opbrengst der pacht (1755 ± 5000, 1775 ± 3000 en in 1797 ± 1000 rijksdaalders) werd aanvankelijk verdeeld onder de Academic der Marine, het Seminarium theologicum en het College van schepencn, later onder vele beamtten b. v. in 1797 als volgt : de advocaat fiscaal 312, diens geweldiger 179, dros- saercl der Batav. omml. 324; cassier v. cl. en ontfangst 49, diens oppassers 12, boode v. cl. schepencn 8, geweldiger v. d. landdrost 179 rijks- daalders.

In het eind van de 18e en het begin van de 19c eeuw was de „spoorlooze drift“ voor het dobbel- spel zodzeer toegenomen, dat het noodig was om de bepalingen tot het tegengaan daarvan te vci'scherpen; zoo werden in de „Jakatrasche bovenlanden“ allo amfiocn- en dobbelkitten, welke een schuilplaats voor allerlei misdadigeis aanboden, gesloten en het dobbelen op de lande- rijen nogmaals strong verboden.

In de herbergen were! in 1801 alle dobbel- of hazardspel en „genoraclijk alle speelen, die om grof en hoog geld gespeeld werden“, alsmede wed- densclappcn klaarop, verboden.

Behalve de voormelde spelen werd ook verpacht het battement- of wajongspel (zie TOONEEL), in verband waannede het Chincseche tsiauw tsiangspel, dat daaraan afbreuk deed, werd verboden.

Eveneens was verboden het omstreeks 1722 te Batavia in zwang gekomen „ergerlijk en aanstoo- telijk spel van „ranje panje“ of „gripen en grabelen“, omtrent welk spel het niet mocht geluk- ken iets te weten te komen.

Engelschtusschenbestuur (181L —

1816). Terstond na de overneming van het bestuur door de Engelschen werden de verpachtingen der speelhuizen en der hanenvechterijen in Batavia afgeschaft, welke maatregel bij Proclamatie van 28 November 1811 met ingang van 1 Jan. 1812 tot geheel Java word uitgestrekt. Haar weldadige invloed heeft zich, naar het schijnt, reeds spoedig doen gevoelen, want in de Java Gazette van 14 Maart 1812 worden de rust, die over het eiland, heerschte en vooral de weinige misdrijven, die men onder de inlanders in de hoofdplaatsen bespeurde, grotendeels toegeschreven aan de afschaffing der speelhuizen en hanenvechterijen, waardoor vroeger in zoo hevige mate de hartstochten van den Javaan en van den Chinees werden opgewekt. Door de eigenaars van de bazaars om Batavia werd schadeloosstelling gevraagd voor het gemis aan inkomsten van de hanenvechterijen. Het verzoek werd echter afge-wezen, op grond dat de vergunning voor het houden der vechterijen steeds tydelijk was verleend; de afschaffing geschiedde om aan een openbaar kwaad een eind te maken, waarvoor de bazaarhouder wel wat mocht over hebben, even als het Gouvernement, dat toch ook een deel der vroegere inkomsten opofferde; terwijl de bazaarhouders in de vermeerdeerde welvaart ook eene vergoeding vonden. Het Gouvernement verbond zich echter om van den houder, die zulks wenschte, den bazaar tegen inkoopsprijs over te nemen (Java Gazette 11 April 1812).

• Bij het herstel van ons gezag (1816) werd het verbod tegen de hanenvechterijen streng gehandhaafd, terwijl de Chineesche spelen (pho en topho) alleen werden toegelaten bij gelegenheid van het Chineesche nieuwjaar en bij aankomst van Chineesche jonken. Voor die spelen werden dan lieenties afgegeven.

In de resolutie van 18 Oct. 1831 no. 4 (opgenomen in Ind. Stb. 1849 no. 52) werden de voorwaarden venneld van de pacht van de pho en topho en andere Chineesche hazardspelen in de residenties Batavia, Semarang en Soerabaja. In deze voorwaarden komen de voornaamste hier voor reeds besproken bepalingen voor. De verschillende van „ouds bekende“ spelen, welke waren geoorloofd, worden met name genoemd; alle andere spelen werden verboden, speciaal nog die met dobbelsteenen met 4 gespikkelde vlakken. Den pachter werd uitsluitend recht veild om op de bepaalde plaatsen te laten spelen; op consent van het plaatselijk bestuur mocht hij echter aan te goeder naam bekend staande Chineezen toestaan bij bijzondere gelegenheden elders te spelen, waarvoor hem een vergoeding toekwam. In een bazaar mocht slechts een toptafel zijn in een open loods, waarvoor aan den portier (bazaarhouder) / 50, s niaands moest worden betaald.

De topbanen mochten van 6 uur's morgens tot 's a von ds 12 uur gespeeld worden; deze termijn kon echter door het plaatselijk bestuur verlengd worden.

Bij elke baan werd steeds een politiedienaar geplaatst, wien de pachter moest betalen / 1 per etmaal en den kost. Deze bepaling heeft meer-malen bestrijding gevonden, maar werd steeds gehandhaafd, omdat de Regeering van oordeel was, dat de politiedienaar niet was voor toezicht op den pachter, maar om te waken tegen onregeligheden, welke gewoonlijk in het nadeel van

den pachter zijn. Later zag men toch in, dat do betaling van het politietoezicht door den pachter niet goed werkte en werd de bedoelde alinea gewijzigd (Ind. Stb. 1889 no. 133).

Er mocht niet anders dan met gereed geld gespeeld worden; speelschulden waren onwettig. Hooge boeten (maximum / 1000) en verdere zware straffen werden bedreigd tegen clandestien spel; o. a. voor Europeanen bannissement, voor inlanders kettingarbeid.

Op de banen mocht geen opium of sterke drank verstrekt worden, noch dronken lieden toegelaten. Alleen mannelijke Chineezen boven 16 j. mochten spelen; inlanders mochten zelfs niet in de nabijheid van de baan komen; de pachter mocht geen andere dan Chineesche bedienden houden.

In 1883 (Ind/ Stb. no. 250 en 251), 1884 (Ind. Stb. no. 182), 1889 (Ind. Stb. no. 133) en 1898 (Ind. Stb. no. 262) kwamen verschillende voorname wijzigingen van de voormelde voorwaarden tot stand, waardoor alleen geoorloofd werden de dobbelspelen: Po of Lien-po en Miⁿ-tho; de spelen met Chineesche kaarten Soe-sik, Pong-ho, Tio-peh-hi, Prien Kim en Tje-ki en 15, 21 en 31 met Europeesche kaarten.

Om te voorkomen dat heimelijk andere dan de genoemde dobbelspelen zouden worden gespeeld (zie bl. 60) mochten bij deze spelen geen andere voorwerpen dan die daartoe (in Ind. Stb. 1898 no. 262 opgenoemd) betrekking hebbende, op de toptafel worden aangetroffen; terwijl de inzetten, uitsluitend geld, open en bloot, zonder toevoeging van briefjes of dergelijke moesten worden geplaatst.

Ook in de Buitenbezittingen werden op vole plaatsen de Chineesche hazardspelen verpacht.

In 1918 is de verpachting van het recht van Chineesche dobbelspelen afgeschaft. Sinds dien kan in de daartoe aangewezen urrewsten en gedeelten van gewesten aan te goeder naam en faain bekend staande Chineezen, in het gov. Celebes en Ond. bij gelegenheid van adafteesten, bovendien ook aan te goeder naam en faain bekend staande Inlanders, op hun verzoek door het Hoofd van plaatselijk bestuur schriftelijk verlof worden veevend tot het houden van hazardspelen. Voor elk etmaal of gedeelte daarvan, waarvoor dat verlof word verleend, moet vooraf een vast bedrag in 's Lands kas worden gestort. (Zie Ind. Stb. 1912 no. 230, j^o 1913 no. 115, 1914 no. 173, 292 en 1918 n. 160 en 591)

I. K i » d e r s p e l c n. Wat aan het begin van dit artikel word gezegd van „survivals“ is voornamelijk van toepassing op kiudcrspelen), welke oorspronkelijk kopden van ernstige handelingen, dikwijls ook van religieuse plechtigheden, blijven voortleven lang nadat de gebruiken, die zij nabootsten, liunne betekenis verloren hebben of verdwenen zij, waardoor zij ons meer-malen een authentiek beeld geven van gebruiken en plechtigheden uit lang vervlogen lijen (Hazeu). Niet ten onrechte zegt Snouck Hurgronj, dat de kinclersjelen een klein museum der ethnographic van het veevden vormen. Zoo kan — om een enkel voorbeeld te noemen — uit het voorkomen van pijl en boog als speeltuig bij volkreken, die deze niet als wapen gebruiken, worden afgeleid, dat aldaar vroeger stannen wonden, die pijl en boog wel als wapen bezigden, of dat pijl en

boom om do een of andere reden bij dat volk zelf in onbruik is geraakt.

Be jeugd in den Archipel weeG zich evengoed te vermaken als onze Hollandsche kinderen en is niet minder vindingrijk in liet uitdenken van spelletjes. Talloos zijn dan ook de kinderspelen, die men vooral op Java en Sumatra aantreft. Eigenaardig is het dat, evenals in Europa, de verschillende spelen ook in Indie op periodieke tijden terugkomen, zonder dat bekend is wie telkens het sein tot een ander spel geeft.

Dikwijls vallen ze samen met godsdienstige feesten.

Vele spelen zijn van de Hollandsche jeugd overgenomen, maar ook treft men in Holland spelletjes aan, welke uit Indie afkomstig zijn, zoodat het niet altijd mogelijk is om den juisten oorsprong der spelen op te geven.

Het behoeft feitelijk geen bijzondere vermelding, dat de Indische kinderen, evenals overal, zich gaarne vermaken met het nabootsen van volwassenen. Zoo spelen zij in den tijd, dat de buffels worden opgevangen een spel, waarbij eenigen de vangers en anderen de buffels voorstellen; in oorlogstijd verbeeldt een gedeelte der kinderen den vijand, die de anderen tracht te overrompelen; huishoudentje, markt, koopmannetje enz. vindt men ook in den Archipel.

De aftelrijmpjes van de Javaantjes zijn al even onsamenvattend en zonder zin als die van de Hollandsche jeugd. Ook vindt men, b.v. bij de Bataks (Batakspiegel) het z.g. „opgooien“, van een stuk bamboe waarvan de eene zijde plat en de andere rond is, om te bepalen „wie hem“ zal zijn. Aldaar bestaat bij vele spelletjes de „straf“ voor den verliezer daarin, dat de winner het recht heeft hem pijn te doen, b.v. door hem in 't oor te knijpen, e.d.

Bij het in Z.-Celebes (Matthes) veel voorkomende krijgertje in zee wordt op zeer eigenaardige manier aangewezen wie vangen moet; het water wordt zoodanig in beroering gebracht, dat er veel luchtbelletjes op drijven; de jongens lood van een bepaalde plaats er naar toe en Ktcken do hand er in; wie te laat komt, d.w.z. als ile blaasjes reeds weg zijn, moet vangen.

Krijgertje(verstopperje, spelen met den bal, tollcn, vliegers oplaten, knikkeren, blindeman-netje zijn ook de meest geliefde spelen van de jeugd op Java, Sumatra en omliggende eilanden en van den Riouw- en Lingga-archipel.

In Midden-Sumatra vinden wij het schieten met een soort van proppenschietcr; loopen op halve klapperdoppen (met een touw door den dop, waarvan de ronding naar boven gekernd is, tusschen de teonen bevestigd). In do Bataklanden (Batakspiegel p. 141/2): krijgertje (waarbij men ook de honk Kent) verstopperje, spelen met bamboestokjes, klapperdoppen, steenljes, (welke spelc i gelijken op ons knikkers op bikkelen), sletloopen, tollcn, een soort voetbal, dammen, scliaken.

In het algemeen hebben de Bataks bijzonder voorliefde voor spelen en tijdpasset ringen, welke scherpzinnigheid en gevatheid, maargeenkrachts- spanning eischen (De Bataks p. 60/61).

Op Celebes en de eilanden der Alolukken verniaakt de jeugd zich, blijkens Riedel, met pijl en boog, schermcn, kleine booten, vruchten wcr-pen en voortschoppen, knikkeren met vruchten- pitten, touwtje springen en vooral ook het trek-

ken door twee partijen aan een touw; en, blijkens Matthes, op Zuid-Celebes nog behalve n.et het reeds genoemde krijgertje te water, met vele spelen, waarbij de kinderen een of ander dier moeten voorstellen, verstopperje, stuuvertje wisselen, hinkpoot, tollcn, vliegers oplaten enz.

Hier en daar treft men schommels aan.

In Midden-Celebes (Kruijt) ziet men het loopen op klapperdoppen (evenals in Midden-Sumatra), loopen op stelten, ongeveer als bij ons voorkomende, tollcn, kuitschoppen, enz.

In de SLinahasa: tollcn, spelen, met proppenschietcrs (met een prop van bladeren of jonge vruchten) en het „tatakoien“, een meisjesspel met halve klapperdoppen en bamboeschijven.

Op Nieuw-Guinea (Schmeltz; zie De Clercq en Schmeltz) houdt de jeugd zich met allerlei speelgoed bezig als scheepjes, molentjes; terwijl daar ook het schommelen en het balspel voorkomen. Het bij ons bekende „afnemen“ van op een bepaalde wijze om de vingers geslagen touw is daar evenals op Z.-Celebes, waar het toeka toeka (=laddertje spelen) heet, ook bekend.

In Oost-en Zuid-Borneo (Bock) vindt men ook krijgertje, vliegers oplaten, kruis of munt, om het hardst loopen of het hoogst springen en een soort van damspel.

In West-Borneo (Veth) komt het mastklim- men als volksspel voor. Evenals in ons vaderland wordt de mast met vet ingesmeerd.

Op Ambon (v. Hoevell) wordt veel gespeeld het spel met den z.g. betooverden bamboe, welke door een aantal personen wordt vastgehouden, die de bewegingen, welke de bamboe maakt, medemaken; ook het snorhout en touwtje trekken (hela rotan).

In Centraal-Borneo (Nieuwenhuis) vindt men onder de jongensspelen vooral die, welke op lichaamskracht en behendigheid aankomen, als hardloopen, worstelen, hoogspringen, zwemmen, vechten met lanscii (waarvoor veelal grassprietcn dienen). Ook treft men daar aan het schieten van kleipropjes uit blaaspijpen van hout of bamboe. Het voortwerpen van stukjes aarde met slingers van grassprietcn vervaardigd en het tolspel zijn mede zeer geliefd. Jonge meisjes spelen met de jongens mede; worden zij ouder, dan helpen zij moeder of spelen binnenshuis.

In Atjeh (Snouck Hurgronje): tollcn, vliegers oplaten, werpen op schoppen van klapperdoppen enz., oorlogc en vechtspelen, verstopperje, krijgertje, hinkebaan, enz.

Op Bali (v. Eck): tollcn, knikkeren, vliegers oplaten, spelen met proppenschietcrs, pijl en boog, dobbelspelen, enz.

Op Flores en de Timor-groep (Ten Kate): toll- len, spelen, met pijl en boog, wrpschijven en proppenschietcrs, en kleine prauwen.

Op Ceram (Tauern, Patacima enPatalima) *main lanka* (spiegelgevecht) en touwtrekken (beide m t muziek), spelen met steenen en steenvrucht- pitten, tollcn. Gedurende het maifeest komt een spel voor, dat aan en in het water wordt gespeeld nadat de gekookte mais is opgegeten. Verder vinden wij daar ver meld het vaigcn van vlianders met platte houten, overeenkomstig onze slag- houten.

De voornaamste kinderspelen verdienen wel wat nader beschouwing.

Het spelen met knikkers (Jav. nekeran of nglcrak, Mak. datte, Boeg. gatti) — waarvoor

veelal gedroogde pitten van vruchten of steentjes ten zij menschou of dieron voorstellen, ook ziet men worden gebezigd — is in don Archipel vrij alge-meen. er met afbeeldingen die uit de wajang en met allerlei Op Java vindt men ons gewone knikkersen (toedjon), aanhangsels. Dr. v. Dissel telde 19 soor-ten dat ook gespeeld wordt in een of meer kuiljes (woq) onderscheiden, naar kleur en figuren.

Op Java en ook in de Padangische bovenlanden of als potspel in een figuur, dat naar mate het aantal spelers drie of meer be-draagt, dric- of meerhoekig is; hebben de vliegers gewoonlijk geen staart; het op-laten het „gatng“⁵, waarbij onder het uitroepen van vereischtd dan ook veel behendigheid, waaraan het verschilleude woorden knikkers of steentjes in de lucht trouwens do inlandsche jeugd ge- woonlijk niet worden geworpen; „obrag“ (?) dat ontbreekt. Zcer geliefd is bij den inlander — ook den met„toedjon“⁵ overeen- komt, maar waarbij de werper volwassene — het snerpnd of brominend geluid, dat op den rug van zijn tegenstander zit; simbar-garit of de dikwijls in den top van een vlieger aangebrachte sSbar-garit (=uitstrooien en door lyntjes afscheiden); sowangan (Jav.; een strijkstokvormig instrument), op sim- bar soeroe of sebar-soeroe, aldus geheeten naar Z.- Celebes dango genoemd, maakt; men zegt dat hij het lepelvormig blad of stukje papier (welks gc-daante daarin de stem der goden hoort.

De Mai. en Jav. maani voor vlieger, lajangan (dat de knikkers (d.w.z. pitten) bij dit spel over den grond evenals het Boeg. pasadijor en het Bal. lajang, worden gestrooid. Te l]atavia heet het knikkerspel woordelijk „zwever“ beteekent) duidt het begrip be ter macn goendoe z.H. A. van De wall in Tijdschr. Ind. T. aan dan de Hollandsche. Kinderen buigen vaak een L. Vk. LX' (^1908, p. 434—441). Ook in Z.-Celebes droog blad zoodanig, dat het als vlieger dienst kan en op doen.

Voor volwassene vormt het op-laten van vliegers Sumatra komt het knikkersen met vruchtenpitten veel een hazardspel, dat met waren hartstocht wordt voor : in de Bataklanden genaamd *erpeskir* en *erbitjik* gespeeld. Feitelijk zijn het echter meer te daaraan (Batakspiegel).

Met t o 11 e n (gangsangan = feitelijk brom- men, verbonden weddenschap-pen, dan wel het spel zelf, die maar wordt ook voor andere dan bronitollen gebezigd, de bekoring geven. Twee personen, die zich met of kekejan, Mak. en Boeg. gasing, Bal. megangsing), elkaar willen meten, laten ieder een vlieger op, welke in Indie in allerlei vorm, maar betrekkelijk waarvan het touw met een klooverig, harsachtig vocht weinig afwijkende van die der Hollandsche jeugd, en fijngestampt glas of steengruis is ingesmeerd. De voorkomen, wordt op ver- schillende wijzen gespeeld, bedoeling is nu elkaars touw door te snijden ; wien In Japan vindt men een bamboe bromtol volmaakt dit geluk is winner. Het spel is aan vele strenge gelijk aan die op Java; zcowel uit dit feit, als uit de regelen gebonden, welke niet beschreven zijn„maar overeenkomst van den Japanschen naam (to-lo) met door ieder inlander gekend worden. Gewoonlijk zijn den Holl, zou afgeleid kunnen worden dat de tol van er vele toeschouwers, die dikwijls zeer hoog wed- Java naar Japan is overgebracht (Schlegel). Bij het den. Zoowel op Java en Celebes als op sommige gangsangan paton (potspel), door meer dan twee plaatsen op Sumatra wordt dit spel gespeeld. Over het personen gespeeld, worden de tollu in een ka- langan vliegerspel te Batavia vergelijk men: H. A. von (= omheining of cirkeltje) gedreven, en bij het Dewall in Tijdschr. Ind. T. L. Vk.LX (1908), p. 414-433.

Op Celebes kent men nog een ander vliegerspel, waarbij het doel is om elkaanders vliegers op den grond te laten vallen.

Hoewel niet tot het bestek van dit artikel behoorende achten wij het ycmclddiigswaard, dat de vlieger in Indie ook wordt gebruikt o)nto visschen.

Van de talrijke 8 e 11 e t j e s i n figuren op den grond nocmen wij voor Java (Mayer) slechts:

1. Obag boender, dat gesjjechl wordt in een in quadranten verdeelden cirkel. In elk quadrant plaatst zich een speler, een vijfde speler moet nu tracliten een honner aan te raken of uit het quadrant te trekken zondcr daarin zelf een voet te mogen zetten.

2. Obag odor. Een rechthoek wordt verdield door een middellijn en 3 dwarslijnen. De helft der spelers vat post op de dwarslijnen en tracht den anderen spelers de doorgang te belleten. Is een dier spelers door het figuur geloopen, dan heeft zijn partij gewonnen.

Een variatic van dit spel vindt men op Atjch, waar het galah heet (Snouck Hurg.).

3. Tjoe of fit joe, feitelijk niet anders dan het bekende touwtjes trekken (aan weerskanten van een streep wordt aan een touw getrokken met het doel de tegenpartij over de streep te halcn) aldus genoemd naar het gduid, dat de spelers daarbij maken en dat doet denken aan het gegons van de muskietenlarven (tjoe).

Met v l i e g e r s treft men bijna overal in Indie in allerlei vorm en kleur aan; dikwijls moe-

De voornaamste spelen met donbale steenen, kalapanoten en wat daarvoor meet kan dienen, zijn (waar niet anders vermeld, wordt alleen Java — Mayer — bedoeld):

1. gampar, waarbij een steen met den voet wordt voortgeschopt om een anderen steen te raken;

2. bfngkat; eenige ballen (gewoonlijk vruchten of zaden) worden op een rij geplaatst; de speler tracht nu zooveel mogelijk daarvan met zijn bal to raken; ook hier wordt de bal voortgeschopt;

3. adoe kalapa — Atjdh: poepo. boh krdh, Soend: t'mpoeh of gemprik — (door den geheelen Archipel heen; veel op Java, Sumatra en Celebes), waarbij elk der spelers een kalapa-noot heft, waarmedo zij beurtelings trachten die van een ander, welke daartoe op den grond wordt gezet, stuk te slaan; beide noten moeten rond of beide plat zijn, het spel wordt ook om geld gespeeld. Men vindt meermalen vermeld (o. a. bij Snouck Hurg.) dat dit spel ook met kemiri-noten wordt gespeeld; dit moet echter wegens de hardheid dier noten betwijfeld worden. Als een verfijning van het „adoe-kemiri” noemt Snouck het Soend. tjempfed-spel, dat gespeeld wordt met een toes tel (pidekan), bestaande uit een houten basis met 4 bamboe zuiltjes waarover een reep roet. De kemiri-noten worden tusschen basis en rotan. stevig vastgelegd en daarop z66 hard geslagen tot een der noten breekt;

5. tjirag (of djirag) oela ongeveer als bfngkat, maar hier wordt de bal (gewoonlijk een met hagel of gotri gevulde noot) met de hand geworpen;

6. tjirag woq (Mai. pitji; Atj. moepodo) ons „sluiken” komt overal in Indie met vele variaties voor; hot bekendste is dat, waarbij de speler alle noten tegelijk in een woq (kuiltje) werpt; die in het kuiltje blijven zijn voor den speler; van de rest wijst no. 2 hem aan welke hij moet raken; hij blijft aan de bourt totdat hij mist, waarna no. 2 op dezelfde wijze gaat spelen;

7. tjirag end as (djanban) ook met een rij noten. Jc) spelers gooien van een grenslijn af ver over de rij heen, wie het verst af ligt mag begi n en van <lat punt af te werpen naar de rij; degene, - Iict <liclist bij lag, heeft het voordeel te mogen; n no men wat de anderen niet raakten;

8. 6tdng, gewoonlijk door meisjes gespeeld; in 2 op eciigert afstand van elkaar getrokken. kring-geu, plaatsen zich de twee partij hoofden (babon) en achLor hen de anak's (kinderen). Do babon's werpen beiden met een bal, waartoe zij hun kring inogen verlaten; wordt do babon of alle anak's van do eciie partij geraakt dan is het spel verloren, zoo ook wanneer de kring door de anclro babon wordt ingoien;

9. dim boel; een speler (babon) plaatst zich in een kring en tracht een der anderen mob een bal te raken; wie geraakt wordt moet alsof speler een drag(5) en babon zijn; wordt de kring ingemonen, dun niot de babon alle speler dragen op weer babon zijn;

10. ima ima; een aantal kinderen zittingen ge-hurkt in een kring en laten onder het zingen van een bepaald lied jo een bal (steen) van hand to hand gaan; wie den bal in de hand heeft by het laatste woord, moet lets zingen.

13. rd wo han (Soend.) of het gooien naar een doelsteen.

In Sumatra (Midden-Sumatra: v. Hasselt; do Bataklanden, Atjch: Snouck Hurg., Riouw, Cen-

traal-Bornco (Nieuwenhuis), Savoe, Flores en, U-Andere der kleine Soenda-eilanden (Ten Kate), heeft men het sdpa kraga (Atj. thipa⁴raga) een soort van „voetbal”-spel, dat veel behendigheid vereischt en ook veel door volwasseneren wordt gespeeld. De spelers vormen een grooten kring. Een schopt een van rotan gevlochten bal van p.m. 20 c.M. in doorsnee, hoog op; de andere spelers trachten nu den bal weder in de lucht te schoppen voor hij den grond raakt, waarbij de handen niet mogen gebruikt worden, wel het hoofd, een schouder enz.; soms gaat de bal wel meer dan 100 maal weer in de lucht. In de Padangsche Bovenlanden schopt men met de teenen of de wreef, in Rawas met de binnenzijde der voet welke daartoe met leder of pinangblad bekleed wordt.

Nieuwenhuis trof in Centraal-Borneo een spel aan, waarbij platte rolsteenen in kuiltjes worden geworpen; van een bepaald doel bleek hem daarbij echter niet te z^z^

Belialve de genoemde spelen dienen nog vermelding:

matjanan of tijgertje, een soort van belevings- en geringspel, dat op borden of in een figuur op den grond wordt gespeeld met 23 steentjes, waarvan 1 de ma⁴ an en de overige de wongs (menschens) voorstellen of met 25 steenen, nl. 2 tijgers en 23 runderen; dit spel ziet men veel op straat door Javanen spelen. Het figuur, waarin dit spel wordt gespeeld, komt zowel in als buiten onzen Archipel veel voor. Dr. Plischke noemt het rimaurimau; in. Atjdh heet het meurimoeimeurimoeioeng (tijgertje spelen);

malingan of rooverspel, dat met 36 stukken (iedere speler 18) wordt gespeeld is een oud spel, dat reeds door Raffles wordt genoemd (Dr. Plischke); men vindt het veel in Indie;

dama n, dat veel overeenkomst heeft met ons dammen; elke partij heeft slechts 16 steenen.

dakon (Java), een soort van bakspel, dat men door den geheelen Archipel aantreft, dat zoowel door kinderen als door volwasseneren, (voornamelijk inlandsch vrouwen, ook wel Eur. dames) wordt gespeeld; metjiwa (Bali), bajangkak of kaldleh (Midd.-Sumatra), tjato, tjoe⁶ka of djoengka⁶ (Atjeh), tjonka (Westk. v. Borneo), galatjang (Z.-Celebes, waar het gewoonlijk in den rouwtijd wordt gespeeld). In een schuivormig houten blok (op Java papan, dakon, op Atjheeroek tjoe⁶ka⁶ genaamd; Schmelz geeft in zijn Ethn. Musea, bl. 24, een afbeelding van het cxmpl., dat in hot R. Ethn.]Ius. te Leiden is) zijn aan de uiteinden twee komvormige Eulen (do zg. potten) aangebracht en daartusschen een dubbele rij van 7—9 kleinere kuiltjes. Ieder der beide speelsters heeft de beschikking over een pot en een ry kuiltjes en over een aantal steentjes of pitten (gewoonlijk 81, so ins veel inder). Een speelster telt haar steentjes over do kuiltjes uit, neemt dan de inhoud van een der kuiltjes op doot daarmedo hetzelfde, cn z66 vervolgens met do andere kuiltjes totdat oen steentje valt in een leeg kuiltje, waarop de andere speelster aan de bourt komt. Door ook telkens een steentje in den pot (natuurlijk niet van do tegenpartij) to laten vallen, komcn langzamerhand alle steentjes in den pot. Daarop begint zij met do steentjes der tegenpartij. Wie alle steentjes in haar pot verzameld heeft, wint het spel. Het komt aan op

handigheid en ligt niet aan bloot toeval. Bij gebrek aan een speelblok worden ook wel kuiltes in den grond gemaakt. Dit spel is uit Syrie af-komstig en is over de geheele wereld verspreid (Stewart Culin);

tj o e k i op een bord, waarop met 60 witte en 60 zwarte stukken gespeeld Avordt. De op het bord getrokken lijnen vormen 120 kruispunten;

p a t j h i (Atjeh; Snouck Hurg.), dat met schelpjes op een kruisvormig bord wordt gespeeld. De schelpjes worden opgegooid en naar mate ze neerkomen mag een soort van kegel (pawoih) op een der ruiten van het bord worden gezet. Het wordt gespeeld door 2, 3 of 4 personen;

k a t a i (een in Midden-Sumatra inheemsch jongensspel), waarbij een stokje over een kuilte wordt gelegd en met een grooten stok wordt weggeslagen; de medespeler tracht het stokje op te vangen, in welk geval hij wint, anders werpt hij het terug; het spel heeft veel van ons tjiepen;

d j o e g i l a n, een echt jongensspel, waarbij een puntig stukje hout met kracht in den grond geworpen wordt, waarop de tegenpartij trachten moet het met zijn houthoutje omver te werpen; in het Karoland (Batakspiegel p. 141) heet dit spel erpantek;

g i m e r, een dobbelspel met een toiletje of geldstuk, dat men draait en dan ziet welken kant ten slotte bovenkomt bij het op zijde vallen;

k 6 p 16 k, kruis of munt met duiten waarvan de eene kant wit is gemaakt;

het werpen met knoken van buffles en koaien, dat op Z.-Celebes wordt gespeeld;

m o t e l a, een meisje esspel bij de bewoners van Poso; twee dunne plankjes worden in een hand gehouden, met een stok tracht men nu zoodanig op een der plankjes te slaan, dat een vooraf bepaald doel wordt geraakt en het andere plankje in de hand blijft.

kuitschoppen en kuitslaan zijn spelen algemeen in den Archipel verspreid. Kruit geeft een beschrijving ervan zooals ze bij de bewoners van Poso worden gespeeld, hetgeen steeds geschiedt op feesten waar, vele menschen bij elkaar zijn. Bepaald voorgeschreven is het bij het plantfeest „omdat de geesten dit bij die gelegenheid gaarne zien". Het eerste spel heet aldaar inowinti of mosiwinti, het tweede mositimbojoe;

n i n i t o w o n g, een op Java, vooral Middenmaar ook West-Java, voorkomend bijgelooftige meisjes spel, waarvan Dr. Hazeu een zeer belangwekkende studie geeft in het T. v. T. L. n. v. XLIII (1901) bl. 36 en volg. Raffles maakt er reeds melding van. Vroeger schijnt het nieer gespeeld te zijn om kwaad of ziekte hersteld of een verloren voorwerp terug te krijgen; tegenwoordig komt het zelden meet voor en dan nog slechts voor de aardigheid. Als iemand „Nini Towong wenscht te maken" dan roept hij daartoe de hulp van een of meer oude vrouwen in, die een pop vervaardigen van versleten voorwerpen (als een waterschepper, vischluik, bezems); door middel van bfidak, roet enz. wordt aan het geimprovi-seerde hoofd een menschelijk aanzien gegeven en het lichaam gekleed enversierd als een bruid. Het bijgelooft wil dat de geest van Nini Towong, een beschermheilige (volgens sommigen van de keukens) in de pop vaart, wanneer aan verschillende ceremonien, waarin nog al veel variaties worden gevonden, wordt voldaan. Nini Towong nu bezit de gave om geneeskragtige kruiden of de plek

waar verloren voorwerpen zich bevinden, aan te wijzen; een meisje te voorspellen wie haar bruidgom zal zijn, enz. Aan het spel doen, behalve de oude vrouwen, allei jonge meisjes mede; de uabijheid van jongens zou alles doen inishikken. De meisjes zingen of neuriën versjes en halen allerlei grappen met de pop uit. Tegenwoordig gelukt het spel niet meer zoo dikwijls als vroeger, toen volgens de overlevering de pop gelieel uit zichzelf bewoog. Het spel wordt gespeeld na zonsondergang, bij heldere maan en duurt wel tot's nachts een uur. De pop wordt 's middags gereed gemaakt. De naam varieert naar de landstreek: Djokja: Towong, Solo: T o w o k, Madioen: T o w o k, E d o k of D i w o e t, Bagel^n: T j o w o n g, Tjandjoer: T j o e - w o n g of Boejoet, Semarang: S o e n d r i n g, Batavia: T j o e w o n g, enz.

Snouck Hurg. noemt dit spel als bewijs, dat uitgestorven of uitstervende gebruiken en bijgelooftigheden der voorouders in de spelen der kinderen blijven voortbestaan.

Hij acht het waarschijnlijk dat de op Java en Sumatra bekende jongensspelen, die men suggestief en spelend zou kunnen noemen, ook af-komstig zijn van vroegere gebruiken en bijgelooft. Deze spelen bestaan daarin, dat een der jongens door allerlei hulpmiddelen onder de suggestie wordt gebracht dat hij een of ander dier (aap, olifant, pauw) is; gelukt dit dan bootst hij van zelf dat dier na.

Het snorhout of de snorrobot is een voorwerp, dat oorspronkelijk overal en thans nog over het grootste gedeelte der aarde wordt gebruikt voor bijgelooftige doeleinden dienst doet. In onze Archipel wordt het b.v. op N.-Guinea (evensals op Voormali / Duitsch- en naar men ineent ook op Engelsch-N.-Guinea) bij de besnijdenisplechtigheid gebruikt om door zijn geluid den vrouwen de toegang tot de voor de besnijdenis dienende plaatsen te beletten.

Als speeltuig vindt men het in Indie o. a. op Java, Sumatra (bij de Toba-Bataks), Ambon en in de Minahas a. Het bestaat in zijn eenvoudige stenen vorm uit een lat aan een touw, dat Biël wordt rondgedraaid en die dan een cigenaardig suisend of bro in men geluid maakt. Ook wordt het touw wel weggeleten en de lat om een vinger, die door een gat wordt gestoken, snel rondgedraaid. Men vindt er van verschillende vormen, soms met allerlei voorstellingen erop. In de Minahasa worden ze van blad vervaardigd. (Zie Schmeltz, Das Schwirholz).

Evenals in ons land worden zuigelingen zoet gehouden met iets boven bun loofdt te hangen; in Atjdh (Snouck Hurg.) allerlei van gekleurd papier geknipte voorwerpen; in Centr.-Borneo (Nieuwenhuis) een pop; in Z.-Celebes (Matthes) een kroontje van lontbladeren met verschillende gekleurde lapjes. In Atjdh bezigt men ook rood gekleurde gekookte eieren, doors token met een stokje, versierd met papieren sieraden. Evenals op Java vindt men daar frommeltes met papieren vellen en aan beide zijden een touwtje, waar a an een hard voorwerpje is bevestigd, dat bij het ronddraaien van een door de tromheenge-stoken houtje telkens op het vol neerkomt en zodoende een geluid als het kwaken van een kikkvorsch maakt (op Java: klontongan; Atjdh: tengtong). Kinderen, die pas kunnen loopen, laat men in Z.-Celebes om een in den grond geplante staak loopen waaraan een uitgehold stuk bamboe

met handvat vol is bovestig. Ten Kate vond op Flores een so >vtr van rammelaar van klapperdop.

IL S p c l e n v o l w a s s e n e n. On- dcr de kinderspelen leerden wij reeds vele spelen kennen die als hazardspel door volwassenen worden gespeeld. De vetdere spelen onder dezes rubric zijn:

a. Kaartspelen. Bijna overal in Indio treft men het kaartspel aan. Hoewel Chineseesche kaarten het meest in zwang zijn, worden Euro- peesche ook wel door de inlandsche bevolking ge- bruikt. Onder de spelen met Europeesche kaarten nee mt vooral op Celebes en eenige eilanden der Jolukken (met name Bonerati en Kolao) een voorname plaats in het o m i s p e l, dat door de Portugeezen is ingevoerd, ons „omber". Het omi wordt evenals omber gespeeld met spellen van 40 kaarten, waarvan 10 „sapada" (van het Port. espada = degen) voorstellende gekruiste degens en overeenkomende met schoppen; 10 „kajoe" (van het Mak. „hout") gekruiste stokjes, overeenkojnende met klaveren; 10 „kopasa" (van het Port. copas) voorstellende ananasvruchten en overeenkomende met harten; en 10 „boelaeng" (van het Mak. „goud"), voorstellende gele krin- getjes en overeenkomende met ruiten. De namen dcr kaarten komen ook overeen met die van ons omber: assa (aas), rei (Port, koning of beer), sota (Port, vrouw), djarang (Mak. boer) on verder van 7 tot 2 = toedjoc toedjoe, anng annang, lima lima, appa appa, balloe balloe en rowea rowea. Ook onderscheidt men sapadilla (spadille), manila (manille), basattoe (basta) en pontoe (ponlo). „Vole" kent het omi niet. Wel echter het spadille force, dat genoemd wordt: parisiki sapadilla (letterlijk spadille heeft harteer). Zie verder de uitvoerige beschrijving van Dr. B. F. Matthes.

Op Java Rent men nog het s t o t e r (van ons „st'oوترen" afgeleid) een soort van blufspel van Europeeschen oorsprong: op Bali (v. Eck) mclclangan.

Van de spelen met Chineseesche kaarten nocmen wij (Young):

1. P h i c n k i m, dat met 70 kaarten wordt g- spc(: id, 35 met roode en 35 met zwarte Chineesche karakiers, voorstellende naar de waarde dcr kaarten to beginnen met de hoogste: goud; koning (rood) on gncraal (zwart); litterator (rood) on raadshcer (zwart); raadshcer (rood) on olifant (zwart); strijdswagen; paard; kanon on soklaat. Van goud is cr 66n in elke kleur cn van soldaat ticn, van de overige kaarten vier. Rood gaat boven zwart.

Ifoogstens 4 cn jninstens 2 personen kunnen aan het s)el deelcnmen. Wordt het met 2 pers. gespeeld, dan krijgt de gever 15 cn de medc- spelcr 14 kaarten, de overige blijven bedekt op tafel liggen. Het doel is series van kaarten van dezelfde kleur te niaken, waarvoor beurt om beurt van de bedekte kaarten wordt af gen omen. Eon serie is b.v. een suite van 3 kaarten van opvol- geiklc waarde (kiok) of 1 goud met 2 opvolgende kaarten. Dezo series tellen 3 punten (foe); 3 de- zclfdc kaarten hooger dan soldaat telt voor G foe en wordt genoemd kham; een 4e er by telt voor 9 foe; 3. soldaat telt voor 1 foe. Zoo zijn cr nog vele combinatics.

2. Verschillende spelen met de ang pai (roode)

kaarten, welc slcchts in zoover van die van die van het Phion kim verschillen dat er geen kaarten „goud" zijn, terwijl in rood voor „litterator" en „raads- heer", kaarten gemerkt „ambtenaar" en „mi- nister" bestaan. Van alle soortei van kaarten zijn cr in elke kleur 4 (ook van soldaat), dus 56 in het geheel.

Met deze kaarten wordt o. a. gespeeld het t i o p e h i, d i woordelijk den witten visch henge- len, zoo genaamd naar de cigenaardigheid welke deze visci (*Trichitirus haumila*: Mai. ikan sola- joer), volgens do verhalen van Chineseesche vis- sehers, heeft, nl. dat, wanneer een van een school uit het water wordt gehaald, zijn naaste buurman hem in den staart bijt en zich mee laat optrekken, waardoor de visscher in eens do geheele school ophaalt. De series, die met de kaarten gemaakt worden, worden dan vergeleken bij aaneenge- schakelde visschen. Het spel wordt door 2 of 3 personen gespeeld. Met 2 pors. krijgt ieder 10 kaarten, er worden 16 kaarten open gelegd en de rest bedekt: met 3 pers. ieder 7 kaarten, 14 open, en de rest bedekt. Ook hier is het doel series te maken.

3. Bij het s o e s e k (Chineesch kleuren), worden 112 kaarten gebruikt waarvan een gelijk aantal (28) met gele, roode, groene en witte tee- kens, de gele en roode overeenkomstig de roode en de groene en witte overeenkomstig de zwarte ang pai-kaarten. Aan het spel kan door hoog- stens 4 pers. worden deelgenomen. De gever geeft zich zelf 21 en de overige splers ieder 20 kaarten; de andere blijven bedekt op tafel en dienen om door afnemng series te maken, zooals bij de reeds genoemde spelen werd vermeld. De standaard geteld waarnaar wordt heet hier ho.

4. L i o e k f o e, 16 t s e, m o e t t s e e n l i o e n g k i o e, welke alle gespeeld worden met de zg. tien- letterkaarten. Een spel dier kaarten bestaat uit 38 stuks, nl. 6 kaarten resp. gemerkt pak tse, joen tshien, mo kwoeng, li fa, 1 kwon en 1 sok; en 4 series van 8 kaarten gemerkt van 2 tot en met 9 sijn, kwon, sok en tshien.

Gewoonlijk spelen 4 personen met elkaar; het doel is series van opvolgende kaarten te maken; het aantal punten hangt af van de op de kaarten staande cijfers. Verdere bijzonderheden heeft men niet machtig kunnen worden. •

5. De spelen met de P e h p a i (de witte kaarten) nl. tjit ki, pong ho of bang boe, gonggong, tio p6h hi, khoa^a 6 en djago.

Een spel peh pai bestaat uit 120 kaarten, ver- deeld in 3 series in waarde opvolgend alduS ban, pian en tiau en verder 12 aanvullingskaarten lan tshien, ang hoa en p6h hoa van elk 4 stuke. In olkc serio zijn 9 kaarten genaamd 1 ban, 2 ban enz.

Gewoonlijk nemen 4 personen aan deze spelen deel. Het doel is ook hier om series te maken, lietzy van kaarten tot dezelfde serio behoorende, hotzy van 2 dier kaarten met een aanvullings- kaart.

De kaarten worden in 2 giften rondgedeel. Heeft ieder een bepaald aantal, dan mag do gever een kaart afnemen van de overgebleven kaarten in ruil voor con zijner kaarten, die hy open op tafel legt. No. 2 mag nu die open kaart nmen of eon dcr bedekte, enz. tot de voorraad uitge- put is. Dan is het spel geëindigd en wordt er afgerekend naar mate van do waarde der goinaak- to series; de lagere serie betaalt aan de hoogere.

Wie geen enkele serie kon maken verliest het meest.

De spelen met dezo kaarten vinden bijna geen liefhebbers onder do Chineezzen: wel echter onder de Indo-Chineeschc en Indo-Europeeschc vrou- wcn ; ook in de kazernes treft men ze aan. Daar- door komt het, dat de kaarten, behalve de echt Chineseche ook nog andere. nl. half - Chineseche, half-Maleische of Javaanscho namen dragen. Een eigenaardigheid van deze kaarten is, dat behalve aan de daarop voorkomende figuren,- ze to her- kennen zijn. aan inkepingen, oogjes of andere figuurtjes voorkomende aan de beido smalle zij- den; zoodat de spelcr al zijne kaarten op elkaar kan houden om maar oven de bo venrand jes be- hoeft om te buigen om te zien welke kaarten hij heeft.

b. Chineseche t o p t a f e l. dobbel- spelen (Young). 1. lien-po (Celebes tongko)= met den po tollcn. De po is zeskantig; oik der vlakken is verdeeld in 2 vakken, een rood en een zwart, waarop 2 Chineseche schriftteekens zijn gesteld, nl. thong en po, wat ongeveer beteekent gangbaar en kostbaarheid. De po is gevat in een gelijkvormig doosje, waarover een eveneens ge- lijkvormig deksel past. Op een mat of tafel (met kleine pootjes) is een figuur aangebracht, een vierkant waarin een kleiner vierkant, de ho.-k- punten der beide vierkanten zijn verbonden door lijnen, waardoor om het midden- vierkant 4 gelijk- zijdigje trapezia ontstaan, welke genummerd zijn van 1 tot 4. De po-houder zit voor een der vak- ,ken en de spelers zetten in de andere vakken liun inzet op. Is dit geschied, dan doet de houder de po ongezien in het doosje, sluit het en laat een der spelers het eenige malen omdraaien cn in het midden-vierkant plaatsen. Ook wordt de po wel door den houder onder een dock naar willekeur gelegd v66rdat de spelers ingezet hebben.

De inzet geschiedt op een chineseche kaart; zet men op rood dan wordt de kaart met do tee- kening naar boven. gelegd, op zwart omgekeerd. Heeft nu iemand op rood gezet en komt de po met het roode gedeelte van het bovenvlak naar het vak waar hij opzette te liggen, dan wint hij; is dit niet het geval dan verliest hij. Er bestaan vele variaties van opzet, al naar mate waarvan men een of meermalen den inzet wint of verliest. Zoo heeft b.v. verschillende beteekenis de wijze, waarop een kaart gelegd wordt; of de geldstuk- ken onder of boven de kaart liggen enz. V66r het spel worden afspraken gemaakt omtrent de waarde der geldstukken. Voor een gulden wordt b. v. een cent opgezet enz.

2. met dobbelsteenen, waarvan de 6 vlakken gemerkt zijn van 1 tot 6; 1 en 4 in rood. Het spel met 3 steenen heet lak kauw (6 oogen wer- pen), met 6 steenen poah tsap peeh (18 oogen werpen). Deze spelen worden gespeeld door 2 personen, aan ieder waarvan zich gewoonlyk anderen aansluiten. De hoogste worp is alle steenen met gelijk aantal oogen, dan volgt een op elkaar volgende reeks. De eerste speler werpt tot hij een diet worpen heeft of anders tot de bovenvlakken van 2 van de 3 of van 5 van de 6 steenen glijke oogen aangeven; het aantal oogen van den overigen steen geeft het aantal punten aan. Wie het meeste punten heeft wint den inzet van de tegenpartij.

3. lien-tao of het spel met het tolletje. De tao

is zeskantig en evenals de dobbelsteenen gemerkt van 1 tot 6. Op een mat of tafel is een figuur getrokken, in 2 vakken, gemerkt A on B, verdeeld ; tot het vak A behooren 3 vakjes, gemerkt 1 tot 3 cn tot B 3 vakjes, gemerkt 4 tot 6. De inzet heeft plaats op een der vakjes 1 tpt 6 of op vak A of B. Do tao wordt op een bordje opgezet en met een deksel gedekt; het aantal oogen, dat ten slotte boven komt te liggen, geeft aan welk vak wint. Komt b.v. G boven, dan wint degene, die op 6 zetto 4 maal den inzet ; wie op vak B zette wint echter slechts een ma al zyn inzet, waarvan nog 10 % voor den bankhouder afgaat; degenen, die op de vakjes 1: 5 of op vak A zetten, verliezen.

Bit spel komt ook voor bij do Bataks (Wijn- gaarden), die er zeer verzet op zijn; het heet daar main djoedi.

4. min-thoan is een veel primitiever spel. Op de mat of tafel is een vierkant getrokken, verdeeld in 4 vakken, gemerkt 1: 4. De bankhouder legt een onbepaald aantal centen of andere kleine voorwerpen onder een deksel; de spelers zilten op een der vakken, waarna de voorwerpen worden afgeteld. Is het aantal b. v. een veelvoud van 4 dan wint hij, die op vak 4 zette, de inzetten van de anderen ; is het een veelvoud van 4 + 1 dan wint hij, die op vak 1 zette enz. De bankhouder krijgt telkens een percentage van de winst.

5. Het si-ki, peh-ki en tsap dsi ki of 4, 6 en 12 kaarten spel.

Op een mat of tafel is een figuur aangebracht naar gelang van de 3 spelen bestaande uit 4, 6 of 12 vakken, de helft rood en de helft zwart, op elk waarvan een der op de chineseche kaarten voorkomende Chineseche schriftteekens is geplaatst. De spelers zetten op een der vakken, na- dat de bankhouder een kaart ongezien in een doosje heeft gedaan. Het vak met het teekcn, overeenkomende met dat van die kaart, wint cn naar gelang van het spel, wordt, 3, 6 of 10 maal den inzet uitbetaald. De overige vakken verliezen. De bankhouder ontvangt van den winner een kleine recognitie.

Onder de sedert 1883 verboden spelen neemt een voorname plaats in het tsap dsi ki-spl., dat ook nu nog wel nadere bespreking waard is, vooral omdat or na het verbod vcllo spelen uit- gedacht zijn, die schijnbaar anders, maar feitlyk niet finders dan vermommingen zijn, van dit verboden spel.

6. Het tsap dsi ki, zooals dit voor ons Indie veranderd were! om ook voor den inlander toeganklyk te zijn, werd gespeeld met kaarten als dobbelsteenen van 1 tot 6 gemerkt; ieder spelcr en d. bankhouder hadden een stcl roode en een stcl zwarte kaarten. De inzet geschicddc op ecu ojngekeerd kaart, soms ook wel op een figuur, waarop 12 kaarten geteekend wareu. Voor den inzet zocht de houder een kaart uit, die hij oni- gekcerd op de spelctafel legde of in een doos borg. Wie gezet had op de kaart overeenkomende met de door den bankhouder gekozene won Jomaal pen inzet. Een winner mocht twccnaal zijn winst inzetten, zoodat een gelukkig speler de kans had — al was het ook een geringe — om 1000maal zijn eersten inzet te winnen. Het ligt voor de hanq, dat die kans een grooten prikkcl tot dcel- neining aan dit hazardspel gaf, zoodat ook wel E uropeanen er zioh aan waagden. Daar dezen echter niet gaarne persoonlijk in het spelhuis

kwamen, stelden tot tusssenpersonen a an, zg. tainbangans, die tegen een vergoeding voor hen speelden. De vergoeding bedroeg in geval van winst gewoonlijk telkens den inzet. Werd b.v. de eerste maal 10 cent ingezet, dan had de speler kans om /100 en de tambangan om /11,10 te verdienen.

Het kan geen vcrwondring wekken, dat na het verbod werd getracht om het zoo geliefde spel toch to spelen, maar zoodanig dat de man- nen der wet het niet herkenden. Vandaar de tal-rijke vermommingsen.

In de eerste plaats werd niet meer opgezet op kaarten, maar op een figuur, met zes vakken in zwart gemerkt 1:6, aan den eenen kant waarvan de Chineesche teekens stonden die „grootte kant" en aan de andere, die „kleine kant" betekenen, waarmede bedoeld werd rood en zwart. Zette iemand bij 4 aan den grooten kant, dan betee- kende dit 4. rood enz. De bankhouder bediende zich van 2 tolletjes (tao), een niet een rooden en een met een zwarten steel.

Toen deze vernomming horkend was, werd midden door hetzelfde figuur een lijn getrokken, echter zoodanig dat de 1 voor het grootste deel aan een kant kwam te vallen, welke kant dan rood voorstelde.

Ook deze vermomming werd spoedig door de politic ontdekt, waarop men zijn toevlucht nam tot Jiet licn-po, dat wij onder sub l. leerden ken- nen. De po-Louder bezigde het po-doojse om er de uitkomende tsap dsi ki-kaart in te leggen, en riep bij de opening schijnbaar zonder eenige be- doding het uitgekomen nuimner af.

Nog moeilijker te onderscheiden van het ge- wone licn-po is een andere vermomming, die zonder figuur niet gemakkelijk te beschrijvcu is. (Young geeft enige voorbeelden van briefjes, die door spelers aan tambangans werden mede- gegeven, waarop vermeld staat plaats, dag, uur en de inzetten).

Ten Kate vend op Florcs houten dobbelstee- ihTI, en bij do Bataks (Wijngaarden) bestaat het biigelooft, dat dobbelsteenen, uit menschenbcn- <l>Tcn vervaardigd, geluk aanbrengen.

c. S c h a a k s p e l (Jav. tjatoor) zooals be- k'nd uit Pcrzic afkomstig, wordt ook in Indie g<-speel(l, vroeger zelfs zeer veel. Het eerste boric hl hiconitrenl voor Java gaf Raffles (1817, I, bl. 340, 350), met aangeving van eenige cigenaardige afwijkingen in het Jav. schaak- spel, vcrgeleken met het Europeesche. Om- 3trecks het midden van de vorige eeuw was heb schaakspel o. a. op West-Borneo zeer in zwang onder de inlundsche bevolking, waaronder er velen waren, dio het fijner speelden dan de Europancn.

Jc sink ken zijn dezelfde als bij ons gebruikt worden, maar soininige nanien zijn verschillend. O)Java worden do stukken genoemd: koning: rutoo (vorst); koningin: patih (vizier); raadshcer: mantri (staatsdienaar); paard: djaran (paard); k as toel: praoc (schip) ; pion: bidak of pidak.

Op eenige eilanden dor Alolukken treft men hot schaakspel aan; o. a. op de Kei-eil., waar het arbaodan wordt genoemd, terwijl l) op do oil. LMi, Mo a en Lakar bij hot waken bij lijken de tijd gekort wordt door con soort van schaakspel, dame genaamd, dat evonecns van vreemden oorsprong is.

d. Veel algemecner dan het schaakspel is het d a m s p e l (Java: tjoeki; Midden-Sumatra: tjatowc; op verschillende eilanden der Moluk- ken: rahei diama of dama) dat gewoonlijk ge- speeld wordt op een bord, dat ongeveer verdeeld is als ons dambord, maar dan meestal denzelfden naam draagt als het schaakbord; ook in een figuur op den grond. Het spel varieert naar do landstreek; het algemeenste is een spel, dat veel overeenkomst lieeft met ons „wolf en schaaip". Behalve de onder kinderspcnen genoemde soorten van damspel mag hier nog worden vermeld het in Z.-Celebes gespeeld wordende gala, dat door 2 personen wordt gespeeld op een bord met 49 vierkante vakken, waarvan er 9 met een kruisje gemerkt zijn.

Het schaak- en het damspel worden met eenigszins andere spelregels ook op de Riouwsche eilanden gespeeld.

e. - Dierengevechten. Over den ge- heelen Archipel vinden wij als volksvermaak het wreedc spel van dieren tegen elkaar te laten vechten. Het is echter niet het genot in het zien lijden der dieren, dat de inlanders zoo verzet maakt op deze spelen ; maar wel de grenzeloos hartstocht voor weddenschappen en het hazard- spel. De verschillende dierengevechten worden dan ook voornamelijk gchouden om gelegenheid te geven tot wedden.

l. Het voornaamstc diel spelen zijn de h a n e n v c c h e r j e n, meer algemcn h a n e n k l o p p e n genoemd, welke, zooals reeds uit het historisch overzicht bleek, van ouden datum zijn.

R. v. Eck geeft in de Ind. Gids, 1879, I, bl. 103 en vlg. een vertaling van een door hem op Bali gevonden in het O ud-J a vaansch geschreven regiemeot in het hanengevecht (Sima tetj aden), dat bijkens het opschrift ecn gcschcn zou zijn van Madjapait; het geeft allerlei voorschriften, welke op straffe van „door den vloek der goden getroffen" of „door allerlei booze ziekten bezoclit te worden*" niet mochten worden over- treden. Thans treft men dezo spelen nog in den gcheelen Archipel aan; door het verbod — zie historisch overzicht — echter weinig meer op- Java en in andere streken, waar onze wetten vol- doende kunnen worden gehandhaafd. Toch wor- den ze ook daar nog wel gespeeld op afgelegte plaatscn. Verschillende schrijvers (o. a. v. Ilassclt) maken de opmerking, dat het verbod tegen deze wreedc spelen weinig zal helpen, zoolang niet strafbaar is hot houden van vechthanen, d.i. van hanon, die vast liggen aan een touwtje om den poot of in een kooi.

Op Bali komen dezo spelen, welko v. Eck een der grootste plagen van het eiland noemt, zeer veel voor. Wellicht worden ze nergens met zoo- veel hartstocht gespeeld als daar. Het gebourt zelfs wel dat een Balicr vrouw en kindoren vor- pandt of verkoopt oni te kunnen wedden.

Hocwcl wellicht niet in z66 sterke mate als op Bali, worden do hanenklopperijenbijnaoveralmet hart en ziel gespeeld en bijgewoond. Een gun- stige uitzondering daarop inaakt Centraal-Borneo, waar, volgens Nieuwenhuis, spelers en om- standors vrij kalin blijven onder het spel en niet hoog gewed wordt. Als inzet geldt daar vaak do haan zelf, een bijl, zwaard, kralen enz.

De Islam verbiedt allo hazardspel ten strong-

ste, maar weinige belijders van dien godsdienst storen zich daaraan (Snouck Hurg.). Toch acht de inlander het veilig om de goden door offeren en andere godsdienstige voorzorgen gunstig te stemmen.

Overal zien wij dezelfde zorg voor de vechthanen. De ware liefhebber van vechthanen — en die zijn er talloos velen — zorgt daarvoor beter dan voor vrouw en kinderen. De hoofden a an de Boven-Mahakam beschouwen het houden van vechthanen als een attributhunnei, waardigheid.

Talloos zijn de kenteekenen, waaraan goede en minder goede vechters onderscheiden worden. A. L. v. Hasselt noemt zelfs 20 soorten van vechthanen. 0. a. hangt de waarde af van de plaat-s van geboorte; hanen op een heilige plaats geboren zijn zeer kostbaar, hetgeen Dr. Matthes de vraag doet stellen wat wel een te Mekka geboren haan zou moeten kosten.

Behalve op Atjêh (Jacobs) en de Mentawai-eil. (Pleyte) worden de hanen, zooover men heeft kunnen nagaan, overal, evenals vroeger, voorzien van scherpe kuustsporen of dolkjes van staal of ijzer (tadjji). De Atjeher laat dit niet toe, orndat hij den strijd dan niet eenrijk acht. Op Zuid-Celebes en in Centr.-Borneo gebruikt men voor sporen zelfs Engelsche scheermessen, welke in het laatste gebied zeer kunstig op ronde slijpsteen vlijmscherp en in den vereischten vorm worden geslepen. Zekomen in allerlei vorm voor; de beste worden duur betaaid. In het begin der vorige eeuw werden de sporen — althans op Oost-Java — in zeer zwaar vergif gedoopt, waardoor het gevecht terstond beslecht was. Het aanbrengen der sporen vereischt veel handigheid. De Boegineezen a an de Boven-Mahakam bevestigen ze a an beide pooten en laten den kam een besnijdenis ondergaan.

Gewoonlijk hebben de gevechten plaats op een bepaalde vechtbana, een verhevenheid van eenige vierkante meters oppervlakte. Twee personen zijn belast met het toezicht, de eene op de inzetten der weddende toeschouwers en met de inzetting van het geld, dat verward wordt, terwijl de andere de dieren laat vechten en in twijfelachtige gevallen beslist, welke haan wint.

Er wordt zooveel mogelijk naar gestreefd, b.v. door het op verschillende wijzen aanbrengen der sporen, de beide partijen even sterk te doen zijn; daarop moeten de opzichters nauwkeurig acht slaan.

De dieren worden in een bamboe kooitje of in een cylinder van boomschors naar de kampplaats vervoerd. De strijd is eerst beslist wanneer een der hanen is gedood of, na weggelopen te zijn, door zijn tegenstander driemaal op den kop is gepikt. Raken de dieren uitgeput dan wordt alles aangewend om hen weer strijdlustig te maken, waartoe ook medewerkt het oorverdoovend la-waai der toeschouwers, dat bij alle dergelijke ver-maken schijnt te behooren. Een afvallende spoor mag niet weer aangeboden worden. En zoo bestaan er nog vele regelen, waaraan strong de hand gehouden moet worden en die naar de verschillende landstreken zeer verschillend zijn.

Bij de gevechten speelt een groote rol een soort van trom of gong, waardoor aangegeven kan worden het oogenblik van begin en einde van het gevecht, alsook wanneer het gestaakt moet worden. Ook dient die muziek om de hanen aan te moedigen.

Welk een voorname plaats deze spelen in Z.-Celebes reeds sinds overoude tijden innemen, blijkt wel daaruit, dat in do meest heldendichten vergelijkingen, aan de hanengevechten ontleend, voorkomen, en dat vele volksgezegden aan deze spelen herinneren. In Z.-Celebes vermaken zelfs kinderen zich met het laten vechten van henen, die van bamboe sporen worden voorzien. Priesters mogen aldaar wel hanen laten vechten, maar zonder sporen.

In Boni worden bij huwelijks- en besnijdenis-plechtigheden hanengevechten gehouden, waaraan de voorname hoofden deelnemen; hetgeen z ij verliezen wordt niet door de hoofden zelf, maar door de arme bevolking opgebracht.

Het spreekt van zelf, dat ook bij de hanengevechten veel bijgeloof heerscht en veel hocus-pocus wordt verkocht.

Zeer goede beschrijvingen en nadere bijzonderheden van deze gevechten vindt men o. a. bij v. Hasselt, Matthes, v. Eck en Nieuwenhuis.

2. Het laten vechten van gemak's of p o e - j o e L'S, een soort van kwartels, is een geliefkoosd vermaak op Java. De Javanen stelt er een groote eer in een goed gedresserde gemak te bezitten. Het vangen, hetgeen met strikken geschiedt, en het temmen der schuwe dieren vordert dan ook heel wat behendigheid en een dindeloos geduld. V. de Serie noemt de dressuur met recht een truzelwerkje. De gevechten hebben plaats in de pendapa of onder een grooten boom. Ook hierbij wordt veel gewed. De gemak's worden niet van sporen voorzien. Als vechtdieren worden slechts bezield de wijfjes, die mooier en naar het heet sterker en moediger zijn dan de mannetjes.

3. Omgekeerd is het bij de gevechten der djangan k r i k s (krckels), waarvan alleen de mannelijke sekse voor den strijd kan dienen. Deze diertjes worden eerst aan een draad horizontaal opgehangen en daarna door onderdompeling in water bewusteloos gemaakt en in een bamboe kokertje gesloten. V66r het gevecht worden ze op allerlei wijzen tot het gevecht geprikkeld.

4. Hoewel minder voorkomende, mogen toch niet onvermeld blijven de vechtvisschen (*licla pugnax*), die door de Javanen in groote watervaten te zamen worden gebracht met kleinere vischjes (Veth). Al spoedig ontbrandt de strijd om den buit, en kunnen do inlanders zich verlustigen in de zeer eigenaardige kleurwisseling, die de dieren vertoonen, zoodra hun woe do wrdt opgewekt.

5. Van de op Java nog voorkomende tiggeregevechten, d. w. z. van een buffel met tijgers, geeft v. Hoevell een zeer belangwekkende beschrijving.

Zie verder Q. M. R. VrhueH en DIERENGEVECHTEN, waar ook gevechten tusschen wild zwijnen, bokken en rammen zijn vermeld.

■ Stock spelen. Op Java en Madoera was vroeger het stockspel of tornado (Jav. sodoran; van sodor, lans) in groot aanzien. Buddingh geeft van zulk een feest, dat hij omstreeks 1836 op Java bij woende een lovendige beschrijving. Evenals tijdens de middeleeuwen in Europa trachtten de ruiters, gezeten op schitterend getuigde paarden, elkander met een (stompen) lans uit den zadel te lichten. Hoewel er toen nog veel yerken van gemaakt werd, waren deze feesten reeds in den tijd van Buddingh veel verbasterd. Het-

geen niet belet, dat ook in den tegenwoordigen 5jyd deze tornooien nog mot voel animo gcspleld en met belangstelling gevolgd worden. Op het Poëasa-fecst (1 Sawal) worden zij over geheel Java gespleeld.

In een soort van strijdperk rijden de strijders, voorafgegaan door den adipati on wedono's eerst driemaal rond onder de tonen van de gamelan, waarna het gevecht, telkens van twee ruiters tegen elkander, begint. De strijders zijn gewoonlijk versierd met kransen om den hals; als hoofdtooi sel dient de koelock (staatsiemuts); het naakte bovenlijf is ingewreven met boreh (gele zalf), over den kleurigen broek hangt een sarong. De lans is van hout, lang en dun maar taai, hoog geel geschilderd en versierd met een kleurigen wimpel, de punt is stomp. Ook de paardjes zijn schitterend uitgenusterd; de glinsterende koperen plaatjes, de kleurige strik aan den staart, het hekelgekleurde zadcl, alles draagt bij om den indruk te verhoogen. Het doel is om den tegenstander van het paard af te werpen, hetgeen slechts weinig voorkomt, want, hoewel de ruiters met losse teugels rijden, zitten zij en door den eigenaardigen vorm van het zadcl door hun behendigheid meestal stevig te paard. Gewoonlijk wordt dan ook degene, die een strijder ontwapent door zijn lans te broken, uit de hand te slaan of af te nemen als overwinnaar beschouwd. Gamelan en clowns (badoets) wisselen dit schouwspel af — dat Kalf niet ten onrechte een der kleurigste tafereelen van het Jav. volksleven noemt.

g. Tijdens de nicuwjaarsfeesten worden op Soemba een soort van spiegelgevechten gehouden (v. Eck). Deze gevechten vindt men trouwens bijna overal in onze Oost; gewoonlijk staan zij in verband met godsdienstige feesten.

Kruijt geeft een beschrijving zooals ze bij den bewoner van Poso voorkomen.

Op Ambon (v. Hoeveil) houden knapen dikwijls spiegelgevechten (bakok poekel,) waaraan ook wel door ouderen wordt deelgenomen. Dikwijls eindigen ze dan in bloedige gevechten.

Ook in Midden-Sumatra (v. Hasselt) vindt men deze spelen.

h. Spelen, welck slechts in bepaalde streken worden aangetroffen.

J. Ji) de eerste plaats noemen wij de op Madoera veelvuldig voorkomende stierenwedrennen (sapi-kerapan of balapan), waarvan Leen en Van Gennep Icvdngigo beschrijvingen geven. Zij vormen het enige volksvermaak, dat den Madoorees groot genot verschaft en waaraan hij met hart en ziel deelneemt. Doordat hij alles er voor over heeft om als overwinnaar uit het strijdperk te treden, komen deze spelen den vce-stapel zeer ten goede. De Madoercczen genieten torcht een groote vermaardheid voor hun fok-kunst.

Als er korapan wordt gehouden stroomt de bevolking van heinde en ver toe, of om het feest bij te wonen of om mode te doen. De stieren worden prachtig opgetuigt met kleurige foedraals om de hoorns; een bont bewerkte lap daartusschen; vlaggetjes aan den nek, kleurige soms kostbare stof (dikwijls bewerkt met figuren, draken of uit de wajang, van goud en zilverdraad) om de len-dencn en als halsband, waaraan belletjes of franjo van goud- of zilverdraad hangen.

De stieren worden twee aan twee voor een soort van slode van bamboe gespannen, waarop de eigenaar plaats neemt. Een commissie bepaalt welke spannen tegen elkaar zullen strijden; zoo veel mogelijk worden gelijke krachten gekozen. De renbaan is een breede grasvlakte; het doel cei in den grond gestoken paal of boog van bamboe. Het is verbazingwekkend welk een vaart de dieren soms kunnen krijgen. De winnaar wordt feestelijk ingehaald door de desabewoners, die zijn overwinning als een groote eer voor de desa beschouwen.

Het R. Ethn. Mus. te Leiden bezit zeer goede voorstellingen van deze spelen, welke oockbeschreven zijn in den catalogus der verzameling poppen, die aan H. M. de Koningin zijn aangeboden (Batavia, Koli? en C°. 1894). 七 ■

2. Onder de heidenbevolking van Celebes komt een spel voor, dat wel afzonderlijke vermeiding verdient, zoowel om de eigenaardige gebruiken, die daarbij in zwang zijn, als om de groote voorliefde, welke de bevolking ervoor betoont, nl. mawawerit of kalapa (k o k o s) - n o t werpen. Wanneer bekend is, dat iemand ter eere van een of andere heuchelijke gebeurtenis, de kalapa zal werpen, stroomen de inwoners van heindeenveer toe om aan het spel deel te nemen. Als de menigte zich om het huis van den feestgever heeft verzameld, houdt een priester van een gat in het dak uit een godsdienstige toespraak — waarschijnlijk om de booze geesten te verbannen; waa'na met allerlei heterogene voorwerpen uit dat gat naar do dicht opeengepakte menigte wordt geworpen — lepels, vorken, mullen, sarongens, duiten, kippen zelfs, al naar gelang van den rijkdom van den feestgever. Ieder tracht iets machtig te worden, waardoor een ontzettend ge-drang ontstaat. Dan is het oogenblik van 'ten dag gekomen: de kalapa, voor de gelgchenheid met kokosolie extra glad gemaakt, vliegt over de hoofden heen; honderde handen grijpen er naar, men verdringt elkaar, een verwoed gevecht voljgt, want wie de kalapa binnen het huis van den feestgever weet te brengen, krijgt den uitgelooften prijs, die, naar gelang van den rijkdom van den uitlover, bestaat in lijnwaad, een varken, een paard zelfs. Onnoodig te zeggen, dat er heel wat builen, kneuzingen en ook wel erger verwordingen worden opgelopen. (Graafland).

3. Een ander, er, niet minder gevaarlijk spel der heidensche bevolking van Celebes is do d u t u (spel met rijststampers), waarbij de spelers, cl io niet bliedngig genoeg zijn, Icelijk bekneld kunnen graken tusschen de stampers, die snel tegen elkaar worden gedrukt. Gehukkig geraakt dit wrede spel meer en meer in onbruik.

4. Te Noeniali (op Ceram) wordt de dans afgewisseld door een zeer cigenaarlijk spel, dat, voor zoover men heeft kunnen nagaan, nergens anders in den Archipel wordt aangetroffen. De mannen vormen een dubbello rij; de tegenover elkaar staanden houden elckanders handen vast en laten over hunne armen om meijsjo op handen en voeten kruipen, dat een wild kat moot voorstellen. (Martin bl. 167).

Voor zilwedstrijden, die men ook onder spelen zou kunnen rekenen, zie VAARTUIGEN.

Literatmir SfAdriani (N.) en Kruyt (A. C.), De Bare'sprekonde Toradja's van Midden-Celebes (Batavia, 1912), II, p. 385-391; het Atjoh- I sche Sadatispiel, Week bl. v. Indio V, p. 944;

Batakspiegel (Batakinst. no. 3 — 9); Andree (R.), *Etlin. Parallelen und Vergleiche, Neue Folge*, Leipzig 1889, bl. 86 vlg.; Bock (C.) Reis in O.-en Z.-Borneo, 's Grav. 1851—'57; Buddingh, (Dr. S. A.), *Jav. tornooispel*, T.-v. N.-I. 1840, II, bl. 246 vlg.; Chijs (Mr. J. A. v. d.), *Ned.-Ind. Plakaatboek*, Bat. en 's Grav. 1885—'95; Clercq (Jf. S. A. de), *Verklaring v. h. pehi-spel*, T. T. L. en V. XXIII, (187G) bl. 510 vlg.; Id., *Bijdr. t. d. kennis van Ternate*, Leiden 1890; Clercq (F. S. A. de) en Schmeltz (J. D. E.), *Ethn. beschr. W.- en N.kust Ned. N.-Guinea*, Leiden 1893; von Dewall (H. A.), *Het vliegerspel te Batavia en het madn Goendoe (knikkerspel) te Batavia*, Tijdsch. I. T. L. Vk. LX (191S), p. 414-441; Doorman (W. H. C.) *Main beripat, een Balineesch Scherm-^ceest*, T.4S p. 339; Dissel (J. A. v.), *Enige spelen 'eii-a ; iri:usenieiten der Jav.*, T. v. N.-I. 1870, I, bl. 276 vlg.; Eck (R. v.), *Spelen en Vermaken*, Ind. Gids 1880, II, bl. 1206 vlg., en 1881, I, bl. 1203 vlg.; Id., *Schetsen v. Bali*, VIII, T. v. N.-I. 1880, II, bl. 12 vlg.; Elbert (Dr. J.), *Die Sunda-Expedition (Frankf. 1912)*, I, 39, 57, 165, 207, 211, 218-220, 268, 269; II, 70, 86, 87, 114, 157; *Etwas fiber Volksspiele etc. der Javanen* Die Wochenzeitung 1908 no. 46; Eugenius, *Het Dajakskind*, Borneo 1913, 55; G rtjens (H.) *De keinsche spelen*, Almanak missiehuys, TH-burg 1911, 59; Gennep (J. L. v.), *De Madoereezen (kerapan)*, Ind. Gids 1895, bl. 283; Gomes (E.H.), *Seventeen years among the Sea Dyaks of Borneo* (London, 1911), p. 220 — 224; 'Graaffland (N.) *De Minahassa (2e. uitg.)*, Rotterdam 1895; Groos (K.), *Die Spiele der Menschen*, Jena 1899; Hasselt (A. L. v.), *Midden-Suniatra, Volksbeschr.* ■ entaal, Leiden 1882, I, bl. 118 en 123 vlg.; Hazueu "■ (Dr. G. A. J.), *Nini Towong*, T. T. L. en V. XLIII '77, 1901, bl. 36-107; Hoevell (G. W. C. B° v.), *Ambon (bep. de Oeliasers)*, Dordrecht 1875, bl. 163 vlg.; Hoevell (W. R. v.), *Het tiggergevecht*, T. v. N.-I. 1840, I, bl. 298 vlg.; Hose (Ch.) en 'Me. Dougall (W.), *The pagan tribes of B meo* (London, 1912), II, p. 163, 164; *Hanengevechte i enz.*, Indologenblad 5 (1913/1914), 205; Jacobs (Dr. J.), *Het familie- en kampongleven op Gr.-Atjeh*, Leiden 1894, II, bl. 160 vlg.; Jonge (Jhr. Sir. J. H. J. de), *De opkomst v. h. Ned. gezag over Java*, 's Grav. en Amst. 1870, v. bl. 37; Kate (Dr. H. F. C. ten), *Verslag v. e. reis in de Timorgroep en Polynesie*, T. K. Aardr. Gen. 2e scr. XI (1894); Id., *Beitr. z. Ethn. der Timorgroep*, Int. Arch. f. Ethn. VII, bl. 1 vlg.; Kalf (8.), *Een Javaansch tournooi*, Elsevier VII (1894); Kreemer (J.), *Javaansche kinderspelen metzang*, Med. Ned. Zond. Gen. XLII (1898), bl. 229 vlg.; Kruijt (A. C.), *Een en ander aang. h. geestel. en maatsch. leven v. d. Poso-Alfoer*, Med. Ned. Zond. Gen. 1897, bl. 47—52; Jo stra, *De Bataks*, Leiden 1912; *Kinderspelen op Rotti*, Vragen v. d. dag 1911, 657; *Een Madoereesch Tweegevecht*, Java Post 1912 p. 574, 588; *Nelcenenbos* (Dr. L.), *Uit het Jav. volksleven*, De Banier 1911, 556; Leon (J. B.), *Vee-toestanden op Ma-^docra*, sapi kerapan, T. B. B. XXI (1901), bl. 459 , b vlg.; *Levysohn Norman* (Mr. H. D.), *De Britsche heerszeg'over Java en ond., 's Grav.* 1857, bl. 247 en 2487; Lilti Ned. O.-Indie, Leiden 1892—9R .II, *spelen en verm. Zie dierengevechten*; Martin (K.), *Reisen in den Molukken*, Leiden 1894; Matthes (Dr. B. F.), *Bijdr. t. d. ethn. v. Z.-Celebes*, 's Grav. 1875, bl. 116 — 131 ; Id.,

Boeg, en Mak. woordenboek en Ethn. atlas; Id., *Korte beschrijving v. h. Omispel*, T. T. L. en V. XI, 1862, bl. 525 — 527 Mayer (-E' Tliid, Een blik in het Jav. volksleven, Leiden 1897, II, hofdst. IX; Nieuwenhuis (Jr. A. W.), *In Centra al-Bor neo*, Leiden 1900id. Q.uer, (lurch Borneo, (Leiden 1907), II, p. 37, 43, 130—141, 288, 370, 491, 498; Pleyte (C.M.), *Die Mcntawi- Ins. und ihre Bewohner*, Globus 1901; Pischke (Dr. K.), *Kurze myth. u. d. mal&yische Spiele Rimau-Rimau und Dam*, Int. Arch., f. Ethn. III, bl. 189 vlg.; Raffles (Th. Stamford), *The history of Java*, London 1817, bl. -349, 389, 391; Riedel (J. G. F.), *De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua*, 's Grav. 1886; Ryckevorsel (L. v.), *De Jav. kinderopvoeding* (Ber. St. Claverbond); Schlegel (G.) > Opstel naar aanl. van Stewart Culin's Korean, games with notes on the corresponding games of Chine & Japan, T*oung pao VII (1896), bl. 94—98; Schmeltz (Dr. J. D. E.), *Ethn. Musea in Midden-Eur.*, Leiden 1896; Id., *Das Schwirr-holz*, Hamburg 1896; Schroder (E.E.W.G.), *Nias*, Leiden 1917; *De spelen der inlanders*, Marineblad 30 (1915, 63); Seridrc (V. de), *Jav. volksspelen en vermaken*, T. v. N.-I. 1873, L. bl. 81 vlg., II, bl. 1 vlg., 1874, II, bl. 81 vlg.; Unouck Hurgronip (Dr. C.), *De Atj&hers*, II, 1894, bl. 194 — 220/ Id., *Ini. spelen met kemiri-noten*, Jnt. Arch. f. Ethn. VIII, bl. 62 en 63; Stewart Culin, *Mancala the national game of Africa*, Wasling- ton 1898; Taueru (O. D.), *Patasiwa und Patalima (Seran)*, Leipzig 1918; Id. *Javanische karten- spiele Zeit. fir Ethn.* 1914, 45; Tideman (J.), *Schetsen uit het volksleven op Z.-Celebes*, Bui), koi. museum no. 48 (1911), 53; Tylor (E. B.), *Primitive Culture*, 3^d ed./London 1891, I, bl. 1G vlg., en 72 vlg.; ^yeth (P. J.), *Java*, Geogr., Ethn., Hist., Haarlem 1872 — *82, I, bl. 625 — 627; Id., *Borneo's W.afd., Zaltbommel 1854 —*56*; Ver- huell (Q. M. R.), *Hcrinrningen aan een reis n. d. O.-Indien*, Haarlem 1836; Vermeulen —Dunker (M.), *Stiercnnen in den Oosthock (Madocra)*, Buiten 1910, 114; *Wingaaerden* (J. K.), *Hasard- spelen bij de Bataks*, Ind. Gids J 894, I, bl. 938 en 939; Young (J. W.), *Bijdr. t. d. kennis der Chin, hasard- en kaartspden*, T. v. T. L. en V. XXXI (1886), bl. 269 vlg. W. F. G. O.

SPERMONDE-ARCHIPEL. Op het breede plateau, dat oin de West uitsteekt van het Z. W.lijke schiereiland van Celebes, ligt een archipel van zeer vele, lage, met struik^ewas begroeide koraal-eilanden, waarvan enkele hoog liout hebben, en talloze, waaronder zeer uitgebreide koraalriffen, welke over het algemeen Noord-Zuid strokken en a . an de Oostzijde min of meer droogvaHend en zan-dig zijn. Poor oplieffing ont 3taanhiervoort(lurcd uit raffen droogvullondc platen en door begroeiing uig deze eilandjes, terwijn omgekeerd, door vrlies van deze begroeiing eilandjes wedertot platen word- den, zoals o.a. groot Lae Lae bij Makasser. Heb grootste eiland van den Archipel is het lage, voor- namelijkaan de Zuidzijde met hoog Jiout begroeide 1 anakee, omgeven door een breed, grootendeels begroeide kustrijf en bank, dal op geringenafstand van den Zuidrand vanhet . plat isgelcgcn van den Celebeswal wordt gescheiden door een bruikbaar vaarwater; aan den West rand vindt men de ei- landjes Langkai, dat dichl begroeid is, het met struikgewas bekende Lankoejang en op de ui.-er- Ke Westpunt Kapoposang met Mapper- en

tjemaraboomen. Wegens gebrek aan goed drinkwater zijn niet meer dan een 20-tal van deze eilanden bebouwd, de meest bekende daarvan zijn Koedingarang Lompo (Groot Hertebest) recht West van Makasser en Kapoposang, het grootste der Noordelijke groep.

Langs den geheelen, bijzonder steilen buiten-rand loopt een verhoogde rug, welke slechts be.Z. de parallel van Makasser hier en daar is afgebroken. Tusschen dezen rug en den wal wordt een kom gevormd met diepten tot meer dan 50 M.» welke be.Z. Makasser een matig aantal, meest al meer uitgebreide en, op een uitzondering na, diepere gevaren bevat, waartusschen ruime vaarwaters worden gevonden, terwijl be.N. die parallel zoo talloze kleine eilanden, banken en gevaarlijke riffen zijn gelegen, dat in dien doolhof slechts zeer enkele, bruikbare vaarwaters zijn aan te wijzen o.a. een langs den wal, dat gedeeltelyk over de van den wal af stekende bank loopt, en een langs Kapoposang om de Z.O. Dat langs den wal is bokabend, de beide andere betond, en het Zuidelijke ook verlicht. Zie Zeemansgids deel IV.

SPERSIEBOON. Zie PHASEOLUS VULGARIS.

SPHAEROCOCCUS. Zie AGAR AGAR.

SPIEGELPAUW. Zie PAUW.

SPILANTHES ACMELLA L. Fam. *Compositae*. Daocn loedah, Getang, Goclang (NAL.), Lcgotan, Sarocnen (JAV.), Djotang (SOEND.). Kruidachtig plant met kleine, gele bloemhoofdes, een typisch onkruid langs rivieroevers. De plant is zeer bekend als volksgeneesmiddel tegen kicspijn. De smaak is bytend en scherp. De bloemhoofdjes heeten in den ini. medicijnhandel Kern bang seriawang; ze we' ken den speeksel-vloed op en worden gebruikt tegen mondspruw. Den naani A-B-C-kruid dankt do plant aan het feit, dat de Moorsche schoolincesters in den tijd van Rumphius hun leerlingen de scherp geloo bhoenhoofdjes in den mond gaven, opdat ze dan bcf er het Uspelend uitspreken van de Arabische si.-'klanken zouden leeren.

SPINAZIE (NIEUW-ZEELANDSCHE). Zie ^ETRAGONIA.

SPINIFEX SQUARROSUS L. Fam. *Gramineae*. Djoekoet tjara (SOEND.). Sterk vertakt, stekelig en stijf yras met p untige bladren. Ko mt ovcral op zandig zeestrand. De vrouwelijke bioci- wijz- heeft den vorm van een stekeligen bol, die bij rijphcid der vruchten van de plant loslaat cu door den wind voortgedreven, over het strand rolt.

SPINNEN (*Arachnoidea*). Klasse van luchtademendgedieren, die gekenmerkt zijn door he bezel. van 4 paren pooten, 2 kaakparen en een pool loos achterlijf. Hierto behoort aller-eerst (I c orde der Schorpioenen, die door hun langc, van scharen voorziene onderkaken en hun hard huid-pantser ecnige gelykenh mob kreeft en verloozen. Zij liebhen een uit 13 ringen bestaand achterlijf, waarvan de achterste 6 een soort van staart vormen, die aan hot einde in een gifstekel uiiloopt. De schorpioenen, Kala-djifngking (MAL.). Kaladjifngking, Ketoengging (JAV., zie aldaar), leven voornamelyk onder de t ro))en en in de war mere god ecl ten van den gemaligden aard go rd el; veel hooger dan 45° N.B. komen zij nieL voor. In den Ind. archipel wordt een vrij groot aantal soorten aangetroffen; een

dor grootste is *Buthus afer*, die ongeveer de lengte van 1 d. M. bereikt. Deze dieren hebben een nachtelijke levenswijze en houden zich over dag op onder steenen, dorre bladeren en op andere donkere plaatsen; ~~daar zij veel van warmte houden, dringen zij ook dikwijls menschelijke woningen binnen.~~ Ala zij zich bewegen, hebben zij gewoonlyk den staart omhoog gericht, met naar voren gebogen gifst ekel. Hun prooi bestaat uit kevers, kakkerlakken, sprinkhanen, spinnen e. d., die zij door een steek met den gif-angel doodden. Voor den menach schijn evenwel de steek niet gevaarlijk, ofschoon zij hevige, brand ende pijn veroorzaakt, die echter slechts korten tijd aanhoudt. Zij brengen levende jongen ter wereld, ten getale van 20 tot 50, en deze blijven in de eerste weken in de nabijheid der moeder. Het verhaal, dat een schorpioen, als hij in een kring van gloeiende kolen geplaatst wordt, zichzelve doodsteekt, schijnt op waarheid te berusten. Blootgesteld aan sterke hitte of andere prikkels, neemt het dier tot zelfmoord zijn toevlucht en de dood volgt weinige minuten na de toegebrachte steek.

Een tweede orde vormen de Schorpio en spinno (*Pedipalpi*), die zich door haar geleed achterlijf aan de Schorpioenen aansluiten; maar haar eerste pootenpaar is dun en lang en loopt uit in een zweepvormig eindlid. Bovendien zijn haar bovenkaken aan he : eind, in plaats van met een schaar, voorzien van een klauw, evenals bij de spinnen. Ofschoon de beet dezcr dieren door de Europeanen zeer gevreesd wordt, zijn het volgers Monicke (Blicke auf das Pflanzen- und Thierleben der Niederl. Ma-laienlandern) volkomen onschadelijke diertjes, die zich met kleine insecten voeden. Een op Java niet zeldzame soort is *Thelyphonus caudatus* (Goenting), die een lengte van ruim 3 c.M. bereikt; haar achterlijf loopt aan he : eind uit in een geleed, draadvormig aanhangsel. Men treft ze dikwijls aan binnen de huizen, vooral van zoodanige, die van bamboe gebouwd zijn; zij verspreiden een sterke lucht van azijnzuur. Het grootste aantal soorten bevat de orde der edite spinnen (JAV. Kemangga, zie aldaar), gekenmerkt door haar gezwollen, ongeleed achterlijf, dat aan de basis steelvormig is ingesnoerd. Haar bovenkaken bezitten een klauwvonnig, bewegelijk eindlid, aan welks spits een gifklier uibmond, terwijl de ondorkaken pootvormig zijn; bij do mannes doen dezo laatste dienst als paringsorgaan, waartoe hoel lepelvormige eindlid met een blaasachtig aanhangsel is voor-zien, dat voor de paring met spenna gevuld wordt. Aan hot einde van het achterlijf ziiiten 4 of 6 spintepeltjes, die de openingen dragen van de spinvlieserion, welke de stof lev even voor de dradon van hot web. De grootste van alle spinnen zijn de zoogenaamde Bosch- of Vogel-spinnen, van welko *Ály gale javanensis* een op de Soenda-eilanden algemeen verspreide vertegenwoordiger is. Dit dier, hetwelk een lengte van ruim 7 c. M. bereiken kan, is over zijn gcheele lijf dicht met: hingen haren bedekt; he; houdt zich op in gaten in den grond, in rotsspleten, onder booiwortels, enz. Eerst na zonsondergang verlaat het zijn schuilplaats, om op buit uit te gaan, die het besluipt en bespringt op de inani van de katten; met zijn beet kan het-zelfs kleine zoogdieren, zooals muizon, vogels e. d.

dooden. Doleschall bracht eens zulk een vogel-spin met een vogeltje van middelmatige grootte in een stopflesch te zamen, en oogenblikkelijk sprong de spin op haar prooi los en beet haar met de klauwvormige bovenkaken in de nabijheid der ruggegraat, zoodanig dal heb diertje na 15 seconden onder hevige stuipreukingen gterf. De groep, die in Indie het rijkst aan soort en schijnt te zijn, is die der Wielspinnen (*Orbiidariae*), aid us genoemd wijl zij een wiel-vormig, gewoonlijk loodrecht hangend web maken, dat uit cirkelvormige en straalsgewijs verloopende draden bestaat. Hiertoe rekent men de in ons land algemeen voorkomende kruispinnen, behoorende tot het geslacht *Epeira*, dat ook in den Ind. archipel verscheidene soorten telt. Van het geslacht *Nephila* komt *N. maculata* veelvuldig voor; haar web bestaat uit zeer sterke draden, die op goudkleurige zijde gelijken (A. L. van Hasselt en H. J. E. F. Schwartz in Tijdschr. K. N. Aardr. Gen. 1898, bl. 669). Misschien zou van deze spinnen zijde kunnen worden gewonnen, evenals op Madagascar geschiedt van *N. madagascariensis*; niet alleen de eteroconcs dezer dieren worden afgehaspeld, maar ook van de spinnen zelve wordt direct zijde gewonnen. Kenmerkend voor de tropen zijn de zoogenaamde doornspinnen (*Gastera*-na *Zia*), die een van boven plat, hoekig lijf hebben. waarvan de hoeken meestal in kortere of langere stekels uitloopen; zij zijn gewoonlijk zeer donker gekleurd, rood, oranje, geel met donkere punten, vlekken en strepen. De kruisnetspinnen (*Inaequitelariae*), die een onregelmatig web spinnen, uit in allerlei richtingen elkaar kruisende draden bestaande, zijn in den Archipel ver-tegenwoordigd door de geslachten *Theridion*, *Pholcus* e. a.; Trechterspinnen (*Tubitelariae*), die een horizontaal web maken, dat uitloopt in een koker, waarin zij, op buitloerende, zich verschuilen, waarloer onze gewone huisspin en de waterspin behooren, komen in Indie weinig voor; van het zeldzame geslacht *Segestria* werd door de Sumatra-Expeditie een nieuwe soort 8. *snellemanni* verzameld en door Dr. A. W. M. van Hasselt beschreven. Van de Krabspinnen (*Lalrigrae*), zoo genremd wijl zij, evenals de krabben, zich zijdelings loopend voortbewegen, die geen web maar slechts eenige losse draden spinnen, noemen wij de overal onder de tropen voorkomende *Heteropoda sanatoria*; een groote, harige, bruine spin, die zoo verba-zend roofzuchtig en weinig schuw is, dat zij den natuuronderzoeker de verzamelde insecten onder de handen tracht weg te halen (Hickson, a Naturalist in North-Celebes), De Wolfspinnen (*Cyngrae*), die geen web maken, maar met hun lange pooten verba-zend hard kunnen loopen en op die wijze hun prooi bemachtigen, waarbij zij dan gewoonlijk nog hun eiernest meeslepen, zijn in Indie niet zeldzaam; van het geslacht *Lycosa*, waartoe de beruchte *Taraniolaspin* van Z.-Italië behoort, komen er verscheidene soorten voor. Vrij talrijk zijn ook de Springspinnen (*Saltigrae*, JAV. matjanan), die zich kenmerken door het bezit van korle pooten, met dikko dijnen, met behulp waarvan zij zich springende voortbewegen. Van deze zegt Doleschall, dat zij vooral door kleuren en glans uitmunten, a Is zijnde spinnen, die bijna altijd aan de zonnestralen zijn blootgesteld; dit wordt bevestigd door de twee

nieuwe soorten, door de Sumatra-Expeditie verzameld *Phidippus keratodes* en *Amycus albomaculatus*. Ook de orde der Hooiwagens (*Phalangiidae*) met hun verba-zend lange pooten en klein, geled lichaam, is in O.-Indie door eenige soorten vertegenwoordigd. Ten slotte moeten nog de Mijten (zie aldaar) tot de klassere Spinnen gerekend worden. Zij zijn in het bezit van bijtende, zuigende of stekende monddeelen, al naarmate zij een vrij leven leid en of parasitisch op planten of dieren voorkomen; tot de laatste behooren de Teken (karapati, BATAV. MAL.). Van de op plant en levende soorten noemen wij *Tetranychus bioculatus*, de „red spider“ der Engelschen, een roode mijt, die niet alleen aan de bladeren der theeheesters, maar ook aan die van de koffiebomen op Java ernstige schade heeft toegebracht. (Zie: De dielr. vijanden der koffiecultuur op Java, door Dr. Koningsberger en Prof. Zimmermann, DI. II).

Literatuur: Dr. C. L. Doleschall, Bijdrage tot de kennis der Arachniden van den Ind. archipel, Nat. Tijdschr. Ned.-Indie, di. XIII, 1857; idem, Tweede bijdrage tot de kennis der Arachniden van den Ind. archipel, Acta Soc. Scient. Indo-neerlandicae, Vol. V, 1859; Dr. A. W. M. van Hasselt, Araneae: Midden-Sumatra, reizen en onderz., Natuurl. Hist. lie Afd. A.

SPINNEN. Zie WEVEN.

SPIRULA AUSTRALIS. Kosino polii isch een tienarmige inktvisch (zie aldaar) der diepzee, gekenmerkt door het bezit van een uitwendig gekamerde schaal, die in een vlakke spiraal is opgerold, echter zoo, dat de windingen elkaar nietaanraken. Vandaar populaire naam „posthoornje“. Het lichaam bezit een paar eindstandige afgeronde vinnen.

SPITSMUIZEN (*Soricidae*), een soorlenrijk en zeer verspreide familie der Insectenetters (zie aldaar), verwant met de mollen, waarvan ze Eijer echter onderscheiden, doordat ze geen holen graven. Het zijn kleine dieren (de kleinste zoogdieren behooren tot deze familie), die overal (algemeen) uiterlijk hebben van muizen nien een spitsen kop. Den naam „stinkmuis“, dien men wel voor deze dieren hoort gebruiken, hebben zij dedanken twin een slerk reukende stof, die afgescheiden wordt in klieren, aan do zijden van het lichaam geplaatst, en die hen voor vleesch-etende dieren ongenietbaar maakt.

Uit Nederland-Indie zijn alleen een aantal soorten van heb in de Oude Wereld zeer verpreid. Het geslacht *Crociodura* bekend, tikoes boe-eock en t. kastoeri (MAL.), tikoes jnariangin (MAL. Bandjermasin) tjCroeroet of tjfloeroet (BATAV. MAL.); soorten van dit geslacht komen hoofdzakelijk in het Wostelijk gedeelte van den Archipel voor, maar hot hoofd zich Oostelijk tot de Molukken op Timor verbreed; de grootste verpreiding heeft *O. (Pachyura) crerulea* Kerr (*indica* Geoff.). Hot geslacht *Ghimareogali*, dat men heb loven in water aangopast is, bewoont de Himalaya, China en Japan, Noord-Borneo (*Cru phacura* Thom.).

SPOKEN. Zie RECHTVLEUGELIGEN.

SPONDIAS DULCIS Foi/Bt. Fam. *Anacardiaceae*. Kfidondong (MAL.). Boom van de eilanden van den Stillen Oceaan, veel gok weckt in do tropen om drovrucht, die soms zoer lekker kunnen 2Uⁿ als ze goed rijp zijn en welkor smank cenigs-

zins a an dien van eon appcl doen denken. Uit den stam vloeit een gom.

SPONDIAS LÚTEA. Kedondong tjoetjoeck, (MAL.), Kadongdong sabrang (SOEND.). Vrij hoogo boom uit trop. Amerika, op Java aangeplnt en hier on daar verwilderd. De oranje- kleurige vruchten worden gegeton. Zo hebben de grootte van een pruim, doch zijn zuur met een aangncamen bisniaak (varkenspruim). Uit het sap der vruchten maakt men door gisting in Guatemala een goeden cider.

SPONDIAS MANGIFERA Willd. Kedondong (MAL.), Klontjing (JAV.), Kadongdong, Kadongdong leuwung (SOEND.), Oelit, Oerit (AMBON). Hooge boom, in djatiboschen en in de nabijheid der vloedboschen voorkomend. De wortel is een ini. geneesmiddel evenals de bast en de bladeren. De laatste worden ook wel als groente gegeten, als ze jong zijn. De vruchten zijn vrijwel oneetbaar.

SPONSEN (*Porifera*). Deze hoofdafdeeling omvat de laagstbewerkte meer-cellige dieren [zie PROTOZOA], die vroeger begrijpelijker wijze algemeen voor planten werden aangezien, want zij zyn niet alleen, evenals de laatstgenoemden, aan een vaste standplaats gebonden, maar bezitten ook, evenals de planten, voor de opening van het voedsel een stelsel van kanalen, die zich door het geheele lichaam een weg banen. Deze kanalen zijn in sommige verwijde gedeelten (trilkanalen) bekleed met een laag van zweepcellen (zoogenaamde kraagcellen), die door de beweging van haar zweepvormig aanhangel (flagellum) den voedselaanvoerend en waterstroom steeds in gang houden. Die waterstroom treedt door nauwe, samentrekbare huidporien binnen, passeert dan de invoerkanalen, welke holte dikwijls door naalden gedeeltelijk versperd wordt en geraakt van daar door de kamerporien in de trilkanalen; op die wijze wordt het water als het ware gefiltreerd en wordt verhinderd, dat grotere schadelijke lichamen in de trilkanalen binnenkomen (I ringen). De hier geplaatste kraagcellen hebben niet, alleen de verrichting om den waterstroom te onderhouden, maar dienen ook om aan dezen he' voor de spons geschikte voedsel te onttrekken en op te nemen. Het wat er verlaat vervolgens de trilkanalen door de uitvoerkanalen, die met linn openingen meesl uitkomen in een gemeenschappelijke holte, welke door een grootste opening (osculum) met de buitenwereld in verbinding staat. Door het osculum verlaat het water het sponslichaam. Bij bijna alle sponzen wordt het lichaam gesteuend door een systeem van gelaatde, goevind door hoornaclitige vezelen of door naalden, die uit koolzure kalk of uit kiezelzuur bestaan. Op grond van den bouw van dit skelet verdeelen wij de sponzen in 3 groote groepen: Kalksponzen (*Calcispongia*) met kalknaalden, *Hexactinellida* = kiezelzponsen met 3-assige kiezelnaalden, en *Demospongiae*, wicr skelet bestaat uit slechts uit 4-assige kiezelnaalden of uit 6-assige kiezelnaalden door hoornstof (spongino) verbonden of alleen uit spongievezels. De gedaante der sponzen is, zelfs bij een en dezelfde soort, zeer verschillend; Kommige vormen vertakte of veellobbige massa's, niet ongelijk aan korallen, and ore weer solid e klompen als paddeatolen, terwijl weer andere vreemde voorwerpen alsclunne korsten bedekken.

Het treffelsto voorbeeld van veelvormig-

heid van een en dezelfde soort van sponzen levert de boorspons *Oliona*, die als een dunne korst and ere voorwerpen kan bedekken of in het invingende van kalkgeateenten en levende schelpen verblijft houdt en daarin een doolhof van gangen boort, welke uitstroomboringen aan de oppervlakte voor den dag komen; zoo hebben de oesters op de kusten van Europa dikwijls van deze spons veel te lijden. Volgens sommigen kan dezelfde spons ook de gedaante van een grooten beker aannemen; deze zoogenaamde Neptunusbekers (*Poterion*), die ook in den Indischen Archipiel voorkomen, bestaan uit een zuiver ronden of eenigzina platgedrukten trechter, van 2 a 3 voet middellijn, die met een korteren of langeren steel op den bodem vastzit. Volgens Vosmaer echter behooren de Neptunusbekers tot een ander geslacht dan *Cliona*, maar hebben in de jeugd een borende levenswijze. Ook *Spirastrella purpurea*, onder welken naam Vosmaer talrijke vroeger beschreven soorten samenvat, behoort tot de zeer veelvormige soorten. De sponzen vertoonen een groote verscheidenheid van kleuren; vele zyn bruin tot zwart gekleurd, and ere daarentegen paars, oranjeleurig, ja vuurrood of groen. De minsG in het oog vallende vormen dezer groep zijn Kalksponzen; zij hebben de gedaante van bekens, enkelvoudige of vertakte cilindrs, welke uitstroomboring (osculum) dikwijls met een sierlijken krans van naalden omgeven is. Deze naalden, die drie of vier armen hebben, zijn in zoo grooten getale in heb weke weefsel verspreid, dat ook de gedroogde spons nog zijn vroegere gedaante en omvang behoudt. De Kalksponzen schuwen het licht en men vindt ze dus bij voorkeur in grotten en rolspleten, onder steenen, in ledige slakkenhuizen en tusschen het dichte loof der zeewieren; want zij leven uitsluitend in zee, zelfs in brak water heeft men tot hertoe geene soort aangetroffen. Ook schijnen zij zich hoofdzakelijk in de nabijheid van de kust, op geringe diepte, op te houden; de meeste soorten vindt men in de strandzandte tot een diepte van 2 vaam. Reeds van daar tot de diepte van 10 vaam nemen zij belangrijk in aantal af en in grootst diepten behooren zij tot de zeldzaamheden en.

Van de Kiezelzponsen velden wij allereerst de merkwaardige Glassponzen (*Hexactinellida*), aldus genaamd, wijl na het afspoelen van de geringe hoeveelheid weke sponszelfstandigheid, die het lichaam bezit, er een kiezelgeraamte overblijft, dat op een spinse van fijn gladraden goljikt. De grondvorm van do naalden dozer sponzen bestaat uit drie gelijke, onder rechte hoeken elkaar kruisende assen; maar door reductie, vertakking enz. van de stralen dezer naalden ontstaan daaruit een groot aantal vormen, uittuimende door sierlijkheid en verscheidenheid. Een van de oudst bekende glassponzen is heb geslacht *Hyalonema*, uib een beker-vormig sponslichaam bestaando, dat gedragen wordt door een steel van spiraalsgewijs in elkaar gedraaid naalden, die do dikte van een breinaald hebbon on de lengte van 1/2 M. kunnen bereiken. Maar sierlijker zijn nog do *Euplectella's* (Venus* bloemenkorfje), die de gedaante hebben van een zwak gebogen cylinder, welks wand uit ten deele saamgsmolten naalden bestaat, die fijne porien tusschenzichopenlaten, terwyl hij van bovendoor

een zeefvormige plaat wordt afgesloten. Deze glassponsen komen tot op groote diepte in zee voor en zijn door de natuuronderzoekers der Siboga-Expeditie ook op vershillende punten in den Ind. archipel aangetroffen; zoo boven de Noordelijke punt van Celebes op een diepte van 1264 M., bij de Lucipara-eilanden op 1595 M., maar ook op geringere diepte, zooals ten Zuiden van Timor op een diepte van 112 M. en in de straat tusschen de Oostelijke en Westelijke groep der Kei-eilanden op 90 M.

Tot de Kiezelsponsen met een-assige naalden, verbonden door hoornstof, behooren de Zoetwater-sponsen (*Spongillidae*), die in tegenstelling met het meerendeel der sponsen het zoete water bewonen; zij schijnen over de geheele aarde verspreid te zijn, maar vooral N.-Amerika en het stroomgebied van de Amazone is bijzonder rijk aan deze vorxn. Nadat Von Martens het eerst eene soort van Borneo beschreven had, gelukte het aan Max Weber op talrijke plaatsen in den Ind. archipel een zevental soorten, *Spongillidae* te vinden, zoo wel in stilstaande als in stroomende wateren; op Sumatra in de meren van Singkarak en van Mamindjau, op Java in vijvers bij Buitenzorg, Tjipanas en Garoet, op verse hilled e plaatsen in Celebes, op Flores in een kleine rivier bij Bari. Meestal waren he' vormen, die, als kleine, onbeduidende, weinig in he' oog vallende korsten, takken, afgevallen bladeren en steenen in een dunne laag bedekken (*Zool. Ergebn. einer Reise in Niederl. Ost-Indien*, Bd. I, 1890).

Ten slotte vermeld en wij de Badspoons (*Euspongia*), waarbij de kiezelnaalden ontbreken en het geraamte gevormd wordt door een net-werk van vezels, uit eene hoorn- of zijde-achtige zelfstandigheid, spongine bestaande, die tydens haar groei allerlei vreemde lichaampjes, zandkorrels, stukjes van schelpen, sponsnaalden enz. in zich opneemt. De bruikbaarheid van dit sponsgeraamte voor menschelijke doeleindei berust op de groote buigzaamheid en veerkracht van zijn vezels, alsmede op de kleinheid van de mazen, die gemiddeld 0,2 m.M. wijd zijn en een zeer krachtige capillaire werking uitoefenen. Op de laatste eigenschap berust het vermogen, der spons om water op te zuigen, terwijl zij tengevolge van haar veerkracht gemakkelijk kan worden samengedrukt en zoodra de druk op- houdt, zich weer tot haar vroegere grootte uitzet. De groeiplaatsen der badspoons vindt men hoofdzakelijk in de Middelhadsche en Adriatische zee; zij treedt hier in een dozijn verscheidenheden op, die ond'er verschillende namen in den handel komen.

Literatuur : G. C. J. Vosmaer. The Porifera of the Siboga-Expedition.

SPOOKDIERTJE (*Tarsius*), het eenige geslacht van de tot de Grootte So end a - cilan den, Celebes, de Philippinen en enkele kleinere naburige eilanden beperkte familie *Tarsiidae* (zie HALFAPEN). Do in verband met de nachtelijke levenswijze sterk vergrootte oogen, de groote, naakte ooren, de lange achterpooten, en de schijfvormig verbreedte uiteinden van vingers en teenen geven aan deze hnggestaarte diertjes, die de grootte van een kleine rat bereiken, een eigenaardig voorkomen. In de achterpooten zijn he' twee voetwortelbeenderen, die verlengd zijn en zedaardootspringpootenvervormd hebben. De tweede en derde teen van den voel dragen

klaauwen, de overige nagels. Nachtdieren, die in paren leven in bosschen en zich in bootuien springend voortbewegen, waarbij de zuigschijf-achtige toppen van vingers en, teenen hun van nut zijn. Hun voedsel schijnt hoofdzakelijk van diertijken aard te zijn (insecten, hagedissen), maar gedeeltelijk ook uit vruchten te bestaan.

Gewoonlijk worden drie of vier soorten onderscheiden. *T. tarsius* Erxl. (*spectrum* Geoffr.), van Java, Sumatra, Banka, Billiton en Borneo, singga poear (MAL. Benkoelen); keraboekoe (MAL. Lampongs), mentiling en berook poeir (MAL. Banka); t&mpiling (W.-Borneo); lingseng (DAJ.) onderscheidt zich door kortere ooren en door kortere en spaarzamere staartbeharng van *T. fuscus* Fisch. (*juscomanus* Fisch.), die van Celebes, Saleier en Savoe vermeld wordt (op Celebes tanda bana en tangkasi genoemd); bovendien heeft de laatste op de onderzijde van den staart schubben, die bij *T. tarsius* ontbreken. (Weber, *Zoologische Ergebnisse*, Bd. III, 1893, bl. 260). Van de Sangi-eilanden is beschreven *T. sangirensis* Meyer (ini. naam: tenggah), die misschien idenliek is met *T. philippinensis* Meyer van de Philippinen.

SPOOR- EN TRAMWEGEN. GESCHIEDENE Het transportwezen op Java is reeds gedurende de eerste helft van de vorige eeuw een onderwerp van overweging bij de Indische Regeering geweest. De uitbreiding, welke van lieverlede de cultures in het tijdvak 1830 — 1840 hadden verkregen, deed het nijpend gebrek aan transport-middelen hoe langer hoe meer in het licht treden. Verschillende proefnemingen tot verbetering der transportmiddelen werden gedaan.

De Minister J. C. Baud bej verde zich een 40tal kameelen uit Tenerife naar Java te zenden; ook zond hij, op herhaalden aandrang uit Java, ezels en ezellen; deze proefnemingen echter jnshik-ten. Een in den loop van het jaar 1840 gedaan onderzoek leidde tot de uitkomst, dat spoor- wegaanleg, zonder al to groote terreinbezwaren, jnogelijk was; de Kolonel-Jjirrectur vjji (lt. < nic Van der Wijck ried, ook met het oog op de verdiging, een lijn aan van Socrabaja via Solo (■) Pjokja tot in de Preanger met verschllh-ndi: zij- takken. Zondr in bijzonder 1)eden te tred'n over tai van nicer of minder verdienstlijkc ombirzo-kingen en plannen van autoriteiten op pai Liculic- ren, de strekking liebbende om tot spoorwegaan- leg op Java te geraken, mag het K. B. van 28 31(i 1842 no. 207 (Minister van Kolonien was destijds do heer J. C. Baud) worden aangevrucht als een belangrijke stap, waarmede het lijds>rk van voorbereiding (1842 - 1862) aanvangt. Bij dit Bc- sluit werd bepaald: „dat ter bevordring van het transport van producten en goederen van „Sch)arag naar Kadoo en de zoogeuuamde „Vorstentanden van Java en vice versa, zal w<>r- „den aangelegd een ijzernen spoorweg, bestemd „om te worden bereden met ijzernen wag<-ns, ge- „trokken door buffeJs, ossen of paarden**.

Dit besluit bleef echter onuitgevoerd.

Een overzicht van genoemd tijdperk vindt men in het „Voorloopig Verslag over verbrcterde vervoermiddelen op Java" dd. 6 November 1862, van de hand van den Adviseur bij het Ministerie van Kolonien T. J. Stieltjes. De volgende opgaven zijn aan dat Verslag ontleend:

In 1846 stelde de Gouverneur-Generaal Rochussen o.m. voor, al de concessies aan particulie-

ren of maatschappijen te weigoren, en 2% milli- en gulden beschikbaar te stellen voor een rijksspoorweg van Batavia naar Buitenzorg.

In 1851 werd door den G.-G. Duymac van Twist in overweging gegeven, te bepalen dat aan particulieren concessies kunnen worden verleend, welk voorstel instemming vond bij het Opperbestuur.

Het beginsel om aan particulieren concessies te verleenen, in October 1852 aangenomen, werd in 1860 wederom bestreden door den Minister Rochussen. In laatstgenoemd jaar word aan de heeren Stieltjes en Dixon eene zending naar Java opgedragen tot het instellen van een onderzoek omtrent de bestaande vervoermiddelen op Java en omtrent hetgeen tot verbetering mocht noodig zijn.

In het jaar 1851 werd door de Regeering aan den luitenant der genie D. Maarschalk opgedragen het maken van een ontwerp voor een spoorweg van Batavia naar Buitenzorg, welk project in 1853 gerced kwam en tot grondslag diende van het later uitgevoerde trace. De Beer Maarschalk stelde voor: „Aanleg van staatswege en „verpachting der exploitatie tegen uitkeering van 73 % van het aanlegkapitaal en aflossing zoo „dat in 30 jaren / 1.777.379 zou zyn afgelost¹⁸.”

Tai van concessie-aanvragen zonder ernstige voorbereiding werden in het tijdperk 1842—1862 ingediend. Intusschen was in November 1861 de concessie-aanvraag van den heer Pool man c.s. voor een lijn van Semarang via Petjarongan — Goeboek — Poerwodadi — Ngesrep — Soerakarta — Klanten naar Djokja door de Regeering in handen gesteld van den heer T. J. Stieltjes om advies. Dit advies was niet gunstig; voor verbinding van Semarang met de Vorstlanden gaf Stieltjes de voorkeur aan een tracé Semarang via Oeangan — Merakmati — z. mbarawa — Salatiga — Bojolali — Toelongo naar Solo met zijtakken Merakmati Mag'lang — Mendoet en Toelongo — Klanten — JJokja.

Eene periode van 20 jaren ging aldus voorbij met louter beschouwingen over aanleg van spoorwegen.

Eerste spoorweg. In 1862 werd, door het verlenen der concessie Semarang—Vorstlanden aan den heer Pool man c.s., twee jaar later gevolgd door een concessie voor de lijn Batavia — Buitenzorg, verleend aan do inmiddels gevormde Nederlandsch-Indische Spoorweg maatschappij, een nieuw tijdperk geopend, waarvan men groote verwachtingen koesterde voor spoorwegaanleg door particulier initiatief.

De financieel moeilijkheden, waarmede deze maatschappij ondanks krachtige staats hulp te kampen had, schrikte enerzijds het particulier initiatief af, anderzijds meende de Regeering, dat eene proefneming met aanleg van staatspoorweg eii allicht minder risico medebracht dan rentegarantie aan particulier maatschappijen.

Eerste aanleg van staatspoorwegen. Bij do wet van 6 April 1875 (Ind. Stb. no. 141) werd de eerste inachting tot aanleg van een staatspoorweg in Nederlandsch-Indie verleend (Soerabaja—Paseroean—Malang); tai van wetten tot aanleg van staatspoorwegen op Java en Sumatra kwamen sedert tot stand.

TEJENWOORDIGE TOES 2 A ND IN HET ALQEMEEN.

Uitgevoerde concessies. Uitgevoerd werden, behalve de reeds genoemde lijnen der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, de navolgende concessies, voor particuliere spoorwegen verleend: bij Gouvernements besluit dd. 18 Januari 1882 voor de lijn Tegal — Balapoelag (Java spoorwegmaatschappij); in September 1895 werd deze lijn in beheer overgedragen aan de Semarang—Cheribon stoomtram maatschappij, en werd verder als stooratramweg geexploiteerd;

bij Gouvernements besluit dd. 23 Januari 1883 no. 17 voor de lijnen Belawan — Medan — Deli-toewaan en Medan — Timbang Langkat (Dclispoorwegmaatschappij);

bij Gouvernements besluit dd. 19 Februari 1884 no. 1 voor de lijn Batavia — Bekasi (Batavia-sche Oosterspoorwegmaatschappij), later verlengd tot Krawang. Ingevolge de wet van 9 Juni 1898 (Ind. Stb. no. 222) werd deze lijn door de Regeering aangekocht voor / 4.570.187, en sedert 4 Augustus 1898 als staatspoorweg geexploiteerd.

Uitmo 1917 waren in exploitatie in Nederlandsch-Indie de volgende spoorwegen:

Spoorwegen.	Spoor- wijdte M	Lengte in kilo- meters
Staatspoorwegen op Java		
Oosterlijnen 907 K.M. / Wosterlijnen 1449 K.M. f	1.067	2356 i)
Staatspoorwegen ter Sumatra's Westkust	1.067	245 2)
Gezamenlijke Staatspoorwegen		2601
Lijnen der Nederlandsch-Indi- sche Spoorweg Maatschappij	1.435	206
Lijnen der Deli Spoorweg Maat- schappij	1.067	218 3)
Gezamenlijke particuliere spoor- wegen		424
Totaal der spoorwegen ..		3025

De afzonderlijke spoorwegen vinden hie ro nd er achtoreenvolgens behandeling.

De Staatspoorwegen werden sedert 1875 als afzonderlijk dienst boeherd onder een Inspecteur-Generaal. Alot ingang van 1 Maart 1888 word dezo dienstak opgeheven en toegevoegd aan het Departement van Burgerlijke Open bare Werken.

Met 1 Juli 1909 is de dienst van spoor- en tramwegen en het beheer van do Staatspoor- en tramwegen gesteld onder de leiding van den hoofdinspecteur der Spoor- en Tramwegdiensten, toegevoegd aan het. Departement van Gouvernements- Bedrijf von.

De reorganisatio van den dienst der Staats- spoor- en tramwegen van 1 November 1917

1) Waarvan 84 K.M. als tram geexploiteerd.

2) Met 1 Januari 1918 overgebracht bij den dienst der eenvoudige lijnen (tranlijnen enz.).

3) Waarvan 123 K.M. v66r 1917 als tram geexploiteerd.

bracht mede eene verdccling van het bedrijf in de volgende dienstvakken:

1. de Administratieve Dienst;
2. de Dienst van Weg en Werken;
3. de Dienst van Traktie en Materieel ;
4. de Dienst van Beweging en Handelszaken;
5. de Dienst van Eenvoudige lijnen (Tramwegen en Automobieldiensten) ;
6. de Dienst van opname;
7. de Dienst van Lijnaanleg;
8. de Dienst van Constructie en Bruggenbouw ;
9. de Dienst van Uitbreiding en Bouwkundige Zaken.

Door den dienst van Eenvoudige lijnen worden beheerd:

de Staatslijnen op de Buitenbezittingen (incl. de vroeger zelfstandige lijn ter Sumatra's West-kust); op Java de Staatstramwegen Oosterlynen; de Lands automobieldiensten.

Het hoofd van den dienst der Staatsspoor- en tramwegen heeft onder de bevelen van den Directeur van Gouvernemcmts-Bedrijven de algemeene leiding van de opnemingen, de uitrusting en de exploitatie van die spoor- en tramwegen.

Sedert 1917 is het Om bilinsteenkolen bedrijf onder een afzonderlijken leider gesteld en is geheel gescheiden van den dienst der staatsspoor- wegen ter Sumatra's Westkust.

Het toezicht op de spoor- en tramwegen vormt een afzonderlijken dienst, behoorende tot het Departement van Gouvernemcmtsbedrijven en wordt, onder de bevelen van den Directeur van genoemd Departement, beheerd door het Hoofd van den dienst van het toezicht op de spoor- en tramwegen.

Reglementen. De spoor- en tramwegen in Ned-Indie worden beheerscht door de volgende reglementen:

Algemeen Reglement v o o r de Spoorwegdienst) in Ncdcrlandsch- Indie (Algemeen Spoorweg Reglement). Vast- gesteld bij art. I der Ordonnantie van 31 Dec. 1895 (Ind. Stb. 1895 no. 300 en 1896 no. 19) en gewijzigd bij Jnd. Stb. 1896 no. 33, 242 en 243; 1897 no. 116 en 264; 1898 no. 229; 1899 no. 118; 1900 no. 107 ; 1901 no. 370; 1902 no. 455; 1903 no. 87 en 397 ; 1904 no. 369 en 431; 1905 no. 518; 1906 no. 415 en 456; 1907 no. 309, 446 en 500; 1909 no. 79, 190, 228, 53G en 587; 1910 no. 152 en 487; 1911 no. 227 en 468; 1912 no. 467; 1913 no. 697; 1914 no. 599; 1915 no. 106; 1916no. 607; 1917 no. 36, 96, 321 en 497.

Algemeen Seinreglement v o o r de S p o o r w e g e n i n N e d e r l a n d s c h - I n d i e. Vastgesteld bij art. 2 van het Gouv. best van 16 Febr. 1910 no. 22 (Ind. Stb. no. 153), in werking getreden 1 Nov. J.910 (Gouv. best 22 Jul 1910 no. 27, Ind. Stb. no. 4J1) en gewijzigd bij Gouv. besl. van 7 April 1911 no. 65 (Inil. Stb. no 282). Vgl. mede het Gouv. Besl. van 20 Dec. 1916 no. 21.

Algemeen Reglement v o o r den Dienst e n het V e r v o e r o p d e S e c u n d a i r e S p o o r w e g e n i n N e d e r l a n d s c h - I n d i e (Algemeen Secundair Spoorweg Reglement). Vastgesteld bij art. I der Ordon- nantie van 23 Mei 1902 (Ind. Stb. 1902 no. 218) en gewijzigd bij Ind. Stb. 1902 no. 455; 1903 no. 87, 1G7 en 397; 1904 no. 369 en 431; 1905 no.

518; 190G no. 415 en 456; 1907 no. 446 en 500; 1909 no. 79, 190, 228, 53G en 587 ; 1910 no. 152 en 487; 1911 no. 227, 4GS en618; 1912 no. 467; 1913 697 ; 1914 no. 599; 1916 no. 607; 1917 no. 36, 96, 321 en 497.

Algemeen Reglement op den a a n l e g e n d e exploitatie van t r a m w e g e n m e t m a c h i n a l e b e w e e g k r a c h t b e s t e m d v o o r a l g e m e e n v e r k e e r i n N e d e r l . I n d i e , m e t u i t z o n d e r i n g v a n t r a m w e g e n v a n u i t s l u i t e n d o f o v e r w e g e n d p l a a t s e l i j k b e l a n g (Algemeen Tramweg Reglement). Vastgesteld bij art. I dor ordonnantie van 17 Oct. 1905 (Ind. Stb. no. 51G) en gewijzigd bij Ind. Stb. 1906 no. 415 en 45G; 1907 no. 54, 292, 446 en 500; 1908 no. 351; 1909 no. 79, 190 en 460; 1910 no. 100; 1911 no. 511 ; 1913 no. 412 ; 1914 no. 696; 1915 no. 631; 1916 no. 607 ; 1917 no. 36, 321 en 497.

Algemeen Reglement o p v o o r a l g e m e e n v e r k e e r b e s t e i n d e t r a n i w e g e n v a n u i t s l u i t e n d o f o v e r w e g e n d p l a a t s e l i j k b e l a n g (Algemeen Stads- tram Reglement). Vastgesteld bij art. I der or- donnantie van 3 Nov. 1915 (Ind. Stb. 1915 no. 629); gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1917 no. 321 en 497.

Reglement o p d e n a a n l e g e n e t h e t g e b r u i k v a n t r a m w e g e n t e n b e h o e v e v a n o n d e r n e m i n g e v a n l a n d b o u w e n n i j v e r h e i d. Vastgesteld bij de ordon- nantie van 9 Sept. 1885 (Ind. Stb. 1885 no. 158); gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1895 no. 171; 1902 no. 384; 1905 no. 517; 1911 no. 557.

Algemeene r e g e l e n betreffende den *aanleg* en de exploitatie van spoor- en tramwegen, best. 功 d v o o r a l g e m e e n v e r k e e r i n N e d e r l a n d s c h - I n d i e. Vastgesteld bij art. 1 van het Kon. Besl. van 12 Juni 1915 no. 44, opgenomen in Ind. Stb. 1915 no. 506, en in werking getreden 1 Dec. 1915 bij- kans art. 2 van het Gouv. Besl. van 3 Nov. 1915 no. 42 opgenomen in Stb. 1915 no. G30.

Regelen i n a c h t e n e m e n b i j a a n v r a g e n o i n c o n c e s s i e v o o r d e n a a j l e g e n d e exploitatie van spoorwe- gen v o o r a l g e m e e n v e r k e e r i n N e d e r l a n d s c h - I n d i e. Vastgesteld bij art. J van het Gouv. Besl. van 17 Oct. 1905 no. 4 (Ind. Stb. no. 514) en aangevuld bij art. 2 van liet Gou v/Besl. van 31 Oct. 1907 no. 42 (In l. Stb. no. 447), traden in werking op 1 Jan. 1906. Zicook Bijblad no.6428.

V o o r w a a r d e n , v a a r o p d o o r d e n G o u v e r n e u r - G e n e r a a l < r a c h t e n s a r t . 4 l i d 1 d e r A l g e m e e n e r e g e l e n , v a s t g e s t e l d b i j h e t K o n . B e s l . v a n 1 2 J u n i 1 9 1 5 n o . d e n v e r l o c e n d v o o r d e n a a n l e g e n d e e x p l o i t a t i e v a n t r a m w e g e n m e t m a c h i n a l e b o w e e g k r a c h t , b e s t e m d v o o r a l g e m e e n v e r k e e r i n N e d e r l a i) d s c h - I n d i e & V a s t g e s t e l d b i j a r t . 2 v a n h e t G o u v . B e s t v a n 1 7 O c t . 1 9 0 5 n o . 4 (I n d . S t b . n o . 5 1 5 e n 6 3 3) , g e w i j z i g d e n a a n g e v u l d b i j I n d . S t b . 1 9 0 7 n o . 4 4 7 ; 1 9 0 9 n o . 1 9 1 e n 4 2 2 ; 1 9 1 3 n o . 5 3 1 ; 1 9 1 5 n o . 6 3 3 ; 1 9 1 7 n o . 8 7 ; Z i e o o k B i j b l a d n o . 6 4 2 8 .

Spoor- of Tramwegen en groote bus- en veelheden bus- en tramwegen, werken, niunitie en andere ontplofbare

stoffen ten behoeve van „sLands bur- „erlijkkci en militaircn dienst. Vast- gcsteld bij Ind. Stb. 1907 no. 501, gewijzigd bij Ind. Stb. 1910 no. 487; 1913 no. 697; 1914 no. 599; 1915 no. 106.

Regeling van den dienst van het toezicht op d e spoor- e n tram w egen. Vastgesteld bij het Gouv. Besl. van 30 Juni 1917 no. 42 (Ind. Stb. 1917 no. 322).

Algemeene rege l en in zake krui- s i ng van spoor- on tram w egen, b e- s t c md vo or algemeen verkeer, zoowel on d e r l i ng als met rail banen ten b e- hoove van ondernem ingen van 1 and- b o u w e n nijverheid. Goedgekeurd, bij b e- schikking van den Directeur van Gouv. Bedrij- ven van 23 Mei 1910 no. 3932 en gewijzigd bij b e- schikkingen van 19 November 1910 no. 9679, 4 April 1911 no. 3088, 22 Aug. 1913 no. 8909 en 1 Oct. 1914 no. 18233.

Concessievoorwaarden. De concessievoorwaarden voor den spoorweg Semarang-Vorstenlanden, verleend bij Gouv. besl. van 28 Augustus 1862 no. 1, bckrachtigd in verband met de daaraan verbonden rentegarantie bij de wet van 6 Julil863 en sedct herhaaldelijk gewijzigd, zijn van een verouderd type. De Delispoorweg heeft voor hare gezamenlijke spoor- en tramwegen nieuwe voorwaarden, vastgesteld bij Gouv. beat van 9 September 1912 no. 14.

Daarbij zijn de volgende maxima gesteld voor tariven:

voor reizigers	leklasse	10 ct. per kilometer;
i, „	2e „	6 ct. „ „
n „	3e „	4 ct., „
„	vrachtgoed	25 ct. per tonkilo meter.

De duur der concessie is gesteld op 99 jaren, ten rcknen van 1 Januari 1912.

Naasting kan te alien tijde plaats hebben op hot cindo van het jaar volgende op dat, waarin het voornemen tot naasting is medegedeeld.

De vergoeding in geval van naasting wordt b e- paald volgens ecn formule, die tot uitkomst heeft als maximum. 25 maal do gemiddelde netto op- brengst van de drie voordecijgsto der laatste vijf jaren en als minimum het cindcijfer der construc- tiu Tokening.

Snelheden. De maximumsnelheden, die onafhankelijk van de spoorwijdte, ingevolge het Algemeen Reglement worden toegelaten zijn :

	voor hoofd- spoorwegen	voor secun- daire spoor- wegen
voor sneltreinen...	75 K.M. p. u.	
„personentrei- nen		
.....	60K.M. p. u.	40 K.M.
„gemengdetrei- nen	45 K.M. p. u.	p. u.
.....		
„goederen trei- nen	40 K.M. p. u.	

Eerlang zal voor den loop der exprestreinen het toegelaten maximum der snelheid niet voldoende blijken te zijn, terwyl fen de beveiligingsinrich- tiungen op enkele hoofdlijne. fen de inrichting van het rollend materieel cen. belangrijk grootere snel- heid zullen toelaten.

Een globaal beeld van het alignement en de gemiddelde behouden snelheid over de vier spoorverbindingen tusschen de hoof- : Jplaatsen Batavia cn Soerabaja, welke achtereenvolgens als kortste verbinding op den voorgrond traden, vindt men in onderstaand overzicht.

Vergelijkende opgave over vier spoorverbindingen Batavia—Soerabaja.

TRAC	Onon- vestifid. 1	Hoogte Jigging.			Kleinste straal dor bogen.	Lengte in K.M.			Rijtijd in uren.	Gem. snelheid = lengte gedeeld door rijtijd. 1
		.to y .s	Hoogste punt. 1	Verloren hoogte.		Berglijn.	Vlakte- lijn.	Totaal.		
Batavia — Buitenzorg — Bandoeng-Djokja-Solo-Soerabaja.....	1891	40	+ 847	1695	150	2G9	643	912	20	46
Batavia—Krawang Bandoeng—Djokja — Solo—Soerabaja.....	190G	25	+ 847	1110	150	185	691	S76	111	250
Batavia — Chori bon — Se- marang Goendih—Tj6- l)oe —Soerabaja ...	1912	10	+ 83	80	150	0725		725		2036
Batavia (Zuid) —Cheri- bon — Kroja—Djokja—Solo—Soerabaja ...	1917	13.3	+ 329	321	300	56	784	840	15	58

Personeel. De verdeling van het bedrijf is by de meeste spoorwegen als volgt (zic hetgeen hierboven reeds betreffende de Staatspoorwegen is vermeld):

1. Administratie, controle, magazijn;

2. Weg en werken;
 3. Tractie on materieel;
 4. Vervoer, tarieven, beweging.
- 1 Voor de vcrvulling van de betrekkiugen van chef dezer diensten en van degenen, die dezen

meer direct terzijde staan, komen in den regel bij voorkeur in aanmerking personen, die reeds in Europa bij spoorwegen werkzaam zijn geweest. De subalterne administratieve betrekkingen van klerk tot stationschef worden gewoonlijk vervuld door in Indië geboren zonen van Europeesche ouders of vaders. Voor de betrekkingen, waarvoor handenarbeid vereischt wordt, komen bijna uitsluitend inlanders in aanmerking, terwijl inlanders en Chinezen ook kunnen opklimmen tot machinist, onderzichter, haltechef en klerk 2e klasse. Sedert 1917 worden ook inlanders, die aan bepaald eischen voldoen, in ambtenaars- betrekkingen toegelaten.

Bij de Nederlandsch Indische Spoorweg Maatschappij waren op ulto December 1918 in Nederlandsch Indië in dienst 2814 ambtenaren en beambten. Daarvan zijn:

179 of 6 % ambtenaren in Europa geboren;
564 of 20 % ambtenaren in Indië geboren (Europeanen of daarmede gelijkgesteld), met inbegrip van 37 inlanders;
2071 of 74 % beambten (inlanders).

Aan het Europeesch personeel wordt, zoo wel bij de Staatsspoorwegen als bij de Deli spoorwegmaatschappij en de Nederlandsch-Indische spoorweg-maatschappij, na volbrachten diensttijd pensioen uitgekeerd. Ook weduwen en weezen genieten na het overlijden van beambten pensioen.

De pensioenen kunnen worden uitgekeerd bij de Staatsspoorwegen na 20 jaar dienst op 45-jarigen leeftijd; bij de Delispoorwegmaatschappij na 10 jaar dienst op 45-jarigen leeftijd, na 20 jaar dienst onafhankelijk van leeftijd en bij de Nederlandsch Indische spoorwegmaatschappij na 25 jaar dienst in Indië op 50-jarigen leeftijd.

De pensioenen bedragen na volbrachten diensttijd bij de 88 $\frac{1}{4}$, by de D.S.M. $\frac{3}{10}$ (na 20 dienst-jaren / 300 daarenboven) en bij de N.I.S.M. $\frac{1}{3}$ van het gemiddeld gedurende de laatste jaren genoten jaarlijksch tractement.

Bij den Nederlandsch Indischen spoorweg bestaat bovendien een ondersteuningsfonds voor alle Inlandsche en daarmee gelijkgestelde beambten in vasten dienst. Onafhankelijk van hunnen leeftijd en zonder dat beambten tijdens hunnen diensttijd daarvoor bijdragen storten, wordt uit dat fonds levenslange maandelijksche onderstand toegekend aan Inlandsche beambten, die eervol ontslagen worden tengevolge van ongeschiktheid voor den dienst.

Deze onderstand kan per maand bedragen 4, 6, 8, 10, 15, 20, 25 of 30 gulden, naarmate het genoten tractement bedroeg minder dan / 10, / 20, / 40, / 60, / 80, / 100, / 120 of meer dan / 120 per maand.

Aan nagelaten betrekkingen van in dienst of in het genot van onderstand overleden beambten, voor zooverre zij door den overledene verzorgd werden, worden in 66ns uitgekeerd 12 maandelijksche termijnen van bedoelden onderstand.

STAATSSPOORWEGEN OP JAVA. De eerste aanleg van Staatsspoorwegen werd bevolen bij de wet van 6 April 1875 (Ind. Stb. *no. 141) tot verbinding van Soerabaja met Pasoeroean (63 K.M.) met een zijlijn Bangil — Malang (49 K.M.).

Kort na de opening van het eerste baanvak in Oost-Java werd ook voor West-Java tot staatsaanleg van spoorwegen besloten (wet van 6 Juni 1878, Ind. Stb. no. 201). Daar inmiddels de spoorweg Batavia—Buitenzorg van de Ned. Indi.

sche Spoorweg Maatschappij in exploitatie was gekoimen, werd Buitenzorg als uitgangspunt voor bedoelde spoorwegen gekozen.

Met do leiding van aanleg en exploitatie der Staatsspoorwegen werd belast de Inspecteur-Generaal D. Maarschalk. De resultaten, verkregen bij den eersten aanleg van Staatsspoorwegen op Java, waren bijzonder gunstig, eenzijdigs in den vorm van besparingen op de aanlegkosten, ander-zijds doordat de bruto ontvangsten van de voor het verkeer opengestelde baanvakken belangrijk hooger waren dan de exploitatiekosten.

De nog in de ondervolgende statistieke cijfers — in navolgingvan het verslag over 1917 — gvolgde verdeeling in twee afgescheiden lijnnetten, mnl. de Oosterlijnen en Westelijnen, is, vervallen.

Thans worden onderscheiden:

1. Stamlijnen: Batavia-Noord—Buitenzorg en Buitenzorg — Djokjakarta ; Batavia-Zuid — Padalarang ; Batavia-Zuid — Merak ; Tjikampek — Kro-ja ; Soerabaja-Kota—Solo Sks. ; Wonokromo — Panaroekan ; te zamen: 1729 K.M.

2. Verbindingslijnen: Bangil — Kertosono ; Si-dhoardj o — Tark, met eenige kortere te zamen 249 K.M.

3. Zijlijnen, waaronder enkele als tramweg geexploiteerd.

Onder hetzelfde beheer valien nog 83 K.M. tramlijnen met spoorwijdte 0.600 M., welke eveneens als tramweg worden geexploitcerd.

Belangrijke data voor den dienst der Staatsspoorwegen op Java zijn de volgende:

16 Mei 1878. Opening van het eerste baanvak Soerabaja—Pasoeroean.

17 Mei 1884. Opening van de Preangerlijn tot Bandoeng.

24 Mei 1884. Opening van de Oostcrlijn tot Solo, waarmede de spoorweg-verbinding Soerabaja—Semarang tot stand kwam.

2 November 1885. Opening van de lijn Batavia — Tandjoeng Priok.

1 November 1894. Tot standkoming van do doorgaande verbinding Soerabaja — Batavia met overnachting te Maos en overlading te Solo en tot Djokja.

4 Augustus 1898. Overdracht van den spoorweg Batavia — Krawang, lang 63 K.M., van de Batavia — Ooster-Spoorweg Mij.

15 Juni 1899. Indienststelling van de derde spoorstaaf op het baanvak Solo — Djokja.

2 Mei 1906. Gerecdkoming van het baanvak Poerwakarta — Padalarang, waardoor de verbinding Soerabaja — Batavia over Krawang — Padalarang wordt verlegd met overnachting te Djokja. (instelling van exprostreinen).

3 Juni 1912. Opening van de lijn Tjikamp- k — Cheribon.

1 November 1913. Overdracht van den spoorweg Batavia — Buitenzorg, lang 56 K.M., van de Ned. Indische Spoorweg Maatschappij.

1 December 1916. Overdracht van den tramweg Babat — Djombang, lang 69 K.M., van de Ba bat — Djo in bang Tram Mij.

1 Januari 1917. Opening van de lijn Cheribon — Kroja, waardoor de verbinding Soerabaja — Batavia over Cheribon — Kroja wordt verlegd.

De spoorwijdte is 1.067 Meter.

Het geheele net is voor enkel spoor aangelegd, behalve de baanvakken Wonokromo — PSgirian,

Tandjoeng Priok — Batavia en Tjilatjap haven — Soemilir, die over 7, 9 on 10 kilometer dubbel spoor hebben, terwijl het baanvak Goebeng— Soerabaja over 2 kilometer met drie sporen is voorzien.

Bovenbouw. De oorspronkelijk, op vele lijnen nog voorhanden bovenbouw heeft spoorstaven weggende 25.7 K.G. p. M, in normale lengte aanvankelijk van 6.80 M. later van 10.20 M. Zij zijn met spoorspijkers en spoor Schroeven (trefonds) bevestigd op djatihouten dwarssliggers, lang 2.00 M., breed 0.22 M. en dik 0.12 M. Sinds 1909 is een zwaardere bovenbouw in gebruik gekomen, waarmede de nieuwe lijnen zijn gebouwd en welke met het oog op het zwaardere en snellere verkeer over de stamlijnen op meerdere van do bestaande hoofdlijnen is gelegd.

De spoorstaven bij dezen bovenbouw wegen 33.4 K.G. p. M. en zijn r ormaal 11.00 M. lang. De spoorstaven liggen op zware onderlegplaten, die bij alle dwarssliggers zijn aangebracht en worden met 3 trefonds bevestigd.

In de lijnen van de Staatsspoorwegen komen vele en belangrijke ijzerconstructies voor brug- gen voor. Van de in de latere jaren gebouwde lijnen is in het bijzonder de spoorweg Padalarang — Poerwakarta te vermelden, waarin vele hooggele- gen bruggen en viaducten van zeer belangrijke afmetingen worden aangetroffen. De indienststel- ling van tel kens zwaardere locomotieven is oor- zaak dat in de laatste jaren zeer omvangrijke ver- sterkingen der ijzerconstructies worden ten uit- voer gebracht.

Van een last-schema, overeenkomend met twee locomotieven van 54 ton totaal gewicht of 4.73 ton per M. met wagen van 18 ton totaal gewicht, is men in 1911 gekoinden tot een last-schema van twee locomotieven met totaal gewicht elk van 100 ton of 5.56 ton per M. met wagen van 20 ton totaal gewicht, terwijl thans een last-schema (1917) is aangenomen overeenkomend met twee locomotieven met 168 ton totaal gewicht of 8.75 ton per M. on wagens met een totaal gewicht van 24 ton.

Behalve de beide tunnels in de Preangerlijn bij Lampegan (lang 632 M.) on bij Idjoe (lang 577 M.) is nog een tunnel tot uitvoering gekomen in den spoorweg naar Banjoewangi bij Mrawan (lang 450 M.).

De aard van den bodem bij do berglijnen en nicer in het bijzonder het vulkanische terrein in de Preanger x-egenschappen en elders is oorzaak dat gedurende den aanleg en nog steeds geduren- de de exploitatie verstoringen der evenwichts- toestanden, zich uitend in grondverschuivingen, plaats vonden.

De gebouwen en de stationsinrichtingen zijn reeds bij den eersten aanleg der stamlijnen op ruime schaal ontworpen.

De controlo werk plaatson voor herstelling van locomotieven en voor het bouwen en herstellen van voertuigen bevinden zich te Madioen, Bandoeng en Meester Cornelia, terwijl kleinere her- stellingswerk plaatsen worden aangetroffen te Soerabaja, te Dj. mb : r en to Poerworcdjo.

Do kosten van den aanleg der Staatsspoorwe- gon op Java bod roegen op ult. 1912: voor deOos- terlijnen / 78.900 per kilometer en voor de Westerly non / 90.400 per kilometer. Op ulto 1917 be- droog het totaal van do aanlegrekening der

Staatsspoor- en tramwegen op Java (normaal- spoor) rond 248 miljoen gulden, zoodat gerekend over totaal 2508 kilometer lengte, de kosten van aanleg hebben bedragen dooreen / 98.780 per kilometer. De aanlegkosten van de 83 K.M. tram- wegen smalspoor (0.600 M.) hebben bedragen / 18.000 per kilometer.

Oosterlijncn.

Tractie en Materieel. Ultimo 1917 bestond het materieel uit 237 locomotieven, 599 rijtui- gen, 96 bagagewagens en 5055 goederenwagens.

In 1917 werden verstookt 79.699 ton steenko- len, waarvan 7640 ton Ombilinkolen en voerts 34.915 ton brandhout.

De rijtuigen bieden plaats aan voor een, twee of drie klassen van reizigers; de constructie en indeling dezer rijtuigen is zeer verschillend. De goederenwagens wegen ongeveer 6 ton en hebben als regel 10.5 ton laadvormogen.

Vervoer. Gedurende 1917 werden op de Oos- terlijnen vervoerd 110.872 treinen, afleggende 6.018.789 treinkilometers.

De grondslagen der tarieven zijn in ruwe trek- ken als volgt:

Reizigers le klasse 4.5 ct. per K.M.;
Reizigers 2e klasse 3 ct. per K.M.;
Reizigers 3e klasse 1½ ct. per K.M., dalende bij grooter afstand tot 1 ct;
Ini. reizigers 3e klasse 1 ct. per K.M. voor alle afstanden (sedert 1 Januari 1900).

In 1917 werden vervoerd:

46.714 reizigers le klasse.
389.888 „ 2e „
17.523.710,, 3e „
<hr/> totaal 17.960.312 reizigers.

21.217 ton bagage en bestelgoed
2.968.872,, koopmansgoederen.
436.467,, dienstgoederen.
<hr/> totaal 3.426.556 ton goederen.

De ontvangsten waren als volgt: opbrengst reizigers ... / 6.437.970 „, goederen .. „, 12.608.603 „, diversen . . . „, 1.031.471

totaal bruto ontvangsten / 20.078.044 Idem per dagkilometer / 51.42.

Idem per treinkilometer / 3.33.

Wosterlijnen.

Tractie en Materieel. Ultimo 1917 bestond het materieel dor Wosterlijnen uit 240 loeorno- tieven, 648 rijtuigen, 156 bagagewagens en 4950 goederenwagens.

In 1917 werden verstookt 134.904 ton steenko- lon waarvan 07.648 ton Ombilin kolen, boven- dien 22.374 ton hout.

De rijtuigen bieden plaats aan voor een, twee of drie klassen van reizigers, op de Prioklijn ko- men bovendien nog rijtuigen 4e klasse voor met uitshittend staanplaatsen, voor inlanders.

De goederenwagens zijn gel'k aan die de Oosterlijnen in gebruik.

Vervoer. Gedurende 1917 werden op de Westerly nen vervoerd 192.375 treinen, afleggende 8.847.040 treinkilometers.

De grondslagen der tarieven zijn dezelfde ala vermeld bij de Oosterlijnen.

In 1917 werden vervoerd:

242.718 reizigers le klasse.	
1. 024.434 „	2e „
30.928.962 „	3e en 4c klasse.
totaal 32.196.114 reizigers.	
36.366 ton bagage en bestelgoed.	
1.915.498 „ koopmansgoederen.	
564.952 „ dienstgoederen.	
totaal 2.516.816 ton goederen.	
De ontvangsten. waren als volgt: opbrengst reizigers	9.601.717
„ goederen	10.110.931
„ diversen	1.025.560
totaal bruto ontvangsten	/ 20.738.208
Idem per dagkilometer / 39.19	
Idem per treinkilometer / 2.34.	

De exploitatiekosten voor het geheele net der Staatsspoorwegen op Java waren:

in totaal	20.487.239
per dagkilometer.	23.82
per treinkilometer.	1.39

De netto ontvangsten waren:

in totaal	20.329.000
in % van de bruto ontvangst 50 %.	
in % van het aanlegkapitaal 12.18 %.	§

STAATSSPOOBWEG TER SUMATRA'S WESTKUST. Reeds van oudsher was de gemeenschap van de rijkbevolkte Padangsche bovenlanden met de kust en met de reede van Padang zeer gebrekkig. De toegangswegen moesten het Barisangeberge overgeschrijden, waarvan de laagste zedels bij Soebang-op 1050 meter en bij Padang Eandjan op 773 meter boven de gemiddelde zeehoogte waren gelagen.

In 1833 werd last gegeven tot het aanleggen van een karrenweg door de kloof van de AncLter verbetering van den transportweg Padang Pandjang—Padang.

In 1870 voltooidde de mijningenieur W. H. de Greve een rapport aan de Regeering, waarin de betekenis van de ontdekking der Omblinkolen-velden werd uiteengezet. Na den dood van De Greve werd door Dr. R. D. M. Verbeek het onderzoek naar de ligging der steenkolen voortgezet en voltooid.

In 1873 werd aan den Ingenieur J. L. Cluyse-naer door de Regeering opgedragen een onder-zoek in te stellen naar de beste gelegenheid tot spoorwegaanleg in het gouvernement Sumatra Westkust in het algemeen, en voor den af-voer van steenkolen uit de Padangsche boven-landen naar de kusten in het bijzonder. De resultaten van dit onderzoek zijn in den vorm van gedrukte rapporten in de jaren 187G, 1878 en 1884 gepubliceerd.

In het rapport van 1878 werd het tracé van de Emmahaven, via Padang door de kloof van de Aneil langs Mfmeer van Singkarak, langs Solpji. over Mocara-Kalaban naar Sawah Loento aanbevolen.

Bij de wet van 6 Juli 1887 (Ind. Stb. 163) werd gelast de aanleg van genoemde trace, lang 156 kilometer, aangevuld met de zijlijnen Padang Pandjang—Fort de Kock, lang 14 en Padang-Poeloe ajer, lang 2 kilometer, welke lijnen 1 Januari 1894 voor het publiek verkeer geopend werden.

Bij de wet van 13 Juli 1895 (In4. Stb. 211)

werden gelden toegestaan voor de verlenging Fort de Kock — Paj akoem boch, lang 33 klio meter, cleze verlenging was 15 September 189G voltooid. De aanleg van deze lijnen, waarbij de terrein-moeylikheden op verschiffende baanvakken door toepassing van tan l'adstaven wer. en overwon-nen, geschiedde onder leiding van den Hoof' - Ingeieur J. W. IJerman.

Op het einde van 1917 waren in exploitatie een hoofdlijni Emmiahaven — Padang — Padang Pandjang—Sawah Loento, lang 150 K.M. met zijlijnen Padang —Poeloeajer, Loeboek Aloeng-SoengaiLimaucn Padang Pandjang — Pajakoeinboeh, tezamen lang 95 K.M. De totale lengte bedroeg 245 K.M.

Bovenbouw. De spoorstaven wegen 25.7 K.G. per M., met uitzondering van de spoorstaven in tunnels en op eene 2/3 kilometer lange helling van 30°/100, waar de kolentreinen geremd dalen. Op deze baanvakken zijn spoorstaven van 40 K.G. per M. gebruikt; de lengte der spoorstaven is 7 Meter. De spoorstaven zijn bevestigd op sta- len dwarsliggers, systeem Post, wegende 38 K.G. pei* stuk. Op de baanvakken, bereiden door tand-rad-locomotieven, zijn middentandstaven aange- bracht lang 3.50 M., wegende 57 K.G. per SI (systeem Rigenbach). De grootste helling voor afvoer bedraagt 20 °/100 ad haesiebaau, 51 °/100 tand-radbaan en voor afvoer: 30 °/100 adh. baan, 70 °/100 andradbaan. De kleinste straal der bogen bedraagt 150 M.

Gebouwen en kunstwerken. De gebouwen zijn met het oog op het zwakke verkeer van reizigers en koopmansgoederen hoogst eenvoudige.

Het aantal kunstwerken is zeer groot en omvat behalve tai en steunmuren, duikers en kleine bruggen, 55 bruggen van 20 tot 60 meter wijdte.

In dozen spoorweg komen 3 tunnels voor, lang respectievelijk 828, 35 en 70 Meter.

Haveninrichtingen. De Einmahaven is 22 H.A. groot, met inbegrip van het in de haven gelegen ciland. Pasirkötjil. De diepte is 75 dM. onder eb bij springtij, het verschil tusschen de watoratanden bij eb en vloed bedraagt 11 dM. Jic havenin- gang is 1000 Meter breed. De bode in bestaat uit eene laag koraal, dik 4 tot 8 meter, slechts in staut lichte kunstwerken te dragen. JJaaronder treft men eene 11 tot 7 ineter dikke slappe kleilaag aan, zoodat voor zware fundeeringen minstens 6 Meter diepte noodig is. De werken, noodig om in enkele uren 500 a 000 ton kolen in mailsteamers en 2000 a 3000 ton in colliers met geringe kosten te kunnen laden, houden verband met deze inoei- lijkheden.

De belangrijkste werken, behalve de Htationsinrichtingen te Emmahaven zijn: een kolenBla-gazijn, waar de kolen automatisch gelost en geïden worden op een viaduct, bestuunde uit vijf spanningen van 21 Meter en een consolbrug, waarover wagens met bodemkleppen tot het stortvlak voor colliers worden vervoerd.

Voor het laden der kolen in de stoomschepen zijn electricisJe bunkerkransen in dienst gesteld.

Tractie en yLaternieel. Ultimo 1917 bestond het materieel uit 71 locomotieven, grootndeels tand-rad-locomotieven, 103 rijtuigen, 17 bagagewagens en 873 wagons. Voor kolenvervoer van de Omblin mijn te Sawah Loento tot de Emmaha- ven worden gebruikt 4-assige wagens met 20 ton laadvermogen, dakvonnigen bodem en zijklp-

pen, zoo, dat de lossing automatisch kan geschieden.

Voor transport van kolen van het magazijn naar het sbortvlak worden gebruikt 2-assige wagens met bodemkleppen, ingericht voor automatische lading en lossing.

In 1917 wcr-i en verstoekt 46.161 ton Ombilinsteenkolen.

De rijtuigen zijn ingericht voor 2 klassen van reizigers.

Vervoer. In het jaar 1917 liepen 59.694 treinen, welke te zamen 1.396.439 treinkilo meters aflegden. De treinen bevatten gemiddeld ruim 19 assen.

In 1917 werden vervoerd 3.324.870 reizigers, waarvan 50.886 in de eerste en 3.273.984 in de tweede klasse.

Verder werden vervoerd in dat jaar:
893 ton bagage en bestelgoed.

700.183 „ koopmansgoederen en kolen.

70.435 dienstgoederen

771.511 ton goederen in totaal.

De ontvangsten van den spoorweg waren in 1917 als volgt:

Opbrengst reizigers. . . / 783.737

„ goederen . . . - 1.632.408

„ diversen . . . - 269.501

Bruto ontvangsten in totaal / 2.685.646 Idem per dagkilometer . . - 30.03.

Idem per treinkilometer . . - 2.00.

De exploitatiekosten waren:

in totaal..... / 1.552.100

[er dagkilometer - 17.36

per treinkilometer - 1.12

De netto ontvangsten waren:

in totaal..... / 1.134.035

in % van de bruto-ontvangst 42.24 %.

in % van het aanlegkapitaal 4.38 %.

LJNEN BEI NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOOR- WEGEN. — De stoomtramwegen dezer maatschappij zijn onder het hoofd traniwegen behandeld.)

Bij Gouvernementsbesluit dd. 28 Augustus 1862 no. J. word aan den heer W. Poohnan c. s. concessie verleend voor den aanleg van een spoorweg van Semarang via Solo naar Djokja.

De concessie, waaraan rentegarantie was verbonden, werd voor zooveel noodig bekrachtigd bij do wet van 6 Juli 1863 (Ind. Stb. 116) en word overgedragen aan de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij. Die bekrachtiging door de wetg. lende nacht had echter niet plaats dan nadat in de concessie nog de verplichting was opgenomen tot den aanleg van een zijlijn naar Willem I.

Bij Gouvernementsbesluit dd. 27 Alaart 1864 no. 1 werd aan deez maatschappij concessie verleend zonder rentegarantie voor de lijn Batavia—Uitzienszorg. De hoofdingenieur J. P. do Bordes word jnet de uitvoering dezer spoorweg belast, on had daarbij met tai van moeilijkheden te kampen, waaronder het arbeidersvraagstuk, omdat dit groote werk in vrijen arbeid moest worden tot stand ggebracht. In 1870, nadat 109 kilometer van den spoorweg in exploitatie waren gebracht, keerde de heer De Bordes naar Nederland terug on werd de lijn voltooid onder beheer van den

heer D. Maarschalk, die sedert 1867 als Voorzitter van het Comité van Bestuur te Semarang was opgetreden.

Niet minder had de Maatschappij te kampen met financieele moeilijkheden. De staat verleende grooten steun aan de onderneming door het kapitaal, waarover hij 1/2 % rente garandeerde, in 1873 te verhoogden tot 17 millioen, waardoor aan de onderneming tot hot einde van het jaar 1906 een jaarlijksch voorschot groot / 765.000 werd verzekerd.

De lijn Semarang—Vorstenlanden kwam gereed op 21 Mei 1873, de lijn Batavia—Buitenzorg op 31 Januari 1873. De concessie eindigt op 31 December 1971. Het renteloos voorschot van den staat, dat ultimo 1872 / 2.981.982 bedroeg, maiu geleidelijk toe tofd de jaren 1875 en 187G, toen een maximum van / 3.334.430 bereikt werd, daarna werden jaarlijks *belong*-rijke bedragen afgelost. Ultimo 1893 was deze schuld gedeeld. In de periode 1894 t/m 1918 bedroeg het aandeel van den staat in de over-winst / 5.601.000 of gemiddeld / 224.040 per jaar.

Daar het aandeel in do overwinst nog tot ultimo 1971 aan den staat ten goede komt en de lijn Semarang—Vorstenlanden bovendien bij het eindigen der concessie vrij en onbezwaard aan den staat vervalt zonder andere vergoeding dan voor rollend materieel en werktuigen, mag het verleenon van rentegarantie in het onderhavige geval als een voor den staat zeer voordeelige transactie worden beschouwd.

LJN SEMARANG—VORSTENLANDEN. Deze lijn werd aangelgd met de in Europa meest gebruikelijke spoorwydte van 1,435 meter : voor den bovenbouw en het rollend materieel werden in hoofdzaak gekozen typen naar Europeesch model.

Het eerste baanvak van dezen spoorweg (tevens het eerste baanvak in Nederlandsch-Indie) Semarang—Tangoeng, lang 25 kilometer, werd voor het publiek verkeer geopend 10 Augustus 1867. Op 21 Mei 1873 was de geheele lijn, lang 203 kilometer, voor het publiek verkeer geopend, terwyl de lengte door het aanleggen der verbinding station Djokja S. V. — Djokja S.S. in 1887 tot 205 kilometer werd uitgebreid.

In 1895 werd tusschen den sbaat en de maatschappij een overeenkomst gesloten betreffende den aanleg en het gebruik van een derde spoorstaaf tusschen Djokja en Solo om met smalspoor-treinen van de staatspoorwegen deze verbinding tusschen Ooster- en Westerynen S.S. te kunnen berijden. Deze smalspoorverbinding wordt sedert 15 Juni 1899 goobrukt voor het vervoer van wagnladingen goederen in transit verkeer en thans voor allo verkeer, inclusief de expres-treinen, van den dienst der staatspoorwegen.

Het overige transitverkeer (reizigers, bagage en bestelgoed) wordt zoolang do regering van hare bevoegdheid geen gebruik maakt, door breedspoor-treinen bediend.

De aanlegkosten ultimo 1918 waren per kilo

meter / 29.165.753 141.296.
— 1 —

Bovenboiiv. Oorspronkelijk werd de bovenbouw uitgevoerd in ijzeren spoorstaven, wegende 37 K.G. voor do vlaktelijn en 42 K.G. voor de berglijn. In 1878 werd aangevangen met het vervangen der zieren spoorstaven door stalen, we-

gen de 33.7 K.G. per M. de spoorstaven zijn met haaknagels en tirefonds bevestigd op djatihouten dwarsliggers. Over eene baanlengte van 20 K.M. zijn spoorstaven van 42 K.G. per M. van 14 M. lengte toegepast. Deze spoorstaven zijn op ijzeren dwarsliggers gelegd, weggende per stuk 70 K.G.

Gebouwen en Kunstwerken. Het hoofdbureau der exploitatie is te Semarang gevestigd. Sedert 1912 zijn de centrale werkplaatsen te Djokja in gebruik.

Belangrijke stations met overlaad inrichtingen komen (in verband met het verscill in spoorwijdte met de aangrenzende spoor- en tramwegen), voor te Goendih, Solo en Djokja. Het aantal bruggen in dozen spoorweg is zeer groot.

Bij de overbrugging van rivieren, die het water van den Merapi afvoeren, warden herhaaldelijk moeilijkheden ondervonden, door de rijzing van de rivierbeddingen, tengevolge van belangrijke lava-zandverplaatsingen.

Tradie en Materieel. Ultimo 1918 bestond het materieel uit: 57 locomotieven, 35 bagagewagens, 136 rijtuigen en 1493 goederenwagens.

Het brandstofverbruik bedroeg in 1918 3400 ton i-ol en 37.800 ton brandhout.

Vervoer. Gedurende 1918 werden op de lijn Semarang—Vorstenlanden 23.070 treinen vervoerd, afleggende 1.236.100 treinkilometers.

In 1918 werden vervoerd:

21.000 reizigers	de klasse.
86.000	„ 2e „
3.992.000	„ 3e „

totaal 4.099.000 reizigers.

5.830 ton bagage en bestelgoed.
1.066.200 „ ijl- en vrachtgoederen.
103.300 „ dienstgoederen.

totaal 1.175.330 ton goederen.

De ontvangsten waren als volgt:

opbrengst reizigers	.. / 1.474.000 „
goederen	.. - 4.586.000
„ diversen	.. - 205.000

totaal bruto ontvangsten / 6.265.000 Idem per dagkilometer . / 81.74 Idem per treinkilometer. / 5.07.

De exploitatiekosten. waren: in totaal / 3.172.000 per dagkilometer / 41.39 per treinkilom. ter / 2.57

De netto-ontvangsten waren: in totaal / 3.093.000

in % van de bruto-ontvangst 49 36 %. in % van de boekwaarde 8.41 %.

LUN BATAVIA — BUITENZORO. In de concessie voor dezen spoorweg is bepaald, dat de spoorwijdte zal zijn 1.067 meter, welke spoorwijdte later is voorgeschreven voor alle staats- en particuliere spoorwegen en voor bijna alle stoomtramwegen.

Deze lijn moest gebouwd worden in een tijdperk, waarin de Maatschappij met groote financieele moeilijkheden te kampen had, wat een nadeeligen invloed had op den aanleg en de uitrusting dezer lijn. Gedurende de exploitatie werden geleidelijk de gebreken verbeterd.

Het eerste baanvak, Batavia—Waltvreden, werd 15 September 1871 geopend; op 31 Januari

1873 was de geheele lijn, lang 55 K.M. met een zijtak naar Mr. Cornelis, lang 1 K.M. en een zijtak naar de Kleine Boom, lang 2 K.M., gereed.

Op 16 Februari 1887 werd do dienst op den zijtak naar de Kleine Boom, die door de openstelling van den spoorweg Batavia — Tandjoeng Priok geen reden van bestaan meer had, opgeheven.

Als tete de ligne van den staatsspoorweg Buitenzorg—Preanger steeg de waarde van dezen spoorweg snel.

In 1881 werd door de Regeering aangeboden de lijn aan te koopen voor 6 miljoen gulden, hetgeen op de Algemeene vergadering van a'ndeelhouders op 25 Mei 1881 goedgekeurd werd. De betrekkelijke wet tot aankoop werd in de Tweede Kamer der Staten Generaal aangenomen, de Eerste Kamer weigerde echter met een stemmeerderheid daaraan hare goedkeuring te hechten. Nadat verschillende pogingen ter zake zonder resultaat waren gebleven, werden in 1911 de onderhandelingen over den verkoop van de lijn Batavia — Buitenzorg aan den staat hervat; te gelijker tijd werd in behandeling genomen een voorstel om nieuwe concessie-voorwaarden te verleenen voor alle bij de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij reeds in exploitatie zijnde en nog te bouwen stoomtramwegen (zie verder onder Tramwegen bij 77 en vlg.).

Als resultaat dezer onderhandelingen werd eene overeenkomst gesloten d.d. 30 Januari 1913, waarbij de spoorweg zonder rollend materieel en zonder magazijn goederen werd verkocht aan den staat voor een bedrag van 8,5 miljoen gulden. Bij de wet van 20 Juli 1913 (Ind. Stb. 285) werd deze overeenkomst bekrachtigd; de overdracht van deze lijn aan den Dienst der Staatsspoorwegen had plaats op 31 October 1913.

LJNEN VAN DE DELI-SPOORWEG MAXTSCHAPPIJ. (De stoomtramwegen dezer maatschappij zijn onder het hoofd tramwegen behandeld.)

De snelle ontwikkeling der tabakscultuur ter Sumatra's Oostkust en de zeer gebrekkige toestand der afvoerwegen, zoowel te land als te water, gaven de Deli-maatschappij, waarvan destijds de heer J. T. Crömer hoofdadministrateur was, aanleiding het initiatief te nemen voor eene concessie-aanvraag van een spoorweg van Bawan via Medan naar Deli-toewa, met een zijtak van Mddan naar Timbang Langkat.

De concessie werd verleend bij Gouvernemcmtsbesluit van 23 Januari 1883 no. 17 en inmiddels kosteloos overgedragen aan de te Amsterdam gevestigde DeJi-spoorwegmaatschappij. De aanvaarding der concessie, die voor een tijdperk van 90 jaren verleend werd, had plaats op 3 November 1883.

In de plaats van deze concessie geldt tians de boven onder „concessie voorwaarden" genoemde van 9 September 1912.

De spoorwijdte is 1.067 meter, het eerste baanvak, Laboean — Mddan, lang 17 kilometer, werd 25 Juli 1886 voor het verkeer opengesteld.

Geleidelijk werd het net uitgebreid; op ultimo 1918 waren in exploitatie de lijnen:

Medan — Belawan 23 K.M.
Mddan — Timbang Langkat	.. 21 „
Medan — T. lok Niboeng 179 „
Xibing Tinggi-Siantar 48 „

Totaal..... 271 K.M.

Bogen met kleine stralen en belangrijke hell in-

gen konden worden vermedcn, daar het geheele net in de vlaklc ligt :

Bovenbouw. De stalcn spoorstaven, wegende 25.7 K.G. per meter, zijn met haaknagels op hout- ten dwarsliggers bevestigd. Oorspronkelijk werd damarlaet en djamhout, later bijna uitsluitend van Java afkomstig djatihout voor dwarsliggers gebruikt.

Gebouwen en Kunstwerken. Het hoofdbureau der exploitatie, de werkplaatsen en magazijnen zijn te Medan gevestigd. Merkwaardig is het groot aantal uitgestrekte goederenloodsen, waaronder vele voor rekening van nabij gelegen cultuuron- dernemingen gebouwd.

Belangrijke overbruggingen komen in deze lij- ncn voor, waaronder die over de Kwala Deli met ecne totale lengte van 380 M., bestaande uit 20 spanningen van 18.35 M. en 3 spanningen van 4 M.

Tractie en Materieel. Ultimo 1917 bestond het materieel, tevens dienst doende voor de tramwe- gen, uit 48 locomotieven, 132 rijtuigen, 27 bagage- wag ens e 1130 goederenwagens.

Als brandstof word verbruikt 42.900 ton hout.

Vervoer. Gedurende 1917 worden op den Deli- spoorweg 970.800 treinkilometers afgelegd.

In 1917 werden vervoerd:

52.000 reizigers	le klasse.
219.000	„ 2e „
2.429.000	„ 3e „

totaal 2.700.000 reizigers.

8.400 ton bagage en bcstlgoed.
609.000 „, koopmansgoederen.

totaal 617.400 ton goederen.

De bruto ontvangsten waren:	
Van reizigers	/ 1.314.000
„ goederen	2.282.000
„ diversen	138.000

totaal der bruto ontvangsten / 3.734.000

Idem j<?r dagkiloineter . . - 4G.89.

I deni per treinkiloinetcrj . . - 3.85.

De exploitatiekosten waren:

in totaal / 1.409.000 per
dagkiloineter - 17.69. per
treinkiloineter - 1.45.

De netto ontvangsten warcu :

in totaal / 2.325.000
in % de J- bruto on tvangst ... 37.73 %.
in % van het aanlegkapitaal . 13.34 %.

STOOMTR\MWUEUEN EN ELEcrriusciIE TRAMWE- GEN
IN N ED ERLA N DSCH-I NDIII.

OnMaan der stoonitramivgen. De hooge eischen, in navolging van Keglementen voor Europeesche Hpoorwegen door de Rcegeering gcstekl voor aan- lcg cn exploitatie van hoofdspoorwegen en secun- dairc spoorwegen in Ncdclandsch-Indie, waren cn beletsd oni, onder den naam van spoorwegen, stoomverbindingen in strekton met zwak ver- keer zuinig aan te leggen en te exploiteeren.

Het ontbreken van algemeene voorschriften omtrent den aanleg on de exploitatie van stoom- tramwegen was aanlciding, dat bij do in 1881 aan

de Nederlandsch-Indische tramwegmaatschappij overgedragen vergunning en bij de in hetzelfde jaar aan do Semarang — Joana stoomtrammaat- schappij overgedragen concessies, in de voor- waarden van vergunning dergelijke voorschriften zijn opgenomen.

De eerste bleef het karakter behouden van stadstram met beperkte lengte (14 K.M.), uitsluitend voor vervoer van reizigers.

Bij Gouvernementsbesluit van 28 December 1915 no. 27 is de binnen de gemeenten Batavia en Meester Cornelia gelegen lijn der Nederlandsch-Indische Tramweg Alij. verklaard te zijn van uit- sluitend en overwegend plaatselijk belang.

Voorwaarden der Concessie. Het valt niet te ont- kennen, dat de concessie voorwaarden voor vele tramwegen, zooals deze voor 1900 verleend zijn, veel gebreken bevatten. Sinds eenige jaren is een gelukkig streven merkbaar om eenzijdigs nuttelooze en hinderl ijke bepalingen te doen vervallen, anderzijds echter de verplichtin- gen der openbare middelen van vervoer tegen- over de gemeenschap aanmerkelyk te verzwaren. Zeer verdienstelyk is in die richting werkzaam geweest de Hoofdingspecteur der Staatsspoorwe- gen H. F. van Stipriaan Luisicus.

Onder zijn beheer werden achterevolgens ge- wijzigdc con- ccssievoorwaarden vastgesteld voor: de S; rajodalstoomtram en de Semarang Che- ribon stoomtram in 1908;

de lijnen der Delispoorwegmaatschappij in 1912 :

da tramwegen der Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij in 1913.

De belangrijkste voorwaarden van deze laatste concessie zijn de volgende:

Een vast tijdstip is gesteld, w a ar op de concessie voor de in exploitable zijnde en nog te bouwen tramwegen vervalt. Het vervoer van krijgsvolk en krijgsmaterialen geschiedt tegen halve vracht, postpakketten volgens vastgesteld tarief en van een belangrijk aantal gouvernementssambtenanen jn dienst gratis. Naasting kan na een. bepaalden datum to alien tijde geschieden met een jaar vooraf aanzeggingtegen een prijs, die op eenvoud- ige wijze wordt vastgesteld cn afhankelijk is van de cominerceele waarde cn hooger is dan de boek- waarde minus eenc jaarlijksch vooraf vast gestel- de afschrijving op het rollend materieel. Bij het einde dor concessie is de staat bevoegd de lijnen groepsge wijze al of niet over te nemen; bij overname wordt ongeveer de boekwaarde betaaid, bij niet overnemen wordt stilzwijgend de con- ccessie voor do niet overgenoincn groepen met 30 jaren verlengd.

TRAMWEGEN. A. Staatstramwegen o p Java. Do aanleg van den eersten staats- tramweg op Java is golast bij de wet van 31 December 1904 (Ind. Stb. 1905 no. 11), t.w. de tramweg van Madioen over Ponorogo naar Balong met zijtak van Ponorogo naar Soemoroito.

Doze lijn cn die van Krian naar GSmpolkerfj en de op 1 December 191G overgenomeij tram- weg Babat — Djombang vormen tezamen do Staatstramwegen op Java ter gezamenlijko lengte van 151 K.M., welck bohooreu tot den Dienst van Eenvoudigo lijnen en geon deel uit- maken van de Staatsspoorwegen op Java.

Dit is wel het geval met do volgende lynen: Soemberkolok — Pandji, Tasikmalaja — Singapar-

na, Djatibarang—Indramajoe en Bandjar—Kalipoet jang, te zamen ter lengte van 84 K.M., welke aanvankelijk als secundaire spoorweg ge-bouwd zijn en thans als tram geëxploiteerd wor-den. Alle bovenvermelde tramwegen hebben de normale spoorwijdte, 1.067 M.

Ook zijn onder het beheer van de Staatsspoorwegen op Java de volgende tramwegen smal- spoor: Ram bipoedj i—Poeger met zijtak Balang—Amboeloe; Tjikanipek—Tjilamaja; Tjikampek—Wadas.

Deze tramwegen, ter gezamenlijke lengte van 83 K.M., zijn aangelegd met spoorwijdte 0.600 M.

B. Staatstramwegen op S u m a - t r a. I. Zuid-Sumatra Staatstramwegen.

a. Lamponglijn 62 K.M.

b. Palembanglijn 152 K.M.

te zamen 214 K.M. in exploitatie op ulto 1917.

Als Staatsspoorweg in Zuid-Sumatra is de aanleg van deze lijnen bevolen bij de wet van 30 December 1911 (Ind. Stb. 1912 no. 121).

De eerste lijn betreft het traject Pandjang — Hadji Pemangilan en de tweede de geheele lijn van Kertapati tot Moeara Enim. Voor de verbinding van KSRtapati, het beginpunt der lijn, gelegen aan de samenvloeiing der Moesi en Ogan, met de stad—Palembang werd een veerdienst inge- steld. In 1917 werd een aanvang gemaakt met den bouw van eene verbinding van Moeara Enim met de Gouvernements kolenmijnen Boekit Asem te Tandjoeng ter lengte van 13 K.M.

Deze tramwegen worden gebouwd met spoorwijdte 1.067 M. en wat den eersten aanleg betreft, naar de eischen van de Staatsspoorwegen op Java. Met het oog op de zeer geringe bevolking wordt de uitrusting van deze lijnen tot het uiterst noo- dige beperkt en worden zij als tramwegen geëxploiteerd. De aanlegrekening op ulto 1917 sluit op een bedrag van / 1G.316.479.

De geldelijke uitkomsten der Zuid-Sumatra Staatstramwegen zijn aanvankelijk zeer bevredigend. De ontvangsten bedroegen in 1917 voor de Palembang lijn / 259.175 of / 4.91 per dag-K.M. en voor de Lamponglijn / 123.464 of / 5.50 per dag-K.M.

Naar een nauwe sainenwerking der Lands-automobieldiensten en der Palembanglijn wordt gestreefd.

De exploitatiekosten van het bedrijf waren laag en bedroegen slechts / 3.08 per dag-K.M.

Het ligt in de bedoeling om de lijn Palembang — Lagipongbaai, waarvan het middenstuk nog niet gereed is, zoo spoedig mogelijk te voltooien.

II. Atjehtram. Bij Gouvernements Besluit van 26 Juni 1874 no. 4, werd de bouw gelast van een zeehoofd te Oelfee Lheue met een daaraan aansluitenden spoorweg tot Koeta Radja. De spoorwijdte was 1.067 Meter, de uitvoering geschiedde door het Departement van Openbare werken, de oplevering had plaats op 12 November 1876.

In 1882 werd de spoorwijdte teruggebracht tot 0.75 Meter, het beheer ging over van het militair departement naar dat der B. O. W. tot 1 Maart 1891, toen het beheer van dezen tramweg weder overgedragen werd aan de Genie.

Tot 1897 bestond deze tram uit genoemde ver- binding, een ceintuurbaan (later opgebroken) en

drie straalbanen, waarvan later alleen het ge- deelte Koeta Radja — Lam Baroe behouden bleef.

Geleidelijk word deze tramweg uitgebreid langs de Noord- en Oostkust totdat met de openstelling van het lijngedeelte BF sitang — Pangkalan Soesoe op 2 April 1917, welke laatste plaats aan de Aroe- baai is gelegen, de hoofdlijn voltooid is. Van Besi- tang is inmiddels (in 1919) de verbinding tot stand gekomen met het net der Deli- spoorweg Maatschappij.

De aanlegrekening over eene totale lengte van 515 K.M. sluit op ulto 1917 met een bedrag van J 21.476.754. — of / 41,7 per kilometer.

Het net kan verdeeld worden in drie gedeelten.

a. de vlaktelijn in Groot Atjdh van Oelee Lheue tot Seulimeum, lang 45 K.M. met 4 K.M. zijlijn ;

b. de berglijn van Seulimeum tot Padang Tidji, lang 34 K.M.;

c. de vlaktelijn van PadangTidji totPangkalan Soesoe, lang 427 K.M. met 5 K.M. zijlijn.

Bovenbouw en kunstwerken van de vlaktelijn zijn geconstrueerd op een belastingsschema van goederenwagens getrokken door een driemaal gekoppelde loconotief met dienstgewicht van 12,8 ton en grootste asdruk van 4.3 ton.

Op de berglijn rijdenManet-Rimrothloconotie- 2x2

ven ----- met een dienstgewicht van 31.3 ton

5

en een grootste asdruk van 7.2 ton.

Tractie en materieel. Ultimo 1917 bestond het materieel uit 59 loconotieven, 147 rijtuigen en 919 goederenwagens met 10 ton laadvermogen.

In 1917 werden verstoekt 22.705 M³ bram- hout. Vervoer. Gedurende 1917 werden vervoerd 24.830 treinen, afleggende 1.173.361 trein-kilometers.

In 1917 werden vervoerd 2.865.725 reizigers, waarvan 36.550 in de eerste en 2.839.175 in de tweede klasse.

Verder werden vervoerd in dat jaar : 165.193 ton goederen.

17.732 „ dienstgoederen.

De ontvangsten van den tramweg waren in 1917 als volgt:

Opbrengst reizigers..... /	649.228
Opbrengst goederen cnx. - -	460.0J 7

Bru to ontvangsten in totaal / 1.09.245

Idem per dagkilometer .. / 5.93.

Idem per treinkilometer . / 0.95.

De exploitatie kosten waren: in totaal /

..... 907.993

per dagkilometer..... / 4.86

per treinkilometer . . . f 0.77

De netto ontvangsten waren: in totaal . i f

..... 201.252

in % van de bruto ontvangst - 18.14 %

in % van het aanlegkapitaal - 0.06 %

C. Particuliere tramwegen met mac h inale beweegkraeht. Hier toe behooren de volgende ondernemingen, die in de hieronder genoemde volgorde zullen worden be- handeld.

1. Semarang — Joana Stoomtram;

2. Nederlandsch-Indische Tram;

3. Oost-Java Stoomtram;

4. Tramwegen van de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij ;

5. Semarang — Cheribon Stoomtram;
6. Serajoedal Stoomtram;
7. Kediri Stoomtram;
8. Malang Stoomtram;
9. Pasoeroean Stoomtram;
10. Probolinggo Stoomtram;
11. Modjokerto Stoomtram;
12. Babat — Djombang Stoomtram;
13. Madoera Stoomtram;
14. Tramwegen van de Deli Spoorweg Maatschappij;
15. Batavia Electriche Tram.

Al deze lijnen hebben een spoorwijdte van 1.067 Meter, met uitzondering van een der lijnen van de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij Djokja. — Brossot, die dezelfde spoorwijdte (1.435 M.) heeft als de spoorweg Semarang — Vorstenlanden en de lijnen van de Nederlandsch-Indische tramweg (2) en van de Batavia Electriche tram (15), die eene spoorwijdte hebben van 1.188 Meter.

1. *Semarang Joana Stoomtram.* A an J. F. Dijkman were! bij G. B. 18 Maart 1881 no. 5 voor onbepaalden tijd vergunning verleend tot den aanleg en de exploitatie van een stoomtramweg van Semarang naar Joana. Daarna werden aan de maatschappij, opgericht tot exploitatie dezer concessie, op 29 September 1881 nog voor de volgende lijnen concessies verleend:

Koedoes — Majong 1886; D6 m ak — Wirosari 1887; Wirosari — Blora 1891; Majong — PSTjanganlian 1894; Wirosari — Koewoe 1895; Koewoe — Kradenan 1896; Joana — Tajoe Pakis 1896; Mocjong — Wrlakan 1898; Zijtak suikerfabriek Trangkil 1898; Laseni — Ngandang — Djatirogo 1912.

Verder werden door deze maatschappij overgenomen de vergunningen voor de lijnen: Goendih — Poerwodadi in 1892; Rembang — Blora — Ploentocran in 1896; Joana — Rcbang — Lasfani in J 896; terwijl ontheffing werd gevraagd voor het makui van het baanvak Tajoe — Pakis.

Do concessie Goendih — Poerwodadi is voor onbepaalden tijd verleend; de overige concessies vervallen 19 Juli 1996.

Do lijn LasCin — Djatirogo kwam in het eind van 1918 gereed.

De lengte in exploitatie bedroeg ultimo 1918 402 K.M.

2. *Nederlandsch-Indische Tram.* In 1881 werd aan de firma Dummler & Co. vergunning verleend voor den aanleg en de exploitatie van een stoomtramweg tusschen Batavia en Meester Cornells, welke vergunning overgedragen word aan de Nederlandsch-Indische Tramweg Maatschappij.

In 1890 were! vergunning verleend deze lyn door te trekken tot k a in pong Malajoe, welke verlenging in 1891 gereed kwam. Een nieuwe concessie werd in 1890 voor dozen tramweg vas gestek. Do concessie duurt tot 1 Juli 1971.

Op dozen tramweg worden uitsluitend roizigers vervoerd. De lengte is 14 K.M. De lijn heeft over do geheele lengte dubbelspoor. Het is de eenige onderneming, die locomotieven zonder vuurhaard gebruikt, de twee assen dezer loco's kunnen gekoppeld worden, gebruikelijk is z. niet te koppelen.

Bij G. B. 28 April 1911 no. 1 is wijziging ge-

bracht in de concessie-voorwaarden o. m. betreffende het recht om dubbel spoor te leggen in den openbaren weg.

3. *Oost Java Stoomtram.* Aan de Oost-Java Stoomtram maatschappij werd overgedragen de vergunning, bij G. B. 24 October 1886 no. 2c en van 11 Mei 1887 no. 8c verleend voor den aanleg en de exploitatie van de lijnen Soerabaja — S6-pandjang en Modjokerto — Ngoro. In 1890 werden bedoelde lijnen in exploitatie gebracht.

Bij G. B. 9 Mei 1908 no. 20 werd de duur dezer vergunning verlengd tot 14 September 1897. In 1892 kwam een zijlijn Socmengko — Dinojo van de lijn Modjokerto — Ngoro in exploitatie.

Bij G. B. 23 September 1893 no. 1 werd vergunning verleend voor een zijtak op de hoofdplaats Soerabaja van den Stadstuin naar Hotel des Indes. Dit lijntje werd in 1897 geopend, in 1903 werd de exploitatie gestaakt en werd de lijn opgebroken.

Bij G. B. 19 October 1895 no. 6 werd vergunning verleend voor de verlenging Sepandjang — Krian, welke verlenging in 1898 voor publiek verkeer opengesteld werd. Daardoor is de lengte der thans geexploiteerde lijnen:

Soerabaja — Krian 37 K.M.
Modjokerto — Ngoro — Dinojo o . . 44 „

Tezamen 81 K.M.
Bij G. B. 6 Januari 1913 no. 33 verkreeg de Maatschappij concessie voor twee lijnen ter hoofdplaats Soerabaja, van Wonokromo — Koepang — Station S. S. naar den S.E.a.Hstui en van station S. S. naar de haven van Soerabaja.

De lijn Wonokromo — Koepang — Station S.S. werd voor het verkeer geopend op 2 Maart 1916.

Bij G. B. 25 November 1915 no. 56 werd concessie verleend voor de toepassing van, elektrische beweegkracht op de stadslijnen. De uitvoering van de met de gemeente Soerabaja ter zake gesloten overeenkomst ondervond vertraging. De aanvaarding der concessie kwam op 19 November 1917 tot stand.

4. *Tramwegen van de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij.* Op 1 Januari 1918 waren in exploitatie de volgende groepen van tramwegen.

Groep.	Traject.	Spoor- Lengte.	wijdte.	K.M.
			M.	
I.	Djokja — Brossot (openge-	1.435		34
	steld 15 Dec. 1917).			
II.	Djokja — Willem-I - (open-	1.067		111
	gestekd 1 Juli 1907).			
III.	Goendih — Soerabaja (open-	1.067		245
	gestekd 1 Feb. 1903).			
IV.	Solo — Boj olalifopengesteld	1.067		29
	IUIoi 1908).			
	Sa men			K M 419

Bij Gouvernements Besluit 28 October 1913 no. 13 werden de oorspronkelijke vergunningen ingetrokken en vervangen door nieuwe concessievoorwaarden, geldig voor do reeds in exploitatie zijnde en nog aan to leggen lijnen.

Wanneerdcze voltooid zijn, zal hot net zyn sationgstelcl uit do volgende groepen:

Groep	Traject.	Spoor- Lengte.	
		M.	K.M.
I.	Djokja—Brossot	1.435	61
II.	Diokia—Willem I. •	1.067	111
III.	Goendih—Soerabaja	1.067	387
IV.	Boiolali—Solo — Kakap	1.067	94
V.	Semarang—Gambringan	1.067	59
	SamenK.M.		712

Een korte beschrijving van de lijnen behooren de tot deze groepen volgt hieronder.

I. Groep Djokja a—Brossot. Voor dezen tramweg werd ver gunning verleend bij G. B. 20 April 1893 no. 9; de opening van het baanvak Djokja — Srandakan (23K.M.) had plaats in 1895. In 1913 werd de bovenbouw vernieuwd, het trace verbeterd en kwam de overbrugging over do Progorivier tusschen Srandakan en Brossot (1 K.M.) tot stand, en in 1916 de verlenging van de hoofdlijn van Brossot tot Sewoe Galoe (5 K.M.). De uitbreidingslijnen bestaan uit eene verbinding Djokja—Pasar Gede—Poengoewo (27 K.M.) met zijkat Pasar Gede—Magoewo (4 K.M.). Hiervan kwam het gedeelte Djokja—Pasar Gede op 15 December 1917 in exploitatie, terwijl de lijn tot Poengoeng 15 Januari 1919 werd geopend.

II. Groep Djokja — Willem I. Vergunningen voor deze lijn werden verleend als hieronder aangegeven:

Data vergunning.	Open- Lengte gesteld.	K.M.
Djokja—Magelang G. B. 14 Oct. 1895 no. 7	1898	47
Magelang—Setjang—Willem G. B. 17 Mei 1901 no. 3	I. .1905	37
Sfitjang—Parakan, G. B. 17 Mei ..1907	1907	27

In het gedeelte Setjang — Willem I komen baanvakken voor met eene totale lengte van ruim 6 K.M. met middentandstaaf wegende 83 K.G. per Meter (systeem Riggenbach). De grootste helling bedraagt 65 ‰. De kleinste straat der bogen is 150 M.

III. Groep Goendih—Soerabaja. De voor deze groep verleende vergunningen zijn de volgende:

Data vergunning.	Open- Lengte gesteld.	K.M.
Goendih—Soerabaja, G. B. 24 Sept. 1896 no. 1	1903	230
Soemai—Grisee, G. B. 1 Mei 1900 no. 44	1902	15

In de concessievoorwaarden van 1913 wordt concessie verleend voor de volgende uitbreidingslijnen:

Bodjonegoro — Djatirogo	Jang	49K.M.
Babat-Ngidon-Toeban -Djenoe	.. "	52 "
Pontjo —Ngidon "	29 "
Grisee—Kandangan "	12 "

Te zamcn.....142 K.M.
De eeretgenoemde lijn, Bodjonegoro— Djatirogo is inmiddels gereedgekomen en 6 Januari 1919 voor het verkeer opengesteld.

Met het oog op de nieuw aan te leggen lijnen met zwak verkeer worden zoowel de spoorstaven als de bovenbouw der bruggen van de hoofdlijn in deze aijlijnen verwerkt en worden op de hoofdlijn een zwaardere bovenbouw met spoorstaven van 37.4 K.G. per Meter en nieuwe bruggen van grooter draagvermogen aangebracht. Daardoor

zal in de toekomst, na voltooiing van de lijn Semarang—Gambringan de mogelijkheid ontstaan om den afstand Semarang—Soerabaja (292 K.M.) in 4 il 5 uren af te leggen.

Groep IV. "Boj olali — Solo — Kakap. De geschiedenis van deze lijn dateert van 1899, toen aan de Solosche Tramweg Maatschappij vergunning werd verleend voor den paardentram weg Solo—Boj olali.

In 1906 werd de exploitatie van den paarden-tramweg overgedragen aan de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij, die de lijn tot stoomtramweg verbouwde en in 1908 als zoodanig voor publiek verkeer openstelde. Op 1 Januari 1914 ging deze lijn onder de nieuwe concessievoorwaarden in eigendom over aan de Ned. Ind. Spoorweg Maatschappij.

De lijn is lang 29 K.M. en zal van Solo af in Zuidelijke richting worden verlengd via Wonogiri tot Kakap; de totale lengte zal dan bedragen 94 K.M. Met den bouw van laatstgenoemde lijn is een begin gemaakt.

Groep V. Semarang — Gambringan. Deze lijn, lang 59 K.M., waarvan de aanleg met dien van een spoorweg zal overeenkomen, zal de kortste verbinding, met spoorwijdte 1.067 Meter, geven, tusschen Semarang en Soerabaja.

Wort te eeniger tijd een derde spoorstaaf gelegd op het baanvak Goendih — Solo dan is daarmede de eenheid van spoorwijdte voor Java een belangrijk stap vooruit gekomen, omdat dan zoowel Semarang, als alle stations van de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij, met uitzondering van de halten van den tramweg Djokja —Brossot en 4 halten van het baanvak K'doengdjati —Willem I, bereikbaar zijn voor materieel voor spoorwijdte 1.067 M. en daarin ook voor militair vervoer zonder overlading.

Uit dat standpunt beschouwd vormt de Jijn Semarang — Gambringan een zeer belangrijke schakel in het net der spoorwegen op Java.

De concessie voor bovengenoemde stoomtramwegen eindigt op 31 December 1071.

5. Semarang—Cheribon Sloomtram. Bij G. B. 7 December 1893 werd vergunning verleend voor den aanleg en de exploitatie van een stoomtrajin van Semarang naar Cheribon, welke vergunning overgedragen werd aan de Semarang Cheribon Stoomtram Maatschappij.

De Mij. nam van de Java Spoorweg Maatschappij over de lijn Tegal -Balapoelang en exploitteerde deze sedert 1897 als tramweg (van J 886 — 1897 als spoorweg geëxploiteerd). De hoofdlijn was in haar geheel op 1 Februari 1899 voltooid.

De zijlijnen Weluri — Besokor (4 K.M.) en Cheribon — Kadipatén (50 K.M.) werden in 1900 cn in 1901 voor publiek verkeer opengesteld.

Bij G. B. 12 Juli 1912 no. 5 en 1 Mei 1912 no. 1 verkreeg de maatschappij gewijzigde concessievoorwaarden en werd vergunning verleend voor verschijnende wijzigingen in het traject; 6 der hoofdlijn. De hoofdlijn wordt daardoor lang 226 K.M. en zal na uitvoering berijdbaar zijn voor treinen met 60 K.M. snelheid per uur. De werken tot bereiking van dien toestand zijn in Augustus 1914 beperkt. Intusschen was met 1 Januari 1914 de dnddaagsche treinverbinding Batavia — Semarang tot stand gekomen.

Bij G. B. 30 Augustus 1913 no. 42 verkreeg de maatschappij vergunning voor een stoomtram

Pekalongan — KSDong Woengi—Wonopringo. —Cip^l Mei 1918 is de verlenging Balapoelang — Margasari voor het verkeer geopend.

De total© longto der lynen bedraagt 310 K.M. en die der nevenlijnen 73K.M., te zamen 381 K.M. De vergunning eindigt 19 Februari 1994.

6. *Serajoadal Stoomtram.* By G.B. 23 December 1893 no. 6 werd vergunning verleend voor den aanleg en do exploitatie van een stoomtramwog Maos — Bandjarn^gara, welke vergunning werd overgedragen aan de te's Gravenhage gevestigde Serajoadal Stoomtram maatschappij, Bij G. B. 22 September 1899 werd vergunning verleend voor een zijlijn van Bandjarsari naar Poerbalingga. De geheele lijn werd in 1900 voor publiek verkeer opengesteld.

Bij G. B. 22 Juni 1912 no. 13 verkreeg do Maatschappij, in hoofdzaak onder dezelfde voorwaarden, als voor de hoofdlijn Maos — Bandj arnagara gelden, concessie voor eene verlenging van Bandjarn gara tot Wonosobo in de residentie KI doc.

De verlenging Bandjarnegara tot Wonosobo werd op 7 Juni 1917 voor het verkeer geopend. De geheele lengte van de lijn bedraagt thans 119 K.M. en 6.5 K.M. voor de zijlijn, te zamen 126 K.M.

De vergunning vervalt 10 April 1991.

7. *Kediri Stoomtram.* Aan de te Amsterdam gevestigde Kediri Stoomtram Maatschappij werden overgedragen de vergunningen verleend bij G.B. 31 December 1894 no. 42 en bij G. B. 5 November 1895 no. 19 voor eenige stoomtramwegen in de residentie Kediri.

De lijnen zijn in exploitatie gebracht in de jaren J 897 tot en met 1899.

Sinds 1 Novem ber 1918 zijn de volgende verbindingslijnen door verkoop overgegaan aan de staatsjoorwegcn op Java:

Djombang Pasar —Djombang Kota en Djombang Kota — 1)jonibang S.S., te zamen 2.97 K.M. Thans zijn in exploitatie de volgende lijnen:
 Djombang SS. — Kediri SS. 50 K.M.
 Koliri-Wat6s 8 „ „
 Pa [a]r - Pareo — Kcpocng 25 „ „
 Paroc — Kandangan 8 „ „
 f^jelorueljo — Ngoro — Kandangan. 13 „ „
 Gocro — Urengolo—Karawangan. . . 16 „ „

Tc zamen 120 K.M.
 Dc vergunning vervalG 9 December 1994.

8. *Malang Stoomtram.* Aan de to Amsterdam gev(3stigde liaising StoomtramMaatschappij werd overg(ulragen de vergunning verleend bij G. B. 28 M(u 1894 no. 2 voor den aanleg en de exploitatie van tramwegen in de omstreken van Malang.

Bij G. B. 13 Juli 1901 no. 28 is aan deze Maatsc)al))ij cenc gewijzigdo vergunning voor deze lijnen gegeven.

lijnen zijn achtereenvolgens in de jaren 1899 tot 1908 in exploitatie gebracht.

Thans zijn in exploitatie de volgende lijnen:
 Malang- Gondang Lfgi —Dampit lang 37 K.M.
 Gondang L^gi—K^pandjdn. 17 „ „
 Toe in pang — ^ingosari 23 „ „
 Malang — Blimbing 6 „ „
 Eenige zijlijnen (a an tai 6) 5 „ „

To zamen 88 K.M.
 De vergunning vervalt 18 Augustus 1995.

iv

9. *PaseroeatiStoomtram.* De bij G.B. 1893 no.

2 verleende vergunning voor aanleg en exploitatie van stoomtramwegen nabij de hoofdplaats Paseroeroan werd overgedragen aan de Paseroeroan Stoomtram Maatschappij, gevestigd te's Gravenhage. In 1896 werd een gedeelte, lang 6 K.M., voor publiek verkeer opengesteld.

Het net was tot in de eerste maanden van 1909 over de geheele lengte in exploitatie (44 K.M.); sedert is het vervoer op het baanvak Sengon — Alkmaar gestaakt.

Bij G. B. 19 December 1910 no. 2 en 17 Juni 1911 no. 19 kreeg de maatschappij op ongeveer dezelfde voorwaarden concessie voor twee zijlijnen van Paseroeroan naar de Gembong rivier en van Waroengdoewo naar Ngempit.

Ultimo 1918 bestond het net uit een hoofdlijn Paseroeroan — Waroengdoewo — Bekasi-Oost met 3 zijlijnen. Waroengdoewo — Sengon, Waroengdoewo—Ngempit en Paseroeroan — linkerover Gembong rivier, met een gezamenlijke lengte van 46 K.M.

De vergunning eindigt 16 Augustus 2004.

10. *Probolinggo Stoomtram.* Aan de Probolinggo

Stoomtram Maatschappij, gevestigd te 's Gravenhage, werd overgedragen de vergunning voor den aanleg en de exploitatie van een stoomtram, loopende van Probolinggo over Kraksaan naar Paiton, verleend bij G. B. 15 December' 1894 ho. 6.

Deze vergunning werd uitgebreid met de vergunning voor een zijlijn lang 2,5 K.M. van Kraksaan Itvngs Sedapaka naar Kaliboentoe, bij G. B. 25 Maart 1909 no. 4.

De lengte van de lijn Probolinggo — Kaliboentoe is 45 K.M. De geëxploiteerde baanlengte bedraagt 36 K.M.

De vergunning eindigt 28 Augustus 1994.

11. *Modjokrtlo Stoomtram.* De Modjokerto Stoomtram Maatschappij, gevestigd te 's Gravenhage, aanvaardde in 1897 de vergunning verleend bij G. B. 23 December 189G no. 4, voor den aanleg en de exploitatie van lijnen van Kalian jar over Bangil naar Modjokerto met zijtakken van Melikan naar Porofrig ^en Van Patjing naar Poh Djedjer.

Hob personeu verkeer, dat 1 Maart 1903 gestaakt werd op het baanvak Bangil—Pandakan, is sedert 1 Januari 1910 weder hervat.

In 1906 werd nog opengesteld een zijlijn naar de suikorfabriek K'tanen.

Op 30 Juni 1917 is de zijlijn Bangil—S. F. Soembcrt^djo, Inng 1.8 K.M., overgegaan aan de Porong — Modjokerto 38 K.M.
 Djapanan —Pandaan 11 „ „
 Pandaan — Bangil 14 „ „
 Zijlijn Bangsal —Poh Djedjer. . . 15 „ „

To zamen 78 K.M.

Do vorgunning oindigt 30 April 1996.

12. *Babat—Djombang Stoomtram.* Aan de te 's Gravenhago gevestigde Babat — Pjombang Stoomtram Maatschappij is bij G. B. 14 Moi 1896 no. 14 vergunning verleend voor den aanleg en de exploitatie van denStoomtramwegBabat—Djombang, lang G8 K.M.

Bij de wet van 29 Juli 1916 (Ned. Stb. no. I 352) is de overeenkomst bekrachtigd, waarbij de lijn Babat-Djombang door verkoop is overgegaan aan den lande. Op 1 December 1916 is de lijn in exploitatie overgegaan bij den dienst der Staatsspoor- en tramwegen.

13. *Madoera Stoomtram*. De thans te's Gravenhage gevestigde Madoera Stoomtram Maatschappij kwam in het bezit van de vergunning, verleend bij G. B. 10 November 1896 no. 26, voor den aanleg en de exploitatie van eene lijn Kamal-Bangkalan-Kwanjer - Sampang - Pamekasan - Soemenep —Kalianget, lang 205 K.M.

Op 1 September 1913 werd bovendien de rechtstreeksche lijn Kamal —Kwanjer, lang 16 K.M., voor het verkeer geopend.

De maatschappij exploiteert bovendien twee stoombootverbindingen van Kamal naar Soerabaja en van Kalianget naar Panaroekan.

Het in haar bezit zijnd drijvend materieel bestond ulto 1918 uit 5 stoomschepen, 3 motorschepen, 1 motorsloep en 16 prauwen, met gezamenlijken inhoud van 452 kojang en 1 stoombaggermen.

De vergunning vervalt 29 October 1996.

14. *Tramwegen van de Deli Spoortceg Maatschappij*. De concessie voor deze tramwegen maakt een onderdeel uit van de concessie voor den Deli spoorweg, laatstelijk vastgesteld bij G. B. 9 September 1912 no. 14.

Deze tramwegen zijn verlengingen of zijtakken van den spoorweg en hebben geen afzonderlijk materieel; het materieel van den spoorweg doet dienst op al deze lijnen.

Van de als tramwegen geconcessioneerde lijnen zijn de volgende lijnen als spoorwegen in exploitatie:

Perbaeoengan —Tandjoeng Balei, 137 K.M., sinds 31st December 1916.

T<bing Tinggi — Siantar, 48 K.M., sinds 31 December 1917.

De op ulto 1917 als tramwegen in exploitatie zijnde lijnen zijn de volgende:

Timbang Langkat —Kwala . . . 20 K.M.

Timbang Langkat — Tandjoeng

Poera 47 „

Loeboek Pakam-Bangoen Poerba 28 „

Tandjoeng Poera — Pangkalan

Brandan 20 „

KampoengBaroe — Arnhemia . . 15 „

Te zamen 130 K.M.

Het einde der vergunning valt op 23 Januari 1983.

15. *Batavia Electriche Tram*. Voor het tramwegnet van deze Maatschappij (spoorwijdte 1.188 M.) werd vergunning verleend bij G. B. 17 Juli 1893 no. 17.

De concessies ondergingen herhaaldelijk wijziging, laatstelijk bij G. B. 28 Juni 1909, no. 1.

De thans in exploitatie zijnde electriche lijnen zijn de volgende:

Batavia (benedenstad) — G oenoeng Sahari — Koningsplein — Harmonie, Jang 12.5 K.M.

Ment. eng — TanaJi Abang - Harmonic, 4.5. K.M.

Koningsplein — Batavia (benedenstad), 1.4 K.M.

Te zamen 18.4 K.M.

De vergunning vervalt op 29 October 1995.

Literatuur: Tot do periodiek verschijnende geschriften, waarin mededeelingen over spoor- en tramwegen voorkomcn, behooren: Jaarlijfers van het Koninkrijk der Nederlanden, Kolonien

(Centraal-Bureau voor Statistiek den Haag) ; Diverse jaarverslagen der staatsspoorwegen en der particuliere spoorweg- en tramwegondernemingen in Ned.-Indie; Statistiek van het vervoer op de spoorwegen en tramwegen met machinale beweegkracht in Nederlandisch-Indie (Landsdruk-kerij Batavia tot 1913); Verslagen der Exploitatie van den Staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust en van de Ombilin kolenvelden (Landsdrukkerij Batavia); Regeeringsalmanakken voor Nederlandisch Indie (Landsdrukkerij Batavia); Koloniale Verslagen (Landsdrukkerij den Haag) ; Tijdschrift van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs; Weekblad „de Ingenieur“ (Orgaan van het Kon. Inst. van Ingenieurs en van de Vereeniging van Delftsche ingenieurs). Indisch tijdschrift voor spoor- en tramwegwezen.

Tot de verhandelingen, betrekking hebbende op spoor- en tramwegen in Nederlandisch Indie, die het licht zagen in de laatste tien jaren behooren:

A. W. E. Weyerman, Geschiedkundig overzicht van het ontstaan der spoor- en tramwegen in Nederlandisch-Indie, Rijswijk Batavia 1904 ; Onderzoek naar de mindere welvaart der Indische bevolking op Java en Madoera (Welvaart Commissie), Vervoerwezen, Batavia 1906 en 1907; L. H. N. Dufour, Appareils de securite pour les chemins de fer de l'Inde Java. Extraitdu Bulletin de l'Association du Congres International des Chemins de fer, Bruxelles 1908; P. J. d'Artillac Brill, Het een en ander over het tarief- wezen der spoorwegen. Een beknopte uiteenzetting van de grondslagen van het spoorweg tarief- wezen ten dienste van spoorwegambtenaren op Java, Helder 1908; K. J. A. Ligtvoet en E. van Zuylen, Rapport betreffende terreinverkenningen en een spoorwegplan voor Midden Sumatra, Batavia 1909; J. A. Haarman, Beschouwingen over den bovenbouw van het spoor met wijdte 1.067 M., in het bijzonder van dat der Staatsspoorwegen op Java, Batavia 1908; J. T. P. Richter, Rapport nopens den aanleg van Staatsspoorwegen in Zuid Sumatra, 3 deelen, Jiatavia 1911; Rapport van de Coimmissie ter zake van den aanleg van een spoorweg over den Pas van Soebang, ingesteld bij Besluit van den Minister van Kolonien, dd. 5 November 1906, 's Gravenhage 1907; Verslag der Commissie van Praead- vies aangaande de spoor- en tramtoestanden ter Hoofdplaats Semarang, Gemeenleblad Senjara rang 1913. In 1901 verschenen in druk bij de Landsdrukkerij to Batavia een „Verzameling van Overeenkomsten“ gesloten tusschen Staats- en Particuliere spoor- en tramwegen, waarop naar behoefte vervolgsbladen verschiene. In 1910 is een herdruk van de „Verzameling van Cone sse voorwaarden en Particuliere spoor- en trainwe- gen“ door het Departement van Gouvernements- bedrijven uitgegeven, waarop medio 1914 een vervolg verschenen is. S. A. Rcitsma, Mededeelingen betr. Indische Spoorwegpolitiek — Dienst der S.S. in Ned.-Indie — Batavia 1916; Algemeene Mededeelingen no. 14, Verberijering der spoor- weg tcestanden in en om Soerabaja, in 3 deelen, Deel III Dec mber 1917; Verslag v. d. Commissie v. Advies inzake het spoorweg vraagstuk te Soc- rabaja, ingesteld bij Gouv. Besluit van 28 Dec.

SPoor- EN TRAMWEGEN.

SSS
U
C
A
S
U

1001.

1001.800

1001.800

1001.800

1001.800

1001.800

1001.800

1001.800

Line	Year	Income	Expenses	Net Income	% of Income	% of Expenses
1	1901	44.5	60.8	16.3	36.6	47.7
2	1902	45.7	67.7	22.0	48.1	48.1
3	1903	47.7	72.1	24.4	51.1	51.1
4	1904	52.6	82.2	29.4	55.9	55.9
5	1905	43.4	56.6	13.2	30.4	43.7
6	1906	30.1	45.3	15.2	50.5	48.1
7	1907	51.3	58.8	7.5	14.6	47.7
8	1908	54.6	64.7	10.1	18.3	48.1
9	1909	40.9	53.2	12.3	30.1	47.7
10	1910	64.7	82.2	17.5	27.0	48.1
11	1911	32.1	43.7	11.6	36.1	47.7
12	1912	91.3	111.4	20.1	22.0	48.1
13	1913	111.4	144.4	33.0	29.6	48.1
14	1914	127.5	175.1	47.6	37.3	47.7
15	1915	120.3	180.3	60.0	50.0	48.1
16	1916	273.0	385.1	112.1	41.0	48.1
17	1917	417.4	480.3	62.6	15.0	48.1
18	1918	400.0	480.0	80.0	20.0	48.1
19	1919	470.0	550.0	80.0	17.0	48.1
20	1920	470.0	550.0	80.0	17.0	48.1

Line	Year	Income	Expenses	Net Income	% of Income	% of Expenses
21	1921	51.7	61.8	10.1	19.5	47.7
22	1922	11.8	16.8	5.0	42.3	47.7
23	1923	21.0	26.1	5.1	24.3	47.7
24	1924	16.4	24.7	8.3	50.6	47.7
25	1925	23.5	31.7	8.2	34.9	47.7
26	1926	16.5	21.4	4.9	29.7	47.7
27	1927	17.4	24.7	7.3	41.9	47.7
28	1928	11.8	15.3	3.5	29.7	47.7
29	1929	11.8	15.3	3.5	29.7	47.7
30	1930	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
31	1931	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
32	1932	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
33	1933	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
34	1934	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
35	1935	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
36	1936	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
37	1937	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
38	1938	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
39	1939	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7
40	1940	17.3	21.3	4.0	23.1	47.7

1001.800

1001.800

1916 no. 90; Verslag eener spoorwegverkenning in Noordwest-Borneo, samengesteld door J. C. F. van Sandick en V. J. van Marie, Batavia, Albrecht en Co., 1919, 3 deelen in 2 banden met platen en kaarten (Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen, Mededeelingen opname n°. 13).

SPOORKIEVIT. Zie KIEVITEN.

SPOROZOA. Klasse van Protozoa, uitsluitend uit parasitische vormen. bestaande. De meest© vertegenwoordigen vertoont een afwisseling van ongeslachtelijke en geslachtelijke voortplanting.

De meest bekende vertegenwoordigers dezer groep zijn de parasieten, die de verschillende vormen van malaria bij den mensch veroorzaken, zooals *Plasmodium vivax*, die de anderdaagsche koorts, *P. malariae*, die de derdendaagsche koorts en *P. praecox*, die de tropische malaria-vormen veroorzaakt.

De malaria-parasiet leeft in de roode bloedlichaampjes van den mensch. Het is een klein door pseudo podien meer of minder beweeglijk lichaampje, dikwijls van een vacuole voorzien en dan schijnbaar ringvormig. Het plant zich ongeslachtelijk voort (schizogonie) door in een aantal stukken (merozoïeten) uiteen te vallen, die het bloedlichaampje verlaten om in een nieuw in te treden, waarin de merozoïeten weer tot volwassen dieren uitgroeien. Bij de verschillende malaria-soorten is de tijd, die tusschen het indringen in een nieuwbloedlichaampje en het vrij worden der merozoïeten verloopt, niet even lang. De koorts van den patient stijgt, wanneer de merozoïeten vrij uorden.

Wanneer deze schizogonie eenige keren heeft plaats gehad, groeien de merozoïeten uit tot individuen (gametocyten), die een andere bestemming hebben. Om zich verder te kunnen ontwikkelen, moeten zij met het bloed van den patient opgenomen worden door een steekmug (*Anopheles*), in wiens darm zij hun verdere ontwikkeling doormaken. Hier ontstaan uit sommige gametocyten kleine, slanke, beweeglijke cellen (micro gameten en), terwijl andere elk in een onbeweeglijk rond cel (macrogamiet) veranderen. De vorming dezer gameten is de sexuele voortplanting in de levensgeschiedenis der malariamug, daar elke macrogamiet door een microgamet bevrucht moet worden (copula). Door deze vercniging van macro- en microgameten ontstaat de zygote, die den darmwand van de mug doorboort en daar uitgroeit tot een groot lichaam (oocyst), dat indelichaamsliollo uitpuilt en waarin talrijke zeer kleine slanke cellen (sporozoïeten) ontstaan. De oocyst burst open, de sporozoïeten komen vrij in de lichaamsliolle, om vandaar in de speekselklieren van de mug binnen te dringen. Wanneer de mug daarna den mensch steekt om bloed te zuigen, vloeit tegelijkertijd een druppel speeksel in de wond, waardoor de sporozoïeten in het menschelek bloed konien. Hier dringen zij in de roode bloedlichaampjes binnen, om uit te grooien tot den vorm, die zich door schizogonie voortplant.

Uit dezo beschrijving blijkt, dat de malaria-ziekte door bepaalde muggen (*Anopheles*) verspreid wordt en dat dus de bestrijding dezer ziekte in de eerste plaats gericht zal moeten zijn op de bestrijding der muggen.

Behalve talrijke andere vormen behooren nog

het geslacht *Piroplasma*, of *Babesia* tot de Sporozoa, wiens vertegenwoordigers in de bloedlichaampjes van verschillende huisdieren leven en door bloedzuigende teeken van den eenen gastheer op den anderen worden overgebracht. Zoo vindt men ook in Oost-Indie de kosmopolitische *Piroplasma bovis*, die haemoglobinurie bij het rund veroorzaakt en wel, doordat bij deze ziekte zeer vele roode bloedlichaampjes verwoest worden, de roode bloedkleurstof in het bloedvocht oplost en de urine rood kleurt. Wanneer in dit geval het wijfje een teek *Piroplasma* bevattend bloed gezogen heeft, legt het eieren, die geïnfecteerd zijn, waaruit wormen komen, die bij het zuigen van bloed heb *Piroplasma* op and ere rund eren overbrengen.

SPREEUW. Tot de familie der Spreeuwen (*Striridae*) behooren de eigenlijke spreeuwen, de glansspreeuwen, de beo's en eenige afwijkende vormen. Van de eigenlijke spreeuwen zijn in de eerste plaats genoemd de djalak (JAV., SOEND.), *Shirnopostor jalla*, een zeer gewone soort op Java en Sumatra; deze is aan de onderzijde wit, met zwarten kop en bruinen rug, en van de grootte van onze spreeuw. *Gracupica melanoptera*, do djalak woe (JAV.) of kaleng poetih (JAV.) een weinig grooter, wit met zwarte vleugels en staarb en bij jonge exemplaren met grijzen rug, is van Java en Bali jkend. Als kaldng mas (JAV.) of djalak mas (JAV.) is bekend *Acridotheres javanicus*, geheel leiklerig grijs met zwarten kop en witte onderdekveeren van den staart. Deze soorten komen in levenswijze vrijwel met onze gewone spreeuw overeen. De Glansspreeuwen voeden zich meer met vruchten en houden zich minder op den grond op dan de djalaks. Op Sumatra, Java en Borneo komt de tjamperling (MAL.) voor, *Aplonis strigatus*, zwart met groenen metaalglans; jonge exemplaren zijn van onderen wit met donkere langsstrepen. In de Molukken en op Nieuw-Guinea komt *A. metallicus* voor, met mooier metaalglans en langeren staart.

De soorten van het genus *Gracula*, ook *Eulabes* genoemd, zijn algemeen bekend onder den volksnaam Beo's. Alle zijn krachtig gebouwd, met een ingeceng rongen lichaam en een grooten dikken kop, terwijl de meeste soorten voorzien zijn van naakte, gele huidlellen aan weerszijden van het achterhoofd, welke naar voren tot aan het oog riken en doorloopen tot op de kruin van den kop, benevens een naakte huid onder het oog. Met uitzondering van twee soorten zijn zij geheel blauw- of groenzwart gekleurd met een witten spiegel op de vleugels. De meest gewone soort is de Javaaische Beo (*Gracula javanensis*) ook op Sumatra, Borneo en Banka voorkomend. Bij de Maleiers en de Europeaanen in den Indischen archipel om ovenzee in de Europeesche diergaarden worden zo veelvuldig gehouden, wegens haar groot talent om woorden uit te spreken en klanken na te bootsen, waarbij ze ook dikwijls een zeer welluidend gefluit doen hooren. De Maleiers voeden de Beo's hoofdzakelijk met de vruchten van *Carica papaja*. Een dwaas en algemeen verspreid bigeloof is, dat de Beo's bij het zien van bloed doodvallen; het is waarschiijnlijk ontleend aan hot feit, dat deze vogels in gevangenschap, zoowel in Indie als elders, hoewel zeer gezond schijnende, plotseling sterven. Er wordt veel hand el in deze vogels geclreven. *Gracula javanensis* leeft in rotskioven, en haar

gewoon stemgeluid klinkt als "schihoen"; zij voedt zich met insecten, larven en vruchten, heeft groote achterhoofd- of neklellen en de bek is vuil ponceaurood met citroengele punt. Op Soembawa en Flores leeft. *Gr. venerata*, bij wie de kam van het inHdelste paar huidlellen aan het achterhoofd in 3 lappen verdeeld is. Op de Westkust van Nieuw-Guinea, de Papoe- en de Aroe-eilanden komt een met de Beo's verwante vorm voor, *Mino dumontii* bij welke soort de lellen ontbreken, doch de kop aan beide zijden gebeel naakt is, de buik citroengeel, de dekveeren van den staart wit en de pooten oranjegeel zijn. Aan de Noordwestkust van Nieuw-Guinea leeft een zeer mooi gekleurd e soort (*21 danopyrrhus anais*) met een hooggelen hals, krop, buik en stuit en bij wie slechts de huid achter het oog kaal is.

Bij de Spreeuwen moeten nog genoemd worden eenige opvallende vormen van Celebes. *Streptocitta torqilata* is een op een ekster gelijken- de zwarte vogel met blauwvioletten glans, met witten halsband en naakte oogstreek; *Charitor-nis albertinae* is een zeldzame verwante vorm van de Soela-eilanden. Eene zeer afwijkend e vorm is *Scissirostrum dubium*, op Celebes. Deze vogel is ongeveer van de grootte van onzen leeuwerik; zijn snavel, iets samengedrukt, en gekromd, is even lang als de kop ; de wigvormige staart is iets langer dan het lichaam. De kleur bo venop in het algemeen groenachtig donker-grauw ; staart en vleugels zwartachtig. Boven-dekveeren van den staart en enkele vederen van den achterbuik zijn versierd met lancetvormige, harde karmozijnroode aanhangsels. Deze soort wordt aldaar Moloneti genoemd. *Enodes erythrophrys*, eveneens van daar, is bruingrauw, vleugels en staart olijfgel en een rood streep aan beide zijden van den kop. Ten slotte moge het geslacht *Basilornis* genoemd worden, gekenmerkt doordat de vederen van den kop een soort helm vormen. Op Celebes komt *B. celebensis* voor, glanzend zwart met een witten voorvleek en een groote kuif op het achterhoofd ; op Ceram leeft een op deze gelijkende soort, *B. corythux*, die een helmachtige tot over de neus-gat en reikende kuif en bruinachtig witte hals-vlekken en keel heeft.

SPRENGER VAN EIJK (Mr. JACOBUS, PETRUS). Werd geboren 20 Januari 1842 te Hilvarenbeek, was van 1862—1872 ambtenaar van de registratie in Nederland en vertrok in laatstgenoemd jaar in het belang der belasting- hervorming naar Indie, alwaar hij eerst Inspecteur, daarna Directeur van Financien werd. In 1877 opgelreden als Algemeen secretaris van het gouvernement, werd hij in 1879 lid van den Raad van Indie. In die betrekking zag hij zich belast met het ontwerpen der ordonnantie op verponding, zegelrecht en successie, zoomede van een reglement op de in- en uitvoerrecht en. In 1884 ah Minister van Kolonien opgetreden, wist hij in 1886 de wet ten toet ontfang van cijnis op suikerriet en tot schorsing van liet uitvoerrecht te doen aannemen. Ook kwam de overeenkomst met de Paketvaart Mij, onder zijn bewind in 1888 tot stand. Hij was de eerste Minister van Kolo-ni&n, die met een vast plan tot horst el van de Indische financien bij de Kamer kwam. In 1888 als Min. v. Koi. afget reden, behartigde hij gedurende eenige jaren de belangen van verschil-

lende Indische cultuurondernemingen en was t evens een gewaardeerd lid van den Haagsehen gemeenteraad. Hij redigeerde van Dec. 1891 to) Febr. 1894 het Weekblad „Nederland“. Van 1894—1897 was hij Minist er van Financien en werd in 1900 benoemd tot Directeur-generaal van de Mij, tot exploitatie van staatsspoorwegen, als hoe da nig hij 21 Maart 1907 te Utrecht over-leed. De Universiteit te Utrecht kende hem de onderscheiding van doctor honoris causa toe.

Van zijne hand verschenen belangrijke bijdragen op wetgevend en comptabel gebied, o. a. eene toelichting op de door hem zelf tot stand gebracht Wet op de personeele belasting, zij over hem Ind. Gids 1907 deel I, bl. 731.

SPRINKHANEN. Zie RECHT VLEUGELIGEN. SPRUW (INDISCHE). (*Aphthae tropicae*, of

Psilosis) is een ziekte, die alleen in de heete klimaten [de Antillen, Indische archipel, Voor-en Achter-Indie, Ceylon en de Zuidkust van China (Amoy)] wordt aangelofren, en in wierslepend ver loop perioden van beterschap en van achteruitgang elkind er afwisselen. In het Maleisch wordt zij Sariawan, in het Javaansch Srijawan genoemd, maar met dien naam worden door de doekoens en door de dames, die zich met inland-sche geneeskunde bezighouden, heel wat aandoeningen bestempeld, die niets met Indische spruw te maken hebben. De Nederlandsche naam van Spruw is vennoedelijk hieraan te danken, dat in het verloop der ziekte steeds een belangrijke aandoening van den mond voorkomt. De hoofdvormschijnselen der ziekte bestaan in: hardnekkige diarree van eigenaardig karakter, aandoening van de mond ho It e en verkleining van de lever.

In gewone gevallen begint de ziekte als een zich zeer langzaam ontwikkelende maagdarml- katarrh, met gevoel van opzwellung van de maag, oprispingen en maagwater, vrij dikwijls braken, meestal op bepaalde

tijden, b. v. 's morgen onregelmatige ontlasting, nu eens constipatie, dan weer diarrhoe, en een eigenaardige klacht van pijn ond er hot rechter schouderblad. De tong is in den aanvang meestal nonnaal, of geheel of gedeelteilijk bedekt met een lichte geel, glad beslag. Langzamerhand treden aan de lippen van de tong, en ook op het beslagen gedeelte, kersroode puntjes op, en wordt de tong gevoelig. In een verder voortgeschreden tijdperk dor ziekte klaagt de lijder over opzetting van den buik (een buik als een trom), pijn in den mond, en diarree, die vooral des morgens optreedt, is de lijder prikkelbaar, gevoelt zich zwak, IJHl doos, en klaagt, over zwakte in zijn gelieugen en geenis aan werkkracht. Langzamerhand wordt de tong rood, glad en glinsterend, de papillen zijn verdwenen, en meestal vertoont zij dan opjervlak-kige zweeren, en so ms kleine blaasjes aan de punt en aan de ondervlakte. Aan weerszijde van den tongriem zitten in den regel een paar kleine, nieL diepe zweerjes, die met een grijswil viesje bedekt zijn. Ook de binnenvlakte van de lippen, heL tandvleesch, het slijmvlies; der wangen en het verhemelte kunnen rood en pijnlijk zijn. Do lijder eet en drinkt dan moeilijk en klaagt over pijn achter het borstbeen bij het doorslikken der spijsen, als gevolg van gelijkaardige veranderingen in den slokdarm. Er bestaat een droog, kleverig en vettig gevoel in den mond. Eigen-

aardig is het, dat de beschreven veranderingen tijdelijk weer geheel of gedeeltelijk kunnen verdwijnen, om clan plaats te maken voor hogere verschijnselen van de zijde der ingewanden. De buik is daarbij opgezet, en de lijder heeft veel last van darmknorren, winden en oprispingen. In den regel worden in de morgenuren een paar malen groote hoeveelheden outlasting geloosd, die sterk schuimt, grijsachtig van kleur is, en eigenaardig lichtmatig reikt. Braken komt voor, ir. aar niet geregeld. In dit stadium der ziekte is de het eerst door den Burg beschreven verkleining van de lever reeds duidelijk waar te nemen.

Deze toestand kan langen tijd voortbestaan, zo nd er dat belangrijke vermagering optreedt. Op den langen duur gaat echter de algemeene voedingstoestand meer en meer achteruit. De lijder verdraagt hoe langer hoe mind er voedsel, het braken wordt menigvuldiger, evenals de ontlasting; de opzetting van den buik blijft voortbestaan; hij klaagt over bra nd end e pijn in he; verloop van den slokdarm; tong, mondholte, pharynx, en zelfs de neusholten zijn vuurrood; van normaal slijmvlies is niets meer te zien; a lles glinstert zonder zwelling; de tong is kleiner ge- worden en dikwerf door kloven in kwabben ver- d eeld. De mo nd is zeer droog en het vette gevoel, waarover vroeger weid geklaagd, ver- dwenen. De ontlasting wordt nog in groote hoeveelheden geloosd, de urineafscheiding is gering. De lijder klaagt over een gevoel van koude; de huid is flets en bleek; def zweetafschei- ! ing, die vroeger gering was, wordt overvloedig; de prikkelbare stemming maakt plaats voor berusting, en ten slotte volgt de dood door uit- putting.

Indische spruw toont groote neiging tot recidiveeren, zoodat bij lijders, die geheel genezen schenen, en gedurende langen tijd geen enkel verschijnsel hunner ziekte vertoonden hadden, he', geheele ziektebeeld weer kan terugkee- ren.

De lijder aan spruw moot, zoo eenigszins jnogelijk, het, tropisch klimaat vaarwel zeggen. De beha ndeling bestaat in een zeer zorgvuldige regeling van de leefwijze, vooral met betrekking tot. voeding en kleeding. Zeer gunstige resultaten uonen gezien van een vruchtenkuur, onder goede leiding. Reeds Bontius wees er op, dat moloenen on komkommors bij sommige diarrheeen niet nadeelig zijn, maar Sonius, genesheer t e Pali op Java, was waarschijnlijk do eerste, die een vruchtenkuur tegen Indische spruw regel- niatig toepaste. A Is inland sch geneesmidd ol heeft obut sa ria van een grooten roop. Dit, geneesmid- del, in aft reksel of afkooksel gebruikt, bestaat nil eon niengsel van verschillende kruiden, die niet altijd dozelfde zijn. Het doot meestal geon kwaad, jnaar ook niet veel goed. Tegen de jnond- aancloening is het uitgerpste sap van Kajoe angunu (bast van den pterocarpus indicus), of een aftroksel daarvan aan te bevolen. Ook een aft.reksel van *irutlus myrrilli* werkt daarbij goed.

Literatuur. W. Bosch, Over de Indische spruw 1837; H. Schorrenberg in Nederl. Lancet, Ge Jaarg. biz 480; Gen. Tijdschr. voor N.I. VI, 315; XIV, 436; XXIV, 127; Dr. O. L. van den Burg, Indische spruw 1880 en Gen. Tijdschr. v. N. I. XXI, 1 on 267; Dr. G. W. Kiewiotde Jonge. Tropische ziekten van den Inlandschen Archipel

.1909; C. Elders, over de Behandeling en de Oorj zaken van Indische spruw 1918.

SRAGEN. Afdeling en regentschap van de residentie Soerakarta, met gelijknamige hoofd- plaats. De afdeling beslaat het Noordoostelijke deel der residentie; zij wordt in het N. begrensd door de residentie Semarang, ten O. door de residentie Madioen, van welke zij gescheiden wordt door de kali Kedoengbant'ng, eene rechter zijri- vier van de Solorivier, welke de afdeling van het Z.W. naar het N.O. doortroomt. De afdeling Sragdn wordt verder begrensd ten Z. en Z.W. door de afdeling Soerakarta en ten W. door do afdeling Bojolali*.

Het regentschap Srag'n beslaat het Noorde- lijke deel der afdeling en behoort tot dat ge- deelte van het Soesoehoenan's gebied, hetwelk Soekowati-wetan wordt genoemd. Het bestaat uit de districten Sragen, Gemolong, Gesi, Gong- dang en Masaran. Het Zuidelijke gedeelte der afdeling wordt ingenomen door het tot het Mangkoe Negorosche gebied behoorende onder- regentschap Karanganj ar, bestaande uit de districten Karanganj ar en Karangpandan. Binnen het gebied van don Soesoehoenan liggen Mangkoe Negorosche desk's geenclaveerd en evenzo liggen desa's, onderhoorig aan den Soesoehoenan, binnen het gebied van Mangkoe Negara. Het Zuidoostelijke deel der afdeling wordt ingenomen door vulkanische gesteenten, behoorende tot de flauwe hellingen van den Lawoe; het Zuid- westelijke deel en het midden bestaan uit kwar- taire gronden, terwijl eene breede strook langs de Semarangsche grens heuvelachtig is en tot de jong-tertiaire mcrgelgronden behoort. Op het einde van 1917 had deze afdeling eene bevolking van ruim 370.000 zielen, waaronder ± 360 Europea- nen en ± 1100 Chineez en andere Vreemde Oosterlingen.

De hoofdplaats, 90 M. boven zee, gelegen aan den Staatsspoorweg en den grooten Zuidelijken weg tusschen Soerakarta en Madioen, had op het einde van 1905 8000 inwoners, w. o. 70 Europc- anen en 450 Chineez en. Zij ligt te midden van sawahvelden, die echter grootendeels van den regen afhankelijk zijn. Hare grenzen zijn vastge- steld bij Ind. Stb. 1887 n°. 136. In den omtrek - van Karangpandan, de hoofdplaats van het on- derringentschap Karanganj ar, alwaar Mangkoe Negara een buitenverblijf heeft, komen eenige war me bronnen voor op de helling van den Lawoo, o.a. die, Can Pablingan. In doze afdeling zijn 33 landbouwonde' nemingen gelegen, waar op gehuurdo gronden indigo, k of fie, suikerriet, tabak, kapok on cnkelo andere gewassen geteeld worden. Enkelo dozer porceelen worden hoofd- zakelijk voor den houtaankap geexploiteerd.

SRAG'IN. District metgelijknamigc hoofdplaats van het tot Socsoehoengan gebied behoorend rc- gentschap Srag6n, afdeling van dien naam, residentie Soerakarta. Het heeft drie onderdistricten, met name Srag'cn, Ngrampal en K6dawaong on had op het einde van 1905 eene bevolking van 38.500 zielen, w.o. 150 Europeanen en 450 Chineez en.

SRANDAKAN (spreek uit: Srandaan). District met gclijknamigc hoofdplaats van het tot Sultansgebied behoorend regentschap Bantoei, residentie Djokjakarta. Het vroegere district Pandak is bij (lit district ingelyfd, dat thans vijf onderdistricten heeft, t.w. Goemoolan, Bajoe- ran, Sanden, Pckodjo en Pandak. Do hoofd

plaat s ligt a an de Progo en aan de stoomtram, die van Djokjakarta tot do suikerfabriek Sdwoega-loe i loopt (vgl. BROSTOT).

SRANGENGE (SOEND.). Zie HELLIANTHUS ANNUUS.

SRI NGAT. District van de contr61e/afdeeling, het regentschap en de afdeling Blitar, residentie Kediri; met eene oppervlakte van 166 K.M.² Het district telt 55 dca's en had ult. 1905 eene bevolking van bijna 57.000 zielen, waaronder een 20 tai Europeanen en een 40 tai Chineseen.

SRI BOMBOK. Javaansche naam voor *Amaurormis phoenicaria*. Zie BOERENG.

SRI GOENGGOE (JAV.). -Zie CLERODEN-DRON SERRATUM.

SRI GOENTING. Javaansche naam voor eene Drongo-soort, *Dicrurus longis*; eene and ere soort dezer vogels heet te Batavia sala go enting, *Dicrurus cineraceus*. Sawai-itam is een collectief-naam voor Dicruriz^-soorten op Sumatra. De Maleiers op Oost-Sumatra noemen den Vlag-drongo, *Dissemurus platurus*, Haxnba-krah(?)

SRIGADING (MAL., JAV.). Zie NYCTANTHES. SRIKAJA (MAL., SOEND.). Zie ANONA SQUAMOSA.

SRIJAWAN (JAV.), S&ijawan (MAL.). Zie SPRUW (INDISCHE).

St. PETRUS. Rotseiland tusschen de Tambelan- en Zuid-Natoena eilanden, waarop een kustlicht.

STAARTPEPER. (Kemoekoes, JAV.) Zie PIPER CUBEBA.

STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NEDERLANDSCH-INDIË. Ontstaan. Eerst gedurende het laatste tiental jaren is het staatkundig leven in Nederlandsch-Indië tot ontwikkeling gekoimen, Artikel 111 van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch-Indië (Ind. Stb. 1855 no. 2) verbodt oorspronkelijk aldaar alle vereenigen en vergaderingen van staatkundigen aard. Bij de invoering der decentralisatie (decentralisatiewet van 1903, Ind. Stb. no. 329) werd op dit verbod eene uitzondering gemaakt. In het bij deze wet vastgesteld artikel 68c van het genoemde regeringsreglement werd toch bepaald, dat het in artikel 111 van het reglement vervat verbod tegen vereenigen en vergaderingen van staatkundigen aard niet toepasselijk zou zijn op vereenigen en vergaderingen, uitsluitend strekkende tot het aanbevelen van personen voor het lidmaatschap der locale raden. Bij deze wet werden dus voor het eerst plaatselijke kiesvereenigen toegelaten. Algemeene vereenigen van staatkundigen aard bleven echter tot 1915 verboden, toen bij Ind. Stb. 542 artikel 111 van het regeeringsreglement in dien zin werd gewijzigd, dat het recht van vereeniging en vergadering der ingezetenen werd erkend. Aan deze erkenning werd de bepaling toegevoegd, dat de uitoefening van dit recht in het belang der openbare orde bij algemeene verordening zou worden geregeld en beperkt. In afwachting van de tot standkoming dezer algemeene verordening werd de inwerkingtreding der wijziging tot een nader te bepalen datum uitgesteld. Deze inwerkingtreding heeft lang op zich doen wachten: eerst op 1 September 1919 werd het nieuwe artikel 111 van het Regeeringsreglement van kracht. Intusschen was reeds in afwachting van de totstandkoming der nieuwe bepaling, en nog in grooter mate na hare vaststelling, aan de

ingezetenen van Nederlandsch-Indië meerdero vryheid van beweging op staatkundig gebied toegestaan, wat na de instelling van den volksraad ook onvermijdelijk was.

Had de decentralisatie-wet 1903 vereenigen uitsluitend strekkende tot het aanbevelen van personen voor het lidmaatschap der locale raden mogelijk gemaakt, aanvankelijk bestond voor de oprichting van zodanige vereenigen weinig aanleiding, omdat de ingestelde gemeente-raden, evenals de gewestelijke raden, door benoeming werden samengesteld. Nadat echter voor do gemeenteraden in 1908 verkiezingen waren ingevoerd, werden in verschillende gemeenten de eerste kiesvereenigen opgericht. Het staatkundig leven, dat in deze kiesvereenigen tot uiting kwam, was in tweeterci opzicht van beperkt aard. Zoals van zelf spreekt, hadden deze kiesvereenigen slechts bemoeienis met de gemeentelijke politiek van de plaats hunner vestiging. Maar bovendien waren de verkiezingen alleen ingevoerd voor de door Europeanen te bezetten zetels, en was het kiezerscorps in verband hiermede tot de Europeanen en met hen gelijk gesteld en beperkt. Dit had tot natuurlijk gevolg, dat aan deze kiesvereenigen alleen door de Europeesche bevolkinggroep word deelgenomen: de Inlandsche ingezetenen, alsook de Chineseen en Arabieren, hadden geen medzeggenschap en toonden geen belangstelling in de plaatselijke politiek.

Hadden sooinigo kiesvereenigen, zooals b.v. die te Soerabaja, een neutraal karakter, anderen kozen reeds dadlijk een uitgesproken staatkundige richting. Dit laatste was het geval te Semarang, waar het staatkundig leven het snelst tot ontwikkeling kwam. Daar richtte een groep van democratisch gezinde Europeesche kolonisten (de „trekkers", zooals zij in tegenstelling met de in Indië blijvend gevestigden, de „blijvers", werden genoemd) met een aantal in Indië blijvend gevestigden, voor liet grootste gedeelte Indo-Europeanen, gezamenlijk de Semarangsche kiesvereeniging op met een democratisch program. Deze kiesvereeniging vond een behoudende groep kiezers tegenover zich, die later do kiesvereeniging „Gemeentebouwing" oprichtte, welke kiesvereeniging echter nimmer een levenskrachtig bestaan voerde, en do leiding aan de Semarangsche kiesvereeniging moest overlaten.

In laatstgenoemde kiesvereeniging kwam echter weldra verdeeldheid tusschen de beide groepen, welke haar samenstelden. De propaganda van E. F. E. Douwes Dekker, die in 1912 met eenige andere deputaten Java bereisde om op te wekken tot de vorming een zelfstandige nationalistische vereeniging, vond bij een groot deel der blijversgroep te Semarang instemming. Dit deel zag van verdere samenwerking met de Europeesche kolonisten af, verliet de „Semarangsche kiesvereeniging" en organiseerde zich in de Indische Partij (later vereeniging Insulinde, later de Nationaal Indische Party). Bij deze afsplitsing bleef het niet. Ook de sociaal-democraten, die van den aanvang af in do Semarangsche kiesvereeniging met andere democratische Europeesche kolonisten hadden samen gewerkt, verlieten deze vereeniging. Enkelen sloten zich aan bij de vereeniging „Insulinde" maar al spoedig werd besloten tot de vorming

eenr eigen sociaal-democratische organisatie, de Indische sociaal-democratische vereeniging, welke in 1914 te Semarang werd opgericht, en in samenwerking trad met de vereeniging „Insulin-de". Ook deze sociaal-democratische vereeniging omvatte weder twee richtingen: een deel der leden aanvaardde de koloniale politiek van de Nederlandsche sociaal-democratische arbeiderspartij, terwijl een ander deel deze politiek fel bestreed en leiding wilde nemen in de bestaande Inlandsche organisaties om deze te brengen tot eene actie op den grondslag van den klassenstrijd, wat door het eerstgenoemde deel onraadzaam werd geacht. Deze tegenstelling en de komst van den Volks-raad, waarmede de laatstgenoemde groep zich niet wilde inlaten, leidden tot eene afscheiding: een deel der leden van de Indische sociaal-democratische vereeniging richtte in September 1917 te Batavia eene afdeling op van de Nederlandsche Sociaal-democratische Arbeiderspartij. De Indische sociaal-democratische vereeniging aldus door het meer bezonnen deel harer leden verlaten, paste daarna de denkbeelden van het overgebleven deel met grootere consequentie toe. Had de poging om de vereeniging Insulinde onder sociaal-clemocratischen invloed te brengen, gefaald (de samenwerking der Indische sociaaldemocraten en de vereeniging Insulinde was in Augustus 1917 verbroken), thans verkreeg zij door middel van geworven Inlandsche aanhangers invloed op de plaatselijke vereeniging Sarekat Islam te Semarang, en daardoor tevens op de Centrale Sarekat Islam (zie aldaar). Dat zij zich meer en meer in uiterste richting beweegt, blijkt uit het in Mei 1920 te Semarang genomen besluit om cl(n naam der vereeniging te vervangen door dien van „Partij der Komxunisten in Indie.**

Intussen was wel gebleken, dat het staatkundig leven noch tot plaatselijke gebieden, noch tot de Europeesche bevolkingsgroep kon worden beperkt. Reeds had de doorvoering der decentralisatie de behoefte doen ontstaan aan eene vereeniging, die voor de gemeenschappelijke belangen der locale raden zou kunnen opkomen. Daar-L<(>: word in Mei 1912 te Bandoeng do „Vereeniging voor Locale belangen" opgericht, welke te Semarang was gevestigd en die zich ten doel st.(: l<lo, de ontwikkeling van het plaatselijk en geweselijk zelfbestuur te bevorderen. De goedkeuring der statuten van deze vereeniging, die reeds boven het doel, in artikel 68c van het Regeerings-reglement omschreven, uitging, word niet verkregen. De regcering berichtte, dat zij zich tot ha ar leedwezen genoodzaakt zag om in afwachting van s wetgevers beslissing nopens de wyziging van art. 111 van het Regceringsreglement l<zo goedkeuring in beraad te houden. De vereeniging ondervond in Jaar werkzaamheid echter geen beleininering en word met hare jaarlijksche congressen lotaan do verkiezing van den volksraad l<ot vcrzaincplunt van alien, die in het staatkundig loven van Nederlandsch-Indid belang stolden. Zij onthield zich uiteraard van het voeren van partijpolitiek en bepaalt zich tot de behartiging van algemeene decentralisatie-belangen.

Was aldus de behoefte aan een breeder staatkundig leven reeds gebleken, ook op andere wijze kwam deze tot uitdrukking. Onder den indruk der staatkundige gebeurtenissen in China kwamen de Chinese ingezetenen van Nederlandsch-Indie, - reeds lang ontvoerd inot do

positie, welke zij naar het geldend recht in Nedorlandsch-Indie innamen, in 1911 in beweging. Hunno actie, die hier en daar tot onge-regeldheden leidde, had ten gevolge dat aan verscheidene erkende grieven der Chinezen werd tegemoetgekomen, en deze bevolkingsgroep meer zelfstandig en zelfbewust ging optreden. Een en ander ging aan de Inlandache maatschappij, die in nauwe aanraking met do Chinezen stond, niet onopgemerkt voorbij. Ook daar openbaard zich een drang naar organisatie op economisch en staatkundig gebied, die in 1912 leidde tot de oprichting der Sarekat Islam (zie aldaar). Terzelfdertijd vond, zooals gezegd, de nationalistische propaganda van E. F. E. Douwes Dekker, vooral by een groot gedeelte der Indo-Europeanen, weersklank; deze propaganda richtte zich echter tevens tot de Inlandsche, Chineseesche en Arabische groepen en bleef ook onder de inlanders niet zonder uitwerking. Zoo openbaardte zich in alle groepen een streven om invloed te oefenen op den gang van het bestuur, en het was daarom juist gezien, in den volksraad een orgaan te scheppen, waardoor het zich openbaarend staatkundig leven op wet-tige wijze tot uitdrukking kon worden gebracht. Deze werd ingesteld bij de wet van 16 December 1916 (Ind. Stb. no. 115). De eerste verkiezing had plaats in November 1917, op IS Mei 1918 kwam de eerste volksraad bijeen.

Het vooruitzicht, dat door de instelling van dien raad de gelcegenheid zou worden geopend om invloed te oefenen op het algemeen regeeringsbeleid, bracht het staatkundig leven op een breeder plan. Want, terwijl dit vooruitzicht de Europeanen bracht tot de vorming van algemeene staatkundige partijen, werden bovendien de niet-Europeesche vereenigingen daardoor genoopt, zich duidelijk uit te spreken over de op staatkundig gebied te volgen gedraglijn.

De uitbreiding van het staatkundig leven tot de niet-Europeesche bevolkingsgroepen deed de vraag rijzen, of de partijvorming zou geschieden al dan niet gescheiden naar landaard, alsook in hoeverre, bij organisatie naar landaard, de aldus gevormde partijen zouden kunnen samenwerken. Terwyl sommigen van oordeel waren, dat gelijke gezinden uit alle bevolkingsgroepen in een staatkundige organisatie zouden kunnen samenwerken, betoogden anderen, dat tusschen de Westersche kolonisten en de inheemschen zooveel verschil bestond ten aanzien van ras, ontwikkeling en belang, dat zij niet in één partij zouden kunnen samengaan. Alleen eene tijdelijke samenwerking met nazien van bepaalde onderwerpen van praktische politiek tusschen te dien aanzien gelijkgezinde partijen uit de verschillende bevolkingsgroepen zou, naar hunne meening, mogelijk blijken. Bij hen, die de gescheidenheid der groepen voorstonden, bestond daarbij nog verschil van opvatting omtrent de plaats, die bij deze onderscheiding aan do, hoofdzakelijk uit Indo-Europeanen bestaande "bl<vers" groep moest worden toegokond. Wie haar beschoouwen ala een onderdeel der Europeescho groep, waartoe zij staatsrechtelijk behoort, wenschte het behoud der zuiver Inlandsche vereenigingen, inot daar-naast Europeescho vereenigingen. Wie haar beschoouwen als een groep van inheemschen, ten onrechte in een andere rechtspositie geplaatst clan do Inlanders, maar feitelijk met een gelyk belang als „overheerschten" tegenover do „over-

heerschers", de Westersche kolonisten en Iunne regering, stond eene organisatie voor van Euro-peesche, Inlandsche (Chineesche en Arabische) Indiers, tegenover de Europeesche kolonisten.

Deze verschillende opvattingen hadden vooral betekenis voor de twee belangrijkste groepen, de Europeesche en de Inlandsche. De belangstelling der Chineezen toch bleef vooral uitgaan naar het eigen land van oorsprong en de eigen behartiging van speciale groepsbelangen, als handel en onder-wijs, door Chineesche Handels vereen iginen (Siang Boe) en onderwysvereenigen (Tiong Hwa Hwee Koan). De groote meerderheid der Chineezen liet zich dan ook niet in met de samen- stelling van den volksraad. Bij de Arabieren deed zich een gelijk verschijnsel voor. Veel beweging veroorzaakte in hunnen kring de oprichting in 1919, van de Jong-Arabische vereeniging „Al Irsjad", die de afschaffing dei-kasteindeeling en de emancipatie der Arabische vrouw voorstond, en scholen oprichtte, waar naar h re beginselen onderwijs werd gegeven. De tegenkanting, welke zij ontmoette, leidde tot de oprichting eener meer gematigde organisatie (Islah). De plannen tot in-voering eener militie gaven ten slotte den stoot tot de oprichting van de Sar^kat Arab, gericht tegen de militie en andere voor de Arabieren onge-wenscht geachte maatregelen. Een bepaalde staat-kundige partij vormden echter de Arabieren niet.

Anders was de houding der Europeesche en Inlandsche bevolkingsgroepen. Wat de Inlanders betreft, besloten de bestaande Inlandsche vereenigen, om als zoodanig aan het staatkundig leven deel te nemen, terwijl zij bovendien tracht-ten onderling tot overeenstem ming te geraken over de te volgen gedragslijn. De voornaamste Inlandsche vereenigen, de te Soerakarta ge-vestigde vereeniging van Javaansche intellec-tuelen Boedi-Oetomo (zie a) daar) en de natio-naal-democratische Centrale Sar^kat Islam (zie aldaar) besloten, (de laatste ondanks oppo-sitie van de onder socialistischen invloed ge-brachte plaatselijke vereeniging Sardkat Islam te Semarang), aan de volksraadsverkiezingen deel te nemen en stelden respectievelijk in Juli en October 1917 hun beginselverklaring en program vast. Voor dien had reeds, op initiatief der vereeniging Boedi Oetomo, te Soerakarta eene samenspreking plaats gehad van de besturen der verschillende Inlandsche vereenigen om te ko-men tot eene algemeene nationale organisatie in den geest van het Britsch Indisch nationaal con-gres, welke bespreking leidde tot de vorming van het „nationaal comitee" eene federatie van in-heemsche vereenigen, die loyaal zou staan tegenover de regering, en de Inlandsche belangen, vooral de inheemsche taal en cultuur wenschte te bevorderen. Veel actie is van dit „Nationaal Comitee" niet uitgegaan: zijne poging om overeen-stemming van alle Inlandsche organisaties te verkrijgen ten aanzien der verkiezing van de le-den van den eersten volksraad mislukte.

Behalve genoemde vereenigen namn de Regentenbond „Sedia moelio" (in 1911 te Semarang opgericht) en de vereeniging van Inlandsche ambtenaren „Mangoenhadjo" aan de candidaatstelling voor den Volksraad deel. Een bepaald staatkundig program ontwikkelden deze vereenigen niet; een concept-werkprograin voor den regentenbond, op de jaarvergadering in April 1917 voorgesteld, werd in studie genomen;

doch tot een program heeft deze studie nietgeleid.

Naast deze Ini. vereenigen en den te Soera-karta gevestigden „Prinsenbond" moge nog eene afzonderlijke groep, en wel van onverzooijlike Ini. nationalisten worden vermeld, die te Welte- vreden het „Co mite voor Javaansch nationalis-me" hebben gevormd. Een andere groep Inlanders heeft zich aangesloten bij de Nationaal Indische Partij. Buiten Java (Minahasa, Ambon, Midden- en Z.-Sumatra) bestaan wel reeds Inlandsche vereenigen ter behartiging van algemeene be-langen. Eigenlijke politieke partijen zijn dit cob ter niet.

Wat de, hoofdzakelijk uit Indo-Europeanen bestaande, Europeesche blijversgroep betreft, zij was en bleef in zichzelf verdceld. Een deel dezer groep nam, gelijk gezegd, deiding in de „Indische Partij"; die gedurende de kerstdagen van 1912 te Bandoeng werd opgericht, eene vereeniging die alle Indiers, van welken landaar ook, wenschte te vereenigen in den strijd voor de onat-hankelijkheid van Indie, en wier oprichting een oorlogsverklaring werd genoend aan het Ned. gezag. Op de statuten dezer vereeniging, die de voorbereiding van een onafhankelijk volksbestaan als doel stelden, werd door de regering de goedkeuring geweigerd; hetzelfde lot trof de dientengevolge gewijzigde statuten, waarvan bij de aanneming was verklaard, dat zij wel anders luiden, maar feitelijk in het doel geen verande-ring brachten. Deze weigering had tengevolge, dat de aanhangers van Douwes Dekker toetraden tot de bestaande vereeniging „Insulindc"; een blijvers-organisatie, die evenals de Indische Bond vooral do maatschappelijke belangen der Indo-Europeanen behartigde, waarbij „Insulindc" meer op sociaal-politiek, de Indische Bond zich meer op economisch terrain bewoog. Door hunne toetreding verkregen de Indien der voornialig J n- dische Partij in de vereeniging „Insulindc" de leiding; het program der Indische Partij werd door „Insulindc" ongewijzigd aanvaard. De vereeniging, die de koloniale regeeringsvorm wenschte te veranderen in een nationale, word in 1919 hier- doopt in „Nationaal Indische Partij" (Saikat Hin- dia). Aanvankelijk hoofdzak uit Indo-Europeanen bestaande, heeft deze vereeniging ook leden uit andere bevolkingsgroepen tot zich getrokken, en vormen thans de Ini. leden numeriek de sterk- ste groep. In de partij zijn twee richtingen: eene revolutionair gezinde, en eene die het gestekke. doel wil verwezenlijken langs geïcldlijken, wetti- gen weg. Een ander deel der Indo-Euro)eanen kon zich niet met de richting van de Nationaal-Indi- sche Partij niet vereenigen. Het wenschte tot do Europeanen te blijven behooren, en als zoodanig z'n belangen te behartigen. A an vankelijk ver-eenigd in de Indische Bond en de vereeniging „msulindc" voordat de nationalistn da ar de leiding verkregen, richtten deze Indo-Etiropancn in verschillende plaatsen politieke vereenigen op, als do Indische Vrijzinnigo Vereeniging te Semarang en de „Najonaal-democrat. che partij" te Soerakarta. Deze vereenigen bJeven echter een plaatselijk karakter behouden. Meer res ul La at bereikte het in) 1919 te Batavia opgericht „Indo-Europeesch Verbond", dat zie'i kcert tegen elke actie, welke het bestaan van het Indo-Europee- sche volk en het belang van den Indo-European bedreigt of schaadt. In verschillende plaatsen werden van dit ver bond afdeelingen opgericht.

Het Verbond is ook toegankelijk voor Europeanen, king van personen met gelijk doel! bcoogt, ook al verschillen zij van beginsel, echter niet te zijn.

Wat ten slotte de Europeesche bevolkings- groep Het hieenkomen van den eersten volksraad betreft, leidde het vooruitzicht dor volks- (1918) bracht het politieke leven tot verdere ont-radsverkiezingen tot de oprichting van vcrschil-wikkling. Onder den indruk der gebeurtenissen in lende partijen, waarbij de Nederlandsche politie- kc Europa werd in November 1918 het vraag- stuk van verhoudingen niet zonder invloed bleken. Doze party de herziening derNederlandsch-Indische en sloten overigens de and ere bevol- kingsgroepen staatsinstellingen aan do orde gesteld. De Neder- van het lidmaatschap niet uit. De reeds verineldc landsch-Indische Vrijzinnige Bond ging naar oprichting te Batavia van eene afdeling der aanleiding daarvan over tot de vaststelling van een Nederlandsche Sociaal-democrati- sche urgentie-program, waarin de hervorming van den Arbeiderspartij was voorafgegaan door de volksraad tot een lichaam met wetgevende oprichting, eveneens te Batavia, van den Neder-bevoegdheid als eisch werd gesteld, terwijl tusschen lansch Tn dischen Vrijzinnigen Bond (1916). De- de vereenigingen Boedi Oetomo, Sarakat Islam, ze vereei;iging hoopte alle „vrijzinnigen" en bo- Insulinde en de Indische afdeling der S. D. A. P. eene vendien de vooruitstrevenden van Christelijken samenwerking tot stand kwam, de "radical. ", later huize op een vooruitstrevend program te vereeni- „politieke concentratie" ge- naamd. Deze wenschte gen. Geheel slaagde zij hierin niet: Zij ontving wel een uit en door het volk gekozen parlement mot den steun zoowel van democratische als behou- volledige wetgevende bevoegdheid on drong aan op dondc „vrijzinnigen" : van Christelijke zijde wer- spoedige totstandko- ning dezer hervorming. Onder den echter zelfstandige vereenigingen opgericht, den aandrag van den N. I. V. B. cn de conncratie zoodat de samenwerking met de Christelijke de- ging de regeering daarop over tot de instelling der mocraten mislukte. De Protestanten vereenig- den „herzienings- commissie", waarin de bestaende zich in de Christel- k-ethische partij, waar- in partijen wer- den vertegenwoordigd en die van advies zoowel een behoudende als een democratische had te dienon omtreat de herziening der staatsinrichting van Nedcrlandsch-Indie. Deze gebeurtenissen brachten de behoudenden, die zich tot nu toe afzijdig hadden gehouden in beweging. In De- cember 1918 had te Bandoeng eene voorberei- dende bespreking plaats, die leidde tot de oprichting, in het voorjaar van 1919, van den Politiek- economischen bond, voornamelijk gericht tegen „de steeds scherper wordende bedreiging van revolutionair streven en kwado democratie", gelijk het in cen oproeping heette.

Zij stelde als eerste punt op haai werkprogram „krachtige bestrijding van alle invloeden, welke eene geregelde ontwikkeling van den economi- schen, politieken en maatschappelijken vooruit- gang bestraden", en wijdt aan deze bestrijding vooral ha ar aandacht. Zij vond vooral steun bij de Europeanen, betrokken bij de Europeesche cultuurondemcmingen. Aan de andere zijde bleef de "politiek. concentratie" ook na de November- dagen bestaan, al bleek van veel verschil in in- zicht. Het congres van Boedi-Oetomo, in Mei 1920 to Soerakarta gehouden, besloot echter slechts voorwaardelijk tot de concentratie toe te treden, cl a ar zij zich op verschillende belangrijke punten (belastingen, socialisatie van bedrijven) niet met de pohtiek der concentratio kon ver- eenigen en geen concentratie-fractie in den Volksraad wenscht to vormcn. De tevens voorgestelde voorwairde, dat de methodo van actio der concentratio parliomantair zou zijn, word door het bestuur teruggenomen, daar van eene revolutio- naire actie der concentratie niet was gebleken. Ofschoon van verschillende zijden do wenschelijk- heid werd bepleit van de oprichting eener zuiver democratische of radicalc partij, is tot de oprichting daarvan tot nu toe niets gekomen. Eene poging van protestant-christelyke zyde om tot cen afzonderlijk organisatie met democratisch program to geraken. leidde tot geen resultaat. In 1919 word to Scniarag cone „radicale groep" go- vormd met cen algemeen democratisch program. In hoeverro daarmede do grondslag is gelegd voor een algomccno partij moot worden afgewacht.

De Europeesche behoudenden. waartoc het grootstc gedeelte der Europeesche ingezetenen, bij handel en cultures betrokken, mag worden gerekend, kwani bij do cerate volksraadsverkie- zin« niet tot een eigen staatkundige organisatie. J let grootstc deel was afkeurig van politieke actio, terwijl cun ander deel zich bij den Vrijzinnigen Bond, de Christelijk- thischen of de Katholiekcn aansloot. Wel vormiden zich by de verkiezingen o.a. uit de gewestelijke raden te Semarang tot to Kcdiri groepen van behoudende kiezers, dio echter geen l)ijvon(l verband beoogdon. Andrczijds kwani nit de „Buitenzorgeseho Kiesvercnciging" cone „evolutionaire beweging" voort, die beoog- do alle vooruitatrevonden, die afkeurig waren van ulk extremis me van reactie of i, evolutie, bijoon to brengen. Doze be waging leidde tot de vorming van een „centraal comit6 van actie der evolu- tionaire groep", gevormd door achtten leden van locale raden. Een bepaald partij wncschto de cvolutionaire beweging, die juist sanienwer-

De par- I tij streeft naar de totstandkoming van een par-

mentairen regeeringsvorm in nationalen geest. Zij spreekt als beginsel uit, dat door een nationale wetgeving moet worden aangestuurd op het wegnemen van de maatschappelijke oorzaken, welke tusschen de leden van het volk ongelijkheid scheppen ten aanzien van hunne ontwikkelingsvoorwaarden. Op godsdienstig gebied wensch zij de godsdienstige vrijheid te handhaven. (Beginselverklaring en program 1917).

Centrale Sarekat Islam (zie ook SARIKAT ISLAM). De Centraal-Sarekat Islam stelt zich ten doel, om toenemenden invloed van de Ned.- Indische volken en volksgroepen op het bestuur en de regeering te verkrijgen, ten einde te ge-raken tot zelfbestuur. Vo or de behoorlijke uit-oefening der staatsburgerrechten acht de C. S. I. naast intellectuele ook inoreele ontwikkeling van het individu noodzakelijk, waarvoor zij in den godsdienst het beste middel ziet. Met eerbiediging van alle andere godsdiensten en met be-trachting van verdraagzaamheid, zooals de Qoran in de Soerah Qoelja openbaart, gelooft de C. S. I. in den Islam, als prediker van democra-tische ideeën naast hooghouding van het gezag, den godsdienst bij uitnemendheid voor de zede-lijke opvoeding van het volk te moeten zien. De staat echter blijvo buiten invloed van elken godsdienst, doch behandelde alle godsdiensten op ge-lijken voet. (Beginselverklaring 1917).

De *Nationaal-Indische Party* wenschst vervan-ging van den kolonialen regeeringsvorm door een nationalen regeeringsvorm, dus een onafhankelijk Indie los van Nederland. Zij wenschst een In-disch Nationalisme aan te kweeken door het doen doordringen van de idee eener volkseen-heid en het leven van het Indische volk te ont-wikkelen naar zijn aard en geschiedenis. Zij streeft naar een parlementairen regeeringsvorm, en algemeen kiesrecht los van elken band met ras, sexe of belastingen; en laagsgewijze associate van het intellect in de thans nog in verschei-den rassen en tusschenrassen te zamen levende bevolkingsgroepen, alsook het verdrijven van rassenwaan en rasbevoorechtiging. (Beginselverklaring der Vereen. "Insulinde").

De *Nederlandsch Indische Vrijzinnige Bond* stelt zich op het standpunt dat elk loyaal streven naar zelfbestuur der bevolking van Nederlandsch Indie krachtig moet worden gesteund. Zij wil de maatschappelijke ontwikkeling zoowel van de economisch zwakke Europeanen als van de In-landers krachtig bevorderen, en bestrijdt de maatschappelijke oorzaken welke tusschen de leden der verschiUende bevolkingsgroepen en klassen ongelijkheid scheppen ten aanzien der ontwikkelingsvoorwaarden. Klassenstrijd en rasenstrijd worden verworpen. Zij streeft naar ge-lijke rechtzekerheid over de verschiUende bevolkingsgroepen en is voorstander der weerbaar-making van Nederlandsch-Indie in die mate, dat de economische ontwikkeling der Indische be-voelking hierdoor niet wordt belemmerd. (Beginsel verklari ng 1916).

In November 1918 sprak de bond zich uit voor de hervorming van den volksraad tot een vertegenwoordigend lichaam met wetgevende bevoegdheid op den grondslag van rechtstreeksche verkiezing van alle leden.

De *Ghristelijk-ethische partij* acht het Christendom van centrale betekenis, beheerschende alle terreinen van het menschelijk leven, zoodat

de mensch, ook in zaken van algemeen belang en bestuur, zich hecft te laten leiden door de God-delijke geboden: Gij zult den Heer Uwen God liefhebben uit geheel uw hart ken uit geheel uw ziel en uit geheel uwe kracht en uit geheel uw verstand en Uwen naaste als u zelveu. Do Chris-telijk-ethische partij acht de ethische politiek, d.i. eene politiek van zedelijke verplichting in de koloniale staatkunde de eenig ware. Zij stelt zich echter tegenover de humanistisch-ethische politiek, opdat ook bij het bestuur en de regeering dezer landen met de inzettingen Gods worde rekening gehouden. Zij wil handhaving van de staatkundige saamhoorigheid van Nederlandsch- Indie met Nederland met dien verstando dat de Ned. Indische volken en volksgroepen een steeds toenemenden invloed behooren te verkrijgen op het bestuur en de regeering met als einddoel zelfbestuur dezer landen. Zij erkent in de bestaande verhouding tusschen Nederland en Indie een van God aan Nederland in de historic gegeven roeping ten opzichte dezer landen, welke in-houdt a. eene opvoeding der inwonende volkeren, die er naar streeft om die geschikt te maken om een hoogere plaats in te nemen in de rij der volkeren; b. een bestuur dier volkeren en meer ge-rijpte volksgroepen, dat zich naast de verzorging der stoffelijke en lichamelijke, de behartiging der geestelijke, zedelijke en verstandelijke belangen ten doel stelt. Zij wenschst handhaving eener vol-strekte gewetensvrijheid en volkomen eerbiedig-ing van de verschillende godsdienstige overtuigingen, voor zoover deze niet indruischen tegen de algemeene zedelijkheid, de open bare orde of do persoonlijk vrijheid; dientengevolge zal de over-heid zich onthouden van elke rechtstreeksche be-moeting met de godsdienstige ontwikkeling van het volk, en iederen ingezetene behandelen op root van gelijkheid onverschillig zijn denk wijze omtrent de hoogere dingen. (Beginselverklaring 1917).

De *7. dische Katholieken* gaan uit van de Katholieke beginselen, doch erkennen, dat rekening moet worden gehouden met het feit dat Indie een rijk is met eene in getalsterkte veruit overwegende niet-Christelijke bevolking. Op staatkundig gebied oordeelen zij cone met hare ontwikkeling even red ige deelnoiming der bevolking aan het bestuur van gemeente, ge-west en land gewenschst, zpmede cone geleide-lijke voorbereiding van zelfbestuur onder cen-zlfde oppergezag met Nederland. (Beginsel-verklaring 1917 van het Comitd voor Politieke Actie). Een ontwerp-program is in belandcling.

De *Sociaal-democratische partij*. Op het con-gres, in Juni 1919 te Wellevreden gehouden, besloten de sociaal-democraten, vanaf J 917 ge-organiseerd in eene afdceijing der Nedcrlandsche Sociaal-democratische Arbeiderspartij, tot de vorming eener zelfstandig Indische Partij op den grondslag van het Leidsch program der Nedcrlandsche 8. D. A. P.

Eene commissie tot vaststelling van een be-ginselprogram word benoemd; de progrun-commissie publiceerde eene proeve van een ontwerp-beginselprogram en van een beginselverklaring.

De *Politiek-economische Bond* beoogt het ver-zekeren van snellen groei Jangs ordelijken weg van den economischen en maatschappelijken vooruit-gang van alle bevolkingsgroepen in Nederlandsch-Indie en het aankweeken en versterken van wer-derzijdsch vertrouwen en het gevoel van saani-

hoorigheid onder alle bevolkingsgroepen om te komen tot zelfbestuur op breedend democratisch grondslag met behoud van den band met het moederland. (Statuten 1919). Het eerste punt van haar werkprogramma luidt: "krachtig bestrijding" van alle invloeden, welke cono geregeldo ontwikkeling van den economischen, politioeken en maatschappijliken vooruitgang bolommeren.

Het Indo-Europesch verbond verzet zich tegen elke gowelddadig actie, gericht tegen het Nederlandsch gezag in Nederlandsch-Indie, en neemt stelling tegen elke actie, welke het bestaan van het Indo-Europeesch volk en het belang van den Indo-Europeaan hoofdelijk en gemeenschappelijk bedreigt en schaadt.

PEKIODIEKEN : De navolgende partijen beschikken over een eigen periodiek:

Sardkat Islam: Octoesan Hindia (dagblad); Nationaal-Indische Partij: de Beweging (weekblad); Sociaal-democratische Partij: het Indische Volk (weekblad); Christelijk-ethische partij: de Banier (weekblad); Indische Katholieke Partij: de Javapost (weekblad). De uitgifte van het orgaan vanden Nederlandsch Indischen Vrijzinnigen Bond „Vrijzinnig Weekblad" werd in 1920 gestaakt. De vereniging Bocdi-Oetomo besloot tot de uitgifte van een dagblad in de Nederlandsche taal „Bocdi Octomo"; de Politiek-economische Bond tot de uitgifte van een weekblad, het Indo-Enr. Verbond tot die van een 14-daagsch periodiek „Onze Stem". Het orgaan der Partij der Kommunisten in Indie is „het Vrije Woord", terwijl daarnevens onder hare leiding het Malcische weekblad „Soe-ra" wordt uitgegeven. Het Comité voor

Jnvaansch nationalisme geeft het maandblad „Wederopbouw" uit. Ch. P. v. W. STACHYTARPHETA INDICA Vahl. Fam. *Verbenaceae*. Gadjihan (JAV.), Djarong lalaki (S>EXD.). Oppericht kruid met smalle area van blauwe bloemen. Komt veel op vruchten sawahs voor. De wortel is een middel tegen gonorrhoe, de bladeren dienen tegen ingewandsziekten.

STAD EN VOORSTEDEN (VAN BATAVIA). \ ooj imilig*¹ thans contfole-afdeeling \ ; i n <!<■ residentie Batavia, bestaando nagenoeg mi:uit (l< : hoofdplaats Batavia.

lijj J n<i. SI li. 1918 no. 185 is dezo afdeeling met <!<■ afficelin^ J'ang'i'rang samengevoegd tot een afdeeling den naam Batavia met gelijkna-jiiigc luiofdplaats. *)

D< : nicuwc nfdceeling Batavia wordt begrensd ten W. door de Juvuzee, ten O. do ox¹ de afdeeling AhM-.:tcr-Cornelis, ten Z. door de afdeelingen (-) (oni-lis en Jjuitenzorg en t< n W. door de Bantam, waarvnn zij gescheiden is door do T'ji Doorian. Tot haar Itchooren do Hoorn-, (i<- Agnietcn-, de Duizencl-cilanclen en and ere daaroniheen gelegen eilanden; hare oppervlakte is 111(K.M)². Aan het hoofd der afdeeling slant een assistent-rcBident met naast zich als hoofd van hoo Indischsch bestuur een patih, terwijl zij verder is verdeeld in twee contrle-afdcclingen, nl. St ad en Voorst eden van Jjavatia met do disti(-c- tei)Batavia en VVeltvredcn en Tangerang met do districten Tangerang, B larndja en Maok. Het disti ict Batavia is vorSeold in de onder-districten

* Uc grenzen der hoofdplaats Batavia zijn, met buitenwerkingstelling van artikel 3 van Ind. Stb. 1904 no. 426, opnicuw vastgestekl bij § 7 van Ind. Stb. 1918 no. 185.

Mangga Besar, Pendjaringan, Tandjoeng Priok en Duizend Eilanden, welk laatste onder-district rechtstreeks staat onder den patih van Batavia. Het district Wcltvredcn is verdeeld in de onder-districten Gamber, Tanah bang en Pasar Senen.

Voor bijzonderheden der stad Batavia, zie .BATAVIA.

.STAGEN. Afvoerplaats van steenkolen, gelegen bezuiden Kota Baroe, eiland Poelau Laoet, residentie Z. en O. aflt. vp.n Borneo. Zie BORNEO V biz. 370. (T i III q

STAM. Niet elke groep van individuen, die zich beschouwen als nakomelingen van een persoon, wordt aangeduid als stam. Meestal bezigt men dozen naam uitsluitend voor de grootste bloedgemeenschap, de hoogste genealogische eenheid. Grote ondergroepen daarvan noemt men dan geslachten, welke op hun beurt gesplitst zijn in families, gelijk do families veelal weer in familietakken en gezinnen. Een kleino stam kent geen geslachten, doch omvat alleen families:nh K.arola.nd.DjambiendLampongs heeft mon tusschen geslacht en familie nog de verwantwijnk in een dorp (l bl. 636, 759). In de literatuur over Borneo en over Nieuw-Guinea vindt men van stammen gesproken nu eens in den hier aangegeven zin, doch dikwijls ook (oneigenlijk en misleidend) om een geheel raaf van stammen aan te duiden, die b. v. e n taal spreken of een levenswijze hebben (de Bah.au-Dajaks, de Ot-Danoem, de Poenans enz; doef-anim, timan-anim enz.).

Stamuncn, waarbinnen niet alleen de individu nog geen of weinig betceenis heeft, maar die ook geen families of andere verwantengroepen onder zich erkennen, schijnen in Indonesia niet meer te bestaan, of het zou moeten zijn. op Nieuw-Guinea clan wel bij Loeboc's, Koeboc's, Towala's en dergelijke.

Een sprekenden, oudenheemschen vorm van den stam vindt men bij de Dajaks. De stam, veelal nog zwerfend binnen een eigen zwerfgebied (waarover hij het beschikkingsrecht uitoefent, l bl. 821), en verbonden door een sterk gevoel van solidariteit, houdt andere stam men en menschen op een afstand, terwijl de aanrakingen met die anderen zelden van vriendschappijliken aard zijn; het stamhoofd is er slechts eea eerste onder gelijken. In don Indischen Archipel wordt deze stamvorm betrekkelijk zelden meer aange- troffen: behalve onder de Dajaks van Borneo ook nog onder do Papoc'a's van Nieuw-Guinea, in sedentairon vorm op Timor en bijbehoorende eilanden, en in den vorm van sedentairo geslachten onder eigen geslachtshoofdon in het Gaj.land. Is bij do Gajo's het huwelijk binnen het geslacht verboden, bij do Dajaks is het trouwen binnen en buiten den stam gelijklijkiig geoorloofd. Daar, waar dikwijls liet oorlogspad bewandeld werd, als onder do Dajaks en Papooas, deden zich de bezwaren gevoelen van het gemis aan een cigen- lijk gezegd hoofd, zoodat men daar wel het ver- schijnsel zag, dat de oppersto leiding in den krijg we rd opgedragen aan 66n, voor elk geval gekozen, man.

Van dozen grondvonn eonezijds naar do gemeenschap van nllc menschen, doeenzoker dorps-torritoir bcwonen — den toestand, dien men b. v. op Java en Madoora aantreft — anderzijds leidt een lange weg, die tai van tussohen- v or mon to zien geeft.

Het dichtst bij den Dajakschen vorm staan Ceram en Boeroe, waar men onder den stam (op Ceram ifan, op Boeroe fena geheeten) familiën heeft met eigen bestuur en eigen rechten en bezittingen. Op Timbar schijnt elke geheele stam in 66n dorp te huizen, zoodat stam en dorp er samenvallen. Anders is het bij de stamgenooten "endorpen van het Toradja-gebied op Middel-Celebes, van Halmahera en van Sol or enz.: de stam woont daar verspreid over tai van dorpjes, die uitsluitend door leden van dien stam worden bewoond, zoodat de dorpingen er een groote familie vormen; doch bestuur en rechten zijn er niet bij den stam als geheel (geen stam-hoofd), maar bij deze dorpen (een reeks dorps-hoofden).

Op Borneo en op Boeroe wonen zulke stammen elk binnen zijn eigen beschikkingskring (in Borneo soms parantauan geheeten, op Boeroe rahisin) zonder vermenging met andere: op Ceram wonen de stammen dooreen, doch binnen elken beschikkingskring (amani) aldaar is een stam de kernstam, de regeerende stam, de stam, welke de hoofden levert (ifan latoe). De stammen van Boeroe dragen alle een eigenaam, evenals de marga's (stammen dan wel geslachten) der Alas- en Bataklanden. Deze laatste marga's hebben geen eigen bestuur en rechten, zijn dus geen rechtsgemeenschappen meer.

De stam heeft overal in Indonesie de neiging om territoriaal te worden: de band des bloeds wordt dan vervangen door een band van langdurige samenwoning, maar de naarn overleeft den nieuwen toestand nog geruimen tijd. Zoo is de walak of stam in de Minahasa sinds lang tot een district (pekasaan) geworden, hetwelk echter ook de benaming walak ("balk" in do ooren der Compagnie; II bl. 734) behield. Het woord marga of merga beduidt bij Alassers en Batakstam, doch op Zuid-Sumatra district, of dorpenbond, hetgeen in dezelfde richting wijst (II bl. 675). Verliest de stam aldus zijn genealogisch karakter, dan verliest hij op den duur tevens zijn beteekenis voor exogamie (als die te voren bestond) en voor de solidariteit der stamleden als zoodanig. Is de hogere rechtsgemeenschap territoriaal geworden, dan kunnen de lagere toch nog geruimen tijd genealogisch blijven: men denke aan de families en de geslachten (kampoengs) in Minangkabau onder de nagariën, aan de families in de Minahasa onder de districten, aan de familietakken op Amhon onder het territoriale dorp, of aari de verwantenwijken van dorpen in Karo-land, Djambi en Lampongs.

De eenige moeilijkheid in dit verband schuilt in het dooreenwonen van groote genealogische groepen. Gelijk men op Ceram binnen 6en zelfden beschikkingskring verscheiden stammen vindt, doch slecht 6en als den kernstam, den regeerenden stam, zoo vindt men ook op het gebied der territoriale dorpenbonden in de Bataklanden dooreenwonende stammen of marga's, waarvan echter binnen elken bondskring 66n stam de kern- of regeerende stam is, die de eerste-hoofden levert: de voornaamste der bijwonende stammen is dan de trouwstani en levert do tweede-hoofden. Evenzoo wonen op Nias in het gebied van 66n dorpenbond of ori somtijds verschillende stammen, mado, bijeen, waarvan een de regeerende stam is (III bl. 456). In Minangkabau heeft men binnen het gebied van een na-

gari of dorpsgemeente stukken van twee of meer geslachtenunies of soekoe's bijeen, zonder voorrang voor een van hen; het is misschien nuttig te herinneren, dat de soekoe's (zie aldaar) volstrekt geen "stammen" zijn.

Een zuiveren bond van stammen, met eigen bestuur en eigen rechten, kent men op Boeroe, waar zulk een bond fóna-lolen of foek-lolfen het en een eigenaam draagt. De larehs der Minangkabauers (IT bl. 536, 740) zijn geen bonden van kampoengs of geslachten, maar veeleer partijen met een reeks verschillende beginselen, elk een eigen stuk des lands omvat, tend er de daar woonachtige stukken der soekoe's omvat. Zoo ook zijn de groepen Oeli- of Oer- of Patajima (de^Tidore-partij) en Oeli- of Oer- of Pata-siwa (de^Ternate-partij), waarin stammen van Ceram, Ceramlaot, Kei en Aroc verdeeld zijn, geen stam menbonden in den Boeroeschen zin, doch oude staatkundige groepeerings.

Literatuur: ^Wilken, Verspreide geschriften, J.912; Van Ossenberg, Testeer- en voogdijrecht, 1902; ?Snouck Hurgronje, Het Gajoland, 1903, bl. 68, 332 enz.; Van Ossenberg, De oorsprong van het Javaansche begrip montjapat, in verband met primitieve classificaties, 1917 (Versl. en Meded. Kon. Akad. v. Wet., afd. Lett., 5e reeks, III); de ethnologische werken over onderdeelen van Indie; en. Van Vollenhoven, Het adatrecht van Ned.-Indie, deel I, 1918.

STARINGBAAL. Ruime, voor het Noorden open baai met matige diepten op de Oostkust van het Z.O.lijk schiereiland van Celebes, beW. straat Wowoni. De baai is aan den mond ruini 10 K.M. breed en dringt nagenoeg even ver het land in, zij is omgeven door hooft bergland, alleen aan den Zuidkant van de Z.W.lijke bin-nenbaai is het land lager met twee alleenstaande heuveltes; in den Z.O.hock der baai inpndt do diepe rivier Laonti uit met een rolsong. st eilen Oostoever. De kust is aan den Oostkant rotsig en aan den Zuidkant met risophoren begroeid, daa r- langs loopt een koraalkustrijf, dat, smal en steil is aan de Oostkust, breeder en vlakker op sommige gedeel. en der Zuid- en Westkust. Op dat rif lig- gen eenige eilandjes o.a. aan de Zuidkust Wawa- soengoe, beZ. hetwelk zich cen nederzetting van het Gouvernement Boschwczen bevindt. Verder liggen in de baai nog eenige verspreide, meest al droogvallende gevaren. Zie Zeemansgids deel V.

STATIONS (PROEF-). In den loop der jaren hebben vrijwel alle groote culturen in Ned. Oost-Indie ingezien, dat zij naast de hu]p, die aanvankelijk *s Lands Plajitentuin en later het Departement van Landbouw hun gaf, ook zelf voor wetenschappelijke voorrichting dienden te zorgen. De suikerriet-cultuur gaf in de be- nauwde da gen van het eerste optreden der s6r6h-ziekte het voorbeeld en stichtte eenige proefstations; geidelijk aan zijn do andere cultures gevolgd, en hetzij afzonderlijk voor 66n gowas, hetzij tezamen voor meer dan 66n soort van onderneming, maar gelegen in eenzelfde gebied, richtten zij wetenschappelijke instellingen op, die tot taak hadden de op hun cultures betrekking hebbende vraagstukken te bestudeeren en adviezen or over uit te brengen.

Vele van die instellingen zijn door verschillen- de oorzaken te gronde gegaan, sommige omdat

de cultuur achteruitging (indigo), andere door gebrek aan personeel met de vereischte eigenschappen, terwijl weer andere samengesmolten zijn.

Het is overbodig, die niet meer bestaande inrichtingen hier te bespreken; vc Istaan kan worden met de thans levende, geheel of bijna geheel door particulieren in stand gehouden instellingen.

De taak der proefstations is tweeledig: 1e. onderzoekingen verrichten ten bate van de cultuur, 2e. bekend maken van de verkregen resultaten aan de planters door publicaties, door lezingen, door voordrachten. Soms is de eerst- genoemde taak wel eens door de tweede, dus door den dagelijkschen voorlichtingsdienst in de ver- drinking geraakt en werden de natuuronder- zoekers meer en meer adviseurs; in den laatsten tijd streeft men met succes naar een scherpe scheiding in het personeel voor deze beide doeleinden.

Verreweg de meeste proefstations zijn thans gehuisvest in voortreffelijk ingerichte localiteiten,

met modern o laboratoria, rijke boekrullen, proefvelden, auto's om de dienstreizen zoo snel mogelijk te maken, veelal ambtswoningen voor Europeesch en Inlandsch personeel, en een meer of minder groot budget ten einde den wetenschappelijken staf te bekostigen. Sommige instellingen lijden aan geklgebrek, dat hun belet hun krachten naar wensch te ontplooiën; oor- zaak daarvan is, dat niet allen, op wier weg het ligt, tot het betreffende proefstation als lid toe- treden, maar blijven parasiteeren op de door andrer geld verkregen resultaten. Aan dezen zeer ongewenschten toestand zal een eind ge- maakt worden, wanneer de Kamers van Land- bouw tot stand komen, waardoor declinac aan de proefstations op Java ten minste voor tai van ondernemingen verplichtend wordt.

Tusschen de proefstations bestaat een groote mate van samenwerking; van sommige speciale (Centraal Rubberstation, e.a.) kan men geen lid zijn zonder tevens te behoren tot het locale proefstation.

De anibdtiaaren komen, op voorstel van Dr. J. Lovink, hinds 1912 geregeld jaarlijks bijeen, tcz. i men met, die van het Departement van Land- bouw cn van het 31eteorogisch Observatorium, tcm : inlc gemeenschappelyk overleg te plegen; de directie van de rubberproefstations ver- gaderen geregckl voor het bespreken van een logiHche werkverdeling en het vernijiden van clubbelcn arbeid; vole proefstations ruilen de publicaties, ten einde dio onder hun leden te versprech-ii; de onderzoekingen van de rubber- proefstations verschijncn, behalvo als eigen nicedeeling, ook in het Archief voor do Rubber- cultuur, die van het Proefstation voor de Java- Suiker- I ndustrie ook in het Arclief voor de Suikcrindustrie.

Ilierondr worden de bestaende particuliere profcsialionH in het kort nader besproken.

A Igemecn Proefstation van de Algemeene Ver- eeniging van Rubber planters ter Oostkust van Sumatra (A. V. II. O. &).

Reeds enkele jaren na haar oprichting zag de gon oe in de plantersvereeniging in, dat wetens- chappelijko voorlichting van haar leden onont- beerlijk was; c> p do algemeene vorgadering van 27 September 1913 werd dan ook besloten, dat

men tot de stichting van een eigen proefstation zou overgaan, zodra men / 30.000, noodig geacht voor aa-nkoop van een terrein, bouw en inrichting van een laboratorium en aanstelling van personeel, door middel van een leening verkregen zou hebben.

Tegelykertijd werd, om voorloopig in de on- middellijke behoeften van sommige leden te voorzien, met ingang van 1 October 1913, Dr. J. G. C. Vriens, oud-directeur van het Deli- Proefstation, benoemd tot adviseur; dit verband was evenwel slechts van korten duur en eindigde reeds op het einde van 1916. Zijn publicaties verschenen tot het einde van 1914 tezamen met de Meddeelingen van de A. V. R. O. S., daarna afzonderlijk onder don titel: Meddeelingen van den Adviseur van de A. V. R. O. S.. no. 1-6.

Inmiddels werd in Juni 1914 een prijsvraag uitgeschreven voor een j roefstationsgebouw, waarop de antwoorden ingewacht werden voor 1 Augustus d.a.v.; ofschoon een daarvan den tweeden prijs verkreeg, bleef tengevolge van het uitbreken van den oorlog het bouwen achterwege. Zelfs achte men in die dagen zuinigheid zoo zeer geboden en de toekomst dermate onzeker, dat van een eigen instelling afgezien en aanshui- ting gezocht werd bij het sinds meer dan 20 jaren bestaende Deli Proefstation, dat, opgericht ten bate van de Delische tabakscultuur, zich tot dien tijd vrrwel uitsluitend daarmede bezig gehouden hnd, maar welks statuten de oprichting van afdelingen voor ander cultures toelieten. Het A. V. R. O. S.-bestuur wendde zich tot dat van het Deli Proefstation, hetwelc aanvankelijk tegen de opnemng van een nieuwe rubberafdee- ling gekant was, vreezend daardoor haar eigen organisatie te zullen verzwakken; immers wel zou in hoofdzaak afzonderlijk rubberpersoneel in dienst genomen worden, doch de directeur zou een gedeelte van zyn tijd voor de nieuwe afdeling moeten gebruiken. Van dit eenigszins enghartige standpunt kon het Deli-Proefstation- bestuur evenwel afgebracht worden door de adviezen van eenige personen, die inzagen, dat thans een schitterende kans geboden werd om te komen tot een begin van 6en groot. Deli-Proef- station, werkend niet alleen voor de tabakscul- tuur, maar ook voor die van rubber, koffic, klap- per, thee, enz., kortoni voor elke cultuur, dio zich zou willen aansluiten. De pleidoorien voor de vorming van een dergelijc centrale wetens- chappelijke instelling op Sumatra's Oostkust, dat ver van Java gelegen is en direct betrekke- lijk weinig nut kan hebben van de daar gevestig- de staats- en particulicro proefstations, waren zoo krachtig, de voordecen zoo evident, dat tenslotto een samengaan van de nieuwe instelling voor de rubbercultuur met het oude Deli Proefstation algemeen toegejuicht werd: het Bestuur van het Deli Proefstation wijzigde zijn oorspronkelijke meening en beantwoordde de vraag van het A. V. R. O. S.-bestuur omtrent aansluiting toetstoinmend, do algemeene vergadering der A. V. R. O. S. betuigde op 4 October 1915 eenparig haar instemming, die van het Deli Proefstation deed hetzelfde enkele woken, later.

Het samengaan schein dus verzekerd; immers alle belanghebbenden waren van het wonsche- lijck ervan overtuigd en hadden daarvan door vergaderingsbesluiten blyk gegeven.

De Directeur van hot Deli Proefstation,

Dr. L. P. de Bussy, op het punt staande met verontrouwdheid; heeft opdracht van de A. V. R. O. S. in Europa personeel voor de nieuwe rubber-afdeeling te zoeken, terwijl met ingang van 1 Augustus 1916 Dr. A. A. L. Rutgers, plant-kundige aan de Afd. Plantenziekten en Cultures to Buitenzorg, tot plantkundige aan de rubber-afdeeling benoemd wordt.

Slechts korten tijd later evenwel veranderden de meeningen weder; de toenmalige vertegenwoordiger der Deli Mij., die, wegens afwezigheid met verlof in Nederland, de voorafgaande besprekingen niet had bijgewoond, schreef na zijn terugkeer aan het Bestuur van het Deli Proefstation, dat de Deli Mij. niet de gronden naast het terrein van het Deli Proefstation, noodig voor de uitbreiding van gebouwen en proef-tuinen voor de nieuwe rubberafdeeling, zou afstaan.

Daarmede verviel het samengaan feitelijk. Wei trachtte men het reeds bereikte door nader overleg nog te redden, doch de tabakplanters zagen niet in, hoe het getij reeds verlopen was en dat zij noodzakelijkerwijze de bakens moesten verzetten, d. w. z. vertegenwoordigers van de A. V. R. O. S. in het bestuur van het Deli Proefstation opnemen, wilde het oude, gevestigde Deli Proefstation als eenige, centrale instelling op S. O. K. ten bate van allen blijven bestaan. Die tegenstand was des te onbegrijpelijker, daar de belangstelling der vroeger vrijwel uitsluitend tabak teelende maatschappijen inmiddels ook naar andere gewassen uitging en men wist, ook daarbij voorlichting noodig te hebben. Dat had tengevolge, dat reeds in de Algemeene Vergadering van 29 September 1916 de A. V. R. O. S. haar vroeger besluit tot oprichting van een rubberafdeeling aan het Deli Proefstation herriep, besloot een eigen instelling te stichten voor het doen van onderzoekingen op allerlei cultuurgebied, uitgezonderd dat van de tabak, en het een naam van wijde strekking te geven: Algemeen Proefstation der A. V. R. O. S., bij verkorting A. P. A.

Dr. Rutgers werd met ingang van 1 Januari 1917 tot directeur benoemd; scheikundigen, botanici, landbouwkundigen, entomologische, administratieve assistenten werden spoedig aan hem toegevoegd, zoodat het werk met kracht aangevat kon worden.

Het proefstationgebouw, opgericht op bijna 4 K.M. van Medan to Kampong Baroe, kon in Juni 1919 betrokken worden; daarbij zijn gebouwd woningen zoowel voor het Europeesch als het Inlandsch personeel. Voorts heeft het proefstation de beschikking gekregen over een terrein van 140 H.A. in Serdang om dat te gebruiken als selectie- en zaadtuin; ook uit de aanschaffing van de noodige apparaten voor het vulcaniseeren en keuren van rubber blijkt de wensch zich zoo veel mogelijk onafhankelijk van Java te maken.

De onderzoekingen worden gepubliceerd in de Mededeelingen van het Algemeen Proefstation der Avros, die gesplitst zijn in een Algemeene Serie en een Rubber-Serie; de laatste verschijnt ook in het Archief voor de landbouw in Ned.-Indie; aan vele artikelen is een af of niet verkorte Engelsche vertaling toegevoegd.

Het is ondoenlijk hier a lie publicaties te noemen; een lijst ervan vindt men op den omslag

van elke Mededeeling. Volstman kan worden met de vermelding, dat in de Algemeene Serie tot nog toe verschenen de jaarverslagen van den directeur, onderzoekingen over den oliëpalm, eenige aantekeningen over den weg van Medan naar Balang Doea, over den Gajo-weg, over de Dairi-Landen; in de Rubberserie onderzoekingen op vole gebiederi, die Hevea raken: blocbiologie, vegetatieve vermenigvuldiging, kiemproeven, uitdunnen, beschadigingen, tappen, veldproeven, chemicalien, machinerieën, literatuur, enz.; schrijvers zijn o. a. dr. A. A. L. Rutgers, Jr. F. C. van Heurn, J. JB. Corporaal, J. G. J. A. Maas, dr. C. Heusser.

Door den Voorlichtingsdienst wordt de dagelijksche aanraking met de praktijk onderhouden; in de jaarverslagen wordt daarover uitvoerig bericht en kan men lezen, dat ook de belangen van andere cultuurgewassen (thee, koffie, klap-ropen, oliëpalmen) niet uit het oog verloren worden.

Speciaal voor de thee-cultuur is een bijzondere regeling getroffen, daar een aantal thee-ondernemingen ter Suir atra's Oostkust zoowel lid van het A. P. A. als van het Proefstation voor Thee to Buitenzorg waren; zij luidt als volgt:

I. De A. V. R. O. S. verleent een jaarlijksche bijdrage aan het Thee-proefstation to Buitenzorg, berekend naar den maatstaf van 0.60 per H.A. op 1 Januari met thee beplant oppervlak der bij de A. V. R. O. S. aangesloten ondernemingen. Deze bijdrage komt ten laste der begroting van het Algemeen Proefstation dor A. V. R. O. S.

II. De by de A. V. R. O. S. aangesloten thee-ondernemingen genieten dezelfde rechten als de leden van het Thee-proefstation op Java.

III. Niet bij de A. V. R. O. S. aangesloten thee-ondernemingen op de Oostkust van Suir atra en in AtjBh kunnen geen Hd zijn van het Thee-proefstation.

IV. De Directeur van liet Thee-proefstation detachert in overleg met den Directeur van het Algemeen Proefstation der A. V. R. O. S. telken jare iemand van het personeel van het Thee-proefstation voor zekeren tijd naar de Oostkust van Sumatra voor onderzoekingen van alto nieneen of speciaal aard.

V. De Directeur van het Algemeen Proefstation dor A. V. R. O. S. verschaft den gedetacheerden onderzoeker het gebruik van de inuip-middelen van het A. P. A., terwijl de genoemde onderzoeker, voorzoover deze ondergeschikt is aan den Directeur van het Thee-proefstation, gedurende zijne detachering ook ondergeschikt is aan den Directeur van het Algemeen Proefstation der A. V. R. O. S.

VI. Deze overeenkomst wordt per 1 Januari van den tijd van een jaar, in de maand 1 Januari 1918. Deze termijn wordt geacht to zijn verlengd telkenmale met 6en jaar, indien de overeenkomst niet tenminste 3 maanden voor het verstrijken van den termijn is opgezegd.

Op deze wyze zijn de wederzijdsche belangen zeer wel behartigd.

De kosten van het Algemeen proefstation worden betaald uit de algemeene kas van de A. V. R. O. S., die naast deze, nog andere afdeelingen (secretariaat, immigratie-kantoor, enz.) bezit.

Op 1 Januari 1919 bestond de staf uit direc-

teur, chemicus, entomoloog, landbouwkundige, botanicus, assistenten.

Het Besoekisch Proefstation te Djember wordt in stand gehouden door de vereeniging van dien naam, op 10 December 1910 opgericht; de werkzaamheden konden eerst in Januari 1912 een aanvang nemen, toen de liquidatie van het Algemeen Proefstation te Salatiga afgelopen was.

De leden behooren tot twee groepen van ondernemingen: a. voor tabak, b. voor bergcultures; in 1914 brachten zij aan contributies op resp. / 40872 en / 14768. Bovendien verleent de regering geldelijken steun.

De instelling werd reeds kort na de oprichting gevestigd in een nieuw gebouw, voorzien van goede laboratoria, te Djember en heeft de beschikking over eenige proeftuinen, zoowel voor tabak als voor rubber.

Haar arbeidsveld is in tweeën verdeeld: tabak aan de eene zijde, de gewassen der bergcultures (rubber, koffie, pal men) aan de andere; voor elk ervan wordt jaarlijks een afzonderlijk werkplan opgemaakt; de taak van elk lid van het personeel ligt in hoofdzaak op slechts een der beide gebieden, hetgeen niet wegneemt, dat door ieder ook telkens op het andere onderzoekingen verricht worden.

De ambtenaren-staf, oorspronkelijk alleen uit den directeur, Dr. A. J. Uitee, bestaande, is geleidelijk met ander personeel uitgebreid en bestond in 1919 bovendien uit een botanicus, phytopatholoog, chemisch assistent, botanisch assistent, analyst, assistente voor de administratie en 3 employe's voor de proeftuinen.

De resultaten worden gepubliceerd in de Mededeelingen van het Besoekisch Proefstation, waarvan gedurende 1912—1919 28 nummers verschenen zijn; in 1917 is een afzonderlijke rubberscrie afgesplitst, welke laatste ook opgenomen wordt in het Archief van de Rubbercultuur; daarvan telt men tot en met 1919 12 nummers.

Met uitzondering van (en J. W. Folkersma over een aanplant van Java-jute) zijn alle medegeschreven door ambtenaren van het proefstation (Dr. Arisz, Kouchenius, Dr. Sprecher, Dr. Ult'-c); voor de titels zie men de omslagen.

Xaast zijn taak van voorlichting en onderzoek heeft (lit proefstation door de omstandigheden nog een andere gekregen, on wel het verschaffen a; in de le-Jen van de bij verschillende cultures noodige chemicalien (zwavelkoolstof, insecticiden etc. voor tabak; azijnzuur, natriumsulfiet, etc. voor rubber); de ontvangsten daarvoor bedroegen in 1918 nicker dan / 100.000.

Een voordeel is, fiat de planters aldus zuivere, gecointroleerde stoffen krijgen en geen fancy-prijzen te hoe ven te betalen; do vraag is echter, of dat tegen het nadeel opweegt, dat den ambtenaren veel kostelijke tijd onttrokken wordt voor doeleinden, die eigenlijk niet op proefstation-gebied hebben.

Centraal Rubbersstation. Het denkbeeld van een centraal instelling, die zich uitsluitend zou bezig houden met onderzoekingen over rubber van het tijdsip van tap pen af tot dat van den verkoop van het product, welk denkbeeld het verst uitgesproken werd op liet rubbercongres

in 1914 te Batavia, werd verwezenlijkt door de oprichting van do Ver. Centraal Rubberstation op 2 Juni 1915. Statuten en huishoudelijk regie in ent zijn opgenomen in het eerste jaar-verslag van het Bestuur; art. 1. van hot laatste luidt: „Het Centraal Rubberstation houdt zich uitsluitend bezig met rubber in het stadium vanaf den oogst tot aan de aflevering aan den fabrikant", en duidt volkomen de werkingssfeer aan. In stede van te concurreren met do locale proefstations sluit hot zich juist bij hen aan; dat blijkt ook door de bepalingen omtrent het lidmaatschap: „Alleen ondernemingen, die aangesloten zijn bij het locale proefstation (dus een der Proefstations West-Java, Midden Java, Malang of Besoeki) kunnen lid worden van het Centraal Rubberstation", terwijl de voorzitters der locale vereenigingen als zoo-danig lid van het Bestuur zijn.

Bovendien bestaat dat uit 4 door de Algemeene Vergadering to kiezen leden en een gedelegeerde van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De contributie bedraagt $\frac{1}{2}$ ct. per K.G. bereid product; ondernemingen, die nog niet in tap zijn, genieten kosteloos de voordelen van het lidmaatschap, tot zij produceeren.

De inkomsten aan contributies bedroegen in 1915/1916 bijna f 27.000, terwijl zij in 1918/1919 gestegen waren tot / 72.500.

Het aantal leden was bij de oprichting 59, op 1 Juli 1919 168.

Bij de geboorte reeds werd de vereeniging goed bedacht; van den Directeur van Landbouw kreeg het een localiteit in 's Lands Plantentuin te Buitenzorg ten gebruik, van de Commissie voor het Internationaal Rubbercongres te Batavia een vulcaniseer-inrichting en andere apparaten, benevens / 20.000.— ten geschenke.

Na eenige jaren werd een eigen gebouw noodzakelijk; in Juni 1919 is men met het bouwen ervan begonnen, eveneens te Buitenzorg.

Tot eersten directeur werd benoemd Dr. O. de Vries, tevoren scheikundige aan het Proefstation voor Vorstenlandsche Tabak; hem werd spoedig een assistent toegevoegd, later nog een echikundige, benevens analysten, klerken, en een uitgebreid Inlandsch personeel.

In weinige jaren is door hun arbeid het Centraal Rubberstation tot een omnisbare instelling gegroeid; welke onderzoekingen er in het bijzonder verricht worden leert het werk-programma voor 1919/1920:

1. Onderzoek van door do ondernemingen ingezonden monsters en slaar mee samenhangende adviezen over de bereidingswijze.

2. Verder onderzoek in verband met het vaststellen van de eischen, waaraan marktrubber moet voldoen wat innerlijke eigenschappen betreft, en met de mogelijkheid van keuring in die richting.

3. Voortzetting van het onderzoek naar do chemische samenstelling, innerlijke eigenschappen en uniformiteit van ondernemingsrubber zoowel van eerste als van tweede en mindere kwaliteiten.

4. Systematisch onderzoek naar den invloed van verschillende factoren, zoowel in de saaiening van do latex als in de beroiding van den

rubber, op de chemische samenstelling en innerlijke eigenschappen van den rubber.

o. Chemisch onderzoek van latex in verband met de eigenschappen van den daaruit bereiden rubber, en met de onderzoekingen van den Phy-sioloog.

6. Onderzoekingen over de methodick van het nibberonderzoek.

Publicatie's. Door het Centraal Rubberstation worden drie series van publicatie's uitgegeven:

1. Mededeelingen.
2. Verslagen van het Bestuur.
3. Korte Mededeelingen.

De Mededeelingen zijn bestemd voor de publicatie van de onderzoekingen, zoodra deze voldoende gevorderd zijn om er een eenigszins afgerond geheel van te maken. Het eerste nummer daarvan verscheen in Augustus 1916.

De Verslagen van het Bestuur bevatten de meest huishoudelijke zaken, zoals jaarverslagen en verdere jaarstukken, statuten en huishoudelijk reglement en dergelijke. Het eerste nummer verscheen in November 1915.

De Korte Mededeelingen dienen om de leden op geregelde tijden (om de cen of twee maanden) met enkele woorden op de hoogte te houden van den stand der onderzoekingen. Hierin worden b.v. besproken de onderzoekingen, die nog niet voldoende gevorderd zijn om in de Mededeelingen gepubliceerd te worden, maar waarvan enkele voorloopige resultaten toch reeds voor hen van belang zijn. Het eerste nummer verscheen in September 1916.

Als auteurs van artikelen in de eerste serie, die ook in het Archief voor de Kubbercultuur opgenomen wordt, vinden wij de namen van Dr. O. de Vries, Ir. H. J. Hellendoorn, Ir. W. Spoon.

Het Deli Proefstation.

Tot 1895 heeft de Delische tabakscultuur wetenschappelijke voorlichting meenen te kunnen ontberen; het ernstig optreden van de bi-bit-ziekte (*Phytophthora nicotianae* de Haan) noopte de directies van eenige maatschappijen, met name vooral J. T. Cremer, zich om hulp te wenden tot den directeur van 's Lands Plantentuin, prof. dr. Melchior Treub, die erin toestemde op kosten van de Delische tabakscultuur een afzonderlijk botanicus voor het doen van onderzoekingen ten bate van die cultuur aan 's Lands Plantentuin te verbinden. Als eerste van deze uit particuliere fondsen bezoldigde natuuronderzoekers werd Dr. J. van Breda de Haan aangesteld, die in April 1893 naar Deli vertrok en er gedurende eenige maanden de bi-bit-ziekte bestudeerde.

Zijn arbeid had zoodanig resultaten, dat tussen het Bestuur van de Deli Plantersvereeniging en prof. Treub, die in 1894 op dienstreis in Deli was, een overeenkomst van langeren duur werd gesloten zoodat bij Gouvernementsbesluit van 12 October 1894 aan 's Lands Plantentuin een nieuwe 8ste-afdeeling werd toegevoegd onder den naam van „Laboratorium voor Onderzoekingen over Delitabak"; de vereenigde planters verbonden zich, 25.000 beschikbaar te stellen voor den bouw van een laboratorium te Buitenzorg benevens / 30.000 — / 50.000 jaarlijks gedurende 5 jaren.

De bedoeling was, dat de onderzoekers telken jare naar Deli zouden konien om er materiaal te verzamelen, maar de eigenlijke studie te Buitenzorg zouden verrichten.

Als voorloopig laboratorium en tevens als verblijfplaats voor de tijdelijk aldaar vertoevende ambtenaren werd te Medan een houten huis gebouwd, waarnaast later een steenen gebouw voor scheikundig werk verzezen is.

Tot chef van deze 8ste afdeeling werd de botanicus Dr. van Breda de Haan benoemd; scheikundige word in 1895 Dr. A. van Bijlert, in 1898 Dr. E. C. J. Mohr.

Na afloop van de 5 jaren is de overeenkomst tusschen den directeur van 's Lands Plantentuin en de tabakmaatschappijen verlengd met 8 jaren, tot 31 December 1907, waarbij het maximum van het jaarlijks te besteden bedrag verhoogd werd tot / 40.000.

In deze periode bleek hoe langer hoe meer, dat het zwaartepunt van de 8ste Afdeeling niet in Buitenzorg moest liggen, maar in het centrum van de cultuur zelf, te Medan; het voortdurend van Deli afwezig zijn tier onderzoekers had te reel bezwaren en geleidelijk aan werd de vestiging te Medan dan ook permanent, terwijl de localiteiten te Buitenzorg ongebruikt bleven.

Met wederzijdsch goedvinden werd de band met 's Lands Plantentuin losgemaakt en op 1 Juli 1906 geheel geslaakt, op welken datum het zelfstandige Deli Proefstation, in stand gehouden door de Ver. Deli- en Pi-oefstation' en onder leiding van een directeur, de 8ste afdeeling vervangt.

Opmerking verdient, dat op een Jioogst enkele uitzondering na, alle tabakmaatschappijen ter Oostkust van Sumatra steeds lid van het proefstation zijn geweest; het aantal leden bedroeg op 1 Juli 1919 23 met 84 on derne min gen.

De eerste directeur was Dr. J. G. (!. Vriens, die in December 1903 Dr. van Breda de Haan als chef der 8ste afdeeling was opgevolgd.

De resultaten van de onderzoekingen dezer eerste periode werden gepubliceerd in deelingen van 's Lands Plantentuin (later van het Departement van Landbouw), Jull (4) en de rinstitut Botanique de Buitenzorg, en de Korte Berichten van 's Lands Plantenluis, en zijn van de hand van Dr. J. van Breda de Haan, Dr. A. van Bijlert, Dr. D. J. Hissink, Jr. F. W. I. J. Iinger, Dr. E. C. J. Mohr, Dr. J. O. C. Vriens.

Bij het optreden van het Deli Proefstation werd het jaarlijksch budget van / 40.000 op / 70.000 gebracht; de werkzaamheden na nu neldra zeer toe, de staf werd uitgebreid en in most in verschillende huizen en localiteiten (o. a. de Biologische afdeeling in het inmiddels oijgerichte Pathologische Laboratorium) ondergebracht worden.

Deze toestand bleef zoo tot het einde van 1912, toen het ondeding contract der leden eindigde en over de voortzetting van het Deli Proefstation beslist moest worden. De wensche-lijkheid daarvan werd algemeen ingezien, maar tevens, dat centralisatie en gec breed ere grondslag noodzakelyk waren; de vergadering besloot een jaarlijksch bedrag van / 150.000 ter beschikking te stellen van den nieuwen directeur, Dr. L. P. de Bussy, die op 1 Januari 1913 do leiding van 'Dr. Vriens overnam, benevens / 60.000. — over een nieuw gebouw, te zetten op terrein, door do

Deli Maatschappij afgestaan in do onmiddel-lyj nabijheid van Medan, te midden van eigen proefvelden tor grootto van 6 H. A.; daarin kon- derv de verschiHcnde, ver van eikaar gehuisveste afdeelingen vereenigd worden on do dienst dus vlotter verloopcn.

Op de jaarvergadering van 1913 werd het nieuwe gebouw ingewijd : in de omgeving zijn in den loop der jaren verschillende dependances verzeen ; woningen voor een gedeelte van het Europeesche en inlandsche personeel, schuren, vegetatie-inrichting, insectarium, etc.. Dr. de Bussy trad af op 30 April 1917 wegens zijn be- nocming tot directeur der Afd. Handelsmuseuin van het Koloniaal Instituut, zijn opvolger werd Dr. J. A. cloning, die .in 1920 zijn betrekking nccrlegde, daar hij tot hoogleraar te AVageningen werd benoemd. In het begin van 1920 stelde het Bestuur Dr. B. Palm tot directeur aan.

Het jaarlijks toegestane bedrag is inmiddels gestegen tot / 250.000, dat door de leden pondspdsgewijze naar verhoelving van het aantal balen tabak, door ieder hunner geproduceerd, bijeengebraect wort.

De staf is verdeeld over 4 afdeelingen: een dierkundige, een landbouwkundige, een plantkundige, een. scliciekundige; ieder met een zelfstandig onderzoeker en assistent; de directeur wordt voor het ad ministratieve werk bijgestaan door een secretaris. Aangezien het behandelen der dagelijks binnenkomende vragen te veel tijd aan de wetenschappelijke ambtenaren ontnceemt, is de vorming van een afzondelijken voorlichtingsdienst voor al het routine-werk noodig geworden.

Indirect wordt het personeel vergroot door zg. gedetacheerde assistenten, d. z. employe's van de maatschappijen, die onder leiding van de proef station-ambtenaren op terrein van do maatschappij en uitsluitend te liaren behoove bepaakke, veel tijd eischende proefneemingen itilvoeren, bij v. op eclectic- of bcestmingsgebied; (li werkingsspheer van het proefstation. is daar- door belangrijk uitgebreid zonder een evenredige toon a inc van vast personeel.

Jetgeen het Deli Proefstation mode te deelen had. is aanvankelijk uitsluitend gepubliceerd in <(: maaiiddijks vrsch ij nende Aledcdeelingen van het Deli Proefstation; (lit orgaan verki'eeg cchter een hybridisch karakter, daar zoowel arlikclen voor (.lo planters crin opgenomen wrd(-n als stukken uitsluitend voor vakkunci i gen bedocki, korte berichtcen van onmiddellijk belang, meteorologische gogovens etc. Oni aan de voor de hand Jiggende bezwarexi tegenioct te komen werd bij (lon 8sten jaargang een splitsing ingevoerd en het in afzonderlijke losse nummers vrschijnende Bulletin van het Deli Proefstation begonnen, bestemd voor de nieer weten- schappelijke publicities, terwijl do MedcdeeJin- j>-en zich tot den Deliachetti planter blouven richten. Na den IOclen jaajgang werd het bceinsel, elko maand een aflevcring het licht to cloen zion, verlaten, daar dit onmogelyk was gebleken, en werd besloten de Tweede Serie der Mededeelin- gen, aangevangen in 1917, in afzonderlijke, genii in merde aflevcringen uit te geven.

De ar be id van het Proefstation weerspiegelt zich natuurlijk in de genoemde organon; men vindt daarin artikelen over bodemvraagstuk- ken (horbossching, bom esting met anorganisohe

meststoffen en groene bcinestcrs), biologie en bestrijding rcsp. behandeling van schadelijke en nuttige insecten (insecticiden, invoer van nuttige insecten), zickten van bacterieelen aard (slijm- ziekte) en bestrijding daarvan, selectie, het drogen van de tabak, het fermentatieproces, ad- viezen en recepten, meteorologische gegevens (die, welke op den regenval betrekking hebben, worden in de laatste jaren in een afzonderlijke aflevering gepubliceerd en zijn afkomstig van een net van regenstations, verapreid over geheel Noord-Sumatra ; allo waarnemingen tezamen, met gecmiddelden cruit berekend, zijn verzameld in Bulletin no. 6) en als schrijvcrs de namen van Dr. L. P. de Bussy, Dr. K. Diem, Dr. P. A. Dietz, J. E. A. den Doop, J. van Dijk, Dr. J. A. Honing, Dr. A. F. H. Lobry de Bruyn, Dr. E. W. Reminert, Dr. S. Tijnstra, Prof. Dr. Joh. Westcr- clijk, benevens van eenige practici als J. Huges, J. S. C. Kasteleyn, F. L. Klinsk, C. H. G. Meylink.

Dat in 1916 het Bestuur van het DeJ i Proefstation zich de gelegenheid heeft laten ontgaan om, in samenwerking met do rubber-, thee-, koffie-, klapper- en oliepalmlanters, hun alleen voor de tabakscultuur werkende instelling uit te bouwen tot een groot centraal land bouwkun- dig instituut voor alle cultures van Noord-Su- matra, is onder Algemeen Proefstation van de A. V. R. O. S. reeds aangestipt. L. P. de B.

Proefstation voor de Java-Suiker-Industria.

Toen in het jaar 1883 en 1884 de serchiekte in het suikerriet voor het eerst optrad en groote on- gerustheid teweegbracht, raadde de Inspecteur van den Inlandschen Landbouw, Dr. J. H. F. Sol- lewijn Gelpke, den suikerfabrikanten aan zich te doen voorlichten door ter plaatsc aan te stellen deskundigen. In stede van, zooals tot clusverrege- bruikbaar was, bij voorkomende gelegenheid advies te vragen aan in Europa woonachtige pcrsonen, raadde hij aan, deskundigen te doen uit-komcn en dozen de gclegenheid te goven in een goed ingericht laboratorium de vraagstukken van den aanplant, de bestrijding van ziekten en van de suikerfabrikatie te bestudeeren. Zeer kort achter elkander werden op dat advies drie proef- stations opgericht en wel in 1885 te Semarang^ onder leiding van Dr. F. Soltwedel met medewer- king van Dr. F. Benecke en H. Meulenians, in 188G te Kagok in de residentie TSgal onder leiding van Dr. W. Krieger met medewerking van H. Winter on in 1887 te Pasoerooan onder loi- ding van Dr. J. G. Kramers onder medcworking van J. D. Ko bus.

Het hoofddoel van de stichters van deze drie proefstations was het bestudeeren van de serb- ziekte en het bcramen van middelen om haar te voorkomen. of to genezen, waartoo in de eerste plaats het vraagstuk van de voortplanting van suikerriet op geslachtelijken weg op don voor- groncl kwam. Maar buitendien stond reeds van den aanvang af con uitgebreid workplan vast over bcestmings- en bewerkingssproevon, over het onderzoek van de niet- suikerstoffen van het suikerriet en ook over de bestandeelcn van het sap bij verschillende persing.

Do arbeid van de proefstations had in den eersten tijd met groote moeilijkheden te kampen, zooals met ziekte en sterfgevallen onder het pcr- sonocel, inot gobrek aan vertrouwen van de z^de der planters in do verstrokte adviezen en met

deels open, deels bedekte tegenwerking van ambtenaren, die ongaarne het ontplooven van wetenschappelijk arbeid in Indie door particulieren zagen.

Desniettegenstaande is er door de eerste pioniers buitengewoon goed werk verricht en door hen zijn de grondslagen gelegd, waarop de na hen kumenden hebben kunnen voortbouwen.

Wanneer Soltwedel niet met onvermoeibaren ijver de voorwaarden had onderzocht, waarbij suikerriet kiembaar zaad oplevert en de beste wijze had gevonden om uit zaad riet op te kweken, dan had den zijne opvolgers nooit dat groote succes gehad met het kweken van rietvariëteiten, die vrij van ziekteverschijnselen blijven en door hare hooge riet- en suikeropbrengst de productie van de Java suiker zoo aanmerkelijk hebben doen stijgen. Ook op het gebied van bemesting en bewerking zijn in de eerste jaren door Krieger, Kramers en Kobus onderzoekingen verricht en conclusies getrokken, welke nu nog geheel onveranderd kunnen worden gehandhaafd en die door het latere veel sterker gespecialiseerde onderzoek volkomen werden bevestigd.

Na het eerste vijfjarige tijdperk kwam er verandering in het personeel van de proefstations. Dr. Soltwedel was overleden, ten deele tengevolge van verdriet over het mislukken van proeven met het bestrijden der serechziekte en was opgevolgd door Dr. Beneke, wiens gezondheid niet tegen de zware vermoeienissen van den proefstationsarbeid was opgewassen. Winter verliet het proefstation te Kagok om over te gaan naar dat te Semarang, maar trad spoedig in dienst van de firma Fraser Eaton & Co als adviseur van hare suikerfabrieken. Nadat het station te Semarang nog eenigen tijd te Klatsch en daarna te Bojolali gevestigd was geweest, werd het in het jaar 1893 opgeheven.

In 1886 verliet Dr. Kruger het proefstation te Kagok en werd opgevolgd door Dr. F. A. F. C. Went, die bijgestaan werd door Dr. J. van Breda de Haan en H. C. Prinsen Geerligts. Dr. de Haan ging weldra over naar het Deli proefstation, terwijl zijn plaats te Kagok voorloopig niet werd vervuld. Van het oogenblik van de benoeming van Prinsen Geerligts af werd de werkring van het proefstation sterk uitgebreid, doordat van toen af ook de studie van de suikerfabrikatie in haar vollen omvang in het werkplan werd opgenomen. Tai van verbeteringen in de fabrikatie en in de bereiding van suiker waren van deze verandering in het werkplan een gevolg. Went voltooide de studie van de rietziekten, die door Kruger was aangevangen te zamen met zijn collega Dr. J. H. Wakker van het proefstation te Pasoeroean, deed buitengewoon scherpzinnige onderzoekingen omtrent de physiologie van het suikerriet en hield zich ook met vrucht bezig met het zaaien van riet en met bemestingsproeven. In het jaar 1892 verliet Dr. Kramers den dienst van het proefstation te Pasoeroean en werd opgevolgd door Dr. J. H. Wakker. Kobus ging over naar het Archief voor de Java Suiker Industrie, aan welk orgaan hij als hoofdredacteur werd verbonden. De verdiensten van Wakker bestaan in de met Went te zamen voltooide studie van rietziekten en in het zaaien van suikerriet, bij welk laatste onderdeel hij zoo gelukkig was het zaadriet No. 100 te kweeken, dat tot voor korten tijd zulk een groot deel van de

rietaanplantingen op Java heeft uitgemaakt.

In het jaar 1896 werd bcnoenul tot hoogleeraar te Utrecht en in zijn plaats werd H. C. Prinsen Geerligts tot directeur te Kagok aangesteld.

In hetzelfde jaar verliet Dr. J. H. Wakker het proefstation te Pasoeroean en word opgevolgd door J. D. Kobus.

In dien tusschentijd had Dr. L. Zehntner aan het proefstation te Pasoeroean de studie der rietvijanden uit het dierenrijk, die door Krieger was aangevangen, voortgezet en bij het aftreden van Wakker ging Zehntner over naar Kagok, waar hij dien schoonen arbeid voleindigde. Toen in het jaar 1899 Zehntner alle rietvijanden uit de insectenwereld had bestudeerd en beschreven en hunne bestanding had georganiseerd, vertrok hij naar het proefstation voor de cacao-cultuur te Salatiga om ook daar zegenrijk werkzaam te zijn.

Het werk ging aan de beide proefstations, die in goede harmonie tezamen werkten, ongestoord voort. De planters en fabrikanen had den vertrouwen in den arbeid van de proefstations en de stroom van ontdekkingen, verbeteringen en nieuwe vondsten bleef onafgebroken vloeien. Hoewel het personeel veel wijziging onderging, vooral doordat vele jongelieden zich aangetrokken gevoelden eenigen tijd aan het proefstation onder de beproefde leiding der directeurs te dienen ten einde de aid us verkregen kennis en ervaring op de suikerondernemingen, ten nutte te maken, bleef het werkplan onwrikbaar gehandhaafd en het oogenblik kwam nader, waarop de vergaarde kennis in vasten blijvenden vorm zou kunnen worden gegoten.

Waren tot nog toe de uitkomsten van de onderzoekingen en proefnemingen achtervolgens in het Archief voor de Java Suiker Industrie opgenoraen en ook in afdruk als nummers van een serie Mededeelingen van de proefstations verspreid, omstreeks het jaar 1900 was de tijd aangebroken om die uitkomsten in de deelen van een gropt, het geheele door het proefstation omvatte gebied behandelende standaardwerk te verzamelen. Achtereenvolgens zagen de volgende deelen het licht: In 1904 „Methoden van Onderzoek bij de Java Riet Suiker Industrie" door H. P. A. M. Tervooren, dat sedert den vierden druk heeft belcefd. In 1906 „De Dierlijke vijanden van het suikerriet en hunne parasitogen" door W. van Deventer, sedert eenmaal Jicdrukt, in 1908 „Do fabrikatie van suiker uit suikerriet op Java" door C. Prinsen Geerligts, na dien nog twee nialer opnieuw uitgegeven, in 1911 riet-suikerindustrie in de verschillende landen van productie" door H. C. Prinsen Geerligts en in 1915 „De cultuur van het suikerriet op Java" door W. van Deventer.

Het plan was geweest, dat Kobus dit laatstgenoemde dec J in bewerking zou hebben genomen, doch zijn langdurige ziekte en daaropgevolgde dood hebben daarin wijziging gebracht. Het zesde deel, dat over de nachinerieen zal handelen, is nog steeds, sedert J 905, in bewerking en za) vooreerst wel niet vereschijnen.

De groote uitbreiding van de werkzaamheden aan de proefstations maakten eene uitbreiding van de gebouwen noodig. In het jaar 1900 werd het proefstation te Kagok overgebracht naar de hoofdplaats kalongan, waar een geheel nieuw, naar de eischen des tijds ingericht laboratorium werd gebouwd. In 1904 kwam het nieuwe, zeer

vitgebreide on uitstekend ingrichte nieuwo proefstationsgebouw te Pasoeroean tot stand, waar de werkzaamheden veel beter konden geschieden dan in het tot du'ver gebruikte laboratorium.

In het jaar 1905 werd te Pekalongan F. W. Bolk, werktuigkundig ingenieur aangesteld en daarmede werd een nieuwe tak van onderzoek en studie aan het proefstation ingewijd, nainelijk die der techniek. In 1907 werd eij de beide proef- stations, die slechts in zeer los verband tot elkan- der werkten, tot een nieuw lichaam vereenigd, dat den naam kreeg van Proefstation voor de Java Suiker Industrie. Er kwam egn vereeniging met een bestuur, 6en kas. 66n organisatie en drie afdeelingen, nainelijk een l'andbouwkundige te Pasoeroean, een Technische en een Chemische te Pekalongan. Prinsen Geerlig's verliet in 1908 Java en werd benoemd tot directeur van do te Amsterdam te vestigen filiale van het proefstation, Kobus blcfc directeur van de Landbouw- kundige afdeling. Bolk van de Technische, terwijn J. J. Hazewinkel, voorheen ondordirec- tour aan het proefstation te Pekalongan, direc- tur vnn de Chemische Afdeling werd. Wegens zijn gezondheidstoestand moest Kobus eerst binnenlandsch en daarna buitenlandsch verlof aanvragen. Kort na zijn terugkomst in 1910 overleed hij. In zijn plants werd eerst Dr. J. P. van d(-i) Stok en daarna .Dr. Ph. van Hare- veld aangesteld. De Heer Haze win kel nam in 1914 ontslag en word oigevolg'd door L. G. Langgut h Stuerwakk. terwijn Bolk tot heden direc- tur van de Technische Afdeling is gebleven.

Iloewel na de jaren omstreeks 1905 — 1910 het tijdperk van de groote ontdekkingen en belang- rijk nicuwigheden voorbij schijnt te zijn on de nicddcclingen van de proefstations niet meer de baanbrekende bijzonderheden bevatten van de jaren tusschen 1885 en 1910, is de werkking van het, proefstation niet minder nuttig, nu het (er)jaan koinl de verworven kennis to verdie- ften, t<- < <insol- <leeren, uit te breiden en toe te j)asscn. Thns wordt zeer vce) werk gemaakt van statistiek, van vergelijking, van toepassing en uitnciting van de kennis op het gebouwde fon<: iment. In verschillende residenties zijn hulplaboratoria f)ebouwd, waaraan gcschooldc oiHlcrzoekers zijn verb nden, die de vergaarde kennis in de onini- <ldcilijke oingcvng toepassen en (l: da ar ver k regen qilaatsclijke ervaring naar de cntrale wer<plants overbrengen, oni haar van daar uit over het gbeele eiland weder te vei- spreiden tot heil vnn het algemeen.

J)ehalvc dat wordt er met ijvcr gewerkt aan het rietzaaien, aan benicstings- en bewerkings- proeven, ann de stiltie en de bestrijding van riet- ziekten, ann bibitvoorziening, enz. Verder wordt in de andere afdoclingen de studie van de molen- persijgg en de toepassing in de j)raktijk krachtig bevorderd, de elcctrificatic van de fabrieken voorbercid en ook alle proeddes voor de suiker- breeding en al les wat daarbij behoort bestu- deerd en verhelderd.

Ln 1919 werden (lc Chemische en Technische afdoclgnn van Pekalongan overgebraeht naar ssn zeer mini en groot nieuw laboratorium, dat ip het huveltercein boven Semarang is opge- richt.

Het aantal Europeesche onderzoekers aan het proefstation bedraagt ongeveer 60.

Hot proefstation staat sedert 1912 onder bc- heer van het Algemeen Syndicaat van Suiker- fabrikanten in Nedcrlandsch-Indie, het wordt zonder ecnigc regeeringshulp of subsidie in stand gehouden door de aangesloten suiker- ondfirmingen, die jaarlijks per bouw een zeker, na elk 5 jaar opnieuw vast te stellen bedrag aan contributie betalen. DQ publicaties van het proefstation verschijnen in het Archief voor de Sui- kerindustrie in Nedcrkmsch-Indie, terwijn lui- tendien geregeld statistische gegevens omtrent stand van den aanplant, regenval, weersgcsteld- heid, beschikbare bi bit, resultaten van veld- proeven, oogstresultaten, molencontrole- staten, overzichten over de fabricatiercsultaten enz. onder de leden worden verspreid.

H. C. P. G.

Proefstation Malang.

Het uiteenvallen van het Algemeen Proefstation op Java in 1911 was oorzaak, dat evenals andere afdoclingen ervan, ook die voor de koffie- cultuur te Malang een zelfstandig leven ging lei- den. De Vereeniging „ Proefstation Blalang" werd gesticht en benoemde tot directeur der nieuwe instelling Dr. Th. Wurth, tevoren chef der genoemde afdeling, en tot plantkundig Dr. Pedro Arens, die eveneens reeds in dienst van het Algemeen Proefstation geweest was; een landbouwkundige voegde zich spoedig bij den staf.

Naast de k of fie werden ook andere gewassen in het arbeidsveld betrokken : vooral rubber (Hevea, Ceara), cacao en coca, doch deze beide laatste in veel mind ere mate.

In 1916 werd de contributie gebracht op / I. — per bepianten bouw, waardoor het personel met een schikkundig, Ir. J. Hartjens, kon uitgebreid worden.

In 1915 liep de begrooting over 740.000, byeengebracht door do contributies van 5G ondernemingen, een regeeringssubsidie van / 4000. — en de oprongst van een zaadtuin, die, met een boekerij, door de Malangsche Land- bouwvereeniging aan het Proefstation is afge- staan.

Het publicatie-middel vormen de Mededeelingen van het Proefstation Malang : no. 29 ervan verscheen in 1919; de nummers, die over rubber handelen, zijn overdruken uit het Archief voor de Rubbccultuur. Zij vorinen de nieerderheid on hebben betrekking op de anatomie van den bast, tappen (ook van Ceara), een handleiding voor de bereiding van rubber van Dr. Arens, mengbakken, schadejijke organismen; verder zijn er andere over groeue bemesters, koffie- gronden in het i)alangsche, enz.

Het proefstation is vole jaren ondergcbraeht gcweest in Juurhuizen, zoodat de bochofte aan een cigen, modern gebouw zich zeer doet ge- voelen; plannn daarvoor zijn thans in wording.

Proefstation Midden-Java.

Do opheffing van hot Algemeen Proefstation op Java was ook de aanlcking tot het in het leven roepen van el it proefstation; naast eenigc andere locale instellingen (Besockisch Proefstation, Proelstation Malang) werd deze gesticht, op 1 Juli 1911, voor flc ondernemingen in de residenties Somarang, doo, Djokjakarta, Soorakarta en Pekalongan, met Salatiga als standplaats. Bij de stichting waren er 24 leden, die iets meer

dan / 10.000 aan contributie (/ 0.50 en / 0.60 per bouw aanplant) bijeenbrachten: bovendien verleende de Directeur van Landbouw grooten steun o. a. door een subsidie van / 4000. door vergunning te verleenen aan den Chef der Afd. Plantenziekten en Cultures. Dr. C. J. J. van Hall, tijdelijk het directeurschap op zich te nemen, door de publicaties tegen. kostprijs aan het Departement te doen druk ken. enz.. Dr. W. Roepke, vroeger reeds aan het Algemeen Proefstation verbonden, werd tot entomoloog aangesteld ; op 1 Juli 1913 nam hij het directoraat van Dr. van Hall over, die echter adviseur bleef. Van 1914 — 1917 was P. van der Goot als entomologisch assistent werkzaam. Dr. Roejike trad op 1 Maart 1918 af, dr. van Hall nam tijdelijk het directeurschap weder op zich tot 1 Januari 1920, toen dr. E. Bally, in Mei 1919 als botanisch assistent opgetreden, tot directeur benoemd werd.

In de Mededeelingen van het Proefstation Midden-Java zijn de onderzoekingen gepubliceerd, zoowel als de jaarverslagen van bestuur en directeur, en de werkplannen : van 1911 — 1918 verschenen 32 nummers, met artikelen vnl. over cacao en koffie (selectie, schadelijke en nuttige insecten: cacao-mot en diens parasieten, gramang-mier, Helopeltis, zwarte mier, bemestingsproeven, cacao-kanker, enz.) van de hand van Dr. C. J. J. van Hall, P. van der Goot, Dr. W. Roepke, e. a.

De contributie is later tot / I,— per bouw verhoogd, terwijl in 1919 besloten werd, dat dr. Bally zich voorloopig voornamelijk met de rubber-cultuur zou bezig houden en, wat betreft de andere gewassen, a Deen de in gang zijnde bemestings- en selectieproeven voortzetten.

Het Proefstation voor Thee.

Werden reeds gedurende eenige jaren aan 's Lands Plantentuin onderzoekingen verricht over de op Java gecultiveerde theeen (Dr. P. van Romburgh, Dr. A. W. Nanninga), op 1 Maart 1901 sloot de Soekaboemische Landbouwvereniging een overeenkomst met prof. Treub, waardoor een nieuwe afdeling, geheel door particulieren bekostigd en den naam dragend van „Proefstation voor Thee", aan 's Lands Plantentuin gesticht werd.

Dit nieuwe proefstation kreeg de beschikking over de noodige lokaliteiten te Buitenzorg en over het koffie-reserve-terrein te Sarongge in de afdeling Tjiandjoer, om dat voor proefing in te richten. Een Commissie van de Soekaboemische Landbouwvereniging hield geregeld voeling met prof. Treub, terwijl Dr. A. W. Nanninga tot chef benoemd werd. Om gezondheidsredenen moest deze in J 906 aftreden; zijn vervanger, Dr. C. Bernard, aanvaardde zijn tank op 1 November 1907.

Waren tot dus ver de onderzoekingen voornamelijk gepubliceerd in de organen van 's Lands Plantentuin en het Departement van Landbouw, in 1908 begon de Serie Mededeelingen van het Proefstation voor Thee, die in 1919 70 nummers telde. Ultimo December 1916 eindigde het contract tusschen den Directeur van Landbouw en de Soekaboemische Landbouwvereniging; men achtte het toen wenschelijk, daar niet alleen van West-Java, maar ook van Midden- en Oost-Java en Sumatra vele thee-ondernemingen zich wilden aansluiten, den ouden band niet op dezelfde wijze te vernieuwen. doch een

geheel afzonderlijke proefstation voor het in stand houden van het theeproefstation in te vormen.

De Vereeniging „Algemeen Proefstation voor Thee" werd op 17 October 1916 opgericht voor een tijdvak van 3 jaren, te beginnen met 1 Januari 1917; het proefstation bleef, als vroeger, een afzonderlijke afdeling van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, waarvoor een bijzondere regeling met den Directeur daarvan werd getroffen. Statuten, huishoudelijk reglement, overeenkomst met den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel zijn afgedrukt in Mededeeling no. LII.1; daaruit wordt hier slechts vermeld, dat de contributie per H.A. zal bedragen / 0.15 voor een 2- en 3-jarigen aanplant, / 0.70 voor een 4- en 5-jarigen, / 1.10 voor een 6- en meerjarigen, behalve wanneer minder dan 600 pond per H. A. wordt opgebracht. In welk geval / 0.60 wordt betaald.

In 1918 werd aan contributies opgebracht bijna / 47.000, en bovendien / 13400. — voor het speciale Helopeltis-onderzoek dat 3 jaren zal duren en jaarlijks eenzelfde bedrag eischt.

Naast den directeur-boticus zijn werkzaam een scheikundige, een plantkundige, twee landbouwkundigen, een beheerder op Pasir Sarongge, verschillende assistenten.

Van 1914 — 1910 was S. Leeftmans, entomoloog van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, bij het Proefstation voor Thee gedetacheerd, uitsluitend om het Helopeltis-vraagstuk onder handen te nemen.

De directeur is adviseur van de Regeering voor de Inlandsche Theecultuur.

In de lange serie Mededeelingen worden de resultaten neergelegd; de auteurs zijn vnl. de ambtenaren der instelling (Dr. Ch. Bernard, Dr. J. J. B. Deass, Dr. C. P. Cohen Stuart, Jf. L. Welter, S. Leeftmans, A. E. Reijntjens), terwijl de belangnemende onderwerpej betrekking hebben op de plagem en ziekten van de theeplant (Helopeltis, Cephaluro, wortelschimmels). selectie. (>D- trjle van ingevoerde t heezaden, groenc bennstci', theejaar- en reis-verslagen, theecultuur in a ndorc landen, enz. <nz.

Proefstation voor Vorilr: rila) i (l-ch, i T<ib (ik.

In 1898 verzochten de directoren van de Klaten Cultuurmaatschappij op Cultuurmaatschappij Wedi-Birit den Directeur van 's Lands Plantentuin om hunne kobten een natuuronderzoeker aan te stellen ten bate van liun tabakscultuur in de Vorstenlanden ; dit verzoek werd door prof. Treub ingewilligd, die Dr. M. Raciborski voor dat doel benoemde. Deze vertrek reeds na 2*1/2 jaar, publiceerde, behalve in de jaarverslagen van 's Lands Plantentuin van 1898, 1899 en J 900, een deel van zijn resultaten in Bulletin de l'Institut Botanique de Buitenzorg no. 0 en in „Parasitische Afdgen und Pilze Java's" on derd in 1900 opgevoeld door Jf. Jensen, die tot 1913 zijn ambt vervuld heeft. Aanvankelijk was zijn hoofdzel te Buitenzorg on werden slechts enkele maanden van het jaar te Klaten doorgebracht ; later is dat veranderd en werd te Buitenzorg niet anders dan tijdelijk gewerkt. In 1907 werd op de ondermng Wedi bij Klaten een laboratorium met woning gebouwd, waardoor betere werkgelegenheden en huisvesting dan te voren geschapen was.

In 1909 werd bij „de driejaarlijkse hernieuwing als directeur verlaten en aan de onderneming van het contract tusschen den Directeur van het Departement, van Landbouw en de Vorstenlandsche De algemeene Vergadering stelt jaarlijks vast, tabaksplanters belangrijk meer geld toegestaan, zoodat aan Jensen een schied-kundege, Dr. O. de Vries, en later nog een assistent kon toegevoegd worden. De onderzoekingen, tot 1911 vrijwel uitsluitend in jaarverslagen gepubliceerd, werden vanaf dat jaar opgenomen in de Mededeelingen van het Proefstation voor Tabak, van welke-serie slechts 7 nummers verschenen, op een na alle van de hand van Dr. de Vries (over bodem, bemesting, plantwijdte, opdroging).

Dit Proefstation voor Tabakwas, zooals gezegd, con instelling van slechts twee der Vorstenlandsche tabakmaatsebbapjjen, en stond onder opperleiding van den Directeur van Landbouw. De andere tabaksondernemingen gingen intussen inzien, dat den bodem, grondbewerking, bemesting, ook zij niet langer van wetenschappelijke voorlichting verstoken konden blijven, en sloten zich aan bij het Algemeen Proefstation op Java te Salatiga, in 1907 te Klaten een afdeling voor Vorstenlandsche Tabak met ten grootte H. Cohen en assistenten; hun publicaties verschenen in de Mededeelingen van het Proefstation op Java (Ild Serie no. 18, 20, 23, 25, 3G) en handelden over Phytophthora en bestanddelen van het tabaksblaad.

Het spreekt van zelf, dat het naast elkaar hestaan van twee gelijksoortige instellingen in een plant, welkend voor en op tusschen elkander ondernemingen met hetzelfde cultuur-gewas, allerminst een gezonde toestand mocht liceten, en toen in 1912 het Algemeen Proefstation gecliquideerd werd, namen de Vorstenlandsche tabaksplanters het wjz besluit zich te vereenigen en gezamenlijk het „Proefstation vo (H) W^rstenlaidsche Tabak" in stand te houden. Daar door hich de bovengenoemde afdeling voor X orstenlandsche Tabak aan het Departement van Landbouw op te bestaan, doch er bleef (< n nauwe betrekking tusschen den Directeur (Liarva) en de nieuwe instelling; o. a. wordt door hem het wetenschappelijk personeel aangesteld en ontslagen in overleg met het bestuur, tci wj (>ok (lc algemeene leiding der wetenschap-pelijck werkzaamheden in zijn lianden berust. De beide ambtenaren-staven werden tot 6cn ver-smolten, Jensen lot directour benooid; als werk-gelegenlicden bleven de Laboratoria op Wedi en te Klaten in gebruik, terwijl een nieuw publi-catir-inmiddel het licht zag: de Mededeelingen van het Proefstation voor Vorstenlandsche Tabak. 3^ot 1919 vers^hncn dnanvar 37 losse nummers; in no. XXIII zijn de statuten en het huishou-rglement afgedrukt.

Mot verspreid zijn van de afdelingen over verschillen-le plaatsen om en in Klaten was niet bevorderlijk voor de werkzaamheden; men bleef hcl oog gericht houden op centralisatie in de hoofdplaats zelf, welck centralisatie door aan-koop van een terrein van 15 bouw aldaar en door het bouwen van werk- en woonglegenlicden in. 191,8 go heel tot stand kwani. Hot oudo labora-torium en l^uis zijn na het aftreden vnn Jensea

Proefstation West-Java.

Op de Rubbertentoonstelling van 1914 te Batavia, waar ^do stoot word gegeven tot de oprichting van het Centraal Rubberstation, is ook de wens ch geult naar een ru bberproefstation, in het bijzonder werkend ten behoeve van de ondernemingen in West-Java. Op de Algemeene Vergadering der Rubberplantersvereening van 29 December 1914 werden concept-statuten en concept-regiement (Publicaties van het Ned.- Ind. Landbouwsyndicaat, 7dc jaargang bl. 193) voor een dergelijke vereening bekend gemaakt, en niedgedeeltd, dat de Directeur van Landbouw de noodige localiteit etc. had toegezegd.

Voor de eerste 3 jaren zou de contributie niet hooger zijn dan / 0.40 per bouw.

Tot directeur werd benoemd Dr. N. Swart, wies standplaats Buitenzorg is.

Behalve de bovenstaande wetenschappelijke instellingen, die door vereeningen in stand gehouden worden, zijn er nog andere, welke werken bate van bepaalde maatschappijen of ondernemingen. Volstaan kan worden met ze hier te noemen.

Laboratorium dor Rubbercultuur Mij. „Amsterdam", Gala ng, S. O. K., Ir. J. G. Fol, scheikundige. Technisch Departement dor Hollandsche Ainerikaansche Plantage Maatschappij Kisaran, Asahan. D. S. Andrews, chef, verder houtves- ters, bodembacterioloog, phyto pa tholoog, scheikundigen, plantkundige. Proefstation der Kla- tensche Cultuur Mij., Klaten. Ir. J. S. de Haan, directeur. Het Proefstation Malabar, Pengale ; ngan (Preanger), Dr. W. van der Schalk, schci- kundige. L. P. de B.

STATISTIEK. De statistiek, in den zin, die tegenwoordig aan het woord gehecht wordt, maakte ten tijde van de Compagnie geen onder- l decl uit van de bestuursbeuoeienis, maar daar-

oni werd het bijeenbrengen en optekenen van gegevens omtrent inaatschappelijke toestanden en het handels- en scheepvaartverkeer geenszins door haar vertegenwoordigers in Indie veron- achtzaamd. Integendeel: men heeft slechts een van de onder toezicht van den landsarchivaris in het licht gegeven deelen van het „Dagllregis- ter gohouden int Casteel Batavia vant passe- rende daer ter placstse als over geheel Necler- lands-India" op te slaan, om to ervaren, hoe zorgvuldig daarin op don laatsten dag van elke maand aantekening werd gehouden van al de in den loop der maand aangekomen en vertrokken. kustvaartuigen, van de aangebrachte of medegenomen goederen, van de overleden en „ter aarde gebrachte" ingezetenen, zoo blanken als „zwarten", van de ten doop gebrachte kinderen, van de in den echt verbonden paren, van de „bin- nen Jakatra's gebied" verblijf houdende Java- nen, van de aangehaalde en „geconfisqueerde" koopmanschappen, van de gebrandmerkte. geeseelde, gewipte en opgehangen verordeelden, enz., terwijl daarin tevens op den dag van aan- komst en vertrek van en naar jjatria en elders vermeld staan de voor rekening der Compagnie beladen schepen met volledige opgaaf van hunne inhebbende ladingen. Gegevens te over dus ; maar aan eene systematische bewerking er van, aan de samenstelling van vergelijkende over- zichten ter bepaling van den eventueel voor- of achteruitgang van het verkeer, liet men zich nim- mer gelegen liggen, en al het bijeengebrachte werd, zoolang de Compagnie bestond, zorgvuldig onthouden aan de kennisneining van alien, die niet rechtstreeks bij haar bestuur, zoo hi er te lande als in Indie, betrokken waren.

Dus ging het ook met de talrijke en belangrijke gegevens omtrent de toennelijke cultuuraangelegenheden, de daarmede verband houdende leveranties en contingenten aan den lande, omtrent de opbrengst der verpachtingen en andere inkomsten. der Regeering, omtrent het admini- stratief beheer in een woord, verspreid voorkomende in de bescheiden, die door den heer Jhr. Mr. J. J. K. de Jonge in zijn stand- aardwerk „ De opkomst van het Neder- landsch gezag in Indie**" aan het licht gebracht en thans publiek domein geworden zijn. Alleen over den financieelen toestand der Compagnie werden nog tijdens haar bestaan uitvoerige gegevens ter meer algenieene kennis gebracht in de talrijke rapporten en andere schriften, welke verschijning en verspreiding in de laatste jaren der achttiende eeuw haren naderenden val vooraf ging; maar veel licht over den economischen toestand van de gewesten, die toenmaals nog onder haar gebied behoorden, zal men daarin tever- geefts zoeken. Wat in dit opzicht verriicht werd door den lateren. Gouverneur-Generaal Van Over- straten, die als Gouverneur van Java's Noord- oostkust (1791 t/m 1796) eene opnoeming in alle regentschappen van zijn Gouvernement liet doen van het getal negorijen, inwoners, buffels, tja- tja's (tjatjah) en jonks (djoeng) rijstvelden. als: jnede van de hoeveelheid rijst, welko die velden gerekend werden te kunnen opbrengen, bleef voor de buitenwereld even geheini, als de thans nog in *s lands archief te Batavia berustende sta- tistische beschrijvingen van de Preanger boven- landen, Tagal, Pekalongan en andere gewesten, waarvan een opgaaf te vinden is in den door Mr.

J.* A. van der Chijs met groote zorg bewerkten "Inventaris" van dat archief, de jaren 1602 tot en met 1816 omvattende (zie ARCHIEF).

Ware de Gouverneur-Generaal Daendels langer aan het bewind geblven, niet onwaarschijnlijk zou hij de eigenlijk grondlegger van de econo- mische statistiek viin Indie geworden zijn, want wars van het stelsel van geheimhouding, dat tot zijn tijd steeds had gegolden, zou hij zeker niet hebben nagelaten om de uitkomsten van het, blijkens art. 30 van zijne instructie voor de Re- genten op Java van 27 September 1808, door hem. gewenschte onderzoek naar den maatschappe- lijken toestand der bevolking en hare middelen van bestaan *), openbaar te maken, evenals hij dit met zoo vele andere gegevens van statis- tischen aard gedaan heeft in zijn in 1814 hier te lande uitgegeven „Sjtat der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen". Maar lang v66r hij de beschikking erlangdo over de door hem be- geerde bouwstoffen moest hij zijn ambt neder- leggen, en zijn

onmiddellijke opvolger Janssen o had zijn aandacht aan gewichtige' belangen dan' het verzamlen van gegevens omtrent den econo- mischen toestand van land en volk te wijden.

Raffles daarentegen kon deze taak weder op- vatten, en hij draalde daarmede niet. In zijne van 11 Februari 1814 gedagteekende Revenue instructions en de daarmede verband houdende Regulation for the more effectual administration of justice in the provincial courts of Java (opge- noemen in zijn in 1814 te London gedrukt, maar niet in den han del gebracht ' „Substance of a minute on the introduction of an improved system of internal management and the establishment of a land rental on the ifftand of Java?") ont- wierp hij ecu systematisch gchcel van voorschrif- ten ter verkrijging van grondslagen in de eerste plaats voor de landrcnt; maar tevens voor con meer nauwkeurige kennis van de gchcele inland- sche huishouding, en de als uitkomst van het door hem bevolen onderzoek in zijne „History of

i) „De Regenten zullen verplicht zijn, jaar- lijks eene accurate zielebeschrijving te doen van het getal inannen, vrouwen en kin-leren, idem hoofden en priesters en inzonderheid hoc- veel work bare mannen zich in de rcsj)cl<ti(-ve dessa,s bevinden; alsmode van de buffcis, draagboosten, merries en andere paarden, met aantooning der vermeerdering sedert het voor- gaando jaar, het getal rijst- of sawaveldcn en andere bouwlanden, idem tegalvelden, barn boe brandhout- nipaborjesehen en vruchttuinen; wat ieder derzelve, bij een goed gewas kan opbre- gen; weJko inkomsten en lasten ieder inge- zeten Jieeft; van den Regent af tot den gain een en arbeidor of daglooner toe; mitsgaders of ook nieuwe rijst- of andere bouwlandeuz zijn aangeJegd, de uitgestrektheid daarvan en door wien die aanleg geschied is ; hoeveel nieuwe koffietuinon zijn aangelegd ; het getal booinen dat in dezelve en de oude tuinen aanwezig is, zoodmede het aanwezig zijnde getal oude klap- pers, on de aan pl ant die daarvan sedert het jongst geweken jaar gedaan is, en voorts in het genraal welck vermeerdering en verbet- ring de onderscheidene cultures in dat jaar ondergaan hebben". Staat der Ned. O.-I. bo- zittingen; bijlagen le stuk: Nd. 17 der Orga- nique stukken rakende Java's noordoostkust

Java' (2c editie, London, 1830) deel II, bl. 287 vlgg. opgenomen statistisch tabellen vormen eigenlijk het eerste betrouwbaar materiaal, dat op dit gebied bekend is. Het is gewond, zij het ook dat Raffles zelf erkent voor de juistheid er van niet onvoorwaardelijk te kunnen instaan. („In some particulars the tables may be deficient and inaccurate, as sufficient time had not been given to complete the detailed survey of the country directed by the Revenue Instructions; but the general results may, for the most part, be depended upon“*).

Op de r Raffles gelegde grondslagen nu werd na hot herstel van het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden door do nieuwe best uurers voortgebouwd : maar niettegenstaande in het besluit van den Gouv.-Gen. Van der Cap- pellen van 27 Juli 1820 n°. 1 onverholen was ver- klaard, dat „nopens het eiland Java en de overige Nederlandsche O.-I. bezittingen nog niet volle- dig bekend waren die grondtrekken en eerste opgaven, welke vereischt worden tot de verkrij- ging van een goede en nauwkeurige statistiek, waarvan het aanwezen zoo zeer van invloed zou zijn op alle deelen van hef algmeen bestuur“, kwam aanvankelijk weinig of nicts van het ter zake verrichte tor kennis van do buiten het be- stuur staando belangstollcnden. Wei werd over hel algmeen door de verschillende residenten met bekwaamen spoed voldaan aan den hun bij genoemd besluit gegeven last o] n v66r 30 April 1821 te beantwoorden en in te vullen alle hun toegezonden vraagpunten en tabellen, ten doel hebbende de samenstelJing eener statistiek van hunne residentien : maar het gelcverde werk strekte slcchts ter vergrooting van den stapel onuitgegeven paporassen, in 's lands archieven opgeborgen ; want al mocht de Commissaris-Ge- nraal Du Bus de Gisignics van zijne belang- stelling in de zaak hebben doen blijken door zijn. besluit van 18 Mei 1827 n°. 19, waarbij aan den heerG. deS' ridrc, oud-Gou verncur tier Molukken, word opgedragen „uit alle reeds vroeger bij het Gouvucwment ingekomen en nog verder in te komcn st atistieke opgaven van de O.-I. bozittin- gon, cone algmecco verzameling, onder den iiiiuin van „Statistieko geschicdenis van het ci land Java (ui oriel rchoorliglclen,^ bijeen te brengen on daar to fitcllen“, toon do naar aanlei- ding van deze oijdracht verrichte arbeid ten deelo gceerd was, ging al hot bijeengebracht to gronde in d'n opstand der Chineezen en den brand te J< rawang (1832), en met hoeveel ijver do tank opnicuw ook werd opgevut door den bij besluit van 3 Januari 1832 n°. 31 daartoo aan- gowczen waarn. president van den Raad van Jus- litiu to Batavia J. M. van Bousecliem, verder dan do Gouvernemerits-bureaux brachten do vriicliteii van dicns arbeid hot cvcnmin.

Acht men ze de aandacht niet meer waard, of waren zij gehoei in hot vergeetboek gcrakct, loon ecnige jarcu later bij besluit van den 20en Juni 18-1-1 n°. 5 van den Gouverneur-Generaal Merk us de last uitging, dat over geheel Java cono opcnincing zou worden gedaan van alle fac- toren den economischen toestand der bevolking on haar productief vermogen rakende ? Maar welke overwegingci bij dien opporlandvoogd ook mogen hob bon gegoldon, zeker is het, dat hot door hem ontworpen, niet minder dan 32 breedvoorig uitgewerkte punten oinvattend sche-

van onderzoek in ruimo mate aan do behoefte aan meedero kennis van het samenstel der in- landscho samenloving en huishouding zou zijn to gomoet gokomen. Doch „helaas* zegt Dr. Wijn- malen in zijn onder do literatuuroopgaaf aan te halcn geschrift, „het voorschrift door den Gouverneur-Generaal Merkus gegeven kwam niet to volledige uitvoering. Ter willo van het ex- ploitiatiestelsel, dat het regecren allcen door tus- schenkomst der hoofden noodig maakte, hebben wij het stelsel van „quicta non movere“ toege- past, en dientengolge voor degelijc onderzoek de gelegenheid, door ver bod zelfs, afgesneden“.

Zoo bleef tot het midden van de negentiende eeuw, met betrekking tot Nederlandsch-Indie alle officiele statistiek zoo good als geheel ont- breken, met uitzondering alleen van een onder- deel van het maatschappelijc verkeer, namelijk handel en scheepvaart, want op dit gebied is de Indische Regeering met het publiceren van officiele gegevens die van het modcrland. nage- noeg twintig jaren v66r geweest. Voor verdere bijzonderheden ter zake kan naar het artikel HANDEL en SCHEEPVAART, Deel II, biz. 25 vv. verwezen worden]^

Intusschen gingen de bemoeiingen van den Gouv.-Generaal Merkus niet geheel te loor, want onder het bestuur van den Gouv.-Generaal Duy- maer van Twist werden de gestaakte onderzoe- kingen, door zijn voorganger beoogd, weder op- gevat, en wel naar aanleiding van een rapport van den toenmaligen Directeur van Cultures Schiff, van 16 Augustus 1851, ten betooge van de volstrekte noodzakelijcheid om niet langer te dralen met het bijeengaren van de gegevens, welke voor de juiste kennis van land en volk on- misbaar moeten worden geacht. Zijns inziens toch moest stelselloosheid, uit onbekendheid met de wezenlijke volkstoestanden voortsprii- tende, voor het hoofdebrek der administratie in het binnenland worden gehouden, en om dit eucl uit den weg te ruimen behoorde, in den geest van zijne beschouwingen, het geheele stelsel van belasting, cultuur- en heerencliens ten na voorafgaande onderzoe kingen en opmerkingen op vasten voet te worden gcregeld.

Die onderzoe kingen al dadolijk in alle gewes- ten te gelijk te doen instellen achtte de Gouv. Gen. Duymaer van Twist inoelijk uitvoerbaar. Hij wenschte zich voorshands te bopalen tot een in do residentio Cheribon to ncmen proef, en beval bij zijn besluit van 25 November 1851 n°. 2, dat aldaar een begin zou worden gemaakt „met opnemingen van de uitgestrektheid der vel- den, hare verdceling, de rechten on verplich tin- gen van den grondbezittor, do volkshoofden en den soeverein, zoowel met betrokking tot de bo- lasting als de cultuur- on hoercondionsten, en van het gotal huisczinnen, veo, den aard der gron- den, enz.“.

Deze proef slaagdo naar wensch, en bevestigde de Regeering in haro overtuiging van do „ wenschelijcheid en noodzakelijcheid oener voort- zetting der opnemingen op uitgebreide schaaF*, waartoe's Konings machtiging gevraagd, en ver- kregen werd, zoodat hij besluit van 2 November 1864 (Ind. Stb. n°. 166) kon worden ovorgogaan tot de organisatie van een niouwou dienstak onder do bonaming van do Statistieko opname vnn Java, nadat boreids oenigo maanden vroeger by besluit van 21 Februari 1864 (Ind. Stb. n°. 25)

aan het bureau van de Algemeene Secretarie was toegevoegd eene afdeling onder de benaming Afdeling Statistiek, die zich blijkens art. 1 § IV van laatstgenoemd besluit in de eerste plaats zou hebben tot tank te stellen het verkrijgen van een behoorlijke statistiek van Nedcrlandsch- Indie, in verband waarmede haar alle ter Algemeene Secretarie aanwzige en later ontvane worden verslagen, overzichten, politieke nota's, statistieken en kaarten zouden worden afgestaan.

Geheel afgescheiden nu van dit te Batavia werkzaam blijvend bureau werden krachtens genoemd besluit van 2 November 1864 in elk gewest, waar de statistieke opname daartoe geoorloofd zou gevorderd zijn, kadastraal-statistiekbureaux opgericht, uelkertaak zijn zoude „de behoorlijke bijhouding der veranderingen in de bebouwde gronden in de deses' en hare overbrenging op de deses- en verzamelaarten: het verkrijgen eener behoorlijke statistiek; het houden van aantekeningen omtrent al wat strekken kan tot vermeerdering der kennis van hetgeen met het bezit en het gebruik van den grond en de wederkeerige rechten en verplichtingen van lioofden en bevolking in verband staat". De systematische en beredeneerde bewerking der aldus bijeen te brengen gegevens zou intusschen aan de Afdeling Statistiek worden opgedragen.

Zoo verscheen in 1871 als vrucht van haren arbeid het ter Landsdrukkerij te Batavia ter perse gelegd geschrift „De residentie Kadoo naar de uitkomsten der statistieke opname en andere officieele bescheiden"; maar verdere publicaties van dien aard bleven achterwege, in verband waarschijnlijk met de omstandigheid, dat het aanvankelijk aan de kadastraal-statistische bureaux opgedragen onderzoek naar alles wat op de rechten van den inlander op den grond betrekking had, eertlang weder aan andere handen werd toevertrouwd.

Nadat namelijk de door den toenmaligen Minister van Kolonien Frans van de Putte ingediende zoogenaamde cultuurwet, wegens de daartegen aangevoerde bezwaren, welke hoofdzakelijk ontleend waren aan gebrek aan kennis van den feitelijken toestand van het grondbezit, was ingetrokken, werd bij Ind. Stb. 1866 n°. 80 de proclamaatie afgekondigd, waarbij „aan de trouwe, aan Nederland zoozeer gehechte bevolking van Java" de gebruiksrechten op den grond tegen alle inbreuk werden gewaarborgd, en ten slotte werd te verstaan gegeven, „dat de Koning en zijne regering zich voorbeliielden, na een in te stellen plaatselijk onderzoek; te overwegen of de rechten der inlanders op den grond voor uitbreiding en nadere bevestiging vatbaar zouden

Bij Gouv. besluit van 10 Juni 1867 n°. 2 nu werd dit onderzoek opgedragen aan drie residenten, die respectievelijk in West-, Midden- en Oost Java werkzaam zouden zijn, en bij besluit van 6 November cl. a. v. n°. 34 van eene instructie werden voorzien, waarbij de aard van het in te stellen onderzoek omstandig werd uiteengezet. Volgens art. 5 dier instructie zou het onderzoek uiterlijk binnen een jaar moeten afloopen. De bewerking van het bijeen te brengen materiaal werd opgedragen aan den chef van de afdeling statistiek, met dien verstande, dat hij eerst de samenstelling van resumés van elke residentie, van West-, Midden- en Oost-Java, en ten slotte

het eindresumé van het geheele onderzoek zou hebben onder handen te nemen. Het eerste gedeelte van dit eindresumé zag het licht in 1876, het tweede in 1880, en het laatste (bewerkt door Mr. W. B. Bergsma, gewezen chef der Afdeling Statistiek ter Algemeene Secretarie) in 1896.

Inmiddels zetten de kadastraal-statistische bureaux de hun opgedragen werkzaamheden voort; maar gaandeweg kwam men tot het inzicht dat zij geenszins aan het doel hunner oprichting beantwoordden. „Dat de tegenwoordige toestand zeer veel te wenschen overlaat" dus leest men op bl. 101 van het Koloniaal Verslag van 1878, „kan niet worden betwist. De inettigen, die door het personeel der statistieke opnemingen, dat grotendeels uit administratieve ambtenaren en niet uit technici bestaat, verricht worden, hebben in zoover nu, dat zij de uitgestrekteheid der belastbare desagronden op een gegeven oogenblik leren kennen; maar verder gaat haar nut ook niet. Al het verrichtte meetwerk baat niets voor latere behoeften aan gegevens omtrent het oppen omen terrein men zal, om juiste gegevens te verkrijgen, van voren af aan op nieuw moeten gaan meten". Men begreep dan ook, dat een betere toestand eerst kon verkregen worden wanneer de metingen voor de uitvoering der agrarische verordeningen die voor de landrenten verricht werden door technisch gevormde, met kadastrale metingen vertrouwd ambtenaren, en op grond van een en ander werden de in 1864 ingestelde kadastraal statistische bureaux bij besluit van 10 Mei 1879 n°. 4 (Ind. Stb. n°. 164) opgeheven, met bepaling, dat de arbeid aan het personeel bij dien tak van dienst opgedragen, voor zoover de metingen betreft, tot den werkring van het Kadaster zoude worden gebracht (zie aldaar), terwijl de verzameling van statistieke gegevens omtrent de bevolking en den volksrijke doin — een werk, dat met het uitvoeren van nictingen niets gemeen heeft, en waarvoor op zichzelf geen afzonderlijk personeel noodig schijnt — aan de zorg van de ambtenaren van het liinncl-landsch bestuur werd toevertrouwd.

Zoo werden dus de in 1864 getroffen inatregelen ter verkrijging van meerder en betere statistische kennis omtrent de economische bohmgen van Indië weder grotendeels te gedauw, want eertlang volgde, krachtens Gouv. besluit van 28 November 1884 n°. 7 (Ind. Stb. n°. 213), als bezuinigingsmaatregel ook de opheffing van de afdeling Statistiek ter Algemeene Secretarie, met overbrenging van sommige werkzaamheden naar de de partementen ten van algrconden bestuur.

In plaats van de aldus uit de rij der verschildende diensttakken verdwenen afdeling Statistiek, die o. in. speciaal tot taak had het verzanen- 1cn en voorloopig bewerken der bouwstoffen voor het jaarlijks aan de Staten-Generaal in te dicnen Koloniaal Verslag, zijn het dus tJians bedoelde departementen, die de voor de samenstelling van dat verslag vereischte gegevens elk voor zoover het zijn werkring aangaat, rechtstreeks Jiebben te leveren. Nu reeds meer dan zestig jaren achtereen (het eerste Koloniaal Verslag liep over het jaar 1849) zijn die Verslagen de verzaincl- pias van het voornaamste statistisch materiaal, dat met betrekking tot de verschildende onder- deelen van den staatsdienst ter beschikking der

Regeering komt, en men kan niet beweren, dat hunno bewerking en dougdelijkheid geleden hebben onder het gebrek aan esprit de suite, waar-door de organisatie van den dienst der statistiek in Indie zich blijken al het voorafgaande heeft gekenmerkt. Integendeel: een streven, naar groo- tere volledigheid was in de latere jaren vooral zeer merkbaar, in die mate zelfs, dat van den kant der vertegenwoordiging (Verslag der Com- missie over het Koloniaal Verslag van 1898, Han- dlingen St.-G. 1899 — 1900, Tweede Kamer, Bij- lagen 54, 1) op bopierking van den omvang der jaarlijksche verslagen, in het bijzonder wat de, inest statistische tabellen bevattende bijlagen betreft, werd aangedrongen.

Van zijn kant vond de Minister van Kolonien luerin aanleiding om nopens de inrichting van het statistisch gedeelte van het Koloniaal Verslag het ad vies in te winnen van de Centrale Commissie voor de Statistiek hier te lande, die de zaak in ern- stig beraad nam, en van het resultaat harer over- wegingen rekenschap gaf in twee rapporten (d.d. 12 November 1901 en 15 Mei 1902), waarbfj verschil- Jende verbeteringen en vereenvoudigingen, maar te gelijker tijd ook enkele wenschelijk schijnende aanvullingen werden aan de hand gedaan. Maar indachtig aan de haar bij hare instructie zeer be- paaldelijk opgelegde taak om te overwegen „de wijze waarop het zekerst de meest betrouwbare gegevens voor de Statistiek worden verkregen“, meende de Centrale Commissie de opmerking niet achterwege te mogen laten, dat aan het haar op- gedragen onderzoek naar de inrichting van het Koloniaal Verslag, naar de wijze waarop de verzamelde gegevens in beeld zijn gebracht, eigenlijk had behooeren vooraf te gaan een onderzoek naar de wijze, waarof de gegevens in het verslag voorkomende verzameld worden, want afgaande op de hier te lande opgedane ervaring, die haar ge- Jeerd had in hoeveel opzichten de methode van v rzanicling der gegevens te wenschen had over- gelatj), lag als vanzelf de gevolgtrekking voor de hand, dat (lit in de Nederlandsche Oost- en West- iindische Kolonien in nog veel sterker mate het geval zou moeten zijn. Tot het instellen van een (>ijzetteljk) onderzoek te dezen opzichte ver- klaar(!!(1c Centrale Commissie zich by brief van 10)Mei 1902 bereid. Nadat het daartoe vereischto materiaal door de Regeering te harer beschik- king was gesteld, deed de Commissie omtrent ver- schillende aangelegenheden hare inzichten ken- nen: van hare adviezen is zooveel inogelijk ge- brtijk geniaakt.

Terwijl jaren nchtereon (van 1849 tot 1884) het meest behuigrijke van de statistische gegevens (1c Koloniale Verslagen placht te worden opge- nomeii in de „Staatkundigo en Staathuishoud- kundige Jnarbockjes“, met de nit gave waarvan in 1819 door Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper con begin word geniaakt, en zodoende nicer onder het bore ik van het grootc publick word gebracht, word die taak o)jeci)igszins gewijzigden voet voortge- zet door het met 1 Mei 1884 in working getreden Statistisch Instituut, aan het hoofd waarvan Prof. Mr. A. Jcaujon als directcur was opgetre- den. De grootcndeels

geld blijvcn voortgaan tot 1892, toen van Regeer- ringswegc de Centrale Commissie voor do Statis- tick werd in het levcn geroepen, en het Statistisch Instituut herschappen werd in de Vereeni- ging voor Staachuishoukunde en Statistiek. Van dien tijd af heeft de Centrale Commissie voor de Statistiek gercgeld de uitgaaf der Koloniale Jaar- cijfers bezorgd, totdat bij de in 1899 plaats gehad hebbende rrganisatie van den statistischen rijksdienst het met de Centrale Commissie samen- werkend Centraal Bureau voor de Statistiek de zorg voor die uitgaaf van haar overnam. De in Ma art 1919 verschenen jaargang behandelt het jaar 1916.

Bij de bewerking der Jaarcijfers zijn de Koloniale Verslagen niet de eenige bron, waarmede re- kening wordt gehouden. Als zodanig wordt ook gebruik gemaakt van de afzonderlijke verslagen, die door sommige dienststukken in Indie worden uitgegeven, t. w. de Algemecne verslagen van het onderwijs in Nedcrlandsch-Indie; de Statistiek van den handel en de in- en uitvoerrechtcn van Nedcrlandsch-Indie; do Statistiek van de scheep- vaart in Nedcrlandsch-Indie; de Verslagen over de staatsspoor- en tramwegen in Nedcrlandsch- Indie; de verslagen betreffende het spoor- en tramwegwczcn in Nedcrlandsch-Indie : de jaar- boeken van het Departement van Landbouw, Nijvcrheid en Handel; de verslagen van het mijn- wezen en van het boschwczcn : de justitieele en crimineele statistieken : de Statistiek betreffende de landsgevangenisson en daarmede gelijk te stel- len strafinrichtingen; de Statistische overzichten tier behandeldo zieken van het Ncd.-Indische le- ger in Nedcrlandsch-Indie; do Statistische overzichten der behandelde zieken bij de marine in Nedcrlandsch- Indic; do Verslagen omtrent den post-, telegraaf- en telefoondienst in Neder- landsch-Indie en omtrent den dienst der post- spaarbank in Nedcrlandsch-Indie; terwijl voorts ook te rade wordt gegaan met de statistische op- gaven voorkomende in de officieele Javasche Cou- rant, den Regeeringsalmanak, en de verslagen van de Javasche Bank, de Nederlandsche Handelmaatschappij, de Nederlandscli-Indische Spoorweginaatschappij en andere spoor- en tram- wegniaatschappijen ; en bovendien do Indische begrotingsstukken, benevens de bijlagen van de Handelingen der Tweede Kamer niet ongebruikt worden gelaten.

Nauwkeurige statistische gegevens omtrent de burgerlijk ambtenaren en officieren in Neder- landsch- Indie, hunno gezinnen en de weduwen en weezon dor landsdiciaren worden opgenomen in de wetenschappelijkbalansen van het Weduwen- en Wcezenfonds van Europesche burgerlijke ambtenaren en van het Weduwen- en Wcezen- fonds van do officieren dor landmacht in Nedcr- landsch- Indie, welko balansen om do vijf jaren worden opgesteld en gepubliceerd. In 1918 ver- schen de laatsto baluns van crstgenoomd fonds (afgesloten 31 December 1914) en in 1915 clio van laatstgenoemd fonds (afgesloten 31 December 1912).

Omtrent enkele der gnoeindo statistieken zijn nog het volgende ver meld. Op initiatief van do Centrale Commissie voor de Statistiek kwam in Juli 1903 eonc commissie tot stand ter bevordc- irang van de eenheid in de sanitaire statistieken van leger en vloot in Nederland en de kolonien, welke commissie in October 1914 een rapport uit-

bracht. Als resultaat hiervan werd overgegaan tot het telkaartenstelsel, de invoering van eene door die commissie voorgestelde ziekte lijst en do bewerking en publicering van het materiaal door het Centraal Bureau voor de Statistiek in Nederland.

In December 1914 werden nieuwe voorschriften gegeven omtrent de opmaking en inrichting der statistiek van den handel en de in- en uitvoer-rechten in Nederlandsch-Indië en betreffende de op ma king van de door Nederlandsch-Indië aan het te Brussel te vestigen „Bureau international de statistique commerciale“ te leveren bijdrage voor de samenstelling van een internationale handelstatistiek (zie Bijblad No. 8210), terwijl in Mei 1913 nieuwe voorschriften werden gegeven omtrent de opmaking en inrichting van de statistiek omtrent de scheepvaart in Nederlandsch-Indië (zie Bijblad No. 7853). Ten behoeve van de controle op de samenstelling, van de statistiek van den handel en de in- en uitvoerrechten werd op elk dor kantoren van de in- en uitvoerrechten en accijnzen te Batavia, Seiparang en Soerabaja een ambtenaar in dienst gesteld (Gouv. besluit van 23 Jan. 1912 No. 16).

Belangrijke statistische gegevens omtrent de handelsbeweging der buitenbezittingen komen ook voor in de aReveringen IX, XII en XIV van de „Mededeelingen van het bureau voor de be-stuurszaken der buitenbezittingen, bewerkt door het Encyclopaedisch Bureau“, zoomede in de door de Afid. Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel uitgegeven wordende Gewestelijke jaMaandstatistieken.

Voor de verzameling der gegevens, benoodigd voor de samenstelling van de Indische gercchte-lijke statistiek wordt, op advies van de Centrale Commissie voor de statistiek, sedert 1908 — voor zoover de misdrijfzaken betreft — het telkaarten-stelsel toegepast, welk stelsel in het belang van de nauwkeurigheid en van de betrouwbaarheid der statistiek verre de voorkeur verdient boven de verzameling op de tot dien datum gebruikelijke staten of tabellen. (zie Bijblad No. 6939).

Hoewel de behoefte aan eene centrale leiding voor de statistiek zich meer en meer doet gevoe- len, is deze nog steeds niet tot stand gekomen. Wei was als eene poging daartoe te beschouwen de in Augustus 1907 plaats gehad hebbende toc-voeging aan den directeur van binnenJandsch be- stuur van den assistent-resident J. van Aakt (in November d. a. v. vervangen door den controleur G. P. A. Bischoff) ten einde zich op de hoogte te stellen van de ten aanzien der bevolkingsstatis- tiek elders gebruikelijke methoden van verzameling en behandeling van gegevens en vervoJgens voor het ontwerpen van eon, inzonderheid voor Java en Madoera goldend, aan redelijke eischen beantwoordend stelsel. Na voorbereiding van de volkstelling zou de arbeid van den heer Bischoff uitgebreid worden met wei'zaamheden in het be- lang van andere onderdelen der statistiek. Na afloop van de genoemde voorbereiding is liij editor weder bij het corps besturende ambtenaren in- gedeeld.

Blijkens de toelichting op de Indische begroo- ting voor 1918 wordt er aan gedacht oin het bureau, dat voor de in 1920 te houden volkstelling wordt ingericht, later om te zetten in een alge- meen statistiek kantoor, waaraan behalve de be- hartiging, inzonderheid van de demographic van

Nederlandsch-Indië, de bewerking zal zijn op te dragen van de statistieken, welke thans nog bij do verschillende departementen van algemeen be- stuur behandeld worden, met uitzondering voor- looping van de bewerking van de statistieken van landbouw en nijverheid, welke door het in 1916 opgerichte Statistisch Bureau van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel worden samengesteld.

Literatuur: Dr. F. C. L. Wijnmalen, „De statistiek in onze koi onion in Azie: eene bistorischo proeve“, opgenomen in den eersten jaargang (1885) van de Bijdragen van het Statistisch Insti- tuut; E. de Waal, „Aanteekeningen over kolo- niale onderwerpen“ en „Onze Indische finan- ci'n“第5. van Deventer, „Bij dragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java“; „Aardrijks- kundig en Statistisch Woordenboek van Neder- landsch-Indië“; J. van Aalst, „Statistiek van de politie en j ustitie voor zoover in handeu van de afdelingshoofden op Java en Madoera“⁵⁵ (Tijd- schrift Binncl. Bestuur 1911, bl. 268); eenige artikelen omtrent de waarde der Indische statistieken in De Indische Gids van 1905 (bl. 70, 898 en 1240); A. D. van der Gon Netscher „De statistiek der buitenbezittingen van het Encyclo- paedisch Bureau (over de onjuistheid hier stati- stiek)“ (Tijdschrift Nijv. en Landb. Ned.-Indië. deel 91 (1915), bl. 75); A. D. van der Gon Net- scher, „De Ned.-Tndische officieele handelsstati- stiek“ (Tijdschrift Nijv. en Landb. Ned.-Indië, deel 91 (1915), bl. 219 en 276) ; A. D. van der Gon Netscher, „Twee gouvernements statistie- ken“ (Ind. Mercur, 1916, bl. 225, 250 en 274); A. D. van der Gon Netscher, „De organisatie der Indische officieele handelsstatistiek“ (Ind. Gids, 1917, deel II, bl. 992, 1139 en 1281); „Een en an- der over de wijze van samensteding der Ned.-n- dische handelsstatistiek“ (In- en uitvoer, 3dc jaargang, 1918, bl. 318); E. L. K. Schmulli' g.

inlandscho landbouw op J-tva en Madoer i in het Koloniaal Vershg over 1916“ (Koi. Tijds' c' r. 1918/19, I, bl. 698); J. Th. Petrus Blujnbergor. „Over rijksstatistic“. (Tnmi uitvo< r, 4c jaar- gang, bl. 741); Ji. L. K. Schmulling. „De Indisc : landbouwstatistiek, hoc zij was en jao zij word- n moet“ (Ed. Gids, 1919, I, bl. 412 en 537); Staatsbladen van Nederlandsch-Indië, en (lc in den tekst aangehaalde Regee rings- en andro vei' slagen. Zie ook de literatuur-opgaaf onder BE- VOLKING. / A 件

STEENKOEIEN/Zic KOLEN.
STEIGERGELDEN. Zie UA/KX- EX A \- KER
AGE GEL DEN. g.* C

STEKELHUIDIGEN (*Echinoderma la*). Ongc- wervelde dieren, wier straalsgewijs gebou wd lichaam door een verkalkt huidskelet gesteund word(, en u it wend ig d ik wij is met stekels van allcr- lei gedaanc is bewapend. De meeste Stekelhuidi- gen zijn 5-stralig ; so ms kan heb aanla stralen groot er zijn. Do mo nd- en aarsopening liggen gewoonlyk aan do beide polen van de hoofdas. Is de hoofdas lang, dan heeft het lichaam den cylinder-vo rm, zoals bij de meeste Zeekommcrrs (*Holothurioidca*) hei geval is, wier hoofdas bij de voortbewegilig horizontaal ligt; wordt daaron- gen de hoofdas korter, dan ontstaat de kogelvorm van de meeste Zeecappels Zeegel's (*Echinoidea*), of bij nog sterkere verkorting der hoofdas en go- lictijgdige verlenging der stralen de ster-vorm van de Zeesterren (*Asteroidca*) en Slangst erren (*Ophiu-*

roidea); bij deze vormen heeft de hoofdas bij do voortbeweging een verticalen stand met naar beneden gekeerde monddoening. Een hoofdenmerk van de Stekkeluidigen is het water vaatstelsel of ambulacrale stelsel, dat bestaat uit een ringkanaal rondom den slakdam en vijf daaruit ontspringende, in de lichaamsstralen verloopende lengtekanalen. Het is gevuld met een waterige vloeistof en zijn holte staat met het zee water in verbinding door middel van het steenkanaal (zoo genoemd naar de kalfiafzettingen in zijn wand), dat meestal met een poreus kalkplaatje (madreporienplaat) aan de huidoppervlakte uitkomt. Dit water vaatstelsel zot zich voort in een groote verscheidenheid van al of niet samentrekbare, door een zeer dunne huid bekleede aanhangsels, die door openingen in het huidskelet naar buiten treden en deels als ademhalingsorganen, deels als bewegingsorganen dienst doen. Zoo bezittende Zee-komkommers dien den mond en den krans van al of niet vertakte voelers, die vaten uit heb ringkanaal nant van. Meer algemeen treft men evenwel door de huid bekleede buisvormige aanhangsels aan, die uit de straalsgewijs verloopende lengtekanalen ontspringen en als voetjes dienst doen; zij zijn gewoonlijk sanitentrekbaar en aan het uiteinde dikwijs met een zuigschijfje voorzien. Zoo vast kan een zeester zich met deze ambulacrale voetjes vastzuigen, dat men hem niet van zijn aanhechtingsplaats kan verwijderen, zonder de voetjes stuk te scheuren. Soms zijn die voetjes onregelmatig over de oppervlakte van het lichaam verspreid (sommige Holothurien), dikwijs echter liggen zij op meridiaalsgewijs verloopende rijen van de mond- tot de aars-pool (Zee-eegels), dan weer koinen zij alleen op de mondzijde voort tot aan de uiteindender stralen van heb ster-vormig lichaam (Zeesterren en Slangsterren). Met weinig uitzonderingen zijn de Stekkeluidigen van gescheiden geslacht en doorloopen de jongen na liun ontwikkeling uit de eieren een belangrijke gedaantewisseling; sommige soorten evenwel dragen de jongen niet zich mede, die in eensoort van zak of broedholte tot ontwikkeling komen. Bovendien kojnt bij enkele vormen nog een ongelijkelijk voren en achterzijde doordeeling voor. A J I Stekkeluidigen leven in zee en wel van de strandlijn tot in de grootste diepte. Bij de Zee-komkommers is de huid laderachtig van aard en hot daarin liggend kalkskelet bestaat uit microscopische, losse plaatjes, die aHerlei sierlijke vormen vertoonen, als zeefplaatjes, raadjes, gespen, ankers enz. Bij de regelmatig gebouwde soorten zijn de zuigvoetjes; jes op vijf jneridionale rijen geplaatst en liggen monden aars aan de beide uilcinden van het lichaam tegenover elkaar. Bij vele icpzeevormen evenwel vindt men slechts drie rijen van voelers, op coil zoolvormig buikvlakte gelegen on kunnjci mond- en aarsopening dicht bij eltaar komen te liggen; zoo begin hel dier dicnlangvolge een bilateraal-symmetrisch voorkonjon te krijgen en cenigszins op een naaktslak te gelijken. De expeditie met de „Siboga“ heeft ook uib den Indischen Arc hier verschillende dozer zondeiling gebouwde dieren aan het licht go-brachL; wij vormelden slechts do violetkleurige *Jemthodytes sibogae* uit 700 tot 1900 M. diepte. Hot grootste aantal echter der uit do Indische zee bokende 255 soorlen leeft op ondiopero plaatsen, vooral op de koraalriffen en van deze worden verscheidene soorlen tot tripan (zieldaar) bereid.

Mendon naam van zee-slangetjes (kaweli-tali) bestempolt men weldc langc, wormachtige *Synapta*-soorten, van welke sommige een lengte van 2 M. kunnen bereiken. Dank zij hun dicht onder de huid liggend e kalkchaampjes hechten zij zich gemakkelijk aan allerlei voorwerpen vast, kruipen langs de koraalstammen, ja kunnen volgena Sluiter zelfs tegen een loodrechten glaswand naar bo ven klimmen. Bij de zeegels wordt het meestal kogelronde lichaam gesteund door een skelet, uit twintig rijen kalkplaatjes bestaende, in meridiane gerangschikt en door naden met elkaar verbonden, zoodat zij tezamen een vrij stevige schaal vormen; een uit zo nd ering daarop maken enkele in de diepzee levende soort en, bij welke de kalkplaatjes bewegelijk naast elkaar liggen. In het midden van de naar beneden gekeerde zijde der schaal bevindt zich een door de huid gesloten opening, waarin de mond gelegen is; deze is bij vele soorten, van een sterk kauwtoestel voorzien, de lantaarn van Aristoteles genaamd. Vele Zee-eegels namelijk voeden zich met andere dieren, en bij de vervolging van deze trachten zij zich op allerlei wijze te vermommen, door zich met wieren of schelpjes te bedekken. Zij bewonen meestal natuurlijke holten van den bodem, maar vele zijn ook in staat zich zelve holen in de rotsen te graven. Zoo zag Agassiz aan de Zuidkust van Viti Levoe (Fidji-eil.) de *Echinometra*'s huizen indiepe gaten, die zij in heb koraalrif geboord hadden; deze gaten lagen zoo dicht bij elkaar, dat zij slecht-s door dunne tussenwanden gescheiden waren en het geheele rifoppervlak het voorkomen had van een honigraat. Van do talrijke in de Indische zee levende e soorten no emen wij slechts de groote *Diadema saxatile* (*setosum*)(babi-laot,MAL.), wiens lichaam bedekt is met een woud van stekels, ter lengte en dikte van een breinaald. Deze stekels zijn van fijne weerhaakjes voorzien, zoodat, als er een afbreekt in de wo nd, hierdoor een gevaarlijke ontsteking ontstaat, waarbij dikwijs vergiftiging optreedt. Tusschen de wort el der stekels vertoonen deze dieren vijf rijen glinsterende blauwe oogjes, waarmede zij zeer goed de nadering bespeuren van de hand, die hen wil grijpen; dadelijk ziet, men hen dan de stekels oprichten eR,verdediging. Ook zag Senion, in de baai van Ambon, hoe een school kleine vishesjes dit bosch van stekels gebruikte als een toevluchtsoord, oni zich daarin tegen vijanden te verschuilen. De Siboga-expeditie on*dekt e op diepten van 522 en 527 M-den merkwaardigen *Stereopneustes relictus* de Meyerc, tot een groep behoorende, die tot nog too alleen uit de krijt- en coocenperiode bekend, was. Uit den Indischen Archipel zijn thans 156 soorten van Zeegels bekend, waarvan ongeveer 70 op grootoro diepte dan 200 leven.'

Gelijk hun naajin uitdrukt, heberrido Zeesterren eenstervormig lichaam uit eenschijn op vijf of meet daarvan uitstralende armen staande; deze worden door wrvelvormige kalkstukjes gesteund en zijn aan den onderkant van een groef voorzien, waaruit de zuigvoetjes voor den dag treden. lu heb midden van de schijf ligb de mond, die als een. slurf kan worden uitgestulpt en waarmede zij schelpdieren en slakken uitzuigen, waarom dan ook de Zeesterren tot do gevreesd vijanden van oester- en mosselbanken behooren. Sommige onder hen, zoals *Linkia multifora*, kennerken zich door een verbazend horstellingsvorinogen, daar niot alleen een verloren arm gemakkelijk weer

aangroeit, maar ook uit den enkelen arm een niexi- we schyf met de ontbrekende armen zich kan ontwikkelen; op die wijze ontstaan de eigenaardige vormen, uit een klein schijfje met 4 korte armen en een grooten arm bestaande, die door Hackel zeer passend a ls koinet-vormen bet it eld zijn. Het schijnt dat hierbij meestal zelfv erm inking in het spel is endedieren, door een of nicer armen in den steek te la ten, zich aan de vervolging hunner vijanden onttrekken. Bij de Slangsterren (goerita - karang, MAL.), schijnt dat herstellingsvermogen nog sterker ontwikkeld te zijn, daar men bij deze zelfs ziet, dat de schijf zich in tweeën deelt en in elke helft het ontbrekende weer aangroeit. De Slangsterren onderscheiden zich van de Zeesterren. op heZ eerst e gezicht, doo rd at de bases der armen door d en vrijen schijfrand verbonden zijn, t erwijl zij by de Zeesterren onmiddellyk aan elkaar grenzen. Bij de Slangsterren zijn de armen slank en zeer buigzaam, soms herhaald elijk vorksgewijs vertakt (*Astrophyton*). Ook deze groep is in den Archipel door talrijke soorten vert egenwoordigd. De Siboga-expeditie verzamelde nie : minder dan 293 soorten, waaronder 172 nieuwe, die ten deele groot e diepten bewonen.

Terwijl de tot hier : o e genoemde Stekelhuidigen a lie een vrij leven leid en, is die niei het geval met de zeelelien (*Crinoidea*), hun kelkvonnig lichaam, dat door verscheidene kringen van kalkplaatjes gesteund wordt, zit namelijk aan de eene zijde vast op een st eel, die uit bewegelijk met elkaar verbonden kalkschijfjes bestaat en door kranen van ranken omgeven wordt .Bij de soorten vanheb geslacht *Antedon* of *Comatula* (boeloeariam, MAL.), de haarsterren (zie aldaar) evenwel is die steel ai-leen op jeugdigen leeftijd aanwezig en wordt later vervangen door een kranen van fijne ranken. De rand van het kelkvormig lichaam draagt 5—10 vorksgewijze vertakte armen, die een clubbele rij van zijkakjes dragen, waarin de geslachtsproduct- ten tot ontwikkeling komen. In het midden van de naar bo ven gekeerde e zijde van het diet — de dekselder kelk —, die lederachtig van aard is, ligb de mondopening, dicht daarbij de aarsopening. Van de mondopening gaan groeven uit, die zich over de armen voorlzetten en als aanvoerkanaalen van het voedsel dienst doen. De zee-lelien zijn schitterend, gekleurd, rose, donker wijnkleurig, groen, blauw of geel; zij zijn in den Indischen archipel, zoals de Siboga-Expeditie leerde, niet alleeni algemeen verspreid, maar komen er ook vrij overvloedig voor. Zij werden zoowel op groote diepte aangetroffen, als nabij dekust, voor- alde zoogenaamde Lithothamnium-grond schijnt een geliefde standplaats te zijn. Het geslacht *Metacrinus* is er zeer verspreid, werd zelfs op de geringe diepte van 112 M. aangetroffen; *Jhizocrinus*-soorten werden daaren! egen zeldzamer gedregd. Vooral in voorwereldlijk zeeen waren de *Crinoiden* door een groote verscheidenheid van vormen vertegenwoordigd, zoodat zij een belangrijk aandeel hebben in de vorming van vele gesteenten.

Literatuur: J. Brock, Ophiuren v. Nederl. Indien, Zeitschr. f. Wissens. Zoologie Bd. 47; C. Hartlaub, Beit rag zur Kenntniss der Co mat u 11-denfaunades Ind. Archipels, Nova Acta K. Leop. Carol. Bd. LVIII, 1891; C. Ph. Sluiter, Die Evertebral en aus der Sammlung des K. Naturw. Ver-eins in Nederl. Indien, Naturk. Tijdschr. v. Ned.-Indie, Bd. XLVII, XLVIII : Idem, Die Holothurien der Siboga-Expeditie; J. O. H.de

Meijere, Die Echino idea der Siboga - Exped itio n; R. Koehler, Ophiuren de l'expedition du Siboga : L. Doederlein, Die gestielten Crinoiden der Siboga-Expeditie

STEKELSNUIT-WORMEN. Zio WORMEN.

STEKELVARKENS (*Hystricidae*), landak (MAL., JAV., SOEND.), anks (*Daj.*), familie der Knaagdieren (zie aldaar), welke leden een groot deel van het lichaam met lange, als gewijzigde ha- ren te beschouwen, stekels bekleed hebben. De stekelvarkens der Oude Wereld zijn (in tegenst eling mot de Amerikaansclio Boomstekelvarkens) bewoners van den vlakken bodem en graven holen in den grond. Ze voeren een nachtelijke levens- wijze.

Het geslacht *Hystrix*, waartoe het Zuid-Euro-peesche stekelvarken behoort, is ook in het We- tetelijk deel van den Ind ischen Archipel door enkele soorten vert egen woo rd igd. Een groot verspreidingsgebied heeft- *H. javanica* F. Cuv., die Oos- t elijk tot Zuid-Celebes, Flores, So cm ba wa en Djampea gevonden wordt, maar misschien op deze eilanden ingevoerd is; (de exeniplaren van Soenibaw'g schijnen echter iets af te wijken en word en a Is *H. sumbaevae* Schwarz onderscheiden). Stekelvarkens worden door inlanders dikwijls in gevangenschap gehouden, hun vleesch wordt ge- gelen en hun stekels vinden als naalden in haar- tooi toepassing. Het diet graaf holen, die steeds twee uitgangen hebben. And ere soorten zijn: *H. mulleri* Jent. van Borneo en *Sumatra* (door de Maleiers van 0.-Sumatra landak pakoel, op Borneo landak d-edeel en door de Dajaks lhatang genoemd), met sterker stekels dan *H. javanica* en eenduidelijkeren witten band om den hals; *H. longicauda* Marsden, goenjo, MAL. Indragiri) van Sumalr%; *H. crassipinis* Gtlir... van Borneo. *Trichys* en *Aterura* onderscheiden zich door minder ontwikkelde stekels en door een langen staart met eindkwast van *Hystrix*, t erwijl ze onderling in den scheldelbouw verschillen. *Athe- rura macrura* L. bewoont Sumatra en eenige na- burige kleinere eilanden, *Tr fasciculata* Shaw (*lipura* Gthr.) Sumatn, Borneo en Malaka (verg. Jenlink, On Trichys fasciculata Shaw, in: No! es Leyden. Mus., XVI, 1895, bl. 205) en de door grootero ooren te onderscheiden *Tr. macrotin* Muller op de Westkust van Noord - Sumatra.

STELECHOCARPUS BURAHOL Hook. f. et Th. Fam. *Anonaceae*. Bocranol (SOEND.); Kgpel, Ketjindoel, Sjmpol, Tjindoel (JAV.). Ma tig hooge boom, op Java zeer verbreid, soms gekweekt. Dc vruchten staan bij de inlanders zeer in aanzien om hun aangenaanen sijnak.

STEMONA MOLUCCANA Wright. Fam. *Stemomaceae*. Oebi gorita itam, Oebi kanjaloeit itani (MAL. MOL.). Klim plant met dunne, doch zeer lango en taaie stengels, het hartvormige blad- ron en klncie, groene bloemen. De sappige, bit- tere wortels worden door de inlanders tegen. sakit gorita gebruikt.

STEMONA TUBEROSA Lour. Fam. *Stisio-naceae*. Anjaloeit, Kanjalat, Kanjaloeit (MAL. MOL.). Kli in plant van de Mol uk ken met dunne, taaio stengels, die zeer lang kunnen worden. Volgncs Rumphius worden de dikke vleezige, wortels fijngestampt gebruikt om luizen uit kleeren en van het lichaam to verdrijven.

STEPHANIA HERNANDIFOLIA Walp. Fam. *Menispermaceae*. Ojod, SCloeroe, Tjeloeroe (JAV.), Areyj geureung (SOEND.). Kruidachtige plant

met kleine bloemen en windenden stengel, tot in het "ging" hem tot haren technischen adviseur, terwijl hij in lagere borgland voorkomend. De knolvruchtige 1874, bij den 300jarigen dies natalis der Leidsche wortsel vincht men als Tjintjao minjak bij de hoogeschool, het doctoraat honoris causa in de wis- en medicijnverkoopers. Ze worden vooral door natuurkunde verwierf. Vier jaren later, 23 Juni 1878, Chinezen gebruikt tegen koorts, buikpijn en stierf hy plotseling en geheel onverwacht. To Rotterdam benauwdheid en bevatten een dergelijk alkaloid als is in 1883 op den Zuidelijken Maasoever (verreering zijner na-gedachtosis een granieten zuil opgericht. de wortels van *Cyclea barbala*.

STERANIJS. Zie ILLICIUM.

STERCULIA FOETIDA L. Fam. *Sterculiaceae*. arbeidskracht, zijne oorspronkelijkheid, die op al zijne Keloeinpang (MAL.), Djangkang, Kepoch (JAV.), werken. een eigenaardig cachet heeft gestempeld, en K6poh (JAV., SOEND.). Hooge boom, zeer bekend zijn scherp vernuft. / ■• / ? ; "

wegens de intens naar faecalien riekende bloemen. STINKDAS. Zie SIGOENG. ~ STINKHOUT. Zie LASIANTHUS en SAPROSMIA. STINKMUIS. Zie SPITSMUIZEN. De bladeren. zijn een inlandsch geneesmiddel. Uit de zaden bereidt men sambal. Ze bevatten zeer veel olie, die men als lampolie gebruikt, soms ook als braadolie. De perskoek is giftig. STOETERTJEN. Zie PAARD. 全

STERCULIA JAVANICA R. Br. Kalong, Ka-Jongan, het eerste stoomboot (een sleepboot, van Symington, in Schotland) was gebouwd, en een jaar nadat in Amerika het eerste ocean-stoomschip (de Savannah) van stapel Kekek, Moenoeng (JAV.), Binong, Hantap badak was geloopt, wendde zich in 1819 de firma Deans, (SOEND.). Boom van Midden- en Oost-Java. De Scott & Co. te Bata-via tot den Gouverneur-Generaal zaden worden in den medicijnhandel aangetroffen Baron van der Capellen met een plan, om in Indie 6 onder den naam Pranadijwa, doch hebben met de houten ra-derstoombooten te laten bouwen voor de vaart echte pranadijwa, die van *Euch-resta Horsjieldii* op de kust van Java. De stoomwerktuigen en de ketels, afkomstig is, niets te maken. Ze zijn van de echte te van „geslagen 可zer“ zouden uit Engeland komen; de herkennen, doordat ze in het geheel niet bitter zijn. vaartuigen zouden elk 100 ton. kunnen laden, en zij

STERCULIA SCAPHIGERA WaU. Hooge boom van zouden met 6 of 8 stukken (12 "s carronades) bewapend Br. Indie, Malaka en Sumatra. Het hout wordt weinig worden, ten einde ze tegen zeeroovers te kunnen gebruikt. De zaden komen onder den naam Boewah, gebruiken. Wanneer men bedenkt, dat eerst in 1820 in tempjang, Bocwah bengkak, K cm bang semangkok Frankrijk stoombooten begonnen te varen, dan kan men en Pong tai hai uit Siam ingevoerd in den in. zeggen dat bovengenoemde firma er vlug bij was. In medicijnhandel voor. Men legt ze in wat water. Indie was dan ook de zaak nog zoo nieuw, en wist men waarin suiker is opgelost. Na eenigen tijd is het water van stoomschepen zoo weinig, dat de Commandant der een golci-achtige massa geworden, die men als Zeemacht, Schout-bij-Nacht Wol-terbeek hoewel hij geneesmiddel tegen maag- en darmzicken inneemt. het plan aanbeval, toch de be-denking opperde „hoc de boot zijn koers in hooge deining kan vervolgen, daar, STERREBEEDEN. Zie Suppl. uucnt.

STIELTJES (THOMAS JOANNES). Zoon van door het slingeren, het een of anderscheprad buiten het Hendrik Willem Stieltjes en Catharina Jansen, werd water raakt*.

den 19en Mei 1819 te Zutphen geboren en ontving Ondanks het gunstig advies kwam de onderneming zijn eerste onderwijs op de rijks lagere school te niet tot stand, en nog 6 jaar bleef Indie van stoomvaart Leuven, waar zijn vader als kapitein kwartierinnest coster verstoppen. Bij Koninklijk besluit van 13 Februari 1824 in garnizoen was. In 1834 als kanonnier vrij willig in werd aan Isaac Burgess te Batavia het recht verleend om, dienst getreden, word hij in 1839 benoemd tot tmet uitsluiting van alle andere particulieren, gedurende wedden luitenant der artillerie. In 1849 verliet hij het 4) jaar stoomschepen te bouwen en daar- mede de kusten leger met een niet eervol onslag, oindat hij, a Ivo van Java te bovaren. Het eerste stoomschip, de *Van der rens* bij de troonsbestijging van Willem III opnieuw *Capellen*, van 60 nom. p.k., werd door den heer Kerr trouw aan den Koning t o zweren, cenige inlichtingen voor Burgess gobouwd. Op den 23en November 1825 had go- vraagd oitrcnt den inhoud van den eed der word het, uit een aan do rivier van Socrabaja gegraven offi-cieren. Van dat tijdstip dat eert zijne werkzaam-dok, in die rivier gebracht. Den 23en December vertrok heid op technisch gebied. Kragtens zijne ook op di het van Soerabaja naar Semarang en Batavia, mot 8 gebied verwoeren kennis, were! hij in 1860 Europeescho passagiers, waaronder de heeren Burgess benoemd tot adviseur voor technische zaken bij het en Kerr. Den 27en kwam men te Semarang, vertrok van Ministrio van Ko Ion ion om blast to worden met daar den 30en en kwam den 4cn Januari 1826 te Batavia. eeno zending naar Ned.-Indie tot het doen van een De naam van dat eerste te Batavia komende stoomschip onderzoek omtrent de bestaende midde- lcn van word met kapitale letters in de officieele Batavia-sche vervoer op Java, en hot voorstellen van al hetgeen tot. Courant vermeld. Do toen juist afgetreden Gouverneur- verbert ering daarvan noodig was, in verband mol Generaal Van der Capellen maakte den 13en Januari met reeds ingediend ontwerpen en voor- stellen tot con talrijk gezelschap, waaronder do Schout-by-Nacht, aanleg en exploitatie van spoorwegen *P dat oiland. kommandant der Zeemacht, aan boord van het vaartuig De vrucht van zijn ijver onderzoek, waarin hij een tochtjo naar Onrush en langs do eiland; geen van het gezelschap had ooit een stoomvaartuig betreden. De

Nederland en Indie word bijgestaan, is vervat in tweede reis van den stoomor was naar AnjCr, do derde een door hem in 1862 uitgebracht „Voorloopig verslag over verbeterde ver voormiddelen op Java". In Nederland en Indie word bijgestaan, is vervat in tweede reis van den stoomor was naar AnjCr, do derde

1868 werd hij benoemd tot lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen en in 1872 koos de „Rotterdamsche Hand els vereeni-

Semarang en vervolgens bleef hij geregeld varen.

Intusschen was ook het denkbeeld, om stoomschepen over den oceaan uit Nederland naar Indie te zenden, reeds gerijpt. Do voortuitstrevende ondernemingsgeest van Koning Willem I droeg daartoe het meeste bij. In 1822 was de Luitenant ter zee G. M. Roentgen, een man van groote bekwaamheid, Adviseur in zaken van werktuigkunde bij het Departement van Nationale Nijverheid en Kolonien. Onder de verschillende zaken betreffende de toepassing van stoomwerktuigen, ook op oorlogsschepen, die hem van wege den Koning werden opgedragen, behoorde ook, het plan samen te stellen voor een stoempaketsboot, om tusschen Nederland en Oost-Indie te varen. Dit plan werd in 1824 aan den Schout-bij-nacht De Jong van Rodenburgh ter beoordeeling gegeven en daarna den Koning aangeboden, die daarop gelastte dat met de Nederlandsche Stoombootmaatschappij, eenige niaanden te voren te Rotterdam ppericht door Van Vollenhoven, Du-tilh & Co., in onderhandeling getreden zou worden over den aanbouw van het schip. Bij Koninklijk besluit van 5 Juli 1824 no. 129 werd het contract met die maatschappij goedgekeurd. Het schip was 72 M. lang, 9,15 M. breed, 7,32 M. hoi en mat 1200 ton, het was dus voor zijn tijd een groot, zelfs zeer lang schip. De diepgang zou 4,6 M. zijn. Het kreeg 3 machines van het stelsel van Watt (lage drukking met door condensatie verkregen luchtledig), elk van 100 nominale paar-denkracht, en 3 koperen stoomketels. De steen-kolenvoorraad zou groot genoeg zijn (zoo men meende) om te strekken voor de geheele reis naar Indie. Men reken de 200 passagiers te kunnen overvoeren. De romp had een zeer scherpen boeg en een van voren naar beneden hellend dek, waarop een kanon van 48 % zou geplaatst worden. Het barks- of schoenerstuig was zeer licht.

Het schip werd voor rekening van de Indi-sche geldmiddelen gebouwd op de werf van W. en J. Hoogendijk te Capelle aan den Use), terwijl de machines en ketels vervaardigd werden in de fabriek van John Cockerill te Seraing bij Luik. Het werd oorspronkelijk aangenomen voor 11/2 f. 000, maar al spoedig werd deze som met 40,000 verhoogd en later liepen de kosten tot 610,000 op. Den 30en Maart 1826 werd het te water gelaten en kreeg het den naam van *Atlas*. Ofschoon de machines toen nog bij Cockerill in bewerking waren, werd reeds in April de Luitenant ter zee Moll, die commandant was van het stoomschip *Curasao*, tot commandant van de *Atlas* aangewezen. Den 30en December werd gezocht naar Cockerill de werktuigen en ketels te doen afhalen; in Februari 1827 was de voorloopige beproeving afgegaan. De opsteking en de verdere gereedmaken van het schip duurden echter, onder voortdurend geharewar tusschen de Nederland. Stoom. Mij., Hoogendijk en Cockerill, tot Augustus 1828. De luit. t/z. Moll werd nu tot commandant van de *Atlas* benoemd, en den 22en September deed het schip een proeftocht op de Maas, van Fijenoord tot voorbij Vlaardingen en terug, die zonder ongeval afliep. Den 27en Augustus 1829 werd de *Atlas* voorloopig overgenomen en aanvaardde Moll het bevel. Eenige dagen later rapporteerde hij dat er vervuring ontdekt was in den romp en berichtte de Ned. St. Mij. dat het noodig was de ketels te versterken. Dit

laatste zal wel geweest zijn naar aanleiding van het gebeurde op het stoomschip *Suriname* van de Koninklijke Marine, dat ook koperen ketels had. Dit schip vertrok in den zomer van 1829 van Texel naar West-Indie. Nauwelijks in den Atlantischen oceaan gekomen, bezweken den voor een de ketels: de vuren werden ingedrukt en men keerde zoilende terug.

Eenwel werd de *Atlas* toch den Gen September door het stoomschip de *Batavi er* van de Ned. Stb. Mij. naar Dordrecht gesleekt, waar zij den 14en aankwam wa IU Teerst - in November was men in staat, met eigen middelen naar Hellevoetsluis te vertrekken. Die reis werd gemaakt onder zeil en stoom. De commandant rapporteerde, dat de machines vrij regelmatig werkten, doch dat er geen staat op te maken was. Met 13 slagen logde men 4 mijl; de ketels hadden geen stoom, do overdruk bedroeg nauwelijks 2 E. 9/10. Waarschijnlijk was slechte trekking hiervan de oorzaak, want het inaakte groot verschil of men in den wind of voor den wind stoomde. Met 18 slagen werd 6 A mijl gelogd. Na voor de haven van Hellevoetsluis ten anker gekomen te zijn, stoomde Moll nog eens, in den wind, de rivier op tot bij Buitensluis en naar Helvoet terug.

De *Atlas* bracht verder den winter door in den mond van het Voornsche kanaal, die voor dit groot schip uitgediept moest worden.

In Maart 1830 werd het schip weer op stroom gehaald en eindelijk ging het, na nog een paar proefvaarten op de rivier, den 18en Juli naar zee. Het bleek een beter zeelschip te zijn dan men verwacht had: het stuurde goed, zeilde goed ondanks de kleine afmetingen van het tuig en wendde zelfs goed. Maar de machines bleven slecht voldoen en gebruikten "verbazend" veel steenkool en olie. Na 3 dagen in zee te zijn geweest, keerde men naar Hellevoetsluis terug.

In October werd de *Alia s* naar Nieuwdiep gezonden om daar voor de tweede maal te overwinteren. Zij kwam de haven niet zonder ongeluk binnen, want de loods zette Jaar eerst tegen den Zuidwal aan den grond.

De uitslag van de proeftochten had de benoeming, op den 1en October 1830, van e (; n < : rtmismissie ten gevolge, die het schip voor du vaart naar Oost-Indie ongesebikt verklaarde. De Schout-bij-Nacht Jhr. A. C. TwcnL, die bclast was met de zaken van den Stoomvaartdienst, en tot Luit. t/z. Moll waren van oordeel dat (le werktuigen te gecompliceerd waren en niet vatbaar om zonder cone algeheele verandering hunner samonstolling te worden hersteld. De widen waren te zwaar (niet onwaarschijnlijk i jk Jag do wiclas te laag — slechts ± 1,5 M. boven de las Uijn, ter- wijl de widen cen middellijn van 7,25 M. had den —, en het schip te diep — 4,8 M., de ketels tiok-ken niet, de aanvoer van steenkolen was to moeielijk; ook zou de kolenvoorraad niet voor do geheele reis kunnen strekken. Men gaf in over- weging er een zeilschip van te maken of het als stoomschip voor de kustverdediging te gebruiken. Alleen de heer Roentgen, die thans technisch directeur van de N. S. M. was (de heer Van Vol- lenhoven was administratief directeur) meende, da^ met eene uitgaaf van nog 25,000, do machines in 4 /naanden wel goed te maken zouden zijn.

De *Alia s*, ofschoon niet onvoorwaardelijk als stoomschip mislukt, was ongeschikt gebleken

voor de door Koning Willem I gedachte bestemming. Den 18en Januari 1831 word bepaald dat het schip in conservatie zou worden opgenomen: ze 1 fs het noodige kalfatcn word uitgesteld, on in hot volgende jaar besliste de Koning, bij Z.M. besluit van 2 Januari 1832 no. 61, dat de Atlas, ten voordeele der Oost-Indische koloniale kas, zou verkocht worden om to sloopen. A an den constructeur Soetermeer were! opgedragen, ad vies uit te brengen over het gebnik, dat van de stoom- werktuigen te maken zou zijn. Deze sickle voor, er en ander schip voor te bouwen. De heer Roentgen diende daarentegen, namens de N.S.M. bezwaren in tegen het sloopen en bood aan, voor / 25.000 het schip de noodige snelheid te gevon. II ct Departement van Marine adviseerde echter ongunstig hicrop en de Koning herhaalde de order on)Jct schip te verkoopen. Na te veiling, die te Willemsoord plants had, werd de romp aan J. Goedkoop gegund voor / 20.000; de werktuigen worden opgehouden en Jatrc te Amsterdam aan den magazijn meester van Kolonien afgegeven. De ketels waren te Willemsoord gesloopt. Do Ncderlandsehe Stoombootmaatschappij nam ten sJotte in 1833 de machines weer over, om ze voor een ander schip te gebruiken (zie lager).

i) it is de achtjarige geschiedenis van het eerste, voor de vaart op Nederlandsch Oost-Indic best e in de stoomschip, waarvan men verwachtte, dat liet in 50 dagen de reis naar Java zou doen en dat <ienocmd werd het product van een „grootsch on werp der daarstelling eener gemenschap met >toombooten tusschen dit rijk en deszelfs O.I. bezittingen“

Met de t wee volgende, na de Atlas voor Oost-Indi<ir gebouwe stoomers ging het niet betel. I n 182()werd door den Minister van Marine en K olonien met de Ned. Stoom. Mij. een contract voor twee oorlogsstoomvaartuigen, be- ■i• n<l tot wering van zecroovrij. Zij zouden Is M. lang en 8 M. breed zijn, met een diepgang v a I) ongcveer 5 voet. Verder hadden zij werk- t van J 60 nom. p.k., 3 koperen stoomketels, 3 masten, 1 lange 2-1 U cr, i carronade van 24 U

< n f e;ir(na(l(?s van (i 7). Ecn van bcide werd 2< bouwd bij (*. Smit to Lekkerland on het andere bij K de Ceuster te Boom bij Antwerpen. Machi- nr en ketels werden geioverd door J. Cockerill & ('<, te Seraing. De contractprys van elk vaar- t nig was bijna / 353.000. Zij werden Orestes en I'ia (idc:fi genoemd. De eerste li(p te water den • n il September J 827, de tweede den 2 len Noveni- ht r van dat jaar. I n Mei 1828 waren de rompen l>i)i) : i geheel afgetimmerd, maar nel de machines

< i) ketels ging het inind-r vlug. Welcra deden zi<h ten aanzien hiervan groote inoelijkheden voor. 11 new in het contract tusschen de N. S. M. ■(■))oekerill bepaald was, dat de bcp:Oeving der k<-tcis met een druk van 5 'll' zou gedaan worden, li<•* Roentgen op den 24en Juii 1828 de ketels van 'l<• Orestes beproeven met stoom van 70ll' spanning. De ketels weerstonden deze proef, maar oni-N reeks(lci)jaar later had het bovenvormclde belangrijk ongeval op de Suriname plants en, waar- ^ lijnlijk in verhand hiermede, werd bij Konink- lijk- bclsluit van 20 September 1829 het gebruik van stoom van „Joogen" of "niiddelbaren" druk verboden, terwijl koperen ketels trectht gewan- trouwd werden. Maar do Orestes en Pylades had-

koperen ketels, en het was blijkbaar de be- loeling van Roentgen om de machines met stoom

van looigo spanning te laten werken! De met den Stoomvaartdienst bldaste kapitein t/z. Jhr. A. C. Twent vroeg aan den Minister of er, u wcl met het work voor (lie vaartuigen behoorde voortgegaan te worden en gaf tevens te kennen dat hij twijfelde aan de sterkte van do koperen ketels. In vereeniging met de directie der N. S. M. stelde hij voor, de ketels te beproeven door ze gedurende 6 dagen stoom te laten stoken van de maxijna-spanning. Cockerill & Co. wilden zich daaraan niet onderwerpen, want niet zg, maar de N. S. M. was verantwoordelijk, daar deze de ketels bcsteld had, en het de heer Roentgen was, die tot het gebruik van koperen ketels geadvi- seerd had. De luitenant-kolonel W. A. Bake, die als ijks-commissaris bij de fabrick te Seraing ge- plaatst was, achtte wel den eisch van zulk eene strenge beproeving overdoven, maar twijfelde toch ook, naar aanleiding van het ongeval op de Suriname, of de ketels wel de noodige sterkte hadden. En middelerwijl berichtte de N. S. M., dat de twee vaartuigen te samen niet / 705.640, zoals bedongen was, maar / 1.167.687 zouden kosten.

De Minister van Marine en Kolonien helde nu zeer over tot het denkbeeld, om van de ver- dere afwerking van de Orestes en Pylades geheel aftezien en vond daartoe ook nog een argument (dat zeker thans niet gelden zou) in de bewering van onlangs uit Indie aangekomen personen, dat een diepgang van 5 voet te groot zou zijn voor vaartuigen, tot wering van zeeroof bestemd. Hy stelde aan den Koning voor, twee commissien te benoemen, waarvan de cenc do quaestie der ver- antwoordelijkheid en betaling, en de andere het „wetenschappel:jk" gedcelte der zaak zou onder- zoeken. De eerste zou bestaan uit den Schout- bij- nacht Jhr. Ruysch, Commandant van de Marit- itieine Directie van de Maas, den Kapitein t/z. Jhr. A. C. Twent, den Constructeur Glavimans en den Luitcnant t/z. Le Jeune. De tweedc commissie uit dezelfde personen, met toevoeging van den heer Roentgen; op deze wyze zouden de zeker te verwachten technische discussien in den boezem der commissie plants hebben en offi- cieele controversen vermeden worden. Aan deze commissie zou tevens worden opgedragen, de vraag te beantwoorden: „of de in de laatste jaren, sedert den aanvang van den bouw der Orestes en Pylades verkregen ondervinding, min gunstige uitkomsten van de gedachte ontwerpen doet ver- wachten“.

De Koning besliste conform en de commissies werden den 29on December 1829 benoemd. Zij waren het gheclc jaar 1830 workzattm. De scep- jes begonnen intusschen te vervuren. Toon de geldclijke commissie in 1831 haar zeer uitvoerig rapport indiende, was de wetenschappelijke nog niet gereed. Het waarschijnlijk wel gewenschte resultaat was echter bereikt. en bij Koninklyk besluit van 8 Augustus 1831 word bevolen dat de schecpjes, om tot cenc afrekening met de N. S. M. te graken, zouden verkocht worden. Deze maatschappij kocht ze zelf woder in, onder verplichting tot sloopen. Ook de ketels werden gesloopt en verkocht.

Zoo mislukte voor de tweedo maal een product van Roentgen's genio. Had men hem laten begaan en de koperen ketels door ijzeren ver- vangen, zoals men in 1830 met de Suriname deed, dan zou hij do Orestes en Pylades, en mis

schien ook de wel in onio gekregi'n hebben. Roentgen vënd in 1829 de „hoogo-on lage-druk-machines" uit, die later „compound"- machines genoemd werden. Doze hadden op de drie goemoem- de schepen toegepast kunnen worden. Nil was do sleepboot *Hercules* (1830) de eerste, die er mee x-oor. Het is opmerkelijk, dat het Koninklijk besluit van 29 September 1829 eerst den 26en September 1833 veyangen werd door een ander, waarbij het gebruik van middelbaren en hoogcn druk toegelaten word.

Toen, na de afscheiding van België, de Nederlands'he regeering geweigerd had, de haar door de Mogendheden ter conferentie van Londen voor-gelede 24 artikolen aan te nemen, en vervolgens, in het la at st van 1832, de citadel van Antwerpen belegerd en verwoest, onze kust geblokkeerd en het Rijk door Engeland en Frankrijk bedreigd werd, huurde de regeering verscheidene particuliere stoomschepen in, om die tot verdediging in te richten. De Nederlandsche Stoombootmaatschappij richtte in 1833 tot den Koning con ver-zoekschrift, waarin zij bekende de *Pylades* nog niet te hebben gesloopt, en aanbod dit vaartuig, door gebruik te maken van de werktuigen van do *Atlas*, tot een bekwaam zeestoomschip, ten dienste van het Rijk, in te richten. Bij Koninklijk besluit van 3 Juni 1833 werden haar de bedoelde werktuigen overgedaan, doch nog geene beslissing genomen over het huren of aankopen van het schip, waarop het departement van Marine ongunstig adviseerde. In het volgende jaar was de Maatschappij gelukkiger bij het departement van Kolonien, en kreeg zij gedaan, dat de hervormde *Pylades* voor den Indischen dienst werd aange-kocht. Maar nogmaals mislukte de stoomvaart naar Indie. Onder het bevel van een particulieren gezagvoerder, F. A. Bunneineijer, verliet de *Pylades* den 2en Januari 1835 Hellevoetsluis. Nauwe- lijks buiten het Slijkgat gekomen, liep het schip, door eene, naar het schijnt, onopgehelderd geble- ven oorzaak, vol water en zonk, op 2 mijl afstand van den toren van Goedereede. De beinanning were! door eene vischsloop nog bij tijds overge-nomen. Het is opmerkelijk, dat de *Pylades*, die in 1826 heette 5 voet diep te zullen gaan, in 1833 een diepgang van 8i, en bij het naar zee gaan, van 11 voet had.

In Februari 1835 deed de Amsterdamse Stoombootmaatschappij aan het departement van Kolonien een voorstel, om stoomschepen van haar over te nemen. Dit had ten gevolge, dat in Mei het stoomschip *Willem*, de *Eerste* door dat departement werd aangekocht. Tegehojertijd werden 2 ijzeren stoomschepen voor den Indischen dienst, te Rotterdam, door de Nederlandsche Stoombootmaatschappij gebouwd. Het was nog steeds de uitvoering van het reeds in J 826 onder-nomen plan. De *Willem J*, in plants van de *Atlas* als „pakel", de beide andere in plaats van do *Orestes* en *Pylades* tegen de rovers.

Onder het bevel van den particulieren gezagvoerder H. Blad van Texel naar zee gegaan, kwam de *Willem I* den 7cn Februari 1836 te Onrust, en den 1 Gen daarna te Batavia. Zij deed enkele reizen op de kust van Java, en kwam om- streeks het begin van 1837 onder het bevel van Johannes Karel Daniel LaminJelh "honorair le Juitenan van het opgericht korps mariniers". Na met den legercommandant eene reis te hebben gedaan naar Padang, werd de *Willem I* be-

stemd om den luitenant-kolonel De Sturs, be-noemd waarnemend gouverneur der Molukkn, naar Anibon'over te voeren. Pen 2Gen April van Soorabaja vertrokken, strandde het schip in den nacht x-an 5 op 6 Mei op de Lucipara-klippen in de Bandi- zee, ten Zuiden van Ambon. Nadat de bemanning, passagiers en troepen, te samcn 140 personen, 5 wken op het rif hadden doorg- bracht, werden zij door Z. M. koloniale brik *Nautilus*, geconuandcerd door den luitenant le kl. F. N. : Muller, en het inghuurde koopvaar- dijschip "Erich, afgchaald en den 12en Juni te Ambon aangebracht. (Het zeer belangrijke en lezenswaardige rapport van den overste ije Sturs is te vinden in de Javasche courant van 30 Augustus 1837). Lammleth werd door het Hoog Mili- taire Gerechtshof van Nederlandsch-Indie con schuld vrijgesproken.

De eerste der bovengenoemde ijzeren booten kwam, geladen in het zeilschip *N ceria nds Koning* in Maart 183G to Batavia aan; zij werd te Soera- baja op de aan de rivier liggende Landswerf ineen gezet, den 24en December te water g- bracht en *Hekla* genaaid. De tweede boot kwam in Mei 1836 op dezelfde wijze te Batavia en kreeg den naam *Ema*: Deze vaartuigen hadden compound- machines van 40 noni. p.k. Zij werden als oorlogschepen door zeeofficiern gekomman- deerd.

Het volgende in Indie komende stoomschip was het oorlogsschip *Phoenix*. Dit schip liad in Juni 1838 den gewezen Gouverneur-Generaal Baron van der Capellen, als buitengewoon gezant van Koning Willem I, van Nederland naar Londen gebracht, om tegenwoordig te zijn bij de kro- nring van Koningin Victoria, en werd daarna b(- stemd om naar Indie te gaan. Het vertrok den 3cn October van Hellevoetsluis en kwam d(-n Februari 1839 to Batavia aan, blijkbaar in zeer goeden staat, want reeds den Men daarna \ < i - trok het naar Soerabaja.

Intusschen were! Indie eindehojk verrijkt me! con tweede particulier stoomschip. De *K (i)in (j)u der Nederlanden*, een houten stoomcor van 2-) I last, met eeno Engelscho machine van 120 p.k., was te Lasem gebouwd en kwam omslreck : <(-n len Juni 1840 in de vaart, ije firma At ; i < 1 ; inx- : Watson & Co. onderhoeld met iiaar een ^{ip.tuwj} den dienst tusscl)» Batavia en Semarang. M : i ; n- tegclijktijd verdween haar voorangcr, < i < - \ an der Capellen, na een 15-jarigen dienst, vertrok den J Bon April naar Singapore en were! daar verkocht an Aziaten.

Den len November 1841 vertrok van < i J'cxel- sche reede het tweedo naar O.-I. bestem(< ; oor- logsstoomschip, naaidijk do *He Ida*. bit schip kwam den 27en Februari 1842 te Batavia. Er waren niM stoomschepen van denzelfden naam, maar onstieeks den len Juni van gencncijnd j ; iar werden do namen van de beide kleino ijzeren stooinerH *Hekla* on *Ema*, veranderrl in *Jianda* on *Ternate*. Zij voeren niet lang mecr ; na October 1843 vindt men niot mecr vermeld.

In het volgende jaar kwam er een „sSr) mj ; g", *Prince van Oranje* geneeten, in (k, vaari ; hd deed, onder hovel van een inlander, eenige ndzen op de kust van Java, njaar schijnt in 18 1 ; > of 184G van zijn stooinvermorren ontdaan en in ecu schoener veranderd te zijn.

De stoomvaart onderging nu woldra eene bc- langrijke uitbroiding. In 1845 best on d er reeds

een Engelsche stoomvaartdienst van Suez over Ceilon en Madras naar Calcutta; in dat jaar kwam tevens een stoomschip vaaf Calcutta naar Singapore in de vaart, en werd eene nieuwe lijn geopend van Ceilon over Singapore naar Hongkong, waardoor een maandelijksche dienst tusschen Engel en China ontstond. In verband hiendeed liet de Ned.-Indische regering elko jnaand een oorlogsstoomschip van Batavia naar Singapore gaan om de "overlandmail" te brengen om te halen. Het stoomschip *Bromo*, den 18en Maart 1844 uit Hellevoetsluis vertrokken, en den 2en Juli van dat jaar te Batavia aangekomen, ving den 1en Augustus 1845 de eerste reis naar Singapore aan; de brieven waren van London naar Batavia 48 a 50 dagen onderweg.

De *Bro in*, was den 27en Juni 1844 gevolgd door de *Merapi*, die 13 November te Batavia aankwam, en 23 September 1845 ging de *Vesuvius* van Texel naar zee, om 13 Februari 1846 te Batavia aan te komen. Speciaal voor den dienst tusschen Singapore en Batavia werd in Nederland het oorlogsstoomschip *Batavia* gebouwd, dat den 1en September 1846 van Hellevoetsluis vertrok en den 18en Februari 1847 te Batavia aan kwam. Na eerste reis naar Soerabaja te hebben gemaakt, volbracht de *Batavia* in Juni haar eerste reis naar Singapore. De „pakket-vaart tusschen Java en Singapore door een Zr. ? Is. stoomschepen" nl. de *Batavia*, of bij ontstentenis van deze een ander, maandelijks over Muntok en Riouw en „voor zooveel tijd en gelegenheid toelaten, tot Samarang en Soerabaja", was bij besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 22 April 1847 geregeld.

Tegelijkertijd wees de Gouverneur-Generaal Hoochussen den Minister van Kolonien op de noodzakelijkheid van eene geregeld stoomvaart binnen den Archipel. De heer W. Cores de Vries, gewestelijk zeeofficier, vertrok in hetzelfde jaar, door de regering ondersteund, naar Indie om het vraagstuk te onderzoeken. Toen hij in 1849 naar Soerabaja kwam, was hij van plan om de reis naar Soerabaja te maken, maar werd door de regering afgehoord. Hij maakte een reis naar Soerabaja, maar werd door de regering afgehoord. Hij maakte een reis naar Soerabaja, maar werd door de regering afgehoord. Hij maakte een reis naar Soerabaja, maar werd door de regering afgehoord.

Bestond in Indie reeds lang behoefte aan om schepen te kunnen dokken, nicer < inoer werd die gevoelk naarmate Jiet aantal stoomschopen grouter word. Reeds in 1841 was li< t J ndisch bestuur genmenhtigd geworden om op het Onrust om droogdok te doen graven, (locj) hieraan word weinig gedaan. In 1848 best on d het nog niet. Wel werd in 1841 te Soerabaja een droogdok gebouwd tot het repareren van stoomschopen; in 1844 kocht het gouvernement een droogdok van 150.000, ten behoeve van J. H. Bayer, terwyl do koopsoin als een aan licm verjeend voorschot werd beschouwd. Machines van stoomschopen werden door deze fabriek gerepareerd. In 1843 werd nog te Onrust Z. M. S. *Hekla* gekocht, maar in 1845 word on drijvend droogdok voor Soerabaja uitgezonden, dat echter niet gebouwd word, omdat een gedeelte op do reis verloren ging on het overige hout niet geschikt was. In plaats daarvan bouwdo men aklaar een drijvend dok van djatihout, dat in 1849 gereed kwam. De stoomschopen werden hersteld door don, reeds sedert 1810 bestaanden, artillerie-constructiewinkel te Soerabaja. Met het Marine-

etablisement aldaar, waarvan do oprichting in 1846 aangevangen was, werd alzo langzamerhand voorzien in do noodige gelegenheid tot het herstellen, later ook bouwen, van stoomschopen. Het kleine raderstoomschip *Onrust* word in 1847 op het Marine-etablisement incengezet, do *Borneo* in 1848 en vervolgens het raderadviesvaartuig *Tjipanas*.

Het eerste schroefstoomschip in Indie was Zr. Ms. *S. Semarang*, dat den 19en December 1847 uit Hellevoetsluis vertrok en den 12en Mei 1848 te Batavia aankwam. Het was do eerste schroefschepen, die den Oceaan bevoeren, hoewel reeds omstreeks 1837 de schroefvoortstuwewer was toegepast. De *Semarang* was ook het eerste schip dat van het drijvend dok te Soerabaja gebruik maakte, namelijk op den 7en October 1849.

In 1850 werd eene maandelijksche vaart geopend tusschen Soerabaja en Makassar, met het aan eene kleine rederij (Charles Etty) behoorende stoomschepen *Langen Lamongan*, van 53 last. In hetzelfde jaar maakte de regering eene overeenkomst met Cores de Vries, voor eene geregelde vaart van Padang naar Batavia, van Batavia over Soerabaja naar Makassar, en tusschen Makassar en Mcaado, over Ambon en Ternate.

De Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij verkreef in 1850 van de regering een voorschot, om een tweede stoomschip aan te schaffen. Zij kocht daarvoor het Engelsche schroefschip *City of Glasgow*, van 269 last, dat onder den naam van *Jva* in 1851 in de vaart werd gebracht tusschen de 3 hoofdplaatsen op de Noordkust. Cores de Vries opende in 1852 zijne vaart met het schroefstoomschip *Padang*, van 181 last. Weldra waren de *Makassar*, van 175, en do *Ambon* van 183 last, daarbij gevoegd. In 1853 werd dezo vloot vermeerderd met de *Banda*, van 106 last.

In verband met de plannen en onderhandelingen der Regeering met Cores de Vries vroeg en verkreeg de N. I. S. M. in 1852 eene verlening van hare overeenkomst voor den tijd van 66n jaar, na afloop waarvan zij hare vaart staakte, terwyl zij de *Koningin der Nederlanden* naar Australië zond. Maar daar Cores de Vries niet dadelijk over een voldoende aantal schepen beschikte, werd in 1853 het contract met de N. I. S. M. voor 5 jaar vernieuwd, en kwam de *Koningin der Nederlanden* weer in de vaart. Daar do postdienst op Singapore, in verband met den Engelschen dienst op Europa, in een 14daagschen veranderdo, worden daarvoor do *Java* van de N. I. S. M. en een oorlogsschip aangewezen.

In 1853 bouwden H. Browne & Co. te Bassoon nog eene raderstoomboot voor gouvernementss rekening, voor do gemeenschap tusschen Batavia en Onrust.

De particuliere stoomvaart had nu voldoende uitbreiding gekregen, om in dit artikel niet verder van oorlogs- of gouvernementss-stoomvaartuigen te spreken, en dienaangaande naar ZEE-MACHT te verwijzen. Het aantal particuliere stoomschopen in Indie bedroeg 7 in 1853.

Op den voet der overeenkomst met Cores de Vries sloot de regering op den 10en Juni 1854 een contract voor 5 jaar met do naamloze vennootschap te Rotterdam, welke die overeenkomst overnam (zie verder PAKETVAART).

De eerste stoomschepen van Cores do Vries waren van ijzer, maar latere werden van djati-hout gebouwd. Het aangrocien van do huid on gebrek aan dokgelegonheid zal misschien wel eene reden daartoe geweest zyn. Aan het gegra- ven dok te Onrust was steeds weinig of niet ge- werkt, en in J 853 werd hiervan geheel afgezien, doch in 1854 in plants daarvan een houten drij- vend dok besteld bij de firm a H. Browne & Co., waarvan do werktuigen vervaardigd werden door Paul van Vlissingen en Dudok van Heel te Amsterdam. Het word in September 1856 in gebruik gesteld.

De gelogonheid tot herstellci van stoomwerk- tuigen was in 1851 onder beheer van het Marine- departement gekomcn, doordat in 1848 hot gou- vernement de fabriek van Bayer weer overnam, deze tot artilleric-construcliewinkel bestemde, en den ouden constructiewinkel veranderde in „Fa- briek voor de Marine, het Stoomwczen en do Nijverheid". Toen in 1857 Bayer weer eene nieu- w partiucliere fabriek had opgericht, werd de gouvernementfabriek alleen „Fabriek voor de Starie en het Stoomwczen" genoemd.

Van 1854 tot 1857 werd slechts eenmaal in de inaad een stoomschip voor de post naar Singapore gezonden; toen in 1857 weer een liaf- maandelijksche dienst vereischt werd, sloot men daarvoor eene overeenkomst met de N. I. S. M., tot 31 Mei 1859, voor de eene helft, en met de maatschappij van Cores de Vries, voor de andere helft; na afloop van eerstgenoemde kwam dezo dienst geheel in handen van Cores de Vries, wicsn contract van 1854 in Nederland verlengd werd tot het ein de van 1865.

Ofschoon de stoomvaart in den Archipel groot- tendsels door Cores de Vries werd uitgeoefend, waren er toch nog eenige andere reederijen. De *Langen Lamongan* ging in 1858 over aan H. E. Levert & Co., die in 1859 en 1860 ook de *Sama- rang-packet* bezat, terwijl in laatstgenoemd jaar de stoomvloot vermeerderde met de *Oenarang*, onder beheer van E. C. Wermuth en C. S. van H eekeren en de *Javaan en Kralon*, van W. Major. In 1861 telde men 18 stoomvaartuigen, waaronder eenige sleepbooten. Gaandeweg werden de niet aan de Mij. van C. de Vries behooren- de stoomschepen door hem gehuurd of gekocht.

De firma Buys, Jacobs & Co. liet het stooi- kcheepje *Palembang-pakket*, van 39 last, loopen tusschen Cheribon, Batavia, Palembang en de Lampons, maar dit vaartuig werd reeds in 1863 niet meer zeewaardig i eacht.

Vrcemde stoomschepen werden tot dusverre zelden of nodit in den Archipel gezien. Vermelding verdient daarom de *Bahiana*, een Engelsch schroefschip van 84 jneter lengte, dat in November 1859 te Batavia kwam met een telcgraaf- kabel aan boord, dien het ging leggen tusschen JIatavia en Singapore. Dit schip had de re is van Liverpool naar Batavia gedaan in 68 zeedagen.

De Fransche Messageries Imperiales openden hare vaart van Suez naar Jndi* in October 1862. In afwachting dat een eigen stoomschip dezer maatschappij tusschen Singapore en Batavia zou varen, werd deze postdienst verricht door een oodogsschip of door de *Hertog Bernhard*, later ook door de *Java*, beide van de gouverne- mentsmarine.

In 1865 waren er 4 partiucliere stoombooten voor het vervoer in straat Madoera : 3 voeren

tusschen Batavia en de reede : 1 op de reede van Sclarang; 1 op do Tji-Taroem; 1 op de Solo- rivier : 1 vervoerde tin voor de Billiton-maatschappij. Cores de Vries had bij het eindigen van zijn contract 10 schepen

De nieuwe contract voor de pakketvaart, Robinson, stichtte in 1865 eene nieuwe „Neder- landscli-Indische Stoomvaartmaatschappij" die in 1860 haar dienst aanvaardde met de schepen : *Koning Willem III, Koningin Sophia en Baron Sloet van de Beele*, van 1000 ton, de *Minister Fransen van de Putte en Baron Bentinck*, van 800 ton, de *Vice President Prins van* 600 ton, de oude raderboot *Koningin der Nederlanden* van 500, de *W. Cores de Vries* van 400, de *Minister van Staat Rochiussen* van 300, de *Stada* van 200 en de *Betsy* voor de kustvaart, van 1.50 ton. De maatschappij van Cores de Vries werd „Besier en Jonkheim", te Rotterdam. Zij behield 6 schepen, waarvan zij er 4 licit varen op verschillende plaatsen in den Archipel. Maar reeds in 1868 ver- kocht zij de 3 bestc aan de N. I. S. N., twee werden gesloopt en het zesde te Singapore ver- kocht.

De N. I. S. M. breidde ,gholpen door een aan- zienlijk subsidie van de regering, haar lijncn- nct en hare vloot steeds uit. Bijna elk jaar kwam er eene gesubsidieerde lijn bij. De Zuidkust van Java werd, in 1869, het eerst bevaren door stooni- schepen van deze maatschappij. Telde zij in 1858 15 schepen, in 1874 bezat zij er 18, toen haar contract met de regering voor 15 jaar verlengd werd, om met 31 December 1890 te eindigen. Haar topunt bereikte zij in 1885, toen zij 32 schepen bezat met 23.000 registerton non nett- > jaadvermogen, en hare bruto- ontvangsten / 5.266.940 bedroegen, waaronder on. (rev < < r / 350.000 subsidie. Bij het eindigen van ha : ' r contract had zij nog 24 schepen, waarvan 11 > overgingen naar hare opvolgster „de Koninklijke Paketvaartmaatschappij", die den oen Januari 1891 hare vaart begon (Zie PAK ETVAIVj/).

De tot kleinrc Indische reederijen blicioerendc stoomvloot, waaronder verscheidene sleepbooten, sloepen en andere kleine vaartuigeji, tel(< - in 1869: J 8 schepen en 13 kleine vaartuigen ; in 1871 19 schepen, v/aaronder c6n dat op bjeddah *vo i*, het eerste Nederlandsch- J ndiHsch uitoenschijplai buiten den arciipel ging ; in 1X76 waren er 23 schepen. De in 1877 opgerichte maatschappij „Banda" bracht een scheepje, de /加 * 加, in (1- ■ vaart van Banda naar Nicuw-Guinca en Pori Darwin, en sloot daarna een contract md < ! < * Regeering voor een gesubsidieerde geregehh- vaart in het Zuidoostelijk deel van den arciijp < L waarbij Port Darwin niet meer bezocht word. Hij het einde van dit tweejarig contrn < t, in Mei 1871, ging ook deze dienst op de N. I. 8. M. over.

Het aantal kleine reederijen num voort(lur) : n < 1 toe ; in 1888 voeren 31, in 190J 49 stoomciH I > < v < »

20 registertonnen onder Nederlandscli vlag in den arciipel, behalve die van de gesubsidieerde lijnen. Het waren echter inest kleine vaarluig(: »i. Het Ucintal boven 100 ton bedroeg van 4 tot 6 cn eerst in 1902 8 schepen. Vervolgens nam het bijna elk jaar toe ; in 1904 waren er 9, 1905 15, 16, 1908 20, 1910 23, 1912 32, 1914 39, 1915 37, 1916 42, 1917 31.

De belangrijke venneerdring in 1912 en vol- gende jaren is voornamelijk hel gevolg van het in de vaart komen der schepen tot vervoer van

petroleum van de Nederlandsch-Indische tankboot maatschappij en de Bataafsche petroleum-maatschappij. Tot die in Indie varende niet gesubsidieerde Nederlandsche schepen behoorden ook van 1891 tot 1916 die van de Stoomvaart-maatschappij „Oceaan”, die met 4 schepen gong geld tusschen Java, Amsterdam en Liverpool voer, en die van eene Stoomvaart-maatschappij „Phoenix”, die in 1892 eene maandlijksche vaart op China open de, doch niet lang bestaan heeft.

Motor vaart.

Do aan stoomvaart verwante motorvaart (werktuigen gedreven door ontploffing van vluchtige olie) begon in Nederlandsch-Indie in 1911, op de Zuidkust van Java, door eene maatschappij, die met een maandelijksche subsidie van f 200 eene verbinding maakte tusschen Tjilatjap en Batokarang. In dat jaar waren er 8 motorvaartuigen met een gezamenlijken inhoud van 1067 kubieke meters; in 1912 10 met 1228 NW, in 1913 11 met 1381 M³, in 1915 17 met 10.801 M³, in 1916 20, waarvan 7 met meer dan 300 M³ inhoud, in 1917 24, waarvan 9 boven 300 M³.

Vaart op Nederland.

De eerste stoomvaartmaatschappij, die onder Nederlandsche vlag tusschen Indie en Nederland voer, was de Stoomvaart maatschappij „Neder-Jan(r) Zij werd, in verband met de opening van het Suezkanaal in 1869, opgericht in 1870. Aanvankelijk voer zij met 4 schepen. In haar contract met de Regeering voor vervoer van brieven, rijkspassagiers en goederen werd de maximum duur der uitvlucht reis op 50 dagen gesteld. Deze maatschappij opende in Juli 1871 haar vaart, in doorvracht met de N. I. & M. In 1873 word de maatschappij „Java”, met hetzelfde loen, en in 1875 de „Rotterdamsche Lloyd” opgericht. Deze „Nederland” kreeg later de schepen van de „Java” in huur. Ook liet de „Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-maatschappij” een paar reizen naar Java doen. Het aantal Nederlandsche ondernemingen op Oost-Indie word in 1882 vermeerderd met de „Insulind”. De „Nederlnd” had Loen 14, de „Rotterdamsche Lloyd” 11, de „Insulind” 6 stoomschepen; de eerste eerstgenoemde begonnen in 1887 geregeld beurtlopingen op de 14 dagen te varen. In het volgend jaar werd de maatschappij „Holland” opgericht, die 4 schepen van de N. I. & M. overnam.

In 1902 begonnen de „Nederland” en „Lloyd” ook beurtlopingen aan te doen, tot overtuiging van de Mekkagangers. Zij hadden toen elk 15 schepen. In 1909 hadden zij elk 21 schepen. Zij maakten nu toezien op Java-Bengalen — lijn om de 4 weken, naar Yavangoon, Calcutta, eventueel Colombo. Horn buy en Kooratsji, terwijl Sa bang en Singapore steeds werden aangedaan. In 1914 was het aantal schepen van de „Nederlnd” aange-groei tot 37, dat van de „Lloyd” tot 30; in 1915 Gold. eerstgenoemde 35 schepen met een bruto inhoud van 219.794 ton, de tweede 31 schepen met 170.172 ton.

De moeilijke kolenvoorziening en het mijngaarvedurende den wereldoorlog waren oorzaak dat in 1914 door doze maatschappijen minder reizen naar Indie gemaakt werden en in het volgende jaar deze vaart stilstond. Daarentegen in 1916 de schepen van de „Nederlancr

7 en die van de „Lloyd” 3 reizen uit Indie naar New-York, waarbij de Holland-Amerikaalijn 3 reizen voegde. Uit Now-York naar Indie deden deze maatschappijen onderscheidenlijk 7, 5 en 3 reizen.

Vaart onder vreemde vlaggen.

Onder vreemde vlag zag men in 1866 een eigen schip van de Fransche Messageries Maritimes tusschen Singapore en Batavia varen. Do schepen der „British India Steam-navigation Company”, „British India (Kalkata) en Singapore varende, deden in 1872 Deli en Riouw aan; in 1873 werd Palembang door een Engelsch stoomschip bezocht; het Italiaarische S.S. *Maddaloni*, ge-commandeerd door den Garibaldiaanschen generaal Bixio, was in 1874 door de Indische Regering gehuurd voor de Atjeh-expeditie.

In 1873 word de „Commercial Steamship Company” voor de vaart door het Suezkanaal naar Indie opgericht; andere maatschappijen, door dien zeeweg varende, wier schepen in 1875 Batavia aandeden, waren de County line of steamships” en de „Star-and-ball-line”. In dat jaar werd een Engelsche Stoombootdienst geopend tusschen Deli en Poeloe Pinang. De reederij van Rubattind te Genoa deed in 1876, 1878 en 1879 proefreizen naar Java, en begon in 1880 viermaal per jaar Batavia aan te doen. Deze reederij heette in 1884 „Navigazione generale Italiana”. In dat jaar kwamen de schepen van de „Compagnie nationale de navigation” om de drie weken van Marseille. In 1891 werden 9 schepen van de Ocean steamship Company”, die ook de Nederlandsche „Stoomvaart-maatschappij Oceaan” in het loven riep, in do vaart op Java gebracht; deze deden in 1891 reeds 17 reizen, in 1897 deed deze mij. 21 reizen met 11 schepen.

De Deutsche Nicuw-Guinea compagnie liet van 1889 tot 1891 een schip loopen tusschen Soerabaja en Finschhafen. Een andere Deutsche onderneming, de „Sunda-linje” voer in 1891 en 1892 met 4 schepen van Hamburg over Amsterdam naar Indie. Do „Noord-Deutsche Lloyd”, van Bremen, voer in 1893 van Singapore naar de Oostkust van Sumatra en de Westerafdeeling van Borneo en deed ook, op do reizen naar Nicuw-Guinea, Batavia, Makassar en Ambon aan. Later had deze inij. een geregelden 14-daagschen dienst (de „Duitsche mail”) van Hamburg over Amsterdam naar Java.

De vaart buiten den Archipel was overigens in Nederlandsche handen; zoodra echter in 1918, door hot opvoerden van Nederlandsche schepen voor den oorlog door do Entente-mogendheden, onze vaart enigzins venvuinderde, stelde eene Japansche maatschappij, de „Osaka Steam Navigation Co.” met (i stoomschepen en 14-daagschen dienst op Java in, benevens een inaadlykschen dienst tusschen Java en Beugalen.

Binnen den Archipel bestond reeds in 1878 een duitse vaart van kleine stoomers onder vreemde, meest Engelsche vlag. In dat jaar voerden, meestal geregeld, 23 van die vaartuigen van Singapore of van Poeloe Pinang en Malaka naar verscheidene N.I. havens. Dit aantal was in 1900 geklonnen tot ruini 40. Van Engelsche stoomschepen boven 100 ton waren er in 1888 nog slechts 4, in 1890 6, in 1892 10, in 1893 14, benevens 1 Duitsch; in 1895 17 en 1 Duitsch, daarna wat minder Engelsche, in 1900 12 Engelsche en 2

Duitsche, in 1905 15 Engelsche, 6 Duitsche en 1 Siamisch. In deze sterkte kwam weinig verandering, totdat het vervoer van potroluum Jiot aantal vreemde schielpen, evenals dat der Nederlandsche, aanmerkelijk deed toenemen, zoodat op het eind van 1913 69 Engelsche, 12 Duitsche en 1 Japansch stoomschip van meer dan 100 ton in den Archipel voeren. In 1914 waren daar nog een Noorsch en een Siamisch bij gekoimen.

Van de in den Archipel varende schepen onder Engelsche vlag behoorden vele aan Chinesesch reeders: in 1914 22 boven de 100 ton : verder 3 a an de "Ocean" S. S. Company, 11 aan de te P. Pinang thuisbehoorende „Eastern S. S. Cy." en 29 aan de "Anglo-Saxon" petroleum maatschappij: voor 1917 zijn deze cijfers 13, 2, 7 en 26.

Door den oorlog verminderte het aantal Engelsche schepen. daar doze tot andere diensten geroepen werden. en de Duitsche verdwenen van de zee. Zes hiervan bleven in N. I. havens en gingen in 1915 onder Nederlandsche vlag varen, daar zij aan de „Rotterdamse Lloyd", de Holland-Amerika lijn en de „Koninklijke Hollandsche Lloyd" (twee aan ieder) waren afgestaan tot vergoeding van Nederlandsche schepen, die nabij de Engelsche kust door Duitsche torpedos vernield waren.

Vaart op Australië.

Reeds in 1860 werden, als proef voor eeno geregelde verbinding met Australië, door de N. I. S. M. 6 proefreizen op Queensland gedaan. Planncn van de Australische Regeering voor eeno meet rechtstreeksche vaart op Europa stonden toen echter het tot stand koimen dier verbinding in den weg. Evenwel bleef men hicrover steeds in onderhandeling, en in 1874 werden nog eenige proefreizen gedaan, doch in 1875 gestaakt, omdat zij verlies opleverden. Er voer toen, cone „Eastern and Australian Mail Steamship Company", die op hare reizen tusschen Hongkong en Australië nu en dan Batavia aandeed; toen deze reizen.

1876 tijdelijk opgehouden waren, bevatte in 1877 de N. I. S. M. de hare, met subsidie van de Nederlandsche-Indische en van de Australische Regeering. Deze vaart bleef echter onvoordeehcn werd in 1882, als niet nuttig genoeg, opgeheven. Een nieuwe lijn van Londen naar Brisbane, de "Queensland Royal Mail", deed in 1881 Batavia. aan, evenals de "Australian Steam-navigation Company". De "Eastern and AusGralian" hervatte later hare vaart en vertoonde zich in 1896 nu en dan op Java, terwijl er een geregelde roaandelijksche dienst van Batavia naar Londen en van Batavia naar Brisbane en andere Australische havens ontstond van de "Queensland Royal Mail" en van de „British India steamnavigation company", die zich in 1895 voor dozen dienst verrengiden, tot in 1900. waarna de „Queensland line of steamers" met 8 schepen, ora de 2, 3 of 4 weken dezelfde weg bleef be- varen; dit werd vervolgens een geregelde vier-wekelijksche dienst, ook over Kapels.

De „Queen steamship Cy.", van Freemantle naar Singapore, deed Singaradja op Bali aan en de „West-Australian Steamnavigation Cy." voer denzelfden weg.

Nadat de „Deutsch-Australische Dampf- schiffs Gesellschaft", die in 1898 opgericht was, enige jaren gevaren had van Hamburg over Kaapstad naar Freemantle en Adelaide, terwijl

op de torugreis Java, Padang en Singapore werden aangedaan, sloot op 14 December 1911 de Koninklijke Paketvaart Mij. met de Regering een contract voor een geregelden dienst tusschen Java en Australië (Zie PAKETVAART).

Vaart op China en Japan en op Ameriëa.

In 1879 vatte de N. I. Regeering het plan op, eeno lijn van de N. I. S. M. te subsidieeren, van Soerabaja over Manila naar China. Zij sloot daarvoor een contract om van 1880 tot 1884 vier reizen per jaar te doen, met een subsidie van / 10.000 per reis. In 1882 werd dit contract gewijzigd in dien zin, dat met dezelfde subsidie voor elke reis 12 reizen per jaar gedaan zouden worden. In dat jaar leverden 9 reizen aan de N. I. S. M. een zuiver winst op van / 63.000, en in J 883 brachten 12 reizen zuiver / 175.000 op. De Regeering vernieuwde in 1884 het contract niet, maar do maatschappij zetto zonder subsidie hare reizen voort, daarbij Singapore aandoende, wat gedurende den loop van het contract niet goorloofd was geweest. Zij ging hiernede voort, tot zij na 1890 hare schepen verkocht.

Do Kon. Paketvaart-maatschappij liet in 1896 eenige roizen op China en Japan doen, maar ondervond daarvan, misschien omdat door het staken van de N. T. S. M. de vaart in vreedde l'andon was overgegaan, geen voordeel, en zij eindigde de proef in 1897. Doze niislukking was een der motieven om in 1902 aan do concessiona- rissen voor eeno nieuwe stoomvaartlijn van Java naar China en Japan een rijkssubsidie toe te kennen, hooger dan eenig andere tot dusvern : verleend, namelijk in de eerste 5 jaren / 2.81 per afgelegde zcemijl, of wei / 300.000 per jaar; ver- volgens / 250.000 per jaar in de tsveede vijf jaren en / 200.000 in de derde vijf jaren. Het aid us ge- noten renteloos voorschot jnoest uit de wiiht ts- - rugbetaald woi-den. Eeno voorwaarde was, <1 : it aanvankelijk twee derden van het aantal schepen in Nederland zouden gebou w worden later alle.

Deze Java-China-Japan-lijn bogon op 17 September 1903, met 3 schippen een geregeldtn vi<-r- wekelijkschen dienst, van Batavia overScinarang, Soerabaja en zoo noo dig andere havens o> (<• Noordkust van Java, naar Makassar, Hongkong, Shanghai, Jokohama, Kobe, Anioi nu over Hongkong en Singapore naar Jiatavia terug.

De onderneming was aanstojen<!« looijnnd en kon met voordeel uitgebreid worden. I n 190.» word een vierde schij) in de vaart gebracht, groo- ter dan de eerste, in 1907 kwamen erjog twee bij, en hierliaaldelijck werden niderderc in liimr genomen. De zes eigen schepen liadden eeno bruto inbou w van 25.619 ton. Het aantal volgens hot contract met do Regering verplichte reizen werd weldra overtroffen: in 1907 werden 15 goowone rondreizen gomaakt on daarbij 8 van Java naar Japan en terug en 1 van Java naar China en t-rug over Saigon. In liet hicrop volgen de jaar w<-(r)(n nog 4 : j'ondreizen. godaan en verder de dienst ge- splitst in 15 reizen op Japan en J I China, i n 1909 deed de my. 13 reizen op de China- en 13 op de Japan-Jijn, benevens 3 andere. In dft jaar werden wed er twee nieuwe schepen in aanbouw gebracht, grooter dan de vorige.

Hocwel men dikwijls met inoijlkhedcn te kampen had, werd de vaart, beJioudens enkele wijzigingen, steeds ojdzezelfde wijze voortgezet en werden meer reizen per jaar gemaakt. In 1911

word do vloot vcrmeorderd met 2 schopen, elk van 12.000 ton draagvermogen; in 1915 ging e6n sc hip door stranding verloren.

De uitkomsten van het bedrijf waren zoo gun- stig on het beleid van het bestuur dor mij, zoo good, dat het dividend op de aandeeleu, aanvan- kclijk gering, niet slechts aanmerkelijk grooter word, maar ook in 1914 het achtorstalligo dividend geheel uitbetaald en een begin gemaakt word met tcrugbetaling van de van het Rijk gc- noten subsidie. Nimmer werd een obligatie-lee- ning aangegaan. In 1915 niaakto do dircctie ge- bruik van eenc onvcrwaclite gelcgcnheid om het bedrijf aanmerkelijk uit te breiden. Een dringen- de nood aan schcepsruite voor de vaart tus- schen Oost-Azie en de Westkust van Amerika werd aanstonds te baat genomen om eene lijn to openen, onder den naam van Java — Pacific-line, van Batavia, Semarang, Soerabaja en Makasser over Manila en Hongkong naar San Francisco. Met 2 schepen, ben evens een van de Stoomvaart- 51aatscha)pij Nederland en een van de Rotter- damsche Lloyd, werd een maandelijksche dienst op die lijn ingesteld, terwijl nog 2 schepen in aan- bouw warden gebracht. De middelen der Java- China— Japan stelden haar daarenboven in staat to Tandjoeng-Prlok, Soerabaja en Makasser eigen haven-inrichtingen te maken. Ook werd nog een aanlcgplaats in Ncderlandsch-Indie in de vaart opgenomen, namelijk Menado, ten oindo het hoofd tc bieden aan Japanscho reederijen, die schepen naar Noord-Celebes zonden. Op het tdude van 1917 telde de vloot 11 schepen : 4 daarvan warden in 1918 door do Reegeringen van Groot-Brittannic en van de Verenigde Staten van Noord-Amerika opgevorderd voor den oorlog; de hiervoor betaaldo huur was hoog, of- schoon zij de door het gem is der schepen vcrvoor- zaakte schade niet geheel dekte. Intusschen wa- ren in de laatstvoorgaande jaren zeer groote win- sten gemaakt. Terwijl het maatschappelijk ka- pil aal slechts 6 miiljoen bedroeg, was de winst in 1917 ruim / 9.600.000; aan do aandeelhouders word 20 % dividend uitbetaald, do schuld aan ii«t Rijk werd geheel gedelgd, belasting betaaid van bijna / 1.250.000 en belangrykc reserves v, ai-en gevormd voor vordere uitbraiding.

N. M. L.

STORM VOGEL. Slechts weinige soorten van Stormvogels zijn in het gebied van den Oost- Indischen Archipel waargenomen. Het zijn uit- stekende vliegers, van in ecu wa ch tig vooruonien, echter ntee, tal veel kleiner, en daardoor goken- morkt, dat de neusgaten aan het einde van een buis gele/en zijn, die over een godcelto van den rug van (ten bovcn)navol loopt. Do kleur is bruin- zwart, grijs en wit. *PuJinus leucomelas* en *Prion banksi* zijn o.a. in <lo wuteren van den Archipel waargenomen. Ook een soort albatros (*Diomedea albalrus*) ui, hot Noor- cl elyk gedcelto van den Grooten Oceanus is bij Celebs en Borneo waar- genoipen.

S. T. O. V. I. A. Gebruikelijke verkorto schrijf- wijzo. Zie N. I. A. 8.

STRAALDIEREN. Zie NETELDIEREN.

STRAFRECHT. A. STRAFSTELSEL BIJ DE INDI- SCHE VOLKEN BCITEN INVLOED VAN DE NEDER- LANDEKS. Bij allo volken in liunne kinds- heid is (te straf niet anders dan private wraak, het strafrecht privaaf wraakrecht, dat wordt uitge- oefend buiten bemoeien van eenc staatsmacht,

die nog niet bestaat on zolfs van de maatschap- pij, die nog geen bepaalde regels omtrent wat voor good en wat voor kwaad gehouden zal wor- den, heeft voorgeschroven. Iedcr zorgt voor zich zelf en geen wereldlijke macht zorgt voor alien. Daarom wordt overal aangetroffen het beginsel, dat de aanrander van iemands leven of good mag gedood worden door den. angerande en hen, die met dezen con nauw aaneengesloten ,groep uitmaken, de familie, den stam. Pas veel later word strafrecht publiekrecht, enkel toc komende aan het staatsgezag. Dit zien wij bij Israclietien, Egyptcnaren, Babyloniera, Asay- riers, Perzen, Grieken, Romeinen, Germanen, dit zien we ook bij de volken van den Indischen Archipel. Dit wraakrecht, waarbij de aanrander vogelvrij verklaard werd, veranderde langzamer- hand in een vcrzoenrecht, een recht om de wraak af te koopen, de compositie, het recht om boete te vorderen en evenzoo het recht om, door vrjij- willig boete te betalen, de misdaad te verzoenen. En dit recht trad op, wanneer een zekere tijd verlopen was na de daad, zonder dat van het wraak rec lit door den beledigde of zijne ver wan- ten gebruik gemaakt was. Daarop volgde de tijd, waarin privaaf wraakrecht was uitgeslofen en dat recht enkel mocht worden uitgeoefend door de gemeenschap, den Staat. In do.i Indischen Archipel kunnen de vcrschillende phases, welke bij den ovorgang van privaaf to publiek wraak- recht en van dit toc doo eigenlijc strafrecht zijn doorloopen, zonder moete worden gevold.

a. *Overs pel.* De Minangkabausche Maleiers (Midden Sumatra) beschouwen het als rechtvaar- dige, dat, wanneer iemand zijnie vrouw op overspel betrapt, lijf haar met haren medeplichtige op do plaats doodt; doet een under dan de echtgenoot de ontdekking of maakt de beledigde echtgenoot van zijn wraakrecht geen gebruik, dan wordt boete opgelegd (v. Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, bl. 233). Ook bij de Re- ■* djangers bestaat dit wraakrecht nog (Marsden/ History of Sumatra bl. 229). Bij de Pasemahers bestaat het recht voor den echtgenoot om, als iemand in zijn huis komt, met het doel overspel te bedrijven met zijno vrouw, dezon to dooden, zoo hij hem op heeter daad betrapt. Is dit niet het geval, dan heeft hij recht om boete to vorderen (Gerßen, Undang-undang of verzameling van voorschriften in de Lematang Ocloe en Ilir en de Pas mali-landcn gevolgd, Tijdschr. van Ind. z T. L. en Vk., dl. XX, bl. 142, art. 40). Bij deZ Balinceezen heeft de bedrogen echtgenoot hot recht dengeno to doodon, do met zijne vrouw . overspel geplegd heeft; is editor do zaak tor kennisse van den Vorst gekoimen, dan houdt dit recht op on kan onkele de Vorst nog straffen (Van Bloemen Waanders, Aanteekeningen omtrent de zeden on gebruikeu der Balinceezen, Tijdschrift van Ind. T. L. en Vk., dl. VIII, bl. 109). Raffles in zijn History of Java. Vol. II, p. LIII, zegt omtrent do Javaansche wotten voor do komst van Adji Saka: „A man having received information, that his wife has committed adultery, was restricted from believing it, oven if he was told by credible persons, unless ho found her in the act; he might then deprive her of life. If she escaped however and concealed herself among her friends and neighbours, it was not lawful to put her to death, but on complaint, being made by her husband, she was prosecuted and pu

nished according to the circumstances of the case". Die straf was dan een boete. Bijna woor- delijk komt hiermede overeen eene bepaling in de rapang = wetten van de Makassaren. Bij de Niassers en de heidenen op Halmahera heerscht hetzelfde recht (of gebruik). Bij de Makassaren en Boegineezen moet de overspeler het zocn- of bloedgeld (sapee) zoowel voor hem zclven als voor de vrouw, met wie hij overspel gepleegd heeft, opbrengen. Dat hier de sapee wordt opgelegd, evenals bij moord. vindt zijn oorzaak daarin, dat zoowel de overspeler als de overspelster door hun daad des doods schuldig zijn geworden. Om dezelfde reden wordt in Benkoelen overspel met de bangoen (bloedprijs) gestraft. Bij de hei- denen op Ceram, Boeroe*(Wilken: Het ciland Boeroe bl. 21—22,*Wilken: Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het ciland Boeroe, Verspreide gesckriYten dl. I, nag' 49) en ook bij de heidenen van Halinahera (De Alfberen van Halmah6ra, Tijdschr. voor N. I., jaargang 1883, dl. I, bl. 290) wordt deze regel wel eens toege- past. Op de Aroeilanden heeft de beledigde echtgenoot het recht den voor zijne vrouw be- taalden bruidschat terug te vorderen; wil of kan de overspeler dien nietbetalen, dan gaat de vrouw daardoor in zijn bezit over (de Hollander, Landen Volkenkunde van Ned.-Indic dl. II, bl. 598). Door dat boetstelsel blijkt duidelijk het privaatrechtelijk karakter van de straf. Het misdrijf wordt niet geacht gepleegd te zijn tegen het alge- meen, doch tegen bijzondere personen. Maar hier en daar wordt toch naast het private boetstelsel het stelsel gehuldigd, dat het publiek recht ver- stoord is geworden en eene boete moet, worden beta aid aan de gemeenschap of zelfs a an de rec liters, die natuurlijk de eerwaardigsten, de oudsten of de aanzienlijk stsen zijn.

b. *Diefstal*. Niet slechts bij overspel geldt dit wraakrecht, ook bij diefstal („it was lawful to deprive a thief of his life, when caught in the act" zegt Raffles van de oude Javaasche wet- ten voor Adji Saka, Vol. II, app. p. LIJ). Ook de Makassaarsche rapang kent aan den bestolene het recht toe den op heeter daad betrapten dief te dooden (art. 25 van de rapang, Matthes, Makassaarsche Chrestomathie bl. 217: „en indien de dief op den weg achterhaald en gedood wordt, dan is de dooding van hem toegelaten"). In het wetboek Dewa Danda der Balineezen komt het volgende artikel voor: art. 12: "Indien iemand eenen dief, dien hij op heeter daad betrapt, neer- legt of indien die dief ontvlucht en vervolgens door den bewoner van het huis achtervoldgd wordt gedurende langer dan 24 uren en hij geeft er ken- nis van aan zijn dorpshef, die op de alarmklok slaat en het den vorst rapporteert, dan mag de bestolene den dief overal, waar hij hem ontmoet, dooden, zijne handelwijze is te vergelijken bij de zee, welke tegen de klippen slaat, want hij ver- volgt zonder ophouden en daarin is het hem ook vergund den dief te dooden" (art. JJ v.

: d. Dewa Danda T. v. T. L. en V. dl. XVIIJ bl. 299). Dit zelfde recht geklt in alJerlei nu- anceringen bij de Bataks, de Minangkabausche Malciers, Pasemahers, Niassers, Timoreezen (Tijdschrift voor N. I. 1839 dl. I pag. 206—207; Recht en Wet 1882 bl. 202 — 203; Gersen: Undang-undang, bl. 141 art. 33; von Rosen- berg: Der Malayische Archipel bl. 106; de Castor: Resume historique de retablissement Portugais

N Timor, IT v. Ind. T. L. en \k. dl. XI, bl. 480).

c. *Doodslag*. Dat doodslag dooi, doodslag ge- zoend werd is natuurlijk en komt dan ook bijna overal voor; ook bij de bewoners van den Indischen Archipel was dit een natuurrecht. Bij de Makassaren wordt dit recht in de „rapang" dan ook uit- drukkelyk erkend. „Wanneer vrije lieden met el- kander twisten en de wapens tegen elkander trekken en een hunner gedood wordt en de moor- denaar door de bloedverwanten van den ver- slagene betraptd wordt, dan is het toegelaten dat hij (door hen) wederom wordt gedood (nipapuli). Zoo de moordenaar echter vlucht naar het huis van den rechter, mag Jfij niet meer gedood worden, doch wordt hij met de sapee (<lc bloedprijs of boete bij nioord) gestraft (art. 9 van de rapang, Matthes, Makassaarsche Chrestomathie, bl. 213); papuli beteekent letterlyk „gelijk doen staan" d. i. dus de straf gelijk doen staan met de misdaad, alzooh het jus talionis toepassen.

d. *Scha/cing*. Raffles zegt in het tweede deel van zijn „History of Java", pag. Lili, hierom- trent, sprekende over den tijd voor de komst van Adji Saka: „A man, having run away with the wife of another, and her being seized by her husband at their abode, both parties could be put to death: but if they were not discovered for a length of time, during which they kept themselves quiet and had begotten children, the adulterer was only liable to pay as well for liini- self as for the woman, a tine of ten tahils". Op Bali kwamen cn. komen thans nog de meeste huwelijken tot stand door schaking. Jij een dergelijke schaking heeft de beledigde familie een voile maand het recht den roover te zoeken en om te brengen. Na afloop van dien tijd houdt dat reell op en heeft de schaker slechts eene boete te vol- <iocn, waarmede liet misdrijf goedge maakt en het huwelyk als voltrokken beschouwd wordt (C. J. Eck, Bali bl. 379—380). Ook in he I gouverterie- ment Celebes en Onclerhoorigheden heerscht. nog thans dit gebruik. Ook daar komt schaking wel voor, wanneer de schaker niot in staat is de soenrang (bruidschat) te betalen. In dat geval voert hij het begeerde meisje weg, doch is <jan zoolang voor de geheele familie van het meisje vogelvrij, tot hij den soenrang betaald heeft. Zoo iemand van de fa mi lie der vrouw <lc n schaker zou ontmoeten cn niet dooden, althans aanvallen oih te trachten zulks te doen, zo<i hij onteerd zijn en door zijn faniiee worden v(Tsto>tcn.

Bij alle Maleische volken werd cn bij sonunige wordt Hi an s nog wel het aangr- troffen cn bij de Maleic] * op Sumatra was het algemeen. Sojadariteit bestond daar aHererst tu - schen de leden van dezelfde familie, dan LUKSICUHI de leden van do geslacht(er)-unie (socko<5), vcrvol gens tusschen de Jeden van de stad of het (lorp (kota) cn cindelijk tiiMschen de led. J) van <ie uagari. de verzameling van eenigt? dorpen rnet bijbehoo- rend grondgebied. De nagariis bijv. verantwoord- lijkvoor misdrijven op haar gebied gepJceg<i. welke niet tot klaarheid kunnen worden gebracht. Dit solidariteitsstelsel draagt den naam van a-clat tangoeng menangoeng. Ook bij de Bataks heerscht dit stelsel, daar heet de sockoe niar: ru. Voorts bij de Rfidjangers en PasGmahers. Indien bij de laatsten iemand ongebracht wordt en <!<• dacler daarvan bekend is, doch zich uit de voeten heeft goniaakt, zijn do aanverwanten van <l(*o schuldige verplicht de boete te voldoen. Tngeval!

de weggeloopt inisdadiger geen familiebetrekkingen heeft of deze het bloedgeld niet kunnen betalen, is de ghecele docsoen en daarna do marga verplicht het te voldoeii. Als iemand rechtmatig met geldboete is gestraft en zich daarna uit de voeten maakt zijn zijn aanvrwanten, zijn doc- soen en daarna zijn marga verplicht die te beta- len., (Gersen: Undang-undang, bl. 125 art. 30 — 31).

Sporen van het solidariteitsstelsel worden op Java gevonden in do Nawala-pradata. In geval van moord, waarvan de daders onbekend bieven, were! or onderscheid gemaakt, naarinat het feit plaats had in de stad of op het land. In het eerste geval waren aansprakelijk en dus ook gehouden om gezamenlijk de verschuldigde bocto op te hrengeu zij, die woonden binnen eenen kring van 110 tjengkal (een tjengkal = 12 Rijnlandsche voct), getrokken rondom het huis, waar de mis- tlaad plaats had. Bij een moord op het land ge- >legd, moest onderzoek worden geclaau bij de hewoners van de zoogenaamde montja-pat en iiontja-lima, dat zijn de vier naastbij gelegen en de vicr daaropvolgende dorpen. Were! de persoon, die het feit bedreven had, niet gevonden, dan waren de bewoners van dio dorpen voor de bocto aansprakelijk. Dit solidariteitsstelsel is echter, waar het bestaat, niet onbeperkt. Brengt iemand • : en familie, een stam herhaaldelijk in ongelegcn- heid, dan wordt hij verstooten, waardoor de verant woordelijkheid van de familie en de stau voor zijn daden ophoudt.

De verzachtende en verschoonende oinstandigheden waren in het strafrecht niet onbekend. Wanneer bijv. iemand de vrouw van een an dor of een wed u we of een niaa gd schaakte en door de bloedverwanten nagezet, gegre- pen word, dan moest hij aan den rechter wor- <len overgcleverd, maar wanneer daarbij een liandgeincen plaats had en do schaker gedood werfl, dan kon geen strafvervolging plaats grij- pen (art. 38 van de Nawala-pradata). Evenzoo wanneer bij achtervolging van iemand, die over- »p»: l gpclegd had of van dieven. roovers en moor- • lenaars dezc gedood worden, kon geen klacht worden ingediend en gebeurde zulks toch, dan werd zij afgewczen. Een beginsel van Javaansch si rafrecht was. dat alle aanklachten moesten worden afgewczen, die direct, of indirect voort- sproten uit een ongeoorloofdc daad. Zoo bcpaalde art. 40 van de Nawala-pradata welke spelen al of niet ver I >o(Ion waren. Word icinand nu bij een twist in zo</n vi-rboden spel gedood, dan werd de aanklaclit <I r vcrwiuten ufgewczen, omdat <I<, d()o<I < i n ^ .evdlg was van een door den gedoodc bedreven onrechtmatige handeling. Voor hot laten optreden van dansmeiden moest vorlof ge- vraagd wonlen, Ix-halvc in bepaalde gevallen. <ntst<H>(l er nu bij <?en gclcgcnheid waar dansmei- Icn optreden, waarvoor geen verlof vorlcnd was, i'lhocwel zulks had Diocten geburen, twist •H W(H<I daurbij icinand gedood, dan werd van do aanklaclit ter <ake van dieu doodslag geen notitio gonoeiie, omdat de vertooning on- wettig geweest was.

Bij de Jemnanon bestond <ic gewoonte, dat alle lichaamsdelen op een zekerc waarte begroot waren en »lat naar doze waardo de vergoeding bij doodslag en verwonding berckend werd. Iets Iergelijks bestond ook bij de Javanen. Bij de wetten, die tot op de komst der Engelschon op

Oost-Java van kracht waren, was bepaald, dat voor het uitsteken der beide oogen een schade-vergoeding van 500 realen zou worden gegeven, voor een oog 50 realen, voor het uitsnijden van de tong 500 realen, voor het uitstooten van de tanden 25 realen, voor het breken van den duim 50, voor den vinger 30 realen enz. (Raffles I, pag. 321). Bij de Dajaks heerscht dat gebruik thans nog. Zij verdecien het lichaam van. den mens in 12 deelen nam.: het hoofd, de oogen, de ooren, de stem, het lijf, do buik, do pudenta, de handen, het bloed, het hart, het vel en de haren. Elk dezer deelen vertegenwoordigt een vastc som in goe- deren: bijv. de oogen een stel gouden ooringen van 5 a G realen, de stem een tawa-tawa of gong van 12 realen, de handen een geweer van 6 realen, alles to zamen een aantal voorwerpen ter waarde van 8G realen. Bij de heidenen van het Oosten van den Archipel komt een dergelijke waardebepaling ook thans nog voor.

Ook bij doodslag bestond het solidariteitsstelsel. Waar het bestond, was bij onvermogen van den schuldige, de familie en daarna de stam verplicht het zogncld to voldoen. Bleven zij in ge- breke dan werd de schuldige ter dood gebracht-. De regel gold: als men geld bezit blijft men in leven, zoo niet dan inoet men sterven. Hierbij blijkt weer duidolijk het privaatrechtelijk karak- ter van de straf. Want de doodstraf kon niet ten uitvoer worden gelegd, tenzij de bloedverwanten van den verslagenc het cischten en wanneer zij het cischten en zy werd toegestaan dan hadden zij het recht die zelf ten uitvoer te leggen. Maakten zij van dat recht geen gebruik, dan geschiedde do doodstraf door den loeloe- balang en wel door middel van onthoofding. (v. Hasselt: Midden-Sumatra bl. 232). Ook bij de Bataks werd de moordenaar, wanneer hij het zoengeld niet betalen kon, aan de verwanten van den vermoorde uitgeleverd om door hen. ter dood te worden gebracht. En bij meedero volken van den Archipel was dit regel (Minangkabauers, Niassers, Redj angers, Pasemakers, zie Marsdenf, pag. 222,234, Bijdragen tot deT. L. en V.kunde van N. L., Nicu we volgrecks dl. IV, pag. 268 en 273).

Ook voor verwonding was het vergoedingsstelsel toepasselijk. De hoegrootheid van die vergoeding hing voornamelijk af van den aard der toegbrachto kwetsuron. Diefstal en overs pel konden, behalve de bovcnvermelde, nog andere strafrechtolijko gevolgen hebben. Werd bij ontdekking op hecctr daad van het wraakrecht geen gebruik gemaakt, dan stond op diefstal als eenigo straf de verplichting om het gestolene terug te geven, of de waarde cr van te vergoeden. Was de dief tot geen van beide in staat, dan moest hij den bestolene als slaaf of pandeling dienen. Bij de Javauen was dit rogcl. Raffles zegt ervan in zijn History of Java, vol. II app. p. LII: „a free subject having committed a robbery, he was delivered up (on detection) to the chief or tribunal of the place to which he belonged; and if unwilling to restore thio stolon goods or unable to pay tho value, he was to be delivered over to the person, whom he had robbed and made to servo him as a bondsman; but no claim whatever was eniorced upon the wife and children, who did not, on this account, forfeit their liberty (een bijna gelijkuidonde bepaling komt voor in de Mukassaarsche rapang: Als een vrij persoon een diefstal geplegd heeft, wordt 11 |j

overgegeven aan het hoofd zijner woonplaats. Indien hy nu het gestolene niet kan voldoen of zich uitlossen, dan wordt hij slaaf gemaakt van den bestolene. Zijne vrouwen en kinderen kunnen echter niet daarvoor worden aange-sproken (art. 25 van de Rapang, Matthes Mak. Ch rest., bl. 217). Besteelt een dief twee per-sonen en kan hij het gestolene niet vergoeden, terwijl ook zijne familie daartoe niet in staat is, dan wordt hij verkoet en hetgeen hij opgebracht heeft, wordt onder de twee bestolenen gelijkelijk verdeeld. Bij enkele volken sta als straf op diefstal, be halve teruggave van het ge- stolene of vergoeding van de waarde of veelal van de dubbel waarde, nog een boet, bijv. bij de Boegineezen, Makassaren en Balineezen. Bij de laatsten wordt bij onvonnogen de dief met vrouw en kinderen verkocht (van Bloemen Waanders, Bali, bl. 109). In enkele gevallen wordt achtvoudig vergoeding opgelegd (v. Eck, Bali, p. 242). Ook bij de Niassers staat op diefstal eene geldboete, terwijl het gestolene dubbel moet worden vergoed. Bij onvonnogen wordt de schuldlige, dikwijls met zijn geheel gezin, pandeling of slaaf van het hoofd (van Rosenberg, Nias, bl. 99—100). By de Redjangers en Pasemahers wordt hij, die zich aan diefstal schuldig maakt, met een geldboete gestraft, terwijl hem bovendien eene vergoeding wordt opgelegd van het dubbele van het gestolene (Marsden, bl. 221, 233; Gersen, Undang-Undang, bl. 139 — 140 artt. 21 — 30). Hetzelfde geldt bij de Minangkabauers en de Bataks, met dit onderscheid, dat daar slechts eenmaal de waarde van het gestolene behoeft te worden terugge- geven.

Bij misdrijven tegen bijzondere personen heerscht dus het stelsel van boetebetaling.

Bij de staatsmisdrijven, waartoe gerkend worden de misdrijven tegen den persoon der vorsten en hoofden geldt dit niet, omdat hier niet is een beleedigde bijzondere persoon of lid van de gemeenschap, maar iemand, die de gemeenschap in haren vollen omvang ver- tegenwoordigt, daarmede als het ware v/ordt vreeszelsvlgd. Daar treedt het begrip van majes- teitsschennis nae voren, welke met den dood gestraft wordt of met een andere, maar altijd lichamelijke straf. Aan het Bonisclic hof werd iemand, die, zelfs bij ongeluk, zijn saroeng liet afglijden, waaronder echter altijd daar een korte broek gedragen wordt, onmiddellijk ge- worgd (Matthes, Boegineesch Woordenboek i. v. Jipa). Landverraad, spionage, vervalsching van een vorstelijk bevelschrift worden met den dood gestraft.

Behalve staatsmisdrijven worden ook zonder private klacht vervolgd de misdrijven tegen de goede zeden, zooals bloedschande, het zwan- ger worden van een ongehuwd meisje, dit laatste echter slechts bij enkele stammen (Bataks en Niassers); bij de meeste volken zijn de meisjes aan geen beperking ten aanzien van het geslachtelijk verkeer gebonden.

De straffen bestaan in den ouden tijd over liet algemeen in: doodstraf, lijfstraf, vrijheidsstraf (slavennij en pandelingschap) en vennogensstraffen. De doodstraf wordt bij de verschillende volken op de meest verschillende wijzen voltrokken, door kris, pick, door onthoofding, de eerste twee bij de Javanen, Maleiers, Makassaren, Boegi-

neezen, Balineezen, Bataks, onthoofding bij Javanen, Minangkabausche Maleiers, Boegineezen, Lampongers, Timoreezen, Niassers; wurging bij de Boegineezen en Makassaren; verdrinking bij Makassaren, Boegineezen, Balineezen, Sasaks, Lampongers, Dajaks. Die straffen worden bij de verschillende volken weer op verschillende wijzen toegepast. Dan komen nog voor het uit elkander scheuren van het lichaam van den veroordeelde (op Bali en Lombok), het doodhongren en levend begraven (bij de Boegineezen, in de Palembangse Bovenlanden, bij de Pasemahers). Bij de Bataks wordt in enkele gevallen het lijk van den veroordeelde opge- geten: bij overspel, bloedschande, Jandverraad, spionage. Een vijand, met de v/apens in de hand gegrepen, wordt so ms levend opgegeteu. Dat optoen van het lichaam, inaar dan nadat het gedood is, komt mecr voor, ook waar het niet een vijand van den staat geldt. Zoo hot een staatsvijand geldt, ontvangt de radja het eerste stuk, anders de beleedigde.

Onder de lijfstraffen komen voor stok- en rietslagen, meestal een subsidiaire straf bij niet betaling van de boete, verminkende straffen: afsnijden van een of ander lichaamsdeel, uit- steken van de oogen (Bali). In Boni kwaiu een straf voor, bekend onder den naam van ripipi. Tegen elk der slapen van den veroor- deelde werd een kemirino gedegd en aan weerszijden van het hoofd een plankje aange- bracht, welke beide plankjes van voren en van achteren sterk werden aangedrukt, lotdat de oogen uit de kassen sprongen. Op dieven werd toegepast een straf, bestaande in het stuksnij- den of laten uitspringen van de knieschijf. Op Zuid-Celebes bestond een straf, waarbij men iemand achterover legde, hem de knieën zoover mogelijk optrok en de handeii v66r d<, onderbeenen stevig samenbond. Vervolgens stak men hem een stok tusschen de armen. en beencn en wierp hem door middel daarvan nu een. voorover dan weer achterover, nu eens naar de rechter- dan weer naar de linkerzijde; een- andere straf was de „ripaoisyo mejong", hierin bestaande, dat men een kat hing aan den liif van den veroordeelde, die kat word dan door slagen angstig en woedend geuaakt en begon to krabben en te bijten; een vreeselijke Btrof was de ripaokoriaralla, waarbij de veroordeelde geheel naakt tegen een boom word vawtgebon- den en zijn ooren en neusgaten dichtgestopt, daaru werd hij aan de roode mieren prijs ge- geven; ook bij de Minangkabauers en de Atj(*- hers kwam deze straf voor (ook reeds in Europa tijdens de heerschappij der Merovirigors), z/(- Kruyt: Atjen en de Atjchers, bL 69. Ook up Java : Raffles (Vol. II, p. 197) maakt van een geval gewag.

Tot de vrijheidsstraffen behoorden al a vein ij en pandelingschap, (neeaal subsidiair bij waji- betaling van opgelegde geldstraffen) en verbai- ning. Aanvankelijk was dat enkel een verstoo- ting uit de familie wegens wungedrag, daarna ver bod om zich op het grondgebied van den stam op te houden. Bij de Makassaren en Boggi- neuzen kwam dit veel voor, do aldus verbanne- nen heetten „tau taiana kadjannangann", licden zonder kadjannang, d. w. z. zonder dorpsheuvel en werd later synoniem met vagebond en schurl. Ook bij de Bataks komt die verbanning voor

on wordt ze door den rechter uitgesproken. In de Javaansche wetboeken komt verbanning, a. 1\$ straf eveneens voor on wel in den vorm van intermeering naar Lodojo in Kediri en Ajah in Kedoe. Een lichtere vorm van verbanning was die, waarbij het den veroordeelde cnkel verboden was om in de hoofdplaats te vcs'chijnen. Ook op Bali is verbanning een veel voorkomende straf. De verbanninge wordt dan naar een naburig rijk op dat eiland gezonden, aan den vorst daarvan wordt van de verbanning kennis gegeven en dezo zorgt er dan voor, dat Jij zich niet vandaar verwijsdrt. Licbto veigrij- pen worden meestal gestraft met tijdcJijke ver- 2 兩dering uit de woonplaats of wel daarmede, dat men den schuldige naar een ver verwijderde plaats zendt oin hout to hakken of lontarblade- rente vcrzamen. Eigen a ar dig was nog een soort van verbanning bij de Balineezen, onder den naam van munggal bekend en hierin bc- .staande, dat de vroordeelde het Rijk werd uitge- zet. on alleen mocht terugkeeren onder beding dat hij een bepaald aantal afgesneden menschen- boofden kon vertoonen (van Bloemen Waanders, bl. 113, van Eck, bl. 241).

De straf van gevangenis is bij de bewoners van Indie weinig bekend. Bij de Balineezen bestond ze. Van Bloemen Waanders, pag. 113 — 114 bcschrijft ze als volgt : „Zij bestaat uit een : vig te zamen gesteld houten blok, van onge- v'~^r 6 voct lang, 2*/a voet breed en nagenoeg 2 voet hoog en heeft veel overeenkomst met een tiggerhok; zij heet pangkeng of krangkeng. Zij nu, die door den vorst wegens eenig misdrijf st de pangkeng veroordeeld worden, zijn ver- •li< ht daarin te blijven zonder dat J jet hun ver- nn<cl wordt die ook slechts voor een oogcnblik te verlaten, totdat hun straftijd verstreken is. , fwissselende tusschen een maand en een jaar -ii ufhankelijk van de goede of kwade luim ' in den vorst. De gevangene is gedoemd ge- . 頑dig in con liggende houding to blijven, hij k : uzijlten noch staan, en zich rechts noch links ZOB«I<T aan de vele doornen, welke .HHI beide zijden zijn geplaatst, zich te verwon- «leii. Eenigc kleine openingen, boven en op zij<lc : iai>ge bracht, verschaft hem versche lur<ht en dienen om hem voedsel toe te reiken. V< rpli< : lit zijnde ook <)> de pick, v/aar hij ligt, zijbehoefte to doen, vergaet hij in zijn oigen onreineleid (i) vincit daardoor den dood, voor- <!ai <1(!' tijd zijner verlossing is aangebroken.* Bohalve deze 8traf ken<lcen de Balineezen nog <i<- zoogenaamde mabldngger, waarbij de ver- <>/rdeelde geilurende eenige jnaanden ann den ketting goslot(sn wordt (v. Eck, bl. 239). Een algemeen in (ici) gelicelen Indischen Archipel ' fiorkomende straf was de blokstraf, dat is de waarbij JHCII den gevangene met do hcenen in een balk vast zette. Deze straf kwani bij v. op Bali voor uis maatregel tegen schulde- naron, <! : <■ hunne schi(!deii niet betanklen. Bij do Babaks diende die opsluiting als preventiefvo lichentis t : n als middel om de schuidenaron "f hunne familie te dwingen tot betaling dcr Kchnklen.

Icnen vierde categoric van Htrftffen zijn do binaudstraffen. Zij werden vooi'namelijk toege- P^{abfc} 2°P overs pel en diefstal. Ook werd niet •zclden de overspelige vrouw kaal geschorren, °- b'j 兩 Jiataks. Di<- straffen London echter

meestal voor geld worden afgekocht. Bij de Alfocon bestond bij overspol de straf, dat de schuldige, somtijds met zwartgemaakt gezicht, het dorp werd rondgeleid, onder het slaan van trommelen en bekkens. Bij de Minangkabauers werd de betrapte dief zeven dagen lang het dorp rondgeleid met het gestolene om den hals gebonden. Bij de Niassers werd de be- traptc kippendief de eerste maal niet beboet, noch behoefde hij het gestolene dubbel terug te geven, maar hem werd een kip om den hals gebonden en onder het slaan op klappordoppen werd hij zoo een paar maal het dorp rondge- voerd. Die schande kon echter worden voor- komen door reeds den eersten keer de boete to betalen, die anders pas bij den tweeden keer verschuldigd was.

Bij de bewijsleer stond en staat volgens de adat op den voorgrond, dat er geen onderscheid bestaat tusschen een civiel- en een strafrech- telijke bewijsleer. De bewijsmiddelen bestaan uit : a. bekentenis, b. getuigen, c. aanwijzingen, d. eed.

a. De bekentenis vormt volledig bewijs. Tegen woordig nog op de Landraadzittingen blijkt telkens we er, dat noch de beklaaigde, noch de getuigen, noch de leden, c!jaksa en panghoeloe begripen, waarom met het onderzoek wordt voortgegaan, wanneer de beklaaigde zijn schuld bekend heeft.

b. Getuigen. Naast bewijs door bekentenis staat bewijs door r/etuijen en daarbij komt het meer aan op het aantal dan op het gehalte. Bij de Dajaks bijv. steekt de aanklager bij elk ge- tuigenis, die Jij aanvoert tegen den beklaaigde, een popje, dat van een scherpe punt voorzien is, v66r zich in den grond. Gelijkelijk handelt de beklaaigde bij het voordragen zijner verdediging en het staven daarvan door zijne getuigen. Wanneer het getuigenverhoor is afgeloopt, worden al de poppetjes, die gedurende de te- rechtzitting van weerszijden in den grond gestoken zijn, geteld en hij die clan blijkt de meeste te hebben, heeft gewonnen. Heeft de aanklager de meeste dan volgt veroordeeling, heeft de beklaaigde de meeste, dan volgt vrijspraak.

c. Aanwijzingen. Tot de bewijsmiddelen behoove n voorts zekere kenteekenen of aanwijzi- geii, bij den Minangkabauschen Maleier taado ge- heecten. Ze worden onderscheiden in tando djah^, tando tjeno en tando beti.

De tando djah^ zijn aanwijzingen, die iemand onder verdenking brengen. Ze gaan meestal van hem zelf uit: een kleur krijgen, verward raken, alleen loopen on gezelschap mijden.

]c landd Ijenid zijn de aanwijzingen, waardoor de boosdoeners gekend kunnen worden: het samenwonen Met dengenc tegen wien het straf- bare feit geplcgd word, behoort daartoe, evenzo het bezit van rijstveldon naast die, waarop gedooel of gestolen is, het overnachten in hot- zelfdo huis met iemand, tegen wien misdryf ge- plccgd werd, het in gezelschap verkeerd hebben jnet iemand, die daarna gedooel of bestolen word.

Voorbeeklen van tando beti zijn: het in bezit gevonden worden van gestolen goed, van een voorwerp, don verdachte toobhooronde, het gevonden worden op of nabij de plaats van hot misdryf.

d. De eed. De eed is het bewijsmiddel, waartoo men in twijfelachtige gevallen zijn toevlucht

neemt. In den regel wordt hij aan den beklagde opgelegd en is dan een zuiveringsged. Bit bewijsmiddel toont weer het, privaatrechtelijk karakter van het strafrecht. De beschuldiging van den aanklager en de verdediging van den beschuldigde werden beschouwd als een rechtsstrijd tusschen twee personen, niet tusschen de staatsmacht aan den eene en de beschuldigde aan den anderen kant. Op den regel, dat aan de beklagde den eed wordt opgelegd vormen de Balinezen eene uitzondering. Daar wordt doorgaans de eed opgedragen aan hem, die de meeste getuigen heeft meegebracht. Weigert dez, dan wordt hij veroordeeld. Hebben beiden evenveel getuigen, dan wordt aan beiden de eed opgelegd. Zweren beiden, dan spreekt de rechtbank een non liquet uit en blijft de toestand tusschen beide partijen zooals die was.

De eed bestaat hierin, dat hij die den eed aflegt, eene verwensching over zich zelven uitspreekt voor 't geval hij valsch mocht zweren. Daarbij komen allerlei zinnebeeldige handelingen te pas. Zoo snijdt men bij de Bataks een kikvorsch, bij de Niassers een varken, bij de Dajaks een zwarte en bij de Chinezen eirwil-lekeurige kip den kop af als symbool van het lot, dat men bij meined over zich zelven inroept.

Een zeer algemeene verbreide wijze van zweren is die, waarbij men een weinig water drinkt, waarin zeker voorwerpen gelegd zijn, die een zinnebeeldige betekenis hebben. De Redjanger zweert bij heilige erfstukken, die in het water gelegd worden, dat hij daarna drinkt. Bij de Minangkabauers wordt dikwijls als uitvloeisel van het solidariteitsstelsel de geheele familie meegebracht. De eedsaflegger roept dan niet slechts over zich zelven allerlei onheil aan, zoo hij valsch mocht zweren, maar ook over zijne familie, die dan te kennen geeft, dat zij hiernee instemt (dit komt eenszins overeen met het stelsel van de eedsheljen in het oud-Germaansche recht).

Naast deze algemeene voorkomende bewijsmiddelen kwamen nog godsgerichten voor, bijv. de waterproef. Bij de inlandsche gerichten op Java heeft dit godsgericht lang bestaan. Zij bestaat hierin, dat beide partijen zich te water begeven en gelijktijdig onderduiken. Hij, die het eerst bovenkomt om adem te scheppen, verliest het proces. Bij de Lajnpongers behoeft de proef niet door partijen, maar kan door anderen verricht worden. Aan twee personen wordt iedcr een met linnen omwikkeld latje gegeven. Op het eene latje staat: „Ik ben schuldig" op het andere „ik ben niet schuldig". Ze gaan nu te water en duiken onder. Hij die het eerst bovenkomt wordt onderzocht. Heeft hij het latje, waarop staat, „ik ben niet schuldig", dan wordt de beklagde vrijgesproken, in het andere geval veroordeeld. Naast de waterproef bestaan nog de vuurproef (het een of ander voorwerp met de hand uit een kokende vloeistof moeten halen, druppelen van gesmolten lood op de handen enz.), alle met dezelfde bedoeling als de overeenkomstige proeven in de middeleeuwen in Europa: blijft men ongedeerd dan is men onschuldig, zoo niet, dan is men schuldig.

Dit strafrecht is onder de Mohammedaansche overheersching ongewijzigd gebleven. Naast reël overeenkomst was er tusschen beide vor-

men van strafrecht veel verschil en dat verschil is gebleven.

Van al de volkeren van den Indischen Archipel was bij de Javanen het strafrecht het uitvoerigst geregeld. De meeste Icersstukken, in de nieuwere strafrechtswetenschap uitvoeriger behandeld koui en daar reeds voor. Evenzoo de onderschiding in algemeene Icerslukken en bijzondere misdrijven. Het strafrecht was omtrent gewoonterecht en dit was bij de Javanen langzamerhand gecodificeerd en maakte den inhoud uit van de volgende Wetboeken: 1. Nawala PradatS.; 2. Angger Sedasa; 3. Angger Ageng; 4. Angger Gocnoeng. De inrichting dezer Wetboeken week in vele opzichten van die der Europeesche Wetboeken af. Zij bevatten bijv. zoo vele bepalingen van burgerlijk recht als van strafrecht en zoowel van materieel als van formeel burgerlijk en strafrecht. Verder vindt men bijna nooit algemeene regels of voorschriften gegeven: er worden slechts bepaalde gevallen gesteld en de gevolgen, die daaraan verbonden zijn, geregeld. Elk dier Wetboeken is verdeeld in hoofdstukken of artikelen. Het eerste artikel wordt altijd voorafgegaan door eene soort van proclamatie.

De Nawala Pradati (Nawala beteekent lastbrief en Pradata is de naam van de rechtbank, waarbij dit wetboek in gebruik was), schijnt het oudste te zijn van die vier Wetboeken en reed, onder de regering van Pakoe Boewina (in 1749 overleden) te hebben bestaan. Onder zijn opvolger Pakoe Boe wan a JJI (J 749 1788) werden deze wetboeken gewijzigd en onder diens zoon en opvolger Pakoe Boe wan a IV (1788 J 820) kreeg het de gedaante, waaronder het verder bij de Pradati in gebruik was. De Nawala Pradata is verdeeld in 42 artikelen en bevat 100 bepalingen omtrent de bevoegdheid der verschillende rechtbanken, over het koninkrijk en wettelijke van gedaanten en dienscliers en andere processuele voorschriften, verder over schulden en inschuldigen, leenen, verder over de fctal in een verblijf, roof, schaking, alsook over byzondige gevallen van verwonding en manlag, laaron (begrepen die, waarvan de dader onbekend is enz.

De Angger Sedasa (Angger butcekt wfl. bepaling; SCdasa beteekent tien, het witboek draagt dien naam, omdat hierbij tien man (ris aangewezen waren, om jnet den Riiksbesti- nler recht te spreken), is opgesleld door den Riiksbesti- nler opgedaant door den Roonla onbrekt de datum, maar omstreeks 1817 (Javaansche jaar 1745) moot de opstelling hebben plaats gehad, want dat jaartal draagt de Angger Ageng, welk eveneens aan dien Resident ter goedkeuring aangeboden is. Dit wetboek is verdeeld in 50 (of, vol gens cum ai) (handstidrifl. in 57) artikelen en handelt over huwelijk en verhuur van landerijen, panel en schiklvordrin/cn, verier over het afidcen. van water, bebo u wen van onontgonnen gronck-n, over amok makers, hact hamaken en stelen van zegels. Volgens dit wetboek sprak tot 1847 de Bale Manggoe recht.

De Angger Agfing (= het groot wetboek), opgesteld in het jaar 1817 door de beide Riiksbesti- nlers van Soerakarta en Djokjakarta en goot- l- gekeurd door de Residenten Van Prchn en Na-huijs, is verdeeld in 41 artikelen. Hierin worden

aeregeld zoowel geschillen tusschen de onderdanen van beide landen en misdaden. gepleegd door een onderdaan van den Soesoehocnan op het grondgebied van den Sultan en omgekeerd, als ook zaken, die betrekking hebben op de inwendige regeling van beide rijken. Vele artikels zijn verdeeld in twee deelen, waarvan het eene betrekking heeft op Soerakarta en het andere op Djokjakarta. Het handelt over rechtsvorderingen tusschen inwoners van beide landen, over het opzoeken en uitleveren van misdadigers, over moord, diefstal, roof, het koopen van gestolen goed en verder over verschillende processeuele zaken.

De Angger Goenoeng (d. i. het Wetboek van de oenoengs, dat zijn ambtenaren op het land, die eene betrekking bekleeden, overeenkomende met die van vorderers en tevens met het pohtie-oezicht belast zijn) is het jongste dezer vier wetboeken. Het is opgesteld in het jaar 1840 (1768 Javaansch tijdschrijving) door den Soesoehocnan Pakoe Boewana VII, is verdeeld in 102 artikels, bevat voorschriften voor de Goenoengs, die belast zijn met het onderhoud van wegen, bruggen, gebouwen, alsook met de politie buiten de hoofdstad. Daarenboven vindt men er verscheiden zaken in geregeld, die ook in de Nawala Pradati behandeld zijn.

Al deze wetten zijn te Soerakarta bij de rechtpraak van kracht geweest tot in 1847. In dat jaar einder is door het Gouvernement eene overeenkomst met den Soesoehocnan gesloten (Ind. St. b. no. 30), waarbij eene andere inrichting der hofbanken tot stand kwam en waarbij tevens (u. fikel J 2) bepaald werd, dat er recht zal worden gesproken overeenkomstig de Angger Gedc, (laag Javaansch voor Angger Ageng). Hierdoor warden de andere wetboeken afgeschafte, maar vercheidid zak(?n, die in deze geregeld waren, waren niet in de Angger Ageng; de reebank had iizig flikwils zij over een zoodanig geval uit iiraak inoest < > cn, wel hare toevlucht tot nien

Ik-1 'ewooitort, de ad at en daar (lit voor n; i) n-lij k den inhoud dozer wetboeken uitmaakte, bh-ven zij feitelijk van kracht.

rt n t Isdrlrlm. Er h('stonden geen straf- Ir p.iii i < < Nawala PradAta tegen diefstal. Bl i) < l > ; i ; > i ynx ni(*n nil van de o) vvatting, dat < < i i r v. fl wist, althans weten moest, dat hij jip f ino'-ht stelen, want de (lief wot wel / . 11 < tti. \vanne < T hij < < schadeverpoeeling niet li < 4

Kl'ichdeliclen. ..Wanneer de bloedverwanten iijvt liei nsten < *n t-r cn iianklaclit heeft plants • jfljijul dan hebbe (k, zaak voortgang' zoo luidt

< ci t ■ arl ik-1 (> V T n) o < rci in < le Na wain Pra- < inta. WniHifer < (is de bk) < < l verwani en we I be- iustten < n geen aanklacht indien. trnd iict staaigzegag niet uit zich zelf op. Gelijk overal in elke maaleshappij. < li < * nog op de eerste spor- f • n : f aa) van den tnip Her vooruitgang, trad het staatsgeza^ niet op ODI tot straf((In, tenzij op klacil- < van de l)eruidel- < le partij. Ijt beginsel Iced iitzoil(< i in < < by n) s < l rjv (!n : * . tegen den staat, b. politieke mixdrijven, c. gepleegd < loor als onverbclerlijk bcschouwde boosdoeners.

Delicia r/JimmissiOnis el omissioin. Onder de f wee(< snort kan bijv. gerekend worden dat, genoemcl in art. 4 dec Nawala Pradata: „wanneer l- < rj) (!lingen iemand niet te hulp willen koien.

* * < * door roovers wordt aangevallcn" en dat in

art. 90 der Angger Goenoeng: „wanneer iemand niet aangeeft, dat er ongerechtigheden in een of ander dorp zullen plaats hebben."

Opzel en .skuld. In art. 38 Naw. Prad. komt het geval voor, dat iemand eene vrouw schaakt en hare bloedverwanten hem nazetten, Straffbaar is de schakcf, „wanneer hij nu twist krijgt met de volvolgers on iemand wondt" enz., waaruit volgt, dat het opzet wordt gacht gericht te zijn op alle gevolgen van het schaken. ..Wanneer iemand te paard zit en dat paard op hoi gaat en een mensch of een kind overrijdt, zoodat het gewond of dood is en de erfgenen er niet in berusten, zoo heBbe het proces voortgang' Hier is een voorbeeld van strafbare schukl. De berijder had dan maar geen piard moeten nemen, dat op hoi ging slaan, zijn schuld lag in de keuze van een wild paard. Volgens onze begrippen zou die schuld niet vaststaan.

Onloerekenbaarheid. Zinneloozen en personen, die den ouderdom van 15 jaren nog niet bereikt hebben, kunnen niet vervolgd worden (Winter, Tijdschrift van N. I. 6e Jaargang, le deel); misbruik van opium neemt de strafbaarheid niet weg (art. 50 Angger S(5das>).

Noodweer. Hij die zijn goederen tegen onwettige aanranding verdedigt en daarbij den aanrander doodt of wondt, is straffeloos (art. 14 Naw. Prad.)

Wettelijk voorschrift. Art. 40 Naw. Prad. Het bijwonen van verboden spelen is strafbaar. Wordt nu iemand bij zoo'n gelegenheid gedood of verwond, dan is de dader niet strafbaar, want die daad is een gevolg van het overtreden van het verbod om te spelen bij te wonen. Er wordt wel niet voorgeschreven door de wet of bevolen door een daartoe bevoegd gezag om te clooden, jaar de overeenkomst- met de modeme opvat- ting is duidelijk te herkennen. Hetzelfde geldt van:

A mbtelijk bevel. „Wanneer een roover door de desaliedcn wordt nagezeten en weerstand biedt en hij wordt daarbij gedood, dan zal een aanklacht der bloedverwanten ter zaak zonder gevolg blijven. ' (Naw. Prad. art. 4).

Medeplichtheid wordt gestraft met dezelfde straf als die bedreigd tegen de hoofdaddrcs: wanneer zij, die nictdpliechtig verklaard zijn, zekere mede gedaan hebben met rooven, zullen zij met dezelfde straf als hun hoofdman gestraft worden" (art. 21 Angger Ageng).

Vr-rjuring van straf is onbekend, wel is bekend < l < ■ verjaring der strafvordering. Ook vervalt de strafvordering wanneer iemand uit Solo gevlucht is jaar Djokja of) > mgekrrer(l en daar 12 maanden gewoond heeft of k or ter, wjnnccr hij klaar eene betrekking heeft gekregen.

Poffi ng etr her kali ng. Hicrover wordt niets gevonden, zoodat niet worden aangecomn, dat poging niet strafbaar was en bij recidive geen rkening word gehouden met het vroeger gepleegde strafbare feit of daarvoor ondergane straf.

Stralverzuuring had plants, wanneer iemand als een slecht zucht bekend stond (art. 35 Naw. Prad.).

De macht om misdrijven ook zonder voorafgaande klacht te straffen, kwam toe aan den Vorst, die ook de nacht had de door de recht-banken opgelegde straffen te veranderen (ver-zwaren of verminderen).

Bewys. Bepaald voorgeschreven bewijsmiddelen kent de Javaanschc wet niet. Al wat dienen kan om de zaak tot klaarheid te brengen mag voor het bewijs gebruikt worden. Zelfs één getuige kan voldoende zijn: „al kan hij ook geen zichtbaar teken in handen krijgen, wanneer hij een of twee getuigen heeft, zij de misdad ook vaststaande“ (art. 34 Angger ageng). Wanneer er echter slechts één getuige is, moet die beëdigd worden, zoo het een man is; twee mannen als getuigen verschijnende, behoeven geen eed af te leggen. Vrouwen kunnen bij moord en verwonding geen getuigenis afleggen, bij andere zaken slechts als er twee zijn en die moeten worden beëdigd. De getuigen moeten van bekende eerlijkheid zijn en minstens 15 jaar, tenzij hun verstand vroegtijdig tot ontwikkeling gekomen is. In dat geval kunnen zij ook beneden dien leeftijd als getuigen gehoord worden. Bekentenis alleen zonder nadere aanwijzingen levert voldoende bewijs op (Angger ageng art. 3). Ook de eed is bewijsmiddel en wordt aangenomen als bewijs van onschuld, moet daarom door den beklaagde worden afgelegd.

Straffen. De straffen, bij de Javaanschc Wetboeken bedreigd, zijn vennogensstraffen, vrijheidsstraffen en oenteerende straffen. De doodstraf is niet daarin opgenomen, omdat deze alleen door de Soerambi kon worden uitgesproken en deze rechtbank de genoemde wetboeken niet gebruikte, omdat het een priesterreclitbank was. De doodstraf werd ten uitvoer gelegd door onthoofding of door krissen (ook wel door middel van een lans).

De vermogensstraffen bestaan in schadevergoeding aan de beleedigde partij en in boete aan den Vorst en ook in verbeurdverklaring van enkele goederen bij sniokkelen en valsche niunt, van alle goederen bij ambtsmisdriven en bij het verleen van huisvesting aan roovers.

De vrijheidsstraffen bestaan in: a. verbanning (vroeger waren de da rover aangewezen plaatsen Lodojo in de tegenwoordige residentie Kediri en Ajah in de tegenwoordige residentie Kadoe); b. kettingstraf, waarvan de duur is 3 maanden, 4 jaar, 8 jaar, levenslang; c. de straf van rotanslagen (50 — 800 slagen).

De oenteerende straffen bestaan in: a. arrest in de pendapS, van de woning van het hoofd (voor ambtenaren, die den rang van Mantri of Kliwon hebben); b. te kaak stelling, waarbij de veroordeelde aan een paal of kruishout wordt vastgebonden en aldus wordt rondgeleid of op de markt ten toon gesteld; c. kaal scheren van het hoofd.

De straf van rotanslagen wordt zelden duidelijk opgelegd, maar dient nicest als subsubiairc straf bij niet betaling van boete of schadeoosstelling (50 slagen voor 10 realen, 100 voor 25 realen, 200 voor 50 realen, 500 (met verbanning) voor 500 realen). Die straf wordt nooit aan ambtenaren opgelegd.

De verwisseling van de begrippen van strafrecht en civielrecht komt nog uit in een bepaling van de Angger Ageng (art. 2) inhoudende dat, indien een lager ambtenaar van Soerakarta jets schuldig is aan een to Djokjakarta of terugkeert en bij het daaruit yogenlic proces de verliezer niet betaalt, aan den persoon, die het proces gewonnen heeft, gevraagd moet worden of hij er mee tevreden is, wanneer de ander aan den lijve gestraft wordt.

De voornaamste misdrijven waren: doodslag on verwonding, diefstal, valscheid, ooverspel, prangdesa.

a. *Doodslag en verwonding* behoorden tot de jurisdictie van de Soerambi, eigenlijk een geestelijke rechtbank, en werden volgens Moliammedaansch recht geoordeeld. In geval van aanklacht werd de dader dus met kiqa-? (taho) gestraft, tenzij de erfenigen van den gedode of do verwondde zich met schadevergoeding tevreden stelden.

Niet tot de jurisdictie van de Soerambi behoorden doodslag en verwonding: a. als gevolg van schaking en ooverspel. Deze konden, ook wanneer de verwonde of zijne erfenigen zich niet met schadevergoeding wilden tevreden stellen, met enkele schadevergoeding worden gestraft en bij gebreke daarvan met andere straffen, doch in geen geval met de talio, b. als gevolg van twist bij het spel, c. bedreven door een amokmaker; in het geval sub. b worden rotanslagen opgelegd in het derde geval (sub c.) boete en bij wettelijke rotanslagen.

Doodslag of verwonding werden niet gestraft, wanneer de gedode of gewonde zelf de oorzaak was van liet hem overkomene, door zich vooronkwetsbaar uit te geven.

b. *Diefstal.* Vroeger was er geen straf op diefstal gesteld. Bij betrapping op heeler daad, mocht de dief gedood worden en in tiers was hij verplicht het gestolene terug te geven. Kon hij dit niet dan werd hij pandeling bij den bestolenc, zoo deze dat verkoos. Een geheel afzonderlijk misdrijf was diefstal van een zegel, dat kon dienen om, geld te leenen of contracten van grondhuur af te sluiten. De dief werd dan veroordeeld om terug te geven wat hij door het misbruik, dat hij van dat zegel gemaakt had, had verkregen en wel aan den eigenaar van het zegel, omdat deze, door dat zijn zegel gebruikt was, de schuldenaar was; i- geworden van dengeen, van wien do zegeldief geld had losgekregen of een contract. Kon hij niet teruggeven dan werd hij tot rotanslagen veroordeeld. Van diefstal werd onderscheiden roof, welke bestond in diefstal op den openbanM) weg of op de rivier, door eenig persoon, die zich tot een bente vercenigd hadden en in diefstal 's nachts door een ben de, waarvan de dflnc(in)T.s kit joes genoemd werden.

c. *heliuj.* Artikel 33 Angger Ageng Juidt hicromtrent: „Bijaklien er ien) is, <lic w'agt goederen te koopen, van weiken aard ook, verlegen bij k6tjoc partijen, straatroof of diefstal en hij heeft die goederen met voorbedachten rad gekocht en de overheid komt dit te weten, dan krijgt hij 100 rotanslagen of 3 maanden ketting-81raf. Uit deze straf blijkt, dat)clin<< niet werd beschouwd als; een vorm van inbedplichtheicl, maar als een afzonderlijk misdrijf.

d. een delict um sui generis was het zich eigengeclitig in het hezit stellen van goederen van iemand op wien men een schuldvonlerinx had. Het werd tjandaktiekcl genoemd, hetgeen grijpen of nemen beteekent.

e. *Ooerspel:* Zie v. z. v. Java betrcff het hervoren op b). 119 medegedeelde.

f. *Prang desa.* Een misdrijf, dat slechts kan voorkomen bij een maatschap)olijke inrichling, zooals die nog het best bewaard is gebleven in de Vorstentanden, maar dat, blijkens het feit, dat er in alle wetboeken bijzondere straf tegen be-

dreigd is, niet zoldzaam was, is do zoognaamde desa oorlog (prang dcsa). Zoolw het aanleiding geven tot dorpsoorlog als opruiing der bevolking tot zoo'n strijd is strafbaar gesteld.

g. *Valschheid* Hieronder word verstaan munt- en zegelvervalsching. Muntvervalsching word beschouwd als een misdrijf tegen den Staat, zegelvervalsching, waaronder were! verstaan het ma-ken van een zegel, gelijk aan el at van een andcr on dat gebruiken oin geld of good op te nemen, als een misdrijf tegen een particulier. Eigenlijk were! het nicher beschouwd als een civielc verbin-tenis, want slechts bij wanbetaling van het door den bcnadeeldc gleden nadeel kon door dezen worden geeischt dat de schuldlge gestraft werd on wcl met rotanslagen en verbanning buiten de hoofdplaats.

B. TLID DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE. STRAFRECHTSPLEGING ONDER HAAR GEZAO. De Oost-Indischc coimpagnie had, behalve een uitsluitend handelsmonopolie, van de Staten-Generaal ook de bevoegdheid gekregen om verdragen te sluiten met Inlandsche vorsten, waardoor zij een staatkundig lichaam werd, dat recht had om zijn bestuur naar eigen goeiddunken in te richten. Zij gaf daarom aan den door haar benoemden Gouverneur-Generaal Pieter Both eene instructie mede, waarnaar hij zich te richten had in alles, wat de administratie van de verworven bezittingen aanging. Een on-derdeel van die administratie vormde de Jus- titie, een onderdeel daarvan het strafrecht en het strafstelsel.

In die instructie (van 27 November 1G09) werd reeds begonnen met het leggen van de fundamente van eene goede rechtspraak, in dien zin, dat hetgeen toen ter tijd in de Verenigde Provincien voor recht gehouden word, ook als zoo- (anig zoude gorden o)het grondgebied der Co)l-n- Jagnio. Ze w : is < ontworpen door Heeren Zeventic- n < n en wEgesteld door de Staten-Generaal en kan als (*er-lic^eeringsreglenicnt van N. bc- " liouwd wor<(; ri. De artikelen 3 en 4 daarvan Jmndehfn over <le Justitie. Zij hiddcn in, dat a ; inkhticn van mesuren, overtredingen der urtikclbiiVfi). ordonnantien en bevelen, zoo van <I<* ('runals van den G. G. en die van zijnen alsme(i<* over alle onbohoorlijko handelingen iUI niishanclclingen op stuk van com- inereio van de Compagnie sullen op aanklagten van den J^iskaal van de Compagnie bercht, en gcd<lcidecr(i worden, naar dat do G.-G. en dio van de Raden van India in billijkheid en goedo • onscicnt ie, ten dienste van den Lando on profijt van de Compagnie, sullen bevinden te behooren" (>J dat „alle geldstraffen, civiclo breuken en cri- inincclo confiscaticn sullen gcedoelc worden: con rlcrcd <leel ten j^rofijte van den Fiskaal, een derdo part ten behoove van de armen hier te landc, gore part ice rd naar rate van de Kaineren en , t resterende dorde part ten profijto van do gonoralo compagnie."

Do tweede rnstructie, dio voor den G.-G. G. lieynst van 11 Mei 1613, was hiermede nagenoeg woordclijk gelijkluidend (Ncd.-Indisch Plakaatboek door Mr. J. A. van dor Chys.deel II, pag. 23).

Do instructie voor den G.-G. Brouwer van 17 Maart 1632 schreef in artikel 1 voor:

„Alsoo het fundament van allo goede, wcl gcrugleerde Regering bestaat in de administratie

van een rechtmatigo justitie, werden Gouverneur-Generaal corst, on andero Raden van India sericuslyck gelast, achtcrvolgens haero commissie van do E. Hoogmogendo Hccren Staton-Gonc- racl, initsgadera sync Prinsdycke Excellentie, soo in 't gencrael als in 't particulier, de goede hand daer acn to houden, dat op Batavia en allo andero plaatscn, onder het gebict van d'E. Comp, synde, dcselvo mag worden bedient vol- gens de instruction en de practycken in de ver- eenigde Ncdcrflantsche provincien doorgaens, soo in 't civiel, als in 't crimineel, g'obsrveert, en dat tot der tijt van hier een andre bysondere instructie op den nacin van hacr Hoogmogende en Syne Excellentie gemaekct en overgesonden sal sullen, waernae allo rechters in toecomende hen sullen hebben te reguleeren." (N. I. Plakaat- boek, deel I pag. 263).

Zeer instantelijk werd in artikel 2 van de laatstgemelde instructie crop aangedrongen, „dat alle civiele en crimineelc saeckcn, soo haest donclyck is, inogen worden getermineerd, de saeckcn en dagelijksche processen, mitsgaders de gevangenen, uyt wat oorsaecke 't selve wesen mocht, niet opgehouden, maer ieder een ge- daen werde cort regt ende expeffitie van justitie, op dat alhier buyten clachten blijven mogen", terwijl den gouverneur-generaal en den Raden van India (art. 4) werd opgedragen om toe te zien, „dat alle Indiaensc naticn vriendelyck ge- tracteerd en jegens hen niet onbehoorlyck ge- proccdeert werde en sonderling do Chineesen, den welcke met allo beleefthcyt dienen gewonnen, omnie den handel van deselvo op Batavia mcer en meer te doen ver meer eren. * *

In do Generale Instructie van 1650 lezen we o. a.: „Dat om de Justitio (als het fundament van alle goede regeringen zijndc), met hiister te doen bekleeden, do Gouverneur-Generaal en Raden van India vooral goede zorg dragen moc- ten, dat de Achtb. Raad van Justitie des kasteels Batavia, doorgaans voorzien worde van de kapabclste, bejandc ministers, die goed van leven zijn, do justitie liefhebben, om de boozen te straffen. en de vroincn te beschrcmen, en dat in den gemelden Raad altijd, zoo ook geschiedt, een van de ordinaire Raden van Indie het Presidon tsainbt bckleedt...

en voorts: „Dat do Gouverneur Generaal en de Raden van Indie allo resolutien en condem- naticn van den gemelden Raad van Justitio zonder cenigo verhindcringen of handstuitingen effect zullen latcn sortcrn, zonder cenigo dclin- quention, bij form van pardon, van do opgelegdo straf to excuseren, veel minder sustentien en proceclurcn, op de aanklagt van den fiscaal van India in regten gibragt en aldaer geintcn- teerd, to annuloren en den voortgang derzelvo te belctten tot grooto kloinachting en disrespect van den Raad van Justitie." (N. I. Plakaatboek, decl II, pag. 149 v.).

Om aan die voorschriftcn te voldoen was het in de eerste plaats noodig wetten te makon, dio het rechtsgevoel van veroveraars en veroverden kondon bevredigen en rust en veiligheid van staat, eigendom en persoon konden verzoekron en ter uitvoering daarvan werden daarom, waar de omstandigheden dit noodig maakten, Placaton uitgovaardigd, eerst onkcl geldonde voor hot pas gestichto Batavia, later allong van kracht verklaard voor do zick uitbroidende be-

zittingen en handelsgebieden. En, opdat, de uit te vaardigen bepalingen geen doode letter zouden blijven, moesten zij worden „in brein gebracht en wel onderhouden" en opdat niet, do justiciabelen het gevoel zouden hebben als waren zij onderworpen aan het gezag van een erjens ver weg zich bevindend onzichtbaar, phan- * tastisch en onbegrijpelijk wezen, geen vorst, geen vijand en toch geen landgenoot, moesten zij door de ingezetenen worden gekend en daar men vreesde „dat de vele lofdijke Placaten en ordonnantien welke successievelijk waren geema- neerd, nict, zooals zulks behoorde, werden na- gekomen, omdat deselve, als in verschillende placaatboeken, wijd en zijd verspreid en zeer lang en breedvoerig beschreven, daarenboven ook fastidius en moeilijk te lezen en derhalve niet aan een iegdyk bekend waren", we rd het besluit genomen om in de landstaal een verza- meling op te stellen en uit te geven van alle de placaten en ordonnantien, door de Indische regeering successievelijk geema- neerd, daar- van een verkorte uitgave te verspreiden, waarin naar goede orde de voornaamste bepalingen zouden zijn gerangschikt, terwijl daarbij tevens zoude worde gevoegd al lietgeen zoo uit „de algemeene als de keizerlijke regten", geacht werd tot dat einde dienstig te zijn". De man, die hietoe het initiatief nam, was de G.-G. Antonie van Diemen en de man, aan wien de taak werd opgedragen, was Joan Maetsuyker, een reclits- geleerde met een grooten en welverdienden naam, die in 1636 door de Bcwindhebbers der Compag- nie met den titel van „Pensionaris van het Hof van Justitie te Batavia" naar Indie was uitge- zonden om als raad- adviseur de Indische Regeering te dienen van consideratie en ad vies in alle zaken de Justitie betreffende, die later van 1653 — J 678 G.-G. was en wiens naam is hlijven voortleven als van eenen der allrbeste Gouverneurs-Generaal, die iminer over Indie het bestuur hebben gevoerd.

Bij resolutie van 23 April 1641 werd aan Maetsuyker opgedragen om de successievelijk geema- neerde en door de placaatboeken „confusivclijk, wijd en zijd verspreide ordonnantien, welke moeilijk en fastidius te lezen zijn", te verzame- len en ieder onderwerp, onder zijn hoofd, trac- taatsgewijs bijeen te brengen, het superflue te amputeeren en het noodige daarbij te voegen, zoodanig als hij het, naar zijne wetenschap en verkregen ondervinding van de gelegen heid der Regeering zoude bevinden te behooren". Reeds het volgende jaar had Maetsuycker zijn arbeid voleindigd, hetwelk nu op (liens verzoek door de Regeering gesteld werd in Jianden van een coin- missie van vijf „regtsgeleerden en costunieren" met verzoek „om het voorschreven goede werk te resumeren, pondereren en na te zien, ^ cn van hunne bevinding te kunnen vereenigen en gaf als hare meening te kennen, dat het, zooals het daar lag, konde worde gepromulgeerd. Dit geschiedde dan ook. Op 1 Juli J 642 werd het in Rade van Indie door de Re- geering bekrachtigd en bij placaat van dienzelf- den dag door den G.-G. bevolen „dat dit werk,

mitsgaders de punten daarin vervat, voortaan gehouden of in acht genomen, zoowel in als buiten regten gebruikt, geallegeerd en daaroj) door den Regter regt gesproken zoude worden op zoodanige wijze alsof ieder stuk van hetzelfde bij afzonderlijke plakaten gestatueerd eri ge- promulgeerd ware."

Voorts werd, om nieuwe verwarring te voor- komen, die het gevolg zoude kunnen wezen van later uit te vaardigen placaten, bepaald, dat indien er, in het toekomstig, placaten, keuren of statuten mochten gemaakt worden, welke werden publiek gemaakt, Jict dispositief daarvan, door den Raad van Justitie des kas- teels, of door dengene, aan wien zulks vanwege den G.-G. zoude worden opgedragen, met zoo kort en duidelijke woorden als cloenlijk zijn zoude, insgelijks in (lit tractaat, onder een bekwapen titel, zoude worden ingeschreven en gerangschikt, hetgeen alsdan van gelijkje kracht en waarde zou gehouden worden als de placaten, keuren en statuten, waarbij hetzelfde wa : • : ingenomen, terwijl eindelijk bij datzelfde pla- kaat, de Raad van Justitie te Batavia, als zijnde het gereg in Batavia, als mede alle ander Justicieren en Officieren, werden ontboden en bevolen om het bovngemcld tractaat met al de artikelen daarin vervat, alsmede hetgeen op de voorgeschreven wijze, later daarbij gevoegd zoude worden, punctuelijk te onderhou- den en te doen onderhouden, al mocht zulks ook bevonden worden strijdig te zijn met de usantien, keuren, statuten of plakaten, welk<- tot hietoe gebruikt waren, aan welke bij deze werd gedcrogeerd en die dus als afgeschaf; moesten aangemerkt worden, blijvende ccht< i aan den G.-G. voorbehouden de intrcj)r< : tati< en verklaring van de cluistsheden, die m : : hetzelfde zouden mogen ontstaan, mitsgader<- het al tore n en ampicieren van dien, naa r dat zulks in liet ver vol g zoude bevonden worden te behooren : dit alles noethans bij provisie en totdat door Hccren Zvcnt ien<. met inacht i- ging of goedkeuring van 's Lands aJgemeen" Staten, een nader reg) cn ent op het bcl(?id door Indische Regeering vastgestd (1) overgezonden zou worden. J)e slotbepaling van de StaLu- ten hiidt, dat van zoodanige zaken waaromtr(int. bij dezelve niets bijzonders staat voorgeschreven, geobserveerd en onderhouci) znHen worden de rccn ten, statu ten en koHtumen in <!--■ Vereenigde Nederlanden gobruikcJijk en wanneer ook deze daaromtrent inoelit(m rh- ficieren, beschreven keizerlijke regten. voor zoo ver(<- zelve met den toesland landen overeen- komen en da ar op van toepassing geacht kunnen worden, gdi) dan ook alle do autoriteien onder de gohoorzaainheid van den Neflerland- schen staal in deze gcwesten gesteld, gehouden wajen zich naar het onderwerpelijke ordonnan- tieboek te reguleeren, voor zooveel zulks met de constitutie dozer gewesten zoude kunnen worden overccngbracht. En opdat van dezcz statuten, keuren en ordonnantien, alsmede van die, welke later daarbij gevoegd zouden worden, niemand onwetendheid zoude kunnen voor- wenden, werd .ten slotte gelast, dat dezelve jaarlijks, telkens na de verandering van de wet, te dezer stede (Batavia) vernieuwd en na voorafgaande proclamatie en afficie van bil- letten, in de open bare raadkamer zouden

worden gepubliceerd en afgekondigd.

Deze statuten zijn vervolgens, na bekrachtiging bij openbaar bevelschrift bekend gemaakt en krachtens resolutie van de Regeering van 5 Juli 1642 op den daaropvolgenden Dinsdag door den Raad van Justitie te Batavia gepubliceerd en afgekondigd onder den naam van „Ordonnantien en Statuten van Batavia** om voortaan, in de plaats der luerboven genoemde placaatboeken, gebruikt te worden.

De Regeering in Indie zal alsnu die statuten, keuren en ordonnantien naar het vaderland ter goedkeuring en bevestiging door de Bewindhebbers der Compagnie, en bij missive van 25 September 1642 werd door Heeren Zeven-tien aan den G.-G. teruggeschreven, „dat zij de bijeengetrokken plakaten en ordonnantien van den Raadspensionaris Joan Jaetsuycker houden voor even dienstig als noodzakelijk en dat de G.-G. en de Raden van India daarop te zijner tijd zullen worden gediend van der selver consideratien en ad vics.³ Heeren Zeven-tien vroegen en verkregen alsnu machtiging van de Staten-Generaal om het ordonnancieboek te promulgeeren, waarna het werd geapprobeerd bij de arrestatie van de „Punten en Artikelen in form van generale instructie voor den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië“ van 26 April 1650 waarbij bepaald werd, „dat alle civile ende Criminele saecken, decisien ende Execution, sonder onderscheit, toevertrouwt ende bevoelen sullen blijven aan den Raed van Justitie des Casteels, op den voet, ord en ende instructien in 't ordonnance-boeck van Batavia, daer ter plaetse nu in gebruik synde begrepen“ voorts dat, „door de subalterne collegien van Justitie en Policie, zal worden gevolgd het Ordonnancie-ende Placaatboeck door de Ed. De Raad Maetsuycker voor desen isacm getrocken

van hier, des noodigh gacht sijnde, gect gevonden mocht werden anders te ordonneren“ (1) : 8 gouden by de inwerkingtreding der Statuten van Batavia allereerst en in voilen omvang doze en vaar zij niet vooxzagen schreef de slot- In paling voor dat „van zoodanige zakon, waaro-intrent bij deselve niets bijzonders staat voorgeschreven, geobserveerd en onderhouden zullen worden de regten, Htutaten en kostumen in de Vereenigde Nederlanden in gebruik“, De Staten-Generaal hielden editor geen kracht van wet over de gohceJe uitgestreckth(?id van de bezittingen der Compagnie, doch slechts tot Batavia en onsi reken, d. w. z. cone landstreck, begrensd ten Ziiiden door de Zee, ten Oosten door de grens-zee van het Chribonsche sultanaat, ten Westen door die van het Rijk van den sultan van Bantinn, ten Noorden door de zee, mot deze uitbreiding, dat de eilanden en de Zuidkust van Sumatra onder jhun rechtsnacht stonden. De Statuten moeten niet worden beschouwd als codificatie in cken tegenwoordigen zin van <laai woord. Het is een ordloecze verzamling van burgerlijcke en militaire Juiushoudlijcke en iulministratieve bepalingen, verdceld in acht en veertig verschillende hoofden, waar- onder <lan ook, die handelen over de Justitie <■>» wat (iaarmee in verband staat. Maar trots die ordloeshed en trots vcerlof Icintzen ver-7.0 een gunstig oordeel, al behoef mon nu juist nog niet in te stem mon met het oordcol

van Valentijn, die ze in zijne „Levens der Opper-Landvoogden“ noemt: „dat algemeen en heerlijck Regtboek van Indien, waarna alle vonnissen alomme in het Oosten uitgewezen worden“ (bl. 294). Doch ook Friedrich Saalfeld in zijne Geschiede des Holl. Kolonialwescns in Ostin dien en zelfs Raffles p ijt ze en die is karig met zijn lof, waar het het koloniaal systeem betrof, dat hij op java aantrof en de geschiedenis daarvan.

In opvolging van het bevelschrift van den G.-G. Van Diemen moesten van de ordonnantien, plakaten en andere Regeeringsvoorschriften, waarbij sommige bepalingen, in de statuten opgenomen, werden gewijzigd of vermeerderd, afschriften worden medegeleed aan den Raad van Justitie des kasteels en door dezen opgenomen in een afzonderlijke, vprzameling, gevoegd achter de statuten zelve./ Of dit gebeurd is, is meer dan twijfelachtig, naar hoe het ook zij, in werkel van de door Van Diemen gegeven voorschriften, was do toestand in 1715 van dien aard, dat op 9 Juli van dat jaar de G.-G. en Raden van India den last ontvingen van de Bewindhebbers om de Statuten van Batavia „ door een bekwaam persoon, zooveel deselve zijn gemaneercl, tot den tegenwoordigen tijd, in goede orde en onder derzelver behoorlijke titels te laten redigeren en uitschrijven en hun een exemplaar of twee daarvan te doen toekomen om door Gecommitteerde Bewindhebbers nagezien en vervolgens geresolveerd te worden, of deselve hier to lande dan wel te Batavia zouden worden gedrukt“. Ter voldoening aan deze opdracht werd op voordracht van den G.-G. Christoffel van Swol (cf. N. I. Plakaatboek, deci IX p. 1 vlgg.), by resolutie der Indische Regeering van 3 November 1716 „goedgevonden en verstaan, do Heeren Mr. Willem van Egten en Abraham Alewijn, Ioden in dien achtbaren Raad van Justitie des kasteels, te committeren om de Statuten van Batavia tot dien tijd toe te ampliceren met al hetgeen sedert drcsclver samenstelling in het jaar 1642 zoude mogen zijn gestatueerd, met last om dat alles in goede orde en onder dcszelfs behoorlijke titels te redigeren en te doen uitschrijven, ten einde Hun Hoog Edclachtbaren te worden toegesonden om het (15.fir of wel hier te lande te doen drukken“. Bij missive van 23 Juni 1717 boot! doze commissio aan de Rogeering een ontwerp aan van de wijze, waarop zij bij de samenstelling van haren arbeid niccndo to werk te moeten gaan en waarbij zij tevens de beschikking der Regeering verzocht op de vraag in hoeverre personeele en temporaire zaken daarbij zouden niogen worden opgenomen. Deze beschikking is verclned bij Resolutio van 25 Juni 1717, waarbij aan de commissie werd te kennen gegeven, „dat de Regeering met haar geen vrucht of nut daarin zict, dat in de am- pliatie der Statuten van Batavia zouden worden ingetrokken zoodanige Iijzondere uitgediende zaken en orders, die of singulier zijn geweest of reeds voor lang hun beslag hadden gekregen, dcwlij dit het werk vergroeten en confonderen zoude en dat gevolglijck alle zoodanige orders, plakaten en resolution wol buiten de statuten of drczclve ampliation gclaten mogen worden. doch dat, dcwlij de konnis van zoodanige orders, plakaten en resolution nu en dan van een

nuttig gebruik voor de dienst der Compagnie zoude kunnen zijn, het noodig werd geoordeeld, de commissie te recominndren oni of onder of achter het werk een kort dock compleet register da ar van te houden, om achter de Sta- tuten gevoegd, dan wel onder zoodanige aparte plaats bewaard en gebruikt te worden als men op het einde van het werk noodig achten en goedvinden zou."

Na dezc resolutie bleef do zaak rusten (de beide leden van de commissie stierven onder- scheidenlijk in 1723 en 1721) totdat zij in 1752 door den G.-G. Mossel wedcr werd opge- vat. Hij benoemde een commissie, bestaande uit Jacob van der Sleijden,, secretaris van den Raad van Justitie des kasteels, Pieter Greving, secretaris van Scheepencn en Christiaan Lode- wijk Senff, geheimschrijver van den heere Gouverneur-Generaal. Ook dezc commissie zou haar taak niet afwerken. In 1754 werden Van der Sleijden en Senff ontheven van de hun opge- dragen commissie en aan Greving, die nog het meeste werk had verricht, toegevoegd Mr. W. A. Alting, P. Haksteen en Mr. M. Th. Hilgers. Greving ontviel in 1756 aan de commissie on werd vervangen door M. Romp, Baljuw van Batavia. In datzelfde jaar werd aan AJting onslag verleend en W. Fockens in zijn plaats benoemd. Deze laatste werd den 5den Juni 1761 vervangen door J. J. Craan, oorkoopman en gewezen eersten gezwozen klerk ter generale secretarie, den man, die, nadat de overige leden door hunne benoeming tot extra-ordinaire leden in den Raad van Indie (1763, 1762 en 1761), uit de commissie getreden waren en niet vervangen werden, ten slotte alleen het werk zou vol- eindigen.

Bij *zijn* benoeming door den Gouv.-Gen. Van der Parra, kreeg Craan, behalve de opdracht „het verder helpen effenstellen en absolveeren der Statuten**", den last: „Om vooraf na te gaan en vervolgens aan de Regering te suppediteren een distinct en nauwkeurig berigt . van de door de Regering successive geemaneerde plac- caten, ordonnantien en verdere statutaire ordres, welke liij vermeen en zal nog van dienst en gebruik te zijn, en welke niet; ten einde vervolgens mede aan deezc tafel (nl. van de Hooge Regeering) geresumcrt en in nadere deliberatie gen omen te worden om dus eens in een geschikte orde gecougecrt te krijgen de sodanige, die van applicatie zijn en in vigour konnen bliwven." Na drie jaren arbeids leverde Craan, die in 1763 van alle ander werk word ontheven, op 10 September 1764 aan de Regeering in „een alphabetisch Recueil van alle vigeer- rende placcaaten, ordonnantien, reglementen en verdere permanente ordres met aanteekening van de periode, die men door uytlaatingen of bijvoegingen zoude dienen te rectificeren". Dit recueil, dat liep tot ult.° Augustus 1764, moest nu ter tafel van de Hooge Regeering geresumeerd cn nader in deliberatie worden genomen, maar de G.-G. Van der Parra, in de overtuiging dat een vergadering voor een dergelijke taak minder geschikt was „daar het jugement over diergelijke zaken niet zonder consultering van nienigvul- dige papieren zoude kunnen geschieden", doch het best voegde aan eene commissie, die te voren met het colligeeren belast was geweest, namelijk de extraordinaire Raden Haksteen en

Alting, richte tot dezon het verzoek „hot Recueil te visiteren en te examineren en van hunne bevinding rapport te docn". Alling on Taillefcrt, dio Haksteen verving, hebben hunne opmerkingen neergeloge in een rapport van 29 Augustus 1765, waarbij zij o. in. verklaren, dat het hun niet mogelijk is geweest het ontwerp mot allo daarbij behoorende stukken te confronteeren, en zij zich daarbij mitsdien op de trouw en do nauwkeurigheid der excerptaten moesten verlaten; dat zij echter bij het resumcc- ren van het werk hadden bevonden, dat hetzelve volkomen voldeed aan den titel „Alphabetisch Recueil", die daaraan bij Resolutie van den 26 November 1764 was gegeven gcworden, en dat hetzelve wel waard was om als een nuttig en geriefelijk sanienstel van wetten en perina- nente bevelen van allerlei aard in wezen te blijven; dat zij het echter noodzakelijk oordeeldeji hetzelve in eenen anderen vorm over te gieten om daaraan de gedaante van een welgeschikt „Stads-wetboek*" dan wel „Verzameling van Statuten of Plaatselijke wetten, Reglementen en ordonnantiin" te geven en dat mitsdien aan liet hoofd daarvan zoude behoren gesteld te worden een placaat, bij wege van introductie op dezelfde wijze en in den zelfden vorm als had plaats gehad bij de afkondiging der eerste of oude Statuten. Bij dat rapport was een aantal voorstellen gevoegd tot weglating en wijziging van die bepalingen, die reeds waren vervallen of in. de praktijk gebleken waren minder te voldoen. De verzameling werd bij missive van den G.-G. in Rade van 21 October 1766 aan Heeren Zeventienien aangeboden.

Daarbij is het gebleven. Het placaat is nimmer bekrachtigd en dien tengevolge nimmer afgekou- digd. Toch lieft het wel gewerkt. Verschillende rechterlijke uitspraken loonen aan, dat zij ge- baseerd waren op die niet afgekondigde en alzoo onwettige Statuten, en dit was het gcvolg van de meaning, waarin die rechtscilleges ver- keerden, dat het volkomen geoorloofd was zich bij hunne uitspraken te baseeren op die artikelen of bepalingen uit de Statuten, die in algemeen overeenste>ning waren met de artikelen of bepalingen uit de oude Plakaton en Wetten, waaruit ze gecxtraheerd waren. Daargelaten, dat deze opvatting in. strijd was met het beg rip, dat aan de verbindende kracht van wettelijke be- palingen moot worden toegekend, blijkt uit die opvatting volkomen, dat de nieuwe Statuten geen rechtskracht had don in zich zelve, al waa dan ook de opvatting, dat zij die zouden kunnen ontleenen aan ocne overeenstemming met wM rechtskrachtige voorschriften een dwaling. Niet do nieuwe, de oude Statuten waren zowel te voren als daarna verbindend.

C. NA DE OPHIEFFING DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE. In 1798 hield de O. I. C. op te bestaan. De Staatsregeljing van dat jaar in (art. 247), dat de octrooien der Compagnio zouden worden vernietigd en de Bataafs(; he Republiek alle bezittingen, oigendommen (ui schulden der Compagnie zou overnemen. In 1802 werd in Nederland ecne commissie benoemt!, „tot de Oost-Indische zaken*¹, aan wie opdracht werd gegQven tot het ins tell en van cen onderzoek naar de wijze waarop in het algemeen de zaken °P de inest bevredigende wijze konden worden

verbetord. Deze commissio adviseerde tot licenzierung der nicuwc Statuten, dio volgens haar [vee] goeds bevatten, dat waard was in stand to worden gehouden. Van die herziening kwam evenwel niets. In 1808 zone! do Koning Daendels naar Indie, die daar met een plan tot volledigc rcorganisatie van bestuur, justitie en politic aankwam. Hij droeg den Raden van Indie W. van Hoesen en J. C. Romswinkel op een „generaal Rccueil" samen to stellen van de verschillende „Organisatie, Reglementen, In-structien en andere verbeteringen in 'b bestier en de administratic der kolonie", hetwelk onder den titel: „Zamenstel der organieke wetten welkc sints het begin van 1808 door Z.E. den maarschalk en gouverneur-generaal of op Hoogst-deszelfs propositien, door deze Vergadering (Raad van Indie) zijn gearresteerd" den 4en van Herfstmaand 1810 word afgekondigd.

In dit "zamenstel" was meer rekening gehouden met de eigen wetten voorde Inlanders. Want, terwijl voor de Europeancn de Oude Bataviasche St-aturen van kracht bleven, werden op den inlander zijn eigen wetten toepasselijk verklaard, nochtans met deze restrictie, dat de straffen door den G.-G. zouden worden gewijzigd, wanneer zij werden geacht niet in overstemming to zijn met de misdraad; ingeval do Inlandsche wetten niet in een of ander geval voorzagen of „wan- neer ze tegen latere en algemeene beveelen der hooge overheid of tegen de eerste beginselen van regt en billijkheid indruisschen of wanneer daardoor in lijfstraffelijke zaken het grootc nut der algemeene veiligheid of ten aanzien der form van procederen de nodige rechterlijke overtuiging niet kan worden verkregen."** Bij voltrekking van de doodstraf werd het fiat executio van den G.-G. vereischt, met uitzondering van •lc militairc cxcucien in geval van opstand. Do straffen, door Daendels ter uitspraak aan de rechterlijke coBeges toegestaan (plakkaat van 22 April 1808) bestonden in : 1. Levend verbranden atm cen paal, 2. krossen ; 3. brandnierken; 1. gccselen; 5. kettingslag; 6. confinement; 7. condammalic tot den arbeid aan de genicenc w-rken. De eerste straf kon cnkel de brandstich- en moordnaars treffen en werd uitgevoerd door hen met een Jangcn ketting aan een paal (<- binden, waaromheen brand bare stoffen waren opgestapekl.

ial) Jacn-*cijs* de ten uitvoerlegging van genoexJc straffen toestond lag niet nan een wredhici-*cl* van karakter, maar aan de overweging ..dat liet wellichl nan inccrdere inconvenienten zou onderhevig zijn, indicn mot afschaffing van <ie inlandHeche wetten en gebruiken daarvoor in eenmaal cen nicuw on aan den Jftvaan goheel vreoind Btelsel van rechtsoefning word gesubstitueerd, hetgeen bij do oprichting der Landgorichten in het jongst verstreken jaarpn bij do verbetering in de rechtspleging over den Inlander opzettelijk is vennijcl, zoowel als om do thans vigeoornde Javuanische wotton on gebruiken tot <cn vast en onverantwoordelijk richtsnoer aan <lozclve voor to schrijven". Daendels was inder- <laad volkomen overtuigd van zijn eigen on- kunde ointrent de toestanden en het karakter van den inlander (niet to verwonderen nntuurlijk, waar hij nimmer in do kolonien gediend had). Eon bewijs ervoor, dat geen ruwhoid of wreed- heid van inborst hem loidde was, dat hij bepaaklo,

dat wreedo straffen niet mochten worden op- gelegd, wanneer zo tegen recht en billijkheid in- druischten. En om dit algmeen beginsel toe te passen schreef hij voor, dat van de Inlandsche instellingen moest worden afgeweken: lo- ~~wanneer zij een misdadiger aan de hem competente- rendc straf onttrokken, d. i. in dio gevallen, waarin de belcedigde persoon of de nabestaanden van den nedcrgeslagcne zelve geen recht mochten eischen of de Javena nog niet bereikt hadden om zulks naar de Javaneische wetten to kunnen doen; in die gevallen was het O. M. verplicht do zaak te vervolgen; 2e. wanneer de bedreigde straffen te licht of te zwaar, of niet geschikt „ter bewerking van do algemeene veiligheid, waren, werd aan de betrokken rechtbanken over- gelaten om naar hun bestc overtuiging een andere straf op te leggen. Hier kwam wel is waar het arbitraire in Daendels karakter tot den dag, maar hij greep toch niet zelf in, doch liet an- deren — en wcl een rechterlijk college — in- grijpen; 3e. waren de bewijsmiddelen volgens die wetten niet voldoende, om de overtuiging des rechters te vestigen, dan was deze gerechtigd om daarvan „naar het voorbeeld van algemeene rechten en praktijk voor zoover dezelve toepas- selijk zijn, te suppleeren." Aan den prefect van Japara zond hij 13 December 1809 eene missive, dienende om voor het vervolg „enorme missla- gen" in de rechtspleging to voorkomen, die uit eno verkerde opvatting van de toepassing dier wetten gevolgd waren. Deze mocht nimmer zo ver gaan „dat daardoor de principes van algemeene veiligheid of het stelsel van gelijk recht voor alle ingezetenen in lijfstraffelijke zaken zou mogen worden gekwetst." De misdaden, „als attentaten zijnde op do publieke veiligheid, waarvan de bescherming en vindicatie voor Europeers, Chinees en Inlander gelijk moot zijn en de hoogheid rakende van het Gouvernment zullen volgens de Hollandsche wetgeving worden berecht en wcl door den prefect met twee asscs- soren, uit de Europeesche burgers en beamtben te kiezen. De Inlandsche wetten zullen alleen gelden in zaken die de huwelijkon, godsdienst- plechtigheden of andere objecten in direct verband staande met de zeden en gewoonten der Javanen, concerneren, dan wel disputeren uit haat en nijd van Javanon tot Javanen, die to doodslag overgaan, zonder van roof vergezeld te zijn."~~

Het afkappen van handen of voeten, een zeer veel voorkomende straf, word verboden als „een straf dio de ondoorvinding geleerd hooft, dat niet alleen niet strekt tot afschrik, daar velen hunne verminkto leden opnieuw tot roof en misdraad gebruiken, maar dio hen ook brongt to last der maatschappij en buiten staat stelt om door arbeid een beter bestaan en levonswijze to zoe- ken."

"Capital. . lijffelijke on diffameeronde": straffen mochten niet worden ten uitvoer gelegd v6rdat do G.-G. daartoe het fiat exocutio vrcleud had. Do organisatie van Daendels bevatte de begin- sclen, die als grondslagen zouden dienen voor do latere regclgingen. Toen het Britsch tusschen- bestuur optrad, voorde het in alle takken van beheer zijne hervonningen in, daarbij volgende de inrichting daarvan in Britsch-Indid. Het on- derscheid, dat tijdens do Compagnie bestaan had in do rechtspleging tusschen European on

Inlanders, hield op, maar de Bataviasche Statuten werden gehandhaafd; alleen het strafstelsel werd door Lord Minto, landvoogd van Britsch-Indië, gewijzigd (Java vormde onder het Engelsche tusschenbestuur een dcr vcr gouvernemen-ten, waarin de Hollandsche bezittingen werden verdeeld; de andere waren Jlalakka, Sumatra, s Westkust en de Molukken, alle vier ondergeschikt aan het opperbestuur van Bengalen), doch alleen in zoverre, dat het verzacht werd. Overigens hield hij de Bataviasche Statuten in stand. Ook Raffles, die door Lord Minto tot Luitenant-Gouverneur van Java was aangesteld, deed zoo en liet zich zelfs in de volgende bewoordingen over die statuten uit: "these form a body of regulations and laws, peculiarly adapted to this place and, if divested, as they are now directed to be, of cruelty and torture and modified in some instances wherein the punishment of death may be considered to exceed the offence, perhaps the best, that could be adopted for this place". Het materiele strafrecht, onderging dan ook geene andere wijzigingen dan die, welke Lord Minto tot verzachting van het strafstelsel had noodig geoordeeld. Zij bestonden in: 1. afschaffing der pijnbank (die echter alleen nog maar in naam bestond); 2. een Engelschman (British born subject) zal nooit zwaardere straf ondergaan, dan de Engelsche wet voor het gepleegde misdrijf oplegt; 3. geen vonnis zal tegen hem ten uitvoer worden gelegd dan na gedaan rapport aan den Luitenant-Gouverneur; 4. de doodstraf zal tegen niemand, wie hij ook zij, niogen worden ten uitvoer gelegd dan na gedaan rapport aan den Luitenant-Gouverneur; 5. de Luitenant-Gouverneur zal het recht hebben van gratie of van godeltelijke remissie van straf, met uitzondering van onbelangrijke boeten, korte gevangenzetting of lichte lijfstraffen; G. de Engelschen worden onderworpen aan de bestaande politiereglementen. -

In de Instructie voor de Commissarissen-Generaal, die in 1810 de bij de conventie van 1814 terugegeven bezittingen uit handen der Engelschen moeten overnemen, staat: „zij zullen de plaatselijke wetten van Indië, bekend onder den naam van nieuwe Statuten van Batavia revideren en daarin zoodanige veranderingen vaststellen, als zij na behoorlijk onderzoek raadzaam zullen oordeelen." Nu waren die nieuwe Statuten nimmer afgekondigd, gelijk boven vermeld en waren in Holland de oude Bataviasche Statuten steeds beheshouwd gebleven als het eenige wettige ordonnantieboek van Indië. De bedoeling van het voorschrift zal dan ook wel geweest zijn, dat zulks moest geschieden met de oude Statuten. En zoo hebben de Commissarissen-Generaal het dan ook opgevat. In crimineel zaken zou, voor zover er geen plaatselijke of byzonderc verordeningen der regering bestonden, reclit gesproken worden naar de wetten, die vroeger in Holland kracht hadden. Inlanders en anderen, die geene Christenen waren, zouden naar hunne godsdienstige wetten geoordeeld worden, doch alle wrede straf oefening bleef afgeschaft. Militairen stonden terecht volgens de bepalingen van het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande, bij de wet van 15 Maart 1815 vastgesteld, welk wetboek ook, krachtens art. 214, toepasselijk was voor de Oost-Indische bezittingen. Ook voor de krijgs-macht te water was den 20en Juli 1814 een regle-

ment in Nederland vastgesteld. Een belangrijk punt werd door de Commissarissen-Generaal anders geregeld dan het geregeld geweest was. Terwijl vroeger, bij veroordeeling, het vonnis aan den Luitenant-Gouverneur tot goed- of afkeuring moest worden gezonden, en doze bevoegd was niet alleen om het onderzoek en zelfs de uitspraak, zoo er reeds vonnis was geweest, voorloopig te schorsen, maar ook om do opgelegde straffen te wijzigen naar zijn goedgevonden, werd do bevoegdheid hiens wel niet opgeheven, zoolang de nieuwe regeling niet was tot stand gekomen, maar werd zij onderworpen aan de voorafgaande voorlichting van den Hoogen Raad, wiens advies altijd gevolgd werd (publicatie van 19 Augustus 1816, opgenomen in het Ind. Stb. van dat jaar). Hooge Raad was de naam, dien de Raad van Justitie van het kasteel had geusurpeerd. Sedert 1819 werd die Raad veranderd in Hooggerechtshof van Ncd.-Indië.

Voor de bezittingen buiten Java werden bepalingen gomaakt, overeenkomende met die op Java, waarbij o. a. werd verboden eene veroordeeling tot slavernij en straffen met boete alleen van de misdrijven van „moord, doodslag, menschenlieverij, roof, diefstal met braak of ander geweld en zware verwondingen met opzet gepleegd." Deze moesten worden gestraft volgens de voorschriften van den Koran of, indien deze niet toepasselijk was, volgens de Nederlandersche wetten, welke bovendien in gevallen, waarin zij mildere straffen bedreigden dan de Koran, moesten worden toegepast. Voorts werden alle verminkende straffen verboden.

Deze regeling duurde slechts kort. Want bij Besluit van den Commissaris-Generaal du Bus de Gisignies (1826 — 1830) van 15 Maart 1828 (Ind. Stb. no. 16) werd een reglement op de veroordeeling tot dwangarbeid vastgesteld, waarbij de veroordeelden werden onderscheiden in a. veroordeelden tot kettingarbeid, b. veroordeelden tot dwangarbeid, hetzij voor den kost zonder loon, hetzij tegen zeker loon. Deze beide klassen moesten altijd strong worden afgeschicden. J) > - eersten werden te werk gesteld aan de Openbare werken te Batavia en te Soerabaja, de laatsten op de landbouwtablissementen te Krawuug en te Banjoewangi in het geval, dat de straf hooger was dan een jaar en in het geval, dat de vonnisse < > op de Buitenbezittingen waren geweest en deze tevens veroordeeling tot bannissement in hidden. De strafplaatsen voor de eerste klasse werden *tucjiplaatsen*, die voor de twee klasse *werkplaat* werden genoemd. Ook de kleeding der veroordeelden was verschillend. Deze bepalingen waren niet geheel in overeenstemming met het bestaande recht. De inlandsche rechtbanken toch kenden slechts drieërlei soort van dwangarbeid: 1. dwangarbeid in den ketting met bannissement, 2. dwangarbeid in de ketting zonder bannissement, 3. dwangarbeid buiten den ketting met bannissement. Onder bannissement werd steeds verstaan verbanning buiten het eiland, waar de veroordeelde woonde, naar eene plaats door het Gouvernement aan te wijzen. De *werkplaat*en zouden dus alleen met veroordeelden uit de Buitenbezittingen kunnen voorzien worden. En dat was niet de bedoeling. Een nader besluit van den Commissaris-Generaal bepaakte daarom, dat de rechter, be halve lijfstraffen, alleen zou kun-

non opleggen: *a.* kcttingarbeid met bannisse- mont buiten Java en Madoera ter plaats door Jlot Gouvernement to bepalen, *b.* kcttingarbeid op Java ter plaats door het Gouvernement to bepalen, *c.* dwangarbeid buiten den ketting logon zeker loon of zonder loon met bannissement buiten Java en Madoera ter plaats door het Gouvernement to bepalen, *d.* dwangarbeid te- gon zeker loon of zonder loon ter plaats op Java door het Gouvernement to bepalen, *e.* banniss- niet buiten Java voor mij^daden door aanzien- lijke inlanders bedreven. Tjoot dit besluit were! tevens uitvoering gecpven aan den uitdrukke- lijken wil des Konings, dat de dwangarbeid zoo- veel mogelijk allo anderc straffen zou vervangen, jpdat de staat de werkkrachten der misdadigers zou kunnen benuttigen. Overigens achtte het H. G. H. geeno verandering in de wetgeving noo- dig ter aanvulling van 's Konings voorschrift, maar vond eene aanschrijving aan de rechtban- ken hiervoor voldoende, omdat de vastgestelddo straffen toch naar het arbitrium judicis werden toegepast.

Deze wetgeving was nog altijd hoogst gebrekkelig. De Bataviaasche Statuten waren nog de eenige richtsnoer en in gevallen, waarin zij niet voorzagen, moest nog altijd naar het Oud-Hollandsch en het Romcinsch recht worden boslist.

Zoo bleef de toestand tot 1848. Bij art. 2 der Bepalingen omtrent de invoering van- en den overgang tot de nieuwe wetgeving, afgekondigd bij Publicatie van 3 Maart 1848, Ind. Stb. no. 10, word voorgeschreven, dat op het tijdstip van de invoering der nieuwe wetgeving word afge- schaft het wettelijk gezag van het oud-Hol- landsch en van het Romeinscho recht, dat dit echter niet van toepassing is ten aanzien van de bestaande strafwetgeving, welke voorloopig wordt in stand gehouden ovcrcncomstig art. 1 der „Jjepalingen ter regeling van ccnige onder- werpen van strafwetgeving, welck cenc dadelijke voorzicning vcrsichcn", vervat in Ind. Stb. 1848 no. (). Deze bepalingen handhaven den t oostancl, bohoudens eenige weinig uitzonderin- gen. De straffen, die ter zake van misdrijf kunnen worden opgelegd, zijn : 1. de doodstraf door mi^del van de galg; 2. dwangarbeid in den ket- tijg van 10 — 20 jaren buiten het eiland, waar het vonnis is geveld, voorafgegaan door tentoonstelling onder de galg; 3. dwangarbeid i. d. k. van hoogstens 10 jaren op dczelfde wijze als sub. 2; 4. dwangarbeid i. d. k. van hoogstens 10 jaren op het eiland waar het vonnis is geval- lej), voorafgegaan door tentoonstelling, 5. dwangarbeid buiten den ketting van hoogstens 10 jaren, in de uitdrukkelijk bij do wet bepaaldc gevallen togen zeker loon en anders zonder hetzelfde, bui- ton Jict cilud waar hot vonnis is gevallen; 6. dwangarbeid b. d. k. van hoogstens 10 jaren op <lezelfde wijze UH sub 5, maar op het eiland waar het vonnis is gevallen; 7. gevangenisstraf van hoogstens 5 jaren in de gevallen bij do wet- telijke bepalingen uitdrukkelijk voorzien; 8. rottingslagen (hoogstens 40) voor mannelijk voroordceddon hij de straffen sub. 2 t/m. 6; 9. goldboete als fecessorio straf in de gevallen, by do wottelijke bepalingen voorgeschreven.

De dwangarbeid moest worden verricht op plaatsen op Java en Madoera door don G.-G., op de buitenbezittingen door den hoogsten gezag

hebber bin non zijn gebied; door den G.-G., buiten zijn gebied aangewezen. Voor hoofden word de dwangarbeid door verbanning vervangen, waarvoor de plaatscn door den G.-G. werden aangewezcn. Gccsccling en brandmer* werden afgeschaf.

Wat de politioneele rechtspraak betrof, daarbij waren als straffen voorgeschreven: 1. hoogstens 20 rottingslagen, niet in het openbaar te onder- gaan; 2. gevangenisstraf van hoogstens 3 dagen (deze beide straffen konden ook vcrniedigd worden opgelegd); 3. blokarrest van hoogstens 8 dagen; 4. ten arbeidstelling aan de publicck werken voor den kost zonder loon van hoogstens drie maan- den.

Ondertusschen was in 1839, een jaar nadat in Nederland de nieuwe Burgerlijke wetgeving was in working getreden, aldaar, een commissie benoemd om die wetgeving ook voor Indio pasklaar te maken, hetgeen geschiedde cn we'ke wetgeving bij K. B. van 16 Mei 1846 n°. 1 werd vastgesteld (Ind. Stb. 1847 n°. 23). Bij art. 5 van dat K. B. werd bepaald: „Onzen G.-G. van N.-L. wordt opgedragen om een ontwerp van een wetboek van strafrecht voor N.-I. te doen vervaardigen en zoodra mogelijk naar Nede- land te zenden ter beoordeeling en bekrachtig- ging." De G.-G. vroeg het advies van J. hr. Mr. H. L. Wichers cn op diens advies werd eeno commissie benoemd, waaraan word opgedragen de samenstelling van een Wetboek van Strafrecht voor N.-I., van welke commissie genoemde Bf. Wichers het voorzitterschap bekleedde. Do commissie was van oordeel, dat er slechts zou nioeton koncn edn Wetboek van Strafrecht voor Europeanen, Vreemde Oosterlingen en Inlanders gezamenlijk, het we Ik moest staan op den grondslag van Europeesche begrippen, zoo- wel op maatschappelijk als op godsdienstig gebied en waarnaast andere bepalingen zouden worden opgenomen, gewijzigd naar de niaatschap- pelijk (adat) en godsdienstige be- grip pen van do Inlanders. De Regeering vereneigde zich met dceze opvatting en gaf als haar wensch te kennen, dat wel het Nederlandsche W. v. S. als leidraad gebruikt zoudu kunnen worden, maar dat (lit Wetboek niet slaafs zou worden nage- volgd, omdat het enkel voor eeno Westerscho maatschappij was ingericht. Voorts gaf do Re- gceering to kennen, dat zij voorshands enkel van do commissie verwachtte een ontwerp Straf- wetboek voor Europeanen en met hen gelijk- gestelden, dat dan, al dan niet gewijzigd, op de Inlanders cn met dezen glijkgestelden zou kunnen worden toegepast.

Do commissie maakte weinig voortgang met haar werk, voor een deel hot- govolg van her- haaldc wijzigingen in haro samenstelling. Een intercpllaat in do Tweede Kamcr, naar aanlei- ding van dien tragen voortgang gehouden, (18 December 1854 door het lid Godcfroi) was oorzaak, dat de Regeering in het iloederland den G.-G. opdroeg to berichten omtrent den stand der werkzaamheden. Hierop werd er nog over en weer ter zake geschroven en geantwoord, van don leant der Indischo commissie, dat zij tot het besluit was gekomen dat eenc omwerking van do thans in Nederland vigoerendc straf- wetton het nicest doeltreffend zijn zou, dat zij echter weinig vrijen tijd had cn dus geon tijd kon noomen, binnon welken hot work gorceid zou

zijn en zich daarom niet gekrenkt zoude gevoelen, wanner do Minister die taak opdroeg aan in Nederland gevestigde rechtsgeleerden met moer vrijen tijd. De Regeering in Nederland antwoordde, dat zij de voorkeur bleef geven aan een nieuw ontwerp boven eene aanvulling of wijziging van het Ncdcl. Strafwetboek, dat zij het met de commissie eens was, dat wegens de drukke werkzaamheden, die aan de commissie reeds uit anderen hoof de waren opgedragen en de voortdurende verwisseling waaraan zij onderhevig was, het beter zou zijn eene commissie in Nederland met het werk te belasten, waarom zij verzocht, dat de commissie de reeds verzamelde bouwstoffen naar Nederland zou opzenden. Daarop werd de commissie bij besluit van 4 December 1855 ontbonden en in Nederland in October 1856 eene nieuwe commissie benoemd, bestaande uit Mrs. H. Godefroi, L. W. C. Keuchenius en M. S. Keijzer als secretaris. Aan deze commissie werd door den minister opgedragen enkel de noodige wijzigingen en aanvullingen in den Code Penal aan te brengen, in afwachting van het oogenblik, dat in Nederland een nationaal Strafwetboek zou worden ingevoerd. Vóórdat deze commissie ook nog maar iets van zich had laten hooren, was ze reeds weder ontbonden, althans feitelijk door het optreden van Mr. Godefroi als minister van Justitie en de benoeming van Mr. Keuchenius tot lid in den Raad van Ned.-Indie. Op 24 December 1860 trad eene nieuwe commissie op, bestaande uit Mrs. J. hr. D. A. J. Junius van Hemert, W. T. G. L. François, S. Keyzer en A. A. de Pinto als secretaris. Ook aan deze commissie werd bepaaldelijk opgedragen de samenstelling voor Indie van een Strafwetboek, waarin zou worden opgenomen het in Nederland geldende strafrecht, gewijzigd naar de eigenaardige behoeften van Indie. Uitvoerige schriftelijke gedachtenwisseling volgde over de wijze van invoering (bij de wet of bij K. B.), over wat tot leidraad moest strekken (bestendiging van het in Indie bestaande strafrecht, d. w. z. wat daar van te vinden was in de oude Bataviasche Statuten en ten aanzien van de Inlanders hun eigen wetten en gebruiken, ten opzichte waarvan zich langzamerhand door de revisierechtpraak van het Hooggerechts-hof eene vaste jurisprudentie had gevormd ook voor Inlanders, die er toe leidden het voor Nedcrlanders geldende recht ook op Inlanders toe te passen, alhoewel dit nimmer door eenige wettelijke bepaling toe-passelijk was verklaard, totdat Nederland in het bezit zou zijn van een nationaal wetboek, of de Code Penal), voorts over de vraag, wat beter zijn zou, een wetboek voor alle ingezetenen van N.-I. of een wetboek alleen voor Europeanen en met hen gelijkgestelden, met toevoeging daaraan van de bepalingen, speciaal geldend voor Inlanders en daarmee gelijkgestelden. Daarna toog de commissie aan den arbeid en bood op 19 November 1864 der Regeering een-ontwerpslraf wetboek voor Europeanen aan, vergezeld van eene uitvoerige memorie van toehchting en met een voorstel om spoedshalve do invoering bij K. B. te doen vaststellen. Dit geschiedde, maar jiiet dan nadat tengevolge daarvan de Regeering, die bij monde van den minister I. D. Fransen van de Putte de invoering bij do wet had verdedigd, door een Kainervotum tot aftreden werd gedwongen. Het Wetboek van Strafrecht

voor de Europeanen werd daarop bij K. B. van 10 Februari 1866 n°. 64 (Ind. Stb. n°. 55) afgekondigd en een nieuw tijdperk daarmede. Door Indic ingleid. Dit wetboek trad in werking op 1 Januari 1867.

Aan het voorschrift van art. 75 al. 1 R. R., zooals dit oorspronkelijk luidde: „Voor zooveel de Europeanen betreft, berust de rechtspraak in burgerlijke, handels- en strafzaken op algemeene verordeningen, die zooveel mogelijk overeenkomen met de in Nederland bestaande wetten” was voldaan. Alleen ten aanzien van eischen, gesteld door den eigenaardigen toestand der Nederl. Indische bezittingen, werden de bepalingen gewijzigd. Dit strafwetboek was dus eene copie van den Code Penal en de com mental oren van den Code (Schooneveld e. a.) werden dan ook trouw door de renhterlijke colleges gebruikt. Natuurlijk bestaan er noodzakelijke afwijkingen. Zoo zijn in het strafwetboek niet opgenomen: a. bepalingen ter regeling van de invordering van boeten en gercchtskosten en over het ingaan van toehchten en gevangenisstraf; b. de politieovertredingen (het vierde boek van den Code). Deze werden door den G.-G. bij ordonnantiën van 15 Juni 1872 (Ind. Stb. nos. 110 en 111), respectievelijk voor de Europeanen en voor de Inlanders, vastgesteld. De Code was verdeeld in vier boeken, het Indische wetboek in twee. Niet alleen was, zooals gezegd, het vierde boek weggelaten, maar ook waren de eerste drie boeken van den Code in twee boeken ondergebracht door de eerste twee boeken, beide de algemene bepalingen bevattende, in 6en boek samen te smelten. De verdeling van de strafbare feiten in den Code in misdrijven, wan- bedrijven en overtredingen, reeds verclaren in 1848 (Ind. Stb. 1848 n°. 6 artt. 2 en 3), werd vervangen door eene tweeledige verdeling in misdrijven en overtredingen. Maar deze verdeling berustte niet op denzelfden grondslag is die van de Nederlandache sCx-afwct. De Neder-Jandsche verdeling berust op de theoric, dat er zijn rechtsdelicten en wetsdelicten, de eerste soort in zichzelf strafwaardig door hun eigen aard in strijd met de rechtsordc en die aanrondend, de tweede soort, slechts daarom als strafbare feiten beschouwd, omdat de G maatschappelijk belang dat cischt. Bij de Indische verdeling liing het af van de verordening, waarbij het feit strafbaar werd gesteld en van de daarop gestelde straf of sprak was van misdrijf of van overtreding. Was de straf niet zwaarder dan gevangenis en geldboete, gezamenlijk of afzonderlijk, met of zonder verbeurdverklaring van bijzondere voorwerpen en het gepleegde of verzuimde feit .verboden of geboden bij de reglementen en keuren van politie, geüijk mede bij de wettelijke verordeningen op het «tuk van 's Lands middelen en pachten, of was die straf riel zwaarder dan gevangenis van drie maanden en geldboete, gezamenlijk of afzonderlijk, met of zonder verbeurdverklaring van byzondere voorwerpen en het gepleegde of verzuimde feit verboden of geboden eene algemene verordening, dan behoorde dat gepleegde feit tot de overtredingen, terwijl het doen of malaten van hetgeen bij algemene verordening, onder bedreiging van straf, was verboden of geboden en niet viel in de omschrijving van overtreding tot misdrijf verklaard werd.

Daar de dieledige verdeeling van de strafbare feiten word verlaten, verviel natuurlijk ook de driedelidige verdeeling der straffen in crimineele, correctioneële en politiestrafpen. De bedreigde straffen waren: 1. doodstraf; 2. tuchthuisstraf (respectievelijk van 5-20; 5 — 15; 5—10 jaar); 3. verbanning van 5—10 jaren; 4. gevangenisstraf van 6 dagen tot 5 jaar; 5. geldboete; terwijl (laar naast als bijkomende straffen werden be-dreigd : a. ontzetting van bepaaklo rechten en bevoegdheden voor den tijd van 5 — 10 jaar; b verbeurdverklaring van bepaalde voorwerpen. Met het vervallen van de onderscheiding tus-schen ootereende en niet-ootereende straffen vervielen de eerloosverklaring bij ambtsmisdriven en de tentoonstelling ondor of bij de galg. Het, stelsel der verzachtende omstandig-heden werd uit de Nederlandsche wet van 1854 overgenomen en mode het daarop berustend sys-teem van veranclering der strafsoort en vermin- < I ering der straffen (tot voorbeeld van het Indi-sche strafwetboekhadgestrekt de Code Penal van J810, zoals die na 1810 in Nederland was ge- wijzigd). In het strafwetboek werd, even min als in de Code, melding gemaakt van het lecr- stuk van den samenloop van strafbare feiten (concurcus), maar wel in het Reglement op de strafverordening, waar, behalve bij boete, opeen- Jiooping (cumulatie) van straffen werd ver- boden. Het tweede bock, hetwelk handelt over »le bijzondere misdriven en overtredingen, is geheel uit den Code overgenomen, waar ze in het derde boek behandekl werden, uitgezon- <ler(l natuurlijk die bepalingen en uitdrukkingen, die niet op Indische toestanden toepasselijk wa'en; terwijl enige artikeicen betreffende misdriven, begaan tcr gelegenheid van fail- lissicnent en onvermogen en bij sui- sance van betaling, zijn overgenomen uit do bepalingen, we lke in Indie reeds kracht van wet hadden. Bij de slotbepalingen werden het wettelijk ge- zag van het Inlandsch, oud-Hollandsch en het liftimeinsch recht uitdrukkelijk afgeschafft. Van <!• Batavijs;(the Statuten werd niet gerept, alhoc- w<-l ze te<>t dic-n tijd toe nog steeds van kracht geweest waren. Dat kon in het algeineen geen kwaad, onidat alle misdriven, in de statuten genoemd, ook, al was het in eenc andere om- sc.hrijviug, voorkwamen in het wetboek, be- houdens eene uitzondering, die in het wetboek niet bohandekl werd, hot niisdrijf van zoerooverij. Maar aangezien (lit misdrijf ook niet voorkwam in den Code en ook niet in do Nederlandsche wet, mceiKle de Commissie dat niet to mooten opnemen, maar over to moeten laton aan eene afzonderlijke regeling.

Het R. R. bepaalde (1 us in art. 75, dat de rechthpraak o.a. in strafzaken berust op algemene verordeningen, zooveel mogelijk over- (nknoinellc mot de in Nederland bestaande wetten, maar verklarido den G.-G. bevoegd de daarvoor vatbaro bepalingen dier ver- ordonungen, desnoods gewijzigd, toepasselijk te verklaren op de Inlandsche bevolking of een gedeelte ervan.

Op grond van dat artikel werd nu den G -G de opdracht gegeven om zoo spoedig mogelijk tot die toepasselijkverklaring over te gaan. Do procureur-generaal bij het H. G. H. Mr. T. H. der Kinderen was echter van mconing, <lat> het practischer zoudo zijn, wanneer niet het W. v. S.

voor Europeanen word toepasselijk verklaard op do Inlandsche bevolking, maar dat deze in het genot werd geateld van een afzonderlijk wet- boek en stelde, daar hij die taak wegens zijne ambtsbozigheden niet zelf op zich kon nemen, voor, om daarmee te belasten Mr. T. T. L. U. Last, van verlof teruggekeerd rechterlijk ambtenaar, laatstelijk raadshcer in het H. G. H. van N.-L., aan wien daarop hij Besluit van 27 Juni 1866 n°. 2 werd opgedragen om een strafwetboek voor Inlanders samen te stellen, dat een geheel zoude vormen op zichzelf en waarbij geen ver- wijzing naar een ander wetboek noodig was. Aan Mr. Last werd evenwel opgedragen, om er voor to zorgen, dat het Wetboek voor de Inlanders zooveel mogelijk moest overeenstem- inen met dat voor de Europeanen. Aangezien Mr. Last echter van mconing was, dat het voor het Fransche volk uitgevaardigd wetboek voor den bedaariden Inlander geheel en al ongeschikt zou zijn en hij dus de hem verstrekte opdracht niet in den geest der Regeering zou kunnen uit- voeren, verzocht hij ontheven te worden van de verdere vervulling zijner taak, hetgeen geschicddo. De opdracht werd thans gegeven aan Mr. T. H. der Kinderen, die reeds het volgend jaar (1870) een ontwerp strafwetboek voor Inlanders indiende, met eene uitvoerige memorie van toelichting, welk ontwerp na enkele kleine wijzigingen werd vastge- steld bij ordonnuntic van 6 Mei 1872 (Ind. Stb. n°. 85) en in werking trad op 1 Januari 1873. Blijkens dit wetboek heeft de ontwerper zich strikt gehouden aan de bovngemelde opdracht. Alleen daar, waar de bijzondere toestand, waarin de inlander door aard, godsdienst, zeden en omgeving geplaatst is, zulks noodig inaakt, is van het Wetboek voor Europeanen afgeweken.

Dit wetboek heeft een reusachtige verbetering gebracht en is een. zegen geweest voor den Inlander. Volkomen juist was het wat Mr. der Kinderen in de memorie van toelichting (§ 3) zegt: „tengvolg der invoering zal rechtens zijn wat feitelijk reeds lang geschiedt, dat de inlander onderworpen is aan het, ofschoon eenigszins gewijzigd, strafrecht voor de Europeanen; het is de vervanging eener sedert lang gevestigde jurisprudentie door eene positieve wetgeving. Feitelijk was toch de Code Penal si nds de laatste vijf en twintig jaren het richt- snoer hij de strafrechtspleging over den inlander en opmerkelijk is het, dat dit bij dezen nimmer den ininsten tegenstand heeft ondervonden, maar hij zich intengende steeds gemakkeliker lieoft angesloten aan onzo bepalingen, dio hem meestal duidclijker waren dan zijne adat, met wier voorschriften het vulgus in den regel on- bekend is."

De Code vormt een ovorgang tusschen het arbitraire strafstelsel van de compagnie en het regulementeerd de op de nationale instellingen geschoeido Indische wetboeken. Voor do Codo was bijna. allo straitspraak overge- laten aan de willekeur van don strafrechter, een vast stelsel van straffen ontbrak, oplegging van mecr dan e6n straf voor 66n feit kwam her- haaldelijk voor, do pijnbank (het scherpeexamen) was con geregeld aangewend middel om don ver- dachte tot bekentenis te brongon, de verschei- denheid in de toepassing was groot en aan de

willekeur van den rechter overgelaten: onphangcn, onthoofden, wurgen, radbraken, vierendeelen, krisen (alleen voor inlanders); afschrikwekkende vertooningen hadden plaats na de executie: uit elkanderscheuring van het lijk ten einde dat den vogelen ten prooi te geven, sliepen van het lijk langs de straten, plaatsen van het hoofd op een st-aak (Pieter Elberfeld); de doodstraf moest op de rigoreusto wijze (zonder nader oin- slijving) worden voltrokken aan amokspuwers die tijdens hun toestand van amok 66nig wapen bij zich hadden. Verbanning, hoe zwaar de straf ook reeds was, ging veelal nog gepaard met kettingslag en dwangarbeid. Ballingsoorden waren de eilanden Edam, Banda, Ceylon, de Kaap de Goede Hoop en de daarbij gelegen eilanden Robben-eiland en Banjoewangi.

Nadat in Nederland op 3 Maart 1881 (Ned. Stb. no. 35) door den koning was bekrachtigd en daardoor tot wet geworden het ontwerp van wet tot vaststelling van een wetboek v&n Strafrecht moest nu, om te voldoen aan art. 75 R. R., het Strafrecht in Indie in overeenstemming worden gebracht inet het Nederlandsche wetboek. Bij Besluit van 30 NovemJner 1883 werd daarom den Directeur van Justitie opgedragen om het Nederlandsche strafwetboek voor de Indische maat- schappij (voor zoo veel de Europeanen aanging) geschikt te maken; de wijzigingen, noodig ten opzichte van de Inlanders zouden later overwo- gen kunnen worden. De Directeur van Justitie voldeed aan die opdracht door de indiening iu 1886 van een ontwerp, hetwelk in handen word gesteld van een bij K. B. van 28 Maart 1887, no. 15 benoemde commissie in Nederland, samengesteld uit de lieeren Mrs. D. L. F. de Pauly, oud-Prsid ent van het Hoogge- rechtshof van N.-Indie, A. A. de Pinto, lid van den Hoogen Raad, L. Hooy, oud-president van den R. v. J. te Batavia. D. J. Mon' Visch, raads- heer in het GefecKslibf to Arnhem, G. A. van Hamel, hoogleei'aar te Amsterdam, aan welke Commissie als secretaris (verd toegevoegd Mr. J. Lion, 0.1. rechterlijk ambtenaar met verlof. Aan die Commissie werd opgedragen „het ontwerpen van een Wetboek van Strafrecht voor de Europeanen in N.-I.", uit welke opdracht bleek, dat de Regeering een geheel nieuw ontwerp wenschte. Den 24en J uni 1891 bood deze commissie aan den Koning een ontwerp strafwetboek inet begelei- dende memorie van toelichting aan. De Indische Regeering ontving thans opdracht om de noodige maatregelen voor te bereiden, welke met -lc toc- komstige invoering van het wetboek gepaard zouden moeten gaaii, in de eerste plaats do toc- passelijk verklaring op den Inlander. De Regeering was van meening, dat thans het Strafwetboek voor Europeanen niet afzonderlijk zou kunnen worden ingevoerd, gelijk dat in 1866 ge- sciiid was, omdat toen de codificatie voor de Europeanen eigenlijk alleen was een ordenen van een ongeordenden toestand, terwijl thans, door de invoering van het strafwetboek, do Europeanen een strafrecht zouden krijgen, geba- seerd op do nieuwere begrippen der strafrechts- wetenschap en de Inlanders zouden blijven on- derworpen aan een strafrecht, gebaseerd op de verouderde begrippen van den Code P6nak Behalte tot onbillykheid legenvover den Inlander zou dit to moeilijkheden aanleiding kunnen geven in het zeker niet ondenkbaar geval van

connexiteit. Bij G. B. van 7 Juli 1893 no. 26 werd nu Mr. R. Z. Dannenbargh met do aan- gewezen taak belast, di. ccliter, wegens zijnc benoeming tot lid van het H. G. H., daarvan weder werd onthoven. Het nieuwe ontwerp W. v. S. voor de Europeanen had inmiddels nog eenige wijzigingen ondergaan, maar werd nu toch bij K. B. van 12 April 1898 no. 30 vastgesteld on afgekondigd in het Indisch Staatsblad no. 175 van dat jaar, inet bekend- stelling dat het tijdstip van in working treding nader zou worden bepaald. En om tijd to spa- ren werd nu in stedo van aan eene commissie, bij K. B. van 3 Juni 1898, no. 33 aan een enkel rechtsgeleerde, Mr. J. Slingcnberg, opgedragen om onder de'leiding van het Departement van Kolonien een nieuw Strafwetboek voor Inlanders samen te stellen overeenkomstig het nieuwo Strafwetboek voor Europeanen. Het resultaat van diens arbeid werd nimmer officieel bekend gemaakt, want het werd niet in het staatsblad opgenomen, doch enkel ter Landsdrukkerij ge- drukt. Dit niet opnemen in het Staatsblad was een gevolg van de omstandigheid, dat do unifi- catie idee veld had gewonnen, zoodat het oogcn- blik was aangebroken om een Strafrecht in to voeren, geldend voor alle bevolkingsgroepen van Oost-Indie. Bij kabinetsmissive van 14 Juli 1909 gaf de minister Idenburg dan ook aan eene bijzondere Commissie uit de Staatscommissie, belast met de herziening van het Indisch Privaal- en Strafrecht, opdracht om een zoodanig Strafwetboek te ontwerpen, welke commissie op 11 Mei 1911 een aanvang maakte met de bewerking van het ontwerp en op 28 Mei 1913 aan den Minister aanbood het "ontwerp van een Wetboek van Strafrecht voor Ned.-Indi8" met eene daarbij behorende toelichting. Na ingewonnen advies van de Indische Regcrring werd nu bij ordon- nantie van 23 December 1915 no. 16 (Ind. Stb. no. 732) afgekondigd het K. B. van 15 October t. v. no. 33, houdendo vaststelling van een Wetboek van Strafrecht voor Ned.-Indie, ter- wijl bij G. B. van 31 October 1917 no. 62 (Ind. Stb. no. 645) het tijdstip van in working treding werd bepaald op 1 Januari 1918. De invocerings- verordening werd vastgeateld bij K. B. van 4 Mei 1917, no. 46 afgekondigd bij G. B. van 15 Augustus d.a.v. no. 24 (nd. Stb. no. 497), terwijl bij ordonnantie van 18 December 1917 (Ind. Stb. no. 732), in verband met -lc invoering, eenige ordon nan ties werden gowijzigd, welke na 18 December 1916 waren afgekondigd.

Nauwelijks in working getreden, werd het reeds weder gowijzigd. Deze wijziging betrof de eerste vier artikelen van den vijftien titel, handolcnce over de misdry VCII tegen de open- bare ordc. Aanleiding tot die wijziging was een arrest van het H. G. H. van 19 Mei J 915, waarbij de gemelde artikelen zoodanig werden geln- terprctced, dat onder "groepen" der bevolking uitsluitend bedoeld zouden zijn de klassen, waarin de bevolking van Ned.-Indie volgcnw het Indisch Staatsrecht —in het bijzonder art. 109 R. R. (oud) — wordt onderscheiden, cennc enge opvatting, welke gecenszins zoude strooken met de bedoeling, waarmedo die be paling in het Strafwetboek was ingevoegd. Bij het aan- gehaald Koninklijk Besluit werd nu de rdactie dier artikelen in dien zin gewijzigd, dat de voor- den: „hij die opzettelijk govoelens van vijand-

schap, haat of minachting tegen de Regering van Nederland of Nederlandsch-Indio of tusschen de tegen groepen der bevolking van Nederlandsch-Indie opwekt of bevordert of een geschiedt of afbeelding, waarin deze gevoelens worden opgewekt of bevordert, verspreid, openlijk ten toonstelt of aanslaaf* werden veranderd in de nederpositieve bewoordingen: „hij die in het openbaar uiting geeft“ (aan dergelijke gevoelens) waardoor het delict zijn vage vorm verloor en ineer grappbaar werd. Deze wijziging werd opgenomen in het K. B. van 22 Februari 1918 no. 82 (Ind. Stb. no. 292). Bij dit K. B. werd ook een tweede lid toegevoegd aan art. 156 Sw. waarin een omschrijving van het begrip „groep“ der bevolking wordt gegeven. Voor de toepassing van dat art. 156 Sw. en hetvolgende art. zal de rechter dus rekenen in gemeenten houden met die omschrijving.

Grondslagen en Algemeene Inhoud van het nieuw Strafwetboek. Het Strafrecht behoort tot het publiekrecht. Het wordt toegepast in het belang der gemeenschap en alleen, wanneer dat belang zulks vordert. Het karakter komt vooral daarin uit, dat in vele gevallen de strafbaarheid der handeling blijft bestaan, zelfs al geschiedt zij met toestemming van dengene, tegen wien zij gericht is (iemand op zijn uitdrukkelijk en ernstig verlangen van het leven berooven, art. 344) en dat als regel de vervolging onafhankelijk is van den door de strafbare handeling beaandeeld. Het Strafrecht wordt onderscheiden in materiëel en formeel strafrecht. Het materiële strafrecht bevat de aanwijzing en de omschrijving der strafbare feiten, de regeling van de voorwaarden der strafbaarheid, de aanwijzing van de strafbare personen en de bepaling der straffen. Het geeft aan of, wie en op welke wijze gestraft zal worden. Het formeel strafrecht regelt de wijze, waarop de staat, door middel van zijn organen, zijn recht tot strafoplegging en straffen doet gelden en regelt dus het strafproces.

Het materiële strafrecht geeft antwoord op de vraag, wie strafrechtelijk aansprakelijk is, waarom en waarvoor hij het is en wat de gevolgen zijn van die aansprakelijkheid; het formeel <p>vraag: waar, wanneer en op welke wijze hij aansprakelijk wordt gesteld. Het materiële Strafrecht is ondergebracht in het Strafwetboek, (15 reglementen en keuren van politie (gewestelijke en locale verordeningen) en verschillende algemeene verordeningen betreffende specialonderwerpen (doordonnantie op dobedrijfs- en inkomstenbelasting, de persoons- en zedelijkheid, hot vendureglement, de ordonantie om Crontwettig occupatio van landsdomein, grondjuridicordnantie, de ordonantie houdende voorziening tot bescherming van de inlandsche bevolking in cultuur en landbouw.).

Hot Strafwetboek is verdeeld in drie boeken, waarvan het eerste omvat do algemeene Icorstukken, welko van toepassing zijn niet alleen voor de feiten omschreven in strafbare gesteld in het Strafwetboek zelf, maar ook — ten ware uitdrukkelijk anders is bepaald — voor die, welke strafbaarheid berust op andere wettelijke verordeningen (art. 103 Sw.). Hot tweede boek omschrijft de misdrijven en stelt do strafbaar, terwijl hot derde boek do strafbare overtredingen omschrijft.

Eerste Doek. Algemeene bepalingen. Working do strafbepalingen ten aanzien van do tijd, waarop hot strafrecht van toepassing is.

Zoodra en zoolang de wettelijke strafbepalingen werken, moeten ze worden toegepast. Artikel 1 der strafwet drukt dit uit *voor* te bepalen, dat geen feit strafbaar is dan uit kracht van eene daaraan voorafgaande strafbepaling. Bij verandering in de wetgeving in het tijdstip, waarop het strafbare feit begaan is, worden de voor den verdachte gunstigste bepalingen toegepast (art. 1, 2c lid). Do latere wet werkt dus terug, wanneer zij voor den verdachte minder streng is dan do oudere.

Working do strafbepalingen ten aanzien van de plaats, waar het strafbare feit gepleegd is.

Hierbij komen vier verschillende stelsels in aanmerking, welke alle vier door de Ned.-Indische strafwet worden gehuldigd.

a. *Het territorialiteitsstelsel*. Dit stelsel is toegepast in de artikelen 2 en 3 der Strafwet. Do Ned.-Indische wettelijke strafbepalingen zijn toepasselijk op *ieder*, die zich binnen Ned.-Indie of buiten Ned.-Indie aan boord van een Ned.-Indisch vaartuig aan eenig strafbaar feit schuldig maakt. Hier is dus de toepasselijkheid der strafbepalingen enkel afhankelijk van de plaats, waar het strafbare feit gepleegd is, onverschillig wie de dader is.

b. *Het nationaliteitsstelsel*. Hier hangt de toepasselijkheid van de strafbepalingen af van de nationaliteit van den dader, onverschillig, waar het strafbare feit gepleegd is. *Dit stelsel* is toegepast in artikel 5: De Ned.-Indische strafbepalingen zijn toepasselijk op den *ingezetene* van Ned.-Indie, die zich buiten Ned.-Indie schuldig maakt aan een der in dat artikel opgenoemde strafbare feiten.

Indien de dader van een der feiten in art. 5, le lid, onder no. 2 bedoeld, tijdens het begaan er van geen ingezetene was, doch eerst daarna ingezetene van Ned.-Indie wordt, dan zal hij toch ter zake vervolgd kunnen worden (art. 5, 2e lid).

Art. 5 n.l. onderscheidt twee gevallen. Voor de misdrijven in no. 1 van het eerste lid bedoeld, is het voor de toepasselijkheid van de Ned.-Ind. strafbepalingen onverschillig of do wet van het land waar het misdrijf werd gepleegd, dat feit strafbaar steld. Voor de feiten, onder no. 2 aldaar bedoeld, is bepaald, dat zij alleen dan in Ned.-Indie tot vervolging aanleiding mogen geven, indien zij ook volgens do vreemde wet strafbaar zijn.

Ten aanzien van do toepasselijkheid van do Ned.-Indische strafbepalingen op de laatste doekle feiten wordt in art. 6 van het strafwetboek gezegd, dat zij beperkt is, in zoover, dat de doodstraf niet kan worden opgelegd ter zake van een feit, waarop do wet van het land, waar het feit begaan is, de doodstraf niet is gesteld.

c. *Het behermingsstelsel*. Hier is de toepasselijkheid van de strafbepalingen niet afhankelijk van do plaats, waar, of van den persoon door wien het strafbare feit gepleegd is, maar van do vraag, togon do rechtsbelangen van wolken staat de strafbare daad gericht was. Dit stelsel is toegepast in do bepalingen van de eerste drie nummers van artikel 4: De Nederl.-Indisch

strafbepalingen zyn toepasselijk op *ieder*, die zich *buiten* Ned.-Indië schuldig maakt aan een misdrijf tegen de veiligheid van den staat, tegen het leven, lijf of de vrijheid van de Koningin of de leden van het Koninklyk Huis, van den Gouverneur-Generaal of den waarnemenden G.-G., tegen het crediet van den Staat (valscheheid in muntspecien, muntpapier, bankbiljetten enz.).

d. *Het univērsa liteitsstelsel*. Hier is de toepasselijkheid van de wettelijke strafbepalingen zelfs onafhankelijk van de plaats, waar of den persoon door wien of tegen wien het misdrijf gepleegd is. Dit stelsel geldt in de Indische strafwet alleen ten aanzien van de misdrijven van zeeroof en het brengen van een Nederlandsch of Nederlandsch-Indisch vaartuig in de macht van zeeroovers (art. 4 ten 4e juncto art. 438, 444 en 447).

Een afzonderlijk plaats ten opzichte van de strafwet nemen de Nederl.-Indische ambtenaren in. Op hen zijn de wettelijke strafbepalingen toepasselijk, wanneer ze zich *buiten* Ned.-Indië schuldig maken aan een der ambtsmisdrijven opgenoemd in titel 28 van het 2de boek. Wie ambtenaren zijn wordt door de Strafwet niet bepaald, maar artikel 92 Sw. breidt het begrip ambtenaar uit door verschillende categorieën van personen er onder te brengen, die anders niet daartoe zouden behoren.

Ook aan den schipper en de opvarenden van een Ned.-Indisch vaartuig is een afzonderlijk artikel gewijd (art. 8), inhoudende, dat de Ned.-Indische wettelijke strafbepalingen toepasselijk zijn op den schipper en de opvarenden van een Ned.-Indisch vaartuig die zich *buiten* Ned.-Indië schuldig maken aan een der in titel 29 van het tweede boek omschreven scheepvaartmisdrijven of in titel 9 van het derde boek omschreven scheepvaartovertreddingen zoodaane aan een strafbaar feit omschreven in de algemeene Verordening omtrent de zeebrieven of jaarpassen in Ned.-Indië.

De toepasselijkheid van de Ned.-Indische strafwettelijke bepalingen wordt evenwel beperkt door de uitzonderingen in het volkenrecht erkend (art. 9).

Tweede en Derde Boek. Onderscheiding der strafbare feiten. De Code Pdnal verdeelde de strafbare feiten in drie soorten t.w. *crimes, délits, contraventions*, in het Nederlandsch vertaald met *misdaden, wanbudrijven en overtredingen*, naar de uit den Romeinschen keizerrijt stammende, in de strafrechtsweten- schap overgegangene, onderscheiding in crimina *atrocissima, atrocía en levía*. Die verdeling berustte niet op het wezen van het strafbare feit, maar op de straf daaraan verbonden en had als zoodanig geen of weinig waarde, aan- gezien, door toepassing van verzachtende om- standigheden, het strafbare feit kon overgaan van de eene groep in de andere. In het oud- Nederlandsch recht kende men de onderscheiding tusschen *on- en wandaden*, gestraft aan „hals en hand** en „slechte** daden (slecht en recht), gestraft aan „huid en haar“.

In het Nederlandsche en Nederl. Indische strafwetboek is eene tweeledige verdeling aangenomen (1848), die in misdrijven en overtredingen, niet enkel als verdeling in het wetboek, maar als systeem, welk systeem in de geheele Strafwetgeving is doorgevoerd. Bij die verde-

ling woi'dt uitgegaan van het beginsel, dat er feiten zyn, welke onrecht inhouden en dus straf zouden verdienen ook al stond er geen straf op en andere, die strafwaardig zijn enkel omdat de wet er straf op stelt; de namen aan die groep- pen gegeven zijn daarom die van rechtsdelicten en wetsdelicten. De onderscheiding dient als richtsnoer bij de beantwoording der vraag welke rechter bovoged is van het strafbare feit kennis te nemen.

Het uitwendig te onderkennen onderscheid tusschen misdrijven en overtredingen, nameiyk dat onderscheid, dat in de strafwet tot uiting komt, bestaat in het volgende:

a. Bij misdrijf wordt onderscheid gemaakt of er is opzet of schuld bij den bedrjver, bij overtreding valt elk verschil tusschen opzet en schuld weg; b. bij misdrijf zijn de poging en de medeplichtigheid strafbaar, bij overtreding niet; c. onder de misdrijven zijn er, die enkel op blachte vervolgbaar zijn; onder de over- tredingen niet; d. bij sommige overtredingen, nameiyk bij die, waarop alleen geldboete als hooftstraf gesteld is, kan do vervolging worden voortkomen door vrijwillige betaling van de hoogste boete op het strafbare feit gesteld, bij misdrijven kan dat nooit; e. bij overtredingen zijn de verjaringstermynen anders gesteld dan bij misdrijven; f. voorwerpen, den veroor- deelde toebehoorende, door middel van misdrijf verkregen of waarmede misdrijf opzette- lijk gepleegd is, kunnen altijd worden verbeurd verklaard, bij overtredingen slechts in bij de wet uitdrukkelijk genoemde gevallen, bij het desbetreffend artikel voorgeschreven.

De strafwet geeft geen definitie, noch van misdrijf, noch van overtreding. Om te onderkennen of men in een bepaald geval met misdrijf of met overtreding te doen heeft behoef men enkel na te zien in welk der boeken van de strafwet het strafbaar feit is ondergebracht. Is het ondergebracht in het tweede boek, dan heeft men te maken met een misdrijf, anders met een overtreding. Ten aanzien van de bij de invocingsverordening gijndhaafde straf- bepalingen in andere verordeningen, maakt die verordening zelf uit of het strafbare feit is een misdrijf of een overtreding.

De misdrijven zijn woor te verdeelen in :

a. die welke bestaan in overtreding van een verbod (doodslag, diefstal) of in do niet-opvol- ging van een go bod (geen aangifte doen van een samenspanning tegen den Staat, de Koningin of den Gouverneur-Generaal) ;

b. do *doleuse en de culpooze* misdrijven, al naarmate de wet voor het bestaai er van vor- dert dat ei* zij dojus = opzet of culpa = schuld ;

c. do *zelfslandige en de voor'gezelle* misdrijven. Tot de eerste soort behooren do enkel- voudigo strafbare feiten als doodslag, diefstal ; tot de tweede behooren die, welke bestaan uit eene vereeniging van strafbare feiten, welke om hun onderling verband tot 66n strafbaar feit vereenigd worden en aid us eene kunstmatige eenheid vormen. Het voortgezet delict was in de vroegere wetboeken niet bekend, wel in de rechtspraak. V oorbeelden hiervan zijn: een kantoorbediende, die dagen achtereen teikens een kleinigheid wegneemt uit de kas van zijn chef; ouders die Jnnine kinderen dagelikkH misbandelen;

(1. de aflopende en de voortdurende misdrijf-ven. voor. De artikelen, die . daarop betrekking hebben, Voorbeelden van de laatste soort zijn: het als zijn do artikelen 44 t/m 47, inhoudende, dat niet verspieder den vijand dienen, een static voorn, welke strafbaar is hij, die een feit begaat, dat hem wegens de a an con iemand niet toekomenden rang of titel is gebrekkige ontwikkeling of de zitscklijko stormis verbonden, een recht uitoefenen, waarvan men bijziner verstandeljkko vermogens niet kan worden rechterlijke uitspraak is ontzet;

e. enkelvoudige en samengestelde misdrijven, toestand, waarin de macht om den wil met bewustheid ook wcl collectieve delicten genoem. Bij do laatste te bcpalen, niet of in verminderde mate aanwezig is en is het ecu vereischte, dat dezelfde door de wetbetreden daarmede het gebied der psychia- trie. Door strafbaar gestelde handeling meermalen plaats vindt, den Rechter zal dus moeten worden onderzocht: a. of zal er een strafbaar feit aanwezig zijn: een beroep of er ziekeljkko stormis of gebrekkige ontwikkeling der gewoonte maken van het wetccgbrengen of verstandeljkko vermogens aanwezig was of is en of die bevordercn van ontucht door anderen met derden often gevolge had, dat hot begane feit den dader niet kan het als vader, moeder of voogd tot een gewoonteworden toegerekend. Hij kan (en zal meestal) zich maken van het plegen van ontucht met eendaarbij door deskundigen doen voorlich- ten. De minderjarig kind , of pupil; een beroep of gewoonteartikelen spreken dan ook niet van het **plegen** van maken van , het opzettelijk koopen, inruilen, in panelcn strafbaar feit, maar van het *begaan* daarvan, iets nemen < > f verbergen van door misdrijf verkregen meer passiefs. Ziekeljkko stormis is iets blij vends in goc- deren (art. 481); tegenstelling met de in art. 49 al. 2 (noodweer)

f. misdrijven, die ambtshalve kunnen wor- dciijgenoemde oozaken voor opheffing der strafbaarheid, vervolgd en die allen vcrvolgbaar zijn als t- r- enzels bij overschrij- ding van de noodzakeljkko klacht door een daartoe bevoegd per- soon wordtzelfverdediging, indien deze het gevolg was van eene ingediend (zie klacht delicten); hovige gemoeds- beweging, door de aanrinding

g. de sociale, de staatkundige en de gewone. veroorzaakt, welke gemoedsbeweging plotseling en delicten. Ie eerste soort is gericht tegen detijdeljk is. Onder ziekeljkko stormis moet bijv. niaatschappij in het algemeen, de tweede tegen eenworden verstaan slaapwandelen, niet toorn, angst, bepaalden staat of staatsinrichting; rade- loosheid e. d. Deze worden onder de hevige

h. de eenvoudige en de gequalificeerde delicten, gemoedsbewegingen begrepen cn moeten door de Under de laatste verstaat men die, welke door wcl derrechteljkko handeling zijn veroorzaakt..

bijkomende verzwarende omstandigheden zwaar- Overnacht (art. 48). Volgens de Mettl. van < icr strafbaar zijn dan hetzelfde strafbare feit in zijn Toelichting is overmacht elke kracht, elke dwang, eenvoudigesten vorin (gequalificeerde diefstal, art. elke drang, waaraan men geen weer- stand kan bieden. 363 tegenover art. 362; gequalifi- < cerde Daarom is het woord *ge- drongen* gekozen in plaats valschheid in geschriften, art. 264 tegenover art. van het woord *ge- dwongen*, omdat het laatste te uitsluitend zou doelen op fysieke overmacht, terwjl

(p z c t e n s c h u l d. De strafwet geeft geen daar- nevens de minister onder overmacht ook de definitie van opzet en schukl. In de mc- niuric van psychische, de zedeljkko dwang (drang) wilde toelichting op het Nederlandsche wetboek wordt (lc begrepen zien. En terecht, want de laatste kan sterker betekenis van *opzet* omschreven als „de wil om het zijn dan de eerste. Physieko overnacht aanwenden feit te plegen, dal de wet : I ruftbaar stclt' en is het om iemand te beletten op een gegeven oogenblik iets opzettelijk plegen van niisdrijf uangeduid als „hette doen is gemak- kelijk genoeg voor den fysiek tweewebrengen van < ic verboden handeling wil lens sterkere; die fysieko overnacht aanwenden om cn wetens". iomand te dwingen iets te doen is vry wel

Schuld is verantwoordeljkheid (rechtens) hot door onuitvoerbaar, wanneer bij den ander het vaste besluit doen of laten, in strijd met een i < hf svoorschrijfl, voorzit om niet toe te geven, zelfs wanneer de verhou- veroorzaken van zeker ge- \< l/, < l/, verwzenlijking dingon zijn als die van een reus tot een dwang. Maar van de bestanddeelen van een delict, voor zoover die tegen psychischen dwang staat icder, wicns verantwoorde- lijk lu id op dezen grondskig rust, dat zonuwcstel of wiens gevoel van liefde, erbicid, de dader < lie veroorzaking had kunnen en mochten pietoit hem daarvoor vatbaar maken, weerloos.

ver- mijden. Alleen dan is, naast causalem verband, Nooddwor (art. 49). Opdat noodweer schukl ver band aanwezig (Van Hamel, Iniciding §§ gcrechtvaardigd zij moet er zyn aanrinding en deze 33 en 34). Van opzet moet wcl worden onder- het moot zijn onrechtmatig en oogenblikke- lijk of motief of de drijfveer voor het plegen van een onmiddelluk dreigend. Dit laatste ver- cischte strafbaar feit, de innerlijke roersclen, die tot het betcekent, dat, er geen ander middel was tot wering van de aanrinding. De ver- dediger han dolt in nood. bodrijven ervan hebbon geb- id.

De schuldeer berust op de erkenning van dr vrijliciti' van den wil (libre arbitre) d. w. z. < le vrijheid is do ovur- schrijding van de grenzen der doen om niet-doen als tusschen verschillende wijzen noodzakeljkko verdediging, indien zij het gevolg is van doen cn niet-doen, in tegenstelling met de leer der geweest van eeno hevige gemoedsbeweging, door de causaliteit cn van het (cterminisme, volgens welke de aanrinding veroorzaakt. De twee alinea's van dit wil be- paald wordt door drijfveeren van de mcst artikel hebben iets gohoel verschillends op het oog. In uileenloopencc soort, welke weer afhangen van do eerste alineu wordt aan ieder individu een recht uitwendige oorzaken met hunnen invloed op des toegekend, dat ook zonder daders karakter cn persoonlijkhed.

Toerc | < eningsvatbaarheid. Hier- van komt in het wetboek gecnc oinschrijving

(Fettelyke bepakng in iedere maatschappij wel. "vast zou staaioyien behoefzich niet te laten welgevallen, noch met gevouwen hande u toe te zien, dat iemand anders aldus wordt

aangerand. Waar geen wettelijke macht ter plaatse is om den burger te beschermen, daar heeft uiteraard die burger het recht zichzelven te beschermen. En in het geval, dat het niet hem zelven, maar een ander betreft, is dat recht al even natuurlijk. Do tweede alinea bepaalt, dat overschrijding van de grenzen der noodzakelijke zelfverdediging mede niet strafbaar is, wanneer ze het gevolg was van eene hevige gemoedsbeweging, door de aanrading veroorzaakt. In het eerste geval nu zal de aangevallene voor zichzelf kunnen uitmaken of hij zich verdedigen wil of niet (d. w. z. wanneer hij daarvoor de noodige denkkracht heeft overgehouden), hij heeft het recht daartoe, behoefzich van dat recht echter geen gebruik te maken; zoo hij besluit tot verdediging, handelt hij uit vrijen wil. In het geval, in de tweede alinea genoemd, is er van vrijen wil geen sprake meer. De hevige gemoedsbeweging, waarin hij lengtevolgde van de aanrading verkeert, heeft de vrijheid van dien wil opgeheven.

Wettelijk voorschrift, ambtelijk bevel (artt. 50, 51). Ook bij deze twee een dwang (drang) van buiten, niet fysiek, maar ook niet psychisch. Het is een drang, uitgaande van den staat of van een zijner organen of van zijne wilsuitvoerders, de ambtelijken. Ze staan beide op hetzelfde plan, doch er is verschil. In het wettelijk voorschrift komt de onverbiddelijke wil van de in concrete zich uitende abstractie van de wet te voorschijn, in het ambtelijk bevel de gehoorzaamheid vorderende aan de in het algemeen uit de wetgeboren wil van den hiërarchisch hooger geplaatsten ambtenaar, den meerdere, den chef van den lager geplaatste. Bij het wettelijk voorschrift schrijft de wet uitdrukkelijk voor, dat er zó en niet anders gehandeld zal worden. Het is geen bevoegdheid tot handelen, die ze geeft, het is een opdracht met dwingend karakter. Wanneer het enkel bevoegdheid was, dan zoude daarnaast blijven bestaan de vrijheid om niet of anders te handelen. Het wettelijk voorschrift staat ten opzichte van den daaraan onderworpenen als de overmacht bij den uit nood weer handelende.

Anders is het met het ambtelijk bevel. Daar is geen onverbiddelijkheid, geen niet anders kunnen; daar is voor den ondergeschikte ruimte gelaten voor eigen oordeel of dat ambtelijk bevel werkelijk is ambtelijk, d. i. uitgaande zoowel van een bevoegd ambtelijk persoon als naar een bevoegd persoon en betreffende eene zaak behorende tot beider bevoegdheid. Maar om bepaalt dan ook de tweede alinea van art. 51, dat een onbevoegd gegeven ambtelijk bevel de strafbaarheid niet opheft tenzij het door den ondergeschikte to goeder trouw als bevoegd gegeven werd! beschouwen en de nakoming daarvan binnen den kring zijner bevoegdheid was gelegen. Degeen, die het bevel geeft, moet in eene zoodanige ambtelijke verhouding staan tot dengeen, aan wien het bevel gegeven wordt, dat deze in het algemeen gehouden is de 15c- velen, van dien persoon komende, op te volgen

of uit te voeren. Hij, die niet gehouden was tot gehoorzaamheid aan het gezag van den persoon, die het bevel gaf, kan zich niet, op het ambtelijk bevel beroepen.

Jugdige 1 c f t i j d. Wanneer een minderjarige een strafbaar feit heeft gepleegd, voordat hij den leeftijd van zestien jaren bereikt heeft-, dan is aan den rechter het oordeel voorbehouden of hij al dan niet gestraft zal worden, hetgeen natuurlijk af zal hangen van zijne mindere of meerdere morele en intellectuele ontwikkeling. Besluit de rechter tot niet-straffen, dan zal hij bevelen of dat de jeugdige delinquent aan zijne ouders, zijn voogd of zijn verzorger zal worden teruggegeven, zonder toepassing van eenige straf of, en wel in eenig bepaald voorgeschreven gevallen, dat hij tot beschikking van de Regeering zal worden gesteld, die hem in dat geval in een landsopvoedingsgesticht zal plaatsen of ter opvoeding toevertrouwen aan een in Ned.-Indic gevestigd bijzonder persoon of aan eene aldaar gevestigde vereniging met rechtspersoonlijkheid of aan eene aldaar gevestigde stichting of instelling van weldadigheid, ten einde door deze of later op andere wijze van Regeeringswege in zijne opvoeding worden voorzien, uiterlijk totdat hij den leeftijd van een twintig jaren zal hebben bereikt. (Ind. Stb. 1917 n°. 741). Veroordeelt de rechter den schuldig bevondene, dan wordt het maximum der hoofdstraffen, op het strafbare feit gesteld, met een derde verminderd en geldt het een misdrijf, waarop de doodstraf of levenslang gevangenisstraf gesteld is, dan wordt niet meer opgelegd dan ten hoogste vijftien jaren en zonder de bijkomende straffen (art. 47).

P o g i n g (artt. 53, 54). Poging onderstelt opzet, gericht op een strafbaar feit, zonder dat het gevolg (het gewilde strafbare feit) intredt. Daarom is poging tot een afzonderlijk strafbaar feit gemaakt. Voor poging is noodig: 1. opzet; 2. een doen of laten gericht op een strafbaar feit; 3. een begin van uitvoering; 4. het niet intreden van het gewilde gevolg van dat doen of laten en wel door omstandigheden, onafhankelijk van den wil van den dader. Poging is niet altijd strafbaar. Bij overtredingen niet (art. 54) en even min bij eenige door de Wf met name genoemd misdrijven: mishandeling (art. 351); dierenmishandeling (art. 302); tweegevecht (art. 184).

D c e l n o i n g (lite V). Dader van een strafbaar feit is hij, door wiens doen of laten, de gevolgen intreden, die alle beftanddeelen van dat feit in zich bevatten, hij dus die het feit pleegt. Dedenier aan een strafbaar feit is hij, die medehelpert om een strafbaar feit te plegen, dat door den dader had kunnen gepleegd worden, zoodat het in plaats van door den persoon, gepleegd of begaan wordt door de vereenigde werkzaamheid van twee of meer personen. De verschillende vormen, waaronder de deelneming zich kan vertoonen zijn:

« middellijk daderschap (doen plegen). Do dader verricht de handeling, waardoor het strafbare feit tot stand konit, niet zelf, maar doct haar verriejen door een ander, die niet toerekenbaar is, of de subjectieve eigenschappen niet om als dader van het gepleegde feit te worden aansprakelijk gesteld (Simons). I onrechtmatige psychische werkzaamht 3 is uit-

sluitend van den een, de materiele uithittend van rekneplichtig, schuldplchtig, plechtanker). den ander (v. Hamel). Middellijk dader- schap kan Drukkersdelicten. Do artikelen 61 en 62 van het allicen bij dngcn bestaan, die zelf het strafbare feit Strafwetboek houden bijzondere bepalingen in ten zou kunnen plegen, daar het een vorm van daderschap aanzien van de aansprake- lijkheid van uitgever en is on de dader dus door „doen plegen”, wat de drukker bij drukpers- delicten. De uitgever wordt „als hoedanigheden be- t reft, aan dezelfde vrcrischten zoodanig” niet vervolgd, i nd ion het gedrukte stuk voldanen moet als de dader door „plcgcn” (Simons); zijn naam en woonplaats vermeldt en de dader bekend

b. mededaderschap. Twee personen, die in is of op de cerste aanmaning, na den rechtsingang, vereeniging ccn misdrijf plcgcn, zijn clkandcrs door den uitgever is bekend gemaakt. De drukker mededaders: A is niet de dader en B de mede- dader wordt „als zoodanig” niet vervolgd, indien het gedi- of omgckerd ; ten aanzien van het ge- plegdo feit uktc stuk zijn naam en woonplaats vermeldt en de zijn beide ciaders, met betrekking tot elkandor persoon, op wicns last het stuk is gedrukt, bekend is mededaders (Noyon); of op de cerste aanmaning, na den rechtsingang, door

c. medeplichtigheid, waarbij de een de feite- lijke den drukker is bekend gemaakt. Die bepalingen zijn dader is, de andor meer of minder, hetzij ter plaatse, cchter niet toepassclijk, indien, ingeval het een hetzij van nabij of uit de verte luilp biedt (bijv. ter uitgevei' geldt, de dader, of ingeval het een drukker plaatsc handlangersdiensten verricht of vooraf geldt, de persoon, op wicns last het stuk gedrukt is, op gelegenheid, middelen of inlichtingen heeft verschaft het tijdstip onderschei- denlijk van de uitgave of van tot het plegen van het misdrijf); het drukken, strafrechtelijk niet vervolgbaar of buiten

d. uitlokken. Bij uitlokken is het niet de j>er<oon. Ned.- Indie gevestigd was. die uitgelokt wordt, maar het strafbare feit. Er is altijd Artikel 110 R. R. bepaalt, dat het toezicht der opzet. name'jk opzet oin de daad uit te lokken. Men Regeering op de drukpers bij algemeene verordening kan door schuld aan- leiding geven tot een misdrijf, wordt gecgeld, in overeenstemming met het beginsel, dat het door de drukpers openbaren van niet door schuld een misdrijf uitlokken: De wil om gedachten of gevoelens en het toelaten van elders dan een misdrijf te plegen moet bij den fysieken dader in Nederland gedrukte stukken, geen andere tc voorschijn worden geroepen, het feit, dat ver- belemmering mogen on- dervinden, dan tot schuilende oorzaken kan hebben, moet zijn eerste verzekering der openbare orde gevorderd wordt. Bij doen oorzaak vinden in de daad van den uitlokker. Bij Nederland gedrukte stukken worden onbelcmmercl plegen is er een strafbaar feit, en een niet-strafbarc toegelaten. Bij de beraadslaging over dit artikel fysieke dader. Bij uitlokken is er een strafbaar feit kwamen twee scherp tegenover elckander staande en een straf- barc fysieke dader. opinies naar voren. De eerste werd verdedigd door

De uitlokker wordt gestraft als „nder” in- cien hij Thorbecke, die hot opnam voor de vrijheid van met de in art-ikel 55 Sw. gcnoeinde middelen: giften, drukpers, de tweede door van Goldstein en Baud, die beloften, misbruik van gezag <of val' aanzien, meendon dat in een land als Indie, wear de bevolking geweld, bedreiging of misleiding, het strafbaar feit geen invloed kon uitoefenen op de Regeering door opzettelijk uitlokte. Het arti- kd is Hmitatief, niet middel van verkiezingen, ccn vrijc drukpers niet enuntiatief. anders dan kwaad, immers misnoegen en

Tegen den mededader is dezelfde straf bedreigd als ontevredenheid kon op- wekken. Immers de tegen den dador. Bij medeplichtigheid wordt in- t bovolking daar stond nog lang niet op den trap van maximum der hoofdstraffen, op het misdrijf ^cstelt, ontwikkeling, welken die in Nederland bereikt had en met een (erde vorminderd ; gelcht het <<-n misdrijf, zou, daar zij zelve tot een eigen oordeel over waarop de doodstraf, of ccn misdrijf, waarop regeerings- daden niet in staat was, zich levenslange gevangenisstraf stekl is, dan wordt onvermijdelijk tot dupe maken van betaalde of niet gevangenisstraf opgelegd \ an ten hoogste vijftien betaalde ophiters. Eon brug tusschen die twee tegen- jaren. De bijkomende straffcn zijn voor overgestelde opinies werd geslagen door het lid medeplichtigheid dezelfde is v<>or het misdrijf zelf. Mackay, die de volgende bepaling voorstelde: „Het Bij het bepalen van de ,-t raf komen allicen in toezicht der Regeering op de drukpers wordt bij aanmerking de handel- gen- ,lie de medeplichtigc algemeene verordening geregeld, in. opzettelijk heeft ; emakkelijk gemaakt of overeenstemming met het beginsel, dat het door de bovorderd, bonevens hare gevolgen. De persoonlijke drukpers open baren van gedachten of gevoelens en onistandigheden, waardoor de strafbaarhcitl het toelaten van elders dan in Nederland gedrukte uitgcsloten, vermin- <ler[of verhoegd wordt, komcn stukken gcene andere belcmncring mogen bij de toepas- :ing der strafwet allicen in aanmerking ondervindon, dan in het belang van den Staat ten n.mzicn van dien dader of medeplichtige, wicn zij gevorderd wordt. In Nederland gedrukto stukken }ersoonlijk betreffen. In de gevallen waarin, wegens worden onbelcmmerd toegelaten, be- houdens ieders overtreding, straf wordt hepaakl togon bestuurders, vcraixtwoordelijkheid, volgens rcgols by algemeene leden van ecnig bestuur of com- juissarison, wordt verordening te 8tolcn.” Op (lit amendement were! geenc straf uitgesproken <egen den best udrder door Van Bosse een subamcdmct voorgesteld, commissaris, van wicn lilijk(, dat de overtreding strekkende om de woorden „in het belang van den buiten zijn Cocdoen i- g(!>lecdg. Medeplichtigheid Staat” te vervangen door do woorden „tot verzekering aan overtreding is niet strafbaar. (Art. 59 Sw.) van de openbare orde”. Zoowel amendement als

Het tweede lid van het woord medeplichtig sluit subamendement worden aangenomen en door de , niet in ver ba nd met plegen, zooals m costal aanmoming van het subamendement blecf do vrijheid abusievelijk wordt genieend, maar komt van een van de Regeering om de druk- ancleren stam en betceckt verbonden (vgl.

pers aan banden te leggen volkomen, daar zij altijd kon geschieden met een beroep op het belang der openbare orde. De algemeene verordening, waarop het amendement Mackay doelde, kwam tot stand in 1856 bij K. B. van 8 April van dat jaar (Ind. Stb. 74). Zij bevat eene regeling van het Regeeringstoezicht op de drukpers en van de strafrechtelijk verantwoordelijkheid van den schrijver, den drukker, den uitgever, den verkoper en den verspreider, terwijl verder voorzieningen worden gegeven tegen misdrijven en overtredingen, door middel van de drukpers gepleegd. Dat K. B. wekte algemeene misnoegen, die in de Tweede Kamer tot uiting kwam. Het gevolg daer van was, dat bij Ind. Stb. 1858 n°. 73 eene ordonnantie werd afgekondigd, die eene zoogenaamde authentieke interpretatie inhield van eenige in het Regiment voorkomende bepalingen, waardoor eenige verzachting werd aangebracht in de toepassing van die bepalingen, maar die bepalingen zelve ongewijzigd liet. Het duurde tot 1906 eer een werkelijke vrijheid van drukpers intrad. In dat jaar toch werd bij het K. B. van 19 Maart no. 24, (Ind. Stb. no. 270) alle preventief toezicht uit het K. B. verwijderd. Van dien tijd af is hot toezicht nog enkel van een repressief karakter. Thans moet op straffe van geldboete, de drukker of uitgever van elk in Ned.-Indie gedrukt, alsmede van elk buiten Ned.-Indie doch niet in Nederland gedrukt en in Indie uitgegeven drukwerk, binnen 24 uren na de verschijning, een door hem onderteekend exemplaar zenden aan het Hoofd van PJAatselijk Bestuur, binnen wiens ressort het drukwerk verschijnt. Bij K. B. van 21 September 1900 no. 17 (Ind. Stb. no. 317) werden eenige bepalingen gegeven omtrent den invoer en de verspreiding binnen Ned.-Indie van gevaarlijke buitenlandse drukwerken en word aan den G.f. de bevoegdheid toegekend om den invoer van buiten dat gebied, doch elders dan in Nederland, gedrukte stukken, tot verzekering van de openbare orde, te verbieden. Deze bepalingen bedoelen in het bijzonder den invoer van fanatieke panislamitische bladen tegen te gaan. Aan de post is opgedragen die stukken aan te houden en invoer ervan alsmede vervoer, bezit, verspreiding, verkoop, to koop of ter lezing aanbieden of kosteloze afstand ervan zijn strafbaar gesteld.

In de Memorie van Toelichting op het nieuwe strafwetboek werd ten aanzien van het drukpersreglement overwogen: a. of er voldoende gewaakt wordt tegen verspreiding in Ned.-Indie van geschriften van strafbaren aard, buiten dat grondgebied uitgegeven; b. of er byzondere repressieve voorziening geëischt wordt tegen verspreiding in Nederland van een in Ned.-Indie verschenen geschrift van strafbaren aard, voor zoover aan berechting in Ned.-Indie kan worden gedacht en deze gewenscht is; c. bestaat er behoefte aan bijzondere voorschriften omtrent de aansprakelijkheid van den redacteur bij de periodieke pers. De eerste vraag wordt bevestigend, de beide andere vragen ontkennend beantwoord.

Het drukpersreglement is thans nog slechts gedeeltelijk van kracht, omdat verscheidene van de daarin strafbaar gescfelde delicten naar het Strafwetboek zyn overgebracht of daar opnieuw

gecreëerd. Alleen de strafbepalingen in de artikelen 12, 13, 19, 29 en 30 zijn gehandhaafd. (Zie artikel G no. 15 van het Invocingsbesluit in Ind. Stb. 1917 no. 497).

Samenloop (concorso) (Tit. VI, le boek strafw.), is dan aanwezig, wanneer een persoon verschillende strafbare feiten pleegt en tusschen die feiten geen vrooordelend vonnis ligt ten aanzien van een daarvan. Er kan een handeling, of kunnen ook meerdere handelingen gepleegd zijn. Pleegt iemand door eene handeling ineer dan een strafbaar feit, dan spreekt men van eendaadsche samenloop (*concorso idealis*). Een voorbeeld hiervan is: het plegen van ontucht op den openbaren weg mot iemand beneden de 16 jaar. Pleegt iemand terzelfder of ongeveer terzelfder tijd meerdere strafbare feiten door meerdere handelingen (mis-handeling van menschen of dier en verzet tegen de da ar tegen optredende politie) dan noemt men dat juridisch *concorso realis* (meedaad - sche samenloop). Valt een feil in meer dan een strafbepaling, dan wordt slechts eene dier bepalingen toegepast, bij vrschil die, waarbij de zwaarste hoofdstraf is gesteld. In sommige gevallen bestaat de mogelijkheid, dat een feit valt onder meer dan een strafbepaling en toch slechts een dier bepalingen mag worden toegepast, onverschillig of de daarbij bedreigde straf zwaarder of lichter is. Dit zal het geval zijn, in dien naast een algemeene regeling, welke voor een feit van toepassing is, een bijzondere bestaat voor datzelfde feit. Wanneer bijv. iemand een ander op diens ernstig verzoek van het leven berooft, dan zal hij moord gepleegd hebben, doch niet de strafbepaling tegen moord (art. 340 Sw.) wordt tegen hem toegepast, maar de bijzondere tegen moord op verzoek van den gedoodde (art. 344 Sw.). Staan meerdere feiten, ofschoon elk voor zich zelf misdrijf of overtreding opleverende, in zoodanig verband, dat zij moeten worden beschouwd als één voortgezette handeling, dan wordt slechts een strafbepaling toegepast, bij verschil die, waarbij de zwaarste hoofdstraf is gesteld. Insgeijks wordt slechts een strafpaling toegepast bij schuldverklaring aan valscheid, valsche munt of muntschennis en aan het gebruik maken van het voorwerp, ten opzichte waarvan de valscheid, valsche munt, of muntschennis gepleegd is. Bij samenloop van meerdere feiten, die als op zich zelve staande handelingen moeten worden beschouwd en meerdere misdrijven opleveren, waarop geHjk - soortige hoofdstraffen gesteld zijn, wordt een straf uitgesproken. Het maximum dezer straf is het verccnigd bedrag van de hoogste straffen op de feiten gesteld, doch niet hooger dan een derde boven het zwaarste maximum. Bij samenloop van meerdere feiten, die als op zich zelve staande handelingen moeten worden beschouwd en meerdere misdrijven opleveren, waarop ongelijkssoortige Joodstraffen zijn gesteld, wordt elk dier straffen uitgesproken, doch mogen deze tezamen in duur de langstdurcnde niet meer dan een derde overtreffen. Geldboeten worden daarbij berekend naar den duur van het maximum der op het feit gestelde vervangende hechtenis. Bij veroordeeling tot de doodstraf of tot levenslange gevangenisstraf kunnen daarmede geene andere straffen worden oplegd dan ontzetting van bepaalde rechten, vcrbeurdverkla-

ring van reeds in boslag genomen voorwerpen op openbaarmaking van de rechterlijke uitspraak. Do betrekkelijke zwaarte der hoofdstaffen wordt bepaald door do volgorde, waarin ze in art. 10 der wet geplaatst zijn, t. w. doodstraf, govangenis- straf, hechtenis on geldboeto. Ten aanzien van de betrekkelijke zwaarte van burgerlijke en mi- litaire straffen is een regeling gegeven in art. 5, 4e lid, letter f van het Invoeringsbesluit Straf- wetboek (Ind. Stb. 1917, no. 497). Dit stelsel van strafoplegging staat tusschen twee andere stelsels, het cumulatiestelsel, waarbij zon- der beperking voor ieder feit do straf kan worden uitgesproken, bij de wet vastge- steld en dcz straffen naast elkander kunnen worden opgelegd en het absorbtie stelsel, vroeger opgenomen in het thans vervallen art. 167 Strfv. (art. 305 I. R.) waarbij alleen de straf- tegen het zwaarste misdrijf bedreigd, kan worden uitge- sproken. Do N.-Indische strafwet maakt onder- scheid of op de misdrijven gelijksoortige of ongelijksoortige hoofdstaffen gesteld zijn. In het eerste geval wordt e6n straf uitgesproken, die echter een derde hooger mag zijn dan het zwaarste maximum, alleen mag zij daardoor niet te boven gaan het vereenigd bedrag van de hoogste straffen op de feiten gesteld. In het tweede geval wordt iedere straf op zich zelf uitgesproken en dus het cumulatiestelsel ge- volgd, doch met deze beperking, dat zij to zamen in duur do langstdurende, dat is die, waarvan het bedreigde maximum het hoogst is, met niet nicer dan een derde mogen overtreffen. Gecl- bcten worden daarbij berekend naar den duur van het maximum der op het feit gestelde ver- vangende hechtenis. Bij overtredingen wordt voor elke overtreding zonder vermindering straf opgelegd en dus het zuivere cumulatiestelsel gevolgd. Doch ook hier mogen de gezamenlijke straffen een zekeren duur, acht maanden, niet overschrijden. Waar den rechter do keuze tus- schen meerdere hoofdstaffen is gelaten, komt liij de vergelijking aileen de zwaarste der straf- fen in aanmerking. De betrekkelijke zwaarte van gelijksoortige hoofdstaffen wordt bepaald door het maximum. De betrekkelijke duur, zoowel van ong- gelijksoortige als van gelijksoortige hoofdstraffen, wordt eveneens bepaald door het maximum. j?ij samenloop van misdrijven met overtredingen wordt het zuivere cumulatie- .Helsel toegepast en voor elke overtreding zonder vermindering straf opgelegd. In geval iemand, na veroordeeling tot straf, opnieuw wordt schul- dig verklaard aan misdrijf of overtreding v66r <lio veroordeeling gepleegd, wordt do vroegero- straf in rekening gebracht en do bovenaanec- haaklo beginselen toegepast voor het geval van gelijkijdige berechting. De be paling van art. 64 houdt in (h ; erkenning van het voortgezet delict <-n do voortgezetto overtreding, waarover boven is gehandeld.

Klaodicten. Do klacht delicten in hot Straf wetboek hebben een anderen oorsprong dan dio bij do verschillende bevolkingen van I nioio. Hij do laatste waren zo een uiting van het privaatrechtelijk karakter van hob strafrecht, in liet tegenwoordig wetboek zijn ze van Eu- iopceHchen oorsprong en stammen zij af van de dclicta jrivuta uit den Roinoinschen Koi- zertijd. Terwijl liet publiekrechtelijk karakter van het strafrecht inebbrongt, dat de klacht uit-

gaat van het openbaar ministerio, is op dat be- ginsel eno uitzondering gemaakt ten aanzien van enkele speciaal delicten, omdat het bijzon- clero nadeel van dengene, tegen wien het delict gepleegd was, meer betekenis had dan het nadeel, dat do maatschappij iced in het afgetrok- keno en het bijzonder belang van den persoon, dio benadeeld was, meer gebaat zou zijn bij niet- vervolgung dan het belang der maatschappij bij vervolging, dat laatste belang in elk geval *niet zoo* zwaar woog, dat niet aan den benadeelde kon worden overgelaten of hij den Rechter met zijne intieme aangelegenheden in weten- schap wilde stellen en daardoor het gevaar loo- pen, dat die intieme aangelegenheden werden tot publiek domcin. Welke misdrijven enkel op klachte vervolgbaar zijn is niet in edn titel of ar- tikcl geregeld, maar over verschillende titels ver- deeld en bij de verschillende daarvoor in aan- merking komende artikelen bekend gesteld. Het zijn overspel (art. 284), het bewegen van een minderjarige tot vleeschelijke gemeenschap met den dader (art. 293), belediging (titel XVI), be- halve in het geval, dat zij wordt aangedaan aan enen aainbctnaar in de rechtmatige uitoefening zijner bediening (art. 316); schending van ge- heimen (art. 322 en 323), schaking in bepaalde gevallen en onder bepaalde omstandigheden (art. 332). De klacht delicten zijn weer te ver- deelen in absolute en relatieve klacht delicten. Onder de eerste verstaat men de zoodanigo, waarbij altijd een klacht voorwaarde is van de vervoigbaarheid (overspel, het buiten edit vleeschelijke gemeenschap hebben met een meisje tusschen twaalf en vijftien jaren, belediging (smaad of smaadschrift, ook tegen een overle- dene), schending van geheimen tegen een bepaald persoon of een bepaalde onderneming, bedreiging met smaad, smaadschrift of openbaring van con geheim, inbreuk op het auteurs- recht, schaking). Onder de laatste, die, welke in den rcel vervolgbaar zijn zonder voorafgaand klacht, maar waarbij die klacht gevorderd wordt, wanneer er tusschen den dader van of den mede- plichtige aan een misdrijf en dengene, tegen wien het misdrijf is gepleegd, eno betrekking van nauwe vrvantschap bestaat, door de wet nader aangewezen (zijn van tafel en bed of van goederen gescheiden echtgenoot of zijn blood- of aanverwant, hetzij in de rechte linie, hetzij in den tweeden graad der zijlinie). Voorbeelden hiervan zijn: diefstal, afpersing en afdreiging, verduis- toring, bedrog, vernieling of beschadiging van goederen.

In (l i c n i n g o n introtking van d e k l a c h t e n. (Titel VII van het Eerste boek).

Do strafwet geeft niet alleen aan wio gerch- tigd is tot zake van con misdrijf een klacht in to dienen, doch voorziet ook in het geval, dat degene, tegen wien hot misdrijf word gepleegd, minderjarige of een onder curateele gesteld persoon is. Is zulk een minderjarige nog geen 16 jaar oud, dan zal niet hij gerechtigd zijn zich tot den ambtenaar to wenden, die bij do rege- ling van het stmfprocesrecht is aangewezen con klacht op te nemen, maar zal zijn wettige ver- tegenwoordiger in burgerlijk zaken omtrent het al of niet indienen van do klacht moeten beslissen.

Ook do onder curatcolo gestelde — bohalvo

als doze onder curatcele stelhng wegens verkwisting word uitgesproken — ni&g niet zelf handelen ten deze, zijn wettige vertegenwoor- digcr in burgerlijke zaken is de tot klachte ge- rechtigde.

Mocht zoodanigo vertegenwoordiger ontbre- ken of de persoon zijn, tegen wien de klachte moest geschieden, dan zullen eenige andere per- sonen de gerechtigde zijn, in de eerste plaats de toeziende voogd of curator of het college met de toeziende voogdij of curatcele beclast, m. a. w. de Weeskamcr.

Ook do termijnen, waarbinnen de klachte moet zijn ingediend, zijn in de wet aangegeven. Doze termijnen, van 6 of 9 inaanden, naar mate de tot klachte gerechtigde binnen of buiten Ne- derlandsch-Indie verblijf houdt, beginnen te loopen van het oogenblik, dat die gerechtigde van het gepleegde feit kennis heeft bekonicn.

Ten slotte is gelegenheid gegeven een ingediende klachte weder in te trekken, in its deze intrekking gcschiedt binnen 3 maanden na de indiening.

Uitzondering is gemaakt voor de klachte wegens overspel, welke nog kan worden inge- trokken zoolang het onderzoek ter terechtzitting niet is begonnen.

Strafverzw&ring e n s t r a f v e r m i d e r i n g. In de keuze der strafbedrei- ging is eene zekere verhouding bewaard tusschen de betrekkelijke zwaarte van het gepleegde strafbare feit en de daarop gestelde straf. Het spreekt echter wel van zelf, dat die verhouding niet altijd billijk zijn kan. En daarom heeft de wet nog eenige speciale gevallen opgenoimen, waarbij de straf ten aanzien van een in eene zekere categoric vallende persoon nog kan wor- den verniinderd of wel verhoogd. De vermindc- ring betreft de personen, beneden een zekeren Jeeftijd (zie boven: jeugdige leeftijd). De ver- meerdering betreft de ambtenaren. Heeft de ambtenaar, door het begaan van een straf ba ar feit, een bijzonderen ambtsplicht geschonden, of heeft hij daarbij gebruik gemaakt van macht, gelegenheid of middel, Jiem door zijn ambt ge- schonken, dan kan de straf met een derde worden verhoogd (art. 521 Sw.). Wie ambtenaren zijn wordt door de wet niet gezegd. Alleen is in den slottitel van liet eerste boek (art. 92) aangegeven, wie onder ambtenaren moeten worden begrepen. Het zijn alle personen, verkozen bij krachtens algemene verordening gchouden verkiezingen: alle leden van locale raden, die dit niet zijn krachtens eene verkiezing, zoomedc allo Inland- sche Hoofden en Hoofden van Vreemdo Ooster- lingen, die wettig gezag oefenen; onder ambtenaren en onder rechters worden begrepen scheids- rechters; onder rechters zij, die administratieve rechtsmacht oefenen, benevens de voorzitters on de leden van de Priesterraden. Allen, die tot de gewapende macht behooren, worden als ambtenaren beschouwd. Het artikel breidt dus het begrip ambtenaar uit door vcrschillendo cate- gorieen van personen er onder te brengen, die anders niet daartoe zouden behooren.

Een andere grond voor verhooying van de strafbaarheid is *herhaling (recidive)*. Deze is dan aanwezig, wanneer iemand zich schuldig inaakt aan onderscheidene strafbare feiten en het eene feit van het andere gescheiden is door een onherroepelijk geworden veroordeeling. Was

er geen veroordeelend vonnis tusschen beide feiten dan zou er een geval van sainenloop zijn (zie boven onder samcnloop).

Bij de behandeling van recidive als grond voor strafverhooying kunnen twee stelscls worden ge- volgd n.l. 1°. dat idercr vroegere veroordeeling zoodanigen grond oplevert en 2c. dat alleen een vroegere veroordeeling wegens een gelijksoortig delict tot verhoogde strafbaarstelling van het later gepleegde mag voeren.

In de afgeschafte Ned.-Indische wetboeken were! het eerste stelsel gehuldigd, zij het dan ook eenigszins beperkt. Het thans geklend strafwetboek past het tweede stelsel toe.

Dit Strafwetboek kent twee vonnen van toepassing van dit stelsel. Vooreerst de algemeenc recidive, welke alleen voor misdrijven te pas komt, en voorts de bijzondere, welke zoolvel voor enkelc misdrijven als voor overtredingen geldt.

De bepalingen voor de algemene recidive zijn gegeven in den laatsten (XXXTsten) Titel van liet tweede boek, die voor de bijzondere zijn verspreid in het tweede en in het derde boek.

Ten aanzien van de algemene recidive onder- scheidt de strafwet 3 groepen van misdrijven.

De eerste groep omvat de misdrijven, die alle gepleegd worden uit ongeoorloofd winstbojag of met bedriegelijk opzet, zoodals diefstal, verduistering, bedrog, valscheid, bankbreuk. De tweede groep wordt gevormd door misdrijven tegen het leven gericht of gepleegd, mishande- ling en in het algemene daden van geweld tegen personen ondernomen. De derde groep omvat de in verschillende tijts verspreide strafbepalingen tegen belediging en de misdrijven vermeld in de art. 483 en 484.

Ook een vroegere veroordeeling krachtens de "militaire" wetten, kan den dader van een delict tot recidivist maken. Tot de misdrijven van de eerste groep zijn daarbij gebracht: dief- stal, verduistering of bedrog; tot die van de tweede groep gewelddadig verzet tegen of mis- handeling van meerderen in rang, of van ge- weldenarijen tegen personen, een en ander Btraf- baar gesteld bij de militaire wetten.

Indien een dader van een delict, genoemd in een van de bedocldc groepen, vroeger veroor- deeld was wegens hetzelfde delict of wel een ander tot dezelfde groep behoorende, dan kan heni een zwaardere straf worden opgelegd n.l. derde boven het bedreigde maximum.

De strafverzwaringe werking van do vroegere veroordeeling is slechts een tijdelijke; zij duurt namelijk slechts 5 jaren, to rckencn sedert de schuldige de vroeger uitgesproken straf geheel of gedeeltelijk heeft ondergaan, of sedert die straf hem geheel is kwijtgescholden. Is tijdens het plegen van het misdrijf het recht tot uitvoe- ring der straf nog niet verjaard, dan zal ook de strafverzwaring van toepassing zijn.

De strafverzwaring wegens vroegere veroor- deeling zal alleen betrekking hebben op dn tijdelijke gevangenisstraf, in de gevallen, dat een delict were! begaan, in de eerste en tweede groep genocmd, doch op „alle" bcpa&ldc straffen in- geval het delict valt in de derde groep.

Bij (le bijzondere recidive zal ook strafver- zwaring, so ms zelfs het opleggen van een zwaardere strafsoort mogelijk zijn, doch alleen ingeval hetzelfde delict gepleegd wordt, als waarvoor de schuldige vroeger veroordeeld word. Bijv. in-

dien iemand een geschrift of afbeelding, waarin een belediging voorkomt voor de Koningin, met het oogmerk, om nan den beledigenden ir- houd ruchtbaarheid te geven of de ruchtbaarheid daarvan te vermeederen, verspreidt, of openlijk toonstelt en hij bogaat dit misdrijf in zijn beroep, terwijl er tijdens het plegen van het misdrijf nog geen 2 jaren verloop zijn, seel er ten vroegere veroordeeling van den schul- dige wegens gelijk misdrijf onherroepelijk is ge- worden, kan hij van de uitoefening van dat be- roep worden ontzet (art. 137 Sw.).

De termijn van 2 jaren loopt hier dus niet van het ondergaan hebben van de vroeger op- gelegd straf, maar van het oogenblik, dat de vroegere veroordeeling kracht van gewijsde heeft hekomen, onherroepelijk geworden is.

Behalve bij de zoogen. verspreidingsmisdrij- ven, waartoe het zoeven bedoelde behoort, (artt. 144, 161, 163 en 321 Sw.) wordt de bij- zondere recidive nog gevonden in enkele andere misdrijven, zoo bijv. in dat van art. 216 Sw., waar de bedreigde straffen, n.l. gevangenisstraf of geklboete, met een derde verhoogd worden op enkel overtreddingen, bijv. baldadigheid (art. 489 Sw.), buiten noodzaak onbevoegd uitoefenen van een beroep, waarvoor een algemeene veror- dening eene toelating vordert (art. 512 Sw.), het, in staat van dronkenschap verkeerende, in het openbaar blemmeren van het verkeer of de ordo verstoren (art. 492 Sw.), het als bedienaar van den godsdienst vdrichten van eenige godsdien- stige plichtigheid betrekkelijk een huwelijk, dat slechts ten overstaan van den ambtenaar van den burgerlijken stand kan worden voltrokken, v 6 ord at partijen hem hebben doen blijken, dat liaar huwelijk ten overstaan van zoodanigen ambtenaar is volCrokken (art. 530 Sw.). Do te- gen deze laatste overtreding bedreigde straf is geliboeit, naar ingeval van herhaling binnen 2 jaar sedert een vroegere veroordeeling wegens »(lijke overtreding onherroepelijk is geworden, 1<an hechtenis worden opgelegd.

Een voorbeeld van verandering van de straf- soort vindt men nog in art. 536 Sw., dat straf- b. inr Httel het zich in kennelijken staat van dron- kenschap bevinden op den openbaren weg. De bedreigde straf is geldboete, maar ingeval van herhaling binnen het jaar „kan“ hechtenis w<n<lcu opgelegd, terwijl bij tweede herhaling Binnen het jaar na de veroordeeling wegens de eerste herhaling hechtenis moet worden opge- h gd, en bij derde of volgende herhalingen, grrplegd tel kens binnen een jaar na de laatste veroordeeling, de duur van de hechtenis van tw<<< : woken op drie maanden is gesteld.

h : overtredingen, in de artt. 492 en 536 Sw. onischreven, worden als van zoodanig gelijken a a r<ci beschouwd, dat vroeger veroordeeling we- gen« do censu cen dadcr aan de andere overtreding tot recidivist maakt.

V c r v a l v a n h e t r e c h t v a n s t r a f - v o r l e r i n g e n v a n d e s t r a f (Titel VI H, eerste bock). Ten aanzien van de gercchte- Jijke vrvolgingen geklt de Romeinsche rechs- regel: „non bis in idem“. Als beginsel is bij de Xrderlandscl- ndische Straf wet aangenomen, dat nivanand anrlermaal kan worden vrvolgd voor een foil, waarvoor to zijnen aanzien reeds door den Ncd.-Indischcn rechter of door (lien in Nederland of door dien in andere kolonien en

bezittingen van Nederland een in kracht van gewijsde gegaan vonnis is gcvuld. Onder Nederl.- Indische rechter worden verstaan zoowel do Gouvernemtsrechter als de inhemsche, zoowel in de Zelfbesturen als in hot onder rechtstreeks onder Europeesch gezag staand gebied, waar de bevolking is gelaten in het genot van hare eigene rechtspleging. Betreft het een feit, waar- over door cene anderen dan een der bovenge- noemde rechters onherroepelijk is beslist, dan is strafvervolging wegens hetzelfde feit, van den persoon, te wiens aanzien die beslissing were! gegeven, uitgesloten in geval van vrijspraak of ontslag van rechtsvrvolging en ook van ver- oordeeling, indien deze gevolgd is door de ge- heele uitvoering van het vonnis, gratie of ver- jaring der straf.

Een andere grond, waarop een strafvervolging zal mocten worden afgewezen, is de verjaring. De verjaringstennijnen zijn: a. edn jaar bij overtredingen en drukpersdelicten; b. zes jaren bij de misdrijven, waarop geldboete, hechtenis of gevangenisstraf van niet meer dan drie jaren gesteld is ; c. twaalf jaren bij alle misdrij- ven, waarop tijdelijke gevangenisstraf van meer dan drie jaren gesteld is ; d. achttien jaren bij alle misdrijven, waarop de doodstraf of levens- lange gevangenisstraf gesteld is. Ten aanzien van hem, die voor het begaan van het feit den leeftijd van achttien jaren nog niet bereikt had, wordt elk dier boven verinelde verjaringster- mijnen tot een derde van den daar bepaalden duur ingokort.

De termijn van verjaring vangt in het alge- meen aan op den dag, na dien, waarop het feit gcpleegd is. Hierop is uitzondering gemaakt ten aanzien van do misdrijven van valscheid, valsche munt of muntschennis, enkele mis

drijven tegen do porsoonlijke vrijheid en ten aanzien van enkele overtredingen, begaan door enen ambtenaar van den burgerlijken stand in de uitoefening van zijn amt. Bij deze delicten begint de verjaringstermijn later te loopen. Ook het recht tot tenuitvoerlegging van de straf kan door tijdsverloop verjaren. De termijnen zijn: twee jaren bij overtredingen, vijf jaren bij drukpersdelicten. In alio andere gevallen is de termijn een derde langer dan die voor het recht tot de strafvervolging, met dien verstande, dat in geen geval de termijn van verjaring korter is dan de duur der opgelegde straf. Het recht tot tenuitvoerlegging van do doodstraf verjaart niet. De termijn van verjaring vangt aan op den dag nd. dion, waarop do rchtlorlijke uitspraak kan worden tenuitvoergelegd. Bij ontvluchting van eenen vvroordeclde tijdens het ondergaan van zijne straf en bij herroeping eenor voorwaarde- lijke invrij holds telling vangt eeno nieuwe ver- jaringstennijn aan, ingaando op den dag na dien der ontvluchting en nil dien der her- roeping.

De termijnen der verjaring van het recht tot strafvordering staan in eeno bepaald verhou- ding tot de zwaarte van het misdrijf, althans in het algemeen; de termijnen der verjaring van de straf wecr in een bepaalde verhouding tot de eerste. De termijnen der vervolgingsver- jaring zijn korter dan die der strafverjaring wegens do inocilijkheid, zoo niet onmogelijkheid om na to langen tijd vlokloendo bowijsmiddelen

voor eene veroordeeling to kunnen bijbrengen. Do verjaring wordt geacht te zijn van publiek- rechtelijk karakter, zoodat ambtshalve daarop zal moeten worden acht geslagen.

De verjaring kan worden gestuit en geschorst. Bij de stuiting begint een nieuwe verjaringster- mijn, zonder verband met die, welck gestuit is; bij de schorsing wordt de werking der verjaring enkei opgeheven gedurende een. zekeren tijd en loopt weer door, zoodra de oorzaak van de schorsing is opgeheven. De stuiting der verjaring wordt behandeld in de artikelen 80 en 85 al. 2; do schorsing in de artikelen 81 en 85 al. 3.

De verjaring van het recht tot strafvordering wordt gestuit door elke daad van vervolging, mits die daad den vervolgd bekend zij of hem bekond gemaakt op de bij algemeene verorde- ning daarvoor bepaalde wijze.

Die verjaring wordt geschorst, indien de in- gestelde strafvervolging wordt geschorst ter zake van een praecjudicieel geschil.

De verjaring van het recht tot uitvoering van de straf wordt gestuit door de ontvluchting van den veroordeelde tijdens het ondergaan van de straf, en door de herroeping van een voorwaardelijke in vrijheidstelling; geschorst wordt zij door de bij algemeene verordening bevolen schorsing van de tenuitvoerlegging, terwijl de verj aringstermijn niet loopt gedurende den tijd dat de veroordeelde, zij het ook ter zake van een andere veroordeeling, in verzekerde bewaring is. ^{i)*****x)}

Zooel het recht van strafvordering als dat tot uitvoering van de straf, vervalt door den dood (van den verdachte en van den veroordeelde). *Dit lijkt heel* natuurlijk, jnaar is niet altijd zoo geweest. Het strafrecht kende in vroeger tijd wel degelijk straffen aan het lijk of in effigie (memoriae damnatio) en verbeurd- verklaring na den dood.

Eene uitzondering op den regel, dat de dood een eind maakt aan strafvervolging en uitvoering van de opgelegde straf, bestaat ten aanzien van de overtredingen van algemeene verordeningen betreffende *s Lands middelen en pachten. Bij de artikelen 391 van de Strafvordering, 490 van het Ini. Reglement en de met art. 400 I. R. overeenkomende bepalingen wordt de toepassing van het voorschrift, dat het recht tot strafvordering vervalt door den dood (art. 77 Sw.), uitgesloten ten aanzien van de genoemde overtredingen. De vervolging wordt aanhangig gemaakt of zoo reeds begon- nen, voortgezet tegen de erfgenamen of vertegen- woordigers van den dader.

Wat betreft de tenuitvoerlegging van een v66r het overlijden reeds in kracht van gewijsde

i) Mr. J. W. Spin Jieeft over de ver- jaring een artikel geschreven: „Bijdrage tot de leer van de verjaring in strafzaken⁹⁸, waarin hij tot de conclusie komt, dat de eerste sporen van verjaring op het gebied van het strafrecht zich reeds vertoonden in het Attische recht in de vijfde eeuw v66r Christus en dat zij ook bij de Roincinen ten tijde der Republiek reeds voorkwam. In de Middeleeuwen kwam zij eveneens hier en daar voor. Eerst de Code van 1791 waarborgde de verjaring tegen elke klacht en elke straf.

gegaan vonnis bevat art. 4 van het Invoerings- besluit voorschriften.

• De aansprakelijkheid van erfgenamen of ver- tegenwoordigers is evenwel beperkt in zooverre, dat alleen verinogensstraffen — geen vrijheids- straf dus — tegen hen kunnen worden tenuitvoer- gelegd.

De vonnissen, houdende veroordeeling tot geldboete en verbeurdverklaring, kunnen worden tenuitvoergelegd zoovel op de goeodren van den veroordeelde als op de voorwerpen, die in bedoelde verordeningen voor opgelegde boeten executabel zijn verklaard.

Bij overtredingen, waarop geen andero hoofd- straf is gesteld dan geldboete, kan men de straf- vervolging voorkomen door vrij willige betaling van het maximum der op het strafbaro feit ge- stelde boete en van de gemaakte kosten, indien er reeds eene vervolging had plaats gehad. Zoo er nevens geldboete verbeurdverklaring op Jiet feit gesteld is, moeten tevens de aan verbeurcl- verklaring onderworpen voorwerpen worden af- gegeven of de waarde ervan, te schiatten door den bij algemeene verordening daarvoor aan- gewezen ambtenaar, binnen eenen, door die- zelfden ambtenaar te stellen termijn, worden vergoed.

De laatste titel van het eerste boek geeft aan, welke beteekenis moet worden gehecht aan sommige, in het wetboek voorkomende, uitdruk- kingen, waaromtrent anders vcrschil van op- vating zou kunnen bestaan.

Straffen. De op te leggen straffen zijn opgenoemd en nader behandeld in den tweeden titel van het eerste boek. Ze zijn verdeeld in hoofd^traffen en bijkomende straffen. *De hoofd- straffen zijn: a. doodstraf; b. gevangenisstraf;*

c. liechtenis; d. geldboete; de bijkomende: ontzetting van bepaalde rechten; *b. verbeurcl- verklaring van bepaalde voorwerpen;* *c. open - baannaking van de rechterlijk uitspraak.*

a. doodstraf. De doodstraf geschiedt door ophanging. Ze wordt door den scherprechter uitgevoerd op een schavot, door den veroor(leeld< met een strop om den hals aan een galg vast te maken en een luik onder zijn voeten te doen wegvallen. Do tenuitvoerlegging moet geschic- den in tegenwoordigheid van bij do wet aagc- wezen ambtenaren (art. 339 Strfv., 323a Jnl. Regl.) op zoodanige wijze, dat zij niet door het publiek kan worden waargenomen. Voor de inwerkingtreding van het K. B., afgekondigd in Ind. Stb. 1907 no. 455, was de tenuitvoerlegging tegen door de Europesche rechtbanken ver- oordeelden in het openbaar, zooals in do Sraf- vordring uitdrukkelijk was voorgeschrven. Ten aanzien van vonnissen van Inlandsche rechbanken bestond dit dwingend voorschrift niet, doch had toch — alUians tot 1906 — de exccutio in het openbaar plaats. Over het voor cn tegen van de doodstraf is onnoemlijk veel geschreven. De sterkste argumenten er te'n>n zijn hare onherstelbaarheid in geval later jnocht blijken, dat de rechter dwaaldo, toexi hij de veroordeeling uitsprak en haar in strijd zijn met de zich overal meer en nicer baanbrekend⁹⁸ overtuiging, dat de straf geen doel moet zijn in zichzelf, maar enkei mag dienen tot beveili- ging van de maatschappelijke orde en tevens gericht moet zijn op de verbetering van den misdadiger. Ze is in het Ned.-Ind. Strafwet-

bock opgenomen als een uiterst middel, een niaatschappelijk „noodrecht dat wel is waar alleen onder zeer buitengewone omstandigheden mag worden aangewend, maar waarvan de toepasselijkheid toch niet volstrekt mag worden uitgesloten” (M. v. T.). Ze wordt beschouwd als onmisbaar, juist om het afschrikwekkende karakter, dat haar eigen is en dat van even grooten invloed werd beschouwd op de Inlanders en Vreemde Oosterlingen als op de Europeanen. Geen andere straf zal (lien invloed kunnen uitoefenen. Maar omdat de straf de ultima ratio is, daarom is ze enkel bedruid tegen de allerzwaarste misdrijven: die tegen de veiligheid van den staat, moord, zee-, kust- en strandroof, indien die feiten den dood van een beroofde ten gevolge heeft en diefstal onder de meest verzwarende omstandigheden en ook bij die misdrijven is ze niet imperatief voorgeschreven, maar alternatief met vrijheidsstraf, zoodat de beslissing aan den rechter werd overgelaten.

b en *c*. *gevangenisstraf en hechtenis*. Dat er twee soorten van vrijheidsstraffen zijn opgenomen is een gevolg van de verdeling der strafbare feiten in misdrijven en overtredingen. De straf op misdrijf gesteld is gevangenis, hechtenis of geldboete, die op overtredingen hechtenis (en- of geldboete). De Europeesche vorm van gevangenisstraf, de celstraf heeft men in Indie niet aangedurfd, althans niet imperatief durven voorschrijven met het oog op het kbaat. Teneinde echter te vermijden, dat daardoor de straf, althans gedurende de eerste vijf jaren, die in Nederland in afzondering moeten worden ondergaan, in verhouding tot de straf meting in het moederland tot licht zou worden, zijn de maxima beneden 9 jaren, in vergelijking met Nederland, aanmerkelijk verhoogd. De gevangenisstraf is levenslang of tijdelijk. In het laatste geval is de kortste duur (ler op te leggen straf 24 uren, de langste 15 jaren, welke tot 20 jaren kunnen worden verkort in de gevallen, waarin op het misdrijf Jictzij de doodstraf, levenslang of tijdelijke gevangenis, lictzij levenslang en tijdelijke gevangenisstraf ter keuze van den rechter zijn gesteld en in die gevallen, waarin wegens strafverhooring ter oorzaak van samenloop van misdrijven, herhaling van misdrijf, of wegens de omstandigheid, dat het misdrijf door een ambtenaar gepleegd zijnde, art. 52 Sw. toegepast wordt, de tijd van 15 jaren wordt overschreden. Zij kan in geen enkel geval <len tijd van twintig jaren to boven gaan. De gevangenisstraf voor langer dan 6en jaar wordt door mannen ondergaan ter plaatse door den Directeur van het Departement van Justitie aan te wijzen. De vrouwelijke veroordeelden worden in dat geval gezonden naar de strafgevangenis voor vrouwen te Semarang. (Ind. Stb. 1917 no. 708, art. 8).

De tot gevangenisstraf voordeelde kan onder bepaalde omstandigheden voorwaardelijk in vrijheid worden gesteld (Ind. Stb. 1917 no. 749). Daartoe is noodig, dat hij in elk geval drievierde van zijn straftijd heeft ondergaan en deze drie- vierden moeten ten minste een strafperiode van drie jaren omvatten. Deze invrijheidstelling) ^{can} altijd herroepen worden. Zoowel de invrijheidstelling als de herroeping gaan uit

van den Directeur van Justitie. In het eerste geval neemt het hoofd van het gewest, binnen wiens ressort de veroordeelde zich bevindt, het besluit daartoe, maar kan dat niet uit^ voeren zonder machtiging van den Directeur; in het tweede geval neemt de Directeur van Justitie het besluit, op voorstel of na ingewonnen bericht van het Hoofd van Plaatselijk bestuur, binnen wiens ressort de veroordeelde zich bevindt. Wanneer de aldus voorwaardelijk in vrijheidgestelde zich slecht gedraagt of in strijd handelt met de in zijn verloop uitgedrukte voorwaarden, kan het hoofd van Plaatselijk Bestuur, binnen wiens ressort hij zich bevindt, zijne aanhouding bevelen, onder verplichting daarvan onverwijld kennis te geven aan den Directeur van Justitie. Voigt daarna herroeping, dan wordt die geacht bevolen te zijn op den dag der aanhouding.

De duur der hechtenis is ten minste een dag en ten hoogste een jaar. Echter kan zij voor een jaar en vier maanden worden opgelegd in de gevallen, waarin het maximum der straf kan worden verhoogd, bij samenloop, herhaling en bij overtreding, door een ambtenaar gepleegd, indien art. 52 toepasselijk is. Hechtenis wordt altijd ondergaan in het gewest, waar de veroordeelde in. eerste aanleg heeft terecht gestaan, tenzij hem door den. Directeur van Justitie op zijn verzoek vergund wordt haar elders te ondergaan. Wanneer iemand veroordeeld is tot gevangenisstraf en tot hechtenis, dan kan hij, na de eerste straf te hebben ondergaan, op zijn verzoek in dat gesticht blijven en daar verder zijn hechtenis ondergaan. Zijn straf verandert daardoor niet van aard. Hij mag zich echter van het oogcnblik af, dat zijn gevangenisstraf overgaat in hechtenis, op eigen kosten eenige verbetering verschaffen, overeenkomstig de daaromtrent bestaande voorschriften.

Ten aanzien van tot hechtenis veroordeelden client opgemerkt, dat, als de opgelegde straf niet zwaarder is dan 6 dagen, de rechter bij zijn vonnis kan bepalen, dat de veroordeelde buiten de werktijden op vrije voeten zal blijven.

Zoowel gevangenisstraf als hechtenis brengen mede, dat de veroordeelde verplicht is, tot het verrichten van den hem opgedragen arbeid, welke arbeid zoowel binnen als buiten do niuren van het gesticht tot opnemng van veroordeelden kan geschieden. Alleen is bepaald, dat de veroordeelden tot hechtenis den lichter arbeid zullen verrichten. De zwaardere is voor hen, die gevangenisstraf ondergaan.

Op den regel, dat ook arbeid buiten de gestichten kan worden opgedragen, maakt de wet uitzondering voor tot levenslange straf veroordeelden, voor vrouwen en voor andere veroordeelden op genocskundige verklaring, dat de man ongeschikt is voor buitenarbeid. Voorts „kan” de rechter uitzondering makei door bij zijn vonnis dien buitenarbeid buiten te sluiten. Hij mag dat doen uit hoofde van persoonlijke of maatschappelijke omstandigheden van den veroordeelde.

d. *veldboete*. De op te leggen boete kan niet minder zijn dan 25 cent. Wordt de boete niet betaald binnen den door den rechter bij zijn vonnis te bepalen termijn, welke niet langer mag zijn dan twee maanden na den dag, waarop het kan worden tenuitvoergelegd, dan wordt

zij vervangen door hechtenis. De duur dier hechtenis staat in evenredigheid met het bedrag der geldboete. Hij is tenminste 6en dag en ten hoogste zoovele dagen als het maximum der bedreigde geldboete vijftiallen guldens bevat, doch in geen geval meer dan 6 maanden. De duur wordt in de rechterlijke uitspraak in dier voege bepaald, dat voor eene opgelegde boete van een halven gulden of minder een dag, voor een opgelegde boete van een hooger bedrag niet meer dan een dag voor elken halven gulden der opgelegde boete en voor het overblijvend gedeelte daarvan in de plaats treedt. De hechtenis kan voor ten hoogste acht maanden worden opgelegd in de gevallen, waarin wegens straf-verhooring ter zake van samenloop van inis- drijven, herhaling van misdrijf of bij toepassing van art. 52 Sw. de som van negenhonderd gulden wordt overschreden. In geen enkel geval mag zij den tyd van acht maanden te boven gaan. De veroordeelde behoeft den termijn, binnen welken hij de boete moet betalen, niet af te wachten. Hij kan dadelyk na de veroordeeling de hechtenis ondergaan en wanneer hij ze ondergaat kan hij zich altijd weer daarvan be- vrijden door de boete te betalen. De boete kan ook gedeceltelyk worden betaald, hetzij voor de uitvoering van de hechtenis, hetzij nadat deze is aangevangen. Door de betaling van een ge- deelte der boete zal de veroordeelde bevrijd worden van het ondergaan van een evenredig deel van de vervangende hechtenis.

Zooals boven reeds werd gezegd, bestaat ten aanzien van fiscale delicten een van de gewone afwijkende regeling. Deze zelfde afwyking wordt aangetroffen bij de tenuitvoerlegging van geldboeten. Die veroordeelde, die niet binnen den door den rechter bepaalden termijn de boete betaalt, kan wel van zijn vrijheid worden be- roofd, doch niet om een de boeto vervangende hechtenis te ondergaan, doch om in gijzeling te worden gesteld. Die gijzeling kan zclfs 3 jaren duren, haar duur houdt echter verband met het bedrag der opgelegde boete en is ten langste den maand voor elke / 200. Het ondergaan van de gijzeling onthef niet van de verplichting tot betaling van de boete, die op de tegenwoordige en toekomstige goederen van den veroordeelde verhaalbaar is, ook op de executabel verklaarde voorwerpen, todat het recht tot uitvoering van de straf verjaard is.

De bijkomende straffen. a. Ontzetting van bepaalde rechten. De rechten, waarvan do veroordeelde kan worden ontzet, zijn opge- noemd in art. 35. Zij bestaan uit : 1. het beklee- den van ambten in het algemeen of van bepaalde ambten; 2. het dienen bij de gewapende macht; 3. het kiezen en de verkiesbaarheid bij krachtens algemeenc verordeningen gehouden verkiezie- gen; 4. het zijn van raadsman of gcrechtelyk bewindvoerder en het zijn van voogd, toeziende voogd, curator of toeziende curator over andere dan eigen kinderen; 5. de vaderlijke macht, <le voogdij en de curateele over eigen kinderen; 6. de uitoefening van bepaalde beroepen. De hevoegdheid van den rechter om een ambe- naar uit enig bepaald ambt te ontzetten wordt beperkt tot de gevallen, waarin bij algenieene verordeningen geen bepaalde macht is aange- wezen om die ontzetting bij uitsluiting uit te spreken, zooals bijv. het geval is bij de leden

van de rechterlijke macht. Do ontzetting van rechten kan worden uitgesproken in het bijzonder in de gevallen in het Tweede boek onischreven : in het algomccn bij veroordeeling wegens ccnige in het Eerste boek (art. 36 en 37) genoemde misdrijven. De ontzetting van het recht om ambten of bepaaldc ambten te bekleeden en bij de gewapende macht te dienen, kan worden uitgesproken bij veroordeeling wegens eenig ambtsmisdrijf of wegens een misdrijf, waarbij de schuldige misbruik maakte van zijn ambt, in het bij art. 52 Sw. bedoelcd geval dus, •

De ontzetting van de vaderlijke macht en van de voogdij enz., zoowel over eigen kinderen als over anderen, kan worden uitgesproken bij veroordeeling:

1°. van ouders of voogden, die opzettelyk met een aan haar gezag onderworpen minder- jarige aan eenig misdrijf deelnamen en

2°. van ouders of voogden, die tegen een aan hun gezag onderworpen minderjarige eenig misdrijf plegen, onischreven in een zestal Titels van het Tweede Boek (o. a. zedennisdrijven).

Door de ontzetting verliest men niet enkel de rechten, die men bezit, maar tevens de be- voegdheid om zulke rechten tot verkrijgen. De uitoefening van een recht, waaruit men bij rechterlijk vonnis ontzet is, is strafbaar gesteld bij art. 227. Wanneer eene ontzetting van rechten is uitgesproken, bepaalt de rechter den duur daarvan als volgt: 1. bij veroordeeling tot de doodstraf of tot levenslange gevangenisstraf, voor het leven; 2. bij veroordeeling tot tijdelijke gevangenisstraf of tot hechtenis voor een den duur der hoofdstraf ten minste met twee en ten hoogste met vijf jaren te boven gaande ; 3. bij veroordeeling tot geldboete, voor een tijd van ten minste twee en ten hoogste vijf jaren. De straf gaat in op den dag, waarop de rechterlijke uitspraak ten uitvoer kan worden ge- legd.

Wat een ambt is, wordt niet nader aan- geduid, <venmin wat een beroep is. Tusschen hem, die een ambt bekleedt en hem die een beroep uitoefent, wordt nog in het artikel zelf dit onderscheid geïnaakt, dat het bekleedeei van alle ambten kan worden verboden, niet het uitoefenen van alle beroepen. In het alge- ineem moet onder *ambt* worden verstaan een- < betrekking, opgedragen door het uitvoeren- <1 gezag welke betrekking eencn staat van onder- geschiktheid schept tusschen het gezag, dat benoemt en den persoon, die benoemd is ; onder *beroep* eene particuliere betrekking of kostwinning, verbonden aan een bepaald soort van werk. Daaroni wordt aan den Rechter d< : bevoegdheid gegeven tot het verbieden van dat speciaal beroep, waarin of waardoor het mis- drijf gepleegd is. Onder *guyvappende, macht* moet worden verstaan zee- en landmacht, militie en schutterij; bij haar dienen beteekent lot haar behooren. Onder raadsman zal men niocnten verstaan dien, welke door den vader ingvolgc artikel 346 van het B. W. aan de langst levende moeder voogdes kan worden toegevoegd.

b. verbeurdverklaring van bepaalde voorwerpen. Deze verbeterdverklaring is een vernio- gensstraf en kan dus alleen betreffen voor- werpen, den veroordeelde toebehoorende en wel uitsluitend hem. Die voorwerpen moeten verder met het beganc delict in verband staan, hetzij ze gebruikt zijn om het delict te plegcu,

hiet zij door middel daarvan zijn verkregen, bijv. vervaarlicde valsche munt. ontvangen geld bij omkoopving; of als middel daarvoor¹ gebruikt bijv. een wapen, een breekiizer, een valsche sloutel. De straf is gesteld: 1. ten aanzien van *verkegen* voorwerpen bij *alle* misdrijven, bij overtredingen alleen in de bij de wet bepaaldo gevallen ; 2. ten aanzien van tot het plegen *gebruikte* voorwerpen, bij misdrijven, *opzettelijk gepleegd* in *alle* gevallen, bij misdrijven, *niet opzettelijk* gepleegd en bij overtredingen alleen in de *bij de ivbt* bepaalde gevallen. De verbeurd- verklaring kan, behoeft niet te worden uit- gesproken. Zijn de verbeurdverklaarde voorwerpen in beslag genomen, dan zijn ze daardoor het eigendom geworden van den Staat. Zijn ze niet in beslag genomen, dan moeten ze worden uitgeleverd. Zo. worden door den rechter op een bepaalde waarde geschat en wel bij de uitspraak van het vonnis van veroordeeling. Worden ze nu niet uitgeleverd, dan moot het bedrag der waarde, waarop ze geschat zijn, worden betaaid en gebeurt dit ook niet, dan wordt die betaling vervangen door hechtenis van ten minste 66n dag en ten hoogste zes maanden in dier voege, dat voor het geldelijk bedrag van een halven gulden of minder e6n <lag, voor een hooger bedrag niet meer dan e6n dag voor elken halven gulden en voor het overblijvende gedeelte daarvan in de plaats treedt. Zoodra de verbeurdverklaarde voorwerpen worden uitgeleverd houdt de hechtenis op.

c. Openbaarmaking der uitspraak. Hierin de wordt beoogd een ruimere bekendheid aan het vonnis te verzekeren dan enkel met do uitspraak daarvan, hoewel die in het openbaar moet geschieden, zou worden bereikt. Ze dient als een waarschuwing voor anderen en is dan ook enkel voorgeschreven in die gevallen, waar sprake is van misbruik van het in den veroordeelde tistelde publiek vertrouwen. Het is de rechter, die de openbaarmaking gelast en tevens de wijze bepaalt, waarop zij moet geschieden. Ze moet in elk geval op kosten van den veroordeelde.

Wanneer non veroordeelde ontvlucht van de plaats waar hij zijne straf moet ondergaan, dan brengt (lic) ontvluchting een verandering teweeg in den duur zijner straf. Wordt hij weer geval, dan moet hij cenvoudig het restant van zijner straf tijeel uitzitten.

Gratie. Een buitengewone wijze, waarop de uitvoering van straffen wordt belet of strafvorvolving voorkonien of gestaakt is, doorgratie; anHicstic en abolic. Volgens art. 52 al. 1, R. R. Jeeft de G.-G., nu gehoord advies van het Hoogerrechtshof, het recht gratie te verleenen van straffen, bij rechterlijke vonnissen in Ned.-Indio (bijgelegd), zoolang de veroordeelde zich aldaar ophouden. Wanneer do veroordeelde zich ophoudt buiten Ned.-Indio, dan is niet nicker do G.-G., maar do Koningin bevoegd gratie te verleenen. Jletzelfde is het geval met do gratie, te verleenen aan hen, die door den Nederlandschen rechter zijn veroordeeld en zich in Ned.-Indie ophouden. Van het recht van grade zal als regel alleen dan gebruik worden gemaakt, indien door of ten behoef van don veroordeelde een verzoek daartoe wordt ingediend. Tndien echter bij zoodanig vonnis de doodstraf is uitgesproken, moet in elk geval de Gouverneur-Generaal in do ge-

legenheid worden gesteld te beslissen of hij van zijn recht van gratie gebruik zal maken.

De Gouverneur-Generaal verleent ook gratie van straffen, opgelegd bij vonnissen van den inheemschen rechter, zoolvel van rechtstreeks bestuur gebied, waar de bevolking in het bezit van haar eigen rechtspleging is gelaten, als in de zelfbesturende landschappen. Deze laatste zijn te onderscheiden in die, welke do zoogen. Korte Verklaring ondertekenden en in die, waarmede een politiek contract werd gesloten. Voor de eerstgenoemde landschappen is dit in de zelfbestuursregelen 1919 (Ind. Stb. 1919 no. 822, in working geti-eden op 1 April 1920) uitdrukkelij bepaald (art. 17, lid 10 en 11), voor de laatstgenoemde zelfbesturen berust dit op uitdrukkelijke of stilzwijgende overeenkomst.

Ten aanzien van vonnissen, waarbij de dood straf is uitgesproken, wordt bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1905 no. 43 bepaald, dat, indien binnen veertien dagen, nadat het vonnis in kracht van gewijsde is gegaan, geen verzoek om gratie gedaan is, althans niet door tusschen-komst van het betrokken hoofd van plaatselijk of gewestelijk bestuur, laatstgemeld bestuurs- hoofd een afschrift van het vonnis met alle tot de zaak betrekkelijke stukken, vergezeld van zijn advies, opzendt aan het Hoogerrechtshof, hetwelk, na den Procureur-generaal er op gehoord te hebben, met zijn advies de bedoelde stukken en het vonnis aan den G.-G. doet toekomen. Zoolvel in het geval, dat er gratie ge- vraagd is als in het geval dat zulks niet heeft plaats gehad, blijft de tenuitvoerlegging van het doodvonnis opgeschort, totdat door den G.-G. eene beslissing tot zake is genomen.

Gratie kan zijn gehele of gedeeltelijke kwijtschekking van do bij het vonnis opgelegde straf, maar ook verandering in de soort van de opgelegde straf. Wordt de gehele straf kwijtschekkingen dan spreekt men van *gratie*, wordt een gedeelte kwijtschekkingen dan spreekt men van *remissie* en wordt de straf gewijzigd, doordat in de plaats van een zwaardere een lichtere strafsoort wordt gesteld, van *commutatie*. Gratie is geen gunst, het is niet genade laten gelden voor recht, het is zelf recht. Het is een buitengewoon rechtsmiddel in handen van het hoogste uitvoerend gezag gesteld, dat client om er voor te zorgen, dat, waar in een bepaald geval de wet te streng zou zijn, die gestrengheid getemperd wordt. En ook om, waardo rechter goedwaakt en ten onrechte de schuld van een beklagde als wettig en overtuigend bewezen mocht hebben aangenomen, die dwaling te herstellen. Dit blijkt ook uit een schrijven van den G. S. d.d. 4 Juli 1907, xio. 1755 (bijblad 6723), waarin werd te kennen gegeven, dat in het vervolg, wanneer gratie wordt verleend op grond, dat bij de rechtbank een onherstelbare fout is begaan, aan den rechter of de rechtbank, die do fout maakte, do motieven zullox worden irededgedeld, dio tot het verleenen van gratie geleid hebben.

De Indische Regering heeft in 1873 aangenomen, dat do uitoefening van het recht van gratie zich niet laat beheerschen door do vraag of de veroordeelde al of niet begnadigd zijn wil (bijblad 2850, zie ook bijblad 3074) en trad daarin in het voetspoor van den loogleraar Heinze, dio zich uitdrukte „der Begnadigte muss die Begnadigung annehmen, weil a fein der Staat auf

den Vollzug der öffentlichen Strafe ein Recht hat" (Mr. A. A. de Pinto in Ned. W. v. h. R. no. 4275). Het Regeringsreglement cischt, dat het advies van het Hoog-gerechtshof wordt ingewonnen, a n d ere wettelijke verordeningen wijzen nog andero autoriteiten aan, die hun advices over het gratieverzoek — of over de tenuitvoerlegging van een doodstraf ook zonder verzoek — moeten uitbrengen. Zoo zal de eerste rechter ter zake worden gehoord, ook de ambtenaar van het openbaar ministerie bij dien rechter indien deze een rechter van Europeanen is, de Resident indien het een vonnis van een Inlandsche rechtbank is, de Resident of assistent-resident indien een Landrichter of een nagistraatsgerecht het veroordeelend vonnis wees (artt. 334 Strfv., 322 Ini. Regl., 54 Landgerechtreglement, 312a, 351, 352a, Banka reglement).

Rehabilitatie. Door gratieverkleening wordt wel de bij vonnis opgelegde straf geheel of gedeeltelijk kwijtgescholden, maar niet de gevolgen opgeheven, verbonden aan het feit van de veroordeeling. Zoo bijv. in art. 1913 B. W., onder no. 4, 149 Ini. Regl. onder no. 5.

De ontheffing van deze gevolgen voor den veroordeelde zal moeten geschieden door de rehabilitatie, welke geacht ufağ worden onder het begrip gratie te vallen."

7 -Omtrent de vraag of de Gouverneur-Generaal bevoegd is tot rehabilitatie zijn de meeningen niet eenstemmig. In het schrijven van 3 Juni 1899, 2de afd. B. no. 152 van den toenmaligen Minister van Justitie aan zijn ambtgenoot van Kolonien — zie Tijds. v.h. Recht in N. f deel 75 pag. 49 vlgg. — wordt te kennen gegeven dat de Gov.-Gen. bevoegd is te rehabiliteeren, maar volgens Bijblad 2775 gaf de Gov.-Gen. aan Hoog-gerechtshof te kennen, dat volgens art. 50 van zijn instructie — deze instructie is geheim — onder het in het Reg. reglement hem toegekende recht van gratie dat van rehabilitatie niet begrepen is. (Cf. Prof. Kleintjes, Staatsinstellingen van Ned. lande, deel I, pag. 174, vlg.).

Amnestic en a b o l i t i e. Beide rechten zijn den G.-G. enkel toegekend ten aanzien van Inlandsche Vorsten en hoofden. Onder *amnestic* wordt verstaan de algemeene verklaring, dat de Straftent ten aanzien van hen, die zich hebben schuldig gemaakt aan een bepaald strafbaar feit of aan een bepaalde groep van strafbare feiten, de strafrechtelijke gevolgen niet zal opleveren, welke zij aan het plegen van dat delict of van die groep van delicten verbindt. Er wordt daarbij geen onderscheid gemaakt of de schuldigen te dier zake al dan niet zijn vervolgd of veroordeeld. Onder *abolitie* wordt verstaan de verklaring, waarbij het recht tot strafvervolgving of tot het voortzetten van eene reeds aangevangen strafvervolgving wordt opgeheven, Zoo wel amnestie als abolitie worden vermeld oin staatkundige, niet om in het recht wortelen- <le redenen. Het recht van amnestie en abolitie is beperkt tot de Inlandsche vorsten en Hoofden, hetgeen echter niet belet heeft, dat Ind. Staatsblad 1862 no. 119 eene ordonnantie bevat, waarbij amnestie wordt verleend ten behoeve van „hen die middellijk of onmiddellijk aan den opstand en het openbaar verzet tegen het Nederlandsch gezag in de Zuide- en Oosterafdeling van Borneo hebben deelgenomen".

Zoals ho ven word gezegd, strekt de working

van de Ned.-Ind. strafbepalingen zich ook uit tot bepaald buiten *s lands gpleegde strafbare foiten. Om do daders van deze feiten voor den Ned.-Ind. rechter te kunnen brengen, zal bijna nltijd hun *uitlevering* gevraagd moeten worden van de Regeering van het land, waar zij zich bevinden. Omgekeerd levert ook Ned. Inclie op zijn gebied gevluhte misdadigers uit.

Uitlevering. Onder uitlevering wordt verstaan het overleveren van ter zake van strafbare feiten vervolgde of veroordeelde personen door de Regeering van het land, waar zij zich bevinden, aan die van een ander land ter berechtiging of tot het ondergaan van de hun op- geleigde straf. Het is een instelling van internationaal rechtsverkeer en dateert pas van de tweede helft der negentiende eeuw. <1. w. z. als rechtsinstituut. In de practijk kwam zij reeds veel vroeger voor, speciaal bij politieke en gods- geleidelijk met de langzame internationalisecring van het begrip dat het strafrecht niet enkel is een recht van elken staat binnen zijne grenzen en over zijne onderdanen, maar in zijn wczen een universeel recht. Alleen vreemdeclingen kunnen worden uitgeleverd, uitlevering van eigen onderdanen kan niet worden toegestaan (art. 108 j°. 105R.R.). De tweede afnca van art. 108, waarbij de uitlevering van vreemdelingen wera! toegestaan, is bij de wet van 4 December 1881 no. 2 (Ind. Stb. 1882 no. 87) achter het artikel gevoegd, dat alleen inhiel, dat alien, die zich op het grondgebied van Ned.-Indie bevinden, aanspraak hebben op bescherming van persoon en goederen. V'66r dat tijdstip zweeg het R.R. over uitlevering, maar had zij niettemin feitelijk plants, alhoewel er geen uitleveringstractaten bestonden. De vast- stelling van de regelen, bij die uitlevering in acht te nemen, zijn door het R.R. aan een in het leven te roepen algemeene verordening over- gdaten, welke verordening is vervat in het K.B. van 8 Mei 1883 no. 25 (Ind. Stb. 1883). Art. 5 A.B. leert dat Vreemdelingen alien, zijn, die niet zijn Nederlandsche onderdanen. (Nc<. 1. Stb. 1892 no. 268, Ind. Stb. 1910 no. 296).

De uitlevering moët in het afgemecn worden aangevraagd langs diplomatiekpij weg, <loor tusschenkoindst dus van het miinisterie van Buitcn- Jandsche Zaken, doch aan den G.-G. is vergund rechtstreeks verzoeken om uitlevering te doen aan Aziatische mogendheden of Koloniale Be- sturen in Azie, Australie, Zuid- en Oost-Afrika en om te beslisHon onitrent verzoeken van die .mogendheden en besturen, welke reditstreeks tot hem worden gericht.

Z e l f l) (! s t u r e n d e c l u n (l s c h a p p e n . Naarmate het Nederlandsch gezag zich uit- breidde en krachtiger zich deed gelden kromp het gebied in, waarbinnen de strafrechtelijke bepa- lingen van de Inlanders werden toegepast.

Wej wordt door de inheemsche rechters en rechtbanken in de zelfbesturende Jandschappen en ook in die gedeelten van Jiet rechtstreeks be- sturd gebied, waar de bevolking is gelaten in het genot van haar eigen rechtspleging, het adat- strafrecht toegepast, maar met beperkingen.

Ook reeds in don tijd van do politieke contriven- ten word door de fndiscie Reggcing invloed ge- oefend op het inheemsche strafrecht, bijv. door te verbieden de toepassing van sonmige straffen, en het in roepen van een godsoordeel. Ook werden

in die contracten een reeks misdrijven vermeld, die hetzij om hun aard, hetzij om den persoon, tegen wien zij werden opgelegd, aan do konnissp- ming van den inheemschen rechter werden ont- trokken, ook al waren zij bedreven door onder- Joorigen van het Zelfbestuur.

De invloed van de Indische Regeering op do strafrechtspraak is natuurlijk het grootst in de Zelfbesturende landschappen, waarvoor do zoogen. Korte Verklaring werd geteekend en in do streken van het rechtstreeks bestuurde gebied, waar de bevolking werd gelaten in het genot van haar eigen rechtspleging.

In sommige landschappen werd zelfs de in- richting van de rechtbanken bij ordonnantie vast- gesteld, bijv. in Atjdh, Bali en Lombok.

Ook word in de Vorstenlanden op Java zelfs bedongen, dat de rechtspraak over de onderhoori- gen van die Zelfbesturen, met uitzondering van over familieleden van den Vorst, zoudezijnbij de Gouvernementsrechtcrs. En dat niet alleen, doch dat de wettelijke bepalingen door de Regeering vastgesteld op die onderhoorigen zouden worden toegepast. Alleen kunnen Soesoehoenan en Sultan enkele onderwerpen regelen met mede- werking van het hoofd van gewestelijk bestuur. (Cf. Ind. Stb. 1911-569).

In Djokjakarta is deze toestand veel vroeger in- getreden dan in Soerakarta. Reeds in 1831 vindt men daar de rechtbank van crimineele zaken met den Resident als voorzitter, welke vonnissen onderworpen waren aan de revisie van het H oog- gerechtshof.

In Soerakarta is de Gouvernementsrecht- spraak ook over onderhoorigen van het Zelfbestuur in 1903 ingevoerd (Ind. Stb. nos. 7 en 8).

Wat het strafrecht betreft door den inheinc- sthen rechter toe te passen vindt men in de ver- ordeningen, zoo bijv. ook in art. 17 van de Zelf- bestuursregelen 1919 (Ind. Stb. no. 822), dat om het kort te zeggen — de adat zal gelden. .!)<• beperking is echter reeds terstond of bij ver- mcdj).l. .voor zoo ver deze niet in strijd is met alguincn erkende beginselen van billijkheid en r".Door den invloed evenwel van •len bestuursanibtenaar, die de leiding heeft van de <li- jeditbank met advicerende stem en van het liooht van het gewest, die toezicht heeft op de v onnissen, mag gezegd worden dat jneer on nicer <li- strafrechtelijke bepalingen van het Europee- ><h-! g(tzag ook door de inheemscho rec liters wor- <len toegepast, terwijl de tenuitvoerlegging van <li-• vonnissen, waarbij vrijheidsstraffen werden <ijpggelegd, geschiedt in de Gouvernements-ge- vangeniHsen.

HELANQRTIJKIC PUN TEN VAN VBKSOIHL TUSSHOEN HE STR A E WET VAN V66R UN NA 1 JANUABI 1918.

<li. In stede van een strafwetboek voor de Euro- peancn on ni. <li. g. g. en een voor de Inlanders en in. <li. g.g., benevens Politicstrafreglcmton voor ietcr van dezo klassen der bevolking van Ned- Jijlic, geklt thans 6en wetboek voor alien, op wic d" Ned-Indische strafbepalingen toepasselijk zijn. Thierdoor is uitgesloten, dat in gevallen van declneming door Europeanen aan feiten, alleen strafbaar voor Inlanders of omgckerd door Inlanders aan feiten, alleen strafbaar voor Europeanen, do declnemer straffeloos blijft. Evonzeer is uitgesloten, hetgeen mogelijk was, doordat sonnigo „inisdri{ven" voor Inlanders

tot „overtredingen" waren gemaakt, dat de Europeanen onder een zwaardere strafbedreiging viel dan zijn Inlandsche mededader of mode- plichtige.

b. Een omschrijving van hetgeen de wet onder overtreding verstaat wordt in de nieuwe wet gemist. Tot welke soort van strafbare feiten enig delict behoort is alleen te kennen door de plaatsing cr van in het strafwetboek, dat in het tweede boek de misdrijven en in het derde boek de overtredingen omschrijft en strafbaar stelt.

Voor de delicten, in bijzonderc strafverorde- ningen omschreven, wordt bij ieder afzonderlijk gezegd tot welke soort het behoort. Ten aanzien van de op 1 Januari 1918 gehandhaafde straf- bepalingen is de aanwijzing geschied bij de Invoeeringsverordeningen in Ind. Stb. 1917 nos. 497 en 732.

De fiscale delicten nemen een bijzondere plaats in, doordien deze, die tot overtredingen zijn gestempeld, toch niet in — alien deele beheeracht worden door de regelen in het eerste boek van het strafwetboek voor overtredingen gesteld.

c. Het strafstelsel is voor alle klassen van de bevolking gelijk gemaakt. Ongeacht den land- aard van den veroordeelde zal alleen de dood- straf, gevangenisstraf, hechtenis of geldboete als hoofdstraf kunnen. worden uitgesproken.

De vrijheidsstraf, welke vroeger steeds een tijdelijke was, is thans gesplitst in levenslange en tijdelijke.

Gevangenis en hechtenis brengen de verplich- ting mede tot het verrichten van den opgedragen arbeid. Deze kan ook buiten de muren van het gesticht, waarin de veroordeelde is opgenomen, verricht worden. Dit laatste geldt, in afwijking van do oude wetten, ook voor Europeanen. Echter schrijft do wet voor sommige veroor- deelden (zij, aan wie levenslange gevangenis- straf word opgelegd, vrouwen en zij, die na g 嬰 neeskundig onderzoek voor buitenarbeid onge- schikt blijken) het arbeiden „binnen" de muren dwingend voor en „kan" voor andere de rechter bepalen, dat zij jiet buiten de muren zullen arbeiden. Hij kan dit doen op grond van do in de wet genocide omstandigheden.

Voor tot hechtenis van niet meer dan 6 dagen veroordeelden kan de rechter in zijn vonnis be- palen, dat zij buiten de werken op vrije voe- ten zullen zijn.

Voor de hoofdstraffen is een algemeen minimum bepaald, onafhankelijk van het bedreigde maxi in uni. Voor de vrijheidsstraffen is dit minimum 66n dag, voor de geldboete f 0,25. Met do instelling van dit algemeen minimum verci ween het st else! van verschoonende en verzach- tendo omstandigheden, in de oude strafwetten voorkomende.

d. Nieuw is do mogelijkheid tot verbeurdver- klaring — als bijkomende straf — ook van voor- werpen, welke niet waren in beslag genomen. De veroordccling strekt tot uitlevering van dio voor- werpen en bij niet-uitlevering binnen den in het vonnis bopaalden termijn, tot betaling van de door don. rechter geschatto waarde, torwijl by niet-betaling vervangendo hechtenis wordt on- dergaan.

e. Ten opzichte van jeugdige misdadigers, n.l. minderjarigen, die tijdens hot plegen van het feit nog geon IG jaar waren, is don rechter grooter vrijheid gogeven. Ook wanneer er volgens de

oude terminologie „met oordeel des onderscheids" is misdreven, is or geen verplichting tot het opleggen van straf, maar heeft de recJiter de keus tusschen strafoplegging, het teruggeven aan den verzorger en terbeschikkingstelling van de Regeering, uitcryk tot het 66n en twintigste jaar van den betrokkene. Deze laatste maatregel brengt mede, dat de delinquent wordt geplaatst in een Landsopvoedingsgesticht of wordt toe- vertrouwd aan een in Ned. Indie gevestigden bijzonder persoon of eene aldaar gevestigde vereeniging, opdat in zijn verdere opvoeding worde voorzien.

Het eerste Landsopvoedingsgesticht is gevestigd te Semarang (Ind. Stb. 1917, No. 741).

Wor~~d~~ er geen hoofdstraf opgelegd, dan kan toch do bijkomende straf van verbeurdver- klaring van bepaalde voorwerpen worden uitge- sproken, in geval de beklagde ter beschikking van de Regeering werd gesteld. Deze verbeurd- verklaring is echter alleen toegelaten, ten aanzien van in beslag genomen voorwerpen. Ten aanzien van fiscale delicten is bepaald, dat de aange- haalde voorwerpen verbeurd verklaard kunnen worden ook indien de beklagde aan zijn verzorger wordt teruggegeven.

Meent de rechter straf te moeten opleggen, dan zal hij in zooverre beperkt zijn, dat het be- dreigde maximum met een derde verminderd wordt. Wat betreft de levenslange gevangenis- straf en de doodstraf, is bepaald, dat deze voor den jeugdigen misdadiger worden vervangen door ten hoogste tijdelijke gevangenisstraf van 15 jaren.

f. Bij wanbetaling van opgelegde boeten en ook bij niet storting van de geschatte waarde van verbeurdverklarde voorwerpen, welke niet in beslag waren genomen, treedt in de plaats van de betaling een vrijheidsstraf. Deze is nu voor alle klassen van de bevolking „hechtenis". Deze vervangende straf, welke evenals onder de oude wet in een zekere evenredigheid staat tot de te betalen geldsom, is beperkt tot een aanmerkelijk lager maximum dan het vroegere. Thans zal de duur in geen geval langer kunnen zijn dan 8 maanden.

Bij veroordeeling tot geldboeten wegens fiscale delicten is, evenals vroeger, de vervangende vrijheidsstraf niet bekend. Bij wanbetaling wordt gijzeling als dwangmiddel toegepast. Ver- anderd is, dat deze gijzeling voor alle klassen der bevolking de burgerlijke is en niet meer ten aanzien van. Inlanders wordt ondergaan als dwangarbeid buiten den ketting of gevangenisstraf.

g. Voorwaardelyke invryheidsstelling van een veroordeelde is mogelijk geworden. Deze moet om daarvoor in aanmerking te komen ³/₄ van zijn straftijd, tevens ten minste 3 jaren, hebben ondergaan. Is de straftijd zonder herroeping van de invryheidsstelling verstreken, dan wordt de gevangenisstraf geacht geheel te zyn ondergaan.

h. De vernietiging of onbruikbaarmaking van werktuigen enz. vervaardigd, geschikt gemaakt of gediend hebbende tot het plegen van een mis- drijf, welke volgens de artikelen 7 van de oude wetboeken, door den rechter bij zijn vonnis mocht worden bevolen, komt in het nieuwe straf- wetboek niet meer voor. Evenwel is de rechter nog steeds bevoegd tot het geven van dezen last, daar de reglementen op de strafprocedure

bij het Invoeringsbesluit de daarvoor noodig aanvulling hebben gekregen.

i. Ten aanzien van de deelnoming aan straf- bare feiten is or in eenige opzichten een belang- rijk afwijking van de oude wetboeken.

De „uitlokker" wordt niet meer gestraft als „medeplichtige" aan het misdrijf zoo als dat door den dader word gepleegd, maar als „dader" ; met deze beperking echter, dat hij alleen verantwoordelijk wordt gesteld voor de feiten, waarv~~o~~ opzet gericht was, met de gevolgen daarvan.

Dat de uitlokker van een delict, dat alleen in de militaire straf wet ten strafbaar is gesteld en niet anders kan worden gepleegd dan door iemand, die aan den militairen rechtswang onderworpen is, niet als dader aan dat delict schuldig verklaard kan worden, niaakte voor dat geval een voorziening noodig. Deze is gemaakt door het in tijd van vrede uitlokken — en ook het bevorderen op eenige wijze, in het artikel van de medeplichtigheid omschreven — van deserte en van oproep cn mouterij als eigen delict strafbaar te stellen in de artt. 236 en 237 Swb.

De medeplichtigen zien ook hun verantwoor- delijkheid beperkt tot datgene, waarop hun opzet gericht was, met de gevolgen daarvan. Voorts wordt het maximum van de tegen het misdrijf bedreigde straf voor den medeplichtige met een derde verminderd.

De „heler" wordt niet meer beschouwd als medeplichtige aan het misdrijf, waardoor het geheele were! verkregen en als zodanig strafbaar met dezelfde straf als tegen den dader is bedreigd. Heling is thans een eigen delict, om- schreven en strafbaar gesteld in den Titci van Begunstiging.

Ook de „opruier" wordt niet nicer in de eerste plaats als medeplichtige gestraft. (Opruiing zonder cniig licht was in de meeste gevallen slechts met een lichte straf strafbaar). Thans is opruiing, in de bij de wet omschreven OHH- standigheden gepleegd, altijd een eigen delict, waartegen een zware straf als maxi mu in is bedreigd. Of de opruiing bij monde of door jniddel van de drukpers wordt gepleegd, maakt ge(sn ver- schil meer in de strafbaarheid.

De in de afgeschafte wetboeken vers|>rei(l voorkomende gevallen, waarin opruiing lot ecu bepaald misdrijf, zonder eenig gevolg te hebb(n) veroorzaakt, als eigen delict w'rdt gestraft. zyn vervangen door do algemeenc 8trafbepalij) in de nieuwe wet. Deze laatste slcft niet alleen strafbaar opruiing lot eenig strafbaar feit, inaar ook die tot andere ongehoorzaamheid, hetzij aan een wettelijk voorschrift, hftizij aan een krachtens wettelijk voorschrift gegeven ambe- lijk level. Iets dergelijks bestond ook onder de oude wetten, voor godsdienstleeraam, die in een l eerredc in de uitoefening hunner bediening cn in een open bare bijeen komst uitgesproken oj)- zetting pleegden tot ongehoorzaamheid aan algemeene verordeningen. Ook indien de opzet- ting door iniddel van de drukpers had plaats gehad, was zij als eigen delict strafbaar naar de bepalingen van het Drukpersreglemen. Ict boosaardiglijk en open ba nr aanranden van tie verbindende kracht tier algemeene verordeningen en de aansporing tot ongehoorzaamheid daaraan, niet in een gedrukt geschrift was vroeger ook een eigen delict. Opruiing tot mouterij op een Neder-

Jandsch of Nederlandsch-Indisch schip of op een Ned.-Indisch zeevisschersvaartuig, gepleegd aan boord van dat schip, wordt als eigen delict gestraft. De cisch van openbaarheid wordt hier niet gesteld.

j. De bepalingen omtrent het vervallen van het recht tot strafvordering en van dat tot tenuitvoerlegging van het gewezen vonnis zijn uit de verordeningen op het strafproces overgebracht naar het strafwetboek. Zoo do verjaring, de toepassing van den regel non bis in idem, de voor-kommg van een strafvervolgmg door het vrij-willig betalen van de hoogste boete.

De verjaringstermijnen van het recht tot strafvordering zijn korter geworden, terwijl stuiting van den loop der verjaring alleen door die daden van vervolging geschiedt, welke den ver-volgde bekend zijn of op de wettelijk voorge-schreven wijze bekend zijn gemaakt.

Ten aanzien van personen, die vóór het begaan van het feit nog niet 18 jaar oud waren, worden de verjaringstermijnen tot een derde ingekort.

De termijnen, na verloop waarvan de verjaring intreedt van het recht tot tenuitvoerlegging van de straf, zijn niet meer dubbel zoo lang als die voor de verjaring van het recht tot strafvordering, doch slechts een derde langer dan de laatste. Uitzondering is gemaakt voor do overtredingen, waar de oude regel is bestendig, en als voor de drukpersdelicten. De termijn voor straffen, tegen overtreding uitgesproken, is 2 jaar; voor die, welke voor een drukpersdelict zijn opgelegd, 5 jaar.

Met het oog op de levenslange gevangenisstraf op de doodstraf, is bepaald dat het recht tot tenuitvoerlegging van deze laatste niet aan verjaring onderworpen is en dat de termijn van verjaring nimmer korter is dan de duur van de opgelegde straf.

Het verbod iemand opnieuw te vervolgen ter zake van hetzelfde feit, waarvoor hij reeds terechthield, is aanmerkelijk uitgebreid. Vroeger stond in de wet, dat een hernieuwd terechtstelling alleen verboden was, indien de beklagde vóór is vrijgesproken, thans zal ook een veroordeeling of een ontslag van rechtsvervolgmg een op-nieuw ingestelde vervolging beletten. De vonnissen van den inhemschen rechter, zowel in do rechtshrecks bestuurd gebieden als in do zelf-besturende landschappen, zijn ten deze gelijk gesteld met de vonnissen van den Gouvernementsrechter.

Wat do vonnissen van buitenlandsche rechters aangaat, zijn die van den rechter in Nederland en in de kolonieën van bezittingen van Nederland buitendien. Indie, go heel van dezelfde kracht als in binnenlandscho ter beletting van een nieuwe strafvervolgmg. De vonnissen van andere buitenslandsche rechters kunnen, ook ingeval een ontslag van rechtsvervolgmg were! uitgesproken, door don beklagde worden ingeroopen ter afworing van do vervolging, (lit met aanvulling van don vroegeren regel, volgens welken alleen wi i vrijpraak of een veroordeeling, gevolgd door het, geheel ondergaan van do opgelegde straf (gratoverleening on verjaring in do plaats tredende van dat ondergaan), een nieuwe strafvervolgmg buitensloot.

k. De bepalingen omtrent de delicten, welke slechts vervolgbaar zijn op klacht van dengeen. Gegen wien zij gepleegd zijn, hebben wyziging

undergaan. Een algomeene bepaling als in art. 10 van de Strafvordering, wordt gemist; bij ieder delict, dat alleen op klacht vervolgbaar is, wordt dit gezegd met aanwijzing tevens van den tot klagen bevoegden persoon. Voorts is de regeling van dit onderwerp belangrijk vollediger dan onder de oude wetten. Behalve, dat de terra ijnen zijn vastgesteld, waarbinnen de klachte moet worden ingediend c. q. mot vrucht nog kan worden ingetrokken, is voorzien in het geval, dat de anders tot klachte bevoegde persoon is een minderjarige beneden de 16 jaar of wel iemand, die anders dan wegens verkwisting onder curatele is gesteld. Niet hijzelf zal dan do klachte mogen indienen, maar zijn wettige vertegenwoordiger in burgerlijke zaken zal dit moeten doen. Is deze vertegenwoorder de dader van het klacht delict, dan kan de klacht worden ingediend door andere in de wet genoemde personen. Onder doze tot klachte bevoegden vindt men ook de Weeskamer, of, zooals de wet zegt, het college belast met de toeziende voogdij of toeziende curatele.

Ten aanzien van het klacht delict overspel gelden eenigszins afwijkende bepalingen, door dat bier uitsluitend de beledigde echtgenoot tot klachte bevoegd is en de intrekking van de klachte niet aan een termijn is gebonden. Deze intrekking kan te alien tijde met vrucht geschieden, als zij maar geschiedt, voordat het onderzoek ter terechtzitting is aangevangen.

Met het oog op de niogelijkheid, dat een tot klacht bevoegde persoon overlijdt binnen den voor het indienen gestelden termijn, is gezegd, dat, zonder verlenging van dien termijn, eenigo in de wet genoemde nabestaanden de klachte mogen indienen, ten ware mocht blijken, dat de overledene geen strafvervolgmg wilde.

Behalve de misdrijven, welke steeds klacht delicten opleveren, Rent do wet nog misdrijven, die in klacht delicten worden om de bijzondere verhouding tusschen den dader of medeplichtige en den persoon tegen wien het misdrijf werd gepleegd. Zoo bijv. bij diefstal; als de dader of medeplichtige is de van tafel en bed of van goederen gescheiden echtgenoot of wel de bloed- of aanverwant, hetzij in do rechte linie, hetzij in den tweeden graad der zijlinie, van den persoon, tegen wien het misdrijf word gepleegd, dan heeft de vervolging „voor zooveel hem beGref" alleen plaats op eene tegen hem gericht klacht van dien persoon.

De volstrekte niet-strafbaar verklaring van den zgn. familiediefstal is hiermede beperkt geworden tot die tusschen man en vrouw, die „niet*, van tafel en bed of van goederen gescheiden zijn. Van den anderen kant is de hierbedoelde bepaling toepasselijk verklaard op conige andere veringensdelicten, zooals afpersing, verduistcring, bedrog enz.

Waar het matriarchaat heerscht is dezo bepaling mode van toepassing op hem, die do vaderlijko macht uitoefent.

Z. Ten aanzien van do gevallen, waarin do strafbaahcid wordt opgehoven, verdient opmerking, dat het ambtelijk bevel als rechtvaardigingsgrond bij ieder strafbaar feit kan worden ingeroepen, zelfs als het een onbevoegd gegeven bevel is. In dit laatste geval echter alleen, indien het door don ondorgesichte to goeder trouw als bevoegd gegeven werd beschouwd en de nako-

ming daarvan binuen den kring zijner ondergeschiktheid was gclegon.

Op een anderen rechtvaardigingsgrond, nl. wettige verdediging, kan ook steeds beroep worden gedaan, niet nicer als vroeger alleen indien er doodslag, kwetsuren en slagen gepleegd waren ter afwering van aanranding van eigen persoon of een anderen persoon, dan wel nachtelijke in- klimming of braak a an een woning of verdediging tegen diefstal met go weld. Wettige verdediging wordt erkend ten opzichte van elk feit, mits het maar gepleegd is ter noodzakelijke verdediging tegen een oogenblikkelijke of onmiddellijke dreigende aanranding. En dit niet alleen van eigen of eens anders lijf, maar ook van eigen of eens anders eerbaarheid en goed.

Zelfs overschrijding van de grenzen van noodzakelijke verdediging kan straffeloos blijven, indien zij het onmiddellijk gevolg is geweest van een door de aanranding veroorzaakte hevige goedsaandoening.

m. Is de schuldige aan een strafbaar feit een ambtenaar, die door het begaau er van een bijzonderen ambtsplicht schond of misbruik maakte van zijn ambt — de wet zegt, gebruik maakte van macht, gelegenheid of middel hem door zijn ambt geschonken — dan wordt het maximum van de bedreigde straf met een derde verhoogd. Ambtsmisdriven vallen natuurlijk niet onder deze bepaling.

n. In geval van herhaling van misdrijf of overtreding wordt een van het oude aanmerkelijk verschillend stelsel gevolgd. Vroeger werd geëischt, dat de eerste veroordeeling tot een zwaardere straf dan 66n jaar gevangenis of dwangarbeid buiten den ketting was geweest om iemand, die wegens misdrijf vervolgd wordt, tot recidivist te stempelen. Het was onverschillig hoeveel jaren die eerste veroordeeling aan het latere misdrijf voorafging, thans is de werking van de vroegere veroordeeling beperkt tot ten hoogste 5 jaren na het ondergaan van de eerst opgelegde straf. Voorts wordt gevorderd, dat de vroegere veroordeeling uitgesproken was ter zake van een althans in aard ongeveer gelijk feit. De misdrijven zijn daarvoor in 3 grootte groepen verdeeld, te vinden in den laatsten Titel van het Tweede Boek. De zwaarte van de eerst opgelegde straf is van geen gewicht, het feit van de vroegere veroordeeling is beslissend.

In enkele gevallen moet het tweede feit zelfs geheel gelijk zijn aan het eerste en kan de strafverzwaring het karakter aannemen van een verandering van de strafsoort. Als regel bestaat de strafverzwaring in het verhoogen van het bedreigde maximum met een derde, evenals onder de vroegere wetten.

o. Bij samenloop van strafbare feiten gold vroeger ten aanzien van vrijheidsstraffen het zgn. absorptie-stelsel. Thans zal niet nicer het zwaarst bedreigde maximum beslissend zijn voor de toemeting van de straf, maar kan de rechter gaan tot een derde boven dat maximum. Bit geldt voor samenloop van misdrijven. Ten aanzien van overtredingen kan men spreken van cumulatieve straffen. Doch ook hier is beperking, doordat de hechtenis, de vervangende hechtenis daaronder begrepen, voor niet langer dan 8 maanden mag worden opgelegd. /

P. Poging was onder de vroegero strafwetboeken altijd strafbaar, indien tegen liet (nis-

drijf con zwaardere straf, voor Europeanen dan gevangenis (dus tuchthuis, doodstraf of verbanning) was bedreigd, voor Inlanders zwaarder dan dwangarbeid buiten den ketting, on anders alleen, indien de wet zulks uitdrukkelijk ten aanzien van de verschillende misdrijven bepaakte. Thans is poging in het algemeen strafbaar gesteld bij ieder misdrijf en zijn slechts eenige misdrijven aangewezen, waarbij poging niet wordt gestraft. Zoo bijv. tweegevecht en mishandeling.

q. De laatste Titel van het Eerste Boek geeft aan welke beteekenis de wet gehecht wil hebben aan sommige in het Strafwetboek voorkomende uitdrukkingen.

Van eenige begrippen wordt een omschrijving gegeven, dus gezegd wat de wet daaronder verstaan wil hebben; zoo bijv. vindt men de omschrijving van zwaar lichamelijke letsel, waarbij o. a. ook verstoring der verstandelijke vermogens wordt genoemd, die langer dan 4 weken heeft geduurd. Van andere wordt geen omschrijving gegeven, doch het begrip uitgebreid. Zoo bijv. worden onder „ambtenaren“ o. a. begrepen alle dienaren van de gewapende macht en de personen verkozei bij kraclitens algemeene verordening gehouden verkiezingen; wordt onder „vader“ begrepen hij die een met de vaderlijke overeenkomende macht uitoefent, onder „vaderlijke macht“ de macht van het hoofd der familie.

r. Wat betreft de bijzondere misdrijven in het Tweede en de overtredingen in het Derde Boek van het Strafwetboek is meer stelselmatig bij elkander gebracht in denzelfden Titel wat om gelijkheid van karakter bij elkander behoort dan onder de oude wetboeken het geval was. Tai van bepalingen in bijzondere strafverordeningen voorkomende zijn naar het Strafwetboek overgebracht. Zoo zijn de ambtsdelicten, in de oude wetten verspreid voorkomende, in de tegenwoordige wet over bijeengebracht onder de Titels Ambtsmisdriven en Ambtsovertredingen. Onder de Titels Schcepvaartmisdriven en Schcepvaartovertredingen zijn de strafbepalingen o. a. van de Ind. Stb. 1876 no. 279, 1873 no. 119 en 1874 no. 189 met andere bijeengevoegd.

De misdrijven, die ook wel andere rechtsgoederen aanranden of in gevaar brengen, bijv. den eigendom, doch om het bij de uitvoering aangewende middel een eigen, voor het algemeen meer govaarlijk karakter hebben, zijn bij elkander gebracht onder den Titel: Misdrijven waardoor de algemeene veiligheid van personen of goederen wordt in gevaar gebracht.

Bij de omschrijving van de bijzondere delicten is met zorg aangeduid niet alleen of onder de elementen ook opzet een vereischte is, doch tevens, door de plaatsing van het woord „opzette-aangegeven, of welke elementen van het strafbare feit het opzet van den dader er gericht moot zyn. Is opzet geen vereischte voor de strafbaarheid, doch schijld voldoende, dan wordt dit aangegeven door het gebruik van het woord schuld. ? } ■.

s. De bepalingen, waarbij straf bediëgd wordt tegen het opwekken of bevorderen van haat enz. tegen de Regeering of tusschen verschillende groepen van onderdanen, zijn belangrijk gewijzigd. Thans is strafbaar reeds het in licit openbaar uiting geven aan gevoelens van vijandschap, haat of minachting tegen de Regeering van Nederland of Ned. Indie en ook het op

geijike wijze uiting geven van gevoelens van vijandschap enz. tegen een of meer groepen der bevolking/?<Rekning houdende mot de mogelijkheid van verschil van opvatting omtrent de betekenis van het woord „groep” is in het desbetreffende artikel (156 Sw.) gezegd wat dit woord hier beteekent.

t. Plundering van eetwaren of andere roerende zaken door een vereeniging of bende met openbaar geweld is niet meer beschoouwd als een delict tegen het vermogen, doch als een tegen de openbare orde en uitgebreid ook tot het plügen van geweld tegen personen. De zwaarte van de straf is afhankelijk van de gevolgen, welke het geplcegde geweld gehad heeft.

u. Tweegevecht is als eigen delict strafbaar gesteld en zelfs het opzettelijk overbr(?ngen van een uitdaging en het aanzetten tot een uitdaging of het aannemen daarvan. Deze feiten zijn echter alleen strafbaar, indien het duel werkelijk gevolgd is. Ook het iemand in het openbaar verwijten, dat hij een uitdaging niet heeft gedaan of wel heeft afgewezen, is strafbaar gesteld, evenals het ter zake aan de bespotting prijs geven. De straffen tegen Tweegevecht zijn afhankelijk van de gevolgen. Zij loopen van ten hoogste 9 maanden gevangenis tegen hem, die zijn tegenstander geen lichamelijk letsel toebracht, tot ten hoogste 12 jaren, indien de tegenstander gedood is of indien het duel op leven of dood was aangegaan.

Onder bijzondere omstandigheden, bijv. als <lc voorwaarden niet vooraf zijn gercgld, worden op dengenc, die letsel heeft toegebracht, de bepalingen van nioord, doodslag of mishandeling toe)asselijk verklaard.

Ook de getuigen, die in het algemeen straffeloos zijn verklaard, kunnen worden gestraft, incl ion or omrcgmatigheden zijn gepleegd; bijv. als de voorwaarden niet vooraf zijn gercgld of indien zij partijen tot voorzctting van het tweegevecht aanzetten.

r. Was het werpen van meat, vuilnis en andere ongezonde of slecditricende stoffen in putten vroeger slechts een overtreding, waartegen in de Politicstrafreglenienten een gcingc straf bedreigd, thans is lic in een put, bron of jn pen ook voor gebruik van anderen bestemde drink vv;itcrinrichting aanbrenge van eenige wetende dat (laardoor het water voor het of de gezondheid schadelijk wordt, strafbaar met gevangenis (15 jaren) en zelfs is tegen het f(-it levenslange gevangenisstraf of tijdelijke van ten hoogste 20 jaren bedreigd, indien het j< niands doot ten gevolge heeft gehad.

Ook waar geen o)zct, maar alleen sohuld het aanbrenge van bedoelde stof ten gevolge had, is straf bedreigd.

H(it verkoopen, te koop) aanbieden, aflcveren of uitleeoen van wuren, wetenelo dat zij voor de gezondheid schadelijk zijn en dat scha- <(: lijko karakter verzwijgende, is strafbaar gestchl. Is er geen opzel, slechts schuld aanwezig, dan is de straf minder zwaar.

x. De strafbepalinge)) tegen omkoopning zijn aanmercklijk gewijzigd. Zij zijn veel ruimer gesteld. In den Titel ^lisdrijven tegen het openbaar gezag wordt het eigenlijke omkoopnc behandekl, lic omgckocht worden terecht in den Titel van A in bts misdrijven.

!■ Het opzettelijk niet voldoen aan een bevel

of eenc vordring, krachtens wottelijk voorschrift gedaan door een ambtenaar met do uitoefening van conig toezicht belast of door een ambtenaar belast met of bevoegd verklaard tot het opsporen of onderzoeken van strafbaro feiten en ook het opzettelijk belcmmeren, beletten of verijdelen van eenige ambtshandeling van deze ambtena< ren is strafbaar gesteld. De straf is ten hoogste 4 maanden en 2 weken gevangenis of / 600,— boete, doch ingeval van herhaling van het mis-drijf binnen 2 jaar na de vroegere veroordeeling kan zij met 66n derde verhoogd worden.

z. Het wederre'chtelijk afscheuren, onleesbaar maken of beschadigen van een bekend making van wege het bevoegd gezag of krachtens wet- telijk voorschrift gedaan, is strafbaar, indien het geschiedde met het oogmerk om de kennis-neming er van te beletten of te bemoeilijken.

aa. Het opzettelijk niet voldoen aan een wettig bevel tot overlcgging van een stuk, dat beweerd wordt valsch of vervalscht te zijn of dat ter vergelijking moet dienen met een zoodanig stuk, is strafbaar verklaard.

bb. Het onwettig voeren van een statie, volgens de oude wet alleen strafbaar voor den Inlander, indien deze toekomt aan een „hooger” rang of titel dan den zijnen, is thans omschreven als het voeren van zoodanige statie verbonden aan een „hem niet toekomende rang of titel** en strafbaar geworden ook voor Europeanen.

cc. Het opzettelijk onttrekken van een goed — ook dus eigen goed — aan het krachtens wet- telijk voorschrift daarop gelegd beslag of ge- rechtelijke scquestratic, waarin het gegeven is, zoomede het verbergen van zoodanig goed, we- tende dat het daaraan onttrokken is, is strafbaar geworden.

Eveneens is dit het geval met het opzettelijk vernielen, beschadigen of onbruikbaar maken van eenig wettig in beslag genomen goed. De bewaarder, die dit feit pleegt of toelaat of daaraan medeplichtig is, wordt zwaarder gestraft.

dd. Do briefwisseling vindt bijzondere bescherming door het strafbaar stellen van het opzettelijk aan hun bestemming onttrekken, openen of beschadigen van brieven of andere stukken aan een. post- of telegraafkantoer bezorgd of in een postbus gestoken. Is een ambtenaar van de post de schuldige, dan valt het feit onder een andere strafbepaling, te vinden in den Titel van Ambtsmisdrijf ven.

ec. Aanzetten tot incined is strafbaar gesteld, ook als de meined niet volgt, indien het ge- schicddo door een van do middolon, die den uitlokker van een wd begaan strafbaar feit strafbaar maken, nl. door giften, beloften, mis- bruik van gezag of van aanzien, geweld, be- dreiging of misleiding.

//. Het misdrijf Valschheid is scherper omschreven. Do vroeger door rechtspraak on- wetenschap gestelde, niet echter in do wet vermelde vereischton voor strafbaro valscheid, zijn thans in do wettelijke omschrijving opgenomen.

Onder de verschillende vormen van valscheid in geschrifte wordt ook genoemd die in geloed- biljetten voor buffets of rondoren. Deze vorm was vroeger als eigen delict alleen strafbaar voor Inlanders; thans ook voor Europeanen.

Niouw is als eigen delict het valschelijk opma- ken of vervalschen van een schriftelijke verkla- ring van een Inlandschen ambtenaar, die wettig

gezag oefent, omtront den eigendom van of eenig ander reoht op cenig goed, indin dit geschiedt met het oogmerk de vervreemding of verpanding daarvan gemakkelijc te makcn of justitie of politie te misleiden.

Het bewust van de valscheid gebruik makcn van die verklaring is medo strafbaar.

gg. Onder de misdrijven tegen den burger-lijken staat komt een strafbepaling voor tegen valsche erkenning van een kind door iemand, die weet, dat hij de vader niet is. Hiennede is tot eigen delict gestempeld wat vroeger meestal werd gerekend onder valscheid in een authentieke akte.

Voorts is strafbaar gesteld hij, die een huwelijc aangaat, wetende dat daartegen eenig wettig beletsel bestaat. Voordat er evenwel een veroordeeling kan worden uitgesproken, inoet het huwelijc op grond van dat beletsel nietig verklaard zijn.

hh. Was vroeger hot te vondeling leggen en verlaten van een kind beneden de 7 jaar strafbaar, thans zal naar de wettelijke omschrijving onderscheid gemaakt moeten worden tusschen to vondeling leggen en verlaten met het oogmerk zich er van te ontdoen.

Voor de mate van strafbaarheid was vroeger van gewicht of de te vondeling legging was geschied, op een eenzame of niet eenzame plaats, terwijl de daad gestraft werd als moedwillige kwetsing of als doodslag, in de gevallen, dat het kind verminkt of aan lijf en leden beschadigd "gebleven" is, of gestorven; thans is alleen een zwaardere straf bedreigd, indien het kind zwaar lichamelijc letsel heeft bekomen of indien het feit den dood ten gevolge heeft gehad.

Verlating van hulpbehoevenden is ook in andere gevallen strafbaar geworden, door hem strafbaar te stellen, die opzettelijc iemand tot wiens onderhoud, verpleging of verzorging hij krachtens het voor hem geldende recht of krachtens overeenkomst verplicht is, in een hulpeloos toestand brengt of laat.

Wat te vondeling legging betreft is voor de moeder, die het misdrijf pleegde onder de werking van vrees voor de ontdekking van haar bevolving en kort na de geboorte van haar kind, bepaald, dat de maximum straffen tot de helft worden verminderd. Anders zal de schuldige vader of moeder zwaarder gestraft kunnen worden, n.l. met een derde boven het bedreigde maximum.

ii. De bepalingen omtrent Belediging zijn aanmerkelijc gewijzigd. Voor zoover zij betroffen de Koninklijke waardigheid enz., zijn zij overgebracht naar een anderen Titel, Misdrijven tegen de Koninklijke waardigheid en tegen de waardigheid van den Gouverneur-Generaal, en voor zooveel betreft de belediging van gestelde machten, naar den Titel Misdrijven tegen het openbaar gezag, waar zij stellijc meer tehuis behooren.

Belediging volgens de oude wetten kon zijn 1) aster, boon of belediging. Voor de zwaardere vormen werd geëischt, dat de ten laste legging, onderscheidenlijc van een bepaald feit, dat den beledigde blootstelt aan een strafvervolgving of wel aan de haat en verachting van de ingezetenen (laster) en van een bepaalde ondeugd (boon), in het openbaar geschiedde. Thans is strafbaar geworden ook de zgn. kruipende

laster, iminers de eisch van openbaarheid is vervallen, daarvoor treedt in de plaats, dat de ten laste legging, welke steeds die van een bepaald feit moet zijn, geschiedt met het kennelijc doel om daaraan ruchtbaarheid te geven.

Indien door de ten laste legging opzettelijc is aangerand inziands eer of goeden naam, dan is de dader schuldig aan sinaad of smaadschrift naar mate het feit is gepleegd niet dan wel door middel van geschriften of afbeeldingen.

Heeft de dader "klaarlijc" gehandeld in het algemeen belang of ter noodzakelijc vei-dediging, dan is er — zegt de wet — noch sinaad noch smaadschrift.

Stond men vroeger terecht wegens Jaster, dan had men onbepert het recht de juistheid van de ten laste legging te bewijzen, mits men dit kon doen door een rechterlijc gewijsde of andere authentieke akte. Slaagde men in dit bewijs, dan were! men vrijgesproken. Thans is men in de kouze van bewijsmiddelen niet meer beperkt, doch is het loveren van bewijs alleen toegelaten in twee gevallen. Als namelijc de rechter het bewijs toelaat ter beoordeeling van de bewering van den dader, dat hij handelde in het algemeen belang of ter noodzakelijc verdediging en wan-neer aan een ambtenaar een feit werd ten laste gelegd, begaan in de uitoefening van zijn ambt. Wordt in die gevallen het bewijs niet geleverd, dan wordt de dader schuldig verklaard aan laster, indien tevens bewezen wordt, dat hij tegen beter weten handelde. Bewijslevering is thans alleen onnoodig, indien er een rechterlijc gewijsde is, waarbij een vcroordeeling wegens het ten laste gelegde feit is uitgesproken of buitengesloten, indien zoodanig gewijsde bestaat, waarbij ter zake van het feit is vrijgesproken. Ook zal geeij bewijslevering toegelaten worden, indien 1) ten laste gelegde feit onder de klachtdelicten valt, indien er geen klacht is gedaan.

Kon vroeger wegens een belediging, welke het dubbele kenmerk van zwaarte en openbaarheid miste, alleen met een kleine geldboete (1<n hoogste f 25.— voor Europeanen, f 3.— voor Inlanders) worden gestraft, indien zij niet uitgelokt was door een onmiddellijc daaraan voorafgaande uitteering, thans kan wegens eenvoudige belediging een veel zwaardere straf worden opleegd, namelijc 4 maanden e» 2 weken of geldboete van ten hoogste / 300. Vereischten zijn, dat de belediging opzettelijc zij aangedrum aan iemand, hetzij in het openbaar, mondeling, of bij geschrifte, hetzij in zijn tegenwoordigheidsmondcling of door feitelijclieden, hetzij door een toegezonden of aangeboden geschrift.

Valsche verachtmaking is strafbaar gecwor<n ten aanzien van elk strafbaar feit, niet jne<r alleen ten aanzien van enkele feiten in bijzondere strafbepalingen, zoals bijv. de Regie-or-donnantie, omschreven.

Ook kan smaad of smaadschrift tegen esi overledene gestraft worden op klacht van een der bloed- of aanverwanten in de rechte linie of zynline tot den tweeden graad of den echtgenoot, indien men ten aanzien van een overledene een feit pleegt, dat, ware hij nog in leven, als smaad of smaadschrift zou zijn gekenmerkt.

H- In den Titel van Misdrijven tegen de persoonlijke vrijheid verdienen opmerking de omschrijving van het misdrijf menschenroof. Hij, die iemand uit de plaats van diens wo»ing of van

diens tijdelijk verblijf wegvoert, met het oogmerk om hem wederrechtelijk onderzijne of eens anders macht te brengen of Jem in hulpelooszn too- stand te plaatsen, is schuldig aan dit misdrijf. En voorts het misdrijf in art. 329 Sw. omschreven: Het opzettelijk wederrechtelijk vervoeren van icinand, die zich verbonden heeft tot eenigen arbeid in een bepaalde streek naar een andere streek.

kk. In verband inct andere opvattingen betreffende opzct in de oude wetten met die in de nieuwe wet is voor het misdrijf doodslag een vereischte, dat het opzet gericht was op de levensberooving. Niet meer zal dus iemand, die een ander een lichten slag toebreacht, welck tegen een zicke milt aankwam en door verscheuring van deze den dood veroorzaakte, aan doodslag schuldig verklaard kun non worden. In verband met de gewijzigde omschrijving van doodslag is in den Titel van Mishandeling rkeninggehou- <len met de niet gewikle gevolgen van de mis- Jandcling, welck, zonder het karakter van het gepleegde feit te veranderen, tot een zwaarderc straf kunnen voeren.

Vadermoorcl als eigen delict is uit de wet ver- hvenen.

ll. Het misdrijf kindermoord van de oude wet- ten wordt anders behandeld. Voorcerst wordt onderscheid ginaakt tusschen de gvcallen, of het feit wercl gepleegd zonder of met voorbe- dachten raad. Men heeft dus thans kinderdood- slag en kindermoord. Maar deze misdrijven kunnen thans alleen door de moeder worden ge- jdeegd. Ieder ander, die een kind, hoe jong ook, doodt, zal schuldig zijn aan doodslag of inoord, niet als vroeger aan kindermoord. De gunstige bepaling vroeger alleen voor de „onghuwdc“ moeder bestaande is thans geschreven voor iedere moeder, mits zij handelde onder de wer- king van vrees voor de ontdekking van hare bc- \ .iling, en kort na de geboorte van haar kind.

mnt. Levensberooving op verzoek viel onder <1- < oude wetten onder de algemene strafbepa- Jing tegen levensberooving. De nieuwe wet er een eigen delict van gemaakt, dat minder 7 waar gestraft wordt dan inoord en zclfs dan «lo- <1slag.

Aanzctting tot zelfmoord van een ander of het <laarbij behulpzaam zijn of het verschaffen van <b- middelen daartoe, indien dezo feiten met het de wet vereischte opzet zijn gepleegd, worden gestraft, indien de zelfmoord ook werkelijk volgt.

nn. Was vroeger het toebrengen van kwetsuren <ri si age n strafbaar verklaard in verbancl met <len duur van do ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid, welck die mishandcling (en gevolgo had gehad, thans kent de wet alleen jnishandcling en zwarc mishandcling, onder- scheidii naar het opzet, hetwelc de (lader had. Was het opzet gericht cnvoudig op het toe- bcngcn van lichamclijk letscl, dan zal zijn xtraf wcl zwaarderc kunnen worden, doordat zijn handcling niet door hem gcwiklc ernstige gevol- ha<, maar hij blijft schuldig aan cnvoudige Hishandcling. Was het opzet gericht op het t obrengen van zwarc lichamclijk letscl, dan volgt een v<(roordcling wegens zwarc mishan- <leliiig.

Nieuw is de straf be paling tegen het deelnemen aan een aantal of vechterij, waarin onder-

scheidene personen zijn gewikkeld. (De Duitsche Raufhandcl). Behoudens ieders verantwoordce- lijkhcid voor de bijzondere door hem gepleegde daden is de declneming alleen reeds strafbaar. De zwaarto van de straf hangt af van de omstandigheid, of do aantal of vechterij alleen zwaar lichamclijk letscl of iemands dood ten gevolge heeft gehad.

oo. De omschrijving van het misdrijf diefstal is gewijzigd. Was vroeger voor een veroordeeling noodig het bewijs, dat de darter "argHstig" had weggenomen een hem niet tocchoorende zaak, thans zal bewezen moeten worden, dat het weggenomen goed geheel of ten deele aan een ander toebehoord en dat de wegne ming ge- schiedde met het oogmerk om het zich wederrechtelijk toe te eigenen.

Een veroordeeling wegens diefstal is onder de oude wetten wel uitgesproken, indien de dader zijn slachtoffer door bedreiging bracht tot het afgeven van het door hem begeerde goed. Thans is een dergelijck constructie niet meet noodig, daar een misdrijf afpersing in de wet is omschreven en strafbaar gesteld. De omschrijving is zoodanig, dat daaronder ook valt het vroeger reeds strafbaar afpersen of afdreigen van een gcschrift enz., dat een verbintenis, bcschikking of bevrijding inhoudt.

Afdreiging door bedreiging met smaad, smaadschrift of openbaring van een geheim is mede strafbaar, doch een klachtelict.

pp. Het vroegere misdrijf misbruik van ver- trouwen is uit de wet verdwenen; daarvoor in de plaats is gekomen verduistering. Dit misdrijf is aanwezig, indien men zich eenig goed, dat geheel of ten deele aan een ander toebehoort en anders dan door misdrijf onder zich heeft, wederrechtelijk toeigent. De omschrijving is dus veel eenvoudiger en toch ruimer dan de oude van misbruik van vertrouwen.

Strafverzwaring bij verduistering kan voor- komen in do gvcallen, dat men het goed uit hoofde van zijn persoonlijke dienstbetrekking of van zijn beroep of tegen geldelijke vergoeding onder zich heeft en evenzer, indien de verduistering wordt gepleegd door hem, wien het goed uit noodzaak in bewaring is gegeven of door voogden, curators, bewindvoerders, uitvoerders van uiterste wilsbcschikkingen of beheerders van instellingen van weldadigheid of van stich- tingen, ten opzichte van eenig goecl, dat zij als zoodanig onder zich hebben.

qq. Do omschrijving van het delict oplichting is gewijzigd. Zij is minder ruim geworden, ter- wijl het opzet anders aangegeven wordt, na- mclijk niet als hot oogmerk om iemand voor het geheel of een gedeelte van zijn bezittingen op to lichten, maar als het oogmerk om zich of een ander wederrechtelijk te bevoordelen. Kon vroeger oplichting gepleegd worden door middel van ieder bedriegelijk middel hoegenaamd, thans zal alleen het aannemen van een valschen naam of van een valsche hoedanigheid, het aanwenden van listig kunstgrepen, dan wcl het opdisschen van een samenweefsel van vrcdichtsels tot een veroordeeling wegens oplichting kunnen leiden.

De strafbopalingen in het oude strafwetboek voor Inlanders voorkomende, de zoogen. los- prijsbcpalingen, zijn uit de wet verdwenen. Ook een bijzondero strafbepaling tegen dien vorm van oplichting, welck voorkomt door het aanne-

men van voorschot voor werkzaamheden, welke de inlandsche werknemer in gebreke blijft te verrichten, is in het nieuwe wetboek niet overgenomen.

In den Titel van bedrog verdicht opmerking art. 385. De in dat artikel omschreven misdrijf-ven zijn bedoeld ter beschonking tegen bedrog ten aanzien van gronden, bezeten krachtens in-landscli gebruiksrecht. Zij treden in de plaats van het in de oude wetten bekende stellingnaam in verband met de verordening op het Credietverband.

Voorts is van belang de strafbepaling tegen het verkoopen enz. van vervalschte cct- of drink-waren, met verzwijging van die vervalsching. De wet zelf geeft aan, dat eet- of drinkwaren vervalscht zijn, indien door bijmenging van vreemde bestanddeelen hun waarde of bruikbaarheid verminderd is. Vroeger was een der- gelijk feit slechts strafbaar volgens de Politie- strafreglementen of ook volgens de strafwetboeken, indien de bijgemengde stof was zwavelzuur-koper of zwavelzuur-zink of een andere vergiftige stof. 源

rr. In den Titel Benadeeling van schuldeischers of rechthebbenden vindt men thans een strafbedreiging tegen hem, die opzettelijk zijn eigen zaak of, ten behoeve van den eigenaar, een hem niet toebehoorende zaak onttrekt aan een ander, die daarop een recht van pand, terughouding, vruchtgebruik of gebruik heeft en voorts tegen hem, die opzettelijk zijn eigen zaak of ten behoeve van den eigenaar, een hem niet toebehoorende zaak onttrekt, geheel of ten deele, aan een daarop gevestigd hypotheccair, of wel oogst- of credietverband. Deze strafbepaling is gedeeltelijk geheel nieuw, gedeeltelijk ter vervanging van analoge bepalingen in de verordeningen op het oogst- en credietverband.

88. De nieuwe strafwet bevat een strafrechtelijke sanctie van het elders gegeven verbod verdachten tot een bekentenis te dwingen, door straf te bedreigen tegen den ambtenaar, die in een strafzaak dwangmiddelen bezigt om hetzij een bekentenis te ontwingen, hetzij een verklaring uit te lokken. De straf is gevangenisstraf van ten hoogste 4 jaar.

tt. In den Titel van Scheepvaartmisdrijven is belangrijk, in verband met de bepaling in het Eerste Boek van het Strafwetboek, dat de Ned. Indische strafbepalingen van toepassing zijn op den schipper en de opvarenden van een Ned.-Indisch vaartuig, die zich buiten Ned.-Indie, ook buiten boord, schuldig maken aan een der strafbare feiten, omschreven in de Titels Scheepvaartmisdrijven en Scheepvaartovertredingen, zoomede in de algemeene verordening omtrent de zeebrieven en jaarpassen in Ned. Indie (art. 8 Sw.) de strafbedreiging tegen het in een proces- verbaal eener scheepsverklaring doen opnemen van valsche opgaven (art. 452 Sw.)

uu. Nieuw is in het Derde Boek de strafbedreiging tegen dengene, die als souteneur voordeeltrekt uit de ontucht van een vrouw. De straf is vele malen zwaarder dan de tegen dezelfde overtreding in Nederland bedreigde, namelijk ten hoogste 66n jaar lichtenis.

w. Tegen een in Indie niet onbekend euvel: liet uitleenen van waschgoed door den waschbaas of zoogen. kossong-rijden door den koetsier van een equipage, is gericht de strafbedreiging tegen hem, die van eens anders goed, dat hij uit

loofde van zijn persoonlijk dienstbetrekking of van zijn beroep onder zich heeft, eenig door den rechthebbenden niet toegestaan gebruik maakt of toelaat.

uvv. Als schuldig aan overtreding betreffende hulpbehoevenden stelt de nieuwe wet strafbaar hem, die, getuige van het oognblikkelijk levensgevaar, waarin een ander verkeert, nalaat dezen die hulp te verleenen of te verschaffen, die hij hem, zonder gevaar voor zich zelven of anderen redelijkerwijze te kunnen duchten, verleenen of verschaffen kan, indien de dood van den hulpbehoevende volgt.

MILITAIR STRAFRECHT. Een speciaal militair strafrecht is pas ontstaan en tot ontwikkeling gekomen gedurende de heerschappij der Bourgondische hertogen, toen de instelling der staande legers eene vaste on algemeene word in Europa. De oudste verordeningen, die materie betreffende, zijn die van 1471, 1506 en 1507. De eerste Hollandsche verordening was die van 27 Januari 1521, waarbij de oprichting van vijf velds krijgsvolk werd bevolen en waarin strafbepalingen waren opgenomen tegen het niet opkomen onder de wapenen, het gaan buiten 's lands of het aannemen van eene andere dienstbetrekking zonder verlof van den kapitein enz. en waarbij bepaald werd, dat „de geschillen onder de soulde-niers, terwij zij onder heur Vaentgen uit zijn, sullen berecht worden bij de Capitein en syn Amptluynen naer crygsrecht*⁸. Een volgend placaat is van 12 October 1547, dat de oprichting beveelt van ruiterbenden, in hetwelk zeer gestrenge strafbepalingen voorkwamen tot beschonning der ingezetenen tegen plundering, afpersing e. d., alsmede tot handhaving van de krijgstuicht, waarbij de criminele jurisdictie aan den militairen rechter werd opgedragen. In het jaar 1570 werd eene uitgebreide criminele ordonnantie uitgevaardigd, waarbij onderscheid werd gemaakt tusschen gemeene en zui- ver militaire delicten, welke laatste enkel aan den militairen rechter werden overgelaten, behalve de gemeene delicten, „wezenlc capitaal“, door krijgslieden buiten het leger of eldcns gpleegd. In 1579, dadelijk na het ontstaan komen van de Unie van Utrecht, zagen drie belangrijke ordonnancies het licht: „(lc ordojn- nantie van den oorloge, berocrende den oversten, capiteynen en de bevelhebbers over 't crygs- volck te voetc“, de „instructio voor de com mis- sarissen van de monsterringhe, waernaer sullyde voortaan hen sullen regulceren“ en de „bestal- brief, (van bestallen = een overeenkomst sluiten), waarin de voorwaarden werden opgenomen, waarop de manschappen zouden worden in dienst genomen. Bij de Unie van Utrecht werden de krijgssaken, die de generaliteit aangingen, opgedragen aan den Raad van State, die sedert rechtens, zool niet feitelijk, do hoogste rechts- macht in militaire zaken gehad heeft, want door de opdracht aan Prins Maurits van „de kennis en judicature“ over alle militaire zaken en van de zorg voor het onderhoud van „goc<lc orde en discipline“ werd doze het werkelijke hoofd. Maar de Raad was in elk geval het hoogste rechtscollge. Maurits* eerste zorg was een nieuwe organisatie van de milite te schep- pen en daarnaast een militair strafwetboek,

dat, behoudens kleino wijziging, tot het einde der Republiek van kracht bleef. Dit wetboek was de „artijkelbrief ofte ordonnantie op de discipline militaire" van 13 Augustus 1590. Het werd door den Raad van State ontworpen en door de Algemeene Staten gearresteerd. Het had als voornaamste bron de bestalbrief. Deze artikelbrief bleef gedurende meer dan twee eeuwen in gebruik. Met de omwenteling van 1795 werd het beheer der militaire zaken aan de Staten-Generaal getrokken, omdat zowel de Raad van State als de Stadhouder wegvielen en deze droegen aan Petrus Wicrdsma, een Fries van Leeuwarden, op, om een volledig militair wetboek samen te stellen. Deze nam die opdracht aan en ontwierp eene regeling, welke, na te zijn overgenomen door de commissie, belast met het ontwerpen van een Burgerlijk- en een Strafwetboek, op 27 Mei 1799 door de Eerste en op 22 Juni d.a.v. door de Tweede Kamer werd aangenomen en den 26en Juni daaraanvolgende door het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek als „Reglement van krijgstuicht of Crimineel Wetboek voor de militie van den Staat" werd gepubliceerd. Dit Reglement werd, bij de inlijving van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk, door de Fransche wetgeving vervangen. Na het herstel der onafhankelijkheid werd dadelijk aan de militaire Strafwetgeving begonnen en reeds bij Besluit van den Souvereinen Vorst van 20 Juli 1814 no. 27 (Ned. Stb. no. 85) werden ingevoerd het Crimineel Wetboek, het Reglement van krijgstuicht en de Rechtspleging van het krijgsvolk te water, alsmede de Rechtspleging voor de Landmacht en de Provisioneële instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof. Bij dat besluit werd tevens bepaald, dat, ten aanzien van de Landmacht in volle vigour en kracht zou blijven het bij Besluit van 30 December 1813 provisioneel wederom ingevoerde Reglement van 1799 en zulks voor zoover aan dcszelfs bepalingen niet was gedroegerd bij de Rechtspleging voor de Landmacht en de Provisioneële instructie voor het Hof; alles in afwachting, dat (toen) ten behoeve van het krijgsvolk te land een Crimineel Wetboek en een Reglement van Discipline zou kunnen worden vastgesteld en gepubliceerd. Dit besluit werd in het Staatsblad geplaatst, maar niet werden dit de wetboeken zelve, uit welk verzuim de kwestie voortvloof, of die wetboeken wel verbindende kracht hadden. Die kwestie werd opgelost door den Hoogoj Raad bij arrest van 6 Maart 1849 in dien zin, dat het besluit van publicatio niet nocht worden beschouwd als een gewoon besluit, maar als een eigenlijko wet, vastgesteld met gnieen ov(rleg der Statcn-Generaal, door welk arrest dus de verbindende kracht word aangenomen.

Een andere kwestie wordt door art. 11 in het Ioven geroepen. Dat artikel bepaalt, dat mot do invoering van het wetboek „alle vorige wotten, publicatien, ordonnantie of reglementen, hoe oolc genaamd, betreffende de misdaden on Htraffen van personen, aan do militaire jurisdictie onderworpen, voor zooverredesolve wetten, publicatien, ordonnantie of reglementon met hotzolve strijdig zijn, zullen worden afgeschaft". Z.g worden dus niet afgeschaft, voor zooverre zij met hetzelfde niet strijdig zijn. Als ze niet

worden afgeschaft, blijven ze dus gehandhaafd. En nu rijst do vraag, zijn dus de oudo bepalingen alle of een deel of van nog als van kracht to beschouwen. Eeno vergelijking van art. 11 C. W. mot het overigens gehcel gclrijklundende artikel 10 van het C. W. voor het krijgsvolk to water, leert, dat die restrictie daar ontbreekt. En daaruit is de gevolgtrekking gemaakt, dat het Reglment van 1799 en de andere verordeningen, voor 1815 gemaakt, nog van kracht zijn, voor zooverre daarin bepalingen voorkomen, niet in strijd met het Crimineel Wetboek. Een autoriteit als Prof. M. S. Pols, hoewel erkennende, dat het antwoord op de vraag zeer twijfelachtig is, acht de restrictie van art. 11 een doode letter. Behoudens enkele latere wetsbepalingen bevatten, volgens genoemde autoriteit, het Crimineel Wetboek en het Reglement van krijgstuicht het geheele, alsnog geldende, militaire Strafrecht.

De vraag of het Crimineel Wetboek wel verbindend was voor Ned.-Indie is eveneens in bevestigenden zin opgelost en wel door een bepaling aan het slot van het Wetboek. De vraag of het R. v. K. voor Indie verbindend is, is niet opgelost, alhoewel de bedoeling is geveest het ook voor Indie toepasselijk te verklaren en dit dan ook altijd als toepasselijk beschouwd is. Het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te Lande is belangrijk gewijzigd bg de verordeningen in Ind. Stb. 1883 no. 54 en 55, eveneens ook het Reglement op de krijgstuicht. Sedert ondergingen de bepalingen van 1883 no. 54 wijziging bij de verordening in Ind. Stb. 1890 no. 58, gewijzigd bij Ind. Stb. 1899 no. 178, 1906 nos. 206 en 391 en 1914 no. 410, 1915, no. 355 en 1917 no. 487 (het Invoeringsbesluit Strafwetboekly/Het Crimineel Wetboek is verdel in drie hoofdstukken, waarvan de beide eerste behandelen de algemeene bepalingen en de commune delicten, ten opzichte waarvan kan worden verwezen naar het gewone Strafrecht en het derde de speciefek militaire misdrijven. Bij het Invoeringsbesluit strafwetboek is bepaald, dat ieder feit, strafbaar volgens de militaire wetten en bepalingen van militair strafrecht in andere algemeene verordeningen voorkomende, worden beschouwd als misdrijf, althans voor zoover het niet als disoiplinair vergrijp to beschouwen is. Het derde boek is verdeeld in vier afdelingen, bevattende achtereenvolgens:

A. misdrijven tegen den diens en de subordinate, waaronder worden begrepen: 1. op-roc, opstanc, muiteij, samenrotting; 2. clienst-weigering; 3. insubordinatie; 4. misdrijven tegen een schildwacht; 5. plichtsverzuim als wachthobbende; 6. valscheid in verlofpassen; 7. frauduluce aanwerving;

B. desertie in lijd van vrede, waarbij valt to onderscheiden of het do eerste maal was, of zij is vcrgeczeld gegaan van het medemenen van: 1. good boven de tenue van den dag; 2. con compagnies kaart; 3. zadel con schabrak; 4. schictgcwcer (geladen of ongeladen); 5. goed van een andor; of do desertie in dienst plaats had; of de desertie word gevolgd door engagemen b bij een andor corps, mot of zonder verandering van naam; of er verleding of complot tot of begunstiging van desortio plaats had;

C. misdrijven tegen den eigendom gericht,

weer onderverdeeld in: 1. zuivere diefstallen, welke kunnen zijn: *a.* door een schildwacht, *b.* door een ingekwartierde, *c.* van ammunitie, artillerie- of oorlogsgoederen, *d.* van kazernoe-rings-, equipments- of kampementsgoederen, *e.* in de chambree; 2. diefstal van goederen, door het Gouvernement ten gebuik gegeven (dus overeenkomende met misbruik van ver-trouwen);

D. ontrouw en kwade administratie.

1. misdrijven tegen den dienst en de subordi-natie. Artikel SO van hot C. W. verklaart dat „de subordinatie is het wezen en de ziel van den militairen dienst, dat elk militair derhalve ver-plicht is in den dienst de orders, hem gegeven door dengene, die boven hem gesteld is, terstond en zonder daartegen te redeneeren, te gehoor-zamen en getrouwelijk te volbrengen, behou-dens het recht om, wanneer hij zich door die orders bezwaard vindt, *daarna* - zijne klachten in te brengen.

ad 1. oproer en opstand worden geacht aanwezig te zijn bij vereeniging van de volgen de om-standigheden: *a.* voorafgaande afspraak, *b.* opstand van de meerderheid van een bepaald korps, detachement, garnizoen enz. zich uitende in: *c.* positieve daden van verzet. Algemeene opstand moet derhalve zijn voorafgegaan door samenspanning en zich openbaren in *algemeen* verzet. *Muitertij* wordt geacht aanwezig te zijn, wanneer militairen zich in kleiner of grooter getal, gewapend of ongewapend, ge-zamenlijk en zonder vergunning of voorkennis van hunne chefs, op grootten of kleineren af-stand uit hun kwartieren hebben verwijderd, zoodoende beoogende met zeker vertoof hun ontevredenheid of misnoegen over handelingen van meerderen te doen blijken, gezamenlijk klachten, grieven of verzoeken te gaan in-brengen bij hooger geplaatste militaire autori-teiten of in het algemeen door hun gezamenlijk handelen zekere pressie op de meerderen uit te oefenen. Bij opstand en muitertij is de samenspanning reeds in daden overgaan. *S men-rotting* wordt geacht aanwezig te zijn, als een kleiner of grooter aantal zich vereenigen in strijd met den wil hunner superieuren en met een weerspanning oogmerk, dat zich echter nog niet in daden heeft omgezet.

ad 2. dienstweigering. Hieronder moet worden begrepen niet alleen het weigeren in woorden, maar ook het opzettelijk nalaten, zonder den wil daartoe onder woorden te hebben gebracht.

ad 3. insub ordinatic kan worden gepleegd door woorden, gebaren en feiten; *zij is een- voudig* eene negatie van de stricte militaire discipline.

ad 4. misdrijven tegen een schildwacht. Deze worden afzonderlijk genoemd, omdat de schild-wacht een zeer bijzondere positie inneemt, die hem beschermen moet tegen elke beledi-ging, bedreiging of aanranding van wien ook, inferieur of superieur, uitgaande; de schildwacht is, zoolang hij op schildwacht staat, in zekeren zin, de meerderc van den hoogsten chef.

ad 7. frauduleuze aanwerving betcekent het aanwerven in den dienst van het leger of van een bepaald corps van een soldaat, die nog niet ontslagen is uit het leger of bij een ander corps dient.

B. desertie in tijd van vrede. De desertie is

aanwezig, wanneer do militair zich opzettelijk, zonder behoorlijk verlof, op meet dan een uur afstand van zijn garnizoen heeft verwijderd. Een bepaald oogmerk, waarom hij zich heeft verwijderd, is daarbij niet noodig. het oogmerk kan geweest zijn zich voor goed van den militairen dienst los te maken, het kan geweest zijn een avond van de vrijheid te willen ge-nieten. Tegen desertie is voor de officieren zwaardere straf bedreigd dan voor de onder-officieren en soldatcn. Voor officieren is het zich opzettelijk verwijderen, verder dan een uur van zijn garnizoen, steeds een misdrijf en is dat voor den mindere slechts, wanneer hij gearres-teerd wordt en wanneer hij langer dan 4 weken wegblijft en dan vrywillig terugkomt. Desertie bestaat ook, wanneer de militair, na ex piratic van verlof, nog gedurende meer dan acht dagen wegblijft. In dat geval staan officieren en inin- deren gelijk in zooverre, dat zij slechts criminel strafbaar zijn bij arrestatie en bij vrijwillige terugkomst meer dan 4 weken na het eindigen van hun verlof.

De desertie kan zonder en met verawarendc omstandigheden plaats hebben. Als verwarendc omstandigheden gelden: *a.* herhaling, *b.* mede-neming van: 1. goed boven de tenue van den dag, 2. een compagniespaard, 3. zadel en scha-brak, 4. schietgeweer, 5. goed van een ander; *c.* desertie in diens: 1. als commandant van de wacht, 2. van de wacht, 3. als schildwacht van zijn post; *d.* desertie, opgevolgd door engagement bij een ander corps.

C. misdrijven tegen den eigendom gericht. Zij kunnen worden gesplitst in twee rubrieken: 1. zuivere diefstallen, 2. onrechtmatige ver-vreemding van goedcren, door het Gouvernement ten gebuik gegeven. De zuivere (licfstallen kunnen weer worden onderscheiden in die, welke overkomen met die van het burgerlijk Strafrecht en in militaire diefstallen, welke worden onderscheiden in *a.* door een schild-wacht of sauvegarde, *b.* door een ingekwar-tierde, *c.* diefstal van ammunitie of artiHeric- of oorlogsgoederen, *d.* van kazci-neeringH-, equipments- of k a in pe men tsgoed etc», *e.* in de chambree. Do diefstal sub *a.* is die diefstal ■■, welke gepleegd wordt ten nadeele van dengene, bij wien de dad er op schildwacht gesteld of als sauvegardc geplaatst JH CIJ wordt gestraff met den dood. De diefstal door een ingekwar-tierde is die, welke door een inilitair gepleegd wordt bij en ten nadeele van hem, bij wien lij was ingekwartierd en wordt gestraff met militairo gevangenis van 1 —15 jaren. Do diefstal van ammunitie enz., is die van buskruit enz. uit do magazijnen, waarbij de dief niet als schliid-wacht geplaatst is; hij wordt gestraff met 5—15 jaren militaire gevangenis; was hij daarbij *wel* als schildwacht geplaatst, dan is de doodstraf bedreigd. De diefstal in de chambree de diefstal ten nadeele van een kameraad in in-1 slaapk warters en wordt gestraff (volgens som-migen) met militaire gevangenis van 115 (volgens anderen) van 1 — 3 jaren. Dit verschil van opvatting dankt zijn ontstaan aan de omstandigheid, dat op dit feit gesteld was ten minste 66n jaar „In den kruivagen of van slagen en wegzenden als ee» eerloozen schlin". De wet geeft dus wel een minimum, geen maximum. Daaruit is de vraag gerezen of dit maximum

jnoest gesteld worden op het maximum van de kruiwagenstraf, clus 15 jaren. Vroeger werd dit aangenomen, maar later word de grens gesteld op 3 jaren. De gronden daarvoor waren, dat tegen desertie, gepaard met diefstal en op diefstal van kazerneringsgoed een vast straf van drie jaren is bedreigd; zoodat men bij die misdrijven niet daarboven gaan kan en dat nu deze misdrijven ongetwijfeld inoeten worden beschoouwd als zwaarder, dan de eenvoudige diefstal in de chambree en de wetgever niet kan hebben bedoeld het lichtere misdrijf zwaarder te straffen dan het zwaarder, zoodat het maximum van straf op dit laatste noodzakelijk de uiterste grens van strafbaarheid van het eerste aangeeft.

D. ontrouw en kivade administratie. De verschillende uitgaven van den Staat ten behoeve van het leger geschieden door de inilitaire administratie. Elke compagnie heeft een administrateur, den kapitein. Deze ontvangt van den kwartiermeester de gelden, noodig tot betaling der soldijen en van de hoofdadministratie alle benodigdheden van kleeding, meubilering e.d., welke alleen vanwege het corps worden aangekocht. Voor het beheer der compagnie en voor de verantwoording is alleen de kapitein aansprakelijk. Onder dezen zijn echter anderen werkzaam, de sergeant-majoor en de fourier, die belast zijn met het houden van de boeken; en het stellen van de afrekeningen en andere administratieve stukken. Alle dezen nu ontvangingen de benodigde gelden in voorschot. Doorgaans elk kwartaal verantwoordt de administratie de gelden, terwijl elk verantwoordelijk blijft voor de door hem ontvangen gelden. Nu kan ontrouw en kwade administratie zich voordoen in drie vormen. De met die administratieve lasten kan een deficit maken in de hem toevertrouwd kas, hij kan een valsche, te looige begroeting van uitgaven indienen en hij kan aan de manschappen minder uitdeelen dan waarop zij recht hebben.

De op te leggen straffen worden verdeeld in A. militaire straffen, B. straffen van het gemeene recht.

I. *de militaire straffen zijn:* 1. *hoofdstraffen:* clooelstraf met den strop of met den kogel, 1). militaire gevangenis, c. detentie, d. cassatie; 2. *bijkomende straffen:* a. vervallenverklaring van den militair stand of van de betrekking v. u. inilitairen geemployeerde, b. degradatie, c. plaatsing bij een Htrafactement.

I. *Hoofdstraffen.* a. de doodstraf. De doodstraf met den kogel wordt uitgevoerd door een bekwamen militair, terwijl de veroordeelde gebinddoekt is en in knielende houding; de doodstraf met den strop wordt uitgevoerd op dezelfde wijze als bij het gemeene recht. De militaire rechter, die de doodstraf den strop oplegt, spreekt bij het vonnis tevens uit de vervallenverklaring van den militair stand. De doodstraf met den kogel geht als vervolled met den strop.

b. de militaire gevangenisstraf. Zij bestaat in ojsluiting in eene militaire strafgevangenis met verplichting tot arbeid. Haar duur is ten minste een dag en behoudens de gevallen van strafverhooring ter zake van samenloop van misdrijven, ten hoogste 15 achtereenvolgende jaren. Bij strafverhooring ter zake van samenloop ten hoogste 20 jaren.

Bij veroordeeling tot militaire gevangenisstraf van vijf jaren of meer spreekt de rechter bij het vonnis tevens de vervallenverklaring van den militair stand uit. Zc is imperatief voorgeschreven, behoudens in het geval, dat de straf van militaire gevangenis is opgelegd onder aanneming van verzachtende omstandigheden of bij wijze van gratie in de plaats is gesteld van de doodstraf door den kogel. Bij veroordeeling tot militaire gevangenisstraf van minder dan 5 jaren, kan de rechter tevens de vervallenverklaring van den militair stand uitspreken, wanneer hij van oordeel is, dat de schuldig verklaarde ter zake van het gepleegde feit ongeschikt is om in den militair stand te blijven. Is er vervallen verklaard, dan wordt de militaire gevangenisstraf als gevangenisstraf ondergaan. Bij Ind. Stb. 1902 no. 308 is bepaald, dat de door den militair rechter in N.-I. veroordeelde Europeesche militairen en andere aan het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande onderworpen personen, die niet tusschen de keerringen zijn geboren en opgevoed, indien zij zijn veroordeeld, hetzij tot tuchthuisstraf, hetzij tot militaire gevangenisstraf van vijf jaren of langer, zoo spoedig mogelijk naar Nederland zullen worden opgezonden, ten einde daar te lande hunne straf te ondergaan. In alle andere gevallen geschiedt de tenuitvoerlegging der straf in Ned.-Indie. De G.-G. is echter bevoegd, om, in bijzondere gevallen, van dien regel af te wijken en wel in de gevallen, dat het verblijf van den veroordeelde in Ned.-Indie gevaarlijk mocht worden geoordeeld voor de rust en orde aldaar.

c. de militaire detentie. Zij bestaat in opsluiting in een huis van detentie of provoost voor den tijd van minstens een dag en hoogstens twee jaren. Bij veroordeeling van een minderen militair tot de straf van militaire detentie ter zake van eenig misdrijf tegen den dienst of de subordonatie, of van herhaalde desertie, kan de rechter bepalen, dat de veroordeelde, na expiratie van de detentie, gevangenisstraf of van dwangarbeid buiten den ketting, zal worden geplaatst bij een strafdetachement voor een tijd, bij het vonnis te bepalen, doch een jaar niet te boven gaande.

d. de cassatie bestaat in eene verklaring, dat de veroordeelde is ontslagen uit den militair stand met of zonder ontzetting van het recht om ooit weder bij de gewapende macht te dienen of eene betrekking van militairen geemployeerde te bekleeden. Door de cassatie worden alle rechten, aan vorigen dienst ontleend of verbonden, verloren, daaronder begrepen de aanspraak op pensioen. Wanneer zij gepaard gaat met de bovenvermelde ontzetting, dan verliest de veroordeelde tevens het recht om ridderorden, medailles of andere onderscheidingsteekenen, voor zoover deze laatste ter zake van vorigen dienst zijn verkregen, te dragen. De straf van cassatie kan alleen aan officieren worden opgelegd. Ze is tweerlei: a. eenvoudige cassatie of verklaring, dat de veroordeelde is ontslagen uit den militair stand, b. cassatio met verklaring, dat de veroordeelde is ontslagen uit den militair stand en ontzetting van het recht om ooit weder bij de gewapende macht te dienen of eene betrekking van militairen geemployeerde te bekleeden. Beide soorten

van cassatio hebben tot gevolg, dat de gecasseerde alle rechten verliest, ontleend aan of verbonden met vorigen dienst, daaronder begrepen de aanspraken op pensioen; aan de tweede soort is bovendien verbonden het verlies van het recht om ridderorden, medailles of andere onderscheidingsteekenen — welke ook, Nederlandsche of vreemde, — te dragen, die ter zake van vorigen dienst zijn verkregen.

2. *Bijkomende straffen.* a. vervallenverklaring van den militairen stand of van de betrekking van militairen geëmployeerde;

b. degradatie bestaat in het terugbrengen van een onderofficier tot den stand van soldaat, welke stand echter bij voortdurend goed gedrag weer kan worden verlaten voor dien van onderofficier. De degradatie kan door den militairen rechter worden uitgesproken bij alle veroordelingen tot de straf van militaire detentie, gevangenisstraf of de straf van dwangarbeid buiten den ketting, wanneer hij van oordeel is, dat de veroordeelde, ter zake van het gepleegde feit, ongeschikt is om den graad van onderofficier te behouden. *Zij is* dus een straf, waarvan het al of niet uitspreken geheel aan den rechter is overgelaten;

c. plaatsing bij een strafdetachement. Ook deze straf is facultatief gesteld en kan door den rechter worden uitgesproken wanneer een minder militair wordt veroordeeld tot detentie ter zake van eenig misdrijf tegen den dienst of de subordinatie of van herhaalde desertie. Die plaatsing mag den tijd van een jaar niet te boven gaan.

Door art. 103 van het strafwetboek zijn de algemeene leerstukken, n.l. de bepalingen der eerste 8 titels van het Eerste Boek ook toepasselijk op feiten, bij het militaire strafrecht strafbaar gesteld, ten ware bij Kon. Besluit anders is bepaald. Wordt door den militairen rechter een veroordeeling tot de doodstraf of tot gevangenisstraf van 5 jaar of meer uitgesproken, dan moet hij den veroordeelde tevens vervallen verklaren van den militairen stand. Is geen vervallenverklaring uitgesproken, dan wordt de opgelegde burgerstraf veranderd in een militaire, zoo de gevangenisstraf nader dan 2 jaren bedraagt, in militaire gevangenisstraf van gelijken duur, anders door militaire detentie van gelijken duur, evenzeer als de opgelegde hechtenis.

De rechter moet in zijn vonnis uitdrukkelijk verklaren door welke militaire straf de opgelegde straf moet worden vervangen.

In verband met andere bepalingen (bijv. die betreffende Samenloop) was het noodig de betrekkelijke zwaarte van ongewijksortige militaire hoofdstraffen te bepalen, doch vooral die van burgerlijke en militaire straffen. Voor de militaire hoofdstraffen geldt de volgorde in art. 5 van het Kon. Besl. in Ind. Stb. 1890 no. 58. De volgorde van burgerlijke en militaire straffen is: doodstraf met den strop, doodstraf met den kogel, gevangenisstraf, militaire gevangenisstraf, militaire detentie, hechtenis, geld-boete, met dien verstande, dat de voorrang der gevangenisstraf boven de militaire gevangenisstraf en de militaire detentie boven de hechtenis eerst bij gelijke maxima der gestelde straffen in aanmerking komt.

De verjaring van het recht tot strafvordering

wegens militair misdryven is geregeid in art. 5 van het Invoeringsbesluit strafwetboek, dat art. 18 van Ind. Stb. 1890 no. 58 wijzigd. Do termijnen zijn 3 jaren voor de misdrijven, waarop militaire detentie of militaire gevangenisstraf van niet meer dan 3 jaren is gesteld met uitzondering van het misdrijf desertie;

18 jaren voor de misdrijven waarop door het Crimineel Wetboek de doodstraf met den strop is gesteld;

12 jaren voor alle andere misdrijven en het misdrijf desertie.

Somtijds wordt de veroordeeling van den militair, die zich aan overtreding van het gemeene recht schuldig heeft gemaakt, uitgesproken niet door den militairen, maar door den burgerlijken rechter. Daarentrent is in art. 14 van het C. W. bepaald, dat de militaire rechter geen recht zal spreken over zoodanige militairen en ambtenaren, die gemeenschappelijk een continu delict hebben gepleegd met andere personen, die terecht staan voor den burgerlijken rechter of in dit delict zijn betrokken, naar in dat geval, uit hoofde van connexiteit, aan den burgerlijken rechter zullen worden overgegeven.

Wanneer die connexiteit pas wordt ontdekt, nadat de burgerlijke rechter over de mede in de zaak betrokken burgers uitspraak heeft gedaan, dan wordt, ingeval die uitspraak eene veroordeeling inhoudt, de militair ook nog naar den burgerlijken rechter verwezen; ingeval zij een vrijspraak inhoudt, worden de militairen ter zake berecht door den militairen rechter. Die connexiteit bestaat niet alleen, wanneer militairen en burgers samen hebben deelgenomen aan het plegen van een delict, maar ook, wanneer van eenig samenhangend misdrijf een deel door burgers, een ander deel door militairen is gepleegd.

Zoo er een misdrijf mocht gepleegd worden, welke bij het C. W. niet is omschreven, dan zal men zich, in het straffen en beoordeelen daarvan, zooveel doenlijk moeten schikken naar de artikelen van dat wetboek, die met (of voorkomende) misdaden, ten aanzien van het misdrijf, de meeste overeenkomst hebben. Hierin is dus eene afwijking van *licet nulla poena sine lege praevia* poenali.

Het tweede gedeelte van het Indisch militair strafrecht is nagelegd in het Regie-inent van krijgsmacht of discipline voor het krijgsvolk te lande. Het is verdeeld in drie hoofdstukken: 1. algemeene bepalingen, 2. overtredingen tegen de krijgsmacht, 3. straffen. Dit reglement staat in verhouding tot het Crimineel Wetboek als het derde boek van het Burgerlijk Strafwetboek, handelende over de overtredingen, staat tot de beide andere boeken. Het eerste boek bevat algemeene bepalingen, liierop nader komende, dat de discipline niet fundamenteel is van den militairen dienst en dat dus alien, naderen zoowel als inlander die discipline strict in acht moeten nemen en zich zoowel in als buiten dienst waardig moeten gedragen. Het tweede boek bevat de overtredingen tegen de krijgsmacht, waaronder worden verstaan: het als loogere in ruyng plegen van fctelijkheden of gebruike van honende uitdrukkingen tegen een mindere, liet niet uitvoeren van geveccij orders uit losheid of onachtzaamheid, het zich

niet voegzaam onderwerpen aan een opgelegd straf, hot beschonken zijn in dienst en hot zich zonder Speciale vergunning op straat bevinden, nadat de taptoe geslagen is, het oneerbiedig zijn tegen meederen, het uitblyven na verlof voor een tijd van minder dan vier weken, het deserteeren voor de eerste maal, gevolgd door vrijwillige terugkeer binnen 4 weken, het verkoopen en verpanden van kleino montceringstukken, het slordig zijn in uiterlijk voorkomen en omtrent de kleding en wapenon enz. Voorts overtredingen tegen alle voorschriften van politie en inwendigen dienst. In hot derde hoofdstuk zijn de straffen opgenoemd, welke bestaan uit: a. voor officieren van alien rang uit: 1. provoost van ten hoogste 14 dagen on 2. kamerarrest van ten hoogste twee maanden bide met of zonder access; b. voor onderofficieren en met hen gelijkgestelden: 1. degradatic voor den tijd, dat hij den commandeerenden officier van. het korps blyken zal onverbeterlijk te zijn, 2. het cachot of gat ten hoogste gedurende vier dagen met of zonder verzwing van te water en te brood, 3. de provoost voor ten hoogste veertien dagen, 4. kamerarrest voor ten hoogste drie weken, 5. kwartierarrest voor ten hoogste een inaad en 6. stadsarrest gedurende twee maanden; c. voor de soldaten, lamboers, pijpers en halvemaanblazers: 1. het cachot of gat, gedurende vier dagen te water en te brood, of gedurende acht dagen om den anderen dag te water en te brood en daarbij in. de boeiensluiting met gelijk tuschenpoozen, 2. de provoost. ten hoogste gedurende veertien dagen, hetzij op den gewonen kost, of te water en te brood om den anderen dag, hetzij met of zonder sluiting in tie boeien, 3. straf- of politiekajner gedurende ten hoogste drie weken, 4. kwartierarrest gedurende hoogstens een maand, 5. stadsarrest gedurende hoogstens twee maanden, 6. het doen van strafwachten, strafexerceeren, werktocren in de cliambrec en in het kwartier < f in < le stad. De straffen van het cachot of gat, alsmede die van de provoost, worden, voor zover de ovc;l;l ; i ; itoc gelegenheid bestaat, in ccnzame ojsluiting ondergaan. Sluiting in de boeien heeft plants zonder kromsluiting.

Aan het Cri mined Wet bock voor het krijgsvolk i.< : land zijn onderworjcn:

a. I. idle personen tot dat krijgsvolk behooren-nd(!, (laaronder begrepen; 2. alle personen van het krijgsvolk te water, voor zoolang zij aan den wal gemenschappelijk mot het krijgsvolk to lande dienst doen; 3. allo militairen, die uit lands dienst zijn ontslagen, (loch niet langer dan voor een jaar en zes weken na hunne afdanking en cnkel ter zake van beledigingen, aan hunne superieuren, uit hoofde van vorigen dienst geduun; 4. in tijd van oorlog alien, die tot den inilitairen dienst worden gebruikt of die het leger volgon zooals de vrouwen, marketsters, arnbachts- en werklieden, de bedienden van offici- < icrcn; 5. in een leger of kampement tegen den vijand, in een berende of belegerde plants allo perKonen, alduar gevonden wordende, doch alleen t'n aanzien van zoodanige misdrijven en in dio gevallen, waaromtrent zulks in het zelve onder- hchidenJijk wordt aangowozen;

AJlc misdrijven en overtredingen, uitgezonderd die, welke 's Lands middelen, lasten en impo- sitionen botreffen, welke blyven onderworpen

aan den burgerlijken rechter en de commune delicten, d. z. de zoodanige, die door een mili Lair zijn gecpleegd met andrcr personcn, die voor den burgerlijken rechter te recht staan. In dat geval zullen ook de inilitairen voor den burgerlijken rechter mpeton verschijncn. Wat do audi- teurs- militair bctrcft, hieromtrent bepaalt art. 45 van de Provisioneele Instructie voor het H. M. G., dat zij ter eerste instantie voor het H. M. a. torecht staan, doch allccn, wanneer hunne functie niet aan andere civielc ambtenaren zijn opgedragen. Op nonactivitc gestelde officieren blyven natuurlijk gedurende den tijd hunner non-activiteit aan de militaire rechts- macht onderworpen. Onder inilitairen worden begrepen officieren, onderofficieren, korporaals en soldaten on onder de laatste zij, die in het algemeen stambock ingeschreven en bij een wapen ingedceld zijn en de recuten, zoodra hun de krijgsartikelen zijn voorgelezcn, doch voordat zij in het stambock zijn ingeschreven, waardoor zij soldaten worden. Wat betreft de in Nederland voor den Indischen dienst aangeworven recuten, deze zijn, nadat hun do krijgsartikelen zijn voorgelezen, onderworpen aan de Nederlandsche inilitaire rechtsmacht, doch met den dag hunner inscheping aan de N.-Indische. Tot de personcn sub. a l. behooren nog allo niet- militairen tot de arm.ee behoorende of militaire geemployeerden en ambtenaren, waaronder te verstaan zijn: de commiezen, bedienden en werklieden in 's lands magazijnen en arsenalen; do magazijn- meesters, uideelers of bewaarders van vivres of fourages en alle andere soortgelijke personcn, ge- employeerd tot het vcrrichten van eenig werk of dienst in do voorschreven magazijnen of tot bewaring of uitdecling van goederen aan den Lande of eenig corps aan de armee toebehoorende; de personcn, die als voerlieden, drijvers of onder eenig andere benaming in. den militaircn dienst gebruikt worden tot het overbrengen van goederen of penningen ten dienste van do armee of eenig corps. Al doze personcn echter cnkel, voor zoover zij in hunne voorschreven kwaliteiten mochten misdoon, of zich aan eenigc ontvreemding van do hun, invoege voorschreven, toevertrouwd goederen of zich aan eenigc on- trouw in huone administratie oncliten hebben schuldig gemaakt; voorts de directeuren der militaire Hiospitalen en de verdere militaire ge- employccden, welke geen effectieve militaire rangen als zoodanig bekleeden, noch uit eenig corps tijdelijk gedetacheerd zijn (inilitairen pro memoric), maar dio uit don burgerstand tot hunno functie zijn geroepen. Echter niet de bur- gerschrijvers, omdat zij niet door do militairo autoriteit expresselijk zijn benoemd en hun niet de krijgsartikelen zijn voorgelezcn.

OEVANOEENISSTELSEL. Ook in dezen kan onder do Compagnie feitelijk van geen stelsel worden gesproken. Alics was willekeur, gelijk het ge- heelo strafstelsel. Er bestonden hier on daar voorschriften, maar deze waren meestal slechta plaatselijk en zijn verspreid in do plaacaatboeken to vinden, doch sporadisch. Zoo lozen wo bijv. in het eerste deel bl. 94 dat de aanhouding in blokken of tronken onder hot afdak van het huis van eenen „gecommiteerd (to tot on over de zaken van den inlander" drie dagen xnocht duren. In wrcklijkheid duurde die aanhouding sia

maanden. Onder Daendels nog werd te Soerabaja een landrost drie maanden lang geRetend in een hok gesloten, omdat hij een ovcrtreding van het Postreglement had begaan. Dat hok bestond nog tot 1840. De bloksraf was algemeen. Zelfs werden hoofden daartje door do Regcering veroordeeld bij wijze van administratieven maat-rcgel. Eveneens tot i-otanslagen eij tot den ket-ting. De Engelschen verbrandden, bij wijze van algemeen straf, in Benkoelen enige dorpen, waarvan de bevolking geen peper genoeg geleverd had. Waar dergelyke on verant woordelijke ruwheden voorkwamen, behoeft het geen verwondering te baren, dat de toestand van hen, die eenmaal in de gevangenis waren aangeland, geheel en al afhing van de meerdere of mindere welwillendheid van den cipier. Over het vrou- wentuchthuis te Batavia komt in het Placaat- boek I (1641 bl. 461) een reglement voor. Overigens schijnt or van een geregclmenteerd stelsel geen sprakc geweest te zijn en verkwiijnden de gevangenen in de kleine, lage gevangenis- hokken, met onvoldoende licht en lucht, onder het stadhuis te Batavia, waar er zelfs van Jongcr zijn omgekomen omdat ze eenvoudig vergeten waren of omdat de cipiers het geld voor de voeding ten eigen bate hadden aangewend. Getuigen, die voor een proces waren opgeroepen, werden mede daar opgesloten, te zamen met slaven en boeven. Aan de gecommiteerden bovenvermeld moest van Regeeringswege worden verboden, om een Chinees of inlander langer dan acht dagen in het blok te sluiten. (Placaatboek XIV, 394). Een instructie voor de opzichters der koffietuinen in de residentie Cheribon hield in dat, zij mindere hoofden, „geen Radeens zynde“, voor ten hoogste 3 dagen in het blok mochten sluiten, dock daarvan kennis moesten geven aan den Resident; betrof het “Radeens” dan waren zij verplicht hen ter verhoor en eventueel ter bestraffing, op te zenden aan den Resident. Bchalve een “donker gat”, waar men te water en te rijst gesteld word en dat vooral dienst deed als correctiemiddel (Placaatboek I, bl. 587), kende men gevangenis en enkel voor vrouwen en voor schuldenaren, waar ook de verdachten preventief werden opgesloten in afwachting van het vonnis. Onder het Engelsche tusschen- bestuur waren de gevangenis doorgaans in een ellendigen toestand en liet het lot der gevangenen alles te wenschen over. Raffles trachtte den toestand te verbeteren en gaf last om gevangenis te bouwen overal, waar terechtzittingen werden gehouden, maar die last werd niet of zeer onvoldoende uitgevoerd. Hij liet een Reglement maken voor de gevangenis waarbii aan de Residenten het toezicht daarover werd opgedragen en dozen werd gelast er voor te zorgen, dat de gevangenen niet wilckeurig, maar naar den aard hunner misdrijven te zamen werden opgesloten (Regulations J, 1814 artt. 136—142). De kosten van hun onderhoud zouden nimmer de verdiensten van den minsten daglooner mogen overschrijden. Deze voorschriften en beieven een doode letter. De lof der hervorming van het gevangeniswezen komt toe aan de in 1816 herstelde Ned.-Indische Regeering en ook deze hervorming werd eerst langzaam in de practijk doorgevoerd. In 1819 bij Ind. Stb. no. 20 werd eene instructie vastgesteld voor de cipiers bij de gevangenis. staande onder het toezicht

van het H. G. H. en de Radon van Justitie, doch de overige cipiers, verreweg de meerderheid dus, waren afhankelijk van de bevelen of instructies, hun door de verschillende hoofden van gewestelijk bestuur te geven, welke instructies over het algemeen zeer van elkander verschilden en weinig regdden. Voor Europeanen was geen verplichte arbeid voorgeschroven, voor de inlanders wel. Ton aanzien der laatsten was een Reglement uitvaardigd bij besluit van den Comm. Gen. van 15 Maart 1828, no. 2 waarbij de inlandsche veroordeelden werden verdeeld in twee klassen: a. tot den kettingarbeid, b. tot dwangarbeid hetzij voor den kost zonder loon, hetzij tegen zeker loon. •Daarin komen bepalingen voor omtrent de voeding, kleeding en verzorging en omtrent desoort van arbeid, dien zij te verrichten zullen hebben. Die sub. a werden te werk gesteld aan de kogelgieterijen, den constructiewinkel, de houtstapplaatsen, de riolen enz.. die sub b in den landbouw. Ind. Stb. 1829, no. 73 bevat bepalingen omtrent de voeding, het siringhel enz. van de veroordeelden tot dwangarbeid en omtrent de verplichting deze bepaling, dat daarvoor eene zekere hoeveelheid olie zal worden toegestaan, niet in verhouding tot de ruimte van het locaal, maar van het aantal gevangenen, dat zich daarin ophoudt. Het siringhel bedroeg 1 gulden 's maands, dat hun wekelijks bij gedeelten moest worden uitgekeerd. De voeding en verlichting werden uitbesteed en eene goede bepaling daarbij was, dat de cipiers en opzichters daaraan geen deel mochten nemen. Aan de bannelingen op het eiland Onrust werd 2 gulden 's maands uitbetaald voor den tijd, dat daar geen schepen ter vertimmering lagen, maar die toelagelijclid op zoodra daar schepen lagen ter vertimmering en zij alzoo in de gelegenheid waren door eigen arbeid de toelage te verdienen. Bij apostillaire dispositie van 17 Maart 1831, no. 28 was de hoofdbaljuw van Batavia eens etj vooral gemachtigd om bij gelegenheid van liet Mohammedaansch nieuwjjaar en van 's Konings verjaardag aan de kettinggangers twee buffcis te verstrekken. Deze machtiging werd echter weer ingetrokken, toon de Proc. Gen. WCCH op liet zonderling, dat er in Jagom vcroordcch" misdadigers op 's Konings verjaardag te doen leestvioren. In Februari 1846 werd door den G.-G. eene conimis.sie benoemd om een onderzoek in te stellen naar en maatregelen tot verbetering van den toestand werd gedaan bij het K. B. van 30 Januari 1870 no. 24, waar- bij de werkring van het nieuw opgerichte Departement van Justitie werd geregeld en het gevangeniswezen onder dien kring werd gebracht. Volgens een gouvernementsbesluit in bijblad 2443 werden onder de uitdrukking gevangenis- wezen begrepen de gevangenis, het personeel daarvan, de gevangenen, hun arbeid, voeding en kleeding. Het nieuwe Departement greep <la- delijk krachtig in: bij ordonnantie van 3 Juni 1871 (Ind. Stb. no. 78) werd vastgesteld een Reglement van o r d c n t u c h t o n-

der de g c v a n g c » e n i n N e d. - I n d i e c n tot voorloopige regeling van hunnen arbeid. Dat Reglement bevat 61 artikelen, inhoudende o. in. algemeene bepalingen, waarbij een strenge afzondering werd bevolen tusschen *a.* Europeanen en inlanders, *b.* mannen en vrouwen, *c.* militairen en burgerpersonen, *d.* veroordeelden tot de straffen van kruiwagen, tuchthuis of dwangarbeid in den ketting aan den eenen kant en alledaagse gevangenen aan den anderen kant. Bij dat reglement wordt voorts voorgeschreven het aanhouden van een register in elke gevangenis van alle daarin opgesloten gevangenen, en den ci piers opgedragen niemand in de gevangenis op te nemen, dan uit kracht van een vonnis, een bevelschrift of een opdracht van de bevoegde autoriteit, hetwelk hij in zijn register moest inschrijven en ten allen tijde kunnen toonen aan de ambtenaren, met het toezicht op de gevangnissen belast. Dan word hem bij *clat* regie inent voorgeschreven, om alios, wat de gevangene bij zich had, eveneens te registreren. Onder de algemeene bepalingen werd mede ngenonien de verplichting tot arbeid van alle tot straf veroordeelden en de soort van en het loon voor den te verrichten arbeid. Verder worden schriften aangaande hygiene, bezock van gods- diensteleeraars en familie enz. Aan den cipier werd opgedragen om aan iederen gevangene, die de gevangenis verliet, in tegenwoordigheid van het hoofd van Piaatselijk Bestuur of van iemand dienswege, afrekening te doen van de bij de opening afgegeven goederen en gelden en van liet verdiende loon. Mede is daarin bepaald, dat de aan de gevangenen op te dragen arbeid steeds zooveel mogelijk moet overcnen- komen met den arbeid, in hunnen vorigen le- vensloop verricht. Aan alle voor langer dan een jaar veroordeelden werd verplicht gevangenis- kleeding voorgese lire ven. Het beheer en toezicht werd opgedragen aan de hoofden van Ge- westelijk Bestuur, die op de plaatsen, buiten de hoofdplaats gelgen, daarin werden vervangen door lie hoofden van piaatselijk bestuur en op de hoofdplaatsen, waar een assistent-resident voor *lc* politic *bc*Hclliciden was, door doen. Zij hebben lift, rci-*hl* de gevangenen te straffen wegens ver- *L*rijpfii tegci *d*<- (irde en tucht, waarvan, *cvnals* (an de *r*<*cl*en daartoe, aantekening wordt ge- *liu*idci) in een afzonderlijk register. Zij moeten inaadclijks aan den Directeur van Justitie van *clie* registers een afsehrift toezenden. De op te leggen straffen bestaan in : 1. onthouding van sirih en van tabaks- en Hirihgclclen voor *nic*L. langer dan een *nja*and, 2. cenzanie opsluiting voor niet langer dan acht dagei), 3. cenzanie opsluiting voor niet langer dan acht dagen, om den an- *tlcrn* dag op water en rijst en al of niet gesloten in ijzeren boeien, 4. rotingslagen, *Jict* getal van 20 niet to boven *guan* de, doch alleen voor bij uiter- *lijk* gewijado veroordeelden, idles onvernicinclord de straffen, bedreigd tegen misdrijf en overtre- *zoo* zij *zic*<*h* ciaraan niclielen schuldig ma- *kcn*. Een circulaire van den Directeur van *J*uslitic aan de Hoofden van Gew. Bestuur van 30 Sept. 1871 bevat een aantal toelichtingen op de verschillende artikelen, in verband met den *tirbi*<*cl* dor gevangenen, de hun op te leggen straffen enz.; voorts over de wijze, waarop sluiting in de boeien en rotingstraf moeten plaats hebben, rotingslagen ingeval van onwil om te arbeiden,

verzet tegen de ambtenaren of beampten, belast met het toezicht over of in de gevangenis, belee- diging of bedreiging van doze ambtenaren, en ontvluchting. Behalve in deze vier gevallen mag de rotingstraf niet aan veroordeelden worden opgelegd wegens inbreuken op de orde en de tucht, *vóórd*at zij te *dicr* zack de straf van cenzanie opsluiting voor niet langer dan acht dagen, om den andren dag op water en rijst en gesloten in ijzeren boeien, hebben ondergaan. Bij ontvluchting wordt aanbevolen cladelijk met gestrengheid op te treclen en zoo het *gel*dt een bij uiterlijk gewijsde veroorcleeldc, onmiddclijk de rotingstraf toe te passcn. Een der voornaamste gevolgen van de ordonnantie in Ind. Stb. 1871 no. 78 is geweest de verandering van de strafgevan- genis voor Europeanen te Semarang in een centrale straffinrichting voor personen van dien landaard, welke veroordeeld zijn tot tuchthuis- en kruiwagenstraf. Deze categorien van veroordeelden zijn met 1 Augustus 1871 uit de verschillende gevangnissen van Ned.-Indie daarheen overgebracht. Met goedvinden van den Dir. v. Justitie heeft de Resident van Semarang bij besluit van 31 Juli 1871 den arbeid der Europeesche gevangenen in die centrale gevangenis ge- regeld. De tot tuchthuis- en kruiwagenstraf ver- wcznen worden werkzaaijn gesteld tot het maken van schoenen binnen oenc in de gevangenis in- gerichte werkzaal evenals zulks geschiedt in het militair huis van arrest te Pontjol. De tot gevan- genisstraf veroordeelden werken in hunne ver- trekken aan allerlei arbeid ten behoeve der gevangenis of tegen betaling voor particulieren (bijbladen 2489 en 2490 en koloniaal verslag van 1872). In de gevangenis werden afzonderlijke *ccl-* *lcn* bijgebouwd voor onwilligen en weerbarstigen. De arbeid der veroordeelden in de centrale gevangenis voor Europeanen heeft goede resultaten opgelcvrd. Telken jare werd in de koloniale vcrslagen met voldoening gewag gemaakt van het afgeleverde werk. Naast schoenwerk werd bind-, *schrijf* en tekenwerk verricht en werden *klccrn* gemaakt, alsmede rotanmatten en stoelen. In 1879 werd een militaire baas- kleedermaker aldaar in dienst gesteld, om den gevangenen het kleermakersvak te leeren.

Bij besluit van 11 April 1877 no. 1 zijn door de Regering normaalprojecten vastgesteld voor den bouw van gevangnissen. Bij Ind. Stb.

1878 no. 56 is de sainenstelling gercld van het personeel der gevangnissen in het Rijk van Soc- rakarta, ingevolg de aangcnoincn beginsel, om nevens de zorg voor de huisvesting der gevangenen aklaar, ook de kosten van liet bewakingsper- soncel voor rekening van het land to nemen. In

1879 (Ind. Stb. no. 47) is in. gelyker voege *gc*hundeld ton opzichte van liet *pcrsoncel* van de eenige in het Rijk van Djokjakarta bestaende gevangenis (koloniale vcrslagen 1878 en 1879). Bij Ind. Stb. 1877, no. 164 werden do bepalingen ingetrokken, krachtens welke het aan Inlandscho veroordeelden in sommige gevallen vrijstond, zich op's lands kosten, door hunno vrouwen en kinderen naar hunne strafplaats to doen verge- *zcl*len. Bij Ind. Stb. 1875, no. 127, gewijzigd bij Ind. Stb. 1877 no. 141, zijn voorschriften vastgesteld omtrent do voeding van Europeesche en daarmee gelijkgesteld burgerlijk gevangenen en civiel gegijzclde en dor civiel *gc*gijzeldo inlanders en met dozen gelijkgestekle personen, zoomedo

van Inlanders, die voor een Europeesche recht-bank terechtstaan en in de gevangnissen van Europeanen worden opgenomen. De levering van voeding had steeds plaats door uitbesteding. Dit gaf aanleiding tot veel klachten, waarom in 1875 voor de centrale gevangenis te Semarang de bepaling werd gemaakt, dat de aannemer de levensmiddelen in natura moest leveren en in de gevangenis onder toezicht toebreiden, door welken maatregel de klachten ophielden. Volgens bijblad 1372 moet aan de tot dwangarbeid veroordeelde inlanders tweemaal 's jaars een stel nieuwe kleeren worden verstrekt t. w. een kort baadj e, een korte broek (voor vrouwen een lang baadj e en een sarong) een hoofdoek en een sarong. Voorts wordt aan iederen gevangene verstrekt een hoofdstuk en een ligmatje (Ind. Stb. 1873 no. 12). Bij Besluit van 31 Dec. 1866. no. 21 is aan de Hoofden van Gewestelijk Bestuur te kennen gegeven, dat alle tot dwangarbeid veroordeelden, zoodra hun vonnis ter executie is gelegd, van landswege behooren te worden gekleed, onverschillig waar zij hun straf ondergaan. De aanschaffing van die kleedingstukken geschiedt bij aanbesteding tot Batavia, Semarang en Soerabaja. Wat de aanzienlijke inlanders betreft, bedoeld bij art. 5 van het Wetb. v. Straf-recht van 1872, te hunnen opzichte is bij Besluit van 11 December 1868 no. 23 als regel aangenomen, dat, wanneer zij zelve niet in hunne huisvesting, Heeding en voeding kunnen voorzien, daarvoor van Gouverneinentswege zorg zal worden gedragen. De Inlanders en met hen gelijkgestelden, die tot lichtere straffen zijn veroordeeld, ondergaan hunne straf ter plaats der veroordeeling. Bij besluit van 20 April 1880 no. 22 werd (lit ook bepaald voor de aanzienlijke inlanders. En bij dat besluit werd tevens voor het eerst geregeld de bevoegdheid van den Dir. v. Justitie ten aanzien van de straf-plaatsen der Europeesche veroordeelden. De bevoegden daarmede was tot dien tijd krachtens de besluiten in de bijbladen 298 en 2489, steeds blijven berusten bij den Proc. Gen., niettegenstaande deze reeds in 1870, bij de instelling van het Dep. van Justitie, van het beheer der gevangnissen werd ontheven. Tevens werd bij dat besluit uitgemaakt, in welke gevangnissen de verschillende categorieën van Europeesche veroordeelden behoorden te worden opgenomen, zoodat de bedoelde bevoegdheid van den Directeur slechts gold voor hot geval ip bijzondere omstandigheden overbrenging naar een andere strafplaats noodig was, byv. in het geval van gebrek aan ruimte. Als regel werd aangenomen, dat de tot gevangenisstraf voor niet langer dan een jaar veroordeelde Europeanen en met hen gelijkgestelden, die straf ondergaan ter plaats hunner veroordeeling, terwijl de zoodanigen, die veroordeeld zijn tot een gevangenisstraf van langeren duur, tot tuchthuis- of kruiswagenstraf, hun straf-tijd moeten doorbrengen in de centrale gevangenis te Semarang (Kolon, Verslag 1880). Bij Ind. Stb. 1875 no. 210 zijn bepalingen vastgesteld omtrent de wijze van ten uitvoerlegging der correctioneële gevangenis-, kruiswagen- en tuchthuisstraffen, in Ned.-Indie door zeekeerijstraden opgelegd. En bij Ind. Stb. 1853 no. 4G omtrent de opzending naar Nederland van blanke militairen, die met een briefje van ontslag of na geëindigen straf-tijd uit Indie

inoeten verwijderd worden (zie ook bijbladen 119 en 192). Na aankomst op de plaats zijner ontscheping ontvangt de overgevoerde persoon alle hem toekoniende papieren en gelden van den gezagvoerder en kan zijns wegs gaan. Is hij een vreemdeling, dan moet hij met zijne papieren en gelden aan de politie worden overgegeven, ten einde naar zijn geboorteplaats gedirigeerd te worden.

Bij circulaire van 11 Juni 1871 word door den Dir. v. Justitie den Hoofden van Gewestelijk Bestuur verzocht eene opgave te doen van groote werken van algemeen nut, welke door dwangarbeiders zouden kunnen worden verricht. Het doel daarmede was tweeledig: 1. den dwangarbeiders werk te verschaffen en ze zodoende te gewennen aan arbeidzaamheid en tucht; 2. van hunnen arbeid nut te trekken in het belang van het algemeen. Ontzettend groot is liet aantal uitbreken van den Atjhd-oorlog, daarheen is gezonden en ter beschikking van het Dep. van Oorlog gesteld om koeliediensten te verrichten. Om geregeld en met de minstz vertraging te kunnen voorzien in do voortdurende behoefte aan aanvulling werd in December 1874 bevolen, dat een vol-doend aantal veroordeelden op de drie hoofd-plaatsen van Java en te Padang in depots zouden worden vereenigd, welke steeds voltallig moesten worden gehouden. Ook op Onrust werden er velen te werk gesteld aan het marine-établissement, te Tjilatjap voor de geniewerken, te Banjoewangi voor het landbouwtablissement, te Soekaradja en te Pngaron voor de steenwerken, te Soekaradja word door de dwangarbeiders padig geteld alsmede de dwangarbeiders in Ngandjoeng van den Lande; de veroordeelden in Ngandjoeng hielpen bij het bouwen van een nieuwe gevangenis aldaar. J n de afdeeling Ommlanden van Pa-lang werkt <M> ze aan den postweg, in Tapanoeli dempten ze cen moeras, in de We.sterafdeeling van Borneo werd door hen een weg met kanaal aangelgd van Pontianak naar Soeng Kakap en work ten ze bij den aanbouw van een nieuw kampement te Pontianak. In het begin van 1880 werden 150 van de te Batavia aanwezige dwangarbeiders gedetacheerd bij de groote havenwerken, speciaal bij hot graafwerk te Tandjoeng Priok, voor welk werk, wegens de ongezonderheid, zelfs tegen ruime betaling geen vrije koelies te krijgen waren.

Bij Gt. Bt. van 20 Mei 190G (Ind. Stb. no. 257) werd het toetreglement van 1871 gewijzigd, welke wijzigingen voornamelijk neerkwamen op eene aan do gevangencn te verleenen vergunning om tijdelijk de gevangenis te kunnen verlaten, alleen toe te staan in buitengewone gevallen en op eene regeling der werkuren. Voorts werd bij dat Staatsblad aangaande de voorwaarden, waarop de veroordeelden bij do pnderscheiding ten takken van den publieken dienst te werk konden worden gesteld, de regeling gemaakt, dat de Dir. v. Justitie die voorwaarden zou

bepalen. Verboden word om vcroordelcd kin- deren manng; de overigen in het gewest, waar zij in bij dat werk in aanraking te laten komen met andere eersten aanleg hebben trecthtcstaan. Het alge- mcn vcroorcdeldon. Bij art. 2 van het G. B. van 9 Maart beherc en oppertoezicht der gevangcnissen is in 1907 (Ind. Stb. no. 14, bijbind no. 6663) word principo opgedragen aan cion Dir. v Justitie in de bepaald, alle tot dwangarbeid vcroorcdelde vrouwen praktijk aan het Hoofd van het werkzaam te stcUcn op den voct, als voor de mannen gevangeniswezen, onder wicns bevelen inspecteurs bepaald bij Ind. Stb. 1871 no. 78. beclast zijn met het toezicht der door de gevangenen uitge voerde bedrijven en ambachten. Alle indienststelling van een ambtenaar met den titel van gevangenen mogen vrijclijk verzoeken en klachten „Hoofd van het Gevangeniswezen" bij het Dep. van inbrengen bij de bevoegde macht. Verzoek- of Justitie luidde een nieuwen tijd in. Aan dat hoofd klaagschriften worden ingediend bij het Hoofd van de werd onder de bevelen van den Dir. v. Just, de gevangenis, die ze onge- opend doorzendt aan het algemeene leiding van het gevangeniswezen opgegeven adres. De voorzitters der Rechtbanken, de opgedragen. De instructie voor dien ambtenaar werd commissies nit do rechterlijk colleges, de Hoofden vastgesteld bij G. B. van 4 April 1907 no. 55 (bijblad van ge- westelijk en die van plaatselijk bestuur no. 6637), in 1918 vervangen door die van 7 Mei no. 9 (bijblad 8968). De groote hervorming van het gel egen gevangcnissen, maar buiten dezen wordt gevangeniswezen is begonnen in 1905, nadat medio steeds toegang verleend aan godsdienstleeraren, 1904 de afdeeling Gevangeniswezen van het Dcp. zendingen, leden van vereenigingen tot steun van van Just, gesteld was onder een referendaris (Mr. ontslagen gevangenen, althans dezen zoo weinig Gebel). In 1907 (Ind. Stb. no. 142) volgde de mogelijk belemmeringen in den weg ge- legd. Behalve deze in officieele kwaliteit afge- legde indienststelling van een „Hoofd van het Gevan- gevangeniswezen", waartoe genoemde ambtenaar werd bezoeken, kan aan alle gevangenen worden vergund, aangewezen. Aan dat Hoofd werd, onder de bevelen bezoeken te ontvangen van hunne be- trekkingen of van den Dir. v. Just., de algemeene leiding van het gevangeniswezen opgedragen. Mede van zijne vrienden. Met de praktijk om te bepalen, dat in het algemeen aan alle preventief gevangenen het werkzaamheid is een uitvloei sel het thans vigeerende ontvangen van bezoeken wordt verboden, algemeen reglement voor de gestichten, waarin gebroken. Juist ten aanzien van deze personen, wier vrijheidsstraf wordt onder- gaan, het „G e s t i c h t c n r e g l e m e n t" (Ind. Stb, 1917, no. 708), dat in onmiddellijk verband st a t met de invoering van het op 1 Jan. 1918 in working getreden nieuwe Wetboek van Straf- recht voor N. I. (artt. 23 en 29). Volgens dat reglement zijn gevangcnissen alle op 1 Januari 1918 voor huisvesting van gevangenen in ge- bruik zijnde en te nemen gebouwen. Zij zijn on- (erscheiden de districtsgevangcnissen ei) do arrestantenlokalcn, beide slechts dienende voor een korte eerste opneming van arrestanten.

schema van minimumeischen, waaraan ge- vngcnissen behooren te voldoen is door do j>f.g<Ting goedgekeurd. Ten cinde overbevolkte gevangcnissen zoovcel mogelijk te ontlasten werd bej,aald dat zij, aan wio eene straf van een jaar of korter was opgelegd, hunne straf niet meor beh(c)l<- n te ondergaan ter plaatse van de ver- oordeeling, doch in het gewest, waar zij in eersten i aanh-g had den trecthtcstaan. Onder govangcnen warden verstaan : 1. personon, dio gevangenisstraf of hcchtcnis ondergaan, 2. in voorloopige hech- tenis gestekle personon, 3. gegijzeldcn, 4. alle andere perfonen, die, anders dan tot het ondergaan cener vrijheidsstraf, wettelijk in eeno ge- v an gen is zijn opgenoncn. Tot do laatste categoric behooren: 1. de zoogenaamde politieke gevangenen, bedoeld in art. 45 lid 4 en art. 47 lid 2 R.R., 2. de personon, wicr vastzctting door den vader of den voogd, wogens wngedrag, woudt aangovraagd, 3. krank^ninnigen, 4. de personon, «an wio cone toelatingskaart, dan wcl vergunning tot vestiging is gceweigerd of wicr toelatingskaart JH ingetrokken en die op bevlcschrift van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur in do gevangenis zijn opgenoncn. De tot gevangenisstraf voor lunger dan een jaar veroordeeldo mannen onder- gaan hunne straf in het door den Dir. v. Just, aan to wijzcn gewest, de in dat geval verkeerende vrouwen in de gevangenis voor vrouwen te Se-

De tot gevangenisstraf veroordeelden worden verdeeld in vier klassen, waarmede beoogd wordt, a. de betere elementen onder de gestraften te bewaren voor de verderfelijke invloeden van de slechtere, b. den veroordeelden de gelegenheid te geven om door goed gedrag in eene hogere klassc over te gaan en aldus hun lot te verbeteren, c. voor hen, dio zich goed gedragen, een geleide- lijken overgang te bereiden van de zwaardere vormen van do vrijheidsstraf tot de voorwaarde- lijke on do volledigo vrijheid. Afscheiden van de aanstonds te vermelden wottelijke indeeling in klassou bestaan er onder de gevangenen na- tuurlijk allerlei categoricn ten gevolg van het verschil in leeftijd, in het al of niet recidivist zijn, in den landaard (Europcanen, Javanen, Mndoereezen, Atjdihers, Bcggineezen enz.).

Tot do eerste klassc behooren: a. de tot levens- lango gevangenisstraf veroordeelden, b. de tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden, die on- handclbaar zijn of gevaar oploveren voor de veiligheid van hot gevangenispersoneel of van hunno medogvangenen. Deze moeten van alle andoro veroordeelden afgezonderd gehouden worden. Zij worden zoo mogelijk in eeno bijzon- dcre strafgevangenis opgeslotcn en binnen de gevangcnismuren onder strongo bewaking te werk gesteld. Bij voorbeeldig gedrag, gedurende

twee achtereenvolgende jaren, kunnen de tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden tot doer tweede klasse bevorderd worden. Tot de tweede klasse behoren: *a.* de tot langer dan een jaar gevangenisstraf veroordeelden bij den aanvang hunner straf, voor zoover zij niet in aanmerking komen voor plaatsing in de eerste klasse, *b.* de tot gevangenisstraf veroordeelden der eerste klasse, die tot de tweede klasse bevorderd zijn, *c.* de tot gevangenisstraf veroordeelden der derde klasse, die in de tweede klasse zijn teruggesteld. De tweede klasse is de gewone klasse, waarin a is regel de tot tijdelijke gevangenisstraf voor langer dan een jaar veroordeelden hun straf tijd aanvagen. Tot de derde klasse behoren de tot gevangenisstraf veroordeelden der tweede klasse, die zich gedurende twaalf achtereenvolgende maanden voorbeeldig hebben gedragen. Bij berispelijk gedrag van zoodanigen aard, dat een der straffen wegens vergrijpen te gen de orde en de tucht is moeten worden opgelegd, worden de veroordeelden der derde klasse teruggeplaatst in de tweede klasse. De derde klasse is de hoogste klasse, welke men slechts door voortgezet voorbeeldig gedrag kan bereiken. Tot de vierde klasse behoren alle tot gevangenisstraf voor een jaar of korter veroordeelden. Zij worden, waar mogelijk, niet met gevangenisstraf gestraften der andere klassen in een zelfde vertrek gehuisvest.

De personen, die zijn veroordeeld tot gevangenisstraf voor een jaar of korter en die (met uitzondering van de Europeanen) in den regel hunne straf binnen het gewest der veroordeeling in eersten aanleg zullen ondergaan, vormen eene klasse op zich zelf, onafhankelijk van hun gedrag. Plaatsing in de eerste klasse en bevordering naar de tweede klasse geschiedt door het Hoofd van het Gevangeniswezen, op voorstel van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur of, indien aan het hoofd der gevangenis een directeur is gesteld, van dozen. Bevordering van de tweede naar de derde en terugplaatsing van de derde naar de tweede klasse geschiedt door den ambtenaar, die de bevoegdheid heeft tot het opleggen van disciplinaire straffen. De tot gevangenisstraf veroordeelde der derde klasse kan, wanneer hij drie vierden en tevens ten minste drie jaren van zijn straf tijd heeft ondergaan, worden voorgedragen voor voorwaardelijke invrijheidstelling. Een recht daarop heeft hij echter niet. In de huishoudelijke regie men ten der gevangenis worden voorschriften opgenomen omtrent het dragen van onderschids tekenen door de verschillende klassen der veroordeelden, zoomede ointrent de toekenning van voorrechten aan de veroordeelden der derde en vierde klasse.

Alle tot vrijheidsstraffen veroordeelden zijn tot arbeid verplicht. De tot gevangenisstraf en tot hechtenis veroordeelden kunnen verplicht worden arbeid te verrichten zoowel binnen a is buiten de gevangenis. Aan den tot hechtenis veroordeelde wordt lichtere arbeid opgedragen dan aan den tot gevangenisstraf veroordeelde. Arbeid buiten de gevangenis wordt niet opgedragen aan de *a.* tot levenslange gevangenisstraf veroordeelden, *b.* de tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden, die onhandelbaar zijn of gevaar opleveren voor de veiligheid van het gevangenis personeel of van hunne medegevang-

gejen, *c.* vrouwen, *d.* veroordeelden, die daai- geeneeskundig ongeschikt zijn. verklaard, veroordeelden, die daarvan bij rechterlijk uitspraak zijn vrijgesteld. Ook hij, die hechtenis in de plaats van geboort ondergaat, is verplicht tot het vchtichten van den hem opgedragen arbeid. Uit de verplichting volgt reeds, dat voor den arbeid geene geldelijke vergoeding verschuldigd is. Echter kan voor het boven zijn dagtaak verrichte aan den veroordeelde eene geldelijke belooning worden uitgekeerd. Het toezicht op den arbeid binnen de gevangenis muren wordt in die gevangenis, waar ambachtswerk verricht wordt, uitgeoefend door het zoogenaamd technisch personeel, voor de dienststelling waarvan den Dir. v. Just. bij G. B. van 4 Juli 1918 no. G7 (Ind. Stb. no. 395) de beschikking is gegeven over de noodige fondsen en het bewakingspersoneel. Met het toezicht op den overigen arbeid, zoowel binnen als buiten de gevangenis, kunnen vrije mandooers worden belast. Geen gestrafte zal als mandoor met eenig gezag over mogen worden bezield. Het bezigen van gestraften voor het onderhoud van bewoonde Gouvernementserven is verboden, evenzoo het afstaan van gestraften aan particulieren om voor lien, zoals gebruikelijk was speciaal op Zondag, te werken. Aan het gebruik van gestraften voor het onderhoud van politiepaarden en het snijden van gras is derhalve voor goed een einde gemaakt. De aard van den arbeid der veroordeelden wordt door den Dir. van Justitie geregeld. Veroordeelden, die buiten de gevangenis mogen worden tewerkgesteld, kunnen, tegen vergoeding en op door den Dir. v. Justitie te bepalen voorwaarden, worden te werk gesteld ten behoeve van andere takken van dienst, zoomede ten behoeve van gewesten of gedeelten van gewesten met eigen geldmiddelen. De ten deze aangenomen beginselen worden ook onder de werking van het nieuwe strafwetsel en van de nieuwe strafwet gevolgd en zijn te vinden in het Verslag over de Hervormingen van het Gevangeniswezen, wat

betreft de jaren 1900 en 1907, bl. 4, 5, G en wat betreft de jaren 1908 t/m. 1910 § 2. De vergoeding der waarde van den arbeid der gestraften door de verschillende Dejjartcnjenten aan dat van Justitie geschiedt middels regularisatie. De Directeur der gevangenis of, waar geen directeur aan het iioofd der gevangenis is gesteld, liet hoofd van Plaatselijk Bestuur, is, met inachtneming van de bepalingen van het gestichtnreglement en de nanwijzingen van het hoofd van het gevangeniswezen, belast met de regeling van den arbeid der gevangenen. Voor alle werkzaamheden ten behoeve der gevangenis worden zooveel mogelijk gevangenen en in de eerste plaats veroordeelden gebezigt; gegijzelden en in voorloojige hechtenis gestelden mogen niet tot arbeid worden gedwongen. In geen geval mogen kinderen beneden de 16 jaar in aanraking komen met volwas8C» gevangenen. Binnen de grenzen der daarvoor bij de begroting toegestane credieten worden door den Dir. v. Justitie fondsen beschikbaar gesteld tot het aanschaffen van werktuigen, greedschappen en grondstoffen en het bekostigen van al wat vereischt wordt om het verrichten van arbeid door gevangenen mogelijk te maken. Die arbeid wordt zooveel mogelijk dienstbaar ge maakt aan de behoeften van de verschillende

takken van 's lands dienst, do vervaardigde voorwerpen, die daartoe niet kunnen dienen, worden op de voor den Lande meest voordelige wijze verkocht. De opbrengst van den arbeid der gevangenen toch komt ten bate van den Lande en wordt, voor zoover geen regularisatie plaats heeft, in 's Lands kas gestort. Ook bij den arbeid zullen de verschillende categorieën van gevangenen streng van elkander gescheiden moeten blijven. De vrouwen zullen in den regel met het wasschen, naaien en verstellen der klee-ren en met het pellen of stampen der rijst wor-den belast. Is een onvoldoend aantal vrouwen beschikbaar voor het rijstpellen, dan zullen zij niet met eenige mannelijke veroordeelden bij den pmlolen niogen worden tewerkgesteld, (loch dan zal dat werk uitsluitend door innumen moeten geschieden. De regeling van het beheer van en het toezicht op het ambachtswerk in de landsgevangnissen is vervat in de beschikking van tlen Dir. v. Justitie van 20 Mei 1910, no. 6240 (zie bijblad XXXXVf zoomec de in artikel 19 dier regeling aangehaalde circulaire van datzelfde (departementshoofd van 10 Juli 1905 no. 6321).

Gegijzelden en in voorloopige hechtncis gestelden worden, waar mogelijk, in de gelcgcn-heid gesteld, binnen de muren der gevangenis, hetzij ten dienste van den Lande, hetzij ten behoo ve van particuliere personen of instellingen, werk te verrichten. De opbrengst komt geheel ten bate van hem of haar, die dien arbeid heeft verricht. Naar regelen, door den Dir. v. Just. te stellen, kunnen geldcijkje belooningen worden toegekend aan a. veroordeelden voor boven Jinnen dagtaak verrichten arbeid, 6. gegijzelden en in voorloopige hechtncis gesteklen voor ten dionste van den Lande vrijwillig verrichten arbeid. Bij G. B. van 12 Juli 1918, no. 19 (Ind. Stb. no. 445) zijn fondsen toegestaan voor het geven van belooningen aan binnen de gevangenis te- wrckgCHtelde gestraften, voor boven hun dagtaak verrichten arbeid, zoomec aan preventief ge- \ augencn en gegijzelden voor vr kan willig door hen verrichtoi) urbeid. Voor de gevangenisson, waar J inl> i.<-hts/verkk verricht wordt, zijn loonregelin- t^en vastgestel. Deze loon regelingen bepalen in hoofdzaak, welke belooningen voor overwork an) g(>-strafleii kan worden uitgekeerd, welk gcih rltc daarvan aan versnaperingen mag worsen l) stejM.1 en voorts, welk percentage van de net to win st aan het technisch personeel wordt toegekend.

Met inbegrip van den tijd, noodig om zich van de gevangenis naar het werk to bogen en tftug te kecrn, bedraagt de werktijd per <lag voor de tot gevangenisstraf veroordeelden 1) iur en voor de tot hechtncis veroordeelden 8 uur. Na tint ongcveer de licft van den werktijd verstreken is, wordt cenorust van minstens P/o uur gegeven. Bui ten dringende noodzakelijkheid, ter beoordecing van het Hoofd van het Gevan- gcniswczn, niogen de veroordeelden, behalve voor vverkzaamheden, die den dagelijkschen dienst der govangenis betreffen, niet tegen hunnen wil worden tewerkgesteld op Zondag, den verjaardag der Koningin en de voornaamste fecstdagen van <len godsdienst, dien zij belijden. Voor zoover de gevangenen op vrijo dagen geen vrijwilligen ar bo id verrichten of gepaste bezigheid hebben, worden zij, waar mogelijk, in de gelegenheid gc-

steld, onder toezicht en bchoorlijkje leiding, lichaams oefeningen te houden. De tot hechtncis van ten hoogste zes dagen veroordeelden, ten aanzien van wie bij rechterlijk uitspraak is bepaald, dat zij de uren buiten den werktijd in vrijheid mogen doorbrengen, worden gedu- rende die uren in elk opzicht als vrije personen beschouwd en behandeld. Indien zij anders dan om redonen van hunnen wil onafhankelijk, niet op den bepaalden tijd op de aangevegen plaats aanwezig zijn om de hun opgedragen werkzaamheden to verrichten, ondergaan zij verder hun straf op do gewone wijze. De voornaamste grond van dit voorschrift is het moreele belang, dat gelegen is in het buiten de gevangenis houden van zeer licht gestraften. De last tot het ondergaan van de straf op de gewone wijze zal moeten nitgaan van het Jioofd van plaatselijk bestuur, dan wel, indien een Directeur aan het hoofd der gevangenis staat, van dozen. De ovengenoemde regeling heeft ten doel de lichtst gestraften zoo- veel mogelijk buiten, do sfeer der gevangenis en do zwaarder gestraften to houden en is tevens een middel om de overbevolking der gevangenis tegen te gaan.

De G.-G. bepaalt in welke gevangnissen en in welke vakken aan de daarvoor in aanmerking komende gevangenen onderwijs zal worden gegeven. Het onderwizend personeel wordt door den Dir. v. Just., zoo noodig in overleg met den Dir. van Onderwijs en Eerdcienst, aange- wezen. In de huishoudelijke regiementen der bedoelde gevangnissen worden omtrent den duur van liet onderwijs, de uren waarop dit zal worden gegeven, zoomec omtrent de ver- plichting tot het volgen van onderwijs door sonimige categorieën van gevangenen, nadero voorschriften gegeven. Tot dusver wordt uitsluitend aan de gevangenen, opgenomen in de centrale govangenis voor Europeanen, to Sema- rang, onderwijs gegeven. Na verkregen goed- keuring van den Dir. v. Justitie wordt aan de gevangenen gelegenheid gegeven om in de gevangenis, waarin zij zijn opgenoena, godsdienst- onderwijs te ontvangen en godsdienst oefeningen bij te wonen onder leiding van de geestelijken of godsdienstleeraren van de gezindte of het kerkgenootschap, waartoe zij behooren, als ook voorlichting op religieus of wijsgeerig gebied deelachtig te worden (Ind. Stb. 1919 no. 26S). Het bij wonen van dit onderwijs en deze godsdienst oefeningen is niet verplichtend. In do huishoudelijke reglementen der gevangnissen worden omtrent dit godsdienst onderwijs en deze godsdienst oefeningen nadero voorschriften gegeven. De Dir. v. Justitie beslist voor elk bij- zonder geval, of zij, onder wier leiding het godsdienst onderwijs of de godsdienst oefeningen moeten geschieden, zijn te beschouwen als geestelijken of leeraren van de gezindte of het kerkgenoot- schap, waartoe de Jctrokken gevangenen be- hooren, alsmede of het toelatan van dat onder- wijs of die godsdienst oefeningen, in het belang van de orde en de tucht, al dan niet gewenscht is te achten.

Het hoofd der gevangenis is verantwoorde- lijk voor de handhaving van de tucht in do onder zijn beheer staande gevangenis. De hoof den van plaatselijk bestuur e de di- rectoreren van gevangnissen zijn bovoegd de gc- vangeicn wegens sc bonding der orde on tucht

te straffen. Die straffen bestaan in: a. onthouding van krachtens het gevangenisreglement of het huishoudelijk reglement der gevangenis verleende voorrechten of gunsten voor niet langer dan een maand, b. eenzame opsluiting voor niet langer dan acht dagen, c. eenzame opsluiting voor niet langer dan acht dagen om den anderen dag op water en rijst, d. eenzame opsluiting voor niet langer dan acht dagen, om den anderen dag op water en rijst en gesloten in de boeien. In gevangnissen, waar geen gelegenheid bestaat om de straf van eenzame opsluiting gepaard te doen gaan met zwaren arbeid kan a. en b. uiterlijk gewijzigd worden. Vooreerst mannen, behalve een der bovenopgenoemde straffen ook de straf van rotingen, het getal van twintig niet te boven gaande, worden opgelegd. In de gevangnissen, waar do gelegenheid tot eenzame opsluiting wel bestaat en dus de rotingstraf niet mag worden toegepast, kan a. en b. met eenzame opsluiting gestraft, eveneens het niet afwerken van zijn dag-taak, de straf worden opgelegd van eenzame opsluiting voor niet langer dan acht dagen, om den anderen dag op water en rijst en gesloten in de boeien. Tot de voorrechten en gunsten, welke, ingevolge het bepaalde sub a., voor niet langer dan een maand kunnen worden onthouden, behooren: 1. het mogen ontvangen van bezoeken, 2. het hebben van voorrechten, 3. geldelijke belooningen voor boven den dagtaak of vrijwillig verrichten arbeid, de bevoegdheid tot liet dragen van eigen kleeding, de lotsverbetering waarover hieronder. Sirih- en tabakgenot zijn geen voorrechten, zij behooren tot het voedingsration, waarover beneden. Gedurende den tijd, dat de bovenvermelde straffen worden ondergaan, is de gevangene tevens verstoken van alle voorrechten en gunsten, welke hij anders zoude genieten en mag hem niets boven en behalve het hem door den Lande verstrekte rantsoen worden uitgereikt. Behooren tot dat rantsoen sirih en tabak, dan wordt de verstrekking daarvan gestaakt. Bepaalde onwil om te arbeiden, verzet, belediging of bedreiging tegen een der ambtenaren of beambten met het toezicht over of in de gevangenis belast en ontvluchting worden altijd gestraft, behalve met onthouding van voorrechten of gunsten, met eenzame opsluiting. De straf van eenzame opsluiting wordt ondergaan door afzonderlijke plaatsing in een gesloten cel, zonder toespraak dan die van eenen geestelijke, godsdienstleeraar of een der ambtenaren met het toezicht over de gevangenis belast. Het is aan het met het toezicht belaste personeel ten strengste verboden den gestrafte buiten noodzaak toe te spreken en hem wordt zoo-veel mogelijk zware arbeid opgelegd. Ieder gevangene, die de hem verstrekte kleeding, Jigging, gereedschappen of wel hout-, ijzer- of metselwerk der gevangenis of andere hem niet toebehorende goederen moedwillig verniet, beschadigt of zoek maakt, is, onverminderd de hem op te leggen straf, tot vergoeding gehouden, waartoe de door hem in bewaring gegeven gelden, dan wel de hem toekomende geldelijke belooningen kunnen worden aangewend, terwijl, wanneer de gevangene geene gelden bezit, de verstrekking van sirih en tabak zoolang kan worden gestaakt, totdat het bedrag der opgelegde vergoeding hierdoor is bespaard. In geval van feitelijk verzet en ernstige poging tot rustver

storing is het Jooft der gevangenis, dan wel do anibtenaar of beambte, die als zoodanig tjdchik optreedt, gerechtigd de daders of belhamels eenzaam op te sluiten en desnoods in do boeien, waarvan hij echter dadclijk kennis moet geven aan het Hoofd van Plaatselijk Bestuur. In n. f. wachting van een voorstel tot plaatsing in de eerste klasso kunnen, op last van den gezag- hebbende, die een zoodanig voorstel heeft ge- daan, onhandelbare en gevaarlijke veroordeelden voorloopig eenzaam worden opgesloten. In dien aan een gevangene een disciplinaire straf is opgelegd, die nog niet of nog niet geheel is ondergaan op het tijdstip, waarop hij wegens het verstrijken van zijn vrijheidsstraf of om andere redenen in vrijheid moet worden gesteld, moet hij toch worden ontslagen.

Ten opzichte van de gezondheid der gevangenen is bepaald, dat, waar mogelijk, voor elke gevangenis een geneeskundige wordt aangewezen, die belast is met den dienst in de gevangenis.

Zieke gevangenen worden, waar mogelijk, in de gevangenis verpleegd, (loch indien de geneeskundige, belast met den dienst in de gevangenis of, waar deze ontbreekt, het Hoofd van Plaatselijk Bestuur dit noodig oordeelt, kunnen zieke gevangenen in een hospitaal of ziekeninrichting ter plaatse worden opgenomen.

Een G. B. van 13 Mei 1918 no. 32 (Tnd. Stb. no. 249) bepaalt, ten aanzien der voeding, het sirih pruimen en het rooken, de hoeveelheden, welke per hoofd op per dag van Landswege zullen worden verstrekt. De toebereiding der spijzen geschiedt, waar zulks mogelijk is, binnen de gevangenis en onder toezicht van het Hoofd der gevangenis, die zorgt, dat die bereiding op behoorlijke wijze en voor iederen niaaltijd afzonderlijk plaats heeft; waar zulks niet mogelijk is, wordt de levering der voeding uitbesteed, waarbij het hoofd der gevangenis heeft te waken voor de stipte naleving van de bepalingen der uitbestedingsovereenkomst. Zuiver drinkwater moet steeds binnen het bereik van alle gevangenen in goed gesloten vaten of kannen voorhanden zijn, zoo noodig wordt het drinkwater gekookt.

De G.-G. bepaalt welke kleedingstukken en hoeveelheden stuks per jaar en per hoofd van Landswege aan de verschillende categorieën en klassen van gevangenen ten gebruiko zullen worden gegeven, doch de Dir. v. Justitie geeft de loof van de snit, daarvan aan. Ook geeft deze aan do hoeveelheid zeep per week en ljer man (20 gram). Met uitzondering van de toehchtenis veroordeelden, aan wie vergund is de uren buiten den werktijd in vrijheid door te brengen, dragen alle veroordeelden straf veroordeelden de kleeding, welke voor de categorie of klasse, waartoe zij behooren, is voorgescreven. Aan de tot gevangenisstraf voor een jaar of korter veroordeelden, zomeed aan de toehchtenis veroordeelden kan door het Hoofd van Plaatselijk Bestuur, dan wel door den Directeur der gevangenis worden vergund hun eigen kleeding te dragen.

Met inachtneming van de bepalingen van het gevangenisreglement kunnen de gegijzelden, de voorloopig aangehouden en de toehchtenis veroordeelden, desverkiezende, voor eigen rekening in voeding en Jigging voorzien en zich alles verschaffen, wat tot verzachting van hun Jot kan strekken, hun wordt bovendien alles ver-

gund, wat met de orde in de gevangenis, hunne bewaking en de bepalingen van

het huishoudelijk bestemd tot het doen van die uitgaven voor eigen rekening, worden door het hoofd van de gevangenis beheerd, die daarvan, voor elken gevangene afzonderlijk, eene rekening aanhoudt. De verschaffing van eetwaren en versnaperingen aan gevangenen geschiedt uitsluitend onder toezicht en verantwoordelijkheid van het hoofd der gevangenis of een door dozen aan te wijzen gevangenisbeampte.

Van de geldelijke belooningen, aan de gevangencn toegekend, kan een, door den Directeur van Justitie te bepalen, gedeelte worden bestemd voor de aanschaffing van versnaperingen. Het overblijvende gedeelte van dat geld wordt voor den veroordeelde bewaard en vormt zijn uitgaanskas. Die uitgaanskas kan, overeenkomstig door den Directeur van Justitie te stellen regelen, aan een instelling of een persoon worden toevertrouwd, ten einde hetzij ineens, hetzij in gedeelten, aan den ontslagen gevangene te worden uitgekeerd.

In de gevangenis mochten worden aangehouden de volgende boeken, registers en staten: a. de gevangenisregisters en een ziekenboekje, waarin door den Directeur der gevangenis worden ingeschreven de gevangenen, die zick worden bevonden of zich zick melden, b. een kasboek, c. boeken voor het ambachtswerk, d. de reran twoording van inventarisgoederen. De Hoofden van gewestelijk Bestuur moeten jaarv(-rslagen indienen, welke ultimo Februari van elk jaar het Departement van Justitie mochten hebben bereikt. Daarn evens mochten worden ingediend de rapporten der gevangenisinspecties door de betrokken rechtelijke ambtenaren en de Jnspecteurs van het gevangeniswezen en voorts alles wat met de administratie in de gevangenis in verband staat als: a. dag, work-cnr; zularisatiestaten, b. opgaven, benoedigd voor samenslelling van een statistiek van het vvan'cniswezen. By circulaire van 19 Februari 1908, no. J 855 (bijblad no. 6936) werden ingevoerd t<kaarten, waa' Oj) alles moot worden aan-^*(1 <!ckfn-cl wat met den veroordeelde wegens mis-

<trijf in verband staat en die moeten worden ingediend onmiddellijk nadat het vonnis van verooi'lic'ling onherroepelijk is geworden op voorts jaarlijks. Verder zijn gedetailleerde voorschriften gegeven oin te kojnen tot een zoo nauwkeurig mogelijk overzicht van de ci'innaliteit in Jiot algencnen en van de rubricen, waaronder de ncn v'itlende misdrijven en zoverre dingen, waarin der strafbare feiten, van de misdadigers: zelve, a Is ten aankeentij, stand enz.

De huishoudelijke ~ reglmenlen voor do gevangnissen houden niet enkel voorschriften in voor do bewaring van orde en tucht, maar evenzeer voor de p'ysiccke, moreelo en intellectueelQ/onf wikkeling dor gevangencn. J'aarbij sei voor, dab do gevangene in elk opzicht humaan moot worden behandel'd en zoodanig, dat cr gegrondno hoop kan bestaan, dat lijn na zijn strafjijd als een beter nincnsch de gevangenis verlaat. Do geneesher beschikt daarbij over, bij de ziekeninrichting ingedeele, ziekenverplegers; de godsdienstlee-

raren hebben van 's morgens acht tot, s avonda zcs uur steeds zooveel mogelijk vrijen toegang tot de gestraften en de overige gevangenen.

Literatuur: Dr. J. C. G. Jonker, Over Javaanssch strafrecht diss. 1882-Wr. G. A. Wilken, Het strafrecht bij de v. olken van hefc Maleische ras., Bijd. t. d. T. L. en V. kinde van N. Tncie. 1883, bl. 85 — 152 en in verspreide geschriften 11, bl. 449; Cheribonsche Codificatie (verh. Bat. Gen. 1905 IV, 2o stuk. Celebes, de inlandsche wetten bij de hoven van Gowa en Boni in gebruik R. in N. Indie 8 bl. 85 ; I. A. van der Chijs, Het Nederlandsch-Indisch Placaatboek, in bijzonder, deci I en decl F. de Haan, Priangan: H. L. E. de Waal, x)e' invloed' der-kolonisatie op het inlandsche recht in Ned. Oost-Indie 1880; Mr. I. H. J. Hoek, Het herstel van het Nederl. gezag over Java en Onderhoorigheden, 1862; H. D. Levyssohn Norman, De Britsche heerschappij over Java en Onderh. 1857 ; D. van Hogendorp, Bericht van ten tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in N. O. I. 1799; Mr. H. W. Daendels, Staat^ der N. O. I. bezittingen, ^Hageman, Geschiedenis van het Hollandsche Gouvernement, — op Java, Ind. T. L. en Vk. 1856, V; Mr. P. Mijer, Bijdrage "EoF7Ic" GescineelenK-3ef-Codificatie in Nederlandsch-Indie (Tijdschrift van Ned. Indie, 1839 en Nederlandsche Jaarboeken voor

bestuur van

Regts-gel'ndheid en Wetgeving, deel III, pag. 447 vgg.) ; D. J. Mackay, De handhaving van het Eur. gezag en de hervorming van het Keuchysyzen, Ind. onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Daendels. Leiden 1861; Jhr. H. van der Wijck, De Nederl. Oost-Indische bezittingen onder het id.cn Kommissaris-generaal du Bus de Gisignis^FA. A. de Vries : Een en ander over It. U. on rechtspraak in den tijd der O. I. C., Koi. tijdschrift 1918, 7e jaarg. 1426 f* H. H. van den Berg, Ned.-Ind. " - ' strafrecht 1901; Mr. P. Mijer, Verzameling van instructien, ordonnantien en regimenten voor de Regeering van Nederlandsch-Indie: Prof. Mr. G. A. van Hamel, Het Nederl. en Ned. Ind. strafrecht, Mr. W. de Gelden, Het strafrecht in Ned. Indie, 3o uitgave, bijgewerkt door Mr. J. Buparc ; Mr. J. Lion, de Ned.-Indische straf-en wraakrecht in don Indischen Archief; Diss. Leiden, 1916: Mr. B. ter Haar Bzdn., Het adapt-proec der Inlanders, Diss. Leiden, 1915*?prof. / Mr. D. Simons, Leerboek van het Nederlaicis'che strafrecht; Mr. T. J. Noyon. Het wetboek van strafrecht verklaard ; Prof. Mr. G. A. van... Hamel, Inlciding tot de studie van hot Neder-)' gidsche strafrecht. L. S.

STREBLUS ASPER Lown. Fam. Aforaceae. Se- ■ i.roet (JAV.); Peldh (MAD.). Boomheester of kleine boom van Z. O. Azie, moest in de vlakto voorkomend. De bast bevat een stof, die veel overeenkomst vertoont niet de giftige stof van Anliaris toxicaria. Do bladcrn zijn een inlandsch geneesmiddel.

STROBILANTHUS CRISPUS Bl. fam. A can-

Handwritten notes and stamps, including "250/600" and "2000".

Handwritten notes at the bottom of the page, including "3 頂手" and "i) C. c. e^2".

thaceae, Gemboor batoe (MAL.), Petjah beling (BATAV. MAL.), Kfidji beling (JAV.). Kruidachtige plant, met ruwc bladren op bloemen in gedrongen hoofdjesachtige aren. De inlanders meenen, dat, wanneer ze de bladren hebben fijng-kauwd, hun mondholte beschend is tegen den invloed van glassdierven, zoodat ze dan ook glas kunnen fijnkauwen, zonder zich te verwonden. In verband met dit geloof staat de meening, dat het innemen van dergelijke bladren gal-, blaas-, en nierstencen zou doen verrijzelen. Nog aan eenige andere planten, die men eveneens Kedji beling noemt, kent men deze eigenschap toe.

STROMBOSIA JAVANICA Bl. Fam. *Oleaceae*. Ki katjang (SOEND.). Matig hooge boom van* West-Java beneden 400 M. Het hout is duurzaam en wordt voor huisbouw gebruikt. Het scheurt niet, wordt niet door witte inieren aangetast en houdt het ook in den grond lang uit. De bladren smaken naar Katjang, vandaar de naam.

STRONTVISCH. Zie KLIPVISSCHEN. **STROOMENKAAP.** N. W. punt van het schiereiland aan de Noordkust van Celebes. (Zie aldaar op dor a. DE NOORDARM).

STROPHANTHUS DICHOTOMUS D. C. Fam. *Apocynaceae*. Kembang pita (BATAV. MAL.). Klimmende heester, wegens de fraaie bloemen op Java in tuinen gekweekt. De giftige zaden van deze en verwante soorten (*Semen Strophanti*) worden in Europa als geneesmiddel gebruikt.

STRUMA. Zie KROPGEZWELLEN. **STRYCHNOS LIGUSTRINA** Bl. Fam. *Lot/aniaceae*. Bidara laot, Bidara poethi, Kajoc oelar (MAL.). Dara poethi (JAV.). Slangenhout (NED.). Boompje van Timor en naburige eilanden met geel en zeer vast hout. Alle deelen van de plant zijn zeer bitter, in het bijzonder de wortels, het minst de bladren. Het wortelhout is zeer in aanzien als medicyn; men vindt het bij de medeijn-handelaars op Java als Kajoc bidara laot. Het gaat door als een middel tegen malaria en wordt o. m. gebruikt als zweetdrijvend tonicum, ook door Europeanen. Verder heeft het nog een reputatie tegen vele andere ziekten. Het hout bevat een kleine hoeveelheid van een alkaloid. De zaden gelijken veel op de echte kraanvoogen (*Strychnos Nux vomica*) maar zijn veel kleiner.

STRYCHNOS TIEUTE Lesch. Tjetej (JAV.). Hoogklimmende lian, over geheel Java verbreid, doch zeldzaam; buiten Java niet gevonden. Uit den zeer bitteren wortel bereidt men een hevig vergif. De wortels zijn nooit onderzocht, in zaden en hout trof men een vrij groote hoeveelheid strychnine aan.

STUDIEFONDSEN. Zie VEREENIGINGEN. **STUERS** (FRANCOIS VINCENT HENRI AN-'-TOINE Ridder DE). 0j)29 November 1792 te Roermond^geboren, trad hij in 1815 in dienst bij de cavalerie en werd in 1816 benoemd tot 2en luit. derinf. In 1818 bij de militaire verkenningen van den genera al-kwartje-meestersstaf geplaatst, vertrok hi) in 1820 als 2e luit. bij den generelen staf naar Oost-Indie, waar hij bij den algemeenen staf en na zijne bevordering tot Jen hit. in 1821, het daaropvolgende jaar als aide-de-camp bij den Luit.-Gen., Luit.-Gouv. De Kock werkzaam word gesteld. Na in 1824 bij keuzc tot kapitein te zijn bevorderd, nam hij, als adjudant van Generaal De Kock en sedert 1826 als particuliere secretaris

van den opperbevelhebber, aan den oorlog op Java van 1825—1830 deel onderscheidde zich bij do bestorming van den kraton van Plired en word in 1829, op nog geeh 32-iaigen Iccftijd, bij keuzc tot majoor bevorderd. Etl'e samen met den kapitein Roeps bracht hij den „hoofdiniuter" Dipo Negoro gcvankelijk naar Batavia. Als adjudant in 1830 den Generaal De Kock naar Nederland vergezellende, werd hij, na het uit-brekken van den Belgischen opstand, in 1831 bij het leger in Nederland tijdcijk in dienst gesteld om op te treden als chef van den staf bij den Generaal De Kock, bevelhebber der troepen in Zeeland, welkc functie hij, ook na zijne bevoor- dering tot luitenant-koloncl in 1833, tot 1835 bleef vervullen, toon hij verzocht naar Indie terug te keeren, werwaarts hij in 1836 vertrok. Na ter besckikking van het militair departement te zijn gcsteld, trad hij in 1837 in den rang van kolonel als commandant van het algemeene depot op om nog datzelfde jaar te worden benoemd tot waarnemend Gouverneur der Mohiische cilan- den. Op zijne reis naar Amboen leed hij met het stoomschip Willem I op het koraalrif van Lu cipara schipbreuk. Bank zij zijne cnergie werden 140 mannen en vrouwen gered: <lcswcge word hij bij keuzc tot kolonel bevorderd, en in zijn wapenschild een kanton met de afbeelding van Lucipara opgenomen. In 1842 met verlof naar Nederland vertrokken, werd hij in 1843 benoemd tot waarnemend administrateur der koloniale bestellingen bij het ministerie van kolonice en opgenomen in den Ned. adelstand. Na in 1849 tot generaal-majoor titular te zijn be- vorderd en daarna tot adjudant des Konings in buitengewonen dienst te zijn benoemd, keerde hij in 1853, als Luitenant-Generaal, Commandant van het Indische leger, naar Indie terug. Hij heeft dat leger tot 1 October 1858 gecomman- deerd, toen hij op zijn verzoek op de nicest cor- volle wijze zijne militaire loopbaan eindigde en gepensionneerd werd; daarna vervulde hij nog versohillende zendingen naar het buitcnland en trad hij als Adjudant-Generaal van <lcen Koning op, welke betrekking hij tot zijn dood 29 December 1.881 — vervulde; in 1872 werd hij benoemd tot voorzitter van de afdeling Nederland van het Hoode Kruis en kort vóór zijn dood was hij bezig de grondslagen te leggen <lerjaar hem goenoedic Vereeniging lol het vortrekken van kimsticdeinaten aan ar inc v<?n nniken. Zij it borstbeeld bevindt zich in het. Rijksmuseum). Necrologie door gen. J. v. Swieten in het Tijdschr. v. N.-f. 1882.

Literatuur: Prins Diepo Negoro, hoofd der mutelingen op Java, enz. Me moi res sur la guerre de file de Java J 825 a)830 (waarvan ccie Ned. vertaling : Gedenkschrift van den oorlog op Java).

STUERS (HUBERT JOSEPH JEAN LAMBERT Ridder DE). Geb. te Itoeronoml J6 Nov. 1788, overleden te Maastaucht J 3 April 1861, zoon van P. J. B. Ridder [c SCWrs, raa(lfisknal i-n morn boir in den Souvereinen Jia ad van Oosten- rijk'sch Gelderland, en van Jkv. P. J. A. de la Court. Reeds in 1803 als vrijwilliger in het Ba- taafsch leger ingeschreven, werd hi) in J 805 in werkelijken dienst opgeroepen. Hij nam deel aan [m] vclldtocht van 1805 in Oostenrijk; daarna als officierder infanteriecn mcfstal als adjudant van den generaal Carteret en van den maarschalk Du

Blonceau aan de veldtocht van 1806 in Pruisen, I op too (len vrede en het vertrouwen in hot Ned.- I van 1807 — 1809 in Noord-Duitsohlnnd, Pomme- gezag te herstellen en de vrijheid van den Jiaand te ren en Zeeland. Bij cerebrevet tot len luitenant bevorderen. *De rust was weklra dermatc terug- gekeerd benoemd, ging hij over fuaar de curassiers der garde dat in 1826 de helft der troepenmacht zonder bezwaar, van Koning Lodewijk, welk corps in 1810 word het ten behoeve van den Java'schen oorlog kon worden*

2c Regt. chevau-legers lanciers der K'tizerlijke Garde weggezonden. (Roodc Lanciers). Met dit regiment, waarbij hij ad j Na in 1829 provisioneel als *Chef* van den algemant- majoor word, deed hij de veldtochten van 1832 meenen staf gefungeerd te hebben, *keerde* hij in 1830 —1815 in Rutland, Saksen, Frankrijk en Belgie. Zijn met verlof naar Nederland te ug om weldra als geboortestad Roermond bij het nieuwe koninkrijk der Genccraal-Alajoor en Commandant van het leger weder Neder- landen gevoegd zijnde, verliet liij het naar Indie te gaan, waar hij tot J835 bleef. Hij herstelde Fransche l(ger met eon cervol ontslag, bood zijne cr de orde en de discipline, die ten gevolge van den diensten aan den Koning aan en werd in 1815 Java-oorlog geleden had- den en gaf den eersten stoot benoemd tot Lut.-Kol. der cavalerie, doch kort daarop tot de oprichting van een pupillenkorps. Zijn kritiek op op toe- in go gesteld en buiten functie gehouden. In het koprgeld- systeem bracht hem in groote 1817 werden bij een Kon. besluit van 18 Oct. 44 moeilijkheden met den Govv.-Gcn. Van den Bosch, die hoofd- en verdere officieren der cavalerie, op 3 na een oogenblik er aan dacht hem naar Nederland op te alien Zuid-Nederlandsen, benoemd bij het leger in 0.- zenden. Ook mishagden den Govv.-Ger., zijn J ndie. Doze geheel willekeurige maatregel had het afkeurende en waarschuwendc aantekeningen op de crkiule doel om de financierl van het moederland te voor- stellen van zijn opvolger te Padang den kolonel ontlasten en word genomen in de verwachting dat de Elout, die gewapenderhand het binncnland dacht te meesten hunne bestemming niet zouden volgen. Toen onderwerpen ; Van den Bosch ontrok den kolonel aan De Stuers op grond zyncr gezond- heid bezwaar het toezicht van den leger-comman- dant en gaf hem de inaakte, werd hij door een militaire geneeskundige vrije hand, totdat de door die politiek veroorzaakte commissie onderzocht, die voor hem het Indische opstand van Bondjol en de mislukte persoonlijke klimaat gevaarlijk oordeelde, doch hem voor den poging van den Landvoogd om dezen met geweld te diensl in Nederland zeer ge- sr-hikt verklaardc. bedwingen, hem tot a ndere gedachten bracht.

Desniettemin werd hij cervol <nt§lagen „als door In 1835 keerde De Stuers zick naar Nederland terug. zijn ligchaamsgestel ongc- schikt om al de Later was hij eenigen tijd lid van Gedeputeerde Staten vorpligtingen te vervullen, welke aan een officier van Limburg en van den Gemceenteeraad van kunnen worden opgelogd"! In JS2(> cvenwel werd hij Maastricht. Zijn vrijzinnige en gematigde denkbelden in zijn rang hersteld en \<rtrok hij naar Batavia, waar schreef hij neder in het door Prof. Veth uitgegeven hij geplaatst werd a la suite van het Regiment work „De vestiging • en uitbreiding der Nederanders hussaren no. 7 en suc- ccssievelijk benocind tot ter Westkust- van Sumatra" (1849).

kommandant van Solo - en van Malakka en tot waarn. Zijn verhaal zijner expeditie ter W.-kust van Borneo chef van den staf bij <len generaal Van Geen, met gaf aanleiding tot de uitgave van Veth's Borneo (185). wicn hij een in- spe<riereis door Java maakte. Na Zijn relaas zijner expedition tegen Tanet6 en Soepa beschreef hij in het Tijdschrift v. Ned.-Indie van 1854.

hij benooid tot adjudant van den Govv.- (icn. Zijn borstbeeld bevindt zich in het Rijksmuseum. Van der Capellen en belast inet de leiding \ expedition STYRAX BENZOIN Dryand. Zie BENZO E. tegen de Chincezen van Mandor, Locimar, Lara en SUCCESSIE (Rcchten van — en van overgang). Zie BELASTINGEN. Montrado ter W.-kusL van Borne, (J822 -23), welke BELASTINGEN.

goed slaagden. I. SUIKERRIET. *Botanische Be-* In J821 vergezclde hij den Govv.-Gcn. Vnn der < schryving van het *Suikerriet*. Het Swikerriet (Sac- charum officinam L.) behoort tot de familie van de ; ijk<llen op flicens reis naar de Molukken. To Jla- Gramineae en daarvan tot de onderfamilie van de I .t.-cr werd hij belast inet de leiding cener expe- <m Andropogoneae. inGt6, Lahakang en Pangkacj6nc,

mot zoo goed gevogd bekoond werd, dat de (Bij de kieming van het zaad gaat de wortel zeer <njv.-<cn. hem bij keuzc tot kolonel bevorderde. \ spoedig to grondc, voordat wij, zoowel bij het uit zaad •••rlien dagen later noest hij naar Soepa ver- als het uit stekken voortgekomen suiker- riet, al Icon II -u k<*n om zoo nixiglijk de zaken te herstellen bij wortels aantreffen. Dczc ontsprin- gen uit con zdne, expeditie, wdckc niet vorderde ; hij bevond die vlak boven den stengelknop Jigt. De stongc's staan men,(lc sterke der)laats ondersehat en ecn b- if recht overcind, worden in volwasson, biocindcn cringe macht daartegen uitgezonden had ; toestand van 2 tot 6 Meter lang, hebben een diameter I<■<■!) beproefde hij de vesting te bestornen, doch f van 2 — 5 c.3l. en zijn met ecn waslaag bedekt-, die < vergeeft ; de onderwerping van Soepa werd het \ vlak onder de knoo- pen het dichtst is. De stengel is jaar niet dan door een ruim vijf malcn groei en ; cilindervormig of eenigszins afgeplat, de gclddingen zijn of zuiver cilindervormig, df tonvorijng of I roepen macht verkregen. klosvormig, al naar gelang van de varieteit, terwijl do knoopen bij sonunige rietvarieteiten niet en bij andere zcor duidelijk buiten de lijn van den stengel uitsteken.

Zijn voortreffelijke hoeclanigheden. in den om De leden van den stengel zijn in gezonden toestand jiait met inlanders bcloond, deden hem in 1824 van benoeiK-n tot Militairen kommandant en Rcsi- van Padaug pn ondinJioorigheden, welke ti- l<■!) ia de overneming van de Bngelsche bezittin- . "ii op Sumatra een tijd lang en totdat de Java- <><riog rietvarieteit sterker op don voorgrond tradc dan bij de jaar niet dan door een ruim vijf malcn groei en ; rietvarieteit sterker op don voorgrond tradc dan bij de Opperhoofd.

!)i. toestand was preccair geworden door de on- v<»orzichtigheid van zijn voorganger Raaff, die zi<- h gewai)cn(lcrhan(l in de twisten der Maleiers <- i)Padri's geworpen had ; De Stuers logde or zich

weliswaar overtakt, doch uit de knoppen van de alleronderste geleedingsen van den primaireii stok komen zeer spoedig na het ontkiemen van het riet secundaire stekken te voorschijn, zoodat de rietplant den vonn van een bundel stengels aanneemt, die alle uit eenzelfde punt uitspringen, welken vorm men "stoel" noemt.

De bladeren zijn afwisselend in twee rijen aan den stengel gezeten; de bladscheeden aan den buitenkant met spits aangedrukte borstels bezet; op de grens tusschen de bladschijf en de bladscheede vindt men een zeer weinig ontwikkeld tongetje. De bladschijf is lijn-lancetvormig of lijnvormig tot 2 Meter en meer lang, met zeer duidelijke middennerf, die aan den bovenkant mids of meer uitgehold is en van onderen sterk buiten het overige bladoppervlak uitsteekt. De bladscheeden omgeven de hooger gelgen geleedingsen van den stengel geheel. De bloeiwijze is eindelings en vormt een ovaal pyramidevormige pluim, die 50 — 80 c.M. lang wordt. De takken van de eerste orde van de bloeiwijze staan in kransen of boven aan in halve kransen; de takken van de tweede orde zijn trossen, waarvan de aartjes, telkens twee bijeen, bevestigd zijn. Van die twee aartjes is het eene gesteld en valt bij het rijpen af; het andere is ongesteeld, blijft aan de as zitten, doch ook dit valt bij rijpheid in stukken uiteen. De aartjes zijn eenbloemig, 3.5—4 m.M. lang met twee kelkkafjes zonder naad, rugelings min of meer samengedrukt. Het derde kelkkafje is dun en vliezig, terwijl het kroonkafje ontbreekt. Verder vindt men aan de bloem drie honigschubjes, benevens drie ineeladrans met dunne helnidraden en hangende helmknoppen, een stamper met twee veervormige stempels en een vruchtbeginsel met een enklen zaadknop. De vrucht is een graanvrucht met een zaad en vergroeiing van vruchtwand en zaadhuid, die kiem maakt ongeveer een derde van de lengte van het zaad uit, dat verder endosperm bevat.

Voorplanting, ontwikkeling en rijping van het suikerriet. Het suikerriet kan zoowel door middel van zaden als van stekken worden voortgeplant, van welke twee wijzen in de praktijk gebruik wordt gemaakt. Voor den aanleg van velden, waarvan men het riet voor de suikerbereiding wil oogsten of voor plantmateriaal wil gebruiken, gaat men uitsluitend van stekken uit, terwijl men de voortplanting door middel van zaad toepast met het doel om door hybridisatie van uitgezochte variëteiten nieuw/e rietsoorten te verkrijgen, die om de eene of andere reden boven de bestaande uitmunten. Heeft men die eenmaal verkregen, dan plant men hen weder door stekken voort, zoodat de eerstgenoemde voortplantingswijze alleen in de kweekerij van nieuwe soorten aanwendig vindt. Om daarbij de kruising van de variëteiten te verkrijgen, kan men die op natuurlijke wijze door den wind doen geschieden of men kan met een penseeltje stuifmeel van de eene plant op de stempels van de bloem van de andere overbrengen. In het eerste geval plant men de variëteiten, die men kruisen wil, dicht bijeen en buigt tijdens den bloei de stekken naar elkander toe. Kan men de variëteiten niet dicht bijeen plaatsen of bloeien zij zoo spaarzaam, dat men op bestuiving door den wind niet rekenen mag, dan snijdt men de pluimen, die stuifmeel moeten leveren, af en plaatst hen in een bamboekoker met water even boven de pluimen, die zaad moeten geven.

In het tweede geval verzamelt men het stuifmeel van de pluimen door hen boven een glanspapier-tij te schudden en brengt het daarna met een pensel op de bloem van de andere variëteit over.

Twee of drie weken na den bloei zijn de vruchten rijp; men snijdt de aartjes af, zoodra zij op het punt zijn los te laten, wikkelt hen in papier en laat hen een paar dagen drogen, waarna zij in pottdon op vruchtbaren, gezelfde grond worden gezaaid. Vier tot zes weken na het uitzaaien zijn de jonge plantjes groot genoeg om in kleine bloempotjes overgespeeld te worden en een maand daarna brongt men hen in den vruchtbaren grond over. Zij groeien dan door en zijn gewoonlijk een jaar na het uitzaaien volwassen. Men onderzoekt gedurende den duur van de geheele vegetatie de planten op de gewenschte eigenschappen, vernietigt degene, die niet gewenscht zijn en plant de goed bevondene door middel van stekken voort. Bij de voortplanting door stekken snijdt men het bovenste deel van het riet in stukken van twee of drie geleedingsen, zoodat iedere stek twee of drie ooggen heeft. Men verwijderd de bladscheeden, desinfecteert de stek door haar eenige minuten in bouillie bordelaise te dompelen of sluit den toegang voor micro-organismen tot de breede snijvlakten af door deze met teer te beslijken. De stekken worden nu in den terdede voorbereiden en goed bewerken en begoten grond geplant, d.w.z. horizontaal of met een flauwe helling neigende en met een weinig arde bedekt. Veelal plant men onmiddellijk in den tuin en op de plaats, waar het riet groeien zal, maar somtijds legt men de stekken eerst op rijen via k naast elkander op k week beddingen om hen, wanneer zij gekiemd zijn en flink uitgegrocide spruiten vertoonen, over te plant op de plaats, waar zij tot vol wassen riet zullen opgroeien.

Eenige dagen na het planten, ufhankelijk van de rietvariëteit, van den vochtigheidstoestand van den grond, van de temperatuur en van den ouderdom van de stek loopde de ooggen uit en een spruit verheft zich boven den grond, terwijl de wortelbeginselen van de stek uitloopen op werlde in den grond zenden. Na eenigen tijd looikt ook de wortels aan de onderste geleedingsen van den jongen stengel uit, zoodat de jonge weldra een eigen wortelstelsel krijgt en van al van de stek onafhankelijk wortt. Ook de ooggen aan de onderste geleedingsen loopen uit en vormen zijstengels, waardoor ongeveer zes of acht weken na het planten de jonge rietplant uit verscheidene bebladerde utengels gevormd is.

Naarmate het riet opgroeit, verdrogen de onderste bladeren en vallen af, zoodat de voivassene stengel zich als een lange, van knopen voorziene stok voordoe, waarvan de geleedingsen curst over een groote lengte even lang zijn, maar naar den top toe korter worden. De top blijft met een 5-10 tal groene bladeren getooid. Op het eind tier groeiperiodo verschijnt bij een deel der stekken een bloem)luini, die het Ievenstijperk afsluit.

Gedurende den groei van het riet wordt de suiker gevormd en in de geleedingsen afgezet, liet-geen met groote intensiteit geschiedt. Volgens onderzoekingen van Kamerling neemt in < len loop van een zonnigen voonniddag het droge stofgedeelte van krachtige assimileerende rietbladeren met 15 % toe, niettegenstaande er in dien tijd voort du rend koolhydraten naar den stengel worden afgevoerd. Rekenen wij nu alleen maar

den voormiddag en nemen wij aan, dat het assimilerende bladgewicht per stok 300 grain bedraagt, in een gehalte in den vroegen morgen van 20 % droge stof dan worden er in dien tijd in minst 300 x 0.20 x 0.15 = 9 gram koolhydraat per stok gevormd.

Wanneer wij een enkele geleiding beschouwen van het oogeblik af, waarop zij ontstaat tot het stadium van rijpheid toe, dan zien wij, dat zij eerst geen suikers, maar als eenig koolhydraat, zetmeel bevat. Dit wordt langzamerhand opgebruikt, vermoedelijk voor de vorming der vezelstof en ter zelfder tijd komt de geleiding langzamerhand in het stadium, waarin het aan laar vastgehechte blad begint te assimileren; suikers stroomden toe, de geleiding groeit krachtig uit. Van deze suikers blijven de glucose en de fructose voorloopig onveranderd, terwijl 1 de saccharose voor een groot deel wordt geïnverteerd. Op het oogeblik, waarop de geleiding volgroeid is, bevat zij dus zeer weinig saccharose en veel glucose en fructose. Deze beide suikers worden gaandeweg door het ademhalingsproces opgebruikt, maar tegelijkertijd stroomt er uit het blad voortdurend nieuwe saccharose toe en ook glucose en fructose. Eerstgenoemde wordt nu niet meer geïnverteerd, ook niet verademd, zoodat ten slotte de geleiding hoofdzakelijk saccharose en weinig reducerende suiker bevat. Wordt later het stadium van rijpheid van de geleidingen overschreden, dan neemt de hoeveelheid reducerende suiker toe door inversie der saccharose.

Beslanddeelen van het Suikerriet. Het suikerriet bevat behalve water, dat er voor het grootste gedeelte het hoofdbestanddeel van uitmaakt, saccharose, glucose, fructose, organische zuren, waaronder appelzuur, barnsteenzuur, zuringzuur, looazuur en, bij dood riet azijnzuur, verder stikstofhoudende lichamen, gomachtige stoffen, kleurstoffen, vezelstof en aschbestanddeelen.

Gelijk wij boven bij de beschouwing van de ontwikkeling van het riet zagen, wisselt de onderlinge verhouding van deze bestanddeelen zeer naar gelang van den leeftijd van het riet af en overigens zijn de gehalten voor de verschillende rietvarieteiten zeer verschillend. In den regel is gejuiceld op Java het saccharose gehalte van rijp riet 12 %, terwijl natuurlijk ook veel hogere of lagere offers kunnen voorkomen. De grenswaarden van rijp riet kunnen ongeveer als volgt worden opgegeven.

Saccharose	11—16 %
(Glucose en fructose	0.4 — 1.5 %
Vezelstof	10-15 %
Aschbestanddeelen	0.5—1.0 %

Rietvarieteiten. In de jaren voor 1850 werd op Java nagenoeg uitsluitend een zachte witte rietsoort aangeplant, tot dat in het genoemde jaar een suikerfabrikant in de residentie Cheribon, Gonsalves, ontdekte, dat ook reeds Hert jaren op Java in de aanplantingen voorkomende donkerkleurige soort veel meer suiker opleverde dan de witte soort, maar daarentegen het nadeel had harder en moeilijker uit te persen te zijn. Doordat de molens Blerker en beter geconstrueerd worden, verviel dal bezwaar en weldra was het Cheribonriet do bijna alleen aangeplante soort. Zij vereenigde dan ook alle goede eigenschappen in zich en maakte, dal reeds in de jaren omstreeks 1870 op Java per centliefd van oppervlakte veel nicker suiker geogot kon worden dan in elk ander suikerproduceer-

rend land ter wereld. In het jaar 1882 werd dit riet echter in het Westen van Java door een ziekte aangetast, de sferische ziekte, die zich geleidelijk naar het Oosttoec uitbreidde en in 1892 Straat Bali had bereikt. Niettegenstaande alle genoniciataatregelen tot afweert en bestrijdingsmiddelen week de ziekte niet en bedigde de Java suikerindustrie met nedergang, zoodat men alle pogingen in het werk stelde con rietsoort te vinden, die de goede, ja voortreffelijke eigenschappen van het Cheribonriet zou vereenigen met een immuniteit tegen de sferische ziekte. Van heinde en verre werden rietvarieteiten aangevoerd en in de proeftuinen en rietaanplantingen onderzocht en ofschoon er verscheidene onder waren, die jaren lang zeer goede diensten hebben bewezen con goede opbrengsten hebben gegeven, zijn zij alle weder de een na de andere opgegeven geworden en uit de aanplantingen verdwenen, zoodat zij niet meer dan historische waarde bezitten.

De voornaamste daarvan zijn *Muntok*, *Loethers*, *Canne jorte*, *Batjan*, *Zwart en Wit Manilla*, *Chunnee* enz., waarvan enkele als stamouders hebben gediend bij de kruisingen ter verkrijging van nieuwe varieteiten en dus nu nog in haar nakomingschap voortloven.

De pogingen namelijk om door kruising van veelbelovende rietsoorten hybriden te verkrijgen, die boven de ouders uitmuntten, zijn na een zeer langdurig tijdperk van uiterst moeilijke proeven met goed gevolg bekrond geworden en een lange reeks van nieuwe soorten zijn door de goede zorgen van de suikerproefstations en van particuliere planters ontstaan, die voor een groot gedeelte te boven een immuniteit tegen sferische ziekte ook nog een grootere rietopbrengst en een hooger suikergehalte dan het Cheribonriet vertoonen.

Deze soorten worden niet met namen, doch met cijfers aangeduid, waarbij ter onderscheiding van de lijsten der verschillende kwekers de voorletters van den kweeker of van de plants, waar de varieteit ontstond, worden gevoegd. Zoo betreffen No. 100 P. O. J. No. 100 van het Proefstation Oost Java, No. 247 B, No. 247 van Bouicius, No. 2 w. K., No. 2 van E. Karthaus, No. 43 D. I., No. 43 van Demak Idjoe enz.

Het zou ons veel te ver voeren de eigenschappen van al deze soorten aan con bespreking te onderwerpen; wij kunnen er mede volstaan met te zeggen, dat sommigo soorten voor zwaren grond te kiezen zijn, andere voor lichte, dat sommigo vroeg rijpen, andere laat, zoodat ieder planter voor zijne gronden con voor zijne omstandigheden de soorten kan uitkiezen, die hem de beste resultaten zullen geven. Er zijn nu eenige soorten in cultuur, welke toe heelen ongeevenaarde oogsten hebben opgeleverd, maar aangezien het gebleken is, dat enkele superieure soorten op den duur in kwaliciteit achteruit zijn gegaan, blijft het een ijverig door aan het werk om de goede soorten te kruisen con daardoor steeds nieuwe en uitstekende varieteiten te scheppen. Vooral aan het suikerproefstation te Pasoeroean wordt op wetenschappelijke en systematische wijze con met goed gevolg aan de oplossing van dit vraagstuk gearbeid.

Ziekten en Plagen. Het suikerriet is onderhevig aan de aanvallen van tal van vyanden, waartoe zowel direct als parasitische schimmels gerekend moeten worden. Door de voort-

durende werkzaamheid van de suikerprof- stations zijn allo ziekten on plagon van het suikerriet met groote zorg en uitvoerigheid on- derzocht- De wijze van a antasting door dierlijke en plantaardige parasieten is met de meeste nau wkeurigheid bestudeerd en de niecst prakti- sche -wijzen van bestrijding en afweer zijn voorge- steld en in toepassing gebracht, zoodat geen en- kcie beschadiging van het riet, uit de genoemde oorzaken voortvloeiend, onopgemerkt is gebleven en ook de middelen tot bestrijding bin non ieders bereik zijn gebracht.

Tot de rietvijanden uit het diernrijk behooren apen, marters, eekhoorns, muizen, stekelvarkens, zwijnen, spechten, weervogels, kevers, blad- vretende en borende rupsen, wantsen, cicaden, blad- en sehildluizen, sprinkhanen, kreklcs, ter- inieten, blaaspooten, mijten en grondwormen, doch de schade door al die dieren to weeg gebracht is alleen van eenige betekenis, waar het geldt de muizen, wawalon kevers, borende rupsen en bladluizen. Van deze zijn de borende rupsen het schadelijkst. daar zij uit de op de bladeren gelegd wordende eieren uitkomen en langs de middennerf van het blad in den stengel dringen en daar gangen vreten, waarin zij zich verpoppen. Daardoor wordt niet alleen een deel van het riet vernield, maar ook zijn de door de rupsen ge- maakte openingen de invalpoorten voor parasiti- sche schimmels, die het aangevangen vernielings- werk voortzetten en het riet aantasten. Er zijn tegen al de genoemde rietvijanden bestrijdings- middelen voorgesteld, maar over het algemeen zijn deze onmachtig om een zwaren aanval te stuiteii: zij kunnen alien in den aanvang voor- behoedend werken om een te groote uitbreiding te voorkomen. De beste hulp is tot nog toe ge- weest de aantasting der rietvijanden door hunne natuurlijke parasieten, die steeds een te groote uitbreiding hebben weten tegen te gaan. Men zou de tweede categoric van ziekten, namelijk die, welke niet door dieren veroorzaakt worden, kunnen onderverdeelen in parasitaire en niet-parasi- taire ziekten, maar aangezien het eigenlijke wezen van enkele dier kwalen niet met voldoende zeker- heid bekend is, zullen wij hier geene verdere onderverdeling naar den aard der aantasting maken, doch alleen naar het deel van de plant, dat aangetast wordt. Zoo kennen wij als ziekten van den stengel de brandziekte, veroorzaakt door een schmlnel *Ustilags Sacchari*, rood snot, veroorzaakt door een schimmel *Collelotricium jalcatum*, zwart rot of ananas ziekte, veroorzaakt door een schimmel *Thielaviopsis athacetica*, dongeKHan ziekte, veroorzaakt door een paddestoel *Maras- micis Sacchari*, sifrclic ziekte en stengelstrepen ziek- te, door onbekende oorzaken teweeggebracht.

Ziekten van de bladsbeeden zijn de oogvlek- ken ziekte, veroorzaakt door *Cercospora vaginac*, rood rut, veroorzaakt door het sclerotium van een onbekende schimnel.

De bladeren kunnen worde)L aangetast door djamor oepas, het sclerotium van een onbekende schimmel; geelvlekken ziekte, veroorzaakt door een schimmel *Cercospora Koepkii*; roest, veroorzaakt door een schimmel *Uredo KHltii-ii*; ring- vlekckji ziekte, veroorzaakt door een schimmel *Laptospliaeria Sacchari*; rood vlekken ziekte, veroorzaakt door een schimmel *Eriosphaeria Sacchari* en oogvlekken zfkete, veroorzaakt- door *Cercospora Sacchari*. Ten slotte geeft de gele

bladstrepen ziekte dor bladeren veel ongeriel doordat de daardoor aangetaste planten in hare onwikkoling gestoord worden.

De wortels kunnen ten slotte door tai van wortelschimmels worden aangetast, waardoor natuurlijk de plant in haar wasdom wordt belem- merd, terwijl in sommige varicteiten liet wortel- rot- veel nadeel kan doen.

Van al deze ziekten doet de ananasziekte veel lewaad in den jongen aanplant, de sereh en liet wortelrot in de reeds enigszins volwassen of in de rijpe tuinen, terwijl de bladziekten, behalve djamor oepas en gele strepenziekte, vrij ongevaar- lijk zijn.

Voor zoover het door schimmels veroorzaakte ziekten aangaat zijn uitzoeken van de bibit en desinfectie met boullie bordelaise de beste best- rijdingsmiddelen, terwijl voor de ziekten van onbekenden. oorsprong het gunstigste resultant is verkregen door strenge uitzoeking van gezond plantmateriaal en het kweeken van varieteiten, die tegen de a an valien van de ziekten bestand zijn. Een derde hulpmiddel is het wyzigen van cultuurmethoden, zoodra men ziet, dat de tot nog toe gevolgte liet voortwoekeren van de ziekte in de hand werken, zoodat eene ruime toepassing van rationeele landbouwkunde bij de bestrijding van vele rietziekten van meet belang is gebleken dan alle desinfectie, uitroeien en verbranden van aangetaste exemplaren of van quarantaine maatregelen.

II. S UIK LE RIN D USTRIE. *Algemeene geschiedenis der rietsuiker Industrie.* Hoewel in zeer vroege tijden gewag word gemaakt van suikerriet, dat hoogstwaarschijnlijk afkomstig is van de oevers van den Ganges, vinden wij geene vast- staande vermelding van uit riet berekte suiker uit tijden voor 200 — 600 n. C. Wij vermelden Griek- sche en Ilomeinsche schrijvers, zooals Strabo, Dioscorides en Plinins, een honig uit riot, dat ii) Indic groeit of een stof „saccharon>, die eveneens in het Oosten uit riet gewonnen wordt, maar bij nauwkeurig onderzoek is gebleken, dat men hier piet met suiker te doen kan hebben. De bedoekte stof moct in enkele gevallen manna zijn gew(?cst, doch nieestal tabashir, een gleiachtig kiezel- zuur, dat zich in sonnigge tijden in de geleidingen van enkele bamboesoorten, afzet.

De eerste suiker, die wij beschreven vinden, is eenvoudig tot droog ingedampd rietsap gewcest, dat nu nog in zeer groote hoeveelheden in v(i; suikerproduceerende lan den wordt berei<l, maar daarbij bleef de kun st niet en reeds in de zevcn(!< ceuw hadden de Arabieren en Egyptenaren ge- leerd de ruwe suiker door omkristalliscifren te zui- veren en uit de gezuiverde suiker tai van suikor- werken te niaken. Deze kunst werc! van uit Can-o naar de landen van het vree Oosten en ook naar Europa o verge brae ht. De ivloliamiedaansche schrij vers, die over de suikcrindustrie van Voor- Indici berichten, maken melding van een aantal soorten van suiker, die omstreke het einde dur dertieude eeuw nit hot ingedampc rietsap bi-reid werden, door liet nogmaals op te Jossen, met melk te kloran en wederom hetzij tot een vaste stof in te dampen of tot kandij te laten kristalliseeren.

Wij vinden vermerk, dat de Arabinen in 703 het suikerriet naar Sicilie overbrachten en in 7*85 naar Spanje, in welke twee landen omstreek^ □ 50 een bloeicnde suikernijverheid bestond. Bo- vcnclien brachten Arabieren en Chineezcn dit ge-

naar alle kusten van de Middellandsche Zee den Grooten Oceaan, dus naar Tunis, Marokko Gambia, Madagascar, Siam, Soenda eilanden, Bhillipijnen, Formosa, Japan, enz. waar do aanjaan met graagte ter hand word gen omen op waar men min of meer primitieuo suiker] verheid ontstond, terwijl tot het jaar 1400 a 11 cen in China en in de landen rondom de Middellandsche Zee en rationeel gedreven suikerindustrie werd aange- getroffen. In laatstgenoemde streken was zij een uitloocisel van de kruistochten, do ord at do Kruisvaarders uitgestrekte rictaanplantingen in Tripolis, Mesopotamia, Palestina, Syria, Antiochie enz. aantroffen en zich in het veroverdc gebied met kracht op de rictcultuur toelcgden. In de dertiende en veertiende eeuw waren de landen rondom de Middellandsche Zee een aaneenschakeling van rietsuiker produceerende landen, waarvan het product, voor zoover het niet ter plaats werd verbruikt, naar Venetie, Pisa en Genua werd vervoerd.

In het jaar 1419 brachten de Portugeezen suikerriet over naar Madeira, waar het welig op- schoot en zich zoo snel verbreidde, dat dit eiland welcira tot dusverre on- igekende hooveelheden suiker opbracht, die door de Portageesche zee- vaarders naar de Italiaansch havensteden ter distributie over Europa werd gbracht. In het jaar 14-14 werden de Azoren door de Portugeezen gekoloniseerd, tusschen 1456 en 1462 volgden de Kaap Verdeische eilanden, in 1472 Sao Thomd, Principe en Annobon, terwijl de Spanjaarden de < anprische eilanden koloniseerden. Het riet werd al die eilanden aangepiant, en door den arbeid van uit het vaste land van Afrika aangevoerde negerlaven word de suiker met zoo geringe kosten gepixluceerd, dat de Europeesch suiker- nij verheid er gchcel door overvulgeld werd. Na tie ont<1 ekkingsreizen tier Spanjaarden en Portn- geezen weiden Amerikaansch eilanden en vaste liiKlen gekoloniseerd en evenzeer met behulp van n<-/-cr-->aven word er op zeer groote schaal suiker- ject aangopla n en rietsuiker bore id, zoodat wel- <I r i West-1 ixic de groote snikorproduct word, <lie vaji zijn overvloed geheel Europa kon voor- zijt. V>Tv<>genK we rd ook in Oost- Indie, in Avs-

11. Ilic e n e>vral ter wereld t-lders, waar suikerriet wii t< lijen, <I< rictsuikerindustrie ingevoerd. Tot < \ ierde kwartaal van de 19e eeuw werden nog \ fd ; il <I- oude methoden toegepast, die in 1722 <k>or l< rc in. zijn werk Description des Iles <I' A IK-riqur waren beschreven, doch daarna is de werkwijz. in de rietsuikerfahrickijn geheel gc- inoelerniscerd en v'ordt alom op rationeel wijze i*carhpi(! om uit do grondstof met de minste kosten ei)op de beste manier het niaximum van product te. win non.

Volgens (e statistieken van Willett & Gray bc- Iroeg in h(d jaan 1917/18 de opbrengst van rict- suiker deze hooveelheden in tons van 1010 K.G.

Aziï.....	5.603.314
Anjirikii.....	5.826.5G2
Amorika.....	540.970

, Toqial..... 12.507.733
(Jeaq'ite.denis de.r suikerindustrie op Java. Hoc- wcl op alle eilanden van den Oost-Indischen Archi pel suikerriet wordt aangekweekt. on op vcllo plaatsen in het klein, op inlandsche wijze (zie

ARISN-SUIKER) suiker uit dit gewas wordt bercid, is Java Jiet eenige ciland, waar doze industrie in het groot wordt gedreven, hoewel er plannen bestaan om ook op andere eilandon do cultuur in te voercn^

Het suikerriet wort sedert onheugclijke tijden / op Java verbouwd en is waarschijnlijk door de r Hindoes of de Arabieren gbracht, ten by waarschijnlijk door de Chinesers op Java was er nog geen sprake van eenc suikernijverheid, alleen werd op de in- landsche wijze ecnig rietsap tot droog ingedampt

en in do eerste jaren van haar bestaan bestcedde de Oost-Indische Compagnie zeer weinig moeite aan aanmocciging of uitbreiding van eenigen in- land sc hen tak van bestaan, dus ook niet van de suikrberciding. Toen echter de handel in suiker uit China, Siam, Formosa en Bengalen goede voordceln opleverde cn het niet steeds mogelijk bleek uit die lan den voldoende suiker tt verkrij- gen, bnsloot de Compagnie zich van den huiten- landschen aanvoer onafhankelijk te maken en op eigen terrein in de omgeving van Batavi^, sjiikcr- molens op te richten. Deze werden doof Chines- sclic fabrikanten beheerd en de Compagnie kocht van hen de gehele productie tegen te voren be- paalde prijzen. De Compagnie veranderde echter herhaaldelijk de voorwaarden van levering en de hoeveelheid van het te leveren product, benevens de prijzen, zoodat de t-oestand door suikerindustrie zeer onzeker was en zoowel het aantal der fa brie- ken als haar oogst ieder jaar veranderdo. Een tijd- perk van blooi is in al do jaren, waarin de Com- pagnie de suikerindustrie beheerschte, nooit haar deel gewcest en dit was nog minder het geval,

toen, na] 800 de reeks der Napoleontische oorlo- gen het vrijc verkeer van de kolonien met Europa on Amorika vrlamde en de suikerindustrie ten doode doemde. Werd nog in 1779 100.000 pikoel kristalsuiker afgoloverd, daar daalde de productie iu 1813 tot 10.000 pikoel en in 1815 tot 20.000 on stond in 182G, toen do Commissaris-Generaal du Bus de Gisignies op Java kwam, nog op een zelfde cijfer, n.l. 19.795 pikoel.

Na de invoering van het Cultuurstelsel (zie al- daar) veranderdo de toestand aanmorkelyk. Voor zoover het de suikercultuur aangaat, bevatte het deze bopalliigen:

De inlandsche be volkin g in de voor de suiker- industrie geschikte gewesten stelt cen derde van hare bouwgronden ter beschikking van' den teelt van suikerriet en over dat deel word naar be- hoef to hcschikt, zoodat het niet noodig is steeds het gehele derde deel daartoc te bestemmen.

De inlandscho be vol king bower kt de velden, lcvrt hrandsot on vee voor het pluegen en het vortvartegenover van het verrich ten van hcerendiensten vrijgctelc.

Uit de opbrengst ' van het product wordt voor- eerst do ve'schuldigde land rente betaald on ver- der word daariuit de bowozen diensten en de verrichte arbeid betaaid, waarna de regering het overschot als winst ontvangt.

Ten cinde het op hoog bevel door de bevolking aangplanc riet to verwerken, werden er met particuliere personen contracten gesloten, waar- bij dozen gcklelijk voorschot. ontvink'en om daarm- cclle suikerfahrickien te bouwen en in te richten. De contractanten waren verplicht al het pro<juet tegen een vastgestelden prijs aan do regering te lovercn en kondon het genoten voorschot met de suikerlevering verrekken.

In het begin waren de voordeelen niet groot, noch voor den Staat, noch voor de ondernemers, ja zelfs werd vaak over do geheele transactie verlies geleden en de zeer menigvuldige wijzigingen in de contracten en in de verdeling van het product tusssen de fabrikanten, en de regeering toonen wel, dat de kunstmatig in het leven geroepen Industrie niet aan de verwachtingen voldeed.

Ten in het jaar 1870 werd aangenomen, dat do regeering zich geleidelijk van de suikerindustrie zou terugtrekken en die aan de particulieren overlaten, trad er cen beterc toestand in het leven, waarbij de Java suikerindustrie een meer stabiel en loonend bedrijf werd en ook aan de algemeene welvaart meer ten goede kwam. Er werd toen besloten, dat er geen uitbreiding van de Gouvernements suikercultuur zou plaats vinden en dat de rechtstreeksche benoienis van de regeering zich zou beperken tot den teel van het gewas. Dit wordt tegen een bepaalden prijs aan den suikerfabrikant overgegeven, die het snijdt, vervoert en verwerkt geheel met eigen middelen, buiten iedere benoienis of tusssenkomst van de regeering of van haro ambtenaren. Verder zullen te beginnen met het jaar 1879 de contracten bedongen oorspronkelijke aanplantingen jaarlijks met $\frac{1}{13}$ worden verminderd, zoodat in bet jaar 1891 de geheele directe benoienis der regeering ook met den aanbouw van het suikerriet zal ophouden. De fabrikanten hebben de volle beschikking over de door hen voortgebrachte suiker om betalen voor de gronden, die zij tot 1891 met regeeringshulp beplanten, een bepaalden prijs voor het riet en een cijns, die berekend is op de basis van de Friiikerproductie per bouwgerende de jaren 1868/69. Voor het riet van den aanplant, die buiten benoienis van de regeering tot stand gekoraen is, wordt niets betaald, behalve een vaste cijns van / 25 per bouw. Reeds in het jaar 1886 werd evenwel, om de onderongunstige omstandigheden verkeerende Industrie te hulp te komen, de cijns op den particulieren aanplant afgeschaft en die op Gouvernementsaanplantingen over de jaren 1887/91 tot op de helft teruggebracht, met de bepaling, dat de andere helft eerst in de jaren 1892/96 betaald zou behoeven te worden.

Behalve deze fabrieken, die voorheen onder Gouvernementscontract had den gewerkt en in 1891 geheel onafhankelijk werden, vond men op Java nog een aantal andere. In de residentien Soerakarta en Djokjakarta, waar het cultuurstelsel niet gold, waren in het jaar 1857, volgens het rapport van den Hoofd-Inspecteur van Financier), Mr. G. Umbgrove, 4 suikerondernemingen op huurlanden gevestigd, welk aantal in 1875 tot 28 was gestegen, van welke er 19, met een opbrengst van 176.680 pikool suiker in Soerakarta waren gelegen en 9 in Djokja met een productie van 135.564 pikool suiker.

Verder was het volgens de wet van 1863 aan ondernemers in de Gouvernementslanden vergunnd grond te huren en daarop suikerriet te planten, ten einde daaruit suiker te bereiden, waarvan echter in de eerste tijden op zeer kleine schaal gebruik werd gemaakt, zoodat in 1863 door 26 vrije fabrieken slechts 34.407 pikool suiker werden bereid, tegen 1.742.068 in de fabrieken, welke Gouvernementsriet vermaalden. In 1875 werd er reeds in 39 vrije fabrieken in do

Gouvernementslanden 233.354 pikool suiker bereid, tegen 2.568.991 pikool in de 93 met het Gouvernement contracterende ondernemingen. Na 1891 was, gelijk reeds is gezegd, do toestand voor alien gelijk en het schein in de eerste jaren na de inwerkingtreding van de agrarische wet, alsof de suikerindustrie op Java egn tijdperk van voorspoed zou te genioet gaan, toen deze door twee ranipen werd geteisterd, die haar op den rand van den ondergang hebben gebiacht.

Door de in Europeesche rijken van regeeringswege aan de beetwortelsuikerindustrie ten goede gekomen begunstiging, was de productie van dit artikel in korten tijd zoodanig vermeerderd, dat er in 1883 veel meer suiker werd voortgebracht, dan do toemalige consumtie kon opneraen.

Het gevolg was een sterke daling van den suikerprijs, zoodat dezo een eindwoegs beneden den kostenden prijs daalde en de exploitatie der suikerfabrieken verlies opleverde. Verschicdenc onderne min gen moesten dichtengevolge worden verkocht en gin gen over in handen van cultuurbanken en dergelijke vennootschappen, waardoor de industrie sterk geconcentreerd en geconcentreerd werd. Het bleek al zeer spoedig, dat dit voor de suikerindustrie een groot voordeel heeft opgeleverd, doordat een goed geleid economisch bedrijf daarvan het gevolg was, dat de noodlottige gevolgen van de prijsdaling kon weerstaan.

Terzelfdertijd, waarin de suikerindustrie onder den druk der suikercrisis gebukt ging, kwam do serehziekte do aanplantingen teisteren en deed de opbrengst der rietuinen aanmerkelijk dalen. Do suikerfabrikanten riepen de hulft van de wetenschap in om te trachten den voortgang van de ziekte te stuiten en richten proefstations op om hen voor te lichten in icder onderdeel van hie bedrijf.

Ook staken de nieuwe, kapitaalcrachtige eigenaars der ondernemingen veel gold in hie bedrijf en pasten de nieuwste uitkomsten van de wetenschap toe ter verbetering van do cultuur- en fabricatiemethoden. Hoewel de proefstations oorspronkelijk opgericht waren tot bestrijding van de sGrehziekte, hebben dezo Jjaar werkzaamheid uitgebreid en onderzocken icder onderdeel v m het groot gebied der Industrie, zoolwat van den landbouw, do bestrijding van ziekten, do fabricatie, de chemische controle op het bedrijf als do niaehinericn belreft. De suikerfabrikanten slo ten zich ook op economische en sociaal gebied aan - een en doze sehooene samenwerking van alle belanghebbenden inaaakte de suikerindustrie op Java tot een zeer kraehtig en goed werkend bedrijf.

Toen in de jaren v66 1903, in welk jaar de Brusselsche conventie werd gesloten en de suikerprijzen wederom con ongekend laag peil hadden bereikt, de rietsuikerindustrie in nagenoeg icder ander suikerproducerend land noodlgdend was, wist de suikerindustrie op Java zich kraehtig te organisieren, zoodat zij op het tijktip, waaro) premieji op de beetwortelsuiker werden afgehaaft en de privileges verrielen, onmiddclijk van dezen, verbeterelen toestand kon profiteeren). De jaren van 1903 — 1919 zijn dan ook van ongekenden bloei gwcwst, alhoewel niet van rustig voortwerken. Verschicdene nialen veranderde ilc markt, waarden de suiker verscheept moest werden en dit bracht dan herhaaldelijk wijziging in de soort van suiker, die geleverd moest worden. Dientengevolge moesten de fabriekanten steeds

hunn fabricatiemethoden wijzigen en aan do veranderende omstandigheden aanpassen, iets waarin zij steeds zeer goed zijn geslaagd, zoodat de Java suiker onafgebroken h'r goede reputatie heeft kunnen handhaven.

In het jaar 1917 is ten gevolge van do schaarschte van schecpsruimte de geproduceerde suiker onvolledig afgevoerd kunnen worden., doch reeds in 1918 werd de afvoermogelijkheid beter en kon de oogst op tijd worden verkocht. Tengevolge van do schaarschte aan voedingsmiddelen op Java heeft de aanplant voor 1919 een groote inkrimping (met 15 %) ondergaan.

De volgende cijfers van do productie van Java in ton lien van 1000 K.G. van eenige jaren geven een goed beeld van de grootsche ontwikkeling van de Industrie.

1840..	47.040	1895....	581.569
1845..	90.9G2.	1900....	744.257
1850..	86.519	1905....	1.039.178
1855..	103.963	1910....	1.280.300
1860..	136.889	1911....	1.466.569
1865..	136.893	1912....	1.406.399
1870..	152.595	1913....	1.465.275
1875..	193.634	1914....	1.404.942
1880..	216.634	1915....	1.319.087
1885..	380.34G	1916....	1.G29.827
1890..	399.999	1917....	1.822.118
		1918....	1.773.348

Keuze van c/ronden. Grondverlcryging. Men vindt op Java de suikerondernemingen uitsluitend in het midden en het Oosten. In het Westen, name- lijk bewesten de grens tusschen Bata via en Cheri- bon, vindt men geen suikerfabrieken, even min ; ds in de Preanger. Eensdeels is dat deel van het land te bergachtig om goed aaneensluitende stuk- ken land met suikerriet te beplanten en verder zou het transport van de reusachtige hoeveel- heden grondstof, welck dagelijks voor een inoder- ne fabriek vervoerd moeten worden, in het berg-

terrein to lastig vallen. Aan don anderen kant zijn

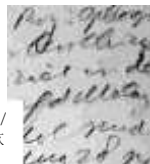
in de uitgestrekte laagvlakten in heb.Noorden van Batavia, waar dezic bczwaaien niet bestaan, de kli- maq,tstocstanden niet zoo gunstig als in de meer Oostelijk gelcgcn deelen van het eiland. Du scherpo tegenstelling tusschen een vochtig jaar- tijds, waarin het riet groeit en aan den vroe- ger in het rijpt en verwerkt wordt, worrit vooral in het / Westen niet zoo duidelijk aangetroffen als in het / midden en Oosten en (lit zal zeker wel een reden zijn, waarom de vroeger bestaan heb ben de suiker-^ v r. Industrie in Batavia en Krawang te niet is gegaan^^^, •乙 争

Men vindt de suikcrondernemingen in de uitge- strekto laagvlakte, beneoonden do vulkanenrecks, diezich dwars door het eiland voortzet en wel van .: de Westgrens van Chcribon tot Straat Bali. Verder vinden wij in het Zuiden in de rivierdalen van de Serajoe en de vele stroomcn, die van hot middenegebergto in de vlakte van Djokjakarta en Soerakarta afdalen en daar een

rijke slibblaag hebben achtergelaten, een belang- rijke suikernijverheid, terwijl 1 tevens de hoog- vlakten, tusschen de vulkanen in Madioen, K&dir en Pasoeroean aan de suikcrindustrie zijn gewijd. Deze vindt echter liare grootste uitbreiding" in het- dal van de Brantas rivier, waar in het diepe alluvium een uitstekend gelegenheid voor den rietbouw bestaat en waar do aanplantingen, van suikerriet zoo dicht aan elkander aansluiting, als dit met de eischen, van. den wisselbouw overeen te brengen is :

Volgens de statistieken van W. C. Dickhoff in het Archief voor de Suikerindustrie in Neder- landsch-Indie waren in 1917 de rietaanplantingen als volgt over het land verdeeld.

Hierbij zijn ook de oogsten van riet in totaal en per bouw en per hectare opgegeven en ook, ter vergelijking, die voor de 10 voorafgegano jaren over geheel Java.

Resident ie.	Beplant oppervlak.		Tot ale rietproduct ie.		Rietproductie.		
	E £ ? u V	Bouws.	H.A.	Pikools.	Tons.	Pik. per bouw.	K.G. per hectare.
(Jiieribon	12	13.328	9.458	1G.793.447	1.037.183	1260	109.659
Kecloc en Banjoemas	8	13.581	9.638	16.581.924	1.024.120	1221	106.2G5
Soerakarl a	15	16.936	12.019	22.220.754	1.372.380	1312	114.184
Semarang en Rem bang	13	14.153	10.044	17.902.188	1.105.661	1265	110.094
Mad ioen	0	9.542	6.771	12.236.527	755.543	1282	111.573
Kediri	22	3G.035	25.572	40.918.872	2.577.19G	1136	98.87G
Soerabaja	38	39.201	27.819	52.238.362	3.226.304	1333	116.012
Pasoeroean	29	33.069	23.093	37.931.500	2.309.344	1111	96.691
Besoeki	9	8.911	G.324	11.96G.499	739.065	1343	116.882
Totaal	187	226.082	159.639	280.980.173	17.353.420	1243	108179.
Uotaal 1916	186	219.725	155.928	260.583.850	16.091.770	1186	103.218
1915	18G	213.013	151.165	233.528.306	14.41G.175	1096	96.385
1014	18G	207.800	147.4G5	245.128.233	15.139.439	1179	102.609
1913	190	204.778	145.321	245.981.150	15.190.414	1201	104.534
1912	184	197.707	140.303	236.4G4.795	14.604.352	1198	104.263
1911	185	191.335	135.780	234.364.522	14.202.057	1210	105.307
1910	182	178.292	126.573	200.676.040	12.394.677	1126	97.997
1909	182	172.077	122.111	201.655.700	12.456.570	1172	102.000
1908	182	165.G8G	117.579	201.078.790	12.418.350	1213	105.563

bowws a an, dat voor elk der oogsten met riet geplant is geworden en aangeziet er op Java geen riet over blijft, staan, maar al het in eenig jaar geplante riet in het daarop volgende wordt vorma- len, steit het ook het aantal geogste hectaren voor ider der genoemde jaren voor. De werkelijk door de suikrindustrie in beslag genomen oppervlakte is evenwel veel grooter, da ar voor de geheele periode van de cultuur van het suikrriet, te beginnen met het openmaken van den grond tot aan het oogsten toe, meer dan 12 jaanden vereischt worden en verder de suikerrietbouw op Java gewoonlijk een driejaarijksche verwisseling noodig heeft. Voor iedere hectare werkelijk aangeplant riet zijn dus in het geheel drie hectaren beschikbare grond noodig, zoodat de aanplant alleen reeds $3 \times 160.000 = 480.000$ hectaren vereischt. Daarbij komen nog tuinen voor het kweeken van stekken, grond voor de fabrieksgebouwen, woonhuizen, railbanen enz., zoodat er van de ruim 4 miljoen hectaren bouwbaare grond, die op Java aanwezig zijn, 500.000 of $12\frac{1}{2}\%$ voor de rietcultuur bestemd zijn, waarvan dan ongeveer $\frac{2}{3}$ of het niet direct geoccupeerd deel met ander gewassen wordt geplant.

Gewoonlijk wordt op Java de rietcultuur gecireven op grond, die niet het eigendom van den planter is, doch door dezen, hetzij voor een enkele oogst, of voor een betrekkelijk klein aantal jaren wordt gehuurd of wel aan hem voor een groot aantal jaren in erfpacht is afgestaan.

Bijna al het door de suikerfabrieken vormalig riet wordt in eigen beheer aangeplant en slechts een klein deel wordt van inlandsche landbouwers of van Europeesche planters aangekocht, zoodat de fabriekanten tevens de rietplanters zijn en dus zoowel de landbouw als de fabricatio vrijwel geheel in dezelfde handen berusten.

De meeste ondernemingen verkrijgen haar bouwgrond door vrijwillige overeenkomsten met de bevolking, d. w. z. zij huren gronden van de om de fabriek gelegen desavers en bewerken en bejanten dien geheel in cigen beheer met gehuurd werk. Vol gens het grondhuurregelen mag de bevolking ieder jaar niet meer dan $\frac{1}{3}$ van den bouwbaaren grond voor Europeesche culturen verhuren en verder is er voor iedere suikerfabriek een maximum areaal vastgesteld, boven hetwelk men niet mag inhuren. Wil men op den x'oct van vrijwillige overeenkomsten een nieuwe fabriek vestigen of den aanplant van een bestaande uitbreiden, dan is daartoe vergunning van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur noodig, die eerst verleend wordt, wanneer het blijkt, dat de eonomist de belangen van de bevolking door die suikerrietaanplantingen niet benadeeld zullen worden. Daarmede wordt bedoeld, dat er grond genoeg moet overblijven voor den verbouw van voedingsgewassen en er ook genoeg irrigatie water moet zijn om zoowel de teelt van die gewassen als die van het rietgewas mogelijk te maken.

In de residentien Djokjakarta en Socrakarta vraagt de huur neder een permanent karakter. Men huurt daar van den vorst of van de penagehouders groote stukken grond voor een aantal jaren. achters en kiest daaruit de gedeelten, die men met riet wil bebouwen. De overblijvende gedeelten van den bouwbaaren grond worden aan de opgezeten bevolking afgootaan, die er tegen goeding in geld of in producten of in arbeid voor

baar eigen rekening voedingsgewassen op bouwt.

En slotte zijn er nog eenige suikerondernemingen op crpachtsperccelen gevestigd, waar do grond voor een van 73 jaren aan de ondernemmers is afgestaan, tegen betaling van een jaarlijkschen canon.

Men plant, het suikrriet nagenoeg uitsluitend op gecirreeiden grond. Bij den inhuur van sa-wah's, die reeds van irrigatie-inrichtingen zijn voorzien, heeft men tevens het gebruik daarvan, ofschooA men daarop geen recht kan doen gelden. Het irrigatie water wordt gewoonlijk naar de bo- hofte, en den beschikbaren voorraad verstrekt volgens een van te voren door de regeringsambtenaren geredentaakt plan. Aangezien de hooftveelheid beschikbaar bevoelingswater niet steeds voldoende is voor de behoorlijke bewatering van de rietvelden, hebben de planters hier en daar met toestemming van do regering pompstations opererend om met uit de rivieren opgepompt water hunne velden te bevloeden in tijden, waarin het op gewone wyze door afslappen niet de strekking te verkrijgen water onvoldoende is voor de behoefte.

Aangezien men het riet op Java slechts eenmaal van denzelfden aanplant oogst en er meer dan twaalf maanden verstryken tusschen het begin der groubewerking en het oogsten, is het niet mogelijk twee oogsten van dezelfde grond na elkander te krijgen, zelfs inclien de oischen van een rationeel landbouw zich daartegen niet verzetten. Er is derhalve een wisselboav, noodig, die in de Gouvernementslanden zoodanig dat men in den regel 60maal in de drie jaren met riet op denzelfden grond leriif komt, terwijl in de Vorstenlanden veelal een tweejarige verwisseling kont. Gedurende dien tijd, waarin de grond niet nipt suikerriet beplant is, wordt hij door den inlandschen eigneaar of de braiker met andere gewassen beteeld, waaronder rijst het voornaamste is en waartoe verde oek mais, tabak, sojabonen, aardnoten, katonnen dergelyke behoren. In den regel wordt er tusst het twee rietoogsten tenminste eenmaal en veelal niernaal rijst verbouwd, terwijl hijna zonder uitzondering de voorverrukt van hev suikerrijst is.

Ten gevolge van het feit, dat de rijst en de suikerbouw gedurende de droogte waken sluihrij water over het veld gekweekt wordt, waardoor do daar in en in het algemeen aanwezige minerale plantvoedingsstoffen den bodem verrijken, is het voor den rietbouw niet noodig nog afzonderlijk kaliverbindingen te maken, mi zij in voldoende mate in den grond aanwezig zijn en in het irrigatie water worden aangevoerd. De zelfde is op do meeste plaatsen ook met een tweeledig nlanlevodijngsmiddel het geval, namelijk met de phosphaten, waarvan de toevoeging bij den grond voor den rietbouw alleen in sommige streken noodig is, en wel daar, waar de gesteenten arm aan die bestanddeelen zijn. Het is evenwel niet voldoende, dat de kalion phosphorzuurverbindingen aanwezig zijn, zij moeten ook in voldoende vorm voorkomen, dat zij door de plant ten wortelsopneembaar zijn en (laarvoor moel, zoals wij zien zullen, de grond te working zorge n.

Aanplant van suikrriet. De veldwerkzaamheden voor de rietbouw beginnen, zodra do rijst geogst is, of reeds gedurende de dagen, waarop de padisnit plaats heeft.

De grond is bij den rietbouw gedurende eenigen tijd achtereen met water verzadigd ge-

weest; door de werking van mikro-organismen hobb en daarin rductieprocessen plaats gevonden, die hem ongeschikt hebben gemaakt voor clnrictbouw en om daarin wed er vorbctring te brengen moot hij voorcrst ontwaterd on daarna aan do werking van de atmosfeer blootgesteld worsen.

Dnartoc graaf men rondom den gehcelen tuin cen diopo goot, die het nit den grond sypclende waterafvoert en die ook later voor den toovoer van het irrigatiewater gebruikt kan worden. Verder wordt de luid door middel van dv/arsg<?tcn in stukken van $\frac{1}{10}$ of $\frac{1}{12}$ bouw verdeeld en daarin de geulen gegraven, waarin later hot riel zal worden gerand. Gewoonlijk zijn deze : 0 voet lang, ruim 1 voet diep en liggen op cen ondrclngen af- stand van 4 of 5 voet hart op hart. Iliinne breedte is 1 tot 1 1/2 voet en de uitgegraven aarde wordt taisschen de geulen opgestapeld. Bij den tuinnanncg zorgt men op bepaalde afstanden in de lengte en lrcedte richting paden in de tuincn open to laten met het docl <le beweging van het werkvolk jiiGgclijk te niaken. Op sommige plaatsen, vooral in Oost-Java, waar 4e grond licht is, wordt het veld vooraf veischidene malen in versehillende richtms gcploegd, maar in de meeste streken is do groei>d te stijf om met de zwakke karbouwenploegen bewerkt te kun worden en graaft men de geulen in den onvoorbewerkten grond.

Aange>ien het ploegen en het graven zeer veel arbeid kosten en zoowel de uitbreiding van do rietaanplantin^cn Ms die van den inlandschen landbouw nicer werkkrachten vereischen dan ei besclikbaar zijn, wanneer men alle bewercingen op tijd wil laten geschieden, maakt men in steeds toenemende mate gebruik van toestellen voor mechanische grondbewerking. Daarvan zijn verschillenlc systemen beproefd, nl. sterke ploegen, gotendclverh, en graafinrichtingen, maar de oorlog hecfl in dozen zeer belenuerctid gewerkt, zool flat deze zaak nog niet boven het stadiuni van proefneming nit is gekomen.

I)(: a ld us voorbe. 'vurkte tuin hlijft oneevcer zes v/cker .inn de wei king van zon en wind blootgefeld (mi „uit to zuren" of „(loor te luchten". Paarbij drogen <le natte cen stijvc kluiten op, ver- kruit)nd : i), worth ; n liehtcr van kleur, terwijl <le iizeroxydyle ver bind ingen lot oxyde overgaan en <ic : in <l(fijnc gosleenten (>gesluten Thinooralo nplant'ivoedingstoffen door verweering voor de plant epneembaar worden.

Gedurende dit uitzuren wordt het steeds opgrochidc gras en onkruid uitgewied en wanneer door zware re<ns de gegraven geulen instorten, of (ie uitgegraven grond in de geulen wordt teruggespoelil, wordt deze er wedcr uitgegravn en we fter lussclien de geulen opgestapeld.

Wanneer de grond voldoende uitgezuurd is, wordt het riet geplamt. Men inaakt den bodem van de planueln los of dekedt dien met lossen urond, die eerst uitgegraven en ten zijdo o)ge- stapeld was of slaat or nng plantgaten in en legt in den nidus verkregen lossen bod cm de rietstek- ken lh>rizontaa] met de ougon of knoppon ter zijde, bedekt zo met cen laagje losse aarde en hesproeit ze uvervloedig met het irrijaticwater, dal men te dien eind^ in do aanvoergoot van den tuin heeft toegelaten. Men herhaalt (lie be- sproeing in den beginne om de 4 of dagon en later naar behoefte, Het planten gesehied in de maanden Mei tot Augustus, dus gedurende

den drogen tijd en do kunst van don planter is heL lief met behulp van irrigatiewater in het leven te houden en langzaam te doen gr(eien, totdat het bij het invallen van den regentijd volop vzater krijgt en clan sncl zijn volledigen wasdoin bereikt.

Oorspronkelijk verkreeg men de stekken uitsluitend door de toppen van het maalvict af te snijden, niaar sedert hot uithreken van <lc sereh- ziekte is men voor eon groot deel van zijn aan- plant daarvan afgegaan, omdat het bleek, dnt bij ljet voortdurend overplanten van riet door mid- dei van do toppen van riep riet de aantasting door die ziekte veel heviger w is dan wanneer men steeds opnicnw aan plan Lingen aanlegt met behulp van stekken, bestaandeuit jong, krachtigriet, dat< uitsluit(?nd voor dat doel wordt aangeplant.

Enkole varieteten kunnen het verdragen steeds door met toppen van hei oudc riet te worden vGortgoplant, maar bij de meeste moet men speciale "bibittuinen" aanleggen, waarin men riet plant, dat op een leeftijd van 0 of 7 maanden vooi stekken wordt geoogct. Die stekken worden geplamt- in de tuincn voor maalriet, men neemt daarvan in den rpgel slechts cenmaal stekken voor cen tweeden aanplanfc, welke dan in zijn ge- heel vernialcn wordt, zonder dat men <laarvan weder de toppen voor stekken gebruikt. Op deze svijze plant men dus den halven aanplant met stekken uit bibittuinen en de andere helft van maalriet, maar deze verhouding is voor iedere verandennng vabbaar.

Nadal de stek of bibit enige dagen in den vochtigen grond heeft gelegen, loopen do wortel- beginsels uit en do ooggen spruiten uit en vormen cen jongo plant. Wanneer doze een zekere hoogte heeft bereikt, werpt men aarde van de naast <ie plantgculon liggende huopen in de genl en brengt er ook de mostst often bij. Deze bestaan in hoofd- zaak uit zwavelzure aromc-niA, maar soma ook perskoeken van de olichereiding uit aravhis, Ici- pok of katoen of ricin us, verder salpeter, superphosphnat 0. a. Zoowel door do aanaarding, a ls door deu prikkel van den mest loopen de ooggen en do wort elbeginsels van de onderste geledingen van den jongen rietstengel uit en vormen een bundel stengels, terv jil de jonge wortels zirr in den fijnverdeelden grond vastzetten on dnanit water en voedingsstoffen opzuieen on ook tevens de plant stevig in den gond vevankeren. Men herhaalt die beworking eenige malen en verwijdert dan tevens de cdroge rictbladren aan den voet van het riet om cen goed contact tnschen clen stengel on den grond mogelijk te maken en do uit.lutting van seeunclraie Stengels on jonge wortels te hespoedigen. Ten slotte is niet alleen alle opgeworpen arde v/eder in de geulen tereft ge- komen, maar tuss< hen de gevleti loopen nu on- diepe gotrn, w narvan de uitgegraven aarde tegen den rictstengel is aaegeedrukt. Dit wordt gedaan om bij het nu inget reden natte jaargetijde den mild stroc>iBen(len regen golcgsheid te geven van he; riet af to vloccien, daar stilstaand water voor do rictwortels naadeht; is.

Gedurende al cl ion tyd boeft men het riet nauw- keurig gadedgslagen en hot opt,reden van riet- ziekton en rietvijandon uit het dcl'enrijk zoo goed mogelijk bestreden.

Tn den regentijd groeit het riet, dank zij don riaincn toevoer van water en warmto, krwhgt door en tegen het einde van clatseizoen lieeft hot

zijn vollen wasdom bereikt en heeft- gebloeid, dat wil zeggen een deel der stengels bloeit, maar deze zijn zoo gelykmatig over het veld verspreid, dat het, geheel door een ijle wolk van rijptolmen uver- huifd wordt. De pluimen vallen uit, hot riet neemt in suikergehalte toe en het tijdstip nadert, vaarop het geogost wordt. Gewoonlijk valt dit oogeblik twaalf tot vijftien ma an den na het plan ten, afhankelijk van de rietvarietoit, de grond, soort, de weersgesteld held en verder ook van de omstandigheden van den arbeid in de fa- brick, omdat men soms vrplicht is onriip riet te vermalen en sums riet, dat reeds zijn voile rijpheid bcreikt heeft, eenigen tijd moet laten overstaan.

Bij het oogsten graven de lietsnijders do um de stokken opgeworpen aarde open, totdat zij de oude stole liebben bereikt, mkken de rietstokken nit, sclirapon de aarde en de rietwortels van de ondereinden af, kappen den top met de groene bladeren af en binden de stokken tot bundels. De groene bladeren en witte top pen dicnen tot voeder voor het trekvee, dat met graagte dit vocdsel nut- tigt, t-erwuil de nog gekleurde box'eneinden in vele gevallen worden afgesneden oni a] s stekken voor den nieuwen aanplant te diencn. Heoft men stekken genueg, doordat men zich voor een groot deel van stekken uit de bibittuinen voorziet, dan laat men die bovenstukken aan het riet en bezigt deze eveneens als grondstof voor de snikerbereiding.

De op het veld samengebonden stengels worden door het snijwolk op karren geladen en door de transporteurs naar de fabriek gebracht. Oud- tijds geschiedde dit transport uitsluitend door mid del van ossen- of buffelkarren, maar, doordat de te vervoeren hoe reel li eden riet steeds tocn- men, konden zij niet meer op zoo jrrimiteeve wijze worden aangevoerd en vindt men nu op nagenoeg alle suikeronderaemingen vastc en losse railbanen met door vee of door locomotieven getrokken railwagens.

Huikerjabricalic. Op de fabriek aangekomen, worden de railwagens gewogen, ten cinde de huc- veelheid van het aan^ebriachte riet te kunnen we ten PH daarna gelust. Op sommige on deme- iningen stapelt men het riet naast de molens up, om er naar gelang van de behoefte van te kunnen afneiiien en vermalen, doch op de meestp fabrie- ken grijpt een kraan den inLoud van een gcheelen wagen en vleit dicn op een platform v66r den molen, vp.n waar het ter verwerking komt, zoedat het riet niet eerst opgestapeld wordt. , maar op de lorry blijft., tot dat- het aan de heart komt om ver- malen te worden.

Daarbij passeeien de rietstokken, die door liet doorsnijden van de banden, welke lien bijeen hielden, Jos naast elkaar zijn komen te ligixen, een paar zware, gegroefde va lsen, welck het riet kneuzen en het gescliikt maken oin in de eigen- lijke molens te worden uitgejierst.

Deze molens zijn sterke ijzeren of btalen, door stoom of electriciteit gedreven walsmacluncs, tussehen welker zware cylindere het vooraf ver- brijzelde riet wordt gegrepen en uitgeperst. Tn <lcu regel vindt men drio molens, iedcr van drio cylindere, aehter elkauder. Soms ook wel vier en het in den eenen gedeeltelijk uitgeperste riet wordt door mid del van beweegbare geleideplaten in den volgenden geseboven en sterker uitgeperst. Op de geleideplaten wordt het gcdeelteiik uit- gesterste riet met een straal water bespoten om liet tmschen de vezels achtergebleven sap te ver-

dunnen en bij de daarop volgende persing beter te winnen. 'J en slotte is do rietvezel praktisch zoo ver mogelijk uitgeperst en wordt, uit den laatsten molcn 'komonde, op machinalen weg naar de ovens gevoerd om daar onder de stoomketels to worden verbrand on do noodige warmte Gp te leveren voor de vorming van den in het bedrijf te gebrukon st oom. Wanneer de fabriek goed is ingricht, de ketels bchoorlijk zijn ingemc'seld en het riet niet al te arm is :>an vezelstof, dan is de hoeveelheden uit het riet konkende brandstof voldoende voor de st(>omproclurctie, maar in den regel verbrandt men ter suppletie ook nog het droge riethlad en ook wel brandhout en soms ook petroleumresidu.

Het uit het riot gesterste sap wordt cerst door middel van kopereu zeven van de niedegevoerde stukken rietblad en ricvezel bevrijd en daarna met een weinig kalkmclck beedeel en opgekookt. Bij deze bewerking schciden zich onzuiverheden, die tot nog toe in het sap opgelost waxen of daarin z vveofden, in onoplosbaren, vlokkingen vorm af, omhullen de in het sap voorhauuden deeltjes zand, klei en andere vreemde zelfstandig- heden en wanneer men het gekookte, gckalktc sap laet bezinken, dan scheidt het zich in een heider lichtgeel vocht- en een dikke drabbige jaag vuil. Men hevelt het heldcre sap af, perst de bezonken laag vuil door filterpersen en ver- cenigt het daaruit komende sap met het eerst- genoemde, terwijl het droog geperisCe vuil uit de fabriek wordt verivjdder en dikwerf als meststof in de veldcn wordt gebrukk.

In plaats van deze eenvoudige bewerking wordt ook wel het ruwe sap met een groote over- maak kalk bedeckd, en die overmaat daarna door midde] van een strooni zwaavelzuar- of kool- zuurgas weggenc>me». Het daardoor zoo veel zwaarder geworden bezinksel laet zich beter van het schoone sap scheiden, zoodat er een betere en meet vertrouwbare sapzilverint; heefb plaats gevonden dan bij de eenvoudige behandeling met kalk ip elk al lcon. Het held ere sap word t in luchtverdunde mimte ingcdanip tot een stroop van ongc'xeer 5(1 % vaste stof gchaltc, w si lke men nog cens bezinken laat of filtreert om de zich wederym argoscleiden hebbende troebclmakenflp oruuiiverheden te verwijdrcrcl) en ten slotte een - ccn treert men de holder goworJen stroop cvcn- eens in 'ueh.tv(?i<lunde ruimte Lot en cbkke masfja van suikerkiistallen en daaraan klevcnde zware stroop. In centriuges slingert men laatatge noemde van do kristallen af ; men wascht deze zo. noodig met water af of blaast er een straal stoom doorliien, die zich aan liun oppervlakte condenseoronde, de pfoop voorzichfju veldnijl on wegvoert. De suikor wordt daarna, zoo noodig, in groote cylindere door middel van verwarmdi- ln' ht gedroogd on in zakken verpakt. De van de kristallen afgeslingordc stroop wordt verzamid en keu nog cens of nicermalen bij verder indampcn suiker kristallen opleveren, maar na eenige b." werkingen is zij niet voor verdere kristallisalic vatbaar en wordt uit het bedrijf verwijlord. Zij dient dan als grondstof voor alcoholfabricalic, vovr mengsek ; van vcevoeder of wordt ook enkeh- malen als meststof op de \ elden teruggebracht, ten eindc op doze wijze de minerale bestanddeelen van den bodem. te behouden.

Doorcengomen wordt van JOO deelcn suikt- r in het riet 80 % in product gewojmen, () gaan

verloren in do ainpas (de uitgeperste vezel), 0.80 % in het filtervuil, 8 % in de melasse en 2.20 % op onbekende wijze, door morsen, lekken, aanranden, verzuuren, stolen, enz.

Soorten van Java suiker. Ie suiker wordt op java in de volgende assortimenten afgelcverd:

Superieure hoofdsuiker. Een zoo wit mogelijk, good gekristalliseerd product.

Superieure stroopsuiker, fijn greinige, zoo wit inoglijck suiker.

Beide soorten dienen voor dirccte consumptie.

Hoojdfuiker No. 1G/20, een droge, grijsachtige, good gekristalliseerde suiker, die minstens 98 % saccharose moet bevatten.

Hoojdfuiker No. 12/14. Zoogenaamde *Muscovado*, een vuchtige, donkerkleurige, good gekristalliseerde suiker, die minstens 96.5 % saccharose moet bevatten.

Beide suikera dienen als grondstof voor do raf-finaderij.

Stroopsuiker No. 14. Een vochtige, donkerkleurige, fijngreinige suiker.

Melassc auiker No 8 en hooger. Een Honkerkleurige, vuchtige, fijngreinige suiker.

Gecentrifugeerde zaksuiker. Een zeer donkerkleurige, kleverige, zeer fijngreinige suiker, die zeer veel atroop bevat.

Zaksuiker. Kleverige massa van fijne kristallen, die met de aanhangende melasse een taaië massa vormen.

Verharde melassc. Tot een vast lichaam ingedampde eindmelasse.

Tn de jaren 1908 — 1917 bestond de productie van Java uit de volgsndc procentisehooveel-heden van ieder aparteraent. Zie de tabel hier- onder.

Jaar.	Superieure hoofdsuiker.	Superieure stroopsuiker.	No. 16/20	No. 12/14	Stroopsuiker • No. 14.	Melasse-suiker.	Gecentrif. zaksuiker.	Zak-suiker,	Totaal.
1908	19.3	2.5	15.6	59.2	—	0.1	—	3.3	100
1909	28.1	0.5	26.1	42.1	—	—	—	3.2	100
1910	34.9	—	30.2	31.8	—	—	—	3.1	100
1911	35.2	0.2	33.4	27.1	—	0.1	0.2	0.2	100
1912	33.6	5.6	29.9	26.2	0.1	2.4	1.4	0.8	100
1913	32.9	G.8	30.0	20.9	0.8	6.4	1.3	0.9	100
J914	40.3	4.0	32.3	15.7	0.1	5.8	1.1	0.7	100
1915	43.8	4.2	34.9	14.1	0.3	1.7	0.5	0.5	100
1916	48.1	2.9	37.3	9.7	—	1.4	0.2	0.3	100
1917	50.3	1.9	40.6	6.2	—	0.7	0.1	0.2	100

M en zict hieruit hoc in de laatste jce...
 cluctie van witte suiker, (> directe consumptie
 bestemd, is toegenomen en nu reeds meer dan de
 helft van den oogst uitmaakt. Ook is Let percentage
 van de lichtkleurige ruwe suiker sterk toegenomen
 en daarentegen dat van de donkerkleurige
 muscovado tot een kleine fractie van het

gedaald. Even zeer nee mt de hoe-
 veelheid naproducten af, zoodat, over het geheel
 genomen, de kwaliteit der afgeleverde Java suiker
 thans zeel veel beter is dan eenige jaren ge-
 leden.

Opbrengst. In de laatste 10 jaren was de suiker-
 productie per hou en per H.A. als volgt:

Jaar.	Pikool per bouw.			K.G. per Hectare.			Suiker verkregen uit 100 riet.
	Hoofdsuiker.	Zaksuiker.	Totaal Z.S. 2 : 1.	Hoofdsuiker.	Zaksuiker.	Totaal Z.S. 2 : 1.	
1908	119.3	4.0	121.3	10383	348	10557	10.00
1909	114.9	3.8	116.8	9999	331	10165	9.97
1910	114.9	2.3	116.3	9999	244	10121	10.33
1911	122.3	3.7	124.15	10644	322	10805	10.26
1912	113.5	3.4	115.1	9878	296	10026	9.63
1913	114.3	3.3	115.9	9948	287	10087	9.65
1914	108.2	2.5	109.4	9417	218	9526	9.28
1915	99.7	1.2	100.3	8677	104	8729	9.15
1916	118.00	0.8	119.—	10322	67	10355	10.03
1917	120.2	0.G	130.5	11332	49	11382	10.50

Voor do totale suikerproductie in die jaren
 in pikoels en in tons tabel van 1000 K.G. zie de
 op biz. 184.

Kostprijc. J let is duklelijk, dat waar de riet-
 productie per eenheid van oppervlak stork af-
 wisselt ook de kosten van de bewerkingen in de
 verBehlende deelen des lands van elkander
 verechillen, or geen gemiddelde kostprijc voor het
 sui kerriet kan worden aangemcn of berekend. Uit
 t tai van jaai'vcrslagen van suikerfabrieken

kunnen wij echter afleiden, dat de zuivere kostprijc
 van het te veldc staande riet, dus zonder be-
 rekening van snij- of transportloon, maar met
 inbegrip van grondhuur, stekken, bewerking, be-
 mesting, hewaking, salarissen en weekloonen, euz.
 van 2)—26 cts. per pikool bedragon.

De kostprijc van de suiker hangt vooreerst af van
 den kostprijc en van het gehalto van het riet, verder
 van het assortiment suiker, dat men fabri-
 ceert, en van den afstand van de fabriek tot de ha

Jaar.	Hoofdsuiker.		Melassesuiker en gecontr. Zaksuiker.		Gozakte Zaksuiker.		Verharde Melshe.	
	Pikoels.	Tons.	Pikoels.	Tons.	Pikoels.	Tons.	Pikoels.	Tons.
1908	19.772.357	1.200.441	—	—	671.045	41.444	—	—
1909	19.774.897	1.200.907	—	—	660.765	40.819	—	—
1910	20.480.043	1.249.446	—	—	499.584	30.854	—	—
1911	23.091.6C4	1.426.107	720.521	44.550	229.494	14.174	959.869	59.221
1912	22.020.700	1.360.025	877.059	51.168	186.128	11.495	1.242.1G9	76.716
1913	22.235.756	1.373.307	1.856.236	114.643	216.502	13.371	1.081.732	66.809
1914	21.471.890	1.326.130	1.604.584	99.101	140.047	8.G50	1.558.928	96.281
1915	20.944.739	1.293.573	476.694	29.441	1104.137	6.437	2.098.157	129.585
1916	2G.007.431	1.605.250	45G.287	28.180	75.227	4.646	1.410.003	87.121
1917	29.276.105	1.808.127	258.420	15.9G0	65.432	4.141	820.061	50.648

venplauts, van de min of meer economische installatie van de fabriek on van nicker dergelijke factoren. *

Wat het verschil in koste aan gaat, dat door het onderscheid in assortiment wordt veroorzaakt, kan men zeggen dat voor den oorlog de bereiding van superieure suiker / 0.60 per pikoel en die van suiker No. 16/20 / 0.30 per pikoel meer kostte dan die van suiker No. 11/14, hoewel die cijfers volstrekt niet a ls voor ieder geval vast staande beschouwd mogen worden. Thans is door den hoogen prijs van chemicalien en benoedigheden iedere berekening onmogelijk geworden.

Voor het jaar 1902 berekende Mr. H. 's Jacob den kostprijs van suiker No. 11/1 i geemballceerd aan de deur van des koopcrs pakhuus in de luivnplaats geleverd, inclusief alle kosten van rente en werkkapitaal, afschrijving op machinereen, nicuwo aanschaffingen, mnstaandeel aan person eel enz., doch exclusief rente en amortisatie van het stamkapitaal, op / 5.50 per pikoel. Deze prijs bleef tot 1910 vrij wel constant : de hoogere prijzen voor grondhuur en benoedigheden wrdcn opgeweij door de vermeerderde opbrengst, zoodat de kostprijs per pikoel op dezelfde hoogte bleef. In de jaren 1912— 1915 veranderde dit, vooreerst door dat toen de productie per bouw vermnnderde en verder doordat de stijging in werkloonen en grondhuur en de veel verhoogde kosten van machinereen alle in ongunstige richting werkten. Een berekening voor het jaar 1913 leerde, dat men den kost prijs voor suiker No. 11/14 op / 6.— per pikoel kon aannemen, die voor suiker No. J 6/20 op / 6.40 en voor superieure Huiker op / 6.75.

In de daarop volgende jaren zijn de prijzen door den oorlogstoestand zoodanig verhoogd en loopen zij zoo onrechnermatg, dat er geen middencijfers kunnen worden opgegeven.

Uitvoer van Java suiker. De consul) pt 之 vansuikerriet op Java : H. U. Prinscn Geerlgrs, De suikerindustrie in de verschillende landen van productie; Mededeelingen van het Proefstation I voor de Java Suiker Industrie; \V. Dickhoff, Statistieken voorde JavaSuiker industrie ; Markl-I berichten der Ilandhevercniging te Batavia. SUIKER (JAVAANSCH E OF BRUINE). Op dezelfde wijze als bij AR^NSUIKER is beschi^ven wordt veel suiker uit rietsap bereid en ondr den naam „goela djawih” verkodit. Zi<- S(JI K : K en AR^N-SUKER.

SUIKERBIETEN, de wortels van *Betu vulgaris* var. *Rapa* zijn. horhaaldelijk als proef gekweekt op Java. Afgezien van het niet zeer hoc

I naar Nederland vrscheept, doch toen dat laud zelf nicker en meer beetwortelsuiker voort bracht on dus geon aanvoer uit de kolonien noodig had, verviel daarmee ook de reden, waarom rietsuiker verder in Nederland verwerkt zou worden en behalve in jaren van schaarschte aan beetwortelsuiker is de Javasuiker niet meer naar Nederland vervoerd.

Na het jaar 1880 v/erd er veel Javasuiker naar Groot-Brittannie gezonden en sedert 1897 ook veel naar de Vereenigde Staten. Maar toen deze zich langzamerhand meer cn)ccr uit de on middeljelike ongeving voorzagen, werd de uitvoer naar Hongkong gericht. Sedert het jaar J 903 zijn ook de uitvoeren van witto suiker naar Britsch-Indie en van brune suiker naar Japan van groot belang geworden, maar aangezien FaatstgnocDul land tegenwoordig zelf op het eiland Formosa een belangryko suikorindustrie heeft gevestigd, is de uitvoer van Javasuiker naar Japan weder minder. Kort na het uitbreken van den oorlog werd de uitvoer van Duitsehe en Gostenrijksche suiker naar Groot-Brittannie g(?staakt on kociit. dit land daarom op grootc schaal suiker uit alin landen der wercl. Dien tcnge vol ge zien wij in 1915 en 1916 grootc verschepingcn naar Engeland, maar weclra werd het gebrok aan scheepsruinite I nijpend en kon do suiker uit Java niet worden afgevoerd, tengevolge waarvan er zich groot I voorraden ophoopten en de uitvoer weder afnam. I De cijfers van den uitvoor v66r en geduron<(: den oorlogin de tabel op bl. 185 toonen de groot ; I veranderftigen, die op dit gebied zijn voorge-

Literatuur. Van Gorkom, Oust- fndische Cultures, Deel II; K. W. van Gorkom, schets van de snikerindustrie op Java; H.(: Prinscn Geerlgrs, De fabriekatie van suiker uit suikerriet op Java : H. U. Prinscn Geerlgrs, De suikerindustrie in de verschillende landen van productie; Mededeelingen van het Proefstation I voor de Java Suiker Industrie; \V. Dickhoff, Statistieken voorde JavaSuiker industrie ; Markl-I berichten der Ilandhevercniging te Batavia. SUIKER (JAVAANSCH E OF BRUINE). Op dezelfde wijze als bij AR^NSUIKER is beschi^ven wordt veel suiker uit rietsap bereid en ondr den naam „goela djawih” verkodit. Zi<- S(JI K : K en AR^N-SUKER.

SUIKERBIETEN, de wortels van *Betu vulgaris* var. *Rapa* zijn. horhaaldelijk als proef gekweekt op Java. Afgezien van het niet zeer hoc

Java suikcr afschoppingen van 1 Me i—30 April.

Naam.	1913/14.		1914/15.		1915/16.		1916/17.		1917/18.	
	Pikoel.	Tons.	Pikoel.	Tons.	Pikoel.	Tons.	Pikoel.	Tons.	Pikoel.	Tons.
Nederland ..	1.702	105	17	11	6.787	418	521.64	32.218	—	—
Engeland ...	3.29	204	9.076.832	560.596	3.864.937	238.703	9.030.970	557.764	5.29G.125	327.101
Frankrijk ...			237.688	14.68	1.200.049	74.116	1.144.824	70.706	G24.68	38.581
België			14.010	68						
Noorwegen ..							194.92	12.039	325.378	20.096
Italië							240.85	21.052		
Suez					327.270	20.213	196.06	12.109	299.906	18.523
Port Said v.o.			1.007.279	62.211	663.289	40.966	413.19	32.218	200.875	12.406
Vancouver ..	9G.55	5.963					98.824	61.103	57.648	3.560
Singapore ...	1.61J.560	99.532	1.040.110	64.238	871.029	53.796	990.528	61.176	2.937.553	181.427
China	956.24	50.050	387.747	23.047	303.630	18.753	114.040	7.000	30.067	2.351
Hongkong ...	3.733.967	230.614	2.15G.693	133.200	2.988.685	184.585	2.250.911	139.019	2.845.771	175.758
Japan	3.902.133	241.0001	1.772.590	109.477	793.631	49.016	812.144	50.159	1.545.345	95.443
Bi itsch-Indie.	10.031.3G	619.5491	5.517.337	340.757	7.430.724	458.930	G.695.628	413.530	5.577.94	344.501
Australië ...	344.997	21.307	113.8791	7.033	751.171	46.393	416.068	25.697	—	—
Siam	72.075	4.451	80.0241	—	154.661	0.552	265.469	16.396	353.618	21.840
Anlore ha-										
\ens	1.417	88	192	12	—	—	—	—	195.494	12.136
Totaal....	20.755.310	1.281.872	21.404.547	1.321.969	119.355.86	.195.442	23.487.00	1.450.586	20.298.415	1.253.723

suikergohalte, is het om oconomische redenen niet waarschijnlijk, dat do cultuur van dit gewas in Ned. Indië ooit een groote vlucht zal nemen.

SUIKERPALM. Zie ARENGA SACCHARIFERA.

SULTANS-KANAAL. Zie BANTAM, DI I, biz. 166.

SUMATRA. Zeveitien jaar geleden mc- st in den eersten druk van deze Encyclopaedie ver- nield worden: „Onze wetenschappelijke kennis van Sumatra is nog betrekkelijk gering, wat van grooten invloed is op do belangstelling van do zijdo onzer planters, ontginners en kooplieden en diis op do economische ontwikkeling van het gnnsclic eiland.“ Thaus zijn er geen „witto plek- ken“ nicer do kaart van Sumatra, is onze we- tonschappijko kennis anmerkelijk uitgebreid en is vohtrekt ook niet te k I agon over gebrok a an belangstelling. In 1903kondenalsmonographicen al Icon genoemd worden: W. Marsden, The History of Sumatra (1811)/ P. J. Voth, Hot eiland Sumatra (1873) en J. F. Hoekstra, Die Oro- und llydrogruption Sumatra's (1893), maar wo bezit- ten thans een uitnemendo beschrijving van het gehcelo eiland in het work van C. Lckkerkerker: Land on Volk van Sumatra (101J, het be kroondo ant wo rd op een prijsvraag, uitgeschreven door liet. Koloniaal Instituut, waarvan in dit artikel <(: n dankbaar gebruik is gomaakt. Den pion ers die onzo kennis van Sumatra in de 20e eeuw onl zaglijk uitgubroid hebben, diencn wo echter con eerplaats in dit opstel to goven. Het zijn: W. Volz, (Nord Sumatra), A. Maass, (Quer durch Sumatra), A. Toblor (vorschillondo tijdschrift-artikelcn).

Korvollo vermclding verdionen verder: do (Jouvcmeinonts Dienst van het Mijnwezon, de Topographische Dienst en hot Encyclopaedisch Bureau, dat in zijn mededelingon een schat van gogevens verzamelde, terwijl zeer verdienstelijk work word verriioto door de vorschillendo Insti-

tuten: (Batak-, Atjdh-, Oost-Sumatra, Minang- kabau-, Zuid-Sumatra Instituut), vooral door den Heer M. Joustra, laborant van het Batak- Instituut. In dit opstel zullen achtereenvolgens behandeld worden:

**ALGHEEEN OVERZICHT.
GEO-MORPHOLOGISCHE GESTELDHEID.
OBOGRAPHISCHE GESTELDHEID.**

- I. Bergland.
- II. Heuvulland.
- III. Laagvlakte, Westen.
- IV. Laagvlakte, Oosten.
- V. Eilandon.

HYDROGRAPHISCHE GESTELDHEID.

Riviere n.
Meren.

KLIAMAAT.

FAUN.

BEVOLKING.

dichtheid.
rassen.
volken.
godsdienst.
bostuur.

ECONOMISCHE TOESTAND.

- A. In hoc m sc he bestaansmid- delen.
- B. Europoeschelandbouwen industrie.
- C. Verkoor.

ALGEMEEN OVERZICHT. Sumatra is met een op- pervlaktovo van 440.000 K.M.², d. i. 13,5 ma.al die van Nederland, het vijfdo eiland in grootte op aarde, het tweede van Nederlandsch-Indic. Even- als Java, is het con langgestrekt eiland; de Noord- punt, Pcdropunt genoemd, ligt van Vlakkoo Hoek of Varkenshoek in het Zuiden ongvooer 1750 K.M. verwijdd, d. i. oen afstand als do hemelbreedte van Amsterdam tot Brindisi; dogrootsto breedte, n.l. van do Hoek van Indrapoera (in het Z. van de res. Sumatra's Westkust) tot Tandjoeng Datoek

(in Indragiri juist onder den equator) bedraagt 400 K.M. De equator gaat vrijwel door het midden van het eiland: het N.lijkste punt ligt op 5° 39' N.B., het Z.lijkste op 5° 57' Z.B. De geogra- phische longte varieert tusschen 95° 10' O.L. v. Gr. in het W. en 106° O.L. v. Gr. in het O., waar- door een verschil in tijd onstaat van 44 minuten. Padang heeft een tijdsverschil van 6 uur en 22 ftm. met Amsterdam, van 38 minuten met Midden-Java. Tijdszonen, als op Java, heeft men hier nog niet vastgesteld; men rekent met de plaat- selijke t[im]d der hoofdplaatsen.

De Indische Oceaan in het Westen dringt nergensdiep het land in; grootste inham is de Baai van Tapanoeli. Evenmin de Straat van Malaka, Zuid Chinesche of Java zee in het Oosten, waar Straat Berhala en Amphitrite baai de diepste inhammen vormen. Alleen in het Zuiden dringt Straat Soenda middels de Semangka- of Keizers- baai en de Lampongbaai verder landwaarts in. De kustontwikkeling is derhalve zeer gering; op elke 100 K.M.2 oppervlakte komt nauwelijks 1 K.M. kust. Sumatra gelijkt hierin op Borneo en staat ver bij Java en vooral bij Celebes achter.

GEOMORPHOLOGISCHE GESTELDHEID. In tegenstelling met Java, waar het meest tertiaire gronden voor den dag komen, treden op Sumatra meer oudere gronden op; hoe Noordelijker hoe ouder de gesteenten. Zuid-Sumatra vertoont na- melijk veel tertiair, maar daarnaast reeds oudere sedimenten; in Midden-Sumatra komen behalve de tertiaire, zeer veel primaire gesteenten voor, terwijl alleen in Noord-Sumatra de alleroudste gesteenten n.l. uit het archaicum a an de oppervlakte zijn vertoonden. In het algemeen bestaat Sumatra uit een archaïsche of palaeozoische onderlaag, die in de hooggebergten aan de oppervlakte komt, in de lagere deelen bedekt is met meer of minder dikke lagen van tertiair. Opvallend hierbij is, dat de secundaire gesteenten ontbreken. althans zeer schaarsch zijn. Bij nader onderzoek komt echter steeds meer het secundair te voorschijn. Veel van wat vroeger oude leigesteenten werd genoemd, blijkt tot deze periode te behooren, terwijl zandsteen en klcischales uit het boven trias werden aangetroffen ter Oostkust en in de Padangsche Bovenlanden. Ook jura is op verschillende plaatsen geconstateerd en TobJer stelde bij zijn onderzoek in Djambi verscheidene malen de aanwezigheid van krijt-vormingen vast.

De oude leigesteenten, waartoe ook de z.g.n. Maleische formatie wordt gerekend en die waar- sijnlijk praecainbrisch, dus van het begin derg- ologische tijdrekening afkomstig is, werd in het primaire tijdvak opgestuwd en gevouwen tot een reusachtig hooggeberge. Dit had een Z.O.-N.W. richting, boog in de Bataklanden meridionaal, om langs de Oostzijde van het Toba-nieer naar de Oostkust van Sumatra te gaan. T[im]dens carbon had een sterke. denudatie plaats, die het geberge sloopte tot op de granietkern; Van Heutz-, Wilhelmina-, Kôpas-, en Pakpakrand-geberge zijn daar nog de overblijfselen van. In jong-palaeo- zoicum en mesozolcum wisseldcn lange continentale- met kortere oceanische perioden af. Sumatra was de N.O.-rand van een oud continent, dat in het Zuiden langzaam wegzonk (ontstaan van den Indischen Oceaan) en tegen het eind van het mesozolcum wordt ook een deel van Sumatra prooi van deze transgressie, welke gepaard gaat met zwakke vulkanische uitbarstingen.

In het begin van den tertiairen tijd bespoeld de zee een groot deel van het land, vooral in het Oostelijk en Zuidelijk deel, drong op verschillende plaatsen tusschen de plooiingscouliissen in, zoodat ook daar afzettingen werden gevormd. In de moerassige laagvlakten ontstaan klei en zand-steen en wordt kool gevormd, o.m. de belangrijke Ombilin kolenvelden van de Padangsche Bovenlanden. Op deze tertiaire sedimenten, in het Ka- ro-hn-er meer dan 1000 M. dik, werkten tectoni- schc krachten. Het Noordelijk voorland van de Bataklanden daalt niet minder dan 2000 M., de laagte van Singkel ontstaat en ook in het Oosten hebben groote dislocaties plaats. Daarna ontstaan buitengewoon lievjge empties en uit het geweldige andesiet-materiaal worden drie ge-bergte-ketens dwars door Sumatra opgebouwd. In jong-tertiair ontstonden groote massa's klei-, mergel- en kalksteenen, die veelvuldig in Sumatra worden aangetroffen en in de Pad. Bovenlanden

b. v. tot 1100 M. hoogte boven zeeniveau liggen Nieuwe tectonische bewegingen had den plaats : heel Sumatra verhoef zich boven zee en een verbinding kwam tot stand met het schiereiland Malaka. De plooiingen uit den tertiairen tijd worden vooral aan de Oostzijde van Sumatra van belang, omdat zich in de z.g.n. Anticlinalen als in reusachtige reservoires petroleum verzamelt, die van daaruit gemakkelijk geëxploiteerd kan worden. Aan de Westzijde is het tertiair minder ont- wikkeld en heeft ook de plooiing minder belang- rijke uitwerking gehad. De jong-tertiaire vulkanische uitbarstingen zijn vooral voor Zuid-Sumatra van gewicht geweest, omdat zij door contact working de verbrandingswaarde van de aan- vezige bruinkolen sterk hebben verhoogd.

Op deze droge periode volgt een tijd met buitengewoon groote vochtigheid, de zoogenaamde pluviaaltijd, die als een ijsjtijd van Indie i« te beschouwen. In dit diluvium wordt de verbinding tusschen Sumatra en Azic weer verbroken. Het vulkanisme treedt met vernieuwde kracht op : kwartstrachiet, andesiet en luffen worden in zulke dikke lagen gevormd dat het oorspronkelijk relief van het land geheel verwaagt. Aan do verschillende rivieren, die door to tijdse beddingen stroomen, is de uitwerking van den pluviaaltijd nog duidelijk te zien. Terrasvormig daalt de bedding meestal naar de tegenwoordige diepte; boventerras is dan nicest uit oud, hoogterras uit midden- en laagterras uit jong diluvium, terwijl alleen het jongste tot alluvium behoort.

OROORAPHISCHE GESTELDHEID. Met betrekking tot de hoogte zijn op Sumatra van West naar Oost 5 gebieden te onderscheiden:

I. het Westelijk gebied, g l a n d, de Boek it Barisan;

II. het Oostwaarts daaraan sluitende h e u - v e 11 a n d;

III. do smalle kustvlaktein het Wcslei);

IV. de groote, breed e Jaagvlaktein het Oosten;

V. de omringende e i l a n d e n.

I. B e r g l a n d. Het bergland, deel uilmakende van het plooiingsgeberge, dat zich van Ach- ter-Indie uitstrekt over Sumatra, Java en de Kleine Soenda eilanden tot aan de boog van ci- landon, die de Bandaze omsluit, vormt het hoofddcment van Suniatra en bepaalt geheel den langgerekten N.W.-Z.O. gerichtcn vorm van het eiland. Het karakter van dit bergland wordt vo-

koincn weergogevcn door de Inlandscho benaming „Barisan" (= rijken), want het bestaat uit meerdere parallel aan elkaar loopende lengte- ketens. Tusschen deze coullissen bevinden zich de lengtedalen. Door vulkanische werkzaamheid werden op verschillende plaatsen do longte- ketens met elkaar verbonden door dwarsruggen en bovendien verscheidene dal bodem is opgevuld, zoodat de bekende, vruchtbare tufplateaux in het bergland ontstonden. Oogenschenlijk vormen al doze ketens met dwarsruggen en hoog- vlakten een niet te ontwarren geheel; bij nadrcr beschouwing is het bergland echter in drie stuk- ken te verdeelen:

1. *Zuid-Sumatra*, tot aan den Goenoeng Seblat (3° Z.Br.), waar de residenties Palombang, Djamb- bi en Benkoelen samenkomen. Dit gedeelte ver- toont zeer duidelijk den barisan-vorm.

2. *Midden-Sumatra* tot aan de hoogvlakte van Padang La was, ongeveer de grens tusschen de residenties Sumatra's Westkust en Tapanoeji (1° N.B.), omvattend een gebied, waar bergreek- sen van verschillende richting afwisselen met die- pe lengtedalen, vele grooto en kleine plateau's.

3. *Noord-Sumatra*, waar de hoogvlakten groote afmetingen aannemen, omringd van hoogc geborgen en doorsneden door talrijke ruggen.

4. *Zuid-Sumatra*. Met drie schiereilanden steekt het Zuiden van Sumatra in Straat Soenda uit; het middelste en Oostelijkehebbennagenoeg <len vorm van een gelijkbeenigen driehoek, het Westelijke glijkt meer op een parallelogram. Twee onderdeelen van Straat Soenda dringen als inhainnen tusschen de schiereilanden: in het Westen de SCmangka- of Keizersbaai, waarin zich het eiland Tabocan bevindt; in het Oosten de Lampong baai met vele kleine eilandjes voor de Westkust, en de eilanden Ocmang, en Legoendi links, Sebokoe en SchCsi rechts voor den ingang van de baai.

J het Oostelijk schierculd is schijnbaar geheel vlxk, maar in het Zuiden verheft zich de eerste .ID de vele vulkanen, die Sumatra bezit nl. de Jiadjabasa (1281 M.). Hij zendt een uitlooper Zuidwaarts, die bij Varkenshoek (Tandjoeng Toewa) afbreckt, maar toch over do vulkanische eiland' ii "I iga, Sebokoe (426 M.), SebSsi (859 M.), <lc r(ton der Krakatau ruine (822 M.) en het Prinsculand, samenhangt met Java. Noord- wicirts hangt. de vulkaanmantel van den Radja- l->isa san() : n met do leigsteenten, die de geheele Lampongbaai omgeven, en het grootste deel van het middelste schiereiland inninen. Hierin ver- heffen v. ih' drie vulkanen: do BCtoeng (1240 M.), do Ratai (1682 M.) en do Soelah (1106 M.). De laatste Jiaugt samen met den gewoldigen Tangga-)ioccs, de eerste vulkaan, die over de 2000 M. reikt (2102 M.).

Hi er vaugt do eigen! ijke Bockit Barisan aan en wordt het censte longtedal gevormd, ingesloten tusschen twee gebergtu- ketens. De Oostelijke ko- ten vangt aan bij den Tanggamocs, waarbij zich Noonwaarts aansluit de Rindingan (1508 M.), die in verbinding staat met hot 900 M. hoogc plateau van BSlalau, waaromheen zich verheffen: <i< j Tcbak (2115 M.) met don. Rigis (1395 M.), do Odoemujoes (1789 N.) met den Poenggoor (1677

M.), de Pasagi (2232 M.) en de Sokintjau (1718 M.) met den Bali ran (1703 M.). De Westelijke ke- ten van het dal bestaat uit een laag, maar Jange- strekt gebergte, do Bockit Sa wall. Dit vangt nan

bij Tandjoeng Tjina, do Oostelijke punt van het Westelijk schiereiland (do Westelijke hect Vlakke Hock) en zet zich in N. W. richting voort tot aan den Seminoeng (1881 M.) aan do Zuidzijde van hot Ranau-nieer. De Sipoelang (1315 M.) is de eenige noemenswaardige verheffing in dozen J 36 K.M. langen keten. Het tusschen genoemde ketens gelegen dal van do Semangka bestaat uit een wijd bencondogedeelte, en een kleiner, nauw bovengedeelte, dat eenmaal een meer is geweest, maar in den diluvialen tijd leeg liep toen de S3- mangka zich een weg baande door een zeer nauw dwarsdal. Deze oude meorbodem, op on- gevcer 900 M. hoogte gelegen, is bedekt met tuf- gesteenten en vormt de eerste van de vele, vaak zeer uitgestrekte diluviale tufplateaux. Ten N. hiervan strekt zich het aanzienlijke plateau uit van M'kakau en Ranau. Van de beide Barisan- ketens is alleen de Westelijke aanwezig, die zich uitstrekt tot aan den Pandan (1678 M.). Op het plateau ontstond in het Zuiden op de laagste plaats, niet meer dan 540 M. boven zeeniveau, het 126 K.M.² grooto Ranau-meer. Een dwars- keten, aanvangeude bij den Pandan (1678 M.) en vandaar over den Djaboet (1803 M.), Ringgit (2129 M.), Loemoet (2056 M.) naar den Nanti (1619 M.) loopende, in een richting loodrecht staande op de algemene richting van den Barisan, vormt de scheiding met het kleinere plateau van Semendo, dat in het Noorden wordt afge- sloten door een dergelijken dwarsrug, die aan- vangt bij den Patah (2817 M.) en vandaar over den Balai (2284 M.) naar den Soemoer (1403 M.) loopt.

Ten Noorden van dezen rug breidt zich de hoogvlakte van. Pasoemah en Lobong uit, welke eerst recht duidelijk wordt omsloten door twee gebergtekotens, nauwkeurig onderzocht door Dr. Aug. Tobler, die do resultaten van z'n onder- zock publiceerde in hot Jaarboek van het Mijjn- wezen 1912 (41 e Jg. Verhandelingen). In het Westen bevindt zich de KSpajang Tandjoeng Sakti-Tjoekocnau keten, die aanvngt bij den genoemden Patah en over den bekonden vulkaan Dempo (3046 M.) naar don Dingin (2020 M., Tj am pang en Palik (2500 M.) loopt, om te eindi- gen in den Seblat (2883 M.), den hoeksteen tus- schen de residenties Benkoelen, Palembang en .Djambi. In het Oosten bevindt zich de Seblat- Balei- Gocmai keton, die in het Zuiden aanvngt met het grootendeels uit zandsteen bestaande Goemai gebergte en zich met tai van onderbre- kingen voortzet in den Balai (1683 M.), Kaba (1938 M.) naar den Ooloemoesi (2200 M.), om vervolgens over den Rontjng (2221 M.) even- eens zyn eindpunt te vinden in den genoemden hoeksteen, den Seblat. De tusschen de ketens gelegen, langgestrekte depressie Rcdjang L6- bong — Pasoemah wordt door uitloopers van de vulkaangroep Daoen —Kaba in tweeën verdeeld. Het Zuidelijk bassin bestaat uit het ongeveer 750 M. boven zeeniveau gelcgen Pasoemah-plateau en de hoogvlakte Ampat Lawang, die Westwaart zeer versnialt. Hot Noordelijk bnssin omvat de hoogvlakte van RSDjang in hot O. en LGbong in het W., van elkaar gescheiden door een gemiddeld 1100 M- hoog gronsgebergto, waarop do Goe- noong Pandjang (1700 M.).

2. *Midden Sumatra*. In het deel van het Midden- Sumatra bergstelsel, dat van den SSblat Noord- waarts gaat tot het meer van Singkarak (zi<)

Dr. Aug. Tobler in het Jaarboek Mijnwzcn Nod.-Indie, Vcrhandelincn 1910 jg. 39), is bij- zonder goed waar te nemen, dal het Barisan gebergte geen enkelvoudige bergketen is, doch een systeem van min of meer scherp geïndividueel afgekeerde gebergten. Van Ooat naar West kan men duidelijk vier afzonderlijke ketens onderscheiden:

1. het Lisocng-Koeantan-Lalagebergte.
2. het Poelasan-Pleprat en Sangir Pooloe Ba- joer heuvelland.
3. het Solok-Tabir-Rawas leisteengebergte.
4. den Barisan in engeren zin, gcheel in het Westen.

De ketens 1 tot cu met 3 duiken weg onder het ten Oosten gelegen heuvelland, door Tobler subBarisan laagplateau genoemd, zoodat de vier ketens om beurten de Oostelijke begrenzing vormcn van den Barisan t. w. ten Z. van de Rawas (linker zijrivier van de Moesi) het eigenlijk Barisan gebergte, van Rawas tot Merangin (linkerzijrivier van de TSmbfisi, die naar de Batang Hari stroomt) keten 3, van Merangin tot Batang Hari keten 2, en ten Noorden van de Batang Hari keten 1. De eigenlijke Barisan keten vormt de waterscheiding tusschen Indischen Oceaan en Zuid-Chineesche zee: hier ontspringen de Moesi en Batang Hari met hun talrijke bijstromen en broken door de drie Oostelijke ketens heen. Het duidelijkst is daardoor een lengtedal ontwikkeld tusschen de eigenlijke Barisan keten in het W. en het Solok-Tabir-Rawas leisteengebergte in het Oosten. Ook hier deden als in Zuid-Sumatra enkele dwarsruggen afzonderlijke bekken ont- staan.

a. De eerste dwarsrug wordt gevormd door den Goenoeng Koerintji (zie KOERINTJII (GOENOENG) of Pick van Indrapoera (3805 M.), die tot de hoogste vulkanen van Ned. Indie behoort, en door geen der toppen van Sumatra wordt overtroffen. Door uitloopers van 1800 M. hoogte is hij verbonden met de Westwaarts gelegen Oeloe Batang Liki (2396 M.) met een vrij groot kratermeer Oeloe Ketjil en samenhangende met den. Patah SSmbilan (2591 M.); een zadel van 1600 M. hoogte vormt de verbinding met de Oostwaarts gelegen Toedjoeh (2605 M.), die een uitgestrekt kratermeer bezit van denzelfden naam, en aan welks Oostzijde zich verheft de Oeloe Djocdjoehan (2712 M.). Een groot deel van het ingesloten dal wordt ingenoi- niendoordo hoogvlakte van Koerintji, waarin het gelijknamige meer met een oppervlakte van ± 50 K.M.² zich 773 M. boven zeeniveau be- vindt. Van de omringende vulkanen verdienen uit de Oostelijke rij vermelding de Toengkat, die zich naar het Noorden voortzet over den Mesoe- rai, den Oeloe Nilo en den Soembing om mid dels de Lintang (2160 M.) het meer te naderen. Een vlakte, waardoor de MCrangin, de af watering van het meer, stroomt, vormt een korte onderbreking, maar ten Noorden daarvan zet do keten zich voort in den Soelah (1996 M.), den Putaljitiga (2275 M.), den Loemoet (2195 M.) om ten slotte middels den Sapoo (2280 M.) aau te sluiten bij den Piek van Indrapoera. Een dwarsrug gaat als een woest bergland van den Soelah in zuiver Oostelijke richting, verheft zich in den Mandai Orai, en vormt do waterscheiding tusschen Me- rangin en Tabir. De Mandai Orai of Betooa heeft een zeer *zonderlingen* vorm met een in het oog

looijenden top. Hij word door de bevolking „bo- tooverde berg" genoemd, omdat ieder, die trachtte het hoogste punt te bereiken, een onghick zouoverkonien. In 1905 word de top (1700 M.) be- reikt door den Ass. Resident van Koerintji. Uit do Westclijkc rij verdient allereerst vermelding do G. Raja (2550 M.), do grnssteen tusschen Ben- koelcn, Djambi en Sumatra's Westkust: voorts de Kronsong (2260) en G. Koon jii (2403 M.) ten Z. en ten W. van het meer gelegen.

b. Een tweede, eveneens zeer duidelijke dwars- rug wordt gevormd door het Middengebergte (zie aldaar), een ± 2000 M. hoog gebergte, dat aan- vangt bij den vulkaan Talang (2597 M.), over den Saloh (1626 M.) verder vrijwel evenwijdig loopt met den bovenloop der Batang Hari. Ook in dit tweede gebied wordt een groot lengtedal gevormd, dat echter naast een kolossale lengte slechts een zeer geringe breedte vertoont. Allen in het uiterste Noorden heeft een aanzienlijke verbredening plaats en Gntstaat de mooie hoog- vlakte van Alahan Pandjang (zie aldaar), waarin zich (drie meren bevinden: in het Zuiden het grootste, Danau di Atas 1531 M. boven zee- niveau, ten N. daarvan Danau di Baroeh, 1462 M. hoog, en daarnaast het Danau di Talang aan den Zuidvoet van den gelijknamigen vulkaan. Het eigenlijk Barisan gebergte vormt in dit gedeelte een aaneengesloten rug van gemiddeld 1600 — 1800 M. met toppen, die tot 2600 M. hoogte reiken. Een uitloopcr van deze keten eindigt in den bekenden A_penberg (zie a-) daar) ten Z. van Padang.

c. Een derde dwarsrug ontstaat door den dub- belvulkaan Singgalang (2877 M.)-Tandikat (2437 M.), waarbij Oostwaarts aansluit de M. rapi (2891 M.), die weer door een zadel van ± 1100 M. hoogte is verbonden inct den Sago of Malin- tang (2261 M.). Deze drie vulkanen behooren tot de belangrijkste en meest bekende van Sumatra en zijn in afzonderlijke artikelen behandeld. Het groot lengtedal tusschen den eigenlijken Jjarian ter eene en het Lisocng gebergte ter andere zijde wordt voor een aanzienlijk deel ingenomcn door de uitgestrekte vlakte van Solok, waarvan het midden een sterke inzinking vertoont: Jict 1 j2 K.M.² groote en 362 M. boven zeeniveau gelegen Singkarak meer. Ten N. hiervan bevinden zich: de vlakte van Padang Pandjang in het W., <l>vlakte van Tanah Jjatar in het O.

d. Het Noorden van Midden-Sumatra. Mel den Singgalang-Tandikat hangt in het W. samen een reusachtige vulkaan, die top cn krater bij een uitbarsting is kwijtgeraakt en zich thans vertoont als het randgebergte om het 100 K.M.² groot Manindjau meer. Ten O. van deze vulkaan word in den diluvialen tijd het dal opgevuld met vulkani- scho tuffen, zoodat ontstond het plateau van Again, waarop Fort de Kock als centrum. Dit wordt in het O. door net vrij hooge, scJiralc kali; - gebergte van Kamang met vele groten, verdwij- nende riviertjes en andere KarstverschijnselHclcii, geschieden van het eveneens diluviale lufplateau van Limapoelech Kota of Pajakocniboeh. E grens heeft deze hoogvlakte in het O. het Lisocng- gebergte, in het N. een keten, die aanvangt bij den Gfidang en vandaar in Z.-O. richting loopt als waterscheiding tusschen de Kwantan en de Kam- par. Ten N. van deze waterscheiding liggen zware berggruggen met als coullissen achter elkaar lig- gende kammen. De Manindjau vulkaan is nftar

het N. verbonden met een bergrug, die zich verheft in den Serabongan (1720 M.), Gedang (2060 A.L.), vandaar-voert een oudo lava-stroora West- w a arts naar den Pasanaan-Talamau, ook wol Ophir (2912 M.) genaamd. Bij dezen drietoppigen vulkaan vangt aan een groot, maar zeer smal lengtedal, waardoor de Soempoe (bovenloop van de Rokan Kiri) stroomt. Aan de O.zijde van rit dat verheffen zich de ketens van het gebergte dt'c Kampar-streken; aan de W.zijde een keten, die aanvauht bij den genoemden Ophir, over den lagcn Taloo vulkaan, die nauwelijks als zoodanig is te herkennen, doorloopt naar den Koelaboe (2172 M.) en Malintang (2262 M.), twee vulkanen op de grens van Sumatra's Westkust met Ta-panoeli. Orographisch behoort het Z.W. van Ta-Djanoeli, omvattende Groot en Klein Mandailing, henevens Angkola, nog tot Midden-Sumatra. Hier bevindt zich namelijk een groot, eveneens smal lengtedal, doorstroomd van de Batang Gadis en haar zyrivier de Angkola, afgesloten door den Malea keten met den Dk. MaJea (2014 M.) in het O., een breed bergland en het Natsaleche zand-steenplateau in het W., met den Sorik Merapi (2145 M.), die in solfatarcn-stadium verkerct, en <len Si Dohar Dohar (1877 M.) als hoogste toppen. De Noordclijke sluitsteen van dit groot lengtedal is de Loeboek Raja (1990 M.), een voornaam punt in de orographische gesteldheid van geheel Sumatra. Hier eindigt Midden- en begint Noord-Sumatra.

3. Noord-Sumatra. Wel vertooncn zich in Noord-Sumatra talrijke lengtedalen, die vaak ' incensluiten tot een langgestrekt geheel, doch k< nmerkender voor (lit gebied zijn de uitgestrekte Jioogvlakten, omgeven door randgebergten, die nog vcic werkczaam vulkanen dragen. Van het Zuidcn te beginnen vertoont zich eerst de gol- \<nde hoogvlakte van Padang La was, in het inid- <len waarvan zich de onvruchtbare, bijna boom- Jooze steppe Padang Bolak bevindt. Ten Noorden ■ -in J'adang Sidimpoean ligt de kleine hoogvlakte \ an Sipirok, 700 a 900 M. boven zeeniveau, om- '■>(> : n o.a. door den Loeboek Raja (1990 M.) en <h n JJor; '!' Boeali (1819 M.) in het Z.W.; Noor- <D> |ij|< (| mirvan :-trekl zich het eenzame plateau • tn Si Lan tom uit, waarvan de N.grens ->voret : :-vorind door den Martimbang (1680 M.) en den S. : <)|■.t M.). }lierop volgen de uitgestrekte hoo<vvl : ikl(: n, die gczamenlijk het groot J'Eboba> ni(hixeven. J n het Z. de cigenlijke Toba- hoogvlakhi, 1000 a 1400 M. boven zeeniveau gclc- . *Zcn <n waarop zich enkle-toppen verheffen : cen lange i(c)r>kcten mot den D. Mart ini bang (1680 M.) vorml de grens met de W. laagvlakte, terwijl in in-t cn de Si Alang (1632 M.) en Paocng (1764 M.) het bergachtigo Habinsaran afzondcrn, dat iii het Z. van Padang La was wordt gescheiden <I<H>F den Si Manulaksak (J943 M.). Ten W. van het meer bcvindni zich de Dairi- of Pakpaklan- <I< n, waarvan <lc 0.grens zeer duidelijk wordt gevormd door een bergketen, waarop zich verhef- fci : do Ocloe Darat (2172 M.), de Poeseek Boc- I<O>L (2005 M.) on de Siboeaten (2375 M.), de hoek- steen tusschen 3'apanocli en Oostkust van Sumatra- Gonocmde hoogvlakte wordt door dric berg- ruggen, o.a. het Pak-pak randgebergte, in vier nitikken verdeeld, t.w. van Z. naar N.: KClasan, ■Simisim, Ke pas en PCgagan. Aan de Oostzijde van het meer verheft zich een bergketen, die naar den hoogsten top (2200 M.) in het Z., wel eens Sima

nock Manock gebergte wordt genoemd en zich voortzet over den Marbalatoek (1650 M.) tot aan den Piso Piso. Langaam daalt het land Oost- waarts en wordt gedceltelijk Si Baloengoen ge- noemd, welk gebied W.waarts aansluit bij de Karo-hoogvlakte, ten N. van het meer .Doze op 1000 tot 1300 M. hoogte geJgen vlakte heeft op sommige plaatsen een breedte van 30 a 40 K.M. en v'ordt in het N. afgesloten door een gebergte, dat aanvauht bij den Simbolon (4486 M.), zich in N. W. richting onder den naam Karo Bandgebergte uitstrekt tot den werkczaam vulkaan Si- bajak (2170 AL) en vervolgen over den'inaboen (2470 M.) als Van Heutzs gebergte in W.riehlng doorloopt om aan te sluiten bij het Zuidelijke grens- gebergte. Dit laatste, een zeer oud, woest en on- bewoond gebergte, begint bij den Si Berteng, loopt over den genoemden Siboeaten in N.W. richting over den Pebatoekan, den Bidoel en Pe- perkison, naar den Bandahara (3060 M.) en ein- digt eerst in den hoogen koepel Boer Moegadjah. Het vormt do grens tusschen Atj' h en Oostkust van Sumatra, en zendt verschillende zijketens uit in O. en N.O. richting. Door den bekendsten on- derzoeker van dit gebied, Wilh. Volz, die aan vele v66r hem nog onbekende gebergten namen gaf, werd het Wilhelmina gebergte genoemd.

Westclijk van dit gebergte bevindt zich de langgestrekte vallei der Alaslanden, die naar de zijde van den Indischen Oceaan wordt afgesloten door een nog zeer weinig onderzochte Barisan keten, waarin zich verheft het hooge en machtigo vulkaan-massief der Goenoeng Loser met top- pen van meer dan 3500 M. hoogte. In het Noor- den is de vallei door den Moegadjah en Agoeson afgesloten van do Gajo landen. Van het Z. komt het eerst in Gajo Locos of Groot Gajo, een inzinking, die 60 K.M. lang en 12 ½ 15 K.M. breed is. Een aaneenschakling van horten, die teza- men het Gajo'sche Centraal gebergte heeten, vormt in het N. do grens met Gajo Dorot. Dit Centraal gebergte draagt in het W. den Aboeng Abocng (3015 M.), loopt over den Intem-Int6m (2115 M.) vrijwel W.-O. en sluit bij den Oetjap Moeloe (3127 M.) aan bij het in N.-O. richting gaande, steile Van Daalen gebergte. Ten O. van dit laatste gebergte, dat in den Goenoeng Oen- toeng een hoogte van 2191 M. bereikt, strekt zich do vlakte van Sorbodjadi uit. Gajo Dorot is do diepste inzinking dor Gaj landen, waardoor de genoemde grensgebergten zich van het laagste deel der vlakte (300 M. boven zee) als geweldige bergmuren voordoen, en het land cen aan allo knnten afgesloten kom gclijkt. De vlakte is 50 tot 60 K.M. lang en 20 tot 50 K.M. breed en wordt door Iago ruggen in stukken verdcold. Aan de N. zyde wordt zij afgesloten door het Laoct Tawar gebergte, waarin zich het Tawar-meer bovindt, waarvan de waterspicgol 1205 M. boven zeeniveau ligt. Vooral aan de Z.zijde is dit gebergte woest on boricht in de Klioton 2660 M. hoogte; aan do N.zijde van het meer bestaat het uit twee ketens met talrijke toppen van meer dan 2400 M. hoogte.

Het Noordolijkste der drie Gajo landen einde- lijk is de vlakte van Kanes en Rocsdp, waarvan het hoogste deel 1000 M. boven zeeniveau ligt en die O.waarts overgaat in do kom van Samarki* lang. Aan do N.zijde wordt dit land afgesloten door het vulkaanmassief van den Geureudong (3000 M.), een rousachtigo inzinking met tai van toppen op den ringwal o.a. de eigoenlijke Geureu-

dong in het W., de Poepandji en Mcsigit in het O., de Tdlong (2685 M.) in het Z. Meer naar het

O. heeft het gebergte, Hat den nam Pasd gebergte draagt, het karakter van een keten en bereikt hoogten van 2000 M.

Ten Westen van de Gajo landen is het hooge, bergachtige binnenland van eigenlijk AtjMi nog weinig bekend. Evenwijdig a an de kust schijnt een gebergte van ongeveer 2500 M. hoogte te loopen, dat zich splitst in een tak over den Batee Meukocrah (1942 M.), die eincligt in de Konings- punt, en een Oostelijken tak met den twcclings- berg Goudberg (1726 M.) en Wesberg, door de Atjfehers Sculawalh Agam en Inong genoemd. De eerste tak zet zich in zee voort op de eilanden Bat^e, Klapa, Nasi en Breueli, de tweede op Well.

II. Het Heuvelland. Tusschen liet bergland in het W. en het laagland in het O. bc- vindt zich als overgangsgebied een uitgestrekt heuvelland, dat naar den tijd van ontstaan ver- deeld wordt in:

a. het tertiaire en b. het diluviale heuvelland.

a. Het tertiaire heuvelland, dat zich van den voet van het Barisan-gebergte Oostwaarts uit- strekt, heeft in het Noorden een breedte van 50 a 60 K.M., in het Zuiden van 150 a 160 K.M. Het werd gevormd in het begin van den tertiairen tijd, toen vooral Oosten Zuid-Sumatra door de zee werden overdekt, en geplooid aan het eind van genoemd tjdvak. toen de zee zich. voor goed had teruggetrokken. Door den zachten aard van de sedimenten is echter een groot de el van het aldus gevormde gebergte een prooi geworden van de erosie. Het strekt zich thans nog uit van de Atjoh- rivier af, omvullende bij de Djamboe Aje in Z.O. richting, dringt bij de bocht van Padang Lawas en van de boven Kampar diep in de oudere Barisanketenen binnen en zet zich dan voort in het gebied van boven Djambi en Palembang. Dit is door zijn rijke olievelden het best bestudeerd i). Op drie plaatsen dringt het binnen in het gebied der oudere gesteenten, n.l. bij de midden-Batang Hari, de midden-Merangin en bij de boven-Rawas. Ten Oosten van eerstgenoemde rivier duikt vrij plotseling het oudere Tiga Poeloh gebergte als een eilandje op, maar daarna neemt hand over hand het tertiair zoowel in breedte als diepte toe.

b. Langs de Oostzijde van het beschreven tertiaire heuvelland is in den diluvialen tijd ontstaan een doorlopende strook van heuvels, waarvan het materiaal voor een groot deel afkomstig is van de sterk geerodeerde tertiaire heuvels, voor een ander deel van de vulkanen, welke juist in de *zen tijd* een maximum van working ontwikkelden. De Jandvorming der rivieren werd bovendien in de hand gewerkt door een gelijktijdig hier plaats grijpende rijzing van het land. Aan de Westzijde van Sumatra had daarentegen een da- ling plaats, waardoor groote diluviale vlakten zich daar niet konden ontwikkelen. De zee sloeg hier juist vooral de zachte deelen weg en drong in baaien binnen, terwijl de hard ere gesteenten als vooruitstekende kapeu of als eilanden bleven be- staan. Tijdens de ophiSing, die na de transgressie kwam, werden vooral de baaien drooggelegd, waardoor de diluviale, heuvelachtige vlakten ter Westkust geen doorlopende strook vormen, maar gewoonlijk geïsoleerd van elkaar liggen.

i) Dr. A. Tobler, Jaarboek Mijnwezen, 1912, bl. 45 en Tijdschr. Kon. Aardk. Gen. 1906.

III. De Westkust v l a k t e. Doze hoofdzakelijk alluviale kustvlakte heeft nergens een groote uitgestrektheid kunnen- krijgen door do krachtige branding van den Indischen Oceaan, de sterke zeestroomen, die het puin wegvoeren, de geringe rijzing van het land, maar vooral door- dat de kleine riviertjes slechts weinig puin van het bergland konden meevoeren. Het gebergte is van zee uit steeds duidelijk zichtbaar, vooral de vulkanen, die daardoor bij onze zeevaarders al vroeg bekend waren. Nu en dan, vooral van Oc- djoeng Indrapoera tot Siboga, ontbreekt de kustvlakte geheel doordat het gebergte aan zee konit en dus een steilkust ontstaat o.a. bij den Apcn- berg, met vele grillige inliammen, die uitstekende havens zijn en talrijke verbrokkelde eilandjes. Verder is deze Westkust gekennierkt door de vdc zandheuvels, die hier en daar opwaaiden tot duinen. Zij belemmeren den gergelden afvoer van het rivierwater, waardoor op vele plaatsen moerassen ontstaan, hier en daar zelfs lagunen, die rawang genoemd worden.

IV. De Oost kustvlakte. Daar, waar het land in recenten tijd een sterke rijzing onder- ging, ontstond een reusachtige laagvlakte door de samenwerking van de sedimentatie der rivieren, de abrasie en corrasie der zee en de rizophoren vegetatie/ Nog steeds gaan de reusachtige rivieren voort met hun enorme massa's puin van Barisan gebergte en heuvelland in zee uit te storten, waardoor de vlakte zich steeds meer Oostwaarts uitbreidt in tegenstelling met de Westkust, die op menige plaats afbreekt. De dagelijks binnen- dringende vloed belet een regelmatig afvoer van het water, waardoor groote gebieden over- stroomen en vooral door de sterk slibvangende rizophoren telkens met een dikke laag in oder worden overdekt. Het slib, dat in zee uitkomt, werkt niet regelmatig aan den opbouw der vlakte. De kuststroom n.l., die onder invloed van den wind de riviermonden doet ombuigen, verslcpt het materiaal om het op een rustig plekje weer neer te leggen. Daar ontstaat dan een eilandje, dat vaak langzamerhand aan de kust vastgroeit. Vaak is de scheiding tusschen land en water in den. meters diepen modderbodem nauwelijks vast te stellen, al teekent doze vage kust zich van zee uit gezien scherp af door de dichte begroeiing. Verder landwaarts in volgt dan een wtrook, waar de modeler soms droog wordt en zich dan ver- toont als een harde kleibodeni, door enorme scheuren doorgroefd. In het Oosten van Atjdi en het Noorden van de Oostkust van Sumatra is de vlakte niet meer dan 5 a. 10 K.M. breed. Zuid- waarts' neemt deze sterk toe, tot 40 $\frac{1}{2}$ 50 K.M. in Indragiri, Djambi en Pulembang om ver vol- gens tegenover Banka bij de Lucipara- punt, waar de kust scherp naar het Zuiden ombuigt, weer zeer snol in breedte af te nemen.

V. Eilanden. a. Voor de Westkustligt de eilanden ry Engano, Mintawei cil., Batoe cil., Nias, Banjak cil. on Simeulou. Deze moefc, met uitzondering van de Banjak eilanden en een groot aan- tai kleinere in de onmiddellijk nabijheid van de kust, beschouwd worden als een afzonderlyke tertiair geplooid eouisse, en staat dus niet in direct verband met den vasten wal, waarvan -zy gescheiden is door een synclinaal met soms groote zeediepten.

b. De eilanden voor de Oostkust, die de voort- zetting vormen van het bergland op het schier-

ciland Malaka, zijn te beschouwen als de hotfgere i Aroe baai; de Langkat, die ondr den naam Sa-deelen van hot ± 30 M. ondr water gokomen land, rangen ontspringt op den Bandahara van hot dat zich eenmaal tusschen Sumatra, Borneo en het Wilhelmina gebergto, en de belangrijker Warn poo vastoland van Azii uitstrokto. Aan dezo oude kornen met oen grooter stroomgebied, die als Lau Biang het zijn door aanslibbing of koraalvor- ning jongero water afvoert van de Karo hoogvlakte en tusschen kustvlakten toegevoegd. Hot be- langrijkst zijn: do Van Houtsz- cnWilhelmina-gebergtoe door de vlakto Riouw-, Karimoen- en Lingga Archipel, benovens bereikt, waar de Pctjirim wordt opgenomen. Daarop Banka en Biliton. Tusschen de Rokan on do Kampar volgen: de BSLawan in den Bo- vcnloop Toentoengan is voor de kust door aanslibbing een groot aantal gcheeten, do Pertjoet oen weinig ten 0. van Medan, oilandon ontstaan, herwoupen op de zee; van elkaar en van de moe- raskust gschciden door nauwe linkerzijrivier de Bo- Ion, vervolgens de Silau Toea, zoutwaterkana- len (selat), die steeds meer verdwijnen. De voor- naamste eilandon dezergroep zijn: Roepat, Beng- kalis, Padang, Medang, Tebing Tinggi en Pcnja- lai, tezamen wel eens de Brouwersgroep genoemd naar de Brouwersstraat of Selat Pandjang, die de scheiding vormt met de kust.

Administratief worden ook de Anambas-, Na-toena en Tambelan oilandon tusschen Malaka en West-Borneo tot Sumatra gerekend. Het zijn een 300 tai rotsige eilandjes, die wel eens als Poelau Toedjoeh worden aangeduid, waarschijnlijk om de oude Inlandsche verdeeling in 7 groepen.

c. Als voortzettingen van den Barisanketen zijn te beschouwen zoowel de eilandon voor de Noord- als voor de Zuidkust. Voor de Noord- kust : Pocloe Wdh, P. Breue en P. Nasi, Batde en Klapa; voor de Zuidkust in straat Soenda: Dwars-in-dcn-weg, Lang eiland, Krakatau, Ver- laten eiland, terwijl voor den ingang van de L&mpong baai liggen: Seboekoe, Sebesi en Le- goendi; voor die van de Scmangko-baai het ciland Tabocan.

HYDROGRAFISCHE GESTELDHEID.

R i v i e r e n. Uit het dwarsprofiel van Sumatra valt onmiddellijk af te leiden, dat do rivieren, die het water van het Barisangebergtoe afvoeren naar den Indischen Oceaan, onbedui- <lende bergstroomen moeten zijn. Slechts enkele strooinon door oen der groote lngtedalen en moi-ten dus crsst door den meest Westclijken Br-isan keten hcen broken. Van deze laatste ver melding: do Ketahoen, Seblat-, Masang, Batang Gadis, B. Toroc, Sim- l)th; ' cn <Jc Tripod, do Wajla en de Teunom. Tot <lc voornaamste der velo riviertjes, die terston <l nu; :r zee stroomcn behooren: de Sfmangko, Mann; ', i>ikit. Sindang, Palangai, Tarocsan, Pa- !kibahan, Loemoet, Siboelocan, Sorkam, S(: unagan, Meuroubo en de Atjdj rivier.

Na; tr hot Oosten is de terreinformatic dusdanig, (ial vrjle b"rgrivieren zich vcreenigen tot machti- go stroomcij, die het water van duizenden K.M.² J a n(I afvoeren. Alleen in het N. on het uitor.st(! Z. kojnen weer afzonderlijke kleino riviere n voor. De onbeduidende stroompjes ter Noord- kust ontspringen nicest op het Atjdjhsctie kustge- borglc, o.a. de Pidic. Het belangrijkst zijn hier: de Pousangan uit het Ta war van do Pasemah-hoogvlakte, ontspringen en stroomt meer, de Kcureutoe, on do Djanboo Ajo, dio de door ecn zeer welvarende streek. De Moesi ncent nu Pakang onpemt en waarvan do delta als do een N.O.-richting aan en stroomt over een afstand moerssige Diamantpunt in zco vooruitsteekt. Ten Z. van ongvocer 10 K.M. tusschen steile bergchellingcn van dezen modder- kaaj) wordt do kustvlakte steeds t. w. op den linkerover de uitloopers van den Bt. breeder en nc-)ncn <le rivieren in lengto toe. De Balai, op den rechterover den voet van het Peurcula⁶- van hot Van Daalen gebergtoe, is hier de Goemaigebergto. Na het door- breken dozer eerste be- langrijke rivier. Daarop volgt do Tamiang, ont- uit do samenvloeing van Simpang Kanan on Simpang Kiri, dio het water afvoeren der hoogvlakto SSRbodjadi; vervolgens de Besitang, die met ecnigo kloinerc stroompjes uitkomt in do

en de grootero Asahan, die nabij haar mond de Silau opneemt en tot de belangrijkste der kleinorc rivieren bchoort, omdat zij al het water van het Tobameer afv. ert. Hier vertoont zich dan ook het eerst de aestua- rium-vorm der monding, die bij allo volgende ri- vieren steeds duidelijker optreedt. Naar het Zui- den volgen dan de grooterc Koealoe, de Bila en de Panai of Baroemoen. De kleinere rivieren van het Zuiden bevinden zich in de Lampongsche Districten. Het zijn de Sekampoen, de Spoetih, de Toelanghawang en de Mesoejji op do grens met Palembang. Hieronder v rden nader bespro- ken de zes groote stroomgebieden: die van de Moesi, de Batang Hari (daarop volgen Noord- waarts de kleine Toengkal en de Gangsal) de Koeantan, de Kampar, de Siak en de Rokan.

Moesi of Rivier van Palembang. Deze rivier heeft een lengte van 553 K.M. en een stroomgebied van bijna het dubbele van het oppervlak van Nederland (61.200 K.M.²) en is daarmede do grootste rivier van Sumatra. Zij ontspringt in de residentie Benkoelen aan den Westelijken voet van den Boekit Tjoendoeng, ook wel Oeloe Moesi genaaind, dio 2200 M. hoog is en een weinig ten Noorden van den mcor bekenden vulkaan G. Kaba is gelegen. De bovenloop gaat door een groot lengtedal van diluviale tuf, dat bij een lengte van 50 K.M. niet meer dan 5 a 6 K.M. breed is, en oorspronkelijk een nicer was, dat echter leeg liep, toen de Moesi haar weg door den Oostelijken grensketen diep genoeg had uitge- schuurd. Zij stroomt thans, om den Kaba heen- buigend, in hoofdzakelijk Z.Z.O. richting door dit dal, en daalt van GOO M. hoogte bij Tabarenah, tot 490 M. bij Kepahiang, d. i. een verhang van ongeveer 1 : 250. Daarna wordt het dal breeder, daar de voet van den Kaba meer terugtreedt, totdat de rivier bij de doesoen Batoc Lintang, waar zc nog 234 M. boven zee ligt, door het ge- b erg to heen breekt, een Oostclijke richting aan- neemt en de residentie Oostclijke richting aan- neemt en de residentie Palembang betreedt. Bij Moeara Lintang, waar haar hoogte nog 196 M. bedraagt, nee mt zo de A. Linlang op. Deze 60 K.M. lange rechterzijrivier ontsaait uit de sa- menvloeing van de Lintang Kanan en L. Kiri, die respectievelijk op den Bt. Dinging en Bt. BSSar door ecn zeer welvarende streek. De Moesi ncent nu van do Pasemah-hoogvlakte, ontspringen en stroomt door ecn zeer welvarende streek. De Moesi ncent nu een N.O.-richting aan en stroomt over een afstand van ongvocer 10 K.M. tusschen steile bergchellingcn t. w. op den linkerover de uitloopers van den Bt. Balai, op den rechterover den voet van het Peurcula⁶- van hot Van Daalen gebergtoe, is hier de Goemaigebergto. Na het door- breken dozer eerste be- langrijke rivier. Daarop volgt do Tamiang, ont- uit do samenvloeing van Simpang Kanan on Simpang Kiri, dio het water afvoeren der hoogvlakto SSRbodjadi; vervolgens de Besitang, die met ecnigo kloinerc stroompjes uitkomt in do

waarmede de bovenloop cindigt en dus de middenloop aanvangt. Rechts ontvangt de rivier nu veel water van talrijke stroompjes, die op de Noordelijke helling van het Goemaigebergte ont-springen en waarvan de *A. Kikim* en de *Scma-ngoës* de voornaamste zijn. De laatste, die een lengte van 125 K.M. en een stroomgebied van 2558 K.M.² heeft, loopt door een zeer woudrijke straat, waar veel timmerhout wordt gekapt en djeleotoeng ingezameld, dat langs Boengamas wordt vervoerd. Waar de Kikim in de Moesi valt, neemt deze een Noordelijke richting aan tot Moeara Klingi, de uitmonding van de *Klingi*. Deze linkerzijrivier, met haar rechterzijtak de Bliiti, heeft een lengte van 91 K.M. en een stroom-gebied van 2181 K.M.²; zij ontspringt aan de Oostzijde van de Kaba: zij heeft zich hoofdzake-lijk in N.O.Hjke richting een 10 a 20 M. diep d'ru 1 in licit tertiaire heuvelland uitgeschuurd en is van af haar monding tot aan Moeari Bliiti, een af-stand van ongeveer 35 K.M., voor handelsprauwen bevaarbaar. Vervolgens neemt de Moesi als linkerzijrivier de *A. Lakitan* op, die een lengte heeft van 112 K.M. en een stroomgebied van 3006 K.M.² Zij ontspringt op de Noordelijke uitloopers van den Kaba en is tot doesoen Trawas voor handelsprauwen bevaarbaar. De doesoen Moeara Lakitan ligt tegenover den mond van de rivier. Een 15 K.M. verder stroomafwaarts ontvangt de Moesi bij de doesoen Tfiroesan het water van haar grootste linkerzijrivier de *Rawas*. Deze ontspringt op de Noordelijke hellingen van den G. Seblat en heeft een vrijwel voortdurend Oostelijken loop; haar lengte bedraagt 172 K.M. en het stroomgebied 6713 K.M.² Voor kleine handelsprauwen is zij bevaarbaar tot Menkoelem, voor grotere slechts tot Loeboek Alas wegens de daar voorkomende sterke stroomversnellingen. In den regentijd kunnen stoomers de rivier een 65 K.M. opkomen tot Moeara Roepit, waar als rechterzijrivier de *Roepit* wordt opgenomen, ter- wijl zij in den drogen tijd niet verder dan Bi-ngintSloek kunnen varen. Na de vereeniging met de Rawas stroomt de Moesi in O. Z.O.ljke riebting en kenmerkt zich dan door het opnemen van zeer belangrijke zijtakken, welker wateraanvoer veel grooter is dan in het gedeelte boven den Rawas mond, waar de rivier aanmerkelijk in breedte toeneemt. Bovendien zijn de talrijke bochten opvallend. Deze zijn oorzaak, dat in den regentijd de aanzienlijke hoeveelheid water niet snel genoeg afgevoerd kan worden, waardoor groote slukken land geïnundeerd worden. Een groot aantal kleine waterloopen stroomt door de uitgestrek te moerassen naar de Moesi, doch zij zijn van geringe lengte, met beperkten wuterafvoer en voor handelsprauwen slechts over enkcle ELM. bevaarbaar. De eerste zijrivier van eenige beteekenis in dit gebied is de van Jinks k omen do *Batang Hari Ldlcoh*, die ontspringt op de Weste-lijke hellingen van den Bt. Gantoeang KCTawah nabij de grens van Palembang en Djambi. Zij stroomt op korten afstand van de Moesi cvcn- wijdig met deze in Z.O.richting, zoodat beide zich onder een scherpen hoek vereenigen. Zij heeft een lengte van 181 K.M., een stroomgebied van 4813 K.M.² en hoewel aan haar mond 60 M. breed en over een afstand van 140 K.M. bevaarbaar, wordt ze toch weinig door stoomers benut. Ongeveer 45 K.M. verder beneden- strooms neemt de Moesi van rechts het water

der *Lematang* op, die bij een lengte van 261 K.M., een stroomgebied van 8090 K.M.² heeft en een der belangrijkste zijrivieren is, voor de schicpvaart van even grooto beteekenis als de Moesi zelf. De Lematang heeft haar oor- sprong op de berg, die het Z.O.ljke gedeelte van de Pasemah hoogvlakte insluiten. Als woeste bergstroom heeft zij een honderden meters diep dal met steile wanden in genoemd plateau uitgeschuurd, betreedt bij de afdeelingsofhoofdplaats Lahat de diluviale vlakte en verandert daar in een breede rivier, aan weerszijden ingesloten door een Lage heuvelreeks. Sawahs en andere bouwvel- den bedekken den dalbodem, ladangs hebben de plaats ingenomen van de vroegere bosschen op de heuvels. De rivier ligt hier nog 100 M. boven zee- niveau. Wel heeft de Lematang dan reeds vele stroompjes opgenomen o.a. de Endikat en Malin- tang, maar eerst bij Moeara Enim, 28 M. boven zee gelegen, ontvangt zij een zijrivier van grootere beteekenis, n.l. de van rechts komende *A. Enitn*. Deze ontspringt op de bergen, die het Semendo plateau insluiten, en stroomt door een landschap, dat veel overeenkomst vertoont met het Lema- tang-gebied en bijzonder rijk aan petroleum en steenkool is. Na de ophanie van de Enim wordt de Lematang zooveel breeder (60 tot 80 M.) en die- per, dat zij, althans in den regentijd, tot Moeara Enim voor hekwielers bevaarbaar is: d. i. een afstand van 190 K.M. tot Palembang. De K. P. M. en verschillende Chineseeshe kongsi's onderhou- den een geregelden stoombootdienst. Bij lagcn waterstand kunnen de hekwielers niet verder ko-]nen dan PSnangiran, 20 K.M. benedenstrooms gelezen. Na de vereeniging met de Enim worden geleidelijk de oevers van de Lematang lager: links, zoo ver het oog reikt, vlakten met bosch L<-- dekt, rechts de 5/6 Meter hooge wanden der nil - loopers-van het heuvciland waar de rivier soms doorheen moot breken. Stroomafwaarts steken tenslotte de oevers nauwelijks boven het normaal watervlak uit en wanneer de vereeniging met (1: Moesi plaats heeft is van een eigenlijken oeverram langs deze rivier feitelijk geen sprake meer, zoodat bij hoog water het land over grooten afstand onder water wordt gezet. Bij doze onbewoelde moerassen, met een we(?)lerigen, tropischen plan- tengroei overdekt, cindigt de njiddenloop van de Moesi en vangt haar benedenloop aan.

Na het opnemen van de Lenin fang stroomt <(s Moesi 72 K.M. lang in een zuiver O.ljke richting verder tot daar, waar zij bij de hoofdplaats Palembang rechts de O (un opncint, die wat uitg(: - strektheid van haar srooingebicfl betreft, tot de belangrijkste zijrivieren behoort. Haar lengte b- draagt 296 K.M., haar stroomgebied 9755 K.M.² Een grootsche indruk vervekt de ontmoeting van de enorme watermassa^ dezer beide groote ri- vicren, die elk tot 300 M. breed zijn. De Ogan ont springt, evenals de Enim, op de bergheilingen, die het Semendo-plateau insluiten. Waar zij het berg-]and verlaat, is ze slechts door een smalle rug van de Enim geschieden en buigt dan als een breed- rivier door een wijd dal stroomende Oostwaarts naar Batoeradja. Daar neemt ze rechts de *A. Linik jab* op, betreedt de diluviale vlakte en neemt een N.O.ljke richting aan, die ze tot aan Haar monding belijduet. Op den rechteroever gaat dan vrij snel het heuvelland over in onafzienbare laagvlakten, terwijl links nog lang de heuvels kunnen worden waargenomen. Aan deze zijde ver-

eenigen zich ook de kleino waterloopen der talrijke rivijnen tot een viertal rivieren, waarvan

• *Bambang* en *A. Keleker* met prauwen op gedeeltelijk mot stoombooten bevaarbaar zijn, tevens botekenis hebben voor de bevloeiing, terwijl van rechts slechts beekjes van geringe lengte naar de Ogan stroomen. Bij niet te lagen waterstand is de Ogan voor rivierstoombooten bevaarbaar tot Batoeradjia, dat door handelsprauwen het gehele jaar bereikt kan worden; bij laag water komen de stoomers niet verder dan Loeboek Batang. Op een afstand van nauwelijks 15 A 20 K.M. Oostwaarts stroomt evenwijdig met de Ogan haar evenknie de *Komerinff*, die een lengte heeft van 331 K.M. en een stroomgebied van 11075 K.M.² Zij ontstaat bij Moeara Doea uit de samenvloeiing van de *Silaboeng*, de afwatering van het Ranau-mcer en de *Sako*, die haar water ontvangt van Boekit Djaboet en Ringgit. Van Moeara Doea af, waar haar breedte reeds 60 — 80 M. is, doortroomt de Komerin in N.O. richting een smal dal, aan beide zijden door hcuvels ingesloten, tot aan Martapoera, waar zij in de laagvlakte overgaat. Haar linkerzijrivieren zijn de vermelding niet waard; het water van rechts wordt opgenomen door de *Lampoejang*, die kort voor haar monding het binnenmeer Aer Itam vormt, en een weinig bovenstrooms van Kajoe Agoeng in de Komerin loopt. Hier gaan komfiring en Ogan in olkander over. Een net van terosans, kunstmatige doorgravingen en natuurlijke waterloopen, verbindt beide rivieren, het water van de eerste stroomt naar de tweede, zoodat zij feitelijk niet meer als afzonderlijke rivieren zijn te beschouwen. De Komerin heeft in de benedenloop haar naam zelfs verloren, bij de doesoen Sira Poeloe Padang splitst zij zich n.l. in de *Ad. Pladjoe*, die bij Moeara Pladjoc in de Moesi valt, en de *A. Padang*, die onder den naam van *A. Saleh* in Str a at Banka uitkomt. De voornaamste verbindingen van de KomSpring met de Ogan zyn: de 90 M. breede *A. Djaiboek*, de *A. Koembang*, de *A. Kilip*, de *TraX6* en de onder het sultansbestuur gegraven *Tresan Jfoedjang*. Rechts veroorzaakt de Babatan een bifurcatie met de Masoedji, die echter niet meer tot het stroomgebied der Moesi behoort. De bevaarbaarheid van de Komerin staat ver achter bij die van de Ogan. Handelsprauwen kunnen we I tot Moeara Doea komen, maar kleine i i vierst<>er kunnen zelfs in den Westmoesson door oi) (1 iepten en stroomversneUingen niet vordcr varen dan Tjempaka, ongeveer 37 K.M. bovenstrooms van Kajoo Agoeng gelcon; allen lic b(!n!(Jen-clcel der Pladjoc is het geheel jaar door ook voor grootere booten bevaarbaar.

Door v (reicnigden arbeid van Moesi, Ogan en Koni< ; iiii) is tie grooto delta ontstaan, die zich ongeveer 90 K.M. ver Noorlwaarts uitstrokt en con oppervlakte heslnat van 2700 K.M.² (bo-schouwC men ook het land O. waarts tot do Si-loonlooper en Westwaarts tot de Banjoasin als deccleie van* do delta, dan is do oppervlakte 24.000 K.M.² dus ongeveer ³/₄ van Nederland).

wcinig beneden (lc- hoofdplaats Palembang gfuil de Sei at Djedan naar links, stroomt gedccleiclyk als *A. felang* in zee, maar staat andordecls door <lc Poetieng in verbinding met do meor zclfslandigc Banjoa.sin. Naar rechts stroomt con zij&ak, de *A. Koembang*, die de verbinding tot #rnd brongt met de reeds genoemde *A. Saleh*. Do cigon/lij<c Moesi splitst zich een woinig voor haar

I mond in twee takken: de *A. Oepang* in het Oosten en de *A. Soengsang* in het Westen, waarvan de laatste het meest wordt bevaeren. Beide komen, evenals de Banjoasin, de T&lang en de Saleh, uit in het Noorden van Str. Banka.

De grooto watermassa's, welke de Moesi van beiclo kanten, maar vooral van rechts toecroosten, maken haar tot een breede, diepe en goed bevaarbare rivier. Bij Moeara Klingi bedraagt de breedte nog slechts 40 M., bij Lakitan GO M., om bij de Rawasmonding reeds 80 M. te worden en daarna snel toe te nemen tot 125 M. bij den Sekajoemond, zelfs 300 M. bij den Lematangmond, welke breedte zij vrijwel blijft behouden tot aan zee. De diepte voor de hoofdplaats Palembang bedraagt 18 a 20 M., maar tusschen de waterstand in drogen en natten tijd bestaat vaak een verschil van meer dan 10 M. Bovendien doen zich in de benedenloop de getijden duidelijk gevoelen; het verschil tusschen eb en vloed bedraagt van 1 tot 5 M. Modderbanken voor den ingang be-moeyliken bij laag water het binnenkomen op de rivier; voor de monding ligt daarom in Straat Banka een loodslichtschip, waar loodsen aan boord worden genomen. Bovendien zijn in het delta gebied langs de oevers lichtbaken geplaatst, zoodat de rivier ook des nachts bevaeren kan worden. Kleine stoomschepen kunnen in het geheel 303 K.M. van landwaarts invaren, kleine prauwen en vloten aanzienlijk verder. De Moesi heeft daardoor met haar zijrivieren enorme betekenis voor het verkeer, benevens voor den aan- en vooral den afvoer van producten in het gewest Palembang. Verder heeft de Moesi belang voor de vischvangst en voor de becvloeiing der natte rijst-velden.

Balang Hari of Djambi-rivier. Deze rivier heeft een lengte van ongeveer 800 K.M., haar stroomgebied wordt geschat op ± 40.000 K.M.² d.i. iets minder dan de oppervlakte van Zwitserland. Zij ontspringt in de Padangsche Bovenlanden even ten Z. van de Danaw di Atas (zie aldaar); haar tweeling-tak de Goemanti zorgt voor de afwatering van dat meor; op slechts enkele honderden meters van elkaar ontstaan, vrcrcnigen zij zich eerst 60 K.M. verder, beide machtige rivieren geworden. De Batang Hari begint als een wilde, bruisende beek, die telkens den weg van Alahan Pandjang naar Moearo Laboeh bedreigt en er stukken uit slaat. Zij loopt, evenwijdig aan dien weg, langs den voet der Barisan naar het Z.O. on nee mt tot Soerian (bijna 30 K.M. ten Z. van Alahan Pandjang; koffieonderneming bij een vrij bolangrijk dorp) al het water der Barisan op; daarna wordt haar richting Oostelijker, zij draait Z.lijk om den Boekit Koedapan (2113 M.) en don Bookit Gadang (1343 M.), loopt tusschen deze borgen en den Bookit Ooloo Kandi (1454 M.) en ontvangt al het water uit (lit zeer geacciden-terdcrd con zwaar boboschte bergland. Daarna verconigt zij zich met haar rechter-tak, de Batang Bangko; dezo ontspringt op de hellingen der Zuidelijkste bergen van de Barisan in de Pad. bovenlanden (zie BANGKO) en vereenigt zich bij Moearo Laboeh met do Batang Sako en met de Batang Saliti, die al het water afvoert van do O.-lijko helling der Barisan over een lengte van bijna 30 K.M. Niet lang na do voreeniging met de Bangko vlooit do Batang Hari van links de machtige Goemanti toe. Dezo stroomt, na de Danau di Atas verlaten te hebben, in Z.O. rich-

ting, evenwqdig aan den rijweg, die van Alahan Pandjang naar Baroeng Baroeng Randah voert (zie ALAHAN PANDJANG) en vervolgt steeds in dezelfde richting haar wcg, die haar voorge- schreven wordt door de twee bovengenoemde bergen aan haar rechteroever, die haar scheiden van de Batang Hari. Haar voornaamste linker- zijtak is de Batang Sikiah, die 40 K.M. Noordelij- kor, in do III Koto ontspringt. Eenige K.M. be- nodenstrooms van de samenvloeiing der B. Hari -en Goomanti ligt aan den linkerover dcr B. Hari het dorp Gasing, en even verder buigt de rivier zich naar het N. N. W. om en ontvangt al spoed- dig, rechts, de wilde Sangir. Dezo rivier ontspringt in het 1991 M. boven zee gelegen krater- meer van den Goenoeng Toedjoeh (2712 M.) > den niet werkenden vulkaan, die vlak ten O. van den Piek van Koerintji (3806) M. ligt. Do Sangir voert door hare vele zijtakken al het water af van de uitgestrekte N. hellingen van de twee genoemde vulkanen (zie GOENOENG KOERINTJI en MOEARD LABOEI). Paar, waar zij in de Batang Hari valt, moet omstreeks de 14de eeuw een nederzetting van Hindoe-Javanen zijn geweest (Oudh. Versl. 2de kw. 1912, bl. 50, no. 54—55); nu is deze streek schaars bevolkt. 12 K.M. verder komt links de Batang Sipotat water aanvoeren, dan stroomt de Bat. Hari langs Poelau Pandjang (pasanggrahan) en treedt bij Batoe Bakaur de onderafdeeling Batang Hari binnen. Hier ver- andert zg haar N-loop spoedig in een N.-O., tot zij even beneden de monding der Batang Lalo haar meest Noordel. punt bereikt, om vervolgens in O.lijke richting tot even boven Pa- dang^ Lajras en vandaar in algemeen Z.O. rich- ting^sir^oomiende, het gewest Djambi binnen te komen bij doesoen Tandojoeng, tot welk punt zij bij hoogeran waterstand reeds door st corners van 3 voet diepgang op te varen is. Kort na het bin- nentreden van Djambi, waar zij verder ook onder den naam *Djambirivier* bekend staat, vloeit haar rechts- s het water toe van de Batang Siat, die haar brongebied heeft op de W.lijke helling van den Bt. Katjang Taura, en in algemeen O. rich- ting de B. H. districten over haar grootste breed- te doorsnijdt. In dat ressort neemt zij even beneden Kotabaroo links de met de Batang Hari evenwijdig stroomende S. Piroek op, die als zijtak heeft de Batang Mimpi en rechts de in het midden dier onderafdeeling ontspringende, S. Bajen. In het gewest Djambi zijn de haar toevloeiende zij- rivieren van meer belang : de eerste daarvan is de rechts invallende S. Djoedjoehan (80 K.M. lang), die met haar voornaamste rechter zijtakken B. Asam en 8. Pangian, op de N.O.lijke hellingen van den G. Toedjoeh ontspringt en het Z.-deel der B. H.-districten in N.O.-richting doorloopt om bij Tandojoeng Alam het gewest Djambi binnen te vallen, waar zij voor kleine prauwen over 45 K.M. en voor groote over 23 K.M. bovaarbaar is; daar- na Jinks de 8. Gloempang Gedang, met liaro van den Bt. Limau op de grens Djambi en Indragiri komende rechterzijrivier S. TjSmpCgan; vervolgens rechts bij Ma. TSbo de op de N. en W.-lijke hellingen van den G. Loemoet (2195 M.) in Koe- rintji ontspringende rivier van dien naam (zie aldaar), die de geheele afdeling Boengo van Z.W. naar N.O.^doorsnijdt, en bij hoogeran waterstand voor vaartuigen van 3 voet bevaarbaar is tot Ma. Boengo. Zij geeft een O. richting aan de Batang Hari, wier oevers laag en inoersig begin-

nen te worden. In het 140 K.M. lango rivierge- deelte van Ma. T3bo tot Ma. Teinbesi krijgt zij watertoevoer van links door de S. Kilis en S. Ketalo, S. Rengas, S. Singkati en van rechts door de Batang Tabir, welke bronnen gelegen zijn op den G. PataHuga (2275 M.), Bt. Tad jam (2105 M.) en G. Soelah (1996 M.), allein Koerintji, en die in algemeen O. N.O.-lijke richting het N. deel der afdeling Bangko doorstromen, onder opname van vele onbeduidende boken en stroompjes. Daarna ncmet de Batang Hari bij Moeara Tdm-besi haar belangrykste zijrivier op, de Tembcsi. Deze ontspringt op den Masoerai van het Barisan gebergte, stroomt aanvankelijk in N.O.-richting, buigt echter spoedig naar het O., om bij Sarola- ngoen, waar rechts de Asci wordt opgen omen, weer een N.O. richting aan te nemcn. Beneden genoemde plaats valt do linkerzijrivier Batang Merangin er in, die een groeter lengte heeft dan de Tembcsi tot hier. Deze belangrijke zijrivier komt uit het meer van Koerintji, baant zich met de Loewak Anambias een weg onder het gobergte door, ontvangt het water van Ajer Lingkat, Nilo, Bclengo en Pelakaran van rechts, MSsoemai en Tantan van links om ten slotte langs de plaats Bangko te stroomen en bij Tandojoeng MSrangin uit te komen in de Tembcsi. De breedte van de Merangin wisselt van 60 tot 130 M. Zij is voor een groot deel bevaarbaar, en brengt zooveel water in de TGINbesi, dat ook deze rivier bevaarbaar wordt voor vaartuigen van 3 voet diepgang tot aan haar monding bij Moeara Tembcsi. Een groot gedeelte van het jaar is ook Sarplangoen te water bereikbaar. De Tembcsi heeft hier een breedte van 150 M., een weinig verder bij Lidoeng reeds 300 M. Vanaf de monding tot Tandojoeng (boven Sarlangoen) zijn de oevers vrij vlak, zij worden gebruikt voor tabaksbouw, hoogcrop is het terrein heuvelachtig ; tot Ladang Pandjang is het oeverterrein nagenoeg geheel met bosch bedekt. Na opname dezer belangrijkste van hare zijrivie- ren stroomt de Batang Hari door grooto moe- rasscn tot de hoofdplaats Djambi, waar hij "een breedte van 300 M. bereikt; vooral langs het g< ; - deelte tusschen de monding der Singoan en <ler Pidojoen strekken die moerassen zich uit tot diep 1 andwaarts in, terwijl op den linkerover Lal van groote, vischrijke mcn, met name D. Tannah liat (of D. Kirih), D. SCmangkat, D. Kaos, J. PSnoedjan, D. Brocroet op D. Toorai, worden gevonden, die hare afwatering allo in de Djambi- rivier hebben. Ongeveer 6 K. N. beneden de hoofdplaats, bij de doesoan Ma. Koempih Oeloe, splitst zij zich in twee takken; de Zuidelijke, Koempih genaaid, is slechts bij hoogen waterstand geheel bevaarbaar, anders alleen van Ma. Koempih Uir af tot doesoan Sipin. Nadal do B. H. zich bij Ma. Koempih JIir weder met deze Koempih heeft vereenigd, stroomt zij met ver- schillende mondingen, van W. naar O. genaaid : Lepein, Nioer, Alang-Alang, Siau, Lamboer, Simboer Nalik, Pmoesiran, BerbaJ< en Sadoc, in de Chineseesche zee. De Batang Hari < 頤 gemiddeldcn waterstand to alien tijde tot aan do Jioofdplants Djambi bovaarba/ir voor schepen van 10 voet diepgang. Tot hier zijn zelfs bij laag water eb en vloed waarneembaar, hoe we I de plaats 155 K.M. van den mond af ligt. Even beneden de hoofdplaats, bij Kampoeng Baroe, be- vindt zich een zandbank, die bij Jagen waterstand het opstroomen van uit zee komende vaartuigen

belc · vaartuigen van 3 voet diepgang kunnen het ; gehele jaar door tot Tcloek Kocali opvaren, boven Moeara Tebo. De bevaarbaarheid is in de laatste jaren belangrijk verbeterd door oprui- ning van vele hindernissen in de rivier. Van de mondingen is alleen de Sei Nicer voor zeeschepen bevaarbaar; de Ka. Sadoe on Borbak kunnen nog door schepen van niet meet dan G voet diepgang bevaren worden, maar de andere zijn van geen nut. Een kaart van deze rivier (tot aan Kocab, ongeveer halverwege Dj am bi—Ma. TembSsi) is in 1910 uitgegeven door het Ministerie van Marine, schaal 1 : 250.000.

Koentan (Kwantan) of rivier van Indragiri. De bovenloop van deze zeer belangrijke rivier omvat het centrum der Padangsche boven- landen. De Noordelijkste tak is de Sinamar, die ten N. van Baroeh Goenoeng, op de Z.-lijke helling van den Boek it Poetoes (1930 M.) ont- springt; bij Soeliki neemt zij rechts de Batang Soeliki op, en als zij daarna de vlakte van Pajo Koemboeh betreedt, vloeien haar van links kleine beken toe, terwijl zij rechts de Lampasi opneemt, die op de O.-helling van den niet werk- zamen vulkaau Bockit Gadang (1573 M.) — ten N. van Fort de Kock — ontspringt. Daar de Sinamar en de Lampasi in deze wijde vlakte weinig vervalt, en dus geen snellen stroom hebben, laten zij toe, dat men waterwielen (kintjir aicr) aan hare lage oevers plaatst, die de sawah's bevoeloen; in den regentijd komen hier echter om dezelfde reden grootc overstroom- ington voor. Ten N.O. van Pajo Koemboeh valt de Sinamar van rechts de Agamrivier toe, die op de N. helling van den Marapi ontspringt. Nu stroomt de Sinamar in Z.-lijke richting ver- der naar de lagere landen, door de landstrcken Lintau en Boeo. Zij was het ook, die eeu wen geleden de afwatering vormde van het meer van Pajo Koemboeh; die, zich al dieper insnij- ut-nde, het land drooglegde en het lagere land (Lintau on Boeo) aanvlude met zand en slib. Steeds machtiger wordt de stroom, rechts val- jcn alJe waterloopen van den Sago in haar: de Selo, de l'angian. Eindelijk verliest de Sinamar haar naam als zij zich, tusschen de nagri's Goe- gock on ^'andjoeng vereenigt met de waterrijke Ocmbilin (zie' aldaar), die de afwatering vomit van hcl nicer van Singkarak en die links het water van de Z.-lijke helling van den Marapi en den Sago ontvangt: de Bangkawas, do S&Lo (zie aldaar, niet to verwarren met de bovengcn. Selo, rchctrtak van de Sinamar), velder stroomaf nog de Soenipoer, die het gelijknamigo lancl- ■ichap doorstroomt. Bij Moeara vereenigt do Palangki (zie SOEPAJANG) zich met haar. Hier stroomt het water als Koentan vorder en nu een zeer sterke stroom geworden, werpt zij zich in O. lijke richting op de W.-lyke flank van het langgestreckte Lisong-Kocantan-Lalo kalk-geborglo en vindt eindelijk een doorgang, cen geul, die al dieper en dieper is ingesneden, zoo- dnt de tegenwoordige bedding hier en daar tus- schen tientallen meters hooge, loodrecht wan- den loopt (bij Mock6 Moeko), v'aar het water <onderend op groote rotsblokken ueerspringt en hoogst gevaarlijke stroomvcrsnellingen doet ontsnuan; de vroeger door het water in do kalk gevormde holen staan nu ver boven den wa- tcispiegel (prachtigo druipsteengrotten). Ein- delvck wordt dan het lageland bcreikt, en traag

stroomt de ti'OcbelG Kocantan naar het Oosten.

Bij Pranap neemt ze de Simpang Kiri of Soe- ngei Franap en bij Tjinako de vrij groote gelijk- namige zijrivier op en vlocit. eenc deKa vormelide, met vier armen in de Amphitrite baai. Die ar men zijn de SSpat-dalam, Toeako, Ladjau en Terboeng, waarvan de laatstgenoemde, waaraan de handelsplaats Prigi Radja gelegen is, het meest door de van Singapore of Biouw komende schepen wordt binnengevaren.

Te alien tijd kunnen schepen met cen diepgang van niet meer dan 10' de rivier binnenkomen en tot Tjinako doorraren, mits zij met vloed den "drempel van Ladjau", een modderbank ter plaatse waar de rivier zich in de twee armen Ladjau en Terboeng splitst, passeeren ; schepen, die niet dieper dan 7' steken, kunnen in den regel tot Rengat (12 uur stoomens van de monding) en bij zeer lagen waterstand toch tot het eenige mijlen daarbeneden gelegen Poelau Gadjah komen. Met rivierstoomertjes kan de Koentan gedurende een groot deel van het jaar nog een heel eind boven Rdngat opgevaren worden; *bij hoog* water zelfs voorbij Talook, in het hartje van Sumatra. Aan den anderen kant kan in zeer droge pcrioden de waterstand zoo laag zijn, dat de rivier bij Rdngat op vele plaatsen slechts 2' diep is. Prauwen (beloengkam) met een laadvermogen van ongeveer twintig pikoel kunnen bijna altijd tot aan Loebock Ambatjang, de Westelijkste kampong der Koentandis- tricten, komen.

Bij vrschillende plannen, ontworpen om den afvoer van steenkool uit de Padangsche boven- landen naar de Oostkust van Sumatra te be- vorderen, heeft men ook het oog op de Koentan gehad. Om echter verzekerd te zijn van een ongestoord vervoer zou men cen spoorlijn dienen aan to leggen van Sumatra's Westkust uit tot een punt beneden Rengat, namelijk het bovengenoemde Poelau Gadjah.

De breedte van do rivier varicert van 150 M. bij Taiook tot ruim 2000 M. even voor zij zich in de delta vormende armen splitst. Het vervalt is in haar midden- en benedenloop zeer gering, zoodat het verschil in niveau tusschen Talook en de zee slechts ruim 20 M. bedraagt. Eb en vloed zijn nierkbaar tot boven Tjinako, ongeveer acht uur stoomens van de monding af, en tot zoover treft men in de bedding modder en daar voorbij achtereenvolgens zand en fijn grind aan. Eerst in do Koentanlanden wordt vrij grof grind gevonden. Daar de rivier geenszins ge- normaliscerd is, bevinden zich daarin tai van zand- en modderbanken, welke, voorzoover de benedenloop betreft, in kaart zijn gebracht. Toch komt het mcernialen voor, dat enigszins diepgaande vaartuigen op cen of meer dier banken loopen, echter gewoonlijk na korten tijd de reis weder kunnen vervolgen. Tot voor eenige jaren ondervond do vaart boven Rfengat veel last van de op do rivierbedding vast zittende en half uitstekende boomstammen. Deze hindernissen zijn voor een groot deel op- geruimd, doch telken jare vallen weder andere boomen in het water en wel door do zich elk jar herhalende afbrokkelingen der rivieroevers. De voornaamste plaatsen aan de rivier gelegen zijn, gerokend van do monding tot aan de Westgrens der Koentandistricten: Prigi-Radja, SSpat, Tembilahan, Tjinako, Rengat (welke alle door

de zeestoomers worden aangodaan), Dj apoera, Aer Moelik, Kota Baroe, KSJajan, Pranap, TjSrSnti, Inoeman, Basrah, Pangean, Talোক, Loeboek Djambi en Loeboek Ambatjang.

De oevers zijn in het deltagebied zoo laag, dat zij bij vloed steeds onderloopen. Verderop zijn zij wel iets hooger, doch blijven laag en vlak tot in Boven-Indragiri, waar het heuvel-land begint. Treft men in het eerstbedoeld gedeelte geene cultuurgewassen, doch hoofdzakelyk rhizophoren en nipah aan, eenige uren stoomen verder de rivier op beginnen de la-dangs en tuinen der bevolking, eerst telkens door strooken bosch afgebroken en daarna vrij wel aan elkander geschakeld. Bij Tembilahan, even voor de delta gevormd wordt, ziet men aan den linkeroever uitgebreide, vrij jonge klapperaanplantingen, terwijl aan den rechteroever met veel succes rijst geteeld wordt op zoogenaamde geti-sawah's. Op die hoogte neemt het rijk van de nipah, die slechts in door brak of zout water gedrenkten bodem kan groeien, een einde, terwijl dat van de roembia (sagoe-palm) een aanvang neemt. In de buurt van Rdngat worden de oevers door een bijna onafgebroken reeks van pisangtuinen bedekt; in Boven-Indragiri en de Koecantandistricten passeert de rivierbovaarder meer tuinen van klap-pers en andere groote vruchtboomen en uitge-strekte rijstladangs.

Voor al aan de monding is de rivier vischrijk; veel gamalen en een klein soort van inosselen worden er ook gevangen.

Nog dient vermeld, dat de rivier in den loop der maanden November t/m Maart meermalen buiten haar oevers treedt en een uitgestrekt gebied van Boven Rdngat af tot aan zeer onder water zet. Houdt zoo'n overstroming vrij lang aan, dan lijden verschillende aanplantingen der bevolking, o.a. de pisangtuinen, daaronder zeer.

De *Kampar* voert het water af van een gebied met ± 31.000 K.M.² oppervlakte, waarvan ± 24.000 K.M.² in het gewest Oostkust van Sumatra zich bevindt. Zij ontstaat uit de samenvloeiing van twee bronrivieren, Kam-par Kanan links en Kampar Kiri rechts. De Kampar Kanan komt uit het Noorden van de Padangsche Bovenlanden en besproeit de afdeling L Kota. Aanvankelijk een woeste bergstroom, wordt zij al spoedig in de vlakte van Gloegoer voor kleinere prauwen bevaarbaar, dan weder worstelt zij tusschen rotswanden door, maar heeft bij Batoe Basoerat, tegenover Koto Tangah gelegen, reeds een breedte van ± 150 M. Twee uren stroomopwaarts van deze plaats vormt de Kampar Kanan een riviereiland, Poelau Kintjoeng, en reeds van de grens der nagari Gloegoer vertoonen zich uitgestrekte grindplaten met sangkir en djainboe piawdh, paroeboek en timbarau begrocid. Het meeste water ontvangt de Kampar Kanan aan Jiare rechterzijde, en wel eerst van de Batang Kapoer die, met hare vele zijtakken o.a. de Pambangan en de PaTti, het landschap Kapoer van IX be-vloeiën. Een eind lager neemt de Kampar Kanan haar belangrijkste zijrivieren de Mahat (Mahfe) op (de samenvloeiing heet Moearo Mahd), die ten Noorden van Soeliki, in Koto Lawas haar oorsprong heeft, door een schilderachtig dal loopt en van Pangkalan Koto Baroe, de hoofdplaats der onderafdeeling, bevaarbaar is voor prauwen

van 30 pikoel laadruimte. Stroomopwaarts met een djaloeer cischt de vaart van Moearo Mahd tot Pangkalan Koto Baroe ruim tien uren. Beneden Pangkalan Koto Baroe liggen aan de rivier de kampoengs Tandjoeng Balit en Tandjoeng Paoch. De vaart tusschen Pangkalan Koto Baroe en Moearo Mahd is niet zonder gevaar door de vele stroomversnellingen, die men in de rivier aantreft. Tijdens de militaire actie tegen de V Koto en ten behoeve van de mil. bezetting te Bang-kinang zijn echter de gevaarlijkste punten door middel van dynamiet verbeterd. Van hier vloeit de rivier over effener bodem, door de „V Koto Kampar“, Tambang en Tarantang en daarna binnen het gewest Oostkust van Sumatra. Over het algemeen zijn hier de oevers reeds zoo laag, dat de rivier bij hoogen waterstand groote gedeelten onder water zet. Het drukke centrum voor den inlandschens handel in dit gebied is Teratak Boeloeh. Beneden deze plaats wordt de rivier aan beide zijden vergezeld door mocrassige oerwouden, die veel djsloetoeing, rotan en uitstekend timmerhout bevatten. De schaarsche bevolking kon tot voor kort van dezen rijkdom weinig nut trekken, aangezien de afvoer ernstig bemoeilijkt wordt o.m. door de „b&na“ (zie aldaar), waardoor hier in 1909 de Gouvernementsstoomer Madjoe verongelukte. Sedert het werk der rivieroproeningen is ter hand genomen, kwam een stoonvaartverbinding tot stand van Pelawan (beneden Kampar-streken) naar Teratak Boeloeh, in aansluiting aan den landweg naar den uitvoerhaven Pakan Baroe aan de Siak. Zonder verder zijrivieren van enige beteekenis te hebben opgenomen, vereenigt daarna de Kampar Kanan zich weldra met de Kampar Kiri. Deze laatste ontstaat uit de vereeniging van de Si Ngingi of Soengingi en de Sibajang of Soebajang, beide komende van de grens met Indragiri. De voornaamste zijrivieren van de eerstge-noemde zijn, rechts: de Sinaïnd of 8. Namo, de S. Soembatjang en de Batang LCmboe, die rechts de S. Batoeng openen; en links: de Batang Binatar en 8. Sapoc. Reeds spoedig is de Si Ngingi bevaarbaar voor prauwen, di' 20 personen kunnen dragen, maar tusschen Pangkalan Indarocng en Mocara Lfimboc bemoeilijken een paar stroomversnellingen de vaart. Het stroomgebied van de Si Ngingi wordt Rantau Si Ngingi genoemd. De Batang Sibajang heeft slechts twee zijrivieren van enige beteekenis: ze zijn rechts de Siloemboeng en links (<: Bio, die links de Kajjas opneemt. Van de monding der Siloemboeng af is de Sibajang voor grotere vaartuigen geschikt. De landstreek aan de Kampar Kiri beneden de samenvloeiing van hare twee Jioofdtakken Jicct Goenoeng Sahilan. Jicct stroomgebied dezer rivier is van een geheel ander type. Wel is Jiaar benedengedeeJic cvneens nierassig, doch deze moerassen zijn vrij ondiep, rusten op een zand- of Icembodem en gaan wel dra over in de heuvelachtige hoogvlakte van Goenoeng Sahilan. Jiet zaidste plateau der Boven-Kaipar. In verband met deze bodem-informatie is de streek niet vruchtbaar, behoudens de valleien van <Le niet bronrivieren der Kani]ar Kiri. Daar heeft zich dan ook de gringbe bevolking grotendeels gevestigd, terwijl de rest van het landschap bijna geheel is bedekt met die hI woud, rijk aan goed timmerhout en boschpro-ducten. Bovendien onderscheidt de streek zich

door rijkdom a an ertsafzettingen, vooral goud en door de jonge steenkoolformaties. De Kam- par Kiri neemt in deze landstreek links de Sitangkei, de Lipat, de Panghidocpan en de Ka- loeloet op en rechts de Teso en de Singgawei. Hot Westelijk en Zuidelijk gedeelte van het stroomgebied der Kampar Kiri is bergachtig en bevat vele kalkruggen. Het verkeer tusschen de verschillende nagari's ondoorling geschiedt nog veel te water. Niet ver beneeden den mond der Singgawei vereenigt de Kampar Kiri zich met de Kampar Kanan, die hier Batang Sako heet, om welke reden de samenvloeiing als Moo- ara Sako bekend is. De eigenlijke Kampar ver- volgt nu baren loop in N.O. richting, haar bed vernauwt zich aanmerkelijk tot oven, voorbij de hoofdplaats Pelalawan, waar zij naar het Z.O. ombuigt, en al spoedig een zeer aanzienlijke breedte verkrijgt. De linker zijrivieren hebben ook in het benedengedeelte der rivier slechts een korten loop; de meest beduidende zijn de S. Boko Boko, de Alang Djagd en de Pelalawan. Bovcn Pelalawan worden reël belangrijker rech- ter zijrivieren opgenomen, de Si Gati en Nilo, die in hot heu veil and nabij de Kwantan-districten ontspringen, ten Noor den van Inoeman. Van de eerste zijn de Si Gati kanan en de Si Gati kiri de voornaamste takken; van de laatste links de Batang Manahan, de S. Madang, de Panai, de Koendoer, de Sawan, en rechts de Napoeh gadang, en de Batang Ajer Itam. Deze rivieren doorstromen een boschrijk, schaars bevolkt licuvciland, tot Pelalawan behoorende, en voe- ren op verschillende plaatsen magnetisch rizer- zand af. Beneden Pelalawan vallen rechts nog de Boeloch, de Toelam, de Seda, de Merawang en tai van. kleinere zijriviertjes in de Kampar, die het water uit de moerassige kustvlakte afvoeren, waardoor het water van de Kampar in haar benedenloop lichtbruin gekleurd is. Niet ver van de mon d ing vomit zij het riviercilandje Poelau Aioda, waarchter de vaartuigen vaak bescher- ming zoeken tegen do ..bena¹* (zie aldaar), de vloergrolf, die de vaart op deze rivier zelfs voor stoomschicpcjes gevaarlijk doct zijn. Voor de juonding, die naar het N.O. gcricht is, liggen een aantal cilandjes, die tot Pelalawan behooren en

namcn dragon van Serapong, Tepang, Labo, Penjalci, Paneljang, Si Kaloelang, Si Keladi on Togo.

Zijn in het algemeen de grootc rivieren en Su matra[^] Oostkust de hoofd-afvoercwgen der producten van de binnenlanden en de kanalen, waarlangs de invoer plants heeft, do Kampar is in dit opzicht minder belangrijk dan hare zusteren, zoowel door do bovcnvermelde vloed- jrolf „bena²“, al³ onidat een breede zandbank voor de nionding ligt, die s] echts een smalle, kronkdende geul open laat, waarin bij laagsten waterstand niet meer dan vier voet water staat. Jloozccr uit een geografisch opoont voor terminus van een spoorweg uit de Padangschc bo- vcnlundon gunstig gclggen, kan zij daarvoor uit hoofde van do genoemde bezwaren niet in aan- morking komen.

Sia- rivier. Doze rivier, onlsbaat door de ij)66nvJoeiing der rivieren Tapoeng Kanan en T&poeng Kiri, en ontlast zich in do Brou- werstraat. Het stroomgebied beslaat een opper- vlakte van 1G.350 K.M.² Naar deze bcide Tapoengs wordt insgelijks het Jandschap ge-

noemd, dat zij begrenzen. De Tapoeng Kanan is de kleinste tak en ontstaat door de samenvloeiing van de Soengei Kapanasan en Soengei Landei en is door do vele zich in dien stroom bevindende boomstammen moeilijk bevaarbaar. De Tapoeng Kiri is meer bevolkt, daar treft men aan: do kampoeng Batoe- Gadjah, en het volkrijke P&tapahan, een welvarende kampoeng inetgoed bevloeiido sawahs. De Tapoeng Kiri, met platbodemde vaartuigen (beloengkang) van om- geveer 20 pikocel inhoud bevaarbaar tot Batoe- Gadjah, stroomt van West naar Oost, langs de hcuvelrecks Soeligi, die haar talrijke stroompjes toezendt, welke als de bronnen der Siakrivier kunnen beschouwd worden.

Na hare samenvloeiing met de Tapoeng Kanan draagt de rivier den naam van Siakrivier. Deze is voor de kleinere stoomschepen van de Paket- vaart Maatschappij van hoogstens 400 ton (net- to) bevaarbaar tot de door den transitio- handel vrij belangrijko plaats Pakan Baroe, die 300 K.M. stroomopwaarts ligt, ja zelfs met 3 a 4 voet diepgaande stoom- en motorbootjes tot aan de samenvloeiing der beide Tapoengs.

De nicest bekende rechterzijtakken der Siakrivier zijn de Soengei Gasip, aan wier monding in vroeger tijden de vorsten van Gasip hun zetel hadden gevestigd, en do Soengei Mampoeira, die zich bij de hoofdplaats Siak in de Siakrivier stort. Deze rechter zijtakken staaij, wat bevaarbaar- heid betreft, ver beneden de Soengei Mandau (linker zijtak); toch zijn zij van belang, omdat zij voor klein vaartuigen tot diep in het bin- nenland bevaarbaar zijn, en de natuurlijke wegen vormen waarlangs de Orang Talang uit hun bos- schen do Siakrivier kunnen bereiken en omge- keerd.

Belangrijkste linkerzijrivie¹ is de Soengei Mandau. Het water dezer rivier is donker roodbruin van kleur, en veroorzaakt na haar samenvloeiing met de Siakrivier een opvallende kleur- verandering ook in dab water. Men zegt, dat het water tannine bevat. Het Siakrivierwater is niettemin goed drinkbaar; op de hoofdplaats Siak zijn geen putten, dock drinkt de bevolking dat rivierwater.

De Siakrivier is zeer vischrijk; haar oevers ziju hooger dan het moerassig achterland. De kustzoom en de omtrek der riviermondingen, waar veel rhizophoren groeien, zijn onbebouw- baar; hoogerop vindt men nipa- sagoe- en niboeng- palmen met verschillende rotan- en pandan-soorten, en eerst op ongeveer den hal- ven afstand van de inonding tot de hoofdplaats Siak Si'i Tndrapocra komt aan do oevers goed timmerhout voor. De rivier verder opvarend treft men tusschen Siak en Pakan-Baroe slechts hier en daar enkele woningen aan, waarvan de bewoners zich met do teelt van rijst op la- dangs bezighouden, of wel eenige vluhuizen, maar deze nederzettingen hebben weinig to beteekenen.

Pakan-Baroe is bekend als doorvoerplaats voor den handel tusschen de V Kota (Padangschc Bovenlanden) met Singapore. Bchalse door op Belawan en Singapore varendo booten van de Pftketvaartmij. wordt deze plaats geregeld door een aan Chincoczn toebehoorende boot aan- gedaan. Het zijn voornamelijk de Chinccezn, die de uityoerartikelen opkopen en verschepen; invoer, heeft hoofdzakelijk plaats door inlanders.

De Siakrivier heeft ter hoofdplaats Siak Sri Indrapoera een breedte van mini 215 M., te Pakan-Baroe ± 80 M. Zij is vrij van de biSna- of vloedgolf (zie het artikel BENA), welko men bij de Rokan-Panei- on Bilarivieren aantreft. Wat zijn en vloed in die rivier zeer sterk en zelfs merkbaar tot voorbij Pakan-Baroe, terwijl voor het bevaaren de vaak voorkomende dikke mist ge- durende de nacht- en morgenuren en de hier en daar, veelal na bandjir, in de rivier drijvende boomstammen bezwarend zijn. Is deze rivier door hare bevaarbaarheid voor zee- stoomschopen im- mer van meer belang geweest dan eenigo andere rivier op het Noordelijk gedeelte van de Oost- kust van Sumatra tot de Indragiri- en eigenlijk tot de Dj am bi- rivier toe, sedert de inlijving van de V Koto (in 1899) en van de Rokan- sten van Kampar Kiri en van de K want an- districten (in de jaren 1902 tot 1907), waardoor geheel Midden- Sumatra in een toestand van orde en veiligheid werd gebracht, die handel en verkeer niet weinig ten goede kwam, maakt, de Siak- rivier een onmisbare schakel uit voor het betrekken van de benoedigde Europeesche en Indische handelwaren niet alleen voor de ge- noemde stroken, doch ook voor een niet onbe- langrijk gedeelte van hot Noord- Oostelijk ge- deelte der Padangsche Bovenlanden. Wegens de moerassigheid van het Oostelijk laagland van Sumatra is deze waterweg niet door transport- of spoorwsgen te vervangen. De op Pakan Baroe uitlopende transportwegen van Pajo Koemboeh en van Taloeik (Kwantandistricten) zullen het reeds bestaande handsverkeer op deze rivier ongetwijfeld belangrijk verlevendigen, waartoc voorts zal bijdragen de uitvoering van de spoor- wegplannen, waarbij deze plaats eindpunt van een zijlijn der hoofdspoorweg zal worden.

Rokan. De Rokan, die een stroomgebied van ongeveer 16.500 K.M.² heeft, ontstaat uit twee bronrivieren, de Rokan Kanan en de Rokan Kiri, welke evenmin als de hoofrivier zelve voor de scheepvaart van veel betekenis zijn. Do Rokan Kiri ontspringt als Soempoer op den G. Gadang in de res. Sum. Westkust, stroomt door een groot lengtedal Noordwaarts langs de hoofdplaats Loeb- boek Sikaping en neemt beoosten Rao het water op van eenige riviertjes. In diluvialen tijd had de afwatering van hier naar het Westen plaats, maar vulkanische uitbarstingeu hebben dozen uitweg verstopt. Tegenwoordig buigt de rivier Oostwaarts en breekt door het gebergte heen in een nog jong erosie dal, tusschen Si Gamai Gamai en Batoe Bandang. Dit dal is nog niet disp ge- noeg ingesneden, zoodat het voormaligo nieer, dat waarschijnlijk in het Noordelijk, laag ge- deelte van het dal zich heeft bevonden, nog niet geheel is drooggelegd. Het deel van Panti tot Rao is daardoor nog een moeras, meesal dicht be- groeid met waterlievende planten en op droge piekken met hoog geboomte. Na de doorbraak door het gebergte heet de rivier voor hot eerst Rokan Kiri, en stroomt, honderden grillige boch- ten vormende, in hoofdzakelijk N.O.lijke richting verder. Aan vankelijk door een laag bergland, uitloopers van het Barisangebte, die de waterscheiding vormen met de Siak, daarna door heuvelland om vervolgens bij Koto Lamo de laagvlakte te betreden, links en rechts begeleid door uitgestrekte moerassen, zonder dat een be- langrijke zyrivier wordt opgen omen. De Rokan

Kanan, wier stroomgebied geheel binnen hot go- west Oostkust van Sumatra blijft, ontstaat uit de samenvloeiing van de Bat-ang Sosa en B. Loebboek en neemt vooral van links con groot aantal zij- rivieren op, waarvan de belangrijkste de Koemoes is. Beneden Kapanoehan worden de oevers reeds moerassig, terwijl ook in het lagere heuvelland van Pasir Pengarajan af de langgestrekte vallcien bij iedre bandjirin moerassen veranderd worden. Opmerkelijk in dit gebied, vooral in Tanah Poc- tih, is het groot aantal meren, o.a. de Laut Na- pangga, die uitmunten door hun vischrijkdom. Van het vereenigingspunt der beide Rokanrivie- ren, een weinig boven Sikapas af, wordt het terrein steeds moerassiger. Met een steeds breeder wordende mond, aestuarium, mondt de Rokan tenslotte nabij Bagan Si Api Api in straat Malaka uit. De enorme slibmassa's door de rivier afge- voerd, doen haar monding steeds meer verzanden en de kust sterk aangroeien, hetgeen voor het vischchrij- en scheepvaartbedrijf van gonomde plaats ernstigo moeilijkheden gaat opleveren. Voor de scheepvaart is de sterke vloed, die 120 K.M. ver zich doet gevoelen on aan de monding vaak 5 A. 6 M. bedraagt een voordeel; do herhaal- delijk optredende „bena-“ (zie aldaar) levert ech- ter een ernstig gevaar op. De Rokan Kiri is voor groote laadprauwen met een max. laadvermogen van 40 pikoel bevaarbaar tot Loebboek Bandaha- ra, de Kan an tot Kapanoehan.

Mere n. Sumatra is zeer rijk aan meren, zoo- wel in het bergland als in het laagland. Men onderscheidt hierbij:

1c. *tektonische* meren, ontstaan door vorzak- king, waartoc het Tohameer behoort, het groot- ste van Sumatra, met een oppervlakte van 1300 K.M.² zonder- en 2050 K.M.² met het ciland Saniosir; het meer van Koerintji (50 K.M.²), dat door de Batang Si Oelak het water ontvangt van het veel kleinere Danau Oeloe Ketjil ; de Danau di Atas (24 K.M.²) en het meer van Singkarak (100 K.M.²), dat door do Lembang of Selajoer- rivier het water opneemt van de Danau di Baroeh;

2o. *kralcmeren*, waartoc behooren: het Ranau meer (106 K.M.²); de Kratermeren van den G. Toedjoeh, Bt. Boentak, Tai an g en eenige andere kleinere in Midden Sumatra ; ten slotto het meer van Alanindjau (JOO K.M.-) en het oudo krater- mer van Taloc, dat thans drooggelegd is;

3e. *ajdamningsmeren*, waarvan het belangrij- ste het Tawar-ineor is.

Van het groot aantal meren der moerassige kustvlakte verdiencn vermelding; do Danau L6- bak Doling in Palembang en do vele meren langs do Siak K.Ctjil.

KLIMAAT i). Het klimaat van een zoo groot eiland als Sumatra, waar men slechts lcoorten tijd en alleen op enkele plaatsen regelmatig metereolog- sche waarnemingen doet, is nog geenszins volledig bekeid en verklaard.

Do Jigging van ± 5° benoorden tot ± 5° hezui- den den equator doet verwachten dat Sumatra, grenzende aan den Indischen Oceaan, Straat van Malaka, Zuid- Chinese zee en Javazeeenequa- toriaal zeeklimaat zal liobben, waarbij vsrschil in hoogte boven zeeeniveau ook verschil in klimaat

i) Hierbij is gobruik gemankt van het opstel door Dr. W. van Benmelcn gepubliceerd in Med. v. h. Encyclopaedisch Bureau, Deel If,

Handwritten signature and notes at the bottom of the page.

te voorschijn roept. Do nabijheid van Azie in hot Noorden on do invloed van Australie in het Zuid-Oosten doet dit klimaat ocht on dors zyn, meet T. vat betreft wind en regen, dan wel temperatuur.

1. *Temperatuur.* De meest opvallende karaktertrek van het klimaat is de gelijkmatigheid van den jaarlijkschen gang der temperatuur. De warmste maanden zijn die met den hoogsten zon- nstand, meestal tevens de maanden met den mecsten regen, maar het verschil met de koudste maanden bedraagt, aan de kustplaatsen tenmin- ste, niet veel meer dan 1°C. Het verschil tusschen dag- en nachttemperatuur bedraagt daar even- wcl 5 卩. 6° C. Omtrent den dagolijkschen gang van de temperatuur bestaan weinig gegevens. Van Padang is bekend, dat de temperatuur van 24° 's morgens om 6 uur stijgt tot 27,5° om 9 uur, tot 29° om 3 uur om daarna te dalen tot 25° *s avonds om 10 uur. De gemiddelde jaartemperaturen lig- gen tusschen 26,6 en 27,3° C.

Tn do hooge streken worden dezo amplituden grooter, waardoor de hoogvlakten grooter verschillen vertoonen in het anders zoo gelijkmatige tropische klimaat. Op de hoogvlakte om het Laut Ta war in Midden Atjeh (1200 M. boven zee) beweegt de temperatuur zich tusschen 30° on 10° C., gemiddeld dagelijks tusschen 26° en 16°. Deli's kuststrook is 's nachts betrekke 卩k koel; de temperatuur daalt er gemiddeld tot bijna 22° C. Padang Lawas in het Z. van Tapanoeli heeft groote hitte naast tijdelijke, sterke afkoeling; de temperatuur stijgt or overdag soms tot 40° C.

2. *Wind.* a. do Oostkust. Zoals bekend mag vrondersteld worden ontstaat tijdens onzen winter in Australie een barometrisch minimum, dat de lucht, die als een met de N. O. passaat samen- vallende Broom van de Zuid-Chinescho zee en Alalaka komt, over den equator heen trekt als een N. W. tot Westen wind; in ouden zomer heeft j uist het omgekeerde plaats. Deze beide grooto half- jaarlijksche luchtstroomingen (moossons) worden op do plaats van hun ombuiging belomord door het Barisan gebergte, waardoor zij enklom over de Zuid Ooatelijcke kustvlakten van Sumatra kunnen heenstrijken. Alleen (lit gedeelte Noordwnarts tot do floogte van Riouw toe lieft do wind- Hy; itccn ongeveer als Java. Do Noordoostolijcke vlakten zouden door de N.O. passaat, die *s winters over Alaluka heenkomt, kunnen bestreken worden, maar dozo wind splitut zich alvorens Noord-Sumatra to bereiken. Het cenno deel der luchtstrooming wijkt naar het Z.O. af en waait verder door Straat Malaka en over do eilanden, het andere buigt naar het Westen af en treft Noord Atjdh.

b. de Wcstkust. Het liceto Australie zuigt ook uit den Indischen Oceaon lucht naar zich too, maar de Barisanaken shut deze zuiging af, waardoor niets dan zwakke winden met Westelijcke componenten op kunnen treden. In onzen zomer doot zich echter aan do Westkust ten N. van Pa- dung een afwijkend on stork sprekend verschijn- Kul voor. In hot grootste deel van Ncd.-Indie waait in onzonzoicnr dedroge Z.O. tot Oost moosson; in het N. W. van Sumatra komt dan echter lucht aan, di- door hot minimum van Centraal Azie uit den Indischen Oceaon is gezogen en als con vochtigo Zuid-West moosson langa do Noordspits van Atjeh waait. Bovendien doet zich dan een tweede merkwaardig verschijnsel voor. Baar Azio dichter bij is dan Australia, is de zuigendo working ster-

ker, waardoor do lucht over het Barisan gobergte heengetrokken wordfr. Vraal in do maanden Juli en Augustus gaat dan een krachtige luchtstrooming over do hoogvlakten van heb gebergte en wanneer die gedwongen wordt door de daten naar de kustvlakten af to dalen, word t ze als een echte „föhn“ wind, warm on droog. Een voorbeeld hier- van is de bohorok in Deli, die zoo fataal kan zEn voor do tabakscultuur en in 1912 43 maal voor- kwam, waarvan 2 maal in Mei, 2 in Juni, 10 in Juli, 20 in Augustus en 9 in September. Genoemd jaar was echter zeer ongunstig, want 1909 en 1910 b.v. telden elk niet meer dan 24 bohorok dagen. Ook elders zijn bergwinden bekend, b.v. de koude Singgalang wind in de omgeving van Fort de Kock; verder in Padang Lawas en Si Baloengoen? Van groot belang voor den mensch zijn do land- en zeevinden, 's Morgens tusschen 8 en 9 en 's middags tusschen 4 en o uur is het winds til en dus drukkend heet op de kustplaatsen. Na 9 uur ko- men de zeevinden koelte brengen en, vergemak- kelijken het binnenlopen van visschers- en han- delsvaartuigen. Om 1 a 2 uur zijn deze vinden het sterkst. 's Nachts ontstaan de landvinden, die in AtjAh oorzaak zijn van beruchte, plotselinge buien, bekend als Sumatranen (zie aldaar).

3. *Hegen.* In nauw verband met den wind staat de regenval, waarbij naast de hoeveelheid, ook de regentijd van gewichtis. Sumatra is zeerregenrk, in de nabijheid van den equator valt de meeste regen. Sumatra vertoont dan ook meer het type van een equatoriaal dan van een tropisch regen- gebied zoals Java, d.w.z. de meeste regen valt na den doorgang van de zon door het zenith, dua aan den equator van September tot October en van Maart tot April, terwijl op verderen afstand van den evenaar de hoogste zonnestandon korter na elkaar komen en de boide regentijden in elkaar vloeien. Het regenmax. van September tot October is grooter dan van Maart tot April. Van Noord naar Zuid gaande treedt dit hoofdregenmax. steeds later in. Hierbij moot in het oog gehou- deu worden, dat alleen langs de Westkust, waar de moossons geen toegang hebben, dit equatorial© type zuiver voor den dag komt. Aan het N. decl van Atjdh*s Westkust valt do hoofdregentijd b.v. al in September, verdor Zuidwaarts tot aan de grens van Tapanoeli in October en langs het ge- heele overige deel van de kust in November. Het gedeelte van de Ooefkust, waar do N.O. moosson niet komt, is hier geheel meo in overcenstemming; Deli b.v. heeft het max. in October evenals Zuid- Atjdh, verder Zuidwaarts tot Djambi toe valt het in November. Waar do N. O. moosson zich echter doet gevoelen, is duidelijk een verlatende invloed te bespeuren. De W.tak brengt aan Atjeh's O.kust tot Koota Radja en Sab : xng eerst met December den meesten regen. Do Zffals^van do moosson, die als Noordenwind over den equator heonloopt en naar het O. ombuigt, oefent pas invloed uit, wanneer zo door verheffing van den bodem tot opstij- gen gedwongen wordt. Zoo valt in do kustvlakten van Indragiri en Djambi hot max. ongestoord in November, maar diepor landwaarts in verschuift hot naar Decombor; naar Zuidwaarts en vooral hooger den Barisan op, maar Januari, terwijl ein- del ijk aan do Zuidspits van Sumatra bij T61ok Be- toigi^de hoofdregentijd in l'obruari is, even ala in NTW. Java.

In den z.g.n. drogen tijd is ook een periodo van botrekkelijk grooto regenval waar te nemen, die

meest nevenmaximum wordt genoemd. Over het de Siamang (*Hylobates syndactylus*), de grootste der grootsto deel van Sumatra valt dit in April. In Atjeh wau-wau's of Langarmapen, wier in chronische echter later, aan de Noordkust in Mei en op een kleine toonladder stijgend gezang men *s morgens in het strook aan de Westkust in Juli; waarschijnlijk is dit de oerwoud hoort. Den orang-oetan heeft Sumatra met regenrijke Z.W. moesson — den Indischen Oceaan Borneo geneon, evenals den tweehoornigen Geheel in het Z., in het Palembangse, is onder Rhinoceros. Den tijger vindt men op Sumatra en Java, invloed van den N.W. moesson juist een vervroeging tot Maart waar te nemen, die tenslotte zoo sterk wordt, ras, terwijl de Sumatraansche met dien van Achterdat in T31ok Betong het nevenmax. in Februari samen Indie overeenkomt. Van karakteristieke Roofdieren. zou vallen met het hoofdmax., m. a. w. dus ver-dwint, dient ook de Bintoeroeng (*Artitis binturong*) Met nadruk moet gewezen worden op de groote vermeld, die op Java niet is aangetroffen, even-min hoeveelheid regen, die in vele gedeelten ook in den als daar de Maleische beer voorkomt. Onder de drogen tijd valt, vooral aan de Westkust, zoodat de aapsoorten is nog de Kortstaartige Laponder-aap of menning dat hier geen droge moesson zou zijn, zeer beroek (MAL.) (*Inuus ecaudatus*) voor Sumatra begrijpelijks. De regenci)- fers wijzen coher op een kenmerkend: een magot-aap die tot het plukken van sterke ongelijkheid van regenval in de verschillende klappers wordt afgericht. Onder de Knaagdieren maanden van het jaar. verdient de kortoorige haas (*Neso-lagus netscheri*), wiens huid als die van een kat geschakeerd is, bijzondere vermelding; zijn naaste verwanten worden op den Himalaya aan-getroffen.

In tegenstelling met de max. vertoont de minima, zoowel hoofd- als nevenminimum, nage-noeg geen 阿sverschuiving bij verandering van breedtegraad, al zijn ook hierbij eenige opvallende afwijkingen te constateeren.

Wanneer men van West naar Oost dwars door Sumatra gaat, dan valt het volgende op. De Westelijke eilanden zijn van dezelfde regenrijk- dom als de tegenoverliggende kuststrooken, behalve Oost Nias, dat tevel in de lijzijde ligt. Het grootste is deze regenval te Singkel en Sibol-ga, waar jaarlijks vruchtbare Sumatra, dat bij een dichtheid van gemiddeld 4550 m.M. valt. Ook Pa dang behoort met 4513 m.M. tot de regen-rijkste gebieden, evenals de tegenover liggende Batoe eil.

De overvloedige regens aan de Westkust nemen toe, naarmate de wind booger moet stijgen en dus meer waterdamp condenseert. Natuurlijk is in de lage lands, residentie Sumatra's Westkust, wonen niet in de lengtedalen de regenval zeer veel minder. Op de Oostelijke hellingen van het ge-bergte vermindert de regenval wel, maar is toch in den regel aanzienlijker dan in de lengtedalen. Verder Oostwaarts vermindert de regenval voort-durend, en ook de 0. eilanden ontvangen weinig water, tenzij gebergten weer eenige stijging veroorzaken.

De meeste regen valt in Sibolangit, in de Deli doessoen, n.l. 6000 m.M. per jaar (Nederland 710 m.M.).

FAUNA. De fauna van Sumatra vertoont groote overeenkomst met die van Achter-Indie aan de eene, Java en Borneo aan de andere zijde. Ook door zijn dierenwereld wordt dus Sumatra gekenmerkt als een onderdeel van een groot Soendaïsch vaste land, dat door het ryzen der zee (vermoddelijk na den ijstijd) van de overigeonderdeelen is gescheiden geraakt. Er is dus reden, om hier alleen enkele punten van verschil met die overige deelen op te geven. In het algemeen kan men zeggen, dat Sumatra in fauna meer met Borneo dan met Java overeenkomt, doch rijker is aan diervormen dan elk der twee andere Soenda-eilanden, wat misschien gedeeltelijk mag toegeschreven worden aan zyn grotere verheffing boven zee, waardoor diervormen konden blijven bestaan, die op de overige uitstierven. Op deze wijze zou men kunnen verklaren, dat Sumatra het enige Soenda-eiland is, waar een Aziatische olifant en (met Borneo) een tapir voorkomen, al is tot heden slechts voor de olifanten bewezen, dat zij vroeger ook op Java hebben geleefd. Tot de voor Sumatra kenmerkende zoogelieren behoort verder o. a. I

Van de vogels zij aan het voorkomen worden Argusfaisant herinnerd, en op de bijzondere soorten van Neushoornvogels en IJsvogels gewezen.

De Achter-Indische Gaviaal (een smalsnuitige Krokodil), die eerst slechts van Borneo bekend was, is thans ook op Sumatra ontdekt.

BEVOLKING. A. D i c h t h e i d. Het rijkje on vruchtbare Sumatra, dat bij een dichtheid van bevolking als Java heeft, 120 miljoen inwoners kon tellen, heeft nauwelijks 5 miljoen bewoners. Per K.M.² wonen op Sumatra 11, op Java 270 menschen (Nederland 2(0)). Groote stukken zijn zoo goed als onbewoond en in het dichtst-bevolkte gedeelte des lands, residentie Sumatra's Westkust, wonen niet meer dan 32 inwoners per K.M.² Onderstaand tabel geeft een overzicht van de dichtheid der bevolking per K.M.² in de verschillende gewesten op ult. 1917.

Gowest.	Oppervlakte in K.M. ²	Totaal aantal inw.	aantal inw. per K.M. ²
Sumatra's Westkust .	40.285	1.288.624	31.99
Tapanoeli	42.035	765.238	18.20
Bengkelen	7.110	79.845	9.81
Lamp. distr	29.365	171.572	5.84
Palembang	84.692	760.548	8.98
Diambi	49.500	207.265	4.19
Oostkust v. Sum...	91.890	894.140	9.73
Atjeh en Onderh...	53.125	709.841	13.36
Afd. Indragiri (res.			
Riouw e. 0.)...	25.000	95.177	3.80
Totaal		1.512.25	(j) J.G3

De oorzaak van dit verschijnsel is feitelijk door geen schrijver ernstig onder de oogen gezien, hoewel het vraagstuk van buitengemeen belang is; kennis der oorzaken van een kwaal is immers de halve geneezing! Een belangrijke factor zal ongetwijfeld do gesteldheid van het land geweest zijn, waardoor duizenden H.A. land te mocrassig of te onvruchtbaar zijn voor een enigszins dichtere bevolking. Echter is ook op de vruchtbare hoogvlakten, die uitstekend voor woonjilaats geschikt zijn, de dichtheid nog niet groot, o.m. eon

gvolg van het gering aantal geboorten, hetzij doordat overmatige vrouwenarbeid de vruchtbaarheid dor vrouwen doet verminderen, hetzij doordat kunstmatig zwangerschap wordt tegengehouden of vorstoor, terwijl verder tai van andere soxueele misstanden zowel onder do vrouwen als de mannen een ongunstigen invloed oefenen op het kinderaantal. Bovendien lijden de dunno gelederen voortdurend ernstige verliezen. Vroeger vooral door de onophoudelijke oorlogen, tegenwoordig vooral door ernstige ziekten als: pokken, malaria, typhus, lepra, tuberculose, terwijl gebrek aan geneeskundige behandeling ook bij minder ernstige ziekten velen het leven kost. Hoe ernstig deze factoren op zich zelf ook wezen mogen, waarschijnlijk schuilt de hoofdoorzaak in de omstandigheid, dat de bewoners van de natuurlijke rijkdommen niet voldoende party hebben weten te trekken, om tot meerdere welvaart te komen. Dan zou het wachten dus zijn op de technici, de organisators en andere intellectuelen. De zeldzaam snelle ontwikkeling van Java, dat in het begin van de negentiende eeuw ook niet meer dan 4 miljoen inwoners telde, rechtvaardigt het vermoeden, dat het door de nabuur in velerlei opzicht gezegende Sumatra, bewoond door menschen, die voor de Javanen slechts weinig of in het geheel niet in ontwikkeling en aanleg behoeven onder te doen, in de komendejare door de meerderc bemoeienissen der Europeanen eveneens sterk in aantal bewoners zal toenemen.

Slechts 4 plaatsen op Sumatra tellen meer dan 10.000 inwoners. De grootste hiervan is Padang, dat ult. 1917 91.440 inwoners telde, waarvan 83.337 Inlanders, 5136 Chinezen, 1789 Europeanen, 210 Arabieren en 968 andere Vreemde Oosterlingen, daarop volgt Palenbang met 60.985, waarvan 50.703 Inlanders, 7304 Chinezen, 2420 Arabieren, 372 Europeanen en 18G andere Vreemde Oosterlingen. Verder telt (opgave 1905) Sibolga 17.611 inw., waarvan 41 Europeanen, en Alibanda 14.250 inw., waarvan 954 Europeanen.

b. Kasson. De inlandsche bevolking van Sumatra no onderscheiden in te groeperen iscenzeer moeilijke opgave, omdat geen eiland van Ned.-Indie zoo vele rassen, volken en stammen telt, inaai' ook onidal de kennis van de talen, van de malcrieh^ en geestelike ontwikkeling nog te wenschen overlaten; iat, met de verzamling van aithro]ogische gegevens nauwelijks een begin is gemnakt. Ecu derde moeilijkheidschiuilt in deomstandigheid, dat de vele rassen, volken en stammen vaak grooten invloed op elkaar uitoefenen, soms opgingen in binnendringendo, sterkerc volken, terwijl herhaalde onderlinge oorlogen, en vooral siaven- en vrouwen roof, op grooto schaal, nieuwe saimonsmeltingon deden ontstaan. Het onderkennen van de oorspronkelijke elementen is daardoor wel zeer inoelijk geworden, maar velo groepen hobb en in haar isoloment zich zoodanig ontwikkeld wat betreft lichamelijke en gesticlike kenmerken, taal, eigenaardigheden en gewoonten, dat zij zich duidelijk onderscheiden van haar oorspronkelijke verwanten. Uit den aard der zaak hebben de bewoners van het binnenland het best hiin oorspronkelijk zuiverheid bewaard, terwijl de kustbewoners inoor onder invloed stonden van vreemden, vooral afkomstig van het nabij gelegen en dicht bevojkte vasteland van Azië.

Onder de bewoners van Sumatra valien enkele Cijl op door hun buitengewoon kleine, haast

dwerfgachtigo gestalte, hun donkere, zwart-bruine huidskleur en spiraalvormig gedraaid kroeshaar. Men pleegt ze "Negritos" (negerachtigen) te noemen. Nergens hebben zij zich echter als zelfstandig volk gehandhaafd, al komt hun type dmerkelijk in menigvuldig voor onder de Sakais en Akits in Siak, de Koeboes van Palembang en de Bataks om het Tobameer.

Veelvuldiger zijn echter waar te nemen de typen van het Indo-Australische ras. Zij zijn grooter dan de Negritos, maar blijven toch klein, meest niet langer dan 158 c.M., de huidkleur islichter, het haar ook zwarf, maar grover en meer golvend. De vorm van het voorhoofd, de diepliggende ooggen en de breedere ncus, vanwaar diepe rimpels gaan tot aan den buitengewoon wijden mond met dunne lippen, geeft hun gelaat een woest en ongunstig uiterlijk. Het meest vallen deze typen echter op door hun lange baarden. Ook van de Indo-Australiers heeft op Sumatra geen enkele zich als zelfstandig volk weten te handhaven; hun vredelevende gezindheid, hun eerlijk- en oprechtheid veroorzaakten, dat zij zich niet met alle krachten en met alle ten dienste staande middelen hebben verzet tegen binnendringende volken, die hen daardoor weldra overheerschten. Hun type vormt een belangrijk bestanddeel van de genoemde van de Koeboes' en Bataks, en eveneens van de Gajj's. Onder de laatste komen zulke zuivere typen voor, dat de bekende Sarasin uit een collectie foto's van de Gajj's terstond de Weddah's van Ceylon herkende en hem de gelykenis opviel met de Toala's van Celebes.

Negritos en Indo-Australiers vormen de oudste bewoners van Sumatra; na hen zijn de vertegenwoordigers van het Maleische ras gekomen. Grooter dan de beide vorige rassen, blijven ze toch met een gemiddelde lichaamslengte van 155—160 c.M. beneden die van de Europeanen. Zij onderscheiden zich verder door hun breed gezicht met scherp uitstekende jukbeenderen en breede onderkaak, waardoor de omtrek van hun hoofd een weinig heeft van een vijfhoek. De huidskleur is meer licht-bruin, jonge kinderen zijn vaak bij blank af; het zwarte hoofdhaar ligt meestal plat en sluit, lichaam en gezicht zijn weinig behaard.

Geschied- en taalkundige benevens folkloristische navorschingen leiden er toe om aan te nemen, dat de Maleiers afkomstig zijn uit het binnenland van Azië, waar do wieg van zooveel volken gestaan heeft. Waarschijnlijk door andere volken voortgestuwd, kwamen zij in Achter-Indie en op het schiereiland Malaka, vanwaar zij op een van hun velo zwerftochton als zeeschuimors do groote vlakten aan de Oostkust van Sumatra hebben bereikt. Velo jaron later zullen zij de rivieren zijn opgovaren, waar ze achter de onherbergzame kustmoerassen de vruchtbare hooger gelegen stukken ontdekten en tenslotte in kennis kwamen met de nog hooger gelegen berglanden, die zooveel ovoreenkoms vertoonden met hun stamland Malaka. Zoodan cenmaal een goweldigo stroom van volken: Hunnen, Got hen en vele antiere over Europa zich uitstortte, zoo is ook Sumatra overstromd geworden en wel door een machtige scharo van Maloiers. Telkens wanneer nieuwe iuvallen plaats hadden in Centraal-Azië werden do daar wonende volkon opgejaagd en stortto zich een nieuwo vloedgolf van Maleiers over Sumatra uit, de reeds aanwezig en op huu bour: opduwend of zich daarmede vermengend.

Op de verschillende plaatsen van Sumatra oordringt elke Maleische groep door eigenaardigen invloed van bodem, klimaat, van gansch het milieu, hetgeen samenwerkt met dien invloed van de open omen vreemde elementen om te deelen ontsaan ten grootte verscheidenheid van volken.

e. V o l k e n. Van alle volken, die Sumatra bevolken, zijn de *Maleiers* verreweg de belangrijkste en talrijkste; men schat hun aantal op 3 miljoen.

Men onderscheidt de *Riausche*- of *Djohorsche*- die ook wel minder juist de *Ku^t-Maleiers* worden genoemd, en de *ATinangkabausche*- of *Binnen-landsche Maleiera*. Beide groepen verschillen niet alleen in taal, maar de eerste volgt de patriarchale-, terwijl de tweede de matriarchale hiërarchie-, erfrecht- en verwantschaps instellingen volgt. Beide groepen vertoonen echter in ander opzicht zooveel overeenkomst, dat men op grond van de verschillen in taal en adat niet (en verschil in afkomst) kan aannemen. De Riau-Maleiers bewonen op Sumatra de geheele Oostkust, uitgezonderd de Lampongsche Districten in het uiterste Zuiden en het gouvernement Atjeh en O. in het uiterste Noorden. Zij zijn langs de groote bevaarbare rivieren ook naar binnen getrokken en hebben zich op de grenzen van het gebied der volken van de binnenlanden sterk met deze vermengd. Toch komen tusschen deze grensvolken wel geslechte kampen van zuiver gebleven Maleiers voor. De Minangkabauers bewonen de residentie Sumatra's Westkust, komen daar tot aan de kust van den Indischen Oceaan, zoodat ook de naam Binnenlandsche Maleiers niet geheel juist is; verder treft men hen aan in de aangrenzende bestuursressorten, n.l. in de bovenstreken van het landschap Sink van het gouv. Oostk. v. Sum., in Midden- en Boven-Indragiri, in Boven- en Midden Djambi, waar vooral de Koerintjers bekend zijn, in het Noorden van Benkoelen, vooral onder de bewoners van Moko-Moko enten slotte in de kustgebieden van de residentie Tapanoeli, vooral de omgeving van Natal in het Zuiden. Zij beschouwen Agam, de Limapoeloh Kota en Tanah Datar als hun stamland, maar hebben zich in tal van betrekkingen over geheel Sumatra en ook daarbuiten verspreid („rantau" v/ordt al les genoemd, wat aan het Minangkabausche land grenst). Wat zucht tot reizen en trekken betreft zijn de Riau-Maleiers hun de baas. Dit is zeker, naast de Boegineezen, het incest rustlooze en sterkst onigruerende volk van geheel Ned.-Indie, dat dan ook over den geheelen Archipel kolonien heeft gesticht.

2°. Van de kustbewoners zijn, na de Maloierfi, het belangrijkste volk de *Atjehers*, wier aantal op 550.000 wordt geschat. Zooviel in karakter-eigenschappen als in kleeding en gewoonten onderscheiden zich de bewoners der laagvlakten langs de kust, van die in het bergachtig binneland. De laatsten hebben zich het best van „vreemde smetten" weten vrij te houden, de eersten hebben zich meer dan enig ander volk op Sumatra met vreemde elementen vermengd. Als oud handelscentrum trok Atjeh in zijn bloeitijd van overal kooplieden. Als tusschenstation voor de verbreiding eerst van het Boeddhisme, later van den Islam kwamen er tal van personen, die tevens hun godsdienst verbreidden: Klingaleezen van de kust van Malabar, Arabieren, zelfs Egyptenaren. Sterk is ook de

invloed van het nabijgelogen eiland Nias geweest, waarvan vele mooie vrouwen gecroefd werden om als slavinnen in Atjeh te dienen onduidelijk spreekt ten slotte de vermenging met Javanen en de nabij wonende Gajars en Bataks. Niettegenstaande deze verschillende elementen gevoclen door Atjehers van alle volken op Sumatra zich het sterkst als een eigen natie, wafschijnlijk een gevolg van de suprematie van Atjeh vroeger jaren over geheel Noord-Sumatra, maar zeker niet minder van het feit, dat zy het eerst geislamiseerd waren, terwijl tenslotte de jarenlange strijd tegen ons Gouvernement er ook toe bijgedragen hebben om de Atjehers zich aaneen te doen sluiten. Een afzonderlijke plaats nemen de *Panders* in aan de Noordkust, die evenals de *Pedireezen* in de vallei van Pidic in Groot Atjeh een afzonderlijk dialect spreken. De laatsten hebben ook buiten eigenlijk Pidic kolonien in Atjeh.

3°. Talrijker dan de Atjehers zijn de *Bataks* om het Tobameer, die echter een minder belangrijke rol in de geschiedenis van Sumatra hebben gespeeld. Het aantal Bataks bedraagt ongeveer 600.000, waarvan verreweg het grootste deel in de residentie Tapanoeli woont en slechts een gering aantal in de aan het Tobameer grenzende deelen van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Onder de Bataks vallen duidelijk Drawidische en Melanesische typen op, terwijl ook vermenging plaats had met de omringende Gajars, Alassers, en Atjehers, met Kust-Maleiers in Boven Asahun en Kosta Pinung, met Minangkabauers in Mandailing en Boven Natal; zelfs Boegineezen invloed schijnt men voor het uiterste Zuiden te moeten aannemen. Toch vormen de Bataks een zeer gesloten, zelfstandige volkengroep, die in huwelijks-, familie- en bestuursinrichting, taal en godsdienst, kleeding, huizenbouw en vele andere opzichten zeer aardigheid wist te bewaren. Op grond van dialectische verschillen onderscheidt men: Karo's in het Noorden, Pak-Paks of Dziri's in het Noorden-Westen, Timoors of Si Balocngouns boovt/i het Tobameer, en Tolm's in het centrale Jatakland en het Noorden van Padang Lawas.

4°. In het uiterste Zuiden van Sumatra ben de *Lain/peikjita* zich tot een zelfstandig volk ontwikkeld. Hun aantal bedraagt niet minder dan 150.000, voornamelijk voneijde in de residentie Lampongsche Districten, die zij geheel bevolken, behalve aan de kusten en rivieren, waar velen kampen zijn van Maicischo kooplieden. De Lampongers koopen verder voor in de afgelegen (Kroc van de residentie Benkoelen en in de aangrenzende bergstreken van de residentie Palembang. Het is opvallend, dat de Lampongers uiterlijk zoo veel gelijkenis op de ver van hen verwijderde wonende Bataks; Van der Tuuk toont de overeenkomst aan met klankstelsel en woordenschat, terwijl ook Jemghuhn de verwantschap van beide volken constateerde. Jozef gegevens leidden tot de veronderstelling, dat eenmaal het Jutak-volk zich tot het Zuiden van Sumatra heeft uitgebreid, de Maicischo's zich als een wig daartusschen hebben gedrongen en daarna Noord- en Zuid-Bataks elk een afzonderlijke ontwikkeling ben doorgemaakt. Onder invloed van Java zouden de Zuid-Bataks dan tot de legendarische Lampongers zijn gey/orden. Zeker is, dat de Lampongers sterk onder invloed hebben gestaan

gn nog steeds staan van de Soendaneezen op West-Java. Van der Tuuk wees op de verwantschap in taal, Zollinger op de uitorlijk overoorkonist met de Soendaneezen. In tijden van opstand, van hongersnood en veepest gingen veel Soendaneezen naar Zuid Sumatra en vaak zochten misdadigers een veilig heenkomen over Straat Soenda. Bovendien kwamen op komon veler Bantam mers hulp verlicenen bij den peper-oogst. De meesten keeren na afloop van den oogst terug, maar velen ook blijven in de Lam-pongsche Districten hangen. In de omgeving van den berg en de rivier Aboeng in het Oosten wonen de Orang Aboeng of binnonlanders, die zich in zeden en dialecten onderscheiden van de benedonlanders of Orang Pabean.

Deze 4 hoofdvollen hebben elk meer of minder invloed uitgeoefend op de kleinere volken, die nog in het binnenland van Sumatra huizen. Meestal staan deze op een veel lageren trap van beschaving, worden zij onderdrukt door de machtiger bureu, die wel als Mohammedanen minachtend spreken over de heidensche primitieven, maar geen bezwaar maken hen uit te buiten. Uit de taal, zeden en gewoonten spreekt een nauwere aanraking van de hioronder bespro-primiteven met hooger staanden.

c. De Kust-Maleiers oefenden grooten invloed uit op de Koeboes. De *Koeboes* zijn een volkje van kleine, ineengedrongen gestalte, met veelal lang, gekroesd haar, en fysiek van een minderwaardig type, vooral de vrouwen. Zij wonen in de residenties Palembang en Djanibi, voornamelijk in de moerasige streok tusschen de Moci, Rawas, Tembesi en Batang Hari. De Djambische aan de Bahar maken flinker indruk, de mannen zijn groot van postuur, de vrouwen blanker en knapper. Sedert do invoering van ons direct bestuur, hetgeu gelijktijdig geschiedde met de ontdekking van rijke jx-trolicumvelden, is aan de onderdrukking door (L-Alulciers een cinde gekomen. Do Koeboes zijn Chans in doesoens vereenigd, geregistreerd en meer gewend aan een hoogere beschaving, waar-door veel jnerkwaardige zeden, gewoonten op gebruiken aan het verdwijnen zijn. Hun aantal (in Palembang ruim 3000.

b. De Minangkabauers oefenden Zuidwaarts grooten invloed uit op de Redjangers en L3bongers. Do *Redjantjers* zijn een volkje van ongeveer 14.000 zielen, dat oorspronkelijk het bergland van de grens van Benkoelen en Palenbing bowoondo, maar naar de vlakten van Midden-Benkoelen afflaahle om in betero lovcnsonstandigheden te komon. Vooral de vrouwen doen door haan schitterend bruino oogen, donker huar on fijn be-^iiedei goiaat elenken a an Javaanschen invloed. Hot voorhoofd der Redjangers is zeer plat, een gevolg van kunstmatig vervinging van lid licliam, waarmee by de geboorte der kindron reeds een aanvang wordt gemaakt.

Naar hot Noorden strekte zich do invloed der Alinangkabauers uit over de *Oeloes* in Klein Manti ailing (res. Tapanooi). Men vincl hier dezelfde drio h.oekoo's als in Rao van do Westkust, waar- van het oerst kort is geschidon, hotzoldfo matriachale familie-verband on ook do taal vertoont niet nioer d : m eenige dialectscho wijziging. Naar het Oosben is door taal en matriachale instellingen do invloed der Minangkabauers te bespeuren bij do *Koerintjers* in Boven-Djambi.

c. Zeer groot is de invloed van de Bataks ge-weest op de in hot gouvernement AtjAh e. O. wonende *Gajo's* on *Alas*. Do krachtige lichaams- bouw, de breede, voile, ronde geziebten en diep liggende oogen; do overeenkomst, die boven-dien bestaat in bouwwijzo der huizen, aanleg der dorpeu, vorm en kleur van kleedingstukken en wapens; het voorkomen van dezelfde overleveringen on gelijkluidende namen en marga's, brachten enkele onderzoekers, o. a. dr. Hagen, er toe de Gaj 6's te beschouwen als een stam der Bataks en dus niet als een zelfstandig volk.

Naast deze punten van overeenkomst staan echter ook vele verschillen: Bataks laten het haar vrij lang groeien, dragon een lang kleed tot de heupen, waarboven hun borst bloot blijft, bezitten een soort juk om lasten te vervoeren, terwijl ze de ingrediënten voor sirih-kauwen in een doos mededragen; Gaj 6's daarentegen hebben kort haar, dragen een hoofddoek, een buisje om het bovenlijf, een gordel om de heupen, en een lange Atjdhsche broek. Lasten dragen zy in zelfgevlochten manden on den rug en de sirih-bonoodigheden worden in een bonten doek gewikkeld die over den linker schouder hangt. Prof. Dr. Snouck Hurgronje bestrijdt op taal- kundige gronden de theorie, dat Gajo's niet anders dan een stam der Bataks zouden zijn. Uit-gemaakt is deze kwestio niet, maar zeker is, dat do Bataks' grooten invloed hebben geoeft on de Gaj d's, o. m. doordat Bataksche meisjes ala slavinnen naar het Gaj 5 land werden verkocht of als buifc door roovorsbenden daarteen werden gevoerd. Do laatste eeuwen staan de Gaj 6's meer onder invloed van de Atjdhsers, doordat zij Mohammedanen zijn geworden, terwijl de Bataks grootendeels heideneu bio ven ; zeker gaan bun sympathieen thana het nicest uit naar hun ge-loofsgenooten in het Noorden, die niet verzuimd hebben daarvan profijt te trekken.

Naar het Zuiden hebben de Bataks grooten invloed geoeft on de *JUandailingers*. Sedert ook deze don Islam belijden, hebben zij veel van hun oude adat opzij gezet, gaat hun taal steeds meer de rieliting van het Maleisch uit en noemen zij zich liever Maleiers dan Bataks.

Een mengelmocs van het Mandailingsche, Maleischo en Minangkabausche, vormt de taal der *Loeboes*, een volkje van ongeveer 1700 zielen, verspreid wonende op ladangs in Mandailing en het nabij golegen Padang Lawas. Hun stamin- rieling is patx-iarchaal en zij zijn in marga's verdeeld, ovonals do Mandailingers, die hen wegens den heidenschen godsdienst, onontwikkeltheid, kleeding van boomschors en het eten van mui- zen, larvon, apen on ander onrein gedierte, diop vorachten, maar tegelijk ten zeerste vreezon wegens hun priesters en heksenineesters — zooge-naamdo „dotoo's", die bijzonder bekwaam zijn in het vervaardigen van onheilbrengende fetischen^.

Tenslotte verdienen vermelding eukele zeer kloine overblijfselen van een vroeger talrijker primitief volk in Siak. Hiortoe worden gerekend: do *Laets* (zoomonschon) in de streok der Kampar en RStclimonden, do *Oetans* en *JRaiva's* d. z. de bosch-on moerasmonschen op de kusteilanden van Siak. Vervolgens drie meer bekende volks- stammou. Hiervan bowonen de *Talangs*, ook wel il/amatsgeheeten, dooovers van de Mandau-rivier en do streok tusschoix do Siak en do Kampar. Hun aantal bedraagt ongeveer 700. Zij hebben een

matriarchaal familie-verband, zijn althans in naam Mohammedanen, waardoor zij zich als verwanten van de Minangkabauers gaan be-schouwen. De *Sakai's*, levendo in de moerassen van de Mandau en Rokan, zijn talrijk (± 3000). Tot voor kort werden zij door de omwonende Maleiers als een soort wilde dieren beschouwd wegens hun heidenschen godsdienst, hun vrijc opvatting betreffende de verhouding van man en vrouw en hun primitieve kleeding en levens- wijze, doch do langzame overgang tot don Mo-hammedaanschen godsdienst brengt meerdere achting. De *Akits* wonen op vloten aan de mond der Siak-rivier en op het eiland Roepat. Zij sterven langzaam uit. Zuiver Akit-mannen zijn er niet meer dan 300 en het aantal vrouwen is zoo gering, dat de mannen zich in den mono- gamen huwelijksvorm moeten schikken.

Zimmigranten. Naast de eigenlijko Inlandsche bevolking telt Sumatra bijna 12.000 Europeanen, 171.600 Chineseen, ruim 4.000 Arabieren en 17.600 andere Vreemde Oosterlingen, tezamen dus 1/24 van de geheele bevolking.

De Europeanen wonen in het grootste aantal (6270) in het gewest Oostkust van Sumatra, met zijn modern centrum *Medan* en zijn vele ondernemingen. Daarop volgeri Sumatra's West- kust (± 3500), Palembang (± 1400) en Atjeh (± 1700).

Ruim 2/3 van het totaal aantal Chineseen woont in de Oostkust van Sumatra n.l. 132.000, terwijl daarop Atjeh en Palembang volgen met respectievelijk 12.000 en 10.000 Chineseen.

Arabieren zijn alleen talrijk in Palembang, waar meer dan de helft van het totaal woont, n.l. 2900.

Ook de andere Vreemde Oosterlingen zijn het talrijkstop de Oostkust (± 14.000). Er is nauwelijks een Oostersche natie, welke niet eenige harezonen naar het Cultuurgebied van Deli heeft gezonden ; daar doen de Dnwidars van Coromandel dienst als karrervoerders en loodsenbouwers, de Bengaleezen zijn hoeders en verzorgers van trekvee, de statige Sikhs treden op als nachtwakers, Bandjareezen, Perzen, Armeniers en Arabieren vinden hier werk, en alien houden vast aan hun eigen taal en hun eigen nation ale kleederdrach- ten, zoodat hier een bonte volkenmengeling ontstond.

Afzonderlijke vermelding onder de immigran- ten verdienen de Javanen. Eevens de Ban- djareezen en enkele bewoners van Celebes zijn ook Javanen naar Sumatra gekomen. Palembang bijvoorbeeld schijnt een kolonie te zijn ge- weest van het rijk Modjopahit; taal en gewoon- ten wijzen ook thans nog op dien grooten invloed van Java. De bevolking langs de Blidah (ten Z. W. van de stad Palembang) moet zelfs geheel uit Javaansche afstammelingen bestaan. Ook in beneden Djambi is duidelijk de invloed van Java te bespeuren, terwijl op den. zeer grooten invloed in de Lamp. Districten reeds is gcwzen. In de laatste jaren tracht men echter op groote schaal menschen uit het dichtbevolkte Java over, te planten naar het zoo leege Sumatra. Particulieren zijn daarmede begonnen ter Oost- kust, om zoodoende een vaste, opgezeten bevolking te verkrijgen, die den invoer van vreemde krachten zou verminderen. Sedert 1905 worden *door* het Gouvernement kolonisatie-proovent genomen in *Zuid* Sumatra. Deze kolonisatie is het

belangrijkt in de Lampongsche Districten in do nabijheid van Gedong Tataan en ten • van TSlok B3tong, 3erWyl zij oolf geschiedt in Benkdclch, sedert 19*07 nabij KGpahiang in R" djang, sedert 1911 nabij Tjeeroeb in Lebong. (zie KOLONISATIE).

Godsdienst. Sumatra telt onder zijn bewoners nog een 300.000 Hidenen, waarvan do godsdienstige voorstellingen uiteen loopcn, van het primitieve denken der Koeboes, Akits e. a., wior "godsdienst" nauwelijks het stadium bereikt heeft van doodenvees of gelof aan goede en booze geesten, tot de *animistische* voorstellingen der S&mino's, Pasoeniah en Bataks. De eerste lioogere godsdienst, die ingang vond, was het *Hindoïsme*, waarvan overblijfselen duidelijk zijn waar te nemen, zoowel in de godsdienstige voorstelingen en de sagen, als in de talrijke overblijfselen van bouwwerken en beelden of be- schreven steenen, die men o. m. vindt in Padang Lawas., bij Moeara Djambi aan de Batang Hari, bij Moeara Takoes aan do Kampar, in het W. van Palembang, in Bila, op Samosir, in de Pad. Bovenlanden,- Atjeh enz. Vermoedelijk hebben de Hindoos, die niet alleen hun godsdienst, maar ook beschaving in den vorm van voorwerpen, gewassen, schrift en letterkunde brachten, zich het eerst op Noord Sumatra gevestigd en zich van daar over geheel Indi. uitgebreid. Dr. Brandes maakte echter uit, dat het beeld van Awalo- kite<?wara, door Neumann in Padang Lawas ge- vonden, een oud- Javaansche inscriptie droeg, waaruit af te leiden valt, dat althans een deel van den Hindoe- invloed via Java naar de Batak- landch zou zijn gekomen, waarvoor ook pleiten de opschriften in het Maleisch op de 4 zultjes, welke aangetroffen zijn nabij de Sorik Merapi in Majadailng. Zeker is echter, dat het Hindoelmsc op Sumatra niet zoo ver ingang vond als op Java. De Maleici bezat daartoe niet voldoende gevoel voor het speculatief-abstracte ; vrijwel alleen do uiterlijkheden w er den overgenomcn, hot ani- nismc bleef, zij het dan ook in een nieuw kleed. Des to ontvankelijker block de bevolking echter voor het *Mohammedanisme*. Van allo eilanden in Ned. Indië is Sumatra het eiland waar de I -- lain het diepst wortel geschoten heeft. Hij is hier het oudst en de Maleiers hebben van alle volken het incest bijgedragen tot zijno verspreiding. De hedehuizen. worden hier drukker bezocht, de godsdienstige voorschriften getrouwer nageko- men, de djakat en pitrah (godsdienstige hoffin- gen) plichtmatiger opgebracht, de vastenplichJit beter nagekomen en uit Lal van andere omstan- digheden is te bespeuren, dat men hier in een land verkeert, waar hot Mohammedanisme bloeit. Opnietcklijk groot is het aantal nijskceen, waar- onder vermaard zijn die van Palembang, Môdar>, Tandjo.ong Ppera en de door ons gebouwde te Koietra Radja, welke do Inlanders editor weige- ren te betreden. Vooral op Sumatra's Westkust zijn ze talrijk ; elke nagari heeft daar zijn eigen masjid. Naar verhouding der bevolkingssterkte levert Sumatra het grootste aantal haxlj's van geljeel Indic ; zclfs uit de incest afgelegen streken er onder de minst ontwikkelde Moliammedanen als bijv. in Gajo Loeos, doen velen den langen en kostbaren tocht naar Mekka. Zij genieten echter geen bijzondere vereering als, op java; een witte hoofddoek en de verschijning bij feesteljk ge- Igenheden in Arabische draeht zijn veelal hun

conige onderschidingsteokencn. Het totaal aantal Moliamnicdanen van Sumatra wordt op 4% miljoen geschat, waarnaast de 300.000 Hindenen en de 170.000 Christenen slechts onbeduidend in aantal zijn. Het *Christendom* wordt voornamelijk door de Protestantische Zen ding hier gebracht; do Katholieken hebben alleen een twcetst priesters van de Capucijnen in Benkoelen en een school onder de Pasoemahs te Tandjoeng Sakti. De kerstening is het best geslaagd in de Bataklandden, waar het Ned. Zendinggenootschap en vooral het Rheinische Missionsgesellschaft werkzaam zijn, en op de eilanden, o.a. de Mëntawai en Batoe-eilanden en Nias. Naast de verzachting der zeden door bekeering tot het Christendom heeft do zending zich vooral verdienstelijk gemaakt door het geven van onderwijs, ook ambachts- en landbouwonderwijs, ziekenverpleging en algemeene verbetering van de hygienische en economische toestanden.

Besuur, Zoals onder het hoofdstuk Geschiedenis nader uiteen gezet wordt, dateert onze aanraking met Sumatra reeds van eeuwen her, maar eerst in 1902, toen de noodzakelijkheid van een actieve politiek ten aanzien van Djambi en tegen Koerintji aanvaard werd, begon do daadwerkelijke onderverping van het centrum van het ciland aan ons gezag. Bij de uitoefening van het bestuur is nauwlettend in acht genomen het fundamentele beginsel van ons Regeeringsbeloid, dat zooveel de omstandigheden zulks toelaten, de Inlandsche bevolking gelaten moet worden onder de onmiddellijke leiding van haar hoofden. Waar verwacht were! dat de bestaande bestuursorganisatie voldoende vitaliteit bezat om een krachtig medewerkend orgaan te worden bij onze pogingen tot ontwikkeling van land en volk, daar heeft men het bestaande inlandsch zelfbestuur gehandhaafd, onderworpen aan het hooger gezag van het Gouvernement; ciders were! het land rechtstreeks bestuurd gebied. De verhouding van de zelfbesturende landschappen tot ons Gouvernement wordt vroeger geregeld bij een uitvoorig politiek contract, zooals thans nog ter Oostkust van Sumatra in de landschappen: Langkat, Deli, Sibidang, Aahan, Pelalawan en Siak Sri Indrapoera. Thans wordt deze verhouding fillers incest geregeld door de z.g.n. „Korte verklaring", voortzetting in de kleine zelfbesturen, die soms slechts conige honderden onderdanen tellen. Zelfbestuurd gebied in bovenbedoelden zijn zjn lians: de geïllustreerde Oostkust, behalve Laboeran Ba toon en het ciland Bfingkalis; Atjeh en Onderl, behalve Groot Atjeh en Singkel; voors do afdeeling Indragiri der res. Kiouw en O. In deze gebieden waren respectievelijk 32, 109 en 7 bestuurders, die de korto vtrjklaring hadron gctokcnl. De laatste jaren zijn in do inlandsche zelfbesturen „land- en rhapskass.]] ' ingesteld, in 1914 ter Oostkust 13 met con tolaai budget van 4.400.000 gulden, in Atjdj 18 on Imrlrigiri 2, met totale budgets respcc- liovclijk van 1.016.000 gulden en 114.000 gulden.

Voor het Europeesch bestuur on toezicht is Sumatra in acht gewesten verdeeld, terwijl het landschnj) (ndragiri en afcleoling van de residentie; Riouw en Onderh. vormt. Atjeh en Onderh. en de Oostkust van Sumatra zijn gouvernementen; de overite gewesten zijn residenties. Ncvnstaan - de tabel verincJdt eenige statistische gegevens ointrent de bevolkingssterkte voor de jaren 1905 on 1917. j

Totaal.		toename in %	JO 6 SS 11 09 9	£
582.175		9 9 9	1 1 1	
796.354		1 1 1	1 1 1	
415.301		1 1 1	1 1 1	
204.269		1 1 1	1 1 1	
150.515		1 1 1	1 1 1	
Vreemde Oosterl.		toename in %	1 1 1	0 q
152.74		1 1 1	1 1 1	
Inlanders.		toename in %	1 1 1	3 868.80
1.295.581		1 1 1	1 1 1	
450.940		1 1 1	1 1 1	
1.571.477		1 1 1	1 1 1	
783.259		1 1 1	1 1 1	
410.939		1 1 1	1 1 1	
201.515		1 1 1	1 1 1	
155.089		1 1 1	1 1 1	
168.256		1 1 1	1 1 1	
Europeancn.		toename in %	1 1 1	14.85
86.5		1 1 1	1 1 1	
14.85		1 1 1	1 1 1	
Totaal ...		1 1 1	1 1 1	
Djambi was in		1 1 1	1 1 1	

ECONOMISCHE TOESTAND. De economische toestand in het algemeen on vooral do economische toekomst van Sumatra staat sinds eenige jaren in het brandpunt der belangstelling van icdor, wien het lot onzer kolonien ter harto gaat. Jarenlang is dit reusachtige oiland, ondanks zijn natuurlijke rijkdomcn, nauwelijks in staat geweest enkele miljoencn menschen een bestaan te versohaffen en ieverdo het niets noemenswaardigs op voordcn wereldhandel. Wij, Nederlanders, hadden te zeer onzo hantlen vol met Java om aan een uitomsie-verc exploitatio van do B-uitenbozittingen te kun- non denken. Daarom. bleef het rijken Sumatra, dat een zekr succes beloofde aan elke pionier, zoo langen tijd verstoken van Europeeschen invloed,

van het gewest Oostkust van Sumatra, het cultuurgebied bij uitnemendheid.

Welk een rousachtig afzctgebied ligt derhalve open voor een verhoogde productie van den in-landschen rijstverbouw. Hoe primitief zijn nog vaak de methoden van arbeid: paarden en buffels worden het veld ingejaagd om bijwijze van ploegen den akker om te woelen, kunstmest of moderne machines worden zoo goed als niet gebruikt. Op de scholen wordt nog slechts zeldzamer praktisch landbouwonderwijs gegeven. Hoog ontwikkeld is echter de rijstverbouw o.m. in Koe-rintji, aan de Boven-Kwantan en vooral in de residentie Sumatra's Westkust. De streken nabij Padang Pandjang, Fort de Koek en Solok bevatten zuffieutste Eehd in gerichte Sawahs, dat daar-aan ook door onze landbouwkundigen maar weinig verbeterd kon worden. De Regeering heeft op vele plaatsen onschatbaar nuttig werk verricht, voor verbetering van den landbouw in het algemeen, den rijstboxiw in het bijzonder. Door haar toedoen zijn o.a. in de zelfbesturende land-schappen kassen gevormd, welke de middelen hebben geleverd om met hulp van de heeren-diensten der bevolking die werken tot stand te brengen, waarvan duizenden vaak profiteren; zoo b.v. ter Oostkust een bevoelingskanaal van 2000 M. lengte. In 1903 werd door het Gouvernement zaadpadi uit Java overgebracht ter verhooging van de rijstkwaliteit; mantri's kwamen over om de bevolking bij de irrigatie voor te lichten en bekwaamde landbouwers werden hier tijdelijk aangesteld, opdat de Inlanders de betere arbeids-methoden zouden overnemen. Sedert 1910 worden van Regeeringswege door ingenieurs onder-zoekingen gedaan voor de bevoeling; een rapport is uitgebracht, waarin de meest noodzakelijke irrigatie-werken worden aangewezen; met de uitvoering daarvan is een begin gemaakt. De groote waterleiding Siring Boemi Agoeng aan den voet van den Goenoeng Dsmpo werd naar de eischen der techniek omgewerkt, in Si Baloe-ngoen vele nieuwe irrigatie-werken aangelgd en bestaande verbeterd, waardoor dit landschap voor een aanzienlijk deel aan de behoeften van het gewest Oostkust van Sumatra zal kunnen voldoen. Zoo zouden nog vele voorbeelden aangehaald kunnen worden. Ook particulieren zien de betekenis van vermeerdering der rijstproductie in en richtten in 1914 de Deli Rijstbouw Mij op. In Panai en Bila, Soengai Kepahiang, Asahan en SRdang is men bezig rijstlanden van betekenis te maken. Tot nog toe is echter alleen de Westkust een uitvoerland en ook deze eerst sedert 1910. De groote zeevaartmoelijkheden tijdens den oorlog, die invoer uit Britsch-Indië en Siam zoo bezwaarlijk en kostbaar maakten, hebben juist de export van de Westkust een groot vlucht doen nemen. Deze breidde zich uit van nauwelijks 3 miljoen K.G. in 1913 tot ruim 12 miljoen K.G. in 1915. Maar deze tijd leerde tevens, dat het een gebiedende eisch is met de verhooging van de rijstproductie voortgang te maken, opdat Sumatra binnen niet te langen tijd althans in eigen behoeften kan voorzien.

Naast den verbouw van rijst, als hoofdgewas, verdienen enkele andere meer of minder belangrijke producten van den landbouw vermelding.

Klappercultuur. Door het veelvuldig gebruik van de verschillende deelen van de plant in het inland-

sche huishouden werden steeds vrij veel klapperplanten aangeplant, doch eerst de reusachtige vraag naar copra voor de olie- en margarino-fabrieken heeft de teelt een o in van grote betekenis gegeven. De weinige verzorging, die klappertuinen behoeven, maakte de teelt zeer aantrekkelijk, duizenden Inlanders planten boomen op hun erven en tientallen kustbewoners lieten hun zwaar en weinig winstgevend visschersbedrijf verlaten voor do meer winstgevende klappercultuur. Ter Westkust nabij Pariaman, Pajokocamboeh en op Nias, ter Oostkust in Asahan, SRdang, Panai en Bila heeft de cultuur zulk een omvang verkregen, dat hier ware klapperdistricten zijn ontstaan; in Batoe Bara vindt men tusschen Tebing Tin'gi en Laboehan Roekoe over een afstand van ongeveer 14 K.M. bijna onafgebroken klappertuinen. Toch is de klapperteelt nog pas in de eerste stadia van haar ontwikkeling; de Westkust van Atjdli en Pidie kennen haar eerst kort, in Benkolon, Palenbang, de Lampongsche Districten en Indragiri is ze nog in opkomst. De grootste aanplantingen zijn Europeesche ondernemingen, men vindt ze in bijna alle gewesten, maar niet minder dan 37 stuks met een oppervlakte van 72.000 bahoc ter Oostkust van Sumatra allen. De meeste zijn in Engelsche handen. Ook de volkscultuur draagt een zeer aanzienlijk deel bij in de totale productie. Primitief is nog vaak het verkrijgen van vruchtvleesch en vooral de wijze van drogen laat veel te wenschen over; van afvalproducten wordt weinig gebruik gemaakt, en zeer zeldzaam zijn de olie-fabrieken, door cooperatie van de Inlanders opgericht. Desondanks draagt de klappercultuur zeer veel bij tot verhooging van de welvaart der Inlanders, die zich niet alleen uit in meerdere spelen en feesten, maar ook in betere woningen, kleeding, meubilering, in fietsen en rijtuigen. De uitvoer van copra was in 1880 van nog geen betekenis, bedroeg in 1900 een waarde van ruim 1 miljoen gulden, en steeg in 1913 tot bijna 7 miljoen gulden, waardoor copra het vierde uitvoerproduct van Sumatra was geworden.

Pepercultuur. Peper was eertijds het belangrijkste product van Sumatra; het vormde de rijkdom van Atjdli. Twaalf Atjdlsche havens brachten het product op de wereldmarkt, en leverden den Sultan zooveel op, dat hij zich van heb onbelangrijke binnenland weinig aantrok. Jc verlaanderde marktwaarde van het product deed do cultuur sterk achteruit gaan, en door den „hellen oorlog" werden de tuinen geheel verwaarloosd. Het toenemend gebruik van peper tot bescherming van peltrijen tegen motten bracht tegelijk het laatste 19e eeuw veel eenige opleving en door hot verlenen van voorschotten is aan de cultuur krachtige steun gegeven. Hoewel de peper weinig zorg behoeft en geen uitstekenden grond vereischt, zal ze waarschijnlijk toch nimmer nicer volkscultuur van groote betekenis worden; daarvoor is de opbrengst te sterk wisselend; do marktprijs b.v. schommelt van 32 tot 9 gulden per pikool, ondaarbij veroorzaakt een eenigszins aanzienlijke uitbreiding van de aanplantingen licht overproductie. Toch moet de betekenis van de pepercultuur niet worden onderschat. Een hoofdmiddel van bestaan is zij aan de Oostkust van Atjdli; ook in Langkat, Tamiang en Palenbang is ze van belang, terwijl in Riouw en Onderhoorig-heden een 300 kleine aanplantingen in handen

zijn van Chincczen en con grootere op Eo_eloc Wdh. Verreweg het belangrijkste voor de pepcr- cultuur zijn thans echter de Lampongsche Districten. In 1913 leverde geheel Sumatra ongeveer 30 % van de wereldproductie, als volgt over de verschillende gewesten verdeeld (in K.G.) :

Gowest.	Witte Peper.	Zwarte Peper.	Totaal.
Lampongsche Districten . . .	425.000	11.537.000	11.965.000
Atjeh en Onderh.	3.000	3.780.000	3.783.000
Palembang . . .	358.000	1.759.000	2.177.000
Oostkust v. Sum.	—	898.000	898.000
Riouw en Onderh.	496.000	223.000	719.000
Benkoelen . . .	87.000	427.000	514.000

De waarde van den uitvoer bedroeg in 1913 bijna 4 miljoen gulden, tegen 2¹/₄ miljoen in 1900 en nog geen 200.000 gulden in 1880. Dat niettegenstaande deze gunstige cijfers de peper van haar eerste plaats onder de uitvoerartikelen naar de vijfde is verdrongen, vindt zijn oorzaak in de veel grootere ontwikkeling van de andere producten.

Gambir. Een vrij speciaal Sumatraansche cultuur is die van gambir. Over het veelvuldig gebruik is elders geschreven. Hier mogt vermeld worden dat de residentie Riouw vroeger vermaard was door de gambir, en de Chinezen aldaar nagenoeg het monopolie van dat artikel in handen hadden. De cultuur was ook van ouds bekend bij de Gaj Vs en bij de Bataks, die het grootste deel van de Delische doesoen „sinoean gambir“, d. i. gambirterrein, noemden. Door Inlanders wordt verder een belangrijke cultuur gedreven in de afdeeling Bengkalis. vooral op den late-richt bode in, nabij de Rokan en de Kampar Kiri en ter Westkust in het Pajo Koembochsche en nabij de Boven Kampar; verder op vele plaatsen verspreid voor eigen gebruik. Daar de kwaliteit van het product sterk afhankelijk is van de bevoeding en doze alleen goed kan geschieden bij een kostbare installatie, beginnen Europeesche ondernemingen zich met deze cultuur te bemoeien. Het is reeds een (Indisch, nl. in Indragiri en Achan, alhoewel in handen van Zwitsers. Sumatra vuerde in 1913 ongeveer 11 miljoen K.G. uit, ter waarde van 3.8 miljoen gulden. Ongeveer de helft is ufkornstig uit Riouw.

Koffie. De koffiecultuur is op Sumatra vrij aanzienlijk gewoest; enkele streken hebben zelfs een zekere verinaardheid verkregen door de uitstekende kwaliteiten, welke zij opleverden, o.a. Mandailing en Kroc. Op vele plaatsen vindt men thans echter verlaten tuinen of geheel verwaarloosde boonen. Onder het cultuurstelsel wordt uit Sumatra heel wat koffie gehaald, vooral van de Westkust. De haven Padang voerde alleen aan K.G. uit in :

1860 124.200 pikoels 1872 110.800 pikoels
1871 203.000 „ 1894 56.300 „

achtcruitgang, gevoegd bij ethische overwekingen, heeft er toe gead. dat de verplichte levering wordt opgeheven en de Gouvernementskoffie (alhoewel ingetrokken. Het eerst in de residentie Benkoelen bij Gouvern. Besl. van 19 Juli 1872. "Z m, 1908 (Ind. Stl). do. 9G en 97) volgden Sumatra's Westkust en Tapanoeji, ofschoon daar

van 1900 af de koffiecultuur nog gemiddeld 1/2 miljoen gulden per jaar opbracht. Velen vreesden dat door de afschaffing, evenals op Java en in de Minahasa, de koffietuinen geheel verwaarloosd zouden worden. Dit is echter niet geschied. Even werd wel een lichte achteruitgang van de productie geconstateerd, maar doze is niet van langen duur geweest, en thans zet zich een sterke hausse beweging in. In 1917 voerde Sumatra's Westkust ± 35.000 pikoel uit, afkomstig van de volkstuinten, Tapanoeji ruim 30.000. In Boven-Palembang, waar de Inlander onsystematisch plant, de jonge boompjes uit den grond trekt bij overplanting en aan de geheele cultuur weinig zorg besteedt, komt men toch in den oogsttijd handen te kort voor den pluk. Ook Benkoelen en Koe-rintji behooren tot de koffiecultuur. Van groot belang is de invoering van de teelt van Robusta koffie, omdat bij deze varieëteit de pluk het geheele jaar door kan geschieden en de planter een matigen en geregelde arbeid heeft, in plaats van de overstelpende drukte bij andere soorten, waar de pluk in enkele dagen geschiedt, daardoor haastig en slordig en met hulp van vreemde krachten plaats heeft.

Katoen wordt sedert lang door de bevolking geplant voor de inlandsche nijverheid. Geruimen tijd zijn proeven genomen met den aanplant van soorten, die in Twente gebruikt kunnen worden, doch dit is mislukt. Met de verbetering van de bestaande soorten zijn zeker betere resultaten te verkrijgen dan met invoering van nieuwe. De meeste katoen teelt Palembang, vooral de omgeving van Moeara Enim. In 1913 bedroeg de uitvoer 8 miljoen K.G.

Tabak voor eigen gebruik en voor de Inlandsche markt wordt bijna overal geplant. De teelt eischt wel veel zorg, maar lovert bij geschikten bodem in een gunstig klimaat goede resultaten op, vooral wanneer uitgevoerd kan worden voor de Europeesche markt. Van de meeste beteekenis zijn de omstreken van Pajo Koemboeh, die vooral sigarettentabak leveren; Tanah Datar, het Gajo land en de omgeving van RanauTBic zware, geurige tabak levert. Redjang in Benkoelen en Pidie in Atjeh schijnen in opkomst.

Rubber behoort reeds geruimen tijd tot de producten, die in de bosschen werden verzameld. Toen de prijs van dit artikel sterk steeg en tal van Europeesche ondernemingen met den aanplant begonnen werd aan dit product bijzondere aandacht geschonken. Het verzamelen van rubber werd een rage, een koorts, die de Inlanders beving, waardoor ze vele andere bedrijven in den steek lieten en het economisch leven op menige plaats geheel werd ontwricht. Onder leiding van bestuursambtenaren en van landbouwadviseurs ging men vaak tot aanplant van het zoo gewilde product over, vooral in Palembang en Djambi, waar uit. 1913 door de bevolking respectievelijk 2 en 3 miljoen boompjes waren aangeplant. Velen bekwamen zich vooraf in het bedrijf door eerst eenigen tijd als koffie werkzaam te zijn op de Europeesche ondernemingen, zelfs op die van Malaka.

Hiormedo zijn zeker niet alle gewassen opgenomen, die de Inlandsche landbouw leveren, maar wel de voornaamste, al zijn thee, suiker, kapok, sagoe, kaneel, pinang en vele andere ook niet van belang ontbloot.

B. Nieuwe bestaansmiddelen. In

van bestaan der inlandsche bevolking tot ontwikkeling zijn gekomen, maar meer dan deze heeft de opkomst van nieuwe bestaansmiddelen bijgedragen tot den opbloei van Sumatra. Deze zijn voornamelijk in het levon gecroepen door de bc- langstelling van het Europeesche kapitaal in Sumatra als landbouw- of ijlijnbouwviand en de mo- gelykheid tot vestiging van een groot-bedrijf. De agrarische kwestie en het arbeidersvraagstuk wa- ren daarbij de moeilijkste problemen, wdke oin oplossing vroegen. De inlandsche bevolking was op de meeste plaatsen te gering in aantal, boven- dien vaak ongeschikt of onwilligvoor den van haar gevraagden arbeid. Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de maatregelen om in het verzekerd bezit te komen van de gcwenschte lan- derijen, noch om in te gaan op de koeli-ordonnan- tie, noodig voor grooter aantal arbeiders en nicer arbeiders-zekerheid. Wij wijzen er alleen op dat de nieuwe middelen van bestaan een zeer groot aantal arbeiders en arbeidsters naar Sumatra brae lit, (in 1913 waren er totaal 127.700 geregistreerde con- tract-koelies), den Inlanders de mogelijkheid opende om als arbeiders in hun bestaan te voor- zien, en ten slotte ook voordeelg waren voor die- genen onder de Inlanders, die zich niet op een Europeesche onderneming wenschten te verbin- den. Zij toch vonden voor hun eigen producten een grooter en rijker afzetgebied dan ooit te vo- ren. De nieuwe bestaansmiddelen kwamen tot stand' in landbouw, mijnbouw en Industrie

1. *Landbouw.* Het belangrijkste landbouwge- bied van Sumatra, tevens van geheel Ned.-Indie, is het gouvernement Oostkust van Sumatra. Waar in het afzonderlijk artikel over dit gewest de landbouw uitvoerig is behandeld, zij hier volstaan met voor vele belangrijke cultures daarheen en naar de andere afzonderlijke artikelen te verwijzen, in het bijzonder geldt dit voor de voornaam- ste nieuwe cultuur: de tabak.

Tabak. De uitoefening van de Europeesche tabakscultuur ter Oostkust dateert van 18G4. Sinds dien hebben de talrijke groote en klcinc maatschappijen waarvan de op 1 Nov. 1869 op- gerichte Deli- Maatschappij de oudste is, aan de uitbreiding van deze cultuur gewerkt, waardoor in het jaar 1913 alleen de Oostkust 255.600 pak- ken kon opleveren, een waarde vertegenwoordi- gen.de van ruim 40 miljoen gulden. Daarnaast zinkt in het niet de productie van kleinere onder- nemingen in andere gewesten, o.a. Lampongsche , districten, Benkoelen, en Tapanoeli, welker to- tale opbrengst nauwelijks G000 pakken bedraagt.

Koffie. Tijdens de groote tabakscrisis van 1893 werden vele tabakslanden, vooral van minder kapitaalkrachtige maatschappijen, omgezet in koffie- ondernemingen, waarvan het aantal zich nog uitgebreide toen proeven aantonden, dat de Liberia- en vooral de Robusta-varieteiten zeer geschikt waren om op dezen bodem en in (lit k] i- maat Le gedijen. Het belangrijkste is deze cultuur ter Westkust, waar dit artikel nog steeds tot de voornaamste uitvoerartikelen behoort, hoewel ook daar de betekenis geleidelijk afneemt, zoodaas blijkt uit de omstandigheid, dat uit de hoofdha- ven Padang werden uitgevoerd:

van 1905-1909 15.808.000 K.G.

„1910-1914 13.400.000 „ Ook de andere havens van het gewest voeren een aanzienlijke hoeveelheid koffie uit, in totaal met

die van Padang voor hot jaar 1914 goschat op 3.381.000 K.G. Een niet onbelangrijk deel daar- van is afkomstig urt Tapanoeli, waar do productie juist vooruitgaude is. Ook in Benkoelen breidt zich do koffie cultuur regelmatig uit. Uit dit ge- west en uit Palembang is de koffie afkomstig, die in den handel als Kroc-koffie bekend is. Van groot belang is de koffiecultuur verder in do Lampongsche districten, die in 1914 bijna 1.400.000 K.G. konden uitvoeren. Ter Oostkust heeft de koffiecultuur als zoodanig zich niet lang kunnen handhaven; eind 1914 waren er nog slechts 2 onder- nemingen, die uitsluitend koffie planten. Vele koffietuinen zijn beplant met rubber ; in hoofd- zaak wordt nog koffie gekweekt ter boscherming van de jonge rubberplantjes, maar de koffieaan- plant verdwijnt zoodra de rubberboomen vol- wassen z.n^De totale uitvoer van koffie bedroeg, in 1914, inT*

Sumatra's Westkust .	3.381.000 K.G.
Sumatra's Oostkust ..	3.382.000 „
Palembang	2.579.000 „
Lamp. Districten ..	1.374.000 „
Benkoelen	1.339.000 „
Tapanoeli	1.328.000 „
Djambi	222.000 „

Totaal 13.605.000 K.G.

Rubber. De koffiecultuur, hoe aanzienlijk ook volgens bovenstaandc cijfers, heeft niet een be- teekenis kunnen krijgen, die de opbrengst van tabak nabij komt; de rubbercultuur is daar in enkele jaren tijds wel in geslaagd en bedriegen alle teekenen niet, dan zal deze cultuur de tabak zelfst voorbij streven. Van groote betekenis is dit, niet alleen door de directo baten, die daarvan her gevolg zijn, maar tevens doordat thans aan de groote cenzijdigheid van den Europeeschen land- bouw een einde is gemaakt. Het belangrijkste is de cultuur in Sumatra's Oostkust, waar de rubber „boom“ begon omstreeks 1908, aanvankelijk op de terreinen waar de tabak niet loonend was, la- ter ook op nieuw in gebruik genomc terreinen. Met jaarlijk buitengewonc snelheid heeft deze cultuur zich hier uitgebreid. In 1902 bedroeg,lc beplante uitgestrektheid nauwelijks 435 acre., eind 1914 niet minder dun 245.000 acres, d. i. e (; j) oppervlakte als ongeveer onze provincie (Jtrclit bezit. Si Baloengoen, Si An tar, Asajian en Ki%- ran behooren tot de bekendste arbeiderterreijen van de vele maatschappijen, waaronder ver- schideno met EngelscJi kapitaal. Ook in 'Japa- noeli, Atjdh, Djambi en Palembang breidt zich de rubbercultuur uit; in Aljih voornamelijk in de landstreek Tamiang, terwijl 1 daar in Langsa bo- vendien door het Gouvernement een grooto on- derneming is opgericht. In 1914 leverde Sumatra 5.836.000 K.G. op, waarvan alleen do Oostkust 5.222.000 K.G.

Thee. De jongste groot-cultuur op Sumatra is de thee. Ook deze wordt weer hoofdzakelijk ter Oostkust en wel bijna uitsluitend daar gedreven. De eerste onderneming werd er in 191] opge- richt, eind 1915 waren er reeds 17, die totaal 22 miHioen heesters hadden aangeplant. B na alle liggen in Si Baloengoen, maar ook Bove - Asahan, Padang en Bedagei schijnen geschikte gronden te bevatten, zoodat ook daar de cultuur zllch begint te ontwikkelken. Bui ten de OoatkuHh 对n er nog 5 ondernemingen, o.a. nabij Loeboek Sikaping ter Westkust, en in Tapanoeli in de

Dairi landen ten W. van het Toba meer, waar op grootte looigte bijzonder fijne kwaliteiten worden voortgebracht en waarschijnlijk zullen Palembang-Banjoen op Benkoelen volgen. Ook de Inlandsche bevolking begint in deze cultuur belang te stellen: enkele hoofden en landbouwers hebben al kloino tuintjes aangelegd. De rijke woud-bodem, het koele klimaat en de krachtige planten met weinig ziekten, die men tot nog toe heeft verkregen, wettingen het vermoeden, dat ook voor deze jong-ster culturen nog een belangrijke toekomst open ligt.

Een overzicht van den totalen uitvoer der belangrijkste landbouw- en boschproducten, zoowel van de Inlandsche bevolking als de Europeesche ondernemingen (waarde uitgedrukt in guldens), geeft onderstaande tabel, waarin tevens de cijfers van vroegere jaren zijn opgenomen, om duidelijk den grooten vooruitgang te doen uitkomen.

Uitvoer producten.	1880.	1900.	1913.
Tabak ...	6.212.000	13.235.000	70.745.000
Caoutchouc .	129.000	369.000	13.930.000
Getah	1.046.000	4.648.000	2.521.000
Coera	—	1.162.000	6.861.000
Peper	176.000	2.388.000	3.935.000
Pinang ...	14.000	2.108.000	2.775.000
Benzoe ...	1.371.000	1.717.000	2.700.000
Looistoffen .	—	93.000	1.621.000
Katoen ...	26.000	1.121.000	1.392.000
Gambir ...	17.000	26.000	1.380.000

Uit 1914 waren er op Sumatra 951 erfpachts-perceelen op landbouwconcessies met een totaal oppervlakte van 2.316.380 bouws.

2. *Mijnboriv.* Een der eilanden van Ned.-Indie is als Sumatra gezegend met delfstoffen. Reeds een eeuw is door de Inlandsche bevolking lood gemaal uit het Zuiden van de Padangsche Bovenlanden, kopcr nabij het nicer van Singka-rak, ijzcrerts uit de Lampongsche Districten, manner uit het gebied der bovcr-Indragiri, zwa-vel, aluin en salpeter nabij de vulkanen en vooral goud uit verscheidene rivieren. De rijkdom aan goud heeft Sumatra reeds in de vroegste tyden een zekere vermaardheid gegeven; men wil hier zelfs het land in zien, dat het goud geleverd zou hebben voor den bouw van Salomo's tempel tot Jeruzacni. In 1521 hebben de Portugeezen een expeditie uitgerust voor ontdekking van (lit Dorado en zij gaven aan een der borgen den oudtestamontischen goudnaam Ophir. Eerst toen door het Europeesche kapitaal op het eind der 19e eeuw de exploitatie werd ter hand genomen, is do inijnbouw van groot betcekenis geworden en kwam Sumatra aan de spits van alle eilanden te Btunn. Ook hier was het particulier initia-tief hot eerst werkzaam, maar de Regeering heeft groot stukken gerserveerd voor oppo-ring en onginning van delfstoffen door het Gou-vernment zelf, o.a. bijna geheel Benkoelen, een gedeelc van Pule in bang, geheel Djambi, het grootste deel van Atjdh en ook uitgestrekte stre-ken in de andere gewesten.

R. Goud en zilver. Het oudste mijnbouwbedrijf op Sumatra is het goudgraven. Reeds do Inlanders wisten naast hot wasschen van stofgoud uit

de alluviale en dihiivale rivierafzettingen, op uitorst primitieve wijze goud te delven uit de kwartsgangen en de schievers. De eerste grootc exploitatie geschiedde door do J. C. in 1670 bij Salida, een woing ten N. van Painan, maar veel baton heeft deze mijn nooit opgeleverd, ze is in vroegere tijd steeds een grondelooze put gebl ken, waarin grote sommen gelds verdwenen (zie SALIDA). Men heeft editor de hoop niet opgegeven, want nog in 1913 werd een Mij. opgericht in het vertrouwen met de Salida mijnen nicer succes te hebben dan alle voorgangers. Rijk aan goud en vooral-aan zilver zijn verder gebleken de geberg-ten aan weerszijden van de Batang Gadis in Tapanoeli en de Soempoer in Sumatra's West-kust. De belangrijkste goudvelden vindt men echter in de afdeling Lebong van de residentie Benkoelen. Baar zijn 3 maatschappijen werk-zaam, terwijl de Staat weldra de exploitatie ter hand zal nemen van de uitgestrekte en rijke velden Lebong Simpang en Tambang Sawah, waar- van alleen het laatste veld vermoedelijk 80 miljoen gulden zal opleveren.

b. Steenkool. Eerst in 1892 begon de eigenlijke exploitatie van do rijke steenkoolvelden en thans levert Sumatra reeds 7 van de geheele steenkoolproductie van Ned.-Indie d.w.z. dat het ongeveer voor de helft voorziet in de vraag naar steenkool van spoor- en tramwegen, stoomvaartlijnen, fabrieken, enz. in Ned.-Indie. De voornaamste steenkoolvelden liggen nabij Sawah Loento aan de Oembilin (zie SAWAH LOENTD), waar jaarlijks ongeveer 450.000 ton wordt geproduceerd en per spoor vervoerd naar de Emmahaven. Men schat dit bekken, dat geheel door het Gouvernement wordt geexploiteerd, op 200 miljoen ton. Daarnaast zijn de laatste jaren buitengewoon rijke lagen (naar schatting 140 miljoen ton steenkool en 170 miljoen ton bruinkool bevatende) ontdekt langs de Lematang (zie aldaar) in Palembang, die ontgonnen worden door een parti-culiere Mij. Deze Lematang steenkool schijnt in hoedanigheid te staan boven alle andere kolen, welke tot nu toe in Ned.-Indie zijn gewonnen en de goede Cardiffkolen te evenaren. Talrijke concessies zijn verder uitgegeven ter West- en Oost-kust, in Tapanoeli, Benkoelen, de Lampongsche Districten en Indragiri. Bij Moeara Enim en andere plaatsen worden kolen in kleine hoeveelheden door Inlanders gedolven.

c. Petroleum. De petroleum-ontginning is de jongste tak van mijnbouw, maar heeft in de enkele jaren van haar bestaan alle andere in betcekenis overtroffen. Do eerste concessie op Sumatra werd in 1883 uitgegeven en wel voor Langkat ter Oostkust. Thans is de exploitatie in vol-len gang ook in Atjdh en Palombang, terwijl vast-gestekl is dat in Djambi de velden, die door het Gouvernement ontgonnen zullen worden, buiten-gewoon rijk zijn en ook ter Westkust, op Nias, Benkoelen en Indragiri do aanwezigheid van petroleum is geconstateerd. Hot is hier niet de plants de groote betcekenis van do petroleum-exploitatie uiteen te zetten; voldoende zij, dat Sumatra 41 % levert van de geheele productio van Ned.-Indie en daardoor aanzienlijk bijdraagt oin voor ons de vijfde plants te veroveren in de rij van wereld productio. De betcekenis van de petroleum voor do ontwikkeling dor industrie wordt in (lit artikel nader behandeld. Zie ook PETROLEUM.

d. Andere delfstoffen. In de Lampongsche districten worden op verschillende plaatsen ijzer-bijzonder in de oliefabricage: Koeta Radja en de ertsvelden aangetroffen. Vier concessies zijn uit Westkust hebben elk roods ood cooperatieve ingegeven, waarvan slechts een tot exploitatie landsche klapperolie-fabriek. Dezelfde invloed hebben geleid. In Indragiri wascht de bevolking een van de Europeesche nijverheid veroorzaakte weinig tin, dat aan het Gouvernement wordt echter door invoer op groote schaal van manufakturkocht, evenals aan de Kampar Kiri. Koper wordt een aanzienlijk achtortuig van de door Inlanders gewonnen bij het meer van weefindustrie der Inlandsche bevolking. Steeds Singkarak, marmer aan de boven-Indragiri, lood in meer overstromen de goedkope massa-artikel het Z. van de Padangsche Bovenlanden, bismuth op len van de Europeesche en Japanse nijverheid de Inlandsche markt, bereiken ook de meest gede

Al moe in het bovenstaande aangetoond zijn, dat de Inlandsche gedeelten van het eiland, waardoor de Sumatra groote betekenis heeft als mijnbouwland, eigen huisindustrie steeds meer in het gedrang hetgeen nog toegelicht wordt door onderstaand tabel, aangenomen mag worden, dat het eiland nog heeft de laatste reeds lang opgegeven, ze vindt ongekende rijkdommen in zijn schoot bergt. Bij een in hoofdzaak nog een afzetgebied in plaatselyk grondiger onderzoek, waarvoor noodzakelijk is een verkoopbare artikelen. Doordat de Europeanen nauwkeurige geologische opnemings, naar langen tijd slechts oog hadden voor den voorment verwacht, blijken dat tai van nuttige en deeligen handel in en later ook voor het verbouwardevolle delfstoffen in exploitabele wenen van landbouwproducten voor de Europeesche hoeveelheden op verschillende plaatsen aanwezig is de nijverheid sterk verwaarloosd zijn.

Productie van den mijnbouw op Sumatra.

	1908	1913	1917	
goud . . . j	3.400	2.757	2.940	K.G.
steenkol . I	1314.065	411.672	1508.226	in ton
petroleum . I	1	1	1	in ton

Zie voorts MIJNBOW; MIJNONTGINNING.

3. *Nijverheid.* De Inlandsche nijverheid boopaalde zich tot voor kort tot eenige huisindustrie enkleinbedrijf. De huisindustrie hield en houdt zich nog bezig met weven, welke kunst vooral door de Minangkabausche vrouwen uitstekend wordt verataan, zoodat vooral haar filigrain-zilverwerk ook bij Europeanen zeer in den smaak valt; verder met kantwerken en mattenvlechten, koper-, ivoor-, hoorn- en bamboe-bewerking, terwijl vooral de Atjehers meesters zijn in de goud- en zilvermeedkunst en wapenindustrie, de Bataks, Minangkabauers en Atjehers kunstzinnige bouwmeestera en houtbewerkers zijn. Enkele bedrijven ontwikkelden zich zoodanig, dat een vrij belangrijke uitvoer plaats vond naar andere gewesten, o. a. de tabak- en sigarettfabricage in Pajo Koemboeh, de gambirbereiding, de potten-, steen- en pannbakkerijen. Onder invloed van de Europeesche nijverheid begint zich hier en daar ook groot-industrie te ontwikkelen, bij gebrek aan kapitaal meest op coöperati

Overzicht van den gewestelyken

in- en uitvoer 1908—1917.

Gewest.	Invoer.			Uitvoer.		
	1908	1913	1917	1908	1913	1917
Sumatra's Westk.....	6.945	11.368	10.604	5.871	7.637	6.631
Tanakoeli.....	659	1.957	1.563	905	2.047	806
Benkoelen.....	1.063	1.041	810	117	441	500
Lamp. Distr.....	66	235	157	868	1.156	121
Palembang.....	4.184	9.454	11.325	18.404	21.364	24.324
Diambi.....	699	1.078	2.751	1.076	1.641	5.258
Atjeh en Onderh.....	11.013	6.789	7.137	4.169	5.784	6.570
Oostk. van Sum.....	21.901	44.292	58.115	43.748	120.417	108.345
Afd. Indragiri (res. Riouw en Ond.)..	—	1.229	—	—	2.902	—

(7. Verkeer. I. Over zee. Voor de ontwikkeling. Door moderne, technische inrichtingen is er
 J ing van de scheepvaart op Sumatra is het jaar 1850 voor gezorgd, dat de schepen, zoowel bij dag als bij
 een keerpunt geweest. Door de scheepvaart-wet van nacht, op de meest snelle wijze de kolen, die van do
 dat jaar kwam de gelijkstelling van alle veld en Oembilin-velden aangevoerd worden, kunnen
 stand, werden Natal op Priaman als nieuwe havens innemen. Dokerwerken maken Sabang tot een
 goepend, terwijl in 1852 een contract gesloten werd uitstekende reparatiebasis, een inrichting voor
 een stoomvaartverbinding van Batavia overdraadloze telegraphie werd reeds in 1911 opgericht.
 Benkoelen naar Padang en terug. Dit contract is door dit alles komen aan dit eerste station van den
 van groote betekenis geworden, want uit de wereldverkeersweg naar Oost-Azië en Australië
 contracterende maatschappij is ten slotte de zoosteeds meer schepen voor bunkeren, repareren en
 belangrijke Koninkrijken Mij gegroeid. Als provianddeeren. Een tweede Singapore is het tot nog
 tweede belangrijk feit in de toestand echter niet geworden. Wei is de betekenis als
 ontwikkelingsgeschiedenis van de scheepvaart op overscheephaven reeds vrij belangrijk, maar eerst
 Sumatra moet de opening van het Suezkanaal in wanneer het achterland Atjeh een veel in- en
 1869 genoemd worden. Hierdoor kwam Sumatra exporteerend land is geworden kan de betekenis
 dichter dan Java bij het moederland te liggen, ging aanzienlijk stijgen. Ongetwijfeld zou de directe
 hot wereldverkeer naar Achter-Indië, China en Japanspoorwegverbinding van Koeta Radja met Deli zeer
 langs dit eiland. Vrij laat zijn eerst de grooteten goede komen aan Sabang, wanneer niet het
 voordeelen van deze gunstige ligging ingezien. Eerst Gouvernement aan Sumatra's Oostkust een eigen
 toen de ontwikkeling van land- en mijnbouw een Oceaanhaven gaf. Na een langdurigen penning- en
 geschikte afvoerplassen voor den uitvoer eischten, woordenstrijd is thans beslist dat deze niet aan de
 en toen daarbij de drang kwam voor den invoer van Arabische kolen, waar reeds werken in
 in tai van noodzakelijke levensmiddelen on industrie-uitvoering waren, maar dat Belawan de Oceaanhaven
 producten, verkreeg Sumatra enkele modernewordt. De werkzaamheden daarvoor zijn in vollen
 havens. Het eerst in 1887 de Em mahaven (ziegang; reeds thans is deze kleine haven, waar nog geen
 aldaar), voltooid in 1892, als afvoerplassen van dozeschepen kunnen binnenkomen, de eerste haven wat
 Oembilin steenkolen, weldra ook, door de spoor-betref het aantal schepen en heft het belangrijkste
 wegverbinding met het achterland, de in- en uit-tolkantoor van Sumatra. In 1914 werden hier aan in-
 voerhaven van de rijke Padangsche Boven- en uitvoerrechten en accijnzen bijna 2½, miljoen
 Benedenlanden. Een drijvende kolontransportguldens ontvangen. Behalve deze groote havens bezit
 bespoedigt het bunkeren van schepen, twee Sumatra nog een aanzienlijk aantal havens van meer
 elektrisch gedreven kolenlaadkranen, die ieder per locale betekenis, waarvan de voornaamste zijn
 uur 100 ton kunnen aanvoeren en vele andere Palembang, Tlokhetong, Oelde Lhuc, Benkoelen,
 moderne inrichtingen makon Emmahaven on-Pangkalan Brandan, Bagan Si Api Api en Djambi.
 getwijfeld tot een der beste havens van Oost-Azië. Onderstaande tabel geeft con overzicht van den
 Vier jaren na Emmahaven, dus in 1890, werd inhoud in M³, der aangekomen handelsvaartuigen,
 Sabang op Poeloo Wdh als kolonstation geopend en laat tevens zien den nadeligen invloed van den
 Sabang heeft boven Emmahaven voor, dat het eengrootten Europeeschen oorlog, behalve op
 groote, diepe en volkomen veilige ligplaats biedt. Palembang, dat zijn betekenis trouwens niet
 Daartegenover staat echter het nadeel, dat Sabang toontleant aan het wereldverkeer [zeil- schepen met
 nog toe geen direct handelsachterland heeft, zij minder dan 300 M³. inhoud zijn niet medegerekend].
 betekenis blijft daardoor be-

Haven.	1875	1900	1913	1916	1917	1918
I'ulung	97 000	560.000	3.900.000	2.692.000	1.637.000	1.637.000
Sabang	---	---	5.900.000	1.167.000	1.950.000	1.159.000
Jilawan	---	460.000	1.200.000	1.547.000	1.301.000	1.160.000
Palo in bang ...	40.000	72.000	900.000	869.000	784.000	891.000
P. Sem Lilan ...	---	---	---	617.000	663.000	480.000
P. Brandan ...	---	38.000	200.000	7900	97.000	57.000

Omtrent den aard en omvang der binnengang. II. Te land. Voor de ontsluiting en de economie komen
 schiopen in 1918 geeft de volgende tabel niische ontwikkeling van Sumatra is het verkeer een overzicht.
 | to land zeker oven belangrijk als het verkeer over

Haven.	stoomschepen.		zeilschepen van 300 M. ³ of meer.		zeilschepen van minder dan 300 M. ³		totaal aantal schepen meer dan 300 M. ³
	aantal.	netto inhoud in MR	aantal.	netto inhoud in M. ³	aantal.	netto inhoud in MN	
Padang	553	1.618.123.	7	18.679	1.186	27.781	560
Sabang	501	1.147.913	16	11.061	45	5.922	520
Palembang	1.101	1.140.515	16	10.471	1.101	1.140.515	1.147
Palembang	532	678.274	11	-212.499	443	17.528	609
P. SSmilan	1.536	393.438	63	86.168	1.009	80.129	i.m
P. Brandan	1.286	50.416	14	7.030	1.250	108.862	

j W (zee. Een groot rol daarbij spelen de rivieren, die meest uitnemonde waterwegen zijn. Door de geringe kustontwikkeling (op elke 100 K.M.2 land gemiddeld nog geen K.M. kust) vormen zij de belangrijkste over het algemeen de toegangswegen tot het hart der lands, maar hun betekenis wordt verkleind door het ontbreken van binnenlandsche verbindings tusschen de rivieren onderling en door de banken vóór de mondingen. In de uitgestrekte oerwouden zijn de rivieren vrijwel de eenige verkeerswegen; aanleg van goede, verb. aide wegen en invoer van onzenodienerverkeersmiddelen zijn hier uiteraard van het grootste belang tot de ontwikkeling van het economische leven. Sedert het begin der twintigste eeuw heeft het Gouvernement met krachtige hand de aanleg en verbetering van het wegennet aangevat, zoodatthans Sumatra 3000 K.M. weg heeft, d.i. verhoudingsgewijze nog slechts $\frac{1}{30}$ van Java. Sumatra is geopend voor het groote toerisme per auto; wat enkele jaren geleden nog groote moeilijkheden medebracht: een tocht dwars door Sumatra, is thans mogelijk voor elken vakantie-reiziger — men rijdt n.l. zonder overhaasting in 5 dagen per auto van Padang naar Medan.

Tot de belangrijkste groote wegen moeten gerekend worden:

1. de weg Kroe — Moeara Doea, lengte 110 K.M., tot ontsluiting van de bevolkingscentra rondom het Ranau-nicer;
2. de Lorokweg van Palembang naar Talang Anak Ajer, lengte 24 K.M.;
3. de Midden-Sumatraweg van Sidjoendjoeng door de Bata ng Hari Districten naar Poelau Poendjoeng, lengte 91 K.M.;
4. de weg Moeara Boengo — Moeara Tebo, lengte 44 K.M., ter verbinding van Boven-Djambi met de Batang Hari districten;
5. de weg Loeboek Bangkoeng — Pakan Baroe, lengte 163 K.M., ter verbinding van de Pad. Bovenlanden. met de Siakrivier;
6. de weg Siboga — Taroetocng, lengte 67 K.M., ter verbinding van de Toba hoogvlakte met Zuid-Tapanoei ;
7. de weg Naroemonda — Tebing Tinggi, lengte 140 K.M., ter verbinding van de Toba hoogvlakte en Siboga met het cultuurgebied van de Oostkust.
8. de Alasweg van Kaban Djahe naar Koeta Tjane, lengte 137 K.M., ter verbinding der Alaslanden met de Karo hoogvlakte en de Oostkust;
9. de Gaj 7 weg van Bireuen naar Takdngon, lengte 76 K.M., ter vei-binding van de Gaj Clanden met de Noordkust.

De uitbreiding en verbetering van het wegennet heeft een modernisering van het post- en telegraafwezen mogelijk gemaakt. Tot 1870 geschiedde het overbrengen van de post nog door heerendienstplichtigen; een groot aantal hoofd-, bij- en hulppostkantoren met de noodige ambtenaren en beambten is nu over Sumatra verspreid. De eerste telegraaflijn werd in 1866 van T^hlokbetong over Padang naar Singkel gelegd; het geheele net heeft nu een lengte van ongeveer 5000 K.M. (De eerste zeekabel werd gelegd in 1859). Een zeer groote verbetering van den allerlaatsten tijd is de autodienst, eveneens eerst mogelijk geworden door het grooter aantal goede wegen. Het Gouvernement heeft geregelde autodiensten geopend in aansluiting aan de stoombootdiensten op de rivieren en aan de spoorwe-

gen. In 1907 word deze dienst bij wyze van tydelijken ma at regel geopend in Palembang, t. w. van Moeara Enira over Moeara Doea, Lahat naar Moeara Blihi en Pagar Alam; sedert 1912 in Benkoelen en wel van de hoofdplaats naar Moeara Aman, of over Tjoeroep en Moeara Blihi naar Moeara Klingi, of naar Ketahoen; op ult. 1918 telde de dienst Palembang — Benkoelen 14 vracht- en 5 person en -auto's in de standplaats Moeara Enim. In 1914 werd een der-gelijke autodienst ingesteld voor de Westkust, die tengevolge van den Europeeschien oorlog eerst in 1915 werd geopend, t. w. van Fort de Kock over Loeboek Sikaping naar Siboga, van Fort van der Capellexi en Solol< naar Moeara La- boiHi; liet laatst werd een "dienst ingesteld in Ta- panoei van Siboga over Taroetocng naar Balige aan het Tobameer. Zetel van dit gedeelte is Fort de Kock, waar ult. 1918 aanwezig waren 13 vracht- en 10 personenauto's. Doze diensten zijn vooral van belang voor het vervoer van de post en reizigers (jaarlijks ± 75.000); voor het goede- renvervoer is hij meest te kostbaar, daarvoor zijn de spoorwegen belangrijker.

Spoorwegen. De oudste spoorweg op Sumatra is de Atjehtramlijn, waarvan het gedeelte Oelde- ltheue—Koeta Radja in 1876 tot stand kwam. Aanvankelijk als strategische lijn bedoeld en daarvoor tot 1897 als ceintuurbaan uitgebouwd met drie stiaalbanen om Koeta Radja, tot 1898 'doorgetrokken naar Seulimeuni, heeft deze lijn steeds meer economische betekenis gekregen en is daarom op 1 Januari 1916 voor goed door het Dep. v. B. O. W. overgenomen van het Dep. van Oorlog. De technische njoelijkheden van het gedeelte Seulimeuni — Sigli maakte, dat men eerst van laatstgenoemde plaats verder langs de Noordkust Oostwaarts bouwde om in J 908 de aansluiting tot stand te brengen. Sedert is de doortrekking regelmatig voortgezet, zoodat in 1912 Koela Simpang aan de grens met de Oost- kust werd bereikt. In overleg met de Deli-spoor- weg-Mij werd besloten, dat de train nog doorgetrokken zou worden tot Besitang, waarheen ook hot Deli-spoorwegnet zou Jciden. Deze verbinding is thans tot stand gekomen.

De tweede spoorweg, eveneens een Gouvernementslijn, werd aangelgd in 1887 voor het vur-voer der Oenibilinsteenkolcn, en kwain in 1892 gereed wat betreft het baanvak Em mahaven — Padang— Padang Pandjang — Solok — Moeara Kala- ban. Eerst twee jaar later kwain de 828 M. lange tunnelgereed, noodig voor het gedeelte Ma. Kalaban — Sawah Loento. Door de bevolking wordt van deze lijn wel een zeer druk gebruik gemaakt, maar de aanlegkosten (± 20 miljoen) waren door de vele kunstwerken als tandraabaan, overbui- ging van ravijnen, boron van tunnels enz. zoo hoog, dat de lijn nuuwelijks rendabel genoemd kan worden. De aanleg van verschillende voe- dingslijnen zal de exploitatie wel voordclliger maken.

Be derde spoorweg is een particuliere lijn, gexpJoiteerd door de Deli spoor weg Mij. Zie voorts SPOOR- EN TRAMWEGEN.

Grootse plannen bestaan voor den aanleg van een reusachtige lijn van Noord naar Zuid dwars door Sumatra met verschillende zijlijnen naar de kusten in het O. en W. Reeds is (Wet van 30 December 1911, Ind. Stb. 1912 no. 121) een begin gemaakt. De hedeeling is, het Zuid-Suma-

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

Handwritten note: 'Handwritten note, possibly a correction or reference.'

tra-net bij Lahat te doen aansluiten aan den aan te leggen Midden-Sumatra-spoorweg door verbinding met Taloeq aan de boven-Koentan, waar aansluiting dient verkregen te worden a. naar Sawah Loento, b. langs de boven Kampar Kiri naar Pakan Baroe aan de Siak-rivier. Van laatstgevoemde plaats dient ten slotte een lijn gelegd te worden naar Tandjoeng Balai, voor aansluiting aan het spoorwegnet van Noord-Sumatra, waarvoor dan de verbinding N.-Z. tot stand moet komen.

Wanneer dit grootsch spoorwegplan tot stand niocht komen, zou ongetwijfeld een zeer belangrijke stap zijn gedaan ter bevordering van de eenheid en den bloei van dit groote en rijke eiland, dat een tweede en welvarender Java kan worden.

Lit-ratuur : (boeken en artikelen over speciale gedeelten zijn bij de afzonderlijke artikelen vermeld). Algemeene werken: W. Marsden, The History of Sumatra (1811); P. J. Veth, Het eiland Sumatra (1873); Verbeek, Topographische en geol. beschrijving van een gedeelte van Sum. Westkust (1883); J. F. Hoekstra, Die Oro- en Hydrographie Sumatras (1893); S. Muller, Bijdragen van Sum. geschiedenis en ethnographic : P. J. Veth, Midden Sum. Expeditie (1877 — 79); J. W. Izerman, Dwars door Sumatra : K. Giesenhagen, Auf Java und Sumatra : H. Breitenstein, 21 Jahre in Indien III Sum.: E.

Otto, Pflanze und Jagerleben auf Sumatra : F. Bernard, A travers Sumatra de Batavia 各. Aljeh; V. Mulier, De onderwerping en ontwikkeling van Sum. ; Steens Zijnen, De toekomst van Sum.; H. Philippi, De betekenis en de toekomst van den rajnbouw in Zuid Sum. (1917); Moskowski, Auf neuen Wegen (Jurch Sum.: W. Vojz, Nord Sumatra : A. Maass, Durch Zentral Sum. (JD12) ; idem, Quer durch Sum.H. van Koi, Driemaal dwarsdooiSiimatra(1904) ; M. Jou-

Van Medan naar Padang (1915) ; fC. Lekker- rker, Land en Volk van Sum. (1916); G. F. de Bruyn Kops, Overzicht van Zuid Sum. (1919); A d at rec l)t- B n n cl o XI; Medcdeelingen Encyclopaedisci Bureau : Catalogus van *s Rijks Ethn. M uscui Leiden: K. J. A. Ligtvoet, Rapport dor 'poorwegverkenningen in Zuid Sum. (19 : 3); idom. Kapjort betreffende Terreinverkenningen en een Kpoorwegplan voor Middonsum. (1909); KicJder, JapporL nopens den aanleg vanStaats-sj)oorwegen in Zuid Sum. (1911); Ovrczichts- kaart Sumatra bevattende o. m. cultuur en ind ustr. centra en de vindplaatsen van mineralen, samengesteld op laat van de Ned. Ind. Reg.; Overzichtskaart v. d. erfpatchesperceelen en la nd bon wconcessies op Sum. (1914); Zeeinans- gids voor den Oost J nd. Archipel, dl. [1.

Tijdschriftartikelen : W. Volz, Zur Geologie von

Su inatra (Jcol. u. palaeontolog. Abh. Band X Heft 2 J 904). Die geornorphologische Stellung S. (Geogr. Zeitschr. 1909) ; K. Martin, Zur Frag- nach dor .Entstehung des Ost- und W. indischen Arch. (Geogr. Zeitschr. 1896) : R. D. M. Verbeek, Opgave van geschriften over geologie en mijn- bouw (verh. v. h. Geol. J #nb. Gen.); R. Long, KJimawochsel seit der Diluvialzeit auf Sum. (Central Blatt f. Min. 1014); A. Wichmann, Uber die Vulkane Sumatras (Zeitschr. d. Deut- sche Geo). Ges. Bd. 56): Biieking, Zur Geologie von Sum. (Samml. d. Geol. Jieichsmus. in Loiden

vom Nordrand Sum. (Tijdschr. Kon. Aard. Gen. 1910); idem, Geologische Reiseskizze durch das aquatori ale Sum. (Tijdsch. Kon. Aard. Gen. 1915); A. Toblor, Topogr. und geol. Beschrei- bung d. Petroleumgebiete bei M. Enim (Tijdschr. Kon. Aard. Gen. 1906); idem, Geologie v. h. Goemaigebergto (verh. Jaarb. Mijnwezen 1912); G. Moerman, Geol. mijnbouwk. tocht in Zuid- Sum. (Jaarb. MijnwezenNed. O. Ind. 1915 verh.); H. A. Brouwer, Bijdrage tot de geologie van Midden Sumatra (J aarb. Mijnwezen in Ned.-Indie Verh. 1913); E. A. Neeb, Onderzoek naar Tinerta- afzettingen in een gedeelte van Midden S. (Jaar- boek v. Mijnwezen 1902) ; P. Hovig, De betekenis der orde der Zuid Sum. anticlinalen, (verh. van het Geol. Mijnb. Gen. v. Ned. en Koi. 1917); J. C. F. van Sandick, De spoorwegen in Zuid-Sum. (Ingenieur jg. 1914) ; H. Philippi, Morfologische aantekeningen bij de kaart van Zuid Sum. (Jaarverslag Top. Dienst in Ned. Indie 1917) ; W. Volz, Die Bevolkerung Sum. (Globus 1909);

■G. A. Wilken, verbreiding van het Matriarchaat op Sum. (Bijdr. Taal, Land- eh Volkenk/ v. Ned. Indie 1888);,Vdem, Huwelrjk en erfrecht bij de yolken van Zuid Sum. (Bijdr. enz. 1891); J. C. van Eerde, Kindersterfte op Sum. (Tijdschr. Kon. Aard. Gen. 1912) ; Z. Kamerling, De toekomst van Sum. (Tijdschr. v. Nijverheid en Landbouw in Ned. Indie 1905, 1906); H. Zonder- van, Steinkohlo und Eisenbahnen in Sum. (Deutsche Geogr. Bl fitter 1891); J. v. Tubergen, Verslag nopens het irrigatie- onderzoek op Sum. (Verslag B. O. W. in Ned.-Indie over 1913 V dl. B Bijlage I); Dr. Ch. Bernard, De theecultuur op Sum. (Tijdschr. v. Nylv. en Landb. in Ned. Indie 191.5); L. J. v. d. Waals, Sumatra (In- en uitvoer April, Mei 1918). ' L. C.

GESCHIEDENIS. A l g e H I e z e N Overzicht. (Men zie hierbij and ere artikelen dezer En- cyclopaedie over de verschillende gewesten. enz. van Sumatra).

' Na maandenlang omzwalven over den Oceaan bereikten de schepen, uitgerust door de Compag- nie van Verre te. Ainsterdam en uitmakende de cerste expeditie van Nederland uit naar Azie, den 5en Juni 1596 hun eerste rustpunt in den Malei- schen Archipel, het eiland Engano bewesten Sumatra. Pogingen, om met do bewoners in nadere aanraking to koinon, loidden tot geen resultaat. De schepelingen werden getroffen door wat zij zagen: inimers do bewoners van het eiland-ingen „gans naeckt, sonder een lith van haere leden be- deekt te hebben". En dezo indruk was een niet verwachte: heb wok to groote verwonclering, dat zij, „soo naeby de oylandon Java Mayoer ende Sumatra zynde, soodanighe wilden ende naeckte menschen vonden". Van hier word koors gezet naar straat Soonda, poeloo Betowah (Fortuin- eiland) bezield on den Hen J uni de zee-engte be- reikt, waar men zooveel mogelijk het hield „onder do oust van't vaste lant Sumatra ; ", terwijl men met de bewoners in aanraking trachtte te komen, wat gelukto, vermoedlijk bij Tampang aan de Tampangbaai benoorden Tandjong Tjina (Zuid- westkust der Semangkabaa). Zelfs word daar een loods aan boordgekregen voorderen tocht, Z66 werd on do de cersto reis der Nedorlanders naar het Ooaten ook cnkele plekjos van Sumatra aangedaan en eenigc rchtstreeksche kennis van do Zuidkust van het oiland vorworven; men zag dadelijk, dat men ddar te doen had met bewoners,

welke reeds een aandeel hadden in den wereld-handel, die in den Maloischen archipel word ge-dreven: hot zilver, waarvoor in ruil zij spccerijen gaven, „wisten sylyuden oock wel te probeeren of goede ofte quaet waere”.

Het zou niet lang duren, of onze landgenooten kwamen in aanraking met andere gedeelten van Sumatra, met welker bewoners zij spoedig nicker rekening hadden te houden: met Atjdh en de ver-dere Noordoostkust. Een expeditie onder leiding van de gebroeders De Houtman, uitgerust door den bekenden Zeeuwschli koopman De Mouche-ron, ankerde in Juni 1599 a an Atjeh's Noordkust. Er ontstond eene vijandelijke stemming, waaraan de invloed der in Atjdli verblijf houdende Portu-geezen zeer zeker niet vreemd was, welke echter een tweetal jaren later, in Augustus 1601 — bij de komst der Middelburgschc expeditie onder Basti-aanszoon, Tonneinans, Le Roy en Bicker — voor een vriendelijke verhouding plaats maakte: een factorij werd opgericht. Inmiddels waren ons vijandelijke sedert 1600 ook bekend geworden met de kustcnlfjn van Sumatra's Westen : Priaman, Tikoe, Pasaman werden door Paulus van Caerden aangedaan. Later werden de verschillende staten en andere deelen van de Oost-kust door de Ne-derlanders bezocht en knoopten zij hi er en daar handelsbetrekkingen aan.

In den tijd der Oost-Indische Compagnie (1602 tot 1800), om van de jaren der voor-compagnieen niet verder te gewagen, bekleedt Sumatra geen groote plaats op het koloniaal-politiek program der onzen. Van een Sumatra-staatkunde is eigen-lijk in't geheel geen sprakc: cr kan dan ook alleen worden gesproken over de betrekkingen tusschen de Compagnie en verschillende staten en stam-men van het groote eiland. Wilde men de historie onzer relatien daarmede groepeeren om eon centrum, dan zou met veel goeden wil Atjeh daar- voor eenigermate in aanmerking kunnen komen: met dit rijk als uitgangspunt zou men Sumatra's Westkust kunnen bespreken, waarover Atj&h's sultan zijn gezag in de eerste helft der 17e eeuw vestigde en uitbreidde; verder zouden verschillende streken der Oostkust hiermede in verband kunnen worden gebracht, omdat Atj&h tot zelfs in Djambi en Palembang gezag of invloed tracht-te uit te oefenen in de eerste helft der 17e eeuw. Maar het zou worden een gewrongen verbinding. De geschiedenis toch onzer betrekkingen met Sumatra in de 17c en 18e eeuw moot gesplitst worden in die onzer relatien met verschillende gedeelten van het eiland. Evenmin kan worden gesproken van eene inlandsche geschiedenis van Sumatra; alleen kan er ook in dit opzicht sprake zijn. van eene historie der verschillende gedeelten er van.

Onder al die deelen. is Atj4h voor ons het ge-wichtigst in de eerste helft der 17e eeuw; daarna begint Sumatra's Westkust voor ons van iets meer beteekenis te worden; ook Djambi en Palembang doen van zich spreken; terwijl verder Noordwaarts en aan de Oostkust vooral Siak in de tweede helft der 18e eeuw voor ons eenig ge-wicht in de schaal legt met het oog op onze ver-houdingen tot het rijk Djohor-Riouw.

De betrekkingen met Atjdh, waar behalve Portugeezen ook andere Europeanen, als Engeb-lschen, door ons werden ontmoet, zijn in de eerste jaren der 17e eeuw vooral van commercieelen aard, maar al spoedig komt er bij een reden „van

staat^M. Van de boido toegangen troch van het Westen tot den Maloischen archipel word straat Malaka van do Oostzijdo beheerscht door het Portugeesche Malaka, terwijl straat Soenda vrij was van eenigen Europeeschen invloed, toen de onzen voor het eerst in

Azie kwamen. Bij de vy-andige verhouding, welke al aanstonds was ont-staan tusschen de Lusitanen en hunne Holland-sche en Zeeuwsche mededingers, was het den laatsten alles behalve onverschillig, dat eerstge-noemden in straat Malaka een rol van beteekenis speelden. De O.-I. C. had dan ook dadelijk bij liaar optreden rekening te houden met de vol-gende machtstelling in het Noordwesten der Maleische eilandenzee: Atjnam een overwegende positie in aan do Westzijde van straat Malaka; het oude Maleische rijk Djohor was van beteekenis gebleven op het Maleische schiereiland, o.a. omdat het, al was zijn hoofdstad Malaka daaraan ontruk, toch inecster was aan de Zuidspits van het schiereiland, zoo gunstig gelegen voor do be-heersching der Straat; terwijl het de Ne-derlanders sedert 1600 ook bekend geworden ons vijandelijke Portugal een strategisch punt een handelscen-trum had in Malaka, van groot belang dn op zich zelf ón omdat de el der omgeving (d.a. de Straat zelve) konden beheerschen of althans daarop invloed uitoefe-nen. De Nederlanders zouden gaarne hunne Euro*peesche tegenstanders vandaar verdrijven, maar hunne pogingen gelukten in de eerste tientallon jaren der 17e eeuw niet en zij zagen daarom uit naar andere middelen, om een tegen-wicht te ver-krijgen tegen der Portugeezen stelling aan dezen ingang van den Archipel. Zij zochten verlof te krijgen een nederzetting te vestigen in Djohor en in Atjdh (1607, 1610). Gelukte niet: het bleef vooreerst in beide rijken bij handelsfactorijen, soms met het oog op minder aangename verhou-dingen weder opgebroken, dan wcer hcrsteld. Maar de politieke aanrakingen waren niettemin van beteekenis. Die met Atjfeh van nog te groo-tere, naarmate dit rijk zich meer vastzette op Su-matra's Westkust en de Nederlanders daarmedo meer han del droven.

Justit dit handeldrijven der onzen op de Westkust had overigens tot gevolg, dat de commer-cieele betrekkingen in el Atj6h van minder beteekenis werden. I miners, liet belangrijkste uitvoer- artikel van dit rijk was de peper en de vandaar ge-exporteerde peper was niet alleen de inhemsche, maar ook do van andere streken ingevoerde, o.a. van Sumatra^A Westkust. Toen nu de Compjagnie dit handelsproduct steeds meer rechtstreeks in <le havens hier kust ging opkooopen, had zij Atj&h voor den handel minder noodig. Men kan dun ook aannemen, dat ongeveer het midden der 17e eeuw de handelsbetrekkingen tusschen de Coin-pagnie en Atjth van weinig beteekenis waren, waartoe nog indewerkte de reeds toen zich -- zij het dan nog zwakjes — openbarende achter- uitgang van Atj6h in welvaart, in innerlijke kraciit, in innerlijke veiligheid, vooral na den dood van den krachten Iskander Moeda (1607 —1636). En juist in die jaren zijn de politieke re-laties zeer levendig: en omdat men van Atjdh privileges zocht te verkrijgen in den handel op de aan dit rijk nog onderworpen Westkust ón omdat de O.-I. C. dit rijk noodig had in ver band met hare staatkunde op het Maleische schiereiland.

Wat dit laatste punt betreft, ziende Malaka nog in Portugeesche handen was en onze Com-

pagnie pogingen deed, om die veste aan de Lusitanen te ontrukken, was aan de onzen zeer zeker de houding van Atjdh niet onverschillig. De bestuurders daarvan zagen natuurlijk zeer goed in, dat, indien Nederland Malaka veroverde en in de plaats trad van Portugal, er in zooverre geene wijziging in den toestand kwam, dat nl. het Maleische schiereiland met zijn omgeving toch bleef een Europeesche belangenfeer; ja, de nieuwe bezitter zou zeer zeker niet minder krachtig zijne stelling en zijn invloed kunnen handhaven en vermeederen. En Atjdh zelf had rechten op dit schiereiland te verdedigen: een gedeelte er van was door zijn sultan veroverd en het stond in vijandelijke betrekking tot Djohor, hetwelk meer aan de zijde onzer staatkunde stond. Er was dus voor Atjdh weinig reden om onze Compagnie te steunen in hare pogingen, Malaka te veroveren en toen in 1641 deze stad in onze handen viel, gebeurde dit met steun van Djohor, maar niet met dien van Atjeh.

Al spoedig hierna kwamen grootere moeilijkheden met Atjdh en wel ten gevolge onzer monopoliestaatkunde. Atjdh wilde en kon zich met het oog op zijne binnenlandsche verhoudingen en toestanden niet langer handhaven op het Maleische schiereiland, het deed afstand van zekere hoogheidsrechten, welke het pretendeerde tegenover Djohor en behield alleen Perak. Dit nu was een der tin-opleverende staates en de Compagnie wilde den handel monopoliseeren in dit metaal, dat een zeer belangrijk uitvoerartikel was voor V66t-Indie, voor Perzie, voor Oost-Azie. Tegen deze politiek verzette zich Atjdh, dat de voordeelen van den Perakschen tinhandel voor zich wenschte te behouden. Vandaar onaangenaamheden, die tot oorlog leidden (1651—1659), een oorlog, welke eindigde met de zegepraal onzer staatkunde. Altians op papier. Want zoowel op Perak als op Sumatra's Westkust werd het reeds vroeger verleend en in 1659 weder toegezegde monopolie niet gehouden. De Compagnie echter zag spoedig de kans schoon, de Atjailers uit laatstgenoemde streek te verdrijven.

Verhchillende Nederlandsche kantoren waren op de Westkust van Sumatra in den loop der jaren govestigd geworden, o.a. te Padang, dat men als zeer goed gelegen beschouwde voor een centrum, vauwaar uit onze betrekkingen op die kust konden worden overzien en geleid en waarna den vrede van 3 October 1G59 met Atjdh's toestemming een kantoor word govestigd. In die tijden wordt reeds duidelijker inerkbaar, dat Atjdh's macht aan het tanen is, zijn kracht begint af te nemen: de lungdurigo, weinig krachtige vrouwenregering, de nauwer der aanzienlijken werken verlammd op den toestand van het Rijk. De verzwakking uit zich ijt eerst in een centrifugale beweging: de verschillende deelen, waaruit het rijk onder het bestuur van krachtig sultans is gevormd, trachtten in een of anderen vorm zich onafhankelijk te maken. Atjdh in meer beperktom zijn word eon samonstol van ondercolen, bestuurd door min of meer onafhankelijke ambtenaren of leenmannen; do stroken daarbuiten trachtten zich onafhankelijk te maken. Z66 deels op Sumatra's Westkust, waar men niet van de supromatie van Atjdh gediend was en nu van de gobleken zwakhoud van den overheerscher gebruik maakte in hot bolang van eigen onafhankelijkheid.

Reeds minstens in 1659 was deze stemming in sommige streken merkbaar en zij had ten gevolge, dat men op de Westkust verbinding zocht met de Compagnie buiten Atjeh om, tegen Atjdh gericht zelfs. De onzen hadden veel lust, vast te voet op de Westkust te krijgen en sloegen dan ook de onderhandelingen niet af, toen — door Priaman het eerst — de toenadering gezocht werd. Maar te Batavia, waar de voorzichtige Maetsuyker de leiding had, wilde men niet over 6en nacht ps gaan en was men op zijn hoedo. Zelfs toen in 1661 Salida het voorbeeld van Priaman volgde. Het bleek toch, dat, toen het er op aankwam, niemand de eerste durfde te zijn, om openlijk tegen Atjdh op te treden. Maar buitendien, men zag te Batavia zeer duidelijk iets anders: „De saaken op de Westkust vertoonden haar vry wat troubles; daer en is geen recht al'st geld. Ende daerom isser overall groote oneenigheit. Het eene dorp is tegen het ander". Dit vooral deed de Regeering aarzelen. Maar er was een andere factor, welke in tegenovergestelde richting dreef: het goud, dat op de Westkust werd gevonden en aan de markt gebracht. De plannen werden dus niet ter zij geschoven en in die plannen nam Padang een belangrijke plaats in, omdat men dit op het oog had voor centrum. Maar „die van Padang" waren daarmedo minder ingenomen: men vreesde dit, slechts van meester te zullen verwisselen.

De „secreto besoeignes" tusschen de Oost-Indische Compagnie en verschillende plaatsen van de Westkust, even zoovele intrigues tegen Atjdh, waren in 1662 en 1G63 in vollen gang. De Hooge Regeering meende grieven tegen Atjdh genoeg te hebben om de houding, welke de Sultan aannam in zake de ons verleende monopolien, vooral ten opzichte van Perak, waar de Engelschen door de Atjdhers tot den handel werden toegelaten en de „smokkelhandel" ten gevolge van ons stelsel van slechts veel te lage prijzen voor het tin te willen besteden, welig tierde. In Atjdh moesten de onzen dit „allea met goede oogen aansen, will men niet geduerig op de punt van een kris gaen". Maar op de Westkust trad men tegen Atjdh op in die geheime onderhandelingen, geloid door Jan van Groenewegen. In Padang bleek, „de peer noch niet ryp" te zijn, maar Salida sloot in 1662 een contract met de Compagnie, waarbij aan haar het monopolie werd toegokend in de kustplaatsen en in de pepergevonde stroken binnenwaarts, van Salida af Zuidwaarts tot Ajer Hadji, waarbij door de Compagnie hulp word beloofd tegen Atjdh en de bowoners beloofden allo Atjdhers „tsy met gemoede of met go weld*" uit die streken te verdrijven. Eon soortgelijk verdrag met Tikoe volgde, en Indrapoera trad tot een dorgelijk verhouding toe. Spoedig kwamen ook Padang onze zijde kiezen op den 30en Junij 1G63 word te Batavia een „accord ende eeuwige verbond" gesloten met gezanten, van al do genoemde plaatsen daartoe in de hoofdstad van Neerlandsch-Indio bijeengekomen. Al die streken kwamen met de O.-I. C. overeen, „do kroono van Achin tcnnoemaal af te valien ende haer onder do boscherming van de Comp, te begevon". torwyl doze, die tot absoluut scheidsrecht werd verklaard bij onderlinge geschillen, beoefde, al dio kustplaatsen te boschermen tegen aanvallen van de zoezijde, dus tegen de Atjdhers. Natuurlijk, dat haer eon monopolie werd toegekend, o.a. van het goud, dat die stroken opleverden. Tegelijkertijd werd besloten, de kantoor

in Atj6h en P6rak op te breken, wat in September 1663 in het geheim plaats vond.

Natuurlijk, dat de nieuwe verhouding on op de Westkust niet dadelijk daar aller goedkuring wegdroegen en de oneenigheden bleven niet uit. Het spreekt wel van zelf, dat Atj' h daarvan ge- bruik maakte. „Deene plaets was jalours van d'ander" en Atjdj kon zich gemakkelijk een aan- hang behouden of op nieuw verwerven. Toen dan ook Van Groenewegen in Juli 1663 zijne pogingen op de Westkust vernieuwde, was zijn taak niet gemakkelijk. Hij had o.a. in last, Priaman, „de voornaemste sitplaats der Achinders", te bewe- gen „tot den affall van de kroone van Achin", te meer, omdat men van daar „overt' gebergte kan komeu in't goudrycke la nt der Manicabers" —zooals G.-G. en Raden hadden vernomen. In overleg met ons bevriende hoofden van de Westkust liet van Groenewegen een versterkt huis bouwen op poeloe T(j)ingko tegenover Salida: men had daarmede een vast punt voor de Com- pagnie gekregen, van waaruit men de aangelegen- heden ter Westkust zoude kunnen behartigen. Hier kwamen dan ook de inlandsche hoofden met de onzon beraadslagen. Een stap verder were! ge- daan, toen in September 1664 Jacob Cau met een redelijke troepenmacht naar de Westkust werd gezonden, met last o.a. om op plaatsen, vanwaar de Atjehers waren of werden verdreven, Neder- landsche loges op te richten voor den peper- en goudhandel: „De procure van gout moet beher- tight ende beyvert worden, alsoo der niet te veel van over gezonden kan worden". Al spoedig werden de Atjehers nu verdreven van Indi'apoera en Salida; daarna volgden Padang, Tikoe en Pria- man. Ja, op het eind van 1664 hadden „alle de zeeplaetsen van de geheele westcust de protectie van de Comp, aengenomen ende de contracten onderteekend". Factorijen. werden op verschil- lende kustplaatsen. opgericht. Maar de Atjehers gaven het spel nog niet gewonnen en. allerlei moeilijkheden werden daardoor den Nederlan- ders in den weg gelegd; allerlei vijandelikheden (o. a. in Tikoe) werden bedreven. Padang echte* werd niettegenstaande dit a lies het centrum ; daar werd een versterkte loge gebouwd en met garnizoen en geschutz voorzien en vau daaruit de Nederlandsche invloed over den omtrek uitge- breid. Z66 was in enkele jaren een gezag van eenige betekenis van de Compagnie op de Westkust gevestigd. Met dit gezag werd gepaard de wil om haar eigenaardig monopolie te vestigen en door beide waren tevens de kiemen gelegd voor ontvredenheid en onlusten. Tusschen Salida en Indrapoera b.v. was een katoenbouw van eenige betekenis en „de inwoonders stellen haar selve tottet weven". De O.-I. C. nu vreesde, dat dit ten nadeele zou strekken van den invoer door haar in die streken van manufacturer! uit V66r- Indie en trachtte den katoenbouw te verhinde- ren, hetgeen tot ongenoegen aanleiding gaf. Naast het monopolie bracht ontvredenheid de zucht tot inachtsuitbreiding der Compagnie (Pau, 1666) en niet voordat Abraham Verspreet in 1666 met flinke versterkingen op de Westkust verscheen, kon worden overgegaan tot eene con- solidiecring van ons gezag van wat meer betekenis en tegelijkertijd tot een weinig uitbreiding in de breedte, o.a. in de Padangsche bovenlanden.

Deze consolidatie eu uitbreiding hadden gevol- gen niet zonder belang. Niet alleen, dat op de

Oostkust de invloed daarvan werd gevoeld (Deli onttrok zich in 1667 aan AljMi), maar ook „den Coning van Manicabo" zond in 1667 gezanten naar Batavia. Deze laatste, de vorst van Minang- kabau, werd nu een factor in's Compagnie's poli- tiek on Sumatra's Westkust.

Het is bekend, dat het voortdringen van Atjdj on die kust in het begin der 17e eeuw had plaats gevonden ten nadeele van Minangkabau. Dit rijk, of liever — wij spreken hier van de 17e eeuw — dit los samenstel van los aan elkaar hangende deelen, stond onder een vorst of vorsten, die minder uiacht hadden uit to oefenen, dan wel zich verheugden in den uiterlyken schijn van inmacht en in het genot van eerbiedsbetoon met godsdien- stigen tint, hun (jang di pertoean of maharadja) gebracit zelfs door grooteren dan zij. Hun gezag —meer naam dus dan werkelijkheid — of hun schijngesag werd door dit optreden der Atjehers aanmerkelijk ingekrompen wat aangaat de terri- toriale uitgebreidheid: van de kuststreeku werden de Minangkabausche vorsten teruggedron- gen en hun rijk of het samenstel van lilliputsche staatjes, dat daarvoor doorging, werd daardoor vermoedelijk beperkt tot een groot deel der te- genwoordige Padangsche Bovenlanden. Natuur- lijk, dat zij en hunne raadslieden het nieuwe pro- ces op Sumatra's Westkust met belangstelling vernameu. Het kon leiden tot een gunstiger stel- ling 66k voor hen. En inderdaad ging de O.-I. C. op een dergelijk denkbeeld in. Zij haalde hare nieuwe bondgenooten over, den vorst (de vorsten) van Minangkabau te erkennen als hunnen opperheer, terwijl tegelijkertijl de Nederlandsche resident, die uu zijne residentie te Padang kreeg, onder den titel Kommandeur, nl van Sumatra's Westkust, aangesteld werd als's Vorsten verte- genwoordiger. De stelling der Compagnie word daardoor eene sterkere. Haar handel daar leverde aanzienlijke voordeelen op, niettegenstaande troebele tijden volgden en de posten op Sumatra's Westkust een allesbehalve rustig bezit waren. In omvang nam het echter steeds toe: tot Baros (1668), zelfs Singkel (1666 —1672), word hetgezag der Compagnie gevehtigd, zij het dan ook weinig meer dan in naam, nog in het 3e kwart der 17e eeuw; ook op Nias (1669). Zoo stakte zich lieb gezag der O.-I. C. uit langs de kustlijn van Baros tot Indrapoera, terwijl meer binnon- waarts haar invloed zich liel golden: o.a. werd met Koerintj een contract gesloten, waarbij het goud-monopolie werd bedongen. De goudmijnen in SaKda werden sedert 1670 door de Nedcrland- ders geexploiteerd.

Het kan natuurlijk niet in de bedoeling van dit artikel liggen, in bijzonderheden de geschie- denis van Sumatra's Westkust na te gaan wedert onze vestiging daar: wij verwijzen naar and ere artikelen. Slechts client aangestipt, dat de Compagnie zich er handhaafte tot 1795, toen de Engelschen haar daar tijdelijk verdrongen. Maar dit handhaven kostte mochte en heeft niet kunnen gelden voor geheel de kustlijn. Met twee bezwaren had de Compagnie te worstelen: met Atjdj uit het Noorden, met hot Engelsche Ben- koelen uit het Zuiden. Zoo wist Atj&h gebruik te maken van een minder krachtig optreden on- zerszijds, om zijn invloed aan het Noorden te ver- meerdereji: in 1778 verliet de Compagnie Baros en de Atjehers vestigden zich daar wed er.

De Engelschen in het Zuiden; innier« deze

mededingers der Nederlanders in het Oosten hadden na de bekende gebeurtenissen in Bantam van 1684 in het volgend jaar hunne hoofdvesting in den Maleischen archipel opgeslagen. In Benkoelen, een streek, waarmede de Compagnie reeds in het begin der 17e eeuw was in aanraking gekomen. Daar waren zij lastige bureu voor de Compagnie: Noordwaarts zoowel als Zuidelijk. Bekend is de strijd om Natal en Tapanoeli, ongeveer het midden en de tweede helft der 18e eeuw tusschen de beide rivalen, een strijd echter, die na de gebeurtenissen van 1795 zijn belang had verloren. Eveneens maakte men elkander het leven lastig ten opzichte der grenzen tusschen Benkoelen en de Lampongs.

Onze verhouding tot laatstgevoemde districten staat in verband met die tusschen de Compagnie en Bantam, hetwelk de Lampongs tot zijn gebied rekeede. Naarmate nu het West-Javaansche rijk nicer onder *s Compagnie's invloed komt, naar die mate wordt deze ook van beteekenis op dit Zuidelijk deel van Sumatra. Vooral dus sedert 1684. Een der motieven, waarom de Compagnie gaarne in het Lampongsche te zeggen had, was de goudgraving in Toelangbawang. In de laatste jaru der 17e en in de 18e eeuw heeft zij door militaire posten haar invloed eenigermate tracht on te houden, maar van veel beteekenis is deze nooit geweest. Toen in 1753 Bantam een leen werd van de Compagnie, volgden de Lampongs natuurlijk, maar ook toen bleef s Compagnie's invloed daar incer naam dan werkelijkheid. Daencl's scheidde in 1808 dit district van Bantam af on plaatste het onder rechtstreeksch Europeesch bestuur, maar liad daar steeds met woelingen te kampen, welke voortduurde, ook toen het Engelsch bezit werd na de gebeurtenissen van 1811.

Zoo goed als aan de Westzijde (met Benkoelen) had de bezitter der Lampongs aan de Noordoost-zijde grensgesclullen: met Palcmbang. En wel over het goudoplevrend district Toelangbawang. Maur langc, lange jaren, voordat (in 1738) <lic geschillen ook voor de Compagnie een karak- uannamen van eenige -- zij het dan nog ge- ringc -- belct^kenis, had zij reeds andere betrek- kingcij met Palciibang gehad, evcnals met Djam- l>i. Deze rclatic,s waren in hoofdzaak handelsbe- i rittingeii, tcn behoeve waarvan de Compagnie ■ iitracLen trachtte te sluiten en dan ook sloot, v. Jitrbij zij connercicelc vrijheden en voordee- l'a bedong, welke het monopolie naderden. Ook hi< ; r waren de Engelsche mededingers reeds in het eerste kwart der 17e eeuw; ook hier had de < i'cnuardige Jiandcl'staatkunde der onzen het gevolg, dat van een wrkclijk genieende, op we- lcrzijdsch belang gevesligde, vriendschappelijke verhouding geen sprakc was; de schijnbare vriendschap werd zelfs zoncler bcianrijke uanleidingen - nicer dan eens openlijke vijand- scliap. In IG59 word in een dergclijken krijg J'ilenibang door do Compagnie veroverd en deze kroeg het recht een sterkte te bouwen aan de Ajor Moesi. In de 18e eeuw krijgt Palcmbang een niouw bclang voor ons, omdat op Banka, een ondrchoorigheid van genoemd rijk, tin werd „ontd(jkt". Sedert 1722 wordt in de contracten dan ook het timmonopolie bedougen, maar het kostte nicotie genoeg, dit vol te houden en me- nigmaal ontstond een vijandelijke stemming on steeds werd smokkelhandel in het Banka-tin go- dreven, vooral door Engelschen. Maar de Com-

pagnie bleef tot op het einde van haar bestaan hare rechten in dit opzicht volhouden. In 1791 nog word de Sultan tot een nieuw contract ge- dwongen. Ook Daencl's bleef zich daar handhaven, zonder echter eenige machtsontwikkeling van beteekenis. Ook de verhouding met Djambi was van afwisselende natuur: naast uiterlijke vriendschap bedekte of openlijke vijandschap. In het eerste kwart der 18e eeuw hadden de onzen, met toecstimming van het inlandsch bestuur, een sterkte bij Moeara Komp&h, maar de betrekkin- gen in den verderen loop der 18e eeuw waren van weinig beteekenis.

Dit laatste is te zeggen van geheel onze aanrakingen met Indragiri, al dagteekenen deze reeds van 1615. Eveneens van die met Siak, althans tot ongeveer het midden der 18e eeuw, toen de Compagnie meer dan tot dusver in de Siaksche zaken werd gemengd en wel vooral ten gevolge der toestanden in het rijk Djohor—Riouw.

Dit Maleische rijk had of pretendeerde te hebben rechten op gedeelten van Sumatra's Oost- kust, op Siak, Bengkalis, Kampar, Indragiri, Retell. Ofschoon ook met Djohor, nadat in 1641 Malaka door de Compagnie met zijn hulp was veroverd, vrvwikklingen niet uitleven, was over t geheel de verhouding, zooal niet steeds vriendelijk, dan tocl even min vyandelijk. Van deze verhouding hebben de Nederlanders gebruik gemaakt, ora handelsvoorrechten te verkrijgen, o.a. ten opzichte van den tin-opkoop langs de ri- vier van Siak, tot diep in het binnenland, welke sedert 1674 plaats vond. In 1689 werd, tegen con- cossics onzerzijds, het monopolie verkregen in geheel hot rijk van Djohor, dus ook in Siak en op Bongkalis, een handelscentrum van eenige beteekenis. Later word door Djohor bezwaar gemaakt, dit contract te bestendigen, maar do O.-I. C. bleef zich daaraan houden, gesteund door de Siaksche Minangkabausche stammcn; en Djohor had van elders te veel te doen om de Compagnie tegen zich in het harnas te jagen. In 1713 werd het contract vernieuwd. De moeilikheden, welke de Sultan van Djohor ondervond in do eerste helft der 18e eeuw, sproten vooral voort uit de pogin- gen van Boegineczcn, om in zijn rijk vasten voet te krijgen. Hij zocht hulp bij de Compagnie en schonk haar in 1745 Siak; eerst in 1761 werd dit echter pas door haar vennccsterd. En of- sclioon wij ons niet veel met do nieuw verwor- ven bezitting inlicten, blvcn toch hare vorsten de supromatie van de O.-I. C. erkennen, zij het noiniuaal.

De gebeurtenissen in de voor ons land zoo treurige tusschenperiode van 1795 tot 1811 brach- ten ul onzo bezittingen in en onze rchten op som- jinge stroken van den Archipel in handen der En- gelschen en daarouder die op Sumatra. Raffles heeft niet alleen als luitcnant-gouverneur van Java (1811 — 1816), maar ook reeds vroeger, als Agent voor do Maleische staten (1810 — 1811) en later als gouverneur van Benkoelon (ISIS — 1823), volkomen goed ingezien hot grooto belang, hetwelk iederc Europeesche staat, welke in den Archipel eonc stelling van beteekenis wilde inne- mcn, er bij had, het groote cilaud te kunnen re- kencent tot zijn invloedssfeer. Het is dan ook een van do nummers op zijn koloniaal politiek pro- grain geweest niet alleen, om in elk geval Ben* koolen als een stempunt der Engelscho staatkun- dc in den Archipel te gebruiken, maar ook om

zooveel mogelijk den Engelschen invloed van daaruit te verbreiden — ook over Sumatra — en dien der Nederlanders te weren, toen doze op grond van het Londensch tractaat van 1814 weder getreden waren in hun bezit en hunne rechten ten opzichte van den Archipel: zijn optreden op de Westkust, in de Lampongs, in Palembang en op de Oostkust is bekend. Zijn streven gelukte niet of slechts zeer onvolkomen, omdat het geen steun vond bij de autoriteiten in Engeland. Bij het Londensch tractaat van 1824 werd — tegen de bekende concessies onzerzijds — Benkoelen aan ons afgestaan- (1825), terwijl Engeland zich verbond, dat geen Britsch kantoor zou worden opgericht op Sumatra, noch eenig tractaat onder Britsch gezag gesloten met eenigen der inlandsche vorsten, opperhoofden of staten op dit eiland. Geheel Sumatra's kustlijn van Singkel tot de Zuidspits van Sumatra en vandaar tot de Noor- dergrenzen van Siak ging nu onder ons gezag of tot onze invloedssfeer verhoort. Atjeh — dat in de 18e eeuw steeds meer verzakt was, maar waarmee toen onze betrekkingen luttel en van geen belang voor de toekomst waren — stond hierbuiten.

Reeds voor de sluiting van het tweede Londensch tractaat, dat van 1824, heeft de Nederlandsche Indische regering gemeend, op verschillende gedeelten van Sumatra te moeten ingrijpen, hetzelve ter handhaving van hare rechten — o.a. tegenover intrigues der Engelschen, die stookten in de verhoudingen tusschen het Nederlandsch en het inlandsch bestuur en soms een gereed oor bij belanghebbende inlandsche autoriteiten vonden, hetzij daartoe gebracht door den loop der gebeurtenissen, welke dikwijls de regering te Batavia minstens evenzeer leidde als dat hij door haar geleid werd. Het eerste — ingrijpen ter handhaving van rechten — is de hoofdbedoeling geweest voor een ingrijpen in Palembang (1817 — 1825: afschaffing van het sultanaat); het was meer de loop der gebeurtenissen, welke dwong tot een optreden op Sumatra's Westkust (1821 en volgende jaren: Padrioorlog). Maar bij beide stond van den aanvang af aan (Palembang) of althans reeds spoedig daarna (Sumatra's Westkust) de bevestiging of vestiging of uitbreiding van het Nederlandsch gezag daarnaast, zool niet op den voorgrond, dan toch op een plaats van betekenis. En dit in verband met onze verhouding tot andere streken van Sumatra: b.v. het plan tot de vereeniging van Palembang en de Lampongs tot een bestuursafdeeling werd reeds in 1817 overwogen. Er is dan ook al spoedig sprake van een Sumatra-politiek der regering te Batavia. Reeds dadelijk bij het verdrag van 1824 werd door onze gevolmachtigden aan de Engelschen meegedeeld, dat, nu Engeland zich op grond van dit tractaat van het eiland terug had te trekken, de vestiging van nieuw kantoren op Sumatra door het Nederlandsch gouvernement niet onwaarschijnlijk was.

Van den Bosch heeft eene bepaalde Sumatra-staatkunde ontwikkeld en wel in de dagen, dat de Padri-oorlog aan de Nederlanders op Sumatra's Westkust moeilijke oogenblikken bezorgde. Naast Java lag vooral Sumatra dezen G.-G. aan het hart. Dat hij het belang van Sumatra hoog aansloeg, toonde hij door, toen hy in 1833 Com-missaris-Generaal werd en hij enkele aangelegenheden aan Baud's zorgen ontrook, bepaald ook

de zaken van Sumatra's Westkust voor zich te reserveeren. Hij toonde het ook, toen hij aan overste Elout, die in 1831 Mac Gillvray verving als Resident van Sumatra's Westkust, zijne denkbeelden mededeelde: eenige hoofdtrekken welke den grondslag zouden uitmaken van het stelsel van Bestuur, dat hij zich voorstelde in den Indischen archipel in te voeren, denkbeelden, waar-naar Elout zooveel mogelijk zijne handelingen in zijn nieuwen werkkring had in te richten. Wel moest Java do spil uitmaken waarom het geheele stelsel zich beweegt; w61 doelen deze algemeene voorschriften op Van den Bosch's wensch, geheel den Indischen Archipel, voorzoover mogelijk, te brengen onder den invloed van het Nederlandsch gezag; wdl dienen de vorsten en volkeren van geheel de eilandzee en niet die van Java en Sumatra alleer toe gebracht te worden, dat zij onze suprematie erkennen en zekere regels van algemeen bestuur aannemen, nl. de zoodanige, die geschikt zijn om eene zekere onderlinge verbinding daar te stellen, en handel, landbouw en beschaving te bevorderen. Maar vooral ook dien- de Sumatra, het in de oogen van Van den Bosch zoo belangrijke Sumatra, op die wijze voor het moederland "geconquesteerd" te worden. Het belang der (inlandsche) volken zelve diende de grondslag van onze koloniale staatkunde te zijn; geweld mocht alleen worden aangewend tot zelfverdediging of tot bescherming onzer bondgenooten. Wij dienden volgens Van den Bosch op iedere uitgestrekte kustlijn een hoofdplaats te vestigen; de baaien of rivieren, van belang voor den handel, door middel van versterkingen in onze macht te houden; in de binnenlanden geschikte punten voor den handel of ter bestrijking der handelswegen te bezetten. Van daaruit dient men te trachten, ons doel te bereiken, niet door wapengeweld, maar door vriendschappelijke overeenkomsten; de vrijheid van Jandel moot niet worden belcinncrd, de Industrie bevorderd. Zoo zullen de beschaving worden vergroot en de invloed van een billijk Europeesch bestuur. Vooral dient te worden vermeden eene te vergetrokken bemoeienis met de inwendige aangelegenheden der volkeren. Om overal te regeren, zijn wij te zwak, en ieder is gaarne meester in zijn eigen land. Voorzeker zullen er dan veel dingen gebeuren, stellig met onze begrippen van recht; doch vriedeljk raadgevingen moeten hieraan vankelijk worden aangewend en geen gezag, nog minder geweld, gebruikt.

Het denkbeeld van een 66n Sumatra onder Nederlandsch gezag blijft voor Van den Bosch eene bekoring behouden en als Elout de Indische regering wij overtuigen — maar dit met moeite doet — der noodzakelijkheid van een uiterst krachtig optreden op de Westkust, dan wijst hij op de wenschelijkheid van het bezitten der Padangsch bovenlanden, en op de mogelijkheid van veldren invloed over geheel Sumatra. Dun ziet Van den Bosch in den overste reeds „den eersten Gouverneur van Sumatra" in hope. Maar Van den Bosch's tijd verstreek, zonder dat ook maar in de eerste verte de eindpaal bereikt werd. Steeds bleef echter ook na zijn terugkeer naar patria het vestigen van ons gezag over Sumatra van de Zuidkust tot Atjeh's grens een „staatkundig beginsel van het bestuur in Indie".

Ook heeft Van den Bosch van Batavia uit het einde van den Padri-rijg niet meer aansclouwd.

Eerst wanner het militair en staatkundig genie, dat midden door eeuw plaats vond in de tegenwoordige Michiels heet, alzijne groote eigenschappen op de residentie Palembang. De afschaffing van het Westkust aanwendt, wordt hier een eind gezinsultanaat in eerstgenoemd jaar was met een uiterlijk (1837/8 — 1849). De verovering van Bondjolo in bestuurswijziging dan een werkelijke, effectieve 1837 is het begin van dit einde. Het In 1838 tot standinvoering van ons rechtstreeksch bestuur geweest. gekomcn gouvernement van Sumatra's Westkust werd Wel was de naamdrager van het sultansbestuur onder Michiels* bestuur gaande wog afgerond. Tenverwijclerd, maar de rijksbe- stuurder-, de ferdana Zuiden werd het begrens door Benkoelen; met het mantri, inderdaad de uitvoerder van dat bestuur, was onafhankelijke Koerintji werd in 1840 een (nominaal) gebleven. En eerst toen de bekende gebeurtenissen in verband van vriendschap gesloten; in het Noorden 1851 onze regering te Batavia er toe brachten, om kwam Troemon in 1840 binnen onze invloedssfeer; in ook de zeer grootwaardigheidsbekleeder af te zetten, het Oosten werden gaandeweg bijna de grenzen vankan van een werkelijk Europeesch bestuur sprake thans bereikt. Aan de Noordooztzijde werden dezijn. Van af dien tijd ook dagteekent de geregelde Panei- en Bila-streken, dus over de grenzen van uitbreiding van ons gezag en onzen invloedvoerd ook Padang Lawas, bezocht bij de krijgsverrichtingen over Palembangs grensgebied, ook hier niet zelden tegen Toankoe Tamboesi (Daloe Daloe 1838). In hetzonder tegenstand, zelfs met goetvinden of op uiterste Noorden kreeg de residentie Tapanoei verzoek der bevolldng. De inlijving der ongeveer haar tegenwoordige gedaante. En al zijn Pasoemahlanden (1866 — 1868) schonk aan de tegevolg onzer verhoudingen met Atjeh en van onze eigenlijke residentie in hoofdlijnen hare tegenpolitiek op Sumatra's Oostkust tijd- lijk welwoordige grenzen.

wyzigingen aangebracht in de grenzen in het Noorden Aan de zorg van dit hoofd van gewestelijk bestuur (in 1881 werd Troemon aan het gouvernement van werd ook toevertrouwd, sedert 1852, de bell artiging Sumatra's Westkust geliecht) en in het Noordoosten van onze betrekkingen met Djambi. Hier had Van den (Padang Lawas is een eenigszins onzekere factor Bosch een ongezochte gelegenheid gehad in de geweest bij de grens- regeling, 1838 onder ons bestuursgrijpen en zijne Sumatra-staatkunde te trachten in gebracht, weder ontruimd 1843, opnieuw definitief practijk te brengen: onze souve- reiniteit werd erkend onder ons bestuur 1879), toch kon Michiels met (1833). Ook hier echter moest opnieuw worden rechtmatigen trots zeggen: „Nederlands heerschappij opgetreden in de tweede helft der 19e en het begin is reeds onwankelbaar gevestigd over het belangrijkste dezer eeuw, vooral na de troonsbestijging, in 1855, gedeelte van Sumatra, waarop het oorspronkelijk van sultan Taha en de daarop gevolgde ontwerp van uitbreiding (nl. van ons gezag tot aan de gebeurtenissen. Ook na de vervallenverklaring van grenzen van Atjeh) doelde”.

De tweede helft der 19e eeuw, welke in het al- contract met zijnen opvolger, was echter geen sprake gomeen op de buitenbezittingen Nederlands gezag on van een gere- gelden toestand. Soetan Taha bleef in invloed zag vergrooten en verincrdren, zag dit niet de boven- landen z ij n gezag pretendeeren, onze het miust op Sumatra. Onder anderen in het sultan liefc hem daarin zijn gang gaan. Beider gezag gouvernement van Sumatra's Westkust: tot aan het en invloed werden echter geducht beperkt door een Zuiden op Westen van het Toba- inder werd ons gezag groote mate van zelfstandigheid der plaatsel'ke hoof gevestigd (1878 — 1883), voor een deel door eonden; terwijl het, van Nederlandsch-Indisch gewapenderhand optre- den onzerzijds, maar vooral regeeringsstandpunt gezien, rechtmatig gezag van ook doordat aan een deel k: r bevolking de laatstgenoemden vorst geen, rustgeestun vond in een uitbreiding van onzen invloed niet onwclgevallig was. krachtig Europeesch bestuur, dat eenvoud- dig in het Do zending onder . (: J)ataks was een dor factoron Djambi'sche niet bestond en volgens het contract van voor dit laatste . resultant. Verder Zuidwaarts had 1858 ook ongevraagd niet be- staan mocht, daar het vooral sedert 1879, ook in de ailerlnatstc jaren, de Gouvernement zich daarbij had verbonden, „zich niet afroning plants o.a. door do aanhechting van streken in te laten met het in- wendig bestuur van het rijk*“, aan <lcu bovencloop dor Kampar Kanan en dor Bailing zoolang de con- tractsbepalmgen van de zijde van Djambi werden nagekomen, al had het dan ook daar Hari en door railing van gebiedsdeelen met een garni- zoen mogen leggen. Ook volder heerschte aangrenzende gewesten, b.v. Indragiri. Maar de dagen daar op het eind der 19e eeuw, „vaak een toestand, die van een gouvenicmct van Sumatra's Westkust waren regeeringsloosheid nab*komt“; met do veiligheid was geteld. In 1906 werd het in be- lang toenemende het slccht gcsteld; van een vijandige gezind- heid Tapanoei tot een afzonderlijk residentie verheven het tegenover de onzen ontbraken de blijken niet. Van het tot toen een onder- deel vonnd. Enkclo jaren later, Taha's onderwerping was geen ernstig sprake. Ten in 1915, werd het gouvernement opgeheven; de slotte greep het Gouvernement, na lang aarzelen, in (1901) in een bond naar aan- leiding eencr Westkust van Sumatra word een residentie: een sultansvacaturc den strijd aan tegen Taha's partij, administratieve titulatuur, nicer in overcnstemming, welke bij do vcrvulling der open plaats moojlijkheden met don werkelijken toestand. in den weg legde. Ge- durende dien strijd vond do

Bojkoelci had allerli administratieve lotwis- hoogbejaarde Taha den dood (1904). Eerst in 1907 solingcii. De pl an non tot voreeniging van doze kon echter het verzet tegen ons gezag als goeindigd bestuur Hafdcoling met Palombang werden niet ton worden be- schouwd. Inmiddels was reeds in 1906 het uitvoer gelcdg en zij werd in 1878 tot residentie rechtstreeksch bestuur ingevoerd, omdat de verzets- verheven, wat reeds in 1857 plaats vond met do l: j: tijd nog duidlijker dan do vroegerc jaren had doon unpongschc districten, na do vcrwikkelingen van licc zicn, dat onder de loden van het Sultansheer geen midden der vorige eeuw. was, welke bereid en geschikt was, met do Indische regering de belangen van Djambi to

Van ncer gewicht echter voor Sumatra's ge- was, met do Indische regering de belangen van Djambi to schicdonis is wat na 1825 en vooral sedert hot

dienen. Djambi word dan in 1906 een afzonderlijke verdween. ; Verbetering in de economische en residentie. Dat Djambi nog altijd een bevolking sociale toestanden werden, ook na de meerdere heeft, , waaronder rechtmatige en ongerechtinneming van ons bestuur, slechts langzaam vaardige grieven gemakkelijk tot verzet leiden, verkregen ; en het Sumatrasche gedeelte der vooraal als van buitenaf tot dit verzet wordt aan residentie Riouw kan zich in geen opzicht meten met gestookt, leert de geschiedenis dor laatste jaren. het bestuursgebied, dat zich ten Noorden van de

De oplossing van het Djambi'scho vraagstuk was afdeeling Indragiri uitstrekt, met het gouvernement van belang niet alleen op zich zelf, maar ook met het Oostkust van Sumatra.

oog op de min of meet onbepaalde grenzen, met het De geschiedenis hiervan wordt ciders in dit werk oog o.a. op Koerintji, dat in zekere staatsrechtelijke uitvoerig behandeld. Wij kunnen volstaan met do verhouding stond tot Djambi's sultanaat. Ook hier aandacht er op te vestigen, dat ook hier eerst in de trad langzamerhand aan den dag wat blijkbaar is eene tweede helft der 19c eeuw de grondslag is gelegd niet af te wenden noodwendigheid in iedere voor den tegenwoordigen toestand, vooral in 1858 koloniale staatkunde, uitbreiding van invloed en (sluiting van het Siak-tractaat), 1862 (uitreiking der macht, met of tegen den wil der koloniseerende acten van erkenning door het Gouvernementeeraent aan mogendheid ; ook hier geeft langzaam maar zeker verschillende potentaten en potentatjes der blijken de juistheid der vergelijking van het Oostkust), 1871 (Sumatra-tractaat met Engeland), koloniaal bezit bij een ontleend op papier, die zich 1873 (afscheiding der Oostkust van Sumatra van de uitbreidt, zoolang de kracht er niet uit is. De Djambi-residentie Riouw en verheffing tot eene afzonderlijke gebeurtenissen sedert 1901 deden haar invloed residentie), de tabakscultuur sedert 1863, enz. enz. In gevoelen op de naburige landstreek, waarvan 1915 werd het groote belang van dat gewest ook in hoofden en bevolking begonnen met een houding zijn tituluur erkend: het werd tot gouvernement van daadwerkelijke sympathie aan te nemen verheven. De tegenwoordige grenzen waren tegenover onze Djambische tegenstanders, een gaandeweg bereikt, niet het neemt door wat in enkele houding, welke het gouvernement tot ingrijpen ook der naburige gewesten voorviel: AtjBh ten Noorden, hier noopte. 1903 was het hoogtepunt van den strijd. Tapanoeli en Sumatra's Westkust ten Westen, het Daarop volgde de onderwerping, die niet alleen Sumatraans gedeelte volledig was, maar door de bevolking zeer loyaal derresidentie Riouw ten Zuiden.

werd in praktijk gebracht, al sloeg de Djambische De gebeurtenissen in Atjdh in de laatste jaren vlam in de eerste jaren soms nog naar Koerintji over, (generaal Van Heutz trad op in 1898), welks betrekkingen met het Gouvernement in de 19de eeuw strooovuurtjes van verzet aanstekend.

Met de Djambi-Koerintji-historic was een stap elders in deze Encyclopaedie uitvoerig zijn verder gezet op den weg, die leiden zou tot het geheel beschreven, hebben ook aan Sumatra's Noordkust brengen van Sumatra onder onzen invloed en gezag, het Europeesch gezag op de Europeesche invloed ter En de Djambi-politiek leidde tot verdere dege gevestigd. Van Atjdh uit kwamen de consequenties. De z.g. Batang-Hari districten met Nederlanders in aanraking met de Gajoen met de hun tot voor een kwart eeuw nog onafhankelijke Alaslanden, vooral sedert 1901. De onderwerping potentatjes in zakformaat werden onder ons gezag daarvan aan ons gezag mag van 1904 worden gebracht, als de el der residentie Djambi. De gedagteekend. Administratief zijn (lez< streken Kwantan-districten, ook tot kort ingedeeld bij het gouvernement Atjeli <n „onafhankelijk⁵⁵, zijn sedert 1905 onder ons gezag Onderhoorigen, thans onder eiviel bestuur. Langzaam gebracht, ten gevolge hunner onneutrale houding in maar zeker is z66 het proces zijn gang gegaan, dat geen zaken Djambikrijg. De bestuurders teekenden de hoofdkleur heeft gegeven aan Sumatra's kaart, de z.g. korte verklaring en de districten behorende kleur, die aanduidt Nederlands leiding over geheel administratief tot de afdeeling Indragiri van de het eiland.

residentie Riouw.

Opze betrekkingen met Indragiri houden verb en het Nederlandsch gezag, vooral de deelen II en III, met die, welke wij onderhielden met het Maleische passim; Tiele, Be Europeaners in den Maleischen rijk Dj oh or-Riouw of nadat ten gevolge van het Archipel, in de Bijdragen van het Indisch Instituut, Londensch tractaat van 1824 dit rijk werd gesplitst, passim; Tiele-Jleerces, Bouwstoffen voor de met de betrekkingen, welke wij bleven aanhouden geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen met het vroegere leenrijk Riouw, sedert 1913 Archipel I. — 111, passim; Dagregister van Casteel rechtstreeks bestuurd gebied: dit is de historische verBatavia (Batavia, Den Haag); Netscher, De klaring, dat doze afdeeling een deel vormt der Nederlandeni in Djohor en Siak, BaUovia, 1870 in residentie Riouw en onderhoorigheden. Toen in 1838 de Verliandeligen Bat. Genootschap; Van der de bekende contracten met Indragiri werden gesloten Kemp's opsteBen in de Bijdragen van het Instituut en de soetan en do onderkoning zich voor altijd voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van stelden onder het oppergezag en de zorg van het Nederlandsch-Indie der laatste jaren van 1897 af; Van Nederlandsch Gouvernement, werd nog altijd eene den Bosch, Mijne verordeningen in do jaren 1830 — zekere ondergeschikte verhouding tot Riouw in acht 1833 (Amsterdam, 1864); Kieistra's werken en genomen, al was die ondergeschiktheid van opstellen in Bijdragen van het Instituut, Indisch nominalen aard en al kon moeijlijk gezegd, worden, Militair Tijdschrift, De Gids, Onze Eeuw, enz. dat Indragiri kon deel vormt van genoemd sultanaat. grootendels Uter tot afzonderlijke uitgegeven bun Deze verhouding bleef ook in latere jaren bestaan, dels verwerkt; Hooyer, Krijgsgeschiedenis; ook toen in 1879 een controleur in Indragiri werd Koloniale Verslagq; De Waal, Indische financien; geplaatst. De verhouding werd geheel verbroken, ook Smulders, Tractaat van 1824; Jeekel, Het Sumatra-tractaat (1881); Mededeelingen van het Bureau voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen, Powerkt door het Encyclopaedisch Bureau o.a. 用

Buitenbezittingen 1904 tot 1904. J. E. H-

Dj 30. 1870. 1870. 1870.

SUMATRANEN. Zie MALAKASTR* A0.
SUMATRA'S OOSTKUST. Zie OOSTICUST
VAN SUMATRA.

SUMATRA'S WESTKUST. L. an d b eschrij- v i
n g. De residentie Sumatra's Westkust omvat het
middengedeelte cl er Westkust van Sumatra,
bestaande uit een aanmerkelijk deel der binnenlanden,
bekend als „de Padangsche bovenlanden" vervolgens
de kustvlakte van Oedjoeng Biang op 0° 15' NB. tot
aan het riviertje Mandjoeto op 2° 25' ZB. en
bovendien de eilandengroepen: Mdntawei- en Batoe-
eilan- den. Oppervlakte 40.285 K.M²; aantal
inwoners

I. 288.624, dichtheid van bevolking 31,99
per K.M²; dit is het hoogste cijfer van geheel Suma-
tra. Het gewest wordt begrensd door de resi- dentie
Tapanocli, het gouvernement Oostkust van Sumatra,
de afdeling Indragiri der resi- dentie Riouw en O. en
de residenties Djambi en Benkoelen. Ten W. wordt
het bespoeld door den Indischen Oceaan. De
hoofdplaats Padang, gelegen aan de monding der
Aran of Padang-rivier (zie aldaar), was de zetel van
den gewestelijken bestuurder, v66r 1862 een
hoofdofficier, daarna tot 1915 een civiel gouverneur
; in 1915 (Ind. Stb. n° 492) is het gewest een
residentie geworden.

Door de ondrzoekingen van Vorbeek en Fen-
nema, later door anderen wat aangevuld, is een groot
deel van de residentie Sumatra's Westkust ten minste
in algemeene trekken geologisch bekend geworden.
Een goed overzicht van het terrein tusschen de
parallelle over Padang en Pajo Koemboeh geeft
Kaart III in Tijdschr. Aardr. Gen. 1915; voor het
terrein ten N. ervan zie men Bind VIII uit de atlas bij
het groote werk van Verbeek, alsmede de Jaarboeken
van het Mijnwezen in N.-I. 1902 en 1913.

De verschillende formaties komen over het
algemeen voor in ongeveer evenwijdige strooken, die
NW-ZO., dus volgens de lengtes van het ciland,
gericht zijn, on van deze eigenschap zijn zoowel do
richtingen der bergigten, als die van vclorivieren
afhankelijk. De bedoelde, waarachijn- lijk van
oudshcr aanwezige regelmaat, is echter in niet geringe
mate gestoord door de enorme massn,
jon^vulkanische producten, die groote oppervlakken
der oudere formaties hebben overdo kt, zoodat do
strooken hiervan thans op de kaart als meer of minder
geïsoleerde stukken verschijnen. Ook de,
voornamelijk in de tertiaire periodo, tot afzetting
gekomen sedimenten zijn oorzaak geweest van de
(oppervlakkige) ver- brokkeling der oudere
gestentocomplexen.

Hier en »laar komt de reeds genoemde oudero
ondcrclaag dor vulkanoc over grooter of kleiner
oppervlak aan, den dag, zoo b. v. ten W. en NW. van
het grooto Singkarak-meer, on dan blijkt dezcv to zijn
sarnngesteld uit gruniet of kalksteen, ook wel uit
leigesteente; allo drie zijn reeds zeer oud. Zij zijn
meer Oostelyk over veel grootere uitg68trokhi<1 to
vmlon; zoo ligt een groot graniet- en loiterrein ten
ZO. van genoemde meer nan don midden- en
bovonloop der Palangki, La was en Pamocatan
rivieren ; een andere ZO.- NW. gcriecht Htrook van
dezelfdo gesteenten begint tusschen de Sinam ar- en
Ombilin rivieren, en is nog to zeer ver aan do Bovcn-
Sinamar to vervolgen. Daarop volgt, Oostelyk van
laatsge- noonulo rivier, het breedste gebied van, dien
fuird, dat hier hoofdzakelyk het Sinamar-Socm-

poor-Takoong geb. en het Lisoeng-Koeantan gob.
omvat; naar beide richtingen strekt het 7rich nog veol
verdoor uit.

Overal, waar die granieten en leien optreden,
komt ook kalksteen voor, steeds onder zoo- danige
ligging, dat het als jongste lid der com- binatie moet
worden beschouwd, en dat aan niets anders dan aan
oude koraalriffen kan worden gedacht. In enkele dier
oude riffen zijn fossielen gevonden, die met
zekerheid op een bovcncarbonischen ouderdom
wyzen ; het is ccliter nog niet uitgemaakt of alle
kalk van denzelfden ouderdom is, want meestal is
deze geheel kristallijn geworden en bevat zij geen
fossielen. Evenmin weet men nog zeker of de graniet
ouder is dan de lei, dan wel omgekeerd, en het is zelfs
de vraag of alle leien even oud zijn, want ook in deze
gesteenten werden nog geen versteeningen
aangetroffen. Gewoonlijk neemt men met Verbeek
aan, dat sommige leien (mergel- en kiezellei), die
concordant mefc de kalk liggen, eveneens
carbonisch zijn, doch dat de meerderheid (gewone
kleilei en kwartsiet, met veel kwartsaders) ouder is ;
deze worden door Verbeek samengevat als „oude
leiformatie" en door Volz als „maleische formatie".
De graniet is waarschijnlijk deels ouder, deels jonger
dan deze laatste; voor een Idein deel kan. hij zelfs
jonger zijn dan carboon.

De kalksteen neemt, als jongste lid, in deze
terreinen de hoogste punten in en komt to boven
1600 M., do leien en, meer nog, de granieten zijn
overal veel lagor ; de laatste haalt nauwelijks 1000
M., behalve in het Sinamar- Soempoeer geb., waar hij
tusschen 1100 en 1200 M. boreikt, en hooger is dan
de kalk<

TerwyJ, ten minste in dit deel van Sumatra,
sedimenten van de mesozoische groep nog niet met
zekerheid zijn gevonden, hebben in dien tijd wel
empties plaats gehad, n.l. van diabaas, die vooral een
zeer duidelyko strook vormt, welke uit do VII en XII
Kota's in het Z. komende, weer in NW.-richting met
verschillende onder- bringingen langs de Oostzido
van het Singka- rak-meer tot aan de Boven-Sinamar
te vervolgen is. De hoogste toppen er van komen niet
veel boven 1000 M.

Ten Oosten dezer diabaasstrook, tusschen doze en
den kalkkrug van het Ngalau Sariboe geb., ligt het
uitgestrekte tertiaire gebied, dat door de Ombilin
rivier in. twee bijna gelijke deelen wordt verdeeld,
en waartoe do bekende kolen- velden behooren. Het
is deels eoceen, deels mio- ccen, en bestaat
hoofdzakelyk uit zandsteenen, met ondorgeschikte
conglomeraten, mergelleien en wat kalk. Gemiddeld
beroiicon de heuvela hier 500 M., het maximum is
ongeveer 1000 M., hot minimum 200 M. Een tweedo
groot tertiair gebied ligt nagenoeg in het NW.-
verlengde van het vorige, ten N. van Pajo
Koemboeh, zich ook nog uitstreckende in do
ondorafdeeling Boven- Kampar, en waaromtrent
mede door de onder- zoekingen van Neeb len
Brouwer (Jaarb. v. h. Mijnw. 1902 en 1913) en door
een reis van Hirs schi (Tijdschr. Aardr. Gon. 1915)
een en andor is bekend geworden. Hierin komen bij
Soeliki koollagen voor (gereserveerd door het
Gouvernement t) en tevens in do naar het ZO.
aanslui- tende, maar reeds to het gouv. Oostkust
van Sumatra behoorende gebied der Kampar Kiri on
Koeantandistricten. Dit groote Oostolyke

tertiaire terrein rust weer op „oude leien“, die o. a. het Soeligi geb. opbouwen. Ook langs de Westkust, bezuiden Padang, komt een smalle strook tertiair voor, die bij Pain an in Indrapoera koollagen bevat (Zie verder het artikel SUMATRA, OROGRAPHISCHE GESTELTDIJD.)

Landschappelijk in het oog vallend zijn de groote puimsteen- of gebieden van Fort de Kock en Pa jo Koemboeh, die bijna vlakke, zeer zwak hellende plateaux vormen, waarin de rivieren met nagenoeg loodrechte wanden zijn ingesnedden. Bekend is o. a. he G Karbouwengat bij Fort de Kock. Het ontstaan dier tuffen is nog niet geheel opgehelderd; niet onmogelijk is het, dal liet windsedimenten zijn uit het allerjongste gedeelte der tertiaire periode, toen in het aequatoriale terrein van Indie een droog en warm, woestijnachtig klimaat moet hebben geheerscht.

De hoofdwaterscheiding tusschen O. en W.-kust loopt even westen het meer van Koerintji en de Piek van Indrapoera, verder over de vulkanen Talang, Marapi en Ophir (Pasaman) en de plaatsen Padang Pandjang en Fort de Kock: zij volgt de z.g. Barisan. Het stroomgebied der eigenlijke Westkust is, juist door de nabijheid dier hoofdwaterscheiding, van minder belang. Vermelding verdienen: de Sindaug, Bajang, Taroesan, Anei, Mangoet, Antokan, Masang en Pasaman, waarvan de belangrijkste in afzonderlijke artikelen zijn beschreven. Van de hoofd-rivieren, die in ongeveer W.-O.-richting naar de Oostkust loopen: de Batang Hari, de Ombilin-Koeantan en de Kam-par, en die dus de verschillende gesteentestrooken doorsnijden, hebben een aantal boven-takken weer een NW.-ZO.-richting.

De hoogste punten van het landschap zijn de toppen der jongste vulkaankegels; zij liggen gedeeltelijk in den Barisan, n.l. Marapi (2891 M), Talang (2597 M), Pasaman (2912 M), Patah Sambilan (2591 M), of wat terzijde er van: Singgalang-Tandikat (2877 M), Sago (2240 M), Piek van Indrapoera of G. Koerintji (3806 M); de laatste is tevens de hoogste vulkaan van Sumatra. De wat oudere, thans geheel uitgewerkte en bijna niet meer als zoodanig te herkennen vulkanen, die o. a. de Barisan-reeks tusschen Talang en Marapi vormen, blijven alle beneden 2000 M. en zijn meest niet onaanzienlijk lager.

Ofschoon nu en dan nog erupties plaats hebben uit enkele der vulkanen (vooral Marapi en Piek van Indrapoera, minder van Pasaman, Talang en Tandikat) zijn deze toch van weinig betekenis; de vulkanische werking is hier duidelijk aan het uitsterven. Ook aardbevingen worden van tijd tot tijd waargenomen, doch even min van hevigen aard.

Het stamland Minangkabau, het centrum der Pad. bovenlanden, is om zoo te zeggen geheel bebouwd en bebouwd; alleen op de steile berg-hellingen komen, nog uitgestrekte bosschen voor, waardoor die bergen waterreservoirs van groote betekenis zijn. In de rantau aan de Westkust heerscht een gelijke toestand, aan de Oostzijde echter, vooral in het stroomgebied der bovenloopen van de Bokan, de Kampar en de Batang Hari, is het bosch gewoonlijk overheerschend en kan men dagen achtereenvolgende door oerwouden, daar, buiten het voetpad of het paardenpad, slechts zoekera van boschproducten doordringen. Ook komen er uitgestrekte oerwouden voor, die

om zoo te zeggen niet bezocht worden en waar geen voetpaden voorkomen. Welke de invloed dier bosschen is op den regenval zal eerst kunnen blijken uit de opgaven der regenstaten, die sinds 1912 in grooten getale zijn gevestigd. Voor Padang is de nabijheid der groene Barisan, waartegen de warme zeewind, stuit, van grooten invloed; er valt gemiddeld jaarlijks niet minder dan 4508 mm. water; hevige bandjirs blijven dan ook niet uit (zie PADANG).

Het klimaat der bovenlanden is over het algemeen aangenamer en gezonder dan dat der benedenlanden, ofschoon met enkele uitzonderingen (genoemd worden Indrapoera en de eilanden, inzonderheid de Mdntawei-eil.) niet van bepaald ongezonde streken gesproken kan worden. Van de goed bevolkte streken heeft Alahan Pandjang (1458 M.) de laagste gemiddelde temperatuur, doch minder guur en gezonder is het klimaat van Fort de Kock (station 921 M.), terwijl Pajo-koemboeh (oil M.) wel warmer, maar niet minder aangenaam is en een milder klimaat heeft dan het ongeveer even hoog gelegen Fort van der Capellen (449 M.). Men zie onder die namen en vgl. PADANG PANDJANG. Voor het klimaat aan het Westerstrand vergelijk men PADANG en INDRAPOERA.

Bevolking. Zie MINANGKABAU en MINANGKABAUERS.

Geschiedenis. Zie PADANGSCHE BOVENLANDEN.

Dit gewest wordt inzonderheid door de Inlanders ook wel aangeduid als „Minangkabau“, en al worden hiermede in het bijzonder bedoeld de Padangsche bovenlanden, de lage landen maakten met het stamland een geheel uit en sedert de 18de eeuw vielen de grenzen van het Minangkabausche rijk, welks vorsten tevoren hun invloed oefenden over geheel Midden-Sumatra, ongeveer samen met die van het tegenwoordige gewest Sum. Westkust; de eilandengroepen hebben echter nooit onder den rechtstreekschen invloed van den „Radja Pagar Roejoeng“ gestaan.

Het stamland, het eigenlijke Minangkabau, bestaat uit 3 voornamelijk landstreekten, die de Tigo Loehak worden genoemd: Tanah Datar, Agam en Limo poeloch (zie LOEHAK). Het volk maakt een scherpe scheiding tusschen dit hooge binnenland (Alai, darat, Minangk.) en de lage landen, do rantau, waartoe tegenwoordig mochten gerekend worden de lagere landen, die aan de drie loehak's grenzen, niet alleen de benedenlanden aan de Westkust en de lage landen aan de Oostzijde, maar ook het Loebok-Silapingsche in het N., en in het Z. de bovenloop van de Batang Hari en haar zijtakken.

Als overgang tusschen darat en rantau had men hier en daar de zogenaamde batang rantau. De voornaamste daarvan is do landstreek Solok, welke door kolonisten uit Agam en Tanah Datar bevolkt was, doch op haar beurt voor een deel de benedenlanden bevolkte. So. lok (de federatie der XII I Koto) v/as de eenige landstreek der bovenlanden, met welks bewoners de Europeanen to Padang voeling hadden v66r Juli 1818, toen Sir Stamford Raffles zijn beroemd tocht maakte naar het centrum der bovenlanden (zie SIMA WANG); van de 12 „soedagar“ (handelaren), die tot in hot begin

der 19de eeuw optraden als zoogenaamd ver tegenwoordigers der bovenlanders tot Padang, waren er 6 uit de XIII Koto, 6 „van Minang-kabitu". De Soloksche volkshoofden wilden zich tegenover het stamland doen voelen en logden dit vast in den voor Europeanen verwarronden adatrregel: „Een is Solok, twee is Salajo, de derde is Padang en de vierde hot Gouvernement" (L. C. Westenonk, De Minangkabausche Nagari, Padang 1913, bl. 61).

B e s t u r. Het oude Alinangkabausche rijk was opgebouwd uit nagari's (zie NAGARI), die eene belangrijke mate van zelfbestuur hadden. De nagari is gebleven in het genot van een zekeren graad van zelfstandigheid. De nagari is de territoriale, staatkundige en godsdienstige eenheid in Minangkabau (L. C. Westenonk, De Minangkabausche Nagari, Meded. Enc. Bureau VIII 1915). Bij Ind. St. 1914 no. 774 is de Nagari-ordonnantie voor Sum. Westkust vastgesteld, niet zoozeer om bestaanden twijfel omtrent den rechtstoestand der Minangkabausche gemeente weg te nemen, als wel „om de noodige waarborgen van soliditeit aan te bieden tegenover haar crediteuren en den vereischten wettelijken steun te bezitten bij eventuele aanranding der belangcn" (aangehaald uit Bb. 6576). Deze ordonnantie is ver vangen door die in Ind. Stb. 1918 no. 677. Die Iegeling is vooral van groot belang in verband met de talrijke, in alle streken van het land verrijzende creditinstellingen (zie VOLKSCREDIETWEZEN).

In Ind. Stb. 1913 no. 321 (gewijzigd en aangevuld bij Ind. St. 1913 no. 569 en 1914 no. 303) is de nieuwe organisatie voor het gewest Sum. Westkust opgenomen. Bij de nu gevolgde indeling zijn de residenties Padangsche Bovenlanden en Padangsche Benedenlanden vervallen; het aantal districten (tot 1913: larassen) is zeer verminderd en in de plaats der tweelachtige laras-hoofden (Vgl. L. C. Westenonk, De Inlandsche Be-tuursloofdcii ter Sumatra's Westkust, Koloniaal Tijdschrift no. 6, 2de jrg.) zijn districtshoofden aangesteld over veel grooter ressorten; in verband daarmee is ook het aantal bestuursres-sorten der Europeesche ambtenaren verminderd. Uicronder volgt de nieuwe indeling van het gewest; elke onderafdeeling is bij afzonderlijk artikel behandeld, en waar (lit uit een praktisch oogpunt wenschelijk voorkwam, is daarbij do indeling van voor 1913 kort aangegeven. Iet gewest is verdeeld in 8 afdeelingen:

I. de afdeeling Padang, onder een Assistent Resident voor de politic, met standplaats Padang, en verdeeld in drie onderafdeelingen:

a. Padang, bestaande uit de districten Ta nah Tinggi, Bata ng Harau, Binoeang, Koto Tengah, Paoeh, Soongkai en V Loerah onder den Assistent Resident, Chef der afdeeling, bijgestaan door een Controleur b. h. B. B., met standplaats Padang;

b. Mfntawoi-eilanden, onder een ollicior dor landmacht met den titel van Civiel Gezaghebber, met standplaats Siberoot;

c. Batoe-oilandon, bestaande uit hot district Poolau Batoo, onder een Civiel Gezaghebber, met standplaats Poelau Tello;

II. de afdeeling Pain nan, onder een Ass. Resident, met standplaats Pain nan en verdeeld in 2 onderafdeelingen:

a. Painan, bestaande uit de districten Painan

en Batang Kapas, onder den Ass. Resident, Chef der afdeeling;

b. Balai Salasa, bestaande uit de districten Balai Salasa en Indrapoera, onder een Controleur b. h. B. B.» met standplaats Balai Salasa;

III. de afdeeling Batipooch en Pariaman, onder een Ass. Resident met standplaats Padang Panel jang en verdeeld in 2 onderafdeelingen:

« Padang Pandjang, bestaande uit de districten Padang Pandjang en Batipoech en Soeinpoer, onder den Ass. Resident, Chef der afdeeling;

b. Pariaman, bestaande uit de districten XII Koto, Pariaman en Oelakan, onder een Controleur b. h. B. B., met standpl. Pariaman;

IV. de afdeeling Agam, onder een Assistent Resident, met standplaats Fort de Kock, en verdeeld in 2 onderafdeelingen:

a. Oud Agam, bestaande uit de districten Boekit Tinggi, IV Angkat en Tilatang, onder den Ass. Res., Chef der afd., bijgestaan door een Controleur b. h. B. B. met standplaats Fort de Kock;

b. Manindjang, bestaande uit de districten Ma-toer, Danau en Loeboek Basoeng, onder een Controleur b. h. B. B. met standplaats Manindjang;

V. de afdeeling Loeboek Sikaping, onder een Ass. Resident met standplaats Loeboek Sikaping, en verdeeld in 3 onderafdeelingen:

a. Loeboek Sikaping, bestaande uit de districten Loeboek Sikaping en Rau, onder den Ass. Resident, Chef der afdeeling;

b. Ophiir, bestaande uit de districten Taloe en Tjoebadak, onder een Controleur b. h. B. B. met standplaats Taloe;

c. Ajsr Bangis, bestaande uit de districten Ajer Bangis en Oedjoeng Gading, onder een Civielen Gezaghebber met standplaats Ajer Bangis;

VI. de afdeeling L Koto, onder een Ass. Resident, met standplaats Pajo Koeinboeh, en verdeeld in 4 onderafdeelingen:

a. Pajo Koeraboeh, bestaande uit de districten Pajo Koemboeh, Ranah en Loehak, onder den Ass. Resident, Chef der afdeeling;

b. Soeliki, bestaande uit het district van dien naam, onder een Controleur b. h. B. B. met standplaats Soeliki;

c. Bangkinang, bestaande uit het district Tigo Kaboeng Ajsr, onder een Controleur b. h. B. B. met standplaats Bangkinang;

d. Pangkalan Koto Baroe, bestaande uit het district Koto Baroe, onder een Civ. Gezaghebber met standplaats Pangkalan Koto Baroe;

VII. de afdeeling Tanah Datar, onder een Assistent Resident met standplaats Sawah Loento en verdeeld in 4 onderafdeelingen:

a. Sawah Loento, bestaande uit het district Sawah Loento, onder den Ass. Resident, Chef der afdeeling, bijgestaan door een Controleur b. h. B. B., met standplaats Sawah Loento;

b. Fort van dor Capollen, bestaande uit do districten Batoo Sangkar en Pariangan, onder een Controleur b. h. B. B., met standplaats Fort van der Capollen;

c. Sidjoendjoeng, bestaande uit do districten Sidjoendjoeng en Boea, onder een Controleur b. h. B. B., standplaats Sidjoendjoeng;

d. Batang Hari, bestaande uit do districten Batang Hari en Koto Basar, onder een Civielen Gezaghebber, met standplaats Soengai DarAh;

VIII. de afdeeling Solok, onder een Ass. Resi-

dent, met standpl. Solok, en verdeeld in 3 onderafdeelingen:

a. Solok, bestaande uit de districten Solok, IX Koto en Goegoek, onder een Ass. Resident, Chef der afdeling;

b. Alahan Pandjang, bestaande uit de districten Alahan Pandjang en Soepajang, onder een Controleur b. h. B. B. met standplaats Alahan Pandjang;

c. Moearo Laboeh, bestaande uit de districten Soengai Pagoe en XII Koto, onder een Controleur b. h. B. B. met standplaats Moearo Laboeh.

Middelen van bestaan. Het is by een beschouwing van den economischen toestand van Sumatra's Westkust opvallend, dat de tusschen- en kleinhandel bijna geheel wordt gedreven door de Inlanders zelve; het aantal Chinezen is hier dan ook gering in vergelijking met andere gewesten. Alleen in de kustplaatsen is een deel van den kleinhandel in handen van Chinezen. Daarnaast is merkwaardig, dat ondanks de vele goede gronden, die beschikbaar zijn, ondanks den gemakkelijken afvoer van producten en de talrijk aanwezige arbeidskrachten, in dit gewest de Europeesche cultuur niet tot krachtige ontwikkeling is gekomen. Toch is de economische toestand hier zeer gunstig, dat Sumatra's Westkust een van de welvarendste gewesten is. Reeds in 1877 werden hier gronden in erfpacht uitgegeven; in 1914 waren er 92 perceelen met 72.097 bahoe oppervlakte. Kleine gedeelten daarvan bevinden zich in de Benedenlanden, voornamelijk met klappers beplant, maar hoofdzakelijk is de koffie-cultuur in de Bovenlanden, terwijl daarnaast de theecultuur van betekenis begint te worden.

Het voornaamste middel van bestaan is de rijstbouw, welke op hoogen trap van ontwikkeling is gekomen en vrij intensief wordt beoefend, waardoor het gewest voor menig deel van Java in belangrijkheid niet onderdoet. Zonder onze hulp geschiedde de aanleg van sawahs zeer nuttig en werd van de terreinsgesteldheid op zulk juiste wijze gebruik gemaakt, dat deskundigen slechts weinig verbeteringen konden aanbrengen. De rijke velden van Padang Pandjang, Fort de Kock, Solok e. a. zijn even zoovele bewijzen, dat de Maleier een even geslikte landbouwer is als de Javanen. Niet alleen kan aan de behoeften van de landsbevolking worden voldaan, maar er blijft nog ryst over voor export; anders een uitzondering op Sumatra. In 1914 werden ±100.000 pikol uitgevoerd. De belangrijkste cultuur, die het meest bijdraagt tot den handelsomzet, is die van de koffie, welke in 1908 als dwangcultuur is opgeheven. De belangstelling van de bevolking voor koffie schijnt te verminderen, waardoor ook de opbrengst achteruit gaat. Van de voornaamste haven Padang werden uitgevoerd: van 1905 tot 1909 15.808.000 K.G. koffie, van 1910 tot 1914 13.400.000 K.G. koffie.

Ook uit kleinere havens heeft uitvoer plaats, in 1914 was de totale export ± 3.381.000 K.G. Men moet hierbij in aanmerking nemen, dat een belangrijk deel van het sterk vooruitgaande koffie-land Tapanoeli exporteert over de havens van de Westkust. Vooral de laatste jaren is de klappercultuur steeds meer van betekenis geworden en de residentie vormt thans een der belangrijkste productiegebieden van copra in Ned. Indie. In 1905 werden uitgevoerd 10.820 ton ter waarde van / 1.632.000, in 1914 17.207 ton ter waarde

van / 4.400.000. Door de bevolking is reeds een coöperatieve oliëfabriek opgericht. De tabaksverbouw is vrij omvangrijk, vooral nabij Pajo Koemboeh, maar er wordt zoo weinig zoxg aan besteed, dat de kwaliteit veel te wenschen overlaar en het product niet geschikt is voor de Europeesche markt. Export heeft uitsluitend plaats naar de Straits Settlements, Java en verschillende deelen van Sumatra. In 1914 bedroeg de totaliteit uitvoer 1.560.000 K.G., waarvan ongeveer de helft naar de Straits ging.

Vermelding verdienen verder de productie van gambir (het gewest is hot derde gambirland van Sumatra), grondnoten, kaneel, muskaatnoten en foelie. Op bescheiden schaal wordt in de hooger gelegen streken nog kina gecultiveerd, waarvan de uitvoer in 1914 ongeveer 86.000 K.G. beliep. Deskundigen zijn van meening, dat Sumatra's Westkust voor den Europeeschen landbouw groote beteekenis kan verkrijgen als theeland. De proeven tot nog toe genomen hebben alleszins bevredigende resultaten opgeleverd, maar een grooto moeilijkheid zal blijven het verkrijgen van geschikte arbeidsterkten, omdat de vrouwelijke arbeidsterkten uit het welvarende gewest niet geneigd zijn voor een betrekkelijk laag loon in do theetuinen te komen werken. Men gebruikt thans vrijc koelies en Maleiers uit de Singkarali streek. In 1914 werd voor het eerst thee naar de Europeesche markt (Nederland) verscheept, in het geheel 2200 K.G., die gunstig beoordeeld werd.

De boschproducten zijn voor de bevolking niet van overwegend belang hoewel vrij veel rotan, gom, benzoe en damar uitgevoerd kunnen worden. Op industrieel gebied valt melding te maken van de cementfabriek van Indaroeing (zie aldaar).

Veeteelt wordt allereerge bedreven; vooral de karbouwenstapel is zeer groot, Het Gouvernemeent heeft door de invoering van Sandelhouw - dekhengsten het bestaande paardenras aanmerkelijk verbeterd.

Delfstoffen. De voornaamste delfstof der residentie is steenkool (zie bij KOLEN en SAWAH LOENTO), waarbij in den laatston tijd nog zilver is gekomen in do afdeling Painan (Salida mijn) en in do onderafdeeling Soeliki (Man-gani). Door Verbeek worden nog opgegeven goud-, kwik-, yzer-, koper- en loodertsen (zie hievoor do betrekkelijke artikelen). Een zeker aantal rivieren bevat stroomgoud, b.v. do Palangka en Jjatang Hari; in vroeger tijd leverde Soengai Pagoo vrij veel stofgoud op (zie MOEARO LABOEH) en omstreeks liet midden der 18e eeuw telsoon daar niet minder dan 1300 tambangs (inland-sche ontginningen). Tinerts komt voor in de onderafdeeling Bangkinang, en wordt in kleine hoeveelheden door de bevolking gewonnen en aan het Gouvernemeent verkocht (zie TIN).

Van de niet-metallische delfstoffen schijnen zekere tuflagen een toekomst te hebben en deze worden tot een goedo metselspecie verwerkt. De kristallijne kalksteen der Bovenlanden is tot nog toe ongeschikt gebleven om als marmer te dienen. Een weinig zwavel is aan den Marapi en Tula ng aanwezig. Petroleum werd in onbeduidende hoeveelheden aangetroffen bij Koiok en bij Koto Baroe.

V e r k e e r. De residentie Sumatra's Westkust behoort tot die gedeelten van do Buitenbezittingen, die het best voorzien zijn van goede verkeerswegen: een uitgebreid net van grooto, ver-

harde wegen, 245 K.M. spoorwegen en sodort enkele jaren bovendien een geregeld autodienst. Van do groote wogen verdienon vooral vormel-ding: de Kustwog, de weg van Fort do Kock Zuidwaarts over Solok naar Liki en Loebok Ga-dang, Noordwaarts over Loebok Sikaping en Rao naar Tapanoeli; bovendien gaan belangrijke wegen van Pajo Koemboeh uit naar het gebied van Kampar en Siak, naar Indragiri en Batang Hari gebied. In 1915 werd over dezo groote wegen een Gouvernements autodienst geopend en wel van Fort de Kock over Loebok Sikaping naar Siboga, en van Fort van der Capellen en Solok naar Moearo Laboeh. Zetel van dezen Tdienst is Fort de Kock. (Zie voor spoorwegen het artikel SPOOR- EN TRAMWEGEN).

Literatuur R. D. M. Verbeek, Topogr. en geol. beschrijving van Sumatra's Westkust; J. W. IJzerman, Dwars door Sumatra; Van Hasselt—Snelleman, Midden Sum. Expeditie; Vorkerk Pistorius, Ini. huishouden in de Pad. Bovcnlan-den; Kroesen, Het grondbezit ter Westkust; Ballot, Ontwerp agrarische regeling van S. West-kust; E. B. Kielstra, De Toekomst van S. West-kust (Ind. Gids 1892); Mr. v. Bosse, de koffie-kultuur ter S. Westkust; W. J. Kroon, Bijdr. tot de kennis van S. Westkust (Tijdschr. Bin. Bo-stuur 1909); Buys, Twee jaren op S. Westkust; Joustra, van Medan n. Padang; W. Frijling, Tijdschr. Binn. Bestuur, Maart 1915. Korte Be-richten v. Landb., Nijverheid en Handel in Ned. Indie, 1 Febr. 1914; Smits, Bijzonderheden over de rijstcultuur tor Westkust (Teysmannia jg. 26, bl. 619).

SUNDERMANN (DR. HEINRICH). Zcndeling-lecraar in di ens t der Rheinische Mission, verdienstelijk beoefenaar der taal van Nias, word in 1849 geboren te Ladbergen (Westfalen), waar zijn vader een hooive had. Na de dorpschool te hebben bezocht, begooi hij zich te bekwamen voor het onderwijzersambt, maar inoest de studio daarvoor opgeven, omdat zijne gezondheid zwak was. In 1870 kon hij echter worden opgenomen in het Zendingshuis te Barmen, waar o. a. Dr. Fabri, Dr. Warnck en Von Rohden tot zijne Ieermesters behoorden. In 1875 verrok hij naar Niasa waar eerst te Dahana, later te Loiowoea woonde. Met groote toewijding beoefende hij hot Niassisch, waarin en waarover hij veel heeft geschrovn. Zijn Iioofdwerk is do vertaling van den Bijbel; verder schreef hij oen Bijbelsch Lecsboek cn eenige kleinere stichteljkij werkje, cen paar schoolboek jes, werkes voor het godsdicnstonderwija (vertaling van Dr. Ernst. Ji-cilslehre, vertulung van den kleinon Lutherschen Catechismus), vorslagen over hot Zcndingswerk op Nias, eonigo opstellen van land- en volkonkundigen aard (Der Kultus der Niassor, Das Kopfschnollon auf Nias, Vordcrb-lichc Volkssitten auf Nias) on de volgcnde taal- kn ndigo wrkci: Kurzo Formenlohro der Nias-hischen Spracho (Tijdschr. Bat. Gu. (11. 28), Niassischlo Granumatik (1892), Niassische Sprach- lehre (1913), Niassische Erzahlungen (Tijdschr. Bat. Gen. dl. 31), Klein-Niassische Chrestomu- thie (Bijdr. K. I. 5, VII), Niassische Lailid (Das Ausland, 1891, N°. 33), Niassische Text© mit deutscher Uebersetzung (Bijdr. K. I. 7, IV), cen Deutsch- Niasaisch (1892) on een Niassisch -Duitsch Wordenboek (1905). Eonige kleino taalkundige opstellen, waarin Sundennann van fli

autodidactisch standpunt het Niassisch met de vorwanto talen vergelijkt, hobben thans geon botekoenis meer. In 1912 schonk de Uni- versiteit van Halle-Wittenberg hem den titel van doctor in de theologie. In 1910 verliot Sun- dermann Nias voorgoed; in 1919 overleed hij te Gottingen in Hannover.

SURATTEPASSAGE. Zio CEDERPASSAGE.
SURINAAMSCH E KERS. Zio EUGENIA MI-CHELLI.

SWAROE. Christengemeente in de contrdle-afdeeling Toer6n, afdeeling Malang, residence Pasoeroean. (v) ■

SWAVING (DR. CORNELIS). Reboren te Zaan-dam, den 27en April 1814, studeerde te Leiden en promoveerde aldaar den 26en Nov. 1838 tot Med. Doctor. Aanvankelijk vestigde hij zich te Ouder-kork a/d. Amstel, vervolgens te Dordrecht, maar verlok den 24en April 1842 a Is ofE. van gezondh. 3e klasse naar Indie. In 1849 na eervol ontslag uit den militairen dienste, vestigde hij zich te Batavia als geneesheer, werd spoedig daarop benoemd tot 3en stadsgeneesheer en klom tot len stadsgenees-heer op. Keeds na een tweejarig verblijf in Indie deed Swaving van zich hooren door een belang-rijke studie "Over den invloed van het heete kli-maat op den European", geplaatst in het Na-tuur- en Geneeskundig Archief voor Ned. Indie, en daarna hetzelfde onderwerp, speciaal met het oog op Java, in het Indisch Magazijn. Toen hij in 1856 met Bleeker e. a. de Natuurkundige Ver- eeniging in Ned-Indie had opricrht, leverde hij hoogst belangrijke opstellen voor het door die Vereeniging uitgegoven Natuurkundig Tijdschrift. Hoewel hygienische onderwerpen zijn hoofdstu- die vormd en, zijii voor antjiropologische onder- zoekingen zijne bedde (in dat tijdschrift geplaat- ste). „Bijdragen tot de kennis der schedels van volkon in don Indischen Archipel" van hoog ge- wicht, zoo mede e zijn. „Aanteekeningen over de Sumatrasche volksstnmmen". Ook in and ere tijd- schriften verschonon Lal van bijdragen (sommige op zuiver geneeskundig gebied) van zijn hand, zoals in het Geneeskundig Tijdschr. voor Ned- Indie, den Indischen Gide en het Nederl. Tijd- schrift voor Geneeskunde (in het laatste een aller- belangrijkst opstel: "Batavia's sanitaire geachie- denis onder het bestuur der Ooat-Indische Maat- schappij). Wegons ziekte in 1871 genoodzaakt naar Holland terug te keeren, overleed hij aldaar den 30en Juni 1881. (Zio voor een korte levens- beschrijving van Swaving met volledige opsom- ming der vruchten van zijn wetenschappelijkei arbeid: Dr. O. L. van der Burg, Natuurk. Tijdschrift voor Ned-Indie, DL XLIII (1883), bl 20 vgg.).

SWEKKO. Zie BANCO.

SWIETEN (JAN VAN). Zoon van Johannes en van Louise Jeanno Brodior, werd den 25en Mei 1807 to Ma inz geboren, trad in April 1821 in dienst bij het leger in Nederland en werd den 24en Augustus 1824, pas 17 jaren oud, tot 2en luitenantder infanterie bij het leger in Nederland benoemd. Op verzoek overgeplaatst bij de Expeditionaire afdeeling, verlok hij in Januari 1827 naar Java, waar hij aan don in 1825 uitgebroken oorlog deel- nam. In Aug. 1829 tot len luitenant bevorderd, keorde hij na het einde van don vijfjarigen oorlog op Java naar Nederland terug, waar hij, na het uitbreken van den opstand in do Zuidelijke Nederland on, aanvankelijk werd ingedeeld by de

Iroepenmacht onder de bevelen van Prins-Froderik, vervolgens onder die van den Hertog van Saxon-Weimar, xvaarna hij van 1830—34 deel uitmaakte van heb mobiolo leger te velde en o.m. in 1831 deelnam aan den t iendaagschen veldtocht. Na afloop van onze krijgsverrichtingen tegen België op verzoek overgeplaatst bij het leger in Oost-Indie, vertit) k hij in 1835 derwaals met het bataljon „Jagers van 01eerens.“ In laalstgonoemd jaar tot kapitein bevordercl, bleef liij tot 1842 op Java, waar hij een jaar te vora den rang van majoor op 34-jarigen leeftijd had bereiclt, oin vervolgens aan de krijgsverrichtingen tor Westkust van Sumatra deel te nemen, waar hij, na zijne bevo rd ering tot luitenant-kolonel in 1844, o. in. a Is colonne-commandant in 1845 in het Zuiden der Padangsche bovenlanden optrad. In 1846 wed or naar Ja va t eruggekeerd, na m hij in 1848 a Is chef van den staf aan de tweede expeditie naar Bali. deel. Vblgens den G.-G. Rochussen had Van Swietendaarbij „en bijzonder bij de affaire van Djaga : — Baga, jeer gewichtige diensten bewezen.“ Niob min-cier wareu die diensten bij de derde expeditie naar Bali in 1849, waaraan Van Swieten aanvan-Qelijik a Is bataljons-commandant deelnam, doch waarbij hij na den dood van den Generaal-Majoor Michiels, tijdelijk opt rad in de functien van Gouvernements-Commissaris en Opperbevelhebber. Voor het in beide betrekkingen beloonde beleid werd hij in hetzelfde jaar bij keuze tot kolonel bevorderd. In dat jaar volgde zijne benoeming tot Gouverneur van Sumatra's Westkust, dat hij gedurende negen jaren heeft bestuurd. Na in deze betrekking, in 1853, tot Generaal-Majoor en, in 1856, tot Adjudant des Konings in buitengewonen dienst te zijn benoemd, wêrd hij in 1857 met eene zending naar Atjeh belast om met den sultan van dat rijk een tractaat te sluiten. Een jaar later werd hij benoemd tot Luicenant-Generaal, Commandant van he. Indische leger. In deze betrekking, die hij den Gen October 1858 aanvaardde en die hij vier jaren heeft bekleed, trad hij in. 1859 op a Is Gouvernements Oomxnissaris en Opperbevelhebber bij de tweede expeditie tegen Boni (zie hot art. BONI). Den len Juli 1862 verlicL Van Swieten den staatsdienst. Gedurende de vier jaren (1858—1862), dat hij aan het hoofd van het Indische leger stond, is veel gebeurd. Mon denko Hechts aan deze beide Bonische expeditien, aan den opstand in de binnenlanden van

van Palembang, het uitbreken van den oorlog in de Zuider-en Oosterafdeeling van Borneo, de onlusten op Bali, de annexatie van Redjang, de oproerige beweging in Krawang, de feiten van verzet en samenspanning biider Europeesche militairen van meeron-deels Zwitserscljen landaard in de garnizoenen tot Semarang, Willepi I, Djokjakarta, enz., de bostuedering en herziening van het plan van verded i-der officieren en van de gagoimont der ond er-officieren, korporaals en solclaten, de vcnneerde-ning der weduwan en weezenpensioenen, do oprichting van het Koloniaal MilizZair Invalidenhuis te Bronbeek, enz. Na' zijne pensionneering naar Nederland teruggekeerd, werd bij in 1864 benoemd tot Staatsraad in buitengewonen dienst — en daarna tot Gouvernements Oommissaris bij de Ned.-Ind. Spoorwegmaatschappij, om in hetzelfde jaar door Ainsterdain gekozen te worden tot lid der Tweede Kainer van de Staten-Generaal.

Niet langer dan twee jaren, tot aan de o nt binding der Kam or t engolvo van do motio-Kouchonius in 1866, bleef Van Swieten volksvertogenwoord-ger. In 1873, op 66-jarigen leeftijd, in activiteit, herst eld en als luitenant-generaal ter beschikking gesteld van don G.-Gen. van Ned.-Indie, ten ein- de met de leiding der eorlang tegen Atjeh te her-vatten militaire operatien, in hoedanighoud van civiel Regeeringscommissaris en in lilitair Opperbevelhobber, te woiden belast, keerdo hij naar Indie terug, en werd in 1874, na den afloop der tweedo expeditie tegen Atjeh (zie hot art. ATJEH, DI. I) en na terugkomst in Nederland op de meest eervoile wijze uit 's lands dienst ont-slagen. Hij overleed, 9 Sept ember 1888, in den ont-derdom van 81 jaren t's Gravenhage. Door de verdienstelijko wijze, waarop hij ook de pen wist te voeven, heeft Van Swieten zich tevens als publicist bekend goimaakt. Van het vele, dat anoniem of niet anoniem, door hem fian de pers word toever- trouwd, wordt als heb voornaamste geciteerd: Krijgsverngtingen tegen het eiland Balie in 1848 (1849); Brief aan den heer F. H. van Viissingen betreffende Europeesche kolonisatie op Sumatra (1858); De invoering en working van het koffij- stelsel in het Gouvernemen van Sumatra^ We.st-kust (Tijdschr. v. N.-I. 1863); Over het grondbezit ter Sumatra's AVestkust (id. id. 1863); Do regtstoestand der inlieesche bevolking van Sumatra's Westkust (id. id., 1864); Beschouwingen over de brochui-e van Tanto (A. Haga) : Java. Hoe het te verdedigen tegen een Europeeschon vijand ? (id. id. 1869); De verdediging van Java, (id. id. 1869); De afschaffing der rietslagen bij het Indische leger (id. id. 1872); De Indische brigade (N. Rott. Cour. 1873); Open brief aan den Luit Generaal W. I. Knoop over de Aljehscho xpe li-tie (1874); De aggressive politick in Aljoh (T. v Ned.-Ind, 1878); De waarheid over onze ve-sti- ging in Atjeh (1879); Open brief aan den Luit Generaal P. G. Booms (1879); De LuiL-Gonraal J. van Swieten contra don Lui tenant-Generaal G. M. Verspijck (1880); Eene trecthwtijzing (Indische Gids 1882); Eeno repliek van don LuiL- nant-Generaal Van Swieten (id. id. 1882); Een antwoord op het wo ord van protest on toelick- ting van den ka pit ein G. F. W. Borel (Militaire Spectator 1882).

SWIETENTIA MAHAGONI Jacq. Fam. *Melia- ceae*. Groote boom uit Amorika, dio Jiot echte Amerikaanscho mahonichout lcvcrct. Do boom is in Indie ook aangoplant, groeit er good, maar heeft zeer veel van bo orders to lijdon. Hot beat groeit do boom in het zilto zand vlak bij het zoorstrand.

SWOLL (CHRISTOFFEL VAN). Geborn to Amsterdam in J 663, zoon van H. 8. van Swell, vorlrok 19 Dec. 1G83 als assistonb in dienst der O.-I. o. naar Indie, kwari 19 Juni 1684 to Batavia aan on werd workzaam gesteld ter algemeeno wecreLarie aldaar. In 1686 werd liij bevorderd tot boskhouder, daarna (in 1690) tot ion klerk lor algom. Beer, on vervolgens (in 1G91) tot koopmun. In 1696 (na oon jaar provisioneel dat ambt to heb ben waargenomen) werd hij aangestold tot oL Secretaris van do Hooge Regeering, en vervolgens (in J700) tot Ruud extra-ordinair van Ned.-Indie en Preaidant van Jiol college van weosjneostoren; 26 Sept. J701 volgdo zijn benoeming tot ordinarir van Ned.-Indie en 30 Moi 1703 tot President van het college van schepenen te Batavia.

Na hot overliden van G. G. van Riobeek werd hij (17 Nov. 1713) door den Read van Indie tot Gouv.-Gen. benoemd, voorgesteld 18 Mei 1714 on door de Heoren XVII bevesligd in 1715. Als G.-G. maakte Van Swoll zich tegonover do Comp, bijzonder verdienstelijk door met alle kracht den part iculieren hand el tegen te gaan ; overigens kenmerkte zijn bestuur zich door weinig bijzon- derheden. Hij overleed den 12en Nov. 1718 te Ba- tavia.\ (Zie M. A. van Rhede van(1 er Klopt,

Gbu.-Gen. en Comin.-Gen. 's Gravenhage, 1891).

SYMPOCLOS ODORATISSIMA Choisy. Fam. *Symplocaceae*. Djirak (JAV., SOEND.), Ki saria- wan (SOEND.). Boom van West-Java, bekend wgens het gebruik van binnenbast en bladeren tegen Indische spruw. De bast komt in den ini. medicijnhandel gedroogd voor, de bladeren wor- den versch toegcpast en maken ook deel uit van obat s'riawan. Zij zijn als *Folia Symploci* in do Nederlandsche Pharmacopee opgenomon.

SYNDICATEN. Hieronder volgen de voor- naamste als Syndicaat opgericht e instellingen, welke onder meer ook bevordering der weten- schap (op nijverheids- en industrieel gebied) met betrekking tot Ned.-Indie ten doel hebben. Zie ook : COMITE, GENOOTSCHAPPEN, INSTI- TUTEN, MAATSOHAPPIJEN, VEREENI- GINGEN.

1. Het Algemeen Syndicaat van Suij<orfabrikanten i n N. I. werd opgericht I Jan 1895 en is gevestigd te Soerabaja.

Doel: hot bevordercn van do belangen der suiker- industrie in N. I. in den meest algemeen zin op alle gebied en met de meest uitgebreide mid- delen. Het Syndicaat werd erkend als rechtsper- soon bij Gouv. Best 17 Jan. 1908 no.1. Aan het dagdlijksch bestimr zijn opgedragen de werkzaam- heden van de „Oommissio van ad vies in zake de suikerindustrie op Java?\", welke bestemd is om aan de Regeering, de Ohefa der Dep. van Alg. burg, bestuur en aan de Hoofden van gewestelijk bestuur ad vies uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen met betrekking tot de suikerindustrie.

2. Het N e d.-I n d. L a n d b o u w- s y n- d i c a a t werd opgericht I Jan. 1899 en is gevestigd te Soerabaja. Doel: met handhaving der tegenwoordige of toekomstige landbouwvereeni- gingen, het verkrijgen van aansluiting en samen- werking van deze vereenigen, teneinde ge- zamenlyk de belangen van alle cultures in N.-I., uitgezonderd de suikercultuur, in den meest uitgebreiden zin te bevorderen. Aan het dage- lyksch bestuur zijn opgedragen de werkzaam- heden van de „Commissie van ad vies in zake de landbouwnijverheid op Java (m u. van de suikerindustrie)\", bestemd om aan de Regeering, d© Chefs der Dep. van Alg. burg, bestuur en aan de Hoofden, van gewestelijk bestuur ad vies uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen met betrekking tot deze nijverheid.

SYZYGIIUM JAMBOLANUM. Zie EUGENIA JAMBOLANA.

T.

TA (BOEG.). Zie BORASSUS.

TABAK. BOTANISCHE BESCHRIJVING. De tabak behoort tot de familie der *Solanaceae*, groep der *Nicotianinae*, geslacht *Nicotiana*. Het is een eenjarig gewas, dat bij normale ontwikkeling gewoonlijk eene hoogte bereikt van. 1 % 2 Meter. De verspreid staande bladren zijn gaafrandig, ei- tot lancetvormig tot langwerpig, evenals de stengel met klierdragende haartjes bezet, welke een kleverig vocht uitzweeten. De bloemen, tot pluimen vereenigd, zijn meestal rood, bij sommige soorten ook geelgroen of wit. De kelk is klok- of kroes- vormig, 5-tandig, nablijvend. De bloemkroon is meer of minder trechtervormig, 5-lobbig. De meeldraden zijn 5 in getal, waarvan 4 ongeveer even lang en 1 iets korter, de helmknoppen met spleten openspringend. De stamper verschilt in lengte weinig met de meeldraden. Zelfbestuiving is regel, maar toch komt kruisbestuiving niet zelden voor. Het vruchtbeginsel is 2—4-hokkig. Zaaadoos met 2 kleppen, zelden met 4 openspringend. De kleppen verdeelertzich Jater nogmaals in tweeën. De zaden zijn zeer talrijk, zeer klein (diam. circa $\frac{1}{2}$ m.m.) en bijna rond.

Volgens v. Wettstein komen er gezamenlijk in Noord-, Centraal- en Zuid-Amerika ongeveer 40 soorten voor, op de Soenda-eilanden 3 soorten, 1 soort in Australië en zijn ook eenige soorten inheemsch op de eilanden van den Stillen Oceaan.

Volgens Prof. O. Comes te Portici is er slechts gene tabaksoort (*N. suaveolens* Leh.), die niet in Amerika inheemsch is.

Verschillende der in do gematigde en warmere landen gekweekte soorten komen ook verwilderd voor. In eene beschrijving van v. Wettstein (1) vindt men de volgende indeeling van de tabaks- soorten. (gekweekte en niet gekweekte) in 3 groepen:

Groep I. *Tabacum* G. Don. Bloemkroon rood, met spitse randspleten. *Nicotiana tabacum* L., in Zuid-Amerika inheemsch, met talrijke cultuurvormen (de in Nederlandsch-Indië gekweekte tabaks- soorten behooren alle tot deze groep).

Groep II. *rustica* G. Don. Bloemkroon geelgroen, met stompe randlobben.

Groep III. *petunioides* G. Don. Bloemkroon wit of roodachtig, met lange buis.

Groep IV. *polidiclia* G. Don. Bloemkroon wit of rood, vruchtbeginsel vierhokkig.

Comes (2) heeft de vele cultuurvormen, variëteiten en soorten van tabak systematisch geor-

dend. De bovengenoemde Groep I verdeelt hij in *N. fruticosa* L., *N. tabacum* L., *N. lancifolia* on *N. auriculata*, die dan weer in variëteiten enz. onderverdeeld worden. De oudste der in Ned.- Indië geteelde tabaksvariëteiten is ongetwijfeld. de tegenwoordig voor de inlandsche markt nog de meest goteeldo tabak met schijnbaar gesteelde bladeren. Volgens Comes zou deze behooren tot de soort *Nicotiana fruticosa*. De in Ned.-Indië voor de Europeesche markt geteelde tabak behoort echter uitsluitend tot *Nicotiana tabacum* var. *Havanensis*, en wel tot de rubriek genuina (echt). De vele variëteiten en rassen of cultuur- vormen van deze soort (ten deele door natuurlijke, ten deele door opzettelijke kruising ontstaan), gewoonlijk genoemd naar de streek van herkomst (Deli, Kedoe, Besoeki, enz.) zijn het best te herkennen aan den vorm der bladeren, het meer of minder geoord en gevleugeld zijn der bladeren en de kleurverschillen der roode bloemen. Hoewel ook deze vorm-kenmerken, evenals de grootte bij hetzelfde ras kunnen verschillen en de inwendige eigenschappen in hooge mate afhankelijk zijn van de cultuur en de gronds- en klimaatomstandigheden, zoo kunnen zij toch tot identificering dienen. Dikto, kleur en stand der bladeren, richting en dikto der bladnerven, grootte en vorm der bloemen kunnen ook verschillend zijn, maar zijn toch minder kenmerkend dan de eerstgenoemde herkenningsteekenen.

De verschillende tabaksoorten voor de Europeesche markt zijn na 1830 uit Havana, do Philippijnen, San Domingo en andere plaatsen aangevoerd en zijn stork onder elkander gekruist, zoodat zij haar oorspronkelijk type verloren hebben, waartoc ook het foit kracljtig medowerkt, dat de tabak zeer sterk onderhevig is aan invloeden van bodeni, klimaat, weersgesteldheid, enz. Verder zijn er door de proefstations uit alle oorden der wereld soorten van tabakszaad ingevoerd, o.a. met het doel om variëteiten te vinden, die tegen bepaalde ziekten immunuun zouden blijken of die voor sommige doelcinden byzonder geschikt zouden kunnen zijn, b.v. voor het gebruik als sigarettentabak. Ten slotte zijn er vele kruisingen verwerkt tusschen uitstekende soorten, ten cinde een verbeterd tabaksgewas aan te planten, zoodat tengevolge van al deze oorzaken een grooto verscheidenheid van soorten in de cultuur wordt aangetroffen. Baartegenover staat evenwel, dat in do laatste jaren een uitgebreet en nauwgezet onderzoek heeft plaats gevonden naar de eigenschappen der verschillende typen, met het doel de in de praktijk gebruikte zaadmengsels te vervangen door zaad van zooveel mogelijk enkelvoudig type. Volgens Van Bijlert kan men de in Ned. Indië gekweekte tabaksoorten onder-

1) In Engler und Prantl, Die natürlichen Pflanzenfamilien.

2) O. Comes, Monographic du genre *Nicotiana* comprenant le classement botanique des tabacs industriels, 1899.

scheiden naar de drie groote tabaks-centra:

I. Deli. Er zijn reeds vrij veel duidelijk van elkander verschillende lijnen van Deli-tabak voor de verschillende grondsoorten afgezonderd en in vrij groote proefnemingen onderzocht. Men kweekt alleen dekblad.

II. Dj embor. Men plant zooveel mogelijk Deli-tabak en, waar de landen te hoog en te koud zijn, tracht men door kruisingen met Havana, Kedoe en Banjoomas typen te krijgen, waarvan de opbrengst in die hooge streken vo van die van de Deli-tabak gaan, en die haar in kwaliteit zoo dicht mogelijk naderen. Op de hooge tabakslanden plant men Kedoe- en Banjoomas-tabak. De cultuur levert niet alleen dekblad, de Kedoe-tabak bezit aroma en kan voor binnenwerk en omblad dienst doen. Verder neemt men er proeven met tabaksoorten uit Turkije en Klein-Azië voor sigarettentabak.

III. De Vorstlanden staan, wat aantal typen betreft, tusschen beide in. Hoofdzakelijk plant men er de Y van Dr. Lodewijks en de Kanari van Dr. Jensen, die weinig verschillen. De cultuur van Deli-tabak is er opgegeven. Evenals in Djember is slechts een deel van den oogst als dekblad te gebruiken.

ALGEMEENE GESCHIEDENIS EN NAAM. Het gebruik van tabak voor rooken, en andere doeleinden is een uitvinding van de Indianen in Amerika, uit welk werelddeel de plant over de geheele wereld verspreid is geworden, zoodat zij nu op zeer uiteenlopende plaatsen als handsgewas wordt verbouwd. De lezingen omtrent den oorsprong van den naam tabak loopen uiteen. Terwijl sommigen van een pijp spreken, die door de Caraïben "Eobaco" werd genoemd, beweren anderen, dat de rollietjes tabak, in een malsblad gewikkeld, die op Cuba ten tijde van de komst van Columbus geïntroduceerd werden, aldus werden genoemd. Het eiland Tabago, een der kleine Antillen, waar het aan Columbus bekend geworden kruid veel voorkwam, zou dan aan de rollen tabak, die de Cubaansche Indianen rookten, zijn naam te danken hebben.¹

Was de tabak als geïntroduceerd geneesmiddel in Europa bekend geworden door de beschrijving van de reizigers, die met of na, Columbus Amerika bezocht hebben, de plant zelf kreeg men eerst omstreeks 1560 in Spanje te zien, toen een arts, zekere Francisco Hernandez de Toledo, tabakszaden uit Mexico medebracht. Do Franche ambassadeur te Lissabon, Jean Nicot (de Villemain) zond planten of zaad naar Frankrijk om wettelijke blattencultuur als geneesmiddel in den vorm van snuif te gebruiken. Men zegt, dat aan het hof van Koningin Elisabeth van Engeland het gebruik van tabak te rook voor het eerst in Europa is toegepast en dat zeer spoedig daarna in de Noord-Amerikaansche koloniën op vrij groot schaal tabak voor uitvoer naar Europa werd aangekweekt. Hoewel allerwege in Europa de overheden zich tegen het gebruik van tabak verzetten om daartegen zware straffen uitvaardigden, konden zij het niet verhinderen en in de eerste jaren der 17e eeuw werd alom tabak gebruikt als rook-, pruim- en snuiftabak. Daarmede in verband staat ook de aanvang en de uitbreiding van den tabakbouw in vele Europeesche landen, die toen ter tijd is aangevangen en tot op den huidigen dag is voortgezet.

(Geschiedenis van de tabakscultuur in Neder-

landsch-Indië. Volgens Raffles zou de gewoonte van rooken op Java ongeveer 1601 door de Hollanders zijn ingevoerd. Het is waarschijnlijk, dat de tabak en het gebruik er van door de Portugezen, die evenals de Spanjaarden er vroeger dan andere naties mede bekend waren, op Java is bekend geworden, dus in het laatst der 16e eeuw. In 1595 werd echter volgens Prévost's „Histoire générale des voyages“ op den pasar te Bantam wel siri, maar nog geen tabak verkocht. Volgens Scott, chef van de Engelse nederzetting te Bantam, was in de eerste jaren der 17e eeuw op Java zowat tabak- als opiumrooken bekend. Door verschillende personen is in de 16e eeuw van verschillende streken van Amerika tabakszaad naar Europa overgebracht. Afkomstig van verschillende variëteiten, is wellicht toevallig van Europa in Indië, gelijktijdig of kort na elkaar ook in China, de schijnbaar gesteelde soort, die nog door de inlandsche bevolking het meest wordt geteeld, geïmporteerd. Dit geeft dan de verklaring van hetgeen Rumphius in zijn Amboineesch kruidboek zegt, dat namelijk „de plante van den Oost-Indischen tabak een weinig verschilt van de Amboineesch e“.

Het gebruik van tabak, door ruilhandel of als geschenk verkregen, is vermoedelijk ouder dan de cultuur ervan (zie Rumphius was er niet zeker van of de tabak in Ned.-Indië af of niet inheemsch is. Het algemeen bekend zijn in Ned.-Indië van de tabak is echter geen sterk argument voor het wel inheemsch zijn en wanneer hij zegt: „ik „hebben van oude Javanen verstaan, die dit weder „van haar ouders gehoord hebben, dat de Tabak-plant op Java wel zij bekend geweest eer „men aldaar van Portugezen wist, dat is voor 't „jaar Christi 1496 dog geenzints tot rooken, maar „alleenlijk tot Medicijn gebruikte“), dan is het de vraag of niet verwisseling met een op tabak gelijkende plant plaats heeft. Het algemeen-zijn van den naam „Tabaco“, of „Tambaco“ ook wel „Bako“ is een sterker argument voor het niet-inheemsch zijn. De O-Indische Compagnie heeft zich aan de cultuur van tabak en den uitvoer ervan weinig laten gelegen liggen. Blijkbaar was in dien tijd de concurrentie met de uit Amerika ingevoerde en de in Europa zelve geteelde te zwaar. Daarbij kwam, dat de Europeesche markt ook toen reeds andere eischen aan de hoedanigheid stelde dan de inlandsche. De teelt en vooral de bereiding, zooals toen evenals tegenwoordig, voor de inlandsche markt op Java en elders werd gevolgd, kon niet de kwaliteit geven, die men in Europa begeerde en de ambtenaren der Compagnie, die cultuur en bereiding niet kenden, waren niet de personen om in dezen stand van zaken verandering te brengen, daargelaten dat de Compagnie hieldaarderster was geen plantster. Do teelt en bereiding van tabak voor de Europeesche markt dateeren in Nederland (Indië) eerst van het hot tot stand komen van het Cultuurstelsel (zie ¹)

i) In 1626 werd volgens het N.-I. Plakaatboek door de O.-I. Compagnie het recht tot inkoop en verkoop van de Batavia aangevoerde tabak verpacht. De pacht betrof „de opkoop ende beneficen van alle den taback, welko alhier bij de vreedme trafiquanten van buyten ingobracht wert“. Vergund bleef tabak bij de pachters te koop en deze „onder de borgorjio in *t gros ofte cleyen te venten“.

Deze is van mindere kwaliteit dan do in de zon gedroogde en kan naar rook smaken. Om droge tabak wat vochtiger te maken wikkelt men die wel in een stuk versch, jong pisangblad. Door waroenghouders wordt do tabak vaak met een mengsel van versohillendo producton bespren- keld om het aroma te versterken en te verbete- ren ¹⁾, waarvoor o. a. geurige harsen en de nar- cotisch werkende jonge bladeren van hennep, *Cannabis saliva* L. of wel opium gebruikt worden.

Wat de inlandsche tabak op Sumatra betreft, deelt v. Hasselt in zijn werk „ Volksbeschrijving van Midden-Sumatra“* mede, dat in de Padang- sche Bovenlanden de cultuur langs den Oostelij- ken oever van het meer van Singkarah toeneoint. Zij wordt geplant op droge velden, die goed zijn schoongemaakt en omgewerkt; het veld verdeelt men in smalle bedden en plant daarop, ongeveer een meter van elkaar, de plantjes, die vooraf op kweekbedden gewonnen zijn. In Redjang, zegt v. Hasselt, is het voornaamste gewas na de ryst de tabak. Deze is overal in Palembang gezocht ; zij wordt als hoofdgewas, maar ook als voor- gewas, op padiladangs geteeld en op dezelfde wijze behandeld als in do Minangkabausche lan- den. Ieder landbouwer bewerkt de door hem ver- bouwde tabak zelf. De bewerking is hoogst een- voudig en levert tabak, die alleen voor binnen- landsch gebruik dient, maar zeker uitzonderend geschikt bevonden zou worden, zoowel om haar snede als om haar geur, voor de in Europa ge- bruikte cigarettten. Nadat de bladeren geplukt zijn, worden ze in een mand gevlijd, met lagoendi- bladeren dichtgedekt en zoo gedurende drie dagen te broeien gezet. Nu neemt men de harde nerven uit de tabaksbladeren en snijdt ze met een vlij- mendscherp mesin uiterstfijne draden. Vervolgens wordt de tabak op holle bamboeramen 3 tot 8 dagen in de zon te drogen gelegd en na herhaaldelijk gekeerd. te zijn, als ze voldoende droog is, tot stren- getjes (djaloew) gevormd, die ongeveer 25 c.M. breed bij 30 lang zijn en naast elkaar gevlijd worden. De dus gevormde lagen worden. kruis- wijze over elkander gelegd en in versch pisangblad verpakt. De bekende Ranau-tabak ²⁾, geurig maar zwaar, zoals gewoonlijk de voor de inlandsche markt bereide tabak, is meer uit de boven- streken van de Koïnering Oeloe dan uit de eigen- lijke Ranau-districten der residentie Palembang afkomstig. De werkelijke Ranau-tabak uit de marga's, die om bet Ranau-meer liggen, wordt grotendeels voor eigen consumptie gebruikt en is moeilijk te verkrijgen. De bereiding heeft op de door v. Hasselt beschrevene, weinig van de Javaansche afwijkende methode plaats.

De mededelingen uit zeer verschillende deelen van den Archipel, Centraal Borneo, Minahasa, Amboina, Ceram, enz., vermelden niethoden van aanplant en bereiding van de tabak, die met kleine afwijkingen aan de reeds beschrevene gelijk zijn, zoodat het niet noodig is deze nog afzonderlijk op te sommen.

Volgens het Koloniaal Verslag van 1915 ³⁾ be- draagt het oppervlak, dat op Java in de Gouver- nements-residentien (zonder do particuliere lan- derijen) en op Madocra voor don liilandschen landbouw met tabak is beplant:

Aantal bouws beplant met tabak als: Jaar. Eerste gewas. Tweede gewas. Totaal.

1913	68.876	165.913	234.788
1914	67.971	157.021	224.992

In 1914 was de verdeling over de soorten van grond als volgt:

	Sawah.				Tegalgrond.	
	van levend water voorz. van regen	afhank- lijk.	op sawah- grond.	geregde cultuur.	niet in ge- regelde cultuur.	
1e gewas	1.993	923		61.481		3.574
2e gewas	71.792	127.274	154	56.603		1198
Totaal	173.785	28.197	154	118.084		4.772

In 1916 waren 230.106 bouws op Java en Ma- doera met tabak voor de inlandsche markt be- plant.

Gegevens, die betrekking hebben op de in de Buitenbezittingen met tabak geplante opper- vlakte, ontbreken. nagenoeg geheel.

B. *Cultuur en bereiding voor de Europeesche markt op Java.*

1. Vorstenlanden. In de residentie Soera- karta bevonden zich in 1915 27 onder- nemingen voor tabakcultuur voor de Euro- peesche markt met een productie van 8.320.897 K.

G. tabak en in Djokjakarta 8 met een produc- tie van 4.090.449 K.G. Voor 1916 waren de cijfers voor Soerakarta 25 ondernemingen met 7.996.811 K.G. en voor Djokjakarta 9 onder- nemingen met 3.448.305 K.G.

Hoewel in O.-Java, vooral in de afdeeling Djember der residentie Besoeki do cultuur van tabak ook met zorg wordt gedreven, kan als regel gelden dat de cultuur in do Vorstenlanden, in Soerakarta meer nog dan in Djokjakarta, met meer zorg plaats heeft dan in de Gouver- neimentslanden. Do oorzaak daarvan *id.* dat do landhuurders in de Vorstenlanden zeker zijn van de beschikking over de gronden geduren- de een groot aantal jaren (zie LANDVER- HUUR) en allo cultuur-werkzaamheden in dio atreken onder Europeesch toezicht plaats hebben, waartoe do agrarische toestanden eveneens aan- loiding geven. De kwantitatieve opbrengsten leveren daarvan het bewys, en dat zorgvuldige cultui' ook aan de kwaliteit ten goede koimt, toonen do fijne kwaliteiten, die men vaak onder de Vorstenlandsche tabak aantreft. De gronden, die in de Vorstenlanden voor de tabakcultuur gobezigd worden, zijn uitsluitend sawahgronden (in O.-Java teelt men ook op tfigalgronden). De vdorvrucht is padi. Wanneer de saw&hs voor

1) Het heet, dat in de Minahasa voor het sausen arak wordt gebruikt.

2) Deze wordt naast andere op inlandsche wijze bereide tabak in kleine hoeveelheden ook naar Nederland uitgevoerd en dient dan voor het maken van sigarettten.

3) De latere Koloniaal Verslagen bevalten niet zulke gedetailleerde opgaven. In dat van 1918 lezen wij : „Met het oog op do grootte voorraden op Java, door gebrek aan scheps- gelegenheid, is aangeraden de teelt van tabak door de bevolking te beperken“.

tegen April¹⁾, dan verkeert do grond, als een govog van de natto bewerking ten behoeve van do voorafgaando rijstcultuur, in een toestand, dat intensieve bewerking on sterke dreinerering door open goten moeten worden toegepast om dezen voor do tabakscultuur te kunnen gebruiken. Daarbij moet de grond na de bewerking nog een tijdlang blijven liggen om "uittczuren", dat is door de inwerking der lucht schadelijk stoffen van organischen en anorganischen aard, die vroeger zijn ontstaan, onschadelijk te maken.

Wanneer dus eon stuk sawah van bijvoorbeeld 40 bouw groot een zoogenaamd tabaks„tuin" moet worden, begint men met het padistroot, dat is blijven staan, aftesnijden en te verbranden. Men maakt daarna eene ringgoot van bijv. 90 cM. diep, zoo noodig 66n of meer middengoten in de richting van de helling van het terrein en op 35 A. 50 Meter van elkaar een st el hoofdgoten loodrecht op de richting van de helling van het terrein. Nadat deze hoofdgoten zijn gemaakt, is de grond gewoonlijk droog genoeg om geploeegd te worden. Somtijds, in goval er voor het graven der goten geen voldoende werkkrachten waren, begint men ook wel reeds te ploegen voordat ze alle klaar zijn.

In den regel wordt voor het ploegen eerst met dcsamest²⁾ (20 $\frac{1}{2}$ 30 kub. Meter per bouw), somtijds met titdn (uitgeleogde indigoplanten in min of meer verganen toestand) gemest. Vroeger was hetgebruik van titdn als bemesting meer algemeen dan tegenwoordig. In de eerste plaats wordt door de inkrimping der indigocultuur veel minder titdn geproduceerd en in de tweede plaats is men meer gaan vreezen voor verslechtering der kwaliteit door titdnbemesting. Het hoogc stikstofgehalte van dezen mest zou bij rykelijk gebruik

aanlciding kunnen geven tot het produceeren van grof, diknervig blad. Gebruik van kunstmest heeft in de Vorstonlanden, in togonstelling van Deli, waar veel kunstmest gebruikt wordt, weinig ingang kunnen vinden. Men mest wel de kweekbeddingen met kunstmest en past ook in den aanplant zwavelzure ammonia toe, maar do voornaamste bemesting blijft stalmest of, in het algemeen, compost en voor zoover het verkrijgbaar is, titdn.

Nadat een paar maal geploeegd is, wordt een stel dwarsgoten, op een afstand van bijvoorbeeld 15 Meter, loodrecht op de hoofdgoten gegraven, waarmedo dan het terrein voorloopig voldoende gedraineerd is. De vroeger voor de irrigatie der padi gediend hebbende leidingen blijven hierbij bestaan om later, zoo noodig, eene kunstmatig besproeiing te kunnen toepassen. Deze komen echter niet voor afwacring in aaninerking. Hoewel tusschen de laatste ploegingen tevens geegd wordt, kan het toch nog noodig zijn, om de kluiten aan do oppervlakte verder te verkrui-melen, wat noodig is om te kunnen planten. Dit verkruiemelen geschiedt dan door fijnkloppen met houten Earners. Op plaatsen, waar men met den ploeg niet kan komen, zooals langs de goten en de galangans, wordt met den patjoel bijgeworkt. Op vrschillende ondernemingen wordt met Europeesche ploegen gewerkt. De bewerking is dan iets dieper dan met den inlandschen ploeg, die meer algemeen wordt gebruikt. In het laatste goval heeft het ploegen vaker plaats en wordt de grond daarom meer verkruiemeld. Reeds v6rdat de grondbewerking z6fver is gevorderd zijn op vrschillende plaatsen van de onderneming, het lief st in de nabijheid van eene waterleiding, kweekbeddingen aangelegd, nadat de grond aldaar behoorlijk is bewerkt. Tusschen de door ophooging verkregen beddingen bevinden. zich een paar goten voor dreinerering on er omheon is dikwijls eene leiding met zacht stroomend water gemaakt, met het doel do mieren weg te hou- den en besproeiingswater bij do hand te hebben. Ook zijn een paar paden aangebracht om overal goed bij te kunnen komen. Alvorens het zaad uitzeezaaien wordt hot meestal eenen nacht ge- weekt en om het gelijkmatig te kunnen verdeelen wordt het vo6r de uitzaaing met asch en fijne aardo of zand gemengd. Er wordt gezorgd, dat de plantjes op do vrschillende bodden niet even oud zijn, maar dat tusschen het eerst- en hot laatst- gezaaide een tormijn van. bijv. 20 dagen verloopt. Op die wijzo kan het overplanten successievelijk met plantjes van golykon leefyd plaats hebben, terwijl het latro oogsten minder bozwaar ople- vort en het work in do droogschuren beter kan worden geregld. Met hetzelfde aantal arbeiders kan men op die wyzo een grooteren oogst maken on men is verzekerd dat althans voor een gedeelle de kans van mislukking door ongunstig weer tot een minimum is herleid. Het zaad mag slechts zeer oppervlakkig met aarde worden bedekt. Vroeger was hot gebruikelijk, do bedden na het zaaien met padistroot (dam^n) too to dekken en er bovendien nog een afdak (pajong) van along- along of andor materiaal boven te maken. Hot padistroot word dan weggenomon wanneer do kiemen te voorschijn kwamen. In later© jaron heeft men echter het stroot meestal woggelaten om daardoor sterkere bibit to krijgen. Al naar do bohoef to zich doot govoelen, wordt water go-

1) Men kan dan ein de Augustus ongeveer planten, wat voor die streken een geschikte tijd is.

2) Deze jnest bestaat hoofdzakelijk uit de uitworpselen van runderen en karbouwen, met asch van takken, bladren, keukenafval en aardeclon, inestai in ondiepe kuilen in de schaduw van het geboomte der desa's verzameld. Het is dus een konipostmest, het best to vergelijken met het Europeesche strantvuil. Het gehalte van 2 monsters, te Klatcn (Soerakarta), was: stikstof 0,26 on 0,27 %, phosphorzuur 0,34 en 0,45 % en kali 0,34 en 0,48 %, bij een watergehalte van 40 %. Het betrekkelijk hoogc kaligehalte is gunstig voor do kwaliteit van de tabak. Do Europeesche ondernemer koopt van de in- landsche bevolking dezen meat gewoonlijk tegen geringen prijs, in do residentie Socra- kai-ta voor -10 cts. per kub. Meter. Tegen (lien prijs kan dan per njan 25 cts. per dag er medo verdiend worden. De desamest, zooals dozo naar hot land wordt gebracht, kan schadelijke bacterien, citjes of sporen van dior- lijko en plauttaardigo parasieten bevatten of ook wol stoffen als zuren humus, die schadelijk kunnen zijn. Door den mest vroeg- tijdig naar hot veld to brengen en do lucht gefogonheid to geven of op in te werkon, zal men van deze schadelijk bostanddeelen goen last hob ben en kan cen oordoelekundige toepassing van dozo bomesting bij do tabak niet an dors dan groot voordeel opleveren.

geven. Gewoonlyk na ongeveer 6 da gen begint het zaad optekomen en na 8 dagxi zijn de bedden met een groen waas bedekt. Het is gewenscht het afdak ongeveer 14 dagen voor de overplanting wegtenemen. De bi bit is bij het overplanten 35.5-40 dagen oud. V66rdat met uitplanten wordt begonnen, worden op afstanden van bijvoorbeeld 50 bij 70 cM. dunne bamboestokjes (adjirs) op de velden in den grond gestoken om de plaats aantegen, waar de tabak zal komen te staan. Het aanplanten heeft bij voorkeur tegen den avond plaats, van 4 uur tot ruim 6. De plantjes worden direct begoten (gesiramd), den volgenden morgen nog eens en dan tevens elk met een groot blad (djati of ander) beschut. In de eerstvolgende dagen heeft geen andere behandeling plaats, dan dat de plantjes van water voorzien worden. Wanneer deze den groei hervat hebben, wordt de grond eerst ondiep met den patj oel bewerkt. Later doet men dit dieper (circa 50 cM.) in de richting der plantijen en weer eenigen tijd later plaatst men de planten, door deze aen te aarden in eene rij of in twee rijen op aardruggen, die dan afgewisseld worden door de zoogenaande plantirans.

De besebren bewerking met den patjoel, die de tweede maal dieper gaat dan de ploegbewerking, doet men op enkele onderneemingen v66rdat het planten, maar na het plaatsender, adjirs". Na het planten wordt dan alleen eene ondiepe bewerking toegepast en 3 maal aangeaard (op enkele rij meestal).

Bij het anaarden neemt men gewoonlyk de onderste blaadjes, die anders gedeeltelyk in den grond komen, weg. Daardoor wordt de vonning van nieuwe wortels uit het onderste gedeelte van den stengel bevorderd. Gedurende de nu volgende ontwikkeling van de planten tot het oogsten (circa 2/3 a 3 maanden na het uitplanten), worden deze geregeld 5's morgens vroeg nagezien om rupsen, sprinkhanen en andere insecten te vangen. Ingeval groote droogte schadelijk dreigt te worden, worden de planten gewoonlyk van water voorzien, door de goten, na afdamming uit eene aanwezige, vroeger voor de padi gediend hebben- de waterleiding, te laten volloopen en daarna het water tot bijna a an den voet der stengels te laten opstijgen. Is de grond met water doortrokken dan laat men het overtollige spoedig wegloopen en brengt alles in den vroegeren staat terug. Wanneer in het laatst van Augustus geplaat is, zal de tabak in het laatst van October beginnen te knoppen en al spoedig zullen zich Noeinen vertoonen. Het toppen en uitbreken van do bloem- pluimen blijft tegenwoordig bijna geheel achterwege, om zoodoende een bruikbaar rotopblad te winnen. Overigens oogst men ook wel blad van de zijtakken, nits de lengte niet te klein is. Het is zeer gewenscht, dat de tabak v66rdat deze geoogst wordt, flink regen heeft gehad. Door irrigatiewater alleen kan men niet die flink uitgroeide planten verkrijgen, die noodig zijn om tabak van superieure kwaliteit op te leveren. Vroeger begon men pas te oogsten wanneer de bovenste bladeren oogstbaar waren. Men paste dan boinoogst toe en liet zelfs de onderste bladeren v66rdat dien tijd afvallen, zonder deze te oogsten. Later is men eerst de onderste bladeren afzonderlyk gaan oogsten om vervolgens de overige als boomoogst, dus met stengel en al, binnen te brengen. Tegenwoordig wordt algemeen al het

blad als bladooft naar de droogschuren gebracht, eerst de onderste bladeren (voetblad), dan de middelste (middonblad) en vervolgens de bovenste (topblad). Het oogsten begint 5's morgens tegen half 10 of 10 uur, het tijdstip waarop de bladeren genoegzaam van dauw zijn bevrijd. De bladeren worden in do daarvoor ingerichte „pikolans" voorzichtig nedgelegd en dan naar de droogschuren gedragen. Zij worden daar door vrouwen aan reepjes bamboe geregen, boven- on ondorkanten afwisselend tegen elkaar, en dan met „tali g6debog" aan de bamboe-„dolken" opgehangen.

Men kan rekenen, dat de grootte der droogschuren ongeveer is: lengte 80 meter, breedte 20 meter, hoogte 10 meter. Al naar de grootte is de capaciteit van eene schuur voldoende voor 5 (10 bouw ¹⁾, terwijl de kosten 3000 tot 6000 gulden bedragen. Zij zijn verdeeld in zoogenaam- de kamers ter breedte van bijvoorbeeld 31/2 meter. Het materiaal van de stijlen der schuren is djathout of bamboe, de dakbedekking „atap" van alang-alang, terwijl het materiaal der wanden „kfidjang" (uit nipahpalmladeren vervaardigd) is. Per bouw kan men rekenen op 2500 (3000) dolken.

Bij het drogen worden eerst de randen droog. Er treden gele vlekken op, die langzamerhand in elkaar overgaan, terwijl de kleur donkerder wordt. Het langst blijft de hoofdnerf vochtig. De snelheid van het drogen wordt geregeld door openen en sluiten van de kleppen en deuren. Voetblad laat men langer drogen dan schraal blad. Wanneer het blad droog is, gewoonlyk na ruim eene maand, zichtbaar aan de hoofdnerf, die dan hard en droog is, worden de bladeren van do bamboe- reepjes afgestreken en in bambocmanden, van binnen met eene pandanmat bekleed, al of niet te voren gebost, naar de fermenteerloos gebracht.

De in bossen van bijvoorbeeld 50 bladeren gebonden tabak wordt op stapels gezet, die bij v. 6 bij 3 meter grondvlak hebben en 2 meter hoog, somtijds grooter somtijds kleiner zijn. Men legt eerst eene laag bossen ongeveer 10-12 et de koppn tegen elkaar en aan de hoeken afgerond. Over deze eerste laag legt men oeno tweede op di ¹⁾ wijze, dat de naar buiten gerichte koppen in a 20 c.M. naar binnen koimen to liggen. De 3e laag wordt dan weer gologd als de eerste. De bossen der bovenste laag legt men zoodanig over elkaar, dat, van boven gezi (n, de stapel alleen aan de kanten koppen vertoont. Ongevoor in het midden van den stapel legt men 66n of meer (op ver- schillende hoogte) van gaten voorzieno bamboc- kokers, waarin een bainboestok met prop steekt met aan het einde een gewonen- of maximumi- thermometer. De stapels worden op een verhoog- den vloer (b d l e-b a l 6) van djathout of bamboe, circa 1 meter boven den beganen grond van de fermenteer- of „afjmjkloods", opgesteld, gewoonlyk met een paar pandan matten onder cl- ken stapel. Men laat de temperatuur gewoonlyk niet hooger dan 60° Celsius stijgen (minimum 35°, maximum 75°). Heeft een stapel de temperatuur bereikt, die men wensht, afhankelijk van den aard der tabak en het a of niet gedeeltelyk reeds

¹⁾ Het fermenteeren en verpakken geschiedt gewoonlyk in 6den algemene fermenteer- of afpakloos.

<refermentcord zijn, dan wordt deze gokcerd (om-Zezet), terwijl gewoonlijk, door vereeniging van 2 of nicer stapels, langzamohand grootere gemaakt wordcu-

Om het latere sorteren te vergomakkelijken en omdat niet alle tabak op golijske wijze gefemteerd behoort te worden (het voetblad stelt bijvoorbeeld andere eischen dan het topblad, weinig beregende andere eischen dan zwaar bore-gende enz.), heeft men reeds in de droogschuren verschillende kwaliteiten afzonderlijk gehouden en gaat daarinced in do algeineeno fermenteer- loods door.

Bij het oogston zal men bijv. onderblad, midden bind en bovenblad reeds afzonderlijk hebben gehouden en bij hot bossen (in de droogschuren) verder droog, vochtig, loodschimmel en stuk- blad, welke soorten afzonderlijk gefemteerd worden. De behandeling geschiedt verder op de verschillende ondernemingen niet op dezelfde wijze. Zes voorbeeld kan het volgende dienen.

Nadat de tabak door herhaaldelijk keeren goed gefemteerd is, vangt men aan met de hoofd-Orteering, de mindere kwaliteit (k a s a r) bijvoorbeeld in de volgende soorten: grof stukblad in 2 kleuren en 3 lengten, fijn stukblad in 2 kleuren en 3 lengten, grof blad met wankleur ook in 2 kleuren en 3 lengten en verder de betere tabak in le en 2e kwaliteit aloes (dun) en s 3 d e n g (dik) Deze aloes- sedeng-tabak wordt teza- men in grootere stapels (stapels van aanvanke- lijk ± 500 bossen per laag (sap) gemaakt tot stapels van 1000 a 2000) nog eens gefemteerd en eveneens de zoogenaamde „minjak“ (doorge- broeide tabak).

De andere tabak (kasar), dus stukblad, grof- blad en blad met wankleur, wordt direct verpakt.

Wanneer de aloes en sedng nog een flinken broei heeft ondergaan, heeft de nasorteering j>laats.

Bcide worden dan bijvoorbeeld in 5 d 6 kleu- ren op 3 lengten gesorteerd, terwijl stukblad met nicer dan 2 gaten nog afzonderlijk wordt gchou- den.

1c gesorteerde¹⁾ dubieusc bladeren met vlek- ken, die voor de sedeng te slecht, maar voor de k.isar als „binngoed“ voor sigaren te mooi zijn, nog geschikt voor „ombl&d“ en somtijds voor sigaren,„dck“, worden k a s a r d j e- r 6 n g gonoemd.

Jiladercii met loodssuhmniel, „beslag“²⁾, vet en verder alle onfrisscho tabak wordt, zonder op kleur te lotten, onder een afzon- lortlijk niork verpakt, terwijl „doorslag“³⁾,

1) Hot sortt : <jrcn geschiedt algomoen door volwasscji vrouwen om meisjos, zoo ook het bossen.

o „B>(*slag“ bestaat uit een mengsel van zouten, organischo en anorganischo. Ten ge- voJc van voCJitverlics zijn opgcloSte zouten mn de oppervlakte van het blad uitgokris- talliscord.

Het boslag bevat veel kali- en aninionium- zouten van organischo zuren, ook kalk-, magnesia-, chloor- en salpetorzuurverbindingen.

3) „Doorslag“ of „zwartbroei“ ontstaat door tabak die bij het fermenteren niet deeg

„druk“⁴⁾, niet al to vet, nog cnigszins geschikt voor dek, en in donker en licht gescheiden, ovoncens apart wordt gehouden. Dit is ook het geval met 4e lengte, die dus niet op kleur of kwaliteit gesorteerd wordt, cvenals somtijds blad-on met voldschimmel.

Sommige ondernemingen in de Vorstenlanden hebben ook cenc spikkelsorteering. Andero hebben die allen, wanneer veel spikkel aanwezig is.

De tabak wordt in balen van 75 粉 90 K.G., gewikkeld in dichtgenaaide matten van Pandanusbladeren (t i k a r p a n d a n), verpakt. De verpakking geschiedt door middel van ijzeren handpersen, die de bossen stijf samenpersen. Na het toenaaien der matten worden de balen gemerkt met letters en nummers, die den naam der onderneming, het jaartal van den oogst, de soort en lengte der tabak aangeven, waarna de tabak voor verzending naar de plaats van be- stemming gered is.

De opbrengsten bedragen 1500 — 2500 Amsterdamsche pond gefemteerde tabak per bouw.

2. Gouvernementsresidentie. De tabakskultuur op het Gouvernementsgebied geschiedt door den Europeaan op erfpachtsper- oelen, of op voor korten duur van de irdandsche bevolking gehuurde velden. In 1915 waren op Java 31.359 bouw door Europeanen ingehuurd om met tabak to worden beplant. De grootste hoeveelheid der tabak wordt echter door Inlanders geteeld en komt daarna hetzij in ver- schen toestand of na gedroogd to zijn als opkoop- tabak in handen van den Europeeschen onder- nemer.

Mon treft de Europeesche cultuur voorname- lyk aan in Besoeki, vooral in Djember en verder in Banjoomas, terwijl de opkooptabak hoofd- zakelijk geteeld wordt in Bondowoso, Loema- djang, Kediri, Malang, Rembang, Kedoe, Ba- njoomas, Semarang en Preanger.

In vroegere jaren kwamon. bij de tabakskultuur in Besoeki vele misstanden voor, zooals onder- kruipcrij bij het inhuren van grond, diefstal van groenc en droge tabak, brandstiechting, enz., maar tengevolg van een doeltreffendo wetgeving zijn deze thans niet meer te vreezen.

De grondon, dio in Besoeki en elders voor de outuur van tabak voor do Europeesche markt dienen, zijn sawahs en tegallans, meest sawahs, met voorvrucht padi. De chraïneering heeft ge- woonlijk plaats door eonc ringgoot te maken, eon© liioofdgoot volgens do grootste helling van hot terrein, do boplante velden zooveel mogelijk mid- doudoor snijdende, en loodrecht daarop kloincrc goten. Bemesting heeft gewoonlijk niet plaats.

*) „Druk“ komt zoowel in de droog- als in do fermentoerschuur voor. Do kwaal treedt op in den vorm van zwarte strepen, die mcestal in de onmiddollijko nabijheid der hoofdnerf of dor bijnorven te vindon zijn. Hot blad krijgt daardoor con vlekkgig aan- zion. Het optreden van druk in den stapel is o. a. het govolg van te grooto vochtigheid der gestapeldo tabak of dat do stapol to lang gestaan hoeft zonder omgezet te worden. (Zie Hunger, Ziokton en beschadigingen van hot blad bij Doli-Tabak). De handel meent, dat "druk" ontstaat door nabrooijing van de tabak, nadat doze verpakt is.

De grondbewerking verschut niet veel van de voor de Vorstenlanden behoevende. De grond wordt ook na het planten met den patjoel diep . - bewerkt. *

Door het feit, dat de bi bit door de ondernemers geteeld wordt en de behandeling op het veld aan de bevolking zelve wordt overgelaten (de verrichte arbeid en het afstaan der gronden tegen geringe huur worden verrekend door beta- ling van de geleverde groene tabak) door in B&oeiki aan het bibitkweeken betrekkelijk nieer zorg besteedt dan aan. den aanplant zelve.

Men kent twee soorten van kweeekbedden, namelijk „aloes", bedden, de betere en „kasar" bedden, de mindere. De eerste soort lieft afdaken (r a n g k i), die zoo draaien kunnen om een ho- rizontalen bamboestok, verbonden met 4 op ge- lijken afstand geplaatste verticale bamboestok- ken, dat naar verkiezing de zon kan worden toe- gelaten en buitengesloten. Ook is de bibit zeer goed tegen den regen beschut. De grootte is 6% bij 1 3/4 meter. De kasarbedden zijn als do be- schreven Vorstenlandsche. Bij aloesbedden, die beter beschut zijn dan de kasar, is men zekerder van het slagen der bi bit, maar deze wordt minder krachtig.

De grond voor de kweeekbedden wordt dikwijls bemest door e eerst „kratok" (*Phaseolus luna- tus*) op te telen en dit gewas groen onder te wer- ken.

Alvorens het zaad uitzeeaaen wordt dit op natte lappen tot ontkieming gebracht. Door oud gekookt zaad op do bedden te strooien voorkomt men het weghalen van het zaad door mieren. De bi bit wordt zoo noodig door kinderen uitgedund. Overigens is de behandeling als in de Vorsten- landen.

Het gebruikte zaad is gewoonlijk directe import van Deli of eerste generatie daarvan. Vroeger teelde men met „Kedoe", en nog vroeger "Djembel". Voor het bewaren gebruikt men blik- ken bussen of flesschen, vroeger zakken van ke- per, die tegen bederf wel in don rook werden op- gehangen.

Terwijl men in de Vorstenlanden direct op het vlakke veld plant, wordt in O.-Java veel in plant- kuiltjes geplant. Het aauaarden geschiedt als gewoonlijk. Irrigeeen heeft zelden plaats.

Vroeger maakte men in Besoeiki meer dan tegenwoordig onderscheid in voor- en naooogst. V66roogst tabak werd in April of vroeger geplant en meest in Juli geoogst. Naooogst kwam overcen met de Vorstenlanden-oogst. Tegenwoordig on- derscheidt men eenvoudig den vooroogst als het eerstgeplante en den naooogst als het laatstge- plante. De vroegere vooroogst, dus de ongeveer in Juli te oogsten tabak, bestaait in Besoeiki nog als van de inlandsche bevolking opgekochte tabak (krossok), door hen op eigen risico geplant. In de andere residenties der Gouvernements- landen is deze tabak de belangrijkste.

Indien in de droogschuren plaats to kort komt, wordt wel tabak buiten tegen de huizen in de desa's gedroogd. Dit levert de latere „kampong- krosBok" in onderscheiding van de "hangkrossok" (van tabak uit de droogschuren). In het algemeen bestaat krossok of "scrubs" uit minderwaar- dig voetblad, tweeden suit tabak en ander min- derwaardig blad, ongeschikt voorsigarendekblad.

Zoowel de hang-krossok als do kampong-kros- sok worden door den Europeeschen ondernemer

gefermentcoerd en gesorteerd en voor den afscheep gereed geuuaakt.

By gebruik van Deli-zaad kan men bij hot fer- mentercen rokenen op bijv. 40° begintempera- tuur, later 45° on op het laatst 50°. De afme- tingen der stapels zijn bijvoorbeeld eerst ± 7 meter bij ± 1 3/4 meter grondvlak en 40 lagen („sap") hoog, later 7 of 10 meter bij 3 1/4 meter grondvlak en 60 a 100 sap hoog. Tabak van ander zaad ciicht hoogere temperaturen en icts groo- tere afmetingen der stapels.

Fermenteeren en sorteeren geschiedt bijvoor- beeld als volgt: Voetblad, middenblad, topblad en stukblad worden afzonderlijk gehouden. In de afpakloods, als het product half is afgebroeid wordt door de sorteervrouwen gesorteerd in le, 2e, 3e en 4e lengte droog en le, 2e, 3e en 4e lengte „Jemes" (lenig). Zijn deze soorten nog eens gefermenteerd, dan wordt elk gesorteerd in lichtbruin, donkerbruin, geel, vaal en vlek. Nu wordt nog eens gefermenteerd, maar met touwen (w a n g k i t) er tusschen om de soorten niet te mengen. Daarna wordt voor de pers gesorteerd en wel elk der verkregen soorten gescheiden in inooi, minder mooi, rood, vlek, spikkel en stukblad, waarna de tabak direct als in de Vorstenlanden wordt verpakt; alleen zijn de pakken zwaarder en wegen 100 K.G. per stuk.

C. *Cultuur en berçding voor de huuropeesche markt op de Oostkust van Sumatra.*

Het centrum van de tabakscultuur in het gou- vernement Oostkust van Sumatra is en zal voor- eerst ook wel blijven de afdeling Deli, bestaande uit de rijken Deli, Serdang en Langkat. Daarvan bestaat het rijk van Deli uit de landschappen Pa- dang en Badagci on uit eigenlijk Deli met Medan als hoofdplaats. Voor de tabakscultuur is hot belangrijkste gedeelte Deli (net de aangrenzende strooken van Langkat en Serdang. Hocwcl Batoc Bahra en Asahan onevens uenige tabakscultuur bezitten, zijn deze streken toch niet van zooveel belang als de afdeling Deli, terwijl do tabakscultuur in Tamiang weder opgegeven is, na een kwijnend bestaan te hebben gelcid.

In 191 G waren cr in de verschillende dcelen des lands het volgende aantal tabaksonderneminge> met het volgende aantal bouws: in de afdeling Langkat (landschap Langkat) 27 onderneijingen, te zamen 175.379 bouws; afdeling Deli (land- schap Deli), 35 onderneijingen, 124.535 bouws ; afdeling Serdang (landschap Serdang) 14 on- dernemingen, 91.179 bouws ; afdeling Padang en BCdagei (landschap Deli) 10 ondernemingen, 51.370 bouws ; afdeling Batoc Bahra (landtichap Batoc Bahra) 1 onderneijing, 1 G.190 bouws ; afdeling Asahan (landschap Asahan) 1 ondr- neming, 4500 bouws.

Be rivieren, die evenwijdig aan elkaar naar zee stroomen, vormen in het algemeen de natuur- lijke grenze der ondernemingen met 2 onvenj- dige nagenoeg rechthoogke er op Joopende lijnen.

De gesteldheid van den bodem en het klimaat zijn in Deli de boofdfactoren voor de bijzondere geaardheid van de aldaar geteelde tabak. Jic gronden zijn gedecitelijk ter plaatse, waar men ze vindt, gevormd uit verweeringsproducten van het daar voorkomende gesteente en vooral uit vulkanische uitwerpselen (asch enz.) en gedcel- telijk aangespoeld en afgezot uit rivier- en zee- water.

Terwijl de grond tot do hoogte van Deli Toewa

winig goaccidentoerd is mot lichte helling van de kus naar hot gobergo toe, wordt deze verderop meer heuvelachtig. De ontstano heuvels (1) o e k i t s) kunnen echter ook nog voor de cul- tuur van tabak worden gebruikt. In Langkat strotk zich het lage vlakland verdor landwaarts uit dan het even hoog boven zee gelegen vlak land in Deli en gaat daar meer plotseling over in eon golvend heuveland.

Als voor Deli karakteristieke hier en daar voorkomende grondsoorten (2) voor tabakscultuur gebruikt, kan men noemen de „paja“-gronden (veenachtige moerasgronden) en de „pematang“-gronden (zandige stroken), die echter alle ook in andere stroken van Sumatra en elders voorkomen. De paja's vormden zich, evenals op Java de rawa's, op plaatsen, waar de watcrafvoer onvoldoende was. Men vindt ze in Deli hoofdzakelijk in de lagere stroken dicht bij do zee. Zij bestaan uit een dikke laag (soms 3 M. dik) van eene soort veenachtigen grond, althans zeer rijk aan organische stoffen op een onder- grond, hoofdzakelijk uit klei bestaande. Bij som- mige paja-gronden is de bodem zoo los en water- rijk, dat met baggermachines de hoofdafvoerkanaalen kunnen worden gemaakt. Waar de veen- laag niet te dik is of de vergane plantenmassa's met klei vermengd zijn, kan de bij uitzondering nog niet ontgonnen paja bedekt zijn met eenzeer hoog en dicht bosch. Op diepe, meer veen be- vattende paja's, die rijk zijn aan een zich snel voortplantend gewas (kangoeng genaamd) vallen hooge boomen z66 licht om, dat vorming van zwaar bosch niet mogelijk is.

De pama-gronden zou men de zandige uit- waarden van de bestaande riviertjes (soengoi) kunnen noemen en de pematang-gronden schij- nen hun ontstaan aan overstromingen van vroe- ger bestaan hebbende riviertjes te danken te hebben. Op beide soort gronden kan tabak van goede kwaliteit worden geteeld. Bij pama-gronden bestaat het gevaar, dat de tabak door over- strooming tot Jijden heeft. Zij zijn echter zeer vruchtbaar. Dit is ook met de pematang-gronden hot gevaar. Beide soorten onderscheiden zich door eene go< : <lc physische gcaardheid.

J let v<irst van de kust wordt tabak geteeld op <1 < : reeds guoemde heuvels (boekits) en op plateaux, die loodrecht op de hoofdketen van het gebergo en dus ook loodrecht op de kustlijn. Htuau. Tusschen de lieuvcls vindt men dalen, waar somtijds sawalls zijn aangelogd. Zoolang do heuvelhellingen met bosch zijn bedekt, heeft weinig afwpoeling plaats en loveren bij eon oerston oogst de top pen ook nog goede tabak. Voor de tweedo maal op die gronden terugkomendo heeft echter dikwijls zoo'n afsprocling van vruchtba- ren grond naar don voet plaats gehad, dat on- doraan, waar de grond nog steeds door humus don ker geklurd is, do tabak zeer welig groot, maar dnt bovenaan, waar do klour nu min of ncor helrood is geworden, er niet veel van te- recht konit. Dicht bij do kust, reeds v66r het ont- staan van eono n pahpal m-vegetatie, die vooral aan do mondingon dor riviertjes (Delirivior, BC- lawanrivier enz.) overgaat in eone vegetatie van in het s'rik groeiendo *lithzophoraceae* (mangrove,

i) Dr. A. v. Bijlert, Onderzoek van eenige grondsoorten in Doji (Nos. 21 on 26 van do Mededeelingen uit. s Lands Plantentuin).

Mai, bakau), is do bodem voor do cultuur van tabak ongeschikt. Toon do tabakscultuur in Deli ontstond, was het weinig bevolkt land grooten- deels met oerbosch bedekt. Er tusschen Jagen de ladangs (zie RIJST) der Malcische bevolking. Om den mot bosch bedekten bodem voor do tabakscultuur geschikt te maken moest ongvcer hot systeem gevolgd worden, dat de bevolking bij den ladangbouw toepaste. Het bosch moest worden omgekapt en het gekapte grootendeels verbrand. Na draineering en oppervlakkige be- werking van den grond tusschen de ten declc nog onverbrande stroken en de nuttige boomen (vruchtboomen, arfenpalmen, boomen met bij- ennesten) die men licit staan, was dan het terrein voor tabak geschikt. Reeds de Maleiers teelden op die wijze tabak.

Met Maleische on Bataksche werkkrachten al- leen was het niet mogelijk op die wijze eene tabakscultuur op eenigszins groote schaal te drijven. Men moest deze dus buitenaf zoeken als con- tractkoelies, arbeiders die zich voor een vasten tijd verbonden naar Deli te gaan om daar op de tabaksondernemingen werkzaam te zijn. Het wa- ren voornamolrijk Chineezen, Klingaleezen, Java- nen en Bojans (bewoners van het eiland Bawean), die onder contract naar Deli trokken. Volgens de met de inlandsche Vorsten gesloten, contrac- ten moest een groot gedeelte van den met tabak beplante grond na afloop van den tabaksoogst voor do teelt van rijst of andere eenjarige gewas- senter beschikking van de oorspronkelijk ke Maleische of Batakscho bevolking worden gesteld en daar ook tabak na tabak in den regel geen gunstig resultaat gaf, werd na ^en tabaksoogst, al of niet na aanhouding van een tweede snit, de gebruikto boschgrond voorloopig aan zich zelf overgelaten. Ook in dat opzicht bestaat dus over- eenkomst met den ladangbouw.

Voor een volgend jaar werd eon nieuw stuk boschgrond ontgonnen. Het eerst ontgonnen was door uitloopen van de op het veld gebleven stron- ken na 8 of 10 jaar opnieuw met bosch begroeid. Dit bosch was echter lager on pleksgewijze was reeds lalang in plaats van houtgewas gekomen. Dit werd nu op dezelfde wijze als het vroegere oerbosch behandeld en na den tabaksoogst weer 8 i 10 jaar aan zichzelf overgelaten. De lalanggroei was dan dikwijls reeds sterker dan het opslaan van houtgewas, en zoo ziet men in die streken van Deli, waar de tabakscultuur het oudsb is, lalang do plaats innemen van het vroegere bosch, al- tharis daar waar niet door kunstmatige reboisatie niouw bosch is goschapen. Door de snello uit- broiding van do tabakscultuur over een betrokke- lijk kloin laud kon maar niet steeds opnieuw oerbosch worden ontgonnen. Togenwoordig behoort dit zelfs tot do zoldzaamheden, torwijl de teelt van tabak op wodcr voor de cultuur geschikt geinaakto oudo terreinen rgel is geworden. Eerst word op groote schaal goroboiseerd met snel groeiendo boomen, voornamelijk met Albizzia Moluccana, maar toen het bleek dat lang niet oik terrein daarvoor geschikt was, wordt thans meer on mcor wisselbouw met andere gewassen toegepast, wattoo ook krachtig medewerkt do omstandigheid, dat men in Deli niet meer alleen op tabak als landbouwgewas is aangewezen, maar ook tai van andere gewasson met voordeel kan bouwou.

Het klimaat van Deli is zeer bovorderlyk voor

een regelmatigten groei van do tabakspant en daaxmede voorhet verkrijgen van eene gewensch- te kwaliteit. Betrokkelij schorpc scheiding van d,ogon on natton moesson, zooals op Java, kent men op Deli niet, al heeft men een drogeren op een natteren tijd van het jaar. Zooals reeds onder Algemeene opmerkingen is vermeld is eene af- wisseling ALS in Deli gunstig voor de tabaksteelt (Zie over het klimaat het artikel SUMATRA).

De regenval te Medan was gemiddeld over de verschillende maanden: Januari 134 m.M., Fe- bruari 98, Maart 93, April 135, Mei 193, Juni 114, Juli 125, Augustus 215, September 242, October 243, November 248 en December 214.

Het is dus duidelijk, dat het klimaat eu het eigenaardige extensieve landbouwbedrijf op de onbewaterbare lalang- en boschgronden van Deli een ander product moeten opleveren dan het klimaat en de sawabgronden van Java. Het geu- rige van sommige merken Vorstenlanden-tabak (kwaliteitstabak), dat a an fijne Havana doct denken, vindt men zelden bij de Deli-tabak. Daarentegen is deze laatste dunner, fijner en elasti- scher van blad, heeft wat men noemt groote dekkraebt, is bij uitstek voor sigarcnedeckblad ge- schik 与芝二

De jaarlijksche aanplant van een onderneming is meestal samengesteld uit vier afdelingen, ieder van ongeveer honderd velden naast elkaar ge- legen. Waar de terreingesteldheid dit toelaat, strekt de afdeling zich gewoonlijk uit als een strook in een Oost-Westelijke rieling, even breed, als een veld lang is. Evenwijdig aan de afdeling loopt de plantweg, zoodat de velden lood- recht op dozen weg staan. Verder vindt men aan den plantweg de droogsohuren on wel een voor 5 a 7 velden, drie complexen woningen voor de veldkoeie's, ieder voor ongeveer 35 Chineesen onder een tandil en verder de woning voor den Europeeschcn assistent. Iedere veldkoeie krijgt volgens loting zijn veld aangewezen, waarop hij naar vast© voorschriften tabak plant. Het rijpe product verkooft hij aan de onderneming tegen een bepaald tarief, dat varieert naar gelang van do kwaliteit van het ingeleverde blad. Voor dien tijd leeft de Chineseese veldkoeie van voorschot- ten, die verrekend worden (na de inlcvering) met de betaling van de tabak van zijji veld. De grondbewerking in Deli geschiedt met ploeg en met tjangkol, nadat op zwaar begroeid terrein de boomen en het struikgewas verwijderd zijn.

De draineering der gronden heeft als gewoonlijk door open goten (p a r i t s) plaats. De aan- leg daarvan wordt in verband gebracht met de verdeling van het terrein in velden van bijv. 1 bouw, die elk door 66n koeie kunnen worden. be- werkt en onderhouden. Langs de hoofdgoten worden paden gemaakt. Het hoofdpad heet „plantweg¹“, en do andere er aan evenwijdige paden heeten 25 „dapa“weg, 50 „ddpa“weg enz., al naar den afstand van doze paden van het hoofdpad (d dpa beteekent vadam, eene leugte van 1,9 of 2 M. (Meterddpa)). Men spreekt ook wel van middenwegen en achterweg naast plantweg.

In vroeger tijd koos men uit den bestaanden aanplant een. complex plantcn, die zooveel mo- gel ijk de meest gewenschte eigenschappen be- zaten om ze als zaadleveranciers voor den vol- genden oogst te doen dienen. Daarbij lette men op den habitus van de plant, op het weerstands-

vermogen tegen ziekten on beschadiging, op het aantal bladeren en hun afmoting en vorm, op de fijnheid der nerven on andre kenmerken, voor zoover die aan de to veld staande plant waar- neembaar zijn. Hot kweeken van tabak in „zui- vere l anen“ vindt in Deli evenzoo meer on meer toepassing, evenals zulks in de Vorstenlanden en in Oost-Java het geval is. Sedert is een ander system in toepassing gebracht, dat grootendeels on tiend is aan de methode van zaadwinning in N.-Amerika. Daarbij wo'it de selectie veel strenger eu over veel meer eigenschappen door- gevoerd en waakt men er zorgvuldig voor, dat kruisbestuiving is buitengesloten en alleen. zcIf- bestuiving plaats vinden kan. Het is de aang- wezen weg voor het verkrijgen van een product met uniforme eigenschappen, mits ook de andere factoren, die op den groei invloed uitoefenen, voor alle planten dezelfde zijn.

Aan de toel van bibit wordt bijzondere zorg besteed, vooral sedert de „bibitziekte“ (Phytoph- tora-ziekte) in 1892 zooveel schade heeft veroor- zaakt. Vroeger werden de kweekbedden beschut door afdaken (t i n k a p s) en bovendien door zg. zij- tinkaps van atap of lalang, welke de zon van terzijde moesten beletten binnen te dringen. Bovendien word de richting O.W. genomen, met de opening naar het Zuiden en de dicht opeen- staande bibit tweemaal per dag begoten. Tegen- woordig legt men met het oog op licht en lucht de bedden nicer Noord —Zuid met de opening naar het Oosten aan, maakt het afdak hooger, geeft dikwijls geen zijbeschutting en neemt zoo noodig het afdak tijdelijk weg. Ook wordt met begieten voorzigtiger tewerk gegaan, on dikwijls het put water eerst door middel van kalium- permanganaat gedsinfecteerd. Zooals bij Zick- ten en Plagen is medegedeeld, wordt de bi bit ook besproeid met „bouillie bordelaise“ (kopersul- faat en kalk in water). Betcr toezicht en goede keuze van de plaatsen, waar de kweek bedden worden aangelegd, somtijds buiten den aanplant, gevoegd bij de maatregelen, die reeds zijn mede- gedeld, maakt dat het verkrijgen van gezond plantmateriaal geen moeilikheden meer op- levert.

Terwijl men op Java de pluntjes na bet over- planten gewoonlijk met een blad beschut, doct men dit in Deli steeds met een aangepunt plankje dat schuin boven het plantje wordt gezet. De plantwijdc is wecr ongclijk ojide verschillende ondernemingen. Zij is bijv. 95 bij 45 c.M.

Na het uitplanten der bi bit wordt de grond al- leen gewied en worden do planten een paar maal aangeard, in den rcel vroeger en hooger dan op Java. Men gebruikt (onder den naam van guano) kunstmestmongsels van verschiilende Ha)ncnst(d- ling, bijvoorbeeld met 5 % stikstof, 5 % ph>8- phozuur on 5 % kali, of wel met 10 % kali en 10 % phosphorzuur naast 3,5 of 5 % Htkstof. De stikstof is dan aanwezig in den vorm van ammo- niumsulfaat, chili- of kalisalpetcr, het phosphor- zuur als superphosphaat en de kali uls zwavel- zure- of salpeterzure-kali. Gewoonlijk wordt bij doze jncngsols met het oog op de brandbaarheid van de tabak als eisch gesteld, dal zij vrij zijn van chloor. De gebruikte hoeveclheid bedraagt circa 3 pikoel per bouw.

Zoodra de plant het voile aantal bladeren go- vormd heeft en de eerste bloemknoppen zich ver- toonen, wordt het bovengedeelte van den stengel

met de kleinere bovenste blaadjes en do zich ont- het proces geëindigd is. Waterrijk en dik (vet) topblad wikkende bloompluim weggebroken; dit heet stapel met eerst op kleine „banken" op, om toppen. Men laat zoveel bladeren aan de plant (16 — geleidelijk do ontleedbaar stof in verschillende 30 of meer) als men verwacht, dat onder do gegeven tempo's bij niet te hoog temperatuur te doen omstandigheden hun volledigen wasdom kunnen verdwijnen, eerst daarna kan men tot het maken van bereiken. Wanneer de tabaks bladeren rijp zijn grootere stapels overgaan. Omgekeerd stelt* men geworden, plukt men hen van onder to beginnen droog op dun blad bloot aan vochtige lucht om het achtereenvolgens af en brengt hen naar de eerst „handdroog" te maken voor het stapelen. Ten droogschuur. De eerst geogest bladeren (zand- en slotte worden de gefermenteerde bladeren gesorteerd. voetblad) hangt men in een schuur bij elkan- der. Hierbij wordt op 3 of 4 leng- ten gesorteerd en verder terwijl de later volgende (midden blad en topblad) in het blad gescheiden in een groot aantal kleuren, die een andere schuur komen, omdat zij bij het drogen voorheen meet werden onderscheiden dan thans. De eischen van de markt, die bij tabak nog al eens, het andere eischen stellen.

Omdat men in Deli pas na 8 of 10 jaar een ge- eene jaar met het andere. verschillen, hebben invloed bruikt veld opnieuw in gebruik neemt is het niet goed op de wijze waarop de sorteering plaats heeft, mogelijk permanente droogschuren te bouwen. Zelfs Dit geschiedt door Chinezen, die bij de woningen der Europeesche assisten- ten en van de bladsorteering paarsgewijze werken. De eene sorteert de koelies worden gewoonlijk, na een zeker aantal jaren in gebruik te zijn geweest, ver- plaatst. Het aantal op kleur enz. en de tweede voegt de bladeren van jaren hangt af van de wijze van verdcoling der gelijklo lengte bijeen en maakt er bossen van. gronden. Men heeft systemen van 2, 3, 4 en 5 jaren. De verpakking heeft plaats als beschreven voor de Vorstenlanden. Eevensal aan het fermenteer en aan Voor elke 100 bouws heeft men 12 a 13 droogschuren trouwens de geheele bereiding wordt ook aan de noodig. De tijdelijke droogschuren van Deli zijn verpakking voorbeeldige zorg besteed. Op de balen minder goed afgewerkt dan de blijvende van Java, komt het merk der betreffende maat- schappij en dat voorat indien deze laatste van djatihout zijn der onderneming te staan. Som- mige onderneming opgetrokken. Ook de dolken (a n a k k a j o e) van, zetten een volgnummer op de pakken, ook wol een wildhout zijn ru- wr. Eene bijzonderheid van de partijnummer. Steeds worden de pakken. van. het droogschuren in Deli is nog, dat deze gewone deuren merk der soort en het nummer der lengte voorzien. hobben. Op Java in de Vorstenlanden hebben opening Men zal bijvoor- beeld op een pak zien staan: Deli- en shiiting plaats door wegnemen en aanbinding van Maatschappij (M) 5 on S S L I, dan betekend M de horden- van kadjang. Verder wordt hier verwezen de onderneming Mariendal, 5 het nummer der party en S naar het werk „Do tabakcultuur op Sumatra's S L I veel spikkel lichto kleuren lo lengte. Elke sor- oostkust**" door Willem Westerman, Amsterdam teering geeft dus weer een bopaald merk. Het vervoor 1901. Zoodra het blad droog is, wordt het van de heeft plaats per spoor naar de haven- plaats Belawan draden, waaraan licht opgehangen is gewcost, los- en verder per boot via Penang of Singappfe" of T 瓦通 gcrst en naar de fermenteersuur gebracht. Als rcgcl joepgPriok naar Amsterdam of Rotterdam. ~~~~~' • was do inrichting vroeger zoodanig, dat ook : <le sorteering, het bundelen, het person en afpak- ken De opbrengst on bedragen 1500 pond per bouw, eenzoo onder hetzelfde dak plaats vonden. Ecliter is aanmerkelijk minder dan in de Vorstenlanden. tegenwoordig het vroeger bestaande systeem weer in I). *Borneo-tabak*. De cultuur, de bereiding en de gebruik gekomen om de eigenlijk gezegde verkoop zijn, zooals te verwachten, in hoofdzaak ferinentatie ijieen afzonderlijk gebouw rloen dezelfde als die op Sumatra, omdat het Deli- planters geschiedt, dat afgesloten, kan worden. Z'o'o(dat men geweest zijn, die do cultuur met meer of minder or de temperatuur en de vochtigheid van de Juclit gtinstig gevolg op Borneo hebben ingo- voerd. Voor beler rcgelen kan. IJaarnaast be- vindt zich dan een do wereldmarkt komt in de laatste jaren bijna afzonderlijk gebouw, dat uit- •luitend bestemd is voor uitsluitend Britsch Noord-Borneo in aanmerking, waar ccnige (4) Engelsche maat- schappijen zich op de cultuur toelcggcn. De tabak is ovanals die uit Sunxatra met soortgelijke eigenschappen tot stapels op te voornamelijk voor dekblad to gebruiken en de bouwen, waardoor, gelijk wij hiervoor za- gen, onder vorkoop geschiedt op dezelfde wijze on tegelijk mot verhooging van tncmpcratuur een ster- ke stofwisseling deze op de inschrij- vingen te Amsterdam. Do intreedt. Bij den gewonen voch- tigheidsgraad van het hucvcelheid is nieb groot on ook haar waarde moet blad zict men aanvankelijk de temperatuur ongevoor voor *de Deli- tabak ondordocn, tenzij in Deli I-2' Celsius per et- inaal stijgen. Naar gclang van den toovallig de oogst minder gunstig uitvalt.

ZREKTEN EN PLAUEN. Tabak heeft behalve van beschadiging door atmosferische invloeden, zooals stapel afgebroken opnieuw opgebouwd, nuair nu met zwaren regenval, droogte, storm, hagelslag, die do de buitenste bossen, binnen eu omgekeerd, zo dat alh bladeren kunnen doen scheuren on broken, ook te ; tabak in de gelegenheid gesteld wordt de om- lijden van tai van vijandon uit het dieron- en het zotting on de temperatuurstijging door to ma- ken. plantcnrijk, terwijl ook nog oonige coisti- tutioneële Daurna voegt men twee overccnkonistigo kleino gebroken, wellicht een gevolg van minder gunstigo stapels (A stapels) samen tot een grooteren (B stapel) gostclhdvce van den bodom, op de kwalitoit van het on handolt ook hiermede op dozelfde wijze. licl blad invlood kunnen oefonen. Van de insecten, die langzaamchand grooter worden van do massa, waaruit schado vooroorzakcu, die non in do eerste plaats de stapels bestaan en do daaruit voortvlooiende gonoomd te worden ruspon en luizen. Hot zijn vooral vermeerderde druk makon, dat licl proces ruspen (aardiupsen) van nachtvinders, die in hoog voortschrijdt, todat uit hot ophoudon van verdore mate voor den ta- temperatuurstijging blijkt, dat de voor oinzotting vatbare stoffon verbruikt zijn en

baksbouw hinderlijk zijn. De vlinders leggen de eitjes op de achterzijde der bladeren en de daaruit gekomen rupsen kruipen des avonds langs den Stengel naar het hart der plant. Overdag schuilen zij op een beschaduwde plekje in de plant of in den grond. Gaten in de bladeren en excrementen tonen de plaats aan, waar zij zich des nachts ophouden hebben. Behalve het in den vroegen morgen wegzoeken van de rupsen en van de nesten op de tabak en in de omgeving of het afsluiten van de kweekbedden met doek wordt de rups veelal bestreden door bestuiving of bespuiting met Schweinfurter groen, hotzij als zoodanig, hetzij in emulsie in water of in bouillie bordelaise. De rupsen van *Heliothis obsoleta*, *Prodenia litura*, *Plusia* soorten en *Botys marginalis* worden op deze wijze besreden, terwijl men in den laatsten tijd veel succes heeft met het infecteeren der rupsen met een parasiet, een kleine sluipwesp, *Trichogramma pretiosa*. Andere rupsen zijn die van een groote pijltaartvlinder, eenige slakrupsen en *Arcilasia*, terwijl een kleine vlinder, *Lila solanella*, hare eieren op het blad legt. De rupsjes, welke daaruit komen, vreten zich in den nog dunnen Stengel van de tabaksplant in, zoodat deze zich door den daarop uitgeoefenden prikkel abnormaal ont-wikkelt onder vorming van een gezwell, naar hetwelk de plant den naam krijgt van door de dik-buikziekte (toa-toh) te zijn aangetast.

Wat de bladhiizen betreft, kunnen deze dieren zich binnen korten tijd ongeloflijk snel vermeerderen, zoodat spoedig optreden noodig is. Men bespuit aangetaste bitbits op kweekbeddingen door middel van een pulverisator met een niengsel, waarvan tabaksafreksel en groene zeep hoofdbestanddeelen zijn en past dit middel ook toe, wanneer de tabak reeds op het veld uitgeplant is. Ook zijn door het Deli Proefstation uit Amerika kevers ingevoerd, die de bladluizen verdelen om op deze wijze door natuurlijke vijanden de plaag te bestrijden. De indirecte beschadiging door de bladluizen is grooter dan de directe. Door hunne excrementen, die den zoogenaamden honigdauw geven, en die op de daaronder geplaatste bladeren vallen, ontwikkelt zich een zwarte schimmel, de zoogenaamde roetdauw, die tezamen met de talrijke afgestroopte huidjes der luizen en Btofdeeltjes, welke aan den honigdauw blijven kleven, een donkere laag vormen, welke de kwaliteit der tabak sterk benadeelt.

Andere schadelijke insecten zijn blaaspooten (*Thrips*), capsiden, mieren, sprinkhanen, krekels, veenmollen, engelingen en aaltjes, terwijl de bereide tabak dikwijls veel te lijden heeft van aantasting van een kevertje, *Lasioderm-a lestaecum*, dal zich zelfs door samengeperste tabak heen kan boren en bij langdurigen opslag van tabak zeer veel schade kan berokkenen, doordat het de bladeren gaterig maakt. Ook andere kevertjes doen soortgelijk kwaad. Het beste bestrijdingsmiddel is goed schoonhouden van de loodsen, terwijl het desinfecteeren van de zakken in gesloten ruimten met den damp van zwavelkoolstof eveneens zeer aan te bevelen is.

Van de ziekten, welke door plantaardige parasieten veroorzaakt worden, is de Lanas ziekte wel de meest schadelijke. Zij wordt veroorzaakt door de schimmel *Phytophthora nicotianae* en kan de plant in alle stadien van haar bestaan aantasten. Op Sumatra treedt de ziekte vooral op bij de zeer jonge planten op het kweekbed, om welke reden

zij daar den naam van bibitziekte draagt, terwijl zij in de Vorstenlanden voornamelijk de oudere tabak op het veld bezoekt. Bespuiting met bouillie bordelaise, verbranding van het aangetaste materiaal ontsmetting van den grond met ammonia en van het putwater met kaliumperman-ganaat zij de beste afweermiddelen. Verder doet men moete tabaksrassen te kweken, die legen de aanvallen van de parasiet bestand zijn.

Bij aangetaste plantjes op de kweekbedden. worden de blaadjes vulgrijs-groen, verwelken, om vervolgens, wanneer ook de stengel is aangetast, een donkergroene slijmige massa te vormen. Een kweekbed, waarop de ziekte voorkomt, ziet er uit, alsof er heet water op geschonken was. Bij oudere planten, waarvan de bladeren weerstand aan de parasiet bieden, treden in den regel alleen vlekken op de bladeren op. De stengel kan aangetast zijn, zonder dat het blad het nog is. „kaki boesok” (verrot onder-einde) noemen. De aangetaste plekken op drogen en fermenteeren steeds veel „stukblad”. De „slinziekte” die zoowel op Sumatra als op Java de tabak aantast, wordt veroorzaakt door *Bacillus solanacearum*. Mexi be-strijdt haar door goed uitkiezen van den grond, waarop de tabak geplant wordt, door ontsmetting van putwater en vooral door het zoeken naar variëteiten, welke tegen de aanvallen iminuu zijn. Aangezien elke verwonding van de plant de kans op infectie vermeerdert, moet men ook zorgen de tabak zoo voorzichtig mogelijk te behandelen en te scherpe meststoffen of desinfectie-middelen aan te wenden. Andere schimmel-ziekten worden veroorzaakt door *Sclerotium liofisii*, *Cercospora nicotianae*, die door hare werking den zoogenaamden „spikkel in het blad” meegebrengt de veldschimmel (een *Eryni pke* soort), die op het blad een grijs-wit bekleedsel doet ontstaan, de *Pythium* en verder nog op l-acteriensort, *Bacterium pseudooogloea*, die de zoogenaamde „zwarte roest” op de bladeren veroorzaakt. Onder de ziekten, waarvan de oorzaak nog onbekend is, bekleedt de Mozaiekziekte (J.ch.-sum) eene eerste plaats. De ziekte dankt haar naam aan de eigenaardige kleur en teekening der bladeren, doordat er donkergroene vlekken ontstaan, die scherp tegen de gewone groenkleur afsteken. Hoewel men niet weet, welke oorzaak de planten ziek maakt, is het toch wel zeker, dat zij een infectieziekte moet zijn en daarom in octer zoo goed mogelijk tegen gewaakt worden, dat zieke planten of alles, wat daarmede in aanraking is geweest, verwijderd worden. Andere ziekelijke verschijnselen van de bladeren zijn kroepoek, gila of klemdraai, bleekzucht, mannerblad, pok-ziekte, topziekte, enz., welke alle aanleiding geven, tot het oogsten van minder of van minder-waardig blad dan het geval zou zijn geweest, wanneer de plant niet die verschijnselen had vertoond. Ten slotte noemen wij nog als beschadigingen bij de bereiding of bij het bewaren het zweeten, het ontstaan van regenvoekken door woekering van de reeds genoemde *Cercospora nicotianae* in vochtige plekken van het blad, rotstelen en rotstretjes, verwilting, loodschimmel, schimmelstelen enz. De meeste dier beschadigingen ontstaan door woekering van schimmels en bacteriën ten tijde, dat het drogende blad nog vochtig is en kunnen alleen, door een goed toezicht tijdens het drogen worden tegengegaan.

BESTANDEELEN. In twee monsters tabak uit do Vorstenlanden door van Lookoren Campagne te Klat&ci in groenon staat geanalyseerd, was o.a. aanwezig :

Stengels. Bladeren.

Water . .	"	"	% 8G,2 % -87,75%
Stikstof .	"	"	„ 10,54,- 0,43,,
Kalk ...	"	"	„ : 0,55,- 0.51,,
Kali ...	5	"	„ 0,59 0,60,,
Magnesia .	2	"	„ 0,16 0,07,,
Phosphor- zuur.	3	"	„ 0,08 - 0,08,,
Totaal asch	3	"	„ 1,2,13 2,12,,

Het gewicht per plant met 12 groene volwas- sen bladeren bedroeg 1524 gram. Dit gewicht zou grooter geweest zijn, indien niet een deel der oudste bladeren was afgevallen. De lengte der plan- ten bedroeg 1,35 tot 1,80 M. Het plantengewicht verdeelde zich bij het eerste monster over 40 % bladeren en 60 % stongeldeelen, bij het tweede over 52 % bladeren en 48 % stengels. Indien alle bladeren medegewogen waren, zou het gewicht der bladeren absoluut en relatief hooger zijn geweest. Alle deelen der tabaksplant zijn. rijk aan stikstof en aschbestanddeelen, de stikstof in den vorm van nicotine] (1 — 5 % in gefermenteerde tabak, bij het ouder worden der planten neemt het gehalte der bladeren toe), nicotianine ?, ami- den, eiwitstoffen, ammoniak en salpeter. Bij het ouder worden der bladeren neemt het nicotinege- halte toe. Door den bloei en het doorgroei van zijsprietjes wordt het minder (Chom. Zeit. 1902, no. 59).

In gefermenteerde Vorstenlanden-tabak met 21,8 % water word naast 2,7 % stikstof gevon- <k-n 17,2 % totaalasch (koolzuurhoudend), waar- vm kali 5,1 %, phosphorzuur 0,6 %, kalk 1,1% en magnesia 1,3 %. Do andei'c bestanddee- Jcji van de ascii, zijjude: koolzuur, chloor, kie- zelzuur, zwavelzuur, natron en ijzcr, werden niet Ijcpaald.

I ii koolzuurvrije asch word door E. von Wolff l>ij tabak geïndield gevonden: koolzuurvrje to- taalasch J 7,1 (> %. In 100 deelen van doze asch war- < ii uanwczig 29,09 % kali, 3,21 natron, 36,02 kalk, 7,36 magnesia, J,95 ijzeroxyde, 4,6G phos- phorzuur, 6,07 zwavelzuur, 5,77 kiezelzuur en 6,71 chloor. Jict gehalte liop zeer uiteen. Als maxi- miirn were! bij 63 analysen gevonden: asch 23,0%, 吧 J) Nicotine (C₁₀H₁₄N₂) is een zuurstofvry alkaloido, dal in de tabaksbladercn, aan ap- pelzuur en citroenzuur gebonden, voorkomt. Het is ceno olieachtige, kleurlooze, vrij be- wegelijke vlociatof, linksdraaiend, gemakke- 馱k oplosbaar in water, alcohol en aether, met een reuk naar tabak, die echter aan een vorsoh gedistiHeerd preparaat veel zwakker i8 dan aan een oud. Haar kookpunt ligt bij 240-250°. Bij hot kokon heeft gdeedcltjke ont leding plants. In water'stofstrom distil- 血洪 nicotine onverandord bij 150 a, 200°. Zij heefG zeer vorgfifugo oigenschappen. Aan do lucht klourt nicotine zich spoedig bruin. Ver- moedelijk bevat Labak nog een paar andere alkaloiden (Berl. Berichte 1901, 34, 696).

kali 52,7, natron 11,1, kalk 54,3, magnesia 15,7, ijzeroxydo 13,1, phosphorzuur 10,4, zwavelzuur 12,4, kiezelzuur 32,4, chloor 17,6; als minimum: asch 8,5 %, kali 11,4, natron 0,0, kalk 18,1, mag- nesia 0,7, ijzeroxyde 0,0, phosphorzuur 1,2, zwa- velzuur 1,8, kiezelzuur 0,3 on chloor 0,4.

Kosutany J) vond bij onderzoek van Hongaarsche tabak dat do samenstelling van de onderste, middelste en bovenste bladeren verschillend was.

Van Bijlert 2) vond als het gemiddelde van 10 monsters ongeveer gemiddelde lucht-droge Deli-ta- bak (bladvlakte = blad minus hoofdnerf, zooals deze voor sigarendek wordt gobruikt) met een vochtgehalte van 7,2 %, een totaalstikstofgehalte van 3,5 %, zuiver eiwit 10,8 %, nicotine 2,2 % kaliumnitraat 1,5 % en ammoniak 0,31 %.

Het gehalte aan ruwe asch bedroeg 17,7 %, aan koolzuurvrje asch (reinasch) 13,5 %, terwijl deze reinascii bevatte: 1,4 % ijzeroxyde, 34,3 kalk, 10,1 magnesia, 30,1 kali, 0,85 natron, 3,3 chloor, 6,9 zwavelzuur en 3,9 phosphorzuur.

De ruwe asch van tabak is zeer rijk aan kool- zuur, dus sterk basisch, hetgeen daaraau is toete- schrijven, dat een gedeelte der anorganische ba- sen (trouwens ook de organische base, nicotine) aan organische zuren, vooral appelzuur en citroenzuur, zijn gebonden. Bij de verbranding gaan deze anorganische basen in koolzuurverbinding- gen over.

De overmaat aan kali, boven hetgeen noodig ia om chloor en zwavelzuur te binden, wordt als kaliumcarbonaat berekend, de alkaliteit van de asch genoemd. Deze alkaliteit bedroeg bij het be- wuste monster Deli-tabak circa 5 %.

Naast de genoemde minerale en stikstofhou- dende bestanddeelen bevat tabak de volgende stikstofvrje organische stoffen: organische zuren, meest aan kalium, calcium en nicotine gebonden (zjo boven). De belangrijkste zuren zijn de reeda genoemde : appelzuur en citroenzuur (10—14 % in droge tabak) en zuringzuur (1 — 2 %). Verder worden genoemd fumarzuur, barnsteenzuur (in gefermenteerde tabak), chinazuur, pektinezuur (5 %), humuszuur (alleen in gefermenteerd tabak), looizuur in gefermenteerde tabak nog enke- vluchtige vetzuren, o. a. azynzuur.

Indifereente niet-stikstofhoudende stoffen, die in ongefermenteerde tabak voorkomen, zijn: harsaebtjge stoffen, vet, was en aetherische olien (4 — 6 %), tot de kamfersoorten behoorende reuk- stoffen, gomstoffen, ruwo celstof (8—10 %), zet- meel, suiker on kleurstofren (chlorophyl enz.).

Gedurende het drogen van het blad in de droog- schuron gaat de ademhaling der groene planten door, waarbij de zetmeelachtigo stoffen in de bla- doren langzaam tot koolzuur en water worden ge- oxydeerd. Gelijk-ijdjs heeft er ontleding van ei- witstoffen onder voi ming van amido-verbindingen plaats. Aangezien een en andor aan de latere kwalitoit van het product ten goede komt, is be- pörking van don levensduur der cellen door snel drogen en daardoor onvolledigheid van do genoemde omzettingon niet gewensch. Aan do andere zydo mag het drogen ook niet te langzaam

J) Kosutany, „Untersuchung der charakt. Tabaksorten Ungarns", Budapest 1882.

2) Onderzoek van Doli-tabak door Dr. A. van Bijlert, no. 30 van de jNloddeofingon uit ,s Lands-Plantentuin, Batavia 1899.

geschieden, omdat dan schimmel of rot kunnen optreden.

Wat er bij de fermentatie eigenlijk geschiedt, is nog uijt volkomen onopgehelderd. De temperatuur stijgt als de gedroogde tabak op stapels is gezet en de regeling van die stijging is zeer noodig voor het verkrijgen van het gewenschte aroma en de gewenschte kleur.

De sterke stijging in temperatuur gedurende de fermentatie wijst op intensieve chemische processen en waarschijnlijk zijn die het gevolg van de werking van mikro-organismen, die zoowel nog aanwezig vergistbaar koolhydraat als stikstofhoudende stoffen omzetten, maar, gelijk gezegd is, is daarvan nog niets met zekerheid bekend. Door onderzoekingen van Suchsland en Koning heeft men voor eenigen tijd bij de fermentatie grooten invloed toegeschreven aan de werking van bepaalde bacterien, die niet alleen de fermentatie zouden doen ontstaan, maar ook geringe hoeveelheden stoffen zouden vormen, die voor den geur en den smaak van belang zijn. Men is zoover gegaan te veronderstellen, dat men door minderwaardige tabak te besprenkelen met cul-turen van bacterien, die uit superieure tabaksoorten (b.v. Havana tabak) zijn geïsoleerd en deze daarna te laten fermenteren, een product zou krijgen, dat de eigenschappen van de goede soort zou vertoonen. De resultaten van de zooge-naamde "edelfermentatie" hebben evenwel niet aan de verwachtingen beantwoord.

Bij de verbranding van de tabak ontstaan verschillende verbindingen, gelijk dan ook uit den verschillende geur van den rook van de verschillende tabaksoorten blijkt. Kissling vond in tabaksrook kooloxyde, zwavelwaterstof, cyaanwaterstof, picolinebasen en nicotine. Deze stoffen komen alle in zoo geringe hoeveelheid voor, dat zij geene werking op het organisme kunnen uit-oefenen, behalve de nicotine. In het niet opgerookte stompje van een sigaar hoopt deze stof zich op, hoe meer dit opgerookt wordt, des te meer nicotine zal in den mond van den rooker komen. Aiiideren meenen in den rook behalve kool-zuur, dat er in de grootste hoeveelheid in voor-komt, nog geconstateerd te hebben: mierenzuur, azijnzuur, propionzuur, boterzuur, valerian-zuur, phenol en creosoot, verschillende koolwa-terstoffen uit de acethylcenenreeks, methaan en ammonia.

BOOBDEELING EN EIGENSCHAPPEN. De beste en duurste derin den handel voorkomende tabaksoorten dienen voor heG maJcen van sigaren. De betere soorten van de in Nederlandsch-Indie ge-teelde tabak, zoowel die van Java als van Sumatra en Borneo, kunnen als deklblad voor sigaren gebruikt worden. Wat middelmatig is kan als om-blad dienen en de krossok of scrubs en under min-derwaardig op Java geteeld blad wordt om te kerven en voor binnengoed gebruikt. Als regel kan men stellen, dat tabak, die voor deklblad, dus voor de buitenste bekleeding van een sigaar gebruikt kan worden, beter wordt betaaid dan het zoogenaamde ombJad, de omwikkeling van een sigaar, die onder het deklblad zit en het binnengoed en een oplegblaadje omgeeft. Gemiddeld wor't dan het binnengoed weer minder betaaid dan het omblad. Op dezen regel zijn echter uit-zonderingen, ook bij Java-tabak, en geurig, goed brandend binnengoed zal bijvoorbeeld hooger be-taaid worden dan een goedgekleurd deklblad maar

met slechten brand en slechten smaak en geur. De eerste eisch voor een deklblad is dat het niet gaterig mag zijn. Een paar gaatjes maken het blad wel niet ongeschikt voor dek, omdat voor een sigaar slechts een betrekkelijk klein deel van een onnaal blad noodig is en dus gemakkelijker een paar stukken zonder gat daaruit gesneden kunnen worden; toch wordt de waarde daardoor verlaagd. Verder is de kleur een belangrijke factor, die in verschillende jaren met de mode verandert, zoodat een kleur, die voor eenige jaren zeer sterk gevraagd was, in latere tijden niet zoo sterk in aanzien zijn kan en men dus moet zorgen met de verandering in de eischen rekening te houden. Een derde eisch is, dat het blad dun, fijn en soepel is en toch niet te teer, bij een behoorlijke lengte. Met een zelfde gewichtshoeveelheid dun blad kan men natuurlijk meer sigaren dekken dan met dik. Ton slotte is de vorm van het blad niet geheel onverschillig. De eeno vorm is meer geschikt dan do andere om de bladhelften. na het verwijderen van de hoofdnerf (strippen) zoodanig voor dek in stukken te kunnen snijden, dat er weinig afval bestaat. Het Deliblad schijnt in dit opzicht een zeer gunstigen vorm te bezitten. De andere eischen waaraan goede tabak moet voldoen, namelijk goede brandbaarheid, niet „zocit" van lucht, aangename geur bij het branden, goede smaak en niet te hoog nicotinegehalte, gelden zoowel voor omblad en binnengoed als voor deklblad, maar niet in dezelfde mate. Naast goed branden is ook de witte kleur der asch, die niet spoedig mag afvallen, een deugd. De tabakshandlaren controleeren de brandbaarheid en de kleur van de asch door van het monster een sigaar te rollen om deze te rooken. Sommige planters doen het door in het blad met een brandende sigaar een gat te branden en het voortsmeulen daarvan na te gaaii. Bij onderzoek in het laboratorium wordt met een gloeiend kooltje een gat in het blad gebrand en de tijd van voortsmeulen met een uurwerk bepaald.

PRODUCTIE EN HANDEL. Volgens de Statistiek van den Handel en de In- en Uitvoerrechten bedroeg de uitvoer van voor de inlandsche markt bereide tabak in de laatste jaren deze hoeveelheden in K.G.: 1910 1,020,000; 1911 1,573,000; 1912 1,525,000; 1913 1,400,000; 1914 1,318,000; 1915 J. 197.302 ; 1916 J.030.703 en 1917 J.122.902.

Het grootste gedeelte hiervan ging naar aangrenzende Oostersche landen en slechts een klein deel naar Nederland, dat in 1914 niet nicci" dan 1660 K.G. uit Java en Madocra en 1323 K.G. uit de Buitonbozittingen ontving; voor 1915 waren deze cijfers 7.652 en J.J. 050, voor 1916 277.285 en 7.016 en voor 1917 17.891 en niets.

In do statistieken wordt de waarde van die tabak op / 1. -- per K.G. aangenomen. Daartegenover staat in diezelfde jaren een uitvoer van get- of ven tabak, voornamelijk uit Nederland en

	Java	B.B.
1914	579,895	767,485
1915	1,110,442	2,711,153
1916	945,023	1,013,672
1917	759,040	J. 802,564

K.G. tegen een inmid-denprijs van / 0.90 per K.G. Van veel grooter belang is de uitvoer van voor do Europeesche markt bereide tabak, die voor verreeg het grootste gedeelte naar Nederland gezondend wordt om op de inschrijvingen te Amsterdam

en voor een klein deel te Rotterdam te worden verkocht.

De samenstelling van de afkomst en de gemiddelde opbrengst van de uit Java naar Nederland uitgevoerde (1914) is als

	Gewas	Pakken	opbrengst	waardebedrag
Vorstenlanden	159.852 R	40	159.852/40	
Besoeki	71.570 B	50% i		
	101.038 K	33 i	172.608	40
Probolinggo (Loemadjang)	17.039 B	293/4	40.G38	26/
	23.599 K	24% i		
Kediri	2.658 B	23 I		
	42.841 K	16% (45.499	163/..
Malang	598 B	23 /	6.306	183"
	5.708 K	18/ f		
Rembang	179 B	28% /		
	31.871 K	15% i	32.050	102
Kedoe	1.115 B			
	17.057 K	21% i	18.172	22
Banjoemas	2.906 B	36% I	11.942	20
Semarang	9.036 K	221/2 i		
	217 B	29	11.771	253/]
Madoera	1.554 K	203/4 i		
	1.946 K	32	1.94632	

Van de eerste Java oogsten zijn slechts de gegevens beschikbaar, die op de productie betrekking hebben. De oogst 1843/44 heeft ongeveer 17.000 pakken bedragen. Tot 1870 is de hoeveelheid geweest:

Oogst 18-13/44 17.000 pakken

.. 1849/50 16.002 ..
 .. 1859/60 64.223 ..
 .. 1868/69 99.151 ..

Van den oogst 1870 af zijn ook gegevens om-

Gewas	Pakken	opbrengst	waardebedrag
1871	129.070	74 e.	15.456.000
1872	206.935	56/	18.610.000
1873	239.817	59	22.416.000
1874	177.263	78/	22.510.000
1875	153.167	50	15.138.000
1876	190.933	55%	17.273.000
1877	136.674	30/	7.133.000
1878	153.636	5"	14.733.000
1879	50.271	66	5.436.000
1880	149.030	40	10.067.000
1881	195.771	27	9.100.000
J 882	73.798	283/	3.570.000
1883	76.473	48	6.415.000
1884	122.806	3W/2	7.826.000
1885	109.701	36%	7.228.000
1886	105.640	37	0.822.000
1887	J 38.309	38/	9.254.000
IB88	169.898	21	7.925.000
1889	141.150	31	7.500.000
189U	182.406	25%	8.000.000
1891	136.726	33M	7.838.000
1892	179.350	33%	10.160.000
1893	219.957	2(P/	10.216.000

Ge was	Pakken	opbrengst	waardebedrag
1894	153.344	301/2 e.	8.000.000
1895	153.350	38 ..	9.810.000
189G	197.243	40 ..	13.440.000
1897	266.328	33M ..	15.000.000
1898	307.130	321/z ..	16.665.000
1899	371.414	213/4 ..	13.800.000
1900	241.862	30% ..	12.515.000
1901	307.214	25% ..	13.150.000
1902	336.500	203" ..	12.250.000
1903	339.717	293/4 ..	17.500.000
1904	328.243	283/4 ..	16.500.000
1905	432.359	281/z ..	22.200.000
1906	515.610	291/2 ..	26.800.000
1907	618.683	30 ..	31.900.000
1908	505.013	29% ..	25.740.000
1909	303.532	371/4 ..	17.125.000
1910	458.025	34 ..	27.000.000
1911	707.742	30 ..	36.500.000
1912	693.280	243/4 ..	30.000.000
1913	586.548	23# ..	24.000.000
1914	491.000	34 ..	29.500.000
1915	561.000		33.300.000
1916 9	681.864	57% ..	72.200.000

De productie en de verkoopprijs van de Sumatra tabak was van het begin der cultuur af als volgt:

Gewas	Pakken	opbrengst	waardebedrag
1864	50	48 c.	4.000
1865	189	149 ..	40.000
1866	J 74	U3 ..	30.000
1867	224	/U > .'	20.000
1868	890	142 ..	200.000
1869	1.381	129 ..	250.000
1870	3.114	122 ..	500.000
1871	3.922	137 ..	750.000
1872	6.409	132 ..	1.000.000
1873	9.238	182 ..	2.500.000
1874	12.895	152% ..	2.881.000
1875	15.355	170 ..	3.921.000
1876	29.034	154 ..	6.504.000
1877	36.517	127 ..	6.810.000
1878	48.545	126 ..	9.206.000
1879	57.596	118 ..	10.356.000
1880	64.965	113 ..	11.251.000
1881	82.362	115 ..	14.750.000
1882	102.047	137% ..	21.500.000
1883	93.533	133 ..	19.000.000
1884	125.447	145 ..	27.650.000
1885	124.718	141 ..	26.870.000
1886	138.643	154 ..	32.450.000
1887	139.582	121% ..	25.650.000
1888	168.114	129 ..	33.120.000
1889	1G1.507	148 ..	36.597.000
1890	219.044	73* ..	24.510.000
1891	206.257	92% ..	29.180.000
1892	136.381	125 ..	26.000.000
1893	162.972	144% c.	36.152.000
1894	190.991	119	34.650.000
1895	200.921	90 ..	27.746.000
1896	189.039	111% ..	32.250.000
1897	200.094	122 ..	37.335.000

1) In de jaren 1917 en 1918 was do uitvoer naar Nederland door don oorlogstoestand vrij wel geheel opgehouden.

Doornseeijfer van				Doornseeijfer van			
Gewas	Pakken	opbrengst	waardebedrag	Gewas	Pakken	opbrengst	waardebedrag
1898	233.409	92	f 32.982.000	1906	16.212	100 c.	f 2.390.000
1899	259.035	827 _a	.. 32.875.000	1907	18.220	782.085.000
1900	221.416	111%	..37.970.000	1908	15.121	761.695.000
1901	224.271	94%	.. 32.450.000	1909	14.586	1012.150.000
1902	242.132	85	..31.200.000	1910	14.9G1	1312.900.000
1903	254.602	92	..35.900.000	1911	15.238	902.000.000
1904	233.557	99	..35.800.000	1912	18.G09	762.000.000
1905	225.369	155	..54.500.000	1913	14.0ZG	671.300.000
1906	246.S30	159	..61.000.000	1914	14.942	591.340.000
1907	272.341	91	.. 38.780.000	1915 ^{b)}	8.631	1451.875.000
1908	271.358	110	..46.600.000				
1909	273.725	81	..34.250.000				
1910	234.133	131	..47.800.000				
1911	280.704	142	..62.200.000				
1912	282.920	136	..60.000.000				
1913	251.689	127	..49.900.000				
1914	246.543	93	..35.000.000				
1915	232.911	178	..64.700.000				
1916 J	245.000						

Bij uitvoer uit Nederlandsch-Indie betaalt tabak, zoowel blad als krossch, een uitvoerrecht van / 1.— per 100 K.G.

Literatuur: W. L. de Sturler, Handboek voor den Landbouw in Nederlandsch Indie; Dr. K. W. van Gorkum, Oost Indische Cultures, opnieuw uitgegeven, Deel III; W. Westerman, De tabakcultuur op de Oostkust van Sumatra; Deli in Woord en Beeld; C. E. Haarsma, De Tabakscul-tuur in Deli; Hj. Jensen, De tabakscultuur in de Vorstenlanden; K. L. Weigand, Der Tabakbau in Niederlandsch Indien; Twentieth Century Impressions of Netherlands India. Tobacco, Sumatra and Java; Octave J. A. Collet, Le tabac, sa culture et son exploitation dans les contrees tropicales; Krillcwbrew and Myrick, Tobacco-leaf; O. de Vries, De Tabak; R. Kissling, Tabakkunde; Nessler, Der Tabak, seine Bestandteile uncl seine Behandlung; J. Behrens, Mykologie der Tabak-fermentation; C. J. Koning, Der Tabak; J. M. van Bemmelin, Ursachen der Fruchtbarkeit des Urwaldbodens in Deli und Java für die Tabak-cultur Mr. H. J. Bool, De landbouwconcessies in de residentie Sumatra's Oostkust; Mr. H. J. Bool, De Chineseimmigratie in Deli; Mr. H. J. Bool, De arbeidswetgeving in de residentie Sumatra's Oostkust; G. Guyet, Le problmdo de la main d'oeuvre dans les colonics d'exploitation. Cote Est de Sumatra; J. S. C. Kasteleyn, Het verkrijgen van een inheemsche arbeidersbovolking. Mededeelingen uit's Lands Plantentuin, no. 15, 21, 23, 2G, 30, 34, 35, 41, 43, 47, 55, 56, 58, 63, 61, 66 en 69. Mededeelingen van het Departement van Landbouw no. I en 3; BuDotin de l'Institut Botanique de Buitenzorg no. IV, VI, XVI, XVII en. XVIII; Bulletins van het Deli-proefstation te Medan; Publicities van het proefstation van Vorstenlandsche tabak to Klatdn; Publicaties van het Proefstation van Tabak te Bfisoeki; Kolonialc Verslagen: Statistiek van den handel, de in- en uitvoerrechten in Ned.-Indie; Indische Mercur; Jaaroverzichten betreffende den handel in Koloniale Producten; Publicities van het Landbouw Departement van de Vereenigd Staten; enz. enz.

TABALONG. District der onderafdeeling Tandjoeng, afdeeling Oeloc Soenegi, residentie Z. en O. afd. van Borneo, onder het bestuurl van con kjai (districtshoofd), met standplaats Mabe, gelegen a an de samenvloeiing der Tabalong-kiwa en -kanan. Voornaamste kampoengs zijn: Tan-djoeng, mot eon Gouvts ini. school en pasang-grahan, Wajan, Haroecay, (met pasang-graban), *^Pemarangau-kiwa en -kanan. De bevolking van

L) In de jaren 1917 en 1918 was de uitvoer naar Nederland door den oorlogstoestand vrij wel geheel opgehouden.

^{b)} In de jaren 1916, 1917 en 1918 was de uitvoer naar Nederland door den oorlogstoestand vrij wel geheel opgehouden.

y) 命 / 乙,

dit district bestaat voor een gedeelte uit Dajaks (van do Maanjan on Doesoen-dea stammen), die langs den bovenloop der Tabalong-kiwa en -kanan wonen, voor de rest uit Maleiers. Eerstge-noomden vinden hun bestaan voornamelijk in het inzamelen van boschproducten (rotan, damar, was en vogelnestjes van den G. Loeang). De Maleiers beoefenen het landbouwbedrijf of ver-huren zich als koelies op de rubberonderneming Hajoep (zie aldaar). Bij de kampong Wai'ookin ongeveer 13 K.M. ten Zuiden van Tandjoeng vindt men petroeluc mbronnen.

TABALONG-RIVIER. Bovenloop der Negararivier, zie BORNEO, Deel I biz. 365.

TABANAN. Een der voormalige landschappen. op Bali, thans een onderafdeeling der afdeeling Zuid-Bali der residentie Bali en Lombok. Het grenst ten W. a an Djembrana, ten N. aan Boeldi'ng, ten O. aan Badoeng en ten Z. aan de zee. Het is in het Noorden bergachtig — de pick van Tabanan of Batoe Kahoe is 2370 M. hoog — en in het Zuiden vrij vlak met zacht glooiende terreinen. De grond is zeer vruchtbaar en vooral in het Zuidelijk gedeelte zijn uitgestrekte sawahcomplexen. Het aantal inwoners bedraagt ongeveer 100.000. De laatste Radja pleegde in 1906, na zijne overgave aan onze troepen, zelfmoord. Sedert wordt Tabanan rechtstreeks door het Gouvernement best uurd.

Behalve de hoofdplaats Tabanan, standplaats van den controleur, zijn Kediri, Badjar-anjar, Al arg a, Krambitan en hoog in het gebergte Ba-toe-riti de meest bekende plaatsen.

Zie overigens, ook voor de geschiedenis van het landschap, de bij de artt. BALT en BALIERS opgegeven bronnen, zoomede H. van Koi, Uit onze ko)onion, Leiden 1903 (bl. 494: Het rijk van Tabanan).

TABANAN. District van de onderafdeeling Tabanan, afdeeling Zuid-Bali, residentie Bali en Lombok.

TABANAN (PIEK VAN). Zie BATOE KAHOE.

TABANTO. Rivier in de onderafdeeling Plei-lin r der afdeeling BandjCrinasin, residentie Z. en O. aid. van Borneo, tot bij kampoeng Rantjah bij vloed bevaarbaar voor groote prauwen, ter-wijl kl ein eret tot de kampong Sei Sangga aan <l<n bovenloop kunnen opvaren; mondt uit in <l<n Juvazec. Van Pleihari tot de monding (bij kampong Tabanio) bedraagt hare lengte ruim 35 K.M.

TABASCHIR. Steenachtige afscheidingen in d<gclcdingen der bamboc, die in het Ooston als geneesmiddel gebruikt worden (evcnals verschilderc andro opaalachtigo versterkingen in plan-ten en dieren, de zg. xn o c 8 t i k a*s). Zij bestaan in drogen toestand hoofdzakelyk (voor 90 %) uit kiezclzuur en bevatten voorts kalk (1-4 %) en kali (1%-4%), Tabaschir wordt ook wel als "Baaiboc-kninfcr" beschreven, vennoedelijk eenc onjuisto vertaling van Kapoc bamboc, waarin kapoer niet kamfer, maar kalk of con-croment beduidt.

TA BAT PATAH. Nagri op de O.-lijkc helling van den Marapi (Sum. Westkust), 164 KM. ten N. van Fort van der Capellen, aan den weg van die plants naar Pajo Koemboeh (zie aldaar). Er is een markt en een Gouv. pasanggrahan (1030 M. boven zee). Even voorbij Tabat Patah slaat

do nieuwe zijweg in W.-lijke richting af naar Baso en Fort de Kock, „de weg dor zeven oor-mmmen”(zie OUD AGAM). Dadelijk ten N. van Tabat Patah ligt de Boekit Tandikir, waar Raaff in 1822 de zoogenaarde versterking van Fan-djoeng Alam (do naam van een nagri, die een paar KM. N.-lykcr ligt) liet aanleggen; het punt heet *hent'ng lamo* (do oude benteng), men heeft er een prachtige uitzicht op de vruchtbare vlakke van Pajo Koemboeh en het bergland ten O. ervan. (Acht dagen in de Pad. Bovenlanden, Vereniging Toeristenverkeer, Bat, 1909, bl. 30). A *67

TABENOE. Landschap van de onderafdeeling Koepang, afdeeling Z. Timor en Eil. van de residentie Timor en O.» ander een Christenradja. Het gebied grenst aan Amarassi. De radja woont te Baoemata, een sawahgebied van den laatsten tijd en heeft een lusthuis nabij de hoofdplaats Koepang.

TABERNAEMONTANA CORONARIA Willd. Fam. Apocynaceae. Boenga mant&ga, Boenga soesoe, Boenga manila (MAL.); Mondakaki, Kembang wari (JAV.). Heester tot 2 M. hoog, als sierplant overal gekweekt. De bladeren en vooral de wortels worden overal als geneesmiddel door do inlanders gebruikt, vooral tegen inge-wandsziekten.

TABERNAEMONTANA CORYMBOSA Roxb. fam. Apocynaceae. DjSlotoeng badak (MAL.). Heester of kleine boom, waarvan de fyngemalen wortels als geneesmiddel gebruikt worden. Een afkooksel van de bast gebruikt men tegen syphilis.

TABI. Zie TAKAR.

TABOE. Zie PFIIMALI.

TABOEAN (MAL.). Zie TAWON.

TABOEI. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TABOEKAN. Een landschap van de onderafdeeling Sangi-eil., afdeeling Menado der gelijk-namige residentie (korte verklaring 30 Nov. 1910) onder het bestuur van een radja en man-trfs (zie SANGI-EILANDEN). Het omvat de Oostelijke helft van het eiland Groot-Sangi (de bergketon, die Groot-Sangi van het N.W. naar het Z.O. doorkruist, dient als Westelijke grens van het landschap), de kleine eilandon. ten O. en N.O. van Sangi en de djoegoegoeschappen Li-roeng, Salibaboe, Bco, Essang en Amat of de Talaud oil. De voornaamste negorijen zijn: Taboekan-lama, Taboekan, de standplaats van den radja, een djoegoegoc en een zending, Petta (handelsplaats), Tariang-baroe en Manaloe.

TABOENDOENG. Landschap op Midden-Soeinba. Zie aldaar.

TABOET-FEEST. Zie HASAN-HOESAIN- of TABOET-FEEST.

TACCA PALMATA Bl. Fam. Taccaceae. Teng-giling mentik (MAL.); Taka goenoeng (MAL. MOL.), Gadongan (JAV.); Heus leutik, Koemis oetjing (SOUND.). Kruidachtige plant, met diep ingesne-den bladeren en groenachtig bruino bloemen in schermien. Do onderaardsche knollen bevatten zetmeel, dat sows gebruikt wordt als voedsel. De knollen zelf worden in hun geheel of in stukjes of schijffes gesneden als genezend middel bij verwonding gebruikt.

TACCA PINNATIFIDA Forst. LSK6, Leker, Taka laet (MAL. MOL.), Labing (MAD.). Kruid-

Handwritten note: *W. de ...*

achtige plant met groote dubbelvindeelige bla- deren en grootere knollen dan de voorgaande, die soms als voedsel dienen, doch waaruit meest het zetmeel wordt bereid, zooals in het Oosten van den Archipel. Op de eilanden van den Stiden Oceaan maakt men uit de vruchtstelen eenelecht- materiaal, dat in Europa wel eens voor dauics- hoeden gebruikt wordt.

TAD. J AKPEL A. District van de afdeeling Boeleng, residentie Bali en Lombok.

TADJI (JAV.). Zie *PODOCARPUS CUPRESINA*.

TADJOEG. Zie *MOSKEE, B.*

TADOE. Een landschap, behoorend tot Seunagan. Zie aldaar.

TAFELBLAD. Zie *HELICONIA BIHA1.*

TAFELHOEK. Zie *BALI* en *BADOENG*.

TAGOELANDANG. De Zuidelijkst gelegen eil- groep-der Sangi-eil., aansluitende a an de Noordpunt van Celebes, bestaande uit de eil.: Tagoe- landang, Pasige, Roelang en Biaro, tezamen met een deel van het dj oegoegoeschap Niampak op de Talaudeilanden een landschap vormende van de onderafdeeling Sangi-eil., afdeeling Menado der gelijknamige residentie (korte verklaring 1 Nov. 1912) onder het bestuur van een radja en inlan- tri's (zie *SANGI-EILANDEN*). Genoemde eilanden zijn, met uitzondering van Pasige, bergachtig. De hoogste der dric, op het eil. Tagoeelandang (zie aldaar) voorkomende bergtoppen is ongeveer 650 M. Het eilandje Roelang bestaat geheel uit een steeds rookenderi vulkaan van 725 M. hoogte; den krater vindt men aan de Noordzijde; aan de Noordwestzijde vertoont de mantel een jonge fumarole; in Jan. en Febr. 1905 werd het eiland nauwkeurig bestudeerd door den mijningenieur Koperberg, in verband met de uitbarsting van 1904 i); Von Koniorowicz bezocht Roelang ook en vond in den krater een geweldig groot andesiet- blok als prop; het eilandje wordt reeds als vulkaan vermeld in het eind der 17de eeuw door den Italiaanschen reiziger Gemello Carreri (Voyage autour du monde, traduit de l'italien par L. M. N., Paris J 719). Het eiland Biaro is een bewoonde koraalplaat en bekend oin zijn rijkdom aan eb- behout; er wonen ± 700 menschen, onder een kapitein laet; ef het eiland vulkanisch is, moet nader onderzoek leeren.

TAGOELANDANG. Eiland met th a ns niet meer werkzamen vulkaan, behoorende tot de Sangi- en Talaud-groep. De berg heeft een cal- deira met 4 K.M. doorsnede, waarin twee jongere eruptiekegels liggen: de Malingga, ± 550 M. in het Z., en de Bolongka, ± 350 M. in het N. De hoogste punten van den rand der caldeira berei- ken 650 a 700 M. b.z. (Koperberg in Jaarb. Mijn- wezen 1909, met kaartje; refereat door Verbeek in Tijdschr. Aardr. Gen. 1911, 341). Op het eiland, dat ongeveer 15 K.M. lang bij 6 K.M. breed is en een oppervlakte heeft van 4925 H.A., vindt men zeer veel kJ apperaanplantingen. De voornaamste plaatsen zijn: Tagoeelandang, de standplaats van den radja. een djoegoegoen en zendeling, Mina- ngan en Haas.

TAGOERELA (MAL. AMB.). Zie *ELAEOCAR- PUS ED ULIS*.

TAHATONG (DAJ.) Zie *STEKELVARKENS*.

TAHI AJAM (MAL.). Zie *LANTANA CAMARA*.

TAHI BOEBOENG (MAL.). Zie *LORANTHUS*.

TAHI MANOEK (SOEND.). Zie *LORANTHUS*. **TAHI OELAR SAWAH (MAL.).** Slangen-excre- menten, in hoofdzaak uit uras ammoniacus bestaande, zijn in Indie een beroemd volksmiddel, dat tegen allerlei kwalen wordt aangewend.

TAHI OELAR SAWAI (MAL.). Zie *DJA- MOER*.

TAHLIL. Lofprijzing van Allah door het reci- teeren der woorden: „*Lih' idha Hid 'ldh*” (Er is geen god dan Allah). Zulk een *tahlil* geldt als een vroom, Gode welgevallig werk, waaraan hemelsch loon verbonden geacht wordt. Het loon voor den *tahlil* kan volgens Moslimsche opvatting ook ton goede komen aan iemand anders, bijv. eenen overledene, aan wipn de *tahlil* met dat doel wordt opgedragen. V gl. Snouck Hurgronje De Atjehers, I, p. 474 (The Aclielinese, I, p. 428 v.).

TAHOENTONG; ZIMUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.

TAHOI (LAMP.). Naam van verschillende caoutchouc-leverende klein- en slingerplanten uit de familie der *A pocynaceae*, behoorende tot de geslachten *Willughbeia*, tjoekangkan (SOEND.), tahoi siboe (LAMP.), *Chonemorphia* en *Urceola*. De cultuur van tahoi is eenige jaren in de Lam- pongs en in W.- Java hetroefd, doch niet ge- slaagd. Zie Tijdschr. v. Nijverheid en Landb. in N.-I. LVIII (1898), 224, alsmede: P. van Rom- burg, Caoutchouc en Getah- pertja in N.-Ind. (Med.), s L. PJ. XXXIX (J900).

TAI POESAN. Het feest der boetedoeningen van de Britsch-Indische keelies in Deli (zie J. A. v. d. Laak, Eigen Haard 1908, bl. 269).

TAIFORE. Zie *TIFORE*.

TAING (JAV.). Zie *VITIS ADNATA*.

TAIS. Klein meertje in de residentie Benko- len, waar een groot waterkrachtwerk is tot stand gekomen voor de opwekking van elektrishe kracht voor de goudontginningen in de buurl van Moeara Aman.

TAJAN. Landschap in de onderafdeeling Taji- jan van de afdeeling Pontianak (1cr residentie Wester-afd. van Borneo, met gelijknamige hoof- l- plaats. Het grenst ten N. W. aan Landak, t<n O. aan Sanggau, ten Z. aan Mfliau en ten W. aan Pontianak. De oppervlakte b(: draagt 2479 K.M². De bevolkingssterkte bedroeg in 1918 ruini 21000 zielen. Het landschap oin vat het stroomge- bied der vrij goed bevaarbaro Tajan (met hare zijtakken), benevens eenige minder beduidende zijrivieren der Kapoeas. De Taj an vindt haar oorsprong op do Zuidelijke Twillingen van den (: Kola dan, doorsnijdt het landschap van N. naar Z., en mondt togenover het eiland Taj&n (zie b<> neden) in de Kapoeas uit. In het N. is het lan- l- schap heuvel- en bergachtig, in het Z. vrij vlak; in het schaars bevolkte W.-lijk zuidergedeelte is de bod in zelfs mocrassig en met kleine, oin hunne vischrijckid bekende, meren bezet. In h(t bovensroomgebied van de Taj an bevinden zi(h Chineesche nederzettingen, die op besebeiden schaal goudvden bewerken. Do Maleische dis- tricts- hoofdplaats Batang Tarang (in het Westel. gedeelte aan een zivrievier der Taj an) kan als het centru in van een (ook door Dajaks bewoonde)

i) Zie: M. Koperberg, Verslag van een onderzoek naar de uitbarstingen in 1904 op het vulkaaneiland Roelang bij Tagoeelandang (Sangi- en Talaet-eilanden), met kaarten en mooie foto's (Jrb. van het Mijiiwezen in Ned. O. Indie, 1909).

betrekkelijk wclvarende landstreek worden genoemd; daar vooral worden veel arenpalmen aangetroffen. Hot O.-lijk deel van Taj an is minder ontgonnen en wordt voornl. door Dajaks bewoond; terwijl de Maleiers meer geconcentreerd zijn in kampongsgelangen langs de Taj an. Betrof-fende de voortbrengselen van Taj an is het volgen- de op te merken. Hoofdproduct van den land- bouw is padi, welke echter niet in voldoende mate wordt gekweekt, zoodat uit Pontianak (afkomstig van Saigon) nog veel wordt aangevoerd. Ket^{la}, djagoeng, suikerriet enz. en andere zgn. tweede gewassen, worden voor eigen gebruik verbouwd. De bosschen leveren eenige goede houtsoorten, waaronder ijzerhout, maar geregeld de exploitatie daar van heeft niet meer plaats. Zelfs de waardevolle getah pertja, waarvan de inzameling voor de bevolking zeer winstgevend was, komt door liet onoordeelkundig kappen der boomen nog maar weinig voor. Verder leveren de bosschen nog verschillende producten op, waaronder vooral de zeer gezocht „damar mata koe-tjing“, waarvan de uitvoer van Taj an op ongeveer 2000 pikool a / 12 wordt geschat. Zoodat reeds gezegd, worden veel arenboomen aange- plant; de suiker van deze palmsoort wordt zelfs naar Serawak uitgevoerd. Het Koi. Verslag van 1902 zegt ten aanzien van de ardentcult in Taj an, dat zij met recht eene volkscultuur kan worden genoemd. Voorts treft men langs de Kapoeas nog onbeduidende aanplantingen van peper en Liberia-koffie aan. Voor zoover bekend levert Taj an aan mineralen wat goud en ijzer. Het ijzer (om zijne hoedanigheden zeer geroemd), werd vroeger door de bewoners op primitieve wijze gewonnen op tot Jandbouwgeredschappen en wagens verwerkt ; tegenwoordig geeft de bevolking de voorkeur aan goedkoop ingevoerd ijzer. De thans nog maar weinig beduidende ontginning van goudhoudende gronden langs de Kapoeas en in het bovenstroomgebied der Taj an is geheel in handen van Chineseen. Zie, behalve het art. BORNEO, vooral: J. J. K. Enthoven, Bydragen tot de geographic van Borneo's Westers-Afdeeling, Leiden, J 903, bl. 747 en vgg. Taj an, de hoofd- plaats van het landschap, is de zetel van den P. tenibahan op de standj)laats van den contro- lour en f(n k a pile in der Chincezen. Het aantal iiiwoncrw bedraagt ruim 1600, w.o. 300 Chincezen. Jc j)laats is gelcegen aan den rechteroever van de Kapoeas, via k bi, j de monding der Taj an. De ngenlijk" verb) iijf plaats van den control cur en va n do Chincezen is het tegenover de inonding der Tujun, in de K apocas gelcegen cilan- ljo Taj an, circa 2100 M. lang en 450 M. breed. Het ligt ruim 3 M. boven den gemiddelden waterstand te Taj an en wordt bij zeer hoog water geheel over- si room d.

<4 e s c h i e deni s. Met eenige zekerheid is wcl te zeggen dat het landschap Mfiliau-Tajan eeriijds oen decl uitnaaklc van het (door eon Ja- vaanschen iijns geslichte) machtige Mntansche rijk (Matan, Soekadana, Simpang). Dezic prins stelde zijn zoon als stedhouder over Meliau-Ta- jan aan. Ecu van diecns afstammeligen gaf het landschap Taj an in leen aan zijn broeder, met ge- volg dut Tujun in den loop der tijden geheel aan het gezag van Mcliau onttrokken is, en een zelf- standig rijkje werd.

Op hot laatst der 18e eeuw, toen Taj an in een oorlog mot het Oostelijk gelcegen Sanggau was

gewikkeld, wendde de bestuurder (Pangeran) zich tot den toenmaals zeer machtigen Sultan van Pontianak om hulp, en bood hem in ruil daarvoor de opperheerschappij over zijn land aan. In 1818 o.a. deed de Sultan van Pontianak, met behulp van onze troepen, onder aanvoe- ring van Majoor Muntinghe, zijn aanspraken op Taj an gelden. Op het eilandje Taj an werd toen eene kleine versterking gebouwd, waarin een militaire bezetting achterbleef. Reeds in 1820 evenwel wist Taj an, gebruik makende van de bin- nenlandsche onlusten in Pontianak, zich van het juk te bevrijden, en bleef sedert dien tijd onafhankelijk. Na dien hadden de zaken in Taj an het gewone verloop. In 1822 sloot de Regeeringscommissaris Tobias een voorloopig contract, in 1823 werd het eenigszins, en later meermaalen en beduidend gewijzigd (zie CONTRACTEN). In 1889, bij het aftreden van den vorst van Mgliau, werd het bestuur over dat landschap ook aan den Pangm- bahan van Taj an opgedragen en werden door dien maatregel de zoo lang gescheiden rijkjes toch weer vereenigd, totdat ih 1909 Meliau bij het Gouvernementsgebied werd ingelijfd. Het laatst gesloten contract dateert van 14 Dec. 1909, be- krachtigd bij G. B. van 15 Jan. en 15 Juni 1912 nos. 77 en 3.

Bestuur. Het inlandsch bestuur over Taj an berust bij den Vorst, met den titel Panembahan, en twee mantrfs. De eerste, die tevens als rijks- bestuurder fungeert, houdt evenals de vorst, ter hoofdplaats Taj an verblijf, de tweede oefent meer bepaald gezag uit in de welvarende Batang-Ta- rangstreek, waar hij dan ook verblyf houdt. De belastingen welke de Dajaksche onderclanen aan den vorst moeten opbrengen, zijn vrij drukkend, doch — en in tegenstelling van de andere iijl. staatjes van Borneo's W.-afd. — ook de Malei- sche bevolking in Taj an is aan hem belasting- plichtig. In 1908, werd een landschapskas opge- richt.

TAJANDOE (TAJANDO) -EILANDEN. Eilandengroep, behorende tot en Westwaarts gelcegen van de Kei-eilanden (zie aldaar), bestaande uit het hoofdeiland Tajandoe en een zevental meer Zuidelijk gelcegen kleinere eilandjes, waarvan alleen Heniar en Tam of Taam door enkele honderden personen bewoond zijn. Op Tajandoe zelf vindt men aan de Noordkust twee, aan de Westkust een negorij, nl. Tajandoe, Langgari en Oheil met te zamen ongeveer 1300 inwoners. Hot zijn alien Mohammedanen, evenals de bevolking van Heniar ; op Tam is de helft der bevolking Hoidensch, do andere helft eveneens IMohammedaansch. Be eilanden bestaan grootendeels uit koraalkalk op zijn omzomd met fraaie barridre-riffon. Do meeste hebben laag golvend terrein, alleen Tam is liooger, ± 150 Zie verdor G. W. W. C. van Hoiivell, Tijdschr. Bat. Gen. Di. 33 (1890), bl. 150; H. O. W. Plan- ten in Tijdschr. Aardr. Gen. 2e ser. DITTX (1892),- bl. 645.

TAJOE. District van afdeeling regentschap. Pati, residentie Semarang, met eene oppervlakte van 318 K.M². op cone bevolking op ultimo 1905 van ruim 103.000 zielen, waarvan ± 70 Europeanen en ± 530 Chincezen. Het is het Noordclijkst gelcegen district van de afdeeling Pati, waarin de suikroedernieg Pakis on 3 erfpachtsondermoningen, godroven on 6 por- ceelen, zijn gelcegn. Op do onderneming Mar-

Het Talaoetsch valt in eenigo dialecten, die talrijk zijn te noemen voor eene zoo kleine taal. Zoo heeft Salibaboe een eigen dialect, evenzoo Kaberoeng; op Karakelang komen twee dialecten voor, terwijl de Nanoesa-eilanden en Miangas ook weder hun afzonderlijk taleigen hebben. Zoo luidt b.v. het woord voor „man" datin het Sangirsch cse' is, in het dialect van Salibaboe esaka, op Kaberoeng eliaka, ehalja en esaha, op Karakelang esatja, esata en esara en op Nanoesa en Miangas esa).

Het aantal sprekers van het Talaoetsch be- draagt ruim 5000. Door het Maleische school- derwijs en het veelvuldig uitzwermen der bevol- king is de taal zeer blootgesteld aan invloed van het Maleisch.

Vergelijkende Wordenlijstvan talen en dialecten in de residentie Menado, door A. J. F. Jansen, Tijdschr. Bat. Gen. dl. IV (1855) bl. 524—548: Lijst van eenige Sangirese, gespro- ken wordende op Tangelanda, Siajuw en Sangir, en Talautsche woorden, met Maleische van de zelfde betekenis vergeleken, Indisch Magazijn, Iste Twaalfal, 1844, No. 7, 8 en 9, bl. 29, d.d. 1825; Salibaboo's Wordenboek, door A. De Stuers; Nederduitsch en Salibaboo's, Tijdschr. v. Ned. Indie, 4de Jaargang, 2de Deel, 1842, bl. 406; Een en ander over het Talaoetsch, door J. P. Talens, medegedeeld door N. Adriani, Verh. Bat. Gen. v. Kunsten en Wetenschappen, dl. LIX, Iste Stuk (1911); Nadere Bijdrage tot de kennis van het Talaoetsch, door Dr. K. G. F. Steller, Verb. Bat. Gen. dl. LIX, 4de Stuk (1913).

TALASAK (»AJ.). Zie BOEROENG-DJAN- TOENG.

TALAUT-, TALAUD-, TALAOED- of TALA- OER- EILANDEN. Groep van eilandjes, Noord- Oostelijk van de Sangigroep (N.O. van Celebes), een onderafdeeling vormende van de afdeeling Menado der residentie Jlenado, onder het be- stuur van een Controleur met standplaats Beo op het eiland Karakelang. Zij zijn gelegen tus- schen 5° 35' en 3° 45' N.B. en 127° 10' en 126° 32' O.L. en worden administratief verdeeld in. 8 president-djoegoegoeschappen: Liroeng, Salibaboe, Kaberoeng of Mengarong, Niampak, Beo, Essang, A mat en Nanoesa, elk onder het Jje- stuur van een president-djoegoegoe. Aan deze zyn toegevoegd djoegoegoe's en kapitan's laet (negorij hoof den). De dj oegoegoeschappen zijn onderhoorig aan de landschappij der Sangi eil. (zie bij de verschillende landschappen). De be- langrijkste eilanden zijn: 1. Karakelang, het grootste eiland der Talaudgroep, de bergen zijn alle beneden de 800 M. hoog en van jongeren datum, uitbarstingen zijn onbekend; tot de toppen der bergen (met uitz. van de G. Piapi) vindt men zeeschelpen en koralen; de voornaamste plaatsen zijn Beo, aan de gelijknaBiige baai, hoofdplaats der onderafdeeling, Poeloetan en Roeso; 2. het eiland Salibaboe met Liroeng en Moronge, de standplaats van een zending en 3. hot eiland Ka- boeroeng met de negorij Marangan. De Nanoesa- groep (zie aldaar) behoort tot de Tala nd- ci lan- den. Het aantal bewoners der Talaud-eil. be- draagt ongeveer 24.000 zielen. Evenals op de Sangi-eil. bevinden zich op deze kleine eilanden- groep nieerdere Gouvernements- en zedings- scliolen voor inlanders. De middelen van bestaan der bevolking, de voortbrengselen van den bodem, enz. zijn inalgemeen gelijk aan die der

-Liqd~" " ' ' n^bunge Sangi-eil., waarvan do Talaoer-groep dan ook als het ware een natuurlijk voortzet- ting is.

Zie ook mededeelingen van het bureau voor do bestuurszaken der Buitenbezittingen door het Encyclopaedisch Bureau, aftevering H, 1912, biz. 5 t/m. 82 en de literatuur bij de Sangi-eilanden. Voorts F. A. Ebbinge Wubben, Naar de Talauteilanden, T. Aardr. Gon. 2e Serie, V, 1, bl. 201/1 /m?

TALAUMA' OVALIS' Miq. Fam. Magnoliaceae. Tjempaka oetan kasar (MISNADO). Zeer groote boom van N.-Celebes, in de Minahasa vrij alge- meen van 200 — 1000 M. boven zee. Het hout is goed, het is gemakkelijk te bewerken, is bestand tegen vocht en blijft in den grond lang goed, het is daarom gezocht voor huizenbouw.

TALAUMA RUMPHII Bl. Tjempaka goenoeng (MAL. AMB.). Hooge, dikke boom van het berg- land van Ambon. Het witte hout is welriekend.

TALA WI, Landstreek en nagri, aan den oever der Oembilin-rivier, 12 KM. ten N. van Sawah Loento (zie aldaar).

TALIFIDIK (JAV.). Zie MUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.

TALIFIMONG. Zie MUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.

TALES (JAV.). Zie COLOCASIA.

TALEUS (SOEND.). Zie COLOCASIA.

TALI PAIT (MAL. MOL.). Zie PIPER FRAGILE.

TALI POETRI (MAL.). Zie CASSYTHA.

TALI TALI (BOENGA) (MAL.). Zie QUAMO- CLIT.

TALIABOE. Zie SOELA-EILANDEN.

TALING. Zie EEND.

TALINUM RACEMOSUM Rohib. Fam. Por- tulacaceae. Kruiddachtige plant uit tropisch Ainc- rika met roode bloemen en vleezige stengels, ver- want met en gelijkend op de Ned. Postelcin en ineenstal Surinaamsch postelcin genoemd, daar de plant in Suriname op de wijze van postelcin gegeten wordt. Blijkens proeven is de plant ook zeer goed als groent in Ned.-Indie te kwecken, waar zij gheej de Europ. postelcin kan vevan- gen.

TALIPOT PALM. Zie CORYPHA.

TALISEI (naam van een boomsoort). Eiland aan de Noordpunt der Minahasa, behoerende tot het district Maombie. Het is ghecl in erfpacht aangevraagd door de Moluksche Jlan<clsv<ln- nootschap voor den aan pl ant van kl ippers. Met uitzondering van het Noordelijkste gdcclte en eenige hooger gelegen stukken op de Zuidelijke punt is het gchccl eiland met klal))eraanplan- tingen bed ekt. Aim de Oostzijde van het eiland ligt het ctalissenient met koeliekampoeng; daar zijn ook de Gouvernementskolenloodson. i n grot- ten aan de kust vindt men cetbare vogelcnstjcs. Sedert 19JO is er een kuatlicht, dat op 26 zccrmijl zichtbaar is.

TALI WANG. Onderafdeeling der afdeeling Soon<bawu (zie aldaar), bestaande nit de vazul- statci Taliwang, Serang en Djarewe. De Hlan<l- piats van den gezaghebber van Taliwang draagt denzelfden naam./4/ l- G

TALKBOOM (CHINESE). Zie SA PI UM SEBIFERUM.

TALKFN. Arabische bciiaming ceur j)lcchti- heid bij de begrafenis van Mohammedaneij, daar- in bestaande, dat de zgn. „dorpsgceestcl ij k o* * of

cen ander deskundige eonige Moham medaansche formulieren en gebeden bij het graf recoitert. De becdoening van dezcen *do'd talkin* (d. i. „v66-zeggings“-gbed, in Nod. Indie vorbasterd tot *talekin, talakin, leuleukin* enz.) is in het bijzon- der, om don overlcdene voor het schiden nog- maals do woorden der Mohammedaansche g c- loofsbelijdenis in herinncring te brn- gen, a is voorbereiding voor het onderzoek, dat hem van wege de engelen Monjaar en Nakir in het graf staat te wachten. Zie: Snouok Hur- gronje, De Atj.eheis, I, p. 472. V : .. (The Acielniese? I- p- 427 v.); ; Mr. L. W. C. van den Berg's beoefe- ning van het 'Mohamm. recht, I, p, 60 (IridiscKe' Gids, 1884, I, p. 422).

TALOEK. Vlak ten N. van-den Pasaman (Ophir) in de N.-helft van Sumatra ligt een weinig uitge- strekt ringgeberge, dat misschien een afzonder- lijk eruptiepunt voorstelt. De elliptische rand meet .G K.M. (N—Z) bij 2¼ K.M.; het hoogste punt er van. ligt op 940 M. De door dien rand inge- sloten viakte van Taloe (± 500 M. b. z.) is geheel met sawahs bedekt, ten deele moerassig en wa- tert naar het Z. W. af. Aan den N. rand dier viakte bevindt zich een warme bron (40° C). Be- schrijving bij Fennema in Jaarb. Mijnw. 1887. Wet. Ged. 205.

TALOEK. A. Nagri bij Fort.de Kock.

B. Nagri, 6 K.M. ten Z. van Boeo (zie aldaar)

C. Nagri aan de Kocantan, hoofdplaats van de onderafdeeling Kwantandistricten (zie aldaar) van de afdeling Indragiri. Dit TaloeK neemt in de plannen voor het groote Sumatra-verkeersnet con belangrijke plaats in: door den grooten weg via Goenoeng Sahilan-Taratak Boeloeh naar Pakan Baroe zal een toegangspoort gevond worden, waardoor handel en cultuur kunnen binnendringen. Gedurende den regentijd kunnen kleine rivierstopmers tot TaloeK de rivier op- varen.

TALOEK BAJOER. De Inlandsche naam voor de Koninginnebaai on de Emmahaven (zie aldaar).

TALOETI (TOELOETI) BAAL. Zeer brede, wei- nig ver het land inloopende, voor het Zuiden ge- li< i) < > p < : n baai jnet zeer groote diepten, ongeveer o> het midden van de Zuidkust van Ceram. Het Jioogc. ichtb(!groeido bergland nadoit tot di lit bij den never con rijst aan de Westzijde der baai <inn>idclJlijk uit zee op, alleen de uiterste hoek bij Hftja is hier Jaag met een voorliggend kustrif. LangH den Oostoevcr wordt een vlakke kust- strook van grootcre uitgestrektheid aangctroff'cn, daar mondt de onbeluigrijke Bobokrivier met een delta tusschen met huog gras begrooide oc- vers uit.) c kust vail steil naar zee af, zonder cenigc droogvallirig ; cnkelc Mohamedaansche kajnpogens, nicest al aan klapperboomcii ken- baar li ?ecn daarlaaiigs verspreid. In den N. W. hock trefn)cu i cijckle gevaren aan. Zie Zcenians- gids dcel VI.

TALOK (JAV., SOEND.). Zie GREWIA.

TAMANAN. District met golijkaamige hoofdplaats van de afdeeling en het /egentschap Bon- dowoso, rcHidenlic BCsocki met 49 d'na's en iuun 70.000 inwoners, waaronder ± 50 Euro- poanen (1905). Vcel tabak wordt in dit district geleokl.y/j r'

TAMAN KA JOE. Kakangschap o) Solor. Zie aldaar.

/TAMARINDUS INDICA L. Fam. Leguminosae

Gaespipineae. Tamarindo (NED.); Asein (JAV., SOEND.), Asem djawa (JAV.). Bekende allecbom, in alle tropische gewesten verbreid en aangeplant, vermoedlijk inheemsch in trop. Afrika. Het witte hout wordt betrekkelijk weinig gebruikt, het kernhout, dat bij oude boomen zeer donker- bruin tot zwart is, bereikt nooit een grooten om- vang, zoodat het alleen voor kleine voorwerpen te gebruiken is. Het belangrijkste product zijn de peulen. De zaden daarbinnen liggen ingebed in een rinsch vruchtmoes, die zoowel om de smaak, als om de laxerende werking gebruikt wordt. Daartoe worden do peulen op verschillende ma- nieren toebereid o.a. geconfit, of men kookt er een stroop van. Ook wel wordt het moes met zout tot ballen gekneed, om aldus bewaard te worden (Asein kawak, JAV.). In plaats van het vruchtmoes gebruikt men ook wel de jonge, zeer smakende bladeren (Daoen sinom). De produc- tie van den archipel is ongeveer voldoende voor de inlandsche behoefte.

TAMBAKAN (IKAN) (MAL.). Zie LUBY-, RINTHVISSCHEN.

TAMBAKR (色DJO. District van de controle- afdeling Padangan, regentschap en afdeeling Bodjonegoro, residentie Rembang. Het best.aat uit drie onderdistricten en telt 63 desa's^ : - - - - -

TAMBANG EN TARANTANG. Landschap aan l de Kamparrivier, onderafdeeling Bangkinang (zie aldaar), Sum. Westkust.

TAMBANG SAWAH. Landschap in de residen- tie Benkoelen, bekend door zijn buitengewonen rijkdom aan goud. De exploitatie, dio niet kost- baar schijnt te zijn, zal geschieden door het Gou- vernement. Zie het art. ZILVER, ZILVER- ERTSEN. In 1915 weref een wetsontwerp aange- nomen, waarbij de gelden voor de ontginning werden toegestaan. Een bijzonder brede en stevige weg is in aanleg naar Moeara Aman, do dichtstbijzijnde plaats van betekenis.

TAMBARA MARTITJA (MAK.). Zie BRUCEA. TAMBFILAN-ETLANDEN. Zuidelijkste eUA- dengroep van den Poelau Toedjoeh Archipel., rsidentie Riouw en Onderhoorigheden. Zie POELAU TOEDJOEH EN TANDJOENG PI- NANG.

TAMBOE. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN- STRUMENTEN.

TAMBOE RAJA. ZiVMUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.-

TAMBOEKOE (GOENOENG). Hoogste heu- veltop van het oiland Madocra (afd. Soemenep), 471 M. boven den zeespiegel.

TAMBOERIJN. Zie MUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.

TAMBOES (ORANG). Zie ORANG TAMBOES.

TAMBOESEI. Landschap in Midden-Sumatra aan de Rokan-rivier, ten 2. grenzende aan het landschap Kapenooan, sedert 1906, evonals dit, dcel uitmakende van do onderafdeeling Ro- kan, afd. Bengkalis, gouvt. Oostkust van Su- matra. Het. word door de padri's van Bondjol gesticht en volgens dezelfde wetten en in clen- zelfden geest bestuurd. Na het verdrijven der padri's uit him vestigingen in do Pad. Bovenlan- den, hidden zij zich nog lang in Tamboesoi staan- de en beproefden van daaruit hunne plannen ten uitvoer to loggen. De onder hun invloed staande Tocankoc van Tamboesei, Hadji Mohammad Saleh, had dan ook de wapcnen togon ons opgev- con bedreigde het Gouv.-gebied van Mandai-

500000
200000
100000
0

ling en Ankola, maar op 28 Dec. 1833 werd zijn toenmalige hoofdvestiging Daloe Daloe door onzo troepen genomen en vluchtte de Toeankoe (naar Tanah Poeth). Eenigen tijd bleef Daloe Daloe door onze troepen bezet (en werd er zelfs een con-troleur in Tamboesei geplaatst), maar sedert de intrekking van die post in 1843, waren onze aan-rakingen met Tamboesei zeer onbcduidend. Even- als in de andere onafhankelijke staatjes aan de Ro- kanrivier leerselite in Tamboesei voortdurend eeu zeer ongeregelde en onrustige toestand, maar in- grijpen ter verzekering van de orde lag, niet- tegenstaande de naburige onder geregeld bestuur gebrachte landschappen niormalen last onder- vonden van dien onrustigen toestand, niet in de toenmalige politiek van het Gouvernement. Volgens het Koloniaal Verslag van 1901 echter hield de bestuurder van Tamboesei, Dzain 'Oel Abidin zich, na een reis naar Mekka en Turkije te heb- ben gemaakt, te Pdrak (Malaka) op, en werd hem de terugkeer naar zijn land door het Gouv. belet. Hij keerde in Nov. 1902 heimelijk naar zijn land terug, doch. er werd volstaan met op zijne hande- lingen nauwkeurig toezicht uit te oefenen, omdat hij zich aanvankelijk rustig hield. Wegens zijne latere uitdagende bonding tegenover het Gouv. werd hij in 1904 in zijn kampoeng gevangen genomen en dit landschapje ingelijfd; hij zelf werd te Madioen geïnterneerd. In 1905 werd de korte verldaring door de hoofden van dit landschap afgelegd.

TAMBOESOE (SUM. W.K.). Zie FAGRAEA FRAG R ANS.

TAMBOLO. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN-STRUMENTEN.

TAMBORA. Vulkaan op het eiland Soembawa, ten N.O. van de Saleh-baai, die ongeveer het ge- heele schiereiland Sanggar inneemt. In het Zeit- schrift fur Vulkanologie 1918 Bd. IV komt van de hand van Pannekoek van Rheden een uitvoe- rige monografie voor van dezen vulkaan en de daarop en daarbij gelegen kraters, verluikt met schetsen en kaarten. De hoofdkrater is hoognoeg rond met 6 a 6½ K.M. diameter; het naaste punt van den kraterand (Westzijde) is ± 2800 M., de met steile wanden voorziene kraterbodem ligt 5 a 600 M. dieper, en bevat in het O.-gedeelte een klein meer. Geologisch is de berg daardoor merkwaardig, dal hij zeer veel leucietgesteenten heeft opgeleverd, wat overigens bij de jongere vulkanen niet voorkomt. De Tambora is berucht door de hevige uitbarsting van 5 April tot 15 Juli 1815, waarbij 12.000 menschen direct zijn omgekomen, terwijl naar schatting nog 44.000 ten gevolge der eruptie van Longer stierven; bij Junghuhn (Java, III, 1216- 1226) is een uit- voerige beschrijving te vinden; ook het Jaarb. v. d. Topogr. Dienst 1911, 205 geeft eenige bijzon- derheden. De ellipsvormige oppervlakte, waarop de asch gevallen is, was (de Tambora als uitgangs- punt genomen) naar N. en Z. ongeveer 555 K.M., naar O. (tot Midden-Flores) 400 K.M., naar W. (tot in Cheribon) 1100 K.M. Over de foutieve be- rekeningen der hoedvedheid uitgeworpen stoffen door Junghuhn, zie Verbeek, Krakatao, 135; deze komt tot 150 K.M³. Naar bewerd wordt is de berg door die eruptie ± + lager geworden, en waarschijnlijk is toen ook de tegenwoordige cal- deira ontstaan. Van Rheden berekent het daarbij verdwenen gedeelte van den top op 30 K.M³.

TAMBRAH (MAJ.). Zie KARPERRACHTIGEN.

TAMI of OEBIAKORRIVIER. Valt in zee op de Noordkust van Nieuw-Guinea by Germania- hoek, tusschen de Humboldthaai en de Oost- grens van het Nederlands gebied. De deining der Stille Zuidzee, die bijna doorloopecht, doch het hevigst in den Westmoesson doorstaat, ver- oorzaakt een branding, die in het slechte getij zoo hevig kan zijn, dat het binnenvaren van de Tami-niending onmogelijk wordt. Bij den mond zijn de oevers laag en moerassig, zoodat deze zich voortdurend verlegt. De groote stroomsnel- heid en de talrijke boomversperringen maken het bevaren der Tami per stoomsloop ondoen- lijk; met groote prauwen is zij doorgaans bevaai baar tot de samcnvloeiing met de Bewani, een groote rechter zijrivier; deze tocht duurt echter 5 tot 9 dagen, al naarmate van de stroomsnelheid.

Een linker zijrivier is de Sekanto, die het water opneemt van de Djafoen, de eenige rivier waarlangs het Sentani-nicer (zie aldaar). afwa- tert. Met kleine prauwen kan men van het meer af in de Tami komen. : omgekeerd is dit vrijwel ondoenlijk door de stroomversnellingen en boomversperringen. De rechter zijrivieren der Tami, de Mosso, Sangke en Bewani, ontspringen op voormalig Duitsch gebied. Aan den bovenloop van laatstgenoemde rivier wordt steenkool aan- getroffen.

De vlakke, waardoor de Tami met hare zijrivie- ren stroomen, is laag, op vele plaatsen moerassig en geheel met dicht bosch bedekt. Op veleplaatsen worden zoutwater- en zwavelwaterstof-bronnen aangetroffen. Aan de Sekanto woncn nomaden, aan de Mosso half-nomaden; de andere stammen in het stroomgebied hebben vaste woonplaatsen.

De Tami vormt de afwatering van het Zuid-gebergte, het Bougainvillegebergte en het Senla- nameer. Het Zuidgebergte vormt de w/ater- scheiding tusschen deze rivier en de Oostlijk- < bronrivieren van de Mamberamo.

TAMPAK LIMAN (JAV.). Zie ELEPHANTO- PUS.

TAMPAKSTRING. District van de onderaf- Heeling Gian jar, af dealing Zuid-Bah, resideititc Bali en Lombok.

TAMPALANG (MINANK. MAL.). Zie PIPJ I LOERISAN.

TAMPAR HANTOE (MAL.). Zie SINDORA SUMATRANA.

TAMPICO-VEZEL. Zie VEZELSTOFFEN.

TAMPOESOE (of Tompoeso). Vulkanische berg ten W. van liet meer van Toneano (Minu- hasa), die niettegenstaande zijn betreck-lijk- geringe hoogte van 1217 M. (de Lange) de gehele streek beheerscht. Hij bezit een breeden top (foto op p. 47 bij Sarasin, Enlwurf einer geogr. geol. Beschr. von Celebes), die een grooten krater met nicer omsluit. Aan den Z. W. voet is bij Tondango een sliikbron, waar de inodder ongeveer 1 M. hoog wordt uitgeworpen, benevens verscheidene war- me bronnen (tot 82° C). Eveneens in deze buurt ligt het bekende meer Lahendug (zie aldaar).

TAMPOMAS. Een ten Noorden van Soemedang (Preanger) geïsoleerd, uit betrekkelijk laag en vlak terrein oprijzende slanke vulkaanogcl. J J ij werd reeds in 1844 door Junghuhn beklonnici (Java, III, 610), die aan den top een puin- of slakkenogcl constateerde, welke den voormali- gen krater bijna geheel lieeft opgevuld en die Jij inct den "prop" van den Mtrapi vergelijkt; vorder beschrijft en teekent hij in profiel een ouden

ringwal (p. 019) „die wel is waar aan vole zyden water inaken stroomversnelingen en waterval- len, verbrijzeld is on ontbrekt, doch nog duidelijk aan bij Jaag water vole ondiepten, de vaart ge- vaarlijk. zijn kringvormige gedaante kan herkend worden". Aan do vlakke Oostzijde bevinden zich vele Ook Verbeck sprcekt van een ringwal van 900 M. inhammen; de diepst binnendingende zijn wel do straat (Java, 739) en 1380 M. als hoogste punt, die Kloompang-baai en de Noordelijk daarvan gelegen over iets meer dan 1 van den omtrek is bewaard Pamoekan-baai (zie op die namen), even- als de geblven en waartoe de top Pangoelakan behoort. Op voorgaande diep en een veilige schuilplaats voor de nieuwste topogr. kaart (Jaarversl. Top. Dienst 1907 schepen. Behalve in het landschap Pegatan en Koesan Pl. VI, p. 38) is van dozen ringwal echter niet veel te (waar onder de bevolking wel eenige welvaart herken- nen; de eigenlijke top Tampomas (1684 M.) heerscht), is de onderafdeeling schaars bevolkt. De schijnt daar opgebouwd op een afgeknotten kegel met hoofverdienste van het grootste gedeelte der het bovenvlak op 1400 a 1500 M. hoogte, waarvan de bevolking (bestaande uit Dajaks, Maleiers en restanten aan W., O. en Z.-zijde nog zichtbaar zijn. Aan Boegineezen) bestaat in het inzame- len van de Noordzijde vindt men zelfs twee terrassen, een op boschproducten, terwijl (in het alge- meen) landbouw 1500 en cen op 1365 31. hoogte. Vulkanische en vischvangstalshijzaken kun- nen worden werkzaamheid is ner- gens meer waarneembaar, en beschouwd. *N/v f 夕?*

TANAH BOEMBOE. Algemeene naam, vroe- ger fraaie parasiet, de G. Karang met langwerpig krater gebruikt ter samenvatting van de navol- gende (hoogste punt van den rand 1015 M.) en met den landschappcn.: Tjantoen, Bangkalan, Tj Sngal, bodem op 860 M.; hij is open naar het Oosten. Menoenggoel, Sampanahan, Batoo Li- tjin,

Op den top van den Tampomas liggen Hindoe- Sabamban, en Poelau Laolet met P. Seboe- koe. In oudheden, die door de bevolking druk worden naam behoorden zij tot het rechtstreeks bestuurd bezocht en vereerd. Nierncyer vestigt in Tijd- schr. gebied en waren de vorsten. slechts last- hebbers der Aardr. Gen. 1900, 645 er de aandacht op, dat geen regeering. Inderdaad echter traden deze geheel als overeenstemming bestaat tusschen Junghuhn's zelfbestuurders op. In 1905 is aan dezen toestand een beschrijving en de topografische kaart, eind gemaakt.

niettegenstaande na J.'s bezoek de top niet door TANAH DARAT. Landschap in het bovenge- bied empties veranderd kan zijn. der Kwantan, vroeger Oedjoeng Tanah Soempe geheeten. Het was bertali, d. w. z. door adaterband

TAMPdR. Zie SFIRBODJADJENGAJ O LAND. verbonden, met de Kwantandistrict- ten en wel het

TANAWANGKO (het. groot land). Hoofdplaats \ naast met Ampat Kota di Ilir (de 4 an het district Tombariri, onderafd. Amoerang, aan de benedenstroomsche Kota's). Zoowel van de zij- der Tanawangkobaaï, ongeveer 24 K.M. Zuid- Kampar- als van die der Kwantan-vorsten were! wesiwaarts van Menado. Hoewel een vriendelijk Tanah Barat ontzien, zoodat het een zekere plaatsje, is het loch niet ineen dan een vrij groote vermaardheid verkreeg als toevluchtsoord voor alien, negorij, met cen bergachtig, schaars bevolkt wien de grond elders te warm onder de voe- ten werd. achterland. Bekend is de plaats geworden door <le Het vruchtbare land levert een over- vloed van rijst; ladangbouw is hoofdzaak. Ook kwekschool voor inlandsche onde- wijzers, die in is het rijk aan boschproducten, terwijl de koeien, geiten en karbouwen byzonder goed verzorgd worden. Vroeger leverde het vrij veel katoen.

1850 te Sonder in het binnenland was opge- richt, maar in 1854 naar Tanawangko word ver- plaast wegens don overlant van malaria. Eene uitvoerige beschrijving der plaats geeft N. Graaf- jund: Jje Minahassa, 2c druk, DI. II (bl. 380 en vgg.). TANAH ABANG. Ondcr-district van het dis- 1 ricb VVeltcvreden, afdecling en residentie Ba- 1 dcaan), die roode aarde beteekent, wijt op het contrast tusschen de grijze kleur der zeeclci, die hier, waar de bodem iets sterker bcgiiit to Hijjgen, vervangen wordt door een verweeringskorst. Tan ah abang wordt zooveel gcuoend omdat de Zuidoostelijke J- Jurupdsclie wijk van Batavia daarin gelegen is en met denzelfden naam wordt aangeduid. Gc- woonlijk wordt zij Tanabang genoemd.

TANAH BALA. Jien van de drie groote Batoo- (•ilali)len, behoorende tot de residentie Sumatra's Westkusl. (zie BATOE EIL.).

TANAH BOEMBOE. Ondcrafdeeling van deaf- decling Zu idoostkust van Borneo der residentie Z. fit O. afd. van Borneo. J)c standplaats van don controkmr is Pegatan. Ten N. greHst liet aan de on- (Jerufdeeling Z. cn W. aan de afdeelingen.

BandjSnaain on Ocloe Soengi. Do onderafdoc- ling wordt door een aantal riviertjes (waaraan de verschillendclandschappcn hunnaamontlecnen), ontspringende op de bergen aan de Westgrens, doorsneden; ze inonden alle in de Straat van Makasser uit en zijn in gewone omstandigheden \ oor kleine vaartuigen bovaarbaar, doch bij hoog

TANAH DARAT. Landschap in het bovenge- bied der Kwantan, vroeger Oedjoeng Tanah Soempe geheeten. Het was bertali, d. w. z. door adaterband verbonden, met de Kwantandistrict- ten en wel het naast met Ampat Kota di Ilir (de 4 benedenstroomsche Kota's). Zoowel van de zij- der Kampar- als van die der Kwantan-vorsten were! Tanah Barat ontzien, zoodat het een zekere vermaardheid verkreeg als toevluchtsoord voor alien, wien de grond elders te warm onder de voe- ten werd. Het vruchtbare land levert een over- vloed van rijst; ladangbouw is hoofdzaak. Ook is het rijk aan boschproducten, terwijl de koeien, geiten en karbouwen byzonder goed verzorgd worden. Vroeger leverde het vrij veel katoen.

TANAH DATAR. Afdeeling van het gewest Sum. Westkust, met hoofdplaats Sawah Loento (zie aldaar), standplaats van den Ass. Resident. Het aantal inwoners is (1913) ruim 243.000. De afdeeling is sodert de gewestel. reorganisatie in 1913 (Ind. Stb. no. 321) verdeeld in 4 onderaf- deelingen: Sawah Loento, Fort van der Capel- len, Sidjoendjoeng " en Batang Hari (zie aldaar). De oude hoofdplaats was Fort van der Capellen, gelegen in het centrum van het eigenlijke Tanah Datar (zie FORT VAN DER CAPELLEN). De naam Tanah Datur (vlak land) zou ontleend zijn aan een iniiautru pleintje, van nature vlak, in het ravijntje van Pariangan (zie aldaar), hetwelk den oudsten bewoners der genoemde nagri, die neerdaalden van de Z.lijke helling van den Ma- rapi, zou zijn opgevallen in deze overigens zoo - bergachtige en gcaccidenteerde streek (Opstellen over Minangkabau II, T. Bat. Gen. DL 55 (1913) : - bl. 234 en vlg. cn DI.] 确部[. 041 en vlg. : 上冥•二 Tanah Datar is en de „Loehak, nan Tigo** of, ' 戶 „Tigo Loehak" (zie LOEHAK).

TANAH DJAMPEA. Zie BONERATE-ETJ

LAN DEN.

TANAH DJAWA. Landschap deel uitmakende der onderafdeeling Simeloen (afdeeling Si- meloencon en de Karolanden, gouv. Oost- kust van Sumatra), waartoe behooren de onder- hoorigheden Dolok Peribooan, Simpang Bolon en Girsang, tezamen bevattende bijna 3400gezinnen,

verspreid over ruim 300 dorpen en gehuchten. De I van Tanah Djampea (Salcier) en daaronder res- bevolking behoort tot den Batakschen stam, *en is* sorteereud, lang 6% K.M., breed ± 2 K.M., op- | afkomstig uit verschillende streken aan de oevers van pervlakte ± 11 K.M². Het eiland is onbewoond, doch | het Tobameer* jnet de bewoners waar- van zij in zeden is door de bevolking van Tanah Djampea beplant met | en gewoonten dan ook veel over- eenkomst, hoewel klappers en djagoong.

Maleische invloeden in vele op- zichten zich al meer TANAH MASA. Een van de drie gr^oote Batoe eilanden behoorende tot de residentie Sumatra's Westkust (zie BATOE EILANDEN).

TANAH FIRAHA. Voormalig district van de vroegeis control-afdeeling Zuid-Bangklan, regentschap en afcic" Bangklan, residentie Ma-doera; voor de reorganisatie zie Ind. Stb. 1920 no. 246. De standplaats van den wedono was Tanahmerah Baja, gewoonlijk kortweg als Tan ah infer ah aangeduid, alwaar tevens de controleur van Zuid-Bangklan gevestigd was. Deze desa ligt aan den grooten postweg van Bangka- lan naar S'mpang en is tevens door een zijlijn vaai de Madoera stoomtram via Bangklan met Kamal verbonden.

TANAH-MERAH. Landschap gelegen op de Noordkust van Nieuw-Guinea ten Westen van de Humboldtbaai. Het land ontleent zijn Ma- leischen naam aan de roode aarde (lateriet), die hier gevonden wordt en welke o. m. dient tot het vervaardigen van potten en pannen. De Pa- poea'sche naam is Bitiraimoeai Kisi. Het Cy- cloopgebergte (zie aldaar) strekt zich hier tot aan zee uit; in een kleine baai liggen de kam- poengs Tabarocasa, Wandisiaoe en Bitia. In het binnenland woont de stam Moki, die sagoe naar de kustplaatsen afvoert.

TANAH-PAPOEA. Zie NIEUW-GUINEA.

TANAH PINEM. District in de onderafdeeling Daiu landen van de afdeeling Bataklanden (res- deriffte Tapanoeli). Het o- in vat in het geheel 17 dorpen met tezamen 2300 bewoners die, hoewel in het Pakpak land gelegen, alien Karo Bataks zijn. Tanah Pinem behoort daarin tot de z. g. n. „Karo dorpen“.

TANAH POETIH. Landschap inde onderafdeeling Bagan Si Api-Api, afdeeling Bengkalis, gouv. Oostkust van Sumatra. Sedert oude tijden was Tanah Poetih in naam een onderooring)el-1 van Siak (ook Djohor ocfendo er eenigen tijd suprematie over uit), doch Sink's hier tot aan zee eerst voor goed gevestigd door den in 1.791 op den troon gekomen Said Ali. Sedert dien bc- schouwdn doo sultans van Siak het bet bestuur kon Si Djantan definitief worden aangesteld. De in 1907 afgelegde korte verklaring zelf genoten of aan familieleden afstonden; | sedert alle rechten door het Gouvernement ge'ind worden, wordt den sultan van Siak ook voor de der- ving daarvan eene schadeloosst)ling uitlijctaald. Voorheen was de bestur.sainbtncnaar aldaar gevestigd, doch wegens de toemcndc btceknis van de tegenwoordige hoofd plaats Bagan Si Api-Api als visschersplaats met een belangrijke Cjincncs bevolking is de bestuursstandplaats daarheen verplaatst. Tanah Poetih beslaat een strook gronds aan weerszijden van de Rokan- rivier (uitmondende aan do O.kust van Sum.), be- zuiden het landschap Bangka (mede aan Siak onderhoorig) en benoenden Tamioecse. Ic bevolking bestaande uit ongeveer 12 — 1500 personen, is verdeeld in 4 soeko's (aan het hoofd daarvan staan dateok's), nl. MClajoe besar, — tengah, Mesali en Batoe hampar. De soeok[^] zijn weer onderverdeeld in indock", waarvan de hoofden tongkat zijn genaamd. Zie overigens H. A. Hij- mans van Anrooy, Nota omtrent het ryk van

■ DI. 41 (1899), bl. 211, en de Koi. Verslagen na T

TANAH LAOET. Oude naam der onderafdee- ling Pleihari van de afdeeling Bandjennasin der residence Z.- en O. afd. van Borneo. Zie PLEI- HARI.

TANAH MALALA. Eilandje gelegen ten W.

.Siak, Tijdschr. Bat. Gen. DI. XXX (1885), Hoofdst. V (bl. 374 vgg.): Tanah Pochit, enz.

TANAH TINGGI. District der onderafdeeling Padang en Ommelandeh (zio aldaar.). 4

TANAHBOLENG. Kakangschap op Adonara. Zie aldaar.

TANARA. Plaatsje aan den mond van de Tjikande en gelcegen aan de grens van Batavia; hoofdplaats van het gelijknamig onderdistrict, district Pontang, afdeeling Serang, residentie Bantam.

TANAU of BOELING. Naam in West-Sumatra voor een Papegaaite, *Psittinus incertus*.

TANDA BANA (Celebes). Zie SPOOKDIERTJE.

TANDAK. Een woord, -dat eigenlijk door de Hollanders zijn verbreiding heeft gekregen, en van Batavia uit. Want het goed-Jav. woord voor het inlandsche dansen is *djoged*, *andjoged*; het goed-Mal. *tari*, *menari*; het Soend. *ig&l*, *ngigel*. Dock daarnaast heeft men een dialectisch Mai. *tandah*, in het Jav. overgenomen als *tan dale*, waaraan onze term. tandakken, getandak, enz. ontleend werden; eene gelijke geschiedenis dus, als bij het door Cook in zwang gebrachte, inter-nationaal geworden, *tattoo*, tatoeeren. Trouwens, het Jav. *tale.ile.le* — dansmeid is reduplicatie van den stam *tedek*, dat is: *ta'jak*, *tan*: *Jak*, tandakken. In onmiddellijk verband met Jav. *tindak*, d. i. schrede, tred, is *tan-lale* het eigenaardige dans-trippelen, waarbij so ms op de plaats stilgestaan wordt onder beweging van het lichaam, en dan weer met kleine rukjes de voeten worden verzet, zooals we dat zien bij Calicoet'sche hanen (kal-koenen) en pauwen, als die staan te pronken; door de Javanen zoowel bij deze dieren als bij dansen van menschen dan ook *igel*, *ngigel* (verg. boven) genoemd. Deze lfd standen en rukjes zijn op te merken bij Deckhan'sche danseressen. Bij het op de plaats tijdelijk stilstaan is zoowel op Java als in Zuidelijk Voor-Indie het horizontaal heen en weer bewegen van alleen hals en hoofd (Ju) *Pk* — onder bewegingloos Iwuden van het verdere lichaain, en met gestrekte armen, waarbij U<- vingertoppjen opgekruld naar boven staan — de „mooisie tour", wat de "pirouette" is voor Eur. ballett uffers. Een genetisch verband tussehen het *landakk/n* <op> Java en de *naulch* in Voor-Jndie is dan ook looigstwaarschijnlijk; en in oor-f: prong is <i> (Lrippel- of treddans wel nuboot-sing v;u)<-n siatig-pronkenden pauw, Brahma toegewijd.

Reeds in 17U6 verbood de Hooge Indiasche Rfjgeeriig binnen of buiten Batavia een „tandack of roning-spl on te regten ofte te luten docn" (Plakaatboek, IJ1, bl. 573), muur in 1751 word — daar verbod toch niet hielp — de wajang, en zijn alter ego „dc roningings of het tandacken, zijnde een soort van inlndsche bids met gehuurde dan-sel'esfien" (ib. VF, bl. 110) gereglemeentced en verpacht ten profijte der Ed. Comp.: het heetto toen ook we] „het roningingen of tandacken" (bl. 112, 278), ojbrcngendo nog in 1809 „de zooge-naaide tandaks golden" (ib. XV, bl. 107G). In tuzelfde jaar 1809 werden zoowaar to Cheribon 3 "ronging-schoolen" onder reglcmenteering van het Eur. gezag oppgericht, voor elk der 3 Sultans (Sepooh, Anorn, on Katji-rbontm) 6en, alwaar hot „t: in(hikken) officieel aan meisjes van bchoeffige ouders, nog geen 12 jaar oud, gedurende 4 jaar "permanent" onderwezen werd (ib., bl. 686-691)1

Hoewel het tandakken het bedryf uitmaakt der open bare danseressen op Java (Soend. *rong-geng* - Jav. *taledek* of *djog'd*), behoort het van ouds her tot (le goodo opvoeding van een man, dat hij bij zulke tandak-partijen in sierlijke bonding „inspringen" kan bij de professioneelc bewegin- gen der danseres, nadat deze hem, bij wijze van uitnoocling, haar sl&ndang heeft aangeboden. Danst hij niet, dan doet hij haar een gift. Reeds Raffles (History of Java, 1817,1, bl. 343) merkte terecht op: „To danco gracefully, is an accomplishment expected in every Javan of rank; and in the western districts, particularly, all the chiefs are, on days of festivity, accustomed to join in the exercise, one after the other, commen-

cing with the youngest. On these occasions, the nobles of the highest class vie with each other in pointing the toe with grace, in exhibiting elegance of movement, in displaying adroitness by intricate evolutions, or beauty of person by an ingenious management of attitude.)

Verg. ook het art. DANSEN in deze Enc.; en vooral de kritisch-vergelijk kendo studie van Dr. G. J. Nieuwenhuis „Ueber den Tanz im malai-schen Archipel" (Intern. Archiv. f. Ethnogr. XXIII, 1916, p. 183 vlg.).

Zeer merkwaardig is nog, dat aanvoeders van een aanvallende krijgsbende bij wijze van „uitdaging" tandakkende voorop plegen te schrijden. Wij hebben hier den overgang tot een krijgsdans: waarvan. evenzeer bij het tandak- kend voorbijtrekken der troepen van Soenan en Sultan over de Sitinggil bij de Vorstenlandsche Garebeg's een ovcrblijfsel nog levende bleef. Het is het gevoel van overmoedigo mannelijke kracht, nitdageden overgegaan tot rhythmische dans-beweging. Onder dezen vorm komt het tandakken naar ziju wezen in heel onzen Archipel voor.

TANDENVILLEN. Het kunstmatig vervormen* - / " [' der tanden is eene gewoonte, die zeer algemeen^ .^1^1^ verspreid en ook in den Indisch hen Archipel bekend is. Over dit onderwerp vrgelijke men voor- / - / al de verhandeling van Von lhering, „Die kiinst*%, licho Dcformirung der Zahne", in Zeitschrift fur^et. • Ethnologic, jaarg. 1882 (dl. XIV), bl. 213 sq.,

W i j z e n van tandenvillen. In. Cen. traal-Celebes worden de tanden bij jongens en meisjes voor een gedeelte afgeslagen met een hakmes, dat dan als beitel wordt gebruikt; c^ar- worden zij met een steen gelijkgeschuurd aan de ondczrijdc. Meer algemeen is echter hot volcende: De onderkant der snittanden van de bovcukaak wordt gewoonlijk gelijk, soms half, zelczen gelijk met het tandvlees gesloepen. De tanden van de ondorkaak worden meestal gelijkgevyld. De voorvlakken der tanden worden soms bewerkt. In een cnkel geval (by de Maleiers van Midden-Suinatra) wordt een gleuf door het voorvlak der tanden gomaakt. doch meestal worden de voorvlakken der tanden vlak geslepen en van email ontdaan. Soms worden de tanden spits of driehookig of zaagvormig geslepen.

W; r k t u i g o n. Als werktuigen by het tandcnvillen gebruikt men soms alleen een stuk steen, maar dikwijls ook een zaagjo, een beitel-tje, een vijltje, een m.cs of een ha inert jo. Do steen client om de kanten der tixnden vlak te slijpen, terwijl de an dore voorwerpon gebruikt worden om do tanden to fatsoneeren.

V c r s p r o i d i n g i n N e d e r l a n d s c h e

Indie. Dit gebruik komt voor op Boeroe, de Soela-eilanden, Ambon, Ceram, Java, Borneo, Sumatra, de kleine Soenda-eilanden Bali, Lombok, Roti, Soemba, Savoe, Solor, Zuid-Flores, Timor, Midden- en Zuid-Celebes op Nieuw-Guinea. Op Soemba en Savoe worden de tanden tot het tandvleesch afgevild, dock op de andere kleine Soenda-eilanden en in sommige gedeelten van N-Guinea worden zij slechts gelijkgeslepen. Bij de Rotineezen worden de tanden dor bruid gevild en bij de Savoeneezen de tanden der huwbare meisjes, terwijl ook op Flores v66r het huwelijck de snij-tanden met een vlakken steen gevild worden.

In verscheidene residenties van Java (Batavia, Banjoemas, Djokjakarta, Soerakarta, Madioen en KSdiiri) komt spitsvijling met re- liefvijling voor, d.i. de tanden worden puntig gemaakt en het email van het voorvlak reliëfvormig verwijderd.

Nog meer algemeen verspreid is de e n - v o u d i g e spitsvijling der tanden in den vorm van een driehoek. Dit wordt vermeld van de Papoea's van Zuidwest-Guinea (Oetanata), buiten Ned.-Indie bij de Negrito's, de Bagobo's (op Mindanao) en de Sibnwan's (in Serawak), verder bij de Maleiers der XII Kota (Pa-dangsche Bovenlanden), de Redjangers van Le-bong en bij de Mfentawei-eilanders. Van de Mendalam-Kajans zegt dr. Nieuwenhuis, dat zij de snij-tanden der beide kaken van voren hoi uitgeslepen hebben. Ling Roth deelt omtrent het tandenvijlen bij de Dajaks van Serawak allerlei bijzonderheden mede: Bij de Doesoens vijlen zoowel de vrouwen als de mannen hunne tanden kort. De Balau en Oendoeps vijlen hunne tanden horizontaal, de Sekarangs juist i g, eerst met een steen of met hout, later met een vijl. De Land-Dajaks vijlen de tanden in punten en maken ze dan horizontaal. De Doelit-Doesoens vijlen de tanden niet, maar breken de bovensnijtanden, terwijl de Redjang-Dajaks de bovensnijtanden in een scherpe punt vijlen.

T i j d s t i p e n d o c l e r tandenvij- l i n g. Gewoonlijk geschiedt deze operatie met het intreden der puberteit of het voltrekken van het huwelijck. Bv. bij de Mendalam-Kajans geschiedt het eerst gedurende de puberteit, zoowel bij mannen als bij vrouwen, op Boeroe, Ambon, Ceram, Ceramlaut, Watoeb61a, Aroe, en bij de Karo-Bataks evenzoo. Een Balinees niag eerst als zijne tanden gevild zijn ten strijde trek ken. Voor het huwelijck geschiedt het ook op Babar, Ldti, Moa, Lak or en Kisar. Op de Soela-eilanden lieten vroeger verloofden zichgelijktijdig de tanden vijlen, in a r d i s Ilians in onbruik geraakt. Slechts bij enkele stam men vindt men uitzonderingen op deze i regel, bv. op Kei en Tfinimbar, waar het afvijlen der tanden na het huwelijck geschiedt. Op Ceram behoort het tandenvijlen (p a p a r g i g i) tot de plichtigheden, om in de vereeniging der Patalima opgenomen te worden, volgens Van Ekris („lets over het Ceram-scheKakian-verbond" L. Vk. XVI, bl. 295). By sommige volken niogen de tanden eerst na den dood der naaste verwanten gevild worden (bij de heidenen der Minahasa, in Kedoe, in de Oimmelanden van Benkoelen, op Saleier en op de Soela-eilanden). Bij deze volken schijnt het tandenvijlen dus, evenals het tandenuitbreken

in Polynesie, oorspronkelijk een rouwgebruik geweest te zijn, terwijl het later, evenals het tandenuitbreken bij de Toradja's van Midden-Celebes en de Enganeezen, tot een voorberci-dingsceremonie v66r het huwelijck geworden is. Boide gebruiken, zoowel het uitbreken als het vijlen der tanden, zijn hoogstwaarschijnlijk als oorspronkelijk offerhandelingen op te vatten, ongeveer evenals de rituele haarsnijding.

Inlandsche n a m. De meest gebruike- lijko naam is kikir, bv. in't Maleisch, Javaansch, Soendaneesch en Dajaksch; hiermede ver want is het Makassaarsche en Boegineosche kikiriq, het Karo-Bataksche erkiker, het Bare'e geri of gegeri, het Parigische geru, het Kolawische nokdko en het Soelasche kik. Het Sasaksch heeft echter asaq, het Balineesch sangih en metatah (1.), mepandes (h.), het Atjichsch koh.

Wij zouden. nu moeten spreken. over het zwart-maken der tanden, dat gewoonlijk op de tand-vijling volgt, doch hiervoor kunnen wij verwijzen naar het artikel KLEURSTOFFEN.

Ten slotte nog iets ov.er het versieren der tanden met goud. Dit gebruik wordt reeds tegen het einde der IGe eeuw vermeld van do Maleiers en Javanen, terwijl ook over de Makassaren en de Filippijnsche Bisaj&'s en Tagalcn oude be- richten zijn. Later schijnt het op Java in onbruik geraakt te zijn, doch op Sumatra komt het nog voor bij de Bataks. Zij hechten een strook geel koper of goud (odang-odang) op de boventanden, zoodat men het middengedeelte der tanden niot ziet.

Bij de Maleiers van Midden-Sumatra worden de tanden een jaar na de vijling met goud ver- sierd, dat in daarvoor geboorde gaatjes bevr- tigd wordt. Verder geschiedt het vorsieren (k-r tanden met goud nog bij de Dajaks van Sarawak, de Igorroten op de Filippijnen, de Timo reezen en de bewoners van Ldti-Moa-Lakor. I Olo-Ngadjoe (Z.O.afd. van Borneo) dragen gon- den stiftees (Jatek) tusschen de tanden, een soort van spijkers met twee koppen. Ook soinni' Poenans laten zich gouden of koperen stiftees door een paar snijtanden si a n, volgens dr. Nieuwenhuis. Ling Roth vermeldt, dat de RGdjan; ■ Dajaks de bovensnijtanden tot een punt vijlen en daarna met geelkoper vullen. Ook van de . Oendoeps bericht hij, dat zij liunne tanden i><• leggen met een stuk geelkoper, om cr geduclit uit to zicn, doch de gewoonte- is bij hen nid algemeen. De Bataks cindclijck laten hunne tanden uithollen, doen cr ecn toovermiddel in en sluiten do opening vrvolgens met parol moor.

fAleratuur: AUE bronnen over deze gewoonte, tot 1888 verschenen, vindt men vermeld in IWil- ken's monographic "lets over de jnutilatic d(-r tanden bij de volken van den Indischen Archie pel" in B. T. L. en Vk. 5c volgr. III, bl. 472 — 504. Verder zie mon: Wilken, Hundlciding voor de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch- J.ndic, bl. 234—2: 39; l>. A. van der Lith, Ncdcr- landsch-Oost-Indic, 2e druk (1894), J I, bl. 206 (Java), 288 (id.), 371 (Atjch), 385 (Bataks); H. Blink, De Bewoners der Vreemde Werelddelen, De Indische Archipel en Australie, bl. 34; Martin, Reisen in den Molukken (1894), bl 73 (Ceram); Mayer, De Javana als mensch en als*ii(l van het Javaansche huisgezin (1894), p. 84: ^Snouck Hurgronje, De Atjehers, II, (1895), p. 44J. — 442; #Snouck Hurgronje, /; Het Gajdhxnd

(1903), p. 80S; H. Ling Roth, The natives of Sarawak and British North Borneo (1896), II, bl. 44 en 77 — 79 (met afbeeldingen); A. W. Nieuwenhuis, In Centraal-Borneo (1900), I, bl. G8 en 124; Nieuwenhuis. Quer durch Borneo (1904), I, 7S, 141, 288; Gomes, Seventeen years among the Sea-Dyaks of Borneo (1911), p. 38; H. Guillaume., Beschrijving van het tandenviljen (erkiker) bij de Karo-Bataks; in Med. Ned. Zend. Gen. XLVII (1903), bl. 1 — 14; Volz, Nord-Sumatra, I (1909), p. 17; Maass, Durch Zentral Sumatra (1912), II, 155, 328-335, 428, 485, 486; Klciiweg de Zwaan, Die Hcilkundc der Niasser 1913), p. 142— 151; M. Weber, Ethnographische Notizen over Flores and Celebes, Suppl. Band III (1890) des Intern. Arch. f. Ethnogr. bl. 10; De Clercq en Schmeltz, Ethnographische beschrijving van de W.- en N.-kust van Ned. Nieuw-Guinea (1893), bl. 73 en 214; Dr. N. Adriani, Toradja'sche vertellingen (T. I. T., L., Vk. deel XLV (1902), bl. 426; Alb. C. Kruyt, Wordenlijst van de Baree-taal, 1894, bl. 24 s. v. gcri : (Adriani en Kruyt, De Baree-sprekende Toradja's van Mid den-Celebes, II, 78 — 79; Grubauer, Unter Kopfjagern in Central Celebes (1913), p. 366, 399, 428, 504. Van der Tuuk, Kawi-Bal. woordenb. 1897 —1912, s. v. v. asa en sangih, I, bl. 209 en III, bl. 398; Nieuwenkamp, Tandenviljen op Bali (in Ind. Gids, 1907, I, p. 723); Nieuwenkamp, Bali en Lombok (1906), p. 50; Juynboll, Cat. van Bali en Lombok, p. 82; Elbert, Die Sunda-Expedition (1912), I, p. 204, 274; H. 73. Fischer, Cat. van Midden-Sumatra, (1916), p. 49; 3leddedclingen Encyclop. Bureau, afl. XV, Soela-eilandcn (1918), p. 89; Schroder, Nias, (1917), § 171-172; Fischer, Cat. van de Bataklanden (1914), p. 42; Agerbeek, Gebruiken en gewoonten in de afdeeling Hng Z.-Bali (T. I. T., L., Vk. XVH (1915), pag. 6.)

TANDIKAT. Zie SINGGALANG.

TAMDILLO. ZIE MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TANDJANG (JAV.). Zie BRUGIERA.

7'ANDJOENG (MAL., JAV., SOEND.) = haap. TANDJOENG. District met gelijknamige hoofdplaats van de contrdie-afdeling, het regentschap) on de afdeling BrSbes, residentie Pe> kalongan. Jjet district heeft drie onderdistrict-ten en telt 65 gouv.-en 12 partic. desa's, die alle tot het particuliere land Ketangoengan West behooren. Eind 1905 had dit district eene bevolking van ± 105.000 zielen, waaronder <?en 30 tai Europeanen en ± 1200 Chinezen.

In 1913 word de snikerfabriek Bandjaratma opgericht.

TANDJOENG. Noordelijkste onderafdeeling der afdeling Oclloo Soongci van de residentie Z. en O.afd. van Borneo, bestaande uit de district-ten Tabalong en Klooa. De onderafdeeling wordf geheel doorsneden door de Bovon-Negara of Tabalong (zytak van do 8. Dooson of Baritoe), welke rivier in het N. ontspringt en het land in Z.W. richting doorstroomt.

Do bodem in KJooa in iaag, bijna geheel vlak; in Tabalong, vooral in de bovenstreken, heuvob en bergachtig.

De bow oners van Kloea onderscheidon zich in vole opzichten (arbeidzaamheid, kleeding, welvaajt) gunstig van die van Tabalong. Aan het hoofd der onderafdeeling staat een controleur met standplaats Tandjoeng, aan de Tabalong (tevens districtshoofdplaats), on dor wions be-

velen de districtshoofden staan, die onder zich hebben kampoenghoofden of pembakels. Behalve genoemde hoofdplaats zijn nog van belang wegens den handel: Kloea (districtshoofdplaats) Moera Tabalong en M. Ajoeh, alle gelegen aan de Tabalong.

De bevolking vindt hoofdzakelijk haar bestaan in den landbouw, en wel vooral in de padi-cultuur, terwijl als tweede gewassen vooral moe-ten worden genoemd: katoen, djaogeng, tabak, suikerriet en katjang. Aanplant van indigo, bamboe, aren-, kapokklapper-, en andere vrucht. boomen heeft eveneens vrij geregeld plaats. De bosschen, vooral in Tabalong, lverren verscheidene deugdclijkc houtsoorten op; aan bijplant door de bevolking wordt evenwel niet gedaan.

De veeteelt is van ondergeschikt belang, alleen in de bovenstreken van Tabalong legt do bevolking zich op karbouweenteelt toe, maar voor den landbouw (die in't algemeen op primitieve wijze wordt uitgeoefend) trokt men er geen nut van, evenmin worden de karbouwen gebruikt als trek- of lastdieren; ze dienen alleen tot voedsel. Kippen en eenden zijn vooral in grooten getale in Kloea; eendeneieren worden in massa naar Java of elders uitgevoerd.

Het weven van saroengs enz., hetgeen bijna uitsluitend door vrouwen geschiedt, is de meest verspreide tak van nijverheid. Andere takken zijn eenigermate: het goud- en zilversmeden in Kloea, het vervaardigen van matjes, bestemd voor den uitvoer, door de Daj aksche bevolking en het inzamelen van boschproducten in de bovenstreken van Tabalong. Tot de delfstoffen, welke in Tabalong worden aangetroffen, behooren goud (in geringe hoeveelheden), ijzererts en steenkolen, en — naar men zegt — in de Boven-Tabalong kleine hoeveelheden diamant.

Sedert 1894 worden in Tabalong uitgestrekte erfpachtsperceelen aangetroffen (in 1918 ten getale van 8), welke zich voornamelijk op rubber-cultuur toelleggen.

Literatuur : Aanteekeningen omtrent de onderafdeeling Tabalong en Kloewa door E. B. Masthoff, Indische Gids 18S8, I, bl. 231. •

TANDJOENG. Sasaksch district van de onderafdeeling West-Lombok, residentie Bali en Lombok.

TANDJOENG (MAL., JAV., SOEND.). Zie MUSOPS ELENG I.

TANDJOENG AMPALOE. Nagri in Koto VII, aan de Oembilinrivier, waar een veer is voor den weg Paj ak oemboeh — Sid j oeng joeng. Van dit veer af loopt ook een weg naar Padang Siboesoek, aansluitend aan den grooten weg naar Solok.

TANDJOENG BALAI. Hoofdplaats van de afdeling, en het zelfbesturend landschap Asahan in het gouvernement Oostkust van Sumatra en als zoodanig zetel van den Sultan en standplaats van den assistent-resident. Tje plaats ligt aan de Asahan rivier, ongeveer 10 KM. stroomopwaarts en heeft een vrij druk ken handel vooral op Deli en de Straits. Toen boschproducten nog het voornaamste uitvoerartikel vormden, voldeed de Asahan nog wol als afvoerweg, maar sedert groot-ten klapper-aanplantingen en vooral rubberonder-nemingen in het achterland worden aangelegd en haar producten via Tandjoeng Balai zijn gaan vervoeren (in 1914 ruim 3 mil. in 1916 ruim 1 mil. K.G. copra; in 1917 ruim 5 mil. K.G. rubber) deed zich steeds dringender de behoefte ge-

voelen aan een beteren afvoer, temeer, omdat • daarby kwam een sterk toenemende invoer, waardoor Tandjoeng Balai in 1916 met 16[^] inliooien K.G. de tweede rijstliaven van de Oost-kust was. Wei is men begonnen met uitbaggen der Asahan, doch waarschijnlijk is de eenige af- doende verbetering een verplaatsing van de handelsinrichtingen, kantoren enz. naar Telok Ni-boeng aan den inond der rivier gelegen. Plannen daartoe bestaau.

Tandjoeng Balai is door een stoomtram (die echter als spoorweg woit beschouwd) naar Tebing Tinggi verbonden met het Deli-spoorweg-net, terwijl sedert 1918 een lijntje is open gesteld naar het bovengenoemde Telok Niboeng. Een telegraafkabel verbindt de plaats met het be-kende visschersdorp Bagan Si Api Api. De dienst der douane vestigde hier een hulp-tolkantoor.

Het aantal inwoners bedroeg volgens den Regeerings-Almanak van 1915, 3790, waarvan 59 Europeanen, 1700 Inlanders, en 1971 Cliincezen onder een luitenant. Op 1 Juli 1917 verkreeg de plaats een gemeenteraad en in verband daar-medewerden eenige belendende kampoengs geannexeerd, waardoor het aantal inwoners steeg tot 5497, waarvan 125 Europeanen, 3248 Inlanders, 1942 Chineezen, 182 andere Vr. Ooster-lingen. Vermelding verdienen verder de landraad en een particuliere school voor Europeesche kinder en. De laatste jaren ontwikkelde zich in de omgeving een reussachtige vruchtenteelt, waardoor in 1916 niet minder dan 624.000 K.G. vruchten werd uitgevoerd.

De waterkeerende lagen in den bodem maken / het mogelijk, dat artesische putten goed drink- j • 2 % water opleveren. Jaarlijksche regenval 1930 m.M.

TANDJOENG BALEI. Zie KARIMON.

TANDJOENG BELITOENG. Standplaats van den Controleur der afdeling Poelau Toedjoeh der residentie Riouw en Onderh. Zie POELAU TOEDJOEH.

TANDJOENG DATOEK. Noordelijke afslui- : ting van de Amphitrite baai in de afdeling In-dragiri (res. Riouw e. O.), juist onder den aqua-tor gelegen. Sumatra bereikt hier de grootste breedte, n.l. 400 K.M.

TANDJOENG KANDI. N.O.punt van het schiereiland aan de Noordkust van Celebes (zie aldaar onder a. de NOORDABM).

TANDJOENG KARANG. Een vroeger onbe- duidend plaatsje in het Zuiden van de residentie Lampongsche districten, dat echter sedert 1915 door den aanleg van den Zuid-Sumatra spoorweg betekenis leeft gekregen. JDeze gaat n.l. van haar beginpunt Oosthaven naar het 12 K.M. Noord west waarts gelegen Tandjoeng Karang met voorbijgang dus van de hoofdstad, Telok-bfitong. Alen meent dat daardoor de loofdstad zich steeds nicer hierheen zal verplaatsen, mode doordat het aan de kust gelegen T61okbetong een minder gezond klimaat heeft dan het hoog gele- gen T. Karang. Plannen bestaan oin in Tandjoeng Karang een nieuw selectie-station op zeer ruimen voet in te richten, uitsluitend voor het selectee- ren van meerjarige cultures o.a. koffie, hevea, klapper, cacao, kakop.

TANDJOENG KOPIAK. Eerste Nederlandsclie vestiging in het Cultuurgebied van de Oostkust van Sumatra. Het is gelegen op de landtong tus- fichen de Bila en Koeloe. In 1839 werd er door een van de Westkust gekomen militair detachee-

ment een versterking opgericliif, die echter vier jaar later weer werd opgeheven.

TANDJOENG MANGELIDAR. Nderzetting in de afdeling Asahan van hot gouvernement Oostkust van Sumatra, gelegen aan den rechteroever van do Koeloe, op eenige mijl afstand van de monding dezer rivier. De plaats wordt door de booten van do K. P. M. aangedaan en van hier worden materialen per prauw of motor boot je naar do onderneemingen in de omgeving aange- voerd, terwijl de producten langs dezen weg worden afgevoerd. Een verhardc weg is in aanleg via Masdjid, de woonplaats van den Jang di pcr- toean van Koeloe, naar Sialang Ampat.

TANDJOENG MEDAN. Nagri in Loebok Si- kaping, Sum. Westkust, waar in de 14de eeuw een aiederzetting der Hindoo Javanen was (zie LOEBOEK SIKAPING).

TANDJOENG PINANG. Afdeling van de residentie "Riouw en Onderhoorigheden (zie aldaar). Zij bestaat uit de Bintan-, Batam-, Boddan-, Rempang-, Galangen Abang-eilandengroepen, (aldus genoemd naar hunne hoofdeilanden), te- zamen het N.O.deel van den Riouw-Lingga Archipel vormend, en de Tambelangoep, die tot de Poelau Toedjoeh behoort (zie aldaar).

Bintan met eene oppervlakte van circa 1075 K.M². is het grootste eiland. Het aantal cilanden is minder groot dan dat der andere afdeelingen en bedraagt ongeveer 150, waarvan Bintan het grootste is en tevens het belangrijkste als de zetel van het gewestclijk bestuur. Aan het hoofd der afdeeling staat een controleur, die zijn stand- plaats te Tandjoeng Pinang heeft. Aan hem ondergeschikt zijn twee districtshoofden (Amirs), waarvan een voor het district Bintan te Pc- nijingat en een voor het district Batam te Poelau- Boeloe gevestigd is, en drie onderdistrictshoofden, namljk die van Nongsa (Batain), Noord- Bintan en Taibelan. Het Chinoesche bestuur in de afdeeling is vrtcegenwoor- ligd door 1 kapi- tein, 4 luitenanten en 1 wijkmeester. De bodem der cilanden is grootendoels een heuvelachtig land, waaruit zich hier en daar hoogere verheffen, waarvan slechts enkele door ruggi, met elkander in verbinding staan. De voomaani- ste top pen zijn op Bintan, de Groote en Kleini' Bintanberg, in het midden (412 en 261 AL), <1- uit een tiental topjes bestaande G. Kidjaug <-n G. Koowas in heL Zuidopsten, (222 en 232 31. : , terwijl nabij de kust in lier Noordoosten topj<- -- van 109, 88 en 60 M. worden gevonden. D<- groote Bntanberg is een tweetopjige zadclberg ; de WesteJijke top is het hoogst .on vaal aan de WestLzijde loodrecht af in steile rotsen. Van den top steekt een rotsblok uit met een plat opper- vlak van ± 4 M². , dat over den afgrond hangt on vanwaar men een vorrukkdijg vergezic- ht heeft over Noord-Bintan met zijn bangsals, gam- bir- en popcrplantagcs en daarachter de Chi- neesche zoe, wit opruisend in)evige branding tegen de steile, stenenachtige kusten. OjMapor verheft zich het land aan de Noordzijde tot J I en 75 M., het Zuidostwaarts daarvan gelegen Merapas is een borgtop van 153 M. en de hooge eilandjes ten Zuiden van Bintan hebben hun Jioogste verheffing in den Kojang en Sidelocng, beide 141 M. op de gelijknamige oollanden. De hoogste top op de Westelijke cilanden, die door Straat Riouw van de Bntangroep gescheiden worden, is de Tafelberg in het Noordwesten van

Galang baroe, 198 M.; het bergland in het Zuid- en van Rempang verheft zich tot 180 M. op de Abangpik op Abang bSsar is 90 M. hoog. Bintan heeft het meest laagland aan de West- zijde, zoodat da ar de grootste riviertjes afloopen; op do andere eilanden komen geen riviertjes van eenige beteekenis voor. De benedenloop der soengei's van Bintan gaan door moerfssig land, maar ook meer landwaarts treft men moer- rassige streken aan. De riviertjes zijn in zoover van belang dat daarlangs bij vloed de afvoer van producten plants heeft. Do binnenlanden van al de grootere eilanden zijn bewoond door Chinee- zen; Maleiers hebben slechts nederzettingen langs de kusten of bezetten de kleinere eilanden. Penjingat liebergt, naast een aantal Chincezen, Maleiers en Boeincezen, welke laatste ook op Sengarang een kampoeng hebben. Orang laut houden verblijf op Mantang, Gin besar en Nocm- bing, en op Ram pang komen nog stammen van zwefvendo Orang benoowa of Orang oetan (zie aldaar) voor.

De voornaamste plaatsen zijn Tandjoeng Pina ng of Riouw, de hoofdplaats van het gewest (zie aldaar), het daartegenover liggende Seng- garang, Pcnjingat, Samboc, Poelau-Boeloeh. Bo- jan en Mantang. Senggarang, een zuiver Chi- ncesche nederzetting, is voor het grootste deel een typisch paaldorp met straten, die niet anders zijn dan lange vloeren of steigers van planken of nibocnglatten, over in het water geplaatsto juk- kren gelegd, pelantars gcaaind. De hoofdplan- tar is ruim 400 M. lang en ruitu 3 M. breed en van deugdzaaani hout vervaardigd. Met vloed staat de geheele plaats in het water en kunnen de prauwen elke woning bereiken. Aan den wal staan nog eenige vervallen steenen woningen en een fraaic steenen tempel. SSnggarang was in goeden tijd van de gainbircultuur veel volk- rijker en van nicer beteekenis dan thans; toen er, na het intreden van de minder voorspoedige It<-riode, een groot brand had gewoed, werd li<-t plnatsjc slechts ten deele herbouwd.

Penjingat op het gelijknamige eilandje is de residentie der onderkoningen van Riouw op na J 900 van <I<-ni Sultan van Liugga-Riouw gcwest. Aldaar staan nog hunne woningen (astana's), waarvui soimigne in l ndo-Europeeschen trant zijn gebouwd<l, doch overigens niets bijzonders vertoonen. Et^nigzins belangwckkend is eene oudc poort in het midden van het eiland, toegang gevende tot eene vroeger ommuui<-lc verbi ijjplaats van een der led on vnn het Inlandsch vorstenhuis. Ook <lc niet zeer groote steenon moskee met koejjcMak en vicr minarets, welk gebouw van Tandjoeng Pinang uit zichtbaar is, mag genoemd worden. Op den N.O.hoek vun bet eiland liggen op den top van een Idfuvel de overblijfseln van eene oudc, nuiuer vol- tooidc vorsterking. ICr zijn oj) het eiland Penjingat incrdcrf grootsch begonnen bouwwerken, di" wogun gebrek aan fondsen of gowijzigde inzichten der opx^olgende inlandsclie bestnur- (IrtS voltooid zijn guworden. Na h<L vertrek van den laatsten Sultan met zijn aanhang in H) J is uit den aard der zaak de bedrijvigheid op het eiSndje sterk achteruitgegaan.

Samboc is het eilandje ten N.W. van Batam, waar de Koninklijke Petroleum Maatschuppij Jjaar grootc tankinstadatic heeft. Het be vat, bchalvo een groot aantal reeds van verr. zicht-

bare tanks, de woningen van het Europeesch personeel, de koelieverblij ven, kantoren, werk- plaatscn en magazynen, een hospitaal enz. Aan de ruime landingssteigers liggen de groote tank* schepen gemeerd voor het lossen of laden van pproleumproducten. Van Gouvernementswege zijn aldaar een havenmeester, een loods en eenig politiepersoneel geplaatst. m>mbec ligt slechts een uur stoomiens van Singapore. Vlak tegenover Samboc en daarvan ddo'<en nauwe zeekstraat gescheiden ligt het Gouvernementsstation tot desinfectie van schepen en passagiers, komende van een met pest besmette haven.

Poelau-Boeloeh in de schoone straat Boelan is de standplaats van het districtshoofd (Amir) van Batam en een nette kampoeng. Op het na- burige op een ander eilandje gelcgen Bojan was de Controleur van de sedert opgeheven afdeeling Batam go vestige! ; de ruime controleurswoning wordt thans a Is pasanggrahan gebruikt. Tcgcn- ovc- Poelau-Boeloeh ligt aan den Westelijken oever van Straat Boelan do grootste landbouw- onderneming (16000 bouws) der residentie, met name „Pulu Bulang". Men kweekt er rubber cn klappcr: duizenden bouws zijn reeds in exploi- tatie.

Bchalve „Bulang" zijn nog verschillende andere groot-landbouwoondernemingen in de afdee- ling Tandjoeng Pinang gevestigd, waarop rubber en klappor gecultiveerd worden, cn waarvan de voornaamste zijn:

„Galang" op het eiland van dien naam, ten Z. 和 van Tandjoeng-Pinang gelegen, groot onge- veer 10.000 bouws ; „Noembing" op de Noem- bing en Gin-eilandcn, ten Z. van het eiland Bintan, niedc ongeveer 10.000 bouw groot, en "Bintan plantations", op de Noordelijke helft van het eiland Bintan, ongeveer 9000 bouw be- slaandc. Galang is daaroudcr de oudste. Zij zijn alle in volle exploitatie en al het product gaat met eigen schecpsgelegenheid naar Singapore.

Mantang is een grooto kampoeng ten Zuiden van Bintan en hoofdzakelijk door afstammelin- gen van Orang-Laut bewoond. Tambelan, de grootste kampoeng in het gewest, behoort, als gelegen op de gelijknamige eilandengroep, gco- graphisch tot de Poelan Tocdjoeh (zie aldaar), doch administratief tot de afdeeling Tandjoeng Pinang (Ind. Stb. 1911 no. 599).

Van do in het gewest aanwezige gambir- en pepertuinen cn Europeesche landbouwonder- nemingen liggen de meeste in do afdeeling Tandjoeng Pinang.

In 1915 tolde de bevolking der afdeeling ± 5000 zielen, waaronder ± 190 Europeanen, ± 7000 Chincezon cn een 100-tal andere Vrceinde Oosterlingen.

De niieldelen van bestaan der bovolking zijn hoofdzakelijk dezelfde als in andere afcdlingen. ITct aantal (hinoesche winkics, waar kleinhan- del gedreven wordt, is zeer aanzienlijk. Handwerks- cn aïnachtslicden vindt inen meest onder de Chincezen, wior arbeid uitsluitend in plaaste* lijke bohoefien voorzict. Op de Westkust van Sengarang, bij Tandjoeng Geliga, bewerken zij een steengroov. De zeer hardc zandsteen wordt laagsgowijze uitgchakt en tot verschillende voor- werpen in den beitel afgewerkt. Men maukt or vloerstonecn van verschillende afmetingen, grafstecnen, pilnrcn, enz. In de kampoeng S'nga- rang zelve vinden eenige Chincezon een middol

van bestaan in het kunstatig doen uitbroeden van eendeneieren in dedak. Vermelding ver- dienen nog de zijden kleedjes, die op Penjingat door aanzienlijke vrduwen gegeven worden. De veestapel bestaat hoofdzakelijk uit varkens, door Chineezcn gehouden. Zie verder bij *Riouw* en *Onderhoorigheidcn*. onder "bestuur" en „be- volking”.

TANDJOENG PINANG of RIOUW. Hoofd- plaats der residentie Riouw en Onderhoorig- den, ligt aan de vi*ij smalle baai van Riouw op. een in IS21 van het Inlandsche vorstenbestuur op het eiland. Bintan verkregen grondgebied. Het terrein is heuvelachtig, behalvc aan den kant der baai, waar zich een strook modderig alluvium bevindt, zoodat er ook geen sprake is van een mooi zcstrand. Schepen, een diepgang hebbende van niet meer dan 12 voet, kunnen op de binnenreede vlak by de stad ankren en verder de baai invaren tot het eilandje Bajan, al- waar een Gouvernements steenkolendepot ge- plaatst is. Grooter schepen liggen op de buiten- reede, ongeveer twintig minuten stootuens van het landingshoofd van Tandjoeng Pinang. Het oude, ruini twee honderd meter lange hoofd, op palen gebouwd, is in 1916 vervangen door een van gewapend bet on van 264 M. lengte, 3 M. breedte, met overdekt landingshoofd. Dicht bij die pier ligt, medc aan zee, het schildcrachtig achter groote tjemara-boomen gedceltelijk ver- scholen residentshuis. Oostwaarts daarvan eerst de verschillende Gouvernementskantoren en eeiijc Europeesche woningen en dan de groote Chineesche nederzetting, bestaande uit a. een zich verderop in twee takken splitsenden bree- den weg, waar langs aan weerskanten aaneenge- sloten steenen woningen met een en twee verdie- pi ngen en eindigende bij de pas gebouwde groote en fraaie Hollandsch-Chineesche school, en b. een paaldrp in zee als het bij de afdeeling Tan- djoeng Pinang beschreven Senggarang. Achter het Chineesche kwartier, terrasgewijze tegen de heu- velhellingen gebouwd, bevinden zich de meeste Europeesche woningen. de kleine in 1835 uit vrijwillige bijdragen der ingezetenen gebouwde kerk, de societeit, de Europeesche en Inlandsche school. Meer landwaarts in zijn de Maleische en Javaansche kampoengs, het Europeesche kerkhof, de kazernie der gewapende politiediena ; - ren, de gevangenis en vJak achter de residents- woning het in 1824 op een hoogte van ongeveer 35 M. gebouwde fort "Kroonprins", dat echter als zoodanig geen waarde ineer heeft en slechts als kampement der militaire bezetting gebezigd wordt. Naast het fort de ruime commandants- woning en het hospitaal. De heuve), waarop het fort etaat, is beplant met tjemara-boomen, die mooie lanen vormen en reeds van ,ver uit ze? zichtbaar zijn. De plaats is ongezond wegens het nagenoeg voortdurend heerschen van malaria. Voor een deel moet zulks geweten worden aan het droogvallen' bij eb van een vrij breede, met een laagje modder bedekte, steenachtige strook. Het drinkwater is goed en wordt uit een twintig- tal openbare en particuliere putten verkregen. By eenigszins langdurige droogte, die gelukkig zelden voorkomt, raken de meeste putten echter vrij wel droog. Bronnen of rivieren van voldoende capaciteit om in den drogen tijd ene waterlei- ding te voeden, zijn in de nabijheid der plaats niet aanwezig, terwijl van het boren van arte-

sische putten, volgens deskundigen, geen succes te verwachten is. Als handelsplaats beteekent Tandjoeng Pinang niet veel. Zoolang Singapore nog slochts een onaanzienlijke visscherskampoeng was, kon Riouw met recht het handelscentrum van den Lingga-Riouwschen archipel en de daar- omheen gelegen landen genoemd worden. Op de reede van de oude Sultansresidentie „Riouw- lama" in de binnenbaai van Riouw moeten des- tijds groote vloten van inlandsche handelsprau- wen, vooral Boeginesche, hebben gelegen. Zoo- dra was Singapore echter niet in Engelsche han- den geraakt (1819) of het ontwikkelde zich met ruzenschedren tot een haven van den eersten rang in het Oosten en deed Riouw eene dodde- lijke concurrentie aan. Tevergeefs were! getracht, door van Riouw een vrijhaven te maken (1820), een deel van den verloren hand el weder daar- heen te leiden. De zooveel ongunstiger Jigging van Riouw, namelijk aan een ondiep en inoeic- lijk vaarwater, terwijl Singapore een prachtige voor alle schepen toegankelijke reede heeft en ineer in de route van het internationaal verkeer tusschen West en Oost gelegen is, deed de schaal voor goed ten voordeele van Singapore overslaan. Riouw daalde al heel spoedig tot het peil van een. lcoal centrum van den gambir- en peperhandel, voor zoover die productcn op Bi nt an en Lingga werden geteeld cn nu nog hangt het lot van Tandjoeng Pinang samen met dat van de gambircultuur. De vestiging van verscliil- lende ondernemingen van landbouw, mijnbouw en boschexploitatie in de residentie strekt nagenoeg niet tot vermeerdering van het vertier der gewestlijke hoofdplaats, daar al die ondernemingen in directe verbinding met Singapore staan. De grenzen der hoofdplaats Tandjoeng Pinang zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1887 n°. 68. .TANDJOENG POERA. Hoofdplaats van het sultanaat Langkat en de afdeeling Bnedcn- Langkat (gouv. Oostkust van Sumatra), ver- blijfplaats van den Sultan, en standplaats van den ass- resident en een luitenant der Chineezen. Zij is gelegen aan de Batang S&rangan cn hcoft spoorwegverbinding mol Medan ' Pangkulan Brandan. Als havenplaats Is ze o. in, van gewi< ; ht door een groeten invoer van rijst (in 1916 ruini 5 mil. KG.) en uitvoer van vruchten (in 1916 71.000 K.G., in 1917 zelfs 150.000 KG.). Het is de eenige plaats van waar nog notemuskaat wordt uitgevoerd, doch doze uitvoer verminderde van 93.000 KG. in 1904 tot 2500 KG. in 191 G en liep in 1917 zeJfs terug tot 400 KG. Voor pinangnoten is Tandjoeng Poera daarentegen de eerste haven gebleven (uitvoer in 1917 J.377.000 KG.). De plaats verminderde van 36J 2 inwoners in 1905 tot 2765 inw. op ultimo 1915, waarvan 41 Europe anvn, 1089 Inlanders, 1440 Chineezen, 14 Ara- bicren en 181 anden* Vr. Oosterlingen.

TANDJOENG PRIOK. ZieHAVENWERKEN, deci II, biz. 69.

TANDJOENG RADJA. Hoofdplaats der onder- afdeeling Ogan Ilir (zie aldaar) ; de plaats heeft ongeveer 1250 inwondL's, w.o. 5 Europeancn. De aunleg van een zijlijn van den spoorweg Palembang - Moeara Enim hierheen is nog iustudie.

TANDJOENG REIDEB. Hoofdplaats der on- derafd. Beraoe van de afdeeling Snnarinda der residentie Zuider- en Ooster&fd. van Borneo, ge- legon op de landtong, welkc door do >a)envloei- ing van de Kelei- en Makam-(S gan) rivier ge-

vormd wordt. Het is de standplaats van een controleur, terwijl de sultans van Goenoeng Taboer en Sambaloeng verblijf houden in de gelijknamige kampeongs aan de tegenoverliggende oevers van genoemde rivieren. De han del dezer plaats (die geregeld door de schepen der Kon. Pakot-vaart Mij. wordt aangedaan) met het binnenland is vrij levendig en bestaat voorn. uit boschproducten en visch als uitvoor-, en manufacturen, rijst, tabak, enz. als invoerartikelen. Zie ook BORNEO.—? S'

TANDJOENG SEILOR. Hoofdplaats der onderafdeeling Boeloengan van de afdeeling Samarinda der residentie Zuider- en Oosterafd. van Borneo, gelegen aan den rechteroever van de Boeloenganrivier. Het is de standplaats van een controlleur, terwijl de Sultan van Boeloengan verblijf houdt in kampeong Tandjoeng PiJlas, aan den linker- oever van genoemde rivier. In T. Seilor woont een vrij groot aantal Arabieren en Chinezen, die bijna uitzluitend den handel in handen hebben. De handel dezer plaats is niet onbeduidend; terwijl boschproducten en vogelstijfjes worden uitgevoerd, bestaat de invoer uit rijst, lijnwaden enz. Zie ook BORNEO.

TANDJOENG SLAMAT. Nederzetting aan de Batang Serangan in het Sultanaat Langkat (gouvernement Oostkust van Sumatra). De plaats ligt aan het Deli spoorwegnot.

TANDJOENG-SOENGAJANG. Dubbel-nagari in de onderafdeeling Fort van der Capellen (zie aldaar onder LINTAU), waarvan Tandjoeng bekend staat als een der oudste en belangrijkste nederzettingen in Minangkabau (Sum. Westkust). In 1912 werden hier aanwijzingen gevonden van een verblijf van Hindoe-Javanen, waarschijnlijk in de 1-1 de eeuw (Oudh. Versl. 2de kw. 1912, bl. H).

TANDJOENG TIRAM. Nederzetting aan de monding van de Laboehan Roekoe; het is de Jooftplaats van de onderafdeeling Batoe Bara (gouvernement Oostkust van Sumatra) en is snel opgekomen als uitvoerhaven van copra, rubber en palmvet, en als invoerhaven vooral van rijst.

TANDJOENG TOEWA. Zie VARKENSHOEK.

TANDJOENGKASAU. Zelfbesturend land- hchap in de onderafdeeling Batoebara (afdeeling Asahan, gouv. Oostkust van Sumatra). Hoewel buiten de eigenlijke Bataklanden gelegen, is het landschap (bestuurd door een radja, die bijge- «Laan wordt door vijf karadjain) toch zuiver Batak. De daar gesproken taal is het Si Baloe- ngocnsch (Tijnoer-Batakisch). De bevolking, uit ongeveer 60 huisgezinnen bestaande, is gehool Alohammedaanscl en heeft reeds veel van de gewoonten enz. van de Maleiers overgenomen. Op verzoek van den bestuurder, Radja Djintan Ali, werd het landschap in 1888 onder su pre malic van het Gouv. gesteld. Zie: Rapport betreffende de Si Baloe ngocnsche landschappen, door P. A. L. E. van Dijk, Tijdschr. Bat Gon. DI. 37 (1894), bl. 45.

In den laatsten tijd heeft het landschap nicher betekenis gekregen door de uitgifte van landbouwcontracten, waax door o.a. de hevea-cultuur is ingevoerd.

TANDJOENG AND AN. Een van de vijf districten, waarin de assistent-residentie Billiton is verdeeld met de gelijknamige hoofdplaats, zetel van den assistent resident.

TANDJOENGPANDAN. Hoofdplaats van het eiland Billiton, dicht bij den rechteroever

der monding van de Tj groeij oep-ri vier aan de Westkust. Zij is de zetel van den assistent-resident, van den vertegenwoordiger der Billiton Maatschappij, een luitant der Chinezen en een Inlandsch districtshoofd. De plaats telde op ultimo December 1915 ± 6000 inwoners, waarvan ± 170 Europeanen, ruim 2000 Chinezen, en enkele Arabieren en andere Vreemde Oostlingen. Er bevindt zich een redoute, waarin gewapende politiedienaren zijn gehuisvest, een hospitaal der Billiton Maatschappij, waaraan in 1913 eene afdeeling voor pestlijders werd bijgebouwd, een cementsteenfabriek, een Gouvernements Europeesche Lagere School, een Hollandsch-Inlandsch school en een par-ticuliere Froebel-school. De plaats bezit een water-leiding en twee parken, bij de reede een laad-hoofd en loskraan. Zij wordt twee keer per week aangedaan door de schepen der Koninklijke Paketvaart Maatschappij op hunne reizen tusschen Batavia en Singapore. Uitgevoerd worden, beEalve tin, vooral copra en da mar, ingevoerd hofdzakelijk rijst, olie, zout, opium, tabak, katoenen stoffen en benoedigheden voor den mijnarbeid. Er bestaat vrij druk verkeer met automobielen en fietsen naar de andere plaatsen op het eiland Billiton.

Literatuur: Zie J. C. Mollema, De ontwikkeling van het Eiland Billiton en vjn de Billiton-Maatschappij, 1918. Z.:

TANDJOENG SARL. District met gelijknamige hoofdplaats van de contrd-afdeeling het regentschap en de afdeeling Soemadang, residentie Preanger-Regentschappen, met eene oppervlakte van 261,6 K.M.². Het district heeft 3 onderdistricten met 25 desa's. X -

TANDJOENG TIRTO. Onderdistrict van het district Berbah, regentschap Kalasan, residentie Djokjakarta? Het-is''ooji de naam van een groote suikerfabriek in dat onder-district.

TANDKARPERS (*Cyprino Donitidae*). Men. meonde vroeger, dat deze kleine, brak- en zoutwa- ter bewonende visshes met de karpers verwant waren, vandaar de naam. Zij zijn kenbaar aan den zeer platten kop en ver naar achteren ge-plaatste rugvin. Tjoepang (JAV.) is op de groote Soenda-eilanden algemeen. *Aplocheilus* of *Ha-plocheilus javanicus* Btkr., soendaneesch.: Im-poen is algemeen op Java en Sumatra en komt ook op Celebes en Oostelijk tot Timor voor.

TANDO (SOEND.). Zie EEKHOORN\$ (VLIEGENDE) en MAKI (VLIEGENDE).

TANDOEWI Bf INOEA. Zie PISO-PISO.

TANDOEWI (TJI) OF TANDOEJ. Rivier op Java; ontspringt op de vulkaanruine Tjakraoewana op vormt over hare geheele lengte de grens der Preanger-Regentschappen, eerst met Che-fibon, dan met Banjoemas. Aan den voet van genoemden vulkaan breekt ze eerst door den versten Westelijken uitlooper van het Tjendana-gebergte en komt dan in het breede en vrucht-burc dal tusschen den Galoenggoeng-Poctri-keten en de vulkaanruine Sawal. Een Weste-lijke verwijding van dit dal vormt de vlakke-bocht der Tji Kidang, die van den pas van Malang bong komt en waterrijker is dan de Tandoewi zelfvo. Op de Westholling liggen o. a. de groote dorpeji Tjiawi en Radj upolah (vlechorij van matten en sigaronkokers). Bij Indiliang buigt de rivier uit de Zuidwaartsche richting Oostelijk om en gaat langs de nog dichter bevolkte

vlakte van Tasikmalaja stroomen, waarvan het Noordelijk <fe^(^ tot haar stroomgebied behoort. Bij eerstgenoemde plaats zijn hare oevers nog slechts 1—3 M. hoog, bij de laatste reeds 30 M. Tot, niet ver van Bandjar blijft het dal zoo diep; de spoorlijn kruist het tweemaal op prachtige bruggen. Aan den Zuidkant ligt het stille Ma-nondjaja, ten N. het aardig gebouwde Tjiamis. Bij Band jar wordt de rivier voor prauwen "be- vaarbaar en vangt een drukke scheepvaart aan, die wel sedert den spoorwegaanleg het koffie- transport verloren heeft, maar toeneemt door de ontginning van den Westrand der groote moe- rasvlakte, waarin de Tji Tandoewi thans treedt. Eerst ueerat ze van het N. de lence Tji Djalang op, die hi er grensrivier tusschen Cheribon en Banjoemas is, terwijl haar grootste rechterzij - rivier, de Tji Sdel, evenwijdig aan haar door het moeras stroomt. Ten slotte gaat de rivier langs de Zuidwestpunt der Segara Anakan (zie aldaar) en heeft zich een weg naar de Maurits- baai gebroken door den heuvelrug van Kali- poetjang, die zich voortzet op Noesa Kamba- ngan.

TANDWALVISSCHEN (*Cadmotoceti*) zijn die Walvisschen (zie aldaar), die nog in het bezit van tanden zijn. Deze zijn echter tot enkelvoudige kegels gereduceerd en ten eenenmale ongeschikt om te kauwen. Hun aantal kan tot 250 stuks vermeerdert of omgekeerd verminderd zijn, b.v. tot slechts 2 tanden in de onderkaak (*Hype- roodoti*). Tandwalvisschen met een dergelijk ach- teruitgegaan gebit voeden zich met inktv. ssclien; waar het gebit vollediger bests an blijft en als grijporgaan dienst kan doen, dient het om vis- schen en zeehonden te vangen.

Terwijl men vroeger uit de zeeën van den Indischen Archipel slechts de dolfijnen *Steno jron- tatus* Cuv. en *Prodelphinus malayanus* Less, en den Potvisch (zie aldaar) kende, is dit aantal door het tijdens de Sibogaexpeditie in den Ti- mor-Archipel verzamelde en door Max Weber (lets over Walvischvangst in den Indischen Archipel, Rumphius-Gedenkboek, Haarlem 1902) voorloopig beschreven materiaal belangrijk uit- gebreid (zie WALVISSCHEN). Zoo werden daar gevonden: *Lagenorhynchus eleclra* Gray, die uit den Indischen en Pacifischen Oceaan bekend is; *Tursiops* en *Globicephalus* (waarschijnlijk *Gl. indicus* Blyth.), Noordelijke geslachten, die ver- tegenwoordigers hebben in den Indischen Oceaan; twee soorten van *Prodelphinus*; *Grampus gri- seus* Cuv., dien men slechts uit de koelere wat- ren van den Noord- Pacifischen en Noord-Atlan- tischen Oceaan en van de Kaap de Goede Hoop kende; *Orcinus orca* L (= *Grca* (*gladiator* Gray), de tot 10 M. lange „Zwaardvisch"; die alle zeeën bewoont: de Potvisch (zie aldaar) en zijn kleinej'e verwante *Kogia breviceps* Blain v. Als inlandsche namen op Sedor en Lomblem in gebruik vernieldt Weber: tenaoe (*Globicephalus*), segoeni (*Sect*), djoemba (*Kogia* en andere kleinere soorten). Uit den mond van de Sfiraw- rivier in Noord- Borneo is beschreven *Sotalia borneensis* Lyd., (Proc. Zoolog. Soc. London, 1901, biz. 88), terwijl *Orcella fluminalis* Anders, van Bengalen, Majaka en Borneo in rivieren, ook ver van den mond, wordt aangetroffen; misschien is het slechts een zoetwatervorm van de in zee Jcvende *O. brevisrostris* Owen.

TANETTE (TAN^TE). Zelfbesturend landschap

bchoorende tot de onderafd. Barroc door afd.Par6-Par6 (gouv. Celebes en ond.), bestuurd door een vorst of vorstin met don titel van. Datoe, bijge- staan door een Hadat van 3 leden. Het is verdeeld in 2 districten, nl. Tanette, rechtstreeks onder do Datoe, met de onderdist-ricten Pantj ana, Lala- bata, Lalolang, Lipoekasi, Lompo-ri-Tanga, Lompo-n-Adja, Paloeda, Makala, en Ladjo-ang- ing waarover onderdistricts- of banaoe hoofden zijn aangesteld, en Gattarang onder een districts- hoofd met den titel van Aroe. Gelcgen aan de W.-kust van Z. W. Celebes, grenst het ten N. aan het landschap Barroe en de districten Lalam- bata en Mario-ri-Wawo van het landschap Sopping, ten O. aan laatstgenoemd district en aan Lamoeroe (Bone), ten Z. aan Lamoeroe en de onderafd. Pangkadj ene. De opp. is 556 K.M². ongerekend het in 1907 dooi Lamoeroe afgestaan gebied van Ladjo-ang- ing enAmarocng. De Oostel grens wordt geheel door bergtoppen aangegeven, de overige door riviertjes en bergen afwisselend. Behoudens een smalle kuststrook is het geheele land met heuvels en bergen bedekt, de toppen wisselen af in hoogte van 300 — 1000 M. Op het gebergte aan de Oostgrens ontspringen tal van stroompjes, waarvan er verscheidue zich bij Lisoe vereenigen en de Lipoekasi vormien, welke rivier onder den naam van Oelo in zee uitmond. Ten Z. bier van stroomt de rivier van Tanette of Pantj ana, aan welker inoning de hoof dpi aats Pantjana is gclegen. Een groote weg loopt even- wijdig aan de kust over een ce lengte van 13 K.M. door het landschap, over de Pantjana rivier is hierin een 55 M. Jangc ijzere schroefpaalbrug ge bouw d, De communicatie tusschenlc verschil- londe kampeiigs wordt door goede binnenwegen onderhouden. (Zie voor de aardrijksk. beschri- j- ving overigens onder CELEBES). Over het alge- meen wordt het land (dat waarschijnlijk ook steenkolen en eenig go nd bevat) geacht niet zeer vruchtbaar te zijn. De vportbrengscien van den bodem bestaan hoofdzakelijk uit rijst en dja- goeng voldoende voor eigen gebruik verder avat tabak, suiker en kluppers voor uitvoer; zout, siriw enz. (zooel als Jijnwaden) worden van elders ingevverd en op de pasars te koop aange- boden. Herten komen in, het wild veel vor, maar aan paarden en buffels is Jiet Jarulschap bpaald arm, de laatste zijn niet eens in voldoend getal aanwezig voor de bewerking der sawah[^]. Langs de kusten en rivieren)on-ling(ni worden vdc viscj- vijvers aangetroffen. Jhandel on scheepvaart zij) in het land van geringe beteekenis ; de rivieren jnoctelijk bevaarbaar. In de laatste jaren zijn veto den landbouw en handel(lrukk<, n<1 < : 11(; ftingen af- geschaft, hiervan en van de verbetering der communicatimid(l(*ien worrit verbetering van don economischen toestan<1 in dit landschap ver- wacht. Djc stork te der be volking wordt geschat op 18.000 zielen, zij behoort tot den Boeginei-- scJien stain en beljdt den Moh. godsdienst.

G e s c h i e d e n i s. Bij het sJniton van ijet Bonggaaisch tractaat in J 668 was Tanette onder- hoorig aan Makusser, en trad eveneens tot het verbond toe. De opvoJgende voicsten hi<-lden zich trouw aan de voorwaarden; onze meer recht- streeksche bemoeiingen met Tanette dateeron cJiter van 1748, toen hij verzoek vafdde toemna- lige vorstin, tot hulp tegen haar naburige vijand, te Panljana een militaire post, genaaid Buren werd opgericht, wdke echter 20 jaar later

weer werd ingetrokken. In dezen tijd deed de vorstin ook volledig afstand van haar land en behoeve van de Compagnie, om zo van dozo in leen weder te ontvangen. Tijdens het loven van don beruchten, in 1814 opgetreden radja La Pa-taoe, die de zijde van Bone koos tegen de Engelschen en toen een gedeelte der Noorderdistricten annexeerde, welke hij bij het herstel van het Ned. gezag weigerde terug te geven, was in 1824 en 1826 militair ingrijpen onzerzijds noodig tot herstel van rust en orde in Tanette. Hoewel onze troepen beide malen overwonnen, had de actie geen blyvend succes, aangezien La Pataoc, die zich als hoogst onbetrouwbaar had doen kennen, niet uit het landschap werd verwijderd. Wei werd hij in 1824 afgezet en door zijne zuster vervangen, doch hij bleef onrust stoken, ook tegen het gezag der vorstin, zelfs liet hij onze posten in de Noorderdistricten afloopen. Onbegrijpelijkervijde werd hij later op den troon hersteld, toen zijne zuster vrijwillig afstand deed. Schijnbaar bleef het toen rustig totdat in 1840 eene nieuwe expeditie noodig bleek, ondat La Pataoc in 1839 zijn zoon met eene bendc naar de Noorderdistricten had gezonden, om daar onrust te verwekken. Het rijk werd ten derde male veroverd, La Pataoc vervallen verklaard van den troon en in zijn plaats benoemd (1841) La Roempang. Datoc van Mario-wi-wawo, die ons met hulpoproepen had bijgestaan. Eerst na den dood van La Pataoc (in 1844) trad voor Tanette (of liever voor het Gouv.) een betrekkelijke rust in, hoewel de inwendige toestand van het rijk steeds veel te wenschen overliet. Na een onrustig bewind overleed La Roempang in 1855 en kwam zijn kleindochter, We Tajiri-OHC als leen.vorstin aan het bestuur (in 1856) te bevestigd door het Gouv.). Aanvanke-lijk keunerkte liaar bestuur zicj door binnen-landsche ongeregeldheden, maar vooral had het rijk te lijden van invaHen, onder aanvoering o. a. van Datoc Bakka (een Soppengschen Prins), ge-geen h< (den echtgnoot van de vorstin, waarbij I ; (-i Gouv. een incrimaalmal gewapenderhand moest tusschenbede komen. Sedert 1874 einde-lijk bleef het in Tanette vrijwel rustig, de op 9

1910 overleden vorstin is met het Gouv. steeds op goeden voet blijven staan. Aan het verzet tegen ouzo troepen tijdens en na de expeditie van 1904 h< ; cft Tanette niet meegedaan, integen<el heeft het door het verstreken van koelit s < u iilichtingcn belangrijke diensten bowe- zcii. Voo hare trouw werd de vorstin beloofd met het commandeurskruis der Oranj Nassau orde. 'Av is opgevolgd door hare dochter J. Pantjaitana Aroe Pantjana, die do korte verklaring aflcgde, welke in 1914 is goedgekeurd en bekrachtigd.

Literatuur. Mr. L. W. C. van den Berg: De Moh. vorsten in N.-I., Bijdr. T. L. en Vk. van N.-I. VJ. 6 (1901), bl. I vgg. Zeden, gewoonten enz. werden reeds beschreven in liet art. BOENGINEE-ZEN; zie nog J. A. Bakkers, Tanette en Barroe (Celebes), Tijdschr. van het Bat. Gen. DI. XII (1862), bl. 255 vgg.; Idem. PL LVI(1914), Het laji(lschap Tanette. Jcknopte geschicdonis van Celebes en Ondorh., Tijdschr. van N.-I. 1848, bl. I vgg.; II, de Stuers, De expeditie tegen Tanette en Soepa in 1824, Id. 1854, I, I. II, bl. 373 vgg.; P. B. van Stgden ten Brink, Zuid-Celebes, Bij- dragen, enz. Utrecht 1884 en G. Niemann, Geschiednis van Tanette, Bogineesche tekst met aantekeningen, 's Gravenhagc 1883.

TANETE. Een dor districten (het Noordelijk- ste) op het eiland Saleier (zie aldaar).

TANG-KATANG (MAD.). Zie IPOMOEA.

TANGANAN (TAV.). Zie HEPTAPLEURUM.

TANGIRANG (eigenlijk Tanggeran). Vroeger eene afdeeling der residentie Batavia, groot 1309 K.M.2 Bij Ind. Stb. 1918 no. 185 is bepaald, dat de afdeelingen Stad en Voorstcdcn van Batavia en Tarigerang worSerirsariengevoegd tot ebn afdeeling, onder den naam Batavia, met gelijknamige hoofdplaats. TangSrang is thans.eene controle-afdeeling geworden en verdeeld in 3 districten, welke vroeger door dgmangs, tegenwoordig door wedana^ bestuurd worden, n.l. Tangerang, Blaradja (eigenlijk Balaradja) en Maoe|<^~met gelijknamige hoofdplaatsen.

Op het einde van 1917 telde de afdeeling ongeveer 414.500 zielen, • waaronder ongeveer 35.600 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen en ongeveer 120 Europeanen. Zij beslaat het Noordwestelijkste deel der residentie en wordt van de residentie Bantam gescheiden door de Tji Doerian ; in het Z. grenst zij aan de afdeeling Buitenzorg, in het O. maakt de Tji Anke de grens uit en in het N. de Java-zee, waarin de punten Tandoeng Kai en Oentoeng Djawa uitsteken. De afdeeling wordt doormoet door dt Tji Sedang (zie SJIDANE (TJT).

De controle-afdeeling wordt voor het grootste gedeelte ingen omen door jonge vormingen, welke geen grootere hoogte boven zee bereiken dan 120 M. en met eene flauw we helling van Zuid naar No ord af dalen.

Door een gegraven vaart, de Mookervaart, zijn de hoofdplaats Tangerang en de Tji Sedane te water verbonden met de Tji Anke.

In dezo controle-afdeeling liggen een 70-tal particuliere landerijen, meerendeels van Chinese eigenaren. Op deze landen, waaronder er verscheidene zijn van 2000 tot 12000 boaes uitgestrektheid — een land is zelfs 22.600 boaes, groot — wordt voornamelijk rijst verbouwd, verder katjang-tanah, cassave, kokosnoten, indigo en groenten. Ook vindt men or vele en groote steenbakkerijen, terwijl op de strand-landerijen vele vischvijvers (voor zeevisch) voor- komen. De voormalige veerpont over de Tji Sedani en ook die over de Tji Doerian op de grens met Bantam zijn vervallen door fraaie ijzeren bruggen, waardoor het verkeer met dit gewest zeer is vergemakkelijk.

TANGIRANG. District van de gelijknamige controle-afdeeling der afdeeling en residentie Batavia ; volgens de volkstelling van 1905 wareu er op 31 December: 107.900 Inlanders, ± 12.500 Chineezen, ± 120 Europeanen en ± 20 Ara-bieren..

TANGIRANG. Hoofdplaats der gelijknamige controle-afdeeling, vroeger afdeeling. Zij heet eigenlijk Tanggeran, terwijl de inlandsche bevolking haar algemeen B6ntdng noerut (zie aldaar).

Het is een plaats met levendigen handel. met 4400 inwoners op liet einde van 1905, w. o. 80 Europeanen en ongeveer 1350 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen. Op de hoofdplaats komen vele goede wegen samen, waardoor er veel vortier is en de pasar druk bezocht wordt door do in den omtrek wonende bevolking.

Tangerang is bekend om zijn soja (k&jap Bcntng), die te Batavia zoer gewild is en om

zijn hoederrindustrie (zie aldaar). De laatst© wordt hoofdzakelijk gedreven door den kapitein- Chinees aldaar en door den Franschman Petit- jean, die zich in 1852 t. e. Tangerang vestigde. In 1887 werden 145 miljoen hoeden naar het ~~but- tenland~~, vooral Frankrijk, verscheept (zie al- gemeen overzicht vervaart-onderzoek door C.

J. Hasselman, bl. 139, noot 4). Dit cijfer koint ongelooftelijk hoog voor, daar er volgens alle andere gegevens per jaar 4 a. 5 miljoen, in 1919 bijna 6 miljoen hoeden uitgevoerd werden. Zie ook de cyfers bij HOEDENINDUSTRIE. De hoeden werden vroeger uitsluitend van bamboe, sinds 1906 ook van pandanbladeren gemaakt. Met Bat-avia is Tangerang verbonden door een 23 K.M. lange spoorlijn.

TANGGAMOES. Deze fraaie vulkaankegel, 2102 M. hoog, ook wel Keizerspiek genoemd, verheft zich als hoogste berg der Lampongs ten N. der Seniangkabaai. Hij is geheel begrocid en van uitbarstingen is niets bekend. Wel zijn in den naasten omtrek vele warne bronnen aan- wezig. Beschrijving en topkaart in het Jaarv. Top. Dienst 1907, 69 en Pl. XIV. De jongere eruptiekgogel, die spits toeloopt en geen krater vertoont, heeft met zijn producten zoowel ring- wal als caldeira bijna geheel overdekt; toch is, deze wal met ± 750 M. middellijn op de topogr. kaart nog duidelijk te herkennen aan de beide toppen. van 1882 en 1910 M., die er op voorkomen.

TANGGANG. Aan de middelste der drie groote punten, waarin Sumatra naar het Z.O. eindigt, verheft zich steil deze 1162 M. hooge oude vul- kaan, die met den 119 G M. hoogen Koekoosan verbonden is. Van erupties is niets bekend, en de zeer sterke uitspoeling wijst er op, dat hij reeds sedert zeer lang onwerkzaam is geweest. Verbeek (Zui : Sumatra p. 157) noemt den berg Tangka.

TANGGO-LIPPO. Naam op Celebes voor een Glanspreeuw, *Aplonis neglecta*; op de Aroe- eilanden worden glanspreeuwen Bie genoemd; deze vogels worden op de Kei-eilanden Narit en op Goram Gesser genoemd; bij de Maleisch sprekende kustbewoners worden ze Boeroeng- mata-merah (roodoogige vogel) genoemd. Op West-Sumatra heet *Aplonis strigatus* Kalololang, ook wel Boeroeng koembaing; bij de Maleiers op Oost-Sumatra Burling; op Java Scling; op Billiton Perling.

TANGGOEL: Vroeger naam van een als zoodanig opgeheven district van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Toe- loeng-Agoeng residentie Kediri, met eene opper- vlakke van 108 K.M.².

TANGGOEL, District van de controle-afdee- ling Rambipoedji, afdeeJing *Djember*, Regent- schap Bondowoso, residentie Bceoski; met 26 desa's, tellende ruim 44.000 inwoners, waaron- der een 100 tai Europeanen (1905). De hoofd- plaats is Tanggoel Wdan.

In dit district wordt veel padi geteeld, die naar elders wordt uitgevoerd. Het behoort ge- deeltelijk tot de vlakke van Zuid-West Djembdr, welke door irrigatie- en afwateringswerken in ontwikkeling wordt gebracht. In de hooger deelen worden verschillende erfpaclisonderme- ningen aangetroffen, waarop voornamelijk koffie en rubber verbouwd worde". ?

TANGGOELANGIN. Zie SPRANG (river).

TANGGOELOEN (MEND.). Zie PROTIUM JAVANICUM.

TANGGOENG M&NANGGOENG (ADAT). Zie SOLIDARITEIT.

TANGKALAK (SOENP.); Malai (MAL.). *Litsaea (Cylindodaphne) sebifera (Bl.) = Lepidadenia Wigh- tiana Nees, fam. Lauraceae.* Boom van Java en Britsch-Indie. De zaden bevatten een vast vet van goede qualiteit, o. a. geslikt om er kaarsen van te maken. Het bestaat voor 85 % uit tri- 1 aurine. Voor eene afbeelding en beschrijving van dezen boom, zie Ind- Mercur 1894. 153.

TANGKAR-OELANG. Naam op West-Sumatra voor een Kr&ai-achtigen vogel, *I 'laii/smurus leucopterus*; een andere inlandsche naam op West-Sumatra voor dezen vogel is Kambing- Kambing. Deze vogel van de grootte van onze Ekster heeft de voorhoofdsvederen opgericht; kleur van lichaamsbedevring zwart; witte- zoomd echter zijn de groote vleugeldekvederen. De staart is even lang als de vleugels.

TANGKAR OELI. Naam in West-Sumatra voor een eksterachtigen vogel, *Dendrocitta occipitalis*. Is kleiner dan onze Ekster, heeft kop tot aan keel donker purperbruin; nek wit en grijs; vleugels en staart grootendeels zwart. middelste staartpennen grijs met zwartc punten; overigens grijsachtig roestbruin.

TANGKASI (Celebes). Zie SPOOKDIERTJE. TANGKAWANG (BORNEO). Zie HOPEA.

TANGKFILE, TANGKOLO (SOEND.). Zie KLEINHOVIA.

TANGKIL (SOEND.). Zie GNETUM.

TANGKOEBAAN PRAHOE. Deze, vlak ten Noorden van Bandoeng (Preanger, op de grens met Batavia) gelegen vulkaan toont van deze zijde gezien een vrij lange rechtc kamlijn, door- dat in bijna zuiver West- Oostelijke richting een drietal kraters gelegen is, waarvan twee nog werkzaam. De laatste topogr. opneming van het topgedeelte heeft plaats gehad in 1908 (Jaarvcr- sl. Top. Dienst 1908. Pl. XIII. p. 68), terwijl een nieuwe meting van den* middelsten en jongsten krater Kawah Ratoe, na de uitbarsting daarvan op 7 April 1910, met eenige fraaie foto's, werd ge- publiceerd in dat Jaarverslag 1910 Pl. XII. p. 63. Over deze eruptie zie Douglas in Jaarb. Mijnw. 1910. p. 80. In Juli 1913 vertoende deze krater weer een verhoogde werking, zonder dat het L<L een bepaaldc uitbarsting kwam (zie Brouwer in Tijdschr. Aardr. Gen. 1913. >82). In Mei 1896 werkte daarentegen de naar het Westen aansi ui- tende krater, de Kawah Oepas, of K. Lanang, waaraan reeds sedert Sept. J 895 meerdre acti- viteit was opgemerkt (Zie rapport Fennoma, go publ. in Jaarb. Mijnw. 1910. p. 74). De derde krater, de Kawah Do mas, welks middelpunt ruim 1000 M. ten Oosten van dat der Kawah Ratoe ligt, is de oudste der drie en bevat nog veel sulfataren. De Westrand van de K. Oepas is het hoogst (mak. 2084 31.); hot niveau van het kra- termeetje daarin ligt op 1777 M.; de wat ellip- tische rand (lange as N.W. — Z.O.) van de K. Ratoe is ruim 1800 M. (niveau van het kratermeertje 1713 M.); de kraterbodem van de K. Doinas ligt ruim 1500 M. en loo pt naar N.O. ge- leidelijk af. De berg wordt het best bestegen van af X<embang of van af Nagrik. Een uitvoerige geologische beschrijving is te vinden bij Verbeek (Java 735), die tevens op mcddre punten de op- vattingen van Junghuhr (Java II. 47) bestrijdt. Deze laatste beschrijft de erupties van 1829 en 1846. Horsfield, die in 1804 den berg bekloni,

spreekt slechts van 6en krater; waarschijnlijk I was oppervl. ongeveer 8250 K.M²). De voornaamste (d. w. toen de scheidingswal tusschen K. Oopas en K. Ratoe, z. bewoonde) eilanden zijn: Jamdóna, het hoofdeiland, welks laagste punt thans 1819 M. ligt, [veel] lager. Naar 120 K.M. lang, SSlaroe (samen de Timor-laoet het N. daalt de borg veel steiler af dan naar het Z.; bij uitmakende) en Larat, Vordata, Molo, Maro (deels Tjiatas (Krawang) liggen ■de warme bronnen bewoond door Galelareezen van Hahnahdra), Sera enz., Tjipanas, met een groenachtig, zuursmakend water van eigenlijke Tanim- bargrbep vbrmende. De eilanden bestaan voornl. uit kalkgesteente, meest zeer jonge samentrekkend van smaak is (aluin?).' koraalkalk en zijn over het algemeen laag; ook de

TANGKOEER (JAV., SOEND.). (= oendoek dja- ran) grotere niet hooger dan 150 — 250 M. De zgn. piek van (JAV.). Gedroogde zeepaardjes (*Hippocampus*), Laibobar op het gelijknamige eiland is echter geschat op oendoek oendoek (MAL.), op Java al^bijge- loovig ruim 400 M. In de onbewoonde bin- nenlanden van de middel gebruikt door hen, die veel met paarden grotere eilanden bevinden zich uitgestrekte moerassen. (Voiderman, Gen. Tijdschr. Ned.-Ind. XL, Volgens vrij betrouwbare gegevens mag de bevolking op ongeveer 24000 zielen gesteld worden. Zij woont in negorijen, alle op dezelfde wijze aangelegd; de hoogste

TANGOELELE (Celebes). Zie FUUT.

TANGSE. Een vroeger tot de Kawaj XII be- hoord hebbend landschap van de onderafdeeling Sigli der uitgezocht om de huizen, die op palen staan, te bouwen. afdeling Noordkust van Atj&h. In 1915 is het Breede houten trappen (die in oorlogstijd uit elkander vergroot met Beungga. De Kroeng Tangse, die het worden genomen en in de negorij bewaard), waarvan de bevoeit, gaat in Z.O. rictling, totdat zij op de grens leuningens vaak met snijwerk zijn versierd, geven van Geumpang de Kroeng Geumpang ontmoet, toegang tot de negorijen, die uit hoogstens 80 huizen bestaan en bijna alle met mureu van klip- of koraalsteen waarmede zij zich vreenigt tot Kroeng Teunom, die bestaan en ondoordring- baar struikgewas zijn omringd. Op Z.-waarts, later Z.Z.W. den Indischen Oceaan geringen af- stand van de|orpen ziet men op stellages tegemoetstroomt. De weg naar Tangse leidt uit de dood- ldsten, in den vorm eener dubbele prauw staan, Pidievallei via Keumala door het dal van de Kroeng waarin de lijken onder veel formaliteiten. worden Baro over Beungga, en ten slotte door de Kloof van nee, rclegd. Soms worden de dooden ook wel eenvoudig Biniet. Tijdens de Pidie-expeditie van 1898 vond men op de rotsen gelegd; en een enkele niaal (o. a. de die kloof zwaar versterkt, maar een colonie, die haar gesneuvelden) gewon begraven. De bevolking bestaat wist oni te trekken, bereikte den 25en Aug. Tangse. In uit krachtige menschen met sluit haar, dat bij de mannen Maar 1899 werd Tangs6 opnieuw bezocht en sinds kunstmatige blond wordt gemaakt en bij de vrouwen bleef de weg dcrwaarts open. Tangse is een zwart is; papoea-typen komen onder de bewoners niet oelfeabalanschap, bestaand voor de ver- eeniging voor. Het zijn (belialve de Moh. vreemdelingen) met Beungga, uit een moekim. De be- volking lceft grootendeels heidenen. De kleeding der bevolking is vaai^o rijstbouw op kunstmatig be- vloeide velden en zeer primitief, de mannen hebben als eenige bedekking van de inzameling van bosch- producten. een smallen gordel om de heup(in; de vrouwen een

Ook Beungga behoorde eertijds tot de Kawaj XII. Het staat oader een inicum, onder- geschikt aan den korte saroeng, die van de heupen tot over de knie reikt en oelfeabalang van Tangse, daar het eigen keudjroeng- vastgehouden wordt door een breeden buikband of geslacht is uitgestor- ven. De bevolking is sterk dunne koperen ketting. Wordt aan kleeding weinig zorg verniinderd door cholera en oorl. g. Er wonen nog ± 80 besteed, aan versiering van hot lichaam daaren- tegen inannen, en de moeic sawahs liggen grootendeels wordt zeer veel gedaan. Zoo bijv. hebben zij, meestal alleen in de rechter oorlel, groote gaten en daarin koperen, zilveren, gouden of beenen oarhangers (de vrouwen bovendien soms nog wel 8 gaten in den rand van het oor, waarin klcine ringetjes). Verder om den hals good pad verbindt Beungga langs do Poetj^d Aloeo snoerea bontb kralen of (do mannen) halsbanden van Do^d-dd^d met Tangse. Een ander pad loopt over de sagoevruchten; alleen de hoofden- dragen hals- kragen Poctjo⁶- Kroeng Pjlcue⁴ (r. zijriv. van de Kroeng van schelpjes. Dan dragen zij om de armen (pols zoowel Atj&h) naar het vclaten Seuinileu[^] aan de Boven- als bovenarm) ringen van schelpen, terwijl de vrouwen Kroeng Atjch. Een weg over Goenung Ram bong bovendien de enkels met zwarc koperen ringen (soms Goenung Bintang Hoe voert naar de Il Moekim Titcue eenige kilo's wegende) versieren; ja, zelfs om de teenen ; en door de Aloeo Klo-Kla gaat een pad over <len worden wel ringen gedaan. Tatoeering, vooral van het Gocnong Scutoj naar Jslang- Keudah. voorhoofd en de binnenarmen komt vaak, zoowel bij

Het Ind. Mil. Tijdschr. geeft in Extra bij- Jage 30 een „Kort verhaal van de handelingen eener mancheusseecolonne in de omgeving van Tangs6, van medio Dec. 1909 tot Juli 1910, tot hot onsladclijk mu ken van ecnigo invloedrijke bendchoofden", ontleend aan de journaal van den Jen luit. A. J. Schmidt. Zie verder Bijdragen /T. L. on V. v. N.-I., DI. 61 (1908) bl. 627, G28.

TANIMBAR-, TENIMBAR- of TIMOR-LAOET- EILANDEN. Groep van 66 eilandjes, gelegen in dun Molukschen Archipel, tusschen 6° 30' en 8° 20' Z.B. en 130° 40' en 132. 10' O.L. met een totale opporvlakte van ± 5005 K.M². (nl. volgens de Tabci van den vlakken inhoud van O.-I. Batavia, 1895); doch volgens Riedel bedraagt do

manen als vrouwen voor, terwijl cveneens als een soort versiering van het lichaam worden beschouwd de lttcokons van opzettelijk toege- brachte brandwonden. De mannen zijn veelal voorzien van een 7 voet langon boog met daarbij behorende pijlen, een rijk met kralen versierd patroontashejo en een zak of tasch bes^omd voor sriih, pinang en andere kleingheden) Van een bepaalde beschaving is bij dezo eilaiders geen * sprake, zo zyn woest, lichtgeraakt en de verschil-

lende negorijen waren voorheen voortdurend met elkaar in oorlog, waarbij mannen, zoowel als vrouwen en kinderen ten strijde moesten trekken. Gedurende den oorlog werden er koppen gesneld en maakte men gebruik van versch menschevleesch. In de laatste jaren kan gezegd worden dat de st and van zaken er veel verbeterd is, dank zij z o . a . een meer intensief gevoerd bestuur en vermeerderd politii toezicht. Het Nederlandsche gezag beheerscht hier thans de toestanden volkomen, ook op de verstgelegen eilanden. Een einde is gemaakt aan de wisten en kleine oorlogjes tusschen de verschildende negorijen op Jamdena en Selaroe, waarvan de hoofden vroeger dikwijls vooringeu in het vermoorden van da ar ten handel komende vreemdel ingen. De bezigheden der wannen bestaan in het bereiden van palmwijn (aan welken drank mannen zoowel als vrouwen zich vaak te buiten gaan), ontginnen der velden, visschen (do visch wordt niet met netten gevangen, doch met den hen gel of wej met pijl en boog geschoten), ter jacht gaan en vangen van schildpadden en tripang. Enkelen bewerken ook ijzer, koper en goud - de zilveren en gouden sciraden worden door hen vervaardigd van gouden en zilveren munten. De vrouwen doen in het algemeen veel meer werk dan de mannen?; ze verrichten veldarbeid, inaar tevens alle huiselijke bezigheden, gaan uit visschen, weven, was, vlechten maudjes en kleuren zelf de witte lijnwaden en garens. Door vreeuigelingen worden deze eilandei thans meer en meer bezocht; vooral Makasaren komen er handel drijven. Ze voeren vooral veel lijnwaad in, waarvan de bewoners groote boeveelheden gebruiken o . in . tot het inwikkelen der lijken, en krijgen in ruil schildpad, tripang, schelpen en soms ka moeninghout.

Hoewel de eilanden niet zeer vruchtbaar zijn, leveren zij voor de geringe bevolking der bevolking in alle opzichten voldoende op. De klapperboom is het sterkst vertegenwoordigd, verder komt ook de lontar voor, Pisang, papaja en inang zijn ongeveer de eenige vruchtboonen. In de binnenlanden komt deugdelijk timmerhout voor, w . o . het waardevolle geelhout, dat bij het verven echter nog niet geëxploiteerd. Aan landbouw doet de bevolking bitter weinig; voor het bewerken der tuinen wordt alleen gebruik gemaakt van den parang en een puntigen stok om den grand om te spitten. Kapas wordt overal verbouwd. Behalve op Jamdena, waar meer rijst en sagoe worden aangeplant, is djagoeng het hoofdvoedsel der bevolking, verder eenige aardvruchten. Overigens voert

zij zich met varkens (die in groote hoeveelheden worden aange-troffen), visch, schelpdieren en schildpadden-vleesch. De bevolking is to onderscheiden in drie klas-sen : de aanzienlijken (waartoe de hoofden, door ons orang kaja genoemd, behooren), het volk de vroegere slaven (door de voortdurende oorlog-logen Russeljen de negorijen onderling werden vroeger reel slaven gemaakt). De waardigheid der hoofden is erfelijk, hun gezag is ecliter niet. Niet elders ontdekt en

In 1629 werden de Tanimbar-eilanden door de sedert zijn zij zooge-

bezetting op een der eilanden geplaatst en een predikant naar Vofdatc gezonden ter invoering van het Christendom. Door de ruwheid der be-woners en de weinige voordeelen, die de eilanden afwerpen, liet ten slotte de Comp. er zich weinig aan gelgen liggen. In de laatste jaren maakte het , Christendom bpduidende vorderingen onder de heidensche bevolking van Jamdena en Selaroe. Van 1823 af echter werden deze cilanden wed er op ongeregelde tijden door ambtenaren van Apiboi uit bezocht, tot dat in 1882 er twee post-houders werden geplaatst. Sedert vormden de Tanimbar- en Timorlaoet-eilanden een afdeeling van de res. Aniboina. Onder den naam van Afdeeling Tanimbar- en Babar-eilanden onder het

bestuur van een Gezaghebber te Saunilakki. Voor de juiste indeeling zie Ind. Stb. 1918 n° 631.

Literatuur : J. G. F. Riedel, De sluik- en kroes-harige rassen tusschen Celebes en Papua, 's Gra-venhage 1886, bl. 272; G. W. W. C. van Hoevell, Tanimbar- en Timorlaoet-eilanden, Tijdschr. , Bat. Gen., DL 33 (1890) bl. 160; Ver beek, Molu k-ken-Verslag (jaarb. Mijnw., 1908, Wet. Ged.) bl. 464; H. J. A. Raedt van Oldenbarneveld, De Residentie Ambon, Tijdschrift Binn. Best. DI. 49 (1915), bl. 265, 376 . Dr. J. P. Kiewij de Zwaan, Tanimbarschedels in de Volkenkundige opstellen van het Koloniaal Instituut te Am-sterdam 1917. Meddeeling no. VIJL Afđ. Volken-kunde no. 3.

TANJONG SEUMANT 子 en MEUREUBO. Een weinig beteekend landschap van de onderaf-deeling Idi, afdeeling Obstok van Atjeh, be-grensnd ten N. en ten W. door Simpang Oelim on ten Z. en ten O. door Djelo¹ Tjoet. De grens met Simpang Oelim wordt in het bepaald door do Kroeeng Arakoendo. In het N.O. wordt het land-schap gekruist door de Atjeh-tranibaan en daar vlak Jangs loopenden colonnweg van Atjel ; naar de Oostkust. Het ter ein is cenigszins h < ; u-velachtig en wordt doorsneden door de Alocii doea en andere stroompjes, die zich in d < -n Ara-koendo storten. Volgens telling van J 906 woon-den er 78 mannen en 70 vrouwen, totaaj J48 ziele, verdeeld over 44 gezinnen; maar einde 191 I woonden er al weer o . m . 190 geregistreorde min-nen. Het landschap produceert, behalve rijst, wat peper en wat pinang, maar is dat niet. I < ; Oel6c baking Teukoe A J oeda Latch is tevens het hoofd van Blang Me in de ondrafdeelinj4 Lhd¹ Seumawe. Zie het artikel 15 LA NG M I¹) nor historische bijzonderheden.

TANKERAWAK (MAL. Bundjermasin). Zie BOOMSPTSMU IZEN.

TANRALILI. Een der districten der onderafd. Marps (zic aldaar), gon v. Celebes en Onderhoorrij-heden.

TANTRI. Een der meest bekende geschrieffi der AjiddeJvaansche Jctterkunde is het fabel-boek Tantri. Op Bali goniet het zulk een popula-riteit, dat Ijet woord tantri daar een nomen applla-tivum geworden is met de beteekenis „fabelJ of vertelling, waarrij diecn sprekenle opreden."

O o r s r o n g . De overeenkomst van so in nii-ge fabels met Indjsche, vooral die van het Panca-tantra en den Hitopadesa is zoo groot, dat er niet aan te twijfelen valt, of de Tantri staint af v. i . in een Sanskrit-origineel. Evenwel is het ver-ehij in inkleding, eigennamen en de werking der si of, vergeleken met de bovengenoemde beide Indi-scho werken te er ot. dan dat men aan directe

overneming zou kunnen denken. Do Tantri is veeleer te beschouwen als eeno zeer vrije omwerking van een nog niet ontdekt Indisch originalen. Misschien is dit de door J. Hertel uitgegeven *Tantrakhidyika*, aangekondigd door Prof. Dr. J. S. Speyer in Bijdr. T. L. V. 7e volgr. IX (1910), p. 519 — 525, hoewel ook Indi. che *jatak's* en Malei ch-Polyne-i che dierenfabels bijdragen tot den inhoud gecleverd hebben.

Redactie. Er be taan van dit fabelboek vrie' uiteenloopende redacties, waarvan drie in versmaat en een in proza. De drie eerstgenoemde behooren tot de rubriek der Kidung's, d. w. z. Middel- of Nieuwjavaansche gedichten in kleine inland che versmaten ¹⁾, in tegenstelling tot de kekawin's, of Oudjavaan die gedichten in groote Indische versmaten. Van deze vier redacties is die, welke begint in demung-metrum de populairste. Deze is op Bali geschreven en bevat sommige Buddhistische verhalen. Zij is in 5 zangen verdeeld en bestaat uit 17 fabels in 399 verzen. In de Leidsche Universiteitsbibliotheek is zij vertegenwoordigd door een keurig lontarhandschrift, dat heet afkomstig te zijn uit de boekerij van wijlen den radja van Lombok (eod. 4975 leg. Warn.) en bovendien door vier lontarhandschriften (cod. 3577, 3738, 3815 en 3758) en tien afschriften uit het legaat Van der Tuuk, die echter niet alle voile dig zijn. De tweede redactie schijnt aan een andere bron ontleend te zijn en is niet vrij van Ballinismen. Deze is minder populair en moderner dan de vorige, daar reeds Portugeesche woorden en in voorkomende, o.a. minu, eene verbastering van vinho (wijn). Zij begint met de kadri-versmaat. In deze bewerking zijn fabels, die in de eerste niet voorkonden. Dr. Van der Tuuk twijfelt aan de oechtheid dozer beide redacties. Van deze bezit de Universiteitsbibliotheek een lontarhandschrift (cod. 3618 Warn.) en vijf afschriften uit het legaat Van der Tuuk. De derde redactie is in proza en heet de Tantri Kamandaka. De taal van deze is ouderwetscher dan die der beide vorige en indigt met een Sanskrit-vers, dat soms in het Pancatantra of in de door Bohtjengk uitgegeven Indische Spriche terugvindt. De Universiteitsbibliotheek bezit slechts drie liederen hiervan (cod. 4533, 4534 en 4535), alle uit de leg. v. d. Tuuk). Deze redactie bevat 22 fabels, de vierde redactie is in uicapat-versmaten en is geheel in modern Javaansch. Zij liest Catri, (antri of Bayan Budiman. Van deze redactie bezit de Universiteitsbibliotheek slechts twee liederen. In de reeded Catalogus der Javaansche en Mad. liederen, bl. 309, terwijl het andere (eod. 4579) tot het legaat Van der Tuuk behoort. Het, laatste wijkt aan het slot sterk van het oorslot af. Deze redactie is waarschijnlijk ond'er Moham medaanschen invloed geschreven.

Inhoud. Ten einde een overzicht over den inhoud ondoordringende verhouding der verschillende reducties te krijg, geven wij een korte opsomming van de titels der fabels. Het raamverhaal is in alle redacties hetzelfde: Koning Airiwarjyapala, de vorst van Pataliputra, is gebeden 'nacht eeno andro maald te beslapen. Dit duurb' zoo lang, totdat alleen do

i) In het Soendaneesch hooten dergelijko verhalen in gebonden stijl wawacan.

dochter van zijnen patih Nitibhandhegwarjya, genaamd dyah Tantri, overgebleven is. Deze weet door de verhalen, die zij den vorst doet, dezen zoo te boeien, dat hij niet neder naar verandering haakt. Naar dit begin, dat eenigszins aan dat van de puziand-eieen Nacht doet denken, heet het eerste gedeelte der prozedactie (cod. 4533, bl. 1 — 19) wiwaharsarga, d. i. huwelijksafdeling. De daarop volgende (bl. 19 — 24) heet Nandakaprakarajia, naar den stier Nandaka. Deze wordt door den Brahmaan Dharmaswami zoo zwaar beladen, dat hij ontevreden wordt en wegvlucht naar het bosch Alalawa. Daar ontmoet hij den leeuw Candapinggala, die eerst bevreesd voor hem is, als hij hem hoort loeien. Als echter zyn patih, de jakhals Sambaddia, hem de fabel vertelt van den jakhals, die een trom verslindt, om te zien, van waar het geluid komt en dan natuurlyk niets vindt, wordt de leeuw gerust-gesteld en sluit hij vriendschap met den stier. Hij eet zelfs gras, evenals deze. Het vervolg van het boek bestaat uit de fabels, die de jakhals den leeuw verhaalt, om hem tegen den stier op te stoken, terwijl aan den anderen kant de stier tegen hem wordt opgehitst. Het gevolg, is dat zij elkaar ten slotte aanvallen, en elkaar dooden. Dit raamverhaal is dus hetzelfde als dat van het Paicitantra en dat van de Kalilawa Dioma. In de 4e redactie echter, die evenals de andere begint, volgt daarop de geschiedenis van de Bayan Bxidiman en is de inkleeding dus eene geheel andere. Thans laten wij de bovenbedoelde inhouds-opgave volgen, waarbij wij de prozedactie I, die in ka'iriversmaat II, die in demung-metrum III en eindelijk de cantri IV zullen noemen.

1. Gajadruina, van Kusambingara en de beide papegaaien (Gajadrumacarita), I, bl. 25 — 40 en III, bl. 23.
2. De schikpad en de beide ganzen (vgl. Hitopade'a, 4, 2) of AngQaknmasangsarga, I, 40 — 42 en III, 29.
3. De tuma en de wandluis (I, bl. 42, II, bl. 63, III, bl. 31).
4. De riger en de kreeft (I, bl. 43, III, bl. 32), vgl. Hibopadeqa, 4, 7. In plaats hiervan heeft II, bl. 64 een fabel van de watervogels en den koekoek (Kokila).
5. Qewanggara (I, bl. 46, II, bl. 69). Deze ziet oen'aap dansen op zee (het was echter een widyadhara in apengedaante). Hij wordt gedood, omdat men hem niet geloofde. Niet in III.
6. De apin, die een jager beschrict tegen een tijger. In plaats daarvan heeft II, bl. 71 een fabel van den leeuw on den kameel.
7. De ondankbare goudsinid (I, bl. 48, II, bl. 74, III, bl. 55), vgl. Kai. dan Dam. de Gong. gr. 1 bl. 340 on², bl. 298 en Van der Tuuk, Mai. lecsboek, bl. 1.
8. De aap, die widadari wordt, do ch later wecr in een aap verandert. Zio ondo no. 5.
9. De Brahmaan en do tijger (I, bl. 54). De tijger blocont don Brahmaan met ondan. In plaats hiervan heeft II, bl. 81 een fabel van 2 apon en twiakhalers.
10. De dankbarc kreeft, de kraai, de slang en de Brahmaan (I, bl. 54, II, bl. 86, III, bl. 75).
11. De aap en de wevervogel (I, bl. 55, II bl. 87, III, bl. 76).
12. Do aap (lie een vlieg vliet doodou, die op een slapondon prins loopt en daardoor tevens den prins doodt (I, bl. 56, II, bl. 88). Daarop

volgt het eind van de fabel van den jager en de apin 1) (I, bl. 57, III, bl. 78). In plants daar- van heeft II de voortzetting van do fabel van den kameel en den leeuw.

13. De bluffende geit, die den tijger schrik aanjaagt, door te doen, alsof hij tijgers als schatting van den aap krijgt (I, 60, II, 122 en III). Vgl. Serat kaficil, Amongsastra, VIII, 1 — IX, 7 en Van Dorp, VII, 8 — X. I en de inhouds- >x>pgaven van dr. Brandes in Tijdschr. Ind. T. L. / V. k. XXXVII, bl. 42-43 en bl. 135-136.

14. De olifant die het nest van een sijuung vernielt (I, bl. 62 en III, bl. 84), ontbreekt in II, dock komt vpor in het Pancatantra.

15. Indra en de papegaai (I, bl. G3, II, bl. 98, III, bl. 85).

16. De wedloop van GaruQa en de schild- padden (I, bl. 64, III, bl. 86). Dit verhaal behoort tot dezelfde categorie als die medegedeeld door dr. Adriani, Etude sur la litterature des

/To Radja, in Tijdschr. Ind. T. L. V. k. XL, 364 — 365, waar de spookaap (Bar. nggasi) de / rol van Garucjla speelt. Vgl. ook Serat Kancil, Amongsastra, V, 58 — 69 en Van Dorp, III, 15 —> V, 17 (medegedeeld door dr. Brandes in Tijdschr. T. L. en V. k. I. c. bl. 39-40 en bl. 133).

17. De vogel tilil en de zee (I, bl. 65, II, bl. 72, dus reel vroeger dan in I en de vogel heet hier tinil, III, b 1. 54). In den Hitopadeqa (2, 12) heet deze vogel titibha.

18. Een jager krygt van een Brahmaan een koe, maar heeft er nicts aan, oradat hij haar niet xnelken kan (I, bl. 66), ontbreekt in III.

19. Een specht verlost een tijger van een been. Als de tijger ondankbaar is, steekt de specht hem de oogen uit (I, bl. G7 en III, bl. 87). Ontbreekt in II.

20. De raaf, de slang en de kepuh (I, bl. 68, III, bl. 91). Ontbreekt in II.

21. De kraai bewerkt, dat een slang gedood wordt, door sieraden, die hij aan een prins ont- stolen had, in het hoi van de slang te werpen (I, 72). Ontbreekt in II en III, doch wordt ge- vonden in Hitopadeqa, 2, 10.

22. De drie visschen Ananggawiduta, Pratyummamati en Yatbawisyati, ontbreekt in II en III.

In den Hitopadega (4, 2) heeten zij Anagatawidhata, Pratyutpannamat en Yadbhav/i\$ya.

23. Haridharma wil zich met zijne vrouw verbranden, doch leert van een schaaep, hoe hij handelen moet jegens zijne nieuwsgierige vrouw (I, bl. 74, II, bl. 125 en III, bl. 100). Dit verhaal komt ook voor in de Maleische hikayat Bay an Budiman (zie dr. Brandes, lets over het Pape-

/aaienboek, in T. I. T. L. V. k. XLI, bl. 460-461). / In plaats van 19 — 22 heeft II de volgende fabels : de leeuw en het bosch (bl. 106), de dui- ven en de jager (bl. 107), de slang en de muis (bl. 110) en dq boosdoener, die priester wil worden. De laatste fabel komt ook voor in III (bl. 94), doch niet in I.

In de Cantri vindt men weder verhalen, die in de andere redacties ontbreken, maar elders teruggevonden worden, b.v. dat van den man, die de helft van z日n leven aan zijne vrouw af- staat, maar toch met ondank dooi haar beloofd wordt, is ook opgenomen in het le deel j7B.n-Nie-- /I nann's bloedcizing uit Maleische geschriften en ook een ge Kaficil-verhalen komen hierin voor,

1) Zie boven onder n°, 6

zoals blijkt uit Prof. Vreede's inhoudsopgave van cod. 1822 (Cat. der Jav. en Mad. Hss. bl. 311-312).

Ten siette nog een enkel woord over de Balineesche Tantri. Behalve de vier Jay. redacties bestaat er nl. nog eene Balineesche vertaling, vertegenwoordigd door cod. 4550 uit het legaat Van der Tuuk. Ditzelfde Hs. bevat bovendien eene zelfstandige Balineesche redactie, die men terugvindt in de codices 3911, 4552 en 3850. De laatste redactie loopt tot de fabel van de bluffe- rige geit (zie boven n°. 13) en bevat Sasaksche woorden. Daar er reeds Portugeesch-Maleische woorden in voorkomen (b.v. kreta), is zij van zeer jongen datum. De eigenaamn verschillen hier weder van die in de Javaansche redacties. Een der Balin. redacties heet *Guna Kaya* naar den tijger, waftrover in het begin gesproken wordt.

Literatuur over de Tantri: Van der Tuuk, Notes on the Kawi language (Journal Royal Asiatic Society, new series, XIII, bl. 44); Idem, Kawi-Bal. Woordenboek, II, bl. 578 — 579 s.v.; Vreede, Cat. der Jav. en Mad. Hss. bl. 309 — 313; Brandes in den Feestbundel, aangeboden aan Prof. de Goeje, bl. 89, noot I en Fcestbundel, aangeboden aan Prof. Veth, bl. 145; Tijdschr. Ind. T. L. V. k. VIII, 150-154, XXXV, 473, n. 1 en XXXVII, 400; Congressnummer der Bijdr. T. L. V. k. 1883, 155; Not. Bat. Geu. XXIX(1891) 33 en XXXI (1893), 78; H. H. JuynbolJ, Supplement op den Cat. der Jav. en Mad. Hss. der Leid- sche Universiteitsbibliotheek, deel I (1907), pag. 239 — 248 en deel II (1911), pag. 395 — 399; H. H. JuynbolJ, Eenige fabels uit de prozabewerking van de Tantri vergeleken met Inlcische fabels (Bijdr. T. L. V. k. 7e volgr. II, p. 290 — 301); H. H. JuynbolJ, Supplement op den Catalogus van de Sund. Hss. en Catalogus van de Balin. en Sasaksche Hss. der Leidsehc Universiteitsbibli- otheek (1912), p. 135 — 137; J. Brandes, Beschrij- ving der Jav. Bal. < n Sas. Hss III (915) (> j62-J 80.

TAPA. Dit Javaansche woord is cone verbasXering van het- Indische woord t)as, d ; it de l>< ; - teekenissen: „warmte, gloeil, smart, plaag, z< ! ■ pijniging, ascese, boeti in zich In den Rgweda is nog geen sprake van betugcling der zinnen. Eerst in den Yajnrweda en <le Brahmailja's ontnioet men sporen van het L : I ui- zenaarswzven, van boctedoeniigen en kastij<lin- gen, doch vooral later trad de ascese in Voor- Indic meer en meer op den voorgrond. Bij do Brahmanen gold zelfkastijding, bode of ascese als de hoogste verdienste. Door de macht der boete werden zij al wetend. In het fabel bock cantra verandert iemand een jnuis door de macht zijner boete in een meisje, en Jater het meisje weder in een muis. Oude Griecscho schrij- vers verhalen, hoe de gymnosophistuc de zoiners naakt do branden de middaghitte verdragen en den winter onder den bloeten henjel doorbrengen. Over de tapas in Voor-Indie zie men vorder Dr. L. v. Schroeder, Indicns Literatuur und Cultur in historischer Entwicklung, Leipzig J 887, bl. 388 — 395 en de daar aangehaalde bronnuu.

Als men bedenkt, welk een diepgaanden iji- vloed de Indische beschaving op de Oud-Javaan- sche uitgeoefend heeft kan het ons niet bevreem- den, ook in de Oud-javaansche literatuur sporen van zelfkastijding, ascese, tapas te vinden. Dab de oude Javanen de oorspronkelijke beteekenis

van het woord zeer goed kenden, blijkt o.a. uit eene plaats van het O.-Jav. prozawerk *BrahmaQ.* (41)uratia-(24), ■ waar van tapa de volgende definitie wordt gegeven: Tapa ngaranya umanasana ng ?arira ri kagawayan ing tapabrata, d. i.: Tapa heet het kwellen (letterlijk: verliiiten) van het lichaam bij het verrichten van ascese on het doen van geloften". In de Oud-javaansche vertaling van het Mahabharata is herhaaldelijk sprake van 9arira'o?ana (uittcring of ver magering van het lichaam), b. v. op bl. 37 mijner uitgave van het A9ramawasaparwan spreek Dhrtara?tra het voornemen uit, zijn lichaam to doen uittcren. Op W. 57 wordt van Widura gezegd, dat hij pratapa, (ascese) verricht, zijn. lichaam laat vermageren, niet eet, niet slaapt, geen water drinkt en niet met een dak beschut is, doch slechts tegen een boomstam leunt. Daarna heet het (bl. 65) van Dhrtarastra, dat hij steeds' strengere ascese verricht, zonder een zier te eten, behalve allerlei vruchten en wortels, terwijl Gandhari slechts water drinkt en Kunti vast, een. maand lang niets eet, maar slechts haar bchaam doodt. Wei is waar is dit werk slechts eene vrije vertaling van een Indisch origineel, zoodat deze plaatsen strikt genomen alleen bewijzen, hoc in Voor-Indie tapas bedreven werd, doch men kan veilg aannemen, dat ook op Java tijdens den bloeitijd van het qiwalsme en Mahayanisme op dezelfde wijze zelfkastijding gepleegd werd. Merkwaard g is een Oud-javaansch, Balineesch getint geschrift, dat *Wit ing tapabrata* heet, en waarvan de Le dache Universiteitsbibliotheek een Hs. (cod. 4685) bezit, dat beschreven is in Dr. JuynbolFs Supplement op den Catal. der Jav. en Mad. Hss. II. p. 284 — 285. De inhoud van dit geschrift wo'itd gevondin door de beschrijving van allerlei wijzen van *tapa*, van de plaatsen, waar men die moet verrichten on hoe men daarbij gekleed moet zijn. Ecn ander Oud-javaansch geschrift van denzolfden aard is de *Tingkah ning abrala* (handelwijze der boetedpening), waarvan het Batav. Genootschap van K. en Wetensch. een lontarhandschrift (cod. 1062) bezit, dat eveneens in Dr. JuynbolFs Supplement (Jatalogus (LI. p. 285) beschreven is. Niet in hi dor belangrijk is het Oudjavaansche geschrift *Catur paksodcQa* (cod. 5084 der Leidsche B b'ijot.hc<k, zi<' Dr. Juynboll, Suppl. Cat. p. 2. b. *.

ndcliii/ ovtj-vei sch llende' uortuo •. ;i ii asceten. De *pi^hnicpalca* moet in bossclun op kerkhoven leven, de *dphapaksa* aan *tlrklh'i'en wal*(rvalien, do *akasapaksa* op bergtoppen, waar hij onderwijs moet geven. Niet alleen in de oude, maar zelfs nog in de Nicuw-javaansehe literatuur vindt men sporen van den grooten invloed, dien men aan do ascese toeschrijft. Alh^en hierdoor zijn do jupulaire hcl-den Arjuna, Panji enz. in staat, hunne vijanden te overwinnen. In het (ayangverhaal Palasara (bl. 1G) wordt van den held gezegd „dat hij ascese bedrijft door to loeicn als eon os", hetgeen ook in Indische bronnen ais eene bijzonderheid van de (?iwaietisehc asceten, vooral van de Pa^upata^ ver meld wordt. Doch dit is genoeg, om aan te toonen, hoe op Java voor den Islam tapas verricht werd.

Als yerschillende soorten van *tapa* vermeldt de

¹⁰⁰¹ ■ Tijdschr. Ind. T. L. Vk.
"XXXIX, p. j 19 — 120)

†# #/ # (viennuss-boeto), waarbij
b^Mehng zich do voeten laat vastbinden aan

den tak van een boom op eene eenzame plek in het bosch en met ne# en achterhoofd op de aardo rust.

2°. *Tapa ngloeivat* (graf-boeto), waarbij de boeteling zich, als cen doode, in een kuil te slapen legt.

3°. *Tapa bisoe* (zwing^boeto), waarbij de boeteling zich op den grond nederzet en geen klank uiten mag. Dit is dus de Indische *manawrata*, die o.a. op pag. 49 van Dr. JuynbolFs uitgave van het Oudjav. *Adiparwa* voorkomt.

4°. *Tapa bolot* (vergorings-boeto), waarbij elke reiniging absoluut verboden is.

5°. *Tapa ngidang* (kidang-boeto), en

6°. *tapa ngramban* (Nebukadnezar-boeto), waarbij de boeteling zich uitsluitend te voeden heeft met bladeren en kruiden, die hij in het bosch aantreft. No. 5 is de Indische *mgacarya*, die reeds in het Oudjavaansche *Udyogaparwa* voorkomt: *paribrajakngidangidang vjefa brata nira*. Zie Van der Tuuk, Kawi-Balin. Woordenboek, II. p. 150, s. -v. Icidang, 2°.

7°. *Tapa ngeli* (drijf-boeto), waarbij men zich op Gods genade met den stroom laat meedrijven.

8°. *Tapa ngroembang* (dobber-boeto), w# # # # de boeteling zich neerzet op een vlot of op iets anders wat drijfbaar is en zich zoo met den stroom laat adrijven.

9°. *Tapa toeroe*, (slaap-boeto), waarbij de boeteling moet slapen, zonder gebruik van voedsel.

10°. *Tapa mangan* (cet-boeto), waarbij de boeteling altijd d door moet eten en niet mag slapen.

11°. *Tapa moetih* (half-vasten), waarbij geen vleesch of visch, doch alleen ryst mag worden genuttigd. Dergelijke, uit half-vasten bestaande boetoefeningen worden ook in Manoe's wetboek (boek XI, 210 vlg.) vermeld.

In latren tijd (na de invoering van den Islam) kan men op Java verschillende soorten van kluizenaars onderscheiden. De echte kluizenaars, die zich, vooral op het gebergto, afzonderen van de menschelijke samenleving, heeten adj ar of *tapa*, en hunne vrouwen, als zij hen vergezellen, eij-dang, terwijl in Oud-javaansche gedichten. *) en Nieuw-javaansche Pandji-verhalen Lili een naarn, is voor "kluizenar": ... 頂江 Uenke slechts aan Pandji's onghewude tante, Kili Sutji. In tegenstelling tot de adjar's of *tapa*'s noemt men hen, die te midden der maatschuppij blijveii leven, depok. Zoo zag b. v. de zending Smeding in 1859 op de markt to Toeloeng Aogoeng in Ketjliri een depok, die slechts door een klamboe of neteldoeksch gordyn van de drukte was afgescheiden. Sedort do laatste halve eeuw schijnt het aantal der *tapa*'s af te no men, maar toch worden er nog kluizenaars gevonden, die bij voorkeur op hooge bergtoppen in conzaamheid levon, zonder van kleederen te vorwisselen, zonder zich te reinigen, v/einig etendo on. zich van slaap ontlou-dende. Het tegenwoordige *tapa*-leven is ongotwv-feld van Hippoedische oorsprong, maar de Java-nen achten het toch niet in strijd met den Islam. In hunne my stick e bespiegelingen stellen zij eenvoudig Allah in plaats van Brahma. Hij, die in de ilmoe peling diep doorgedrongen is, kan zeggen: Allah ana ing akoc (Allah is in mij). Sommigen achten het nog verdienstlijker, een depok dan een *tapa* te zijn. In het kluizenaarswezen zijn

O. a. in het Bhomakawya, bl. 19, r. 10 v. o. edit. Friederich.

9iwaisme, Buddhisme en Sufisme ineengevloed. Men kan van het tegen^ordige tapa-leven niet veel zeggen, daar de Javanen het begripelijker- vjze met een mysterieus waas bedekken en aan JEuropeanen niet gaarne inlichtingen hierointrent verschaffen. Toch is het aan enkele zendingen (o. a. Smeding, Poensen en Harthoorn) gelukt, het een en ander omtrent hen te weten te komen. Zoo bencht Harthoorn o. a., dat zij op bergtoppen leven, om zich bij de aanstaandc zielsverhuizing een goeden overgang te bezorgen. Poensen zegt, dat velen, om als zoon van een hoofd wedergebo- ren te worden, het kluzenaai'sleven leiden: zoo weinig mogelijk eten, drinken en slapen, en niets doen dan peinzen en staren, om zoo het vleesch, de zinnelijkheid, het menschelijke in den mensch te doodden. De meesten keeren, na lang op een bergtop, in de wildernis, vertoefd te hebben, tot de samenleving terug, als zij overtuigd zijn, dat him tapa mateng (eigenlijk „gaar, ryp**) (i)s. Doen zij het vroeger, dan verliest hun tapa zijne waarde. Smeding spreekt zelfs van tapa's die gehuwd zijn en hunne rijstvelden bewerken. Bit zijn dus depok's.

Literatuur: Mededeelingen van het Ned. Zend. Genootschap, I, 192 — 193, IV, 227 vlg.*^a VII, 77-84, VIII, 223-226, IX, 334-337; *eth, Java, IV (1907), p. 151 —156; \Wilken, Ani- misme, over druk, p. 61.: Van der* Lith, Neder- landsch Oost-Indie, 2e druk, 251—252.

Dr. H. H. J.

TAPA. District van de onderafdeeling Goron- talo der tot de residentie Menado behorende afdeeling van dien naain, onder een le districts- hoofd, met den titel Marsaoleh. Het district telt 14 kampoengs met eene bevolking van ± 6500 zielen.

TAPA^a TOEAN. Een landschap van de gelijk- namige onderafdeeling, afdeeling Westkust van Atjeh, met de eveneens Tapa^a Toean geheeten standplaats van den daarover gestelden controuleur. De onderafdeeling Tapa^a Toean bestaatuitde landschappen: Koala Bat^e, Soesoh, Blang Pidie, Manggeng, Lhd^{ft} Pawoh Noord, Labohan Adji, Meuke⁶, Lh6⁷ Pawoh Zuid, Sama doea, Tapa^a Toean, Kloet. Het landschap Tapa : Toean bestaat uit een smalle strook alluvialen grond, aan de landzijdc van drie zijden ingesloten door rotsachtige bergen, die hier en daar de zee zeer dicht naderen. Langs de kust strekt het zich uit van Goenoeng Tangga Besi (grens Kloeiit) tot Goenocng jKrambil (grens Sama doea) en is groot ± 80 K.M.2 met eene bijna geheel uit Maleiers bestaande bevolking van ± 2000 zielen, waaronder 600 geregistrecden. Bevaarbare rivieren komen niet voor. Een goed verharde weg verbindt Tapa. Toean met de N. geJegen landschappen. Met het Z. gelegen Kloet valt de verbinding niet te roe- men. Het daarheen leidende voetpad loopt groo- tendels over de bergen om na den G. Tangga Besi te hebben verlaten, af te dalen. in zee. De bevolking bestaat hoofdzakelijk van tuinbouw. De sawahcomplexen met levend water zijn maar klein. Op de hellingen der bergen wordt ladang- rijst verbouwd. Belangrijker zijn de klapper-, rubber- en kapok-aanplantingen. Van de peper- cultuur, die hier vroeger bloeide, is niets nicher over. Ook notemuskaat en kruidnagelen worden

gecultiveerd. De Atj6h Handel Maatschappij koopt alle kapok uit de onderafdeeling op en heeft ter onderafdeelingshoofdplaats een instal- latie voor de zuivering van het product, dat naar Europa wordt uitgevoerd.

De visscherij met werp- en sleepnetten is ook • niet; onbelangrijk. Jacht en veeteelt daarentegen zijn zonder beteekenis. Uitgevoerd worden vooral copra, damar, rotan, kapok, notemuskaat en rubber. Die producten zijn, wanneer zij worden uitgevoerd, nog niet verkocht. De Chineesche en Atjehsche handelaren zenden ze op goed geluk aan hun commissionairs te Peang, die na ver- koop en aftrek van hun loon de afrekening hiip toezenden, gemeenlyk in gezelschap van goedcren in stee van geld. Zeer groot was de uitvoer in 1900 : (/ 1.003.500), vooral als gevolg van de •winning van natuurlijke rubber uit de bosschen, met de hulp van daartoe geimporteerde Dakjs. Over 1907, 1908 en 1909 waren de cijfers van uitvoer: / 258.612, / 187.452 en f 362.908, die van invoer / 263.122, / 290.206 en / 480.691. Rijst werd er in die jaren gelpmporteed tot loeivel- heden van 169.300, 45.800 en 177.903 K.G.

De Maleische bevolking houdt er eene so'ekoe- verdeeling op na, naar de landstrekten ter Sumatra^a Westkust vanwaar men afkomstig is ; dus spreekt men van de soekoe's Praman, Rau, Pasaman en Kamp ar. Huwelijk tusschen soekoe* genooten is geoorloofd. Aan het hoofd van elke gampong binnen het landschap staat een pangliina of keudjhi- t, doch deze voert geen eigenlijk gezag doch is „handen en voeten" voor de vier soekoe-hoofden. Deze laatsten besturen gezamenlijk liet land. Voor zaken van inwendig beheer, is hie onderlinge overeen- stemming noodig, twee hunner, de door ons dus genaamde „hoofddate's", vertegenwoordi/en het landschap naar buiten. Het zijn thans L. Djintan galar Dat6^a Radja Amat en Si Toe ba gal ar Dat6^a Bagindo, wicr korte verklaring dd. 6 Febr. 1912 is goedgecurd en bekrachtigd bij Gouvern. besluit van 4 Juni d. a. v. Hun gezag over de andere soekoe-hoofden, zoo al bestaande, is gegrond enkel in hun erkenniing en bevestiging door het Gouvernement, en in de meerdere b- <- langrijkheid (hougere oudheid) liunner soekoe'. De erfopvolgityg der soekoc-hoofden werd tol 'heden beheerscht door de adat kamanakan, doch daarin schijnt vcrandering te komen. Datoc^a Radja Ainat doet thans reeds in het bestuur vertegenwoordigen door zijn zoonTeukoe Djohan.

Literatuur: K. F. H. Van Langcn in T. Aardr. Gen. 2e Serio, VI bl. 87; Bijdragon T. L. on Vk. v. N.-J. Deel 55 (1903) bl. 242.

TAPAH. Een bij de bevolking zelve als Celao of D6fajan aangeduid landschap, dat de Z.O.- punt, tevens het ininist slecht bevolkte stuk be- slaut van hdt eiland Simaloel, of Simoeloel, ad- ministratief bekend als de onderafdeeling i,Si- meuloelii" van de afdeeling Westkust van Atjeh. Binnen Tapali ligt, aan de N.W.- kust aan de schitterendc Sinabangbaai, de hoofdplaats Sinu- bang, zetel van den controuleur-onderafdcclings- chef, en hoofdvcstiging voorzooover dit eiland be- treft van de Javaboschexploitatieaatschappij, die de aan rasak en andere deugdzaamc Joutsoor- ten oveiTijck bosschen ontgint, met gebruiknia- king van de inest mod erne technische hulpmid- delen (Zie SIMALOER). Van Sinabang gaat een weg Z.W.- waarts dwars over het eiland naar La-

1) In Let Oud-jav. is dat tasak. Zie Adi- parwan, p. 161: Tasak pwa samadhi nira.

sihing, aan do Z.W.-kust. Vandaar volgen reizigers naar Simoeloel en N.W. er streken te voet hot strand. Ook gaat er con pad, volgend aanvankelijk de spoorbaan van de J. B. E. M., van Sinabang naar Lh6« Dalam. Voor cijfers betreffende de bevolking en haro verdeeling over de dorpen zie SIMALOER. De sockoehoofden (datoo's) zijn de eigenlijke volkshoofden. De eersten hunner zijn de pamoentja⁵ en de malintang, beiden van sookoe Da⁶ awak. Zij zijn eeliter overvleugeld door het hoofd van „soekoe Dagang“⁸, de vreemdelingenkolonie, dat, van Maleischen oorsprong, de baas ging splen en als landschapshoofd is erkend. Als zoodanig fungeert thans Datoe. Gading, wiens korte verklaring dd. 4 Sept. 1900 is goedgekeurej en bekrachtigd bij Gouv. besl. van 23 Maart 1901.

TAPAK LTMAN (JAV., SOEND.). Zic ELEPHANTOPUS.

TAPALANG. Landchap aan de Westkust van Celebes, behoorende tot de onderafdeeling Mamoedjoe der afdeeling Mandar (zie aldaar) ; het wordt bestuurd dooreen Jaradja met enllandt, en is in vier districten verdeeld: Tapalang, Djangjangan, Orobatoe en Pasaboe. De bevolkingssterkte bedraagt 9000 zielen (Bijdr. voor T. L. en V. 7^e Volgr. VIII, bl. 685.)

TAPAN. Een dor nagrfs van het landschap Indrapocra (zie aldaar⁶, Sum. Westkust. Het is een belangrijke handelsplaats geworden, (waarby de Padangsche handel geïnteresseerd is), nadat het Gouv. de rust in Koerintj verzerkerd heeft (1905). Be afvoer uit dit hoogland van de bekende Koerintji-koffie, van rijst en van boschproduuten is belangrijk. De Koerintjers dragen alles in ruginanden de steile bergen af, en nemen lijnwaden, petroleum en onder. waren weer mede lerug. Reeds eenige jaren wordt, de aanleg van een transportweg van Koerintji naar de Westkust overwogen, docfi men twijfelt of het nut van den weg in verhouding na staan tot de groote kosten, door de terreinmoeilijkheden noodzakelijke.

Tot openlegging van Koerintj j zal dezze weg eeliter noodig zijn : de verbinding met de Oostkust, Djiunbi, is te lung. De meest gebruikte jfvoerweg voor Tapan iu de Indrapoera-rivier; do bijua 27 K.(I. lunge, gedeeltelijk verhardo transit- > t u.i.ir Indraj)ocra wordt weinig gebruikt. 11(t Pasir Canting aan de monding i<r rivier, 1 i! KM. ten N.W. van Indrapoera, is v<>-i- kt : i heele landsclap Indraj)ocra de zee-haVcn: ht.npruuen kunnen de rivier binnenvaen; v<>-(n- ^root.cre schepen is de on!>eschermd) reede niel vi-ilit; (zie INDRAPOERA).

TAPANOELL. De naam, samentrekking van tapian na oeli (Bat.aksch), betceekent eigenlijk: goede of iitioie bad plaats, en komt nierniالن, als naam van een dorp voor. Zoo hct o.a. con (lorpje in de nabijheid van Sibolga, en hiernaar is de residentie, zooncde de bekende fraaie baai genoemd. De residentie is gelcegen in het Noordwesten van Sumatra, van 3° tot 15^oN.B., tussohen heb gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, ^{11e}is gouvernement Oostkust van Sumatra, de residentie Sumatra^ Westkust en den Indischen Oi eaan. Tot hmir behooren voorts de eilandengroepen Mansala en Nius. In de laatste jaren (se- ("b 1902) is de vorm on de uitgebreidheid der mermalen veranderd. In 1902 word afgcschicden en bij het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden gevoegd. In

1904 volgde Singkel, doch de definitieve grensregcling had eerst in 1908 plaats. Tegenover dit belangrijke vrclics aan grondgebied staat een zeer aanzienlijke winst door de anncxatic van zeer vcl, vroeger, onafhankelijke Bataksche land-schappen, n.l. de Dairi- (of Pakpak-) landcn, Oc-loean, Samosir onHabinsaran, zoodat de grootte der residentie vrijwel gelijk is gebleven, wellie ht ongeveer 42.000 KM.²

L a n d b e s c h r i j v i n g. De residentie Tapanoeli wordt bijna geheel ingenomen door berg-land, dat een onderdeel vormt van den Bockit Barisan. Dit bergland bestaat hier meest uit een aaneenschakeling van vele hoogvlakten, omgeven en gescheiden door talrijk hooge toppen. Alleen het Zuiden vertoont een ander karakter. Dit vangt aan bij de breede waterscheiding tusschen de Batang Gadis en de verschillende bergrivier-tjes van do Padangsche Bovenlanden. Die waterscheiding bestaat uit een boomloos heuvelland en een zwaar begroeid bergland met als looigste toppen de Malintang (2262 M.) en Koelaboe (2172 M.), op de grens met de residentie Sumatra's Westkust. Tusschen den Malea keten met * den Datoek Malea (2014 M.) in het Oosten en het Natalsche zandsteenplateau met Sorik Merapi (2145 M.), die in solf ataren-stadium verkeert en Si Dollar Dohar in het Westen bevindt zich een smalle ongeveer 110 KM. lange vallei, door-stroomd door de Batang Gadis en haar rechter-zijrivier de Angkola. In het Noorden wordt dit lengtetal afgesloten door den Loeboek Raja (1990 M.), zoowel oro- als hydrographisch een belangrijk punt. Deze groote lengtedalen tusschen gebergte-ketenen, zijn karakteristiek voor^ Midden- en Zuid-Sumatra, waorin het Zuiden van Tapanoeli natuurkundig dan ook bij Midden-Sumatra wordt gerekend. Eerst ten Noorden van den Loeboek Raja begint het eigenlijke type van het bergland van Tapanoeli, n.l. de hoogvlakten. De Zuidelijkste daarvan is de golvncde vlakte van Padang Lawas, waarvan het water wordt opge-nomen door den Baroeniocn, dat is de bovenloop van do Panai.

Padang Lawas, hoewel „grote vlakte“ betcekenend, bestaat voor 3/5 uit een zeer iugewikk^ld bergstelsel. In het Zuiden, het brongebied van de Rokan, zijn de Dk. Tindjoan (1960 M. en de Dk. Sopo Oentjim (2200 M.) de hoogste toppen. Zij sluiten aan bij den genoemden Malea keten, die in het Westen de grens vormt en zich Noordwaarta voortzet in den Harangan, het gebergte dat by den Hadjoran (1120 M.) oindigt, en de grens vormt met Sipirok. Evenwijdig aan den Harangan loo pen verschillende ketenen mecr naar bin-nen, waarbij aansluit het minder hooge, miar woesLe bergland Tano Hocroeng, dat in. het Oosten wordt afgesloten door de rotspoort Pintoe Bila. Do voornaamsto rivieren, waarheen hot waler van dezo ongeveer 1650 K.M.² grote vlakte afvloeift, zijn van. Jiet Zuiden af de Sosa, zijrivier van de Rokan Kanan, de Baroemoen, die zich vereenigt mot de Panai en in het ^Noorden de Panai zelf.

Ten N.W. van Padang Lawas bevindt zich de vlakte van Sipirok, die een meer of minder op zichzelf staand aardrijkskundig geheel vormt, begrensde: in het Westen door de Batang Toroe-, in het Noorden door den Dolok Saet (1804 M.) . en Dolok Hadjoran (1420 M.), in het vOosten door het randgebergte van Padang Lawas, torwyl

in het Zuiden de genoemde Loebboek Raja en de Si Boeal Boeali (1819 M.) do afsluiting vormen. Een betrekkelijk nauw dal vormt de verbinding met de kleine, eenzame hoogvallei van Si Lan- tom. Ten Noorden van Padang Lawas volgt de hoogvlakte van Habinsaran, door een bergketen van den Dk. Paoenj (1784 M.) in het W. tot den Dk. Si Manalaksak (1948 M.) in het O., verdeeld in een Zuidelijk deel, Garoga genoemd, dat behoort tot het stroomgebied van de Bila, en een Noordelijk stuk, waarvan het water door de Hoelaloe Straat Malaka bereikt.

Het overige van het bergland der residentie wordt ingenomen door eenige hoogvlakten, die het Tobameer omgeven. In het Zuiden de eigenlijke Toba hoogvlakte, die 1000 a. 1400 M. boven' zee is gelegen en gemiddeld 30 tot 40 K.M. breedte heeft. De grenzen zijn vrij wel alle in het voren - staande aangegeven, terwijl zich op de vlakte zelf enkele afzonderlijk toppen verheffen: Imoen (1504 M.), Si Tarindak (1617 M.), Si Doea Doea (1410 M.) en de Martimbang (1680 M.). Het over-tollige water wordt afgevoerd door de verschillende bronrivieren van de Batang Toroe. In het N.W. vormt het nog weinig bekende bergland van Nai Pospts, dat echter zeer woest schijnt en verschillende toppen van ± 2000 M. hoogte heeft zoals de Sibor, Boran en Pinapan, en dat behoort tot het stroomgebied van de Sorkam, den overgang naar de Dairi- of Pakpaklanden, die zich ten Westen van het Tobameer bevinden. De Oost-grens daarvan wordt zeer duidelijk gevormd door een bergketen, waarop zich verheffen Oeloe Darat (2172 M.), Poesoek Boekit (2005 M.) en Si-boea/n (2375 M.), zijn : Oeloean, Toba, vaHei van Silindoen, de den hoeksteen tusschen Tapanoeli en Oostkust van Sumatra. Genoemde hoogvlakte wordt door drie bergruggen in 4 stukken verdeeld: KSlasan, Simsim, Kôpas en Pega-gan, waarvan het over-tollige water middels de Soe-lampi naar de Simpang Kanan, middels de Koembi en RSnoen naar de Simpang Kiri wordt gevoerd.

Het klimaat van Tapanoeli verschilt natuurlijk aanmerkelijk voor de verschillende onder-deelen. De hoogvlakten zijn over het algemeen zeer vochtig en guur, terwijl er vooral bij helder een sterk sprekend verschil in temperatuur voorkomt tusschen dag en nacht. Een uitzondering vormt de Toba-hoogvlakte, waar nog al eens betrekkelijke droogte kan heerschen. Het kustgebied is over het geheel zeer warm, terwijl er veel regen valt, evenals in het daarachter gelegen boschrijke gebergte. Te Sibolga is de gemiddelde jaarlijksche regenval neder dan 4000 m.M. Geregelden metingen hobben plaats te Koeta Nopan, Padang Sidinipoean, Si Boehoean, Sibolga, Si Borong-Borong, Balige, Pangoerocran, Tarotoeng, Nassau en Sidikalang.

Eind 1917 was de bevolking aldus samengesteld:

Afdelingen.	Euro-peanen.	Vreemde Oosterlingen.	Inlanders.	Totaal
Beneden-Tapanoeli	304	15.78	184.520	186.402
Padang-Sidinipoean	169	447	166.118	166.734
Batak-landen	250	646	411.206	412.102
Totaal ...	723.	2671	761.844	765.238

Hoewel van do gewesten op Sumatra Tapanoeli alleen door Sumatra's Westkust in bevolkingdichtheid wordt overtroffen, wonen er toch niet meer dan gemiddeld slechts 17 menschen per K.M.2. De dichtheid der bevolking wordt verduidelijkt door de volgende tabel, die een zeer groot deel van het land zoo goed als onbewoond is : n.l. grootte uitge-strektheden boschgrond, uitgebreide dorro alang- alang velden en een groot deel van de veelal moer-rassige kuststrook. Vooral deze moerassen maken Tapanoeli tot een der meest door malaria geteisterde gewesten van onze Archipel. Blijkens de ervaringen der zendelingen zijn zelfs hoog-gelegen streken als Silindoen, die hooge mate met malaria besmet. Daartegenover kunnen de vele hoogplateaus, als, vooral voor de tropen, gezonde landstreken beschouwd worden. Hier woont een naar verhouding niet alleen talrijke, maar ook krachtig en betrekkelijk arbeidzame bevolking, die aanmerkelijk in aantal toeneemt.

Als bijzonder dicht bevolkte streken verdienen de omgeving van den Loebboek Raja, de valleien van Batang Gadis, Batang Angkaja, de Batang Toroe, de hoogvlakte van Toba, eigenlijk Toba (de vlakte aan den Zuidoostelijken hock van het Tobameer) en het eiland Samosir.

Middelen van bestaan. Be halve aan de kust, waar vischvangst het-hoofdmiddel van bestaan is, voorziet de bevolking voornamelijk door den landbouw in haar levensonderhoud. Rijst is het hoofdvoedsel; alleen in enkele streken van de Toba-hoogvlakte kan men gadong (een knolvrucht) als voornaamste voedingsmiddel beschouwen. De beste rijststreken zijn : Oeloean, Toba, vaHei van Silindoen, de omstreken van Padang Sidinipoean, de vlakte van Gro<>l-Mandaling, het keteldal van Pakantan en de omgeving van Si Boehoean. Betrouwbare gegevens omtrent de opbrengst bestaan niet. Hoewel de opbrengst van deze sawah-gebieden zoo groot is, dat een deel wordt uitgevoerd, bijv. naar Siantar, is het overige bij lango na niet voldoende om in de behoefte aan rijst van de overige streken van Tapanoeli te voorzien. Er wordt dan jaarlijks cen aanzienlijke hoeveelheid rijst invoerd, voornamelijk uit de Straits, wat de builc-n-landsche, en van Sumatra's Westkust, wat havens binnen Nederland. Indien betreft, J.n Jan. '1 : ; werden bijv. aangevoerd uit de Straits 126.000 K.G.; van Sumatra's Westkust 24G.000 K.G. waarde van den rijstinvvoer uit buitenlandso di havens bedroeg in 1913 ruim 392.000 gulden.

Een belangrijk boschproduct van hot Noordwestelijk deel van Tapanoeli is de benzoe, waarvan maandelijks alleen uit Barocs van 25.000 tot 45.000 K.G. verscheept wordt. Do totale jaandelijksche uitvoer is nog al aan wisseling onderhevig. Gemiddeld mag die (voor 1913) ± 120.000 K.G. worden geschat, waarvan 80 tot 90 duizend K.G. naar Java gaan, de rest gaat grootendeels naar de Straits, en slechts zeer weinig af en toe rechtstreeks naar Nederland. In 1914 hedroeg de geheele uitvoer 1.380.000 K.G., waarvan 323.000K.U. direct naar het buitenland. Een deel hiervan was afkomstig uit Atjoh <n were! alleen over de Tapanoeli havens uitgevoerd (L Bij het uitbreken van den oorlog vorinindrede <lc vraag en daarmee ook de prijs van dit belangrijke boschproduct van het gewest. Een tweede boschproduct, de rotan, wint steeds meer naar beteke-nis; daarentegen leeft de uitvoer van kamfer,

vroeger vrij bolangryk, zoo goed als geheel opgehouden. In de jongste opgaven komt dit product niet meer voor.

Van de cultures is die van k of fie het oudst, zij wordt vooral beoefend op de heDingon van den Loebock Raja, speciaal in Mandailing, Angkola en Sipirok. Baar was ook een gedwongen cultuur en verplichte lovering, die echter in 1908 zijn afgeschafte en vervangen door een belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten (Ind. St. 1908 no. 94). Na een periode van acliteruitgang neemt zc thans weer in omvang toe, terwijl er ook meer zorg aan besteed wordt. De cultuur van robusta is nog niet omvangrijk, maar neemt snel toe, de uitvoer ervan bedroeg in 1918 reeds ± 320.000 K.G., terwijl de export van de andere koffiesoor- ten ruim 1 inillicoen K.G. beliep. De klappercul- tuur is in Tapanoeli reeds haar beginstadium te boven en beloofd langs de kusten en vooral op de eilanden veelbeteekenend te worden. In 1918 toch word reeds een hoeveelheid copra van bijna 5] inillicoen K.G. uitgevoerd. De kapokcultuur bevindt zich nog in liaar eerste windselen; de uitvoer bedroeg in 1918 iets meer dan 4000 KG. Een kleine tabaksonderneming bevindt zich te Pinang Sori.

Een belangrijke datum in elc economische ontwikkeling van Tapanoeli was 1908. Toen werd het gewest op betrekkelijk ruime schaal geopend voor Europeesche cultures en bleek dat vele streken uitnemend geschikt waren voor den aan- plant van rubber. Vooral in het gebied tusschen Sibolga en Padang Sidimpoean, met name in de omgeving van Batang Toroe, is heel wat grond in erfpacht afgestaan voor heeva. Thans hebben hier de Sumatra Caoutchouc Plantage Mij., de Amsterdam en Rotterdam Tapanoeli Cultuur Mij. en nog een pijar kleinere maatschappyn <-n ook knckle particulieren, waaronder 2 inlanders, concessies voor een 25-tai perceelen. Ver- "hcidne zijn reeds in exploitatio en de groote genoemde maatschappyn zijn reeds eenige jaren met de productie begonnen. Deze cultures heb- licn plaatselijk veel welvaart gebracht.

Jijzdhre vermfdding verdienen de pas ont- lotci) Jjajri- of Pakpak-landen, die o. m. cenfijn •the opleveren, en beloven Sumatra tot het eerste l.hccianfl van Ned. - (ndie te maken.

Naast den landbouw is van groot belang devehdt. I li \ roeger jaren was de veestapel veel groo- if r ; cpizooi icrii hebben groote verwoestingen iinngericht.. D(>or beter veterinair toezicht is in de l : i a late jaren de toestan<l weer veel verbeterd, zzoals blijken kan uit het volgende staatje, dat <ipgav(In bovat, loopendo tot ulto. 1914:

Afdeeling.	paar- den.	buf- . kooien	scha- pen	gei- ten.	
Jiutakkindon P. Sidiimpoean ...	26.14	35.619	15.183	7.291	12.221
Sibolga on Batang Toroo distr..	3.380	22.803,12	12 145	—	—
Natal ...	77	1.608	845	—	—
Nias	61	761i	427!	514	828
	135	632'	140	—	—
♦ ♦ ♦					13.049
2).767161.423 28.740					13.049

Voor de Noordelijke streken is ook de teelt van varkens van beteekenis. In het Mohamieclaan-

sche Zuiden ontbreekt natuurlijk dit huisdier. In de afdeeling Bataklanden beltep hot aantal var- kons in 1913 binn 96000, waarvan meer dan 50.000 alleen in de onderafdeelingen To ba en Hoogvlakte van Toba. Bijna was cen niet met de omstandigheden rekenend, van hooger hand ge- geven gebod tot kraling van varkens oorzaak ge- worden, dat doze voor de volkswelvaart zoo be- langrijke teelt te niet was gegaan. Nog juist in- tijds is dit gebod ingetrokken, met dit gevolg, dat bijv.- op Samosir het aantal varkens in cen paar jaar steeg van 3000 op 17000. Intusschen wordt sinds .1913 deze teelt ernstig bedreigd door de varkenspest, die van de Karolanden uit over Paropo, Si Lalahi en Samosir haar intrede in het Tobaland heeft gedaan.

Heefb in vroeger jaren de omstandigheid, dat Tapanoeli niet was een zelfstandig gewest, in ver- band ook met andere, inwendige oorzaken als ongezond klimaat, onvoldoende transportwegen, sommige, de welvaart knakkende, adaptplechtig- heden enz. enz. als een rem op de ontwikkeling van dit veelszins rijke gewest gewerkt, sedert zijn verheffing tot zelfstandige residentie is het door krachtig bestuur, door de intrede van Europee- sche cultures (middellijk ook door de opening van Si Antar aan de Oostkust van Sumatra voor de Europeesche nijverheid), door groote uitbreiding en verbetering van het wegennet, door betere regeling van de positie eii het gezag der inland- sche hoofden en niet het minst door maatregelen in het belang van rystbouw en veeteelt (aanstel- ling van mantri- sawahs, beter veterinair toezicht) zienderoegen vooruitgegaan. Die vooruit- gang vindt o. m. uitdrukking in de belangrijke toename van de handelsbeweging, zzoals blijkt uit onderstaande cijfers (guldens), waarin 1902, een der gunstige jaren, vergeleken wordt met 1914.

haven	in- on uitvoer 1902.	m- en mvoer in 1914.	uitvoer in 1914.
Siboga	107.070	5.662.502	2.878.591	8.541.093
Baroes	23.83	356.920	4.488'	36L4.05
Natal	18.66	412.279	133.810,59	壹七 0
Goenoeng Sitoli Nias	—	298.763	293.087	546.089
Totaal	1.383.742	6.730.464	3.309.976	

In tw aalf jaar In tw handels Ver e r. De 7-voudige kust der residentie is algemeen woinig geschikt voor het, verkeer. Bij Sibolga echter vormt ze een ruime, naar alle zijden beschierende baai, een natuurlijke haven. De recden van Baroes en Natal daarentegen zijn onbeschrmd. Sibolga is dus voor den hand el de voornaainsto poort. Van hier gaan dan ook twee belangrijke transportwegen naar het bin- nonland:

le. over Batang Toroe en Padang Sidimpoean naar Fort de Kock, een groote postweg, die voor auto's bruikbaar is, met zijttakken naar Sipirok Tano Bato on Pakantan ;

2e. over Taroetong (70 K.M.) naar Baligd aan het Toba-meer; vooral deze laatsteis van groote economische beteekenis, omdat hij deToba-hoog- vlakto uit haar isolemout ophelt en do aansluiting l)ewerkstolligt mot het wegennet van de Oostkust, terwijl een zijweg inedewerkt aan de

ontsluiting van de veelbelovende Dairi landen.

Er zijn verder nog verschillende andere, meet of minder goed berijdbare wegen, waarvan alleen vermelding verdient de weg van Baroes over gidikalang langs de Renoen naar de Alas-landen van AtjAh. Grootte moeilijkheden bij het aanleggen van deze wegen waren het overbruggen van de talryke, diep stroomende rivieren en het voorzien in de noodige werkkrachten, waarvoor de bevolking vaak zware heerdiensten had te verrichten. Van groot economisch belang is ook de Gouvernements autodienst van Sibolga, le. over Loeboek Sikaping naar Fort de Kock; 2e. naar Pa dang Sidimpoean; 3e naar Balige, waarvan een zeer druk gebruik wordt gemaakt. Bovendien is er een particuliere auto-onderneming werkzaam.

Sibolga is naar het Noorden telegrafisch verbonden met Singkil via Baroes, naar het Zuiden met Fort de Kock via Padang Sidimpoean, terwijl ook een onderzeeske kabel het met Padang verbindt. Met de Oostkust van Sumatra bestaan thans twee telegrafische verbindingen: een van Sibolga over Tarotoeng, Balige, Pamatang Si Antar, Tebing Tinggi naar M6dan (gedeeltelijk is dit nog telefoonlijn), en een van Padang Sidimpoean over Goenoeng Toea en Rantau P Srapat naar Medan.

Een wekelijksche stoomvaartdienst wordt door de Koninklijke Paketvaart Mij. onderhouden in de richting naar Padang en naar Atjdh.

B e s t u r . De residentie maakte vroeger deel uit van het voormalige gouvernement Sumatra's Westkust, zoodat de resident niet was „hofd van gewestel'k," maar „hoofd van plaatsel'k" bestuur. In 1900 is hieraan een einde gemaakt, door de verheffing van Tapanoeli tot een zelfstandige residentie, hetgeen zeer ten goede is gekomen aan de bchartering der belangen van het gewest. *

In het bestuur wordt de resident ter zijde gestaan door drie assistent-residenten, een gewestelijk secretaris en twintig controleurs (resp. gezaghebbers en tijdelijk gezaghebbers).

De regeling van het inlandsch bestuur en daarmede indeeling in districten (koeria's, hoendons) is opgenomen in Ind. Stb. 1906, no.

496, later meermalen gewijzigd en aangevuld (Ind. Stb. 1907, nos. 360, 398, 430, Ind. Stb. 1008, nos. 99, 138 en 60G, Ind. Stb. 1911, nos. 1G1, 515 en 567, Ind. Stb. 1912, no. 410). De meest ingrijpende verandering in het inlandsch bestuur was die der aanstelling van districtshoofden en onderdistrictshoofden (Zie Ind. Stb. 1916, nos. 245 en 404). *

De laatste administratieve wijzigingen hadden plaats in 1918 (Ind. Stb. no. 718) en 1919 (Ind. Stb. nos. 272 en 340). Daarbij wordt de residentie verdeeld in 4 afdelingen n.:

A. Sibolga, en Ommelanden met de hoofdplaats Sibolga, bestaande uit 9 koeria's;

B. Het eiland Nias en omliggende eilanden (hoofdplaats Goenoeng Sitoli), onderverdeeld in twee afdelingen:

a. Noord Nias.

b. Zuid Nias.

C. Padang Sidimpoean met gelijknamige hoofdplaats, onderverdeeld in 4 onderafdeelingen:

a. Angkola en Sipirok met de hoofdplaats Padang Sidimpoean, bestaande uit 16 koeria's.

b. Groot en Klein Mandailing, Oeloe en Pakan-

tan met de hoofdplaats *Kota No pan, bestaande uit 15 koeria's.

c. Padang Lawas met de hoofdplaats Goenoeng Toea, bestaande uit 22 districten.

d. Natal en Batang Natal (hoofdplaats Natal), bestaande uit 7 koeria's.

D. Bataklanden met de hoofdplaats Tarotoeng, onderverdeeld in 6 onderafdeelingen:

a. Silindoeng met de hoofdplaats Tarotoeng, bestaande uit 30 hoendoelns, benevens de landschappen Rappa, Nagatimboel, Loboetikam en die bekend onder den algemeenen naam Nai Pospos, voor zoover niet gelegen ten Z. van de „Oleh Hoeta Goengoer".

b. Hoogvlakte van Toba met de hoofdplaats, Si Borong Borong, bestaande uit 24 hoendoelns en 28 landschappen.

c. Toba met de hoofdplaats Balige, bestaande uit 32 hoendoelns en 13 landschappen.

d. Baroes met de hoofdplaats Baroes, bestaande uit slechts 3 koeria's, maar 10 landschappen.

e. Samosir met de hoofdplaats Pangoroeranji bestaande uit 13 landschappen.

F. Dairi-landen, bestaande uit de landschappen bekend onder den algemeenen naam van Dairi-landen, voor zoover deze behooren tot het gebied der Sem-Sem, Kepas- en Pegagan Pakpaks, verder het landschap Bangharos van Kclasan, Si Lahai, Paropo en Parboeloan, benevens de aan Laoe Renoen gelegen Karo- kampoengs tot Merdingding.

De tegenwoordige hoofdplaats is Sibolga (sc. dert 1906); daarvoor (van 1885 tot 1D06) was Padang Sidimpoean de hoofdplaats van het gewest, nadat Sibolga het van 1842 eerst was geweest.

Het is niet ondenkbaar, dat mettertijd nog andere plaats weer als hoofdplaats in aanmerking zal komen, omdat Sibolga zeer ongezond is (wat men door een kostbare assaniering cven wel thans bezig is te verbeteren) en haar ligging, aan de kust, hoewel voordeelen aanbiedend, oolc groote bezwaren meebrengt, die slechts ten deele door het aanleggen van kostbare groote verbindingswegen met het binnenland zijn te overwinnen (zie SIBOLGA). Het te Padang Sidimpoean liggend garnizoen is een detachement van de garnizoenscompagnie te Tarotoeng. Een ander detachement ligt te Sidikalang. Da vroeger bezettingen van Sibolga, Jjaroes en ligogoboi zijn opgeheven. Voor de binnenlandsche veiligheid wordt, naar het schijnt, thans veel gezorgd door de aanzienlijk uitgebreide inlichting van gewapende politiedienaren, waarvan in alle bestuurszetels een grooler of kleiner aantal aanwezig is. Toch brak Januari 1917 een opstand uit, die zich aanvankelijk ernstig licht aanzien, maar gelukkig spoedig werd gedrupt. Tot 1908 word door de bevolking geen belasting opgebracht. De prestatie der bevolking bestond in het verrichten van heerdiensten en (wat het Zuiden: Angkola, Sipirok en Mandailing betreft) in de gedwongen cultuur en verplichte levering van koffie. De heerdiensten bestaan nog en zijn het laatste op-nieuw geregeld by Ind. Stb. 1913 no. 128, gew. Ind. Stb. 917 no. 215, 1918, no. 709 (en Bijbl. no. 7875, jo. no. 8575). De gedwongen koffiecultuur enz. is opgeheven in 1908 en in verband daarmede ingevoerd een belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten (Ind. Stb. 1908, no. 94). *

Andere belangrijke bestuursmaatregelen uit de laatste jaren zijn: a. de invoering der opium-regie

in 1908, later gevolgd door een nader omschrijving van de gedelten der residentie, die voor den invoer, het bezit enz. enz. van opium zijn gecsloten; b. speciale subsidie-regeling voor particuliere inlandsche scholen.

Van groote betekenis voor de ontwikkeling van het gewest is do arbeid der sending en hot onderwijs.

Volgens het verslag over 1916, uitgegeven in Juli 1917, war on toon in Tapanoch werkzaam: van het Rijnsche zendelinggenootschap (met inbegrip van verlofangee's) 83 zendelingen (van wie 23 op Nias), hieronder begrepen zendeling-artsen, onderwijzers, landbouwkundigen (van wie 1 op Nias), 13 zendingzusters (van wie 3 op Nias). Het aantal inlandscho onderwijzers en hulponderwijzers bedraagt volgens een statistiek over 1919, voorkomende in "Immanuel", voor den vasten wal resp. 497 en 3331), voor Nias (verslag 191G) 239. Het aantal gewone zendingsscholen is 520 op den Sumatrawal, 136 op Nias.

Er zijn twee kweekscholen voor de opleiding van inlandsche onderwijzers, een te Si Pohon (voor 120 leerlingen) en één te Ombolata op Nias (voor ± 40 leerlingen). Tot 1919 bestond ook nog een kweekschool te Na Roemonda (voor 60 kweekelingen). Deze is omgevormd in een Hollandsch-Inlandsche school.

Het geheele aantal Christenen was op den vasten wal (1919), 183247, op Nias (1917), 17795.

Behalve het Rijnsche zendelinggenootschap, dat arbeid in het geheele Noordelijke tied van Tapanoeli, tot Sipirj< en Si Manosa (bij Sibolga), zijn nog werkzaam het Java-Comit in Angkola, met drie zendelingen en de Doopsgezinde /ending in Alanflailing en Pakantan, eveneens met drie zendelingen. Het aantal scholen drie genootschappen bedraagt respectievelijk 14 en 4. (Zie voorts op ZEN I) I NG).

Ontbrekt in het Noordelijk deel van Tapanoeli<4i, behalve op voornamste plaatscn als Sibolga, iJiToes, "raroctoeng en Balieg. het Gouvernment, Int'onderwijs geheel, in het Zuidelijk gedeelte < U71: --!j en Mandailing) zijn behalve de reeds verftijfbk<chol<Mi tePadangSidimpoean noegen 18-tal.

Literaluur. Zie de opgave in <le Batakspiegel. \>);>)latoren datum zijn: J. S. van Braam, Het boschwezen van Tapanoeli. Tijdschr. Bin. Bestuur <11. 50, p. 36; M. Joustra, Van Medan naar Padang 1913: Id?in. Kroniek 1913 ---1917; Tdem, De ton-; in in 'Ta panoeli on de Regeeringscommissie (1917); W. <le Haan. M ijnbouw. exploitatie in Zuid Tapanoeli (Verh. v. h. Gcol. Mijnb. Gen. Alijn. Serio DJ. \5e stuk 1918).

TAPE-TAPE (alloctiefnaam voor Paarlscielpen (zie PAARLOESTERS) in het gouvernment C<?lebs en Ond. Op Java wordteen Paarl-schelj) Stinping genoemd.

TAPHN (JAV., SOEND.). Zie MALLLOTUS PHILIPPINICNSIS.

TAPIH, lotterlyk „omslag, hulsel,*²), dan OIKICI)ajak.s, Balineezen, Maleier< en Javancn „vr'uw<n-rok", en weP bepaaldelijk een „open

i) Bovendien nog 4 huiponderwijzercressen.

Zi(- liorda-Vredec*s Jav. Nederl. Hwclb., (<len druk), 1901, J. bl. 680, alwaar vergclekeh wordt *oepih* = „bladschede van den pinang-boon"; van!(Mizclfdcn stam *pih*. Zie ook Rouf-faer en Juynboll, „De Batik-kunst in N.-I. 昨:" 巧敏以史! ■■■ ■■■4 u. \

rok" in tegenstelling tot het samengenaaido. kokerdoek, de s a r o e n g (zie (lit woord). By de Dajaks is het spciaal een r u i mere vrouwenrok dan de „saloj" = saroeng; bij do Balineezen het o n c l e r I e c d j e van een vrouw, onmiddellijk om de heupen gedragen, waarover dan de „kambón" of bov'enkrook heen-gaat; bij de Maloiers desgelijks o n d c r r o k, zoodat het zclfs in de samenstelling *sSloewar tapis* = "onderbroek" voorkomt; doch op Java is de *tapih* do v o l l e d i g e vrouwen-kain (vege. doze Enc. sub KATN en KLEEDING), de rok van Midden-Java.

Zoo behoort op Java de *tapih* der VTOU naast de *bebed* van den man; beide zijn geheel dezelfde kleedingstukken, van ± 1.05 M. breed te bij ± 2.50 — 3 M. lengte, alleen door de verschillende bestemming in naam onderscheiden; beide k a i n ' s - p a i c l j a n g d a s ; van e6n, zichzelf gelykbljvend patroon, zonder *kapala* die dat af-breekt. Terwijl echter de *bebed*s voor het over-grootste deel, 99% zegt Kiliaan voor Patjatjan²), g e b a t i k t zijn, is de *tapih* der Javaansche vrouw in den regel, 95% volgens Kiliaan, van geweven stof, *kain loerile*, meestal dan g c r u i t.

Evenals bij de *bebed* van den man een hoofddoek (*iki*) behoort om een s t e l te vormen — gelijk bij ons „jas, broek en vest" voor een "costuum" —, zoo behoort bij de *tapih* der vrouw van Midden-Java cigenlijk een *kemben* of borstdoek. Dit begrip van s t e l heet *sawit*, van den stam = oorsprong, stam, dus: (v a n) een oorsprong. Een *sawit* van *tapih* onkemben, of een *sawit* van *bebed* en *iket*, moet dan ook van hetzelfde patroon en dezelfde kleur zijn. en g c b a t i k t dan meest, omdat een geweven borstdoek niet vaak, 20% slechts volgens Kiliaan, en een geweven hoofddoek in het geheel niet voorkomt; daargelaten de effenwitte hoofddoeken, 10% volgens Kiliaan/

Hoogst belangrijk is het n& dat in het lijstje van 32 Javaansche woorden door Francis Drake te boek gesteld toen hij op zijn wereld-ronch-eis van 1577 — 80, ook in Maart 1580 veeftien dagen door braeht in een „towne" van Java, waarschijnlijk T j i l a t j a p, ook 3 woden voorkomen van Javaansche Ideeedy toentertijd, die alle drie uitstekend terecht te brengen zijn. Hij noemt toeli (Hakluyt, III, 1600, fol. 742), met behoud der volgnominen, aldaar:

- (1). *Sabuck*, silk.
- (14) . *Seziil*, linnen cloth.
- (15) . *Doduck*, blew cloth."

D, i., hij noonit in 1580 de Javaansche *sabock* of g o r c l o l als zijnde van z i) c l e n s t o f, g e - l i j k nu nog altijd haast het geval is; hij noemt do *dotot* of (len Javaanschen s t a a t s i e - r o k als een „blauwe stof", hetgeen oimiddellijk be-wijst dat men toen op Glidden-Java *dotot*'s droeg van het ook nu nog welbekende overheerschend-blaauwe uierlyk *dotofs* toch van *ka'in- kHihbanf/an*, patroon *batgoen loelak*, this b l a n w, mot wit van binnen: on hij noemt /; *avnt* als plimmon stof" in tegenstelling tot die blauwoe clodofs, d. i. hij noemt zoo goed als volkomen zeker de s t o l l c n o f , , costuij ns" van een bij-cenbelioorende *bebed* en hoofddoek voor een

i) Kiliaan in Tijdschr. v. Nijv. en Landb.

in N.-L. XLIV (1892), bl. 339, verkeerdelyk 539 gepagineerd.

man, of een bijeenbehorende tapih en borstdoek voor een vrouw; natuurlijk van katoen, niet linnen. -De vraag blijft, of die toenmaals geweven of wel gebatik waren.

De waarschijnlijkheid is er echter vóór, dat zij gebatik waren. En wel om de volgende interessante redenen.

Reeds in de oudste. bescheiden der Hollandsche Oost-Indiëvaarders — zelfs al ten halve in Linschoten's Itinerario, 1596, Cap. 20: „geschilderde Taperi van S. Thomas” — konit bij den handel op de Kust van Koroiuandel, de term „tapi saras-se” voor ; in een archiefstuk van 1603 b.v. de sc lire ven als „clctgens die geschildert zyn met loofwerck oock met gevogelte... heel bontach- tich” i), en toen te krijg in het welbekende Kling'sche nyverheids-centrum Palikat. Bit “sarasse” leeft nog in Mai. on Jav. „serasah, srasah” = een fijngobioemde. mozaiekachtige Koromandsche batiksoort; en d i t „t a p i” i s h e t M a l - J a v . tapih (Prof. Kern). Desgelijks wordt in Verhaal 28 der S'adjarah-Mc-lajoe (tusschen 1612 en 1614 A. D. geschreven) het „toelits” = batikken uitdrukkelijk ver ha aid van „kain s&rasah” iu het land der Kling's (ed. BheUabear, 189S, p. 128-129).

Reeds in 1603 was dus het Indonesische *tapih* z66zeer naar het Westen verbreid, dat het een handelstuus was aan de Kling'sche kust voor sommige soorten van aldaar “geschilderde” kleedjes, d.i. batik's. Want in een ander archiefstuk, eene „liiustruclie en Ordonantie voor Cor-mandel” van 16 Juni 1689 (R.-A.), bevinden zich, onder de doeken door de Holl. kobpljeden te Tegnapatam — Fort St. David op te koopcn, ook genoemd 3 soorten v a n t a p i h ' s , en wel „Tape Sarass” (Alai, *tapih serasah*), “Tape Telpokan” (d.i. Mai. *tapih tilipoekan*), en „Tape chindos” (Mai. *tapih tjindai*); b ij elk van w e l k e 3 soorten d e hoeveelheid s wordt vermeld e n berekend, d i e d e “schilders” d e z e r doeken d a a r v o o r g e b r u i k t e n .

De *tapih serasak* waren dus f i j n g e b l o e m d e Kling'sche batik's; de *tapih lelepoekan* — in bovermeld archiefstuk van 1603 „Toulou-poucan” geheeten, te koop te Negapatam, en met „ronde daeldeis** of kruisachtige figuren op rooden of zwarten grond “geschildert” — dito doeken met grootere „vlok”-patronen, waarschijnlijk datgene, wat de Javanen thans nog t j p l o k -patronen noemen ?) : en de *tapih tjindai* waren gewis de n a n i a k i n b a t i k - w e r k v a n d e oorspronkelyk uit de buurten van Bombay herkomstige zijdcweefsel's, *tjindai* of *tjinde* geheeten (zie TJINDAI).

Aldus heeft dan *tapih*, met het Maj.-Jav. woord *kain*, do eer gedeelre reeds voor 1600 op- genomen te zijn in de handelstaal der Tamil's, die zoo duizende geweven en gebatikte goederen

*) Zie Bijlage III in de De Balik-kunst in N.-I. enz.” bl. XJ1, 2e kolj.; alsmede kleur- plaat 50. en de zwarte platen 48 en 59.

2) Aldaar bl. XIII. Prof. Kern gaf even- zeer de verklaring van den term „Toulou-pou- can”; verg. Mai. *UUpoek* — „niet figuren van goud, zilver of een kleurstof bedrukt.” (Klin- kert), en het bij 羅 III Vreede, 1901, I, bl. 171. ^T^A^ohverklaard^gcbleven j.dodot tinelpok (Jees: *lin'lepok*) ing pr&d五 ' i . v. *lalipok*.

van oudsher voor de Indonesische markt plach- ten te vervaardigen.

Dat de term on „tapichinde” en „tapisarassa”⁵ om den haverklap voorkomen in de oudere Holl. bescheiden over Java, Matarani, enz., weet ieder die De Jo'ng'e's Opkonist, dl. IV —VII, nicer dan van hooren zeggen Rent. En waar *tapih scrasah* reeds in 1603 de naam was voor een bepaald soort van Paikafschobatik's (Mat *kain Pelekat*), is er alle waarschijnlijkheid voor, dat de *sawifs* waarvan Drake in 1580 te Tjilatjap (?) den naam opving, s t e 11 e u z i j n g e w e e s t v a n e n g e b a t i k t o *tapih* plus *ke.mbi.ri*, of, eercler nog, van een gebatikte *bebed* plus *ilcet*.

G. P. R.

TAPIOCA. Oorspronkelijk de handelsnaam van het Braziliaansche manihot zetmeel (zie OEBI KA JOE), dat op hec te platen snel tot geelbruinc korrels ingedroogd on. daardoor gdccltelijk ver- stijfscld is geworden. Tegenwoordig wordt het in velerlei sorteering op groote schaal fabriekmatig bereid. Men maakt het uitsluitend uit eerste kwaliteit tapiocameel (zie aldaar), omdat de tweede kwaliteit geen Irchtkleurige tapioca zou kunnen opleveren. Het tapiocameel wordt in kleine rood-kopcrnc pannen van ongeveer 60 cM. doorsnede, die in een rij naast elkander staan, gebracht. Deze pannen zijn van een dubbelen bodem voorzien, waarin atoon onder druk kan worden toegelaten. Men spreikt ongeveer 5 K.G. mee) in een dunne laag over den bodeni van de pan uit, laat den stoom toe en zoodru. het meel vastbakt, maakt men het met een spat el los. Het nibel klontert sanien en wordt half doorschijnend, waarna men het product nil de pannen iieenit en op zeven brengt. De grove stukken worden met de hand klein gemaakt en opnieuw gezeefd, zoodat men ten slotte twee verschillende sorteering- gen heeft gekregen. De grootste stukken heeten tapioca-flakc, de kleinere en het gruis tapioc : ' - sifting. Een derde soort, de paarl-Lapiooc, wordt men door het vochtige incl door een geperfo- reerde plaat te person en de daaruit komcjinl' bollctjes te vruchtlen. Zij kunnen ook weder door zeven worden gesorteerd. De tapioca vjndt vrc-i r verving van de sagoc. De uitvooc van tapi-> caproducten uit Ned- r'lanscl-Indic bedroeg in de laatste jaren voór den oorlog ongeveer 25.000 ton per jaar.

TAPIOCA-JWEEL. In do hiutste jaren li-> i' zich in Ned.-Indic de breeding Van cassavencel (tapioca) tot cen' zoowel voor Europeanen als inlanders, bij uitstek belangrijko Industrie ont- wikkeld. De cijfers in de tabel op bl. 279 geven een bechl van den uit.voor van Hit urlikel gc- durende de jaren 1912, J 913 en 1914.

Een vrij belangrijk aantal fabrieken en fabriek- jes houdt zich op Java met de bereiding van cassaveineel bezig, terwijl ook door de bevolking op priiniliovie manier groote hoeveelheden meel geproduceerd worden.

Sedert korten tijd hebben zich ook hier eenige fabrieken ingericht voor- de fabricatie van flake en pearl, in den golf van de Straits, waar bijna alle meel tot deze producten wordt verwerkt.

Naar de bereiding onderscheidt men twee soorten van cassavemeel, en wel Kan J . pong- m e e l en F a b r i e k s m e e l .

Zoals de naam reeds aanduidt, wordt het eerste meel in de kampong bereid, en wel op

hoogst primitieve wyze, torwyl het fabrieksmoel in speciaal daarvoor ingerichte fabrieken bereid wordt.

Landen van bestemming.	Hoeveelheid in tons van 1000 K.G.		
	1912	1913	1914
<i>a. Uit Java, naar:</i>			
Nederland en order ...	1.964	4.497	5.461
Engeland	15.173	15.056	14.749
Ver. St. v. N.-Amerika ..	14.605	22.371	
Singapore	5.780	5.918	4.823
Andere bestemmingen ..	4.094	5.395	2.255
Totalen *	41.616	153.237	48.546
<i>b. Uit de Buitenbezittingen, naar :</i>			
Engeland en order ...	10	30	30
V. St. van N.-Amerika ..	102	-	-
Singapore	535	810	306
Penang	286	90	55
Totalen	933	9301	391

De bereiding van het cassavameel berust op het openen der zetmeelhoudende cellen door middel van raspen ; het scheiden van het zetmeel van de onoplosbare verontreinigingen als: celwanden, onoplopende cellen enz., door middel van /even ; het scheiden van het meel van de stoffen, die in het vruchtwater voorkouen, door middel van bezinken, en ten slotte het drogen van het mod.

De bereiding van het kampongmeel. In verschillende streken van Java, en wel vooral in Oost-Java on in de Preanger vindt men kampoengs, waar de bevolking zich speciaal toeleet op de juelbereiding. Zoo'n kampoeng is al op verren n'stand te herkennen door een eigenaardige zure linct. een gevolg van het in melkzure en botcr-znrc gisting overgaan van de overal in den om-trek verstijde afvalstoffen. Natuurlijk is de bereiding van niet kampongmeel hoogst primitief, als gevolg daarvan behaalt het niet op veJT(! n;t niet de prijzen, die voor het fabrieks-meel betaald worden.

De bereiding van het kampongmeel is overal <>))Java geëijk, alleen bestaat er eenig vcrschil in de constructie der raspen, die voor het openen <lr cellen gebruikt worden.

Een der eenvoudighre raspen bestaat slochts uit ecu stuk petroleumblik, waarin, met behulp van een sp'ker, gaatjes geslagen zijn. De op- staande ran don van die spijkergaten v or mon de rasp. Dat eon dorgeëijk primitief werktuig al zeer onvoldoende mout werken is duidelijk.

Een andere en ids betere constructie van rasp bestaau uit een plunk, waarin op regelmatigc afstanden stukjes koffer- of ijzdraad zijn bevestigd, die ongeveer 1 c.M. boven de plank uitstoken.

Een groole verbetering, vooral wat do quanti- toit van hot verkrogon meol betreft, is do molcn- of traprasp, die vooral bij de meolberoidendo bevolking van KCdri in gebruik is .

De geraspte brij wordt nu door een fijnuiazig dock gezeefd, terwijl de op hot dock terugblij-

vende pulp herhaaldelijk met schoon water wordt uitgekneed.

Men laat daarna de zetmeelhoudende vloeistof eenige uren in steenon bakken of potten be-zinken, giot het boven staande water af, roert opnieuw met water om, laat weer bezinken, giet weer af en achep ten slotte het zetmeel uit den pot. Het meel wordt dan, of onder voort-durend fijnmaken, in de zon gedroogd, of het wordt, nog vochtig, aan Chineezen verkocht. De Chineezen vermengen het kampongmeel weer opnieuw met water, zeven, de brij nog eens, en bereiden op die wijze uit het kampongmeel een tamelijk goede qualiteit meel.

De bereiding van het fabrieksmeei. In de meeste fabrieken op Java worden de cassaven, door de bevolking geschild aan, de fabriek geleverd, soms evenwel worden ongeschilde cassaven verwerkt. Het laatste geschiedt nu niet, zooals dikwijls aangenomen wordt, om het zetmeel, dat anders met de dikke schil verloren gaat, ook te winnen, maar alleen noodgedwongen, en wel als de fabriek in hoofdzaak eigen aanplantingen verwerkt en het schillen door gobrek aan werkvolk te kostbaar zou worden. Het percentage zet-meol in de schil is namelijk zeer gering, terwijl, daartegenover staat, dat het wasachen der ongeschilde cassaven heel grondig moet geschieden, wat on veel kracht en veel water kost. Bij het verwerken der ongeschilde cassaven is het tevens moeilijker een absoluut wit meel te verkrijgen. Het waschen der ongeschilde cassaven geschiedt in waschtrommels, die geheel op dezelfde wijze zijn ingericht als de waschtrommels, die in gebruik zijn bij do beetwortel- en aardappelmeel-fabrieken. De cassaven worden in voortdurende beweging gehouden en langzaam voortbewogen, terwijl een waterstroom in tegengestelde richting alle gronddeeltjes, losgesuurde epidermis-stukjes enz. wegspoelt.

Het raspen der cassavewortels dient om de zetmeelhoudende cellen te openen, zoodat de zetmeelkorrels vrij komen en bij de volgendc bewerking, het waschen, gemakkelijk van de celwanden enz. gescheiden kunnen worden. Een rasp bestaat uit een trommel van gegoten yzer, aan den omtrek voorzien van getande messen of zagen, die evenwijdig aan de as geplaatst zijn. De rasp maakt ongeveer 800 omwentelingen per minuut. De zagen zijn geplaatst op een onder-lingen afstand van 2 c.M. en worden op hunne plaats gehouden door middel van ijzeren blok-ken. De zaagtanden stekeu boven die blokken een paar m.BI. uit. Door middel van wiggen en metalen banden zijn trommelen, zagen en blokken tot con stovig geheel vereenigd.

Nu liet verlaten dor rasp, die meestal op een verhevenheid geplaatst is, strouit de zotmeel-brij naar de zeven, waarin zo gescheiden moet worden van do celwanden, onoppende cellen enz. Hetgeen op de zoVcn na het uitwassen van het zetmeel achterblijft en dus uit bovengenoemde bestanddelen bestaat, wordt ampas of pulp genoemd.

Dikwijls wordt het zetmeelhoudende water, dat uit do zeven komt, nogmaals gezeefd, maar nu door een zeef met zeer fijne m&zen.

Hot zetmeel moet nu gescheiden worden van • het vruchtwater, spelwater enz. Dit scheiden geschiedt door middel van bozinkgoten of van bozinkbakken. Bozinkbakken worden op Java

het meest toegepast; ook in Europa gaat men bij de fabricate van aardappelmel weer lang- zamerhand tot de bezinkbakken over, daar de bezinkgoten op den duur minder schijnen te voldoen. De bezinkbakken zijn van cement en voorzien van inrichtingen om, na het bezinken van het meel, het bovenstaande water zoo volledig mogelijk te kunnen aflaten.

De zwaarste deeltjes bezinken het eerst, ter- wijl de lichtere verontreinigingen zich pas op het laatst afzotten. Men verkrijgt met deze goten natuurlijk een zeer goede scheiding en kan zoo- veel qualiteiten krijgen als men wil. Soins past men bezinkbakken en bezinkgoten gecombi- neerd toe.

Het verkregen zetmeel moet nu in verschil- lende qualiteiten gescheiden worden, en elk dezer qualiteiten moet dan nogmaals gereinigd worden.

De blokken zetmeel, die men uit de bezinkbakken leriigt, en die ongeveer 50 % water be- vat-ten, worden van anderen en boven afge- sclraapt, en het schraapsel afzonderlyk verwerkt op een mindere qualiteit zetmeel.

Het zetmeel wordt daartoe in roerbakken met .zoo weinig mogelijk water tot een dikke brij aangeroerd. De roerbakken zijn van cement, en bezitten een roccrinrichting, bestaande uit een as met vleugels, die hooger of lager te stellen zijn.

Zoodra het meel zich met het water tot een homogene massa vermengd heeft, wordt de melk afgel ten in bezinkgoten of bezinkbakken, om opnieuw te bezinken. Men krijgt dan twee qualiteiten meel, die elk verder afzonderlyk afgewerkt worden.

In kleine fabrieken wordt zooveel mogelijk voor het drogen van het meel gebruik gemaakt van de zon, en aDeen bij ongunstig weer worden de steeds aanwezige drooginrichtingen gebruikt.

Literatuur: E. de Kruijff, De cassavemeel- industrie op Java. (Teysmannia, jjiargang 1909, bl. 271) J -

TAPIR (*Tapirus*), behoort tot de *Perissodac- tyla* (Zie HOEFDIEREN). Hij heeft, evenals de verwante Neushoorn, een dikke huid, die dun behaard is. Het aanta) der teenen is nog niet zoo sterk gereduceerd als bij de andere onge- paardhoevigen: aan den voorvoet is alleen de eerste teen verloren en zijn er dus nog 4 over- geb] even, de achtervoet is, evenals bij den Neus- hoorn, drieteenig. Hoewel dus de voorvoet feite- lijk "evenvingerig" is, verschilt hij toch van dien der Artiodactyla daarin, dat een teen (nL de tweede van binnen af) 1 anger is dan de overige.

De tapirs zijn korfpootige. j]lompe di cron met zeer korten staart en korte, bewegelijke slurf, aan het eind waarvan de neusgaten liggeiv Het ziju eenzaam levende, plantenetende dieren. In voor-historischen tijd hebben ze een groote ver- spreiding gehad, tegenwoordig lvenze nog slecht : in Centraal- en Z.- Amerika en in Achter-Indic, Sumatra en Borneo. De eenige Aziatische soort is *T. indicus* Cuv., die ongeveer 2 M. lang wordt. AJs op Sumatra gebruikelijck namen worden genoemd: koeda ajSr, koeda arau, koeda rim ba, babi aloe, sCladang, gindol, tenock, als nainen, op Borneo in zwang: kadjamina (▷AJ.) en rason. Het jonge dier is donkerbruin met gele strepen en vlekken, volwassen is het zwart gekleurd, maar de ropp tusschen de ledematen wit. \ ardaar de naam Schabrak-tapir. Over zijn levenswijze

is weinig bekend. Volgens Schneider (Zoologischc Jahrbücher, Abt. Syst. Bd. 23, 1906) voedt hij zich gaarne met boomvruchten en wordt hij . daarom op Sumatra gevangon in valkuilen, die ondr vruchtboomen aangelegd waren.

TAPOENG' S. Landstreek in de afdeling Bengkalis, gouv. Oostkust van Sumatra, ge- vond door het stroomgebied van de Tapoeng- kiri en Tapoeng-kanan (zie hot art. SIAK-RI- VIER), grenzende ten O. aan eigenlyk Siak, ten Z. aan de afdeeling L. Kota (res. Sum. West Kust), ten W. en N. aan de laridschappen Ram bah, Kota Intan en Kota Lama der onderafdee- ling Rokan. De grond tusschen gezegde grenzon wordt ingenomen door de vroegere 2 confedera- ties, nl. die van de Tapoeng-kanan (het N. deel) en die van de Tapoeng-kiri (het Z. deel). De con- fecleralie Tapoeng-kiri bestaat uit viGr leden, nl. Petapahan, Batoc Gadjuh, KSbon en Tandocu; aan het hoofd van elk dier nauwkeurig begrensde en weder in ondrdeelen verdeelde landschapien bevindt zicli een bandahara. Tapoeng-kanan bestaat uit twee leden, nl. Lindei (waarvan het hoofd ten titel terajja draagt) en Sikidjang (met een bandahara), beide weder onderverdeeld. De bevolking der Tapoeng's moet van zuiver Mi- nangkabau'schen oorsprong 为n ; taal, zoowel als zeden en gewoonten wij.zcn daarop. Vroeger ver- keerden de Tapoengsche landschappen in een twijfelachtige onderhoorigheid aan Kota In tan en Siak, maar in 1876 deed de Radja van Kota In tan formed afstand van zijn vermeende rech- ten, zoodatn Siak alleen zich doet gel den. De Sultan van Siak wordt in de Tapoeng's verte- genwoordigd door een door hem aangesteld hoofd; administratief behooren deze Jandscha p- jes'pook tot het gebied van den controleur van Siak. Zie verder H. A. Hijmans van Anrooij, Nota omtrent het rijk van Siak, Tijdschr. Bat. Gen. D). XXX(1885) Hoofdst. IV (bl. 351 ' vgg.): De Tapong's.

TAPOES (MAL.). TAP OS (SOEND.). Zie ELA- TERIOSPERMUM TAPOS.

TAPSTR. Verbastering van het Arabische *lafsir*, d. i. Koran-uitlogging. Een *kitab tap-sir* is een Koran- commintaar.

TARADJOE (TRADJOE). District met gelijk- namige hoofdplaats van de contrdle-afdcJiffig Alangoenrcdja, regentschaj) en afdeeling Tasik- nialaja, residentie Praangcr- Regentschajpen ; met een oppervlakte van 321 K.M². Het district telt 3 onderdistricten mot 25 desk's.

TARAHAN. Naam op West-Sumatra aan wevcrachtigcjj vogel, *Trylthura prnsinfi*, gegoven. Staart verlengd wigvornig, ongeveer van de lengte van het lichaam. (Jroutte van het sijnso ; snave] krachtig ; aclichtrop, vleugel*cn rug zijn groen gflikcjrjd ; staart (ut midden van de dorst rood; zijden van de borst lifft geelbruin ; slaapt in het riot en phindert overdag de rijstveld<ii. Zie WEVERVOEGEJ..

TARAKAN. Eiland behoorende tot het land- schap Jioeloengan, afdeeling Sainarinda, rcsid<-n- tic Z. en O.afd. v. Boi'noo. J]Jevat potrolcum- ho u den de terreinen. De Bataafschc Pctroleuni Maatschapi] heeft hi er een beclangrijkt! vesi i- ging. Er bevindt zich een station voor draad- looze tdcgrafic. ,./

TARANG BOEROENG. Maleische(?) naam voor de in Borneo en Sumatra vorkomende boo in- hagedis, *Draco cornulus* Gunther (zie verder

onder TJITJAK TiRiRiVNG en ondr AGA-MIDAE).

TARANTANG. Zio TAMBANG.

TARATAK BOELOEH. Druk centrum voor don inlandsch handel, gelogen in het gouv. Oostkust van Sumatra aan do Kam par Kanan, een weinig beneden de plaats, waar deze rivier het gewest betrcdct. De uitgestrekte moo-rassige oerwouden langs de rivier bevatten tal-rijl-c dj-"loetengboomen, uitstekend thmerhout en vecl rotan, maar de afvoer daarvan was door de sterke „beno- (zie aldaar) en de vele ondiep- ton niet goed mogelijk, zoodat de bevolking van clezen woudrijkdom slechts weinig nut trok. Se- dert de Kampar cchter bevaarbaar is gemaalc, k wa m een stoomvaartverbinding tot stand van Pclalawan naar Taratak Boeloeh, in aansluiting aan den 18 K.M. langen landweg naar de uit- voorhaven Pa kan Baroe aan de Siakrivier. Deze weg bestond reeds sedert 1886, maar was in slech- ten toestand door het uitgestrekte moeras Ban- tjah La was langs den Kampar oever, in verband met de omstandigheid, dat hij onder bandjirpeil * Jag, zoodat hij gedurende den regentijd meesta] onbruikbaar was. In aanleg is een weg naar Ta- loek aan de Indragiri, die van groot belang zal worden voor de ontsluiting van het Kampar Kiri gebied, en een deel wordt van den grooten Midden-Sumatra weg. A ■

TARATE (JAV.). Zie NELUMBO NUCIFERA.

TARATE GOENOENG (SOEND.). Zie GUNNE. RA.

TARAWANGSA. Zie MUZIEK EN MUZIEK- I INSTRUMENTEN.

TARAWEH. Zie VASTENMAAND.

TAREKAT is de uit hot Arabische *larzka*h verbasterde benaming, waarmede op Java eene mystieke ordc of broederschap aangeduid wordt. Ziu over deze broederscliaffen, haar ontstaan, doel en inrichting, de groote betekenis, welke zij in de Mohammedaansche samenleving hebben v<irkregen en de vereering, welke aan vele harer hoofden ten deel yalt : ISLAM II, e. (DI. II, p. IG7). Benigc dezer orden zijn ook op Java en iii vcr.sheidone andere streken van den Indischen Archipel zc(; r verbreid. Duizenden uit alle klas- M n <ler] ulandsche bevolking laten zich daarin opnciien, hetzij in hunne woonplaats, hetzij te Mekka bij gelegenheid der bedevaart.

1) (: orden ontconcn haren naam aan de per- - <en, die als hare stichters bekend staan. Oud- lijds, in <|< |<e on 17e eeuw, had vooral de *tari- kah* der S ja. 11 u r i j j a h in verschillende streken bekendheid verkregen. Later traden in het bijzonder de Kadirijjah en Na k- s j i b a n d i j j a h op den voorgrond, de eerste aldus genoemd naar haren stichter den algem- en in Ned. -Indie als heilige vercrdden Abd ai- K a- l i i l j i l a i j i () ■ 11. - I 11 > 5 n. (), de tweede naar Balia ad-din Naksjibandi (f 719 H. = 1319 n. C.). Ook de a d i l i j j a h (genoemd naar Aboo*]- Hasan Sjudili (f 65 () H. = 1258 n. C.) on de oersl uit nuoworon tijd dateerncnle S a m- m i i j j a h (zio SAMMAN) verkregen in de laatste halve <?euw grooton aanhang, terwijl daar- (; nlogon do in Noord- en Contr.-Afrika zoo in- vloedrijke *tarikah* der Senoesi^a tot dusver in den Archipel goon ingang vond. De R i f a, i j j a h- broederschap (gcsticht door Ahmed RiB'i f 578] (= 1] 82 n. C.) is hier en deaar in Nod.-Indie wel bekend, inaar wijkt vor van de anilero or-

den af, doordat de aan hare ordebroeders voor- geschroven godsdienstoefeningen geheel ontaard zijn in zelfvorwondings-vertooningen. Zie DA- BOES-SPELEN.

Iedere orde tracht hot voor alien gemeen- schappelijke doel, de verkrijging der ware mys- tieke Godskennis, te bereiken langs do door haren stichter aangewezen *tarikah* (d. i. weg). Tusschon de methoden der verschillende orden bestaat feitelijk geen diepgaand verschil. Hoofd zaak is voor alien: het in acht nemen van zekere, vrome leefregelen, de beoefening eener strenge moraal, concentratie van den geest in mystieke overpeinzing en het zich verdiepen in het opper- wezen, — alles onder leiding van den *goeroe* of *sj'ch*. De meeste orden kennen bovendien de min of meer luidruchtige samenkomsten der breeders, welke ten doel hebben, zich door ge- meenschappelij ke godsdienstoefeningen in mystieke geestverrukking te brengen. Ter bereiking van dit doel worden vooral dansen. en andere opwindende lichaamsbewegingen verricht, onder begeleiding van muziek en het reciteeren van *wi- ri'd's*, *dikir's* en *rattos*. Zie DIKIR, RATIB WIRID.

De *sjech's* zoowel als de personen, die hen op verschillende plaatsen als *badaVs* of *kalipah's* (*chalfali's*) vervangen, behooren volgens de strenge leer aan hooge eischen te voldoen. Zij moeten zich door reinen levenswandel ondr- scheiden ; hun kennis en streng orthodoxe op- vating van wet en geloofsleer mag niet aan twij- fel onderhevig zijn. Hunne bevoegdheid om den heilbegeerigen op het pad der mystiek voor te gaan kan slechts verkregen worden door vorming onder de persoonlijke leiding van een mystiek leeraar. Iedere *sj'ch* behoort in dit opzicht op een geestelijken, liefst tot op den stichter der orde teruggaanden stan boom (*silsilah*, *salaailah*) te kunnen wijzen, die aantoon, hoe de door hem onderzoken n>ethoden onafgebroken in zuiveren vorm, van generatie tot generatie, zijn overge- leverd. Die overlevering wordt bovendien geacht, zich nog verder voort te zetten en door tusschen- komst van den grondlegger der orde en diens nog oudere autoriteiten ten slotte tot op den Profeet zelven terug te gaan.

Naar strengen op vat ting mogen in. do *larzka*h slechts personen opgenomen worden, wier gods- dienstige opvoeding ten aanzien van wet en ge- loofsleer, althans nagenoeg, voltooid is. De in- wijding in de mystieke leer kan ook slechts trapsgewijze geschieden. Gewoonlijk wordt daar- bij een inleeling in vier graden onderscheiden, die *sjari'ah* (wet), *larikah* (wtg of methode), *ma'- rifah* (kennis) en *haklakah* (werkevheid, hoogste mystiokc kennis) genoemd worden. Zy, die toetreden. hebben zich tot onvoorwaardelyke over- gave aan de leiding van den *sjech* te verbuiden. Zij zijn hem voortaan volstrekte gchoorzaamheid verschuldigd. De *b'ngat* (Arabisch: *bar'ali*, d. i. huldiging), d. w. z. de plechtige overeenkomst met den *goeroe* bij opnanc in do *tarikah*; bezcgelt deze verhouding, die wel kenschetsend vergele- ken wordt met den toestand van het lijk in han- den van hem, die het wascht.

De praktijk beantwoordt intusschon slechts in zeer geringe mate aan het hier geschetste beeld. Slechts weinigen van hon, die als loiders opGreden, kunnen als werkelijk kundige, beoeyg- de personen golden. Aan do ineensten huiier

wordt bovendien niet zonder grond grove geldzucht, eigenbaat, heerschzucht en gebrek aan ernst verweten. Hun oogmerk is bovenal, grooten aanbng te verwerven. By het opnemen van nieuwe leden zijn de meeste *sj&ch's* ver van kieskeurig. Ze is geheel onontwikkelden worden niet buitengesloten, en de eischen voor de mys- tieke opleiding zijn» meestal toltiet uiterste ver- laagd. De ascese beperkt zich wel tot cemg vasten voor de opname in de *tarikah*. De godsdienstoe- feningen omvatten niet veel nicer dan het leeren opdreunen van eenige diZrrr-forinules op de daartoe voorgeschreven tijden, waarbij men dan moet trachten, zich allengs de voorstelling eigen te maken, dat sommige woorden der ge- reciteerde formules uit bepaalde deelen van het menschelijke lichaam voortkomen. De *goeroe's* pl egen zich over de gebrekkigheid van het on- derricht te verontschuldigen met de opmerking, dat men dien lieden niet meer van de mystieke kennis mag toevertrouwen dan hetgeen hunne zeer beperkte vermogens vei'dragen kunnen. Ook voor den geheel onbegaafde, zoo verklaren zij, is aan de toetreding tot de *tarikah* toch in alien gevalle groote zegen verbonden. De oefe- ningen, onder leiding van den *sj&ch* begonnen, kunnen na verloop van tijd ook zelfstandig worden voortgezet. Maar het geldt toch als wen- schelijk, n.u en dan weder onder des *goeroe's* eigen Jeiding te komen en in het algemeen de betrekking met dezen voortdurend te onder- houden. Daartoe dienen herhaalde bezoeken, telkens onder aanbieding van daarbij passende geschenken in gelf of in natura.

Aanpassing aan populair bijgeloof is bij het mystieke onderricht moeilijk te vermijden. Vooral de genoemde Sjattarijjah werd in lateren tijd wegens hare ontarding in dit opzicht sterk veroordeeld in de kringen van strenge wetge- leerden. Deze koesteren echter ook tegen de overige orden in Ned.-Indie emstige beden- kingen.. Zij keuren niet die methoden zelve af, maar wijzen op de groote bezwaren, verbonden aan de verbreiding van zulke *tarikah's* onder de Inlandsche bevolking, bij welke de naleving der voorschriften van den Islam nog zoo veel te wenschen overlaat, terwyl ook de bevoegdheid der *sj&ch's* in hun oog zeer betwistbaar is.

Voor eene kolniale regering schuilen in het iarifea/t-wezen ongetwijfeld gevareii. De broederschappen vormen min of inoor krachtige organisaties, tot gehoorzaamheid aan hare *sj&ch's* verplicht. Er zijn *goeroe's*, die zich gaame in een waas van geheimzinnigheid hullen. Verhalen over wonderen, die hun door Allah's genade te- beurtgevallen zouden zijn, vinden geloof onder de massa. Hun bevel geldt als dat van een Hoo- gere Macht. Wel beoogen de *tarikah's* krachten haren aard niet de verwezenlijking van politieke doeleinden, maar de mogelijkheid bestaat toch, dat deze scharen van meestal, weinig ontwikkelde lieden, door hare leiders op een dwaalspoor ge- racht, zich ook op politiek terrein willen doen gel- den. Aanhoudend toezicht van overheidswegc op deze broederschappen is dus noodzakelijk. Het werd nader geregeld in de Ordonnantie van 2 Nov. -1905 betreffende het Mohammedaansch godsdienstonderwijs (Ind. Stb. 1905 no. 550); vgl. over de voorschriften ter uitvoering chief Ordonnantie: 6362.

Jfiteratuur : 2C. Snouck Hurgronje. Mekka, JI,

277 vv.; ,与en Arabisch I)ndgenoot der Ned. Ind. Rcgeering (Medcd. Nod. Zond. Gen. Bd. 31 1886, p. 41 vv.); J Het Mohammedaaisme (in Colijiv's Ned. Indie, T, p. 260 v.); I de Islam in Ned. Indiïi, p. 41 v. (Gr. Godsdiensten II, 417 v.);

L. W. C. van den Berg, in Tijdschr. Bat. Gen 28, p. 158 vv.; K. F. Hoile, Ibid. 31, p. 67 vv.; Van de Wall, Ibid. 35, 223 vv.; C. Spat, in Onze Eeuw. 1912, I, 223 vv.: 412 vv.; vgl. de bij ISLAM II, e (DI. II, p. 168, a) opgegeven literatuur.

TARFIA. Landschap aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, ten W. van Tanah-Merah, aan de Mattererbaai. Aan deze baai liggen eenige kainpoengs, o.a. Tarfia en Dari. Meer naar het Z., in het gebergte, woont de stam Monimbora, die vooral sagoe naar de kust afvoert.

TARUKAH. Zie TAREKAT.

TARTIQ- EN NGAMBATSTELSEL. Zie DJAM- BI onder Bevolking biz. 610.

TAROANG. Een der districten van de onder- afdeling Bonthain (zie aldaar), gouv. Celebes en 1 Onderh., onder een glarang.

TAROEM (MAL., SOHND.). Zie INDIGO.

TAROEM (TJI). Grootste rivier van West- Java. Zij neemt liaren oorsprong uit het moeras Rantja gede, op het hoogland van T&gal Padoeng, dat tusschen de vulkanen Wajang-Windoe en Kawah Manoek op 1550—1650 M. hoogte gelegen is. Beneden dit hoogland stort do Tji Tarocni zich in een prachtige kloof, die verderop in diepte afneemt en voor kleine, fraai gelegde sawah-terrassen ruimte laat. Bij Madjalaja (670 M.) betreedt de rivier, zich Westwaarts wendend, de Bandoengsche ineevlakte (zie DI. I.), waarop ze slechts 20 M. verval heeft, gerekend tot den tusschenrug, die het plateau van Bandoeng van dat van Tjillin scheidt. De rivier is op de eerste vlakte in het geheel niet inge- sneden; a Is een donkergroene strook door dorpen en veel bamboe omzoomd, krunkelt zij zich door sawah's en moerassen; de breedte neemt van 20 tot 80 M. toe. Zijkben zijn vaQ het Zuiden de Tji Sangkoewi en Tji Widej ; de eerste komt van lic plateau van P&ngaj&ngan (1400 - 1550 M.), tegen- hanger van dat van T&gal Padoeng, ahned koninagebied, beroemd om ziju heerlijk koel klimaat en o)r) de fraaie uitzichten langs den weg, <11<- van da ar langs do Tji Sangkoewi gaat. De Tji Widej komt van het icts lager gelegen (dus tot sawah* s aanglegde, breedte en vruchtbarc hoogdal van Tji Widej of Tji Sondari (1200 1400 M.). Van de Noordzijde neemt de Tji Tarocm o. a. op de Tji Kapo&ng, die van den Boek it Toenggoel komt, cer fraaief waterv- al vormt en door de hoofdplants Bandoeng stroomt, en de Tji Main.

In de vlakte van Tjillin loopt de Tji Tarocm door een steilwandig ravijn, 50- GO M. diep, met venninderde breedte. Na de Tji Ajinjak, de hoofdbeck dozer vlakte, te hebben opgenomen, stort zij zich in de kloof, waarin ze door het Tjandjoersche scheidingsgebergte breekt. Dit is het incest grootsche doortrekkingsdal van Java, bijna drie uren gaans lang. De rivier heeft er eerst een waterval van enkele meters liogte, de Tjoeroek Dingding. Dan volgt een vernauwing der kloof tot een spleet van 5 M. breedte, Tjoe- kang Ragong. Daarna de prachtige, 25 M. hooge waterval Tjoeroek Ifalimoen (nevelval). Einde- 瑞k de* engte Sanghjang Heloct, op sonnige

punten slechts 3 M. breed, waarbij een deel van hbt water door een grot schiet, de Sanghjang Tjikoro.

Bencden de kloof Jiggen Oostwaarts van den stroom de golvende gras- en rietvelden tier hoogvlakten van Radjamandala en Tjipeundcu, door den Soescroec-kten gescheiden, aan welks Zuidvoet de Tji Meta stroomt; nabij harcn mond overseilndt de spoorlijn het diepe Tji Taroem-dal. Westwaarts van het eerste plateau ligt de Tjihea-vlakte, de driehoek tusschen Tji Tarocm, Tji Sok en in het door beide door-broken Tjiandjoersche scheidingsgebergte.

De Tji Sokan is de grootste zijtak der Xji Taroem in den bovenloop. Hare bronnen liggen op de vulkaanrulne Kendang Loehoer. Ze stroomt eerst door een ruini dal naar hot Westen en buigt zich dan met een scherpén hoek Noordwaarts in een diepe kloof, waarin ze de Tji Dadap ont- vangt, die boven het verenigingspunt langer is dan de Tji Sokan en, kort voor hare uitmonding in -deze, twee waterfallen vormt. De Tji Sokan breekt nu door het genoemde scheidingsgebergte in twee smalle dwarskioven, door een breeder lengtedal verbonden. Nergens vertoonen zich zulke engten en versihallingen als - bij de Tji Taroem. Kort voor het einde der kloof vangt de leiding aan, die sedert kort het water der Tji Sokan door eenige tunnels naar de te voren onbesproeide en schier onbebouwde Tjihda-vlakte voert, die thans geheel in sawah's herschapen is. De Tji Sokan ontvangt bij Tjihea al het water van het vruchtbare hoogland van Tjiandjoer, door middel van de Tji Andjoer.

Tusschen de genoemde vlakten stroomt de Tji Turoejn door een diep dal, waary Jiare breedte toecemt van 50 tot 100 M. Maar aan de Noordgrens der Preanger treedt een steilo rug, de Gocnoeng Tjantajan, den stroom in den weg en dwingt hem tot een scherj'bocht, waarin twee engten van 10 en 5 M. breedte zijn gelegen. Daarna verbreedt de rivier zich plotsling weer tot 70 N., weldra tot 150 ei)200 M.

AI : i : ir nogmaals wordt ze beengd, waar ze zich n-n w (nancn tusschen twee oud-eruptieve uiofpen, het Parang- en het Sanggaboewana-ge- l>< rgl l n kronkeJenden loop dringt ze zich door e(n van rotsporten, die kleine, bebouwde scheiden en waarin ze een zestal : i room ver (ndlij)gen vormt. In de laatste kloof, <(lor e(n kalkbank, was vroeger een waterval. Voor jijeer dan dertig jaar heeft men daar den rotsdam laten springen. maar do daardoor ont- sf an<? blokken inasssi yerhindert de pruuwvaart cvnzccr. Treciw'nS sedert den spoorwegaanleg heeft ook de benedenloop <lc betekenis geheel verlorcn, die hij, ondanks zijn slechte bevaar- baarheid, als de grootste handelsweg van de Preanger naar de Noorckust bezat. Vroeger voer men de rivier op tot Tjikao, aan den mond der gelijknamige zyrivier, die in den Boorangrang-krater haar oorsprong neemt en langs Pocrwa- kfrLa stroomt. Te Tjikao waren grooto koffie- en zoutjuikhuzen en daar nam Jiet vervocr te land naar Tjiandjoer en Bandoeng een aanvang, een grooto last voor de bevolking.

Bencden Tjikao gaat de rivier eerst door een mecsal breed dal tusschen lage, woest bogroede houfels. Enckle kilometers boven Krawang komt ze in do kustvlakte, die ten Oosten een vrij goed bevolkt rystland is, nabij de bedding in den

regentijd dikwijls overstroemd; het water stijgt dan veclal 11 M. boven den Oostmoeson-stand. Aan de Westzijdo wordt de Tji B 冕t opgenomen, de grootsto van allo, zijrivieren. De bron ligt op den bergketen, die benoorden den Poentjak (den bekenden pas van den postweg Buitenzorg — Tjiandjoer) aanvangt. Oostwaarts gaande heeft de Tji B 冕t een snaal, dan Noordwaarts buigend een breed en vruchtbaar dal, gelijk aan dat van haar zijbeek Tji Pamingkis. De Tji Taroem ver- der afgaand, vindt men de oeverlanden steeds moerassiger en minder bevolkt. AHeen vlak langs den sterk kronkelenden, meer dan 100 M. breeder) stroom blijven de sawah*s strooken vormen en op de dijken, door de natuurlijke oeverwallen ge- dragen, liggen de dorpen in haast onafgebroken rij. Vooral voorbij de Noord west waarts che om- buiging zict men verder bijna niets dan moeras- bosch. Het is de groote delta, waarte in het W. reeds de Tji Leungsi of rivier van Bekasi behoort en die in het Oosten waarschnlyk vroeger een mond bij den hoek van Sedari bezat.

De delta in engeren zin, gerekend van de eerste splitsing bij Tjabangboengin, is niets dan een hoog en dicht moeraswoud. Van de zes grootere mondingen openen zich vier naar het Westen, twee naar het Noorden. De Moeara Gembong is de scheepvaartweg.

TAROEM AKAR (MAL.),Taroemareuj(SOEND.) *Marsdenia tinctoria* R. Br., fam. *asclepidiaceae*. Deze Sumatraansche indigo-soort (zie II), groeit ook in het wild op Java en wordt door de in- , landers wof gebruikt bij gebrek aan andere indigo. De Chinezen plegen beide soorten te mengen.

TAROEM AREUJ (SOEND.). Zie MARS DENIA TINCTORIA.

TAROENA. Zie KANDHAR-TAROENA.

TAROESAN. Riviertje op de Westkust van Sumatra ; ontspringt op de Zuidelijke hellingen van don Goenoeng Talang en komt na een vrij korten loop een weinig beneden de nederzotting, - Taroesan in den Indischen Oceaan uit. A'

TAROETOENG, Hoofdplaats van de onderaf- deeling Silindoeng on van de afdceeling Batak- landen der residentie Tapanoeli en als zoodanig standplaats van den controleur en van den assistent resident. De plaats ligt ten Zuiden van het Tobameer aan den Westkant van de Silindoeng vlakte, op een hoogte van 1076 M. boven zeoniveau, als het ware aan den voet van den vulkaan Dolok Martimbang. Het is een be- langrijk centrum van de gehecle Toba-hoogvlakte, middelpunt van een groot sawjhecomplex, waar- door de boven Batang Toroe stroomt, aan welkO rivier de plaats ook is gelegen. Do zending heeft Tarotoeng al vrij spoedig uitverkoren als ge- schikt punt om van daar uit de kerstening der Toba Bataks aan to vangen (Zie PEA RAD J A). De plaats profiteert in hooge mate van den pas voltooiden Tobawog, die haar eenzijdjs met Sibolga, anclerzijds via Si Borong Borong in vor- binding brengt met Balige en het gehecle cultuur- gebied van de Oostkust van Sumatra. Ze heeft een post- en telegraafkantoor en als grooto uitzondering voor het Noorden van Tapanoeli een Gouvernements Inlandscho school 2c classes4 <■:

TARRIETIA. Ki mBjong (SOEND.). Plantenge- slacht der *Sterculiaceae*, waarvan eenigo soorten zeer zeldzaam op Java voorkomen. Het zijn hooge boomen, waarvan het hout voor huisbouw gebruikt wordt.

TARUWESE. Ternataansche prins, neef van den in 1522 overleden sultan Kaijijl Leliatoe of . Bajang Oellah. Hij werd in dat jaar onderkoning en voogd over de twee minderjarige zonen van Bajang Oellali, Dejaloe en Bohejat. Sloot een verdrag met den Portuges De Brito en ver-gunde dozen den bouw van de versterking Gain Lamo. Wist het vertrouwen van De Brito' te \nnenj' doeh speeldc en dubbele rol, stookte voortdurend de Portugeezen, Ternatanc en Tidoreezen tegen elkander op om zelf sultan te worden. Hi) deed daartoe de jonge prinsen door de Portugeezen gevangen nenien en vergiftigde Dejaloe. Bij een opvolger van De Brito in ongenade gevallen, spande hij met Catabroeno, onderkoning van Djailolo, samen, om de Portugeezen te vermoorden (zoogenaamde Moluksche vesper). Het plan werd ontdekt eu Taruwese in 1530 gepijnigd en in het openbaar onthalsd.

TARWE— *Triticum* soorten. Gandoem (MAL. JAV.) Het broodgraan bij uitnemendheid, dat vrij wel over de geheele wereld op kleine of groote schaal wordt verbouwd. Alleen de vochtige tropische en subtropische- streken, zoomede landen met een korten, kouden zomer bezitten geen tarwebouw.

Men vindt in enkele landen in de buurt van Nederlandsch-Indie een noemenswaardigen tarwebouw, ofschoon deze ook daar niet van groote betekenis is en wel op Ceylon (7° N.B.), de Philippijnen (8° N.B.) en Portugeesch Timor (8° • Z.B).

Reeds in het jaar 1790 vermeldt Deel V van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genoot- schap. dat er te Jacatira goede resultaten werden bereikt met den aanplant van tarwesoor- ten van verschillendc herkomst. In de jaren tusschen 1828 en 1872 werd tarwe geplant op de hellingen van den M&rbaboe op oppervlakten, welke tusschen enkele en een paar honderd bouw afwis- selden en waarop zooveel tarwe «werd geoogst, dat men te Salatiga geregeld brood van inland- sche tarwe kon bekomen.

Later geraakte deze cultuur in het vergeetboek. totdat in de jaren 1916 tot 1918 op last van den Directeur van Landbouw nieuwe proeven met den verbouw van tarwe werden genomen. Op verscheidene plaatsen mislukten deze tengevolge van zware regens, die een verwoestenden aanval van schimmeliziekten veroorzaakten, maar van andere streken kwamen opbrengsten, welke de verwachtingen verre overtroffen. De niooiste proefaanplantingen werden in het l'enggerge- bergte verkregen op een hoogte van 6000 tot 7000 voet.

De T6ngg6reezen bereiden de tarwe op de drie volgende wijzen tot voedsel:

1. De tarwekorrels worden tot fijn mceJ ge- staropt en dan gaar gestoojnd, waarna zij met zout, geraspte klapper en siiker worden genut- tigd. 2. tarwekorrels worden in hun geheel half gaar gekookt en dan tot tapej verwerkt.

3. De rauwe korrels worden met bras djagoeng vermengd, gestoomd en gegeten.

Behalve de kleine boeveelJheid inlandsche tarwe, die na de hier beschreven geklakte proef- nemingen in de toekomst allicht zal worden ver- groot, wordt in NederJandsch-Indie zeer veel meel van uitheinsche tarwe verbruikt, dat in den vorm van brood, koeken, beschuit e» mie wordt genuttigd. De invoeren bedroegen in de

laatste jaren de hienoncler vermeldc hoeveelheden in tonnen van 1000 kilo :

Jaar.	Java.	Buitenbezittingen.-
1913	34.242	14.088
1914	27.704	12.464
1915	17.812	7.526
1916	21.411	9.085
1917	20.544	8.156

De hoofdmassa van dezen invoer komt uit Australie en kleinere hoeveelheden uit de Vereenigde Staten.

Het grootste gedeelte van dit artikel is ont- leend aan L. Koch, Teysmannia 1918, 625.

TASBFIH (SOENDJ.). Zie CANNA.

TASIKMALAJA. Toen in 1870 het "Preanger- telseF* afgeschafte en het bestuur der residentie Preanger-Regentschappen op nieuw geregeld werd, werd cene afzonderlijke afdeling Tasik- inalaja in het leven geroepen onder een assistent- resident en een zoogenaamden zelfstandigen pathih, ressorteerede onder het regentschap Soemeding. Deze afdeeling word echter in 1901 opgeheven en gevoegd bij de afdeeling, tevens het regentschap Soekapoera, waarvan de nieuwe standplaats (tot nog toe Manondjaja) Tasik- malaja werd. In 1913 werd bij Ind. Stb. no. 356 de afdeeling, naar hare hoofdplaats, Tasik- ma] aja genoemd, terwijl bij Ind. Stb. J. 915 no. 670 het regentschap Galoeh van .Cheribon werd afgeschieden en onder den naani „regentschap Tjiamjs" bij Tasikmalaja gevoegd¹).

Zij heeft thans eene uitgestrektheid van 5681 K.N2. en is de Oostelijkste afdeling der residentie. Tot haar behoort het eenige eiland, dat deel uitmaakt van dit gewest, nl. Noksä Wöre, groot ± 1/2 K.M². Zij telde cinde 1917 eene bevolking van ± 937 000 zielen, waaronder ± 670 Euro- j-eanen en ± 2800 Chineezen. Het aantal Chi- neezen is in den laatsten tijd sterk toegenomen, doordat de aanleg* van den Staatsspoorweg Bandjar — Parigi vele Chinesesch werkk rachten trekt.

De afdeeling word begrensd: ten W. door de afdeelingen SoemGdang en Garoet, ten Z. door den Indischen Oceaan, ten D. door Tji Tandoewi en haar zijrivier de Tji Djenlan¹, die haar scheiden van de residentie Banjoemas en ten W. eveneens door de Tji Djoelang en verder WesteJijk door den bergrug Goenoeng Tjendana, die Jaar scheiden van de residenti- Cheribon.

Zij bestaat uit twee regent ^(-hap pen, Tasik - jnalaja en Tjiamis en uit vier controle-afdee- lingen nl. Tasikmalaja met de ilistricten Tasik- jnalaja, Tjiawi en Manondjaja ; 3langoenr6(lja met de districten Singapaena, Taradj. . . Karang- noenggal en Jjikatoinas ; Band jar met de districten BaiK.ljar, Pcn Gandran en Tjijdjoelang en Tjiamis met de districten Tjiamis, Rantja, Kawaii en PandjaJoe. Van deze 4 controle- afdeelingen bchooren de eerste drie tot het regent - schap Tasik ninlaja en de vierde tot het regent- fchap Tjiamis.

De BpoorJijji Juilavia — Bandoeng Djokjakarta loopt <1 wars door de geheele afdeeling.

1) In Deel J. dat v66r 1915 het licht zag, wordt de afdeeling Galoeh nog als zoodanig genocmd, doch daar wordt de waarschijnlij- heid van eene vereeniging met de Preangcr- Regent8chai)pen reeds voorspeld.

Van Bandjar uit, aan die lijn, is een secundaire spoorlijn in aanleg over Kalipoetjang naar Parigi en vermoedelijk later door te trekken tot Tjidjoelang. Van Tasikmalaja naar Singaparna loopt de eenige stoomtrain in do residentie. In de laatste tien jaren zijn tai van bestaande wegen verbeterd en verscheidene nieuwe aangelegd. Op het eind van 1916 waren er 78 erfpachts- percelen en 4 ondernemingen op den grondslag van overeenkomsten met de bevolking.⁴

TASIKMALAJA. District met gelijknamige hoofdplaats van de gelijknamige controle-afdeeling, afdeling en regentschap, residentie Preanger Regenschappen; met eene oppervlakte van 178 K.M². Het district heeft drie onderdistricten en telt 46 desas.⁵

TASIKMALAJA. Werd in 1901 de hoofdplaats van de afdeling en het regentschap Soekapoera, sinds 1913 (Ind. Stb. no. 356) naar die hoofdplaats ook Tasikmalaja geheeten. Het ligt aan de spoorlijn van Bandoeng naar Djokjakarta en had eind 1905 ruim 10.000 inwoners, waaronder ±130 Europeanen, en 560 Chinezen. Het is een vriendelijke binnenplaats, die door talrijke, goed onderhouden binnenwegen met de omliggende plaatsen verbonden is. Men vindt er eene fraaie moskee, enkele jaren geleden herbouwd en eender grootste pasars van de Preanger-Regenschappen.

TASMAN (ABEL JANSZON). Geboren vermoedelijk in het jaar 1603 in het dorpje Lutje-geest in Groningen. In begin 1633 vertrok Tasman, voor zoover bekend, voor het eerst naar Indie per „Barida“,⁵ uitgerust door de Kameer van Amsterdam. Zijn diensttijd aldaar duurde 3 jaar. Van deze periodo is alleen bekend, dat hij in Februari J 634 als de stuurman naar Amboen vertrok en door den Gouverneur van dat eiland tot schipper werd benoemd en als zodanig de naam aan het zoeken naar en in kaart brengen van een veeliger route van Amboen naar in den Oost-moeson. Hierna ontving hij andere, afzonderlijke opdrachten in de Ambonsche en aangrenzende wateren, waarbij hij meermalen van het Bestuur tusschenlijk ontving dat zij nodiensten op p; ij 'Z' - tld werden. In 1636 keerde hij naar het rijk terug. Tasman blijkt zich op deze reis in In; t bijzonder met magnetische en zeevaartkundige wataringen, op zeer verdienstelijke wijze Lu liebbij Ueziggelouden. Binnen het jaar keerde hij weder naar Indië terug om daar tot zijn dood in 1659 te blijven.

Een maand na aankomst tot Batavia (Oct. 1638) vertrok hij reeds weder van daar, om op nieuw in de Molukken te varen. Kort daarop werd hij benoemd tot onder bevelhebber van een flottielje van twee schepen onder het opper bevel van Quast, met de belangrijke opdracht om een onderzoek in te stellen naar het bestaan van goud- en zilverhoudende eilanden in de Noord- en Zuid-Indische Ozeanië. Teruggesleerd van dezen vruchtbaarsten tocht uit de Japansche wateren, ontving Tasman op Formosa in 1639 eene opdracht om betrouwbare zoilaanwijzingen voor de vaart in de Chinesche en aangrenzende wateren samen te stellen, van welken taak hij zich met medewerking van Vries blykbaar goed heeft gekweten. In 1640 werd hij als bevelhebber enor flottielje van 4 schepen voor handelsbelangen naar Japan gezonden, waarbij Tasman do voor do aldaar gevestigde Hollandsche factory zeer kritiek tyden inede-

maakte. Vandaar teruggekeerd, volgde nog 6en korte reis naar Palembang, voor politieke en handelsoogmerken en daarna wachtte hem de opdracht, die voor altijd zijn naam zoude verbinden aan de ontdekking van het vijfde werelddeel. De eerste oitdekkingsreis naar Australië had plaats in 1642/43, waarbij Tasman oprad als schipper-commandeur. Den 15en Juni 1643 teruggekeerd, volgde van Januari—Augustus 1644 de tweede ontdekkingstocht naar Australië.

Korten tijd later (1644) werd hij benoemd tot lid van den Raad van Justitie te Batavia, waarbij hem in het bijzonder opdragen word kennis te nemen van ingezonden scheepsjournalen. In 1645 maakte hij zich bij eene reis naar Engano berucht door zijn verregaand ruw optreden tegen de bewoners van dat eiland.

Eenigen tijd later stelde hij eene verhandeling op over Zeilaanwijzingen van Batavia naar „Punte Gale“ op Ceilon en kort daarop behandelde hij op die wijze het traject Batavia—Manilla.

In 1648 wachtte hem weder een belangrijke, ditmaal zijn laatste opdracht. Als bevelhebber eener vloot van 8 schepen werd hij naar de Philippijnen gezonden om de Spanjaarden afbreuk te doen. De resultaten van dezen tocht zijn echter beneden alle verwachtingen gebleven en bepalen zich tot het verwoesten van eenige slecht verdedigde Spaansche kustversterkingen, op de Philippijnen en het tot zinken brengen van een zilverschip, zonder dat de lading gered had kunnen worden. Wegens raishandeling van een scheping op de Philippijnen word Tasman bij zijn terugkeer tot Batavia (1649) door den Raad van Justitie vervallen verklaard van zijn rang. Na lieraakl verzoek word hij wel is waar (in 1650) weder in zijn rang hersteld, doch hij heeft niet meer als schipper-commandeur dienst gedaan. Omstreeks 1652 uit den dienst der O. I. C. getreden, dreef hij daarna van Batavia uit kusthandel voor eigne rekening. Zijn laatste levensjaren bracht hij te Batavia door, waar hij in 1659 overleed.

TATABOEAN. Zie MUZIEK EN MUEZIK-INSTRUMENTEN.

TATAS. Eiland. Zie KOE-IEN.

TATOEEREN. Tot de gebruiken, die door de geheele wereld (Amerika, Australië, Afrika, Azië en zelfs Europa) verspreid zijn, behoort het tatoeeren, d.w.z. hot maken van teekeningen op de huid door insnijding met een scherp instrument en inwrijving met een kleurstof. Terwijl wij voor het gebruik in hot algemeen verwijzen naar de monographic van W. Joest, Narbonzeichnen und Korperbonuilen (Berlin 1887)¹, bopalen wij ons hier tot het tatoeeren in don Indischen Archipel.

Naan]. Tatoeeren is afgoloid van het Tahitische tatau, een greduplicateerde vorm van het Samoansche tau, dat ontstaan is uit tui. Dit woord beteekent in 1 Javaansch „wond, ge-wond“. Van dezelfde stam zijn Jict Socmba-geze katau (getatoeerd zijn), het Ngadjoe-Da-jaksche tantu (tatoeewerktuig) en het Serina-tascho iatau (getatoeerd worden). Nog meer verspreid in Indonesië zijn de woorden, afgeleid van

i) Over tatoeeren in het algemeen vergelyke men de werken, aangehaald in De ClCreq on Schmoltz, Ethnogr. beschrijving van de W. on N.kust van N.-Guinea, bl. 30, noot 2 en bl. 213, noot. 9.

den stam t6k of tik, die „prikken, krassen, schrijven" beteekent. Hiertoe behooren het Tagal. batik, Bis. I ban, batok (tatoeeren), Ngadjoe Daj. pantok (tatoeerstift) en bapatik (in do basa sangiang = getatoeerd zijn), Boeg. inapati (getatoeerd zijn), Pagci- en M6ntawei-eilanden titi (tatoeeren), Fidji bati (tatoeerwerktuig) enz.

Meer op zichzelf staan de woorden voor tatoeeren bij de bewoners van C6nGr&al-Borneo (tSdak), de Biadjoe-Dajaks (tutang), de Ambo-neezen (kolomiti-), de bowoners der Kei-eilanden (belbel), der Aroe-eilanden (daes bela-bela), van TSnimbar en Timor-laet (belbla), van Ba-bar (ilmehona) en der Papoea's van Nieuw-Guinea (toi, kana, gomanruri, siritu, po, papa) enz.

Verspreiding. Het tatoeeren is niet in zwang bij de meer beschaaft bewoners van Sumatra en Celebes, doch wel op Borneo, de Philippijnen (bij de Igorroten en Negrito's), de eilanden ten Westen van Su-matra (Zuid-Nias, Batoe-eilanden, Mdntawei-eilanden) de Orang Semang van Malaka, op de Molukken en Kleine Soenda-eilanden (Ceram, Ambon, Tenimbar, Ti-morlaet, Babar, Kisar, Wetar, Kei, Aroe, Flores, Soemba enz.) en Nieuw-Guinea (vooral in het Westelijke of Nederlandsche gedeelte).

Werktuigen. Gewoonlijk gebruikt men een metalen (geelkoperen) staafje of stildtje met een omgebogen punt (bv. bij de Dajaks der Z.O.-afdeeling van Borneo, <de Tenimbar-eilanders enz.), dat met een houten hamertje in het vleesch gedreven wordt. Soins gebruikt men in plaats van een staafje naalden (bv. bij de bewoners van Sarawak en de Kajans van Centraal-Borneo, de Mentawai-eilanders, de Papoea's van Sdget enz.), een doorn of een fijn beentje (bij de Papoea's van Doreh, Tarfia, Tanah Merab en de Geelvinksbaai), een vischgraat (bij de Papoea's van Roembati) enz. Bij sommige volken gebruikt men ook stempels, bv. bij de Dajaks van Sarawak en de Kajans van Centraal-Borneo. De wondjes worden ingewreven met een zwarte kleurstof, gewoonlijk roet van damar (hars), met water gemengd, bij de Olo Ngadjoe der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo met eene indigo-oplossing. Gewoonlijk wordt do tatoegage met geruime tusschenpoozen verricht, wegens de pijnlijkheid der operatie.

F i g u r e n. De ingeprikte figuren verschillen naar gelang van het lichaamsdeel, de sekse, den volksstam, enz. Bij sommige volken zijn alleen de mannen, bij andere alleen de vrouwen, bij weer andere beide seksen getatoeerd. Nu eens is bijna het geheele lichaam, dan weer zijn slechts enkele lichaamsdelen getatoeerd. Bij de Olo-Ngadjoe bv. zijn de mannen bijna geheel getatoeerd, zoodat het schijnt, ulsof zij een baadje droegen. Bij de Kajans zijn alleen de vrouwen en de hoofdexi getatoeerd. De laatsten hebben als teekenen van hun rang sterren of dieren op den arm. Tatoegage op de buitenzijde der hand geldt als onderscheidingsteeken voor dappere daden. De vrouwen zijn getatoeerd op de armen, handen, beenen en voeten, terwijl vrouwen van hoogen rang plekken op de borst hebben. Het bovenstaande geldt min of meer ook van de Bahaus en Poenans in Centraal-Borneo, de Barito-Dajaks en de bewoners van Koetei. Bij de Bakatans in Sarawak zijn zoowel

de mannen als de vrouwen geheel getatoeerd. Als bijzondere teekens vindt men bij de Kajans sterren en vogels, vooral op de armen der hoogere standen, bij de Kanowits in Sarawak vogels en visschion op hot geheele lichaam, bij de Dajaks der Westerafdeeling zon, maan en sterren, op Soemba eon haau op d6n arm van jonge mannen enz. Bij de Biadjoe-Dajales maakt men eerst een cirkel (bunter) op de kuiten, dan een vogel (manuk) op de armen enz.

Prof. Nieuwenhuis onderscheidt bij de bewoners van Centraal-Borneo drie groepen van tatoeeringssinotieven: 1°. die der Bahaus en Poenans, bestaande uit figuren van donkere lijnen. (Zooel bij vrouwen als bij mannen); 2°. die der Bookats en Beketans, bestaande uit grooto donkere vlekken (bij mannen) en 3°. die der stammen van den Barito en Melawi en de Oeloe-Ajars van de Mandai, bestaande uit een schijf beneden den kniekuil op de kuit, terwijl later do armen, romp en hals geheel met donkere lijnen bedekt worden. Als bijzonderc figuren vejmeldt hij een gestyliseerd menschenhoofd of den kop van een neushornvogel op de dijen der Mendalam-Kajan-vrouw, een uil op de hand, een hondekop op armen of borst der jongelingen bij de Bahaus enz. Wij verwijzen overigens naar de platen in de werken van Ling Roth, Nieuwenhuis, Bock en De Clercq en Schmeltz.

Bij de Mdntawei-eilanders tatoeeren zich zoowel de mannen als de vrouwen. De figuren hangen af van het geslacht, de familie, den ouderdom, van verrichte heldendaden enz. De mannen zijn meer getatoeerd dan de vrouwen. De Batoe-eilanders prikken zich een lijn van blauwe vlekken van den eenen schouder tot den anderen of een driehoek enz. op de armen.

Bij de Papoea's der Zuidwestkust van Nieuw-Guinea zijn de mannen op het voorhoofd getatoeerd, bij die oin de Geelvinksbaai echter beide geslachten. Hier lieerscht gelijkmatigheid, in de tatoeering. Om de Humboldtsbaai tatoeeren zich de vrouwen rug, borst en armen.

Beteekenis. In Polynescic ook bij de Papoea's der Geelvinksbaai geschiedt het tatoeeren so ms als teeken van rouw, doch gewoonlijk is het(?'envoudig een middel tot versiering, o.a. bij de Papoea's van de Dor6h- en HUD-bldtsbaai, bij de Mend&l^in-Kajans van Centraal-Borneo enz. Bij het laatstgenoemde volk meent men, dat de tatoeercsters van beroep on-der bescherming van een bizon<l(; ren geest staan, aan wien zij offeren en voor wien zij zich van sommige pijnzen onthouden. Bij iederen nieuwen patient moeten zij een offer brengen. Men mag zich niet laten tatoeeren gedurende den zaaitijd. De Kajans van Sarawak laten zich tatoeeren als teeken van dapperheid, nadat zij cen kop gesnold hebben enz. Op Ceram is tatoegage van mannen een bewijdat zij lid zijn van het Kakian-verbond. Op TSnimbar en Timorlaet dient het tatoeeren cen beliaue tot versiering ook tot aanduiding van den stand.

Literatuur. Voor de Papoea's van Nederlands Nieuw-Guinea: Goudswaard, De poewa's van de Geelvinksbaai, bl. 22 — 23; J. Clercq en Schmeltz, Ethnographische beschrijving van de West- en Noordkust van Nederlands Nieuw-Guinea, bl. 31 — 32 en 213 — 214; Nieuw-Guinea in 1858, bl. J7. 29, 118, 147; Finsch, Revue d'Ethnographie, 1886, bl. 98 —

I IH • voor Duitsch en Engelsch Nieuw-Guinea : Krieger Nou Guinea, bl. 275 — 276, 296; Zuid-west N : Guinea Expeditie 1904/5, p. 549-552 ; van der Sande, Nova-Guinea, p. 40, 18, 275. Voor Borneo: Voth, Borneo's Westerafdeeling, Tj bl 373; Nieuwenhuis, In Centraal-Borneo

bl. 49, 61, 68, 180, II, bl. 1, 39, 172, 205, 234-242 271; Nieuwenhuis, Quer (Iurch Borneo, I, p. 450 — 465 ; Hein, Die bildenden Kinsten, p. 143 — 149; Juynboll, Catalogus van Borneo, I, p. 51 — 60; Den Hamer, lets over het taoeieren of toetang bij de Biadoestammen in de Z.O.afd. van Borneo (in Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. XXX, bl. 451—458); Grabowsky, Ausland, 1885, no. 8; Ling Roth, The natives of Sarawak and British North Borneo, voor II, bl. 83 — 95; S. Muller, II, 352; C. Bock, bl. 67, 130; Hose and Shelford's Materials for a study of tatu in Borneo (Journ. Anthropol. Inst. XXXVI, 60 — 91); Hose and Me. Dougall, I, p. 244 — 283. Voor de Philip-pijnen: Blumentritt, Versuch einor Ethnographie der Pliilippinen, bl. 25; Die Staaten der philipp. Eingebornen, bl. 16. Voor de Orang Semang: M. v. Maclay, Natuurk. Tijdschr. v. Ned.-Indie, XXXVI, bl. 296. Voor de Mentawai-eilanden en Nias : Mess, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk. XXV, bl. 83; Hinloopen en Scverijn, Verslag van een onderzoek der Poggi-eilanden, I. c. III, bl. 321 en 322 ; Von Rosenberg, De Mentawai-eifanden en hunne bewoners, I. c. I, bl. 411 ; van Rosenberg in Int. Arch. f. Ethn. I, p. 218; Maass, Ueber eine Reise nach den Mentawai-Inseln in 'i-rh. Gesellsch. f. Erdk. zu Berlin, 1898, no.

4. bl. 176 — J 89; Maass, Die primitive Kunst der Al entawai-Insulaner in Zeitschr. f. Ethn, 1906, p. 437 ; Ber. Rhein. Missionsges. 1901, p. 341; Volz, Beitr. zur Anthr. und Ethnogr. van Indo-nesien. Zur Kenntniss der Mctawai-Inseln (Arch iv fiir Anthr. Neuc Folge, Bd. IV, p. 93 volg.); Kramer, Zur Jutauierung der Mentawai-Insulaner- (Ibid. VI, p. 36 vlg.) ; Fischer, Cat. van Hr cilancken om Sumatra, p. 84 en 221 ; Schro-Nias, § 175—177. Voor de Molukken : Riedel, Do kroes- en sluiikharige rassen tusschen < -lobes en Papua, bl. 75 en 139 (Ceram), 219 (Kei), 25 J (Aroo), 280 (Tonimber en Timorlaeto), 313 (Sinala), 335 (Babar); Elbert, Die 'junda- K.xie-fililion, J I, II, 223 (Vct : ir) ; Martin, Reisen in den Molukken, I, bl. 79, 81, 124, 126, 168 (f 'train) ; Medcd. v.w. het Ned. Zend. Gen. IX, bl 216 ; U'ijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 1884, bl. 721. U'ncrn, Pataisiw und Patalima, 150, I 53. Voor Soon) ba en Savoe: Ten Kate, Beitrage zur Ethnographie der Timor-Gruppe in Intern. Arch. f. Ethn. VII (1894), bl. 245; ten Kate, Xterslag eenor reis in de Timor-Groep (T. A. G. 1894), p. 625, 699. Voor Flores: Dr. M. Weber, Ethnogrulische Notizen iiber Flores und Celebes, J. c. 111. (supplieont), bl. 9—10; Elbert, Die Sunda-Expeditie, II, p. 184. Algomcno werken: Dr. G. A. Wilken, Handlciding voor de ver'eljkende volkenkundo van Nedcrjandsch- Indie, bl. 246 — 251 ; Dr. H. Blink, De bewoners <lor vreemde werelddeelen, De Ind. Archipel en Australii : bl. 35 ; P. A. van der Lith, Nederl. Oost-Indic, 1894, 410 — 411, onz.

Het beschilderen dor h u i d . Bc- hidve door tatoagee wordt do huid ook bij vele* vol ken versierd door boschildoring. Boido ge-woonten troft mon vercenigd aan bij do Mdnta- woi-eilanders. De vrouwen en soins ook de man-

ntn klouren zich het voorhoofd en do wangen, soma ook andre lichaamsdceelen, roodachtig geel.

Do Karo-Bataks klouren zich het gelaat, den. hals, de armen en do borst rood met sirihspeeksel of alleen het gelaat geel met curcuma.

InContra 1-C o l c b e s hebben do meisjes de gewoonte, op do wangen en soms op het voorhoofd zwarte plekjes aan te brengen bij wijze van taches do boaute. Bij de Bare'e-stammcn aan den Zuidkant van het nicer en vooral bij de Berg-Toradja's ziet men het gansche gelaat der meisjes soms met teekeningon versierd, die daar- op zijn aangebracht met het sap van den nomp- nomp- boom.

Op Nieu w-G uinea is het beschilderen der huid, evenals het tatoeceren, zeer in zwang. Bij de Papoea's der Astrolabe-baai (Oostkust) gebrui- ken de jongelieden roode verf, waarmede zij en- kele strepen op het gelaat trekken, terwijl zij bij feesten. het gelaat rood maken en daarop witte of zwarte strepen trekken. Zwarte kleurstof wordt meer door volwassenen gebruikt. De Papoea's der Zuidwestkust gebruiken roode, zwarte of gelo klei- aarde en die der Noordwestkust het roode merg- vet van do kroonduif (*Goma coronata*).

Op Borneo kleuren zich de vrouwen derZee-Dajaks van Serawak, na zich gebaad te hebben, het lichaam boven het middel geel.

Op Bali vorft men zich met bordh, een gele zalf en wcl niet geheel, maar bij plekken, om- dat men een gevlekte huid schoon vindt. (Zie hot artikel BORRH).

Op Java besmeert men zich evenzo bij fees- telijke gelegenheden het bovonlijf met boreh. Hier wordt de gele zalf bereid uit de wortels van de curcuma (kuniur). Zoowel hier als op Sumatra blanket men zich het gelaat met een smeersel, bcstaanlic uit rijstbalscm, vermengd met een wreliekcnd vocht. Dit smeersel heet pupur en de poeder bedak (MAL.) of wet'ak (JAV.). Do Malei- ers bepoederen zich niet alleen het gelaat, maar ook nog de haren, borst en armen. De bewoners der Padangsche Bovonlanden vermengen de bedak ook wel met curcuma.

Literatuur : Voor de Mdntawai-eilanden: Mess, Do Mentawai-eilanden (Tijdschr. Ind. T., L., Vk. XXV, bl. 83). Voor de Karo-Bataks: De Haan, Verslag omtrent een reis in de onafhaukelijke Bataklanden (Verh. Bat. Gen. XXXVII, bl. 7); voor Celebes:/Adriani en Kruyt, De Baro'e-spre-, kendo Toradja's van ddon-Celebes^7IZPZ.507 voor do Papoea's der Astrolabe-baai: Maclay, Natuurk. Tijdschr. v. Ncd.-Indie, XXXVI, bl. 294 — 295. Voor die der N.- on Z.W.kust: S. Mullor, Reizen en ondozookingen, I, bl. 55 en G9; Zuidwest N. Guinea Expeditio 1904/5, p. 546. Voor die der N. W. kust: A. B. Meyer, Die Papua's, bl. 18; voor die van Duitsch N. Guinea Biso, Beschreibender Catalog (Budapest, 1901, I, p. 27-28). Voor de Balineozen: Cat. Int. Koi. en Uitv. Tent. Amst. 1883, groep II, 9e kl. no. 146. Voor de Javanon: Veth, Java; IV...360.— 361. 393L. 665, 632, 633. Voor do Zee-Dajaks van wak: Ling Roth, Tho natives of Sarawak and British North Borneo, II, bl. 83. Algemeene werken: Wilken, Handlciding voor do vergely- kende volkenkundo van Nederlandsch-Indie, bl. 253 — 255; Blink, De Bewoners dor Vreemde Werolddcolen, Do Ind. Archipel on Australie, bl. 35.

Hot kl e u r e n d o r n a g e l s e n o o g -

I. d. e. n. Terwijl het beschilderen der huid zob-wel bg do heidense als bij de Moslimsche volken voorkomt, is het kleuren der nagels een gebruik, dat de Moslimsche volken van den Indischen Archipel aan de Arabieren of Perzen ontleend hebben. De nagels worden gekleurd met een pap, bestaande uit de fijngewreven bla-deren van de henna (*Lawsonia alba*) en houtschool. Deze plant, de pat jar kuku der Javanen, de hinai der Maleiers en de „boomreseda“ der Hollanders, levert een roode kleurstof, waanede zich de Javanen, Maleiers en Maliasaren 's avonds de nagels bestrijken.

Ook de oogleden worden bij sommige volken (de Javanen, Maleiers, Bataks, Lampongers, Ma-kassaren en Boegineezen) met antimonium (tje-lak) blauw goverfd. Deze wordt met een scherp bamboestaafje op het ooglid gestreken. Ook deze gewoonte zal wel aan de meer Westelijke Mo-hammedaansche volken ontleend zijn, evenals het kleuren der nagels. Het is een zeer oud Oostersch gebruik.

Literatuur : Valentin, Oud en Nieuw Oost-Indien, II, le stuk. fol. 165-yVeth. Java.-IA^a 568; Van Hasselt, Midden-Sumatra, bl. 5 en 9; Von de Wall, Maleisch woordenb. i. v. tjelak; Matthes, Makassaarsche Chrestomathie, bl. 652 en Mak. woordenb. i. v. tjalaq; Matthes, Boeg-woordenb. le. v. tjila; ; Vreede, Jav. Woordenb. s. v. tjelak en Van der Tuuk, Kawi-Bal. woordenb.. s. v. tj^alek III. H. J.

TAWAELI. Zelfbesturend Irfldschap, fessortee- rende onder de residentie Menado en behoorende tot de Kaj^atsische landschappen. Het bestaat uit 2 deelen, het Zuidelijk deel, het eigenlijke Tawa-eli, begr^cnsd ten N. door Banawa, ten O. door Parigi, ten Z. door Paloe en ten W. door de Paloe-baai en het Noordelijk deel of Sirendja, begrensd ten N. : en Z. door Banawa, ten O. door het schei- dingsgebergte, dat de onderafdeelingen Donggala en Parigi van elkaar scheidt en ten W. door straat Makasser. De zelfbestuurder voert den titel Magaoe en wordt voor het bestuur over Si- rendja bijgestaan door een madike matowa. De bevolking is ruim 13.000 zielen sterk en vnl. aan de kusten. gevestigd: de bergstreken zijn nageoegr onbewoond. Hoofdmiddelen van bestaan zijn landbouw (rijst, mais en klapij(jrs) en inza- meling van boschproducten. De voornaamste kampoengs zijn Tawaeli, standplaats van den zelfbestuurder : (van hieruit gaat een zeej goed paar- denpad naar Toboli aan He Tominobocht) en Wani, een v. vrij belangrijke hand els plaats met vnl. Boegineesch en Arabisch bevolking. De verhoucting tot het Govut, is geregeld op den voet der korte verklaring. Zie KAILI en Med. En- cyclopaedisch bureau, (1912) II bl. 85 — 205 en Tijdschr. A. G. 2^e. 8. XXXI (1914) afl. 6 bl. 725 vgg.

TAWAELIA. Bronrivier van de Koro-rivier. Zie CELEBES onder b. MIDDEN CELI BES. 'TAWAELIA'SCH. Zie TORADJA'SCHE TA- LEN.

TAWAF. Zie Bedevaart naar Mekka, I (DI. I, p. 214).

TAWALLISCH. Zie TORADJA'SCHE TAKEN. TAWAK. Zie MUZIEK EN MUZIEKIN- STRUMENTEN.

TA WALL. Zie KASIROETA.

TA WANGS ARI. District van het tot Soeso-

hoenansgobied behoorend onderregentschap Soekohardjo, afdeling en residentie Soerakarta. Vroeger behoorde dit onderregentschap tot de afdeling Wonogiri., maar deze is sedert een con- trole-afdeeling van de afdeling Soeralcarta ge- worden. Het district telt 4 onderdistricten met name Tawangari, Poerwo, WatoekSlir en Boeloe en had op het einde van 1905 eene bevolking van 36.500 zielen, w. o. 19 Europeanen en 16 Chi- neezen.

TA WAR (PATJING) (MAL.). Zie COSTUS SPECIOSUS.

TAWAR MEER. Meer in de Gajolanden van de afdeling Noord kust van Atjdh. Het wordt vooral aan de Noord- en Zuidoevers begrensd door bergketenen van 1800 tot 2600 M. hoogte. Schijnbaar is het een kratercincer, maar de vul- kanen Popandji en Boer ni Bios zullen het waarschijnlijk in den diluvialen tijd hebben doen ontstaan, doordat hun puinmassa's con dam opwierpen in de tegenwoordige Peusangan. Daarachter heeft zich het water opgestuwd tot ruim 60 M. hooger dan het tegenwoordige niveau, zooals aan de terrassen nog is te zien. Het is thans 16 K.M. lang en slechts 4 a 5 KM. breed ; oppervlakte ongeveer 56 KM.²; grootste diepte niet meer dan 75 M; het ligt 1200 M. hoog. Een breede vlakte begrenst het meer, vooral in het Westen ontstaan uit het slib, dat de rivieren aanvderen, en daardoor uitstekend gesebikt voor sawahs. Aan het eind der vlakte gaan de oevers plotseling 50 tot 60 M. steil de hoogte in. Het geheel heeft daardoor het voorkomen van een reusachtige badkuip.

TAWAS (MAL., JAV.) De ruwe aluin, uit Europa aangevoerd, en onder dozen naam bij de Clii- neesch drogerijverkoopcrs op Java verkrijgbaar.

TA WON. Javaansche naam voor Bijcn, ook Tawon-madoc; Maldisch Lcbah. *Trigona minubi* heet bij de Javanen Slanibrang (?), op Sumati : Taboean. Een Houthoumel op Java en Sumatra heet Koembang. Zie BIJ, Deel I, biz. 426.

TEBING IINGGI. Onderafd. der afdeeling Paleinbangsche bovnlanden, met cen oppervl.iki. van 2659K M². De gelijknaniige hoof(lplaats, gelc- gen aan de Moesi en aan den grooten weg van Benkoelen-iaar Palembang, do standplaats van <l- n controleur, 103 M². boven zee, heeft een be vol- king van ruim 1300 personen, nl. een JO tai Euro- peanen. J100 Jnl., 1(55 Chin. (pnder een Chin, lui- tenant) en enk- le andre Vreecd Oosterlingen. De plaats heeft eenig historisch belang ; in 1839 nl. werden er een militaire post gevestigd on v- r- sterkingen aangelegd omi de onustige bevolking van Moesi Oeloe en Am put Lawang in bedwang te houden. Ook i_n 1851 bij een nieuwe expeditie ; naar A in pat Lawang word Tebing Tinggi als op- ratie-basis gekozen en bleef sedert als garnizoens- plaats gchandhaafd ; de vaste bezetting word in 1907 ingetrokken, en sedert is de steenen verster- king af go broken.

Je onderafdeeling bestaat uit het district Tdbing Tinggi, dat onderverdeeld is in 3 onderdistricten, omvattende de margd's: Woloe»g Doesoen, Sikap Pdlaboelian, Kedjahatan Mandi Moesi Uir, Kedjahatan Mandi Mpesi Oeloe, Te- dadjin, Sikap Dalam Moesi Oeloe, PasGmah Aer Kroh, Lintang Kiri Soekoe Sadan, Kedjahulan Mandi Lintang, Tiang Poempoeng Soekoe OcJo(s Lintang Kanan Soekoe Moeara Danau, Lintang Kiri Soekoe Moeara Pinang en Lintang Kanan

Soekoo Babatan. Druk bezochte weekmarkten vindt men te Tubing Tinggi, Talang Padang (tot 1906 standplaats van den controleur van Am pat Lawang) eh Tandjoeng Raman; de plaats T6-bing Tinggi ligt aan de Moesi op 298 K.M. van Palembang, 74 K.M. van Lahat, 145 K.M. van Benkoelen en 49 K.M. van Mbeara Bliti, welke plaatsen alle per auto mo bi el kunnen worden bereikt. De katoenproductie belicp over de jaren 1909—1913 gemiddeld ruim 6000 pikoels per jaar, die van koffie over 1909—1912 gemiddeld 700 pikoels per jaar. Zie overigens PALEMBANG.

TEBING TINGGI. Hoofdplaats van de onderafdeeling Padang en Bedagei der afdeeling Deli en Serdang in het goovt. Oostkust van Sumatra, standplaats van den controleur en van een luitenant der Chineezen. Ook is er een landraad gevestigd. De plaats, aan de Padang-riviergelegene, heeft ruim 7000 inwoners, w.o. een 30-tal Eur. en ± 1100 Vr. Oosterlingen, waaronder niet minder dan 968 Chineezen (Reg. alm. 1919). Sedert de inlijving van de Bataksche landschappen is de betekenis van Tebing Tinggi zeer toegenomen. Daar toe heeft vooral bijgedragen de opening van vele landbouwondernemingen in den omtrek, in het bijzonder voor de hevea- en tabakscultuur. Bovendien is het thans een belangrijk verkeersmiddelpunt. Een spoorweg verbindt de plaats met Medan, welke lijn thans Z.O.-waarts is doorgetrokken naar Tandjoengbalai en Telook Ni-boeng aau de Asahan rivier. Een stroomtram gaat Zuidwaarts over Dolok Merawan naar Pematang Sian tar tot ontsluiting van de Bataklanden. Grootte lijnwegen verbinden de plaats verder met Sibdan en het haventje Bandar Chalipah, terwijl zeer veel betekenis heeft de vpltooiing van den Toba weg, ter verbinding van Sibolga, hoofdstad van Tapanoeli, met Tebing Tinggi. Het weggeleentje Tebing Tinggi — Pe inatang Siantar van

Toba weg, behoort thans reeds tot een der drukst begane wegen van Sumatra. T6bing Tinggi is zoo geworden een der belangrijkste handelscentra van het gewest.

TUBING TINGGI. Een van de grootste cilanden in do Straal van MaJaka, tusschen de Kauipv- en Si.iki-rivi(5rm->n-lingen gelegene gescheiden van vast land <loor de Brouwerstraat. Adininitief behoort het tot de afdeeling Bengkalis van lid govcrnmcnt Oostkust van Sumatra. Jlet ciJanrl is laag en moerasig en bedekt met uit rakte sagobosschen. Bereiden van sagoo, die uitgevoerd wordG naar Singapore is effii dor hoofdmiddelen van bestaan. Chineezen hebben hier voorts groot houtaankappingen, met plan-keuzagerijen en houtskoolbrand-erijen (zie PANG-LONG). Aan de Noordkust t>genover het ciland Med&ng, waarvan Tebing Tinggi slechts door een nauwe straat wordt gescheiden, ontwikkeld zicli Selatpancljang Lob cen handelsplaats van cnigne betekenis, die gorenM wordt aangedaan door <!? stoonHchcpcn dor Kon. l'ak. Mij. Het is de zclt van cen civic! geznghebber! speciaal bolast met het toezicht <ej)de naleving van het pang-louglcgment.

TIBOENKOEES (TAMOEKOEES). Zie BOE-LELFCNG.

TEBOESANSTELSEL. Diefstal zal als regel wcl goplegd worden om uit het gestolenc voor-decl te trek ken. Mcestal zal dit voordcel daarin bestaan, dal het good zolf gebruikt wordt dan

wel ten eigen bate wordt van do hand gezet. In Indie is ovenwel een vorm van voordeel trekken niet zeldzaam, welke bestaat in het good tot den eigenaar doon terugkeeren tegen losgcd (wang teboesan). De voornaamste oorzaak voor het ontstaen en voortbestaan van dezen vorm van voordeel trekken uit het gepleegde miisdrijf zal wcl. z. de inoeylikheid het gestolenc van de hand te zetten op de gewone wijze.

Neemt men dit aan, dan is metcen verklaarl waarom het terugbezorgen tegen losgeld het meeste voorkomt bij veediefstallen. Immers de bij den verkoop van vee bestaande gev^onten, gedeeltelijk veroorzaakt door politieverordeningen ten opzichte van het vervoeren van vee van het eene district naar het and ere (vgl. Ind. Stb. 18G3 no. 84, 1875 no. 226, vervangen door- Ind. Stb. 1891 no. 142, in verband met het twee-de lid van art. 114, Strfw. voor Ind.) maken hot van de hand zetten van runderen of buffels niet gemakkelijk. Ook het slachten en in het klein verkoopen van het gestolenc trekt in de Inlandsche samenleving te zeer de aandacht om veilig te kunnen geschieden.

Om nu toch voordeel te kunnen genieten van den diefstal heeft zich een stelsel ontwikkeld, waarin, al dan niet door tusschenpersonen, de eigenaar er toe wordt gebracht geld te offeren om zijn eigendom terug te crlangen. Het is niet zeldzaam, dat zelfs leden van het desabestuur in dit stelsel con rol-spelen ten nadeele van den bestolene.

Het rund (of de buff cl) wordt ergens verbor-gen — in cen ravijn, of bosch of met kreupel-hout en hooge grassootten begroeve veld — en on der die ven of een handlanger stelt zich in ver binding met den bestolene, die al dan niet na aangifte aan do politie, er op uit is het spoor van zijn rund te volgen. Byv. hij komt hem quasi toevallig tegen en vraagt naar het doel van zijn tocht. Is dit medegdeeld, dan zegt de dief of handlanger, dat hij wel kans ziet het gestolene terug te bezorgen miits de eigenaar er een zekero geldsom voor over heeft. Of wel de handlanger biedt zich aan om het rund op te sporen, als hem geld gegeven wordt als teer-penning (sajigoe).

Gaat in het laatstbedoelde geval de bestolene, c. q. de desapolitie, op dit aanbod in. dan zal de handlanger na cenigo dagen, welke hij zegt zoekende te hebben doorgebracht, nog wat geld trachten los te krijgen dor mede te deelen, dat hij al cenig spoor heeft ontdekt maar dit nog verder moet volgen, en anders zal hij na cenigen tijd koinen met de meddeeling, dat hij al weet waar hot gestolenc in vei-borge en dat conige hom bekende personen zich bereid hebben verklaarl om het terug te bezorgen, wanneer een geiseichte geldsom wordt betaald. Bijv. in don vorm: Uw rund is niet weg, indien er 10 realen zijn. Namon worden natuurlijk niet geueftijud.

In beido vermelde gevallen worden er dan soins langdriirc onderhandlingen govoerd, zoo- veel mogel-ik, buiten tegenwoordigheid van ge-tuigen en op eeiizamo plaatsen. Na loven en bieden komt men dan oindelijk tot de vaststelling van het bedrag van den losprijs, welk bedrag soms de werkelijk waarde van het rund over-treft, con vcrschijnsel, dat zijne verklaring kan vinden in de gehechtheid van den Inlander aan

zijn'vee. Er wordt dan verder dag, uur (meestal *een* nachtdijk) en plaats bepaald waarop de teruggave zal geschieden. Een overhandiging rechtstreeks komt slechts zelden voor. Den eigenaar wordt inedegeedeeld dat hij maar moet zoeken in een aangewezen. buurt, waar het rund ook werkelijk wordt aangetroffen, vartgebondeii aan een boom of struik, dan wel losloopende.

• Beze wijze van in bezitstellen wordt in acht genomen om veilig te zijn voor het geval politie-beambten zich in de nabijheid verscholen moeliten hebben om den gelcider van het rund in het bezit er van te betrappen.

Opgemerkt dient te worden, dat de persoon, die zich aanbiedt het gestolene terig te bezorgen, niet noodzakelijk een handlanger van do die ven behoeft te zijn. Hij kan ook zijn iemand, die toe- vallig een rund heeft zien voortdrijven onder ver- dachte omstandigheden ennu van zijn wetenschap *vo ordeel wil trek ken. In het meerendeel der gevallen evenwel mag men aannemen, dat hij, die zich aanbiedt, is een van de dieven of een handlanger van deze.

Aanvankelijk "werd tegen dit euvel opgetreden door den persoon, die zich aanbod terug te bezorgen, te vervolgen, hetzij wegens oplichting —voor de als teerpenning gevorderde of als los- geld ontyangen bedragen — indien het gestolene niet werd terugbezorgd, hetzij wegens heling. Heling was, onder de toen van kracht zijnde wetboeken, medeplichtigheid aan het misdrijf waardoor het geheele werd verkregen. Men nam aan, dat de terugbezorger het bezit had gehad, immers de beschikking over het voorwerp, waarvgn de misdadige herkomst hem volkomen bekend was. Het begrip "heling" werd in de oude wetboeken niet omschreven.

Het Hoog-Gerechtshof van Ned.-Indie evenwel begon in 1884 (arrest van 12 September) een andere opvatting te huldigen, welke, door de lagere rechters overgenomen, gevestigde juris- prudentie werd. Het enkele feit, dat men tus- schenpersoon was geweest bij het terugbezorgen werd niet meer aangenomen als bewijs, dat men ook het bezit van het gestolene voorwerp, had ge- had en vooral werd de nadruk er op gevestigd, dat het begrip "heling" medebrengr, niet alleen, dat men het voorwerp bezit, bewust van de misdadige herkomst, maar tevens dat men den wil moet hebben het te onttrekken aan de nasporin- gen van den rechthebbende en (of) de politic. De omstandigheid nu, dat de beklaaide aannam het gestolene terug te bezorgen en werkelijk ook terug bezorgde, was in strijd met dit laatste ver- eischte, zij iiet ook, dat hij voordeel had getrok- ken van dat terugbezorgen. De terugbezorger als zoodanig kon even min gestraft worden wegens medeplichtigheid door het desbewiist heJpen of bijstaan van de dieven in de feiten, waardoor het misdrijf was voorbereid, gemakkelijk gemaakt of voltooid (art. 28 t/m 30 Swb. voor Ini.), aange- zien de bemoeienis van den terugbezorger met de gestolen goederen eerst was begoinnen na do voltooiing van het inisdrif. Ook het aan wenden van een gestolen zaak tot eigen, voordeel kon in de gedachte gevallen niet gestraft, worden, daar de wet (art. 298, lid 2 van het evenaangehaalde strafwetboek) in navolging van art. 380 lid 2 van de Code Penal dit tot cigen voordeel aan- wenden van heling onderscheidde en uitslui- tend in het daar bedoel/le geval strafbaar stelde.

Het gevolg was, dat het terugbezorgen tegen losgeld niet niepr gestraft werd en vooral op Java meer on meer voorkwam. Tot de uitbreiding van het kwaad heeft ongetwijfeld ook medegewerkt, dat de desapolitie, in vele gevallen geen kans zien- de op andere wijze gestolen,zaken op te sporen, zelve voor sangoe en losgeld zorgde als zij iemand had gevonden bereid tus schenpersoon te zijn tus schen rechthebbende en diof. Waar leden van het desabestuur zelf langs dezen weg voordeel trokken, woekerde het kwaad natuurlijk nog sterker, aangezien de dieven zich beschermd wisten.

Om nu het kwaad te bestrijden werden bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1899 no. 141 in het strafwetboek voor inlanders — een dergelijke bepaling voor Europeanen werd niet noodig ge- acht — in den Titel van Medeplichtigheid inge- voegd twee nieuwe artikelen, 31a en 316, waar bij strafbaar werd gesteld: le. Hij, die, al of niet daartoe aangezocht, zich aanbiedt tot het geven of inwinnen van inlichtingen omtrent door eenig strafbaar feit verkregen goederen welke in- lichtenigen de strekking hebben die goederen tegen een te bepalen prijs tot den eigenaar of rechthebbende te doen terugkeeren, 2e. zomede hij, die zoodanige inlichting geeft of aanwijzin- gen doet omtrent den tijd waarop, de plaats waar of de wijze hoe bedoelde goederen tot den eigenaar of rechthebbende kunnen terugkeeren; en 3e. hij, die tegen een bepaalden prijs aanneemt, goederen, als boven bedoeld, tot den eigenaar of rechthebbende te doen terugkeeren, of doet terug keeren, hetzij persoonlijk, hetzij door tus schen- komst van anderen.

De bedreigde straffen W&rcn zwaar, nl. onder scheidelijk voor le. en 2e. van 6 maanden tot 2 jaren en voor 3e. van 1 jaar tot 5 jaren dv/untz- arbeid buiten den kettling.

De bedoeling van deze strafbaarstellingen. v. 's voornamelijk om eene bestraffing mogelijk te maken van die personen, die zelf niet behorende tot de die ven of hunne handlangers, don besf o- lene in v. erbinding brachten met personen, <1 i >; meer van den diefstal wisten en daarvoor een deel van den losprijs, niaai¹ slechts „sangO¹¹ ontVlncn. Men hoopte daardoor deze categ¹H „r- van personen a> de dieven te zien ontva)l<-)i, waardoor de kans groter zou worden doze in Jlanden te krijgen en het in elk geval veel maiml<T gemakkelijk zou zijn voordool van den diefst : ,1 te trek ken.

De^e bepalingen zijn geblickt ten eennialli ; onvoldocnde te zijn om het te bestrijden kwa ; i(l te keeren. Integendeel, men mag zeggen, dat zij meer kwaad dan goed hebben gedaan, daar voor- nainelijk de bona fide helpers van de politic de dupe of van werden, indien zij niet slaagden in het terugvinden van het ontvreemde good" Ook werd wel van de in de eerste plaats verml cl de strafbaarstelling gebruik gemaakt, om iniiider gewenscht<O personen in de gevangenis te krijgen door hen over te halen op inlichtingen mit te gaan. Zij werden door het enkele feit, dat zij — aa nge- zocht door de jolitie — zich aanbodon inlichtin- gen in te winnen met de vermeldde strekking reeds strafbaar

Tn het thana geJdende strafwetboek zal men dan ook te vergeefs naar dergelijke bepalingen zoeken. W el had het On twepr in art. 476 onder nummer 3 een strafbedreiging tegen he in, die

met het oogmerk zich of eon ander woderrechte-lyk te bevoordeelen, opzettelijk losgeld vraagt of ontvangt voor do terugbezorging van eenig door mischrijf verkregen voorwerp of voor do aanwijzing der plaats waar het zich bevindt, doch doze is in het Strafwtobock niet ovorge-nomen.

Literatmir: . Mr. W. F. Haase : het wang teboesan system in Wet en Ad at III, klincnore bij- dFagcn, 2e Jaarg. biz. 63 vlgg. ; Mr. J. Slingen- brcrg: wang teboesan in T. v. Strafrecht, dl. XIII, biz. 298 vlgg. ; Mr. W. Th. Scheuer: De uitlegging van Staatsblad 1899 no. 141, Tydschrift het R. in N.-L, dl. 73, biz. 90 vlg. ; dezelfde: Nog eens de losprijs ordonnantie, Het R. in N.-I., dl. 77, biz. 1 vlgg. ; Mr. I. A. Ned er burgh in Wetgeving voor N.-I., officieele bescheiden met eenige aantekeningen, 1899 2e stuk: de artt. 31a en 313 van het Ini. Strafwtobock; Mr. M. C. Piepers in het R. in N.-I. dl. 38, biz. 207, eene bestrijding van liet arrest van het H. G. H. ad^o. 30 Dec. 1881 in hetzelfde deel biz. 68; Arresten H. G. H. dd. 12 Sept. 1884 (Ind. W. v. h. R. no. j 108) en 29 Augustus 1890 (Tydschrift het R. in N.-I., dl. 55 biz. 271) ; Mr. W. de Gelder: Hef Strafrecht in N.-I. 2e druk dl. I. biz. II. vlgg. ; Mr. C. W. Margadant: Verklaring van de Ned.-Indische Strafwtobocken biz. 69 vlgg. ; Mr. D. G. Wolterbeek Muller: Nota over de losprijsoronnantie, opgenomen in de „Geschiedenis van het Wetboek van Straf- icht" : volledige verzameling der ontwerpen met toelichting en de ter zake uitgebrachte adviczen biz. 538 vlgg.

TECTONA. Zie DJATI.

TEDJAN (JAV.). Zie COCCULUS.

TEDONG (MAK., BOT;G.). Zie KARBOUW.

TfGAL. Afdeeling en regentschap der residentie Pskalongan. Vroeger was er een gewest Hegal, bestaande uit do afdeelingen, tevens regentschappen T6gal, P&inalang en Brebfiis. Op] Januari 1901 werd het met de residentie J/cakalongan vereenigd (Ind. Stb. 1900 no 334.) De afd. is groot bijna 600 K.M². ; zij heeft den vorm van ecdrichock, waarvan de spitsc top op <le Noord oos tel ijck helling van den Slam6t (3472 M.) is gelcgen. De niet zeer breed© basis van den driehoek wordt door de Java-zee be-po<Jd ; aan de Oostzijde grenst zij a an de afdeo- ling Penialang en aan de Westzijde aan de afdee- Jing Bru I >(■) ; tusschen welke twee de afdeeling Te- gal als een wig met scherpe punt is ingedreven.

Je afdeeling TCgal is vrcdcd in 2 controlo-afdeelingen, nl. Tegal, omvattende de districten T6- gal (hpl. Mangkoekoesoeman), AdiwSmaonSoora- dadi <-n Projot met de districten Slawi, Pangkah, Jjalapoelang, Boemidjawa en DjatinSgara. Jiet aantal desa's bedraagt 386. Het Noordelijkjo gedeeltu der afdeeling wordt ingenomen door cone breede strook alluvium, die in kwai'taire grondon overgaat ; hot middelste gedeelte be- staat uit tertiariu hcuveis tot de inercel-etago bohoorendc en hot Zuidelijkj gedeelte ligt op do hellingen van don SlamSt en is dus vulkanisch. De beide voornaamste rivieren zijn: do Kali I lam boot, die op don Siam% ontspringt en dezo affleeJing van de afdeeling Pcmalang scheidet en de Kali Goeng, die mede op den Slamfit ontspringt en van wier stroomgebied slechts eijn deel binnen de afdeeling Tegal [s gelcgen. Jjinnen de afdeeling stroomt zij langs do districts-

hoofdplaatsen Slawi en AdiwSma en de hoofd- plaats Tfgal. Het water van do Kali Goeng wordt in don bonedeuloop voor een groot deel voor bevloucing bonut. Er zijn twee crfpachts- perceelen, waarop rijst en andere gewassen voor de Inlandsche markt worden gteeld, in de laagvlakte gelcgen ; verderwerken er zeven suiker- fabrieken tip overeenkomsten met de ini. bevol- king. Op het eind van 1917 telde doze afdeeling ± 595000 zielen, waarvan ± 1700 Europeanen ± 7900 Chineezen en andere Vreemde Ooster- lingen.

TEGAL. District van de contr6le-afdeeling, het regentschap en*de afdeeling T6gal, residentie P&kalongan; met eene oppervlakte van ± 32 K.M². Het district telt 4 onderdistricten en 77 desa's. De hoofdplaats is Mangkoekoesoeman, een gedeelte van de hoofdplaats TSgal. Het district had op het einde van 1905 eene bevolking , van ± 860° zielen, waaronder 660 Europeanen, 2660 Chineezen en ± 1000 Arabieren.

TEGAL. Voormalige gewestelijke hoofdplaats en thans hoofdplaats van het regentschap en de afdeeling van dien naam, gelegen aan de Java- zee, den grooten postweg, de stoomtramlijn Semarang — Cheribon en de kali Goeng, die door het Oostelijke deel van de stad stroomt. De uitwatering van deze rivier deed vroeger dienst als havenkanaal met een in," zee uitgebouwd hoofd, dat echter tengevolge van de vorming van eene zandbank voor den mond der rivier niet aan het doel beantwoordde. In 1879 werd een stoombaggcrmoleh in dienst gesteld, waardoor de haven op de vereischte diepte kon worden gehouden. Hoewel de toestand door genoemden maatregel veel is verbeterd, ondervihdc de scheepvaart nu en dan nog belemmering door de zich tolkens weder vormende bank aan den havenmond, waardoor de baggermolen druk werk heeft om de vaargeul open te houden. Mede ter verbetering van het waarwater is de monding van de Goeng ruim een kilometer Oostelijk verlegd, zoodat hot havenkanaal van de rivier gescheiden is. Van de hoofdplaats Tegal wordt beweerd, dat daar sedert de tiende eeuw reeds Chineezen gevestigd zijn. Tijdens J. P. Coen Gouverneur-Generaal was, rustte de regent van TSgal op last van den vorst van Mataram eenige schepen uit, om Batavia te veroveren. Valentijn beschrijft T6gal als eene vrij volkrijke plaats; Zij is niet in dezelfde mate als andere voorname kustplaatsen in bevolking vooruitgegaan; op het eind van 1905 bedroeg het aantal inwoners ruim 32.000, waar van ± 600 Europeanen, ± 2700 Chineezen en ± 1000 Arabieren en andcro Vreemdo Oosterlingen.

De grootc postweg doorsnijdt de stad. Daarop komen uit verscheidene breede, elkander recht- hoekig snijdende wegen, die nog voor een klein deel met taniarinde- en verder met djoewarboo- mcu omzoomd zijn. Do Europeesche bevolking woont ten N. van don postweg, nabij het strand, aan eon vierkdnt plein, waaraan het voormaligo residentie- thans assistent-residentie-kantoor en een klein fort gelegen zijn; het laatste is niet meer als zoodanig in gebruik, maar doet dienst als gouvngenis. In Tfgal is de Directio in Indie gevestigd van de Semarang — Cheribon Stoomtram-Maatschappij. De Chinesesche wijk is ten Z. van den grooten postweg gelegen. Onder do inlandsche bevolking tor*hoofcplaats

vindt men bekwaame timmerlieden, smeden, steenhouwers en roodververs.

TfIGALOMBO. District van de cont.rol-afdeeling, het regentschap en de afdeling Patji- Ean Jer residentie Madioen. Het district telt 4 onderdistricten en 31 desas en had ulto. 1905 ruim 26.000 bewoners, waaronder enkele Europeanen en Chineezen.

Het district is zeer bergachtig. Slechts bij Mangoenhardjo in het Zuid-Westelijk deel vindt men eene kleine vlakte van dien naam, aan de beide oevers der Patjitanrivier, die haar bevoeiingswater ontvangt van een paar stroompjes dier rivier. Alle overige bouwgronden zijn van regen afhankelijk. Het is het eenige district van de afdeling Patjitan, waar men nog vrijwel overal wildhoutbosch vindt. Het district wordt geheel doorsneden door de Patjitanrivier met hare zeer hoge oevers, die eerst lager worden bij de onderdistrictshoofdplaats Mangoenhardjo, waar die rivier de kleine vlakte van dien naam

bereikt om verder over de laagvlakten van Ardjosari (onderdistrictshoofdplaats van het district Patjitan) en Patjitan te stroomden. Bij de afdelingshoofdplaats zijn de oevers zoo vlak, dat in den Westmoesson vaak overstromingen tot in de kom der gemeente plaats hebben.

Drie vergunningen tot inynbouwkundige opsporingen zijn in dit district uitgereikt aan den Europeaan, terwijl 2 mijnconcessien zijn verleend voor de terreinen Kesjhan en Kalitooloe in dit district aan de Naamlooze Vennootschap Mijnbouw Maatschappij Madioen. Door de bevolking wordt kalksteen gewonnen. " ■ ■ --.i

TfIGALRFIDJO. District met gelijknaamige hoofdplaats van de afdeling en het regentschap Magelang, residentie Kedoe. Het district heeft eene oppervlakte van 154 heeft 3 onderdistricten met 62 desas' en telde op het einde van 1905 ruim 57.000 zielen, w.o. 3 Europeanen en ongeveer 100 Chineezen. Vroeger heette dit district Balak.

TfIGALWAROE. District van het jart-iculiere land Tegalwaroelanden, afdeling Krawang, residentie Batavia; hoofdplaats Tjigeuntis.

TEGALWAROE-LANDEN. G-root particulier land in de afdeling Krawang, in Chineseche handen; het voert rijst, vogelnestjes, boschproducten en thee uit. De grootte bedraagt 86.096 bouws, de bevolking bestond op 1 January 1917 uit ± 40.000 zielen.

TfIGARI (JAV.). Zie DIANELLA.

TfIGIRAN (JAV.). Zie CUDRANIA.

TEGINENENG. Nederzetting aan de Sekampoen in de residentie Lampongsche districten. Het is een station geworden van het Zuid-Sumatra spoorwegnet. Op 1 Jan. 1916 werd het lijnvak Oosthaven-Tegineng in exploitatie genomen. De groote weg Telokbetong — Slanggalo gaat hier over de SSKampoen.

TEKEK (Tjoetjoet) (JAV.). Zie HAAL.

TfIKI, TfIKI WANGI. Zie CYPEEUS.

T/LA (JAV.). Zie IPOMOEIA BATATAS.

TfILAGA. District van de onderafdeeling op afdeling Gorontalo, residentie Menado, onder een le districtshoofd met den titel Marsaoleh, gesteund door een 2c districtshoofd of waJoepoe-Joe. Het district heeft 24 kampoen en eene bevolking van ± 17.000 zielen.

TfILAGA. District van de controle-afdeeling, regentschap en afdeling Madjalengka, residentie Cheribon; mot eene oppervlakte van 480 K.M². Het district telt 104 desas' met ± 81.000 inwoners, waaronder enkele Europeanen en ± 900 Chineezen (einde M05). De hoofdplaats is Telaga koelen. Het district draagt zijn naam (= meer) naar de kleine bekenvormig ingesloten vlakte?, waarin het dorp TSlaga gelegen is. Tlans tot sawah's aangelegd, was die vlakte in het midden der 19e eeuw nog een meer (Van Hoevell, Uit het Indische Leven, bl. 59).

TfILAGA BODAS. Tweelingvulkaan met den Galoenggoeng met een van Garoet uit zeer bezocht kratermeer; uitvoerige toschrijving bij Verbeek, Java. 687, ook bij Junghuhn, Java II. 145. Het hoogste punt ligt op 2241 M.; het meer-niveau op 1720 M. Het meer heeft een cerder onregelmatig peevormigen dan cirkelvormigen omtrek; in N.Z. richting 550 M. dia, terwijl de grootte afmeting O.W. ong. 500 M. bedraagt (top. kaart in Jaarversl. Top. Dienst 1909. Pl. XIII. p. 55); de afwatering is aan de Noordzijde; de diepte is slechts gering, niet meer dan 15 31. Over de chemische samenstelling van het meer-water, zie Verbeek p. 689. Vlak ten Z. van het meer ligt een ringwal met 450 M. dia, die een vroegeren krater omsluit, welke thans onwerkzaam is, terwijl nog Zuidolijker een klein sulfatarenveld, do Kawah Saat, aanwezig is; diblaatste ligt op 1810 M. en water ovensals de oude krater (1755 M.) in het meer af. In October 1913 begon het meer sterk verhoogde werking te vertoonen, waarover in het Jaarb. Mijnwezen 1913 p. 88 door Wolvckamp gorappMeerd werd (kritisch bespreking hiervan in de Indische Mercur LBJG p. 59). Langs den meeroever en ook in het nicer zelf zijn vele sulfataren en op enigen afstand van den Oostoever bevindt zich een bekende mofette, Padjagalan, genoemd (zie aldaar). Foto's van het meer komen ook voor in Ned. Indie Oud en Nieuw II. 198.

TELAGA WARNA. Zie ALEGAMINDOENC; .

TELANG (MAL.). T61cng (JAV., SOEND.). Zie

CLITORIA TERNATEA.

TELASIHAN (JAV.). Zie CINNAMOMUM

PARTHENOXYLON.

TELEFOON. Zie POST- EN TELEGKAA' - DIENST.

TELEGRAAFDIENST. Zie POST- EN TIC

LEGRAAFDIENST.

TELERFIP. Lage vulkanische top met hoefijzerkrater in Kedoe. Hij is ouder dan de Sindoro en ligt op een lijn met dozen berg en mot den Soembing en den Prahoe. (Junghuhn, Java II. 314, en Verbeek, Java, 293).

TELLO. Vroeger een district van de toenmalige onderafdeeling Tello Parangloe, afd. Makasscr. Eertijds was Te]] o veelal met Gowa in 66n adom genoemd) een vorstendom, waarvan de bestuurders den titel sultan vberden, en vrij ve(J inacht hadden, vooral ook omdat het bestuur over Tello en Gowa dikwijls in een hand vereenigd was. Toen in 1667 Sped in an hot Bonghaaischl trac- taat tot stand bracht, slob Tello als afzonderlijk rijk zich daarbij aan, maar langzamerhand werd het als een onderhoorigheid van Gowa beschouwd en van daaruit bestuurd. Bij Gouv. besluit van 16 April 1856 werd de leenvorst wegens niet nakomen van de contracten met het Gouv. van

Belang...
...

zijn ambt ontzot on Tello bij hot direct Gouv. Zuidzijde van do Aroebaai tegenover het eiland grondgebied ingolijfd. Zio Geschiedenis van do Sembilan. Door het Gouvernment van deze plaats oorspronkelijk als eindpunt gekozen van de Atjehtram, or zou hier een haveninrichting konien. In

verband met het makon van Belawan tot de grootte haven is van de oorspronkelijke planncn niet veel meet overgebleven dan het mal en Gan Qcn inrichting voor de kustvaart.

TfELOK WAIGEOE (Majalibitbaai). Lange, tot bijna op de Noordkust van het eiland doorloopende baai op het midden van de Zuidkust van Waigoe, dat door straat Dam pier wordt gcscheiden Van den Vogelkop van Nieuw-Guinea. De baai heeft zeer verschillende breedten. Aan den inmond is zij zeer smal tusschen hoogc oevers van kalkrotsen, daarop volgen eenige engten tusschen rotsige eilanden voor het breede vaarwater met lage oevers wordt bereikt. Dit laatste wordt door twee elkaar nadreende landtongen, van welke de Oostelijke laag en de Westelijke heuvelachtig is, en het tusschen beide gelegen hooge eiland Beeuw gescheiden in twee kommen, van welke de Noordelijke, met zacht oplopenden Noordoe-ver, West-Oost strekt en op haar beurt weder in tweeën wordt gedeeld door een reeks rotsige eilanden. in N.W.lijke richting gelegen tusschen Beeuw en de lage landtong Oppcpnale. Aan de N.O.zijde van de O.lijke kom verheft zich de hooge Buffelhoorn of Bonowik met twee toppen, aan den Westoever van do W.lijke eon heuvel, welke om zijn vorin cn kleur den naam Suiker- brood kreeg. Aan den Oostoever der baai mondt, beZ. het • breede gedeelte, de snelstroomende- Sianirivier uit, vermoedelijk de voornaamste van Waigoe, meer om de Noord treft men nog raedr- dere riviertjes aan, van welke de oevers rijk aan sagoebomon zijn, irv hot bijzonder die van de Kaiwat in het landschap Go, langs de N.O.lijke Hnncnbaai. In de baai staat een felle stroom en tusschen de engten worden stroomrafelingen a₂g-getroffen. Zie Zeemansgids deel

TELOK DAIAM (Nias). Kleine baai aan de Z.O. punt van Nias, Westkust van Sumatra, aan welke het gelijknamige plaatsje, hot belangrij- ste van dit gedeelte van het eiland, is gelegen. De Oosthoek der baai wordt gevormd door den hoo- gen, steilen, rotsigen en zwaar begroeiden hoek Batoe, die zich donker voordoet en aan welks voet afgebrokkelde steenen liggen. De baai is vrij van gevaren en heeft matige diepten. Zie Zeemansgids deel 1.

T&LOK DALAM (Simeuloo). Vrij groote, Z.O. . — N.W. strekkende baai met belangrijke diepten op het midden van de N.O. kust van het eiland Simeuloe (Simaloer), West van Sumatra. De Z. W. k'ist der baai is sterk verbrokkeld, daarvoor liggen eenige eilandjes en gevaren, ook ligt v66r het raiden van den mond, tusschen de lagc hoeken Sibin en Sirih, het met klapperboomen begroeide eilandje Lanipa met cnkcle riffen. Zie Zeemansgids deel 1.

TELOK NIBOENGt Jonge nederzetting ter Oostkust van Sumatra aan den mond der Asahan rivier, de toekomstige concurrent van Tandojoeng Balai. Waarschijnlijk zullen heel spoedig de handelsinrichtingen en kantoren zich hierheen ver- j)Jaatsen. De haveninrichtingen werden Fcbruari 1918 in gf-bruik geuomen, gelijktijdig hiermede wen! het lijnvak Tandojoeng Balai—Telok Ni- boeng van *Ic Deli Spoorweg Mij. opengesteld, terwijl de dicnst <icr douane hi er een hulp-tolkkan- loor vestigde. De pogingen om een paar zandban- ken in de Asahanrivier met behulp van sliib- raderen op to ruinen, waardoor Teiok Niboeng voor grootere kustvaarders toegankelijk zou zijn geworden, zijn inisluit en opgegeven.

TE4LOK RIGAS (Lho^h Rigaih). Kleine, niet ver het. la nd indringende baai op het Noordgdeelte <I C Westkust Sumatra, tusschen de rotsige, hooge hocken Rigaih en Lho^h Djahoe. De oevers der baai zijn hoog met uitzondering van den la- gen, in hel midden uitspringenden hoek Aroc en een moerasyige streek in den N.O.lijken hoek. Lungs den wal ligt een breed droogvallend kust- rif, dat geleidelijk afloopt. naar de matige diepten van do bnaai. Tn doze liggen eenige eilandjes, van welke hot aan West- en Zuidkanten steile (ui rotsige Reasam, dat aan de Oostzijde glooiend afloopt en mot klapperboomen is begroeid, het grootsto is; voor de baai treft men het rotsige, begroeide eilandje Ran gas aan. De vertikale waterbeweging is zeer goring. De Rigasbaai heeft den naam zeer ongezond te wozen door moeras- koortsen. Zie Zecinansgids deel 1.

TELOK TABOEHAN. Nederzetting in het gou- vernement Oostkustvan Sumatra, gelegen aan de

TfELOK WAIGEOE (Majalibitbaai). Lange, tot bijna op de Noordkust van het eiland doorloopende baai op het midden van de Zuidkust van Waigoe, dat door straat Dam pier wordt gcscheiden Van den Vogelkop van Nieuw-Guinea. De baai heeft zeer verschillende breedten. Aan den inmond is zij zeer smal tusschen hoogc oevers van kalkrotsen, daarop volgen eenige engten tusschen rotsige eilanden voor het breede vaarwater met lage oevers wordt bereikt. Dit laatste wordt door twee elkaar nadreende landtongen, van welke de Oostelijke laag en de Westelijke heuvelachtig is, en het tusschen beide gelegen hooge eiland Beeuw gescheiden in twee kommen, van welke de Noordelijke, met zacht oplopenden Noordoe- ver, West-Oost strekt en op haar beurt weder in tweeën wordt gedeeld door een reeks rotsige eilanden. in N.W.lijke richting gelegen tusschen Beeuw en de lage landtong Oppcpnale. Aan de N.O.zijde van de O.lijke kom verheft zich de hooge Buffelhoorn of Bonowik met twee toppen, aan den Westoever van do W.lijke eon heuvel, welke om zijn vorin cn kleur den naam Suiker- brood kreeg. Aan den Oostoever der baai mondt, beZ. het • breede gedeelte, de snelstroomende- Sianirivier uit, vermoedelijk de voornaamste van Waigoe, meer om de Noord treft men nog raedr- dere riviertjes aan, van welke de oevers rijk aan sagoebomon zijn, irv hot bijzonder die van de Kaiwat in het landschap Go, langs de N.O.lijke Hnncnbaai. In de baai staat een felle stroom en tusschen de engten worden stroomrafelingen a₂g-getroffen. Zie Zeemansgids deel

TELOKBETONG. Zuidelijkc afcdclmg der residenti- c Lampongsxihe Districten, omvattende de onderafdeelingen Telokbetong, Kalianda en Kota Agoeng.

T&LOKBETONG. De in 1912 (Ind. Stb. no. 462) gevormde onderafdeeling Telokbetong om- vat de vroegere afdeeling Ommeclanden van Telokbetong en de hoofdijlaats Telokbetong, welke hoofdplaats v66r 1912 een afzonderlijk ressort vormde, rechlstreeks door den Resident be- stuurcl. De hoofdplaats Telokbetong o in vat se- dert 1912 ook het ± 5 K.M. Noordelijk daarvan gelcgene Tandojoeng Karang en de kainpoengs, gelegen aan den grooten weg, die Telokbetong met

• Tandojoeng Karang verbindt. De onderafdeeling Telokbclong, is een der belangrijkste der res identic ; door verschilleKle wegon is de hoofdplaats met, hot binnenland en aangrenzende onderafdeelingen verbonden; in N.lijke richting gaat do groote weg van TClokbetong over Goenocng Soe- gh (hoofdplaats dor afd. Sepoeth-Toelangba- wang) naar Menggtilo, waarop verschillende we- gen der in de nabijheid ervan gelcgcn landbouw- ondernemingen uitkomen : bij de kampoeng Tegineneng (33 K.M. van Telokbetong) voert dezcz wog over de Wai Sckampong.

Van Tandojoeng Karang gaat in W. richting do groote weg naar GCdong Tataiin (27 K.M. van Telokbetong), waar hot koloniasatierrcin der Javanen begint. Zie KOLONISATIE.

schen Archipel, door de leden dier Commissie bijeengebracht, vormden voor Temminck een wel-kommatriciaal ter bestudeering en gaven hem aanleiding tot van werken te publiceerden, die zijn naam als zooloog, inaar vooral als grondig kenner der fauna van de Ned. kolonien wereldbekend en beroemd maakten en ook het Museum tot het eerste en wetenschappelijk hoogst staande van alle d'rgelijke stichtingen, buitenlandsche inbegrepen, stempelde. Temminck's „Monographies de Mammalogie“, zijn „Coup-d'oeil general sur les Possessions neerlandaises dans l'Indo Archipelagique“, de „Verhandelingsen over de natuur-lijke geschiedenis der Nederlandsche Ovrzeesche bezittingen“ zijn standaardwerken, die te alien tijde als bronnen zullen moeten geraadpleegd worden. bij de studie der tropische Fauna niet alleen, maar ook van de Flora en Ethnographic der Nedcriandsche kolonien. De * Natuurkundige Coiumissie nioge veel voor de wetenschap gedaan hebben, zij heeft te veel menschenlevens gekost en was bovendien veel te kostbaar opgezet, zoodat Temminck, die steeds de gelederen wist aan te vuden, in 1850 voorstelde om die Commissie als zoodanig op te heffen en liever geschikte reizigers te steunen en kleine expedities uit te zenden. Het is Temminck niet vergund geweest de verwachte vruchten te plukken van zijn daareven genoemd voorstel, dat zoo goed bedoeld en zoo geheel in het belang van's Rijks schatkist genomen was; de jaren, gelegen tusschen 1850 en 1858 — het jaar van Temminck's dood —, zijn juist de meest onvruchtbare geweest wat betreft het verzamelen in de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen.

TEMPOE (Solor, Lomblem). Zie TANDWALVISSCHEN.

TEMPOE (MAL., JAV., SOEND.), zie CURCUMA.

TEMPOE GIRING (MAL., JAV.). Zie CURCUMA VIRIDIFLORA.

TEMPOE IRING (JAV.). Zie CURCUMA AERUGINOSA.

TEMPOE ITAM (MAL.). Zie CURCUMA AERUGINOSA.

TEMPOE KOENTJI (MAL., JAV., SOEND.). Zie KAEMPFERIA.

TEMPOE LALAB (SOUND.). Zie CURCUMA AMADA.

TEMPOE LAWAK (MAL., JAV.). Zie CURCUMA LONGA.

TEMPOE MANGGA (BATAV. MAL.). Zie CURCUMA AMADA.

TEMPOE POETIH (MAL., JAV.). Zie CURCUMA ZEDOARIA.

TEMPOE POETRI (MAL.). Zie KAEMPFERIA.

TEMPOE TIS (JAV.). Zie CURCUMA VIRIDIFLORA.

TEMPAJAN (Ma.), TEMPJANG (Jav.). Indjandsche namen voor wat in Indisch-Hollandsch heet: *marveaan*; zie bij POTTEN EN POTTENBAKKERIJ, J. J. I, p. 492a en 493 — 494. De ware betekenis van het woord zou, volgens A. Lafeber, zijn: pot ou *tapai* (Mal.) of *tape* (Jav.), ook *tampo* (Oudjav.), te doen gisten; dus de *kotan*-ryst, waarbij het gegiste waterige afzelsel de *brem* (Jav.) vormt, den zeer bedweljnenden oud-Indonesischen volksdrank.

Dat de mooie soorten *tSmpajan*'s, hetzij dan Achterindisch, hetzij deels Chineesch of ook wel Broeneisch maaksel (zie bij POTTEN), door de

Chineezcn omstreeks 1600 te Bandjarmasin werden ingevoerd en door de Dajaks als lijkpotten gebruikt, blijkt uit den volgenden passus in de Annalen der Ming-djastie (1368 — 1643): „For- inerly they — nl. de Bandjareezen — used plantain-loaves as plates, but since they trade with the Chinese, they have gradually begun to use earthen ware. They also like very much earthen jars with dragons outside; when they die they are put into such a jar and buried in this way“. (Groeneveldt, Notes Malay Archip., 1876, p. 107; of 2o cd. 1887, p. 228).

Naasdit nicest ouderwetsche begraven op Borneo van geheele lijken in grootc martevanen, oorspronkelijk wel alleen voor overleden hooffden in zwang, kwam dan het opbergen van beendren. of lijkasch in tempajan's; zie thans voor N.W. Borneo, speciaal Landak, Scha(16e in Bijdr. Kon. Inst., 7, VI (1908), p. 113—122. Voor analoog gebruik van zulke grootc urnen of klei-nere potten (geheeten *baloeboe*) op Zuid- en Mid-den-Celobes wclezer, zie Van Vuurcn in Notulen Bat. Gen. 1913, Bijlage I (met afbeelding), en 1919, Bijlage I. De vele roodbruinc, cilindrische, met toempaf's versierde potten (73 cm. hoog, 68 cm. in middellijn) op het bovenste terras te Inti rakila (zie dl. III, p. 492a, cn verg. Knebel in Rapporten Oudli. Comm. 1904, p. 49), en de paar op den top van den Ardjoeno (zie bij Verbeek, Oudheden van Java, 1891, p. 301), zijn wel zeker lijkurnen geweest voor aanzienliken uit den Oudjavaanschen tijd, aansluitend in tijd bij de steenen vaten voor water (?), de Jav. *watoe* </> *noek*, vooral in Soerabaja, met inscripties van 1037, 1070, 1082, 1119 (?), J127, 1131, en 1145 Qaka, d us tusschen 1115 en 1223 A. D. alsmede bij de Madioensche sarcophaag van 1318 Q. 1396 A. D., met nicer andere aldaar (desa Sctu-na), geheel analoog aan rle Besoekische doodkisten (*ban'loesa*) door Steinmetz in J 898 ontdekt. Deze Indrakila-en Ardjoeno-potten (Jav. *gen-tong*) waren dus wel geenszins enkel beender- of aschurnen. De lijken zouden hier dan ingezet zijn in gehurkte houding, zoodals ook op tai van andere eilanden in de Oost lijken worden begraven (zie in dl. I, p. 816a), alsmede bij de heidenschestarmen in de Philippijnen. De vraag is zelfs, of men hier te doen kan hebben met Oostjavaansclio Jijkpotten van v66r ca. 800 A. D., voor-Hin-doesch?

De ook bij de Dajaks lovcndc namen *siam* <*n *djampa* (van Tjanipa = Ann am) voor de echte, geglazuurde, donkerklourige martevanen (van Martaban) duiden aan dat Jiet grootste dec] (*lexer la m p i jail* .s. toch wel uit Achter-Indic kwam; een ze6r oude lieet er z(df) >*iam p'on* (Schad6e, p. J 16; en verg. bij PEGON), Ondcr de vek- cxx. in hot Museum te Batavia (Groeneveldt's Catalogus, 1889) zijn maar 2 echte antieke *t*im-pajan's, nos. 1857 en 1857a, opgegraven resp. in Bangil en Men ado. G. P. R.

TEMPAJANG (BOEWAI) (MAL.). Zie STER-CULIA SCAPHIGERA.

TEMPAGES (MAL.). Naam voorde reukstof der Civetkat (zie CIVETKATTEN). In de inlandsche genoeskunst verstaat men onder *t*impagoes gewoonlijk de gedroogde aarsklieren van *Phalan-* (*Jisla ursina* Temm., van Celebes afkonistig. Zie KOESKOEZEN.

TEMP'E. Javannsch voedingsmiddel, zijnde koeken van gekookte soja-boontjes, katjang

kadele, die opzettelijk mot eon schimmel ("Rhizopus") beedeeld worden, ton eindo ze gemakkelijker verteerbaar ta makon. Op soortgelijke wijze bereid men uit aardnotenkokoen (k. tjina of k. tanah) door cone bepaalde boschimmoling de „bongkrak" (JAV.) en de „ontjom" (SOEND.).

TEJMP6-MEER. Dit meer is gelegen in het landschap Wadjo, afdeeling Boni, gouv. Colebea en Onderh. Het is 110 K.M. groot en heet bij de Boegineezen Tapparang Karadja (= groot meer); in het midden is het cenigc vadomen diep en in de maanden Februari tot en met Juni voor groote booten en barkassen bevaarbaar. In den drogen tijd valt het grootste deel van den bodem droog, zoodat men er djagoeng op kan kweeken; in zeer droge jaren, zzoals in 1888, toen Wichniani hier reisde, is er bijna geen water te zien. Zie overigens onder CELEBES (e. DE ZUIDARM).

Literatuur. A. Wichmann, Die Binnenseen von Celebes, Pet. Mitt. 1893.

TEMPEH. District van de controle-afdeeling en afdeeling Locinadjang, regentschap Probo-linggo, residentie Pasoeroean, met drie onder-districten en 30 desa's; eind 1905 telde dit district ± 56.000 inwoners, waaronder ± 160 Euro-peanen en ± 90 Chineezen. De hoofdplaats van het district is Pasirian. Tempeh zelf is een onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, 13 M. boven zee. Vroeger bestond er eene controle-afdeeling T6mpch, doch die is bij Ind. Stbl. 1917 no. 3 opgeheven.

TEMPEL. i?Jaats gelegen in het district Kluang, regentschap S16man, residentie Djokjakarta, aan den linkeroever van de Kali Krasak aan den grootten weg van Magelang naar Djokjakarta.

TEiVi?fiLANA (MAL.), tampalano (MINANGK. HAJL. Zie PTPIT-LOER.15AN.

T6MFELE (SOEND.). Zie LABYRINTH-VISCHEN.

TEMPILING (W.-Boemo). Zio SPOOKDIER TJE.

TEMPINIS(MAL.).Zie SLOETIA SIDEROXYLON.

TEMPOEH WIJOENG (JAV.). Zie SENECIO SONOHLIA.

TEMPOEJOENG (MAL.). Zie NASTURTIIUM IN DICUM.

TEMPOEWA (MAF.). Naam voor een Wevervogel, *PloerUa javnensis*, in het Mal. ook Pintail. *Ploer i(k) Uaya* heet bij de Maloiers op Oost-Suniutrn J'jah-mjah of Banda-rajah. *Ploecus atrigubi* het-1 op We-st-Sumatra Tampoeo- (Zio ERVOGEL).

TEN RHIJNE (WILLEM). Geboren te Deventer in 1 (47, sluderde te Leiden en promoveerde du art Med. Doct. in 1668 met een dissertatie „De dolore intestinum ox flatus". Hij schreef duarm ocn paar wetenschappelijke werken en wot dorke bij de O.-I. Comp., zoodat hij in 1673 naar de Kaap de Goedo Hoop vertrok, waar hij studien inmaakte van dioren en planton. Van daar ging hij naar Batavia, waar hij voor- Jcingzon hield over ontleed-, genees- en natuuric undige onderworpen. Hij is vervolgens ook naar Japan gowocst, waar hij bij den zeer zioken keizer werd geroepen. Naar Batavia teruggekeerd, was hij van J 681 —. 1700 Inspecteur over do melaatschen te Batavia en Buitenrgont van het Lazarushuis. Ook was hij lid van don Raad van Justitie (zooals in dien tijd geneesheeren

dikwijla waron — zclfs nog in de vorige eeuw).

Hij hield zich bezig met kruidkunde, ontdekte verschillende nieuwe planten en hielp Van Rhee- do bij do bewerking van het tweede deel van diens Hortus malabaricus. Zijn waarnemingen over melaatschheid schreef hij in 1684 of '85 en die worden in 1687 bij A. van Someren te Amsterdam uitgegeven onder den titel: „Verhandeling van de Asiatische Melaatsheid". Dat is een klassiek boek, waarvan de waarde nog heden algemeen erkend wordt.

Ten Rhijno overleed op den 1en Juni 1700 to Batavia. Hij corresponderde ook met Rumphius (zie onder dezen naam). Bchalve de bedo ge- noemde bpeken schreef hij vele andere opstellen.

Literatuur: Daniels in Biograph. Lexicon der hervorragesten Aerzte: art. Ten Rhijne; van Dorssen in Gen. Tijdschr. v. N.-I., XXXVII, 255 en XXXIX, 306; BrOes van Dort, Historische studie over Lepra. -TENA. Zie VAARTUIGEN.

T/NAOENG. Zio MUZIEKEN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

TENANG (MAL.). Zie SHOREA KOORDER-SII. TENDELANGO (Celebes). Zie EEKHOORNS.

TENDELOO (Mr. Dr. HENRICUS JOHANNES EMILE). Geboren te Amorang (res. Menado), 31 Dec. 1859. Hij studeerde aan de Indische Instelling te Delft en word in Aug. 1880 ter beschikking van don Gouv.-Gen. gesteld om te worden be- noemd tot burgerlijk ambtenaar. In 1891 ver- trok hij wegens ziekte naar Nederland en werd na zijn terugkeer in Indie (1896) waarn. contr. 2e kl., en in 1897 contr. le kl. te Tebing Tinggi. In 1902 beoehod tot ass.- resident van Beneden-Langkat — en in Maart 1903 van Langkat, overleed hij in die* functie ter hoofdplaats Tandjoeng Poera op 22 Mei <1. a. v.

Tijdens zijn verblijf in Nederland liet hij zich als student aan de Hoogeschool te Leiden inschrijven en aldaar promoveerde hij den. lien Juli 1895 tot doctor in de taal- on letterkunde van den Oost-Indischen Archipel en tot doctor in de rechtswetenschap, na verdediging der proef-schifften: „Maleische verba en nomina verbalia" en „Over de wonschelijkheid der invoering van het Torrensstelsel in Ned.-Indi. ". Het eeratge- noemde geschrift is vooral belangrijk om de daarin verkondigde en met onmiskenbaar talent verdedigde stellingen, dat de Maleische verba in hunnen eenvoudigen vorm wat de betekenis be- treft actieve aoristen, en de met de prefixen be, ter en cli govonndo Maleische woorden nomina verbfllia zijn, terwijl door hot nomen verbalo met het prefix nir(ng) actieve duratieve worden aan- godiid. Ook onitrcnt andere onderdeelen van do Maleisclie grmmiatica wijken de meeningen van wijlen Tondcloo (meermalen bestreden, in het Tijdschr. Bat. Gen.) bolangrijk van de vroeger gehuldigde af. *

Het Torrensstelsel, in hoofdzaak beoogende om aan derden alle zekerheid te waarborgen om- trent zakelijro recht*op onroerende gederen, ontleent zijn naam aan den uitvinder, don toen- jnaligen Registrar-Gonoral van de kolonic Zuid- Australie, Sir Robert Torrons.

In Indie teruggekeerd, bleef Tendeloo zijn taal- kundigdo studien voortzetteu on schreef o.a. in het Tijdschr. Bat. Gen. DI. 40 (1898) eene verhandeling: „Feiten en cijfers uit doSadjaran Melayu in

verband met enkele betwiste hoofdpunten der Maleische Grammatical', terwijl in 1901, te Leiden, een Maleische grammatica in 2 deelen van zijn hand verscheen, waarin wel aan de polemiek te veel plaats wordt gegund. Maar reël, o.a. de behandeling der Syntaxis, blijvende waarde heeft.

Een ander onderwerp, waaraan Tendeloo zich veel liet gelegen liggen, was de opleiding der O-1 ambtenaren en de z.1. daaraan verbonden gebreken; behalve artikelen in „De Indische Gids" (1893, II, 1894, I), in de „Ind. Tolk van het N. v. d. D.** (1894, n°. 237) en in de „Vragen des Tyds*", (Oct. 1902), schreef hij in 1900 over deze aangelegenheid nog een afzonderlijke brochure: „Eu-ropeesche bestuursambtenaren voor N.I.", welke brochure bovendien een critiek inhoudt op het Rapport der Staatscommissie in zake de opleiding dier ambtenaren. Eindelijk gaf T. nog uit-voerige critische beschouwingen over: „Denieuwe ordonnantie op den verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders" (Recht in Ned.-Indie, DI. 67, 1897), en over „Erkenning en vestiging in verband met Stbl. IS96, n°. 108 en 115" (Tijdschr. B. B., DI. 16, 1899), en, ten slotte, eene beoordeeling van E. Sachau: „Muh. Recht nach Schafititscher Lehre", opgenomen in „Wet en Adaf*", III, 2e gedeelte.

TENGAHAN. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Lamongan, residentie Soerabaja. Het district heeft 190 desa's. Op 1 Jan. 1916 telde de bevolking \pm 50 Europeanen, \pm 420 Chineez en \pm 102.300 Inlanders.

TfINGAR (MAL.). Zie CERIOPS.

TfINGARAN. District van de controle-afdeeling en afdeling Salatiga, regentschap en residentie Semarang; met eene oppervlakte van 162 K.M.². en eene bevolking op Dec. 1905 van bijna 90.000 zielen, w. o. een 20 tai Europeanen. Het is verdeeld in drie onderdistricten, en men vindt er 4 ondernemingen, gedreven op 5 erf-pachtsperceelen, waarop koffie, cacao, note- Jhuskaat, peper en kapok worden geteeld. Men vindt te Tingkir eene nederzetting van het comitee voor de Salatiga zending te Utrecht.

TENGGAHE (Sangi-eil.). Zie SPOOKDIER-TJE.

TfENGGALEONG. Naam op Ternate voor de rase (zie aldaar) in gebruik, maar tevens, evenals bindaloeng, Maleische naam voor een echte Civetkat (*Viverra zanghainga* Gray), die van Malaka over Sumatra, Borneo en Celebes tot de Philippijnen en de MoJukken verbreid is, op de MoJukken echter waarschijnlijk ingevoerd. Op Java schijnt ze niet voor te komen. Evenals *V. zibelha* L. van het vasteland van Azie heeft ze een grauwe grondkleur met een uitzwarte vlekken en banden bestaande tekening; zeder onderscheidt zich van de genoemde soort echter daardoor, dat de donkere ringcy van den staart door een over de bovenzijde van den staart loopenden donkeren band vereenigd zyn. Van Sumatra wordt nog een tweede soort, *V. megaspila* Blyth, vermeld, die grooter is dan *V. tangalunga* en over den rug een kam van rechtop staande haren draagt.

De civetkatten scheiden in een paar aan den buik liggende klierzakken een sterk riekende stof, het „civet" (déses, JAV.) af.

TENGGAANG. Zie VAARTUIGEN.

TENGGAROENG. Residentie van den Sultan van Koetei. Standplaats van den controleur B. B.

der onderafdeeling West-Koetei, afdeeling Sara arinda, residentie Z. en O. Afd. van Borneo. In de nabijheid zyn stoenkolengraverijen. Zie KOE-TELEN BORNEO, IV G. "X."

TENGGITTES. District van de controle-afdeeling, regentschap en afdeling Koedoes, residentie Semarang; met eene oppervlakte van 161 K.M.². en eene bevolking op ultimo 1905 van bijna 69.000 zielen, waarvan een 40 tai Europeanen en even zoveel Chineez en. De hoofdplaats van het district is Djokoelolor. Men vindt er de suikerondfening Tancljoeng Modjo met een aanplant van 1900 bouwsuikerriet. Het district is verdeeld in drie onderdistricten.

TfNGGER. Controle-afdeeling van het regentschap, de afdeling en residentie Pasoeroean, bestaande uit 66n district van denzelfden naam. De standplaats van den controleur is Poespo (zie aldaar).

TENGGER. District van de gelijknamige controle-afdeeling, regentschap, afdeling en residentie Pasoeroean, met vier onderdistricten en 51 desa's. Einde 1905 had het eene bevolking van \pm 46.000 zielen, waaronder \pm 100 Europeanen. De standplaats van het districtshoofd is Poespo (zie aldaar).

TENGGER. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Probo-linggo, residentie Pasoeroean met vier onderdistricten en 42 desa's. Einde 1905 telde het \pm 41.400 inwoners, alien Inlanders. De standplaats van het districtshoofd is Soekapoera, 850 boven de zee gelegen.

TENGGER. ZOO wordt het uitgestrekte en sa- mengestelde vulkanische gebergte genoemd, dat zich bijna recht ten Z. van Pasoeroean tot bijna 2.500 M. hoogte verheft. Jc eerste, die een in hacf hoofddeelen volkomen juiste kaart van dit gebergte ontwierp en er een uitstekende beschrijving-ving gaf, was Junghuhn (Java, 802 e. v.). Jc Tenger is het tweede (meest Noordelijke) grootc eruptiecentrum geweest van de groep Aj'g Aj6g- T < ngg?i-S'm6roe. Fennern a gaf later (Jaurb. Mijnwezen 1886, Wet. Gcd.) aan de hand der toen verschenen topografische kaarten een verbeterde beschrijving. Verbeek (Java, I 19) voegde daaraan nog toe een lijst der 17 kleinere eruptiepuntenaan den voet van den Tfngg6r gelegen (zie ook aldaar p. 138/9). De eigenlijke T < ngg- r vormt een reusachtigen afgeknotten keg, waarvan de top een ringwal is, die van N. naar Z. bijna 9, van O. naar W. ruim 10 K.M. groot is. fiet Z. gedeelte van dien wal draagt den naam Jd-r Ider; aan den N. wal verheft zich de bekende P6nandjaan tot 2724 M. Over de W. zijde voert (Moenggal-pas) de weg naar het herstellingsvoert Tosari. Naar binnen zijn de hellingen van den ringwal zeer steil; zij dalen af naar een groote vlakte, algemeen bokend als „de Zandzee", die in het N. en

O. Dasar, in het Z. Rodjak heet. Bet niveau dezer vakte -- de vroegere kraterbodem van den T < ngg- r vulkaan -- ligt tusschen 2085 en 2 J 20 M. Hierin verheffen zich, in in of meer geïsoleerd, eenige jongere kegeJs: Widodarin, Giri, Batok, Kcmbang en Bromo, waarvan alleen de Jaatste nog werkzaam is (zie BROMO).

TENGGEREESCH. Is gewoon Javaansch, met enkele ouderwetsche uitdrukkingen, zooals in elken Javaanschen tongval voorkomen.

TfINGGEREEZEN. De *wong Tenggir*, of, et-terijik vertaald, de „Hoogland-menschcn", zijn

daarom zoo belangwekkend, omdat zij vormen het eenige nog levende overblijfsel der Madjapahjtsche vorstening uit haar laatste periode.

Op dit Madjapahjtsche karakter moot de nadruk gelegd. In tegenstelling tot Bali waar de Oud-Javaansclio invloed reeds voor Erlangga's tijd (le helft der lieeuw A.D.; inscriptie van Bantiran van 923 Qaka = 1001 A. D.), dus vóór den bloeitijd van het rijk Kahoeripan, vast staat: in tegenstelling tot do Badoeij's in BtntSn die niets dan een troepje curieuse "bergboeren" vormen, intact gebleven in hun afgezonderde verblijfplaatsen; vertegenwoordigen. do Teng-gerezen, die de hellingen van den heiligen berg Brama (Brahma) tot verblijfplaats kozon, en dat wel waarschijnlijk kort na de stichting van Madjapahit (1214 Qaka = 1292 A.D.), de eigenaardige tussschenontwikkeling van het Midclerijaviansche tijperk, hetgeen weer in hoofdzaak met do tweede helft van Madjapahis bestaan (i 1400 — 1518 A. D.) sanienvalt.

Alics wijst bij de Tenggereezen op onmiddellijke ontspruiting uit Madjapahit.

De 6 jaartallen op zodiak-bekers (*prasen*, van *rasi* = dierenriem), bij het grpote Tengger-feest aan den Brama gewijd nog jaarlijks in gebruik, afgebeeld, doch, wonderlijkerwijs, niet verklaard *loor Kohlbrugge, zijn: 1249, 1251, 1253, 1261, en 2-maal 1275, alles - Qaka). Het belangrijke hierbij is, dat deze, tussschen 1327 en 1353 A.D. • leralve geclateerde plengbekers, nog alle ter plaatse aanwezig en alle als heilige vaten terplaatse zijn. Terwijl deze Rekers (zie ZODIAKBEKERS) ook vroeger anders bezegeld werden, b.v. in het Galoeh'sche (Kawali), Kiri'sche (Wanadjaja) en B&socki'sche (Keiniri, met 1248 Q.), is er echter geen enkel jaartal op een van hen gevonden ouder dan 1202 Qaka (Britsch Museum, uit collectie- Jttffles), waarop volgt die afgebeeld bij Crawford met 1243 Q.; zijn alle zonder onderscheid uitfgendoel gedateerd uit die 13e Qaka-eeuw, is crjnaar óón (uit het Jogja'sch?, coll.-Klaring) vóór 1337 Qaka, en bezit het Museum te Zwolle een van onbekende herkomst met 1343 Q. Alle zodiakbekt. vóór zoo ver gedateerd — en clat wel aple met. Kawi-karakters! —, zijn dus op diic a uit de eerste eeuw van Madjapahit's bestaan; terwijl de talrijker ongedateerde door him gcheel analoge versiering met wajang-pop-typen in clat oudcr kun non zyn²⁾. De vcrrijzing van Madjapahit heeft den cultus met

*) „De heilige bekerc der Tenggereezen", in Tijdschr. Bat. Gen. XXXIX, 1897, bl. 129-141 met. plaat; de hier genoemde jaartallen koinen daar voor op fig. 26, 25, 27, 22, en 23-24.

Zie, behalve de lijst in Verbeck's Oud-heden van Java, Verclund. Bat. Gen. XLVI, J 891, bl. 283, Dr. Brandes in Notulcn Bat. Gen. 1899, bl. 126 — 135, waarbij do gegevens van Verbeck verbeterd, cloch dio omtront do 13 door Kohlbrugge op don TSnggSr bezich- tigdo bokers als to globaal „niet gebruikt (konden) worden" (J. c. bl. 129 noot); en do chronologische lijst tussschen 1144 en 1408... Cjika in Brandes' Parivraton, 2o editie door Dr. Krom (1920), p. 241 vlg.

de zodiakbekers zoo te zeggen met zich gebracht, blijkens de jaartallen; doch al 166n op de hollingen is dezo vorm van cerclionist tot heden toe levend gebleven.

Het tweede bewijs is de belangrijke oorkonde, door La Chapelle aan het licht gebracht en door Dr. Brandes verklaard (Not. Bat. Gen. 1899, bl. 62 — 63, en 64 — 69). Hier were! uit naam van den befaamden Madjapahisohen vorst Hajam Woeroek, dd. 21 Juni 1405 — dus na's vorsten dood, die van 1350 — 1389 A. D. regeerde — in kopcr herhaald, dat de lieden van de desa Wa-1 a□ dit met bijbehorende gehuchten Ma-m&nggis, Li, i, Djebing en Katjaba, vrijgesteld waren van de *titileman* (belasting bij elke nieuwe maan op te brengen), omdat Wala□dit was een heilige desa (*de^a ilahila*), toegewijd aan den Heiligen Berg Brama (*hichin-hyangira sang hy- ang gun/wng brahma*; Brandes, I. c. bl. 65). Wa-1&git nu, ligt nog heden ten dage op de W.N.W. helling van het Tengger-complex.¹⁾

lets anders wijst op later verband met Mata-ram-Kartasoera. In het oudste, tevens Neder-landsche, gegeven over de Tenggereezen, nl. dat van Adriaan van Bijck, die van 1772 — 1790 Commandant was te Pasoeroehan, over wien in

1784 getuigd were! „buytan dat (hy) seer taalkundig zy, ook byzonder met den inlander wct om te gaan" (De Jonge, XII, bl. 58), dd. 26 Mei

1785 aan Ds. Hooymen te Batavia gestuurd, komt in do vertaling van het „in afschrift" verkregen eigen verhaal „der Volkeh van Brama, Tingers enz." voor, dat zij zouden afstammen „van een nog Heidenschen Sultan of Kiejij Geedee van *Bantam*²⁾ (Vorh. Bat. Gen. VII, 1814, 2e Stuk, bl. 6, en verg. bl. 2), die zijn geluk om de Oost had boproofd; aansluitend dus bij de zgn. „wes- tel'cke", doch onvertourbare, traditie in de Kartasoera'sche Babad Tanah Djawi omtrent Madjapahit's ontstaan³⁾. En in do Sôrat KaijKja, waarschijnlijk in ± 1700 A.D. in het Kartasoera'sche saaingesteld, wordt vcrleed hoe een *adjar* (Hindoelstisch godsdienst-leeraar) van den Teng-gër, met den voor een vulkaan passenden naamen van Goentoer g en i („Vuur-eruptie"), met 40 adepten (*tja-nirik*) aan JSEadjapahit in dicns laatste bestaan te hulp snolt, zegeviert, twee groote kanonnen(!) veroverd, zijn eigen naam leent aan het eenc kanon, zelf herdoopt wordt tot Pamengger („Berg-Hoofcr"), en *dipflti* wordt van Balaibangan, dat hij in arren moede verlaat wannecr zijn aangenomen zoon, de beruchte Menak Djingga, zijns onlanks tegen Madjapahit

Nog niet teruggevonden zijn de 3 exx. met resp. 1220, 1241 en 1320 Q., door Crawford (History Ind. Arch., 1820, II, bl. 214—216) vermeld als voorkoniend op een ex. van Raffles uit Kbdqiri, on op twee van hemzelven; stelt men clozo 3 jaartallen, als misschien onjuist, ter zijdo, dan blijft toch het lBndensche jaartal 1202 het tot nog toe oudst bekende, het Zwolsche het jongste.

1) De vertaling van *huhm-hyang* hierb□ naar pers. meded. Dr. Krom; cvoalns boven de vcrmieding van don zodiakbokcr te Zwolle.

2) Verg. Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, 1889, bl. 377-380; en daarna in zijn Pararaton, Verh. Bat. Gen. XLIX, le Stuk, 1896; bljll --'94, of 2c ecl., V. B. G. LXII; 1920 p. 109-112.

, ga&t strijdon¹⁾. Zoo verward dit inlandsche verhaal is, het merkwaardige blijft, dat het Mata-ram'sche kanon Goentoer geni, hetwelk in 1741 authentiek te Kartasoera dienst deed²⁾, hier in verband wordt gebracht met den Tengger.

Dit onmiskenbaar verband tusschen Mata-ram-Kartasoera van ± 1700 A.D. en de Tengger-bewoners leidt tot een belangrijke vraag.

In art. 24 der redactie van de Solo'sche Na-waia Pradata van Zo. 4 Oct. 1818 wordt afzonderlijk iets vastgesteld voor „het volk der *Ka-lang's*, *Pinggifs* en *Gadjah-miati's*” (Tijdschr. v. N.-I., 6o jrg., 1844, I, bl. 287—288), waarbij voor de eersten aan den man, doch voor de twee laatsten aan de vrouw de voorrang wordt toegekend: verg. GADJAH MATI. Ook in art. IS van de AnggSr Ageng van diensofden datum wordt het analoge voor Solo en Jogja beide gesticuleerd (Roorda's uitgave, 1844, bl. 119). In een oudere redactie (hs. in mijn bezit) der Nawala Pradata, dd. Solo Wo. 27 Sapor Djé 1710 = 21 Jan. 1784 wordt in gelijken geest door den Soenan gesproken van „Mijne onderdanen, de kalangers, go-wongs, Piengiers, en gadjah maties”³⁾. En in een nog oudere Jav. redactie (Jav. hs. in mijn bezit) dier Naw. Prad. van Di. 30 Mocharam Wawoe (1697) = Wo. 15 Mei 1771 wordt in het laatste, 14e. art. iets dergelijks door den Soenan gesticuleerd voor de „abdingingsoen wong Kalang, Go-wong, Pinggir, wong Gadjahmati”.

De Kalang's laten wij daar; zij kwamen reeds op het oudste Midden-Java voor (zie bij PEGON); de bijna geheel vergeten Gowong's wijzen naar het oude landschap Gowong = Ledok, zijn dus wel lieden geweest uit de buurt van (of wellicht ook precies van) den Dieng, dat Hindoeïsten-centrum. De Pinggir's (zie PINGGIR) zijn, naar licht heel, Hindoeïstische Balam bangers door Sultan Ageng in ± 1640 naar Mataram (Kerta) gebracht; misschien moet hierbij ook gedacht aan den vroegeren zegetocht in 1617 van S.A. tegen Pasoeroehan; de vrouwen waren uitstekende minnen. Doch vanwaar de Gadjahmati's?

De Gadjahmati's moeten gekomen zijn van het Pasoeroehan'sche landschap Gadjahmati (of Senggoeroeh⁴⁾!

Dit Hindoeïstisch landschap, nog in 1521 door Pigafetta als „Gaghainada” venneld, had zijn naam ontleend aan Hajani Woeroek's beroem-

¹⁾ Pararaton, bl. 190—191: of 2e ed. p. 219.

²⁾ Vefg Not. Bat. Gen. 1888, bl. 65—66.

³⁾ De bijbehorende Jav. tekst heeft „kawoelaningsoen wong Kalang, Gowong, Pi-pinggir, wong Gadjahmati”. In de Babad Tanah Djawi worden alleén Ka Jajig's en Gowong's met name vermeld.

⁴⁾ Mounier-Winter in Tijdschr. v. N. T., Gen jrg., 1844, I, bl. 318 stelden het voor alsof de Gadjah-mati een varieteit der, Pinggir's waren, dus ook uit Balambangan. De authentieke Holl. vertaling der AnggSr Ageng dd. 4 Oct. J8J8, door J. W. Winter (hs. in mijn bezit), zegt zelfs in den aanhef van art. 18: „de zoo genaamde gajah Pejah [p^hdjah, Kram^hi van mftli] het welk Balimbangers z^hin”.

6) Ten onrechte indertijd Söngg&ra ge-heeten; zie toch De Wolff van Westeroede in Tijdschr. Aardr. Gen. 2e S., XII, 1895, bl. 236. Verg. J^hararaton (1896), bl. 201; (1920), bl. 229.

den *patih* (1331—1364), vermoedelijk als zijnde (liens apanage-gebied weleer. Later werd onder een Ranga Permana de zetel naar beoosten Malang verplaatst en in het rijk Soeipit Oerang herdoopt, de „Kreeften-Schaar” (verg. Veth. Java, 2e druk, I, 1896, bl. 255—257), op de Z.W. helling van den Smeroc nog welbekend; alwaar inderdaad zeer jonge, 16c of 17e eeuwse, kluiszennaars-inschriften voorkom (verg. Brandes in Not. Bat. Gen. 1889, bl. 73—74), terwijl de op twee na jongste Oudjav. inscriptie ook vandaar komt (koperplaat uit de Tengger-desa Goebog klakah, 1463 Qaka = 1541 A. D., zie Not. Bat. Gen. 1909, p. 190—191, met 1912, p. 83—84; cn verg. Verbeek's Oudh. Kaart van J 891, bl ad IV); waarbij de overlevering der TenggerSezen omtrent hun uienplanton aansluit, die zegt dat dit juist door een *tapa* en zijn vrouw op den Smeroe hun aan de hand werd gedaan.

Gadjahmati (= „Bronstige, Woeste Olfanf”), heette dit Hindoeïstisch rijkje van Pasoeroehan's bergen. Na (of kort voor?) de verovering van Balambangan door Sultan Agoeng in 1640, moet dit rijkje door Mataram ten onder gebracht zijn, en de bewoners als slaaven meegevoerd; het ligt dan geheel in den Jav. vaanschen geest zulke lieden „Gadjahmati” te dieldoeden. En de volgende der Pinggir's doet vermoeden, dat het pjjⁿ of na 1640 gebeurde; terwijl de aanwezigheid van Gadjahmati's ook in Jogja (o. a. blijkens art. 18 der AnggSr Ageng) bewijst, dat het voor Kartasoera^h opkooft gebeurde; ja, de kraton van Plered, in ± 1648 begonnen door Mangkoerat I, ligt bij de samenvloeiing van de Opak (Oost) en ... do Gadjah Wong (West), dp. „011 fuffant-Mensch” I, m. a. w.: de Gadjah-madaf zijn tusschen 1617 en ca. 1650 van de hcljngcn van Kawi, Smeroe en Brama weggchaalt, tot Gadjah-madaf's herdoopt, in de buurt van Kerba en Plered neergezet, tot het wijzigen van den loop der Gadjah Wong wellicht gebruikt (?), en met het nog vrij eervolc ainkt van hofpaJ-fremiers beschenken, beter dan de KaJang's en Gowong's, die houthakkers, ge-lwongen *blan-dong*'s waren.

Een deedezoer Gadjahmati's moet een TffingSreezen zijn geweest! Z66 verklaart zich pas het zonthringle verband tusschen de TenggSr-verhalen eenerzijds en de Matarainsch-Karlasocra'sche oudste verhalen in de hofkroniek, de Babar Tanah Djawi, anderzijds. Dezelfde Nawang WoeJan-legendele, hetzelfde Bandawjisa-verhaal spelerkl bij Jram-banandn in do Zandzee (6n in BCsocki als lanfl-schaps-naam), hetzelfde *badjoe antakr*>p.8oe,ma dat; met zijn lappendekenkleuren, tegenwoordig nog cn <1 oor de TQnggfreesche priesters dn door den eigen Sultan van Jogja bij hooge fecsten ge-dragen wrdt, dn in batik-jjatroon is bewaarl als *lambal Kanoman*, d.i. „Kroon prinselijk lap-werk”; vroeger bovendien door het antieke Ijff-corps van den Sultan, de Tamt&ms&'s, als uni-formbuis gedragen werd). Dit is me. ” dan toe-val; dit is historisch verband.

i) Zio voor dit laatste do klcuprtaal IX in Plyffcr zu Neueck, Skizzen von dor Insel Java, Schaffhausen 1829. — Do Tanil&ni&'s bestonden als kraton-soklaten zo ker reed s

Er is een eerste storko aanduiding in een verhaal dor eigen TenggSreezen, opgetekend door La Chapelle (Tijdschr. Bat. Gen. XLI, 1899, bl. 32 — 35). Er "zbu een rijkje M a s a n g a n b e - staan hebbeu in de streek Wanakitri-Padakaja, dus in het hartje van het Tengger-gebied; en van een daar aanwozige desa Wanasekar zou- den door hulpweigerung bij het terugbrengen van een olifant (sic!) a l l e m a n n e n v e r - d w e n e n z i j n , zoodat alleen vrouwen cn kinderen overbleven, die.... cnz. Nu is *masang- a/i* of *pasangan* vertaald „de val, de strik"; we worden dus dadelijk herinnord aan „de kreeften- schaar", d. i. het Pasoerochan'sche rijkje Soepit Oerang, en den ken aan andere dergelijke Jav. naamsverwisselingen ; terwijl die „verdwenen mannen" zonder twijfel als s l a v o n wegge- voerd lieden waren, welke allerwonderlijkst bang waren — volgens dit verhaal — voor een "olifant" ; d. i. geen „*gadjah-madras*" doch *ga- djah-mati* waren!

Er is voorts een beslissing b e w i j s , dat „eeds vroegtijdig Tengger rechtstreeks, ondergeschikt was aan Midden-Javaansche ambtenaren. Reeds Hageman sprak in zijn verward, maar took door zeldzame gegevens zeer belangrijk opstel „Tengger" (Passarowan, 1871)) van eene aanstelling op Ma. 15 Djoeniadilakir Djimakir I G58 door den Socnan van Kartasocra van een Ngabehi Soeta- djaja over Tengger (l. c. bl. 61). Deze *nawala* (aanstellings-acte) vond ik in 1889 in 't Archief van Jogja terug! Op dien datum, of, bij Vrij- dagschen kalender, op Ma. 23 Nov. 1733 — nd, het Contract met de Compagnie op 8 Nov. van dat ja ar — stelde Pakoe Boowana II „bij pro- xysic" dien Ngabehi aan over TSngger, onidat deze door de naweein der Socrapati-beroeit" ten vooralsnog van zijn „voorige regents chap in 't land van malang" „onsteeken" d. i. verstoeken was ; doch ondr beding, dat zoodra hij te Malang hersteld mocht worden, „zal het dorp Teng- ■uer >ook wederom geresitueert werden den Pas- sourouangs hoofdregent*:. Dus : voor 1733 h u (l T e n g g e r r e e d s o n m i d c l e i j j k * n (l < * r < l e n K o g c n L v a n P a s o e r o e - l) a n g e r e s s o r t e r c d !

Ook nu w e r c l a n Sootudj&A, als chie dof Rc- 'ent, t o e n ^ocinCnggoeng Sasrawinata, aange- wozen, en in looiger ressort de „oosterstrand gtmvomcur", (l. i. de Bocputi Mantjanagara, Adi pat i Tijlra(koe)socnia to Djapara. Volgens een 2e Jogja'sch archief-Htuk was „Ingabji Sooto bij*)o" op 3 Oct. 1737 nog steeds hoofd van „To- ngar bij Malang", cn „ondr hel looiger Gesag^van Tocni. Sasrawinala. Bij art. 10 van het Contract van 11 Nov. 1743 stond toen de Socnan den ge- heelen Oosthoek, van Pasoci'oehan oostwaarts, aan de Compagnie af, on kwam TGnggGr recht- streeks ondr den]oll. Commandant van Pasoe- roehan, waar in Nov. J 750 het steenend fort „byna

in don tijd van Denuik, lo helft der 16c eeuw, doch zijn waarschijnlijk ouder, een Madjapa- hifschc Hfgardo van den Vorst.

*) V'th in zijn bibliografic van den Tengger, Java., *111 (1882), bl. 1008 1009 heeft noch Raffles' Hozoeek aan den Tifngger in Juli (?) 1815, noch Hageman's work jo gekond, cn (laardoor con deel der allerbeste gegevens ge- niist. Zie thans den 2(: n druk van „Java". e(l. Suellicjan cn Nicrmoyor, IV (1907), p. 82 — 93.

klaar^a was (De Jonge, X, bl. 303), terXvijl de Comp, cr sinds 1707 con "pagger", d. i. blokkhuis, gehad had. Hageman (l. c. bl. 18) noemt als cersten kapit. H. J. Keyzcr, 1746 — 52, niet door de Jonge te verifieeren. De Compagnie heeft zeker do oudste koffiëboomcn toen op den TenggerSr gaan planten ; *niet* Soetadjaja, zools Hageman onaannemelijk gist (l. c. bl. 60 — 61). Deze oudste koffiëtuinen liggen *buiten* hot tegenwoordige, maar *binnen* hot vroegere uitgebroider TenggerS- reezen-gebied, aan den ouden krommen hoofd- weg van Pasoeroehan-Pasrepan (of Ngcpoch) ■ Palangsari -Ngadipoora -Ngadiwana -Brama, vlak bij Ngadipoera, to Pajaman (k e b o n S i n g a l a n g o e), en to Nangkadjadjar (k e b o n B e n d a r a *). Waarschijnlijk heeft Ngabehi Soetadjaja te Nga(li)wan.a gewoond (zie hier- achter). De veel rechter weg Pasrepan-Poespa -Tosari -Padakaja -Brama schijnt jonger te zijn, en Tosari (d. i. Toja- sari, „Mooi-water") eerst sinds ± 1785 het centrum, toen Van Rijck er een *pasanggrahan* liet bouwen, en er de eerste grooten liet planten (verg. Hageman, l. c. bl. 18).

In deri eigenaardigen Tengger-kalender liggen evoneens kostelijke aanwijzingen. Waren de Tjnggercezen buiten invloed gebleven. van Mata- ram, dan niesten zij met hunne, aan Madjapahit ontleen.de, Qaka-jaarLcJiling zijn doorgegaan ; het jaar 1867 A. D. — toen hunne tijdrekening in 't najaar ernstig onderzocht we rd, zie Bijdr. Kon. Inst. 4, III (1879), bi. 131-149 — had dan jaar 1789 Qaka- Tengger moeten, zijn ; dock het *wihs* toen jaar 1793 Tengger, terwijl het tevens I79G Ao. Jav. was. „Een historisch punt voor het begin der Tenggerscho tijdrckening is niet bekend, hetgecil wel vreoid is, dewijl deze tijd- rkening slechts een dritdal jaren bij de J a v a a n - s c h o t e n a c h t e r i s", zei de onderzoeker van 1867, l. c. bl. 132, 3)

Dit is echter te berckenen. De Tenggercezen hebben een tijdrekening die j u i s t h o t m i d - d o n h o u d t tusschen de — feitelijk Oud- grieksch- Babylonische — luni-solaire Qaka-jaar- telling met 365] / 1 dagen. in het jaar, verkregen door, naast 12 gewone maan- maanden van afwis- selend 30 on 29 dagen, dus 354 dagen per jaar ; 3-maal in de 8 jaar een *schrikkelmaand* van . 30 dagen in te voegen, en de ^Irisch-Mataraïnsche hybride-jaartelling die (voorgoed sinds Qaka 1555 = A. D. 1633) doorteldc met maanjaren, van 354³/₈ dagen in het jaar, verkregen door, naast dezelfde 12 maan-maanden van afwisselend 30 on 29 dagen, dus 354 per jaar, 3maal in de 8 jaar een *schrikkeldag* in to lassench (zie voorts TIJ DREKENING, resp. bij II en HI).

Doch do Tenggercezen. rconon tegenwoordig met jaren van procies 360 dagen, verkregen door bij dozolfde maan-maandon van afwisselend 29

^a) Verg. over deze oudsto koffiëtuinen Hageman (l. c. bl. 59 — 60) niet Kohlbrugge, Bijdr. Kon. Inst. 6, IX (1901), bl. 92.

2) Wie dit. was, blijkt niet; Kolonel Do Jongh was in. i. maar tusschenpersoon (l. c. bl. 131), hoowol prof. Vet-h hot op diens naam zette; prof. Moïnsnia gaf het toon, mot aantec- koningen, in hot licht. Ook schijnt het 2o Ge- deolte, dd. 10 Jan, 1868, nldaar (bl. 139 — 141) van oen andero hand to zijn als het le on uit- voeriger *Gedecte (bl. 132—138, ineb Bijlago op bl. 142—144).

(sic! ^6rst) en 30 (laatst) dagen, dus 354 per jaar, n m a a l i n d e v f j a r 6 n schrikkelmaand 130 dagen i n t e v o c g e n. Deze cyclus van 5 r heet — evenals de Madjapalut-Mataram'sche — dus van 8 jaar 66k — *windoe* bij hen, d. i. „stip, stip”, ook „o”, en vandaar „tjidskring, cyclus”; aan-tend bij den ouderen Javaanschen cyclus van 10 r, waarin het 10o *windoe* heette 1). De rrikkelmaand heet *sasi djero* (Hageman, bl. S), s „binnen[geschoven]-inaand”.

De TSnggereezen blijven dus Chans jaarlijks 5/8 ; bij de Javaanscho jaartelling ten achter. En nu l men in 1867 deze aequatie:

1 Kasa [d. i. Nieuwjaar] Kliwon 1793 Ao.

Tengg6r = Wo, 2 Oct. 1867 = 3

Djoemadilakir Ehe 1796 Ao. Jav.

Dus: op 2 Oct. 1867 waren de TSnggSreezen 3 jaren en 150 dagen bij de Javancn achter, of 13% dag. M. a. w. : v66r 215% Jav. maan-jaren, . in de Jav. jaren 1579/80 of A. D. 1656/57 waren de kalenders gelijk. Waar- . schijnlijk hebben dus overheerschers van Tengger, de Javanen onder ngkoerat I (1646 — 1674), toenmaals de rggereezen ge- dwongen hun Qaka-j aartelling rnel te zeggen, en bij het begin der nieuwe 8-ge windoe, Vrijdag Legi 1 Soora Alip 1579 = 20 t. 1656, met hen mode te tellen; toch hebben de rggereezen van toen af, door hun gGwijzigden, - sehen-kalender, een eigen, weg weten te blijven vandelen. Merkwaardig zeker is het, dat in 1867 Malang'sche (Toempang'sche) Tenggereezen 66. *niet* 1793 schreven, en dus wfel ge- trouw ben gevolgd den door Mataram inder- tijd evoerden kalender; evenwel, * dit kan ook latere . invloed zijn 2).

Het hiervoor gezegde omtrent de onderwerping : Gad jah mad a's-Tenggereezen in ca. 1640 wordt echter zeer door versterkt. Bij TTJD-REKENING zal voorts de vraag behandeld worden of de nggSr-lieden tot hun eigenaar- digen kalender komen zijn door ongecorrigeerd Jiandhaven van : op Java inheemsche land- bouw- of wumgsar, dat, met inaannden van geheel ongelijke lengte e volgende kolom), van ouds slechts 360 dagen riji.it te hebben geteld; gelijk Crawford (Hist. of : Ind. Arch., Ediiib, 1820, I, bl. 295) zulks b. v. muleerde: “The rural or rustic year of the anese ... is an embolismic [schrikkelend] year of 0 days”.

Overigens wijst alles bij hen op antielce teenden, antieker ten deele dan b ij d e Balineezen. Op Bali leeft, naast een onzuiver bygehouden ka-jaartelling voor ehkele officieelc berekenin- n (zie Friederich in Verh. Bat. Gen. XXIII, 1850, o Stuk, bl. 49 — 51), een nationaal BaJi-

neesch jaar van 6 inaannden, elk van 5X7 da- gen, tovens zijnde 7 maan-inaannden van 30 dagen, sanwn.210 dagen, nadcr onderscheiden in 30 *woekoe's* elk van 7 dagen, de welbekende oud-Indonesische 30 woekoe's Sinta t/m. Watoe Goenoeng; daarmevens voor het wichel-rekenen van gunstige of ongunstige tijdstippen een tjidskring (*wara*) van 3, 4, 6, 8 of 9 dagen, gcheeten *trihar a. tjatoerwara, sadwara, astenoara en sangawara*. De Tenggereezen bezitten, behalve de „1 marktweek” van 5 dagen (*pasaran*) en de „planetenweek” van 7 dagen (*woekoe* bij hen eveneens), nog een 6-daagsche week (*mawoelon*), een 8-daagsche week (*pageroon*), en een 9-daagsche week (*pada- ngon*), resp. naar den laatsten dag(*mawoeloe*) en de eerste dagen (*goeroe, dangoe*) dier weken geheer- ten; verg. Bijdragen, I, c. bl. 134 — 136. Aiwa ar men bl. 142 — 144 ook zie de afbeeldingen der *papains* of „rekenborden”, d. w. z. „eeuwigdu- rende wandkalendeTs”, op Tengger gebruikelijk voor die 5-, 6-, 7-, 8- of 9-daagsche weekrekening; welke wecr overeenkomen met de Balisicse *tika's*, afgebeeld en verklaard door Nieuwenkamp in, B. J. dr. Kon. Inst., dl. 69 (1914), p. 112 — 126, en (11. 70(1915), p. 658-662.

Boide, Bali en TenggSr, verdeelen in. oud-Jav. trant de (maan-)niaand in een lichte (wassende) en een donkere (afnemende) helft, en noemen de eerste 14 dagen alle *tanggal* ; den 15en (zijnde voile maan) *poernama*; dag 16 — 29 alle *pang-long* ; den 30en (zijnde donkere maan) *til&m*, eigenlyk „(de maan) slaapt”. In verder Java is thans *tanggal* tot “datum” verloopen; en wille- keuring „dag der maand**.

De zddr oude *windoe* van 5 jaar der TSnggSreezen — op Bali niet aanwezig — wordt, inct dezelfde namen als de 5 pasar-dagen, verdeeld ni de jaren: Manis (= Legi : beide „zoet”), Pahing, Pon, Wage, Kliwon. Daarin is Manis het v a s t c schrikkelj aar ; doch de plaats van do — naamlooze! — schrikkelmaand in dit jaar verspringt, zondol'ing genoeg, om de 3 windoe's naar bepaalden rgeel; zij volgt in de eerste 5 jaar na de 4e maand, in de tweede *windoe* na do 10c, in de derde *windoe* na de le maand van Manis : enz. (verg., onduidelijker, B-ijdragen I, c. bl. 133). Curious daarbij is, dat op Bali de schrikkelmaand, 2niaal in de 5 jaar — officieel aid us. doch feitelijk vrij slordig gehandhaafd —, valt of na do 4e of na do 12e maand (Friederich, I, c. bl. 49). De regel der Tenggiirceezen is deels antieker, omdat de plaatsing van do schrikkelmaand na de 10o maand baseert op een onder Jav. Jand- bouw-jaar van 10 maanden (zie bij TTJDREKE- NING I). Vreemd echter is het, dat de T6ngge- reczen hun schrikkelmaand in de 3e *windoe* niet weor dadelijk na de 4e maand van 1Manis inlassenchen, hetgeen dan inimmers een regelmatig verspringen van 6 maanden, dier schrikkelmaand zoude vqrmen ; wegens dezo regelmatige onre- gelmatigheid binnen 3x5 jaar, zou raen dus kunnen zeggen dat de TCnggSreesehe *windoe*, eigenlyk een 15-jari-ge cyclus is.

Voorts bezitten dn op TSnggSr 6n in Bali de 12 maanden van het jaar van] - JO i n h e e m - s c h c volgnainen: Kasa („nummoj- 66n”), Kara („nummer twee”), Katiga (no. 3; enz.), Kapat, Kahma, Kanem, Kapitoc, Kawoloe, Kasanajm, KasSpoeloech (op Bali: Kadasa; beide: no. 10); doch hebben de lie en 12e maand v r e e m c l e, S a n s k r i e t - n a m o n : Dg'ta (op Bali

1) Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 559, noot.

2) Verg. Bijdragen J. c. bl. 139 en noot 13. Doch merkwaardig is, dat Domis, die in 1827 t! T o s a r i onderzocht, deze aequatie geeft: 22 Kan6m Pon 1755 Ao. TenggSr = (Di.) 13 Nov. 1827 : I, c. bl. 339 en 341: even- zeer dus gelijklopend niet Alip 1755 Ao. Jav., dat met Do. 26 Juli 1827 begonnen *v'as. Vrage: uit welke bron kwain zijn informatie?.

ta), en Kasaxja (op Bali Asa^a)¹⁾. Dit zijn dus precies dezelfde nauwen die de Javanen ook nu nog voor zijn landbouw-kalendor gebruikt, zijne 12 *viangSa's* van ongelijke duur, varierend van 23—43 dagen; en wel achtercvolgens: 41, 23, 24, 25, 27, 43, en dan weer 43, 26 (dock in elk 4c jaar: 27), 25, 24, 23, en 41 dagen; samen 365 (c. q. 366) dagen, beginnend 22 Juni (c. q. 21 Juni), n.l. sedert 1855 aid us officieel. Do 5-jaar- lijksche schrikkohnaand der T'snggereezen draagt, als reeds gezegd, geen eigen naam; na afloop, telt men pas verder.

Op Bali leeft de open *a* met zoogenaamd „luie uitspraak“, de *a*, een overgang tot de jong-Jav. *a'* gelijk ook de Madocreezen die *a* hebben; de Tenggereezen behielden echter de ouderwetsche open *a*, evenals de Soendaneezen, en de Javanen de *W*. den Dieng (ruw aangegeven). De tegenwoordig meest belangrijke Tenggereza^a, alle beN.W. van den Brama gelegen, heeten dan ook Poerwana, Wanakiriti, Padakaja, Ngadiwana, niet Poerw^ana, enz. Als vijfde belangrijke komt hier dan Tosan bij.

Op Bali vindt men de, door de Hindoes uit hun land meegebrachte, lee men woning, zoo op den grond; de T'nggereezen hebben het ouderwetsch-Indonesische, ook bij de Dajaks en Ma-Jeers voorkomende, „farailiehuus“ van vortikale hoomstammen weleer. tegenwoordig van planken, evenwel niet boven den grond op palen gebouwd; welk laatste verschijnsel dus weer Hindoe-Javaansch is, en een hybride vormt.

Ook hier en daar op Bali — met name bij de Padanda's Boeddha bij hun dagelijkse offeranden — komen een soort verloopen zodiakbepers voor, de roodkoperen *sangkoes* met buitenop afbeeldingen der 8 hoofdwindstreken; hoewel echte zodiakbepers uitstekend te pas zouden komen bij elke huiselijke godsdienstoefening van den gevonen (Qiwaitischen) *padanda* (priester) (■) in de 5 dagen, op elken Kliwon, waarbij dez. achter een koperen trekpotje op een treefje <.q. een zilveren bokaal, of zelfs een aarden potje) : : ! >|lenj<-beker gebruikt¹⁾. De do e o c n's

TE用areczon houdeti do bronzenMadjapahit-wijbekers algem66n in cere; met daarnaast, als surrogaat, kwispedoors (!) van klein formaat.

Ook <lc UYnggereezen, cvonals de Baliers, en \ rocge.r Javanen, griffelcen nog op lontar- stro<>k(: n (liropak's).

Jcn Krama-tnal hebben zij niet (zie Kreemer in Med. N.d, Zend. Gen., XXIX, 1885, bl. 347), even min als de Javanen voor ± 1600 die bezaten, en even min als de Baijers op een hebben.

1) Jasper is in de war in Eigen Haard, 1902, bl. 7 (>2, lc k(L met zijn: „de maand Kosodo (of Kodoso = Tiende Mend)“

2) Pers, aantekoning te Singardja in Oct. 1888; voorth Friedrich in zijn „Voorloop-pig VoTslag van het eiland Bali“, I, b* 30 -- 31 (<.l. i. in Verb. Bat. Gon. XXII, 1849, I 1G Staik) : Van Eck in Tijdschr. v. N.-I. 1879, f, bl. 47 : Van Eerd. in Bijdr. Kon. Inst. dl. (>5 (1911), p. 12. Daartogen over wdl aanwezigheid, speciaal in Karangasem, Dr. Bosch in Oudheidk. Verslag 1916, p. 116; doch zie (laamaasb de afbeelding op plaat V en beschrijving op p. 14 in Schwartz, Gids Bali on Lombok Ethn. VI-rz. Bat. Gen. (J920), en verg. V.(I. Tuik's Kawi-Wdb. III (1901), j). 406a,

Wdl gebruiken zo een zeker tai ouderwetsche woorden, waarvan Kreemer J. c. bl. 368—369 ½n prooffje geeft, on waaronder het, trouwens ook in Ko^oloe en Bagelen voorkomende, *rejang* in plaats van *akoe* (ik) het meest bokonde is ■*^{*}). Een nauwkeurige studie van het TenggSr-dialect laat eeh-ter nog op zich wachten. Het meest onvermugd heerscht dit in de 5 des&s bovengenoemd; terwijl de Probolinggo'sche, Loemadjang'sche en Toera-pang*-sche Tenggereza^a gewoon Javaansch spreken, doels met Madocreech vermognd (volgens Hoik's taalkaart van 1882).

Terwijl bij de bovengenoemde geboden der Balin, padanda's op Kliwon nog Sanskrit-for- mules worden gebruikt uit de Veda's, welke for- mules zij bezitten in Balin, karakters met inter- Jineaire Kawi-parafrase²⁾, zijn echter de gebe- den der T&ngg&r-doekoen's jonger; reeds Raffles, dip Tongger in Juli (?) 1815 met een heelen stoet van Paseroehan uit bezocht, en daarvan 11 Sept. 1815 te Batavia in zijn “Discourse” vertelde, getuigde van de 3 soort heilige ge- schriften aldaar: „these records consist of three compositions written on the *Lontar* leaf, describing the origin of the world, the attributes of the Deity, and the forms of worship to be observed on different occasions. Copies were taken on the spot, and as the language docs not essentially differ from the ordinary Javanese, I hope at an early period to place the [Batavian] Society in possession of translations⁵“ (Verh. Bat. Gen. VIII, 1816, le Stuk, bl. 52) : ook voegde hij bl. 56 toe: „that the particulars of their worship were contained in a book called *Panglawa*, which they presented to me³⁾“. In 1853 heeft Prof. Keyzer dit „Sacred Book of the Natives of Tangar in Java“ uit Crawford's nalatenschap in het British Museum als hs. no. 12324 terug- gevonden (Bijdr. Kon. Inst. I, II, 1854, bl. 337) Tot op heden is echter n i e t s n a d e r s uit dezen Tenggerezen gebeden-codex (*Pangla- woe*) bokend! Prof. Keyzer noemde het eveneens „gewoon Javaansche proza“ (I. c.).

Ook in een tweede opzicht zijn de T'snggSree-zen minder antiek dan Bali: zij bezitten niets wat naar een tempel lijkt. Hun godsdienst is enkel: huisgodsdienst plus Brama- v e r c e r i n g. Er is hier ook geen spoor van Boeddhisnic. Het zijn onkel restes van Q i w a - i e t i s c h kluzenaarsleven, zie hier- achte!, waar de *doekoen's* besproken worden. Do derdo tot nog toe op de hellingen van Tongger gevonden antikwiteit, de bronzen ling-, ga-sirihkalkhouder van Wanadaja (Not. Bat. Gen. 1899, bl. 62 — 63), pleit met de reeds ver- moldc onokonclo van Walav<;lib voor bovenstaando stelling.

x) Verg. Roor<la-Vreede, Jav.-Ned. Wdb : " 4en druk, 1901, I, bl. 358, 2o koi.

2) Pers, mededoeing Dr. van der Tuuk op Bali, in Oct. 1888.

3) In zijn History of Java, 1817, I, bl. 332 heetdit boek, waarschijnlijk terecht: *Pangldiou*. Op bl. 330, noot 1 belooft hij daar n.o.g., dat men de T'snggfir-gebden zal kunnen vinden „in the Transactions of the Batavian Society, vol. IX“. Daar is het nooit toe gekomen, want de kopij voor dit doel IX had Raffles naar Engeland meegonomen, zondqr dat hij ooit tot drukken geraakte.

De 2 groote feesten der Tenggereezzen vallen op den Men of 15en dag (nl. den ochtend n° voile maan) der 2e en 12e maand, dus op 14 of 15 K&ro en 14 of 15 Kasacja; juist 10 maanden en 2 maanden van elkaar gescheiden.

Het eerste is een doodenfeest (*njetuoe, vansewoe* =duizend; dus eigenlijk „offeren bij don LOOOn dag van; den doode"), een Tenggereesch „Allerziefen". Het tweede is het groote Brama-feest, waarbij de *prasen's* (of dieronriem-bekers³⁾; van *Jav. rasi*, Skr. *rapi*, dierienriem) der *doekoens* te pas komen, evenals hun veckleurig overkleed van driehoekige katoenen lapjes, de *koelambi oenta koesoema*, een kap van diozelfde stof, *plengkoengan* of (?) *koedoeng* gehceten²⁾, en een over de borst gekruiste „gebedsrioin"³⁾ — zooals Kreemer (l. c. bl. 372) het noenit; zoogedragen „als de kruier zijn zee" — draagt — van passemet, en geheeten (?) *slampang* d. i. „bandclier" (Jasper. l. c.); inderdaad de antieke *dtbbele oepawita*, het zoogenaamdc „vrouwensoer", gelijk Domis reeds in 1827 terecht aan „de koord der Bramie-nen⁵ dacht^{3,4)}; een zijden gordelband (*saboeh*)— verg. Kreemer, l. c. bl. 371 —, en een gebatikte *kain pandjang* van grove Oosthoeksche patronen voltooien hun feestdracht; zie een afb. van hun kostuum in Rouffaer en Juynboll, „De Batik-kunst in N.-I. enz." (1914), plaat 23, „De Volken der Aarde", ed. Snelleman, I (1903), bl. 120, of Jasper, l. c. bl. 760; hier zijn 3 der 5 doekoens inet zodiakbekers, maar 2 met kleine kwispel-doors.

Het *n°wbe-feest*, ook (Hageman, bl. 8) geheeten *d'ma kaki mojang* d. i. „plichtsbetrachting jegens de rondwalende voorouders(-ziefen)" of ook (?) *paseroehan* (Bijdragen l. c., 1879, bl. 1139), dus „uitnoodigings-feest (der voorouders ?)", doet tevens dienst als een soort Nieuwjaarsfeest, en wordt -goverid ten luize van het dorpsheofd — in 1827 den Demang van Tosari¹⁾, thans den.

-petiruji ter plaatse. Na het feestmaal (*slam'tan entas-entlas*) tot „overbrenging" (*entas-fittas*) der zielen naar beter gewesten, worden poppen (*pilra*

of *petro*; zie hierachter bij het huwelijk) ten slotte verbrand; voordracht Directeur kweekschool Bandoeng, J. Scholte, op te Congros Taal-, Landen Volkeuk. te Solo, 25 Dec. 1919. Dit is dus con uitbreiding van wat ook na olke enkele begrafenis-gebeurte (zie hierachter), en een flauwe af-glans van het groote Doodenoffer (Qradtha) wel- eer aan het Hof van MacIjapahit (Nagarakerta-ganja, Zang 63 — 67); aansluitend bovendien bij het lijkiniaal (*Sntas-entas*) on de platte houten beelden (*poespa-gambar*; dus ocn soort houten schimmen) daarna verbrand, bij de KaJang's (Not. Bat. Gen. 1899, p. 8 en XXX); aansluitend ook bij het *mimoekoer*-of *ptmoespa-feest* op Bali, dat op West-Lombok bij de Baliers heet *sakah-* of *poespa-icc't* (zie V. d. Tuuk's Wdb., III, p. 1 IG, IV, p. 213b, 910b; en Dr. Juynboll in Catalog us Rijks Ethn. Mus. VII, 1912, p. 152—153, en plaat XVI, met Dr. Bosch, in Oudheid k. Verslag 1916, p. 115).

Het Brama-feest, volgens Hageman (l. c.) *geheeten paeman*, d. i. dus „het oem- of om-feesC", „het feest der heilige syllabe Ong", is blijkbaar een Zoenfeest van de krachten des godstieken Brama. Daarom worden in de liioogste staatsic hier offers gebi-acht; het is dus het *laboeh, n (jla-boeh* der gewone Javanen, het „in het vuur (of water) storten ter verzoening". Dat dit veeler so ins mecshoffers zijn geweest, staat m. i. vast. Hierbij suut aan de merkwaardige lende der Tenggerezen, reeds door Van Rijck in 1785 verhaald, dat hun oervader Kjai Da'lap poeth in zijne 25 kinderen het jongste zoonje „aan den brandenden Berg *Dassar*" offerde (Verh. Bat. Geh. VII, 1814, bl. 7; *rlasar* = do Zand-zeo), nadat hij de welvaartbrongende uienteel van de twee *lapel's* op den Smeroe geleerd had. Dat in dit verhaal ebn van de 25 geofferd word), is dubbel merkwaardig en echt-Javaansch *): dezelfde gedachte toch ligt in het Jav. *silav: e benlet* of „voile 25", tegenover *sHlavje prah* of „gebruikelijke 25", dat is: 24; oindat 1 a 1 s een soort d ij n s e r a f j s g <■- g a a n. Trouwois, jaarlijks oij <lc n dag van de verheffing des Sultans, gaaii zendelingen van den Kratoji te Jogja nieuwe kleedren — (l. i. *menschen* in ? — storten in d(f kraters van Lawoe en MSrapi, en te Manljang in de Zu'I-zeel²⁾

Aan dcu Brama is dus zeer z o k c r v j'oc-ger en inonschonoffer sonis gbrachrl; de vraag van Ds. Hooyjan, die tot Van Rijck's antwoord-brief van 26 Mei 1785 loickic, was nog zoo dwaas niet. Het geloften-doen en tegelijk gooien van steenen bij den Brama, over den heuvol Watoe balang (d. i. „Wcrj-rots") bij dit feest door ver-schiHende TCnggCreezen" (Kohlbrugge in Bijdr. l. c. bl. 145), is wol een Moh. insluipsc. Doch het inwerpen van diverse spijs-, geld- en kleeding-offers in den Brama-krater door allo mannen

1) Het verliaa] bij Van Herworden, l. c. bl. 75 -- 78, waarin al do 25 kinderen aan den Goenoeng Dasar worden geofferd, die dan als Br&in& uitbarst, is blijkbaar jongere opsiering; Mekka komt hierbij zelfs te pas! Verg. over *laboeh*, Hageman bl. 10; en „de plabochan, de opening van den krater" bij Kreincir, bl. 379; het Jav.-Ned. Wdb., 1901, IT, bl. 163

i. v. is onvolledig.

2) Pers. aantekening in 1889 to Jogja..

f³⁾ Bij Roprd-Vreede, op. cit., 1901, II, bl. 236, 2e ko), is *prasen* hoogst on vol led ig ver- klaard; verg. Mai. en Dai. *rasi*.

²⁾ Uit den zin bij Van Herwerden, Verb. Bat. Gen. XX, 1844, Laatste Stuk, bl. 72 blijkt de naam *pleiigoengan*, d. i. „boogvormige kap", dus een zeer juiste term; het *koedoe-ng*, d. i. „hoofdsluier", bij Jasper, l. c. bl. 764, 2e koi. lijkt mij nicer een naam door de andere Javanen, niet-Tengg(sreeziei, er aan gegeven.

3) Verh. Bat. Gen. XIII, 1832, bl. 337. Later heeft Domis dit opstel bijna letterlijk herdrukt in zijn „De residentie Passoeroc&ng", *s-Grav. 1836; zie daar bl. 143. De Tenger- naam van dit dubbel BraJunanen-koord wordt echter door niemand, behalve Jasper, vermeld. En ook diens *slampang* lijkt mij een term der niet-Tenggerezen.

4) Domis l. c. (1832) bl. 341, of (1836) bl. 146, heeft bij vergissing „in de maand Kos. . .", lees: *Karo*. Maar hieruit distilleerde Kohlbrugge in Bijdragen l. c., 1901, bl. 137, een gewaand feest in Kasa! En in Tijdschr. Bat. Gen. zXXXIX, 1897, bl. 130 had Kohlbrugge het / Brama-feest „op den eersten dag der m°and *Kasodo*^ gesteld!

en vrouwen. onder zegening der *doekoeti'a* — terwijl vroeger, b.v. nog in 1827, al 16en de man- non dien kratrandr bestegen') — moet, vooral govoegd bij do weduwen-vcbrandingen dor, Hindoos, een zachten vorin thans verlegen- woordingen van v'oegerc Brama-menschenoffers. Trouwons, ook in de folklore der gewone Java- nen zijn verschillende rudinienten van vroegero menschenoffers nog te herkennen (verg. de Jav. woorden *bekakac icong*, *poekang* of *toekang kali*, *panglarisan*: de ceremonies bij kraton-, huizen-, bruggon-, stuwadainnen-bouw, enz.; SOEND. *tjoe- li/c*, *parepeh*; enz.). Merkwaardig in dit ver band is, dat nog in 1827 (Domis, bl. 342) op den dag van het Brauia- fceest den koe word geslacht, en de kop geplaatst op de *sanggar* (zie hierachter) van. den D&mgang van Tosari. met bloemen versierd, en na afloop van het be'gfceest vereerd; blijkbaaT een - „plaatsvervangende zondekoe".

In 1815 konstateerde Raffles het bestaan van „about 40 villages scattered along this range of hills .. partly under Pasaruan and partly under Probolingo" (Verh. 1. c. bl. 50 — 51), en „four Priests, who are hero termed *DukiW* (bl. 52). Hageman rekende in 1870: 3000 *Tengger asli* (dus: „oer-Hooglanders") in Pasoeroehan, 3030 in Probolingo, 152 "m&nnen" op de Zuider-hel- lingen van den Braina, zeg dus ± 6500 echte T&nggereezen, verdeeld volgens hem in 6 + 9 + 13 desa's (L. c. bl. 3 — 4, 31, 45); die 6 eerste, nog gchccl onvermengde, Pasocroehan-desa's wuren volgens hem: Tosari, Poerwana, Padakaja, Ka- jockebek, Wanakiri en Ngadiwana; de 9 Pro- bolingo'sche waren: Poctoes, Wanakerta, Nga- <las, Djetak, Waiatitira, Ngadisari, Ledokamba, Tjrebeck en Wanakera; de Zuidelijke 13 Tciig- ger-desa's noemt hij niet bij name maar Kohl- brugge noemt er in ± 1897 ruim 7 (zie beneden) in het Toenipangsche, waaronder Gooboeg kla- kah. In 1899 konstateerde contr. Bodemeyer nog cl i c z e | f d e ongeropte Tengger- drsa's in Probolingo, behalve Wanakerta, dat in

1876 in *zijn* geheel tot den Islam overging³⁾; maar in de 8 overige teklo hij 6462 *Tengger asli* en slechts 14 Islamicten claarnevens (Tijdschr. Bai. Gen. XL111, 1901, bl. 325), terwijl er in 10 met |Toh. nicer vcrnKtngde bergdesa's nog 2354 *Tengger- be* i j < lers woonden. Een dergelijk nuttig lijstje gaf contr. Von Kreyburg tegelijkertijd voor Pasoerocha['] hclaas niet; slechts konstateert hij, dal de *Joekoens* der clesa's Tosari, Poer- wana, Padakaja, Wanakiri en Mai'aredja de 5 in

¹⁾ Do inis 1. c. bl. 341 342, of wel (1836) bl. 147. Uit< het feit, dat toomnaals de niannoii geen kris of *katolc* (workbrock) daarbij mochten iianhebben, <listilleerde Kohlbrugge (1. c., 1901, bl. 146): „früher nur die Männer und zwar allo ohne irgend wclehc Bekleidung" op we Ik vermeend „Nackt-scin" hij dan nog voortbor- duurt! Domis zou dit dan waarlijk wel gezegd hebben. De heilige pick Kosala der .Badoci's van Karang wordt con keer *s jaars ook allden door mannen bezocht; zic De Quant in Tijd- schr. Bat. Gen. X LI, 1899, bl. 589.

2) Hagonman's stuk wo melt van drukfouten; |lijj zegt- Pasooroalubijische Tengger- desa's (bl. 3), *loch noemt or tot 2maai too slechts 6 (b). 4, 31); enz. enz.

3) DiC jaartal van La> Chapellc (Tydschr. Bat. Gen. XLI, 1899, bl. 38) is blikbaar juist.

iv

1899 waren, die werkolijk kennis hadden van den Tongger-godsdienst (ib. bl. 335). Zooals men ziet, ook haast weor alle precies dezelfde desa's van Hagonan uit 1870; want Mararedja ligt juist halverwo tuschen Ngadiwana cn Kajockeb- bck.

Dj Tenggereezen s t o r v e n (1 u s nog allerminst u i t, vermcdreren vce| - cer in aantal; en de belangr 7akste Tengger-dorpcn van weleer zijn — op W^nakSrita in Probolingo na — nog heden ten dage dezelfde geble- ven. Doch hun adt verflauwt, vcrloopt.

Kohlbrugge gaf, uit ± 1897, het volgende lijstje van desa's die door den *hoond-doekoen* van Tosari opgeroepen worden tot het Brama- feest, en dus geacht kunnen worden nog officieele Tenggereezen=desa's te zijn (Bijdragen, 1. c. bl. 84 — 85; zondci dat overigens bij hem blijkt v l n cenig .vergelijkend onderzoek tuschen deze groepen):

Pasoeroean

Distr. Tengger:

1. Tosari + 5 *d o e k o e l C i s* (gehuchten).
2. Poerwana 4- 1 id.
3. Wanakiri + 2 id.
4. Padakaja.
5. Ngadiwana-)
6. Ngadiredja (of Tjemara gating) + 3 id.
7. Mararodja (voluit Tjeraararedja) + 2 id.

Distr. Pakis (= vroeger *Toempang*):

1. Ngadas.
2. Gocbog klakah.
3. Tosari (no. 2).
4. Doewoct.
5. Pantjakofesoema.
6. Besoeki.
7. Pa^ansari.
- 8- 10. clric gehuchten.

o u d- P r o bolingo.

Distr. Tengger: *Distr. Kanclangam*

1. Ngadisari.
2. Wanatara.
3. Djrijak.
4. Poetoes.
5. Ngadas.
6. Wfmakera.
7. Tjrcbck.
8. Le<:lol-cainba.
1. Loemadjang (?).
2. Kai^angan (== Sei^c.loera).

N.B. De namen dezer 16 gehuchten vindt men bij Kohlbrugge, p. 84; maar er zijn er mecr. De tegenwoordige distriks-namen zijn aangebracht.

Do huizen der echte Tenggereezen staan naast elkaar op terrasson, onmiddolijk op deo grond, zonder schaduw- of vruchtboomen, geheel open voor do zon dus. Zij zyn, in sterke afwijking van die der Javanen, ± 4 — 8' M. brood bij 15 — 20 Al. lang, van planken omwanding, of ruw be- kapte stammen, mot cen dak bovenaan van *we- li'n* (<ilang-alang op latjes ger egen) en steil van dakhock, onderaan flauwer van lijn. cn aan den voorgevel met dubbele rijen van ineengepastro

³⁾ Volgens Do Wolff van Westero (Tijdschr. Aarclr. Gen. 2, XII, 1895, bl. 346 waren or in 1893 in dezo 5 echt-TSnggereesche desa's: 5262 *Tingger asli*, logon 50 inlanders van elders, "Voor uitsterven bo hoof t men dus nog niet bovreed te zijn". Ook leverb deze aklaar zeer wtiardevolle kritiek op cenige te apodictische uitspraken van Kreomer.

klakah (in de lengte gespleten bamboe-[^]eioenjr), die over elkaar kuonon geschoven worden, om desverkiezond meer daglicht in hot huis te doen vallen. Overigens heeft het huis slechts 1 of 2 kleine wandvonsters „dus blijft het meest zeer duister en vol van rook. Het zijn „lange lootsen“ , zoals res. J. H. van IJsseldijk in 1820 zeide). Tegenwoordig zijn ze vaak maar voor e6n gezin bestemd (Kreemer, 1. c. bl. 345, 364); Van Rijck in 1785 spreekt van „gewoonlijk drie of vier familien“, (1. c. bl. 4) en ook nu nog komt dat voor. De lengte-as is n a r den Smeroe gericht, en de ingang is in het uiteinde van den eenen langen wand gericht n a a r den B r a - m a ; in de Tosari-desa*s is dus de lange as naar het Z. gericht en de deur in den Z.hoek van den Oostelijken langen wand ²). In de Noord er helft van het huis staat middenin de *pawon*, een gemetselde vuurhaard, voor verwarming en spijsbereiding; langs de wanden zijn *umbers* (bamboe-rustbanken) voor zitten en slapen.

Vroeger (Raffles, 1. c. bl. 51) hadden do huizen een doorloopende *tratak* of warande langs den voorgevel buiten, thans nog slechts een afdak (*pⁿirata*) bij de deur, of in *t geheel niets. Tegenover de deur, binnenshuis, is de *sanggar* (huissal-tar), voluit *sanggar pamelangan* (van *peleng*, „verdiept zijn in gebede“), nl. een soort vlie-rinkje (*j)aga*) of „hooge stelling, waarop eene plank,, (Domis, bl. 346), waar de *poesaka's* be-waard worden, en dat bij een huwelijks- en doo-deneest de voile rol van altaar speelt. Ook de vuurhaard is een gewijde plek, waar men vroom-den ongaarne bij toelaat; de adat, dat het vuur hierop niet mocht uitgaan (Van Rijck, bl. 4; Domis, bl. 332), is nu door de lucifers(!) in on-bruik geraakt. Met gordijnen *zijn* in de Noorder- helft van het huis een paar akloofjes (*kobong*) afge-schoten, allereerst voor het gezinshoofd, dan ook voor eventueel inwonende gehuwde dochters; in den Zuidwesthoek, tegenover do deur, worden de landbouw gereedschappen, en veldvruchten, be-waard. Zie den plattgrond bij Kreemer, bl. 367; en verg. dien van Van Waey, Tijdschr. v. N.-I. 1875, I, bl. 347, waar ook het afdak bij do deur („trattap“) voorkomt.

Het voedsel is de *djagoeng* (mais); de rijst is Jekkernij. Volgens Hageman bl. 29 maken zij zelfs een eigenaardig mengsel van mals plus rijst, dat hij „g4ndon“ noemt (*gendoh* ?), en hetgeen het dagelijksche menu uitmaakt. Bo- vendien, geen rijst zullen zij staiipen in een *lesoeng* (rijstblok) of *loempang* (houten vijze), dock..... in o e n kochuid, net zoalss de koffiebossen ontbolsteren (verg. Van Herwer-

den, bl. SS —91); hetgeen dan woor door een le-gende oudersteund wordt, reeds in 1785 blijk- baar bestaande (Van Rijck, bl. 3), waarin het *B5,ndawfi.s&c-verhaal opduikt. M. i. heofft men ~~hier niets anders dan d o v r e e s, om door het rumoering stampen van rijst de donderkracht van Vador Brama te wokken; evenals een goed zeeaan aan boord nooit zal fluiten, om geen storm te krijgen.~~

De *djagoeng* wordt a an opstaande en dwarse staken, *slgrokant* (1 bij Krcemer „sigaroon“, bl. 345), gedroogd; gelijk men ook doet op Flores. Tevens liepen in Hageman[^] tijd (bl. 47) bamboegoten over deze staken, als waterleidingen; doch dit -slijnt verouderd. Dan lieft men de teelt van roodo en witte sien (*bawang*), in 1785 reeds legend air, dus zeer oud; de teelt van aardappelen; die van kool (*kobis*), volgens Hageman (bl. 18 — 21) eveneens oud; spergieboonen (*bontjis* = boontjes); en *djarak* (ricinus) voor olie. De kool wordt gestekt, niet gezaaid (Kree- mer, bl. 366). Veel geiten worden gehouden, die in huis hokken, geen varkens: *sapVs*, die vrij rondweiden, of in een kookraal der desa gaan; en veel berpaardjes, die bij de huizen onder een afdak staan.

De *gam&lan* is zeer geJicfd, en geeft o. a. het sein tot het in massa bestigen van den kraterrand bij het Brama-feest's ochtends om 9 uur onge- veer, nadat men reeds van 6 uur af in de weer is geweest, en de ritueele gebeden a an den voet van den kraterkegel gezegd heeft. De *wapang* komt zelden voor. Thans, sedert ca. 1914, is telefoonverkeer ook tot Tosari doorgedrongen; de woekerplant welke bioscoop heet, gelukkig nog niet. Voor autoverkeer zie onder.

De hoogte der desk's wisselt tusschen 2130 M. (Ngadas onder Toempng) en 1777 M. (Tosari no. 1 onder Poespa), dus gemiddeld de hoogte van het Dieing-plateau. Het klimaat is echter veel droger dan ginds. ³)

In hoeverre de TenggSreezen zich anthropologisch van de andere Java[^]nen onderscheiden, zal eerst na v e r g e l i k o n d e deskundige studi(in o. a. bij Balineoxen, Badoej.s, en in de Pinggir- desa's rondom Kartasoera, uitgemaakt kunncn worden. Kohlbrugge deed hi er in een eerste onder- zoek ter plaatso ²). Do ietwat donkerder tint is gevolgd wel der ijle berglucht. Hun zuivero zedcn werden reeds in 1785 geroemd. Ook toon roeds haddon zij Ijesnydonis (Van Rijck, bl. 1 — 2) ³), dus autochtoon; en wof door incisie. Polygamie is eon uitzondering bij hom, allden de <loe- koen heeft gewoonlyk 2 vrouwen, en dan ook 2 huizen (Kreemer, bl. 347). Hun dorpschoofden heeten *petingri*, wicr huizen gekenmerkt zijn door oelii viaggestok (!; Krcomer, bl. 345); boven hen stond in de 18e eeuw een *Ngapehi*, wonend to

1) Dit is de „Y van de Tengger-biblio- grafie bij Veth; zie toJci Hageman, bl. 23.

2) Aldus categori-isch De Wolff van Westero-rode, 1. c. bl. 348, o. a. contra Kreemer. De richtingslijn is dus ook *niet* naar den Brama, zoals bijna alle andere berichten zeggen. Vrage echter: is dus ook b.v. te Goeboeg *klakah* de lengte-as naar het Z.O. gericht, en te Pantja Koesoema naar het O.Z.O.; doch b.v. te W&.nakersa en LeijLokamba naar het Z.Z. W., alsmede in deze beide desa's de deur in den langen Westelijken wand? De deur *mag* volgens Wolff ook in den smalleren Zuid-wand zijn; maar, vo1 gens alle oudere berichten, blijft dit hooge uitzondering

1) Verg. Kohlbrugge in Naluurk. Tijdschr.

v. N.-I., LVIII, 1898, bl. 400-455. Het op Jasper's „Scheetskaart van het Tenggfirge- berge“ als hoogte van Tosari (bij zijn artikel in de N. Soer. Ct. van 11 en 2J Jan. 1910) is een lapsus.

2) Verg. Kohlbrugge in L'Antropologie, IX, 1897, overdruk b), 1—25.

3) Domis, bl. 336 en 344, zegt dat die besnijdenis-verhalen in 1827 maar praaties dor TSnggfireezen waren, om de and ore Javanon. te sussen.

Ngadiwana (Hageman, bl. 31)¹⁾; sinds 1817 oen Demang, wonend te Tosari. Sedert ± 1840 ochter bestaan de districten Pasoeroon^{ch} on Probolinggo'sch Tengger, doch de Wetlands wonen resp. te Poespa' (630 M.) on Sooka-poera (8G0 M.). In het eerste dringen Javaan- scho, en, door Tosari, Europeesch invloed al nicer door; in hot tweede Madocreoso. Een Coutroleur B. is te Poespa.. Tosari is een Eur. sanatorium, tevens kermis der Indischo ijdelheid; het lagere Nangkadjadjar (1200 M.) heeft een goed h6tel; het hoggere Ngadiwana (c.a. 1880 M.) een pasanggralian-hotel. Per auto komt men sinds ca. 1914 van Pasrepan over Poespa naar Tosari; sedert 1918 van de spoor- weghalto Poerwodadi (beN. Lawang) tot Nang- kadjadjar.

Do *doekoens* of "priesters" der Tenggereezen nemen een zeer eigenaardige plaats in; zij zijn meet dan de Moh. dorpsgeestelijken. ("be, *modin, kaoem*) of de analogo Balin; *pamang- koe*²⁾, doch minder dan de Balin. *j'adanda's*, deze laatsten celite Brahmanen-priesters. Het e o n i g- j u i s t e is bij hen te denken aan de Qiwaitsche *r'si's*, dus „heilige uiannn" die oen vrijwillig k^uizenarsleven leiden, ook *adjar's* („leeraars") gehcten, gelijk Kreemer (1. c. bl. 378 — 379) reeds terecht vermoed heeft, er tevens bijvoegend dat juist dezulken *tjantrile's* of "leerlingen" hadden! Want elko *doekoen* heeft een *legen* of „kooknaap", die met de schol [*gUmta*] klingclt, of voor wijwater on wierook zorgt (Kreemer, bl. 351). En nu vergelijkje men het hicriv66r gezegde over den *adjar* van Teng- ger, Gocntoer geni, die met 40 *tjantri's* aan Marl japahit ter hulp snelde, volgens do Serat Kap^a van ± 1700! Ook de naam *l'gen*, voor Kreemer een laadseel, is m. i. duidelijk; het is de „Legi- jongen" — op z'n Tengersch dus ook "Manisan" te hcten — ; en daar Kliwon in ⁴ m i d e n v a n d e n c i r k e l staat, Legi of Manis Oost, Palling Zuid; Pon West, en Wage Noord (zie TUDREKENING), zoo is, daar natuurlijk de d o (5 k o e n als "hoofdfiguur" in het midden word I de *legen* zijn „Oost"-hand, zijn

r o c h t < r h a n d, d. i. zijn adjunct; de „dia- 0011118** van clen T6ngger-„prestici". De *l'gen* draagt bij het Braniafcest cen dergelijken „ge- 1. „dNriem" a ls zijn *doekoen* (pers. meded. Moj. AJ. Toimcb); waardoo- we tevens den overgang vinden tot do *samir* of „stool", die V^hrstonland- schc *pdn&kawan's* dragon, wannooi* zij *poesaka's* van Socnaii of Sultan in han don hobbon.

De nicest ecrwaai'digc *doekoen* was blijkbaar sinds o ds her die van Ngadiwana, die tot voor kort het z66r heilige witte buisje, de *koelambi klontongan* of *koelambi sangsanf/* bowaarde (Kreemer, bl. 348 — 350 en 371 — 372), ccn buis zondcr mouwon, *misschien* een rcliek van Nga- bclii Soc&djiIja, uit 1733 (verg. Hageman, bJ. 31); dan volgt die van Tosari, tegenwoordig wel als jio. l erkoidj; clan die van Ngadisari in Probo- Jingo; voorfcs in. elk T\$nggr-dorp 66n. Elko *doekoen* heeft 66n *prasen* (zodiukbekor), doch dio vim Tosari 2. vroeger zelfs 3 (?); in Pa- 'soorocan^{cl}cli Tenggor zijn er aklus 8, in Pro bo- linggo^{uh}-dito 5 (? ; waarschijnlijker is 66k S), in Locmadjang'sch on MaJang'sch TSnggor

[]Verg. ook Kreemer, bl. 348 — 350, 371 on 374.

„schijjnen" „eenige doekoens twee bekens" tot bezitton (Kohlbruggo, Tijdschr. Bat. Gen. XXXIX, 1897, bl. 130). Ook (lit is dus nog on- voldocndc onderzochb; evenals de periodiciteit en do forinulcs der gebeden. Kohlbrugge, 1. c. p. 131 — 132, schctst het verloop van een gebed.

Een Tenggereea in dagolijksch kostuum draagb een *catok* („werkbroek"), met een *baolec* of gordel om het midden; en, bij wijzo van tegen de koucle bcschuttende *slendang*, een geruite gewezen saroeng als mantel om het bovenlijf (Van Herwerdon, bl. 86). — gelijk men ook op den Dieng kan zien; do vrouwen dragen gewono Jav. dracht. Hun kleedij bij het Brama-fecst werd nog door niemand nader aangegeven! Slechts Domis (bl. 342 — 343) zeide, dat in 1827 daar geen kris of *katok* bij to pas kwam; zie reeds hiervoor, ook voor do kleedij dor (*doekoens* bij dit feest. Bij kleinerc plechtigbeden (gebeden e. a.) is alleen de gebeds- riem het distinctief van den priester, als een soort klein tenuo (De Wolff v. W., 1. c. p. 351 — 352).

Do ceremonies bij het huwelijg zijn door Domis (bl. 345 — 352) nauwkeurig bcschreven, als oog- getuige ten huize van den Demang te Tosari in 1827; en verg. daarmee do beschrijving van Van Herwerden (bl. 63 — 71) uit 1842, en die van Kreemer (bl. 35G — 360) uit 1884. Het merkwaa- digste is, dat daarbij te pas komen poppen (*gambur*, dus "portretten" ; ook *petra* of *pitra*³⁾ gehee- ten), die de afgestorvon vooroudors voorstellen welke in offgie het feest alud bgwonen, en waaraan door al de aanwezigen, nadat het eigen- lijke huwelyk voor do *sanggar* door den *doekoen* gesloten is, hulde wordt gebracht, terwijl zij, na afJoop van het feest, buitenshuis worden verbrand (Domis, D. Wolff v. W.), of in een ra- vynn geworpen (Van. Herw.). Deze laatste zegt ook dat, v66r dit laatste gebeurt, er eerst een geweoklaag wordt aangeheven. De poppen zijn 3 a. 4 d.M. hoog²⁾, en van bloemen, planten on lappen vervaardigd. Merkwaaardig ook is, dat bij de huwelijksvoltrekking voor de *sanggar*, „de le- den van het gezelschap icder een blad met bloe- men omhoog (houden)" (Domis, bl. 347); d. i. dus het ouder-Jav. *wot sekar*, het „se?n&a7i-bren- gen niet een bloem in do hand", nog evenzeer op Bali in zwang.. Merkwaaardig ook, dat de *doe- koen* als laatste trouwceremonie — overeen- komend met het uitspreken van den zegen bij ons — een soorb „IIndoesch vijfkruis" slaat over bruid cn bruidegom, door eerst hun voorhoofd (d. i. zenith), dan rechterschouder (Oost), linker- schouder (West), rug (Zuid) en borst (Noord) aan to raken, a!166n clor Domis (bl. 349) vermeld. Een tweegosprok, bestaande in vragen en ant- woorden van bepaaldo forniule, te houden door

1) D. i. het Oudjav. *petra* = *pitara* = schim, cigonlijk : voorouder; zie V. d. Tuuk's Kawi- Wdb. IV (1912), p. 184a. Do Wolff (1. c. 1895, p. 352) schreef: pdtro; Jaspar (1. c. 1902, p. 760) betor: pctro.

2) Het „3 it 4 c.M. hoog" bij Do Wolff v. W., 1. c. bl. 353 is toch een schrijffout (zie Kreemer, 1. c. bl. 359); ovensals op bl. 356 „Kcs&d^h(do I0dc inaadn)", lees: 12o.

Do zeldzaino Jav. oenQoek-oeijdoek (too> verpopjes) zijn indordaad slechts 3 c.M. hoog; zie Dr. Hazen in Not. Bat. Gen. 1900, p. 115-118.

gemagtigden van het jonge paar" (Domis), loidt de trouwplechtigheid in. De vroeger door de strand-Javanen opgedrongen gewoonte dat het paar van te voren "officieel" door een panghoeloe in de buurt getrouwd moest worden, is door Eur. E bestuursbesluiten afgeschaft.

Bij het begraven is het belangrijkste, dat de "J K I" doode met het voorhoofd naar den Brama toe, begraven wordt, daar de zielen geacht worden, na eene eerste static aan den Moenggal-pas (tusschen Tosari en den Bramfl.), deii Brama in te gaan, en door diens vagevuur naar den Hemelberg, den Sineroc, toerhuzen. Brama's zetel (verg. De Wolff v. W. I. c. bl. 348 en 352). De klijkrilting in de Tosari-desa's (hoofd naar T., voeten naar N.) is dus juist omgekeerd als bij de Moh. Javanen. Op het graf wordt de eerste week een holle bamboe overeind gezet ter hoogte van den mond, en met water voorzien, terwijl ook eten gereed staat; daarna wordt een pop gemaakt, bij het haardvuur geplaatst, gespijzigt, gewijd, en ten slotte verbrand.

Ook bij het njeuwe-doodenfeest worden weer zulke poppen gemaakt, met name ook nu van de akal bakal (de stichters der desa), desgelijk vereerd, en ten leste verbrand (De Wolff, p. 352 — 353); verg. reeds hiervoor.

Een uitgebreide, door niemand nog goed samengevatte literatuur bestaat er over Tengger; dochtai van dingen sluimeren ook thans nog (1920) ononderzocht, vooral in andere Tengger-desa's dan het eeuwige Tosari met onmiddellijke omgeving. Een behoorlijk kaartje van alle ontbreekt zelfs. Over de Badoe's bezitten wij een degelijke monografie; over de tienmaal interessanter Tenggerseerzelen; het zeer weinig verzorgde opstel van Kohlbrugge in Bijdragen Kon. Inst. 6, IX, 1901, bl. 81 — 147 kan allerminst daarvoor doorgaan. Toch is er periculum in mora; De Wolff schreef in 1895 reeds over „de weinige nog echt Tenggersechessa's", en voegt toe: „In de overige volgt men, nicer en in eer de adat der benedenlanden" (p. 347). Het bovengevene was een poging om ten minste enigszins in deze hinderlijke leemte te voorzien. G. P. R.

TENGGERE (SOEND.). Zie BAARDVOGEL.

TENGGILING (MAL.). Zie SCHUBDIER.

TENGGILING ANDJING (MAL.). Zie SCHUBDIER.

TENGGILING BIRAS (MAL.). Zie SCHUBDIER.

TENGGILING IRAN (MAL.). Zie SCHUB-

DIER.

TENGGIRI (MAL.). Zie MAKREELACHTINGEN.

TENGGOEELI (JAV.). Zie CASSIA FISTULA.

TENGGOEELI WA WANG (JAV.). Zie CASSIA JAVANICA.

TENGH (MAD.). Zie BAKOE. Een extract van den bast van *Cerriops Candolleana* wordt van Singapore als verfmiddel naar Europa uitgevoerd, naar het schijnt ook onder den naam „Bakau-cutch".

TENGGAWANG (BORNEO). Zie HOEPA, SKOREA en MINJAK TENGKAWANG.

TENGKEH PAS. Een van de weinige passen in

het Oosten van het Karo Randgebirge (gouvernement Oostkust van Suntratra) naby den bekenden vulkaan Sibajak. Aan den Noordelyken ingang ligt op 860 M. hoogte het stille gezondheidsoord Bandar Baroe.

TENGK&K. Javaanscho collectief-naam voor IJsvogels, behorende tot de goslachten *Ramphalycyon gopsis*, *Halcyon* en *Carcineules*: T6ngk&k boot&, en T6ngk&k soemba, *Homphalycyon capeu-ris*; T6ngk&k tjdgr (?), *Halcyon chloris*; T6ng-k&k-oerang, *Halcyon cyaniventris*; T6ngk&k-wa-toe, *Carcineules pulchellus*. Zie IJSGOGEL.

TENGGOKO. Zie OPIUM.

TENGGOKO (JAV.). Zie DODONAEA.

TENGGOKO EILANDEN, Zie TANIMBAR-EILANDEN.

TENGGOKO (MAL.). Zie CASSIA FISTULA.

TENGGOKO (MAL.). Zie TAPIR.

TENTEN-LARE. Naam op de Aroo-eilanden voor een IJsvogel, *Synal torotoro*. Bij dezen IJsvogel zijn de zijranden van beide kaken in liun gelieele lengte van insneden voorzien, die naar achteren gericht tandjes vormen; een zwarte vlek in den nek; bet midden van de kruin van den kop ook zwart; vleugels zwartgrijs; staart zwartblauw. Zie ook BEO.

TENTOONSTELLINGEN. Tentoonstellingen zijn feestelijke, voor een groot publiek bestemde (en dus noodwendig met reclame verbonden), gemeenschappelijke, stelselmatig gerangschikte, tijdelijke uitstallingen van kunst, van nijverheid, van land- en tuinbouw enz., en zulks van een bepaald land of gewest (nationale t.), dan wel van verschillende landen (internationale t.). Beide soorten, nationale en internationale t., kunnen zijn speciale t., in eene richting gaande, of algemeen t., die zich ten doel stellen een min of meer volledig overzicht te geven van den huidige toestand (soms ook van het verleden, als historische en retrospectieve t.) van een volk of van de verschillende volken in onderlinge vergelijking. Deze laatste, nicest grootsche opvatting van de tentoonstellings-idee, tracht men te verwezenlijken in de werkl., die bovendien allengs no/haar, toch reeds zoo reusachtig, programma hebben vergroot, door naast de eigenlijke object-tentoonstellingen ook het meer „onzinlijke" te willen opnemen, nl. door inzendingen van statistieken, rapporten, becijferingen, en, in nog hooger mate, door een stelsel van met deze wereldt. verbonden internationale congressen. Het meest volledig is dit geschied op de Parijsche wereldt. van 1900, die — naar men zegt — de laatste zal blijven der international. t. van zoo grooten omvang.

In de tegenwoordige maatschappij spelen de I., groote en kleine, eene belangrijke rol, en onmiskenbaar is ha practisch betekenis voor handel en verkeer, voor industrie en techniek. Wat dit laatste betreft, zijn in de laatste decennien vooral ook de zg. vakt. in eere gekomen (bijv. voor electrotechniek, stoomwezen, veiligheidsmiddelen, reproductiekunst, enz.).

Hoewel t. niet bepaaldelijk van cosmopolitische strekking zijn — veeleer zelfs versterken de werkl. het bewustzijn van nationaliteit — hebben de groote exposities der 19. eeuw er toch zeer veel toe bijgedragen om kennis en kunde tusschen de verschillende volken uit te wisselen en te verspreiden. Het zijn inderdaad ernstige internationale wcdstrijden geweest, van v6rstrekkinge betekenis. Dat zij niettemin 66k in hooge den aard van vernakelijken hebben gohui, zo. zelfs d) t den oppervlakkigen bezoeker de erul van een "world's fair" gemakkelijk zal zijn ontgaan — dit kan alleen een omnenschkundig inisanthrop ergeren en verbazen. Hot behoorde

onvermydelijk tot den gozonden aard dor t.

De wereld, van den cersten rang hebben plaats gehnd te London (1851, *62), to Parys (1855, '67, '78, *89, 1900), te Weencn (1873), to Philadelphia (187G) en to Cliioago (1893). Van den twccden rang waren do t. te Ainsterdam (1883), Antwerpen (1894), Berlijn (1895), Brussel (1897) enz. Al deze t. hebben aanleiding gegeven tot een reeks van deels zeer kostclijk geschriftcn, ook over de kolonien en de kotonialc producten. In betrek- kelijk weinig bibliotheken vindt men echter deze aanzienlijke tentoonstellingsliteratuur eenigszins volledig bijeen. (Ten onzent bezit de Mij. v. Nijverheid eene tentoonstellings-archief). Er schuilt trouwens ook veel kaf onder de t.-literatuur en sommigq t.-geschriften, niet altijd helaas de slechtste, verdwijnen bijna spoorloos. Beter pleegt het te dien opzichte met de t.-collecties te gaan, die veelal eene nuttige bestemming vinden in musea, universiteitsverzamelingen, scholen, enz. Niet genoeg kan men er ook op wijzen, dat de nuttige naderking eener t. recht evenredig is aan de waarde van den catalogus: men hoort die nog als de concerten en vuurwerken lang voorbij zijn.

De groote t. hebben alle staatsluit geëischt, niet alleen financieel, doch ook moreel, bijv. ter bescherming van het tentoongesteldc, benoeming der jury's, vergemakkelijking van vervoer en grensverkeer. enz. Wat de geldclijkc uitkomsten van wereldt. betreft, het is feitelijk onmogelijk die te berekenen: zelfs bij een zichtbaar deficit kunnen de min-zichtbare winsten en ook het par-ti ("ulier voordeel toch zedl' groot geweest zyn.

Oj> koloniaal gebied is de betceknis van t. wellicht niet het grootst. De wereldt. hebben in de eerste plaats slechts te voldoen gchad aan de algemeene nictiwsgeci'gheid naar verre landen en vreemde volken, reden waaron de koloniale ethnographic, incl. het door vclen veroordecld exposeeren van levende volkstypen, cr gewoonlijk ^rooter plants besloed dan de koloniale cultures industrie. Niettemin is door do t., en nicer l)liiven<! nog door de reeds aangechide t.-lite- r.ii uur in l'uropo, veel aangaande de kolonien beter bekend fzeworden, en zijn er ongetwijfeld ook herhaaldlijk nieuwe welvaartsbronnen voor moedcrland en kolonien juist door de t. geopend.

Zeer >>< laB: zriek voor de Nederlandsche kolonij)k n was in flat opzicht de "Internationale Koloniale en Uil voerhandol T.'-.", in j 883 (Mei-Oct.) te A insterdam gchouden, (; n wcl als eene parti- f iilicce onderneijing met vrij gcingc staatsluit) Aan deze i. is van N. O.-Indie uit met veel animo declgenoincn, en cr was ook in Nederland zelf bijzonder veel op koloniaal gebied bijeengebracht. (Wetenschai-)jclijk was doze Ind. t. wdl verzorgd: zij heeft eene niet geringe literatuur nagelaten, in do eerste plaats een encyclopaedic-achtige catalogus vnn de 3 groepen (groep I: de natuur (ler gekoloniserde en overhcrde gewesten; II: de inhndsche bevolking van id.; I II: de Euro- peanen in id. en hunne betrekkingen tot den inlander), be work t onder de bevoegde leiding van Prof. P. J. Veth (Leiden, Brill 1893). Men hoeft getraclit, met deze fuidamenteel-koloniale t. als het ware te verbinden onze koloniale in- zending ter wereldt. to Parijs in 1900, o.a. door een in zeer gebrekkig fransch gestoldcn beschrij- venden catalogus dozer afdooling („Guide 布 tmvors la section des .hides Noerlandaiscs") to

doen aansluiten bij genoemden voortreffclken catalogus van 1883. Voor ccnc bcooordoling (lexcr afd., die wel in hot bijzonder de aandacht heeft getrokken door de werklijk fraaie reproductio van de Tjandi Sari, raadplege men o. a. Ind. Gids 1900, 953 cp 1481. Wat betreft de Ned.-fnd. inzendingen op de vorige wereldt., moet hier naar de resp. catalogi enz. verwczcn worden.

Van groote beteelenis op algcmcnc-koloniaal gebied, in het bijzonder echter voor de Engelsche kolonien en voor haar verkcer met het niocder-land, was de rijke „Colonial and Indian Exhibi- tion", die in 1886 te Londen gchouden is. Zij gaf tot een reeks van belangrijke geschriften en tot vele goedo catalogi aanleiding: ook twee Noder- landsche bezoekers hebben hunne indrukken 'dezer tentoonstelling te boek gesteld, nl. F. W. van Eeden en L. Serrurier.

Onder de t. in Nederland, welkc eene koloniale afdceling bezaten, en ook anderszins door haar aard eenigszins van koloniaal belang te achten waren, vermelden wij — naast de reeds genoemde groote t. te Amsterdam in 1883 — de nationale t. van Ned. en koloniale nijverheid te Arnhem in 1879, te Breda in 1890, die van het reiswccste Amsterdam mT814), die van planten en plantaardige producten te Gravenhage In 1895, die van vrouwenarbeid terzelfder plaatse in 1898, alsmede de ten verolge en ter bestending der Parijsche t. gchouden Indische t. te Amsterdam in 1902 (in het stedelyk museum). In het Rijk Ethnographic Museum te Leiden werden „Bijzondere G." georganiseerd, o. a. in verband met de Nieuw Guinea expeditie van 1903. Ook de ethnographic verzamlingen van Bali en Celebes, en uit AtjAh zijn zeer te roe men (1907).

In 1906 were! in het Stedclijk Museum te Amsterdam een t. van Ned.-Indische kunst, kunstnijverheid en huisvlit gchouden, die aan het Nederlandsche publiek in alle opzichten een beeld gaf van hetgeen de bewoners van den Archipel op bovengenoemd gebied vennoten.

Eveneens is hier t. vermelden de in 1915 wederom in het Stedclijk Museum te Amsterdam gchouden „Eerste Bijzondere t. overOud Javaansch on Balisch Hindoeïsme"*. Eenaantrckclijke catalogus met belangwekkende verklaringen maakte het den belangstellenden bezoeker mogelijk een blik te werpen in het godsdienstleven van de toenmalige bewoners van genoemde landstrcken.

Zoowel in Nederland als in de kolonien is men er op den duur toe over moeten gaan de tentoonstellingen tot een bepaald gebied te specialiseeren, licgteen reeds uit bovenstaande opsom- ming is gebleken.

In 1912 wercl te .De vent er con koloniale land- bouwtentoonstelling gchouden.

Ann de hand van den fraai verzorgden en uitgebreiden catalogus werden de bezoekers, o.a. vde aankomende „Indische landbouwers" in staat gestckl kennis te jnaken met de rijkdoin- men, die de landbouw den bewerker* van den Indischen bodem kan schenken..

De pangeran Adipati Arja Praboo SoerjA di Laga, hoofd van het Pakoc-Alamsche Yorsten- huis te Djokjakarta heeft op verzoek van do Nederlandsche Regeering te Deventer celt per- manente t. bijeengebracht. Do korte beschrijving hiervan door Dr. I. Gronman getuigt van do groote zorg, waarmede de voorwerpen on mo- dcllen zijn verzameld en geoorclnd.

vakt : te »8 Gravenhage georganiseerd door de ver. „Oost en West“, nl. van Indisch metaalwerk (1900), Indische batik en weefsels (1901), Indisch vlechtwerk (1902) — tydelijke verzaaielingen, die van blijvende waarde werden door de - deugdelijke catalogi der laatste twee.

Na dit overzicht der t. in het algemeen en der koloniale t. in Europa in het bijzonder, moeten in deze Enc : v. N.-Ind. natuurlijk ook genoemd worden de „koloniale t.“ in den zin van t. in de Nederl. O.-I. kolonien. Waar tot voor betrekkelijk korten tijd de in Ned.-Indie gehouden t. vrijwel beperkt waren tot die op Java, met uit-zondering der kleine Minahasa t. te Tomohon (1874). heeft men in de latere jaren ook op de Buitenbezittingen het nut van het bijeenbrengen van verzamelingen en het houden van t. ingezien. Veelal beperkten deze t. zich uitsluitend tot het gebied van handel en nijverheid.

Zoo werd in 1906 te Fort de Liocok een- Pakan Malam gehouden tijdens de races. Deze races, die sedert de oprichting van de F. de K. sche wedoepsocieteit een, jaarlijks wederkerende gebeurtenis voor „uitgaand Minangkabau“, zijn, brengen uit den aard der zaak een grooten toeloop van belangstellenden naar F. de Kock.

Zoo kon men dus zeker zijn in 1906 het 80-jarig bestaan van F. de Kock onder groote belangstelling te vieren. Door de medewerking van de betrokken autoriteiten en niet in het minst door billijke vrachtprijzen, die de K. P. M. voor het goederenvervoer rekende (50 % vrachtluchtductie), slaagde de jaarmarkttenoontelling in ieder opzicht en werd het 80-jarig bestaan van F. de Kock, behalve op feestelijke, ook op zeer nuttige en leerrijke wijze herdacht.

In 1908 en 1911 werden te Koetaradja jaarmarkttenoontellingen gehouden, die ieder op zichzelf de belangstelling van geheel Ned.-Indie wekten.

Het was een verblijvend teeken, dat in 1911 niet alleen de inzendingen talrijker en beter verzorgd waren dan in 1908, doch dat ook met sprekende cijfers de klimmende belangstelling kon worden aangetoond, daar tegenover de 85.000 verkochte toegangsbewijzen in 1908, in 1911 109.721 bezoekers het jaarmarkt-terrein betraden.

Een eigenaardig en zeker veelbelovend nieuw type zijn de „interkoloniale“ t., als het ware buiten Europa omgaande. Tot deze soort behoort eenigermate de in 1903 te Osaka (Japan) gehouden t., voor welke door de Jnd. reg. eene officieel commissie was aangewezen, en waar eene belangrijke Ned.-Ind. afdeling werd vertoond (zie Netherlands India at the Osaka-Exhibition 1903, zijnde een beschrijving van de catalogus in engelsch en jansch).

■ De eerste tentoontelling in Ned.-Indie is reeds in 1829, onder het wakker bestuur van den burggraaf du Bus de Ghisignies te Batavia gehouden. De catalogus somde 772 nummers op: eene vrij groote verscheidenheid van Indische natuurvoortbrengselen en voorwerpen van Indische volkslijf. Eene tweede tentoontelling te Batavia, uftgaande van de toenmaals nog met jeugdige vuur bezielden Natuurkundige Vereeniging, werd op 10 Oct. 1855 door den Gouv.-Gen. Duymaer v. Twist geopend. Zij had plaats in eene, voor / 18.500 opgerichte, loods (3000 M.²) op het

KoningSplein. Er waren 2300 nummers; do tentoontelling werd bezocht 10.000 maal door Europeanen, en slechts door 15.000 inlanders; zij liet een batig saldo van / 10.000. Het Bep. ■ V. Koi. had / 15.000 beschikbaar gesteld voor aankoop van voorwerpen ten dienste van de musea in het moederland. Belangrijker nog was de groote nijverheidstentoontelling te Batavia in 1865 gehouden. Zij ging, op initiatief van Mr. H. D. Lcvysohn Norman, uit van de Ned. Mij. van Nijverheid en Landbouw, en werd gehouden in het gebouw, dat genoemde Maatschappij met de Natuurk. Ver. te zamen bezit aan het Koningsplein; speciaal voor deze tentoontelling werd er voor / 28.000 eene nieuwe zaal bijgebouwd. Do Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele opende haai- op 16 Oct. 1865 met groote staatsie. Deze tentoontelling werd destijds zeer geslaagd genoemd. „Wij hebben er veel leering uit getrokken“ schreef Dr. P. Bleeker, voorzitter der genoemde vereeniging, „door deze tentoontelling is eene krachtige impulsie gegeven. De Europeesche nijverheid is hier nog voor onberekenbare ontwikkeling vatbaar. De inlandsche bevolkingen zijn, als haar gezegende bodem, rijk aan goede grondstoffen. Slaat hier op den bodem en or vlocht goud, in de gedaante van tallooze schatbare producten. Ontwikkelt de goede kiem der inlanders door onderricht en leiding en aaninodiging, en zij zullen worden bekwaam en nijvere landbouwers en handwerkslieden, en de spaarzaamheid zal, onder heiliging van het eigendoms-recht, evenals over al ter wereld het gevolg zijn van die meerdere kennis en arbeidslust“.

De officieele naam (lexert t. was : „TenXoontelling van grondstoffen en nijverheidsvoortbrengselen uit den Indischen archipel on van uitheemsche voorwerpen tot bevordering van landbouw en nijverheid in Indie dienstig“). Een verslag, inhoudende de geschiedenis der tentoontelling, de rapporten der jury's, enz. is in 1867 bij Ogilvie gedrukt. Thans het lezende, krijgt men den indruk dat de ambtelijke omslag (er werden 70 subcommissies ingesteld) wel zeer groot was tot geheel bereikt werd, doch dat ook deze expositie haar onbetwisbaar nut gehad heeft. Het aantal voorwerpen was het vijfvoud van / 859; het bezock was echter nauwelijks grooter (op den openingsdag bedroeg dit slechts 86!) — een feit toevorenklaren minder uit de betrekkelijk geringe Europeesche bevolking, dan wel uit de apathie van een groot gedeelte der Indische menschen. Wat bovendien nog in Ind. t. steeds sterke hinderde, was de weinige bestendigheid in haar bestuur, door overplaatsing, ziekte, als anderszins. Halverwege de t. raakte gewoonlijk de belangstelling on de verantwoordelijkekleid zock. Het heeft van 1867 tot 1893 geduurd, voor te Batavia wed er eene „grootere“ t. gewaagd werd. Doze t. were! op J 2 Aug. 1893 door den Gouv.-Gen. Pijnacker Horel ijk geopend, en is 19 Nov. d. a. v. gesloten. Eene slotbeschouwing in do Jierna genoemde t. con-rant, gewaagt van den gunstigen en behagelijken indruk dezer t., vergeleken met de nider priintieve t. van 1853 en '65; „Handel en scheepvaart, landbouw en nijverheid, waarbij mijnbouwkundige ondernemingen zich gevoegd hebben, breiden zich in Indie uit en worden, als een geheel beschouwd, steeds krachtiger. Genietingen, voorheen slechts voor enkelen weggelegd, zijn er thans voor het algemeen. De afstand tusschen

den Europeaan en den Oosterling, eenmaal zoo groot en zoo scherp afgebakend, bestaat schier niet meer. • • • Deze t. schynt als plaatselijke feestelijkheid schitterend geslaagd te zijn, maar was toch — cynicals haar voorgangster — eigen-lijk in betekenis niet gelieel evenredig a an den • breeden opzet. Men zie voor de t. van 1893 den catalogus, de speciale tentoonstellingscourant (no. 1—44, Bat., G. Kolff en Co.) en de vele be- richten haar betreffend in den Ind. Mercur van dat jaar. Belangrijk was deze Bat. t. van 1893 o. a. om de Duitse inzendingen .betreffende het clectiisch bedrijf, dat toen in indie nog weinig bekend was. Als curiositeit zij nog vermeld, dat voor deze t. »de stoomvaartmaatschappijen speciale goedkoopse retourbiljetten Amsterdam — Rotterdam naar Batavia uitgaven.

Van de kleinere Indische t. noemen wij slechts eenige, die in den vorm van catalogi enz. hare sporen hebben achtergelaten, als de t. te Magelang van producten van inlandsche nijverh.eid uit de residentie KSdoe, in Aug. 1891 en Sept. 1892. Eene geillustreerde "Beschrijving" dezer twee t. : (108 bl.) is in 1894 ter landsdrukkerij te Batavia uitgegeven, en bevat tai van aardige bijzonder- heden over de volkslijvt in dat gewest. Hetzelfde geldt van de t. in 1892 te Pasoeroean gehouden, en die in 1898 te Bodjonegoro. In 1900 werd te Buitenzorg de eerste vruchtentoonstelling op Java gehouden, welke door meer soortgelijke t. werd gevolgd, o. a. werd in 1905 reeds een „vierde vruchten t." bijeengebracht.

In 1899 werd te Pkikalongan een inlandsche nijverheids t. gehouden, gevolgd door soortgelijke t. te Batavia en Soerabaja.

De jaarmarkt, te Soerabaja en Batavia wer- den, wederom dank zij de medewerking van de regering en de directie der spoorwegen over- troffen door de in 1908 te Semarang georgani- seerde j.t.

Ook van inlandsche zijde werd deze t. druk bezocht, hetgeen wellicht voor een groot deel hier- aan is te danken, dat men het feestelijk gedeelte van de t. ook in alle opzichten goed had verzorgd.

Over het ajgemeen vallen t. zeer in den smaak van de inlanders, vooral wanneer muziek en nu en dan vuurwerk niet ontbreekt! Bovendien had deze t. een speciale aantrekkingskracht door de veelvuldig gegeven bioscoop-voorstellingen, de tenf onstelling van volkskleederdrachten en Inlandsche co in cd ie voorstcllingen.

Ook met de Indische landbouw-congressen zijn so ms t. vcreenigd geworden. Bij het 2e congres te Djokjakarta in 1875 was eene niet onbelang- rijke vczameling bijeen, uitsluitend bedoeld als voorlichting van den planter. Van den praeti- schen zin dezer t. getuigt het voor haar gekozen motto: la mcillcuro rime a progrfts e'est ongrais (G. Sand). Dergelijke zakelijke congresst. zijn ook elders, o. a. te Soerabaja in 1878, gehouden.

Zoo ook in 1911 hot Vezelcongres met Ten- toonHtelling, waardoor de vezelbworping op Java en in de Buitenbezittingen in grooteren kring bekend gesteld werd.

Zeer zeker moot hier nog vermeld worden het Internationaal Rubber-congres met t., in 1914 te Batavia gehouden. Het zou ons te ver voeren hier een cenigszins uitvoerige beschrijving van het congres en de betekenis ervan te geven; wij moeten volstaan met te wijzen op de stijlvolle en keurig bewerkte officieele verslagen: „ Rubber

Recueil", een lijvig, belangwekkend in de mo- derne talen gesteld work, en het "Beknopt verslag over do oconomische voorwaarden, waar- onder de rubbercultuur op Java gedreven wordt." Eene groote landbouw t. die uitschreven was te Malang in 1898, is uit gebrek aan belangstel- ling niet iloorgegaan, en hetzelfde treurig lot heeft eene voorgenomen Bandoengsche t. in 1901 ge- troffen. Juist echter dergelijke locale t. hebben op Java onmiskenbaar nut, niet slechts als prettig studieobjeet in het aan afwisseling in 洲 te rijke leven in de binnenlanden, maar vooral ook, om nog op eenigszins aangename wijze dan alleen door printah's, der inlandsche bevolking huttige kennis bij te brengen.

Een alleszins gelukkig vcrschijnsel mag ge- noemd worden, dat Nederlandsch-Indie ook in de latere jaren op Wereld- en Internationale tentoonstellingen uitstekend was vertegenwoor- digd.

Noemen we o. a. de Wereldt. te Brussel in 1910, waar de Ned.-Indische afdeeling zeer- de aandacht trok. Een aantal inlandsche handwerks- lieden, o. a. mattcnvlechers, hoedenvlechers, metaal- en houtbewerkers demonstreerde in de stijlvol ingerichte pendop'o's wat de Neder- landsch-Indische nijverheid -vermocht. Ook op industrieel en eommercieel gebied waren onze kolonien waardig vertegenwoordigd. Uitvoeringe beschrijvingen vindt men in de keurig geillustreerde catalogi en tentoonstellingsgidsen.

Eenzoo was de Ned.-Indische inzending op de in 1911 te Roubaix gehouden t. zeer te roemen.

Waar, na den Spaansch-Amerikaanschen oor- log ook de Vereenigde Staten van N.-Amerika kolonien bezitten in de onmiddellijke nabijheid van Ned.-Indie, ligt het voor de hand, dat er van die zijde groote belangstelling werd getoond voor de Nederl.-Indische inzendingen op de t. te San Francisco. •

Eveneens werd de Semarangsche t. door vele Amerikaansche -toeristen en industrieelen be- zocht (1914).

Overal in-het buitenland. was voor deze t. die een keurcollectie van producten enz. van alle deelen van Ned.-Indie bevatte, enorme reclame gemaakt; o.a. waren poststempels in gebruik genomen met het opschrift: "Bezoekt de Se-marangsche t."

Deze t. hield men ter hordenking van de 100- jarige herwinning van Nederlands onafhanke- lijkheid. Hocwol de Europeesche oorlog van in- vloed was op het bezoek, word behalve aan ruim 2300 abbonn6's, toegang vrcicnd aan 138.520 Europeanen en Chineczon, en aan 182.376 Inlanders, torwijl ± 50.000 personcn als houders van spoor- cn traniwogkaartjes de t. bezochten. Japan, China en Br.-Indie hadden eigen pavil- jons voor hunne inzendingen doen inrichten, terwijl 1 Australie en Nieuw-ZeelLnd eveneens vertegenwoordigd waren.

Kleinere t. werden nog gehouden te Buitenzorg, Soerabaja, Salatiga (1915), meest op land- en tuinboukundig gebied, terwijl te Batavia, Buitenzorg en M6dan kunst. werden bijeenge- bracht. In 1916 werden speciaa-1 op Sumaira enkele belangrijke landbouw- en vooteelt t. go- houden, o. a. te Padang, Moeara Enim (res. Palembang), Benkoelcn en Kaban Djah6 (Oost- kust van Sumatra), terwijl ook do in dit jaar

georganiseerde jaarmarkt. t'e Soerabaja de vee-teelt. to Salatiga, die te Mirij (distr. Prfemboen, afd. Keboemdn) en de n̄verheidst. te Kediri genoemd moeten worden.

Te Madioen werd in Juli 1917 een t. van inlandsche nijverheid gehouden, terwijl voorts nog te vermelden zijn de in genoemd jaar gehouden t. te Trⁿggaldk (res. Kediri) op het gebied van nijverheid, vee-teelt en visscherij; de tweede „Pakan Malam" te Benkoelen, welke in verge- lijkng met de eerste jaarmarkt (1916) met veel meer zorg was bijeengebracht; de veentoon- stelling te Ambal (res. Kedoe) en ten slotte de paardent, te Borobali (Lombok), met de daaraan verbonden paardenrennen.

TEON (ook wel Teau en *Tiau geschreven). Eiland met vulkaankegel in de Banda-zee (Damar-groep); het hoogste punt van den grooten krater-rand ligt 775 M. De berg staat blijkbaar op een onderzeesch voetstuk, want hij rijst, zonder voet, steil uit zee op. Empties worden opgegeven van 1660 en 1693 (Verbeek, Molukken, 575; fig. 496/7). Het eiland is zeer vruchtbaar en grooten- deels met klapperboomen beplant; er zijn een 5-tal negorijen, die onder orang kaja's staan, en gezamenlijk ± 1350 inwoners tellen, (Riedel, de sluik- en kroesharige rassen).

TEOSINTE. Zie EUCHLAENA LUXURIANS.

TEPA. Zie BABAR-EILANDEN.

TEPAKBAAI, aan de Zuidkust van Simeuloe, wordt gevormd door een inham der kust waar deze om de N.W. buigt en een daarv66r gel egen krans van eilandjes, van welke het heuvelachtige Tepak met rotsige kust, dat grootendeels met klapperboomen is begroeid, het grootste is. Op Simeuloe komen de heuvels tot dicht aan de oevers der baai, behalve n. den steilen heuvel KoeIoengan, waar men een vlakke aantref en een tweetal riviertjes uitmond. In de baai liggen enkele gevaren, de diepte is er matig. Zie Zee- mangsids, deel I.

TEPHROSIA. Plantengeslacht der *Legumino- sae Papilionatae*. Het zijn forse opgerichte heesters of kruiden met onevengevinde bladeren en met trossen van witte en rood of paarsgevle- te bloemen. Verschillende soorten, ten deele in- gevoerd, ten deele inheemsch, worden als groene beinester gebruikt, meestal met zeer gunstig resultaat. Enkele soorten zijn vergiftig, zoodat het niet gewenscht is, ze als veevoeder te laten gebruiken.

TfIPOENG TA WAR (SOEND.-) Zie COSTUS.

TfIPOES (MAL., JAV., SOEND.). Zie AMOMUM.

TfIPOES BENER (GOEND.). Zie ACHASMA COCCINEUM.

TERBANG (IRAN) (MAL.). Zie VLIEGENDE VISSCHEN.

TERBANG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TSRSMPA. Standplaats van den posthouder, chef der onderafdeeling Anambas eilanden, rcsi-dentie Rioffw en Onderh., zie POELAU TOE-DJOEH.

TfIRIK. Javaansche naam voor een Zwalu- pleyier, *Glarcola orientalis*, die op den trek Java en nabuige eilanden bezoekt; zij heeft een minder gevorkten staart dan de gewone Europeesche soort, met welke zij overigens vrij wel overeen- komt.

TfIRIK. Javaansche naam voor een Spoor- kic-

viot, *Lobivanellus cucullatus*. Op de Aroe-eilanden hoet *Lobivajitellus miles* Wolwa.

TfIRIKOEWAK. Maleische naam voor *Amau- rornis phoenicurus*, een waterhoentje; de javaan- sche naam is sri bombok.

TERMIETEN (*Termitidae*). Insecten, tot de orde der *Neuroptera* (zie NET VLEUGELIGE INSECTEN) behoorende, die in groote maat- schappijen tezamen leven en gemeenschappe- lijk woningen bouwen evenals de mieren, en daarom ook wel met den naam van „witte mieren" bestempeld worden; ten onrechte evenwel, want de mieren behoren evenals de bijen en wespen tot de orde der Vlies- vleugeligen, en mogen bovendien onder de ergste vijanden der termieten gerekend worden. Men treft in een termieten-kolonie verschillende soorten van individu's aan: den koning en de ko- ningin, arbeiders, soldaten, voorts supplemen- taire mannetjes en wijfjes, en de nymphen van die verschillende vormen, zoodat volgens Grassi wel vijftien verschillende v or mon in een koloni- kunnen voorkomen. Eerstgenoemde, die met de voortplanting belast zijn, bezitten twee paar vleugels, die in rust horizontaal op het lichaam liggen en een heel eind daar voorbij uitsteken; deze zijn bij hun wortel van een dwars- naad voorzien, waarlangs zij heel geniakkelijk kunnen afbreken, wat dan ook geschiedt ter- s6nd nadat het zwermen heeft plaats gehad. De arbeiders en soldaten, die slechts onvolko- mene geslachtsorganen bezitten, zijn gedurende het geheele I even ongevleugeld; laatstgenoem- den onderscheiden zich bovendien door hun aanzienlijke grootte en de sterke ontwikkeling van den kop, die niet zelden de helft van het geheele lichaam bedraagt en met krachtige kaken is uitgerust. Bij het begin van den regentijd, als de voortplantings-individus (laron, JAV.), vol- komen ontwikkeld zijn, beginnen deze uit te vliegen, te zwermen; het aantal individu's, dat daaraan deelneemt, is soins z66 groot dat zij een dichte wolk vormen. Deze zwermen worden door allerlei dieren, die op de termieten jacht maken, als vogels, hagedissen, mieren, spinnen enz. achtervolgd; ook de niensch versmaadt het niet daaraan deel te nemen, want zoowel in Indie als in Afrika worden de termieten, op ver- schiedende wijze toebereid, gegeten en als een groote lekkernij beschouwd. Op diegenen, die aan de slachting uitkopen zijn, rust nu de taak om een nieuwo kolonic te stichten; omtrent do wijze, waarop dit geschiedt, heeft m(; n langen tijd in onzekerheid verkeerd, niar men mag uit onderzoekingen van den laatsten tijd, zoowel in Z.-Europa als in do H'ropen, gedaan, met vrij groote zekerheid aannemen, dat een inannctje en wijfje, na eerst de vleugel te hob ben afge- worpen, een schuilplaats vrij diep in den grond opzoeken, waarvan de toegang door hft mannetje met aarde dicht genietseld wordt. Dit eerste verblijf, dat do uanleg van een nieuw nest vormt, zal eerst worden uitgebreid, als soldatch en arbeiders, als nakomelingen van (lit paartje, zich hebben ontwikkeld. Weidra zwelt het ach- terlijf van het wijfje op t,ot een rucusachtig grooten, geel-witte) z&k, waarop de chitineplaatjes, die oorspronkeJijk den wand van de achterlijfs- ringen vormden, als donkere vlekken afsteken. De eieren, wier aantal naar schatting eenige miljoenen bedraagt, komen als kleine, half door-

schijnende, elliptische lichaampjes uit hot ach-terlijf der koningin voor den dag. Zoodra dit leeftje plaats gehad, worden zy door de arbeiders (rajap, JAV., anai-anai, MAL.), naar tai van kleine ruimten gebracht, die zich rondom hot koninklijk verblijf bevinden; zijn de kleine molk- witte larven cindelijk uit de eieren voor den dag gekomen, dan worden zij door de arbeiders nog een tydlang gevoed, om eerst op lateren leeftijd zich door allo gangen van het nest te verspreiden. Waarschijnlijk kweeken de termieten van Java en Afrika, ovenals de Braziliaansche blad- snij-mieren, in hun nesten schimmelplantjes als voedingsmiddel. Deze schimmeltuinen bestaan uit houtdeeltjes, die eerst door de termieten ge-geeten en daarna weder uitgescheiden zijn; zij zijn doorwoekerd van schimmeldraden, waaruit de talrijke op miniaturbloemkooltjes gelijken-
 <le conidien-dragers, ter grootte van een spelde-knop, te voorschijn komen. Fairchild vond in de nesten van drie verschillende termieten-soorten ook drie verschillende schimmelplantjes. De meeste termieten-soorten zijn lichtschuw en leiden een verborgen levenswijze; sommige gaan daarbij eenvoudig te werk als mijnwerkers en graven gangen en kanalen in allerlei voorwerpen uit het plantenrijk afkomstig, uit hout, papier, linnen, katoen, enz., waarbij slechts een dunne buitenwand gespaard blijft. Vooral het hout van de conifeeren is het meest aan hun verwoes-
 Lingen blootgesteld; dat van *Tectone grandis* (Teak-hout), zoowel als het Chineesche kamfer-hout, wordt niet door hen aangebast. Bekend zijn de ontzettende verwoestingen, door deze nauwe-lijks enkele millimeters groote diertjes, op sommige plaatst-
 Miangericht; zoo stortte in 1816 het gouvernemcns-paleis te Calcutta in, daar al het balkwerk door de termieten was uitgehold, en word in het midden der vorige eeuw de hoofd-stad van St. Helena, Jamestown, door *Eutermes tenuis* met ondergang bedreigd. Daarentegen brengen zij in de vrije natuur veel goeds tot stand, wijl zij het groote opruimingswerk ver-ri-
 <lit- en van de afgestorven elementen in de plan-
 <tfuiverrid, want zij zijn het, die het doode hout in het tropische oerwoud fijnknagen en oprui-
 <incn. Levon de pl an ten daarentegen worden zelden door hen aangeraakt, tenzij de plant reeds door (ten of and ere, ziekte was aangetast en verzwakt (oudc kofficeboomcn bv.), of een voor hon aan-
 <tnikklijk bestanddeel be vat zooals het suikor-riet, waarvan zij <le stengels uithollen. Om hon van de riclvelden te verdrijven, tracht men door c: n afkodscl van trasi hun vijanden, een kloino zwarte inierensoort aan te lokken; ook vermengen van den • bodem met asch en besprocion mot tabakswater wordt aanbevolen, oin den lastigen vyand te bestrijden. De soorten, die bovon den grond groote woningen bouwen, treft men vooral in Afrika en Australia aan: daar komen die Lerinieten-heuvels, die nicer dan manshoogte bereikcn en nu eens op rousachtig paddestoelcn gelijken dan woer op suikorbrooden mot tai van kogelvormige uitslecksels, soms in zoo grooten getale voor, dat zij een bepaald karakter aan, jiot landschap vorlecnen. Ofschoon dit in don j nd. Archipe) niet het goval is, ontbreken daar do licuvelbouwendo soorten niet geheel; zoo verhaalt Mohnike, dat hij in do Lampongses, niet ver van clkaar glegen, met gras begrooid, rogolmatig gebonwde heuvels vond, die 8 tot

10 voet hoog waren en een middellijn hadden van 20 & 25 voet. Deze waren gebouwd door den in Indie vrij gemeenc *Termes fatalis* en waren zoo stevig, dat zij een paard konden dragen. De Sumatra-expeditio vond nabij Padang en Sidojondjoeng de nesten van *Termes gilvus*, van welke soort de arbeiders 6 m.M., de goldaten IP/a] n.M. lang zijn; alleen de kop met de groote kaken van deze laatste meet 5 m.M. Snelleman beschrijft do nesten dezer soort als kleine koe-
 pelvormige verveheden, ongeveer 30 c.M. hoog, met tweemaal grootere middellijn, van dezelfde grijze kleur als de droge grond in den omtrek. Men kon er op staan zonder vrees dat het gebouw zou instort'en, en het kostte gerui-
 <men tijd en veel moeite eer de bovenkorst met een pikhouweel was opengehakt. Het harde omhulsel van de woning beschutte een onregelmatig samenstel van wanden, gewelven en pilaren van broos, op de breuk korrelig materiaal, dat zich, met den vinger gemakkelijk liet verkrummelen.

Onder dezopi doolhof bevond zich, nog even boven de aardoppervlakte, do verblijfplaats der koningin, die vrij groote stevigheid bezat en van zeer dichte structuur was. Volgens de onder-
 <zoekingen van Smeathman over de Afrikaansche termieten (*T. bellicosus*) vindt men rondom deze koninklijke cel ontelbare wachtkamers, waar soldaten en arbeiders verblijf houden, die koning en koningin oppasser en verzorgen; rondom deze liggen dan weer de kinderkamers, voor de eieren en larven bestemd en daaromheen de provisiekamers. In deze laatste vond Saville-
 <Kent bij de huvelbouwende soorten van Australia, groote hooveelheden fijngesneden gras 卣-
 <gehoopt. Op Java komt een zwarte termieten-soort voor, die zich daarin van de overige soorten onderscheidt, dat zij geen verborgen levenswijze leidt, maar op boomcn leeft en zich daar een vrij primitief nest maakt van stukjes afgeknaagde bast en andere plantaardige stoffen. In plaats van met krachtige kaken, zooals bij de typische soorten, zijn hier de soldaten gewapend met een scherp stekel midden op den kop, waarom Wallace ze vrgelijkt met de j.Pickelhaube*; bij naderend of vermeend gevaar steken zij met den kop om zich heen, en schiden uit den top van den shekel een kleverig vocht af, waardoor vijanden worden afgeschrikt.

Literatuur: Dr. J. C. Koningsberger, De witte micron, *Teysmannia* ell. IX; Mr. H. Albada, Neuroptera, mot naschrift van Joh. F. Snelle-
 <man, Midden-Sumatra, dl. IV, Nat. Historie, Fauna, lo Helft: W. Saville-Kent, The Naturalist in Australia, Ch. IV, Termities; B. Grassi and A. Sandias, The constitution and development of the Society of Termities, *Quart. Journal of Microsc. Science*, Vol. XXXIX and XL; K. Escherich, Dio Termieten odor weissen Ameisen. Leipzig, 1909.

TERMINALIA ARBOREA K. et V. Fam. *Combretaceae*. Boom van Java en Suwit'ra. De vruchten worden in inlandsche mediejnen gebezigt, doch worden ook als djaha keling of madja keling (MAL.) van Bombay ingevoerd. De jonge vruchten komon ook voor onder den naam madja soekoen (MAL.). *T. arborea* is na verwant met *T. chebula*, volgens sommigen zelfs slechts een ondersoort van *T. chebula*, welker gedroogde vruchten onder den naam *zwarte myrobalaten* tot de beste looimiddelen van Britsch ludie behooren.

• TERMINALIA BELERICA Roxb. Fam. *Combretaceae*. Djaha kebo, Djaha sapi (JAV.). Hooge boom van Java en Madoera, da ar vry algemeen beneden 400 M. zeehoogte vooral in djatibossohen voorkomend. Het hout is niet in aanzien en gebruik. De vruchten worden, nadat het za&4 of uitgenomen is, onder den naam dja-law6 of dj&hA in don ini. medicijnhandel verkocht. Meer nog is het een middel om onder indigo te mengen by het blauwkleuren van katoen, om op die wijze indigo te sparen. De kleur is echter niet duurzaam. Vcel meer bekend zijn de vruchten als een uitstekend en goedkoop looi- materiaal.

TERMINALIA CATAPPA Linn. K&stapang (MAL., JAV.). Hooge boom, in het wild in den geheelen archipel, vooral in de nabijheid van de kust, om de vruchten echter ook veel aangeplant, kenbaar aan de horizontaal afstaande takken met de bladeren aan het einde dicht bij elkaar. Het hout schijnt zeer weinig gebruikt te worden. Bast en bladeren bevatten zeer veel looistof; de bladeren worden wel als looimateriaal gebruikt. Het zaad van de gekweekte planten wordt rauw gegeten, het bevat veel olie en wordt wel in gebak in plaats van amandelen gebruikt.

TERNATE EN ONDERHOORIGHEDEN. Residence in het Noord-Oosten van den Indischen Archipel, waarvan het ressort zich uitstrekt over Halmah&ra met de daaromheen liggende eiland- den, de eilanden Mojaoe en Tofore of Tifore, de Obi-groep met de Oostelijk er van gelegen eilanden Kekik en Lawin e.a., de Soela-eilanden. en G6b6 met *bijbehorende eilanden. Behalve het Zaiden gedeelte van het eiland Ternate, de hoofdplaats Laboeha op het hoofdeiland van do Batjangroep, of eigenlijk het terrein van het fort Barneveld en de Christenkampong Laboeha met daarbij behorende gronden, en de Obi-groep met de eilanden Kekik en Lawin, die tot het rechtstreeks bestuur gebied behoreen, bestaat het gewest uit de grondgebieden van de zelfbesturende landschappen Ternate en Batjan en een gedeelte van dat van Tidore. Bij de bestuursreorganisatie van 1920 werd het gewest verdeeld in 4 afdelingen: 1. Ternate; 2. Halmah&ra, verdeeld in de 4 onderafdeelingen Djailolo, Tobelo, Weda en Tidore ; 3. Batjan ; 4. Soela-eilanden. De afdeling Noord-Nieuw-Guinea werd bij Ind. Stb. 1919 no. 457 van het gewest afgescheiden eh met de afdelingen West- en Zuid-Nieuw-Guinea van de residentie Ambon tot een nieuw gewest, Nieuw Guinea, verenigd.

Bevolking. Volgens de laatst ingekomen opgaven zou het bevolkingcijfer van het gewest Ternate met inbegrip van Noord Nieuw-Guinea op ultimo December 1917 op ± 208000 te stellen zijn, waaronder ± 500 Europeanc en ± 1200 Vreemde Oosterlingen.

Godsdienst. De bevolking bestaat uit: Christenen, Mohammedanen en Heidenen. De Islam wordt beleden door de inheemsche bevolking van de reeks eilanden ten Westen van Hal-mah&ra en hare nederzettingen op de kusten van Halmah&ra en het binnenland van Kaoe, door die van Soela Sanana en het Oostelijk deel van Soela Mangoli en van eenige kampongs op West-Talia-boe. Van de inheemsche bevolking van Halma-h&ra en Morotai is slechts het kleinste deel Mohammedaansch; onder hen breidt zich do Islam langzaam uit, vooral op Morotai.

Het Christendom werd reeds in de eerste helft van de 16e eeuw in het Noordelijk deel van Hal-mah&ra verkondigd en aanvankelijk niet zonder succes ; na het vertrek der Portugeezen en Span-jaarden in de 16e eeuw is het er geheel ondergegaan. Het werk der Protestantsche zending werd door de Utrechtsche Zendingsvereniging aangevangen op Halmah&ra in 1866; deze heeft daar thans verscheidene zendingsposten. Op de Soela eilanden (Oost-Taliaboë) is sedert eenige jaren ook een aanvang gemaakt met do verbreiding van het Christendom onder de inheemsche bevolking.

Cultures, Nijverheid, Handel. De inlandsche landbouw is nog uitsluitend hak- bouw en gaat inzonderheid op Halmah&ra en Morotai gepaard met het steeds weer ontginnen van nieuwe boschgronden en het jaren lang braak laten liggen van de verlaten akkers. Om aan het laatste paal en perk te stellen werd in 1911 voor het beschikingsrecht op zulke verlaten gronden, hetwelk te voren tot in lengte van dagen aan den eersten ontginner en zijne erfgenamen verbleef, een verjaringstermijn van vijf jaren vastgesteld.

Verbouwd worden rijst (op droge velden), gierst, mais, bataten, cassave, suikerriet, aardnoten, pculvruchten, pisang, tabak en klappers. Al-leen het laatstgenoemde product wordt in voldoende hoeveelheid voortgebracht om uitgevoerd te kunnen worden. De rijstproductie is gering, zoodat bijv. in 1916 in het gewest (met inbegrip van Noord Nieuw Guinea) 3,5 miljoen kilogram rijst moest ingevoerd worden. De klappertuinen worden voortdurend uitgebreid; het onderhoud er van laat in den regel alles te wenschen over. Sedert eenige jaren worden op aandring en onder toezicht van het bestuur door de bevolking zogenoemde negorikiappertuinen nangelegd om de dorpen aan eigen fondsen te helpen en de bevolking het nut van een meer rationeele teelt te doen inzien. De klappers, die niet voor eigen consumptie (oliebereiding) dienen, worden tot copra verwerkt en aan opkoozers verkocht.

Door eenige Europeesche ondernemingen wordt op concessie-terreinen (Halmah&ra, Morotai, Batjan en de Soela-eilanden) en eigendomsperceelen (Ternate) klappercultuur gedreven en tai van kleinere aanplantingen (op hurgronden) zijn in het bezit van Arabieren en Chinezen. De copra-uitvoer, die (met inbegrip met die van Noord-Guinea) in 1914 ruix 3 miljoen kilogram bedroeg, daalde onder den invloed van den oorlogstocstand in 1916 tot bijna 2,5 miljoen.

Op het Zuid-Oostelijk schiereiland van Halmah&ra komt wilde notemiskaat voor, die in geringe Jioeveelheden uitgevoerd wordt. Koffie en rubber worden slechts door 66ne onderneming op Batjan geteeld.

Het hoofdvoedsel der inheemsche bevolking is sagoe, maar van een eigenlijke sagoeteelt is zoo goed als nergens sprake. Op Halmah&ra, de Batjangroep, Obi en de Soela-eilanden. komen sagoboschchen in overvloed voor. Halmah&ra, dab Ternate, Tidore en andere eilanden, die geen sagoboschchen bezitten, van sagoe voorziet, voert dit product ook uit naar Noord Nieuw-Guinea.

Een hoofdmiddel van bestaan is de inzameling van rotan (op Halmah&ra, Morotai op de Soela-eilanden) en van damar en copal (op Halmah&ra, Batjan en de Obi-groep). De hier gewonnen rotan is over het algemeen van mindere kwaliteit. Voor het inzamelen van deze boschproducten zijn door

de zelfbesturen on door het Gouvernement (op de Obi-groep) aan verschillende personen of maatschappijen concessies voorloed; op de concessieterrainen koopt de concessionaris het product van de bevolking op of hy voert voor de xnzaining werkkrachten van elders in.

De uitvoer naar het buitenland van copal is belangrijk en bedroeg in 1914 en 1916 resp. ruim 2,8 en 2,3 miljoen kilogram; die van damar is van weinig beteekenis.

De bosschen van Hahnahdra leveren ook verschillende soorten van ebbenhout op, dat door Europeanen, Arabieren en Chineezcn met behulp der bevolking of met gelpoorteerde werkkrachten gekapt en naar het strand gelsleept wordt. Be- halve voor den aankap van ebbenhout zijn ook voor houtkap in het algemeen op Halmahera en de Soela-eilanden, concessies uitgegeven. In 1914 werd nog ongeveer een miljoen kilogram ebbenhout naar buiten Nederlandsch Indie uitgevoerd; in 1916 was de uitvoer bijna geheel stop gezet.

De jacht was in vroegere jaren niet zonder beteekenis, hertenhuiden, hertschoorn, hertenpezen en dndng waren geen onbelangrijke uitvoerartikelen van Halmahera en Morotai. Sedert de inname van de geweren der bevolking in 1915 komt zij als mid del van bestaan voorloopig niet meet in aanmerking.

Van groot belang voor het geheele gewest is daarentegen de zeevisscherij, een bedrijf, dat nog voor groote uitbreiding vatbaar is en ter bevordering waarvan sedert eenige jaren door de Landschapskas onder behoorlijke borgstelling voorschotten worden vers trek t voor het aankoope van benoedigdhedeu voor de groote visscherij. Er wordt gevischt aan de kusten, boven riffen en in de zee-straten met den hengel, het vischlood, sleep-, werp-, schep- en steeknetten, do fuik, met speru, met vergif; voor zoover niet noodig voor onmid-dclijke consumptie, wordt de visch gedroogd, gerookt of gezouten en hoofdzakelijk voor den uitvoer naar Ternate, Menado enz. bestemd. De Lripangvisscherij wordt vooral uitgeoefend door de JZadjo's. Naar paarlmoor wordt in de wateren van de IJatjan-groep nu en dan door een te Ba-tjan gevestigde Maatschappij gevischt.

NoLeinuskaat (: n vanijle produceeren eenige cigemlonispere'idcn op het eiland Ternate, in J 916 warden 206.000 kilogram noten en 24.000 kilogram foelie uitgevoerd.

De weefnijvcrheid, vroeger al» huisnijverheid van belang, is achteruit gega(an door don invoer v : il)goedkoopc katoontjes. Op Ternate, Tidore en Makiun worden thans van Euroj)eesche garons nog grove en sterke kains gewoven, welke ook buiten het gewest eenigen aftrek vinden. Van de Soela-eilanden worden geregeld ligniatjes uitgo- voerd Op Batjan wordt cenig work gemaakt van de vervaardiging van zevon; op Weda en andere plaatsen van Z u i <1 ■ 11 alm ah6r a van die van fraaio <loozen van goudgele orchidocenstongels. Ver tier wordt er overal vlcchtwerk vervaardigd. De pronk matten, die JlaJnahra oplevert, zijn stalen van zeer fijn vlcchtwrk. Hier en daar komt fraai JIoutsnijwerk als versiering van vaarluigen voor. Van incer economische beteekenis zijn de producten van de potbakkerskunst en smeed- kunst, die do Tidoreczn boeefenen en het maken van prauwen, vooral in Maba, Patani, Galela en Tob61o.

De handel was v66r het uitbreken van den wc-

reldoorlog stork tocnemende. De voornaamste \$n- en uitvoerhaven van het gewest is de hoofdplaats Ternate (zie onder TERNATE, hoofdplaats); de handel is daar in handen van een paar Europee- sche en verscheidene Chineseche en Arabische fir- ma's; op do kleinere plaatsen in die van Chinees- scho kleinhandelaren, die voor het ipeerende zelf weer zetbazen zijn. van de Ternataansche fir- ma's.

De residentie is in het gelgebied opgenomen.

Geschiedeni.8. In Mei 1599 verschenen de eerste Hollandsche schepen voor Ternate onder het bevel van Wybrand van Waerwyck, die door den Sultan goed ontvangen word en bij zijn. vertrek Frank van der Does met 5 man als koopman en hoofd van een kantoor achterliet. In 1601 kwam Van Neck te Ternate en versterkte de goe- de verstandhouding met dit rijk door den Portu- geezen op Tidore, toen vijanden van Ternate, af- breuk te doen. Nadat in 1605 Steven van der Hagen de Portugeezen van Ambon verjaagd had, droeg hij zijn onderbevelhebLcr Sebastiaanz op hetzelfde in de Molukken te verrichten. Het optreden van Sebastiaanz, vereenigd met de Ternatanen, te Tidore had tot resultaat dat de Portugeezen naar de Philippynen aftrokken, en voor goed de Molukken verlieten. In 1606 vielen ©chter de Spanjaarden onder Pedro da Cunha Ternate aan, oververden er de door de Temata- nen bezette oudo Portugeesche sterke Gamlamo, namen den Sultan gevangen en maakten zich meester van een deel van het rijk. Een Ternataansche Prins begaf zich naar Bantam om de Hollanders van het gebeurde in kennis te stellen en hun hulp tegen de Spanjaarden in te roepen. In 1607 vertrok Cornelia Matelief de Jonge naar Ternate, doch slecht ondersteund door de Terna- tanen zag hij geen kans de Spanjaarden van. daar en van Tidore te verdrijven. Hij sloot met den nieuwen sultan een overeenkomst, waarin. hij voor de Hollanders den alleenhandel in specerijen verwierf en het recht om op het eiland versterkin- geri aanfeleggen en waarin de Staten als be- schrmchcr van Ternate erkend werden. Op Ma- laroj bouwde hij een sterkte, die later den naam Oranje kreeg en daarmede was vaste voet in de eigenlijke Molukken verkregen. Wei bleef de sterkte Gamlamo in het bezit der Spanjaarden en het vijandig gezinde Tidore onder hunne beschrijving, doch de Hollandsche invloed breidde zich van lieverlede uit. In 1609 werd Batjan oververnd en met medewerking van Ternate werd een contract met dat rijk gesloten. In 1657 gelukte het een goedgezinden vorst op den troon van Tidore te plaatsen, met wien dadelyk een contract geslo- ten word, waarin hot beginsel van extirpatie der specerijboonin gehuldigd word, waardoor, in verband met de inmiddels ook met do beido andere rijkcn gesloten extirpatie- contracten do Spanjaarden volkomen geisoleerd werden. Dezen kon- den toon de kosten hunnet vestiging niet meer goed maken en verlieten in 1633 de Molukken voor goed.

Nadat in 1609 een algemeen Landvodgd van Indie was aangesteld, was een der corste pogin- gen tot bevestiging en regoling van 's Compag- nie's verkregen rechten en bezittingen de benoe- ming van een „landvoogd der Mohicco's", die in zyn ressort aan het hoofd van den handel, het staats- en krigjsbeleid en de zeezakon stond. Hij zetelde in de vesting Oranje op Ternate, waar ook

de Hooge Indische Regeering vóór de grondvesting van Batavia verblif lijd.

Paulus van Cnarden opende in 1610 de lange rij van 53 landvoogden, die tot a an de inbczinning dezer eilanden door de Engelschen in 1810 de Hollandsche bclangen in deze afgclgcn streken behart-igd hajbben. Nadat or in April 1817 het Nederlandsch gezag wcer hersteld was, werd de voormalige landvoogdij der Molucco's opgchvcn en het „Gouvernement der Molukken" met Ambon als zetel van deu Gouverneur, ingesteld. Ternate vormde a Is residentie ceu onderdeel van dat gou- vernement. Eerst in 1866 word, door opheffing van dat gouvernement, Ternate tot zelfstandige residentie verheven. Bij beschikking van den Gouverneur Generaal Baron van der Capellen werd in 1824 bepaald dat de residentie Ternate zou bestaan, behalve uit het tegenwoordige ge- bied, uit de Papesche of Radja Ampat-eilanden, dat gedeelte van Nieuw-Guinea hetwelk onder de soevereinit-eit van Tidore staat. de onder de heerschappij van den sultan van Ternate behoo- rende Banggai-archipel en de op de Oostkust van Celebes gelegen en tot het radjaschap van Bang- gai behoorende districten Balante en Mandono, alsmede het verder Zuidwaarts gelegen radjaschap Tomboekoe.

Bij de uitgebreidheid van het gewest, de gebrekkige verbinding der versfhillendc deelen met het op Ternate gevestigde centrale bestuur en de zoo goed als geheele afwezigheid van bestuursmiddelen kon van een uitoefening van gezag nauwelijks sprake zijn. Zoo goed als het geheele res- sort was zelfbesturend gebied, en de resident niet meer dan een politiek agent, die voor de naleving der met de zelfbesturen gesloten contracten te waken had. contracten waarvan ,zooals F. S. A. de Clercq het uitdrukt, „het hoofdbeginsel was, dat eener volstrekte afhankelijkheid der vorsten van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, gepaard. met een zoo gering mogelijke inmenging van den opperheer in het in wen dig bestuur". Inmenging zou trouwers noodzakelijk uitgaven ten gevolge gehad hebben en de eens zoo rijke Moluk- ken waren door het eeuwenlang doorgevoerde uit- buitingsstelsel van de Compagnie en van zijn eigen vorsten zoo diep in verval geraakt, dat zij tot een lastpost geworden waren. Eenige schuch- tere pogingen om wat meer toezicht uit te oefe- nen op de handelingen der vorsten, hunner ver- tegenwoordigers en der mindere hoofden in de on- derhoorigheden konden niet veel uitwerken. In de in 1824 met de drie leenryken gesloten nieuwe contracten had het Gouvernement zich het recht voorbehouden om overal, waar het noodig zou zijn, ambtenaren te plaatsen en in de latere poli- tieke contracten bovendien het recht oin, zoodr a het zulks gevondt, zelf het bestuur over de rij- ken of gedeelten er van in handen te nemen. In 1824 werden etablissementen aangelegd te Galela en Bitjoli op Halmahira onder gecom- miteerden met den rang van assistent-resident, maar uit een bezuinigingsoogpunt werden die post, en reeds met 1 Januari J 827 introkken. Later werden gedurende korteren of langeren tijd Europeesche ambtenaren, gewoonlijk posthou- ders, op Halmahera en elders geplaatst, maar het door hen uitgeoefend toezicht had niet veel te be- teekenen.

Eerst tegen het einde van de vorige eeuw zou gebroken worden met het voor de ontwikkeling

van deze streken zoo schadelijke regime van niet- inmenging.

In 1881 word door de Batjan-Maatschappij een aanvang genaakt mot de exploitatie van de Batjan- cilanden, waarop te Laboeha een contro- leui' niest geplaatst worden, ten cinde in de rechtspraak over de contrac.tbardicders tel voor- zien en tevens te voorkomen dat de zwakke sultan geheel onder den invloed van genoemde maatschappij zou geraken. Toen doze vorst in 1889 overiced werd, bij ontstentenis van een ge- schikten opvolger, het bestuur over het sultanaat opgedragen aan het hoofd van plaatselijk bestuur, bigestaan door een conunissie uit de landsgroo- ten ; en toen in 1899 een nieuwe Sultan opLrad, werd in het met dozen gesloten politiek contract aan het Europeesch bestuur de gelegenheid ver- zekerd om ook in den vervolg invloed op den gang van zaken uit te oefenen.

Zoowel uit een politiek en economisch als uit een humanitair oogpunt werd het in 1898 noodig-geoordeeld Nieuw-Guinea onder onmiddellijk bestuurtoezicht te brengen en werden de Radja- ampat eilanden en Nieuw-Guinea in. twee afdee- lingen verdeeld en onder het bestuur van Euro- peesche ambtenaren gesteld, waarop in 1902 het boosten Kaap Steenboon gelegen gedeelte van Nedcrlandsch Nieuw-Guinea tot een zelfstandige assistent- residentie werd verheven.

Daar de communicatie tusschen de afdeeling West-Nicuw-Guinea en Ternate uiterst gebrekkig was, werd in 1911 de afdeeling van de residentie Ternate gescheiden en bij de residentie Ambon govoegd. Om gelijke redenen word de afdeeling Boengkoë op de Oostkust van Celebes alsinede de geheele Banggai-archipi bij het gouvernement van Celebes en Ondcrhoorigheden govoegd, na- dat de sultan van Ternate van die streken ten behoevevanhet Gouvernement van Nederlajulsh- Indie tegen een schadeloosstelling had afstand gedaan.

Na de onderdrukking van een opstand in 1877. die de oogen gecopend had voor de treurige toe- standen op Halmahera, word om <le vexatien der hoofden althans cenigenannte te beperken, de door de bevolking aan de vorsten in natura op te bre- ngen schatting vervangen door een hoof<lgeld: het duurde echter nog tot 1903 voor C; wcer amben- i ren werden aangewezcn om daar toezicht op de handelingen van het zelfbestuur te houden. Een controleur word te Tobelo geplaatst en do inmenging van den *sultan en zijn zendingen in de bestuursaangelegenheden der heidensche bevolking beperkt en onder toezicht van dien amb) tenaar gebracht. Nadat in J 004 een dec] der bevolking van het ciland Tidore tegen den Sultan in verzet gekoiken was, werd er een Controk-ur geplaatst om ook daar verbetering te brengen in de vole in dat sultanaat heerschende misstanden, Tn 1905 overiced de sultan en in afwachting van •cene definitieve regoling werd bij ontstentenis van een geschikten opvolger het bestuur opge- chiaen aan een commissie, beslaande uit den controleur van Tidore als voorzitter en de voor- naamste lan(hh)poefden en hoofden als leden. (Zie verder TI DO RE, zelfbesturend Jandschap). OV<T- al namen de bestuursbemoeiingen sterk toe. De inning van het door de sultansonderhoorigen op te brengen hoofdgeld werd aan de ambtenaren opgedragen; aan allo heffingen, van welken aard ook, werd een einde gemaakl ; toezicht word ge-

houden op do vele sultansafstammelingen, die aan de kust van Hftmalicra verblijft hielden en zich aan knovelurij plachten schuldig te maken en toen ook het inlandsch bestuur geheel hervormd was, was aan alle beoemienis van de zelfbesturen met het gebied tusschen de eilanden Terniati en Tidore zonder tusscheukomst van het ♦ Europeesch bestuur een eind gemaakt.

Het hoofdgeld werd in 1912 vervangen door een belasting op de bedrijfs- en andere inltfomsten, zoo goed als geheel overeenkomende met die in de in andere zelfbesturende landschappen op de Buitenbczittingen en met die in 1914 ook voor de Gouvernementsonderdanen ingevoerde belastingregeling en in 1914 werd dooi, een bestuursorganisatie voorzien in de dringende behoefte aan meer ambtenaren om aan de nieuwe regelingen de hand te houden. Aan vele Ternatanen, die zich op Halmahera hadden neergezet, was de zelfintensievere bestuursinmenging, tengevolge waarvan zij zich bovendien op gelijken voet behandeld zagen met de heidensche bevolking een doorn in het oog. In 1914 kwam de bevolking van de Ternataansche kampoeng Toeada-Todowongi nabij de standplaats van den controleur van Halmahera in verzet en vermoordde dien ambtenaar en eenige politiedienaren. Het verzet, waaraan ook de bevolking van eenige heidensche kampoengs deelnamen, werd spoedig door onze troepen be-
• hongen, waarEij nog een officier sneuvelde. De afdeeling Halmahera werd daarop voorloopig
• onder militair bestuur gesteld.

In l a n d s c h i c B e s t u r e n. De verhouding -ler zelfbesturen van Ternate, Tidore en Batjan tot het Government van Nederlandisch Indie wordt beheerscht door politieke contracten; in de plaats van de vroegere lange contracten zijn se-
• lert 1910 de zoogenaamde korte verklaringen getreden, terwijl de laatst gesloten lange contract
• n als lcidraad dienen voor de juiste kennis van de rechten en verplichtingen van de zelfbesturen.
• i i genover het Gouvernement, aangezien deze
• aarin breedvoerig zijn ontschreven. De Regere-
• riil : heeft zich het recht voorbehouden om te
• lien tijde het Bestuur over die landschappen
• (f in hainleji te nemen en waar noodig Europee-
• < he am btenaren te plaatsen.

• De inkomsten van d(; drie landschappen zomede
• cladiidoosstellingen voor het overnemen
• van v<r< chillicule rechten, eerst (door de Oost-
• n-lische Conipagnie en later door het Gouverne-
• ment van N(derlandsch-Indie jaarlijks uitge-
• vlocion sedert 1911 in do toon opgerichte
• < i <ciigde lan<scha)skas van Ternate, Tidore
• < n Uat jan***, waaruit aan (c zelfbestuursdurs vast
• jaarlijksche uitkeeringen als „civiele lijst“ zijn
• verzekerd. Jc leden van de Raden van lands-
• grooten, die thans in Ternate en Tidore het zelf-
• bestuur vormen, ontvangen uit die kos een bezol-
• iliging.

Do voornaamste inkomsten zijn, behalve de ge-
• noemde schadlosselcHingen, de ojlren { ; st
• van
• de belasting op do bedrijfs- en andere inkomstey,
• lie van een recht, ngase gcheeten, op het winnen
• van boscliproducten en van een cyns voor ver-
• gunningen voor het inzamelen van boschproduc-
• ten en landbouwconccssie^ on een huur voor do
• occupatie van gronden voor huizenbouw, klein-
• landbouwbedrijf en tuinbouw, op te brengen door
• p(?rsonen, die gee^ onderdanen der zelfbesturen
• zijn.

Hot gebied van Ternate, Tidore en Batjan is thans verdeeld in districten reep. 15, 7 en 1, onder bezoldigde districtshoofden. Het Gouvernemente-
• gebied op het eiland Ternate en dat op de Obi-
• groep vormen mode elk een district onder een be-
• zoldigd hoofd. De kampoenghoofden (Iragen op
• Halmahera en Morotai dien titel van kramela of
• hoekoem en wonlon in grootere kampoengs bijge-
• staan door ondergeschikte hoofden met de meest
• verschillende titels : mahimo, ngofamanjira, ka
• pitdn, enz.

Literatuur. Valentijn, Oud- en Nieuw Oost-
• Indiën ; F. 8. A. de Ciercq, Bijdragen tot de kennis
• der residentie Ternate; P. van der Crab, Die
• Moluksche Eilanden ; Zeemansgids voor den
• Oost-Indischen Archipel, 2e druk Deel V ; Mde-
• deelingen van het Encyclopaedisch Bureau, Afle-
• veringen 1, 13 en 15; R. D. M. Verbeek, Moluk-
• ken Verslag ; C. E. A. Wichmann, Over de vulka-
• nen van het eiland Tidore; E. Gog art en, Die Vul-
• kanen der Noordlichen Molukken. ■

TERNATE. Hoofdplaats der residents Ternate en
• Onderhoorigheden, gelegen op de Oostkust van het
• eiland Ternate op den zacht glooienden voet van de
• Pick van Ternate en door liet overgeble- ven gedeltc
• van een ouden kraterwal eniger- xnatc beschermd
• tegen de gevaren, welke eene ■
• eruptie van dien vulkaan kan opleveren.

De grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1885
• No. 186. Do bevolking telde ultimo December
• 1905 394 Europeanen, 721 Chineezen, 286 Ara-
• bieren, 12 andere Vreemde Oosterlingen en 2203
• Inlanders. De Inlanders zijn verdeeld in Inland-
• sche Christenen en zoogenaamde Makassaren; de
• laatsten waren oorspronkelijk afstammelingen
• van inboorlingen van Zuid-Celbes, aan wie in
• 1680 het terrain waarop thans het Alakassasche
• kamp ligt ter bewoning werd aangevezen. Later
• werden onder dien naam samengevat alle van el-
• ders komende Mohammedaansche inboorlingen
• van den Ind. Archipel. Met uitzondering van de
• van Java afkomstige inboorlingen zijn de Mak-
• sassaren schuttery-plichtig. Het over hen aangestel-
• de „Hoofd der Makassaren“, met den titel van
• kapitein, nain met de uitbreiding van het Gou-
• vernementsgebied op het eiland ook min of meer

de function waar van districtschoofd, tot dat in
• 1919 zijn ambl opgeheven werd, het rechtstreek
• bestuur gebied en waermapten van district /二,
• over een districtschoofd aangesteld werd. ■!

Drie aan het strand nagenoeg evenwijdige z ; :
• straten, onderling door eenige smalle wogen en
• steegjes verbonden, vonuen do eigenlyk stad,
• die Noordwaarts overgaat in de Chineseesche wijk,
• aan welker einde op een open ruinito het fort
• Oranje staat, dat wedor door de zoogenaamde
• Makassarscho wijk van het Sultansgebied wordt
• gescheiden.

Van do oponbare gebouwe, tol- en havenkan-
• toor, residentiekantoor, residentiewoning, post-
• kanloor, scholen, Protctantsche kerk e. a. valt,
• nicts bijzonders te vcnnclden ; voor het meeren-
• deel zijn zij oud en zeer onaanzienlijk. Aan den
• „bovenweg“ ligt het nicuw gebouwd kampement
• van de gowapende politic. Merkwaardig is alleen
• het fort Oranje, dat door Cornelis Matelief de
• Jonge in 1607 met benutting van de zware wallen
• van een oude vervallen Ternataansche verster-
• king te Mala joe aangelegd werd en dat aanvan-
• kolyk don naam Malajoe droeg. Hot was de

eerste belangrijke sterkte, die de Oost Indische Compagnie in den Indischen Archipel gebouwd heeft en van 1612 tot aan de stichting van Batavia de zetel van de Hooge Regeering in Indie. Het bestaat uit een met zware steenen wal- len voorzien en gebastionneerden en door een diepe droge gracht omgeven vierhoek, met een poort aan de zeezijde; aan de bergzijde heeft men eenige jaren geleden den wal opgeruimd. Binnen het fort, dat thans nog slechts een deta- chement van het garnizoensbataljon der Mo- lukken tot bezetting heeft, bevinden zich de ka- zerne, officieetswoningen, hospitaal en maga- zijnen.

Voor het tolkantoor biedt het op schroefpalen gebouwde aanleghoofd „Hertog Hendrik” een zeer goede ligplaats aan, ook voor grootere sche- pen; ongeveer 400 M. benoorden dat hoofd ligt een sloepcnhoofd, de gewone aanlegplaats der sloepen van oorlogsschepen en Gouvernements- stoomers. Ter reede was de ligplaats oudtijds voor het fort Orange, thans is zij wat Zuidelijker ter hoogte van het residentiehuus. De reede is veilig, doch er kan soms zeer veel stroom gaan, zoodat het uitwerpen van een tweede anker noodig wordt ; in de maand December kan er soms een hinderlijke deining worden waargenomen.

Ternate maakt evenals andere dichtbebouwde oude Hollandische vestigingen in Indie op vele vreemdeelingen geen gunstigen indruk. Een wel- varend aanzien heeft de plaats ook zeer stellig niet en een bezoek aan de Chineesche wijk en om- geving met hare slechte ventilatie, haar oopen- hooping van met menschen overvulde woningen, waarvan eenige om plaats te winnen gedeeltelijk op palen boven het water zijn uitgebouwd, zal een minder gunstigen indruk niet verbeteren. Van verval is evenwel geen sprake. In de laatste jaren zijn er verscheidene nieuwe huizen aange- bouwd en heerscht er op Ternate meer vertier en welvaart dan in eenig tijdperk van haar bestaan.

Het klimaat is aangenaam door den geringeren warmtegraad, de frissche zeevinden en den matigen regenval. Ofschoon stromend water voor spoeling geheel ontbreekt en men voor de drink- watervoorziening uitsluitend op putten is aange- wezen, ook in de dichtstbewoonde buurten, waar de faecaJien-afvoer al les te wenschen overlaat, kan Ternate nog onder de gezonde plaatsen ge- rekend worden.

In 1854 werd de haven van Ternate voor den algemeenen handel opengesteld.

Als handelsplaats heeft Ternate beteekenis, doordat zij van Halmahera en omliggende eilan- den, van verreweg het grootste gedeelte van de Radja- Ampat-groep en van de geheele Noordkust van Nieuw-Guinea de voornaamste in- en uitvoer- haven is, waar de import-artikelen gedistribueerd en de inheemsche producten opgeslagen worden. De meerdere economische ontwikkeling van die streken spiegelde zich duidelijk af in de belang- rijke toename van den handel van Ternate in de laatste jaren vóór het uitbreken van den wereld- oorlog. De handel is in -handen van filialen van een paar Europeesche handelsfirma's en van verscheidene Chinnezen, Arabieren en enkele Inlanders.

Sedert 1913 is Ternate door het leggen van den telegraafkabel naar K6ma aan het wereldnet aange- sloten. Met hare stoomschepen onderhoudt de Koninklijke Paketvaart Maatschappij geregeld

de diensten tusschen Ternate en Makassar en Soei'abaja zowel over Ambon als over Monado en tusschen Ternate en de verschillende havens op de Oostkust van Halmah6ra, do eilanden van de Radja- Ampat-groep en do Noordkust van Nieuw-Guinca. Het prauwverkeer met andere ge- wesen is thans nog slechts van geringe beteekenis, daarentegen met de eilanden bezuiden Ternate * en met Halmahera levendig.

De voornaamste artikelen van invoer zijn ka- toenen en wollen goedoren, glas- en aardewerk, garens, rijst, zout, pe- roleum, comestibles en ve- lerlei artikelen tot hu'selijk gebruik ; voor den uitvoer worden aangebracht vogelhuiden, ebben- hout, verfliout, rotan, gom copal, muskaatnoten, foelie, copra, gedroogde en gezouten visch, schild- pad, schelpen, tri pang, naaiv innen, hertshoorn en wat tabak.

De inlandsche handel beperkt zich tot den aanvoer van levensbehoeften.

TERNATE. (Tarnat6). Eiland gelegen ten Westen van Halmahera, de zetel van het hoofd van gewestelijk bestuur van Ternate en Onderhoor- heden en van het bestuur van het landschap Ternate.

Het is geheel bedekt door de producten van een vulkaan, den Piek van Ternate. De eruptie* gel van dezen roerigen vulkaan van welken men in de laatste vier eeuwen 70 periodes van werk- zaamheid heeft kun non constateeren, waarvan er 50 van eruptieven aard waren, verheft zich tot een hoogte van 1715 M. en is van een ovalen krater voorzien; in het Zuiden en Zuid-oosten van deze verheffen zich gedeelten van twee oudere ringwallen. Verscheidene lavastroom- en zijn langs zijn fl an ken afgevoeld, eenige tot aan zee, zooda de Doeko Galaba, die van de achttiende eeuw da- teert, bij Verbrando Hoek de kust bereikt en daar als een verscheidend meters hoogo rotswand steil uit zee oprijst. In het Noord westen nabij het dorp Laboeha bevinden zich twee kleine meren, welke in 1775 bij gelegen heid van een uitbarsting van den vulkaan door inzinking ontHtaan zijn. Een er van ligt aan de kust en is van onregelma- tigen vorm met inocrassige oovers- de andere, Toelire Djaha gehccten., is op 50 M. hoogte op de bergelling gelegen, van cirkelron- den vorm met een diameter van 5 a GOO M. en heeft loodrechte wanden, die zich op het laagste gedeelte van den rand ± 20 M. boven den waterspiegel verheffen. In het Zuiden van het ciland ligt een ander meerd- lje, Ngacd of Lagoon a gheheeten, dat behalvo door een strook droog govalen meerbodem door een smallen dam van 9 M. hoogte van de zee geschoi- den is. Ook ait nicer, waarin Verbeek een parasi- schen kratci- zag, moet volgens Gogarten door instoring ontstaan zijn. Ter hoogte van Lagoon a buigt zich do kust een weinig naar binnen en ten Oosten van bovengenoctenden dam rijst zij lood- recht omhoog. Parallel aan dit kustgedeelte en op vrij korten afstand er van loopt volgens do zee- kaart de Noordelijke rand van een cirkelvormig g't in den zeebodem met zeer steile wanden, een diepte van ruim 200 M. op een diameter van 1,5 kilometer. Waarachijnlijk is ook dit gat door inzinking ontstaan on is het steile kustgedeelte het overblijfsel van den boven den zoespiegel zich verheffenden Noordelijken wand der instoring.

De Piek van Ternate rijst in het Westen tamen I jk steil uit de kust op, aan de Oost- en Zuid-zij- den heeft zij een nicer of minder breedden voet ge-

vormd, waafop de bevolking van hot oiland zioh voor het grootste gedeelte gevostigd heeft en dat zij in cultuur gebracht heeft. Aan do Noordzijde is de voet het breedst, dock daar bevinden zioh weinig nederzottingen, waarschiynlyk wel omdat daar steeds hot meeste gevaar bij de eruptie's ge- dreigd heeft.

• Stroomend water wordt er op het eiland niet aangetroffen; bronnen zijn ook schaarsch. De ravijnen, brangka¹ geheeten, voeren alleen bij zware en aanhoudende regens water af; anders zijn zij droog en alleen waar de bodem gevormd wordt door lavabeddingen treft men in de daarin uitgeslepen kommen eenig water aan. In het Oosten voert de Brangka Togarara, de voortzet- ting van een zeer diep ravijn, dat zijn oorsprong heeft aan het Oostelijk uiteinde van den buiten- sten kraterval, bij regen zoo veel los materiaal af, dat op den vulkaanvoet waaivormig afgezet wordt, dat het daar niet tot de vorming van een permanenten geul gekomen is en bij regen het water zich over den vlakken puinkegel verspreidt, voor zoover het daarin niet wegzinkt.

Het eiland vormt met Hiri de afdeling Ternate, en is verdeeld in drie districten n.l., 1. Zuid- Ternate dat Gouvernementsgebied is, 2. Oost- Ternate en 3. West- Ternate, dat ook het eiland Hiri omvat. Op het Gouvernementsgebied, waar- van de grens nooit officieel is vastgesteld, en dat ongeveer het twee vijfde gedeelte van het eiland beslaat, ligt de gewestelijke hoofdplaats Ternate.

Rijwegen verbinden de hoofdplaats in West- lijke richting met Kaloemata en in Noordelijke richting met Soela ma dahlt. Van Kaloemata Jeidit een rijpad naar Kastdla, van waar een voet- pad langs de Westkust verder loopt naar Soela ma dah.

Op het Gouvernementsgebied worden ten Westen van de hoofdplaats de volgende kam- poengs en huizingroepen aangetroffen: Toboko, Kajoe m6rah, Sardfd, Kaloemata, Titoe, Gam- besi, Sasak, Djamboelan, Kastela, Roa en Batoe Merah, Kastela ontleent zijn naam aan de daar .i:inwezige overblijfselen van de sterkte, die de > <-r..tc Portugeesche landvoogd Antonims de Brito in 1522 to Gam la mo opgericht. heeft en die in do zeventiende eeuw door de Spanjaarden bezel v^(: rd gchouth n, totdat deze in 1663 de Molukken vflchten, waarop zij door de Hollanders geslecht wer<l. J n Kajoe Merah bevindtzichderuine vaneen oude Hollandsche versterking, die nog tot de ver- d(: diging van de hoofdplaats tegen de aanvallen der Engelschen in het begin van do vorige eeuw gedient heeft, en aan den weg tusschen Kaloee- niata en Pitoc, die van een oud spertortje, dat do landverbinding van Ternate met hot Westelijk kustgebied belieersche.

Onmiddellijk k aan de residon tichoofdplaats grenst het dichtst bevolkte gedeelte van het sul- tansgebied, do wijken die om en bij do moske on het in den Engelscheu tijd op en tegen con terras gobouwde, hchle stcnen sultanspalcis liggen n.l. Soafi sio, Kolontjoetjoc toea, Moja, Boekoe Konora, Sulfro, Kastoerian, Kolontjoetjoc Tobo- Jeoe, Sangadij en Sabia, Verder Noordwaarts liggen Doefu- doefa met de ruinc van het merkwaar- dige fortjo Toldko, gologen op het uiteinde van .c:n smallen ouden lavastroom, dio steil aan do kust cindigt, Tofoeer, Tabam, Sango, Taraoo, Tabalolo, Soela in a dah, Takonie, met een pasang- grahan, Laboeha, Loto, Banadinga en Togafoe.

Op het oiland Hiri[^] liggen de vijf dorpen Dorari is a, Togolobe, Ngofaodoee, Mado en Tomadjiko.

De bevolking van het geheele eiland telt met die van Hiri naar schatting ± 10.000 zielen. Die van het Gouvernementsgebied bestaat, behalve uit Europeanen, Chineezen en Arabieren, nit Ternatanen, Tidoreezen en afstammelingen van Makassaren, Boeinceezen, Javanen en andere volken van den Archipel; die van de beide andero districten, de onderdanen van het zelfbestand dus, bestaat bijna uitsluitend uit de eigenlijke Ternatanen, die tot denzelfden menschenstam behoreen als do Tidoreezen en de inheemsche bevolking van Noord- Halmahera, doch zich sterk vermengd hebben met Alaleisch-Polynesiers. Tai van. Javanen en andere Westelijke Indonesiers, van inboorlingen van Zuid- en Oost-Celebes, van de Sangir- en van de Soela- eilanden, die in vroc- gere eeuwen, of ten behoeve van den specerij- handel, dan wel tot de bevolking van cijnslanden van het otjde rijk van Ternate behorende, vrij- willig of gedwongen zich op het eiland hebben ge- vestigd, hebben zich met de inheemsche bevol- king vermengd.

Behalve op Hiri worden vele nederzettingen van Ternatanen aangetroffen op de tegenover liggende kust van Halmahera, op het Zuidelijk schiereiland en in Kaoo, het vroeger verban- ningsoord voor do sultans- onderdanen.

De Ternataansche taal, die met Arabische karakters geschreven wordt, behoort tot de Noord- Halmaherache talengroep, doch heeft tai van Maleisch-Polynesiescho woorden en ook eenige Hollandsche, Spaansche en Portugeesche woorden in- haar woordenschat opgenomen. Zij is vrij algemeen verspreid in de onderhoorigheden van Ternate, zooals de Soela- eilanden en Noord- Halmia- h6ra, doch wordt daar in den laatsten. tijd meer en meer vervangen door het M6leisch.

De bevolking is in een paar klassen of standen (fam) verdeeld; er bestaat een adelstand(bangsa), waartoe alle afstammelingen van sultans behoreen. De mannelijke en vrouwelijke descendenten tot in do vierde generatie van een regeerenden sultan dragen bij zijn leven de titels respectieve- lijk¹ van „prins“ en „bdkf; na zijn overlijden ver- liczen die van de derde en vierde generatie's (resp. do „djoee ma dotoe“ pn do „djoee ma moesc“)genoemde titels en verwisselen die met dien van „dano“, den titel van a 11c overige sul- tans-afstammelingen. Velen dezer dano's zijn gevestigd in de wijk Salero of Bangsa; de overigen wonen verspreid onder de bevolking.

Verrcweg het grootste gedeelte van de Ternatanen behoort tot do klasse des volks, de „bala^m of „anak balu“, terwijl als een derdo stand nog te beschouwen zijn do „ngoI igar6, s“, die afstamnie- lingen van slaven zijn; zij woonden vroeger sauien in 66n wijk, do Soah Ngongaro, nabij do Sultans- woning onder den „sadhaha kadntoe“ als hoofd, had den de dansers on danseresson te leveren, die do feestden der sultans opluisterden en allerlei hui- selijke diensten in het paleis te verrichten. Bij huwclijken van ngongard- vrouwen trad steeds de vertegenwoordiger van den vorst in geestelijke zaken als wali op on terwyl in alle standen als regel geldt, dat de stand van den vader ook die van het kind is, behoreen ook kinderen van ngo- ngare- vrouwen steeds tot den ngongarestand, ten- zij zich den sultao tot vader hebben, want dan zijn zy prinsen of bdkl*8.

De Islam werd volgens de overlevering ingevoerd door een Javaanschen koopman, die de naam droeg van Datoe Moela Hoessin en door wiens invloed de Kolano (vorst) Kaitjil Gapi Bagoeno (1456 — 1486) tot den Islam overging, welke godsdienst zich daarop over geheel Ternate uitbreidde. Ofschoon de bevolking de godsdienstplichten vrij getrouw in acht neemt, vooral in de onmiddellijke omgeving der vroegere Sultans, wier politiek medebracht hieraan streng de hand te Louden, berusten enkele hunner gebruiken nog op animistische voorstellingen; zoo worden de zielen door afgestorvenen door veelij nog openlijk als bescheringcsten vereerd. Evenals hun stamgenooten op Halmahera maken velen gebruik en niet zelden ook misbruik van sagoeweer.

Gewoonlijk dragen zij om het kaalgeschoren hoofd een dock en verder maken een kabaa en lange broek de eenige kleedingstukken uit, tenzij bij huisarbeid of op zee met een eenvoudigen lendengordel wordt volstaan. Hun gewone voeding is sagoe, visch en groente. Als eigenaardige vermakelijkheden verdienen vermelding: tjakalele of hasa, dodng en lego. Het eerste is een spiegelgevecht tegen een denkbeeldigen vijand; dodng een werkelijk gevecht, waarbij twee partijen elkaar met rotan of bamboe geducht toetakelen; en lego is het zangerig voordragen van bekende of geïmproviseerde toespelingen op minnarijen en andere gebeurtenissen en gaat vaak met dansbeveging gepaard. Bij feestelijke gelegenheden werden ten paleize door daarin geoeffende personen van de bovengenoemde Soah Ngongard zoogenaamde dadangsa's uitgevoerd: dansen, waaronder een zwaarddans, „spada" geheeten, welke misschien wel van Spaanschen of Portugeeschen oorspiong zijn.

De Ternataan heeft een tamelijk sterk ontwikkeld gevoel van eigenwaarde; tegenover vreemden is hij stug, maar dweepzucht is hem vreemd; aan moed en energie ontbreekt het hem vrij wel geheel.

Bepaalde armoede wordt niet geleden, maar toch is de welvaart niet groot wegens den geringen lust om door arbeid iets meer dan het strikt noodige te verdienen. Tot op hoogten van 4 tot 500 M. legt de bevolking op de bergheilingen hare tuinen aan, waarbij zij pisang, suikerriet, mais en aardvruchten teelt; voor haar hoofdvoedsel, sagoe, is zij op aanvoer van Halmahera aangewezen. Klappers, vruchtboomen en ardnpalmen bedekken in overvloed den kustzoom aan de Zuid- en Oostzijden van het eiland. Met de vischvangst houden zich zeer velen bezig.

Een klein aantal vrouwen, dat steeds vermindert, weeft van Europeesche garens zeer sterke, tamelijk grove doeken, die ook buiten Ternate aftrek vinden.

Op het Gouvernementsgebied, dat voor verreweg het grootste deel uit eigendomsperceelen bestaat, wordt door eenige particuliere ondernemingen klappers, noteinskaat en vanijle geteeld.

TERNATE. (Tarnate). Zelfbestemd landschap, behoorende tot de residentie Ternate en Onderhoorigheden. Sedert het zijn rechten op de Banggai-eilandengroep en op Toimboengkok, bestaande uit de landschappen Boengkoek en Mori op de Oostkust van Celebes, in 1907 aan het Gouvernement van Nederlandsch Indië tegen een

afgestaan, omvat het grondgebied lo. de oilanden Ternate (met uitzondering van het daarop gelegerde Gouvernementsgebied) en Hiri, en de onbewoonde eilanden Mojaoo en Tofoore of Tifore, 2e. het Noordelijk schiereiland van Halmahera met de nabij de kust gelgen eilanden, uit de districten Djailolo, Sahoo, Iboe, Loloda, Gal61a, Tobdlo en Kaeo bestaande, 3e. de eilanden Moro-tai en Raoe, 4e. het Zuidelijk schiereiland van Halmahera, uit het district Gani (Gaiini) bestaande, 5e. de eilanden Moti, Makian, Kajoa, Waldoba, Tamdti, Moear en de Goerah-itji groep, tezamen de districten Makian en Kajoa vormende, 6e. de Soela-eilanden. Het aantal onderhoorigen bedraagt naar schatting ± 70.000.

Oudtijds het rijk van Gapi geheeten, behoorde Ternate met Djailolo, Tieore en Batjan, die vroeger de namen van Toeanani, Doeko en Besi droegen, tot de vier Maloeok- of Moloeko rijken, die door den sedert tai van eeuwen op deze streken door Javanen, Boegineezen, Makassaren, Arabieren en Chinezen gevoerden specerijhandel, tot bloei geraakt, den Noord-Oostelijken hoek van den Indischen Archipel onder zich verdeeld hadden, toen in het begin van de zestiende eeuw de eerste Europeanen er verschenen. De Kolano's vorsten, oorspronkelijk slechts stam- of clanhoofden, die door den handel tot rijkdom en aanzien gekomen, liun gezag over de andere stammen hadden uitgebreid, waarschijnlijk wel met hulp van vreemde handelaren, hebben sedert hunne bekeering tot den Islam den titel van sultan aan- genomen.

De vorst van Djailolo zou volgens een overlevering oorspronkelijk zijn zetel gehad hebben op het eiland Moti, en die van Batjan eerst op Makian, daarna op Kasiroeta en ten slotte op Seki (Batjan).

Ofschoon de overlevering gewag maakt van een bond van vrede en vriendschap, die de vier rijken met elkaar gesloten zouden hebben, schijnen zij bijna voortdurend met elkaar in strijd geweest te zijn. De Kolano van Djailolo, het oudste dier rijken, was aanvankelijk de machtigste; later Jieeff hij den voorrang aan Ternate moeten afstaan <n toen de Hollanders in de Molukken verscienden, was Djailolo niet meer dan een vazalstaat van Ternate, waarin het ten slotte geheel opgenomen werd.

Door den liandel schijnt Ternate reeds vroeg bevoorrecht te zijn geworden, waarschijnlijk om de gunstige Jigging en goede reede van Malajoc, die de rendez-vousplaats tier specerijhandelaren op het eiland Ternate moot geweest zijn.

Dit rijk heeft in de 15c en 16c eeuwen merkwaaardige blijken gegeven van levenskracht en ondernemingszin. Onder eenigen zijner vorsten breidde het zijn macht en aanzien tot ver buiten de Molukken uit. Een van de krachtigste vorsten is wel Bab Oellah geweest, die in J 570 de Portugeezen van hun sterkte Gamlamo verjoeg, doch in 1580 door hen op verraderlijke wijze gevangen genomen werd.

De vreedelidit tusschen de Moluksche vorsten hebben het den Spanjaarden en Portugeezen en later ook den Hollanders gemakkelij gemaakt om zich in die streken te nestelen. Fel was vooral de naijver tusschen Ternate en Tidore, wdke rijken bijkans elke gelegenheid schonk te benutten om elkaar afbreuk te doen op herhaaldelij met elkaar in botsing zij gekomcn. Dat

h^deloosstelling van F. 6000. —^s jaars heeft

Handwritten note: ... 100 ... 267

antagonisme, hetwelk de door de Compagnie gevolgde politiek allermintst beoogd heeft gelicool te doen verdwijnen, openbarend zich tot don jong- sten tijd in de uiterst goereserveerde houding, welke de vorsten en grooten der beide rijken tegen- over elkaar plachten aantemenom. Huwlijken tusschen Ternataansche en Tidoresche sultans- afstammelingen werden volgens de traditie als verboden beschouwd.

In 1607 sloot Matelief de Jonge met Ternate een contract, waarin de Heeren Staten den allenen- handel in specerijen verkregen en het recht om ten op het eiland te bouwen en als bescherm- heer erkend werden.

In 1683 erkende Sultan Kaitjil Sibori, bijge- naamd Sultan Amsterdam, de volledige soverei- niteit der Oost-Indische Compagnie en sinds (lien werden de Sultans van Ternate door de Compagnie benoemd en van acten van instituuur voorzien.

Tijdens Ternate's grootste machtsontwikke- ling wreef de sovereiniteit van den Sultan van Ternate erkend door een deel van Zuid-Mindanao, de Sangir- en Talaoc-eilanden, de Minahasa, Go- rontalo en andere landstreken aan den Tomini- golf, de Banggai- en Soela-eilanden, een groot deel van de Oostkust van Celebes, Boeton, So- lor, Boeroe, een deel van Ceram en de Ambon- scho eilanden. De uitgestrektheid van dit gebied block al spoedig buiten a lie verhouding te zijn tot de machtsmiddelen, waarover het rijk be- sebbiken kon. De Oost-Indische Compagnie heeft hot nooit dan topzwaar gekend en hot in haar eigen belang zooveel mogelijk moeten schragen; herhaaldelijk heeft zij gewapenderhand afvallige vasalstaates onder de sovereiniteit van Ternate teruggebracht en nog in de 19e eeuw hebben mili- tairro expedities moeten beletten, dat de Oostkust van Celebes, Makian en Halmahera van Ternate afvielen.

De laakbare houding door den laatsten sultan H?cnomen bij de pogingen van het bestuur om <!<■ <!(.-cln(-incrs van het in September 1914 te bjailoio door <le bevolking van de kampeong gepleegd verzet in hanclen te

< houding flic het karakter droeg van f < nr/. ocijl ln(!<*>iist : iiii(lifj)).-i(l <lat zijn persoonlijk ld >(!<! een ernstige hinderpaal vormde bij a lie jm'dngen om zijn gebied tot groot- fti- oni wikkidit)^ i>• brengen, was aanloiding dat lij hij (: >iil i i itfBivntsbesluit van 23 September lf>I> van zijnie waardigheid ontlieven on hem Ban<lociigi I ot \erblifjplaats nancwczzen word. I>ij * 'nt : -ntncis van cen daarvoor in de ter men v.i llerixcln opvolger word het landsuhap on dor hot mir <.!(! van den linad van F'andsgrooten, die op 12 November 1915 de korte verklaring aflegde.

e s t u r. De Sultan word bij do uitoefening \ ai> zijn wereldlijk gezag hijgestaan door de vol- geij(lo landsgrooten: don Djodegoogoo of rijks- besticnclr, <hni Kapitin laoct, een waardigheid waannede Htcuuls een prins bekleed word, (Iqui Hockocni Soah Sid en den Iloekocin Sangadji, die oorHpronkolijk wcl rechtlorlijk functien zullen vervuld luibben. lij <le uitoefening van zijn gees- lelijk gezag word de Sultan bijgestaan door den Kadli/

•Onder do landsgrooten wonlt meestal ook de Djoeroetoelis lamo of Secretaris gorekencl; goheol ten onrechte, da ar deze functieunis een zeer la- gen rang onder de hoofden in neemt.

Deze waardighoidsbcklodors werden door den Sultan gekozon en op zijn voordracht, ovcnals trouwena op grond van do politicke contracten allc andere hoofden en officieren van het sulta- naat, door het hoofd van gewestelijk bestuur benoemd.

Op do 4 landsgrooten volgen in rang de „Boba- td", cene collectieve benaming voor de erfelijke hoofden van de „gam raha" of vice gams (nego- rijen): Soah Sid, Sangadji, Hekoc en Tjim, waar- too het grootste gedeelte van het volk behoort. Deze vier zijn groepen van respectievelijk 10 (oorspronkelijk 9), 9 (oorspr. 8), 12 en 12, "soah's" (wijken of stammen), die elk onder een hoofd staan met den erfelijken titel van kimala- ha, sangadji of ngofamanjira. De gams Soah Sid en Sangadji worden als de eigenlijke kern der be- volking beschouwd; uit hare leden moeten de Djoegoego, de beide Hoekoems en de Kadli ge- kozen worden; hare soahhoofden zijn door hunne ambtskleding van die der beide andere gams on- derscheiden. Onder hen hebben die van de soah's Marsaol6, Limatahoe, Tomagola en Tomaito den hoogsten rang, zoodat de kimalaha Marsaale in rang onmiddcllijk volgt op den Hoekoem Sa- ngadji. Deze 4 hoofden zijn de Marsaale*s, „dc zuilen des rijks" waarvan Valentijn gewag maakt en die herhaaldelijk een rol zouden gespeeld hebben in de vroegere geschiedenis van het rijk. Zij zijn de hoofden der vier geslachten, d® falah raha of „vier huizen", die outtijds in aanzien hg Sul- tansgeslacht nabij kwamen.

Buiten de gam raha slant de soah ngofangare onder den Kapiten kie, die rechtstreeks aan den Sultan ondergeschikt is en waaruit- deze z'n djoeroetoelis lamo of Secretaris en andere schrijvers, de „opsir" (officieren) en de sos6ba's (hofbeambten) kiest, en 24 man recruteerde, die een soort van lijfwacht vormden, do „ori maiihe" geheten ter onderscheiding van do „kompania lamo", die anders geunifoneerd- was en waar- voor de gam raha de manschappen leverden.

Ook vallen buiten de gam raha eenige groepen van afstammelingen van Soelaneezen, die de namen dragen der negorijen op Soela, vanwaar hunne voorouders afkomstig zyn en wier hoofden rechtstreeks staan onder den Sultan of een der prinsen.

Oorspronkelijk zuilen de soah's wijken geestoo zijn, waarin de leden van 6cn geslacht of lieden van xiihthemschen oorsprong, zoodals Boetonnee- zen (soah Kolontjoctoe), Sangireezen e. a., mis- schien ook Javanen (soah Pjawa), die in het Ter- nataanscho volk opgenomen zijn, onder hun eigen hoofden samenwoonden. In don loop der tijden hebben zij zich nicer verspreid en huizengroepen zijn ontstaan, waarvan do bewoners tot vrschil- Jende soahs behooren. 3laar waar ook gevestigd, blcven zij steeds onder het gezag van hun erfelij- ko hoofden, de bobato. Enklo so a h's zijn uitge- storven en van een dertialit zijn de oorspronke- lijke plaatsen binnen het Gouvernomcntsgobied gekomen.

In 1915 is het bestuur geheel greorganiseerd; het siTtansgcbied is thans verdeeld in 2 districten onder bozoldigde districtshoofden on do huizengroepen zijn in territoriale kampeongs ingedeeld onder kaihpounghoofdon.

In de onderhoorigheden tradon als vertegen- woordigers van hot sultansgezag personen op, die de titels voerden van Salahnkan (op Soela) en

Oetoesan (op Halmahëra), welke met de onder bon staandesangadj'i (stamhoofden), kampoeng- en onderkampoenghoofden het-bestuur in handen hadden. De ambten van salahakan, oetoesan en sangadj'i zijn thans opgeheven en een zuiver territoriaal inderdisten evader bezoldigde districtshoofden is ingevoerd.* :

TERNATE (Piek van). Deze, volgens de topografische schetskaart, 1579 M. hooge, werkende vulkaan op het eiland Ternate, wordt bij Jung-huhn (Java, III, 1247) Gamalama genoemd. Wichmann gaf in het Tijdschr. Aardr. Geu. 1899 p. 114—116 een overzicht van een 100-tal erupties, en in Nova Guinea IV, p. 403 — 412 een geschiedenis der bestijgingen. met literatuur. Verbeek (Molukkenverslag 147 — 152) refereerde aan het eerste en gaf in fig. 132 — 136 eenige schetsen. Brouwer gaf in Verhandelingen v. h. Gcol.-Mijnbk.-Genootschap, Geologische Sectie, deel III, p. 51/2 een korte beschrijving met schets van den krater, die een diameter bezit van slechts 200 M. en omringd is door twee, grotendeels verdwenen, oude kraterranden, waarvan de oudste ongeveer 1700 M. middellijn bezit.

TERNATA ANSCH. De taal van het eiland Ternate, is ten nauwste verwant met het Tidoreesch, en de dialecten van Halmahera, zooals Galela-reesch, Tobelosch, enz., en vormt met deze eene hoogst eigenaardige groep (zie GALI'LA-REESCH).

Wat het klankstelsel betreft is op te merken dat alle woorden op een klinker uitgaan, met uitzondering van eenige in jongeren tijd ont-leende : de uitgang *ah* in de Ternataansche spelling maakt slechts eene schijnbare uitzondering, d'w'vilj de *h* in zulk een geval uitsluitend dient om een bijzonderen *a*-klank aan te duiden. Ver-binding of verdubbeling van medeklinkers wordt niet geduld, zoodat bij *t overnemen van vreemde woorden of alle medeklinkerverbindingen worden vereenvoudigd, of de bestanddeelen ervan door een klinker gescheiden ; uitzonderingen op dezen regel komen aHeen voor bij woorden die niet tot het volk zijn doorgedrongen ; alleen het Ternataansche heeft verbindingen als *nt*, *nd*, *rtip*; bijv. komadant uit Holl. kommandant ; *k o m p a n i a*, kompanie ; *t a r o m p e t*, trom-pet, maar *t a r o p o* uit ons „troep“; *k a l a r i* uit ons „klaar“ De genitiefverhouding wordt, evenals in het Galela-, uitgedrukt door het *ma*, bijv. *d j o u m & f a l a h*, het huis (f a l a h) van den heer (d j o u m), verandering van werk- woorden in naam'woorden gesebiedt veelal door herhaling der begiiletter met wijziging van den klinker; dus *l o l a h i*, verzoek, van *l a h i*, vor-zoeken; soms met verzachtning van de begin- letter (wat in t Galelareeschi regel is); bijv. *d i n o*, weefstoel van *t i n o* (uit Mal.-Polyn. *t e n u n*), weven; *b a n e*, glooiing, van *p a n e* of *f a n e*, beklimmen. Het bijvoeglijk naam- woord staat achter het substantief. Het werk- woord is duidlijk van het naamwoord onder-secheiden doordat het persoonsexponenten v66r zich aanneemt. De Ternalanen bedienen zich van t Arabisch-Perzisch schrift, dat door de an-duiding der klinkers met het Pegon overeenkomt. Op eene rijke letterkunde kan het Ternataansche niet bogen; toch bestaat aan het hof te Ternate, zooals De Clercq mededeelt, van oudsbei- de ge-woont om belangrijke gebeurtenissen op te teekenen. Een tekst van eenigen omvang is de Ge-

schiedenis van Ternate, do.: r Naidah. Eonige andere bijdragen tot de letterkunde vindt men hieronder opgegeven.

Literatuur : F. S. A. de Clercq, De Ternataansche taal, bevattende een - Kort Bcgrip der Spraakkunst, Leesstukken met vertaling en voor denlijst (in Bijdragen tot de kennis der Resi-dentie Ternate), Leiden 1890; Geschiedenis van Ternate door Naidah, Ternataansche met Ma-leische vertaling, Bijdr. T., L. en Vk. N.-I., DI. II, Volgr. 4; Vertellingen uitgeg. door Riedel, Tijdschr. N.-I. 3de serie, 5de jaargang; Campen, Pantocns, Tijdschrift Bat. Gen. DI. 30. Voor eene vergelijkende' behandeling van het Ternataansche in verband met het Galclareesch vgl. men Kern, Opmerkingen over *t Galela-reesch naar aanleiding der Bcknopte Spraak- 'kunst van M. J. van B< : arda, in Bijdr. T., L. en Vk. van N.-I. VI, Volgr. 5.

TfIROEBOEK (MAL.). • Zie HARING.
TEROENG BALI (MAL.). Zie LYCOPERSI-CUM.
TfIROENTOEM (MAL.). Zie LUMNITZERA.
Tf: ROEST (MAL.), troesi (JAV.). Is cyaanalkium, in de goudsmidkunst gebruikt. Ook verstaat men onder dien naam kopersulfaat of koper- vitriool.

TEROLOK (t. r. troeljek, JAV.). Zie BAARB- VOGEL.
TfIROENG (MAL., SPEND.). Zie SOLANUM ME-LONGENA.

TERONG BALANDA (MAL. AMB.). Zie CY-PHOMANDRA.

TERRITORIALE ZIE. Zie I, bl. 828, en prof. Kleintjes, Staatsinstellingen, 3e druk, I bl. 34—37.

TiISO. Landschap in de Kamparlanden, f, in Sumatra, begrensd door Log as en Goenoeng Sahilan in het Noordeir, door con lago heucvclred, die de waterscheiding vormt tusschen Kwanlnn en Kampar, afgesloten van Tanali J'arat. Batang Tso is de voornaamste rchcr zijrivier van de Kampar Kiri, waarin ze nabij Goenoeng Sahilan valt. Ze heeft een langen loop en stroomt zeersnel, maar is niet meer dan 20 M. breed. Mu weerszijden van de rivier bevinden zich groo : jnocrassen, zware bosscheu, terwijl er veel u. een pandanussoort, groeit. Voor bebouwin-z i streck weinig geschikt, alleen <i c Jioogc givledi <1) diencn voor ladangs. Het landschap is <laar< > n r ook (l u n bevolkt; het bo vat 5 Jiegricim.

TETA TOENDJOE LANANG (MAL.). Zi. TKI-OMMA.

TETALE. Zie MUZIEK EN MUZJEKIN-STRUMENTEN.

TfITER (JAV., SOEND.). Zie M ALLOT US MO LUCCANUS.

TETRACERA HEBICARPA Boerl. Fa)n. *Jjil-lentiacca*. Asa han (MAL., SOEND.), Areuk ki asa-han (SOUND.), Dembo, fisingaran (JAV.). Klim men-de heester met zeer ruwe bladcren, die wel op de wijze van schuurpapier gebruikt worden. be Stengels zijn zeer taai. Men gebruikt ze wcl ; IH bindmatcraial vooral onder water, waar ze dnur- zaain zijn. De lange, klimmende stengels van eenige andere soorten worden in de Molukken als Tali api veel als touwwerk gebruikt.

TETRAGONIA EXPANSA Murr. Fam. *Aizoa- caea*. Nieuw-Zeelandsche spinazic (NKD.); Kabak (MAL.). Een in de subtropische streken zeer ver- breid kruid, dat in het lagere bergland en ook

wel illi do vlakto als surrogaat van spinazie gc-kweekt wordt. Men kweekt de plant uit zaad; als men de bladeren niet al tegelijk plukt, kan men lang oogsten.

TETRAELES NUDIFLORA R. Br. Fam. *Datiaceae*. Winong (JAV.), Binong (SOEND.). Zeer groote boom, tot 45 M. hoog, in Midden- en Oost-Java tot 900 M. boven zee algemeen voorkomend. De stam is van onderen diep gegelufd. Het witte hout is niet zoo duurzaam, maar wordt veel voor prauwen gebruikt, ook in het Oosten van den archipel.

TETRAMERISTA GLABRA Miq. Fam. *Theaceae*. Pohnah, Simasam (MINANCK.), Malaka (MAL., JAV., SOEND.) Vrij hooge boom, verbreid in het Westen van den Archipel. Het donker-bruine hout is hard en zwaar en schijnt geschikt voor binnenwerk; het wordt echter gemakkelijk door witte mieren aangetast. In Midden-Sumatra worden de zuurachtige vruchten gegeten.

TETTUM SCH. Het Tettum'sch wordt gesproken in een groot gedeelte der onderafdeeling B61oe op Nederlandsch Timor en in vele rijkjes van Portugeesch Timor. De taal behoort tot dezelfde groep als het Rotineesch, enz., en staat, althans wat de talen in Ned.-Indic betreft, het dichtst bij het Koepang'sch. Behalve de *p*, welke regelmatig tot *h* wordt, en evenals elke *h* aan het slot verdwijnt en de *m* en *ng*, welke tot *n* worden, kunnen alle medeklinkers, welke bijv. ook in het Maleisch aan het slot kunnen voorkomen, ook als sluiters optreden. Dikwijls beboeren zij evenwel niet oorspronkelijk tot het woord, als bijv. *mulik* (Dil.), *mutin*, wit, Al. P. *pulih* ; *faluk*, weduwe, weduwnaar, M.P. *vjalu* ; *a man*, vader, M. P. *ama* ; *katuas*, *tuau*, *luak* (Dil.), oud, M. P. *lua* ; enz., maar zij zijn toch een vast bestanddeel daarvan geworden, en kunnen niet, als in het Rott., weder verdwijnen. Sommige werkwoorden worden ver-voegd ; bij ander is do vervoeging, welke overall min of meer aan het verloop is, verloren ge-

in de nabijheid van Dilli is de vervoeging verdwenen. Eene genitief-bepaling staat, al in alle talen dozer groep, voor het bepaalde wonj<l, ook in sanicnstullingen. De taal heeft de >ronoinimile suffixen gelicel verloren en moet dus <> in onz< : lczittelijke voornw. uit'to drukken 'll o(>)< in <l(: genit i(f-constructio steeds van cone ■ UH \ing gebruik maken. Alle M. P. suffixen zijn verdwenen, on, naar het schijnt, ook de prefixen als levend element, alleen met uitzondering van *ha* (= M. P. *pa*) tot vorming van causa-tieven. In nJieenjBeche verhalcn, onz., zijn nog niet bekend gemaakt.

Literatuur : Tettumisch-Maleische Wdl. door A. Mathysen, Tijdschr. Ind. T., L. en Vlk., dl. XXXVff ; Tett. Holl. Wdl. inct beknopteSprak-kunst, door denzelfden ; Verh. Bat. Genootschap, dl. LVI, 2de stuk ; Diccionario de Portuguez-Timor, <loor S. M. A da Silva, Macau-1889; vgl. voorts J. C. G. Jonker: Over do eind-mode-klinkers in het Rott, on Tim., Bijdr. T., L. on \lk.. 7do Volgr. V.

TEUKOE OEMA. Zio EIL.

TEUNGKOE. Zio ATJOKERS, 2,a en C. Snouck Hurgronj, Do AtjBhers, I, p. 73 (Tho Achehcsn, I, p. 70).

TEUNOM. Het Zuidlijksto, tovons hot groot-sto landschjap van do (ndorafdcclng Tjalang, afdooling Weat kust van Atjdj. Hot grenst ten

N.W. aan Kroeeng Sab6, ten 0. aan Gcumpang, ten Z.O. aan hot landschap Wdjlva van do onder-afdcclng Meulaboh, en ten Z.W. aan den In-dischen Occaan. Naar het Z. verbreedt zich het moerasrijke alluviale laagland. In Panga beginthet heuvellanddrie uurvan de kustjinTeu-nom is het a) een dagmarsch tot aan het geborgte. In de' bovenstreken ligt Rcuikat, dat vroeger con landachap was van do voormalige federatie Ka-wal XII, thans echter nagenoeg onbewooncl is en gcrekend wordt tot Teundm te behooren. Twee grooto rivieren doorstromen het land-schap: de Kroeeng Panga on de Kroeeng Tcunom. De Panga onstaat uit do samenvloeiing van Kroeeng Tcumareueni, Kroeeng Inongj en Kroeeng Tilong, die 3/4 u. rociens van de monding samonvloeien, waarna de rivier . ± 100 M. breed on voor groote prauwen bevaarbaar wordt. De Kroeeng Teundm onstaat uit de samenvloei- ing van Kroeeng Geumpang en Kroeeng Tangs6. Bij Sawang Da in a komt ze m. de vlakto van Reukat. Ze heoft veel verval, stroomt Z., later Z.Z.W., wordt bij Toei Peuria bevaarbaar voor stoomsloepen, en splitst zich beneden Gampong Baro in twee arinen, die na een kort verloop in. zee monden, omsluitend het eiland Poeld Patjet. De N. mond heet Koela Teundm, de Z. Kocala Bakong. Tai van zijrivieren van de Teundm-j'rivier hebben over korter of langer afstand een onderaardschen loop. Voor de riviermonden lig-gen banken, waar gemeenlijk niet meer dan 4 voet water staat. De Koela Bakong is altijd open, maar de Koela Teunom en Koela Panga zijn meestentids onbevaarbaar.

Kuudd Teundm is door een 5 M. breeden colonneweg verbonden met Koeta Toeha aaf de Pangarivier, en via Kroeeng Sab6 met de onderafdeclingshoofdplarats Tjalang. Van Padang Kleng (nabij Koud6 Teundm) gaat ook zoo een weg landwaarts in tot Aloe Leuhob. In Panga gaat een colonneweg van Kuudd Panga naar Goengong Bocloh. Voorts zijn er tai van voet-paden, die de seuncubof's (pepctrincomplexen) onderling verbinden. 注可

In het heele landschap waren uit. 1915 totaal 1324 mannon geregistreerd. De bevolking be- staat van rijstcultuur op ladangs en moeras- sawahs-pepercultuur, inzauclng van bosch-producten en riviervissscherij. Klappers worden aangeplant en pinang; tabak wordt geteeld voor cigen gebruik; zout wordt hier en daar langs de kust gewonnen ; on zijde wordt goteeld in be-noden Teundm en in sounoubof Toei Kajde in Panga, on uitgovoerd naar Penang. Vee is er niet veel: do oel'cbalang is een van de weinigen, die nog wat karbouwen on een paar runderen bezij; piaar in de bovenstreken zwerven nog verwilderde kudclen rond.

Landschapshoofd is Toukoe Ooma, wiens korte verklaring dd. 31 Mei 1907 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 12 Sept, d.a.v. Ondor hem staan do kcutjhi* pouet aan het hoofd van: 1. Aloe Am bung on Padang Kleng; 2. Gampong Bard en Paja Baro; 3. Panton Mamoei en Aloe Ocnot; on 4. Tandh Anoe. Om die gainpongs heen on verder in het binnenland langs de rivieren liggen de aeuneu-bof's on pouctoa*^s.

Op historisch gebied verdient vermeld, dat de Franschen Wall on en Guillaume in 1880 op een tocht naar de goudvindplaatson aan de L ovon -

Teundm te Toei Peuria werden vermoord.

In den nacht van S op 9 Nov. 1893 strandde de Nisero even benoordew K@eala Pauga. De opvarenden werden geïnterneerd op het eiland Lh6° Bangkoeang in do Teunomrivier. Dra bleek Teukoe Teundm, dat die lieden geld waard waren. De Engelschen zonden een schip, om wij een expeditie. Do keudd's to Panga on Teuncm werden platgeschoten on Padang Kleng bezet, maar daarna gingen wij onderhandelen. Sept. 1884 werden de gevangenen vrijgelaten. Teukoe Teuni ni kreeg / 100.000 losprijs en de verzeke- ring dat hij nooit persoonlijk zijn opwachting zou behoeven te makkn bij den gouverneur van Atj' h, laat staan bij mindere autoriteiten ; en dat steeds de zaken betreffende Teundm door den gouverneur persoonlijk zouden worden be- handeld. En Teunom en Panga zouden voor den algemeenen handel geopend worden en dat blij- ven, zoolang Teungkok Imeum zich vriend- schappelijk bleef gedragen.

In 1886 kreeg hij echter een vijand in Teukoe Oema, die door het afloopen van de Hok Canton in de Rigaih-baai en den voor Mevr. Hansen ontvangen losprijs ter Westkust zooveel invloed kreeg, dat hij daar belasting durfde gaan heffen. Maar Lam Beusoe, Lh6° Kroe6t, en Teundm, wilden dat niet dulden, en zoo werd er gevochten. Een scBne van de latere Oemar-comedie was ook, dat Oema te Poelo Raja plechtig met- zijn 3 vijanden werd verzoend (24 Jan. 1895). Maar in 1898 toen hij uit Pidie uitweek naar de Westkust, wel uitgerust met onze geweren en ammu- nitie, vond Teungkoe Imeum het geraden zich onder Ned. bescherming te stellen. Hij deed afstand van zijn voorrechten en legde op 13 Dec. 1898 een nieuwe verklaring af: de later ook overal elders in zwang gekomen zoogen. „korte verklaring”. Een paar malen moest hij nog ge-voelig merken, dat hij niet meer ongestraft on- beleefde brieven kon schrijven, of weigeren zijn opwachting te maken wanneer de bestuurs- ambtenaar ter reede van Teundm verscheen. In 1901 kwam hij te sterveQ. Zijn zoon Oema bezocht toen nog de school te Koeta Radja, waarom zijn schoonzoon Teukoe Radja Hi tijde- lijk oeleeba'ang werd. In 1907 nam Teukoe Oema zelf het bestuur in handen. ,

(Zie: Bijdr. T., L. en Vk. N.-L, DI. 61 (1908), bl. 641 (over Reukat), en DI. 63 (1910), bl. 146: „Teunom met de onderhoorigheid Panga”.

TEUREUBANGAN RAJEU. . . Zie KLOE^T.
TEUREUBANGAN TJOET. Zie KLOE^T.
TEUREUP (SOEND.). Zie ARTOCARPUS ELASTICA.

TEXTIELE VERSIERINGEN, Tot deze behooren o.a. het elders behandelde batikken, de Ja- vaansche kain kembangan en k. plangi (zie VERVEN EN VERESTOFFEN). Ook onder BLADWERK is het ontstaan van eenige voor Indie typische technieken behandeld. Het applj- catie-werk uit palm- of pandanblad gesneden is bij den invoer van goedkooppe, Europesche stoffen door wit katoen of flanel vervangen, waarbij, zonderling genoeg, het antieke Jiech- ten met enkelc steken meestal ook bij het nieuwe materiaal aangewend wordt, waardoor het verband uiterst slecht en do werkstukken er zelden fraai uitzien. Nias houdt veel van dit werk met meestal contrastrijke kleuren rood, wit, zwart of geel. In den Oostelijken Archipel komt

het eveneens hcrhaaldelyk voor, zoo ook op Celebes en Borneo. Op het laatste eiland is hot berooken van stoffon met opgeglcdgo schablonen van palmbiad (zie BLADWERK) in gebruik ge- weest, hctwelc later vervangen is door het op- naaieu van papieren schablonen, cvenals men op do Soela-eilanden het oudo applicatie-materiaal door het moderne papier vervangen heeft. Dit berooken, dat in 1838 nog te BandjSrmasin voor- kwain, is nu blijkbaar verdwonen en onder do Dajaks van Midden-Borneo bchclpt men zich op eenvoudigo wijze; uit het ingevoerde zwart katoen worden de schablonen gesneden en als blij- vende versiering op wit katoen gehecht. Dit wit- zwarte goed wordt bij sterfgevallen gebruikt on fraai gecomanteerde voorwerpen als hoeden, baadjes, rokcs, draagmanden enz. worden by het lijk gevoegd on door de geesten in het Zielen- land gebruikt te worden. Van meer betekenis is hot borduren, eveneens een oeroude siertech- niek, die men reeds op foeja or bladwerk vindt. Eerst gebruikt on strooken bl ad aaneen te hech- ten, ontweekt zich door het regelmatig aan- brengen der hechtsels een soort versiering, die bij het gaan gebruiken van katoen en zijde so ms tot heusche versiering stijgt. De zijden shawls uit Benkoelen toonen dikwijls een prachtig ornament, met platteek geborduurd. In de Lampongs en Benkoelen komt het borduren van katoenen weefsels voor, waarbij ook loovertjes en mica- plaatjes ingevoegd worden.

Ook elders komt het borduren in den Archipel voor, zoo voor het verfraaien van staatsieklced- deren op Java en het versieren van kleinere, voorwerpen. Doch een algceene belangrijke verschijning is noch het applicatiewerk, noch het borduren geworden. Het kan zich in veel- vul- dig voorkomen on technischie of arlistieke uitvoering geenszins 'meben met het ikatten in de weverij.

Onder de textiele versieringen moot ook du wasdruk op stoffen gonocmd worden, welko techniek het batikken bijna on den voet volgt. Do behandlung van het weefsel blijft hetzelfde, doch het aanbrengen der moezame, oersto wa, - teekening wordt door wasdruk vervangen, toe bedient men zich van kunstig gemakt ■ stempels, uit gebogen koperen reepen saau) - gesteld en aan een raamwerk van staafjes vu>(t- gesoldeerd. Voorzion van een handvat wor<lt de stempel warm gemaakt en op een lapje drukt, gedrenkt met gesmolten was van minder- kwalileit, in een vlakke pan in de was gelegft. Daarna wordt de stempel SJID< op de stof afge- drukt en voor el ken druk wordt dit herhaalh. Ook de andere zydo der stof moot door dit tjap-zen van wasbodekking voorzien worden.

Al naar het palroon is, kan dadolijk met het verven begonnen worden, tenzij sommige dcelen van het ornament mot den invul- tjangting bijgcewerkt moeten worden. Want met ste'n pel druk verkrijgt men slecJits lijnwerk en kleino vlekjes, xoodat de tj an ting voor het batikken onontbeerlijk blijft. Deze wasdruk is vermoedelijk van den Jatren tijd, toen hot batikken door den invoer van nage- boost batikwerk uit Europa ernstig bedroigd werd. Het tjappen komt vooral op Java voor, is echter blijkens gevonden stempels ook op Sumatra^ Westkust en in Atjeh bekend geweest. In Palcbang vond men vroeger ook de directe druk op stoffen, houten stem pels, die met kleuren

afgedrukt werden. Bij de Jav. kain debloft worden. Twee stukken goed met dunne stijfsel tegen elkaar geplakt en met een ponscel met versierd^l. Door de hitte der was dringt dezo tot op de achterzijde door en na het verven is con onregelmatig versierd dock verkregen. Bij de katingbatik wordt ook de vrij dure was weggeglaten. Met schablonen uit gemerist papier en pap van sojaboonen wordt de tijdelijke stofbedekking aangebracht, waarbij men herinnerd wordt aan het schabloongebruik op de Aroe-eilanden, Borneo en Flores voor stofversiering. Gebruik-lijk bij enkele batiks, ook bij gedrukte, is het opleggen van bladgoud. De figuren worden aan den zijde van het dock met pisang-lijm geteekend en dan met bladgoud belegd. Alleen op de geponeelde plaatsen hecht dit dunne materiaal en na het drogen kan liet overtollige goud afgeveegd worden. Ook bij het geregen- en gebonden-werk worden de randen der kleurvlakken met gouden lijntjes versierd en vooral bij staatsiekleeden, ook bij bruiloften gebruikt, brengt men met dit prada-werk uitvoerige versieringen aan. Op Java, Bali en in den Riouw-groep komt dit opleggen van bladgoud zelfstandig voor. Op de eenklurige stof wordt de versiering van bladgoud aangebracht, een gebruik, dat waarschijnlijk uit den tijd stamt, toen het later ingevoerde goud- of zil-verdraad nog niet ter algemeene beschikking stond en men op die wijze de toenmaals vreemde goudweefsels wilde imiteren.

Literatuur : G. P. Rouffaer, De voorn. Industr. v. Java en Madoera. Hoofdst. III, Den Haag 1904; J. E. Jasper en Mas Pirngadie, De weef-kunst. Hoofdst. XI, Den Haag 1912; J. A. Loeber Jr. Textiële versieringen in N.-I. (Geill. Beschr. v. Ind. Kunstnijverheid n°. V), Amator-dam 1914.

J. A. L.

TEYSMANN (JOHANNES ELIAS). Geb. te Arnhem 1 Juni 1808, overleden te Buitenzorg 22 Juni 1882. In 1830 met den Gouv.-Gen. Van den Bosch als tuinman in Indie gekomen, werd hij 3 Maart 1831 tot hortulanus van de Lands plantentuin te Buitenzorg benoemd, eene betrekking, die hij tot 1869 op zoo uitnemende wijze vervuld heeft, dat aan dozen eenvoudigen, doch helderczindcn en energicken in den ecr toekomt, jneer dan cejiig geleerde te hebben bijgedragen tot den roem van genoemde instelling. Bij zijne ontheffing van het hortulanus-scha)werd Teysmann henoemd tot inspecteur-honorair der cultures in deze betrekking heeft hij, tot 1877 toe, van Nderlandsch-Indie nagenoeg allo gewesten lercisc<l, en ook in dien tijd belangrijk bijgeelra-gen tot den destijds zeer aanzienlijken plantenschat van den Buitenzorgschen tuin. Zijne rcris-verhalen zijn opgenoijen in het Natuur. Tijd-Hchr. v. N.-Indie, en blijvcn nog steeds hoogst lezenswaardig, voornamelijk als bydrage tot de botanische kennis der door hem bezocite Ktre-ken.

Op zijn gouden feest in Indie (2 Jan. 1880) werd lie in eene schitt erende lijdte gebracht, waaraan de plantkundigen der geheele werclrd deelnamen. In de Lands plantentuin wordt na zijn overlijden een gedenkzuil voor hem opgericht; ook zijn naan voort in het palmengeslacht *Teya-mannia*, alsmede in con populair tijdKchrift, dat van de Buitenzorgsche instelling uitgaat. Do eerste aflevering van „Teysinannia" (1890) vangt aan met eene levendig geschreven biographische

schets van Teysmann, door den toenmaligen directeur van de Lands plantentuin, Dr. M. Treub. Zie ook het artikel PLANTENTUIN.

THADATL ZIO MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

THEDENS (JOHANNES). Geboren te Friederichstadt, vertrad den 17en Dec. 1697 als soldaat naar Indie. Hij werd in 1702 benoemd tot assistent in 1719 tot koopman, en vervulde van 1723—1729 de betrekking van opperkoopman en opperhoofd op Decima (Japan). In 1731 volgde zijn aanstelling tot Raad extra-ordinair en in '36 tot Raad-ordinair van Indie. Vervolgens werd hij in 1740 door de HH. XVII toegevoegd aan den eersten raad en directeur-generaal van Indie en bij substitutie tot Gouv.-Gen. aangewezend. 6 Nov. 1741, na het ontslag van Valckenier, werd hij dan ook Gouv.-Gen. ad interim en vervulde dit ambt tot 28 Mei 1743, toen hij werd vervangen door Van Imhoff, door de HH. XVII voor die betrekking aangewezend. Zijn kort-stondig bestuur kenmerkte zich vooral door voortdurende onlusten van de Chineezcn in de omstreken van Batavia. Degencn, die aan de Hollandsche Furie onder Valckenier ontkomen waren, verzamelden zich in de Ommelanden, waar zij de landorijen plunderden, en verwoestten. Zij werden echter door de troepen der Comp. verdreven en namde de wijk naar Mataram, waar zij zich in het gheheim verbonden met den Soesoehoenan om de Hollanders uit te roeien of het land uit te drijven. Het fort te Kartasoera werd door hen verineesterd, waarna zij het beleg sloegen. Voor Semarang, welke plaats zij gedurende zes maanden nauw insloten. Met een van de buitenkantoren bijeengebracht leger van 12.000 man werd de stad echter ontzet, de vijand verdreven en de verloren posten herwonnen. De Soesoehoenan werd ontroond en door een zijner talrijke zonen vervangen. Zie M. A. van Rhede van der Kloot : De Gouv.-Gen. en Comm.-Gen. van N.-I., S. Gravenhage 1891 L.

THEE. Botanische beschr. ijving. De theeplant, *Camellia theifera*, behoort tot de familie der *Ternstroemiaceae* en is verwant aan de als sierplant gekweekte Camellias. Van de gekweekte soort kennen twee hoofdvonden onderscheiden, namelijk de Chinesee thee, die uit China afkomstig is en de Assamthee uit de Britsch-Indische provincie van dien naam. De theeplant is een veeljarig gewas; de Chinesee thee is een lage heester, die tot 3 M. hoog wordt en zich sterk vertakt, terwijl de Assamthee een lagen boom vormt, die tot 12 M. hoog kan worden. In de cultuu' worden zij echter laag gehouden ter willo van het gemakkelijck plukken van den oogst. De bladeren zijn afwisselend geplaatst, kortgesteeld, lccrchtig, van boven kaal en van onderen bij sommige vormen donzig behaard. Hun vorm is lancetvormig tot omgekeerd langwerpig-eivovorig, min of meet toegespitst. Zij zijn aan den rand gezaagd en bezitten een krachtig nervatuur, terwijl de zijnerven nabij den rand van het blad met elkaar verbonden zijn. De bladeren van de Chinesee thee zijn weinig of niet toegespitst en kleiner, ten minste smaller, dan die van de Assamthee. Doze verscbillen zijn bij de verschillende hybriden tusschen de beide theesoorten niet zoo duidelijck als bij de twee origineelc typen. Uit de oksels der bladeren ontspruiten groote, witte bloemen. De kelk is 5—6

bladig en omsluit 5-12 kroonbladeren, een groot aantal meeldraden en 3 van anderen te samengegroeide stijlen. De doosvrucht is driehokkig en in den regel driezijdig. Do in drogen staat donker gekleurde zaden zien er eenigszins uit als hazelnoten, zij bevatten geen kicinwit en de kiem bezit dikke, vleezigc, olieachtigc zaaclobben.

Geschiedenis. Wat de oude geschiedenis dezer belangrijke cultuurplant betreft, zij het volgende opgemerkt: Er bestaat eene legende van een Boeddhistischen monnik, die in de vijfde eeuw na Chr. een reis maakte uit Indie naar China, waarbij hij de gelofte deed om voortdurend te waken en te bidden. De rechtend na-tuur bleken sterker te zijn dan zyn menschelijke wil, tengevolge waarvan de slaap hem overmande en, uit ergernis dat hij daardoor zijne gelofte niet- was nagekomen, sneed hij zich de oogleden af. Volgens de overlevering ontstonden uit deze oogleden twee fraaie theeheesters, die langzamerhand zich vermenigvuldigden en waarvan de bladeren in lateren tijd algemeen aangewend werden om een verfrisschenden drank uit te bereiden, die tevens slaapverend is, en welke men thee noemde. Volgens in China bestaende overleveringen is de theeplant echter van reel ouderdatum. In Guigon's werk „Le Thee” toch vinden wij verned, dat Confucius (500 jaar vóór onze jaartelling) ^ewag maakt van de legende, dat de plant ontdekt werd in den tijd van Noach. Wells Williams (cerst zendingeling later secretaris aan de Amrikaanscho legatie in China) echter stelt-, blijkens zijn in 1857 te New-York verschencn beroemd werk, The middle kingdom⁵ de invocring op het jaar 350, de algemeene versjireiding in 800.

In Europa vinden wij eerst laat van het gebruik van thee gewag gemaakt. Hoewel uit sommige aanwijzingen zou zijn af te leiden, dat de Romeinen op hunnefeesten reeds theegenoten(?), kan slechts met voldoende zekerheid worden vastgesteld, dat de drank in Europa oinstreeks de 17e eeuw bekend was. Aan de Nederlanders schijnt de eer toe te komen van de overbrenging. Er zijn zeer overdreven verhalen (o.a. een tractaat van Bontekoe, 1684) uit dien tijd aangaande het nut van thee, ook als geneesmiddel.

Nadat de Engelsche majoor R. Bruce in 1825, in het kort te voren door de Engelschen veroverde landschap Assam, in het wild groeiende theeplanten had gevonden, liet de Britsch-Indische regeering op groote schaal theestruikcn en zaden uit China aanvoeren, maar het duurde nog lang alvorens men wist, dat het product der in Br.-Indie inheemsche grootbladige „as.sancca” bruikbaar was.

Ten opzichte van Java was het de Duitsche geleerde Dr. Ph. F. von Siebold, als geneesheer der Nederl. regeering dienste doende bij de ambassade in Japan, die in 1826 de eerste thee-zaden en stfjcken van daal naar Java zond, waar zij in den botanischen tuin te Buitenzorg met zorg werden gezaaid en uitgeplant. Als de grondveste der thee-industrie op Java moet echter worden he-bchouwd de kundige „expert teataster” der Ned. Handel-Maatschappij, J. J. L. Jacobson, die in 1827 op Java aankwam. Nadat hij voor de N. H. M. reeds meermalen naar China (Canton) was geweest om aldaar de den handel aangeboden thees te keuren, kreeg hij van den Co mm.-Gen. du Buis de Gisignies de opdracht om in China de

cultuur en fabricatie te bestudeeren. Zes jaren achtereen bezocht hij Canton en niet alleen vond hij gelegenheid om met eigen oogen de theeindustrie op to nemen, maar ook voorzag hij in 1829 Java van Chineseze zaden en planten, en bracht hij in 1832/33 bovendien een paai* degelijke Chineseze vakniansen mode. Ondcr zijne leiding werden de pirooven op Java in 13 gewesten voegt- gezet en, benoemd zijnde tot inspecteur der thee- cultuur, stelde hij een uitvoerig handboek samen voor de cultuur en de fabricatie der thee, dat in 1843 in 3 deelen bij *s Landsdrukkerij te Batavia het licht zag. Dat handboek kon als loidraad jarenlang zijn goeden naam handhaven. Niets was er in vergeten wat den planter, fabrikant of koopman dienstig kon zijn, en al doet men nu sinds jaren veel anders, dat kan aan de, ook door de Nederl. regeering erkende, verdiensten van Jacobson niet schaden. In 1845 vorschecn, eveneens bij de Landsdrukkerij te Batavia, nog zijn Handboek voor het sorteeren en afpakken van thee.

Tot 1842 bleef de industrie op Java in handen van het Gouvernement, toen de Gouvernements- cultuur in alle gewesten ingetrokken werd, met uitzondering van do Preanger, Tjirebon en Bage- terwijl ter exploitatie van de tinnen contracten met particulieren gesloten werden. De ondernemingen bleven landsgegendom, maar de exploitatie werd geheel door en voor rekening van de contractanten gevoerd, met dien verstande evenwel, dat het product tegen vaste prijzen (ongeacht de kwaliteit) geheel werd opgekocht door het Gouvernement. Dit laatste had tot gevolg, dat de contractanten meer op groote hoeveelheden dan op goede hoedanigheid werkten, waardoor het Gouvernement schade leed en de industrie zich weinig ontwikkelde. Wegens de groote verliezen besloot de Regeering in 1860 haar benoemen met de thee te staken en de cultuur zoowel als de fabricatie geheel aan vrije ondernemers over te laten. De productie was toen ruim 1 miljoen K.G. Aan de contractanten werd p.m. /1.40 per K.G. uitbetaald, terwijl op de markt niet meer dan / 1.40 — / 1.60 behaald kon worden.

In 1865 expireerde het laatste contract Wonosobo (in Bageldn). De vroeger in contract werkende, thans — J 920 — nog bestaende, ondernemingen: Tjarenang (Tjirebon), Djatinanggor, Tjikadjang, Tjocmbocleut, Sinagar en Parakajisalak (Preanger), werden van toen af verhuurd. De jaarlijkscho huurprijs bedroeg / 35.72 per H.A. of / 25 per bouw: voor een enkele onderneeming (nl. van W. A. Bn. Baud) zclfs / 71.44 per H.A. of / 50 per bouw. Jc onderneemingen, gewoonlijk „theconGracLanten” genoemd, hadden voor het inaken dor theekisten en berijden dcr voor het drogen van de thee bezegide houtkooi van vrije beschikking over het hout uit de wildhoutbosschen van het Gouvernement.

Na de invocring door agrarische wet (1870) werden alhoewel uringen in erfpachtondernemingen geocjivrtcerd (waarbij de vrije beschikking over het hout verviel) en verder nam het aantal ondernemingen sterk toe.

Omstreeks 1873 is voor het eerst de Assamthee- hcester op Java ingevoerd en het succes van deze nieuwe cultuurplant was groot. De theeplanters bemerkten spoedig, dat de teelt van deze thee beter geschikt is voor de bereiding van een mas-saal product dan de toen uitsluitend op Java aimgeweekte Chineseche. Nieuwe thealanden

werden aangelegd, die uitsluitend met Assam-! thee werden boplant, de oude theecuinen werden gerooid op met do nieuwe soort herplant, zoodat er thans nog maar zeer weinig Chineseche tlibo is overgebleven. Behalve do Assam-thee plant men ook nog hybridon tusschen Chineseche en Assam- soorten.

In den loop van de laatste kwart eeuw onder- ging ook de boreiding van de thee groote veran- deringen. In plaats van de primitieve fabriekon verzeen groote, is het ook noodig allo boomen en struiken om te uitstekend ingerichte otabelle- menten, waar op zeer hakken. Aangezien de grond van zulk een ouden tuin groote schaal een onberis- pelijk product wordt berooid.

Ook op Sumatra is de theecultuur aangevan- gen en wordt er met zeer goed gevdegen. Vooral op Sumatra's Oostkust worden groote theclandon

geexploiteerd, terwijl op Sumatra's Westkust in de Padangsche Bovenlanden, alhoewcl op kleine schaal, eene theecultuur in ont- wikkeling is gekomen.

Cdltuur. Grondsoorten. De thee- landen op Java liggen gemeenlijk in bergachtige st reken, maar hun hoogto beuou van de zee kan zeer sterk afwisselen en wel van 300 voet in het Bui- tenzorgsche tot 7000 voet in de zwaals in Kedoe. Het centrum der cultuur op Java ligt in de Preanger, waar men in 1919 niet minder dan 150 onderne- mingen telde, die zich met die cultuur bezig hiden, terwijl in de aangrenzende residentien Batavia en Cheribon eveneens vele van die onderne- mingen werden aangetroffen. In Midden Java wordt de aangepant op de hellingen der vul- kanen in de residentien Pekalongan, Seinarang en K6doc, terwijl in Oost-Java de hellingen van den Kloet in Pasoeroean eveneens de thee- ondernemingen zijn. Hoewel dus op Java alle theelanden in de buurt van vulkanen gelegen zijn, volgt daaruit volstrekt niet, dat dit gewas bepaalden voorkeur voor een vulkanischen bodem vertoont, integendeel op de sedimentaire gronden gedijt het even goed, zoodat men vclig kan aannemen, dat thee niet kieskeurig is wat betreft de grondsoort, evenmin als wat betreft de zee van de landen, waar men haar planten wil. Wcl schijnt een hoog humuegehalte van den grond t! zijn voor een goede productie, zoodat alle >ogingen in het werk moeten worden gesteld ter waring van het bestaande humusgehalte van de bodem en ter vermeerdering van den humus door groenbemesting, bemesting met organische meststoffen, onderwerking van onkruid, snoei- enz.

Do theeplant heeft veel water noodig, maar de wortels, inogen niet in water blijven staan. Een lictend terrcin is dus verkieslijk; op vlakke tor- reinen mod voor goede drainageering worden go zorgd. In schaduw kan de theestruik niet gedijen, zoodat alle alcs de tot theeplantsoen in to rich- ten terreinen van alle hoogopschictende gewas- sen moot on worden ontdaan.

O n t g i n n i n g v a n g r o n d e n e n a n l e g v a n t u i n c n . Wanneer het terrein met bosch bedekt is, dan ka)l) men er eerst een rechten weg door on inaakt vervolgens loodrecht daarop paden, die, het land in rogelmatige vior- kanten verdcolon. Nu kapt men het struikgewas weg, hakt eerst do boomen, die als timmerhout. dienst kunnen doen om c'n voert doze weg, waar- na ten slotte de andero boomen omgekapt worden. Het gedroogde struikgewas en do takken

van do boomon worden vorbrand, maar de stam- men laat mon liggen, liefst in de richting van de helling, ten oindo ze langzamrhand te laten ver- rotton. Zoo men die-ook ver brandc e, zou de groote hitto den, humus van den grond doen verbren- den en ook op de bodomstructuur on- gunstig werken.

Wanneer men een ouden thee- of koffietuin voor nieuw-boplanting met thee in orde moot maken, dan is het ook noodig allo boomen en struiken om te hakken. Aangezien de grond van zulk een ouden tuin gewoonlyk in vruchtbaarheid is verminderd, is het gewenscht daarin tegemoet te komen door hem eens

met Leguminoson te be- planten en die later onder* wordt er met zeer goed gevdegen. Vooral op Sumatra's Oostkust worden groote theclandon

Bij ontginning van een met kreupelbosch be- greoid terrein hakt of snijdt men dat af en ver- brandt het nadat men het in de zon heeft laten drogen. Het aldus op de eene of andere wijze vol- komen

wordt nu van wegen voorzien en de transport- en de tuinwe- gen. Men legt deze zoo goed mogelijk aan met het oog op de doelcinden, waartoe zij bestemd zijn en wel de transportwegen met niet te steile helling en breed genoeg voor het vervoer per kar, terwijl de tuinwegen alleen voor voetgangers dienen. en de hellingen van het terrein geheel kunnen volgen. Daarna worden de goten gegraven, welke dienen om de overtollige hoeveelhed regenwater af te voeren, die in het gebergte in den Westmoesson buitengewoon groob kan zijn. Ten einde te voorkomen, dat bij zwaren regen de bouwkruin wegspoelt en verloren gaat, zijn, do goten in do tuinen met zeer zwakke helling aangelegd en niet lang, ten einde te voorkomen, dat bij zwaren regen het water aan de onderzijde van de helling over den rand zou loopen. Deze goten staan in verband met de groote afvoergoten, welke den natuurlijke loop van de dalen volgen en in de rivieren terecht komen.

Als een goed middel om wegspoeling van den bouwgrond te voorkomen, past men op de hel- lingen het terrasseren toe, waardoor het terrein in reeksen van horizontale vlakken verdeeld wordt, die de breedte van 6ene rij theeplanten bezitten. Wanneer de grond op deze wijze genivelleerd en gedraineerd is, wordt hij ter dege omgewerk waarbij" de wortels van grassen en dergelijke schadolyke onkruidcu zoo goed mogelijk worden opgeruimd en verwijderd. Sometjds, op zeer vas- ten boschgrond, is het niet noodig het geheele terrein te bewerken, maar kan men volstaan met hot graven van plantgaten ter plaatse, waar de plant zal komen te staan; terwijl zware en klei- achtige gronden con zeer intensieve bewerking noodig hobben.

P l a n t i n g t e r i a u l . Do theeheester wordt uitsluitend overgeplant door zaden en het is voor con aanplant, die toch volo jaren ach- torcon geooigt zal worden van het grootste be- lang, dat het aangowende zaad van uitnemende kwaliteit is. Vroeger plantte men uitsluitend Chineseche thee en toon menlatpr, na 1873, de Assam- thee is gaan aanplanten en dus beide soorten doorconplante, is clo kans groot goweest van door kruisbestuiving van die twee soorten allerlei hybridon te krijgen, die van don habitus der ouders afwyken. Ook bij invoer van zaad uit Ceylon en uit Britsch-Indie kreeg men vaak hybridon vixn do twee stanisoorcon, zoodat de aanplantingcn

in vele gevallen ongelijkmatig waren en dus een product van niet uniforme samenstelling leverden.

In den laatsten tijd legt men veelal op geïsoleerde plaatsen zaadtuinen aan, waarin men zoo zuiver mogelijk typen ver van gevaar van bestuiving met stuifmeel van minder goede soorten aanplant en de daar gewonnen zaden voor den aanleg van nieuwe aanplantingen bezigt.

Men legt de theezaden uit op kweekbeddingen, dat zijn ter dege bewerkte en van alle onreinheden en onkruiden bevrijde stukken grond, die in bedden verdeeld en op de lager gelegen ondergrondingen van afdakjes van alangalang zijn voorzien. Soms legt men de zaden uit zonder eenige voorbereiding en ook wel nadat zij eerst reeds in vochtig zand gekieuid zijn of ook al zoo ver zijn, dat er een stammetje met een stel blaadjes en een worteltje ontwikkeld zijn. Men houdt de kweekbeddingen goed vochtig, wiedt het tusschen de theeplantjes opschietende onkruid zorgvuldig weg en vangt de dierlijke vijanden, die gaarne op het jonge gewas afkomen, geregeld weg.

Eenige maanden voor dat men de jonge planten in den vollen grond wil zetten, dus ongeveer 10 maanden na het zaaien, begint men het dek uit te dunnen om de planten langzamerhand aan de volle zon te gewennen.

Behalve de voortplanting door zaad kent men tegenwoordig ook nog die door enten, waardoor alle vrees voor terugslag tot een mindere kwaliteit vermeden wordt en men zeker is een goede soort onverminderd te kunnen voortplanten. Men neemt voor onderstam sterke typen en voor entrijs takjes van boomen met zeer gewenschte eigenschappen, die men goed laat doorschieten om er veel entrijs van te kunnen snijden.

Aan den onderhoud van de theeaanplantingen. Men plant de jonge theeplantjes van de kweekbeddingen of de jonge enten in den reeds bewerkten grond en wel 3 X 3 of 3 X 4 Rijnl. voet afstand, terwijl men soms ook wel 2½ X 4 of 3 X 3 voet plant. Dit alles hangt geheel af van den aard van den grond, van de helling enz. Het planten geschiedt in gaten, die eenigen tyd voordat er geplant zal worden ter bepaalde plaatsen worden gegraven. De daarbij uitgegraven grond wordt naast het gat neergelegd om in aanraking met de atmosfeer te oxydeeren, zoogenaamd uit te zuren. Wanneer men bemesting toepast dan wordt de mest met de uitgegraven aarde vermengd om daarna later weer gezamenlijk in het gat terugggebracht te kunnen worden.

Het planten geschiedt liefst in het begin van den Westmoesson en wel met of zonder kuilt. In het eerste geval (pocieran) steekt men de plant met de spade uit den grond en laat de omringende aarde bij het overplanten intact, terwijl bij het tweede geval (tjaboetan) de plant uit de losgeworkte aarde getrokken en zonder deze overgeplant wordt. De meerdere of mindere stijfheid van den bodem moet inoetvoornamenlijk uitspraak doen welke der beide methoden zal worden gebruikt.

Bij het overplanten moet men goed zorg dragen, dat de penwortel niet gebogen wordt, doch recht naar beneden gericht blijft. Is deze te lang, dan kan men hem veilig een eindweegs inkorten. Daarna brengt men de uitgegraven aarde in het gat terug en zet daarmee de plant vast in den bodem.

Voor bemesting wordt op Java veel gebruik gemaakt van bokongkil, porskoeken van de oliezaden en wel voornamelijk van katjang en ricinus, welke meststof in fijn gemalen toestand in een ondiep gultje rondom de plant in den grond wordt gebracht, waarna men den grond weder gelijk maakt. Een veel goedkoopere en gemakkelijker aan te brengen bemesting is de groenbemesting. Daarvoor gebruikt men struikvormige Leguminosen, welke men, hetzij tusschen de rijen theestruiken aanplant of op een afzonderlijk stuk grond laat groeien. Het afgesneeden loof dezer planten wordt in den grond rondom de theestruiken ondergewerkt, waar het vergaat en zijne voedende bestanddeelen aan het hoofdgewas ten goede laat komen. Het onderhoud van de tuinen bestaat in het wieden, de grondbewerking en het inboeten der afgestorven planten. In de eerste jaren van den aanplant is het onkruid het moeilijkst te beheerschen, maar zoodra de struiken zich goed ontwikkelen en den bodem beschaduen, is

dat deel van het onderhoud veel gunstiger. Een tweede bewerking is het patjollen van den grond op eenigen afstand van de struiken, om aan de wortels lucht te geven en hun ontwikkeling te bevorderen. Terzelfder tijd vervangt men de gestorven, achterlijke of ziekelijke planten door nieuwe, die minstens even oud en groot zijn als de omringende gezonde exemplaren. Het snoeien, de blad even en takken worten naast de theejanten in zoogenaamde blindgoten gelgd om daar te vergaen en humus te vormen. Ook komt daann het uitgetrokken onkruid, dat men eerst in de zon heeft gedroogd om het te laten afsterven en ook verzanicht zich daarin door den regen medegevoerd, om als mest rondom de plant te worden ondergespit.

Een zeer voornaam deel van het tuinonderhoud is het snoeien, waardoor vooreerst de struiken op goede hoogte worden gehouden en verder de takjes, die door het voortdurend afjukkelen van bladeren geheel normale vormen aannemen, weder in te korten en tot normale vorm terug te brengen.

Ziekte en plaag. De meest voorkomende plaag voor de theestruik is een halfvleugelig insect, Helopeltis genaamd, dat zoowel in den toestand van larve als van volwassen insect de theebladeren en groentakjes aansteekt en zich niet het sap daarvan voedt. Terzelfder tijd brengt het een vocht in geniaakte vorm, dat zeer nadcloeg op het wccfel der plant werkt. De pick rondom de stockplaats wordt lichte en sterft af, terwijl wanneer de steek in de nerven toegenomen is, de aderen kronen trekken en verschrompelen. De schade is soms zeer aanzienlijk, daar de theetui- en er kaal van standus minder product opleveren dan zodien die niet tasten het geval zou zijn geweest. In enkele soorten zijn beter bestand tegen aan vallen van Helopeltis dan andere, wijl de lioogere gelcgen onderneijningen er jjiinder last van hebben dan die in holland.

Een tweede vijand van de thee is de Oranje mijt, die eveneens van het sap der bladeren leeft, dat er uitgezogen wordt, nadat het insect er een gat in gestoken heeft. Dit stork aangetaste bladeren vallen af, hetgeen zelfs zoo ver kan gaan, dat de takken, waar een hevige aanval plaats heeft gehad, afsterven en dus den boom eenco idcring

gohavend uiterlijk do on krijgen, Andoro dierliko vijandig van minder bolang zijn boorderrupson en kovers, bladrupscun, krekels, aaltjes en witto mie-rcun, torwijn onder do plantaardige parasieten mistels, mossen, kanker, djamoer oepas en wortel- schiinnicls moeten worden vermeld.

O o g s t e n bereiding. *riukken van het blad*. Hot oogsten van thee geschiedt niet eens of enkele inalen van het jaar. gelijk bij de meeste gewassen, inaar elke 6 tot 12 dagen en hot goheele jaar door, behalve in den tijd, wanneer de ge- snoeide struk pas doorgegroeid is en men eenigo woken wacht.

Het plukken, d. i. voorzichtig met vingors en duim afbreken der jonge loten en blaadjes, laat men door vrouwen en kinderen doen, liefst na den ochtenddauw (na 8 uuu? 's morgens). Doordat de geplukte bladeren gewoonlijk verzaield worden in een dock, welke dikwijls over grooten af- stand wordt gedragen, komt hot veel voor dat do bladeren kwezen en broeien, hetgeen zeer nadee- lig voor de bewerking is. Dr. Nanninga (Beschou- wingen over de theefabrikatie, T. v* N. en L. LXIV) beveelt daarom het gebruik van platte jnanden aan.

Men onderscheidt aan den theeheester top-, fijn-, middel- en grofblad, en velen oogsten tegen- woordig de stengeldeeltes met 2 tot 4 jaugsto blaadj es.

De voor g r o n o thee beslemdo bladeren worden onmiddellijk na den pluk in boven een houtskoolvuur sterk verhitte ijzeren pannen ge- braden ; waarbij, om aanbranden te voorkomen, de bladeren gestadig met de handen luchtig uit elkaar worden gehouden totdat er roode randen aan komcn. Door deze onmiddellijke droging wordt aan het looizuur geen tijd gegeven tot oxy- datie. De gebraden niassa wordt terstond gerold en gedroogd ; daarna gesorteerd en afgepakt.

De z w a r t e t h o verscicht nicer beweer- king. Aanvankelijk paste men op Java nog toe de ornslachtige Chineseche methode, in 12 tempo's, welke dagen tijd vorderde.

Langzamrhand werden de manipulaties bo- j)erkd tot 4 bewerkingen :

1. verfl-?nscn; 2. rollen ; 3. fermenteeren en 4. diogen, welke bij geheel machinale beworking* binnen eenigo uren afloopen, indien or aan hot sortecrci altiaais niet te veel tijd wordt besteed.

1o. *Vrrjlenfien*. Het versch geplukte theeblad Ix- vat ongevc<tr 80 % water, wanrvan er 20 — 40 nioeton verdampen oor hot blad slap (lajoe) ge- noog is om het te kunnen rollen.-

Mon omlelseheid te verflensinethoden in na- tuurlijke en kiinstinatige, waarvnn Voorheen do cerstgonoemde uitsluitend in zwang was, maar nu vrij wel algemeen door do laatste is vordrongen. Bij de natuurlijki* verflensinethodo spreidde men het blad in de fabriek op den grond uit, het zij direct op den vloer of op bamboe borden (tampir). Do duur dor bewerking hi ng zcor veo) van de weersgesteldheid af ; gewoonlijk was mon den an- deron morgen gerced, wanneer men des iniddags het blad tuitgespreid had,)naar bij ongunstig we- dor moest men de nog niet vorlenste bladeren in de zon brengen om hun overtollig watergehalte t c verliezen, hetgeen ongorief met zich medo- bracht. Men volgt nu veel nicer de kunstmatige methode en spreid do theobladeren in dunno laag op borden uit,dio in slcllages boven elk onder worden geplaatst en tusschen welke do licht vrij

kan circuleren. Om gcheel zeker te zijn, dat het blad op tijd zijn overtollig water verliest, wordt door middel van krachtigro ventilatie inrichtingen een stroom verwarmde lucht door den gheelen flenszolder bowogen, dio zoo snol de theebladeren droogt, dat men nog den zelfden dag, waarop het blad gcoogst en binnengebracht is, met de verde- re bewerking kan beginnen.

2. *Rollen*. Het rollen der verflenste massa be- oogt het blad te kneuzen, opdat de bestanddeelen der verschillendo ccllen zich met elkander mcu- gen, waardoor de bestanddeelen govormd worden, welke later den geur en den smaak der thee zullen leveren.

Voorheen word uitsluitend met de hand gerold en wel door een handvol verflenste theebladeren eerst zachtjes en later harder op con tampir te rollen, zoodat de blaadj es tezamen gebald worden en het uittredeude sap ter dege met de massa wordt vermengd. Deze veel arbeid kostende bewerking wordt thans bij de bercciding van zwarte thee nagenoeg niet mcer gevolgd, maar is vervangen door het mechanische rollen, waarvoor een groot aantal toestellen in gebruik zijn.

De meeste daarvan zijn zoodanig ingericht, dab men door het verstellen van een schroef den druk, waaronder de thee gerold wordt, grooter of klei- ner kan maken al naar gelang van het soort te verwerken blad en het tijdstip der bewerking. Deze moet voorzichtig en met zorg geschieden. Ten eerste mag men niet ruw rollen, aangezien daardoor de spierige bladtheen verloren zouden gaan ; ten tweede moet men zorg dragen geurige thee te verkrijgen, hetzij broken soorten, hetzij bladtheen. Voordat men met hot rollen begint moet men zich eerst good overtuigen van de mate van verflensheid, die de thee heeft en hiernaar richt men de wijze van rollen. Is het blad door re- genweder of geinis aan wind niet volkomen. flens te krijgen of is mon door groote oogsten genood- zaakt vlug voort te maken en weer plants te ge- ven aan nieuwe voorraden geplukte thee, dan rolt mon ze op de volgende wijze: Eerst rolt men gedurende 15 minuten ongeperst (njirab), daarna gedurende 10 minuten met zwakke persing (meu- san), vervolgens 15 minuten onder flinke persing (angot) en ten slotte 5 minuten opwerken (njirab). Dit persen moet zoo geschieden, dat het vocht of sap zich innig mot het theeblad vermengt.

Heeft men kleine oogsten, zoodat er tijd ge- noeg is om do bewerking langer te docn duren, dan necmt men er een geheel uur voor in plaats van drio kwartior en necmt dan ieder tempo in evenredigheid langer. Do hier genoemde rollingen makon to zamcn nog sicchts de eerste rolling uit en dezo wordt, nadat de thcgezeelfd geworden is, voor do grove deelen door een tweede rolling go- volgd. Men kan zovon, hetzij met de zeefinrich- ting voor nat blad, patent Bosscha, of met behulp van eenige andere voor dat doel geschikto zeef- inrichting. Het allcrgrofste gerolde theeblad, dat door de zeef afgescheiden wordt, wordt nog een- maal en nu gedurende 20 of 30 minuten gerold, welke tijd weer, evenals bij de eerste rolling, on- dorverdcold wordt.

In den roller vormon zich grooto kluwens van blad, die af en too worden verwyderd en in ufzon- derlijke toestellen, balbrekers genaamd, uit el- kandor worden gehaald.

3o. *Fermenteeren*. Nadat het blad voldoende ge- rold is, wordt hot geferinenteerd; men spreid het

namelijk in dunne lagen uit, waarbij de goed gemengde eelsappen op elkander kunnen inwerken en met medewerking van de zuurstof van de lucht dekleur-, smaak-en geurstoffen opleveren. Aangezien bi) deze werking geene mikro-organismen in het spel zijn, is de naam fermentatie voor deze bewerking minder juist. Twee stoffen spelen bij de fermentatie een rol, namelijk de looistof en eenferment, doorwelks werking bruine ontleidingsstoffen van eerstgenoemde ontstaan, die zich op de bladmassa afzetten. De zaak is nu, de bewerking zoolang te laten duren dat zooveel mogelijk al het looizuur ontleed is, en dat tevens zoo weinig mogelijk van de gevormde stoffen geheel onoplosbaar is geworden. Verder ontstaan de aetherische stoffen (theeolie, III, 86), die de thee haar geur geven 1). Door de bewerking wordt de blad-massa, die volkomen groen was, geel, oranjeachtig en daarna holder bruin. Aan de kleur kan men zich of voldoende geoxydeerd is. Wordt later machinaal gedroogd, dan moot het oxydatieproces niet zoo lang worden voortgezet als bij droging boven houtskoolvuur, aangezien men dan een slecht afgetrokken blad (donker mat bruin) verkrijgt. Hoe dit komt is nog onbekend.

Het gerolde theeblad kan als volgt worden onderscheiden: Eerste groot blad (kassar). Tweede middensort (broeboek II). Derde fijn stuk (broeboek I). De duur van de fermentatie is voor die drie soorten verschillend; voor het grove eerste blad is de duur 3, 3½ of 3% uur, voor de tweede soort 2, 2½ of 2 tot 3 uren en voor het fijnste deel 2 tot 2½ uur.

Bij de fermentatie heeft het weder een grooten invloed, daar warmte haar bespoedigt en lage temperatuur haar verlangzaamt. Men kan zich daarin niet alleen aan den tijd houden, maar moet zoolang fermenteerden, totdat de kleur van de bladeren een gelijkmatige brons tint aanneemt. Groene bladeren, die nog niet volkomen gefermenteerd zijn, mogen in de massa niet achterblijven. Na de oxydatie moet een tweede rolling (overrolling) plaats hebben, thans echter slechts een tiental minuten.

4o. *Drogen*. De gefermenteerde thee moet zoo spoedig als het juiste punt bereikt is worden verward om een voortgang der fermentatie te stuiten en daarna wordt zij gedroogd. Vroeger droogden de men de thee boven houtskoolvuur, maar daar dit te kostbaar, te lastig en te onzindelijk is, wordt tegenwoordig uitsluitend machinaal gedroogd en wel met verwande lucht, die langs de op horizontale zeven uitgespreide gefermenteerde bladeren wordt gevoerd.

Meestal droogt men in twee tempo's, zoodat de thee, die den eersten keer uit den droger komt, half droog is; de temperatuur is hij deze droging vrijhoog en bedraagt 200 — 230° F; daarna komt zij in een tweeden droger, waarin de temperatuur niet zoo hoog is en niet boven 180° F. komt, ten

1) De krachtige geur van de Chineesche thee komt door de edder planten en de lang-zamere bereiding; veelal echter ook door bijmenging van geurige bloemen, als die van *Olea fragrant*, *Aglaia odorata*, *Gardenia florida*, voorts van *Jasminum*, *Magnolia*, *Citrus*, *Chloranthus*, *Illicium*. Door de Javaplanters is deze eenigszins bedriegelijke bloemen-bijmenging terecht verworpen: hun product is een absoluut zuiver theeblad.

einde den fijnen geur van de thee niet te doen bederven. Bij de irste machines beweegt zich de thee op de horden of zeven door den droger, zoodat men door het vermeederen of vernindoreien van de snelheid het tempo van het drogen kan wijzigen. De zaak is bij het drogen alles in aanmerking te nemen, wat zich bij de bewerking van het blad heeft voorgedaan, nl. hoe de toestand van het blad in zijn flensen is geweest, matig flens, volkomen of onvoldoende en men regelt naar deze gegevens de hitte van den droger. Men zorgt dan, door de snelheid op de hitte te regelen, dat de thee met elken gewenschten graad van vochtigheid, droogte of aangebrandheid den droger verlaat.

Zeven, sorteren en verpakken. Is de thee goed droog, dan schuurt men ze tot den volgende morgen op, en laat men door vrouwen de er onder voorkomende stoffen, als stukjes bamboe van de tampirs enz. uitzoeken, om daarna te sorteren. Vroeger geschiedde dit door een stel zeven met mazen van onderscheiden grootte. Tegenwoordig wordt de "Davidson's sirocco teasorter and breaker" gebruikt, een in hellende richting gestelde zeefcylinder, waarin de mazen van boven naar beneden in grootte toenemen, zoodat eerst de fijnste en aan het einde de grootste thee doorvalt. Deze komt in den "breaker" en dan nog eens in den "sorter".

De z w a r t e thee wordt, te beginnen met de duurste soort, onderscheiden in de volgende hoofdgroepen: 1. pekoe of pecco (pakhao = wit haar, dus witblad) vervaardigd van de jongste uitloopers van het blad; 2. souchon (siae-tsiang = kleine soort); 3. oolong of pekoe oolong, uitgezifte thee gefabriceerd van de fijnere soorten; 4. Congo of congocoe (koenghoe = werkmans thee of thee, waaraan veel werk is) gefabriceerd van de grootste bladeren en 5. boey (boeha) gefabriceerd van de gebroken bladeren. Door vermenging verkrijgt men verschillende tusschenliggende soorten, zooals o.a. de bekende pekoe-souchon.

De groene thee brengt men onder de volgende, met die der zwarte thee corresponderende hoofdgroepen: 1. Joodsjes¹⁾ of gunpowder²⁾; 2. uxim (u-tsen = voor den regen); 3. hyson of by-sant (hitshoen = krachtige lente of echte thee); 4. thungkay of twangkay (toan-khai, naam eener rivier in China); 5. schie of shin (pri-tsa = vliet of velthee).-

De bewerking van het blad tot droge thee vereischt dus drie dagen en wel, eerste dag ontvan-gen en uitspreiden, tweede dag fabriceren (rollen, fermenteerden en drogen) en derde dag uitzoeken en sorteren. Zoo noodig wordt nog een

1) J o o s j e s of Djoesic is een verbastering van het portugeesche Deus (= God).

Bekend is het dat bij de eerediensten der Chinezen o. m. „thee" wordt geofferd. Of daaruit jnag worden afgeleid dat de gissing van Prof. P. J. Veth (Uit Oost en West, b), 206) dat daai^door de naam van Jooesjes thee voor de beste kwaliteiten zou zijn ontstaan, reden van bestaan heeft, kon men niet naspuren.

2) Afgeleid van den vorm dezer theesoort, nl. kleine balletjes; juister is de ook wel gebruikte naam „parelthee", omdat de balletjes meer van parelen of hal gel hebben dan van baaJ-cruit.

nageelrood en daarna de thee in groote, metzink of %od bokleede bewaarkisten opgeborgon. Heeft men hierin voldoende verzameld ter afpakking van flinko facturen, dan wordt alles van 66n soort of merk uitgestort, goed doorengemengd en verpakt in kisten van een lichte houtsoort, welke op de ondernemingen zelf gekweekt wordt (vooral de soerian, *Cedrela serrulata*: IV), van binnen met theolood bekleed. Meest verpakt men in zg. kwart kisten (van 40 K.G. inhoud); bij uitzondering ook wel in $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$ en $\frac{1}{32}$ kisten. Het vullen der kisten moet zeer zorgvuldig geschieden ten einde zoo- veel mogelijk thee in de kist te kunnen pakken, waardoor schuring en wrijving tijdens het transport wordt voorkomen. Op sommige ondernemingen Worden daarvoor macliines gebruikt, waarover echter de meeningen zeer verdeeld zijn. Naar het schijnt kan alleen voor thee met „kort stuk" zooals „broken pecco" met een pakmachine meer in een kist verpakt worden dan op de gewone wijze. Vroeger werden ook op Java de kisten geheel uitgeniesterd als de Chinoesohe. Nu echter wordt de uitmonstring veel vereenvoudigd. Het beplakken der kisten met papier, het vernissen daarvan, het omkleeden met jute of bamboe vlechtwerk, wordt tegenwoordig dan ook bijna algemeen nagelaten. Voor den verkoop in het klein wordt de Java-thee ook wel in kartonnen doosjes verpakt naar Nederland gezonden. Op vele fabrieken wordt voor de inlandsche bevolking zg. volksthee voor geringen prijs verkrijgbaar gesteld. Hiervan wordt vooral in de Prcan- ger veel gebruik gemaakt.

Opbrngst. Men begint gewoonlijk op Java in het derde jaar na het planten te oogsten, maar verkrijgt dan niet veel blad, zodat men in de eerste jaren nog niet op de hiervoor geschetste wijze de thee fabricatienatig be'eiden kan. Daarom bewerkt men in de eerste jaren van de onderne- ning het product op de ouderwetsche wijze met <le hand of verkoopt het aan een naburige onder- ning. Eerst later, b.v. na zes jaar, komt de aan- plant op zijn voile productie en dan rekent men gemiddeld duizend halve kilo's per bouw en per jaar, ofschoon hi er de kwaliteit der thee ook invloed op heeft. Wanncer men op kwaliteit wei kt en dus zeer jong en fijn blad plukt en het ou- cle aan (len struik laat, zal men minder aan ge- oogsten en fabricceeren dan wanncer er op k wajittificet geijlukt wordt eu ook veel oud blad in <le wordt verwerkt. In sommige gevallen kan <le oogst per bouw wel tot 2500 halve kilo's por jaar .stijgen, terwijl aan den anderen kant gemid- deldc oogsten van 600 halve kilo's ook niet onge- woon zijn..

B c s t a n d d e c J e n. Om aan de door do Anisterdaamsche en Londnscho inarkt gesteldo eischen te voldoen inoet Java theo con hoog ge- halte o)llosbarc fermentatie-producten bevatten, zonder veel ontleed looizuur of bittere stollen. Iloc meer o)llosbarc fermentatie-producten (ont- staan in iioofdzaak uit het looizuur en ander der- gdijkc verbindingen) uanwezig zijn, des te ster- ker (nicer pungent) en v oil er de thee, des to don- kerder de schenk on des to jneer waterhoudend zij zal zijn. De hoeveelhoud van doze bestanddeelen hangt af van den ouderdom van hot blad (hoo ouder hoc minder looizuur),typo van don heester, en wijze van fermentceeren, Vorder moot de thee .cen normaal gehalte caffeine (= thelio) bovatten (hoc jonger het blad des te meer caffeine) welke

stof voornamelijk do physiologische waarde aan de thee geeft. Eindelijk veel geurige vluchtige stoffen (thee-olic), die deel hebben aan de opwekkende kracht.

De verhouding dor bestanddeelen loopt naar mate van den pluk, de soort van thee, de wijze van boreiding enz., zeer uiteen.

Prof. G. J. Mulder gaf destijds de volgende totaal-analyse voor Java-thco :

	groene	zwarte
Theme	0.60	0.65
Vluchtige olie	0.98	0.65
Looizuur	17.56	14.80
Bladegroen	3.24	1.28
Was	0.32	0.
Hars	1.64	2.44
Gom	12.20	11.08
Eiwitstoffen	3.64	1.28
Vezelstoffen	18.20	27 —
Extractiëstoffen	21.68	18.64
Extract-afzetsel ...	sporen	1.64
d. met zoutzuur	20.36	18.24
Zouten (asc-h)	4.75	5.36
Bij 100 % verloren aan water 4,—		3,88

Het belangrijkste bestanddeel is de thee in e, geheel identisch met de caffeine, welke stof in deze Enc. (II, 384) beschreven is : het cafeïnegehalte der thee wisselt tusschen 1 en 3 %, soms zelfs nog meer. In thee is naast de caffeine ook eene geringe hoeveelheid theophylline aanwezig, eene stof, die even als theobromine (1,433), de samensLelling van dimethylxanthine heeft.

Tot de waarde van thee draagt voorts aanzienlijk bij de reeds genoemde vluchtige theelolie het eigenlijk aromoom der thee. Voor het looistofgehalte wisselen de analyses tusschen 10 en 25(%). In de asch der thee (5 — 8 %) is eenig mangaan. Van practische waarde is de kennis van het extractiegehalte der thee: goede waar moet aan kokend water ten minste 30 % afstaan. Reeds uitgetrokken en weder gedroogd theeblad (vermoedelijk wel de meest voorkomende theevervalsching) geeft natuurlijk volkomen weinig aan water af. Theezaad bevat vette olie (III, 80) en giftig saponine.

Kan tegenwoordig door de chemie en microscopie (het theeblad bezit eigenaardige vertakte stencellen, de zg. idioblasten of astroscleidein) grootdeels gewaakt worden tegen v ervalsching, het voornaamste middel tot vaststelling van de waarde van het product is de „proef". Daarvoor wordt een vasto hoeveelhoud thee (gewicht van een sixpence b.v.) in een trokpotje van een vast model met oen bepaald hoeveelhoud kokend water overgoten. Na 5 ininuten trekken wordt het vocht in kleine kommetjes afgeschonken en het afgetrokken blad op het dekseel van het trokpotje gestort. De proef wordt niet gedronken, maar men spoelt er slechts niend* en verhemelte mede. De typische toern, dib de "tasters" bezigen, zijn zeer talrijk. Jacobson bericht dat cr 84 woorden werden gebruikt als: plat, flets, rijp, geurig, groen, boonig, mollig, grof, schroeierig enz.

Groeno thco wordt veelal schadelijk voor de gezondheid geacht, zo maakt zenuwachtig. Zwarte thee, mits goed gezet en mot mate gebruikt, werkt opwokkeed en kan als con vrij onschadelijk genotmiddel beschouwd worden. Vaak cohot wordt de thee niet goed gezet; dit moot gesohieden met zacht (kalkarm), goed kokend water, dat

echter niet lang gekookt heeft, slechts 5—10 minuten trekken (nooit koken) en zoo men wil bowa-ron, afgeschonken worden in een anderen, vooraf verwarmden trekpot. Het warmhouden kan geschieden door een „tea-cosy". Het gebruik van een theelichtje is niet zonder gevaar, daar do thee bij voortgezet trekken te wrang van smaak wordt.

Productie. Handel. Statistiek. Volgens het Verslag omtrent Handel, Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië bedroeg het aantal thee ondernemingen en de met dat gewas beplante oppervlakte in Nederlandsch-Indië op den 1 Juni 1914 de hoeveelheden, vermeld in de onder a an deze bladzijde opgenomen tabel.

Gespecificeerd naar den ouderdom der heesters waren de boplante oppervlakten in bouws:

	Op Java.	Op de Buiten-bezit.	Totaal.
van 0 — 1 jaar	4.832.42	872	5.704.42
„ 1—2 ..	11.915.44	668.80	12.584.24
„ 2 — 3 ..	9.931.80	927	10.858.80
„ 3—4 ..	7.657.38	—	7.657.38
„ 4—5 ..	6.124.78	—	6.124.78
„ 5 — 6 ..	4.947.70	—	4.947.70
„ 6 — 7 ..	3.496.80	—	3.496.80
ouder dan 7 ..	55.044.42	1.830	56.874.42
Totaal	103.950.744	297.8	104.248.54

De oppervlakten*in de verschillende afdelingen der residentie Preanger Regentschappen in

beslag genomen door de bevolkingstheecultuur bedroegen, uitgedrukt in bouws, op 31 December:

Afdelingcn.	1912	1913	1914
Soekaboemi	12.097	13.040	13.942
Tjandjoer	914	1.900	2.612
Bandoeng	206	173	—
Soemedang	450	700	411
Limbang	2.061	3.150	(4.525)
Soekapoera	421	770	—
Totaal	16.149	19.733	21.490

De productie van thee op Java bedroeg in de onderstaande jaren deze hoeveelheden in kilo's:

1910	15.055.083	1914	29.943.603
1911	25.317.109	1915	40.898.866
1912	29.412.704	1916	42.708.471
1913	23.739.310		

De productie van Sumatra was in 1915 1.104.100 halve kilo's groot en in 1916 3.064.336.

De uitvoer van Java was in diezelfde jaren als volgt verdeeld in halve kilo's: Zie tabel volge, pag.

De voornaamste markten voor de thee uit Nederlandsch-Indië waren tot nu toe Amsterdam en Londen, doch aangezien de nioeilijkheden voor de scheepvaart naar Europa door den oorlog steeds grooter zijn geworden, wordt sedert 1915 steeds meer thee te Batavia verkocht en gaat direct van de plaats der productie naar die van de bestemming, zoodat de directe uitvoer naar de Vereenigde Staten en Rusland sterk is toegenomen. Hoe groot die directe verkoop wordt, blijkt uit het hier volgende lijstje van verkoop te Batavia in halve kilo's in de laatste jaren:

1912	9.969.000	1915	29.246.000
1913	14.986.000	1916	37.422.000
1914	15.572.000		

Gewesten	Oppervlakte in bouws							
	Aantal	Thee alleen	Thee gemengd met			Totaal.		
			X)J K= d	Rubber en Koffie Klapp.	Totaal.			
JAVA.								
Bantam	2	5	—	3	—	8		
Batavia	43	18.090.87	35	10	24	1.198	75	19.432.87
Preanger	191	74.729.17	20	—	—	5	—	74.754.17
Cheribon	5	1.230	—	—	—	—	—	1.230
Pekalongan	3	982	—	—	—	—	—	982
Semarang	3	1.749.50	—	—	—	—	—	1.749.50
Pasoeroean	1	1.854.45	—	—	—	—	—	1.854.45
Besoeki	2	605	—	—	—	—	—	605
Banjoemas	—	40	—	—	—	—	—	40
Kedoe	—	1.060.75	—	—	—	—	—	1.060.75
Soerakarta	5	1.102	—	—	—	—	—	1.102
Madioen	—	20	—	—	—	—	—	20
Kediri	8	1.112	—	—	—	—	—	1,112
Totaal Java	281	102.580.74	55	10	27	51.198	75	103.950.74
BUITENBJZITTINGEN								
Sumatra's Westkust	3	396	—	—	—	—	—	396
Palembang	—	12	—	—	—	—	—	12
Oostkust van Sumatra	1	3.879.80	—	—	—	—	—	3.879.80
Menado	—	10	—	—	—	—	—	10
Totaal Buitenbezittingen	2	4.297.80	—	—	—	—	—	4.297.80
Totaal Ned.-Indië	301	106.878.54	55	10	27	51.198	75	108.248.54

Bestoiming.	1912	1913	1914	1915	1916	1917
Nederland	25.699.352	22.591.954	25.618.18G	39.383.052	29.577.346	1.278.434
Groot Britannië .	19.306.590	20.255.234	21.922.642	2G.988.088	23.553.206	3.397.171
Ruland	1.333.604	4.399.334	3.248.172	9.605.556	21.910.730	17.051.698
Australië	5.906.554	4.938.708	6.781.57G	7.236.382	6.434.798	10.542.466
Vereenigde Staten.	344.818	581.352	784.710	1.199.583	705.960	27.456.508
Singapore	1.756.062	1.718.716	1.549.948	2.879.942	2.035.834	1.033.288
Elders	1.736.158	5.014.502	4.939.888	5.174.066	9.757.068	12.175.546
Totaal ,..	56.083.138	59.499.800	64.845.122	92.466.668	93.974.942	72.935.114

In het jaar 1914 were! voor het eerst op de TIBA WA. District van de onderafdeeling Gemarkten te Louden en te Amsterdam kleine par-tijenrontalo der tot do residentie Alenado behorende Sumatra thee verhandeld.

Meraluur: C. Bald, Indian Tea, Its Culture andzielen, onder een 1c districtshoofd, dat den tit el van manufacture ; Mr. J. A. v. d. Chijis, Geschie- denis Marsaoleh draagt.

van de Gouvernements thee-cultuur op Java ; M. F. TIBOEOE. Zio MUZIEK EN MUZWKIN-Coulombier, L'arbre a the; O. Feist- mante] ; DieSTRUMENTEN. Theecultuur in Britisch Ost-Indien; W. R. de Grevej TIDAR (= spijker). Platgekopte heuvel bij De cultuur en de bereiding van thee op Java ; A. J. ilagelang (Kedoe), dio volgens de legende het Wallis, Taylor Tea machinery and tea factures ; D. middelpunt van Java vormt, on waardoor de spijker A. W. Nanninga. De thee-cultuur in Nederlandsch geslagen zou zijn, waarmee dat eiland is vastgelegd. Indiï; G. Watt and H. M. Mann, The pests andZe verrijst geïsoleerd uit het om- liggend land, tot 150 blights of the tea plant. V ord er artikelen in IndischoM. hoogto.

Morcuur, Teysman- nia ; Verslagen van de zestal landschappen in het Noordelijk ge- deelte van de residentie Zuider- en Ooster-afdee- ling van Soekaboemische Landbouw- Vereeniging enz. enz. Borneo, gronzende ten O. aan de Soeloe- zee, ten Z.

THEMEDA GIGANTEA Hack. Fam. Grami- neen. Mandjah bodas, Djoekoet mandjah (SOEND.). Hoog- gras, dat vooral aan de rivier- oevers voorkomt en waarvan de gedroogde bloempluimen in Makart- bouquetten worden ge- bruikt.

THEOBROMA CACAÛ. Zie CACAÛ. THESPESIA LAMPAS DALZ. et. Gibs. Fain. *Malvaceae*. Kapas octan (MAL.), Kapasan, Ke- niiren, Mircn, Paskapasan, PoerCt (JAV.). Opge- riclit, t tot 2/., M. hooge heester met 3 —5-lobbig@ l>la deren en gele bloemen met een rood hart.

voor op grasvelden, aan waterkanten en in Jaag kreupelhout tot 300 M. boven zee. Over de I, waliteit van den bastvezel loopen de mcningen bijzonderheden over deze streek) die W. Aernout, Ind. Gids, I 1885, T. bl. 536 en vorder: De Hollander, <h>e) hecht < r /ccn bijzondere betekenis aan.

THESPESIA MACROPHYLLA BL. (= *Th. tiopidnci*, [Handleiding, enz. van N. O.-I. So druk (door R. i van Eck), DI. II, bl. 145.

(JAV.). Kleine boom, tot 10 M. hoog, met TIDORE. (Todore). Eiland bewesten Halma- i blnderen en geel- inet-roode bloe- nvn. De boom koint in geheel Z.O. Azie voor, vooral her, behoorende tot hot zelfbestuwend landschap van dicn naani. Het bestaat, voor zoover het geo- |logisch oij) zandige Btanden. Het buigzame en sterke liou- | bekend is, geheel uit vulkanische vormin- gen, behoorende tot minstens vier eruptiepunten, waarvan de ranko Pick van Tidore (de Kid Ma- toeboc) de inest regelmatig gevormde vulkaan der Molukken, met zijn breeden basis do goeheel Zuidelijke helft van het ci land beslaat. Do 1730 M. hoog to wordt gevonnnd dooi, een klein ki'a- tertje met een naar het Noord- Westen geopenden rand. De Noordelijke helft van het eiland wordt gevuld door van 650 — 900 M. hodge, in een lijn Noord-Zuid gclegen borgen, die tot de andere eruptiepunten behooren en waarvan de Noord- hjkste kegol een instortingscaldera, gedeeltelijk gevuld door drie kloino kegels voortoot met een diepte van 150 M. en een middellijn van 1,8—2 kilometers, terwijl de kraterrand gomideld 550 M. hoog is. In het Noord-Oosten van het oild ryst de circa 8 M. hoogo begrooido rots Filonga uit zee op, die volgens Verbeek waarschijnlijk een

THEVETIA NERIIIFOLIA Juss. Fam. Apo- cynaceae. Gindj6 (JAV.). Heestcr met gele bloe- incn, uil Z.-Ameriku ingevoerd on vuak als sier- Noord- Westen geopenden rand. De Noordelijke helft van het eiland wordt gevuld door van 650 — 900 M. hodge, in een lijn Noord-Zuid gclegen borgen, die tot de andere eruptiepunten behooren en waarvan de Noord- hjkste kegol een instortingscaldera, gedeeltelijk gevuld door drie kloino kegels voortoot met een diepte van 150 M. en een middellijn van 1,8—2 kilometers, terwijl de kraterrand gomideld 550 M. hoog is. In het Noord-Oosten van het oild ryst de circa 8 M. hoogo begrooido rots Filonga uit zee op, die volgens Verbeek waarschijnlijk een

THROENE. Zio MUZIEK EN MUZIEK J N- ST- RUM ENTEN.

TIBAN- EN TOEKONSTELSEL. Zie DJAMBÏ ondor Bevolking bl. 610.

bocca is op een lavastroom van den laatstgenoemden vulkaan. Vulkanische uitbarstingen hebben er in historischen tijd niet plaats gehad; de laatste uitging van vulkanische werkzaamheid is de warme bron Ake Sahoe te beschouwen, die op de Oostkust aan den voet van den genoemden vulkaan aangetroffen wordt.

De kust is op vele plaatsen en vooral aan de Noordzijde rotsachtig; vlak en ten deele nioerasig terrein wordt aan de Oostkust benoorden de hoofdplaats en aan de Westkust aangetroffen.

Bij de kampong Roem op de Westkust niondt een beekje uit, dat het geheele jaar door water bevat; overigens wordt er op Tidore geen stroomend water aangetroffen; de vele ravijnen voeren slechts bij zware en aanhoudende regens water af.

De zacht glooiende hellingen van de Piek zijn door de bevolking in cultuur genomen, de steilere gedeelten zijn met zwaar bosch begroeid; ook op de arulere bergen worden tot op groote hoogte huizen der bevolking aangetroffen. Over het geheel maakt het eiland den indruk meer behouden te zijn, dan Ternate.

De hoofdkampong Soah Sid, gelegen op den voet van de Piek van Tidore ter Oostkust in het Zuidelijk deel van het eiland, was de woonplaats van de vroegere Sultans en is nu nog de zetel van het zelfbestuur en de standplaats van den gezaghebber bij het binnenlandsch bestuur, die aan het hoofd staat van de onderafdeeling Tidore. Aan het Zuidelijk uiteinde van de plants ligt de mine van het fortje-Tokoela: Voor de kampong strek zich een rif uit, dat op korten afstand van den wal kunstmatig opgehoogd is, waardoor een haven ontworpen is, waartuigen van weinig diepgang kunnen over een smal, niet opgehoogd gedeelte van het rif tot diep onder den wal komen, en vinden er een veilige ligplaats. Deze rif-ophooging zou in vroegere tijden tevens tot beveiliging van de hoofdplaats tegen vijandelijke aanvallen van de zeezijde gediend hebben, daar zwaar geladen landingsvaartuigen alleen bij hoog water en slechts door de dan onzichtbare nauwe doorvaartopeningen het strand konden bereiken. Volgens Valentijn zou dit een der bezwaren geweest zijn, die Matelief de Jonge, toen hij zich in 1607 op de reede van Tidore bevond, weerhouden hebben een aanval op de plants te ondernemen. Van een kleinen landingssteiger binnen het haven te voeren breedte, gemetselde treden naar den hoofdweg en naar de hooger gelegene, thans onbewoonde en vervallen Sultanswoning. Vele der huizen hebben het voorkomen als waren zij van steen opgetrokken; in werkelijkheid echter zijn de muren vervaardigd van twee lagen aan houten stijlen bevestigd bamboe- of lechtwerk, dat met koraalsteen is opgevuuld en aan de binnen- en buitenzijde bepleisterd en gewit is. Dergelijke huizen worden ook in Tidoreesch Ifalmahera aangetroffen en heeten falah (huis) far go!. Deze bouwwijze is misschien door de Spanjaarden ingevoerd en nijn of meer een navolging van de vroeger in Lima en andere op de Westkust van Zuid-Amerika gelegen, vaak door aardbevingen geteisterde steden, zelfs voor de grootste openbare gebouwen toegepaste bouwconstructie. Niet naar behooren onderhouden, sedert hoofden en voorname Tidoreezen, die er de eigenaren van waren, niet meer over heerendiensten der bevolking kunnen beschikken, hebben de meeste dezer

huizen een schamol aanzien, waardoor de plants wel oenigszins don indruk van verval maakt.

Rijwogon verbindt de hoofdplaats langs de Zuid- en Westkust met Roem on in Noordelijk richting met Dojado, vanwaar een gedeeltelijk voorruiters geschikt voetpad langs de Noordkust en over een zich ver naar het Westen uitstrekkenden uitlooper van den Noordelijken vulkaankegel naar Roem loopt.

Benooerden Soah Sid liggen aan de Oost- en Noordkust de kampongs GamGofkan 奴 Kota Mabopo, Goto, Tjodode, Dojado, Ako Sahoe, Gamgaoe, Maftoeto, en Tjovo. Aan de West- en Zuidkust liggen Rodm tegenover het eiland Maitara, met een tamelijk loevendige, zelfs van uit Ternate bezochte markt, Ome, Maricko, die onderscheiden wordt in Marie ko-bo ven en Mariekobeneden con volgens Valentijn „de stoel der oude koningen" was, maar door hen verlaten sedert zij wat meer met vreemde nutten begonnen te handelen, om welke reden zij ten hun verblijf in Tidore zelf, als beter tot den handel gelegen, genomen hebben. Voorts Tolao, Toegoeika, Toina-loou, Gocrabhatti, Toengoeai, Sel6, Todloemaoe en Toengoeai.

Het eiland is administratief in twee districten verdeeld; West-Tidore met Maitara en Oost-Tidore met Mare.

De bevolking telt ± 15.000 zielen; zij is wat afstammig en taal betreft nauw verwant aan die van Ternate (zie aldaar). Eene verdeling in klassen of standen, overeenkomstig met die op Ternate, wordt ook hier aangetroffen.

Volgens Portugeesche bronnen zou de Islam reeds omstreeks 1480 op Tidore ingevoerd zijn, terwijl volgens de overlevering Tjiliati de eerste vorst was, die tot dien godsdienst overging (1495) en den titel van Sultan aannam. De bevolking is geheel moslimsch, doch neemt nog vele aniruische gebruiken in acht. Ook wat kleeding, uiterlijk en karakter-eigenschappen betreft, komt d. Tidorees vrijwel overeen met den Ternataan, waarvan hij zich echter gunstig onderscheidt (d) meer durf, vlijt en ondernemingszin.

Het zijn vooral Tidoreezen, die door den aanvoer van de voortbrengselen van hun landbouw een goed deel in de behoeft van de hoofdplaats Ternate voorzien. Zij zijn de hout- en kalkleveranciers. Als smeden zijn zij de verschillende eilanden af en verdiencn vrij wat geld. Als handelaren, jagers, opkooijer van boschproducten treffen men lier op vdc plaatsen van de Noord-kust van Nieuw-Guinea en van de R adja A in pat eilanden aan. Zij zijn goede zeevaarders en visschers. Gedroogde en gezouten visch voeren zij zelfs in hunne eigen vaartuigen naar Men ad uit.

De producten van de pottenbakkerskunst, die zij op het eiland Mare beoefenen: jotten, pannen en sagoe-oventjes, zijn over de geheele residentie in gebruik en zeer gezocht. Over het algemeen Jieerscht er op Tidore meer welvaart dan op Ternate.

De producten van den land bouw zijn n mais, pisan g, suikerriet, aard- on peulvruchten en c;ii weinig tabak. Het hoofdvoedingmiddcl, sagoc, wordt van Halmahera betrokken. Klappers wcr-den tot voor cqnige jaren zeer weinig op hot «i- land aangetroffen, naar men zegt tengolge van een verbod van aanplant van vroegere Sultans. Eerst in de laatste jaren is do bevolking op aan-

drang van het Europeesch bestuur tot den aanleg van knippertuinen overgegaan.

Behalve op de eilanden Marc en Maitara hebben de Tidoreezen nog tai van nederzettingen op Tidoreesch Halmahera woral in het tegenover Tidore gelegen district Oba, waar ook velen onder de bevolking van Tidore zelf tuinen bezitten.

2. . TIDORÉ. Zelfbesturend landschap, behooren- / de tot de residentie Ternate en Onderhoorighe- = den. Het grondgebied bestaat uit le. do eilanden Tidore, Maitara en Mare, 2e. de twee Oostelijke schiereilanden, het centrale deel van Halmahéra en het Noordelijk gedeelte van het Zuidelijk schiereiland, tezamen de districten Oba, Wasilc, Maba en Weda vbrmende, 3e. het eiland G6be met bijbehorende eilanden, 4e. het Westelijk deel van Nieuw-Guinea van de grens van hot Nederlandsch-Indisch grondgebied op de Noord- kust tot aan Kaap Stenboom op de Zuid-West- kust benevens het gebied van de Kalana/Fat of Radja Ampat n.l. de eilanden Misool, Salawati, Batana en Waigcoe met de daarbij behoorende eilanden en eilandengroepen.

De bevolking telt, met uitzondering van die van Jiet sub ten 4e. genoemde gebied, naar schatting ± 30.000 zielen.

Toen in 1607 de Hollanders vasten voet op Ternate verkregen, stond Tidoro onder den invloed en de bescherming der Spanjaarden en langen tijd verhiel het zich vijandig tegenover de Cost Indische Compagnie. Beliendig wist deze echter haar invloed op Tidore uit te breiden en in 1657 glukte het haar een goedgezind Tidore- schen pl-ins op den troon te verkrijgen met wien de landvoogd Si mop Vos dadelijk mondeling een contract sloot. Het eerste schriftelijke contract were! in 1667 door Cornelis Speelman gesloten en daarin erkende de sultan do O. I. C. als bescherm- heer van Tidore. In 1779 werd het noodig gooor- deeld sultan Djalalocdin gevangen. te nemen en m ballingschap te zenden en nam de Compagnie krachtens het contract van 1667 het rijk met al de onderhoorigheden in bezit. Zij stond het daarop in Icon : tf aan prins Patra Alam, die als Sultan in 1680 v ; i ; i con a etc van invpstuur voorzien word, waarin <le e.r.l« ining der souvereiniteit van de (lost-Jntli.sclu- ompagnie over het rijk uitdte, : 1 (- 1 ing vond.

Na lift overlijden van den laatsten sultan in 1905 wer<l, l>j ontstentenis van een geschikten opvolger, lief bestuur voorloopig opgedragon aan een coinnis. : ic, bestaand uit den controlour van Tidore als voorzitter on do voornaamste lands- groot.en on hoof den als led on. In J 909 word doze Coinnisic opgeheven en het bestuur van hot rijk opgedragt'n aan ecu Raad van Landsgrooten, die hi hetzelfde jaar de kortc verklaring aflgdc. In 1905 went door de Regcering con overcnkomst met hot zelfbestmijr gesloten, waarbij hot laatste van het bestuur over hot boven sub ten 4e. gc- noeid gebied afstand deed tegen eeno vergoe- ring voor aan het laiidschap daardoor ontvallen- <le iukomsten van / 6(f00. — *s jaars. Ofschoon <lat gobied z(: If een onderhoorigheid van Tidore is geblvcn, Jicft hot zolfbestuur or thans zoo good als geon bemocionis nicer mode, (zie vorder voor de geschiedenis de artikolen MOLUKKEN en TERNATE), Ifc bestuur zoolw op het eiland Tidoro als in de Halmahra'scho districten was nagenoeg op dezelfde wijze ingericht als in hot landschap Ternate : in enkelo deelen van do on-

dorhoorigheden waren ook afgezanten des sultans. Do rijksbestuurder draagt den titel van djodjaoc.

TIDORÉ (Pick van). Deze 1724 M. hoogo, fraai gevormde vulkaankegel op het eiland Tidore, ten W. van Halmahera, is geheel begroeid, en heeft in historischen tyd waarschijnlijk niet ge- werkt. De kleine topkrater is van uit het N. te zien (Vcrbcek, Molukken, 144; fig. 126 — 129, 132).

Een monografie over de vulkanen van Tidore gaf Wichmann in deel XXVII biz. 862 — 87U (1918) van de Versl. wis- en natuurk. afd. d. Kon. Akad. v. Wet. to Amst.

TIDOREESCH. Nauw met het Ternataansch verwanto taal.

TIELE (PIETER ANTON). Geboren 18 Jan. 1834 te Leiden, ovodeden 22 Jan. j 889 te Utrecht. Een man, als koloniaal bibliograaf en koloniaal geschiedschrijver van buitengewone en blijvend beteekenis. Kind van een ^oekhan- delaar. kleinzoon van moederszijde van Prof. N. G. van Kanipen, gevoelde hij reeds vroeg een dubbelo roeping: wetenschappelijke biblio- grafio in haar meest systematischen vorm, en samenvatting van de geschiedenis der Neder- landers buiten Europa op grond van buitengewone bockenkennis en onderzoek van onuit- gegeven koloniale bescheiden.

In drie onzer voornaamste bibliotheken als be- heerder benoemd, te Amsterdam, van 1853—58, te Leiden, sedert 1866, te Utrecht-sinds 1879 tot zijn dood, trad hij in alle als reorganisator en welbcwust verrijker op, zooals men nalezen kan in. het belangrijke levensbericht dat de antiquaar- boekhandelaar Mart. Nijhoff van hem gaf, Levtnsbor. My. d. Ned. Letterkunde 1889, bl. 136 vlg. Beviend met den antiquaar-boek- handelaar Fred. Muller te Amsterdam, heeft hij daarbij al ras bizondere aandacht gewijd aan onze oude Reijsjournalen, die bronnen onzer oudsto koloniale geschiedenis. Als vrucht van des ceneh collectioneeren sinds 1852, en van. zijn eigen dgelijke wctenschap, verscheen in 1867 zijne „jL6inoiro bibliographique sur les Journaux des navigateurs neerlandais . . . la plupart en la possession de Fred. Muller", waarvan de schat aan weten, jammer genoeg, moest aan- sluiten bij de van A. G. Camus (1802),

zoodat de rangschikking iets gedwongen was. In 1884 volgde zijn voortreffelijk-methodisch „Nederlan(l)scho Bibliographic van Land- en Volkenkunde", als lo deel der „Bijdragen tot cene Nederlandscho Bibliographic, uitgegeven door het Frderik Muller-fonds". Deze twee bocken vormen het besto, wat tot nog toe op bibliografijisch gebied voor onze kolonien bestaet.

Evon baanbrekend on blijvend-dgelijk werkte Tielo als koloniaal geschiedschrijver. Van 1873 tot 1879 verschenen achtereenvolgens in den Gids zijne 6 vermaand opstellen over het oudsto Portugesch koloniale tijdperk tot den dood van Nuno da Cunha, 1415 (inname van Ceuta) —1539. Het was de voorarbeit tot zijn niet minder verinaardo 9 opstellen, onder den ver- zainoltitel „Do Europeers in den Maloischen Archipel" vcrschcncn in do Bijdragen Kon. Inst. van 1877 tot 1887, vn do per io de 1509 — 1623 behandelend, dus den gartschon „Portugeeschen tijcr van N. O.-Inclie, on het crcste kwartaal

van den „Nederlandschen [可d]“; enkele exx. bestaan daarvan in doorloopenende overdr., in 2 deelen gesplitst, n.l. 1 t/m 5, en 6 t/m 9. Het plan bestond deze serie voort te zetten tot het eindc der 17e eeuw, en dan al dcz opstellen ver-zameld en — waar mogelijk — aangevuld en verbeterd afzonderlijk uit te gevcn (Nijhoff, 1. c. bl. 172). Helaas, moest de door asthma sinds zijn jeugd gekweldc man overladden v66r dit plan verzeijlenlijk kon worden. Tier's studien, daardoor slechts in de „Bijdragen" verspreid te vinden, z3ijn alveer het beste wat op dit oudere koloniaal-geschiedkundige gebied bestaat.

Baarbrekend ook werkte hij in anderen zin. Sinds De Jonge met den aanvang van het iVe deel (1869) zijne „Opkomst van het Nod. Gezag" van „Oost-Indie" op „Java" beperkt had, waren de Buitenbezittingen buitengesloten. Dit wilde Tiele verhelpen. In 1886 verschenen, als d. I der „Tweede Reeks (Buitenbezittingen)" van de Opkomsfr, zijne „Bouwstoffen voor de geschie- denis der Nederlanders in den Maleischen Archi- pel", dl. I. Na zijn dpod, werd op grond van de door Tiele reeds verzameJde gegevens, in 1890 het lie dl. uitgegeven door Mr. J. E. Heeres, die ook in '95 een Hie deel gaf. Daarmede kwani het tijdperk 1612—1649 dier Buitenbezittingen alvast tot zijn recht.

Naast de omwerking voor Nederlanders van Vivien de Saint Martin's „Histoie de la G6ographie" onder den titel „De ontdekkingsreizen sedert de vijftiende eeuw" (Leiden, 1874), en de uitgave, na Birmell's dood in 1882, van dl. II der oude Engelsche vertaling van Linschoten's be-roemd Itinerario (zie deze Encycl/ II, bl. 586) voor de 3aOuyt-Society (London, 1885), moot nog met name gewezen op zijn klein maar al weder baanbrekend en zeldzaam-degelyk opstel „De oudste kaarten van den Maleischen Archi- pel" in het Efiestniiinmer der B可 dragcn „Kon. Inst. afd. Land- eji/Volkenkunde (. sGrav., 1883), behandelend de kaarten van 1522 — 1600, met facsimile van het O.-Indische gedeelte op Ribeiro's wereldkaart uit 1529. Want ook aan de kartografie wijdde Tiele groote en vruchtbare aandacht.

In 1886 werd Tiele door de Utrechtsche Universiteit, bij haar 250-jarig bestaan, *honoris causa* tot doctor in de letteren benoemd.

Tiele*s (irbeid behoeft slechts in onderdeelen revisie of wijziging; het overgrote gedeelte is eens voor al gedaan, en voortreffelijk gedaan; dank zy zijne, aan Fruin herinnerende, belcen-heid en dege degelykheid. G. P. R.

TIENDE VAN HET RIJSTGEWAS. Zie onder BELASTINGEN in deel I, bJ, 242.

TIFA. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TIFOEBAAI. Kleine, door hoogo heuveJrug- gen ingesloten baai op de Z. W. kust van Boeroe, Moluksche Archipel. De baai is geheel vijf van gevaren.heeft zeer matige diepten en biedt slechts ankerplaats aan voor 66n schip; de breedte van den mond tusschen twee rotsige hoeken be- draagt niet meer dan 180 M. Van om de Zuid ge- zien, doet zij zich voor als een plekje wit zand- strand tusschen twee rotsige l.euvels met een hooger, Jichtgroenen, drietandigen bergkam op den achtergrond. Onmiddellijk beW. den bij den Westhoek der baiy gelegen heuvel Sanane begint de vlakke der Waimala. Zie Zcemans- gids deel VT.

TIFORE (TAIFORE). Eilandje in do Chince-sche zee, tusschen Celebes (Minahasa) en Hal- mah'ra. Het is een onderhoorigheid van. den Sultan van Ternate, onbewoond, doch client tot ververschingsplaats voor op Ternate handel- drijvende Sangireezen. Het cil&nd is heuvel- achtig, bedekt met gebomte, waaronder vooral kokospalmon, en er komen veel wilde geiten voor.

„HGA RAS. J en van de „havens" aan de Oost- zijclo van het Tobanxgjer. Van bier naar Pema- tang Siantar leicIVeerf weg^ waarvan druk gebruik gemaak*worSt, daarhet steeds toenemend ver- keer tusschen Sumatra's Westkust en Tapanoeli met hot cultuurgebiet ter Oostkust nagenoeg uit- sluitend over het meer voert. Een ijzeren motorboot, over land hierheen aangevoerd en behooren- de aan het landschap Si Antar, onderhoudt de verbinding met verschillencle andere plaatsen aan het meer.

TIGAPOELOEH GEBERGTE op de grens van Djambi en Indragiri (Sumatra). De hoogste toppen gaan tot 600 a 700 M., de lengte bedraagt niet meer dan 90 K.M. De kern is een graniet- massief, waarschijnlijk van mesozoischen ouder- dom. In het Z.O. vertoort het een diepe bocht, doordat de Pengkaboean Toengkal haar bronnen naar het Noordwesten verlegde. Overigensstroomt het water in het Noorden naar de Kwantan, in het Zuiden naar de Batang Haii. In het ver- lengde van den Zuidelijken tak verheft zich onder den naam van Boekit Bakar een typisch horstgebergte tot 300 il. 400 M. boven de zee.

TIGd KABOENG AJER. District der onderaf- deeling Bangkinang (zie aldaar).

TIGO LÖEHAK. De drie landstreken, die het MinangEabausche stamland (Sum. Westkust) uitmaken: Lochak Tan ah Datar, Lochak Again en Lochak Limo Poeloch (zie LÖEHAK).

TIGO SELÖ. Deze term wordt in Minangkabau (Sum. Westkust) speciaal gebruikt ter aanduiding der 3 vorstelijke personen (Radjn nan Tigo S616), die in vroegere eeuven macht uitoefenden in het Minangkabausche land: den Radj6 Alam to Pagar Roejoeng, den Radjo Ad at te Boeco en den Ra'jo lbadat te Soempoe Koedoes. Selo, uit den. Hindoetijd afkomstig, oorspronkelijk — steen, zitplaats, inoet hier beschouwd worden als telwoord; „de vorsten der drie zetels of stand- plaatsen" zal men bedochel liebben, en niet onmo- gelyk is het, dat er verband bestaat root de drie versierde, als ruglcuning opgezettesteccnen uitden Hindoetijd te Koeboer Radjo, 2 K.M. ten W. van Fort van der Capclcn aan den. weg over Lirnd Kaodem, Simaboer en Pariangan naar de spoor- haltc Koeboe Karainbil. (Zie nog Pad an g Gan- ting, Soeroaso; T. n. I. 13do jrg., afl. 7 - 12, 2de deel, bJ. 12; T. Bat. Gen. deel LV, bl. 234; Oudh. Versl, 2de kw. 1912 bl. 41, No. 21).

TIK6. Zie OPIUM. TIKEL BALOENG (JAV.). Zie EUPHORBIA TIRUCALLL

TIKOE. Belangrijke visschers- en havenpfaata aan de kust van de residentie Sumatra's Westkust, juist ten Westen van het Manindjau meer. De Antokan, afwatering van genoemd nicer, komt een weinig benoorden Tikoe in den Indi- pchen Oceaan. De plaats is door een verhard en weg Oostwaarts verbonden met Loehoek Ba- soeng (21 K.M.) en Zuidwaarts met Soengai Li- mau (21 K.M.). f

TIKOEKOER. Soendanecscho naam voor een Tortelduif, *Turtur tigrinus*, die op Billiton en bij de Maleiers op Sumatra, TGkockocr genoemd wordt, op West-eh Oost-Su matra Balam heet OH op Celebes Boelochoco. Poeter, Javaansch voor *Turtur risorius*; Poeter-gSni is *Turtur bitorqua* 也, doch op Sumatra Iekoekoer. Eene soort van een aanverwant geslacht, *Geopelia striata*, heet in het Jav. P. rkoetoet (dial. B'rkoetoet), op Obst-gumatra Mrbdek en op West-Suinatra Katiti-ran. (*Geopelia maugei* heet op Koor en de Kei-eilanden Siklat.

TIROES (HAL., JAV.). Zie A1UIZEN.
TIROES BAMBOE (MAL?). Zie BAMBOERAT.
TIROES BOELAN (MAL.). Zie EGELS.
TIROES BOESOEK (MAL.). Zie SPITSMUI-
ZEN.
TIROES KASTOERI (MAL., JAV.). Zie SPITS-
31UIZEN.
TIROES KELAPA (MAL.). Zie KOESKOEZEN.
TIROES MARIANGIN (MAL. BANDJ.). Zie
SPITSMUIZEN.

TIKOESAN. Maleische naam voor een l'alsoort, *Poliolinnas cinereus*.

TILAM (IRAN) (MAE.). Zie NEUSVISSCHEN.
TILATANG. District der onderafd. Oud Agam (zie aldaar), Sum. Westk.

TIMAHA (JAV.). Zie KLEINHOVIA HOSPI-TA.

TIMAI-TINGGI. Naam op West-Sumatra voor eene Bladvogel-soort, *Chloropsis zosterops*; andere Bladvogels heeten Djocloe djocloe daocn, *Chloro-opsis merlia* en Boeroeng bindaloe, *Ghlropsis* ■ <•/1111^1. Op Oost-Sumatra noemen de Maleiers (*Chloropsis zosterops* en *icieroccephala* Boeroeng claocn. De Bladvogels zijn te ken non aan den gekroni-cln snavel, aan de blaegroene kleur hunner vederen en den niet z cl den) net blauw of geel versierden kop. Vleugelbocht bij de meesten blauw ; k(- <4 der mannetjea blauwzwart. Zij leven op boo- (ii- <n, waar zij tusschen de groene bladeren insect- r n zocken ; zij eten ook wel vruchten.

TIMBAO (Vh-bes). Zie BANGU.

TIMBOEL (MAE.). Zie ARTOCARPUS COM-31 UN (S).

TIMOEN (JAV., MAL., SOEND.). Zie CUCUMIS SATI.VUS.

TIMOERLAND. Oostelijk Batakland, ten Oos- (<n) \ ; m het i?(j)baicncr. gelegen in het gouvernincnf, Oostkust van Sumatra. Do Asalian-rivier vormt in liet Zuiden een natuurlijke grens, terwijl de waterscheiding tusschen Lan Biang en Karé rivier in het Noorden do grens vormt mot <!<• KaiO-hoogvlakte. Aardrijkskundig bestaaX licit uit twee dceJcn:

a. het Noorclen, dat als een voortzetting van het Karoland beschouwd kan worden, en cvcn-eeis een hoogvlakte vormt, die naar het Oosten en Zuid-Oosten afhelt; dlt wordt in hot Oosten afgosloten door een randgebergte, dat ook de voortzetting <is van het Karo-randgebergte;

b. het Zuiden, dat con vlak terrein is, hetwelk van Jjatoe Bara af zeer iangzaam naar het Zuid- Westen oploopt, dan heuvelachtig wordt en <laarna in het Zuiden (Tano Djawo) steil en ninchtig, in hot Noorden (Si Antar) gctoiclolijckich verhoft tot een bergketeh, die aanvankelijk evon- wijdig loopt met den Oostoover vnn het Toba-r nieer, maar bij Piira.pat <?r den stollen rand van vormt on eindigt in den Dolok Mardjaroong- djoeng (i 600 M.). Het overgangsgebied van a on

b is het sterk geaccidenteerde terrain van- het landschap Pane. Do gebertgen bestaan meest uit andesiet, terwijl de hoogvlakte opgebouwd is uit vulkaniscJi tuf-niatiacial en vrij zwaar be> boscht is, hoewel groote grasvlakten niet ontbroken. De totale oppervlakte wordt geschat op 6 a 7000 K.M.², dus ongeveer 2 x de provincie Friesland. Administratief behoort het land tot de afdeling Simcloengoen en de Karolanden. (Zie elk dezer artikelen). Zie voor bevolking onder BATAKS.

TIMOEROENG. District van de onderafdeeling Noord-Bone, afdeeling Bone, gouv. Celebes en Onderhoorigheden.

TIMONIUS SERICEUS K Schum. Fam. R@ *biaceae*. Timon (AMBON.), Ketimon (TIMOR.). Kleine boom van het Oosten van den Archipel, waar- van de wortels als geneesmiddel gebruikt wor- den. De bast is zeer vergiftig en bevat een alka- loido.

TIMOR (KA)JOE (MAL.). Zie GREWIA SALU-TARIS.

TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN. Aldus is de naam eener residentie, gelegen tusschen 7° 15' (Noordpunt van het eiland Damar der Zuid-Wester-Eilanden) en 11° 5' Z.B. (Zuid- punt van het eiland Dana der Roti groep) en 116° 45' (de Westpunt van Soembawa) en 128° 30' O.L. (de Oostpunt van het eiland Damar) en omvattende van West naar Oost gaande de eilanden Soembawa benevens de eilandjes — van West naar Oost • — Belang, Namo, Paneljang, Sarangi, Ajer Tawar, Medang, Mojo, Dongger besar, Liang, Ngali, Ketapang, Nisa Savoe, Matagatah, Kolapa, Gele- Bantja en an cl ere kleinere eilandjes, het eiland Soemba of Tjcnclana (Sandelhoutciland), het eiland Flores met de daarbij behoorende eilanden (zie FLORES), de Solor-eilanden, zijnde: Solor, AdonarCj^, Lombidin-~eii''''''eernge kleinere, de Alor-eilanden, zijde: Pantar of Pandai Alor of Ombai en eenige kleinere, de Zuid-Wester cilrtden, zijnde : Wdtar, Kisar, Ldti, Aloa, Lakor, Roma, Goenoeng A pi, Locang, Sermata en Damar, de Savoe- of Sawoc-groep, bestaende uit de eilanden Savoe (Sawoe), Randjoewa of Benjoar en Dana of Nieuw-eiland, de Roti- (Rote^)^groep, bovattende de eilanden: Roti (Rote), Daoc, Noese, Dana, H eliana, (niet edit er een eiland Landoc, dat volgens sommige schrij- vers en kaarten ten Noorden van Roti, zou liggen: *Lan doe* is een sc/weroiland van Rdti) en de eenige kleinere, de Westclicjko (Z.W.) helft van heb eiland Timor (minus de enclave Oeikoessi, dat aan Portugal behoort) en het eiland Se- maoc, zoomede cenigo kleine eilandjes in de baaf van Koepang. Om't'icnt de grenzen tusschen Nederlandsch- en Pprtuagesch-Timor, zie oncler TIMOR (Eiland).

Over de natuurlijke gesteldheid en voortbreng- selen raadplegc men de artikelen, die verschillende eilanden beschrijven. Alleen die zij hier vermeld, dat de visscherij naar parelmoer- sdielpen en tripang door Europeesche en Chi- namsclie ondernemers word^ uitgeoefend, voor- tusschen de eilanden Adonaro, Lorr- blfem, Solor en bij Laboean Bad jo (West-Flores). Zij hebben daartoo vergunning gekregen van do betrokken Zelfbesturen, wien zij door storting in do landschapskasscrt een zeker aandeel van de opbrongst uitkeuren. De vorleendo

vergunningen moeten, alvorens daaraan recliton ontleend kunnen worden, door het N.-I. Gouvernement zyn goedgekeurd.

Uitgestrektheid en bevolking (der gehcelde residentie). Volgens eene kort geleden ontvangen opgave van den Chef van den Topografischen dienst bedraagt de grootte der residentie 69186.70 K.M.²; terwijl de nieuwste schatting (1917) omtrent de bevolkingsterkte de Inlandsche bevolking op ruim 1 miljoen zicJen stelt; het aantal Europeanen bedraagt ± 650 en het aantal Vreemde OostcrJingen (Chineezcn en Arabieren) ± 4800. Het aantal Christen Inlanders is ongeveer 40.000.

Voor de *administratieve ineeiding van het g aw eat* wordt verwezen naar Ind. Stb. 1916 no. 331, nader gewijzigd bij Ind. Stbl. 1916 no. 372.

Administratief is de residentie Timor en Onderhoorigheden — welke bestuurd wordt door een Resident, die te Koepang op Timor gevestigd is en bijgestaan wordt door een Secretaris (tevens fd. Notaris en Vendumeester 2de kl.) en een Assistent-Resident ter beschik- king — gesplitst in vijf afdeelingen *) nl.

I. Zuid-Timor en Eilanden, onderverdeeld in vijf onderafdeelingen.

II. Noord- en Midden-Timor, onderverdeeld

in vijf onderafdeelingen.

III. Flores, onderverdeeld in zeven onderafdeelingen.

IV. Soemba, onderverdeeld in vier onderafdeelingen?

V. Soembawa, onderverdeeld in drie onderafdeelingen.

De afdeelingen worden bestuurd door Assistent-Residenten, die bijgestaan worden door Controleurs of Gezaghebbers ter beschikking.

Met uitzondering van den Assistent-Resident der afdeeling Flores, zijn de Assistent-Residenten tevens belast met het bestuur eener onderafdeeling, • nl. de Assistent-Resident van Zuid-Timor en Eilanden met het bestuur der onderafdeeling Koepang, van Noord- en Midden-Timor met het bestuur der onderafdeeling Midden-Timur, van Soemba met dat der onderafdeeling Midden-Soemba en van Soembawa met dat der onderafdeeling Soeinbawa.

Met uitzondering van den controleur ter beschikking gesteld van den Assistent-Resident van Flores, die speciaal met het verrichten van afdeelingwerk is belast, verrichten de overige titularissen het onderafdeelingwerk in de onderafdeelingen, welke reebstreeks onder het bestuur der afdeelingsschefs zijn gesteld.

De overige onderafdeelingen worden bestuurd door Controleurs en Gezaghebbers bij het Binnenlandsch Bestuur, welke ambtenaren in enkele groote, lastly bereisbare ressorten in hun bestuurstaak worden bijgestaan door Europeesche of Inlandsche bestuursassistenten.

Voorts zullen in het gewest drie Assistent-Controleurs geplaatst worden, wier standplaatsen door den Resident moeten worden vast-gesteld.

Wat het *rechtstven* betreft staan de Europeanen en met hen gelijkgestelden terecht voor een Raad van Justitie te Makassar voor zaken, die tot de competentie behooren van die recht-

bank. Overigens is de uitoefening der rechter-lijke macht bij de magistraten (d. z. do hoofden der onderafdeelingen.), do laudraden en residentiegerechten te Koepang, End6h. Wai- ngapoo en Soembawa besaar voorzoover deze be voegdheid niet aan de inlandschu vorsten is gelaton, wier rechtspraak intusschen wordt uit- geoeftend onder leiding der bestuursambtenaren, volgens eene uniforme over de Zelfbesturen voor hun gebied toepasselijk verclaarde regeling.

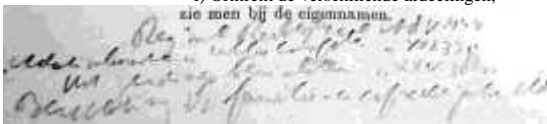
Voor het *Inlandsche onclerwijs* word eene special© regeling getroffen bij het Gouv. besl. van 31 Maart 1913 no. 44 (gedeeltelijk opgenomen in Ind. Stb. 1913 no. 309 en in cx- teiso te vindea in hot Soerabaiaasch Handelsblad van 19 Januari 1914). Eene belangrijke wijziging kwam tot stand bij het Gouv. besl. van 28 October 1915 (Ind. Stb. 1915 nos. G20 en 621). Bepaald werd dat aan verschillende Zedings- corporaties subsidies uit 's Lands kas verleend zullen worden voor oprichting en instandhou- ding van scholen voor Inlanders, terwijl voor een gedeelte van het gewest (t. w. dat deel waar de Zending niet werkt) door den Resident in overleg met de Directeuren van Onderwijs en Eeredienst en van Binnenlandsch Bestuur

het noodige verricht werd tot invocring en/of organisatie van het volksonclerwijs. Voor laatste bedoelde dcelen van het gewest werd de pre-likant te Koepang benoemd tot schooloJzicner en werden de hulppredikers, icler voor zoover zijn ressort betreft, als adjunct-schoolopzicners aan hem toegevoegd.

De *militaire macht* bestaat uit het garnizoens- bataljon van Timor en Onderhoorigheden en uit het noodige geneeskundig en administratief personeel. De staf van het korps is gelegerd te Koepang, voor welke plaats tevens eene mobilite colonie onder een kapitein is uitgetrokken. Det achementen van verschillende sterkte zijn voorts op de verschillende eilanden van lid gewese gelegerd. Waar mogelijk wordt te taak der troepen tot handhaving van orde en run overgenomen en door detachementen van het Ind. Stb. 1912 no. 172 opgerichto Korps </c- i'apende polidienaren.

TIMOR (EILAND.) Omtrent Timor treft in het bijzonder dat, de meeste wetenschappelijk- onderzoekers hot bee Id van land en volk 14“ sterk hebben. ggeneraliseerd, afgaande op h(-t door hen bezochte gedeelte. Jjat geldt, wat <l(: bodemr/esleldheid aangaat, zicJfs van sommigen der • jongste auteurs. Men icest, dat Timor ingenonien wordt door een moelijik toegankelijk, sterk ingesneden bergland, dat in dat berglaaifl plotsdng steile klip pen vrcijzcn (de bekende fat00*8), flat het eiland nagenoeg geen jaag- vlakteji bezit, maar overal steil uit zee oprijst, cnz. Het is de verdienste van Wanner, een beter overzicht gegeven te hel^en van de bodemvormen van het Westelijk deel van Ti mor, flat door a nd ere gegevens kan worden aangevuld. vooral uit de beschrijving van Midden-Timor door Grijzen, terwijl voor het Portugeesch gednelte onze inlichtingen nog zeer vaag zijn. Eerst wanneer de uitkomsten der wetenschapijppelijke expedities van de laatste jaren in extenso zijn incedgedde, zal het niogelijc zijn een volldigee beeld te ontwerpen. De kaarten van het eiland zijn nog niets anders

i) Omtrent de verschillende afdeelingen, zie men bij de eijgnamen.

dan weinig betrouwbare schetskaarten. Ook een kustopneming heeft nog niet plaats gehad.

Landbeschrijving in g. *Kuaten*. De Zuid-westelijke punt van het eiland draagt den naam van Tandjong Oesina; het is het begin van straat Semaœ, die bij T. Balmoctoeng eindigt, waar de baai van Koepang aanvangt, de voornaamste in- liam van het gehele eiland, die vijf mijldli land- waarts indringt en aan den anderen kant bogrensd wordt door T. Pakoela Koopang, de hoofd- plaats van Nederlandsch Timor, ligt aan de Zuidzijde van de baai. In den Oostmoesson heeft zij een veilige reede, doch in den West- moesson mochten de schepen vaak eene schuil- plaats zoeken in Straat Semaœ achter het eiland van dien naam, ter reede van Haiisisi, waar zich een kolenstation bevindt. Passagiers embarkeeren en deharkeeren dan bij Tanaœ op het eiland Timor in de straat, ongeveer 57/8 paal van Koepang, eene omstandigheid, welke voor handel en verkeer zeer bezwarend is en waarin door aanleg van een dam of pier verbetering zal worden gebracht.

Ten einde een oordeel te kunnen vormen aangaande de gunstigste plaats voor het landen van schepen gedurende elk jaargetijde, vverd te Timor Koepang in 1919 een proefsteiger gebouwd.

In het Noordoostelijk deel is de baai zeer ondiep, de kust vlak en laag, waarvan de inlanders profiteren om er zout te winnen ; aan die kust ligt Pariti. Aan het Noordelijk vrlieft zich in het binnenland de kleinwin Soelamœ, aan welke voet de kust zich Noordwaarts ombuigt tot aan T. Barato, waar de baai van dien naam is, die het riviertje Toeakœ in zich opneemt.

De kust loopt daarna zonder noemenswaardige inhammen Noordwaarts tot T. Mas, om zich vervolgens N.O.waarts te buigen, ook zonder de reden van betekenis te vormen. Alleen zijde neemend, omdat zij door kleine kustvaartuigen j'legen bezocht te worden, de reede van Nai- klioë < n op Portugeesch gebied (enclave Oci- koessi) de reede van Pantci Makassar, ver- < lrens vlak bij < lrens van Oeikocssi op Nederlandsch gebied, de reede van Wini. en voorbij T. Bat na pocht de reede van Ata- poepoc me I veil r if fen, welke aanwezigheid door palen, die op behoorlijken afstand uit zee zichtbaar zijn, worden aangewezen. Een paar paal v (: rder begint Portugeesch-Timor en wordt T. Bagoede aangetroffen jnet de reede van dien naam.

Tot T. Maubara houdt de kust nu haar N.O.-waartscho richting, waarna zij Oostwaarts loopt, (nin of nicer diepe in ha in men vormende, waarvan de belangrijkste is do baai van Diljy, waaraan de hoofdplaats van Portugeesch Timor van dien naam gelegen is. De baai levert con zeer goede, ankorplaats op, wdke cluur raffen, (vaartu88chen men doorvaart en die door tonn(Hi en boeien worden aangeducl, tegen do ruwe zeeen bescherjnd' wordt. Tegenover Diljy, op con ufstffln van 5 mijlen N.waarts, ligt het nan Portugal, toebehoorende Poeloc Kambing, "en heuvlachtig land met stoilo kusten. Ho Oostlijkste punt van Timor wordt gevormd door de Noordoostpunt, naby het cilndjc Noca BCsi.

Op de Zuidoostkust van het eiland staat

in don geheelon Oostmoesson (Mei—October) oenc hoogd oceaanading zoodat commnicatie met den wal dan tot de uitzonderingen behoort. In den Westmoesson vindt men op velc plaat- sen goeden ankergrond. Van straat Roti naar het N.O. gaande treft men als eerste grootc de Noil-Mina baai aan, gevormd door een flauwe. ± 20 zeemijlen lange inbochtung der kust. De kust is hier over een breede strook laag. Een in den Westmoesson zeer geschikte anker- plaats vindt men nabij hock Batœ Pochtij bij de Noil-Mina baai. Vceder naar het N.O. treft men de reede van Kolbano, waar op ± 600 M. uit den wal nog 17 vadem water gevonden wordt en men met schepen zeer goed kan landen.

16 zeemijlen verder komt men bij Kaap Batœ M6rah, waar de bergen met eenc hoogte van 6 1/2 700 meter tot dicht bij de kust naderen. Meer naar het N.O. voljt bij hoek Sirihpinang (We Toh), een vrij ver uitstekende punt, waar op 1/2 zeemijl van den wal 52 vadem water werd gelooed. De bocht waarvan deze punt de Zuid- hoek vormt, is de Maeo Besibaa; welke ongeveer 3 zeemijlen landwaarts indringt. De kust vormt hier een delta, waarvan de eilanden met rizophoren begroeid zijn. Met gewoon laag water wordt op de bank voor den ingang der Maeo Besibaa slechts eën vadem. water gelooed, naar binnen neemt de diepte spoedig tot 8 vadem toe. De Mota Musin (Mota = rivier) maakt op de Zuidkust de gersScheiding tus- schen Nederlandsch- en Portugeesch-Timor. De sterke branding op de kust is oorzaak dat de ingangen van allo baaien en de mondingen dor rivieren in don Oostmoesson verzanden, zoodat do geheele Z.O.kust geen behoorlijke afscheepplaatsen oplevert.

Bij de *bodembschrijving* onderscheiden we :

1. het Westclijk brede deel, 2. het smallere middendeel en 3. het Oostelijk deel. De grens tusschen het eerste en tweede valt ongeveer &men met de administratieve grens tusschen de afdelingen Middeii-Timor en B61œ, terwyl de Oostgrens van de smalic inddenmoet niet ver beoosten de verste deelen van het Nederlandsch gebied valt.

1. Het Westelijk deel valt in tweeën te splitsen door een lijn, van de baai van Koepang uit getrokken in de richting van de lengteas des eilands. De waterscheiding ligt grooten- deels ver benoorden dio lijn. Zoo hebben zich alleen naar de Zuidkust groote stroomgebieden ontwikkeld, dat van de Noil (= rivier) Mina en dat van do Noil Benanin. Beoorden de lengteas ligt een zeer grillig gevormd berg- land, dat dichtbij do baai van Koepang al toppen heeft van 900—1100 M. en geleidelijk steigt tot het hoogste punt van Ned.-Timor, don G. Moetis (2350 M.), benoorden welke de hoogte stork afneemt. Lange ketenen, in de richting van het oiland gestrekt, die oudere bcschrijvingen vermclclen, zijn niet te bokennen; diope dalcn zijn in het bergland ingegroefd. Op dit bergland staan de bovengenoemde steilwandige, meestal kale fatoo's (= steen, rots), so in inigo eenige kilometers lang en breed en tot 700 M. hoog boven hun voet, plotsclng verrijzend met bizarre vormen. Van zulko reusachtige klonipen tot kleine blokken zijn aHerlei overgangen. De meest ty pise ho fatoo's zijn

kalkmassieven, maar een gelijksoortig karakter bezit ten aanzien van aantal eruptieve blokken. Alle zijn van geheel andere geologische samenstelling dan hun omgeving. Voor eruptiva is dat niets bijzonders, voor de kalken is het zeer merkwaardig. Wanneer heeft de onderstolling uitgesproken, dat zij evenals de bekende "klippen" der Alpen, overblijfselen zijn van lagen, die door groote overschuivingen over jongere lagen zijn heengegleden; Molengraaff, die aanvankelijk van een andere meening was, heeft zich later hierbij aangesloten. Het gebergte van Timor zou dus een „alpinen bouw" hebben; behalve dat van plooiingen om breuken zouden ook overschuivingen oorzaak zijn van zijn sterke verbrekking. Die overschuivingen waren Noordwaarts gericht; vandaar het ontbreken der klippen bezuiden de lengtes des eilands. De fatoe-kalken zijn meestal licht van kleur, ongelaaagd of onduidelijk gelaagd, veelal oolithisch (erwtonnig), arm aan versteeningen.

Te midden van het wocste Noordelijk gebergte ligt, Westwaarts van den Mocis, een hoogvlakte, die van de Noordkust tot het midden van het eiland reikt (10 K.M. breed langs de kust, 40 K.M. lang naar binnen) vrij van klippen is. Zij bestaat uit zand- en leistenen en is nagevoeg geheel onbewoond. Wanneer rekent jaar tot de fysische formatie der Alpen.

De Zuidelijke helft van het Westelijk deel stijgt lang niet tot zoo groote hoogten als de Noordelijke. Het hoogst, tot ruim 1100 m., reikt het uit jurakalken en mergels bestaande bergland, dat zich in het Z.O. van West-Timor, achter het dorp Koebano, uit zee verheft regelmatig evenwijdig aan de Z.W. — N.O. kust loopende ketenen venoent. Het is door Wannan het Salomon-Muller-gebergte genoemd. Ten Noorden daarvan van Jiggen onbewoond plateau's, bestaande uit laat-tertiaire of kwartaire rifkalken, de bekende karang (zie KARANG), die in het Oosten van den Archipel tot op grootte hoogte voorkomen, meestal in den vorm van terrassen. In Timor reiken ze tot 1200 M. Deze kaiangs, afwisselend met kalkmergels — glijktijdige zeeafzettingen —, bedekken niet minder dan ongeveer een derde van West-Timor. In de Zuidelijke helft zijn ze veel uitgestreker dan in de Noordelijke; het Zuidwestelijk deel, het Jandschap Amarassi, van het dal der Noil-Mina Westwaarts, is er bijna geheel nee overkorst, tot op de hoogste verheffingen (ruim 600 M.); even zoo het tegenoverliggende Jand en Semaoe. De laagvlakte langs de Noil-Mina reikt Noordwaarts tot voorbij de lengtes en zet zich beoosten den mond in een breede kustvlakte voort, die tegen het Salomon-Muller-gebergte te niet loopt. Beoosten de baai van Koepang ligt ook een laagvlakte van ongeveer even groote lengte en breedte als de baai van Jive. Overigens is de kust meest bergachtig.

2. Van de bodemgesteldheid in liet smallere deel, ingenoemen door de afdeling B61oe (behalve haar Westelijkste deel, in de Jangleas van het eiland) en door de Westelijke strook van het Portugeesch gebied, is ons veel minder bekend dan het eerstbeschrevene. Hoogvlakten schijnen hier, vooral beoosten de lengtes, meer voor te komen dan verder Westwaarts en worden afgewisseld door golvende

hooftvlakten en grillig gevormde lossere berggroepen, waarin de fatoe's niet ontbreken. De hoogste top op Ned. gebied is de Lckaan (1580 M.). Niet ver Oostwaarts daarvan reikt de Lchuitoe tot 1950 M. In het Zuidelijk deel ligt een groote laagvlakte, ver naar binnen reikend langs de Noil-Benain, die uit twee lange Gronrivieren ontstaat, de Noil-Moetien (wiltewater) en de Mota (= rivier) Bain, die beide lengtelijke dorstroomden. De Noil-Benain is de machtigste rivier van Ned. Nederlands-Timor; in den benedenloop is haar bedding tot 5 a 600 M. diep. Deze vlakte is bekend om haar vruchtbaarheid en voor een groot deel met kokospalmen begroeid. Zij vormt het voor-malig rijk van Waiwikoc-Waihalé (zie bij B. e. s. t. u. r.). Langs de Zuidkust strekt zich bijna overal laagland uit; achter het strand liggen er uitgestrekte lagunen met rhizophorenbosschen onzooemd. Zoowel de landing als liet doordringen in het binnenland zijn zeer bezwaarlijk, waardoor de uitvoert van copra, die anders van beteekenis zou zijn, ondoenlijk is. De Noordkust is meest bergachtig en scheidt door een sinale laaglandstrook omzoomd. Echter liggen ook hier een paar laagvlakten, o. a. die in het N.W. van B61oe, die echter meerendeels door een kustgebergte van de zee is gescheiden; ze is ten deele met gebangpalmen begroeid. Ten deele op Portugeesch gebied ligt de vlakte langs de Mota-Talao (in haar benedenloop Loeo of Lois), eveneens een Linnenvlakte, het lengtelijke van de rivier.

3. In Portugeesch Timor schijnt het bergland eenzeffde grillig karakter te vertoonen als neder Westwaarts. Ook hier komen er veel:

fatoe's in voor, zoowel als karang-terrassen: ook hier wisselt het met hoogvlakten af. In het Westen draagt het de hoogste verheffing; van het eiland, de Ramelau (2950 AL).

In alle drie de deelen van het eiland komt n slijkvulkanen voor (zie op MODDERWELLEN); behalve de daar genoemde literatuur zie Wannan in Geologisch Rundschau, I V, 1913, b, J40).

Klimaat. De jaonsoons zijn op Timor schiedelijk en elkander overgedaald dan gewoonlijk in den O. I. Archipel het geval is. Er bestaat — staat — wat de tijdperk van de regentijd — jaonsoonwisseling betreft — een scherpe scheiding tusschen het Noorl- en het Zuiden Terwijl in Noord-Timor de regentijd in November berof December invalt en in Maart eindigt, treedt de regeninoosson in het Zuiden tegen het voorjaar in en duurt dan tot Juni voort. In de gedede tijd ook in de droogste tijden van het jaar — November en December — nog wel regentijd (passaatregens), wat in Noord-Timor gedurende den Oostmoesson vrij wel uitgesloten is. Van Mei tot November, sonst tot December, is do bodem als verzeigd zien de berghegelingen en kaal en verhoerod uit; de kajoopotil-boonchen met hunne wit te stam men staan bladerloos. De meeste rivieren en beken drogen geheel uit. In de vlakke kust-streken stijgt de thermometer in de schaduw tot 94° en 96° Fahrenheit (34-36° C.).

Een sterk Zuidoostenwind, alhoewel hittedragelijk makend, verwekt bij velen koorts. In het begin van den Oostmoesson zijn de nachten koud, zelfs koud — ochtendtemperatuur van 65 — 66° F. zijn dan aan de kust geen

zeldz

de dczclde hoogc temperatuur a ls ovrdrag ; de warinte wordt dan in het bijzohder gov odd, omdat do hevige wind stork is afgcnomen. Do Westmoesson, die 'gewoonlijk met zwarc buicn en slagrcgens inzet, brengt in buitengewoon korten tijl vrandring in de natuur. J)c tot dusver onbeduidende rivieren cn beken z well on tot machtige stroomcn, de bcrghellingcn tooin zich wed er met donkergroene grasstapjten, met bloemen cn struiken: de temperatuur wordt lager. Koortsen blijven echter a an de kustcn , voorkomcn, hetgeen wel wordt toegeschreven a an den g ord cl koraalriffen, wanmede Timor ougeven is. Zie ook KLIMAAT DI. I, bl. 344 en 349.'

Plantengroei. Alhoewel Timor vole vrucht-bare streken telt, welker bodem zeer geschikt is voor de cultuur van rijst, tabak, koffio en a nd ere gewassen, ve. toont het eiland over het algemeen niet dien rykdom cn die weligheid van vegetatie, welke de meeste andere eilanden van den Archipel kenmerkt. Zwarc bosschen worden er niet of schaars aangetroffen, hot nieest in het Zuidwestelijk deel, het landschap z/marassi: de herghcellingen zijn er nieestal ...•hraal begroeid ; varens en orchideeen ontbreken schier geheel. Grote terreincn zijn bedekt met alang-alang, korte grassen, wild suikcrrirt, bamboe cn kreupelhout. Waar stof-feering van het landschap is, bestaat dezcz y v/oonlijk uit ('-asarinen met hun spichtige kiwon, wit.stanunige kajoeoethiboomen (Eu-< tlyptus alba), sandcljout-boomen (kajoe tjendnia), gemoeti-, sagoe-, gebang- en lontarpalmen, cucalypten, acacia's, mimosaceen on <-uplorbjacc<n, <lic wel veelvuldig, doch in ijlp boss' lic-n of verspreid voorkomen. Lontar-<!) gebang-palmen bedekken in de lagere strek-<n. dikwijls groote uitgestrektheden: vooral langs (,lc stranden treft m.cn mede den kokos-s.i) m nan. In <len Oostmoesson trek ken de i: Irijke veehoudcis uit de drog kuststreken iiri. I inn ku-cl(<n n aar d' bergcn.

B <■ v o I k i n Q. *Samenstelling.* Volgens de iii(; u/vsi.< schaltingen (11)17) bestaat do bevolking van NptlerJantseh-rjmor uit 'uim 330.000 Inlan-*l<-r.s. miin 2000 Vrejnrlc! Oosterjingen en ruim : >.>() Jhiropeancn. Sedci t. ecu ven hebben C'lii-necz< n zicn in rijkjes in (lc binnenlanden ge-v<sfid. Zij hielden zich daar veelJal vei'maag-<-<liapL mol de vorsten en zijn < nicer Timorccc geworden dan ('hinecs geblevcn. Velen hebben zich aan den land bon w gewijd: cnkeln zijn haudclarcn gcl)lv'(In. Ic C'hineezen staan bij do inboorlingen in aanzien, omdat zij van verre konien, een lichte liiid kleur hebben en jas en brook dragen. M(?n is bezig de jandcldrij venden ondr cnr bijeen te brungen <!) de standplaatsen dcr besluraersambtenuren. Arabiecn en Klingaleezen woneii JIleen te Kocpang cn te Atapocpc.

Do inhcomscho bevolking is to verdcolon in t wec hoofdstajnmn, de Timiorcezen (Atoni Timor), die het Zuidwestelijk deel van hot eiland bewonen. <lat vroeger clecJ uitnaakte van het groote rij k vnn Sonncbait, cn de l'elocncezen (Ema B6ioc of B61o) ¹⁾, die in Midden- en Oost-

Timor wonen in de staaties die behoord hebben tot het. groote rijk Waiwikoe-Waihaje. (Zio ondr B c s t u n r).

Waarschijnlijk is de bevolking ontstaan uit een vernieniging van Maleische en niet-Maleische elementen, maar bij de B61oencezen treiden de eerste, bij <lc Timorcezen de Jaatste nicer on <lc n voorgrond. De B61oencezen hebben meer sluiik dan kroeshaar. een koffickleurigo huid cn weinig baardgroei. Ze zijn gecmiddeld wat langer dan de Timorcezen ; de neus is mcestal recht of convex. De Timiorcezen hebben .wollig kroesliaar, veel baardgroei, een don- korder huid; concave neuzen zijn het talrijkst, al komcn ook de bcide andere vormen voor. Er bestaat ondr de Beloencezen een overlevering, volgens welke hunne voorvadrcn eenige ceuven geclden uit Malaka zouden gekomen zijn, over Zuid-Celebes en Flores, op de Zuidkust zijn geland on daar in de bovengenoemde vruchtbare laagvlakte (zie *Bo- dembeschrijving*) het rijk van Waihale hebben gesticht. Wjarschijnlijk hebben zij aan het eiland den naam gegeven (Timoor = Oosten), welke in Midden-Timor beter bekend is dan in de overige deelen. Zij zullen zich dan over de overige laag- cn hoogvlakten en heuvel- landen van Middcn-Timor hebben uitgebreid, terwijl de oud ere bevolking zich ten deele tcrmtrok in het zooveel moeilijker toegankelijkc Westclijke bergland, ten deele misfehien ook in het Oostelijke (Grijzeu, gic lit, bl. L7 vlg.)y In AVest-Timor bestaat nog de overlevering, dat (lit deci van het eiland vroeger geheel on jeeuonl was — met uitzondering van de st'eck van Koo pang — cn dat do tegenwoortige bevolking uit het Oosten gekomen is. Merk-- waardig is, dat in hot Zuiden van het gebied dcr Beloencezen, dus in hun oorspronkelijk vestingsgebied voigens de traditie, nog het intrinrehaat lieescht.

% Een kleinere, devde stam vormen de Koe- pangers (Atoeli Kocpang), de bewoners van het voormalige rijk van den radja van Kocpang en die van het eiland Semaoc. Zij ken- nierken zich door een opvallend lichtere kleur, langeren on slankeren lichaamsbouw en meer golvend hoofdhaar dan hunne buren, de Timo- reezen. Vermoedelijk heeft' bij hen sterke vermenging plaats gehad met Rotincezen, Solo- reezen cn Savoencezen, die in grooten getale in die sti-cek gevestigd zijn. De Rotincezen no inc ii in West-timor ook de andere k ustvla lite n in beslag.

Kleding. De kledcing der mannen bestaat op Timor gewoonlijk uit twee stukken grof katoen van ongeveer 2 motor lengte cn L meter breedto; het eonc wordt om de heupen geslagen en hangt tot aan of over de kniecn ; hot andere wordt a ls cn immitel om do schouders gedragen of (in tegenwoordigheid van hooggeplaatsten) als een wrong om de lendonen gewonden. Doze grof ka- tocnen, door de vrouwen gewoven dockon, zijn sonitjds goor wit met roodc randen, waarin stropen of bloemen in andere kleuren zijn aan- gebracht. Elders zijn zij in gedekte kleuren; in Portugeesch-Timor vroolijker van kleur. Icdcr landschap heeft zijn eigen, van de overige af-wijkendo, patronen, welko vaak van grooto kunstvaardigheid getuigen. Bij bezoeken draagt men bij voorkeur eigen woefsol om tegonover

i) Zij noemen zich zelf rai tetoen; do

I "M" Q" n

gast of gastheer niet onbeleefd te sohijnen. Het gebruik van een korte broek vindt meer en meer ingang. Daar de mannen gewoonlijk een leeren gordel dragen, waaraan drie ledere taschjes aan de voorzijde zijn bevestigd, waar van er een voorzien is van kleine bamboezen kokertjes (elk kokertje is 66n kruittvulling voor het gewecr), terwijl de andere dienen tot berging van klappervezels voor proppen en van kogels, veroorzaken die doekcn om het middel eene belangrijke dikte, die den drager een vreemd voorkomen geven. Van de leeren gordels wordt reel werk gemaakt; dikwijls zijn zo gch eel beslagen met kleine vertinde spijkertjes, ook wel met zilveren munstukken, waaronder oude en zeldzame. Vcelal hangt aan de rechterachtzijde van den gordel een korte rijzwcep, terwijl daar aan op reis ook nog bamboekokers of gevlochten mandjes gevuld met leefocht (mais) en tabak worden medegeperd.

Het la ge, stuge haar wordt, met klapperolie iigescicrd en sterk met kSmiri gekruid, boven de kruin sauiengcvat en steil naar boven gehaald met een breed band scheef naar achteren hoog opgebonden, zoodat het als een pluim of omgekeerde bezem recht omhoog staat; of men draait het tot een knot als de vrouwen of laat het als een paardenstaart in den nek hangen. Ook worden wel hoofddoeken op een slordige wijze om het hoofd gewonden, bij de Kocpangers vaak rood van kleur. Tegenover hooggeplaatsten maakt de man edit er zijn baar los, neemt zijn hoofd doek af. Bij bijzondere gelegenheden worden buisjes gedragen van wit of gekleurd katoen, veelal met korte niouwen. Aan een band hangt over den linkerschouder een zak of een soort tasch, met kralen versierd, waarin zich allerlei voorwerpen bevinden, zoo als: een fluitje, een spiegelje, een slijpsteen en amuletten, zoodme de ingredienten voor het siriuhuwe (de siriuhuwe/z, niet de bladeren, wat kalkpoeder, gambir, pinang, (waarvoor als surrogaat vaak de bast van jong sandelhout dienst doet en tabak), eventueel een ronde zilveren sirihoos. Tot sieraden dienen banden of ringen - om bovenarmen en polsen, van been, rotan, koper en zilver; de zilveren zijn vaak kunstig bewerkt. Verder: gouden en zilveren platen op de borst en kleinere plaatjes aan een band, die om het voorhoofd wordt bevestigd. Aan de ooren hangen vaak glaskralen of houten pennen met kwasten van zwart paardenhaar of rood geverfd bokkenhaar, terwijl om den hals snoeren gedragen worden van gouden belletjes, gele glaskralen en van *moelinalah*. De ongeschuwde man of vrouw draagt ter onderscheiding een tweelingkoker (tibag). Het haar, de mond en de ooren, doen dienst als porteknonnaie.

Tot de uitrusting der mannen behoort voorts een soort hakmes, dat in een breede liouten schede achter aan den gordel of aan een stuk touw of band van geiteval hangt en een Jans (eertijds ook een oud vuursteengewoer), zoodme — een paard. Zonder een paard is een li inorees, die op eenig bezit kan bogen, niet denkbaar. Het paardenhoofdstel is vaak bij aanzienlijken versierd met echte of nagemaakte scalpen en belletjes. De nieo's of voorvceeters, personen, die bij de menigvuldige ondvrlingc vceeten en vroegere oorlogen nil den a rd der zaak hoog

in aanzien stondou, en do Asoepaha's, de horau- ten, die don volke kond deden van het uitbreken van een oorlog of het sluiten van vrede, waren gewoonlijk uitgedost met een rood vest zonder niouwen en het haar in een wrong, omwonden met heklourige doekcn met gouden looverties of zij droegen een hooge muts van pahbladeren met witte dooken omwonden, van welke aan beide zijden een aantal linten van verschillende klouren afhingen; voorts halskralen met zilveren platen. De meo's dragon bijna horizontaal en dicht onder den linkorarm een lang zwaard, (soort klewang), waarvan het gevest- en do schede versierd zijn met belletjes en bonte linten, terwijl aan de punt der schede een lange, rechtstaande rotting is bevestigd, die boven het loofd van den drager uitsteekt en aan hot uiteinde met zilveren punten, rood bokkenhaar en vederen prijkt. Deze rotting wordt gemakshalve ook wel van achteren in den gordel gestoken. Verder dragen zij onder de knie banden van geitenvel.

De vrouwen zijn eenvoudiger gekleed en hebben minder opschik dan de mannen. De kleeding bepaalt zich tot een sarong van grof, eigen geweven katoen, zwart, donkerblauw of donker-rood van kleur met een rand als bij die der mannen in een der patronen van het landschap). De sarong wordt opgetrokken tot onder de oksels, doch om het middel vastgebonden, zoodat het bovengedeelte ncervalt en de borsten bloot laat. Vaak wordt gedragen een gelijksoortige slimdang met lange franje aan beide zijden, en een kabaja van gebloeind sits of donker katoen met en zonder niouwen van vreedn maakسد. Het haar wordt bij plechtige gelegenheden met klapperolie ingesmeerd; het wordt tot een streng gedraaid, die om een breede halfcirkelvormige kam gewonden als een platte knot op het achterhoofd wordt gelegd. Deze kam van karbouwenhoorn of schildpad is bij voornaamen soms geheel van goud. Oin de polsen dragt-n zij dezelfde beenen en zilveren banden als d' mannen, aan de vingers zilveren ringen en in de ooren zilvoren hangers, veelal in den vouw van een Ji or, die door middel van een draadje in jict oor worden bevestigd. Voor loofdsieraad ljbcben zij de kora kora, een halve maanvormig versiersel van goud of zilver. De Christenvrouwen dragen bij plechtige gelegenheden stoffes, eeu gekleurde sarong, lang wit baadje met tul van borstspelden en een goudonketting, con fijn kanton mantille en allerlei waardevolle versiersolsen, die eigendom dor gemeente zijn.

De vorsten en hunne vrouwen pl egen zich in hunne kleeding weinig van die dor onderdanen te onderscheiden. De eersten dragen bij bijzondere gelegenheden vaak lango gebloecido sitsen kabaja's, ook wol van witte of donkere stof. Als teeken hunner waardigheid hebben zij een stok met gouden, do fettor's een met zilveren knop, hun bij erkenning door het Gouvernement gesdonken. Niet erkende hebben veelal een stok met zilveren knop, voorzien van het merkteeken van de vroegere "keizers" van Groot-Sonnebait of een dito stok uit den Portugeeschen Yyd.

De gewoonte om het lichaam, vooral de armen, te tatoueren, komt over het geheec ciland voor, zoo onder mannen als vrouwen. Elke familie heeft een bepaald teeken (dat ook op de paarden

wordt aangebracht), waaraan by kopponsnel-ling de slachtoffers erkend kunnen worden. Deze pijnlijke behandeling wordt moedig onder-gaan: de vrouw toont zich daardoor sterk go-nocg om voor het voortbeataan van den stam te zorgen. De gewoonte gaat door het gebruik van vreemde kleding achteruit.

Huizen. In den huizenbouw onderscheidt de B61oeneezen zich van de (West-)Timoreezen. De eersten wonen in rechthockige huizen op palen, waarvan de vorin op het gewonc Jalicischo type berust, de laatsten bouwen bijenkorvor-mige, met gras bedekte huizen, die op den boganen grond staan.

De huizenbouw is in het algemeen veronachtzaamd; men bouwt niet graag een kostbaar huis, want als de huishoer of oudste zoon sterft, verhuist men. Vaak zijn het krotten, die het slechts eenige jaren kunnen uithouden zonder geheele of gedeeltelijke reparatie, zonder versiering, gemakken of huisraad. Vooral de direct op den grond gebouwde huizen zijn onaanzienlijk, laag, weinig on^lerhouden, donker, stinkend en in hoog mate onrein: Het huis is trou-wens verlijfplaats voor mensch on dicr. In beide huizentypen kan men slechts gebukt binnentreden, doordat het dak bijna tot den grond reikt. Bij de betere, rechthockige huizen is een deel van eene omwandling voorzien en daarbinnen wonen vader, moeder, de kleine kinderen en de oudere familieleden, terwijl het niet-afgeschoten /eel de slaapplaats der vol-wassen zonen is en de huwbare dochters aangebouwde bamboehokjes met aparten uitgang hebben, waar zij ongestoord nachtelijke bezoekers kunnen ontvangen. De stookplaats is in het midden bij den hoofdstijl; bal6 bale's langs de wanden. Vensters zijn er niet, de rook gaat door de deur. Over de geheele lengte van het huis, ook over de incermalen aangebrachte open voorgalerij is een zoldertje aange-IjacJit, (lat hoofdzakelijk dient tot opberging van djagoeng, die wegens het ontbreken van een rookgang op die wyze wordt uitgerookt en tegen vricSing door insecten gevrijwaard. De woningcn van vorsten en grooten zijn ruimer en dik wijs vierkant CH hebben openingen, die door hiiken kunnen worden gesloten en voor vensters diensl doen.

Hi<r <-n <J; iar heeft men de offerhuizen, die uitwendig^ op gewonc huizen gelijken. Het dak rust echter jnaar op 66n paal in het middon, waarom eenige steenen zijn opgestapeld, die voor offerplaus dienen. Aan den. paal hangen allerlic voorwerpen, die elk op zichzelf pomali zijn, zooals: zakjes met phintenwortels, oudo sabels, gewonen en andere oudo voorwerpen. In B61oe heeft men geen tompls, maar offer-steenen in do oijenlucht in den vorm van ebn hunnebed van klein steenen. waarop een groote platte voor do offergaven.

De bevolking woo nt nicestal zeer verspreid, zelden in bopaaldo kaimpoongs, meestal nabij do ladangs. Groote aancngesloteii kaimpoongs komen weinig voor, de meeste bestaan nit hoogstens 20 huizen. Zij zijn in de biimenlanden vaak door liooge steenen of ruw houten paggers omgeven: vcdal zijn de afzondelijke huizen ook op die wyze omleind. Vooral is dit liet geval in streken, waar men bevreest is voor onver-warhto overvrvHoii. Met het oog daarop liggen

de kampoengs er veelal op mocilijk genaakbare plaatscn, lief st op of nabij de fateo's, zoodat de ruwe bergstreken veelal vrij good be-voit kt zijn. In dat geval staan de huizen in een zeer beperkte ruimte zonder regclmaat dicht opeen-gedrongen. Men vindt er geon boomen, wel veel steenen. Vaak ligt de naaste bron 1/2 uur of meer van de kampoeng verwijderd; meestal op een plaats waar een waringin groeit. In de vlakten waar men niet over terreinhindernissen kan be-schikken, was samonwoning het aangewezen mid-dcl tot het bieden van weerstand aan vijandelijke aanvallen. Daar bestaan de dorpen uit een. groot aantal (wel 50) huizen, die dicht naast elkander gel egen zijn en een warnet va, gangen vormen. Het drinkwater haalt men er so ms uit ge-graven putten. Bij bijna elk dorp behooren gehuchten van 2 tot 6 gewone tuinhuizen aan of nabij rivieren, beken of bronnen en zoo gunstig gelegen dat men vee en tuinen gemakkelijk kan bewakten. In West-Timor zijn alle terreinen, bo ven 1400 M; gelegen, onbewoond.

Voor de huizen der hoofden trof men veelal doodskoppen aan, op palen gestoken, de zegeteekenen van sneltochten. Aan deze vertooning is door ons bestuur een einde gemaakt. In elk dorp waar een hoofd woont, is een. vergader-plaats, bestaande uit een pleintje om een groot boom, op welk pleintje platte steenen als zitplaatsen. Voorts vindt men. b5 de dorpen en gehuchten een omheinde ruimte als karbou-wenkraal. In M.-Timor is een passantenhuis in gebruik voor den komenden en gaanden man.; dit is er tevens djagoengschuur.

Economische toestand. Het feit, dat goede natuurlij>e havens van voldoende diepte op Timor ontbreken, vooral aan de Zuidkust, is zeker een oorzaak, dat de Timorees slechts bij hooge uitzondering vischvangst en prauwvaart beoefent. Daarbij waagt men zich niet op zee met de ranke schuit-jes, maar bepaalt zich tot de kusten en kreeken en wel als eenige dagen voor en na nieuwe of voile maan de zee stil is. Ook vischt men met dero's. Waar grond in overvloed is behooren alleen sawahs, boomgaarden, sandelhout en bijen-boomen aan bepaaldo personen of families en. gaan van geslacht op geslacht over. Bijenboomen mag men zich, mits op zekere bepaalde wijze, toeigenen en ook, vreemdeeling zijnde, aankopen. Alic niet aldus geoccupeerde grond mag men met inachtneming van zekere bepalingen in gebruik nemen. Wie dit binnen het land-sohap doet is hommago aan don radja verschuldigd (evenals van gekapt sandelhout); doet men. dit buiten liet landschap, waartoe men behoort, dhn aan den radja van het landschap waar de grond ligt en aan zijn eigen radja. Iii enkele streken, waar gobrek aan woeste grond is, blijven de geoccuperde gronden aan de eigenaars ook al laten zij die braak liggon. Om hunne rechten aan te duiden bezigen z'j zekere geheimzmmge merkteekens die (zooals boven onder tatouering terloops vormeld) op boomen, vee en kleeren. worden aangebracht en die door naburen en vreemdon uit overgeeerde vrees voor bovonzinnelyke krachten, d. z. de repressieve kwaliteiten van afgestorven leden van het geslachts-verbond, dio worden aangenomen daarin to zijn verborgen, worden geerbedigd. Hot ongeoor-loofd gebruik dier tokens door vroeniden is een grove bolediging van den stam; het vernie-

Inc van verbodsaanwijzingen, vooral grens-afbakening, een zwaar misdrijf. De landbouw staat op lagen trap. De Timoreezen planten meestal niet neder dan noodig is om in eigen behoeften te voorzien, gewoonlijk djaagoeng, on da ar deze ongelijk gauw rijp wordt, is vaak een, deel er van gebruikt. v66r het oogsttijd is ; met de pa di, die eerst nog eenige bo working moct ondergaan, is dit niet het geval. Echter slechts bij uit-zondring wordt rijst op ladangs, ook wel op sawahs, maar dan op zeer primitieve wijze, verder tabak voor eigen gebruik geteelt. Vaak zict men op hetzelfde veld niais, rijst en laboc door elkaar geplant, welke producten dan ach- tereehvolgens wopden gcoogst. Door intensieve grondbewerking worden — volgens de op vat- tingen van de bevolking — de aardgeesten ver- stoord. Zij is ook niet noodig bij de geringe be, behoeften van dit volk en debetrekkelijk vrucht- baarheid van den bodem. Eerst als de beschik- bare bouwgrond niet meer overvloedig is, over- wint men zijn afkeer van handenarbeid, gaat men den grond met lange stokken omwoelen. Beïnesting heeft niet plaats, tenzij door de asch der op den grond wassende struiken; gebrand moet er volgeus aloud gebruik worden, anders wil de oogst niet gelukken. Verschillende laboc- en oebisoorten worden geleidelijk meer en ineer verpouwd ; ook katjang idjoe komt veelvuldig voor. De klappercultuur is van eenige betekenis en wordt stelselmatig aangemoedigd. Aan de droge Noordkust komt de lontarpalm veelvuldig voor, uit welks' sap uitstekende suiker wordt gekookt. Ten slotte dient de sandelhout- boom te worden vermeld, welke echter niet wordt gecultiveerd, alsmede de koffie, weU<c zich de laatste jaren weder in eenige ineedere belangstelling mocht verheugen. De vctectstlaat niet veel booger. Paarden en karbouwen worden aan hun lot overgelaten en moeten zelf liun voedsel zoeken, alleen roept men de paarden *s nachts binnen de dorpsomheining ; van ver- zorging en veredeling was tot voor kort nergens sprake. Thans stellen de landschapshoofden dek- hengsten beschikbaar, en is er technisch personeel aangesteld om op den veestapel toezicht te houden en te trachten haar te verbeteren. V ark ens en geiten, die talrijk zijn, dienen voor- namelijk tot voedsel. Ook de nijverheid is van weinig betekenis en bestaat in het voor eigen gebruik maken van vlechtwerk, woven van doe- ken, het vervaardigen van zilveren armbanden, oorhangers en ringen, in Portugesch-Ti)nor *en op het eiland Aloc ook het pottenbakken.

Aan de Noordkust wordt door de vrouwen zo. ut bereid op primitieve en weinig loonnende wijze. Doch wegens de verand ering van ongeving en werkzaamheden beschouwt men dezen tijd a)s cen vakantie waarop men zich Jang tevoren verblijft.

Overigens leeft de Timorees sober. AlJeen aan alkohol gaat hij zich te buiten, maar in dien zin dat hij de gekochte flesch arak niet zoalang aanspreekt, tot zij leeg is. Bij gebrek aan djaagoeng eet hij wilde sagoe, wijde knolvruchten, sap on suiker van den toewahbooin, wild en zg. groote huisdieren. Van hond en katten, ratten en muizen is hij niet vies. Visch wordt dadelijk geconsumeerd of in de zon gedroogd. Het ge- bruik van karbouwenmelk is vrij algemeen. De handel is voornamelijk in handen van Cli-

nczen, die was, hertchoorns, gedroogde hviden en sandelhout uitvoeren en arak, katoentjes, kralen en andere snuisterijen invoeren. De paardenhandel- (uitvoer) is voornamelijk in handen van te l'oopang wonende Arabieren. Hier en daar heeft men tiendaagsche markten, meestal op plaatsen met overvloed van water en gras. Hot transport geschiedt te paard ; dat van goe- deren op een draagzadel van gtbangbladeren op .oude lappen als schabrac en door touwtjes om het paardonlijf gebonden. Do voetpaden worden in verband met den ladangaanleg telkens verplaatst ; een goede gids is noodig als men den hoofdweg verlaat. Alhoewel de rivieren alle doorwaadbaar zijn, kunnen in don Westmoesson de bandjirs zelfs in ontlangrijke waterlooppen den overtocht voor dagen verhinderen.

Een en ander wijst op weinig besc having en ontwikkeling, die dan ook moeilijk vcrwacht kunnen worden in een land, waar eerst den laatsten tijd aan het onderwijs de noodige zorg wordt gewijd, waar slechts geleidelijk zekerheid van eigendomsrecht kan v'orden, gevestigd, waar ziekte en dood vaak worden toegeschreven aan toovenarij en de daarvan verdachte personen (soewanggi's) met hunne familieleden worden doodgeslagen, en welks bewoners groote hart- tocht bezitten voor laten vechten van hanen en het zich te buiten gaan aan arak en sagoe- weer (laroe).

De kiemen voor ontwikkeling en beschaving zijn er echter, knutselen is de geliefkoosde uit- spanning van den Timorees. Is de aanplant zoover, dat zij slechts bewaking noodig heeft, dan houdt men zich bezig met touwslaan en de vervaardiging van kleine gebruiksvoorwerp<n, speciaal die waarin de geliefdste genotartikelen bewaard worden. Dat de sierkunst zich tot Jit. kleingoed beperkte, was een gevolg van <l<, on'z, , regele toestanden in die streken, het gemis van afzet en het ontbreken van een inlandsch hof, dat voor geniale ambachtslieden dgelcgcncidHchi<-l) ongestoord aan hun work te blijven, t<rwijl c<n mildc natuur in de weinige behoeften ruïnschoots voorziet. De nietieven dezer sierkunst zijn)n< ; < r aan de di(reh- dan aan de pJant(n wer<l < I on lecn < I. Op den eersten blik verschillend, schijnbaar willekeurige woekring, blijken die nioti(: \<M) bij nadere beschouwing een sainenliaugend orn.i mentiek geheel. Men zie : l)ct werkelijk kunstig" snijwerk dat men bijna ovrul aantreft op tabaks- kokers van bainboe (tibaq genaamd), op lepeltjes van hoorn en kokosschaal, die de Timorees ge- bruik om zijn voedsel te nuttigen, <>p hoornen en bamboezen kan men: de frauic wefscsls, sober in Jijn, bedaad van kleur ; de artistiek bewerkte zilveren arm- on oorsieraden; het fraaie vlccht- en jiotterbakkers (Pori. T.) werk.

Godsdiensl. Met nilzondcrinj(van <lc kuststrefk der Imai van Kocpang, waar vele Protestantsche Christenqn voorkomen, zoomeed jn cen klein gedeelte van Amarassi en Armforang en met uitzondering van ineedere landschajppen op de O.grens, Noimoeti en Portugesch-Timor, waar door een aantal inlanders 'de Katholieke godsdiensl wordt beleden (zie bij ZEND J NG), zijn de inboorlingen van Timor alien heidonen (djientioe). In sommige streken, bv. in Insana en Bekabi zijn cerimonien in zwang, zooals processien en altaardienst, die aldaar alleen door de R. K. Zending kunnen zijn ingevoerd. De

Timoreezen gelooven aan een Opporste wozen, Oesi Neno of Zonneheer gehechten, in B61oe Nai jilcroniah, dien zij ook wcl met de zon zclvo ver warren. Hij is mccester over hemcl en aardo on heeft het hecal geschapen. Bij hem den schenker van Icvn en dood, zwoert men, maar liij wordt niet angebeden. Hij vertegenwoordigt het mannelijke beginsel, terwijl het vrouwelijke bij Oesi Afoc of Oesi Paha bcrusb (vrouw Aarde). Ondergeschikte goden zetelen op de maan en de sterren. De oppergoden hebben hun ondergeschikte wezens, de nito's, de woud- en berg-, aard- en watergeesten, waartoe ook de zielen der afgestorvenen behooren, geesten, die mon door het inachtmenen van verbodsbopalingen en door middel van offers moet winnei of door toovermiddelenbestrijden. o.a. door liouten rarnexi in den vorm van een galg bij kampeongs en in bosschen, ook bij en in huizen, te hangen, waaraan kruiden en wortelen zijn bevestigd.

Het groote heir van geesten zetelt in al wat groot is en dus bezield wordt gedacht. Die voorstelling heeft ten gevolge, dat vele plaatsen, bergen, rivieren, bosschen, velden, steenen, rotsen, hollen, boomen, enz., als heilig en onschendbaar (loclik of pemali) bekend staan, waar vcolal van tijd tot tijd offers gebracht worden en die niet mogen beklommen, bevaaren, begaan of waarin niet gekapt mag worden. Het schenden van dit verbod gaf vaak aanleiding tot oorlogen Lusschen verschillende rijkjes. Het is zelfs voogekomen dat van een Resident het betalen eener iiooge boete geischt werd, oradat hoofden uit zijn gevolg on wetend een heuvel die „loclik" was, hadden beklommen. Vooral in West- en Mi(I(1 < ; n-Nederlandsch-Timor stoot men zich telkens aan dit peniali. In Beloe meent men dat de levende mensch 4 goede, witte zielen heeft *n 3 zwarte of slechte zielen. De witte varen na overlijden ten hemel, do ander blijven op aarde en doen geincarneerd in schuwe dieren voor het bedreven kwaad. Daarom doet iIH'n <le vele kaaimannen, die tot diep in het l<jinn<; nland in de onbeduidendste stroompjes worden aangetroffen, verseholcn in do hollen \ in hCL ocv^Tgo.stcent, nabij de gebruikelijke o ergangs of drink plaatsen geen kwaad; in dir (lifren huizen de zielen der voorouders, die geen k wand zullen doen. als men zich van geen k waa<l nsl is. Er zijn cchtr menschen met <<HI a l>norni; i k: zi<l. di. hun medenischen altijd k waad doen, waorin men hen met familie en vriendei ter dood brengt. Booze geesten zijn do ziden van overleden zwangore of kraamvrouwen.

Ojntrent de te verwacliten uitslag van be raamde ondernemingen worden do ingewanden van offerdierci, voornamelijk kippon, honden en geiten, g(q'au(lplecg(l. Dit geschiedt door voorgangers, die „tol)or" en „Aote naoc" heeten. In B61oe zyu de vorsten en hoofden voorgangers bij godsdienstige verriclingcn en vaardigen verbodsbepalingen uit. Elders lieeft men hicr- voor afzonderlijke personon, do „datoc loeli (loclik)". Bij de Timoreezen zijn dit de „anaha paha" of „toowan tanah" ann wie de zorg voor alles wat den bodem betreft is opgedragen; zij zijn grondvoogden, inaar maken geen dclcl uit van bet rijkbestuur, waorin zij ook niet ovonals de fettors in de contracten met hot Gou- vurnement worden gekond. Een priesterschap ontbreekt.

Geboorte. Een kinderloos huwelijk wordt als een groot ongeluk beschouwd en gewoten aan den invloed van boozo geesten, die door offers gunstig moeten worden gestemd. Als de vrouw zwang er is worden do ver wan ten tot een offermaal uitgenoodigd, waarbij allerlei bijgeloovige plechtigheden plaats hebben. De vrouw wordt tijdens de bevalling bijgestaan door een lid harer seks met enige ondervinding op dit gebied, doch wier hulp bij abnormale bevallingen van weinig ingrijpenden aard is. Daarbij cn daarna ondergaat de kraamvrouw allerlei pijnlijke manipiliaties, o.a. wordt zij met heet water gewasschen en gerosterd of beroekt. Kort na de geboorte, gewoonlijk nog voor de inelkafschicding bij de moeder is begonnen, elders op den 8en dag, hrijgt het kind een naam, vaak die van een zijner voorouders. Een of twee maanden later volgt het haar^ochren en mogen moeder en kind de woning verlaten en de eerste weder arbeid verrichten. De *besnijdenis* heeft geen godscinstige beteekenis en wordt alleen aan de jongens verricht. Ook het *tandenvijlen* is niet algemeen. In ieder verschillende stammen

verschillende stammen⁷ ; wonon niet bijeen; in ieder landschap, zelfs irv /TZ- f -1-7 ; leden van ieder dorp vindt men verschillende⁷ ; 勺, 科 staminen vereenigd. Deze toestand gaat gepaard - „j met exogamic en patriarchaat, met uitzondering⁷ ; E-Γ任■ van de hiervoor genoemde drie landschappen⁷ ; / in Z.O.-Timor. V66r het huwelijk is de omgang - f ~ /" der beide seksen heel vrij, in Noord-Beloe zelfs inmoreel. Hier huren personen, die gedurende eenige weken op een bepaald plaats moeten verhliven, dikwils een of ander meisje. Hier trouw recht evenredig is aan de betaling. Het krygen van een onecht kind is in dit gebied voor een ongehuwde vrouw geen schande, elders op Timor moet de vader de vrouw huwen of mot haar familie dulcleren. Men huwt vroeg-tijdig; het is een schande op 16 A. 17 jarigen leeftijd nog ongehuwd te zijn. Meestal leidt wederzijdsche genegenheid tot een huwelyk; de vrouw heeft groote vrijheid om over haar hand te beschikken. In Beloe huwen meestal verwanten (dit in ruinicn, niet in Westersche beteekenis beschouwd) met olkaar, omdat een huwelyk met een vrcinde vrouw, die daardoor uit haar familie treedt, duur en lastig is. Ook oindat vermeerde ring van het aantal aangehuwd families, die bij alle familieaangelcgheden moeten worden gekend, duur en lastig is. Kinderhuwelyk, beter kinderverloving, komt voor. Eerst wisselt men geschenken als token van oprchtheid van bo' doeling: de man krijgt de tebuq (tabaksdoos) van hot nieisje, deze zijn sirihzak: wil zij huwen dan toont zij dien aan haar ouders, anders bo- paalt zich do verhouding tot. con gewonen lief- cleshandel. In het cersto geval wordt bij verkere gen toestoinning der ouders hot engagement publick. Lntusschen wordt bij een huwelyk het verschil in stand streng in achtgenomen, zoo worden bijv. kindcren bij een slavln verwekt als slaaf beschouwd. Wordt de toestemming geweigerd, dan vraagt men die op West-Timor aan don radja, of ovenals ciders, wordt het meisje geschaakt. Dit geschiedt ook vaakweg- nsdekoston aan een noriaal huwelyk verbonden. De scha-, king zclf stolt het huwelyk daar, zonder dat de ouders er hun veto over kunnen uitspreken. Bij een normaal vorloop wordt aan *do familio

7 i j

van het meisje een verlovingsgeschenk gegeven en is omgang met haar daardoor vooranderenvor- boden. Ook met haar verloofde mag zij tot op het tijdstip der huwelijksvoltrekking geen omgang hebben. Bij verbreking der verlovung, ook van een kinderverlovung (verbreking hi er van is geon zeldzaamheid) ontstaat recht op schadevergoeding, welke hooger is als het meisje blijkt zwanger te zijn. Na publiciteit der verlovung gaat men den bruidsdag en den kooprijs (belies) bepalen. Deze wordt bedongen naar eene niet nauwkeu- rig bepaalde waarde in goud nl. de *omas*. Ter vaststelling van dien niaastaf wordt nieermalen onderhandeld, waarbij verboden is daarop af te dingen. Het huwelijk kan ecliter gesloten wor- den, zonder dat de kooprijs betaaid is, mits do bruigom een aantal geschenken geeft (de sirhipnang) aan de familie ' van het meisje, waarbij deze niet nalaat hem op allerlei wijze af te zetten. Ten bewijze der sluiting van het huwelijk krijgt de bruigom van zijn schoonvader een rotting. Dan wordt er feestgevierd zonder bepaalde plechtigheden. Deze dag is de laatste waarop de vrouw versiersclen draagt ; daarna legt zij ze af. Zij is nu verder tot kuischeid verplicht ; bij overspel kan het wraakrecht wor- den toegepast, wat niet verhindert de mogelijk- heid van geslachtelijken omgang met den bloed- vriend van den man. De kooprijs wordt door de familie van den man voldaan aan die der vrouw en gereciproceerd door een contrageschenk van minder waarde als een soort geschenk aan het jonge huishouden. Zoolang de prijs niet is voldaan, blijft de vrouw eigendom barer familie, en woont de man bij deze in, dock dit behoeft niet te zijn tot op het tijdstip van afbetaling. De man moet zijn kinderen en gewin aan de schoonouders afstaan. šterft de vrouw dan kan afbetaling worden afgedwongen, eventueel de kinderen als gijzelaars worden gehouden; ook kan bij overlijden van den man de schuld van diens familie worden afgedwongen. Kinderen v66r het huwelijk verwekt, behooren aan de vrouw ; bij de armeren konit dit veelvuldig voor : door opvol- gendjhuwelijk komen zij aan de familie van den .many Polygamie is geoorloofd, maar wordt vaak -wegens de kostbaarheid nagelaten, tenzij de eerste vrouw kinderloos blijft ; zij is dan cchter • steeds de hoofdvrouw. Ook heeft men in Beloe het gebruik dat de familie van de kinderlooze vrouw het gezin een kind cadeau doet. Omge- keerd kan een gehuwd paar een kind afstaan aan de familie van de vrouw als deze dreigt uit te sterven. Het leviraatshuwelijk komt voor, maar wordt vaak afgekocht. Echtscheiding is onder vreemden invloed ingeslopen, doch komt weinig voor ; zij is gemakkelijker voor den man, dan voor de vrouw ; toch kan de vrouw hietoe dwingen door van den man weg te loopen als wanneer hij haar moet verstooten. Afwijkende gewoonten vindt men in het matriachale Zuid-Bplo, waar- voor verwezen wordt naar H. J. Gnizen, Alede- .Aeelingen. pmrent Beloe.

By ^ooverlijden is het uiten van jaïmerklachten verplicht. Hetlijk wordt in een doek gewikkeld of in een eenvoudige doodkist of boomstam gekist; some zijn de naden van de kist door middel van hars toegestopt. Dit is afhankelijk van den stand; bij eenvoudige inlanders wordt er weinig drukte van gemaakt. De begrafenis van een aanzienlijke brengt groote kosten mede;

ook moeten alle schulden van den overledene te voren zijn voldaan. Was de overledene een regeerend hoofd dan wordt een opvolger aangewezen. Omdat tai van personen bij de begrafenis moeten tegenwoordig zijn en omi opge- noemde reden blijft het lijk dan lang boven aarde. Is alles gerced, dan wordt de overledene in een beurtzang in hoogdravende taal opge- hemeld en vervolgens wordt het lijk met het hoofd naar voren naar buiten gedragen, terwijl men onder weg naar het graf voel rumoor maakt en den schijn aanneemt het lijk te willen terug- houden en dergelijke verrichtingen om de zielen der huisgenooten op een dwaalspoor te brengen. Het lijk wordt bij zijn voorvaderen begraven met een pot gekookte rijst en een hond, in de rich- ting van het zielen- of stamland; op het graf wordt een ovale of rechthoekige verhevenheid van steenen opgericht, waarvan de hoogte wordt gegemeld naar gelang van den stand van den overledene. Bij terugkeer wordt een begrafenis-maal gehouden, waar het onmatig toegaat. Als rouw draagt men zwarte kleeren en knipt het haar af, doch slechts tot op het tijdstip der begrafenis. In Z.-B61oe heeft men afwijkende gewoonten. (Vgl. Griizeri ; zie litt.).

Taal. Wat de taal der bewoners van Timor aan- gaat, zoo wordt in West- en een deel van Midden-Timor (Dawang) Timoreesch gesproken (zie op dit woord), in de onderafdeelingen Noord- en Zuid-Beloe, grenslandschappen van Portugeesch-Timor en de omgeving van DillyT&toen (Tettum), terwijl in een and er gedeelte van de grensland- schappen Marai gesproken wordt. In het Por- tugeesch gebied komt nog een groot aantal andere talen voor. Een afzonderlijk letterschrift be- staat niet.

Te Koepang spreken de Inlanders vrij alge- meen Maleisch; een Maleisch vermengd met veel vreemde, vooral Portugeesche ter men ; ook to Atapoepoe voor een deel, terwijl enkele vor- sten, die nabij beide plaatsen won.cn, die taal verstaan. In Portugeesch-Timor bedienen de Portugeezen zich uitsluitend van T6toen. Zij noch de radja's kennen Maleisch. Zoowel in Ned.- als in Port.-Timor wordt Chans incer zorg besteed aan de opJeiuding van de vorHtentelgen, zoodat in de naaste tockomst de voormaïnst' hooffden alien de Maleische taal machtig zull'n zijn.

Muziek en zang zyn weinig ontwikkeld. Muziekinstrumenten zijn kleine gongs, trommcn en langwerpigo tamboerjns uit een uitgehoudt stuk hout vervaardigd en met de hand geslagen; ook wel koperen klokjes of schelletjcs. Bijzondere vermelding verdient een instrument, alleen op Koepang voorkomende en door de inlandsche Christeneii uldaar bespeeld. Het heet ..sesando⁸¹ (op Roti posandon, zie II, b). 833) on bestaat uit een gopolijsd stuk bam boe, waarop rondom in de lengte koperen snaren zijn bevestigd, die door kleine houten kajninetjcs worden opgehou- den en aan 66n kant door houten schreeven worden opgedraaid. Het is bevestigd aan een grooten bak van gribangbladeren gemaakt, die tot klankdoos⁸² dient. Het g eh eel wordt met een band om den hals gedragen en do snaren met do vingers van beide handen getokkeld. Hot ge- luid is zeer melodieus.

Zingen geschiedt bij den rondedans (t6b6); het bestaat uit wclluidende korte zangwijzen, pan-

toens met zinnolijke botekenis door een der deelnemers voorgedragen. Daarbij wiegen de mannen arm in arm rond, zachtjes es voortschui- vend in een grooten kring, doch doen by het ref rein een soort stormaanval. Om de mannen een kring gearmede vrouwen, met kleine schuif- passen hoenzwevend, oogenschijnlijk kalm. Er wordt niet gelachen, geen maat geslagen, geen trom g oho ord. Toch werken dans en zang opwindend; geen menschenhart acht men er tegen bestand: de ongehuwde vrouw kon ongestraft aan de door het tebe6 opgewekte neiging tot vereeniging botvieren, de gehuwde vrouw, die zich daartoe met een anderen dan haar eigen man afzondert, komt vrij met een geldboete. Het tebe geschiedt altijd 's nachts, liefst bij heldere maan. Een andere dans, likocrai, geschiedt alleen over dag en slechts door de vrouwen, die op de maat van een tilsar (kleine trom) in 2 of 3 rijen achter elkaar met korte hysterische bewegingen vooruitgaan. Aan haar hoofd stolt zijci dan vaak een door hare bewegingen opge- wonden man met ontbloote sabol in de hand, waarbij lijij het gcheele lichaam draait en wendt. X'eel zediger is het dansen der meisjes bij feefeten der Christenen. Zacht schuiven zij voort, bijna verplaatsen zij zich niet ; de oogen neergeslagen, tusschen wijs- en middelvinger houden zij een bonten zakdoek.

Oorlogvoeren. De aanleiding tot de vroeger \ c- luvklig voorkomende onderlinge oorlogen was \ gelgeen in bewuste of onbewuste schen- <lmv van gebied, een inbezitting van gebied, van vee of van personen, dan wel in een 'n] val van Jioppensnellen.

Gebruikchjk was het daarbij, dat na het mislukken der onderhandelingen, de staat van oorlog word aangekondigd door herauten, die rijker uitgedost waren dan de meo's (voor- \ t i hters). Deze handeling ging gepaard met <m<lerc, die ten doel hadden minachting voor 'n i>- tegenpartij uit Le drukken, zooals het weg- iMuncn van verbodsaanwijzingen cnz. V66r den -1 rijd, waaraan alle weerbare mannen moesten w er den de krijgers en de wapenen door de mco's gewijd. De strijd zelf bopaalde zji'h >ncc<stal tot st-rooptochten, dicfstal van vee 'n pcrsonen on kenmerkte zich nicer door <)\ urvallen (: n overrompeliigen, dan door een vcchl met de wapenen in het open veld. Js.opj.en8ne)len was daarbij een gcliefkoosd gc- bruik ; <1(: slachtoffers werden bij voorkur be- =lopen. Bij het verzet tegen onze troepen maakte de Timurces e<-n ui in emend gebruik van het terrein, waarin hij zich goed wist to verdedi- gen, zoolang zijn aftocht verzekerd was. Het bedreigen daarvan noopte hem vaak een overi- gons sterke sclling te verlaten; aanvallen op onze troepen mot het blanke wapen zijn slechts bij uitzondering ondernomen.

Gronsgeschilien en vccdicfstullen zijn ook thuns nog aim de orde van den dag. De berech- ling er van wordt cchter niet meet door de bo- Janghobbenden zelf ter hand genomen. Gevallen van koppensnolJon komen alloon nog voor op de gcris van PorZ.- Timor, doch zij zijn ook hier zeldzaam geworden.

B e s t i i u r. Onder rechtstreeksch bestuur itaan op Ncdrlanclsch-Timor alloon de hoofd- plants Koepang en de kleine vallei van Atapoe- j)oe, omvattende de gelijknamige kustp]aats (zie

aldaar) met haar naasten omtrek, Overigens is het gebied vordcld in con groot aantal rijkjes, die thans cchter tot oen 13-tal landschappen zijn samengevat. Voor de administratieve indec- ling zie TIMOR en ONDERHOORIGHEDEN.

Do vcrschillendc rijkjes zijn grootdeels door verbrokkcling ontstaan uit de twee vroeger groote rijken Sonnebait en Waiwikoe-Waihald (zie aldaar), van welke het eerste bijna geheel Zuid-West-Timor en het andere Midden-Timor besloeg. Sonnebait heeft zich later opgelost in de landschappen Miomaffo, Fatoe Leo en Mollo. De laatste "keizer" of Lio Rai van Sonnebait is al ceij%40tal jaren geleden overleden, nadat zijn rechtstreeksch gezag beperkt was ge- worden tot een kampoeng, Neffo genaamd, in het Mollo'scho gelegen aan den voet van het Kaoeniki-gebergte.

Het rijkje Waiwikoe-Waihale verloor langzamerhand veel van zijn groote uitgestrektheid, beteekenis en invloed en werd sedert, met de overige tot de ondrafdeeling Beloe ressorteerende landschapjes, samengevoegd tot twee groote landschappen (Ind. Stb. 1916 no. 372). Over den "keizer" zie v. Rietschoten (lit. lijst hier- achter).

De verschillende landschappen op het eiland Timor staan vermeld in het meergenoemde Ind. Stb. 1916 no. 331. Vgl. ook Ind. Stbl. 1917 no. 726.

In Nederlandsch-Timor ligt thans aan de N.W.kust nog ingesloten het Portugeesche land- schap Oeikoessi, waarvan de begrenzing met ons gebied geregeld were! bij het met Portugal op 1 October 1904 te 's-Gravcnhage gesloten trac- Laat, afgekondigd in het Ind. Stb. 1909 no. 214.

De betrekking der landschapshoofden tot het Nederlnndsch-Indische Gouvernement is bepaald door met hen gesloten contracten (de zg. korte verklaringen).

In Portugeesch Timor, dat bestuurd wordt door een Gouverneur, die te Billy verblijft houdt en in zijn bestuur wordt bijgestaan door post- kominandant (met militairen rang), die aan de kust en in de binnenlanden resideeren in min of meer belangrijke versterkingen, komt een niet minder groot aantal inlandsche staatjes voor, waarvan hier genoemd worden de grens- staatjes (van Noord naar Zuid): Kowa, bijna geheel onvolkt, als een gevolg van een buch- tiging door do Portugeezen gegeven, nadat het fort te Batogadd een tiental jaren geleden was afgehoopen on het garnizoen grootdeels was uitgemoord; Batoegadd met de hoofdkain- poeng van dion naam waar aan het strand een nieuw steenen fort voorkouit, dat tot verblijf- plaats strekt van den postkoiuandant, een kapitein ; Balibo mot uitgestrekte kofficicplan- tages; het landschap Lamakhitoe uit een aantal rijkjes bestaande ; het landschap Koba Lima, mede bevattende vele rijkjes, waarvan do voor- naamste zijn l'ahakai, Folafoik en Eatoemca, in welke laatste rijkjes op groote schaal koffie wordt geplant; Soeay met de hoofdplaats van dien naauu aan do Zuidkust, een ruimo groote kampoeng mot flinke inlandsche woningen en goed beplante erven. De radja acht zich nog schatplichtig aan Waiwikoe-Waihale.

Oostwaarts van Batoogade ligt het staatje Maubara, dat vroeger aan Nederland behoorde, doch bij het traktaat van 1859 aan Portugal is

afgestaan. Oostwaarts daarvan de landschappen Dilly en Manatoeto. Het eerste bevat aan de kust de hoofdplaats van Portugees-Timor, van diou naam, gelegen aan een baai, die door riffen beschorind wordt op daardooi* een veilige reede voor schepen aanbiedt. Het plaatsje is hoofdzakelijk gelegen aan de baai en bevat eenige stoeuen gebouwen, zooals het Gouvernemensgebouw (secretarie) met ontvangstevens raadzaal, een gerechtszaal, een museum, douane-gebouw, postkantoor, het fort met vrij groote kazerne en eenige particuliere woningen. Het wordt door flinke, breede rijwegen doorsneden, waarvan een leidt naar de op 1/2 K.M. afstand gelegen vestiging te Lahane, alwaar de Gouverneur en de meeste Europeanen wonen.

Omtrent P. Kanibing zie men, op dien naam.

Inlandsch Bestuur. De Timoreesche landschappen bestaan meestal uit een federatie van een min of meer groot aantal zelfstandige landschappen onder het opperbestuur van een hoofdvorst. Hun saamhoorigheid, onderlinge verhouding tot den hoofdvorst berusten op in hoofdzaak gelijksoortige legendarische en historische gronden. Bijzonder eensgezind zijn de leden der federatie niet; als het Europeesche bestuur zulks niet belcette zouden. zij vaak onderling twist hebben. Slechts het gezag van den hoofdvorst legde vroeger eenig gewicht in de schaal, terwijl het sluiten van bloedvriendschap onderlinge benadeeling geheel uitsluit. De dagelijksche zaken worden afgedaan door den radja moedah, den in rang op den hoofdvorst volgende bestuurder, de inoeder van het gezin; de hoofdvorst, de vader, beslist slechts in gewichtige aanlegenheden en is meer ornament. De vorst van het volkrijkste, dus krachtigste landschap is delegerbevelhebber van den vorst. Vohnaakt dezelfde verhouding treft men op kleiner schaal aan in de kleinere gebieden. In ieder dorp of gehucht van de Heden, van een afstammig bijeenwonen vindt men aan het hoofd den temoekoeng (het eigenlijke familiehoofd). Tusschen deze en de radja, heeft men hoofdtemoekoengs, met een uitheemschen titel fetor of kapitein geïnoemd en die dikwijls meer macht hebben dan hun gebieders. Alle genoemde hoofden, waarbij men nog kan voegen de wefofo's of voorsprekers, zijn de officieele machthebbers in het landschap? maar vaak valt het moeilijk uit te maken wie in een landschap de machtliebbes is. De aanzienlijken zijn over het geheel even arm als de gewone inlander; zij zijn onontwikkeld, onrein, hebben weinig overwicht over hun onderhoorigen en maken een hulpeloos indruk; de positie der hoofden is in hooge mate afhankelijk van de persoonlijkheid, de afkomst, den roep van dapperheid, en de mate van slimheid, schreeuwerigheid en vooral van brutaliteit. De radja's behouven van vaders en inoederszijde *dasi* (Beloe), d.i. van vorstelijken bloede, te zijn. Is er binnen de federatie geen *dasi* te vinden, die dan zeker zou worden aangewezen, dan koopt men daarbuiten een *dasi*, waarvan de prijs na overleg met zijn familie en met de hoofden der a.s. onderdanen wordt bepaald. Dock dit is duur, vandaar dat men zich veelvuldig behelpt met gewone dateo's, aanzienlijken niet van vorstelijken bloede, wier bestuur dan slechts als een waarneming wordt beschouwd en die hun gezag ontleenen aan het bezit der rijkssiera-

den. Die rijkssieraden zijn trouwens aan hot vorstelijk ambt onafscheidbaar verbonden on zonder ~~die sieraden is dat ambt ondenkbaar.~~ Alleen op grond van dit feit bleven de dateo's radja on loston zich hun landschapjes niet op. De onderdanen zijn verdelcd in eunna rciioo of vrijen en ata of. onv'ijcn. Van dozen moeten de hoofden leven, en wozoo mogelijk bet er dan een gewone inlander. Nu leeft de hoofdvorst (en dit kan inen in het klein bij do lagere hoofden vervolgen) van de opbrengst van hot gebied, waarin zijn woonplaats is gelegen en v.z.v. die binnenkomt, van de sc hatting der hoofden in de andere gebieden. De bevolking van eerstgenoemd gebied bebouwt voor hem kosteloos de velden, kapt voor hem sandelhout, staat een deel van de ingezamelde was af en verricht allerlei heerendiensten. Doch dit brengt niet genoeg op. Naast geschenken bij trouwen- en begrafenissen, waaraan ieder onderdan moet meedoën, eventueele bezockten aan het naburige beviende landschap, waarvan de bevolking den aanzienlijken gast moet onthalen en deze kassen mag wat hij wil. vormen rechtszaken en geschillen en een welkome bron van inkomsten. Voor de meer intensieve inmenging van ons bestuur was de rechtspraak geheel in handen van de hoofden. De straffen bestonden nagenoeg uitsluitend uit bocten.

Welgestelden die niet behoorden tot de aanzienlijken, of geen bijzondere bescherming genoten, werden vaak aangeklaagd wegens dikwijls verzonnen, misdrijven of adatovertredingen, door hemzelf of wellicht door zijn voorouders begaan. Ze werden s'javn gebezigt om hen te besculdigen. Waren zij kaageplukt, dan kwamen gezin en verwanten aan de bourt. Werd het te bar, dan were! de cuvelader door de bevolking uit den weg gcruid. Na het krachtig optreden van het Ned. (ndisch Gouvernement ging dit minder gemakkelijk; toch de hoofden vaak zoo handig te manocvreeren.

of de klagers intiidft<Ten, dat misstanden wel vermoed, doch niet bewezen konden worden. Daar komt bij dat de Timorees, mitw het volgens de adt at gschiedt, veel onbillij. lieden van zijn hoofden verdraagt. Zijn ondi i worpenheid is nicker een gevolg van traughfid dan van slaafschheid. as voorheen nic:) dan<1 zeker van zijn bezit, evenmin als van zijn lof/n — een incnschenleven wordt nog w<-inigt getchl geleidelijk brengt de invJocd van het Eur. bestuur in dit opzicht merkljarc verbetering. Het solidariteitsgevoel is in het niccifiimfM-1<1(; r landschappen sterk ontwikkeld.

G e s c h i e d e n i s j. De J'ortugeezen warcy die eerste blanken, die zich op het cilan<1 Timor vertoonden. Wanneer (lit plants v(m/l is niet met juisGhcid bekend (Zic: PORJ1: - GEEZEN IN DEN MALEISCHE ARCHIPEL). Hunnc ce iStc uederzettingen dateef-n van omstrekes 1520 cn kwamon voor te Lifao of Lipjiao in de buurt van Ocikoessi. Van<laar uit zochten en kregen zij aanrakingen o.a. met den radja van Koopang en vestigden Dominicaner monniken zich in 1.561 op het cilai id Solor (be-noorden Timor). Ojdit oiland bouwden zij het forb „Henricus“. De eerste aanrakingen van de Hollanders inC doze streken vonden in 1613 plaats toen Apo(1)onius Schot of Scotle het Portugeesche fort „Henricus“ veroverde. Van daar-

uit zond Jij Willem Jacobsz naar het eiland Timor, waar o. m. mot den „Coninck” van Koe-pang cen verdrag gesloten werd, waarbij den Hol- lan dsch vergund word om er cen fort to bouwen on er cenig krijgsvolk te legoren. Van veel belang waren de eerste. aanrakingen met dio stroken in *doze* tijden niet, het fort Henricus wórd meedere nialen verlaten en dan verder hand el gedreven met gaandc en komende schepen. Nil het bekend worden in Indie van de vrede van den Haag (met Portugal in 1641), toon het gold over al de rech- ten der O. I. C. vast te stellen, werd het fort Hen- ricus in 1646 daadwerkelijk in bezit genoinen. Wei trachtten de z.g. zwarte Portugeezen of Toe- passen de Hollanders bij hcrhaling van Timor te verdrij ven, doch zonder succes.

Die zwarte Portugeezen waren gevestigd te Oeikoessi en hadden, zooal niot hun ontstaan, dan loch hunnen invloed te danken aan een zekeren D'Ornay, volgens sommigen de zoon van een Hollandsch Opperhoofd op Solor, die verraad had willen plegen, doch tijdig ontmaskerd werd en daarom naar de Portugeezen te Larantoeika vluchtte. Volgens eene a nd ere lezing was hij een Portugeesche handelaar afkomstig van Macao, die zich te Larantoeika had gevestigd. Hoe het ook zij, zeker is het dat deze Antonius D'Ornay zijno woonplaats naar Oeikoessi verlegde, w er w a arts hij door veel klurlingen, afstammelingen van te Larantoeika gevestigdo Portugeezen, gevolgd Hij trouwde er met eene achter van den radja van zkm benoe, da Costa genaamd, kreeg (r \ t-cl invloed en ontving van het Portugeesche lx-stuur te Goa den tit el van Toninti-Generaal in welke waardigheid hij door zijnen zoon, eenen kh-tij'ling, werd opgevolgd. De na hem optreden- <l? radja's van Oeikoessi waren beurtelings afkon- stig uitlc geslachten D'Ornay en da Costa on liebben zich tot op den huidige dag ondorschei- lk-n door eenen g'oooten haat tegen het Nedcr- kindsche gezag op het eiland Timor. In de lAle <n 18<lc ceuw gevoelden de zwarte Portugeezen zi- h machtig genoeg oin lichaalde pogingen in li<t v. < ; rk te stellen om de Hollanders van Timor 11 \ yen. p->gingen welke wcl is waar op niets ni iiepcii. doch die den HolJnders heel wat on- ; : ibezorgden. Zoo vereenigden zij zich in 1711) njet de te Liphao govestigde l)lanl ; c Portugeezen en frokken in vereeniging met Inlandsclu- hulproepen uit Ambnoe en A murassigen Koepang op. Gobrcck aan waek- zia. rn)jei<l was oorzaak, dat zij 'a nachts door cenno Hollandsche minderheid (de bezetting van het in <ie e<liste der 17<le ceuw te Koepang ge- bouwdiil fort „('uncordia?' bedroeg toen slechts 20 man, doze waren met Inlandscho hulproc- pen (lii z.g. Mardijkers uangcvuld) ovov'vallen, bij Penfoeik verslagen worden en in wanordo vluchteti. Na dien strekten hnnno expedities zich niet nicer zoo vcr uit, doch verontrusten zij bij voortdiring de hen omringende op Nedcr- landsch gebied wonende Timoreezen. Mot. do blanke Portugeezen word de verstandhouding (>(>k hoc langpr zoo slcchter.cn lautstgonoenidcn zit<en ziclj in 1769 verplicht Liphao te vorlaten on zich te Diily te vestigen, waar sedert di on de hoofdzcctel van het Portugeesche bestuur in Timor gevestigd is.

De O.-!• C. vond het in 1755 gewensch zicli Wat mecr met Timor in te laten en zond in dat jaaf den opperkoopman J. A. Paravicini als

“expresse” coimmissaris naar Koepang om haar gezag, o.a. door het sluiten van nieuwo en het vernieuwen van oudc contracten, krachtiger te bevestigen. Met 15 „Koningen, keizers en regenten” van het „Groot Eyland Timor”, zoo- mede dio van het eiland Roti, met de regenten van Solor en Soemba sloot Paravicini don Oden J uni 1756 een contract, hetwelk den Isten April 1757 door den Gouverneur-Generaal Moss el werd bekrachtigd en sinds — doch wellicht ten on- recht waar de persoonlijke onderteekening van alle in dat contract opgenoemde radja*s abso- luut niet vaststaat en zelfs aan gerechten twijfel onderhevig is — als het groot charter is aange- merkt, waarop de O.-I. C. en na dezc de Neder- landsche regeering hare aanspraken en rech- ten in die stroken heeft doen golden tot aan den tijd n.l. dat do vorhouding der Inlandsche Zelf- besturen in Timor tot het Ned. Indische Gouver- nement gecrgeld werd door de z.g. Korte Ver- klaring. Paravicini's rapport leert ons niet veel goeds over Timor en speciaal over Koepang uit die dagen. Hij trof er cen Opperhoofd of Resident aan, die voor zijne betrekking geheel ongeschikt was. Knevelen der bevolking was schering en inslag. Het garnizoen was bandeloos, de commandant zwoef't met zijne soldaten in de kroegen rond. Mieschnroof en .slavenhandel waren aan de orde van den dag. Timor was en. bleef een eta- bliss em'ent van weinig beteekenis; hoofden en bevolking werden aan hun lot overgclaten, men bemoeide zich zoo weinig inogelijk met die streken, zelfs een verraderlijke mo ord op den Resident van Pluskow (November 1761) in Oeikoessi door de zwarte Portugeezen in het bijzijn van den Pprtugeeschen Gouverneur word ongewroken. gclaten. Zoo bleef de toestand, tot in 1797 twee Engelsche oorlogsschopcn voor Koepang kwa- men om het etablissement in naam van den Prins van Oranje op te cischen. Toon de Engelschen aan wal stapten om Koepang in bezit te nemep. werden zij door den secundus Greaving met eenen. troep Mardijkers aan'evallen en verjaagd. De verbitterde Engelschen beproefden eene nieuwe landing en verwoestten toen Koepang zoo goed als geheel, waarna zij aftrokken. Dertien jaren later, in 1810 dus, toen S. A. Hazaart drost te Koepang was, ontscheepto een. Engelsch oor- logsschip 's naclits come landingsdivisie en ver- overde het fort Concordia. Hazaart haalde in aller- ijl hulptroopecn uit hot naburige Amabi en vor- joeg de Engpschen weor. In 1811 — toon Java reeds in hand on dor Engelschen was — capitul- leardo Timor ook, om in 181G wederom aan Nederland to worden teruggegeven. He6 werd toon vereenigd mot do Moluksche eilanden, doch in 1819 daarvan afgescheiden en als recht- streekscho onderhoorigheid van J ava aangemerkt. Tijdens hot Engolscho tussehenbestuur en on- middcllijk claarna profiteerde het Portugeesche koloniile bestuur van de verwarde omstan- digheden o i keeg invloed in tot toon onder Ne- dcrlandsch gezag staande stroken, o. a. Fialarang, waar do havonplaats Atapocpe de begeerto van dat bestuur hud opgewekt. Hazaart, na het her- atel van het Nederlandsche gezag wederom als Rosidont opgetreden, trad dadelijk flink op en nam wederom van die plaats bezit. Op eene aan- klacht van den Portugeeschon Gouverneur hij de Indische rogeering werd hij zonder vooraf- gaand ondoorzoek als Resident ontslagen on tor

verantwoording naar Batavia opgeroepen. De naar Timor gezonden regeeringscommissaris Taets van Amerongen bracht edit er een zoodanig gunstig rapport uit. dat Hazaart weder tot Resident benoemd werd en naar Timor mocht terugkeeren, waar hij tot 1833 die betrekking met eere vervulde.

In 1857 was een tuchtigings-expeditie noodig van do landschappen Takaip en Lidak, die herhaaldelijk vyandeligheden tegen ons gepleegd hadden. Die tuchtiging geschiedde door troepen onder Koi. Kroll.

Kwesties met don Portugeeschen buurman kwamen herhaaldelijk voor en het is geen wonder, dat men daaraan een eind trachtte te maken door aan de Portugeesche regeering voor te stellen afstand van hare bezittingen in den Timor Archipel te doen. Doch te Lissabon wilde men daar niets van weten. Toen in 1848 bij de Indische regeering berichten binuengkamen, dat de radja van Oeikoessi gewapend tusschen beide was gekomen in twisten tusschen Inlandsche potentaten op het tot Nederlandsch gebied gerekende eiland Alor. werd besloten tot het zenden van den regeeringscommissaris Steyn Parvd. Diens besprekingen on voorstellen leidden tot geen voldoende resultaat, waarom on voorstel der Nederlandsche regeering overgegaan werd tot benoeming van een gemengde grensregelingscommissie, welke hare werkzaamheden in 1851 aanving en beëindigde. Het naar aanleiding daarvan op den 6den October 1854 te Lissabon gesloten verdrag werd door de Tweede Kamer der Staten-Generaal niet goedgekeurd, voornamelijk niet, wijl wel ongestoorde uitoefening van den Roomsche Katholieken godsdienst was bedongen, doch geen tegenbeding gemaakt was voor de vrije uitoefening van den Hervorinden godsdienst. Een nieuw tractaat, gesloten 20 April

1859 (Ind. Stb. 1860 n°. 101), was hievan het gevolg; de ratificatie daarvan had 23 Augustus 1860 plaats. Tegen betaling van / 200.000 door Nederland zag Portugal daarbij af van alle aanspraken op de bnoorden Timor gelegen eilanden behalve Kambing, hetwelk vlak bij Dilly ligt. De enclaven Oeikoessi-Ambenoe en Noemoeti bleven Portugeesch, het landschap Maubara werd aan Portugal afgestaan, terwijl erkend werd en de rechten, welke Nederland bezat op de toen als enclave beshouwde landstreek Maocatar (Maucatar). Degrensomschrijving in het tractaat tart alle nauwkeurigheid, zoodat kwesties in de toekomst niet voorkomen werden.

Heette de verhouding tot den Portugeeschen buurman nu behoorlijk geregeld, ten opzichte van de Inlandsche hoofden liet zij nog zeer veel te wenschen over. Deze stoorden zich niet aan liet Europeesch bestuur, dat het werkwoord „zich onthouden" in alle tijden moest vervoegen. Wel vond eenige bestuursuitbreiding plaats: te Atapoepoe, Babauw, Pariti en Oimatan-Mollo (later te Baoen-Amarassi) werden ingeolge het bepaalde bij Ind. Stb. 1879 n°. 21 posthouders geplaatst. Baoen werd later als stand, laats van den posthouder-onderafdeelingsof opgeheven en de afdeling Timor onder een civiel-gzaghebber te Koepang gesteld (Ind. Stb. 1885 n°. 39); ingeolge het bepaalde bij Ind. Stb. 1893 n°. 122 werd deze civiel-gzaghebber als zoodanig vervangen door een controleur bij het Binnenlandsch Bestuur (voor de tegenwoordige adini-

nistratieve inbedling zie onder Bestuur). Doch deze bestuursuitbreiding bracht geen machtsuitbreiding nede. Beschorming van per-soon en good was onbekend. Van vele hoofden wist de Resident, dat zij aanleoneoproeping geen gevolg zouden geven; zij werden dan. ook maar met rust gelatn. Beledigingen door Inlandsche hoofden kon de Resident elken dag ondervinden, hij leerde ze te voorkomen door zo min mogelijk notitie te nemen van hetgeen in zijn gebied voorviel. Ons prestige leed natuurlijk ten eerste onder deze politiek van gedwongen onthouding; daarkomt nog bij, dat de opTimor geplaatste ambtenaren lang niet alien tot de besten behoorden. Over den posthouder, die in 1804 het eiland Sa-voe „bestuurde", leest men, dat hij een achtergelaten Duitsche matroos van een walvischvaarder was. Timor was en bleef een lastpost vooral ook wegens de hooge uitgaven voor de locale behoeften van onderwijs en eeredienst. Particulieren beproefden op bescheiden wijze resultaten te bereiken met thee- en suikercultuur, dock zij trokken zich zeer spoedig uit het ongestuurd land terug. Berichten dat Portugal eene van zijne bezittingen in Afrika of elders wilde verkoopen en de naar aanleiding daarvan aangeknoopte doch afgesprongen onderhandelingen tot opricling van eene Portugeesch-Nederlandsche geötrooieerde Compagnie, leidden tot het sluiten van eene nieuwe conventie tusschen Nederland en Portugal, waarbij zoogenaamd de bedoeling voorzat om de wederzijdsche enclaves te doen vervallen, doch waaraan als die eere doorzaak ten grondslag lag het verlangen om een wederzijdsch voorkeurrecht te vestigen, in dien zin dat afstand van grondgebied noch sou verci niteitsrechten in den Timor-on Solor Archipel floor een Contracteerende Mogendheden mogelijl; was, zonder voorkennis van de andere partij. Het verdrag werd 10 Juni 1893 te Lissabon gesloten (Ind. Stb. 1894 n°. 81). De daarbij in het leven geroepen gemengde grensregelingscommissie werd van eene gemenschappelijk vastgestelde instructie voorzien, voldeed in 1898/99 zoo goed inogelijk aan hare opdracht, doch kon wegens den onzekeren politieken toestand een gedeelte van de Oeikoessi-grens niet opmeten. Het verkregen resultaat werd neergelgd in het tractaat, hetwelk 1 October 1904 *s Gravenhage werd gteckend (Ind. Stb. 1906 no. 194). De enclave Oeikoessi wilde Portugal onder geen-voorwaarde afstaan, wel werd Nemoeti afgestaan evenals Tahakay en Tamiroc-Ailala (beide aan de z.g. „grote" grens in het midden van liet eiland) en de aan die grens gdegen „betwist" gebiedon Maoe Besi, Maoe-Boesa en Lakmaras. Nederland stand Maucatar »f.

Door politieke verwickelingen in Portugal duurde het tot 29 October 1908 alvorens het verdrag geratificeerd werd. De gemengde commissie belast met het opmeten en in kaart brengen van het nog ongemeten deel der Oeikoessi-grens kwam echter tot geen resultaat (Juni 1909), wegens eene onnauwkeurigheid in het verdrag ontstaan door eene minder juiste opname door de grenscommissie van 1898/99. Nieuwe onderhandelingen in Europa waren hiervan het gevolg. Waar Portugal zich niet kon vercenigen met de Nederlandsche opvatting over het verloop van het nog ongemeten deel der Oeikoessi-grens werd deze kwestie door een arbiter — den gezant Van

Zwitserland te Parijs — uitgeniaakt en de Noderlandscho opvaWing als de juisto orkond. Aan de hand van het gewezen vonnis werd dat grens- gedeelte daarop opgemeten en in kaart gobraclit en werd 1 November 1916 het voordrag van 1904 ten uitvoer gbracht. * Intusschen was door de houding der Portugeesche koloniale autoriteiten nog al wat beroering verwekt tongevolge van hot oogluikend toestaan, althans niet verhinderung van hot plunderen en moorden in do z.g. betwisto gebieden Ailala in 1906 en Laknarias in 1910- Als gevolg liervan werden al die be- twiste gebieden in 1911 tot onbetwist Neder- landsch gebied geprociameerd (geheel volgens hot tractaat van 1904) en had eono belangrijke troepenvermeerdering plaats. Behalve een on- beduidend incident in Lakmaras op 18 Juli 1911 kwam het echter tot geene vijandelikheden van Nederlanderschen kant.

Literatuur : S. Al tiller, Reizen en Onderz. in den Ind. Arch., (Amst. 1857), DL II, bl. 82 — 351; Aardrijkskundig en Statistisch Woor- denboek van N.-L. dsde deel en de al- daar bij liiet artikel Timor aangehaalde werken; P. J. Veth, Beschrijving van het eiland Timor, Gids, Jaargang 1855, dl. I, bl. 546 — 611 en 695 — 737, dl. II, bl. 55 —100; Wallace, Insulinde, dl. I, bl. 324 ; J. S. G. Gramberg, Een maand in de binnenlanden van Timor (1870), Verhand. v. h. Bat. Gen. dl. XXXVI, bl. 161; Alfonso de Castro, Resume historique de l'6ta- blissement Portugais a Timor, Tijdschr. Bat. Gen. dl. XI, bl. 465; Timor et les Timoricens, Rev. Mar. Col. Alai 1872 ; J. E. Teysmann, Verslag eener botanische reis over Timor, Nat. Tijdschr. v. N.-l. XXXIV, 1874, 61, 375; Ecoma Vorstege, Vers Jag cener reis naar de Noi-Mina in Juli 1877, T. Ji. G. XXV, bl. 121 ; J. Dos Santos (Aquinhas, Timor, Bol. Soc. Geogr. Lisboa III (1882) no. 1 ; 1\ (1883) no. 6 en 7 ; Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Ar chi- pelago, London 1885, bl. 434 ; J. H. P. E. Knip- liorst, Terugblik op Timor en Onderhoorig- helcn, Tijdschr. v. N.-l., Mei-November 1885; Arthur Wiehmann, Reise nach dem Indischen- liuhijcl, Tijdschr. Aardr. Gen. 2e serie, deel V (1888); Henri Zondervan, Timor on de Ti- iioreezen, Tijdschr. Aardr. Gen. 2o serie, deel V, bJ. 339. (J888); Dr. Horman ton Kate, Verslag eeu er reis in do Ti inorgroep en Poly-

Tijdschr. v. h. Aardr. Gen. 1894; A. Heyman, Ijc *J iinortrakateij in 1859 en 1893, Acad. proefschrift Leiden 1895 en In disc ho Gids 1894 dl. 11 en 1895 dl. I en II; A. Jacobsen, Reise in Niederl. Indien, Globus LV, 1889; Dr. R. D. M. Verbck, Alolukkenverslag; Jaarb. Mijnw. 1908, Wet. God. ; J. A. Locher Jr., Tinioreesch sny- werk en ornament, Uitg. Kon. Inst. v. d. T., L. en Vk. van N.-L 1903; A. Mathijssen, Een tochtjo nufcr Lainaknon op Timor, Berichten St. Chivorbond 1897; Galcstin, Huweljksrocht en Hu woljksgebruiken in don Timorceschon Ar- chipel, Ind. Gids 1908 p. 594; H. J. Grijzon., Mudcedclingon ojntrenL lieloe, Vorh. But. Gen. Dl. 54, 3o stub ; Versing van een tocht over Twnor door C. H. van Rietschoten, Medcdee- lington Encyclopaediseh Bureau, afl. 3 (1914); Riedel, Prohibitieve teekens en. tatuagovornien

Timor, T. Bal. Gen., dl. 49, bl. 181; Molenvraaff, Timor-expeditio, Tijdschr. Kon. Aardr. Gon. J911, bl. 470, 839 ; 1913, bl. 273; *Dex.*

De betekenis van Ned. Timor als kolonic. Verh. Ind. Gen. 1911 — 12, p. 201; Dcz., Ned. Timor, voorteen en thans, J. nd. Merc. 1912, 179 ; V. Affclen v. Saemsfoort, Het nachtelijk tebe der Timorcezen, VVeekbl. v. N.-L., dl. HI, 180; Tiele, Bouwstoffen I; Heeres, Gaguxs, Diplomatum^m V. d. Chijs, Koepang omstrecks T. I. T. Xl. Vk. 1872 ; Haga, De M.irdij- kers in T. I. T. L. Vk. 1882 ; Heijmering, Timor T. v. N.-l. V.U t/m IX ; Ten Kate, De verspreiding van den schedel- cn neusindex in de Timor-groep en Polynesie, in T. A. G. 1915, bl. 205; Wanner, Geologie van West-Timor, Geologischc Rundschau, Bd. 4 (1913), bl. 136 (vgl. 287); V. d. Kemp, Hazaarts ontslag en herstel als resident van Timor 1818—1819, Koi. Tijdschr- 1917; F. Fokkens, De nieuwe regeling der grenzen tusschen Nederlandsch en Portugeesch Timor ('s-Grav., z. j.); Ezerman, De facultatienstelling en de Nieuwe Soemba-Florsonderzvingregeling, Koi. Tijdschr./ 191 G ; Idem, Timor on onze politieke verhouding tot Portugal sedert het herstel v. h. Ned. gezag in Oost-Indic, Koi. Tijdschr. 1917 ; H. J. Vos-2 kuil, lets over de bevolking van Midden-Timor, 'E- Ned.-Indie Oud en Nieuw, 2e Jg., Febr. 1918.; Wanner, Ethnologische Notizen iiber Timor and Alisol, Arch. f. Anthrop. 1913, bl. 147.

TIMOR-LAOET. Zie TANIMBAR-EILAN- DEN.

TIMORDAJA. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling SoemSnep, residentie Madoera ; met een oppervlakte van ruim 352 K.M.². on bevattende 3 onderdistricten en 49 desa's. Do standplaats van den wedono is de desa Batang batang daja. ■

TIMORLAOET. District van de controle-afdeling Soemdnep, regentschap en afdeling Soemenep, residentie Madoera; met een oppervlakte van ruim 205 K.M.²., en bevattende 4 onderdistricten en 62 desa's. De standplaats van den wedono is de desa Boengboengan nabij Baloeto (zie aldaar).

TIMOREESCH. Het Timoreesch is de taal, welko gesproken wordt door de bevolking van het Zuid- Westelijk gedeelte van het eiland Timor, met uitzondering der vreemde kolonisten en van. een klein gedeelte, dat zich. van het Koepangsch bedient. De taal is na verwant aan heb Rotti- neesch, eenigszins voider af staan het Tettjimsch, Koepangsch, enz. Het Tim. wordt gesproken in vrscheiden tongvallen, welke, voor zoverre bekend, zich vooral daardoor onderscheiden, dat zij of cen*o* *I* of oono *r* bezitten, dock nooit beide te zainen, (do *I* komt dan in de plaats van eeno oorspronkelijk *r*, *d*, enz. in *t algemeen staat zij niet voor een M. P. *I*). Het klankstelsel van het Tim. is veel voorwoerdr dan dat van het Rotti- neesch ; het bezit slechts de medeklinkers *k*, *t*, *p*, *b*, *in*, *n*, *I* (of *r*), *s*, *f*, *h*; eon Mai. *d* *a* *g* *n* *g* moent zij door *I* *a* *k* *n* (*r* *a* *k* *a* *u*) weergeven. Eoon oorspronkelijke slot-*a* (of *a/i*) valt, althans in de vorbale woorden, reglmatig af, byv. san, (met den voor het Tim. regohnatigen overgang van *I* en ?i), Mai. salah: de overige oorspronkelijke sluitond< klinkers worden in hetzlfde geval nauwelijks hoorbaar geiitculcord, (doch wel duidolijk. zoo het woord een naamwoord is). In niet geaccen- tuerde lettergrepon valt de vocaal dikwijls weg, byv. t n a n a, Rott, t a l a d a, middon.; a u m a t k i, mijn oog, van mat a(f). Daartegen-

over staat, dat een sluitende niedeklinker, voor- a bij de subst., meerinalen beter bewaard is gebleven dan in het Rott., zij zijn evenwol even onwezenlijk van aard als de Rott, sluiters (zie bij ROTTINEESCH). De algemoen M. P. woordvorwende suffixen zijn, evenals in de naaste verwanten yerdwenen, dock in nieuwvormingen hebben sommige cohsonanten grain - maticale beteekenis, bijv. n a m a e b, hij maakt beschaamd, van ni a e. Rott, idem, beschaamd zijn; n a m o f u t> hij laat vallen. van m o f u, valien; a sana t, die; verkeerd handelt, van s a n, 31al. s a l a h, enz./Ook de uit het Rott, bekende ' k (soms ook onvolkomen uitgesproken), en s aan het slot van subst. komen voor. daarmevens eene f, bijv. m a t a f, Mai. m a t a. Evenals in het Rott, komen in de taal nog velc prefixen voor, van wel- ke de meeste cchter th a n s geen levendo kracht meer hebben. In onderscheiding van het Rott, komen doze prefixen ook voor bij de met de verbale vormen parallel loopende subst., bijv. a m- n a h a s, hongersnood, naast n a ni r t a h, hij heeft honger: doch Rott, l a a s naast n a m a l a- a. Vele werkwoorden worden verwoevog, ddeh bij een aantalis de verwoeving verloren gegaan. In tegen- stelling tot het Rott, kunnen de genitief-vomuen dor pers. voornw. niet achter alle subst. gevoegd worden. Tusschen eene genitiefbepaling, welke evenals in alle talen der groep, aan het bepaalde woord voorafgaat, wordt steeds het pers. voornw. van den 3den pers. in, meerv. sin, geplaatst, ook al kan het bepaalde subst. met het pronom. suffix verbonden worden, bijv. *atoni in mala-* het oog (*mala*) van den man, *atoni in ume(l)*, het huis van den man (zonder pronom. suffix na *umel*). Ook bij samenstelling staat eene echte geni- tiefbepaling voor het bepaalde woord. Enkel- en meervoud kan bij de naamwoorden onderschei- den worden.

Literaluur: Lijst van woorden in het Mai., HolL, Rott, en Tim, door E. F. Kleian, Tijdschr. / voor Ind. T. L. en Vlk. dl. XXXVII; Bijdrage tot de kennis der dial, op het eiland Timor door, -Dr. J. G. F. Riedel, Bijdr. Kon. Inst. T. L. en Vlk. 'N.-l. dl. XXXVIII: ben evens enkele onbeteeke- nende woordenlijsten, zie voorts nog J. C. G. Jonker, Over de eind-medeklinkers in het Rotti- neesch en Timoreesch, Bijdr. T. L. en Vlk., 7e Volgr., V. alsook een Tim. verhaaltje in „Ecnige verhalen in talen gesproken op Sumbawa, Timor en omliggende eilanden“; door denz., Bijdr. 7e Volgr., II. J. C. G. J.

TIMORZEE, tusschen de N.W.-kust van Aus- . • tralie en Roti, Timor en de O.N.O. daarvan gelegen eilanden tot de Aroe-eilanden toe, heeft Z.O.van en beZ. Jang deze eilanden. een betrek- kelijk smaBe, zeer diepe geul buiten de zeer bree- de, van Australie uitstekende kustbank, die beZ. Timor de Sahoelbank heet. Aan den zeer steilen, zeer ongelijk verhoogden rand van die bank vindt men koraalgrond en verscheidene ondiepe plekken, van welke de droogvallende koraal- en zandbank Hibernia en het Ashmorif rond een drietal kleine, lage eilandjes, beide beZ. Roti gelegen, de droogste zijn. Ook beZ. de Babar-eilanden liggen op dien rand gevaarlijke riffen. Tusschen dien rand en de Australische kust liggen nog enkeloeilandjes en gevaren en zijn de diepten zeer ongelijk; de grond bestaat er Jioofdzakelijk uit m odd er.

De Z.O. moesson duurt van April tot en met

Augustus en is het ki*achtigst en staat, met Z.O. en O.Z.O.-winden, het meest geregeld door in J uni en Juli om in September met Z.-lijke winden af te gaan. October on November zijn kenterings-maanden met veelvuldige stilte, de Westmoesson duurt van "Decernbci* tot en met Februari en staat alleen in Januari krachtig en gergeld u t het W.N.W. door, Ala art is weder- om kentering. Zee- en landwind van Australie doen zich ver- in zee gevoelen en maken dat in den Z.O. moesson de wind des nachts, in den West- moesson deze overdag het krachtigst is. Zeer har- de wind is uitzondering, de liarde buien komen meestal in April, November en December voor, in do laatste maand vergezeld van onweer; in den Z.O. inoesson is buig wecr zeldzaam. De lucht is over het algemeen helder on onbewolkt, maar met O. en Z. winden is het buitengewoon heig, meer dan elders, voornamelijk in Juli, Augustus en September. In zee vaal weinig regen, nog het meest in December en Januari, terwijl het van Mei tot en met October bijna constant droog is. Aan den wal valt m,cer neerslag, te Serwaroe (eiland Let) het nicest in April en Mei, terwijl 1 Augustus en September daar gheel droog zijn. J) loestand der zee is over het algemeen niet gunstig, deintug en zee worden veelvuldig aangetroffen, de eerste van September tot en met Januari, de tweecle in December en Januari, J uni en Juli; z'varc zee en hooge deining zijn even- wel uitzondering. De stroom is in den reg cl niet sterk en loopt in beide inoesson's om de Z.W. Zie Zeemans ds dee! V.

TIN; TINERTS. I. *Tin metaal*. Tin komt als gedegen nictaal slechts als zeldzaamheid in de natuur voor; men verkrijgt het uitsluitend d*or sin cining uit de tinerts, waarvan het gwon<* oxyde, het (easstriet) verreweg het me c voorkomende is. Die nils me! ting (reductie c, b.v. door middcl van houtskool) ges^liedct bckrekkelijk gemakkelijk, en het is dan ook niet te verwonde- ren, dat reeds in de grijze oucllicid hcl tin bekend was en, met koper tot een al) Ji age v er w er kt, vuor wap ens en voor munten werdgebruikt; gcwoonlijk vindt men daarin 8 —13 % tin. Het schijut dut voornainelijk Cornwall de p'lants is gcwcc, van waar dat tin afkonistig was.

Het tinmetaal bezet de volgende hoofduigen schappen: kleur zilveiwit; soortelijk gewicht v; m gegoten tin 7,291, gcwalst tin 7,299, clectroly- tisch neergesJagcu tin 7,143 7.178; de hardli(: i<l ligt. tusschen die van lood <: n goucl; bij gewone temp. is het zeer j)lctbaar (tinloel(-, bladlin), bij hoogere tenjji. wordt lid bros; sinellpunt bij 228 — 232.° C.; reeds kleine vcruntr(-inigenen met and ere mtalen (arsenik, anti moon, bisinut, ijzer, wolfram, molybdccn) werken nadcllig op do eigenschappen; een loevoeging van 1 2 % koper of lood maakt het tin harder; bij gewone temp. oxydeert hot niet, en hot roeste-çi van ijzer wordt tegengehouden, als dit door een dun htiidje tin beschermjd is (blik). Onder bepaalde oni- standigheden gaat het gewone tin in cen andere modificatio over (grauw tin), waarbij het tot een poeder uitcenvallt (tinpest); men neejnt aan dal dit de stabiele toestand van het tin is, cn dat het gewone tin in. een labielen (of beter metastabiele) loestand verkeert; do overgangstenij). Jigt bij 18° C. Soorfrgelgko verschijnscelen worden bij nicer andere metalen waargenomcn; zie do onderzoekingen van Prof. Cohen daarover oia.

in „de Ingenieur" 1910, p. 349 en 1914, p. 487; ook Wolt, *ibid.* 1913, p. 45.

De wereldproductie van tin kan thans op 120.000 long-tons, of nagenoeg 2 miljoen pikols gesteld worden (Ned. It die $\pm \frac{2}{6}$), waarvan ten minste 20 % gebruikt wordt bij de vervaardiging van blik.

II. *Tinste.e.n.* a) Eigensc happen. Boven is reeds opgemerkt dat het vooriaamste erts, waaruit het tin wordt bereid, het tinsteen is. Bit mineraal is gewoonlijk donker, blauwzwart, ofschoon ook andere, lichtere kleuren gevonden worden; de kleur is een gevolg van verontreiniging; ch emisch zuiver tinsteen is wit, doch dit komt hoogst zelden voor. Het S.G. is hoog, bijna 7. de hardheid groot: het kan gewoon glas kras sen. Het mineraal schijnt altijd in verband te staan tot een zeer zuur gesteente (nicest graniet), en komt daarin, of aan de grens er van met de sedimenten, niet al te zelden in, de natuur voor; dock er zijn si edits betrekkelijk weinigo streken op aarde, waar de hoeveelheid voldoende is voor een behoorlijke ontginning..

b) Het n a t u r l i j k v o o r k o m e n i s van velerlei aard.

le. vindt men het in vrij breede aderen (ader- of bergtin); het maakt dan altijd slechts een geringe percentage uit (zelden meer dan 5%) van den adcrinhoud, die overigens bestaat uit verschillende mineralen, w.o. voornamelijk kwarts en pyriet (met de omzettingen daarvan); zie hierover o.a. de Groothoff, De primaire tinertsafzettingen van Billiton, Proefschrift, 1910. In Cornwall, de Straits, Australië en vooral in Bolivia worden zulke voorkomens ontgonnen; in Ned.- Indië is er alleen op Billiton een aanvang mede ge maakt.

2e. De adertjes kunneu echter ook zeer dun zijn; in den regel Jiggen ze dan in groepen ongeveer evenwijdig aan elkaar (Billiton'sche sedimenten) of in alle richtingen dooreen; in het laatste geval, dat gewoonlijk in graniet voorkomt, spreekt men van een stokwerk of adernetwerk (Irtzgebirge); de adcrinhoud is hier inccst veel eenvoudiger dan sub. le.

3c. De uit het afkoelende magma- opstijgende mctaailoud(?nde dampen zagon dikwijls kans van afspleetjes uit cen cind in den graniet door te ilringcn. on dezen evoneens min of meer tinerts. Jionden'te ni a ken; dergelijke veranderingen centeji nOP mt men greisen; zij hebben b.v. in Sak.-cn vroeger tot mijnbouw aanleiding gegeven, en koince ook op Banka en Billiton veelvuldig voor. Een deolder veldspaat word daarbij soms in topaas veranderd (topaasgreisen).

•le. Op Billiton zijn eigenaardige, zeer onregelmatig gevormde kwartschamon midden in den graniet bekend geworden, waarin con vrij aanzienlijke hoeveelheid tin- (on wolfram-) erts aanwezig is,* en waarop ontginning plaats heeft (Jikoos); over de wijze van vorming dier lichamen is liet laatste woord nog niet gesproken. Moyelijk zijn ze ook op Singkip aanwezig.

.I. Brock op p. 213 v. l). Jaarb. 191G/7 der Mijnbk. X'recn.

5e. In de bergstreken van Cornwall, Bolivia, Suksen-Boheino, en ook in do Straits, had in den loop der tijden accumulatie van erts plaats door i de rivieren, welck de sub. le bedeelde aderen, als mede de fijnere snoertjes sub 2e sneden; de op laartoe geschikte plaatsen gevormde grint- en

zandlagen kunnen zeer rijk zijn, doch worden gewoonlijk spoedig uitgewerk; zij komen in ontstaau ovoreen met de goudplaatsen.

6e. Wanneer de sub. 1c en 2e bedoelde erts-snoeren door verweering of andere oorzaken uiteengovalen zijn, cn do losse producten niet door ander materiaal bedekt werden, kan door regen val e. d. een natuurlijk verrijkingsproces plaats hebben, en de bovengrond tot op zekeren afstand voldoende ertsrijk worden om loonende ontginning orvan mogelijk te maken; dergelijke (clu- vialc) trVcinen worden op Banka cn Billiton *koeliv- velden* genoemd (koelit = huid, schors). Een uitgebreide mijnbouw op zulke voorkomens geschiedt aan de Westkust van Tasmanie door de Mount Bischoff Tin Mining Co.

7e. Het grootste gedeelte der wereldproductie (tusschen $\frac{1}{2}$ en $\frac{2}{3}$) is afkomstig van ertshoudende losse zandige lagen (kaksa), die door afwisselend dikke steriele, of ten minstre zeer ertsarme. lagen zijn bedekt geworden, en niet zelden den ondergrond vormen van breede dalen. Dit zijn de *kollongs* van Banka, Billiton en de Straits, voor welker ontginning dus een min of meer diepe ingraving en afdekking noodig is.

Toch is deze werkwijze zeer eenvoudig, en het is dan ook niet te verwonderen: censeeds dat dit voorkomen steeds in s&erke mate de aandacht der practici heeft getrokken, anderdeels dat de theoretici zich over het ontstaan diet afzettingen wel nig druk gemaakt hebben. Men beschouwde ze als „alluviaar (= van zeer jongen datum), ver-eenzelvigde ze met de sub 5e beschrevene, en sprak gewoonlijk van „*stroomtinbeddingen*“, daar mede aannemende, dat de in die dalen stroomende rivieren het t. nerts van elders aangevoerd en de bedding zen gevormd hadden. Deze opvatting word ook gehuldigd door den- steller van dit artikel in den eersten druk van dit work. Voor een deci kan zij — en vooral voor de Straits — waarheid bevatten, doch had reeds C. de Groot in zijn „Herinneringen aan Blitong“, op p. 227 uitdrukkelijk gezegd dat de kaksa van dit eiland hem voorkwam ter plaatse ontstaan en dus onvervoerd tot zijn.

Tegen deze stroomtheorie werden door Rueb (de Ingenieur, 1915, p. 90 en Jaarb. 1914/15 der Mijnbk. Vereen, p. 287) eenige gegronde bedenkingen ingebracht; deze schrijver wil het ontstaan der verschillende tinertsvoorkomens verklarcn door de working van de branding in een tijd, dat de zee ten opzichte van het land hooger stond dan thans, nadat hij reeds 1913 in Stelling XI zijner dissertatie „Over hot verwerken van tinerts“ do oudo meening van C. de Groot (zie boven) herliaakl had. Eerstbedoeld geschrift lok- to verschoidone andro uit: van der Veen in de Ingenieur 1919, p. 170; Doorman en Easton *ibid.*, p. 208, 209; Loth *ibid.*, p. 660; Rueb *ibid.* 1920, p. 21; waarbij verschillende opvattingen tob uiting kwamen, die onderling nogal uiteenloopen, doch waarin (behalve door v. d. Veen) do stroomtheorie pur et simple uiet wordt gehandhaafd. Do mogolykheid is trouwens niet buiten gesloten dat Banka en Billiton, wat de tinvorming betreft, niet zoo volkomen gelijkwaardig zijn als men tot nog toe heeft verondersteld. Verdero publicaties zijn: Hovig, De geologie en de tinertsen van Banka; A. C. do Jongh. Hot ontstaan van waschoitsafzettingen op hoogo kanten en in vallcien van Banka; boide als Mededelingen

<ier 5e Sectie op het Algemcen Ingenieurscongres Mei 1920 te Bala via.

De tot voor enkele jaren overal gevolgd wijze van exploitatie der kollongterreinen, in handarbeid (zic hierna), bracht mede, dat alleen do rijke aan den bodem liggende laag voor ontginning in aanmerking kwam. Naar Jiet ertsgehalte van de dikwijls velc meters dikke delkende lagen wecd zoo goed als nooit een speciaal onderzoek ingeseld. Mollema (de Ingenieur, 1919 p. 72) vestigde er de aandacht op, dat op deze wijze grond, welke | a l K.G. erts per SI³ bevatte, wegge worpen werd. Men kan dan ook wel aannemen, dat do dekkende laag, die op grond der boorproeven voor erts vrij werd verklaard (of ten minste onontginbaar), veelal nog een vrij aanzienlijke loe- veelheid erts bad kunnen leveren, indien een andere werk wijze gevolgd ware.

Groote klompen. zelfs van meerdere K.G. gewicht, werden en worden, v< oral op Billiton, zoolv in aders en kollongs als op koelitterreinen menigmaal aangetroffen ; eenmaal vond men een stuk van 926 K.G.

c) Geografisch v o o r k o m e n. In Indie zijn het de eilanden Banka en Billiton, welke met die van de Riouw-groep het (ten minste tot nog toe bekende) Zuidelijke uiteinde vormen van een langgestrekte Z.Z.O.-N.N.W., later meer Z.-N., loopende tinertsryke strook, die zich over het schiereiland Malaka, voornamelijk langs de Westkust ervan, door Siam tot in Zuid-Birma uitstrekt. Niet overal echter is het terrein ontginbaar; tusschen het eiland Singkep en de stad Malaka is slechts weinig tinerts aangetroffen; ten Noorden daarvan, in de staten Negri Sembilan, Selangor en Perak, zijn verreweg de meeste en beste mijnen gelegen ; daarna sehijnt de hoeveelheid tinerts weer af te ncniën, en zijn nog maar enkele gedeelten rijk genoeg gbleken. Langs de Oostkust vindt men alleen tinminen in het rijkje Pahang en het district Kemainan van Trcngganoe. Al die vindplaatsen zijn dus juist op het breedste gedeelte van. het schiereiland gelegen.

Dat verder in Jiliden-Sumatra (Siak, de Rokau- en Kamparstreken, Lima Kota) tinerts voorkomt, is bewezen; zelfs in 1858 bezocht C. de Groot de Siaksche Bovenlanden (Kota Renali) en in 1866 werd ook door R. Everwijn een reis daarheen gemaakt (Jaarb. Mijnw. 1874. I), dock de resultaten waren niet bemoedigend. Latere detail nderzoekingen toonden o.u. ruim 21000 pikoel tin aan op 673000 M² arm terrein in de buurt van Bangkinang. (Hovig, De ertsafzettin- gen van Ned.-Indie; Meded. Alg. Ing. Congr. 1920. p. 54, en C. A. de Jongh in Jaarb. Mijnw. 1917. Verh. I 332). Er is beweerd, dat ook op de Karimata-eilanden en in Z.W.-Borneo (Kandawangan, Soekadana, Si in pang) tinsteen zou voorkomen, maar een ingesteld onderzoek bevestigde dit vermoeden niet (Jaarb. Mijnw. 1879. I). Er zal iJians van Gouvernementswego)) : i gegaan worden (f op de Anambas- en Natoena eilande, alsmede langs de Oostkust van Palembang, Djambi en Nondelijker, nog unerts in vold- < ende hoeveelheid aanwezig is. Evencens werden herhaaldelijk berichten ontvangen, dat op Flores tinerts te vinden zou zijn, en zelfs werden in 1889 en 1890 expedities van Gouvernementswoeg uitgezonden om dit punt tot klaarheid te brengen, wat echter niet gluktte. Door een zending van

den geoloog Dr. J. J. Pannokoek van Rhoden in 1910/11 wcd de zaak evonmin tot oplossing ge- bracht (Jaarb. Mijnw. 1910. Verh. 132). Vermaes (do Ingenieur, 1917, p. 584) trachtto aan te too- nen, dat het voorkomen van het erts aldaar toch niet onwaarschijnlijk is ; zijn stellingen werden echter door Wichm&nn aan een scherp'o kritiek onderworpen (Versl. gew. vorg. K. Ak. v. Wet. Amsterdam ; Wis- en Natuurk. afd. 1918, 60, in verband met Ibid. 1914, 215).

Op de kleinere eilanden met vrij sterke bodem- verheffingen, waaruit de Riouw-archipel bestaat, vonden vroegere onderzoekers (zie hierna) slechts betrekkelijk weinig tinerts; zij zijn dan ook met uitzondering van Singkep (en gedurende korten tijd ook Karimon) niet in exploitatie genomen. Een nieuw systematisch onderzoek over dien ge- heelen archipel wordt thans in- gev< er el.

Ver beek gaf in Jaarb. Mijnw. 1897 een geolo- gisch overzicht .van Banka en Billiton.

III. Tinwinning. *) Geschiedenis en Statistiek. Het sehijnt, dat het voorkomen van tinerts in de Straits vroeger bekend is ge- weest dan dat op Banka, waar heb ongeveer 1710 is ontdekt en waarover in 1717 voor het eerst in officieele stuk ken melding wordt gemaakk (Schuurman in Jaarb. Mijnw. 1898). De inmiigra- tie van Chineezen op Banka, met het do cl aldaar tin te winnen, moct reeds spoedig daarop zijn aangevangen, en de Sultans van Palembang, tot wier gebied het eiland behoorde, verzekerden zich daarbij van de noodige voordeelen en in- komsten. Over 1783 wordt een jaarlijksche. oij- brengst van bijna 57.000 pik Lin opgegeven (wat wel overdreven zal zijn). De V.O.C. kocht reeds in 1718 het tin op, en de ontginning nam blijkbaar zulk een hooge vlucht, dat in J 727 geklaagd werd over te overvloedige leveringiny ; doch in 1755 werd een contract met den Sultan gesloten, waarbij deze zich verb' nd al h<- i i in van Banka en Billiton uitsluitend aan (lc (oin- pagnie te zullen verkoopen, < : en contract, < l : i) in 1763 door een nieuw werd vcrvangan, |va irbij een leveringsmaximum van 30.000 pik. word vast - gesteld tegen 13° of 15 rijkdsdaaldurs jx r pikr l, i naarmate het op Palembang of Batavia word ; tf ; ' Jeverd. Toen na 1787 do tinaanvoeren, door shiik handel en zeerooverijen, vrij stork vormind< lcn, werd in 1791 een derde contract gesloten, waarbij be)aaId WCJXL dat al het van Banka en de and<- r< eilanden koiucnde tin zou worden geacc< : pl cerd tegen den vorigen prijs voor de eerste 20.000 pik., voor 15 resp. 17 rijkds. voor de volgcijlo 10.000 pik., terwijl over do ghoole levering dezo laatstc prijs zou worden betaaid indien de hoo- veelheid 35.000 pik. of meer bedroeg, daaren- togen l rijkds. minder dan was afgesproken, indien het quantum beneden 20.000 pik. bleef. Door de ongunstige tijdHornstandigheclcn sor- teerdo dit contract echter weinig effect ; sJchts in 1794 was de hoeveelheid bo ven 15.000 pik., doch de andere jaren ver daarbeneden. In. Sept. 181 i werd do bozetting van Palembang uitgemeord (: n kwam het lajdschap ondr Kngelsclcn in lo^o l, waarbij de Sultan de eilanden Banka en Billiton aan Engeland afstond.

De tinlovering gedurende den monopolietijd dor V. O. C. kun vrij nauw keurig op ruim 1jmi 11i- oen pik. worden geschat. Verbeek (Jaarb. Mijnw. 1897) neemt aan. dat door sluikehandel en zeer covers nog ongeveer | miljoen pik. is verdwenen.

Onder het Britsche bestuur word do grondslag golegd voor de later gevolgd wijze van tinexploitatie en tinbotaling; gedurende dien tijd (tot Dec. 1816) steeg de productie aanzienlijk en were! 81 jt 82.000 pik. afgeleverd. Van 1817 — 1820 schijnen goen juisto gegevens aanwezig to zijn ; men kan do jaarproductie echter zeker op 20.000 pik. ramen. In 10-jarige perioden gesplitst was do tinleverantie van Banka :

-1717-1720 ±2.500 pik.	1811-1820 ±160.000 pik.
1721-1730 26.030 „	1821-1830 262.817
1731-1740 29.723 „	1831-1840 487.065
1741-1750 75.816 „	1841-1850 642.165
1751-1760 168.790 „	1851-1860 845.543
1761-1770 266.248 „	1861-1870 758.728
1771-1780 202.246 „	1871-1880 677.227
1781-1790 229.903 „	1881-1890 779.599
1791-1800 69.488 „	1891-1900 1.527.198
1801-1810 ±70.000 „	1901-1910 1.873.0(5)

Verder werden van 1910/11* t/m. 1917/18 geproduceerd 1.937.466 pikoels, met het maximum in 1910 — 270.170 en het minimum in 1915 met 218.538 pikoels (het cijfer voor 1917 is voorloopig). De totaal productie van -Banka is dus tot heden ongeveer 1 miljard pikoels geweest.

Het kan als zeker worden aangemonien, dat ook het voorkomen van tinerts op de overige eilanden: Billiton, Singkep, Karimon e.a. reeds voor langen tijd aan de inlanders en ebineezzen bekend geweest is, doch dat deresp. vorsten de ontginning niet aanmoedigden en zelfs tegenhielden, omdat zij zich bewust waren den smokkelhandel niet te kunnen verhinderen. In 1755 komt in

officiele stukken het eerst een bericht voor over de aanwezigheid van tin op Billiton en werd (zie boven) een contract ook ten aanzien van dit tin gesloten. Het slijnt echter, al at de Indische Regeering toen en ook later geen aandacht aan dat eiland schonk, en men vrij algemeen van do irmidio aan tinerts aldaar overtuigd was : ook Dr. Croeckewit, die in 1850 een officieel onderzoek instelde, kwam tot (lit resultaat. Intusschen vond ic (root in het volgende jaar reeds op vele plaatsen rijke tinertsafzettingen en ten gevolge daarvan word op 23 Ma art 1852 de concessie tot ontginning van tin op Billiton voor 40 jaar verhand na-n Z. K. TI. Prins Hendrik der Nederlanden V. G. Baron van Tuyll van Se-rooskerkf : n,(lr:c)j crst nadat in 1860 de Billiton-Maatschappij was opgericht, en vooral sedert het optreden (in de Groot als vertegenwoordiger dier in a at <<clap)ij (1866), werd de ontginning in-L voor<le<), spoedig zelfs met zeer groote winst j'edreven. Was oorspronkelijk de cijns (pacht-schat) op 10 % (ler netto opbrengst bepaald, in 1864 werd deze verand ord in 3 % van do Muto opbrengst. De groote wuisten, door de maat-Rchaj)pij bohaald (tot 1892 werd ruim / 54 miljoen netto verliend op cen kapitaal, dat van f5 n)l)oen geleiddij lot / 1 miljoen was teruggebract) waren oorzaak, dat de Nederlandsche Regeering si edits tegen zeer bezwarende voorwaarden in een niouwe concessio wilde toestemmen; doze word ten slotte bij de Wet van 18 .1 uni 1892 (Stb. No. 139) vrlend voor 35 jaar en t,deon betaling aan den Staat van % van het voordolig saldo, waarmedo do winst- en vorlicsrekening word afgesloten. De concessio loopt 30 April 1927 af. In Mei 1915 wrt-d bij de Staten-(Jnecraal een wetsontwerp ingediend. strekkendo ter verlenging dor concessie met 40 jaren onder

zekero voorwaarden o.a. van eventuele naasting door den Staat na bovengenoemden datum. Dit wetsontwerp word in November 1917 door de Twecde Kam er verworpen. Tot en met 1919 zul-len in een rond cijfer 4 miljoen pikoels 61,76 K.G. tin uit Billiton zijn verkregen. Voor jaarproducties en andere interessante statistische mededeelingen, zie de Bijlagen van: J. C. Mollema, De ontwikkeling van het eiland Billiton en van de Billiton Maatschappij, den Haag, 1918.

Niet lang im de vorige, in 1856, word aan A. N. van den Bergen concessie verleend voor de winning van tin op de Karimon-eilanden, die inge-bracht werd in de N.V. Karimpon Maatschappij (zie Tijdschr. v. N. I. 17e jg. dl. I. 1855, en Berg-und Hiittcnm. Ztg. 1863. 337 door Dach). Deze begon ook met de werkzaamheden, doch staakte ze reeds spoedig na een ongunstig oordeel van den ing. Everwijn, die in 1863/64 het eiland Groot-Karimon onderzocht. In hot Koi. Verslag van 1906 word medegedeeld, dat aan het zeestrand van Karimon door malciers ruim 55 pik. erts was verzameld; trouwens reeds tusschen 1820 en 1840 bestond hi er een inlandsehe ontginning op kleine schaal, gedreven. door den Tocmengoeng van Djohor. Dat ook de andere eilanden van dien ar-chipel tinerts bevatten wordt o.a. daardoor bewezen, dat in Sept. 1901 op het eiland Koendoer een inlandsehe ontginning werd geopend, die tot begin 1905 in werking bleef, en gedurende dien tijd bijna 1400 pik. erts opleverde. In 1889 liet de Indische Regeering cen onderzoek instellen naar het voorkomen van tinerts op het tusschen Banka en Billiton gelegen eiland Lepar, waarbij de aanwezigheid ervan (voornamelijk aan de Oost-zijde) buiten twijfel werd gesteld. Tot ontginning word nog niet overgegaan.

Van de andere eilanden van den Riouw-Lingga archipel had reeds gecruimen tijd — misschien vanaf het midden der 18e eeuw — Singkep de aandacht der tinzoekers getrokken en zeker is dat de Sultans van Lingga reeds lang een uitvoerrecht op tin hadden geheven, dat omstreeks 1830 vervangen word door cen verplichte levering aan den Sultan. Volgens de berichten heeft deze echter niet meet dan 600 a 700 pik. per jaar be-dragen. In 1863/64 liet de Indische Regeering door do ingenieurs Akkeringa en Everwijn een onderzoek instellen op de voornaamste eilanden van dien archipel, waarbij de laatste tot het resultaat kwam, dat op het grootste eiland Bintang, zooinin als op Lingga, Galang en Soegi insteen voorkomt ; wel word het zeer ongelijk verdceld aangetroffen op Koondoor en Groot-Karimon, doch zou alleen heb eiland Singkep voor exploitatie op oenigszins grooto schaal in aaniorking kunnen komen. In 1874/5 werd het onderzoek, speciaal op Singkep, op uitvoeriger wijze voort-gezet door den ing. Meaten, wiens opinie minder gunstig luidde dan die van Everwijn. Een concessie voor de winning van tin op het geheele eiland word in 1887 verleend aan F. Althug du Cloux, en in 1889 op de Singkep Tin Maatschappij overgedragen. EnkeJo goed pickken uitgezonderd, viel de tinrijkdom niet medo. In de 29 expeditie-jaren t/m. 1917/18 zijn slechts ongeveer 260.000 pik. tin verkregen. In 1907 werd aan de Mij. tevens concessio vorlend voor de tinwinning langs een gedeelte der Z.O.-kust (Singkep Zee-tinconcessie); mot behulp van baggarmolens word daaruit in 8 jaren ongeveer 42.000 pik. tin vor-

kregcn. Over de ontginning op dit ciland zie vooral B. Bos in de Ind. Mercuur 1915, p. 21.

Boven is reeds vermeld dat ook in Midden-Sumatra tinerts gevonden wordt en het schijnt, dat inlandsche verhalen in omloop wareu van grooten tinrijkdom in Siak, vooral in de bovenstrcken van dat landschap. De eerste coucessie aldaar werd in 1874 verleend aan F. W. H. von Hedemann en eenigc andere heeren, die zich voornamelijk over de Rokanstaatsqj uitstrekte. Veel werk werd niet geprestecTd, en in 1885 werd de concessio ingetrokken. In 1887 werd aan den bekende tin-groothandelaar I. O. Freiwald een tinconcessie in Siak verleend, gelegen in do Tapoeng-landschap-pan, die op de Siak Tin- en Landbouw Maatschap-pij werd overgedragen. De arnioede der terreinen, gepaard aan moeilijklieden van transport enz. deden ook doze onderneming op niets uitloopen. Reeds in 1895 had de intrekking der concessie plaats. Over dit voorkomen verscheen een artikel van C. M. Rolker in de Transactions of the American Inst. of M. E. XX, p. 50. (1891/2).

De Indische Regeering liet nogmaals in 1900/01 door een harer ingenieurs een onderzoek naar het voorkomen van dit tinerts instellen, voornamelijk in de V Kota, III Kota Kampar en de Rokan-streek; ook dit viel niet gunstig uit. Er block tus-schen 1891 en 1901 hoogstens 46 pik. erts te zijn uitgevoerd; ter aanmoediging van de inlandsche tin winning aldaar en, tevens om nadere gegevens te verkrijgen, ontrent het voorkomen van het erts werd bij G. B. van 26 Febr. 1903 No. 2 bepaald dat dit door het Gouvt. voor / 35 de pikoel zou worden opgekocht, terwijl de hoofden daaren-boven / 2/ p.p. zuden ontvangen; deze bedragen werden in 1904 verhogd tot / 40 en f 3. Het resultaat was niet ong tins tiger werd opgeleverd van 1903 t/m. 1909 resp. 24, 47, 50, 81, 97, 72, 90 pikoel, daarna echter kwam een plotselinge daling tot 18 pik. in 1910.

Al het erts was afkomstig uit het landschap III Kota Si Belimbing (Boven Kampar). Dat men evenwel van de onontginbaarheid der terreinen op Europeesche wijze nog niet overtuigd is, blijkt wel daaruit, dat in 1911 de vermoedelijk tinertsvoerende streek van Midden-Sumatra voor gouvernementsonderzoek gereserveerd en in hetzelfde jaar daarmede een aanvang gemaakt werd: de resultaten werden gepubliceerd door* C. A. de Jongh in Jaarb. Mijnw. 1917. Verh. I. 312.

b) De explo ratio van de k o e l J t - e n k < 11 o n g b e r r e e n e n . De kollongter-reincn zijn door een, gewoonlijk vole meters dikke deklaag van klei, zand, grint enz. van de oppervlakte gescheiden, waarvan een voor- afgaand detailonderzoek, dat vi-ij algemeen door boringen geschiedt, steeds noodig is. Hierbij moeten drie dingen tot klaarheid ge-bracht worden n.l. le. het beloop en de uitge-strektheid der ertsJaag; 2e. de rijkdom ervan, en 3e. de diepte onder de oppervlakte en de aard van het dek. Alleen met, behulp van deze gegevens is het mogelijk te bepalen of, en zoo ja binnen welke grenzen, de laag (economise) ontginbaar is, en om tevens de afmetingen der te openen injin (kollong) vast te leggen.

Het werktuig, dat in Indie bij dit onderzoek wordt gebruikt, is de z.g. Banka-boor, uitge-vonden door den ing. Akkeringa (Jaarb. Aljinw. 1874, II) en later (o.a. door Van Dijk) in enkele opzichten gewijzigd en verbeterd (zie de goede

beschrijving in „The Banka Prospecting Drill” by E. Middelberg M. E. en Hoofdstuk IV van de Gcologische en Technische aantcekeningen over de goudindustrie in Suriname, door denzelfden; do beschrijving is overgenomen in C. C. Longrid-gc, Hydraulic Mining). Een diepte van 10 — 15 kan met doze boor steeds zonder bezwaar bereikt worden, on in gunstige gevallen 20 — 30 M. Men verkrijgt door een systematisch gerang-schikte rij boorgaten die, afhankelijk van de uit- konisten van eenige voorlooptige boringen, meer of minder ver van elkaar worden geplaatst, alle noodige gegevens tegolijktijd, die op een topo- grafische kaart van het onderzochte ter rein door speciale teekens worden aangegeven, waarna door een eenvoudig berekening het, bovengestekle vraagstuk wordt opgelost. Uitvoeriger hierover bij Mollema, l.c. 46, o.v. voor Billiton, en in Jaarb? 1914/5 der Mijnbc. Vereen, p. 200 e.v. voor Banka (door B. von Faber).

Koeliterreinen worden of op clezelfde wijze ais de kollongs door boog-n onderzoek, of de or proefverworking van systematisch nitgezochte gedeelten (krikelreinen, n op Billiton).

c) De ontginning der kollong-terreiner? . Tot voor niet zeer langen tijd geschiedde deze nog op een vrij primitiev wijze, die echter verschillende voordeelen bezit. In de vorige uitgaaf van dit werk wordt zij voor Banka als volgt treffend beschreven:

„De mijnen zijn open groeven. Het to bewerken terrein bestaat oorspronkelijk uit een woens to wildeniis, die eerst van boomen enstruiken moet gezuiverd worden. In hooger gelegen valleideelc wordt het afsloomende rivi er water door meestal niet looige dammen opgevangen en gekeerd in aanvoerkanalen, langs de randen van de vallicien egraven. Dit water client voor liet wegspoelcn van de waardelooze grondmassa's die bo ven de ertslaag gelegen zijn, verder voor de bemaJing der groeven, het wassen van de ertslaag en het drijven van de watradrcn in de smelthuizen, waar mede de ventilatoren bewogen worden.

In de groove wordt de boven de ertslaag voorkomende grondjnassa verwijderd, daarna de en - laag uitgegraven en gedragen naar waschkanalcn, waarin met behulp van strobornend water het tin erts gereinigd wordt van de zand- en andere in- : : sa*.

Voor zoover dit mogelijk is worden de boveng- liggende gronden weggespoeld naar do laag- vaileidelen, waar tengevolge van vroegere oml- ginning nog min of meer leege ruimten zijn acfi tergelaten, die gelegenhcid leveren de weggespoelde grondmassa te bergen. Dit spoelen geschiedt door stroom end water to lei den over de te. verwijderen grondmassa^, die losgewerkt worden door arbeiders (Clijneezen) en door hot water megeslourd worden naar de groove van het vo rig jaar. Gewoonlijk n.l. worden de groeven afg- , werkt tegen Chinesech Nieuwjaar. Na dit nieu w- jaar worden dan weer nieuwe groeven in bewer- king genomen. Is op de aangegeven wijze de b< veng'iond tot een min of niecr grootc diepte verwijderd, welke wisselt tusschen 0 en J AJ., zelden meer, al naar den stand van het water in de reeds uitgewerkte groeven, de beschikbare spoelruimte, de helling der vallei enz., dan plaatst men houten, goten waardoor water stroomt, welk water de in de goten geworpen uitgegraven grondmassa^ vervoert naar de leege ruimten in do reeds be-

wrkte terrinen. Op die wijzje golut het reeds tot eenmaling door stoom of motoren worden overge- gaan dipto van 2 it 3 M., so ms icts dioper, den bovengrond (op Banka hat cerst in 1882/83).

te verwijdercn. De grond wordt nu verder door de Maer nit allen de waterpovver verbeterdo, ook arbeiders verwijderd in mandjes van rotan, die aan een dure transport, van do dekkende grond- niassa's stok-, bij wijzje van juk, over den schouder gedragendoor menschen word vervangen door machinale worden. De uitgedragen grond wordt in den aanvauginrichtingen van verse hill on den aard; moor of gestort rondom de groove, ten einde deze tegen het minder continu vervorc in wagens over een hndong \water in do vaal ci te bescher- jnen. Daarna wordt de vlak of door een luchtbacl, ook wel op grond, liefst klei, ge- stort op de plaats waar hettransportbanden, indien het vervorc naar boven-, of waschkanaal zal worden. aangebracht, terwijl de restin wagens over gemakkelij verplaats- baar spoor, van den uit te dragen grond op hoopcn uitgestortindien clit naar benedon moos- ge- schieden. Op wordt, daar waar zij de volgende ontginning niet inBanka begon men met dit machi- naal transport reeds den weg zullen staan.

Het nitdragen van do gronden geschiedt in de 1903; Singkdp volgdc in 1904, Billiton in 1905. groeven terrasgewijze ; de arbeiders bewegen zich (Molleiva p. 84 e.v. en v. d. Broek in Jaarb. 1916/7 daarbij langs boomstammen, waarin treden gelt aptier Mijnbk. Vereen, p. 195).

zijn, die met een flauwe helling van h^h cno terras Ver volgens kwam in 1908/9 op laatstgenocmd naar het and ere en zoo buiten de groeovo voeren. In heteiland de eerste spuitbagger (suction dredge) in diepste gedeelte van de groeove stroomt. het grondwatergebruik, later door nog twee (waarvan een elec- samcn cn wordt van daar opgepompt in hettrisch gedreven) gevolgd ; ook op Banka werden afvoerkanaal, dat het overtol- lige water dikwerf deze ingevoerd. Verder bezit de Billiton Mij. nog een kilometers ver ben eden de groeven voert naar deaantal pomp-baggerinstallatics, waarvan omgelegde en afgedamde rivierbedding. Deveischeidene electrisch, die uitstekend voldoen. bovengrond wordt op dezo wijzje di ep en di< perVoor bijzonderheden dezer werktuigen. zie V. d. uitgegraven, totdat men in het diepste gedeelte op deHam in de Ingenieur 1918, 789, Mollema ibid. 1919, ertslaag komt, die dan ter wassing buiten de groeve71, en v. d. Brock l.c.

wordt gedragen. Is het diepste gedeelte ont- bloot tot Hocvel erts er bij den vroegeren handarb. id op het onderliggende verwerde vaste gscstentcvrloren ging blijkt wel daaruit, dat de tailings van (Kong genaamd), meestal in een f aae kleimassamcnig terrein op Billiton later nogmaals op veranderd, waarin tot geringo veel tinerts blijft kleven, mechanise l e wijze met voordele verwerkt werden.

dan wordt van ■m vak daarnaast de nog Het eiland Singkdp bezit uit het oogpunt van achtgebleven dunne laag bovengrond gestort in hetwinning cenigo cigenaardigheden, die met con gedeelte waarvan de ertslaag vcrwijderd is, behalve bijcnkel woord vernield mogen worden. In het alge- het uitede van de pompen cn zooveel mogelijk ondermcc> ligt de ertslaag hi er vrij diep (10 M. en meer) dezq ■ ■ra ze te steunen. Zoo gaat men vaksgewijzeen op verscheidicc plaatsen hadden de inland- sche ver- >ler tot de geheele groeve glicht is, d.w.z. totdatontginners het dek niet afgegraven, doch waren zij uit de gchele groeve de uitgedragen is. Men van uit putten naar alle zijden met tunnels in de v(rvij dert alsdan de pom pen cn begint de, iicostalertslaag doorgedrongen en hadden die voor een goed aangrenzende, nieuwe groeve. deel weggenomen. Vooral daar, waar de

II was sc lien geschiedt in met hout bckleedo uitgestrektheid van den cirstloop niet groot, de kanalen, eenige tientallen Meters lang bij een breed Ihoeveelheid erts echter voldoende was, werd die <, van h tot P/. M., ahvaar de ertslaag wordtmethode (tunnelontginning) later ook door de blootgf. steld aan de in working van stroo- mend water. Singkep Mij. toegepast. Over de machinale Door <lc ertsmassa's regelmatig tegen den sroom op ontwikkelde der alluviale tinwinning, zie B. Bos, te hnlen worden de lichtro zand- r-n !%)ridcclen Ind. Mere. 1905. 21 voor Singkdp; R. J. Boers (Jaarb. meer (*n meer naar het beneden- cindf van het k ana Mijnw. 1903, 190 en de Ingenieur 1906 No. 8) en G. al verplaatst, het zwaarder tinert s. met enkuie zwarc J. G. Brandt (Jaarb. Mijnw. 1910. Verh. 30) voor mineralcn, zoals mag- naar het bovencindc. TenBanka : J. C. Mollema (l. c. 78—94 en de Ingenieur 1919, G8 met uitvoegre kosten- opgaven) voor slotto houdt mon

I id tinerts, verinengd inct nicer of minder niagnetiet, Billiton ; de meest dezer arti- kelcn met platen. py riet, wolfraniect onz. cn sclchts zeer weinig Zoowel bij Morawang (aan do Oostkost van verontreinigt met kwarts, klcideoltjos onz. terug en is Banka) als aan do Z.O.-kustvan Singkep loopen de het alsdan g ere cd voor de smcl- ting. ertsbeddingen onder den zeebodem door en in 1907

De kallonguntginning, zoals dio op Billiton plaats word aan de Singkep Tin Mij. een concessio had, beechreef Mollema (l. c. p. 63 — 77, metverlcnd voor de winning van dat tin. welke sc- dert hand is genomen met behulp van bagger- molcns uitstekende foto's en schetscn).

Do beinaling van zulk een groeve gcschieddo (zie onder "Geschiedcnis"). d) Ontginning van k o e l i t o n koelitkollon g- vroeger, toon nog allcen minder diep golegen af- d) Ontginning van k o e l i t o n koelitkollon g- zettingen in boworking werden genomen, door t e r r e i n e n. Tegen do hooge kanten der valleien chincsscho kettingpompon, gedreven door boven-aan gaat de kaksalaag niet zelden nog z66ver door, slags-waterraderon met een gering nuttig effect endat zij boven het hy- drostatisch niveau der valleien verschillende and ere nadcolon o.a. weinig capa- komt te liggen (zie citeit, in gunstige gevalien 300 L. p. tn. (tcekc- ning in A. C. de Jongh, Het ontstaan van wascherts- Jaarb. Mijnw. 1879. II, zie ook 1880. I, 1882. T. enafzcttingcii op hoogo kanten cn in valle on van 1884 T. - Foto bij M. llema, p. 70). Toen do groeven Banka: Medcd. Al & Ing. Congr. 1920). Men spreekt dan op Banka van koelitkoHong-terri- nen; zij hangen sanien met-, en gaan over iu echte koi longs, (loch zijn nicest niet verbonden met koeJits, zijn daarvan gewoonlijk itengendcol

dieper worden, meost tot bo |

scherp gesleiden en inogen dtin dus *niet* beschouwd worden als qhakels' tusschen koelit- en kollong-terreinen (Rueb in do In-genieur No. 2 van 1920). De ontginning (ver- wassing) heeft voor beide hier bedoefde terrein- soorten plaats door middel van uit hoogere stre- ken aangevoerd, of ten minste onder druk stand, water. Aan die der koelits is vooral in do latere jaren op Billiton en Singk&p, waar de rijk kol- longs zeldzamer werden, veel aandacht gewijd : zij stonden dikwijls bekend als „heuvel-ontgin- ningen”, waarbij de gewone hydraulische methode met monitors werd toegepast, op een paar plaatsen verbonden met elevatoren.

c) Tinaderontginning. Reeds in de allereerste j a ten van de Biliton Mij, wordt gewag gemaakt van een ader-ontginning aan den berg Tadjau, die echter geen succes was (zie de beschrijving in Jaarb. Mijnw. 1873 II). Ook op Banka waren tinaders reeds lang bekend, getwige een uitvoerig onderzoek van die in den houvel Sambong Giri (Merawang) en a an den heuvel Salinta (Pangkal Pinang) in 1862, terwijl er toen reeds eenige in de districten Socnggeilat en Blinjo bekend waren, en ze ook in K ba en Toboali schijnen voor te komcn. Een overzicht van de in 1883 bekende tinertsadere op Banka vindt men in de Jaarb. Mijnw. 1884, II. 306 en 1885 II. 176; een ontginning dier adere vindt echter ook thans nog niet plaats.

Anders is het op Billiton, waar de Chineezcn eigenlijk voortdurend aderontginning hebben gedreven, zij het ook minder door ondergrondse werken, dan door open bouwen, als continuering der op den bodeni van kollongs of koelits aange- troffen rijke snoeren of snoerbundels. Soms gingen zij met die smalle, doch niet zelden eenige honderde meters lange groeven tot 40 M. diepte toe, gewoonlijk echter werd het werk reeds op veel geringe diepte dooi- te grooten wateraan- drang gestaakt. Vooral in de GOer jaren zijn op deze wijze de meest belangrijke adere ontdekt en ten deel bewerkt, doch de in den loop der ja- ren bekend geworden adere telt men bij' tiental- len. Aan alle adere schijnt een vrij groote grillig- heid eigen te zijn, zool in bcloop en afmetingen, als in rijkdom aan tinerts. Sedert 1908/9 deed de wetenschappelijke mijnbouw zijn intrede op het eiland, doch door verschillende omstandigheden zijn de werkzaamheden nog niet zoover gevorderd als men met het oog op den verloopcn tijd zou no- gen verwaciten. De adere, die thans in ontginning zijn genomen, zijn, be halve eenige van minder belaug, die van Kelapa Kam pit, Garoems- dang, An toe, Coen en Soloemar-McCranti, welke alle in het Oostelijkste derde deel van het ciland zijn geiegen, en (tot nog toe) alle tusschen de sc- diimenten voorkomen. De Soloemar-ader is aan de oppervlakte tot 4 a 5 M. breed, en bezit een fraaien „ijzeren hoed”, die gewoonlijk vrij sterk magnetisch is. Er zijn aanwijzingen, dat deze ader naar de diepte evengoed pyrietisch wordt als die van Garoemcdang, waarboven echter geen ijzeren hoed werd aangetroffen, zoomin als boven die van Antoc, terwijl dagzoom-restanten in de buurt van Kiilapa Kam pit weer Jfet beataan daarvan aantoonen, en ook vele „ijzercrtsgan- gen” ten Z. van Soloemar voorkomen, welke niet nader onderzocht zijn, doch wel alle Linertshou- dend zullen blijken. Over den pneumatolytischen oorsprong van al die adere- kan nauwelijks twijfel

bestaan; zie hierover o. a. Bijdendijk in Jaarb. Mijnw. 1910. Verh. 113, - v. d. Ploeg, ibid. 1911. X'erh. 245, v. Lohuizen, ibid. 1917. V'erh. 1. 192. Nadere bijzonderheden over de adere bij Rueb: Exploratie naar gangtinerts op Billiton, in Jaarb. 1914/5 der Mijnbk. Vereen., p. 147; — Groothoff, Proefschrift, 1916 : — Mollema : Ont- wikkling van het eiland Billiton, 1918, p. 95 — 112.

In het N. W.-gedeelte van Billiton wordt in de mijn Tikoes een zeer grillig govormd kwartsl- chaam (zie boven, sub. II. b. 4c) afgebouwd, dat reeds tot ruim 100 M. beneden het maaiveld is vervolgJ, en in onregelmatig verspreide, doch soms zeer rijke nesten, insteen en wolffi-aniel be- vat. Groothoff (Proefschrift, p. 3—56) gaf van het toenmaals bekende voorkomen een uitvoerige en duidelijk beschrijvingen veronderstelde (m. i. volkofflien terecht) dat deze kwarts van inagniat- schen oorsprong zou zijn, zoodat deze vindplaats niet met de hooger genoemde adere op een lijn mag worden ge'j'teld, doch een af'onderlijke plaats inneemt.

Niottegen'st'andc liet bewezen zeer veelvuldig voorkomen van chte, tinertsvoerende, sulfidi- sche adere op Billiton, en de in vele opzichten op- merkelijke overeenkomst van dit eiland met Banka, schijnt men hier van adermijnbouw niet veel verwachting te hebben, te oordeelen naar de uitlating van A. C. de Jongh (Het ontstaan van wascherts- afzettingen op hooge anten en in val- leien van het eiland Banka : Mededeeling Alg. Ing. Congres, Mei 1920, p. 4), die gruum' n tijd al- daar leidcr van hot mijnboawkundig onderzoek was: „het kan wel als zeker worden aangenomen, dat de belangryck hoeveelheden alluvial tinerts, welke liet viland reeds gelcverd heeft en nog leve- ren zal, *niet* zijn af te leiden van de in ieder geval zeer sporadische tinadere, welke op Banka voorkomen.⁷⁵

/) Tinertszuivering en Bij p r o - d u c t i e n. Reeds is boven mededeeld, dat tinerts veelal begelcid is door anderc rmineralejci, waarvan de meeste schadelijk zijn, omdat er bij het versmelten stoffen in het tin worden op'c- noenen (zie sub. 1). Het ciland Bank a verkeert wat betreft in ccn gunstigen toestand : het erts is er in den reg el bijzonder zuiver (zie : III. g). Vooral bij de heuvelontginningen <11 die van adere echter worden de bedockle ertsen aangetroffen, en deze zijn er door het gewone waschproces niet of slechts ten deel uit te verwijderen. Onder die ortsen zijn er enkele die, hetzij direct , hetzij na voorafgaande roosting, volledig kunnen worden afgeschicdon door een magnetischen separator, die dan ook op Billiton en op Singkep in gebruik is; ilatzijndczitlk. die ijzere bevatten en daarvan is *icolframiet* (ijzere jnanganwolframfaat) wel de belangrijkste, daar doze slof in zuiveren toestand een hooge marktwaarde bezit, die soms w c n i g van die van het tinerts verschilt. Op Billiton verzajneln men wolframio b reeds sedert 1897, op Singkpt sedert 1902; de vrckochte hoeveelheden waren echter betrekkelijk gering. Op Billiton wordt ook *monad e* (ccn fosfaat vnn thorium en anderc zeldzame elementen) gevonden, dat gedurende eenige jaren in een der koilbngs werd vrczaineld, doch waarvan de gemaakte prijs, door het geringe thoriumgehalte, niet loonend bleek. Er zijn aanwijzingen dat de monaciet niet in de tin-

adcrs, doch onregelmatig verspreid in den graniet. (of greisen) voorkomt. *Gedegen goud* wordt hier en daar met het tinerts aangetroffen, en |<an daaruit door zorgvuldige wasching wor- den afgezonderd. Op Banka is het reeds lang uit Merawang bekend; op Singkáp is het op sommige plaatsen vrij overvloedig, en wordt daar gewon- nen; vanaf 1903 is de productie echter slechts ruim 11 K.G. geweest. Voor Billiton zie Mollcrac. Omwikkeling van Billiton p. 108.

^)Ertss melting en tinraffinage. Tot voor betrekkelijk korten tijd geschiedde het uitsmelten van het tin in Indie uitsluitend in een soort schachtoven (Sprofen mit offenem Augb) met voorliggende gietkom, waarbij houtskool als verlichtings- en reductiemiddel werd gebruikt. Op Banka noemt men ze „Vlaanderen ovens”, naar den scheikundige Dr. C. L. Vlaandrcn, die zich verdienstelijk maakte met het verbeteren der oude chineseche smeltovens. Smolt men vroeger in zulk een oven 35 — 40 pikols erts per nacht¹⁾, de Vlaandrcn-oven leverde 55 — 60 pik. p. * nacht. Op Billiton zijn 3 modellen ovens in ge- bruik, die resp. op 15, 42 en 66 pik. p. nacht berekend zijn. Elke mijn bezat in den regel haar eigen. oven of ovens. In 1889 werd als verbetering een tweede gietkom aangebracht, waacuit het erts in de vormen wordt geschept. In de eerste ko)n bezinkt het onzu|vere (meest ijzerhoudende) tin. dat na elken smeltnacht verzameld, in blok- ken gegoten, en later geraffineerd wordt.

Ten aanzien van het gieten zelf worde nog op- f nierkt dat daarbij niet zelden z.g. gietgallen. o|)traden, toen men nog de gewoonte had de vor- nen onmiddellijk vol te gieten: door uiterst fijne barstjes, bij de afkoeling ontstaan, widen zich die galen met water. Scdert een ticalt|jarcn gcs- geschiedt het gieten op Banka in 4 lagen, terwijl filkens met de volgende laag wordt gewacht tot de vorige een weinig is afgekoeld ; voor de bovens' <• laag wordt zeer heet tin gebruikt. Op deze w|j ze is men er in geslaagd de vorming der gietgal- kn zoo goed als geheel te voorkomen.

De zich bij <lc smelting steeds vormendo slak- |<<*)! die niE. zchlen een groot gehalte aan niccha- ni'< h tin bevatten, worden ver- griiisd. (|<>or wasschen van het metaal ontdaan, on voor zoover noodig »og omgcsinloten in kloino oventjes, waarna het verkregen tin naar de raffina- ge

I)< : zc Jaatste licft plaats in cun raffinoeroven, be>laande uit 6 dakpansgewijze over elkaar lig- gcjni< gictiiz< r<n platen, waarvan de onderste 5°. de box<enstc 9° helt en waarvan de bovenste 3 sterker verwarmd kunnen worden dan de onderst (; De ver|itling geschiedt door hout op een rooster.]■| en onznivere tin wordt op de 2e en 3o pin at (van den eden uf gerekend) opgegeven en langzaam tot sniclden gebracht. Hierbij vloeit liet zuivere tin uit, Cervij] het alliage, dat de onzu| verheden bovut (; n nioclijker smelt, achterblijft en achtereenvolgens op de 4e, 5o en 6e plaat wordt gcschoven, waardoor nog meer tin uitdruipt. De afvalken worden in een Vlaanderen-oven omge-¹⁾

i) Daar het tinsmelten om de grooto hitte steeds uitsluitend des nachts plaats heeft, spreekt men in Indie van „smelGnitachten” en wordt gewoonlijk ook do ertsvoorraad in „nachten erts” opgegeven. Op Billiton rekent men met „nachten” 28 pik. erts.

smolten met houtskool (omdat er ook altijd wat ongomsmolten erts b'is) en het product op nieuw geraffineerd. ~~Op zulk een raffineeroven kunnen per 24 uur ongovccr 500 blokken (285 pikool) worden verwerkt, tegen 25 ƛ. 30 cents onkosten p. pikool.~~

De grooto hoGveelheid houtskool, bij het smel- ten benooidig, en de steeds meer klemmende moeilijkheid om dit te verkrijgen, heeft er de Billiton Mij. in den laatsten tijd toe gebracht een deE van het erts naar Sing-apore te verkoopen, en voor een onder deel het smelten in vlamovens te * gaan uitvoeren; daarbij heeft elke oven een generator, waarin stencnolen worden vergast, voor de verhitting der ovens, terwijl de verbrandings- lucht wordt voorgewarmd. De genomen proeven hebben zeer goed voldaan. Het spreekt van zelf, bij de daurte di er installatie, dat het erts van een zoo groot mogelijk complex mijnen naar een centraal punt moet worden vervoerd, waar de vlamovens zijn opgestelc (te Lipat Kadjang bij Manggar). Ook op Banka schijnt men tot de in- voering dezer ovens over to willen gaan (Jaarb. Mijnw. 1912); het jaav. over 1916 (het laatste, dal h. t. L is aangekomen) vermeldt echter slechts, dat met de proeven nog geen definitieve resul- taten waren verkregen. Voor Billiton is het verwerkingsproces uitvoerig beschreven door Rueb in Jaarb. 1914/15 der Mijnb. Vereen, p. 168 en door Mollema, l.c. 113.

h) M i j n b e h e r, Mijnhuishouding. T i n a f r e k o n i n g. Voor de beido particuliere maatschappij en is een hoofdadmistrateur met het opperbeelieer der ontginningen belast, daarin bigestaan door administrateurs en — op Billiton — door een technischen staf. Voor de regeling op Banka, zie bij MIJNWEZEN, sub. C. 4.

Do tinertsgroeven in Indie worden overal be- werkt door Chinezen, die in genootschappen (kongsi) verdeeld zijn, welke onder hun eigen hoofden onder toezicht van Europeesch personeel werken en waarbij zij door een. zeker aantal jaar- looners, op vast traktement, worden bigestaan. Overigens voeren de kongsi's hun eigen, gezamen- lijke huishouding en na elke campagne wordt de gemaakte winst gelijkelijk onder de deelhobbers verdeeld. Zij ontvangen van den werkgever voe- dingsmiddelen in natura tegen vasten prijsenver- schillende andere voorschotten op rekening; hel opgeloverde tin wordt tegen een vooraf bepaal- den, of door borekening te vinden, prijs ingenom- en, daarvan de verstrekkingen in aftrek gebracht. Een uitvoerige en duidelijke beschrij- ving en geschiedenis van de wijze van betaLing op Banka, van de hand van den iug. D. de Jongh Hzn., is te vinden in Jaarb. Mijnw. 1900. Zoo een- voudig deze methodo er uit ziet, zoo inoeciolyk is hare praktischo toepassing, waarbij in de aller- voornaamsto plaats liet bedrag, dat per pikool tin / zal worden betaald, do meeste last veroorzaakt/ Zoolang de terroinoen. ryk waren, do crtslaag niet di ep lag, de wateromstandigheden gunstig waren, , en de ontginning op do gewone primitieve chineoe- sche inaniar plaats had, wai-cn de moeilijkheden gering; zij vermoederden echter uaar mate de terrein arhier werden, de ertslaag diep cr lag en mechanischo hulpmiddelen bij de ontginning moesten worden aangewend.

Op Banka warden do vele bestaando partieele bepalingen ten slotte verenigd in een Rogic- ment voor de betaling van den arbeid (Ind. Stb.

1891 No. 135) en het daarbij behoorende tarief van verstrekkingen, voorschieten en tegouioetkomingen; men kan daarbij tot een vast te oeczegging van 21 per pikocel tin gaan. Op Billiton, waar de ontginningskosten over het algemeen hooger waren dan op Banka, werd omstreeks 1885 door den toenmaligen vertegenwoordiger der Mij., J. p. Encling, het z.g. *qiantum-stel* ingevoerd. Hij ging daarbij uit van jje onderstelling dat een mijnwerker voldoende beloofd is, indien hij p. jaar / 240 in geld ontvangt, waarvoor hij in normaal terrein 12 pikocels tin kan opleveren, dus berekend op / 20 de pikocel. Kan die productie, door den aard van het terrein, bij dlijtigen arbeid niet worden bereikt. dan wordt hem een toeslag gegeven, afhankelijk van het te behalen quantum tin: die toeslag werd vastgesteld op / 20 bij 11 pikocels hoofdelijke productie en werd, verder voor elken pikocel tin minder met / 15 verhoogd. zoodat door de Mij. werd betaald:

by 11 pikocels: $\frac{11 \times 20 + 20}{21,82} =$ bij

10 pikocels: $\frac{10 \times 20 + (20 + 15)}{10} = / 23,50;$

bij 9 pikocels: $\frac{9 \times 20 + (20 + 15 + 15)}{25,56} = / 25,56; \text{ cnz.}$

Men noemt dit dan: betaling onder quantum 11, 10, 9 enz. De steeds grooter wordende schaarschte aan gunstig gelegen terreinen was oorzaak, dat het percentage der geheele productie, dat onder quantum gewonnen werd, van 13 % in 1885 ophiel tot 98.6 % in 1913 en dat de gemiddelde quantumtoeslag p. pik. in 1913/1-1 / 20.60 beliep en in 1908/9 het maximum van / 25,28 bereikte. Over deze betalingswijze zie vooral: J. Groothoff, Overzicht van de tinexploitatie op het eiland Billiton, 1893 en (J. P. Ermeling), de Tinmijnbouwonderneming op Billiton; verder Mollema l.c. 126.

Het is duidelijk dat de marktprijs van het tin zeer grooten invloed heeft op het minimum quantum, waarmede een terrein nog in ontginning kan worden genomen, en dat mechanische ontginning geschiedt bij vrij laag quantum.

Natuurlijk gelden de hier beschreven tiubetalingen alleen voor de g.stroomtinontginningen; die van anders en ook zulke, waarbij kostbare installaties gebruikt worden, blijven gewoonlijk in eigen beheer.

De verkoop van het Bankatint had tot in den allerlaatsten tijd uitsluitend plaats in Nederland, door bemiddeling van de Ned. Handelsmaatschappij. De door den oorlog van 1914 geschapen toestand had echter ook verkoop te Batavia tengevolge;

De Billiton My. was in den eersten tijd contractueel verplicht het tin in Ned. Indie publiek te doen verkoopen; ofschoon dit beding bij de nieuwe concessieakte in 1892 werd weggelaten, bleef de verkoop te Batavia tot 1898. Toen werd voor het eerst een deel van het erts naar Singapore gebracht (zie boven), en daar in de Pulu Brani Smelting Works versmolten; geleidelijk werd die hoeveelheid tot ongeveer de helft van het erts opgevoerd; het uitgesmolten tin werd natuurlijk ook te Singapore, maar dan als Straits-tin verkocht. Het overige werd sedert 1898 wel te Batavia, doch bij onderhandsche inschrijving, van de hand gedaan. De Singkep Mij. verscheepte in de eerste jaren haar zelf uitgesmolten product

naar Europa; spoedig echter ging zij op toe over al het erts naar Singapore te brengen, waar tevens het tin verkocht werd, natuurlijk ook als Straits-tin.

Het tin is berucht geworden om do zeer sterke plotselinge schommelingen in den marktprijs, zoodat de jaarlijksche gemiddelden gewoonlijk geen beeld geven van het werkelijke verloop der markt. Uit de voorhanden gegevens is echter af te leiden dat in de 19e eeuw een prijs van / 40 p. pikocel (circa £ 50 p. ton) een minimum was, dat tweemaal, in 1878/9 en in 1896/7 bereikt wordt, ter wijl het maximum van / 92.50 in 1872/3 voor kwam, in 1899/1900 door een van ruim / 91 gevolgd. Vanaf 1903/4, toen de prijs gemiddeld / 86,77 was tot 1905/6 toen / 132.34 bereikt werd, ging de prijs gestadig omhoog, daalde toen weer tot / 93.29 om nogmaals tot / 153.60 in 1912/13 te stijgen (het de hoogste prijs die ooit voor tin was betaaid geworden. In 1914 en 1915 was door den oorlog de prijs zeer ongelijk en gemiddeld slechts / 113.51 en / 111.75, om daarna weer op te loopen zelfs tot gemiddeld / 186 in 1918 met maximum / 242.50 in Augustus (Verslag Billiton Mij. over 1918). (Zie ook Hooze, Graphische voorstelling der productie, veilingsprijzen en geldswaarden van Bankatint 1836—1880 in Jaarb. Mijnw. 1882. I, verder de jaarlijksche Banka-verslagen en voor Billiton in Mollema l.c. Bijlage 3.

IV. *Literatuur*: Belialve degewone jaarlijksche overzichten van Banka in de Koloniale Verslagen en in de Jaarboeken van het Mijnwezen, en de technische (tot 1910) in de Kwartaalverslagen van het Aijinwezen, verschiijnt van af 1910/11 een officieel en uitvoerig jaarverslag over de tinwinning op Banka. Daarmede is echter nog een vrij omvangrijke literatuur over tin in Ned.-Indie aanwezig, waarvan de voornaamste werken reeds in den tekst zijn geciteerd, en L* verder in extenso is bewerkt door Dr. R. D. M. V. beek, en opgenomen in de Verhandelingen van het Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Kolonien, Geologisch S. c. t. c., onder het hoofd Banka, Billiton enz. b. gegevens over de Billiton en Singkep zijn voornamelijk te vinden in de Jaarverslagen welke meer of minder verkort in de Kol. Ver. en in de Jaarb. Mijnw. zijn overgenomen. Voor een algemeen overzicht van het voorkomen van tinerts op aarde, en do wijzigen van ontginning, kan worden aanbevolen Sydney Fawns, "Pin Deposits of the World, Edited by Tho Mining Journal, London. Speciaal over Zuid-Amerika (vooral Bolivia) handelt uitvoerig het in 1919 verschenen werk: „The mineral deposits of South America" door Miller and Singewald

Afgesloten Mei 1920.

- N. W. IC. TINGANG (D.A.J.). Zie ANGGANG en RANGKOK.

TINGGI. Javaansch naam voor Wandluizen; Koctoc boesoch hij de Maleiers; Koetoe is de Maleische naam voor Luis. De Maleiers noemen de Vloot (*Pulex*) of Hondenluis Koetoe-andjing, Javaansch KGipindjal.

TINGI (JAV.). Zie CERIOPS.

TINGLOER (JAV.). Zie CAESALPINIA BONDUCELLA.

TINOMBO' SCH. Zie TOMINISCHE TALEN. TINOSPORA CRISPA Diels. Fam. *Menispermaceae*. Andawali, Pantjasono (SOEND.), Anta-wali, Bratawali, GadCJ, Poetrawali, Tajoengan,

Oolan oelanan (JAV.). Windondo heester, tect 5 M. hoog, in bosschen en kreupelhout beneden 300 M. De stengels treft men altyd bij de inlandsche medicijnhandelaren aan. Zo zijn kenbaar aan hun wratachtige verhevendheden en smaken zeer bitter door de aanwezigheid van een bitterstof. Alkaloiden zijn echter niet aangetroffen. Een aftraksol is een zeer veel toegepast middel tegen koorts. Do buitengewoon bittere smaak is echter een groot bezwaar. Uitwendig wordt een afkooksel tegen schurft gebruikt.

TIOENG. Naam op West-Sumatra voor eene Beo-soort, *Gracula javanensis*, de alom geliefde en in kooien gehouden vogel, die men van allerlei leert napsaten, de Beo bij uitnemendheid. Zie SPREEUW.

TIOENG AJER (MAL.). Zie BANGO.

TIOROSTRAAT, tusschen de Zuidkust van het Z.O.lijke schiereiland van Celebes en de Noordkust van Moena, is vrij breed en heeft matige diepten. De oevers zijn aan weerszijden laag en met rizophoren begroeid. Aheen de hoeken in de buurt der Toeroboeboebai, in het Oostgedeelte der straat aan den Celebeswal, zijn. rotsig. Op dezen oever loopen vele niet onbelangrijke rivieren met delta's en zeer ondiepe monden in de straat uit, meer naar binnen loopt het land op naar heuvelachtig terrein, dat by den Westinloop der straat de kust dicht nadert. In dien Westinloop liggen meerdere, gedeeltelijke hooftelachtige, door droogvallende raffen omgeven, eilanden; de Oostuitloop is nagonoeg afgesloten door het groote droogvallende rif rond het met lagoonheuvels bezette eiland Tobca, dat slechts nauw doorgangen aan de Noord- en Zuidzijden overlaat. In het midden steekt, in N.W.lijke richting, van den N.W.hoek van Moena dwars over de straat, een reeks lage, gedeeltelijk met klapperboomen begroeide cilindrische af, welke tot den Celebeswal wordt voortgezet door verspreid legend, droogvallende geveanen, en de straat in een Z. W.lijke en een O.lijke ruime, schoone kom verdelen. JCr bestaat een levendige handel met Inlandsche vaartuigen, schepen konden vroeger straat moeilijk bevaren wegens onbekendheid met de doorgangen tusschen de in het midden; nle^n <n <J1 an<len < n raffen. Zie ZeemansgidsclV.

TIRAM. Js (1< : Maleische naam voor Oester (*Ostrea purpurilica*); mon onderscheidt nog de Ira Di) r- : u oestei) en tiram akar (stok-oeyier) : zi- KRANG-TZYMBAK en SCHELP.

TIRIL (JAV.). Zie l'RJNLL en PLEVIER-VOGELS.

TIRTASARI. Kina-etablisement, zie KINA.

TITELS (INLANDSCHE RANGEN EN). Een sclirijving over de inlandsche rangen op titels op Java en Madoera heeft gezegd, dat men op die cilanden „to doen heeft met een bij uitnemendheid hoofsche volk“, eene omstandigheid die de zeer uitgebreide titellatuur, bij dat volk in gebruik, verklaart. Al mogo die verklarende omslangingheid met overal elders in Indie aanwezig zijn, toch vindt men dien trek om zeer aan rang en titellatuur te hechten en daarmee gepaard gaande een zeer uitgebreid en verscheiden aantal titels ook bij andere volken van don Archipel. Vooral daar, waar, evenals op Java en Madoera, staatsrechtelijke verhoudingen zijn, die hot ontstaan van een vorsten- en adelstand hebben in de hand gewerkt. Dit verklaart dus tovens waar-

om men bijv. bij de Dajaks, Heidsche bewoners der Molukken en Minangkabau-Maleiers een vrij boperkte titellatuur aantreft.

Hoo belangrijk do vraag van rang en titellatuur in eene Oostorache maatschappij ook is, merkwaaordigwerd dit onderwerp in de literatuur over Indie toch zelden opzettelijk behandeld. Het meeste er over vindt men verspreid in geschriften over de volkeren of landsreken, en zoo is o Jbk reeds veel in deze Encyclopaedie over gezegd, waarnaar in dit artikel dus slechts verwezen behoeft te worden. Alleen voor Java en Madoera vindt men eene uitgebreide opzettelijke behandeling van het onderwerp in het op last der Regering uitgegeven geschrift van Mr. L. W. C. van den Berg, „De Inlandsche rangen, en titels op Java en Madoera“ (2e dr.; 1902) waarin men tevens de ouderc literatuur verwerkt vindt. Voor Indie in het algemeen verdient hier naast vermelding: C. W. Walbechm. „Lijst van de voornaamste Inlandsche ambtsbenamingen“ (T. B. G. XVI, bl. 477) en speciaal voor Celebes: „Lijst der op Celebes gebruikelijke titels“ (Ind. Arch. 1850, bl. 488). Waar overigens zelfs Mr. Van den Berg in zijne uitgebreide verhandeling herhaaldelijk opmerkt, dat hij voor hare geheele volledigheid niet kan instaan, aangezien het aantal titels en hunne plaatselijke verschillen en nu-anceringen enorm zijn, behoeft het geen betoog dat ook dit artikel geen aanspraak op compleetheid maakt, nog daargelaten dat een droge opsomming van eene groote menigte woorden, die meestal in gemakkelijk toegankelijke bronnen ook te vinden zijn, hi er niet op hare plaats schijnt. Ter wille van het overzicht verdeelen wij de inlandsche titels in de volgende zeven rubrieken, waarin de voornaamste en meest voorkomende der daartoe behoorende zullen worden opgesomd. Die rubrieken zijn:

A. vorstelijke titels, de zoodanige die door heerschers over een eenigszins uitgestrekt gebied gedragen worden. Oorspronkelijk erfelijk of door vorsten uit de volheid hunner macht zelf aangenomen, worden zij tegenwoordig meest, krachtens de met de inlandsche potentaten gesloten tractaten, door de Nederlandsch-Indische Regering toegekend. Overigens worden bij die toekening wel steeds zooveel mogelijk de regels van het inlandsch gewoonterecht gevolgd.

B. adollijke titels, die hoofdzakelijk alleeda door geboorte verkregen worden, al werden zo ook als gunstbewijs door Inlandsche vorsten verleend en al heeft dit nu in, krachtens de contracten, beperkte mate nog plaats, terwijl ook de Gouv.-Gen. tegenwoordig het recht tot die toekening heeft. Dozo toegekende titels zijn, behoudens weinige uitzonderingen, niet erfelijk en soms gevon zo ook niet op geheel dezelfde rechten aanspraak als do door geboorte verkregene. Vele van deze titels vindt men opgesomd in het artikel ADEL. Waar zo nog door geboorte alleen verkregen worden, d. i. overal behalvo op Java en Madoera, heerscht in het aannemen er van de grootstom willkour. Eensdeels moct men dit verklaren uit het feit dat do rechten op dio titels op ongeschreven gewoontereeb borsten, anderdeels daaruit, dat aan het bezit van titels voel gehecht wordt, terwijl bovendien onze Regering zich op do Buitenbezittingen met het geheel onderwerp weinig of nieb inlaat.

Zoals gezegd, is dit anders op Java en Madoera -

ra. Het „Regiement op de verplichtingen, titels en rangen der regenten op het eiland Java“, (Ind. Stb. 1820 n°. 22) geeft aan, welk titels de Gouv.-Gen. aan regenten verleen mag, aan welke officieren van het leger de dragers dezer titels in rang worden geassimileerd en op welk gevolg en welke onderscheidingsteekenen iedere titel aanspraak geeft. Daarnaast wordt op Java en Madoera ook eenige, zij het in de praktijk niet altijd voldoende controle geöfeneerd ter voorkoming van onrechtmatig aannemen van titels. Bij benoemingen tot ambten en daarmee gepaard gaande toekenning van titels (kralitens art. 3 van het „Reglement van de titels, rangen, de staatsie en het gevolg der Inlandsche ambtenaren op het eiland Java aan de Regenten ondergeschikt zijnde“ in Ind. Stb. 1824 n°. 13 en krachtens art. 3 van het venvermeld Reglement) wordt telkens een nauwkeurig onderzoek ingesteld naar de titels, die de benoemde eventueel reeds mag dragen. Verder worden door de regenten vijfjaarlijksche registers gehouden van de titels, die de inlandsche ambtenaren voeren mogen (art. 10 hunner Instructie in Ind. Stb. 1867 n°. 114 Litt. B) terwijl ook de verandering van titulatuur, die in hoogste instantie door den Gouv.-Gen. wordt vergund, aan zekere waarborgen is onderworpen (art. 3 van het Reglement van 1824 en § V van het Besluit in Ind. Stb. 1867 n°. 168. Vergel. ook het Besluit in Bijbl. 1854 n°. 66).

Over de Vorstenlanden strekt zich dit toezicht niet uit, zoodat men daar ook veel willekeurige aanneming van titels vindt, zoodals die, in tegenstaande herhaalde bevelen van hooger hand, ook in geheel Midden-Java nog vrij veel voorkomt. Tegen aanmatiging van titels leverde art. 191 van het thans niet meer van kracht zijnde Straf-wetboek voor Inlanders geen voldoende waarborg, daar bijkens de woorden en de geschiedenis dit artikel alleen sloeg op die titels, welke toekenning een recht is van het openbaar gezag, terwijl d-e artt. 228 en 229 van het nieuwe Wetboek van Strafrecht strafbaar stellen het opzettelijk dragen van onderscheidingsteekenen, behoorende tot een ambt, dat de drager niet bekleedt of waarin hij geschorst is en het opzettelijk voeren van eene staatsie, welk aan een den betrokkene niet toekomende rang of titel verbonden is. Onder de streken in de Buitenbezittingen waar met adellijke titels het meest willekeurige te werk wordt gegaan noemt men vooral de Lampongsche districten. Na het ophouden der Bantamsche overheersching hielden de hoofden hier een bijzondere voorliefde voor weidsche titulatuur, tengevolge waarvan eenvoudige kamponghoofden daar nu soms titels als die van sultan of soesoehoenan voeren!

C. ambtelijke titels. Hieronder vallen: de titels, die een ambt aanduiden, die dus de namen van ambten zijn:

2e titels, die ambtenaren, krachtens het bekleeden van hun ambt, bovendien nog voeren, en die hun, alleen voor hun eigen persoon en met het oog op het Speciale ambt worden verleend.

Wat de eerste soort betreft, deze zijn natuurlijk in het onder ons rechtstreeksch gezag staande deel van Indië wettelijk geregeld en vormen dus een vast systeem.

Hoewel van zeer ingewikkelde aard vindt men een dergelijk vast systeem ook voor de ambtenaarswereld van de Vorstenlanden. Ook de twee

de categorie, die voornamelijk op Java en Madoera gezocht moet worden en dikwijls met de adellijke titels samenvalt, is althans voor Java congeriematen aan regelen x onderworpen (men zie de boven aangehaalde reglementen en besluiten).

D. geestelijke titels. Deze treft men bijna uitsluitend in de Mohammedaansche landen aan, en veelal zijn zij aan Arabische woorden ontleend. Het schijnt hier ook de plaats om op te merken dat de Islam op Java zeer vele adellijke titels, die voor een groot deel uit den voor-islamietischen tijd dateeren, moet liebben gewijzigd en vervormd.

E. praedicten. Dit zijn titels, die steeds als complement bij een ambtelijken of adellijken titel gevoegd voorkomen en op zekeren wijze wijzen. De eerste soort zijn die, welke het hoogste gezag aan bepaalde categorieën van ambtenaren toekent, de tweede die, waarop zekere adellijke titels recht geven en die meestal alleen door geboorte verkregen zijn. Eenige regelingen voor het voeren der praedicten werd gegeven in het reeds vermeld Ind. Stb. 1820 n°. 22. Doch ook deze titels worden veelvuldig geheel ten onrechte aangenomen, zoodat telkens eene controleering ervan noodig blijkt.

F. eertitels. Een soort bijvoegsels tot de eigenlijke titels, die meestal alleen gebruikt worden als een mindere toevoeging over een meerdere spreekt, hoewel ze soms ook wel in het algemeen als titel gevoerd worden.

G. bekleedheidstitels, die in den oorsprong eigens ieder persoon van een aanzien worden gebezigd.

Wat de laatste drie categorieën betreft, zijn het voor Java en Madoera, waar men doze het meest uitgebreid vertegenwoordigd vindt. Tot rechte waardeering van ondestaande opsomming merken wij nog op, in de eerste plaats dat de ter wille van een overzigt gegeven indeling niet altijd aan volkomen scherpe grenzen der werkelijkheid beantwoordt, terwijl zelfs dikwijls door plaatselijke afwijkingen dezelfde titel in verschillende streken tot reën behooren zal. En in de tweede plaats houd men in het oog dat de invloed der Europeanen hier en daar de scherpe nuanceering heeft doen verloren gaan. Als voorbeelden vermelden wij dat b.v. op geheel Java K a d d n A j o e b u r g e r e c h t l i e f t v e r k r e g e n a j s t i t e l v o o r r e g e n t s v r o u w e n , a l h e b b e n z i j s o n i s v o l g e n s d e i n l a n d s c h e o p v a t t i n g e n i n c o n s t r u c t i o n d i c h t e n t i t e l v o l s t r e k t g e e n r e c h t , o f a l l u i d h u n e i g e n l i j k e t i t e l g e h e e l a n d e r s , z o o a l s I a m b o n g i n d e P r e a n g e i . I e t s d e r g e l i j k s v i n d e n w e o o k i n A t j h , w a a r i n h e t a l g e m e e n e n a m m e n d e t i t e l T e u k o e w o r d e n a a n g e e d i g t , h o e w e l v e l v a n h e n , d i e o o k g e e s t e l i j k g e z a g l i e b b e n , e i g e n l i j k d i c h v a n T e u n g k o e v o e r e n .

A. Hoewel de vorstelijke titels voor het meereendeel reeds verspreid in de Encyclopaedie te vinden zijn (o. a. vergel. men de artikelen: BALTERS, BARROE, BATAKS, BOGINEEZEEN BONI, LOEWOE, RIQUW) geven wij hier, ter wille van een overzigt, de voornaamste nog op:

r a d j a : zie op dat woord. Behalve het daar gezegde zij opgemerkt, dat deze titel door Europeanen in het algemeen aan alle inlandsche vorsten, en zelfs aan lagere hoofden, gegeven wordt

s o o l l a n : zeer algemeen voorkomende tiVel. Gevoerd wordt hij o. a.:

, op Java: door den vorst van Djokja en door de vorst. uit twoc der dric takken van het Cheribonsche huis ;

op *Sumatra*: door sommige hoofden in de Lampongs (die er wel eens den titel d a l e m achter voegen), de vorsten op de Oostkust van Sumatra van Atjeh tot aan Palembang, en die van Maloischea oorsprong in het Riouwsche ;

op *Borneo*: door den pretendent van het vroeger-e rijk van Bandjermasin ;

soesoehoonan (in afkorting s o e - n a r): titel van den vorst van Soerakarta, die ook hi er en daar door hoofden in de Lampongs gevoerd wordt;

panembalian en pangeran: titels die in rang op elkaar volgen en in samenstelling met andere, ook Sdeellijke titels, op *Java* door vorstelijke personen van verschillende rang gedragen worden;

r a t o e : op *Java* de titel voor vrouwen van vorstelijke bloede, dochters van een vorstin ;

a n o m o f m o e d a : titels die, beide „de jongere“ beteekenend, op *Java*, *Sumatra* en *Borneo* veelvuldig door vorstelijke personen. bij andere titels gevoerd worden, in het bijzonder door de zoogen. rijksbestuurders der inlandsche staatjes;

Soesoehoonan P a k o e b o e w a n a, senapati, ingalaga, ngabdoerrah- m : i n, s a j i d i n, panatagama: de vol- lodige titulatuur van den Soesoehoonan van Solo;

S o e l t a n A m a n g k o e b o e w a n a, s e - n a, p a t i, i n g a j a g a, n g a b d o e r r a h - m a n, s a j i d i n, p a n a t a g a m a, k a l i - f j a t o e l l a h : de volledige titulatuur van den Sultan van Djokja (vergel. voor sominig. dezer titels het art. PANISLAMISME);

P a n g r n a d i p a t i, a r i a, p r a b o c P r a n g w a, l a n a : de titulatuur van den vorst van Mangkoe Ne aré ;

P a n g e r a n a d i p a t i, a r i a, S a s r a i l i n g r a t : de titulatuur van den vorst van Pakoe Alam;

a n a l c r a c l j a : op *Sumatra*, speciaal op de Oostkust en in licit Riouwsche, do titel van alle personen van vorstelijke bloede, terwijl voor kinderen van vorsten daar de titel t o n g k o e i s. \er in elding v c T d i c n t, dat de afstamelingen ; i a < i i n Soelljan van Lingga-Riouw heb praedi- uat ' r < : n (j k <) c. y < l c ufstummelingtin van den on- (T rkouing van Riotiw (Jang < l i P c r t o e w a n M o e d a) het praedicaat I : a d j a e n de afstamelingen van den Soelun, Soctan loedu en Radja-Moeda van I ndrageri het praedicaat (Jngkoe voeren. Eeno der vrouwen van udclijke geboorte van den Sool- thun j < o n tot *Tenykok Empoean*, die van den Soctan tot (Jngkoe *Kvrpoean* verheven worden.

: < m r o e o f a r o c n g, d a t o c, p a c l l a m a n g k a o c : de titel van de Boegineesche v < r s t e n op *Celebes*, meestal vergezeld van don naam van hun rijk;

d a n o f d a n o e : algemeen titel van man- n' l i k o v o r s t e u d t g e n i n h e t g e w e s t T e r n a t e ;

a n a k a g o c n g e n b a t a r a z i j n B a l i s c h i e v o r s t e n t i t e l s.

Behulvc de bier genoemde vindt men, vooral in de Vorstelanden van Java, nog een zeer groot aantal andere titels voor vorstelijke personen, waarbij v r s c h i l i s g e m a a k t t o n o p z i c h t e v a n s e k s e, n a d e r O f v e r d e r e v o r w a n t s c h a p s b e r e k

king tot den vorst, of de kinderen en echtge- nooten geboortig zijn uit een eerste- of een tweede- vrouw, enz.

Door de vorstenfamilie van het vroeger rijk van Bandjermasin en door die van Palembang werden vroeger voornamelijk Javaansche titels gevoerd.

B. Voor de adellijke titels vergelijk men in de eerste plaats het artikel ADEL. Verder zie men ook de artikelen: ATJIFHERS, BALIFIRS, BOEGINEEZEN, MINANGKABAUERS en SOENDANEZEN.

De eenige der Javaansche adellijke titels, die in alle tijden alleen tot deze categoric behoort heeft, is die van r a d d n. In de laatste veertig jaren. wordt deze titel zonder uitzondering door alle regenten op Java gevoerd, daar de Regeering dien ook steeds, als, een tot dit ambt benoemde persoon reeds geen recht er op had, bij de aanstelling aan hem verleend heeft.

Buiten de in boven aangehaalde artikelen genoemde adellijke titels noemen wij nog als eenige der voornaamste :

op *Java*: r a d d n a d j e n g v o o r d e (o n g e h u w d e) d o c h t e r v a n e e n r e g e n t ;

peinbajoen voor den lageren Bantam- schen adel ;

a t e n g c n e n d e n g, B a t a v i a s c h e t i t e l s v a n o n b e k e n d e n o o r s p r o n g ;

m a s n g a b d h i (v o o r m i n d e r j a r i g e n : d j a - k a) v o o r d e l e d e n v a n e e n i g e z e e r o u d e f a m i l i e s i n S o e r a b a j a ;

op *Celebes*: d j e m n a t o n g a n g : « idellijke titel in de Boegineesche staatjes;

kabosenja is in de rijkjes Parigi en To-djo de titel van de leden van een soort adelstand boven de gewone vrije mannen, die elders in Midden-Celebes ter onderscheiding van de slaven dozen naam dragen. Zeer verschillende Javaansche adellijke titels worden verder, op geheel willekeurige wijze, aangenomen door hoofden in de Lampongs, Palembang (hier worden dergelijke titels ook wel door het Gouvernement verleend) en Benkoelen. Hiertoe behooren vooral de titels: r a d i n, d e p a t i, p a n g e r a - n, m a s g e d e e d.

C. Voor de ambtelijke titels van de eerste categoric vergelijk men de artikelen: BESTUUR, DESABESTUUR, PATHI, VREEMDE OOSTERLINGEN (voor de bestuurders door in Indie gevestigde Arabieren, Chinezen, enz.) en het over de bestuursinrichting handelende gedeelte van de verschillende artikelen over de volken en landstroken van den Archipel. Ami do daar opgesomde ambtelijke titels zullen wij niet vele toevoegen. Wel is waar is or overal in Indie, vooral in de gemeentelijke organisatie, in de min of meer zelfstandige staatjes en last nob least in de Vorstelanden op Java, een heiliger van personen, die een of ander ambt bekleeden en dus een bepaalden titel voeren, maar die alle' op te sommen is ten eenen- male ondoenlijk en schijnt ook onnodig.

Op *Java* noemen wij nog de volgende titels van tot het desa-bestuur behoorende beambten:

p o e o n v o o r h e t d e s a - h o o f d b i j d e B a d o e j ' s ; m a n d o r i d e m o p d o p a r t i c u l i e r o l a n d e n i n B a t a v i a ; k a p A. l i d e m i n B a g. l d n e n K e d i r i ;

k l 6 b o e n o f k l i w o n idem in Oost-Java en Madoera

Voor de leden van den dorpsraad in het algemeen treft men zeer verschillende titels als: djoendjang 'krawat. prabot de s a, s a r i k a t d e s a, k o n t j a. in het Javaansch. p a n g k a t- in het Soendancesch, en a p d l o p Madoera. De titels der verschillende leden af- zonderlijk, alsook die der met de politic of het toezicht op irrigatiewerken, vccstapel, enz. be- laste personen bieden een enorme verscheiden- leid ann, niet alleen in vcrschillcudo gewesten, maar zelfs binnen de grenzen daarvan. Eene zeer uitgebreide opsomming dier titels vindt men in <L. W. C. van den Berg, „Het inlandsch gemeen- twezen op Java en Madoera“ (Bijdr. T.. L. en V.kunde v. N.-I. 1901).

De titels van regent, wadana, enz. zijn lang- zamcrhand overal inheemsch geworden. Alleen vormen nog een afwijking: t j a m a t, dat het volk in de Preanger nog steeds voor den assistent- wad&na gebruikt en : d r m a n g e n m a n t r i- distrikt, welke titels de Bantammcrs resp. nog zeven aan den wadan& en assistent-wadana. Zeer ingewikkTd is de ambtelijke titulatuur in de Javaansche Vorstenlanclen. De titels zijn er samengesteld uit het woord dat den hierarchi- schen rang des ambtenaars aanduidt (titels, die in de tweede categorie van deze rubriek thuis behooren) en het woord of de woorden, die de speciale functie van den betrokkenc aangeven. De hoofden der „golongan,^ (als't ware de departementen van algemeen bestuur) dragen de titels van :

patili Sasra n d g a r a, de riy<sbestuur- der, tevens hoofd der burgerlijk ambtenaren in Solo ;

p a t i h D a n o e r r d j a, dezelfde. titularis in Djokja;

w a d a n a kaodem, w a d a n a m o e t i- h a n o f pangoloc g c d 6, hoofd van de geestelijke beamtben; w a d a n a kadipat^n, hoofd van de echte leden der vorstelijke familie ;

w a (l a n a k a m i s e p o e h a n, hoofd van de onechteleden;

n i a h- i m a s a d i p a t i e n n i a h i t o e- meuggoeng, de hoofden van de vrouwelijke hofhouding, resp. te Solo, en te Djokja.

Op Sumatra vindt men in Tapanoeli, naast de gewone benamingen van k a p a l a k o c r i a e n k a p a l a k a m p o n g dien van radja- j) a m o e s o e k in Mandailing. De ripe-hoofden heeten r a d j a s i o b o n ripe, a n g g i n i radja, n a t o r a o f n a t o b a n g. Verdere titels in die residentie zijn s o c t a n e n t o c- a n g k o e resp. voor de koeriahoofden in Siboga en Natal en radja, n a i n o r a, o r a J l g- k a j a e n p o n g h o e l o e voor de hoofd en van dorpen. K a l i p p a h i s e e j) titel voor marga-hoofden in Benkoelen.

Tot de ambtelijke titels kan men in Atjeh ook rekenen p a n g l i i n a p o l d i n, daar dit al sedert langen tijd de vaste titel is van de hoofden der XXII Moekims. Als eene historische rareiteit vermelden wij hier nog den door de Indische Regeering in 1893 aan Toekoe Oemar verleenden titel: panglim a prang b 6 s a r t o e k o o D j 6 h a n P a h a l a w a n.

In Riouw zijn onder de ambtelijke titels te noemen:

amir voor districts hoofd;

wakil-amir, dalo, dato kaja voor onderdis- tricts hoofd;

pengoeloc batin en kapala -voor ^inipong- h oof den.

Op Borneo schijnen weinig cigcnlyko ainbte- lykc titels voor te comen. Slechts vindt men ni a n t r i vermeld als benaming der oude, aan- zionlijke mannen, die met de hoofden het bestuur over de Kajandoi'pen voeren en k i a i voor districts hoofd in de Z. en O. afdeeling van Borneo.

Op Celebes treffen wij nog, behalve do reeds in deze Encyclopaedie verm eld titels van ambtenaren in de Boegineesch rijkjes o. a. de vol- gende aan:

p a b i t j a r a voor's vorsten raadsinan (een titel, die in 'het gheelic Ooselijk deci van don Ar- chipel inheemsch is) ;

s o e r o voor de zondclingen Van den vorst:

s a b a n d h a r a l voor den met belasting- heffing

bclastcn ambenfiar ;

e o m p o, o c a n l o l o e n o p o e voor de hoofden van districten, en

g a l l a e n g l a r a n g voor die van kleinere territoriale afdeelingen ;

s o e l l 6- d a t o c i s de titci van den rijksbe- stuurder van Mandhar ;

m a k o l 6 j s de titel van den stadhouder van den vorst van Loewoc in het land der Toradja. Bij de Toradja van Midden-Celebes is k a b o- s e n j a o f k a b o s c J l j a bang k 6 de titel van dorps hoofden ; t o m a k a k a e n t o m a l a s s a zijn titels van Toradja'hoofden in de tot. de afdeeling Ma n d a r c n Loewoe behoorende Toradjalanden. m a k o l c die van Toradja hoofden in de onderafdeeling Boengkoe en Mori. Poso en Mengkoka, ni a g a o <■, die van zelfoestuurders in de Kajelische land- elmp- pen Paloc, Tawaelie, Bcoexna'oe en Al a c l i i. adellijk titel bij Toradja's en de Kajeljer^..

Eigenaardig is dat men op de Sajigi-cilaulciji en overal in de Molukken verscheidene titels) n<- i Hollandsche samcnstcllingcn vindt, als : k a p i- t e i n l a u t, k a l j i t e i n, i t j a r a, h << < * j < o c m m a j o r c d.

Op Bali vindt men m a n t j a 's : adunclen der districts- p o c u j g a w a 's :

p a n g l i m a n 's c i) < l j o c r > e- a r u h 's : a<l- juncten der p c n i l > < * k < * l 's ;

p e n j a r i k a n : titel voor den overal elch i in den Archipel d j o e r u c t o e l i s o f t j ; < - r i k g c h e e t e n dorpschrijver;

e k a s e h e n p e n g l o (: r a h voor de hoofden der sawahereenigingen:

p e r w a j a h, p e g i- n 6 i n, p n g a b i n, k o e b a j a n, s i n g o c k a n e n l l a o c v< ior de leden van het dcsa-bestuul.

De tweede categorie van ambtelijke titels, <li<- welke vele inlandsche ambtenaren bij hun cigen ambtstitel nog voerren, of waannee ze goeemd worden, vindt nie) het incest op Java. Zeer algc-)neen, in alle deelen van den Archipel buiten Java is, zelfs voor ambtenaren van nict looogeren rang dan dorps hoofden, in dezen zin het gebruik van radja .

D. Voor de geestelijke titels raadplege men wat den Islam betreft het artikel GEES- TELIJKEN. •

Wat de Jcidsche godsdicnsten aangaat noe- men wij den <l a t o c o f g o e r o c d e r Bataks,

de basir's en baliān's van Borneo, do b i s s o c , s van het Boegineesch gedeelte van Celebes, den t a d o c n j a van wo e r a k c van do Wswoners van Poso, den p a s e k on pam a n g k o o van het eiland Bali, den g i r a n g p o e o e n d o r Badoojs.

7/>. De p r a e d i c a t e n , adellijke zoowel als ambtelijke, vindt men voornamelijk op Java en Madoera, en eene volledige opsooming van de da ar gebruikelijke in de bovengenoemd verhandeling van L. W. C. van den Berg (op bl. 17 on vlg.). Wij geven hi er slechts eenige van de voor-iaa nstc. en meest voorkoniende als voor- hcdcl.

Het Ind. Stb. van 1820 n°. 22 noemt als praediateen voor regenten: a d i p a t i .toemeng- g o c n g e n r a n g e h i (de beide eerste adellijke, het derde een ambtelijk) w elk er rang door de volgorde wordt aangegeven. Verder vindt men als adellijke praediateen (de rang naar de volgorde): a r i a , l j a n d j i op Java en a r - < l j e u h e n r a n g o u i i op Madoera. Ambtelijke praediateen zijn nog: d c m a n g , r a n g - g a , k a n d o e r o o n a (in de residencies Batavia en de Preanger-Rogentschappen) en r i a (in Djokja).

Buiten Java kan men eenigszins tot deze categoric brengen:

p 6 n j i m b a n g : titel van hen die in de Lainpongs recht hebben op een speciale zitplaats in de vergaderzaal en andere privilegies ;

w & j i o f o e a n , een eigenaardig op de West- kust van Borneo voor'komend praediateen voor vorsten van 3 (aleisic) afkomst en hunne afstammelingen.

7. Wat de ceretitels betreft, die ook als titel in de benaming van een vorst of hooggepjaast persoon gevoerd worden, ze zijn even i alrijc en vers h(d en als de zucht naar praal en 'clituiting bij Oostersche volken groot is. Hier- lo c - behooren b. v. do vele titels, die de vprsten v. n Solo en Djokja voeren en die alle een of 'rlwe viThechrijking van den drager betceeknen. Zoo ook het woord b i s a r , dat in alle deelen ■•in di n Archipej' in vorstenitels voorkomt, zoo l a i n a < l - l j n e n q a i n r a d - d i n , govoerd • l m , j - (l -) (Juhjon.sche sultans, zoo de titel d a - l < , •) , i t a n a van den vorst van Mori, zoo ■ l j i n t 6 n i n - n a s , waar deze woorden in vor- lcfititci op S um at ru voorkomen, en zoo vele

etief els, dir gebruikt worden als con ii'in<lc'r< lot «!» <>v<-r ' : cn incedrers)rcckt, beho- j i - H :

< l) J a v i :

i n g 0 - k a n s i n < > , l j o c i k a n g d j e n g voor de vorsten van Solo en Djokja:

k a n g d j i n g g o o s t i voor de Chcribon- ' he sultans < n \ a i k l e r g o o s t e p l a a t - p e r -

o e s t i . (l i t i) < • i n . k u n g . l j e n g , s r i p n - < l o ; l < a k a n g < l j i n g , l j e n g < l a r a , (l j o e - r a g a n . in verschicUende streken aan onder- ■■■li< l (l i H : -catgorieen van personen gegeveh

op Sumatra:

r a (l j a als z (? r v e l v u h l i g tot hoofden ge- bezigde titel:

t o e a H k f in Atjhd voor afstammelingen van den sultan, in Riouw voor hemzelf;

t o n g k o c voor kinderen van de Riouwsche sultans:

a n g k o e , b a l i a u f d a t o e a ^h voor hoofden dor Minangkabau-Malciers.

0. De bloofhoudstitels zijn voor- al op Java haast ontelbaar, terwijl de' v u n s c h i l - l c n d e stroken allerli fine onderscheidingen en nuanceringen doen zien. L. W. C. van den Berg somt or ruim 40 op, on volklaat desnietteen- staande volstrekt niet voor volledigheid te durven instaan.

Van de J a a v a n s c h e noemen wij t o e w a n , a b a n g , a d j e n g , i s t r i , k e n t o l i , k i a - h i , b e n d a r a , m a s , b a g o e s .

Op Sumatra vindt men bij de Malciers : t o e - w a n , d a t o e a ^o , o e d 6 ; bij de Atj&hers: t e u n g k o c o f t e u k o e , soms met toevoeg- ging van a m p 6 n .

Op Celebes bij de Boegineezcn: d a e n g ; bij de Heidsche stammen op Mid den-Celebes kabosenja.

Op Bali: d a n e .

Literatmer: behalve de in dit artikel reeds ver- meldc:

L. W. C. van den Borg, De Slohamme- /' daansche geestelijkheid en de geestelijke goe- deren op Java en Madoera, Batavia 1882; J. Knobel, Voordeelen van het desa-hoofd en de leden van het desa-bestuur in de res. Tegal, T. B., G. dl. 38, bl. 436 ; Mac Gillavry, De Javaansche adel, Verh. B. G. 1836, bl. 29; Rademacher, In- landsche titels in Jacarta, T. v. N.-I. 1856, II, bl. f' 178; Winter, Titels in Soerakarta, Tijds. I. f. L. cn V. kunde, 1854, bl. 559; S. van Deventer, Regiment op de titels cn rangen der Javaansche regenten, T. v. N.-I. 18G5, bl. 120; D. L. Mou- nicr, Mcdedeeling over de rangen in Soerakarta, T. v. N.-I. 18-14 ; A. L. van Hasselt, Midden-Su- niatra, Volksbescrijving, bl. ISO vlg. en 256; Hoyting, Beschrijving der onderafdeeling Groot- 31 andheJing en Batang Natal, T. Aardr. Gen. 1897, bl. 246 vlg. ; Snouck Hurgronjc, De Atjeh- ers I, dl. 46 v e . ; Aeckerlin, De „pangkat papadon" in de Lampongsche Dis trie ten, I. G. 1894, II, bl. 1532 ; E. Netsclier, De titel Anom. of Moeda van Inlandscho Vorsten, T. I. T. L. ' cn V. kunde, 1855, Bengtens XI; Couperus, Op- gave van de Inlandsche titels in Tapanoei, T. I. T. L. en V.-kunde, IS55, bl. 299; Praetorius, Benamingen van hoofden in Palembang, Ind. Bij, 1843, bl. 408; Dubois, Titels van de Lain- pongers, T. v. N.-I. 1852, I, bl. 250; Van der Ven, Staat van de inlandsche Grooten in Bandjerma- - sin, T. I. T. L. cn V. kunde, 1860, bl. 119; Mou, nicr, Rangcn en titels op de Sanggir- Eilandcn- Ind. Mag. 1844, nos. 7, 8 en 9 ; Bakkers, De Ha- dats van Taietto, Barroc, Soudjai, Bonprato en Kalao, T. I. T. L. On V. kunde, 1862, bl. 254 vlg. , * 351; A. C. Kruyt, Politiokeo verhoudingen en standcij bij de Posso-Alfocren, Med. Ned. Zend. Gon. 1895, bl. 106; Aanteekningen omtrent het Jandscliap Gianjar, T. B. B. XIX ; Liofrinck, Bij- dragc tot do kennis van het eiland Bali, T. I. T. L. en V. kunde, 1890, bl. 265.

TITEUE. De II Moekim Titeue (Titeue en Tong Poodeng) vor men een landschap van do onderafdeeling Sigli, afdeeling Noordrust van Atjih, begrensdt ten W. door Kcumala, ten N. cn ten O. door Tjoembo^o, terwijl in hot Z. een huvel- imuir het schiedt van Keumala Dulam. Van gampong Titoue in het N. van het landschap gaat een volonnoweg N. O. naar Lain Mculo, Z. W. naar Keumala Raja, en Z. Z. W. door het eigen land- schap over Poeld ^h Cuscudjit naar Poeld le en ver-

der de heuvels over naar Keumala Dalani. De bevolking, tellende o.m. 551 geregistreerde manven vindt haar bestaan in rijstbouw op sawahs. Zie: B^{dr}. T. L. o.Slk. v. N D1.55 (1903), bl. 58.

TITIHAN (JAV.). Zie PULUT.

TITIP-LICENTIES. Zie OPIUM.

TITIR. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TIWAL. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TJABAI, TJABAI DJAWA (MAL.). Zie PIPER RETROFRAGMENTUM.

TJABAK (JAV.). Zie GEITENMELKER en TJABAK WAN A.

TJABAK-WAN A. Naain op Java voor eene Geitenmelker-soort, *Jiarrachostomus javane-nsis*. Alda ar heet *Caprimidgus affinis*, Tjabak; op Billiton, Kolong; op Sumatra, Birik-birik of Beberok. Op Celebes heet *Lyncornis macropterus*, Toeljo. *Jodargus papuc-nsis* en *ocellatus* en *Jihamphomantis mcgarhynchus* worden op de Aroe-eilanden Gonggaboel genoemd. De op de Aroe-oilanden levende *Aegothales JFaZZacei* heet aldaar Toetarwaroe. *Ckiprimulgus concretus* is op Billiton, evenals *affinis*, bekend onder den naam Kolong.

TJABANGBOENGIN. Ngenoenog aan den mond van de Tji Taroom, n.l. aan het begin der delta liggen twee plaatsen Tj abangboengin, een aan den linkerover in de afdeeling. Meester-Cornells en een aan den rechterover in de afdeeling Ejawaiig... Voordat de voormalige residentie Kfawang bij Batavia gevoegd was, waren beide de hoofdplaatsen van gelijknamige districten in dje twee gewesten. Thans heeft men in de afdeeling Meester-Cornelia alleen nog een onder-district van dien naam in het district Tjkarang.

TJABE (JAV.). tjabfe (SOEND.). Zie CAPSICUM ANNUM.

TJABE ALAS, TJABE SOELAH (JAV.). Zie PIPER RETROFRAGMENTUM.

TJABE RAWIT (SOEND.). Zie CAPSICUM FRUTESCENS.

TJABE SĪTAN (BATAV. MAL.). Zie CAPSICUM FRUTESCENS.

TJAHJANA. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Poerbo-linggo, residentie Banjoemas. Het district telt 80 desa's met ± 93.500 inwoners, waaronder ± 140 Chineezzen (1905). De hoofdplaats is Boekatedja.

TJAJOER (SOEND.) Zie PTEROSPERMUM JAVANICUM.

TJAKALELE. Door Valentijn (II, 1724, fol. 162) reeds verklaard met "dansen als een vnlde, verwoede", of ook (I, 1724, Moluccos, fol. 21) met "schermen, en scherminutseren, bij een spiegel-gevegt twee en twee tege" een; en voor& op Ambon, Ternate, Halmahera, Menado, en Jiunda, dan ook op de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden gebruikelijk. Het is het TAN DAK (zic dit woord) der bewoners van genoemde streken, in zijn karakter van "krijgsdansen"; Het wordt jTjakal^{ld}** is Moluksch Maleisch. (Jit wolke taal het daarin is overgenomen weet men nog niet. De Hahnaha-talen, Ternataansch en Tido-reesch kennen het niet, en ook in het Ambonsch en het Boeroesch koint het niet voor (pers. meded. Dr. Adriani).

Het *tjakalel* bezit religieuze wijding, en komt alleen bij hooge feestelijkheden te pas. Terwijl

de dans zelve zijn hoogtepunt vindt in woesto sprongen en wilde kreten, worden de meest zeer antieck kleedderen die tot den dos der „coremonie-vecliters*³ behooren, na afloop plechtig ongenie da-gen en nachten bewaakt, en plechtig opgeborgen. Lichte geelkoperen helmen, dito harnassen, en dito lange schilden (*salazvako's*) worden hierbij vaak gedragen, wicr eigenlijke herkomst nog een raadsol is; zie de studie daarover van Drs. A. B. Meyer en O. Richter, „Die Holme aus Messing-blech von Celbdes und den Molukkn", Abh. u. Ber. K. Zool. u. Antr.-Etlin. Mus. z. Dresden, IX, 6, 1901, bl. 32 — 88, met plaat; de vormen di er hehnen zijn zestiend-eeuwsch: Vergelijk „Nog iets over Messing-ehnen- schilden en pantsers, door G. W. W. C. baron van Hoevell, Int. Arc hi v. Ethn. Band XVIII 1906.

Als een der oudste beschrijvingen van dat *tjakalite* mag gcklen die, welke in het journal van Van Neck (le uitg. Amst. 1600) voorkomt, uit 1599, en van Ternate:— n.l. de Ternata-nen — „hcbben mode seekere Schormers/ in haer tale *Bakeleyers* ghe-naemt/ op't hoofd hebbende een storm-hoedt met een Paradijs-voghel verciert/ in stede van con plumyagie. Als deze teghen malkanderen vechten/ so staense altijd op een been/ hebbende alsoo een sprongh te bate/ ende soo haest den enen tot den andren in springht/ springht den andren weder een groot stuck ach-terwaerts uyt/ blijvende altijd staende op enen-voet : Deze spronghen, gaen soo licht ende veer- digh te wercke/ dat het een lust om (te) sien is". (Begin ende Voortgang enz., 1645, 1, n°. 3, bl. 32). ♦

Hier heeft men dus het *berkalahi*¹) (Mal.), alias *tjakal*& 16 als dans- en krijgsspel op Ternate van 1599, waarbij de vechtersbazcn — zie de bij-heiiioorendc plaat — precies zulke (geelkoperen) helmen dragen, als tegenwoordig nog; terwijl even te voren, in hetzelfde reisverhaal, bl. 23, van de Banda-nczzen wordt gezegd: „Sy Mu den veel van haer stormhoeden/ gemacckt als hanc-kammen/ daer sy ge-neynlijk cen Paradijs-vogel op h eb ben steeckend/ in stede van een j)umagi<7 meenende dat sy dan wcl bewaert zijn. Sommige Edelluyden hebben oock wcl een Core el ct of Lo harnas acn". De groote waarschijnlijkheid is dus voor, dat do nog steeds raadsclachtige geelkoperen helmen enz, bij het *tjalcaliu* inland-scho (oud-Gresik'sche?) namaaksls zijn uit do 16c eeuw naar Port.-Spaansche tijzen stroom- hoeden.

Voor verschillende jongere plaatsen, waar over *tjakalili* gesproken wordt, Zie de opsomming bij Meyer & Richter, l.c. bl. 85 — 88; en Dr. G. J. Nieuwenhu; s in Intern. Archief v. Etmogr., XXin, 1916, p. 229. G. P. II.

TJAKRA NEGARA. Vroeger de verblijfplaats van den Vorsl van Lombok; zic J'OMBOK. Ook de Jiaain van Balische district in de onder-afdeeling West-Lombok. - *.

TJAKRABOEWANA. Deze, aan de grens van // Ch eri bon. en de J^{re}anger gelegcn, onwerkzame vulkaan bestaat cigenlijk uit twee gedcelten: de Tj. /elf, 1720 M. hoog, met goed ontwikkeld N.-, O.- en W.-hellingen, en de Bingsong, 1425 M. die er naar het Z. tegenaan sluit, on door ecu

i) Verg. het onbeduidende artikel j c „Bak-kleiclen" in Veth's „Oost en West, VerJda- ring van eenige uitheemsche woorden", Amnhem 1889, bl. 35.

verplaatsing van het eruptiepunt van don Tj. is ontstaan. Ongeveer in het midden van den 2,9 K.M. in doorsnede metendc ringwal van den Tj. verheft zich con nog jonger eruptiepunt, de Tjakrawati, een vlakke kegel, waarvan de klcino ringwal 1340 — 1370 M. hoog is (Verbeek, Java, 457, 713)./; f "f

TJALADI (SOEND.). Zie SPECHT.
TJALADI LOEMOET (SOEND.). Zio GLATIK MOENGOEK.

TJALANG. Standplaats van den civielgezaghebber der gclijknamige onderafdeeling van de afdeeling Westkust van Atjeh. In Jurii 1908 werd de bestuurszetel van Poclo Raja hierheen overgebracht. De plants ligt aan de Tjalang-baai in het landschap Kroeeng Sabe (zie aldaar). Do onderafdeeling Tjalang omvat een tiental landschap-pen : Klocang : Ko eala Daja; (Koeala) Lambeu- soe; (Koeala) Oenga; Lh6° Kroet, Babah Awe, Djinamprong en No : Pate^{er} ; Lageuen: Rigaih; Kroeeng Sabe ; en Tcundm. Het ressort telt totaalsjochts 5006 geregistreerde mannen (1915). ♦ , w

TJALIMPOENG. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.
TJALOENG. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

TJAMARA GOENOENG (SOUND.). Zio CASUARINA MONTANA.

TJAMBA. Een der districten van de onderafdeeling Maros (zie aldaar en onder BERG-REGENTSCHAPPEN), gouv. Celebes en Onderhoorigheden.

TJAMPAKA. Groote kampoeng aan don groo- : en weg van Martapocra naar Pleihari in hot district Martapocra der gclijknamige onderafdeeling, 10,5 K.A.I. van de hoofplaats verwijderd, bekend om de zootwaterbrouwen, die gebruikt zullen worden voor de a.s. drinkwatervoorziening van Bandjirmasin door middel cener waterlei ding.

TJAMPEDAK (JAV., SOEND.). TJEMPEDAK (MAL.). Zie ARTOCARPUS POLYPHEMA.

TJAMPERLING (MAL.). Zie SPREEUW.

TJAMPOERDARAT. District van de controle- het regentschap en de afdeeling Toe- l< > cit'-, croeng tier residentie Kediri. Het district telt * 1 onfierciist'icten met 78 desn's en had ulto. J !) : > bijjia (18.000 zielen, waaronder een cnkelon ICurojn i : ni en 10 tai Chineezen.

TJAMTJAOEH. Inlandsche lekkcrnij, zijndo .c.cn geJciachtigc inassa, breed dor uilkneden. met water <ler veische bladeren van (<yclea. pel- tata Ll. I. <I Th., slingerplant uit de familie der Menispc.r/iaceae. De bi lbero wortels derzelfdo plant, zijn als ini. geneesmiddel tegen buik- en jnaagpijn en tegen koorts vooral bij do Chineezen op Java gezocht. Zij bevatten een buxine-achtig alkaloid. Als 'tjaintjaoeh hitam komt het go- droogde krmid cener nog o ng cd et er ni i n cord e fabiata in den ini. drogerijhandel voor.

TJANANG. Zio MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TJANDI. Dcsa in het district Boendcr, on- <ler <istrict Gnlis, regentscluij en afdeeling Pamfikasan, residentie Aladoora, met wijd vermaarden tempol (klinteng), alwaar talrij ko Chi- neezen gewoon zijn to koimon offeren.

TJANDI. Jjo jiaarn, waarmede verschildondo monumenten uit den Hindoc-tijd worden aange- duid, doorgaans gclijkwaardig met „tempel*:. Oorspronkelijk beteekent hot : bijzetplaats, ver

volgens : grafmonument, en ten slotte: monument in hot algomecn.

TJANJQIRQT. Q. District met gclijknamigo hoofdplaats van de afdeeling en het regentschap Temanggoeng, residentie Kedoe. Het heeft eene oppervlakte van 240 K.M². en bestaat uit 4 onderdistricten met in totaal 70 desa's. Op het einde van 1905 bestond de be vol king uit - cen. tiental Europeanen en evenveel Chineezen en ruim 54.000 inlanders.

TJANDOE. Zie OPIUM.

TJANDRA NfIGARA (PANG ERAN ARJA). Laatstelijk regent van Brebes en aldaar 6 Mei 1885 overleden, was een zeer ontwikkeld Javaan, die een Europeesch opvoeding had genoten. Hij verwierf zich een grooten naam met de beschry- ving zijner reizen over Java (in 1866 ter lands- drukkerij onder het pseudoniem Raddn Mas Ar- ja Poerwa, Lelana verschenen), terwijl zijn veel- omvattende kennis duidelijk in het og springt bij verschillende in het Nederlandsch geschreven op- stellen in de Bijdragen van het Kon. Inst. en het Tijdschr. van het Bat. Genootschap. Verder verschenen van zijn hand o.a. nog Aanteekening- gen op Deel I van Veth's Java>., itgegeven ala bijbleft. I bij het Tijdschr. van het Aardr. Gen.

Zie Tijdschr. Kon. JSted. Aardr. Gen. lie Serie-, DI. XII (1895) : bl. 500, met Verbetering op bl. 656.

TJANGAK. Collectief woord op Java voor grooto Reigers : Tjangak-awoo, *Ardea cinerea*: Tjangak- oeloe, *Ardea mani^en5t3.K.oendoel* is een Javaansch collectiefwoord voor Egret-reigers ; Bl^kok is op Java een, collectiefnaam van Ral- reigers: B16kok ireng, *Ardeola speciosa*. Op Sumatra heet *Hutorides javanica* Boeroeng poe- tjoeng.

TJANGKOEDÖE (SOEND.). Zie MORINDA CINTRIFOLIA.

TJANGKOERAWOK (SOEND.). Zie TJOE- TJAK RAWA.

TJANGKOK (SOEND.). Zie SCHIMA NORON- HAE.

TJANGKORfi (SOEND.). Zie BAMBOE.

TJANGKREP. District? van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Poerwo- rdjo, residentie Kfidoo; met eene opervlakte van 151 K.M². Het district telt 63 desa's, ver- cleeld over 4 oiidcrdistricten. Op het einde van 1905 bestond de bevolking uit bijna 78.000 zielen. waaronder een enkelcn European.

TJANGKRING (JAV., SOEND.). Zie ERYTHRI- MA OVALIFOLIA.

TJANGOE. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TJANGTJARANG (volgens E. Jacobson SOEND.). Zio BAA RD VOGEL.

TJANONG. Zio MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TJANTIGI (SOEND.). Zie GAULTHERIA.

TJANTIGI WANGI (SOEND.)- Zie GAULTHE- RIA LEUCOCARPA.

TJANTIGI WOENGOE (SOEND.). Zie VACCI- NJUM VALUNGIFOLIUM.

TJANTOENG. Riviertje aan Borneo's Zuid- oostkust, uitmondende in de Kloempung-baai, onderafdeeling Tanah Bocmboe. Het stroomge- bied vormdo vopr 1905 een zelfbestuurd landschap. f

g
TJAPAMA(L.)Zio BLUMEA.

TJAPAGA (JAV.). Zie DYSOXYLUM DEN- SIFLORUM.

TJAPAK. Complex van zoutdepotpakhuizen (etablissement) in het zoutland Boender, nabij de hoofdplaats Pam6kasan, afdeling on regentschap van dien naam, residentie Madoera. Het gedeelte van het zoutland, waar zich dit, etablissement bevindt, wordt gewoonlijk ook

met den naam Tjapak aangeduid. Het vormt administratief een geheel met Mangoenan (zie aldaar*) en is eveneens door een zylintje van de Madoera stoomtram met de hoofdlijn Pame- ka- san — Soemfinep — Kalianget verbonden, ter- ■ wijl het zout mede in de fabriek te KaliangSt (zie aldaar) verpakt wordt.

TJAPALALOE STRAAT, tusschen Taliaboe en Mangoli, Soela-eilanden in den Molukschen Archipel, is smal en kort, maar heeft een slechten naam wegens den feDen stroom. Loopt deze tegen den wind in, dan wordt het water zeer onstuimig en veroorzaakt hevige rafelingen en draaikolken, lange, schuimende kanunen vormende alsof de- ning over een z and bank breekt. De kust van Taliaboe is rotsig, hoog en hier en daar steil met voorliggend smal zandstrand, in het Noordelijk gedeelte der straat is de oever laag en zelfs moe- rasgig; die van Mangoli is afwisselend z and dig en rotsig, bij hoek Menjangi, in het middeTi der straat, nadert het heuvelland de kust. BeZ, dien hoek ligt, langs den Oostoever, een groot koraal- rif, terwijl vermoedelijk in het Zuidgedeelte der straat, langs den Westoever, een ondiepe bank wordt aangetroffen; in den Noorduitloop der straat steken a an weerszijden riffen en eilandjes

.uit. Zie Zeemansgids deel V. > X-- -

TJAREMFI (SOEND.). Zie PHYLLANTHUS DISTICHUS.

TJAREUH (SOEND.). Zie LOEWAK.

TJAREUH BOELAN (SOEND.). Zie LOEWAK. TJARIMELA (MAL.. AMB.). Zie ELAEOCAR- PUS EDULIS.

TJARINGIN. Vroeger eene afzonderlijke afdeling^gch regentschap der residentie Bantam, groot 2254,31 K.M², uitmakende het Zuidwest- telijke deel van het gewest en begrensde ten N. door de afdeling Anjer, ten O. door de afdee- Jingen Pandeglang en Lebak, ten Z. door den Indischen Oceaan en ten W. door Straat Soenda. Bij Ind. Stb. 1906 no. 507 zijn de afdeling en het regentschap opgeheven en gevoegd bij de afdeling en het regentschap Pandeglang, met een path en een controleur van Tjaringin te M6n.es (zie aldaar). De controle- afdeling be- staat uit de districten Menes, Tjaringin en Tji- balioeng.

Het Noordelijk gedeelte der controle-afdee- ling wordt ingenomen door vulkanisch terrein, n.l. door de Zuidwestelijke hellingen van den G. Aseupan en Poelosari. Dit terrein strekt zich Zuidwaarts uit tot de hoofdplaats Men6s, die inede op vulkanischen budein is gelegen. Langs de zee loopt eene smalle strook alluvium, (waarop) de voormalige afdelingshoofdplaats Tjaringin gelegen was, die in Augustus 1883 door de vloed- golf, die volgde op de uitbarsting van Krakatau, werd verzwolgen. Bij deze geweldige ramp kwa- men 15.000 menschen in deze afdeling om het leven, bijna uitsluitend bewoners der strand- desa's van welke Tjarita, Tjaringin en Laboehan, de voornaamste zijn. De vernielde kokostuinen werden opnieuw beplant; op de plaats der verzwolgen desa's vestigde zich langzamerhand weder eene nieuwe bevolking, maar de bestuurs-

zetel der afdeling werd verlegd naar MSnfes, een nicer landwaarts-in en gezonder gelegen plaats.

Ten Z. van Mfinds grenst aan het vulkanisch terrein een strook kwartaire grond, die Oost- waarts samenhangt met de groote kwartaire vlakte van Rangkasbitoeng en Westwaarts overgaat in de breede strook alluvium, die de Peperbaai omzoomt. Overigens bestaat de heuvelachtige bodem uit tertiaire mergelgronden en breccien, uit welk laatste gesteente de G. Hondj& ten Z. van de Peperbaai en de G. Pa- joeng op het Zuidwestelijke schiereiland gelegen, zijn saniengesteld. Dit schiereiland is door eene smalle alluviale landengte aan het vaste land verbonden. Tijdens de vloedgolf van Krakatau de kuststrook verwoestte, liep do landengte onder water.

Tot deze controle afdeling behooren. het Prinseneiland of P. Panaitan en de in den Indischen Oceaan gelegen eilanden Deli en Tindjil (Klap- peren Trouwersceiland). De voornaamste ri- vieren, die deze controle-afdeling besproeien, zijn: de Tji Boengoer, de Tji Liman — beide in de Peperbaai uitwaterende — en de Tji Bi- noeangoen, die de grens uitmaakt tusschen dez« afdeling en de afdeling Lebak.

In de districten Tjaringin en Menes liggen uitgestrekte sawahvelden; in het district Tji- balioeng daarentegen verbouwt de bevolking de rijst op hoema's, n.l. boschgronden, die voor clat doel worden gekapt en schoongemaakt. Een volgend jaar wordt het ontgonnen terrein ver- laten en een ander stuk boschgrond ontgonnen. Eerst na 6 jaar wordt de reeds cenmaal bewerkte grond, na met jong hout te zijn begroeid, opnieuw gekapt en beplant, een roofbouw, die door het bestuur zooveel mogelijk wordt te- gegengegaan. Nevens dezen primitieven landbouw legt de bevolking dezer streek zich toe op veeclat en vooral op de buffelfokkerij, zoodat jaarlijk.. een aantal karbouwen kail worden uitgevoerd. Het grootste gedeelte van dit district, zoomede het Prinseneiland, is met zware bosschen bedekt, waarin ve] e tijgers verblijf houden, die de strcel: onveilig maken en oorzaak zijn, dat so/ns ge- heelc desa's verlaten worden.

In de laatste jaren zijn in deze controle-afdeling verschillende perccelen in erfaecht uit- gegeven; op eenige hiervan wonlt hevea (rubber) en robusla-koffie geplant; de heveacuïtuur is in deze streken practijlig geslaagd. Op de plaal- s der in 1887 verwoeste desa's Tjarita, J'jai'n' in en Laboehan zijn op aanspoing van het bestuur thans wecr eenige nederzettingen g(: vstigt<J, waarvan de bevolking evenals de vroeger om- gekomene, een midde] van bestaan vindt in de vischvangst, (Jen han de) met Batavia en do Lam- pongsche districten en vooral de klappercultuur.

TJARINGIN. District van de controle-af- deeling van dien naam. regentschap en afdeling Pandeglang, residentie Bantam, met eene op- pei-vlakte van 2G8.91 K.M². Het district telt 63 desa's³.

TJARINGIN (SOENB.). Zie FICUS BENJA- MINA.

TJARIOE (SOEND.). Zie ENTADA.

TJAROEBAN. District van de controle-afdee- Jing, het regentschap, de afdeling en de residentie Madoen. Het district telt 3 onderdis- tricten en 79 dese's en had ulto. 1905 rui m 57.000

bouwers, waarvan 25 Europeanen en ± 400 Chinezen.

De standplaats van het districtshoofd is do desa Medjajan, gelegen aan den grooten post-weg van Madioen naar KMirri, alwaar ook tevens een Chinesche wijk is gevestigd. Jc halto Tja-roeban van den Staatsspoorweg. Soerabaja—Madioen — Welc-sredren ligt Zuid-Westelijk op korten afstand van de districtshoofdplaats.. Het Noordelijk, Oostelijk en Zuid-Oostelijk deel van het district is bergachtig, het Westelijk deel is vlak. Het geheel is - zeer rijk aan djatibosch, dat voor een groot deel door het Ned.-Ind. Gouv. in eigen beheer wordt geëxploiteerd.

TJATJABFIAN (SOEND.). Zie EUCHESTRA.

TJATJING-SONDARI (SOEND.). Zie RINGWORMEN.

TJAWA. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TJAWAT (MAL.), tjawat (JAV.). De „gordel-of heup-doeck" der mannen, de „schaamgordel", die het tweede stadium van bekleeding vertegenwoordigt in een tropisch land, na het „lapje voor de schaamdeelen" aan. Een koord om de lendenen vastgehouden, dat het eerste stadium vormt; ook: de „stondendoek" voor vrouwen. De *t'zivat* wordt eerst om de hupen aangelegd, de uiteinden van voren tusschen de beenen doorgehaald, en van achteren ingestoken. Men krijgt aldus een primitieve broek, gelijk de Siameezen een meer omvangrijke op dergelijke wijze vorinden, die be-ken<lo *paioeng* voor mannen en vrouwen, waarbij „eerst het midden van het doek tegen de billen wordt aangelegd, de beide helften naar boven gehouden en daar op den buik samengeknoot, ter-wijl dan de nog vrije uiteinden incengerold worden, t ussehen de beenen naar achteren gchaald, en daar op (lc n rug in de nu gesloten broek gestoken. Ind- rdaalc heeft men hier 66k den overgang tot (!* oud-Jfv. *lanjinf/an* of „korte broek" \ gelijk men die op Hindoe-Jav. beelden waarneemt, en welk- talrijke malcn in oud-Jav. teksten genoemd w(r<U, vooral zoodra men ten strijde gaat. Men „i lutr z. jn klcc< op tot een broek" in zoo'n ^cval, <jm <l<! beweging der beenen niet te belcm-

X<>^ tegenwoordig is dan ook, b.v. in Banjiina: ' *Ijau: et en lwtjingan* van gelijke beteekenis, zie De J Joes in Tij<lschr. Bat. Gen. XXXVI, 1893, ljl. 1, noot 3. Vgl. voorts TJIDAKO.

Oorspronkelijk is de <j a *wat* algemeen van boombast geweest, zooals thans nog bij de Biadjoes in Zuid-Borneo, waar zij *ixwat* heet, en in andere streken van Borneo, b.v. in West- en Centraal-Borneo, waar zij *ga* genoemd wordt. Het woord tjawat beteekende wel „wat tusschen de beenen geknepen wordt"; verg. Socnd. *tjwil* en Mai. *tjoebit* — knippen. De oudere Jav. *katolc* of „korte werkbreek", zeer algemeen bij arbeid op het veld gebruikelijk, is cen *tjawat*, die door sannen naaen een vasten vonn kregc. Hccft de man geen afzonderlijke korte broek, dan schort bij aHe vuile work desgelijks een lap tot een *tjawat* op.

G. P. R. TJAWAFINI (JAV.), in ouder-Jav. tj a w 61 i, in 17c en 18e eeuwsche Holl. bronnen „Chiavony". Onspronkelijk „witte (?) zijdslof van Tjaoel (Ch&ul) . . cen cindje beZ. Bombay ; dan reeds in de 17e eeuw „ijl wit katoenweefsel, mousseline". Verg. Prof. Kern in Bijdragen Kon. Inst. 7, I, 1903, bl. 442 — 443; Jav. (als zijdc) cok t j a m i, t j nngl i; en zipTJINDALI.

G. P. R.

TjfiGOEK (JAV.). Zie QUISQUALIS INDICA..

TjfiKLI. Zie COCCINFIA.

TjfiKLOEK (JAV.). Zie QUISQUALIS INDICA.

TjfiKOP MANIS (MAL.). Zie SAUROPOUS ANDROGYNIUS.

TjfiLAK (BATAV. MAL.). Een mengsel van galnoten, antimonium en henna (*Lav/sonid*), dat dient om de ooghaaren en wenkbrauwen zwart te klouren.

TJEL MIND . Jav. naam v-oor Motten, *Ti-neae*.

TJELFIPOENG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TjfiLfiNG (JAV.). Zie ZWIJNEN.

TJELNGAN. Javaansche naam voor land-Pissebedden, *Oniscidae*, ook Orang-oerangan. Do Pissebedden behooren tot de orde der Isopoda (zie SCHAALDIEREN), die gekenmerkt is door een afgeplatte gedaante, vrije segmenten van het borststuk en voor de ademhaling dienende achterlijfspooten. In tegenstelling met ver want e vormen, die zoet en zout water bewonen, leven de *Oniscidae* op het land ; hun achterlijfspooten zijn van luchtbuizen voorzien.

TjfiLfiPOEK (JAV.). Zie UIL.

TJELFITJIR (JAV.). Zie VITIS PAPILLOSA.

TJFLIK (JAV.). Zie SEMECARPUS HETEROPHYLLA.

TJfLOERING. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TJELOEROET (BATAV. MAL.). Zie SPITS-MUIZEN.

TJfLORING (JAV.). Zie LANSIUM.

TJfMARA GOENOENG (JAV.). Zie CASUARIANA MONTANA.

TJfMARA LAOET (MAL.). Zie CASUARINA EUISETIFOLIA.

TJEMARA PAPOEA (MAE.). Zie JUNIPERUS.

TJEMARA TIKOENG, TJEMARA TOEKOENG (JAV.). Zie PODOCARPUS CUPRES-SINA.

TJEMBANG (JAV.). Zie EMBELIA RIBES.

TJfMPAGA (JAV.). Zie DYSOXYLON DEN-SIFLORUM.

TJEMPAKA (MAL.), Tjempaka (JAV.). Zie MICHELIA CHAMPACA.

TJfMPAKA DJAE (JAV.). Zie MICHELIA MONTANA en MICHELIA VELUTINA.

TJfMPAKA GOENOENG (MAL. AMB.). Zie TALAUMA RUMPHII.

TJEMPAKA KOENING (JAV.). Zie MICHELIA CHAMPACA.

TJfMPAKA OETAN ALOES (MENADO). Zie MICHELIA CELEBICA.

TJfMPAKA OETAN KASAR (MENADO). Zie TALAUMA OVALIS.

TJEMPAOESAN (Saleier). Zie KOESKOE-ZEN.

TJfINDANA (RIAL.). Tjanda, nA. (JAV.). Tjandana (SOEND.enMAK.), Tjindrana (MAK.), iSa7i/aZwniaZ6 uni L., fam. Santalaceae. Kleine altijd groene boom, diezooewel in Britsch- als in Nederl.-Indie op dorre heuvels wordt aangetroffen. Het santal- of sandelhout is als reukwerk, als hout voor snijwerk en ook als gneescmiddel, zeer gezocht. Dit is het gele sandelhout; het roode sandelhout (k a j o e t j e n (I a n a d j a n g g i, MAL.) komt van *I'eterocarpus santalinus* L. fil. Santalhout is een. belangrijk oostersch handelsartikel, vooral als reukhout naar China uitgevoerd, en wordt tegen-

woordig ook veel uit Europa aangevoerd ter wille * van de vlichtige olie die in de geneeskunst ge- bruikt wordt ter vervanging van copaiva-balsem. Oudtijds was het smntlhout der Kleine Soenda- eilanden, dat over Maka«?E.in den handel kwain, beroemd. Thans wordt het hout voornamelyk geleverd door Mysore, waar uitgestrekte vlakten met dezen boom bedekt zijn en hij door het bosch- wezen bijzonder goed verzorgd wordt. De san el el- boom is aanbevolen voor gouvernementcultuur in N.-Ind. en deze is, aanvankelijk met succes, reeds in het groot begonnen in het boschdistrict Probolinggo-Besoeki. Van Timor komt nog gere- geld hout in den handel. Op Java is wildgroeiend *Sanatium* zeldzaam en wordt deze boom vaak ver- wisseld met een soort onecht sandelhout uit het geslacht *Exocarpus*.

TJfINDONO. District van de controle-afdee- ling, het regentschap en de afdeling Koodoos, residentie Semarang ; met eene oppervlakte van 143 K.M.² en eene bevolking van ulto. 1905 van bijna 60.000 zielen, waarvan ± 70 Europeanen en een 30-tal Chineezen. In dit district is gelegen de suikeronderneming Besito. De hoofdplaats is Bae (zie aldaar). Te Kajoepoe vindt men een z>ndingstation. Het district is verdeeld in drie onderdistricten/4 ? c?

T JEN GAL. Riviertje aan de Zuidoostkust vrn Borneo, welks stroomgebied vroeger een zelfbesturend landschap vormde, thans behorende tot het district Sampanahan der onderafdeeling Tan ah Boemboe, res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo.fC- r f" : r r

TJENGGIK (JAV.). Zie COCCULUS LAURIFOLIUS.

TJENGGARANG (JAV.). Zie GNETUM.

TJfENGKfih (MAL., JAV., SOEND.). Zie EUGENIA AROMATICA.

TJfENKOEERAI (XAL.). Zie TJINDAI.

TJENT. District in de onderafdeeling Zuid- Bone, afdeling Boni, gouv. Tjelebes en Onder- hoorigheden.

TJfENONG. Zie MUZIEK EN *SIUZIEKINSTRUMENTEN.

TJENRANA. Zelfbesturend landschap, gelegen aan de W.-kust van Celebes, behoorende tot de onderafdeeling Madjene der afdeling Mandar (zie aldaar), heeft een bevolking van ± 15.000 zielen, welker economische toestand als gevolg van de jaren hier hegeerscht hebbende anarchie in 1908 ongunstig wordt genoemd, doch sedert veel is verbeterd. (Bijdr. voor T. L. en V. van N.-I. 7e Volgr. VIII bl. 676).

TJENRANA. Een der districten van de onderafdeeling Maros (zie aldaar en onder BERG-REGENTSCHAPPEN), gouv. Celebes en Ond.

TJENRANA. Rivier op Celebes (zie aldaar onder c. de ZCIDARM).

TJENTJENG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TJfINTONGAN (JAV.). Zie LIMNOCHARIS.

TJEPAGA (JAV.). Zie DYSOXYLUM DENSI- FLORUM.

TJfIPAKA (JAV.). Zie MICHELLIA CHAMPACA.

TJfEPIT. District met gelijknamige hoofdplaats van het tot Sultansgebied behoorend regentschap Bantoel, rSidentie Djokjakarta, Het heeft drie onder-districten, t.w. Padjangan, Dja- rakan en Bakoelan. Het vroegere district Sewon van lift regentschap is bij dit district ingelijfd.

TJ&POKA (JAV.). Zie SOLANUM TORVUM.

TJfIRAKFIN (JAV.). Kamanrc (MAK.). *Croton Tiglium L.*, fam. *Eurphobiaceae*. In gchel Indic gekweekt. De scherp giftige zaden worden door inlanderswel als purgemiddel gebruikt. Vcelvuldig ook voor insidagige doeleinden aange-wend; zie „Ind. Vcrgiftrappöten", 2de uitg. (1902). Zij leveren het drastisch genesmiddel croton-olie.

TJERfIK DJANTAN (MAL.). Zie BRUCEA.

TJfIRfIK HITAM (MAL.). Zie CLAUSENA.

TJERIBON (of TJIRIBON). Zie CHE RIB ON.

TJ RIMAI (ook Tjiremai of Tjernie). Een der hoogste (3078 M.) ch tevens regelmatigste vulkaankegels van Java, nabij Cheribon, met vier toppen op een k lei non elliptischen kraterrand van 850 M. lengte (O-W) en 550 M. breedte. Deze omsluit twee kleinere cirkelvonnige kraters, geschieden door een lagcn rug van losse uitwerpslen. Wercl reeds in 1824 door Blume van uit Lnger- djati in het N.O., door Junghuhn (Java II. 189) in 1837 van het W. uit bestegen. Zie ook Vcr- beek, Java, 457. Uitbarstingen worden door Junghuhn vcrmeld van 11/12 Aug. 1772 (tegelijk met den Papandajan) en van begin 1805. De vulkanische werking heeft dan ook nog niet (y)- gehouden ; u t de door J. M. van Gils in licit Jaarv. 1 op. Dienst 1917 gegeven beschrijving, met platen en fotos, volgt dat in den 223 M. diepen kleinste i Westelijke krateT moet altijd sulfataren voorkomen, en bij een tocht door J. A. Deknatel in het laatst van 1905 naar den *Lop gemaakt (Tijdschr. Aardr. Gen. 1906, 332) word voortdurend geroinmel gehoord, en zwavelucht waargenomen.

TJfIRLANG (SCEND.) Zie PTEROSPERMUM ACERIFOLIUM.

TJERLANG LAOET (SOEXD.). Zie UEJil- TIERA.

TJERME (JAV.). Zie PHYLLANTHUS DISTICHUS.

TJEROELING. Naam op Sumatra voor eeif Ral- soort, *Jialliui jaficiuta*. Op de Aroe-eilanden heet *lillina tricolor* Toekal.

TJEROEROET (BAT. MAL.). Zie SPITSMUI- ZEN.

TJfIROETJAH. Zie VAARTUI(; JCN.

TJES of MANOEK TJES. Javaansch naani voor eene Honingvogelsoort. >Irac//zio//zera a jin is, op Sumatra Sintar ; andere soorten zijn *A. lon (i-rostris*, Prit andon, op Sumatra Siap (wellicht juistcr: sifpah) djantoeug en Pidjantocng; *An- threj)tes malaccensis* heet <> Java Prit-gantil ; *Cyrt. pectoralis*, Sri-ganti, op Sumatra Boerocng koembang ; *Aethopyga eximia*. Tjitjik6mbang.

TJETEK (JAV.). Zie STRYCHNOS TIEUTE.

TJfITJAK of TJITJAK. Maleische naani voor soorten van het geslacht *Ilemidactylus*, de kleine huisgekko (zie onder GEKKO'S). *Gecko vitilatus* Houuttyn, een boomgekko uit de Oostelijke helft van den archipel wordt in liet Maleisch tijtak tGrbang genoemd.

TJfITJAP (MAL.). Zie MANOEK MANJEU- SEUP.

TJfITJADOT (BATAV. MAL.). Zie VLEERMUI- ZEN (VROUCHTENENDE).

TJEUREUN (MAD.). Zie PA A RD.

TJI. AHe rivierarmen, voorafgegaan door dit woord (Soendan. = rivier), zoeke men op den eigen naam.

TJIAMIS. District van gelijknamige controle-

afdeeling en regentschap, afdeling Tasikmalaja, residentie Pranger-Regentschappen, met eene oppervlakte van 244 K.M². Hot district telt 55 - cles'a met ± 92.000 inwoners, waaronder ± 40 Europeanen en ± 400 Chinezen (einde 1905). De hoofdplaats Tjianijs; telt ± 5000 inwoners, waaronder ± 40 Europeanen en ± 400 Chinezen (einde 1905) en is gelegen aan Men spoorweg van Batavia over Djokjakarta naar Soerabaja. A.

TJIANJJOER. Afdeling en regentschap der residentie Preahger-Regentschappen. De afdeling is groot 3907 K.M², en begrensd ten N. door de residentie Batavia, ten O. door de afdeelingen Bandoeng en Garoet, ten Z. door den Indischen Oceaan en ten W. door de afdeeling Soekaboemi. Tot het regentschap Tjiandjoer behooren ook de districten, die de afdeeling Soekaboemi uitmaken. De afdeeling Tjiandjoer bevat de districten Tjiandjoer, Tjirandjang, Patj #1, 3jikalongkoelon, Soekanegara, Tji- beSr en Sindangbarang. De bevolking telde in 1917 ± 365.000 zielen, waaronder ruim 400. Europeanen en ± 1800 Vreemde Oosterlingen.

Het Noordelijke gedeelte der afdeeling, dat vQor een groot gedeelte ingenomen wordt floor de hellingen van den G. Ged6, die op de West-grens ligt, is bijna geheel vulkanisch; de bergvoet vormt het vruchtbare dichtbevolkte hoogland van Tjiandjoer, waarop de gelijknamige hoofdplaats is gelegen; het grootere Zuiderdeel behoort tot het Zuidergebergte en is schaars bevolkt. Langs de kust strekt zich een zonnig zandstrand van 200 X 300 M. breedte. Bij de onderdijst rictshoofdplaats Tjidaoen en bij de monding van de Tji Oedjoeng — over eene leigige van bijna een uur gaans — komen duinen voor van 10 tot 15 meter hoogte. Veelal ligt achter den zandzooom eene strook niieras, die voor den natten rijlsbouw wordt benutzt.

In de afdeeling behooren deels het gebied van de Inva-zec, deels tot dat van den Indischen Oceaan. De waterschiding (de lichte lijn) gebieden loopt van den G. Kendeng (1851 M.) bij de Oostergrens naar den (* Malang (1310 M.) op de Westergrens. Zij is gemiddeld 900 m. erboven zee gelegen. Tot het Indisch gebied behooren de Tji Sokan (de grootste nevenrivier van de Tji Taroem) met hare zijrivier Tcn de Tji Kondang en de Tji Andjoer. Xoordelijk van deze en oenwijdig daarmee 'trooiten de Tji Koendoel, die, evenals de Tji Andjoer op het G6d6-gebergte ontspringt; zij mondt uit in de Tji Taroem. Naar den Indischen Oceaan stroomcn: de Tji Laki — Oostelijke grensrijver — de Tji Daoen, de Tji Pandak, de Tji Oedjoeng, de Tji Sad6a, de Tji Sokan en de Tji Bocni, die de afdeeling in het Zuidwesten begrenst. Deze laatste rivier ontspringt op den G. Patoeha, necint de Tji Djainpang en de Tji Jialapoelang met de Tji BCbfir op en stroomt met diep ingesnedden bedding zeeuwaarts. Aan haar linkerover stroomt de Tji Boeni over eene langte van bijna 38 K.M. langs den steilen Bengbrenghand.

In deze afdeeling waren einde 191G: 78 landbouwondernemingen gevestigd op in erfpacht uitgegeven perceelen, waarvan 62 in exploitatie 6n waarop voornamelyk rubber, thee, koffie, kina, cacao en Europeesche groenten en vruchten (o. a. aardbeijen) verbouwd worden.

In hot district Sindangbarang wordt veel arenauiker gewonnen, waarvan een aanzienlyk gedeelte wordt uitgevoerd. De cultuur van Java-koffie is grootendeels door die van Liberia vervangen, welke vrijwillig door de bevolking wordt aangeplant.

TJIANJJOER. District met gelijknamige hoofdplaats van de afdeeling en het regentschap Tjiandjoer, residentie Pranger-regentschappen. Het heeft eene oppervlakte van 98 K.M², en telt twee onderdistricten met 33 cdes'a.

TJIANJJOER. Hoofdplaats der afdeeling en tot 1864 de hoofdplaats der residentie Pranger-Regentschappen; 460 M. boven zee gelegen, heeft het een minder koel klimaat dan Soekaboemi en Bandoeng. Op het eind van 1905 Had Tjiandjoer 16.500 inwoners, waaronder 170 Europeanen, 1200 Chinezen en ± 30 Arabieren. De plaats levert een overvloed van vruchten en vooral kokosnoten, die veel naar Bandoeng worden uitgevoerd. Zij wordt doorsneden door lommerrijke wegen, o. a. door den grooten postweg, die over den M6gamendoeng naar Buitenzorg voert en door den spoorweg, die haar met Batavia en Bandoeng verbindt. In 1879 is. Tjiandjoer door eene aardeving gebesteerd. —

TJIASSEMLANDEN. Zie ook bij PAMANOEKAN.

De Pamanoeakan- en Tjiasemlanden zijn in 1813 onder het Engelsch tusschenbestuur verkocht als twee afzonderlijke landen en, na herhaaldelyk van eigenaar te zijn, verwijseld, in 1858 in eene hand gekomen en sedert gezamenlyk ge-exploiteerd. Zij beslaan het ganscho Oostelijk deel van het gewest Batavia en strekken zich van de Javazee in het Noorden, Zuidwaarts uit tot aan de toppen van het Midden-scheidingsgebergte. In de hoogste streken liggen, behalve oorsboschen, cultuurondernemingen voor de Europeesche markt (thee en kina) en nederzettingen der bevolking; in het midden-gebied liggen koffie- en hovea-ondernemingen tusschen de bouwvelden en voorts djati- en wildhoutboschen; het laagland wordt ingenomen door uitgestrekte sawah's, onderbroken door groote stukken woestgronden, aan de kust eindigend in strandbosch. De oppervlakte van dit zeer uitgestrekte particuliere land was ruim 300.000 baeo's of 212.900 hectare; het zieleental bedroeg op 1 Januari 1917 250.600, waarin begrepen 100 Europeanen en 750 Vreemde Oosterlingen. Het aantal werkbare mannen bedroeg toen bijna 48.000. Door het Gov. zijn in 1919 van de „Maatschappij ter exploitatie der Pamanoeakan- en Tjiasemlanden" voor zeventien miljoen gulden teruggekocht de door do Inlandsche opgezeten in erfpacht bezeten gronden, benevens de woestgronden, benoedigd tot uitbreiding dier gronden en die, welke om klimatologische en hydrologische redenen behouden moesten blijven. Do aanwijzing dier gronden geschiedde bij Ind. Stb. 1918 No. 236, waarbij tevens verklaard word, dat het algemeen belang den terugkoop vorderde. Er werden totaal 203.000 baeo's teruggekocht, waaronder 55.000 baeo's sawah en 46.000 baeo's droge gronden. De opgezeten werden na den terugkoop land-renteplichtig en moeten hoofdgeld betalen, te beginnen in 1920. Het niet-truggekochte gedeelte, dat dus hoofdzakelyk uit cultuurondernemingen bestaat, blijft in exploitatie bij bovongenoemd

Maatschappij, waarvan de aandelen sinds 1910 in handen zijn van „the Anglo-Dutch Plantation of Java Limited”.

TJIAWI. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeling, het regentschap en de afdeling Tasikmalaja, residentie Preanger-Regentschappen; met eene oppervlakte van 175 K.M². Het district telt 4 onderdistricten met 57 desa's.

TJIAWIGEBANG. District van de controle-afdeling en het regentschap Koeningan, afdeling en residentie Cheribon. Het district telt 56 desa's met 66.000 inwoners, waaronder 20 Europeaan en 1270 Chineezcn (einde 1905).

TJIBADAK. District met gelyknamige hoofdplaats van de controle-afdeling Tjioerbeg, regentschap Tjandjoer, afdeling Soekaboemi dor residentie Preanger Regentschappen, met eene oppervlakte van ruini 200 K.M²; het telt 3 onderdistricten met 17 desa's; v66r 1913 heette dit district Tjioeulang.

TJIBALIOENG. District van de controle-afdeling Tjaringin, regentschap en afdeling Pandeglang, residentie Bantam; met eene oppervlakte van 1545 K.M². Het district telt 46 desa's. De hoofdplaats heet Batoehideung Lor. Zie ook HONDJH-GEBERGTE.

TJIBAROESA. District van de afdeling Buitenzorg, residentie Batavia, met eene oppervlakte van 1134 K.M². Dit district telt 145 desa's en kampongs en bestaat uit de vier groote particuliere landeryen van de N. V. „Maatschappij tot exploitatie van rijkstonden op Java, Michiel Arnold”, n.l. Tjibaroesa, Tjileungsi, KJapa Noenggal en Tjipamingkis.

TJIBATOE. District van het regentschap en de afdeling Garoet, residentie Preanger-Regentschappen; de gelijknamige standplaats van het districts-hoofd ligt aan de spoorlijn Bandoeng — Djokjakarta en aan het begin der zijlijn naar Garoet. Het district heeft eene oppervlakte van 230 K.M². en heeft 4 onderdistricten met 45 desa's. Vroeger (voor 1913) heette dit district WanakBrta.

TJIBIBIFIR. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeling Soekarifigara, regentschap en afdeling Tjandjoer, residentie Preanger-Regentschappen, met eene oppervlakte van 371 K.M². Het telt 3 onderdistricten met 12 desa's. Vroeger heette de controle-afdeling Tjibeber en het district Tjikondang. De hoofdplaats Tjibeber ligt aan den spoorweg.

TJIBINONG. District van de afdeling Buitenzorg, residentie Batavia; met eene oppervlakte van ruim 400 K.M².

TJIBLAGOENG. Vroeger een district van de toenmalige controle-afdeling Tjipoetri, regentschap en afdeling Tjandjoer, residentie Preanger-Regentschappen. In den Compagniestijd (± 1680) ontstonden de kleine regentschappen Tjiblagoeng en Tjikalong door kolonisatie van uit Cheribon. Later zijn zij in het regentschap Tjandjoer opgelost.

TJIBODAS. Plaats in de Preanger Regentschappen, bekend door den „bergtuin”, die behoort by den PLANTENTUIN (zie aid., DL III, bt 424).

TJIBOEGAN. Javaansche (?) naam voor een Plevier-vogel, *Squatarola squatarola*; eene andere soort *Charadrius fulvus* heet Troelck (JAV.), troelSk (SOEND.) en Tjeroding (BATAV. MAL.) en

op de Koi-eilanden, Woalkwal, een collectie naam tevens voor alio kleine Strandloppers.

TJIDAKO. Oorspronkelijk een Ternataansch woord (Tid. dilto), dat aancluidt censaam-lap, die tusschen de beenen en de billen loopt en van voren en van achteren wordt vast-gehouden door een gordel (van koord of touw, vaali met kralen er aan geregen om het schrijnen te voorkomen). Gordel en schaamlap zijn hierbij afzonderlijk. In het Moluksch Maleisch heeft echter tjdako de betekenis van schaamgordel; de lange lap, die om het lichaam is gewonden en tusschen de beenen wordt doorgehaald, tegelijk dus gordel en schaamlap, hetzelfde als bij Maleiers en Javanen de Tjawa (zie dit woord). In het Ternataansch heet die schaamgordel s a b e b a.

TJIDJOELANG. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeling Bandjar, regentschap en afdeling Tasikmalaja, residentie Preanger-Regentschappen, met eene oppervlakte van 544 K.M². Het district telt 4 onderdistricten met 29 desa's en is genoemd naar de rivier, die in den Indischen Oceaan uitmondt. 4

■ ni h f i a - V L A K T E. Zie TJJRAN DJANG.

TJIOENG (SOE D.), sigoen (JAV.). Lysterachtige vogel, *Myiophonus javirostris*, op Sumatra Tioeng ajer. Hij bewoont bergwouden en leeft van vruchten.

TJIKADJANG. Controle-afdeling en district van het regentschap en de afdeling Garoet, residentie Preanger-Regentschappen. De controle-afdeling telt 3 districten, n.l. Tjikadjang, Boengboelan en Pameungeuk. Het district met gelijknamige hoofdplaats heeft eene oppervlakte van 396 K.M². en telt 3 onderdistricten met 13 desa's. Tjikadjang ligt op ongeveer 1273 M. en is de hoogstegelegcn controlcuns-standplaats van Java. Het is met een zeer golden rijweg met Garoet verbonden. Voor 1913 heette het district Batocwangi.

TJIKALONG KOELON. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de afdeling Tjandjoer, residentie Preanger-Regentschappen, met eene oppervlakte van 292 K.M². Het district heeft 2 onderdistricten en telt 18 desa's. Vroeger was dit Jjikalong een regentschap, evenals Tjiblagoeng (± J 680), ontstaan door kolonisatie van uit Cheribon. Later zijn deze twee regentschappen in het regentschap Tjandjoer opgelost.

TJIKALONG WFITAN. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeling, het regentschap en de afdeling Bandoeng, residentie Preanger-Regentschappen. Het district heeft eene oppervlakte van 341 K.M², heeft drie onderdistricten en telt 15 desa's; het heette v66r 1913 Radjamendala.

TJIKAMPFIK. Tegenwoordige naam voor het vroeger Adiarsa geheeten district van de afdeling Mng en het regentschap Krawang der residentie Batavia. Zie ADIARSA.

TJIKANDI. District van de controle-afdeling, het regentschap en de afdeling Sgrang, residentie Bantam, met eene oppervlakte van 302 K.M². Het district bestaat uit de twee particuliere landerijen Tjikandi-Oedik en Tjikandi-Hilir en telt 84 desa's.

TJIKARANG. District van de afdeling Me ester Cornelia, residentie Batavia met twee onder-

districten on 213 desa's, in' deze strekon „kam-pongs" genoemd.

TJIKATOMAS. District, met gelijknamigo hoofdplaats van do controlc-afdeeling Mangocn-riedja, afdeeling en regentschap Tasikmalaja, residentie Preanger-Regentschappcn. Het heeft drie onderdistricten en telt 27, desa's. \66r 1913 heette het Mandala. Zx r ■>

TJIKOENROE. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

TJIKOER (SOEND.). Zie KAMPFERIA GALANGA.

TJIKOERAI. Van dozen, geen sporen van werkzaamheid nicer vertoovenden, fraaien, slanken, 2820 M. hoogen vulkaankegel in do Preanger, bevat het Jaarv. Top. Dienst 1911 Pl. X een kaart van den top. De elliptische krater is ruim 1200 M. lang, en ruim 1000 M. breed, met zeer steile binnenwanden; de diepte is ± 600 M.; de kraterwal is voor § bewaard gebleven. Aan do Z.O.-zijdc ontspringt de Tjikoera. De berg werel reeds in 1844 door Junghuhn bestegen (Java III. 571), die echter geen beschrijving van den top geeft (Verbeck, Java, G78).

TJIKOK (DAJ.). Zie SLANKAPEN.

TJILANGKAHAN. District van de controlc-afdeeling LSbak Kidoel, regentschap en afdeeling LSbak, residentie Bantam, met eene oppervlakte van 1465 K.M². en verdeeld in 4 onderdistricten met 37 desa's. De hoofdplaats is Malingsing.

TJILATJAP (TJILATJAP). Afdeeling en regentschap der residentie Banjoemas, groot 2413 K.31². met een bevolking van ± 397 500 ziden. w. o. ruim 800 Europeanen, ± 2150 Chinczen en an der Vreemde Oosterlingon (1917). De grens met de Preanger-Regentschappen wordt gevormd door de Tji Tandoej. De af-deeling heeft 66n controlc-afdeeling n.l. Tjilatjap, beheerd door een assistent-resident, bijgc- staan door een aspirant-controleur. Zij o in vat 5 districten, n.l. Tjilatjap (hpl. Sidakaja of Tjilatjap). Adiredjo (hpl. Adipala), Madjenang (hpl. Djenang), PSgadingan (hpl. Sidaredja) en Dajuhloehoer (hpl. WanarSdja).

!)■ afdeeling hestaat in het Noorden uit bergland, waarin het vruchtbare bekken van Madjenang (zie aldaar) gelcegen is, in het Z. uit de kustvlakte, in het W. een nieeras (vgl. Banjoc-mas), wanvoor Noesa Kanibangan (zie KAM-BANCAN) ligt. | l el laagste deel van het moeris is de Sc'ara anakan (eigenlijk niet "kinderzee", maar „kindzctje" klein in verhouding tot den Oceaan). (Jnitrent hetgeen op SCgara anakan vcnncld is, dient opgemerkt dat de daarin ge-legen dorpjes niet vicr, maar ncht in getal zyn en samen ! 2500 inwoners tellen. Ook zijn ze niet gebouwd op droogvallende phikken, inaar staan Ulk echte pnuldorpen in het water, althans in den regel.

lun(lbouwendmeningen on in crfpacht uitgegeven perceelen zijn een dertigtal. In hot genoenuic bekken van Madjenang ligt de suikerfabrick van dion naam.

Do bevolking, bestaat in het Westen uit Soon-danczort, zooals ook hieruit blijkt, dat de ri- vicren nog het woord Tji voor haar naam dragcn. De incning ligt el us voor de hand, dat ook het eerste lid van Tjilatjap niets anders is dan dit bekende Soendaneesch woord. Er is echter in den ontrek van bedoelde plaats geen spoor van een rivier Latjap te vinden; de Javancn

ndemon (fezo plaats Tfilatjap, hetgeen landtong fctceekent, zoodat Tjilatjap wcl een Europesche misvorming zal zijn.

TJILATJAP. District mot gelijknamigo hoofd-

plaats van de controle-afdeeling, het regentschap en do afdeeling Tjilatjap, residentie Banjoemas, met eene oppervlakte van 571 K.M². Het district heeft vier onderdistricten met 56 desa's en telde in 1915 ± 98.000 inwoners, waaronder ± 600 Europeanen, en ± 1060 Chineezen en andere, Vreemde Oosterlingen.

TJILATJAP. De hoofdplaats, gelcgen tegon-over Noesa Kambangan, is de belangrijkste plaats van Java's Zuidkust en ncent als haven in be-teekenis toe. Op het eind van 1905 telde do plaats ruim 16.000 inwoners, w. o. 300 Europeanen en 900 Chineezen en andere Vreemclo Oosterlingen. Zij is fraai aangelegd en wordt door vele goed beschaduwde wegen doorsneden. Tengevolge van hygienische maatregelen is de plaats niet nicer zoo ongezond als vroeger. Door spoor-wegen is zij verbonden met West- en Oost-Java, terwijl een kanaal, de Kali Jasa, van hier naar de Serajoe loopt, omdat wegens de branding de mond van do Serajoe niet toegankelijk is.

TJILEDOEG. Hoofdplaats van het district Losari, in de afdeeling en residentie Cheribon. Ook halte van de Semarang-Cheribon stoomtram bij de rivier Losari, op de grens van Cheribon en Tegal. J 9/

O/- TJILEGON. District van de gelijknamige controlc-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Serang, residentie Bantam, met eene oppervlakte van 207 K.M². Het district tel vier onderdistricten met 118 desa's. Do gelijknamige hoofdplaats, tovons hoofdplaats der vroegere afdeeling Anjcr, heeft eenige bekendheid gekregen door een oproer in 1887, waerkind de assistent-resident en andro Europa'ien vermoord werden. *

TJILERING. Dit, slechts 717 M. hooge onwerk-zame vulkaantopje verheft zich ten N. van den Moeria in de residentie Semarang, en bestaat uit leucietgesteenton. Het eiland Mandalika is een deel van den vroegeren ringwal van dozen berg.

TJILILIN. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Sorang, regentschap en afdeeling Bandoeng, residentie Preanger-Regentschappen. Het heeft eene oppervlakte van 590 K.M². en telt 4 onderdistricten met 36 desa's. Voor 1913 heette het Rongga. (?)

TJIMAHI. District met gelijknamige hoofdplaats van ilc controle-afdeeling, het regentschlnp on de afdeeling Bandoeng, residentie Preanger-Regentschappcn, met eene oppervlakte van 337 K.M²; hot telt 4 onderdistricten met 47 desa's. Voor 1913 heette hot district Tjikokolot.

TJIMAHI. Hoofdplaats van het gelijknamige district (zie boven), van botcekenis als militair garnizoen van grooten o in vang, dat bijna alto troepensoorten van het Indische Legcr o in vat en *ook een groot militair hospitaal bezit.

TJIMALAKA. District met gelijknamigo hoofdplaats van de controlc-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Soemedang, residentie Preanger-Regentschappen, met eene oppervlakte van 30G K.M². ; het telt 4 onderdistricten met 36 desa's. In dit district liggen 2 fabrieken van s6r6-olie, do olie dion in Europa als grondstof voor allo wolriekende olien gebruikt wordt. Tot 1913 heette hot district Tjibeurcum.

TJIMANOEK. District van de contrdlo-afdc- Hng, het regentschap en de afdeeling Pandcglang, residentie Bantam; met eno oppervlakte van 229 K.M². Het district telt vijf onderdistricten met 80 desa's. De hoofdplaats heet Batoebantjar.

TJINA OETAN (KAJOE) (MAL. MOL.). Zic , SMILAX.

TJINAKO. Eenc klcinc nederzetting aan de samenvloeiing van de Tjinako en do Batang- " " Koeanting of Indragiri-rivier, hoofdzakelijk be- < ' e staande uit eenige Chineesche k&dei's (winkels). De aldaar gevestigde Chineezen koopen de van * 七 het stroomgebied der Tjinako afkomstig en door de Inlandsche bevolking aangevoerde boschproducten op en levrcn aan die bevolking allerlei benodigdheden voor huishoudelijk ge- bruik. De rivierstroomers komen bij hen ook van het noodige brandhout voorzien worden. Stoo- mers met een diepgang van niet meer dan 10 voet kunnen te allen tijde tot Tjinako op- varen.

TJINDAI (MAL.), TJINDAI (JAV.). Ecn wdord van zeker Voor-Indischen, waarschijnlijk Kana- reeschen oorsprong: cvenals het ongeveer Jict- zelfde beteekenende Mal. *petola* (zie dit woord), Jav. *patola*; komt van het Kanareesch *patuda* — „zijden stof". Ook de *tjindai* is steeds z y dewee f s e l met sterk sprekende teillende kleuren, verkregen door het procede van „i k a t - t e n" (zie dit woord), of vooraf gedeeltelijk ombinden en aldus verven der later te verweven

draden. De meeste *tjindai*' s zijn „inslag-ikat's", terwijl de mooiste soorten ook gefekat zijn in de kettingdraden, welker vooraf dus op de losse draden aangebrachte patronen bij het weven wonderwel by elkaar dienen aan te sluiten.

De eigenlyke *tjindai* komt van de belangrijke zijdeweef-centra in het Presidentschap Bombay, thans vooral het District Thana, met tegenwoor- dig Bombay a Is uitvoerhaven, vroeger S u r a t t o (17e—18e eeuw), nog vroeger (16e eeuw) Cambay, T j a o e l (of Chaul), en B h a r o c h. Vandaar dat Mal. *b'rotji* (Jav. *bertji*), *soerati*, en ouder-Jav. *tjaweli*, d. i. letterlijk resp. „stof van Bharoch, Soeratte, Tjaoel", alle oorspronkelijk variëteiten van ragfijn katoenweefsel of van *tjindai*, maar vooral veelkleurige Guzerafschc en Konkhan'sche zijdeweefsels waren, welker vervaardiging zich uitstreckte van Ahmadabad tot Goa.

Wei zeker onder invloed van Voor-Indische emigranten, ontstond spoedig, reeds in de 16c eeuw, een tweede centrum van O'i'Zat-wecvrij op Malaka's Oostkust, dat tusschenstation voor den handel op Cliina, en den Mal. Archipel; in plaat- sen dus als Lakhon (= Ligor), SSnggora, Patani, Kelantan, Trfngganau ; voorts op Anambas. Het Mal. *tjngkoerat* beteekent wellicht niets an- ders dan: *tjindai*-weefsel te SSnggora ver- vaardigd. In Verhaal 33 der Sadjarah McLajoe (tusschen 1612 en 1614 geschreven) worden 3 soorten *tjindai*'s vermeld, resp. van groene, roode en gele grondkleur (natar), in ca. 1500 ge- dragen te Malaka (cd. Shcllabear, 1898, p. 156), die zeker nog wel Voorindisch werk alleen wa- ren. Doch in 1603 werden te Patani reeds 2 soorten halfzijden en 1 soort zijden weefsels (paSa soetSra) gemaakt, dee Is van Chin, zijde, en veel naar Banda en de Molukken uitge-

Ook in pnzen Archipel wordt, waarschijnlijk pas sinds do 18o eeuw, *tjindai* vervaardigd; voor- nrunclijk zijelen „inslag-ikaf". Palcmbang en aansluitend Zuid-Sumatra, on evenzeor Bangka, is cr voor bekend ; voorts Bali, en Gresik op Java ; en dan in katoen: Limboto bij G orbntalo. Vroeger, in de 17e en ook nog de 18c eeuw werden echter heelc partijen „zydc pathoelen" en „zyde chindics" op Java en Su matia, dccls ook in do Molukken en op de Kleine Soenda-eilanden, ingevoerd van Voor- indic. Terwijl de *petola* echter het streng- geometrische schuinc-ruit- of Zimar-patroon bezat — waaraan do *oelar petola*, Python rcticulatus, in de Minahasa haar naam dankt; verg. SLANGEN —, was de *tjindai* de rijkgebloemde variëitc.

De cenigo streck waar men zijden ketting- cn- inslag- ikafs vervaardigt in onzen Archipel, dus werkljk prima-tjindafs, is hier en daar op Zuid-Sumatra, vooral ter kota Palcmbang ; de cenige plek waar men dit doet in katoen — dus als een vcreddc Liinboto-proccde is de desa TGngnanan in Karangasem (Z.O. Bali). Het daarbij gebruikelijke patroon, gehecten „koea M^oir" of Egypte-burcht, zijnde cen ruit-patroon, geeft door zijn naam alleen reeds aan, dat hier navolging plaats vond van uutheinschc (zijclen) stof ; verg. V. d. Tuuk's, plaat 2—3 in Juyn- boll, Catal. R. E. M., VII, 1912, en Wdb. IV (1912), p. 576 bij IKATEN. Desgelijks word in de Kleine Soenda-eilanden, met name Roti, het *tjindai*- patroon „blainprang" in katoen na- gewoven met ketting-ikat-proc6de.

Alras legde zich de batik-nijv'crheid toe op het naniaken met was-be working der sprekende kleuren van de zijclen, ccllic *tjindai*'s ; zoo ont- stonden aan de Kust van Koromandel reeds tegen het eind dor 16c eeuw de *la pi h tjindai*, als een varietet van jnooic „chitscn", zie TAP131 ; en kent de Jav. batikster nog tegenwoordig een patroon. *tjin'len*, letterlijk als Jav. namaak der rijkc ornamctatie van de echte Voor-Indische zijdeweefsels; en cen j)atroon *limaran*, als naoden der echte *patola*'s (zie boven) ; cen patroon *djdamprang*; enz.

Zie ook mijne brochure „Over Jkat's, 'Jjinde,s, Patola'8 en China's", S Grav. 1902; de gekleurdo afbeeldingen bij Jasper, Wccfckunst (1912), plaat, 20 — 21, Jasper. Batik-kunst (J 916), phiat 18, <u> Juynboll o. c. (1912), j)laaf 4; de zwarte platen 48 — 49 en 57 in Koufflaer en Juynboll, Batik- kunst (1914) ; cn de zwurle platen III, fig. 3, XVIII, fig. 2, XIX, fig. 1-2, en XX, fig. 1 in Loebdr's Woven in N. I. (1903). G. P. R.

TJINDOEL (JAV.). Zie STELECHOCARPUS.

TJINGKOEK (MINANGK. MAL.). Zic SLANK- APEN.

TJINTA MADOE (IRAN) (MAL.?). Zic KUK- TUS. TJINTAOE (MAL.). Naam van den, wereld wJpN *Cycled 'peUata* Miq. (= *C. barbala Micros*), ccn liaan uit de fam. der *Menispermaceen*. Ijc plant komt voor tot 800 M. boven zee, groeit in heggen en kreupellioout en wordt ook wcl aangepant. De wortel is ineeetal vrij groot, doch konit in kleinre stukken gedroogd bij de inlandsche han- delaren in goneesmiddelen voor. Hij smaakt zeer

N.-I. e 89(1914), bl. XVI. Voor Oudjav.- Voorindisch „*patat*" zie V. d. Tuuk's Kawi- Wdb., IV (1912), p. 172.

i) Zie Bijlage III in „De Batik-Kunst in

■ bitter ten gevolge van het gehalte van het alkaloid *Cyclein*. Vermoedelijk ontloot de wortel aan cl at alkaloide de hem toegeschreven koorts-werking eigenschappen. De schildvormige bladnerven vormen stukgewond met water troebel geklechtige ballon, die met stroop gemengd een goeliefde lekkernij zijn onder den naam tjintjaoc idjo (JAV.) verkocht worden. Het preparaat staat ook bekend als middel tegen buikziekten.

TJINTJAOE. Zie TJINTJAOE.

TJJOEDJOENG WERKEN. Zie BEVLOEIJING-GEN.

TJTIOMAS. District van de controle-afdeeling, het regentschap op de afdeling Pandeglang, residentie Bantam, met de hoofdplaats Sockabares. Het district telt vier onderdistricten met 61 desas's.

TJTIOMAS. Ien der belangrijkste particuliere landerijen in de afdeling Buitenzorg, residentie Batavia, gelegen vlak bij de hoofdplaats. Er worden vooral rijst en thee geteeld. Het licft bekendheid gekregen door het opstootje der opgezeten in 1886, die weigerden aan Im n verpliebt ingen tegenover den landheer te vlokken. (zie bij REES, OTTO VAN).

TJIPANAS. Zie SINDANGLAJA en TANG-KOEBAN PRAHOE.

TJIPARAJ. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Tjitjalengka, regentschap en afdeling Bandoeng, residentie Preanger-Regentschappen, met een oppervlakte van 483 K.M²: het telt 5 onderdistricten met 37 (t's; r.s.) roeger (voor 1913) heette (lit district rijppudjeuh.

TJIPIR (JAV.). Zie PSOPHOCARPUS.

TJIRANDJANG. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de afdeling Tjianfjocr, residentie Preanger-Regentschap) pi* n, met een oppervlakte van 722 K.M². Uot 1913 heette het TjihOa. Met telt 2 onderdistricten met 22 desas's. In (lit district ligt de Tjheea-vlakte, w.iai van 8600 baoc's met water uit de Tjheea, een linker zijrivier van de Tjitaroem, bevoeld wor- dcii. Dit is hetgrootte irrigatiewerk, in de • Rpgdntschappen tot stand gebracht; <1: • i.tnleg lieeft 12 jaren (1891 1903) geduurd. Kr is e'chter door <ie bevolking niet een zo goed ••briik van jzeinnakt, als verwacht was. Thms (192f) maakt <1: • Kegeering aanstellen hier en J <uit sland houwb(!)rijf te vestigen, een zgn. rijst hoc'c.

TJITROEAS. District van de controle-afdeeling, h<t. le'entschap en de aMeeling Serang, residentie Bantam, met cono oppervlakte van 136 K.M². J liet district telt vier onderdistricten met

62 desas's. De hoofdplaats licet Tjitcureup Lor.

TJITJA RAWA (BATAV. MAL.). Zie TJOE- T.JAK B.AWA.

TJTJAK-T 色 RBANG(eig. = vliegende gekko). Algemeene Malcische naam voor de zoogen. vliegende draakjes, overal in den archipel voorkomende booin-hagdisssci, soorten van het geslacht *Draco* (zie onder A GAM I J)AE), hetwelk gck(!)nrcrl is door do aanwezigheid van een valsclierm aan de zijden van l): t lichaam. In het bijzonder wordt deze naam gebruikt voor de nicest verbroide soort, *Draco volans L.*, welke ook wel tjakiber (BATAV. MAL.), in het Malcisch bidadari en op Simalocr bij Sumatra Apam apawi genoemd wordt. Van enkele andere soorten zijn afzonder- l jkd. inlandsche nancn bekend. Zoo is do alge-

mene Malcische naam voor *D. comutus* Gunther tarang boeroeng, terwijl deze soort in Sarawak (Borneo) pindau genoemd wordt. Voor *D. lineal us* Daud, is onder do Toradja's op Celebes de naam longkcbila gebruikelijk.

TJITJALINGKA. Controle-afdeeling in regentschap en afdeling Bandoeng, residentie Preanger- Regentschappen, bevattende de drie districten TJJjjaldngka, Tjiparaj en Oedjoengbroeng. Zio op efc namcn.

TJITJALINGKA. District met gelijknamige hoofdplaats van de gelijknamige controle-afdeeling, regentschap en afdeling Bandoeng, residentie Preanger-Regentschappen, met eene oppervlakte van 185 K.M². Het district telt drie onderdistricten met 27 desas's. •;

TJITJI. Javaansche naam voor ceno Snijdervogelsdort, *Ortkotomus sepium*, op West-Sumatra Pipit-dantjing; • eene andrc soort, *O. cineracea* heet op Sumatra bij de Maleiers Soriti (?). Zij maken hun nest tusschen boomblader n, die zij met draden van plant cnwol aanenaan. De snijdervogels zijn. kleine v.ogels met een lan- gen, dunnen, rechtcn snavel. De bovenkop is roestkleurig, de bovenzijde vaal grauwooren en de onderzijde geel of wit.

TJITJI OERANG (?). Javaansche naam van een Rietzanger, *Megalurus palustris*, ook tje- loetjoek sawah (BAT. MAL.) genoemd.

TJITJIAP (SOEND.). Zie FICUS LEUCANTANTOMA.

TJITJOEROEG. District met gelijknamige hoofdplaats van de gelijknamige controle-afdeeling, regentschap Tjandjocr, afdeling Soekaboenu, residentie Preanger-Regentschappen, met eene oppervlakte van 307 K.M². Het district telt 4 onderdistricten met 23 desas's. De hoofdplaats ligt aan den spoorweg van Buitenzorg naar Soekaboemi.

TJITO (JAV.). Zie DJANTOENG.

TJITRAP. Een particulier land, groot 30.205 bouws, met eene bevolking van 36.600 zielen (1 Jan. 1917) in de afdeling Buitenzorg, waar v.n.l. thee, koffie, kina, rubber en rijst geteeld worden.

TJTWIDEJ. District met gelijknamige hoofdplaats van de controle-afdeeling Soreang, regentschap en afdeling Bandoeng, residentie Preanger-Regentschappen, met eene oppervlakte van ruini 400 K.M²; hot heeft 3 onderdistricten met 17 desk's. Vroeger (voor 1913) heette dit district Tjisondari.

TJOANG (MINANGK. MAL.). Zie AJAM — AJAMAN.

TJODOK (?). Javaansche naam van een Baardvogel-soort, *Chotortiea javensis*. Engkook is aldaar de naam van ceno soort uit een ver want gc slacht, *Xantholtema rosea*. Eeoo andere soort van Sunuira en Borneo, *Calorhamphus fuliginosus*, hoot A in pis, op West-Sumatra Pije-pije (?).

TJODOT (JAV.). Zie VLEERMUIZEN, (VR UOHTENETENDE).

TJOEBADAK. District der onclorafdeeling Ophir (zie aklaar), Sum. Wostkust.

TJOEHTJOER (SOEND.). Zie GEITENMEL- KER.

TJOEKANGKANG (SOEND.). Zie URCEOLA BRACHYSEPALA.

TJOELAN (SOEND.). Zie AGLAIA ODO RAT A.

TJOELIK. Javaansche naam voor het wijf van een Kockoek, *Eudynainis orientalis*, het man-

netje heet toehoe. To kennen aan den krachtigen snavel en zeer uitgebreid naaktzijn rondom de oogen: zwartachtig gekleurd met witte, later rosso vlekken; oud geheel zwart. Het wijfje schijnt haar ei uitsluitend in het nest van kraaisoorten te leggen; de bleek-olijfklurige bruin en zwart gevlekte eieren van dozen kockock gelijken bijna geheel op die der bedocde kraaien. Zie KOE- KOEK.

TJOEMBO. De V Moekim Tjocomb⁶ (Langga, Seuriweu⁶, Leupeucm, Lam Meulo, Tjot Moe- rong) zijn een zeer onregelmatig gevormd landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeeling Noordkust van Atjhd, en worden begrens: ten W. door Titeue, Keumala., Audeuo en Lala; ten N. door Sama Indra en Keumangan, en ten Z.O. door Keumangan en Troesce. Het N.W. gedeelte wordt bevoeid door de Kroceig* Baro, het Z.O. door de Kroeing Tiro. Lam Meulo, in het centru m gel egen, heeft militair bezetting en is door een tramlijn verbonden met de Atjhd- trambaan Sigli-Meureudo. Ook voeren er van Lam Meulo eolonnewegen, in Z.W. richting naar Titeue en Keumala in N. W. richting naar Sigli, in N.O. richting naar Djeumpa en naar Bcureu- noen, en in Z.O. richting gaat een weg die zich later naar het W. en N. ombuigt over Geumoeroh, Amoet, en, kruisende de trambaan, naar Ndjong. De bevolking, in 1915 tellende o. m. 1885 gere- gistreerde mannen, beoefent den rijstbouw op sawahs. Aan het hoofd staat Teukoe Radja Ab- dolah, sinds 1915. Zie: Bijdr. L. T. en Vlk. N.-I., D1. 55. (19EL3). W. 58.

TJOEMI-TJOEMI. Soendasesche naam voor Inktvisschen, *Loligo* en *Sepia-soorten*. In Tapanoeli Mansi-mansi. Op de Kleine Molukken Kenoes, op Billiton Soetoeng. De Javaansche naam voor *Loligo* is Iwak noes. Zie INKTVIS- SCHEN. TJOENDA. Een landschap van de onderaf- deeling Lh. ⁶ Seumawe, afdeeling Noordkust van Atjhd, met onderhoorigheden: Blang Lan- tjang, Patch, en de vier Boeloh-landschappen: Boeloh Beureugang (of Boeloh Baroh); Boeloh Blang Ara (of Boeloh Toengong); Boeloh Gam- p6ng Teungoh; Boeloh Mantjng en Boelohi Raja.

Het geheel wordt begrens: ten W. door Ni?am, ten N. door Straat Malaka en het landschap Lh6° Seumawi, ten O. door Bajoe en Blang Mangat, en ten Z. ook door Blang Mangat.

Van Lh6° Seumawe wordt Tjoenda gescheiden door een voor sampans goed bevaarbare laguno- arm, Kroeing Lh6⁶ Seumawe geheten, die in Ijct N. als Koeala Mamplam in zee mondt, en in het Z.O. een voorlnl. kustvaartuigen veilige, tegen alle winden beschutte ligplaats biedt, die zelfs bij eb kan worden binnengevaren. Van de Koeala Mamplam af loopt op slechts korten afstand van de kust een lagune-ann, W. waarts tot aan de Kroeing Boengkaih, zoodal sampans van af Lho° Seumawd tot daar binnen door kunnen va- ren, wat vooral in den O. moesson bij onstuimige zee geschiedt. Nagenoeg die heele lagune-arm langs wordt een uitgestrekt rizophorcnbosch aangetroffen, aan de zeezijde waarvan alleen lig- gen Lh6⁶ Seumawb, dat vroeger ook totTjoenda behoord heeft, de onderhoorigheid Blang Lan- tjang, enTjoenda's voornaamste keudd: Peukan Toeha. Lange de smalle strook vlakke grond ten Z. van dat bosch, waarop de onderhoorigheid Paloh en het eigenlijke Tjoenda Jiggen, kruisen

do Atjhdtrambaan en de grootc eolonneweg het landschap. Daarachter verheft zich een heucl- recks, die, 4 a 5 K.M. breed on begrooid met alang- alang, zich N.W.—Z. O. uitstrekt en do vier Boeloh- landschappen schied van het ovcr- rige Tjoenda.

Do Boeloh-streck is een vlakke valleij, onivat- tend het stroomgebied van de Kroeing Boeloh, met gampons, sawahs en uitgestrekte moerassen.

InTjoendawoneno. in. 1559 gcregistreedreinan- nen(1915). InoigenlijkTjoendaisdebevolkinghet dichtst, in de onderhoorigheden is zij dunner. Behalvo met de rijstcultuur op van den regen afhankelijke sawahs, onderhoudt zij zich met handel, vischvangst, het uitgraven van koraal- steen en hot kappen van moerasliout. Dat hout en diestceen worden te Lho*° Seumawe als bouw- materialcn verkocht. In de bovenstreken zamelt men boschproducten, maar vooral pinang wordt veel uitgevoerd, peppi, slechts weinig.

Ocl'ebalang is Teukoe Tji⁶ Djoelian, wiens korte vrkrlaring dd. 18 Sept. 1899 is goedgckurd en bekrachtigd bij Govvts, besluit van 15 J uni 1900. In het bestuur over oigenlijk Tjoenda wordt hij bijgestaan door een aantal peutoca's, waarvan de acht uit de 1 angst ontgonnen landsge- deelten „toeha lapan" heeten.

Behalve Blang Lantjng streefden. de onder- hoorige landschappen er naar zich aan het gezag van den ocl'ebalang te onttrekken, on de l'ooftden van Paloh en van Boeloh Beureugang slaagden er in van den soeltan Mo eha mat Dawot- sarakata's te verkrijgen, waarbij zij tot vanTjoen- da onafhanklikjo hoof den warden verklaard. Aan dat streven naar zelfstandigheid, waarvoor zij steun zochten bij Tjoenda's vijand: Pcusu- ngan, moot ook worden toegeschreven, dat do hoofden der vier Boeloh-landschappen „toeha peuet, insteldden, en den titel "kudjrociin" aan- namen. Missive Govvts Secreteris 27 Nov. 1907 bepaald, dat bij wijze van jroef en tijdelijken maatregel de Boeloh- landschappen van Tjoenda zouden worden afgeschicden; maar daL onlin- b- dingsproces schijnt na dien niet te zijn voortge- gaan.

Literatuur: Bijdr. T. L. en Vlk. N.J., Deel 55 (1903) bl. 153.

TJOENDOENG (Ocl'oc Moci). Zie MO ESI.

TJOENEJA. Zie VAARTUJGEN.

TJOENG BfilOET (JAV.). Zie SOLANUAI TORVUM.

TJOENGA. Zie MUZIEK EN M UZIEKIN- STRUMENTEN.

TJOENG KANGKANG (SOEND.). Zie WJL- LUGIWEIA FIRM A.

TJOEPANG (JAV.). Zie TANDKARPERS.

TJOERITA. Zie MUZIEK EN MUZIEK- INSTRUMENTEN.

TJOERITJAH. Zie VAARTUJGEN.

TJOEROEP. Nagri op G30 M. Jioogtc aan deA bo ven loop van de Moci gelcgen, in de residentie Benkoelen nabij do grens met Palcbang. Jjoc- roep bezit con afzonderlijke handelswijk, z. g. n. pasar Tjoerocp, die buiten de gewono inlandsche bestuursinrichting Btaat. Een groot deel Van daze handdswijk is door brand vernield, alleen enkele straten en toko's zijn overgebleven. Een buiten- gewoon stoile weg voert Oostwaarts door de Sing- dang naar «Sloeara Bnti aan de Klingi. Naar het Zuiden bestaat verbinding met het verkeerscen- trum KCpahiang, terwijl N.W. waarts door een

zcr ccaccidenteord terrcip cen nicuwo wcg gaat naar het groudgebied by Mocara Aman in Le- bong (70 K.M.). Hier bevindt zich ook het immi- gratie terrein (zie KOLON-ISATIE), terwijl ont- slagen contractanten van de goudmijnen en van de nabijgelegen koffiëoenderncing Soobang A jam zich verder hier gevestigd hebben.

TJOETAK. Socndasche naam voor een districtshoofd in de Pranger-Regentschappen (thans wed ana genoemd); zijn ambtsgebied en zijn ambtswoning heetten katjoctakan (thans kawedanan).

TJOETJAK - OERANG. Javaansch woord voor *Ceyx imminala*, een IJsvogel, op Sumatra Bin- ti- bang.

TJOETJAK RAWA. Javaansch naam voor een vogelsoort, *Trachycoomis ochrocephalus*, behoorende tot de *Fynonotidae*, die op Java, Sumatra en Borneo voorkomt. In het Soendanesch heet de vogel tjangkocrawok en bij Batavia tjitja rawa. Hij is bruinrijks met groenachtige vlogels en staart, witte keel, zwarte teugels en ok erg el o bovenkop. Hij heeft een fraaien zang en is als kooivogel zcrr geschat.

TJOETJOENOEK (SOEXD.). Zie TJORO.

TJOETJOER ATAP (BANKA). Zie BAECCKEA FRUTESCENS.

TJOETJOERAN OEDJAN (MAL.). Zie PIPIT- LOE'AN.

TJOETJOET (IRAN) (MAL.). Zie HAAI.

TJOLO. Desa in het district Koedoes, afdeo ling Koedoes, residentie Semarang, alwaar het graf van Soenan Joeria, een der bondgenooten van Raden Patah in den strijd voor den Islam, op een voorsprong van het 3joeria-geberge ge- legen is. Het graf is van gchouwen steen ver- vaardigd, heeft don vorm van een bakoven en is met een houten deur gesloten. Over het graf is een, met sirappen gedekt, houten huisje ge- bouwd.

TJOMAL. liistrict met gelijknamige hoofd- j-laats van de contrdle-afdcclng, het regentschap < i < ! < * affloocng PCmalang, residentie Pekalangan, met 4 onderdistricten en 73 desn's. Op het einde van 1905 had (lit district eene bevolking van bijna 87.000 zielen, waaronder 50 European en 700 fliineezcn.

TJOMAL. Rivier in do residentie Pekalongan, < in (springt. < jn den Slajn Ct. loopt eerst Noordwaartn, < lnn voorbij Banjoenioedai met een scherp hock naaj- l) (4) (.). door een vruchtbaar fialgcbied, dat met nilwerpschui van den Slanidit over*oten is, even a ls (lc (ialen van een paar Noordlijke parallelbiken. Ranrocdongkal is het centrum. Alon heeft hier een groot irrigatiewerk gertiaakt, waanloor het water der Tjomal voor de bcvloei- ing der vJakte van PC making wordt gebruikt. Bij den hoek van Penialang bouwl de rivier eene < lelta in zee. Ann deze rivier ligt de suikerfabriek J'jomal.

TJOMBOL. Eiland behoorende tot do nfdeeing Karim on der residentie Riouw en Onderh. Zio KA RI MOEN.

TJOMBRANG (JAV.). Zie NICOLAIA.

TJOMPONG, t. r. (Ijomj)ong (JAV.). Rood. kleurstof uit jongo (Ijatibladern bereid, die op Java gebruikt wordt voor het vlcchtwerk uit de blaadreepen van go bang vervaardigd.

TJONGGANG. Vroeger controle-ffilfceling en -; - district van het regentschap en de nfdeeling - Socindang, residentie Praaigr-Regentschappen.

J)e hoofd plants Tjonggcong lag crtrijgs aan den grooten postweg van Bandoeng over Socmf- fang naar Cheribon. Toen deze weg cchter vOorbij Soomcdang van Paseh over To mo verlegd word, word Pas6h de stadhplaats van den controlcr en To mo do hoofdplaats van het district on ging het plaatsjo Tjongg6ang sterk achteruit.

In 1901 is do controle-afdeeling opgeheven en gevoegd bij die van Soemfidang. In 1913 heeft het district naar zijn hoofdplaats den naam To mo gekregen. Tjonggcong is thans do naam van een onderdistrict van het district Tomo. J

TJORO. Javaansch woord voor Kakkerlak, *Periplaneta orientalis* en andere soorten, in het Socndanesch Tjtoejoengok, in het Maleisch Lipas.

TJRA. MON. Zie LHO' KROEIT.

TLITITJIR (JAV.). Zio VITIS PAPILLOSA.

TLOGOREDJO. Hoofdplaats van het district Tlogowoengoe, afdeeling en regentschap Pati der residentie Scmarang. Men vindt er een fabriek voor de breiding van tapiocameel en niet ver er vandaan de pasanggrahan Djloe- bang op ± 1000 M. boven zee gelegen. -**-

TLOGOWOENGOE. District van de controle-afdeeling, afdeling en het regentschap Pati tier residentie Semarang, met eene oppervlakte van 220 K.M². en eene bevolking op ultimo 1905 van 77.100 zielen, waarvan een 50 tai Europea- nen en een 25 tai Chineezcn. De districts hoofd- plaats is TlogorMjo (zie alclaar). Het district is vcrdeeld in vier onderdistricten. Men vindt er 2 cultuurondememingen, gedreven op 5 erf- pachtspcrceelen, waarop koffie, kapok, padi, rubber en spcycrycn worden geteeld. ^Y

TOALA. Ten behoeve van een onderzoek naar de Toala of boschmnschen van Zuid-Celebes hebben de reizigers Sarasin in het laatst van 1902 het Westolijko bergcomplex van Maros (in de Noorderdistricten) naar Lamontjong (in het Zui- den van Bone, op 119° 58. O.L. en 4° 59. Z.B.) bereisd en. zestien dagen, te Lamontjong, op do Oostelijke bergchllng, vertoefd.

De Toala zijn een van de Boegineezen afwij- kend, primitievc menschenstam, klein, zonder daarom pygmoeen of dwergen te mogen heeten, ongovcer 1,57 M. hoog. Hun haar is gogolfd, bij verscheidnc individuen naar den kroezigen kant : maar kroesharig zijn zij niet, vceleer bc- paald gogolfd-harig. Hun huidkoffie is iets don- kerder dan die van de Boegineezen; do schdel- bouw is, blijkens metingcii aan levende personen, iots langor en smaller dan dio van de moor bra- chycephalc Boegineezen; aparto schdels waren ondanks alon moeito niet to krijgcn, zoodat van do capaciteit niets valt niedo to deelen. Do licliuainsbouw is slunk, de nous is breed met een diepon wortel, do lippen zijn ma tig dik, bovenlip on kin bchaard. ,

Al do Toala, die gonooido reizigers to zion kregen, hebben min of moor do Boeginecsche cultuur aangenoimn; zij gaan gekleed als deze en cenigen hebben afgesneden of geknipt haar. Do groote meerderheid huist in kleine paalwoningen, dio overal in do dalcn en op de hoogton van het Lamontjonscho woudgebied versproid liggen on docn aan landbouw, hoofdzakelyk mats plantend on andero cultuurgewassen, ook klappors ; zij be- w er ken den grond met grooto stokken. In de nabijheid van oik Toila-huis vindt men een hoi, tlat duidlijkjo sporen van con vroeger bewoond-

zijn toont. en dat als do voorganger van het. huis kan boschouwd worden. In con met do buiten- wereld allcen door middel van cen nauwe rots- spleet. verbonden "Felsenzirkus", niet ver van Lamontjong, vonden de reizigers twee nog bc- woondo iolen. een grooter, waarin van palcn cen stclgiago was gebouwd, de woning eener talrijke familie: cn cen kleiner (bola towa = oud huis) waarv66r con op palcn staand uitbouwsel was aangebracht; gebukt moot men hier doorkruipen cn zoo bereikt men de nauwe, door vijf nienschcn bewoonde ruimte.

Tot in de hoogte was de rots door den rook van het keukenvuur zwart geworden. Men zeide, dat vijf jaar t.e voren nog vole van deze holcn bewoond waren; naaar de mnschen zijn er nu uitgetrokken om huizen to bouwen: cone epidemic heeft er vlen weggenomen, cn an- deren zijn naar de bergen van Mahiwa, in het Noordwesten van Lamontjong, getrokken, wijkende voor de afpersingen van den radja. Geon ToiJa leeft thans mecr uitsluitend van de jacht, wat 'ook onmogelijk is, omdat de Boginccezen het wild bijna geheel uilgeroeid Jjebben. In het gebied van Lamontjong lcvcn nu allccn nog maar cultuur-Toala ; zuivere natuur-Toala zijn daar niet meer. Er heeft ene vennenging plaats gehad met Bogineesche innsdagigers, die in Lamontjong een toevluchtsoord zoeken en vin- den ; niettemin zijn er nog verscheidene Toala aanwezig, die wat huu doen en laten betreft — wanneer* men den landbouw uitzondert — nog maar zeer weinig door vreemden invloed gewij- zigd zijn. De Toala hebben ene opperhoofd, dat hen bij den Boegineschen radja van Lanion- tjong vertegenwoordigt; Balisao, zoo hcet Jij, moet kleine gesclillen besclchten en over huwe- lijks- en cigendomsrechten waken; zijn ambt is crfelijk, ook indcvrouwlijkelij, maarin heltaat- ste geval treedt de man op voor zijne vrouw. Hij bewoont een heel klein, smerig huis in een berg- spleet ; een hoi in de nabijheid di ent hem af en toe tot pied-a-terre. Hij was in tegenwoordigheid der reizigers zeer bedeesd, keek aldoor nauti- den grond en scharrelde verlegen met een stokje in het zand; intelligent scheen hij niet erg. Hij ver- telde het volgende: De Toala leven van oudsher in het gebergte, en misdadigers uit Bone komen tot hen, zoekende naar eue schuilplaats. Vroeger hadden zij indirect gemeenschap met de Boegi- neezen, heimelijk ruilhandel drijvend met hen, door de ruilwaar neder te leggen aan den weg, en later te gaan halen wat de handelsvriend - had goedgevonden cr achter te laten. Zij handelden aldus om niet opgepakt cn tot si a ven gemaakt te worden. Maar nu gebeurt dat niet nicer. Ba- lisao kon tellen, inaar inoelijk en ook de waarde van het geld kent hij; men mag maar 66ne vrouw hebben : heeft icnaild cr twee, dan wordt hem er cenc afgenomen. Liegen doen de Toala niet en diefstal kwam vroeger nooit voor, maar thans wel, nu er vreemden bier komen. Oorlog vocren is geen gewoonte; maar de koning van JJon6 kon hen tot den krijgsdienst oproepen. Bij echt- breuk wordt de misdadiger door den belcedigden chtgenoot gedood ; moord kent men niet. Van maanden en dagen wist Balisao niets, maar bij het planten van mals en bij andere gelegenheden vraagt hij den Bogineezen naar gelukkige en on- gelukkige dagen. Geneeskundigen bezit hunne maatschappij niet. Als wapen is een knots in

gebruik, waarvan hc& dikke, spiraalvormig gc- draaido cind met scherpe ijzeren punten is bezet; mon si a at cr mcclro, maar slingert ze ook, naar dioven. Boog cn pij) konnen zij niet, herinneren zich ook niet ooit zoo iets bezeten to hebben. Maar do Sarasin's zijn zoo gclukkig gowcest in een dikke aschlaag van cen kalksteengrot cone grooto nionigto vuursteenen pijlpunten, messen on schwappers te vinden, benevens cen aantal bcndcrren van op de jacht gedoodo dicrcn. Jo) onderstelling ligt dus voor do hand dat de Toala de autocthoncn van Celebes zijn, de oorspron- kelijko bewoners des cilands, Jevencic van do jacht met boog en pijl en wonende in iolen. Hun jachtgerei en ander gereedschap behoorden tot den palacolit-hischen stentijd ; van neolithi- sche of gepolijst stenen werktuigen is in de on- derzochte holcn geen cnkel stuk gevonden ; van het palaeolithische kwamen zij onmiddellijk in het ijzertijdperk, met behulp van de Boegineeczen van do kust. Waarschijnlijk zijn de ijzercn splinters, die nu in de knotsen zitten, vroeger steencn punten geweest.

De crste laag van Celebes' bevolking vorinnc, naar de Sarasin's beweren, de J'waja ; dan vol- gen de Tora d j a - st a in m en, en daarop de Bog- gineezen; daarbij word in het midden gcla- ten of de Boeginccezen (en Makassaren) voor een deel uit Toradja-stammen voortkwamen. Tot zoo ver hetgeen de Sarasin's hebben mee- gedcd. Tegenwoorclic is het volgende uit be- sluitsberichten o nit rent lien bekend.

Je Joala bewonen het hooggebergte van West- Lamoeroe. Ze zijn gegroepced in drie stajinen, nl. dievan OerocpaE, Tote en Tclangkere, tezajncn de Tcloe LiimpoE gchceten. Ze best : houwen zich af te stain men van de ah-ude inhccnsclie bevolking, terwijl volgens hen de Boeginccezen van <!<• kust naar het binnenland zijn ged<ingen. zijn vrijheidJevend cn wenschen onvirkort den eigen ouden hcidenschen godsdienst ^zeden cn gewoon- ten te handhaven; ze spreken cen eigen dialect.

De Islamicitische bevolking dor vJakt en van l'a- mo eroe on tl cent haat afkomst aan <lie dc Te- loc LiimpoE, doch beschouwt de laatstbe(l)ie)le als aan haar onderworpen en l)ccft zich steeds daarnaar gedragen.

De invloed der Boegineesche cultuur is bij <le Toiila in alks inerkbaar. Ze voorzien d(K>r roof- bo uw in hun onderhoud, ze leven in verspreid liggende ladangH, om deze tegen diefstal en wilde zwijnen te beschermen: Jjet gcvoelg dozer lovenswijze is dat zij steeds verblij ven in l)idclijke ladanghuisjes van minimale afmetingen cn ver- vaardigd van licht inatrciaal.

Bewoning van holcn komt niet (nicer) voor ; in het gebergte worden geen door de natu ur gc- vorinde noch kunstjnatig aangedegde holcn aan- getroffen.

Zie verder Globus, dl. 83, 1903, bj. 277. P. 11. F. Sarasin, J-cisen in Celebes, Zwiciter Band 1905.

TOBA. Ondciafdeelingr van de afdceling Bal- laklanden (zie aid a ar)

TOBA, PLATEAU VAN TOBA. Zoo wordt gewoonlijk genoenu de uitgestrekte hoogvlakte ten Zuiden van het Toba-nicer gelegen, die onder den naani Hoogvlakte van Toba, administratief een onderafdeeling uitmaakt van de afd. J)atak- landen (zie aklaar). De Batakshc benaming van dat plateau, dat geheel en al mot tuf is bedekt, is Hoe=)bang (waarschynlyk van „he)bang" =

uitgebruid); do Noordclijl'i grns is het Zuidelyk randgebrgte van het Toba-nicer ; naar het "Zuiden vrcloopt het plateau in de hoogvlakte van Si Lantoin. Het cigenlijk To ba, namelijk het lan(l, (lat door de eigen bevolking zoo genoemd worcl en die zich ook zelve „halak Toba^M, incn- schen van To ba, noemt, is de kuststrook langs de Zuilclijke boorden van het mecr, tusschen (lit en het randgebrgte. Opincrkelyk is, dat wanneer men van het Zuiden naar de Noordclijker Batak- Janden komt, J.'oba steeds meer terugwylt. In Angkloa heet To ba allcs wat ten Noorden van de Aek Poeli ligt (zie SJIPIROK), dus van do Batang Toroc-vaHei Noordwaarts. Ko mt men over de Aek Poeli, dan begint Toba met de valloi van Silindoeng on in Silindoeng wordt Toba ge- noemd allcs wat achter het Noordclijk randge- bergte van "de vallei ligt. Eerst Noordclijk van (lat randgebergte heet Toba, wat, als boven gezegd, ook door de bewoners zelf Toba wordt genoemd. (Zie BATAKLANDEN, BATAKS, SILINDOENG. TAPANOELI. TO BAM EER, TOBA EN SILINDOENG).

TOBA EN SILINDOENG. Oorspronkelijk een afdeeling vanele residentie Tapanocli, verdeeld in twee onderafdeelingen, niaakt dozestreek thans deel uit van de afd. Bataklanden. Dit gebied is als kern van het door Toba Bataks bewoonde gebied te beschouwen en verdient als zoodanig een afzonderlijk hoofd (zie echter ook op SILINDOENG, TAPANOELI on BATAKS). Dezo streek bestaat uit een groot aantal landschap- Ijen, in welke indeling echter nog al eens wijzigingen worden aangebracht. Zie daarin de Regceringsal nianak.

Elk Inndschap is gevormd uit een aantal dorpen (hoeta's), die geheel afgescheiden liggen en meestal <*> grcuimen afstand van de dorpen van het aangrenzende landschap.

Dit gebied omvat do vrij breede terrasvormige st rook in het Zuidoosten tusschen het nicer en het f-fii oprijztMHI randgebrgte, waarin de hoogvlakte in het Noorden cindigt, zoodeme de veel kh-inerc overlanden, inecr Westclijk gelegen en <lc in het artikel To ba nicer genoemde eilanden. Jlet grootste gedeelte echter wordt ingenomen <loor(!-■ zi< li als een steppe voordoende hoogvlak- Ic, <lie met zwakke helling naar het Zuiden af- <lnal(. Zij wordt in het Zuiden begrensd door den langen rug, Noordclijk van den I). Saoct, ten W-'t <-nden I). Marti in bang on het gebergte, dat de waterscheiding vormt tusschen hetstroom- ffbied van de bronrivieren (Ur Batang Toroe en de rivit(*rcn, flic Noordclijk van Siboga in zoo vallei). De cigenlijk hoogvlakte van Toba strekt zich uit van Pagariboean tot, Lintong ni hocta honibing on van l'ocra si nomba tot Pagar ba- toe. Het hoogste gedeelte ligt bij Moota Gin- djang, vanwaar zij langzaam naar het Westen on Zuiden, sleil naar het Nobrcn on Oosten af- loopt', on beciioorden Boctar vrij we l horizontaal te blij v<Mi en <laarna w(>er in ulle richtingen te claim. In het Noordoosten is de hoogvlakte tegen het geborge ongelijk, daalt langzaam naar het Zni-len en Zui-<l wenten on eindigt bij do vallei van Silindoeng. Op de hoogvlakte verheffen zich eenige geseleerde bergtoppen : de Batoe Harang, D. Mioen (1450 N.), D. Sibadak, D. Na godfng, D. Sitarindak on men vindt er een groot aantal kleinere verheffingen in den vorm van bulten, soms in rijen of in een kromme lijn van re<clnia-

tigen vorm gegroepertl on die evcnals de geheele omgeving uit los tuffand bestaan. Die pc. vaak loodrecht rijnvnon doorsnijden de vlakte, vaak tot een diepte van 30 — 50 on nierr meters, waar- van do wanden bestaan uit los kwartsanc! met weinig wit of grijs kleiachtig cement. Op den bodem van die meest smalle ravijnen stroomden de rivieren, die de wanden op eigenaardige wijze hebben geerodcerci, zoodat pyramiden gevormd zijn, die als orgclpijpen in rijen achter elkander staan. Met uitzondering van het Noordclijkste gedeelte vomit de hoogvlakte van Toba on Silindoeng, uit een hydrografisch oopunt beschouwd, een enormen trechter, waarvan de nagenoeg horizontale vallei van Silindoeng het verzamelpunt is. Zij vormt het brongebied van de Batang Toroc, die beuziden l : aroctocp dien naam verkrijgt, na do sa- Aicnvlouing van de Si Geaon en de Si Toe- mandi. Do hoofdwaterschoiding tusschen Sumatra's Oost- en Westkust ligt op min of meer korten afstand van de Westkust van het nicer, loopt van daar bijna vlak ten Zuiden er van, on dan in Zuidclijke richting over den D. Djandji Marja het geborge Oostclijk van Sipahoctar to berei- ken, waaruit zich de D. Borotan, D. Paoeng (1785 M.), D. Si Landi Landi (1462 N.), D. Pang- oelocbalung (1490 M.), D. Si Alogo (1625 M.) en andcro toppen verheffen. Met een Zuidwestelyke

bocht loopt zij dan naar den met den D. Saoet samenhangenden rug, over dien bergreus zelf en dan Noordoostwaarts naar de grens van Sipirok on Padang La was.

De hoogvlakte is, voorzover zij niet in cultuur is gebracht in do nabijheid der hocta's, waaj- uitgestrekte akkers worden aangetroffen, met gras begroeid, dat nicer dan nianslengte hoog wordt. Alleen in het Noorden bevinden zich nabij den rand two# bosch-complexen: het Djaba-woud en het Si Ramba-woud. Overigens is do vlakte boom- loos, behalvo binnen do wullcn der hoeta's, waar een zeer enkclic vruchtbom staat en die zelf beplant zijn met ondoorclringbare, meters hooge heggon van bamboe doori.

Op den bodem der ravijnen, en sedet de laatste jaren, tenevolge van den ijver en de groote bekwaamheid in het bevlouen, ook op het niveau der vlakte, bijv. bij Si Bprong-Bprong, treft men sa wall's a an. De rivier, welke boven en midden- stroomgebied nagenoeg do geheele afdeeling omvat, is de Batang Toroc. Hare twee hoofdtakken zijn de reeds genoemde Si Geaon on de Si Toe- niandi, waarvan de laatste de belangrijkste is. Dozo ontstaat uit do saineenvloeiing van een groot aantal bergstroomen, zooda de A. Ainbar Hoda, die op do Noordclijke hellingen van den ten Noorden van het Saoet liggenden rug ont- springt on de A. Mok Mok on Si Gaeng, die van den

Noordclijken rand Van de hoogvlakte komen on in diepoc kloven dio vlakte Ooststroomen. De Si Geaon heeft haro bronnen even Westclijk van dio van do A. Mok Mok on ontvangt het water van het Westclijke grensgebergte. Beide hoofdtakken broken in het Noorden zich baan naar- do vallei van Silindoeng, die met het benedenstrooms glegen Toroe-dfl voorheen een lange, smalle water- vlakte is gewest, welke door de van het Noor- den komende tufachtige stoffen is opgevuld on waarin later do rivieren hun bed hebben uitge- gravon. Niet lung geloden vormdo Si Toe man- di nog een meertje. Laet djoeloe gcheeten, dat

verlçgde. De horizontale dalvlakte is in den loop der jaren reeds zeer dikwijls van gedaante veranderd. V66r do inlijving bij het Golivermentsgebied gold in de vallei de regel dat de rivier mocht stroomcn, waar zij zelve haar bed koos. In het laatst van, 1884 en het begin van 1835, toen de Si Tocinandi zich in vier takken had verdeeld, heeft het veel moeite gekost om de hoofden, die door de loopverandering aan- winst in land zouden verkregen hebben, met den ouden regel te doen broken. Thans zijn do rivieren waar noodig ingedijkt en is daardoor de vallei, die van de plants waar het ravijn van de Si Geaon zich in het Noordwesten verbreedt, tot a an de Batoe Hopit-, waar de Batang Toroe tic vallei verlaat, 15 K.M. lang is en 3 A 4 K.M. breedte heeft, zooveel mogelijk voor overstroomingen ge- vrijwaard. Van Batoc Hopit tot a an de Ack' Poeli is de clalbodem sinale en vallen slechts korte berg- stroompjes links en rechts in de rivier. Dit ge- deelte staat bekend onder den naam van Pahae, van Noord naar Zuid onderscheiden in Si Goin- poelan, Pangaloan. Djandji Angkola en Si Mangocmban. In dit gedeelte van Sipholon a an het Noordelijk uiteinde der vallei tot voorbij Pangaloan, komen langs den linker rivieroever veel warme bronnen voor. Zij zijn te onderscheiden in : a. gewone warme bronnen, die alleen kokend water opleveren, dat naar het schijnt kie- zelzuurhoudend is ; b. bronnen, die koolzure kalk afzetten en al of niet tevens zwavelwaterstof bevatten. De eerste soort koimt alleen bij en bezuiden Pangaloan voor, waar vooral des morgens een ^antale kolossale dampkolommen opstijgen ; de andere bij Sipholon en tegenover Tarotoeng bij den weg naar Sipahoetar.

De berghellingen in Pahae zijn meerendeels inet bosch bedekt en ook in Silindoeng is veel inder bosch dan in Toba.

Het gedeelte, dat tusschen de vallei en de Ack Raisan, de grens met Siboga, gelegen is, omvat een woest bergland, nagOnoeg geheel met oer- woud bedekt ; de schaarsche bevolking woont er in armelijke dorpen, die aan of nabij den weg zijn gelegen, welke Tarotoeng met Siboga verbindt. Waar deze weg naar de vallei afdaalt bovindt zich een prachtige waterval, de Pantjoer Batoe, gevormd door een bergstroom, die in de vallei zich met de A. Si Geaon verenigt.

Het klimaat is over het geheel gezond, behalve in het Zuidelijk gedeelte van Pahae, met name in Djandji Angkola, waar uitgestrekte nieerassen zijn en veel malaria voorkomt. Op de hoogvlakte is de weersgesteldheid vaak ruw en het kan er, als lieve winden, gepaard met stortregens, over het plateau gicren, zeer guur zijn. Valt er over het geheel veel regen, liet bekken van het Toba- meer heeft een opvallend droge weersgesteldheid en eer te weinig dan te veel regen. Over het geheel is, vooral in Toba de afwisseling van het weder plotseling en aanzienlijk.

Op de hoogvlakte woont Oostelijk van den weg, die Silindoeng met Toba verbindt, de groote marga Pohan of nicer voliedig Si Mogot di Pohan en wel meer bepaald de-daartoe behorende hoofd- marga's Silitonga en Simandjocntak. Naar het Westen behoort het land aan de hoofdmarga Si Hojnbjng en verder Westelijk aan Simamora. Lings de Z.W.zijde van het meer wonen de tot het margacomplex Si Radja Oloan behorende marga's: Si Nambela, Si Manoellang, Bangkara

(Bakara). Si Hite. Singa Mangaradja behoort tot Si Nambela. In Mocara en vorder Oostelijk- Lontoeng, waartoe Siregar en Aritionang behooren. In Hoeta Gindjang heet de heerschende marga Radja Goekgoek. In Tambocnga en Goergoer heercht de marga Simandjocntak. Meer Oost-wards treffen wij de marga Si Ahain en Pordece aan en Napitoeoeloe, terwijl tegen de helling van het randgebergte de marga Hoeta Gaol woont. In liet landschap Si Bola Hoelang de marga Tampoc bolon en Oostwaarts daarvan de marga Tamboe- nan, en Zuidelijk van deze, aan den voet van het randgebergte de marga Baroeara, die de ide tot het complex Si Tambon Mooli a behooren. Bij Lagoboti woont de marga Hoeta pea, waarvan Radja Deang een onderdeed is. Westelijk van Lagoboti in Loemban bagasan heerscht de marga Hoeta djoeloe en nog Westelijker aah het meer woont de marga Arosan. Oostelijk van Lagoeboti vindt men de marga Si Barani en in Bonan dolok een gedeelte van de marga Simandjocntak. Noordoostelijk daarvan liggen een paar dorpen van de marga's Si Boeoa en Si An- ipar. In het landschap Loemban balian, dat tot Si Goempar behoort, is weder een gedeelte *aan de marga Hoeta Pea gevestigd en Oostelijker de marga Simatoe pang, tot het complex Lontoeng behorende; ook vindt men er nog gedeelten van de marga's Napitoeoeloe en Si Ahaan. In Porsambilan wonen de marga's Si Lacn en Si To- roes en Zuidelijk van de laatste tegen het randgebergte een deel van Napitoeoeloe. In Si Antar eindelijk heerscht de marga Morpaoen.

Bevolking. De bevolking vindt haar voornaamste middel van bestaan in den landbouw. Rijst, hofdzakelijk verbouwd op natte velden, is het voedingsmiddel bij uitnemendheid, maar vooral op de hoogvlakte, waar gelegenheid tot sa- wah-aanleg schaarsch is en de rijstcultuur op <ro- ge velden niet loont-, voeld zich een overgroot deel der bewoners met gadong, (n zoete aardaj)- pel, de knol van een tot de convolvulaerie behelion- rendc plant, die door stekken wordt vermenig- vuldigd. Aan de grondbewerking wordt veel zorg besteed en op de hoogvlakte* wordt geregeld ge- mest. In Silindoeng en op enkele plaatsen in Toba wordt Jct zaad op de sawah uitgezaaid dus niet vooraf op kweckbeddingen nitgedeg(l. Mais wordt overal * aangcplant, cvenals k^ladi (soehat), maar niet in groote hoeveelhcid, zoo ook suikerriet en tabak. Vruchtboomcn zijn er weinig, vooral in Toba op de hoogvlakte. Ah tocsijns hij de rijst worden movskruiden, sommige bladeren en bloc men, Spaansche peper en altijd zout ge- bruikt, zoomede vleesch en visch, de laatste vooral aan de oevers van liet meer. In Silindoeng en aan het To ba nicer wordt clken markttag versel h buffel- en varkensvleesch verkocht, maar overigens slacht men een gezond stuk vcc : buffel, var- ken of paard, alleen/bij feesten. Ziet men, dat een of onder dier zick is en sterven zal, dun wordt het gauw geslacht, ja zelfs het vleesch van geHtorven dieren wordt gcegen. Bit was de oorzaak van een hevige epidemic, die uitbrak na het al gem een gebruijk van aan veepest geslorven buffcis. Men eet hondcn, katten, muizen, ratten, de Jarven van soinnige insecten, enz.

Behalve water wordt veel palmwijn gedronken, uit het sap - van den aninpalm breidc. Scdert jaren is de kofficboom in Toba en Silindoeng aangeplant. Aanvankelijk voor eigen gebruik,

word later, toen do productie toonam, koffie naar Siboga uitgevoer, waar zo door Chincozon word opgecocht. Toen daarop art. 1 van de ordonmantie van Ind. Stb. 1864 no. 8 word toegepast en do koffie aan het Gouvernement eerst voor / 14, later voor / 15 de pikool moest worden geleverd. Niet men de tuinen verwilderen, waardoor veel verloren ging. De opbrengst dnaldo dan ook zeer en de in eenig jaar ingeleverde koffie bedroeg niet meer dan 75 pikool. In 1892 (Ind. Stb. no. 249) werd! de bevolking van de verplichting tot levering aan het Gov. ontheven, waarop de lust voor do cultuur aanstonds toenani, zoodat elk jaar de productie vermeerde: in 1893 word 386, in 1899 reeds 700 pikool naar Siboga verkoebt. Onder de zoogenaamde boschproducten, die van betekenis zijn voor den uitvoer, verdienen ben-zoe, kamfer, rotan, gom en hars genoemt te worden. De handel heeft hoofdzakelijk plaats met Siboga; alle vervoer geschiedt tot voor kort met dragers of met lastpaarden. Thans, na voltooiing van den auto-weg Si Bolga-Toba. ook met vrachtauto's en met buffelkarren. Zout is een hoofdartikel van invoer; zoolang er noggeen goede verkeersweg was, gingen wekelijks 300 tot 500 en inder niannen naar Siboga om ieder een vracht zout te halen.

De handel over het meet was vroeger zeer onbeduidend, doordat de vaart tengevolge van voortdurend oorlogen tusschen de omwonende stammen te gevaarlijk was. Sedert rustiger toestanden zijn ingetreden is het marktbezoek van de aan het neder gelegen plaatsen zeer toegenomen.

De veeteelt omvat voornamelijk buffels, runderen, varkens en paarden. Vroeger was de veestapel buitengewoon groot, maar, herhaalde ziekte heeft het aantal buffels van ettelijke tienduizenden teruggebracht tot ruini 3000 in Silindoen en ongeveer 600 in Toba. Algemeen bekend zijnde de paarden (de zoogenaamde Batakpaarden), waaraan (r) diereij van zekzaam schoonen lijdzaamshambouw voorkomen. Het aantal paarden bedraagt ruini 11.000. Uitvoer heeft voornamelijk plaats naar Sumatra's Oostkust. De zorg voor de paarden is uiterst gering. Daags, loopen zij vrij rond op de velden; alleen dan naar, nabij eene grens, vrees voor diefstal bestaat, worden zij bewaakt. 's Nachts drijft men ze naar de hoeten, waar ze in niolderpoelen onder de huizen verblijft houden. Door het Gov. zijn veel pogingen gedaan tot verbetering van het ras. In 1891 kwam een station van dekkingen niet ver van Tarotoeng, aan den weg van do vallei naar Siboga, gereed en in Mei van dat jaar werd ter verkrijging van de daarvoor benodigde paarden tot Tarotoeng een tentoonstelling gehouden. Eerst einde 1892 waren 3 hengsten en 12 merries op het station aanwezig en een klein gotal veulens gewoonden. Ook werd aan het station een stoo-terij verbonden, maar daarvoor block het door gebrek aan weidegrond ongeschikt. Over 't geheel had de zaak geen succes en in 1896 werd het station, waaraan ruim f. 30.000 was tonkosto geleid, opgeheven. Castmie van hengsten wordt Hedeit 1891 door het Gouvernement aangemoedigd, maar ook zonder veel resultaat. onidat de bevolking een ruini als niinderwaardig clan hengst beschouwt. Verder werden drie sandelhoutdekkingen aan de hoofden van Toba ten geschenke gegeven en gestald to Si Borong Bo-

rong, Balige en Bahai Batoe. In het belang van den verkeer! Werden in 1889 schepen van Australisch ras, van do Palosbaai op Celebes en later in 1891 uit andere streken van Sumatra's Westkust ingevoerd. Het aantal schepen is niet gering gezeer toegenomen, zoodat in 1899 reeds uitvoer naar andere afdelingen kon plaats hebben. Uit China werden, niulezels, czels en ezclinen naar de hoogvlakte overgebracht. Krusing van czels met Batak-merries had sedert 1893 plaats en leverde aanvankelijke goede resultaten. Thans echter hoort men van de zaak niet meer.

Wat de nijverheid betreft, staat wel het woen van kleedjes: abit (de sjaal, die om de lenden wordt geslagen), oelos (de sjaal, die tot bedekking van het bovenlijf dient), hohop hohop (de lange dock, dien de vrouwen bij het ryststampen om de hupen dragen) en tali tali (de hoofd-dock der mannen) bovenaan. De Silindoengsche vrouwen vooral munten daarin uit en hare sjaals worden in Toba met goede winst verkocht. De kleedingstukken worden, althans de beste, van inlandsch gare, hori, gewoen. Zij zijn vaak uiterst fraai van teekening en kleur en dragen naar gelang van het patroon meer dan twintig verschillende namen. De prys- varieert van / 2 tot / 40, een zeer geringe, als men in aanmerking neemt, dat inaanden noodig zijn om een fraai exemplaar gereed te krijgen. Met het woen houdt verband het verven der garens met eigen-gemaakte verfstoffen. De houtsnijkunst werd vroeger meer beoefend dan thans; toch zijn er nog mannen, die daarin zeer bedreven zijn, even-als in het snijden in hoorn, been en ivoor, waar- van heften voorsabels worden gemaakt. IJzer- en goudsmeden zijn er slechts enkele, die goed werk leveren. Vermelding verdient, dat de industrie-school te Lagoe Boti enkele handigo ambachtslieden als smeden en timmerlieden heeft geleverd. In Sipholon levert de pottenbakkerij aan velen een goed bestaan; ook wordt daar fraai vaatwerk uit bamboe vervaardigd. Zie verder by: BA-TAKS, SAMOSIR, SIBOGA, SUMATRA, TA-PANOELI, TOBAMEER.

Geschiedenia. Wat er sedert de vestiging van ons bestuur (15 Maart 1878 werden Silindoen en Bahalbatoe tot Gouvernementsgebied verklaard) is tot stand gebracht op economisch gebied, is hoofdzakelijk te danken aan den resident van Tapanoeli L. C. Welsink, die in 1880 als controleur to Tarotoeng geplaatst, 18 jaar in de afdeling met onverdroten toeyding en geestkracht (van 1895 — 1896 was hij met verlof m Europa) is werkzaam geweest tot hij in 1898 tot resident van het gewest werd benoemd, welk ambt hij tot 1908 bekleede, toen hij cervol werd ontslagen. Do inlijving in 1878 was het onmiddellijk gevolg van een inval door huurlingen van Singa Mangaradja, die ten doel had de zendelingen te vordrijven en gericht was tegen de tot het Christendom bekeerde bevolking. In 1883 had het onnouwval van Singa Mangaradja plaats in het Gouvernementsgebied in Noord Toba; hij word toen door den controleur Welsink verdreven. Singa Mangaradja, naar het onafhankelijk gebied, Westelijk van het meer gevlucht, gaf zijn plannen niet op. Andermaal nam hij een bondc Atjdjers en andere avonturiers van de Noordwestkust van Sumatra in dienst, die eerst op de onafhankelijke hoogvlakte Westelijk en Zuidwestelijk van het meer maandenlang

rondzwicrven, brandschattende en gewckl piegende. In 1887 overschreden zij ons gebied en toon werden zij door onze troepen verdreven, die ook de Jandschappen Westelijk van Lintoeng ni Hoeftl Si Hom bing t uchtigden, welko de benden hadden gehuisvest en ondei'stund. In Mei 1889 kwamen berichten bij het bestuur in omtrent een nieuwe bende, door Sing* Mangaradja in dienst genomen om de afdeeling binnen te rukken en het Gouvernement te verdrijven. Eerst met de aan- wezige militair middelen en in Augustus met van Padang, gezonden troepen, werd tegen de bende-dgerukt, die naar Jiet gebergte werd teruggejaagd, waarna de expeditie verder Noord- waarts rukte, Westelijk van het meer, tot Lin- tong toe, dat Zuidwestelijk van den Poesoek Boekit. op de hoogvlakte in het bosch, ruim 12 K.M. van het nicher is gelegen en waar Sing Mangaradja zijn hoofdverblijf had. De 5 hocta's, waaruit Lintong bestond, werden vernield ; Singa Mangaradja vluchtte en hield sedert zijn verblijf meestal te Pea Radja in liet Dairische.

Zijn aanwezigheid aldaar vormde bij voortdurend een bedreiging voor de rust- van geheel Toba en Silindoeng. De onderwerping der Pakpak- landen, na den tocht- Van Daalen (1904) maakte krachtiger optreden van onze troepen mogelijk. Nadat herhaalde pogingen tot gevangenneming van Singa Mangaradja waren mislukt, gelukte het eindelijk kapitein (Christoffe) den overal op- gejaagde in het nauw te brengen. Hij sneuvelde 17 J uni 1907 in de buurt van hetzelfde Pea Radja.

Literatuurx N. Wing Easton, I. Eene geologische verkenning in de Toba-landen [Samosir, en Toba en Silindoeng]; II. Eenige nadere opmerkingen aangaande de geologie van het Toba- ineer en omgeving; I. Jaarb. v. h. Mijnwczcn in N.J. 1894, Wetensch. gcd.; II. Id. 1895; E. B. Kiehlstra, Sumatra's Westkust sedert 1850, Bijdr. /K. Inst. R. V. DI. 7 (1892), bl. 254 vgg. [spe- 'ciaal 655 vgg.]; J. H. Meerwaldt, Aanteekeningen zbtreffende de Bataklandcn, Tijdschr. Bat. Gen. DI. 37 (1894), bl. 513; Zendel. Simon, Reis door het Tobaland, Rijnsche Zending 1898, bl. 95, 129; Dr. J. F. Hoekstra, Onze kennis van Sa mo- sir en van het Tobameer in 1895, Tijds. Aardr. Gen. 2e Serie, DI. XIII (1896), bl. 75. [In dezen jaargang nog meerdere bijdragen ; als ook in 1895 en '97]; W. Heine, Hoog Toba, en het Tobameer, De Rijnsche Zending 1873, bl. 101; Dr. A. Schreiber, De zuidelijke Batta-landen op Sumatra, Rijnsche Zending 1876, bl. 37 (met kaart), zie ook 1877, bl. 92; J. P. G. Westhoff, De oorlog te Toba op Sumatra, Rijnsche Zending 1878, bl. 93; Piise (zendeling), Een tocht naar het Tobameer op-Sumatra, R. Z. 1881, bl. 80. [Zie ook 1882, bl. 20 ; zie ook 1883, bl. 96]; Rijnsche Zending 1887, De zendingsposten in Silindoeng en Toba, bl. 63, 26, De* Berichten der Rh. Miss. Ges. bevatten in de verschillende jaarg. tai van kleinere bijdragen ; Dr. G. W. Janssen, Die hollandische Kolonialwirtschaft in den Bat- talandem, Strassburg, 1886, 8°. Mit Karten. [Ab- handl. aus dem Staatswiss. Seminar zu Strassburg]; J. Freiherr von Brenner, Besuch bei den Kannibalen Sumatras, Wurzburger, 1894, 4°. Mit Karten, Tafeln, etc. ; E. Modigliani, Era i Batac- chi indipendenti, Viaggio, Roma, 1892, picc. 4°. Con tavole, illustrazioni e carta ; J. F. Hoekstra, Die Oro- und hydrograpiiie Sumatra's nach dem

Standpunkte unsrer heutigen Kenntniss, Groningen, 1893 (bl. 64 vgg.). S. Coolsma, De zendingseuue voor Ned. Oost-Indie, Utrecht, 1901, gr. 8°. [Toba en Silindoeng, als zendingsveld, tel- kens besproken, o. a. bl. 396 t/in. 427]; A. L. van Jlasselt, Tapanoeii's Hoogland, in: Fecst- buncftl onz. aan Dr. P. J. Veth aangebeiden, Leiden, 1894; Dr. B. Hagen, Rapport ubar cine in Dez. 1883 uaternommcie wissensch. Reisc an den Toba-Sec (met pl. en krtn.), Tijdschr. Bat. Gen. DI. 31 (1886) ; C. M. Pleyte Wzn., Een bijdragc tot de gesch. der ontdekking van het To ba-nicher. Tijdschr. Aardr. Gen. Serie 11, DI. 12 (1895), bl. 71, 727; vergl. bl. 163-166 en de Nota van toclichting daarop van P. A. L. E. van Dijk, bl. 491; P. A. L. E. van Dijk, De excursie naar de westelijke onafhankelijke land- schappen en de Tobalanden van het jaar 1889, ibid. bl. 464 e. y.; Dr. W. Voltz, Beitrage zur geologischen Kenntniss von Nord-Sumatra, Habilitationsschrift, Berlin, J. F. Starck, 1899, 8°. [=Zeitschrift d. D. geol. Ges. LI, 1]; D. Dietz, Krijgsverrichtingen in Toba (Juli — Sept, 1883), Indisch Militair Tijdschr. 1885 I, bl. 413, 525; II, bl. 625. Met schetskaart van het Tobaland ten z u i d e n van het Toba ; meer. Schaal

1 : 100.000. En nog een kaartje: „Een gedeelte van het landschap Lagoe Boti"; J. Doijer, Het Bataksche paardenras, Weartsenjkundigc bla- den, IV, bl. 280; P. J. Veth, Het paard onder de volken van het Maleischc ras, Leiden 1894; De paarden in Nederlandsch Indië, De Militaire Spectator, n°. 10, 1901; Hippofiel, De verpct- ring der paardenrassen op Sumatra, Ind. Gids 1890, bl. 2468. De Batakspiegel, (1910), 1c en 2e supplcm. o/d Batakspiegel; M. Joustra, van Medan naar Padang en terug (1915).

TOBA WEG. De grootc verkcrsweg in het Noorden van Sumatra, die het gouvernement Oostkust van Sumatra, het name Tubing Tinggi, zal verbinden met Sibolga, de hoofdplants van Tapanoeii, en jneeverk tot ontsluiting van de Toba hoogvlakte.

TOBAKOE. Z elf best u rend landschap in <! ; onderafdeeling Paloe der residencie Menadu. [Tijds. B. G. deel LIV afJ.] 2, Med. Enc. Bur. II lil. ^7=^205. Tijds. A. G. 2c serie deel XXXI bl. 626].

TOBAMEER. Het grootste bekende meer van Sumatra, gelegen in het Noorden van de resi- dentie Tapanoeii, 906 M. bo ven zee. Hot strekl. zich uit in do richting van de lengte-as van Sumatra, en heeft een oppervlakte van ongeveer 1205 K.M.² (zonder Saniosir). Ter vrgelijking moge dienen, dat het meer van Singkarak slechts 1 / 1 2 deci groot is, de Doodc zee een oppervlakte heeft van 915 K.M.² liet meer vant Gentve 583 K.M.², het Lago Maggiore 212 K.M.² Het in twee ongelijke deelen verdeeld door het eiland Saniosir (zie aldaar). Het Noordelijk gedeelte heet Tao Silalahi of Tao na bolak (het bredco meer), waarvan de grootste lengle nagenoe gelijk is aan de grootste breedte. Het Zuidelijk gedeelte, dat zeer lang gestrekt is, hoofdzakelijk in de rictling van het Westen naar het Oosten, heeft in zijn gc- heel geen naam, maar wordt bij gedeelten gc- noemd naar de aangrenzende landschappen. Zoo spreekt men van een Tao Bakara, Tao Moeara, Tao Balig6, terwijl het Oostelijk gedeelte Porsea wordt genoemd. Door een lange en betrekkelijk smalle geul staan de beide meehelften aan de

Oostzijde met klenderin verbinding. Ook aan de Westzijde is zulks thans het geval, sedert de daar aanwezige strook lands van ± 200 M. breedte, niet ver van de Zuidoostelijke a mi den voet van den vulkan aan Poesoek Boek it (2005 M.) gelegen h octa Ta nd j on g Boenga, die vroeger het N^oHXIC-lijk en het Zuidelijk bekken schooidde, is d^ong, ge-graven. De landengte, waarop twee tot het iandschap Pangocjieran behorende dorpen gelegen zijn, heet Si Ogoeng Ogoeng. Ten onrechte schrijft van Brenner en evenzoo Hoekstra, dat de landengte slechts bij laag water droog valt. Zij is Heels moerassig, deels steenachtig, maar altijd boven het waterpeil. Voor de prauwvaart leverde deze landengte weinig bezwaren op; de soloe's (prauwen) werden over het land getrokken. Maar voor het Gouvernementsbootje was sinds de annexatie van Samosir deze landengte een grootte hinderpaal. De grootste bekende diepte voor het nicker is 450 M. in het Zuidelijk gedeelte. Het Tobameer is geen ruscusachtige ingestorte kratcr, zoals vroeger gemeend werd, doch is ontstaan ten gevolge van tectonische inzinkingen (N. Wing Easton on Volz). De afwatering van het meer is gelegen in het Zuidoosten; zij heeft plaats door een rivier, die aanvankelijk Pasir di babana wordt genoemd, dan Pargaloan of Sabatali en verder benedenstrooms Asahan (zie ASAHAN-RIVIER).

Nagnoeg overal is het meer door steile wanden ingesloten, waarboven zich meer nabij of verder hoogte toppen verheffen, tot 2377 M. (de Si Manock Manock in het Oosten) en 2172 M. (do Oeloe Dnrat in het Westen). De steile oevers bestaan voor een groot gedeelte uit kwartstra-chiet, gedekt door tuf. Op het eiland Samosir is de grootste hoogte volgens de jongste verkeningskaart 1689 M. (D. Ymbarita). Sftmosir heeft voor een deel glooiende oevers, evenals Si Caol; de Zuidoostelijke en Zuidelijke oevers zijn vlak, hier en daar moerassig, elders zandig. Daar achter ligt een flauw oploopende landstreek Bid dorpen bezaaid, waarheen uitgestrekte

wall's. Kr jiggcii nabij de overru eenige eilaAdjies in li< nicker, waarvan Pania peer het grootste is; heVligt in het Zuiden van de Tao Moeara. In de Tao Bakara liggen de veel kleinere eilandjes Si Mamo-i; i en Si Roekoengan. Met nicker is over het ehecl niet z<-cr vischrijk, van de visscherij wordt door (l<omw<incn<le b<volking niet veel werk gemaakt, behalve in het Zuidoostelijk bekken (eigenlijk Toba), waar de vischrykdom ook vrij groot is. In het Zuidoostelijk gedeelte, waar zeer moerassige oevers zijn, leeft een grootte menigte wilde eenden, waar(p echter weinig jacht wordt gemaakt. Hevige valwinden komen op het meer veelvuldig voor; de golven gaan dan hoog en de vaart is dan zeer gevaarlijk. De eerste Europeaan, die het meer bereikte, was Dr. A. Neubronner van der Tuuk, die de reis van Baros uit niaakte en over Jlocta Paeng, Polloeng en Pnrsinggoran naar de valleien van Bakara afdaalde, alwaar hij drie dagen bij Ompoc Sohaheeron (do Singa Mangaradja) verbleef en over Dolok Sanggoel en Si Manoclang naar Baros terugkeerde. Toen duurde het tot J 873 eer het Zuidelijk gedeelte van het Tobameer weder iktor l'hiropeimen werd aanschouwd, nanie. I jk door de zendingen Johansen, Hejne en Mohri, din van Silindoeng kwamen en het tot Pa-ranginan brachten, waar zy zeer kort vertoefden en toen overhaast de vlucht moesten nemen naar Boetar, vanwaar zij naar Silindoeng terugkeer-

den. Vijf jaar te voren, in 1868, bereikte de controlcur Cats baron de Raet het Noordelijk gedeelte van het meer, op een tocht van de Oostkust van Sumatra ondernomen. In 1888 werd het meer voor het eerst in zijn geheele lengte door Enropcaen (Freiherr von Brenner en von Ale-chel) overgescstoken, van het Noorden uit. Tien jaar later door Joustra in omgekeerde richting. Van toen af gebeurde het herhaaldelijk en thans wordt het meer vrij druk bevaren. Er zijn thans drie inotorbooten, een van de zending, gestationneerd te Si Piak, een van het landschap Si An tar, gestationneerd bij Tiba Ras, en een regee-rings-motorboot (vroeger stombootje, maar in 1913 omgebouwd), de "Wilhelmina", gestationneerd te Balige.

Het veiker, ook het handehverkeer op het Tobameer, is in de laatste jaren zeer toegenomen. Behalve de uit een uitgehouden boomstam bestaande soloe's doen thans ook verscheidene zeilbooten dienst. 七 / ' 7 ;

TOBA'SCH. Zie BATAKSCHE.

TOBELO. Onderafdeeling van de afdeeling Halmaliera, residentie Ternate en Onderhoorigheden onder een gezaghebber bij het B.B. met standplaats Tob610.

TOBELO. District van de onderafdeeling van gelijken naam, afdeeling Halmahera, residentie Ternate en Onderhoorigheden, op de Oostkust van het Noordelijk schiereiland van Halmakera, ten Noorden door den bovenloop der rivier Mede van het district Galeala en ten Zuiden door het riviertje Gonga van het district Kaoc; gescheiden. Ten Westen is het centraalgebergte de grens met Gamkonornh. Het bezit tal van riviertjes, waarvan do Mede de grootste is, doch die geen van alle bevaarbaar zijn. Enkele hebben in den drogen moesson zelfs geen water. Nabij de grens inct Kaoc ligt het meertje Sango of Sano.

Het gebergte van Tobelo is niet hoog. De Togohi en de Moedanga zijn de hoogste toppen (1000 M). Daarvoor strekt zich een kustvlakte uit. Tot (lit district behoort een aantal dicht bij de kust liggende koraaleilandjes. De dunne laag tcaal-aard, die zo bedekt, voedt eenige menigte van klapperbooncn. Deze oilandjes hebben op den vasten wal voor, dat er geen voor den landbouw schadelijk wild als zwijnen en herten leven. Gebrek aan zoet water is geen bezwaar, daar de inlander dat atvikel alleen behoeft om te drinken en de vaste wal vlak bij ligt. De kust heeft een breeden zoom van koraalriffen, waarop do bevolking bij laag water schelpdieren verzamelt.

Het district wordt bewoond door een 4000 tai heidenen, ongeveer 2000 Christonen en een 400 tai Mohiumcdanen, die voor een deel ook op do vorm old e eilandjes gevestigd zijn. De hoofdkampocng is Gam Soengi, aan den zoom van een groote vlakte aan het strand gelegen, bestaande uit een Christonen, een heidenschonen. Mohammedaansch-gedeelte. Gam Soengi is tegenwoordig de standplaats van den bestuursambtenaar. Ook woont hier een zendingleeraar van de Utrechtse Zendingvereeniging. De bewoners zijn landbouwers en visschers. Men vindt er echter ook handig timmerlieden onder, die met de eenvoudigste werktuigen goede, dikwijls met snijwerk versierde woningen bouwen en goede prauwen maken. De vrouwen vervaardigen van pandanbladeren aardige voorwerpen van vluchtwerk in verschillende kleuren.

* Vroeger werden ook kleederen van gekloopte boomschors (focja) door hen gemaakt. Dit is echter door den invoer 7% van goedkoop linwaad in onbruik geraakt. Het district staat onder christen Sengadji. Zie verder HALNAHERA.

TOBILORESCH. Zie GALELAREESCH.

TOBIR. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TOBOALI. District van de afdeling Zuid-Bankader residentie Banka en Onderhoorigheden, tevens de naam van een onderdistrict.

TOBOALI is ook een der 9 districten, waarin het eiland voor de tin winning is verdeeld.

TOBOALI. Hoofdplaats der afdeling Zuid-Bankana van de residentie Banka, is gelegen aan de Baai van Toboali aan de W. kust van liet eiland, op een eenigszins in zee uitstekenden heuvel van 12 M. hoogte. Zij heeft een bevolking van ongeveer 600 zielen, Chinezen en Malciers, is de zetel van een controleur en van een ad-ministrateur der tinminen. Zij wordt beschermd door een fort (aan den Zuidoever van een kleine, hier uitmondende rivier), waarbinnen zich de militaire gebouwen en het hospitaal bevinden. In de nabijheid liggen de Gouvernementspakhuizen. Er zijn een Gouvts. inlandsche lagere school, een particuliere Chineseesche school en een particuliere Hollandsche school voor Chi-neezen en Inlanders. / f

TOBONGKOE. Laridschap aan de Oostkust van Celebes. Zie BOENGGKOE.

TOCHTEN. Zie supplement.

TODDY. Engelsche naam voor pahnwijn, ook wel gegeven aan brandewijn- en cognacrog.

TODJO. Zelfbesturend landschap Jangs het Z. gedeelte der Tomini-bocht, behoorende tot de onderafdeeling Poso (zie aldaar). Het strekt zich uit over eenige kustlengeten van ± 13 g. m. en wordt begrensd ten W. door de Malei rivier, ten Z. door den hoogen bergketen van Contraab Celebes, terwijl in het O. het riviertje Balinggara de grens inet het tot het gouv. Celebes en ond. behoorend landschap Banggai vormt. Het aantal inwoners bedraagt 11.387. De bewoonde plaatsen, waarvan Matakoto, Mawomba, Oekocli, Todjo, Tongkoe, Marowo en Rato Anipana de voornaamste zijn, en die twee maal's maands door schepen der K. P. M. kunnen worden aangedaan, liggen alle aan den grooten weg, welke van uit Poso langs de kust O. w. a. arts voert. Tot aan Tongkoe worden langs dezen weg bijna doorloopend huizen en tuinen aangetroffen; deze streek is wel een der veldrandste aan de Tomini-bocht. Deze plaatsen zijn meest oorspronkelijk Boegineesche nederzettingen, daartusschen hebben zich gevestigd de vroeger in het binnenland woonachtige Toradja-stammen Toampana, Tolalajoe, Tolage en Toraoe; het binnenland is nu onbewoond. Het voornaamste middel van bestaan der Todjoers is de iuzameling van boschproducten: damar, was en vooral rotan. Het hoofdvoedsel vormt djaogeng, dan rijst, de cultuur hiervan op sawahs wordt door het bestuur bijzonder aangemoedigd; vooral in de vlakten van Rato, ten Z. van Tandjoeng Api, heeft in dien opzicht groote verwachtingen. In de omstreken van Bongka wordt wat tabak verbouwd, terwijl langs het geheelestrand uitgestrekte klapperaanplantingen worden aangetroffen en de bereiding van copra aan vele hanclen werk verschaft. De veestapel bepaalt zich vnl tot schapen en

geiten; karbouwen en paarc! on komen weinig voor. Het landschap wordt bestuurd door een Radja, op licit oogenblik cenc vrouw, met den ti-tel Makole-wa, bijgestaan door 3 Witi-makole's. Vroeger had Jiet zelfbestuur ook gezag over de To'in oil, doch in December 1906 heeft het to- met het teekncn der korto verklaring van zijno aanspraken op die cilanden afstand gc-dann.

Literatuur: G. W. W. C. Baron van Hoc veil, Todjo, Posso en Saesoec, Tijdschr. Bat. Gen. Jjl. 35 (1893), bJ. 1.; en Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Serie, 1)1. X (1893), bl. 64 (met kaart). En zie: Dr. N. Adriani en Alb. C. Kruijt, Van Posso naar Todjo, Med. cd. Ned. Zende J. gen. DL 43 (1899) bl. 1. Tydschr. Aard. Gen. 2e Serie, DL XXVII, bl. 993, Med. Enc. Bur. DL II, bl. 1G2,) De Baroe sprekende Toradja, deel I, bl. 69.

TODD. Het op Flores gelcgen gebied van het landschap Bima, behoorende tot de onderaf-deeling Midden- en Zuid-Manggarai, afdeling Flores, residentie Timor en Onderhoorighc-den.

TOEA (OEDJOENG). Kaap aan de Westzijde van Sumatra, op de grens van de residenties Tapanoeli en Sumatra's Westkust. Door de da-ling van liet land, waaraan de Westzijde in den dihiyalen tijd sterk bloot stond, is deze kaap lan- gen tijd als eiland afgeschicden geweest. De op-heffing, die op de da-ling van de kust is gevolgd, veroorzaakte de hceeniging met het overig Sumatra.

TOEAL. Hoofdplaats van de afdeling Keieilanden, residentie Amboina, gelegen in een dal aan eene kleine baai aan de Zuidwestkust van het eiland Noel'oe tawoen, tevens standplaats van den controleur. Zie KEI-EILANDEN.

TOEBA (MAL., BAT., BALIS.), toebd. (JAV.), tOC- wa. (BOEG., MAK., SOEND.), tOefa (MAL., TIM.), bori (TERN.). Algemeenc naam voor sommige giftige plantendeelen, die in het water geworjcn worden oin daarmede visschen tot beclwelm en, ten ein de ze g'nciakkelijk te kunnen vungen. Het meest wordt gebruik gemaakt van *Pr-rria elliptica* (th., fan). *Leguminosae*, onderfani. *Pa-rria elliptica* Lam., fam. *Myricaceae* en van *Anairila cocculus* IK, et A., fam. *Menispermaceae*, ulsniede van cenige soor- ten van *Jixaceae* uit de groep der *Pangieae*, als *Pangium* en *Hidnocarpus*. Nog vele andere be-d wel in end e plantcn worden als toeba aangewend, in den Indischen archipel zoowel als elders; cene in 1893 uitgegeven monographic der vischbedwcl)- mende plantcn, van Dr. M. Greshoff, beschrijft 233 soorten, een supplement op dat werk (1900) nog een 112-tal meer. Voor do pharmacologic en vergiftleer is de kennis dozer plantcn van veel waarde, daar het gebruik ah toeba wijst op do aanwezigheid van sterkwerkende plantenstoffen. j9erns-wortel (on *Pachyrhizus-ca.a.d*) dank en het vischbedwelmond verinogen aan de aanwezigheid van derrick en het daaraan verwant *pachi/rhizid* (giftige stof uit de zaden van *Pachyr- hizu* angulctis, $C_{30}H_{20}O_{10}$), stoffen die nog in vijf milliben-voudige verdunning voor visschen doodlijk zijn. In *Earringtonia* is saponine, in *A nainirila* picrotoxin e, in de *Pa n yieae*; b I a u w z u r het vischbedwelmend beginsel.c z ?

TOEBAN. Afdceeling en regentschap der residentie Rgmbang, groot 1957 K.M². De afdeling wordt ten N. begrensd door de Java-zde, ten O.

door de fcsidntic Soerabaja, ten Z. door de afd. Bodjonegoro on ten W. door de afdeelingen Blora en Rem bang. JDe Zuideregrns wordt ge- vorind door de Solo-rivier. De afdeeling is ver- deekl in twee controlc-afdc.elingen. nl. Tocban met de districten RgnibCs (hpl. Toe ban), Dujnoc on Rengel en Djatirogo met de districten rogo Qipl. Wotsogo), Bantjar (hjl). Bnntjarledok) en Singgahn (hpl. Djodjogan), tczaincn dus G districten.

Je geologische gstead heid van de afdeeling konit, evcnals die van de geheelo residentie Rem bang, overcen met die van Noordclijk Soo- rabaja en van Nadoora ; do bodem bestaat nl. grootdeels uit kalkstccxi. Do kalksteen is mcestal zacht en niergelachtig, soms ook hard en dicht of fijnkristallijn, cn be vat sJchts weinig fossielen. Op tairijke plaatsen wordt dezv for- matie afgewisseld door dikke ban ken van mergels en kleisteenen, b.v. tusschen Boeloe en Djatirogo in het N.V. van do afdeeling. Op verschei- dene plaatsen vorinen de kalklagen zadels en bekkens, welke laatste met kwartaire rivieraf- zettingen opgevuld zijn, b.v. de vlakten van Djatirogo en Singgahan. Het kwartair in het Zuiden en midden der afdeeling bestaat uit nagenoeg horizontale banken van rolstceen, gele klei en zand. Daar de tegenwoordige bedding der rivieren belangrijk lager ligt dan het omliggende terrein, inoeten die banken bij een vroegeren hoogerceen waterstand zijn afgezet. Alluvium komt voor in het Noordcn langs de zee (ii in het Oosten langs de Solo-rivier.

Merkwaardig zijn een aantal zoetwaterbron- ncn», die bij de afdeclingshoofcplaats Toeban a ; m (le kust f c Voorschijn koninc, sonimige zelfs in zee ; vooral bij cb ziet men het water in het slijb opborrcien. Een van doze bronnen was reeds in nude tijden bekend; toen was het cen kl< ; in incertje, nu is er een gemetselde put; men vindt <T <>.a. molding van gemaakt in een Chi- nesech hericlav van het jaar 1416 n. Chr., mede- ' -<<lceld door W. I*, (roeiieveldt in zijn Notes OH flu- ,Jlala v A rclijijelago etc. compiled from (.Jiinese sources (Verh. Bat. Gcnootsch. dee' XXXIX, I8K0, bl. 47).

rieli)ciivell.ii)ci<i ler afdeeliniz is voor het groot- sic deci met <ljai ibosch bedekt. De incoste bos⁴ Helion werden door den dicnst van het boschwe- zc n in IxJicer gccxi)loitecr(L Behalvc in den arb(; i<l in <lc bosschen vindt de bevolking on)ni<l<l< l van bestaan in den landbouw, de visch- vang- st (: n (lc vi. schteclt.

TOEBAN. Hoofcplaats der gelijknamigo af- dclcing, in de iniddeleeuwen cen grooto handels- plaats, met cen Chinesech kolonie, ook in den Compagnicstyd een plaats van betcekenis, sedert achteruitgegaan, vooral toon ten slotto ook de smokkelhandel in opium, die veel geld aan- bracht, een einde nejnen moest. Sedert is ook do grooto Chinesech kolonie sterk verarincl. De stad telde in 1905 25.000 inwoners, waarvan een (s0 ta! Europeanen, 3500 Clineezen* en een 500 Arabieren en a nd ere Vrcinde Oosterlingen. Uit- gevoerd worden knjtang, hout, copra, visch, kulk cnz. Een 1000 AL lange strekdain biedt nicjniginaul to weinig ruimte voor de Inclncd en los8en(c schepen. Er zijn hoogverecyle uitl- heden, op de astma, een der oudstc begraaf- plaatsen op Java; o.a. het graf van Soesoehoo- nan Bonang, een dor vor.spreidors van don

Islain. De grootc misigit is een nabootsing van die te Atjfeh. 8

TOEBAN (DAJ.). Zie GARANGAN.

TOEDJOEH (GOENONG) = de zeven bergen. Vulkaan op de grens van de residentie Sumatra's Westkust met Djambi en nidus genoeml naar do vceltoppighcid. Door een rug van 1600 M. hoogte is hij verbonden met den bekenden hockstecn Pick van Indrapoera. De top heeft een kratcmccr, Danau Gocnoeng Toedjoeh, waaruit de Sangir komt, een zijrivier van de Batang Hari.

TOEDJOEH BOEAH BANDAR (VII B. B.), de «Zeven Havens». District der onderafdeeling Balai Salasa (zic aldaar), Sum. Westkust.

TOEFA (MAL. TIM.). Zie TOE BA.

TOEGERI. Hocwcl deze benaraing in Neder- landsch Nieuw-Guinea niet bekend is, werden de inboorlingen van Zuid-Nieuw-Guinea steeds aldus aangeduid, wanneer door het bestuur van En- gelsch Nieuw-Guinea bij de Ned. Indische regec- ring geklaagd werd over roof- en moordtochten dier bevolking op Engelsch grondgebied. De be- teekenis ervan schijnt te zijn: mesdragers.

TOEGOE. Desa van het district Bekay, afd. Mr. Corn el is, ongeveer 24 K.M. ten O. van Bata- yia. In mcgn opzicht zijn aan den naam van dit dorp historische en andere bijzonderheden verbonden. De naam Toegoe, in Socnd. en Jav. „grcnsnjal, grensstccn", laat zich verklaren, sedert in 1878, in de onmiddellijke buurt van de desa, een thans naar het Museum te Batavia overgebralieie grootc beschreven steen werd ont- dekt, welke door de Mohamm. bevolking werd veroerd, cn volgens het door Prof. Kern vertaalde Sanskritopschrift (zie Bijdr. Kon. Inst. 4e Reeks, dl. X, bl. 522 ; Verspr. Geschr. VII bl. 129), da- teert uit de 4de, ofbt begin der ode ecuv onzer jaartelling ; cen dor oudstc gedenkteekenen dus van het Hindoeisnic op Java. In de onmiddeUijke nabijheid van Toegoe werd voorts de Ambonee- schc Kapitein Jonker — zic Dl. II, bl. 222, Van der Chijs in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 28 en 30 cn ♦De Haan, Priangan 1 bl. 228 —, aan wien de O.-I. C. grootc verplichtingen had, onder voor- wentsel dat hij een aanslag tegen Batavia in den zin had, in 1689 door toedoen van den Raad van Indie De St. Martin, om het leven gebracht. Ka- pitcin Jonker, die de laatste jaren zijns levens op zijn landgoed Maroenda (dicht bij Toegoe) door- bracht, had zich zeer bemind weten te maken bij de omringende bowoners. In kampong JMangga, vlak in do buurt, bovinden zich nog steenen overbl ijf sei cn van het woonhuis van Jonker en cen gemetseldo put, „Soemoer Jonkeran** gcheeten, die in rouk van heilighoid staat. De bewoners van Toegob — ook sommigon dor Christen-bevol- king — ken non Tian Kapitein J onker, die volgens hen niet gestorven, maar op geheimzinnige wijze verdonon is, evenals, aan het water van genoem- den put, nog altijd bijzondere krachtcn toe. Do bevolking van Toegoe bestaat uit een Christel ijk en cen Moh. gedcelto, waarvan allcen het crcste naderc beschouwing eischt. Na de verovering van Malaka in 10-11, begaven zich vcle af- staimclingen van Portugeezen en inlandsche Christonen van daar naar Batavia cn kwamen de aldaar bestaende Portugeescho gemcncnt niet weinig vorsterken, Uit dezo nu nam de Port. Christengeincnte te Toegoe allcngs haar oor- sprong. Volgens Beukhof (zie beneden) ontstond

zij waarschijnlijk in 1678 door evangelisatie van M Leydekker, predikant te Batavia van 1678 — 1701, en eigenaar van het land Toegoe; doch het begon zeker reeds voer dien tijd, aangezien bij resolutie van 3 Nov. 1676 besloten wordt tot de aanstelling te Toegoe van een inlandschen leeraar, nadat 40 A 50 Christen-huizgezinnen aldaar „ernstigh” om een leermeester hadden verzocht (zie Ned. Ind. plakkaatboek door Mr. J. A. Van der Chijs, Dl. II, 1886, bl. 579). Schijnt in Leydekker's tijd het aantal Christenen in Toegoe zeer te zijn toegenomen en zelfs 800 te hebben bedragen, dit aantal is sedert afgenomen en bedroeg volgens Bexikhef in 1890 141; en het Verslag over 1905 van de Prot. Kerken in N.-I. (verschenen in 1910) vermeldt nog slechts 58 op een ziental van 134. De huizen der Toegoese Christenen onderscheiden zich uitwendig in niets van de Moh. rondo in en tusschen hen. Maar de bewoners zelve vertoonen een gansch ander type dan dat der gewone inlanders. Ofschoon door aanhuweling met Maleische Christenvrouwen eenigszins verbasterd, verschillen zij in gelaats-trekken nog reel van de inheemsche bevolking; hun gelaatskleur is reel donkerder, de neus minder plat, en de lippen zijn dunner dan die der Javanen en Maleiers. Hun oogopslag is fier, hun karakter oprecht en openhartig, doch door sommigen verkeerdelijk als hooghartig beschouwd. Behalve in taal (zie hieronder) verschillen zij ook in zeden en gewoonten van de overige bevolking. Dobbelen en kaartspelen worden door hen geminacht; met zekere voorliefde beoefenen alien het bespelen eener soort gitaar, gewoonlijk krontjong geheeten, die in het dagelijksch leven telkens te pas komt. Het groote onderscheid in kleeddracht is thans zoo goed als verdwenen, maar een zestig jaar geleden ongeveer enkenen van hen droeg nog korte broeken, met gespen aan de knieën, en vesten met blinkende knoopen. Vroeger harts-tochtelijke jagers, die soms weken op de jacht bleven, zijn bijna alien thans landbouwers. In de laatste jaren is meer en meer gemenschap tusschen hen en de inlandsche Christenen te Depok ontsjaan, waarvan onderlinge huwelijken veelal het gevolg worden. Uit een maatschappelijk oogpunt moge dit zijn toe te juichen (de ontwikkeling der Christenen te Depok staat hooger dan die te Toegoe), aan den anderen kant moet hierdoor een eigenaardig soort menschen verdwijnen, die zich door isolatie eeuwen lang wisten te handhaven en trots gering aantal, eigen taal behielden, een verbasterd Portugeesch, zooals zelfs te Batavia niet meer gesproken wordt; te merkwaardiger, waar zij leven te midden van een Maleische bevolking, en zoo vele jaren steeds onderricht genoten in de Maleische taal in school en kerk. Zuiver Portugeesch wordt echter niet meer door hen verstaan of gelezen. Zie de uitvoerige speciale studie van H. Schuchardt: „Ueber das Malaioportugiesische von Batavia und 1810”, in „Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wissenschaften” te Weenen (Phil hist, Classe, XXII. Band, 1890), welke voorafgegaan wordt door een historisch overzicht, ontleend aan Valentijn e. a. Voor al het overige omtrent Toegoe zie J. Beukhof's door-werkt opstel in „De Maceдонien. Algem. ZendingBijdschrift”, 8e jaarg. (1890), bl. 81 — 142.

TOEGOE. Onderdistrict, van het tot Sultans-gebied behorende gedeelte van de hoofdplaats Djokjakarta, residentie van ci nom naam. Het onderdistrictTiefli's gdnocmd naar een hoogen paal (—toegoe) of maad van

bakken steen, op last van con der eerste Sultans oJgericht, ongeveer 3 K.M. ten N. van den Kraton, van waaruit zij gezien kan worden, niettegenstaande de uitgebreide Chineseche wijk tusschenbeide ligt. • TOEGOEAN. (Noordwachter). Eiland aan den N. W.-hoek van Celebes, waarop een kustlicht (zie CELEBES, a. de NOORDARM)., " TOEKALA GEBERGTE. Zie CELEBES, c. de. OOSTARM.

TOEKANG BLSI EILANDEN. Eilandengroep Z.O.-lijk van Boeton, gouv. Celebes en Onderh. Het Noordelijkste eiland Wangi- Wangi of Wandji heeft op de N. W.-kust een vuurtoren. Het grootste eiland heet Binongko (zie aldaar); de vogelwereld der eilanden wijst duidelijk naar Boeton.

TOEKIK. Maleische naam op Sumatra voor een Specht. Toekik bawang is *Gecinus vittatus*, Toekik bajeckarap of Belatoek is *Gesinus puniceus*, Toekik kalaboe is *Macropternus brachyurus*, Toekik bareh is *Miglyptes grammikora*, Toekik liit is *lyngipicus auritus*, Toekik besar is *Tig a javanensis*. De laatste wordt op West-Sumatra toekik-koerik-koerik genoemd. Sintong is op West-Sumatra een collectief-naam voor Spechten uit de geslachten *lyngipicus*, *Xylolepes*, *Ie-inicercus*, *Lepocesles*, *Chryso ph leg ma*, *Tig a Miglyptes* en *Micropternus*. Hatoek is een Javaansche naam voor Specht in het algemeen: Platoek-ajam, *Thripotax javensis*; Platek-fawang, *Era-chypternus aurantius*; Platek-lalar, *lyngipicus auritus*; Platoek-watoe, *Miglyptes tristic*. Op Bil-liton heet *Miglyptes tukki* Platok-badok en *Micropternus brachyurus* Platok-kicijang. Balatik is een naam op Sumatra voor *Lepocesles porphyromelas*. Op Celebes heet *Macroscelus fulvus* Wid-widoea. Zie SPECHT.

TOELANGBAWANG. De onderafdeeling^Joc-Jangbawang, dee I uitmakende van de afdeling Sepoeth-Toelangbawang, is het Noordelijkste bestuursresort van de residentie LampongHchc Districten, grenzende ten N. en ten W. aim de residentie Palembang, ten Z. aan de onderafdeeling Sipoeth en ten O. aan de Java zee, met een oppervlakte van 10520 K.M². Zij is in vat het geheele stroomgebied van de Toelangbawang rivier en der rivieren waaruit deze ontstaat.

De Toelangbawang rivier ontstaat nabij de Kampoeng Pagfir D6wa uit de samenvloeiing van de Wai Kan an en Wai Kiri; de Wai Kanan ontstaat nabij do kainpoeng Pakoean Ratoe uit de samenstrooming van de Wai BCsai en Wai Ompoe; de Wai Kiri nabij Negari Oedjoeng Karang uit de samenvloeiing van de Wai Soengkai Wai Rarim. De Wai BCsai ontvangt haar water uit verschillende riviertjes, die in Benkoelen op het grensgebergte met de Lampongsche Districten ontspringen nJ. op den Takit T6bak en P6-matang Loentau; de Wai Ompok ontspringt, evenals haar voornaamste linker zijrivier, do Wai Giham, in Benkoelen. De Wai Rarem neemt haar oorsprong op den Takit T6bak, terwijl haar linker bijstroom de Wai Aboeng op de hellingcn van den Oeole Saboek ontstaat; bij Kota Be in vloeien deze samen en de rivier drnagt dan verder

den naam van Wai RarGm. Al deze rivieren, die samen de Toelangbawang rivier vormen, zijn tot diep in het binnenland voor kleine prauwen be- vaarbaar, en zijn daardoor de voornaamste ver- keerswegen voor de bevolking dezer-streek, die zich hoofdzakelijk langs hare oevers gevestigd heeft en wier kampeongs tevens door bin- nen- wegen met elkaar verbonden zijn ; de bevaarbaar- heid van de Wai Oinpoe begint bij de kampeong NSgari Batin, van de Wai Besai in den regentij bij de kampeong Bandjarasin, van de Wai Soengkai by Negari Toelang ba wang, van de Wai Rare in bij Hadji Kagoengan. Deze plaatsen hebben zich ontwikkeld tot kleine centra van op- koop- en tusschenhandel.

De hoofdader van het verkeer is de Toelang- hawang rivier, waaraan op 94 K.M. van de mon- ding de hoofdplaats der onderafdeeling met name Menggala (zie aldaar), met een bevolking van ± 10.000 zielen, is gelegen, centrum van handel en verkeer, waar door kleine zeestoombooten ge- regelde communicatie met Palembang, Muntok, Batavia en andere kustplaatsen bestaat ; Palembang- sche handelsprauwen bevaren deze en hare bovenstroomse rivieren, beladen met allerlei in voergoederen, waarmede handel in de verschil- lende kampeongs wordt gedreven, terwijl peper en boschproducten door de Palembangers dan worden opgekocht.

Niet ver van hare uitmonding in de Javazee n (; emt de Toelangbawang rivier nog als linker- zijriv- irr de Wai Pcdada op. De Noordelijkste rivier tevens grensvier met de residentie Palembang is de Masoedji-rivier (zie aklaar). Van de hoofdplaats Menggala gaat iii W.-richting een hi nd weg langs Panaragan tot Gedong Ratoe, vanwaar een weg leidt langs de Wai Kanan en een hings d (; Wai Kiri ; van af Pakocan Ratoe voert c-c-n wczj langs de Wai Oinpoe c en langs c-k Wai Besai.

Wordt door de bevolking in hoofdzaak rijst op (1 roge widen geplant, langs de oevers van de Wai Kanan, Wai Kiri en Toelangbawang rivier,* die bij hoog water onderloopen, worden rystvel- <l<-n aangelegd (njapak ladangs), die wegens groo- t- (■ vrmJit baarheid van den bode in door den sliib- : iim voir goede oogsten Ieveren. Tn het Z. W. deel rlezer onderafdeeling de „ IMbang" geheeten en hoofdzakelijk bewoond door de Re bangers, lieden van uit Bo ven Ben kolen en Palembang naar deze streek verhuisd, worden sawah-complexen aangetoffen; deze Rebangers vinden voorts in het verbouwen van tabak en in de pepercultuur een hoofdmiddel van bestaan.

Een groot gedeelte der onderafdeeling is bedekt met prachtige bosschen, die rijk zyn a an goed timmerhout, waarvan in de benedenstroken ge- regeld uitvoer naar Java plaats vindt. Inkomsten verkrijgt de ini. bevolking behalv^ uit peper- en kiappercultuur, uit de inzameling van boschpro- ducten, w. o. rubber, da mar, rotan en djeloc- toeng. Dit laatste product wordt verkregen uit boomen, die in de moerassige terreinen beneden- strooms van Mfingala hoofdzakelijk voorkomen.

Literatuur: M. C. E. Stakman, de afd. Toelang Bnwing in Ind. Gids 1885 I, bl. (520), 748 II 846, 955; (V. G. Leembruggcii, Ecnige aanteekenin- gen onitrcnt de ufd. Toelangbawang, Ind. Mer- cuur 1894, bl. 403; J. H. Jilssink, Het pepadon- wezen enz. in de afa. T. Bawang, Tijdschr. Ind. T. L. en V. deci 47 afl. I en 2, : ■

TOELOENGAGOENG. Afclccing van het ge- west Kediri. Deze afdeeling, die altijd belangrijj is gcwccst, is door de aanhechting daaraan van de thans als zoodaan opgeheven afdeeling Trenggalek, zeer toegenomen in uitgestrektheid.

grenst thans ten Westen en ten Noord-Westen aan de residentie Madjèn, ten Noord-Oosten &an do afdeeling Kediri, nten Oosten aan de afdeeling Blitar. Langs haar geheel Zuidgrens wordt zij bespoeld door den Indischen Oceaan. De afdeeling omvat thans het rrgentschap Toe- loengagoeng, bestaande uit de districten Toe- loengagoeng, Ngoenoet, Tjampocvdarat en Kalangbrdt, het rrgentschap TrSnggaldk, bestaande uit de districten Trenggalik, Kampak, Panggoel, Karangan en Poelee. Vrijwel het geheele rrgentschap Toeloengagoeng, het Zuid- westen der Brantas- vlakte vormend, is uiterst vruchtbaar; de landbouw staat er op hoogen trap en de weJvaart der bevolking is daaraan evenredig. Van het rrgentschap Trenggalek kan dit niet gezegd worden. Het is het achterlijkste en minst bevolkte rrgentschap van het gewest en lydt vooral aan fratergebrek. Het Oostelijk gedeelte, grenzende aan het rrgentschap Toeloengagoeng behoort nog tot de Brantas-vlakte, bestaat uit vruchtbaren grond en kan thans vrij goed geirrigcerd worden. De rest van het rrgentschap bestaat voor het grootste deel uit zeer zwaar bergterrein, waarvan de humus- laag weggespoeld is en waarop de alang-alang welig tierd. Toch kan in dit rrgentschap veel verbeterd worden, o.a. opheffing van het na- deel der geïsoleerde Jigging door middel van tramaanleg, aanvankelijk op bcscheiden schaal. Een paar koffielanden lijden er een kwijnend bestaan. De bevolking is er over het geheel weinig Welvarcnd, do politioheele toestand on- gunstig; voornl vele veedicfstallen konien er voor. De Zuidkust heeft een grillig beloop en vormt cliepebaaien; die van Gemah is de grootste, die van Prigi de fraaiste, die van Panggoel de 'meest afgelegene. Het rrgentschap Toeloeng- agoeng is in ieder opzicht een tegenhanger van het rrgentschap Trenggalek. Het is dicht be- volkt, heeft goede wegen en wordt door den spoorlyn doorsneden. Er heerscht dan ook groote welvaart. Padi — ook op droge velden — en na- genoeg alle tweedo gewassen worden er in groote hoeveelheden en inet succes geteeld, alsmede suikerriet door do bevolking (het inlandsche suikerproduct vindt veel aftrek). Ook ligt hier de bloeiende suikerfabriek Modjopangoeng. De erven zijn er beto- beplant dan in de andere afdeelingen van het ge west, er is veel vruchten- teelt en het is do klapperstrck bij uitnemend- heid van de residentie Kediri. Er wordt dan ook veel copra Nereid en Javaansche suiker, die tot bradagen van verscheidene miljoenen's jaars uitgevoerd wordt. Er is eenc marmer-concessio (zie MARMER), waarin mooi gekleurd engeleerd marmer voorkomt. Bezuiden Toeloengagoeng liggen de groote en zccvischrijke moerassen Boming en Glapan. Het rrgentschap bevat ver- schillende Hindoc- oudheden; vermelding ver- dient de tempelgrot in het berge Boedek.

TOELOENGAGOENG. District van controlo- afdeeling, rrgentschap on afdeeling van den zelfdon naam der residentie Kediri met hoofd- plaats (kota) Toeloengagoeng. Het district telt vier onderdistricten met 75 desa's en had ut°.

1905 eene bevolking van bijna 95.000 zielen, waaronder bijna 250 Europeanen en 2200 Chineezen.

TOELOENGAGOENG. Hoofdplaats tier gelijknamige afdeling met een gezond en tanc-lijk koel kimaat, ligt aan de rivier Ngrowo en de spoorlijn Kediri—Blitar—Malang. De bevolking bedroeg in 1905 ± 15.800 zielen, waarvan 230 Europeanen en 2200 Chineezen.

TOELOENGTOMOEPK (SOEXD.). Zie

BAARDVOGEL.

TOEMAN (IKAN)

Zie SLANGEN-

/EE-KOPVISSCHEN.

弓宣 7? TOEMOE (MAL.). Zie BRUGIERA GYM-

NORRHIZA.

pt' TOEMPANG. Controle-afdeeling met gelijknamige hoofdplaats van de afdeeling en het re- Malang, residentie Pasoeroean, be- staande uit de districten Pakis. en Karanglo.

..X Vroeger, tijdens de Gouvernements kofficcul- tuur, bestond deze controle-afdeeling allen uit. Ahet district Pakis en was het de gewichtigste *) koffiefafdeeling van Java. De hoofdplaats ligt

600 M. boven de zee. Op de hoofdplaats bevindt zich de Tjandi Djago, pok Tjandi-Toempang genaamd, wel is waar ingestort, doch op de zij- wanden van het hoogste voetstuk komen nog fraaie haut-reliefs voor.

TOEMPANG. Zie DeffAGO.

TOENA. Zie onder WAWANI.

TOENDJOENG (MAL., JAV., SOEND.). Zie

NYMPHAEA.

TOENGGEURUH (SOUND.). Zie CASTANEA TUNG UR R UT.

TOENGGOEL. Deze op de grens van Batavia en de Preanger gel egen onderzame vulkanische berg behoort met den Boerangrang (zie aldaar) en den Tangkoeban Prahoe (zie aldaar) tot eenzelfde groep; die Td bor cen gemeenschappelijke s'lechts ten deelen duidelijk ringwal omsloten wordt. In den zeer grooten ringwal met 3 K.M. straal van den Toenggoel ligt een kleinere met 1.3 j<.M. straal, en hierin verheft zich het jongste eruptie punt tot 2209 M. (Verbeek, Java, 469 en 732). Aan de Z.-zijde bezit hij een aantal hooge voor- toppen: de Tjanggalah (1628 M.) in Batavia, de Pang parang (Tijdjamboe), de Palasari en de Manglajang, alle 18 a 1900 M. hoog, in de Preanger.

TOENGGAL. I. Rivier in N. O. Djambi, in haren bovenloop 8. Pengaboean geheeten, ont- springt op de O.-helling van de Boekit Pen- dem (grensloop punt Indragiri-Djainbi-M^a. Tebo), stroomt in Z.-lijke richting tot ongeveer bij doesoen Loeboek Kambing (in Z.W. Toengkal), van- daar in O. Jijke tot doesoen Merloeng, vervolgens in N.-lijke tot de monding der Loemahan, om van daar zich om te buigen naar hJb 0. en van doc- soen Tcloek Ketapang af een bijna zuiver O.-lijko richting aan te nemen. Hare voornaamste zijri- vieren zijn de Asein en de Loemahan, beide van links, het aantal onbelangrijke zijriviertjes is zeer groot. Zij is bevaarbaar voor zeeschepen tot de monding der Loemahan, ongeveer 50 K.M. van zee, tot waar zij eene breedte heeft van minstens 100 M. en een diepte van 5 tot 12 M.; door- stroomers van 6 a 7 vt. diepgang kan zij worden openge- varen tot Pekan (zetel van het districtshoofd), dikwijls ook tot Pglaboean Dagang (waar in 1906 een tijdel. milit. post was gevestigd, en dat ge- durende de militaire actie in Toengkal tot stand

pl aats diendo van den controlcur der tijdel. af- dceling Toengkal). De vloed is nog merkbaar bij doesoen PGtja Blango, boven doesoen Merloeng. De oevers der 3?oengkal, beneden de Loeniahn- nionding, zijn laag en moerasig, begroeid met nipah en weinig bewoond; van af den rechtei- oever dezer rivier tot aan de Batang Hari strekt zich de Paja Id bar uit, die aan do W.-zij de be- grensd wordt door een lijn, getrokken van Ka. Loemahan naar de hoofdpl. Djambi. Het stroom- gebied dezer rivier beslaat nagenoeg het gchele gelijknamigedistrict dat bestaat uit de landschapen Toengkal en Pengaboean, en waarin de voor- naamste plaatsen zijn het hierbovengenoemde Pekan, Pelaboean Dagang, Merloeng en Moeara Toengkal, de plaats waar het haven- en tol-kan- toer cen kleine Chin, vestiging zich bevincon, op den rechteroever bij de uitmonding in zee; t[er]dens het Sultansbestuur reeds als Gouvs.-gc- bied afgestaan (polit. contract 1882), Tc Al a Toengkal word reeds in 1869 cen rccchercepost gevestigd, onder een ini. opziener. Het district is in de benedenstreken zeer geschikt voor de cul- tuur van klappers en pinang (door Bandjareezen zijn er reeds uitgestrekte klappcranplantingen aangelegd; in de bovenstreken gaven de genomen katoenproeven goede resultaten). Landwegen (voor rijwiden geschikt) vindt men van : Pekan via Merloeng naar Loeboek Kambing (± 48 K.M.), Plikan naar Soeban (± 181 K.M.) en van TGloek Bodjo naar Dn. Tengah (± 30 K.M.), en verder veele voetpaden.

Literatuur: Tijdschr. B. B., 1912, biz. 240.

II. Rivier in Palembang. Zie bij KOEBOE-

STREKEN.

III. Doesoen, standplaats van het margahoofd van Tandjoeng Raja, aan, de Pinorivier, afd Manna, res. Benkoelen. ■

TOENGGKALI. Rivierbjc in het Noorden van <le rivier Djambi. Het ontspringt, evenals zijn zijrivier, de Soepat, op het heuvclland aan de grens van Jjambi en Indragiri en mondt uit in Straat Berhala. Hot is voor kleine slooincr.s be vaarbaar tot Pangkalan Toengkali, tot waar bij vloed het zeewater de rivier oploopt. Het vorst van Boven Toengkali was het Gouvernment vijandig geziml en heeft Jicrhaaldclijk veej last veroorzaakt November 1904. sneuvelde lij bij eene overvalliAg van zijn schuilplaats door e»c militaire patrouille. Bij den Djambi opstand in October 1906 stond een pretendent naar de vorstelijke waardigheid, die zich uitgaf voor den zoon van den gesneuvelden Pangoran Pocsp.; aan het hoofd van het verzet in boven-Toengkali.

TOENGGKOB. Een ook wel als Wojla Tcongn (Boven- Wdjla) aangeduid Jandschap van deonder- voornaamste zijri- vieren zijn de Asein en de Meulabgh. afdeeling Westku8t van Atjdj. Er wonen o.m. 178 geregistreerde mannen (1905). Vroeger maal' e het deel uit van de toenmalige federatie Kawuj XU. In 19J1 word het vergroet met het op den rechter Wojlaeover gelegen stuk van het mede tot die federatie gerekende verla- ten Ara. Aan het hoofd staat Pdtjoet Bar6n, dochtcr van den in April 1905 overleden Keu- djroeen Doeld^e. Haar Korte Verklaring dd. 15 Dec. 1913 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Oouvts. besluit van 26 Januari 1915. Door den oorlogstoestand van vroeger jurci heeft het land 了叫 geleden. De bevolking week u] t, cen voerde de karbouwen weg naar Geumpang, waar zij cre- peerden aan veepest. Zoo waren toen men terug-

kwain, de sawahs niet meer te bewerken, en moest men rijst planten op ladangs langs de Wolja. Mot den vroeger zoo lovendigen handel in boschproducten en het goudwasschen was het ook zoo goed als gedaan. Tai van paden cloorkruizen het iandschap, veelal uitkomend op het pad naar Si Ganta of naar Geumpang.

TOENGOEROET (SOEND.). Zie CASTANEA TUNGURRUT.

TOENTANG. Bekende haitc van den spoorweg Kedoengdjadi-Ambarawa, gelegen aan de Tocntangrivier en ruim 13 K.M. van Salatiga van den grooten weg Semarang — Bawen — Salatiga. In de buurt vindt men de erfpachtsonderneming Tlogo, waar koffie, cacao, rubber en specerijen worden gcteeld.

TOENTANG. Rivier in Midden-Java, do afvloeiing uitmakend van de Rawa Pening (zie PĪNING (RAWA)). Zy breekt daarna door de heuvels, die het bekken van Ambarawa in het Noordwesten afsluiten, en fraaie waterval vormend. Waar zij de kustvlakte bereikt, is zij door de stuw van Glapan dienstbaar gemaakt aan de bevoeiing der afdeeling Demak. Verder zeewaarts splitst zij zich in de Kali Jemak, den hoofdarm, en de Kali Boejaran.

TOENTJAR (SOEND.). Zie CORIANDRUM.

TOEPAI (MAL.) Zie BOOSISPITSMUIZEN en EEKHOORNS.

TOEPAI AKAR (MAL.). Zie BOOMSPITSMUIZEN.

TOEPAI DJANDJANG, T. KELAPA (MAL.). • Zie EEKHOORNS.

TOEPAI POEAR, T. TANAH, T. TJITJIT. Zie BOOMSPITSMUIZEN.

TOEPAS TOEPASSEN. Zie PORTUGEEZEN (ZWARTE)

TOERAN (Celebes). Zie MUIZEN.

TOEREN. (Jontrole-afdeeling van de afdeeling m het regentschap Malang, residentie Pasoeroean. Do afdeeling bestaat uit 2 districten: Tocren en

< : (>ndang)cgj. In deze controlc-afdeeling komen (*ste erfpachtspercelen van de afdeeling Malang vĳor. De Htandplant van den controlcūr :

is e vciifctis U'oeren, 390 M. bo ven zee.

TOEREN. District met gelijknamige hoofd- liit regr-ntschap en de afdeeling flaking, roidciit i(; l'isocrocan, met vijf pnderdis- l u < b ii' ii I I : < in l I 905 I(l(c lu.-f' I 0.500 inwoners, waarom(l(Ir 340 Europeanen, en ±

!10 (*hineezon. Joeren is het district, dat van Relied -la \ a jĳ)(M.-ste erfpachtspercelen heeft.

TOERI (MAL., JAV., SOEN I.). Zie S ESB AN IA (HIAN I) I FLORA.

TOERAN IN PATE (Celebes). Zio MUIZEN.

TOERI KALE-LAN DEN. Een der districten van de ondracfdceeling Milros (zio aldaar), gouv. Celebes en Ond.

TOEROEN TOEROEN (BAT.). %C BINTOERONG.

TOEROENAN OEDJAN (MAL.). Zio PIPIT LO ICR 𠄎AN.

TOEROENG (DAJ.). Zio BdOMSPITSMUI ZKX.

TOESAM (BAT.). Zie PINUS MERKUSII.

TOETALO. Zio MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN..

TOETOEP, TOETOEP ANTJOER (JAV.). Zio MACA RANG A TA NA RI US.

TOETOEP LAKEK (MAO.). Zie HOMALAN-

TOETOEROEGA. In Timor gebrinkelijk naam voor schildpad (zie aldaar en oncier CĪRET).

TOEWA (MAK.). Zie TOEBA.

TO EW A-AG AM A noemt men in de residentie Amboina de **helpers van de Inlandsche Christen-** lccraars of gocroe's djamaat ; zij gaan bij afwzcn van ontstentenis van dezen bij de godsdiensttoefening voor en zijn overigens belast met het dagc-lijksche onderhoud van de kerk, de collectie tij-dens den dienst en derg. Zij behooren met de kapala-soa's en de kassisi's tot de kiesgerchtigden bij de Rcgenstkouzc.

TOEWAK (MAL., JAV.). Zie PALMWEJN.

TOEWI (MAL.). Zio RADER MACHER A GIGANTEA.

TOGIAN (TOGEAN). Zelfbesturend landschap in de ondracfdceeling Poso der residentie Menado, omvat een deel der Togian-eilanden (zie aldaar) ; bevolkingssterkte ± 1600 zielen.

TOGIAN-EILANDEN of SCHILDPADDENEILANDEN. Groep van dertig groote en k lei no eilanden, in de Bocht van Tomini tusschen 121° 46' en 122° 50' O.L. en 0° 16' en 0° 48' Z.B. gelegen, behoorende tot de ondracfdceeling Poso der residentie Menado. De voornaamste zijn: Oena, Oena of Binang Oenang (480 M. hoog) en Togian, deze beide voortdurend bewoond, Batoedaka, Malenge, Walea besar en Walca ketĳil ; alle zijn laag en heuvelachtig. Oena Oena ligt afgezonderd en ten N. W. van de saïncnhangende Z. W. naar N.O. loopende rij eilanden en is een werkende vulkaan; nog in 1898 had er cene uitbarsting plaats. De blijvcnde bevolking bedraagt ± 7000 zielen, over meermalc kampoengs verspreid, zij houdt zich bezig met de vcrvaarcliging van copra en het inzamelen van molco-eieren. De eilanden zijn het ressort van de zelfbestuursdistricten viim. Oena Oena, Togeian, Walea en Batoedaka, die door de Korte Verklaring aan het Gouv. gebonden zijn.

De meerderheid der Togian-eilanders spreekt een dialect van het Ampanasch, dat weder een tongval is van het Bare'e (zie het artikel BARE'E) en naar het ontkenningswoord de Toa-taal wordt genoemd. Oorspronkelijk zijn de Togian-eilanden taalgebied van het Bobongko'sch (zie Loïmansche talen), maar (lit is zoo goed als uitge-storven. Verder zijn er op de Togian-eilanden van ouds vestigingen der Badjorcezen, die altijd op zee zwerven en maar weinig vaste woonplaatsen op den wal hebben. Op de Z.-kust der Tomini-bocht, en op de O.-kust van het Z.Q.-lyk schier-eiland van Colobes, ho vestigingen, maar hunne taal is toch cigenlyk niet te localiseeren. Daarom is zij hier behandeld.

Do Badjorcezen, die hier'en daar verspreid langs do kusten van Celebes dobberen, spreken dezelfde taal, met conige dialectische verschillen. Zoo wordt in *t Badjorceesch der Minahassa de a vaak tot e, b.v. male (oog), boeje (krokodil), Mi-nche.se. (jMinahasu); in het dialect der Togian-eilanden zegt mori mala, boeaja; Minahasa. Het Minahassisch dialect kan de meeste medeklin-kers als einclusluters gebruiken, het Togiansch dialect is een weinig dichter bij den vocalischen toestand. Ook worden in den Minahassischen tongval de cindlectgrepen -ang, -sig, -oeng, gerckt tot -eang, -oeng, -long, b.v. piseany, agoeona, goeonoentj, pĳrōng, uit pisany (banaan), goiĳj (slagbekken), goeōeng (berg), p'reng (bam-

boe); ook voor andere cindmedcklinkers vindt men daar dezelfde rekking, b.v.v. *bailor*, *shmoct*, *avca'* uit *banir* (wortelblad), *sSmoet* (niocr), *anak* (kind).

Zoowel in woordvorm als in spraakkunst is het Badjoreesch eene echt Indonesische tank Even- ais het Javaanschi en't Soendaasch, laat het bij de intensieve dechvoorden het voorvoegsel weg, dus: *nginocm*, *ngeked*, *nieogai*, *mono'*, *nanián*, *njaol*, van *inocm* (drinken), *keked* (bijten), *poegai* (maken), *bond'* (dooden), *tanam* (planten), *saol* (antwoorden). De voorvoegsels zijn dezelfde als die der W.lijke Indonesische talen. Als causa a l- prefix is *pa-* nog bekend, b.v. *patidor* (doen sla- pen), *palama'* (doen zeilen). Als passief-vormer is *di-*, *de-*, *ndi-* in gebruik. b.v. *dibono** (gedood), *ndigendo* (op den rug gedragen) *oeda dipendang* (reeds besneden). Het achtervoegsel *-an* is in 't Badjoreesch nog geheel levend. Met welke taal liet Badjoreesch van Celebes nicer onmiddellijk verwant is, kan thans nog niet worden uitge- • maakt.

• *Literatuur*: N. Adriani, De talen der Togian-eilanden, Tijdschr. Bat. Gen. XL11 (1900), bl. :460-490.

TOHASIK (MINAH. LANDSTAAL). Zie HOMA-LIUM.

TOHON OEWAN (? DAJ.). Zie LOEWAK.

TOJA PAKFIH (eiland Noca). District van de onderafdeeling Kloengkoeng, afdeeling Zuid- Bali, "residentie Bali en Lombok.

TOJANG. Javaansche naam voor de Dwerf- • Zeezwaluw *Sterna sinensis*; cone andere soort, *Sterna anglica*, heet Tojang-katjer, op Sumatra Samar-laot; *Hydrochelidon hybrida* heet in het Soendaneesch Poetér-laot. *Sterna pelicanoides* en *Sterna polioerca* worden op de Aroe-eilanden Gaat genoemd.

TOKFI. Soendaneesch en in het Bat. Maleisch overgegaan woord, waarmede soorten van het hagedissen-geslacht *Gecko*, de groote huisgekko, worden aangeduid (zie onder GEKKO'S), in het Mai. komen de vormen tekdk en tokek, in het Jav. komt alleen tekek voor.

TOKKEL-INSTRUMENT. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TOKO (MAL.). Zie BOEROENG-KIKIE-RIM-BO.

TOLGEBIED. Zie BELASTINGEN, deel I, biz. 255, en VRIJHAVENS.

TOM TOLL. Zie TONTOLI.

TOLITOLI (TONTOLI) BAAI, aan de N.W.- punt van Celebes, is een kleine baai met matige diepten, aan de Westzijde grootendels afgesloten door het dichtbegroeiide. rotsige eiland Latoe- ngan. De baai ontleent haar betekenis aan het plaatsje Kampoeng Baroe, het ^niddelpunt van den handel op dit kustgedeelte. De Noord punt * der baai wordt gevormd door den steilen rotschoek Laboean Deddh, overigens bestaat de glooiende kust uit zandstrand, waartusschen eeuze rivier- tjes aan hun mond modderbanken vormen. BcO. Laboean Deddh vindt men de nu verlaten kolon- loodsien. Zie Zeeniansgids deel IV.

TOLI-TOLISCH. Zie TOMINISCHE TALEN.

TOLKEN EN TRANSLATEURS. Daar waar zulks in het algemeen belang noodig wordt ge- oordeeld, worden vaste tolken of beeedigde translateurs in vreemde talen benocmd (Ind. Stb. 1819 No. 79, gewijzigd bij Ind. Sib. 1859 No. 69). Translateurs in vreemde talen, die geen

bezoldiging van den Lande genicden, worden benoenu en ontslagen door den Dirccteur van Justitie (Ind. Stb. 1894 No. 169). Bij ontslen- ten is van een beeedigd translateur worden als wettig beschouwd de vcrtalingen, vcrvaardigd door een tc goeder naam en faain bekend st a and persoon, ointrent wicns ervarenheicl voldoende zekerheid bestaat, niits de vertalingen voor het Plaatsclyk Bestuur zijn beeedigd (Ind. Stb. 1837 No. 59).

Tc Soerakarta is een translateursbureau voor de Javaansche taal gevestigd (Ind. Stb. 1905 No. 448, 1863 No. 33 en 872 No. 72); zie ointrent translateurs te Djokjakarta, I nd. St b. 1863 No. 103 en 1905 No. 407.

De tolken genieten als regel geen vaste bezoldiging, maar mogen voor alle schriftelijke en inondolinge vertalingen het salaris in rekening brengen, vastgesteld bij Ind. Stb. 1819 No. 79 j'. 1866 No. 107 en 1902 No. 272. voor zoover (lie vertalingen niet zijn geschied ten behoeve van den Lande door een translateur, reeds uit 'sJlands kas bezokldg.

Wanneer ten behoeve van het Gouvernement werkzaamheden worden verriclt als translateur of tolk door personen, die niet als zoodanig zijn aangesteld en van landswege bezokldg, maar uit anderen hoofde van Gouvernementswege vast bezokldg worden, wordt voor die werkzaamheden genoten de helft van het salaris, vastgesteld bij Ind. Stb. 1819 No. 79.

Voor de tolken voor de Chinccsche taal zie onder CHINEESCHE ZAKEN (AMBTERNAAR VOOR).

Tot tolk voor het Japansch zijn alleen benoembaar zij, die daartoe zijn ovgelcid (volgens de regeling in Ind. Stb. 1918 No. 71. Hunne opleiding vangt aan in Europa en wordt voltooid in Japan (zie ook Ind. Stb. 118 No. 72). Ook officieren van het Ned. J nd. leger kun nen tot Japansch tolk worden opgeleid : daarover hand- len Ind. Stb. 1918 No. 117 en 1919 No. 566.

TOLOFOEO. District op dr van x l Noordelijk schiereiland van het ciland HuhnH- h6ra, ten N. van liet district Ganikonorah, waartusschen K aa j) Li goo a de grens vormt, en b- c ; hoo- rende tot Jict sullanaat Tcrmln. Er zijn s twee heidnsche kanip<ngs, bestuurd door < n Sangadj, welker be woovers hun bestaan vinden in het kloppen van sagoe. Van wege den Sultan is er een Oetocsan geplaatst.

TOM (JAV.). Zie JNIGIFERA. TOMAAT. Zie LYCOPERSIUM.

TOMBAK (MAL.). Zie A GE RAT UM.

TOMBAK. Naam oener goudkleurige Icgceering, bestaande uit 5 — 12 d. kopcr, I (I. zink (Euro- pcesch toinbak), soms met wat tin (Amrickaanscli iombak); met jneer zink krijgt men wit tombak. Do naam is af^leicd van het Skr.-Maleische T6m- бага, d.i. kojjer.

TOMBARI RI. District van de on<lcraf<leeling en afdccling ~~nc~~nado der residentie Mcnado, staand onder een I e districtshoofd, met den titel van Mujoor. De voornaajste plaatsen zijn: Tanawanko districtshoofdplaats, Tara-tara en Woloan. Het district is rijk aan klapperaanplantingen en rijstvclden. De be vol- king van Tombariri behoort tot de Tombocloe (bet. volk van de bocloe of bamboe), con spreek het Toinboploesch dialect van de landstaal der Minahasa,

■ TOMBATOE. Districtshoofdplaats. Zic TON- . SA WANG?—

TOMBOEKOE. Landschap aan de Oostkust van Celebes. Zic BOENGGKOE.

TOMBOELOE/SCH. Zie MINAHASSISCHE TALEN.

TOMBOLO. District van de onderafdeling Goa del : afdeling Soenggoe Minasa, gouvt. Celebes en Onderhoorigheden.

TOMBOLONGANG. Eiland gelegen ten Z.W. van Saleier en daaronder resjij'terend. Het wordt bestuurd door een glarang, die tevens het bestuur voert over de cilandjes Poelassi, Bahoeleang en Nambolaki. Het ciland heeft een lengte van ± 6 A K.M. bij een breedte van ± 1 1/2 K.M.; De N.- helft van het eiland is byna geheel ingenomen door een kalkgoberge, dat in den B. Koekoesan zijn grootste hoogte bereikt (737 voet, zeekaart). Dit gebergte wordt door een moeras, dat vanuit de Z.O.-kust diep in het land hinnendringt, gescheiden van het minder hoogc Z.-gebergte, dat zich met eenige onderbrekingen langs de Z.-kust voortzet. De belangrijkste kampeeng is Tengah Tengahin het midden van het ciland aan de O.-kust met een goede, diepe havchplaats. Een weg loopt door het midden van het ciland van de W. naar de O.-kust. De bevolking is in hoofdzaak afkomstig van Salcier, de sterkte was in 1912 842 zielen. De gezondheid is vooral door malaria slecht. de kindersterfte groot. De voornaamste cultuur is die van kttapers. Slechts een weinig djagoeng wordt er geteeld. zoodat veel levensmiddelen in-gevoerd niocien worden. De vischvangst is gering. De pisangcultuur, vroeger van eenige beteekenis, is t c niet gegaan door ziekte in het gewas. Het bovengenoemde moeras wordt Jangzamer-hand geheel benut voor den aanleg van visch-vij vers.

TOMELO (Celebes). Zic BANGO.

TOMI TOMI (MAL. MOL.). Zic FLACOURTIA INI-2RMIS.

TOMINI. Kustplaats in de afdeling Midden Celebes. (Cijresidentie Manado, waaraan de golf of l) < ht. 7.ijn naam oent. Reeds in de dagen l < r (dinpagnie stond er een benteng en was er \ < M I verkeer met Gorontalo, cvenals thans. De plaats tell 1500 zielen. Op 300 M. uit den wal
* kan in 2- > vadein worden geankerd.

TOMINI (GOLF VAN). Grootc en zeer diepe, Oost- West loopentc golf, welke tot bijna aan de Westkust l x t land indringt tusschen het Noor- (lelijke en N.O.-lijkc schiereiland van Celebes. De Zuidkust heeft een zeer onregelmatig beloop. BoW. den < > p het midden dicr kust gelegen hoek Api, loopt, tot bij Poso een breedc golf diep oin de Zuid het land in, beO. dien hoek ligt de om de Oost scherp toeloopeudo golf van Poh. De Noord- en West-klijten der golf van Toinini worden oni- zomd door barriereriffen, welke het breedst zijn en het mechtO eilandjes en gevaren hebben, zoo- wel langs den sleiclen verhoogden buitenrand als daarbinnen, op het W.-lijc gedcelto van do Noordkust. Dczc riffen loopen door tot in een diepct van ongeveer 200 M., in grooter diepten worden slechts enkele zeer steile, loHligger (lc riffen aangeetroffen o.a. het atolvormigc Lalangarif in het Z.W.-gedcelto. Tusschen hoek Flosko en Jjimba, een eiland op het midden der Noordkust, van Tomini tot Sidao, in den N. W.-hoek, van / Ainpibabo tot Parigi, O)) het midden dor Westkust en langs de Zuidkust ontbreekt het barriere-

rif en vindt tncn slechts een zeer smal koraal- kuistrif, dat steil naar zee afloopt. By hoek Batoo lliam, in hot Z.O. gedeelte dor golf, beginnen de om de Noord en ver om de West uitstekende plaatrffen, welke do Togianeilanden dragen.

Naar allo kanten is de golf door hoog berg- land omgeven. Het gedcelte tusschen Todjo en hoek Api, in don Z.W.hoek, behoort tot de steil- strc, dat tusschen Menelien en Kasimbar, op de Westkust, dat uit niet mecr dan heuveland be- staat, tot de laagste. Waar geen barriererif aan- wczig is, wordt de bergvoet meestal door de zee bespoeld, behalvc bij Tenombo, in den N W.hoek, en bij den mond van de Posorivier in den Z.W.- hoek, welke in een viakteligger; ook een gedcelte beW. Pagimana, aan den mond van de golf van Poh, is laag maar niet vlak. Achter het barridrerif vindt men langs de Noordkust een smalle, lage, meestal moerasrige kuststrook, afgewisseld met vast strand aan den voet van het heuvcl- en bergland ; aan de Westkust, tusschen Toeroe- boeloe en Am pi ba bo en beZ. Tamboo, is de kuststrook vrij breed, maar alleen de laatste is inoerassig.

De grillig gevormde Togianeilanden zijn steenachtig en hebben zwaar begroede heuvels met een kenbare, scherpe pick op het gelijknamige eiland. De Westpunt van het W.-lijke eiland, Ba- toe Daka met rotsige kust, ligt 25 K.M. beN. hoek Api, zoodat tusschen de eilanden en den Ce- lebeswal een. groote. O.-W.-loopende baai wordt gevormd, van welke de golf van Poh de Oostpunt uitmaakt. Het aan alle zijden steile k- raalpla- tea, waarop de geheele groep ligt, is door de zeer kortc, smalle en diepe straat Walea gescheiden van de met de kust verbonden plaatrffen, waarop verscheidene eilanden liggen, van welke het steile Poeah het grootste is. Het hoogc, steil uit zoo oprijzende Ocna Ocna, beN. de Togiian- eilanden, is een werkzame vulkaan, de lagere ge- deelten van de zacht oplopende hellingen ver- toonen belangrijkc klapperaanplantingen. Sporen van vulkanische aard komen ook voor bij hoek Api, waar brandbare gassen uit den bodem en zelfs uit het water opstijgen.

Van de rivieren, welke in de golf uitmonden, is allccn de Posorivier in den Z. W.-lijken hoek, de afwatering van het gelijknamige nicer, van bc- lang. De drempel aan den mond is ondiep en by zware regens stroomcnen de oevers gedeeltelijk on- dcr ; de hooftcelheid der afgevoerde vaste stoffen is zoo groot, dat tor reede van Poso de bodem, by uitzondcring, bestaat uit zware inodder. Overal elders vindt men zand, koraal en steengrond en alleen in zeer grootc clycten zachten grond; deze diepten bedragen reeds op een G K.M. van den Westoever 1500 M. en nomen naar buiten too tot +1000 M. en nicer.

BeO. Ocna Oena en de Togianeilanden, waait van Mei t/met October een Zuidmoesson met overheerschend Z.Z.W. tot Z.Z.O.-winden. Koe- wcl andere richtingen onveogeed voorkomcn o.a. veelvuldig in September. De wind, die langs den Z.O.-hoek der golf reeht op Gorontalo aanwaait-, en grootc heigheid niedebrngt.maukt do zee van Tg. Flesko tot Limba raw, zoodat do ontwicke- ling van barridrerif onmogelijk is, terwijl het ge- dcelte beW. do Togianeilanden nicer in do luwte blyft. Voortit te Gorontalo, dat in con kloof ligt, waarachter do vlakto van Limboto zich ver-

breedt. heeft men in de inaadcii Jiili en Augustus op de wamiste uren van den dag veel van den wind te Jijden en st a at aan den West wal der baai nog al zee.; s nachts gaat de wind gewoonlijk jiggjen. BeW. Gorontalo neemt de wnosson spoc- dig af in kracht. Bij Oena Oona is er niet moor van te bespeuren dan con lange cclining; kings den Zuidwal is's nachts de landwind het krachtigst, maar ondervindt men overdag toch nog dikwijls krachtigen wind uit O.-Ijiko en Z.-Ijijk richtin- gen; op de andere kustgedeelten heeft men in dezen tijd slechts land- en zeewind en is de zee kalm. De heerschende wind vindt een weg tus- schen de hoog bergen door. o.a. tusschen hoek Api en het daar beO. gclegen Tabclombang, waar de harde wind op den voorniddag spoedig een korte, woelige zee veroorzaakt.

Eerst in December krijgt de Noordwind de overhand, in Januari, Februari en Maart slaat een weinig krachtige Noordmoesson met N.N.W.- wind vrij regelmatig door. Te Gorontalo heeft men dan zwakken land- en zeewind, in de bergen valt, gedurende dien tijd, veel neerslag en de rivier loopt steeds af. Doorstaand harde wind komt in de golf zelden voor, en harde buien zijn uitzondering. BeW. de Togianeilanden heeft men het geheele jaar door fraai weer en kalm water met geregelden land- en zeewind, wier in- vloed zich evenwel niet zeer ver van de kust doet gevoelen. Somsdijl waaien in het W.-lijk gedcelte de Westelijke winden van straat Makasser krach- tig over en veroorzaken dan in korten tijd zee. Regenbuien komen het geheele jaar door voor, te Gorontalo valt nog wat minder rc- gen dan te Kema, betrekke Jijk droge en natte tijden zijn evenwel minder afgeschieden; onweer komt weinig voor, aardbevingen zyn niet zeld- zaam.

In den Zuidnoesson loopt de strooin om de N. W. uit de Moluksche zee langs den Zuidoever de golf in, trekt- dan rond langs den Westoever en verlaat de golf langs den Noordoever, deze stroom is vrij zwak. De vertikale waterbeweging is niet groot en loopt uiteen van 1,5 M. tot enkele .d.M. Zie Zeemansgids deel V.

TOMINISCHE TALEN. Op het Noordelyk schiereiland van Celebes ligt, tusschen de West- kust van af het schiereiland Balaisang tot een weinig ten W. van kaap Kandi en aan de Oost- kust van - Towera tot Molosipat, dus tusschen twee lijnen, de eene getrokken van 0° 10' Z.B. naar 0° 35' Z.B. en de andere langs 121° 30' O.L., het gebied der Toninische talen, die den overgang vormen tusschen de Toradjasche talen ten Z. en de Gorontaleesche ten O., o)welk weder N.Ijijk de Filippijische talen volgen. De Toninische talen zijn, met de nanien hunner ontken- ningswoorden, naar welke zij op Mielden-Celebes worden gnaoemd.de volgende: *Tclaj/Cscli* (tadjc), ten Z. van de taalgrens, in het gebied van j)ct Pa- rigisch gelegen, eene zeer kleine, uitstekende taal, s)chts door enkele families gesproken. Ver- der N.Ijijk: *Tinombo'sch* (laoedje), N.Ijijk op langs de kust der Tominihocht, tel kens afwisselend met *Kasimba'sch* (tadjjo), dat zijn hooftgebied nog verder N.Ijijk uit str ekt. Het Kasim ba r- ch bhjft aan de kust der Tominihocht, licl Tinonibo'sch wordC ook gesproken aan de kust van straat Makassar, In het landschap Sodjol. Ten N. van't Ti- nombo'sch ligt het Tomiwi'sc h) (tadjje), aan de kust der Tominihocht, tot aan de grens met het Go-

rontalccsch, verder ook nog bier en daar aan de kust der Dondo-baai (straat Makassar). Langs de geheele kust, aan beide zijden, is het Paloe sch (zie : TORADJA'SCH E TALEN) de vorkcrstaal tusschen hen die elkaars talen niet spreken. In het gebied van het Tinombo'sch zijn een paar ko- lonien van het Jfaj/rfar'sc Z? (andian) en het *Jioe, gi- ncesch* (de'). Ten VV. van 'G Kasimbar'sch, in 't bimicnland on ook aan den W.oever der Dondo- baai, het *Oemalasa'sch*, (ndaoe), ook nog gesproken op het- eiland St-malang, aan den ingang der Dondo-baai. Verder aan straat Makassar: *IMai- sang'sch* of *Ealacsd'sch* (pajo), op schiereiland Balaisang; Nijjk daarvan, aan de kust, ., *Dampe- hTsch* (dian). Ten O. van Sodjol: *Toli-Toli'sch* of *Tantoh'sch* (gega), in welks gebied ook enige Boe- ginesche kolonien. zijn; deze taal loopt aan de N.kust tot aan de grens met het BoeoP sch (zie: Gorontaleesche talen). Ten slotte in de landstreek rondom het Bolano-meer: het *Boano'sch* of *Iola- ti o's ch* (djidja), cenc zeer k lei no enclave in het To- ninisch taalgebied.

De Toninische talen kunnen ci nd jncdelc inkers tot cindsluifers hebben : niet-cindletcrgre- pen zijn steeds open. Het Pctapa'sch, dat het dichtst bij de Toradja'sche talen ligt, siuit allen nog maar op enkele nicdcklinkers, maar het aan- tal si niters vcrincrdct gaandeweg in de talen die verder N.Ijijk on Olijk liggen. Het Boano'sch heeft de meeste sluiters. Jje R. G. II. klank is int Petapa'sch nog vrdwencn, evenals in de Tor- djn'sche talen, maar is in het Boano'sch reeds over- wegend g, wat een Filippijische trek is. Ook zict men het .suffix -an weder meer optreden, hoc verder men van het Petapa'sch naar het Boano'sch trekt. Een Filippijisch verschijnsel is ook nog J)ct vormen van werktuignamen met *pedupjiaef* ic, wat in 't Petapa'sch nog niet, maar in het Boano'sch recciH regel m a tig plaats heeft. Even - cons nierkt men, in dezelfde richting gaande, in den woordenschat en in de voorvoegsels een zeer duidelijk voortgaande toenadering tot <lc pijsche talen. G eh cel op dezelfde »wijze als, l- West-Toradja'sche talen, onderscheidm dt J'omi- nische talen twee hoofdlijden in het actief en in het passief. Dit kennierk hebben zij dus geine.cn met de W. Toriulja'sche en de Filippijische talen.

Literatuur Adriani & Kruyt,))< Jjaic'e-spr- kende Toradju's, dl. II I, J 66 - 183 cn 348 350 en de alduar aangehaalde bronnen.

TOMO. District met gelyknamige hoofdplaats van de conlde-afdccling, het regentscl)up en de afdeeling Soenicdang, residentie Preanger- Regentschappen. J)ct heeft eene oppervlak<; van 377 K.M.², en telt 4 onderdistricten met 38 dcsa's. \ 66r 1913 heette het Tjorjgggang.

TOMOHON. (bet. mcnschen, die bij do bion: nioeogcn wonen; Tomoeoeng). Jloofdplaats va n het district J'omohon Sarongsong, o)Hicrafdeeling en afdeling Men ado der residentie Men ado, bestaande uit een achtta] kajnpoengs, 779 M. hoog gclegen met een koel klimaat, en een j)asanggra- han. J)ct is tevens de standplaats van een hulp- predikcr en cncig pastoors. Het kan beschouwd worden ulB het brand punt der zending in de Mina- hasa. Men vindt er een fraaic Katholieke kerk ep kJoosterschoo] met pastorie en klooster; verder een kweeckscliool voorlrl. (h rist en] eeraars (Pr ot.), gesticht door den Duitschen zendeling Nicolaus Philip Wilken, die in 1842 in de Minahasa kwam en er in 1878 overlccde, con kost- en dagsdool voor

ini. meisjes on to Koeranga, nabij Tomohon, con kweckschool voor ini. Gnoetschapsondovijzers.]e beide laatst geniften Gouvernements subsi- dic. Het aantal inwoners bedraagt ruim 5000.

TOMOHON SARONGSONG. District van de onclerafdeling con afdeeling Mcnado dor gelijknamige res identic (ontstaan uit de vroegero districten Toinohon, Sarongsong en Kakaskascn), staande onder con Iste districtshoofd of hoe- kocmbesar. Dinsn standplaats is to Tomohon (zie aldaar). Voornaamste plaatsen zijn verder: Ka- kaskasen (zie aldaar), Sarongsong (bet. wafcr- straat), 775 M. hoog gelegen met zwavelbronnen in de nabyheid, Lotta (bet. modder) voormalige districtshoofdplaats met veel groententelt en kippenfokkerijen, Lahndong (zie aldaar), Ta- taiiran (bet. marktplaats, van. taar, verkoopen of toonen), Rocrockan, 900 M. hoog, hoogstgelegene nedorij con Kcmbes. Toinohon-Sarongsong is een belangryk en welvarend district. De bevolking in dit district behoort tot de TombocoIo.

TOMORI. Hcidncsche bevolking van het land- schap Mori (zie aldaar).

TOMORIBAA11. Belangrijke, vrij ver om de N. W. het land indringende baai op Jict midden van de Oostkust van Celebes. De voornaamste plaats is Koloncdale, a an den Z.W. oever der Lambolobaii. In den mond der niet zeer wijde baai liggen eenige Z. O. — N. W. strekkende riffen, meer naar binnen vindt men, 0.-W. over de baai, de steilc. heuvelachtige Tomori-eilanden, omge- ven door losse steenen en enkele riflen en in het N. O. Jijk gc<lccltc der baai treft men het hooge, st file, (lichtbegrocidc ciland Tokobac aan. Do oevers der baai zijn aan den mond laag, de Noord- oever zclfs moerassig en met rizophoren begroeid, met achterliggend hoog bergland ; meer naar bin- nen nadert het gebergte de kust con wordt deze hooger. J¹ r worden da ar twee grootc baaien. ge- vormd, <lc J'ambajolibaii in den N.W. hoek achter U'okobac en, aan den Z.W. oever, de om de Zuid loepentc Lam)olobafu. Ook in den binnenhoek (<?)], Tiiinbajr/libaii wordt een laag, moerassig, met

nipah <n rizophoren begroeid gedcelte aangetrof- f<n, (!■ uitlooper van een kloof tusschen de zeer ho<igo Peleroe.- en Tcm bocsisigcbergen. De voor-

n ; i : u)st(! rivier l>aa i is de La, wdke met con dell it, f nsschen de ar men van welke de konbaro lieuid ligt, op den Zuiclocvcr bij den JHOHl in zee loopt en daar rond de hoeken cen ni'xklrrbank heeft gevormd. Overigens vin<lt ticii langs den wal een smallc koraalkust- bank. nagenoeg zonder droog vailing, al Icon langs het I age lmit (ngedeelte van den Noor doc ver en langs den wal*heN. de baai heeft doze ccnige bre<(*lc. Aan weerszijden van de baai is de kust I nag en ligt (laarvooi' con breed barriirrif, dat om de Zuid aanmerkdijk versmalt. Binnen de barriere liggen. lungs den Zuidocver, mcrcleerc droogval de baai is zeer troebel door de uitstrooinende ri- vierje). De diepten zijn vrij groot, de verticale wa- terbeweging loopt er uitcen van 1,8 tot 0,5 M. Zic Zeemansgids, deel V.

, TOMPASO. District van do ondcrafdeeling Anicrang, afdeeling Menado der residentie Mena do, Htuande onder con Hoofd. met den titel van Majoor. De districtshoofdplaats is Motoling, 605 M. hoog gelegen. De voornaamste nedorijen zijn vorder: Koenielembocai (bet. opborrelend water),

de standplaats van een hulpprediker, met pa- sanggrahan, Pontak 250 M. hoog, het eindpunt v&n den grooten weg van Amorang via Motoling, con ?5*°g9'X?.. am de grens der onderafdeeling en • Bolaiing-Mongondo, met grote klapperaanplan- tingen. Tompaso omvat do brongebieden der Poignr rivier en van de Ranoaiop. De bevolking behoort tot de Tompakewa of Tontembocan.

TONDA. Zie VAARTUIGEN.

TONDANO. Onderafdeeling van do afdeeling Menado, residentie Mcnado, bestaande, vol gens de reorganisatie van 1920, uit de districten Maocmbi, Tonsea, Tondano-Toelian, Tondano-Toelimambot en Kakas-RembokSn, onder het bestuur van een controleur, aan wien toege- voegd is een asp.-controleur, standplaats Tonda- no. De bevolking teldc in 1915 ± 85.000 zielen, waaronder ± 170 Europeanen, 600 Chineezen en 30 Arabieren. De onderafdeeling Tondano is bergachtig en strekt zich hoofdzakelijk in een breecle strook uit langs de Oostkust. Bijna alle riviertjes stroomen in Z. — O. richting in de Mo- luksche zee. Het L^ambeangebergte ten O. van het nicer van Tondano vormt de waterscheiding (Idmbean bet. dan ook waterscheiding). De kern der onderafdeeling wordt gevormd door het groote meer van Tondano (zie aldaar) en de hoogvlak- ten van Tondano en Kakas, die dicht bevolkt zijn. Het is do rijstschuur der Minahasa. Aan de Westzijde van het meet verheffen zich weder ver- schillende berggroepen, z.a. de Tamposoe (zie aldaar) en de Empoeng (zie aldaar), waar tuss- chen de hoogvlakte van Tomohon ligt. In het Z. deel der onderafdeeling ligt het Wooloer Maha- toes (bet. honderdtoppig) gebergte en de Sopoet- an groep (zie aldaar).

Poor breedc, verharde wegen zijn de groote nedorijen met elckander verbonden. De voor- naamste wegen zyn: van Tondano langs beide oevers van het meer van Tondano via Kak'is naar Langowan (langs den O.kant van het meer gehcel vlak on 30 K.M. lang; langs dcn-W.kant met enkele hellingen, 27 K.M.) van Langowan naar Ratahan en Belang, van Langowan via Sonder naar Tomohon (28 K.M.) en de beide verbindingswegen van Tondano naar Menado via Tomohon (35 K.M.), via Aiermadidi (ongevcei* 31 K.M.). De districtshoofdplaatsen zijn, bchalve Toelian en Toelimambot, Maocmbi (zie al- daar), Aiermadidi (zie aldaar) en Kakas (zie aldaar).

De Tondanceschc taal, die met het Tomboe- loc'-schc en het Tondea'-schc te zamen de grootste der beide groepen uitmaakt, waarin de Minahas- sische talen zijn te verdeelen, wordt alleen in de drie laatstgenoemde districten gesproken; Ton- dano-Toelian on T. Toelimainbot spreken het hoofdindlect, Kakas Remboken heeft con afzon- derlijk indlect van het Tondaneesch. Het grond- gebied der taal is dus zeer klein, maar het behoort tot de best bevolkte streken der Minahasa. Be- halve het lonsawang'sch, is geen Minahassische taal zoo w ci nig beoefend als het Tondaneesch.

Literatuur: Vergelijkende Woordenlijst van ta- len en dialecten in de residentie Mcnado, door A. J. F. Jansen, Tydschr. Bat. Gen., (11. IV (1855), bl. 524, vlgg.; Mededelingen omtrent de Alfoer- sche taal van N. O. Celebes, I. Vergelykend@ Woordenlijst, Bijdr. K. L. 3, IV, 203 — 251*. — 100 445, 3, V, 69-- 120 (1860 — 70); Taalkat der Mi- nahassa, door Dr. J. Brandes, uitgegeven door

hunne schaduwen zien, terwijl de vrouwen aan den tegenovergesteldcn kant van het scherm zitten, dus alleen de schaduwen zien. Vroeger echter: een zelfn nu nog op Bali, Lombok en West-Java zaten (zittcn) zoowel de niannch a Is de vrouwen vóór het scherm en zagen (zien) alleen de schaduwen, terwijl de d&klang or achter zit. (Raffles, History of Java, 1817. I, bl. 337 of 2c ed. 1830, I, bl. 376. Verh. Bat. Gen. V111, 1816, bl. 47 en Serrurier, De wayang poerwa, 1896, bl. 201 der 4^e. uitgave of bl. 93 der 8^e. editie). Aan den heer G. P. Rouffaer komt de eer toe, het eerst hierop gewezen te hebben (Bijdr. Kon. Inst. 1902, bl. 41 en bl. 102 — 104). Overigens vergelijkte men Serrurier's work, o. a. wat den vorm der poppen betreft.

Oudcrdoin der wayang poerwa. Uit verschillende plaatsen der Oudjavaansche letterkunde blijkt, dat de wayang' reeds in de eerste helft der 1e eeuw na Chr. opgevoerd word op Java. nl. uit Arjo en a w i w a h a, strophe 59, W r 11 a s a n a c y a, strophe 93 (dagteekende omgave uit 't midden der 12e eeuw). Bharata-y o e d d h a, strophe 664 (in 1157 na Chr. ge-/schreven). T a n t o e p a n g e l a r a n, fol. 34a van cod.-2212 Warn. Leg. (waarschijnlijk da-teerende uit de 1e helft der 1e eeuw na Chr.), R a r u a y a l a, sarga XXIV, vers 112 (vermoedelijk uit't begin der 13e eeuw), Brahma p-tjapoerana, S o c m a n a s a n t a k a, XXVII, I en R a m a w i j a y a, VII, 12. Ook in een oorkonde op kopcr, gevonden op Bali, van 1058 na Chr. is reeds sprake van a r i n g g i t = a w a y a n g (het schiniinienspel opvoeren) en zelfs in eene oorkonde van Qaka 782 wordt reeds van joeroe barat a, d. i. „tooneelspeler“: gesproken, zonder dat echter blijkt, wat voor tooneelspeler hier bedoeld is, een vertooner van het klassieke schiniinienspel of een potten maker.

Uit bovengenoemde plaatsers blijkt, dat reeds in de 1e helft der 1e eeuw in Kediri schimmincenspelen werden vertoond, waarbij men de schaduwen van uitgesneden lederen poppen (w a l o e - l a n g i n o e k i r) projecteerde op een scherm (k e l i r), dat zij toen reeds zoo populair waren, dat dichters er vergelijkingen aan konden ontlenen en dat reeds in de 12e eeuw na Chr. die vertooningen begeleid werden door een orkest, bestaande uit fluiten (t o e d o c n g), kleine bek-kens (k a m a n a k) enz.

Als toen reeds geregeld tooneelspelen werden opgevoerd, moot het schimminspel reeds lang voor 950 óaka op Java inhemsch zijn geweest. Volgens dr. Brandes zou de wayang reeds oin-streeks 700 óaka aan de Javanen bekend zijn geweest. Een argument hiervoor is het feit, dat de technische termen der wayang zeer oud en daardoor zeer moeilijk te verklaren zijn. Dr. Hazeu komt tot de conclusie, dat het Kchinunen-spel minstens omstreeks 800 óaka (waarschijnlijk zelfs nog vroeger) op Java bekend was en dat de vertooningen toen reeds technisch in hoofdzaak met de tegenwoordige overeenkwamen, dat men toen reeds lederen poppen, een scherm, een lamp enz. daarbij gebruikte (Bijlage tot de kenni- van het Javaansche tooneel, bl. 18).

Herkomst der wayang poerwa. Na de onderzoekingen van dr. Hazeu staat het tegenwoordig vrij wel vast, dat de wayang op Java zelf door Javanen uitgedacht is. A l e technische termen toch zijn zuiver Javaansch. Van ontlcening aan

de Hindoe's. knn geen sprake zijn. Hun schimmincenspel (vgl. L. H. Gray, The Dutangdn of Subhata in J. A. O. S. xxxii, bl. 58 — 77) is waarschijnlijk integendeel aan de Javanen ontleend. De Chincenzen hebben wel is waar een se hi nun en-spel, maar (lit was toch nooit) jopularij. Dr. Hazeu noemt het dan ook al zeer onwaarschijnlijk. zdo niet onmogdijk, dat de wayang van de Chincenzen zou overgenomen zijn (o. c. bl. 28). Wat de Sia-mcesch wayang betreft, deze is waarschijnlijk of direct aan de Javanen- of aan de Maleiers van Malaka ontleend.

Oorspronkelijk karakter der icayang poe.rwa. Evcnals bij de Indiers en Grieken schijnt zich ook bij de Javanen het tooneel ontwikkelt te hebben uit religieusc crct*noniën (ter cere van de goden of als goden voorgestelde voorvaders. Zelfs nu nog vertoonen de wayangspelen sporen ervan, dat zij oorspronkelijk eene godsdienstige strekking hadden. ^Vij zagen boven roods, hoe voor de vertooning een offer (s a j e n) gebracht wordt, hoe wierook gebrand wordt enz. Verder wijst daarop de omstandigheid, dat eene tooneel-voorstelling dikwijls gegeven wordt ter afwering van onheilen, ziekten enz.

Oorspronkelijk wilden men waarschijnlijk schimmen der voorvaders oproepen, om deze te raadplegen in moeilijke omstandigheden. De zonderlinge vormen der wayang-poppen zijn vermoedelijk daaraan toe te schrijven-en, dat zij geen menschen, doch schimmen moesten voorstellen.

Waarschijnlijk was het aan'ankelijk het hoofd der familie. dat de schimmen der v o < r v a < l cren op riep. Later werd dit het werk van d i e r i e s t e r s en wel van sjamanen, die men bij b i j n a alle volken van den Indischen Archipel vindt. Een overblijfs[sp] van sjanianisme vindt dr. Hazeu in de ■-ling van Raden Mas? Octaja, dat enkele dalang's, voordat zij de voorstelling begimnvn, met wierook s. bij zich in een overdekte kooi kruipen, waar zij eene ingeving van de geesten zoulen ontvangen. Deze priesters zouden w i (l o m a n g i d o e n g (liedjeszingende witloc) of w a l y a n g eheeten hebben. Doze namen konnen reeds in de Kawi-oorkonden voor.

Langzamerhand zou de gordsdieustige plc< ht i j j e i d in eene v r m i e k e l j k h e i d overgegaan zijn, evenals men voorbeelden hiervan bij de Bataks en Olo Ngadjoe vindt. Korfm(l< : K e l i i n e n x e l - t o o n i n g was, volgens e m c z - e r a a n n e m c l j < < ■ h \ - p o t h e s e van dr. Hazeu, een (l < t b e s t a n d d e n van den voorvaderlijken eeredienst en (l . v e r t o o n e r de priester van dien eeredienst. De wayang zou dus (latecren uit den Zijd vóór de invocri n . : van het Brahmanisme en Boetdliisme, dus uit de eerste eeuwen onzer tijdrekening (voor 400 n. Chr.). Daarentegen nice nt dr. H o e s c i n D j a d i - n i n g r a t , dat < l e w a j a n g p o e r w a o n t h o n d in S j i - w a i t s c h e o i n g e v i n g e n d a t e e r l u i t t l e n t i j < l , t o o n l e l S j i w a j s i n e o p J a v a d e h o o f d g o d d i e n s t w a s (A c a d . p r o e f s c h r i f t , s t . X X V I I I) .

Technische bouw der tooneelslukken. Da Javaan-sche naam voor „Gooncelopvoering“ is l a k o n , afgeleid van den sta/n] a k o e , die zoowel „gaaji* a l s „handelen“ beteekent en dus volko-men overeenkomt met het Grieksche woord „drama“.

Alle lakon's zijn volgens vastc regelen inge-richt. Men vindt dezo verm eld in de O e g r p 6 a) a n g a n of Grondreclen voor het < l e - l a n g - s c h a p . A l l e onderdeelen heb ben vastc tech-

nische nainen. Zoo onderscheidt men b.v. de j a n t o c r a n (verhalende voordracht van den .(kilang), s o e l o e k (recitatief), p o c a p a n (samenspraak), e n a i f t a n g (uitdaging), p r e c h a n ((terliefde taal) c n b a n o l a , n (klucht). Deze kluchten worden reeds vermeld in de oorkonden. Hierin treden steeds dezelfde p e r - sonen op, nl. S e r n a r m e t P c t r o o k c n N u - l a g a r e n g of met B a g o n g . Waarschijnlijk zijn deze steeds als gedrochten voorgestelde p e r - sonen oorspronkelijk de v r t g c n w o o d r i g e n der oude c h t Javaansche voorouders, die later door de Indische heklen (de P a n a w a s c . s .) ver - dronghen zijn. Hoe een god tot den rang van clown kan afdalen, zict men ook aan N a , r a d a , die door de Javanen steed'als potsierlijk wordt voor - gesteld, terwijl Jij bij de Hindoo's oorspronkelijk een god is.

Verder bestaan er vaste voorschriften omtrent hetgeen de 'lalang inoet doen of kennen en het - geen hem verboden is (dr. Hazeu, o . c . : bl. 116 — 119).

Uit (lit alios blijkt* dat zoowel de tooneelstukken als het tooneel technisch zuiver Javaansch zijn.

Men onderscheidt de lakon's in l a k o n j e - j e r (ook l a j r o f l o e g o e g e n a a m d), wier onderwerp direct ontleend is aan de traditie en l a k o n c a r a n g a n , waarvan 't onderwerp door fantasie is afgeleid van de traditie, terwijl onder lakon s e i n p a l a n verstaan worden frag - menten uit grootere tooneelstukken, tot een af - zonderlijk stuk omgewerkt, om in een avond ver - toond te worden.

De tooneellitteratuur. Men kan de tegenwoor - dige Javaansche tooneellitteratuur tot 2 rubrieken brengen : 1. w a y a n g v c r h a l e r i n p o e z i e , of soius in proza, die uitvoerig den inhoud van tooneelstukken beschrijven. Zij worden gecreëerd bij ruge feesten, als het t i n g k e b - feest en het p o e p a k - p o e s e e - feest (gevierd i c s p . bij zwaang - chaj) van 7 maanden en bij 't afsnijden der nav(: lstreng) en heten tegenwoor - dig H c r a t w a c a n o f w a o s a n , v r o e - g c - r H H r a t k a i i c l a r i j) g g i l (of w a - y a n g). J l e r g e l i j k s i - r a t k a y c . l a s v i n d t m e n o . a . i n c l e l i a n d s e l i r i f t c n v e r z a m e l i n g e n t e B a t a v i a , t e f . c i (l e n c n t e L o n d o n . E e n e r v a n i s o n d e r (i ; n J 3 a n (l o c n g b e s c h r e v e n i n P r o f . V r e e d e ' s C a t a l o g u s d e r J a v . c n M a d . H S S . d e r L e i d K e h e U n i v e r s i t e i t s b i b l i o t h e e k e n e e n a n (l e r c b e v a t z e e r u i t v o e r i g d e g e s c h i e d e n i s v a n R i j n a . D e l a a t s t e b e l i o f t t o t h e t l e g a a t V a n d e r T u u k . T o t d e n i e u w e r c w a y a n g - v e r h a l e n b e - h o o r e n o . a . d e B a l e - G a l a g a l a , w a a r o v e r m e t d e m e d c e d e c l i n g e n v a n P r o f . K e r n i n z y n e v r h a n d l i n g „ E e n e I n d i s c h e s a g e i n J a v a a n s c h g e w a a d " c n v a n P r o f . V r e e d e i n h e t F e e s t a l b u m , a a n g e b o d e n a a n P r o f . K e r n , v e r g e l i j k e n k a n ; 2 . D e e i g e n l i j k e h a n d b o o k v n n (l o n c l a l a n g , o f p a k 6 m n (d e v o l l e d i g e t i t e l l u i d t s 6 r a t p a k 3 n l a k o n i n g w a y a n g) . D e z e J a k 6 m 8 z i j n n i o t z e e r o u d . O p B a l i k e n t m e n z o n i e t , d o c h o n t e n t m e n h e t o n d e r w e r p r e c h t s t r e c k s a a n d e g e d i c h t e n . M e n o n d e r s c h e i d t d e z o w e d e r i n p a k 6 m b a l o e n g a n , d i e s l e c h t s h e t g e r a a m t e v a n e e n s t u k a a n g e v e n . J J i c r t o c b e h o o r e n o . a . e e n b u n d e l v a n 1 5 8 , b e s c h r e v e n i n P r o f . V r e e d e ' s b o v e n g e n o e i d e n C a t . (c o d . 1 9 7 9 , b l . 2 5 8 — 2 6 1) e n e e n e a n d e r e v a n 3 9 , b e h o o r e n d e t o t h e t l e g a a t V a n d e r T u u k (c o d .

3997 (2) on ecno derde van 56, behoorende aan hot Ned. Bijbelgenootschap (cod. 18). Vccl uit - vroeger zijn de p a k 6 m g a n c a r a n , d i e e n r e s u m e d e r t o o n e e l s t u k k e n g e v e n . H i e r t o c b e h o o r e n d e d o o r T e M e c h e l e n u i t g e g e v e n 2 3 S c h e r s e n (s u r a t a d o o r T e g a n c a r a n i p o e n I a i n - p n h a n r i n g g i t w a y a n g p o c r w a) . N o g u i t v o e r i g e r z i j n d e d o o r T e M e c h e l e n v r e e d e u i t g e g e v e n T e k s t e n v a n t o o n e e l s t u k k e n u i t d e w a y a n g p o e r w a (V e r h . B a t . G e n . d e e l X L I I I e n X L I V) . D e z z e l e v a n t a i v a n t e c h n i - s c h e a n n w i j z i n g e n v o o r d e n ' l a l a r i g .

De verhalen van de tooneelstukken behorende tot de wayang poerwa. Volgens de Javanen beschrijven de verhalen der wayang poerwa het ouclstc tydperk der Jav. geschiedenis. Men kan ze in twee hoofdrubrieken splitsen: 1°. de oude Javaansche of echt Maleisch-Polynesische my - then. Als voorbeelden hiervan noemen wij de l a - k o n ' s W u t o e G o e n o c n g (n .] v a n c o d . 1 9 7 9 L e g . W a r n .) , J a n i o e - r - D i p a (n o . 1 4 G d e r z e l f d e v e r z a m e l i n g e n n . 2 o f b l . 2 3 — 3 1 v a n c o d . 3 9 9 9 (2) u i t h e t l e g a a t V a n d e r T u u k) . D e l a a t s t g e n o c i n d e l a k o n i s o n t l e e n d a a n d e M a - n i k M a y a . A a n h e t z e l f d e g e s c h r i f t i s o o k o n t l e e n d e l a k o n A l e n g o e k o e J i a n , d i e z i c h o n m i d d e l l i j k a a n d e v o r i g e a a n s l u i t (n . 3 o f b l . 3 1 — 3 9 v a n c o d . 3 9 9 9 (2) . V o o r a l e e c h t e r b e - h o o r t h i e r t o e d e l a k o n M o e r w a k a l a o f P o e r w a k a l a , d i e g e b r u i k t w o r d t b i j h e t n g r o e w a t . d . w . z . w a y a n g - v e r t o o n i n g e n , d i e w o r d e n g e g e v e n m e t h e t c l o e l , o n o n h e i l a f t e w e n d e n e n d e p e r s o e n e n , d i e d a a r d o o r b e d r e i g d w o r d e n , t e v e r l o s s e n . E e n s c h e t s v a n d e z e l a k o n e n v a n d e w y z e , w a a r o p z i j v o r g e s t e l d w o r d t , i s t o v i n d e n i n h e t F e e s t a l b u m , a a n g e b o d e n a a n P r o f . K e r n , b l . 3 2 5 — 3 3 2 , v a n d e h a n d v a n d r . H n z e u . D e i n h o u d l i e r v a n i s o n t l e e n d a a n d e T a n t o e P a n g g e l a r a n . O o k d e K a n - d a n g - K a l a d i e n t h i e r t o c . B i j g e l e g e n h e i d v a n e e n h u w e l i j k v o e r t m e n b i j v o o r k e r o p d e l a k o n A l i n t a r a g a , w a a r v a n h e t h u w e l i j k v a n A r j o e n a e n S o c b a d r a h e t o n d e r w e r p u i t m a a k t ; b i j g e b o o r t e n d e L a h i r c G a t o t k a c a (g e - b o o r t e v a n G h a t o t k a c a) ; b i j l a n d b o u w - f e e s t e n d e l a k o n B o e (l o e g b a s o c o f S r i s e - d a n a . D e b e i d e e e r s t g e n o e m d e l a k o n ' s b e h o o r e n t o t d e : 2 . ' . I n d i s c h e s a g e n , o n t l e e n d a a n d e S a n s - k r i t - l i t e r a t u u r , v o o r a l h e t A l a h a b h a r a t a e n R a m a y a n a . V e r r e w e g h e t g r o o t s t e a a n t a l t o o n e e l s t u k k e n d e z e r w a y a n g s o o r t b e h a n d e l e n e e n e p i s o d e u i t d e g e s c h i e d e n i s d e r P a a - w a s e n K a u r a w a s . D e v e r h o u d i n g v a n s o m m i g e d e z e t o o n e e l s t u k k e n t o t d e n I n d i s c h e n t e k s t i s r e e d s a a n g e t o o n d : P r o f . K e r n v e r g e e l e c k d e l a k o n o b o n g - o b o n g a n b a l e s i g a l a g a l a m e t h e t J a t o e g r h a p a r - w f t n v a n h e t A c l i p f r w a n (E e n e I n d i s c h e ' s a g e i n h e t F e e s t a l b u m , g e v o l g r . V . b l . 3 3 3 — 3 8 8) . V e r d e r i s d e l a k o n P a n - c l o e m e e r a l g e m e e n b e k e n d g e w o r d e n d o o r d e u i t g a v e v a n R o o r d a (D e W a y a n g v e r h a l e n v a n ¹⁾

i) Uitgegeven door de Kon. Akad. v. Wo - tensch. te 'Amsterdam, 1876.

Pala-sara, Pandoe en Raden Pandji, bl. III — 201) en de vertaling van Van der Vliet (in Bijdr. T. L. V. K. 4e volgr. III, bl. 273 — 329). Ook de wayang Prigi wa is niet alleen uitgegeven, maar ook vertaald door Wilkens in het Tijdschr. v. Ned.-Indië (jaarg. 1846). Prof. Vreede gaf eenc inhoudsopgave van tooneelstukken in zijn Cat. der Jav. en Mad. HSS. bl. 224 — 261 en dr. Juyn-boll een vervolg hierop in zijn Suppl. Cat. Jav. en Mad. HSS. II, bl. 407 — 430. Wat de a n Jiet Ramayapa ontleende lakons betreft ver-gelyke men dr. H. H. Juynboll, Indonesische en Achterindische tooneelvoorstellingen uit het Ramayana (Bijdr. T. L. V. K. 6e volgr. X, bl. 501 — 565), waar de Javaansche tekst en de vertaling van de lakon R a m a s a w e g • w o n t e n M a n t i l i d i r j a m c d e g e d e e l d z i j n . Ook vindt men daar de namen van eenige andere lakons', die tot dozen cyclus behooren. Uit de vergelrj-king der bovengenoemde lakon met de andere Javaansche en Maleische teksten blijkt, dat de Rama Kfing de bron is.

Literatuur van de Way a n g p o e r w a . Behalve de bovengenoemde werken en verhandelingen zie men nog: C. Poensen, De wajang, in Med. Ned. Zend. XVI (1872), bl. 59-115, 204-222, 233-280 en 353-367, XVII (1873), bl. 138-164; Ch. te Mechelen, Een en ander over de Wa-jang, in Tijdschr. Ind. T. L. V. K. XXV, bl. 72-107 — Mr. L. Serrurier, De Wajang Poerwa, eene ethnologische studie, Leiden, Brill, 1896: Raden Mas Oetoyo, Beantwoording der vragen, gesteld door Mr. L. Serrurier, over de verschil-lende soorten wajangs in de afdeling Batang, res. Pekalongan (Tijdschr. v. Binnenl. Bestuur, deel X, afl. 6, bl. 361-406) Veth, Java, IV, bl. 212 — 219: Wan der Lith, NeU. Oost-Indie, bl. 325 — 327; Raffles, The History of Java, bl. 336 — 338 (le ed.); Wilken, Handleiding voor de vergeljkende volkenkunde van Ned. Oost-Indie, bl. JOI — 104; Dr. G. A. J. Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel, Leiden J 897 en Feestbundel, aangeboden aan Prof. Kern, Een Ngruwat-voorstelling, bl. 325 — 332; Dr. H. H. Juynboll, Cat. van *s Rijks Ethn. Museum, XII (1918), bl. 61-149; dr. H. H. Juynboll, Het Jav. tooneel (Onze Kolonien, II, 2), bl. I — 12. Verder vergelijkte men de werken aangehaald in Prof. Vreede's Cat. der Jav. en Mad. HSS. bl. 224 — 226 en de Catalog der Jav. HSS. te Batavia, Londen, Leiden en van het Ned. Bijbelge-nootschap.

II. WAYANG GEPOG. Naast de way an g poerwa ontwikkelde zich in later tijd, volgens Serrurier onder de regering der vorsten van Majapahit, een andere wayang-soort, g 6(jl o g genaamd. De beteekenis van dit woord staat niet vast. Volgens sommigen zou g 6 o g ongeveer hetzelfde beteekenen a l s g & d o e g (uiterste grens) of g 6-4 e g (wand, beschot). In dat geval zou deze wayang-soort zoo genoemd zijn, omdat zij de grens of den scheidsmuur vormt tussehen de ver-halen der wayang poerwa en die der wayang gC-dog. De laatste worden beschouwd als een uit-spruitel (t aloetoe r) van de eerste: van- daar de naam wayang t a k o e l, die ook wel aan deze wayang-soort gegeven wordt (t a k o e l i s i n * t B a l . „verlengstuk“ vgl. Jav. t o e k o e l „uitspruiten“). Volgens anderen echter beteekent g 3 d o g „p&ard“ en zou deze wayang zoo genoemd zijn, omdat de held ervan (P a n j i)

mecstal bijnamen drange, waarvan een woord, dat „paard“ beteekent, deci uitnaakt (b.v. < o c d a W a n e n g p a t i, l n o e J a r a n i n ' t J a v . c n O c n d a k a n W a s c n g s a r i i n ' t B a l i n .). Nog cene andere verklaring is d i . . . v o l g e n s w e l k e g e l o g m e t het Westjav. woord k e o k (smeersl. grime, masker) zou saniw- hangen, doch deze is de minst waarschijnlijkje, daar bij deze wayang-soort geen maskers ge- bruikt worden. De naam schijnt in elk geval be- trekking te hebben op den nard of den held der opgevoerde tooneelstukken en niet aan technische cigenaardigheden ontleend te zijn, hoewel er in bijzondrheden wel eenig vcrschil "met de wayang poerwa waar te neinen valt.

Zoowel bij de wayang pgerwa als bij de wayang gedog gebruikt men lederen poppen. wier schaduwen op een scherm g e p r o j e c t e e r d w o r d e n . Terwijl echter bij de wayang poerwa de g a m e l a i i salendro gespeeld wordt, gebruikt men bij de wayang gedog de g a m e l a n p e l o g . De laatste wayang-soort is veel minder populair dan de eerste. De held ervan is, zooals wij boven reeds zeiden, Raden P a n j i , de prins van Djenggala. De liefdesavonturen van dezen prins met d e w i A n g r e n i , C a n d r a K i r a d (-S 6 k a r t a j i) en andere prinses-sen en zijn strijl met allerlei vorsten, vooral met den K e l a n a o f v o r s t van den overval, niaken het hoofdonwerp dezer verhalen uit. Dikwijls beginnen zij met de schaking der kelclin of met de verdwijning van den held, die elkaar eerst na allerlei avonturen terugvinden. (Terwijl j)et repertoire van de wayang poerwa voornanie- lijk aan de Indische literatuur ontleend is, is dat der wayang ge'og oorspronkelijk Javaansch. P a n j i i s h e t t y p e v a n m a n n e l j k e s c h o o n h e d , o n k w e t s b a a r h e i d c n o n o v e r w i n n l j k l i e k i e d (< l i g - d a j a) , d e l i e v e l i n g d e r g o d e n e n d e r v r o u w e n . H i j w o r d t b e s c h o u w d a l s d e i n c a r n a t i e v a n A r - j o e n a , z i j n e g e l i e f d e S e k a t a j a l i s d i e v a n S o j e b a d r a . E v e n a l s i i f d (- w a y a n g p o c * r - w a , t r e d e n l i e r o o k S f i m a r c n z i j n e z o n e n a l s c l o w n s o p . R e u z e n t r e d e n b i e r o p i n h e t g e v o l g v a n d e n K C l a n a , d o c h d e a p e n d e r w a y a n g p o e r - w a o n t b r e k e n l i e r n a t u u r l j k . ! > (* h a a r d r a e c h t d e r g o ' o g - p o p p e n w i j k t a f v a n d i e d e r j o e r w a - p o p p e n : d e s a t r i y a s ' d r a g o n h i e r h e t h a a r n i e t i n e e n w r o n g , d o c h n a a r a e c h t e r n o p g e k a n u l . D e h a a r t o o i s o e p i t o e r a J i g d e r w a y a n g p o e r w a w o r d t h i e r w g g e l a t e n . D e k r i s k o m t h e t e e r s t i n d e w a y a n g g 6 o g v o o r , n o g n i e t i n d e w a y a n g p o e r w a . D e l a n s e n , d i e z e h e l d e n g e b r u i k e n , z i j n s o m s z o n d e r i j z c r s t u k (l a w o e n g) . D e K f i l a n a h e e f t e e n l e g e r v a n B o e g i n e e z e n m e t c y l i n d e r v o r m i g e h o o f d d e k s e l s . D e t e c h n i s c h e a f w i j k i n g e n v a n d e w a y a n g p o e r w a - p o p p e n z i j n e c h t e r g e r i n g . H e t h o o f d o n d e r - s c h e i d t u s s e h e n b e i d e w a y a n g - s o o r t e n i s h e t r e p e r t o i e , d a t b i j d e w a y a n g p o e r w a v o o r m a - m e l j k a a n d e j a r w a s v a n l i e t M a i a b h a r a t a , d o c h b i j d e w a y a n g g e ' o g a a n d e P a n j i - v e r h a l e n o n t l e e n d i s . V a n d e z e v e r h a l e n i s h e t n i c e s t b e - k e n d e h e t d o o r R o o r d a i n 1869 u i t g e g e v e n P a n j i - v e r h a a l (i n d e b o v e n g e n o e m d e „J)ric (Wa- jangverhalcn Palasara, Pan doe en Raden Pan-dji"), waarvan hij eene zeer uitvoerige inhottids- opgave in de Bijdr. T. L. en V. K. (Nicuwe Serie, 7e deel, bl. 1 — 65) gaf. Van een ander Panjiver- haal, het gedicht J a y a l a n g k a r a , gaf dr. Cohen Stuart eene analyse in de twee eerste jaar-

gangen der zelfde Bijdragon (I, bl. 44 — 69 en .11, bl. 15J — 188), terwijl overigens inhoudsopgaven van Javaansche Pftfiji-verhalen te vinden zijn in Prof. Vreedc's Cat. der Jav. en Mad. HSS, van Midclcljavaansche Panji-Verhalen in dr. H. H. JuynbolPs Suppl. Cat. Jav. en Mad. HSS. I, bl. 182 — 218, en inhoudsopgaven van Maleische Panji-verhalen in dr. H. H. JuynbolPs Cat. der Mai. en Soend. HSS.

Literatuur van de wayang g'dogt Poensen, in Med. Zend. Gen. 1. c.; Te Mechelen, in T. I. T. L. Vk. 1. c.; Serrurier, o. c. bl. 47, 52, 121, 124, 126, 219 der 8°, uitgave of bl. 101, 105, 229, 231, 234 en 322 der 4° editie; Hazeu, o. e. bl. 82 — 85, 89, 98 en 137; Raden Mas Oetaja, j. c. bl. 387 — 390; Wilken¹⁾ L. e. bl. 104; . Van der Lith, o. c. bl. 292 (2e editie); Veth, Java, IV, -219; Raden Mas Noto Soeroto, Over den oorsprong van het woord GeJog in de Wayang (Bijdr. T. L. Vk. LXV (1911), p. 132-134); Dr. H. H. Juyn- boll, Cat. van 's Rijks Ethn. Museum, XIII (1918), bl. 149—151; Dr. H. H. Juynboll, Het Jav. tooneel (Onze Kolonien, II, 2), bl. 12 — 14.

III. WAYANG KIJILITIK of KEKOECIL. Het kenmerkende onderscheid tusschen deze soort wayang en de beide vorige is daarin gelegen, dat men hier werkelijk de poppen te zien krijgt en niet hunne schaduwen. In zooverre kan men bij deze en de volgende soorten van tooneelvoor- stellingen eigenlijk niet meer spreken van wayang, daar (lit woord oorspronkelijk "schaduw" betcekt. Later kreeg het editor ook de betee- kenis van „pop" en "tooneelvoorstelling".

Beteekenis en oorsprong van den naam. De woorden k 6 l i t i k en k e r o e c i l zijn door middel van de inficx e l en 6 r afgeleid van de slam men k i t i k en k o c e i l, van de primaire wortels t i k en c i l, die „klein, gering, mager" b<4i'ekenen; van dezcl'dc wortels zijn ook de Jav. woorden s e t i t i k (een weinig) en n g a j i t i k (vermageren) en k l i t i k a n (krame- rijen) en het Afal. kficil (klein) gevormd. De joi(jpen ■.ijn zoo genocnid, omdat men in plaats van de groote schaduwen hier slechts de kleine j>o>pen ziet.. Hier is dus de naam ontleend aan liet matriciaal (de poppen) en niet aan liet fepertoiro, zooals bij de vorige wayang- sooi ten, <lic men naar het matriciaal v a y a n g w 6 I o c l a n g zou kunnen noemen. Deze wa- yang-soort is jonger dan de beide vorige en heeft zich danuit ontwikkeld. In plaats van lederen begon men later platte houten (maar nog niet aangeklecde) poppen te maken en in plaats van de schaduwen vertoonde men de pop pen zelf door in het midden van het scherm eenc viei'kante' opening te maken. Dit geimproviseerd scherm heet k e l i r d a d n k a n. Later gebruikte men in 't geheel geen scherm meer. Dat deze poppen nog ledereli' armen hebben, is een bewijs • van hun ontstaan nit de geheel lederen poppen. Volgens een conjectuur van Serrurier zou deze wayang-soort eerst in het tijdperk van M a j a - p a h i t ontstaan zijn ^h). Zeker is het, dat deze tooneelvoorstellingen geen sporen meer dragen van godsdienstige strekking, zooals de wayang poerwa. Zy zijn geheel wereldsch en de opvoe- ringen geschieden niet alleen 's nachts (loch ook over dag. Voigens eene mededeeling uit Wana-

giri, to vinden bij Serrurier (o. c. bl. 50), zou B r a w i j a y a V in Anno 1315 de wayang kerocil uitgevonden hebben, (loch de wayang- kroniek, die dit staat, heeft geen historische waarde. In de oudere Jav. literatuur wordt so ms van elozc wayangsoort gesproken, b. v. in het prozawerk Nawaroeçi (cod. 4342 uit liet Leg. V. d. Tuuk, bl. 57), waar sprake is van wayang c i h n a, c* a r i t a en k o e r o e c i l, waarin met wayang c a r i t a mis- schien de wayang b 6 b d r bedoeld is. Ook in het Ranji-gedieht M a I a t, dat echter niet veel jonger kan zyn dan ± 1500, wordt van de wayang kerocil gesproken. In den Rama S a s a k (I, 4) vindt men eene plaats, waaruit blijkt, flat op Lombok deze wayang- soort ook gebruikt wordt. of werd, wanneer men verhalen uit het Ramayajja opvoert. Eindelijk wordt nog in een Maleisehen Panji-roman (cod. 3238) van deze wayang gesproken. Poensen deelt eene overlevering mede, volgens welke de wa- yang-kerocil-poppen P a n j i s e p o e h en N y a j i Gandroeng in boomstammen zou- den gevonden zijn (Med. Zend. Gen. XVII, bl. 139 —141). Hieruit zou men opmaken, dat volgens de Javanen oorspronkelijk met deze poppen alleen verhalen uit den Pajiji-cyclus zouden opgevoerd zijn.

Repertoire van de wayang kelitik. De voor- naamste helden zijn die uit het tijdperk van P a j a p a j. a n en M a j a p a h i t, nl. in de eerste/ plaats S i y o e n g W a n a r a. Een Maleische tekst met Duitsehe vertaling, van een stuk waarin deze optreedt is medegedeeld in dr. Juynboll's verhandeling over deze wayang in Intern. Arch. f. Ethnogr. XIII, bl. 8 — 9. De geschiedenis van Damar W o e l a n, den hoofdheld dezer wayang, is in l a k o n v o r i n medegedeeld door dr. Brandes in het Tijdschr. Ind. T. L. Vk. XXXVIII, bl. 457-486 tekst en Ned. vertaling), terwijl Mai. teksten met Duitsehe vertaling te vinden zijn in de bovenge- noemde monographie van dr. Juynboll, bl. 10 — 15. Damar W o e l a n is als de tegenhanger ® van Pajiji te beschouwen. Beiden zijn beroemd door hunne liefdesavonturen en hunne helden- daden. Damar Woelan klimt van stalknecht op tot vorst van Majapahit. Uitvoerig wordt zijne liefde voor Anjasmara en de d e w i k e n a (maagdelijke vorstin) van Majapahit beschreven. Zijn hoofdvijand is Mena k J i n g g a, de vorst van Blambangan, de pendant van den K e l a n a der Panji-verhalen. Overigens treedt ook P a n j i in deze wayang op.

Beschrijving der pop pen en van het tooneel. De poppen zijn gewoonlijk ± j c.M. dik en worden van zacht (r a n c l o e of k 6 n a r i) hout ge- inaakt. Enkele poppen echter zijn dikker en vor- men den overgang tot de g o l e k-poppen. Natl at zc uitgesneden zijn worden de poppen met p o e l a s geverfd of verguld. De armen zijn gewoonlijk van leder. De steel, die de (Jalang vast- houdt (g a p i t), rciht niet, zooals bij de vorige wayangsoorten tot het haar, maar slechts tot de knie en is dus veel korter. De haardracht en klee- ding komen overeen met die der wayang ge(log. De fijnere poppen dragen het haar naar fitcheren opgekamcl en overigens los neerhangend, terwijl zij een kris in den gordel hebben. De vorsten dragen kronen (m a k o e t a) evenals die der s a - t r i y a*s in de wayang poerwa, d.w.z. van boven

open en van achteren met den garoecja m o e n g k o e r. De dandies dragen bloemen aan de oorn (ro nee of once n-o n c c n) en eenige halfreuzen hebben cen pruim in den mond. Volgens Raden Mas Octaja huppelen (m i f i c c k m i i c c e k) • deze poppen in tegenstelling tot de wayan g poerwa-poppen, die zwe-ven. Bij deze voorstellingen wordt ceif l a r a p a n of g a w a n g a i l, p a n g o e n g a n of p l a n g k a n gebruikt. Dit zijn een paar balken van d j a t i-hout met een aantal gaten, om de steelen (g a p i t) dor pojppen in te stelen, waar-voor men bij de wayan g poerwa en ge-*log p i - s a n g*-stammen gebruikt. De helden van lageren rang worden eerbiedshalve in de korlste en laag-ste dezer balken gestoken. De twee of drie poo-ten, waarop zij rusten, heeten t a p a k c l a r a (letterlijk „duivensporen“). Behalve deze balken worden n og andere voorwerpen bij deze voorstel-ling gebruikt, nl. een hartvormig stuk leder met de voorstelling van een woud op een berg met wild, dat in ⁵t midden van den balk gezet wordt (Jav. g o e n o e n g a n, Mai. p o h o n a n); een breed stuk buffelleider, waarin wayang-figu-ren met payoeng's en lanssen in de hand cen voor-stellingen van kanonnen uitgesneden zijn (p r a m - p o g a n); vender eenige dieren: een tijger, een banteng, een paard, twee geiten, drie vogels; ten slotte: twee lanssen, twee geweren, twee zwaar-den, twee knotten, twee krissen, twee bo'en, drie grassmen, een vorstelijke p a y o e n g, een brief in een omslag, een tooverdoos (c o e p o c i n a n i k), een soort waterkruik (k 6 n d i p r a - t o l a), twee bamboemieren; de k e p r a k en twee c s m p a l a's worden hier evenals in de wayang poerwa gebruikt.

Bij de voorstelling gebruikt inen 40, 44 of 57 poppen. Hieronder zijn vooral karakteristiek: O e r o e B e s m a of J l e n a k J i n g g a door zijn horrelvoet; M e n a k K l o e n g - k o e n g, M e n a k P r e c e t e n G e n d i n g Cloering door hunne dikte, waardoor zij den overgang vormen tot de wayang golek; cen de ajar P a i n e n g g 6 r, die door zijne priester- kleding geheel van de overige poppen afwijkt. Men zie overigens de platen achter dr. Juynboll's bovengenoemde verhandeling. De rol van S H' m a r en zijne zonen wordt hier vcrvuld door de beide dienaren van Damar Woelan.: S a - b d a p a l o n e n N a y a G e n g g o n g, die tevens a l s clowns lungeeren.

Terwijl bij de wayang poerwa de g a m 6 - l a n s a l 6 n d r o e n bij de w. g f d o g d o g, p 6 l o g gespeeld wordt, behoort bij deze too-neelvoorstellingen de g a m (5 l a n l a r a s m i - r i n g).

Literatuur over de wayang kilitik of k'raecil. Dr. H. H. Juynboll, Wajang kfilitik oder kerutjil in Int. Arch. f. Ethnogr. XIII (1900) bl. 4 — 17 en bl. £7 — 119 en de daar op bl. 119 aangehaalde bronnen; Dr. H. H. Juynboll, Cat. van Rijks Etn. Museum, XIII (1918), bl. 151-177; dr. H. H. JuynboU, Het Jav. toneel (Onze Kolonien, II, 2), bl. 14-16.

IV. WAYANG GOLEK. Deze wayang-soort onderscheidt zich da ar in van de vorige, dat men hier-voor ronde, dikke houten poppen gebruikt, wier onderlijf en beenen met doek bekleed zijn. Het bovenlijf is meestal bloot, behalve bij sonunige potsen makers en mindere helden, die de k l a n i - b i s i k 6 p a n dragen. J3vcnak bij de vorige

wayang-soort geschieden de voorstellingen zon-der scherm. Terwijl echter de wayang kelitik ge-woonlijk des nachts vertoond wordt, geschieden deze vertooningen meestal over dag, gewoonlijk onder begdeleiding van de ganielan laras miring.

De wayang golek is zeker van nog jon-ger datum dan de wayang kelitik. Beide soorten zijn genocind naar den vorm of het onderschi-dend kenmerk der poppen (golek beteekent „pop“ en „zocken“). In beide beteekenissen ligt het Jooftbegrip •, rond, rondoni, in't rond“), ter-wijl de wayang poerwa cen *log lium* naani aant repertoire ontlendend. Het is niet onmogelijk, dat de golek-poppen cen navolging zijn der p o - t c e - h i (linnezak-tooncel) van de Chineezcn van Zuid-Foch-kjen. De wayang golek heeft hm gza-merhand de wayang kMitik verdrongpn. Velgens Radon Mas Oetaja zou deze wayang-soort in West-Java ontstaan zijii, omdat zij daar het nicest populair is, terwijl zij in de V'orstenlancln nog weinig bekend is en omdat de dalang zijn voordraecht altijd in pego-javaansch Jjoudt (het dialect van 't Javaansch, waarin de a-klank als een zuivere a wordt uitgesproken).

De poppen bestaan uit eij houten kopstuk, waaraan cen lange bamboezen pen wordt beves-tigd, die dient om de pop in den pisangstam vast te steken; een houten rompstuk, dat tot beneden het middel reikt en waardoor de pen van het kopstuk loopt en een paar houten ar men, die met een stukje touw aan elkander cen aas de schouders bevestigd worden. De beenen ontbre-ken en worden bedekt door de saroeng. Gewoon-lyk is het hoofd te groot en zijn hals en ar men te lang. De armen cindigen in een plat stukje hout, dat de vuist voorstelt en waaraan een bam-boestokje vastgebonden wordt. De (,alang l)c-weegt met zijii duim cen wijsvinger de slokjes <lc armen en houdt met zijne drie andere vingers <lc lange pen van het kopstuk vast. De hoofden zijn meestal rond, niut uitstekende jukbcidifri-ii. Sommige poppen dragen (!•< staatsicnits (k o ” l o e k), andere een () e i n a . r M u y n

de nar uit den A in i r - l l a m z a - c y c l e : lus, draaij een arabisohen tulband, doeli (1!); andere arabi sche helden zijn als Javanen gek!(•(l. De prinr-c sen dragen aan het bovenlijf de k 6)n b(*■ n. saroeng wordt door een gordel (s a b o <• k) uni het middel vastgebonden. Men gebruikt bij voorstellingen, evenals bij de wayang jcorwa pi - sangstammen op lederen wapens, g o e n < < - n g a n e n r a m p o g a n. Daar waar do wayang golek populair is, heeft zij so ms zeifs de wayang poerwa verdrongen. Deze populnriteit is vojgensl. Baden Mas Oetaja toe tc Hchrijven aan de vcle grappen, die or in voorkomen. *Repertoire.* Men heeft tot nu toe aangenomefn, dat met deze wayang-soort vooral toncelcn uit den A J n i r - J l a m z a - c y c l u f ? voorgesteld worden. lien feit is het echter, dat bijna ajfe poppen, die's Rijks Ethnographisch Museum bezit, per-sonen uit den M a J i a . b l i r a r a l a - o n R a m (1 - y a i ; a - c y c l u s , slechts enkele personen uit de D a m a r - W o e l a n . n . v e r l i a l e n e n g e e n u t d e A n n r - H a j j a z - c y c l u s voorstellcn.

Literatuur der wayang golek: Radon Mas Oetaja, l.c. bl. 395 — 398; fr. (Hazeu, o.c. 1)l. 86 -K7. 91; Serrurier, o. c. bl. 53, 135 sq. bl. 141 dor 8°. editie of bl. 107, 240, 243, 245 en 248 -250 der 4°. uitgavey Veth, Java, IV, bl. 220 -221; Dr. II. H. Juynboll, Indonesische en Achterindi-

sche tooncelvoorstellingen uit het Ramayaja (Bijdr. T. L. V. 6e volgr. X, bl. 527-532); Dr. H. H. J. van der Meer, *De Maskekspele (Toping)*, Cat. van 's Rijks Ethnogr. TMus. XIII (1918), bl. 177 — 203; Dr. H. H. J. van der Meer, *De Maskekspele (Toping)*, Ethn. XIV, bl. 50 — 53. Volgens de toep.

V. DE MASKEKSPLEN (TOPING). Alle tot nu toe bekende tooneelsoorten hebben dit met elc. Het aantal maskers vermeerderd zijn tot 40. Men kander gemeen, dat zij geschieden hetzij door de begun de maskers te vergulden, voegde de g-ender schaduwen van poppen (wayang poerwa en gS(Jog) bij den gamelan enz. In dien tijd ontstond een tweede hetzij door de poppen zelf (wayang kelitik en golek) topengstuk, Jaka Bloewo genaamd, waarvan men te vertoonen. Van het schimmen- en poppenspel den Mai. tekst en eene Duitsche vertaling op bl. 63 gaan wij thans over tot vertooningen, waarbij — 65 der boven aangehaalde monographie kan v. menschen optreden. Oorspronkelijk traden slechts den. Sedert de stichting van Kartasocra (1880) werd gemaskerde personen op, die zelf niet spraken, doch een derde stuk hieraan toegevoegd ge- naamd Jaka a wier rollen de alang opzede, alsof het poppen Penjaring (zie l.c. bl. G7 — 68) en eindelijk onder de regeering van Pakoe Boewana III (sedert 1749) een

Naam en oorsprong der topeng. Het woord topeng is gevormd van een wortel peng, die evenals ping, cn po en g beteekent "vast tegen iets aansluitend, er tegen aan gedrukt". In den zin van "maskerspel" komt het reeds voor in den Middeljavaanschen Panji-roman M a l a t (II, 15). In de O.-Jav. literatuur worden ook de woorden r a k e t c n a t a p e l voor "masker" gebruikt, het eerste o.a. in het Adiparwan en in het door dr. Brandes uitgegeven gedicht N a _ garakrtagama (LXVI, 5), terwijl p a t a p e l a n in de Jeteekenis van "maskerspel" naast pawayangan „schimmenspel" voor- komt in't O.-Jav. prozawerk Brahmaj a _ p o e r a a. Het opvoeren van maskerspele wordt in't O.-Jav. aangeduid door menmen, b.v. in eene oorkonde van 980 Qaka (1058 n. C.) en in de Tan toe panggSlaran (ongeveer uit denzelfden tijd dagteekende). Uit al deze plaatsen blijkt, dat de maskerspele even oud zijn als het schimmenspel (de wayang poerwa).

Er is geen reden om aan te nemen, dat de topeng van elders ingevoerd zou zijn. Maskerspele (naakt, evenals de wayang, een bestand-1<> uit van godsdienstige, bepaaldelijk shamanistische plechtigheden. Uit de K i d o e n g S o e n (I a) blijkt, dat men bij vorstelyke lijke feesten (0.-J. t i w a) maskers droeg, evenals de Dayaks der Z. en O. afdeeling van Borneo dit Ilians nog bij hun t i w a heeft plegen te doen.

Heschrijvn (/ en geschiedenis van het maskerspel. Oorspronkelijk had men slechts negen maskers, met t a o s-hout gemaakt, evenals de wayang kelitik poppon. Later gebruikte men ook andeje < houtsonrten, b.v. k w c n i, p e l e i n, g a y a m, s c n t o e l e n k e m i r. I. Uiv dit woord worden de maskers gesneden, eerst met een boel < l de omtrekken van oogen, voorhoofd, nous en inond, later met een krommes. Het diadeem, dt; baard cn (de Jiarcn worden eerst na het gelaat uitgesneden. Na flat het masker klaar is, wordt het nog met rfmplcas -hладcren of bamboe w o e l o e h glad gewreven, geverfd en verguld. Aan den binnenkant maakt men een boogje van rotan of liout, waarmede do drager het masker tusscheti de Landen houdt. Soms gebruikt men in plaats daarvan een led met riempje. Als accessoirien dienen een muts van gekruld p'yirdenhaar (t c k 6 s), waarvan reeds sprake is in do Tantu Panggelaran on in de Nagarakrtagama, on asce- tenmuts (keto e), een ringvormige hoofdhoek, oorsierden en houten krissen. Bij do voorstellin- gen wordt do- g a m 6 l a n salfendro bespeeld. Nadat het aantal maskers tot 27 vermeer-

derd was, hegon mon hiermede de geschiedenis van T. L. V. 6e volgr. X, bl. 527-532); Dr. H. H. J. van der Meer, *De Maskekspele (Toping)*, Cat. van 's Rijks Ethnogr. TMus. XIII (1918), bl. 177 — 203; Dr. H. H. J. van der Meer, *De Maskekspele (Toping)*, Ethn. XIV, bl. 50 — 53. Volgens de toep.

V. DE MASKEKSPLEN (TOPING). Alle tot nu toe bekende tooneelsoorten hebben dit met elc. Het aantal maskers vermeerderd zijn tot 40. Men kander gemeen, dat zij geschieden hetzij door de begun de maskers te vergulden, voegde de g-ender schaduwen van poppen (wayang poerwa en gS(Jog) bij den gamelan enz. In dien tijd ontstond een tweede hetzij door de poppen zelf (wayang kelitik en golek) topengstuk, Jaka Bloewo genaamd, waarvan men te vertoonen. Van het schimmen- en poppenspel den Mai. tekst en eene Duitsche vertaling op bl. 63 gaan wij thans over tot vertooningen, waarbij — 65 der boven aangehaalde monographie kan v. menschen optreden. Oorspronkelijk traden slechts den. Sedert de stichting van Kartasocra (1880) werd gemaskerde personen op, die zelf niet spraken, doch een derde stuk hieraan toegevoegd ge- naamd Jaka a wier rollen de alang opzede, alsof het poppen Penjaring (zie l.c. bl. G7 — 68) en eindelijk onder de regeering van Pakoe Boewana III (sedert 1749) een

Naam en oorsprong der topeng. Het woord topeng is gevormd van een wortel peng, die evenals ping, cn po en g beteekent "vast tegen iets aansluitend, er tegen aan gedrukt". In den zin van "maskerspel" komt het reeds voor in den Middeljavaanschen Panji-roman M a l a t (II, 15). In de O.-Jav. literatuur worden ook de woorden r a k e t c n a t a p e l voor "masker" gebruikt, het eerste o.a. in het Adiparwan en in het door dr. Brandes uitgegeven gedicht N a _ garakrtagama (LXVI, 5), terwijl p a t a p e l a n in de Jeteekenis van "maskerspel" naast pawayangan „schimmenspel" voor- komt in't O.-Jav. prozawerk Brahmaj a _ p o e r a a. Het opvoeren van maskerspele wordt in't O.-Jav. aangeduid door menmen, b.v. in eene oorkonde van 980 Qaka (1058 n. C.) en in de Tan toe panggSlaran (ongeveer uit denzelfden tijd dagteekende). Uit al deze plaatsen blijkt, dat de maskerspele even oud zijn als het schimmenspel (de wayang poerwa).

Er is geen reden om aan te nemen, dat de topeng van elders ingevoerd zou zijn. Maskerspele (naakt, evenals de wayang, een bestand-1<> uit van godsdienstige, bepaaldelijk shamanistische plechtigheden. Uit de K i d o e n g S o e n (I a) blijkt, dat men bij vorstelyke lijke feesten (0.-J. t i w a) maskers droeg, evenals de Dayaks der Z. en O. afdeeling van Borneo dit Ilians nog bij hun t i w a heeft plegen te doen.

Heschrijvn (/ en geschiedenis van het maskerspel. Oorspronkelijk had men slechts negen maskers, met t a o s-hout gemaakt, evenals de wayang kelitik poppon. Later gebruikte men ook andeje < houtsonrten, b.v. k w c n i, p e l e i n, g a y a m, s c n t o e l e n k e m i r. I. Uiv dit woord worden de maskers gesneden, eerst met een boel < l de omtrekken van oogen, voorhoofd, nous en inond, later met een krommes. Het diadeem, dt; baard cn (de Jiarcn worden eerst na het gelaat uitgesneden. Na flat het masker klaar is, wordt het nog met rfmplcas -hладcren of bamboe w o e l o e h glad gewreven, geverfd en verguld. Aan den binnenkant maakt men een boogje van rotan of liout, waarmede do drager het masker tusscheti de Landen houdt. Soms gebruikt men in plaats daarvan een led met riempje. Als accessoirien dienen een muts van gekruld p'yirdenhaar (t c k 6 s), waarvan reeds sprake is in do Tantu Panggelaran on in de Nagarakrtagama, on asce- tenmuts (keto e), een ringvormige hoofdhoek, oorsierden en houten krissen. Bij do voorstellin- gen wordt do- g a m 6 l a n salfendro bespeeld. Nadat het aantal maskers tot 27 vermeer-

men in het Tijdschrift van Ned.-Indië, XXI, 1859 I, bl. 471-472.

Literatuur over de topeng. Dr. H. H. Juynboll, Das iavanische Maskenspiel (topeng) in Int. Arch. f. Ethn. XIV (1901), bl. 41 — 70 en bl. 81 — 111 en de daar aangehaalde bronnen. Dr. H. H. Juynboll, Cat. van's Rijks Ethn. Museum. XIII (1918), bl. 210 — 225; Dr. H. H. Juynboll, Het Jav. tooneel (Onze Koloniën. II, 2), bl. 18 — 22.

VI. WAYANG WONG. Naast de maskerspelen ontstonden in't midden der 18^e eeuw onder leiding van Mangkoe Negara I tooneelvoorstellingen, waarin ongemaskerde personen optraden. Deze wayang wong, die dus ons tooneel het meest nabij komt, is echter nog niet zeer populair bij de Javanen. Men vi-eest zelfs, dat het optreden van menschen in plaats van poppen ongeluk en ziekte inoet veroorzaken, omdat het een schennis van den ouden adat is. Zelfs in den tijd van Winter was de wayang wong wel in Djokjakarta, maar nog niet in Soerakarta bekend. Eerst sederb 1881 is zij door Mangkoe Negara V meet in zwang gekomen, dock voornamelijk in de Vorstenlanden'. De wayang wong dankt waarschijnlijk haar ontstaan aan een streven van Javaansche vorstelijke personen, om het oude tooneel te hervormen, waarbij men hier inisschien aan Hollandschen invloed inoet denken. Het repertoire is voornamelijk aan de wayang poerwa ontleend, volgens Rael en Mas Oetaya echter ook wel eens aan de wayang kelitik. Bij deze wayang spreken de menschen meestal zelf, terwijl bij de topeng de dalang hunne rollen opzegt. De vertooningen geschieden meestal's nachts. De personen grimeeren zich.

Literatuur van de wayang icong: Serrurier, o. c. bl. 72, 152, 154, 15G der 8^e. editie of bl. 125 en bl. 261 — 262 der 4^e. uitgave; Hazeu, o. c. bl. 94 — 96 en 139; Raden Mas Oetaya, I. c. bl. 398 sq. Wilken, o. c. bl. 105; Veth, Java, IV, bl. 223—225; Van der Lith, o. c. II, bl. 296; Juyn-boll, Cat. 's Rijks Ethn. Mus. I. c. bl. 228 — 238; idem, het Jav. tooneel, I. c. bl. 22-23.

Langen driya. Deze tooneelsoort onderscheidt zich daardoor van de vorige, dat de acteurs bij de wayang wong in proza spreken, doth hierbij in kleine dichtnaten (temban gincapata) zingen, terwijl Jicirbij geen dalang optreedt, doch wel de gamelan salendro. Deze langan driya is van nog jonger dagteekening dan de wayang wong. Zij is uitgedacht door Pangeran Arya Mangkoe Negara IV. De naain betceekent: „spelen om het hart er door in eene aangename stemming te brengen“. Het repertoire is evenals dat van de wayang kelitik ontleend aan den Darwanale roman. De personen zijn evenals bij de wayang wong ongemaskerd. Terwijl echter, bij de wayang wong jnannen optreden, wordt de langan driya door vrouwen voorgestekt. Als zij mannen voorstellen, dragen de vrouwen een vestje, pamekaka of meka genaamd. Zie hierover Serrurier, o. c. bl. 155 — 156 der 8^e. editie of bl. 262 — 263 der 4^e. uitgave; Veth, Java, IV, bl. 225, Raden Mas Oetaya, I. c. bl. 405 — 406; Juynboll, Het Jav. tooneel, L. c. bl. 23 — 24.

Langinatsmar a. Panggran Praboe Wklaya, een zoon van Pakoe Boewana IX, is de saniensteller van een wayang-soort, die overeenkomt met de vorige, behalve dat het repertoire hier niet aan

den Damar Woelan, maar aan den Mentik-roman ontleend is. Zie Serrurier, bl. 156—157 (S^e.) of bl. 263 (4^e.) en Veth, Java, IV, bl. 225.

VII. WAYANG B'UR. Dit is een wayang-soort die geheel afwijkt van allo tot nu toe genoemde soorten, want, terwijl daarbij hetzij schiinnen (wayang poerwa en gelog), hetzij poppen (wayang kelitik en gelog), hetzij levende menschen (topeng, wayang wong enz.) optreden, bestaat hier de voorstelling in het vertoonen van plateji. Hierop dujdt ook de naain, want b'udr beteekent in 'tJavaansch „uitgerold, uitgespreid“. De oudoedo van deze wayang-soort staat nog niet vast. Volgens Raden Mas Oetaya en Serrurier zou de wayang bedrde oorspronkelijke vorm van wayang geweest zijn. Dr. Hazeu echter meent dat men eerst lang, nadat de schimmen- en maskerspelen reeds bestonden, er toe overging, do afbeeldingen der voorouders op dock te tekenen en te kleuren. Het cenige vaste punt, dat wij*ot nu toe hebben, is het bericht van den heer W. P. Groenvelt in zijnc Notes on the Malay Archipelago and Malaca, compiled from Chinese sources' (Verh. Bat Gen. XXXIX, bl. 53). Uit deze Chinese bron van 1416 blijkt, dat men toen voorstellingen van menschen en dieren, op papier geteckend, liet afrollen tussschen twee houten, van drie voet hogd.

Uit den laatsten tijd bezitten wij drie mededeelingen omtrent de wayang biber, een van Raden Mas Toeifinggoeng Oetaya, uitgegeven in het Intern. Arch. f. Ethn. XV (1902), bl. 208, een van dr. Hazen (Not. Bat. Gen. dee XL, afl. 4 (1902), bijlage XVI, bl. CLIV—CLXni), ver-taald in I. A. f. E. XVI (1903), bl. 125-135 en een van R. A. Kern, De Wajang Biber van Patjatin in Tijdschr. Ind. T. L. V. LT (1909), pag. 338-356.

Volgens Raden Mas Toeifinggoeng Oetaya, die deze wayang slechts van hooren zeggen k<, nit, koimt zij voor in het district Pringkeles van het regentschap Patjatin. De (J lang is cr zoo aan gehecht, dat hij zijn wajang-stel zelfs niet aan prins Mangkoenegara wil verkoop-pen. De 5 platen worden panorama's gewijzo afgerold. Op elke plaat zijn drie tooneel-schilderij. In de kotak (een uitgescholden bierstam; waarop een houten deksel rust, dat van boven cnigszins gebogen is) zijn eenige gaten, waarin de stokken (r platen worden gestoken. De platen worden uitgerold met de voorzijde naar het publiek, terwijl de dalang cr achtci-zit en dus alleen de omtrekken der figuren ziet. De lamp (belcng) hangt aan de voorzijde. Volgens Serrurier komt de wayang biber nog voor in Scmarang, Soerakarta, Madiocn en Kediri, terwijl zij in Soerabaya tot een kinderspel ontaard is. Jne dedeelingen van dr. Hazeu hebben betrekking op de desa G61aran in Djokjakarta. Deze wayang biber is vertoond bij de besnijdenis van den kroon prins (1889), tijdens de kroningsfeesten (1898) en in September 1902 op verzoek van dr. Hazeu, die zelf de voorstelling bijwoond.

De afmettingoi van de kotak zijn volgens Ootaya en Hazeu: lengte ± 1 M., breedte ± 30 cm. (Oe.) of ± 1 5" M. (H.), hoogte ± 20 (Oe.) of 25 e.M. (H.), lengte der platen ± 2,40 (Oe.) of 21 a. 3 M. (H.).

Volgens dr. Hazeu is op de voorzijde een J<a 1 a

of banaspat i-kop ingesneden. Tegen de achterzijde zijn op ± 70 c.M. van elkaar twee paar houten kokertjes (c e b l o k a n) aange-bracht. De Jdst is van binnen in twee afdelingen verdeeld. In de eene wordt in e i i a n k e m - b a n g b o r c h g e l e g d , in de andere een doek en de 7 platen, die door pauweveeren tegen iri-secten beveiligd worden. De platen zijn van boombast-papier. Aan hunne uiteinden zijn twee dunne ronde stokken (s e l i g i genaamd). In dezelfde afdeling als de platen is een kokertje met boreh, waarmee de uiteinden der s&ligi's bestreken worden en de c e m p a l a , een rond houten stokje met een plat rond plaatje aan het uiteinde. Deze wayang bebdr wordt zander begeleiding van muziekinstrumenten vertoend *).

Voordat de voorstelling begint brandt de (Ja-lang wicrok, prevdt een gebed en slaat met de cempala tegen de kist. Hij spreekt iii proza en wel in Ngoko, terwijl hij zijn gelaat verborgen houdt. Dr. Hazen zag een Panji-verhaal opvoeren. Volgens Serrurier (Wayang poerwa, bl. 240 der 4^e. uitgave) wordt in Soerakarta, Klatdn. Srag&n, Wanagiri het onderwerp dozer wayang aan de poerwa-verhalen (dus aan het Mahabharata en Ramayana), in SMarang zoowel aan de poerwa- als aan de ge'log- (Panji)- verhalen, in Patjitan aan Panagara uitshittend aan de Panji-verhalen, in Kediri aan de kglitik- (Damar-Woclan)-ver- halen ontleend.

De wayang bdbef wordt tegenwoordig zelden nicer vertoend, afheen ten gevolge van eene gelnfte, doch niet bij huwelyken, feesten, n g r o e - w a t of regen vragen. De da lang ontvangt / 3 of 15 met het offer, dat hij zo ms zelf moet koopen. De vertooning kun's nachts of overlag geschie- den.

Literatuur over de wayang beber. Raffles, I, Id. 3-10: Vdh. Java. II>]. 225- 226 : Pocsn in Zend. On. XV1. bl. 241- 242 : Octaya in Tijtschr. Binnen. Best. X, afl. 6, bl. 398; ; Triiricr, <lc poerwa. bl. 106 en 237 — 240 ■ h r l | nil <2avc of I>1- 130- 132 der 8^e. uitgave: JI.azou, Uijdrage tot <IP kennis van het Javaan- 7 : h. tooneel bl 67 -73; Groeneveldt, Notes On I he Al : iJay Archipelago and Malaca, compiled frriin (hiiH se sources (Vcrh. Bat. Gon. XXXIX b). 53) : fnlichtingen o nit rent de wayang bebdr, iitigog<-vfn door Schmeltz in Int. Arch. f. Ethn. X'V (1902), I>J. 208 : JIazou, Eon wayang bdbef- vo<f■ Ii lliii-j Jogjakarta (Not. Bat. Gen. XL, afl. I (1902), bijhige XVI, b). CLIV — CLxm) en Int. Archiv. f. Ethn. XVI (1903), p. 128-135; It. A. Kern, De Wajang Bdbdr van Patjitan (Tijd&chr. Ind. T. L. Vk. LI (J909), p. 338-35G; ; Wilken, o. c. bl. 104 105; Juynboll, Cat. van

Rijks Ethn. Mus. XIII (1898), bl. 205-209; •JuynbolJ. Het Jav. tooneel (I. c.), bl. 24 — 26.

HET BALINEESCHE TOONEEL. Van Java word het tooneel ovrcgeplant naar Bali. De wa-ynng poerwa heel hier nog wayang p a r w a . De popjjen hebben een moor menschlijck voor-

.L) Vol go ms Pocsn echter wordt een rebab bij de wayang bdb'v bespeeld (Med. Zend. Gen. XVI, bl. 242). Soonan Bouang zou de wayang b b d r g 3 d. g ingevoerd hebben, waarbij verschillende muziekinstrumcn- ten: r e b a b , k 6<:I a n g , t 6 r b a n g , a i i g k l o o n g , k C m o n g e n k 6 p r a k spclden (Serrurier, o. c. bl. 106 der 4^e. uitgave).

komen clan de Javaansche, zooals men o. a. zien kan uit de afbeeldingen van Balin, wayang- poppen in Ser'uricr's werk (de drie bovenste figuren van de plaat tegenover bl. 269 der 4^e. uitgave). De Bal. poppen, behoorende tot den Ramayajia-cyclus zijn beschreven in dr. Juyn- boll's verhandeling over Tooneelvoorstellingen uit het Ramayajia enz. in Bijdr. T. L. Vk. 1902, terwijl men cone vrij volledige beschrijving der Balin, wayangpoppen vindt in Dr. JuynbolF's Cat. al. van Bali en Lombok, pag. 91—99. Ook in de Balinccschc wayang ontbreken de gedrochten echter niet. Als vertegenwoordigers van S&mar, Nala Gareng, Pctroek enz. treden hier op Boe- n g o e , t S w a h , M r e d a h , S c n g o e t , G 6 - d c B a h a g , T w a l e n , T o g o g , B r e t a A b a n g d i s i n setra, Pengakan-no- m a n e n Baba doe dan of Babangoe- d a n . Dric van hen zijn afgebeeld bij Serrurier o. c. (de drie onderste figuren).

Tegenover de wayang parwa staat op Bali de wayang s a s a k , die oorspronkelijk van Lombok kwam. Hierbij hebben de poppen lan- gere halzen, waardoor zij nicer gelijken op de tegenwoordige Javaansche. Deze wayang sasak wordt vooral in K, a r a n g a s e m vertoend, waar zich verscheidene bewoners van Lombok gevestigd hebben, en is Mohammedaansch, daar de personcn, die erin optreden ontleend zijn aan den Ami r, de op Bali gangbare redactie van den Menak. De Balineesche wayang is heidensch ; de personen, die hierin optreden, behooren tot den A r j o e n a w i w a h a , het R a m a y a - i a , het B l i a r a t a y o e d c l h a e n B h a u - m a k a w a y a . AVat de Balineesche tooneelvo- stellingen uit het Ramaya'ia betreft, kan ver- wezen worden naar dr. Juynboll's verhandeling over Indonesische en Achterindische tooneel- voorstellingen nit het Ramayajia in Bijdr. T. L. Vk, 1902, bl. 537 — 541. De Balineesche dalang " ontleent zijn onderwerp direct aan de gedichten en niet aan een p a k e m of proza- uittreksel, zooals zijn Javaansche collega. Zic Van der Tuuk, Notes on the Kawi language and literature (J. A. S. XIII, bl. 49).

Ook m a s k e r s p e l c n zijn op Bali bekend. In Kara ng Asem wordt de topfung uitgevoerd door een man, die verschillencle maskers aandoet ; de stof is ontleend aan het Middelvavaansche ge- dicht R a n g a l a w e e n niet aan de Panji- / verhalen, zooals op J a v a : de personen, die (lit spel uitvoeren, zijn vol practical jokes (zie Van , der Tuu k, Kawi- Balineesch woordenboek. s.v. topeng).

HET MA LEIS CHE TOONEEL. Uit Java is de wayang, het schimmintooneel; overgebracht naar Malaka, Sumatra en Riouw (volgens medc- deeling van den heer Klinkert). De 'Alang hcet hier p a w a n g , hetgeen waarschijnlijk eene verbastrijng is van p a h y a n g , d. i. vertooner van schimmion. Ook hier gaat een offer aan de voorstelling vooraf. De poppen zijn van herte- huid en slechts de armen kunnen bewegen worden. De heer Skcat noemt, in zijn „Malay Magic", niet minder dan 9 soorten van tooneel (bl. 517 — 521). Behalve de namen der tooneelsoorten worden ook do muziekinstrumenten, de kleeding, het, aantal tooneelspelers, de plants en wijze vaii vertoon in g c n het repertoire opgenoemd. Hier- uit blijkt, cl at het aantal tooiioels pelors varieert van 8 tot 200, dat nu eons allooën vrouwen, dan

weer alleen mannon, soms ook beiden tegelijk optreden. Wat het repertoire betreft, schijnt vooral Sri R & m a, de Maleische omwerking van het Ramayapa, het onderwerp te leveren, dooh daarnaast ook eoh-Maleische geschriften, als de Ken Tamboehan, de 'A b d o e l m o e l o e k, do B i d d a s a r i, de C e k e l w a n e n g p a t i enz. Bij sommige voorstel-lingen zijn de acteurs gemaskerd.

De maskerspelen heeten m a y o n g, de sciummenspelen w a y a n g. Behalve naar Bali en de Maleische landen zijn de maskerspelen ook ingevoerd naar Timor. Zie Pleyte, Indo-nesische Masken in Globus, deel LXI, bl. 346. Men vergelijkte overigens Skeat, o. c. bl. 503 — 521; Dr. H. H. Juyb.oll, Indonesische en Achter- indische toneelvoorstellingen uit het Ramayaxia in B. T. L. Vk. 1902, bl. 541-544; Ch. E. P. van Kerkhoff, Het Maleische toneel ter West- , kust van Sumatra (Tijdschr. T. L. Vk. XXXI, bl. 303 rig.). ..

H. H. J.

TOONEEL. Wanneer 'men Onno Zwier van Haren's „Agon, Sultan van Bantam* (1769) legt naast VondeFs „Zungchin" (1667), dan zal men, ondanks alien achteruitgang in dichterlijko schoonheid, vooruitgang in dichterlijke waarheid moeten constateeren. De Aziaten in Vondel's treurspel, dat den „Ondergang der Sineesche Heerschapp' e" behandelt, schijnen geschapen, om zich „De dorre ziel, die schier verstikte, En, diep in blinde afgodery Gesmoort" was, „Door troost der kruisgena- te doen verkwikken. De Aziaten uit van Haren's treurspel hebben iets, wat op eigen leven lijkt, en een trek uit hun gemoedsleven doet ongetwijfeld als echt aan: hun haat tegelii al wat Europeaan is. Deze haat, bij de inlandsche grooten uit van Haren's stuk in het bijzonder tegen de Hollanders gericht, is zelfs zoo groot, dat men niet kan nalaten zich af te vragen, in hoeverre daaronder des dichters eigen gevoelens jegens zijn vijanden in den Haag gewoeld hebben.

Zes jaren voor het verschijnen van van Haren's drama werd, „Jan Pietersz. Coen" een „bly eyndend oorlog-spel" van Job. Kamphuis en P. de Vries te Batavia opgevoerd. In dezelfde stad zijn in het laatst der 18e en het begin der 19e eeuw nog pogingen gedaan, een schouwburgje te exploiteeren.

Eerst in den laatsten tijd zijn de „indische tooneelstukken" iets talrijker geworden. Wij herinneren aan „Moeder Maalnest", een typisch indisch stuk, en Brooshoof's „Zijn meisje komt uit?", dat nog op het repertoire van liefhebberij-gesellschaften voorkomt. Henri van Wermeskerken schreef een paar kluchtlen, waarvan „Tropenadel" en „Suikerfreule" het meeste succes hadden. Van Victor Ido (Hans van de Wall) noemen wij „Parto, een Tropen-drama" en „Ka-riana Adinda, Oost-Indisch zedenspel" van welke het laatstgenoemde in Indie met succes op de planken is gebracht.

De bekendste der schrijvers van indische tooneelstukken is Jan Fabricius. In „Met den handschoen getrouwd" wordt de vergroving geteekend, waartoe sommige Europeanen in de tropen vervallen. Daarna verscheen „Eepzaam", volgens velen Fabricius' beste stuk. In dit tooneelstuk wordt de inwerking aanschouwelijk gemaakt van het aHeen-zijn in de tropen op een ietwat sensitieve hollandsche natuur. Het vol-

gende stuk van Fabricius, „De rechte lijn", heeft, hoewel het in Indie speelt, niets specfiek indisch. Een kluoht „Totok en Indo", waarin con paar buitengewoon, grappigo Indo's van slecht altooi zijn geplaatst tegenover een tokot van buitengewoon flink gehalte, joeg nogal stof op. Daarna verscheen „Dolle Hans", waarin het conflict ligt tusschen een Indo'als edele dritfok en een volbloed-Europeaan als Indo-hater. Ten slotte te noemen we „Sonna", waarin een inlandsche vrouw de hoofdpersoon is. Zij wordt het slacht-offer van haar goed vertrouwen en haar onkunde bij het opmaken van een puthentieke acte van erkenning, waardoor zij haar moederrecht op haar kind, bij haar verwekt door den met haar samenlevenden Europeaan, ziet verloren gaan.

Tegenwoordig zijn Batavia, Sperabaja en Semarang elk een schouwburg ryk. In Soerabaja vindt men behalve den schouwburg nog twee goede tooneelzalen. Voorts treft men in tai van plaatsen, zooals Bandoeng, Djokjakarta, Soera-karta, Magelang, M6dan c. a., bruikbaar tooneelzalen aan in societeiten en militaire car. times, waarvan in den laatsten tijd meeren meer gebruik gemakt wordt door reizende tooneel- en operette- en operagezelschappen. Veel meer invloed dan het tooneel, oefent de bioscoop uit op de groote massa in Indie. Tot in de diepste binnenlanden worden de films afgedraaid, die den inlander „in- w'iden" in het leven der groote wereld buiten zijn desa. Deze invloed werkt uiteraard ten kwade zoowel als ten goede en de overheid, <lit erkennende, houdt geregeld toezicht op de te vertoonen films.

TOONKUNST. Voor inlandsche muziek, schejping en uitvoering uitsluitend door inlanders, zie het art. MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN DI. II. In aansluiting met dit hoofdstuk zij nog eens gewezen op de eensgezinde uitspraken van bekende autoriteiten omtrent den hoogen trap van ontwikkeling, dien de Javaansche muziek onder de Oostersche volkeren heeft bereikt. Het gevolg hiervan is, dat zij ook in de Westersche muziekwereld het meest in aanzien staat. Niet dat het begripen van Javaansche muziek (wij kunnen de muziek van het overigo deel van den Archipel), als zijnde nog van te primitieven aard, hi er gerust buiten beschouwing laten) zoo eenvoudig is, daarvoor is zij, trots betrekkelijk armoede aan harmonieen, vaak te gecompliceerd van rythmus en organische structuur; maar het ontbreken der chroniatiek, het vasthouden aan oer-oude toonstelsels, do zachte oor en gemoed streelende klanken der metalen, instruminten en het onvermogen derzelve om zulk een heelsch fortissimo voort te brengen, gelijk dit door een Europeesch orkest maar al te vaak wordt voortgebracht, houden haar binnen de perken van ongekunstelden eenvoud, dio schoonheid is, zoodal het aanhooren van gamflian-muziek den moder-nen Westering, gewend aan raffiniteit en „<lisso- nant-spielcerci", niet anders dan wekdag moet aandoen.

Komt het al zelden voor dat een Europeaan de psyche der Javaansche muziek volkojn be-grijpt, met haar meeleeft en meevodt, zy boezemt hem toch een soort van eerbied in, zij dwingt althans tot luisteren en kwijt zich van haar taak om legendarische vertoeningen te begeleiden, even serieus als een Europeesch orkest dat doot bij drainatische tooneelvoorstellingen. Do gamflian-

muiziek zou natuurlijk geheel anders klinken, indien zij zou worden verklankt op Westersche muziekinstrumenten. De soepelc tonen van de koporen gongs, bonangs, enz. zouden-plaats mocten maken voor vioolgeluid, clarinetgeblaas en trompetgeschal; dartele gender-passages zouden in een Europeesch orkest moeilijk weer te goven zijn, terwijl — wat wel als het voornaamste mag gelden — 'liet. verschil in absolute toonhoogte tus-schen beide orkesten cen nauwkeurige overzet-ting van een gamelanstuk in het Europeesch orkest het tot een onaantrekkelijk k surrogaat .zou maken.

lets an tlers is het als de componist — waarme-de in het vervolg de Westersche toonkunstenaar bedoeld wordt — geïnspicerd door het aanhoo-ren van gamelan-muziok, een of meer motieven daaruit neemt (die trouwens ook van hem zelf kunnen zijn) en deze bewerkt op Westersche ma-nier, d. i. met de middelen, welke hem in de mo-derne compositie- en instrumentatiekunst ten (lienzo) staan. Zulk een toonstuk kan, juist door dien rijkdom aan muzikale effecten, — een tech-niek den Javanen zoo goed als onbekend, — een groote kunstwaarde bezitten. Wel ligt er gevaar in een te ruime aan wending di er middelen; im-mers de duidelijkheid zou te wenschen kunnen overlaten op de karakteristiek van het Ooster-sche zoo daardoor lichtelyk in de verdrucking komen. Anderzijds, omdat het toonstuk zich richt tot een groep toehoorders, die aan cen be-paaldcn smaak gewend zijn, waarmede de compo-nist, krachtens Westersche kunstbegrippen, Tokening heeft te houden, dient het gamelan-ino-tief in de compositie, ontdaan van elke kunst-greep, dus in zijn prinitievc gedaante, slechts spaurzaani te worden aangewend, daar dergelijke herhalingen in een compositie een indruk van math ci cl geven en het werk onbelangrijk maken. Er is een ceuwen-oude kloof tusschen het Oosten en het Westen en zoo er in de laatste tijden. cen strooming valt waar te nomen om deze kloof te pogen te overbruggen, in de muzick diene zulk fen tocnailr-ring niet dan niet groote omzichtig-heid te worden aangemoedigd en een verbroede-ring tusschen de beide so or ten van muziek, de Ooslersche en <lc Westersche, behoort voorshands tot de on mogelijkheden. Geen verbroedring dus, maar miss< Jien loch wel con vennootschap. Het gemis van de absolute toonhoogte (Pelog- en Saliilro-stojning) wordt eenigemiate vergeod door aanwending van andere oude toonstelsels (o.a. de Grieksche, de latero-niddeleeuwsche kerktoonarden). Mede door het gebruik van oc-tavengangen, open quinten, quarter, van ten tritonua, een opcnvolgving van drie hcele tonen of intervaHen, enz. kan aan con moderne compositio een bevrodigond Javaansch cachet gegeven worden. Zelfs is de P61og-toonschaal bijna geheel go-lijk aan don Europeeschen diatonischen toonladder. Toch zijn deze toonaarden en intervallen slechts hulpmiddelen en komt het bij don componist voornamclijk op hot temperament aan. Een gamdan-tioet of melodic in con compositio te gebruiken is op zich zelf uitcaard nict zoo moei-lijk, daar toch do melodie in het algemeen, hoo vreemd zo ook moge zijn, altijd behoort tot de uitingen van het algemcen nienschelijok, terwijl de harmonic, die aan deze melodie haar karakter verleent, met het rythme, don polsslslag dor mu-ziek, als het ware uit den schoot van dat deel dor

aarde ontspringen, waartoc een bepaaldo volks- stam boh&ort.

Indien nu het standpunt van de absolute toon-hoogte, hetwelk voorloopig en wellicht voor al-tijd toch onoverkomelijk is, buiten het geding staat, is een vennootschap of associatie van Ja-vaansche met Europeesche muziek dus zeer wel mogelijk. Bij zulk cen associatie, natuurlijk tot dusver alleen nog maar van Westersche zijde ge-a-nimeerd, za] vooral in groote, dramatische toon- werken de Westersche idee van componeeren sterk naar voren mpeten treden. In werken als Verdis „Aida“ of Puccinis „Butterfly“, enz., waar in meerdere of mindere mate exotische mu-ziek is ingelascht of verwerkt, zijn daarom ook de Westersche muzikale techniek en zeggingswijze de machtige draagsters en leidsters der Ooster-sche psyche.

Het Oosten, het naburige zoowel als „Fextreme Orient“, heeft reeds sinds de geboorte der roman-tiek en nog vroeger, een belangrijke plaats in de fantasie van den Westerschen kunstenaar ingenomen. Het zoogena&md Oostersche in de muziek is echter langen tijd niet veel meer geweest dan een notatie van folkloristische melodien met nuch-tere (mesfpiano-) begeleidingen. Of wel de com-ponist dacht zich een. eigen, gefantaiseerd Oosten, een wonderland dus, dat slechts in zijn verbeel-ding bestaat, waardoor cen „inheemsch exoti-sche“ compositio ontstond, waaraan uiteraard een bepaald coloriet ontbrak.

Zoo is dit — bier is alleen sprako van Toon-kunst en niet van ethnologische muzikale copieen —ook het geval geweest met- de inlandsche mu-ziek in Nederlandsch-Indie. Groot is haar invloed op de Nedcrlandsche musici niet geweest. De oor-zaken van dit gemis aan invloed moeten gezocht worden in:

I. de strenge, maar eenzijdige Duitsche school waarin zij waren opgegroeid. Gelegen in het centrum van Europa met (muzikaal) hoogst onbelangrijko kolonien, heeft Duitsch- land weinig voeling met exotische (Aziatische) muziek kunnen houden. Engeland'en Frankrijk b.v. verkeerden door hunne grootere overzeesche bezittingen, vooral het laatste rijk, door zijn lig-ging aan de Middellandsche Zee, in dat opzicht in veel betere condition ;

II. de geringe populariteit der muzikale Indi-sche muziekliteratuur;

III. de verre ligging onzer kolonieu.

Toch wordt er in de laatste jaren, zoowel van do zijde der toonkunstenaars als van die van het publiek, meer belangstclJing getoond in de mu-ziek van den Indischen Archipel. „Het begint te dughon... in het Westen\ De evolutie in de toonkunst, do vrijmaking van den muzikalen geest bij do modernon, do vereenvoudigde en snel- lero roisgelogenheid van den tegenwoordigen tijd, maar vooral de toemcndod vloed van weten-schappelijke litoratuur over Oostersche muziek, maken het den compouist mogelijk aan zijn werk een suggestief Oostersch karakter te goven.

Tot do componisten,, op wie de Indoncsische muziek in het algemeen, do Javaansche muziek in het bijzonder, den meesten invloed heeft uitge- oefend, behooren Paul Seelig (geb. to Bandoeng), B. v. d. Sigtenhorst Meyer, Dirk Schafer, Comelio van Oosterzce con Constant van de Wall (geb. te Soerabaja). Vooral de laatste heeft daarin veel werk gcleverd. Van de Wall

is de eerste geweest, die de Maleische Pantoen tot Kunstlied heeft herschepen, Maleische en Arabische liederen in de Europeesche concert-zaal bra chi, waar ze in de oorspronkelijke talen (o.a. door bekende zangers en Is Tilly Koenen, Madame Sorga, Marie Blitar, enz.) gezongen worden, terwijl hij met zijn opera episode uit het Javaansche volksleven, (opvoeringen door de Kon. Fransche Opera te Gravenhage) de mogelijkheid heeft aangetoond, dat Javaansche zang- en dahkunst door Westelingen geapprecieerd kunnen worden, ook als zij door een modern Europeesch orkest worden begeleid. (Zie Ned. Dagbladen Jan. 1917. tijdschriften „Het Muziek college“, „Het Tooneel“ en „Hindia Post“).

TOONLADDER. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

TOONMETING. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

TOONSTELSEL. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

TOORN (JOHANNES LUDOVICUS VAN DER). Geboren te Scheveningen (1846) en reeds op zijn ije jaar bij het onderwijs aldaar werkzaam, beg on zijn Indische loopbaan als onderwijzer aan de Europeesche school te Bandoeng in 1873. Wordt in hetzelfde jaar gedetacheerd aan de kweekschool voor ini. onderwijzers aldaar en in 1874 geplaatst als waarnemend 2e onderwijzer aan de kweek-school te Fort de Kock, op welke plaats hij gedurende zijn geheelen Indischen diensttijd, nl. tot 1896 werkzaam bleef (van 1877 — 1889 en 1895

— 1896 als directeur van de Kweekschool aldaar).

In Maart 1896 verliet hij den Indischen dienst en vestigde zich te Scheveningen, waar hij zich, als lid van den Haagschen gemeenteraad, vooral aan onderwijsbelangen wijdde. Hij overleed 10 Januari 1909 te Scheveningen. Zie over hem : Weekblad van Nederl. Indie, 5c jaarg. 884.

Behalve door het schrijven van eenige Maleische schoolboekjes en tai van bijdragen tot de kennis van de taal en het volk van Sumatra's V- Westkust, in het Tijdschrift van het Bataviaasch Gen. v. K. en W. (deel XXV ci'ijleel _XXVI), in De Indische Gids (1881, 1882 en 1885) en Tii liet Tijdschrift van het Binnenlandsch Bestuur (eerste deel), heeft Van der Toorn zich vooral zeer verცenstelijk genaakt door de samenstelling van zijn „Minangkabausche Spraakkunst“, beide uitgegeven door het Kon. Inst. voor de T.L. en Volkenkunde van N.-I. resp. in 1891 en 1899. Andere bijdragen tot de kennis van de Minanggen van het Bat. Gen. v. K. en W. (Maandjaar i, Minangkabausche vertelling en Tjinddaer in ato, Min.-Ma. I egen de), in deel --XXIV (4, X) van de Bijdragen v. h. Kon. Inst :

v. d. T. L. en Volkenkunde v. N.-I. (De geschiedenis van Soetan Minangkabau, een Maleische legende) en in deel XXXIX (5, V) van de Bijdragen (Het animisme bij den Minangkabauer der Padangsch Bovenland n).

» Door Van der Toorn zijn in het Maleisch van Sumatra's Westkust vertaald: het Strafwet

boek en het Algemeen Politie-reglement voor inlanders.

TOPEDJAWA. District der onderafdeeling Takalar (zie aldaar), gouv. Celebes en onder- hoorigheden.

TOPONG. Zie TOONEEL.

TOPOGRAPHISCHE DIENST. Evonals van de meeste Europeesche landen is ook de geschiedenis der cartographic van Nderlandsch-Indie een voorbeeld van lauzamo, maar veelal gestadige ontwikkeling, tred houdende met de geleidelijke economische ontwikkeling van den Indischen Archipel en met de vorderingen der wetenschap.

Hoewel reeds sedert het begin ber 16e eeuw, eerst door de Spanjaarden en Portugeezen en daarna door Italiaansche cartographen, belangrijke aardrijkskundige gegevens van den Indischen Archipel werden bijeengebracht, en na de vestiging der Nederlanders in Indie de zoo-genaamde „Bazen-kaarteninaksr“ der O. I. Compagnie het kaartbeeld van dieu archipel ge stadig verbeterden, terwijl van af het midden der 18e eeuw, dank zij de werkzaamheid van het Engelsche Hydrographic Office, groote vooruitgang in de Indische zeekaarten tot stand kwam, en eindlijk van af 1796 door de Marine-school te Semarang vooral van Java's Zuidkust betere kaarten werden vervaardigd, bleef het Indische kaartbeeld tot aan het einde der eeuw hoogst onvolledig. De kennis der binnenlanden van Java was nog alleen zeer oppervlakkig en van de overige groote Soendacilanden wist men nagenoeg in het geheel niets.

Eerst onder het bestuur van den Maarschalk Daendels werd een hechter grondslag gelegd voor een nicer deugdelijke topographische kennis van het eiland Java. Jaartoe werden in 1809 gezwozen land meters aangesteld, een zoogenaam „bureau der genie, artillerie en jnilitaire mouventen“ werd in het leven geroepen, alle civiele en jnilitaire autoriteiten werden van instructien tot opening en carteerijng voorzien en aan de officieren der genie word nog in het bizonder de opening en waterjassing opgedragen van de departementen, waarin zij te werk wapu gesteld, waarbij de beste zeekaals grondslag moesten worden gebezigd. Door siinen-voeging van de verschillende, op dezelfde Kchaal vervaardigde demircinentskaarten ... van drie hoeksmeting was toen ter tijd naluurlijk nog geen sprake — steld; Dacjidds zich voor tot een nauwkeurige kaart van het geheele oiland Java te geraken.

Het resultaat van al die niaatregclon, aangevuld met dat van enkele natuuiwetenschappelijke icizen en door andere gegevens uit het Indisch archief, stride, tijckns het Engelsche tusehenbestuur, Raffles in staat tot samenstelling der kaart van Java (J : 966,000), voorkomende in diens weik „Hi story of Java“, 1817. On dank s de groote gebroken dien arbeid aanklevende, en de vele bemoeijng van den Gouv.-Gejeraal Van der Capellen oin van 1816 — 1820 door officieren van den Gen. Staf en der Genie vollediger cartographisch materiaal van Java te doen vervaardigen, was de kaart van Raffles bij het uitbroken van den Java-oorlog in 1820 digulijk de eenige, waarvan tijdens de krijgsoperatij met eenige vrucht gebruik kon worden gemaakt. De intus-schen in 1818 versenjon Atlas van een deel van Ned. Indie van don lateren Gouv.-Gneraal Van den Bosch, bevatte toch, wat Java betreft, ook

607 1817

hoofdzakelijkallee>gogcvens, welke onder Daen- dels waren bijeengebracht.

Na afloop van den Java-oorlog ontstond een toenemende aandring tot moor volledige geographische en topographische kennis van Ncd.-Indie, waarbij intusschen hoofdzakelijk het ontwerpen van een verdedigingsstelsel voor Java op den voorgroond stond.

Dank zij de resultaten van militaire verkenningen, onderzoeks- en ontdekkingsreizen en krijgsooperaties, kon daaraan in de eerste helft der 19e eeuw eenigszins worden tegemoet ge- komen, en gaven de vele bijeengebrachte topo- graphische gegevens in die periode de gelegen- heid tai van min of meer uitvoerige en belang- rijke kaartwerken het licht te doen zien (zie KAARTBESCHRIJVING).

Al verbeterde hiermede gelcidelijk het gehalte van het kaartmateriaal, de kaarten mis ten de nauwkeurigheid, die alleen door een goeude wiskunstigen grondslag kon worden verkregen, terwijl bovendien de schaal veel te klein was tot het geven van een alleszins juiste voorstelling van de configuratie, de bodemgesteldheid, de begroeiing en bebouwing van het terrein, cischen die noodwendig aan zoogenaamde „topographi- sche“ kaarten moeten worden gesteld, aan welke reeds toen ter tijd, vooral wegens het militair be- lang, groote behoefte was ontstaan.

Hoewel reeds in 1840 tot de vervaardiging van zulk een meer uitvoerige kaart van een gedeelte der toenmalige residentie Batavia was besloten, duurde het tot 1849 voor dat aan dat plan uit- voering kon worden gegeven door het beschik- baar komen van eenig tot den dienst der Genie behoorend personeel, dat onder leiding van den majoor Beycrinck met opnemingswerkzaamheelen en ter Sumatra's Westkust was belast geweest.

Lag aanvankelijk, met het oog op verdedigings- ontwerpen, alleen in de bedoeling een gedetail- leerde opnemng en cartceering van het terrein tinschen Batavia en Jjuitenzorg met den omtrek O ■ : - 1- on Westwaarts van laatstgenoemde plaats, t<- n cinde een. werk van nicher algemeen nut te ver- riebeten word al spoedig besloten tot de opnemng van de gchcele loeiinialig residentie Batavia. I)< : ze opnemng had van 1849 - 1853 onder leiding van dcr luitenant-koloncl E. Steinmetz plaats: de e : itercrj>g geschiedde grootendeels o) J : 10.000, terwijl de vczameikaart op J:50.000 word vervaardigd. De grondslag van deze eerste topographische opnemng van een gelcief-1 gewest van Java berustte op de opne- mingen der Marine ; men onthield zich echter van aanvuhtJidc trigonometrische werkzaam- heden.

De met deze opnemng verkregen uitkomsten hadden het groote nub van gedetailleerde topographische opnemingen zoo duidclijk in het licht gesteld, dat dadelijk na afloop der werk- zaamheden in Batavia, bij beschikking van 25 December 1853 N°. 10, werd bepaald, dat de oijname van Java, op den voet zooids voor Batavia en Buitcizorg was gesclield, vorder zou worden uitgebreid tot de residentie Cheribon, niet alleen met het oog op de militaire belangen, maar tovens ten behoeve van het civjcle departement, en wel in ver band met eenc statistieke opnemng, die als J)roef in dib gewest was bovolen. Alvorcns echter daartoe over te gaan, behoorden tot ontrolc der opnemors (I) en om de wiskun-

stige waarde van hot work to verzekeren, de vaste punten in Cheribon door de geographische inge- nicurs S. K. en G. A. do Lange to worden be- paald (Zio TRIANGULATIE).

Het Gouv. besluit van 1853, waarbij tot de op- opnemng van Cheribon word beslotca, kan ge- rekend worden de grondslag te zijn van het ont- staan der zoogenaamde "Militaire verkenningen" waaruit later de "Topographische dienst" were! geboren. Tevens deed hiermede ook de geodesie haar intrede bij het opnemingswerk in Ned.- Indie. Dat echter de opvatting vop het nut, dat uit een driehoeksmeting voor de top. opnemng van een land kan getrokken. worden, toenmaals een gcheel andere was dan thans, moge blijken uit de in 1853 ter zake gegeven voorschriften, o.m. bevattende dat de top. opnemng die der geographische ingenieurs enigen tijd vooruit zou moeten zijn. Men. spande dus in dien tijd op geodesisch en topographisch gebied de paarden nog *adder* den wagen, en het behoefte wel geen betoog dat de triangulatie van Cheribon. voor de top. opnemng van dat gewest van geen nut is geweest. Omstreeks dienzelfden tijd (1847 — 56) hadden nog vluchtige opnemingen plaats in Benkoelen, Palembang on de Lampongs ; die op Banka (1852 en 1859 — 61) werden later door personeel van het Mijnezen voltooid.

Bestond het opneinerspersoneel aanvankelijk slechts uit een brigade, in 1857 werd dit personeel door toevoeging van nieuwe krachten tot twee brigades uitgebreid, waardoor na afloop van het work in Cheribon met de opnemng van de res. Banj oemas en Bagelón kon worden be- gonnen, waar intussclieu de driehoeksmeting ten einde was gebracht. Paar dit hoofdriehoeksnct voor een gedetailleerde opnemng echter geheel onvoldoende was, en door gemis aan een goede verzekering van de driehoekspunten der 2de orde op het terrein van die punten veelal geen ge- bruik kon worden gemaakt voor aansluiting der top. metlijnen, is ook de triangulatie in de ge- noemde gewesten voor de opnemng van onbe- tekenend nut geweest. Men beschouwde trou- wens toenmaals de driehoekspunten nicher als inerkwaardige punten, die na afloop der met- tingen op de kaart werden uitgezet, en waarvan. dus geen gebruik word gemaakt als grondslag van of controle op die metingen. Bovendien werd zelfs do meting vah het hoofdwegcnnet — het hoofdverband der kaart — met zakinstru- jnenten uitgevoerd en geschiedde die van het detailwerk gcheel op hot oog en den pas. Een bepaakt stelsel voor hot opnemingswerk bestond nog niet; cen ieder trachtte eenvoudig langs empirischen weg do bestc resultaten te verkrijgeen. Trouwens nicher word toenmaals niet verlangd, en het bezigen van nicher nauwkeurige instru- menten werd zelfs onraadzaam geacht, opdat het karakter van "verkenningen" niet verloren zou gaan en het werk niet nicher tijd zou vorderen.

Ook de in 1861 onderhanden genomen top. opnemng van de res. Semarang en die van Djokjakarta, Scrcrakarta, Togal, Pekalongan en Kra- wang (IS61 — 6G) hadden plaats zonder dat van de triangulatie kon worden partij getrokken. De sainenstelling der top. kaarten. dier gewesten heeft eenvoudig bestaan uit het aaneenvoegen * der veelhoeken; men heeft dus ook daar van het kleinc in hot groote gewerkt in plaats van omge- keerd.

Op Borneo hadden in dien tijd vluchtig opnemingen plaats tusschen de onlusten in de Westerafdeeling (1853—55) en in Bandjermasin (1859—62), terwijl in 1857—62 in de Gouv. landen van Celebes en Ondcrh. metingen werden verricht, dielater (1875) door het Binnenl. bestuur werden voortgezet. Makasser en Ambon en omstreken werden voorts in 1868 voor defensiebelangen in kaart gebracht, terwijl eindelijk tijdens de verschillende militaire expeditie op Bali (1846—49, 1858 en 1868) belangrijke topographische gegevens werden bijeengebracht.

De opneming had tot nu toe gestaan onder de Directie der Genie, vormende daarbij het 3de of Topographisch bureau; een algemeene organisatie ontbrak echter en men maakte voor het terreinwerk gebruik van veelvuldig wisselend en niet zeer onvolledig opgeleid personeel, hetgeen uit den aard der zaak ook een minder gunstigen invloed op de hoedanigheid van het werk moest uitoefenen. Hiern werd bij Gouv. besluit van 25 Februari 1864 N°. 12 voorzien door eene organisatie, waarbij de topographische opnemingen onder leiding werden gesteld van een eigen chef, die den titel voerde van „Chef van het Topographisch bureau en der Militaire Verkenningen“; dexe bleef echter ondergeschikt aan den Directeur der Genie, die het algemeen toezicht en de administratieve leiding behield. Als eerste chef fungeerde de hoogst bekwame majoor-ingenieur W. F. Versteeg van 1864—1866. Bij hetzelfde besluit werd ter bespoediging der opneming van Java het opnemerspersoneel uitgebreid tot 4 brigades, ieder van 10 Ewr. opnemers, waartoe het noodige personeel grootendeels werd gerecrueteerd uit de opnemers, die van 1857 tot 1862 aan de opneming van een deel van Celebes hadden deelgenomen. Het Topographisch bureau onderging tegelijkertijd een aanzienlijke uitbreiding, terwijl ook in de werkwijze der opneming en carteerung geleidelijk veel verbetering werd gebracht. Zoo kon voor de opneming van de res. Madioen (1864—1871) en Japara (1866—1869) en van alle daarna in bewerking genomen gewesten van Java van een geheel afgewerkt triangulatie-net der 1e en 2e orde worden partij getrokken, en van 1864 af werd voor de carteerung een bepaalde projectie methode — die van Flamsteed — toegepast, — terwijl gaandeweg ook de kleine instrumenten door meer nauwkeurige werden vervangen. In het algemeen kan gezegd worden dat de opneming van Madioen en Japara in het overgangstijdperk verkeerde tusschen de oude en de latere, betere wijze van werken op Java.

In 1870 werd ook verandering gebracht in de schaal der carteerung. Mecnde men aanvankelijk door de tot dien tijd gebezigde groote schaal van 1 : 10,000 voor de oorspronkelijke teekeningen het opnemerspersoneel tot de grootst mogelijke nauwkeurigheid te dwingen, en voorts den invloed der meetfouten door overbrenging op 1 : 100,000 — de aangenomen schaal der overzichtskaart — veel geringer te doen worden, terwijl men door toepassing van de schaal 1 : 10,000 de kaarten ook geschikt daclit te maken voor een hierop te baseeren statistieke en kadastrale opneming, toen gaandeweg gebleken was, dat dit laatste geenszins het geval was en dat de nauwkeurigheid meer afdoende verzekerd kon worden door een voorafgaande secundaire drie-

hoeksmeting, werd voor het vervolgen derge-lijke groote schaal onnoodig geacht en die van 1 : 20,000 als normaal aangenomen. Teycns werden maatregelen getroffen voor een belieoer-lijke reproductie der detailbladen, waarvan tot dien tijd nog geen sprake was geweest en waarvoor het nut der opneming vrij beperkt was gebleven. Tot bespoediging van het werk word voorts in 1870 nogmaals besloten het aantal opnemingsbrigades met twee uit te breiden, zoodat in 1872 op Java 6 brigades, ieder van 12 Europ. opnemers te werk konden worden gesteld. Voor de verdere topographische opneming der res. Rdmbang, Kfidiri, Batavia, Soerabaja, Preanger-Regentschappen, Pasocroean, Probo-linggo, Besoeki, Madocra, Bantam en Banjoe-wangi, heeft men, ter verkrjting van een voldoende aantal punten ten behoeve der detailmetingen, een uitgebreid secundair triangulatie-net tusschen de driehoekspunten van hogere orde ingeschakeld en word voor de carteerung de zoogenaamde Bonneprojectie toegepast. De uitvoering van dit kaartwerk beantwoordde reeds aan hooge eischen en behoudens eene veroudering der details, verdienen de kaarten van de laatstgenomde gewesten nog het noodige vertrouwen.

De algemeene leiding van den dienst bleef tot 1874 bij de Directie der Genie en w. achtereenvolgend onder de majoor der Genie J. van Stavoren 1866—1867, A. W. van Egter van Wissengerke 1867—1869, en K. L. Pfeiffer 1869—1874; toen echter in laatstgenoemd jaar bij het Ned.-Indisch Leger een Generale Staf werd opgericht, werden tevens bij Gouv. besluit van 7 April 1874 N°. 2 het Topographisch bureau en de Militaire Verkenningen onder den naam van „Topographische Dienst“ bij dien Staf overgebracht en werd de luit.kolonel W. J. Havinga, die reeds sedert tai van jaren in lagere rangen als brigadefchef bij de opneming was tewerk gesteld geweest, met de leiding van den nieuwen dienst belast. Zoonc) onder dezen bekwamen dienstchef als onder zijn kundigen opvolger luit.kolonel F. ('.

E. Meyer 1881—1888, werden tai van niaatregelen getroffen ter bevordering van de zoo noo-dige eenheid in de werkwijze der opnemingsbrigades, terwijl tevens het reproductiewerk bij Topographisch bureau te Batavia groote technische verbetering onderging.

Bcvalbe het gergelde opnemingswerk had in dien tijd (1877—82) de vluchtig opneming plaats van de res. Oostkust van Sumatra, terwijl in 1878 en volgcnde jaren tijdens de militaire expeditie in de Bataklanden het terrein der krijgsoperatien vluchtig in kaart werd gebracht. Billiton werd in 1877—78 vluchtig opgenomen en gecarteerd (1 : 200,000) en ook op Nias hadden partiele opnemingen plaats, welke later door personeel van het Mijnwezen en door zendelingen werden vervolledigd.

In 1882, na afloop der hoofdriehoeksmeting van Java, word de onder het Departement van Marine ressorteerende „Geographische Dienst“ (zie TRIANGULATJE) opgeheven, nadat reede te voren besloten was tot de topographische opneming voorafgegaan door eene driehoeksmeting van het eiland Sumatra, met welke laatste in 1883 door het personeel van den Topographischen dienst een aanvang werd gemaakt; zoodoende werden triangulatie en topographie

onder 66nhoofdfge leiding gobraoht on wrd een. samenwerking verkrcgen welke vroeger, toon ze tot verschillende departementen behoorden, vaak ontbrak. Daar echter met de uitvoering tier driehoeksmoting van Sumatra geon verhooging van uitgaaven ten behoeve van den Top. dienst inoht gepaard gaan, moest het opnemerspersoneel geleidelijk van G LoX 4 brigades worden ingekrompen ter bestrijding der kosten van de triangulatie-brigade, welke in 1889 definitief in de formatie van den Top. dienst werd opgenomen.

De topographische opneming van Java was intusschen in 1886 geheel ten einde gebracht. Een der reeds in 1883 op Java gereed gekomen brigades, die door den te laten aanvang der triangulatie van Sumatra nog niet op dat eiland te werk kon worden gesteld, werd aanvankelijk belast met een herziening van de residentie-kaarten van Java, voor zoover betreft de administratieve indeeling, welke in den loop der jaren tal van wijzigingen had ondergaan, en ha afloop daarvan met een hermeting van het terrein tusschen de toenmalige postenlinie op Atjoh: nadat ook dit werk ten einde was gebracht kon in Juni 1885 met de topographische opneming van Sumatra's Westkust een aanvang worden gemaakt. De in 1885 in Bantam gereed gekomen brigade voerde tot 1887 een herziening uit van eenige terreinen in de res. Batavia en ging daarna naar Sumatra om aan de opneming aldaar deel te nemen. De beide brigades, die in 1886 met de opneming der res. Preanger Regentschappen gereed kwamen, gingen in 31ci van dat jaar over naar de Westor-afdeeling van Borneo, alwaar een opneming en cartecring op de schaal 1 : 200.000 werd uitgevoerd, steunende op een 100tal met groote nauwkeurigheid astronomisch bepaalde punten. Dit omvangrijk werk, dat onder de leiding van den toenmaligen kapitein J. J. K. Enthoven werd uitgevoerd, kwam in 1895 gereed en had tot resultaat dat van een nagenoeg onbekend land, dat Java in grootte overtreft, in betrekkelijk korten tijde een betrouwbaar overzichtskaart op 1 : 200.000 en vierkaarten op 1 : 50.000 op detail-kaarten op 1 : 50.000 en 1 : 20.000 van de voorname plaatsen (zie de teekeningen worden verkregen.)

Het bestuur van den Topographischen dienst was in 1888 overgegaan op den luit. kolonel H. Heib, in 1894 opgevolgd door den luit. kolonel H. D. H. Bosboom, onder wier kundigheid de belangrijke verbeteringen in de teekeningen door opneming en cartecring tot stand kwamen.

Met het oog op een betere opleiding der jonge opnemers werd in 1889 het personeel der twee brigades tot Sumatra's Westkust over 3 brigades verdeeld en dat der 2 Borneo-brigades tot 66n brigade samengevoegd. Toen later de opneming van Sumatra's Westkust zich geleidelijk moest uitstreken over landstrecken, welke zich minder goed voor tewerkstelling en vorning van het jonge personeel eighen den, werd besloten tot de

i) Do topogr. beschrijving van een deel van Borneo's Westkust werd in 1903 onder den titel van „Bijdragen tot de geographie van Borneo's Westkust" door J. J. K. Enthoven als afzonderlijk werk in 2 din. door het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap uitgegeven.

oprichting eener op Java te werk te stellen Opleidings-brigade, aan welke nevens de vorming en opleiding van het jonge personeel voor den geheel dienstdienst tevens de herziening der reeds gereed gekomen kaarten van Midden-Java zou worden opgedragen. Deze plannen kwamen in 1896 tot uitvoering, toen de Borneo-brigade met haar taak was gereed gekomen; die brigade werd toen in een Opleidings-brigade hervormd, welke in dat jaar een aanvang maakte met de herziening van de res. Banjoemas, in 1899 gevolgd door die van het vroegere Bagfield, in 1901 van Kedoe, in 1904 van Semarang en de voormalige res. Japara en in 1911—1917 van Pekalongang. Het arbeidsveld der opleidingsbrigade werd voorts in 1913 nog uitgebreid over de residentien Madioen, Kediri, Soerakarta en Djokjakarta. Dat tot het verkrijgen van Jctrouwbare topographische kaarten van Midden-Java nift zou kunnen worden volstaan met een eenvoudige bijwerking der geheel verouderde, niet gereproduceerde manuscriptbladen op 1 : 10.000, die vroeger tot de samenstelling der in den handel gebrachte residentie-kaarten op 1 : 100.000 hadden gediend, was bij den aanvang der herziening reeds bekend: al spoedig bleek echter overtuigend dat om in het bezit van goed kaartenmateriaal te geraken, zelfs tot een algeheele hermeting van Midden-Java na voorafgaande secundaire driehoeksmeting moest worden overgegaan. Voor die nieuwe cartecring werd toen, rekening houdende met de uit een economisch oogpunt meerdere of mindere belangrijkheid der te hermeten terreinen, het schaleustelsel 1 : 25000, 1 : 50000, 1 : 100.000 aangenomen, en voor de samenstelling der kaart werd de polyeder-projectie gekozen, waardoor tevens de vervaardiging eener aaneengesloten kaart van Midden-Java mogelijk werd.

Ten einde de gedeeltelijk verouderde, maar op deugdelijken grondslag berustende detailbladen der res. Batavia en Preanger Regentschappen op 1 : 20000 zoo spoedig mogelijk te kunnen herzien, werd voorts einde 1897 een der Sumatra-brigades, welke met haar taak in de Padanglanden was gereed gekomen, in West-Java te werk gesteld; van eerstgenoemd gewest en de voormalige res. Krawang werden alle detailbladen herzien en nieuw uitgegeven, terwijl zulks ten aanzien van de Preanger Regentschappen alleen met de economisch meest belangrijke Noordelijke gedeelten plaats had. Na voorafgaand secundair triangulatie wordt door dezelfde te Bandoeng gevestigde brigade ook een algeheel hermeting uitgevoerd van de res. Cheribon, op gelijk wijze als dit in Midden-Java geschiedt. Een godotachcord gedeelte van dezelfde brigade wordt in 1915 nog in het bijzonder belast met de voorziening in de behoeftige aan opmotingen van uitsluitend militaire aard. Dit tot Buitenzorg gevestigd en zelfstandig werkzaam personeel ter storkte eener geheel opnemingsbrigade, nog aangevuld door tydelijk personeel, werd grotendeels gerecrueteerd uit dat van de tot Sumatra te werkgestelde brigades. De gergolde voortgang van de opneming en cartecring der Buitenbezittingen is helaas door voronbedoelde optuiningen van geheel militaire aard op gevoelige wijze vertraagd geworden.

Enigo opnemers van de brigade te Bandoeng worden voorts toegevoegd aan verschillende inili-

taire expedition, aan wetenschappelijke tochten, als die naar Centra al-Borneo onder Dr. A. W. Nieuwenhuis, aan de grensregelincommissie op Tiinor? eizM terwijl nog doorlopend enkele opnemers in Groot-Atjeh werkzaam waren. Het daar tewerk gesteld personeel kon in 1900 door tydelijke uitbreiding van den dienst oeningszins worden vermeerderd en werd onder leiding van e#Li officier gesteld, waardoor liet mogelijk werd geleidelijk nicer betrouwbare top. kaarten van Atjdh en Onderhoorigheden het licht te doen zien.

In het gouv. Sumatra's Westkust werden in-tusschen de wrkzaamheden door twee opne-mings-brigades geregeld voortgezet: de opne- ming en carteering op 1 : 20.000, 1 : 40.000 en 1 : 80.000 van dat belangrijk gewest zoomede van de res. Tapanoeli kwam in 1907 gereed. Daarna werd door die brigades een aanvang ge- inaakt met de opnemng van Zuid-Sumatra (res. Lampongsche districten. Palembang en Ben- koelen); alleen voor het Noordelijk deel van Ben- koelen beschikte men tot dien tijd over een ver- kenningskaart (1 : 160.000), resultaat cener van 1891 — 94 door den leuit. A. A. A. Gay ma ns uit- gevoerde verkenning. De carteering van Zuid- Sumatra geschiedt met toepassing van bet scha- lenstelsel 1 : 25.000, 1 : 50.000 en 1 : 100.000; de werkzaamheden in de Lampongs waren in 1913 geheel ten einde gebracht, die in Palembang en Benkoelen worden nog voortgezet.

Door opnemers, toegevoegd aan verschillende mil. en wetenschappelijke expeditien, werden voorts topographische gegevens bijeengebracht, waarvan voor de samenstelling van tai van schetskaarten partij kon worden geti-okken. Afzonderlijke vermelding verdient Jict verken- ningswerk in Gowa (1891 — 97), waaraan de door den leuit V. J. van Marie samengestelde over- zichtskaart van dat toenmalige rijk op 1 : 100000 en een topographisch beschrijving — gepubli- ceerd in het Tijds. v/h Kon. Ned. Aard. Genoot- schap, jaargang 1901 — het aanzijn danken.

Omtrent de laatste jaren valt nog te verm el- den, dat de in 1907 onderhanden genomen trian- gulate van Sumatra's Oostkust (zie TRIANGU- LATIE) in 1911 voldoende gevorderd was om in dat jaar met de topographische opnemng van dat gewest een aanvang te maken, waartoe het reeds sedert 1 Januari 1908 aldaar tot het uit- voeren van grensmetingen tijdelijk te werk gesteld personeel tot een nieuwe openiingsbrigade (de 4de) werd uitgebreid. Voor de carteering van dit zeer omvangrijk gewest, welks opper- vlakte driemaal die van Nederland bedraagt, wordt het schalenstelsel 1 : 50.000, 1 : 100.000 en 1 : 200.000 toegepast; men rekent dat voor die opnemng een 15tal jaren zullen noodig zijn. De uitbreiding onzer bestuursbenoienis op de Buitenbezittingen had voorts een spoedige voor- ziening in de behoefte aan betrouwbare kaarten van het gouv. Celebes en Onderh. noodzakelijk gemaakt ; daartoe werd een 5de opnemingsbri- gade in het leven geroepen, welke in September 1912, nadat de hoofdtriangulatie op Celebes een voldoende voorsprong had verkregen, met de secundaire driehoeksmeting en topographische . opnemng van het Z.W. schiereiland eu aan- // y/traan o maakte. Naar het bestaande werkplan zal #/ voor Celebes Jict schalenstelsel 1 : 25.000, 1 : 50.000, 1 : 100.000 en 1 : 200.000 worden

toegepast. Door militaire verkenners, veelal toegevoegd aan officieren van den Gen. Staf, liadden. voorts vluchtige opnemngen plaats bij de exploratie van Nicuw-Guinea, van welk ge- bied een schetskaart op 1 : 1.000.000 wordt uit- gegeven; in Midden-Celebes en op verscheidene kleine eilanden in het Oostelijk deel van den Archipel (Ceram, Soem.bawa, Flores, Timor, Halmahera) ; van de resultatcn dezer verkonin- gen wordgebruik gemaakt voor de samenstelling van schetskaarten, waarinde getracht wordt . voorloopig zooveel mogelijk in de behoefte aan cartographische materia al dezer tot nu too weinig bekende landstreken te voorzien.

De leiding van den dienst was van 1897 tot 1909 in handen van den kolonel J. J. K. Enthoven en ging daarna over op den kolonel C. C. Musch, die in 1920 werd opgevolgd door den Lt. Koi. A. v. Li th.

Zeer ingrijpende 两izingen hadden in dat tijdsverloop in de tewerkstelling en de organisatie van den dienst plaats. Vervulde de Top. dienst reeds sedert lange jaren een hoogst belangrijke rol in de cartographic van Ned.-Indie, hetspeciala militair karakter van dien dienst had er toe bij- gedrageu om bij do werkzaamheden de militaire belangen veelal te doen overheerscheu. Een alge- meen leiden de gedachte bij het opnemingswerk in Ned.-Indie had steeds outbreaken, ten gevolge waarvan de verschillende takken van den. Indischen Staatsdienst veelal onafhankelijk van elkaar driehoeksmetingen en terreinopnemngen uitvoerden, zonder altijd voldoende rekening te houden met de eischen door andere dicnsttakken aan het werk gesteld. De resultaten waren zoo- doende dikwijls voor anderen niet bruikbaar. Eenheid in de opnemingsmethoden dor verschil- lende diensttakkei), een goede verdcclng van het werk bestond niet ; voldoende samenw. - king ontbrak, hetgeen, tot noodeJooze herinc- tingen van eenzel/ de terrein en ghc<4 noodeloocz uitgaven aanleiding gaf.

Was reeds in 1892 door den van Kolo- niini bij de Indische Regeering aangedi)gt : n cen deskimdig onderzoek te doen instellic naar do wenschelijkheid en mogelijkheid on) tot centra lisatie van alle opnemings- en cart< ; (rings work- zaamheden in Ned.-Indic te geraken, zonder dat zulks tot eenig resultaat mocht leiden, nadat in 1900 het centralisatie-vraagstuk door het Op- perbestuur opnieuw ahangig was gemaakt, word bij Gouv. besuiit van 2 Nov. van dat jaar N°. 28 een CommiKsic licnoeind, waarin de Chef van den Top. dienst als voorzitter on do Chiefs van den dienst van het Boscljwczon, van liet lijnwezen, van het K ad aster, alsned(! ingonieurs van den Dienst der Irrigatie en van den aanleg van Staatsspoorwegen als leden zitting namen om bedoeld vraagstuk nader te bestudccren. Het verslag di or Commissio, dat in 1902 gerccdc k wa in, bevatte de conclusie dat een centralisatie van alle opnejnings- en cartecringswrkzaamheden voorul om geldelick redenen niet gewenscht werd geacht. Voor cen rationed., sijnitsing en inderling van de verrichtingen der verchil- lende diensttakken, die)ne) opnemngen zijn j)elast, werd echter de 'volgende regding aanbovoren: De tot dusverre door den Kadastralen dienst uitgevoerde metingen en verrichtingen, noodig voor do landrente-regeling, zouden naar den Top. dienst worden overgebracht ; aan dien dienst zouden voorts worden opgedragen alle metingen

(w.o. do driehoeksmetingen) en carLooriugswerkzaamheden van conigen omvang, welko cen algemeine karakter dragen en in verband daarmede zonder nadeel van den tak van dienst, to wiens behoefte te moeten worden vorricht, daarvan kunnen worden gescheiden, terwijl allo speciaal technische metingen zouden blijven uitgevoerd door het daartoe aangewezen personeel van de verschillende dienststakken; do lithographische reproductie van allo ten behoeve van eenigen tak van dienst vervaardigde kaarten zou geschieden bij de Topographische inrichting te Batavia, terwijl voorts bij den Instrumentmakerswinkel van den Top. dienst kosteloos alle meetinstrumenten bij de verschillende dienststakken in gebruik zou- den worden hersteld. De noodige eenheid en samenwerking zou voorts worden verkregen door het in het leven roepen van eene Permanente Commissie voor de metingen, die de belangen van de verschillende dienststakken zou hebben te behartigen en er zorg voor dragen, dat cen lier- haald opmeten van cen zelfde terreingedeelte uit- gesloten zou blijven.

Hoewel de voorstellen der Commissie reeds aanstonds de goedkeuring mochten wegdragen van de Indische Regeering en van het Opperste- stuur, duurde het cenigo jaren alvorens do ge- heele reorganisatie tot uitvoering was gekomen.

Vo oral de oplei ding en geregelde aanvulling van het voor de landreopnemingen benooidigd personeel, thans (1919) bestaande uit 4 officieren Eur. opnemers en 228 Ind. topografen en te- ki- uars, verdeeld over 4 brigades, ieder van 2 meet sect i(s, vereischte buitengewone inspanning en niet dan zeer geleidelijk konden die brigades in het leven geroepen worden. Niettein werden sou er t 1.9 <3 achtereenvolgend de vroeger reeds door(1-ni Kadastralen dienst vervaardigde kaarten der Prangeregeutschappen, welke voor periodieke herziening in aanmerking kwamen, 'eheel herzien en werden gchel nieuwe land- ji-ntc-kaarten vervaardigd van de res. Kedoc, l> : !j)>'-jnaBatavia (afd. Krawang), Bantam,

i-.. u^, Pasoerot-an (gedeelteijke herziening), \>< : (*!<i, Krtliri, Pckaloning, Cheribon (gedeelte- i l)!*.(■ jri< rzi<ning), K<n)bang, Soerubaja, Aladoera cu Alndioen. \>oj' zooverre thans hier bekend, zijn <!'. ■ kanrlan van (heribon en Soerabaja nog clij)'. in l.x-werkiug(: n is reeds met de perio- (li(: ke 10 jaarlijksche licrziening der kaarten van K' <loc en Jajijix inas begonnen, terwijl sedert 1 September 1917 de Jaidrcntc-eartecring op het eiland Bali omh-i hauilen werd genoinen. Behoudens gch(rl onvoorziene omstandigheden zal reeds over ciikele jaren de geheele landrente- carteerijng van Javu fen voldongen feit zijn ge- worden en licrmedc door den Top. dienst cen reuzenwerk zijn tot stand go bra edit, dat niet allen a ii de zoo lange lijih/nsgschiedenis van het landrcntc-onderzoek op Java cen ein de zal hebben gemaakt, maar <lal tevens ten voile zal l'x'antwoorden aan de eischen, die uit eon land- rente-kundig en technisch oogpunt aan zulk cen work moeten worden gesteld, terwijl ten slotte do door genoemde dienst bij de landrcntc- ne- tingen gevolgd rutionoclc ch vooral economische ■werkwijze van onljorekenbaar geldelijk voordeel vqor don Lande is geworden.

Nadat eene in 1899 bij de Opleidingsbrigado genomen proef om eenigszins ontwikkelde in- landsche jongelieden tot topognaf te vorinnen tot

vrij gunstige rcsultaten had gelcid, wordt behalve voor de landrcntc-opnemingen ook voor de ove- rig . opnemings-werkzaamheden gdcdeeltijk van inlan dsch personeel gebruik gomaakt; hierdoor werd het mogelijk in de steeds grootcr behoefte aan opnemers, waarvan do goroegde aanvulling uitsluitend door Europeesche werkr&chten uit het Lcger veel te wenschen overliet, op meer af- doende en goedkoope wijze te voorzien. Sinds 1902 ontvingen verder eenige ini. jongelieden eene afzonderlijke opleiding tot topograaf-ver- kener, ten einde begebijd te worden voor ver- kenningen en vluchtige opnomingen op de Buiten- bezittingen. Een 12tal dezer vorkenners — w.o. 2 leerlingen — is reeds in dienst gesteld en bewijst goede diensten bij de exploitatio van nog weinig bekende streken van den Archipel.

Geleidelijk kwam ook tai van verbeteringen. in do wijze van opneming en cartecring tot stand en werden de technische voorschriften van den dienst daarmede in overeenstemming gebracht. Hetzelfde had plaats met de reproductie, waartoe de Topographische inrichting te Batavia door ver- bouwing on aanschaffing van snelperscn en ande- re moderne technische hulpmiddolen als het ware een geheele verjongingskuur onderging; bedoelde inrichting is daardoor thans in staat tot de ver- vaardiging van de grootste en. moeiljkste kaart- werken, die op rreproductiegebied den toets eener vergelijking met hetgeen in Europa op dit gebied tot stand komt, met glans kunhen doorstaan, zoodat ook niet meer, zooals vroeger, voor zeer belangrijke cartographische uitgaven (de residen- tiekaarten van Java, de Atlas van Ned.-Indie) de medewerking behoeft te w.orden ingeroepen van de Top. Inrichting van het Dep. v. Oorlog te 's-Gravenhage. Ter bovordoring cencr deugdelijke reproductu' word eindelijk in 1916 do algeraene Iciding der daarmede verband houdende technische werkzaamheden bij de Topograhische in- richting toevertrouwd aan den toenmaligen, hoogst bekwanien Chef der lithographische werk» plaats, den Heer J. W. Teillers, die sedert die als hoofd der reproductie bij het Hoofdkantoor van den dienst is ingedeeld geworden.

Ten cinde aan do verrichtingen van den Top. dienst, welke door do centralisatie der inctingen zeer blauegrij is toegenomen, do noodige publi- teit te geven, word voorts in 1905 besloten tot de uitgifte van cen jaarboek, waarin naast een verslag van alles wat in don loop van hot jaar op topographisch gebied verricht wordt, ook technische en administratieve meddccling'n een plaats zouden vinden. Dcze uitgave hoeft ook in wetensciappdijke kringen een zeer gunstig ont- haal gevonden en wordt goregeld voortgezefc.

Aan allo reeds sedert 1900 in voorberoiding en bij wijze van tijdelijkcn maatregel godeloetlijk in uitvoering geweest zijndo rooi'ganisatievoor- stellen, verband houdende met de centralisatie der opnemings- en cartceringswerkzaamheden, in Ned.- Indie, were! bij besluit van 24 Februari 1907 N°. 25 (nd. Stb. N°. 242) do Koninklijke sanctie verlocud en l J uni d. a. v. trad de nieuwe organisatie van den Top. dienst in working. Doze organisatie ging bovondien gepaard met cen af- schieding van den dienst van den Gen. Staf, waardoor het tevens mogelijk werd den Chef van dien Staf to outlast on van zijn bemoecnis mot tai van zakon, die op zijn eigoenlijken werkring meestal geon betrekking hadden en die door de

centralisatie der metingen nog in belangrijk mate zouden toenemen. Sedert dien maakt de Top. dienst een zelfstandig onderdeel van het Leger uit, vomit het zoogenaamde Hoofdkantoor de IXe Afd. van het Dep. van Oorlog, en heeft de dienstchef een betrekkelijke zelfstandige heid verkregen, welke aan een spoedige afwikkeling van zaken zeer bevorderlijk kan zijn.

Wanneer wij ten slotte nog vermelden, dat de Top. dienst zich sedert dien mocht bejiveren om steeds ten spoedigste te voldoen aan de zeer verschillende eischen op algemeen opnemings- en carteeringsgebied, welke door de verschillende takken van den Indischen Staatsdienst worden gesteld, en dat een voldoening aan de op reproductie-gebied door de verschillende Departementen van Algemeen Bestuur gestelde eischen voortdurend tot buitengewone krachtsinspanning bij de Topographische inrichting aanleiding heeft gegeven, dan blijkt wel overtuigend dat de Top. dienst geleidelijk een organisatie ten bate der algemeene belangen is geworden en ontegenzeggelijk van een niet te miskennen centrale betekenis voor geheel Ned.-Indië zal kunnen zijn.

De Formaat van den Top. dienst is vastgesteld bij K.B. van 6 Maart 1915 N°. 55 (Iud. Stb. N°. 404) en sedert herhaalde malen gewijzigd. Zij bestaat thans (1919) uit:

A. Hoofdkantoor: 1 kolonel, luitenant-kolonel of najaor (Hoofd), 1 luit.-kolonel of kapitein (otiaer-hoofd), 1 kapitein, 2 luitenants, 1 hoofd der reproductie en 1 aardrijkskundige, beiden burg. ambt.

B. Topographische Inrichting, waartoe behooren: a. Teekenzaal: 5 burg. ambt. (waarvan 1 hoofd), 16 Eur. onderoff. en korporals of militairen van lageren rang, 2 Eur. leerl.-teekenaar (soldaten) en 46 Ini. Opz.-teekenaar, teekenaars le, 2e of 3e kl. of leerl.-teekenaar. b. Fotografische werkplaats: 2 burg. ambt. (waarvan 1 hoofd), 5 Eur. onderoff. of militairen van lageren rang en 17 Ini. opz.-retoucheur, retoucheurs le, 2e of 3e kl. of leerl.-retoucheur. c. Lithografische werkplaats: 4 lithografen (waarvan 1 hoofd) en 4 steendrukkers. alien burg. ambt.: 1 burg. ambt. (hoofd) boekdrukker, 19 Eur. onderoff. of mil. van lageren rang (10 steendrukkers, 6 lithografen, 1 bankwerker, 1 steenslijper en 1 boekdrukker) en 21 Ini. opz. lithog., lithogr. le, 2e of 3e kl. of leerl.-lithogr. d. Instruimentenmakerswinkel: 2 burg. ambt. (waarvan 1 hoofd), 6 Eur. onderoff. of mil. van lageren rang, instrument makers, 6 Ini. opz.-instrumentmaker, instrument makers le, 2e of 3e klasse of Jeerl.-instrumentmakers. e. Boekbinderij: 1 sergt. majoor of militair van lageren rang boekbinder en 5 Ini. boekbinders.

C. Triangulatie-brigade: 4 burg. ambt. (1 brigadehoofd en 3 onder-brigadehoofden), 1 aspirant-onder-brigadehoofd, kapt. of le. luit. of burg. ambt., dan wel officier der Kon. Marine, 2 topogr. burg. ambt., 6 Eur. onderoff.

D. 5 Opnemingsbrigades: 5 kpts (hoofden), 5 kpts. of le. luits., 7 topogr. burg. ambt., 35 Eur. onderoff. opnemers, 35 Ini. opz.-topogr. of topogr. le, 2e of 3e kl.

E. 4 Landrentopeningsbrigades: 4 kpts. of luits. (hoofden), 14 topogr. burg. ambt. of adj. onderoff. opnemers, sectiehoofden, 11 sergt. maj. opnemers, 140 Ini. opz.

topogr., topogr. lo 2e of 3o kl. of leerl.-topogr., 85 Ini. opz.-teekenaar, teekenaars le, 2e of 3e kl. of leerl.-teekenaar.

F. Opleidingsbrigade: 1 majoor of kapt. (hoofd), 2 kpts. of le. luits., 2 topogr. burg. ambt., 12 Eur. onderoff. en korporals, 4 Eur. leerl.-opn. (soldaten), 8 Ini. opz. topogr., topogr. le, 2e of 3e kl. of leerl.-topogr., 12 Ini. opz.-verkenner, verkenners le, 2e of 3e kl. of leerl.-verkenner.

G. Opleidingscursus: voor leerl.-teekenaar en opnemers: 1 topogr. burg. ambt., 1 adj. onderoff. of militair van lageren rang, opnemer, 1 adj. onderoff.-teekenaar en 24 Eur. leerlingen.

Bij de Triangulatie-, Opnemings- en Opleidingsbrigades zijn voorts ingedeeld 17 Ini. opz.-teekenaar, teekenaars der le, 2e of 3e kl. of leerl.-teekenaar.

Naast dit vaste personeel wordt nog bijna doorlopende en officiers- en oudergeschikt personeel tijdelijk boven de formatie gevoerd, zooals bijv. thans (1919) 7 kapiteins (ritmeesters), 2 luits., 1 burg. ambt. en verscheidene onderoff. ten dienste eener bespediging van de triangulatie op Celebes, voor de secundaire driehoeks-meting, voor de opnemings van Atjeh, enz., ter-wijl nog bij de verschillende werkplaatsen te Veltveden de noodige Ini. liand. in'sers zijn te werk gesteld. Ondanks dit reeds zeer omvangrijk personeel, welks gregede aanvulling voortdurend groote inspanning vereischt, blijft het toch slechts mogelijk op betrekkelijk bescheiden voet voort te gaan met de hrczining der kaarten van Java en de opnemings en cartecring van de nog zoo talrijke, weinig bekende deelen van den zoo uitgestrekte Indischen Archipel.

Recruteering en opleiding van het personeel. Officieren van de verschillende wapens, die bij den Top. dienst wenschen te worden geplaatst — waartoe jaarlijks gelegenheid bestaat — worden na een examen in de lagere wiskunde, landmetten en waterpassen, topographisch teekenen en Malcisch, geflurd* < ; inaan- den aan eenc j)ractische beproevin^ bij de ojn- leidings-brigade onderworpen: voldoen zij, < l : in worsen zij bij die brigade verder tot opt< jn' r opgeleid, waarna zy voor vaste plaaf >ing bij i'-n dienst in aanmerking komen. Voor lateri pl. M - sing bij de triangulatie-brigade jnoet no^ i f-n meer uitbreid examen in <ic beginselen ih-r hoogere wiskunde en de geodesic worden af.crc- legd, waarna zij bij die brigade thoor<tiscji <-n practisch in de driehoeksmeting en astronoini> h'e plaatsbepaling worden opgeleid. JJ((ondei i/- schikt Eur. opnemerspersoneel wordt dcl.r.s g< : rc- cruteerd uit de leerlingen van den Typ. cursus te MageJan< ; waarbij, sedert de opheffing van de Pupplenschool te Gombong (1911), voor 24 jongheden van Eur. afkomst gelegenheid<l bestaat tot leclring-opnemer of teekenaar te worden opgeleid, en overigens uit het Leger , door oproeping van onderoff. en jnirdere militairen, die na een aanvankdijk beproeving van (5 maanden bij de Opleidings-brigade om van den noodigen aanleg te doen blijken, verder bij die brigade tot opnemer worden gevormd. Bij dezelfde brigade heeft ook de practische opleiding van inlandsche jongelieden tot topograaf plaats; de vorning van het voor de landrente-opnemingen benodigd Ini. opnemers- en teekenaarspersoneel heeft bij

de landrentc-ophemingabrigades plants. De duur der gOheele opleiding tot opnomer bedraagt onge- voor 3 jaar (voor inlanders van 3 tot 3½ jaar) ; slechts zeer onkenen zijn binnon dien tijd geschikt voor do opnoming en cartearing van alto torrain- soorten; de theoretische en practische vorming bij do triangulatie-brigade vereischt ongeveer 2 jaren.

Het Eur. teekenaarspersoneel der Topogra- phische oprichting wordt hoofdzakelijk gerecru- teerd uit de leerlingen van den Top. cursus ; het inlandsch personeel, zoomede de ini. handlangers uit jongelieden, die zich daartoe beschikbaar stellen. Het Eur. technisch personeel der ver- schillende werkplaatsen der Top. inrichting (photografen, lithografen, steendrukkers en in- strumentmakers) wordt deels aangevuld uit hot Leger enoverigens door uitzending uit Nederland ; over het algemeen komen voor plaatsing by die ateliers slechts personen in aanmerking, die reeds over de noodige vakkennis beschikken. Ter betero voorzicing der geregelde aanvulling van het personeel van den dienst werd in 1916 nog bepaald, dat indien het volgens de formatie vastgesteld militair personeel der verschillende werkplaatsen niet naar behoren kan worden aangevuld uit het Leger, in de plaats daarvan burgerpersonen tewerkgesteld kunnen worden.

De opnemingen. Aan elke door den Top. dienst uitvoerde geregelde opnoming, rrekt tegenwoordig een driehoeksmeting of waar <le/e door de gesteldheid van het terrein niet jijogelijk is, een astronomische plaatsbepaling tot grondslag. Vluchtige opnemingen of verkennin- gen in nog weinig bekende streken worden steeds zooveel mogelijk op vaste punten der Marine uangesloten; waar geen aansluiting mogelijk is (bijv. bij mil. expedition) wordt het gemetene een- voudig volgens de lijn van het geographische Noorden gcarteerd, waartoe de opnemer vooraf (1<- afwijking der magneetnaald van zijn instrument door azimuthbepaling op de zon bepaalt (zie <lc „Handleiding voor de correctie eener i>ou- olc en van den tijd”). De wijze van opne- min# en cartearing (driehoeksmetingen, topo- : q)llische o)ne)ningen en voorstelling van het i : lief door hoogtelijnen, landrente-opnemingen) i, aaugecveii in verschillende instructien, hand- lejdngen, technisclio voorschriften met tabellen en Jegenda's, welke incerdeels tegen geringen. j>rijs bij het j loofdkantoor van den Top. dienst dan wel bij hc, Jnpdt van Leermiddelton te Welte- vreden verkrijgbaar zijn.

G e b r u i k e l i j k o s c h a l e n. Zooals reeds hiervoren bleek, word van 1870 af voor de detail- opneming van Java do sebaal 1 : 20.000 toego- past en die van 1 : 100.000 voor de overzichts- kaarten, terwjl in 1886 voor do cartearing van Sumatra's Westkust liet schalenstelsel 1 : 20.000, 40.000, 80.000 word aangenomen. Sodert in 1896 met do hermeting van Midden-Java werd begon- nen, bezigt men daarvoor hot schftenstelsel: 1 : 25.000 voor de detailbladen, 1 : 50.000 voor de militaire kaarten (zie Ind. Mil. tijdschrift 1905 lo(II. „De mil. cartographic van Ned.-Indie door J. J. K. Enthoven) en 1 : 100.000 voor de overzichtskaarten (graadafdeelingen). Met uit- zondring van onklo borgetreinen zonder econo- misclie botokenis, worden bijna alle bladen van Java op 1 : 25.000 gcarteerd en worden daarna do bladen op 1 : 50.000, en 100.000 door photo-

graphische vorkleining verkregon. Op de Bwiten- bezittingen, waar de behoefte aan betrouwbare overzichtskaarten grooter is dan die aan detail- bladen, welker vervaardiging veel meer tijd en kosten vereischt, worden, zoals in Zuid-Suma- tra, do meeste terreinen direct op 1 : 100.000 in kaart gebracht en slechts van do economisch zeer belangrijke terreinen kaarten op grooter schaal (1 : 25.000 of 1 : 50.000) vervaardigd. Bij de opnoming van Sumatra's Oostkust en van Celebes wordt grootnddeels direct op de schaal 1 : 200.000 in kaart gebracht, en worden alleen de economisch belangrijke gedeelten afzonder- lijk op 1 : 100.000 of 1 : 50.000 gecartcerd. Voor schetskaarten van nog weinig bekende landstreken bezigt men veelal de schalen 1 : 250.000, 1 : 500.000 of 1 : 1.000.000 (Nieuw- Guinea). Bij de landrente-metingen bezigt men de schaal 1 : 5.000 voor de desakaarten en 1 : 20000 voor de overzichtskaarten der districten.

Hoeveelheid w e r k. Een geoefend op- neimer kan in gdotailleerde terreinen, naarmate de schaal der kaart bedraagt : 1 op 20, 25, 50, 100 of 200 duizend, gemiddeld 6,7*, 12, 50 of 100 K.M² per maand opnemen en carteeren, en in zeer vlakke terreinen met weinig details veelal nog meer; voor het inlandsche personeel zijn deze cijfers in den regel iets kleiner.

Dank zij de deugdelijke wijze van opneming en de geregelde en stronge controle, welke op het terrein- en teekenwerk wordt uitgeoefend, vol- doen de nieuwere topografische kaarten alles- zins aan de eischen van nauwkeurigheid, die tegenwoordig gesteld moeten worden.

Bij de landrente-opnemingen wordt door een Ini. topograaf bij nieuwe metingen per maand gemiddeld 550 bouw landronte-plichtigen grond in kaart gebracht ad. ongeveer 29 cents per bouw, bij herzoningen (Preanger, Pasoeroean) ongeveer 600 bouws tegen een zelfden prijs.

P r o j e c t i e - m e t h o d e n. Zooals reeds hiervoren bleek, is voor de alleroudste kaarten van Java geen bepaalde projectio-methodo toe- gepast; de uitkomsten der metingen werden toen eenvoudig volgeas de aangenomon schaal in teekening gebracht en de gecarteerde veelhoeken daarna zoo goed mogelijk ingopast in de drie- hoeken, welke op primitieve wijze uit de gege- vens der hoofdriehoeksmeting werden gecon- strueerd. Eerst in 1864 paste men de projectie- methodo van Flamsteed toe, welke in 1870 word vervangen door de Bonne-projectie (de zg. ge- wijzigdo projectie van Flamsteed); voor elk ge- west word toen een afzonderlyk stel coördinaten- assen aangenomen en de coördinaten van do (riehoekspunteu ten opzichte van die asson be- rekend, waardoor echter geen behoorlijke aansluiting tusschen do verschillende kaarten der residentien kon worden verkregen en dus ook het vervaardigen van een aancongesloten topogra- phische kaart van Java niet mogelijk was.

Om aan (lit bezwaar te gmoet te komen en ook in andero opzichten om grooter nauwkeu- righeid te verkrijgen, werd in 1886 voor de opnoming van Sumatra's Westkust de polyeder- projectio toegepast, volgens welke het terrein door parallellen en meridianen op onderlinge afstand van 20* in trfpeziuumvormige stukken (graadafdeelingen) wordt verdeeld, die elk volgens de conformo kegelvormigo projectie naar het platto vlak worden ox-orgebracht. Zodoonde

worden de vervormingen, die aan elke kaartprojectie eigen zijn, tot onmerkbare bedragen teruggebracht, terwijl een praktisch aaneensluitende kaart geping tusschen de in hetplattovlakovergebi-ach te ffraadaafdeelingen door de vormveranderingen van het papier door rekken en krimpen, verre overtroffen wordt.

Van dezelfde projectie wordt thans gebruik gemaakt bij de carteerung van Zuid- en Oost-Sumatra en van Celebes, zoodmed bij de nieuwe carteerung van Java. Alleen voor Nieuw-Guinea (ook voor schetskaarten van andere kleine eilanden) past men thans de Mercator-projectie toe, welke vroeger (1886—95) ook gebezigd is bij de opening der Westerafdoeling van Borneo, in verband met de Jigging van dat gewest ten opzichte van den evenaar.

De Topographische inrichting. Moge deze inrichting in de eerste plaats strekken tot vervoevuldiging van alle kaartwerken van den Top. dienst, sedert de inwerkingtreding der centralisatie op opnemings- en carteeringsgebied heeft zij ook kosteloos te voorzien in de behoefte op reproductiegebied van alle Indische Departementen van Algemeen bestuur. Daartoe is de Top. inrichting thans volledig uitgerust. Zoo beschikt bijv. het photographisch atelier over 2 zeer ruime, ingebouwde camera-toestellen met in den voorwand aangebrachte objectieven, waarin het personeel zich bewegen kan bij het projecteeren der te photografeeren tekeningen en het stellen der bijna uitsluitend gebezigde natte collodium-platen van afmetingen tot 90 x 90 cm. en zoo noodig zelfs nog grooter; eene electricische Verlichting door krachtige booglampen verschafte in dit atelier de gelegenheid om ook bij onvoor-deelig invallen van het zonlicht of bij ongunstige weersgesteldheid goede opnamen te verrichten. In de drukkerij wordt reeds beschikt over verscheidene door een krachtigen motor voortbewogen groote steendrukselpersen, hoekdruksel-persen en hulpmachines en over een groot aantal handpersen, terwijl, in verband met de buitengewone toeneming der eischen door allerlei taken van dienst aan het voortbrengingsvermogen der inrichting gesteld, onvermijdelijk nog tot de aanschaffing van meerdere drukpersen zal moeten worden overgegaan.

Voor de reproductie van het meeste kaartwerk wordt de photolithografische methode toegepast; de gravure-druk bezigt men hoofdzakelijk alleen voor fijn te bewerken overzichtskaarten. Voor meerdere bijzonderheden betreffende de wijze van reproductie bij de Top. inrichting te Weltevreden zij verwezen naar het belangwekkend artikel in het Ind. Mil. tijdschrift, 1904, 1e deel, biz. 115 e. v. „Kort overzicht betreffende de samenstelling en vervoevuldiging van topographische kaarten in Ned.-Indië“ door J. B. Sneyvangers, zoodmede naar het tijdschrift „Onze Eeuw“, 1909, afl. December „Hoe een groote kaart tot stand komt“ door W. B. Oort.

De kostelooze verstrekking van kaarten aan autoriteiten, colleges, enz. (zoo wel in Indie als in Nederland) is geregeld bij verschillende Bij-bladen op het Ind. Staatsblad; die aan het Leg er by Alg. order N°. 137 van 1903, gewijzigd bij N°. 43 van 1912.

De Regeeringsalmanak, deel I, zoodmede het Jaarverslag van den Top. dienst bevatten steeds

een volledige opgave van de bij de Top. inrichting ook voor het publiek tegen betaling verkrijgbaar gestelde kaarten en bladwijzers met vermelding van den prijs; tegen denzelfden prijs zijn die kaarten ook verkrijgbaar by do firma J. Smulders en Co. te 's-Dravenghage.

Literatuur: Tijdschr. v/h Kon. Ned. Aard. Genootschap, 1876 „De Residentiekaarten van Java en Nadoerti“ door F. de Bas; „Overzicht van de organisatie en de werkwijze v/d Top. dienst in Ned. Indië“ (1901); de Jaarverslagen v/d Top. dienst sedert 1905; „De Top. dienst in Ned.-Indië“ (Eenige gegevens onitrent, geschiedenis, organisatie en werkwijze, uitgegeven ter gelegenheid v/d tentoonstelling v/h Kon. Ned. Aard. Genootschap te Amsterdam in 1913) Voor verdere literatuur zij verwezen naar Hartmann's Repertorium. J. J. K. E., <

TOR RIVIER. Ook wel genaamd Kinamowi of Slafin. Zij valt in zee op Noo'd Nieuw-Guinea ten W. van liet eiland Wakde. Het meerendel der Papoea's aan den boveuc- en middenloop noemen haar. :Tor"; wordt zij genoemd door den Mafinstam, die aan haar bene den loop gevestigd is. De mond der Tor is 350 M. breed; al spoedig vermindert de breedte der rivier tot 200 a 300 M. om over grooten afstand zoo te blijven. In den benedenloop worden de hutten en tuinen der Mafin aangetroffen: met deze lialf-nomadcn. werd tot nu toe geen verband;ug gekregen. De Tor kan ± 10 dagen met prauwen stroomop- waarts gevaren worden. Een brede rechter zij-rivier is de Foein. Boven de samenvloeiing ver-takt zich de Tor in tai van kleine armen, welke een uitgestrekt moeras vormen: bovenstrooms kiervan verbreedt zij zich tot 600 700 M.; het rivierbed bestaat daar ter plaatse uit rolsteenen, die oevers zijn echter nog vlak en met dicht bo.-cii begroeid. Hoogerop wordt de Tor zeer smal en breekt door een slechts 20 M. breed ravijn; du oevers bestaan hier uit heuvels van koraalkalk en dalen bijna loodrecht in de rivier. De stammen aan den bovenloop noemen deze rivier Tessari..<

TORADJA, De naam Toradja beteekent „bovenlndcr". Hij werd oorspronkelijk gegeven door de Boegineezen van Locwoc aan de ber/><,- woners, die ten W. van Locwo's loofdplaats J' : t- loppo wonen, in bet stroomgebied der SaMan (Sadang) rivier. De hcidensclie stammen aan(< Kalacna-rivier noemen deLoevoersTolampoo of „wilden" die in het Merengebied van To-bela „de veraf wonenden". De benaaming Toradju is langzamerhand door de Europeancn ook toege-past op de overige bergbewoners, die mpm in. Mid-den-Celebes aantref, omdat men tot nog toe voor hen geen verzamelaam had. Van taalkundig standpunt gezien, zou men de Moh. bewoners van Parigi tot Moocton eh van Paloe tot Tontoli tot de Toradja kunnen rekenen, maar zij zijn zoo- zeer vermengd met Roeginpesche. Gdrontajce-sche en Mandarsche elementen. dat zij antropo- Jogisch moeclijk meer Toradja's zijn te noemen. Bovendien, zijn zij geen „bovenkinders" meer. Zij moeten dus worden aangeduid als de „<trandbe- volking" van Tominihocb en Straat Makasser. De naam To pantoenoc asoe (Hondenvleesch ko-kers), die voigens sommigen schrijvers door do Noordrijd wonende volkmen aan de Toradja's wordt gegeven, komt in werkelijkheid niet voor 'Het gebied der Toradja^ wordt dus begrensd: in

hot Zuiden door de Doerische staten en Loewoe, waarvan het geschieden wordt door het Takolekadjoegerbergte; in het Oostcu door het rijk der To Morf en der To Loindang bij Tandjoeng Api; in het Noorden door de strandbevolking van Todjo, Poso, Saoesoe, door Parigi en Paloe; ten Westen door de Mandarsche staten.

De talrijke Toradja-stammen die Midden-Celebes bewonen zijn in drie g'ootte groepen te verdeelen: 1. De Sadang-toradja's; 2. De Poso-toradja's en 3. de Sigi-toradja's. Deze verdeeling is voornamelijk op taalkundige gronden gemaakt. Daar men de talen op Celebes dikwijls noemt naar het woord, dat voor de ontkenning in gebruik is, kan men het gebied der eerstgenoemde Toradja's het 'tae'-gebied, dat der Poso-toradja's het baree-gebied noemen, terwijl voor de Sigi-toradja's geen algemeen glikkluidende ontkenning bestaat, maar nagenoeg iedere stam zijn eigen ontkenningswoord heeft terwijl die talen toch onderling zeer aan elkaar verwant zijn (zie TORADJA'SCHE TALEN).

Let beklunnter talen geeft eeiigszins weer het terrein waar de verschillende Toradja groepen wonen. De Sadang-toradja's wonen over het geheel dicht bij elkaar; zij zijn althans voor elkaar gemakkelijk te bereiken. Dit geldt ook van de Posogroep. Zij hebben dus steeds met elkaar gemeenschap kunnen houden. Anders is het gesteld met de verschillende stammen der Sigi-toradja's; deze zijn door dikwijls steile bergen en zware bossen; hen van elkaar gescheiden. Zoodat een gregeld en d'rling verkeer niet kon plaats hebben. Ook heeft iedere Toradja-groep haar eigen stroomgebied, waar zij zich heeft gevestigd. Zoo wonen de Sadang-toradja's in het stroomgebied van de Sadang en de Balcas; de Sigi-groep woont aan de Lariang en aan de Goembasa-rivier of de rivier van Paloe, terwijl de Poso-toradja's het bovenstroomgebied van de Poso-, de Laa- en de Kallacna-rivieren bewonen. Midden-Celebes is bekend voor zijne talrijke inzinkingen tusschen de Itegen in, waardoor groote vlakten ontstaan zijn. In deze inzinkingen zijn het, die de Toradja-groepen 'ot bun no woonplaatsen hebben gekozen.

Van de oudste tijden af waren de Sadang-toradja's en de Poso-toradja's aan de oppermacht onderworpen. Wat de Sigi-toradja's betreft, wel auncr verlieten, dat de Loewoesche sageheld Sawerigading zijne veroveringen tot hun gebied heeft uitgerisickel. Inaai serlert menschenheugenis is bet de vorst van Sigi, die suprematie over de Htaminen van deze groep uitoefende. De bezwaren, die aan het bezocken van hunne woonplaatsen verbonden waren, hebben deze stammen steeds eenc zekere mate van onafhankelijkheid gewaarborgd.

Niettegenstaande het geregeld verkeer met Mahoniedinen, hebben deze stammen zich alien aan hun oudc hoidendoen gehoeven. Zij warden daarom steeds met vrcachting door hunne Mohaimedaunsche heeren behandeld, en op alle mogelijke wijzen door dozen afgezet. Alleen in het Puloc-dal en aan de Rusten van de Toininibocht zijn velen tot het Mohanimedanisijve overgegaan.

Toen liet N.-J. Gouv. in 1905 de Toradja's aan zich onderwierp, was het verzet bij de Sigi-groep, en vo'ortl bij de Sadanggroep nogal hevig. Dat het verzet bij de Poso-toradja's spoedig gebroken was, moet voor een groot deel woiden toegeschreven

aan het feit, dat de Christelijke zending reeds eenigen tijd onder hen gewerkt had. Toen het Gouv. zich met hen kwam bemocnen, vond dit de Toradja's op bergtoppen wonende, waar zij hunne versterkte dorpen met succes tegen een binnenlandschen vijand konden verdedigen. Verschillen- de stellingen zooals de Bonto batoo bij de Sadang-toradja's, hebben ook aan de soldaten moeilijke oogenblikken bezorgd. Sedert het Gouv. het bestuur in handen heeft, zijn vele bergtoppen verlaten en zijn de dorpen op vlakker terrein aangelegd. De Sadang-toradja's en een gedeelte der Poso-toradja's behorens thans tot het Gouv. Celebes en Onderh.; de Sigi-toradja's en het gros der Poso-toradja's wonen in de residentie Menado.

De verschillende Toradja-stammen hebben steeds neiging getoond om uit te zwermen naar andere streken van Celebes. Zoo vindt men vooral aan de Toininibocht, aan de Golf van Bond, die van Tolo en aan Straat Makassar nederzettingen van Sigi-toradja's (vooral To Bada en To Koelaw). Aan de Noordkust van de Golf van Tolo vindt men eene reeks van dorpen die hun ontstaan voornamelijk te danken hebben aan daarheen getrokken Poso-toradja's. Sadang-toradja's zwerven gaarne uit naar het Merengebied in het Malilische. Hun voornaamste werk daar is damar zoeken. Aangelokt door de groote voordelen van het damar zoeken, begaf men zich daartoe naar de omgeving der centra van den daniarhandel in het Malilische en het Morische. Behalve damar worden er nog uit het Toradja-gebied rotan en copra uitgevoerd.

De Poso-toradja's beweren af te stammen van een man en eene vrouw, door een god (lamoa) uit steen ghouwen en daarna beziel door den wind. De sterfelijkheid der menschen zoeken zij in het feit, dat deze eerste menschen, toen hun de keus gelaten word tusschen een steen en een tros pisang, zij dozen laatsten namen, waarna ook hun leven sterfelijk werd als dat van de pisang. Volgens de legenden leefden de voorouders der Poso-toradja's in een dorp Pamona aan de Noordpunt van het Poso-meer. Toen er gebrek kwam aan bouwgrond, verspreidden zij zich naar de verschillende deelen van Midden-Celebes, onder aanvoering van 7 breeders. Bij de scheiding plantte ieder dezer breeders een steen. Bij tijden wordea aan deze steenen nog offers gebracht, vooral in den tijd van den landbouw.

De Sigsicho afdeling (To Koelawi, To Napoe, To Bada, To Besoa) bewert af te stammen van een menschenpaar, dat langs een lian uit den hemel op aarde neerdaalde. De plaats, waar zij neerkwamen, zou zijn gelegen in het landschap Rampi aan den oorsprong van een zijrivier der Lariang. Van lier uit zouden deze Toradja's zich naar het Noorden hebben verspreid.

De Sadang-toradja's (To Sa'dan, To Rong-cung) zoeken hunne voorouders oveeneens in een paar op aarde neergedaalde heiningelen.

Voorts hebben alic Toradja-stammen hunne legenden omtrent een op aarde neergedaalden en menschgeworden hemclling (bij de Poso-groep Lasao geheten), die hun al de adat voorschriften en onderwijs in den landbouw zou hebben gegeven.

Voor dat het Gouvernement ingreep, woonden de Toradja's samen in dorpen van 2 — 20 huizen. Alleen de dorpen der Sadanggroep waren grooter; de leden van deze groep verlegden hunne dorpen

vrOuw, soms ook zonder eenige plechtigheid, wordt het liuwelyk gerekend voltrokken te zyn. De bruidschat wordt meestal eerst na de voltrekking van het huwelijk voldaan. en bestaat uit een voor iederen stam verschillend, bepaald aantal stukken katoen, kommen, koperen schalen, ter een buffel of varken steeds daarbij wordt gegeven als „hoofd van den bruidschat”. Echtheid komt menigvuldig voor. Polygamie is algemeen onder de hooftden.

De foradja's zijn animisten (zie ANIMISME en HEIDENDOM). Hun heidendom concentreert zich om de vereering der dboden. Het lijk wordt in een uit een boomstam gehouwen kist gelegd, en op eenigen afstand van het dorp op eene stelling geplaatst, totdat de vleeschdeelen van het lijk zijn verteerd. Daarna worden de beenderen bijeenverzameld en in een klein kistje gedaan, dat men in de eene of andere rotspleet of spelonk bijzet. De Sadang-toradja's beitelten daartoe kamertjes rit in de rotsen. Dit is waarschijnlijk eene veiligheidsmaatregel om de graven te beschermen tegen roof van de aan den doode meegegeven kostbaarheden. Het bijeenverzamen der doodsbeenderen gaat gepaard met een groot doodenfeest, dat dagen achtereens duurt, en waarop tientallen buffels worden geslacht. Uit economisch en hygienisch oogpunt heeft de regering aan deze doodenfeesten bij de Poso- en de Sigi-toradjas paal en perk gesteld.

Vrees voor weerwolven en andere geheime invloeden van menschen is groot. Bovendien zijn rivieren, bergen en groote boomen voor den Toradja bewoond door geesten, die bij de minste belediging hun aangedaan zich wreken door den beleediger ziek te inaken. De goden en halfgoden zijn talryk. Het voornaamste werk der priesters en priesteressen, onder wie ook een aantal mannen, die zich als vrouwen kleden en gedragen, is, om de verloren gewaande zielstof van zieken aan den eigenaar terug te brengen.

Sedert 1892 werkt de zending onder de Poso- en een gedeelte der Sigi-toradja's. Sedert korten tijd doet ook het Heilsleger pogingen om de Sigi-toradja's uit het stroomgebied van de Paloe-rivier tot het Christendom te brengen. Ook onder de Sadang-toradja's is de zendingsarbeid in 1914 begonnen.

De rechtspraak was vroeger geheel gegrond op den adat, de eenige straffen waren boeten en dood; het laatste in geval van overspel of grooten diefstal wanneer de dader op heeterdaad werd betrapt en" van hekserij. De boeten bestonden voornamelijk uit slaven, buffels en stukken katoen. Door het Gouv. is in de rechtspraak reeds veel wijziging gebrach, maar zij berust toch nog steeds op den adat.

- "R] 勇 *Literatuur*: Paul und Fritz Sarasin, Reisen in Celebes, 2 Th., Wiesbaden 1905; A. Grubauer, Unter Kopffügeln in Central Celebes, Leipzig 1893; Adrian Alb. C. Kruyt, De BarGsprac-j) kende Toradja 8 van Midden-Celebes, 3 din., met 1 kaarten en platen, Batavia 1912 — 14; A>b. C. Kruyt, De berg'andse bappDEN Napoe en Besoa in Midden Celebes: Idem, Het landschap Bada in 4. Midden-Celebes, Tijdschrift Aardr. Gen., 2e serie, deel 23 en deel 26; Monographisch van liet Gouverneinent Celebes en Onderhoorigheden bewerkt door het Encycpudisch Bureau. A. C. K.

TORADJA' SQHj' TALG里. Onder dezen naam kan men samenvatten de talen die op de taal-

kaart van Celebes, behoorende bij dl. III van „Do Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes" door N. Adriani en Alb. C. Kruyt zijn verdeeld in de groepen: West-Toradja'sche en Oost-Toradja'scho talen (resp. Groep D en E).

De Toradja'scho talen beslaan een zoo uitgestrekt gebied, dat de grenzen moeilijk met volkomen nauwkeurigheid zijn aan te geven. Ten ruwe gesproken, nemen deze talen glicel Midden-Celebes in, van de Tomini-bocht tot de Bone-golf en van Tandj. Api tot Straat Makasser. Drie der vier groote schiereilanden van Celebes vallen grootendeels buiten dit taalgebied: alleen van het N.lijk schiereiland ligt een deel binnen het gebied der Toradja'sche talen.

De N.grens van het Toradja'sche taalgebied loopt van Laboja, aan Straat Makasser, op 0° 10' Z.B. (ten Z. dus van 't schiereiland Balaisang) in Z.O. richting naar de W.kust dcr Tomini-bocht, die zij op 0° 35' Z.B. snijdt, nabij Tovera. Verder gaat de N.grens langs de Z.kust der Tomini-bocht, tot Tandj. Api. Van hier loopt de O.grens over land Z.O. tot dichtbij de O.kust van Celebes, tusschen Ondolian en Mantawa, op 122° O.L. Verder volgt de grens do kust der Solo-baai tot aan de N.punt der Tomorigolf, loopt daarna W.. vervolgens Z., tot dat zij op 2° 30' der rivier Kalana snijdt. Hier begint de Z.grens, die N.W. loopt, tusschen Masamba en Loboni, tot waar zij op 1° 20' Z.B. de W.kust van Celebes bereikt. De W.grens is de O.oever van Straat Makasser.

De Toradja'sche talen grenzen dus ten N. aan de Tominische taalgroep, ten Z. aan de Mandarsche talen, de Sādansche talen en het Boegineesch, ten O. aan de Boengkocsch-Morische en aan de Loiansche talen. De binnen dit gebied gelegen talen worden door de T<J>radja's aangeduid met het ontkenningwoord, dat aan elke taal eigen is. Zie het artikel BARE'E-TAAL. Hier zijn echter, waar het kun, de geografische benamingen gebruikt en de ontkenningwoorden tusschen haken bijgevoegd.

West-Toradja'nche talen. Van af de bovenaangeduide N.grens aan Straat Alakasser, naar Jw Z. toe: *Tawaili'sch*, een N. dialect (raii) en <: n Z. dialect (torai) in Taw&ili zelf en een zoo in Toboli, aan de T.ominiboent en vandaar N.lijk tot aan Sinioe. In dit gebied liggen, aan <C O.kust der Paloe-baai de Boegineefelic dor pen Wani, Pantaloa en Labocan.

Verder Z.lijk vanaf Mam boro: *i'alo'sch*, een N.lijk dialect (doi), aan den O.never der Palocbaai, en het hooftdialcet (Jedo), in de stad Paloc zelf, rondom do kust der J'alo'oc-baai en aan den benedenloop der Paloe-rivier. Kolonien van Paloesch-sprekers N.lijk van het Tawaili'gch in de Bocht van Tam boo en op het schiereiland Labea. In de geheele Paloe-baai, over een groot deel der W.kust van Celebes, ten N. en ten Z. der Paloe-baai, in het geheele strooingebied der Paloe-rivier, in Koelawi en Gimpoe, tot in Bada toe, kan men met Paloc'sch terecht. Ook aan de W. en Z.kust der Tomini-bocht, van Mocton tot Saocoes word Paloc'sch verstaan. Zonder twijfel is het Paloc'sch de meest bekende der W.-Toradja'sche talen, hoewel zijn gebied niet groot is.

Aan de W.kust dor Paloe-baai het *Lole'sch* (oende), ook hier en daar gesproken aan de kust van Straat Makasser, op dezelfde breedte gelegen. N.lijk loopt het gebied dezer taal tot Donggala. Ten W. van het *Lole'sch*, het *Ganti'sch* (ndepoeoe), nauw daarmedo verwant. Ten Z. dezer talen, aan de kust van Straat Makasser, ligt de grens met het *Mandar'sch*, dat niet meer tot do *Toradja'sch* talen behoort. Donggala, aan de N.W.punt der Paloe-baai, spreekt *Boe-gineesch*.

Vanaf de Z.grens van het *Paloe'sch* ligt het gebied der W.-*Toradja'sch* talen in het stroomdal der *Paloe-rivier*. De W.oever is nog gebied van het *Paloe'sch*, tot op 1° 10' Z.B. Op den O.oever begint bij de zijrivier *Woeno*, op 1° Z.B. het *Sigi'nch* (idja), met een klein gebied en ongeveer 2000 sprekers. *Sidondo*, eenige uren verder Z.lijk gelegen, spreekt de edo-taal, met ongeveer 1000 sprekers; nog verder Z.lijk, in *Sibalaja*, *Pakoeli* en *Bangga* (het laatste op den W.oever der *Paloe-rivier*) de ado-taal, met een 3000 sprekers. Nog verder Z.lijk, aan het *Lin-doemcer*, het *Lindoe'sch* (tado), nft een 600 sprekers. In het stroomgebied der *Mioe*, die den bovenloop der *Paloe-rivier* vormt, het *Koelawi'sch* (moma), met een 3000 sprekers en aan den middelloop der *Koro*, de grootste rivier van *Celebes*, het *f ipikoro'sch* (oema), de taal der *To Pipikoro* (bewoners van den *Koro-oever*), een verzamelaani voor de *To Gimpoe*, *To Tolee*, *To Kantewoe* en *To Banasoe*. Ook de *To Tobakoe* spreken de oema-taal, die zeker wel een 45000 sprekers heeft. Hier en daar vindt men nog andere onkenningwoorden opgegeven, ter aanduiding van de talen der *To Pipikoro*, bv. *dagia*, *indigo*, *omba*, *tadahia*, benamingen voor de talen der landschappen *Pals* wa, *Bandja*, *Tobakoe*, *Rio*. De taal van *Banasoe* wordt veelal *aria of ariana* genoemd. J let is ec liter zeer goe mogelijk, dat deze ont-kennende woorden niet alle dezelfde onkenning: q; u tike) wccrgcvcn. Hut *Pipikoro'sch* grenst wc-lcr aan het *Jiada'sch*. een O.-*Toradja'sch* taal. Het *Sigi'sch*, *Koelawi'sch*, *Lindoe'sch* en *J ipikoro'sch* Ran men do *West-Toradja'sch* liingt al-c-n noemcJi.

I let, staik je taalgebied van het *Tnwnili'sch*, dat aan <lc W. iust van de *Tomini-bocht* ligt, tus-selien *Sinioc* en *ToboJ i*, grenst ten Z. aan het *I ariti'sch* (tara), dat van *Pelawa* tot *Dolago* (O'). 55' Z.B.) wordt gesproken. Naby

Pelaw: ia ligt *Pctapa*, waar *To Lole* wonen, die het *bidjr* of *andjc*, cene *Tojni'nische* taal spreken. Men verwaire deze *To Lole* niet met den gelijk-namigen volksstam. aan do W.kust der *Piiloo-baai* die <lc oe/zcZf-taal spreken. (*To Lole* betee-kent waarschijnlijk „linnenlanders“, vgl. *Bar. lore* „binnenland“). Het aantal sprekers van het *Purigis'ch* bedraagt een 6000, maar het *Pari-gisch* wordt langs do gehecle Z.kust der *To-niini-bocht* verstaan en ook gesproken in de vrij groote kolonies der *Parigiers* op do N.kust van het gebied der *Jiar'e*-taal: *Mapanc*, *Poso* en *Ongko*.

Van *Dojago* tot do *Tongros* van *Saocsoc*, het *Saoesoo'sch* (ta*a). een W.lijk dialect in *Dolago*, een O.lijk in *Saocsoc*. Het *Saoesoo'sch* heeft niet nicer dan een 1000 sprekers en is nan het uit-sterven; do mcesto *Saoesocers* spreken ook *Pa-rigis'ch* of *B&rc'c*.

Do mcest O.lijk gelegen W.-*Toradja'sch* taal is het *Tawaelia'sch* (baria), welks hoofddialect wordt gesproken ten N. van *Napoe*, in het landschapje *Tawaelia*. Aan den mond der *Tam-barana-rivier*, die aan de Z.kust der *Tomini-bocht* uitvloet, woont ook nog een groepje *Baria-sprekers*. Hiermedo zijn de W.-*Tora-dja'sch* talen opgesomd.

Het grootste gebied en do mceste sprekers van allo *Toradja'sch* talen heeft het *Bartle*, waar-over men het afzonderlijke artikel raadplee. Buiten het gebied dezer taal, in dat van het *Boengkoesch*, zijn eenige kolonien van vroe-gere *Barc'e*-sprckers, wicr taal een weinig van haren oorspronkelijken vorm is afgeweken. Het zijn de *To Kandidi*, aan de Z.kust der *Golf van Tolo*, juist buiten de *Tomori-baai*, die *dore'e* spreken. Hun getal is ongeveer 400. Vlak bij de kustplaats *Sakita*, op ongeveer 2° 30' Z.B. wonen de *To Eelala*, die de *baria*-taal spreken, niet te ver warren met de taal van *Tawaelia*, die hetzelfde onkenningwoord heeft. Zij zijn niet sterker dan een. 500 zielen. Een weinig ten N. van dezelfde kustplaats wonen de *To Pada*, die *iide'e* of *oendc'e* spreken en eveneens een 500-tal bedragen. Hun dialect komt overeen, met dat der *To Lalaeo*, die *aeoende'e* (dialect van 't *Bare'e*) spreken.

De *Togian eilanden*, in. de *Tomini-bocht*, behooren tot het gebied der *Bare'e*-taal, speciaal van het *A mpana'sch* dialect. Het eenigszins afzonderlijk gelegen eiland *Cena-Oena* heeft geen oorspronkelijke bevolking, maar is thans be-woond door sprekers van het- *Paloe'sch*, *Bare'e*, *Anipana'sch*, *Gerontaleesch* en *Parigis'ch*. Aller-lei *Toradja'sch* talen hoort men ook spreken in de handelsplaats *Wata Bajoli*, aan de *To-mori-baai*, dus in het gebied van het *Boeng-koesch*.

Hiermeele is het gansche gebied der *Toradja'sch* talen overzien.

De *Toradja'sch* talen zijn onderling nauw verwalit, hoewel de sprekers der verschillende talen cklar dikwijls niet verstaan. Als geheel is de *Toradja'sch* taalgroep het nauwst verwant met hare Z.lijke buren: de *Mandarsche*, de *Sa'dansche* en de *Makassaarsch-Boegineesche* groepen. Ook met de *Tomini'sche* groep, hare N.lijke buur, is de verwantschap zeer duidelyk, hoewel de *Tomini'sche* talen zich reeds meer tot de *Filippij'sche* neigen. Met het *Loinan'sch* en zijne verwanten en met de *Boengkoesch-Mori'sch* talen, de O.lijke buren van het *Bare'e*, is do verwantschap minder eng.

De *Torftdja'sch* talen zijn allo vocalisch: alle lottergrepen zijn open. Wei worden de medo-klinkers vaak geprenasaleerd, ook waar zij beginners vnn,t woord zijn. Zij deelen dan aan den klinker der voorafgaande lettergreep eno half-gelotcn uitspraak medo, maar sluiten die lettergreep nimmer af. Overigens loopt, bij do verschillende *Toradja'sch* talen het klanktelcel nogal uiteen, al zijn de verschillen nimmer groot. Den klank *tj* heeft geen cnkele *Tora-dja'sch* taal: don klinker *t* heeft alleen het *Lcboni'sch*. Ook is do geprenasaleerde *s* nogrens *ns*, maar *ntj*, *ndj* of *ni*.

Do woordvorming heeft voornamelijk plaats door prefixen, waarvan er so ms 4 of 5 voor eon stam worden gevoegd. De invoeagsels koinen nog allecn in ouderwetscho vormcn voor, doch zijn

feitely dood. Van de achtervoegsels is *-a* (*-an*) aaii het uitsterven.

Het onderscheid tusschen de *W.* en de *O.*-Toradjasche talen openbaart zich vooral in twee kenmerken. In de *W.*-Toradjasche talen hebben de prefixen *ina-*, *me-*, *mo-*, nevens zich een vorm *na-*, *ne-*, *no-*: de *m-* vorm duidt het Futurum en den Optatief aan, de *n-* vorm het Praesens en het Praetritum. De *na-*, *ne-*, *no-* vormen zijn afknottingen van *mina-*, *mine-*, *mino-*, in welke laatste vormen het infix *in* de tijdvormer is. De *O.*-Toradjasche talen hebben deze tijdvormen niet en bezitten dus alleen maar *n-* vormen. De adjectieven hebben in de *W.*-Toradjasche talen het voorvoegsel *na-*, een goprocopeerde vorm van *mina*. Het zijn dus alle praeterita: *nadja's* beteekent oorspronkelijk „slecht geworden”. tiāns eenvoudig „slecht”. In de *O.*-Toradjasche talen is *ma-* het voorvoegsel der adjectieven, dus: *nadja'a*.

Het tweede kenmerk is: het Passief met voorvoeged *ni-* en achtergevoegde pronomina personalia, bv. *njepoke* „door mij gehoord”. Deze vorm is eigen aan de *W.*-Toradjasche talen, maar in de *O.*-Tor. talen ontbreekt hij, behalve in het Ampanasch dialect van "het Bare'e, waar echter *ni-* tot *i-* is afgesleten. De *O.*-Toradjasche talen kennen geen eigenlijken passieven vorm. Beide kenmerken komen dus hierop neer, dat de *W.*-Tor. talen het prefix-iuffix *ni-*, *-in-* nog bezitten, doch dat de *O.*-Tor. talen dit niet meer hebben. De *W.*-Tor. talen staan hierdoor dus dicht bij de Tominsche talen, aan welke zij trouwens ook grenzen, en naderen daarmede tevens meer tot de Filippijnsche taalgroep.

De Toradjasche talen hebben eene zeer rijke letterkunde, in proza en poezie. Vooral de nog Heidsche stammen zijn groote liefhebbers van zingen en dichtten, vertellen, raadsels opgeven en redevoeringen houden. Bij de Moham-medaansch geworden Toradja-stammen geraakt de oorspronkelijke letterkunde in verval, doordat zij als Heidsch wordt beschouwd; zij wordt dan verdrongen door producten van x'reemden oorsprong, waariu het Mohanime- daansche element den boventoon voert. Men zie het overzicht der letterkunde in het artikel BARE'E.

Letterschrift is bij geen enkelen Toradja-stam bekend; kennis van het Boegineesche Letterschrift komt slechts bij uitzondering voor, en wel uitsluitend bij Toradja's aan het strand, die Mohammedaan zijn geworden en zich enige kennis van het Boegineesch hebben eigen gemaakt. Thans wordt op de scholen het Latijnsche schrift onderwezen.

Bronnen: Vergelijkende Woordenlijst van talen en dialecten in de residentie Mena do, door A. J. F. Jansen (150 woorden, o.a. in het Parijgisch, Togiānsch en Paloesch), Tijdschr. Bat. Gen., dl. IV (1855), bl. 524-548; J. G. F. Riedel, Bijdrage tot de kennis der talen en dialecten op de eilanden Luzon, enz. en N. eji Midden-Celebes (met taalkaart), Verhand. Bat. Gen. dl. XXXIII (1868); K. F. Hoile, Schetstaalkaart van Celebes, uitgegeven bij het Kon. Verslag van 1894; Dr. J. Brandes, Toelichting tot de Schetstaalkaart van Celebes, Notulen v. h. Bat. Gen., dl. XXXII, 1894, Bijlage II; N. Adriani, Overzicht over de talen van Midden-Celebes, Ibid., bl. 536, vlgg. : Id., De talen der

Togian-eilandon, Tijdsolir. Bat. Gen., dl. XLIT (1900), bl. 428, vlgg.: N. Adriani on Alb. C. Kruyt, De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes, dl. III, Batavia, Landsdrukkerij, 1914.

TORASI of BENSACHRIVIER. Gelegen op Zuid-Nieuw-Guinea. Het midden der inonding ligt op 9° 7' 35" Z.B. en 141° 48" O.L. en is het meest Zuidelijke punt van de grens tusschen het Nederlandsch gebied en Papua Territory. De Jigging van dit punt werd bepaald in Februari 1893 door de grenscommissie onder leiding van den resident van Ternate J. Bensbach en ten overstaan van Sir W. Slacgregor, Administrator van het toenmalig Britsch New-Guinea. De rivier is aan de monding niet breeder dan 90 M.; do oevers aan den benedenloop zijn bedekt met rizophoren, welke al spoedig vervangen worden over een korten afstand door bosch, hetwelk weer plaats moet maken voor alang-alang. Doze streken zijn zeer waterarm. Aan den benedenloop worden geen nederzettingen aangetroffen; de bovenloop is bebouwd door een groot aantal stammen. De Torasi, die meer dan 100 E.M. opgevaren kan worden, loopt geheel op Australisch gebied.

TORDJOEN. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeeling Sampang, residentie Madoera; met een oppervlakte van ruim 238 K.M². Het telt 3 onderdistricten met 63 desa's. De wedono woont in de gelijknamige desa, een zeer belangryk kruispunt voor de treinen der Madoera-stoomtram. Van Tordjoen uit voert een zijlijntje Zuidwaarts naar de zont-fabriek Krampoen (zie aldaar);

TOREAN (N.-Celebes), zie MUZEN.

TORIBOELOE. Landschapje met zelfbestuur, behoorende tot het bondgenootschap Aloeton (onderafdeeling Parigi, afdeeling Midden-Celebes, residentie Menado). Tot voor korten tijd werd het als een onderhoorigheid van Moeloen beschouwd, doch toen dit onjuist bleek, sloot het Gouv. in 1898 (aangevuld in '99) met den bestuurder een contract. (Zie Bijl. Hand. St. Gen. 1899-1900, no. 151¹³ en 23). Thans is dit vervangen door de Korte Verklaring B<volkingssterkte bedraagt 2037 zielen. (Med. Enc. Bur. deel I, bl. 168).

TORREN (*Coleopter a*). Insect on met lichte inlmonddeelen, wier voorvleugels het voorkon nlicbben van hoornachtig, ondoorschijnend^ <lekschilden, die)net hun binnenrunder over licht midden van den rug tegen elkaar aansluit'n en zoowel de daaronder liggende achtervleugels als het weeke achterlijf beschutten; de achtervleugels alleen dienen voor de vlucht en worden in toestand van rust in dwarse overclansche richting opgevouwen. De torren doorloopen een volkomen gedaanteverwisseling. Hun Jarven, die meestal con verborgen leven leideki, missen de somtijds bonte kleuren van het volkoenici insect con vertoonen dan een geelachtig witte tint, uitgenouwen de kop en het bruine hals-schild; de pop is een zoogenaamd „vrijc" pop, waaraan de uitwendige organen van den toekomstigen kever duidelijk te Jickkennen zijn. De kever-fauna van den Malcischen Archipel is verband rijk aan soorten, zoodat het niet mogelijk is hi er zelfs een beknopt overzicht dezer Orde te geven; wij zullen ons derhalve er toe bepalen uit de voornaamste familien enige

soorten te noemen, die hetzij door hun bouw, hetzij door hun levenswijze de aandacht trekken.

Ieder, die zich met de studio der Malacischo keverfauna bezig houdt, zegt Monicck, wordt er door getroffen, dat het aantal soorten, die van dierlijk zelfstandigheid leven, zooveel kleiner is dan het aantal diergenen, die zich voden met producten uit het plantenrijk afkomstig. Tot do eerstgenoemde categorie behooren do loopkevers (*Carabidae*), waartoe de in Nederland algemeen bekende „schallobijter" behoort; deze hebben in Indie over het algemeen slechts eene geringe, hoogstens gemiddelde lichaams-grootte. Een uitzondering daarop maakt *Cata-dromus tenebrioides* van Java, die 51 c.M. lang wordt; hij is zwart gekleurd met een smalle, groene zoom rondom halsschild en dekschilden. De merkwaardige *Mormolyce phylloides* (ga-moer?), die in de bosschen bij Buitenzorg niet zeldzaam is, en het meest op den onderkant van groote paddstoelen gevonden wordt, onderscheidt zich niet alleen door zijn in het oogvallend Jagen, smalle kop en borststuk, maar vooral door de dunne, perkamachtige zijdeingsche verbreding van de dekschilden, die zich nog voorbij het achterende van het lichaam uitstrekken. Deze soort, die een lengte van 1 d.M. bereikt, komt behalve op Java en Sumatra, ook op Borneo voor; laatstgenoemd eiland bezit bovendien twee soorten, *Mormolyce borneensis* en *M. quadratocollis*, die een kleine afwijking in den vorm van het voorborststuk vertoonen. S'crwante soorten zijn *M. hagenbachi* en *M. castelnaudi* van Malaka. De zandkevers (*Cicindelidae*) van Europa zijn bekend door do eigenschap hunner larven, om zich te verbergen in gangen in den grond, ten einde van daar op him proef te loeren; met behulp van twee hoorn-achtige haken aan den vijfden ring van het achter-lijf Louden zij zich in dien 'oodrcchten gang vast. Koningsberger ontdekte op Java eene soort (*Collyris evirginala*), die een gang boort in jonge koffictakjes en door een vrij groote, ronde opening de voorbijlopende micron en blad-luiztracht te grijpen. De zoetwaterkevers (*Dylliscidae*, *Hidrophilidae* en *Cyprinidae*) zijn in verhouding tot de uit andere werldeelen bekende slechts door een klein aantal soorten vt; rtgcgijvooi (ligd, die zich noch door cigendom-inlijken vorm. noch door opvallende grootte onderscheiden: ongetwijfeld zullen nauwkeurige nasporingen nog tul van soorten doen kennen. Zoo gclnkt het aan de Sumatra-expeditie een zevental in ion van soorten waterroofkevers te ont-dekku. Van de draaikevoortjes (*Gyrinidae*) ver-Biclden wij het geslacht *Porrorhynchus*: do hirc-toe behoorende soortcu zijn veel grooter dan de Europeesche en hebben een verlengd driehoekig luuaam, met dorentjes aan het adilereinde. Van do doodgravers (*NecropHorus*) komt op Java en Sumatra *N. insularis*, op Celebes *N. distinctua* voor. Van do *Silphiden* (aaskoverters) HOC men wij voorls *S. formosa*, met glinstrend blauwe dekschilden en een bruin, met vier zwarte vlokken versierd, borststuk; dezo soort heeft een lengte van 11 c.M. Tot in de miorenasten lovende kevers (zoogenaamde mierengasten) behooren do *Pausiden*; deze kovortjes zijn op versohillende punten van het lichaam mot haar-bundels, groefjes enz. voorzicn, die een etherische

olio afschiden, zoodat Wasmann er niet aan twijfelt, dat zij evenals de bladluizen door de micron belikt en daarom in hun nesten gehuis-vest worden. Zij worden vooral aangetroffen bij de mieren tot het geslacht *Pheidole*-behoorende, maar het uit Ned-Indie bekende aantal soorten is nog klein en zal bij een nauwgezette nasporing dezer merkwaardige diertjes ongetwijfeld be-langrijk vermeerderd worden. Voor Java ver-meldcn wij *Pausus kamegieleri* en *P. ritse-mae*, door Pasteur in do nesten van *Pheidole plagiaria* ontdekt. De groote groep van de Bladsprietigen (*Lamellicornia*), waarvan de mei-kever de meest bekende vertegenwoordiger is, hebben hun naam te danken aan den vorm der sprietten, waarvan de laatste 3 tot 7 leedjes plat zijn en als kleine blaadjes dicht naast elkaar liggen. Zij vormen een van do belangrijkste groepen der kevers, die niet alleen door getalsterkte, maar ook door vormenrijkdom en kleurenpracht bovenaan staan. Hiertoe behoort allereerst de familie der Meikevers (*Melolonthidae*), die zoewel in volwassen toestand als in die van larven (de zoogenaamde engelingen, oerets, JAV.), tot de schadelijkste insecten van Ned-Indie moeten gerekend worden. Het zijn vooral de soorten van de geslachten *Lachnosterna* (Jav. Katimoemoel?), *Apogonia*, *Exopholis* e. a. die in sommige jaren in het begin van, en West-moesson op Java bij miljoenen *verschijnen en de bladren van allerlei boomen opvreten, terwijl hun larven do bij de cultuur van k of fie, thee, cacao, enz., meest gevreesde soorten van engelingen zijn; deze laatste hebben evenals onze meikever-larven verscheidene maanden noodig voor hun ontwikkeling en verpoppen zich eerst na 11 a 21 jaar. Een afwijkende vorm dezer familie is de *Euchiris longianus* van Ambon, met zijn verbazend lange voorpooten bij het mannetje. Men vindt dozen kever dikwijls verdrongen in de bamboe-kokers, die de inlanders, ter breiding van sagoeweer, ophangen aan de bloemkolven van de suikerpalm (*Arenga saccharijera*). Voorts vermelden wij de bloemenkovers (*Celoniidae*), die door hun schitterende kleurenpracht zich als echte kinderen van de Tropen doen kennen. De *Dynastidae* (cruzen-kevers) zijn veelal kenbaar aan de voorwaarts gerichte uitsteeksels op kop en borststuk bij do mannetjes; bij *Xylotrupes gideon*, die van Sumatra tot de Molukken verspreid is, vertoonen deze tweotanclige hoornen, die als de beide helften van een tang verticaal boven elkaar staan, eene groote verscheidenheid van bouw, evenals do groote kaken van het „vliegend her" Door sommige ontoulogon worden ovenwel deze op verschillende cilanden voorkomende verscheidenheden als echte soorten beschouwd. *Xylo-trupes* is schadelijk voor de koffieboomen, wijl hij de toppen der jonge takjes afbrckt, deels om er zich inedo te voeden, deels uit verniel-zucht. Ook do verwante atlas-kever (*Chalco-soma atlas*) moot als schadelijk beschouwd worden, wijl zijn larve even onder den grond de dadap aanvreet en zich in het hout boort. Niet minder govaarlijk voor den klapperboom is de neusboornkover (*Oryctes rhinoceros*); deze kever boort zich door het onderste de el van do bladescheden en vreet aan de daarbinnen liggende, jonge bladren. Komt hij in hot vegetatiopunt torcht, dan stert de boom. Kenniorkend voor

den Ind. Archipel zijn do hertshoornkovers *canidae*, die zich onderscheiden door do groote vertakte bovenkaken bij het mannetje; het „vliegend hert“ (*Aiacanis cervus*), dat tot doze familie behoort, is de grootste kever van Europa, maar vele Indischo soorten overtreffen doze in grootte. Bij sommigen der laatstgeroemdeix wordt ook het zwart van de dekschilden nicer of minder door geel vervangen, zoals bij *Odontolabis vol- lenhoveni* van Borneo en *O. ludekingii* van Sumatra. Vermelding verdicnen ook *AUoiopus ro- senbergi* van Java en *juhstorferi* van Sumatra, die zilverbronskleurig zijn. De prachtkevers (*Buprestidae*), die met de Cetoniden wcdijveren in schoonheid en glans, zijn van doze dadelijk te onderscheiden, behalve door hun langgestrekt, aan het achtereinde toegespitst lichaam, door hun sprietten, die gezaagd of gekamd zijn; vooral in het Oostelijk deel van den Ind. Archipel vindb men de schitterendst gekleurdc vormen. Een algemeen bekende prachtkever is de saimber ilen (JAV.), (*Chrysochroa fulminans*), die om zijn fraaie kleuren door vrouwen en kinderen wordt gebruikt om zich het haar te tooien; hij heeft een schitterende goud-groene kleur, aan het achtereinde der dekschilden met rooden gloed. Doze kever, die 2| a 3| c.M. lang wordt, behoort evenwel tot de schadelijke insccten, want hij legt zijn eieren bij voorkeur op en in de bast van de Albizzia, in den regel op geringe hoogte boven den grond; uit die eieren konien larven te voorschijn, die zich naar alle richtingen tusschen het hout en den bast verspreiden en rottende plckken geven ontstaan. Een reus onder de Buprestiden is *Caloxantha bicolor*, met de accliterhoeken van het voorborststuk opgezwoollen en wasgeel, op de dekschilden dwarse beenJeu- rige vlekken; volgens Zehntner is doze soort schadelijk voor de cacao. Ver n: el d ng verdienen ook de springkevers of kniptorren (*Elaterridae*), die, dank zij eene eigenaardige inrichting aan de onderzijde van het borststuk, het vermogen be- zitten, als zij op den rug liggen, op te springen om dan weer op hun pooten terecht te komen, welke beweging van een eigenaardig knippend geluid gepaard gaat; het zijn vooral hun larven, de ritnaalden. (oeler kawat, JAV.), die groote scliade in de plantenwereld kunnen veroorzaken. De op Java voorkomende *Ozynopterus microna- tus* is een reus onder de Elateriden. Ook de *Lampyriden* (api-api, zie aldaar), die het vermogen bezitten uit den onderkant van een of meer achterlijfsringen licht uit te stralen en wier ongevleugelde wijfjes onder den naam van glim-wormen bekend zijn; zijn in Indie door verschil- lende geslachten, *Jauciola*, *Diaphanes*, *Vesta*, *Lamprophorus* e. a. vertegenwoordigd. Tot de *Anobiden* behoort *Lasioderma laeve*, het ke- vertje, dat zeer schadelijk kan zijn door het aantasten van gedroogde tabak en sigaren; het komt ook in Europa voor. Van de *Cantharidae*, die bekend zijn door de blaartrekkende stof, het cantharidine, dat zij bevatten en tot welke fa- mi- lie de in Europa algemeen verspreide Spaan- sche -vlieg (*Lytta vesicatoria*) behoort, vinden wij in den Ind. Archipel soorten van het geslacht *Mylabris* (zie aldaar). De tot doze familie behorende *Epicauta ruficeps* van Borneo zou strychnine bevatten en daarin door d! inlanders ter bereiding van een. aphrodisiacum ge- bruikt worden. (Zie A. J. van Rossum. Strych

nine-vretende kevers. Entom. Berichten II, 1907, p. 177). De snuitkevers (*Curculionidae*), die hun naam ontleenen aan den snuitvormig verlengden kop, komen in den Ind. Archipel in grooten getale voor; een zeer bekende vorm is *Calandra oryzae*, naverwant aan de Europeesche Klander (*C. granaria*), maar iets kleiner; evenals laatstgenoemde de grootste vijand is der graan- magazijnen, dreigt eerstgenoemde een niet minder geduchte plaag voor de rijstpakhuizen te worden. Beide soorten leggen hare eieren op de graankorrels; nadat de larven zijn voor den dag gekomen, dringen ze wcdra in de korrels door, vreten den inhoud geheel weg, om zich vervolgens binnen de ledige schil te verpoppen. Een niet minder schadelijke soort voor de Palmen is *Jihynchophorus ferrugineus* (de palmenboorder), wijl haar larven gangen boren in verschillende soorten van palmen, vooral in den stam van klapperboomen, die dientengevolge sterven: Cryj?- torhynchus *mangiferae* is zeer schadelijk voor de mangga's, in welker vruchtvliesch de larven leven en later dikwijls ook de kevers worden aangetroffen. De tot het geslacht *Arachnopus* behorende soorten, die op Nieuw-Guinea en omliggende eilanden voorkomen, zijn merkwaa- dig, wijl zij zoowel door tekening als vorm spin- nen nabootsen. De boktorren (*Cerambycidae*) zijn vooral gekenmerkt door het bezit van ver- bazend lange sprietten bij het mannetje; bij de *jilonohammus verstegii*, door de Sumatra- Expe- ditie ontdekt, zijn doze ruïn driemaal langer dan het lichaam. Een van de grootste vijanden van de schaduwboomen op Java, vooral van de dadap, is de groote dadapboktor (*Batocera hector*, Jav. enggik), een bruin, grijs kever, op het voorste gedeelte der dekschilden met talrijke bruin-zwarte korreltjes en aan weerszijden van het borststuk met een zwarten, skel. De kever legt de eieren bij het begin van den regentijd op en in de schors van de dadap en de daaruit voort- gekomen larven vertoeven eerst gruimten tijd tusschen het hout en den bast, later boren zij zieli in het hout en graven daarin gangen ter dikte van een vinger. Merkwaa- dig is dat van de beide varieteiten der dadap, de dadap-sSrep en de -solo, de laatste slechts z el den kever-lar- en herbergen. Op Sumatra komt de zeer naverwante *Jalocera helena* voor. De *Jalocera albopasciata* het een breede, witte streep ter weerszijden langs Jict lichaam, is in aanplantingen van kard (*Aro- lig- ma elasticum*) schadelijk opgetreden. Van de door fraaie kleuren uitimintende soorten noe- men wij de door de Sumatra- J- xpeditie ontdekte *Callophophora graafi*, glanzend zwart, met don- kcr metaalgroene dekschilden, waarin licht- blauwgroene dwarsbanden, die uit fijne schubjes bestaan, loopen. Sommige soorten leven als larven in den stam van Ficus elastica (zie Dan- merman, Do boorders in Ficus elastica. Meded. Ad Plantenziekten Dep. van Landbouw, No. 7, 1913). Een bekende familie van kevers zijn de goudhaantjes (*Chrysomelidae*), die veel schade in de plantenwereld kunnen aanrichten en in Indie door verschillende geslachten (*Atlaco- phora*, *Chrysomela*, *Sagra* e. a.) vertegenwoordigd zijn, welke door schitterende kleureij in het oog vallen; het laatste geslacht is bovendien gelt enmerkt door het bezit van dikke dijen aan de achterpooten. Ook de schildpadkeverjes (*Cassi- dae*), met hun scbildvormig verbrede hals- en

dekschilden, munten uit door een fraaie, schitterende goudkleur, die na den dood evenwel spoedig verdwijnt. Ten slotte mogen do welbekende lievenheersbeestjes (*Coccinellidae*) vermeld worden, die tot de nuttige insecten behooren, wijl zij als kever en als larve zich voeden met blad- en schildluizen; de larven zijn gemakkelijker te herkennen aan de vrij lange pooten en de wratjes, dorentjes of stekeltjes, waarmede het lichaam is bedekt. Een bekende soort is de donkerblauwe *Orcus janthinus*, die vooral jacht maakt op de groene koffieluis (zie RHYNCHO-TA).

TOSARI. Zeer gunstig bekend sanatorium in de residezie Pasoeroean, gelegen op 1777 M. boven de oppervlakte der zee op het Tengger-gebergte. Het sanatorium is gebouwd op een drogen, zandigen, aschgrond. De gemiddelde teiperatuur der lucht is 17° C. en deze is bijzonder gelijkmatig, daar de schommelingen in den warmtegraad gemiddeld 8° bedragen. De gemiddelde regenval is 1780 m.M. Zoowel voor lijders en herstellenden aan malaria als voor die met aandoeningen van het darmkanaal, der lever en der longen is Tosari zeer aan te bevelen.

TOTARA (MAL. MOL.). Zie COMMERSONIA.

TOTOG (en KOELIT) KEPITING en T. (K.) MIMI (JAV.). Ini, medijnen: de scharen en de bovenschal van *Portunus pdagicus* L. en van *Limulus moluccanus* L.

TOTOK. In de laatste jaren bekend geworden door de daar werkende Maatschappij tot exploitatie van goudmijnen „de Totokmaatschappij“. Het erts is hier niet zeer rijk aan goud-deeltjes; het goud wordt er hoofdzakelijk in stovorm verkregen. (zie ook PASAN-RATA-HAN-PONOSAKAN en CELEBES, a. de NOORDARM).

TOTONGKOL (SOEND.). Zie MAKREELACHTIGEN.

TOTOP (IKAN) (MAL.). Zie FLUITBEK-VJSCIL

TOURNEFORTIA ARGENTEA L. f. Fam. *Horralfinaceae*. Babakoon, Ki bako (SOEND.). Kleine boom, hoogstens 10 M. hoog met krommen stam, aan de kusten van Z.O. Azie zeer vaak voorkomend, vooral aan koraalhoudende stranden. Jc naar peterselie smakende bladeren werden door de bevolking van Ambon rauw gegeten met kanari en visch.

TOWAELI of TawaSli (zie aldaar).

TOWIT of TOED (SOENI.). Naam voor een Kraai-achtigen vogel, *Crypsirhina varians*.

TOWOETIMEER. Dit ineen, gelegen in de afdeeling Oost-Celbes, gouvl. Celebes en Onderd., is volgens Abandanon van Zuidwest naar Noord-oost 45 K. M. lang en in het middelste deel tot 34 K.M. breed; de oppervlakte bedraagt 572 K.M.², dat is ongeveer gelijk aan die van het neder van Genève. Het word 29 Februari 1896 door de Sarasins ontdekt. Dit meer bevat twee bekkens, aan weerszijden van het ruini 700 M. hoog en land Loeha (712 BI); het Zuidwestelijk bekken is tot 180 M. diep, het Noordoostelijke tot 203 M. De kaart van Abandanon (blad VIII in don atlas) bevat niet minder dan 129 loodingen; in den tekst zegt schrijver, dat bewesten de looting van 203 M. nog een punt is, dat misschien iets dieper gaat. Net Noordoostelijke zijbekken (het Lingkona-bekken) met een grootste diepte

van 141 M., word door Abandanon ontdekt. Wellicht bestond het bekken van het Towoeti meer vroeger uit afzonderlijke meertjes, die door verzakking een werden; ongetwijfeld is het geheel door een opvolging van tectonische inzinkingen ontstaan; con tijd lang bestond het denkelijk uit twee bekkens, door den Loeha-rug gescheiden. In het verloop van bet Noordoostelijk deel ligt nog het kleine, ook door Abandanon ontdekte meer Wawon Toa, slechts 3E M. diep; ten Westen van het Zuidwestelijk deel bevindt zich het even ondiepe, 434 M. hoog gelegen, Masapi-meer. Vooral de streek om het laatste is rijk aan damar-boomen. Aan de Zuidwestzijde heeft het Towoeti meer afvloeiing door een lange, tot 85 M. diepe fjord, die overgaat in de rivier Larona, dicht bij zee Malili geheeten.

Literatuur: E. C. Abandanon, Onderzoek van Centraal Celebes, Beschrijving van het „meergebied ten oosten van Malili, T.K. N. A. G. 1910, bl. 506. (met kaart), en Geol. en Geogr. doorzoekingen van Midden-Celebes, II, bl. 507 v. v.; Sarasins „Roisen in Celebes“ I, bl. 289; A. Wichmann, Die Binnenseen von Celebes Pet. Mitt. 1893.

TRACTATEN. Zie VERDRAGEN.

TRADJOE. Zie TARADJOE.

TRAMWEGEN. Zie SPOOR- EN TRAMWEGEN.

TRANG. Een landschap, behoorend tot Seunagan. Zie aldaar.

TRANSLATEURS. Zie TOLKEN en TRANSLATEURS.

TRANSPORTWEZEN. Tot de gewichtige onderwerpen van staatszorg behoort, vooral in een land als Nederlandsch-Indie, waar nog vele landstroken worden gevonden, welke goede communicatiewegen missen, het vervoerwezen. Niet alleen uit een militair oogpunt, bij de voorbereiding en do voering van den oorlog (waarvan reeds het een en ander op bl. 555 — 556, deel II ouder LEGER werd medegedeeld) maar vooral van een oeconomisch standpunt bezien. Eerst na 1830 is daaraan, zoowel voor het transport te water als te land (zie daarover het een en ander onder PAKETVAART, REISGELEGENHEDEN, SPOOR- EN TRAMWEGEN, STOOM- VAART en VAARTUIGES) meer aandacht geschonken, tengevolge van de uitbreiding van ons gezag buiten Java en door de invoering van het cultuurstelsel, in hot bolang van den afvoer van koffie en andere producten voor de Europeesche markt van de binnenlanden naar de stranden. Daendels was de opperlandvoogd, die op Java de grondslagen legde van het verkeerwezen in het algemeen, terwijl do Gencraal Van den Bosch, die ook buiten Java zooveel mogelijk „de cul-tures“, ten bate van *s Rijk & financien, wilde aanmoedigen, do gouverneur-generaal was, die dat op Sumatra deed. Hij gclastte in 1833 den aanleg van een weg van Paclang over Priaman tot Mocdi Padang, van daar langs de rivier Anai tot Gocnoong, on verder over Batipoeh naar Fort van dor Capellen, welk centraalpunt de gelegenheden aanbod, de goederen vorder naar Agam, de L kotas, Rau en Semawang, en vandaar naar Singkarah te vervoeren. Dit ontwerp vorderdo do inrichdng van een kolie-e-ta-b-l-i-s s o - mon*, „waarcloor zoowel do goederen der Nederlandscho Handelmaatschappij tegen con bil-lijk tarief naar do bovenlandcii; konden „worden

opgevoerd, als de afvoer der producten naar beneden kon „worden verzekerd”, terwijl het — men was immers in den vollen Padri-oorlog — „dringend noodig” was, dat ook „in het transport van goederen” voor „het legcr als anderszins⁵ werd voorzien. De Nederlandsche Handelmaatschappij moest in de L. kotas een depot oprichten omdat „daar nog de meeste invoer van de Oost-kust⁶ plaats had. De koffie zou wel „het hoofd-product⁷ zijn, dat „het Gouvernement⁸ verlan-gen kon „hier te verkr-igen”; alle overige zouden „aan de Handelmaatschappij en de Clineezen moeten worden overgelaten”. Gchcel vervuld van de belangrijkheid van dit ontwerp, schreef Van den Bosch verder aan den Raad van Indie, Mr. Van Sevenhoven, gouvernements-commissaris voor Sumatra's Westkust: „De lengte van het eiland (Sumatra) vordert, voor het gemakkelijk transport, dat het in 4 of 5 afdelingen worde gesplitst”. Behalve voor den dienst der gewone transporten van militaire behoeften, moest de inrichting van dat „etablissement” ook dienen tot vervoer van monopolie-zout naar de bovenlanden. Het „etablissement” bestond echter niet alleen uit k o e l i e s (Niassche pande- lingen, Maleiers „uit het zuidelijk binnenland,^ en dwangarbeiders van Java) maar ook uit draagpaarden, k a r r e n (padatfs) met trekpaarden benevens „voorspannen” van o s s e n of karbouwen, „bij eenige aan- hoogten”. Een k o e l i e kon „een last van 50 Amsterdamsche ponden” — zoo hij Maleier was „veelal op het hoofd” — „verscheidene dag-marschen ver” dragen. De eerste 25 p a a r d e n waren van het detachement cavalerie, dat in 1833 naar Sumatra's West-kust was gezonden; later voegde men daarbij paarden van Java, Celebes en Bi ma, ofschoon er op Sumatra genoeg te krijgen waren. De k a r r e n, „belaadde⁹ men op Sumatra's Westkust “in het algemeen; met „8 tot 10 pikols¹⁰; wilde men echter „de lastdieren dagelijks doen werken”, dan behoorde men „de vrachten matig testelleh”. Het transport-etablis- sement, dat aanvankelijk onder civiel beheer kwam, telde 4 stations met 70 k o e l i e s op elk station en voorts in toto 100 k a r r e n, waarvan GO „voor den geheelen weg” en 40 „om de goederen, hetzij naar de L. kota's, hetzij naar elders te vervoeren”. De eerste uitgaven voor dit etablissement beliepen in 1834: voor de aanwerving van koelies f 24.000, voor de aankoop van lastdieren / 3.200, voor karren en pakzadels / 10.000 en voor onderhoud van personeel en materieel ad / 5.000 's maands. / 60.000, zoodat deze, volgens Generaal H. I. J. L. de Stuers, „gebrekkige inrigUng” in het eerste jaar „reeds meer dan / 80.000 kostte, oigerekend het kapitaal, dat vooral door de groote sterfte der dieren spoedig word verslonden”. En nog was men genoodzaakt de hulp der bevolking voor het transport van militaire goederen in te roejen; want in 1836 was daarvoor „aan vrije dragers” / 188.877 uitgegeven. In waarheid vervoerde het transport-etablissement „niet veel I nccr¹¹ dan „een gedeelte” der militaire goederen. Particu- lieren bedienden zich, „van de terugkeerende bovenlanders**”, die „in rustige tijden hunne producten met geeheje troepen naar de str.iden¹² brachten en „waarvan al tijd een groot gedeelte, althans voor retoujvrachten¹³ besikbaar was; terwijl men zich op hunne trouw “volkomen”

verlaten kon en „het loon” gering was. Nadat Bondjol in 1837 in onze handen was gevallen, stelde de Generaal Cochins, gouvernements- commissaris voor Sumatra's Westkust, eene rccr- ganisatie voor van het transport t-e t a b lissom e n t in dier voege, dat:

1°. tusschen Padang en Bondjol 12 trans- p o r t p a r k e n, bestaande uit karren, o s - sen, karbouwen, draagpaarden en k o e l i e s (k o r i n g i s, pandlingen of banne- lingen) op de navogendo plaatsen: Padang, Doe- koe, Loeboek Along, Kia inbang, Kajoe Tanam, Padang Pandjang, Fort de Kock, Matoesa, Soe- nge, Poear, Bambang, Pisaug en Koempoolan zouden worden gestationeerd ;

2°. de parken respectievelijk onder het beheer van militaire postconmandanten of daartoe be- noemde civiele opzieners zouden staan;

3°. do gejjcolo inrichting, te beginnen met 1838, onder militair beheer zou komen; de administratieve verantwoording door tusschen komst van het militair departement zou ge- schieden ;

4°. op elk station eenige mandoers zouden worden geplaatst, die voor de bepakkng der lastdie- ren hadden zorg te dragen, terwijl een zeker get al pandelingen en bannelingen met de verzorging der trek- en lastdieren was belast; drijvers de transporten van het eeno naar het volgende station moesten begeleiden en pandelingen tot het vervoer van zieken zouden worden ge- bruikt.

Deze voorstellen werden bij gouvernements besluit van 31 October 1837 n°. 10 goedgekeurd. De kosten van oprichting van dit transport-etablisseinent werden op iijnstens / 100.000 geschat : de inkomsten bedroegen / 69.86J, de uitgaven / 74.220 per jaar, volgens de begrooting. Nauw/e- lijks was Sumatra's West-kust na den val van Bondjol eeni ger mate tot rust gekomen, toen het bleek dat dit etablissement te duur was. Over 1839 had het ruim / 136.000 aan het govrcnr- ment gekost. Een voorstel tot reorganisatie van dit etablissement, van de hand van den Coenju- ligen gouverneur van Sumatra¹⁴ Westkust, KoJo- nel Michiels, was daarvan het gevolg. VoJgens Michiels was bij dat etablissement nog al veel gestolen! Hij gaf in overweging, het op kleinere schaal in te richten en wederom onder civiel be- h'er te brengen, waaraan bij gouvernements l)esluit van 21¹ijrijl 1840 n°. 2 gevolg word gegeven. Dit transport-etablissement werd eenige jaren daarna door eene particuliere ojdcrenijing (die van den aannemer van het vervoer van gouvernementsreizigers en goederen, ook langs de andere sedert aangelegde groote wegen in dit gewest) vervangen.

Op Java, waar het transportwezen te dier tijde, door het bestaan van nicker en be tore wegen, reeds doeltreffender ingericht was, word sedert het bestuur van den gouverneur-generaal Van den Bosch, met de invoering van het cultuurstelsel en de oprichling allerwegc van suikerfabriek(!), de vraag naar transportmiddelen allengs grooter en gi'ooter.. „Het transport” van de suikerfabrie- ken naar de havens — schrcf hij den 25en Janu- ari 1834 aan zijn opvoiger J. C. Baud — moest „2500 veel maar iminer mogelijk” — dus niet on- voorwaardelijk „door de lastbestcn en het voer- tuig¹⁵ van „den fabriekant* geschieden, terwijl „het volk, daarbij vereischf¹⁶, behoorde te worden

geleverd „tegen vrijstelling van landrente**“. Een „suikeretablisement voor 6000 pikols aangelegd“ had naar de raming van Van don Bosch „80 buffels“ (karbouwen) noodig, waarvan „jaarlijks 30 stuks“ stierven. Ook o s s e n zijn daartoe bruikbaar. Na de vracht aan de havenplaatsen te hebben afgeleverd, konden de terugkeerende karren (p e d a t i s, g r o b a k*s), waarvan Van don Bosch voor een suikeretablisement van boVengcnocmede capaciteit een 70-tal noodig achtte, met het vervoer „van het zout“ worden „belast“. Het transport van de gouvernementen k of fie en andere landsproducten uit het gebergte naar het strand geschiedde bij aanneming in het groot, voor 2 of 3 jaren, grotendeels met d r a a g- pikolpaarden. Dagelijks zag men in den bloeitijd van het cultuurstelsel te Semarang, toen eene voornamce zeeplaats, ge- heele karavaneen aankomen. De aannemer maakte overeenkomsten voor driften van 100 paarden, welke weder gesmaldeeld werden. De groote aan- nemer deed goede zaken, maar daar de inlandsche hoofden ook bij de transactien van den aan- nemer met de bevolking de behulpzame hand moesten bieden, was het zeker, dat de belangen (ler person en of desa's, welke de transport- iniddelen of g l a d a k's (zieGLADAG) moesten leveren, geheel verwaarloosd werden. De afvoer van gouvernementen-producten were! het verderf van het draagpaardenras, zoo onontbeerlijk op Java. 3len vreesde eerlang voor gebrek aan pikolpaarden; want dezcv vaak nog niet volwassen karbouwen had den toen en nog vele jaren later eene inoelijke taak; terwijl de Javaan, ongenegen om ten naadclcv van zijn geliefden buffel veel op de lange pedati met schijfwiclen te laden, dit zich op de zijns de groote wegen aan- j' lcgdc, niet verharde karrenwegen bewegende vfortuig, met 2, hoogstens 3 pikocls padi belast, dikwijls door een vierspan karbouwen liet voortrokken. Men moot getuige zijn geweest van den < llendigen toestand, waarin vele wegen en brug- •/••n v<_rkc(; rdcn; waarlangs overbelaste pikoel- paarden en grobakpaarden voortgcaagd werden, um zich goeil te kunnen voorstellen hoe onbarmhartig deze <Jicr<-n so ms werden gekweld. Tot het bdhoud v an liet onontbeerlijke draagdiei' op Java, wrdden van 1843 - -1845, met belangrijke kosten en vele f chnirHtellingen 801 e z c l s uit Neilerlant aangevoerd. Jlot hoofddenkbeeld van , dozen maatr(g<-l schijf fokking van m u i l- (I i o r c n l. zijn geweest. De proof zou wellicht zijn gelukt, indien het ininisteric van Kolonien die ezels -- natuurlijk in liet belang van den vaderlandsehcn aanfk -- niet in Nederland had gekocht; want volgens de zoologen vertoont zich (lit dicr het krachtigst in hot Zuidciii van Europa om zijn de cxenij)laren, die men in Nederland aantrefl, verbasterd. Het grootste gedeelte der uitgezonden czols stierf op do zcorcis on <lo overgeblevcn cxemplaren werden, onder toezicht van Euroj)ccschc landhccrcn on ondernemcns bc- nevens voornamc inlandsche hoofden, over West- Java verspreid. Laatstgecnocmlen droegen over het algenicn weinig zorg voor de hun toevor- irotwdc dicrcn, terwijl do ondernemers geen voordcel in don ezel zagen, omdat het Javaanscho paard, naar hunno nicning, nicer draagt en minder verzorging noodig heeft. Slechts 66n particu- licr had synpithoie voor don czel en hij allcnc was het dan ook, die door kruising met Javaan-

sche morrien eenigo fjinke en sterke m u i l d i e- r o n vcrkrccg. De meesto personen, aan wie de czels gegeven waren, dedden als hunno ervaring mode, dat dezcv dicren weinig tegen het Indische klimaat bestand en spoediger dan de Indische paarden vermoeid waren. Op verre afstanden konden zij niet meer dan ¼ pikoel dragen. Hunne verzorging eischte meet moeite dan dio van het paard, omdat zij, ter voorkoming van huidziek- ten, altijd zeer schoon gehouden moesten worden. „Ook omtrent de voortteling van dit dief op Java is meerendeels ongunstig gerapportcercP* terwijl „de st erf to buitengewoon groot geweest“ is, „als in een tijdvak van circa twee jaren pl.m. 600 van de 801“, weshalvc de Indische reegering „in Augustus 1845 verzocht met de uitzending van e z e l s niet voort te gaan“. Stieltes, in commissie naar Indio gezonden voor de quaestie der verbeterde vervoermiddelen (spoorwegen) op Java, aclyiseerde in 1862 nogmaals eene proof te nemen met de uitzending van e z e l s, doch uit Zuid-Europa; maar a&n dat adviez were! geen ge- volg gegeven.

Van alle plannen, in het belang van het transportwezen op Java ontworpen, was de invoer van 40 kameelen, in 1841 op last van den Minister van Kolonien te Teneriffo aangekocht en naar Indio gezonden, wel het zonderlingste. De geno- men prooven met deze dieren deden zien, dat zij „voor het gebruik op Java niet bijzonder geschikt waren, aangezien. zy op lange afstanden slechts betrekkelijk geringe lasten konden vervoeren, terwijl zij niet konden worden bezield, wanneer de weg glibberig was, zoodat van hen in den regentijd wcing of geon nut kon worden getrokken“. Na vrcloop van 3 jaren waren 39 van de 40 kameelen gestorven. Men wenschte bij het ininisteric van Kolonien te woten of de kameel op Java kon „aarden“. De eigenaardige eigenschappen van „het schip der woestijn“ inaken den kameel tot een onbetaalbaar kunst- stuk der schepping ... dc/h in de woestijn. Omtrent de belasting dezer dieren op Java wortt niets medegedeeld. „De groote kosten“, welke do overvoer, het onderhoud onz. veroorzaakten, „hebben cenc nadere profneming niet wensche- lijk doen toeschijnen“.

Ovcrgrens zijn voor het transport op Java ge- bruikt te land de d r a g e r s of k o o l i e s, met p i k o l a n s (draagstukken) voor een of twee personen. Deze koclics worden onderscheiden in zoogenaamcle v r i j e k o o l i e s of tegen be- taling ingehuurd dragers, heereنديst- p l i c h t i g e n en dwangarbeiders. Voor het transport op do rivieren maakt men ge- bruik van J)r a u w c n (prahoo's) en andere vaartuigen. Zie VAARTUIGEN onder hunne vcrschillende benamingen. In 1867 kwam de eerste s p o o r w e g op Java (zie SPOOR- EN TRAMWEGEN), die het transportwezen ineer en meer verbeterde. •

Naarinac de bezittingen buiten Java nicer onder ons direct bestuik werden gebracht, werd ook daar aan het transj)ortwezen meer aandacht gewijd. Do k a r r o n in den vonn van p e d a - t i s, zoodals dio op Sumatra's Westkust worden gebrui kt tot den afvoer van producten en in 1876, met 2 paarden bespannen, in hot gouver- nement Atjdh en Onderhoorigheden voor inilitair gobruik werden ingevoerd, waren in eerste- nocnid gewost voor de oprichting van het boven-

besproken transport-ctablissemcut en den aanleg onzcrzijds van den eersten geabaenden weg aldaar onbekend. De Maleiers zijn daar eerst met het gebruik van voertuigen bekend geworden na de tostandkoming van het groote wegnnet, door ons na 1833 aangelegd. Onder de plannen, welke bedacht zijn om het transport met inidde- j en uit het land zelf to doen plaats hebben, mag de in laatstgenoemd gewest en het aangrenzende Benkoelen genoinen proef niet onvermeld worden gelaten, namelijk om olifanten als last- dieren te gebruiken.' In 1844 verleendo de Indi- sche regering machtiging om gedurende twee jaren in de tegenwoordige residentie Benkoelen eenige olifanten en een 20-tai dwangarbeiders ter beschikking te stellen van een controleur bij het binnnlandsch bestuur. In 1850 bracht de ambtenaar zijn rapport over de proef uit. Van 1844 — 1850 waren van de 11 in beproeving genomen olifanten S gestorven, en toen in 1849 ook de temmer overleden was en de dwangarbeiders alleen niet in de nabijheid dezer dieren durfden komen, moest de proef worden gestaakt. De gouverneur van Sumatra's Westkust, die tegelijker- tijd de proef had doen nmen, kwam tot dezelfde conclusie -als de controleur uit Benkoelen, namelijk dat de olifant mininer als transportmiddel in Ned.-Indie zal te gebruiken zijn. De toenmalige Indische legercommandant, de Hertog van Saxen Weimar, was, de mislukking der proeven toeschrijvende aan de ondoelmatige wijze, waarop z可 genomen waren, eene tegenovergestelde mce- ning toegegaan. Zoo dacht ook vijf en twin tig jaren later de heer A. Pruijs van der Hoeven, toen resident van Palembang, die met gunstig gevolg aan de Indische regering voorstelde, die proeven wederom te doen nemen. Zij werden echter niet in Palembang, maar in 1880 en 1881 in Ajtjdh, waar de heer Pruijs van der Hoeven in 1881 als gouverneur was opgetreden, genomen. Ook deze proeven mislukten. De olifanten waren, ten getale van 6, niet yan Sumatra, doch van Siam afkomstig en voor / 2854 te Perak door onzen consul op Poeloe Pinang aangekocht. Een der olifanten stierf kort na den aankoop. Van do 6 cornacs waren slechts 3 tegen hobb loon over te halen bij de olifanten te blijven. Eenige dwang- arbeiders werden onder toezicht van een onder- officier der cavalerie met de zorg dezer dieren belast. Een luitenant der militaire administratie had het oppertoezicht. Kortnaankomst in Ajtjth stierf wederom een olifant. Daar geen draag- z a d e l s waren medegenomen, werd er cen in Ajtjdh vervaardigd, die evenwel niet bijzonder voldeed. Later werden draagzadels van Poeloc Pinang ontvangen, van- draagmanden voorzien, zoodat daarmede alleen in zakken ver- pakte goederen en .. grint kon worden ver- voerd. Langzamerhand werd de last per olifant op 600 K.G. gebracht en werden 2 van de 4 overgebleven dieren (de twee andere waren nog jonge) voor den transportdienst gebruikt; doch zij voldeden niet. Hunne handcibaarheid liet veel te wenschen over; alle waren zeer schrik- achtig en van cene zwakke gezondheid; drukkingen en wonden genazen uiterst langzaam. De slechte toestand der wegen en de onvoldoende draagkracht van sommige bruggen in 4lj&h, ge- paard aan de omstandigheid, dat de wegen niet brood genoeg waren om olifanten en k a r r e n elkander te doen passeeren, maakten

bovendien, dat men weinig aan die dieren had. Toen de derdo olifant gedurende do proef aan ouderdomszwakte was overleden, werd het voor- stel gedaan om de proef te staken. De uitgaven voor 4 olifanten bedroegen evenveel als voor 30 draagpaarden.

Meer satisfactie had de heer Pruijs van der Hoeven van helgeen hij voor het verkeerswezen in de residentie Palembang gedaan heeft. Toen hij als resident van dit gewest optrad, waren er de transport- of a n t a r a n (convooi) diensten vrij wel op dezelfde wijze geregeld als twintig jaren vroeger. Ter hoofdplaats Palembang be- vond zich in 1873 een k o e l i c - e t a b l i s s e - m e n t, waar een aantal koelies uit Ogan en Komering, op 's lands kosteii gevoed, dagelijks beschikbaar waren voor transporter! of convoien stroomopwaarts van de Moesi en voor de ver- schillende autoriteiten, die hen, tegen verstre- king van voedsel, als r o e i e r s op hun b i d a r s, het gewone vervoermiddel, gebruik- ten. Palembang toeh vorint een kolJossaal stroom- gebied van de Moesi, de Komering en de Lalang. Van wijd en zijd dalen van het gebergte de wate- ren, die zich met de Moesi vereenigen en de min of meer bruikbaar wegen vormen, die de boven- landen met- de hoofdplaats vereenigen. De groote massa, de kern der bevolking, woont langs dcji hoofdwaterweg. Bij ontstentenis van gaebando landwcgen, vijftig jaren gelclden, had het verkeer der bevolking dus in den regel langs de water- wegen plaats, waarvan behalve de reeds ge- noemde, de Ogan, de Lcmatang, de Balang Lekok, de Rawas, de Bliti, de Lintang Kiri en de Lintang Kanon de voornaamste zijn. De landwegen, beginnende waar de prauwvaarb moest eindigen, waren niet nicer dan breede, in den regentij slecht begaanbare paden. Daar <r geene bruggen van eenige bctckunis waren, moesten de livieren, die men ontmoette, met v l o i l l e n worden ovcrgelrokken. Op de ver- schillende etappe-plaatsen moesten, voor de ver- wisseling van r o e i c r s e n < l r a g c r s, per- sonen klaar staan, die als hccrendienst plichlig-<n, tegen eene zeer matige vergoeding, waren opge- roepen om don a n t a r a j i - of convooi- d i e e n s t e verrichten, terwijl de b i t (J a r s e n v l o i l l e n voor vastgestelde lage prijzen niocs- ten geleverd worden. Tot dozen zwaren a n L u - r a n d i e n s t behoorde o.a. het vervoer der postpakketten. Do heer Pruijs van der Hocvcn heeft door den aanleg van cen gliciel wegnnet in de residentie Palembang, geschikt voor het vervoer per as, en door het bevaarbaar maken van de LGmatang tot Moeara Enim voor c'n stoom- scheepje, om zoodoendc het b i d a r transport te kunnen opeffen, den grond gelcgd voor do afschaffing van den gebaten a J i t a - randienst. Immers, na de opruiming van (lc hout- en steen versperringen in de L6 mat a ng tot Moeara Enim, waar de diepte van het waarvatcr daarna het in de vaart brengen van een stooi- scheepje uit Palejnbang toeliet, en na den aanleg van cen goeden landweg van Moeara Enim naar Lah at en verder over Boenga Mas (in Kikini) naar TGbing Tinggi konden die gewichtige junton in betere en snellerc verbinding met de* hoofdplaats van het gewest gebracht on het vervoer van gouvernements- reizigers on -godcrn langs (lien weg door een aannemer (het beste systeem van transport ook uit een administratief oogpunt)

mogelijk gemaakt word on. De weg van »Mocara Enim over Lahat naar Tebing Tinggi gereed zijnde, werd die door karretjos (k a h a r v e e r, t j i k a r v o e r, buggy) bereiden over eene lengte van 70 palen. Intusschen was ook de weg van Lahat naar Bandar (in Pasoemah) ge- reed gekomen en aan het in orde brengen van de wegen van Tfbing Tinggi naar Talang Padang en vandaar naar Kepahiang (in Redjang) en naar Bandar (in Pasoemah) begonnen. Later werden nog wegen, geschikt voor het vervoer met karren, gemaakt van Moeara Enim naar Semindo en Batoe Radja (in Ogan) en van daar naar Moeara Docwa, terwijl ook door hot zware bergterrein een bruikbare weg tusschen Moeara Doewa en Ranau werd gemaakt, zoodat eindelijk het k o e l i e- e tablissemnt kon worden op- geheven en de daarbij behoorende vaartuigen aan den aannemer van het transport van gouverne- ments- reizigers en -goederen overgegeven konden worden. Later kwam de weg tusschen Benkoelen en Kepahiang tot stand en in 1894 waien in de residentie Palembang over de 800 palen goed be- grinte en onderhouden wegen, geschikt voor het vervoer per as, waarlangs ook het vervoer der postpakketten met bezoldigde postdragers geschiedt en waardoor de antarandien- s t e n t tot de geschiedenis zijn gaan behooren. Op de verschillnde 6tappe-plaatsen tusschen Palcm- bang en Tebing Tinggi verzezen kleine loge- menten met kazernes voor doortrekkende mili- tairen.

X'olledigheidshalve zou hier verder behooren te worden ver meld, wat op het gebied van het transport wzen in de overige gewesten van Ned.- Tndie is verricht. Dit is, met het oog op de schaarschliohid van gedrukte bronnen over dit onderwerp, niet mogelijk. In de residentie Lam- pongsclic districten waren onder het bestuur van den resident R. Wijnen (1857 — 18G1) zeer goede en breede grasweg < n, voor voetgangers en ruiters, : : uigeleg(l, doch het duurde nog tot 1870, onder hc(bestuur van den resident A. Pruy van der]lonven, vooral de verbindingweg tusschen

Belong en Menggala, via Tarabangi en .ii.) | ; i.ir naar Sckainpong voor het gebruik van \ l' l itjccii wer<l geschikt gemaakt. Wat het : 'uuv< m< nient Atji-h en Onderhoorigheden be- t l' fi, alli- b wat daar op het gebied van het trans- porlwcziiMi is gedaa, gebeurde onder de controle van het departement van Oorlog, de in cl at gewest aangflegde s p o o r wegen niet uitgezonderd, waar, an flestijds de kosten van aanleg en ox- ploitatie trouwens uit de tot de Indische oorlogs- begrooling behoorende fondsen werden bestre- den. A'nur het traaisportwezeji in dit go west raad- ph- ge men aHcs wat onder LEGER over het militair transportwezeii is gezegd en voorts de Koloniale verslagen en vcrschillende jaargangen van het Indisch militair tijdschrift. Twee van de niet genoemde gewesten: do residentien Wester- on Zuitle- on Oosterafdeelingen van Borneo hebben, wat rijkdom van waterwegen betreft, iron wens veel overcenkomst met do residentie Palembang en men vindt in beide cerstgenocinde residentien onder eonigszins an dore benaniingen vrijwel* < 10/011(10 transportinrldeJen als in laatst- genoemd gewest tot 1873 werden gevonden, waarbij niet vergeten mogen worden do s t o o m- sclicpnr der Gouvernincijtsniarino (zic ZEE- MACHT) die zeer dikvijls tot overvoer van amb-

tenaren en officieren en nu en dan ook van kleine troepenafdeelingen dicnen. Omtrnt Celebes en de Molukschen eilanden zijn do hierboven bc- doelcd bronnen even weinig gevend. Omstreoks 1845 werden in de residentie Menado k a r r e n „op rondsel-assen** uit Nederland ingevoerd. Dit voertuig, dat door menschen getrokken werd, voldeed niet door de oneffenheid der wegen. Van hot weinige, dat ten aanzin van het transport- wezen in die en andero deelen van Ned.-Indie gepubliceerd is, zal zooveel mogelijk worden gebruik gemaakt in de ondervolgende aan- teekeningen.

I. Dragers of k o e l i e s. Men onder- scheidt in Ned.-Indie naar den landaard: 1. inlandsche en 2. Chineesche koelies.

1. Inlandsche koelies. Deze onder- scheidt men in a. v r i j o koelies en b. dwangarbeiders.

a. V r i j e k o e l i e s. De hieonder volgende opgaven zijn officieele en de daarbij opgegeven cijfers moeten, beschouwd worden a l s m e e r g e b a s c e r d t e z i j n o p n o r m a l e, d. w. z. geene oorlogs- toestanden (waarvoor verwezen wordt naar de beschouwingen over het transportwezen bij LEGER). Omtrent de gebruikelijke wijze van dragen door de verschillende inlandsche landaard en en het maximum gewicht der vrachten wordt het volgende opgeteekend. Op Java en Madoera draagt de inboorling over het algemeen bij voorkeur alleen aan een pikoelan of veerkrachten draagstok, die met het midden over den schouder wordt geleegd en aan welks einden de last, zooveel mogelijk in twee gelijke deelen vercleeld, door middel van rotting (rotan) of touw bevestigd of in daaraan hangende manti en geplaatst wordt. In sommige streken, zooals in de residentien Semarang en Djokjakarta, worden kleine vrachten ook wel o p h e t h o f d gedragen. Het maximum gewicht van denmansvrachten wisselt op Java en Madoera van 20 tot 45 K.G. Voor zwaardere vrachten worden twee of meer koelies gebruikt. De last wordt dan aan bamboe draagstokken, mede p i k o e l a n s genaaid, bevestigd, waaraan de dragers zich plaatsen. Het maximum gewicht van tweemansvrachten is doorgaans 50 K.G. Op Midden-Java rekent men echter ook nog lasten van GO A 70 K.G. onder t'veemansvrachten, terwijl in het gewest Banjomas zelfs lasten van 100 K.G. daaronder worden gerangschikt. By vrachten, door drie of mcor koelies te vervoeren, mag men hoogstens op 25 K.G. per koelie reke- nen. De inboorlingen in het gouvernement Celebes dragen als op Java gebruikelijk is, by voorkeur allden en met behulp van een p i - k o e l a n. Volgens cone officieele opgave is liot maximum der vrachten voor een Boginc- schen en Makassaarschen koelie 22 K.G., doch volgens den lateren, soclert overleden gouverneur Bakkers niet ineer dan 30 Amsterdamscho pon- dcu. Op het ciland Ambona draagt een Amboi- nccs mot con pikoelan slechts vraehten tot een maximum van 15 K.G. Do Malciors en Dajaks ter Westkust van Borneo en do inlanders in de overige gewesten van Ned.-Indie dragen by voorkeur o p d o n r u g, in licht niandr^ (zooals in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) met banden van boomschors over den schouder en over het voorhoofd, zooals do Koerintjors on anderen, of wel o p h o t - h o f d (zooals ter

Westkust van Sumatra en in Atjeh en Onderhoorigheden). Ook de Dajaksche koele in de residentie Westerafdeeling van Borneo draagt, volgens Niclou, do vracht „aan een om het voorhoofd gaanden band bevestigd mandje”. Het maximum gewicht der eenmansvrachten bedraagt op Banka 40, in de residentie Sumatra's Westkust ± 35, op Ternate 25, in de residentie Westerafdeeling van Borneo 20, op Ceram 20, in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 20 en overal elders 15 K.G. Bij vrachten, door twee of meer koelics teudragen, bedient men zich allerwege, als op Java, van pikoelelans. De inboorlingen op Amboina dragen bij voorkeur met twee a an een pikoelelan, tot een maximum van 27 K.G. Tweemansvrachten kunnen ter Westkust van Sumatra, op Banka, Celebes, Banda en Ceram een maximum bereiken van 50 K.G., maar overal elders minder, als op Soemba, de Solor-, de Kei-eilanden, Roti en Sawoc 40 — 45 K.G. Op Timor en de Aroe-eilanden mag dat gewicht niet meer bedragen dan ± 20 K.G.

b. Dwangarbeiders (zie ook STRAF- RECHT). De waarde van hun arbeid, buiten het oorlogsterrein (en misschien ook buiten) de steenkolenmijnen, is zeer gering. Op grond van jaren lange ervaring weed gewoonlijk als vaste formule aangenomen, dat 4 dwangarbeiders evenveel werk verrichten als 1 vrije koelie. Gebrek aan toezicht was daarvan een der redenen. Onder militair toezicht, d.i. op het oorlogsterrein, was dat geheel anders. Summa summarum mag men echter met den oud-Minister De Waal zeggen: „Er zou in Indie heel wat ongedaan zijn gebleven, indien de wereldorde niet had medegebracht, dat jaarlijks eenige duizenden inlanders vergripen pleegden, door de wet met strafarbeid bedreigd*!”

2. Chineseeskelelans (zie ook KOELIEJ). Volgens eene officieel opgave dragen de Chineezen op Riouw en ter Westkust van Borneo, als op Java gebruikelijk is, bij voorkeur alleen en, zoals de klontong (zie aldaar), met behulp van een pikoelelan; terwijl het maximum der vrachten op Riouw 50 en ter Westkust van Borneo 37 K.G. bedraagt. Dit laatste cijfer moge juist zijn wanneer bet transport met militair geleide plants vond, doch volgens Niclou kan de Chineseeskelelele in de Westerafdeeling van Borneo, „mits zonder militair geleide”, 120 Amsterdamsche ponden, ja zelfs 148 1/2 d.w.z. 48 flesschen wijn, de flesschen uitgepakt, in 2 mandjes aan een pikoelelan dragen, derhalve 73,168 K.G. Omstreeks 1869 niest in dit gewest de Chinfesche koelie, „bij het opvoeren van militaire goederen”, 80 kati's, d.i. 48,99 K.G. dragen. „Tegen het pikelen onder militair geleide bestond bij den Chinees aldaar groote tegenzin”. De Chineseeskelelele in de residentie Oostkust van Sumatra draagt met gemak 50 K.G.

II. Lastdieren: 1. muilieren, 2. ezels, 3. ossen, 4. buffels of karbouwen, 5. kamelen, 6. olifanten, 7. draag- of pikoelepaarden.

1. Muilieren. De muilieren in Ned.-Indie zijn geïmporteerd. Men vindt ze tot dusver in Ned.-Indie schier alleen bij het Legeer (zie militair transportwezen dl. II, 555) waar zij met een totaal gewicht van ± 170 K.G. kunnen worden belast, later verminderd tot 120 a 136 K.G.

De voornaamste markten, waar deze dieren verhandeld worden, vindt men in de landen aan de Middellandsche zee (waaronder het eiland Cyprus) en de strekken ten Zuiden van de Zwarte zee, in Perzie, Britsch-Indie (Pondjap), Noord-China a, Zuid-Amerika (de Rio de la Plata-streken) en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Een zeker tred hebbende, bewijzen zij lynja in alle luchtstrekken en op vele — niet alle — terreinen uitstekende diensten, daar zij slechts worden opgehouden door te steile hellingen, moerassige terreinen, dicht struikgewas en sneeuw. Egypte is de markt dezer ezels.

2. Ezels. Dat de proef met de 801 uit Nederland tot 1845 ingevoerde ezels op Java mislukt is, behoeft geen reden te zijn, nimmermeer tot nieuwe proeven over te gaan. Men kan nieuwe proeven nemen met ezels uit Zuid-Europa, zooals Stieltjes in 1862 voorstelde, of nog beter met ezels uit Nubie of Abessinie, zooals de Hertog van Saxe-Weimar in 1850 adviseerde, in Ned.-Indie te importeren, omdat deze soorten er minder of niet zullen verbasteren. Ondanks zijn kleine taille, die slechts toelaat het dier met geringe lasten te beladen, d.w.z. van 50 tot 80 K.G., is de ezels tegen het 3c of 4e jaar een sterk en zeer matig lastdier.

3. Ossen (saps) te gebruiken als trek- en pikoele- of draagdieren. De os, die 1/2 maal zoolveel draagt als het muilier, is een uitmuntend transportmiddel, doch de Bengaalsche ossen zijn beter voor trek- en lastdieren te gebruiken dan de Javansche en Madoerische. Als trek- en lastdier kan de os slechts in bepaalde terreinen gebruikt worden. Op grintwegen dringen de kleine kiezelsteenen spoedig tusschen de beide deelen van den hoef en kunnen het dier blesion stellen. Toezicht op de drivers is zeer wenscht, want de os moet in alle opzichten goed verzorgd worden. Hij heeft o. j. n. lan gen tijdstand noodig om zijn voedsel behoorlijk te verteren.

4. Buffels of karbouwen. Het lastdier, dat zich het liefst en ook het best door den inlander laat behandelen. Zeer sterk, trekt in t evenwel zeer langzaam, waarmede alleen het f jobsgeduld van den inlander vrede kan hebben. Europeanen zijn bij dit sdiuwclier m plaats.

5. Kamelen. Zijn in Ned.-Indie niet te gebruiken.

6. Olifanten. Deze dieren worden alleen op Sumatra (wat Ned.-Indie betreft) gevonden en hebben een goed terrain nodig, terwijl hun voeding bijzondere zorgzorg vereischt. Zij kunnen met een gewicht van 600 tot 835 K.G. worden belast. De practische kennis omtrent deze dieren is in Ned.-Indie zeer gering. Cornacs, zooals in Mindostien en Achter-Indie, vindt men er niet.

7. Draag- of pikoelepaarden. Hier is natuurlijk alleen sprake van paarden, zooals de bevolking die voor pikoele- of pakpaarden gebruikt. Op alle terreinen, bergachtig of niet, moet men niet meer dan 1 pikoelele op de paarden laden en den afstand regelen naar het terrein.

III. Voertuigen. Nevens de ruituigen en wagens van Europeesche maaksoort vindt men in Ned.-Indie do voertuigen van inlanderschen oorsprong, die verschillende namen dragen. Z.

heeft men voor het vervoer van personen de tweedelige dos \bar{z} dos, buggy's, kaha r veer (in West-Java), tjikarveer (in Oost-Java) en do j i n r i k s j a (in Atjeh en Deli); voor het vervoer van producten do k a r, g r o b a k o p e d a t i. In 1876 werden in Atjeh golpporteerd karren in den vorin van pedatts, zoids die op Sumatra's *Westkust dienen tot den afvoer van producten, elk getrokken door 2 paarden. Stieltjes wild. in 1862 de kar op Java met 5 d. 6 pikels belasten. Voorts gebruikte men in 1878 in Atjeh karren naar het model der Batavia'sche t r a n s p o r t k a r, die met succes gebezigd werden tot aanvoer van grint op de wegen.

IV. Vaartuigen. Behalve de stooin- en Europescli getuigde zeilschepen (zie SCHEEP- \ AART. STOOMVAART en PAKETVAART MAATSCHAPPIJ (KONINKLIJKE) vindt men in den Indischen archipel ettelijke inlandsche rivier- en zeevaartuigen, die, door roeiers of door zeilen als anderszins bewogen, allerlei namen dragen; zie daarvoor het artikel VAARTUIGEN.

Zoals ook in Europa word in Indie de dierlijke trekkracht meet en meer vervangen door *mechunische*. De vrij goede wegen, vooral op Java, ware als geschapen voor een uitgebreid en geregeld a u t o n o b i e l- verkeer. Ook op de Buitenbezittingen, en wel inder speciaal in het Palembang-sch, werden de autoniobielen allengs meer in gebruik genomen. In 1905 deed de toenmalige resident van Palembang, Van Rijn van Alkeinate, aan de regering het voorstel, een algeheele verandering te brengen in de wijze van vervoer van gouvernementsreizigers, goederen en post van Palembang uit naar en door de Palembang'sche Bovenlanden.

In 1906 Jiep het contract met den aanneemer, die reizigers, enz. tot Moeara Enim per hekwielstoomer en verder met postpaal den en karren, vervoerde, af, zoodat men op 1 Juli 1907 den gouvernementsautodienst in Palembang met eenige kon openen. Aan deze feestelijke \langle n nam ook de Inlandsche bevolking deel.

Jc (li' iist wercl geopend met 5 stoommotoren (Whitesteun v. 16 P.K.), daar men doze soort motoren bo ven den benzine motor voorkeur verleen- \langle !* als belcer geschikt voor hot rijden in. hi (\langle ! g e a c < i < \langle - iit eerd terrein, en verder wegens de III \langle T c n v o u d i g e c n daardoor voor Inlandsche • li. uiffuers bdi r l) (; grijpelijke constructie der machines.

1 d v o l d e f c n edit er niet op den duur: Jo. doonlat (; cij) grootl aantal fijn bewerkte reu (r v c \langle t c l " n moesten worden medegenomen; het g c - inis bom s van e c u f - n c l klein o i d e r d e e l kon t c n g e v o l g e hebben, dat (lc geheel exploitatie tot bilstand kwam ; 2c. doordat de aanwezigheid van (-en stoomingenrotor belcniuerend werkte; 3c. doordat, afgescheiden van de onder Je en 2e g c n o p i n - l e b c ^ z w a r e n de vervoerscapaciteit (niaxiiniini-belijsting 7U0 K.G.) to gering bleek te zijn. Wel trachtte men door versterking van de uclterveer (lij do (apuciteit der wagons te vcrmcderen, doch in de practijk block deze versterking on volhoude.

De voortdurend defecte machines, de oneenigheid lusschen reiziger en dienstpersioneel en de recks licrop volgende klachten in dagbladen naakten, dal do dienst do sy in pat hie der reizi- g (, s v a a r t e n , t e r w i j l d o z e j u i s t , z o o n o o d i g w a s v o o r e e n n i e u w e z a a k a l s d e a u t o d i e n s t .

Inmiddels domonstreerde do firma Vcrwey en Lugard op Java op zeer afdoende wijze de grootc bruikbaarheid van do benzine motoren, zoodat men, nadat in 1909 nogmaals twee nieuwe stoommotoren waren aangeschaft in 1910 defini- tief brak met het bestaande systeem, en overging tot den* aankoop van een Albion-vrachtwagen van 16 P.K., met een draagvermogen van 1250 K.G., later opgevoerd tot 2000 K.G.

• Bovendien werden de transportdiensten overgebracht van hot departement van Binnen- landsch Bestuur na r dat van Gouvernements Bedrijven, waardoor de exploitatie en het beheer in een hand were! gebracht. In 1916 word de dienst overgedragen aan den hoofdinspecteur der S. 8. en Tramwegen.

Was tot voor 1910 de dienst feitelijk allcnc bestemd voor gouvernementsvervoer, (lit werd nu gewijzigd en alle vervoer op gelijke wijze behandeld en betaaid, waardoor vooral het inlandersvervoer kon worden bevorderd.

In de eerste jaren werden slechts de volgende routes bereden:

Moeara- Enim — Batoe Radja — Moeara Doewa
Moeara Enim — Lahat — Tebing Tinggi — Moeara Bliti

Moeara Enim — Lahat — Pagar Alam.

In 1910 werd de eerste lijn doorgetrokken tot Blimbing ; in 1912 werden de volgende lijnen geopend :

Benkoelen—Tjoeroep — Moeara Aman
Benkoelen — Tjoeroep — Moeara Klingi
Benkoelen — Kotaheen,

terwijl in 1913 de lijn Benkoelen — Padang-Goe- tj i in exploitatie werd gebracht.

AHcngs zijn de wegon zeer verbeterd, zoodat thans e c u g r e g e l d v e r k e e r m o g e l i j k i s . In den beginne echter had men, zoolvel op de vlakke wegen als in het geberge, met enorme bandenslijta- ge en groot benzine-verbruik te kampen, immers op de vlakke zonder grondlaag gebouwde wegen, werden de zwarc grindlagen, vooral in den regen- tijd, door de vrachtwagens weggedrukt, zoodat do widen dol sloegen en de wagons so ms geheel afgeladen moesten worden ou wecr op streek te komen. Dat dit in zoo schaars bevolkte streken als het binnenland van Sumatra aanlciding geeft tot veel oponthoud, behoeft ge c u b e t o o g .

Vooral in verband met het groote aantal brug- gen (in Palenibang nicest houten „bevolkings- bruggen“) > is men niet in staat gebruik te inaken van wagons met grooter laadvermogen. In Bc n - k o e l e u i s w e l h e t g r o o t s t e d e e l d e r b r u g g e n r e e d s v a n p e r m a n e u e n a a r d , m a r Q . o k d a a r v i n d t m e n n o g c n k e l c k a b e l b r u g g e n , t e r w i j l i n t w e e w e g e n l a n g s d e k u s t v o l e p o n t e n v o o r k o m e n (i n Z u i d - l i j k e r i c h t i n g o p 153 K A I . G o v e r v a a r t e n !)

In 1913 was de inaximTiinbclasting opgevoerd tot 3000 K.G., buitcu passagiers, daar doze im- mers bij brugovergangeu, enz. kunnen afstapen.

Hocvel de toovoer van nicu w materiaal, als banden, vracht- en personauto's door hot uitbreken van den Europeescken oorlog bijna geheel stilstond, is toch gobleken dat de Gouvernements aitomobieliendienst reden van hooaan heeft, het- geen aangeoond wordt door de (gozicn do omstandigheden noch groote) uitbreiding van het verkeer.

Zoo werden van Fort de Kock uit lijnen op Matorc en over Baso naar Fort v. (I. Capolin — Koemanis gereden in 1916, terwijl van begin No

vember van dot jaar af een dienst Sibolga — Balig6.(Tapanoeli) werd ingesteld, in aansluiting op deign F. de Kock — Loeboekskaping — Padang Sidinipoean—Sibolga.

Behalve mot do Arbenz- en Saurcrwagcns wordt in den laatsten tijd veel met Amerikaanse auto's gereden, die zeer goed voldoen. in het gebruik eenvoudig en naar verhouding billijk zyn.

Zooals uit den aanleg van het spoorwegnet in Zuid-Suniatra blijkt, is de ayto hier de voorlooper geweest van zijn anderen collcga de locomotief. Binnen afzienbaren tijd zal wellicht de thans zoo uitgebreide autodienst teruggebracht worden tot het rijden. van de minder belangrijke trajecten, waar vervoer per spoor- of omnogelijk of niet loonend geacht wordt, zooals dit thans op Java het geval -is.

Meer en meer verdringt de auto op Java vooral, en langzamerhand op de Buitenbezittingen eveneens, de verouderde wijzen van vervoer, als : pikoelpaard, postkar, c. d.

Het postvervoer, en daardoor dus ook het reizigersverkeer, vindt, waar dit maar cenigszins doenlijk blijkt, per auto plaats.

Minder belangrijk is de wijze van vervoer, in Duitschland bekend onder den naam van „Drahtseilbahn" (kabelbaan); dit vervoermiddel wordt o.a. gebezigd op de terreinen van de cultuurmaatschappij „Pangoonredjo" bij Kepandjen (Java). De kabel, waarover twee wagentjes (vice-versa) het verkeer onderhouden, is gespannen boven het Metro-ravijn, over een spanwydte van 361 M. Per uur worden 20 suikerrietwagentjes heen en 20 terug getransporteerd. Da ar ieder wagent je 80 pikoel (3600 K.G.) vervoert, heeft dus een ent)me arbeidsbesparing plaats, daar de afdaling van trekken aan de eene helling en het beklimmen van de andere zijde van het ravijn aanzienlijk minder nuttig effect oplevert.

In de laatste jaren is in gebruik genomen de z.g. „motorlorric" : een vervoermiddel, dat door de Engelschen tijdens den Eun. oorlog in zwang is gekomen : Reeds bedienen zich verscheidene suikerfabrieken van deze wijze van transport.

TRAPA. Plantengeslacht der *Oenotheraceen* met een paar soorten in den Archipel. Het zijn drijvende planten met rosetten van bladeren en eigenaardige vruchten met twee of vier stekeIs. De soort met twee stekels aan de vrucht is waarschijnlijk *T. bicornis*: zc wordt bij Batavia in vischvijvers gekweekt en draagt den naam van Ldngkat of Lfengkong. De andere soort met 4 stekels aan de vrucht (waarsch. *Trapa quadrispinosa*) komt in het wild voor en heet Saldkat (BATAV. MAL.). De vruchten zijn rijk aan zetmeel en worden wegens den eigenaardigen bijmaak wel gegeten, vooral Ldngkat door de Chineezen.

TRAS. Deze stof behoort tot de hydraulische toeslagen, d. w. z. zulke in de natuur voorkomende gesteenten die, na eenvoudige verinaling, geschikt zijn om met kalk vermengd daaraan het vermogen te verleen hydraulisch te verhardcn. Het effectieve bestanddeel er van is kiczclzure aluinaarde. Tras is in hoofdzaak, zoo niet uitsluitend, een product van vulkanischen aard en onder den algemeenen naam „tuf" bekend. Daar tuf in Indie in zeer groote hoeveelheden wordt gevonden, zoowel op Java als op Sumatra (zie de " xbkende werken van Dr. R. J. M. Verbeek) en vermoedelijk nog op andere eilanden, is het wd

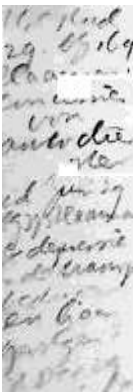
te verwonderen dat niet reeds lang gelclden afdoende proeven zijn genomen ten aanzien van de bruikbaarheid van dit niaterial als bouwmate- riaal. Want niet alle vulkanische tuffen zijn in dezelfde mate voor hydraulischen toeslag geschikt. Eerst sedert de eerste jaren dezer eeuw is de exploitatio in het groot van tras op Java ter hand genomen en wel voornamelijk door de Moeria Tras Exploitatie Mij, die in 1901/02 voor 30 jaren vergunning kreeg tot winning van dit gesteente op een drietal terreinen, gelegen bij de desa Kloempit, district Selowesi, afdceling Pati, residentie Semarang, d. w. z. aan de Zuidoost-helling van den Moeria. Deze berg vormt met den Ringgit en den Loerocs in Besocki en met het ciland Ba wean een uitzondering op don algemeenen regel, dat de vulkanen van Java uit andcsiet- (en bazalt) gesteenten zijn opgebouwd ; zij bestaan namelijk uit verschillende soorten van leucietgesteenten. Opvallend is in de Moeria- tras het ■iioogc gehalte aan aluinaarde, dat on- geveer 30 % bedraagt, tegen nog geen 20 % bij de Europeesche trassoorteen (v. d. Kloes. Onze bouwmaterialen, 2c dr. III, 104 — 107) : wellicht is het daaraan te danken dat Prof. Dr. W. Michaelis, die zc in. het proefstation voor bouwma'e- rialen te Berlyn in 1901 onderzocht, ze een voor- treffelyk hydraulisch niaterial ndemt, overeen- komende met de beste pouzzolaan-soorten. Het kiezelzurgchalte echter bereikt niet de 50 % en is dus lets lager dan dat van andere bekende trassoorteen, die tusschen 50 en 60 % bevatten. Ook de N. V. Ned. Ind. fabrieken van bouwma- terialen Gembong en Bentar te Soerabaja en de

N. V. Marmerkalkbranderij Gamping Wudjak, voorheen Aparc & C°. brengen tras in den han- del, die echter niet van leucietgesteenten afkom- stig is, doch waarover geen bijzonderheden wer- den aangetroffen. Tras heeft als bouwmaterial jn Europa veel oudere brieven dan portland- cment, daar het reeds (als pouzzolaan) <loor de Romcinen bij hun bouwwerken werd aangewend en ook de Eifeler tras reeds in overoude tijden in West-Europa zeer bekend was.

Literatuur•. De Bruijn, Welirang-tras, schr. v. Nijv. in N.-I. II, 1855. Oorspr. bijdr. 47 — 54; Croockewit in Nat. Tijdschr. v. N. I. VIII, 1855. 137 —146; Maier, over tufstccn van den Tenggcr-agong (Krawang) geschikt voor cementberciding. Nat. Tijdschr. v. N. I. NX VII, 1864, 454; Bleekrode, Scheik. ond. van pouzz- laanaarde van Tenggcr-agong, ibid. XXV, 18(»3, 429 — 434; Moeria-tras, de Ingenieur 1901, 817 819 en 836—839; G. L. Vervcr, lets over Moeria- tras, Soerabaja 1902 en de Moeria Tras Exploitatie Mij, Soerabaja 1902 : v. <1. Kloes, Tras op Java, de Ingeniour 1903, 497— 500 en 543. 659; de Moerifit-traswerken, Eigen Haard 1911, 88 — 92 : van der Kloes en van Ruijven. Het bou* wen in overzeeschc gewosten, dl. J. Hfdst. IV; hierin worden verschillende proeven beschr- ven. ook bij gebruik van tras in zee water, terwijl een kort, doch belangwckkend artikel over dit- zelfdo onderwerp: Gcwapend beton en zee water, door Dr. Ing. Anton Hambloch, versaeen in de

Ingenieur, 1914, 43 (n°. 3).

TRASI (JAV., BATAV., MAL.). Indisch condiment, stork „alenijk" van geur- dat onontbeerlijk gc- acht wordt bij de bereiding eener echte rijsttafel (zie RIJSTTAFEL). De belangrijkste soort is de trasi oedang, die uit garnalen (oedang rBon

/ (e

-/ .

(BATAV. MAL.) en, in mindere qualiteit, uit garnalen-larven (van oedang djambret) gomaakt wordt op de in het artikel OEDANG beschreven wijze; do trasi rebon is bruinrood, de trasi djambret paars-grauw van kleur. Behalve deze vrije dure garnalen-trasi (die bijv. nooit in sambal goring kan ontbreken), worden er ook goedkoopere trasi's uit visch gemaakt. Dit is de trasi ikan, een deeg dat langs de RSiembang'sche kust en in het Krawang'sche uit kleine vischjes (resp. uit sejar gatel en ikan teri) gemaakt wordt, alsmede de trasi melaka, welke meestal van Palembang wordt aangevoerd, en geelgrijs van kleur is. Een plantaarlijke trasi, de t. poetjoeng (bStong), wordt: o. a. in Patjan, gemaakt uit zaad van Pangium (zie PANGEL) vermengd met verschildende specerijen.

Literatuur: A. G. Vorderman, *Analecta* op bromatologisch gebied III, in Gen. Tijdschr. v. N.-Ind. XXXIX (1899).

TRATAK BOELOEH. Zie TARATAK BOELOEH.

TRAWANGAN. Zie KRAWANGAN.

TRAWAS (JAV.). Zie LITSEA ODORIFERA.

TREMA ORIENTALIS Bl. Fam. *Ulmaceae* Kemirai, MSngkirai (MAL.): Anggroeng (JAV.); Koeraj, Ki tamiang (SOEND.). Boom, soms zeer hoog, op Java boven 700 M., ook in de andere deelen van den A. re. hi. pel verbreid. De boom heeft zeer kleine, groene bloemen; het hout is weinig duurzaam, doch wordt wel voor theekisten gebruikt. De bast gebruikt men voor touwwerk, terwijl een bruin kleurstof uit de schors van deze of een verwante soort gebruikt wordt om vischnetten te tanen.

TREMOELOEN (JAV.). Zie METROXYLON.

TRENDASAN. Javaansch naam voor een Plevier-voegel. *C. iardrus* sp. Op Sumatra heet *Charadrus a. plitipinus* Bocroeng-boewih (?). Op Celebes noemt men de Plevicren. met een collectie-naam Tadocidoci.

TRENGGALEK. Regentschap der afdeling 'roeloeng' van de residentie Kediri, groot MOO K.M. ZIP onder TOELOENGGOENG.

TRENGGALEK. District van de contrêe-afdeling en het tot de afdeling Toelanggoeng regentschaps 'Irenggalak, residentie K' iiri; next (line oppervlakte van 196 K.M²). Het district tellt vier onderdistricten mot 87

TRENGGALEK. Hoofdplaats van het gelijk-namige district; heeft een belangrijke pasar, waar ultijd een groot aantal soorten aardewerk, maar vooral keul's of waterkalfen worden verhandeld. Jie poltenbakkerij is hier zeer levendig en zij duizend- of tienduizentallen worden de kandi's, voornamelijk op bamboc-vkitten, langs do rivieren naar het Noorden afgevoerd. De plants telho op het laatst van 1905: 8200 inwoners, waaronder 20 Europeanen, en 300 Chinezen.

TRENGGOELI (JAV.). Zie CASSIA FISTULA.

TRENGGOELI WAWANG (JAV.). Zie CASSIA JAVANICA.

TRENGGOELOEN (JAV.). Zie PROTIIUM JAVANUUAL

TRETES. Plaatje, gelegen op den weg van Prigin naar den top van don Walirang. Het is 790 M. boven de zee gelegen op bokend om zijn fraaie watervftl.

TREUB (MELCHIOR). Geboren te Voor-

schoten 26 Decmber 1851, bezocht do H. B. S. on de Univcrsiteit te Leiden, promoveerde alcaar 1873 op een dissertatie over „Do natuur der Lichenen", was vervolgens assistent aan het Botanisch Laboratorium aldaar tot 1880, gedurende welke tijd hij verschillende wetenschappelijke publicaties het licht deed zien. Daarna werd hij tot opvolger van Scheffer benoemd als Directeur van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, welke betrekking door hem aanvaard werd op 13 November 1880. De instelling, waarvan Treub de eTief werd, was op dat oogenblik reeds zeer belangrijk, maar toch was 's Lands Plantentuin in 1880 zeer bescheiden van aard in vergelijking met hetgeen Treub er van wist te maken en wat hij aan zijn opvolger overgaf, toen hij op 4 October 1909 vertoogd naar Europa vertrok. Een opsomming van hetgeen Treub tot stand bracht, vindt men onder het artikel Plantentuin. Hier zij alleen op het belangrijkste gewezen. Daarbij treft dan het eerst de aandacht de gelegenheid door hem geopend in het vreemdelingenlaboratorium en in het daarmee verbonden laboratorium te Tjibodas voor natuuronderzoekers uit alle landen om de tropische natuur ter plaatse te onderzoeken; de komst van die geleerden werd mogelijk gemaakt door het Buitenzorgfonds in Nederland en soortgelijke fondsen in andere landen. Treub wist deze fondsen tot stand te brengen en daardoor mede te bewerken, dat Buitenzorg werd tot het centrum van de wetenschappelijke studie der tropen (ten minste tot 1914) en aan den anderen kant, dat vooral de plantkundige wetenschap zich ontwikkelde tot een wereldwetenschap, terwijl zij tot dien tijd too wat de levensomstandigheden betreft, zich had beperkt tot de planten der gematigde luchtstreek. Het tweede hoofd-levenswerk van Treub was de uitbreiding, die de Plantentuin allengs onderging door het tot stand komen van meer en meer laboratoria, waar onderzoekingen verricht werden ten behoeve van de praktijk, in do eerste plaats van den landbouw, maar daarmede ook van de visscherij, zelfs van de geneeskunde. Dat heeft er ten slotte toe gevoerd, dat op voorstel van Treub 's Lands Plantentuin den 1 Januari 1905 werd onigezet in het Departement van den Landbouw in Nedriandsch-Indie. Treub werd de eerste directeur. Dat door hem zooveel kon worden tot stand gebracht, had hij te danken aan zijn groot organiseerend talent en aan een groote mate van overredingskracht, aan wat men zou kinnon noemooi (lij)loinatiek talent. Toch was Treub in do eerste plaats natuuronderzoeker op hij hoeft dan ook in Indie, zooveel als zijn ambtelijke bezigheden dit toelieten, zich met botanische onderzoekingen beziggehouden. Het resultaat daarvan word gepubliceerd in de *Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg*, wat het o.a. mede daaraan te danken had, dat het con van do belangrijke botanische tijdschriften van do wereld werd. Het waren onderzoekingen over de ontwikkeling van *Lycopo-dium*, over *Casuarina*, *Balanophora*, over do nieuwo flora van Krakatau, over do rol van hot cyanwaterstofzuur bij do planten en tai van andere. In het begin van zijn verblijf in Indie was het aantal van die publicaties uit den aard door zaak veel grooter dan later.

Ook voor het algemene natuuronderzoek van

Nederlandsch-Indie had Treub buitengewoon groote verdiensten. Tijdens zijn eerste verlof in Europa, in 1857, wist hij de oprichting te bewerken van een „Commissie ter bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche koloniën“* en toen hij in Indie terug was van het „Indisch Comité van wetenschappelijk onderzoek“. Uit de samenwerking van die twee is, vooral toen kort daarna „dank zij het initiatief van Scruvier in Nederland, een Maatschappij van zelfden naauw bij de Commissie was opgericht, veel goeds tot stand gekomen. Treub was jaren lang de ziel van het Indisch Comité en zoo heeft hij een zeer groot aandeel gehad in het tot stand brengen van de Borneo-expedities, de Siboga-expeditie en de verschillende Nieuw-Guinea-expedities, zoodat het begripelijk is, dat een van de hooge gebergten van Nieuw-Guinea naar hem genoemd is.

Treub heeft slechts driemaal zijn verblijf in Indie onderbroken voor een korte reis naar Europa. Telkens echter werd daarvan gebruik gemaakt, om het een of ander tot stand te brengen in het belang van Indie. Zoo werd boven reeds op de Commissie gewezen, zoo ging het met het Buitenzorgfonds, enz. De derde maal in 1902 — 1903 werd een bezoek gebracht aan Washington, om de inrichting van het U. S. Department of Agriculture te bestudeeren met het oog op de Indische plannen.

Bij zijn definitieve terugkeer in het Noorden bleek de gezondheid van Treub geschokt te zijn; hij bracht eerst een winter door in Egypte, kwani toen in Europa, kocht te St. Raphael aan de Fransche Riviera een villa, ten einde daarin verder wetenschappelijk te werken, maar stierf nog voordat hij die villa had kunnen betrekken op 3 October 1910. Hij ligt daar ver van den Nederlandschen bodem begraven.

Na zijn dood is door particulieren in Indie een fonds bijeen gebracht, met behulp waarvan in 1914 een nieuw Sreemdelingen-laboratorium te Buitenzorg werd geopend, dat den naam Treub-laboratorium ontving. In de voorhal herinnert een buste, door Mevrouw J. Tollenaar-Ermeling geboetseerd, aan de gelaatstrcken van den man, aan wien Nederlandsch-Indie zooveel te danken heeft.

TREVESIA SUNDAICA Miq. Fam. *Araliaceae*. Panggang (SOEND.). Boomje tot 8 M. hoog, met gestekelden stam en takken, op Java vrij algemeen tot 1500 M. boven zee. Het wordt wel voor Jevende hegg gebruikt.

TREWIA NUDIFLORA L. Fam. *Euphorbiaceae*. Kajoe tanah (MAL.), Gemblok (JAV.), Biong peutang (SOEND.). Boom tot over de 30 Meter hoog, verbreed over het Westen van den Archipel. Het hout wordt in Zuid-Suniatra veel gebruikt. Het is zacht en goed bestand tegen de weer en tegen boeboek.

TRIANGEL. Zie MUZJ EK KN AJUZJEKINSTRUMENTEN.

TRIANGULATIE. Ten einde de geographische verrichtingen in den Ned. Indischen Archipel op vasten voet te regelen en verder te doen uitvoeren naar de eischen van den toenmaligen stand der wetenschap, werd in 1850 de oud-zeeofficier S. H. de Lange, na voorafgaande opleiding tot Geographisch ingenieur door Prof. Kaiser, als buitengewoon lid toegevoegd aan de sedert 1821 te Bataavia bestaande „Commissie tot verbetering der Indische

zeekaarten“. Naclat door hem in dat jaar de noodige astronomische waarnemingen waren verricht ter bepaling van de geographische ligging van Batavia, begaf genoemde ingenieur zich in 1852, vergezeld van zijn hem als assistent toegevoegden broeder, luit.-ter zee G. A. de Lange, naar Menado 'ten einde die plaats geographisch met de hoofdplaats van Ned. Indie te verbinden en tevens zoo mogelijk andere punten in de residentie Menado trigonometrisch aan elkaar te schakelen. Te Menado, Ke ma, Boeton, Ternate en Makassar werden toen door hen in 1852 — 53 astronomische plaatsbepalingen uitgevoerd, terwijl verder de Minahasa van een volledig triangulacinct werd voorzien, volgens het Kon. Verslag van 1852 „een arbeid van hoog nut en grooten omvang, die in een kort tijdsbestek werd voltoerd“. Daar in de Minahasa echter geen basis werd gemeten, zou zeker het tegenwoordig deskundig oordeel over deze eerste Indische driehoeksmeting minder gunstig mbeten luiden. Van de resultaten dier triangulatie kon niettemin in 1875 met vrucht worden gebruik gemaakt bij de samenstelling der kaart van de Minahasa, 1 : 100,000 (zie KAARTBESCIJRIJVING).

Triangulatie van Java. De wenschelijkheid van verzekering der wiskunstige waarde van de bij G. B. van 23 Dec. 1853 No. 10 bevolen topographische opnemng van Cheribon (zie TOPOGRAPHISCHE DIENST) leidde er toe om in 1854 — een jaar nadat met de opnemng van genoemd gewest was begonnen — door de broeders de Lange met de triangulatie van Cheribon en hierna de van Java een aanvang te doen maken. De basis dezer triangulatie, gelegd op de in sawaliveld langs het zeestrand van Cheribon, werd bij gebrek aan betere hulpmiddelen eenvoudig met den ineenketting gemeten; de daarvoor toen gevonden lengte van 7505,4 Al. bleek echter in 1872 bij hermeting met stalen meetveer, ruim 12 M. (+ 1/100) te lang te zijn. De hoogten der driehoekspunten werden deels afgeleid uit zenithafstandenoverigensuit barometerwaarnemingen; verschil tusschen primaire en secundaire metingen werd niet gemaakt. Na den dood van den hr. S. H. de Lange (1855) zette diens topographisch ingenieur benoemde broeder, na beëindiging van het werk in Cheribon, de triangulatie voort in de resid op ties Banjoenias, Krdoen en Bagelen (1855 - 57). In laatstgenoemd gewest werd aan het Zuiderzcestrand, op gelijk wijze als in Cheribon was geschied, een twintig basisgacinten tusschen de punten Djatiinalang en Djentis-Koelon, waarvan de lengte aanvankelijk 10,406 M. werd bepaald, in welke echter reeds daardoor een afwijking van ongeveer 9 M. (— 1/100) ten opzichte van de Cheribon-basis werd geconstateerd, zoodat ook deze tweede basisniet aan de reeds teemaals te stellen eischen van nauwkeurigheid kon voldoen.

Daar voorts de op de standplaatsen der waarnemingen 'aanvankelijk geplaatste bamboezen merkteekenen niet steeds door steenen pilaren werden vervangen en zoodoende gedeeltelijk verloren gingen, is ook tengevolge daarvan de triangulatie van Cheribon, Banjoenias, Krdoen en Djatiinalang voor de topographische opnemng dier gewesten van weinig nut geweest.

Toen einde 1857 aansluiting aan Serna rang was verkregen, verliet G. A. de Lange den dienst, waarna de triangulatie ruim 4 jaar gestaakt bleef.

Een nieuw en beter tijdperk voor de triangulatie van Java trad in met de beoecning in 1858 van den hoogleeraar J. A. C. Oudemans tot hoofd-ingenieur van den Geographischen dienst in Ned.-Indie; hoewel, in het belang der verbetering van de Indische zeekaarten, meer speciaal belast met de strepenkundige waarnemingen* in den Indischen archipel, verkreeg Dr. Oudemans tevens de algemeen leiding der driehoeksmeting. Genoemde dienst werd daartoe gereorganiseerd (Ind. Stb. 1862 no. 44a) en gesplitst in 3 afdelingen: 1c „Sterrekundige plaatsbepalingen“, 2e „Triangulatielij“, 3c „Magnetische en Meteorologische waarnemingen“, welke onder het Departement der Marine gesteld bleven.

De in 1861 in Semarang hervatte triangulatie van Java had daarna niet meer alleen ten doel het looven van vast punten voor de topogr. opnemingen, maar zou op voorstel van Dr. Oudemans (1862), ondersteund door de Kon. Academie, van Wetenschappen te Amsterdam, bovendien, als graadmeting, een zuiver wetenschappelijk doel beoogen, het welk: op van gegevens voor de gedaante der geoïde De uitvoering van astronomische breedte- en azimutbepalingen en de bepaling van een aantal lengteverschillen met den telegraaf, werden daartoe in het werkprogramma voor Java opgenomen.

De triangulatie werd van af 1861 onafgebroken voortgezet tot 1864 in de residenties Semarang, Soerakarta en Djokjakarta, in 1865—66 in Madoera en Japara, in 1865—70 in Pekalongan, Tegal, Krawang, Batavia, Bantam en de Preanger, en van 1866—73 in Rembang, Kediri, Pasoeroean, Soerabaja, Madoera, Probolinggo, Besoeki en Banjoewangi. Do eigenlijke driehoeksmetingen van het Java-net waren in 1873 geheel ten einde gebracht; tevens was in 1868 een mogelijk voortzetting van het werk op Sumatra voorbereid door Java te verbinden in het eiland Krakatau en een viertal bergtoppen in de res. Lampongsche districten (zie hieronder).

In afwachting der op Java uit te voeren basismetingen was een tier in Chribon door de Lange driehoekszijden aangenomen als grondslag voor alle voorloperingen. Eerst in 1873, nadat het reeds in 1867 bij Repsold te Hamburg bestelde haar apparat, waarmede eerst een ba: Hiitcing in Nederland was verricht, in Indie was ontvangen, kon met de definitieve basismetingen o: Java worden begonnen. Met dit toestel werden achtereenvolgens drie bases gemeten, nl. in 1873 in West-Java bij Simplak (Buitenzorg) eerst onder leiding van Dr. Oudemans en daarna van ingenieur Metzger, in 1875 in Micklon-Java bij (jogantong (I) enmk) onder leiding van de ing. Woldring en Soeters en in 1877 in Oost-Java bij U'ang.sij (Jiesocki) onder leiding van den ing. Soeters. Behalve de reeds genoemde personen namen nog aan de basis- en driehoeksmetingen deel de ingenieurs van den Geogr. dienst Van Asperen, Jzand, Voswinkel Van Dorseion en J. A. Oudemans, een jongere broeder van den hoofdingenieur. Do voorbehellende werkzaamheden zijn met de zorg en groot nauwkeurigheid nitgevoerd en hebben tot iutkomsten uitkomsten geleid.

lot door den Geogr. dienst op Java bepaalde hoofdtriangulatie bevat 114 punten, terwijl ten behoeve der topographische opnemingen nog mini 800 punten der tweede orde door de ing. Soeters

De voorgenomen graadmeterswerkzaamheden zijn slechts gedeeltelijk tot uitvoering gekomen, doordat succesvolijk nagenoeg het gehele personeel wegens ziekte met verlof ging of den dienst verliet; niettemin werd een voldoende aantal breedte- en azimutbepalingen verkregen ten behoeve van het later meer op den voorgrond getreden onderzoek naar de afwijkingen verband houdende met de zg. „locale attractie“.

Dr. Oudemans keerde reeds in 1875 naar Nederland terug en werd in de algemeen leiding der triangulatie vervangen door den ing. H. Th. Soc-ters.

Bijzonderheden omtrent de uitgevoerde werkzaamheden en de verkregen resultaten, w. o. die van de in 1882 op verzoek der Regeering door Dr. Oudemans ondernomen herberekening, verband houdende met de latere aansluiting van het driehoeksnat aan de drie gemeten bases, zijn door Oudemans gepubliceerd in het werk „Die Triangulation von Java“. De „Erste Abtheilung“ van dit werk verscheen in 1875 bij de Landsdrukkerij te Batavia en bevat de beschrijving van het Repsoldsche basis-apparaat en het onderzoek naar de lengte en uitzetting der meestaven. De 2e Abth., waarin de basismeting bij Simplak wordt behandeld, werd in verband met het repatrieren van Dr. Oudemans in Nederland uitgegeven bij Martinus Nijhoff te Gravenhage, bij wien van 1878—90 achtereenvolgens ook de vier overige Abth. (3e. Basismetingen en basisnetten, in Midden- en Oost-Java, 4e. Primair driehoeksnat, 5e. Secundair driehoeksnat en 6e. Sterrekundige waarnemingen en afwijkingen van het paslood) verscheen.

Als medewerkers aan deze terecht vermaard geworden uitgave kunnen worden genoemd: de HH. ing. J. C. A. van Asperen en diens broeder, kapitein ter zee M. L. J. van Asperen, de assistent W. G. Teunissen, de civ. ing. H. Ypes en E. Engelburg, Dr. N. M. Kam, de cand. phil. A. A. Nijland en C. Verloop, amaiuensi' der Stortenwacht te Utrecht.

In het laatst van 1881, nadat besloten was om voor een beter samenwerking tusschen triangulatie op topographio (zie TOPOGRAPHISCHE DIENST) de toen voorononien triangulatie van Sumatra aan den onder het Dep. van Oorlog ressortorenden Top. dienst op te dragen, werd de Geographische dienst opgeheven. Do magnetische en meteorologische waarnemingen, die ook onder den Geographischen dienst behoorden, bleven onder het Departement van Marine ressortoren. Dit onderdeel vormt sedert dien oen afzonderlijke afdeling van dat Departement.

Triangulatie van Sumatra. Hoewel reeds in 1882, na verkregen Koninklijk machtiging, in India allo voorbereidingen voor do triangulatie van Sumatra waren getroffen, terwijl bovendien, in het belang der triangulatie, twee officieren, de kapitein der inf. H. D. H. Bosboom en de luit. der genie J. J. A. Muller, naar Nederland waren gedetacheerd, ten einde zich aklaar onder leiding van de hooglorarcti Schols te Delft en Dr. Oudemans te Utrecht in de hoogere gebiedsonderzoek te bekwamen, kon in dat jaar met die driehoeksmeting geen aanvang worden gemaakt, omdat door do Indische Regeering, uit vrees voor politieke verwikkelingen en om redenen van bezuiniging, by besluit van 2 Juni 1882 No. 10, onder nadere Koninklijk goedkeuring word beslo-

ten van de triangulatie af te zien. Het Opperbestuur kon echter gelukkig die bezwaren niet deelen, zoodat de Kon. goedkeuring op voornemd besluit niet werd verleend, in verband waarmede in Maart 1853 met de werkzaamheden ter Sumatra's Westkust kon worden begonnen.

De leiding der triangulatie wordt opgedragen aan den kapitein v. d. Top. dicnst H. Helb, die zich vooraf, tijdens eene detachering bij het Departement van Marine te Batavia, voor zijn taak had voorbereid, en wien einde 1854 de beide hievoor genoemde, uit Nederland teruggekeerde officieren werden toegevoegd.

In de sawahlakte ten Oosten van de hoofdplaats Padang werd in 1853 een basis gemeten ter lengte van 4566,7 M.; daartoe heeft men zich bediend van stalen meetveeren, ter lengte van 20 M., welke vóór en na afloop der basismetting werden gecompareerd ten opzichte eener op den Ironingsplein te Batavia uitgebakende lijn van 200 M. lengte, waarvan de juiste lengte was bepaald door middel van den basistoestel van Repsold. Men was tot het bezigen van stalen meetveeren in plaats van het nauwkeurig Repsold-apparaat geleid door het zeer geringe verschil, dat op Java werd gevonden bij de meting der basis bij Sim-plak tusschen de resultaten met de meetveer en met den toestel van Repsold. Hoewel de eerste comparatie der meetveeren te Batavia en de basismetting nabij Tadang zelve, de gunstige mening welke men van de meetveeren had, volkomen schenen te wettigen, heeft de uitkomst der tweede comparatie — een verschil in lengte van

0,6 mm. en een onzekerheid in de aangenomen lengte der basis van $\frac{1}{100000}$ — overtuigend bewezen, dat zelfs voor eene triangulatie als die van Sumatra, welke uitsluitend zou strekken als grondslag voor eene topographische opneming, het bezigen van stalen meetveeren af te keuren valt.

Het hoofdtriangulatiesnet ter Sumatra's Westkust bevat 59 punten; door secundaire triangulatie zijn voorts 107 punten der tweede orde en 1484 punten der derde orde vastgelegd. Alle punten zijn door pilaren van beton op afdoende wijze op het terrein verzekerd. Op twee stations zijn astronomische breedte- en azimuthbepalingen uitgevoerd, terwijl als vergelijkingsvlak voor de berekening der hoogten heeft gediend het in 1874 door den ingenieur J. L. Cluysenaar bepaalde Padangsche peil. Het geotrianguleerde oppervlak bedraagt nagenoeg 55.000 K.M. of bijna 1/10 Geogr. mijlen; gemiddeld hebben dus een driehoekspunt op 34,4 K.M.² of 1,6 driehoekspunt per Geogr. mijl.

De leiding der werkzaamheden ging in 1856 over op de majoor H. D. II. Bosboom, die in 1854 door den majoor J. J. A. Muller als brigadechef werd opgevolgd. De triangulatie van Sumatra's Westkust was in 1856 ten einde gebracht; de uitkomsten zijn door laatstgenoemden brigadechef bewerkt en in 1860 bij de Landsdrukkerij te Batavia in het licht verschenen (zie Literatuur- opgave).

De uitvoering der hoekmetingen en berekeningen heeft met de grootste nauwkeurigheid plaats gehad en kan den toets eener vergelijking met elander tot stand gekomen driehoeksmetingen met glans doorstaan.

Bij de uitvoering dezer triangulatie is nog een voor de seismologische wetenschap hoogst be-

langryk feit geconstateerd, n.l. een horizontale verschuiving van een betrekkelijk uitgestrekt deel van het aardoppervlak ten gevolge eener hievoor aurdobving (zie „De verplaatsing van eenige triangulatie-piaren in de res. Tapanocli ten gevolge van de aardbeving van 17 Mei 1892" door J. J. A. Muller Verh. der Kon. Acad. v. Wetens., Deel III, No. 2, 1895).

Reeds in het laatst van 1895, bij het ten einde loopen der werkzaamheden op Sumatra's Westkust, werd een deel van het personeel der triangulatiebrigade tewerkgesteld in Zuid-Sumatra, ter uitbreiding der triangulatie over de residenties Lampongsche districten, Benkoelen en Palembang (Gouv. besl. van 15 Maart 1894 no. 5). Het driehoeksnetsnet werd aldaar aangesloten aan dat van Java en de lengte der zijden afgeleid uit die der aansluitingslijn van het Java-net, om zoodoende grooter nauwkeurigheid te verkrijgen dan bij het meten van een nieuwe basis met den stalen meetband mogelijk was. Daarbij kon echter geen partij worden getrokken van de in 1868 door den voormaligen Geographischen dienst in de Lampongsche districten vastgelegde punten, daar die pilaren vernield waren; een nieuwe verbinding over Straat Socnda bleek dus noodig te zijn welke in 1896-97 door de kapiteins A. R. van Dorsen en A. K. Nolthenius werd volbracht.

Ondanks de groote terreinmoeilijkheden, welke ook overigens bijna doorlopend moesten worden overwonnen, had de triangulatie van Zuid-Sumatra een zeer geregeld verloop; de verbinding met het driehoeksnetsnet van Sumatra's Westkust kwam in 1904 tot stand en in 1906 waren al die hoekmetingen afgeplooid, waaraan behalve door de reeds genoemde twee officieren werd deelgenomen door de kapiteins der genie I. II. F. Wuckert, S. en E. J. de Rochemont en den ambtenaar B. 31. V. Schlenstein.

Het uiteen enkelens net bevat 41 punten; omtrent daarvan — het station Goenoeng Dempong — werden in 1897 door den kapitein Wackers ter oriëntering van het driehoeksnetsnet astronomische breedte- en azimuthbepalingen uitgevoerd. Overigens bevat het net 61 punten der tweede orde en >80 der derde orde, terwijl het te Belong bepaald als uitgangspunt voor de trigonometrische bepaling heeft gediend. In de Oostzijde van de landerij (H. Laoipong) van Palembang, waar de terreingesteldheid geen triangulatie toeliet, zijn de noodige vaste punten voor een topographische opneming (Ding op Klein?) aangelegd. (L. J. J. A. Muller) astronomische plaatsbepalingen zijn verkregen op dezelfde wijze als dit is geschied bij de topographische opneming der res. Westerafdeling van Borneo (zie „rijdschr. Kon. Ned. Aard. Genootschap, tweede serie, tied XX - 1903 „(c) f. gr. : iptii- sche plaatsbepalingen" door J. J. K. Enlljovcn). De geographische langten werden bepaald door het overbrengen van Lijchneters; allen hot lengte verschil Palembang-Lahat is trigonometrisch bepaald. In het geheel zijn op deze wijze 61 punten vastgesteld. uilkoirsten der driehoeksnetsnet; ting en astronomische bepalingen in Zuid-Sumatra zijn in 1911 uitgegeven bij de Javasche Boekhandel en Drukkerij te Batavia.

De leiding der triangulatie berustte tot 1903 in handen van den majoor der genie J. J. A. Muller en ging Coen over op den kapitein der genie, later ingenieur, 8. Blok, tot 1909, toen de kapitein door

artillerie A. van Lith als brigadefchef optrad, die in 1911 als waarnemend chef werd vervangen door don kapitein dor infanteric V. E. Segov. Ten einde de wetenschappelijk leiding tier werk- zaamheden ook voor den vervolge te verzekeren, was inmiddels besloten het triangulatie-personeel geleidelijk met twee in Nederland speciaal voor de triangulatie opgeleide ingenieurs te versterken; de ingenieur J. J. G. Schepers, die daartoe in 1910 de brigade word ingedeeld, werd in 1913 definitief met de leiding der triangulatie- brigade belast.

In 1906, na afloop der werkzaamheden in Zuid-Sumatra werd door de bovenlanden van Djambi een nieuwe, meergunstige verbinding tusschen de driehoeksnetten van Midden- en Zuid-Sumatra tot stand gebracht, aan welke tevens de secundaire triangulatie van Djambi zou worden aangesloten. Nadat reeds op enkele stations hoekmetingen waren uitgevoerd, werd in 1908 voorloopig gesteld, ten einde vooreerst het geheele personeel te kunnen tewerkstellen bij de meer dringen der triangulatie der residentie Oost- kust van Sumatra, waarmede tevens in 1907 een aanvang was gemaakt.

Om bij de triangulatie van laatstgenoemd go-west niet te moeten voortwerken op de niet voldeende nauwkeurige en op te grooten afstand van het nieuwe arbeidsveld gelgegen basis van Padang, werd tot de uitvoering van een nieuwe basismeting ter Sumatra's Oostkust besloten, met gebruikmaking van een basisstoetsel van Carpentier te Parijs volgens de door Benoit en Guillaume aangegeven constructie met draden van invar, een alliage van ijzer en nikkel met zeer kleinen uitzettingscoëfficiënt. In 1910 is met dezen toestel, onder leiding van den kapitein Van Lith, in 19 dagen nabij Sampoen op de hoogvlakte ten Noorden van Jict Toba-nicer, op een gemiddelde hoogte van ongeveer 1280 M. boven zee, een basis geijet en ter lengte van ruim (5665 N., welke wat de verrijkingen nauwkeurigheid betreft (n. f. in het eindresultaat = ongeveer 66 miljoenste van de lengte der basis) aan de daaromtrent gekoesterde verwachtingen heeft beantwoord. Een kort verslag dezer geheel moderne en voor de eerste in de tropen uitgevoerde basismeting komt voor in het Jaarverslag van den Top. dienst over 1910. Als vergelijkingsvlak voor de trigonometriologische berekeningen is uitgegaan van het door de li-Spoorwegmaatschappij vroeger ter Suinalra in Oostkust bepaalde z.g. „Deli-ixir“, dat na onderzoek ook voldoende nauwkeurig block overeen te stemmen met het gemiddelde zecpeil in Straat Al a) aka.

De primaire triangulatie ter Sumatra's Oostkust is in 1915 beëindigd; die der secundaire en tertiaire punten is thans (1919) nog gedeeltelijk onderhanden. Ter aansluiting aan het net van Tapanoeji is voorts een driehoeksnetting gebracht over de tot laatstgenoemd gewest behorende landstreek ten Westen van het Toba-nicer; in Jivon-Asalian, Riouw en Djambi zijn de triangulatie-werkzaamheden tevens geleidelijk onderhanden genomen. Ontruft de voortzetting der triangulatie in het laagland van Sumatra's Oostkust is reeds goet ok en, dat de kuststrook ten Oosten van 'Jan'ljong Bnlei tot aan Laboan Bilik zich nog tot bepaling door driehoeksmeting J eent, doch dat in het geheel vlakke land ten Oosten van deze laatste plaats de noodige vaste pun-

ten door astronomische plaatsbepalingen zullen moeten worden verkregen; voor Djambi bleek uit het verkenningswerk dat de aklaar noodige vaste punten voor het grootste deel door driehoeksmetingen kunnen worden bepaald.

Triangulatie van Celebes. Nadat ingevolge het Gouv. besluit van 6 Januari 1910 No. 6 het arbeidsveld der triangulatie brigade was uitgebreid met het gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden en de res. Menado, werd in den aanvang van dat jaar door een deel van het personeel der brigade in de werkzaamheden in Celebes een aanvang gemaakt. Het daartoe reeds in 1908 ontworpen werkplan behelst o. m.: dat de driehoeksmeting van Celebes, den grondslag vormende voor een topographische opmeting, zou aanvangen met die van het Z.W. schiereiland; dat op genoemd schiereiland, in de residentie Menado op waarschijnlijk ook op het Z.O. schiereiland basismetingen zullen worden uitgevoerd, zoomede eenige astronomische azimuth- en breedtebepalingen, later gevolgd door telegraphische lengtebepalingen, en eindelijk dat door de triangulatie- brigade uitsluitend zullen worden verricht de werkzaamheden voor het hoofd driehoeksnet en de overige punten van hooge orde, terwijl die voor de verkenning, den pilaarbouw en de vastlegging der punten van de derde orde in hoofdzaak zullen worden overgelaten aan de later met de terreinopnemingen te belasten opnemingsbrigade. Laatstbedoelde roeging, afwijkende van die, welke op Sumatra was gevolgd, waar de triangulatie- brigade met de driehoeksmeting in haar geheel omvang is belast, had hoofdzakelijk ten doel om de hoofdtriangulatie van Celebes spoedig een voldoende voorsprong op het eigenlijke openningswerk te verschaffen, en om bij de keuze van de punten der 3de orde oordeelkundiger dan zulks bij de triangulatie van Sumatra was mogelijk gebleken, met de belangen van de terreinopnemingen rekening te kunnen houden. Na vaststelling van den hoofd driehoeksnetting over het Z.W. schiereiland, had van 28 Juli tot 22 Augustus 1911 de eerste basismeting plaats te Djenepono (Zuidkust van het Z.W. schiereiland) met hetzelfde Jadrin-basisshparaat, waarin ook de basis te Sampoen ter Sumatra's Oostkust werd gemeten. De eerste Celebes-basis heeft een lengte van ruim 10.476 M.; de bereikte nauwkeurigheid — middelbare fout in het eindresultaat = rond van de basislengte —

voldeed aan de verwachtingen (zie Jaarboek v. d. Top. dienst 1911)* Een tweede basis werd in October en November 1915 onder de persoonlijke leiding van den ing. Schepers te Tondano (Noordelijk schiereiland) met hetzelfde apparaat gemeten. Deze basis heeft een lengte van ruim 7205 M.; zoals uit het kort verslag der meting, voorkomend in het Jaarboek v. d. Top. dienst over 1915, kan blijken, vloktoc ze zelfs aan zeer goede cisen van nauwkeurigheid, daar toch de middelbare fout in het eindresultaat slechts 6 en 6,3 miljoenste van de basislengte bedraagt. De verkenningen, pilaarbouw en driehoeksmetingen worden in het Z.W. schiereiland geregeleid door de Tom ini bocht via de Togi an • (Schiereiland) eiland- den uitgebreid naar het schiereiland van Monado. Het primair meten geschiedt grotendeels des nachts met lampen. hetgeen tot groot besparing aanleiding geeft. Ter orientering van het

net hadden in 1912 ten Oosten van Makassar op het driehoekspunt der le ordo Montjong Lowe do noodigc astronomische werkzaamheden plaats.

Ten oinde in de toekomst can beoorlyke aansluiting van hot net van Noord-Celebes met dat van Zuid-Celebes te kunoon bereiken, word voorts godurende de maanden Juni en Juli 1917 door den ingenieur Schepers en den kapitein Horsting een *telegraphische* bepaling van het lengteverschil Makassar—Menado (Astr. Station Wenangheuvel

P. 56 van het net van N. Celebes met het centrum van den vuurtoren te Makassar) uitgevoerd; de afstand dezer beide stations bedraagt langs den kabel gemeten ongeveer 1765 K.M. — Een uit-voerig verslag dezer zeer nauwkeurig uitgevoerde lengtcbepaling korrt voor in het Jaarboek v. d. ' Top. dienst over 1917. Als gevolg dezer bepaling . . . is gebleken dat Menado op de zee kaarten ongeveer 160 Meter* naar het Oosten zal moeten worden verplaatst.

Triangulatie van Bali en Lombok. Ter verzameling van de noodigc gegevens voor de invoering van een nieuwe landrente-regeling op topographischen grondslag (Gouv. besluit van 2 Juli 1912 No. 11) word in dat jaar ook met de driehoeksmeting in genoemd gewest een aanvang gemaakt. Aansluitende a an het hoofd driehoeksnct van Java werd al dadelijk een driehoeksketting ontworpen. die niet alleen in staat stelt op Bali en Lombok een voldoende aantal vaste punten voor de landrente-metingen te bepalen, maar die tevens in de toekomst dienst zal kunnen doen als hoofd driehoeksketting, welke zich verder in algemeen Oostelijke richting over de kleine Soenda-eilanden zal uitstrekken. De werkzaamheden, die voorloopig slechts een secundair karakter dragen, werden aanvankelijk door het personeel der Op leidings-brigade uitgevoerd, doch zijn sedert 1917 aan de triangulatie-brigade opgedragen.

Triangulatie van Banka. Ten behoeve van den dienst van het Mijnwezen werd nog in de tweede helft van 1917 een aanvang gemaakt met de triangulatie van het eiland Banka. De formatie van dat eiland bleek echter voor de triangulatie niet gunstig te zijn, daar er geel hooger toppen dan 700 M. voorkomen, terwyl het terrein toch sterk geaccidentceerd is. Een groot aantal secundaire punten en hulppunten zal er ongetwijfeld' voor de vastlegging van de tertiaire punten noodig zijn. Ten behoeve dezer geheel zelfstandige driehoeksmeting zal tevens op Banka een basis worden gemeten.

Hertriangulatie van Java. Voor de in 1895 onderhanden genomen hermeting van de geheel verouderde en onbruikbare topographische kaarten van Midden-Java, die, zooals hiervoren aange tekeend, moerendeels niet op een triangulatie berusten, was een detailtriangulatie noodig. Reeds dadelijk bleek daarbij, dat de gegevens betreffende de punten der 2de orde, voorkoinende in de 5e Abth. der „Triangulation von Java" niet bruikbaar waren, daar de pilaren, die intertijd soms eerst geruimen tijd na afloop der hoekmetingen door de bevolking waren gebouwd, voor het meerendeel niet op de juiste plaatsen waren opgericht; dientengevolge moest een nieuwe bepaling der punten van de 2de orde worden uitgevoerd, aan welke de voor de detailmetingen benooidge punten der 3de orde konden worden vastgelegd. Achtereenvolgens werden door de Op leidingsbrigade bedoelde driehoeksmetingen uit-

govoerd in de residenties Banjoemas (1896 — 98), Kcdoe-Bageldn(1899—1902), Semarang-Djapna (1902 — 1909) en Pckalongan-Tegal (1909 — 1913). terwyl zulks in de residentie Cheribon. van 1911 — 1915 door een der opnemingsbrigades geschiedde. De resultaten dezer driehoeksmetingen zijn reeds gepubliceerd voor do residenties Banjoemas en KSdoe in 1903 bij G. Kolff & Co. te Batavia en voor Semarang in 1912 bij de Javasche Boekhan- del en Drukkerij te Batavia.

Voorts werden sedert 1905 ten behoeve van den Dienst van het Bosphwezen en dcc) s ten dienste van de landronte-carcering van Java detailtriangulaties uitgevoerd in de residenties Madioen, Rem bang, Kediri, Soerabaja (met het ciland Bawean), Pasoeroean, Socrakarta en Djok- jakarta, welke geleidelijk worden voortgezet; de resultaten dezer aauvullende triangulaties worden achtereenvolgens gepubliceerd in de jaarver- slagen van den Topgraphischen dienst.

Zooals reeds hiervoren werd adngctokend (zie TOPOGRAPHISCHE DIENST), worden sedert de inwerkingtreding der cc. centralisatie op openemings- en carceringsgebied in Nod. Indie alle driehoeksmetingen door den Top. dienst uitgevoerd, waardoor een hcihaald en veelal vol gens verschillende methodes trianguleeren van een zelfde terrein ten behoeve der technische werkzaamheden van de verschillende dienststukken (Kadaster, Boschwezen, Irrigatie) geheel uitge- sloten is geworden. Op triangulatie-gebied wordt onttegenzeggelijk in Nederlandsch-Indie aan zeer hooge eischen voldaan.

Voor de werkwijze bij de triangulatie-brigade wordt verwezen naar de door dcu Top. dienst uitgegeven instructien, handleidingen en technische voorschriften, welke meerendeels bij het Hoofd kantoor van genoemden dienst te Batavia verkrijgbaar zijn; een volledige opgave daarvan komt voor in Jiet Jaarverslag van den Top. dienst over 1905. Voor de formatie, reccruteering en opleiding van het personeel, zie TOPOGJ-AJ-II I - SCHE DIENST.

Literatuur. Tijdschr. v. h. Kon. Ned. Aar<l. Gcnootschap, 187G, „De residentiekaarten van Java en Madoera" door F. de Bas; 1892, triangulatie van Sumatra,⁵ door J. J. A. Alullcr; 1905, De aansluiting v. J. driehoeksnct van Ziti(1 - Sumatra aan het net van Sumatra⁶ Westkusl door Dr. J. J. A. Muller,; Kon. Aeadnic v. W'- tenschappcn te Amsterdam (1898); „Ecnigc mc- dedeelingen betreffende de triangulatie van Sumatra* * door J. J. A. Muller; „Triangulati<' van Sumatra, Driehoeksnct van Sumatra's W<; st- kuM" (Landsdrukkcrij, Batavia, 1900);

zicht v.(l. organisatie en de werkwijze v.(l. U.'op. dienst in Ned.-Indie" (Landsdrukkcrij, Batavia, 1901); tic Jaarv^rslagen v. d. To) s. dienst sch-rt 1905. J. J. K. E.

TRICHOSANTHES ANGUINA L. Fam. *Cucurbitaceae*. Boloet, Lindoeng, PCTola oelar, Parij a bSloet (MAL.), Par6 weloet (JAV.). Klimplant niet ranken, hier en daar gekweekt ojn do vruchten, die nuw bitter en onaangenaam smaken, doch gekookt een sniakelijk moes geven.

TRICHOSPERMUM JAVANICUM Bl. Fam. *Tiliaceae*. Endilan nasi, Nilau nasi (MAL.): Dolog (soEND.).Lagc boom, meestal met krommen stain en hartvormige bladeren, alleen in W. Java voorkomend. Uit strooken van do bast, die men in cikaar draait, wordt een goed touw gemaakt.

TRIENG GADENG. Een uit de moekims Pen-doc (nicest W) Tri eng Gadeng (midden) on Pangwa (meest 0.) bestaand landschap van do onderafdeeling 3leureudoe, afdeling Noordkust van Atjih. Het wordt begrensd ton N. door Straat Malaka ; ten O. door de Kroeing Boura-tjan die het scheidt van Meurcudoc; ten Z. door don Goon eng Line Sagoc⁵¹ (grens met Geupang) en ten W. door de Kocala Krandjoe en de water-scheidingslijn van het ten W. van de Kroecng, Trieng Gadeng gelegen heuvelland, welke lijn het scheidt van Pant6 Radja en Ndjong. Het landschap beslaat ± 0 K.M.², waarvan si editis 8,0 K.M.² bebouwd en bcbouwd. De bevolking tldo (eind 1915) 7834 zielen, w. o. 2670 geregistreeerde mannen, over bovengezegde drie moekims verdeeld in reden van 996: 1052 : 622. Het met oerouwd bedekte gebergte in het Z. gaat ± 20 K.M. van de kust over in met alang-alang, struik-gewas en schaarsch bosch begroeide heuvels, die, steeds affemend in hoogte een uitlooper bcoos- ten de Pante Radjarivier en 66n bewesten de Kroecng Beuratan vooruitschuiven, tot ± 500 A 1000 31. van het strand, respectievelijk in Peudoei⁶ en Pangwa, waardaor aan de zeezijde de Peudoee⁶, Tricing Gadeng- en een deel der Pangwa-gampongs en rijstvelden als in een tang worden onivat. Sleclits de aan de Kroecng Beuratan gelcgen Pangwa-gampongs vallen er bui- ten. Behalve die Pangwa-gampongs, die hun irrigatiuwater krijgen uit de Kr. Beuratan, is het verdere gebied daarvoo aangewezen op on-betekeneude riviertjes als Kr. Trieng Gadeng, Kr. Pangwa enz. Bcvaarbaar is aileen de beneden—Beuratan bij vloed, voor groote prauwen en stoomsloepen tot aan de tranibaan en voor djal6's tot onistrecks Aleuseugit Beuratan. De groote weg langs de N. kust kruist het landschap O. W. via Meuscugit Beuratan en de N. Pangwa-gampongs gaande door het Trieng Gadeng-complex, eu passeerend Pendoce,⁴ in het nicest N. en smal- stc gedeelte van die moekim. Noordclijker nog' krusst de Atjchlrambaan het land, met haltes te J'angwa en Pencloe⁶. Overigens volmaken van -tot 5 M. brede eolonnewegen en tai van voet- paden IH.-L zeer voldoende wegen. De bevol- king leeft van rijstbouw vooral op bowaterde, ma : ir ook wel op drogf velden, terwijl bijna allo ^, impong' rond wordt in beslag genomen door pinn ng- (u klappcr) uincn. Op de hell ingen der hull vels en hi or (n daar in de vlakke wordt ook d< : pepercultm bcoefen<l. De vccstapel bestaat uit ± 1550 runderen, 200 karbouwen en cnnige honderden geit(n e/i slapien. Aan de kust wordt druk gevischt nr. L sleepnetten. De uitvoer be- staat uit visch, peper, pinang, copra, gevluchten matten (vroiwenarbid), huiden on boschpro- ducton (vooral rotan).

De drie moekijns, die het landschap samcn- stellen, werden bij Tnd. Stb. 1909, n°. 269 vorecnigd. Voordien worden Trieng Gadeng en Peidocd* gerekend onder Ndjong, en Pangwa onder Meurcudoc te rrcssortceren. Oeldiibalang is ToukocMft^E wiens Korte Verklaring dd. 27 Maart 1015 werd goedgekeurd en bckrachtigd bij Gouvts. besluit van 16 Oct. d. a. v. Zio: Mcdedclingen Encyclopadisch Bureau, Afl. I (1911) bl. 70.

TRIGONELLA FOENUM-GRACIUM Linn. J?am. *Lcf/uinosae-Papilionale*. Hoclnbn (MAL.), Klubot, Kelabot, (BATAV. MAL., JAV.); Koelabet (SOUND.), Foncgriek (NED.). Eenjarige kruidach-

tige plant, thuisbehoorende in het gebied van de Middcllandsche Zco en klaar als vceveuder gekweekt, en ook om do aroniatiscche zaden, die opwekkende eigenschapsen bezitten. De plant kan blijkens proeven op Java wel groeien, doch de zaden voor den inlandschen drogerijhandel worden thans algemeen uit Bombay aangevoerd. Men gebruikt het o.a. in haarioie en ook wel als gcnescnmidcl of spccerij.

TRILWORMEN. Zie WORMEN.

TRINIL of TIRIL. Javaansche naam voor kleine snipachtige en plicvierachtige vogels ; Tri-nil watee heet de Oeverlooper, *Tringoides hypo- leucos*; Trimil goeng ecu Strandlooper, *Tring a acuminata*. Eene and ere Ruitcr-soort, *Tetanus stagnatilis*, heet op Java kejoj ; do Groompoetige Ruitcr, (> *lollisglottis*, heet Benontjangf ?); *Terckia cincreus* wordt op Java Bedaran (?) of Tjoewijoen genoemd. *Tring a subarquala* wordt op Java Majatan (?) genoemd. Halango is op Celebes een collectief-naam voor 4 z-soorten.

TRINIL. Des a in de res. Madiocn. in welke nabijheid in 1892 overblijfselen van Pitheeanthropus erectus (zie aldaar) zijn ontdekt.

TRITOMMA MALACCENSIS Hook. f. Fam. *Burseraceae*. Teta toendje lanang (MAL.). Boom tot bijna 30 M. hoog uit Z.-Sumatra. Het hekler- roode spint en het donkerbruine kernhout worden gebruikt voor planten onder dak. Somniige boomen zijn zeer rijk aanliars, die naar terpentijn riekt en niocliijk hard wordt. Dezc damar naam wordt door de inlanders wel voor fakkels gebruikt.

TRIPA. Een nog ng landschap (oorspronkelijk cleel uitmakend van Sounagan) in de onderafdeeling Meulaboh, afdeeling Westkust van Atj6h. omvattend een aantal in de nabijheid der Kroecng tripa gelcgen dorpen, met totaal 407 geregistreeerde mannen. Die dorpen zijn meestal ontstaan als gcvolg van de vroeger hier beoefende pccpercultuur. In 1880 beliep de pccperuitvoer nog 4000 pikool; thans wordt jaarlijks nog maar ± 100 pikool uitgevoerd. Do rijstcultuur is nu van meer bolang en ovorigens houdt de bevolking zich be- zig met vectecht, vissche⁶, de inzaineling van boschproducten en handel. De Tripa- rivier, waarvan het bovenstroomgebied het landschap Gajo Locos omvat, is tot vrij ver stroomop be- vaarbaar, maar aan do monding staat veel branding, waardoor in den. Westmoesson zelfs geen inlandsche vaartuigen kunnen binnonkoinen. Oe- Rebalang is Toekoe Mohamed AH, wiens Korte Verklaring dd. 2 Sept. 1911 is goedgekeurd en bokrachtigd bij Gouvts. besluit van 29 Dec. d. a. v.

Literatuur: K. F. H. Van Langen in T. Aardr. Gen. 2c Serio VI, bl. Gl.: Bijdrage T. L. en Vk. N.-I. Dcll 55, (1903) bl. 221 ; Medcd. Encycl. Bureau, Afl. I (1911) bl. 57.

TRIPANG. Tri pang is de Maleischo naam voor de zeekoinkommers (*Iloothurioidca*), een afdeeling van de Stokelhuidigen (zie aldaar), die ge- kenmci'kt zijn door een langgerckt, wormvormig, ei-, ton- of spoelvormig lichaam. De lengte is zeer afwisselcnd ; er zijn soorten, die in volwassen toestand con lengto hob ben van hoogstens 5c.M., somnigo *St/napta-soovien* daai'entegen worden tot 2i. lang. Reusachtige slangvormige soorten, die bij con lengte van 1 M. een clikte hebben van 20 c.M., behooren tot do zeldzaamheden. In plaats van de hardc kalkschaal, die het lichaam der overige Stckelhuidigen bedekt, hebben de zee- komkominers een wcoko, ledcrachtige huid, waar.

in een groot aantal kalklichaampjes van verschillende vorm verspreid liggen. Rondom de mondopening is een krans van samen-trekkende voelers geplaatst, die bij sommige soorten lang en vertakt, bij andere kort en schildvormig zijn en bij de opneming van het voedsel dienst doen. De ambulacraalvoetjes, uitstulpbare organen, zijn gewoonlijk in vijf regelmatige rijen over de lengte van het lichaam gerangschikt; zij doen als bewegingsorganen dienst. Dikwijls missen de voetjes aan een zijde van het lichaam do terni-nale zuigschijfjes, die aan die andere na den grond gekernde zijde wel voorkomen, waardoor een tegenstelling tusschen buik- en rugvlak ontstaat. Bij de *Synaptidae* zijn de voetjes geheel afwezig.

De kleur der tripang doorloopt alle nuances van geelwit tot zwart, terwijl ook een lichtroode, een blauwachtige en eenige wit- en zwartgeklepte soorten voorkomen.

Vele soorten ontlasten, bij aanraking, een aantal kleurlooze, slijmerige draden. In het algemeen verdragen de Holothurieen abnormale omstandigheden zeer slecht. Sommige soorten zijn zo gevoelig dat zij bij een niet eens zeer sterke prikkel een grooter of kleiner deel der ingewands-massa naar buiten stooten, zonder dat het di er daardoor sterft; zoo wordt b.v. het darmkanaal gemakkelijk geregeneerd. Bij andersoortenvloei plotseling do huid en gaat in weinige minuten in een vormlooze slijmmassa over. Reeds aanraking met de lucht brengt bij sommige soorten dat verheijnsel teweeg, waarom de visschers de pan, waarin de tripang gekookt wordt, onder water onder het diere brengen.

Het voedsel is van dierlijken aard; zoowel levende als doode, zelfstandigheden worden opgevoerd. Zij zijn weinig beweeglijk; sommige soorten blijven maandenlang op dezelfde plaats; andere vermogen zich op hun verlijfplaats zoo stevig vast te houden, dat zelfs de branding ze niet vermag los te krijgen. Sommige komen alleen op modderigen grond voor; andere geven de voorkeur aan zand en steen, wecr andere — en dit zijn vele — worden nagenoeg alleen op levende en doode koraalbanken aangetroffen.

De tripang leverende soorten der Holothurieen behorende zoo goed als uitsluitend tot de familie der *Aspidoceroatæ* en wel tot de geslachten *Holothuria*, *Muelleria* en *Stichopus*. Van het eerste zijn in den Archipel thans 54 soorten bekend, van het tweede 7 en van het derde 9. De tripang-leverende soorten komen onmiddellijk onder de oppervlakte van het water voor tot een diepte, die voor de oefende tripangvisschers bereikbaar is.

In de inlandsche naniën heerscht groote verandering; slechts zeer enkele soorten jagen zich in het bezit van een tamelijk vasten inlandschen naam verheugen; zoo bijv. *Stichopus ananas*, de tripang ananas, die echter ook onder den naam tripang djaopeng voorkomt.

De algemeene naniën van het handelsartikel zijn in het Maleisch tri pang of gamat (gamah, gamat), Jangs de Zuid- en de Westkust van Sumatra soewoela, in sommige streken der Zuid- Molukken en in waarschijnlijk nog vele andere. Voor de verschillende soorten, die de visschers onderscheiden, vindt men in de lijst bij Dr. J. C. Koningsberger (zie Jierachter bij de literatuur-opgave) 250 namen genoemd. Het aantal soorten, die in den tripanghandel een groote

rol spelen, is betrekkelijk gering. Als zoodanig zijn in de eerste plaats te beschouwen de *Mud-Zeria*-soorten. In het bijzonder de soorten *maculata*, *echiniles*, *lecanora* en *miliaris*; v oorts *Stichopus anaius* als dure en de zeer algemeene *Stichopus-soorten variegatus* en *chiloronotus* als mindere soorten; cindelijk de *Holothuria-soorten marmorata*, *viliensis*, *ara*, *vagabunda* en *scabra* als soorten van verschillende handelswaarde.

Men vindt tripang op alle kusten van den Indischen archipel, van Nicuw-Guinea en Nicuw-Holland. De rijkste oogsten heeft men langs de kusten van Celebes, van de Taniibar-eilanden en de Spermuende-archipel, van Nieuw-Holland, van de Duizend-eilanden en de Anambas-groep, terwijl de duurste soorten bijna uitsluitend bij Nieuw-Holland en op enkele gedeelten van de kust van Celebes worden aangetroffen.

Terwijl op elke kust de vangst incest al geheel geschiedt door daar tehuis behoorende inlanders, zijn het vooral de Makassaren, die reeds sedert overoude tijden naar Nieuw-Holland en Nicuw-Guinea varen om daar den oogst der zee te gaan binnenhalen, een bedrijf, dat nog tot ± 1860 groote gevaren niedebracht door de vele zeeovers, welke die streken onveilig maakten.

Vroeger rustte de vorst van Boné jaarlijks een vloot van ± 55 padoelan's, vrouwen met of zonder verdek en van 6 tot drie masten voorzien, uit, welke in Januari vertrok naar Maragd en Kai Djawa, twee kustplaatsjes op de Nieuw-Holland, daar gedurende de kentering, die overal het gunstigste jaargetijd voor de tripangvangst is, vischte en den oogst na de bercing deels te Timor-Koepang, deels te Makasser ter marjt bracht. Nog tot in het midden van de 19e eeuw bouwden die visschers aan de kusten van Nieuw-Holland k lei no versterkingen met een kalc Jila's bevapend, om zich en hunne vangst tegen kwaadwilligheid der inboorlingen en tegen zeerovers te kunnen verdedigen. Tegenwoordig gaan nog jaarlijks van Makasser vrouwen uit waartoe het noodige geld door Chineseche en andere handclaren wordt voorgeschoolen, die dan daartegenover recht op den oogst krijgen, tegen een vooraf bepaalden, gewoonlijk niet eerst geringen prijs.

Op dezelfde wijze als de Jakassaren bij Nicuw-Holland, gaan de Orang-Badjo van Celebes jaarlijks in vrij grooten getale op de tripangvangst uit langs de kusten van den Soebe-archipel, vanwaar zij dan teikens hunne vangst te Makasser aanbrengen.

De vangst kan plaats hebben bij lang of bij hoog water. In het eerste geval is hot in den geheelen archipel de gewoonte, dat de visscher zich to water begeeft, terwijl hij de kleine sampan adder zich aantrekt en telkens wanneer hij nalen vegen een trijang aanstoot het diert met de hand opraapt en Jict in zijn vaartuig werpt. So ms heeft de visscherij bij nadit tijds, vooral op de Karimondjawa-eilanden, en dan gaat een van de visschers voor in de sampan stuur met een fakkel in de eene en een tweetandige ijzeren steek-pijl aan een bamboe bevestigd (tjringkndng) in do andere liand, waarnice hij de dicren, die hij ziet Jiggen, opprikt.

Bij de oogst wordt op twee geheel verschillende manieren gevischt, nl. door dielen of met vischtostellen. Daar deze laatste toeh het diert altijd min of nicer beslaiddgen, wordt naar de

kostbaarste soorten, voornl. die op de kusten van Niouw-Holland, met duikers govisch. Dit wegens de talrijkheid van haaien in al de Indische wateren, zeer gevaarlijk en tevens uiterst vermocend handwerk wordt uitsluitend door Makassaren uitgeoefend. Zij laten zich dan, gohcel ongekleeft, met een mes gewapend en door een lang touw met hun schip verbonden, neerzakken naar den bodem van de zee, soms tot op eene diepte van ± 20 vaam. Daar rapen zij dan zooveel tri pangs op als ze zien of met den voet voelen en in hunne armen dragen kunnen, oin daarna naar de oppervlakte te komen, hunnen buit in het vaartuig te werpen en weer onder te duiken.

De tweede wijze van visschen heeft plaats met een soort van lans of spies (tocinboek), een zeer langen bamboe aan hetuinde van schierpeweerhaken voorzien, waarin de tri pangs blijven hangen. Op de Karimon-Djawa-eilanden wordt ook bij hoog water de gewone tweepuntige steekpijl (tjrdngkdg) gebezigd, doch op niet grooitere diepten dan van ± 5 vaam. Soms, zooals in het Ri-ouwsche hebben die spiesen of steekpijlen, die daar scroebang of serampang heeten, drie, vijf of zes ijzernen of houten punten.

Daarentegen visschen de Orang-Badjo en Makassaren van Celebes, ook de visschers van de Saepedi- en Kangean-eilanden en van vele andere streken van den Archipel tot op eene diepte van ± 20 vaam met de zoogen. ladaoeng-tripang, een aan een lijn bevestigd blok lood van ± 9 pond, waar onderaan 3 ijzernen punten zitten, die de visscher voorover Jiggend in den boeg van het vaartuig, neerlaat, waar hij door het heldere water liec een tri pang ziet liggen en eerst ophaalt wanneer aan elke punt een diep is vastgestoken. Op deze wijze heeft het visschen (ma toclla) ykats op Malnmdra, waar het uitsluitend door Orang-Badjo geschiedt met de loot, een zwaar grijsachtig blok zandsteen in den vorm van een afgeknotten keg. waar bovenaan een houten steek met oog ter bevestiging van de lijn is vastgemaakt, terwijl er onderin twee kruislings looden flucvon zijn aangebracht, waarin door de oin den steen loopen, twee houten latten $\text{w} < \text{i} < \text{cl} < \text{.istgehooiflen}$, die aan elk uiteinde en op t kruispunt zijn voorzien van een korte ijzernen pijl n t $\text{vc} < \text{rliakci}$, zoodat met (lit instrument vut tripings legelijk kunnen worden opgehaald. Nog eene andere wijze van visschen is in zwang bij $\text{O} < \text{ang-Sekah}$ van Billiton, nl. door middel van een soort sliepnet. Dit is een netwerk van hout of bamboe, boeboe geheeten, in den vorm van een scherphoekigen gelijkbeenigen driehoek, 1 voet langs de basis en 7 voet langs de zijde. Het vlechtwerk tusschen de zijden is mini om vormt een soort zak, waarin de tri pang blijven zitten, als J>ct toestel, met ballast bezwaard, aan twee rotans door de prauw over den bodem der zee wordt geslept.

In het aigement kan gezegd worden, dat in ongevveer al do wateren van den Archipel tripang govisch wordt, maar dat do visschers door do primitieve hulpmiddelen, waarvan zij zich bedienen, aangewezen zijn op de terreinen van tame-lijk ondiep water, terwijl bovendien in de meeste sleeten slechts gedurende een paar maanden van het jaar kan gevischt worden.

Op Java echter wordt niet aan tripang-vissche-rij gedaan. V66r(1< : uitbarsling in Krakatau hield een deel der bevolking van l'jaringin zich daarmee-

de bezig. Wel zijn de bewoners der Duizend-eilanden tri pang-visschers, ook vindt men die, als boven vermeld, op de Karimon-Djawa-eilanden en op de tot Madoera behorende kleine eilanden-groepen.

Onmiddellijk na do vangst moet de bereiding plaats hebben, daar de tri pang zeer spoedig aan bederf onderhevig is. Deze geschiedt op verschillende wijzen, waarvan hi er eenige worden vermeld. Het diert wordt door een snee in de lengte geopend zoodat de gehele inhoud er uitloopt, soms na eerst nog gedurende 1 uur boven een zacht vuur te zijn gedroogd. Vervolgens wordt het met zeewater, al of niet vermengd met papaja-bladeren of een of andere aromatische boom-schors, gedurende minstens 3 uur gekookt in groote ijzernen pannen, hetzij in de prauwen, hetzij aan land. Sommige kostbare soorten worden afzonderlijk gekookt, zooals de trip, marege door de Makassaren, vermengd met de schors van kajo bengkoedoe, waardoor een roode kleur verkegen wordt, of zooals de trip, gosso door de visschers van Halmahera, met de bast van lolaro- of ban-kohout, waardoor de dieren een pikzwarte kleur krijgen.

Na het koken wordt de tripang veelal gedurende een dag in diepe kuilen, met aarde toege-dekt, gclegd, of zooals op de Natoena-, Anam-bas- en Tangelan-eilanden, met zeezand geschuurd. De Sekah ontdoen het dier van den buit tenhuid door wrijven met een brok koraalsteen. Vervolgens spreidt men do dieren uit op bamboe-horden of matten boven groote vuren, op sommige plaatsen wel eenvoudig in de zon, totdat ze door en door droog zijn geworden, om ze daarna in manden of zakken te verpakken. Wanneer ze op deze wijze lang bewaard worden, inoeten zij nu en dan nog, om bederf te voorkomen, worden uitgekapt en gedurende een paar dagen in de zon g droogd. Door deze bewerking heeft de tri pang ongeveer $\frac{1}{3}$ van haar gewicht verloren, en is ze een plat, bruinachtig, zwart of rood, droog en lederachtig voorwerp geworden.

Eene kleine afwijking der boven beschreven wijze van bereiding vindt men op Halmahera, waar de duurste soorten met de minderwaardige worden opgestopt.

De inlandsche visschers brengen hun oogst, nu, ongesorteerd, ter markt, voornl. te Makasser, Ternate, Dobo en Singapore, waar zij ze, tegen betrekkelijk zeer lage prijzen, aan Chineesche handelaren verkoopen.

Op bovengenoemde groote marktplaatsen nu wordt de tri pang in ongeveer 30, alleen aan de Chincezen precies bokendo soorten gesorteerd en afzonderlijk verpakt, waarna ze gerced is voor den uitvoer naar China (waar de tripang haisom wordt genoemd).

De prijs, die voor dit artikel in China gemaakt wordt, varieert van / 50 tot / 275 de pikoel. (Een* pikoel van de grootste soort bevat ± 1000 , een van de kleinere ± 2000 stuks).

V66r 1820 word hot recht van uitvoer uit Makasser naar China verpacht, wat dan do bevoegdheid gaf om jaarlijks met 1 jonk tot dit doel van Canton of Amoy to Makasser te koenen (zoogen. Makassaarscho pas). Na dien tijd zijn eenvoudige ingeuitgaande rechten in de verschillende havens geheven. Welk oon belang-rijke plaats dit artikel in den Indischen handel inneemt mag blijken uit do volgende cijfers : de

jaarlijksche uit-voer van Makasscr bedroeg in de jaren 1915, 1916 en 1917 achtercenvolgens 569.000, 544.000 en 524.000 K. G.; van Tandjoeng-redeli (Borneo) 45.000, 86.000 en 31.000 K.G. en van Tandjoengpandan (Billiton) 21.000, 17.000 en 26.000 K.G., terwijl de gohelc officieel vaststaande uitvoer uit Ned.-Indië in die jaren 665.000, 653.000 en 583.000 K.G. bedroeg.

De Chineezcn, die de tri pang als cene versterkende en prikkelende Ickcrnij beschouwcn. cten deze na ze gedurende twee dagen, met verschillende speccrijcn vermcugd, te hebben gekookt.

In latere jaren hebben ook Europeancn zich in. Indië op deze voordeelige visscherij toegelegd. Zoo werden over het jaar 1899 van regeeringswege IS vergunningen verleend tot het vissen naar tri pang, gewoonlijk tevens naar parelen, op de kusten van Java, Celebes en de Molukken. Veelal gaat met deze vergunningen gepaard het verbod om op eenige wjzcc de in diezelfde streken uitgeoefende. irlandsche visscherij te hinderen of te belemmren, terwijl voor sommige kusten bij de vergunningen tot parelvisscherij de tri pangvangst nadrukkelijk wordt verboden.

Licratuur: Aadr. en Statist. Woordenb. voor Ned.-Ind. Java (1875) I. bl. 173; H. J. Lion. De tri pang-visscherij. Tijds. v. N.J. 17e jrg. I. bl. 1; S. H. Koorders. Verslag van cene dienstreis naar de Karimon-Djawa-eilanden. Nat. Tijds. v. N.-I., DI. 48, 1889, bl. 125; Van der Capellen. Journaal van eene reis door de Molukko's Tijds. v. N.-I., 1855, II, bl. 375; P. G. Bleeker. Reis door de Minahasa en den Molukschen Archipel, el. bl. 152 (noot); P. A. van der Lith, Nederl. ■Qost-Indië, bl. 542; J. N. Vosmaer, Korte beschrijving van het Zuid-Oost. schiereiland van Celebes, Verh. Bat. Gen. DI. 17, 1839, bl. 148; Laboean, Serawak, de Noord-Oostkust van Borneo en de Suithan van Soeloe, Tijds. v. N.-I. 1849 I, bl. 106; lots over de tri pang-bereiding, Tijds. v. Nijv. in. N.-I. 1854, L bl. 75; G. F. de Bruyn Kops. Schets van de Riouw-Lingga Archipel, Nat. Tijds. v. N.-I. DI. 4, 1853, bl. 314; F. H. van Campen, De visscherij op Halmahera, Tijds. v. Nijv. en Landb. DI. 28, 1884, bl. 267; Zeevisscherijen langs de kusten der eilanden van Ned.-Ind., Tijds. v. Nijv. en Landb. DI. 26, bl. 295.

363 H. Ludwig, Die von Dr. J. Bloch im Indische Archipel gesammelten Holzschnitten. Zool. Jahrbücher, 1888, III, bl. 805; Statistiek van Handel en Scheepvaart in Ned.-Ind., samenge-steld bij het Depart. van Financien; E. Verstege, Bijzonderheden omtrent de Sekah-bevolking, Tijdschr. Bat. Gen. XXIV, bl. 201; Dr. J. C. Koningsberger, Tri pang en tri pang visscherij (Mededeelingen uit's Lands Plantentuin LXXI, 1904) en P. A. Wintjens, Tri pang en tri pang angst - (Berichten St. Claverbond, 1915, hJz. 266).

TRIPHASIA AURANTIOLA Lour. Fain. *Jiutaceae*. Kingkit, Limaoe Koentji (MAL.), Djeroek kingkit, DjStroek kingkip (JAV.). Heester tot 2.5 M. hoog, waarschijnlijk uit China ingevoerd, thans vaak in pagars aangeplant en vooral zeer algemeen bij Batavia, waar de vrucfclien geconijft gegeten worden. De jonge vruchten bevatten een goede gom. De bladeren zijn een inlandsch gen ees mid del tegen buikziekten.

TRISTANIA SUMATRANA Miq. Fam. *Myr-taceae*. Kajoe moeloe, PClawan, Palawan koepoer (MAL.). Een tot 30 M. hooge boom met rechten stam en lichtgrijze afschilferende bast, algemeen

in Palembang. Het zeer zware en hardo hout dient bij den bouw van huizen voor b al ken en stijlen; het is bijzonder duurzaam.

TRITONBAAL. Kleine baai met groote diepten op het N.lijk gedeelte der Z. W.kust van Guinea, beO. de Argoenibaai. Zoowel v66r als langs de beide wallen van de N.O. loopende baai liggen verscheidene eilanden; buiten de Westpunt van Aidoema, aan de Z.O.hoek der baai, vindt men nog eenige kleine eilandjes, steenen en een rif, ook dieper in trefl men, in het midden der baai, een dergelijke groep aan. De oevers, waarachter hoog berglandoprijst, zijn steil, hoog en rotsig, allccn in den N.W.hoek, waar de onbelangrijke Tombonarivier met een breedte, drogen drempel in zee loopt, vindt men een kloof tusssen het O.lijke bergland eA het beW. de rivier kel egen, steil op-rijzende, kringvormige Lamanscreberge met hooge toppen. Hier stond, nabij de kampoeng Lobo, het in 1828 gestichte fort Dubus, datvegens zijn ongezondheid spoedig moest worden verlaten nadat de bezetting was gdedimeerd; overblijfselen van het fort zijn niet nieer te vinden Zie Zeemansgids deel VI.

TRITONSCHELPEL. Zie MUZIEK EN MUZIK INSTRUMENTEN.

TRIUIMPETA RHOMBOIDEA Jacq. Fain. *Tiliaceae*. Soekoepan (JAV.), Poengpoerctan (SOEND.). Opgrcikt rond, I — 1 M. hoog met gel© bloemcn, in alie tropen verspreid. in Ned. Indië vooral op bouwland. De vezel heeft men getracht in gebruik te brengen onder den naam Aramina, tot nu toe met weinig succes. Hij konit met jute overeen.

TROMON. Een zelfbestuurd landschap, behoorend sinds 1874 tot het grondgebied van Nod - Indië. Aanvankelijk niaakte l)et deel uit van Atjeh, in 1881 deelde men het in bij Sumatra's Wcstkust, maar sinds i Januari 1902 behoort liet met zijn onderhoorigheden Silukat on. Boeloc Sama weer tot Atj'h, waar het werd onderge-bracht, eerst bij de onderafdceling Tapa^u Toean, doch sinds 1908 bij Singke).

Tromon heeft in liet Noorden wat vaster bodem dan in. het Zuiden, waar deze al even ravig is als in de nog Zuidelij kcr gel egen onder- hoorigheid Boeloc Saima. Geen wonder, waar liet landschap in langgerektcn vorm N<|or<-l- Zuid zich uitstrekt, tussclien(J); zee in hot W. en de evenwijdig daaraan stroomende Sim pang Kiri in het 0.

De geringe bevolking, - voor een good dccJ herkomstig uit Meura^u sa (Oelde Lhcue) - , is hoofdzakelijk gevestigd lungs de Boeloe Sama- en Trocmonrivieren en Jangs de kust.

Zo houdt zich in de kuststreek vooral bezig met pockat-visscherij, export van gedroogde visch (ikan toej) en klappcrteel, en nicher in het binnen- land met rijstbouw en rubbercultuur. Van de pepercultuur wclke ± 1 i ceuw gelden aanleiding gaf tot de ontginning dezer landstreken, is niet vcel jneer over. Door de strandboskchen en vluk- ten dwalen* kudden vcrvilderde karbouwen.

De landverbindingen zijn niet zeer belangrijk. To noemen valien slechts:] de weg van Tromon langs de Trocmonrivier opwaarts over Krooeng Loea^u (of Loeaih ?), waar lijz zich splitst in een voetpad Oostwaarts naar Pasi Bl6, en eu vrij grooten weg Z.Z.O. naar Tocalang aan do Simpang Kiri; 2. het voetpad van Boeloe Sama (Koeta Padang) N.O.-waarts, divergeerend naar

Koeta Bringin en Dah aan do Simpang Kiri; 3. het vootpad van Poel6 Paja over Soulikat naar Bakongan.

De betoekenis van Ti'oemon is vroeger zeer overschat. Ze is thans eigenlijk vooral eene historische. Groot was er de opbloei van de pepercultuur in het laatst van de 18e, begin 19e eeuw, tijdens Radja Hadji Lebei Dapha, die het ook te Singkel had te zeggen, en wiens middelen hem in staat stelden met Atjdh te broken. De peper-uitvoer zou in die dagen wel 40.000 pikoe'l's jaars hebben bedragen.

Groot was ook do voorspoed tijdens zijn zoon en opvolger — te Troemon, niet te Singkel, — Radja Boedjang, wiens schepen naar Singapore, Penang, Bengalen en Batavia voeren, maar die gezegd werd krijgsbehoeften te leveren aan de Padri's en van zeeroof en sla venhan del zij gewin te maken. Den 20sten Nov. 1830 sloot Resident Mac Gillavry van Padang met hem een contract, maar dit werd nimmer bekrachtigd, en Kolonel Michiels was slecht over hem te spreken. Ook in zijn eigen land had hy vijanden. In zijn geweldig fort met hooge steenen muren, ringgracht, en met 32 stukken geschut bewapende bastions, had hij een beleg te doorstaan van peperplanters en handclaren onder aanvoering van zijn zwager. In 1832 of 1833 kwam hij — door vergif zool het beet — aan zijn eind. Hij werd opgevolgd door den oudsten zoon: Radja Aloeda, uit zijn huwelijck met Kaatje Stolte's dochter. Kaatje Stolte was eene Padangsche chirurginsdochter, die in 1793, toen Padang door een Franschen kaper werd veroverd, met een Atjehcr het binncnland in vluchtte. Radja Moeda was in 1833 nog slechts ±10 jaren oud, en stond dus aanvankelijk onder voogdij van een paar ooms. Maar toen in Mei 1840 Singkel werd veroverd door Kolonel Michiels, reisde hij zelfstandig op clicns uitnodiging derwaarts, en sloot op 26 Mei 1840 een tractaat van vriendschap, dat door de Regeering overwelen nimmer werd bekrachtigd. Bij Indisch besluit van 24 Nov. 1849 werd Kadju Aloeda een onderstand toegekend id / 200 ruijands. In 1874 erkende hij Troemon ic belooften tot liet giondgebied van Ned-Indie. In 1881 word Troemon losgemaakt van Atjdh en toegevoegd aan het gouvernement Sumatra's Westkust., waar (1874) controleur van Singkel do aan rijkscap n JH-I Troemon kreeg te onderhouden. In 1883 kreeg Radja Moeda / 750's maands schade Joostelling voor zijn afstand van alle opiumin- k OBIS ten ten bate van het Gouvernement; en den 7den <) ufi 1881 kwam liij te sterven. De peperopbrengst, die in 1837 al niet nicer dan 30 d. 12.000 pikoe'l's bedroeg, ging tijdens zijn bestuur steeds vcrxlcr achteruit.

Radja Aloe da werd opgevolgd door zijn zoon Teukoe "Esekanda (Iskandar), om wien te steuncit tegen invullende Atjohsche benden, in 1887 troopci uit Padang moesten worden gezonden. Kscukanda word..... deu' Gden Nov. 1893 vermoord. Zijn zoon J'ada galar Teukoe Moeda cukob Bidjdh Nazaroedin nog slechts 4 jaren ond zijnde, word het bestuur waax*-gonomon door Esekanda's half broeder Teukoo Daafar galar Tcungkoo Hadji Rajeu¹¹, in wiens dagen Troemon weer word gevoegd bij Atjeh, eu gcstckl onder den militairen civielgezaghebber van Tape' T'-oean, met ingang van 1 Jan. 1902'.

Bidjdh Lada, die te Koeta Radja wat had school gegaan, kwam 11 April 1904 aan het bewind, doch in 1910 reeds trad hij af, en werd vervangen door zijn'breeder Teukoe Le.

TROESEB. Dell MoekimsTroeseb vormeene landschap van de onderafdeeling Sigli, afdeeling Noordkust van Atjdh, grenzende ten W. aan Beungga, Kcumala en Hjoembd¹²; ten N. aan Keumangan; ten O. aan Keumangan en Aron; qh ten Z. aan Tangsd. Het zeer bergachtige landschap wordt doorstroomd door de Kroeng Tiro, die hi er in den bovenloop Kr. Simpang Meutjam- pli en later Kroeng Inong heet. Alleen het N. deel van Troesbd is vlak en laat zich rekenen tot de Pidie-twZZei. Daar is de bevolking gevestigd, tellende o.m. 250 geregistreerde mannen. Zy houdt zich bezig met rijstbouw op sawahs.

Bcstuuder is Teukoe Keudjroen Lehman, w-iens Korte Verklaring dd. 10 Oct. 1910 is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. besluit van 17 Mei 1911. Hy is lang vijandig gebleven, naar men meende, daartoe genoopt door zijn huwelijck in 1898 met do vrouw van *zhn collega van Sama Indra.

TROGONG. District met gelyknamige hoofd-plaats van de controle-afdeeling Garoet, regent-schap in afdeeling Garoet, residentie Preanger-Regentschappen. Het district heeft eene oppervlakte van 214 K.M². en telt 3 onderdistricten met 33 dca's.

TROM. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TROMMELSTOKKENBOOM. Zie CASSIA FISTULA.

TROMPETTA (IKAN) (MAL. MOL.). Zie FLUIT-BEKVISCH.

TROMPONG. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRUMENTEN.

TROOSTENBURG DE BRUIJN (CASPAR ADAM LAURENS VAN). Geboren 24 Febr. 1829 to Winterswijk, overleden 28 Juli 1902 to Utrecht, was aanvankelijk hulprediker te Dordt., werd bij Ind. besl. van 6 Juni 1857 benoemd tot predikant te Rembang en verkreeg bij Kon. besl. van 2 Mei 1885, ingaande den 1en Juni van dat jaar, op verzoek erfvol ontslag uit zijn lands dienst. Na zijn terugkeer fungeerde hij nog als predikant te Erichem (cl. Tiel) en te Heeze en Leende (N. Br.). Hij heeft zich met betrekking tot Indie naam verworven als schrijver van twee boeken, nl. ; De hervormde kerk in Ned. Oost-Indie onder de Oost-Indische Compagnie (1602 — 1795)", Arnhem 1884 en „Biographisch woordenboek van Oost-Indische predikanGcn". Nijmegen 1893. De- zo geschriften, en vooral het eerste, gevou veel nicer dan do titel zou doen verinoeden; in „De herv. kerk" zijn naast kerkelijke en zendingszaken, tul van geschiedkundige gegevens verwerkt, onnijsbaar voor hen, die do historio van Indie be- studeeren. Blijkens de voorrede in het hier be- doelde werk dienden tot de samenstelling tal van boeken (vooral Prof. Millies' studio in do Versl. en Jledcd. der Kon. Akad. van Wetensch., DI. VII (1863), bl. 12 vgg. en Valentijn's Oud en Nicuw Oost-Indie) en ccmge haudschriften; de talrijck in den tekst geplaatste noton bovatten een schat van bibliogr. gegovons, die de groote belzenheid des schrijvers in een holder daglicht stollen. Even vooj zijn dood gaf Van Tr. de Bruijn nog een ander werkje „Krankbezoekers in Ned. Oost-Indie", Amsterdam 1902, welk go-

schrift, in tegenstelling met het uit-gewerkte woordenboek slechts een naainlijst is en a ls eene fian-vulling van hoofdstuk VI van „De herv. kerk” moet worden beschouwd. Bij de saniensteHing der laat-ste twee boeken was de schrijver beroofd van zijn gezichtsvermogen (zie de voorrede in het ' B.iocr. Wdb.”)

p TUBEROOS. Zie .POLYANTHES TUBE- 八;

. ROSA.

-/ TUINBOON. Zie VICIA FABA.

o < ' : TUINBOUW EN SIE.-JPLANI EN. Wanncer men / .• bij natuurvolken een onderzoek instelt naar den aard van bun Tuinbouw, dan zal inen tot de wetenschap komen, dat het utiliteits-beginsel st eeds op den voorgrond treedt. Men k wee kt de planten om de wortels, bladeren, vruchten, zaden te kunnen nuttigen, of ook wel voor genees- of heel mid delen. Van tuinbouwkunst is geen sprake en van liefhebbery, zooals men die in cene be- schaafde niaatschappij opmerkt , is slechts wei- nig te ontdekken. Wat de inboorlingen in onzen Archipel betreft, wij mogen aannemen, dat de Tuinbouw het meest en het best beoefend wordt door de inlanders op Java. Hoog is de trap van ontwikkeling niet; het utiliteits-beginsel speelt er nog altijd een zeer groote rol bij, maar toch, en vooral onder de nicer ontwikkelden, bespurt men voorzeker liefhebberij in het kweeken van planten, die geen dadelijk nut aanbrengen, dus kweeken uit lust tot kweeken, tot zien opgroeien van de planten, die men zelf verzorgt. Dank zij deze zorgen krijgen de planten eene ontwikkeling, welke het oog aangenaani aandoet en den verzorger een gevoel van zelfvoldaanhei'v ver- schaft. De Chineezen .staan in dit opzicht zeer hoog; hoe zij overigens in het practische leven oppaan, in Tuinbouw uit zich hun kunst, zoowel in het aanleggen van tuinen als in het kweeken van specimen-exemplaren. Men vatte dit niet op, alsof wij kunnen instem men met hunne opvat- ting van kunst, met hunne dwerghoornijjes-cultuur, enz., verre van daar, jnaar men moet een woord van waardeering hebben voor hunno beginselen op Tuinbouwgebied. Ook de Chineezen in onze kolonie, vooral de mcergegoe- den. geven daarvan overtuigende bewijzen.

De European heeft zijn zin voor Tuinbouw ♦ medegebracht uit het Westen en in de tropen overgeplant. Van ware kunst is niet veel te bespeuren, maar daarentegen is er onder de Europeanen zeer veel liefhebberij in het kweeken van planten, en vooral zijn het de vrouwen, die zich, naast de huiselijke bezigheden, hieraan wijden.

Van een eigen kunst op Tuinbouwgebied is in ■ onze kolonie geen sprake. A an hetgeen men elders onder landschapskunst of „La nd scape gardening”⁵ verstaat, is geen belioefte. De natuur geeft zelve zooveel schoons, dat men geen parken, die lieflijke of woeste landschappen nabootsen, noodig heeft. Op vele plaatsen is de natuur z66 schoon, z66 overweldigend mooi, dat elke kunst- matige aanleg daarbij cnc bespotting zou zijn, en al is men in een minder begunstigde streek gehuisvest, dan nog zijn de kampongboeshjes, de palmengroepen, de bamboestoeien zoo aangrij- pend, dat geen kunstgewrocht het geheel nog schooner zou kunnen ma ken.

Waar voorzeker w61 gelegenheid voor fraaien tuinaanleg zou geweest zijn- is te Buitcnzorg; toch heeft men zich daar weinig oin bekoinderd. Het natuursc-hoon bevindt zich niet in 's Lands

Plantentuin, maar daarbuiten, en de aanleg van den tuin lant in vele opzichten te wnschen over. Eerst in lalercn tijd is men er too overgegaan om gazons van cenig belang aan te leggen cn perken van bloemen ~~en heesters te vormen, die het oog aangenaam~~ aandoen. Hier cn daar wordt er thans het lieflijke aan Jict nuttige of weten- schappelijke gepaard.

De aanleg van een werkelijk schoonen tuin heeft niet geringe bezwaren. Planten- cn dieren- wereld bcide lvercn vijanden, die moeilijk te bestrijden zijn. Bij nagenoeg elke europeesche woning is gelegenheid om een tuin aan te leggen: toch ziet men allecn bij uitzondering good ge- vormde gazons, perken met bloeinen, enz. Daarentegen lieft de cultuur in potten en tob- ben een groote vlucht genoinen. In doze be- perkte ruimten kan men met goede zorg de vijanden wrcen, en wordt men beloofd met een rijken bloci, met welig blad, of wat men ver- langt voor de dikwijls zeer aanzienlijke inoeite daarvoor gedaan.

Onmisbaar in de tropen is de tuinjongen (toekang kebon). Het klimaat maakt, vooral op de kustplaatsen, twee nialcn per dag begieten noodzakelijk. „Senipervirens” zijn alle boo men, maar juist deze latcn niet op gezette tijden de bladercn vallen, zooals de loofboomen in de gematigdo luchtstreek. Elkcn dag is de grond overdekt met bladeren ; elken morgen en elken ^middag moet de tuinjongen den tuin aanvegen, om het afgevallen bl ad te verwijderen. Voor dezen arbeid, gieten en vegen, is de inlandsche tuinjongen geschikt. Hoewel steeds voorzien van een mes, heeft lijij van snoeien geen flauw begrip. Eene kunst be working, die hij reeds als kind in den kampong geleerd heeft, past hij inct graagto en met succes toe, dat is tjangkok, hetzelfde ongeveer als het elders gebruikelijk marco-⁶ - teeren. Hij ringt een tak op cene bepaalde plant - : en omwikkelt de won fl met wat vochtige aar<|< : cn bindt daar knappervezels om. Ten einde nu wortelontwikking in dat beetje aarde te krijgen, moet ze steeds vochtig worden gehouden. Voor dat doel zou de tuinjongen cenige malen per d ; ig in den boom moeton klautrcn en den tjan- kokan nat ma ken. Hij past daarin licvcr eene anderc methode toe. Boven den tjangkokan hangt hij con stuk bamboe, dat van o nd cron door ccn knoop gesloten is, waarin hij cone kleine opening heeft gemaakt. Dien bamboe vull hij's morgens met water, cn druppel aan druppel valt het water op de aarde, die daardoor den ganschen dag vochtig blijft.

Oh! het uitdrogen te voorkoinen bindt men wcl om den tjangkokan een pisang-hlad, of cen stuk van |lc bladscheedo van een pinang. Bij voor- keur neemt men voor het tjangkok jonge houtige takknn, die krachtig in groei zijn. (Jitloopers, zoogenaamde siroengs, beworteln gemakkelijk.)

De regen moesson is de beste tijd voor deze kunstbewatering. *

Ook anderc kunstbewateringen op tuinbouwge- bied worden wel toegepast. Stccken geschic<lt voornamelijk bij die planten, v/elke geen goedo zaden voortbrengen, maar ook bij andcro. Zoo bijv. wordt witte kool, die in Europa uit zaad wordt gekweekt, in Jndic donrste voortgeplant. Als de kooj is afgesneden, laat men de stronk staan, deze maakt dan eenige uitJooers. <lio, afgesneden en gepJant, spoedig nieuwe kool

vormen. De *Mani hot utilissima*, katela pohoeng, (JAV.) wordt altijd door stekken vcrmenigvuldigd. Stukken van den Stengel van ± een voet ingto, worden tot een punt aangesloten, en dan met een hamer in den grond geslagen; na een acht-tal nia andcn worden de wortels, die als voedsel dienen, geooft. Het stekken is voor tai van sicr- gewassen de meest geschikte wyze van venenig- vuldiging; niet altijd gaat het even gemakkelijk. Bladeren laten zich ook wcl eens gebruiken ter voortplanting, zoo van *Begonia*, *Gesneris*, *Gloxinia*, *Mclasloma*, die op den grond vastgelcgd, klcinc plantjes ontwikkelen. De daoon boentiris (*Bryophijllum*) brengt zclfs jonge plantjes voort, wannecr men het blad aan een draad ophanct.

Dat er van cultuur in kassen geen sprake is, mag begrijpelijk heeten: toch vindt men hi er en daar kleine s&rrcs, als men te zoo nocmen wil, waarin planten worden gecultiveerd. De grootste van dien aard zagen wij in's Lands Plantentuin. Bit gebouwtje bestaat geheel uit latten, ook het dak, en heeft den vorm van een chalet rustique: de breedte is 11 M., de lengte 25 M. en de hoogte G*/2 M. in het midden, en 2*/2 M. aan de kanten. De latten zijn ± 3 c.M. van elkaar verwijderd. In het inwendige zijn de kanten der vakken met koraalsteen afgezet, en hiertusschen zijn *Selagi-nella*-soorten gepiant, die door de goeido ontwik- keling overeenkomen met grasranden. Als men de serre binnenkomt, stuit men dadelijk op een groot ovaal vak met verschillende soorten van varens, in het midden eenige boomvarens, daar- ooiihccn a d ere soorten, in allerlei verschicdneden van vorm en tint der bladeren. Aan beide zijden zijn *Dieffenbachia's* langs den wand gc- schikt. Achter het vaicnvak staat een groep *Ant-huriantis*, zooals *A nth. crista Him*, *magnificuni*, *rcyle*, *IVarocqueanum* enz. Vervolgens krijgen we hcl groot <: *Jlaranbi-vak*, waarin wel een dertigtal vormen van, (lit <eslac.ht zijn vereenigd. Het laat- ste vak is dat van de zoog. bontbladerige *Bego- nla's*, de varieteten van de *Begonia Rex*. Aan !'< kanten zijn nog kleinere groepen van *Brome*

Ci/rtodcira's, *Pcilionia's*, en. een paar H ! ■(■, | : i : ig(lc v : i |<j< -, |iici <li< vlcure<. A an het l'f.twerk hangen hir-r en «laar hangplanten als *J'&tili/ceriu*)mn. *As pic*) in *ms*, *Lycopodiums* enz. Do <lic tot st<-un van het dak dienen, zijn clijk l)(rgr<< !■ i jnet klimplanten ; een paar (ten vohlon tlaarvoor zeer goeod, o.a.

Ci (liscolor, < n ccn bontbladerige *Cissus*, v.m Sunial ra afkomst Aan tlen buitencant zijn ook kliminers aan'ebbracht. JJe *Passiflora prin- ceps* bloeit bijna voortdurend met bloeddoodo bloemcn. i.c.rwij) de *P. prinr.e.ps coccinea* met groote troe < : n v : m steenroode bloc men prijkt; nog c(: nc. *I'&scioita*, een paar *I'poinocci's* en *Aris- thockia's* vormen <lc bcclckking mot klimplanten aai)de zij<li'i). Op het dak worden geon klimmerna toegclaten.

Daar <le potcultuur tot eenc grootc hoogte is geklommen, is de industrie van lic pottenbakken vrij good ontwikkohl. Toch zijn de vormen sniacleloos g>|>levcn tot op den tegenwoordigen tij< (zie POTTEN EN POTTENBAKKERIJ). Van (■(■)0 iiling van kunst in deze bij de fabrikanten (inlanders) is geen sprake. Do oplescls en versieringei der potten beriken het middclmatigo

Jrouwens zo zijn ook niet cluur, wat te pas konit bij het grootc aantal, dat men bij eenige liefhcbberii noodig heeft. Men plaatst zo on hot

erf, rondom de grasperken, langs hot huis, op de trappen, die naar de voorgalcrij on naar do achtergalcrij |ciden, op de voorgalcrij on achter- galcrij zclve, langs de gang naar de bijgebou- wen, voor de bijgebouwen, ja zclfs op de niuur- tjes, welke het erf van de straat scheidcn. Overal kan men bloempotten aantreffen. Schier zonder uitzondering zijn deze potten aan de buitenzijde wit of okergeel gckalkt. Enkele malen ziet men te blauwgrijs, en dan nog liefst met rood of wit gekleurde lijnen, wat op do inlandsche neiging tot het bonte wijst.'

Een tuin is in Indie geen aanJeg met planten, maar met potten, waarin de planten moeten groeien. Natuurlijk zijn er uitzonderingen, waar, dank zij dikwijls ongelooftijke uitgaven, perken met bloemcn en goede gazons worden onderhou- dcn. Wij zagen eens een rozenperk aanleggen, waar eerst de grond tot drio voet dieptc was uit- gegraven, en daarin een steecn vloer gelegd. die gecementcird word : de wanden werden met een ebnsteens muur in den grond opgetrokken, zoodat de aanraking met de aarde daarbiiten geheel was afgesloten. Dit bassin nu werd met goede aarde opgevuld, en daarin werden rozen gekweekt Zeer lang heeft dit perk toch niet voldaan. Witte mioren en andere insecten lieten zich toch niet onbetuigd.

In het algemeen ovenwel kan mon aannemen, dat hecsters en boo men in den vollen grond, van neer zij cenmaal aan het groeien zijn. en dus in den strijd Jicbcen overwonnen, niet meer worden aangetast, voordat zij door andere oorzaken ver- zwakt*zijn of ziek worden.

Boonion en hecsters met sierlijke bloemen of die aangename geuron verspreiden, worden in grooten getale aangctroffen; ook lagere hecsters met bonte bladeren zijn zeer gezocht. In het alge- meen zijn bladplanten, die dus om de fraaie bla- deren worden gekweekt, zeer geliefd. Vooral op voorgalerijen, waar de zon niet altijd vrij spel heeft, voldoen cleze uitstekend.

Vruchtboomen vindt men, in do meest verschillende soorten, op nagenoeg alle erven. De kampongboschjes bestaan ook grotendeels uit vruchtboomen. Van boomgaarden, groote uitge- strekthedcii gronds, die met 6cne vruchtboom- soort zijn beplant, treft men' weinig voorbeelden *■* aan. In de nabijheid van Semarang zagen wij iets van (lien aard van de djaniboe kloctook of dj. bidji, *Psidium Guajava*, waar a raison van eenige' klinkende mnnt, zooveel kon gegeten worden van deze vrucht, als men verkoos, op do wijze als in de gecmatigde luchtstree< wcl in kersenboomgaar- den gcschicdt. Tusschen Batavia en Buitenzorg kan men boonigaarden van dieroeks (*Citrus-soor- ten*) zien, en zoo misschien enkele mecr.

Akkercbouw treft men vooral aan bij inlanders en bij min gegoedo Europeanen in de binnen- landen.

Groenten worden gekweekt door inlanders en Chinesezen voor eigen gebruik, en voornamlijk voor de ouroposche bevolking. De meeste euro- pepsche groenten worden dagelijks op de, markten in de hoofdplaatscn aangevoerd. Weinig gebruik wordt gecnniaakt van inheemsche planten als groenten, tenzij voor do indische tafcl.

Achterenvolgens zullen wij nu behandelen do sierboomcn on hecsters, en de kleinoren, vcelal gelmporcercd gewassen, zooals zaaipianten, enz. de vruchtboomen. in het algemeen dio planten,

welke vruchten voor de tafel leveren; de groenten en akkergewassen. Slechts bij uitzondering is hier verwezen naar de vele botanische opstellen in deze Encyclopaëdie, waar nimmer uitvoerig over de inlandse nansen, het nuttig gebruik, de bestanddeelen enz. ghandeld wordt; de belangstellende weet deze toch wel te vinden, en in dit artikel is de plant uitsluitend beschouwd van het standpunt van den tuinbouw.

SIERPLAKTEN. F i l i c e s. Varensvarens behooren in een tropisch landschap thuis. Waar bloeiende planten niet willen gedijen, onder zwart schaduw bijv., kunnen varensvarens nog goed ontwikkelen. In de bergstreken treft men in tuinen wel eens boomvarensvarens aan, die dan regelrecht uit het bosch zijn aangevoerd. Groot Jiefhebbertje, vooral bij dames is er voor de cultuur van *Adiantum*-soorten, nimmer bekend onder den naam van chevehercs. Deze naam is in Frankrijk gegeven aan de *Adiantum Cdpillula Veneris*, venushaar, en overgegaan op alle variëteiten en soorten, welke van het geslacht *Adiantum* worden gekweekt. In Indie noemt men „chevelure de Venus“ verschillende fijnore soorten, zooals *Capitulum Veneris*, *Ad. tenerum*, *gracil-linum* c.a. De *Ad. inacrophyllum*, *peruvianum* heeten „chevelure de Mars en *Ad. trapeziforme* „chevelure du diable“⁵⁵. Het succes, dat met de cultuur van dit geslacht wordt bereikt, is on-overtroffen. Sierlijk van houding voldoen de chevelures op alle plaatsen, en ook als groen in bouquets zijn de bladeren met hunne fijne slippen ontevenaard. In 's Lands Plantentuin worden de *Adiantum*-soorten als volgt gekweekt. Men gebruikt klei, die eerst goed gekookt wordt, ten einde er alle onkruidkiemen in te doodden; met deze klei worden kleine potjes niet geheel gevuld, daarna worden er de rijpe sporen op gezaaid, en het potje met een plat glaasje bedekt: dit dient om het spoedige uitdrogen te beletten, en vooral om te zorgen, dat er geen sporen van andere chevelures, die in eene kweekkerij altijd in de lucht zweven, in konien; deze potjes worden nu in een zinken bak geplaatst, zoodat de bodem van den pot even, in het water komt; het water moet eerst gekookt zijn en meet een paar malen in de week ververscht worden. Te Buitenzorg gebruikt men al Icon gekookt water en dit ververscht men gedurig, omdat er zich anders zeer kleine lagen in ontwikkelen, die de altijd vochtige klei met een gleiachtige laag bedekken, en den groei van de jonge *Adiantums* tegenaan. Zoodra de plantjes groot genoeg zijn, worden ze in goede aarde uitgeplant.

Varensvarens met koperkleurige, zilverschachtige en goudgetinte schubben aciliter op de bladeren worden in het wild aangetroffen, en hebben onder den naam van goud- en zilverscharen hun weg in de tuinen gevonden. Merkwaaardig is hier het hertsgewei *Platyserium alcinorne*, dat men hier en ilaar in tuinen aan boomen, of ook wel vrij aan een koord, ziet hangen. Deze breedervakte varen kan meters lang worden; aan de breede uiteinden niet men aan de achterzijde de ovale bruingekleurde massa's van sporenhoojes. De onvruchtbare bladeren blijven als groote schubben dicht bij elkander. Ook andere varensvarens met onvruchtbare en vruchtbare bladeren worden als hangplanten aangetroffen. Varensvarens, waarbij uit knoppen aan de hangende stengels kleine plantjes ontwikkelen, zoogenaamde „prolific ferns“ of levendbarende

varensvarens, zooals *Adiantum lunatum* en *Edgeworthia* zijn inede zeer gezin.

Lycopodiaceae. Ter bedekking, van bloempotten gebruikt men wel eens *Selaginella*-soorten, die zich gemakkelijk laten vermenigvuldigen. Zij worden gewoonlijk „mos“ genoemd. Ook *Lycopodium*-soorten, uit de bosschen aangebracht, worden aan koorden opgehangen en wil men op die wijze, in zeer weinig aarde, wel groeien.

Cycadaceae. Der waar *Cycas*-soorten in het wild groeien, is het begripelijk, dat de Euro-peaan die ook in zijne tuinen heeft overgebracht. Midden op een perk geplaat, voldebet de *Cycas*, pakis adij, zeer. Wanneer het boomachtige ge-was te dicht bij de woning is geplaatst, is de sterke geur, die bij het ontwikkelen van de zware knoppen ontstaat, hinderlijk. Ook kleine cexeniplanen in toppen zijn zeer gezocht.

Conifer a e. Trof men vroeger slechts weinige van deze familie aan, zooals de *Dammara*, die in lanen geplant, nitstekend voldoet, tegenwoordig is het aantal gekweekte geslachten zeer groot. In de eerste plaats mag wel genoemd worden de *Araucaria*. Deze van Australie en Nieuw-Zeeland aangevoerd plant valt zeer in den smaak. Niet minder bij de Europeanen in tel zijn de *Juniperus*, *Cyprissus*, *Thuja*, *Wickströmia*-soorten, die van zaden uit Europa worden opgekweekt. Tot in de warmste kustplaatsen wil de cultuur hiervan wel slagen. Voor de residentswoning te Soerabaja staat een heele rij in den vollen grond. (De eenige meters Jooog zijn geworden. Door de overeenkomst van het uiterlijk van eenige soorten met *Casuarina-soorten* (Zijamara) worden deze planten ook algemeen tjamara's genoemd. In de bergstreken, waar meer Japansche cultuur goed willen gedijen, troffen wij ook de *Cyfploittaria* e.d. aan.

L i l i a c e a e. Van deze sierlijkje familie zien wij in de laaglanden in tuinen, de *Aloe*, *Yucca* en *Dracaena* de laatste soorten in veldmen. De bruin- en wijnrood gekleurde bladeren van sommige *Dracaena*'s voldoen zeer in een perk of op een gazon. *Aloe* zien we alleen in klieuXTe vormen, en *Yucca* niunt veel uit, door rijkhei bloei met prachtige wit- of rookkleurige, klok-vormige bloemen. *Ifeinerocaulis* met hare goud- of geelroode bloemen is een sierplant in tuinen in de bergstreken; wij hoorcien haar, hoewel onjuist, in helics noemen. *I y (cinthm*, s. Hoc we in de bolkn bij herbarial, ja waarschijnlijk jaarlijks, in de *Tulipa* c. a. door vrienden en kennissen naar Indie worden gezonden, mislukt <!

reghl: looogstens komt er een enkel nageltje voor den dag. Van de *Hyacinthus (Galstonia) caidi-cans* zagen wij goed ontwikkelde (xmpin(rn, die gekweekt waren op het land Tjón] as, Lij Juitenzorg. *Phormium tenax*, het beken de Niciw-Zeelandisch vias, *Colenso* en andere, met goud en bont bind, worden in bergtuinen op vrij aanzienlijk hoogte gekweekt. Het geslacht *Sanse-viera* heeft eene soort met bladeren, die ook geschikt zijn ter vezelbreiding, welke soort tot in de kuststreken, in tuinen als sierplant wordt aangetroffen. De stugge bladeren komen uit de wortelstokken, rechtop te voorslijnen, staan dicht bij elkander in groepjes en zijn donkergegroen met grijs en zwart gestreept of gevlekt.

Aanry l i d a c e a e. Hoewel vele planten, tot deze familie behoorende, als siergewassen in

de geniatigde luchtstreken worden gekweekt, komen daarvan in onze Oost slechts weinige geslachten en soorten in tuinen voor. Eenc zeer al-rein bekende is het voor randen zoo bijzonder geschikt chocolade-bloempje, ook wel onjuist *Crocus* genoemd: deze is de *Zephyranthes*, die met hare rose en witte bloemen, in vele tuinen in de lagere landen prijkt. Zeer algemeen bekend is ook de *Fourcroya*, door velen voor een aloë aangezien, die in gazons een goed effect kan maken. Soins ziet men hiervan groote perken; bij inlanders wordt zij wel als papperplant (voor omheining) gebruikt. De wijd vertakte kolossale bloemstengel draagt geïnciseerd behalve de betrekkelijk kleine bloemen, bolletjes, waaraan reeds een paar bladeren ontwikkelen, alvorens ze van tusschen de bloemen op den grond vallen. Een echte prolifererende plant dus! In potten ziet men enkele nialen *Crim-* en *Pancratium-soorten*, en vooral zeer geliefd is de *kucharis*, wier fraaie gevormde witte bloemen een sieraad in bouquetten vormen. De *Agave-soorten* worden weinig gekweekt, prachtige exemplaren van groene en bonte honderdjarige-aloë zijn er op Tosari, in den vollen grond. Dat de *Narcissus* met succes gekweekt kan worden, hebben we gezien bij een Chinees te Soerabaja, die in een schaal met schoone kieselstentjes en water keurige narcissen in bloem kreeg. De *Polyanthes tuberosa* wordt in de tuinen gekweekt om de welriekende bloemen. Deze, de keijbang sedep malem, is een zeer gezocht gewas. In de nabijheid van Bangil (Pasoe-rocan) zijn (in grote akkers mede bebouwd) *Amaryllis* (*ippearum*) treft men ook in tuinen aan. De fraaie soorten van de europeesche kassu mist men hier. *Haemanthus* vindt men zelfs in de kustplaatsen.

R o e l i a e a e. Zeer weinig worden sierplanten van deze familie gekweekt. De ananas met gekleurde bladeren, doet wel eens dienst als randplant voor groote perken.

C o m c l i n a e a e. *Tradescantia-soorten* jnt't groene, en vooral soorten met donkerrood en groene bladeren, worden algemeen in tuinen aantroffen.

P a l i n a e. Voor (on 25tal jaren kweekte men /erne j)almen in tuinen. Er zijn zoovele soorten, die (net een ander nuttig doel worden gekweekt, en zoovele, die in het wild of half ver-wikerd roeien, dat men geen oog had voor de: -1100111101(1 van andere soorten, die nlc minachtend met klapper of pinang worden verkelken. !>(■ pahnen nvt waaivormige bladeren van den nog cknig. gfiade in de (jinen. Zoals in volo o)zi(d)t(i) is <ik hierin door s Lands Plantentuin een goe< voorbeeld gegeven. Vooral aim den lior-tulanus I* J. Wi'man koint de ocr toe, <lc waarde der paitnen te hebben ICCIXI methoott. V'an Bui-tenzorg uit over Jjatavia, ging de liefhebberij over geheel de kolonie voort. Als onkelc plnnten in tobben, (if allecnstaande in gazons, of in perken aangepant, begonnen zij de aandacht te trekken. De invoer van palinsoorten van elders heeft ook veel tot de verbreiding medegewerkt. En nu ziet men ze overal. Wat al schoone vormen! Welk een jiracht, ju dikwijls welk een majesteit, spreekt er uit do vorinen van deze vorsten dor tropen. ECU laan van koningspalmen (*Oreodoxa regia*) is eenig scliöon. Zij v or mon zuiver gegoten zullen van wazig grijs, door nagenoeg geen smetje ont-sierd. Andere pal men hebben. meer ruwe stam-

men, met kringen, met luchtvoortels, met stekela, met de bcnccnstc einden der bladstelen of met a nd orc aanhangscls geheel of gedeeltelijk bezet. De bladstelen zijn soms rood gekleurd, zooals bij den rooden pinang (*Cyrtostachys llandah*), welke op latrcn leeftijd vooral stork afsteekt in cene omgeving van licht- en donkergroen blad. Pal- men met gevlechte of metaalglanzende bladeren zooals *Verschaffeltia*, *Phoenicophorium* en *Pinan-ga*, trekken de aandacht, evenals de gestreepte bladstelen van den fraaien *Pholidocaypus Ihur*, wiens groote als uit inetaal gevormde donker- groene bladstelen, twee overlansche geelgroene strepen hebben.

A r a c c a e. Er zijn bijna geen planctn, z66 geschikt om in de tropen en daar zelfs aan de strandplaatsen gekweekt te worden als te dit deze orde behoorende gewassen. Het geslacht *Caladium*, dat hier en daar in het wild voorkomt, wil, onder goede zorgen, welig tieren. Liefhebbers in de kolonie hebben door kruising daarvan* vorinen te voorschijn geroepen, die overschoon van blad waren, dock waarschijnlijk weder zijn verloren geraakt. Bekend zijn de *C. Geres*, *C. bicolor splendens*, *C. mirabilis*, *C. Belleymei*, *C. argyrites*. Van de *Alocasia*s met metaalglanzende en soms zeer groote bladeren, noemen wij de *A. Lowii*, *A. Thibautiana* en *A. Sanderiana*. Van *Anthurium* worden alleen de soorten met fraai blad en niet de in Europa gewilde, met sierlijke en gekleurde bloemen, gekweekt; De *Anth. crystallinum* en *Anth. regale* zijn algemeen verspreid. Minder bekend is de *Anth. Warocqueanum*, met zeer smalle en langb bladeren en de *Anth. Veitchi*. In de voor- en achtergalerijen voldoen de *Anthuriums* uitstekend. Eene fraaie klimplant is de *Phothos aurea* met bonte bladeren. De voornaamste plaats op de voorgalerijen nemen de *Dieffenbachia*'s in. De verschillende soorten wedijveren in pracht van blad.

P a n d a i i a e a c. Van het geslacht *Panda-* » us ziet men wel eens soorten in tuinen, toch zijn zij niet, bepaald in cultuur.

Cyperaceae. *Cyperus-soorten* zagen wij hier en daar in bloempotjes ; zij hadden ■ eene plaats naast kleine pahnen e.(L

G r a m i n e a e. *Zea mays*, vooral de bonte varieteten, treft men wel in tuinen aan. De *Bain-busa-soorten* zijn ook rijk vertegenwoordigd.

M u s a c e a c. *Musa* en *Ravenala*. Sommige J/usrz-soorten worden als sierplanten gekweekt ; vooral allecnstaande op gazons makon enkele een goed effect. De *Ravenala madagascariensis* is bekend als pisang kipas, waaierpisang. De houding van <lezen boom heeft icts regelmatig, wat vele andere hoogopga ancle plant en missen. De bladoren, welke op die van de pisang gelijken, zijn ter weerszijden van den stam geplaatst, zoodat het geheel op een waaier gelijkij. In borgtuinten zagen wij bloeicenc exemplaron : in de vruchten zijn min of nicer platte zadou, met hemelsblauwe haven gekroond.

M a r a n t a c e a e. *Mara ntc*s ziet men veel gekweekt in potten en tobben. Het fraaist zijn deze planten, wanneer men ze van boven bezigt.

C a n n a c e n c. Do *Ganna* was reeds jaren lang een algemeen verspreide tuinplant. Lichter of donkerder, smaller of breeder blad, van geel tot in rood spoldende blooien, daarin wissolden do *Canna*'s af. In latere jaren zijn do grootbloeiige soorten in de mode gekomen, en mi is de

cultuur nog meer uitgebreid. In grootc parken ziet men de meest verschillend gekleurdc soorten vercenigd: ZG zijn een waar sicraard voor den Indischen tuin.

Orchideae. Niettegenstaande in de bosschen van Java en de andere eilanden de sierlijkste vertegenwoordigers van deze plantengroep worden gevonden, en in Europa daarvoor hoogc prijzen worden besteed, omdat hare bloemen tot de schitterendste onder hare zusteren behooren, is toch de cultuur daarvan in Indische tuinen weinig algemeen. Men ziet wel lieder en daar de welriekende en schoone gekleurde *Vanda's*, de witte *Phalaenopsis*, *Dendrobium's* enz. in boomen in de tuinen, ook wel enkele planten op plankjes opgehangen in de achtergalerij of bij de bijgebouwen, maar van cultuur kan schier geen sprake zijn. Men kweekt ze, wel eens op ruwe stukken hout, op planken, ook wel in mandjes of potten, maar wat het beste is, valt moeilijk te zeggen. Bindt men de planten op blokken of op plankjes, dan moet men de wortels een weinig bedekken met fijn geklopte klappervezels of met mos. Men bedekt den voet van de plant met dit materiaal en bindt ze dan vast op het plankje. In plaats van plankjes gebruikt men ook wel latten van 2 h 3 c.M. middellijn en 20 a 25 c.M. lengte; deze spijkert men op een onderlingen afstand van 112 c.M. op dwarse latten. Te zware schaduwe is niet goed; de meeste *Orchideae* kunnen wel wat zon verdragen. De mandjes, waarin men de *Orchideae* plant, zijn meestal van djatihouten latjes gemaakt. Bij deze is vooral drainage noodig. Men legt eerst eene laag schervcn op den bodem, stapelt daarop mos en in het midden, waar de plant moet staan, doet men wat aarde, grof zand, houtskool en schervcn in het mos; het geheel wordt met mos bedekt. De mandjes zijn het nicest geschikt voor groote planten met veel wortels; voor kleinere planten, en ook voor grootere, die nog weinig wortels hebben, zijn de plankjes beter. Men moet er vooral op letten, dat de meeste *Orchideae* eene rustperiode hebben, gedurende welke zij geen of weinig water behoeven.

Casuarinaceae. *Casuarina* wordt op Java tjamara genoemd. Deze boomsoort wordt gebruikt voor lanen, op kerkhoven enz., waar zij zeer goed vokoen. *Cas. sumatrana* is fraaier piramidiaal dan *Cas. equisetifolia*. In tuinen ziet men ze niet gaarne. Onder de *Casuarina's* willen bijna geen andere planten groeien, en het afgevalcn fijne loof is zeer onaangenaam en lastig, vooral voor planten in potten.

Aforaceae. 't Ot de ware sierboomen in parken en op pleinen mogen wij den waringinboon rekenen. De inlander heeft eene hooge vereering voor dezen, en de European bewondert hem, wanneer de boom zijne arincn naar alle windstreken uitzendt, ondersteund door luctwortelc, die van uit die takken gaando, zich in den botiem vastochten. Die luctwortels worden ais zuil(?n, die het loofdak dragen. Verschillende *Ficus*-soort en ziet men in tuinen, en *Urostigurn's*, waar-toe wij ook den waringin kunnen brengen. *Urostigma flrifiticum*; die con fraai caoutchouc levert, kan men als een sierboom aanmerken, otn prachtige bind, waardoor hij voor de bloemtafel in Europa zeer gezocht is. Kleine sierplanten zijn de soorten van het geslacht *Pellionia*. De *P. Dmve. auna* groeit zeer wclig; de eerste bladeren blijvcn klein en leggen zich tegen den wand van

den pot aan, terwijl zij een cigenaardig donker kastanjebruine kleur aanneemen; de bladeren, die aan de mecr naar beneden groeiende takjes komen zijn grooter en hebben ook eenc andere kleur vooral de natwittc vlek, die elk blad in het midden heeft, doet de plant een fraai effect maken. Daarbij is zij gemakkelijk te kweeken; men kan snoeien zooals men wil. In het midden van een bloemtafel geplaatst groeit ze naar alle kanten uit. De *P. pulchra* heeft fraaier gekleurde bladeren: deze zijn ook wat ronder, donkergroen met bruinachtigen gloed, terwijl tusschen de bladnerven tai van wittc streepjes de plant een leven-dig aanzien geven.

Polygonaceae. Al mogen enkele dezer in tuinen eene plaats vinden, geen is zoo schoon als de *Anitigon Leptopus*, de roode bruidstrancken. Deze klimplant is geschikt voor alle hoogten boven zee; wij vonden haar het best ontwikkeld op 1000 voet. Hoc heerlijk, die rijke bloei* van trossen van rose bloemen, zich slingerende om hek- en rasterwerk, klimmende en vallende in gracieuse bochten, met ranken aan den stengel en ook aan de stelen der trossen, en aan die ranken zelfs wed er gebloeit van roserood. Evcnals hare verwante, de boekweit, wordt zij's morgens door bijen bezocht bij honderdtallen. Tot midden van al het bladcrte is deze klimplant eenc dor meest gewaardeerde in de Indische lui-ncn.

Cai-dophyllaceae. De anjelier, *Dianthus caryophyllus*, wordt uit zaad gekweekt en is in tuinen aan de kustplaatsen zoowel als op de bergen te vinden.

Nyctaginaceae. Ecn sierboom in de tuinen is de *Pisonia alba*; hij bandan; zijn licht-groene, ja soms bijna geheel gele bladren, zijn een aangename afwisseling tusschen al het andere groen. Bloeien doet de boom nooit, ten minste niet op Java. Door zijn blaai is hij zijne plaats in den tuin volkomen waardig. Meccr om de bloom wordt de *Boutajainvi Uea* gekweekt. Juister gezegd zijn het niet de bloemen bij deze plant, die het oog tot haar trekken, maar de schutbladeren, otn twee of drie minder aanzienlijke bloemen. In de schutbladeren zijn of donkerrood of rood gekleurd. Zij is eene klimplant, inaar Run ook als kroon boog in worden gekweekt. Over een huis, stal of goedaug geleid maakt zij nu tlij; > rijken kleurcentooi eenc schitterend effect. !< : lfi rabilis *Jalappa*, belle-denit, op Java kcmblig poekoel a input of k. pagisoré genoemd, wordt veel aangetroffen in tuinen. JV-rwijl de typische vorm purperroode bla'nnen voortbrengt, verloopen de gekweekte planten in hare bloc men alle mengingen van rood door het geel tot wit.

Nymphaeaceae. *Nympheaea-KOOi'en* worden zelden gekweekt, meccr de *Nelumbium speciosum*, <lic ook door Clnncezen in tobben met water wordt gecultiveerd. De zaden van deze laatste, welke in een veezigen vruchtbodem zijn weggedoken, worden geroosten gegeten. Fraai zijn ook de bloemen van dozen zoogaamden lotus, die op de marlten bij manden vol worden aangevoerd. De *Victoria regia* heeft ook haar weg in Indie gevonden. De heer Wi'man schreef een twintigtal jaren geleden over deze nierkwaardige plant het volgende: "De prachtige water plant is sedert lang op Java ingevoerd, maar nog weinig verspreid; zij behoort tot de interessanste planten van den Buitenzorgschen plantentuin. Op

verschillende vijvers in genoemde tuin ziet men de groot e bladeren drijven, die met hunno rechtopstaande randen aan rucusachtige presentcerbladen doen denken, daar tusschen komen dagelijks nieuwe, witte bloemen te voorschijn, die den tweeden dag hare zuiver witte kleur verliezen om alsdan in rose over te gaan. De bladeren worden hier zelden groeter dan 1¹/₂ M. diameter, terwijl ze in de serres in Europa dikwijls 2 M. middellijn bereiken. Waarschijnlijk is de oorzaak hiervan, dat men in Europa slechts een beperkt aantal bladeren aan de plant laat, terwijl wij hier niets aan de plant doen dan nu en dan do oude geschonden bladeren verwijderen; ook is de plant in de series eenjarig, en hier groeit ze jaar in jaar uit door; van de meeste kunnen wij niet nagaan, hoe oud zij zijn; van een, die alleen in een vijver slaat, weest men dat ze in 1872 geplant is, de andere zijn ouder. De *Victoria regia* geeft hier geregeld, zonder kunstmatige bevruchting, kienbaar zaad. Jammer dat deze fraaie waterplant niet meer algemeen is. De cultuur is eenvoudig genoeg; er is voor noodig een flinke vijver, waarin een behoorlijke hoeveelheid modder is. De zaden inoeten eerst in een waterbak in een pot gezaaid worden, en als ze groot genoeg zijn om in den vijver geplant te worden laat men eene ruwe mand van bamboe maken; deze wordt gevuld met modder, midden in den vijver geplaatst, op zoodanige diepte, dat de bladeren van de plant, die men er in zet, op het water drijven. Langzamerhand vergaat de bamboe en komt de plant in den inodder van den vijver terecht; tegelijkertijd groeit de plant door, zoodat de bladeren zich verlngen en de bladeren altijd aan de oppervlakte blijven. Wij kunnen ten overvloede hieraan toevoegen, dat wij de *Victoria regia* in Lloci zageij v66r de residentswoning te Pasoe-rocan, en voor de woning van den assistent-resident van ilalang, de laatste in een zeer kleinen vijver. zoodat de ontwikkeling der bladeren niet zo goed kon zyn als in een groot bassin.

A J a g n o I i n c c a o. *M ichelia Champacn* is (*, n boom met zeer geurige donkergele of witte bladen) men, (de f jampuka. Nog niet geheel open zijn) -le. wrdfii deze geplukt is: n op de markten ver-

; \ n < n a < ; < ■ a c. ()n de geurige bloemen wor- <lrn mi^? boojnen en heesters dozer orde, v<>ralinlaixlers, gekweekt, zoo bijv. do C<vunju otbiriiila. kenan^a, een boom in (lt welricken<ic, ig gro(ui)r bloeinen, *Arabotrys-fioov-ton*, lie door middel van haken kinunen, en geurig< ; groenc bloemen dragcu, zelfs op die haken.

N c | e n t h a c c a o. *Nepculhus-noorten*, zg. beikerplani<n, worden slechts zelden gekweekt aangetroffeti.

V i < I a c c a c. J e geurige on de driekleurige vioolt jcis, zg. penseeh, worden in tuinen zeer gewaarleerd; al slag(*n zij beter in bergtuinen, aan de kustplaatsen kunnen zo met zorg loch ook wonden g>cultive(>r(l.

J' e r i s t r o o m i a c e a e. Enkelo malen wordt, met groote zorg, (ic *Camellia* in bloei verkregt-n: wij zagen ze zelfs in een tuin te Soerabaja, doch met slechts weinig bloemen.

Passifloraccac. Do passiebloem is in den Indischen tuin geen onbekende. Langs hecken en rasturwerken konien zeer goed ontwikkelde plnntcn, met goed gekleurde bloemen te voorschijn.

Begoniaceao. De *Begonia* is een algemeen geliefde sierplant. Slechts twee groepen kunnen we in Indie aanschouwen, nl. de blad-*Begonia's* en de *Begonias* met rijken bloementooi en minder in het oog vallend blad. Do knol-*Begonia's* hebben hun weg nog niet in Indie gevonden. De *bind-Begonia's* behooren tot de *Rex*-varieteiten; waarlijk goed gekweekte exemplaren treft men in de tuinen aan. Bijzonder in den smaak vallen de *Begonia's*, die meer heesterachtig van voorkomen zijn. Welk een pracht van bloemen! Waarschijnlijk worden zij nergens ter wereld zoo aangetroffen, als hier op of naast voorgalerijen, op plaatsen, die op het Oosten liggen, en dan, beschut voor te veel regen. Soms willen ze wel in do volle zon gedijen; toch hebben zij daar niet de schitterende witte, rose of roods kleuren der bloemen, als een weinig in de schaduw.

Cactaceac. *Opuntia's* vindt men in vele tuinen; ze dragen rijkelijk bloc men. De nacht-*Cereus* zagen wij 's avonds in bloei aan de kustplaatsen in voorgalerijen.

Malvaceae. Den waroe-boom, welke tot deze orde behoort, kan men inoelijk als sierboom aanmerken. Toch is hij in vele tuinen gewenscht voor schaduw. Zeer algemeen bekend is de kembang sapatoc, de *Hibiscus Rosa-sinensis*. Deze heester wordt zoo overvloedig gekweekt in zoo vele kleuren en vormen, dat hij te recht ordinair wordt genoemd, en toch kan hij bijzonder fraai zijn met het donkergroene blad en de wijn-roode of donkerroode, groote, wijd openstaande bloemen! Hoeveel variëteiten hiervan voorkomen, is niet te zeggen. In de eerste plaats noemen wij die met enkele en met dubbele bloemen. Beide zagen wij ze in zeer verschillende kleuren van wit tot oranje- en zalmkleurig, en verder van lichtrood tot zeer donkerrood, enkele zelfs paars. Toch gelooven wij, dat hier ook andere soorten bij zijn dan de *Rosa-sinensis*. Voorzeker eene andere soort is de *Hibiscus schizo petalis* met de fijn ingesneden, naar achter en boven omgkrulde bloemblacleren, welke een 40tal jaren geleden uit Engeland in Indie word ingevoerd. Lands Plantentuin verkreeg de eerste planten in bloei, en de verbazing over de sierlijkheid der bloem, die een ieder zoo goed kende als de kembang sapatoc, was algemeen. De zucht om deze nieuwe kleur in kembang sapatoc te bezitten was groot, en dank zij de gemakkelijke voortteling, door stek, was zij spoedig over Indie verspreid. Sedert zijn er weder vele tusschenvormen ontstaan tusschen do *rosa-sinensis* en *schizopetalis*, die niet idle verbeteringen zijn. Van *Abutilo* 71-soortce zagen wij ook goed gekweekte exemplaren. Ook worden in tuinen in den vollen grond *Althaea*-strikken aangetroffen. In den stadstuin te Soera-baja voldeden zij o.a. zeer. De *Abelmoschus*, gandapoera, wordt gekweekt om de welriekende zftiden.

G c r a n i a c e a c. V a i i het geslacht *Geranium* en ook van *Pelargonium* worden eenige soorten oin de bloemen gekweekt, mot meer success in de bergstreken dan aan de kust.

T r o p a o o l a c c a o. *Tropaeolum majus*, do oostindische kers, is, vooral in de bergstreek, in tuinen zeer geliefd, on groeit on bloeit daar welig. Zelfs vonden wij ze verwilderd in het Tenggergebergte, waar zij natuurlijk uit tuinen was ontsnapt.

Balsaminaceae. Zaden van do *Impatiens Balsamine*, balsemine, worden veel gecultiveerd, en met succes, want ze bloeien zeer mooi. Gewoonlijk worden ze op een perk bijeen gezaaid. De zaden verspreiden zich zelven, en geven weder het aanzijn aan nieuwe planten enz., toch gaan op deze wijze de bladren en bloemen in ontwikkeling zeer achteruit. Het best ontwik- kelen ze op eene plaats, welke de ooztending heeft tot 9 of 10 uur en de rest van den dag licht beschaduwd is. Door stek la ten de balseminen zich ook vermenigvukligen. De *Impatiens Sulta-ni* met de schitterend roodgckleirde blooincn treft men ook wel in tuinen aan.

Erythroxylacc a e. Wc zouden deze orde niet noemen. wanneer niet de *Erythroxylon Coca*, die ook om het gebruik der bladren wordt gecultiveerd, eene plants waardig mocht gekurd worden in den tuin. Het frissche : levenlicg groen van de kleine bladren van dezen heester innaakt hem aantrekkelijk als sierplant.

R u t a c e a e. Het midden tusschen boom en heester houdt de *Mur ray a exotica*, kemoening. In den avond verspreiden de zuiver witte bloemen een zachten, liefelijken geur. door tuin en huis. Bij manschijn kan men zien, hoe het boom- pje prijkt met honderden bloemen. De geur is bij tijd en wijle zoo sterk, dat ze verdoovend wordt. Oin die reden moet hij dikwijls van de nabijheid der woning worden verwijderd. Niet onbcmiïfd is ook de *Ruta graveolens*, wijnruit, daocn inggoe, met bet sterk riekende fijnc blad, waarvan het gebruik mede bij inlanders bekend is. Do *Citrus*- soorten noemen wij hierna bij de vruchtboomen. Als sierplanten, in den vorm van kroon boomen, zagen wij ze niet gecultiveerd.

Bursaraceae. *Canarium*. Prachtig zijn de lanen van kan a riboomen. Voor dit doel komen in aanmerking de *Canarium commune*, de gewone kanari, en de *Canarium Mehenbethene*, de kanari ambon. De eerste soort schiet hooger op, de laatste maakt breeder kronen.

Simarubaceae. *Quassia* wordt als sier- heester in tuinen angetroffen ; de roode bloemen aan trossen en de zonderling gevorinde, samenge- stelde bladren met gevleugeldo bladstelen, trek- ken wel de aandacht.

Meliaceae. De *Melia Azedarach*, winde, treft men wel eens in tuinen aan, hoewel niet zoo- veel als de tjakra-tjikri, wiens zacht geurige bloemen zeer gezocht zijn. De min of meer paarse bloemen in trossen doen den Europeaan wel eens denken aan de hem zoo wel bekende seringen uit de gematigde luchtstreek. Geurig zijn ook de bloemen van de pat jar tjina, waarvan de bloctros- sen om die re den tusschen- de kleeren worden ge- legd in de linnenkast, enz.

V i t a c e a e. Fraaio sierplanten behooren tot deze orde, bijv. van het geslacht *Cissus*, *C. discolor* en andere ; ook schoon is de *Leca anubilis*, die men nog weinig aantreft.

E u p h o r b i a c e a e. Vele inlandsche soor- ten van deze orde treft men op de erven in de kampeongs aan, zooals de soesoecan, tikel baloeng of kajoe ocrip. De J?2cinu«-soorten worden om de olie in do zaden gekweekt ; toch vonden wij ze ook wel als sierplanten in de tuinen, als hoedanic ze uitstekend kunnen voldoen. Hoewel de vruchten van de *Antidesma Bunias*, boeni, worden ge- bruikt, wordt toch deze plant niet altijd om die reden in de tuinen gevonden, maar ook inerma-

len als sierheester. Wij zagen ook enkelo malen de *Euphorbia splendens*. *Acalypha* is cen heester met, gckleurde bladren, welke zeer algemeen in do Indische tuinen in vele varieteiten wordt aange- troffen. Zeer fraai en in het oog vallend zijn do heesters van *Poinsettia pulcherrima* met de flue- weelachtige vuurrood schutbladren.

Een jilantengcslacht, dat een voornane plaats in den Indischen tuin bekleedt, is het geslacht *Codiaeum*, meer bekend onder den naau van *Croton*. Er is geen plantengroep geweest, die zoo in korten tijd in Indie in aanzien gekomen is als deze: nu is de groote liefhebbrij wel veel ver- minderd, maar een 40-tal jaren geleden was de liefde voor *Crotons* in Indie een ware manie. On- telbaar zijn de verscheidenheden, welke over den geheelen Archipel worden gekweekt.. In de Soen- danesche landen heeten ze pociing. Alle verschei- denheden hoort men met mij of meer duidelijke namen betitelen, bij v. boentiger, sapiro noci = vleugel van een noeri (vogelsoort), mangkok mas = gouden nap, toke = gekko (hagedissoort), toembak radja = pick van den vorst, kodja makan sirih = een arabier die sirih kauwt, boeloe ajam = haneveer, anting-anting = oorbellen, ikoer kambing = bokkestaart, enz. Onder de vele verscheidenheden met zulke bijzondere nainen, zijn er natuur- lijk ook, die in Europeesche kassen worden aange- troffen met geheel andere namen. De *Codiaeum* kweekt gemakkelijg voort van stek. Wat bij dcr- gelijke planten in de cultuur meer gebeurt, zict men ook bij deze, nl. dat zij zoo nu en dan con tak vormen met anders gevormtR? bladren dan de moederplant zelve bezit. Worden deze* afgesne- den en wede- gestekt, dan heeft men eene nieuwe verscheidenheid. Aldus zijn bijv. ontstaan de *Codiaeum van Oosterzee* en de *Codiaeum Wigni't-ni*. De eerstgehoemde verscheidenheid heeft korte en smalle bladren en heeft den naain gekregen in Belgie, in de Tuinmning van de Compagnie continentale d'horticulture te Gent, en de laatste met lange en smalle bladren is benoemd door den hortulanus van '8 Rijk Academiutuin te Leiden, H. Witte. Wanneer men de *Codiacum* wil beschrijven, zal men ze kunnen terugbr<niy< n tot drie groepen. ten eerste die, welke gekweel.f. worden om de kleur d< : r bladrci), ton tw(: e<lc om den vorm, en in de derde plaats die om <!(• kleur en den vorm beide. De kleur der loopt zeer uiteen. Tusschen groen, geel en rood worden alle mogelijke nuances angetroffen, v in af het helderste groen tot doukcj- bloc<ro<i<cl.!)(* witte kleur komt a!166n niet voor, maar wel «<•- nnged met and orc kleuren. Merk waardig is hi, dat verschillcnrlr gekleurde bladren aan '輪! plant kunnen voorkomen; vooral treft men zulke a tin, waarbij de jongere bladren groen, do oudro rood tot bloedrood zijn gekleurd. Wat den vorjn der bladren aangaat, zoo kan men de *Codiaeum*^ ook Jierierna verdeelen in twee rubrieken, die waarbij do bladsehijf gedraaid is, en die waarbij de schijf vlak is. De bladren van de voor.sjronk<-- lijke soort zijn min of meer langwerp-ig-civonnig en gaafdring. Bij de gekweekte jJantcn is voctal de oorspronkelijko vorm niet meer te horkennen. De bladren zijn verbreed of versnald, verlengd of verkort, de randen zijn gegoelM en ingescheden, zelfs tot zeer diep naar het midden. Bij enkele verscheidenheden zijn do insnijdingen aan weers- zijden zoo diep, dat op afstanden openingen

voorkomen, waar de bladnerf de ecnige verbin- ding vormt. Door de draaiing van de bladvlakte gelijken cenige bladcrn op langc krullcn of kur- ketrekkers. Welke de aanleiding is gewcest-tot de manie voor *Codiaeum*, zoodat ze met honderden guldens worden botaald, is niet met zekerheid te zeggen. Slechts gedurende een paar jaren hebben zeer hooge prijzen gegolden, en daarna is do prijs steeds meer gedaald. De hooge prijs was oneven- redig aan de zorgen aan do planten besteed. Goed gekweekte boomcn, zelfs praclitplanten van eeni- ge soorten brachten op veilingen niet zooveel geld op a Is een enkel stckje van cenige andere soort. Voornamelijk Arabieren en Inlanders be- steedden hooge sommen. De hoogst betaalde som is / 1800 geweest voor een plantje. Naar de mee- ning van enkelcn was deze rage te verge- lijken bij den dwazen tulpenhandel in 1634 en volgende jaren. Evenals bij den tulpenhandel waren de ge- zochte plan ten schaars voorhanden; ze hadden daardoor werkelijk hoogere waarde, welke waar- de zij lang zouden hebben behouden, als de *Co- diaetum* juist met eene plant ware, die byzonder gemakkelijk voortgekweekt wordt. De groote sommen, welke betaaid werden, waren een spoorslag voor velcn om de gezochte soorten te kwee- ken. Het kon niet anders of de prijzen moesten dus in een kort tijdsverloop weder dalen. Op een punt gaat de vergelijking met den tulpenhandel mank, n.L dat bij dezen handel niet betaald werd, en bij dien dor *Codiaeums* wel. Bij den verkoop op publicke veilingen was de strijd tusschen de bie- ders dikwijls vrij warm; soms ging het gekochte plantje, staande dt? verkooping, weder voor een dubbelcn prijs in andere handen over. Voor de geschiedenis heeft (lit kijke in den tuinbouw in Nederlandsch Oost-Indie wel cenige waarde. Wat de cultuur bet reft, deze is zeer gemakkelijk; niet aHeen van stek, maar zelfs van een enkel blad kan een plant worden opgekweekt, al duurt deze laatste kweekwyze wat lang. Ze verdragen zeer goed de zonlicht. Ze laten zich snoeien en snij- den, zooals de buksboompjes in de geuitagide liK-htstreek. Bij den cultuurtuin te Tjikumcuh, nabij Juitenzorg, stond vroeger een geschoren li.H/ v.i ii (*H. m. Mdi* I an ze als kroonboomcn kwel<! hun gelijken hebben in de oranje- boomcn en laucicren in de Europeesche koude kassen.

A r t i l i a :- <, a c. *Aralia*, *Panax* en andere gef- itla(lilei) wordfii vn n deze orde in tuinen aange- (roffen. Algenieen bekend is de daocen inangkok, »(•!)lcfster met breed lepelvormigc, hollo blade- rven. On-< r den algemeenen naarn van kedong- <long vindt BICD vele varietaten van *Aralia*, *Pana x*, enz. B('halx'e in het vcrschil in fijnheid van bladeren, onderscheiden zich velc ook nog in tint van groen, en zijn er ook bonte kleuren bij. Ze«; er fijn en fraai bont is de *Panax Victoriae*. *Treve- ni<i Hurkii*, aldns genocnuc naar Dr. Burck, ken- nirkkt zich door grooto, eigenaftr<Hg gevormde, zeer Kirkljkce bJadoren.

(7 n i b c l l i f c r a e. Enkele malcn ziet men in bloempott en <lc fenckl, *Foe.nir,ulain*, gekweekt. Het. blad dient voor versieringen in bouquotten,

S a x i f r a g a c e a c. Tn bergtuinen komt wel eens gekweekt voor de Hortensia, *Hydrangea horlensis* on *paniculata*.

R o s a c o a c. In nagenoeg nllc tuinen, hotzij in do Hteden, hetzij in do binncnlndon, vindt men rozen. De liefhebberij daarvoor is bijzonder

groot. Eigcnardig is het, lioc vaak men nog do groene roos aantreft, hoewel daaraan noch cenig » poczic, noch schoonheid verbonden is. Het inccst verspreid is de Perzische of cigenlijk Damascener roos, *Rosa damascena*, welke, volgens de meening van den heer Wigman, hortulanus van 3 Lands Plantentuin, waarschijnlijk voor de komst der Europcanen, al op Java was. Deze wordt nu ook nog door inlanders gekweekt, en vooral nabij de lioofdplaatscn vindt men groote aanplantingen, waarvan de bloemcn op de markt ten worden ver- kocht. De Perzische roos is het best en het ge- jnakkelijkt van alle rozen te kwecken; ze heeft weinig te lijden van insecten, welke der bloemcn- cultuur anders zoo in den weg staan. Deze roos is zeer welriekend; de inlanders schoonen trek- ken daarvan partij, door orozenwater uit te be- roiden; de kleur is fraai rose, maar de bloem is niet vol en, afgestJden, valt ze spoedig uitcen. In de hoofdplaatsen zooals Soerabaja kan men in de vroege morgenuren tai van inlanders de stad en voorsteden zien binnenkomen, belast en beladen met bouquetten, nagenoeg a lie van Perzische rozen. Voor vijf centen heeft men een hand- of tafclbouquet, waarin een 25tal rozen op stokjes gebonden, prijken. In het waschwater vindt men meermalen de heerlijk geurende bloem- bladren van deze roos, en op rozen slapen is in Indie niet altijd illucie, maar ook wel werke- lijdLeid. Naast andere bloemen, dragen de in- landsche vrouwen deze roos in haar kapsel; bij offeranden leggen zij rozebladeren neder. Men kan in Indie alle rozensoorten kweeken, maar wat op de bergen hi kt, heeft nog geen kans van slagen in de benedenlanden. Het meest *ge- schikt voor de cultuur in de tropen zijn de zg. hybride-reinontant, de thee-, de noisetten- en bourbon-rozen. Men kan aannemen, dat die rozen in de tropen het meest voldoen, welke in Europa tot de best doorbloeiende soorten behooren. Het is ondoenlijk hier de namcn van de rozen te geven, welke in Indie worden gekweekt. In die namen is daar ook iets bedenckliks. Men maakt namelijk namcn en dat is gevaarlijk. Allerzotste staaltjes zien men daarvan by verkoopingcn. Rozen op naam worden beter betaaid dan zonder. Ijz eigenaar schrijft daarom inaar namen op, als hij ze niet #et. Met hoeveel deftigheid leest men: Nonsieur Louis, Gloire de Sancta Maria, Belle blonde e. d. in.

Hoc krijgt men de rozen in Indie? Het is duideljk, dat voor de verpakking, met het oog op eenc reis van zes woken aan boord van een stooni- schip, bijzondere zorg moet worden "gedragen. Verschillencle Europccsche firing's leveren rozen in Indic. Dio ik het inccst hoorde noenion was do finna Gebr. Ketton, rozciikweckers to Luxemburg. Zij verpakken de rozen in mos in wscloten Listen. Ook hoorde ik met lof gewagen van do firma Paul & Son. Old Nurseries, Cheshunt, England. Doze verzonden cvncncns in gesloten kiston, niet in Wardscho kisten; zij leverden rozen op cigen wortel, in potten gekweekt, en die werden dan zonder potten, met de aardkluit in mos ge- wikkeld, in dichte houten kisten gepakt en de ruimten tusschen do planten warden aangevuld met drogo krullen. Aldus verpakt, kwamen er geen 5 % dood aan. Er is echter nog iets, waarop glet moet worden, en dit is do ontpakking en verclcro behandeling van rozen, uit Europa aangebracht.. De heer T. Ottokinder, een man van

ervaring op dit gebied, schreef : „Een eerste ver- eische is dat ze zoo snel mogelijk op hare be- stemming komen. Elke week langer aan boord of in*con pakhuis is zooveel percent nicher aan dooden. Immiers, het kan zijn, dat ze te droog werden ingepakt en dan is een paar woken in de wantte fataal; inmschien zijn ze te nat inge- pakt en dan doet de tropische wantte haast nog meer kwaad. Zoodra de liisten aan zijn, inoeten zij op een koele plaats (ondei, boomen) worden gebralit en dan opengemaakt. Het zonnetje mo- gen do planten voorcerst niet zien. Is het dus midden op den dag, dan geloof ik, dat het beter is de kisten open te laten staan, tot dat het koeler geworden is ; zien de rozen er nat uit, dan ge- hcel open, zijn ze erg droog, dan een weinig be- spreuklen. Komen de rozen droog aan, dan die- nen ze dadelijk na het uitpakken flink nat te wqr- den gegoten en dan mogen zeook den nacht in de open lucht en in den wind doorbrengen, mits de wortels bedekt blijven. Het is dan den volgenden ochtend al vrij duidelijk, welke levend en welke dood zijn. Den volgenden dag is het, vroeg op- staan, want in de koele planten is het beste. Zij dienen dan flink te worden uitgesneden. Al leven de takken allemaal, is het toch beter ze af te snijden ; die kunnen desnoods gestekt worden. De wortels moeten ook worden ingekort. Zijn ze met aardkluiten ingepakt, hetgeen met nieuwe rozen, die veel in potten gekweekt worden, nog al eens het geval is, dan laat ik die aarde er af doen. De oude zuurdeesem is niet goed, daar de planten er op blijven „kwarren" en geen vat in den nieuwen grond krijgen. In 't kort dus: kisten dadelijk open maken en open laten staan, indien de planten nat zijn; bespreuklen, indien ze droog zijn; uitpakken in de koele (*s avonds) en op een koele plaats neerleggen; wortels en takken inkorten; uitplanten in de koele. De grond moet licht en humusrijk zijn; in bladgrond slaan pas geplante rozen beter aan dan in zwaren grond. Wat de verdere behandeling betreft, de eerste dagen koel houden is voorzeker het beste, zonder te veel met water te morsen; later, als ze begin- nen uit te loopen, kan men ze warmer zetten en meer water geven".

M i m o s a c e a e. Grootere en kleinere soor- ten van *Acacia* ziet men veel in tuinen. Het loof is aangenaam als schaduw ; men vindt cfan ook vele gezochte schaduwboomen in deze orde. Wij noe- men slechts de *Albizia*, een der seunen-soorten. De *Mimosa pudica* komt ook wel in tuinen voor, vooral in bergstreken, maar dan ineer als wilde plant in 4iet gras.

C a e s a l p i n i a c e a e. Wat al schoone boomen en heesters van deze orde worden in onze Indische tuinen gekweekt! Zonder bepaald rang- orde willen wij eenige der fraaiste opsommen. De *Tamarindus indica*, tamarinde, is een van de sierboomen langs de open bare wegen. Zacht is zijn schaduw, fraai het loof. Loopt het jonge bl ad uit, dan geeft zulks aan deze boomcn ecne be- koorlijkheid welke doet denken aan een in het voorjaar uitlopenden boom in de gematigde luchtstreek. Wanneer de kleine bladschijven af- vallen, dan is de grond als't ware daarmede be- zaaid, tot groot verdriet van den tuinjongen, die deze kleine bladeren moeilijk kan wegvegen met zijne primitieve hulpmiddelen. De vruchten zijn zeer gezocht om te konfijten, om stropen te maken, enz. In grootere plaatsen, langs de open bare

wegen, worden do vruchten, op Inst van hoogor hand, wel eens afgeslagon, waarschylnk een go- zondheidsmaatregel. De Cassin-soorten zijn in do tuinen ook vertegenwoordigd. Do djoear, *Cassia florida*, is een snel groeiende boo in, dio niet hoog wordt ; sierboom in den waren zin is hij niet, toch is hij voor tuinen nog wel gezocht. Ook geen groo- to boom is de *Cassia calliantha* met zijn donker- gele bloemen, welke een paar malen in het jaar te voorschijn treden; vooral in groepen, en in do achterste rij van groote heestervakken, voldoet dit allerliefste boompje uitstekend. De ovrcral verspreide *Cassia fistula*, tangoeli, bloeit fraai ; do bloemen zijn lichtor geel dan van de voorgaand© en hangen in trossen, zodat ze eenigszins aan den gouden regen doen denken ; hij groeit vooral veel in de warmerc, drogere gewesten van Oost- Java. Over Soerabaja worden do vruchten van den tangoeli, onder den naam van trommelstok- ken, naar Europa uitgevoerd. De daoen koepoe- koepoe is een sierheester der tuinen. De vrij groote witte of rose bloemen zijn niet het eenre fraaie aan de plant ; de bladeren zijn zeer opvallend ; voor den leek, omdat zij elk in twee helften ge- deeld zijn, die zich tegen den avond tegen elkaar leggen als bij den vlinder (koepoe-koepoe) do vleugels; voor den deskundige, die hier een van de weinige voorbeelden zict van een samenge- steld blad, dat toch slechts uit een geheel bestaat ; er zouden twee blaadjes moeten zijn, maar die zijn aan elkander vastgegrocid. Zooals bij meer- dere samengestelde bladeren, sluiten zich de blaadjes tegen den avond tegen elkander aan, in dit geval dus de twee bladhelften. Een andere heester der tuinen is de kerbang inerak, *Cacael- pinia pulcherrina*, met groote trossen van gele of geel met rood gevlekte bloe- men. Eenc opmerke- lijke bijzonderheic bij vele boomen van deze orde is de vorming der jonge bladeren, die zich in bun- dels uit groote knoppen aan het einde der takken en takjes ontwikkelen en dan op eens als in groote trossen te voorschijn komen, die meesal fraai ge- klurd zijn. Men zict dit o.a. bij de *A mherisia nobili-s*, de *Cynometm caidilora*, main-n ; un, en wel het fraajst bij de *Maniltoa dam ni para*, die van Nieuw-Guinea is ingevoerd. Deze boom' vomit zijne jonge bladeren in langc trossen van een sneeuwwitte kleur; het effect hiorvan wordt ver- hoogd door het donkere groen der ouie bladeren. Zelden zict men iets treffenerls dan wanneer deze boo in jong loof draagt, van onder tot boven is hij dan behangen met zuiver witte trossen en dit ge- schiedt meermalen in een jaar. In 1851 is in 's Lands Plantentuin van Calcutta over©braeilit; een exemplaar van de *A mherisia nobilis*, dat nauwelijks een meter hoog was. Deze plant heeft zich tot een boom ontwikkeld, waarvan de bJoei on- vergetelijk schoon is. Door de pracht en het aantal zijner groote bloemtrossen, door de helder- roode kleur der bloembladeren, waarvan er drie voorzicn zijn van een gele vlek, door het fraaio loof, dat, jong zijnde, in lichtbruine trossen neer- hangt, mag de *A mherisia* tot de fraaist bloeiende boomen gerekend worden. De bloe)nbla- len valien spoedig af, maar loch blijven de bloentrossen nog in hunne schoonheid behouden, daar de twee groote schutbladen en de incektraden ster- ker zijn en den boom nog lang tot sieraad strek- ken. Jammer is het, dat de boom niet over ge- hcel Indis is verspreid; het tjankok gelukt zeer slecht, en vrudite en zaden worden zeklen ge-

vormd. *D. Jonesia declinata* heeft con stam, die zich spoedig in takken verdeelt en con omvangrijke kroon vormt. Do jonge bladeren hebben ecne teerc, geelachtig witte kleur, on hangen in lange trossen, hetgeen de fraaiheid van den boom zeer verhoogt. De bloeitijd valt in de maanden Juli en Augustus. Wat rijkdom van bloemen betreft, is deze boom onovertroffen. Niet alleen zijn de uiteinden der takken bedekt met de talrijke grootte bloewijzen, maar ook de stam is van ondor tot boven met bloemen bedekt. De bloemen zijn oranjkleurig. De peulvruchten zijn zeer talrijk; iedere vrucht bevat 4 tot 5 zaden, die door hunne donker kannijnroode kleur ook het hunne bijbrengen tot verfrazing van den boom. Behalve deze soort komen in Indische tuinen nog twee andere soorten voor, de *Jonesia Asoca* en *minor*. Bij de inlanders zijn deze bekend onder de namen kisokah en kcmtang dedesh (?). Do bloemen bij deze zijn veel kleiner, en de kleur is meer ^cel- bruin. Kleine boomcn of heesters zijn de *Brownea* soorten. Ook deze maken groote bundels van jonge bladeren, die bij ecne *Brownea* hybride zeegroen zijn met lichtbruine vlekken. De bloemen bij deze staan in groepen bijeen, en zijn holder rood. In Soerabaja, in den tuin van de hooge- re burgerschool, bloeide deze zeer rijk en word bewonderd door alien die ze voor de eerste maal aanschouwden. Hij is een ware sierheester voor den Indischen turn. De *Schizolobium excelsum* is een boom in Buitenzorg ontwikkeld, uit zaden van Brazilic ontvangen. De hcer Wigman, die ook over de hiervoren genoemde boo men heeft gschreven, meldt hiervan dat hij eerst bloeit nadat de bladeren zijn afgevallen, en dan bedekt zich do machtige kruin met duizenden fraai gele bloemen. Ecn bloeiende *Schizolobium* maakt een indruk, clien men niet licht vergeet. Zeer bekend, vooral op de kustplaatsen is de *Poinciana regia*, van Madagascar afkomstig. Deze boom bereikt ecne hoogte van 12 m. en heeft een breede kroon. Hij draagt den naatn van "Flamboyant," om de schittercn<1 roodo kleur der bloemen, die van October tot December ontluiken.

Papilionaceae. Do dadap, *Erythrina*, Ran mocilijk tot de sierboomen worden gerekend; loch vin<lt men als zoodanig ecne bontbladerigc soort. Onder de kleinrc gewassen van deze ordo (reft, men wel in tuinen aan de kiaver, de lupine, • ,n vooral (c *Lathyrus* met schitterend gekleurde roodo, paarse of witte bloemen. Een geliefde kiini pin nt is de kein bang telang (*Citrus terna-bit*). <lic fraai donkerblauwvo bloemen voortbrengt en ook door inlanders gaarne wordt gekweekt.

L y t h r a c e a c. Hiertoo behoort de *Lagerstr oem ia*, boengocr, een boom, die in het late na- jaar)ncct paarsc bloemen prijkt, en vooral in do kustplaatsen een sierand voor do tuinen is.

Ongraccac. Do *Fuchsia* is niet onbe- kend in den Indischen tuin. Er worden zelfs grootc xeniplaren van gekweekt in de bergtui- nen. Men kweekt zo daair ook van stek, die men in potten met gewono aurelc plaatst en in het vol- lo zoidicht, vrij in de lucht, laat ontwikkelen.

P u n i c a c e a c. De *Punica Granatum* wordt gekweekt om do vruchten, gran atap pels, in a ar ook oni de fraai gekleurde bloemen; do witte, roode, /lubbele roode on zelfs do dubbele witte zijn bekend. Zij heoton dalima pocht, merah, soe- socn, cnz.

Molastoinaceae. Deze familie heeft ook

vertegenwoordigers in de tuinen in den vorm van lage, bloeiende heesters zoals *Medinilla-soorten*.

Myrtaceae. Men kweekt de *Jambosa*- soorten. om do vruchten, toch zijn zij ook sierlyke boomcn in de tuinen. vooral als de bloemen van sommige varieteiden zich ontplooen, en de wijn- roode of paarsroode groote meeldraden te voor- schijn treden.

Aristolochiaceae. *Aristolochia* zieb men in zeer fraaie soorten in de Indische tuinen.

Ericaceae. In het wild groeien *Rhododendron javanicum* en andere soorten. In de bergtui- nen komen toch weinig *Rhododendron-soortek* voor. *Azalea* treft men wel in goed gekweekte exemplaren in de bergtuinen aan.

O l e a c e a c. Do melati is de meest bekende • en geliefde bloem uit onze Oost. *Jasminum Sam- bac* is een heesterachtig gewas, dat met lange stengels neiging to# klimmen vertoont. De bloemen zijn zuiver wit, en zeer welriekend, niet te sterk, fijn. Er zijn varieteiden met enkele en met gevulde (melati 61or), met grootere en kleinere bloemen. Des morgens de bloemen afgeplukt, en op een schotelkje in een vertrek gelegd, versprei- den zij een liefelijken, zachtcn geur.

Anocyncae. De oleander (*Nerium Oleander*) zijt men veel in potton en, in den open grond, met rose en met witte bloemen, enkel en gevuld. Toch is deze heester, om de vergiftige eigen- schappen, voor tuinen niet aanbevelenswaardig. De *Allamanda* is een fraaie heester met gele pijp- vormige bloemen. De *Plumiera*, k^mbodja, is een lage boom, met welriekende, stervormige bloemen. Hij wordt algemeen op inlandsche kerkho- ven aangoplant.

Asclepiadaceae. Wij zagen haar het eerst in verwilderden staat, de *Asclepias curassava- vic á*, in de nabyheid van Lawang, in de residen- tie Pasoeroean ; wat trok zij ons toen aan! De ge- dachte, dat op de vindplaats een tuin moest ge- weest zijn, of althans in de nabijheid, werd nadcr- hand bewaarheid. En we zagen ze daarna in vele tuinen met hare donker oranjegelo bloemen, die zoo zeer glijken op de bloemen van sommige *Lantana-varieteten*. In boomvorm leeft ook in sommige tuinen liet geslacht *Hoya*, de wasbloem. Eene sierplant, een aristocrac in de Indische tuinen, is de *Slephanotis*; in een pot geplaat, zich met de stengels om eenigo bamboestokjes slingerende, brengt ze bouquetten van witte bloemen voort, die in den waren zin des wo ords fijn zijn. Vruchten maakt ze zelden: een enkele maal zagen we die, en vonden daarin bruine, platte zaden, van ongeveer 1 c.M. in het vierkant, die 2,5 c.M. lange haren dragen, welko tot een zijde- glanzendo, witto kuif waren vereenigd. Niet horom, maar oin do fraaie boomcn, moest de plant nicer worden gekweekt.

C o n v o l v i i a c e a o. De moest bekende in do Indische tuinen is de *Parbittis Nil*, gewoonlijk aangeduid met den naain van blauwo *Convolvulus*. Deze plant sterft na den bloei en na zaden to hebben voortgebracht, niet af. Zij heeft een bui- tengemcent snellen groei; in een paar maanden bedekt 6nc plant ecne gehele ruimte en bloeit zc reeds dankbaar. Do groote, helderblauwo, trochtere vormige boomcn zijn niet sterk ; zij loven maar onkcle uren. In den vroegon morgen, zodra het licht begint te worden, zijn de bloemen go- ■ opend; bij honderdtallen prijkenzij in haarproah- tig blauwo kleur. Zij laat zich gemakkelyk door

stek vermenigvuldigen. Do *Pharbitis Leari* is ook een Indische soort, waarvan de varieteit *atroviolacca* met donker violetblauwe bloemen* en wit hart een bekende is. De *Pharbitis limbata* is een eenjarige plant, die reel zeer geeft. Zij is op Java inheemsch en van daaruit in Europa gelumpoort, waar ze om de schoone bloem men zeer ge- waardeerd worden; de bloeinen zijn zeer groot, tot 7 4 8 c.M. in doorsnede; ze hebben een leven- dig violette kleur met uitgespreiden witten zoom. De meeste varieteiten bezide *Pharbitis Niederacea*. De bloemen zijn hemelsblauw met wit, hart. Een ander geslacht is de *Quamoelit*. Algemeen ver- spreid is de *Quamoelit vulgaris*, door Runiphios *Flos cardinalis* en door Rheede in zijn „Hortus malabaricus" *Tjuria cranti* genoemd; de Soen- daneesche naam is katilan, Maleisch: boenga tali. Het is een kleine klimplant met bijzonder fijn loof; de bloemen zijn zuiver wit of bij andere bloedrood. Behalve de genoemde geslachten, wier bloemen overdag of liever's morgens bloeien, zijn er ook nog, die juist het omgekeerde doen, die tegen den avond, bij zonsdorgang, hare bloemen ontloopen en's nachts een kortstondig be- staan hebben. Het zijn bloem-planten, die zuiver wit zijn, 's avonds opgegaan en 's morgens tegen zonsopgang verleppe. Bijzonder groot onder deze nachtbloeiasters zijn de bloemen van het ge- slacht *Calonydion*. Men kan ha gen met deze klimplant begroei- den, waarvan de bloemen van uit de verte op witte lakens gelijken, die te drogen hangen. De *Parana volabilis* is in de Indische tuinen zeer bekend onder den naam van witte bruidstranen, in tegenstelling van de roode bruidstranen, die hiervoren bij de *Polygonaceae* besproken zijn. De witte zijn in bloei prachtig; de bloemen zitten in lange trossen, waarmede de plant als overdekt is, en ze hangen op een losse en bevallige wijze over, zoodat ze sierlijkheid aan schoonheid paren. Toch houden de bloemen zich niet lang en staan zij in dit opzicht bij de roode bruidstranen achter, al overtreffen zij deze in geur.

Polemoniaceae. *Polemonia*-soorten vinden wij vele in de cultuur, zoowel in potten, als in den vollen grond. De *Cobaea* met hare paarsc bloemen slingert zich om de pilasters van vele voorgale- rijen.

Boraginaceae. Vergeet-mij-niet, *Myosotis*-s, en *Hdrotropium* zijn geliefde planten. In de bergen kan men hiervan genieten. Bedden vol met heliotropen, in verschillende nuances van paarsblauw worden gekweekt; ze zijn zeer wel- riekend.

Solanaceae. *Datura*, katjoeboeng, vindt men in tuinen; ze komt er in door zaden van buiten, en om de fraaie bloemklokken, en de eigenaardige stekelige vruchten roeit men ze niet uit, wat om de vergiftige eigenschappen wel wens- schelijk is. De *Bru/mansia*, welke zeer nauw verwant is aan de *Datura*, komt in de berg- tuinen in Indie voor. Hare lange, witte, klokvormige bloemen hangen zeer sierlijk tus- schen de vrij groote, min of meer lichtgroene- bladeren. De heester zelf kan twee en meer meters hoogte bereiken en wordt reel gekweekt voor omheining. Hier en daar is zij uit de tuinen ont- snapt, zoodat men haar in de bergen in het wild kan aantreffen. Op Java schijnt ze het beste te tieren tusschen 3000 en 6000 voet hoogte. Enkele heesters hebben bloemen met dubbele kronen.

Als tuinplant is *Brugmansia* wel aanbevelens- waardig, toch moet men ze niet to dicht bij de woning planten, want de bloemen hebben een wel niet onaangnamcig, maar toch bedwelen- den geur. Van het geslacht *Solanum* noemen wij de *Solanum gigantium*, een heester, die ook in de warme kustplaatsen zich lustig ontwikkelt, en met een groote hoeveelheid bloemen prijkt. Deze zijn vrij groot, radvormig, donker- paars- blauw tot lichtpaars en wit.

Scrophulariaceae. De *Torcnia Four- nieri* is een lieveling der dames; in potjes of op perkjes gekweekt doet zij denken aan blauwe viooltjes, zoodaals zij dan ook gewoonlijk ten on- rechte worden genoemd. *Rus-selia jimcea*- is een heester met roode bloemen en weinig blad, overal in tuinen voorkomende.

Gesneriaceae. *Gesneria*-s in vele kleuren en *Gloxinia*'s in soorten, maar lastig te kweken.

B*gi en oniaacea c. Een sierboom, die in de laatste jaren veld wint in de Indische tuinen, en waarvan bijv. bij Bandoeng geheelc lanen groeien, is de *Spa th odea campanulata*. II ij is een snel- groeiende boom, waaraan zich prachtige trossen van orangeroode bloemen ontwikkelen.

A c a n t h a c e a e. De Indische flora is rijk aan soorten van deze orde. Ook in de tuinen zijn cr tallooze vertegenwoordigd. Als pagger-plant wel het nicest, algemeen bekend de *Barleria*, met hare blauw- paarse, en paars en witte bloemen. Een ware sierheester is de *Sanchezia nobilis* met hae groote bladeren, waarin de gele bladnerven sterk afsteken bij het groene blad zelf. De *Thin- bergia* en nog andere, die wij ook in Europeesch verzamelingen aantreffen, kweekt men zeer ge- makkelijk in de Indische tuinen.

V e r b e n a c e a e. *Duranta Plumieri*, een heestergewas; uit zaad opgekweekt, bereikte een exenplaar in anderhalf jaar tijds een hoogte van 4 M. De bloemen zijn geschikt aan trossen, welc sierlijk overhangen. Een varieteit is er met donkerblauwe, een met lichtblauwe en een met witte bloemen. De bloemc dor eerste variciteit zijn kleiner, maar ineen opvallend van kleur, ook door de donkere streep op de twee omliggende bladeren. De witte bloemc men der va- rieteit verspreickMi een uiterst fijnen geur, welc aan (lien Her lie)iotropen doct <h> nken. I) f vru' li- ten. zijn oranjekicurig. De cultuur is een vmi'ljtz: ze slaagt door zaad en door stek. J_) e Clf. rod<: ndron, *Thompsoni* is een lief klimplantje, nx- l. witte bloeinkelc en danbinne een roode blo<Miilkroon: het wordt door <le dames inct dun naam vgn >■ broken haartjes besteeinpeld, en in zeer gczo- JH. Het kliint ni<?t altijd. Plaatst men het in het volle zonlicht en op eenigszins schralcn bodem, dan klimt het niet, maar vormt een fraaie bloeciendc struik; plaatst men het in vette aarde of in de schaduw, dan gnat het klimmen. Als wij allecii over sierplanten in tuinen zouden moeten Kprc- ken, zouden we de *Lantana* niet nioegen noemen. Van Anierika naar Indie o verge bra chi g roeit deze heester nu schier overal in oijen Archip*11. Wij hoorlen hem noemcn tSmb'han, I jentc, (ahi boeroeng, bourbon, enz. Als omheining kan hij wel dien sto doen in tuinen. Wat de bloemen be- treft, is het een fraai go was: op slam gekweekt vormen de *Lantana*'s sierlijke kronen. De kleur tier bloemen is zoo afwisselend, als bij schier geen plantensoort wordt aangetroffen. De *Verbena*, welc in do tuinen in de geniatigde luchtstreck

zeer veel wordt aangetroffen, vinden wij ook, maar in enkelo pot-exemplaren, in de Indische tuinen.

Labiatae. *isZvia*-soorten zocht men in vele tuinen; vooral fraai zijn de *Salvia splendens* en *Salvia coccinea*. Niet, om de bloemen, maar om de bladcrn, worden de *CoZews*-soorten overal in de tropen gekweekt. De bekende naam is miana. De kleurenrijkdom der bladcrn en de geinakke- lijkk voortteling door stek heeft gemaakt, dat de miana cene in Indie veel gezochte plant is ge- worden.

R u b i a c e a e. Zelden treft men *Coffea* als sierplant aan; toch zagen we enkele specimcn-exemplaren in tobben, van de soort *liberia*, die prachtige boomen waren en best konden dienst doen als sierplant in tuinen. Be katja piring, *Gardenia*, is algemeen geliefd om de witte bloe- men; die met gevulde bloemen is zeer fraai. Heesters als *Mussaenda*, *Pavetta*, *Ixora* worden veel in tuinen gevonden.

C o i n p o s i t a e. Een tai van sierplanten van deze orde uit de gematigde luchtstreek hebben ook het burgerrecht gekregen in de Indische tui- nen: *Iteichryxivi*, *Zinnia*, *Dahlia*, *Aster*, *Chrysanthemum*, *Melianthus* enz.

VRUCHTDRAGENDE GEWASSEN. Illicrondr vat- ten wij samen de boomen, heesters en kleine planter), welke in de Indische tuinen worden ge- k weekt om de vruchten.

C l i n e t a c e a e. *Gnetum Gnemon*. Zie: aldaar.
J i r o m e l i a c c a e. *Bromelia A nanus* of *Ananassa saliva*, ananas, nanas. De Buitcn- zorgsche ananas heeft den besten naam; ze is, als 勿 c goed rijp is, bijzonder gcurig. Andere va- rieteiten zijn nanas manis., minjak, kondeh, toe in pang, teinbaga, idjo, socrat. Sedert een twintigtai jaren wordt ook de *Ananassa Bracomo- riensis* gecultiveerd, die buitengewoon groote, sappige en zoete vruchten geeft. Do *Ananassa saliva polijcphala*, de hiervoren genoemde nanas kondeh, heeft vertakte vruchten. Zie verder: NANAS.

P a l m a e. *Cocos nucifera*, kokosnoot, klapper, kalapa. AVordt in ontelbare varieteiten in tuinen aangetroffen. Zie: KALAPA. *Zalacca edulis*, salak; ceno vhczi/e vrucht met schubben bedekt. 1)5 hincnvruchtwaand wordt gegeten; de sniaak is wrng zuuraclitig-zoet; or zijn verschidcn- heden, welke minder wrang zijn, en om de pit korreliu. *fiora'sus flabelliformis*, lontar, siwa- lcn. Elk vrucht heeft drie steonen; het onrijpe kieniwit)voelct gegeten. Zie: Lt) NT AR. — *Arcca Calc.cku*, jjinang, betel pal in: do gemarnierclo zaa-klcmr der steccvrucht wordt gebruikt bij het sirih-kauwen. Zie: Pl NANG.

A l u s a c c f t c. *Musa paradisiaca*,. pisang. In onncomelijck veel varieteiten wordt de pisang gekweekt. Do belangrijkste zijn: pisang radja, radju s6rh6, ambon, socsoe, tangan, kftids, tandook, idjo, gaboc«, kapok, batoo, mas, (loo- lang, enz. De rijpe vruchten worden rauw, ge- kookt, gebakken en geconfijt gegeten. Zie: PISANG.

O r c h i d f t c o a c. *Vanilla aromatica*, vftnilje. Vooral in Oost-Java veel gokweekt. De vrucht client voor huiselijck gebruik en voor de E uro pee- scho markt.

M o r a c o a c. *Ficus Carica*, vyg. Wordt in sonimige tuinen aangetroffen; draagt niet rijk.—

Aforu&soorten, nwerbei. Wel is wann ect.bare vruchtqn, maar niet met den lekkeren smaak als die in Europa. — *Artocarpus incisa*, brood boom, timboel; *Artocarpus incisa* var. *laevis*, soekocn; *Artocarpus integrilolia*, nangka. De vruchten der twee eerstgenoemde worden door inlanders, die der laatste ook door Europeanen gegeten. De nangka- vrucht, welke aan de takken of aan den stam ontwikkelt, kan zeer zwaar worden. De gee! lecrachtigo huid om de zaden is zoetachtig en gcurig. Er zijn eenige varieteiten van bekend, zoals de nangka niadoe, nanas, dodo], enz. Zie: KALOEWIH, NANGKA.

Anonacc. *A nona muricata*, zuurzak; *A nona reticulata*, boeah nona; *A nona squamosa*, srikaja. Alle drie, vooral de laatste, zeer gezoekt voor do Europesche tafel. De zuurzak wordt door een zeef gewreven, en met wijn en sinker als een sorbet genuttigt. Zie: NANGKA B£- LANDA, BOEWAH NONA, en SRIKAJA.

M y r i s t i c a c e a e. *Myriatica*, *fragrant*, notein uskaat, pala. Het vruchtvlcesch wordt gekon- fijt genuttigt; de za ad kern (noteninuskaat) met de hnrde zaadhuud er om heen is een artikel van de inlandsche mwrkt; zoo ook de zaadrok, de foelic, kembang pala. Zie: NOTEMUSKAAT.

Lauraceae. *Persea gratissima*, advokaat. Deze vrucht heeft de gedaante van een peer. Tusschen den grooten steen cn de schil ligt een roomachtig wit of groenig vruchtvlcesch, dat of met zout werd gegeten, of toebereid met niadera of port als cen sorbet genuttigt. Zie: APOKAT.

Clusiaceo. *Garcinia Mangostana*, nian- gistan, inanggis. De zaadrok om de pitten binnen de vrucht wordt gegeten; gewoonlijk zijn er meet dan vijf zaden in eenc vrucht aanwezig, waarvan dan de mcesten niet tot ontwikkeling zijn geko- mcn, inaar wel hunne vleezig zaadrokken. Be- hoort tot de fijnste tafelvruchten. Zie: MANG- G1S. — *Sialagmites dulcis*, niendoede. De zure onrij pe on de rijpe vruchten, welke zuurzoetach- tig zijn, worden gekookt en rauw gegeten.

Pastifloreae. *Pasiflora quadrangular is*, markoesa. Dcze in West-Indie veel gekweekte vrucht .wordt in Oost-Indie hier en daar aange- troffen. Zie: LABOE.

Caricaceo. *Carica papaja*, papaja, katis. In de laatste veertig jaren is deze vrucht nicer in aanzien gekomen cn eene plants waardig ge- kurd op de Europeesche tafel. Er zijn vele varieteiten. Do rouzen-papaja is waarschijnlijk eeno andere soort; de sniaak verse hi It zeer met (lien van de reeds lang gctecde vrucht. Door kruising zijn allerlei tussehenvormen ontstaan. Zie: PA- PAJA.

Malvaceae. *Durio zibethinus*, doerjan (MAL.), door^n (JAV.). De zaadrok om de pitten wordt gegeten. Dezo is roomachtig wit cn zeer gcurig cn om die reden door velcn gezoekt. Oni den sterken geur der vruchtschil wordt de vrucht ook door velcn versmaad. Zie DOEREN.

O x a l i c l a o c a c. *Avcrrhoa Blimbi*, *A verrhoa Carambola*, blimbing. De vruchten van de zoctc varieteit worden geschild en rauw gegeten: do zurc worden gebruikt bij de bereiding van de Indisclie rijsttafel. Zie: BUMBING.

R u t a c c a e. *Citrus*, djerোক(J,y.). Vele soortew en varieteiten worden in de Indische tuinen aangetroffen. Zie: DJEROEK. — *Aegle marmelos*, madja. — *Feronia clephanium*, kawis-- ta. Do vruchten worden opngemaakt en het

vrucht vleesch met Javaanscho suikcr gegeten. Zie: KAWISTA. *Triphasia aurantiola*, djerok kingkit, dj. tjina. De kleinc vruchten zijn gekon- fſt zeer gezocht.

Meliaceae. *Lansium doincesticum* doekoc met de varieteten kokosan, pidjtan, langsep. De doekoe bevat binnen de vleezigc vruchtschil eenige zaden, welker vleezigc zaadrok wordt gegeten ; de zaden zelve zijn veelal, op een enkele na, weinig ontwikkeld: de varieteten, welke hier genoemd zijn, zijn zuurdcr dan de doekoe. Zie: DOEKOE. *

Anacardiaceae. *Anacardium occidentale*, djamboc mon jet, apenoot. De vruchtensteel is vleezig, sappig, geurig, vooral door inlanders gewild. De vrucht is kleiner dan de steel; de zaad- kern is eetbaar en bevat veel olie. — *Mangifera*, mangga. Zie: BEMBEM, KAWI NLEN MANGGA. *Spondias dulcif.* ; , kedondong. Zie: KADONG- DONG.

Sapindaceae. *Nepheli um lappaceum*, raniboetan, met de varieteten: Atjdn, matjan, konto, lebak bocloes, bosar, tankoue; *Nephelium mulabile*, poelasan, met de varieteten: itam tjS- plok, koening, merah besar, m'rnh moeda, merah tjeplok. Van de ramboetan eji de poelasan wordt de zaadrok om den eenigen zaadkorrel in de vlee- zige vrucht gegeten. De eerste soort heeft op de vruchtschil dunne lange, de laatste dikke en korte haren.

V i t a c e a e. *Vitis vinifera*, druif, boeah angooer. De druif wordt in Indie gekweekt; bij Soerabaja in het Grisseesche zelf vrij veel. In smaak kunnen de druiven niet gelijkgesteld worden aan die der gematigde luchtstreek.

E u p h o r b i a c e a e. *Cicca nodi flora*, tj 包 m6h. Deze vrucht wordt rauw, gekookt en gekon- fijt gegeten. — *Aleurites triloba*, kfimiri ; de zaden worden in de kcuken gebruikt bij het toebereiden van de rijsttafel. Zie: KJIMIRI. — *Antidesma Bunias*, boeni of woeni ; de kleine vruchten worden op brandewijn of jenever getrokken, evenals zwarte Lessen; opk wel gebruikt in sanibalans. — *Pier ar di a dulcit* > en *P. racemosa*, kapoendoeng, menteng; de vruchten worden gegeten.

Rosaceae e. *Fragaria aorten*, aardbei. Vooral in de bergen worden aardbeien gekweekt, maar ze zijn, wat den geur betreft, niet te vei- gelijkken bij die van de gematigde luchtstreek. — *Pirus communis*, peer ; *Pirus Malus*, appel ; *Prunus Ce- ralus*, kers ; *Prunus domestica*, kwets ; *Prunus in- sililia*, pruim ; *Prunus armaniaca*, abrikoos; *Prunus persica*, perzik; *Prunus A mygdalus*, amandd, worden alle in Indie in bergstrecken gekweekt, meer uit curiositeit, dan wel voor het gebruik der vruchten; zij groeien slecht en de vruchten worden niet goed rijp of hebben voor een deel haar smaak verloren. In sommige streken van Java, zooals op deij Poentjak en in het Tenggſr-geberg- te, worden perzikeboomen in het wild aangetrof- fen. Deze dragen bloemen en min of meer rijpe vruchten tegelijkertijd. Te Soerabaja worden de vruchten van deze verwildcrlce boomen onrijj) aan de markt gebracht; ze woj-den door Europea- nen zeer veel gevraagd en gestoofd gegeten.

Caesalpinjiaceae. *Cynometra cauliflora* namnam. Deze vrucht wordt rauw gegeten met sambal; is een weinig zuur, niet fijn.

Punicaceae. *Punica Grana turn*, granaat- appel, dalima. De vrucht wordt gaarne door de inlandsche bevolking gegeten. Zie: DALIMA.

M y r t a c c a e. *Jambostt-soorten* en varieteten. Do vruchten, bevruchten, zijn veelal vlee- zig, geurig en smakelijk. Zie: DJAMBOE. — *Psi- dium Guajava*, djamboc bidji, djamboc kloetok. Hiervan zijn eenige varieteten bekend, vooral die van Mid den-Java zijn zeer gowild. — *Syzy- gium jambolanum*, djambelan, d joe wet, in Oost-Java blaxiwc jantjes gelceeten, draagt vooral door kinderen geliefde vruchten. — *Eugenia caryophyl- lata* levert de kruidnagelen, tjengkeh.

S a p o t a c e a e. *Sapota Achras*, sawo manila. Deze vrucht is zeer gezocht. Men kweekt ze aan lein- aan kroon boomen, ook aan booinpjes in toppen en potten. Het aantal varieteten is zeer groot. De vruchten verschillen, in grootte, vorm, kkeur en smaak. — *Diospyros Kaki* en *D. discolor*, kaki, kismetak. In Japan en China wordt deze vrucht veel gekweekt ; thans wordt ze ook op Java aangetrotlen in tuinen, vooral in de berg- strclten in West-Java. De vrucht is smakelijk, en nog te weinig bekend.

Solanaceae. *Cyphoviandra belacea*, t6rong blanda. Reeds lang op Java gekweekt, eerst in de laatste jaren is zij over geheel Indie verbreed. De bevruchten worden gestoofd genuttigd ; ook voor jam zijn ze bijzonder geschikt.

Rubiaceae. *Morinda citrifolia*, bengkok- doe, tjangkoedoc, patje; de vruchten worden gekookt en rauw gegeten.

GROENTEN, akkergewassen en and ere planten of boomen, voor een of ander nuttig doel op de erven der inlanders gekweekt, z.g. kleine cultuur.

L i l i a c e a e. *Allium*, bawang. Van dit gc- slacht worden vele soorten gekweekt. Zie: BAWANG. — *Asparagus*, asperge. Deze wordt *zoo nu en dan uit liefhebberij op landbouw-onder- neiningen gekweekt. Van cultuur in het groot kan geen sprake zijn, omdat ze niet de gewenscht ontwikkeling krijgt en verre achterlijft bij de asperges in blik, uit Europa en Amerika aan- gevoerd.

Amaryllidaceae. *Polyanthes tuburosa*, tuberoos, kembang s6d6p jinljin. Deze plant wordt hier en da ar als akkergevas gekweekt, j>i<f zoozeer voor voedsel, als wel om de geu- ige ; bloemen. Deze zijn zeer gezocht, vooral door d<? inlanders. In Oost-Java zijn groote akkers er med' bebouwd. — *Foxircroya gi (anle fi*, nauritus-li ; n- nep. Als omheining van tuinen erven en akkers van inlanders aangeplant.

Dioscoraceae. Jijb. Scorea-soorten. Do wortcis zijn eetbaar. Vele varieteten worden gekweekt. Zie : ' GADOENG en OEETI.

P a l m a c. *Elae/i guineensis*, oliepalni. *Me- troxylon Sa (ju3*, kiraj, sagoepalni.

A r a c e a c. *Colokasia-soorten* leveren <lc zoo- genoemde tplas, kimpoe], alle wortelstokken. — *Acorus Calamus*, kalmoes, daringo ; de wortelstok wordt als spcerrij gebruikt.

G r a m i n e a c. *Andropogon-soorten*. Lcveren geurige olin. Zie: GRASOLIEN. — *Euclilaeana (Iteana) luxurians*, b6psint6. Een voedergevas voor paarden en vee; groeit in de lage landen en looigoor tot 1000 M. boven zee. — *Oryza-floor-* ten, rijst. Behoort in de groote cultuur thuis. — *Panicum spectabile*, bengualsch gras. Goed voedergevas voor het vee. — *Sorghum vulgare*, sorgho, djagoeng tjetik. Wordt ijier en daar voor eigen gebruik aangeplant, — *Zea Mays*, turksche tarwe, djagoeng. Ontelbaar zijn de varieteten

van deze plant in onze Oost gekweekt. Do vruchten worden veel in onrijpen staat, gerosterd, gegeten; de stengels en bladeren dienen voor voeder. — *Coix La cry ma*, jobstranen, djali; hier en daar in tuinen van inlanders. — *Bambusa*-soorten, bamboe, Alom gekweekt; do jonge spruiten (reboeng) worden gegeten. — *Saccharum officinarum*, suikerriet, teboe; in de kleine cultuur voor dagelijksch gebruik der stengels, welke in stukjes gesneden, uitgekauwd worden. — De Europeesche graansoorten, als rogge, tarwe, haver e. d. werden vroeger wel aangekweekt, vooral in Midden-Java. De cultuur is echter niet loonend gebleken.

M u s a e a e. *Musa inदानensis*, abaka, koffo, manilla-hennep. — *Musa paradisiaca*, pisang. In ontelbare variëteiten gekweekt op de erven van inlanders en op afgelegen gedeelten van de tuinen van Europeanen.

Zingiberaceae. *Alpinia Galanga*. Zie: LANGKOEWAS. — *Amomum Cardamomum*, kapol; wordt gekweekt om de vruchten en zaden. Zie: KARDAMOENGGOE. — *Kaempferia rotunda*, temoe koentji; de wortelstok wordt door de inlanders als geneesmiddel gebruikt. — *Kaempferia Galanga*, kentjoer; de wortelstok dient als specerij in kerrie. Zie: KINTJOER. — *Curcuma*-soorten, koenjit, koenji, temoe lawak. Zie: KOENJIT. — *Zingiber officinale*, gember, djahe. Zie: ALIJA en GEMBER.

Cannaceae. *Ganna*. Er zijn plaatsen, waar de wortelstok van deze plant wordt gegeten.

A l a r a n t a c e a e. *Maranla indica*, *arundinaceae*, enz.; uit den wortelstok wordt de aiwroort bereid.

M o r a c c a e. *Boehmeria*-soorten. Zie: RAMITH. Piperaceae. *Piper nigrum*, Jada, peper. Zie: PEPEP. — *Chavica Bette*, *Chavica Melamiris*, *Chavica densa*, *Chavica officinarum*, betel, karok manok, tjabe djawa, sirih octan, lada pantjang worden aangekweekt om de bladeren, die gebruikt worden bij het sirih-kauwen. Zie: SJ RIH. — *Cubeba officinalis*, koenioekoes, rinoe, staartpeper.

Polygonaceae. *Jumex acetosa*, zuring. Wordt veel door Europeanen gegeten. — Vroeger word ook boekweit gekweekt. De cultuur is Joonend gebleken.

H e n o p o l i a c e a e. *Bela vulgaris*, biet. In vele variëteiten door inlanders, zoowel als door Europeanen gekweekt; zeer gezocht, ook in het zuur ingelegd. — *Spinacia oleracea*, spinazie. Onder den naani komen in Indie verscheidene bladgroenten van deze orde voor.

N y m p h a c a c c a c. *Nelumbium speciosum*, tarate. Wordt in vijvers of waterbakken gekweekt om de zaden, welke gerosterd worden gegeten.

C r u c i f e r a e. *Jirassica oleracea*, kool. Vele variëteiten van kool worden op uitgestrokte velden gekweekt; zelden bloemkool en roode kool. Ook do inlanders gebruiken kool bij luunne toespizzen. — *Brassica liapa*, raap, zelflen. — *Nasturtium officinale*, waterkers. Zeer veel gekweekt in beken in de bergstreken; wordt bij groot hoeveelheid op de markten aangevoerd. — *liaphana aativus*, radijs, Jobak; vooral de Chinese variëteit met lancg, witte werelds wordt veel gekweekt voor do tafel dor Europeanen, ramail as, enz.

Portulacaceae. *Portulaca oleracea*, pos-

telein, gdlang, krokot. Algemeen gebruikt als groente.

Malvaceae. *Gossypium*-soorten. Zie: KA-TOEN. — *Eriodendron anfractuosum*, kapoek, randoc. Zie: KAPOEK. — *Hibiscus Abelmoschus*, muskuszaadplant, waron; de zaden dienen voor parfumerie. Zie: GANDAPOERA. — *Hibiscus Sabdariffa* wordt hier en daar aangetroffen; de kelkbladeren, welke do vrucht omsluiten en vleezig zijn, worden tot gele gemaakt.

Euphorbiaceae. *Ricinus communis*, wonder-of castorolie-plant, djaak, kaliki. — *Manihot utilisima*, oebi kajoe, katela djendral, katela pohoeng. Icert het cassave-meel; uit do wortels wordt dit meel gemakkelijk bereid. Zie: OEBI KAJOE.

Umbelliferae. *Daucus Garota* var. *saliva*, peen. Deze wordt in Indie even goed gekweekt als in de gematigde luchtstreek. — *Apium graveolens*, selderie, groeit uitmuntend; wordt bij voorkeur gekweekt op land, waar zacht stroomend water overheen spoelt. — *Petroselinum sativum*, peterselie; *Foeniculum officinale*, fenkel; *Coriandrum sativum*, kriander; alle worden in Indie gekweekt.

L e g u m i n o s a e. Vele zijn de planten uit deze orde, welke hire plaats waardig zijn in den Indischen tuin, om het nut, dat er van getrokken wordt. *Parkia speciosa*, stinkboontjes, pete. — *Pithecolobium bigeminum*, djangkol, van dezelfde aard als de voorgaande. — *Abrus precatorius*, saga; bladeren en zaden worden als geneesmiddel gebruikt. — *Tamarindus indica*, tamarinde, bespraken wij hiervoor bij de sierboomen. — *Indigofera*. Zie: INDIGO. — *Arachis hypogaea* aardnoot, katjang tanah; deze plant, wordt in grootte hoeveelheden gecultiveerd; de zaden worden rauw en gerosterd gegeten. In Oost-Java is de plant een zeer gewild groen voeder voor de paarden. Er zijn eenige variëteiten in cultuur. Zie: KATJANG TJINA. — *Voandzeia subterranea*, katjang bogor, katjang manilla, wordt hier en daar gekweekt om de zaden, die door de inlanders worden gegeten; hare vruchten rijpen eveneens in den grond. — *Glycine Soja*, sojaboon, katjang kadele, katjang djepoen; uit de zaden wordt de bekende sojasaus bereid. — *Pisum sativum*, ci-wt; *Phaseolus vulgaris*, boon, katjang-boontjes; *Vicia Faba*, groote, roomsche of tuin-boon. Deze drie geslachten worden in vele variëteiten op Java, vooral in de bergstreken, gekweekt. Men kan zich op de markten ruimschoots voorzien van erwten, peulen, snijboonen, heereboonen, prinsesseboonen, groote boonen, bruine boonen, enz. Van de andere gekweekte soorten noemen wij nog: *Phaseolus hnanus*, katjang rowaj; *Phaseolus Mungo*, katjang idjo; *Vigna catjang*, katjang pootih; *Lablab vulgaris*, kara poetih; *Cajanus indicus*, katjang goede; *Cana-vallia ensifonnis*, kara mdrah; *Psophocarpus tetragonolobus*, kaljipir of djaat; *Agati grandiflora*, toeri.

Convolvulaceae. *Balatas edulis*, katela. Variëteiten met roode en met witte wortels.

Solanaceae. *Solanum tuberosum*, aardappel, kontang. Deze wordt het meest gekweekt in West-Java. De aardappels worden in West-Java gepoot tegen den regentijd, dat is October, en geoogst in de maanden April en Mei. In lagere streken oogst men ze reeds in Maart op April. Ook worden wel aardappelen gepoot op

rystvelden, waarvan de ryst al gcoogst is, dus, in April, Mei, en dan wordt daarvan na een viertal niaanden geogst. Eigenlyk kan men in de Preanger Regeſchappen het geheele jaar door aardappelen aanwijzen in verschillende stadien van groei. In het Malangsche, in Oost-Java, worden de aardappelen gepoot op droge en op beveloeibare gronden; op de eerste gcschied het poten bij het invallen van de eerste regens, dus in October of November; op de laatste in Mei of Juni. De aardappel staat ongeveer vijf maanden op het veld, al^o-orens geogst te worden. In het Tenggergebergte in Oost-Java worden aard- appels geteeld tot op 2000 meters boven zee.— *Solanum melongena*, terong, eicplant, aubergine. Deze vrucht wordt in velc varieteiten gekweekt, die verschliilen in grootte, vorm en klcur (wit tot blauwpaars). Ze wordt bij de rijsttafel gebruikt, rauw, gekookt of gebakken. — *Solanum Lycoper- sicum*, tomaat. Deze groeit tierig in de tuinen en is voor toespijs zeer gezocht. — Capsicu'n-soorten leveren de bekende spaansche peper, lombok, tjabe; een on inis ba ar ingrediënt van de rijst- tafel. — *Cyphomandra ^betacca*, terong blanda, werd bij de vruchtboomen genoemd. — *Nicotiana* soorten word&n behalve in het groot, ook liicr en da ar door inlanders gekweekt voor eigen gebruik.

L a b i a t a e. *Ocimum basilicuin*, seasih. De inlanders gebruiken de zaden, welker buitenwand in water zeer sterk opzwellt, als lekkernij. — *Orthosiphon stamineus*, koemis koetjing, rSinoek djoeng. — *Pogosteionon Patchoidy* en andere soorten leveren de dilem-bladeren, die een fijnrieken- de aetherische olie bevatten. — *Sittureja hor- tensis*, boonenkruid, wordt gekweekt oin als toespijs te dienen.

R u b i a c e a e. *Morinda citrilolid*, indische ineekrap, tjaiigkoedoe. Zie: BENGKOEDEOE.— *Uncaria Gambir*, gambir. Zie: GAMBIR.

Cucurbitaceae. *Cucumis sativus*, kom- kommer en agurk; *Cucumis Melo*, meloen; worden veel gekweekt en gevraagd. De koinkommers en agurken heeten ketimoen; zc groeien in de bergen minstens even goed als in de gematigde luchtstreek. Meloenen worden vooral op Madoera gekweekt, terwijl de watermeloen, semangka, over geheel Indie is verspreid. Onder de namen papare, kraai, bloestroe, laboe (zie: LABOE) worden allerlei planten gekweekt, welker vruch- ten of verseh gegeten worden of een ingrediënt van de rijsttafel uitmaken.

Compositae. *Lacluca saliva*, sla; in vele varieteiten: *Cichorium*, *Endivia*, andjivie; *Cynara Scolymus*, artisjok; deze vooral in Oost-Java gezocht. *Scorzonera hispida*, schorzenice; weinig geteeld. J. C. C. W. v. N..

TUNICATA of Manteldieren zyn zonder uitzondering in zee levende dieren, die hun verwantschap met de Gewervelde Dieren doen ken- nen door het bezit van een zenuwstreng en een daaroi'der gelegen elastische staaf, die resp. met het ruggemerg en de r'ggestreng(chorda dorsalis) der Gewervelde Dieren vergelijkbaar zijn. Beide organen blijven alleen bij de . Appendicularien het geheele leven bestaan, komen in de andere klassen slechts bij de larve voor. De huid scheidt een dikke omhulling (mantel) af. Het voorste deel van het darmkanaal is door kieuwspalten doorboord, waardoor het adenihalingswater af- vloeit. Het hart stuwt het bloed afwisselend in de

tin'g. Do dieren zijn tweeslachtig op vertoonen dikwijls ongoslachtelijke voortplanting door knopvorming, welk proces aanleiding kan go ven tot kolonievorming. Men verdeelt de Tunicata in 3 klassen, die alle in den Indischen Archipel voor- konien en wcl: Appendicularien, Aacidien en Thaliaceen.

TURMERIC. Zie CURCUMA LONGA.

U m h J E R M A N U S — N E U B R O N N E R V A N D E R . Deze groote Indoloog, geboren 23 Februari 1824 te Malaka, was de zoon van Mr. Saffridus van der Tuuk, president van de weeskamer en van den Raad vAn Justitie te Soerabaja en van Louisa Neubronner. Hij bracht zijne kinderjaren door te Sperabaja en werd later naar Europa gezon- den. Van 1837 tot 1840 was hij op het gymnasium in Veendam. Reeds op zijn 15e jaar legdo hij zijn admisse-examen voor de Groninger academie af. Volgens den wensch zijns vaders studeerde hij in de rechten en legde het propaedeutisch examen daarvoor af. Deze studie trok hem echter niet aan en hij wijdde zich geheel aan taalstudie, o. a. aan het Portugeesch, Engelsch, Angelsaksisch en Arabisch. Door den invloed van de professoren Rutgers en Juybnoll kreeg hij van het Neder- landsch Bijbelgenootschap de opdracht, om den Bijbel in het Bataksch te vertalen. Daartoe ver- trok hij eerst naar Londen, om de Bataksche handschriften in het Britsch Museum te bestu- deeren. Van deze gelegenheid maakte hij lev ens gebruik, om twee catalogi van Maleische handschriften te vervaardigen. De eene, die der Ala- leische handschriften in het East-India House te Londen, verscheen in het Tijdschr. v. Ned.- Indie, jaargang 1849, J, bl. 385—400, de twee de, die der Maleische handschriften, toebehoorende aan de Royal Asiatic Society to Londen, in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut, 3e volg- reeks, I, bl. 409 — 474. In 1848 vertrok hij naar de Bataklanden en vertaalde er een deel van Jiet Nieuwe Testament, nl. het Evangelie van Johannes, in liet Tobasch. Het eerste jaar jnshikten de pogingen, die Van der Tuuk aanwendde, om in aanraking met de inlanders te komen, ten gc- volgc van de groote wantrouwendheid der lia- taks, doeli in 1852 had hij reeds zooveel vertrou- wen weten te verwerven, dat hij een reis naar het binnenland kon ondernemen. In Ecbruari 1853 bezocht hij het To- bacher, dat voor hem nog door geen Europeaan gezien was. (Zie C. M. Pleyte Wzn., „Do verkenning der

in Tijdsclirift v. h. Kon. Nederl. Aa-rdrikskundig Genootschap, 1895, bl. 163— 1G6). Het voGendo jaar (1854) verscheen Van der Tuuk's proeve 'van vertaling der scheppingsgeschiedenis, in steendruk en twee jar on later (1856) een verhandeling „over schrift en uitspraak van het Tobasch" in do Bijdragen van het Koninklijk Instituut, deel IV, bl. 1 — 54. Eers> na zijn terug- keer naar Nederland (in 1858) begon hij de ver- zamelde stof te ordencn en te be- work en. Iusschon 1860 en 18G7 zagen zijne hoofdwerken het licht: het „Bataksche Jices boek, behelzende stukken in het Tobasch, Mandairisch en Dairisch", het „Bataksch-Nederduitsch woordimbock" en de „Tobasche spraakkunst" waarin tevens lietMan- dairisch en Dairisch behandeld worden. Vooral zijn spraakkunst getuigt van oene grondige ken- nis van het Bataksch in het bijzonder en de Maleisch-Polynesische talen in het algemeen. Door toedoen van Prof. Millies verwierf Van der

Tuuk to Utrecht het doctoraat in de letteren honoris causa.

Met Roorda voorde hij een vinnigen ponnestrijd, dien hij opendo met zijne brochure „T. Roord&s beoefening van t Javaansch bekeken” (1864). Toen Roorda hierop antwoordde met eene „Bij drage tot de Javaasche taalstudie*, uitgegeven in de Bijdragen v. h. Koninkl. Insti-tuut, jaarg. 1865, bl. 77—124, verscheen kort daarop weder eene brochure van Van der Tuuk, getiteld „Opmerkingen naar aanleiding van eene taalkundige bydrage van den. Hoogleeraar T. Roorda” (1864), gcvolgd door eene derde brochure „Een advocaat van Taco Roorda?” (1865), die tegen Dr. D. Koorders gericht is. Wij zouden lier geen melding maken van deze strijdschriften, daar zij als zoodanig alle belang voor het thans levend geslacht verloren hebben, ware het niet, dat er klankwitten in besproken worden, die van het grootste belang zijn voor de vergelijkende Maleisch-Polynesische taalkunde. Aan Van der Tuuk komt de eer toe, met Prof. Kern, de grondslagen van deze nieuwe wetenschap gelegd te hebben. In hetzelfde jaar als de laatstgenoemde brochure publiceerde hij ook de „Outlines of a Grammar of the Malagasy Language (Introduction, Phonetic System)” in het Journal of the Royal Asiatic Society of London, jaarg. 1865, waarin de klankleer van het Malagasy voor het eerst op wetenschappelijke wijze behandeld wordt. Bij wijze van aanschijfel volgt daarop een „Note on the relation of the Kawi to the Java-nese”.

Van der Tuuk leverde gedurende zijn verblijf in Nederland ook vele bijdragen tot de kennis van het Alaaleisch. Hier toe behooren: behalve zijne beide beoefeningvernieuwinghandchriften-catalogi, zijne editie van „de Pandja-Tandarana, Tamilische omwerking van het Indische fabelboek: De Pantjantra, vernieuwd door Abdullah,” (1866), zijn „Maleisch leesboek” uitgegeven door het Koninklijk Instituut (1860) en zijne „Vier Maleische verclingen” (1868). In laatstgenoemd jaar verscheen ook zijn werk Les Manuscripts Lampongs, en possession de M. le baron Sloet van de Beclé”. Na zijn verrek naar de Lampongsche districten screef hij nog enige belangrijke verhandelingen over deze taal: „Vergelijkende woordenlijst van Lu jn pongK&ie Longvallen” (1868), „t Lani-pongsdi <ni> zijne tongvallen” (1870), „Brieven betrc<4fcjL<le het Lampongsch” (1870) en „Drie vertellingen in prozu in h&Lmpongsch” (1874). Inmiddels was hij lands-ambtenaar geworden (in 1873). Nadat hij zich eenigen tijd op de studio van het Socdaneesch toegelegd had, kreeg hij <ie opdracht, ojn oj) Bali een Oud-Javaansch woordenboek te vervaardigen. Aan deze reuzentaak besteedde hij de Jaatstc 20 jaren van zijn leven en de vrucht daarvan is zijn Kawi-Bali-nesch-Ned&dandsch woordenboek, ilijt na zijn dood (door dr. Brandes en door dr. Rinke is uitgegeven (Batavia, 1897 — 1912). Bovendien gaf hij op Bali liet Maleisch woordenboek van Von Bewail uit (1877 — 1884), terwijl een supplement daarop eerst na zijn dood door dr. Van RonkeFs toodoo hot licht zag (in 1897). Van groot gewicht voor do kennis der Oud- en Middol-javaasche letterkunde zijn ook zijne „Notes on the Kawi language and literature*”, verschenen in het Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, new series. XIII.

Behalve do boven verclmede werken en verhandelingen schreef hij nog in het Tijdschrift v. Indische Taal-, Land- en Volkenkunde: „Naar aanleiding van een proclamatie van de a Sultan van Bantam” (XXIII, 134), „Geschiedenis van Boma naar een Maleisch handschrift” (XXI, 91), „Aan-teekeningen op Deiberfs woordenlijst van het K&eboesch” (XXI, 458), „Geschiedenis der Pandawa’s naar een Maleisch handschrift” (XXI, 1), „Naar aanleiding van R. van Eck’s „een eerste proeve van een Balineesch woordenboek, Utrecht Kemink en. Zoon, 1876” (XXV, 242.), „Vragen ter opheldering van oud-Javaasche woorden” (XXV, 132, 328, 432), „Lampongsche pijaggms*,” (XXIX, 191), „Misverstand?” (XXVI, 538), „Transcriptie van vier oud-Javaasche oorkonden op koper, gevonden op het eiland Bali” (met dr. J. Brandes) (XXX, 603), „Eenige Maleische w&ang-verhalen” (XXV, 489) en „Nalezingen” (XXVI, 199).

In do Bijdragen v. h. Koninklijk Instituut screef hij, behalve de boven reeds genoemde verhandelingen: „lets over de Hoog-Maleische bybelvertaling* (2e volgr. I, 171), „Verslag van een Mai. verhaal behelzende de lotgevallen van Samaun” (3e volgr. I, 357), „Opgemerkte fouten in A. Schreiber’s „Kurzer Abriss einer Batta-schen Formenlehre”” (3e volgr. I, 361), „Korte opmerkingen over Balineesch en Kawi”, medegedeeld door Prof. Kern (3e volgr. V, 210, VI, 25 en 77), „Inhoudsopgave van Mahabharata in t Kawi*, medegedeeld door Prof. Kern (3e volgr. 92) en „Pugawat of Putjangan”, medegedeeld door Prof. Kern (4G volgr. X, 563).

Van der Tuuk stierf den 17en Augustus 1894 in het hospitaal te Soerabaja na eene langdurige ziekte. Zolfs na zijn dood bewees hij nog een grooten dienst aan de wetenschap door zijn geheel bibliotheek, boeken, handschriften, platen, w&angpoppen, enz. te vermaken aan de Leidsche Universiteitsbibliotheek. Zijne Maleische en Soendaneesche handschriften zijn beschreven in den „Catalogus van de Maleische en Sunda-nesische handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek” van dr. H. H. Juynboll (1899), terwijl zij no Javaasche, Balineesche en Sasaksche manuscripten door dr. Brandes nader bekend gemaakt zijn (Batavia, 1901—1915) en later door dr. Juynboll in zijn „Supplement op don Catalogus van de Javaasche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek” (Leiden, deel I, 1907, deel II, 1911) en in zijn „Supploment op den Catalogus van de Sundaneesche handschriften en Catalogus van de Balineesche en Sasaksche handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek” (Leiden, 1912).

TWAALF K&Td. Zio K&Td.

TWEELEDE GEWASSEN. Zio PALAWIDJ&.

TWEEVLEUGELIGEN (*Diptera*). Insecten, die, zoodis him naam uitdrukt, zich kenmerken door het bezit van slechts twee vleugels: deze • zijn glasachtig doorschijnend, ^ewoonlijk naakt, zonder schubjes en beantwoorden aan de voor-vleugels der andere Insecten, terwijl do achter-vleugels van deze laatste slechts door een paar gesteeledo knopjes, de zoogenaamde kolffjes, zijn voortgenwoordigd. Zij bezitten zuigendo mond-declon, gevormd door een buisvormige onderlip, die aan hot vooreinde in twee min of meer kus-sonvormige eindlippen uitloopt en waarbinnen d gepaarde kaken en do onparige steekborstel (hy

popharynx) als steekwerktuigen kunnen optreden. De meeste *Diptera* leggen eieren, evenwel zijn er verscheidene, die levende larven ter wereld brengen, wyl de ontwikkeling van het ei reeds binnen het moederdier plaats heeft. Zij doorloopen een volkomen gedaantewisseling. De larven zijn pootloos en worden maden (kroema, JAV.) genoemd; na eenige vervellingen gaan deze over in den toestand van pop, die bij vele soorten besloten blijft in de tot een "tonnetje" verharde larvehuid, waaruit door het afvallen van een kapvormig dekseltje, het volwassen insect voor den dag komt. De Tweevleugeligen vervullen een belangrijke rol in de huishouding der natuur, wyl vele van hunne larven zich voeden met allerlei in ontbinding verkeerende stoffen, terwijl die der parasietvliegen leven ten koste van rupsen en bladwespen en op die wijze al te groote verniguldiging dezer dieren tegengaan. Onze kennis van de dipterologische fauna van den Maleischen Archipel is nog vrij onvolledig, hetgeen ten deele daaraan moet worden toegeschreven, dat vele soorten van ons nu te reeck bekleding, lange pooten enz. moeilijk te conserveeren zijn; eerst in de laatste jaren is deze groep op Java stelselmatig verzameld en ook daar zeer rijk aan soorten gebleken. Wij verdeelen deze groep in twee onderorden: de *Brachycera* (Kortsprietigen) en de *Nemocera* (Langsprietigen). De eerste onderorde omvat de Vliegen (laler, JAV.), die meestal een dik, gedrongen lichaam hebben en korte sprietten, uit drie ledjes bestaande; zij worden in een groot aantal families gerangschikt, waarvan slechts enkele hier kortelijk vermeld kunnen worden. Tot de familie der *Agromyzinae* behorende kleine vliegjes, wier larven voor een deel nieren in bladeren of in het merg van Stengels. Een dezer is de in Indie welbekende kadeleboorder, de larve van een kleine vlieg, die 1.5 tot 1.75 mm. lang is, glanzend zwart, met goudgroenen weerschijn en vrij dicht behaard; de worstvormige, pootloze larve heeft een lengte van circa 4 mm. en is wit van kleur, uitgezonderd een smalle zone op elk segment, die met fijne, barnsteenkleurige korreltjes is bedekt. Zij graaft haar gangen in den stengel der kadeld, zoodat deze soms tot op de opperhuid wordt uitgehold, tengevolge waarvan de plant gaat kwijnen en ten slotte afsterft. De larve eener *Phytomyza*-soort mineert in de jonge bladeren van het suikerriet en vreet deze over een aanzienlijke lengte uit. Tot de *Muscidae* behoort de fraai geteekende *Pactocera Jerruginea*; de vlieg heeft een heldergele streep aan weerszijden over het zwarte borststuk, een gele vlek op elken schouder, een gelen kop en karmijnroode oogen. Do wijfjes van deze of een verwante soort leggen de eieren op de halfrijpe vruchten van den koffieboom, en de uitkomende, spoolvormige maden vreten door de opperhuid der bessen naar binnen, tengevolge waarvan rottende plekken ontstaan. De maden verpoppen zich binnen hun cirkelvormige huid tot een tonnetje, dat of in de uitdruigende deelen der aangelaste bes blijft, of op den grond valt; na tien dagen komt daaruit het vliegje te voorschijn, dat 5 a. 6 mm. lang is. Een andere vijand van de koffie is beschreven als *Oscinis coffeae*; liet is een donkerbruin en paars gekleurd vliegje, 1,7 mm. lang, dat haar eieren legt onder de opperhuid van de bovenzijde der koffiebladeren, gewoonlijk slechts een op elk blad; de uitkomende made boort door

do bovenste lagen van het bladmoes een sterk kronkelende gang, aan het eind waarvan zij zich verpopt. Gelukkig heeft deze kofficbladboorder zijn vijanden, want by meer dan de helft zijner kweekproeven, zegt Koningsberger, kwamen uiterst kleine sluipwespen uit het tonnetje te voorschijn. Tot dit geslacht behoort de in Europa algemeen bekende *Oscinis frit* (de fritvlieg), die voor granen en weidgrassen schadelijk is; zij is ook op Java aangetroffen. Ook van het geslacht *Musca* komen verscheidene soorten in Indie voor; de bij ons algemeen bekende *M. domestica* (kamervlieg) en ook *M. corvina* worden op Java en Sumatra aangetroffen; de huisvlieg is er echter lang niet zoo overheerschend en lastig als in Europa. Eenige *Muscidae* spelen een rol bij de verbreiding der Soera-parasieten der runderen. De Pamsietvliegen (*Tachinidae*), waarvan vele soorten in Indie voorkomen, spelen een dergelijke rol als de sluipwespen, daar hun larven als parasieten in andere insecten leven, vooral in rupsen. Deze vliegen herinneren in voorkomen sterk aan de gewone kamervliegen; zij zijn in den regel grijsachtig van kleur, nu eens donkerder dan eens lichter, soms naar het rosachtige overhellend. De vlieg zet het ei gewoonlijk af buiten op de huid van het slachtoffer en de uitkomende made boort zich op een weeke plek naar binnen; meestal berbergt eeu rups slechts 66ne larve, maar dikwijls is dit aantal ook grooter. Zoo is, volgens Koningsberger, de rups van *Anticra combusta* dikwijls zoo geheel met vliegenlarven gevuld, dat, als deze zich ter verpopping naar buiten werken, van de rups, die een uur te voren nog zat te vreten, niets dan eene doorslujpendo chitinehuid overblijft. Geen familie is zoo rijk aan exotische soorten als die der *Syrphidae* (zweefvliegen), aldus genaamd, wyl zij dikwijls langen tijd, in de lucht zwevende, op een punt blijven stilstaan. Vele hunner larven voeden zich vooral met bladluizen, die zij als 't ware „leegpompen" (Oudemans'). Zoo treft men *Syrphus aegrotus* gewoonlijk in de nabijheid van koffieboomen, die sterk door luizen zijn aangetast. Vermelding verdienen voorts de roofvliegen (*lidae*), die allerlei, soms vrij groote, insecten zcITH in de lucht overweldigen en daarna nitzuigen; een der meest algemeene op Java is *Pkiludicus javaniti*. Ook de steekvliegen (*Tabanidae*), wier wijfjes zich met het bloed van menschen en zoogdieren voeden, komen in Indie vrij tairijk voor. Tot de tweede onderorde, die der *Nemocert* (langsprietigen), behorende de tweevleugeligen met een langgestrekt lichaam, met meestal lange, dunne pooten en met veelledige sprietten, die bij de mannetjes dikwijls met haren bezet, gepluimd, zijn. In deze onderorde rangschikt men de fainiljo van de in de Trojen zoo beruchte steekmuggen of Muskieten (zie aldaar). Dat de als oelfir woeloe (JAV.) bekende larven van *Plectica fulvicollis* huiduitslag veroorzaken zouden, is niet bevestigd (Zie de Meijer, Tijdschr. v. Entom. DI. 53, 1910 p. GJ).

Voornaaviste literatuur: F. M. van der Wulp, • *Diptera*, in *Midden-Sumatra, Til. IV*, *Natuurlijko Historic*, 2c ged.; G. R. von Osten-Sacken, *Enumeration of the Diptera of the Malay Archipelago*, collected by Prof. O. Beccari, L. M. d'Alber-tis and others, Genova 1881; J. C. Koningsberger, *Eerste overzichl der schadelijke en nuttige Insecten van Java*, bl. 11, *Diptera*: Mcdedeel.

„uit 's Lands Plantentuin, XXII, 1898; J. C. H. de Meijere, Studien iiber sudostasiaticho Dip- teren I — IX, Tijdschr. v. Entom. Ord. 50—57.

TIJD. Zie OBSERVATORIUM.

TIJDREKENING. Zie Supplement

TIJDSCRIFTEN EN PERIODIEKEN. Alvorens over te gaan tot eene opsomming van de tijdschriften en periodieke geschriften, die, hotzij in Nederl.-Indie, hetzij in Nederland of elders gedrukt en uitgegeven, g e h eel of ten deele aan Indic zijn gewijd, komt het wenschelijk voor een korte uiteenzetting te geven van het onderscheid tusschen de begrippen tijdschrift, periodiek en seriewerk, terwijl een korte toelichting aan die opsomming mede moge vooraf gaan.

Is de juiste grens tusschen periodiekgeschrift en tijdschrift uiterst moeilijk te trekken (men zie do omschrijving daarvan in Van Dale's Groot Woordenboek), als seriewerken worden beschouwd de — dikwijls op vrij ongeregelde tijdstippen verschijnende — onderdeelen, of afdelingen van een werk. Men denke hierbij b. v. (om slechts eenige seriewerken te noemen) aan de in opdracht van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken uitgegeven Rijks Geschiedkundige Publication, of aan de werken, uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging.

Eveneens worden hier als seriewerken beschouwd, en dientengevolge riet vermeld, de van Regeeringswege uitgegeven en in den regel jaarlijks verschijnende „Verslagen" en „Statis- Licken", waarvoor verwezen wordt naar de (vrij onvolledige) lijst van periodieke geschriften, in het eerste deel van den Regeerings-almanak van Nederlandsch-Indie (welke lijst evenwel sedert 1918 niet jneer wordt opgenomen).

Couranten en Weekbladen zijn hier buiten be-
chouwing gelaten (zie hiervoor het artikel DR UK PE RS), met uitzondering van tijdschriften, welke het woord „Courant" of „Weekblad" in den titel of in den ondertitel voeren, terwijl de tijdschriften in een inlandsche taal niet ver meld zijn.

In hoofdzaak worden hieronder bibliografi- h< lic gegevi-ns niedegedceld (zij het ook in be- knoepen vorin); sh-chts nu cn dan is duidclijk- heidshalve de inhoud dor tijdschriften in het k<rt besproken.

Slechts bij uitzo-
j<rling wordt vermeld of do Lij<Hclirjft<-ii van platen, kaarten, enz. voorzien zijn ; wanneer <!
titel van een periodiek in den looj) <h-r tijden gc<-n noemenswaardige vrandring on<l<Tging, is die van den laatsten jaargang of van het laatst, verse hen cn deel genomen, ter- wijl in doji regel slechts do eerste cn de tegen- woordigo r<!(l;ictie gnoenid wordt. Do ver- schillende deeleln of jaargangen zijn met Ara- bisclie cijfers aangeduid, ook al geschiedt in wer- kelijkheid de nummering mot Bomoinische.

Lag het oorspronkelijk in de bedoeling eene opsomming van tydschriften te geven in chronologische volgorde, om aid us aan to tonen do steeds toenemende belangstelling, die in den loop der jaren ook - - en voornamelijk in Indië — getoond wordt ten aanzien van onderwerpen van allorle aard, vooral op het gebied der vak- beweging en op dat der christelijke zending — de overweging, dat eene alfabetische rangschikking bij het naslaan van meer practisch nut zou blijken te zijn, heeft bij het vaststellen van deze volgorde den doorslag gegeven.

Goinakahalvc zijn de tijdschriften en perio-
dicken in vier rubriccon verdeeld en wol inU. Tijdschriften in Indie opgericht; B. Die, welke in Nederland zijn opgericht en uitsluitend aan Indie zijn gewijd; C. Periodieken, die blijken a titel of ondertitel artikelen over koloniale onderwerpen bevatten, benevens eenige belangrijke tijdschriften, walfrin van tijd tot tijd bijdragen over Indie zijn opgenomen, en D. Zendings- frijdschriften, zoowel in Nederland als in Indie uitgegeven.

Bij de ru brie k C. is getracht alleen de belang-
rijkste te vermelden ; het zou ondoenlijk zijn alle tijdschriften, die af en toe het een en ander over Indie bevatten, op te sommen ; men zie hiervoor de Repertoria van Hartmann, Schalker en Muller; de maandelijkscho bibliographic van W. C. Muller in het Tijdschrift van Nederl.- Indie 1902, vervolg in „De Indische Gids"; zoomede het*- literatuur- overzicht aldaar en in het Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap.

De volgende bronnen hebben bij de samen-
stelling gediend: De catalog' der Biblio- theek van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie en het Indisch Genootschap; de alphabetische lijst van jaar- boeken, periodieken en seriewerken, aanwezig in de Boek- kerij van het Departement van Kolo- nien, samengesteld door M. C. Mallee. Voorts de repertoria van J. C. Hooykaas (Repertorium op de koloniale literatuur, in mengelwerken en tijdschriften, van 595 tot 1865, ter perse bezorgd door Dr. W. N. du Rieu, Amsterdam, P. N. van Kampen & Zn. 1877, 1880, 2 Din ; die van A. Hartmann (Idem van 1866 — 1893, van 1894—1900 en van 1901 —1905, benevens die van W. J. P. J. Schalker en W. C. Muller van 1906 — 1910 en van 1911 —1915. *s-Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1895, 1901, 1906, 3 Din., 1912 en 1917. 2 Din ; Verder Mr. J. A. van der Chijis Proeve eencr Ned.-Indische Bibliographie (1659 —1870), in Verliandelingen Bat. Genootschap. Df. 37 (1875).

Opgemerkl wordt dat de met een* gekenmerke-
te periodieken hebben opgehouden te bestaan. A. TIJDSCRIFTEN IN NEDERLANDSCH- INDIE OPGERICHT.

Algemeen Landbouwweekblad voor Neder-
landsch-Indi. . Het eerste nummer van dit zeer belangrijke orgaan op landbouwkundig gebied zag den 7den Juli 1916 bij de Soekaboeminscho snlpcrsdrukkerij onder redactie van A. de Kp- ning to Soekaboemi het licht. Het vrschijnt ge- regckl, thftms, met den 4en jaargang, te Bandoeng onder hoofdredactio van C. F. Balsom.

Algemeen Spoorblad. Tijdschrift voor het Spoor-
en Tramwogpersoneel in Nederlandsch- Indie, tovens officioel Orgaan, van den S. S. Bond. Onder redactio van J. C. Brouwer zag het eerste nummer van dit blad, dat als een voort- zetting van het *Orgaan van den S. S. Bond* (zie aldaar) kan beschouwd worden, don 15cn Juli 1911 bij de N. V. Boekhandel Visser & Co. te Weltevreden, het licht, om vervolgens den 15en en den laatsten van icdero maand to vrschynen. In de Regeelings-Almanak voor 1918 wordt het blad nog venneld ; of het nog bestaat is niet bekend.

*Ambtenaar (De). O'ig'aan van do Vcreeni- ging: „Bond ter voorkrijging van reechtstoestand

voor ambtenaren in Nederlandsch-Indisch Dienst". Deze vereeniging, waarvan de statuten den 5en October 1906 werden goedgekeurd, gaf in December 1907 het eerste nummer van haar orgaan uit, onder redactie van het hoofdbestuur. In den beginno op ongezette tijden verschijnend bij de N. V. Boekhandel Visser & Co. Batavia, kwam het bij den aanvang van den 2en jaargang (1 Januari 1909) op den len van ieder maand uit onder redactie van M. H. Damme, bij de Uitgevers- en Drukkers Maatschappij Taman Sari. N°. 10 van dien jaargang (van 1 November 1909) was het laatste nummer, dat het licht zag.

Annales du Jardin botanique de Buitenzorg. Een streng wetensch. botanisch tijdschrift, dat op ongezette tijden versijnt en waarvan de bijdragen alle in een der drie moderne talen zijn geschreven. Deel 1 verschieen in 1876, onder redactie van Dr. R. H. C. C. Scheffer bij H. M. van Dorp & Co. te Batavia. De volgende deelen (het 2de eerst in 1881), zijn alle (benevens een le en 2e suppl. in 1897 cn '98), onder redactie van Prof. Dr. M. Treub (Dir. van 's Lands Plantentuin), bij E. J. Brill te Leiden uitgegeven. Na het overlijden van dien geleerde bestond de redactie uit J. C. Koningsberger en Ch. Bernard. Deel 30, of deel 15 der 2e Serie, verscheen, evenals het 4c supplement, in 1918, terwyl thans het le gedeelte van deel 31 verscheen, onder redactie van W. Docters van Leeuwen en Ch. Bernard.

Register. Een alph. naam- en zaakregister op dl. 1 — 15 (en de 2 suppl.) werd bij Brill in 1899 uitgegeven.

Archief voor de Java-Suikerindustrie. Uitgegeven door Het Archief, enz. Een 14-daagsch tijdschrift, dat in 1893, onder redactie van J. D. Kobus, werd opgericht cn sedert dien tijd geregeld bij H. van Ingen te Soerabaja versijnt. Nadat met den aanvang van den Ken jaargang het Archief eigendom geworden was van het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten op Java, en a ls zoodanig het orgaan van dat Syndicaat was geworden veranderde het gedurende den 17en jaargang den 21en Juni 1909 van titel. Sedert versijnt het als *Archief voor de Suiker-industrie in Nederlandsch-Indie*, orgaan enz., onder redactie van W. C. Dickhoff. In 1920 werd de 28e jaargang uitgegeven bij de N. V. Boekh. en Drukkerij v/h. N. van In gen te Soerabaja.

Ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van het Archief werd den len Mei 1918, eveneens bij vpoemede Boekh. en Drukkerij een afzonderlijk gepagineerd jubileumnummer uitgegeven, welk nummer bijdragen bevat van de meest bekende, nog in leven zijnde medewerkers.

De wetenschappelijke verhandelingen, die tot en met den 12en jaargang opgenomen werden in het Archief, werden bij den 3en jaargang in 1905 afzonderlijk uitgegeven als *Bijblad*, eveneens onder redactie van W. C. Dickhoff. Deze afzonderlijke uitgave hield ovenwel niet lang stand. Met den 19en jaargang, in 1911 werden de verhandelingen weder in het Archief opgenomen. Sedert dat jaar komen weder, evenals v66r 1905, 2 deelen per jaar uit.

Tie gister. In 1913 verscheen bij de firma J. H. de Bussy te Amsterdam een Index en Naam-register van de jaargangen 1893 tm 1912.

♦Archief voor de Kina-Cultuur uitgegeven door de Bandoengsche landbouw-vereeninging. Maand-

Schrift onder redactie van J. Fabricius, waarvan in 1898, bij do Vries en J'abricius te Bandoeng, in het geheel slechts 9 afl. (in 4°.) verscheen.

*Archief voor den Landbouw der Bergstreken (in Ned. Indie). Een 14-daagsch tijdschrift opgericht in Noveinber 1898 door Enklaar van Guericke, nd. de staking der *Ind. Landb.-courant* (zie aldaar) en uitgegeven door P. A. van Asperen van de Velde te Scharang. Door concurrentie van de „*Nieuwe Cids*” (zie aldaar), eveneens in hoofdzaak gewijd aan koffie- en andrc bergcultures, werd de uitgave medio 1901 gestaakt. In het geheel verscheen dus 5 deelen (elke jaargang van 24 nummers besta uit 2 din.).

♦Archief voor den Landbouw in Insulinde. Orgaan van het Indisch Landbouw-genootschap. Redacteur F. A. Enklaar van Guericke. Als voortzetting (volgens den redacteur van het in 1884 opgeheven *Tijdschr. van het Ind. Landb.-gen.*) (zie aldaar), verscheen nummer 1 van het 14-daagsche Archief in Augustus 1901 te Djom-Bang; doch, als zooveel andere onder redactie van Enklaar, werd ook dit tijdschrift gestaakt en wel na de versijning van N°. 21 van den 2en jaargang (1903).

Archief voor de rubbercultuur in Nederlandsch-Indie. Oorspronkelijk op ongeregelde tijden versijnt (het eerste nummer verscheen in Febr.

1917) bij Ruysgrok & Co. te Batavia - Haarlem — Amsterdam, werd bij den 2en jaargang de uitgave eene maandelijksche. Thans zic de le jaargang het licht. •

Nevens het tijdschrift werd in Juli 1919 het eerste nummer van een algemeen gedeelte uitgegeven, waarvan de nummering en le paginatuur doorlopend zijn. In October 1920 verscheen daarvan. n°. 11.

Asia. Een, blijkens het Koloniaal Verslag van 1913, in 1912 opgericht weckblad, dat onder redactie van Liem Thioe Kwie werd uitgegeven bij de N. V. Pewarta te Sberabaja. In den Regce-ringsalmanak voor 1918 komt de naam van het periodiek #nog voor, onder dezelfde redactie.

Assistent (De). Orgaan van den Bond van Assistenten bij den Post- en Telegraafdienst in Nederlandsch-Indie. Een maandelijks versijnt bl ad, waarvan het eerste nummer in Jun 1919 bij „(lc Toekomst” te Soerabaja h; (/ licht zag, onder redactie van Iskndarsaid, Martowinoto en Tajib. De nummers zijn niet gepagineerd.

Banier (De). Christlijk Weekblad voor Nederlandsch-Indie. Oppericht den 2en Januari 1909 onder redactie van P. Bergmeijer, cn met uicdewerking van vele andron, beJccft dit blad, dat thans bij de N. V. Boek-, Courant- en Handelsdrukkerij „De Verwachting,” te Batavia versijnt, den 12en jaargang.

Ter gelegenheid van het overlijden v66r 200 jaar van den stichter van Depok. Cornelis Chaste- Ici n (28 Juni J 714), verscheen als bijvoegsd van „De Banier” een Dpock-Jubileum-nummer, dat, hoewel uitgegeven als n°. 26 van den 6en jaargang, afzonderlijk gepagineerd, en bovendien geillustreerd was.

*Bazuin (De). Weekblad voor Indic, werd, met hot doel te strijden hoofdzakelijk voor de belangen van den kleinen man, onder redactie van J. C. Brouwer te Bandoeng den len Mei 1909 opgericht. Heol lang heeft dit weckblad het niet gemaakt. Het hield reeds Lijdens den len

jaargang op te bestaan, nadat nummer 11 (van 24 Juli 1909) het licht had gezien.

*Beknopte gegevens over cultuurgewassen, hunne behandeling en ziekten. Een reeks van publicaties, uitgaande van het Departement van Landbouw, en uitgegeven met het doel aanwijzingen te geven, voor de praktijk van den inlandischen landbouw van bclang. Van dezo publicaties, die doorlopend genummerd, doch afzonderlijk gepagineerd waren (sommige waren geïllustreerd) verscheen de eerste in 1907, terwijl de laatste — no. 12 — in 1909 te Buitenzorg het Licht zag.

Berichten en mededeelingen van de Vereeniging van Leeraren en Leeraren aan Inrichtingen van M. O. in Ned.-Indie. Daar ten gevolge van het niet groote aantal leden een eigen orgaan voor de Vereeniging te kostbaar zou worden, werd besloten ten minste eens per maand door middel van berichten, waarvan het 'eerste in Februari 1903 bij den Boekhandel Visser & Co. te Weltevreden verscheen, het verhandelde of aan de orde zijnde ter kennis van de leden te brengen.

In September 1905 werd, blijkens Bericht n°. 18, besloten tot uitgifte, met ingang van 1 Januari 1906 van een orgaan, dat onder den titel: *Maandblad voor het Middelbaar Onderwijs in Nederlandsch-Indie*. Orgaan. . . enz. onder redactie van Dr. E. Broersma, E. Tielcnius Kruythoff en D. J. A. Wester veld bij G. C. T. van Dorp & Co. te Semarang — Soerabaja het licht zag.

Met ingang van 1 Juli 1907 verschynt het orgaan, onder den titel: *Het Middelbaar Onderwijs*, twee maal per maand, waarbij de pagineering voor het 2e halfjaar 1907 opnieuw begint. De uitgave in ilich vorm werd evenwel niet vol- gehouden: gedurende de volgende jaren ver- schijnt het tijdschrift op vrij ongeregelde tijden. Vet den 13en jaargang vond de uitgifte zooveel mogelijk wekelijks plaats; den 1en Mei 1920 v<-rsclieet), onder redactie van Dr. H. J. van Juinmel en (. IF. .1. van Baren bij de N. V. Bock- li.indc)\i'ser & Co. te Weltevreden N°. 16 van <lei> 1 5CII jaargang.

Bestuur (Het) van de Centrale Kas te Batavia aan belanghebbenden en belangstellenden bij het Volkscredietwezen in Nederlandsch- Indie. Onder (l> zen titel werd in 'luart 1913 begonnen in den v>mi van lil ; i ; i<ljcs, propaganda te makon voor <lc zaak van lml Volkscrediet. Do blaadjcs, dio op onj<zelte tijden verschenen,zijn van jaar tot jaar afzon<rljck gen uni me rd, doch, cvenecns van jaar tot jaar, doorlopend gepagineerd.

Bij den aan vang van den lier jaargang, den 15en Januari 1)18, verscheen het blaadjc in een nieuw bleed. Onder den titel : *lilaadje van de Centrale K (is* word maandelijcks een nummer uit- gegoveei: thaiiH vorschijnt de 8e jaargang. Afzon- (erlijke inhoudsopgaveii worden niet uitgegeven.

Beweging (De). Officieel orgaan der Verce- ning „Imulindc". Tonggolgc van hot verbreken tier relaties van het hoofdbestuur dozer verccni- ging met het bind „*De Indier*" (zie aklaar onder ru brick B.) werd besloten tot de uitgifte van con week bl ad. Het corste num iner verscheen den 11(len Januari 1919 onder redactie van het hoofd- bestuur te Semarang ; het orgaan, waarvan do be- doeling is : „het geestelijk -staatkundig volksbe- weeg te volgen" veranderdo met n°. 24 van tifcel. Het werd voortgezet als officieel orgaan der

(Nationaal)-Indische Partij. Met nummer 27 reran derde het opnieuw van titel: De Beweging. Algemeen politick weekblad, tevens officeel orgaan . . . enz. Onder diem titel verschynt het nog steeds te Bandoeng, onder redactie van D. D. (Dr. E. F. E. Douwes Dekker). Met n°. 46/47 van den eersten jaargang veranderde het formaat van groot 4°. in 4°. Tor gelegenheid van het 8c natio- nalc Indiers Congres werden vier extra congre- a numiners uitgegeven, welke, met de overige num- mers van het weekblad, doorlopend gepagineerd zijn.

*Biang-Lala. Indisch Iceskabinet tot aangc- naam on gczellig onderhoucl. Onder redactie van W. L. Ritter en Mr. L. J. A. Tollcna. Uitgevevs Lange en Co. te Batavia. In 1852 als 2-maande- lijksch tijdschrift opgericht; de uitgave werd we- der gestaakt in 1855, nadat-4 jaargangen (elk uit 2 din. bestaande) waren verschenen. Biang- Lala bevat o.a. romantische en geschiedkundige verhalen en novellen, in de meeste gcvallen met betrekking tot Indie geschreven.

Blaadje van de Centrale Kas. Zie : *Bestuur (Het) van de Centrale. Kas* . . . enz.

Bondsblad. Orgaan van den Indischen Bond. Een periodiek, waarvan het eerst nummer onder redactie van G. L. J. D. Kok den 31cn October 1899 te Batavia verscheen. Aanvankelijk een weekblad, veranderde hot met nummer 37 van den 2en jaargang (4 Mei 1900) in een tweemaal per week verschijncnd blad. In diem vorm bleef het bestaan tot nummer 126 van den 2en jaargang (15 Maart 1901); of sedert diem nog iets van het Bondsblad verschenen is, kan niet met zekerheid worden medegedeeld.

Bondsblad (Het). Orgaan van do Vereeniging „De Indische Bond". Tengevolge van een besluit van het hoofdbestuur van de Vereeniging „De Indische Bond" veranderde met n°. 28 van den 14cn jaargang (15 Juli 1911) do naam van het blad *De. Stem van Indie* (zie aldaar) in: „*Bonds- blad*". Orgaan van de Vereeniging . . . enz. Mot nummer 5 van den volgenden jaargang wordt het formaat aanmerklijk kleiner; het verschynt in diem vorm nog steeds gercgclde wekelijks bij de drukkerij „de Verwachting, te Batavia. Redac- triv en uitgever is het Hoofdbestuur van den Bond. ledcre aflevering is afzonderlijk gepagineerd.

Boschbouwkundig tijdschrift „Tectona". Do eerste aflevering van dit tijdschrift door do Vereeniging van Aintbenaren bij het Boschwezen in Ned. Indic uitgegeven, ingevolge besluit van het. op 14 en 15 Ginart 1908 te Pjokja gehouden congres e'er Vereeniging, verscheen in 1908. Bij clcn aanvang van den 3dcn jaargang (icelc de Com- missie van Redactie mede, dat in plants van den uft.rcdonclcn hoofdredacteur, den Heer J. 8. van Braam, als dicns opvolgr zal optreden do Heer II. ten Oever (wolko ook het „, woo rd vooraP* bij de Je aflevering van het tijdschrift had ondertoe- kend). Nadat van deel 3 (1910) slechts 4 aflovo- ringen waren verschenen, veranderde, bij den aanvang van den 4<lon jaargang, in Januari 1911 de tweemaandelijksche uitgave in een maande* lijksche. Bij. de Archipel-drukkerij to Buitenzorg verschynt thans, onder hoofdredactie van R. Wind, do 13o jaargang.

Bij denzelfden uitgever zag in 1919, bij deel 12, een afzonderlijk gepagineerd extra-nummer het licht, bevattende con voordracht voor de 10o

Algemeene vergadering der Vereeniging. Een tweede extra-nummer bij dat deel, eveneens afzonderlijk gepagineerd, over de exploitatie van het djatidunningshout, verscheen in 1919 bij de Archipel-drukkery te Buitenzorg.

Boy Scout (De). Zie: *Indisclie Padvinder (De)*.

Bulletin van den Bond van Geneesheeren in Ned.-Indie. Deze bond, opgericht in April 1902 door Drs. J. Schillein en W. J. van Gorkom, in hoofdzaak met het doel: „de bevordering van eene juiste verhouding tusschen de Regeering van N.O. Indie en de bewoners cenerzijds, en de praktizeerende geneesheeren anderzijds, en van dezen onderling“, geeft sedert genooid jaar, eerst op ongezette tijden, sedert 1 Juli 1911 twee malen per maand van het Bestuur uitgaande Bulletins uit, welke eerst bij E. Fuhri & Co. te Soerabaja het licht zagen, doch sedert n°. 12 (van Januari 1905) te Semarang verschijnen bij de N. V. Semarang-Drukkerij en Boekhandel H. A. Benjamins. Te beginnen met het 58e bulletin (van 15 November 1912) wordt de jaargang aangegeven. De bulletins zijn alle afzonderlijk gepagi-neerd; eene algemeene inhoudsopgave bestaat niet. Behalve een extra-nummer met brljage (uitgekomen in Juli 1903), zijn thans 198 num-mers verschenen.

Bulletin du Departement de F Agriculture enz. Zie: *Lands I lantentuin...* enz.

Bulletin der Indische Universiteits-vereeni-ging. Met het doel de leden der Vereeniging nauw- keuring op de hoogte te stellen van de handelingen van het bestuur, werd in 1912 besloten tot het uitgeven van een blaadje, dat op ongeregelde tij- den verschijnt, en ieder afzonderlijk gepagi-neerd, te Batavia het licht zag. Met nummer 4 (Mei 1914) werd de uitgafte gestaakt.

Bulletin du Jardin Botanique. Zie: 's *Lands Plamtcuïtuin* ... enz.

Bulletin van het Proefstation voor de Java-suikerindustrie (technische afdeling) Pekalon-gan. Het eerste nummer verscheen in Januari ,1916 bij de Boekh. en Drukkerij v/h. G. C. T. van Dorp & Co te Semarang Voor zoover bekend is de uitgave niet verder voortgezet.

Bulletins van het Algemeen Proefstation te Salatiga. Dit proefstation, opgericht in Augustus 1905, gaf, ingevolge artikel 2 van het huishou-delijk reglement, behalve verslagen, ook bulletins uit, die een volnummer droegen en tusschen- tijds verschenen. Het eerste nummer van die bulletins zag in 1905 bij G. C. T. van Dorp & Co. te Semarang — Soerabaja het licht. De uitgafte werd sedert gestaakt.

Bulletins van het Deli Proefstation. Iyiedan. Deli. Onder dezen titel verschijnen, voor het eerst in Januari 1914, op ongeregelde tijden afzonderlijk gepagineerde, doch doorlopend ge-nummerde publicaties, voornamelijk- betrekking hebbend op de tabakscultuur. In Augustus 1919 zag bij de Typ. Varekamp & Co. te Medan no. 12 het licht.

Bulletins van het Proefstation voor Cacao te Salatiga. Van deze bulletins, die als korte berich-ten te beschouwen zijn, waardoor de leden van het proefstation op de hoogte werden gebracht van den stand der verschillende vraagstukken, die aan het Station een onderwerp van studio vorm-nen, en die op ongeregelde tijdstippen, ieder afzonderlijk gepagineerd, uitgegeven werden,

Somarang het licht. Tengevolgc van het oprich-ten van het Algemeen Proefstation, welk station eveneens bulletins uitgaf (zio aldaar) wordt met nummer 10 in 1904 de uitgafte gestaakt.

Camera (De). Een populair ' phototechnisch maandblad voor amateur-fotografen in Nederl-Indie, dat inedio 1920 te Batavia word opgericht.

Christelijke Onderwijzer (De). Orgaan van de Christelijke. Onderwijzers Vereeniging in Ned.-Indie. Aanvankelijk tweemaal per maand verschijnend (voor het eerst 15 Januari 1918) onder een commissie van redactie, bestaand uit do Heeren B. R. Dekker en W. Schmidt, were! het blad den 4en April van dat jaar veranderd in een weekblad, en werd de ondertitel gewijzigd in: Orgaan (enz. als boven). Tevens algemeen blad voor de Christelijke Opvoeding en het Christelijke Onderwijs. Onder dien titel vrschijnt thans de 3e jaargang, onder redactie van K. Floor, G. P. Hamer, en H. Meycrink.

Christelijke School (De). Orgaan der Vereeniging van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Ned.-Indie. Dit tijdschrift, opgericht in November 1916, onder redactie van het Bestuur, mocht zich niet in een lang leven verheugen. In den aanvang vrij ongeregeld, later maandelijks verschijnend, werd het, na nummer 14 (Januari

1918) samengesmolten met: *De Christelijke Onderwijzer* (zie aldaar).

Contributions a la Faune des Indes neerlandaises. In een voorwoord bij het eerste deel deelt de Heer J. C. Koning-berger, Directeur van 's Lands Plantentuin, onder wiens leiding deze bijdragen bij de drukkery van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg het licht zagen, mede, dat het wenschelijk gebleken is de publicaties, uitgaand van het Museum en van het zoologisch Laboratorium te Buitenzorg on van het Visschrij-Station te Batavia voortaan in een speciale serie te vrcnigen. Het eerste deel omvat de publicaties over 1915-1918.

Het is bij dit eerste deel gebleven. Aangezien „resultaten van diepze-onderzoek niet behoorden gepubliceerd te worden onder den titel bijdragen over de fauna van Indiï“ (voorwoord in afl. I van *Treubia*) werd besloten de uitgafte van die Contributions te staken en do resultaten onder een anderen vorm openbaar te maken. (zie verlk- onder *Treubia*).

Cultuurbond (De). Orgaan van den Bond van Cultuurgeemploeyerden in NedcrlandHch-Tixlie. Opgericht den 1en Mei 1918 vrschijnt dit orgaan halfmaandelijks, thans onder redactie van het Hoofdbestuur van den Cultuurbond te Bandoeng bij de N. V. Bockhndel Visser & Co.

Cultuurgids (De). Zie: *Koffie-Gid*. (De).

Daghet (Het). Een blad voor Kunst en Leven. Onder redactie van W. F. M. van Schaik in 1905 te Bandoeng verschenen, werd in 1906, met den eersten jaargang, de uitgafte gestaakt.

Deutsche Wacht. Tijdens den grooten oorlog deed zich voor de in Indie wonend Duitscher« de behoefte gevoelen aan een eigen orgaan on als zoodanig verscheen in 1915 te Batavia het cersto nummer van do „Deutsche Wacht“, Zeitschrift firr Handels- und Kolonialpolitik, Volkswirt- schaft und Volkerrecht. Herausgegeben in Auf- trage tire Grunder des „Deutschen Bund“. Met het tweed nummer word de ondertitel veranderd in: Niederlandisch-Indische Monatsschrift fur

Handels- und Kolonialpolitik, Volkswirtschaft und Volkerrecht, terwijl het orgaan word uitgegeven „in Auftrage des Deutschen Bundes (durch den Verlag der Deutschen Wacht N.V. zu Batavia. Als zoodanig verschijnt het nog steeds te Batavia. Met den 6en jaargang (1920) wordt het formaat in 4°.

Douanen-Organ, Bonds- en Vakblad voor de In- en Uitvoerrechten on Accijnzen. Een maandblad, dat blijkens den Reegeringsalmanak van Nederl.-Indie voor 1912, uitgegeven door Prevot en Hartwig, onder redactie van het hoofdbestuur van den • douanenbond bij Albrecht & Co. te Batavia verscheen. In den almanak voor 1917 wordt als redacteur genoemd J. Ramakers van Praag, terwijl het orgaan verschijnt bij Plantijn te Soerabaja; in dien voor 1918 komt als redacteur voor A. G. Boot.

Het Douane-Organ is blijkbaar een voortzetting van het *Vakblad voor de In- en Uitvoerrecht en Accijnzen* (zie aldaar).

Dutch East Indian Archipelago (The). A, monthly commercial review. Onder redactie van J. Veersema te Batavia werd bij A. A. van der Kolk te Buitenzorg in Mei/Juni 1918 het eerste nummer van dit tijdschrift uitgegeven. Reeds kort na dit verschijnen veranderde het in een „fort-nightly" review. Onder dien titel verschijnt het thans nog. Eigenaardig is dat bij deel 2 geen nieuw paginatuur begint, doch zoowel de nummering van de afleveringen als de paginatuur van deel 1 wordt voortgezet.

*Echo (De). Een weekblad voor dames. Opgericht in 1900 onder redactie van Mevrouw ter Horst, geb. de Boer, verscheen dit tijdschrift bij den uitgever H. Buning te Djokjakarta. In 1908 onder redactie van Me J. A. A. J. van Maarseveen, werd de uitgave gestaakt.

*Electra. Een periodiek, dat blijkens het Koloniaal Verslag van 1898 in 1897 verscheen, en dat gedurende het jaar 1898 oplicht te bestaan. Verder bijzonderheden omtrent het tijdschrift zijn niet bekend.

Excelsior. Maandblad van den N. I. Bond van (JH) istelij ke Jongmannen-Vereenigingen. Den 1 en 1 u h 1912 opgericht, zoals de ondertitel aan- Maandblad, onder redactie van C. Ver- nluis te JHil enzorg, werd bij denjaanvang van den 191en jaargang het blad veranderd in een orgaan, dat om do veertien dagen verschijnt.

Fakkel (De). Ambonsch tijdschrift dienende de belangen van Land en Volk, in en buiten het Vafl- rland. Jij de N. V. Eleclrische Drukkerij „Fav(ri)ct" te Weltevreden verscheen, onder redactie van Ger. de Haas, in Juni 1920 het eerste nummer van dit periodiek, waarvan, blijkens een inleiding in dit nummer, voorloopig eens per maand een aflevering het licht zal zien.

Federatie (De). Maandblad van de Federatio van Europeesche WerkliHners in Ned.-Indio. Bij de N. V. Bockhandel Visser & Co. te Bandaeng zag den 1 en October 1920 onder eene commissie van redactie het eerste Jununncr vandit periodiek het licht.

Geneeskundig Tijdschrift voor Nederl.-Indio. Zie: *Tijdschrift der Vereeniging tot bevordering der geneesk. wetenschappen ... enz.*

*Getuige (De). Een, onder redactie van Ds. D. J. B. Wijers, bij F. B. Smits te Batavia in 1900 uitgegeven en aldaar verschijnend weekblad, dat in 1909 oplicht te bestaan. De redacteur was,

sedert 1908, P. Bergmeijer, terwijl als uitgever, cveneens sedert dat jaar, gonoemd word do Uitgevers- en drukkerij-maatschappij „Taman Sari".

Gids bij het huisonderwijs in Nederlands-Indie. Opgericht door H. G. Clerck in 1910 en uitgegeven bij J. M. Chs. Nijland te Soerabaja, zag in 1917 bij de Landsdrukkerij te Batavia onder redactie van eerstgenoemde de 7de jaargang het licht.

Girl Guide (De). Zie: *Indische Padvinder (De)*.

*Goentoer (De). Orgaan van do Vereeniging „Insulinde". Een tweemaal per maand verschijnend half-Nederlandsch, half-Maleisch periodiek, onder redactie van F. W. van do Kasteele te Semarang. Het eerste nummer zag den 1en Augustus 1914 het licht. Na nummer 10 van den 1en jaargang werd de uitgave gestaakt.

Grafisch Tijdschrift. Hollandsch-Maleisch vakblad voor de typografie. Uitgegeven door en voor Tokening van de „Federate van Drukkerspa-troons" te Batavia, en onder redactie van S. Terwey en A. Emmink, zag in October 191G de eerste aflevering van den 1en jaargang het licht. Thans verschijnt bij Albrecht & Co. te Weltevreden de 3e jaargang, onder redactie van J. H. Schuyt.

*Griffier (De). Uitgegeven door den Bond van niet gegradueerde rechtelijke ambtenaren in Nederl.-Indie, verscheen dit maandelijksch orgaan in 1909 bij E. Fuhri & Co. te Soerabaja. Reeds in hetzelfde jaar hield het op te bestaan.

Gulden Keten (De). Bij Albrecht & Co. te Batavia verscheen in 1912 dit, door de Ned.-Indische Theosofische Vereeniging onder redactie van Mevrouw M. van Gelder ggb. Van Motman uitgegeven maandelijksch tijdschrift. In den Regeeringsalmanak voor 1918 komt het periodiek nog voor, thans echter onder redactie van Mevrouw N. Thomas gob. Stutterheim en verschijnend bij do Indonesische Drukkerij te Batavia.

Handelingen der Nederlandsch-Indische Juristen-Vereeniging. In 1884 opgericht, gaf deze vereeniging een orgaan uit, bevattend in hoofdzaak de verslagen der, over juridische onderwerpen, gehouden vergaderingen. De 1e jaargang 1885 (cvenals de volgende bestaande uit 2 deelen) verscheen bij H. M. van Dorp & Co. te Batavia, de 2 volgende 1886 —'87 bij Ernst & Co. aldaar; daarna is de uitgaaf gestaakt, en word de vereeniging cveneens opgehouden.

Den 15en November 1913 weder opgericht, gaf de Vereeniging, als bijlage van haar orgaan *Het Indisch Tijdschrift van het 1f edit* (zie aldaar), opnieuw de Handelingen uit, by de N. V. Uitgeversmij. „Papyrus" te Batavia, waar zij nu nog — do laatste in 1919 — verschijnen.

*Hard gaat i.e. Een tweemaal per maand door den Nederl. indischcn Wiclrijdersbond uitgegeven en bij G. Koff & Co. te Batavia verschijnend hfttijt, waarvan het eerste nummer in 1894 hot licht zag. Gedurndc het jaar 1896 werd de uitga- vo gestaakt.

Holland's East India. A fortnightly commercial, economical and general review. Den 5den December 1919 verscheen het eerste nummer van dit, door A. A. van der Kolk te Buitenzorg uitgegeven gellustcrdoo periodiek, waarvan de afleveringen doorloopend gepagineerd zijn. Tegelijkertijd verschijnt van het tijdschrift een Franscho vertaling, onder den titel: *Left Indies Hollandai-*

ses, revue commerciale et économique, publice deux fois par mois.

Indes Hollandaises (Les). Zie: *Holland's East India*.

♦Indisch Archief. Tijdschrift voor de Indian. Om het gemis der staking van het Tijdschrift voor N.-L (zie aldaar), in Indie te vergoeden, werd het Indisch Archief op verzoek van Regering op particulieren in Indie door Dr. S. A. Buddingh in 1849 opgericht en als maandschrift bij Lange & Co. te Batavia uitgegeven. Van dit belangrijke tijdschrift verschenen (door het vertrek van den redacteur naar Nederland), slechts 2 jaargangen (elk uit 2 deelen. bestaande).

Inhoudsopgave. Zie J. Pijnappel Gzn. in Bijdr. - Kon. Inst. Dl. 3 (1855), bl. 159 en vgg.

Indisch Bouwkundig Tijdschrift. Orgaan der Vereeniging van bouwkundigen in Ned.-Indie. Verscheint sedert Januari 1898 als maandschrift in gr.-4°. formaat. Nadat het eerst werd uitgegeven bij de firma a E. Fuhri & Co. te Soerabaja, verschijnt het orgaan van Juli 1914 af 2 ma al 's maands bij de firma Mas man & Stroink te Semarang, terwijl het nummer, gedrukt bij de firma Fuhri voorloopig nog bleef doorloopen, omdat, blijkens mededeeling van den toenmaligen redacteur, „de nieuwe drukker niet is inge-richt op het reproducereen van plaatwerken“.

Al spoedig bleek dat het uitgeven van drie nummers per maand niet vol te houden was, zoodat het Septembernummer van 1914 het laatste was, dat bij de firma Fuhri het licht zag. Thans verschijnt, onder redactie van W. de Haan, bij Kolff & Co. te Batavia de 23e jaargang.

Indisch Maqonnik Tijdschrift Een inandschrift, waarvan de eerste aflevering, onder redactie van A. S. Carpentier Alting, den 1en October 1895 te Semarang bij G. C. T. van Dorp & Co. verscheen. De uitgave wordt nog steeds voortgezet, thans onder redactie van D. de Visser Smits te Bandoeng. Het tijdschrift is niet in den handel, en alleen voor vrijmetselaren bestemd.

*Indisch Magazijn. Tijdschrift ter verzaincing van opstellen en berichten over, en van belang voor de natuur-, volken- en staatkunde van Ned. Oost-Indie. Een maandschrift, onder redactie van E. de Waal, gedrukt ter Landsdrukkerij te Batavia, dat te beschouwen is als een voortzetting van het maandschrift *De Kopsiel* (zie aldaar). De 1e jaargang (1844), uit 4 deelen bestaande, bevat tal van belangrijke oorspronkelijke bijdragen; de 2de, tevens laatste (waarbij op den Xitel het woord „staatkunde“ niet meer voorkomt), en eveneens uit 4 deelen bestaande, is geheel gevuld met „Nalezingen in oude Javasche Couranten“.

Inhoudsopgave. Zie J. Pynappel Gzn. in Bijdr. Kon. Inst. Dl. 3 (1855), bl. 151 en vgg.

Indisch Militair Tijdschrift. Zie: *Militair Tijdschrift*.

*Indisch Tijdschrift, gewijd aan Indisch taal-, land- en volkenkunde, Indische toestanden en aangelegenheden, enz. Redacteur J. T. Grashuis. Uitgevers Van Zadelhoff en Fabritius te Padajig. Een maandschrift, waarvan slechts een enkel (proef)nummer verscheen, in het jaar 1.864.

Indisch Tijdschrift voor Post en Telegraphie. Orgaan van de Vereeniging „Bond van Post- en Telegraafambtenaren in Nederlandsch-Indie“. Opggericht in Februari 1905, verscheen de eerste aflevering van het tijdschrift in April van dat jaar, onder redactie van V. H. J. Jansen. Nadat

in 1914 de naam van de Vereeniging eene verandering had ondergaan, word ook de naam van het tijdschrift veranderd in: *Tijdschrift voor den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst in Neder-landsch-Indie*. Orgaan van den Bond van Anib-tenaren en Bcambten bij den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst in Ned.-Indio. Loopen de 13den Jaargang (1 Juli 1917) werd de titel op- nicuw ge^ijzigd, nu in: *Tijdschrift voor Post-rijen, Telegrafie en Telefonic*. Orgaan enz. Onder dien titel verscheen het, tot no. 10 van den 16en jaargang, twccmalen 's maands, en onder redactie van het hoofdbestuur van den Bond, bij de Indonesische Drukkerij te Weltevreden, waarna het opnieuw werd veranderd, thans in een, in courantvorm uitgegeven *Orgaan van den Bond van Ambtenaren en Heambten* bij den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst in Nedcrf-Indie.

Indisch Tijdschrift van het Recht. Zie: *Hecht in Nederl.-Indie (Hcl)*.

Indisch Tijdschrift voor Spoor- en Tramweg-zen. Onder redactie van P. J. d'Artillact Brill, W. A. Slinkers, Mr. Dr. A. M. Joekes en M. C. van den Broeke verscheen bij J. D. de Boer te Tegal in Januari 1913 de eerste aflevering van dit maandelijksch periodiek, waarvan het denzelfden uitgever in 1919 de 7e jaargang het licht zag. Sedert Juni 1915 is de redactie over Indie en Nederland verdeeld.

*Indisch Weekblad van het Recht. Opggericht in Juli 1863, onder redactie (volgens prospectus) van Mrs. J. van Gennep en J. R. Kleijn cn uitgegeven (in gr.-4°.) bij Bruining te Batavia. In 1914 verscheen, onder redactie van Mrs. Maclaine Pont en Van Ophuysscr, bij G. Kolff & Co. te Batavia de 50e jaargang, waarvan n°. 2542 het laatste bind was, dat het licht zag. De uitgave is sedert ge-staakt.

Een Algeincen. Register beslaat niet, <loch zie voor register bij: *Her Recht Ned.-Indie*.

*Indische Kindercourant (De). Een, onder redactie van Mej. Titia Soeters bij de Gebr. Jansz. te Seinarang in 1894 uitgegeven en aldaar verse hijgend weekblad, dat in 1915 ophield te be- staan. Redactrice was toon Alevrouw J. DCSSHU-vagic gcb. van der Noorda, terwijl hd uitgegeven werd bij de N. V. Bockhandel Visser & Co. te Weltevreden, en ook aldaar verscheen.

*Indische Kroniek (De). Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie. Den 11 den Februari 1911 <pg<-richt onder redactie van J. M. G. Kor-h, met de bedooHng „in Indie iets te doen kiincn van Jict nieuwe (een strijd om een' nieuwe (■) ultuur- een opleving op elk gebied van menscheijk kunnen) dat in Europa groeiende is“, verscheint (lit perio- diek, gedrukt bij J. M. C. Nijland te Soerabaja, om de veertien dagen. Reeds bij nummer 5 wordt het vermindert in een weekblad, waarna het ge- (lurende den 2cn jaargang, ophoudt te bestaan.

*In (lische Landbouw-Courant. Weekblad (later Orgaan) voor den Landbouw in zijn gtheelen om- vang. Redacteur: F. A. Enklaar van Guericke. Uitgevr: de Sclarang-drukkerij en boekhandl. In Februari 1897 begonnen (in fol. verschijnend), word de uitgave weer gestaakt in November 1898.

*In (lische Landbouw-Courant. Archief voor den Landbouw in Insulidie. Redacteur en uit- gever F. A. Enklaar van Guericke Djombang. Verscheen sedert Januari 1904 (in courantvorm) wekelijks en was volgens den redacteur een voort-

zetting van het „*Archief voor den Landbouw in insulinde*” (zie afd. 1 ar), vandaar dat mot het laatste nummer reeds de derde jaargang, een aangenaam nam.

De courant heeft zich evenwel niet in een lang bestaan mogen verlieuen; in n°. 50 van den 7en jaargang (van 10 December 1908) nam de redacteur Jaar van Guericke „tengevolg van langdurig lichamelijk 1 den”, afscheid van zijn lezers, en met dat nummer hield de landbouw-courant op te verschijnen.

Indische Leven (Het). Een algemeen weekblad. Verschijnt, onder hoofdredactie van Diederik Baltzerdt, en met tal van medewerkers, sedert 23 Augustus 1919 bij Albrecht & C°. te Batavia.

**Indische „Lux”* (De). Een, onder redactie van het phototechnisch bureau der Kramat's Apotheek te Batavia bij Albrecht & C°. in 1901 uitgegeven en aldaar verschijnend maandblad, dat in 1910 ophield te bestaan. Redacteur was in dat jaar J. A. F. van den Houte Willems.

**Indische Natuur* (De). Algemeen Natuurwetenschappelijk Bijblad van het Arclief voor de Java Suikerindustrie. Opgericht in 1900 onder redactie van Dr. Z. Kamerling en Dr. L. Zehntner en uitgegeven bij H. van Ingen te Soerabaja, beleeft het tijdschrift slechts een jaargang. In 1901 deelt in de laatste aflevering de redactie mede, dat zij aangezocht is om de redactie van een ander Indisch tijdschrift, n.l. de *Koffiegiids* (zie aldaar), op zich te nemen en dat zij aan dat verzoek wil voldoen.

Indische Padvinder (De). Medio 1914 verscheen te Bandoeng, waar de Bandoengsche Padvinders Bond was opgericht, twee kleine weekbladen: voor de jongens de „*Hoy Scout*”, redacteur C. J. Nauta; voor de meisjes de „*Girl Guide*”, redactrice inef. F. van Dijk. Beide blaadjes, uitgegeven voor rekening van den Heer C. J. Nauta en gedrukt bij de N. V. Vorkink te Bandoeng, smolten op 1 December 1914 samen tot „*De Scout*”, halfjaarlijk tijdschrift, redactrice mej. F. van Dijk en C. J. Nauta, orgaan der Bandoengsche Padvinders Bond. Op 1 Januari 1915 werd dit ook het orgaan voor Batavia, inmiddels een afdeling der Ned. Ind. Padv. Organisatie geworden. Na toetreding van Bandoeng en van Java: La-Raja tot die Organisatie had het blad met ingang van 1 Maart 1915 tot titel: *De Scout*. Orgaan der afd. Uandoeng, Jatavia en Kottakninja der Ned. Ind. Pa. (lv. Org., forinaat 8°.

Met aflevering 15 (van 1 Juli 1915) wordt het forinaat 4°. en is het orgaan herdoopt in „*De Indische Padvinder*”.

Op 1 September 1915 (met aflevering 19) wordt Iwt orgaan „*Steds Vooruit*” (zie aldaar) in „*Indische Padvinder*” opgenomen; forinaat, redactie, uitgever enz. bleef onveranderd. Do* titel werd evenwel opnieuw gewijzigd in: *Padvindersblad* (zie aldaar).

♦*Indische Plumgraaf* (De). Vnkblad voor pluinvectel, h on den- en paardenliefcberij. Een 14-daagsch tijdschrift, officieel orgaan van do „Jrste Nedrl. Indische Pluinvecterecning”. Het 1e nummer verscheen in 4°. in April 1901 bij De Vries en Fabricius (5 Bandoeng. Met nummer 14 van den 2en jaargang word het tijdschrift, na (t oprichting van de Vereeniging tot bevordering der Pluinvectel in Nedrl. Indio, het officieel orgaan, wat het bleef tot nummer 24 van den 7en jaargang, toen het ophield te bestaan. Re-

dacteur-uitgever was G. L. Ja Bastide te Bandoeng.

Indische Post (De). Weekblad gewijd aan de belangen van Nederlandsch-Indië. Bly kens een in December 1920 uitgegeven profnummer zal die periodiek weklijks in Indië verschijnen met medewerking van verschillende Indische en Nederlandsche bekende mannen en vrouwen, met als hoofdredacteur voor Nederland 31 r. L. J. Plempj? van Duiveland.

**Indische Revue* (De). Een onder redactie van J. H. F. van de Wall en door dezen uitgegeven bij F. B. Smits te Batavia verschijnend weekblad, dat reeds in hetzelfde jaar ophield te bestaan.

Indische Sport. Een weekblad, waarvan, onder redactie van K. L. F. Goelst, in 1906 bij G. Kolf & C°. te Batavia het eerste nummer het licht zag. Als uitgeefster wordt in den Regeeringsalmanak van Nederl.-Indië voor 1907 genoemde firma vermeld. Blijks onder almanak voor 1918 verschijnt het tijdschrift onder redactie van S. van Eck, die tevens uitgever er van is.

**Indische Stemmen*. In het begin van Januari 1919 opgericht, hield dit weekblad reeds spoedig na zijn verschijnen op te bestaan. Met nummer 39 (18 October 1919) wordt het periodieke — toen onder redactie van Ir. H. J. Kaewit de Jonge — opgenomen in het weekblad „*de Taak*” (zie aldaar). Blijks een persoonlijke mededeeling van den heer J. E. Stokvis (een der redacteurs van „*de Taak*” bij hare oprichting) was voor den Heer Kiewiet de Jonge do Heer Fournier redacteur, en was „*Indische Stemmen*” feitelijk een weekblad met theosofischen achtergrond, bestemd om door Europeanen onder de Inlanders verspreid te worden. Het werd gedrukt bij de electrische drukkerij „*Evolutie*” te Weltevreden.

♦*Indische Velo* (De). Onder redactie van J. P. A. Paris verscheen in 1897 bij H. Prange & C°. te Batavia het eerste nummer van dit door den Nederlandsch-Indischen Wielrijdersbond uitgegeven halfmaandlijksch blad, waarvan evenwel in het daaropvolgend jaar de uitgave reeds werd gestaakt.

Inlandsch Onderwijs (Het). Maandblad van de V. I. O. (Vereeniging Inlandsch-Onderwijs). Uitgegeven onder redactie van H. Ch. van Bergen en J. D. Winnet bij de N. V. Stoomdrukkerij H. V. Maresch te Magelang, verscheen de eerste jaargang in 1916. In nummer 11 van den 2en jaargang (December 1917) deelt het Hoofdbestuur mede dat voortaan niet meer maandelijks, doch telkenmale als zulks noodig blijkt een blaadje rondgezonden zal worden. Deze blaadjes verschijnen nog steeds. Do afleveringen zijn niet gepagineerd.

Indische Stemmen. Algemeen orgaan gewijd aan de Indische Evolutie. Een tijdschrift, dat blijks een mededeeling in do „*Sumatra-Post*” van 7 November 1917, onder redactie van A. Salim, R. Achmad, Abdoo! Moeis, R. Notonegoro, D. van Hinloopen Labberton op W. Labberinc verscheen. Of het tijdschrift thans nog bestaat is onzeker, aangezien verdere gegevens ontbreken.

*„*Insulinde*”. Nederlandsch tijdschrift voor den Inlander. Een eenvoudig Hollandsch geschreven maandschrift onder redactie van B. J. Visscher en Th. J. A. Hilgers. In October 1903 verscheen bij G. Kolf & C°. te Bandoeng, het le nummer. Na den 5den jaargang, welke eveneens

aldaar het licht zag, word onder redactie van J. Laxneijn en T. Kramer, de uitgavo gestaakt.

*Insulinde. Orgaan van de Vereeniging „Insulinde“. Dit tijdschrift verscheen, voor het eerst den 1en Januari 1910, den lenenden 16en van elke maand. Als uitgevers en redactie werden vermeld: Het Hoofdbestuur van de vereeniging „Insulinde“ te Bandoeng (later te Semarang). De afleveringen waren afzonderlijk gepagineerd. Met n°. 17 van den 3en jaargang verscheen het tijdschrift., dat eerst in 4° werd uitgegeven, in 8°. Met den 4en jaargang hield het op te verschijnen..

„Insulinde vertelt“. Blijkens het Koloniaal Verslag van 1904 verscheen dit weekblad in 1903. Bijzonderheden omtrent het periodiek zijn niet bekend; de naam komt in den Regeeringsalmanak van Ned.-Indie niet voor, zoodat niet kan worden medegedeeld wat het tijdschrift te vertel-len had en evenmin of het al dan niet jogg bestaat.

♦Jaarboekje Celebes. Uitgegeven door K. S. Sutherland te Makassar. Ecu soort almanak, maar waarvan de eerste 2 jaargangen (1864 — 65) belangrijke bijdragen over Celebes van Dr. B. F. Matthes bevatten. De uitgaaf is ge^taakt na de verschijning van den 3en jaargang (1866).

Java-Post (De).. Weekblad van Nederlandsch- Indie. In Februari 1903 verscheen onder redactie van W. H. Bogaardt bij de Buitenzorgsche druk- kerij het eerste nummer van dit periodiek, waarvan thans bij de -N. V. Eerste Bandoengsche Stoomdrukkerij voorheen A. C. Nix & Co. te Bandoeng de 18e jaargang het licht ziet onder redactie van J. W. M. Timmers, (niededeeling in den jPius^almanak voor 1920).

Jong Indie. Een algemeen weekblad. Onder de-zen titel zag den 4en Juli 1908 te Batavia, onder redactie van Mr. Th. Thomas, het eerste nummer van dit, volgens het voorwoord „als het ware uit uigen levensdrang geboren“ tijdschrift, het licht.

Omtrent het al of niet meer bestaan van dit periodiek kan niets met zekerheid worden medegedeeld. In den Regeeringsalmanak van Nedcrlandie voor 1918 komt de naam nog voor.

Jong Leven. Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs. Ond'r redactie van 3Icivr. F. H. Be- guin — Bikkers en anderen verscheen den len en den 15den van elke maand dit, door het Nederl.- Indisch Onderwijzers Genootschap uitgegeven periodiek, waarvan de eerste jaargang (1918 — 1919) thans compleet is.

Jong-Sumatra. Onder redactie van het Hoofd- bestuur verscheen in 1918 te Weltevreden het eerste nummer van dit orgaan van den Jong-Su jnatranen Bond. Omtrent het nog-bestaan van dit periodiek kan niets met zekerheid worden me- gedeeld.

*Journal (The) of the Indian Archipelago and Eastern India. Singajore, Mission Press. Verscheen onder redactie van J. R. Logan van 1847 —62, waarna de uitgifte is geslaakt. Het tijdschrift is voor Oost-Indie van zeer veel gewicht; bijdragen leverden o. a. BJcker, Zollinger c. a.

Inhoudsopgave. Zie N. B. Dennys, in „A Descriptive Dictionary of British Malaya“, London, 1894, bl. 25; of: Journ. of the Straits Branch of the R. A. Soc., 1886, 1)1. 335.

Katholieke Schoolblad van Nederlandsch Indie (Het). Orgaan van den Katholieke Onderwijzers Bond. Onder redactie van A. B. ten Berge verscheen den 12en Juli 1917 te Buitenzorg het

eerste nummer van dit, om de 14 dagen uitkomend tijdschrift. De eerste afleveringen van den len jaargang waren niet gepagineerd. Eerst bij nummer 5 begint de paginering, welke voor den geheelen jaargang doorloopt is. Thans verscheint de 4e jaargang.

*Kleine Kracht. Een maandblad, uitgegeven in 1905 als orgaan van den Christelij ken Bond „Filadelfia“ bij H. V. Maresch te Magelang, onder redactie van A. N. Binkhuijsen. Het hield in 1914 op te bestaan.

*Koffie-Gids (De). Tijdschrift, gewijd aan de belangen van de koffie-cultuur, bereiding en han- del. Orgaan van het Alg. koffie-syndicaat in Ncd.- Indie. Redacteur Dr. J. C. C. W. van Nooten. Twee jaargangen (1899/1900 — 1900/01) versche- nen met dezen titel, die daarna veranderde in: *De Nieuwe Gids. Landbouwkundig Tijdschrift*. Orgaan van het Alg. syndicaat voor koffiecultuur en andere bcrgcultures in N. -1. ; terwijl met den aan- yang van den 5en jaargang (1903/04) de titel we- derom gewijzigd werd en wel in: *De Ciltuurgids. Landbouwkundig Tijdschrift*, enz. (als boven). On- der (lien titel verscheen het tijdschrift tot aan den. 7den jaargang (1905/06), waarna het voortgezet werd als orgaan van het Algemeen Proefstation. Bij den 10den jaargang in 1908 veranderde op- nieuw de titel, thans in: *Cultuurgids. Landbou- kundig Tijdschrift* voor alle trdpische Berg- en Laagland Cultures (uitgezonderd de Suikercrul- tuur). Orgaan van het Algemeen Proefstation op Java. Onder dien titel zag, onder redactie van Dr. Dan de Lange Jr., JDr. A. J. Ultee en Dr. Th. Wurth in 1911 de 13e jaargang het licht. Sedert 1908 were! het tijdschrift uitgegeven in twee deelen per jaar. Do uitgavc is na den 13en jaargang gstaakt.

Koloniale Studien. Tijdschrift van de Vereeniging voor studie van koloniaal- maatschappelijke vraagstukken. Onder redactie van Mr. A. IJ. Cohen Stuart, P. J. S. Cramer, D. M. G. Koch en S. Kopcrberg verscheen in 1916 bij Albrecht & Co. te Weltevreden het eerste numner van dit periodiek, dat, blijkens hut voorwoord, geon bc- paalde poJitieke of gorlscidcnstige richting doch waarin studien o)maatschappelijk en (■< <> nomisch gebied een plaats zullen vinden. JjrL derde deel van den len jaargang (1916— 1917) bo vat een extra-politiek nummer, dat wel op den ia- houd venncld, doch afzonderlijk gepaginir- rd werd. Een Lwcedc extra-nummer, behoorend tot den twcedcn jaargang (Januari 1918) komt ev<-n- wel niet in don inhoud voor.

Onder redactie van Mr. A. B. Cohen Stuart, Dr. J. IJ. Boeke, Mr. D. J. Jongcncl en A. F. Verhooff ziet thans, eveneens bij Albrecht & Co., de 4c jaarcuif van dit belangrijke tijdschrift list licht.

*Kopiist (De). Maandschrift onder de rcdactio van E. de Waal, uitgegeven door Ukcna & Co. te Batavia. Do Kopiist were! in 1842 opgericht en bevat, nanst vertalingen en overzichten, verscheidene oorspronkelijke bijdragen over Indiï. Nadal een jaargang gcheel, en de tweede slchts gdoelctlijk, waren vcrschenen hield het tij<1- schrift in dicn vorm op te verschijnen; doch als cene voortzetting is te beschouwep het tijdschrift *Indisch Mugnzijn*. (zie aldaar/)

Korte Berichten van het Hoofdbureau van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst. In 1918 werd begonnen met het, op ongezettc uit-

geven (bij Albrecht & Co. te Weltevreden) van korte populair mededeelingen op hygienisch gebied, welke mededeelingen doorlopend genummerd, doch afzonderlijk gepagineerd zijn. Thans zag n°. 7 het licht.

Tegelijkertijd verschenen die berichten, in zeer klein S^o. formaat, als uitgaven van de Commissie voor de volkslectuur, met Hollandschen en Maleischen tekst. Hiervan kwam het laatst uit n°. 4.

Korte berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel. Uitgegeven door het Departement van Landbouw (later van Landbouw, Nijverheid en Handel) te Buitenzorg. Met het doel de berichten van consulaire ambtenaren, die het Departement van Landbouw bereikten, in ruimer kring te verspreiden, besloot de Regcering die mededeelingen regelmatig te publiceren. Zij verschenen, beginnende met liet nummer van 5 November 1910, minstens tweemaal's maands. Na nummer 2 van den Gen jaargang (14 Januari 1916) heeft de uitgave wekelijks plaats. Thans verschijnt de 10e jaargang.

Als bijlagen verschijnen: Mededeelingen van het Statistisch Bureau van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel (het eerste nummer is van 14 April 1916); eveneens Oogst-rapporten (over de maanden Januari — Maart 1916), welke bijlagen afzonderlijk genummerd en niet doorlopend gepagineerd zijn.

Bovendien zagen nog het licht een aantal extranummers over de jaren 1912—1916, zoomede een tweemaal's maands verschijnend statistisch bijvoegsel (van 5 Augustus 1914 — 20 December 1915). Ook deze publicaties waren al afzonderlijk gepagineerd. Al deze publicaties worden gedrukt op de drukkerij van het Departement voor Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg.

*Landbouwer (De). Tijdschrift voor Landbouw, celcult en Nijverheid in Ned.-Indie. Een weekblad, onder redactie van E. du Bois Jz. en Dr. van Buuren in Juni 1887 opgericht en uitgegeven door Gebr. Donker & Co. te Soerabaja. In Juni 1891, nadat 4 voile jaargangen waren verscheen, werd de uitgave gestaakt „wegens ilrukke bezigheden van de redactie“.

*Lands Plantentuin. Bulletin de l'Institut botanique de Buitenzorg. Een soortgelijke publicatie als de *Annalen* (zie aldaar), doch op de Imprimerie de l'Institut te Buitenzorg gedrukt en in 1898 aanvangen. Nadat in 1905 Bulletin N°. 28 was verschenen, werden in 1906 de Bulletin's voortgezet onder den titel: *Bulletin de l'Institut de l'Agriculture aux Indes Néerlandaises*, waarvan de nummers 1 t/m 47 tot 1911 verschenen. In Augustus 1911, toen de Plantentuin als onafhankelijke wetenschappelijke instelling, ressorteerende onder het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, was herschikt, weni het wenschelijk geoordeeld den titel opnieuw te veranderen. Als *Bulletin du Jardin Botanique de Buitenzorg* zag in 1911 een nieuwe serie het licht, evenals de vorige hiergenoemde uitgaven gedrukt op de Imprimerie du Département te Buitenzorg (uitgezonderd de nummers 9, 10, 15 en 21), Mot N°. 28 word deze serie in 1918 gesloten. Al die bionogenocidum nummers zijn afzonderlijk gepagineerd; een algemeene inhoudsopgave beslaat niet.

In November 1918 bleek de wenschelijkheid de op zich zelf staande bulletins bijeen te voegen en als afleveringen uit te geven. De naam Bulletin bleef echter behouden. Als *Bulletin du Jardin Botanique* zag in 1918 de eerste aflevering van het eerste deel van de derde serie bij de N. V. Bockh. Visser & Co. te Weltevreden het licht. In Mei 1920 verscheen bij de Archipel-drukkerij te Buitenzorg de eerste aflevering van deel 2.

*Leven in Nederlandsch-Indië (Het). Geillustreerd algemeen weekblad. Opgericht door Jen Januari 1916 onder redactie van Mevr. G. C. v. d. Horst — van Doom mocht dit, bij Ruygrok & Co. te Batavia uitgegeven tijdschrift, zich niet in een lang bestaan verheugen. Het hield reeds met nummer 26, den 24en Juni 1916 op te bestaan.

Locale Belangen. Orgaan van de Vereeniging voor Locale Belangen. Het eerste nummer van (titel bij de Stoomdrukkerij C. A. Missct te Semarang) uitgegeven tijdschrift, zag, onder redactie van W. J. A. C. Bins, Dr. de Jongh Wz., J. E. Stokvis en Mr. Chr. P. van Wijngaarden in Juli 1913, het licht Oorspronkelijk verschijnend om de 3 maanden verandert, bij den aanvang van den tweeden jaargang het orgaan in een half-maandelijksch. In dien vorm verscheint het nog steeds, thans onder redactie van J. Gerritsen,

A. J. Lievegoed, Mr. J. G. Pranger en Mr. Chr. P. van Wijngaarden.

Naaft het tijdschrift worden, eveneens door de Vereeniging voor Locale Belangen, uitgegeven bijvoegsels, mededeelingen genaamd, welke doorlopend genummerd zijn. De mededeelingen 1 tot en met 9, behloorende bij den Ien jaargang, zijn ieder afzonderlijk, de volgende mededeelingen zijn jaargang voor jaargang, doorlopend gepagineerd.

Locale Verordeningen en andere beschikkingen van locale raden. Oorspronkelijk opgenomen in de *Java'sche Courant*, werden, te beginnen met 1911 de locale verordeningen als extra-bijvoegsels dier courant uitgegeven. Zij zijn van jaar tot jaar doorlopend genummerd en gepagineerd en worden op de Landsdrukkerij te Batavia gedrukt.

*Lumen. Blijkens het Koloniaal Verslag van 1901 in het jaar te voren opgericht, hield dit halfmaandelijksch orgaan reeds in 1906 op te bestaan. Redacturen waren in dat jaar W. Kramers en Ed. F. W. Croese, terwijl het uitgegeven werd bij Visser & Co. te Batavia en ook aldaar verscheen.

Lux Orientis. Officieel orgaan der Algemeene Gemeenschappelijke Vrijmetselarij in Nederlandsch-Indie. Een tweemaandelijksch tijdschrift, waarvan het eerste nummer in Januari 1911 verscheen. Thans ziet, onder redactie van W. E. Asbeck Brusse, Mr. A. G. Vrede en Ir. A. C. de Jongh bij de N. V. Indoncsische drukkerij te Weltevreden de 0de jaargang het licht. Het tijdschrift is niet in den handel, en alleen voor vrij-nietelaren bestemd.

Maandblad voor de locale raden in het gewest Pekalongan. Verscheint den Ien van iedere maand bij de drukkerij J. D. de Boer te Tegay; het eerste nummer zag 15 Januari 1918 het licht.

*Maandblad der Maatschappij van Landbouw in Soerakarta. Redacteur F. A. Enklaar van Guericke. Volgens van der Chijs, *Ned.-Ind. bibliographie in Verh. Bat. Gen. deel 37 (1875)*, verscheen van dit tijdschrift, bij Do Groot, Ko Hoff & Co. te Semarang, in 1867 de eerste jaargang, maar schijnt de uitgave daarna gestaakt.

Maandblad voor het Middelb. Onderwijs in

Ned In'g. Zio : *Berichten en mededeelingen van de Vereeniging van Leeraren*. . . enz. *

Maandblad voor het notariaat. . . . cnz.

Zic: *Tijdschrift voor notarisambt*. . . . cnz.

Maandblad voor den Onderofficier der Land- macht in Nederlandsch-Indië. Uitgegeven van wege de Europeesche Onderofficiers-Vereeniging „Ons aller Belang" verscheen het eerste nummer van dit maandblad den 31en Augustus 1906 bij

G. Kolff & Co. te Batavia onder redactie van het Hooftbestuur. Met nummer 7 van den 12en jaargang (15 Februari 1918) verschijnt iedere aflevering in twee gedeelten, waarmede het maandblad dus feitelijk een halfmaandelijksche uitgave wordt. In dien vorm verschijnt het nog steeds.

*Maandbulletin voor Suikerfabrikanten. Verzameld door Tjierry Boom. De 1e aflevering verscheen in Juli 1890 bij H. van Ijgen te Soerabaja. Met den 3en jaargang werd de titel gewijzigd in : *Thierry Boom's. Maandbulletin voor Suikerfabrikanten verzameld door J. Mulder*. Van dit tijdschrift verschenen toen 3 dubbele afleveringen (Juli — Dec. 1892), waarna de uitgave werd gestaakt.

♦Maandschrift voor de huiselijke opvoeding en het schoolwezen, in Nederlandsch-Indië, onder directie van R. Brons Middell. Het de 1e jaargang 1886—87 verscheen bij Albrecht & Co. te Batavia (en Nijgh en van Ditmar te Rotterdam). Aanvangende met deel 4 (1889—90) veranderde de titel in : *Paedagogisch-Litterarisch maand-Schrift*, hoofdzakelijk gewijd aan, enz. (als boven), onder redactie van R. Brons Middell, G. J. P. J. Bolland en L. G. Gerhard. Nadat van deel 6 (jaargang 1891) 6 afleveringen bij Albrecht & Rusche te Batavia (en P. Noordhoff te Groningen) waren verschenen, werd, wegens het geringe aantal abonnees, de uitgaaf gestaakt.

Malayan Miscellanies. Printed and published at the Sumatran Mission Press, Bencoolen, 1822. Een zeer zeldzaam, periodiek, waarvan slechts het tweede deel, bestaande uit 15, ieder afzonderlijk gepagmeerde mededeelingen, bekend is.

De mededeelingen bevatten voornamelijk reisbeschrijvingen en verhandelingen op botanisch, ethnographisch en taalkundig gebied.

*Mars. Tijdschrift voor het Indische Leger. Redacteur (volgens mededeeling van wijlen Dr. E. B. Kielstra) J. H. J. Elberg, eervol ontslagen Luit. der Inf. J. n. begin 1868 als 14-daagsch tijdschrift opgericht en uitgegeven door De Groot, Kolff & Co. te Semarang ; de uitgaaf werd weder gestaakt nadat 12 afleveringen (deel. 1 van den 1en jaargang) waren verschenen.

Mededeelingen van de afdeeling voor planten- ziekten. Uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, verscheen van deze mededeelingen in 1912 bij G. Kolff & Co. te Batavia het eerste nummer. Nadat in 1914 de naam van „afdeeling" veranderd was in „laboratorium", verschenen de mededeelingen, doorlopend genummerd, doch afzonderlijk gepagmeerd, tot 1919, waarna de naam „laboratorium" vervangen werd door „inMituut". Onder dozen titel zag van de mededeelingen (die alle geïllustreerd zijn) in 1920 bij de drukkerij Ruygrok & Co. te Batavia N°. 42 het licht.

Mededeelingen van het Agricultuur Chemisch Laboratorium. Onder dezen titel worden door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, verscheen van deze mededeelingen in 1912 bij G. Kolff & Co. te Batavia N°. 12 het licht.

Handel doorlopend genummerde, doch afzonderlijk gepagmeerde bijdragen uitgegeven, waarvan de eerste in 1912 bij G. Kolff & Co. te Batavia verschenen. De uitgave wordt geregeld voortgezet. In 1918 zag te Buitenzorg, bij de drukkerij van het Departement, N°. 19 het licht.

Mededeelingen van het algemeen proefstation voor den landbouw. Van deze, doorlopend genummerde, doch afzonderlijk gepagmeerde mededeelingen, uitgegeven van wege het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, verscheen bij de drukkerij Ruygrok & Co. te Batavia in.

1919 het eerste nummer. Nummer 5 verscheen in 1920 eveneens aldaar.

Mededeelingen van het Besoekisch Proefstation. Onder dezen titel worden, sedert 1912, op ongergelden tijden de resultaten der onderzoekingen aan het proefstation ter kennis van de leden gebracht. De mededeelingen zijn elk afzonderlijk gepagmeerd, doch doorlopend genummerd. In

1919 verscheen nummer 28.

Mededeelingen van het Bureau voor de bestuurszaken der Buitenbezittingen, bewerkt door het Encyclopaedisch Bureau. Oppericht met het doel: (zoals de Inleiding zegt) „verspreiding van zodanige kennis omtrent de Buitenbezittingen, als vooral aan de ontwikkeling van dat deel van den Archipel dienstbaar zou zijn te maken, kennis alzoo van inder algemeen aard", was een der middelen om tot dat doel te geraken het uitgeven van een periodiek, waarvan de eerste aflevering in 1911 bij de N. V. Electriche Drukkerij „Luctor et Emergo" te 's-Gravenhage het licht zag. Afleveringen 2 en 3 verschenen nog, resp. in 1912 en in 1914, aldaar. Te beginnen met aflevering 4 verschijnen de mededeelingen in Indië bij G. Kolff & Co. te Willemsvrede zag in

1920 nummer 23 het licht. De afleveringen, dienderling van afmeting verschillen (sommige zijn in 4°, andere in 8°), zijn elk afzonderlijk gepagmeerd en komen op ongergelden tijdstippen uit.

Mededeelingen van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst in Nederlandsch-Indië. Het eerste deel van deze mededeelingen verscheen in 1912 bij de Landsdrukkerij aldaar. In 1917 opnieuw bij de Jav. Bockh. en Drukkerij uitgegeven, verschijnen de mededeelingen thans in 1918 jaargang, waarvan de afleveringen, in dien naam, afzonderlijk gepagmeerd worden. Van 1919 verschenen, onder redactie van (/. J. Langen, P. C. Flu, A. A. Hulshoff en J. Huizinga, deel 9.

Mededeelingen uit den Cultuurtuin, uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel (Instituut voor plantenziekten en cultures). Het eerste nummer van deze geïllustreerde publicaties, die doorlopend genummerd, doch afzonderlijk gepagmeerd zijn, verscheen te Buitenzorg bij de Drukkerij van het Departement in 1913. In 1918 zag aldaar N°. 12 het licht.

♦Mededeelingen uitgaande van het Departement van Landbouw. Het eerste nummer van deze reeks studies en bijdragen, welke tijdelijk vervolgen zijn van de *Mededeelingen uit 's Lands Plantentuin* (zic aldaar) en op ongergelden tijdstippen gepubliceerd werden, verscheen in 1905 bij G. Kolff & Co. te Batavia, bij welke firma in 1914 ook het laatste nummer van deze reeks verscheen.

zag. Elk nummer is afzonderlijk gepagineerd.

Mededeelingen van het Deli-Proefstation te Medan. Nadat het Laboratorium voor onderzoekingen over Deli-tabak (Proefstation voor Deli-tabak), Afdeling van het Departement van Landbouw te Buitenzorg opgeheven en het „Deli-Proefstation“ was opgericht, bleek het gewenscht de publicaties, die van het eerste- noemde Proefstation uitgingen en een plaats vonden in de tijdschriften van *s Lands Planten- tuin of — na 1 Januari 1905 — van het Departement van Landbouw, in een eigen orgaan op te nemen. Naar aanleiding daarvan zag in October 1906 het eerste nummer van de Mededeelingen onder redactie van Dr. J. G. C. Vriens bij de N. V. De Deli-Courant te Medan het licht. Nadat de 10e jaargang, geredigeerd door Dr. J. A. Honing in 1918 verschenen was (bij Varekamp & Co. te Medan), verschenen de Mededeelingen verder als lossen nummers, en afzonderlijk gepagineerd, eveneens bij Varekamp & Co. Thans zag in die serie N°. 11 het licht.

Mededeelingen van „de Handelsvereniging te Medan“. Een maandelijks verschijnende, bij de Medansche drukkerij gedrukte publicatie, waarvan het eerste nummer in April 1915 het licht zag. In November J 919 verscheen van den 5en jaargang nummer 11.

Mededeelingen van het Instituut voor Planten- ziekten. Zie: 3/ededeelingen van de (ijfdeeling voor pUmentzicken.

Mededeelingen van het Kina-Proefstation. In 1912 zag bij G. Kolff & Co. te Batavia het eerste nummer van deze mededeelingen, uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, het Jieit. Nummer 7 (evenals de vorige nummers afzonderlijk gepagineerd) verscheen in 1919 te Bandoeng bij de N. V. bock- hanfcl Visser & Co.

* Mededeelingen van de Laboratoria der Gouver- nements Kina onderneming. \ an deze medede- lin^cn za/ slechts het nummer (1), uitgaande van li(-1 botanisch laboratorium, het licht. Het ver- • < li^cn in 1898 I■ Batavia, ter Landsdrukkerij.

Mededeelingen van het Laboratorium voor Agrogeologie en Grondonderzoek. Uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel verscheen bij de Indoncsische (Irukkcrij t(• hvt eerste nummer van (cz<! moddcclingen in 1915. Bij Ruygrok & Co. t< : Balavin verscheen in 1918 nummer 4.

Mededeelingen van den Landbouwvoorlichtings- dienst. Bij <le Landsdrukkerij te Ba(avi) zag in 1918 X I van ch*zc, door het Departement van Innbouw, Xijverheid < : i) Handel uitgegeven en afzou^erlijk gepagineerde publicaties het licht. Nummer -I verscheen in 1920 te Batavia bij de drukkerij Ruygrok & Co.

Mededeelingen voor Landbouw/Nijverheid en Handel, uitgegeven door het Departement van Landbouw te Buitenzorg. Van deze mededeelingen verschenen Hlechts liot corwte nummer, blijkens een inleiding voor dat nummer in 1910. De uitgave is niet verder voortgezet.

*Mededeelingen uit 's Lands Plantentuin. Een reeks van rapporten en bijdragen, waarvan het eerste nummer in 1884 te Batavia bij de Landsdrukkerij het licht zag, terwijl het laatste — nummer 75 - in 1904 bij G. Kolff & Co. te Jjavaviu verscheen. Elk nummer van de reeks is afzonderlijk gepagineerd. Zie een voortzetting van

deze reeks zijn te beschouwen de Mededeeligen uitgaande • van het Dej>arlement van Landbouw (Zie aldaar).

Mededeelingen van het Proefstation voor het Boschwezen. Uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg. Een reeks op ongezette tijden verschijnende publicaties, waarvan het eerste nummer in 1916 het licht zag. De uitgave wordt nog steeds voort- gezet.

Mededeelingen van het Proefstation Malang. In „een woord vooraf“ in het eerste nummer dezer publicaties (October 1911 verschenen) deelt de Directeur van het proefstation, Dr. Th. Wurth, mede, dat de uitgave der Mededeelingen niet aan een bepaald datum zal gebonden zijn. Inderdaad verschenen de nummers elk afzonderlijk gepagineerd, op vrij ongeregelde tijden, nu eens gedrukt bij de N. V. Jahn's drukkerij te Malang, dan weder by Ruijgrok & Co. te Batavia of bij van Ingen te Socrabaja. Sommige der mededeelingen bevatten overdrukken uit het Archief voor de rixibbercultuur (zie aldaar). Van nummer 17 verscheen een (niet in den handel zijnde) tweede druk. In 1920 verscheen nummer 31.

Mededeelingen van het Proefstation Midden- Java. Van deze mededeelingen, die op ongeregelde tijden, elk afzonderlijk gepagineerd doch doorlopend genummerd, bij Ruygrok & Co. te Batavia verscheen, zag in October 1911 het eerste nummer het licht. In 1920 verscheen nummer 33.

Mededeelingen van het Proefstation voor Rijst c. a. Van deze mededeelingen, uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, verscheen het eerste nummer in 1912 bij G. Kolff & Co. te Batavia. In 1916 verscheen bij die firma nummer 3. De publicaties zijn afzonderlijk gepagineerd : de uitgave is sedert gestaakt.

Mededeelingen van het Proefstation voor Tabak. Van deze mededeelingen, die uitgegeven werden door het Departement van Landbouw (later Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel), verscheen het eerste nummer bij de Drukkerij van het Departement in 1911. De nummers 2 en 3 verschenen in één publicatie. Na het verschijnen in 1912 van nummer 7 word de uitgave gestaakt.

Mededeelingen van het Proefstation voor Thee. De eerste van deze, door het Departement van Landbouw (Nijverheid en Handel) uitgegeven publicaties, verscheen in 1908 te Buitenzorg bij de drukkerij van het Departement. De uitgave van deze mededeelingen, die doorlopend genummerd, doch afzonderlijk gepagineerd zijn, en waarvan enkele niet in den handel zijn, had geregelde plaats. In 1919 verscheen bij de drukkerij Ruygrok & Co. te Batavia nummer 67.

Mededeelingen over Rubber. Van deze mededeelingen, vanwege het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel uitgegeven, verscheen het eerste nummer in 1911 bij de drukkerij van het Departement. N°. 4 verscheen in 1915 bij de drukkerij Ruygrok & Co. te Batavia. De uitgave is sedert gestaakt.

*Mededeelingen van het Visscherij- Station te Batavia. Een uitgave van het Departement van Landbouw (later van Landbouw, Nijverheid en Handel). Het eerste nummer verscheen bij de drukkerij van het Departement in 1908, nummer 10 bij G. Kolff & Co. te Batavia in 1914. Sommige

mededeelingen verschenen met uitgebreide kaarten en bijlagen. Verder mededeelingen uit de visscherij-station komen voor in de: *Contributions de la Faune des hîdes niernindaises* (zie al. daar).

Middelbaar Onderwijs (Het). Zie: *Hrchriften en Mededeelingen van de Vereeniging van Leccraren ...* enz.

♦Militair Recht in Ned.-Indie (Het). Onder redactie van Mr. C. A. Bergs ma. Uitgever: G. C. T. van Dorp & Co. te Semarang. Een rechtsgeleerd maidschrift, in Juli 1899 opgericht, doch gestaakt toen 3 j a argan gen waren verschenen. Oorzaak: vertrek van den redacteur naar Nederland.

Militair Tijdschrift. Verslagen. Verchandlingen en Beschouwingen over militaire onderwerpen, bijeenverzameld door E. B. Kielstra. Zoo luidt de titel der 1c en volgende 1 o s s e afleveringen van dit maandschrift-, opgericht in 1870 en uit- gegeven door Brwining en Wijt te Batavia. De generale titel der jaargangen 1 — 7 is echter zonder ineer: Militair Tijdschrift; eerst met den Sen jaargang (1877), heette hot tijdschrift voortaan: *Indisch Militair Tydsi hrift*; en word do naam van den redactuur op het tielblad ver- meld. Sedert dat jaar wordt het tijdschrift (jaar- lijks in 2 dcelen), door de fir ma G. Kolff & Co. te Batavia uitgegeven. In 1920 verschenen, onder redactie van J. O. Pabst, de 52e jaargang. Sedert liet jaar 1902 vcrschijnen nu cn dan als afzonderlijk Bijlagen: „Officieele Bijdragen van het Departement van Oorlog in Nedcrlandsch- Indië,” welke bijlagen doorlopend genummerd zijn. In 1918 zag nummer 41 het licht, eveneens bij Kolff & C.

Register: Een st else! mat ig geordende inhoudsopgave der 33 verschenen jaargangen (1870 tot en met 1902), samengesteld door C. H. F. Tïcker- mann, werd in 1903 door Kolff uitgegeven.

Muskiet (De). Humoristisch politiek maandblad. Uitgegeven door het Bataviaasch publiciteits bureau verschen het eerste nummer in Februari 1917 bij G. Kolff & Co. te Batavia. Of de uitgave verder is voortgezet kan niet worden medegedeeld.

Muziek (De). Oppericht in 1910. blijktens het Koloniaal Verslag van 1911, verschen dit periodiek tweemaal per maand bij Jahn's drukkerij te Malang, uitgegeven door C. Schmied en onder redactie van R. A. Ezerman. Van een staken van de uitgave blijkt niets; althans in de Regeeringsalmanak van Nederl.-Indie voor 1918 komt de naam van het tijdschrift nog voor.

*Natuur- en Geneeskundig Archief voor Neerland's Indie, onder redactie van P. J. Godefroy, M. J. E. Muller, P. A. Fromm en P. Bleeker. Door laatstgenoemde opgericht in 1844, verscheen dit tijdschrift driemaandelijks ter Landsdrukkerij te Batavia. In het geheel werden uitgegeven 4 jaargangen; de laatste uit slechts 2 afleveringen bestaende; de uitgifte werd gestaakt toen Dr. Bleeker in 1847 Batavia verliet.

Natuurkundig Tijdschrift voor Ned.-Indie. Uitgegeven door de (Kon.) Natuurkundige Vereeniging in Ned.-Indie. In 1850 opgericht, gaf ge- noemde vereeniging, onder hoofdredactie van Dr. P. Bleeker, in hetzelfde jaar bij Lange & Co. te Batavia, het Iste nummer van liaar tijdschrift uit, en liet dit sedert (aanvankelijk financieel ge- steund door het Bataviaasch Genootschap) gere-

geld vcrschijnen; tegenwoordig koimt het op ongezett'e tijden, 4-maall's jaars. In 1920 verscheen, onder redactie van Dr. H. C. Dels man de le aflevering van deel SO bij Visser & Co. te Wolte- vreden en bij M. Nijhoff te 's-Gravenhage.

Naast het Tijdschrift verschen in Maart 1909 N°. 1 van een *bijblad van het Natuurkundig Tijd- schrift*, onder redactie van Dr. C. Braak, Dr. H. J. van Lummel en Dr. H. D. Tjeenk Willink. Blijkens het voorwoord lag het in do bedocling dit bijblad onafhankelijk van het tijdschrift te doen vcrschijnen, en zouden daarin worden op- genomen bijdragen van algemeen wetenschappe- lijken aard, vooral dczulke, die op Indie be- trekking hobben. De medewerking, waarop ge- hoopt word, is blijkbaar niet zeer groot geweest, althans verder dan dit le nummer heeft het Bijblad' het niet gebracht.

Registers. Op de dcelen 1 — 30; 31—50 en 51 — 60 verschenen in 1871, '91 en 1901 Alpha- betische zaak- en naamregisters, uitgegeven door de firma M. Nijhoff te 's-Gravenhage.

Natuurmonumenten van Nederlandsch Indie. Mededeelingen over Nederlandscli-Indische natuurmonumenten, uitgegeven door de Ned.-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. In 1916 verscheen te Batavia bij G. Kolff & Co. het eerste nummer van deze inedeelingen. In 1919 zag bij Visser & Co. te Weltevreden nummer 7 het licht. De nummers zijn elk afzonderlijk gepagincerd en van kaarten en platen voorzien.

Nederlandsch Indisch Rubbertijdschrift. Ne- therlands India rubber journal. Officieel Orgaan van de rubberplanters-vereeniging. In Maart 1916 verscheen bij Albrecht & Co. te Weltevreden liet eerste nummer van dit 2 maal 't maands uit- konicid tijdschrift, waarvan thans bij Ruygrok & Co. te Batavia de vijfde jaargang het licht ziet. Het is thans tevens orgaan van de Ned. Jnd. Vereeniging voor den rubberhandd.

*Ned. Ind. Tuinbouwblad, onder redactie van E. J. Voute. Een ja- daagsch tijdschrift, opgericht Augustus 1902 en uitgegeven door G. Kolff te Bandoeng. In het laatste nummer van <(tn h i) jaargang (van. 29 September 1901) nam <io rchait- teur afsceit van zijn Jczers; de uitgifte werd daarmede gestaakt.

*Nederlandsche taal(De). Tijdschrift voor inlanders en anderen, onder redactie van A. G. Boes. Uitgever H. van Jngen to Socrabaja. Dit maand- schrift, opgericht met het doel de beoefening der Ned. taal in Indie te bevorderen, bestond slechts 2 jaar (900- '501). Reden van opheffing: onvoldoend aantal betalende abo>n6.s.

Nederl. Indische Bl ad an voor diergeneeskunde en dicreenteelt. Zie: *Veeartsenijleumdige /laden*.

*Ned. Indische Huis ou en nieuw (Het). Uitge- gecvuid door het Architecten-bun'au E<1. Cuypers en Julswit. te Batavia verBcciccn liet eerste nummer van dit, bij de N. V. Drukkerij „De Nicuwo Tijd” te Amsterdam gedrukte twee- maandelijk- 8clje tijdschrift in 19) 3. De 1c en 2c jaargang (1913 — 1914) zijn doorlopend gepagincerd. Bij de 3c jaargang, waarvan slechts de afleveringen 1 en 2 verschenen, begin 1 ecn nieuwe paginatuur. Onder den titel: *Nederlandsch-Indie Oud en Nieuw* (zie aldaar in de rubrick J3.) werd het schrift voortgezet.

Nederl.-Indische Padvindcrsblad (Het). Zie: *Padvindcrsblad (Het)*.

Nederlandsch-Indische Politiegeds (De). Onge-

richt den 1en Januari 1917 verschoont dit, bij do N. V. Boekhandel Visser & C°. te Weltevreden uitgegeven Orgaan van do Broederschap van Commissarissen van Politic in Nederl.-Indie, geregeld maandelijks. Thans ziet, zieredigcddr door een Commissio van redactie, de 4e jaargang het licht.

Nederlandsch-Indische Verlofs officier (De). On- der redactie van C. W. Cats man verscheen in Augustus 1920 het eerste nummer van dit, te Bandoeng bij de N. V. Bockh. Visser & Co. uitgegeven orgaan der Hoofd-afdeling Nederlandsch-Indie der „Algemene Vereeniging van Verlofs officieren (ter Nederlandsche Land- en Zee macht.“

Nieuwe Gids (De). Zie: *Koffie-Gids (De)*.

◆Nieuwe Sportkroniek (De). Weekblad gewijd aan alle takken van sport. Oppericht in Augustus 1916 mocht dit periodiek zich niet in een lang bestaan verheugen. In Januari 1919, met n°. 24 van den 3en jaargang deelt de redactie mede dat de bestaansvoorwaarden sinds geruimen tijd belemmerd worden door de buitengewone tijds- oinstandigheden, en de uitgifte voorloopig wordt gestaakt.

Het blad was het eigendom van den Heer A. van Lieshout te Soerabaja, onder wiens redactie het stond tot 6 Februari 1918. Met ingang van dien datum trad als redacteur op Chas. Donker Jr.

Notulen van de Algemeene en Bestuurs- (sedert 1900 Directie-) vergaderingen van het Bata- vianisch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In 1862 werd besloten tot een afzonderlijke uitgave van de Notulen, welke van 1857 af in het Tijdschrift war; n geplaatst. Deel 1 (September 1862 tot December 1863) verscheen in 1864 bij Lange & C°. te Batavia. Die Notulen bevatten niet alleen het in den titel uitgedrukte, maar tevens als "Bijlagen" verschillende wetenschappelijke opstellen. Ze verscheenen 4 inaal, s jaars, thans bij G. Kolff & C°. te Batavia; in 1919 de 3e aflevering van het 57e deel.

Registers. Een systeem-alf. register, samengesteld door H. L. Janssen, zie DI. V (18G8), Bijlage. Verder w<T<len 3 in 1879, '89 en '99 door Mr. J. A. van der Chijs samengestelde registers, afzonderlijk uitgegeven.

*Onderwijs (Het). Weekblad gewijd aan de be- jangen van opvoeding en onderwijs in Ned.-Indie. Verscheen in 4° formaat, sedert 1891 bij de firma G. Kolff & C°. te Batavia; nadat in 1905 de titel veranderd was in: *Onderwijs*, hield het week- blad, waarvan (de redactie toen bestond uit L. P. J. Vermeulen en A. de Geus, met n°. 38 van den 20en jaargang in September 1911 op te bestaan, tengevolg van de concurrentie, die het te verdu- ren had van *De School* (zie aldaar).

*Ons Doel. Een weekblad, dat, uitgegeven door P. B. Smits en W. Nassens, in 1905 1)ij F. B. Smits te Batavia hot licht zag, oin in hetzelfde jaar weder te verdwijnen. Welk doel do uitvoers met het tijdschrift beoogden, leen niet worden vormeld.

*Ons Vaandel. Bij do Smerang Drukkerij en Jockhauel verscheen in 1907 onder redactie van H. Bans Becking 1)ot eerste nummer van dit door G. Kolff & C°. te Batavia uitgegeven maande- lijksch orgaan van den Ned.-Ind. Militairen Bond voor Koningin en Vaderland. In 1915, toen het orgaan stond onder redactie van J. van der Pijl en bij Kolff & C°. vorschou, werd de uitgavo gestaakt.

*Ons Volksbestaan. Meddeelingen van de Groep Npd.-Indie van hot Algemeen Neder- landsch Verbond. Den 1Gcn Januari 1905 ver- scheen hot eerste nummer van (lit, bij G. Kolff & C°. te Batavia uitgegeven orgaan, dat na een vierjarig bestaan genoedzaakt was te verdwijnen, aangezien de uitgaven boven de financieele draag- kracht der Vereeniging gingen. Hot laatste nummer, dat het licht zag, was n°. 12 van den 4en jaargang (December 1908). Met nummer 1 van den 3en jaargang wordt als hoofdredacteur Th. G. G. Valette genoemd.

Onze Bode. Orgaan van den Bond voor Katho- lieken. In 1911 verscheen te Soerabaja het eerste nummer van dit wekelijks door voornoemde bond uitgegeven periodiek, waarvan in den Regeeringsalmanak van Ned.-Indie voor 1918 de naam nog voorkomt. Bijzonderheden omtrent dit orgaan zijn niet bekend.

*Onze Getuigenis. Een maandelijksch periodiek, dat in 1877 bij Thieme & C°. te Soerabaja het licht zag. De uitgave word blijkbaar gestaakt, na het verschijnen van nummer 8; in de Regeerings- almanakken van Nederl. Indie wordt de naam van het tijdschrift niet aangetroffen.

*Onze kleine bode. Een weekblad, dat onder redactie van J. van der Stour te Magelang en door dezen uitgegeven, in 1896 bij Gebr. Jansz. te Semarang het licht zag. In 1897 werd de uitgave gestaakt.

Onze Stem. Een periodiek, dat onder redactie van W. van Dijk om de 14 dagen als officieel orgaan van het in 1919 te Batavia opgerichte Indo- Europeesch Verbond bij do drukkerij de Unie te Weltevreden verschoont. Het eerste nummer zag den 1en September 1920 het licht. Iedere aflevering is afzonderlijk gepagineerd.

*Oost en West. Maandblad voor handel en reis- verkeer tusschen Oost-Indie en Europa. In Januari 1911 zag het eerste nummer van dit maandblad, uitgegeven door hot Bureau voor handel en reisverkeer te Batavia en gedrukt bij Kolff & C°. aldaar, het licht. De nummers 2 tot en met 7 dragen den ondertitel: Geillustreerd maandblad, ter- wijl met nummer 8 als uitgever optreedt Dr. F. A. Schoppel te Batavia, en hot maandblad veran- dert in een "revue uit de (Indische) dagbladen en tijdschriften". Het tijdschrift, waarvan iedere aflevering afzonderlijk gepagineerd was, heeft zich blijkbaar niet in een lang bestaan mogen verheugen; het komt althans in den Regeeringsal- manak niet voor.

Opium Regie Bond. Een onder redactie van M. B. Tjitrosamito bij de drukkerij Boedi-oetomo te Socrakarta verschoont en door de Vereeniging Opium Regie Bond uitgegeven halfmaande- lijksch orgaan, waarvan het eerste nummer in 1917 het licht zag.

*Oranje Nassau. Een halfmaandelijks, onder redactie van J. Stigter on R. M. Tirta ad hi Soerjo uitgegeven periodiek, dat bij Visser & C°. te Batavia, het licht zag en in hetzelfde jaar van zijn verschijnen (1904) weder verdween.

*Orgaan (Het). Algemeen Sportblad voor Ned. Indie. Een in 1905 bij A. C. Nix & C°. te Bandoeng verschoont halfmaandelijksch periodiek, uitgegeven door en onder redactie van R. Brons Middel.

Dit orgaan mocht zich niet in een lang leven verheugen; het hield reeds het volgende jaar op te bestaan.

Orgaan van den Bond van Ambtenaren en

Beambten bij den Post-, Telegraaf- en Telefoon- dienst in Nederlandsch-Indië. Zie: *Indisch Tijd- sefiri't voor Post en Telegraphic*.

Orgaan van den Bond van Bosc personeel in Nederlandsch-Indië. In December 1914 verscheen onder redactie van Jhr. H. C. Goldman, by de N. V. Boekhandel en Drukkerij Masman en Stroink te Semarang het eerste nummer van dit, door den Bond van Bosc personeel in Ned.-Indië uitgegeven maandelijksch, half-Hollandsch, half-Maleisch periodiek. Met zekerheid kan niet worden medegedeeld of het tijdschrift nog bestaat. In den Regeeringsalmanak van Nedcr.-Indië komt de naam niet voor.

Orgaan van den Bond van Politie-Opziëners in Nederlandsch-Indië. Krachtens besluit van de vergadering van den Bond op 20 Augustus 1917 te Semarang, verscheen in November van dat jaar het eerste nummer van dit maandelijksch periodiek bij de N. V. Uitgevers-Maatschappij "Papyrus" te Weltevreden, onder redactie en beheer van W. J. Kelder, H. H. Ypma en H. W. Ch. J. Bodewitz. Thans ziet bij dezelfde Uitgevers-Maatschappij de 3e jaargang (1919/1920) het licht.

Orgaan der Indische Krijgskundige Vereeniging. De Indische Krijgskundige Vereeniging, opgericht te Batavia in 1902 voornamelijk met het doel in den kring harer leden discussie uit te lokken over militaire onderwerpen, houdt op ongergecte tijden (voor de eerste maal den 1 en Juli 1902) algemeene vergaderingen met debat, waarvan de verslagen worden gedrukt en uitgegeven bij de N. V. Boekhandel Visser & C°. te Bandoeng. Eerst in 1903 worden die verslagen genaamd „Orgaan" en sedert begin 1907 genummerd. Eigenaardig is, dat deze nummering met nummer 14 begint. Ieder nummer is afzonderlijk gepagineerd. Thans is van het orgaan nummer 62 verschenen.

Orgaan van den Ned. Indischen Apothekers Assistenten Bond. Een onder redactie van F. Klerk door dien Bond uitgegeven maandelijks verschijnend periodiek, waarvan in 1917 het eerste nummer het licht zag.

Orgaan der N. I. Officiërsvereeniging. Onder redactie van H. M. Luchsinger, bijgestaan door eene commissie van redactie, zag in November 1915 het eerste nummer van dit orgaan bij de drukkerij Insulinde te Bandoeng het licht. Thans verschijnt bij de electr. drukkerij Boekhandel Visser & C°. te Bandoeng de 5e jaargang, onder redactie van R. A. J. SavaUe.

Orgaan van de Nederlandsch-Indische Vereeniging van Handels-geemployeerden. Het eerste nummer van dit halfmaandelijksch periodiek verscheen 15 Mei 1910 onder redactie van L. C. Admiraal te Weltevreden. Bij Ruylgrok & C°. te Batavia verschijnt thans de 1e jaargang.

Orgaan van den S. S. Bond. Uitsluitend om de belangen van het mindere personeel van de Staats Spoorwegen in den incest uitgebreiden zin te bespreken werd dit blad, waarvan als redactie en uitgevers optraden het Hoofdbestuur van den Bond te Bandoeng, den 25en September 1907 opgericht. Tot 15 April 1908 verscheen het maandelijks; met ingang van dien datum wordt het veranderd in een halfmaandelijksch orgaan, en trad als redacteur op J. C. Brouwer te Bandoeng. AJJe afleveringen zijn doorlopend genummerd; van n°. 1 tot en met 17 en van n°. 18 tot

en met nummer 29 is de paginatuur doorlopend (de eerste 7 nummers zijn met Romeinsche cijfers gepagineerd). Te boginnen inet nummer 30 wordt iedere aflevering afzonderlijk gepagineerd.

De laatste aflevering (n°. 82) verscheen 31 Mei 1911; het bestaan van het Orgaan nam hiermedo een einde.

Orgaan der Vereeniging „IndW weerbaar". Oppericht in 1918 en op ongezette tijden verschijnend bij de drukkerij „de Verwachting" te Batavia, onder redactie van Jhr. H. J. van den Bosch en anderen, zag van den tweeden jaargang in het begin van dit jaar de 6e aflevering het licht. Alle afleveringen worden afzonderlijk gepagineerd en bevatten zoowel Nederlandsche als Maleische (in den tweeden jaargang ook Javaansche) bijdragen.

Orgaan van de Vereeniging van Spoor- en Tramweg Personeel in Nederlandsch-Indië. Ten einde een band te wörven tusschen de leden van do den 14en November 1908 opgerichto vereeniging, werd overgegaan tot de uitgifte van een orgaan, waarvan het eerste nummer in Januari 1909 het licht zag. Als redactie en uitgeefster trad op de V. S. T. P. te Semarang. De eerste jaargang omvat slechts 4 afleveringen (Januari-April), de vijfde jaargang 8 (Mei-December 1912). Met nummer 6 van den 7den jaargang (Juni 1914) eindigde de maandelijksche uitgifte van het, toen onder redactie van H. Snevclit st a n- de, orgaan, om in een tweemaal 's maands verschijnend orgaan te worden omgezet. De afleveringen worden ieder afzonderlijk gepagineerd.

In 1915 wordt het periodiek, onder diens redactie, veranderd in: *De Volharding*, Orgaan enz. Onder dien titel verschijnt het nog steeds, thans geredigeerd door P. Bergs ma.

Oud-Osviaan (De). Oppericht in 1918 verghijat van dit maandblad van de vereeniging van Ind-landsche ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in Nederlandsch-Indië „Oud-Osviaan Bond" thans bij de Indonesische Drukkerij te Weltevreden, onder r(lactvan het Hofjfrlbe- stuur de 2e jaargang (1919/1920).

*Padvinder (De). Oppericht in 1914 verscheen, onder redactie van H. A. Benjamins, bij de Semarang Drukkerij en Boekhandel If. A. Benjamins in dat jaar het eerste nummer van <il, floor de Ned.-Ind. Padvintiers Organisatie, Semarang, uitgegeven orgaan. Na ecu jaar (s licb- ben bestaan werd de afdeling opgticvcn, en do uitgifte van het orgaan gestaakt.

Padvindensblad (Het). Orgaan voor N<-l. Oost-Indië. Uitgegeven, onder redactie van mej. F. van Dijk en C. J. Nauta, bij de N. V. Vorkink te Bandoeii^, voor rekening van laatstgenoemde. Eene voortzetting van het orgaan: }< Indifche Padvinder (zio ulti dar). Op 1 Maart J 917, met af- lcvring 64, werd mej. van Dijk vervangen floor den heer J. van Mulken, en het bird overgeno-)ien door de afdeling Bandoeng der Ned.-J nd. Padv. Org. Op 15 October 1917 (afJ. 79) trad de heer C. J. Nauta uit de redactie; met 15 December (afi. 83) hield de doorlopende nummering op en werd overgegaan tot een jaarlijksech niume- ring, zoodat op 1 Januari 1918 verscheen n°. 1 van den 4den jaargang. De afleveringen waren nu en dan geillustreerd.

Op 1 April 1918 (met afl. 6) nam het inmiddels geinstalleerde Hoofdbestuur der Nedcr.-Indische

Padvindrs do exploitatie van het blad over. Onder den titol „*Het Nederl.-Indische Padvindrs-blad*“, officieel Orgaan van de Vereeniging der Ned. Ind. Padvindrs, verscheen, onder redactie van J. Schaap bij de N. V. Boek-, Courant- en Handelsdrukkerij „De Verwachting“ to Batavia, het orgaan, om, met ingang van 15 October 1918 (afl. 16) gedrukt te worden bij Fuhri & Co. te Soerabaja, gereedgeerd door eene Commissie van redactie (de Heer Schaap was als redacteur afgetreden en tijdelijk vervangen door den heer P. Joh. Smits).

Met ingang van 1 Januari 1919 nam het in zich op het sedert 1 Mei 1918 te Soerabaja bestaande maandbladje, „*De Padvindr*“.

Nadat door verschillende omstandigheden gedurende eenigen tijd het blad niet was verschenen, werd besloten bij het begin van den 6en jaargang (1920) het orgaan voorloopig om de 3 weken uit te geven. In Maart verscheen van dien jaargang de 3e aflevering.

Paedagogisch Litterarisch Maandschrift. Zie: *Maandschrift voor de huiselijke opvoeding*... enz.

P. E. B. Orgaan van den Ned. Ind. Politiek-Economischen Bond. Onder eene Commissie van redactie, bestaande uit J. E. Bijlo, J. H. L. de Koningh en A. E. Reijntz zag het eerste nummer van dit orgaan den 9en Juni 1920 te Bandoeng bij de N. V. Drukkerij v. h. A. C. Nix het licht, om verder geregeld wcklijks te verschijnen.

*Pen en Inkt. Een door A. von Rudnay uitgegeven en bij de drukkerij Papyrus te Batavia verschenen weekblad, dat, blijkens het Koloniaal Verslag van 1913, in 1912 werd opgericht, en het daaropvolgende jaar werd opgehouden.

Picturesque Dutch East Indies. A monthly pictorial giving descriptions and pictures of the Dutch possessions in the far East. Van deze maandelijksche illustratie, uitgegeven door het „Official TourisG Bureau“ te Weltevreden en gedrukt te Batavia bij G. Kolff en C^o., verscheen het eerste nummer in Maart 1919. De afleveringen zijn, uitgenomen nummer 3, dal geheel gewijzigd aan de 300-jarige herdenking van de stichting van Batavia, niet gewijzigd. Met aflevering 4 wordt de titel veranderd in: *Picturesque Netherlands East Indies*; onder dien naam verschijnt het nog steeds.

*Picturesque Java. Een in folio bij de Javasche Bock han delend Drukkerij te Weltevreden in Februari 1911 door de Vereeniging Toeristischeverkeer te Batavia uitgegeven periodiek, dab op zeer ongeregelde tijden verscheen en van fraaie illustraties was voorzien. Voor zoover bekend, was nummer 4 van den 2en jaargang (December 1912) de laatste aflevering, die het licht zag. De afleveringen zijn elk afzonderlijk gepaard.

Plantier (De). Orgaan tier vakvereeniging voor assistenten in Deli. Opgericht in 1909, verscheen van dit halfmaandelijksche periodiek thans te Medan, onder redactie van C. E. W. Krediot, de 12e jaargang. Du aflevering 1) zijn doorlopende genummers die ovcncens doorlopende gewijzigd.

Politiegids (De Ned. Indische). Zie: *Nederl. Indische Politiegids (De)*.

♦Proceedings of the Agricultural Society, established in Sumatra 1820. Benkoelen (Printed at the Baptist Mission Press). Het orgaan van zeker wol du eerste landbouwvereniging in Indië

[speciaal in hot toemnalig Engelsch Benkoelen], waarvan, in het geheel (in 1821) slechts 11 nummers (1 deel vormend) zijn verschenen. De Proceedings schijnen, blijkens tai van geraadpleegde catalogi, hoogst zeldzaam to zijn; voorzover kon worden nagegaan, bezit enkel de Bibliotheek van het Bat. Gen. een exemplaar.

Publicaties van het Nederlandsch-Indisch Land- bouw-Syndicaat. Bij E. Fuhri & Co. te Soerabaja verscheen in Januari 1909 do eerste aflevering van dit, niet in den handel zijnd orgaan. De afleveringen van de eerste twee jaargangen zijn ieder afzonderlijk gepagineerd; eerst bij den 3en jaargang loopt de paginatuur door. Thans verschijnt, uitgegeven door het Syndicaat te Soerabaja, do 12e jaargang.

Recht in Nederlandsch Indie (Het). Rechtskundig Tijdschrift, uitgegeven (aanvankelijk) door Mr. A. Prins. Als maandschrift in 1849 opgericht en uitgegeven bij Lange & Co. te Batavia, verscheen Het Regt (in twee delen, jaarlyks) aanvankelijk zeer geregeld, doch later (voornamelijk door de oprichting in 1863 van het Incl. Weckbl. van het Recht) ondervond de uitgave veel vertraging; zoo was bijv. in 1867 het 23ste deel verschenen, doch werd het 24e (onder redactie van Airs. J. Sibenius Trip en W. F. C. de Eerens) door de fir ma H. M. van Dorp & Co. te Batavia, eerst in 1875 uitgegeven. Tot 1914 vindt do uitgave geregeld bij die fir ma plaats. In dat jaar wordt Het. Recht in Nederlandsch-Indie, Rechtskundig Tijdschrift, Orgaan der Nederl. Ind. Juristen Vereeniging — welke Vereeniging den 15den November 1913 te Batavia wedor opgericht werd — uitgegeven bij de N. V. Uitgevers mij. „Papyrus“, te Batavia, om het volgend jaar, als *Indisch Tijdschrift van het Recht*, Orgaan enz. to worden voortgezet. Onder dien titel verschijnt thans het 113e deel (1920), uitgegeven bij voornoemde uitgevers-maatschappij.

Register. In 1861 verscheen bij Ogilvie te Batavia, een algem. register over de eerste 9 jaargangen (dl. 1 — 18), vervaardigd door Mr. B. H. van Davelaar; op de volgende doelen werd nog geen register samengesteld. Als een soort register zijn te beschouwen: Mr. J. H. Abendonon's: *De Ned.-Indische rechtspraak*, met 2 vervolgen (Batavia, 1881—1898); *De Ned.-Indische rechtspraak en rechtsliteratuur van 1849 tot 1907*. Leiden, 1908 2 din., met vervolg van 1908 — 1907, 's-Gravenhage — Batavia, 1918.

Evencens kan als een register beschouwd worden: *Verzameling van Nederlandsch-Indische rechtspraak en rechtsliteratuur 1898—1907* bewerkt door Mr. J. Du pare. Gravenhago. 1909 met 2 vervolgen (hot laatste vervolg, bewerkt door Blr. A. S. Hirsch (1910 — 1919) verscheen te 's-Gravenhage in 1920.

*Recht en Wet. Rechtsgeleerd maandschrift onder redactie van Mr. J. W. T. Cohon Stuart. Hiervan werd, bij G. C. T. van Dorp & Co. te Scinarang, slechts 1 jaargang (1882 — '83) uitgegeven.

Reflector (De). Onder hoofdredactie van „Max Marcel“ verscheen den 25en December 1915 het eerste nummer van dit geïllustreerd weekblad voor Nederl.-Indie bij de N. V. Uitgevers 31aigtschappij „Papyrus“ te Batavia. Hot belcft thans den 5en jaargang.

School (De) van Nederlandsch Indië. Bij G. Kolff & Co. te Batavia verschenen in October

Onder "redaksie" van het Hoofdbestuur, bleef dit wekelijksch orgaan van het „Nederlandsch-Indisch Onderw^zers-Genootschap" thans zijn 10en jaargang. Te beginnen met nummer 36 van dien jaargang wordt de titel van het weck-blad veranderd in: *De school*, orgaan . . . enz.

Scout (De). *Zio: Indische Padvinder (De)*.

Sluyters' monthly East Indian magazine. Een fraai geïllustreerd maandblad, uitgegeven door Sluyters & C°. te Batavia, waarv^ai het eerste nummer in Mei 1920 bij de N. V. Uitgevers-Maatschappij "Papyrus" te Weltevreden ver-scheen.

Sociaal leven. Orgaan van den Katholieken Socialen Bond, afdeling Batavia. Het eerste nummer van dit orgaan verscheen, onder redactie van het bestuur van die afdeeling, den 20en September 1919 bij de Javasche Boekhandel & Drukkerij te Weltevreden. De afleveringen ver-schijnen maandelijks.

*Soerja Soemirat. Weekblad, gewijd aan de belangen van Maatschappij. Huisgezin, Onder-wijs en Opvoeding in Nederlandsch-Indie. Ver-scheen in 1892 te Seniarang bij P. A. van Asperen van der Velde onder redactie van het Bestuur der Vereeniging Soerja Soemirat, terwijl als redacteur voor het niet-officieel gedeelte op-trad Dr. W. van Lingen. Met den aanvang van den 10den jaargang veranderde het weckblad in een maandblad, om in dien vorm in 1908, bij den 17den jaargang, zijn leven te eindigen. Sedert 1904 verscheen het bij de „Samarang-Drukkerij en Boekhande" H. A. Benjamins.

Soldaten vriend (De). Een maandblad onder redactie van Ds. V. L. Visser, waarvan de naani voor het eerst voorkomt in den Regeeringsal-manak van Nederl.-Indie voor het jaar 1909, uitgegeven door en verschijnend bij de N. V. voorheen Thies en Umbgrove te Soerabaja. In den almanak voor 1918 wordt de naam nog aan-getroffen; nadere bijzonderheden zijn onbekend.

♦Spiritistisch tijdschrift (Het) voor Nederl.-Indie. Uitgegeven door de administratie van het tijdschrift, dat twee maal per maand verscheen, zag in 1906 bij de N. V. Boekhandel Visser & C°. te Batavia onder redactie van J. H. F. van de Wall het eerste nummer van dit periodiek het licht. Na een negenjarig bestaan word in 1915 de uitgave gestaakt.

*Sport in beeld. Een twee maal per maand ver-schijnend periodiek, waarvan het eerste nummer in 1912 bij G. Kolff & C°. te Batavia het licht zag, uitgegeven en onder redactie van Ph. G. Carli. In 1916 werd de uitgave gestaakt.

*, „Steeds Vooruit". Orgaan van de Soerabajasche Verkenneren. Een maandblad in 4°, dat onder redactie van Mevrouw J. Uilkens — Klop-pen burg in 1914 bij Fubri & C°. te Soerabaja verscheen. De afleveringen waren nu en dan ge-ïllustreerd. Na een bestaan van 2½ jaar werd het, op 1 September 1915, opgenomen in het Bandoengsche orgaan „*De Indische Padvinder*" (zie aldaar). ~.

Stem (De) van Indie. Sociaal-oeconomisch weckblad. Orgaan van de Vereeniging „De Indische Bond". Oppericht in 1898, veranderde, tengevolge van een besluit van het hoofd bestuur van de Vereeniging „De Indische Bond, met N°. 28 van den 14en jaargang (15 Juli 1911) de naam van dit te Batavia verschijnend weck-blad in „*Bondsbla (r'* (zie aldaar).

♦Stemmen uit Indië. Vraagstukken van den dag, door C. E. van Kesteren en anderen. Uit-gevers. De Groot, Kolff & C°. te Smarang. Een staatkundig periodiek; aflevering 1 verscheen in 1870, 2 — 5 in 1872, waarna de uitgave werd gestaakt.

Strijdkreet (De). Uitgegeven in 1900(blykens den Regeeringsalmanak van Nederl.-Indie voor 1907) verscheeint dit, door het Hoofdkwartier van het Leger des Heils te Smarang onder redactie van den Lcidcr van liet Leger uitgegeven en bij de Smarang Drukkerij en Boekhandel H. A. Benjamins gedrukte maandblad nog steeds.

Suikerbond (De). Orgaan van den Bond van gefimployeerden bij de Suikerindustrie op Java. Een tweemaal per maand bij de drukkerij H. van Ingen, voor het eerst in 1907, verschijnend en aldaar uitgegeven periodiek. Blijkens den Regeeringsalmanak van Nederl.-Indie voor 1918 wordt het tijdschrift, thans onder redactie van V. Burger, door den Bond voornoemd uitgegeven en verschijnt het bij de N. V. Soerabajasch Han-delsblad. Latere bijzonderheden ontbreken.

Taak (De). Algemeen Indisch Weekblad. Teneinde voorlichting en steun te kunnen geven aan de inheemsche bevolking van Nederl.-Indie bij haar streven naar hooger ontwikkeling en meet zelfstandigheid, werd den 4en Augustus 1917 dit tijdschrift, onder redactie van een comitee, bestaande uit de Heeren A. M. Harthoorn, M. G. van Heel, Th. Karsten, S. Koperberg, Mr. Chr. P. van Wijngaarden en J. E. Stokvis, te Semarang oppericht, en uitgegeven bij de Boekh. & Drukkerij v. h. G. C. T. van Dorp & C°. aldaar.

Met nummer 12 van den 3en jaargang ver-huist „de Taak" naar Batavia (Indoncsische Drukkerij te Weltevreden) en treden als leden van de redactie op de Heeren A. M. Harthoorn en S. Koperberg, ben evens de Heeren H. A. Salim, Al. J. Hamcrster, P. F. Dahler en II. J. Kiewiet de Jonge, wiens *Indische Stemmen* (zie aldaar) in het blad za) oogaan. Met dit nummer, tevens „Indische Stemmen" N°. 39, be^uut nieuwe paginering; met nummer 25 (17 Januari 1920) is N°. 52 der „Indische Stemmen" berMkl, waarna „de Taak" weder als algemeen Tindior h Weekblad voortgezet wordt.

Tabakkersbond (De). Orgaan van den Bond van Tabaksgceimployeerden. Uitgegeven door den Bond van tabaksgceimployeerden verscheen het eerste nummer van (lit bij E. Fubri & C°. te Soerabaja gedrukte maandblad den 1en Jimi 1911. Hoewel blijkens nummer 6 van den 2en jaargang het orgaan op het punt van verdwijnen heeft bestaan, blijkt toch van een voorgenoicnen ophleffing niets; in den Regeeringsalmanak van Ned.-I^<lie voor 1918 komt althans de naam van het tijdschrift nog voor. Als plaats van uitgave wordt genoemd Batavia (drukkerij Papyrus).

*Taxateur (De). Uitgegeven door en verscliijnende bij G. Kolff & C°. te Batavia, was het bestaan van dit maandblad niet van langen duur. Reeds in hetzelfde jaar, waarin het verscheen (1906), werd de uitgave gestaakt. Redacteur was J. Strutt.

Teysmannia. Onder redactie van H. J. Wigman word in begin 1890, bij G. Kolff & C°. te Batavia, de le aflevering uitgegeven en is het tijdschrift door die firma sedert geroged voort-gezet. Teysmannia verschijnt maandelijks. is *pc-*wijd aan tropischen land- en tuinbouw en be-

vat geregeld korte mededeelingen uit *s Lands Plantentuin te Buitenzorg, uitgaande van den Directeur dier instelling. Onder redactie van Dr. W. G. Boorsma en K. van der Veer verscheen in 1920 de 31o jaargang.

Thee (De). Korte aantekeningen van het Algemeen Procftation voor Thee. Bit tijdschrift, waarvan de eerste aflevering, van fraaie illustraties voorzien, in Maart 1920 bij de drukkerijen Ruygrok & Co. te Batavia en te Haarlem het licht zag, werd, blijkens cenc inleiding van de hand van Dr. Ch. Bernard, directeur van het Algemeen Procftation voor Thee, opgericht met de bedoeling den inhoud van do dikwijls lijvige Mededeelingen van het procftation (zie afd a r) in beknopten vorm onder de aandacht van de theeplanters te brengen.

Het voornemen bestaat minstens vier afleveringen per jaar te doen verschijnen.

Theosofie in Nederlandsch-Indie. Een maandblad, opgericht in 1912 als orgaan van de Ned.-Indische Theosofische vereeniging en verschijnen de bij Ruygrok & Co. te Batavia onder redactie van den Secretaris dier vereeniging. In den Regeeringsalmanak van Ned.-Indie voor 1918 konit de naam van het tijdschrift nog voor, thans verschijnend bij de N. V. Boekhandel Visser & Co te Weltevreden.

Theosofisch Maandblad van Nederl-Indie. In Juli 1901 uitgegeven als orgaan van de Centraal-Indische loge Smarang der Theosofische Vereeniging onder redactie van eenige leden dier loge, werd, nadat bij den vierden jaargang het fornaat een weinig kleiner was geworden, bij den achtsten jaargang de titel veranderd in: *Theosofisch Maandblad voor Nederl-Indie*. Onder redactie van D. van Hinloopen Labberton en A. J. H. van Lecuwcn verscheen in 1920 bij de Indonesische drukkerij te Weltevreden de 19e jaargang.

Thierry Boom's Maandbulletin. Zie: *Maandbulletin...* enz.

*Toerist (De). Uitgegeven door den Algemeenen Ned(rl-Indischen Wicrijdersbond verscheen onder redactie van J. J. W. van Bennekoin bij G. Kolff & Co. te Batavia in 1905 het eerste nummer van dit weekblad. Nadat het in 1908 in een jaandblad was veranderd, hield het, onder redactie van J. W. F. van der Rest in 1916 op te bestaan.

Treubia. Recueil de travaux zoologiques, hydrobiologiques et oceanographiques. Onder redactie van W. M. Docters van Lcouwon, W. Roepke en A. L. J. Senior verscheen in Januari 1911) bij G. Kolff & Co. te Batavia het eerste nummer van (lit tijdschrift, dat als een voortzetting kan beschouwd worden van de *Contributions a la Faune des Indes Nerlandaises* (zie: akaar). Van het eerste deel verscheen in 1919 drie afleveringen, welke doorlopend gepagineerd op fraaie gellustreerd zijn.

Tropische Natuur (De). Orgaan van do Nederlandsch-Indische Natuur-Historische Vereeniging. Onder redactie van Dr. A. R. Schouton,

C. A. Barker en A. J. Koens verscheen van (lit fraaie illustraerde maandschrift in Januari 1912 bij de N. V. Boekhandel Visser & Co. te Weltevreden de eerste aflevering. Van den 9en jaargang zag in Mei 1920 bij dezelfde uitgeefster de 5e aflevering het licht.

*Tropisch Nederland. Maandblad uitgegeven

wet medewerking van het Bestuur der Groep Nederlandsch-Indic van hot Algemeen Nederlandsch Verbond. Verscheen bij do N. V. Boekhandel Visser & Co. to Weltevreden aan het einde van Januari 1913 onder redactie van H. A. Kooy, Mevr. L. M. Hillen — Japikse en Mr. A. B. Cohen Stuart mocht dit tijdschrift zich niet in een lang leven verheugen; tijdens den 2en jaargang word de uitgavo gestaakt.

*Tijdschrift (Het). Het eerste nummer van dit halfmaandelijksch periodiek, dat blijkens een „prospectief“ zijn lezers positief nut wilde brengen, en het zijne bijdragen tot vorming van persoonlijkheid, verscheen den 1en September 1911 te Bandoeng. Uitgever was E. F. E. Douwes Dekker. Jaargang 1911 — 1912 is, evenals 1912 — 1913 doorlopend gepagineerd, hoewel iedere jaargang uit twee deelen bestaat, ieder met afzonderlijken inhoud.

Met nummer 24 van den 2en jaargang (15 Augustus 1913) lieid Het Tijdschrift, dat op het laatst gedrukt werd bij de N. V. Eerste-Bandoengsche Publicatie Maatschappij, op te bestaan.

*Tijdschrift tot bevordering van christelijk leven in Nederlandsch-Indie, door A. A. F. Mounier, Predikant, in 1855 opgericht, en door Lange & Co. te Batavia uitgegeven werd do uitgave van dit tweemaandelijksch tijdschrift reeds in 1857 gestaakt.

*Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neerland's Indie. Onder medewerking van de Heeren Preclikanten in Neerland's Indie, en ten voordeele van hot weeshuis te Parapatan uitgegeven door Dr. W. K. van Hoevel, verscheen van (lit in 1846 opgericht) driemaandelijksche tijdschrift bij de Landsdrukkerij te Batavia slechts de eerste jaargang (1846—1847).

Tijdschrift gewijd aan de electrotechniek. Ge-redigeerd door A. C. Hissink verscheen hot eerste nummer in Juni 1886 te Batavia bij Ogilvie & Co., alwaar ook nummer 12 van deze „eenige reeks“ in Maart 1887 het licht zag. De paginatuur van deze reeks is doorlopend.

*Tijdschrift van het Indisch Aardrijkskundig Genootschap (opgericht 23 Juli 1879), onder redactie van A. J. ten Brink. Van dit tijdschrift bestaan slechts 4 afleveringen (in 4°): 1 — 3 verscheen bij G. C. T. van Dorp & Co. te Semarang, en 4 (in 1883) bij H. Buning te Djokjakarta. (In begin 1885 werd ook het genootschap opgeheven).

*Tijdschrift van het Indisch Landbouw-Genootschap. Redactenr F. A. Enklars van Guericke. Als maandschrift in 1871 opgericht en uitgegeven bij G. C. T. van Dorp & Co. te Semarang. Het tijdschrift verwierf zich een goeden naam en beantwoorde volkomen aan het doel der opricling, doch door den algemeen ongunstigen toestand van den landbouw op Java, waarvan het Genootschap den terugslag ondervond, moest de uitgave worden gestaakt, toon de 14e jaargang (1884) gedeeltelijk was uitgegeven.

*Tijdschrift van het Kon. Instituut van ingenieurs, Afd. Ned.-Indie. Verscheen jaarlijks (voor hot eerst in 1876, bij W. Bruining to Batavia), in 4°. formaat, doorgaans in een aflevering (of deel), en bevatte in den regel behalve notulen der vergaderingen (met Bijlagen), verhandelingen in verband mot Indische ingenieurs-weten-

schappen. In 1914 verscheen bij de Jav. Boekh. & Drukkerij te Batavia de tweede aflevering van den jaargang 1914, waarna de uitgave werd gestaakt. De voordrachten (verhandelingen) werden daarna opgenomen in het tijdschrift *De Ingenieur*. (Zie aldaar in rubric C).

Tijdschrift van de „Vereeniging van Gediplomeerde Gezaghebbers“. In April 1919 verscheen bij de N. V. „De Verwachting“, te Batavia het eerste nummer van dit periodiek. Als redacteur wordt vermeld G. A. van Bovenc, onder toezicht van het Bestuur. De nummers — die afzonderlijk gepagineerd zijn — verschijnen vrij onregelmatig (in April, Juli, September, December). In nummer 6 van den 2en jaargang wordt medegedeeld, dat het tijdschrift voortaan maandelijks zal verschijnen.

*Tijdschrift der Vereenigingen van landhuurders in Djokjakarta en Soerakarta, onder redactie van F. A. Enklaar van Guericke. Uitgave van G. C. T. van Dorp & Co. te Semarang. Ecu 14- daagsch tijdschrift waarvan in liet geheel, in 1891, slechts 12 afleveringen verschenen.

*Tijdschrift voor het Binnenlandseh Bestuur. * Maandschrift, onder redactie van P. A. Daum in Juli 1887 opgericht, en sedert gergeld door G. Kolff & Co. te Batavia uitgegeven. Zonder zich op eigenlijk politick terrein te bewegen had het tijdschrift eene algemeene strekking met betrekking tot Indie; onderwerpen van wetenschap, administratieven, zoowel als economischen aard werden er in behandeld, bijna uitsluitend door oud- of actief dienende ambtenaren bij het B. B. In Februari 1918 verscheen — onder redactie van C. Lulofs, bij Kolff & Co. te Batavia de laatste (December 1917) aflevering van het 53e deel. Het heeft sedert ogehouden te bestaan.

Registers. Bij Kolff & Co. te Batavia verscheen in 1892 van de hand van G. J. Harrebomee een syst.-alph. register op de eerste 7 jaargangen, terwijl bij diezelfde firma in 1907 een opgave van deel 1 tot en met 30 het licht zag, samengesteld door H. G. van Aalst — Amrtznus.

Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenk. (vulgo: Tijdschr. v. h. Bataviaasch Genootschap) Nadat het Tijdschrift voor N.-I. (zie aldaar) sedert 1849 niet meer in Indie verscheen, en, bij de voortzetting in Nederland, staatkundige onderwerpen daarin meer en nicer op den voorgrond traden, alsook wegens de opheffing van het „Indisch Archief,“ (zie a)daar), besloot de Directie van het Genootschap een tijdschrift uit te geven, speciaal gewijd aan Indol. wetenschappen. Onder redactie van Dr. P. Blecker, Mr. L. W. C. Keuchenius, J. Munnich en E. Netscher aangevangen (deel. 1 verscheen in 1853 bij Lange & Co. te Batavia) wordt sedert de uitgave geregeld voortgezet. Tot 1913 (deel 55) verscheen het tijdschrift onder redactie van Dr. Ph. S. van Ronkel, uitgenomen in 1907 toen D. van Hinloopen Labberton de redactie waarnam, terwijl in 1908 en 1909 beide Heeren de redactie vormden. Sedert >> 1914 (deel 56) wordt de naam van do redactie niet vermeld. Tegenwoordig wordt het tijdschrift, waarvan de 3e aflevering van deel 59 in 1920 verscheen, uitgegeven bij Albrecht & Co. te Batavia.

Registers. Alph.-system. inhoudsopgaven, samengesteld door Mr. J. A. van der Chijs, zie: a) aldaar deel 12 (1802); 24 (1877); en 36 (1893).

De registers hebben telkens betrekking op de

voorgaande 12 din.; bovendien bevat het reg. in dl. 24, een alph. lijst der schryvers in dl. 1 — 24.

Een door P. J. F. Louw bewerkte „Inhoudsopgave tevens pryslijst der werken van het Bat. Genootschap in 1897 te Batavia, by Albrecht & Co.“ verschenen, heeft zoowel betrekking op de periodieke als op de afzonderlijke werken van het Genootschap. In 1908 verscheen van de hand van D. van Hinloopen Labberton een register op de artikelen, voorkomende in het Tijdschrift en de Verhandelingen, loopende tot 1907, be- nevens een inhoudsopgave, tevens pryslijst van 's Genootschaps uitgaven, bijgewerkt tot Juni 1908.

Tijdschrift voor Inlandsche geneeskundigen. Uitgegeven (in den regel 6 maal 's jaars) ter Landsdrukkerij te Batavia. Opgericht in 1893, onder redactie van den directeur der school tot opleiding van inlandsche geneeskundigen, en in hoofdzaak bestemd voor dokters-djawa. Tot en met 1912 (20e jaargang) verscheen het tijdschrift vrij geregeld. Na een rustperiode van twee jaren verscheen het opnieuw met den 23en jaargang, thans iedere aflevering afzonderlijk gepagineerd. Sedert 1918, toen de titel veranderde in *Tijdschrift voor Indische Geneeskundigen*, wordt het uitgegeven bij de drukkerij „Evolutie“ te Weltevreden, onder redactie van Dr. G. O. E. Lignac en anderen. In 1919 wordt op de afleveringen 2 en 3 abusievelijk vermeld: 26e, in stede van 27e jaargang.

De jaargangen (in 1920 verscheen van jaargang 28 de 1e afl.) zijn alle zonder algemeene inhoudsopgave.

Tijdschrift voor Land en Tuinbouw en Boschcultuur in Ned. Oost-Indie, onder redactie van Dr. J. C. C. W. van Nooten. Van dit maandschrift verschenen bij G. C. T. van Dorp & Co. te Scnia-rang 5 volledige jaargangen (J885-'86 1889 *90). Door de oprichting van *Teymanuia* (zie aldaar) trad de redacteur af, waarna Van Dorp de uitgave staakte.

Tijdschrift voor het Nederl.-Indisch Leger. Redacteuren (volgens mededeeling van Dr. E. B. K-ielstra) eenige officieren van <len Constructiewinkel te Soerabaja. Dit 14- <laagsch tijdschrift (eener vervolg zijnde op de aire Courant waarvan in 1863 de Jaargang verscheen), werd in 1864 ongedeelte in 1805 (aangezien de uitgave werd gestaakt toen N° 12 van den 2en jaargang was verschenen) door C.D's. Kocken te Soerabaja uitgegeven.

*Tijdschrift voor Neerland's (later Nederl.-Indisch) Indie. Behalve de Verhaelkenningen van het Bat. Genootschap en do officieele Javasche Courant, verscheen v66r J 838 in Indische algemeene wetschappelijke periodiek. Bevatte de Jav. Couv., te voren, in bijna elk nummer, voor kennis van Indië belangrijke artikelen, met het optreden van Van den Bosch word zo voor wetensch. bijdragen van articularien zoo goed als gesloten. Dit was de aanleiding tot de oprichting van een speciaal Indisch tijdschrift, tot stand gekomen door het initiatief van Dr. W. R. van Hoeveij, Dr. S. A. Buidingh, beiden predikant, en Mr. J. J. Brest van Kempen, directeur van 's Landsdrukkerij. De Regeering verlenende toestemming en steun, zoodat in April J838, ter Landsdrukkerij te Batavia, het eerste nummer van het tijdschrift v. N.-I. als maandschrift verscheen.

Daar het in het eerste halfjaar reeds 460 intee-

kenaren telde, blijkt genoczaam, hoezeer het in een behoefte voorzagt. Bestond du rdactie aanvankelijk uit de bovengenoemden (waarbij in 1839 zich Mr. P. Mijer voegde), door allerlei omstandigheden beruste die redactie spoedig alleen bij Dr. van Hoiwell. Dock do richting, welke Van Hoeveil wenschte in to slaan (door nl. in zijn tijdschrift ook staatkundige onderwerpen te behandelen), kon op den duur de goedkeuring der Ind. Regeering niet wegdragen, waardoor het tijfelse h rift onder strenge censuur kwam te staan ; zoo is bijv. het op last dier Regeering verwijderen van een reeds afgedrukt art. van Van Hoeveil zelf, oorzaak dat *in alle exx.* van het le deel van den Gen jaarg. (1844), de bl. 247 t/m 260 ontbre- ken. Toen dan ook Van Hoeveil in 1848 naar Holland vertrok, werd de uitgifte in Indie gestaakt, doch door hem in Nederland onmiddellijk voortgezet. Alzoo was van het tijdschr. in Indie verse henen: de le tot en met 9en jaarg. (1838—'47) (de le t/m 5en jaarg. elk in 2 din. ; de 6e t/m 9en, in 4 din. elk), en het Iste deel van den IOen jaarg. (1848); welke laatste jaarg. niet verder werd vervolgd.

Begin 1849 verscheen bij C. M. van Bolhuis te Groningen het le nummier van den Hen jaarg. : (in 1851 intusschen nam de firma Job. Noman & Zoon te Zalt-Bommel de uitgave van Bolhuis over en behield ze tot 1895), doch wat betreft den inhoud, belangrijk verschillend van de vorige. Was toch Van Hoeveil gedwongen in Indie de Regeering naar do oogen te zien, en Holland kon hij zich vrijelijk bewegen en stond bij, zonder de wetenschappelijke strekking uit het oog te verliezen, een ruime plaats in het tijdschrift af aan de behandeling van staatkundige onderwer- pci). Dr. van Hoeveil trad, na 25 jaren de redactie met onvermoeiden ijver te hebben waargenomen, uit. 3862 af, en werd vervangen door Dr. P. Blee- ker (waarmede, evenals bij latere redactie-wijzi- gingen, voor het tijdschrift een nieuwe serie aan- ving), die in begin 1867 bij zijn aftreding werd opgevolgd door een commissie van 7 personen, nl.: G. H. J. Setz, Mr. P. P. van Bosse, I. D. Fran- sen van de Putte, Mr. C. van Heukelom, Mr. C. J. F. MirandoJic, H. Muller Szn. en Prof. P. J. Veth. D-(zic nieuwe redactie stelde zich (evenals vorige) ton doel: „de (vooruitstrevende) politick op (len voorgrond te plaatsn, maar tevens niets buiten te sluiten wat tot bevordering der algemeene kennis van Indic (kon) strekken“. Jicginnende met <len jaargang 1871 worden geen bcjjaah< : redacteurs nicer vermckl, doch werd het tijdschrift „voortgezet door eene Vereeniging van staatslieden en glectterden“. Vele jaron werd het tijdschrift nu onder loiding vaif G. H. van Soest *) uitgegeven, met langzaam afnemen- den invloed evenwel, voornneijk toe to schry- ven a a JI het feit, dat de liberalo beginselen* van Dr. van Hoiwell reeds vrij algemeen ingang had- den gevonden. In begin 1896 ging het tijdschrift over naar do firma R. Los te Bussum; in 1897 trad Van Soest af en word als redactuur vervangen door II. A. Lesturgeon, die deze functie waarnam tot nit. 1901, in welke periodo het tijdschrift nicer in nlen van uitgever verwisseldc. Begin

>)Volgens diens pers. mededeeling nam hij in J 872 de rdactie van Prof. Veth over, en bleef haar, geheel alleen, een 25-tal jaren waarnemen.

1902 Lraden als redacteurs op: Mr. L. W. C. van den Berg, Mq D. Fock, Mr. J. E. Hceres, A. W. F. Idcnburg, Dr. H. Kern, J. L. Koster, H. Pyttersen Tzn. en R. A. van Sandick. Onder hunne leiding werd de jaargang 1902 bij H. J. van de Garde & C. te Zalt-Borumen uitgegeven, doch deze firma besloot in December plotseling, met het oog op „te gringc bcangstelling“, de uitgave niet verder voort te zetten. De titel van het T. v. N.-I., dat ruim 60 jaar bestond en zoo veel bij- droeg tot vermeerdering der kennis van Indie, werd toen aangekocht door den uitgever van „de Indische Gids“ en als ondertitel aan laatst- genoemd tijdschrift toegevoegd. Uitgezonderd de in 1 decl uitgegeven jaarg. 1896 — 1902, bestaan allo in Nederland verschenen jaarg. uit 2 deelen.

Registers. Een system, inhoudsopgave, op de 27 din. der eerste 10 jaargangen, bewerkt door J. Pijnappel Gzn., zie Bijdr. Kon. Inst. DL 2 (1854), biz. 273 en vgg. Een alphab. register op de jaarg. 1838 — 1860, samengesteld door J. T. Canter Visscher, verscheen in 1861 bij H. C. Susan C.H.zn. te 's-Gravenhage. Overigens wer- den geen registers uitgegeven.

Tijdschrift voor notarisambt, venvuwezen en fiscaalrecht. Een tweemaal 's maands verschij- nend periodiek, uitgegeven voor rekening van de Nederland-Indische Notariele Vereeniging, waar- van het eerste nummr in Januari 1912 onder den. titel: *Maandblad voor het notariaat, het vendu en de weesclamer* het licht zag. Thans verschijnt, onder redactie van het Bestuur der Vereeniging, de 8e jaargang.

*Tijdschrift voor Nijverheid in Nederlandsch- IndiO. Uitgegeven door do Ned- Ind. Mij. van Nijverh., onder hoofdredactie van H. Bleeker. Het Iste deel van het door deze, in 1853 opgerichte, vereeniging uitgegeven tijdschrift verscheen. in 1854, bij Lange & C. te Batavia. Beginnende met deel 7 (1861) luidt de titel: *Tijdschrift*voor Nijverheid en Landbouw in Ned- Indie.* Onder hoofdredactie van C. F. de Bruyn .Kops; terwijl de toevoeging „Uitgegeven“, enz. weer geschiedde bij deel 9. In de latere jaren verschijnt het tijdschrift niaande- lijks (2 din. vormend), bij de firma J. M. van Dorp & C. te Batavia, bij welke firma het 79e deel in 1909 werd uitgegeven. Sedert wordt slechts de plaats van uitgifte genoemd. De dcelen 84 t/m. 93 verschenen sedert 1912 opnieuw zonder de toevoeging „Uitgegeven“ enz., onder hoofdredactie van S. S. Abrahamsen (in 1914 vervangen door W. J. van do Leemkolk). Van deel 94, uitgegeven in 1917, verschenen slechts de afleveringen Januari en Fcbruari, waarna de uit- gifte word gestaakt. Do dcelen 61 t/m. 63 (1900, '00 en '01) zijn uit ecr. bibliografisch oogpunt besclmowd ecnigszins zonderling iitgegevon ; alle afleveringen zijn n. nfzondedijk gepagineerd, zoodat in elk van die deolcn 6, zich door niets van eikaar onderscheidende paginccinngen wor- den aangetroffen.

Register. Een Algem. register, op dl. 1—12, saaincngesteld door H. L. Janssen, zic in dl. 12 (1860), bijlage.

Een klapper op hob Tijdschrift van 1854—1904 verscheen in 1904 by de firma Van Dorp & C. te Batavia.

Tijdschrift voor Posterijen... enz. Zic: *In- disch Tij cinch rift voor Post en Telegraphic.*

Tijdschrift der Vereeniging, tot

Indië. Oppericht in 1851, gaf de vereeniging weldra een tijdschrift uit, waarvan, onder redactie van Dr. G. Wassink, het 1^e deel in 1853 bij Lango & Co. te Batavia verscheen. Met den 6^{en} jaargang (1859), veranderde de titel in: *Clenees-kundig Tijdschrift voor Ned.-Indië*, uitgegeven door (enz. a. Is boven) ; na het overlijden van Dr. Wassink in 1864 werd de redactie aan een Commissie opgedragen, thans bestaande uit: Dr. G. W. Kiewiet de Jonge, M. H. Knoch en Dr. F. G. Cornelis. Tegenwoordig verslijnt het tijdschrift 6 maal 's jaars, bij de Jav. Boekh. en Drukkerij te Batavia, in 1920 het GOe deel.

Bovendien verschen, eveneens bij genoemde boekh., bij de deelen 55, 56 en 60 in 1915 — 1917 en 1920: *Byblad van het Geneesk. Tijdschrift*, bevattende verslagen van den dienst der pestbestrijding over de jaren 1915 t/m. 1918.

Registers. Een beknopt Alfab. register op dl. 1 — 30 verscheen in 1892 bij Ernst & Co. te Batavia: een tweede register op dl. 1—50 in 1911 bij de Jav. Boekh. en Drukkerij te Batavia.

♦Vakblad voor de In- en Uitvoerrechten en Accijnzen. Een maandblad, waarvan, onder redactie van Prevot en Hartwig, in 1902 het eerste, door Albrecht & Co. te Batavia uitgegeven nummer aldaar het licht zag. In den Regeeringsalmanak van Nederl.-Indië voor 1911 komt de naam van het tijdschrift voor het laatst voor. In (lien voor 1912 wordt echter aangetroffen: *Douanen- orgaan*. Bonds- en Vakblad voor de In- en Uitvoerrechten enz. uitgegeven door Prevot en Hartwig, zoodat het vermoeden gewettigd is, dat het periodiek van titel is veranderd.

Zie verder op: *Douanen-orgaan*.

♦Vakblad (Het) voor den werktuigkundige en den electrotechnicus. Een weekblad, dat onder redactie van den ingenieur A. ten Bosch N.Jzn. door G. C. T. van Dorp & Co. te Semarang in 1909 werd uitgegeven en aldaar verscheen. In 1910 werd de uitgave gestaakt.

Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlands-Indië. Uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering van veeartsenijkunde in N.-I. Oppericht in 1884, geeft deze Vereeniging sedert 1885 (aanvankelijk bij Ernst & Co. te Batavia) bovengenoemde bladen gewoonlijk 4-maal, sedert 1907 evenwel 6 maal 's jaars uit. In dat en in het volgende jaar zijn de bladen, blijkens den titel: tevens orgaan voor de Vereeniging tot bevordering van veeteelt in N.-I. Nadat in November 1917 statuten-wijziging, waarmede gepaard ging wijziging van den naam der Vereeniging, had plaats gelijed, veranderde ook de naam van het tijdschrift. Met deel 30 is de titel: *Nederlandsch-Indische Bladen voor diergeneeskunde en dierenteelt*. Uitgegeven door de Ned.-Ind. Vereeniging voor diergeneeskunde en dierenteelt. Onder redactie van Dr. H. J. Smit verscheen in 1920 bij de Jav. Boekh. en Drukkerij te Batavia deel 32.

registers. Op de deelen 1 t/m. 15 en 1 t/m. 18 verschenen resp. in 1904 en in 1907 bij dezelfde boekhandel en drukkerij generaal registers.

Veeartsenijkundige mededeelingen. Uitgegeven door het Departement van Landbouw (Jater van Landbouw, Nijverheid en Handel), verscheen in 1909 bij de drukkerij van het Departement het eerste nummer. In 1910 werd opnieuw een publicatie uitgegeven, eveneens met n°. 1. genummerd. Zoo ook in 1911, in welk jaar evenwel de nummering

ring werd vervolgd, om vervolgens van jaar tot jaar te worden voortgezet. In 1920 verscheen bij de Javascho boekhandel op drukkerij te Batavia n°. 34.

*Vegetarische kring (De) in Nederl.-Indië. Een nisaandblad, dat blijkens het Koloniaal Verslag, in 1904 werd opgericht en roods het daaropvolgende jaar werd opgeheven.

*Velo Club. Bij de Semarang drukkerij en boekhandel P. A. van Asperen van de Velde verscheen in 1898 onder redactie van A. Zimmer het eerste nummer van dit, door de Velo Club uitgegeven halfmaandelijksch periodiek. In 1905, onder de redactie van W. G. A. Rogge, werd de uitgave gestaakt.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Oppericht 24 April 1778, geeft het Genootschap, behalve het *Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde*, en de *Notulen van de Algemeene en Ie-stuursvergaderingen* (zie aldaar) uit: Verhandelingen, waarvan de eerste 3 deelen in 1779, '80 en '81 ter Compagnies drukkerij te Batavia verschenen. Het 4^e deel werd in Holland uitgegeven, blijkens het voorwoord in het hierna te noemen register van Mr. A. J. van der Chijs, wegens gebrek aan geschikte drukletters en papier in Indië¹⁵. Op een enkel uitzondering na (dl. 43, 44) zijn de volgende deelen verder alle in Indië gedrukt en uitgegeven (doch wordt op den titel, evenals bij de andere periodieken van het Genootschap, in den laleren tijd, de firma M. Nijhoff, den Haag, als meduitgever vermeld). De Verhandelingen verschenen op ongezette tijden; verliepen er vroeger (door tijdsomstandigheden) soms jaren, waarin niets werd uitgegeven, tegenwoordig geschiedt de uitgave zeer geregeld, doch inestal zijn verschillende deelen tegelijkertijd in bowerking. Bijv.: Uit 1903 wa'cn de deelen 54 en 55 geclct<: lijk verschenen, maar van 53 nog niets; zoo verscheen deel 58 in 1910, deel 59 eerst in 1914. Thans is deel 61 gereed gekomen. De eerste 21 deelen zijn uitgegeven in 8°, de volgende in gr.-8° of 4°. I). 1—3 is Jierdrukt in Nederland in 1781, '84 on '87. In 1820 — 27 verscheen te Batavia een 2(l : druk van de deelen 1 t/m. 6 en 8; en in 1825 —'26 <-en 3e van de deelen J -2; terwijl

bljnkens resolutie van December 1791 „de gelcerde bov1; -verkoopcr Nicolai te Berlin een Hoog<luit.sch(' vertaling van de Verhandingen (heeft) bezorg<1'. Of daarmede de destijfs reeds verschenen 5 de<1kui bed odd werden, blijkt niet, (Zie de voorre<lt in A. Haga's Register). Deze Duitsche ver baling is blijkbaar zeer zeldzaam.

Nog valt het navolgende op te inerken: 1°. In deel 1 van den Hollandschen herdruk van 1781 bevindhen zich 5 platen, die ook behooren in den oorspronkelijken Batav. druk, maar aangezien deze platen in Holland zijn vervaardigd en eerst in 178G (clus 7 jaar na de verschijning van deel 1) naar Indië werden gezonden, ligt het voor de hand, dat gonoemde platen in dien oorspronke- lijken druk in den rgel ontbreken, 2°. In deel 17, bij een botanisch artikel van Junghuhn, behooren een aantal gelithografeerde platen, die echter bij de meeste exx. ontbreken (in Louw's „Prijs- lyst", wordt van die platen dan ook geen melding genaakt). 3°. Bij deel 30, iij het Verslag cntrent het eiland Nias „net platen en een kaart**", wordt in een Noot niedegedeeld dat de „platen" met een

volgend deel zullen worden verzonden: dit nu schijnt nimmer geschied; in de talrijke geraadpleegde exx. toch ontbraken die platen.

Registers. I. Een beknopt chronol. on alph. register op <11. 1 — 18 (1781 Holl. herdruk/ — 1842) in dl. 18 (achter het "Voorberigt"). II. Een system, inhoudsopgave, door J. Pijnappel Gzn., op de 24 eerste deelen, zie Bijdr. Kon. Inst., dl. 3 (1855) bl. 142 en vgg. III. Een-Idem, door Dr. P. Bleeker, op dl. 1 — 25 (1779 — 1853) in dl. 25 (1853), bl. 15 en vgg. IV. Een inhouds- opgave van dl. 1-32 (1779-1866), zie Bijdr. Kon. Inst., 3e Volgr. dl. 4 (1869), bl. 98 en vgg. V. Een alph. register op CIO eerste 41 deelen (1779—1881), door A. Haga, achteraan in dl. 41 (1881).

Zie verder voor registers: op *Tijdschrift*.

Verhandelingen van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia. Een reeks van publicaties, waarvan de eerste in 1911 te Batavia bij de Javasche boekhandel en drukkerij verscheen. In 1919 verscheen, eveneens aldaar, nummer 5. Iedere verhandeling is afzonderlijk gepagineerd.

♦Verhandelingen der Natuurkundige Vereeniging. (Met Latijnschen tegen-titel:) Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae. Hiervan verschenen in de jaren 1856 — 1860, in 4°-formaat 8 deelen: doch de uitgifte, welke op aandrang van Dr. P. Bleeker geschiedde door de Natuurk. Vereeniging in Ned.-Indie, werd onmiddellijk gestaakt bij het vertrek naar Nederland van Dr. Bleeker, die een groot gedeelte dier Verhandelingen vulde met ichthyologische bijdragen van zijne hand.

*Voetbal (De). Een periodiek, waarvan in het Koloniaal Verslag van 1910 de opheffing vermeld wordt. Bijzonderheden omtrent dit tijdschrift zijn niet bekend.

Volharding (De). Zie: *Orgaan van de Vereeniging van Spoor- en Trainweg-Personeel in Ned.-Indie*. Voor onze Jeugd. Het eerste nummer van dit maandblad verscheen in 1905 onder redactie van G. H. Prinsens Geerlig en J. Baas bij G. Kolff & Co. te Bandoeng. In 1914, onder redactie van Joh. Schiote en J. Baas, word de uitgave gestaakt.

*, "Voorwaarts". Vakblad voor spoor en tramwegen, post- en telegraafdienst. Uitgever H. Bulling to Ujokja, Verscheen sedert 1900 wekelijks in onder redactie van J. L. Leyds.

In den Regeeringsalmanak van Ned.-Indie voor 1905 komt de naam van het blad nog wel, in dien voor 1906 niet meer voor. Klaarblijkelijk hield het dus in 1905 (met den Gen jaargang) op te bestaan.

*Vox Juvenum. Dit, weekblad, onder redactie van J. R. Razonx Kuh door F. B. Smits te Batavia in 1900 uitgegeven en alclaar verschijnend. had een kort bestaan. Reeds in het volgende jaar werd de uitgave gestaakt.

Vredeboede (De). Uitgegeven door en verschijnt bij de N. V. Boekhandel Visser & Co. to Bandoeng in 1915, onder redactie van C. J. Hoc: kendijk, komt de naam van dit halfmaandlijksch periodiek in den Regeeringsalmanak van Ned.-Indie voor 1918 nog voor. Of het nu nog het licht ziet is niet bekend.

*Vrije Woord (Het). Vooruitstrevend Weekblad voor Nederlands-Indio. Den 5ten October 1907 verscheen het eerste nummer van dit perio-

diek, uitgegeven door de Handelsdrukkerij en Knutoorbockhandel „Mercurius” te Weltevreden met als verantwoordelijk redacteur D. M. G. Koch. Een lang leven was a an dit tijdschrift, waarvan de afleveringen doorlopend gepagineerd waren, niet beschoren. In een bericht aan de abonnees deelt de uitgever in n°. 15, (van 10 Januari 1908) medede dat de Heer Koch ah redacteur is ontslagen en dat voor een plaatsvervanger zal worden zorg gedragen.

Van eene voortzetting van de uitgite van het week bl ad blijkt intusschen niets; volgens het Koloniaal Vers lag van 1909 were! in 1908 de uitgave gestaakt.

Vrije Woord (Het). Onder redactie van A. Baars, H. Sneevliet en D. J. A. Westerveld zag den 10en October 1915 dit algemeen, onafhank- Hjk, half maandelijksch orgaan bij de N. V. Boek- liandel en Drukkerij Mas man en Stroink te Sema- rang het licht. Met het eerste nummer van den tweeden jaargang veranderde de ondertitel in halfmaandelijksch orgaan van de Indische Soci- aal- Democratische Vereeniging; met den aanvang van den derden jaargang wordt het orgaan drie- maal per maand uitgegeven, terwijl bij het begin van den vierden jaargang het orgaan elken Zater- dag verschijnt.

Met nummer 27 van den vijfden jaargang (5 April 1920) wordt het Vrije Woord weder drie keer per maand uitgegeven, thans onder redactie van P. Bergs ma. Als redacteur in Holland wordt H. Sneevliet genoemd.

*Vrijzinnig Weekblad. Gerdigeerd door eene commissie van redactie uit het hoofdbestuur, bestaande uit H. C. Kerckamp, W. de Cock Buning en W. A. Penard, zag in Juli 1917 het eerste nummer van dit orgaan van den Nederl.- Indischen vrijzinnigen bond bij Ruygrok & Co. to Batavia het licht.

Na een driejarig bestaan is dit uitstekend gredigeerd weekblad ovenwcl opgeheven. In een afschidswoord (nummer 39 van 27 Jaart 1920) verklaart de Redactie „in den betrekkelijk klei- nering van medestanders geen voldoende krachten. te hebben kunnen vinden om zich be- langeloos aan het voortzetten van het blad to waken”. De inhoud van het Vrijzinnig Weekblad was niet uitsluitend aan de politiek gewijd; me- nige bydrage op het gebied der land- en volken- kunde van Indie geef aan de verschenen jaar- g an gen blijvende waarde.

*Warnasarie. Letterkundig (later: Indisch) Jaarboekje, uitgegeven door J. Munnick, Mr. L. J. A. Tollens e. a. De eerste jaargang (1848) verschoen te Batavia, ter Landsdrukkerij^a de 2e t/m. do 1 le bij Lan go & Co. aldaar. De uitgave word daarna gestaakt. Bchalvo letterkundig, bevat Warnasarie ook bijdragen van land- en volken- kundigen aard, mot betrekking tot Indio.

Waterstaats-Ingenieur (Do). Orgaan dor Vereeniging van Waterstaats-Ingenieurs in Neder- landsch-Oost-Indie. Uitgegeven door de Vereeniging van Waterstaats-Ingenieurs in N.-O.-Indie, zag het eerste nummer van dit tijdschrift onder redactie van Th. van Rosse bij de fir ma E. Fuhri & Co. te Soerabaja in Maart 1913 het licht. Voorloopig verschijnend oin do 2 maanden, word bij den aanvang van den vierden jaargang de uitgave in een maandelijkscho veranderd. Met nummer 4 van den vijfden jaargang wordt de titel aangevuld met de bijvoeging: tijdschrift

gewijd aan do technische en maatschappijlijk ke werken in de tropen.

Onder dien titel ziet lians de 8e jaargang het licht. Wederopbouw. Maandschrift gewijd aan de Jong- Javanen-beweging en het Javaasche gees- tesleven. In Januari 191° verschenen bij de Indone- sische drukkerij te We te vreden het eerste nummer van dit, onder redactie van R. M. S. Soerikoesoemo en anderen staand periodiek, waarvan in 1920 de 3e jaargang het licht zag. Het tijdschrift is een uitgave van het Comite voor het Javaansch Nationalisatie.

* Weekblad voor IndiS. Dit literarische tij dschrift werd opgericht 1 Mei 1904 (formaat in 4°) onder hoofdredactie van M. van Geuns, en uitgegeven door de N. V. Soerab. Handelsbl. en drukkerijen te Soerabaja. Met ingang van Januari 1911 werd met het tijdschrift samengesmolten het Dames- weekblad voor Indie, waarvan, beginnende met n°. 35 van den 7en jaargang op den tici wordt melding gem a kt-. De uitvoerige titel: *Weekblad voor Indie tevens Damesweekblad voor Indie* bleef behoudpt tot den 14en jaargang (15 April 1917), toen voor het weekblad een andere exploitant ge- vonden werd. Het tijdschrift verschenen daarna onder hoofdredactie van J. Verboom, bij de N. V. „Het Weekblad voor Indie“ te Soerabaja.

Met nummer 29 van den 17den jaargang (24 October 1920) werd de uitgave van het weekblad tengevolge van de steeds stijgende exploitatie- kosten gestaakt.

Ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan ver- schein n°. 1 van den 11 den jaargang (van 19 April 1914) a ls Ju bileu m n u m m e r.

◆Weekblad van Nederlandsch-Indie. Geredi- geerd en uitgegeven door J. A..Uilkens (met veler medewerking), verschenen bij E. Fuhri & Co. tc Soerabaja den 4den November 1888 het- eerste nummer van dit tijdschrift, dat zich echter niet in een lang bestaan mocht verheugen. Tengevolge van het overlijden van den redacteur werd, nadat een aantal nummers van den vijftien jaargang verschenen waren, de uitgifte gestaakt.

*Werktuigkundige (De).Orgaan van de Vereeni- ging van Werkuigkundigen in Nederl-Indie en van de Vereeniging van Oud-leerlingen dor Kweekschool voor machinisten te Amsterdam. In September 1902 (in gr. 4°.) te Batavia om de 14 dagen verschijnend onder redactie van J. F. H. Koopinan en Th. Jacometti Hzn., werd bij den aanvang van den vierden jaargang, nadat het for- maat veel kleiner was geworden, het orgaan, ten gevolge van de verplaatsing van den zetel van de Vereeniging naar Soerabaja, aldaar uitgegeven. In April 1907 hield de subsidie, die door de Ver. van Oud-leerlingen der Kweekschool voor maciini- nisten werd verleend, op, zoodat het tijdschrift toen uitsluitend Orgaan van de Vereen. v. werk- tuigkundigen in Ned-Indiï werd. Voornumelijk door het ophouden van die subsidie zag, bij het ein digen van den 6en jaargang, de redactie zich verplicht de uitgave te staken.

*Wet en Adat. Bladen, gewijd in het algemeen aan het Recht en aanverwante onderwerpen, in het bijzonder aan Indische rechtsbelangen. Uitgegeven onder leiding van Mr. J. A. Nederburgh. Batavia, G. Kolff & Co. Dit tijdschrift (verschij- nend op onbepaalde tijden) werd opgericht om te trachten „in veel opzichten te voorzien in de

leonite, ontstaaw door de opheffing der Ind. Ju- risten-Vereeniging". Na cen 2-jarig bestaan, 189G — 98, waarin twee jaargangen, uitmakende 3 banden, zijn verschenen, word de uitgave wed er gestaakt wegens gebrek aan medewerkers (zie dl. 3, biz. 281). Witte-Kruis Blad. Door A. van Emmerik te Salatiga als redacteur-administrateur opgericht, zag in Juli 1902 het eerste nummer van dit maandblad, dat uitgegeven werd in de aller- eerste plants om gelegenheid te hebben een hart- lijk woord tot de lezers te richten“, en ook „opdat er geldelijke steun voor do kolonie uit zal voort- vloeien“ (voorwoord aan de lezers) het licht.

De eerste en de tweede jaargang zijn elk door- loopend gepagincerd, de derde jaargang tot en met nummer 4. Als bijlage verscheen af en toe een, telkens afzonderlijk gepagineerd blaadje: Landbouw en vceeteelt.

Thians verseybjt de 18e jaargang.

B. TIJDSCHRIFTEN, IN NEDERLAND OP- GERICHT, WELKE UITSLUITEND AAN INDE ZIJN GEWIJD.

Bandera Wolanda. Maleisch- Nederlandsch Tijdschrift, door wijlen J. E. Tehupetory in 1900 opgericht. Met n°. 31 te beginnen op verzoek van vele lezers en met instemming van den overledene: Politiek orgaan voor loyale Jong-Indiers en Jong-Chineezcn. Het geïllustreerd tijdschrift verschijnt nog steeds twee keer per ma and bij N. J. Boon te Amsterdam.

Berichten en mededeelingen van de „ Vereeniging van Ambtenaren bij het Binnenlandsch Be- stuur in Nederlandsch Indie“ te 's-Gravenhage. Ten einde tegemoet te komen aan fie klacit, dat de leden in Indie onkundig werden gclaten van de handelingen der Vereeniging, werd besloten om, zoo lang de Vereeniging geen beschikking had over een eigen tijdschrift, door middel van korte mededeelingen die leden op de hoogte te liouden van het doen en laten (der Vereeniging hi er te lande. Alzoo zag in 1909 het eerste iiuminfr der Berichten en Mededeelingen l. »ij de drukkerij Korthuis te 's-Gravcnhage het licht. Wel word het Koloniaal Tijdschrift (zie aldaar) in 1912 het orgaan der Vereeniging, dock de Berichtu en Modedeelingen bleven (hoewel zeer on< ; gel- matig) verschijnen. In Januari 1921 zag num- mcr 31 het jickt.

◆*Berigten van de Maatschappij tot nut van den Javaan. Gesticht door W. Bosch, gaf deze maat- schappij, aan van gen de jnct Septein ber 1868 maandelijksche mededeelingen uit. Nadat de (gedeeltelijke) jaargang J868 en 1869 --71 waren verschenen, werd de uitgave veranderd in : *Neder- land en Java. Veertiend (t i /sche (ovrant der Maatschnppy enz. Toen 2 jaargangen (J 872 en '73) op deze wijzj waren uitgegeven, ge- schiedde de uitgave, hoewcl ook in courantvorm (4°.), wecr maandelijks. Dit nieuwe Maandblad verschen in 1874, '75 en gedeeltekijk in '76, aan- gezien de uitgave werd gestaakt toen van laatst- genoemden jaargang n^o. G was uitgegeven. Jaargangen 1868 — *7 J hebben jaarlijksche inhoudsop- gaven; de volgende missel) die.*

*Bintang Hindia. Een Nederlandsch-Maleisch geïllustreerd tijdschrift, waarvan het cerste num- mer onder redactie van H. C. C. Clockener Brous- son, bij N. J. Boon te Amsterdam in 1902 het

licht zag. Met nummer 6 van den 5den jaargang .juli 1907 hield dit half-inaandielijksch perio- diek op te verschijnen, om te worden voortgezet ondZr don titel: *JSandera Wolanda* (zie aldaar).

Bulletins van het Koloniaal Museum te Haar- lem. Vroeger opgenomen in het Tijdschrift voor Nijverheid, werden de bulletins sedert 1892 afzonderlijk uitgegeven. De nummers 1 — 3 verschenen onder den titel: „bulletin van de Nederlandsch maatschapp^{te} ter bevordering van Nijver- Jieid, Koloniaal 5wseim" bij Gebrs. Belinfant t. c 's-Gravenha. ge.; de volgendc nummers zagen alle bij J. H. de Bussy te Amsterdam het licht. De jaarlijksche verslagen van het Koloniaal Museum worden in deze bulletins aangetroffen.

Ten gevolge van de overdracht van het Koi. Museum aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam op 4 Januari 1913 was nummer 52 het laat- ste bulletin, dat in September van dat jaar ver- scheen.

Registers. N°. 28 bevat den inliud van alle te voren verschenen nummers en extra-nummers.

Een generaal register, door N. Beers bewerkt, zag als (ongenummord) Bulletin van het Koi. Museum, uitgegeven door het Koloniaal Instituut in 1914 bij J. H. de Bussy te Amsterdam het licht.

*Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde Kolonien, bijzonderlijk betrekkelijk de vrijlating der slaven. Uitgever C. van der Post Jr. te Utrecht. Blijkens decl 1, 1854, bl. 15 van het tijdschrift van het Ind. genootschap zijn deze Bijdragen het orgaan eenocr in *43 (?) te Utrecht opgerichte vereeniging, ongeveer hetzelfde doel beoogend als genoemd genootschap. Er verschenen (in 2-maandcl. afl.) in het geheel 4 jaargan- gen (1844 — 547), da ar met de opheffing dier ver- eeniging het tijdschrift hetzelfde lot onderging. De Bijdragen (welker redactie ons onbekend is gc- blevcn) bevalten, naast onderwerpen over de slave th ij, artikelen van allerlei aard over Indiï, een vastc rubriek met uitvoerige „Berigten aan- gaande de Ned. Koloniën",

Bijdragen, tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, uitgegeven door het Kon. Insti- tut voor de T.-, L.- (-n Vk. van N.-L. Sedert de o)jric. hting van het Inst ituu op 4 J uni 1851, ver- s<c liijj)cn (lc Bij<lragen op ongezette tijden, doch i)l((, n reg<(-1-4-man] jaars. Be inhoud is cvcnals van het Cl'ij<lschr. Bat. Gen. van zuiver weten- si-hapvelijkon aard, maar bovendien worden in de Bijrragen o)jgcnomcn de notulen (I er bestuurs- en algcmcnc vergaderingen en de jaarverslagen van het Instituut. Het tijdschrift wordt in scrics uitgegeven en heeft geen jnet name genoemd redactie, aangezien het Besluxir van het Instituut die fuuctie waarneemt. Decl 1 (met het jaartal 1853) verschenen bij K. Fuhr te's Graven- hage; deci 13 (3e Volgrecks, dl. 1) cn volgende bij M. Nijhoff te Gravenhage, bij welke firnu in 1920 het 76c deel uitgegeven werd; to lj<- ginnen met deci 65 (1911) wordt geon volgrecks nicer geynoemd. Voor verdere bijzonderheden om- trent uitgave, etc. zie het hierna te noemen register van G. P. Rouffaer.

Refjislers: J. Inhoudsopgav. c dor eerste 7 declen in Niouwc [is 2(le] Volgr. dl. 7 (1863) bL XLVI cn vgg. — I f. Idem der cersto 11 declen in idem (11. 8 (1861), bl. 67 en vgg. — III. Idem der eerste 12 declen, in 3c Volgr. dl. 1 (1866), bl. 219 cn vgg. — IV. Systeatische inhoudsopgave van de

cerate 23 din., door Dr. T. C. L. Wijn malen, zie er slag Fcestvicing 25-jarig bestaan [— 3e Volgr. dl. 12], 1883, bl. 07 cn vgg. — V. Idem van de crsrte 34 din., door denzelfde in 5e Volgr. dl. 1 (1886), Lxxxi en vgg. — VI. Een Alphab. zaak- cn naamregistr op de ecr.sto 50 declen (1853—1899) (cn op de afzonderlijksch werken van het Instituut), bewerkt. door G. P. Rouffaer ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Instituut, word in 1901 bij M. Nijhoff afzonderlijk uitgegeven.

Chung Hwa Hui Tsa Chih. Een op ongeregclde tijden te Amsterdam verschijnend tijdschrift der Chineezcn in Nederland en Nederlandsch-Indië, tevens orgaan van de Chinesezcn-vereeniging „Chung Hwa Hui". Van den len jaargang (1917) verschenen 3 afleveringen, van den 2en zag in October 1918 n°. 1/2 het licht.

^Cybele. Tijdschrift rcr bevordering van land- en volkenkunde. Dit van illustraties in steendruk voorziene tijdschrift, waarvan het eerste stuk in 1826 te Amsterdam bij de Gebroeders Diederich het licht zag, bevatte af en toe zeer belangrijc bijdragen over Nederlandsch-Indië. Het vorscheen in zes stukken, ieder stuk afzonderlijk gepagi- neerd, het zesde stuk in 1827 eveneens* bij ge- noemde uitgevers, waarna de uitgavo werd ge- staakt.

♦Geillustreerd Ned.-Indisch Magazijn. Keur van novellen, pittoresken. reisbeschrijvingen, histori- sche verhalen (enz.). Onder redactie van C. Bijl de Vroe. In Juli 1902 verscheen te *s-Hago (bij W. J. ,van Hoogstraten) (in 4°) het le nummer van dit 14-daagsch tijdschrift. Wegens gebrek aan deelneming werd de uitgave reeds met het 6e nummer gesiaakt, (Medcdeeling van den uitgever).

Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage, onder de zin- spreuk: Onderzoek leidt tot Waarheid. Het genootschap, op 26 Mei 1854 opgericht, en o. a. ten doel hebbede: mede te werken tot verbreiding van kennis betreffende de Ned. kolonien. en bezittingen, gaf aanvankelijk 4-maal 5s jaars boven- genoemd tijdschrift uit. Jaargang 1854 en '55 verschenen bij Joh. Noman .& Zoon te Zalt- Bonimel, 1856 —'60 bij H. C. Susan. & Co. te 's Gravenhage. De uitgave werd toen voorloopig gestaakt, wegens het vooruitzicht der vereeniging van het Genootschap met het Instituut voor de Taal-, cn Land- en Volkenkunde van N.-I. De eerste 7 jaargangen zijn vooral van belang wegens het groot aantal daarin voorkomende levensbe- schrijvingen van bekende Indische personen.

Toen de verwachtte vereeniging nict tot stand kwam, verscheen het tijdschrift einde 1861 op- niouwc, doch in grooter formaat en onder den titel: *Indisch Genootscliap. Verslagen der Algemeene Vertjaderingen*. Van nu af aan bevat het tijdschrift nagenoeg uitsluitend de verslagen der vergaderingen, dat zyn ; met betrekking tot Indië gehouden voordrachten)not discussio. De uitgaaf geschiedt op ongeregclde tijden, doch niecstal G of 7 maal 's jaars. De verslagen van 1861 tot 2 Nov. 1866 zijn overgedrukt. uit het Tijdschr. v. N.-I. van drie jaren. Uitgever of drukker worden op den titel nict vermeld; het drukken geschiedt sodert gruicmen tijd door de fir in a H. L. Smits to 's Gravenhage.

Registers \ Voor cen korton inhoud dor Handel, cn Gcschr. van 1854 —'60, zie 7en jaarg. (1860), bl. 233 cn vgg. En verdr : Telkens als 5 jaar-

gangen z'jn verscleiien (aanvaugendc met de jaarg. 1861 — 1865), woïd't aan den laatsten een inhoudsopgave toegevoegd, enkel bevattende de behandelde onderwerpen in chronologische volgorde; de namen der inciders dus niet.

Hindia Poetra. Een alguicnen Indisch maandblad met uitsluitend Hollandschen tekst, bestemd voor Indiers en ajle Indisch-gezindc belangstellenden. Dit maandblad, een uitgave der Indische Vereeniging onder redactie van S. Surya Ningrat mocht zich niet in een lang bestaan verheugen% opgericht den len Maart 1916 deelt de voorzitter der indische Vereeniging in nummer 12 van den len jaargang inede, dat de gcre-gelde uitgave van het orgaan voorloopig moet worden stopgezet.

In Augustus 1918 verschijnt de *Hindia Poetra* weder, eerst als congressnuminc van het Indoncsisch Verbond van studeerenden (29 Augustus 1918) daarna, met nummer 2, als orgaan van dat verbond. Beginnendc met nummer 3 verschijnt het orgaan maandclijks. De redactie, die bij den aanvang bestond uit Surya Ningrat, Yap Hong Tjoen en J. A. Jonkman, wordt thans gevormd door Pandoe Soeradliiningrat, Phoa Liong Djin en Iir. H. J. Bool.

◆ *leones Bogorienses*. Een uitgaaf van den bo-tanischen tuin te Buitenzorg, waarvan bij den boekhandel en drukkerij voorheen E. J. Brill te Leiden in 1897 de eerste, en in 1899 de derde (en tevens laatste) aflevering het licht zag. De afleveringen zijn doorlopend gepagincard.

Geïllustreerd weekblad voor Nederland en Kolonicn. Met het doel belangstelling te wekken voor Oost- zoowel als voor West-Indie werd dit tijdschrift, waarvan 11 April 1917 de eerste aflevering vrscheen bij Joh. Enschedé & Zonen te Haarlem, onder redactie van Dr. H. H. Zeylstra Fzn., Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Prof. D. G. Stibbe en M. Joustra opgericht. Het beleeft thans zijn vierden jaargang.

* *Indier* (De). Weekblad gewijd aan het geestc-lijken maatschappelijk leven van Indie en Oost-Azie. Onder redactie van Frans Berding en Tijpto Mangoenkoesoemo vrscheen bij de drukkerij „De Toekomst" te Schiedam den 23en October 1913 het eerste nummer van dit periodick, „een blad" zoals de redactie in het voorwoord: „Wat we willen" zegt — „hetwelk naar juistheid inlichten wil omtrent alios wat de jonge krachtige beweging van Indie betrcf ... in den dienst van de wereldcultuur, en mecfwrcken wil aan de vrijheid van het volk. welks naam het drcagt". Met nummer 9/10 van den 2en jaargang (24 December 1914) hield het op te bestaan.

Indisch Gcnootschap. Verslagen der algemeene vergaderingen. Zie: *Javdelingen en getschrijven van het Indisch Gcnootschap*.

◆ *Indische Bij* (De). Tijdschrift ter bevordering van de kennis der Ned. volkplantingen en dcrsel- ver belangen, uitgegeven door C. L. Blume (on D. J. Veegens), Leyden, H. W. Hazelberg & C°. Van dit tijdschrift vrscheen in 1842 — *43 slechts den geïllustreerd deel (beslaande uit 4 af.), maar met zeer belangrijken inhoud. Wegens te weinig decl-neming werd de uitgifte gestaakt.

Indische Cultuur Almanak. Samengesteld door A. H. Berkhout (en Dr. M. Greshoff) en na het overlijden in December J909 van laatstgenoemde door A. H. Berkhout en H. C. Prinsen Geerlig's. Verschijnt sedert 1886 jaarlijks bij J. H. de Bussy

te Amsterdam ; in 1919 wordc de 34c jaargang (voor 1920) uitgegeven.

Sedert 1906 (de 21e jaargang) verschijnt do almanak met een supplement, waarin opgeno- inen wordc een lijst van tijdschriften en boeken betreffende koloniale landbouw en aanverwaut vakken.

Indische Gids (De). Staat- en letterkun dig maandschrift. Directeur C. E. van Kesteren. Met vcler mode working Redacteur van de ru brick Koloniale litteratuur (zie hieronder bij Ind. Lct-terbode); Dr. T. C. L. Wijnmalen. De Indische Gids werd in begin 1879 opgericht (zie het voorwoord in deel 1) en door J. H. de Bussy te Amsterdam uitgegeven, wlke firma behalve in de jaren 1885 t/m. 1893, toen het tijdschrift bij E. J. Brill te Leiden vrscheen, tot op heden do uitgave bcschield. Dr. Wijnmalen bleef tot medio 1888 vast medewerker en word, toen vcrvngend door Mr. P. A. van der Lith en Dr. C. M. Kan, wier namen evcnwel slechts een jaarg. aan het tijdschrift waren verbonden. Van den 10en - 15en jaargang (188u — *93) was E. Rittner Bos redacteur van de financieele rubrick. In Maart 1897 trad als waarn. redacteur enin 1899 als hoofdredactur op R. A. van Sandick; waarmede gepaard ging het aftreden van den directeur-opricht er Van Kesteren. Van Sandick bleef 5 jaren de redactie waarnemen en word bij het begin van den 24sten jaargang (1902) vcrvngend door J. E. de Meyier, die tot en met October 1913 die functie vervulde* Hij overleed den 25en November van dat jaar. De November en December afleveringen vrschenen tijdelijk onder redactie van II. C. Prinsen Geer- ligs, die bij den aaavang van den 36en jaargang (1914) vcrvngend werd door E. A. A. van Hcc-keren. Onder diens redactie verschijnt thans (1920) de 42e jaargang. Met den 25en jaargang (1903) werd de titel van het tijdschrift belangrijk gewijzigd en luid nu voluit:

De Indische Gids. Tetens nieuwe Serie van het Tijdschrift voor Ned.-Indie (zie aldaar), Hoofd-redacteur E. A. A. v. Heckrcrn. Voor een ov<T-zicht van den inhoud, zie het :

Alphabctis h egiser, op de (elk uit 2 dccJen bestaande) jaargangen 1879 t/m. 1903, bew< rli door J. E. de Meyier en in 1904 bij de Bussy vrschccn.

* *Indische Letterbode* (De). Orgaan gewij n.m NedcrJandsch-Imli.sclir Bibliographic. On<l< r r< - daet'ic van Dr. Th. Ch. L. Wijnmal!(D. In Maart 1870 vrscheen bij J. H. de Bussy te Amsterdam in 4°. het lonummervandittijdschrift. Aanvank<■- lijk elk kwartael uitkoinend, werd de Letterbode in 1877 oen 2-maandL tijdschrift en bij het begin van den 3en jaargang J 878, een maandschrift. In de 12c aflevering van 1878 decide de redaritur mode (dat de oprichting van „De Indische Gids", waarin een rubrick zou komen geheel in de rich- ring van de Letterbode, de vrcdre uitgave van dit orgaan overbodig maakte en het tijdschrift daarom word gestaakt. Gedurende den tyd van het bestaan werkte de Letterbode mede Lol de vasllegging der Indische litteratuur, vrspreid in tai vnn tijdschrift en, periodieken en afzonderlijke bockwrckn.

* *Indische Mail* („De). Veertiendaagsch popu- lair tijdschrift ter bevordering dor kennis van het heden en vrcleden onzer kolonien. Met niede- werking van velen, die zich voor Indie inters- seeren. Onder leiding van P. C. Huyscr. Dit tijd-

schrift, waarvan slechts twee jaargangen, n.L 1886 en 1887, verschenen, word uitgegeven te Kuilenburg bij Blom & Oliviero. Behalvo do geregeldo mailoverzichten bevat de Indische Mail verschillende (ook oorspronkelijk) bijdragen, als schetsen en geschiedkundig beschrijvingen door of onder leiding van Melati van Java (= Maria Sloot) geschreven. De tweede jaargang mist titel en inhoudsopgave.

Indisehe Mercur (De). Orgaan voor don Jiandl op Indie. Werd 1 Januari 1878 als maandschrift (in fol.) door J. H. de Bussy te Amsterdam opge- richt en door dezen (en H. M. van Dorp te Haarlem, die zich echter nog in den loop van 1878 terugtrok) uitgegeven. Nad at 5 jaargangen waren verschenen veranderde de uitgave in een wekelijksche, met Holl, en Engelschen tekst, onder den titel: *De Indisehe Mercur*. Orgaan gewijd aan den uitvoerhandel. The Indian Mercury. A newspaper (etc.). Slechts 1 jaar (1883) verscheen het tijdschrift aldus; vervolgens weer alleen in het Holl., en eveneens wekelijks. De titel, telkens min of meer gewijzigd, is nu: *De Indisehe Mercur*. Orgaan voor handeld, land- bouw, nijverheid en mijnwezen in Ned. O.- en W.-Indie. Sedert 1891 verschijnen jaarijks (in bockvorm) als Bijlagen 1°. hetgeen do Koloniale Verslagen bevatten aangaande landbouw en mijnwezen; en 2°. Jaaroverzichten, betref- fende den handel in kolonialen producten. (In 1902 is wenel de uitgave aangaande landbouw en mijnwezen gestaakt). Van „De Mercur" werd in 1920 bij genoemde fir ma de 43c jaargang uitge- geven.

Behalve de jaarg. 1878 —*80, die een gezajneulijk register hebben, en 1882 waarvan de inhoudsopgaxc ontbreekt, zijn alle jaargangen van zeer uitvoerige registers voorzien.

*Indische Spectator (De). Wcekblad gewijd aan de belangen van moedcrland en koloniën, under red a die van P. van Dijk en M. T. H. Pereljacr. Hiervan verschenen in 1886, bij Joh. I Jk(m : i to 'sHagc, 13 nummers, waarna de uit- is gestaakt.

Indisehe Tolk (De) van het Nieuws van den Dag. \V< ckbla(i aan(!<• belangen van Ned.-Indie ^<lwij<l. Hoofdredacteer P. Hcyting. Hut le num- jner w<T(J (in couranlvonn) te Amsterdam den lst.cn October 1889 uitgegeven. Hoewel de Tolk ruime mflcwcrking onclervond van kenners van I ilxi<' op vflerlici gebied, niocst wegens gebrek a an de uitgave gestaakt worden,

toen n 248 (26 Juni 1894) was verHchenen.

Indologenblad. Orgaan van de Indologen-Ver- eniging te Leiden. Vnn dit bind, opgericht „ter versterking van den band, die de Indologen onderling bindt" zag het eerste nummer den 7don December 1909 te Leiden het Licht, om voortaan geregeJd twccmaal \$ niaand (uitgezonderd in de vacantics) te verschijnen. Thans verschijnt bij Jf. Buurmin te Leiden do lie jaargang.

*Insulinde. Wcekblad gewijd aan kolonialc zakeH; rednetto R. A. van Sandick on P. J. de Witt; uitgevor J. H. de Bussy te Amsterdam. Een bind in vorjn on inhoud gelijk aan „De Inti ische Tolk" (zie aldan). Het 1c numner ver- schecn 7 Januari 1896 ; do uitgave werd wegens gebrek aan belangstelling gestaakt den 27cn December 1898.

Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost IndiS. Uitgegeven op last van Zyne Excel-

lentic don Minister van Kolonien. Aanvankelijk werden de rapporten der Indische mijn-inge- nieurs in den vorm van „bijdragen tot de geolo- gische en mineralogische kennis van Ned.-Indie", gopublicceerd in het Natuurkundig Tijdschr. van Ned.-Indie. Maar aangezien die rapporten steeds uitgebreider werden, maakte de Natuur. Ver- eeniging daartegen bezwaar en ontstond als ge- volg daarvan bovengenoemd jaarboek. De cersto jaargang (zie hiein het voorwoord van P. H. van JDiest, waaraan het bovenstaandc ontccncl) verscheen in 2 deelen bij C. F. Stemler te Amster- dam. Met den lie jaargang (1882) werd eene wijziging in de uitgave gebracht en verscheen het jaarboek in een afzonderlijk „Wetenschappe- lyk" en een „Technisch en Administratief Ge- deelte". Met don 2Son jaargang (1899) kwam de- ze indeeling weer te vervallen en werd het jaarboek voortaan in een deel, tevens niet meer in Nederland, doch te Batavia, ter Landsdrukkerij uitgegeven, waarmede gelijktijdig de toevoeging: „Uitgegeven op last" enz. achterwege bleef. In 1904, met den 33cn jaargang, verscheen het jaarboek opnieuw in 2 deelen, terwijl het in 1914 tot 3 deelen werd uitgebreid, waaraan af en toe een atlas wordt toegevoegd. In 1919 verscheen de 46. jaargang.

Sedert 1910 wordt iedere jaargang verdeeld in Verhandelingen en Algemeen Gedeelte.

Registers. Een zaak-, personen-, benevens kaarten- en platneregister over de eerste 10 jaargangen (1872 — 1881) verscheen in 1882 bij C. F. Stemler. — Een dergelijk, doch uitvoeriger bewerkt register over de jaren 1882 tot 1899 (jaargang 11 — 28), samengesteld door P. van Dijk, in 1901 bij de bock- en kunstdrukkerij v/h. Mouton & Co. te 's-Gravenhage.

Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Neder- landen. Kolonien. Bewerkt door het Centraal Bureau voor do statistiek. Vroeger werden de jaarlijkscho statisticken over Indie opgenomen in het staatkundig en staathuishoudkundig jaar- bockje (zie aklaar onder rubriek C.) en daarna in de „dragen" van genoemd bureau, maar sedert 1889 (gegevens bevattend over 1887) worden die overzichten afzonderlijk gepubliceerd en uitgegeven met Holl, en Franschen tekst. In 1919 verscheen, bij Gcbr. Belinfante te's Gra- venhage, de jaargang betrekking hebbend op het jaar 1917.

*Kartiniibode (De). Mededeelingen van den Raad van Beheer van do Vereeniging Kartini- fonds. Van dezo mededelingen zagen op onge- regelde tijden vier nummers het licht. het eerste in October 1914, het laatstenummer in October 1917.

De verslagen, die de Vereeniging bovendien jaarijks (sedert 1913) uitgeeft, geven een ge- trouw beekl van hetgeen door haar gedaan wordt ten bate van de ontwikkeling van het onderwijs aan Inlandscho meisjes in Nederl.-Indie. In deze jaarverslagen, waarvan thans dat over 1919 het licht zag, worden bovengenoemde mededee- lingen aan do leden voortgezet.

Koloniale Instituut te Amsterdam. Op ongere- gldc tijden worden door do afdelingcn Volken- kunde, Handels museum on Tropische Hygiene van het Koi. Instituut mededelingen uitgegeven, welck mededelingen doorlopend genummerd en somtijds fraai gellustreerd zijn. In 1920 ver- schcen bij J. H. de Bussy te Amsterdam inede- deeling 13 (afd. Tropische Hygiene n°. 8.)

Vopr nadore bijzonderlieden omtrent het Koloniaal Instituut wordt verwezen naar het artikel INSTITUTEN.

Koloniaal Tijdschrift. Mede tengevolg van den drang uit den boezem der vereeniging van Amb-tenaren by het Binnenlandsch Bestuur besloot het Bestuur dier Vereeniging, nadat 18 nummers van de door haar uitgegeven *Berichten en mededelingen* (zie aldaar) verscheuen waren, de vcr-dere uitgave te staken om over te gaan tot het op-richten en uitgeven van een eigen orgaan, en dat wel te meet omdat het *Tijdschrift voor het Binn-landsch Bestuur* (zie aldaar in rubriek A.) sedert geruimen tijd een kwijnend bestaan leidde. Dien-tengevolg zag in het begin van 1912 de eerste aflevering van het Koloniaal Tijdschrift het licht. Te beginnen met den 9den jaargang (1920) verschijnt het tijdschrift, in stede van maande-lijks, om de twee maanden, bij de drukkerij Kort-huis te 's-Gravenhage, terwijl het bibliographisch dverzicht, dat tot nu toe steeds in het tijdschrift voorkwam, met de Maart-aflevering van dien jaargang were! stop gezet.

Koloniaal Verslag. Zie omtrent het Koloniaal Verslag het betreffende artikel.

Koloniaal Weekblad (Het). Zie: *Oost en West*.

*Koloniaal Jaarboeken. Maandschijft tot verspreiding van kennis der Nederl. en buitenl. Overzeesche bezittingen. Het tijdschrift trachtte een plaats in te nemen naast, en had ongeveer dezelfde strekking als het Tijdschr. v. N.-I. J a arg. 1 — 2 (1861/62 — 62/63) verscheuen bij W. Thieme te Zutphen en H. M. van Dorp te Batavia; de 3e en 4e (tevens laatste) bij Al. Nijhoff te *s Hage. Redacteuren worden op den titel niet vernield; volgens Brink in & n's catalogus was P. J. B. C. Robidè van der Aa de Redacteur, doch Nijhoff's fonds-catalogus (1898, bl. 64) zegt dat (lit alleen den 4en jaargang betreft).

Maandblad der Vereeniging van Oud-Onderofficieren van het Leger in Oost- en West-Indie „Madjoë“. Onder dezen titel en onder redactie van W. H. Baayens te Amsterdam verscheen den 1en Januari 1915 de eerste aflevering van dit periodiek, dat met nummer 4 van den 2en jaargang zijntitel veranderde in: *Madjoë*, Maandbladenz. Onder dien naam verschijnt thans, geredigeerd door K. E. M. van Waveren, te Utrecht de 6e jaargang.

Maatschappij ter bevordering van het natuurkundig onderzoek der Ned. kolonien. Bulletin. Sedert de oprichting door Mr. L. Serrurier in 1890, geeft deze maatschappij op onzezette tijden bulletins uit, welke de voorloopige resultaten dor door haar uitgezonden, of gesubsidieerde expedities bevatten (Borneo-, Siboga-, Nieuw-Guinea en Ceram-expedities.). Medio 1920 was het 77ste Bulletin verscheuen, evenals alle vorige, zonder een uitgewerkte inhoudsopgaaft of register.

Eveneens worden dor deze maatschappij gepubliceerd de extractnotulen van Jiare bestuurs-, en de notulen van de algeineene vergaderingen, welke laatste geregeld icder jaar worden gehou-den.

Madjoë. Zie: *Maandblad der Vereeniging „Madjoë“*

*Mededeelingen op zeevaartkundig gebied over Ned. Oost-Indie. Afd. hydrographic van het Min. van Marine. Op ongergelde tijden, sedert 1896 bij de firma Mouton & Co. te s-Hage uitgegeven, zijn deze mededeelingen in de eerste

de zeevaart van belang, en bevatten tevens tai van gegevens, dienstig voor do beoefening dor land- en volkenkunde van Oost-Indie.

Nadat in Augustus 1903 nummcr 31 was verscheuen, is de uitgave gestaakt.

*Mededeelingen uit Oost- en West-Indie. Uitgegeven door de Ver. ter bevordering der zedclijkheid in de Ned. Ovczr. Bezittingen. Volgens het le nummer (verscheuen te *s-Hage, in 1894 bij W. A. Begchoor) besloeg de uitgave in hoofdzaak: Be strijdung van hbt concubinaat onder aindtenaren en militairen in Indie. De uitgave werd in 1895 (nadat slechts 3 nummers waren verscheuen) geschorst, wegens gebrek aan stof uit Indie.

*Moniteur (Le) des Indes Orientales et Occidentales, recueil de memoires et de notices scientifiques et industrielles, de nouvelles et de faits importants concernant les possessions Neerlandaises d'Asie et d'Ain'èique. Publie sous les auspices de S. A. R. Monseigneur le Prince Henri des Pays-Bas, avoc la cooperation de plusieurs membres de la Societe des arts et des sciences de Batavia par Ph. Fr. de Sicbold et P. Melvill de Carnbee. Het maandschrift werd opgericht medio 1846, hoofdzakelijk mot het doc in het buitenland kennis to verspreiden omtrent de Ned. kolonien; vandaar de verschijning in de Fransche taal. Door vertrek van Von Siebold bleef na het beëindigen van den len jaargang (1846 — 47) de redactie bij Melvill van Carnbee alleen brucsten. Toen echter de 3e jaargang (evenals de vorige bij de Gebrs. Belin-fante te s Hage, in 4°. form.) was verscheuen, werd de uitgaaf van dit voor Indie hoogst belang-rijk tijdschrift gestaakt (volgens P. M. Netscher, in *Algem. Konst- en Letterbode*, 1857, bl. 3(i. „hoofdzakelijk uit gobrek aan declincmg“).

Mudato. Tijdschrift der Vereeniging tot bestudeering van de muziek, de dans- en tooneelkunst van Oost- en West-Indie. Een op zeer ongergelde tijden verschijnend gellustreerd periodiek., waarvan het eerste nummer in April 1919 te Amsterdam het licht zag. Thans verscheuen van clou eersten jaargang do tweede aflevering.

Nederland en Java. Zie: *lierigten van de Ma a I schappij tot nut van den Zivaan*.

*Nederlandsch-Indie. Staat- en Letterkundig Weekblad. Uitgegeven bij H. C. Susan te venhagc vorscheen in Ma art 1855 het eerste nummer van dit periodiek, dat na een zevenjarig b<- staan met den len October 1861 oploield to verschijnen.

Nederlandsch-Indie Oud en Nieuw. Maandblad gowijd aan: bouwkunst, archacologie, hmd- in volkenkunde, kunstn ij verheid, han del en vor-keer, cultures, mijnbouw, hygiene. Ondcr dozen titel, en onder redactie van Ed. Cuy() : rs, Mr. J. G. Huyser, M. J. Hulawit, Noto Soeroto en L. J. Petit Jr. verscheen in 1916 to Amsterdam de eerste aflevering van dit maandblad, dat een voort-zetting is van het tijdschrift: *Het Ned.-Indische Huis Oud en Nieuw* (zie aldaar in rubriek A). Het tijdschrift, waarvan de afleveringen zeer fraai gellustreerd zijn, beleeft thans, onder rdac- tie van Prof. T. J. Bozemer en anderen, zijn 5c jaargang. Do ondrcitrij luidt nu : algomcne ge- inustreerd Maandblad op koloniaal gebied.

*Nederlandsch Koloniaal Centraalblad. Maan- delijksch overzicht betreffende de literatuur van Ned. Oost- en West-Indie, hoofdzakelijk op het gebied der ethnologische, biologische en geologische wetenschappen. Tn vereeniging met J. G.

Boerlage, G. A. F. Molciigraaf, Max Weber en A. Wichmann geredigeerd door C. M. Ployte Wz. Uitgever E. J. Brill to Leiden. Nadat de 1c jaar- gang (1894 —,95) was verschenen, word de uit- gave gestaakt, wegens verhanding dor medcwcr- kers om geredeld bijdragon te levrens.

*Oedyana Pd. ra Prajitna. Serat patjangkraman jara prajitna. Tijdschrift voor den vooruitst- venden Javaan. Ondci, redactie van Boonjamim zag in Juni 1909 te Amsterdam het eerste nu)- mer van dit tijdschrift, dat blijkens het cersto ar- tikel een maandblad bcloofde te worden, do ch waarvan de afleveringen vrij ongeregeid yersche- nen, het licht. Met nummer 5 (in September 1910) word de ondertitel veranderd ih: onafhankelijk tijdschrift voor den Javaan, en werd de rcdactie gevormd door R. M. Soejnitro en R. Brata di Widjaja. Dit nummer was het laatste dat ver- scheen: de uitgifte werd daarna gestaakt.

*Onze Koloniale Politick. Gedurende cnkele niaanden, als bijblad van „De Vrijzinnig Demo- cr&at, ", verscheen, zag op 25 November 191G te 's-Gravenhage, onder redactie van A. van Wit- zenburg, het eerste nummer van dit, door en voor rekening van genoemd orgaan uitgegeven maand- blad het Licht. Met nummer 5 werd de rcdactie overgen omen door H. J. Vermeer, die de vordcre nummers geredigeerd heeft. Op 25 Augustus 1917 versehen nummer 9, waarna, ten gevolge van de hooge onkosten, de uitgave werd gestaakt.

De nummers zijn nict doorlopend gepagi- neerd.

Dost en West. Orgaan der VcTceningig. In aansluiting met haar hoofdoel: „Het versprei- cian van populaire kennis omtrent onze Indian", geeft de Vereenigir>g „Oost en West" een orgaan (in couraantvorm) uit, dat van Ma art tot September 1901 iedere 14 dagen verscheen, en na dien tijd, te beginnen met numir 14, wekelijks,wordt uitgegeven. onder den titel: *Het Koloniaal Week- bind. Orgaan der V'reeniging Oost en West*. Bij de <rukkrijg Ten Hagen te's-Gravenhage verschijnt thanH de 20e jaargang.

Oost- en West-Indische Post (De), bchelzende: 'onsideration over de critique toestand dei colonies. ME, Aanhangsfl: *De Exira Oost- en West- Indische Post*. Kn m(U, Vervolg: *De Oost- en West- Indische Post*, beli(*lzcnc<lt: (Ten tegenwoordigen Staat <le middelen van herstel van de O.I. (in Nedfl- ranfl. I -11 verscheen in de jaren 1784 '85 te Utrecht bij J. M. van Vloten en J. J. Bi-ssfling; en 111 bij .I. Verleni te Amsterdam; daarna wen I de uitgave gestaakt. De redacteur van dit wekelijks verschijnend tijdschrift achte hot g(lraden zich nict lokend te maken, gelyk ook alle bijdragon nanmloos of onder een sohuil- naani zijn gcschreven.

♦Oosterling (De). Tijdschrift bij uitshitting toegewijd a an de verbroiding der kennis van Oost- In(lie; bevattende bijdragon 'tot bovon- gemekl doel. van onderscheideno ludische amb- tonaren en in Indio govestigde partieu'ieren. Verzefmelcd en in liot licht gegoven door J. Olivier Jr. Verscheen op ongcrogelde tijden bij K. van Hu 1st te Kampci), doch had geen lang bestaan. Het eerste deel word uitgegeven in 1835, hot tweed. in '36; van het derde, dat goUlustreerd wns en waarvan de titel hiiddo : *De Oosterling*. Bijdragon tot do kennis van Oost-Indiïi, verscheen in 1837 slechts hot te stuk.

Systematischc inhoudsopgave. Zic J. Pijnappel

Gz. in Bydr. Kon. Inst. Doel 3 (1855), bl. 149 en vgg. *Opium-vloek (De). Tijdschrift van den anti- opiumbond. Onder redactie van J. hr. Mr. Elout van Soeterwoude. In de jaren 1891 —'99, werd on in 4^e. Form, to 's-Gravenhage (bij C. Blommen- daal) in het gcheel slechts 4 afleveringen uitgegeven; daarna is de uitgave gestaakt.

Orang Peladang. Orgaan voor leorlingen en oud-lecringen dor M. K. L. S. te Deventer en bare voreenigingen landbouw-sociciteit „Nji-Sri" en sportvereeniging „Kalongs". Aldus de titel van eer periodiek, waarvan het eerste nummer 1 October 1913 te Deventer verscheen. Met nummer 7 van der 6en jaargang (April 1919) wordt de titel van het niaandschrift veranderd in *Orang Peladang*. Orgaan van het landbouwcorps „Nji-Sri" te Deventer. Onder dicn titel ver- schijnt thans de 7e jaargang.

Orgaan der Vereeniging „Moederland en Kolo- nien". *Dcze* koloniale vereeniging, 14 Maart 1901 opgericht met het doel o.a. belangstelling voor ludie op to wekken, geeft op onbepaalde tijden mcdcdelingen uit, welke in hoofdzaak do verslagen der gehouden vergaderingen (met discussie) bevatten, benevens aanteekeningen op de jaarlijksche begrotingen voor Nedclr.- Indie Medio 1920 was nummer 1 van het 19e vereenigir gsj a ar (1920) bij den boekhandel Cikat to te 's- Gravnhage verscheen.

Pintoe-Pemiagaan. Tot bevordering van der export naar Nederl.-Indio. Een gecillustreerd maandblad (deols met Maleischc tekst), uitgegeven door Kramer, v. d. Hout & Co. te 's-Gra- venhage waarvan het eerste nummer in Juli 1909 het licht zag. Het verschijnt thans bij N. J. Boon te Amsterdam. De afleveringen zijn door- loopend genummerd.

Technisch tijdschrift voor Ned.-Indi-S. (Vroeger militair technisch tijdschrift voor Nederland en Kolonicn). Gewijd aan de techniek van belang voor onze kolonien in het algemeen en de defensie in het byzonder. Dit periodiek, eer voortzetting —zoohs de titel aangeeft — van het in 1918 opgerichtcMilitairtechnisch tydschrift verscheen onder hoofdredactie vaxi K. E. Oudendijk in Mei 1920 bij C. Harms Tiopon to 's-Gravenhage.

Tijdschrift voor Nederl. Indie. Zie de rubriek A. Verhandeligen van het geologisch-mijnbouw- kundig Genootschap voor Nederland en Koloniën.

Deze verhandeligen, die in twee Series verdeeld worden (een geologische en een mijnbouw- kundige) verschynen op ongcrogelde tijden bij Mouton & Co. to 's-Gravenhage. Van de eerste serie zagon thans 5 deelen, 1912 — 1920, het licht —het 3d. decl tevens ene fecstuitgawe ter gcelgonificd van het 25-jarig Hoogleeraarsjubi- leuni van Dr. G. A. F. Molengraaff: van de tweede serie verscheen slechts 1 decl (1912 — ,1919).

C. PERIODIEKEN, DTE VAN TIJD TOT TIJD BTJDAGEN OVER KOLONIALE ONDERWERPEN BEVATTEN.

Aarde (De) en haar Volken. Een gellhistreerd maandblad, waarvan de cersto jaargang in 1865 vrschccn. Het wordt thans uitgegeven door de N. V. Hot Tijdschrift „Eigen Htuird" te Amsterdam, en bolceft zijn 56n jaargang.

De Aarde en haar Volken bevat, vooral in

de latere jaargangen, t-al van bijdragen over Nederlandsch-Indie.

Buiten. Een geillustreerd weekblad, waarvan thans by Scheltema & Holkenia's Bockhandel te Amsterdam de 14e jaargang verscliijnt.

Het tijdschrift bevat van tijd tot tijd bijdragen over land en voik van Nederlanclsch-Indie, voor- zien van fraaie illustraties.

Commercial Holland. A monthly journal of foreign trade for the Netherlands and Colonics. In November 1918 verscheen bij Nijgh & van Ditmar te Rotterdam het eerste nummer van dit, van fraaie illustraties voorziene periodiek, waarvan iedere aflevering afzonderlijk is ge- pagineerd, doch doorloopeud genummerd. Zoo verscliijnt thans de 2e jaargang, beginnende met nummer 13. De afleveringen-15 en 19 zijn onder- scheidenlijk een Schecpvaart- en een Zuid- Afrika-nummer.

Commercial Japan. A golden link between East and West. A monthly review of trade, industries and economics. Verscliijnt sedert 1916 te Yokohama; de titel luidt thans: „Eastern Commerce, with which is incorporated „Commercial Japan“. The trade journal of the Far East.

In dit tijdschrift worden dikwijls zeer belang- rijke aan Ned.-Indie gewijde artikelen aange- troffen.

Cultura. Officieel orgaan van het Nederlandsch Genootschap voor landbouwwetenschap. Onder dezen titel ziet thans te Tiel bij A. van Loon de 32e jaargang het licht van dit onder redactie van J. H. W. Th. Reimers L. Ir. uitgegeven maandblad. Oorspronkelijk „Orgaan van de Ver- eeniging van Oud-leerlingen der Rijkslandbouw- school“, veranderde het in 1902 bij den aanvang van den 14(len jaargang in: *Cultura*. Uitgave van de Vereeniging.... enz. Met den 29en jaargang, in 1917, verscheen het onder zijn tegen- woordigen titel. Het tijdschrift bevat dikwijls zeer belangrijke artikelen over Indische land- bouwzaken.

Eastern Commerce. Zie: *Commercial Japan*.

Economisch-Statistische Berichten. Algemeen weekblad voor handel, nijverheid, financiën en verkeer. Een zeer belangrijk tijdschrift, dat af en toe bijdragen op financieel of economisch gebied over de kolonien bevat, en waarvan het eerste nummer den 5en Januari 1916 te Rotterdam het licht zag. Sedert het begin van het tweede half- jaar 1917 is het weekblad eene uitgave van het Instituut voor economische geschriften.

Economist (De). Tijdschrift voor alle Standen, tot bevordering van volkswolvaart, door verspreiding van eenvoudige beginselen van Staat- huishoudkunde. Door Mr. J. L. de Bruyn Kops. De eerste Jaargang (1852) tot jaargang 1867 verschenen met bij bl ad. In 1888 werd het tijdschrift voortgezet onder den titel: De Economist. Opgericht door Mr. J. L. de Bruyn Kops. Thans, verscliijnt de 69e jaargang bij <le Nederl. Boek- en Steendrukkerij voorheen H. L. Smits, te 's-Gravenhage.

Op de Economist verschenen sedert de oprichting vier registers.

Vooral in de latere jaargangen worden nieer- nialen artikelen betreffende Nederl.-Indie aangetroffen.

Eigen Haard. Geillustreerd Volkstijdschrift. In 1875 opgericht en sedert geregeld in 4^e. (aan- vankelijk te Haarlem, en thans te Amsterdam)

wekelijks uitgegeven. Eigen Haard is een tijdschrift, dat van de oprichting af, steeds een be- langrijke plaats aan Indie toekende, terwijl de illustraties, die de artikelen bijna altijd verge- zellen, do waarde daarvan nog verhoogden. In de latere jaron konien, wellicht tengevolge, van het oprichten van tijdschriften, die zich uitsluitend op Indisch gebied bewegen, steeds minder kolo- niale onderwerpen in Eigen Haard voor.

Elsevier's geillustreerd maandschrift. Opge- richt in 1891 verscliijnt thans onder redactie van H. Robbers en R. W. P. de Vries Jr. bij de Uit- gevers jMaatschappij „Elsevier" te Amsterdam de 30e jaargang van dit tijdschrift, dat van tijd tot tijd zeer fraai geillustreerde artikelen over Nederl.-Indie bevat.

Gids (De). Oppericht in 1837, verscliijnt thans bij P. N. van Kampen en zoon de 84e jaargang. Belangrijke artikelen over onderwerpen van koloni- alen aard worden af en toe opgenomen.

Van het tijdschrift waarvan de eerste en tweede jaargang den titel dragen van: De Gids. Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen, verschenen tot heden een vijftal registers.

*Globus. Illustrerde Zeitschrift für Lander- und Volkerkunde. Vereenigt mit dem Zeitschrift „Das Ausland" (in 1894) and „Zus alien Weltteilen" (in 1899). Begründet 1862 von K. Andree. De hier in een ad cm genoemde, thans vereenigde, tijdschriften bevatten zooveel over den Ind. Archipel en zijn bewoners, dat eene afzonderlijke vermelding zeker gerechtvaardigd is. Globus verscheen wekelijks (in 4^e) te Brunswijk bij Fr. Vieweg & Zoon. Met den 98en band (onder redactie van H. Singer) werd het tijdschrift ver- eenigd met Dr. A. Petermann's *Milleiluntjen* (zie aldaar).

Handel en Bedrijf. Geillustreerd half- maandr- lijksch tijdschrift voor Nederland <n Kolonien. Onder (lien titel zag in Januari 1918 bij G. Dclwlcl te 's-Gravenhage het eerste nummer het Licht van den 12en jaargang van een periodiek, dat sedert 1907 onder den naam van: *De Handel, g-c-* illustreerd maandblad.... enz. verscheen.

Te beginnen met den 14en jaargang (J Januari 1920) luidt de titel: *Handel en Bedrijf, Bank-, Credit-, Hypotheek- en Verzekeringsweez*; n. Half-maandelijksch tijtschrift voor NoderJand en Kolonien. Directeur-Hoofddirecteur: W. Wichard Timiners.

Hollandsche Revue (De). Geredigeerd door Frans Nelscher verscliijnt van dit, door W. den Boer, uitgeverij „Plantijn," te Amsterdam, uitgegeven geillustreerd maandschrift — opgericht in 189G — thans de 25e jaargang. Het bevat af en toe artikelen, die voor Nederlanclsch-Indic van)elang zijn, dikwijls met goede illustraties.

In- en Uitvoer. Hnnfels-economisch week bi ad voor Nederland en zijne kolpnien. Een periodiek, waarvan, onder mede- werking van een aantal op han dels- en economisch gebied zeer bekende personcn, in Januari 1916 het eerste nu in tn er bij de N. V. Uitgcvcrsjaatschappij „Amsterdam" het licht zag. De uitgave word l geregeld voortgezet; thans verscliijnt de 5. jaargang.

Als extra-bijlage verscheen, cvcneenH bij gc- noemde jnaatschappij, teJkens gedurende do jaren 1918, 1919 en 1920 een „Scheepvaart- nuimcr".

Ingenieur (De). Orgaan van het Kon. Instituut van Ingenieurs — van de Vereeniging van Delft-

sche Ingenieurs. Weekblad gewijd aan de techniek en de economie van Openbare Werken en Nijverheid. Opgericht in 1886, verschijnt van dit periodiek thans onder redactie van Ir. R. A. van Sandick tot *s-Gravenhage bij defirma F. J. Belinfante v/h A. D. Schinkel de 35c jaargang. Het tijdschrift bevat vele bijdragen van Indische ingenieurs betreffende werken in Nederl.-Indie.

Een drietal registers zag, onderscheidenlijk in 1895, 1906, en 1916 het licht.

Internationales Archiv für Ethnographic. Onder hoofdredactie van Dr. J. D. E. Schmeltz werd het Archiv in 1888 opgericht en sedert dien tijd in 4°. form. 6-maal's jaars (soms met Supplement, en altijd met vele geleukerde en ongekleurde platen) uitgegeven bij E. J. Brill te Leiden. Het beoogt in hoofdzaak: verwerking van materiaal berustend in binnen- en buitenl. ethnogr. musea; in verband daanmede draagt het tijdschrift in hooge mate bij tot vermeerdering van de kennis der bewoners van den Ind. Archipel. Thans is, onder redactie van Prof. A. W. Nieuwenhuis, het 24^e deel verschenen.

In 1914 zag, eveneens bij E. J. Brill te Leiden een general-Register, zic Band I—XX (1888—1912) Jiet licht, bewerkt door H. W. Fischer.

Jaarboek van de Kon. Nederl. Zeemacht. Uitgegeven, sedert 1877., bij do Gebrs. van Cleef te s-Gravenhage. Een belangrijk gedeelte van den inhoud bestaat uit: Vcrichtingen van Hr. Ms. achepen en vaartuigen van oorlog in Indie.

In 1904 word de titel veranderd in: *Jaarboek van de Koninklijke Marine*.

Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society. Verschijnt sedert 1878 halfjaarlijks te Singapore (thans) bij de "American Mission Press". Alleen het feit dat in bovewijers, dn land van het Maleische schiereiland zoo veel over-cenkcnst met den Ind. Archipel vertoonen, zou de speciale veruielding van dit wetenschappelijk tijdschrift rechtvaardigen, maar bovendien is een IX langrij k aantal artikelen direct aan Indie ge-wij-1, of st a at ten nauwste er mee in verb and.

Een Index op Vol. I—31 is opgenomen nchterin n°. 31 (1898).

Levensberichten der afgestorvenen medeleden van de Mij. der Ned. letterkunde te Leiden. Sedert 184.8 jaarlijks (thans Brill te Leiden) verschij-nend bevalten tai vai) biographieen van voor Indie verdiensteLijke pejsonen (inet lijst hunner geschriften).

Voor cctie *alphab. op/avc* dor beschreven personen van 1848—'86 zie L. D. Petit in Catalog us der bi bl. van de Mij. 3e dj. Leiden 1889.

Mededeelingen van de Nederlandsche Christen-Studenten-Vereeniging. Dezo mededeelingen, uilpgevcn te Ajnsterdajn bij J. Clausen, verschijn-nen wekelijks gedurende het acadcinisch jaar en bevatten af en toe gogevons over Nederlandsch-Indic. Thajis ziet de 3e jaargang, waarvan n°. 25 een "Indisch nummer" is, licht licht. De jnededee- Jingen zijn niet in don handel.

Militair Spectator (De). Tijdschrift voor het NetlerJantlscho leger. Het eerste nummer zag bij Jroesc & Comp. te Breda den 29cn Januari 1832 onder -directie van J. C. van Rijnveld het licht. In 1849 werd, bij hot begin van do 2c Serie, hot formaat van 4°. veranderd in 8°, terwijl in 18G1, met het (ic deel van de 3c soric, de naam van het tijUschrift veranderd werd in: *De MHilaire S-pectator*. Tijdschrift voor boct Nederlandsche leger en

in do overzeescho bezittingen. Beginnende met don67cn jaargang(1898) vangt een „nieuw serio," nan. De onderticlv van het, nu te Haarlem bij de Erven Loosjes uitgegeven periodiek luidt: Tijdschrift voor het leger in Nederland en dat in de ovei^zeesclie bezittingen.

Onder dien ticlv verschijnt thans, onder hoofd-redactie van P. H. A. de Ridder, bij A. W. Bruna & Zoon's Uitgevers Maatschappij te Utrecht de 89e jaargang.

Navorscher (De). Een middel tot gedachten wisseling en letterkundig verkeer tusschen alien die iets weten, to vragen hebben, of ieta kunnen oplossen. Onder redactie van G. Fuldauer verschijnt bij Engelhard, van Embden & Co. te Amsterdam van dit maandschrift, waarin van tijd tot tijd bydragenvoorkomen, op deNederlandsche kolonien betrekking hebbend, de 69e jaargang.

Tienjarige registers bevinden zich in de deelen 10, 22, en 33, terwijl verder in iederen jaargang een register voorkomt.

Nederlandsche zeezeven (Het). Eind 1901 als maandschrift opgericht, doch sedert 1904 elke 14 dagen verschijnend (in 4°. form.) bij Mouton & Co. te s-Gravenhage. Het tijdschrift bevat in bijna elk nummr in populaircn vorm geschreven bijdragen over Oost-Indie, met veelal goede illus-traties.

Netherlands Indies review. Published by the British Chamber of Commerce for the Netherlands East Indies. Het eerste nummer van dit periodiek, dat iedere maand zal verschijnen, zag in Juni 1920 bij Waterlow & Sons Ltd. te London het- icht.

Nieuw Vrouwenleven. Maandblad voor dames, voor Nederland en Kolonien. Onder redactie van Daisy E. A. Junius verschijnt te Heelsuin, uitgegeven door het Bureau „Nieuw Vrouwenleven", van dit periodiek de 13c jaargang.

Olien en Vetten. Industrieel en Handels-economisch Weekblad voor Nederland en Kolonien betreffende olie, vet, zeep, verfvaren en aanver-wante producten. Uitgegeven door de N. V. Uitgevers-Maatschappij "Amsterdam" te Amsterdam, belcft dit periodiek, thans onder redactie van Mr. V. van Peski en Dr. F. W. T. Hunger, do 5e jaargang.

Onze Eeuw. Maandschrift voor staatkunde, letteren, wetenschap en kunst. Dit tijdschrift, opgericht in 1901, wordt uitgegeven to Haarlem bij de Erven F. Bohn, thans ouder redactie van J. D. Bicrens de Haan en anderen. Wijlen Dr. E. B. Kielstra was jaren lang een der leden van de redactie, en als zoodanig „de man, die^^, zooals Prof. van Eerde in zijn „In memoriam" in de Juli-aflcvering 1920 schrijft, „de lozers van dit tijdschrift op Indologisch gebied voorlichtte".

Orgaan der Vereeniging ter beoefening der Krijgs wetenschap. Zic: *Ver slag en van het behan-delde* cnz.

Dr. A. Petermann's Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt. Dit algemeen aardrijkskundig tijdschrift opgericht te Gotha in 1851, verschijnt (in 4°.) maandelijks, thans onder redactie van Prof. Paul Langhans. Het geeft een gregcld overzicht van de vorderingen van het aardrijkskundig onderzoek, 66k van den Ind. Archipel; de raadpleging wordt vorgomakkelykt door de:

Afzonderlyke 10-jaarlv. Registers, uitgegeven in 1865, '77, '86, 97 en 1907.

Pioneer (The). For the shipping, industry and trade of the Netherlands and her colonies. Een geïllustreerd periodiek, dat sedert December 1918 op ongeregelde tijden bij G. A. Kaptijn te Utrecht verschijnt. De afleveringen zijn doorlopend gepagineerd.

PniSl. Weekblad voor hot Christelijk gezin. Opgericht in 1892, ziet thans, onder redactie van Dr. J. H. Gunning J.H.zn bij J. J. Groen en Zoon te Leiden de 29e jaargang het licht. De afleveringen zijn, van het eerste nummer van den len jaargang af, doorlopend genummerd.

Het tijdschrift bevat af en toe belangrijke bijdragen over Indie en over liefdadige instellingen aldaar.

♦Primrose. Maandblad voor Rubber. Uitgegeven door Wijnand en Keppeler te Amsterdam, verscheen den 16en Mei 1913 de eerste aflevering van dit periodiek, dat met nummer 3 van den eersten jaargang veranderd word in: Primrose, Eerste Nederlandsche tijdschrift voor rubber en andere cultuur-producten. Onder dien titel werd het tot '19 April 1920 uitgegeven door de Maatschappij tot exploitatie van „de Brakke •Gron(F te Amsterdam, onder hoofdredactie van P. Carel Wijnand, waarna de uitgave werd gestaakt, tengevolge van de steeds stijgende exploitatiekosten.

Het sedert Juni d. a. v. verschenen Wijnand en Keppeler's rubber bericht is als een voortzetting van "Primrose" te beschouwen.

*Revue Coloniale Internationale (Fondée par l'Association Coloniale Nderlandaise 5, Amsterdam). Direction: le Dr. C. M. Kan, 1c Dr. P. A. van der Lith et le Dr. D. J. Jitta. Redacteur de la bibliographie mensuelle le Dr. H. C. Rogge. Dit algemeen koloniale maandschrift werd in Juli 1885 opgericht en uitgegeven door J. H. de Bussy te Amsterdam. Daar de redactie geheel uit Nederlanders bestond, ligt het voor de hand dat in het tijdschrift een belangrijke plaats is toegekend aan de verspreiding van kennis onitrent den Ind. Archipel. De redactie ondervond echter zooveel teleurstelling in de uitgave, dat deze op licit eind van 1887 moest worden gestaakt, nadat dus jaargang (totaal 5 din.) waren verschenen.

♦Staatkundig en staathuishoudkundig Jaarboekje. Uitgegeven door de Ver. voor de statistiek in Nederland. Uitgever Fr. (en Joh.) Muller te Amsterdam. Opgericht 1849: gestaakt (in dien vorm) 1884. Bevat uitvoerige overzichten onitrent Indie, getrokken uit Koi. Verslagen en andere Regeerings-uitgaven: bewerkt, in de latere jaren, door Dr. T. C. L. Wijnialen.

Afz. Registers over de jaarg. J 849 —84; 5 stukken.

Stemmen voor Waarheid en Vrede. Opgericht in J864, beleeft dit evangelisch tijdschrift voor de Protestantse Kerken (zooals de ondertitel luidt) onder redactie van Dr. A. W. Brons velthans zijn 57en jaargang. Het verschijnt te Utrecht bij Kemink & Zoon en bevat van tijd tot tijd zeer belangrijke artikelen, zoowd op het gebied der zending in Nederl.-Indie als op dat der koloniale politiek.

Studien op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied. Uitgegeven te 's-Hertogenbosch bij W. van Gulick, verscheen in 1868 de eerste jaargang van dit tijdschrift, dat thans, onder den titel: Studien. Tijdschrift voor Gods- dienst, Wetenschap en Letteren, en onder redactie van Is. Vogels zijn 52enjaargangbeleeft. Het wordt

thans uitgegeven bij L. C. G. Malm berg to Ny-megeii... on bevat af en toe belangrijke bijdragen OveY de Nedeidandscho kolonien:

T'oung Pao. Archives pour servir A, rdtude de rhistoire, des langues etc. do PAsie orientale. Onder redactie van G. Scldgecl (f 1903) en H. Cordier in 1890 opgericht, — thans onder redac- tio van H. Cordier — verschijnt dit tijdschrift 5- a G-maal's jaars bij E. J. Brill te Leiden. In hoofdzaak is T'oung Pao aan China, Japan en Achter-Indie gewijd, doch bevat menig artikel met het oog op Indie samngesteld; zoo o.a. een reeks opstellen van Plof. Schlegel, geschreven met het doel oude Chineseche berichten onitrent den Ind. Archipel op te helderen (en als zodanig dus te beschouwen als con voortzetting van W. P. Groeneveldts: „Notes on the Mjday Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources", in Verh. Bat. Gen. DI. 39 (1880)). Sedert 1906 luidt de titel van het tijdschrift: T'oun (j Pao ou archives concernant l'histoire, les langues, la gographie et Pethnographie de l'Asie orientale.

Tijdschrift voor Economische Geographic. Orgaan der Nederlandsche Vercening voor economische geographic. Een maandschrift, opgericht in 1910, waarvan thans bij Mouton & Co. te 's-Gravenhage de tiende jaargang, onder redactie van Prof. Dr. H. Blink, Mr. Dr. J. G. Blink en Mr. Dr. A. Heringa het licht ziet. Het tijdschrift, dat af en toe zeer belangrijke, en so ms van illns- traties voorziene bijdragen over de Nederland- sche koloniin bevat, tait onder zijn medewerkers tai van personen van naain. op koloniaal gebied.

Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde. Een periodiek, dat sedert 1886, te Gronin- gesi bij P. Noordhoff het licht ziet. Het verschijnt thans onder den titel: Tijdschrift voor Geschiede- nis en onder redactie van Dr. M. G. de Boer en anderen, en bevat af en toe zeer belangrijke artikelen over de Nederlandsche kolonien.

Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijkskun- dig Genootschap. (Zie cleze Encyclopaedic, deci I, biz. 774). Verschijnt thans, onder redactie van Dr. A. A. Beckman, J)r. C. Easton, J. C. van Eerd, J. J. K. Jént hov(n. Dr. (J. A. l'. graaff en J)r. K. Oestreich 6 niaal's jaars bij (le Bockhandel en drukkerij voorheen E. J. Brill to Leiden. In J 920 zag yo,n de Lv/ocde reeks deel 37 hot licht.

Registers. Op dl. j 7 (zie dl. 7, biz. 168 en vgg.) ; en ecu vervolg (zie 2c Serie, dl. 10 (1893), bl. 335 en vgg.) : een systematisch register (Jaarg. 187G tot en met j 904) samngesteld door W. C. Muller verscheen in 1905, (terwijl epn alphas- btisch register (Jaarg. 1905 tot en met 1909) bewerkt door J. J. S(taa)j in 1910 het licht zag.

"Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek (lo<H' Alr. B. VV A. l'L Sloot to O|< Inns ; uil- gever: Tjeenk Willink te Zwolle. Werd op'eri-U)t in 1841 en gestaakt in J 875. Een belangrijk ge- deelte van den inhoud is aan Indie gewijd.

A fzonderlijk register op (II. I —20, vrschcen in 18G2.

Tijdspiegel (De). Opgericht in 1844 verschijnt thans te 's-Graven Ji age bij de Z u i d - Ho J la n d s c h e Boek- en Handelsrukkerij onder redactie van Prof. J. G. Sleeswijk de 78c jaargang van dit twee maal 's mannds uitkomend periodiek, waarin af en toe artikelen betreffende Ned crl an d s eh -l n <1 i & een plaats vinden.

derwerpen der zeevaartkunde. Uitgegeven door J. F. L. Schroder, verscheen het oersto deel (van een nieuwe volgorde) te Amsterdam bij de Wed. G. van Hulst van Kculen in 1837 — 1840, om daarna voortgezet te worden onder den titel: *Verhandelingen en Berigten* betrekkelijk het Zee-zezen, de Zeevaartkunde, de Hydrographic, de Kolonien en de daarmede in verband staande wetenschappen. Onder dien naam zag bij dezelfde uitgeefster in 1865 jaargang 1865 het li hit, waar-na de uitgave werd gestaakt.

Verhandelingen, Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. De verschillende periodieken der Akademie bevatten tal van wetenschappelijke bijdragen over Indie, doch als van meet reclitstreeksch belang worden afzonderlijk genoemd de sedert 1853 verschenen uitgaven der *Afd. Letterkunde*; en, voor de levensbeschrijvingen, het *Jaarboek*.

Afzonderl. registers op de Ver si. en Meded. dier Afd. zijn verschenen in. 1882, '83 en '97; voor* een register op dl. 1 — 20 der *Verh.* zie het eind van laatstgen. dl. (1891).

Verslagen van het behandelde in de Vergaderingen van de Vereeniging ter beoefening der Krijgswetenschap. Deze verslagen van vergaderingen, waarvan vele betrekking hebben op Indie, verscheenen sedert 1865, (thans) bij C. Blommendaal te *-s-Gravenhage. Sedert 1902/1903 verscheenen de verslagen als tijdschrift, onder den titel: *Orga an der V ereeniging ter beoefening van de Krijgswete Jischap*.

Vox Medicorum. Orgaan tot het beartigen van de belangen der Geneesliccnen in Nederland en de Kolonien, en van alien, die tot de geneeskunde in betrekking sta an. Verscheint 2 ma al per maand bij J. van Dru ten te Utrecht.

Vragen van den Dag. Populair tijdschrift op het gebied van staathuishoudkunde en staartsleven, natuurwetenschappen, uitvindingen en ontdekkingen, aardrijkskunde, geschiedenis en volkenkunde, kolonien, handel en nijverheid, enz. Verhehijnt sedert 188(» maandelijks te Amsterdam, (thinh) bij S. J. van Looy. Met den 24. en jaargang (in J1109) wordt de titel gewijzigd in: *Vragen van den Dag*, maanrlschrift voor Nederland en Kolonien. Oj> h(; t gehiciti van staathuishoudkunde enz. De redactie bestaat thans uit Dr. H. Blink en Mr. J. G. Blink.

al'oiiK'i n register op den len — 20en jaargang. licw<Tkl door W. Muller, verscheen in 1906 bij S. L. van Looy te Amsterdam.

H<4. I ijdlschrift bevat in alle jaargangen opstellen *ovi-r I* ndic, benovons tai van besprekingen en uittreksels van boeken of tijdschriften, die over Indiï ; hamh-len.

Vragen des Tijds. Een maandblad, chit sedert 1875 te Haarlen i> bij H. D. Tjeenk Willink & Zoon verscheint <?n waarvan thans de 460 jaargang het licht ziet. Het bevat af en toe zeer be- angrijke artikelen over kolonialo onderwerpen.

Een alphabetisch pcrsonen- en zaakregister op do jaargangen 1 -20, bewerkt door J. A. Jung- inann, word in 1895 eveneens bij Tjeenk Wil link uitgegoven.

Water. Drink- en Industrierwater, Sanitair-Technick, Rioloering, Maandblad voor Nederland en Kolonien, tevens orgaan der vereeniging voor waterleidingsbelangen in Nederland. Het oorse nummer van (lit periodioik zftg in Juli 1917 te Gravenhage hot licht. Thans verscheint,

onder redactie van R. P. van Royen en B. F. van Niovelt c.i. de 3c jaargang.

D. ZENDINGSTIJDSCRIFTEN, ZOOWEL
— IN NEDERLAND ALS IN NEDERL.—
LND# OPGERICHT.

„Alle den volcke“. Maandblad in dienst van den Gereformeerden Zendingbond. Opggericht den len Januari 1907, beleeft dit periodiek thans, onder hoofdredactie van Ds. G. Lans te Zeist, zijn 14en jaargang. Het blad wordt uitgegeven en ge- drukt bij de firma G. W. Boonstra te Barneveld ; het doel der uitgave is mededeelingen te geven van het zendingsveld van den in Februari 1901 opgerichten en te Utrecht gevestigden Gereformeerden Zendingbond op Midden-Celebes.

Annalen van het Missiehuus te Rozendaal. Den len Mei 1890 zag het cerste nummer van dit maandschrift hot licht; thans verscheint de 31e jaargang onder den titel: *Annalen van het jllissiehuus te Jioozendaal en het Studiehuis te Tilburg* (het tijdschrift is gellustreed).

Annalen van O. L. Vrouw van het H. Hart, uitgegeven in het Missiehuus te Tilburg. Oorspronkelijk tweemaal per maand verscheiend, zag in 1883 het eerste nummer van dit orgaan het licht. In 1918, met den 3Gen jaargang, werd het orgaan in een maandblad veranderd. Thans verscheint de 38e jaargang. Het tijdschrift is geillustreerd.

*Bataviaasch Zendingblad. Evangelisch-kerkelijk tijdschrift voor in- en uitwendige zending. Opggericht in Februari 1863 met als verantwoordelijk redacteur de Evangelisch zending G. J. Grashuis, mocht dit te Batavia bij H. M. van Dorp uitgegeven op ongeregeldo tijden ver- schiend periodiek zich niet in een lang bestaan verheuen. Tijdens den 2en jaargang werd be- waarheid waarvoor de redacteur in de eerste af- livering van dien jaargang vreesde: „het blad ge- raakt op een droogte“, en is (om in die beeld- spraak verder to gaan) blijkbaar niet meer af te brengen geweest.

Berichte der Rheinischen Missions-Gesellschaft. Opggericht in 1844, zag in Barmen in 1920 de 77e jaargang van dit maandelijksche periodiek het licht. De zendingen van de Rheinische Mission werken ook in Nederl.-Indie en zenden van- da ar zoor lezenswaardige verslagen naar Barmen.

Berichten uit Nederlandsch Oost-Indie ten dienste der eerwaarde Directeuren van den St. Claverbond. Onder dozen titel verscleuen sedert 1889, jaarlijks in 4 —6 aflcveringen dit bij T. C. B. ten Hagen uitgegoven en gedrukt Roomsch- Katholieke Zendingstijdschrift. Met jaargang 1897 wordt do titel gowijzigd in: *Berichten uit Nederlandsch Ooslndiï voor de leden van den St. Claver- Bond*. Mot den aanvang van den 32en jaargang wordt do titel: *St. Claverbond*, en verscheint het op ongeregeldo tijdstippen.

Het tijdschrift, dat een voorriamio plaats in- necine onder de periodieken, die zich tot taak stellen do algemeeno kennis van Indie to bovor- dcren, is niet in den han del.

*Berichten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging. Het corste nummer van deze berichten verscheen in 1860. Nad at in 1887 het 28e deel het licht had gezien, wo'd in 1888 mot een nieuwe serie begonnen, welke ovenwel in 1917, mot het 30o dec 1 , uitgegeven bij J. van Book ho ven te Utrecht, word geëindigd. De berichten werden iq

het *Maandblad der Samenzoekende Zendingcorporaties* (zie aldaar) voortgezet.

*Berichten uit de Zendingwereld. Uitgegeven te Amsterdam, verscheen den luen Januari 1900 het eerste nummer van dit maandelijksch periodiekje. Ten gevolge van het overly den van de redactrice, mevrouw de weduwe Sillem, word met den 20en jaargang de uitgave gestaakt. Ieder nummer van het maandblad was afzonderlijk gepagineerd, terwijl af en toe een geïllustreerd nummer het licht zag.

♦Berigten en Brieven, voorgelezen op de maandelijksche Bedestonden van het Nederlandsch Zending-Genootschap. Te Rotterdam, in 1799 uitgegeven, veranderden in 1828 de mededelingen van het Genootschap in: *Maandberigten*, voorgelezen op de maandelijksche Bedestonden van het Nederl. Zending-Genootschap, betrekkelijk de uitbreiding van het Christendom, bijzonder onder de Heidenen, om in 1879, met den 81en jaargang te worden veranderd in: *Maandberichten van het Nederlandsche Zendinggenootschap*, betrekkelijk de uitbreiding enz. (als boven). Onder dien titel zag in 1910 te Rotterdam bij M. Wijt & Zonen de 112e jaargang het licht. Met den 113en jaargang werd de titel kortweg: *Maandberichten van het Nederlandsch Zendinggenootschap*. Na het eindigen van den 119en jaargang (1917) werd het maandblad voortgezet onder den titel: *Maandblad der Samenwerkende Zendingcorporatie*. (Zie aldaar).

Burg (Een vaste) is onze God! Getuigenissen en berichten uit de Luthersche Kerk. Orgaan van het Nederlandsch Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending. Sedert 1883 verschijnt dit zendingstijdschrift vier keeren per jaar (thans) te Amsterdam bij H. C. Thomsen.

*Ermeloo'sch Zendingstijdschrift. Aangevangen door Ds. H. W. Wittveen in 1860, verscheen in 1919 te Ermelo de 59e jaargang van dit periodiekje, waarna de uitgave is gestaakt, ten gevolge van het opgaan in het nieuwe orgaan: *Nieuwe Wegen* (zie aldaar).

Geïllustreerd Zendingstijdschrift voor het huisgezin. Orgaan van het Java-Comité en van het Centraal Comité voor de oprichting en instandhouding van een Seminarie nabij Batavia. Met jaargang 1918 veranderde dit sedert 1869 vrij geregeld om de twee maanden den verschijnend periodiek in: *Geïllustreerd Zendingstijdschrift*. Orgaan van de Vereeniging „Het Java-Comité”. Onder dien titel verschijnt het thans in 4° te Haarlem bij Kleynenberg & Co.

♦Haagsche Zendingstijdschrift (De). Onder redactie van Dr. J. A. Cramer verscheen in 1898 bij W. A. Beschoor te 's-Gravenhage dit maandelijksche periodiek, waarvan in 1914, met den 17en jaargang, de uitgave werd gestaakt.

De eerste 3 jaargangen waren getiteld: Het Haagsche Zendingstijdschrift.

♦Heidenbode (De). Zendingstijdschrift van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Onder dezen titel verscheen in Februari 1895 onder redactie van Ds. Lion Cachet te Rotterdam, bij A. ter Weeme aldaar het eerste nummer van eenen nieuwe (de vierde) Serie van dit zendingstijdschrift, waarvan in November 1861, onder redactie van Dr. C. Schwartz, nummer 1. als „Maandblad der Ned. Gereformeerde Zending-Vereeniging” het licht had gezien. Nadat van deze vierde serie 93 nummers — a lie doorlopend gepagineerd — ver-

scheuen waren, word in December 1902 do uitgave gestaakt, om voortgezet te worden. alst *Zendingstijdschrift van de Gereformeerde Kerken* ... enz. (zie aldaar).

Sedert Januari 1900 bestond de redactie uit Ds. H. Hoekstra en Dr. G. van Goor.

*Jaarboek voor de Nederlandsche zending. Uitgegeven door het Comité voor Ned. Zendingconferenties. Amsterdam, Delsman & Nolthe-nius. In 1903 voor het eerst verscheen als een voortzetting van het gestaakte *Nederlandsche Zendingstijdschrift* (zie aldaar). Het jaarboek geeft o. a. een volledig overzicht van de Protes-tantsche zending in Indie, en bevat een bere-de-neerde opgave van bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indie door zendelingen in de verschillende tijdschriften geschreven. Deze uitgave is niet door latere gevolgd.

Katholieke Missien (De). Geïllustreerd Maand-schrift, in verbinding met het Lyonsche weekblad van het Genootschap tot voortplanting des Ge-loofs. De eerste jaargang van dit maandblad verscheen in 1876/1877 te 's-Hertogenbosch; thans verschijnt onder den titel: *De Katholieke Missien en het Christelijk Huisgezin*. Geïllustreerd Maand-schrift tot ondersteuning van het Missiewerk, uitgegeven door het Missiehuus St. Willibrordus te Uden (N. Br.) de 45e jaargang (1919/1920).

Koekoe. Uitgegeven door de Classice Zending-commissie binnen de Classis Arnhem (der Nederl. Herv. Gemeente) ziet thans van dit, 2 M 3 maal per jaar te Wageningen verschijnend geïllustreerd zendingstijdschrift, onder redactie van Ds. G. Verdoes Kleyn te Wageningen, n°. 22 het licht. De blaadjes, die doorlopend genummerd, doch ieder afzonderlijk gepagineerd zijn, bevatten tal van ethnographische bijzonderheden betreffende de bevolking van Koekoe (Poso-Midden-Celebes). De blaadjes zijn niet in den handel.

Lichtstralen op den akker der vereld. Uitgegeven onder redactie van Dr. L. Helfring c. a. Een algemeen zendingstijdschrift, dat sedert 1895 G maal 's jaars bij J. M. Bredée te Rotterdam, verschijnt, en verschillende bijdragen bevat over Indie, al dan niet in verband met do Zending geschreven. Thans verschijnt de 26e jaargang.

Maandberichten van het Nederlandsche Zendinggenootschap. Zie *Heri (len en Brieven ...)* c. a. z.

Maandblad der samenwerkende Zendingcorporaties. Dit maandblad, waarvan in Januari 1918 de eerste aflevering verscheen, is een voortzetting van het „Maandbericht van het Nederlandsche Zendinggenootschap” en van de „Berichten der Utrechtsche Zending-Vereeniging”. Boven-dien kreeg, met het oprichten van dit maandblad, ook het Sangi- en Talaud comité (zie onder: *mededelingen* vanwege liet comité enz.) weer een orgaan om zijne berichten te publiceren. (; n werden med cc) in gen van het Rijnsch Zendinggenootschap opgenomen. Met den 3den jaargang wordt de titel dan ook veranderd in: *Maandblad der vier samenwerkende Zendingcorporaties*. Uitgave van het Zendingsbureau, Oegstgeest.

Macedonier (De). Algemeen Zendingstijdschrift onder redactie van H. Dijkstra. Uitgever H. Donner te Leiden. Als maandschrift in J 883 opgericht, werd do uitgave echter (wegens gebrek aan belangstelling) gestaakt na de verschijning van den 11en jaargang (J Q83). In 1908 evenwel verschijnt de Macedonier opnieuw, bij de firma E. F. Bouw-

man to Groningen, en onder redactie van Ds. H. Dijkstra, Ds. D. Bakker en Ds. D.K. Wiolonga. Do uitgavo wordt thans geregeld voortgezet — nu bij de electrische drukkerij Edzo Venema te Groningen, waar de 24e jaargang het licht ziet. De Mace- donier bevat tai van bijdragen over de land- en volkenkunde van Nederl.-Indie.

*Mededeelingen van wege het Comité tot voorzicing in de godsdienstige behoeften van de gevestigde Inlandsche Protestantische Christengemeenten op de *Sangi- en Talauter-eilanden*. Een aantal inccdeelingen, opongeregeldc tijden uitgegeven bij de electr. drukkerij D. van Sijn & Zonen te Rotterdam, waarvan het eerste nummer in 1906 verscheen. Na het verschijnen van nummer 16, in 1914, werd de uitgave gestaakt.

In het *Maandblad der samenwerkende Zendingscorporaties* (zie aldaar) worden de mededeelingen voortgezet.

Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Van 1857 tot en met 1917 (jaarlijks in 4 stukken) uitgegeven bij M. Wijt & Zonen te Rotterdam, luide van den 11 den jaargang (1867) af de ondertitel: Bijdragen tot- de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indie. Te beginnen met den 56cn jaargang (1912) word de ondertitel veran- derd in: Tijdschrift voor Zendingswetenschap. Bij den aanvang van deel G4 (1920) onderging de gehele titel eene verandering. De naam van het tijdschrift, dat sedert 1918' bij het Zendingsbu- reau te Oegstgeest verschijnt, luidt thans: *Mede- declingen*. Tijdschrift voor zendingswetenschap. Redactie: Dr. A. M. Brouwer, Dr. F. J. Fokke- ma. Dr. J. W. Gunning en Ds. Joh. Rauws.

Registers. Voor een register op dl. 1—20 (1857 — '76), zie achterin dl. 23 (1879); en op dl. 1—36 ('57 —'92), samengesteld door J. Borst-, zie achterin dl. 37 (1893).

Mededeelingen van de Vereeniging voor Evangelisatie onder de Militairen in Nederlandsch- Indie. Van deze, op ongeregelde tijden, eerst te Tjocndt- rloo, daarna te Neerbosch uitgegeven ni' <leilc<- lingen, verscheen in 1897 het eerste nu in mor. Van] Augustus 1911 af dragen de me- <1 (declingen den titel: *Mededeelingen van den Christ' liltceM ilitairen Bond voor Dost- en West- Indie*. (eder nummer is afzonderlijk gepagineerd, somijnre zijj gellustreerd.

♦Mededeelingen van het Zendingsveld. Uitgegeven ten voor<leelc van het Java-Comité, verscheen. onder r<. <lactic van den Secretaris van dat Coinitc L. Ku perns, in 1906 het eerste nummer van deze nic<ldcclingen, waarvan per jaar 8 num- mers, op ongeregelde tij<stippen, het licht zagen. Met ljet cindigen van jaargang 1918 (uitgegeven te Nijverdal) word de uitgifte gestaakt, tncgc- volge van Jjet overlijden van den heer Kupdrus.

Missiewerk (Hot). Tijdschrift voor missieken- nis en missieactie. Orgaun van den Priester Missiebond. Van dit, 4 maai per jaar verschijnend tijdschrift zag den len Augustus J919 te 's-Hcr- tognbosch het eerste nummer het licht. Het tijdschrift, gereidjeerd door de diocscane missico- in samenwerking met leden van missionce- rende orilen en congregaties, is fraai gellustreerd en bevat belangrijke artikolen over do Roonisch- Kaltholice zending in Nedcrl.-Indio.

*Mosterdzaad (Het). Orgaan van do Heidenzending der Gereformcerdc Kerken in Nederland. Opggericht te Leiden in 1882, word bij het eindi-

gen van den 21on jaargang, in Doccber 1902, de uitgavo gestaakt. Het maandblad, dat uitgegeven word bij D. Donner te Leiden, en laatste- lijk onder redactie stond van Ds. H. Dijk str a, word daarna voortgezet als *Het Zendingsblad* (zie aldaar).

♦Nederlandsche Zendings-Almanak. Sedert 1900 uitgegeven ter Zendingsdrukkerij te Erme- lo, word in 1902 de almanak een Nederlandsch Zendings- jaarboekje. Te beginnen met 1911 wordt het uitgegeven te 's-Gravenhage door den Zendingsstudieraad. Aldaar verscheen het boekje over 1919, waarna de uitgave is gestaakt.

Het bevatte, naast bijdragen in verband met de zonding, een statistisch overzicht van de Protestantische zending in Indie.

*Nederlandsche Zendingsbode. Een weekblad, waarvan in 1889 het eerste nummer onder redactie van de Heeren Keppel Hesselink en Schuurmans in Ermelo het licht zag. Blijkschen den 8en jaargang (1897) was het blad tevens orgaan van de zending op de Sangi- en Talaut-eilanden. Met den 14dcn jaargang (1903) werd het blad cen- traal orgaan van de zending, in het bijzonder in onze Kolonien, om in 1907 van formaat te veran- deren (van folio in groot S°.) Met het eindigen van den 29en jaargang (1918) hield het blad, dat in- tusschen geworden was het orgaan van den Zendingsstudieraad en te 's-Gravenhage ver- schen, op te bestaan.

Nederlandsch Zendingstijdschrift, uitgegeven door het Comité voor Ned. Zendingsconferentien onder redactie van P. van Wijk Jr. In 1889 opgericht en 6-maaljaars verschijnend bij C. H. E. Broycr te Utrecht (later bij J. M. Bredee te Rotterdam), moest (door gebrek aan belangstelling) het tijdschrift worden gestaakt, nadat de le afle- vering van den 12en jaargang (1901) was ver- schennc. Hocwel in het algemeen nicer weten- schappelijk geschreven, komt de inhoud ongeveer overeen met cl ion van „de Macedonier" (zie aldaar).

Nieuwe Wegen. Orgaan der Vereeniging: De Zendingsgemeente te Ermelo en der Vereeniging: De Nederl. Tentzending. Een voortzetting van het maandblad: *ErmeloscJi Zendingsblad* (zie aldaar). Den len Mei 1920 verscheen onder redactie van A. Pctermcijcr e. a. te Middclburg het eerste mimmer.

Onze Mission in Oost- en West-Indie. Tijdschrift van do Indische Missie- Vereeniging. Een om de 3 maanden verschijnend periodiek, waarvan het eerste nummer in September 1917 te Sittard, bij de electr- drukkcrj Bern. Claessens het licht zag. AJdaar verschijnt thans do 4e jaargang (1920/1921).

Opwekker (De). Opggericht in November 1855, verscheen (in klein folio formaat) bij W. Bruining te Batavia het eerste nummer van dit orgaan, waarvan in 1865 do 10dc jaargang, thans uitgegeven door de Vereeniging tot instandhouding en bevordering van de Evangelie-verkondiging in Nedorlandsch-Indie, ten voordele der Bijbcl- verspreiding, het licht zag. Met den 1 Iden en den]2den jaargang verschijnt het in groot 4°, en wordt het van coxi doorloopende paginatuur voor- zicn. Bij den aanvang van 1886 (3 len jaargang) is het orgaan geworden een christelijk maandblad uitgegeven door do Zending-bond in Nederl.- Indio, met C. Albers als redacteur en wordt het gedrukt bij Albrecht & Co. te Batavia. (leder

nummer was afzonderlijk, met Romeinsche cijfers gepagineerd). Do jaargangen 1887 tot en met 1915 zijn doorlopend genummerd. In 1888 verschijnt het orgaan, niettegenstaande het a ls maandblad wordt aangekondigd, oin de 14 da- gen. Te beginnii met 1 Januari 1889 is do Op- wekker „orgaan van den Nederl- Indischen Zen- dingbond“ onder redactie van C. Albers. Onder dien titel verscheen in 1915 bij Visser & Co. te Bandoeng de 61e jaargang, om daarna te veran- deren: *Zendingstijdschrift*, „*De OegkkeT*“, . Orgaan van den Ned- Indischen Zendingbond. Het ver- sch^jnt nu geregeld eenmaal per niaand in bro- churo- vorm eri in afleveringen van twee vel onder redactie van Ds. K. van Dijk en anderen bij „De Verwachting“ te Batavia. Onder dien vorm ziet thans bij de Soekabocmische Snelpersdrukkerij onder redactie van J. van Bentheim de 65e jaar- gang het licht.

Orgaan der Nederlandsche Zendingvereeni- ging. Oppericht in 1858 verschijnt van dit maandblad — een der oudste organen op het gebied van de^Nederlandsche Zending — thans te Rotterdam bij D. van Sijn en Zonen de 60c jaargang.

Papoeablaadje. In 1913 opgericht onder redactie van nu wijlen Ds. M. A. Adriani, versdieen het Papoeablaadje, uitgegeven door en orgaan van de Classicale Zendingcommissie der Classis Utrecht (der Nederd. Herv. Gemeente) in de eer- ste jaren van zijn bestaan vrij ongeregeld. Sedert 1916 komt het geregeld maandelijks uit; thans verschijnt, onder redactie van den Zendingel J. A. van Bairen, bij Van Lonhuizen te Zeist de 5e jaargang (September 1919 — Augustus 1920). De blaadjes, die niet gepagineerd en somtijds ge- Illustreerd zijn, zijn iiiet in den- handel. Zij bevat- ten tai van bijzonderheden op ethnografisch gebied betreffende West-Nieuw Guinea (Fakfak) en Noord-Nieuw- Guinea (Roona).¹

Penningske (Het). Oppericht in 1865 door Ds. O. G. Heldring, met het doel steun te verleenen aan de in 1859 gestichte Utrechtsche Zending- vereeniging, verscheen dit^blaadje, waarvan de afleveringen elk afzonderlijk gepagineerd zijn, in den beginne 6 malen per jaar, in klein 8°; later werd het^ook ten gevolgevan den grooten toeloop van begunstigers, veranderd in een maandblad- je, uitgaande van de hulp- vereeniging der U- trechtsche Zendingvereeniging en werd het for- maat klein 4°.

In 1917, bij den aanvang van het samenwerken der vier groote zendingvereenigingen, werd de ondertitel van het Penningske veranderd in: Maandblaadje, uitgaande van de samenwerkende Zending- Vereenigiigen. Het verschijnt nu gere- geld maandelijks, alle nummers gellustreerd, bij de N. V. van de Rhee's drukkerij te Rotterdam.

Het bevat tai van ethnographische bijzonder- heden betreffende den Indischen ArcJipel. In het Feestnummer, uitgegeven in October 1909 ter ge- legenheid van het 50 jarig bestaan der Utrechtsche Zendingvereeniging, komen vele wetens- waardigheden voor, de Zending betreffende.

Rijnsche Zending (De). Tijdschrift, uitgegeven door het Nederlandsch Hoofdcmit6 tot bevoor- ring der belangen van het Rijnsche Zendingse- nootschap. Oppericht in 1870 en eerst 4 maal 's jaars, thans maandelijks verschijnend, ^beleeft dit periodiek, thans onder redactie van P. Groote en C. J. H. Verweys en gedrukL te Amsterdam bij H. C.*Thomsen, zijn 51en jaargang. Het blad,

dat thans wordt viitgegeven^door (le Vereeniging tot bevo^dering der belangen ... cnz. dYaagt veel bij tot vermeerdering der kennis van Indie^ meer speciaal van de Bataklanden en van Nias.

Timor- Bode (De). Maandblad voor de Protes- tantscho Gemeenten van den kring West- Java, geywd aan de belangen van het Zendingswerk der Indische Kerk in Timor en Onderhoorigheden. Uitgave van de Commissie voor de Timor- Zending. Onder redactie van T. J. van Oostrom Soe- de verscleien te Buitenzorg in April 1920 van den 4e jaargang ii°. 48. De afleveringen zijn doorlopend genummerd, doch niet iederen nieuwen jaargang begint eon nieuwe paginccring.

Tijdschrift voor in- en uitwendige zending. Om- trent dit tijdschrift, waarvan het eerste nummer in J 863 te Batavia bij W. Ogilvie verscheen, is niet veel bekend. Blijkens „een woord ter inlei- ding“ had het ten doel zijne lezers zoo veel nioge- lijk bekend te maken met hetgeen het licht ziet ter verdediging van- of betreffende- den Bybel, zou het op onbepaalde tijdstippen verschijnen en door het Genootschap van In- en Uitw. Zending gratis verspreid worden. De naam of de nainen van de Redactie wo^den niet vermeld ; voor elk stuk in dit. num me), voorkomende stelde zich voor de wet als sc hr ij ver bekend J. Beukhof.

Of dit nuinraer nog door andere gevolgd werd, kan niet worden medegedeeld.

*Vrije Kerk (De). Gercformieerde stemmen voor Kerk., GodgeJeeck, dheid en Zending. Oppericht in 1874, werd bij den 20en jaargang Ds. H. Dijkstra, des^uids redacteur van „de Macedonier“ (zie al- daar) wegens opheffing van dat tijdschrift, in de redactie opgen omen.

Het maandblad verscheen bij H. Donner te Leiden. Met den 25en jaargang (1899), on(l; r red- actie van Ds. T. Bos en Ds. H. Dijkstra.werd de uitgave gestaakt.

Zending-conferenties (Overzichten van).

De overzichten van deze conferenties, waarvan eerste gehouden werd te Batavia en te Dcpok van 20 — 29 Augustus 1880, geven niet alleen cen- trouw becd van de moeilijkheden, waarmech <le zending in Nederl- Indie he eeft te worstelen, <loeh bevatten ook tai van gegevens, die voor <lc studie van de taal-, land- en volkenkun- l(van Ncler- landsch- Indie van belang zijn. J)e ovcrz. i< ht< ii werden nu ecus in Nederland, dan wodor in In- <lie gedrukt. Het laatste (van de J4c confrentio) zag in 1913 te Batavia bij G. Kolff & C°. het Hoewel sedert nog confrenties gehouden zijn (volgens jncdcedelingen van het Zondingsbmssiu te Oegstgeest) zijn de overzichten daarvan blijk- baar niet gedrukt; althans noch in do bibliot)ff^e van dit bureau, noch in de bockerij van het Departement van Koi onion wor(l<»> die versJagen aangetroffen.

Zendingstijdschrift (Het) van de Gereformeerde ker- kon in Ned er J and. Een voortzetting van *bode*“ en „/losterdzaad“ (zie aldaar), waarvan in Januari J 903 het eerste nummer onder redactie van H. Dykstra on H. Hoekstra, te Leiden bij D. Donner het licht zag. Thans verschijnt het te Wageningen bij J. Zomer, clecctrische drukkerij „Vada“, onder redactie van Ds. H. Dijkstra en Dr. J. Hania.

Op jaargang 1912/1913 komt de toevoeging „Heidenbode en Mosterdzciid“ nicL met voer.

Zendingstijdschrift „De Opwekker“. Zie: *Op- wekker (De)*.

Zendingsveld (Van het). Orgaan dor Sftlatiga-Zending. Opggericht in 189.1, verschijnt dit maandelijck, waarvan de nummers iedcr afzonderlijk gopagincrd zijn, thans onder red actio van C. R. Kiihnen, bij F. W. Hajcr te Utrecht. Het orgaan dat niet in den handel is, heeft ton docl zoovcl mogelijk de Christelijke zending op Java te be- vorderen. . . . Dec. 1920. M. C. M.

TIJDSSTIPPEN (GELUKKIGE EN ONGELUKKIGE). Bij de inlanders van den Indischen Archipel is algemeen het geloof verspreid, dat het wclslagen van do eene of and ere onderneeming in hooge mate afhankelijk is van het tijdstip, waarop zij uitgevoerd wordt. Dit geldt niet alleen van de Jieidensche stammen, als de Bataks on Dajaks, doch evenzeer van de Mohammedaan- sche Maleiers, Javanen, Makassaren en Boeginee- zen, zoodat dit geloof als een overblijfsel van het oude animisine is te beschouwen.

Naam. De-nicest gebruikelijke naam voor onieuneze tijdstippen is afgeleid van het Sanskrit- woord k a t i k a. In het Maleisch is dit verbas- erd tot k 6 l i k a, k o e t i k a of k o t i k a, in et To ba Bataksch tot h a t i h a. in het Nga- djoo-Dajaksch tot k o t i k a, in het Makassarsch tot k o e t i k a of k e t i k a, in het Boegineesch tot k o t i k a, in het Balineesch tot t i k a. Naast dit woord van Indischen oorsprong staan echter ook echt Maleisch-Polynesisehe, b. v. red j a n g beteekent in *t Maleisch: „dier, dat een der 30 dagen van de maand regeert en gunst of ongun- stig maakt voor het beginnen van ondernemin- gen“, terwijn in het Bataksch het verwante r o d j a n g de benaming is voor de dagen der maand, geraadpleegd omtrent hun al of niet gunstige betoekenis.

Vichcllabelen. Ter bepaling van gelukkige en ongelukkige tijdstippen gebruikt men tabellen, die eveneens k o t i k a heeten. De Maleiers heb- ben twee hoofdsororten: de k o t i k a lima en de k o t i k a t o o d j o e h. De eerste wordt zoo genocmd, omdat daarbij dag en nacht in 5 dee- jen verdold zijn, beginnende om 6 > 9, 12, 3 cn uur. Op icder dezer 5 tijdstippen oefent een

5 Indische goden a h e c ; w a r a, B r a h - i i) ; t a l a, Q r i of WiSpoe of oen der 5 \I(>hainiedaanKehc profeten zijn invloed uit. Die van Alahe(wara is do gunsLigste, die van G* minder, die van Wispoe n och gunstig noch ongunstig, die van Kai a ongunstig, die van Brahimi nog ongunstiger. Ter bepaling nu der tijdstippen gebruikt men tabellen, die in 25 vakjes verdcld zijn. Boven ieder vakjo staat het uur van den dag on daaronder staan de namen dor 5 goikui. in verschillende volgorde. Eon der- gelijkc k o t i k a l i n j a i s o. a niedegecold in Prof. Wilken's IluncUeiding op bl. 589, waar men tevens nadere bijzonderheden omtrent de raadpleging ervn.n kan vinden.

Jlij de k o t i k a t o c t j o e h zijn dug en nacht in 7 deelen verdeeld, die onder de heer- schnppij staan van do zon, do maan, Jupiter, Saturnus, Mars, Venus on Mercurius.

Behalvo mot de numon van goden, profeten of planeten zijn de vekjes dor tabellen dikwijls ingevuld met andere woorden, b. v. bij de kotika van een koopman met de woorden: winst, ver- lios on pari, soms ook met afbclddingen in plaats van mot woorden. Zoo vindt men b. v. voorstel- lingen van visschen, tijgers, slangen, karbouwen,

honden, katten enz. De tijgtijd (9—10) is b. v. gunstig voor uitspraken, de drakentijd (11 — 12) voor het afleggen van bezoeken, terwijn de slangentijd (na 12 uur) daartoe ongunstig is. De tabellon, waarbij do godon of planeten vervangen z'n door do namen der dicren, die de 30 dagen der maand beheerschen, heeten kotika r e - d j a n g, zoodals bo ven reeds goegdi is.

Terwijn do tot riu te genoemde kotika's als oorspronkelijk Maleisch-Polynesisch kunnen beschouwd worden, hebben de Maleiers het geloof aan de r i d j a l u l g h a i b o n g e t w i j f e l d van degenen, die hen tot den Islam bekeerden, over- genoimen. Ook de geschriften ter bepaling van de windstreek waarin deze „mannen der verborgen- heid“ zich bevinden, behooren tot de kotika's.

De Bataks hebben, evenals de Maleiers, de kotika lima, doch doze heet bij hen p o r m a - m i s, afgeleid van m a m i s, de eerste kotika, die dus in de plaats treedt van Maheqwara.

Behalve deze hebben de Bataks een kotika a n a m, verdeeld in 6 tijdstippen, dien zij panggorda noemen, omdat de eerste kotika g o r d a (rhinocerosvogel) heet. Een kotika d o e w i t t e t w i j f e l d in 12 tijdstippen, wier namen aan den Indischen dierenriem ont- leend zijn, heet p o r m e s a naar het eerste tijd- stip mesa (geit).

Bij de porhala&n afgeleid van h a l a (schorpioen.) worden 12 horizontale lijnen gesneden door 30 verticale (beantwoordende aan de 30 dagen van een maand). Wat de Maleiers redj an noemen, heet bij de Bataks r o - d j a n g, zoodals wij boven zagen.

Evenals do Maleiers en Bataks gelooven ook de Makassaren en Boegineezen in gunstige en ongunstige dagen. Hoewel ook de Makassaren het woord kotika kennen (Boe- ginesisch k o e t i k a a) heeten do wichtlabelen bij hen bi 1 ang lima en bi 1 ang toedjoeh. Behalve deze gewone kotika's hebben zij er ook voor handelaars, hanengevechten en zeeroovers. De laatste heet kotika d j o h o r o, omdat zij van Djohorschen oorsprong is en bestaat uit 2 concentrische cirkels, die ieder in 12 sectoren verdeeld zyn: naar de 12 maanden.

Bij de 0 l o n g a d j o e D a j a k s der Z.O. Afdceeling van Borneo heden de tijdstippen k a - t i k a a. De wichtlabel (b a l a n g a n) bestaat uit 7 rijen van 5 teokens (vlg. Hardland, Daj. deut- sches Wrth. bl. 34 s. v. b a l a n g a n on bl. 249 s. v. k a t i k a). Bij de Dajaks is de k a t i k a rami (bij zonsopgang) geschikt om een proces (b a s a r a) to beginnen, inaar ongunstig voor jacht on vischvangst; do balangkangan (tegen 9 uur) is voor alles ongunstig; de b a - d j a g i h a i (middag) is do gelukkigste tyd om op reis te gaan; s i n d j a t a (3 uurniddags) is gunstig voor vijanden, roovers, jagors en vis- schers, maar ongunstig voor reizigers ; r a - c l j a k i k o r i k (togen zonsondergang) botoekent „kleine gelukkige (zie Hardland, bl. 71 s. v. b l a n g k a n g a n).

De J a v a J i e n gebruiken in plaats van k o - t i k a a het woord n a p t u. Ter berekening hier- van hoeft ieder van do dagen dor gewone en der pasarweek (van 5 dagen) eon cijfer (vgl. Med. Ned. Zond. Gon. VIII, bl. 260 — 262).

Literatuur: Matthes „Boeginoesche en Makas- sarsche kotika's,* in Tydschr. v. Ind. T. L. en Vk. dl. XVIII, bl. 1-43[Vpth. Java, di. IV, bl.

145 _ 146 : Cohen Stuart. Javaanschc tijdrekning (Regeringsalmanak van 1860 —1904); Over de Tenggcrsche tijdrekning (Bijdr. T. L. en Vk. 4e reeks, III (1879), p. 134 v.g.); Van Hasselt, Midden-Sumatra, bl. 9; Van der Tuuk Les Manus- crits Lampongs, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XXVI, bl. 157 — 158 (Nias); Van der Tuuk, Bat. Wdb. s. v. mesa, g o r d a e n h a l a. Med. Ned. Znd. XXIII, bl. 323, XXIII, bl. 229 sq., Tijdschr. v. Ned.-Indie, XXIII, bl. 14; Perelaer. Etlmogr. beschrijving der Dajaks. bl. 25; Groneman. Een Kdtjoegeschiedenis ; Niemann in Bijdr. T. L. en Vk. 3e volgr. V, bl. 133— 141; Friederich, Voorloopig verslag van het eiland Bali, bl. 53; Wilken, Hand- leiding, bl. 587 — 595; Juynboll, Catalogus van Borneo, II, p. 385 —387; Maas, Wahrsagekalen- der (kutika) im Leben der Malaïen Zentral-Sumatra's (Zeitschr. f. Ethn. 1910, p. 750 — 775); JuynboH, Catalogus van Bali en Lombok, p. 122—125; Nieuwenkamp (Eigen Haard 1905), p. 444 — 447 - Nieuwenkamp, Een Balneesche ka- lender (Bijdr. T. L. en Vk. LXIX, p. 112-126).

TIJGER of Koningstijger (*Felis tigris*, L.), harimau of rimau toenggal (MAL.), niajan lorng of m. lordk (JAV.), mejong lodaja of maeng loda- ja (SOEND.), door zijn uit zwarte strepen be- staande tekening van den panter te onderschei- den, is over een groot deel van Azic verspreid en komt in Nederlandsch-Indie voor op Sumatra, Java en Bali, maar niet op Borneo. De tijger van den archipel, de zgn. „Javaansche tijger“, wordt ook wel als een zelfstandig variëteit (son- daica Fitzc) beschreven, daar hij kleiner, doch naar verhouding krachtiger gebouwd is dan de tijgers van het vasteland en zich ook door don- kerder, smalle, di ch ter oopen staande strepen en door korteren, dunneren staart onderscheidt. Zelfs schijnen de tijgers van de drie genoemde eilanden ook onderling nog te verschillen en wor- den ook door de inlanders van Java en Sumatra verschillende variëteiten onderscheiden, door de Soendaneezen bijv. volgens Sal. Muller een groot- ere mejong lakbok of m. gede en een kleinere m. santjang, waarvan de laatste talrijker en minder regelmatige strepen zou hebben, dan de eerst- genoemde. De tijger kan. een lengte van mccc dan 2 M. bereiken (zonder staart). De ni. lakbok jaagt vooral op gi*oote dieren, zooals runderen en paarden, her ten en wilde zwijnen, de m. santjang meer op kleinere dieren, zooals jong vee, geiten en honden. Door het vernietigen van wilde zwij- nen kan de tijger onder bepaalde omstandighe- den nuttig zijn. Bij gebrek stelt hij zich ook met allerlei andere dieren tevi-eden, zooals apen, pau- wen, krokodillen, zelfs wel visschen. Menschen gaat hij in den regel uit den weg. Soms kan het echter voorkomen, dat een streek door een „menscheneter“ onder de tijgers onveilig ge- maakt wordt. Waarschijnlijk zijn dit tijgers, die eens uit honger of door een andere oorzaak een mensch aangevallen hebben en door den ge- ringen weerstand, dien zij da ar bij ondervonden, hun vrees hebben afgelegd. De tijger gaat niet uitsluitend *s nachts. maar ook overdag op buit uit. Hij is een goed zwemmer en springer: men heeft sprongen van 5 M. ver waargenomen. Hij klimt echter niet op boomen. Men vangt hem, be- halve met lans of geweer, in van palen vervaar- digde vallen, met een geit of hond als lokaas.

TIJGEREILANDEN. Eilandengroep, behoorende tot de onderafdeeling Saleier. gelegen op

120° 55' en 121° 25' O.L. en 6° 20' en 7° 10' Z.B. in de Floreszee ten Z.O. van Saleier. Het geheel wordt bestuurd door een poenjawia te Groot Or- djocni en is verdeeld in 3 ondergroepen, elk onder een hoofd, nl. do Tijgercilanden t.w. Groot- Klein- en Boenging Latondoo, Groot- en Klein Ordjoeni, Gr. KI. en B. Tinabo, Gr. KI. en B. Taroepta, Bilang Bilang en Tinandjo; de Djinatoe groep t. w. Lantjiong, Djinatoe op Rajoe Boelang ; de Passi Tallaoe groep t. w. Kamassi, Passi Tallaoe Laoe, P. T. Tengah, P. T. Rajat, Tamboena, Ampaloes- sa, Boenging Bili en Gonta Gontorong. De na- men op de zeekaart zijn dikwijls verward en soms foutief. Al deze eilanden zijn koraal eilanden en vertoonen hetzelfde type, langgerekte zand- platen, die in den beginne alleen bij laag water boven komen (= taka) daarna alleen bij eb (= boenging) en ten slotte voortdurend (=poelau). Kenbaar aan de lichtgroene kleur van het zee- water is het geheele eiland omvat door een rif, dat zich vooral in de lengteas van het ciland soins eenige K.M. ver uitstrekt. In de breedte van het eiland is dit rif veel smaller en dadelijk waar dit ophoudt begint de diepe zee, die na 1 of 2 trap pen zeer diep wordt. De eilandes zijn opgebouwd uit koraal, dat van het strand te voorschijn komt en in het midden zijn zij met een dikke zandlaag bedekt. Overal treft men zandlieuvels met een middellijn van ± 10 M. en een hoogte van en- kele M. aan, gevormd door zeewegels nl. de maleo, die haar eieren toedekt met een dikke laagzand. De Tijgereilanden vertoonen nog a)le stadia van ontwikkeling : Boenging Latondoe bestaat slechts uit stenen enkele M. boven zee waarombeën een weinig zand, Boenging Tinabo is reeds een lang- gerekte zandplaat van ± 700 M. lang en 100 31. breed, Lantjiong geeft een derde stadium met wat plantengroei. Dceerste begroeiing is gr d : i in desantigi boom, vervolgens de tjamaro, son'fka songka, kajoo potih, mani, pasaJali, baiong, kajOe ara (= ebbenhout). Wordt het eiland niet nieer overstromd, dan begint men djagoen/ i- n klappers te planten. De e- eersle jaren hebben de klappers veel te lijden van droogte en zon, JJ het 4e jaar hebben zij de mocielijklieden overwojiiMui en groeien, zij bijzonder weelderig. De dj : i:mg lovert een bevredigend beschoot, men plant SOBH 4 ma al % jaars. Vruchten en groenten hcb)len veel te lijden van zon en droogte. Alhoewel sedort lang bekend bij de Inlanders wegcus de visdi- rijkdom der wateren rondo in de eilanden. <len goeden bodeni voor klappercultuur, de aanwezig- heid van drink water en brandhout(drijfhou),da- teert de eerste vestiging eerst van 1908 ten gvol- ge van de Boni expeditie 1905/6, waarcloor tevens een eind geïnaakt word aan de bedrij ven der Bo- nisclic en Boelonneesche zocroovers, die een verbi jif op do eilanden onmogelijk niaakten. Toen vestigden zich de Orang Bad jo hi er, eerst in pri- mitieve huisjos daarna, toon alles veijig block, in beterc woningen. De laatste jaren neeint de ves- tiging snel toe. In 1912 bedroeg de bevolking 738 zielen. De gezondheidstocstand is tainlijk goed. Het hoofdmiddel van bestaan is <le viscli- vangst en wel de tri pang- en schildpailvisschcrij, waartoe Chineseen op Bonerate groole prau wen uitrusten naar de banken ten Z. van Timor in den O. moesson. Vender wordt veel zecvisch gc- vangen (en schelpci) als de Iola of trokoschelp en de djaping djaping, waarvan parchnocr ge- maakt wordt. Uit een grooteschelp krijgt men een

wekdier, dat gedroogd als kima of talibo verhandeld wrpdt. Vermeld moet nog worden Tinandjo, dat van oudsher het gravenoild der Badj o's was.

TIJGERKATTEN. Zie KATTEN.

MFTYLOPHORA CISSOIDES Bl. Fam. *Asclepiadaceae*. Boentali ojob (JAV.), Areuj poudjig ha-am (SOEND.). Liaan, welks wortels als akar serriawan oetjoes en welks bladeren als daoen seri-

awan oetjoes tegon Ind. spruw gebruikt worden.

TYPHA DOMINGENSIS Pers. Fam. *Typha-ceae*. Asiwoeng radja mantri, Wa'walingian (SOEND.). Hoogo kruidachtige plant, met een langen bloeistengel, die aan het einde een groote, bruine, bchaarde kolf van bioomen of vruchten draagt. Reepen van de smalle, lijnvormige bladeren dienen hi er en daar als vlcchtmateriaal.

/J 3

U

UI. Zie ALLIUM.

UUL. De uilen of nachtroofvogels (*Strigidae*), vroeger veelal met de dagroofvogels in dezelfde orde vereenigd, doch thans in het systeem verro van en vigeboom onovernachtende Rijst- deze gesteld, komen in ongeveer 30 soorten in den Archipel voor Door hun ernstig uiterlijk en meestal rugvedren zijn versierd met tai van roodbruine ; nachtelyke levenswijze zijn de uilen voor den Inlander — evenals trouwens voor vele European wit met bruine dwarsbanden. Deze vogelleef t op Mai cn —geheimzinnige wezens, die den dood aka, Java, Sumatra, Banka en Borneo ; volgens aankondigen, Boeroeng hantoe (MAL.), of geesten-sommigen is die van Java constant ver- vogel. Bij dag in holten, holcn en rnlcn verbor- :schillend van de anderen. Zijn schreuw klinkt j gen, bemerkt men ze zelfs bij nacht niet, wanneer volgens De Bocarm als „Plo-po-loe“. *Scops ma-* ze zich niet verraden door liun vaak huivering- *gicus* is een klein Horonuiltje, dat met kleine af- wekkend gekras. Bekleed met buitengewoon zacht wijkingen over verschillende eilanden verspreid is ; vederen. bewegen zij zich bijna onhoor- baar. zacht men onderscheid *magics* van Ceram en. Am- als de wind, m den laten avond en den duisterten I boina, *leucospilus* van Hahuahra en B'tjan, *bou-* naclit. De sterke, met kromme cn scher- pe nagels *ruensis* van Boeroe, *merotensis* van Jlorotai, *me-* gewapende pooten stellen hen in staat snel en zeker *nadeisis* van Celebes, *siaensis* van Siade en *albi-* liun levende proef te vatten; want slechts levende, *ventris* van Floris ;>Een even klein Horenuiltje is ! de dieren maken hun voedsel uit. Zij hebben een zeer tjelupoek (JAV.) of boewek (SOEND.), *Scops lempyi*, dikken kop, met groote oogen ; die oogen zijn van Borneo, Banka, Java, Sumatra en het Indische geplaatst in het midden van kring- of hartvormige vasteland; de rugvedren zijn don- ker roestklurig, velden, bestaande uit straalge- wjj-? geplaatste met fijne zwarto vlekjes en golf- lijntjes, do buik- cn vederen; door dezc velden worden de meestal borstvedcron met een zwart pijltje in het midden. Een groote ooropeningen begrensd. De kringvormige fraai gkleurd Horenuiltje is *Scops rufescens* van de neugaten zijn, evenals de washuid en grootendcels groote Soenda- cil andon en Mai aka ; de kleur is do stork gekromde snavel, ondr borstveldecrn roodbruin, iedere veder versierd met een wit vlekje; verborgen. De vleugels zijn vrij lang, de staart kort aan de veeferen der onderdeeln is bovendien een of tamclyk lang. Meestal zijn de voct.world< cn klein. donker puntje voor aan .iedcr vlekje. (*jlaucidium* teencn tot aan de nagels met donsachtige vederen *casta- noptcrum*, de belook-watoc, van Java is bijna bekleed. liun scherp gehoor cn nitinuntend zoo groot als ons Steenuiltje; de bovendeelen zijn gezichtsvermogen stellen hen in staat om roodbruin, slchts op don kop luet dwarsstreepjes. Een zootrdieren, vogels en insccten, visschen cn kniupemh : dicrcn te vangen. Sommige soorten kokok belook, krachtig van bouw, met stevigen hebben ecu gladdcil kop, anclerc soorten hebben zwartcn snavel ; de bovendeelen zyn fraai ter weerszijden van den kop horentjes van zacht donkerbruin met witte vlekken; de onder- de den wit verlergde vederen: deze worden oorulen ge- met bruine dwarslynen. Hij houdt zich. overdag scliuil onder het dichtc loof der groote *javanenais*, van Java, Sumatra, Borneo en het booincn on wordt veelal gevonden op de boomen Maleisch schiereiland inuakt cenc uitzondring op tusschen het hooge gras; vooral het dichte hout rondom de grooto O.-l. uilen, doordat de tarsen onbeve- derd de Javaanscho graven biedt een vcilige ; schuilplaats, en mcC schubben bodekt zij. Deze vrij alge- vunwaar uit 's nachts de sombere kreet „kokokbielok“ mecn op de drie Soenda-cilandon voorkomende vogel is zich laat hooren. Borneo en Sumatra hebben ieder eeno *ijegene*, iets kleinro *Syrriium-soort*, S. *leptogrammicum* van Borneo, j 8. *myrtha* van Sumatra ; in uiterlijk vrijwel over- ', cenkende, is *myrtha* cen weinig grooter; de bovenkop cn de zijden van den hals zijn zwart- bruin; de rugvedren donkerbruinrood met rood- j bruin. banden; een bef van bruinrood; do buik- :vederen rossig wit met sniallo roodbruine banden.

I groote Teakhoutbosschen (*Tectonia grandis*) ver I borgan, waaruit hij bij avond te voorschijn komt, 'vaak de bovenkop cn de zijden van den hals zijn zwart- bruin; de rugvedren donkerbruinrood met rood- j bruin. banden; een bef van bruinrood; do buik- :vederen rossig wit met sniallo roodbruine banden.

Onze Kerkuil, *Strix flammea*, komt met geringe' :afwijking in kleur cn grootte ook in Oost-Indie

voor, o.a. op java (*Strix javanica*), aldaar serak genoemd, en op Celebes (*Strix roseibergii*). Een kleine Gladkopuil is *Phodilus badius*, slechts in weinige exemplaren bekend van Java, Borneo, Sumatra en het Indische vasteland; hij is een derde kleiner dan onze Kerkuil; het vederkleed heeft ene fraaie, van onderen lichte, rose kleur, die op den gezichtskring en den bovenkop in het witachtig rose — Schlegel noemt den vogel daar — om Rose-uil — trekt, en over al met ronde, zwarte vlekjes bedekt is. Er is niets bekend omtrent de y/Y^levenswijze van dezen zeldzamen vogel.

u"; " UITVOER. Zie HANDEL EN SCHEEP- □ : VAART.

5 UITVOERRECHTEN. Zie BELASTINGEN, DI. I, bl. 243-257.

UNCARIA. Plantengeslacht uit van de familie der Rubiaceen, waarvan een aantal soorten in den Archipel voorkomen. Het zijn klimmende heesters met tegenoverstaande bladeren, haak-vormige klimorganen en bloemen in bolvormige bloeiwijzen. Het meest bekend is *Uncaria Gambir*, die de Gambir levert (zie aldaar). Minder bekende soorten zijn *U. jerruginea* Kurz (Kait-kait, MAL.), waarvan het buigzame hout wordt gebruikt en *U. pteropoda* Miq. (Kait-kait darat, MAL.), welks bladeren een inlandsch ge-, neesmiddel zijn.

UNIE BANK VOOR NEDERLAND EN KOLO- NIEN. Nadat ernstige meeninggeschillen in den loop van 1913 waren gerezen tusschen de Directie der Nederlandsche Escompto- Maatschappij te Batavia enerzijds en Vertegenwoordigeren Com- missarissen dier Bank in Nederland anderzijds, werd te Amsterdam besloten tot de oprichting der Unie Bank, aan welk besluit in 1914 uitvoering gegeven werd.

De Nederlandsch-Indische Crediet- en Bank- vereeniging bracht haar bedrijf bij de Unie Bank in, welke de behandeling barer effectenzaken toevertrouwd aan de heeren Patyn, Van Notten & Co., terwijl de firma's Coster van Voorhout & Co. te Soerabaja en Neumann & Co. te Batavia als vertegenwoordigers voor de Bank optraden en ook elders in Nederlandsch Indie geleidelijk ver- takkingen der Bank in het leven werden geroepen.

* Het doel tier Unie Bank is het werken in de richting eener zuivere wissel- en depositobank en het verleen van crediten aan handel, land- bouw en nijverheid in Nederland en Kolonien, met uitsluiting van directe belangen bij de Indische cultures. Volgens hare statuten beoogt de Bank het uitoefenen van hetkassiers- en bankiers- bedrijf en het doen van financieele operaties in het algemeen, het beheeren van vermogens van anderen, het deelnemen in syndicaten en consor- tien en liet doen van al zoodanige handelszaken, als met het een en ander in verband staat. Het maatschappelijk kapitaal der Bank is 5.000.000, waarvan een bedrag van een miljoen is gepaait en volgestort. A Hf M

UNIFICATIE. Tot oinstreeks 1900 placht men van unificatie te spreken ter aan d id in g van het op den vorm der wetgeving betrekking hebbende streven oin evenwijdig loopende verordeningen voor onderscheiden deelen van Indie in 66n ver- ordening voor geheel Indie of voor alle buiten- gewesten bijeen te vatten: unificatie van rech- terlijke inrichting, unificatie van inlandsche rechts- pleging, unificatie van inlandsche belas- tingen in de buitengewesten, enz. Spocdig na

1900 cchter heeft, het, woord unificatie in het Indisch spraakgebruik de go heel andere beteekenissen gekregen van tot66nmaking van de wetgeving voor de bevolkingsgroepen der Indonésiers, der Europeanen en dor Vreemde Oostel'ingen, en wel — dit gaf er het bij- zondere aan — meestal in den zin van totddn- making op den grondslag van het voor de kleine, bevoorrechte Europeaanengroep verkieselyke reeht (vgl. III, bl. 574): Unificatie van reeht- spraak word dus: het ainalgemeeren van de landraden met de raden van justitie enz. (nog niet volvoerd), of het tot stand brengen van 66n nieuwen rechter voor alien, liet landgerecht (I, bl. 485, III, bl. 569). Unificatie van rechts- pleging werd: het eenvormig maken van pro- cesbepalingen op den grondslag der Europeesche wetboeken (nog niet volvoerd). Unificatie van strafrecht werd: 66n volkomen Westersch straf- reeht voor alien, volvoerd met 1 Jan. 1918 (III, bl. 566). Unificatie van privaatrecht werd: het burgerlijk wetboek en dat van koophandel der Europeanen pasdaar maken voor alle landaar- den (slechts volvoerd voor het woekerrecht, III, bl. 566). Unificatie van den burgerlijken dienst werd: vooreerst het openstellen van a mb ten voor Nederlandsche onderdanen zonder op rasverschil te letten (I, bl. 92, III, bl. 88), maar voorts het dermate organiseeren van diensttakken, alsof de bekleedijng van ambten dor Indonésiers dan wel dor Europeanen onverschillig is (Bijbl. 9173). Unificatie van onderwijs werd: vooreerst hetopenstellen van Europeesche scholen voor alien, dio voor het onderwijs aldaar rijp zijn (vgl. I, bl. 483 — 485), maar ook het zooveel inogelijk schep- pen van onderwijsinrichtingen op Europeeschen voet, die alle bevolkingsgroepen gelijkelijk be- oogen te dienen (III, bl. 92). Unificatie van do toelatingsbcpalingen dateert van J 911. Unificatie van belastingen — voorshands alleen voor een deel der belastingen beoogd — werd: het invoeren van een belastingop Europccschen grondslag voor alle landaarden, waarvan de inkomstenbelasting in Ind. Stb. 1920 no. 678 en do personeele sinds Ind. Stb. 1920 n°. 679 de voorbeeldcn zijn. Unificatie in deze tegenwoordige beteekenissen is dus, zoo zij slechts beoogt ergrlijke achterstelling van niet-Eu'opeanen bij Europeanen te doen ver- dwijnen en ruimte laat voor het voldoen aan Indische behoeften van Indonésischen gron- dslag (den grondslag van de overgrootc mcerderheid der bevolking), zeer wel te vereenigen met asso- ciatiepolitiek (zie ASSOCIATIE en VERDEE- LING); wil zij echter slechts weten van een vol- doen aan Indische behoeften op Westerschen grondslag, dan is zij zuivere assimilatie (zie aldaar).

Unificatie op het gebied van het rechtswezen, in den zin van assimilatie, is krachtig bepleit in een wetsontwerp van minister Idenburg van Nov. 1904 betreffende artt. 75 en J 09 Reg. Regl. (III, bl. 5GG) en is sinds (lien meermaalen in de Staten-Generaal aan de orde geweest; noclitans heeft Idenburg zelf op JO Nov. 1908, en op 8 April J 919, in de Tweede Kamer gewezen op het gevaar der Engelsche method . om bestaende vcrschillen te negeren op het papier. Zie, voor opheffing van onnoedigo rasverschillen, G. G. Idenburg in zijn rede op 31 Aug. 1913. Unificatie, in beide hedendaag- sche beteekenissen, kwajn sinds Mei 1918 her-

haaldelijk ter sprake in den Volksraad : zie hot register op de Volksraadsstukken. Het in Juni 1920 verschenen rapport tier herzieningscommissie voor de Indisch staatsinrichting (Dec. 1918) aanvaardt unificatie op tai van punten, voorloopig evenwel niet voor het privaatrecht; haar lid Ritscina van Eck, in zijn aan het rapport toegevoegde nota, oppert zoowel tegen de gelijkmaking der bepalingen als tegen den Europeeschen grondslag der eenheidsbepalingen be-, denkingen. Ook G. G. Fock bij zijn ambtsaanvaarding in Ma art 192] roerde dit vraagstuk aan. Zie voorts hot algemeen pleidooi voor unificatie van prof. mr. L. W. C. van den Berg in De Gids, 1919, III.

URANDRA CORNICULATA Foxw. Fam. *Icacinaceae*. Bedaroe, Daroe, Endaroe, Mendaroe, Pedaroe (MAL.). Groote boom, 30 a 40 M. hoog, verbreid over het Westen van den Archipel in de nabijheid van de kust, met rechten, cilindervormigen stam en kleine wortellijsten. Het fraai gele, later bruine hout is hard en riekt aromatisch. Het is zeer duurzaam en wordt voor europeesche woningen gebruikt als materiaal voor balken en stijlen. Het gaat door voor een der allerbeste houtsoorten van Borneo, doch is nogal onderhevig aan scheuren.

URARIA CRINITA Desv. Fam. *Leguminosae*. Lkor koetjing (MAL.); Boetoet badjing, Pati oela, Oelaoelaran (JAV.); Boentoet tjareuh, Memfejongan (SOUND.). Opperichte heester met gevinde bladeren met 5—7 blaadjes en bloemen in dichte behaarde bloentrossen. Algemeen op beschadigde plaatsen in de vlakke. De wortels zijn een inlandsch geneesmiddel tegen dysenterie, de gekneusde bladeren tegen vergroting van lever en milt. Ook de bloeiwijze wordt als geneesmiddel gebruikt.

URCEOLA ELASTICA Roxb. Fam. *Apocynaceae*. Akar gerip tembaga, Gerip* pocliih (MAL.). Liaan van Sumatra en het Maleische schiereiland, so ms zeer groot, n.l. 180 M. lang en mandsik. Met melksap levert een goeod soort caoutchouc; rle liaan is de oudst bekende rubberplant van Azië. Ook andere soorten, van *Urceola*. levert caoutchouc. Bekond is *Urceola brack yse pain* Hook. f. (Tjockgangang) van Zuid-Siiriatra en de Padangse Bovenlanden c-i *Urceola esc u leu* la (Ramboeng akar) van Achter-Jidie en de Oostkust van Sumatra.

URENÁ LOBATA L. Fam. *Malvaceae*. Pocloet

(MAL.), Pooloetan, BSnikan, Lcgetan (JAV.), Poengpoeroetan (SOEND.). Heester, van 1/2 tot 2 M. hoog met roode bloemen en zeer veranderlijk, meestal gelobde en bechaarde bladeren, ooval in de tropen voorkomend, in Ned-Indië vooral langs wegen en boschranden tot op 2000 51. boven zee. De vezel uit de bast gelijkij op die van jute, en is herhaaldelijk als vervanger van jute aanbevolen. Tot nu toe is de cultuur echter niet loonend gebleken. Wortels en bladeren worden wel als inlandsch geneesmiddel gebruikt.

UROPHYLLUM ARBOREUM Korth. Fam. *Rubiaceae*. Ki tjengkik (SOEND.). Kleine boom tot 8 AL hoog, verbreid in het Westen van den Archipel, in W. Java tot op 1300 M. boven zee voorkomend. De jonge naar kruidnagelen i'iekende bladeren bevatten eugenol en methylsalicylaat en worden als specerij en in inlandsche medicijnen gebruikt.

USNEA BARBATA Fr. on andere *Usnea*-soorten zijn korstmossen (Lichenen), die men in bergstroken als draadvormige, sterk vertakte planten op boomstammen en boomtakken aantreft. Meestal worden ze kajoeng angin of rasoeik angin genoemd, omdat ze aan de windzijde der boomen zitten (de vochtigste kant) en de inlanders meenen, dat ze er door den wind zijn aangebracht. Daarom meent men ze te moeten aanwenden bij ziekten, die aan het intreden van wind in het lichaam hun ontstaan te danken hebben.

UTRECHTSCHER ZIJENDINGSVEREENIGING. Gevestigd te Utrecht. Zij arbeidt op: A. Nieuw-Guinca, zoo*ve] langs de Noordkust als in het Zuidwestelijk gedeelte van het eiland. Het gebied is in 9 z'endingsposten verdeeld, maar zal op den duur in 17 ressorten verdeeld moeten worden; B. Halmahera, eveneens met 9 ressorten; C. Boeroe met twee ressorten. Zie verder ZENDING (P) ROTESTANTSCHER.

UVARIA. Plantengeslacht der *Anonaceae*. Heesters, meestal klimmend, met purperen, souis witte of gele bloemen. Van *U. littoralis* BL. Ojod kalak (JAV.), Pepisang (LAMP.), Kalak (SOEND.) worden de donkerpurpere vruchten so ms gegeten; dit geldt ook voor een aantal andere *Uvaria*-soorten. De stengels van *U. littoralis* en *U. purpxirea* BL. zijn zeer taai en worden als bindmateriaal gebruikt. Stengel en bladeren van *U. rw/a* gaan voor geneeskrachtig door.

VAARTUIGEN. Zie Supplement.

VACCINE. Toen de inenting van pokken met pokstof van zieken op gezonden in Europa be-
c<C>KI was goworden, bleef die in N.-Indië niet onoj)g<nncrkt. Reeds in 1779 verscheen bij L. Doornik van Batavia een boekje van W. van Ilogendorp, getiteld: „Sophronisb&, of de golutigo jnoeder, door de inentinge Vón haare dochters“ enz., waarin die inenting werd aanbevolen; Gerwijl in datzelfde jaar J. van der Steeg in hot l) (loci der Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. een opstel had geplaatst getiteld: „Berigt en

nader berigt nopens den aard der kinderziekte te Batavia; in hoever men met de inenting gevorderd is, en wat daarbij is waargenomen*. In 1780 gaf Mr. W. van Uoogondorp een „Redevoering der inenting“, die in het 2e deel der Verhandeling voorkomt en ook afzonderlijk is uitgegeven. In 1782 zotto L. Bicker de aanbeveling der inenting voort in zijn opstel: „Omtrond de inenting der kinderziekte in do Oostersche volk-planting“. Die pogingen om de rechtstreeksche inenting van pokken te doen plaats hebben, zullen wellicht eenig gevolg gehad hebben; maar

zekerheid daaromtrent bestaat niet. In elk geval zullen zij er toe hebben bijgedragen om de ontdekking van E. Jenner, dat de inenting van koepokken bij den mensch het ontstaan van menschenpokken kan voorkomen, in goede aarde te doen vallen. Den 4en Mei 1796 deed hij zijne eerste inenting met koepokstof, en in 1798 gaf zijne eerste verhandeling daarover uit.

De eerste practijzen, tevens Binnenregent van het Buiten-Hospitaal to Batavia, Jan Klop-rogge, gaf den eersten stoot tot invoering der koepokstof op Java, door in 1803 a an den Com- missaris over 's Compagnie's Hospitalen, den Raad Extra-Ordinair W. H. van IJsseldijk, een tiitgewerk't voorstel te doen, gegrond op de ver- kregen resultaten op Isle de France (Mauritius). Dat voorstel werd aangenomen en door de Hooge Regeering bij Resolutie van 12 Januari 1804 tot invoering der koepokstof besloten, terwijl bij cir- culaire ordre werd bekend gemaakt, dat de van Isle de France aangebrachte koepokstof de eenige en ware soort was. De Chirurgijn Majoor M. R. Gauffre moest met 10 $\frac{1}{2}$ 12 kinderen van G tot 12 jaar met het scheepje „De Harmonie" naar Isle de France vertrek ken om de koepokstof „levendig" naar Batavia te brengen, terwijl de Raad Extra-Ord. Van IJsseldijk verzocht werd de noodige „voorwerpen" (slavenkinderen) „te zien magtig te worden". Gauffre vertrok met 9 vrije Javaansche kinderen en *6 slavenkinderen „en was in. Juli 1804 te Batavia terug; bij Resolutie van 21 Sept. 1804 werd de gelegenheid tot inenting in het Buiten-Hospitaal, dat toen op Noordwijk stond, gegeven. Jntisschen was de inenting reeds te Benkoclen (waarschijnlijk door den Eersten dokter aldaar Ch. Kampbel) ingevoerd. In 1805 were! besloten om ook in de inlandsche kampongs om Batavia en te Meester Cornells in te enten en een geneeskun- dige naar Makasser te zenden, ten einde daar en naar de and ere kantoren om de groote Oost de koepokstof over te brengen. Er was evenwel geen geneesheer disponibel, zoodat die tocht werd uit- gesteld. In het einde van 1807, toen Gauffre voor zijne moeite met eene gratificatie van 500 rds. aan papieren „van credit" (ongeveer / 625) werd beloofd, bleek de koepokstof te Batavia en langs Java's Noordkust uitgestorven. (Zie J. M. H. van Dorssen in Gen. Tijds. v. N.-I. XXXII, 807). Had men het advies van dien geneesheer gevolgd en personen speciaal met het cultiveren en conserveeren der koepokstof belast, dan ware dat onheil waarschijnlijk voorkomen. Gauffre werd in 1808 naar Java's Oostkust gezonden en sebjnt daar nog goede koepokstof gevonden te hebben. Toen de superintendent Surgeon W. Hunter in Dec. 1811 en het begin van 1812 eenc inspectiereis maakte in Oostelijk Java vond hij de vaccine te Semarang en te Soerabaja In orde, terwijl op vele and ere plaatsen (Bangil, Probolinggo, BSoeki, Grissee, Pasoeroean enz.) door Javaansche vaccinateurs en door Europ. ge- neesheeren werd ingeent. Op Java bleven enkele malen moeilijkheden bestaan, vooral door deindolentie der inlanders, die tegen de moeite van rei- zen opzagen, welkc moeielijkheden zich evenwel in West-Java meer dan in het Oostelijk gedeelte schijnen te hebben voorgedaan. Den 19en Maart , 1812 werden vaccinateurs voor Batavia, Sema- rang en Soerabaja benoemd. Den 2en December 1815 werd bij ordonnantie het geregeld inzenden

van maandrapporten gelast. Het blijkt, dat som- tijds zelfs eene belasting werd geheven om in de onkosten der vaccine te voorzien, want in Ind. Stb. no. 10 van 6 Febr. 1818 wordt de intrekkung bevolen dicr belasting van 12 stuivers per huise- zin in sommige districten der Preanger Regentschappen. Omtrent de invoering der vaccine in de Buitenbezittingen is niets met zekerheid bekend, al blijkt het uit sommige stukken, dat de st of in 1814 op het oil and Aïnbon was uitgestorven door zorgeloosheid van de superintendent G. Babing- ton. Er werd evenwel nieuwe voorraad van Java aangevoerd en tevens werden in 1814 twee inland- sche vaccinateurs (een voor Saparoea en een voor Haroekoe) benoemd (zie J. M. H. v. Dorssen in Gen. Tijdschr. v. N.-I. XXXIV, 17). In 1820 werd een Reglement op de uitoefening der koepok- pokinCntdng in Ned.-Ind. vastgesteld, waarbij het toezicht werd opgedragen aan een Inspector, ondergeschikt aan den Commissaris voor den Ci- vielen Geneeskundigen dienst; de werkzaamhe- den der vaccinateurs (die door de opzichters-moes- tcn. onderwezen worden) werden geregeld en tevens eenige nuttige maatregelen gedurende het heerschen der pokken voorgeschreven. Tr 1831 werd dat Reglement aangevuld, en in 1852 tot eene nieuwe regeling besloten, die in 1856, '57 en '58 op Java word ingevoerd en in 1872 ook op Bali (zie J. IJdsingain Gen. Tijdschr. v. N. J. XXIII, 114). Er hebben van tijd tot tijd nog wcl eenige wijzigingen plaats gevonden, maar de regeling, die in 1856, vooral door den toenmaligen Inspcc- teur over de Vaccine Dr. A. E. Waszkiewicz is be- werkt, bleef in hoofzaak dezelfde tot het jaar 1911, toen de burgerlijke geneeskundige dienst in Ned.-Indie als een zelfstandige tak' van dienst, behoorendo tot het Departement van Onderwijs en Eeredienst, van den militaircn geneeskun- den dienst werd afgescheiden. Sedert dat tijdstip berust het toezicht op de vaccinatie bij don Hoofdinспекteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst en de onder dezen gcplaatsto Inspecteurs en Adjunct- Inspecteurs. De incn- tingen zelf geschieden voor het grootste gedeelte (bij de inlandsche bevolking bijna al Icon) door inlandsche ambtenaren, die daarvoor zij n opge- leid en den titel van vaccinatcur, inant ri Ljatjur, dragen.

De regeling, waarop ook de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur toezicht jnoecten Jiou- den, berust voor Java en Madoera op een zoo- genaamd contraal- of kringensclsl. JJaarbij zijn op Java 175, op Madoera 8 vaccine-districten aangenomen, die ieder uit drie, elkaar enclave- rende kringen bestaan. De inlandsche vaccina- tcur woont op de inentingsplaats van den binnen- sten kring. Van dit punt uit is ieder vaccinedistrict door een stelsel van 12 stralen verdeeld in evenveel sectoren, en iedere sector omvat dus 3 onderafdeelingen. In ieder dezer onderafdeelingen is een vaste plaats aangewezen waar de inenting moot geschieden. Iederen Maandag ent do vacci- nateur in do plaats waar hij woont de personen behoorendo tot ten der onderafdeelingen van. den binnensten kring, terwijl des Uinsdags en des Woensdags ingeent wordt in de tweede en derde onderafdeeling, die tot denzelfden sector behooren.

O> deze wijze maakt de vaccinator in den loop van 12 weken een ommeegang door zijn geheele district,

Uit de kampongs, waar het laatst is ingeent>

worden in de daaropvolgende week de ingeento kinderen naar de dichtstbijgelegen inentings-plaats, die aan de beurt is, gezond, ten einde den uitslag na te gaan. De voorgeschreven rap-porten en tab ell en gevon steeds "een overzicht van den gang der vaccine. Eenmaal per jaar worden op allo inentingsplaatsen de kinderen van 7 — 8 jaren oud gevaccineerd, en later de volwassencn nog cons of mcermalcn. Al die inentingcn geschieden . kosteloos, tenzij de vaccin&teur aan huis wordt ontboden. Voor Batavia en Meoster Cornelis is de regeling eenigszins anders, met het oog op de grootc dichtheid der bevolking op die plaatsen.

De vaccinatie is niet gedwongen, zelfs inaggeen dwang worden uitgeoefend (Miss. v. d. len Gov.-Secr. 24 Maart J 870, no. 557 on Miss. v. d. Chef Gen. Dienst 8 April 1870, no. 628), maar niet velen onttrekken er zich aan. De inlanders zyn bang voor pokken en hebben ondervonden dat inenten cen goed voorbehoedmiddel is. Dwang ontbreekt niet gcheel, want in Sidoardjo werd o.a. het weglrijven ter vaccinatie gegastr met / 1 a / 2 boete of met krakal, in Bantam zelfs met / 5 boete. (Kohlbrugge in „Vragen des t'ads" 1903: Ervaringen van cen Indisch geneesheer).

De koepokstof werd vroeger in den regel verscht door aanvoer uit Nederland van lymphc in buisjes of tusschen glaasjes. Daar zij dus altijd eenige woken oud was, bleek de werkzaamheid niet zelden verminderd. Daarom hebben vele malen genesheeren en am btanaren getracht de vaccinestof te verbeteren door inenting van run- deren en daarna weder bij den mensch. Aange- noiedigd door welgeslaagde proeven van den gepensionneerden ass.-res. F. H. Boers (in 1854, cn 77), nam de offic. v. gezondh. C. D. Schuc- kitik Kool de zaak op grooto schaal ter hand, waar>ij de Verceinig. t. bev. der Gen<esk. We- tensch. in N.-I. haar financieelen en morclen steun verleende, welk voorbeeld later door het (: >u vermeinct word {jcvolgd (G. B. 20 Dec. 1884, no. 2c). Den 10cn J uni 1884 entte hij to Meester Cornelis eenige runderen van het kind in en zette die inentingcn van rund op rund door, zoodat hij eenige goede generaten van koepokstof kreeg, waarmede dan weder kinderen ingeent werden (Gen. Tijlschr. v. N. J. XXIV, 254). Daar hij. (io< >r eenc ovcrplaatsin^, verhinderd werd die proeven doortezetten, worden die later door .U.K. E nth oven vervolgd (Gen. Tijdschr. v. N.-I. X X. V, 31) en door M. J. Hubert en J. ^1. II. v. Dorssen voortgezet (id. XXX, 68). Ook do off. v. gez. Zuur maakte zich zeer verdienstelijk door to trachten de uit Europa aangevoerde animale vaccine in Indiï in te vocron. Do rsultaten wftren evenwel niet voldoende. Intusschen was Schuc- kink Kool naar Nederland vortrokKon en werd h(nn daar door den Minister van Koionien in 1887 opgedragen de vcrschillende pares vaccinogines in Nederland te bezoccken, waaromtrent hij cen rapport uitbracht (Gen. Tijdschr. v. N.-I. XXIX, 229). Na nog vcllo inocilijkhedcn te hebben door- woratold, gluktct het eindelijk in 1891 een pare vaccinogenc to Weltovrcden te openen, waarvan de oprichting reeds bij G. B. van 6 Aug. 1890, no. 1 t was bepaald. Tlet Reglcniënt voor dat pare vaccinogenc is vftstgesteld bij G. B. 4 April 1891, no. 16 en de vctfinaire bijstand daarvoor noodig gorogclcd bij G. B. 31 Aug. 1891 no. 1.

Schuckink Kool was do cerste Dircecteur

en bezigdo by do opening twee kalveven, afkom- stig van zijno eerste stichting te Mpester Corne- lis, welko puisten van de 27sto generatie bczaaten (Gen. Tijdschr. v. N.-I. XXXII, 192). Sedert dien tijd werkte hot pare regelmatig door en werden de nieuwste methoden. van inenting beproefd en toegepast, als zij blcken nuttig te zjn. De Indische Archipel werd, zooveel ihogelijk, voort- durend van vorsche vaccine voorzien.

Sedert 1894 werd aan die Inrichting aan inlanders, die zich daartoe aanmelden, de gelegenheid gegeven, zich te bekwamen in de vaccinatie van menschen en kalvcren, de behandeling van vaccinestof, het steriliseeren van instrumenten enz. Zij ontvingen by gebleken bekwaamheid daarvan een certificaat.

Tegenwoordig is de officieele naam vrn het pare vaccinog^ne „Landskoepokinrichting". Zij staat onder directie van een directeur (ambte- naar), die tevens hoofd is van het Instituut- Pasteur, en aan wien een onderdirecteur en nog drie^ geneeskundigen zjn toegevoegd. Jaarlijks publiceert de directeur de hoogst be- langrijke verslagen, die in het Gen. Tijdschrift v. N.-I. regelmatig voorkomen.

De groote tocnave van het gebruik der animale vaccine maakte het noodig, dat de bestaande inrichting belangrijk werd uitgebreid. Met deze uitbreiding werd in het jaar 1906 begonnen, en op den 9en Februari 1908 kon de nieuwe inrichting worden in gebruik genomen. Deze kan in alle opzichten worden beschouwd als een modelinrichting, waarop Nederl. Indie te- recht t- rotsch kan zjn. Sedert 1910 worden aan s Lands Koepokinrichting ook cholera-vaccin en allericl andre vaccins (typhus-, staphylococccn-, meningococccn-, cn gemengd cholera-typhus- vaccin) breid. In 1913 werd een aanvang ge- maakt met de af lev ering van diagnostische sera. Door de grootc uitbreiding van het bedrijf kon nu langzamexhand de inrichting te Wcivredcn niet nicer aan de gestelde ciscnen voldoen, en word besloten to Bandoeng cen nieuwe to bou- wen, waarmede reeds een aanvang is gemaakt.

Sedert 1909 wordt op geheel Java en Madoera uitsluitend geent met animale vaccine, waarvoor wordt gebruikt do vaccine afkomstig van jonge karbouwen, die geent worden met de le generatie van la pine (op de konijnenbui gekweekte vaccine) op kalvcren. Dit laatste geschiedt omdat bij overenten van karbouw op karbouw de oog- sten spoedig veel minder good worden. Tolk ens wanneer de oogsten te wonschen overlaten, wordt voor het inenten der karbouwen nieuwe kalvervaccino uit lupine aangekweekt. Is de voorraacl lupino uitgeput, of is deze in virulentie verzwakt, dan wordt door het inenten van konij- ncn met kalvervaccino cen nieuwe lapinestam ^femaakt.

De entstof wordt tegenwoordig verzonden in gcconcentreerden vorm. n.l. als glycerinevaccine, in de verhotiding van 1 deel vaccine op 2, dln. glycerine, en even voor het gebruik door vermenging met tevens toegezonden afgemeten hoeveelheden glycerine verdund tot een ver- houding van 1 deel vaccine op G din. glycerine. De verzending geschiedt in bamboekokers, waar- bij do buisj es met vaccine, ieder afzonderlijk in een strookje perkamentpapier gewikkeld, in de openingen van ocn stuk gogelfd kardoepapier, dat zich in den bamboekoker bevindt, gestoken

worden. Op deze wijze werden in 1918 vcrzonden le omstandigheden weinig last van deze parasie- ten, omdat ze hem 17402 buisjes met vaccine, voldoende om daar- mede niet verwonden en hun aantal gewoonlijk niet groot is ; maar bij 7.855.285 personen in te cnten. Ook voor den jongo of zieke dieren vermenigvuldigen zij zich soms sterk. Men vaccineerdinst op de Buitenbczittingen wordt nu vermoedt, dat de stofbad, welke sommige vogels zoo gaarne uitsluitend gebruik gemaakt van animale vaccine, nemen, een der middelen zijn, waannede zij deze parasieten teengevolge waarvan eene reorganisatie van dien dienst vruchten te be- , strijden. Op een dier kunnen somtijds verschil- lende soorten vachtluizen worden aangetroffen ; zoo heeft men bij de kip wel vijf verschillende - 18 K.- soorten ^evonden. In het

Sedert 1898 wordt bij de vaccinatie op revaccinatie steeds gebruik gemaakt van den vacci- nostyle groote werk van El £ * Piaget, les Pediculines, zijn verscheidene individueel, om wordt geint volgens de zoogenaamde soorten streepinmethode.

Sedert het jaar 1908 worden aan 's Lands die den Ind. Archipel¹ ^ bewonen- VADERRECHT. Zie HUWELIJK. Koepokinrichting inentingscursussen gegeven voor de inlandsche vaccinateurs. In 1914 ver- vierf de / VALCKENIER (ADRIAAN). Gob. 6 J uni 1695 te Amsterdam uit de eerste Chineseche vrouw het vaccina- teursdiploma.

Kohlbrugge heeft in het straks genoemde opstel Comp. te Amsterdam en E. S. Pellicorne. Hij vertrok 22 Oct. als gepoogd aan te toonen, dat de schijnbaar zoo goed onderkoopman naar Indie en kwam 21 Juni 1715 te Batavia aan ; werd in 172G bevorderd tot koopman en geregeld vaccinatie nog veel te wen- schen overlaat. opperkoopman; in 1727 tot boek- houder-gncraal van N.-I.; in Behalve de inwrijving met taina- rinde en zout, met 1730, '33 en '36 tot Raad extra-ordinair, Raad ordinair en Eerste asch of met zand," waardoor de puisten niet opkomen. Raad en directeur-generaal: werd eindelijk door den R. v. I. tot vrijdelen velen de voorschriften door wakils (plaatsvervangers) te stellen ; de moeders, die hare zoon als zoodanig den 3en Mei 1737 kinderen niet willen doen inenten, huren voor eenige op. Het was tijdens zijn bestuur dat de beruchle moord op de duiten andere kinderen; bij de revaccinatie worden Cliinee- zen te Batavia plaats vond, waartoe het volgende geregeld wakils ingeent, vooral in plaats van vrouwen. aanleiding gaf : Nadat door maatregelen van G.U.

Daardoor vindt men mcnschen, die tot vier malen in Zwaardecreoon een stroom van Chineezen naar Batavia gelokt was, een jaar zijn gerevaccineerd, terwijl grijsaards, die voor wie, zoals achteraf bleek, geen middelen van bestaan in niet meer kunnen werken. zich geregeld daar- voor voldoende mate aanwezig waren, zag men zich langzamer hand disponibel stellen. De staten, door de vaccinateurs gedwongen dien stroom te keeren en zich van de overtoJlige ingediend, mochten om verschillende re- denen als vee] elementen te ontdoen.

word o.a. in | 732 be>Joten alle Chin., rvers (ip te pakken in den gunstig beschouwd worden. Door Dr. C. Winkler ketting naarde KaapdeGoeH-- Hoop te zenden. en op 25 Juli 1740, en Dr. J. Noordhoek Hegt is in eene van vele bijlagen die zwerfv r- ook al waren zij voorzien van perinnissic-brifji ~ voorzicne lijvige verhandeling, getiteld : (welke hun waren uitgereikt tegen betaHng van 2 JRIjksdaalders) „Aanteekeningen naar aan- Jeiding van Dr. J. H. F. „in de boeien te slaan cn te examineeren". Deze en dergelijke Nederlandsch- liidie Batavia 1906", angetoond. besluiten v ; m I de H. Reg. in Indie gaven aan den haat «I<T (Id - ncczen tegen de Hollanders nicuw voedsel, ni< i gevolg dat in Sept. 1740 de Chineezen in de <>)n streken van Batavia in formeeh-n opstaibl =<< raakten. In den nacht vrft) 8 9 Oct. bepn)ef-< n

VACCINIUM. Plawiengeslacht der Ericaceeen met zij op verschillende punten der stud ccn aanval, welke echter werd eenigfe soorten in het hooggebergte, het nieest afgeslagen. Hoewel de Chine- zen binnen do stad zich rustig uitziende als flinke heesters of kleine boo men, dus afge- hidden, was de pu- niet gelijkend op de Nederlandsche boschbes, die ook sitie der Hollanders aldaar zeer Itachelijk en vreesde men het tot- het geslacht *Vaccinium* be hoort . Van eenige erg8tc. Een voorstel van O.-G. soorten zijn de bessen eetbaar ; vooral die van V. Valckenier om de „stad va, n de Cliineezen te rui- men" heid door *malaccense*, welke echter niet in de berg- landen, den R. v. I. vervorjten, doch b<>- paald werd dat alle huizen der maar aan het zeestrand voorkomt. V. *wiring i folium* Chin, zouden wor- W Miq. MSntigi (MAL.), Temigi (JAV.). Tjantigi den onderzoekt om alleen tegen de kwaadwilligen de gcwenschte woengoe (SOEND.), komt, vooral op open plaatsen in maatregcln te nccnen. Nauwelijks was dit besluit der Reg. bekend of het „onderzoe- ken" nam ecn aanvang, d.w.z. er werd een bloeic- kraters en sulfataren voor. Van den stain maakt men liutskool. bad aangericJit dat vojle 2 dagen (9 en 10 Oct.) duurde cn waarbij

VACHTLUIZEN ook wel peJsvreters (*Mal- lophaga*) meerd dan J 0.000 Chineezen, mannen, vrouwen en kinderen, Jjct geheeten. onderscheiden zich van de echte luizen, Jjct Jevcn iieten. terwijl het plunderen, rooven en brandstichten noch waarmee zij in uiterlijk veel over- eenkomst verscheidene dagen anhehd. Jje Regeering nam intusschen vertoonen, dooi* het bezit van bijtende • monddeelen; dit is in overeenstemming met hun leefwijze, daar zij volstrekt geen maatregelen om het moorden te verhinderen, doch niet als de echte luizenzich met bloed voeden, maar terwijl nu ver- schillencle geschiedschrijvers, waaronder vooral = Van Hoevel („Batavia in 1740" in Tydschr. v.

leven van den afval der op- perhuid (huidschilfers, stukjes veer enz.). Hun pooten zijn aan, het uideinde N.-I. 3e jaarg. 1840, dl. 1, biz. 447 vgg.) beschuld •

van of twee klauwtjes voorzicn, die kunnen worden toege- knepen, zoodat op die wijze een soort van tang gevormd wordt, waannede zij zich aan haren of vceeren kunnen vastkjcmmen, Vcrcrcwg de mces- te worden o))vogels aangetroffen, maar enkele soorten leven op zoogdieren. De gastlieer, het dier waarop de vachtluisleeft, heeft onder norma-¹

//

i ?

geheel op Valckenier wrpen, zelfs bewerken dat de moord op zijn gheimon last geschiedde, komt De Jonge (Opkomst, ell. 9, 1877, biz. XLIT vgg.), in zijn onpartijdige, geheel op archief-studie bewerkte uiteenzettingen, tot gejuister trekkingen, die ongetwyfeld de zaak in een juist daglicht stellen. Desniettemin werpt deze schandaal, waar-van een vreeselijk tafreel wordt opgehangen in den boezang van Willem v. Haren „Op den moord der Sincezen, enz.” en in het Dag bock van Gerrit Verbeet, een onuitwisbare vlek op het bestuur van den hardvochtigen, onmeedoogenden Valckenier. Maar ook in andere opzichten heeft zijn be-heer zich ongunstig gekenmerkt: wo bedoelen zijn voortdurende twisten met leden van den R. v. L., welke ten slotte tot een uilbarsting kwamen. Den 6ten Dec. 1740 n.l. verscheen V., hersteld van eene ziekte (van welke ziekte de Raad gebruik had gemaakt om zich meer en meer gezag aan te maken) ter vergadering, gevolgd door een detachement soldaten, dat zich in een kring om den II. R. schaarde. Een hooglopende twist deed V. besluiten de leden van den Raad Van Imhoff, Van Schinne op Haze te arresteren en door de gewapende macht te doen wegvoeren. Den 10en Jan. 1741 werden deze leden in voortdurend inilitair arrest, naar op een afzonderlijk schip, door V. naar Nederland opgezonden en bleef hij, voorlopig althans, meester van het hem zoo lang bewaarde terrein. Inmiddels was aan V. door de HH. XVII, op zijn reeds in 1738 gedane aanvraag, den 2en Dec. 1740 eervol ontslag verlcend en vertrok hi in den Gen Nov. 1741 als admiraal der retour vliet naar Nederland; 25 Jan. 1742 aan de Kaap aangekomen, werd hij evenwel op last der HH. N. V. U. aklaar gearresteerd, naar Batavia terug-gevoerd op toen hij 12 Aug. 1742 daar aankam.

het kasteel te Batavia gevangen gezet. Ver-rihrikkijk zwaar heeft V. voor zijne willkeurige handelintron moeten boeten. Zijn grootste tegen-ander, vcm J in ho was zijn komst in Nederland onniddileHijk in ccr hersteck, zijn arrest en "pz<n<ling werden verklaard „te wezen infoimcl, mil. krachteloos om van geener waarde" ja zelfs hij tot Wtckenier's opvolger benoemd. En bovendien werd het tegen V. ingesteld strafge-ling zoo langzaam gevoerd, dat (lit bij (liens dood nog niet (en cindc gekomen. De eisch van den a<lvokant fiskaal luiddc: onthalzing en verbeurd- vt rkkiriii'-f van goeclren. Bewindhcbbers ver- klijardcii zijn proves „<lo>r <len dood gabolcrt".

!l'; „nier overleed den 20 en Juni 1751 in de gevangenis, waar hij (lus bijna 10 jaren doorbracht. Hij went (<■ Batavia zonder ccnigc)|lechtiglie< begravn. Zi<- A. V. Stellwagen, Valekenier en Van I niohiY, Elzevicr's Maandschrift, Febr. 1895.

VALENTIJN (FRANÇOIS). Geboren den 17en Ajrij nit he< huwelijk vaji Abraham V'al<ni< ijn. conrector der Latijnsche school te Dordrecht, eji Maria k<ijnsbergc> (alias; van R.), een predi-kantsdochter uit Alblas. Hij genoot z'jn. eerste opleiding op genoemde school, en studeerde daarna aan do Hoegesoholen te Utrecht (slechts kort) en te Leiden in do Godgolecrheid, Wijs- hegecrte on aanverwanto vakkeji; te Leiden word hij ingeschreven in het Album Stiidiosorum (Lugd.-Batav. 1875) op 20 Febr. | (>82 als student in de Theologh'. Nauwelijks 18 jaar, deed hij hier ((< vereisohte cxamens, werd op hot laatst. van 1684 als predikant naar Indie beroepen en ver

trok daarheen den 10en Mei 1685, dus op 19-jarigen leeftijd, liefhebber van kamermuziek zoo- als zooveel zijnor tijdgenooten.

Na eenig onponhoud aan do Kaap bereikte hij den 30cn Dec. 1685 Batavia, en 30 April 1686 zijn standplaats Amboina. Het aanleeren der Maleische taal, noodig voor zijn ambt, viel hem hier niet moeilijk; onder leiding van den bekenden G.; E. Rumphius en van den ouderling J. de Ruiter, bracht hij het zoo ver dat hij den 3en Aug. van datzelfde jaar reeds in het openbaar in het Maleisch predikte.

Het volgend jaar wees de Politieck Raad van Ambon hem aan, zeer tegen zijn zin, voor een vacante plaats op Banda. Valentijn's protest mocht niet baten; het heette: den last volbrn- gen, of anders „inct afgeschreven gage" naar t vadcrland terug; aldus vertrok hij in Juli 1687 naar Banda, met achterlating van een zuster (Anna Maria), die hem spoedig naar Indie was gevolgd; op Banda bleef hij 10 maanden (III, 2, 2c Stuk, fol. 366 en 92). In 1688 (16 Mei) keerde Valentijn wi we er naar Ambon terug, en begon in het volgcndc jaar volgens eigen getui- genis aan het overzetten van den Bybel in „t gemeen of laag Malcits** (III, 1, fol. 80); uitzien- de tevens naar een vrouw met geld. Den 12en October 1692 (IV, 2, fol. 121) huwde hij cr met Cornelia Snaats (uit een Bricsche familie), Weduwe Lycydekker; weduwe n. van zijn vriend en beschermcr Henrik Leydekker — „inyu voorsaat*", zooals Valentijn hem pleegt te noemen — in lcvn burger-kapitein en lid van den Raad van Justitie op Ambon, die aan zijn vrouw, be halve 4 kindren (Aletta, Gerard, Petronella, Bartholomeus), hoogstwarshijnlijk een groot vermo- gen had nagelaten *).

Den 6en Mei 1694 vertrok V., wiens 5-jarig verband sedert lang was verst re ken, met vrouw en 5 kindren (4 stiefkindren, n. 2 jongens en 2 meisjes, en een aigen dochtertje Maria) naar Batavia, waar hij na een gevaarlijk reis in Juni aankam; gewis heeft hij hier weer den hem gec- negen en aan Rumphius' Kruidbock zoozeer ver- knochten Gov.- Gen. in niste. Camphuis (G. G. 11 Jan. 1684—afgetreden 24 Sept. 1691, f IS Juli 1695), aan den weg van Jaka'rti bc'zocht, van wien hij later in zijn DL IV, 1 (172G) "Batavia's Grond-vesting" kon opnemen, en wiens gast hij reeds bij zijn eerste komst te Batavia in 1686 wasGCYcest (IV, 1, fol. 322; 2. 2e Stuk, fol. 106). In Dec. 1694 ging hij door naar het vadeland, dat hij 24 Aug. 1695 bereikte, en waar hij zich in zijn geboortestad Dordrecht vestigde, alwaar zijn ouders nog leefden.

>>De aanhalingen uit Valentijn's nadcr te bhandelen „Ou(l en Nicuw Oost-IndieV* zul- > k- n kortchidshalvc steeds op deze wijze geschic- den: 111, 1, 111, 2, enz., en cluiden de le of 2e Gedeelten van het II le deel enz aan

2) Deze Leydekker (overleed na 18 Sept. 1690) verloor toch bij een brand op Ambon den Won Febr. 1687 wcl 16000 a 18000 Rijks- tlaalders (IV, 2, 2e Stuk, fol. 112); zoo bezocht hij met vrouw en kindren in April 1688 "met syn eigen vaartuig, of Chaloe" (ib., fol. 117) Valentijn op Banda: of voer meermalen zyn chaloe" niur ((11, 2, fol. 257), wol zeker voor handelsdoeleinden. De 4 kindren erf den minstens 17287 Rijksd.

Volgens V.'s eigen voorstelling, had hij geen plan opnieuw naar Indië te gaan; doch „op de ernstige aandrang van eenige vermogende Heeren [o.a. den oud-Gouv. van Amboina, Padtbrugge, zeker]”, myne goede vrienden” (III, 1, fol. 95) zou hij zich hebben laten overhalen en tweede beroep aan te nemen, onder boding evenwel dat hem wederom Ambon als standplaats zou worden aangewezen; alwaar hij, weinig thuis als hij zich voelde op het water, verschoond zou zijn van „zeesavisten” aan andere eilanden per prauw. Onder die voorwaarde vertrok hij in het jaar 1710, na een tienjarig verblijf in Holland, weer in Mei 1705 en kwam per II pend a in op 18 Jan. '06 te Batavia aan. Door de ongemakken der reis ongesteld — Iced veel altijd van zee-ziekte —, vroeg V. aan de Ind. Reg. een jaar op Batavia te inogen verblijven, hetgeen hem werd toegestaan; doch den 22en Juni 1706 werd hij aangewezen als veldprediker bij het leger in Oost-Java, waarmede de Ind. Reg. in strijd met de bevelen der HH. XVII handelde, die V., zoo- als gezegd, voor Ambon bestemde. Begrijpelijk is dus, dat Valentijn het niet aan protest liet ontbreken; toch bleef hem ook nu slechts over te gehoorzamen. Dat hij tegon dit gaan ernstig opzag, spreekt uit het inaken van zijn testament te Batavia dd. 28 Juni; waar blijkt dat zijn twee eigen dochtertjes toen waren Maria en Cornelia, dat zijn ouders beiden nog leefden, en dat hij een vermogen bezat, door Dr. de Haan geschat op 20.000 Rijksd. (Priangan, I, 1910, p. 270-271). Uitgeput door de verinoeienissen van den viermaandschen veldtocht kwam V. den 10en November te Batavia terug en kon eindelijk in Febr. 1707 naar Ambon afreizen. Na een vijfjarig verblijf alhier ging hij in Mei 1712, om inlichtingen te kunnen verstrekken aan den, op 2 Maart 1708 opgetreden, hem vijandigen Gouv.-Gen. Van Riebeeck over Ambonsche kerkelijke aangelegenheden, naar Batavia; opgeroepen daaraan bij Resol. van 29 Dec. 1711, om zich te verantwoorden over een beklag-schrijven van hem dd.

1) Immers in II (1724), le Stuk, fol. 136a vertelt Valentijn, hoe deze als Gouverneur, na een zwaren tocht^{*)} op Amboina, „kort aan land geworden, en gebleven is, hoed an i k z i j n e d, w a n n e e r i k t e A m e r s - f o o r t e e n i g e n t y d b y h e m t h u s w a s, n o g o n t m o e t h e b. ¹² ⁵ PADT- BRÜGGE nu (zie dezen naam) was als ex-Gouv. van Ambon (1682—, 87), en 66n jaar Raad Extraordinaris te Batavia, in Nov. 1688 als 50-jarige thuisgevaaren. Tusschen 1695 en 1705 heeft Valentijn dus wel bij hem te Amersfoort gelogeed: *niet* tusschen 1714 en 1724. Dit latere gegeven over Padtbrugge wera! in deze Enc., dl. III, p. 247a over het hoofd gezien. En dat Padtbrugge, als vriend van Rumpius, daardoor weer van G.-G. Camp-huys en daardoor weer van Nic. Witsen to Amsterdam (1641—f 1717), een invloedrijk man moet zijn gebleven in patria, Hgt voor die hand.

2) De mededeeling in de „Boekzael” van 1727, II, biz. 616 dat V. in Holland bij zijne huisvrouw nog 4 kinderen verkreeg, en met deze, benevens zijn vrouw en het in Indië geboren dochtertje Maria de reis ondernam, is een verwarring met V.'s stiefkinderen.

Ambon 25 Sept. (De Haan, I, c. p. 278 — 279). Vrygesproken op 23 Mei 1713 door den Raad van Justitie, had intusschen dd. 29 Dec. 1712 de Ind. Reg. hem opnieuw Qen voet dwarsgezet, door hem te bestemmen voor een vacante plaats op Ternato. Dit weigerde Valentijn echter nadrukkelijk, ook deels weer om de zoo gevreesde „zee-visiten”; zijn gage en emolumenten werd hij nu afgeschreven (d. v. z. hij werd ontslagen) den 10en Jan. '13; maar na den dood van den G.-G. Van Riebeeck op 17 Nov., kreeg hij dan toch verlof om te repatrieeren, doch buiten dienst. In Dec. 1713 vertrok hij aldus naar het vaderland, waar hij na een cenc, vooral op 't laatst, inoelijke reis den 10en Aug. 1714 „door Gods zonderlinge genade” (IV, 2, 2e Stifle, fol. 165) behouden aankwam, en in zijn blijdschap over dat feit zelfs al zijn „Kaapsche schoone Constantia wijn (hooewel maar weinig zynde) en een half Aam ingezoutte schoone Kool, nevens een half Aam heerlyke Kaapsche ingeleide Quee-Peeren” aan de loodschen schonk; „hoewel my” een en ander na derhand we I gerouwd heeft” (I, c.), laat V. onmiddellijk volgen.

Valentijn vestigde zich opnieuw in zijn geboortestad Dordrecht. Daar bleef hij bijna zijn geheel verder leven wonen, in de eerste plaats zich wijdend aan de samenstelling en uitgave van zijn groot Indisch werk, met muziek zicli verpoozend en uitspanning zoekend (zoals zooveel oud-Indischgasten in die dagen) in zijn verzamling „zeehorenkns” en „gewasschen”. Hij richtte in de plaats zijner inwoning een kranse „Nej)-tuin-Cabinet” op, welks leden elkanders schatten aan „Bagyne-drollen, Idbbetjes, pimpelkens, navelkens, zee-handSchocenc, vloycn-schectxm”) CJZ. konden bewonderen; en V. liet er zich heel wat op voorstaan dat hij „bevoorens [wel] dric honderd soorten van Hoorns en SchUpen inccr, dan de Heer Rumpius gehad had” (*, (HI, 2, fol. 536), maar dat hij zijn eerste Cabinetje aan een „gr<ot Heer” vercerde „op hope van daar door een van myne Zwagers met ecu goold Anipt na Indi/i i (* helpen, wat my wel beloofd was; maar daar niets op volgde; en dat my, om de zeldzaamhfid <Icr fitukken, die duur by waren, naderhand berouwd” (ib. fol. 537).

Intusschen vertrok Valentijn, nadat zijn werk bijna geheel was afgedrukt, in 1726 naar 's-Gravenhage, in welke plaats hij in 1719 reeds een half jaar had gewoond i). Hij overleed nldaar licit volgend jaar, den 10en Augustus 1727, maar word in zijn vaderstad den 12en d. a. v. „met koetsen ses bove” I ordinaris getap^{*)} begraven.

Van belang zijn nog eenige Icvnsbijzonderheden over Valentijn's naaste verwranien, thans aangevuld uit de belangrijke Personalia in Jr. F. de Haan's „Priangan”, I (1910), p. 270—280; bij wien alleen V.'s nu eerst te vermelden en oom niet voorkomt.

Met niet geringe ophef spreekt V. van „Andreas Valentyn van der Wald, jnyen oom, ccj) zeer groot Wiskundige en werktuigkundige”, die ca. 1650 een „perpetuujn mbble in het klein” had uitgevonden, later aan hot hof van dcj) Prins-Aartsbisshop van Salzburg kwam, Rier „ar-

*) Aldus dateert de „Voorreden” van zijn dl. I uit Dordrecht, 24 Aug. 1724; maar het Voorbericht voor dl. III uit 's-Gravenhage, 31 Mei 1726.

tillcrymeester gencraal" word, on in 1668 namcns zyn Hoor „Mathomatisch en zocr vernuffigc uitvindingcn" aanbod aan Keizer Leopold I (1658 — 11705); zoals, zagt V., „my uit *myne* brieven, nog onder my berustende, gebleken is" (I, 1, fol. 1196 — 120a); dit was dus een voile (? broer van zyn vader. Zyn eigen zuster, Anna Maria, van wio reeds boven sprake was, bleek daerentogen een licht merk; nergens heeft V. het dan ook do moeitc waard geacht haar naam te vermelden *) ; zij huwde in 1688 of '89 met den vaandrig P. de Bricvings, en hertrouwde na diens dood to Batavia met den schipper Boersen; in 1713 opnicuw weduwe, kwam zij zelfs met twee van haar dochters uit het le huwelijc in het Vrouwentuchthuis to Batavia terecht. Zyn brooder Joannes, die hem ook spoedig naar Indie volgde, en op Banda „Overdrager van 't Soldy-Comtoir" werd, overleed aldaar op 't laatst van 1689 (waarschijnlijk door vergif, zagt V.). Valen- tijn's jongste stiefdochter, Petronella, huwde 8 Juli 1708 met den Onderkoopman B. de Bruyne en overleed 21 Aug. 1720. De oudste stiefzoon van V., Gerard Leydekker, trouwde 2 Maart

1710 met de weduwe van P. A. Rumphius (in 1706 op de reede van Batavia verdrinken), „Zoon van dien vermaarden blinden Hr. Georgius Ever- hard us Rumphius" (IV, 2, 2e St. fol. 152), die zelve in 1702 was overleden. En V.'s jongste stiefzoon, Bartholomeus Leydekker, huwde 19 Juli

1711 met de oudste stiefdochter van zyn brooder, d. i. dus met de klcindochter van G. E. Rumphius, doch overleed 16 Maart 1716 to Batavia. Al deze huwelijken vonden op Amboina plaats, na V.'s terugkeer uit Holland. Do oudste stiefdochter, Alctta, was te Dordrecht achtergobleven, ge- huwd met den hoopman P. Bosch.

V. keerde alzoo elc tweede maal naar Holland, terug, met vrouw en twee eigen clochters: Maria, die 18 Juni 1719 huwde met B. Forcade, Doininee te Dordrecht (deze overleed 23 Dec. d. a. v.); en de veel later, in ca. 1705, geboren Comelia, die waarschijnlijk onghuwde was bij zyn dood. Zyn echtgenoot overleed 17 Juni 1717 to Dordrecht; de beide dochters overleefden hem.

Met Valentijii was heengegaan een man van mecr clan gewone bctckenis, wiens naam, in verband to In<lic, telkens en telkens later nog ge- noemd zou worden.

Nict cchter om zijno hoedanigheden als O.-I. predikant; ah zoodanig verHiof hij zich niet boven zyn anibt- en tydgenooten.

Even min orn zyn taalstudien, incer in 't byzonder zyn bijbelvcrtalng; waarbij toch even moot stilgestaan om 't> belang *dczer zaak voor Valentijn- zelvcn. Zoals hiervoor we rd opge- merkt, begon V. volgens eigen verklaring in 1689

i) Opmerkelyk is het ook, dat V. geon fami- lie- verwantschap vormieldt mo two naame- nooten: Jaobus Valentijn, met wien hij op hot- zelfdo schip zyn tweedo reis naar Indie maakte, en dio van 1710 — 11 Fiscaal was op Banda, daarop van 1711 — 15 Opporhoofd van Poeloo Ai, waar hij stierf (III, 2, 2e Stuk, fol. 96, 102, 104); en den wedor niet presentabclen Rutger Valentijn, in 1701 "Soldyc-Bockhouder" op Banda, wolke in 1707 word afgezet. Het ge- lukte ook aan Dr. de Haan niet hierin licht te vorscdiaffen.

reeds met do overzotting van den Bijbel in 't laag- Maleisch, en had haar voltooid toen hij voor de eerste maal in. Holland terugkeerde. Al zyn pogingen editor om dio vcrtalng van Comp's wege gedrukt te krijgn, stuitten af op den tegenstand van don Batavia'schen Kerkraad en de Ind. Reg., die meenden dat „hoog-Maleisch" de vooi. * keur verdiende. Zulk een. vcrtalng van den Bij bel haclden deze zelfs opgedragen aan den kundigen , Batav. predikant Melchior Leydekker". Over deze kwestie van taal onstond in Indie en in Holland cen persoonlijke, vinnig-korkelijke strijd. Valentijn schreef, om zyn good recht te bepleiten, van zyn kant in 1698 cen hoflig, thans hoogst zeldzaam boekje : „Deure der Waarhyd, enz." (Dordregt, C. Willgaarts, 1698), dat echter niets uitwerkte ²⁾; en hoewel hij later, op verzoek van den Bat. Kerkraad, zijne vertalng geheel om- werkte in, wat V. noemt „hooger Malcitsch" (III, 1, fol. 109), werd zyn Bijbel nimmer gedrukt.

Doch waar Valentijn telkens de ondervonden tegenwerking uitsluitend wijt aan de familieban- den (nl. zwagerschap) tusschen. genoemden Leydekker met 2 leden van de Hooge Reg. in Indie ³⁾, komt het billijk voor op het volgende door V. stel- selmatig verzwegen feit, de aandacht te vestigen. Kort na Valentin's dood , in 1736 reeds, toonde de bekende Ds. Wernld *) aan, dat V. als een der 2 boedelbezorgers der nalatenschap van. Ds. J. du Bois 5), zich uit diens bodcel een Maleische bijbel- overzetting, door den op Banda in 1677. overleden predikant S. de Larges had toegecigend, „gelyk de Ambonsche Kerkenraad in vcrscheide brie- ven antekent". Hieruit blijkt dus, dat Valentin's werk in opzct wel niet oorspronkelyk was; en als zok aannemende dat de Ind. Rog. en de Bat. Kerkraad het gebeurde wisten, kan men de on- dorvonden tegenwerking zou dee Is bcter ver-

¹⁾ Vermoedeelyk is deze tegenstander van . V., Ds. M. Leydekker, geen familie van de Ambonsche naamgenooten ; Valentin vermeldt niets ten deze; en Dr. do Haan kon geen enkel spoor van verwantschap vinden.

²⁾ Een ex. van dit boekje (124 pp.) berust in de Univ.-Bibl. te Leiden. De brccdsprakig- heid van den titel: „Deure d<* Waarhyd voor 't obge der Christen-wereld geopend, waar door klaar te sien is, wat Tale voor allo Malytse

• Christenen in Oost-Indien, van gebruik, en allecn van dienst zy. Of een klaar, en net bewijs, dat, dewijl alleen de Lage, of Gemene, Malijtse Taal by hen verstaanbaar, en de Hoo- go by hen t, oonaomal onverstaanbaar [!], is, derhalvcnenz. enz.", — goeft een goed begrip van den wyldloopen en kwasi-geleerden inhoud. Dit "neG" bewys — "net" is een lieblingswoord van Valentijn — is natuurlyk in hoofdzaak terug to vinden in V.'s groote work.

³⁾ Zie als voorbeeld uit vele: IV, 2, fol. 896. Vooral het zwagerschap van Van Riebeck, die in 1708 Gouv.-Gen. word, met M. Leydekker (f 16 Maart 1701), zat Valentijn ook naar zyn eigen opvatting het meest in don weg.

⁴⁾ Zic diens Mai. Spraakkunst, biz. 241.

Wernldy, als aanlijxnger van Melchior Leydekker, was blijkbaar op Valentijn zeer gobeten. Hij schrijft: Large, ovena. Is V. ♦

⁵⁾ Overleden *ten huize van Valentijn*, op 25 Juni 1687 (III, 1, fol. 79)! En verg. III, 2, fol. III hiermee!

klaren, dan naar de wijze waarop V. ze voorstelt.

DM' bovendien veel van Valentijn's Maleisch en arbeid niet van hemzelf was, dooh van zijne vrouw, juffrouw Cornelia Valentijn, mag als zeker worden aangenomen. Deze was reeds op 13-jarigen leeftijd om ha ar taalkennis vermaard, en Valentijn heeft in zijn DI. I, 2, fol. 120 — 121 een Mai. brief met. Arab. letter van den Sultan van Batjan, gecopieerd door haar hand, in facsimile weergegeven 1).

Ook ander werk van Valentijn op taalgebied mocht rimmer het licht zien, zoo bijv. con groot Maleisch woordenboek (van hemzelf?, of veeleer van Herbert de Jager?: dan wel Rumphius?); idem een Javaansch (van hemzelf?); cene beschrijving van den Moh. godsdienst in't Maleisch (van hemzelf?). Een globaal opgave zijner hss. vindt men in de "Boekzel", 1727, II, biz. 628; on verg. Werdly, op. cit. 1736, biz. 294 — 295, on 304. Een ook thans nog waardevolle lijst der minstens 27 Mai. hss. welke V. verzameld had, geeft hijzelf in III. 1, fol. 26 — 27 (minstens 2G), plus nog de Hang Toewah (V. I, fol. 316); men vergelijkte daarin de lijst van 69 + 8 Mai. geschriften door Werdly vermeld (o. c. p. 343 — 356, en Naberecht aan den Lezer).

Doch Valentijn bleef bij het nageslacht in eere oin zijn in vele opzichten onschatbaar „Oud en Nieuw Oost-Indien", een standaardwerk, de eerste Encyclopedie (met al haar deugden en gebreken) over gansch Indie, nl. over de landen waar de Compagnie toenmaals gezag uitoefende; een werk, waarvan het denkbeeld bij hem vast niocit hebben gestaan toen hij in Mei 1705 voor de 2e maal naar Indie ging, waarschijnlijk onder invloed van Rumphius, pas verschenen Amb. Rari- teikamer (Amsterdam 1705; maar met Voorrede van den?Drukker aan den Lezer dd. 1 Nov. 1704), en de wetenschap van (hens dood (15 Juni 1702), welke in midden 1703 V. te Dordrecht had bereikt. Volgens de "Boekzael" van Dec. 1722 zou zelfs „al van den jaere 1686, en zulx zedert zyn eerste Reize naar Oost-Indien" het voor-nemen bij V. hebben bestaan „tot dierglyc een Werk" (p. 795-796).

„Vraagt men my" (zegt V. in zijne Voorrede, dd. Dordrecht, 4 Aug. 1724), „wat my bewogen heeft dit. Werk te schrijven, niet anders, dan om eere by de Verstandige Wereld in te leggen, om te toonen, dat ik myn tyd, terwyl ik nog geen vast Beroep weerkreeg, neerstig waargenomen heb, ...tot verheffing van myne Natie, tot luister der Ed. Maatschappij van het Oosten, en by cenzeker gevoel hier uit, ook tot cere van Dordrecht aan te leggen, alzoo (voegt V. niet zonder heide toe) v'oor die Stadt geen oneer is inboorlingen te hebben, die dat klein en als uit de mod-der opgezegen Nederland zoo sterk en zoo I-ragtig in zynen helerden dag weten te zetten". Hier drukt V. zoo juist uit het doe] waarmee hij schreef.

>)Verg. Troostenburg de Bruijn, Biogr. Wdb., 1893, bl. 438, die met hinderlijke schrijffout haar daar „C e c i l i a" noeit (r. 4 v. b.). Ook is er niet de minste twijfel dat dit V.'s vrouw, Cornelia, en niemand anders gewest is. — Het origineel ms. van dezen brief berust in de Univ.-Bibl. te Leiden, als No. 1625.

2) Dit heeft lijkenbaar betrekking op Valentijn's ambteloozen in Nederland na zijn 2en terugkeer in 1714.

Niet dus om den wille der wetenschap in de eerste plants, maar tot verheffing van Nederland, tot verheerlijking van de Oost-Indische Compagnie. <Toen Valentijn aan zijn boek begon, was hij zich niet bewust dat het zoo grooten binnang zou krijgen. Wel beschikte hij al dadelijk over een schat van gegevens, vrucht van eigen studio, verzamelen en waarnemen, aanzienlijk vermeerderd met aantekeningen van anderen, o. a. van den beroemden Rumphius, wiens handschriften hij geheel verwerkte^{*)}, maar een zesde deel der stof zou hem gedurende de eerste jaren van den druk (1723 — 26) pas toevloeien. Inimmers hij verkreeg (zie to ch zijn „Voorbericht aan den bescheiden Lezer", III, 1, dd. 31 Mei 1726) toen: „verscheide zeer nette con ogt Papiercn* over Malabar, Bengalen, Koromandel en de Kaap van M. en E. van den Broucke en W. A. en S. van der Stel; C. Beermink verschaftte hem „met cenzonderlinge genegenheid" de gegevens over Makasser; niet minder waren hem van dienst de nota's, kaarten en teekeningen van M. van Weert, D. Bernard, A. van der Duyn, J. van Stedland, C. J. Simons, E. van Dishoeke, J. van Oudenstcin, en S. Schijnvoet, voort meerende autoriteiten, „<lie niet alleen veelc jaren in Oostindien doorgebragt maar daar ook de voornaamste Landvoogdycn en Direction der Ed. Maatschappij best iord [hadden]".

Al dezc bronnen verwerkte Valentijn tot eeu, zij t ook niet a a n c n ges c h a k (* Id. gch -el, daL in 5 deelen, 8 statige folianten vormend, in de jaren J 72-1 (I 1) 1 72<> (If 1 - 'v), t<- Jor<?edit. <*)

Amsterdam, resp. bij J. van Braam (dus in zijn vaderstad) e> G. onder de Linden (de firm a van o. a. het maandschrift „Bockzaer) Iv1 Licht zag onder den titel:

„Oud en Nieuw Oost-Indien, vervattende<-<, t'n naukeurige en uitvoerige Verhandclijge van Nederlandhs Mogenthy<1 in di' gewestcn, enz. Met meer dan thien honderc con vyftig Prentverbc<- l- dingen verrykt. Alch zeer naukeuri^ n met veele zeer Jiettc daartoc vercysch< kaurt<-n opgeheldert door Francois Valenly, onlaniz.- Bo- (henaar der Goddlycyn Woords in Amlon. Jkiri- da, enz."

Deel J (in 2 gedclten) met het fraaie porbret van> Valentijn op 58-jarigen Jeeft ij<l. bev-at <n geleerd verliandclijg naar dcii trant des t j<ls, als inlciding („Nedclan[Js Mogent]ei[P in O. - l.); en vrcvolgens een hpsclrijving der (i Molukfii: Pjilolo Ternate, Tidore, Batjan, Makjan, Motir; en daarbij ook Mindano, J'alaui, Sangir, Siau, en zelfs Noorti- en Oost-Celcbes; deel II (ook in 2 gedclten), de beschrijving van „<lo Landvoogdyc" Amboina (Ceram, Boer. , , Ambon, 3 Oeliasers, Mani pa, J'onoa, K(: lang, e.a.); III, 1 is Jict locaal-kerkelijke on natuurwetenschappelyke deel (Ainb. Zaaken v.(1. Godsdicnst; Boomen, Blanton, Dieren, Watcr-di[ren, Zee- horenkens); I fl. 2 handeH

*) Nl. Ruin ph hss' ni miner nog uitgegeven Amb. T'and-beschrijving, de Ami). Hist'orie (pas uitgegeven in 1910 in de Bijdr. Kon. Inst., 7e Rks. dl. X), en het iji hss. tot nog toe onbekende „Amboinsche Dierboek" (zie Rumphius-Gedcnkboek, 1902, p. 167); zelfs R.'s Kruidboek, dat eerst na, 1740 het licht zou zien, resumeerde V.!

Bali; voorts over Tonkin, Cambodja en Siam; IV, 1 beschrijft Java, door V. nog ouderwetsch "Groot-Java? gnoeind, Batavia, Bantam, en de Levons der Gouverneurs-Generaal tot en met de Haan, met portretten¹⁾; alsmede aan het cincl Camphuys* bijdrage over „Batavia's Grond- vesting"; IV, 2 behelst het slot van Java en eene beschrijving van Suratte; voorts de Levons der Groot-Mogols, China, Formosa, en Valentijn's „Uyt- en Thuy's-rycye" (juister zou zijn gewest: „reyzen", want alje 4 worden, blijkbaar naar een dagboek, beschreven); V, 1 handelt over Koro-mandel (met Pegu en Bengalen), Porzie, Malakka, Sumatra, en Ceylon; en V, 2 over de Kust van Malabar, Japan, de Kaap de Goede Hoop, en Mauritius.

Wanneer men bovenstaande beknopte inhoudsopgave overziet, blijkt uit de volgorde der behandeling — bijv. Sumatra is behandeld tusschen Malakka en Ceylon; Celebes staat deels in I, 2, deels in III, 2; Achter-Indie (Tonkin, Cambodja, Siam) staat tusschen Bali en Java; Voor-Indie is over 3 Deelen gesplitst; de Uit- en Thuisreizen hadden het slot van alles behoorde te zijn, gezinszins Mauritius —, dat Valentijn nauwelijks naar een vast plan gewerkt heeft: wat hij in handen kreeg was hem winste en van een systematische beschrijving is bij hem geen sprake.

Het oorspronkelijk prospectus van de „Condition" der twee uitgevers staat afgedrukt in de „Boekzael" van Dec. 1722 (XV, p. 793—805), en beloofde 5 folio-deelen met „1000 vellen let terduuk" 4000 biz., on. „125 vellen Plaatrn"; inbegrepen de „prentverbeeldingen" tusschen den tekst, alsmede een (niet genocind) a ant al kaarten; de in teekening begon 1 Jan. 1723, en sloot 30 April d. a. v.; behalve de gewone in teeken-exx. ad f 70/„, zou een klein aantal exx. op groot papier worden gedrukt ad f 90; na de in teekening werd de prijs f 90, resp. f 120 (doch later verhoogd tot f 116, resp. f 150).

Doze omvang — voor den druk der 7 folio-deelen van Runiphuis' Icvnsarnd zijn 15 jaar best eed uit de pers gekomen bin non 4 jaar, on klaar geraakt een maaiul of acht v66r den dood van dm toen 61-jarigen schrijver, die zelf do correct te gcheel had gedaan (Boekzael, 1723, I, p. 101). heuft nntuurlijk vereischt dat ter perse ging wat a Is kopij gerecd was, zondcr te wachten

¹⁾ Op een portret ntoct daarbij afzonderlijk rle a a ii dac lit gevest igd. Valentijn zegt bij de beschrijving van G.-G. de Haan (fol. 351), dat hij thans dieus niet kan g'ven, doch stollig later hoopt het te kunnen doen, waarom hij al vast pen rijmpje op zijn afbeelding maakt. Nadat hut gelieele wrk was afgedrukt, was (lit portret, blijkens de generale inhoudsopgave achter in I), V, 2, nog niet s. orschenori. In do Boekzael v-aji 1727 echter (Dec.-nfl., 11, 728) (leclen do uitgevers van „Ll]cn'n" mede, dat De Hnan (G.-G. sedert 8 Juli 1725; geboren te Dordrecht) zijn „afbeeldsel naar het Vaderlant hoeft go] i even over te zenden» en cl at do utcekenaars het „Portrait gratis, en tot een toegift k on non bekomen" na 11 Jan. 1728.

In een werkelijk volldig ex. niag dus het portret van dezen „schrancrc Dortenaar" niet ontbreken.

op aansluiting, goede ordening of d66rlopende paginering in elk deel. Bij stukken onbroken werclen de 5 folianten geboren, gesplitst in (gewoonlijk) 8 banden, onderverdeeld weder in niet minder dan 17 telkens nicuw gepagineerde stukken (I, 1 : 317 pp.; I, 2 : 482 pp., met bladwijzer voor beide stukken; II, 1 : 351, met reg.; II, 2 : 282 + 48 pp., met reg.; III, 1 : 586 pp.; III, 2 : 259 + 96 pp., met reg. voor het I lie deci; IV, 1 : 491 pp.; IV, 2 : 311 4- 166 pp., met reg. voor het IVe deci; V, 1 : 360 + 46 + 462 pp.; V, 2 : 48 + 16G + 160 pp., met reg. voor het Ve deel, alsmede, „Drukfeylen" en „Ordre voor den Boek-binder"; samen dus ruim 4800 biz., de inleidingen meegerekend, en tai van platen en kaarten meer dan iianvankelyk bedocld was. De uittying der uitgaaf, van dl. III af, deed dan ook de Amsterdamsche firma G. onder de Linden in haar „niaandschrift "Boekzael" van Maart 1727 verklaren, dat dit „het werk een vierde duurdur" had doen worden „dan by de voorwaarden van inschryving opgegeven was, en het in platen van vyf tot acht delen doen uitlo-pen"(XXIV, p. 318); n.l. „twee hondert vellen druk, en 85 vellen plaetwerk groter". Verg. ook het slot van de „Ordre voor den Boek-binder" achter dl. V, 2.

Hot inleidend 1c gedeelte van dl. I, is een opstel [om] te toonen dat die Nazaaten dor Oudc Bataviars van hunne Voorvaders niet ontaard zyn" (I, Voorrede); de beschrijving der Molukken cuin. ann. (I, 2), waar hijzelf nooit geweest was, zal wel berusten op papieren van en deels door den oud-Gouv. van Ternate, Padbrugge, en anderen, verkregen. Verder vult Valentijn met Amboina c. ann. anderhalf deel (II, 1 — III, 1) en kan men dan ook zeggen, dat hy, met den deugdelijken Rumphi als waardevolle bron, zijn onderwerp hier geheel uitput. Over het reeds in zijn tijd voor de Comp. zoo belangrijke Java blijven zijne medecleelingen zeer onvoldoende en op-pervlakkig i); alleen Batavia en Java's terrein worden vrij goed behandeld, en in het verhaal over waf hij als veldprediker ondervond in den veldtocht tegen Soerapati van 1706, staan hier en daar aardige inlandsche bijzonderheden; hef „half blad Javaansch Schrift" tegenover fol. 62 in IV, 1, staat daarentegen op zijn kop; en wel, constateert hij daarmevens, dat de Javanen „Djoopoeroo in plaats van Djapara zeggen" (fol. 616), maar in zijn bei(y) transcripts van t Onze Vader met p'gon-schrift in het „Laag Javansch" on in het „Hoog Javansch zoo als mon aan Hof [dus to Bantam on Cheribon; of Kartasoera (?)] spreken, zou", is geen spoor van die Djapara'sche a-uitspraak te vinden (fol. 63), en geeft hij geen afdoend bewys voor h<5t Matarainsch gebied.

Iet Sumatra heeft hij in 46 biz. afgerekend; aan gehoeel Borneo wijdt hij nog niet ton voile 17 biz.; van Celebes beschrijft hij apart „Macassar" (108 biz.), terwijl (hij reeds de rapporten van

i) De niet onbelangrijke beschrijving van „Battavia's Grondvesting" (IV, 1, fol. 421 — 491) was, zooals V. zelf verklaart (fol. 420), in 1667 door den toenmaligen „eerste Klerk" en lateren G.-G. (1684 — 91) Joannes Camphuis opgesteld; zie reeds hierv66r, Daarentegen heeft den schriftelijken arbeid van CHASTELELN. (zie dozen naam) niet gokend.

Padtbrugge over Noord-Celebes (zie deze Enc. III, p. 247b) e.a. in zijn dl. I, 2 bij de Moluk ken had verwerkt.

Maar, behalve dit grof gebrek in verhoudingen, toont V.'s werk het algemeen kenmerk van zijn tijd: de kennis der bewoners van de verschillende eilandgroepen wordt geheel als bijzaak beschouwd; een duidelijk geographisch overzicht van den Ind. Archipel b.v. ontbreekt; in hoofdzaak zijn V/s beschrijvingen gewijld aan de Europeanen en nimmer in't bijzonder de Nederlanders, en den handel van de landen der Compagnie. Terwijl Valentijn honderden folio-biz. vult met betrekkelijke kleinigheden (extracten uit notulen der Kerkraden bijv.), weest hij (om een sterke tegenstelling te nemen) van het wezen der Javanen slechts dit te vertellen: „De manszyn doorgaans moorddadige, trouwlooze, en wrede menschen, die iemand om een schelling twee of drie, zonder onderscheid, zouden doodslaan, daar het anders de bloodste en lafhartigste guilen zyn, die den aardbodem draagt” (IV, 1, fol. 53—54). Van hun vrowen heest het: „Alle ... hebben een zeer grooten verwarden bos haar ... op haar hoofd staan ... Ook geeft het een groot afzien by ons ... dat zy van hare bobornismeerzels dik en vet bemorst zyn ... zoo zien zy 'er ... veellyts uit, dat men haar met geen tang aantasten zou” (ib., fol. 54). Bij Sumatra zegt V.: „Het is niet noodig, dat wy de inwoonders ... beschryven, aangezien zy ... van de Javanen zeer weinig verschillen, uitgenomen dat zy my zoo uitstekend van kaaken, en zoo groot van oogen niet voorkomen” (V, 1, 2e St. fol. 3).

Van de buiten ons tegenwoordig Ned. Oost-Indie vallende landen zijn bij V. zeker het best behandeld die in het heele Ve deel, met name Perzie, Ceylon, en de Kaap; vooral ook door de plattegronden en platen, waarop in 1744 HEYDT (zie dezen naam) een soort voltooiing gaf. Gevoelachtig ook altijd nog zijn de Levens der Groot Mogols in dl. IV, 2, met talrijke afbeeldingen naar Perzisch-Hindostansche origineelen; ook Formosa is steeds van waarde, en belangryk zyn de twee plattegronden van Macao (in „Tsjina”). Voor „Choromandl”, waarbij gevoegd is Pegu, Arakan, Bengalen en zelfs „Mocha”, had hij de gedrukte werken van Ds. Rogcrius (1651), Ds. Baldaeus (1672), en Dr. Havart (1693). Voor Perzie, behalve het werk van Corn. de Bruin (1711), vooral kostlyre hss. van HERBERT DE JAGER (zie dezen naam) en anderen. Malakka beduidt niet veel (53 biz.), en steunt deels nog op arbeid van Ds. P. van der Vorm (1708), maar een plattegrond of goede kaart ontbreekt; Ceylon is hoogst uitvoerig (462 biz.); Malabar (48 biz.) rijk in plattegronden, ook platen, zelfs 2 van Daboei; Japan, hoewel vrij uitvoerig (166 biz.), deels naar Montanus (1669), heest slechts een kaart, geen plattegrond, en maar 2 tekst-platen; de Kaap der Goede Hoop (147 biz.) heest echter weer niemige, ook nu nog waardevolle, kaart en plattegrond en plaat, anterior aan het werk van Kolbe (1727).

Valentijn's groote verdiensten als schryver, als enoyolopaedist, liggen dus op het veelonivattend gebied der historic in de eerste plaats. De vestiging en uitbreiding van het Nederlandsche gezag, met zyn nasleep van politieke verwikkelingen, oorlogen, contracten, is door hem beschreven met een volledigheid, waarin hij pas in de 19e eeuw

overtroffen werd door schryvers die uit arobiefstukken konden putten. Valentijn mag met recht dus onze koloniale Wagenaar (z66 Busken Huet) heeten. Nog nicer nauwkeurig is V. in zyn — zoo — als hij met voorliefde zegt — „Zaaken van den Godsdienst”, waarmede hij, hier ook absoluut vertrouwbaar, bouwstoffen leverde, voor de geschiedenis der Hcrvormde Kerk in Indie. Verdicnstelijk zyn verder zyn persoonsbeschrijvingen, die een begrip geven van de eigenaardige toestanden in Indie op het laatst der 17e en 'G begin der 18e eeuw; al is het waar dat men V.'s oordelvingen, partijdig als ze zyn, vaak slechts onder voorbehoud kan aanvaarden. Werkelijk goed en duidelijk is Valentijn in zyn plaatsbeschrijvingen (Ambon, Batavia bijv.), waardoor veel aan de vergetelheid is ontrukkt dat anders onherroepelijk verloren zou zyn. Doch niet minder belangrijk zyn de talrijke platen, portretten, kaarten en plattegronden die Valentijn's werk maaken tot eene groote geillustreerde Encyclopaedie over gansch Nederlandsch-Indie van toen-maals.

Met dit al drukt op de wetenschappelijke betekenis van Valentijn zyn kleingezicht, zyn breedsprakigheid, zyn „wauwelzucht”. De belangrijke feiten liggen als ware begraven tuschen breed uitgemeten, onbetekende vertoogen, die in veel gevallen nog op den eigen persoon van Valentijn betrekking hebben.

Toch is het ook waar, dat V.'s verhalende, haast pratende schryftrant eene eigenaardige bekoring bezit in zyn ouderwetsch-Hollandsche taal, een bekoring, die Busken Huet het mooist in echt waardeerende woorden heest uitgesproken.

Het ligt voor de hand dat het Valentijn niet aan bewonderaars heest ontbroken; evenzeer, dat de critiek hem, om zyn minder goede eigenschappenen, niet lieft gespaard. De aan het slot gecgeven bibliographic bevat de noodige bronnen ten bewijze. Om te woten in welke mate de nieningen over Valentijn's verdiensten uiteenloopen; n. vergelyk men slechts hoe Van Hoovell in 1839 hem groot noenit, en zegt dat Jij „nissc< n: hien den cersten rang in de wetonsclapptijck< wrcld dezer [Indische] landen bekkcdt” (T. v. N. J., 2e< jrg., II, p. 31), terwijl Prof. Veth, die in den „Gidfi” (1807, II, biz. 228) reeds sprak van wawclenden toon en do plathcden van Valcnlijjn, in de Voorrede van zyn „Java”, len druk (I,

i) Toch is die critiek niet in alle opzichten rechtvaardig, wanneer men V. o.a. ten laste legt dat hij Rumphius's kostelijke handschriften (die hem, wegens zyn familic-verwantschap, zoo gemakkelijk in handen konden komen), steeds heest gebruikt met stelselmatige verwijzing van zyn bron.

Wei is waar noemt V. zyn „Boeje(n)-wiend** (III, 1, fol. 348) niet met name in de Voorrede van <11, I of III, dooh in dl. H, I, fol. 32, ver-sohlen als't ware tussheden tekst, zegt hij toch bij de beschrijving van *I eiland Mani pa: „Eindelijk voegen wy hier een zeer net Kaartje ... by, 'tgeen de verniaerde Heer ... Rum-phius (Een Man, van wiens netto.aanteekening over dit land van Amboina, wy ons veel bedienen) ... wonderlyk fray [heeft] afgetekent”. Op deze erkenning van Valentijn werd reeds door ons de aandacht govestigd in het Ruinphius-Gedenboek, 1902, biz. 193.

1875), met opzot vermydt hem to noemon onder <J> vroegoro sohryvors over Java I

Hoo moeilyk het togenwoordig nog valt V. onpartijdig te sohatten, blykt uit do slot-alinea van Dr. de Haan's specialc studio over hem uit 1910: „Ziedaar dus wot uit officieelo bronnen omtrent Valentijn blykt. Nu hijzelf twee ceuwen lang bijna alleen het woord heeft go had over zijn por-soon, werd het tijd ook eens anderen to hooren. Voor mij blyft het een psychologic raadsel hoc V. in zijn boek niet liever geheel over zijne per-soonlijke omstandigheden gezwezen heeft. Het is waar, wij zouden dan de beste partijon uit zijn werk missen.^M (Priangan, I, p. 280).

Het best benadert men Valentin's enormo be- tekenis voor de kennis van „geheel Nederlands- [ndia]“ der 17c eeuw in zijn uitersten handols- kring — van de Kaap tot China on Japan, van Nieuw- Guinea tot Perzie — door enkel doze twee vragen stellen: hoc zou het zijn, indien wij hem *niet* gehad hadden ? en hoc, zoo wij hem thans *niet meer* hadden ? Niemand zal dan aarzelen dezic rijk geillustreerde Encyclopaedic uit 1725 over Nederland als Oostersche mogendheid, samenge- steld door een verzamelaar van rijp on groen in. cen nog zeer achterhoudende periodo), cen schat te noemen waarop wij trotsch mochten zijn in het verleden, zeg tot 1862, toen J hr. Mr. de Jonge zijn standaard-seriewerk begon; en ook thans nog cen waardevol bezit, door het vee) omvattende maar slordig te boek gesteldo. Als inlciding tot allerlei Oostersche landen, als vingervijzing naar tai van 17-eeuwsche historien en bijzonderheden, als kenschets van honderden kolonialc figuren — al mootnen den Doininee clan ook met gezon- den twijfel lezen —, als ook nu nog waardevol reisboek voor de Molukken, onschatbaar zelfs voor Ambon, Ceram, Ocliasers, Banda, blyft Valentijns levenswerk van goeden tweeden rang en curicuzen vorm; in de schaduw alleen staande van Run)Jius' ccrsterangs arbeid.

oor.spronkelijke „Valcentijnsⁿ word, in zijn xehed, jiminer herdrukt ; daartoo workte zeker niede de groote oplaag, daar het boek niet min- *ler dan j uist 650 intcekenars telde). In dit ¹²

1) Bij zijn 2e thuisreis in 1714 werden, vertoll V., „tweo van mync beste kisten“ op last van Heeron XVII aangelouidon, en nooit to- ruggegeven ; con en ander- „op zeer liefdoloos schryven van dien Heer oppcr-Landvoogd „van Jiiieboek“ (III, 1, le Stuk, fol. 104). Vragc: zaten hier koopmanschappen in; of papieren ? Vojgens reglement mocht cen prodikant met gezin bij de thuisreis medecnen 3 grooto plus 2 zgn. niatrozon-kisten(zie IV, I.fol. 342 — 343).

2) Een vergissing begaat dus Kalff (Ind. Gids, 1900, II, biz. 936), als hij meent dat on horndruk noodig was, nadat 2200 oxx. waren vorkooft ; (dit gotal on die horndruk hobben be- trokking op het „Plan“ of Prospectus van V.'s werk. Kalff ontleende zijno mededeling aan clen „Navorsclior“ VI, 1856, bl. 193 (lees aid us voor : V), doch zio juistor de „Boekzaer van 1723, I, blz. 103-107 (in Jan.-afl.); en verg. er nader biz. 227-230 (Febr.), en 363-369 (Maart), vooral biz. 308—369 over de bolang- stolling van wijlen Prof. Reland (f 5 Fobr. 1718). Do totale oplaag zal 750 X 800 oxx. zijn geweest.

vorband is't niet onaardig op to ificrken dat V.'s uitgevors zich verbonden (Boekzael 1722, II, biz. 804 ; in de Deo.-afl.) „dit Werk direct nog indirect, noit wodrc te zullen drukken, on con boete van drie duizend guldens¹¹ ieder, ook aan hun Erven of latere koopers van hun fonds verboden zy dat. Toch werd V.'s Vorhandcling dor „Zee-horenkens en zcg-gwasschen“ (III, 2), vermeerderd met zijn portret, als een „Vervolg van de Amboinselic Rariteitkamer van G. E. Rumphius“ in 1754 bij J. van Keulcn te Amsterdam opnicuw uitgege- ven; en bovendien in het Duitsch vertaald door Ph. L. Status Muller (Weenon, 1773).

Aan den in 1824 door Collof d'Escury uitge- drukton wensoh (Holland's room, onz. I, 1825 ; biz. 15 der Aanteekeningen), „om het wezenlijke uit Valentijn te trekken, con het over te gieten in den stijl en vorm van onzen t'kd“, is evenwel later, gdeeltelijk ten minste, uitvoering gegeven. In 1866 — 58 verscheen toch te 's-Gravenhage : „Francois Valentin's Oud on Nieuw Oost-Indien. Met aanteekeningen, enz. uitgegeven door Dr. S. Koyzer“, 3 din. 8°. (zonder platen of kaarten). Deze titel kan voor die drie deelen moeielijk gel- den, want het tweedo gedeelte, dat de landen bui- ten onze tegenwoordige Oost zou bevatten, is nimmer verschenen, en ook hot doel van Prof. Keyzer, die zyne uitgavc (zie zijn voorrede) be- schouwd wilde zion als in hoofdzaak een legger voor onze ambtenaren, met name in de Buitenbc- zittingen, word alleen voor do Grooto Oost be- roikt ; de bcschrij ving van Sumatra is trouwens niet opgenoincn.). In iSt32 word Prof. K.'s halve uitgaaf nogmaals gedrukt te Amsterdam, en is, in haar handig formaat, nog steeds een soort „Baedeker“ voor bestuursambtonaren op Ambon en Ceram.

Valentijns schildorahtige, in alio opzichten gelukking geslaagdc beschrijving zijner beide uit- en thuisreizen, vond in de uitgaaf van Prof. K. even- mi n een plaats ; doch doze werd, voorafgegaan door Bus ken Huel's „Litterarischeo fantastic¹¹ van 1879, in 1882 opnicuw uitgegeven door A. W. Stellvagen, *s-Gravenhage, 8°, in — zoolals hij in zijne. voorredo verduidelijkt — hedendaagshe spelling, doch mot overigens onvoranderden tekst²).

V.'s naam word nogmaals tot eerc (?) gebracht door Mr. Sorrier, op wicns voorstel de Mij. ter bev. v. h. Natuurk. Ondorzoek der Nod. Kolo- mion in. 1891 besloot eeng Valcentijn-medaille in to stellen tot „het aanmoedigen van o o r- spronklijko wetenschappelijke studien in de kolonien“. De vraag rijst, of men daarmede verstandig heoft gedaan. De medaille is ongebo- ren gobioven tot hoden.

Valentijn is on blyft editor onze cersto Indische

x) Eon uitvoorigo lang niet nialsche critiek over dezo gobrokkigo uitgaaf word gegevon door W. Q. [= Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford] in Algom. Konst- on Lotterbode, 1855, biz. 248, en 1856, 139.

2) Wanncor men editor bij St. Icest (biz. 63), dat Valentijn, zoooven op Batavia geland, „baar“ als hij is, meent ieinand sterk to zien bloedon by het eton van „p i s a n g“, in plaats van „p i n a n g“, zoolals V. torocht sohreef, krygt mon wol eeng wantrouwen in dien „on- ver&nderden tokst.“

Encyclopedist, wiens hoop „tot cere van [zijn] kinderen, en mcde-inboorlingen, nog lang, e n n i c t o n g e a g t n a [z i j n] d o o d t e l e v e n" (I. Voorrede), ruimschoots. en met goed recht verwezenlijk is geworden.

Bibliographic. „Macpdclyche Uittreksels, of Boekzael der Geleerde 'Verelt.', XXV, t'Amsterdam, G. onder de Linden, 1727, II, bl. 613 — 620 (in Nov.-afl.); G. H. Werndly: Maleische Spraaklynst, enz., Amsterdam 1736, biz. 240—247; Van Hoevell: Tijdschr. v. Ned.-Indie, 1839, II, bl. 31—36; Cd. Busken, 'Huet' Litterarische fantasien en kritieken, dl. XI [1879], bl. 3 — 36 Van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Ned.-Indie, Arnhem 1884, passim; Dez.: Bio-grapliisch Wordenboek van O.-J. predikanten, Nijmegen 1893, i. v.: S. Kalf: Francois Valentijn, Indische Gids, 1900, II, bl. 907 — 939; Rumphius-Gedenboek, Amsterdam 1902, in *t bijzonder de b i d r a g e van Dr. F. de Haan: Rumphius en Valentijn als geschiedschrijvers van Ambon, bl. 17—25, On verg. bl. 193 — 194, alwaar ook jfiedling wordt gemaakt van cen te Rotterdam berustend hs. met oorspronkelijke teekeningen van visschen voor V.'s groote werk; Dr. F. de Haan: Priangan. De Preanger-Regentschappcn onder het Ned. bestuur tot IS11; I (1910), p. 223 — 224 (hss. van H. De Jager), 270 — 280 (Personalia); II (1911), p. 192 noot (V.'s kaart van Java), 270 (Van Riebeeck), 323 noot 3 (Gobins en V.), 364 noot 3 (d^e). 729 (natuurschoon); 111 (1912), p. 282-283; IV (1912), R. 715-716 (V.'s kaarten van West-Java); 730 (V.'s oordeel over inlanders); en voorts de registers.

W. C. en G. P. R.

VALLEN. *Silitridae*, orde *Ostariophysii* (zie VISSCHEN). Onbeschubde visschen, in zoet water en zee levende, waar zij zich op of bij den bodem ophouden. De meeste hebben een of meer paren voeldraden om den mond. Sommige soorten kunnen door middel van hun zwemblaas tonen voortbrengen, die ook dikwijls aan boord van schepen, wanneer zij boven een voor zuilke visschen geschikten bodem (modder) zijn geai3cerd, vernomen worden, b.v. op de reede van Soerabaja. Verschillende soorten *Clarias* (Soendaneesch Lele, Javaansch Lele, zyn zeer algemeen in het Westelijk deel van den Indischen Archipel en komen veel ter markt. Zij hebben een lang rug- en aarsvin en 8 voeldraden om den bek. *Lais* (MAL.) en *Limpoek* (BAT. worden de soorten van de geslachten *Wallago*, *Calliclous* en *Cryptoporus* genoemd, waar de rugvin weinig ontwikkeld is en zelfs geheel kan verdwijnen, en *Lais*, die cen stekel in de rugvin bezit. Verwant inct laatste- noemd geslacht zijn de geslachten *Pangasius* en *Helicophagus*. Het zijn altoo zoetwaterbewoners der groote Soenda-eilanden. In het geslacht *Plotosus*, maleisch *SCmbilang*, gaat een kleine, van een sterken stekel voorzien rugvin aan een tweede vooraf, welke laatste met den staart en aarsvin een geheel uitmaakt. Soorten van dit geslacht leven in brak- en zoetwater van den geheelen archipel. Op Nicuw Guinea komen nog andere verwante geslachten voor. Verwondingen aan den stekel der rug- en borstvinnen van *Plotosus* en van soorten van het bovengenoemde geslacht *Clarias* worden zeer gevreesd, vandaar dat deze stekels door de visschers v66r het ter markt brengen meestal worden afgekap. Het geslacht *Glyptoslernum*, Javaansch *L616 L616* goenoeng; of

Pitang (?). Soendaneesch Djambfll, is aan een leven in bergst-roomen aangepast. De borst-huid tusschen de horizontaal geplaatste borstvin-nen vormt een zuigschijf. Groote afmetingen, tot 2 M. toe, kan *Bagarius bagarius* H. B., maleisch en soendaneesch: Lika, javaansch *KClaling* (?), bereiken. De patrijke soorten van het geslacht *Arius*, soendaneesch Manjoeng, leven in zee- en brakwater. Zij bezitten een korte vetvin, die boven de aarsvin is geplaatst. Bij eenige soorten is waargenomen, dat de mannetjes de eieren in de mondholte houden tot zij uitgekomen zijn. Een lange vetvin hebben de *Jacrones*-soorten, maleisch *Baeng*, soendaneesch *Singal* (t. r. Singgal), zeer algemeen in het zoete water der Groote Soenda-eilanden.

VALSCHE PISANGS. Zie DA RAM en PI-SANGS (VALSCHE).

VAMPIRISME. Zie WEERWOLK

VAN-HEUTSZ-GEBERGTE. Een tertiær berg-land in het gouvernemenct Oostkust van Sumatra gelegen, ten Noorden van het Toba-meer. Het ontving zijn naam van prof. Dr. Wilhelm Volz op diens onderzoekingsreis door Noord Sumatra van 1904 — '05. Het is de Noordelijkste van een rij ketenen, die de Bataklanden in hoogvlak-ten verdeelen en loopt gedeeltelijk evenwijdig met het Karo-Randgebte, is voor een ander deel de oudere voortzetting daarvan. Vooral in het Zuiden zijn duidelijke breukranden waar te nemen, waaruit afgeleid wordt, dat het Van Heutzs-gebergte feitelijk euc horst is. Volz houdt het voor waarschijnlijk, dat deze door op he fling van de oppervlakte zou zijn ontstaan. Twee vulkanen staan op Jiet gebergte: in het Xoordende J 700 M. hooge Deleng Pal pa lan; in het Zuid-Oosten d' hog werkzame Sinaboen, die cen hoogte van 2117 M. bereikt. Noordwaards strekt het gebergte zich uit tot de Deleng Simelir (1 d 13 31.). Westwaart - tot de di epc inzinking, waardoor de Wampoe stroomt. Doze rivier, die als Lau Jjjang lang, Zuidvoet stroomt, ontvanjt van de Zuid, jn. Jr vooral van de Noordzijde van het gebergte<: tai van kleinex'e stroompjes veei water. ill; groote Jioogte is het gebergte weinig beboud; oerwoudjei bedekken het meest. Alleen op 1<- verzakte tuffen van het Zuiden bevinden zich h mcdrere nederzetti ngen.

VANDA. Orcliideeen-geslacht, ved al> i r-planten gekweekt, vooral de so'irt *V. hirt* b> r *Lindl.* (Anggrek pandau, SOE*-<[>.). de Vanda's van acn Mahdschen archj pc), zie U'c'ys-jnannia 1898, bj. 200.

VANIELJE. Vanietje of vanille, gezocht als kostelijk arom., is de vrucht cener tot(1c familie der *Orchidaceae* (verg. ANGGRTK, 1, 52) bechoo-rendo klimplant, *Vanilla pmtiolin* A ndr., welke in Mexico thuis behoort, en naar nagenoeg altoo war mo gewesten ter cultuur is overgebracht. Hcb is cone opijhytische plant, die aan boe men vast-gehecht leeft, in de aarde wortelt, doch deels ook met hare viltig bchaarde uichtwortels het voedsel opneemt. Zij cischt een vruchtbaren bodem en eene war me, vochtige, wcl beschaduwde groei-pjaats. Als steunfels („tuteurs") voor cen vanielje- aanplanting gebruikt men verscljillijde boomien, o.a. dadap (zie 1, 554) waartusschen dun latten gespannen worden om de ran ken te leiden. De stengel en bladen zijn vJeczig; de allen door hulp van bepaalde insecten, resp. door 's menschen hand, bestuifbare bloemen zijn groen cn

reukeloos. Evcneens is dat de driekante, gerekt-
 pculachtige, van zwarte zaadjes voorzien vrucht,
 zoolang nl. doze nog onrijp aan de plant zit, en al-
 zoo niet is bercid (gerfemterced). Het zijn doze
 vruchten, die aan het gewas de waarde geven. De
 naam "vniella" (vanielje) voor plant en product
 ,komt van het Spaansche vanillans, d. i. peulen. Zij
 zijn in Europa gelijktijdig als arom inge-
 voerd met de cacao, en als kostelijk bestanddeel dcr
 uze bereide chocolades. In het kruidboek van Kenibertus
 Dodocns of Dodonaues van 1608 wordt de vanielje
 het eerst duidelijk beschreven. De goede
 handelswaar is 11. -2% dm. lang, ge-
 lijkmatig bruinzwart van kleur, zacht aanvoe-
 lende, sappig en wdl gevuld (moersrijk), vaak met
 kristaluitscheiding. Belangrijker echter dan het
 uiterlijk is de aard en kracht van de *geur*
 der vanielje; hierin is groot versheil, bn
 juist dat bepaalt de handelswaarde. Van de
 war me landen, waar- heen de vanielje-plant,
 die zich ook in Europa in kassen gemakkelijc
 kweeken laat, werd overge- bracht, heeft de
 cultuur vooral betcekenis gekre- *gen* op het
 ciland Reunion of He de Bourbon (met een
 oogst wisselend tusschen 50.000 — 200.000
 kg., en gemiddeld 75.000 kg. per jaar), de
 Sey- chellen (45.000 kg.), de Comoren en
 Madagascar (60.000 kg.) en Mauritius (4000
 kg.), terwijl het stamland Mexico jaarlijks
 100.000 kg. oplevert. Eene afzonderlijke
 vanielje-soort, die geheel antlers riekd dan de
 gewone, d. i. die specy ge- bruikelijke, en die
 allen voor parfumerie-doel- cin'den dienstig is,
 komt van Tahiti (100.000 kg. pcr jaar). Laatst-
 genoemde soort, de zg. heliotrope-vanielje,
 is de goedkoopste. De duurste vanielje, met
 verreweg het krachtigst en aange- naamst
 aroma, is de Bourbon-waar; deze wordt
 alleen geveenaard door die, welke in het vader-
 land der plant, Mexico, gewonnen wordt,
 doch <lic weinig in den Europeesche handel
 komt, en in Amerika (N. en Z.) blijft.

Men schat het verbruik van gewone vanielje
 (des bitlen de Pahiti-vanielje) in Europa op
 150 -200.000 kg. p. jaar. Verreweg de meeste
 v'a- nielje wordt verwerkt in de chocolade-
 fabrieken. AJen zie dienaangaandc het door
 het Koloniaal .M useuin uitgegeven werkje
 van Dr. K. W. van <; orkom over ('at ao en
 Winieljc, 2de uitg. 1901 en Van <Jorkorns
 Oost-1 nciische cultures, opnieuw uitgegeven
 1917.

Hit den aard der zaak verwacht men in dit
 werk ge-<n bijzonderheden over vanielje-
 tcelt bui- ten Nc<1-1 doch wcl die over het
 product onzer eigen kolonie, i. e. de Java-
 vanielje, welke echter thans nog slechts
 een zeer- geringe rol speelt oji de inarkt,
 en zich niet kan meten met' het voortre'felijc
 wi wel verzorgde product van Reunion.
 Kceds in 1819 is de vanielje-plant naar
 's lands))lantentii in te Buitenzorg
 overgebracht, ■cn ondermaal in 184 1..
 De vruchtzetting bleef toon echter
 aolterwege, daar het bij de bevruch-
 ting der bloc in in het vaderland der
 vanielje- plant helpende insect, zijnde
 eene bij uit het ge- slacht *Meliponc.*,
 op Java ontbrak. Eerst in 1850is
 <!(? k unst niatige bevruchting, die door
 Cli. Morren in den botanischen tuin
 tLuikr.cedsin 1837bestudeerd wasJ,
 door J. E.Toysmann, hortulanus te
 Buitenzorg/ in het groot toegepast.
 Doze kunstbe- werking, die nog tegen-
 woordig onafscheidelijc is van elke
 vanielje-cultuur buiten het vaderland
 dezer plant, is eene zeer eenvoudige.
 Zij pleegt

gewoonlijk des morgens te worden
 uitgevoerd, op Java nicesd door
 vrouwhcnhandl Met dclinkerhand
 vat zij de vanielje-blocni, en drukl dan
 met de vingers de bloem eener tros,
 aan, licht met een puntig stukje
 bamboe het vlies op, dat ~~vriuchthe-
 ginscl on stuifmeelklompjo~~
 gescheiden houdt, en drukt dan met
 de vingers de bloem en haar in- houd
 zacht samen. Is zoo de bevruchting
 gelukt, dan pleegt de bloem weldra te
 vervelken, en ont- wikkelt zich
 allengs uit haar de vanielje-
 vrucht. In nagenoeg een maand is
 dezo ontwikkeld, doch eerst
 maanden daarna oogstbaar.

Teysmann heeft zijno proeven destijds
 dienst- baar gemaakt aan eene vrij
 uitgebeide cultuur van Java-
 vanielje, door hem en ook door
 anderen in het Buitenzorgsche en
 Bataviasche aanvanke- lijk met
 schitterend financieel succes gedreven.
 Het hoogtepunt dozer eerste
 Java-vanielje cultuur was in 1874,
 met een oogst van 2455 kg., waarde
 /179.449. Kort daarna is zij
 echter gaan kwijnen en is riooit
 nicer van groot belang gewor-
 .den, daar er in de laatste jaren
 niet meer dan 2 tot 3 duizend kilo
 vanielje uit Ned.-Indic werden
 uitgevoerd. De redenen hiervan
 zijn tweeledig, ten eerste, omdat
 men de kwaliteit niet alleen niet
 verbeterd, doch door de veelal
 geringe zor- gen, toen aan dit
 bijcultuurtje op Java besteed. *
 en ook door de geringo kennis
 aangaande de beste vanieljebereiding,
 het product zelf hoe laagor hoe
 slechter werd, en niet meer op de
 markt kon concurreren. Een
 ongunstige factor was ook het
 ontbreken eener vanielje-
 markt in Nederland, van de
 verwaarloozing van het artikel
 door onze mftkelaars. (De
 voornaamste markt voor vanielje
 is Londen). Geheel verdwonen
 is de cultuur op Java niet; hier
 en daar bleef zij op be-
 scheiden voet bestaan, nicer
 als liefhebbery van Indische
 dames. De goede prijzen, af
 en toe nog voor Java-vanielje
 aan de markt behaaki, hidden
 bij somruigen den moed cr in.
 De Soekaboemi- sche Landbouw-
 vereeniging had het gelukkige
 denkbeeld, in 1902 een
 prijsvraag uittesclrijven voor de
 beste in Nederlandsch-Indie
 gekweekte en befeide vanielje.
 met het docl langs dien weg
 verbeteringen aan te brengen in
 de tot dusverre op Java
 gevolgd? winning van dit
 product. De , beoordeeling van
 het 15-tai monsters Java-
 vanielje uit den oogst 1903,
 dat naar dezen prijs dong,
 werd door genoemde
 landbouwvereeniging opgedragen
 aan den Directeur van het
 Koloniaal Museum te
 Haarlem. Aldaar is zoowel eene
 volle- dige scheikundige analyse
 dezer vanieljes ver- richt,
 als eene uitvoerige handels-
 expertise, door verscbillende
 firma,s hier te lande, ingolcid;
 het verslag van beido wordt
 opgenomen in *Pharmac.*
Weekbl. 1903, biz. 981.
 Ofschoon eenige monsters
 dezer nieuwe Java-vanielje
 zeer gunstig beoor-
 deeld werden, block in het
 fiteiguumc de qualiteit nog
 verve achter te staan,
 wat aangenaamheid en
 kruchl. van aromn betref,
 by de Bourbon-soort. In 1904
 is een partijtje dezer
 Java*-vanielje te Hamburg
 aan de markt gekomen,
 on daar goed ontvangen,
 als zijndo een allcszins
 prijswaardig en zuiver
 product. De tc Haarlem
 voor den eer- sten prijs
 aangewezen Java-vanieljc,
 nl. die van Mevr. L. Hesterman,
 word t. a. p. ah volgt
 beschreven: „Gewicht van
 50 vruchten 235 gn, van
 3,3 — 6 gr. per stuk,
 lengte 18 -20 cM. VanijHne-
 gehalte 7,6 % (bij een
 watergehalte van 19,2 %
 en aschgehalte van 3,3 %).
 Vooroonken: fraai
 zwartbruin. goed
 gevuld, vctglanzent
 slechts

lichtelgk wratten en kurkstrepen vertoonend, geringe gelykmatigo kristalvorming; uitstekend geprepareerd".

Kan dit als norm dienen voor den eisch, waar-aan Java-vanielle reeds voldoen kan, zoo is het ook nuttig daarnevens de bereidingswijze van dit zelfde bijzonder goede monster, volgens de mededeeling der inzendster, te vernemen: „De vaniëlevrucht openspringend als zij rijp is, moet geplukt worden even voor het rijpen, d. i. als het benedeneind begint geel te worden, da ar men anders gespleten vruchten krijgt. Men donipelt dan de vruchten gedurende ± 10 seconden in k ok end water, waarna vrucht voor vrucht met een doek wordt drooggeveegd. Hierna brengt men ze onmiddellijk op tetampas in de zon onder een wollen doek, de vruchten netj es naast elkaar, en een paar xnaal per dag kecrn. Iedere middag als de vaniële binnen wordt gebracht, wordt ze, nog warm zijnde, in den wollen doek gewikkeld opgeborgen, waardoor ze een weinig broeit. Op dezv wijze gaat men dagelijks voort, totdat de vaniële mooi zacht van kleur en droog is. Afhankelijk van de zon en van de dikte der vruchten, heeft men van 6 tot 10 dagen noodig, alvorens ze droog is. Onder droog zijn van vaniële verstaat men, dat de waterdeelen in de vrucht voldoende verdampt zijn en de vrucht toch zacht aanvoelt. De sortering geschiedt in hoofdzaak op lengte. Men bindt iedere lengte in bosjes van 50 stokjes. De verzending heeft in dicht gesoldeerde blikken plaats.

Wat thans de ontplooiing der nieuwe Java-vaniële cultuur tegenwerkt, is de sedert eeuige jaren ingetreden overproductie van iniddeisoort vaniële, op de Seychellen, Comoren en Madagascar, en de daaruit volgen de zeer lage prijzen voor deze qualiteit.

Toeh zal het zaak zijn, de concurrentie te aanaavaarden, en daarbij te streven naar een superieur product, o.a. door op Java nieuwe vaniëleplanten in te voeren van Reunion en van Mexico. Een byproduct, dat naar Java lichtelijk eenige tonnen gouds kan brengen, valt waarlyk niet te negeren.

Ten slotte nog eenige algemeene opmerkingen over vaniële. Voor nadere bijzonderheden verwijzen wij naar de reeds genoemde literatuur, alsmede naar een voortreffelijk werke van A. Deltail, La vanille, sa culture et sa preparation.

De voortplanting der vaniële geschiedt door krachtige stekken van 1 M. lengte; men plant deze tegen den steunboon, in of tegen den regentijd; de wortelenden worden met dorre bladeren goed toegedekt. De uitgroeiende ranken worden regelmatig langs den boomstam en de daaraan bevestigde latten geleid, behoorlyk gesnoeid, en bij te vroegene bloei de bloemknoppen verwijderd. Drie of vier jaren na uitstekking mag de eerste bloei volgen. De vaniëleplant is nogal aan kwalen onderhevig, zelfs als zij onder gunstige omstandigheden leeft. Prof. Zimmerman heeft eenige ziekten en parasiten der Java-vaniële onderzocht en in het Central bl. f. Bakteriologie (II, 1902, S. 469) beschreven. o.a. een nieuwe zwam *Nectria vanillae*, en twee hemiptera (wantsen). Tegen sommige bij vaniële aantetreffen gebreken, als veel wratten en kurklijsten, is wel niet anders te doen dan die planten, welker vruchten dit euvel het sterkst vertoonen. door andere te

vervangen. Schimmelen der handelswaar wijst op te groote vochtigheid bij het verzenden. Het is gebleken, dat het bederf van vaniële soms uitgaat van de touwtjes es, waarmede de bosjes saamgebonden zijn: men moet deze daarom vooraf uitkoken of met formaline steriel maken.

Als hoofdbestanddeel van vaniële is reeds genoemde de vanilline; het is de welriekende stof, die men vaak als een kristaluitscheiding op vaniële ziet zitten. In de versche vrucht is deze vanilline niet in vrijen staat aanwezig, doch als een reukeloos „vanillinc-glucoside", dat eerst door enzymewerking de vrije riekstof afsplitst. Met zekerheid bekend is echter de wijze, waarop uit de reukeloze vrucht door een goede geleide „fermentatie" zich het heerlyk aroma ontwikkelt. nog niet; wel weet men dat de geur van het handelsproduct ten zoorste samenhangt juist met de wijze van bereiding der vruchten, die in ieder land pleegt te verschillen (zie van Gorkom, I. c.). Vanilline is echter niet het eenige waardevolle in vaniële: het fijne arrou, waarnaar de kenners deze handelswaar prijen, is geenszins dat der zuivere vanilline, doch een geur „sui generis". De Java-vaniële, die toch zeker achter staat bij de Bourbon-vaniële, houdt aanzienlyk nieer vanilline dan deze. Zuivere vanilline (= methylpro-catechuzuuralclehyd) wordt tegenwoordig in chemische fabrieken in het groot bereid uit kruidnagelolie resp. eugenol. Toch heeft dit kunstproduct de vaniële niet geheel kunnen verdringen, en gaat men zelfs tegenwoordig, nu de vaniële prijzen laag zijn, wedcr in de chocoladefabricatie terug tot do natuurlyk waar; hetgeen de kansen voor een Java-cultuur moet vermeerderen, te eer daar in Nederland de cacao-industrie bloeit. Welke andere stoffen tot den vollen vaniële-geur bijdragen is niet bekend, wellicht zijn zij slechts aanwezig in geringe hoeveelheden. Zoo bevat de Tahiti-vaniële naast een vanillinegehalte van ongeveer 2% slechts 0,07% Piperonal, ontoel is dit laatste gehalte voldoende om den geur der vaniële tot een zeer anigeliotropie-achtige te maken, dat zij als zeer rijf volkomen onbruikbaar is. Voor bijzonderheden dienaangaande en voor de overige bestanddeelen der Java-vaniële, zij verwezen naar het hierboven genoemd rapport betreffende de vaniële-prijsvraag.

VANILLA. Plantengeslacht der Orchideaceae, waar van *V. plant folia* de Vanille levert.

VARANIDAE. Familie van groote, in onzen Oost meestal min of nicher amphibische Hagedissen (zie aldaar onder JII) met langen, diep ingesneden tong, welke evenals bij slangen in een basale ucheede kan worden teruggetrokken. De romp is aan de bovenzijde bedekt met ronde, niet verbeende schubben, welke ieder weer door een kring van kleinere granulaties omgeven zijn, van de buikzijde bevinden zich vierkante, in dwarsrijen geplaatste sebubben, terwijl de kop van boven met kleine, polygonule schilden bedekt is. Bovenste jukboog onvolledig, geon tanden op het verhemelte. Pupill rond, duidelijke oogleden. Hajs, Icdematen en vooral de staart, zeer lang, de laatste bij watervornnen zijdelings afgeplat (zwenistaart). Keelzak en rugkam ontbreken, daarentegen zijn een ventrale halskraag en zijdelingsche plooiën Jangs hais en, romp gewoonlyk aanwezig.

„Tot deze familie behoort slechts een geslacht, *Varanus* (in oudere werken ook wel *Monitor* ge-

noemd), waarvan de algemene Maleische naam en wel: *Varanus hetropholis* Boulgr. in Borneo, *V. bijawak* (zie aldaar) en de algemeen Europeesche *nebulosus* Gray in Java (misschien in Borneo¹⁾), *V. naam* „waraan“⁵ luidt, maar welks leden door *radicollis* Gray in Sumatra en Borneo, en *V. dumerili* Europeancn dikwijls ten onrechte leguaan ge- noemd Schleg. (alle 4 ± 1 M. lang) in Sumatra, Java en Borneo, terwijl een reusachtig soort, *V. komodoensis*

Door de soms reusachtige grootte en door den Ou wens (lengte tot 7 M. toe) alleen op Flores en algemeen lichaamsvorm herinneren de waranen omliggende eilanden schijnt voor komeei. Het is eenigszins aan krokodillen, waarmede zij echter in het deze soort, die in het bijzonder door de bewoners van geheel niet verwant zijn, vandaar het gebruik van de Flores landkrocodil, boeaja dat*at, genoemd wordt. namen: boom- en landkrocodil (boeaja darat op Tegenover deze meer zeldzame soorten met Flores en Timor). Waranen leven zoowel op den beperkt verspreidingsgebied moeten nu de twee meest grond en op boomen als in het water, en zijn even voorkomende Oost-Indische soorten ge- steld behendig in het loopen en klimmen als in het worden, die juist een. zeer groot verbrei- dingsareaal zwemmen, ofschoon hunne teenen, die aan voor- en bezitten. *Varanus salvator* Laur., de gewone waraan achterpooten ten getale van vijf aanwezig zijn, niet of bijawak komt van Nepal en Ceylon tot de door zwemvliezen zijn verbonden. Het voornaamste Molukken en van Z. China tot N. Australie voor voedsel der *Vara- niden* bestaat uit levende dieren, terwijl *Varanus indicus* Daud. een nicker Oostelijk vooral vogels, maar ook kruipende dieren op kleine gelegen centrum van radiatie vertoont. Hij is eigen zoogdieren; op eieren zijn zij zeer beelust, zoodat zij aan Sumatra (indien de mededeeling van Werner, groote vijanden zijn van het kippenhok, waarin zij Zool. Jahrb. Syst. Bd. XXVIII, 1910, niet op een bru- taal durven doordringen. Voor den mensch ne- vergis- sing-berust), het Austro-Maleische gebied, N. men zij altijd de vlucht, liefst naar het water, maar Australie en een groot deel van Polyne- sie, worden zij in het nauw gedreven, dan ver- dedigen zij Micronesie en Melanesie. Eerstgenoemd soort is zich met hun scherpe, vrij groote, kegelvormige veel grooter dan laatstgenoemde (2,35 M. resp. 1,35 tanden en vooral met slagen van hun sterken staart. M. lang) en is gekenmerkt door een donkergekleurde Over dag vertoeven zij bij voorkeur op takken, die rugzijde waarop in dwarsrijen geplaatste gele uitsicken boven het water, waarin zij zich, dikwijls vlekken, die op staart en snuit door dwarsbanden van groote hoog- ten, neerstorten, zoodra zij gevaar vervangen worden, vandaar de naam gestreepte duchten. Dit *zal wel de hoofdoorzaak zijn geweest, waaraan (Duitsch: Binden- waran). Tusschen ook en waaroin de Europeesche kolonisten hen voor ooroening een zwarte band en daaronder een gele. leguanen aan- zagen. Zij kunnen geruimen tijd die langs den nek voortloopt, buikzijde vuilgeel. De duiken, daar hunne ncusgangen in verband staan met Indische waaraan heeft een oliflijkleurige rug met twee hoi ten in het bovendeel van hun snoet, welke lichtere vlekken, maar deze zijn niet zoo regelmatig met lucht gevuld zijn en door het toeknippen der ge- plaatst en de slaapstrepon ontbreken. Hij leeft neugaten afgesloten kunnen worden. De voornamelijk bij dag en jaagt vooral op grootere voortplanting geschiedt door eieren, die bijna insecten, en kruipende dieren, terwijl de gestreep- tc cilindrvormig langwcrpig zijn, een lecrachtig waaraan meestal *s nachts op jacht gaat en meer van schaal hebben en ten getale van 20 tot 30 in den grond kleine vogels; vogeleieren en kleine zoogdieren leeft. gelegd worden. Zoowel deze cicren als de *Varanideii* De mededeelingen over de levenswijze der waranen, zelf worden in sommige streken/gege- teh, op de hiorboven gedaan, hebben in hoofdzaak op *Varanus* inmarkt te Madras b.v. mochten ze ge- rgeld verhandcl *salvator* Laur betrekking.

worden. Brehm prijst den smaak van hun vleesch en *Lliteratuur:* Zie onder HAGEDISSEN. cicren als voortreffe- lijk; in Engelsch-Indiii zouden *VARANUS.* Zie onder VARANIDAE. zij in Europeesche kcuken tot. beriding van soep *VARENS.* In den Maleischen Archipel en in het worden gebruikt. De bcschubdc huid dezer dieren is algemeen in de tropische gewesten trekken na do Pal een belangrijk handelsartikel geworden, zoodat de men geene gewassen zoozeer de aan- dacht als de prijs hoog genoeg gestegen is, om de jacht op varens.

bijawaks tot een winst gevend bedrijf temaken, maar *Zij* inaken daar door hun groot aantal soorten, waardoor volgens sommigen hot gevaar zou ontstaan, jnaar vooral door hunno algemeene verspreiding en dat deze fraaie. groote, ongevaarlijke hagedissen het soms overgroote aantal individuen waarin zij geheel uitgerocid zullen worden. optreden, een belangrijk deel uit van de vege- tutie en

Over de verspreiding dozer palacotropischo mon vindt ze in een verscheidenheid van vormcn, familie zie ondr KRUIPENDE DIEREN. In onzen waarvan men in Europa zich geen denk- beeld kan archipci komen 11 soorfen voor. Vier daarvan: makcn.

Varanus sldvadori Peters en Doria. (1,65 M. lang). *V. Alleen in de oinstrekcn van Buitenzorg — met kalabeck* Less. (1,20 M. lang), *V. prasonus* Schleg (inbegrip dan van do hellingen van den Salak en. den +0,70 M. lang) en *V. kordenais* (0,75 M. lang) zijn Ged6 — telt men meer dan 400 soorten; maar het beperkt tot N. Guinea en do omliggende cilanden. Vgchcele aantal vormen in Ned.-Indie is veel grooter.

gouldi Gray (1,30 M. lang) komt daarenboven op het vasteland van Australie voor cvenals de (nog?) niet *Alhoewel in de lagro bergstrekcn lang niet uit N. Guinea bekende Timoreesphe vorm*]. 'N. zeldzaam, behooren toch verreweg de meeste tot de *timoren- sis* Gray, terwijl *V. togianus* Peters (1 M. lichte. oorspronkolyke, altijd vochtige wouden, die lang) tot Celebes en de omliggende eilanden boperkt de hellingen der vulkanen bekleeden.

blijft. Men zou dezo 7 soorten dus gezamenlijk do *i)* Een exemplar *V. nebulosus* Gray is I •Austro-Mfteleische groep kunnen noemcn. Daar- tegenover komen een viertal soorten alleen in het aan het Zool. Lab. tc Groningen uit Borneo toegozonden.

Daar vinden we ze in alle mogelijke vormen: nu eens als boomvarens met reusachtige, 8 tot 10 voet lange, herhaaldelijk verdeelde bladcrn, dan weder als vormen van zoo eenvoudigen bouw, dat een niet-plantkundige moeite heeft daarin een varen te herkennen: als groene onvoor-takte koorden (*Psilotum*) of linten (*Vittaria*) of onverdeelde bladschijven (*Anlthrophyum*), in bundels neerhangende a an den stam der woud-boomen, verder als zware struikwijn met meters lange „dikke, stevige, enkelvoudig gevindc bla- deren (*Marattia*, *Angiopteris*), maar ook als uiterst teere plantjes met zeer fijn verdeeld loof, die veelcr a an mossen doen den ken (*Hymeno-phyllum*, *Trichomanes*).

Hier en daar op Java, maar meer nog op Sumatra, kan men in de lagere bergstreken echt varenwildermissen aantreffen, waarin men zich zonder kapmes geen doorgang verschaffen kan; uitgestrekte velden met een enkel varensort (*Gleichenia*) bedekt, van 3 — 5 voet hoogte, die dan de alang-alang, glagah of tjinteh-velden van elders vervangen.

Maar dit is zeldzaam; in den regel koinen ze verspreid voor tusschen andere gewassen, maar kunnen ook dan aanzienlijk reel bijdragen tot de algemeene physionomie van het woud. Inzonderheid geldt dit de boomvarens (*Alsophila*, *Gyathea*, *Hemitelia*), die te midden van het bosch en tegen de hellingen der ravijnen met hunne breede kronen van levendig groene bladeren in hooge mate de aandacht trekken en niet weinig bijdragen tot het verbreken van de centonigheid van het woud.

Onder de tropische varens zijn er vele, die niet in den bodem wortelen maar die — als epi-phyten — op andere plan ten leven. Vele kiezen zich een plaats tegen den stam der woudboomen, vanwaar zij met hunne sierlijk gebogen bladeren naar omlaag hangen (*Nephrolepis*, *Blechnum*, *Hymenophyllum*, *Trichomanes*, e.a.). Andere klimmen tegen de boom op met lange, dunne stengels en ontvouwen van afstand tot afstand hunne bladeren (*Davallia*, *Onoclea*, *Polypodium guercifolium* e.a.). Wederom andere winden zich oin struiken en lakken (*Lygodium*) of nestelen zich bij voorkeur boven op de min of meer Jiori- zontaal uitstaande takken der woudreuzen, zoo- als de nest-varen (*Asplenium Nidus*), die met liare lange, breede, schuin naar boven gerichte, in een kring geplaatste bladeren a an een vogelnest doet denken en die vaak op de takken van een woud-reus tot aan de kruin toe wordt aangetroffen.

Er zijn niet veel varens, waarvan gezegd kan worden dat zij van eenig bepaald nut zijn in de huishouding der inlandsche bevolking.

Enkele varens als *Polypodium irregulare* worden, gekookt, als toespjes bij de rijst gebruikt. Van *Lygodium-soorten* dienen de stevige Stengels in de Padangsche Bovenlanden tot liet ojnzoemij der toedoengs. Van de boomvarens worden de lange, niet-duurzaine stammen gebruikt als tijdc-lijk bouwmaterial, terwijl van enkele soorten de schubben, die de jonge bladeren en den top van den stam bedekken, hier en daar in gebruik zijn als bloedstelpend middel (Pengahwar djambi).

Daarentegen zijn vele varens bij de E uro peesche bevolking in cultuur. *Adiantum-soorten* (echevelures of venusshaar) vindt men in groote verscheidenheid van vormen in nagenoeg elke Europeesche woning terwijl men op de erven tegen de boomstammen nog veelal de Hercules- en

eikenloof-varens (*Polypodium in Heraclxtm en quercifolium*) en de hertschoornvaren (*Platyserium*) aantrott.

De geschriften, waarin de varens van Oost-Indie zijn behandeld geworden zijn zeer tal-rijk, doch ten deele moeilijk te verkrijgen. Een ook voor leeken zeer bruikbaar hand-boek voor de varens van de oinstreken van Buitenzorg heeft gegeven M. Raciborski: *Dio Pteridophyten der Flora von Buitenzorg* (1898), terwijl in de laatste jaren een uitvoerig hand-boek is verschenen van C. R. W. K. van Alder-wreld van Rosen burg, Malayan Ferns, 1908 Op dit werk verschijnen nog steeds aanvullingen. Zie ook het artikel BOTANISCHE LITERA-TUUR, dl. I, bl. 401.

VARKENS. Zie ZWIJNEN.

VARKENSHOEK (Tandjoeng Toewa). Kaap van het Oostelijkste der drie schiereilanden, waarmee Zuid Sumatra in Straat Soenda voor- uitsteekt. De kaap is het eind van een uitlooper van den 1281 M. hoogen Radjabasa, welke rug, hier afbrekende, echter samenhangt met de vulkanische eilanden van Straat Soenda.

VARKENSLANG. Zie BRILSLANG.

VASTENMAAND. Een belangrijke godsdienst-plicht voor den Moslim is het vasten gedurende de 9e maand van het Mohammedaansche jaai, de maand Ramadhan (op Java verbasterd tot Ramelan). Deze vastentijd wordt ook *poeicasa of si jam* genoemd; beide namen beteekenen: vasten; *poewasa* is aan de Indiers, *sia m* aan de Ara- bische wetboeken ontleend. Het vasten bestaat daarin, dat men zich iedcren dag dezer maand van den vroegsten niorgenstond — van hetoogen- blik namelijk, waarop naar Koranische zcgswijze „een witte draad van een zwarten kan ondersch- den worden“ (vgl. Koran If, 183) — tot zons- ondergang volkomen onthoudt van spijs en drank en van alle zingenot. De wet is in dit op- zicht streng. VJoeibare noch vaste bestanddeleji inogch gedurende den vastentijd in het mensche- lijke lichaam worden gebracht; zelfs rook wijn tabak of opium zou het vasten ongeldig jnaaku.

Aan deze strenge onthouding heeft zij li slechts des daags, niet's nachts to Gnderwerf< ; n; het geldt zelfs als verdienstelijk, de vaster) zoo spoedig mogelijk zonsoudergang te v<i lir(>kcn. Wat clan „ter verbreking (van het vasten)“ wordt genuttigd heet *faloer*. -- Kort voor Jiet eerste aanbrenken van don dageraad sterkt men zich met een maaltijd tegn de ontberingen van den komenden vastendag. In de wet wordt dit morgenniaal (de zgn. *-sahoer*) uGdrukkelijk aan- bevolen, opdat men beter in staat zij, zijn gods- dienstplicht gedurende den dag behoerlijk te ver- vullen. Op sommige plaatsen in Ned.-Indic wor-It ter waarschuwing der geloovigen, opdat zij den tijd voor het toebereiden en nuttigen van den *sahoer* niet ongebruikt voorbij zouden laten gaan, in de moskee bij tusschenpoezen,- van J tot 3 uur \$ nachts op den *bedoctj* geslagen.

Begin en eind der vasten maand worden, op de gewonc wijze, door waarneming van de maan vastgesteld (zie Deel II, p. 769, le koi.) en daar- n, wegens de belangrjkheid dezer maand, oj) min of meer piechtige, bijzondere wijzc, naar plaatselijk gebrtiik, aan den volke bekenil ge- jnaakt.

Tot vasten verplicht is iedcr Mos l ini, die den volwassen leeftijd heeft bereikt en volgens do wet

geen bijzondere aanspraak op vrijstelling van dezen godsdienstplicht kan doen gelden. Vrijge- steld zijn o.a. zij, die wegens ouderdom, zwakto, ziekto, zwaren arbeid, ritueele onreinheid of ander oorzaken niet tot vasten in staat zijn, daar- onder ook zwangerc, zoogende of inenstreecren- de vrouwen. Zij alien inoetn, ovcnals cplgecn, die zonder wettigc verontschuldiging het vasten- gebod overtreden, de verzuimdc vastendagen zoo spoedig mogelijk inhالن. Is dit niet mogelijk, dan liebben zij, als zocngeld, zekero hoooveelheid lcvnsmiddelen aan de ar men te verstrekkcn.

Het vastengebod wordt in den Indischen Archipel in het algemeen, evcnals in andere Mo- haminclaansche landen, in acht genomen, naar- matc de omstandigheden het toelaten. Steeds en overal zondigen vcln tegen de vastenwetten ; weinigen zijn op den duur tegen de voorge- schreven zware ontberingen bestand. Ook kun- nen velen, naar de letter der wet, wegens te ver- richten arbeid aanspraak op vrijstelling maken. Op Java plegen zij, die gewoon zijn, het vastengebod te overtreden, hun geweten wel gerust te stellen, door althans in het begin en op het einde (soms ook in het midden) dpr maand een of meer dagen te vasten. Overigens is de ijver voor het vasten ook niet in alle streken gelijk. In sommige gewesten (zooals in de Soendalanden ; ook in Atjeh) worden in dit opzicht strengere opvattingen gehuldigd dan elders (bijv. onder de Java- ncn).

Algemeen wordt do vastenmaand ook in Ncd.- Indici als „dc maand van den godsdienst“ beschouwd, welke —mits doorgebracht met zoo ge- trouw niogelijke naleving der wettelijke gebodei — tot verzoening kan strekken van de vele tekortkoiningen, waaraan men zich gedurende de overige maanden des jaars heeft schuklig ge* maakt. Deze opvatting heeft ook ten gevolge, dat aan de in het bijzonder tot doze „maand der verzoening“ behorende plichtigheden vrij alge- meen wordt deelgenomen, zelfs al zijn dezo volgens <l<- wet niet als verplicht voorgeschreven.

Zoo plegen velen zich 's avonds in de vasten- maand]a de isa (d.i. de a von d - m 6a hjang, zie b< <l J11, biz. 71-1, 2c ko.) in het bedehuis to ver- icuülgcn t<>l bijwoning cncr wettelijk voor den vn.-t<-nt j<l< aanbeyok-n godsdienstocfening, welke in het zArabisch „salat at-lawarih (in het Mai. cn .la v. v<r haste rd tot taraweh of trawfh) heet, d(vz. <l< scinbaltiang „jnet rustpoezen“. Deze, uitslui- ten<l in(i<- vasten maand te verrichten sembahjang *n<lersch<*i(II zich narnelijik van a nd oer soortgo- lijke oefcningm door 5 pauzen, 6c na

ieder vicrtal der 20 rak'ah's of afdcelingen (vgl. Jcccl III, biz. 745, 2e kol.), waaruit hij bestaat. Het verichten van den Ira we h kenmerkt zich in den J udischen A r<-hi pel niet zelden door zeer onstichtijlike luidruchtigheid der aanwezigen. J'rnstige vromen geven cr daurou wel do voor- keur aan, doze godsdienstoefening niet met de go in con te, maar liever Chuis te verrichten.

Voorts brengt het gebruik op vele plftatsen in Nc(L-Indi. incde, dat na afloop van den Irawah- (li(*nst gedechton x'an den Koran voorgedragen worden. Aa) het, op zich zelf reeds ten alien tijde vcuxlicnstelijke ixcitcecen en hooren reciteeren van den Koran wordt in het bijzonder in doze „maand van den godsdienst“ grooto waarde too- gekond. (Jeocfende personen dragen in clozo bij- eenkom<ten beurtclines een Rtuk Korantckst

voor ; (lc overigen luistcren toe. Men bcijvert zich, om aldus gedurende do vastenmaand al de 30 nfdcllingen, waaruit de Koran bestaat, al- thans cenmaal en, zoo mogelijk, zelfs meermalen geheel ten gehoor te brengen. Dit Koranciteeren in do vastenmaand is in den Archipel bekend onder benamingen, zooals daroes (Jav.) t'daroes JMnl.) meudardih (Atj.), welke uit het Arabische darasa (d.i. licit in de school behandelen en voor- dragen van kitabs) verbasterd zijn.

Als bijzonder heilig gelden ten slotte de on- even nachten van het laatste derde gedeelte der vasteninaand (de nachten voor den 21en, 23en, 25en, 27en en 29en Ramglan). Een dezer nachten toch — het staat voor den Moslim niet vast, welke — moet de heilige nacht van den kadar Jd.i. het goddelijk raadsbesluit) zijn geweest, wnarin Allah den Koran uit den hemel deed ncdcrdalen. De Javanen hGrenden vooral den 21en (malhn salikoer) als den ^adar-nacht, elders (bijv. in Atjeh en op Celebes) viert men in het bijzonder den 27on Ranielan als zoodanig. Maar velen bcijvrcn zich, om, zekerheidshalve, al deze oneven nachten der laatste 10 vastendagen in gepast godsdienstige stemming en liefst met vrome werken door te brengen, aalmoczen uit- deelende, sembahjang's en dikir's verrichtende, koranverzen reciteerende, enz. om toch vooral niet de zegeningen te derven, welke men algc- meen aan een aldus in vroomheid(1 oorgebrachten fca dar-nacht verbonden acht. Tot deze vrome werken behooren ook de zgn. malimai'ca, de be- kendc godsclicnstige maaltijden, welke op Java ter gclcgenlieud van deze heilige oneven nachten door vorsten, hoof den en voornaine lieden als sedekah (liefdcgvac in den vorin cener spijziging) aan een groot aantal genoodigden worden gege- ven (vgl. Deci I, biz. 739, 2e kol.).

Alleen het vasten in de maand Ramadhan is volgens de wet verplicht. Op andere tijden te vasten geldt in het algemeen wel als verdienstelijk, maar een plicht kan dat slechts voor hem zijn, die of zich uitdrukkelijk door een gelofte daartoe verbonden mocht hebben, of nog verzuimdc vastendagen van de maand Ramadhan heeft in te halen. In het bijzonder beveelt de wet het vasten aan r 1. op den IOcn der eerste maand, 2. gedurende „dc w's dagen“ (van den 2cn tot den 7en) van de IOe maand, 3. op den 8en en 9cn der maand Besar (zie Deel II, biz. 769, 2e kol.), biz. 770, le kol., vgl. Dec I, biz. 739, le kol. noot 1) en voorts

4. op Maandagen en Donderdagen en 5. op de zgn. „dagen der witto nachten“ (dwz. op den 13en. 14cn en 15en van iedere maand, wanneer de inaan 's nachts het meeste licht verspreidt). Dit Jaatsbcilocldo vasten is echter in den Indischen Archipel weirig gebruikelijk; wcl komt het voor, dat vromen (op Java, bijv., de bewoners der zgn. Driesterwijk, vgl. KA Oem) op Maandagen en Donderdagen vasten.

Literatuur/C. Snouck Hurgronje, De Atjdiers I, 244 vv., II 342 (The Achcnese I, 228 vv., II 310); Ind. Gids 1854,1 p. 430 vv. ; De Islam p. 25, De Islam in Nederl. Indie p. 22 v. (Grootc gods- diensten, serje II, p. 257 en 398 v.); Mckka II, 51, 77 —92; E. W. Lane, Manners and customs of the modern Egyptians, Cha pt. 3; Th. W. Juynboh, Handleid. Mohaim. wet, p. 105 vv. (Ilandbuch dos isl. Gesetzes, p. 113 vv.) ; L. W. C. van den Berg, Beginselen van het Mohaim. reeht, Hoofdst. IV:* P. J. Veth, Java I (1875) p.

394 vv. IV (1907) p. 449 v. ; Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro in Bijblad no. 9 van het Aardrijksk. Genootsch. p. 8 v. ; C. Pocnsen, Brieven over den Islam uit de binnenlanden van Java p. 31 vv., 51 vv. ; B. F. Matthes, *Bijdrifve tot de ethnologie van Z.-Celebes*. p. 85 vv. ; J. Groneman, De garebets te Ngayogyakarta, ²s-Gravnhuge*IS95. .

- VATICANA. Plantengeslacht der Diptrocarpaceen. dus x*crwant met *Sjiorea* en *Hopea* en evenals dezze beide een van de stamplanten van den da mar. Bekende soorten zijn *I. Rctssak hl.* (Resak, MAL.) van Borneo en *V. moluccana Burck* van de Molukken. Vooral van de cerste soort konit de hars, door de Dajaks verzameld, in den handel voor. De liars komt uit splcten en sclieuren te voorsclijjn en vormt dan a an de stammen groote stukken tot 15 K.G. zwaar., VECHTHANEN. 3ie

DIERENGEVECHTEN en SPELEN. VEEARTSENIIKUNDIGE ONDERWIJS. Zie ONDERWIJS en VEEARTSENIIKUNDIGE DIENST.

VEEARTSENIIKUNDIGE DIENST. Het veeartsenijkundig Staatstoezicht in Ned.-Indic heeft zich in de laatste jaren sterk uitgebreid, vooral wat bet reft de bestrijding der besmettelijke vee-ziekten en door het oprichten van een uitstekend laboratorium voor het bestudeeren der in Indie voorkomende ziekten, waardoor een aanzienlijke uitbreiding van het personeel noodig was geworden.

Het veeartsenijkundig Staatstoezicht en de veeartsenijkundige politic zijn gregfeld bij de ordonnantie van 13 Augustus 1912, no. 432/435, waaraan eene toelichting is toegevoegd.

Het veeartsenijkundig Staatstoezicht wordt uitgeoefend door het personeel van den Burgerlijken veeartsenijkundigen dienst onder leiding van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Voor het eerst werd in 1820 door den toenmaligen Minister van Onderwijs, Nijverheid en Kolonien een Gouvts-veearts voor den Indischen dienst uitgezonden. Toen deze titular is in 1822 kwani te overlijden, werd eerst in 1842 op verzoek van den Directeur der Cultures weder een veearts ter beschikking gesteld, inede in J 852 en 1854, totdat in 1869 de formatie werd uitgebreid tot 3, in 1875 tot 7 en in J 896 tot 15 veterinaire ambtenaren.

Sedert 1898 kreeg de oudste Gouvts-veearts den titel van adviseur in veeartsenijkundige aangelegenheden, in 1900 werd dien ambtenaar de titel van Inspecteur verleend. In J 917 bestond het veeartsenijkundig personeel uit : 6en Inspecteur, vier Adjunct-Inspecteurs, 46 Gouvts-veeartsen en inlandsehe veeartsen, met een hulp-personee van 33 veemantri's le klasse en 131 veemantri's 2e klasse, benevens 30 schrijvers. De Instructie voor den Inspecteur en de Gouvts-veeartsen is vervangen door een Jleglment voor den Burgerlijken Veeartsenijkundige Dienst. (Gouvts. Besl. 25 November J 910 no. 27).

De standplaatsen en ambtskringen zijn vastgesteld bij besluit van den Directeur van L. N. en H. dd. 17 Augustus 1917. Er zijn 4 afdelingen voor de Adjunct-Inspecteurs en 46 ambtskringen voor de Gouvts-veeartsen.

De bezoldiging van het personeel is vastgesteld bij Ind. Stb. 1917 no. 38G. Bij Kon. Besluit van 13

Juli 1919 is bepaald, dat de voor den Indischen dienst bestemde of daaraan verbonden veeartsen en militaire paadcnartsen onder het genot van een toelage een leergang in tropische ziekten en veetccltaangcleghheden kunnen volgen aan de Veeartsenijkundige Hoogschool te Utrecht. Aan studenten van deze inrichting, die een ver-bitenis aangaan voor den Indischen dienst, wordt een studietoelage uitgekced van / 1000 's jaars.

Bij ontstentenis van een militairen paardenarts in eenig garnizoen zijn de Gouvts-veeartsen (Ind. Stb. 1917 no. 125) verplicht den militairen veterinairen dienst waar te nennin.

Veeartsenijkundig onderwijs. Het streven van de Regeering is steeds nleer van inheemsclie krachtin gebruik te maken, zoodat vcrschillende ambtskringen door inlandsehe veeartsen kunnen worden bezet.

Reeds in 180G werd te Soerabaja, onder leiding van den daar besclieiden Gouvts-veearts, een school geopend, waan inlanders opgelcid werden tot inlandsch veearts. Deze school volced niet aan de verwachting, want in 9 jaren lijd werd slechts 8 inlandsehe veeartsen afgeleverd. In 1876 werd dezze inrichting opgeheven en het stel-sel beproefd inlandsehe jongelieden door de Euro-peesche veeartsen op hun standplaats tot inlandsch veearts te doen opcliden, waarmede evenmin succes werd behaald, zoodat in J 886 met dit stelsel werd gebroken.

Toen in 1906 te Buitenzorg een veeartsen ijkundig laboratorium werd opgericht, word in 1907 aan dezze inrichting de opleiding tot inlandsch veearts verbonden, ook die van vccman-tri en inlandschen keurmeester voor slacht< < - : vleesch. Onder toezicht en leiding van den Jji-recteur wordt thans door 6 leeraren (diercnaat-sen) en een zoologoparasitoloog aan < < s school les gegeven, terwijl door aanbouw van zicki-i)-stallen, kliniek, apotheek, leskaniers(?n een h< f- beslagloods de school aanmcrkelijk is uitgebrei.

Nadat de inrichting nog eenigen tijd den in van school tot opleiding van in JaxJsciw veeartsen heeft gedragen, wordt zij thans genoe Hi< Nederlandsch-indische X'eeartsenschool, behalve inlanders ook jongelieden van and(-ren landaard voor inlandsch veearts kunnen w< > i) den opgelcid.

Het Veeartsenijkundig Laboratorium bicek weldra in een groote lichoefte te v.oorzien, mcnige veezickte is reeds (loodze inrichting tot klaarheid gebraeht. Het laboratorium is met de N. I. Veeartsenschool saan g(lbracht onder deii naajn van Veeartsenijkundig Instituut onder een Jji-recteur. Tot leerlin^ aan de N. I. Veeartsen-school kunnen worden toegelaten zij die het overgangsdiplomf van de 3c klasse II. ii. S. of eeiiddiploma van een H. B. S. met 3-jarigen cursus bezitten. Verder w-orden ook toegelaten zij die een diploma bezitten der Istf of 2e afdeeling (ler oplcidingschool voor inian) Lcnuien te Jordano, dan wcl van de k weekschool voor in. onderwijzers. Men rekent er op dal tel ken-jare 5--7 jongelieden tot veearts kunnen worden bevorderd, waardoor de vccmantri's, die sJccJits geschikt zijn voor het verrichten van politic-diensten, langzamerhand kunnen worden afgeschaft. Zie ook ONDERWIJS (OPEN BA AR) dl. III. biz. 106.

De jnilitaire veeartsenijkundige dienst is een

onderdeel van den militair Geneeskundigen Dienst on wordt waargenomen door het korps militair paardenartsen. Bij korps is bij Kon. Besl. van 28 Januari 1914. no. 58 vastgesteld op: | Dirigerend Paardenarts, 2e of 1ste klasse met rang van Majoor of Luitenant-Kolonel en titel van Inspecteur-Paardenarts, volbr. 9 subalt. no. officieren, waarvan minstens 2 met den rang van Paardenarts 1ste klasse (kapitein) en de overigen then van Paardenarts der 2e klasse (1 ste Luitenant).

Hun bezoldiging is geregeld bij Kon. Besl. van 23 Juni 1917, no. 16, terwijl het pensioen overeenkomt met die van de overige officieren van den Geneeskundigen Dienst (Kon. Besl. van 6 Maart 1914, no. 42).

De militair paardenartsen zijn gehouden bij ontstentenis van den Gouvern. veearts van hun standplaats, den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst waar te nemen.

Door de dierenartsen in Indie wordt een maandelijksch periodiek uitgegeven, getiteld: „Veeartsenijkundige Bladen voor Ned.-Indie“, later herdoopt in „Geneeskundige Bladen voor Ned.-Indie.“, dat door de Regeering gesubsidieerd wordt.

VEECKENSBAAI (Goegoch Batoerei) is een vrij ruimc, zeer beschutte baai inct matige diepten aan de Z.O. pu nt van Zuid id Pagai op de Westkust van Sumatra, gevormd tusschen de on de West inspringende Oostkust van dit eiland en de (laarvoor gelegen kleinere, lage, zwaar be-zrooide eilandcn. Het buitenste, grootste en N. lijstc van deze laatste is Tinopo, door een smalf maar schoone straat geseheden van Tg. Siingingi. tie Z.O. hoek van Zuid Pagai, zoo genua nid naar de tall ooze muggen, die hi er overal v<ti(lcn aangetroffen. Z.O. van Tinopo steekt het Sarnuelrif, het uiter.ste van de rij raffen en eilandcn aan de Oost- en Zuid zijdon der baai, i i-i <p 21 K.M. van hock Singingi uit.

1) e Noord- en Westkusten dor baai zijn vlak >ii 111(-1 ruikgewas begroeid. Voor de verst e lig- << nige lobsc eilandjes met gevren en in den

W. lux-k <lt T baai treft men een menigte kreek- j<■. <ii ri vierthes aan. \ on om <le Zuid is een ruimc, di<w i n sonc I oegang tot de baai langs de (■ t kir I \ in <lt- *malle, heuvelachtigc land- toeg, wi-lke li< : t Zuidgedcolte van Zuid Pagai nil miiakt en op welks uiterste punt, Tg. Bio, alt i jrl zwarc bran<ing staat. In de baai gaat wi jni'r si room. Zic Zecmansgids clcel I.

VEENIVIOL. (Aandjing tanuh, MA.) Insect, behoorende tot de afdeeling dor krekcls (*Gryllidae*) en gekennmerkt door <len vorm der voor- looten, die lot stork verbreede graafpooten geworchi zijn, welke een oppervlakkige gelijk- nis vertoonen met de voorpooten van den mol. De voorvleugels zijn betrekkelijk kort, veel klei- nor dan de gewoonlijk goed ontwikkelde, waaier- vormig pl<|>ibare adiertvleugels. De veenmol leeft grootcnde(ds in zi lf gegraven gangen in den groei- ook de eieren wordun in aantal bijcen in ecu hollo in den grond afgezet. Het voedsel is voornamlijk van dierlijken aard (r egen v or men, slakken, insecten, larven) ; schadelijk worden zii (lesniccteniii vooral door het vernictigen der pijlctenwortels bij het graven der gangen. Tn den Arc hi pci komt voornamlijk voor de van Afrika tot Australie verbreide *Gryllotalpa africana* Tal. Beauv.; deze is kleiner dan de Europeesche

soort en is deels nuttig door verdelging van insecten, dec)s schadelijk door aanvreten of vernic- tigen van jonge plantcnleelcn, vooral in kweek- bedden van koffic- en theconderningen, jonge riettuinen, bedden met Europeesche groenten. Bovendien komt een grooter soort voor, *Gr. hirsula* Brm. Beide soorten geven de voorkur aan vochtig terrein; vooral de groote doet om- streeks zonsoudergang cen zeer luid, hoogst on- aangenaam gesjirp hooren, dat echter hoogstens cen half uur na cl ion tijd ainhoudt ; de kleine sjirpt veel minder krachtig en hinderlijk, maar gedurende den geheelen nacht. Van sommige exemplaren zijn de achtervleugels abnormaal klein.

Literatuur: W. Rocpke, Mittheilung iiber die ^avanischen Maulwurfsgrillen. Trcubia I, 1919 p. 90.

VEEPEEST. Zic VEEZIEKTEN.

VEETEELT. Voor de welvaart van de bevol- king in Ned. Indie heeft in de eerste plaats betee- kenis het hoornvee, daarna de paarden, het klein vee en het pluimvee.

1. HOORNVEE (Hewan, MAL.). Java e n M a d o e r a. Hiervan zijn belangrijk de buffels en de runderen, wegens hun betcekenis voor den Javaaschen landbouw.

Buffets (MAL. kerbau, JAV. kebo). De busel- stapel is op Java erg in verval. Het beste is nog de toestand in de residenties Bantam, Batavia en de Preanger-Regentschappen, doch in de res. Cheri- bon, PGkaloppang, Banjocmas en vooral in Semar- rang is de achteruitgang aanzienlijk. Dezo be- droeg van 1905 op 1915 ongeveer 20 %.

In de afdeelpjen Koedocs, Pati, Grobogan en 1) mak, waar bijna uitsluitend buffels gehouden worden, is de toestand van cl ion aard, dat de Re- geering, onder zekere voorwaarlen, 21.000 buf- fclstieren en bullckoeien aan de bevolking ver- strekt heeft, waarvan per jaar ongeveer 40 % ge- boorten werden verkregen, zoodat daardoor do buffelstapel in die streken belangrijk is toegenom- en. Om de buffeltelt op Java wecr in goede bail cn te leulen, is eenc selectie begonnen van goedo stieren, terwijl de min^erwaardige dieren ge- castrceerd werden ; waarbij er zorg voor werd ge- dragen dat op een stier 25 koeien beschikbaar blvcn. Dit systeem oefent reeds een gunstigen invloed op den builcstapel uit.

liu.ndc.r(: n (MAL. leinboc, JAV. sapi). In vroege- ren tijd moct de Javaasche veepestapcl een veel gunstiger indruk hob ben gemaakt, doch door de geringe fokkennis der inlanders cn door hun con- servatisme is de veepestapcl geleidelijk kwalitatief en kwantitatief achteruit gegaan. De inlander hult de zorg voor het vee, a ls er geen controle op wordt uitgeoefend, aan de natuur over, jong en oud, goed en sicut, loopen met elkaar op de gras- vlakten los. Tot de degeneratie heeft ook veel bij- gedragen het vcrwaarloozcn, door onverschillig- heid, van de ontwikkelingsfactoren, als : voeding, verpleggi en arbeid, terwijl bodem en klimaat vaak een zeer nadeeligen invloed op den veepestapel uitoefcnck.

De runderen van den Indischen Archipel behooren tot enzelfde ras, het inheemsche rund, waar- vaij vijf verschillende typon zijn te onderschei- den ; n.I.:

1. Het wildc rund (Banteng)
2. Het Javaasche rund.
3. Het Balieesche rund.

4. Het Madoeresche rund.

5. Het Sumatraansche rund.

1. Het inheemscho rund (Banteng, Bos Sundaicus). DiC wordt nog gevonden in Bantam, Zuid-Preangr. Zuid-Besoeki en in de res. Bali. De verwilderde rundren komen nog voor in het Tjidamar'sche (afd. Tjidudjoer), Borneo, Ternate en de eilanden Mojo, Lombok en Bali. De banteng leeft in kudde van 5 a G koeien met een sGier in het diepst der wildcrnissen. De stier is hoog, zwart gekleurd, heeft- en korten, breedden kop met rechte proficllijn, voorzien van lange, sierlijk gekromde Koornen en een hoornachtigen Wrong.

De koe is nicer roodachtig gekleurd met een aalstreep, heeft een langcn kop, die overgaat in een smallen hals, wolkc breed is bij de schouders en zich voortzet in een loooge, lahge schoft, di'j zeer scherp in den rug overgaat. De borst is diep, het achterstel kort met breedden brock en hoog in- geplanten staart. De pooten zijn zeer gespierd, voorzien van sterke klauwen. Een karakteristiek kenmerk is, dat de haren aan de achterzijde van den broek wit gekleurd zijn, evenzoo de voor- en achterpooten tot aan de knie en het sprongge- wricht.

Te Blitar (res. Kediri) heeft men beproefd de banteng te kruisen met Javaansch vec, hetgeen op een niislukking uitlicp.

2. Het Javaansche rund. Dib veeslag zou ontstaan zijn uit de kruising van den zebu, door de Hindoe's op Java ingevoerd en den banteng. Over het aigeincan laat het exterior van dit ras veel te wenschen over en verkeert in een toestand van toenemende degeneratie. De stieren incen niet hooger dan 1.25—1.35 M. en dse koeien slechts van 1.18 — 1.21 M. Het is een zuiver vleesch- en arbeidsdier, dat niet meer dan ± 3 L. in elk daags geeft.

De beste exemplaren worden nog aangetroffen in de bergstreken, doch het. nicest voorkomende type heeft een langcn. niageren kop, met weinig ontwikkelde booms. De hals is lang en snial en gaat ovoi' in een scherpen schoft en rug. Het kruis is kort en heHend met een laag ingeplanten staart. De schouders en dijen zijn smal, terwijl de pooten lang en fijn zijn met allerlei afwijkingen in do standen en voorzien van weinig soliede klauwen. DG Javaansche koe is op 3-jarigen leeftijd jjas vol- wasxen. In de afd. Toe ban (res-Renibang) worden do runderen nog als lastdier gebruikt.

3. Het Balineesche rund. Door reinteelt is dit ras nog raszuiver en komt ved overeen met den banteng. Als arbeids- en vleeschdier heeft het loooge waarde. De stieren zijn meestal zwart- bruin en meten 1.3 — 1.4 M. Na de east ratio wor- denzij veelal rood bruin. De koeien zijn rood bruin en hebben een taile van 1.2 M. Evenals de banteng zijn de billen en onderbenen wit gekleurd.

4. Het Madoeresche rund. Dit is ook een pro- net der reinteelt en vertegenwoordigt een der beste veerassen van Indic. Alen treft er allerlei robes onder aan, waarvan de zwarte kleur niet erg rgewild is. Het voorstel is sterker ontwikkeld dan het achterstel. De kop is kort en wigvormig met weinig ontwikkelde hoorns, die vaak bijgeviijd

so ms ook we l ontbreken of Jos er bij hangen. De hals is kort en breed, rug en kruis kort. De broek good gevuld, de dijen steil. De pooten zyn fijn met soliede klauwen, doch vele afwijkingen in de standen. De stieren, welke Voor de nationale feesten, de stierwedronnen (KGrappan) en de stic-

rengevechten (Toktok, Tokan) worden bestomd, zijn gefokt uit superieure stieren en geslecteerde koeien en worden bijzonder good verzorgd.

Het vec wordt door den J]adoerces zeer good verzoi'gd, nicststal op stal, onidat cr geen geloei)- heid tot grazen bestaat. Door den enormen uit- voor voor slachtvee gaat de veestapel geleidelijk achteruit.

5. Het Sumatraansche rund. Dit is vermoed- lijk een kruisingsproduct van hot- oorspronkelijke rund met den Siameeschen Zebu. Met is forsch gebouwt, het voorstel nicer ont- wikkeld dan het achterstel, terwijl dit ras een sterk ontwikkelde vetbut en kossem bezit. De kop is klein cn wigvormig met weinig ontwikkelde hoorns. De hals is kort met een bonvolijn, die onder een scherpen hoek in de bult overgaat. De gespierde pooten zijn van kleine, sterke klauwen voorzien. In de Alas- en Toba-landen laat de kwaliteit nogal te wenschen over.

Voor fokdoeleinden en ook voor het melkbe- drif zijn in Ned.-Indi. ingevoerd: Bengaalsch vee (Ongol6, Mysore, Hissar en Gujarat-type); Australisch vee (Herdforde, Shorthorns en Australische Jersey's) en Nederlansch vee, waaronder ook stamboekvee.

Maalregelen lol veeverbeteringf. V66r 1901 is op veeteeltkundig gebied wel het een en antler ver- richt met de bedoeling, verbetering aan te breji- gen, doch vaak zoo onoordeclknidig, dat nog meer degeneratie van het inlandsche ras liet ge- volg was, en er bastaarden ontstonden van weinig fok waarde.

In genoemd jaar word definitief de vee ver bet <- ring op Java ter hand genomen en de zoddteclui- sche leiding toevertrouwd aan de Gouvts. <-c- artsen., bijgestaan door het Europeesch en 1 n- landsch bestuur. De maatregelen bestoru.lcn in een directe en een indirecte veeverbetrijig.

1. Directe vee ver bet eri n g. a. RcentenJt. ondervindelijk is gebleken dat het Java: ni< gefveeras voor reinteelt niet meer geschikt is.

deze nog toegepast word, heeft ecne i<- \ ; i n de beste stieren pJaats, terwijl de ininderwaai'digc exemplaren gecastreed worden, met loop.! ■ iny van den regel, dat op 20 koeien supuicr stier besclikbaar bleef. Voor reinteelt wer<ic!> I- leen nog in aanmerking ge brae lit de vee<stapl < >]p Madoora en Bali, waar nog uitmuitend f<->kmateria al wordt nangetroTen.

b. Kruising. Aangezien door reinteelt het Ja- vaansche veeras niet nicer was te licrstclleij, \ver<l tot kruising overgegaan, waartoc Bengaalsch v<-(- word uitgekozen. In vroeger jaren was lieremoile rccdsop Java gekruist en daarnwo zeer goede !■<■- sultaten verkregen in de afd. Kendal (res. Senia- rang) en het district Alrit (res. K6doe). De j'rak - tijd leerde weklra flat dit uitstekend gebouwc< veeras zich uitinuitend op den indischen bodm ontwikkelte en zeer gemakkelijk met Jiet inheem- sclje vee geki'iiist kon worden, waardoor bastaarden (mestiezen) werden verkregen, waarop door den inlandschen veehouder zeer veel prijs word l gesteld.

Het Bengaalsche fokmateriaal wcr<l door een commissie van Gouvts. veeartsen in JiriLsch- Indie aangekocht en bestond hoofdzakelijk uit Mysore- en Ongol6- vee.

Met Mysore-ras bleek minder geschikt te zijn voor rasverbeteraar, omdat de progenitu ur smallo, hoogbeeneig dieren waren met een on-

aangenaam karakter. Botcr resultatcn gaf de kniusing met Ongolc-stieren : hiermede word het Javaascho vccras in sommige st reken van Midden-Java ongefokt (absorpliekruising), zoodat het inheemscho vce, ten slotte 80 % Ongold on 20 % Javaasch bloed bevattc. Waar do vce- stapel al bijzonder inferieur block to zijn, word getracht met het Ongole-v6e een nicuw ras to schcppen (Gradingstelsel).

In de residencies Ke doc. Senia rang (afd. Salatiga en, 1 Kendal), Rembang, Banjoemas, Pasocroean (afd. Tengger) heeft het inheemsche vcc door dezo kruising al ccn heel antler type verkregen.

Kruising met Balineesch vce is beproefd in do residencies Ren bang, (afd. Toe ban en Bodjonegoro), Soerabaja, (afd. Sedajoc), Batavia, (afd. Krawang), Pasoerocan, (afd. Tengger en Malang); Djokjakarta (afd. Gocnoeng Kidoel). Het block, dat hot Balineesch vce ongeschikt is voor rasverbotcraar en zeer onderhevig aan acclimatisatie-zickten, zoodat 35 — 78 % te grondc ging. De nakomelingen ontwikkelcn zich onvoldoende en vielen bij niet doorgezette metisage sncl terug op het Javaascho type.

Kruising met Madocreesch vce heeft plants gevonden in de residencies Besoeki, Djokjakarta (afd. Gocnoeng Kidoel) en cnkele andere plaat-sen, terwijl in do res. Prncng Regentschappen (afd. Soem' dang), een fokkerij met Madoereesch vce werd opgericht, met het doel- de rationccl vcefokkerij bij de Soendanescche bevolking in te leiden. De resultaten waren nog al bevredigend, ckn-h de afstammelingen zijn te fyn.

Met het Australisch-Hereford-vee werd gefokt in de res. Sclarang (afd. Salatiga) en Pasocroean (afd. Tengger). Zij hebben als vceverbetcraar voor de bevolking niet volkiaan, oindat him on-derhoud en vcrpleging te vcel zeer vercischt en dit vccras zich bovendien allccn goed in do berg- streken ontwikkelt. De afstammelingen zijn goed gebouwd en zeer gezocht bij de melkerijen.

Nedcrlandsch vce, waaronder ook stamboek-vee : , werd jaren geleden in Indi, al ingevoerd voor de melkei ijen en voldced in de bergstroken boter <lan in <lc l-cuslstrccn. Het is in Tndie overal go- kruist nwt Au, tr ; ij isch, Javaasch, zelfs Benga- lfc< li vcc, zoodat in de melkerijen hiervan aller- lei bastaar- ltypen worden aangetroffen. Grootc \ l<ci ij(?n van Nedcrlandsch, Australisch, lli-ngalc< s(li, Javaasch vcc en kruislingen daar- \ i n, gchouflen te Djonggrangan (res. Soe- i k ; ii'ta, afd. Klaten) ; teArgalingga,Lembang,Tji-

lrbag Par&j en de vcefokkerij Chr. de Wot Tjisaroeca in de res. Prancng Regentschappen, voorts te A re li Maron (afd. Japara) en do onfieneming Dj a in pit op het ldi'jn-platacu (res. BS- '-oeki). Al deze vccleelkundigc ondernemingen hebben zeer vcel bijgedragen tot vorbctring en uitbreiding van den veestapel.

c. Volbloed-fokkcrijen. Onulat clo aankoop van fokinateriaal in Britsch-Tndic op den duur to bezwarend is werd door de Rcgccring besloten Bengalisch fokmateriaal in Tndie te fokken, waaruit in de behoefte aan dekstieren zou kun- non worden voorzien. Daartoe werd op het oiland Soemba (Timor en 0.), een volbloedfokkerij van Ongolc-, JMadocra- en Jfercord- vco opgericht. Verdcr werd to Watoebelah (res. Pekalongan) een laaiisfokkerij gesticht van volbloed-Ongolc-vce.

stierkalvcrcn op te kweeken tot dekstieren. Doze vceleelkundigc ondernemingen schijnen vrij goede resultaten af te werpen.

II. Indirecte vceverbcteringen. Castratic (MAL. kebiri.) Doze is door de Hindoe's) op Bali gbracht en daar steeds in zwang gebleven. By de Mohammdaansche bevolking was vroeger, uit godsdienstigc overwegingen, de castratie streng verboden. Nu door dit declt tier bevolking het nut er van wordt ingezien, wordt dezc wijze van verbctring van den veestapel ook door hen in prak- tijk gbracht. Dit succcs is hoofdzakelijk te dan- ken aan de wijze van castrccren door de z. g. klop- methode, welkc sncl, pynloos en absoluut onge- vaarlijk verloopt. Bcdroeg het mortaliteitscijfer door de bloedige methode 20 %, thans zijn er Joogsb zelczen vcrliczen te boeken. Mocht dit bij uitzondering toch plaats vinden, dan wordt de waardo van het dier vergoed.

Met de castratio zijn thans reeds zeer belang- rijke resultaten voor de veeleel verkregen. llet jaar 1913 sloeg het record, toen werden op Java 54.613 en op de Buitenbezittingen 22.341 inin- derwaardige stieren gcastrceerd, waarbij werd zorg gcrvaan dat 1 superieure stier op 20 koeien beschikbaar bleef.

b. Veeinarkten, Veehandel. Door het bestuur werden de veeinarkten (pasar he wan) voortdu- rend verbeterd en bevorderd.' De voornaamste veepasar's zijn: Hji&mis (res. Chcribon) ; Lini- poeng (res. Pekalongan); Bodjonegoro (res. Reinbang); Toegoc (afd. Salatiga) en de bufflepasar to Koedoos. Op het ciland Madoera worden groote veepasar's gchouden te Karangpinang, Kcdoeng- doeng, op iict ciland Bali te Singaradia, Djem- brana en Toe in bang. Op die veeinarkten worden vnak 200 — 500 stuks vce aangebracht, waarvan % verhandeld wordt. De veehandel heeft in den regel door tusschenpersoon (blantik's) plaats. In den veehandel is de afzet het grootst voor de slacht en bedraagt per jaar ± 250.000 runderen en 180.000 buffEels. De eilanden Madoera en Bali voeren per jaar 16.000 en 20.000 stuks vce voor de slacht uit. Buffeluitvoer heeft op groote schaal plaats van Taliwang (Soembawa). Het rockeloos slachten van vrouwelijke dieren is thans verbo- dcn. Vrouwelijke dieren, welko nQc ccnigo fok- waarde bezitten, niogen niet geslacht worden (Ind. Stb. 1905 no. 416). Hot vce heeft door hot fokken van betere dieren ook meer waardo verkregen, waardoQr de vceprijzen belangrijc zijn gestegen. Voor een stier bedraagt do prijs van/60 — /120, voor cene koo / -10— /60, voor een buffel / 50 - /100; terwijl voor afstanuelingen van Ben- gaalsch vccras / 100— / 200 betaaid wordt. Door die hoogc prijzen vermcrdert do belangstelling in het fokken van good vce, zoodat de inlander thans nicer medewerking vcrlicnt bij do vcevoerbcteri ng, waardoor hot algomccn welzijn der dovot- king aannicrkolijk is gestegen.

c. Tcntoonstellingen. Door de vceleentoonstel- lingen wordt ccn overzicht verkregen van de kwali- teit van het vce in ccn bepaalde streok en ook of de ha nd having en de loicing der fokregels in. goede handen is. Bij clke tontoonstelling wordt het program ma vastgestekl door den Inspccteur van don Burgcrcl. Vceartsonijk. Dicnst, dio ook de jury benoemt. Voor elko vccleentoonstelling wordt door de Regeering cene subsidio toege- kend, ter bestrijding der kosten en om prijzen te kunnen uitkoeren. Daarvoor worden ook benut

de opbrengst dor entree's en die van de publicke vermaklykheden. Bhalvc rubrieken voor runderen en buffels, werden daar ook ann verbonden Yubrickon voor geiten, schapen en phiumvee, ter- v 30 na do tentoonstelling nation ale volksfeesten gehouden werden. b.v. inlandsche paardenwedrennen en een jaarmarkt (pasar malani). Op de ineste afdelingshoofdplaatsen van Midden Java, en in Bondowoso in Oost-Java voorts in Bali, Menado, Pajakocniboei, en Fort de Kock zijn zulke vectentoonstellingen gehouden. die alle zeer goede resultaten voor den veeteelt hebben afgeworpen. De pryzen bestonden meestal in premien voor sly)erieurc jonge stieren en aanhou- dings premien voor het beste fokmateriaal. ter- wyl ook wel eens pryzen werden toegekend aan inlandsche vchouders, wicr ten toot gestekle die* ren in de beste conditie verkeerden.

Veediefstalen. VeetnisJiavdcling. De inlandsche vchouders worden so ms zwaar getroffen door diefstal van hun vee, zoodat in vroegere jaren de veestapel daardoor bclangrijk verminderde. Reeds in de oudste tijden zijn de veediefstallen van bestuurswege tegengegaan. Zoo werden in 1688 deze diefstallen gestraft met den strop (N.L. Plakkaatboek, dl. II, biz. 294), welke straf in 1778 veranclerd werd in geeseling met brandmer- king en cen kettingstraf van 25 jaren. Ondanks deze barbaarsche straffen namen de veediefstallen niet af. Daarom were! het passenstelsel voor het veevervoer ingesteJd voor Java. Voor het eiland Madoera werd dit niet noodig geacht, omdat ge- stolen vee niet vervoerd kon worden. Hoewel het passenstelsel goede resultaten gegeven zou liebben, werd het weer afgeschaft, met het gevolg datde veediefstallen weerzoudenzijn toegenomen.

Veemishandeling komt op Java en Madoera nog veelvuldig voor. Uit wraakzucht worden vaak de peezen van de acliterpooten doorgeslapt (baljok) en a nd ere mishandelingen bedreven. De dierenbescherming is in Ned. Indie nog in op- komst. Het Hoofdbestuur der Vereniging tot dierenbescherming is gevestigd te Batavia en op verschilJende plaatsen op Java bestaan afdeelin- gen. Vooral de afdeeling Buitenzorg werkt zeer goed, zij beschikt over weegbruggen om overlading na te gaan en over eenige inlandsche opzichters, die direct optreden wanneer dieren mishandeld worden of gebruik gemaakt wordt van ziekte, verwon de en te jonge dieren. Deze feit. en zijn straf- baar gesteld. Zie Ind. Stb. 1903 no. 378 en 1906 no. 50.

Verwonde of kreupelc dieren worden te Buitenzorg gratis aan de kliniek dor Ned. Ind. V'ee- artsen>>ehool beiaijideld, terwijl o)jan dorre plaatsen de dicrncartsen kosteloos niedisch advies ver- leenen.

B u i t e n b e z i l l i n g e n. *Huff els.* J)e buffeltecht verkeerh over *1 algemeen in de Buitenzittingen, waar de Icvensverhoudingen zoo- veel beler zijn, in een gunstiger toestand dan op Java, zoodat in vele streken uitstekend en krach- tig gebouwde dieren worden aangetrofTen.

Runderen. Sumatra. In de residenties Palcm- bang en de Lampongsche districten treedt de bu meer op den voorgrond. Iken j)roef met het f ok ken van Madoeresch vee in het Pale in- bangsehe mislukte. Een beler resultaat had het invCren in 1904 van fokvee te Wai-Lima en te Gedong-Tataain in de La mpongs, speciaal van BengaaJseh en Bengaalsch-Javaansch vee.

In de residentie Palcmbang heeft de voeteelt eenige bteckcnis in de afd. Rawas en Moosi-Uir, terwijl aan de bevolking van Moeara-Bong 27 superieure Javaansche sticren werden verstrekt om den veestapel te vrbctcrn. In de kuststreken van het gouvenement Oostkust van Sumatra werden in 1908 Bengalsche en Siamesche stieren ingevoerd, die alle goed voldeden. Minder was dit liet geval in de res. Benkoelen, omdat de bevolking voor teukdier de voorkeur bleef geven aan de zuivere afstamelingen van het inheeni- schc ras. De beste veestapel van Sumatra wordt gevonden op de hoogvlakte van Kocrintji en in encklc streken van Noord-Sumatra, als Tapanoei en Atjeh. In de Batak- en l'obalanden laadc vee- stapel te wenschen over.

Borneo; In de Wcster-afdccling, waar geen landbouwbedrijf is, wordt ook weinig veeteelt gedreven, daarentegen wel in de Zuid- en Ooster-afdeeling. Vooral in Anioentai en Tanah-Laoet is de veeteelt van eenige bteckcnis, docli men laat de dieren verwilderen en vangt ze nu en dan op voor de slacht en den handel. In het landschap Kandangan werd Balineesch fokvee en in Barabei Bengaalsch fokmateriaal ten behoeve der bevolking ingevoerd. hetgen nogal resultaten schijnt af te werpen.

Celebes. De 3)inhaha en Gorontalo vormen de voornaanste veeceitra; vooral in het landschap Tomohon legf do bevolking zich zeer op veet<., <■lt toe en wordt daarin door de Rcegeering gcsuunH

In de residentie Menado werden vroeger run(<- ren aangevoerd uit Bali en Madoera, waardoor zich de veestapel voortduren*! uitbrei-!t. hetgc< n ook voor een deel klaaraan is toe te scrijiven, dat thans de zootecni.sche leifving in dit gewc- f m handen van den Gouvts. vecarts is. T<n buhoeve van den veestapel in Parigi werden he stieren ter beschikking van <le bevolking g<-sl terwijl in Bontilaan cene fokvan <: -"h vee werd opgerichl, welke nogal vci-1 behiofi. 11) de negorij Libibonga der r<-s. Amboina wei >1 door het Gouvernemeent een runderfokkorj) die editor door geringe inedcw<-rking v; m (lc bevolking weinig result; i(en afwerpt.

Op het eiland Jalmahera werd in ■- lijk gedcelte veeteelt gediev(: n door de z<ii< < ling- en in het Zuidelijk gedcelte door de (Jnirica- Handels-Maatschappij). E<-n veufokkerij i. ook op het eiland Banda op/cricht: <lc bevolkiil' <ont - vangt aanwijzingen onitn-ll v> rj)cgiiig en voiding van het vee, van <lc, J,i vaanschr gestraft ci, • alclaar, die bcken<1 zijn met <lc< bchaulclJitig \ n vee.

Residentie J'inor O. Op hot eiland "Pimor werd door partieucliren z'ustruli- <4i, .lavaans< ||. Bengaalsch, Ma<loencsfh cn fi>] ; v(>

ingevoerd, dat zich go(; d ontwikkelde, vooral (t> Oi Bitenoki (V. Timor) en Ainurasi (Z. -Timor) en in Bedjeli. Behalve voor de slacht wenlen de gc- fokte runder<-n ook gebruikl voor 'Iraagcliensteit. De ka(. holiek<* missie te J'oebaki (Timor) fokt met Australisch v<<, eveneens die te La ran Lock a (ci) i. Flores). Zij bereikte daannde werkljkj goede resultaten tot groot j)ut der bevolking. (j)jhj ; t eiland Roti wordt door den Jiadja een vee fokkerij gedreven, terwijl op het uiland Soeniba door het Gouvernemeent een vol bloed-veefokkerij is opge- riclit van Bengaalsch- (Ongolc), Australiscli- (Hereford-) en Madoerefscli vee op] de bevolking op Java van volbloec<1-fokst ieren te voorzien.

IL PAARDENTEELT. Zie PAAR DEN.

TIL KLEIN VEE. Onder deze rubriek vallen goiten, schapen en varkens.

() e i t e n t o e I I. De goitentcelt is voor do voeding van den inlander van het hoogste belang. De Javaansche geit is korthai'ig, gehoorn'd, nicest wit van kleur. hoewel zwart- en bruinbonte ook veel voorkomen. Het is eeu vleschdier, dat wei-nig melk heeft, door spraaklozing, familietelct en gebruik van slechte springbokken sterk is ge- degeneerd. Langs de Noordkust van Java zijn door de daar gevestigde Arabieren sedert jaren geiten van Britsch-Indie ingevoerd (Kashmir- en- Angora-ras), waarmede de Javaansche geit gecruist werci, waaruit uitstekendo bastaarden ont- stonden. Op Java wordt overal gekruist met Ben-gaalscho geiten; zelfs zijn te Wonogiri (Solo) en AVonosari (Djokja) door de zelfbesturen geiten- stations opgericht, om de bevolking van goed Bengaalsche springbokken te kunnen voorzien. Door acclimatisatie zickten hebben deze fokke- rijen noggeen nut kunnen afwerpen. Door de krui- sing van de Jav. geit met Bengaalsche bokken verkrijgt het Jav. ras moor massa, betrec productie en nicer handelswaarde.

Schapentelct. Deze is op Java van niet veel belang. Het type is klein en tenger, produ- cceert weinig wol en is dus alleen gcschikt voor de slacht. Men heeft gcracht het inheemsche ras te kruisen met Merinoschapen om meer de telct van wol.sehaj) en te bevorderen, b. v. in de-Prca-

en de Tobalanden, doch (lit mislukte. Proevcn met de vetstaort-schapen uit Donggola (Celebes) in Banjoonias en in de Lam pongs genomen, gaven bevrct(li.L(enlc resultaten. Voor de wolproductie is t h ; ins on jparticuliere schapenfokkerij opgericht op het Idjenplateau (res. Besoeki), waarvan goede berichten zijn ontvangen. Op het eiland Soein- ba on ook in de Pfeanger wordt geteeld met het J'homncy-Marsh schaaft uit Australië, om scha- li'n te ken <li<- wol produceeren, welke in den ban<ul en afzet zou kunnen vinden. Aangezicu 'l<-, inlander)ict veel voelt voor wolschapen, maar jiteer voor 'lch'schslapen, is de kans van si agon nn-L groot.

\ rk oust <* o l t. Jjeze teelt is op Java in haaidij \ an (liineezcn, oindat 3Iohammedancn gem varkiHis moszen liouden en geen varkens- vl(-(-: s(Dcten. Ilct incKsche varken is vrij forsch go bo u w< l, mat ig hoog op do pooten, zwart go- kleur<l met hinc bruinzwarle borstels op schoft, ru^f en wangen. X ermoedelijk stant het af van In i wilde varken: het is overal verspreid in Indie, I ><! varkenst celc is zeer belangrijk op het eiland Bali en ojjalle oiaan(en van den Timor-Archipcl, v(j)orts in Celebes, Wester-afdeling van Borneo, under de Dajaks, in de Bataklanden en op hot ei- land Nias. J'e Afedan en Buitenzorg zijn fokstati- ons opgericht, waar het inheemsclio ras gekruist wordt met hel Indo-Chinesche varkeji en het ' Yorkshire ras, waarvan zeer goede kruisingspro- diecten zouden zijn verkregen. Overal waar Chi- neczen zich hebben gestedgd en handel drijven, zijn door hen Chiineesche varkens ingevoerd, die met het Javaansche varken verder hebben voort- goeteld

JV. PLUIAJVBE. DOO^ geheelNederl.-Indie wordt de hoenderteel nls klein n even bedrijf beoefond door do landbouwende bevolking. Door verschil- Jende Europe@non zijn op Java hoondcrijarkon opgericht voor het fok ken van rabhoenders, als:

Cochins-, Brama's-, Plymouth rocks-, Dorkings-, Minorca^, Legliorns en Langsans. Al deze par- ken Vocren eeren en kwinjend bestaan en I eve- ren geen voordeel op.

In do res. K'doe komon nog de beste hoenders voor, waarschijnlijk kruisingsproducten van het Dorkinghoen. De Javaansche kip is zeer inferieur, klein van stuk, legt niet best en dan nog kleine eieren. Dit aantal wisselt tusssen 60 en 100 stuks per jaar, terwyl het gewicht slechts 40 a 45 gram bedraagt. Ten einde het Javaansche hoen te verbeteren werd door de Regeering aan het veeartsenijkundig laboratorium een hoender fok- station van de bovenvermelde rashaenders opgericht, met het doel de beste kruisingsproducten aan de bevolking te verstrekken. Wegens sterfte onder de kuikens en onvruchtbaarheid, zoodat uit slechts een klein percentage der eieren kuikens werden verkregen, moest deze fokinrichting worden opgeheven.

Door Chineezen wordt veel gedaan aan het kruisen van de gewone kip met de boschkip, om- dat de kruisingsproducten, "bekisar's", vooral de hanen, als sicrvogels van veel waarde zijn. De Chineezen zijn zeer handig in het caastreeren van hanen, z.g. kapoelon (kebiri), voor de vetmesterij.

In vele streken legt men cr zich op toe, prach- tige vechthanen te kweeken, welke hooge prijzen opbrengen.

Bchalvc hoenders worden overal eenden, z.g. loopeenden, gehouden, hoofdzakelijk voor den ciehandel on voor de vleschprod uctie. Man ilia- eenden worden overal aangetroffen en vaak gekruist niet de gewone eenden.

STATISTIEK. De vee- en paardenstapol gaat gesta- dig nunieriek vooruit. Was in 1895 by de veetel- ling gebloken, dat de paardenstapl met 9 % ver- minderd was, de vctelling in 1905 bracht aan het licht dat die achteruitgang wecr was ingehaald. , Na 1905 hebben van Gouvernementswege geen veeteHingen meer plants gevonden. ledere Gouv. veearts is thans verplicht bij zijn jaarwerk een sterktestaat van den paarden- en veestapel in zijn ressort te voegen.

Het resultaat van die vctelling over 1915 is als"volgt: Zie tabel op pag 520.

Literatuur: Voorschriften voor de verbetering van don veestapel, 1861 (Regeering) ; Dr. R. de Bleeck, Rapport omtrent een reis naar Australië, 1914; Dr. H. 't Hoen, Vcdrassen on Veeteelt in Ned.-Indie, 1918; Veeartsonijk. Bladen voor Ned. Indie, 1SS7 — 1919; A. M. V^ermas^ Verzekering 'tegon vcoschdoo. ' /

VEEVOEDER. Het vocdscl voor paarden en . vee bestaat in Indie voor het grootste gedeelte uit gras en verder uit andere planten. Konden in vroegero tijden do weidegronden op Java behoor- lijk in de veeroeding voorzien, thans is dit niet nicer het geval. In streken waar de bevolking geen veevoeder aanplant, verkeert de veestapel door gobrek in con ondervoedingstoestand, mode e6n dor oorzaken van den achteruitgang van den vceestapel. Er zijn talrijke streken waar, na lang- durige droogte, voedschnood heerscht, waardoor vele dieren den hongerdood sterven.

Do weidegronden (panganan ara &ra, JAV.), die nu nog door het vee benutzt worden, zijn de stop- pelwci<li^*n (sawalfs)^ de kampoqngweiden, de s 孽, wahdykjes en do onvruchtbare grasvlakten, waa- * in het natte jaargetijde wel wat kort en inferieur

Overzicht van den Paarden- en Hoornveestapel op Java en Madoera.

Gewesten	Gotalsterkte van don paarden-en vceestapel op ultimo 1915				Getnlsterkte der bevolking (Inlanders)
	Paarden	Rundren	Billfels	Totaal hoornvee	
Bantam	6798*	G30	140244	140874	891541
Batavia	26144	36269	341449	377718	1999978
Preang, J Band.....	9613	3642	57102	60744	} 2681962
Reesch, I Soek	26537	8701	163274	171975	
Cheribon	9776	2060	160215	162275	1682273
Pekalongan.....	12608	17541	186086	203627	1969450
Koed	10259	21827	251709	273536	} 2571492
Sem. < Salat	10967	92240	70294	162534	
Rimbang	9364	291691	187074	478765	1477197
Soerabaya	24814	239238	98703	337941	2395618
Pasoeroean	29592	475638	11380	487048	2001554
Besoeki	36336	326717	16241	342958	965636
Banioemas	5011	82975	92873	175848	1478110
Kedde	16223	167092	127118	294210	2322987
Diokiakarta	5843	131698	67837	199535	1190431
Soerakarta	18789	226330	231005	460118	1926039
Madioen	12462	207473	162366	369539	1342796
K.Sdiri	17937	225192	153221	378413	1774545
Madoera	14925	686272	22650	708922	1491994

Overzicht van den Paarden- en Hoornveestapel op de Buitenbezittingen. *)

Gewesten	Getnlsterkte van den paarden- en veestapel op ultimo 1915			
	Paarden	Runderen	Buffels	Totaal hoornvee
Sumatra's Westkust	16807	99648•	121014	221662
Tapanoeli . . . *	28696	37190	70558	107748
Benkoelen	1284	15003	11932	26935
Lampongsche districten ...	• 1085	3739	9672	134 11
Palembang	1456	30686	28585	5927 J
Diambi	1652	5037	28968	30105
OostkusVvan Sumatra	11116	20383	21489	41872
Atieh en Onderh	1832	151036	114918	265954
Rionw en Onderh	—	3877	5184	9061
Banka en Onderh	658	2012	289	2301
Westerafd. Borneo	218	1038-1	538	10922
Z. en O. afd. Borneo	1388	11514	16376	27890
Mena do	23964	46485	6113	52898
Celebes en Onderh	41465	2116	358393	370509
Amboina	214	2249	637	2886
Terate en Onderh	128	752	2 •	754
Timor en Onderh	160745	1113	203830	201913
Bali en Lombok	31284	268773	J8J79	286925

i) Velc van deze cijfers berusten alleen op schalting.

gras groeit, doch verontreinigd door de lantana, alang-alang en ander onkruid. Goede weidegronden worden alleen nog gevonden op de berg-plateaux op Java, doch ook al weer zeer verontreinigd door de alang-alang. Elders zijn de beste weidegronden door de cultures in beslag genomen.

Het grazen in de Gouvt's djati bosschen is verboden, omdat aan den aanplant vaak schade wordt toegebracht en het vee risico loopt door bloedziekten (Texaskoorts) te worden aangetast.

In de Buitenbezittingen zijn nog voldoende weidegronden voor den vceestapel beschikbaar.

Be gras flora op Java bevat tai van uitstekende grassoorten (*Grantinein*). De schijngassen (*Cyperaceein*), die veel in het gras voorkomen, hebben weinig voedingswaarde, kunnen soms zelfs schadelijk voor de gezondheid zijn.

De indische grassoorten (MAL. room poet, JAV. soekSt, SOEND. djokoet), zijn van verschillende kwaliteit. Tot de goede grassen behooren de vol-

gende: djookoet wawaderan (SOEXD.), grinting, kawatan, kalitenta (JAV.), Australisch gras, djookoet inalela (SOEND.).

Tot do middclmatige soorten worden gerekend: Tembeldk (JAY), Landjaran (JAV. ?), Palijas (SOEND.), Blcmbem (JAV.), Oendoclan (JAV.?), Roempoct padi padi (MAL. ?) (rijstgras).

Tot do groep dcr slechte soorten behooren: Lfinipocjang, Keinbang-gojang, Dondoman, Alang-alang, Glagah, soorten van Teki (JAV.).

De technische (Latijnsche) namen van deze grassen zijn te vinden in de brochure: „De voederstoEcn” van J. Dekker en in de artikelen van, C. A. Backer in de veearstsenijkundige Bladen voor diergeneeskundc en veeteelt.

Om den voedingstoestand van den veestapel te verbeteren, wordt de bevolking door do Regering voortdurend aangespoord, veevoeder te planten. Vroeger word in de residenties Banjoemas en Pasoeroean (1888) Teosinte gras (*Euchlana Mexicana*) geteeld, doch door de slechte keuze dcr gronden cn de weinige medewerking der bevolking mislukten deze aanplantingen.

Grasaan plantingen op cenijszins uitgebreide schaal worden thans gevonden te Bandoeng, Tjimali cn Buitenzorg. De grassen, die daarvoor bestemd werden, zijn: het Bengaalsche gras (*Panicum maximum*), Australisch gras (*Paspalum dilatatum*), Braziliaansch gras (*Melinis ininuliflora*), Grinting (*Cynodon dactylon*)* k a land] an A, (*Panicum mulicun*) en kasoeran (*Elytrias praemorsa*).

Behalvc grassen wordt in het belang der veevoeding allerwege aangeplant de Toeri-boom (*Sesbania Grandiflora*), die een uitstekend veevoeder voortbrengt, de bladeren zouden een eiwit gehalte van 40 % bevatten. Nadeelen zijn, dat de boom weinig produceert en zoo kort leeft. Verder worde] aan het vee gevoederd verschillende boonen (Katjang) soorten, als: Rendeng, Kadele, dan mais (djagoeng), Ganlcroeng (*Sorghum*), Djali (*Eleusine coracana*), Brobos- (*Alysicarpus*) soorten, ten slotte de bladeren van verschillende boomsoorten, als: Waroe, Dadap (*Erythrina*), Lamtiira (Keinlandingan, *Leucaena Oluca*), Pafaja, Kateia, Pisangsoorten, Banibocbladeren, suikerriet, de gecloordc cactusplant en cindelijk nog rainbanan (JAV.), <lat is in het wild gesneden gTocii voer, hoofdzakelijk bestaande uit kliniplanten. \}r bullels worden in droge tijden nog al eens gevoederd met alang-alang worlds. Boombladeren konicii alleen in aanmerking voor veevoeder als cr groote schaarschte in droge tijden bestaat, (<*)kunnen o] den cluur slechts een klein deel van het gewonc voedsel vervangen, onulat de voedingHwaarile van al <lezo surrogaten niet groot is cn afhangt van de nicer of minder vezeligo structuur.

In tijden van grasgebrek verstrekt men aun het vee ook droog voer, als padistroot (damdn JAV.) en mengt Jiet dan inel Toeribladereu, verder ook Katjang- (boonen) en maïsstroot.

Op het cilan(l Aladoera wordt het vee op stul gevoederd, cn voor de slechte tijden worden dun de zoooven gonocinde stroosooten opgescluiurd. Men]oogt ook op Java, hier en daar met succes, de bevolking tot voederverzameling over to halon. ° .

Met de hooibereiding zijn in Indie vaak proovon genomen, dio grootcndcels mislukken door onvoldoende voorbereiding en minder goedo uitvoering. In den kiastten tijd is bewezen, dat hooi,

vooral voor paarden, in Indie een zeer goed voer is en gaarne genuttigd wordt.

Het censlcrer van groen voer, hoc aanbevelcnswaardig ook, is in Indie nog weinig toegepast.

Van de graanvruchten worden gevoederd rijst (padi), ma is (djagoeng), en booncnsoorten (katjang). De rijst, die gevoederd wordt, behoort in den regci tot de inferieure soorten (bcras mcniir), voor de mclkcocien gekookt gegeven, gemengd met zetemen (dSkc) en perskock (boengkil).

Het krachtvoeder der paarden bestaat meestal uit de ongepelde rijst (gabah) der padi tjmpa. De kicefrijs (ketan) is voor voedsel niet aan te bevelen, omdat er ingewandszickten door ont- staan.

Van de onderaardsche stengeldceelen, do knollen, komen voor het vee in aanmerking de batata (Ipoinoea batatas), de cassave (katela pohoeng, JAV., *Janipha manihot*) en de oebi (*dJioscorea*- soorten).

• Veel gebruik wordt gemaakt van de fabrieksafval, b.v. de zcmelen (dfidek) der rijstpellerijen; zij bevatten gebroken rijst en veel kaf. Van de za- den der boonen (katjangsoorten) wordt de pers- kock (boengkil) verkregen, dat als veevoer een best krachtvoedsel is. Wanneer de katjang boengkil (grondnotenkok) slecht afgewerkt en beschimmeld is, dan is die voor het vee een gevaar- lijk voedsel. De klapper-ampas (afval) is een uitstekend voer voor melkkoeien, het zet de melk- secretie aan, evenzoo zijn zeer aan te bevelen de kapok-boengkil, cn de sesam- (widj&n-) boengkil.

De afval der suikcrfabrieken, melasse-stroop (tedts, JAV.), is een geliefd voedermiddel voor paarden van inlanders, het wordt dan gemengd met dedSk, fijngchakt gras cn water, de z.g. kom- boran (JAV.).

Het paardenvoer uit den handel bevat goede voedermiddelen als horsegram (*Dolychos uniflorus*) en chaff (stroohaksel met haver), wel- ke meestal uit Australie worden geïmporteerd.

Aan het mclkvee wordt nog al eens zout bij het voer verstrekt, terwijl aan paarden phosphorzure kalk of kryt met hot voeder wordt gegeven, om te voorkomen dat de dieren aan beenziekten (Osteoporosis) gaan lijden; doordat het indische gras over het algemeen kalkarm is. *

Het komt meermalen voor dat voedermiddelen giftige stollen bevatten en bij het vee ziekten veroorzaken. De krmog plant (kiira, JAV.) (*Phaseolus lunatus*), de Taroein-hoetan (MAL.) (*Indigofera*-soort), de Bengkocan (MAL.), do Djenoe (JAV.), Cassaveplanten. Pararubber blaren (*Hevea*), de Pitjoeng (*Panglium edule*), tasten door hun blauwzuurgelialte het centraal-PCRiferisch zenuwstelsel aan. Voorts zijn voor het vee gevaarlijk de wonderboom (*Juicinus communis*), vooral de perskock hiervun, door hot ricino gehalto; do Tdrong, do Kotjoeboeng (*Datura alba*), en de Pantjahar (*Croton Tiglii*). Van de grasscu zouden de rawa- soorten (wawaderan, dondonian, l<5mpoojangan cn tSkisooten) schadelijk zijn, doch zij verwerken vernocdclijk nicer nadeel door de rottende bestanddeelen en lagere organisiun uit het stag- nccrendo water, welko cr aan kleven en diodo doo- delijk verloopendo grasvergiftiging bij do paarden veroorzaken.

Wanneer het vco de jonge paduitspruitsels (tjocrian, JAV.),- cct en rawagras, verontreinigt door inos, dan ontstaan ingewandszickten. Op do s a wall- en rawagrasson koinon veel zwammen²

(Fungi) voor. die mykotische darmaandoeningen veroorzaken, de z.g. grasvergiftiging onder de • paarden. Evenzoo komen op het suikerriet schim : melplanten en roestsporten voor, die bij het veegingwandsziekten veroorzaken. Op de bloeien van de paspalum (gras-) soorten wordt de Wa-lang-sangit (Leptocoris acuta) en Walang-ang-gas aangetroffen, welke bij paarden den dood kunnen veroorzaken. In het rawa-gras worden nog al cons bloedzuigers aangetroffen!^ die onder het eten in den neus der paarden kunnen kruipen en koldcrachtige verschijnselen to voorschijn roepen. Hoewel het vee instuuctmatig veel van die schadelijke planten zal ontwijken, komen deze vergiftigingen toch voor, vanzelf het nicest bij het voeren op stal.

Literatuur: C. A. Backer, Javaansche voedergrassen ; Dr. J. Dekker, De voederstoffen; H. Mars, Voeding en voedsels v. h. paard, 1887, V. A. Bl.: A. M. Vermast, Grassfarms Coor Indie, 1895, V. A. Bl.: A. M. Vennast, Ensilage van veevoer, T. v. L. en N. in N. 1., 1888; Weidage en Stalverpoging, Dep. v. L. N. en H., Ned.-Indie : De aanplant van grassen, Dr. G. Krediet, V. A. Bl. v. Ned.-Ind. : A. Scharlee en J. C. Ber-nelot-Moens, Onderzoek voederstoffen, Gen. T. v. Ned.-Indie, 1864; Teysniannia Jrg. 1901 t.m. 1905 : Veeartsenijk. Bladen, v. Ned.-Indie, Jrg. 1887-1919.<

VEEZIEKTEN. De kennis der tropische veeziekten is in Ned.-Indie nog onvolkomen: de studie ervan is in volle ontwikkeling. De onder-zoeken a an het Veeartsenij kundig La bora-torium hebben reeds tai van veeziekten in Indie tot klaarheid gebracht, in verband waarmede ook een betere bestrijdingswijze is verkregen.

Over het algemeen komen olier de bufficis dezelfde ziekten voor als onder de runderen, alleen met, dit onderscheid, dat de buffels veel minder resistent zijn.

Iedere moesson brengt zijn eigenaardige ziekten mee, doch in de kentering komen ongetwijfeld de meeste ziekten voor. Bij den inlander heerscht veel bijgeloof bij het bestrijden en behandelen der veeziekten. tooverformules spelen daarbij een belangrijke rol. In sommige geneesmiddelen [Djamoe (JAV.), obat (MAL.)] als asch, tamarinde, zout, uieir sirihekalk, enz. stellen de inlanders veel vertrouwen. Van de geneeskrachtige kruiden en vruchten wordt veelvuldig gebruik gemaakt, hetzij fijngestamp of uitgeperst; vooral een mengsel van kruiden, de djanieoe sinindjong (JAV.), is een zeer geliefd middel. Massage (pidjet, oeroet, JAV.) wordt bij elke ziekte in praktijk gebracht, waarna inwrijvingen plaats vinden met sineersels, waarvan kajoepoetholie, rainjak kajoepoethi (MAL.), widjenolie, minjak widjen (JAV.), djarakolic, minjak djarak (MAL.), sirihekalk, zwavel en indigo de hoofdbestanddeelen uitmaken. Wordt met deze inlandse geneesmiddelen geen verbetering verkregen dan wordt het dicr gevlacht of aai.i zijn lot overglaten.

Europeesche geneesmiddelen genieten bij de inlandse veehouder's weinig vertrouwen.

Bij Ind. Stb. J 912 no. 432 en 1917 no. 45 is vastgesteld, welke veeziekten als besmettelijk worden beschouwd. Daartoe worden gerckend:

1. *Veepest*, ook wel runderpest genoemd (Sasalad soend., Sam par MAL.). Het is een zeer besmettelijke veeziekte met een mortaliteits-

cijfer van 95 %. Hoewel de bakcrniat vnn de veepest in het steppengebied van Oost Europa zou voorkomen, heeft do ziekte zich in den loop der tijden over geheel Europa en Azie verbreid; zdf« de Indische kroniekschrijvers maken gewag van hevige veeziekten. b. v. Valentin (Oud en Nicuw Oost-Indie 1726) en Raffles in zijn History of Java.

Het is echtom, niet bewezen dat al die veeziekten inderdaad veepest zouden geweest zijn : Wel staat dit vast ten aanzien van de veeziekten, welke op Java geheerscht hebben in J 879 — 'S3; 1889 — '93; en 1897 — '99; op Sumiara van 1883 — '90 en 1897 en op de Westkust van Borneo in 1878.

In West-Java werd in 1879 — '83 de vee-stapel - ongeveer gedeecimcrd. De bestrijding bestond toen in het systematisch afmaken tier besmette koppels, waarmede geene result at en bereikt worden. Eerst in 1880 werd men de veepest incestcr, toen op veeartsenij kundig, advics, daar, waar Java op zijn snialst is, door middel van bamboe paggers een vee-looze streek werd gevormd en con militair cordon con strenge controle hield op alle in-, uit- en doorvoer.

Ann de bevolking der betrokken st reken werd 2*/o ton schadevergeding uitgekeerd, oindat hare rijstvclden door gebrek aan ploegvee niet bebouwd hadden kun nen worden. De bestrijding van <1 * veepest in West-Java ko : -lte het Goivernement mini 14 miljoen fildci. tc- wijl de veepest verminderde met 227,000 dieren, waarvan ongeveer 40.000 afgeemaakt zijn geworden. Sedert 1899 is op Java geen veepest ineer geconstateerd.

Verschijnselen, vcrloop en mitgan^ van <le veepest zijn zeer cluidelijc beschreven in (1- door het Gouvernment uitgegeven „JI an-<- leiding tot de kennis van runderpest.”

Voor de veepest - smetstof is zeer gevoel ; jg het wilde varken. in mi ide mate <le* buffel con lier rond. Uc veepest werd herliaahelijc hi Indic, v'ooral Sumiara, ingesleep door in\ <cr van slachtvee uit Siam, Britsch-Indi< <-r) <c Straits-Settlements, hetgeen de -J) (; x(tcini ; /no<->-l- zaakte, dit vee aan een strenge quarai) l iinc le onderwerpei.

2. *Miltvuur* (Parangs Doeroek, JAV.). Dit is eene gevaarlijke ziekte met con mortaliteits-cijfer van ± 84 %. De ziekte, veroorzaakt door ceu bacil, komt in Indic spoi'a(lisch over al voor, rijgt sonis een enzootisch karakter (af«l. Krawang). Wanneer de bodem niiltvuursporen be vat, brengen deze telkens ies tu weeg.

3. *Mond- en Klawupeer* (Moeroeh, Rangoon, Gommfin, Tratjak JAV.) is een besmettelijke ziekte, die in Indii bijna aild jaren cone groote uitbreiding vcrkrijgt, met een mortaliteitscijfer van ± 2-8 %. De ineeeste sterfgevall'ri komen voor onder de kalvcrcn en de sJecht verzorgde dieren. De statistische gegevens : zijn weinig betrou wbaar, omdat vele gevallen verzwegen worden. Door economische en andero

den is het uiterst kiHtg de ziekte te bestrijden.

4. *Septichaemia hacinorrl (ijfica* (Ngorok soENN., Gondong, Sam bang jimpoeng JAV.), is o*)pasteu-rellose veroorzaakt door een ba ci I (Jiac. bipolare). Deze ziekte komt elk jaar in Indie sporadisch en enzootisch voor met een mortaliteitscijfer van ± 85-95 %. Het aantal zicktegevallon is stel-

lijg veel grooter dan de statistiek aangeeft, omdat de ziekte vaak zoo snel doodlijk verloopt, tint de gevallen niet ter kennis van het bestuur worsen gebracht.

De bestrijding is niet gemakkelijk, omdat het een bodomziekte is, doch na een paar niaanden wordt de virulente minder, zoodat de ziekte dan afneemt om ten slotte te verdwijnen.

5. *Kvade droec* (Malleus, Pildg JAV.). DCZC ziekte komt overal onder de paarden voor, vooral in de groote steden, waar veel rijtuigverhuiderijen zijn gevestigd. De paardenrijke kleine Soendacilanden bleven tot hertoe nog van de ziekte verschoond; in Oost-Lombok leed de paardenstapel door malleus enorme verliezen. De bestrijding van kwade droes is thans zeer intensief. De klinische gevallen worden direct afgehaakt, de latente (occulte) gevallen door malleinatie en serologisch onderzoek tot klaarheid gebracht.

6. *loedaardige huidvorn* (Saccharoinyose, Pat6g JAV.), word vroeger verkeerdelijk huidle wadedroes genoemd, doch is een schimmelziekte, veroorzaakt door de *Saccharomyces fareinxi-nosus*, die voornamelijk heerscht in de stallen van rijtuigverhuiderijen. De lichte gevallen genezen bij doezmatige behandeling, dezwaardere worden afgemaakt.

Een andere schimmelziekte, die bij paarden op Java sporadisch voorkomt, is de *Hypomyces cisticostrius*, waarbij de tong- en neusstreek aangetast wordt met zulke wecfselverwoesting, dat de dieren meestal moeten worden afgemaakt.

7. *Scieurfl* (Scabies; Goedig JAV.), konit sporadisch voor onder de paarden, buffels en geiten. Aangezien de inlandsche bevolking de ziekte van weinig betekenis beschouwt, wordt er ook geen aangifte van gedaan. Bij jonge buffels en geiten komt veel de *Sarcoptes* schurft voor <n veroorzaakt nog al verliezen, vooral onder de geiten.

8. *Sumi*. Doze ziekte wordt veroorzaakt door de *Trypanosoma* spec.

- ii, won It door geheel Indie waargenomen kan s'ijns enzodiiHch optreden. Bij run- en buffels verloopt de ziekte dikwijls yonder nicksbaar verschijnselen, doch paarden en cam er steeds aim te gronde. De surra ondermijnt de paaiwlonstapel van de cilanden Roti c)Savoe (res. Timor en 0.), zoodat ongeveer 10% der dieren verloren ging. De ziekte weerd overal door de bloedzuigende insecten (Tabanidien en Stomoxyssoorten). Onder den inkindselien vee-stapel en wikle dieren zouden Jryuniosoinuin (Iragci, voorkomcn, wellie cen groot go va ar opilveren voor den vee-stapel.

Buffels zouden aan een Surrnvorm lijden, waarbij cone hersenaandoening oij den voorgrond treden, zich openbarcn door traai- lxnvegingen, waardoor inlanders c'len nftam van draaiziekte aan hebben gegeven (inoe-beng, nioejeng JAV.). So in inigo desk unigen schrijvon deze ziekte aan andere oorzaken too.

9. *Hootaardige debzichte*, (Dourine, Sakit Kama-lx; an MAL.), Do urine is con arabisch word cn betekent onzuivere geslachtsgemconschap. De ziekte * worrit door een Trypanosom spec, quiperdum veroorzaakt. Het is zokor <lat zij tielcns de tlekkung wordt overgebracht, zeer langzaam. doch steeds doodlijk verloopt. (Jcnvlen zijn waargenoinen in de afd. Soome-

dang (Prcangr Regentschappen) in 1901—02; in Krawang (1905) en Banjoemas.

10. *Texaskoorts* (Piroplasmosis), komt door goheez Ned.-Indie in vorschillende vormen voor. De oorzaak der ziekte is een bloedparasiet (*Pyrosoma bigeminum*), welke door bepaalde token (Troxidac, Tjaplak JAV.) wordt overgebracht. De inheemsche vee-stapel op Java heeft ecjio groote mato van onvatbaarheid, doch wordt bwtienlandsch vee in besmette streken op Java gebracht, dan gaat het zonder uitzondering aan Texaskoorts te gronde. Van den inlandschen vee-stapel is het sterfcijfer het hoogst onder de kalvren, terwijl onder mager vee dikwijls parasietendragers voorkomen. De bestrijding is daarom zoo moeilijk, omdat de teken niet behoorlijk kunnen worden uitgeroeit. Bij buffels komt een speciale vorm voor, de Anaplasmosis, (8. Loempoe MAL., JAV., LSmes JAV.), waarvan de verwekker is de *Anaplasma marginale* en waaraan vele dieren te gronde gaan.

11. *Tuberculosis* (Toring, Parelziekte, vcekt door de Bac. Kochii). De inlandsche vee-stapel is lang van deze ziekte verschoond gebliven. Door den invoer van Australisch en Noderlandsch nielkvee werd ook deze ziekte inermalen op Java ingesleept en heeft zich vooral in de groote steden van Java's Noordkust genesteld.

Uit cen te Semarang gehouden onderzoek der melkveestapels, middels tuberculinat, bleek 1% tuberculus te zijn. Onder den inlandschen vee-stapel komt de ziekte sporadisch voor; deze schijnt er niet bijzonder vatbaar voor te zijn.

12. *Jondsolheid*, (Rabies, S. Gila MAL.), komt overal sporadisch in voor en bedraagt voor Java per niaand ±10 gevallen voor zoover het bestuur pr mee in kennis wordt gesteld. Het aantal gebeten personen aan het Instituut Pasteur te Weltevreden behandeld, bedraagt per jaar gemiddeld 650, met ± 0.3% sterfgevallen. De hersenen van dulle honden, die personen hebben gebeten, worden aan voornoemd Instituut onderzocht en aan het Bacteriologisch Laboratorium te Buitenzorg, als er geen personen zijn gebeten.

13. *Lymfangitis infectiosa ulcerosa* (Farcin de bouc, kijongen JAV.), konit bij rundcrehvor met verschijnselen van huidontsteking en abscessvorming, veroorzaakt door een staafjes-bacterie. Herhaaldelijk heeft men de ziekte op Java waargenomen en zelfs trad zo in Deli min of nicher enzootisch op. In den regel gaat door slechte verzorging 10% der zieke dieren te gronde.

14. *Besmettelijke longziekte* (Pleuronomie contagiosa). Bit is eono besmettelijke ziekte, die zich openbaart door eene ontsteking van het longweefsel en borstlies, veroorzaakt door eene kleine bacil (*Coccobacillus inyooides*). Reeds in 1875 was er op gewezen dat doze ziekte in Australie veelvuldig voorkam en daardoor de inlandsche vee-stapel, bij invoer van ziek vee, gevaar liop goinfctceerd te worden, zoodat de Rcgcering het noodig achtte Australisch vee bij invoer op Java door oon veearts te laten onderzoeken.

In 1910 werd do ziekte te Lawang (res. Pasoe-rocan) geconstateerd, bij vee, dat afkomstig was van Queensland, New-South Wales en Victoria (Australid). Van de 37 ingevoerde diereu kwamen er 22 to overlijden. Bij het inlandsche vee is de ziekte nog niet waargenomen.

15. *Boulyuur* is een ziekte, die veroorzaakt wordt door de Bac. Sarcophyseinatosi en die meestal jonge runderen aantast. Deze bacil leeft bij voorkeur in een vochtigen bodem, <jus in st reken langs rivieren en bos?schén. Do ziekte is eerst in de laatste jaren bekend geworden en heeft in de res. Rembang en Djokjakarta (1914) verliezen veroorzaakt. Door enting van al het jonge ve is de ziekte tot staan gebréjrit.

Bchalve deze officieel als besmettelijk verklaarde veeziekten; komen onder den paarden- en veestapel in Indie nog tai van andere ziekten voor, welke niet on verm eld niogen blijven.

De *goedaardige droes* (Coryza contagiosa equorum. S. Ingoes MAL., Boloren JAV.), wordt door een Streptococcus veroorzaakt, komt veel- vuldig voor met een mortaliteitscijfer van 5 %. Paarden, welke van de kleine Soenda-eilanden naar Java worden gebracht, worden doorgaans door deze ziekte aangetast.

Influenza. (Skahna, S. Ldlf&r MAL.), komt op Java wel eens enzootisch voor met een sterfte- cijfer van 2 — 5 %.

De *boosaardige kopziekte* onder de buffels (S. Kedadak MAL., Angassan JAV.), verloojit meestal dooddelijk.

De *varkenspest* (Besmettelijke borstziekte, S. Babi SIAL.), heeft onder -de varkens in de fokkerijen op Sumatra en in de Wester afd. van Borneo dikwijls groote verwoestingen aan- gericht.

"De *besmettelijke Jiondenziekte* (8. Andjing MAL.). is op Java overal verspreid, vooral onder de rashoïden, vaak met dooddelijk verloop.

Tetanus (Klem,É. kakoe MAL., JAV.) komt, na verwonding vooral aah de hoeven van paarden voor, verloopt meestal dooddelijk.

De *besmettelijke scheede-ontseking* (Colpitis granulosa infectiosa, S. kamaloean MAL.), veroorzaakt onder het Europeesche melk- en fokvee veel last en schade.

Eemverweeking (Osteomalacie, S. Toelang MAL.), door gebrek aan kalkzouten in het voedsel (kalkhonger) is herhaaldelijk waargenomen bij Australische paarden der tamme stoeterij en het remonte-depot te Padalarang (Preanger Regentschappen).

Beenmerontsteking (Bacillaire Osteomyelitis, Linoe JAV.), komt bij buffels voor en openbaart zich door bewegingsstoornissen.

Ingezwandsziekten. Maag-darmonsteking, (Gastro-Enteritis, S. Pcroet MAL.), treedt so ms enzootisch onder de runderen op on niaakt dan vele slachtoffers

Kolielc. (S. peroet MAL.), komt veelvuldig bij paarden voor en vrcloopt voor 9 —20 % absoluut dooddelijk, vooral wanneer verstopjingskoliek do oorzaak is.

Darmamdon'ningen, Diarrhea. (Mentjcret. Me-djSn JAV., Moeroes SOEND.), bij paarden en runderen en de Dysenteric (S. Botjor MAL.) bij runderen, maakt vrij veel slachtoffers onder die dieren, zelfs verloopt de dysenteric wel eens enzootisch en bereikt dan een hoog mortaliteits- cijfer.

Hevige verstoppingen (Constipaties, K6b8- ,beng JAV.) met opgeblazenheid (Tympantis, S. Kemboeng MAL., Melemboeng JAV.), komen bij paarden en runderen door cten van schade- lijke planten dikwijls voor en vrploopen dan meestal dooddelijk.

Huidzicktii (S. koelit MAL.) zijn in-de tropen waar de huidverpleging der dieren te wnschen overlaat. geen zcklzaainheid. Het mcsst treft men droge eczeem aan, onder <lc paarden. runjeren cn hondon. wplkc ziekte mocilijk te genzen is.

De *Netelroos* (S. Gatel MAL cn JAV., Urticaria), treedt door dicfetoufen wel eens bij paarden op.

Ringvlecht. (Herpes Tonsuron.s, 8. Selaka- rang JAV.), komt bij paarden cn runderen veel- vuldig voor, is mocilijk te gezczen.

Huidontsteking. (Dermatitis Granulosa, Plaio d,ete, S. koerap MAL cn SOEND.) wordt door een worm, Spioptera-soort, veroorzaakt; is herhaaldelijk bij paarden waargenomen.

Ziekten der bewegingsorganen. Rchumatische hoofontsteking. (S. Kpekoe MAL., Dngcn JAV.) cn hoofverzwering (S. Boeboel) zijn veelvuldig bij paarden waargenomen; terwijl bij buffels, na den sawah-arbeid vaak een kla xi w - on 1st e|< ing. (Lemos JAV., Loempoh MAL., JAV.), ontstaat.

Geivricitsaandoehiffen bij runderen, (Dngcn) zijn geen zcklzaainheid.

Alic krenpelheden der ledematen (S. Pin- tjang MAL. en JAV.) vooral peskreupelchden, noemen de inlanders, Sai)ah oert MAL. cn JAV., zij worden uitsluitend behandeld middels massage (Oeroet, Pidjet JAV.)

Oogziekten. Hicvan zijn vernieldingswaardig, de niaanblindheiciT (S. Mata, MAL.), onder de paarden, die vaak tot blindheid leidt, voorts een enzootisch optredende besmettelijke oog-ontsteking (Infecticuz Conjunctivitis et keratitis) onder de paarden en runderen.

Soms komt in de oogen van paarden com; worm voor, de filariapapillosa, die alleen opera- tief is te verwijderen.

Parasieten, die de gezondheid van de lui- dferen kunnen schaden, zijn: <lc *Spoehvormcn*, (Ascariden) waarvan de Ascaris Megalocpliala bij paarden (Eil. Soemba) een blocdrino(<lc veroorzaakt (Verminduze anaemica), waafaan <1© dieren meestal te gronde gaan. Even zoo veroorzaakt de gewone Spool worm onder <lc kal veren een grootsterfte (Tj at jingen JAV.).

Aarsmaden, (Oxyurus Curvula. Krawitai JAV.), zijn bij paarden geen zeldzaamheid, v<i oorzaken jeukte, waardoor zij de staarb k": H schuren.

Leverbotziecle (Distomatose, Porang JAV.), veroorzaakt bij runderen en klein vce nog stcctls belangrijko verliczen.

Jiooda maaowormziecle, (S. Wocnincn JAV), veroorzaakt door de Aniphistomium conicum, komt bij buffels en runderen zeer veel voor.

Bij de buffels komt in de groote blodvalen een draadworm voor (Filaria recurvicollis), die bij de dieren plolseling den dood kan veroor- zaken.

Bij hoixlen komt een filariaziekte voor, waar- van de microfilaria in het bloed en de macrofila- ria in de huid parasiteert en veel slachtoffers kan jnaken. Tn Deli zou 20% der honden daaraan lyden.

Behalvc deze wormziekte komt bij hon<len : nog voor de Anffhylostomiasis door con Anchylostoniumsoort (draadworm), waaraan vol. dieren te gronde gaan.

Limbwormen (Taeniae) komen bij 25 % d. 1' • honden in Indie voor en wel de T. Marginata van de Cysticercus tenuicoHes bij het run*!..

Vele nysnschen in Indio lijden aan con lintworm, welke verkregen wtird; van do blaas- wormen (finnen, Cysticercus inornis) van het rund en die van hot varkon (Cysticercus collu-losao).

Nict on verm old mag blij ven het voorkomen in de spicren, bij buffels, van Sarcosporidien, do z.g. Micschersche (Raineij'elie) buizen, welke weinig stoornissen schijnen te veroorzaken. Op vele dicren parasiteeren vlooiën (Puliculosis) en luizen (Pediculosis), (8. Koetoe-MAL.). Vooral buffels hebben veel last van de Haematopinen. Schapen hebben nog al eens toefden van do vlieglarvenziekten (Myase, Oeler JAV.), door de larven van de Lucilia-soorten. Deze veroorzaken vaak belangrijke verliezen.

De hoenderparken in Indio worden vaak gecdecmeerd door de hoendercholera, een pasteurellose, veroorzaakt door de Bac. Avisepticus.

Literatuur : Dr. D. P. F. Driessen, Bijdrage tot de runderpest geographic 1888; Rapport over de bestrijding der Runderpest door Resident J. N. van Vleuton, 1883; P. H. van dor Kemp, Terugblik op de in W.-Java geheerscht hebbende runderpestepizootie van 1879 — 1882; C. A. Penning, Trypanosomiasis in Ned.-Indio 1907; Dr. G. Leurink, Boosaardige dekzichte, 1913. Dep. v. L. II. en N.; A. M. Vermast, Aanteekeningen eener besmettelijke oogziekte onder de jaarden, 1887; Veeartsenijktndige Bladen voor Ned.-Indio 1887-1910.

VEGETATIE.) 2. kennis van den plantengroei van Ned.-Indio is nog niet zoover gevorderd, dat het mogelijk is, daarvan een samonvattend overzicht te geven. Om de vegetatie te beschrijven is in de alleercreste plaats noodig bekendheid met de soorten waarnit de vegetatie bestaat. Alleen van de plantengroei van Java kan men thans zeggcn, dat hij vrijwel bekend is, al ontbreekt to (Insver nog 8 Leeds een modern handboek daar over. *De Flora van Ncd.-Indio* van Miquel is reeds 1 allg verouderd wat de nancn dor planton betreft i) tevens incompleet geworden. Dit werk beoverigens in hoofdzaak alleen Java en mi deel van Sumatra. Na Miquel zijn nog wel in jnonografische bewerkingen van bcpaakle plantenfamilij veel gegevens voor den dag gekomen 2 van de plantensoorten van Ned.-Indio, maar reze literatuur is zoo verspreid, dat nog niemand dauruit een sanHtnvatting heeft kunnen geven vim den tegen wo rd igon stand van onze kennis. van de jilancnsoorten van Ned.-Indio. (Men zie bicover ook lid artikel Botanische Literatuur in rh.-cl J van deze Encyclopaedic). Een opsomming van de plantensoorten is echter nog slechts een eerste »tap, die tot een volledige verhandeling over de vegetatie moot voeren. Niet alleen is het noodig de soorten te kennen. men dient ook na te gaan welke nil wendige factoren (klimaat, bode in, enz.) den lilantengroei in bepaalde deelen van den Archipel beheei'Schoii. Het is duidelijk, dat in de streken, waar de moecssons stork van elkaar verschillen en 1 u s een geprononceerd natte tijd af-wisselt mot een zeer drooge periodo, de plantengroei anders zal zijn dan in de deelen van den Archipel, waar de regen vrij gelijftinatig over het gehecic jaar is verdeeld. Tmmers een groot aantal plantensoorten kan geen droogte verdragen, en z'il dus in de typische moecssonstroken niet kunnen groeien. E ven zeer zal de bergflora or goheel anders moeten uitzicu dan de plantengroei van

de hecic vlakte, terwijl ton slotto ook plantengroei op eci kalkbodem anders is samengesteld dan die op vulkanische gronden. Een artikel over de vegetatie zal inet die factoren rekening inoeten houden, maar daar de archipel noch klimatologisch gisch, noch geologisch volledig bekend is, blijft een verhandeling over de z.g. aanpassing der vegetatie aan de uitwendige oinstandigheden uit den aard der zaak ohvolledig. Verder zijn or nog andere factoren, die het plantenkloed van Ncd.-Indio beheerschen, en wel de z.g. historische factoren. Dat op Sumatra plantensoorten voorkomen, die b.v. in Nieuw-Guinea ontbreken en omgekeerd, ligt voor een niet gering gedeelt aan de afkomst van den plantengroei. Het is duidelijk, dat er veel meer kans is, een Australische plant in N.-Guinea aan te treffen, dan op Sumatra en omgekeerd zal men Achter-Indische planten op Sumatra jneer vinden, dan op N.-Guinea. De kennis van de factoren, die in vroegere perioden van do geschiedenis van den Archipel de verspreiding der plantensoorten hebben beheerscht, de z.g. genetische plantengeografie is nog slechts in een eerste stadium : haar beteekenis voor de vegetatie is dus nog slechts zeer gebrekkig bekend.

Naast een opsomming der plantensoorten een bchandeling van de factoren, die hun voor- konic in uiterlijk beheerschen, moot een artikel » over de vegetatie ten slotte nog bevatten een beschrijving van het uiterlijk van het plantenkloed van den Archipel. Ook op dit terroin is nog weinig gewerkt. Indien een leek aau zulk een beschrijving wat wil hebben, dan moot die beschrijving niet te algemeen zijn, maar zij mag ook niet te veel in de details gaan. Een beschrijving van details brengt onvermijdelijk nice een opsomming van nancien van plantensoorten, on. klaar de leek de (Latynsche) namen dor planten niet kent, zal een gedetfilleerde beschrijving van het uiterlijk der vegetatie den leek oven weinig bevredigen als con beschrijving, die hem te weinig details goeft. Het komt hierbij dus vooral aan op de kunst van beschrijven, een kunst, die slochts weinig menschen verstaan. Het zou natuurlijk een idealec toestand zijn, als plantkundigep van beroep, die tevens good de kunst verstondeu, om een beschrijving van het uiterlijk van den plantengroei te maken, den geheelen Archipel hadden bereisd en hunne beschrijvingen zoo hadden gemaakt, dat plantennancn daarin zoo weinig mogelijk voorkwamen. Dergelijke beschrijvingen zijn echter in do literatuur zeer zelden te vinden. De buitenbezittingen zijn nog maar zeer weinig door plantkundigen bereisd, en zij, die or gewecst zijn, hebben cr meostal veel te kort vertoefd om zich aan een beschrijving te wagen, of hebben slechts h ier on daar een klein plekje bezocht. Wel is waar hebben vole nict-plantkundigen beschrijvingen gegeven van de door hen bezochto deelen van den Archipel, maar dezo beschrijvingen zyn. slechts zeldeu bruikbaar. Z hebben ten eerste het groote bezwaar, dat zcgens gebrek aan vorincnken-nis van den beschouwer te veel bij algemeenheden zijn gebleven, en ten tweede, dat het voor den leek op plantkundig gebied uiterst moeilijk is, te weten, wat belangrijk en wat onbelangrijk is.. De een wordt gotroffen door bijzonderheden, die den ander niet in het minst treffen. Hot gevolg is, dat de beschrijvingen niot op denzelfden voet worden gmaakt en dus onderling niet vor-

gelijkbaar zijn. Uit de het orogene massa der beschrijvingen kan men geen behoorlijk sarnervaten d overzicht van het uiterlijk van den Ncd.- Indischen plantengroci distilleeren. Om al deze bovengenoemde redenen is een compleet artikel over de vegetatie van N.-Indic nog niet te schrijven, en het zal nog lang duren, voor voldoende materiaal voor zulk een artikel voorhanden is.

Als geheel beschouwd behoort de vegetatie van Ned.-Indie tot het z.g. palacotropische florage-bied en wel tot de z.g. Maleische afdeling daarvan. De andere afdeling is de indo-afrikaansche, die Voor-Indie (zonder Ceylon), het grootste deel an Afrika ten Zuiden van de Sahara en ten Noorden van het Kaapland en Madagascar en omliggende eilanden omvat. Tot de Maleische afdeling behooren Ceylon, Achter-Indic, Ma-laka, geheel Ned.-Indie en de andere deelen van Borneo en N.-Guinea, Bismarck-Archipel, Salo- mo-eilanden en tropisch Noord-Australic. Het is natuurlijk vooral een overeenkomst in plantenfamilies, plantengeslachten en plantensoorten, die de reden is, dat men een zoo uitgestrekt gebied sa men vat tot een planten-geografische afdeling. Doch ook het klianaat heeft zijn invloed. Het tot ale karakter van de vegetatie wordt in het grootste deel van het gebied bepaald door de gelijkmatigheid van de temperatuur en de grootte • vochtigheid. De belangrijkste van alle planten-formaties is het regenwoud, de formatie op aarde, die de sterkste groei-kracht vertoont. Regenwoud is slechts ontwikkeld in die gebieden, waar niet minder dan 200 cm. regen per jaar valt en waar geen geprononceerde droge tijd de continuïteit van den groei onderbreekt. Ken typisch kenmerk is steeds de sanienstelling van het woud uit. een zeer groot aantal verschillende plantensoorten en het voorkomen van zeer veel groeivormen. Dit is reeds duidelijk te zien aan het onregehnatige profiel, de ongelijkheid van vorm en hoogte der kronen, de verschillende tinten van groen als men boven op het bos ch kijkt. Bij het betreden van het woud blijkt de zeer gevarieerde samenstelling direct uit de verschillende vorm en kleur van de stam men. Zeer algemeen kunnen plankwortels voor, zooals ze in den regel worden genoemd, platte uitwassen van den stam, die als reusachtige plant ken in den vorm van rechthoekige driehoeken aan de boomstammen zijn vastgegroeid met een van hun rechthoek-zijden. De betekenis van deze plankwortels is voor de plant nog onbekend, inaar ze moeten natuurlijk in eenig verband staan met de omgeving, daar ze bij zeer uiteenloopende plantenfamilies voorkomen. Boomen met sterke kurk- vorming van de sc hors komen we in nig voor; meestal zijn de stam men glad. Ook de kruinen zijn slechts zelden breed en groot, hun ontwikkel- keling wordt blijkbaar door de naastbijstaanden gehinderd. Boomen met periodiek afvallende bladeren zijn zeldzaam. Wel is waar schijnt de bladafval in sommige tijden van het jaar grooter te zijn, dan in andere tijden (daarom trent is ech- ter nog weinig onderzocht), maar de boom is loch zoo goed als nooit geheel kaal. Het blad is bijna steeds leerachtig en hard, vooral bij de hoogste boomsoorten. De bloemen zijn zoo goed als altijd onaanzienlijk; bij enkele soorten komen zij uit Jiet oude hout te voorschijn (Cauliflorie). Het onderhout is incest rijk ontwikkeld. Dit bestaat uit kleinere boomsoorten, die meer aan de schaduw

zijn aangepast en meestal in het bezit (zijn van) dunnere en grootere bladeren, clan de soorten met hooge kronen, die de voile zon hebben te verdragen. Tot het onderhout behooren ook de palmen, welke echter in Ned.-Indie in het regen- woud vrij schaarsch zijn, be halve in het Oosten van den Archipel, waar sagoepalmen plaatselijk (vooral op inocrassige pick ken) een zeer belang- rijke rol spelen, en Rotan, die tot de klinplanten behoort. Ook bamboo kan een zeer belangrijke schaduwplant zijn. Op den bodem bevinden zich nog tai van kleinere schaduwplanten, zoowel varens als hoogere planten (Zingiberaceen, Ges- neriaceen enz.). Lianen en epiphyten zijn zeer bekende vegetatie typen van het regenwoud. De lianen zijn beschreven in het des bet referend artikel in deel II bl. 258. De cijnphyten zijn plant- ten, die kiemen en zich ontwikkelen op andere planten zonder zich ten koste van die jlant te voeden, zooals Jarasieten doen. In de gematigde streken zijn het meest lagere plant en, als wieren, korstmossen en mossen, die deze eigenschap be- zitten; in de tropen en vooral in de streken, waar voldoende regen valt, zijn er ook talrijke hoogere planten, die cijnphytisch kunnen leven. U(4 zijn alle planten, die een zoo groot behoefte aan licht hebben, dat de nogal duistere bode in van het regenwoud voor hen te donker is. Ze leven dus zoo hoog mogelijk in de boomen of op de takken der boomen aan de rivieroevers, maar daar er niet veel voedsel op een boomtak te vinden is* zijn het meest kleine planten. Ze zijn echter alle in het bezit van geniakkelijk verspreidbare zaden of sporen, ten deele doordat de vruchten door vogels worden gegeten, zoodat de zaden met de excrementen der vogels op de boomtakken kunnen komen, voor pen ander deel, omdat de zaden) zeer licht en klein zijn en door don wind makkelijk worden verspreid. Om deze reden behofnu ook vole varens tot de cijnphyten, daar Jmine sporen geniakkelijk door den wind worden me- l- gehoinen. Talrijke soorten van orchitceen l<• v<ui in het regen woud cijnphytisch: ze hebben nil <• i- l fijne zaden, leerachtige bladeren en me<-s l i-; ■• n deel van hun stengel opgezwollen tot een wafcr- houdende knol. Jaar reeds een korfstoriijyo droogte de boomschors, waarop de cijnphyt zich heeft vastgehecht na de kierning van In- l zaad, geheel doet uitdrogen is zulk een waterreservoir v)*>r de plant van groot beteektnix. Df harde leerachtige bladeren ver rd am pci) inoflijl k het water en ook dit makl, dat de uid spo(r)lig gebrek heeft aan water. Deze eigenschap, oui water vast te houden, bezitten ook zeer vcci andere epiphyten. Tai van epij)hytische varens zetten b.v. ij) tegenKtelling met an< l trc varens leerachtige en beschubde bladeren. I) (orelii- deen hebben verder verschillen- cl- soorlvn worlds; sojn mi go zijn ontwikkeld als hecht- wortels, die de plant aan d(tn boonistajn b(3vcs- tigen; andere zijn voedingsworlds, die in de spleten van de boomschors voedsel zoeken; nog andere lichtwortels, die vrij naar beneden neer- hangen en in staat zijn door m id del van ecu om- hullend weefsc) water en waterdamp op te nemen. Ook onder de racceen komen vek; cijnphyten voor. Deze hebben meestal bessen, die door vogels g(ge)ten en zoo veiHpreid worden. J>e liichwortl.<4s van deze Aronskelkachtigen be re i ken vaak den grond; ze vertakken zich in den bodem en vocrn dus later van daaruit voedsel naar de plant.

Deze luchtwort els maken op het eerste gezicht cenigszins den indruk van lianen, maar zo zijn minder houtig en dus veel slapper, en steeds cirkelrond op doorsnede. Nog vele andere plantenfamilies (Gesneriaceen, Moraceen enz.) leveren epiphyten. Hieromtrent zie men ook het artikel FICUS.

Het regenwoud in dezen vorm komt in het grootste deel van den Archipel voor, daar byna over al voldoende vocht in de atmosfeer en neerslag voorhanden is. Het is echter op vele eilanden in de vlakke al geheel door de cultuur vernietigd, met name op Java, waar het nog slechts op enkele plaatsen in het Westen voorkomt. Men vindt het echter nog in ongerepte vorm op Sumatra; Borneo, N.-Guinea en vele andere plaatsen, waar een langdurige en droge Oostinoosie niet aanwezig is. Maar niet alleen in de vlakke, ook in het bergland van den geheelen Archipel is regenwoud te vinden, en vaak vindt men het zelfs in de bergstreken veel typischer ontwikkeld dan in de vlakke. Ten deele is dit ook lierdor te verklaren, dat in de bergstreken neder regen valt dan in de vlakke en er neder nevel overkومت. Voor Java is het regenwoud het best beschreven door Jung-huhn in zijn standaardwerk „Java“. Van de andere eilanden ontbreken nog beschrijvingen grootendeels, maar wat men er van weet bevestigt in groote trekken de indeling in gordels, die Junghuhn voor Java heeft vastgesteld (zie daarvoor het artikel JAVA in deel II, bl. 188 en volgende). Op de andere eilanden zijn deze hoogste gordels door gelijkmatiger regenverdeeling of door andere omstandigheden vaak minder goed te onderscheiden. Wei treft men boven 2500 — 3000 31. eveneens de alpine gordel aan, doch de nevelstreek met zijn sterke mosvegetatie op de steile hellingen, blijft zeer afhankelijk van klimatische omstandigheden en kan dus veel lager reeds voorkomen, dan op Java. Dit is b.v. geconstateerd voor Borneo en Nicuw-Guinea. In de vlakten van bepaalde typische plantentzelschichten kan plaatselijk het regenwoud een

in de vlakten karakter geven. Zoo vindt men in N.-Guinea grote bosschen met sagopalmen, in Celebes ook Panda non door hun sterke ontwikkelde lianen en grote afmeting hier en daar een dominant karakter hub ben. Bainoc en rotan (kunne) plaatselijk ook in zeer groote hoeveelheden voorkomen.

In de drogere deelen van Silesie vindt men in de vlakten bosschen in plaats van regenbosschen. Door Junghuhn zijn deze moesonbosseben voor Host Java uit voerig beschreven, met hun veel geringe aantal plantensoorten, hun boainen, die in de vlakten inoexMoi kaal staan (Djati), het nagenoeg ontbreken van linnen en epiphyten.

Een bijzonder vorm van bosch is het vlietbos (mangrove). Zie het artikel MANGROVE. Dit vlietbos wordt beheerscht door de eigenaardigheden van den boeien (zout modder). Hier en daar kunnen de Ajodendomomstandigheden natuurlijk aanleiding geven tot het ontbreken van regenwoud. Als voorbeeld is te nemen het strand met zijn eigenaardige strandvegetatie.

Wat de samenstelling van de flora aangaat, verschilt de alpine gordel het meest van het laagere kind. Terwijl men overigens vrij gelijklijk overgangen vindt van de ene gordel naar de andere, bepalde plantensoorten geleidelijk zich verdwijnen en plaats maken voor andere, zie

men bij het bereiken van de alpine gordel plotseling een geheel ander element optreden. Op de hoogte toppen van de bergen van den Archipel valt dit sterk op door het voorkomen van soorten,

die met Europeesche alpenplanten verwant zijn zooals Boterbloem, Gentiaan, Viool, Rhododendron en vele andere. Deze flora behoort eigenlijk niet tot het palaeotropische floragebied, maar veel meer tot het holarctische floragebied, dat N.-Amerika, Europa en N.-Azic omvat. Een nadere verklaring van het voorkomen van deze afwijkende flora buiten het kader van dit artikel vallen.

VELDHUUR. Naam, die somtijds gebruikt wordt om het verhuren van bouwvelden door landers onderling te onderscheiden van „grondhuur“ enerzijds (I, bl. 829) en „landhuur“ anderzijds (II, bl. 529), welke beide laatste bestaan in een transactie tusschen een inlander en een

Europeesche onderneming of Europeaan. Veldhuur in dezen zin (I, bl. 823, 829) is zeldzaam; veldbouw (I, bl. 577, 823) is veel gebruikelijker. Veldhuur (nagedol tafoenan, enz.) is geheel verschillend van onze grondpachting, en begint met het storten van de volde huursom; het woord „huren“ (sewa, njawa) wordt in tai van streken nooit toegepast op grond. Zie Pandecten van het adatrecht I.V.B., en Mr. Holleman in Ind. Tsch. v. 1). Recht 112, 1919.

VELVET BEAN. Zie MUCUNA PRURIENS.

VENDUTIE. Zie VERKOOPINGEN.

VENKEL. Zie FOENICULUM.

VENUSHAAR. Zie ADIANTUM.

VERBLIJF. In tegenstelling met Westersche landen in den ludernen tijd te zien geven, is evenals de vrijheid van verkeer in Indie (zie PASSENSTELSEL), zoo ook de vrijheid van verblijf aldaar aan tai, van beperkingen onderworpen geweest of nog steeds onderworpen. Vooreerst wordt de toelating in Indie en de vergunning tot vestiging daar te lande door gestrengte bepalingen geregeld: dan is de woonvrijheid binnen Indie lange jaren aan banden gelegd geweest; eindelijk heeft de Indisch regering een ver-gaande bevoegdheid oin aan iemand zijn recht van verblijf te ontzeggen of het op bepaalde wijzen te belemmeren. Daarbij komt dan veelal nog voor Indonesifirs een stelsel van registratie, dat zicli in de praktijk almede knellend kan betoonen. De algemeene strekking der in de twintigste eeuw aangebracht wijzigingen op dit stuk is deze geweest, dat men met toelating en met vergunning tot vestiging moeijlijk in tent te moeten blijven, doch voor hen, die eenmaal — hetzij door geboorte of door toelating — op het gebied van Indie zijn, de vrijheid van verkeer en van verblijf zoo groot mogelijk tracht te maken.

Toelating en vestiging. De op het oed. art. 105 Reg. Rogl. gegrondde toelatingsverordening van 1872, welke tusschen Westersche vreemdelingen (Europeanen enz.) en Oostersche vreemdelingen (Chinezen enz.) onderscheid maakten, hebben in 1911 plaats gorund voor een alto landaarden en alto nationaliteiten omvattende regeling, die reeds in 1916 en 1917 weder door nieuwe bepalingen voor alto landaarden en nationaliteiten (deels by algemeenen maatregel van bestuur, deels bij ordonnantie vastgesteld) is vervangen met ingang van 1 April 1918; ook deze bepalingen zijn in kleinigheden herhaald.

delijk wccr gewijzigd. Zij la ten ontseheping alleen toe bl. 39, vcrplicht in wijken („burger, wken") te huizen. in Tandjong Priok, Semarang, Soera - baja, Voorts heeft in later jaren, vooral ook tijdens de Eminnhavcn, Sabangi Bela van Deli, Makassar en con expansiepolitiek dezer ccuw, het be- stuur de (telkens venniderd) a an tn) an dore havens, alwaar herhaaldelijk gedwongen (krachtens dan con ontsehepings- ambtenaar on meest-al eon gewestelijke keuren ?) woningen te betrekken op de immigratiecoinnissie is gevestigd; zij eischen / 25 in door het bestuur aangewezen plaatscn; men verhaalt conlanten

* (later terug te betaleu) voor de vergunning om aan wal te gaan; geven gelcgen heid om ongewenschte immigranten (slechtc sujctten, paupers, gevaarlijken) Ook brengen de bcpalingen op de pestbestrijding een te weren ; stollen een administratieve controle in belcmine- ring van de woonvrijheid inede (deel 111, (in'plants van de rechterlijke controle van 1911) op de beslissing, of i'inand wel onder deze zelfbesturende landschappen beperking van de toelatingsvoorschriften raft; en geven eenige categorieen aan (b.v. uit- gezonden ambtenaren), die noch toelating noch vestigingsvergunning behoeven. Europe- anen het wonen vrij is; het streven van Van der Capellen om Europeanen te weren uit de landgrenzen (Borneo, Timor, Nieuw-Guinea), schijnt niet als mogelijk voorzien. Sinds 1920 kan de Indische inimmigratiedienst, voor het afgeven van toelatingskaarten, ook in cnkele nader aan te wijzen, buiten Indie gelcgen, havens werkzaam zijn. Voor de toelating van Cliinesche koelies gelden afzonderlijke voorschriften van 1917 en later : voor Riouw gelden bijzondere voorschriften van 1918; voor de vraag, in hoever onze voorschriften nopens toelating en vestiging ook voor zelf- besturende landschappen gelden, zie Mr. Spit, De Indische zelfbesturende landschappen, 1911, bl. Cl — 65, en art. 20 der Zelfbestuursregelen 1919 (Ind. Stbl. 1919 no. 822). Voor Christen- zendelingen en andere Christenleeraars (dus ook Indonesische ?), die in cenig dee! van Indie hun dienstwerk willen verrichten, is nog de bijzondere toelating noodig van art. 123 Reg. Regl.; zje ZENDING. In het jaar 1918 heeft art., 105 Reg. Regl. een nieuwe redactie gekregen, echter niet ter wille van de regeling van toelating en vestiging zelf, doch ter wille van een betere regeling van het Indisch ingezetenschap (zie VERDEELING); de nieuwe tekst van het artikel zou evenwel, daar hi) de woorden, „Nederlanders en vreemdcelingen" weglaat, een eenvoudiger in- kleeding mogelijk inaken van den aanhef van het toelatingsbesluit van 191 G.

Woonvrijheid. Van oude tijden af tot op heden bezitten Indonesische dorpsgemeenten en soort- gelijke rechtsgemeenschappen (deel I, bl. 589, 636, 759) de bevoegdheid om er invloed op te oefenen, wie zich in hun midden vestigt; een weerslag van dit gewichtig dorpsrecht vindt men in artt-. 29 — 31 Inlandsch Regie men t on in overeenkomstige bepalingen der recJitsrcgle- menten voor de buitengewesten (welke echter niet gelden voor justiciabelen der inheemsche rechtspraak op Sumatra, Celebes, de Molukken, Bali en elders). Liet van zijn kant het gouvernc- ment de inlanders in het kiezen van hun woon- plaats gemeenlijk vrij, zoodat ook de "wijken" voor overwalsche inlanders (Boegineezen enz.) sommige hoofplaatsen (zie b.v. het in 1914 vervallen Ind. Stb. 1891 no. 160, en deel J, bl. 286) geen imperatieve, maar facultatieve betekenis hadden, uitzonderingen op dozen regel ontbraken niet: de Mohammedanen van Boeroec werden gedwongen aan de kust, op Kajeli, te wonen (ygl. deel I, bl. 339); artt. 43 ' en 49 van Ind. Stb. 1854 no. 59 ken de een woon- l dwang voor Banka ; inlandsche burgers in de Min ah asa worden volgens Adatrechtbunciel 9, I

zelfs, dat con hoofd van gewestelijk bestuur zou hebben voorgesteld tigers in te voeren, teneinde de bevolking te dwingen tot samenleving in dorpen. Ook brengen de bcpalingen op de pestbestrijding een belcmine- ring van de woonvrijheid inede (deel 111, bl. 392), terwijl allicht ook in soniiniigc zelfbesturende landschappen beperking van de woonvrijheid der zelfbestuursonderhoorngen bestaat. Hoofd- regel is echter, dat voor Infloncsiers en Europe- anen het wonen vrij is; het streven van Van der Capellen om Europeanen te weren uit de Vorsten- landen (deel I, bl. 440, 546) heeft geen succcs gehad. Voor Vreemde oostcrlingen daarentegen werd, met name door een imperatief wijkenstelsel, bevestigd bij art. 73 Reg. Regl., de woonvrijheid zeer belangrijk beperkt, zij het met de loffclijke beoedeling, dat niet de inlandsche bevolking hetzrj territoriaal, of economisch, of op beide wijzen door Chineezen of anderen zou worden verdrongen. Verder nog ging het verbod voor Chineezen om ook maar ergens in de Preanger te wonen, een verbod, dat van 1820 tot 1871 heeft gcegclen ; en dat om ook maar ergens in de Vorstenlanden te wonen, een verbod, dat v6r 1870 en na 1891 heeft gewerkt. Het gchate wijkenstelsel (deci I, bl. 483, 485), belicrscht door voorschriften van 1866, hetwelk, behalve in slecht omschreven uitzonderingsgevalk : i), <1- <■ Vreemde oostcrlingen verbuudt buiten <Je voor hun landaard aangewezen wijken te wonen, geldt tot heden in de buitengewesten, do(li is voer Java en Madoera, na een reeks gewichtige inbreuken en beperkingen in 1910 en 191Gna intrekking in 1918 van art. 73 Reg. Regl. <((fini- tief afgeschaf t sinds 1 April 1919 (Ind. Stb. 1919 no. 150). De thans oJ> Java aangetroffen wijken voor Chineezen, Arabieren enz. (vccJal bij residentsbesluit gcegekl) zijn dus even fa< ul- tafel als die voor overwalsche inlaiders, en alleen behouden wegens het gerief, men aldaar kan hebben van <le hulp van Cliin< < - : <■! *• wijkmeesters en dergelijke helpers: in <(l z< n zin scjiijnen ook JEuropeancnwijken niet gt'Incl on- bekend te zijn, b.v. op b6pok sinds 1913 (vgl. ook Eindrcsujn6 J H, bl. 187 IK8. j)< gouverne- mentsniaal reglentot transmigratie van inlanders (deel I, bl. (568; deel II, b). 423) van Java naar elders missen ieder clement van dw&ig.

Ontzegginq en belemmering van verblij. Behalve dat de toelatingsverordeningen een bevoegdheid van het gewestelijk bestuurshoofd behcJzen om de toelating van hen, die gevaarlijk wortlen.ge- acht voor de open bare orde en rust, ongedaan te maken, kennen artt. 45 18 Reg. Regl], (de zgn. „exorbitanc rr : <4)Len") een bevoegdheid van Landvoogd (nct Raa») van Jn<lic on aan personen, die in Indic verblijven, lici verblijfin gcheel India of in cen deel van Indie te ontzegen, dan w(d hun («in verblijfplaats aan te wijzen. Evenzoo kan de in art. J 23 Reg. Regl. bedoel- de toelating van Christencleeraars (zie lKVCJ) worden ingetrokken. Men zie over een cn ancler de bekende werken van Kleinljes, De Ixiuter of Margadant, en over de vrnag, of doze bevoegd-

heden zich ook over zelfbesturende landschappen uitstrekkend dan of de zelfbestuurders zelf wellicht het recht van uitzetting, verbanning of interneering hebben, Mr. Spit, De Indische zelfbesturende landschappen, 1911, bl. 59 — 61, en art. 18 der Zelfbestuursregelen 1919 (Ind. Stb. 1919 no. 822).

Registratie. In verband met do uitbreiding van ons gezag in de buitengewesten, in den aanvang dezer eeuw, alsmede met de pacificatie van die gebieden, is aldaar veelal, buiten het Staatsblad onkrachtens gewestelijke keuren), een verplichte registratie der bevolking ingevoerd, in verband staande met passcontrole en ontwapening, en vergelijkbaar met de bij artt. 27 — 28 Inlandsch Regie men t (en overeenkomstige bepalingen elders) bevolen bijhouding vaip registers der desabevolking. De omstandigheid, flat men zijn registratiebewijs altijd bij zich moest hebben en moest kunnen vertoonen, op gevaar van straf en politiematregelen te be-loopen (zie iets dergelijks voor Sumatra's Oost-kust in Ind. Stb. 1913 no. 558, vervallen door 1918 no. 223), maakte deze instelling vexator en gehaat. Inlanders zelf beschouwen het registratiebewijs so ms a ls gouvememetsvrijgeleide, sorns als waai'borg, dac het gouvemement den bezitter zal wreken, als men op een reis hem mocht doodden. Geheel iets anders is natuurlijk de door enkelo locale raden voorgeschreven bevolkingsregistratie.

De in Dec. 1918 ingestelde staatscommissie tot herziening van de staatsinrichting van N.-I. stvl't op bl. 164—166 van haar rapport wel een artikel tot vastlegging van het "grondrecht" der vrc'kersvrijheid voor, doch geen artikel tot vastlegging van het recht op woonvrijheid, vrijheid van verblijf. Zij handhaaft, op bl. 156—159, in beginsel het voortbestaan eencr wetgeving^ in zake toelating, vestiging, en ontzegging of be-lejning van verblijf in het belang der open-baric on hi cn rust.

VERBODEN KRINGEN. Zie OPIUM.

VERBRAAK (HENRICUS CHRISTIANUS).

< ; ch, 2 1 Maart 1835 to Rotterdam. Aanvankelijk vrn>r den hand el bestcnd, ging hij eerst op 27- 1 ; rigen leeftijd tot den geestelijken stand over cn ving de priesterwijding te Maastricht in 1 K(19. Bij Kon. besluit van 13 Aug. 1872 werd hij benoemd tot R. C. gecstelijke in Ned.-Indie cn vertrok spoedig daarheen. Hij bleef slechtstkor- t e/i t ij(l t) te Padang en kwain 29 Jini 1874 te Atj6b, waar hij ruim 30 jaar bijna onafgebroken verblijf hield cn, van giften en cigen spaarpen-ningen, ee» eenvoudig R. K. bedohuis bouwde. <Jedurondo dat verblijf wist Pastoor Verbraak zi< l>zeer benijult to makciij bij de inilitairen van allo gezindten op Atjdh, onder en met wic hij steils verkerdc, cn die in hem niet uitsluitend den priester, maar in de eerste plants den mensch zftgen, die zonder onder.schicd des geloofs, steeds borcid was to heljien ci* te troosten. In 1894, toen V. zijn 25-jarig priestorschap, vierde, het-velk samenviel met zijn 20-jarig verblijf op Atjeh, ontbiuk hot hern dan ook niet aan hulde- hetoogingen en goslienken van die zijde. Bij die geleghenhcHl er kendo de Regccring zij no verdien- sleicr door zijn benoeming, den 21cn October, tot I<i;i(((/u' in de Ordc van den Nederlandschen Lccuw; te voren waren hem reeds de Atjijh-me- daïlle en het expeditie-kruis uitgcrcikt. Gclijke

waardceering ondervond hij bij de herdenking van zijn 25-jarig jubileum in 1899, waarbij o.a. de Regeering hem deOranjcNassau-Ordcschonc. In 1908 werden zijnc verdiensten op Atjdh gec- hulcligd door do oprichting van een bprstbeeld voor den „priestcrheld", wicns missionarislevcn als *t ware vergroeid was met den Atj' h- krijg. Men noemde hem den „eersten flanker van het O. I. leger", een ceretitel dien hij all een met Gunther voer Biiltzingsvolen gemeen had. En danks den andrang om rust te ncmen weigerde hij zijne taak als aalmoezenier op te geven, tot- dat eindelijk de gebreken des ouderdoms, ver- zwakking van gezicht en gehoor, hem op 72-jarigen leeftijd drongen om Atjdh met de zoc'Veel rustiger standplaats Padang te verwisselen. Na zijn emeritaat vestigde hij zich te MagSlang, waar hij in 1912 onder algemeene deelname zijn gouden priesterfeest vierde, en waar hem op zijn 80sten verjaardag eeno openbare hulding ten deel viel.

Hij overicd 2 Juni 1918 te Magelang, waar zqne talrijke vereerders een gedenkteeken, op zijn graf oprichtten. Zie overigens: Bintang Dja- oeh (= J. F. L. de Balbian Verster), Pastoor Verbraak te Atjeh, Eigen Haard, 1899, bl. 346, met portret; Berichten van den Sint-Claver- bond, 1899, III, bl. 40 en IV, bl. 42; zoomede het Extranummer van „de Soldatenkrant" van 18 Mei 1899, geheel gewijd aan Pastoor Verbraak; Holl. Revuo 1899, Ind. Gids 1 Juli 18 en Ned. Indie Oud en Nieuw, afl. 5 Sept. 1918.

VERDEDIGINGSSTELSEL VAN INDIë fG e- schiedk undig ovcrzicht). Daar een krachtige vloot aan do O. I. Compagnie het meesterschap tot zee waarborgde, behoefden hare verdedigingstnidclen te land zich slechts te bepalen tot het beschermen van harc factoryen en kantoren tegen strooptartijen van Inlanders en kleine ondernemingen, van Europeesche concurrencten, die haar haren alleenhandel misgunden; een-voudig versterkingen met g^ing bezetting waren hietoe voldoende.

De staat van verval, waarin de O. I. Compag- nie in de 2de helft der 18e eeuw verkeerde, deed bedacht zijn op bezuinigen, in de eerste plaats op de uitgaven ten behoeve van leger en vloot., zoodat Indie wldra niet meer in voldoende weer- baren staat was, vooral niet tegenover Engeland, welks macht in het Oosten toon steeds rijzende was. In 180G bezaten we in Indie nog een vloot van 14 groote en 13 kleine schepen, die echter in dat jaar en het volgende door de Engelschen werd verniepld, zoodt'it do G.-G. Daendels bij zijn optreden in 1808 het vragstuk had op te iossen, hoc Indie te verdedigen zonder vloot cn met een slecht en onvoldoend sterk leger. Tot het schep- pen van een vloot niet in staat, bepaakle Daen- dcls zich tot het t ref fen van inaatregelen om Java te land te kunnen verdedigen, daar hij een aanslag op dal ciland door do Engelschen vreesde, die reccls in 1808 en 1809 de Fransche kolonion lso de France en Bourbon, benovens de Moluk- ken en Alenado hadden vermeersterd. Daar hot log er tezwak wasom hot gehcelc ciland te verdedi- gen, word Daondels genoodzaakc zich tot de ver- dediging van een gedeelct te beperken; het lief st had hij den vijand in con stelling in het binnon- land het hoofd gebodon, doch daaraan viel niet te den ken wegons het totaal gebrek aan wegcn van do kusten dowards on wyl do onbekend-

heid met, die streken het ontwerpen van een betrouwbaar verdedigingsstelsel onmogelijk maakte. Alleen do Westhoek was voldoende toegankelijk om bekend en aangezien ook daar alleen het eenig beschikbare betaalmiddel, het papiergeld, gangbaar was, besloot D. al da ar de verdediging te voeren. Van een rechtstreek-sche verdediging van Batavia zag hij af; nabij Buitenzorg zou de hoofdverdedigingsstelling worden ingericht, terwijl op den J. g. daaraan eene goed versterkte stelling nabij Mcster-Cor-nelis's vijands opmarsch zou bcricioelijken. Laatstebedoeld stelling, waarvan West- en Oost- front, onderscheidenlijk door de Tji Liwong en een* kanaal, de Slokkan, werden gevormd, was in, het begin van 1811 voltooid (zie KRIJGS-VERRICHTINGEN op Java) en werd «66 sterk geacht. dat I), zijn plan om nabij Buitenzorg een hoofdstelling in te richten, liet varen; daarentegen nam hij tai van maatregelen om een omtrekking van de stelling nabij Mr. Corners onmogelijk te maken en om 's vijands op- mars ch van het strand naar die stelling te be- moeiijken. Zie verder voor D's maatregelen in verband met de verdediging het artikel VER- STERKINGEN.

Na het overnemen van de kolonien van de Engelschen werd, bij besluit van 27 Maart 1817 no. 1, aan den luitenant-generaal Anthing op- gedragen een ontwerp voor de verdediging van Java voor te brengen; voornamelijk wegens financieele redenen echter were! de uitvoering van de door dien generaal aanbevolen maatregelen, ingevolge besluit van 9 Mei 1818 no. 4 uitgesteld, totdat „uit een nader onderzoek door „eene commissie van deskundigen, overtuigend „zal zijn gebleken, dat geene andere dan de vodr- „gedragene middelen, met vrucht kuinen worden „aangewend\ in de jaren 1817 — 1822 werden door daartoe aangewezen hbofdofficieren 'memories betreffende de verdediging van elk der drie groote militaire afdelingen op Java samengesteld, terwijl op dezelfde wijze in de jaren 1819—1821 ontwerpen betreffende de defensio van de Molukken, Banka en Palembang tot stand kwamen. Uit al die partiieile defensie-ont- werpen werd door den Kolonel Schultze, direc- t-eur der fortification, eene „Memorie van de- fensie voor de Koninklijke Nederlandsche bc- „zittingen beoosten de Kaap de Goede Hoop" samengesteld, die nagenoeg niets uitge- werkt, wijl van 1825 — 1830 de Java-oorlog allo aandacht van de Regeering in beslag nam.

Toen omstreeks Jaatstgctioeind jaar de ver- wikke)ingen in Europa vrees voor een algemencn oorlog deden ontstaan, ontwikkelde de Comm. Gen. Graaf van den Bosch zijne denkbeelden omtrent de verdediging van Indië. en droeg den commandant dor Jy-oepen, Gcnccraal J hr. H. J. J. L. Ridder de Stuers, op daarover zijn gevoelen uit te spreken, doch teglijkertijd deed v, d. B. een begin van uitvoering met het ver- zeenlijken van die denkbeelden jnaken (o.a. met het versterken van Batavia: defensie-Jijn van den Bosch). Nadat Gen. de Stuers zijne in- stemming met de denkbeelden van v, d. B. had betuigd, werd het in details uitwerken van een daarop gegrond verdedigingsstelsel opgedra- gen aan den kolonel, Directeur der Genie, J hr. C. van der Wijck, wiens terzako in 1834 inge- diende memorie, in 't kort weergegeven, het

volgende boheldsc: Onze ecnige govreesdo tegen- stander in den Archipel is Engeland; alleen dit- land, dat het meesterschap ter zee bezit en vol- doendo hulpsbronnen in het O. heeft, is in staat eene expeditie ter verovering van Java uit te zenden, voor weik doel hot eene macht ter steikto van ten hoogste * van het leger in Britsch Indië, derhalvc van ± 25,000 man, kan bestenuen. Daar wij geen nieester ter zee zijn, dienen we ons te bepalen tot een verdediging te land en wijl wij niet in staat zijn de Bui-tenbe- zittingen — uitgezonderd Banka, waar eene nabij de Klabat- baai te bouwen versterking ons het bezit van een groot gedcelto van liet ciland tegen ondernemingen van den vijand kan verzekeven — aan een aanvaller te betwisten, «dienen aldaar alleen maatregelen te worden getroffen om de etablissementen, die handels- voordeelen opleveren, tegen ondernemingen van Inlanders te beveiligen. Voor de verdediging van Java is in de eerste plaats een sterk mobiel leger noodig; dit en niet een aantal vestingen en forten kan een land voor overweldiging be- hoeden; daaroni behoort het aantal versterkingen zoo gering mogelijk te zijn, teneinde de mobiele macht niet te veel te verzwakken. De Zuidkust van Java is slechts op enkel plaats toegankelijk, de Noordkust daarentegen nagenoeg overal, althans voor kleine vijandclijke ondernemingen, die echter weinig zullen uit- werken, indien de groote postweg, die gedccle- lijk langs of diehtbij de kust loopt (van Bandoeng af mcer naar het bin non land wordt ver- lcgd en zijne veiligheid wordt verze- kerd door forten te Bandoeng, Gom bong, Ngawi en Mehrip. Voor landingen van groote troc)len-afdeelingen, die eene verovering van het ciland beoogen, komen alleen in aanmerking de om- str*ken. van de hoofdplaatsen Batavia, Sema- rang en Soerabaja, en als havens, die ter wille van onze marine verdedigd moeten worden: Socra- baja, Tjilctjap en de McCrakbaai. De <i, geschikt voor het onderhoud en de beweging van groote troepenafdeelingen zijn: de vlakfsn van Batavia en Bantam, Midden-Java en de vlakte van Soerabaja. Daar Midden-Java de meeste liulpsbronnen heeft, licr bergscelsel „Jo verdediging begunstigt en vandaar de gcim < n- schap met Soerabaja — onze beste haven, door de Solo-vaHei onmogelijk en botrekkelijk gomakelijks, is het aangowczn daar, en wel achter de Toentang, een centralo stelling in te richten met een te bouwen vesting (Willem I) uls hoofdversterking. Wegens • den grooten afstand tusschen deze stelling en Batavia, zou voor een afdoende verdediging van deze hoofd- plaats een afzonderlijke sterke Jegermacht noodig zijn, daaroni zal zij alleen bevciligel dienen te worden tegen kleine vijandclijke ondernemingen, waartoe een mobielkorps van 3 a 4000 man zal zijn te bestemmen, een stranddefensie zal zijn in te richten en iij, het jnidden van het bc- woonde gedeelte van de plaats, een citadel zal zijn te pouwen.-In verband hiermede behoort do bestuurszctel permanent te worden. verpJaatst naar het midden van het-eiland, ver van het Noorderstrand, en wel naar een versterkte plaats, op te richten op een terrein benoorden Bvam- banan, aan den weg Jjokjakarta —Soerakarta. Alhoewcl Sernarang de plaats is, die wellicht aan de eerste aanvallen van den vijand, die ver-

moedelijk nabij Japara zal landen, zal zijn blootgesteld, gaat een afdoende versterking van die plaats boven onze financiële en personele krachten. daarom aldaar alleen do toegangen tot de rivieren door middel van batterijen af te sluiten, inundation te stellen en een citadel ten W. van de plaats te bouwen.. Straat Madocra is gemakkelijk te verdedigen; in het Westervaarwater behoort daartoe op de zandbank benoorden het reeds bestaande fort Oranje een batwijn te worden gebouwd, terwijl het Oostervaarwater afgesloten kan worden door een steenstorting van den Java- tot den Madocra-wal, waarin een opening, door twee batterijen te verdedigen. A an de landzijde behoort Soerabaja te worden geclekt door een aarden wal met natte gracht; benoorden do stad zal een citadel zijn te bouwen. De bestaande forten op Java zijn alleen gesticht tegen ini. ondernemingen, alleen dat te Banjocwangi is voldoende sterk om het etablissement aldaar tegen een kleine vijandelijke onderneming te tück ken. Het leg er op Java client in oorlogstijd een sterkte te hebben van ± 27.800 man, dat op de Buitenbezittingen van ± 2200 man. De Marine client voor het beveligen van troepentransporten van de Buitenbezittingen naar Java, het zoo lang mogelijk onderhouden van de gemenschap in den Archippi, het beveligen van de kusten tegen zeeoovers en tegen kleine vijandelijke ondernemingen en de verdediging van Straat Madoera. Werden zijne denk- Heel den verwenzelijkt, dan, zoo rekende v. d. W., zou een vijand, die in staat was om zijne op Java gelande troepen geclekt aan te vullen, mi ns tens 5 jaren noodig hebben om het eiland geveel te kunnen veroveren.

Met ontwerp van der Wijck, in Indie goedgekeurd en aangeprezen door den Legercorps, <lc Gen. Cochius, den Luit. Gouv. Gen. de Ecrens en den Gouv. Gen. a. i. Baud, kon niet <!*> algeheele instenuing van het Oppcrbestuur verwerven. niettegenstaande v. d. "Bosch toon Min. van K(x)l. was. Aan West-Java was te weinig aandacht geschonken, de versterking van Batavia niet voldoende; voor den zetel van het be- tiur was niet de juiste plaats gekozen. Van den Bosch wenschte den nieuwen bestuurszetel op een plaats in Midden-Java meer NoordeHjk dan Jlrainbanan, Koning Willem I vestigde daarvoor de aandacht op Bandoeng. Nadat do in Nederland aanwezige oudgndfaul de Kock zijne instemming liad betuigd met de voorstellen van v.(l. \V., word dienovereenkomstig bij Kon. b(^sl. van 7 December 1836 La. x^f een verdedigingsstelsel) vastgesteld en vergunning verleend tot het bouwen van de door v. d. W. noodig gecoördelde verdedigingswerken en bovendien van een wapenplaats in de Preanger; omtrent <le. versterking van Batavia en die van do Mcrak-baai, zoomede omtrent do plaats voor den nieuwen bestuurszetel zou echter een nader omcrzoek worden ingeteld. Over deze quacs-tieuze punten dienden de Generaals Cochins en v. (l. Wijck in 1839 een nader rapport in, waarin zij bleven vasthouden aan Branibanan als bestuurszetel en aan een eenvoudiger versterking van Batavia dan door v. d. Bosch, gewenscht, cloch het den kb eel d van een versterking van <le Mcrakbaai lieten varen. Van don Bosch, sedert als Minister afgetreden, over bc- doclij rapport gehoord, bleef een krachtige ver-

sterking van Batavia noodig oordeelen, al hoewel hij dezo plaats, even mi als vroeger, als zetel van het bestuur behouden wenschte zicn, waarop de Indische Regering word opgedragen, dienovereenkomstig een nieuw project in te dienen.

In 1844 besloot het Opperbestuur den Nederlandschen Generaal Von Gagern naar Indie te zenden, ten einde het verdedigingsstelsel in het algemeen te onderzoeken en in het bijzonder om na te gaan of het niet voor vereenvoudiging vatbaar was; de keuze van een nieuwe plaats voor den bestuurszetel, dien het Opperbestuur dichter bij een zeehaven wildde hebben (bijv. in de nabijheid van Tjilatjap, doch tevens in genoegzaam verband met Willem I) vormde een der punten van zijn opdracht. De denkbeelden van Von Gagern, nergelegd in een in 1846 ingediend rapport, weken in enkele opzichten af van die van v. d. Wijck: geon definitieve, doch, bij het uitbreken van den oorlog, een tijdelijke en tydigo verplaatsing van den bestuurszetel en wel naar Poerworedjo; door vermindering van het aantal bezette plaatsen, versterking van het mobiele leger, waarvoor de vesting Willem I met achtergelaten reductie van Banjoe-Biroe de hoofdstelling moot vormen en Tjilatjap de basis- en depotplaats. Laatstgenoemde plaats diende, als zijnde tevens toovluchtshavn. voor de Marine, krachtig te worden versterkt. In verband met de nabijheid van Willem I achtte v. G. het noodig, dat den vijand een landing nabij Semarang door mobiele troepen zou worden belet; een strandverdediging nabij Batavia en een vesting nabij Weltevreden zullen moeten dienen om den vijand het bezit van de hoofdplaats te betwisten; Soerabaja moet worden versterkt om het gebruik van de daar aanwezige hulpmiddelen aan den vijand to te ontzeggen. De cfbor v. d. wijck voorgestelde omlegging van den grooten postweg (militairen weg) moet zoodra mogelijk worden voltooid en dezo weg over zyn geheele lengte worden ingericht voor vervoer van troepen. per as; forten bij Bandoeng en Melirip zijn overbodig. De Marine zal, behoudens in het eerste gedeelte van den oorlog, bij de verdediging slechts een zeer ondergeschikt rol kunnen spelen.

Met rapport van Von Gagern werd in Dec. 1847 aan don Koning aangeboden door den Minister J. C. Baud, die zich verenigde met het denkbeeld van een tijdolyko verplaatsing van den bestuurszetel naar Poerworedjo, doch tevens, op grond van do door hem in 1811 op Java bijgewoond gebeurtenissen, de nadeelen deed uitkoinen verbonden aan een plotselinge verplaatsing van dien zetel in oorlogstijd. Toen, voordat nog do voorstellen van v. G. was beslist, do verwikkelingen, in Europa weor de nioglijkhcid dedon voorzien dat ons land in oorlog zou graken, droeg de Gouv. Gen. Rouchussen den Legercorps, op hem mode te deelen, hot) hij Java dacht to verdedigen. De Legercomdt. Gon. Jhr. C. v. d. Wijck, do ontworpen van het in 1836 vastgestelde vordedigingsstelsel, niadde uitcaard de uitvoering van dat stelsel aan, docJi mot een verplaatsing van den bestuurszetel naar het binnenland kon do Gouv. Gon. zich niet- vereenigen; Batavia was mi eenmaal do hoofdplaats van Indie, viel dezo in vijands lianden, dan zou dit een noodlottig

moreelcn indruk op de bevolking maken. Daar- om behoorde het behoud van Batavia op den voorgrond te staan on dienovereenkomstig ge- lastte de Govn.- Gen., dat dit de grondslag van alle voorstellen en beslissingen zou vormen. Gen. v. <1. Wyck teekonde hiertegen protest a an, or op wijzende dat opk de Gouw Gen. zich had te gedragen naar de grondbeginselen van het in 1836 door den Koning goedgckcurde ver- dedigingsstelsel, waarbij verplaatsing van den bestuurszetel was aangenomen. Dit st and punt nam ook de opvolger van Gen. v. d. Wijck, de hertog Bernhard van Saksen-Weimar in, die uitgenoodigd om zijn oordeel over het versterken van Batavia kenbaar te maken, in overfctegin gaf, instead daarvan eene positie nabij Buitenzorg in te richten, dajrheen magazijnen en arsenalcn over te brengen en aau. Willem I een geretranchcerd kamp te verbinden ; Soera- baja achtte hij inet onze middelen niet te ver- dedigen.

In 1851 werd in Indie een „Raad van Verdediging" opgericht onder voorzitterschap van den Koi on el Vaynes van Brakel, welck raad in zijne zitting van 3 Juni 1852 het beginsel aan- nam, dat de zetel van het bestuur niet permanent naar het binnenland verplaatst behoorde te worden, doch alleen tijdelijk, wanneer zulks noodig mocht blijken, welko tijdelijke verplaat- sing in tijd van vrede voorbereid diende te wor- den. Hoogerbedoelde voorstellen van den hertog van S.-W. werden bij het Dep. v. Koi. beoordeeld door den Luit. Koi. le Clercq, die von .Gagern (in 1849 in Duitschl. geseuvelde) bij zijne zending naar Java als adjudant had ver- gezeld. Diens denkbeelden, die uiteraard in hoofdzaak overeensteinden met die van von Gagern, en waannee de sedert als Legercomdt. afgetreden hertog van S.-W. zich kon vereenigen, vormden den groijdslag van lifit Kon. besl. van 2 Aug. 1853. Lt. E¹⁴, waarbij een nieuw ver- dedigingsstelsel werd vastgesteld, waarvan de hoofdpunten waren : geen permanente verplaat- sing van den bestuurszetel, doch een tijdelijke, in geval van oorlog, naar Poerwodjo, Socra- karta, of Djokjakarta ; de verdediging te voeren in Midden-Java. Eene beslissing onitrent het al of niet versterken van Batavia werd in beraad gehouden in verband met een nadcr in te stellen onderzoek omtrent de door den Jiertog van S.-W. voorgestelde positie nabij Buitenzbrg. Bij dit onderzoek deed de Directeur der Genie uitkomen, dat de kosten van een verslerking nabij Batavia of Buitenzorg^oeter zouden zijn dan die van een permanente verplaatsing van den bestuurszetel naar Midden-Ja\ a. De toen- malige Min. van Oorlog, de Luit. Gen. Baron Forstner van Dainbenoy, door zijn collega van Koi. ter zake gehoord, adviseerde de verdediging van J a va geheel op die van Batavia te concentreren en met het oog daarop van die »tad een vesting inet 30 fronten en eeniege forten te maken, tenzij de gesteldheid van het terrein zu] ks oninogelijk maakte, in welk geval hij aan- raadde de verdediging van West-Java geheel los te laten en zich te bepalen tot de verdediging van Midden-Java.

In 1857 besliste de Koning, dat van het in- richten van eene positie nabij Buitenzorg zou worden afgezien, doch dat te of nabij VVeltc- vreden eene vesting zou worden gebouwd, bore

kend op eene bezetting van ± 4400 man en lev ens dat de verdedigingswrcken in 't algemeen in verband behoorden te worden gofbriecht, niet de sterkte van het leger en de beschikbare geldmiddelen. De projecten voor een vesting nabij Wcltcvreden, n.l. te Karet, ten Z. van Tanah A. bing., werden in 1859 aangeboden, doch de uitvoering daarvan ontraden door de Ind. R egeering, op ad vies van den toenmaligen Legercomdt., den Gen. Van Swieten, die in overweging gaf al Icon de strand verdediging nabij Batavia zoodanig in te richten, dat een kleine macht in staat zou zijn een gelanden vijand 8 dagen aan het moerassige strand op te houden; dat had ten gevolge dat van het bou- wen van een vesting te Karet were! afgezien.

Het defensievraagstuk genoot in dien tijd in Nederland slechts matige belangstelling : de Koloniale Verslagen van IS61 en 'G2 vdrmclden, dat „de richting, verder aan het verdedigings- „stelsel te geven, nog niet was bepaald." Minister Uhlenbeck verkondigde in 1862 in de Staten- Generaal, dat eene aanranding van onze kolo- nien niet was te vreczen, dat z. i. afgezien kon worden van a)lc plannen van verdediging en vooral van den bouw van kostbare verdedigings- werken, dat het beschikbare geld moest worden besteed om het leger te versterken ten einde het geschikt te maken voor zijn taak tegen den ini. vijand; was het voor- die taak berekend, dan zou het tevens geschikt zijn om aan een buitland- schen vijand het hoofd te bieden. Tegen deze uitspraak van den Minister werd krachtig protest aangeteekend door den Gen. Van Swieten, die daarbij tevens zijne denkbeelden omtrent de defensie van Java ontwikkelde. Volgcis <Jic<n lgerbevelhebber behoorde het leger den b<-i - oorlog offensief te voeren van uit eene positi(- gevond door Willem I met de voor -MOV\ noodig te vergrootten stalling van Banjoe-Biro-"; Tjilatjap moest voor dat leger <lc basis- en dcpE plaats en Voor de Marine een toevluchth i \ > i : vormen en in verband daurniede krachtig wor- den versterkt ; voor de verdediging van Bal J \ i i behoorden geene afzonderlijke tree pen v; i i) Ini mo bide leger te worden afgezonderd, een k i li - tig ingerichte strand verdediging a Ida ar is all- zins voldoende ; straat Madoera moest ilooft batterijen worden verdedigd ter beschermi(rj van de oorlogshavcn Socrabaja met toebchooien, waartoe ook ten versterking aan de noodig werd geoordeeld ; <lc zetel van het bestuur behoorde tijcdlijk doch t ijdij naar licit binccijal<lc te worden ^cipiault en de Marine moest bij de verdediging eene belangrijke rol spelen en daarop worden ingericht. Bij cenzelfde legei- sterkte zou ten gevolge van de door Van Swieten voorgestelde vereenvoudiging een groeter deel van het leger gebezigd kunnen worden als inobie- lc nacht, welker bestemming belioorcd te zijn : aanvankelijk de «tranrplaatsen te helpen ver- dedigen, later, zooveel ijigogelijk geconcentreerd in hooger bedoelde positie, cencn zoo krachtig mogelijken bergoorlog te voeren; als middel om die concentratib te bevorderen inoestcn spoorwegen worden aangelegd.

Nog voordat omtrent de voorstellen van Van Swieten was beslist, trad deze als Leger* conid. af, waaroj ter zake het oordeel van zijn opvolger, den Gen. Schlimpf, werd gevraagd , deze decide in *t algieieen <lc inzichten van zijn

voorganger, doch wilde moer dan doze Wcst- Java verdedigen door niobeile troepen, ten behoo ve waarvan "hij een wapenplaats te Bandoeng noo dig oordeelde, die tevens bestemd zou inoeten worden als plaats voor den nieuwen bestuurszetel. Krachtig betoogde Gen. Schimpf de onmogelijkheid van een tijdigo en tijdelijk verplnatsing van dien zetel bij oorlogsgevaar.

Alhoewel vorenbedoelde voorstellen van Van Swieten en Schimpf in algemeen wel instemning vonden bij het Opperbestuur, wyl zij de strekking haeldQn door vereenvoudiging van het vestingstelsel te ge'aken tot een bet ere verdediging van de beschikbare strijdkrachten (aan do forniatic waarvan toon 10.000 a 12.000 man ontbraken) in mobilc- en bezettingstroepen, en wyl zij eene aanzienlijke besparing op de kosten voor hog aan te leggen en te voltooien werken ten gevolge zouden hebben, word cone beslissing niet genomen.

In 1865 droeg de Minister Fransch v. <1. Putte atm den Majoor der Genie van het Indische leger Egter van Wissnkerke op het gijhele vraagstuk der Indische landsverdediging aan een ninnuties onderzoek te onderwerpen. In zijn rapport ter zake deed deze Hoofdofficier duidelijk uitkomen boeazer het vraagstuk omtrent do verplaatsing van den bestuurszetel steeds het Indische defensievraagstuk had beheerscht en betoogde, dat een permanente verplaatsing van dien zetel urgent was, wyl Batavia als zoodanig met de middelen, waarover wij kunnen beschikken, niet afdoende is te verdedigen.

Als reeds zoo menig minister voor hem, wenschte* ook de heer Mijer, die in 1866 ten tweede male als hoofd van het Dep. van Kol. oprad, de queslie betreffende het verplaatsen van den bestuurszetel „in braad" te houden, in verband nu- t nailer uit Indic gevraagde gegevens, doch <1(: Luxemburgsche quaestie (1867), die ons land l>ijna in oorlog bracht met Pruisen, noodzaakte In- nja sedert Gouv. Gen. geworden, het defensie- v i- iagstuk onmiddellijk ter hand te nemen. door J'ecgrconHlt. den Generaa) Andresen uitte- iKKidigen. zijno beschouwingen mede te deelen <)cr de to nemen maatregelen bij cvntucel dreigend oorlogsgevaar. W ij l intusschen de Liixburgsche quaestie was opgelost en daariiede het gevan voor l wedroni was ge- weken, b<*hocf<lc ook t hans de Gottf. Gen. Mijer /< beslissing te nemen CJI bleef de defensie- andeimaal) onopgeiost, zoodat toon do

l.; ; 11^<11- J)tiits< hc oorlog uilbrak in Indie wederom <))iicw inoest worden overvogen, wat or gedaan moos I worden, inden Nederland in ilifii (torio)g zou worden betrokken en J ndie door (<,11 vijundelijken aanval niocht worden be- dreigd. De toenmalige Legercom mandant, de Gen. Kroesen, avdiscerde om behulc Java, ook deWestkust van Sumatra en Banka te verdedigen en „rlaarbij de Laetick te volgen, die de inland- „Kche vol ken in den regel togen onze troepen „hcbbcii) tocgcpiihT en waarvoor het ter rein zoo- „wel nls onze 8(il(laten, inzfln<lcrlhei(f de inland- „sche zicli zoo bij uitstek cigcnen". De bestuurs- zitfel behoorde bij dreigend gevaar te worden overgcbriocht naar Poerworedjo of Kcdong- Krbo ; de havcnplaatsen Batavia, Semarang, Soerabuja en S'ijlatjap moeston met bohulp van een slandverdediging dooi* afzonderlijke troc- jjenafdcclingen worden beveiligd, terwijl klein

afdcclingen van het leger en partijangers do naar het binnenland vorende accessen zouden inoeten verdedigen en den daarJangs opruk- kenden vijand haerleccren. De Gouv.-Gen. Mijer, van oordeel, dat het verlies van Batavia de groot- ste ramp zou zijn, die ons kon overkomen, wilde echter eerst zicn overvogen of de mid del en toe- lieten die plaats onder alle omstandigheden te verdedigen en sehooft in verband hiernede eene beslissing omtrent het al dan niet verplaatsen van den bestuurszetel wedrom op de langc baan. Gen. Kroesen betoogde hierop, dat aan den cisch om Batavia te verdedigen niet kon worden voldaan zonclcr het behoud van geheel Java ten zeerste in de waagsehaal te stellen en dat de verplaatsing van den bestuurszetel naar Poerworedjo de eenige rationeelc oplossing van I ret defensievraagstuk was.

Intusschen bleek al spoedig dat onze kolonien geen gevaar liepen in den i Europa ontbranden oorlog te worden betrokken en daarmede ver- dween wederom de belangstelling van de Rcege- ring voor het nog steeds niet ophclostc vraagstuk. op welke wijze Indie zal zijn te verdedigen.

In de Mcomrie van toelichting op de Ind. begrooting van 1872 (biz. 10), merkte de Min. van. Bosse op, dat, alhoewel alle militaire advisors van oordeel waren, dat verplaatsing van den bestuurszetel noodzakelijk was, geen van alien, nog cenc poging hadden gewaagd om de kosten daarvan te ramen : op grond hiervan. en van „den tegenwoordigen politieken toestand", zoo- mede van „hetgeen in den tegenwoordigen tijd „gevordcrd zou worden tot eene militairc expe- „ di tie, die veroveringen in het Verc Oosten ten „doel zou hebben", achtte de Min. bedoelden inaatregel ten eenenmale verwerpelijk. Naar aanleiding hiervan schreef Gen. Kroesen in April 1872 dat cr, wel degelijk berckningen van kosten, verbonden aan de verplaatsing van den bestuurszetel waren geuuaak o.a. door den Hertog van Sakson - Wci mar, die de verplaatsing naar Buitenzorg op / 3 miljoen had geraamd. Alhoewel hij van oordeel was, dat, by het nemen van eene zoo belangrijke beslissing, de financieele zijde van het vraagstuk niet op den voorgrond behoorde te staan, legde Gen. Kroesen toch eene raming over, volgens welke eene verplaatsing van den bestuurszetel naar Poerworedjo op nog geen / 5 miljoen zou komen te staan. Tegelyker- tijd raamde 'lo Conid. der Zceemacht, de Vice- Admiraal Uhlenbeck, die kosten ceeter op 12 miljoen. ~

De Min. Fransch v. d. Putte wees er in 1872 cion Gouv. Gen. Loudon op, dat hij bezwaarlijk, geheel tegen het advies van alle militairc autori- leiten in, van een verplaatsing van den bestuurs- zetel zou mogen afzien, iindien hij daarvoorgcnc dcgclijke gronden kon aanvoeren : hij verlangde echter eene nieuwc globalo raming van kosten gebaseerd op den bestaanden toes and. Zulc eene nieuwe raming bood Gon. Kroesen in Januari 1873 aan; hij kwfwm daarbij tot een bedrag van / 4 miljoen, of, met inbegrip van de kosten van aanleg en verbotoring van gemeenschapsmid- delen, van / 5 millioon. Aangezien de Raad van Indie zich met doze raming niet kon vercnigen, kreeg do opvolger van Gen. Kroesen, clc Gen. Whittou, do opdracht wodorom eene nieuwc raming op te maken, die, in September 1874 ingediend, een eindcijfer van / 8%, millioen aan-

wees, waarbij vooropgesteld was dat de verplaatsing gelcidelyk en in doelmatig verband met den snoorwegaanleg tot stand zou behooren te komen.

Met het oog op vorenbedoelde, zoo zeer uiteenloopende ramingen van kosten stelde de Gouv. Gen. Loudon den Minister baron van Goltstein voor de verdere gedachtenwisseling over eene verplaatsing van den bestuurszetel te staken en deze quaestie in geon geval te koppel en aan die van den spoorwegaanleg. Deze Minister, niets. will elide weten van een dusdanige afdoening van dit zoo belangrijke vraagstuk, dat de geheele defensiequaestie beheerscht, stelde aan den Gouv. Gen. de vraag of de kracht der defensie wellicht niet reeds aanmerkelijk zou winnen door do verplaatsing van het Dep. van Oorlog naar Midden-Java, waardoor het z. i. niet nicker noodig' zou zijn Batavia tot het uiterste te verdedigen. Deze vraag was in Indie nog niet beantwoord, toen dezelfde minister in Juli 1875, vermoedelijk onder den indruk van de gebeurtenissen op Atjeh. aan den Gouv. Gen. mededeelde, dat hij van oordeel was, dat alle beschouwingen over de verdediging tegen een builandschen vijand ter zijde konden worden gelaten, daar het defensiebelang vooral medebracht inlandsche opstanden te dempen. Dit standpunt handhaafde Min. van Goltstein ook, toen hij voor de tweede maal aan het hoofd van het Dep. van Kol. kwam, want bij de behandeling van de Ind. begroting van 1881 zeide hij in de Tweede Kamer: „Maar in het algemeen „mag ik, wat de verdediging van Java betreft, de „kamer niet de illusie geven, dat spoedig de „strijd zal worden afgebroken en tot vaststelling van een stelsel zal worden overgegaan. Mij „dunkt, dat wij in Indie alles zoodanig moeten „organiseren, dat wij aan een binnenlandschen „vijand met succes het hoofd kunnen bieden, „en dat wij zoodanig de mobiliteit van het leger „moeten verzekeren, dat het onmiddellijk naar „een of ander punt van de Buitenbezittingen „kan worden gezonden. Van al die piannen van „het overbrengen van den zetel van het bestuur, „het aanleggen van fortification ter verdediging „tegen een mogelijken Eur. inval verwacht ik „geen he!'. Mocht het zoover komen, dan zal „de verdediging van Java toch voor liet grootste „deel afhangen van de medewerking van de „zeemacht." (Handelingen Tweede Kamer J 880 — '81. bl. 428).'

Ook voor den opvoer vail den Minister van Goltstein in J 87G, den heer Altling Mees, was de hoofdzaak van het leger het optreden tegen den Ini. vijand; „de strategische quaestie tegen „een Europeeschen vijand" was, volgens dezen minister, „van ondergesektel belang". Ook in Indie zelf had dit denkbeeld wortel geschoten; de Gouv. Gen. Van Lansberge verklaarde in 1877, dat een aanval van een Europeesdien vijand op Java z66 onwaarschijnlijk was, dat het doen van uitgaven voor de verdediging als van twijfelachtig nut was te beschouwen.

De heer Van Bosse, in 1877 voor de tweede maal als minister optredende, erkende dat Java in de bergstreken moest worden verdedigd, doch achtte het beginsel oin den bestuurszetel derwaarts over te brengen, onuitvoerbaar.

Op last van den Legercomdt., den Gen. de Neve, were! in 1876 eene comissie van stafoffi-

ciern (Gey van Pittius, Poinpc van Meerder- voort, Dcykerhoff on Swart) benoemd om con plan van verdediging te onwerpen. Aanvan- kelyk stelde dezic comissie voor de hoofdmacht van het leger in Kedoo te concentreeren, den be- stuurszetel te

Magelang to vestigen en in verband met een ander spoorwegen van Magelang naar Poerworedjo en naar, Dj okjakarta aan te leggen; later echter in 1883, toen de heeren Gey van Pittius en Pompe van Meerdervoort als leden der commissie waren afgetreden, gaf zij in overwe- ging voor de hoofdmacht van het leger een stel- ling in te richten op het plateau van Bandoeng. Hiernicd kon de toemn. Legercomdt., de Gen. Pfeiffer zich verzeenigen en even ons diens op- volgor, de Gen. Haga, die het rapport der com- inissie tot grondslag nam vanzync voorstel- lingen aanzien van de defensie. Hierin kantte hij zich tegen het in 1875 door den Min. van Goltstein geopperd denkbeeld om allcen het Dcp. v. Oorlog naar het binnenland te verplaatsen, daar dit, een der samenhangende deelen van het algemeen Uestuur, bij de overige deelen behoorde. Wyl het Oppcrbestuur van een permanente verplaatsing van den bestuurszetel niets wilde weten, stelde hij een tijdelijke voor, die echter geheel moest zijn voorbereid, zoodanig dat reeds in vreedestijd de noodige gebouwen zouden worden opgericht en dat de Gouv. Gen. met het centraal bestuur telken jare gedurende eenige maanden verblijf zouden houden. in de hoofdzakelyk voor oorlogstijd bestemde tweede hoofdplaats. Bandoeng achtte Gen. Haga daar- toe zoowel uit een politiek als uit een strategisch oogpunt beter dan Magelang of Poerworedjo. Het leger zou in West-Java geconcentreerd worden en daar de verdediging voreti, terwijl Midden- en Oost Java, bchalvc Socrabaja, geheel van tropen. ontbloot zouden worden.

De Raad van Indie betuigde zijne insteinring met de voorstellen van Gen. Haga, niet echl < r < lo Gouv. Gen. Van Rees, die Java onverdedigb. : i achte zonder een leger, veel sterker dan (Inl waarover wij beschikten CJI zonder gehh-hjkc offers, die onze krachten te boven zoudcii n. Echter geloofde dezic Landvoogd niet aan <•11 verovering van Java als object van een < vcnlu< < len vijand; ook hij was het Loen vclvludig he : r schende denkbeeld toegedaan, dat de sclcuifs van l ndie bhnen de Amsterdamsehe stelliiii/ lagen. Het plan van Haga om h< : t leger in • Java te concentreeren achtte Van Rees \{f : l te breed opgezet, ineer voelde hij voor het in 1886 door den Com rn and uni der Zecmacht, den Schout bij NuchL Binkes, aangegeven denkbeeld (zic. bl. 1487 1490 v. cl. Ind. Gids 1899, Deel 11.) on] slechis do hoofdtoegangen van Java, n.l. B n L a v i a - J' a n. l j e o e ng Priok, Scinarang, Socrabaja en Tjiatjap te verdedigen tegen een aanval van een niet zeer storken vijand, waarvoor een over-roimping en een 6chee onzerzijxl' tot de groole onwaarschijnlijkheden zouden beh<. Grn. Met dit denkbeeld steinde ook in de Min. Sprenger van Eijk, die in 1886 in fie Tweede Kamer o. m. had verkondigd, dat men naar zijne overtuiging de kracht van een vijandelijken aanval altijd over- dreven had voorgesteld en dat men zich n. n> in Indie alleen had te verdedigen tegen een aanval van enkele vijandelijke oorlogssshepen, welkc men gewoon is een „coup,(lc main" te noemen. Het Indische legerbestuur kreeg dan ook de

opdracht tot uitwerking van een plan tot verdediging van de hoofdtoegangen van Java tegen „coups-de-main“, een opdracht waartegen Gen. Haga verzet aantekende, doch die ook door den opvolger van Sprengor van Eyk, den Minister Keuclenius, gehandhaafd bleef. Doze bewindman verklaarde, dat, in verband met de groote veranderingen, die de middelen van ver- keer en de middelen om oorlog te voeren sedert 1853 hadden ondergaan, het bij het Kon. besl. van 2 Aug. van dat jaar, Litt. E¹¹ gedececreerde beginsel, dat Java tot het uiterst moest worden verdedigd, als verouderd was te beschouwen en dat, genoemd best trouwens bij het Kon. besl. van 28 Jan. 1882 no. 13 (Ind. Stb. no. 113) was ingetrokken. Laatstebedoelde opvatting word o. m. door Gen. Haga bestreden, die er op wees, dat het aangehaalde Kon. besl. van 1853, behalve de wijze van verdediging van Indie, ook de formatie van het leger vaststelde, terwijl het Kon. besl. van 1882 alleen een nieuwe formatie aan het leger had geschonken, doch geenszins een andere wijze van verdediging had voorge- schreven.

Tor voldoening aan hoogerbedoelde opdracht oin een plan tot verdediging van de hoofdtoegangen van Java te ontwerpen, werden in 1887 drie z.gn. „coups-de-main-commissies“* benoemd, een voor Batavia, een voor Seniorang en een voor Soerabaja en Tjilatjap, elk bestaande uit officieren van de zee- en de landmacht. Aan de hand van de door deze commissies in 1888 in- gediende rapporten werden in 1890 door den Gen. Staf drie nota's bewerkt, onderscheidenlijk behandelend: de verdediging van Java, die van de Buitenbezigtingen en de taak van de Marine. Ten aanzien van die, naar Nederland gezonden nota's bleef het Legerbestuur — Gen. van Zijl de Jong — ad sedert Gen. Haga als Legercom- niant opgevolgd — het standpunt handha-

dal Jict leger, door het de taak op te dragen de kustplaatsen te beschermen, te veel werd verbnipperd, zonder dat de noodige waarborgen voor }ct b<*houd van het geheele eiland werden verkregen; daarom wensebte Gen. van Zijl de Jong de taak van het leger te zien beperkt tot de beschoning van de Regering van Bandoeng, terwijl de Olinnandant der Zeemacht van oor- decl was, <1 : it do bezwaren van den Legercom- njandant legen <lc voorstellen der coups-de-main- cojnmissies l e hreed wuren uitgemeten. Ter voor- lie, hling van hot Oppcrbestuur werd eeno com- niissic benocnul, bestaande uit den Schout-bij- naclit G. Krays, oiid- minister van Marine, den Generaal-niajoor J. H. Kronihout, inspecteur der Genic (hi den Jlajoor van den Gen. Staf N. I. L. F. J. Hnver Jroeze, welke commissie in Ajiril 1892 laar. Rapport betreffende de defonsic van Nedcrlandsch- uitbracht. Volgens

(lit rapport behoort in hoofdzaak Java te worden vordedigd, en zullen de Buitenbezigtingen behcnnnd dienen te worden, door de Marine en door de orgnicket voor die gewesten bestemde bezetlingstroepen. Ije verdadiging van Java zal in do corsto |>laats jnoeten geschieden door do --daartoe Bterk nit to breiden — Marine, die do landing van con vijandclijck machl zoomedo coups-de-rnuin legen de kustplaatsen zal moe- (, en tegengaan, daarbij gesteund door do landinacht. Eene poging tot vorovering van hot (iland zal niocn worden gekoord door het leger,

dat tijdig dient geconccntrcord te worden om den zctel van het bestuur, — als hoedanj Batavia moot worden gehandhaafd —, te verdedigen om. om den vijand gedurende of kort na de landing aan te tasten en terug te werpen. Gelukl dit niet, dan zal het leger, tegenstand bpende, naar het binnenland (de hoogvlakte van Bandoeng) moeten terugtrekken om daar do verdediging te rekken. Het Dep. van Oorlog client reeds in vredestdijt te worden overgebracht naar Bandoeng, verwaarts zich ook de Gouv. Gen. a Batavia*s val zal hebben, te begeven. Als maritieme positie verdient Tandjoeng Priok de voor- keur boven Soerabaja; voor de beveiliging van Priok en Batavia zal een strandverdediging zijn in te richten; met betrekking tot de verdediging van Soerabaja zal alleen zijn te rekenen op het afweren van coups-de-main tegen de marine- etablissementen en het kolendepot. Vijandelijke ondernemingen tegen Semarang en Cheribon zullen door de Marine belet moeten worden. Tji- latjap behoef door de landmacht niet te worden verdedigd, ten. einde een daar gelanden, vijand zoolang mogelijk in de moerassige kuststrook op te houden en zijn opmarsch naar het binnenland te belemmeren, zal de spoorbaan ten N. van de plaats tijdig vernield dienen te worden. Willem I heeft als versterking geen waarde nier.

Op voorstel van de toenmalige Ministers van Kolonien (Van Dedem) en van Marine (Jansen) werd bij Kon. kab.'s rescript van 12 Juli 1892, no. 16, niachtiging verleend om het in vorenb- doeld rapport ontwikkeld plan in hoofdzaak te aanvaarden als leidraad voor hetgeen gaandeweg zal zijn te doen in het belang van de verdediging van Indie (zie bl. 13 van het Rapport der Staats- commissie van 1912 voor de verdediging van Ned. Indie, waarover hieronder nader), met dien verstande evenwel, dat de Regering niet gebonden zou zijn aan de door de commissie noodig geachte uitbreiding van de vloot, die, zoo meende men, onze financieele krachten te boven zou gaan. Het aldus in 1892 aanvaarde verdedigingsstelsel van Java kan in het kort als volgt worden omschreven:

1o. Hot zwaartepunt van de verdediging ligt in West-Java;

2o. Tjilatjap en Willem I hebben geene waarde mecr als versterkingen;

3o. Maritieme basis in West-Java door versterking van Tandjoeng Priok;

4o. Kan Priok (Batavia) niet worden behouden, dan trekt het leger terug naar het binnenland van West-Java, om aldaar den stried tot het uiterste vol te houden.

Het was vernooedclijk niet zonder bedocling, dat in 1899 een militair-deskundige, n.l. do oud- Luitenant-G eneraal van het Ned. leger Roosevelt-Gouv. Gen. word benoemd, want van het in 1892 aanvaarde verdedigingsstelsel was toen nog weinig tot stand gebracht. Deze Gouv. Gen. was van oordeel, dat gobroken diende te worden met het door de commissie-Krays e.s. aanbevolen doch door de Rog. slechts voor- waardelijk aanvaarde beginsel om voor de verdediging van Java in de corsto plaats te rekenen op de Marine; Jij zag in eene aanmerkelijko versterking van het leger het eenig middel om vol- doende waarborgon voor het behoud van Java te schoppen. Wijn naar het oordeel van dezon Landvoogd Tandjoeng Priok als basis voor de

zeemacht om verschillende redenen niet in aanmerking kon komen, keurde het Opperbefstuur goed, dat Soerabaja daartoe werd bestemd: de hiertoe noodige verdedigingswerken, alsmede die tot bevestiging van Batavia en om aan een vijandelijke oorlogsvloot den toegang tot de haven van Priok te ontzeggen. benevens de werken tot afsluiting van de naar de Bandoengsche hoogvlakte leidende accessen werden Voornamelijk tijdens het bestuur van den Gouv. Gen. Roose- boom gebouwd, terwijl in dit tijdperk ook aangedacht werd geschonken aan de bevestiging van de zich aan de Noordpunt van Atjeh ontwikkelende haven van Sabang op Poclod Wdh aan de plaatselijke verdediging van enkele punten op de Buitenbezittingen (o. m. Emma haven bij Padang). Zie de „Rajning en verdeling van het nog benodigde bedrag voor de geheele uitwerking der plannen ten aanzien der defensie“, overgelegd bij de Mem. van antwoord op het Voorl. Verslag der Tweede Kamer betreffende de Ind. begroeting voor 1903.

Het denkbeeld om het Dep. van Oorlog naar Bandoeng over te brengen liet men in 1903 om der kosten wille varen, doch in 1911 kwamen men hierop weer terug door op de begroeting voor 1912 de eerste gelden voor die overbrenging uit te trekken: Mei 1920 waren al de afdelingen van dat departement, behalve de IXe, Topografische Dienst) te Bandoeng gevestigd. Van het behouden van Batavia als bestuurszetsel in tijd van oorlog heeft men sedert afgezien en bevestigd, dat bij dreigend oorlogsvaar de departementen van algemeen bestuur naar het binnenland van West-Java zullen worden overgebracht. Van het onverdedigd laten van Tjilatjap kwam men sedert terug.

Het in 1892 aangevaarde stelsel van verdediging van Java waa% in 1912 in hoofdzaak nog van kracht, zooals blijkt uit het hooger reeds genoemde Rapport der Staatscommissie 1912 (bl. 17. e. v.), waaraan het volgende is ontleend: „Heeft de vijand zich het meesterschap ter zee, in den Indischen Archipel verworven en kan, dus zijnerzijds de overbrenging van een landingsleger worden verwacht, dan zal het de taak van het leger zijn hem vord er het hoofd te bieden. Alsdan zal dit laatste in hoofdzaak, worden geconcentreerd in en om Batavia“), „met dien verstande, dat aanvankelijk ook Semarang, Tjilatjap en Soerabaja HPg bezet blijven. Waar de landing des vijands op Java is, te verwachten, blijft een open vraag, doch aangezien de in de nabijheid van den bestuurszetsel geconcentreerde hoofdmacht van het veldleger voor hem vermoedelijk het hoofdoperatieobject zal v or men, is het, rekening houdende met de „grootte voordeelen aan een korte operatielijn, verbonden, het inest waarschijnlijk te achten, „dat hij als landingspunt een daartoe geschikt „en op niet te grooten afstand van Batavia ge- „legen punt op de Noordkust van Java zal kiezen. Gelet op de uitgebreidheid der kustgedeelten, waar een landing zou kunnen worden ver-

i) Hierbij is uit het oog verlorren, dat de persoon, aan wien de leiding van de verdediging op een bepaald oogenblik is toevertrouwd, zal hebben te beslissen waar de hoofdmacht van het leger moet worden geconcentreerd.

„wacht en den afstand, waarop zij onderling van „elk ander verwijderd zijn; voorts rekening houdende met het feit, dat de vijand niet zal na- „laten maatregelen te treffen. ten doel hebbende „ons omtrent de keuze van het landingspunt te „misluden, mogen wij er niet op rekenen, dat „het ons zal gelukken zijne landing te beletten, „al sngen wij er wellicht in hem tijdens die handeling verliezen toe te brengen. Aangenomen „niet dus worden, dat de vijand er in zal slagen „ten W. of ten O. van Batavia vasten voet aan „val te verkrijgen en daar zijne operatiebasis „in te richten.

„Is dit stadium van den oorlog ingetreden, „dai)rekent men er op om ook alle aanvankelijk „voor eene neventaak bestemde troepen deelen, „t. w. de bezettingen van Semarang, Tjilatjap „en Soerabaja, voor de verdediging van de hoofd- „plaats bij de hoofdmacht aan te trekken, ten „einde op het beslissende punt zoo sterk niogelijk „te zijn. Zoolang de vijand voorts voor de in- „richting van zijne operatiebasis aan de kust „is gebonden, behooren opZe maatregelen er op „gericht te zijn- hem zoo veel mogelij: afbreuk „te doen en zijne uitbreiding te bemoeilijken: „rukt hij ten slotte met zijne hoofdmacht tegen „Batavia op, dan moot hem hardnekkig tegen- „stand worden geboden.

„Hoe de hi er geschetste taak in details door de „Landmacht zal worden volvoerd. is te veel afhankelijk eenerzijds van de maatregelen des „vijands en anderzijds van het karakter en de „inzichten van dengene aan wien in geval van „oorlog het bevel over het leger zal zijn toevertrouwd, dan dat het rut zou hebben daarop „dieper in te gaan. Gelet echter op de geringe „sterkte van ons veldleger, en rekening houdende „met het feit, dat de overnachting aanvuller „dan nog onverzwakt door ziekten, detachementen, — nagenoeg over al zijne kracht in „voor den opmarsch naar Batavia zal kunnen „beschikken. zullen wij (lien opmarsch wcl kunnen verlagen, doch mag niet wordcii ver- „wacht, dat wij hem de inbezetting van „le „hoofdplaats met voldoende kans op succes „zouden kunnen bewijsten.

„In het allernuistste geval loch, waarbij is „aangnomen, dat wij er in zijn geslaagd „; L „alleen van de niet organiek tot de bezettingen „van de buitenbezittingen behorende veld- „infanterie lijd by het leger op Java aan te trek- „ken, niaar ook om do aanvankelijk te Soerabaja gelegeerde troepen „in hun geheel voor (lc verdediging van de „hoofdplaats te benutten, zal voor dat doel „kunnen worden beschikt over 19 bataljons „infanterie... enz. Stdt men hiertegenover dal „een vijand, die meester is ter zee, tegenwoordig „in staat geacht moof worden in 66n enkel trans- „port een troepenmacht over te voeren van „circa 2 2/2 divisie, ter gezamenlijke sterkte van „30 bataljons infanterie enz., dan behoef Jct „geen nadcr betoog, dat de relatief zwakke „macht over welke wij kunnen beschikken en „welke bovendien voor ongeveer de helft van „hare sterkte is samengesteld ml elementen (fn- „landers) van vcnnoedelijk minder govcclits- „waarde dan die waaruit het vijandelijke leger „be\$?taat, geen afdoende waarborgen biedt voor „een succesvolle verdediging van Batavia. De „veronderstelling schijnt zelfs niet gowaagd.

„daG by cenc dergelijke wanverhoxiding tusschen „de sterkte dos verdedigers on die des aarivallors „de verdediging niet van langen duuf zal kunnen „zijn, te meer niet, dñar do verdediger in do ge- „steldheid van het terrein in do omgeving van „Batavia geen krachtigen bondgenoot voor „z'no opratien vindt. Het is dan ook to voor- zien, dat reeda spoedig de bestuurszctel noodge- „dwongen naar het binnenland van West-Java „zal moeten werden overgebracht“).

„Is ons leger uit de omgeving van Batavia „verdrevcn, dan zal het in hoofdzaak van de „mate van den bij de verdediging der hoofd- „plaats geboden weerstand en van de in ver- „band daarmede gcleden verliezen afhankelijk „zijn, hoeveel troepen nog voor de verdere ver- „dediging in het binnenland beschikbaax blijven.

„Aarv de voortgezette verdediging zal uiter- „waard geen ander doel kunnen worden gesteld „dan den vijand het doordringen naar de Ban- „doengsche hoogvlakte te beletten. Schieten onze „krachten hiertoe te kort, dan staat de zaak der „verdediging hopeloos, want - na den val van „Bandoeng, de depot- en voorraadplaats van „het leger te velde, dan tevens de tijdelijke zetel „van het bestuur, zal niet meer aan het bieden „van omstigten tegenstand „kunnen worden ge- „dachtf.

De boven reeds meermalen genoemde Staats- commissie werd ingest eld bij Koninkl. besluit van 5 Juni 1912, no 60 „om de inrichting van „de verdediging van Ned.-Indic, zoo te land als „te zee, van een staatkundig, technisch en fi- „nancieel standpunt in beschouwing te nemcn. „Voorstellen in te dienen oni die inrichting, voor „zoo veel noodig, te herzien en voorts, in verband „met de financieele draagkracht van Nederland, „en van Ned.-Indic, eene billijke verdeling voor „te dragen van do kosten der voot tusschen de „staatsbegrooting ende begrooting der kolonien“.

In haar rapport, dat 21 Mei 1913 aan de Koningin word aangeboden en in Juni d.a.v. werd ecpubliceerd, kwam de Commissie tot do conclusie, dat gebroken client te worden met het tot dusver gehuldigde beginsel om van den Ind. Archipel alleen het eiland Java ernstig te ver- „cl(hijcn. det <le verdediging van Ned.-Indie <ic bescherming van (le onzijdigheid daaron- der beyrcpen , in hoofdzaak door de zeomacht diel te ge^chieden, flat daarom, bij onzo beperk- te personeelc en financieele middelen, de weer inacht ter zee als crcto on voornaainsto factor van ons weersteJsel niot golden, dat in een dus- danig stelsel aan do iandmacht slechts een on- drcgischikt taak in hoofdzaak bescherming van de vootbasis on den regeringszetel - • knn worden toegekend on dat derhalvo zoo noof(ig op de uitgaven ten behoove van het leger bczuinigd client te worden ten bate van de voot. Do medio 1914 uitgebroken groote Europeesche oorlog was oorzaak, dat het 1917 word alvorens do llegering zich over (le voorstellen van de Staatscommissie kon uitspreken. In de Monorie van Antwoord op het Voorl. Verslag der Tweede Kamer betreffende het Vlo Hoofdstuk dor Staatsbegrooting voor dat jaar decide do Minister van Marine mode, dut do Regcoring met

do Staatscommissie van oordeel was, dat men zich bij het stelsel van verdediging van Ned.- Indie ten doel moot stollen aan elke poging tot schonding van onze neutraliteit in den gcheelen Archipel krachtadig hot hoofd te bieden en aan ten vijand het vermeerteren van ons kolo- niaal bezit te beletten, en dat de Regcoring ten aanzien van de keuze der middeelen, waar- mede dat doel zal zijn te bereiken, zich aansloot bij de meening van de Staatscommissie, dat daartoe in de eerste plaats versterking van de voot noodig is. De Minister van Kolonien ver- wees in de Memorie van Antwoord op het Voorl. Verslag der Tweede Kam er betreffende de In- dische begrooting voor 1917 naar vorenbedeelde mededeeling van zijn ambtgenoot van Marine, onler bijvoeging dat de Regcoring niet kon be- amen de meening van de Staatscommissie, dat do taak van do landinacht zich zoo kunnen be- «palen tot „het verleenen van steun aan de Marine „bij de door haar te vervullen opdrachten op- „dat het roendicent van ons verdedigingsvermo- „gen ter zee worde bereikt, en voorziening in „dic behoeften, waaraan door de Marine niet „kan worden voldaan“^{5*}. Waar het voorstands onmogelijk moet heeten om het leger zoodanige sterkte te geven, dat, mocht do voot het on- derspit delven, aile eilanden van den Archipel door de landmacht verdedigd zouden kunnen worden, dient men zich, zoo zeide Minister Pleijte, tevreden te stellen met een afdoende verdediging te land alleen van het eiland Java, waartoe het staande leger geleidelijk hervormd dient te worden in een kader-militieleger van zoodanigo sterkte en zoodanig gchalte, dat het een op dat eiland gelande troepenmacht het hoofd zal kunnen bieden. Do mogelijkheid oin een ka- der-militieleger op te richten is geschapen door de wijziging van Artikel 113 Regeeringsregle- ment bij do wet van 23 Mei 1917 (JTed. Sib. no, 348), waardoor de gelegenheid is geopend aan de Nederlandscho onderdanen in Indie den dienst- plicht op te leggen. Zie ook LEGER, MILITIE. ZEEMACHT, VERSTERKINGEN.

Literatuur: P. J. Louw, „De Java-Oorlog van 1825 — 1830“, bl. 222-223; G. W. Beeger, Nog eens do verdediging van Java. Do vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap, 1889 — 1890; De verdediging van Nedcrlandsch-Indie- tegen een buitenlandschen vijand. Ind. Gids 1899 TI en IftOO 1, waarin tai van bronnen zijn vermeld; J. C. van den Belt. Ecnigo beschouwing- gen, in hoofdzaak met hdt oog op onzo militaire positie in Zuid-Azie. Orgaan der Ver. ter beoef. van de krijgsw, 1906—1907; Rapport van do Staatscommissie voor de Verdediging van Nederl. Indiï, 1913. Gcbr. van Cleef. 's Gravenhage; W. R. do Greve, Het rapport der Staatscommis- sio. . . cnz.. 1913, Martiixus Nijhoff, 's-Graven- hago; J. C. van den Belt. De vonrstellen t t Verdediging van onze Aziatische kolonien in verband met hot- rapport dor Staatscommissie, lozing in de Ver. ter beoef. van do krygsweten- schap, op 9 Jan. 1914 on dobat over die lezing in do vergadering van 27 Febr. 1914. (Ongaan 1913 — 1914); W. Muurling, Hoc zal ons huidige leger Java verdedigen? Ind. Mil. Tijdschr. 1916. Afl. 5; J. van der Woeyden. Weccplicht voor Inlanders en samenstelling van de weermacht inNeder- landsch-Indic. Orgaan der Ver. ter beoef. van de Krugswetenschap. 1915- 1916. Vie aflevering^/

⁴⁾ Zoids hooger gezegd ligt het in de be- doeling den bestuurszctel reeds bij oorlogs- gevaar naar het binnenland over te brengen.

VERDEELING DER BEWONERS VAN NED. - INDIE. De Indische wetgeving onderscheidt de bewoners van Indie (en a lie overigen, die mot de Indische wetgeving in aanraking komen) met het oog op hetzij hun nationaliteit (Nederlandsche onderdanen tegenover vreemdelingen), hetzij hun domicilie (ingezetenen tegenover niet-ingezetenen), hetzij hun landaard (inlanders, Euro-peanen, vreemde oosterlingen). Voor zelfbesturende landschappen komt daarbij voorts een verdeeling in zelfbestuursonderhoorigen en lands-onderhoorigen.

I. Voor de verdeeling in Nederlandsche onderdanen (van wie de Nederlander eon groep uitmaken) en vreemdelingen, zie ONDERDANEN, alsmede I, bl. 486. Evenals voor westersche landen uit zich neder en mecr ook voor Indie het streven om wel is waar staatkundige rechten en plichten zooveel mogelijk a an de onderdanen van den eigen staat voort te behouden, doch overigens* de vreemdelingen niet wegens hun vreemdelingschap bij de onderdanen te doen achterstaan. Voor het niet dienstplichtig zijn van vreemdelingen, zie II, bl. 728; voor hun beroepsaardheid, zie I, bl. 42. Ongegrond schijnt de ineenang, alsof Nederlandsche onderdanen niet-Nederlander geen leden der Nederlandsche rechtsgemeenschap zouden zijn (Slingenberg, Inleiding tot de staats-inst., 1919, bl. 19). Opmerking verdient nog, dat in republikeinsch geconstrueerde landen de nationaal meestal als "burgers", in roonarchaal geconstrueerde landen meestal als "onderdanen" worden aangeduid, welk woordverschil echter geenerlei verschil aangeeft in de zaak. Het spreekt vanzelf, dat het Nederlandsch onderdaanschap, als zijnde de nationaliteit, een verhouding tot den geheelen Staat, het Koninkrijk der Nederlanden, betreft, en dat van een In" disci) onderdaanschap niet kan worden gesproken, aangezien Indie geen staat is.

II. Het ingezetenen van Indie is eerst na 1910 uit zijn lijdensgeschiedenis kunnen worden verlost. Voordav de wet van 1910 den omvang van het zooveen besproken onderdaanschap afdoende kwam regelen, was het con gang-bare opvatting, dat voor Indie het ingezetenen-schap de rol diende te vervullen, die in moderne landen aan het onderdaanschap toevalt, welke opvatting in den weg stond aan een logische regeling van het ingezetenschap zelf. Daarbij kwam <ie bij uitstek ongelukkige redactie van art. 10G (oud) Reg. regl., welks woordenkeus verzuimd had tusschen liet gedomicilieerd zijn in Indie en het Indisch ingezetenschap een band te leggen. Zie over beide punten Mr. Marcella, Alg. bep. van wetg., 1913, bl. J 33—140. Toen de eerste moeilijkheid ten gevolge der wet van 1910 verdwenen was, is ook de tweede in erde gebracht, on wel door de redactie, welke art. 105 Reg. regl. erlangde bij de wet in Ind. Stb. 1918 n°. 639; Ind. Stb. 1915 n°. 299 is zelfs zoo ver (te ver?) gegaan van de domiciliaire wet in het Indisch internationaal privaatrecht (Marcella, bl. 164, 174) door de nation ale te ver van gen. Daar ingezetenschap geen verhouding tot een staat onderstelt, maar evengoed ter zaak van een provincie, gemeente of ander staatsdeel voorkomt, is hM juist om van een Indisch ingezetenschap te spreken. Voor het ingezetenschap van locale ressorten zie b.v. Ind. Stb. 1917 n°. 58<, art. 2, d 1 onder b; voor dat van inlandsche dorpsge-

ineenten zie Ind. Stb. 1819 n°. 13 art. 5e; voor dat in zakk nialitie, zie II, bl. 728.

III. Gewichtig is de derde der genoemde onderscheidingen, die met het oog op den landaard. De werkelijkheid heeft vanouds er toe gepocht, ook in Indie een bestaand verschil in levensvormen, zeden, rechtsbehoeften, staatkundige ontwikkeling enz. te erkennen tusschen de landzaten (Indonesiers, inlanders), de European en plus andere westersche of als westersch beschouwde vreemdelingen, en de Chineezon plus andere oostersche of als oostersch beschouwde vreemdelingen. Zoi op zich zelf dezer erkenning van een niet te loochenen feit geen aanstoot hebben hoeven te geven, van de Compagniesdagen af (zie I, b), 422) ging zij gepaard aan de opvatting, alsof Europeanii het bevoorrecht ras, Indonesiers en vreemde oosterlingen do lager staande rassen zouden zijn, en alsof dus een wetgeving, die opzettelijk schiedsmurcn tusschen de bevolkingsgroepen optrekt ook waar dezer door de werkelijkheid niet gevorderd worden (ton bate van het „prestige" der Europeanen), noodzakelijk of althans redelijk ware. Toen dan ook, na voegerindeelingen (I bl. 423, kolom 2), de wetgeving van 1845 en in haar voetspoor art. 109 Reg. regl. 1854 gingen omschrijven, wic al dan niet tot de vier bevolkingsgroepen der Europeanen, met Europeanen gelijkgesteld, inlanders en vreemde oosterlingen zouden behoren — een artikel van louter interpretatieve strekking, hetwelk geen enkel verschil in behandeling bevcldt en geen enkel verschil in belien-ling bevestigt —, bestond bij velen de neiging om in dit onsluiklijk artikel de schuld te zoeken van het zgn. dualisme, van de ongelijke bejeganing in wetgeving en werkelijkheid van Europeanen en niet-Europeanen. Het enige principieele bezwaar, dat men tegen art. 109 zou hebben kunnen richten, was, dat het niet do landzaten, maar de Europeanen vooropzomde, en dal het de vreemde oosterlingen als "met in land er, gc-lijkgesteklen" onschreef, hetgeen de Cjiiincrcn en Arabieren krenkte. Over de afchtic en onduidelijke redactie van het thans vcrvalc n. u. i. 109 Reg. regl. 1854, zie men de handboeken v; ui Margadant, de LGuter, Kieintjes, als)j)c(h- Marcella, bl. 131 -- J 33. Belangrijk was de wijziging van 1899, die, wegens do opneming van Japan in <le rij der westersche mogelidhedeji, de Jaj)fnncrs uit de groep der vreemde oosterlij)g(u)in die der met Europeanen gelijkgesteldcn overbracht; bc-langrijk ook wegens de bij die gelegenheid n)is-lukte poging (J, bl. 488) om een n)ieuwen toestand voor de Christeninlanders te v)erkrijgen. J)cgrecgving van 1901 nam het initiatief tot een bestrijding van het "dualis) nc", in de wetgeving, en tot het e)fe)ien van het pad voor assi-milatie cler rassen (J, bl. 67; zie ook UNI J"ICA- TIE). Als middel daartoe werd onder jneer een herziening voorgesteld van het interpretatieve art. 100 Reg. regl. Aangezien dit voorstci niet gepaard ging, en tot heden (April 1921) niet go-paard is geworden, aan een wijziging van zco-danigo artikelen dier wet, waarin uchterstelling van niet-Europeanen bij Europeanen zicli waan-lij)k uitsprekt, kon J)iet doel der dualis)nebestrij-ding op deze wijze niet worden gen a Herd. He. n)ieuwe art. 109, vastgesteld bij een wet van 1906 (Ind. Stb. 1907 n°. 205), gcw)ijzigd bij een wet van 191*9 (Ind. Stb. n°. 622) en in working sinds

1 Jan. 1920, hooft dan ook alleen bctckonis als een proevc van scherper op beter omschrijving van wie onder Indonsiers, Europeanen en vrcmcd oostclmde zijn te verstaan. Het brngt de vier categoriën van vroeger tot drie terug (in aansluiting op de werklykheid); behouct den naam "inlanders"; schuift de Europeanen nog. oeteds voorop; en geeft naar velcr oordeel tot iuct minder dubia aanleiding dan het oude art. 109. Men zie De Louter^o, bl. 137, en Kleintjcs P., bl. 97. De voorschriften, die het bevat over regeling van den rechtstoestand der Christeninlanders en der Christlyke vreemde oosterlingen, zijn nog niet uitgevoerd (zie I, bl. 489); ook dat over rechterlyke beslissing ter zake van de bevolkingsgroep, waartoe iemand behoort, is on- uitgevoerd. Dat licit artikel niet langer onderscheidt in Europeanen, inlanders en vreemde oosterlingen, maar in „personen, onderworpen aan de bepalingen voor Europeanen (voor inlanders, voor vreemde oosterlingen)“ schijnt aanleiding te hebben gegeven tot de verwarrende leer, dat men inlander of Clinees kan blijven, ook al is men tot de „personen, onderworpen aan de bepalingen voor Europeanen“ gaan behoreen; zie o. a. Bij bl. 8326, prof. Kleintjcs in Ned. Week bl. v. h. Reclit n°. 9919, en Tijdschr. Bi nn. Bestuur 51, bl. 187. De gcnocindc wet van 1919 heeft de bevoegdheid van den Landvoogd om zgn. Staatsblad-Europeanen te inaken, d. i. oin op bepaalde inlanders of vreemde oosterlingen de bepalingen voor Europeanen toepasselyk te verklaren (vroeger: hen gelyk te stellen met Europeanen) herstelt; blykens Bijbl. 7962 is de Indische regering sinds 1913 van zins om deze bevoegdheid ook te bezigen als on soort concurrent der vrij willige algeheelc onderwerping aan het privaatrecht (III, bl. 567), nl. oin een niet-Europeanen te brengen onder het geheel der Euro-jecsche wetgeving, zelfs indich in de maat- s; liaj)pelij-c groep der Europeanen niet op zijn l)laats zou wezen.

Ov<r numerieke verdeling der landaarden in In(lie, zie I, bl. 29^u en 487. Bij de onderverdcelingen van de drie bevolkingsgroepen verdient <l<■ aandacht, jiaast de ondergroep der Christen- iil: m<lers (I, bl. 488), die der zgn. inlandsche bm/cr.s tegenover negorijliedcn, een onderscheid- welke in de Grote Oost nog leeft en van Beleeckenis zie I, bl. 422.

I n verband met de denkbeelden der herziening, coijnissit van 1918 over de verwerplykheid van het rascriterium en over unificatie (zie I NI EICA rjE), bevaL haar ontwerp geen ar Li koi ter omschrijving van de termen Indonesier, Europeanen en vreemde oosterling.

I V. Voor de in de laatste plaats genoemde onderschiding tusschen zelfbestuursonderhoorigen en gouvernement- of landsonderhoorigen, zie I, bl. 88 en 89, Murcclla bl. 140 -142, en art. 14 der Zelfbc.sluarsrcglcn in Ind. Stb. 1919 n°. 822.

Naast dezc vier bestaande verdcelingen der inwoners van Ned.-Indie is in later jaren eue verdeling van Indie's bevolking bepleit in In- <Jiers en anderen: Indium zouden dan zijn dejaml- zuten of Indonesiers met alien, die zich ten aanzien van rechten en j)li(: hien gchcel bij de land- zaten scharen, en daarlcgenover zouden al dic- gencn koinen te staan, die zich zelf als t rojcvogels of in elk geval nls niet in Indio thuishoorenclon

beschouwen. Zio Ritscma, van Eck in zijn brochures van 1912 en later (I, bl. 288) en in zyn not.d bij het in Juni 1920 verschenen rapport dor herzieningscommissie van 1918.

VERDIËNRECHT. Zie GROND (RECHTEN OP DEN), I, bl. 823.

VERDRAGEN. Evenals voor het moedcrland 通n ook voor Indie de tractaten (de Internationale verdragen met vreemde mogendheden) in aantal en belang voortdurend toegenomen. In den Compagniestyd en de jaren voor het herstel van het Nederlands gezag valt bijna alleen te wijzen op enkele bepalingen in de vredesverdragen van Munster, Utrecht en San Ildefonso (I, bl. 825), al heeft men daarmede te bedenken, dat destijds ook bijna alle verdragen, welke de Compagnie met inheemscho vorsten sloot, nog geen politieke contracten, dock zuiver internationalc tractaten waren (I, bl. 526). Het politiek contract toch Wordt gesloten met een staat, die zijn Internationale bestaan heeft verloren en zich geheel onder de Nederlandscho opperheerschappij (suzereiniteit) heeft geschaard; het tractaat daarentegen met een mogendheid, die een internationaal leven leidt. Do eerste vallen uitsluitend onder art. 44 Reg. RegL; de tweede uitsluitend onder art. 59 Grondwet. Zulke internationale verdragen voor Indje kunnen alleen door het Oppcrbestuur, nl. het Departement van Buitenlandsche Zaken, worden tot stand gebracht; de voorinalige bevoegdheid van den Landvoogd om internationale verdragen te maken, laatstolijk neergelgd in art. 25 Reg. RegL 183G, is sinds 1 Mei 1855 voorgoed verdwenen (I, bl. 281; zie ook de budc redactie van art. S72 lid 2 Ind. Rv.). Het Reg. RegL sprekt van internationale verdragen slechts terloops in art. 38; ook bij de herziening 1917 (Ind. Stb. 1918 no. 8) heeft men daarin de onjuistheid laten staan, als zouden "gesloten verdragen" binden, terwijl vaststaat, dat noch hot gesloten noch ook het parlementair goedgekeurde noch zelfs het eenzijdig door Nederland geratificeerde tractaat verbindt, doch slechts het verdrag, welks ratificaties zyn uitgewisseld of gemeenschappelyk neorgelgd. Van ontduiking van den tractaats- vorm door van „modus vivendi“ te spreken, geeft Bijbl. 5909 een voorbeeld.

De voornaamste rubriek der Indische verdragen wordt gevormd door die over het grondge- bied. Mon vindt ze opgesomd in I, bl. S25 — S29.

Daarop volgen in belangrykheid de Kandels- verdragen (oudtijds: verdragen van handel, scheepvaart en vriendschap). Het handelsvordrag met Japan in Ind. Stb. 1914 no. 1 kan als type golden; zij gaan alle uit van de meest begunstigingsslauculus (II, bl. 22). Een opsomming in den Reg. alm. ontbreekt.

De consulario verdragen vertoonen deze cignoaardigheid, dat, terwijl voor het moedcrland ook zonder consulario vordrag vrcmcd consuls kunnen worden toegelaten, voor de drie kolonien vanouds als regel is aangenomen: „geen consul zonder consulario tractaat“. Zulks geschiedde, omdat men alsdaai in het verdrag uitdrukkellyk kon neorleggen, dat do consul uitsluitend handelsagent zou zijn zonder eenige diplomatieke bevoegdheid. Het corste tractaat van dien aard was dat inot Belgio van 1855, do bekiidstc uit later tyd zijn die met Japan en China. Zie I, bl. 524-525, en II, bl. 22 — 23. alsmede de opsomming in Rog. ahranak 1920, I, bl. 392.

Uitleveringsverdragen betreffen soms moedcr-land en kolonien beide, soms de kolonien alleen. Zie op UITLEVERING.

Een telegraafkabelverdrag met Duitsland is te vinden in Ind. Stb. 1903 no. 368.

Belangrijk voor Indie was het tractatencomplex der drie Britsch-Nederlandsche verdragen van 1870 en 1871 (Ned. Stb. 1872no. 16 — 18; Ind. Stb. alleen 1872 no. 94), welke a) ons de vrijc hand gaven op Sumatra, b) de kust van Guinca aan Engeland afstonden, c) ons het recht gaven arbeiders voor Suriname te betrekken uit Engelsch-Indic.

Arbitrageverdragen nopens Indie betroffen de Costa-Rica-Packctzaak (I. bl. 825) en de grens op Timor (I. bl. 827) : de Miangas-zaak hangt nog (I. bl. 826).

Bovendien gelden ook voor Indie die talrijke verdragen over administratiefrechtelijke onderwerpen (gezondheidszorg, opium, post en telegraphic, radiotelegraphie, autoverkeer, industriele eigendom, suikerconventie, blanke-slavinnenhande], autoursrecht, verdragen der vredesconferenties. enz.), aan welke Nederland heeft deelgenomen en van welke het zijn kolonien, althans Indie., niet heeft uitgezonderd : zoo ook het volkenbondverdrag. In tai van gevallen blijkt niet duidelijk, of een verdrag ook voor Indie bedoeld is : volgens prof. Van Eysinga (Proeve eener ini. tot het Ned. tractatenrecht, 1906, bl. 118) zal men hebben aan te nemen, dat het verdrag ook de kolonien geldt, tenzij het tegen-deel uitdrukkeijk blijkt.

Gelijc gezegd, behoort een internationaal tractaat vier stadien te doorloopeti: a. sluiting, b. parlementaire goedkeuring (in de gevallen van art. 59 lid 2. Grondwet), c. ratificatie door Nederland, d. uitwisseling of nederlegging van de wederzijdsche akten van Taticatie. Bepaalt het verdrag zelf niet iets anders, dan werkt het van den dag die uitwisseling of nederlegging af; afkondiging in het Indisch of in het Nedcrlandsch Staatsblad is nergens voorgeschreven. Men kan dus, om te weten, of een tractaat Indiii bindt, niet op den inhoud van het Ind. Stb. afgaan; want bevat, dit eenerzijds verdragen, die reeds ver vail en zijn zonder dat zulks uit het Stb. blijkt (b.v. 1875 Portugal), anderzijds heeft het merinalen verzuimd tractaten, die Indie binden, op te nemen (b. v. 189g Portugal), de ratificatie te ver-nielden 1872 no. 94. 1913 no. 313), toctreding voor Indie toe-tractaten te vermelden, tractaten af te drukken voor hun inwerkingtreding (b.v. 1910 no. 676, 1913 no. 313, 1917 no. 72; zie een gunstige uitzondering in Ind. Stb. 1911 no. 487, waar de zaak telegraphisch wercl behandeld), of de verdere verdragstaten te verinelden (b.v. 1907 no. 310 tegeno ver 1914 no. 720). Dit neemt niet weg, dat na 1900 de wijze van bek end making van tractaten in het Ind. Stb. zeer verbeterd is, al zijn er nog telkens inconsequenties (: n vergissingen : ai blijft de afkondiging van de goedkeuringswet in het Ind. Stb. een bron van mis verstand, indien het tractaat zelf niet geratificieerd is (b.v. 1906 no. 194, 1910 no. 394); en al worden nu en dan tractaten opgenomen, die J n- die nog niet binden (vgl. 1913 no. 258 nint 1915 no. 387, en 1914 no. 378 met 1914 no. 797). J8 van het Volkenbondverdrag van 1919 schrijft voor, dat alle tractaten om te kunnen werken vooraf gepubliceerd moeten worden door het

secretariaat-gencraal te Gen6vc. De Hooge Raad in Nederland nccnait aan, dat een bindend geworden tractaat strijdige wetten en verordeningen op zijn zet; en voor Indie zal ten aanzien van algemeenc en lagere verordeningen hetzelfde zijn aan te nemen.

Aangezien Indie geen eigen tractaatsbevoegdheid heeft, kan niet gesproken worden van toctreding door Indie tot een verdrag of van opzegging door Indie van een verdrag. Men kan alleen zeggen, dat het Koninkrijk der Nederlanden (de Staat) zelf een handeling verricht met het oog op Indie.

Onderwerpen, ten aanzien waarvan inteuationale tractaten noodig gemist worden voor Indie zijn o.a. de breedte der territoriale zee (I, bl. 828), de ongercgeld gebleven grenzen van Indie (I, bl. 828) en het onderdaanschap (III, bl. 88).

Zie voor verdragen, die Indie betreffen: Van Eysinga, Proeve eener ini. tot het Neil, tractatenrecht, 1906, o.a. bl. 99, 114, 118 vgg.; (le-zelfde, Ontwikk. en inhoud der Ned. tractaten, 1916, waar alle collectieve verdragen (die over gezondheidszorg enz. cnz.) worden behandeld en waar ook de Ind. Staatsbladnummers steeds zij n opgegeven: Jrof. KJentjes, Staatsinst. van N. 1., 3e druk, J, bl. 2G vgg. en 217. Zie voor de bevoegdheid van den landvoogd mr. Van AWcck, Onderzoek naar den jurid. wereldbouw, 1916, bl. 257 2. en 295; voor den rang der verdragen in Irlule mr. Marcella, Alg. bepall. van wetg. voor X. I 1913, bl. 31 —37, en, voor tractaten in zakc inter nationaal privaatrecht, aldaar bl. J 70 I 72. M <■! vindt alle sedert 1813 gesloten Ned. verdra/< n (ook de in het Stb. ontbrekende) bij Lagem.ii>-. Recueil des traites enz.; voorts zoekt nu n trad ten het bez, hetzij in de groote editie van !< Martens, hetzij - voor de 19c eeuw in hd chronologische Recueil des Traitcs du XI X <■ siecle van Descamps, Renault en Basdevan (gc- vorderd tot 1825), hetzij eindelijk — voor de 20c eeuw — in het chronologisch Recueil des I'rait / - du XXe siecle van Descamps en Renault (<! <■. "i- dcrd tot 1907). /

VEREENIGINGEN. Hieronder volgen <! <• , ccnigingen, die in N.-I, werkzaani zijn, met mi-zondering van die, welke zieb met belriakt <ig < r licida (ligheit < bezighouden. Zie voor <! (• lant. I ■ op LI EF DA DIG II EI DS I NSTELLJN< EN. Ve . ecniging centerbevoor < crin jv an zickenvrclegc 11 g.

Centraal Comité van het Rootle Kruis in Nederlandsch-Indie. Dit comité, bij Gov. bcsl. 21 Oct. 1873 No. 3 en nader bij dat van) 6 Scij (j in-ber 1903 No. 15 als rechtsperHOOJ crkenl, heeft ten doel het verleenen van hulp aan zieke? < n gewoncle krijgslieden in tijd van oorlog (zie ook Bijbl. Nos 2735 en 1919).'

Vereeni (i)w voor Ziek-cnverplef/in< j in Ned' r-landsch-Indie te Batavia (rechtspeel H. Ind. Stb. 1896 No. 2 J 3, Statu ten wijziging I nd. Stb. 1900 No. 81, 1903 No. 264 en 1909 No. 3). Doe): 1 °. de ver-]leging van ziekei) van el ken Jandaaj'd on elk^n godsdienst, hetzij in hare inrichting voor ziekfiv-erpleging, hetzij in hunne woning, door <lia (: onnesse of and ere verpleegsters of verplegers ; 2. de opriding van ziekenverpleegsters en -VCTPingers van elken landaard en godsdienst. Het e Tjikini (Weltevreden) door haar gestichte Diano- nessenhuis is geleidelijk uitgebreid tot cene g< oot ziekenhuis, waarin ook cene afdeling voor In

Jandsche en Chinesche zieken is govorxnd, voor wdke de vereeniging van subsidie uit 's Lands lias onlvangt. Ook ander verpleegsters dan iliuconessen zijn in de inrichting werkzaam.

o ni wj in-Em ma- Stichtii n (j) (rechtspers. Ind. Sib. 1899 No. 253, statuten gewijzigd Ind. Stb. 1902 No. 262 en 1909 No. 22), in het leven ge-Toepen door de bovengeiioemdc Vereeniging voor Ziekenverpleging, is gevestigd te Batavia. Boel: verpleging van onvonnogende en klein vermogende zieken onder de Europeanen en met dezen • gelijkgestelden en de Inlanders e.m.d.g.g. be vol king van Nederlandsch-Indic te bevorderen. Het kapitaal der Stichting bestaat uit cene gift van / 100.000 van H. M. de Koningin-Moecler; het cliënt om, in overleg met genoemde vereeniging, lietzij cen gebouw voor ziekenverpleging te koopen, hetzij er cen te bouwen en in gebruik af te staan aan die vereeniging. Een groot dee! der uitbreiding van liet Diaconessenhuis te Tjikini is hierdoor tot stand gekomen.

Er zijn in Nederlandsch-Indic nog verschil-Icnde andere vereenigingen, die alle het verplegen van zieken en de oprichting van gebouwen daarvoor, sommige ook opleiding van verplegings-personeel ten doel liebben, zooals:

de Vereeniging „*Seniaranc/sche Ziekenverpleging*” te Seniarang (rechtspers. Gouv. besl. 29 Aug. 1907 No. 14), vobr alle landaarden :

<le Vereeniging voor Zielce-*verpleging. ter*

Oost- kast van Sumatra (rechtspers. Gouv. besl. 6 Oct. J 899 No. 15), voor Europeanen;

de Vereeniging „*Centraal Hospitaal dkr Lam-gsche Districtin*”, gevestigd te Batavia(rechts-ly) < rs. Gouv. besl. 6 Oct. 1914 No. 42), in het bij-zonder voorarbeiders van cultuurondernemingen ; de Vereeniging „*Kliniek van Tegalsche Suiker-jabrikaitcii*” (rechtspers. Gouv. besl. 15 Dec. I BI) No. 62), voor pcr'onen van alle landaarden, in <linf.nst bij of loontrekkeiid van de suikeronder-liffiingen, die loel<“n der vereeniging zijn ; bi) voldoende ruimte ook v<oi* anderen:

de Centrale Hospitaal-vereeniging te Kwala Si iinan(Oostkust van Atich) voor de vereeni-

gelingen
de Vereeniging „*Socrabaiasdie Ziekenverple-* „*l'-rcenijimj*” ..*Socrabaiasdie*
“jinff” (rf-fhlsjijers, (: ouv. besl. 9 J uni 1897 No. 33); beeft te Soerabaja gesticht de ziekeninrich- i j>ig „Ngcinplak”.

Nog rlienen vermeJd te worden de volgende vereenigingen en iurichtingen voor ziekenverple- ging:

J < rcc.ii. n voor zielce en bc.hoejtigc In-

rs le Poerwodadi (aftlecling (Jrobogan, Sc- maranri): *Militairische Ziekenverpleging* te Ala- lung voor Europeanen : *Zic./fjwcrple.f/in/(Tjepoe* te Ujepoc (Kfimbang); *St. Maria-Elisabeth-ver- eeniging* te Bat avia ; *Sint Anna-vereeniging* te Socrabaja: *Vereeniging „St. Elisabeth*” te Senia- rang; *Ziekeninrichtimj ^Simampicr* te Kediri; *Ziekeninrichting „Toeloe.n (jredj< j* te Pai'ee (Kedi- ri): *Vereeniginy voor ZiekenvercjAeging „Oehasa*” ti- Saparoea (Amboina) : *Perk-arbeidershospitaal* I I> Banda- Ncira.

Vereeniging „Het Oranjekruis”, nationaal bond t er bestrij<ing der mdaatschhcicl. (lepra) in Xedcilandsch-Indie. <oi>)gericht8 Mei 1910 (rechts-

krnehtige, dock humane bestryding elcr lepra, het moi ecl en lichamelijk 德 den der inelaatschen te vczachten en de gezonden tegen besmetting te beschrmen. Zij nceint geen liproscrien of andere inrichtingen tot huisvesting on verpleging

• van melaatschen in eigen beheer. Haar doel tracht zij te bereiken: 1°. door hulp te verleenen uit een daarvoor door II. M. de Koningin, bij de geboorte van Prinses Juliana geschonken fonds aan de Jeperosie „Dono Rod jo” te IMargorejio (Japara) en aan de Iprosericen te Koendoer nabij Pladjoe (Palembang), die te Si Timba (Sipirok, Bataklanden) en door het bevorderen en steunen van wctenschappoly kc onderzoekin- gen op het gebied der lepra.

Vereeniging ter bestryding der lepra, gevestigd te Batavia, heeft cene liproscrie te Tangki (bij Batavia) en boeoft in die hoofdplaats wijk- verpleging van leprozen.

Vereeniging „Zendingsonderneming^ gevestigd te T3fnaangoeng (Kedoe) (rechtspers. Gouv. besl. 4 Aug. 1911 No. 83). Doel: het onderhouden, en uitbreiden van het werk van barmhartigheid, voorloopig te Magelang ; door* een „Huis van Barmhartigheid” tot verpleging, opvoeding en onderwijs van zenuwlijders, gemoedskraken, idioten en gebrekkige kinderen en door het stich- ten, zoo noodig, van meer dergelijke inrichtingen' in Ncdeilandsch-Indiel

„*Voedingsfonds voor behoeltige zieken en her- stellendeiC*” te Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 22 Dec. 1908 No. 21). Doel : bchoeftige zieken en herstellenclen, woonachtig te Batavia, te voorzien van voedingsartikelen en om hare tusSchenkomst te vrcicncn tot ziekenverpleging.

Verdere fondsen voor het doen van uitkee- ringen ineens of het op andere wijze vrcicncn van ■gekleklijken steun aan weduwen en/of weezen van leden dier vereeniging en van andere weduwen en woezen zijn: *Uitkeeringsfonds „la Constante el' Fidele*” te Seinarang (rechtspers. Ind. Stb. 1874 No. 219); leden mochten vrijmetselaar zijn. *Atjeh/onds* te Soerabaja (rechtspers. Ind. Stb. : 1874 No. 275) voor nagelaten betrekkingen van in den Atjeh-oorlog of bij andere expedities ge- sncuvclcd inilitaircn, speciaal uit het garnizoen te Socrabaja. *Vereeniging „ Voorzorg*” van Euro- peesche ambtenaren en beanbtnt bij den dienst der Staatsspoonvegen op Java en Sumatra (rechtspers. Ind. Stb. 1886 No. 150; zie ook Ind. Stb. 1888 No 144 en 1890 No 184). *Officiersvereenijffing tot onderlinge ondersteuning van nagelaten betrekkingen* te Batavia, opgericht in 1887 (rechfcspers. [nd. Stb. 1887 No. 99; zie ook Ind. Stb. 18S9 No. 24G). *Het Militair Ondersteuningsfonds* te BataxHa (rechtspers. Gouv. besl. 4 Dec. 1895 No. J 7), in de eerste plaats voor do deelnemers aan de expeditio naar Lombok en hunne nage- I aten betrekkingen on zoo niogelijk ook voor alle nderc in Nedprlandsch-Indio gewonde militaircn en de betrekkingen der gcsnucvclden. De ver- eeniging verleent medewerking aan het te's Gra- venhage gevestigde „Nationaal fonds tot onder- steuning , van nagelaten betrekkingen van in Ncderlandsch- Indio go vail en inilitairen”.

Vereenigingen en Instellingen t er b c v o r d e r i n g v a n o n d e r w i j s - b e l a n g e n .

Ind-ische U niversite its ve re enig i ng, gevestigd te Batavia, a ls rochtspersoon erkend bij Ind. Stb. 1910 No. 414, stelt zich ten doel: 1°. hot ver-

krijgen van oene universiteit in Nederlandsch-Indie; 2°. het bevorderen van hooger en daarbij aansluitend onderwijs daar te lande. Zij tracht dit doel te bereiken door: *a.* het bevorderen, stichten en instandhouden van inrichtingen van hooger en daarbij aansluitend onderwijs; *b.* het bevorderen dat van overheidswege instellingen van hooger onderwijs in Indie worden opgericht; *c.* het subsidieeren van inrichtingen of stichtingen, die het geven van hooger onderwijs in Ned.-Indie, het doen houden van wetenschappelijke onderzoekingen of het verbreiden van wetenschap ten doel hebben; *d.* het stichten, doen houden of steunen van inrichtingen van gymnaasiaal onderwijs in Ned.-Indie; *e.* het doen houden van volksoverdrachten en cursussen; *f.* het stichten, steunen en instandhouden van een of meer bibliotheken op het gebied van kunst en wetenschappen; *g.* het doen houden van lezingen en voordrachten, de belangen van het hooger onderwijs in Ned.-Indie betreffende; *h.* het richten van vertoogen en rekwesten tot de bevoegde macht.

Vereeniging „Het Schoolmuseum in Nederlandsch-Indië“, gevestigd te Batavia (rechtspers. Gouv. best 1914 No. 58). Doel: *a.* het bijeenbrengen en onderhouden van verzamelingen op het gebied van het onderwijs in de meest uitgebreide zin; *b.* gelegenheid te bieden tot aanschouwingsonderwijs aan leerlingen van lagere en middelbare scholen in Nederlandsch-Indie; *c.* het meer bekend maken aan volwassencn van het leven in andere landen, inzonderheid in Nedeiland. De veveening tracht dit doel te bereiken door: 1°. het stichten van een school museum te Batavia en op andere daarvoor geschikte plaatsen in Ned.-Indie; 2°. het rondzenden van verzamelingen; 3°. het uitgeven en verspreiden van geschriften, op hare verzamelingen betrekking hebbende; 4°. het houden van lezingen; 5°. het stichten van afdelingen en alle andere wettige middelen, welke aan het doe] bevorderlijk kunnen zijn.

De verzamelingen worden gevormd door schenking, aankoop, ruiling en ontvangst in bruikleen.

Stichting „Hoogere burgerschool voor meisjes“ te Batavia, opgericht bij notariale acte 29 April 1912, heeft aldaar eene school als bovengenoemd en eene lagere school. Zij werkt samen met de *Sticking „Inlernaat“ voor meisjes* ter zelfder plaatse.

Vereeniging „de Paul Krugerschool“, te Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 1 Dec. 1910 No. 37), bestuurt aldaar eene school van Jager en uitgebreid onderwijs, tevoren onder het toezicht van den Kerkeeraad der Gereformeerde Kerk te Batavia (zie Ind. Stb. 1892 No. 233).

Vereeniging voor Christelyk Hollandsch onderwijs ten behoeve van de Inlandsche bevoUcinej in Ned.-Oost-Indie, gevestigd te Amsterdam. Aanleiding tot het oprichten dozer vereeniging was een door zendeling A. Kruyt in 1908 op de zendingconferentie te Amsterdam gehouden rede. Zij wil de oprichting bevorderen van Holl. scholen voor de ini. bevolking, en wel door het beschikbaar stellen van kapitaal en door de uitzending van Christelyke oiderwyzers en onderwyzerssen. Bovendien stelt zij zich beschikbaar omi geschikte huizegeinnen te zoeken voor Jn-dische jonge lieden, die ter wille van hun studien in Nederland komen. Rechtstreeks met de ver-

eeniging in verband staan drie scholen, n.l. die te Bandoeng, te Djokjakarta en te Magelang. In het geheel zijn er echter een 15tal scholen, die beoefend worden op Christelyke Europeesche opvoeding te geven aan inlandsche of Chinesche kindercn. De met dit doel opgerichte scholen kunnen gesubsidieerd worden overeenkomstig de bepalingen van Ind. Stb. 1913 No. 524.

Vereeniging tot het oprichten, besturen en instandhouden van scholen met den Bijbel te Batavia (Statuten goedgek. Ind. Stb. 1887 No. 13, gewijzigd bij Ind. Stb. 1893 No. 59, 1894 No. 223, 1895 No. 1G8 en 1903 No. 261), heeft eene jongensschool en eene meisjes-school, beide voor lager en uitgebreid onderwijs. Aan de meisjes-school zijn eene normaalschool voor het onderwyzers-examen en eene proefschool verbonden. De meisjes-school heeft een internaat.

Vereeniging Industrijschool „Insulinde“ te Batavia en de *Vereeniging Soerabajasche Industrijschool* (rechtspers. Gouv. besl. 27 Sept. 1901 No. 1) hebben beide ten doel het geven van theoretisch en praktisch onderwijs in nuttige en fraaie handwerken aan meisjes, die niet voldoende bemiddeld zijn om privaat-onderwijs te genieten. Beide genieten een vast subsidie uit 's Lands kas.

Vereeniging handelsstudie te Semarang (rechtspers. Gouv. besl. 22 Dec. 1908 No. 32). Doel: bevordering van het handelsonderwijs.

De *„Bandoengsche Schoolvereeniging“* (rechtspers. Gouv. besl. 13 Aug. 1912 No. 41) beoogt het doen geven van neutraal lager en uitgebreid onderwijs.

De *Sludiecommissie der Vereeniging „Oost-Indië“* (zie bij de vereeniging).

Vereeniging van Christelyke ondertwyzers i n. ondertwyzerssen in Nederlandsch-Indie (rechtspers. Gouv. besl. 22 Sept. 1911 No. 38), bevordering van eene in waarheid Christelyke opvoeding in en door de Hchool.

„De Gereformeerde Schoolbond van Nederlandsch-Indië“ (rechtspers. Gouv. besl. 17 Jui 1905 No. 5) beoogt de bevordering der oprichting, instandhouding en ontwikkeling van Gereformeerde scholen en schoolverenigingen in Ned.-Indie en de samenwerking der Gereformeerden in Ned.-Indie met betrekking tot de belangen van onderwijs en opvoeding overeenkomstig de Gereformeerde beginselen (Wijziging der statuten Gouv. besl. 24 Dec. 1913 No. 38).

Vereeniging tot bevordering van Gerclorineerd-onderwijs te Soerabaja (Rechtspers. Gouv. besl. 5 Nov. 1908 No. 28). Zij stelt zich ten doel: *a.* de bevordering van den bloei der in die Gereformeerde gemeente te Soerabaja reeds bestaande Zondags-, Zondags- en Bewaarscholen en van hare onderlinge samenwerking; *b.* de oprichting en instandhouding van scholen als sub-agencn, in wiken waar zij nog niet aanwezig zijn of waar, naar aard en grondslag der vereeniging, genoegzamen redenen tot oprichting bestaan; *c.* de stichting en instandhouding van eene Gereformeerde school van lager onderwijs.

Vereeniging voor scholen met den Bijbel te Bandoeng (rechtspers. Gouv. besl. 26 Sept. 1914 No. 31), *de Gereformeerde Schoddbond van Nederlandsch-Indië* te Djokjakarta (rechtspers. Gouv. besl. 17 Jui 1905 No. 5; zie ook Gouv. besl. 24 Dec. 1913 No. 38), *Vereeniging tot bevordering*

van gereformeerd ondenaigs to Socrabaja (rechtspers. Gouv. best 5 Nov. 1898 No. 28); *Vereeniging tot het oprichten, beslieren en instandhouden van Christelijke scholen in de Molukken te Am-baina* (rechtspers. Gouv. besl. 18 April 1914 No. 46); *Vereeniging tot oprichting en instandhouding van Christelijke scholen te Soerabaja* (rechtspers. Gouv. besl. 21 April 1913 No. 53). *Vereeniging „School met den Bijbel” te Semarang* (rechtspers. Gouv. besl. 16 Sept. 1910 No. 47). Al deze vereenigingen; welke doel uit haio namen spreekt, hebben een of meer scholen van lager onderwijs opgericht.

Vereeniging voor de oprichting en instandhouding van Hollandsch-Inlandsche scholen op Christelijken grondslag in de residentie Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 23 Aug. 1912 No. 24). Doel: aan Inlandsche kinderen uit de hoogere en meer gegoede standen lager en uitgebreid lager onderwijs te geven met de Hollandsche taal als voer-middel. *De Vereeniging tot oprichting en instandhouding van Hollandsch-Chineesche scholen met den Bijbel in de residentie Kedoe* (rechtspers. Gouv. besl. 26 Jan. 1914 No. 29) beoogt liet-zelfde voor Chinese kinderen, evenals de *Vereeniging „School met den Bijbel voor Chinezen en andere vreemde Ooslerlingen” te Sockaboemi* (rechtspers. Gouv. besl. 13 Juni 1912 No. 45). Andere vereenigingen van gelijksoortige strek-king (het doen geven van Hollandsch - onderwijs op Christelijken grondslag aan niet-Europesche kinderen) zijn: de *Vereeniging voor Christelijk //ollanduch onde* -wijs ten behoeve van de Inland-sche bevolking op het zendingsterrein van Friess-lands Gereformeerde Kerken in de residentie Kedoe, gevestigd te Lceuwarden (rechtspers. Kon. Besl. 9 Dec. 1911 No. 50), de *Vereeniging voor Soenda- neesche meisjesscholen te Buitenzorg* (rechtspers. Gouv. besl. 15 Juli 1912 No. 3), de *Vereeniging „Een 111 Alavdeck - Javaansche school met den Bijbel te Djokjakarta”* (rechtspers. Gouv. besl. 27 Nov. 1911 No. 57), de *Vereeniging voor Javaansche vici-sjiclioioli te Djokjakarta* (rechtspers. Gouv. besl. 21 Aug. I BOB No. 28) bijzonder voor ineisjes uit den adcl.stund.

Vereenigingen der Zusters Ursulinen te Welle-creden en te Noor die ijk (Batavia) rechtspers. respect icvolijk J nd. St b. 1871 No. 112 en 1874 No. 56), onderliouden elk een driejarige hogere burgerschool voor ineisjes (de Prinses Juliana-scho-4 en de Koningin Emmaschool), een school van lager en uitgebreid onderwijs, een normaal-school voor het oiderwijzers-examen en een frobelschool, alle voor ineisjes, ook interne leerlingen.

Vereeniging (j dc.r Zusle.rs Franciscanessen to Se-marang (rechtspers. Ind. Stb. 1874 No. 98) heeft aldaar en te MagClang een meisjesschool van lager en uitgebreid onderwijs, benevens een frobelschool; ook een iitemaat

Vereeniging der Zusters Ursulinen te Soerabaja (rechtspers. Ind. Stb. 1874 No. 184) onderhoudt aldaar en te Malang een meisjesschool van lager en uitgebreid onderwijs met internaat; ook een frobelschool en een norinaalschool voor het onderwijzers-examen

Vereeniging „de Meisjesschool” te Socrabaja (rechtspers. Ind Stb. 1875 No. 70; zie ook Ind Stb. 1883 No. 219 en 1886 No. 4) onderhoudt aldaar een hogere burgerschool met driejarigen curs us voor meisjes, een norinaalschool voor

a.s. onderwijzresses, een school van lager en uitgebreid onderwijs en een frobelschool.

Vereeniging der Zusters van Lief de te Padang (rechtspers. Ind. Stb. 1887 No. 142) heeft aldaar een dagschool van lager en uitgebreid onderwijs.

Vereeniging „Karlinifonds” gevestigd te *s Graven hage (rechtspers. Kon. Besl. 2 Sept. 1913 No. 47) heeft ten doel de bevordering van het tot-stand komen en instandhouden van scholen in Nederlandsch-Indie ten behoeve van meisjes, behorende tot de Inlandsche bevolking. Er zijn verschillende „Karlinischool-vereenigingen” opgericht, die ten doel hebben, met steun van en in samenwerking met de vereeniging „Kartini-fonds” in Nederland, een of meer scholen op te richten en in stand te houden ten behoeve van meisjes, behorende tot de Inlandsche bevolking in en nabij de plaatsen van vestiging dier vereenigingen. Zoo de *Bataviache Karlinischool* (rechtspers. Gouv. besl. 27 Mei 1913 No. 66), de *Jladiensche* (Gouv. besl. 18 April 1914 No. 44), de *Cheribonsche* (Gouv. besl. 31 Jan. 1916 No. 52), de *Malangsche* (Gouv. besl. 11 Jan. 1916 No. 21), de *Builenzorgsche* (Gouv. besl. 13 Juli 1914 No. 25) en de *Indramajoesche* (Gouv. besl. 1 Juli 1918 No. 71).

De JRembangdie Kartinivereeniging te Rembang (rechtspers. Gouv. besl. 30 Juli 1918 No. 65) stelt zich ten doel de instandhouding der aldaar bestaande Inlandsche meisjesschool „Ret-noinoerCi” en de bevordering met geoorloofde middelen van de geestelijke ontwikkeling van de Inlandsche vrouw in het regenschap Rem-bang.

Vereeniging tot bevordering van neutraal gaver onderwijs aan Inlanders te Soerakarta en Djokjakarta (rechtspers. Gouv. besl. 9 Oct. 1912 No. 51). Doel: het geven van lager onderwijs aan Inlanders, met Hollandsch als voermiddel.

Vereeniging „Inlandsch onderwijzer”, gevestigd te Bandoeng (rechtspers. Gouv. besl. 6 Febr. 1912 No. 28) beoogt de voortgaande verbetering der belangen van het onderwijzer personeel.

Vereeniging „Associatie van Oost en West” (rechtspers. Gouv. besl. 21 Sept. 1912 No. 39). Doel: de stichting en exploitatie van een of meer inrichtingen van onderwijs tot voorbereiding van onderwijzers van verschillende takken van onderwijs in Ned-Indie. De vereeniging heeft een school tot opleiding van Inlandsche onderwijzers te Batavia.

Studiefonds voor onbemiddelde leerlingen van (joeden aanleg te Batavia (rechtspers. Ind. Stb. 1876 No. 304; zie ook Ind. Stb. 1902 No. 108) heeft ten doel te voorkomen, dat begaafde jongo menschen door ongunstige financiele omstandigheden verhinderd worden de lessen te volgen van een der afdelingen van het Gymnasium Willem III te Batavia, en zoo inogelijk aan oud-leerlingen dier school ondersteuning te verleenen tot voort-zetting hunner studien aan andere inrichtingen van middelbaar of hooger onderwijs in of buiten Nederlandsch-Indie. Nu gratis-toelating tot do openbare hooger burgerschool (dus ook tot die te Batavia; do Koning Wil loin III-school, welke naani, na de opheffing der afdeling voor Indische taal-, land- en volkenkunde van het Gymnasium Willem III, aan deze onderwijzer-richting is gegeven) niogelijk geworden is, beoogt het Studiefonds uitsluitend haar in de tweede plaats geioeind doel.

Studiefonds „Midden-Java“ (rechtspers. Ind. Stb. 1879 No. 354.) beoogt hetzelfde doel als het bovengenoemde, maar voor leerlingen en oudlerlingen der hogere burgerschool te Semarang.

Vereeniging tot vorming van een studiefonds voor opleiding van vrouwelijke Inlandsche arisen (St. O. V. I. A.) te Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 27 Juli 1914 No. 35) beoogt, behalve het door den naam aangegeven doel, ook ten aanzien van a.s. ■(ToedVTQ)uwen en ziekenverpleegsters, de bekostiging, geheel of gedeeltelijk, van de huisvesting voor van elders afkomstige studeerende niois-jes, en de oprichting van pensionaten voor Inlandsche nioisjes.

Verschillende andere Studiefonds-vereenigingen op andere plaatsen hebben alle ten doel aan minvermogensde steun te verleen en bij hunne studie op de lagere school en daarna: het *Soera-bajasch Schoolfonds* (rechtspers. Ind. Stb. 1881 No. 78); de *Vereeniging „Kcrnjonds“* te Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 27 April 1904 No. 19); het *Studiefonds „Djokjd“* te Djokjakarta (rechtspers. Gouv. best 12 Mei 1904 No. 1); de *Ver- eeniging „SchoNjonds“* te Kediri (rechtspers. Gouv. besl. 7 Dec. 1907 No 17); de *Vereeniging „Buitenzorgsfi Studiefonds“* te Buitenzorg(rechts. pers. Gouv. besl. 1 Oct. 1909 No. 37); de *Vereeniging „Siudiefonds Kota Gedang“* te Kota Ge- dang (Padangsche Bovenlanden) (rechtspers. Gouv. besl. 27 Jan. 1910 No. 19),eene vereeniging van Inlanders, opgericht tot bevordering van het onderwijs der kinderen van hare leden. Reeds maakte zij het verschillenden jonglieden moge- lijk, in Nederland te gaan studeeren.

De „*Studiefondsvereeni g i g Aliwhissa*“ (rechtspers. Gouv. best 9 Dec. 1913 No. 24), gevestigd te Weltevreden, beoogt de bevordering der geestelijke en maatschappelijke ontwikkeling van den Minahassa, door de vorming on instand- houding vaneen studiefonds en door het oprichten van een informatiebureau ter inlichting van de leden in zaken van onderwijs en o in Iren I arbeids- vooruitzichten op Java.

De *Vereeniging „Ambon. Sch Studiefonds“* (rechtspers. Gouv. besl. 14 Jan. 1911 No. 32), heeft ten doel minvermogensde begaafde christen-jongelieden van Inlandsche afkomst in de residentie Amboina eene inrichting van onderwijs in Indie of in Nederland te doen bezoeken.

De *Vereeniging „Jong Indie“* te Buitenzorg (rechtspers. Gouv. besl. 7 Oct. 1914 No. 38) bekostigt gedeeltelijk de uitzending van Inlandsche jongelieden en die van anderen landaard naar Europa voor hunne wetenschappelijke op- leiding, zoekt huisvesting voor lien in geschikte gezinnen en houdt toezicht op hunne opvoeding.

De *Vereeniging „Aloysius“* te Bandoeng (rechtspers. Ind. Stb. 1913 No. 398), dient tot bevordering van het onderwijs op Roomsche-Katholieken grondslag.

De *Vereeniging „Max Havdaarfond“*, gevestigd te's Gravenhage (rechtspers. Kon. besl. 17 Maart 1911 No. 67). Doel: bevordering van de stoffelijke en geestelijke belangen der Inlanders in Nedcr. Oost-Indje door het verleen en van steun aan Inlanders van goeden a le g, het be- vorderen van de oprichting van scholen en andere instellingen van wetenschap, kunst en nijverheid ten behoeve van de Inlandsche bevol- king, ook tegemoet te komen in de nooden der Inlanders by buitengewone rampen of onheilen.

Vereeniging en van godsdienstige en of daarmede overeenkomende aard.

Vereeniging „Christelijk logement voor zeevarenden en militairen te Batavia“ (rechtspers. Ind. Stb. 1859 No. 28; zie ook Ind. Stb. 1903 No. 263). Doel: de uitbreiding van Gods Konink- rijk, hoofdzakelijk onder do militairen van land- en zeemacht, door het stichten en inst andhouden van christelijke logementen voor zulk personen in Ned.-Indie.

Vereeniging „Nederlandsch- Obsl-Indisch Bijbel- en Zendeling- Genootschap“ te Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 19 Mei 1908 No. 53). Doel: bevordering er uitbreiding van het Christendom in Ned.-Indie overeenkomstig de be- ginselen van het Protestantisme.

Protestantuch-Evangelische Inlandsche gemeente tot uitbreiding van Gods Koninkrijk te Karang Mocda (Batavia) (rechtspers Ind. Stb. 1908 No 525). Doel: het Evangelie te prediken door woord en daad.

Vereeniging „Instituut Xaverius“ te Batavia (rechtspers. Ind. Stb. J 909 No. 18). Doel: bevoor- dering van Christelijke deugd en ontwikkeling onder Roomsche-Katholieke jongelieden.

Vereeniging „Bond voor Katholieken“ te Soerabaja (rechtspers. Ind. Stb. 1909 No. 391). Doel: het gemeenschapsleven onder de Katholieken te verhoogen door bespreking en behartiging van hunne belangen en door bevordering van gezcDig onderling verkeer.

Nederlandsch-Indische, Theosojische Vereeni- g i n g (rechtspers. Ind. Stb. 1912 No. 543) vorint eene nationale afdeling van de Theosophical Society, opgericht te New-York den 17den Nov. J875, wier hoofdkwartier is te Adyar, Madras (Britsch-Indie), en die loges licet te 15an(oe)ng, Batavia (Gouv. besl. 7 Febr. 1910 No. 39 juncto Gouv. besl. 23 Dec. 1914 No. 54), Juiiti nzorg (Gouv. besl. 8 Jan. 1913 No. 34 juncto Gouv. besl. 24 Maart 1914 No. 41), Djokjakarta, Klaten, Malang, Medan, Semarang, Soerabaja en Soerakarta. Zij beoogt fict vorm van een kern van de algemeene broederschap der)nen(ch- heid, zone'er onderscheid van ras, geloof, g< Licht, kaste of kleur; het aanmoedigen van ih? studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap: hd onderzoeken van de onverklaarde wd I <n < l ■ r natuui- en" van de ongeopenbaarde kra(he)je in den mensch.

Vereeniging en van wet< n s c b a j > p c l i j k e n a a r d.

Koninklijke natuurkundige vereni (jin (in Ne- derlandsch- Indii. (rechtspers. Ind. Stb. 1901 No. 32G). Dezc in 1850 opgerichte vereeniging, te Batavia gevestigd, heeft ten doel de bevordering der natuurkundige wetenschappen in <len uitgebreidsten zin Zij gncit eene Gouverne- nientssubsidie van / 2000 *s jaars. De vereeniging bezit con boek er ij te Batavia en geeft e (; n tijd- schrift uit.

Ve.reentyin (i tot bevordering der veearP>e)ijLunde, in Nederlandsch-Indii (rechtspers. I nd. Stb. 1888 No. 130; statute))-aanvulling en -wijziging Ind. Stb. 1887 No. 206, 1903 No. 371, 1905 No. 377 en 1912 No. 571). Plaats van vesliging: Jjuitenzorg. Doel: overeenkomstig kaar nauin. De vereeniging geeft uit: Veeartsnijkundige blarlen voor Ned.-Indie. Zij gncit een (Jouvernec- nientssubsidie van / 800 *s jaars.

Indische Krijgskundige Vereeniging, gevestigd te Bandoeng, opgericht 1 Juli 1917. Rechtspers. ingevolge Gouv. besl. 18 Maart 1918 No. 16. Zij heeft ten doel de kennis van de krijgswetenschappen in het algemeen te bevorderen en heldere begrippen te verspreiden omtrent datgene, wat hiervan in het bijzonder voor het Nederlandsch-Indische Leger van belang moet worden geacht. Zij tracht dit doel te bereiken door lezingen te doen houden en debatten te doen voeren over onderwerpen, welke tot den werkring der verkenning behooren, door het uitschrijven van periodieken, zoome de door het uitgeven van geschriften.

De vereeniging bestaat uit een beschermheer, een eerevoorzitter, eereleden, donateurs en gewone leden. Als gewone leden kunnen worden toegelaten officieren van de Land- en Zeemacht zoome de van vrijwilligerskorpsen en schutterijen, zoowel in Nederland als in de Kolonien; voorts leerlingen van de inrichtingen tot opleiding van officieren en niet-militairen, die den vollen leeftijd van 18 jaren hebben bereikt.

Het Bestuur stelt een correspondent in Nederland aan.

De *Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië* (rechtspers. Gouv. besl. 2 Maart 1852 No. 10; gewijzigd regie men t goedgekeurd Ind. Stb. 1889 No. 105; zie ook Ind. Stb. 1902 No. 95) rekent tot haar werkring alles wat in verband staat met de bevordering der geneeskundige wetenschappen in Ned.-Indië. Het hoofdbestuur is gevestigd te Batavia. De vereeniging geeft uit het „Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië“. Het lidmaatschap geeft recht op Jiet gebruik der bibliotheek van de vereeniging, door haar in voortdurend bruikleen afgestaan aan het Groot Militair Hospitaal te Weltevreden. De vereeniging geniet eene Gouvernementsubsidie

S. d'Indisch-Indische. Vereeniging voor Luchtvaart (rechtspers. Gouv. besl. 8 Maart 1911 No. 12). Plants van vestiging: Batavia. Doel: de ontwikkeling van de luchtvaart in den ruinsten zin en in al hare vertakkingen en toe passingen; voorts de ontwikkeling van alle hulpwetenschappen (-i), welke met de luchtvaart in verband staan. Zij wijdt hare aandacht aan industrieel en haidolbelangen, welke bij de luchtvaart betrokken zijn.

Vereeniging voor oudheid-, land-, taal- en volkenkunde te Djokjakarta (rechtspers. Ind. Stb. 1880 No. 196). Doel: het verzamelen en bewerken van de oorspronkelijke gegevens voor oudheid-, geschied-, land-, taal- en volkenkunde van Midden-Java.

De *Nederlandsch-Indische Juristenvereeniging*, gevestigd te Batavia, word in 1885 opgericht met de bedoeling mede te werken in het arbeidsprogramma der zustervereeniging in het Moerland. J. T. Oeff (zou zijn behandeling, op grond van tevoren vcrvaartigde prae-adviezen, van bdangrijke vragen van Indisch recht. In 1887 ging zij ter Huis wegens gebrek aan deelname, welke naecnocig uitsluitend tot te Batavia gevestigde rechte geleerden was beperkt gebleven. Nadat herhaaldelijk do wensch van nadere aansluiting van juristen in Ned.-Indië ter sprake was gekomen, geraakte men in 1913 tot wederoprichting der vereeniging. Deze heeft zinh be-

last met de uitgaaf van een orgaan, waarvoor het sedert 1848 bestaande tijdschrift „het Recht in Nederlandsch-Indië“ werd gekozen. De eerste vergadering der herboren vereeniging werd gehouden op 23 en 24 Juli 1915.

Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming, gevestigd te Batavia; opgericht 22 Juli 1912 (rechtspers. Gouv. besl. 3 Febr. 1913 No. 36). Doel: bescherming van natuurmonumenten, d. z. alle natuurvopitbrengsolen van wetenschappelijke of aesthetische waarde, op hunne oorspronkelijke plaats en in hun Oorspronkelijk voorkomen

De vereeniging werd opgericht op een goed deel door het initiatief van Dr. S. H. Koorders, die op 21 October 1910, in November 1919, voorzitter bleef en toen werd opgevolgd als voorzitter door; Dr. K. W. Dammcrmann te Buitenzorg; Blykens; het laatst ontvangen jaarverslag (over 1919) bedroeg het aantal leden 675. De Vereeniging heeft een 7-tal mededeelingen in druk doen verspreiden. Het aantal als Natuurmonument aangewezen terreinen bedraagt 55, volgens de Gouvernementsbesluiten van Febr. en febr. 1919.

Daarvan zijn er 33 landsdomeinen en wel 22 op Java, 1 op Bali, 5 op Sumatra, 4 op Celebes en in de Molukken en 1 in Nieuw Guinea. Een aantal anderen staan onder het beheer der vereeniging of van particulieren.

Vereeniging tot bevordering van landbouw en veeteelt in de afdeling Salatiga (rechtspers. Gouv. besl. 1 April 1910 No. 38) beoogt de verhooging van het peil van den landbouw en de veeteelt onder de Inlandsche bevolking in de afdeling Salatiga.

AtjeJische Landbouw- Vereeniging (rechtspers. Gouv. besl. 6 Sept 1910 No. 30). Doel: bevordering van landbouw en veeteelt in het algemeen, ook van den handel in landbouwproducten.

Proefstations. Er zijn in Ned.-Indië verschillende proefstations, al met het algemeen doel: wetenschappelijk onderzoek van cultures in daarvoor ingerichte laboratoria, en het verstrekken van voorlichting aan de leden der vereeniging (de aangesloten cultuur-ondernemingen en personen). Zie hiervoor het art. STATIONS (PROEF-).

Vereeniging tot Bevordering van het Bibliotheekwezen in Nederlandsch-Indië, gevestigd te Weltevreden. Rechtspersoon krachtens Gouv. besl. 2-1 Nov. 1916 No. 64. Haar doel is eene zoo ruim

mogelijke bevordering van het bibliotheekwezen in geheel Ned.-Indië, ten behoeve van het algemeen. De vereeniging tracht dit doel te bereiken door:

- het bevorderen van de oprichting van nieuwe en ondersteuning van bestaande openbare bibliotheken, zoowel wetenschappelijke als volksbibliotheeken;
- het bevorderen van de centralisatie van bibliotheken;
- het bevorderen van onderling uitlenverkeer tusschen de in Ned.-Indië aanwezige bibliotheken;
- het bevorderen van internationaal ruilings- en uitlenverkeer;
- het verzamelen en bevorderen der bewerking van bronnenmateriaal;
- het stichten van een documentatie- en wetenschappelijk inlichtingsbureau;
- het stichten van een algemeen bibliotheek- en bureaubouwwerk;

h. alle yerdere wettige middelen, dip tot het doel der vereeniging kunnen leiden.

, , De vereeniging bestaat uit stichtxrs, lichamen of personen, die eenc bijdrage van minstens / 5000 schenken; donateurs (bijdrage minstens f 1000); gewone leden (contributic minstens f 12 per jaar) en eere-leden, die op voordracht van het bestuur door de Algemeene Vergadering worden benoemd.

De vereeniging heeft veschillende bibliotheken in beheer met daaraan verbonden openbare leeszaalen on geeft op ongerocgde tijden vlug- schr^ten uit op bibliografisch gebied. •

Koninklijk Instituut van Ingenieurs. Afdeling Nederlandsch-Indie. Het Instituut is gevestigd te Gravenhag, opgericht in 1847, en is rechts- persoon ingevolge Kon, best 4 Febr. 1848 No. Sl. Doel: bevordering der wetenschap en kunst van den ingenieur in den inest uitgestrekten zin en de bevordering der maatschappelijke be- langen van de techniek. Het heeft gewone, buitengewone, corresponderende en eere-leden. Als gewone leden kunnen worden aangenomen personen, die hetT vak van ingenieur, de aanver- wante vakken of de daarop betrekking liebbende wetensohappen of kunsten beoefenen of daarin belangstellen; als buitengewone leden zij, die tot de genoemde vakken worden opgeleid, ook opzichters en beaigtbcn bij de veschillende takken van technischcn dienst en bij de ver- schillende tcchnische inrichtingen en onder* nemingen werkzaam; als corresponderende leden in het buitenland wonende personen, die in de ge- legenheid zijn de belangen van het Instituut door mededeelingen, beantwoording van hun door het bestuur gedane vragen of op andere wijze te bevorderen ; als eere-leden zij, die zich ten opzichte van de ingenieurs- en aanverwante wetensohappen of ten aanzien van het Instituut verdienstelijk hebben gemaakt. Buitengewone leden worden na vijf jaren lidmaatschap, welke termijn op schriftelijke aanvraag van den be- trokkene door den Raad van Bestuur met een geIijk tijdvak kan worden, verlengd, zonder bal- lotage gewone leden.

De leden van het Instituut zijn bevoegd zich te vereenigen tot het vormen van vakafdeelingen. Er bestaan thans 3 vakafdeelingen: een voor werktuig- en scheepsbouw, een voor electro- techniek en een voor spoorwegbouw en spoor- wegeexploitatie.

De buiten Nederland gevestigde leden van het Instituut kunnen eveneens zich vereenigen tot het vormen van plaatselijke. of gewestelijke afdeelingen. Zulk eene afdeeling is de Afdeeling Nederlandsch-Indie.

Het Instituut wordt bestuurd door een Raad van Bestuur, bestaande uit 9 leden benevens de voorzitters der vakafdeelingen, mits deze ge- woon lid van het Instituut zijn. De Raad wordt bijgestaan door een algemeen secretaris, die geen lid van dat college is.

De werkzaamheden van het Instituut bestaan uit: het houden van vergaderingen van leden (in den regel 5 per jaar) en in het uitgeven van. 1°. het geillustreerd technisch weckblad „de Ingenieur”, 2°. een op ongezette tijden ver- schijnend tijdschrift Cn 3°. een jaarboekje.

De afdeeling „Nederlandsch-Indi&” van het Instituut is gevestigd te Batavia en dient tot bevordering in die gewesten van het stieven des

Instituuts. Zy heeft een bestuur, bestaande uit een president, een vice-president, een secretaris, een penDingmeester en drie leden. Elk gewoon of buitengewoon lid van het. Instituut, in Ned.- Indie woonachtig, wofet als lid der afdeeling ingeschreven, zoodra hij het verlangen daartoe te kennen geeft.

Op onbcpaalde tijden vrschijnt een tijdschrift der afdeeling, bevattende de notulen der ver- gadringen met daarbij behoorende stukkei en verhandeligen en mededeelingen van techni- scheu aard, voor Indische ingenieurs van belang.

Vereeniging „Koloniaal IiistituutC’. Rechts- persoon ingevolge Kon. besl. 27 Aug. 1910 No. 53. Zij stelt zich ten doel, in het algemeen, het verzamelen en verbreiden van kennis omtrent onzo overzeesclie gewesten ; in het bijzonder, de behartiging der handels-, landbouw-, nyverheids- en andere belangen, die zoowel voor het moedcr- land als voor de kolonien uit Nederlands kolo- niaal bezit voortvloeien.

tracht dit doel te bereiken: a. door de stichting van een gebouw te Amsterdam, dat in het algemeen dienstbaar zal gemaakt worden aan de bevordering van het door de vereeniging beoogde doel, naar welk gebouw, ixa verkregen overeenstemming met de Maatschappij van Nij- verheid, zal worden overgebracht het te Haarlem door doze opgerichte Koloniaal Museum met bybchoorwde inrichtingen en waarin ook aan andere instellingen, die naar het oordcel van het bestuur daarvoor in aanmerking komen, lokalen ter beschikking kunnen gestek worden ; b. door het organiseren en aannioedigen van voor- drachten, lezingen en cursuscen, het bevorderen van handelsonderwijs in den nieest uitgebreiden zin. het houden van tenLoonstellingen, Jiet uit- geven van geschriften, het vrscliaffen van in- lichtenen en het doen of aannioedigen van weten- schappelijke onderzoekingen.

V ereeniging „Bond van Nederla ndsch-Indische KuvstkringeeA’. Rechtspcrs. Gouv. br*s. 18 April 1918 No. 43. Gevestigd te Batavia. Doel: het bevorderen der beoefening van b(; el- dende en versierende kunst, het opwekken levendig houden van den kunstzin bij de inge- zetenen en het verrichten en ondfnc)neii van nl wat daartoe dienstig kan zijn.

Vereeniging „Nederlandsch-Indische. K. unat- krijv te BalavvC’ (rechtspcrs. Gouv. besl. G Fchr. 1902 No. 5). Doel: bij de ingezetenen vnn Ned.- Indie de beoefening van en de liefde voor beel- dende en versierende kunst aan te kweeken. Zij tracht dit te doen door het houden van tentoon- stellingen en van voordrachten en floor het uit- reiken van bekroningen. De vereeniging Jieeft geen afdeelingen, maar moedigt Jiet stichten van zustervereenigingen aan. Zij heeft een teeken- cursus onder den naam van „Teekcnbijeenkom- sten” ten behoeve van joijge leden van beidrcici kunuc, zoowel Europeanc als andren ; daarvoor geniet zij si nds 1 J uni 1913 eenc subsidie uit 's Lands kas van / J000 *s jaars. Naast en ton bate vnn de vereeniging is opgericht do *Slick ting „Gebouw voor den Ned.-I nd. Kunst- kring (f,* die ten doel Jieeft bevordering van be- scliafving en kunstzin in Ned.-Indie, sleun te ver- leenen aan de vereeniging Kunstkring te Batavia” bij het nastreven van haar doel of van eenige andere vereeniging met een doel van geljijke strekking. Door de zorg van deze Stich-

ting beschikt de genoemde vereeniging over een fraai gebouw op Nicuw-Kondangdia (Wetiv- vrcden). Zuster-vereenigingen van den Nedcr.- Indischen Kunstkring zijn opgericht to Socra- baja, Bandoeng, Buitczorg en Medan.

Balaviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen onder de zinspreuk „Tot nut van 't Algemeen“ opgericht 24 April 1778, gevestigd te Batavia. Doel: bevordoring van de kennis der oudheid-, geschiedenis-, taal-, land- en volkenkunde van den Indischen Archipel, waarbij het zoo reel mogelijk wordt onderstund door hot Gouvcrcment, dat het eene subsidie van / 30.000 *s jaars uitkeert. Het bezit een museum van oudheden en van ethnologica, beide uitsluitend op Nederlandsch-Indie betrekking hebbende, een inunt en penningkabinet en eene bibliotheek. Het publiceert „Verhandelingen“: een Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde¹, „Notulen der vrgadciingen“ en ook afzonder- lijke werken. Het genootschap bestaat uit ecreleden, gewone, buitengewone en correspon- decrende leden. Tot gewonc leden zijn allen in Nederlandsch-Indie wonende personen benoem- baar. Zij betalen eene contributie van / 40 \$ jaars, behalve assistenti- residenten en gc- westelijke secretarissen, die / 30, en controleurs bij het binnenlandsch bestuur, die / 20 \$s jaars betalen.

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indie, opgericht in 1851 en gevestigd te 's Gravenhage, inet het doel de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en kolonien te bevor- deren, welk doel het tracht te bereiken door het vrczaincnen van wat over die onderwerpen in druk bestaat of in handschrift te bekomen is; door licit uitgeven van een tijdschrift (de JBiJ- dragen van het Instituut) en door het uitgeven of ondersteunen van de uitgaaf van afzonderlijke werk-n: door het stellen van vragen ter beant- w<x>r(lin<r; door hot aanmoedigen en dooonen van verdienstelyke ondernemingen; door het oiplerliouden van betrek kingen met andere w<i< enschappelijke instellingen en personen in zij no overzeesche bezittingen en kolonit-n en in hcl buitmland. In Nedcrlandsch- wordt het Instituut vertegenwoordigd door I w oe conimissarisson.

Indisch Genootschap, opgericht in 1854, ge- vestigd te Gravenhage, heeft tot doel de be- vrcrdoring van het gemeenschappelijk belang, dat de Nederlandsche kolonien en bezittingen aan het moedcrland verbindt. Het tracht (lit <loel te bereiken door 1°. werkzaam te zijn tot verbreiding van de kennis der Nedcrlandscho kolonien en bezittingen; 2°. de publieke opinie voor te Jichten in alios wat op koloniale vraag- stnkken en koloniale bclangen betrekking heeft; 3°. handelinijen en maatregelen uit te lokken en t< bevoorieren in het belang der kolonien en bezittingen door al zulko middelen, we lke de wet veroorlooft. De bibliotheek van het Genootschap vormt, onder de benaming „Koloniaie Biblio- (hccq, 66n gcheol met die van het Koninklijk fstituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indie.

Het Genootschap geeft verslagen van liarc vergaderingen uit, waarin ook de in die verga- deringen gchouden lezingen voleidig worden dpgenomen.*

De Vereeniging voor de Studie van Koloniaal- Maatschappelijke Vraagstukken (rechtspersoon- lijkeid krachtens Gouv. becl. 16 Sept. 1916 No. 51) stelt zich ten doel do bevordoring van kennis van en inzicht ontrent maatschappelijke vraagstukken, in het bijzonder die betreffende Nedcrlandsch-Indie, welk doel zij tracht te bereiken door het bevoorieren of doen instellen van wetenschappelijke onderzockingen op maat- schappelijk gebied, door het uitgeven van gc- schriften en door alle vrcdere daarvoor in aan- merking komende wottige middelen. De zetel der vereeniging is Batavia. De vereeniging, geeft een tweemaandelijksch tydschrift uit, getiteld: Koloniaie Studien.

Jaatschappij ter bevordoring van het natuur^ kundi (i onderzock „ der Nederlandsche Kolonien (Troub-maatschappij), 14 Mei 1890 opgericht (rechtspers. Koninklijk behuut 1 Nov. 1890). Zetel Amsterdam. Zij stelt zich ten doel de uit- breiding dor kennis van land en volk in de overzeesche bezittingen en kolonien van Nederland, zoowel met het oog op de belangen der wetyschap als op die van landbouw en nijver- heid. Zij beweegt zich nicer bepaaldelijk op het gebied der. zoologie, botanie, geologie, anthropologic en ethnografie en vervy uit hare taak: 1°. door het vrcleenen van geldelijke hulp aan wetenschappelij ke reizigers; 2°. door het sub- sidieercci in verspreiden van gedrukte mede- deelingen; 3°. door het aanmoedigen van weten- schappelijc en technischo studien in de kolonien, in den vorm van do toekennung eener gouden medaillc (Valentijn-medaille).

De maatschappij bestaat uit een onbeperkt aantal directeuren en directrices.

Indisch Comite voor Wetenschappelijke On- dcrzockingen. (rechtspers. Ind. Stb. 1897 No. 204) stelt. zich ten doel de uitbreiding der kennis van land en volk in den Indischen Archipel, zoowel met het oog op de belangen der wetenschap als van die van landbouw en nijverheid. Meer bepaaldelijk beweegt het zich op het gebied der zoologie, botanie, geologie, anthropologic en ethnografie, terwijl verder tot de taak van het comite behoort het uitbrengen van adviezen en het inwinnen van inlichtingen met betrekking tot wetenschappelij ke onderzockingen. Het werkt zoo reel mogelijk in ovrcrcnstemming met de Maatschappij ter bevordoring van het natuur- kundig onderzoek der Nederlandsche Kolonien (zie boven).

Vereenigingen van alge meen of b ij z o n (l o r in a a t s c h a p p o l i j k belang.

Vereeniging „Moederland en Kolonien“, ge- vestigd te 's Gravenhago (rechtspers. Kon. best 4 Juli 1900 No. 68); Doel: 1°. mede te wei-ken aan do bchartiging van de belangen der kolonien on van het moedcrland met betrekking tot do kolonien: 2°. hare leden op te wekken tot deelname aan hot staatkundig leven in het moedcrland. Zij staat niet tegenover, maar naast do bestaando Indischo vereenigingen, trachticule diec aan to vullen en bij te staan. De vereeniging geeft een orgaan uit, in hoofdzaak samengesteld uit verslagen van de in hare ver- gadoringen gchouden voordrachten en van do door haar ten behooवे van koloniale belangen veirichte werkzaamheden, alsmede uit adviezen van enkele personen of van commission over koloniale vraagstukken van den dag. De ver-

eening heeft een koloniaal programma, door de algemeene vergadering vastgesteld en dat tot strekking heeft tot richtsnoer te dienen voor alien die in het koloniaal bezit van het Rijk belangstellen.

In 1921 is deze ~~vereniging samengesmolten met het Indisch Genootschap.~~

Vereeniging „Oost en West“, gevestigd te's Gravenhage, opgericht 3 Mei 1899 (rechtspers. Kon. best 12 Sept. 1899 No. 43; gewijzigde statuten goedgekeurd bij Kon. besl. 28 Fcbr. 1903 No. 8, 24 Ma art 1908 No. 43 en 25 Jan. 1910 No. 25). Doel: den band tusschen Nederland en zijne bezittingen en kolonien in Oost- en West-Indie voortdurend te versterken en zoowel beidre meenschappelijke belangen als die van Oost- en West-Indie in het bijzonder te bevorderen. De vereeniging is, zooveel mogelijk ingedeeld in afdelingen. Van die afdelingen zijn er gevestigd te Amsterdam, Arnhem, Breda, 's Gravenhage, Groningen, Leiden (daar ook eene Studentcn-afdeeling), Nijmegen, Rotterdam, Utrecht, Weltevreden (O. Indie) en Curasao (W. Indie). Op veel andere plaatsen zijn correspondenten der vereeniging gevestigd. De vereeniging heeft een eigen orgaan: het „Koloniaal Wcekblad“, eene Nijverheidscommissie, eene Studiccommissie, een Informatie-bureau en eene Commissie tot verspreiding van. populaire kennis. Zij geniet eene subsidie van. Staatswege, welke in 1911 tot / 4 500 's jaars is verhoogd. De afdeeling Batavia besloot in 1902 tot de vorming van een zelfstandige vereeniging „de Nederlandsch-Indische Vereeniging „Oost en West“ (rechtspers. Gouv. best 11 Oct. J 902 No. 4), welke eene permanente tentoonstelling van producten van Indische kunstnijverheid, tevens lokaal tot verkoop van die producten, te Weltevreden stichtte in een tegen lagen prijs van het Gouvernement in huur verkregen landsgebouw. Zij verkreeg uit 's Lands kas, ten behoeve van die tentoonstelling, een renteloos voorschot van / 10.000.

De vereeniging te 's-Gravenhage stichtte in 1903 aldaar de naamlooze vennootschap „Boeatan“ (*maatschappij tot bevordering van nijverheid, huislijvt en kunstnijverheid der Inlandsche bevolking van Oost- en West-Indie*. „Boeatan“), welke statuten werden goedgekeurd bij Ned. Stb. : 1903 No. 209 en welke beoogt het drijven van handel in producten van die nijverheid. Deze vennootschap bezit te's Gravenhage een lokaal voor een permanente tentoonstelling, tevens winkel.

De vereeniging was met inzendingen van voortbrengselen der Oost- en West-Indische nijverheid en kunstnijverheid in verschillende tentoonstellingen, zoowel in Jiet buitenland als in het binnenland (Indië en Nederland).

Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Bescherming van Dieren, gevestigd te Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 20 Jan. 1897 No. 7), waarvan het doel door den naam wordt aangegeven. Zij heeft afdelingen op verschillende plaatsen van Indie.

Vereeniging „T o e Tistenuet keer“ te Batavia (rechtspers. Gouv. best 1.3 April* J 908 No. 9), opgericht op initiatief van den Gouverneur-Generaal J. B. van Heutsz. Doel: de bevordering van het toeristenverkeer op het eiland Java en de verdere eilanden van Ned.-Indie, ten gerieve van ingezetenen en vreemdelingen in den ruimsten zin. Voor de vorming van een grondkapitaal gaf de Regeering / 25.000, nadat van voldoende

deelneming door particulieren was blijk gegeven. Verder ontving de vereeniging een jaarlijksche subsidie van / 10.000 uit 's Lands kas. Na mens de Regeering wordt op de verrichtingen der vereeniging in het algemeen? en op die van het dagelijks bestuur in het bijzonder toezicht uitgeoefend door een door den Landvoogd benoemde gedelegeerde.

Vereeniging „de Indische Bond.“ (rechtspers. Gouv. besl. 2 Dec. 1898 No. 4). Hoofdzetel Batavia. Doel: bevordering van de belangen der leden en het verleenen van stoffelijken en zedelijken steun aan Europeesche ingezetenen van Ned.- Indie, die daaraan behoefte hebben en zulks verlangen. De vereeniging tracht dit doel te bereiken door: 1°. het oprichten van een eigen drukkerij; 2°. het uitgeven van een bondsblad; 3°. het oprichten van bonds winkele; 4°. het bevorderen van den kleinen landbouw, beoefend door Europeanen; 5°. het bevorderen van het onderwijs enz. Leden buiten Batavia kunnen zich tot eene afdeeling vereenigen. De vereeniging heeft op enkele plaatsen op Java „bonds-cursussen“ opgericht, waar onderwijs wordt gegeven in sommige vakken van het lager- en handelsonderwijs. De uitgaaf van het orgaan der vereeniging „de Steer van Indie“ is gestaakt.

Vereeniging „Sedio Moeljo“, gevestigd te Semarang. Rechtspersoon krachtens Gouv. besl. 7 Aug. 1913 No. 24. Doel: het verkrijgen van verbeteringen op Java en Madocra of het wegruimen aldaar van hinderpalen voor den vooruitgang (j) stoffelijken en geestelijken gebied. De vereeniging tracht dit doel te bereiken: a. door het houden van byeenkomsten ter bespreking der belangen van Java en Madoera in het algemeen en van de Inlandsche bevolking en hoofden in het bijzonder; b. preken over godsdienst aangelegenheden; c. door het uitsloten; d. door het formuleeren (Ti, op die bijeenkomsten, van voorstellen ter aanbieding aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indie, waar zulks nuttig en oorbare wordt acht; e. door het bevorderen van de uitgaaf van doelmatige werken ten nutte van den Java en Madoera (waarom ook te verstaan Socnances en Madoereezcn); d. door Jiet bevorderen van de studio onder de Javanen, I. v. of s (icling van een studiefonds; e. door het oprichten en instandhouden van instellingen ten behoeve van de Inlandsche bevolking; f. door het uitgeven van een verslag der bijeenkomsten ter verspreiding onder de Inlandsche ambtenaren op Java en Madoera, van de Ik verslag zoo noodig eene Nederlandsche vertaling of een in het Nederlandsch opgesteld extract wordt aangeboden aan de leden der Regeering, zoowel hier als in Nederlandsch-land. De vereeniging bestaat uit gewone leden, buitengewone leden, ereleden en leden van verdienste. Gewone leden kunnen slechts zijn actief dienende Regenten op Java en Madoera of erfvol onslagene, die zich als Jedee reeds vixicinsteljk gemaakt hebben, en Rijksbestuurders, zoonied andere met gezag bekleede Inlandsche grootcu, terwijl tot buitengewone leden ieder kan worden aangenomen, die tot de inhcinsche bevolking van Nederlandsch-Indie behoort. Jaarlijks wordt eene algemeene vergadering gehouden, terwijl ook andere algemeene vergaderingen kunnen bijeengeroepen worden, indien dit noodig is.

Vereeniging „Katholieke Socide Bond“ (rechts-

pers. Gouv. besl. 1 Juli 1915 No. 43). Doel: volgens Katholieke beginselen mede te werken tot den socialen bloei van Ned.-Indië.

Vereeniging „*Oroep Nderlandsch-Indie van het Algemeen Nederlanssh Verbond*“ (rechtspers. Gouv. best 29 Juni 1908 No. 32). Doel: a. verhooging van de zedelijke en stoffelijke kracht van den Nederlandschonen stam; b. handhaving en verbreiding van de Nederlandsche taal. De vereeniging heeft op verschillende plaatsen afdeelingen, a ls to Batavia, Bandoeng, Semarang, Soerabaja enz. Het groepsbestuur is gevestigd te Batavia.

Soerabajasche Jaarmarktvereeniging (rechtspers. Gouv. besl. 9 Maart 1910 No. 31). Doel: door middel van jaarmarkten en tentoonstellingen van Soerabaja van al wat daardoor de inkomsten van de inheemsche bevolking kan doen toenemen; bevoixlering ook op andere wijze van inheemsche nijverheid, kunstnijverheid, huisvlijt en ambacht; her verspreiden van populaire literatuur dienaangaande, ter bechartiging van de belangen van land en volk.

Makassaarsche Jaarmarktvereeniging (rechtspers. Gouv. besl. 19 Juni 1912 No. 43). Doel: als dat van de soortgelijke vereeniging te Soerabaja, maar speciaal ten behoeve van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden op de residenties Manado, Ternate, Amboina, Timor en Onderd. en Zuidern Oosterafdeeling van Borneo.

Vereeniging „*Boedi OeSmo*“ (rechtspers. Gouv. besl. 28 Dec. 1909 No. 52). Doel: mede te werken tot de harmonisehe ontwikkeling van land en volk van Java en Madoera. (Zie op den naam Deel I bl. 321).

Zie overigens voor vereenigingen van politieken aard STAATK UNDIGE PARTIJEN.

Vereeniging „*Indie Weerbaar*“, opgericht 30 Augustus 1917 (rechtspers. Gouv. besl. 29 Sept. 1917 No. 49). Doel: staande buiten alle staatkijng en godsdienstige partijen, alle geoorloofde jnikleken aan te wenden ten einde zooveel mogelijk te graken tot eene afdoende enoimische en militaire weerbaarheid van Xndie.

Zij wicsh (lit doel te bereiken door: 1°. het bevorderen van nijverheid, landbouw en vee- teelt in Nederlandsch-Indië, ten einde dit land zoowel economisch als militair zooveel mogelijk onafhankelijk te maken van het buitenland; 2°. lid voor zooveel noodig en inogelijk verlenen van steun aan de Regeering tot het verkrijgen van hulpmiddelen, van welken aard ook, die Indië's weerkraft verhoogen of de uitrusting onzer weermacht ten goede komen; 3°. het zoowel economisch als militair zooveel mogelijk onafhankelijk te maken van het buitenland; 2°. het voor zooveel noodig en inogelijk verlenen van steun aan de Regeering tot het verkrijgen van de hulpmiddelen, van welken aard ook, die Indië's weerkraft verhoogen of de uitrusting onzer weermacht ten goede komen; 3°. het bevorderen van pogingen tot verhoogen der lichamelijke en militaire geoefendheid der bevolkering van deze gewest; 4°. het niaken van propaganda voor het denkbeeld „Indie Weerbaar“ onder alle bevolkingsgroepen.

De vereeniging bestaat uit persoonlijk leden, al of niet tot eene afdeeling behorende, en aansloten vereenigingen.

Het aantal leden bedroeg onder ulto 1918 34.000. Vereeniging „*Soekadarm*“ te MSndoe (rechtspers. G. B. 16 Oct. 1904 No. 7). Doel: het bevorderen van christelijk onderwijs onder de Inlanders; hulp te verschaffen aan Inlanders bij het landbouwbedrijf en do nijverheid; het geven van landbouwcrediet en eventueel het stichten en beheeren van een Inlandsch kapitaal.

De „*Indische Vereeniging*“, gevestigd te 's Gravenhage, heeft ten doel het bevorderen van de aansluiting van het gemeenschapsgevoel der in Nederland verblijfhoudende Indonesiers en het voeling houden van dezen met Nederlandsch Oost-Indië. De vereeniging tracht dit doel te bereiken door het houden van vergaderingen en bijeenkomsten, het bevorderen van den onderlingen omgang, waarlijk plaatselijke afdelingen kunnen gevormd worden, en door het zich in verbinding stellen met de in Nederlandsch-Indië bestaande soogelijke vereenigingen. Gewone leden der vereeniging kunnen alleen zich in Nederland verblijfhoudende Indonesiers; buitenleden kunnen zijn oud-leden, die niet neder in Nederland vertoeven; ereleden en donateurs kunnen zijn zij, die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt jegens de vereeniging.

Nederlandsch-Indisch Landboiwy-Syndicaat, opgericht 1 Januari 1899. Zetel Soerabaja. Doel: met handhaving van de individuele zelfstandigheid der tegenwoordige of toekomstige plaatselijke landbouwvereenigingen aansluiting en samenwerking van deze vereenigingen te verkrijgen ten einde gezamenlijk de algemeene belangen van alle cultures in Nederlandsch-Indië, uitgezonderd de suikercultuur, in den meest uitgebreiden zin te bevorderen.

Aan het Dagelijksch Bestuur van het Nederlandsch Landbouw-Syndicaat zijn bij Gouv. besl. 23 Juni 1913 (Bijbl. No. 7858) opgedragen de werkzaamheden van de „Commissie van advies in zake do landbouwnijverheid op Java (niet uitzondering van de suikercultuur)“ bestemd om aan de Regeering, do Chefs van de Departementen van Algemeen Burgerlijk Bestuur en de Hoofden van Gewestelijk Bestuur advies uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen met betrekking tot doze nijverheid. Gewijzigde statuten goedgekeurd bij Gouv. besl. 24 Juli 1915 No. 35).

Het algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indië, opgericht 1 Jan. 1895. Zetel Soerabaja. Doel: het bevorderen van do belangen der suikerindustrie in Nederlandsch-Indië in den meest algemeenen zin, op alle gebieden en met alle inest uitgebreide middelen. Het syndicaat is verdeeld in departementen. Ieder departement bestaat uit gewone leden van het syndicaat, die binnen het ressort van dat departement gelgen onderneemingen, beheeren, zoo mode uit de binnen dat ressort gevestigde of vertegenwoordigde buitengewone leden.

Aan het Dagelijksch Bestuur van het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indië zijn bij Gouv. besl. 24 Dec. 1906 No. 30 (Bijbl. No. 6584) opgedragen do werkzaamheden van de „Commissie van advies in zake do suikerindustrie op Java“, welke bostemtl is om aan do Regeering, do Chefs der Departementen van Algemeen Burgerlijk Bestuur en aan de Hoofden

van Gewestelyk Bcst-uur ad vics uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen met betrekking tot de suikerindustrie.

V a k v e r c o n i g i n g e n .

Vereeniging van bouwku n d i c i e n i n N e d e r l a n d s c h - I n d i e (rechtspers. Gouv. besl. 10 Juli 1908 No. 8). Doel : de-behartiging der belangen van hot corps archit ecten en opzichTERS van den Waterstaat in Ned.-Indie in het bijzonder en van bouwkundigen in het algemeen. inzonderheid huime opleiding en ontwikkeling, hun stoffe- Jijken -welstand en dien van hunne nablijvenden ; ook de voortgaande verbetering van het bouw- ■wezen in Ncd.-Indie.

Vereeniging ian werktuigkundigein Nederland^ch-Indiē (rechtspers. Gouv. besl. 9 Febr. 1902 No. 1 ; statutenwijziging goedgekeurd Gouv. hesluiten 5 Febr. 1904 No. 13 en 19 Oct. 1905 No. 24). Doel.: behartiging der belangen van werktuigkundigen in Ned.-Indie.

Bond van GeneesJieeren in Ncdcrlandsch-Indie (rechtspers. Gouv. besl. 27 Oct. 1902 No. 21; statutenwijziging goedgekeurd Gouv. besl. 14 Ma art 1912 No. 39). Doel : de bevordring van eene juiste verhouding tusschen de Rcgceering van Ned.-Indie en de bewoners eenerzijds en de praktiseerende geneeschceren andcrzijds en van. dozen onderling ; de behartiging van de belangen der volksgezondheid en die van den geesekun- digen stand in het algemeen en alles wat daar- mede in verband staat.

V ereenigiig van Inlandsche geneeskundigen (rechtspers. Gouv. besl. 29 Sept. 1911 No. 58). Deze vereeniging heeft ten doel de bevordring der geestelijke en maatschappelijke belangen harer leden en vdorts bevordring der volksge- zondheid.

Ingenieursvereeniging „Oosthoel^. Rechtspersoon Gouv. besl. 2 Jan. 1903 No. 2. Doel: de in Nederl.-Indie gevestigde ingenieurs tot clkander te brengen ter bevordring zoowel van Jinnne maatschappelijke belangen en die der ingenieurs in het algemeen als van ondeiQinge gedachten- wisseling over vakonderwerpen en wat d a a r med e verband houdt.

Nederlandsch-Ivdische Officiersvereenigingf te Bandoeng. (Rechtspersoon Gouv. besl. 20 Dec. 1915 No. 20). Deze vereeniging stelt zich ten doel: 1° het bevorderen van een goeden geest in het officierskoi*ps en het verincn van een hechten band tusschen de officieren onderling; 2°. het bevorderen der algcmcne officiersbelangen; 3°. het bevorderen van gedachtenwisse- ling omtrent legrcbelangen en inijitairc vraag- stukken en het wekkeii van bc4angstelling dnar-voor, ook buiten het leger. Dit doel tracht zij te bereiken door: a. het oprichten en instandhouden dan wel steunen van instellingen ten nutte van de officieren of vari hunne nagdaten betrekkingen ;b. het Louden van vergaderingen en bijeen- komsten in verschillende garnizoenen. ter bespreking van de belangen van het officierskorps en van het leger, voor zoover die voor cene behandeling door eene vereeniging in aanmarking komen; c. het uitgeven van geschriften, zoo mogelijk van een eigen orgaan, en het doen liou- den van populaire lezingen over militaire onder- werpen: d. het doen van verzoeken aan de bevoegde autoriteiten ; e. aHe andere wettige middelen, welke der vereeniging ten dienste staan, voor zoover zij veror het officiers

korps toelaatbaar niogen geacht worden.

Verzocken, gericht tot de Regeering of tot hooger militairo autoriteiten mogen allcii van Jiet Hoofdbstuur uitgrfan, tenzij die verzoeken zuiver plaatselijke belangen betreffen. In dit geval zullen zij van het bestuur dor ter plaatse gevestigde afdeeling inoeten uitgaan.

Behalve uit leden kan de vereeniging bestaan uit eereleden en buitengewone leden. Leden kun- nen zijn alle officieren, behorende tot het Nederlandsch-Indische Leger of daarbij gede- tdeheerd, zoomed e gepensionneeide officieren van dat Leger. Het ecrelidmaatschap wordt aan- geboden en het buitengewone lidmaatschap ver- leend door het Hoofdbstuur.

Er zullen zooveel mogelijk plaatselijke afdee- lingen worden opgericht. Zoo mogelijk zal in Nederland een vertegenwoordigor worden gevestigd. De plaatselijke afcdclingen en de vertegenwoordiger in Nederland - stellen zich uitsluitend tot taak de verwezenlijking van het doel der vereeniging. Waar geen plaatselijke afcdclingen kunnen gevordnd worden zal — indien noodig en mogelijk — een,correspondent worden a-ingesteld. De besturen der afcdclingen moeten uitsluitend uit actief dienende officieren worden samengesteld.

Het Hoofdbstuur bestaat uit *zeven, alien actief dienende officieren.

De Europeesche Onderofficiersvr: i'eeni</in (i „Ont Aller Belan (te Batavia. Rechtspersoon krach- tens Gouv. besl. 10 Juni 1902 No. 24. Statuten- wijziging goedgekeurd bij de Gouv. besl. 13 Nov. 1913 No. 14 en 8 Aug. 1916 No. 36. Haai doel is: 1°. het behartigen tier bel : iiii(?n van <l-n onderofficiersstand, voor wat betreft Jiet Europeesche element, a. (<oor het doen van billijko verzoeken aan de betrokken autoriteiten of lichamen, waarvan de inwilliginh hot Jot en <l- posities van den onderofficier vci'betert, zoowel op huishoudelijk als op financieel ;'ebied; b. door met bij de wet geoorloofdc nii'heleon clkan<l<T te steunen ; 2°. het ondersteunen van w(dw(-n, weezen en nagelaten betrekkinge<n <l-r Jchui, door het o)ri< hten van n- n on<-I : t<■ uni l l,c's(0nd : 3°. de zcdclijke verheffing van den onderoffi : i(; r - stand en de ontwikkeling van den on<-le')>ffi< i< r door het Louden van huishoudclijke verga<l- r in gen en gezeHige samenkomsten, waar we! inschappelijck en poj'ulaire voor<larhr< n zun<-n worden gchoudeii: l het opricnt <-n vai)cod)w- raticn, zoowel phiatselijck door : if<li- : .liigen a)S door het hoofdbstuur, welke coop'-raticn gclie<-l zelfstandig zullen optreden. Alics met in acht- nping der bij de wet daaromtrent ge<(cv<-n voor- schriftcn; 5°. het ijstcJijn van een informatiec- bureau, waarvan de wrkzaamhcie<!)') zull(-n zijn: zich in ver binding stellen met (verkgcv(rs, ten einde onderofficieren, leden van „Ons Aller Bel a ng", die den ilicnst v<-<rlaten, (ni donatdiirs der vereeniging behulpzaam te zijn in het zoeken cener, in verband met hunne bekwaamheden, passende belcrcking; G°. het uitgeven van ecu maandblad.

De vereeniging bostaat uit leden, eereleden, leden van verdienste.donatnrs en dona trices. Leden kunnen slechts zijn actief dienende Europeesche onderofficieren van het leger en onderofficieren van hot Departement van Oorlog ressourcecrn. Het ecrGlic<lniaatschap en het lidmaatschap van verdienste kan, op voor-

dracht van de afdeclingsbesturen, door het Hoofdbestuur aan daarvoor in aanmerking komendo niet-leden der vereeniging worden aan- geboden. Ecreleden betalen geen, leden van ver- dicnste wcl contributie. Eene afdeeling bestaat uit minstens 10 leden. Haar regienient behoort de goedkeuring van het Hoofdbestuur.

Vereeniging „*Bond ter verkrijging van Hechts-toestand voor A mbtenaren in Nederlandsch-Indische diensC*” (rechtspers. Gouv. best 5 Oct. 1906; zie ook Gouv. besl. 29 Nov. 1909). Doel: de verkrijging van eene bij algemeene verordening ge- regelde positie voor a 11c ambtenaren.

Nederlandsch-Indische Nolarieelc Vereeniging te Batavia (rechtspers. Gouv. besl. 5 Sept. 1908 No. 9; zie ook Gouv. besl. 8 Dec. 1909 No. 63). Doel: de belangen van het notariaat in Ned.- Indie in het algemeen en die van de notarissen en candidaat-notarissen, in Ned.-Indie gevestigd, in het bijzonder te behartigen.

Vereeniging van Spoor- en Tramwecjpersoneel in Nederlandsch-Indie te Semarang (rechtspers. Gouv. besl. 12 Febr. 1909 No. 23). Doel : het behartigen van de stoffelijke en geestelijke belangen van hare leden.

Het Nederlandsch-Indisch Onderwijzersgenoot- schap, opgericht te Batavia den 4den Juni 1894. Statuten goedgekeurd bij Gouv. Besl. 26 April 1895; wijzigingen goedgekeurd bij Gouv. besl. 5 October 1898 No. 28, 18 December 1900 No. 10 en 10 Juli 1913 No. 43.

Het Gcnootschap stelt zich ten doel: a. de voortgaande verbetering van het schoolwezen in Nedcrlandsch-Indie en de ontwikkeling van he I* openbaar neutraal onderwijs; b. de beharti- ging der belangen van licl onderwijzend petsoncel in Nederlandsch-Indie, inzonderheid van hunne o j) lei ding, him stoffelijken* wdstand en die hun- ner nablijvenden ; c. do behartiging van de be- lan^cn van hen, die tot (lit personeel behoord hel>ben, inzonderheid dp bevordering van hun stoffelijken welstand en dien liunner nablijvenden.

tracht <iit floot te bereiken: a. door het be\ <?r<h?r(n va n bijeenkomsten ter bespreking van (lc belangen van)let onderwijs en van het onderwijzend pcr.soncel; b. door het bevorderen van de nil : zave van <loclmatige lecrnmidclcn; c. <l(lor het bevorderen van de studie zoowel dor pe-cla<ogisclie a ls van andere wctscnciappcn; d. door Jiet opricht.cn en instandhouden van in- stellingen ten uitte van het onderwijs en het on- <lrwijzen(l porsoneel; e. door het steunen of uitgeven van een tijdschrift : /. door het aan- knoopr-n en ooiderliouden van betrekkingen met andere vereenigingen in Indie en oltiers; g. door allo andere wettige middelen, vvelkc het N.- I. O. G. ten clicn^te staan.

De leden (ook ecreleden en leden van verdienste) kunnen afdeelingen vormen : doze stellen zich uitsluitcn4 tot taak de verwezcnJijking van het doel van het Gcnootschap. Op plaatsen, waar geen afdeelingen bestaan, kan het hoofdbestuur correspondontcn aanstellen.

Leden kunnen zijn zij, die de wettelijke be- voegdheid bezitten tot het geven van lager, middelbaar of hooger onderwijs. die CGJL diploma van bcwnarschoolhoiKlcrs bezitten (alleen het hoofdbestuur kan dezen als lid toelaten), en de leden van het gouvernementsschooltoezicht, uit- zonderd de schoolcommissien.

Het N. I. O. G. heeft als orgaan het weekblad „De School van Ncdcrlandsch-inclie**”.

De instellingen, door het N. I. O. G. in het Icvcn groeopen, zijn : a. het Ondersteuningsfonds van het N. R. O.-G. voor de genootschapsleden of hunne betrekkingen, indien zij in omstandig- heden verkeren, welke geldclyken steun nood- zakelijk make]] : b. de Bibliothec voor Onderwijs en Opvoeding, ten gebruike van alle genoot- schapsleden; c. de Commissie ter beoordeeling van Kinderlectuur; d. de Weerstandskas.

. Elke der instellingen onder a, b en c worden beheerd door ecne bijzondere commissie; de Weerstandskas staat onder het beheer van het hoofdbestuur.

De Vereeniging van Leer ar en en Leerare^sen bij het Middelbaar Onderwijs in Nederlandsch- Indie te Batavia, krachtens Gouv. besl. 12 Februari 1903 No. 12 (onder een andren naam) rechts- persoonlijkheid bezittende, heeft onder haar tegenwoordigen naam bewilliging op hare 'nieuwe statuten verkregen bij Gouv. besl. 4 Juli 1919 No. 32. Zij stelt zich ten ,doel het behartigen der belangen van het middelbaar onderwijs in Ned.- Indie, van zijne leeraars en leeraressen en in het bijzonder van do leden der vereeniging. Hasvr zetel is Batavia, dock doze kan, na voorafgaande statutenwijziging en daarop verkregen goedkeuring der Regcering, worden overgebracht naar een der plaatsen in Ncdcr.-Indie, waar eene inrichting van middelbaar onderwijs bestaat.

Zij tracht haar doel te bereiken door alle ge- paste en wettige middelen. Gewone leden kunnen zijn alien, die leeraar of lecrarcs zijn of geweest zijn aan ccnige inrichting van middelbaar of daarmee gelijkstaand ondei-wys, alsook tijdelijke leeraars en leeraressen gedureede ten tijd dat zij bij het middelbaar onderwijs wrckzaam zijn. B.uitengewone leden kunnen zijn alien, die be- lang stollen in het middelbaar onderwijs. Zij liebben geen stemrecht. Leden, die zich voor de vereeniging bijzonder verdienstelijk hebben ge- maakt, kunnen door eene algemeene vergadering bij mecdrbeid van stem men tot eereleden worden benoemd.

Op alle plaatsen, waar inrichtingen van middel- baar onderwijs gevestigd zijn, kunnen, onder goedkeuring van het hoofdbestuur, afdeelingen worden opgericht. Buitengewone leden kunnen zich hierbij aansluiten, do vergaderingen be- zoeken en aan de besprekingen declnemen. Bij de oprichting van ecne afdeeling wordfc tevens een huishoudelyk reglement daarvoor vastge- steld, dat de goedkeuring van het hoofdbestuur behoeft om in working te treden. Wijzigingen van dat reglcimont vereischen eveneens de goedkeuring van het hoofdbestuur. De afdeelingen ontvangen uit de kas der vereeniging jaarlijks zeker gedcelte (by huishoudelyk regienient nader to bepalen) van de jaarlijksche contributie van elk haror leden.

Het hoofdbestuur bestaat uit 5 leden, die door de leden uit hun midden voor een jaar worden gekozen en bij aftreding terstond herkiesbaar zijn. Voorzitter en secret ar is worden rechtstreeks als zoodanig gekozen.

Jaarlijks wordt, zoo mogelijk, ecne algemeene vergadering gehouden. Ecne buitengewone ver- gadering der vereeniging wordt gehouden, zoo dikwijls het hoofdbestuur zulks noodig oordeelt, dan wel eene afdeeling of ticn leden dit met op-

gaaf van redenen schriftelijk a an het hoofd- bestuur verzockten. Het hoofdbestuur heeft het, recht belangsteHcnden tot de vergadering toe te laten.

De werkkring der vereeniging, de rechten on plichten der leden, de werkzaamheden en de regeling der algemeene vergaedeing en het beheer der gelden worden in het, huishoudelijk reglement der ve. eeniging nader omschreven.

De vereeniging geeft een orgaan uit: Het Mid- delbaar Onderwijs in Ned.-Indie.

Vereeniging „Mangoenhardtj“ te Semarangj (rechtspersoon Gov. besl. 5 Dec. 1913 No. 26). Deze vereeniging stelt zich ten doel door wettige middelen te bevorderen de ontwikkeling en den stoffelijken welstand van de Inlandsche ambte- naren in het algemeene en die van de leden in het bijzonder. Zij bestaat uit leden, donateurs, cere- leden en leden van verdienste. Leden kunnen zijn alle actief dienende en gewezen Inlandsche ambterianen en hunne weduwen. Donateurs zijn personen en vereenigingen, die hunne belang- stelling voor de vereeniging toonen door eene jaarlijksche gift van, minstens / 24. Elk lid der vereeniging heeft het recht algemeene vergade- ringen bij te wonen en daarin een stem uit te brengen. De vereeniging kiest bij meerderheid van stem men uit haar midden een Hoofdbestuur, tot president waarvan ook een Europeaan kan benoemd worden. Minstens tien leden kunnen zich op veischillende plaatsen tot afdelingen vormen met eigen besturen. De geldmiddelen der vereeniging worden verkregen uit de contributien en gif ten. Alles wat tot de uitvoerig van het bepaalde in de statuten noodig blijkt wordt ge- regeld in een huishoudelijk reglement.

Nederlandsch-Indische vereeniging van handels- geemployeerden (rechtspers. Gov. besl. 8 Dec. 1909 No. 61). Doel: de maatschappelijke belan- gen van handelsgeemployeerden in denruimsten zin des woords te behartigen.

Bond van Tabaksgeemployeerden (rechtspers. Gov. besl. 21 Oct. 1911 No. 3&c). Doel: a. voort- gaande verbetering van de positie der tabaks- geemployeerden ; b. behartiging der belangen van de tabaksondernemingen in het algemeen en van het Europeesch personeel in 't bijzonder; c. be- vordering van den stoffelijken welstand der ge- era.ployeerden en van hunne naaste trekkingen.

Bond van Geemployeerden bij de Suikerindustrie op Java, gevestigd te Soei-abaja (rechtspers. Gov. besl. 14 Sept. 1908 No. 25; statutenwij- zigen goedgekeurd Gov. besluiten 3 Oct. 1910 No. 37, 21 Oct. 1912 No. 71 en 23 Juni 1914 No. 48). Doel: de algemeene bel an gen, zoowel geestelijke als matriciele, van hare leden in de meest uitgebreiden zin langs wettigen weg te behartigen

Vereeniging van Waterstaatsingenieurs i)j *Neder- landsch-Oost-Indie* (rechtspers. Gov. besl. 21 Oct. 1912 No. 69). Doel: a. behartiging van de algemeene belangen van Jiet corps Ingenieurs van den Waterstaat en 's Lands Burgerlijke Openbare Werken in Ned.-Indie; b. behartiging van de belangen van genoemden dienst in den meest algemeenen zin; c. beVordering der inge- nieurswetenschappen in. het algemeene en in Jiet bijzonder, voor zoover zij betrekking Jiebben op Ned.-O.-Indie.

Vereeniging van A mbtenaren bij het Binnen- landsch Bestuur in Nederlandsch-Indie, gevestigd

te *s Gravenhage (rechtspers. Kon. besl. 5 Maart 1914 No. 55 en 18 Sept. 1918 No. 33). Doel: a. naast het vormen van een hechten band tus- schen de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, zoowel *Europeesche als Inlandsche*, het behartigen *hunner* gemeenschappelijke belangen en het aankwecken en bevorderen van den k&rs- geesb ; b. het verspreiden van algemeene kennis op koloniaal gebied; c. het behartigen van alge- meene koloniale belangen. De vereeniging geeft een orgaan uit : het Koloniaal Tijdschrift.

Vereeniging „Indische Predikantenbond“, ge- vestigd te Djokjakarta (rechtspers. G. B. 20 Febr. 1915 No. 23). Doel : de belangen der predikanten bij de Protestantische K&cken in Ned.-Indie te behartigen

en den onderlingen band te ver- sterken.- ; (:,

VERGIFTEN. Er zijn in Indie een groot aantal stoffen, die werkelijk vergiftig zijn, en een niet minder groot getal, die door de inboorlingen, soms ook door Europeanen, als vergiftig worden beschouwd, maar die zeker niet tot de vergiften behooren. Zoo hoort men niet z el den den adem (uitgedemde lucht) van den tigger en den beet van den gekko vergiftig nocmen, terwijl beide heel onschuldig zijn.

De definitie van vergift is moeilijk. Misschien is de bepaling door Dr. A. W. M. van Hasselt (Hand- leiding tot de vergiftleer, 1855) gegeven nog de kortste en beste: „Vergiften zijn dio zelfstandig- heden te noemen, welke, reeds in betrekkelijk ge- ringe hoeveelheid, doodelijk op cle bewerkteuing kunnen inwerKen“. Toch is echter die nog niet ge- Jieel juist, want men inoet ook die stoffen onder de vergiften rekenen, welke belangrijke ziekte- verschijnselen doen ontstaan door in- of uitwen- dig gebruik of door langdurig gebruik. In de werken over vergiftleer vindt men niet alleen <lc ci- genlijk vergiftige stoffen besproken maar ook de dieren, planten en delfstoffen, waaruit zij worden beleid : zoo kott daarin bijv. voor de aardappel- plant, omdat doze plant solaninehoudt, die o.n. in de uitloopers voorkomt. Eerie opsomming van al de vergiften uit Indie, voor zoo ver die bekend zijn., zou een boekdeel vullen, vooral, wanneer Ilivens eenige bijzonderheden werden medegedeeld over het voorkomen, de samenstelling, de wijze van toediening, de verschijnselen door heCL gebruik ontstaan, de behandeling enz.

Wij danken de bekendheid met vole vergiften in Indie aan tai van, nedeelingen, die in ver- schillende publicatien verspreid voorkonieu. Daaronder moeten genoemd worden, als werken, die een groot aantal vergiften bij elkaar gevoegd bevatten: „Indische Vergifttraj- pr-rt ; cn“ bewerkt door Dr. M. GreshofT, 2e uitgave, 1902, en „Bese hrijvi ng der giftige en bedw&rnende planten bij de vischvangst in gebruik** door denzelfden schrij- ver (Mcdcedle uit „s Lunds Plantentuun X en XXIX). In het eerstgenoemde boek vindt men 283 vergiften, I'elioorendc tot minstenfe J 73 soor- ten; deze worden genoemd met de namen, waar- onder zij uit Indie werden toegezonden, terwijl zij zooveel mogelijk wetenschappelijkzijngedetermi- neerd en de oorspronkelijke beschrijvingen er bij voorkomen. Het tweede der genoemde boek on is van belting, omdat de planten, die als bedwel- niend middel bij do vischvangst worden gebezigd, in verreweg de meeste gevallen belangrijke ver- giftstoffen bevatten. In dat werk komen allo planten voor, die over de gcheele aarde tot dat

Handwritten text, likely a signature or note, partially obscured by a vertical line.

doel dienen en voorts die, welker naam, in de cenc of andero taal, op vergiftige eigenschappen duidt.

Er zijn vcllo planten uit Oost-Indie eerst bekend geworden als vergiftig te bovatten door do chemischo onderzoekingen van M. Greshoff en W. G. Boorsma van de plantenstoffen in Ned.-Indie (in verschillende Mededcel. uit's Lands Planten-tuin), terwijl Vorderman in het Tijdschrift voor Inlandsche Geneeskundigen van 1893 eenige bijdragen 1cverde, waarui voornamelijk de wijze van toediening wordt besproken. ,

Vergiftigingen kunnen op een groot aantal wijzen plaats vinden. Toevallig kan d@t geschieden door het inwendig gebriik van onbekende stoffen, of door de aanraking (van wonden) met vergiftige stoffen. Van dit laatste kan als voorbeeld dienen het ontstaan van sepsis (zoogenaamde bloedvergiftiging) na een krab of andere verwonding, wanneer daarbij bepaalde stoffen in de wond zijn gedrongen. Zoo kan dat rechtstreeks geschieden bij tie verwondingen door een tijger en andere dieren, daar niet ze J den in verrotting verkeerende dierlijke stoffen in de holten hunner nagels voor- komen.

Bij het huishoudelijk gebruik van vergiften, zooals bij do vischvangst, bij het dooden van schadelijke dieren, bij het toebereiden van stoffen voor den handel, kunnen vergiften toevallig als snel werkende, nadelige invloeden optreden of door voortdurend aanraking, steeds herhaald in- ademen en langdurigen inwendigen toevoer aan- leiding zijn tot chronische vergiftigingen. Gedeel- telyk oeconomisch kan men noemen de aanwen- ding van vergiften op scherp wapenen (ki'ssissen, lanssen, sabels, pijlen enz.), die op jacht en soms in oorlogen worden gebezigd (zie PIJLVERGIFTEN). In den regel zijn tegenwoordig krissen en lanssen niet vergiftigd. De inlanders bezigen bij het schoonmaken dezer wapens dikwijls wara- ngen (zie hiconder) als schuurmiddel, vvaardoor men. de meening kreeg, dat het client om ze ver- giftig te maken.

Eenc andere oorzaak is vergiftmoord, dat is de toediening van een vergift met het doel om den dood te veroorzakYi, hetzij van zich zelven, hetzij van anderen.

Ojch r <le genoemde onstandigheden kan het vergift, in min of meer geconcentreerden vorm, in het lichaa)ikomen langs den mond, den anus, de liuid, de adcnhalingswerktuigen, het slijnivlies van den neus, der oogen, der ooren, van de blaas, van de vrouwdijk gesluchtswerktuigen en — zoyals wij reeds zagen — ook door verwonding.

Zonder twijfel hebben vergiftigingen, op allerhande wijzen, in <lc inlandsche maatschappij steeds een groote rol gespeeld. Ic telkens voorko- inendo verteilungen uit Indie, ook dio van ouden daLuin, uit do inlandsche en Europesche inaat- schippij, waarin geschiedonissen van vergiftiging vrhaald worden, berusten echter niet zelden op overdrijving. JEr wordt veel in cor over vergiftiging ge)ra(it dan dat zij voorkoint, vooral in do Indo-Europescho maatschappij. Men hoort daar- over de vreedsto vrhcalen en vrij algemeen is de inencing, cl at er veel inecr gvallen zijn dan die als zoodanig worden lierkend. Als er na het over- lijden bluuwo plckken aan het lijk te zien zijn, denkt de leek aan vergiftiging en zdfs, als do ci- genliiko oorzaak van don dood good is geconsta- teerd, blijft het publiek over vergift spreken. In den „Max Havelaar“ wordt de dood van den

assistent-resident van Lebak aan vergift toege- schreven, hoewel door don genesheer een lever- abces was geconstateerd. Voornamelijk is het zick worden van iemand, nadat hij een bediende (meet bepaald eene monagere) heeft ontslagen een reden om door het publiek een vergiftiging aan te nomen; ook het overlijden van een der echtgenoo- ten, kort nadat een liuwelijk is gesloten, wordt meermalen. aan vergiftiging door inlandsche vrouwen toegeschreven. Het is zelfs geen uitzon- dering, dat aan genesheeren, die zoo iemand be- handlden, officieel door de Justitie wordt ge- vraagd of zich gedurende het leven of na den dood verschijnselen voordeden, die aan vergiftiging deden denken.

De beantwoording is niet moeilijk, wanneer er eene snel verloopende vergiftiging plaats vond, zooals door den beet van slangen, van duizend- pooten enz., door verwonding met vergiftigdo wapenen, of door de toediening eener groote hoe- veelheid vergif in spijzen; maar dit laatste ge- schiedt zelden met een misdadig doel, wel bij zelf- moord of door toeval. Door toediening van opium- bereidingen vindt men wel eens snel verloopende vergiftigingen, voornamelijk bij kinderen, aan wie de baboe soms zulk een middel geeft om het kind zoet te houden. Zoo wordt ook wel eens acute vergiftiging waargenomen met KATJOE- BOENG (zie DL II, 285). Het zaad dezer plant wordt o. a. op Madoera veel in toek (zie PALM- WIJN, DI. III, 273) gemengd, waardoor halluci- natien ontstaan, die dikwijls oorzaak zijn van moord en doodslag (Schneider, Catechismus der gerecht. geneesk. van N.-i., bl. 117). Ook wordt beweerd, dat de zaden en de bladern worden ge- brand en de rook er van in de kamer wordt gebla- zen (?) door dierven, die daar wnschen te stelen; de bewoners zouden daardoor in diepen slaap val- len. Vorder komen snel verloopende intoxicaties door arsenik of door zwavelzuur nu en dan voor. Als toevallige-acute vergiftiging ziet men de ziek- teverschijnselen na het eten van zoogenaamde vergiftige gamaleii, kreeften en krabben, van en- kele vischsoorten, van vleesch uit blik of van het vleesch van dieren, dio zeer lang zijn nagejaagd en onder groote vermoedheid werden gedo'od, en dergelijke meer.

De inlanders verkiezen voor vergiftinoord liefst stoffen, die een langzaam wegwijnen en lang- durig zick zijn ten gevolge hebben, oindat zij wel weten, dat dan de ontdekking der toediening veel moeilijker wordt. In den regel geven zij daarbij niet een enkel vergift, maar een inengsel van ver- schillende soorten of, afwisselend, onderscheidene nadelige stoffen. Dat is ook de oorzaak, dat cr van de werking nog zoo weinig met voldoende zo- kerheid bekend is; want al kennen wy do werking van vcllo vergiften elk voor zich, zoo maakt dio vermenging het ziektebeeld onduidelijk, als er 6eno stof niet in overwegendo hoeveelheid aan- wezig is. Een voorbeeld daarvan is do gelijktydigo toediening van gadoeng (MAL., JAV., SOEND.), akar tare ba. (MAL.), akar tjCrmai (MAL.) en keloo- loct (MAI.) (een soort MYLABRIS, II, 837), die geroosterd en fijn gevrouven v or don; daarvan werden twee ectlcplcs gegeven in pindang ikan, waarbij de dood na 20 dagen volgdo (Gen. Tijelse hr. v. N.-I., XXVI, 90). Een ander voorbeeld levrt het mengsel van arsenik-, kopor-, lood- en tinverbinding (Gen. Tijdschr. v. N.-I., II, 417). Het verloop kan door herhaalde toediening van

eep vercif of door afwisselende toerciking van verschillende stoffen zoo langzaam zijn op de verschijnsolen zoo verward, dat aan vergiftiging niet wordt gedacht en ook schekkundig onderzoek die niet kan aantoonen.

De vergiften uit het mineralenrijk heeten in het Malcisch gewoonlijk ratjoen, die uit het plan-tenrijk oepas, ipoeh of toeba, die uit het dieren-rijk bisa. Maar die uitdrukkingen worden onder-ling wel eens verward; zoo heet o.a. een vergiftige landslak op het eiland Saparoca bia ratjoen, ter-wijl in het dagelijksche leven tusschen Europea-nen en Inlanders gewoonlijk alleen het woord ratjoen gebezigd wordt.

De bereiding van vergiften voor oeconomische doeleinden geschiedt zoowel door hen, die ze willen gebruiken, als door personen, die zich op die industrie bijzonder toelaggen. Dat laatst-c heeft de overhand bij het leveren en bereiden van vergiften, die voor een misdadig doel moeten dien-en. Zulke personen zijn bij het inlandsche pu-bliek bekend; velen hunner maken tevens him werk van het samenstellen van topvcrnideJen om iemand tot zijn wil te krijgen, gocna-goena, van djamoë's, van liefdedranken en dergelijke. In de laatstgenoemde komen, zonder twijfel, heel dikwijls vergiftige stoffen voor, zij het ook in klci-ne hoeveelheden. Eigenaardig is het, dat die liefdedranken meestal dienen tot opwekking van de geslachtsdrift. Somtijds zijn daarbij echter verdoovende middelen, die langs een omweg zulk een uitwerking veroorzaken (zie v. d. Burg-De geneesk. in N.-L., I, 2e dr., 259), naar in andere gevallen worden zij gegeven met de schijnbare bedoeling om als opwekkend middel te werken, doch in werkelijkheid met het doel eenc tegen-overgestelde uitwerking te verkrijgen; dat is ge-woonlijk het geval, wanneer er sterke jaloezie in het spel is, waarbij *enic*, naar hare jncening, verongelykte vrouw aan hare mededingster het genot eener geslachtelijke gemeenschap jnisgunt. JBij al die bedoelingen worden de vergiften toe-gediend, gemengd in spijs of drank. Uitwendige aanwending van vergiften bepaalt zich gewoonlijk tot het gebruik als schoonheidsmiddel, maar dan niet met een jnisdadig dock Het zijn voor- namelijk de VLUCHTIGE OLIEN (III, 80), die bij deze aanwending nadeel kunnen doen. terwijl de meeste er van, bij inwendig gebruik, recht-streeks als vergift werken.

Verreweg de meeste vergiften-ievercnde planten, dieren en mineralen zijn in deze Encyclopaedic beschreven. Wordt de naam van een of ander vergift genoemd en wensch men t; weten, waarmede men te doen heeft, dan zal men gewoonlijk op (lien naam de inhchlingen kunnen vinden, die voldoende zijn om ecnigszins op do hoogte te komen. Over enkele, die niet zijn genoemd of waarvan het wenschelijk sehijnt nog iets bijzonders medetedeelen, volgen thans nog eenige aanteekeningen.

Het meest gebruikte vergift¹ is zeker arsenik. Dat is op alle pasar's te koop ondr den naam warangan of walirang abang (JAV.). Meestal wordt dat niet onrechte zwaveJarsenik of oper-nient genoemd. De onderzod-cingen van Wisseling (Gen. Tijdschr. v. N.-L., XXXIV, 438) hebben aangetoond, dat¹ warangan voor 90 — 96,3% be-staat uit arsen¹oor, terwijl er geringe hoeveel-heden realgar (K₂ S₂) en operment (As₂ S₃) en soins eenig gedegen arsenik (vliegengsteen) iii

voorkomen. Bijna altijd wordt tevens citroenzuur toegediend. De aanwending er van geeft in Indi¹ dezelfde gevolgen als ovaler cidars; cvenwel kan de herkenning eener vergiftiging daarmede groo-te moeijlichkeiten opleveren in een land, waar tel-kens gevallen van cholera voorkomen, omdat de beide ziektebeeklen een sterke ovei'eenkomst ver-toonen. Bij den minsten twijfel levert echter een chemisch onderzoek van het uitbraaksel of van deelen van het lijk een vry gemakkelij te ver-¹* krijgen bewijs.

Een zeer gezocht middel is ook koper, liefst als zwavelzuur koper, proesi of troesi (welke laatste naam ook aan cyaankalium wordt gegeven). Dit-wordt ook onder het voedscl gemengd, maar kan zich verraden door de groene kleur. Daarom worden ook andere koperbindingen gebu'ikt o.a. cen dat paroenggoe (SOEND.), lojang (MAL.), of gangsa (JAV.) hcet. Het wordt bereid uit kopervijlscl of uit het afschrapscl van gong's dat als zoodanig wordt gebruikt of met water en lenimctjessap wordt vermengd. De zoo onstane verbinding, citroenzuur koperoxyde, wordt met aluin (tawas, MAL., JAV.) vermengd en in het water gedaan, dat gebruikt wordt om er rijst boven te stoomen in een kokcoesan (MAL., JAV.). Daar de l'ijst niet met het water in aanraking komt en de koperzouten niet vluchtig zijn, zou die aanwending gewoonlijk geen kwaad doen; maar onder het koken bersten de waterbellen en spatten cr droppels, die het koperzout be-vatten tegen de rijst, die meestal als zij half gaar is, wordt omgeroerd en nog eens gekookt. Zoo worden dus veel rijstkorrels met dat vergift l)c-deeld. Er is dan aan de gekookte rijst niets t<? zien en niets te proeven, maar bij voortdurende toediening ontstaat een langzame vergiftiging door koper, die zich zoo uitci door vcr)n; igcing, bloodspuwen en Jilocdwateren. Verder wordt dat afschrapscl ook in pisang toegediend, waarin het door middel van een drogen r'assprict wordt geblazen, onder langzaam terugtrokken. van li<-i sprietje; of de binnenzijdor der <- kblaadjes van inlandsche sigaren (rokok) wordt er nu: de b<-<- streken; daar de inlanders den rook in-¹likk* n, blijft licf fijne nfschraapscl in en k<: cl lian- gen. In die Jaatste gevallen werd; t hel tevens ni¹ mechanisch vergift.

In do natuur vind men enkele duJen en grot-ten, die veel koolzuur bevatten en daardoor den dood veroorzaken (1, 635 DOO DEN DAL).

Onder de vergiften uit het plantonrijk we rd reeds gewezen o)opium en katjocboeng JAV.), die de incest gebruikte zijn. Gevallen van zelfmoord door opium vindt men in edegeleeld in Gen. Tijdschr. v. N.-L., fJ1, 500 en VIII, 370. Over J)ct opium zelf, het opiuinschuivcn, d(: verslijnselcn der chronische vergiftiging enz., zie OJ'i UM (ill, 155). Opmerkenswaardig is het, dat zeer veel vergiftige wortel¹, vruchten, blade-ren enz. ids voedingsmiddelen dienen, nadat het vergift of uit verwijderd is door wasscien in de rivieren. door rotting, door koking of door het bijvoegen van andere stoffen. Daarover vindt men mededeelingen in het artikel VOEDJNGS- 3IIDDELEN. Hier niocf cr echter op gewezen worden, dat het uitwasschen wel eens aanleiding wordt tot vergiftiging van veel menschen te/gelijc, die dan dezelfdof min of nicer hevige verschijnselen vertooncn. Ue worlds van Ki¹LADI (II, 298) bevatten groote, naaldvormige kristallen van

zingzuVc kalk, daarom worden de gcraspto wortels in rivierwater uitgewasschen. Bontius vertelt (Hist. nat. et med. Ind. Orient., VI, 144), dat in 1628 —29 do bcclgeraars van Batavia gebrek hadden aan rijst on de gonoemdo wortcis in duizenden korven in het water weckten. (Iet zoo verontreinigde water bezorgde aan bcclger-den en bcclgeraars doodclijke dysenteric. Ook in GADOENG (I, 727) bevinden zich zulke kris- tallep; het uitwasschen van die wortels was, naar men ineende, in 1879 aanleiding, dat dui- zenden inlanders to Semarang aan een drogen hoest leden, die zou ontstaan zijn door het drin- ken van besmet rivierwater. Dit is zeer goed mogelijk, omdat het voorkomen. van die prik- kelendo kristallen in paardenvoeder ook de oorzaak is van hoest bij paarden. Andere planton- stoffen, waarin die scherpe naaldkristallen voorkomen zijn ATJOENG (I, 95), de jonge uit- spruitsels van BAM BOE (I, 130), palmiet of >palmkool van den KLAPPER (II, 327) en het meel uit den stam van Bira negri (SfñNTE); doze mocten dus steeds goed worden uitgewas- schen. Do uitspruitsels van aardappelen, maar nog nicer van Bi^NGKOEWANG (I, 268) worden dikwijls gebruikt. Men laat de ontkieming plaats vinden tusschen vochtig stroo, raspt de wortels met de uitspruitsels, perst die uit en dient het sap in dranken toe, gewoonlijk in kleine hoevee- l-heden gedurende langen tijd. Loomheid, slaap- zucht, beven, uitputting en braken zijn de gcvol- gen, waarbij verlanuning komt der onderste lede- maten en meermalen de dood volgt.

In het dlgcmen worden de vergiftige planten waarschijnlijk niet dikwijls alleen gebruikt, maar er is daarvan niet veel bekend. Dat wil zeggen, de planten zijn wel voor een groot gedeelte bekend, maar niet of zij tot vergiftiging worden gebezigd, evenniss als de wijzc- waarop dat zou gc'chieden. Het is evenwel waarschijnlijk, dat, evenals het van de pijlvrgiften bekend is, in de nxf.stc vergiftmngscls verschillende plantaardi- ■jc ; -toffen voorkomen in den vorm van afreksels - of :tfkooksels.

Uit do sojabooncn (II, 285, KATJANG KA- l)(,./! I :) wordt een voedingsstof bcreid, die tempe kadrh' : ho< ; t: wajncer <lc bereiding niet met zorg lu-cft plants gcha<l. inccr bcpaald als die te lang hreff geduurd. is de tempo vergiftig. (Gen. Tijdsce hr. v N. J., XL, 253).

beze aantec-leningen mogen voldoende zijn ter aanvulling van hetgeen over de vergiftigeplanten, iedcr voor zich, in deze Encyclopaedic reeds is

Onder de dicren zijn een groot aantal vergiftige. Jjaarbij moet onderschid worden genaakt tusschen die, welke vergiftige beten of verwon- dingen kunnen tewcgbrengen, en die, welke als vergift werken, wanneer zij worden gegoton.

Tot do eerste behooren de gifslangen (zie BRILSLANT, J, 409 en SLANGEN, 111, 79U), <lic het kleinste aantal der Indische slangen vor-)ncn, zoodat een vergiftige slangonbecf steeds tot de fiitzonderingen behoort. Daaronder vinden wij de brilslang, de slangen, door de Maleiers gc- nocind oclar babi, oclar biloodak, oclar matahari of oclar s&ndol. ; oclar bSdoedak (*Leiolepus rhodosloma*); oclar belang (*liungarus-soorten*) en con vijftiental undre ; behalvc nog de zeo- slangen, die allo vergiftig zijn. Eenc der belang- rijksto vergiftige slangen is oclar kfpala doewa

(MAL.) (A7a/?<j-soortcn), die betrekkelijk het groot- sto giftapparaat bezitten van allo slangen, daar het moer dan % van het gchcclo lichaam inneemt. Do bek is ovenwel zoo klein, dat verwonding door do gifttanden bij menschen alleen mogelijk is aan zeer kleine lichaamsdeelen, bijv. aan de tecnen of do vingers van jonge kinderen. De doodelijke afloop door slangenbeet, die in Ned.-Indie jaar- lijks bekend wordt, is onbeduidend tegenover die in Britsch-Indie. Terwij I het cijfer daarvoor in het laatstgenoemde land eenige duizenden be- draagt, is dat voor Ned.-Indie gemiddeld 20.

Onder do DUIZENDPOOTBN (I, 647) zijn vele vergiftige ; de dood door een kneep dezer dicren is zeldzaam, maar komt toch voor (V. d. Burg, De geneesh. in N.-I., II, 561), terwijd de in Indic voorkomende schorpioenen (II, 310, Kfi- TOENGGENG) wel plaatselijke ontsteking ver- oofzaken door hun stock, maar nooit den dood.

De beet door dolle dicren (hondsolheid) kan in hare gevolgen ook tot de vergiften worden gcrckend.

BIJEN (I, 425), wespen en MIEREXFH, 725) worden in cherroning gebrachfc. De laatste kunnen tot belangrijke ontstekingen der huid aanlei- ding geven en hevige vcrschijnsolen veroorzaken, o.a. wanneer een mensch, als straf, boven een micrennest is bevestigd. Vcle SPINNEN zijn vergiftig, waarbij men als rcel kan aanne- men, dat de soorten, die geen netten, hebben om hun prooi te vangen, vergiftiger beten toebrengen dan de andere (Nat. Tijdschr. v. N.-I., XIII, 401).

Door het steken der MUSKIETEN (II, 811) ontstaan meermalen hevige aandoeningen (V. d. Burg, Do geneesh. in N.-I., I, 2e dr. 298), ter- wijl zij als overbrengers van malaria een belangrijke rol spelen.

Een groot aantal harige rupsen veroorzaken huidontstekingen, evenals andere insecten, waar- onder het laatst bekend is geworden. *Paederus perigrinus Fabr.* (pen. Tijdschr. v. N.-I., XLI, 282).

Van de visschen, die door de stckels hunner vinnen of kieuwdckscs gevaarlijke wonden kunnen toebrengen zij bekend: *Squalus-soorten*; *Plotosus lineatus*; *Ari us militaris* (II, 583, LIM- POEK); *Trygon pastinaca*; *Myliobates aquila* (PAREE); * *Synanceia brachio*; TrijZa-soorten; *Apistus alatus* ; *Clfrias punctatus* e. a. De laatst- genoemde, ikan 1616, wordt levend ter markt ge- bracht, maai' dadelijk na den verkoop gedood door con slag met con rolronden stok, dien de verkooper steeds bij zich heeft. Enklo di er steken schijnen rechtstreeks vergiftig te zijn. (Gen. Tydschr. v. N.-I., XXXIII, 79).

Van de dicren, clio voor den meesch vergiftig zijn, wanneer hij liun vleesch cet, komen het eerst eenige vischsoorten in aanmerking. Daaronder bekleeden do Teirodon-soorten, die in het algemcen als ikan boental of ikan boentak (MAL.) bekend staan, cone voornamc plaats. Het schijnt, dut het vergift bij dio dieren voornamelijk in de kuit voorkomt, terwijl men, bijzonder bng is voor de gal. Er wordt dikwijls beweerd, dat do gal tot vergiftmoord zou gebruikt worden, maar de bitterc sniaak daarvan maakt do toedieuing zeker onvoeljk; waarschijnlijkcr is hot, dat de kuit alleen vergiftig is. Hot verdient nog uanteekening, dat het bloed van enkele visschen, o.a. van don bc- kenden ikan kiñibcong (II, 299) en van İtan tjakalan (MAL.) als vergiftig wordt beschouwd.

De mogelijkheid daarvan is niet te ontkennen omdat o.a. het bloed van de aal zeer vergiftige eiwitstoffen bevat.

Andere vergiftige visschen zijn ikan mc'ah batoe (*Chaetodon*) en ikan tambang (MAL.) (*Spratella kowala*), die ook simallo of singkarct (NIASCH) heet. Met die laatste visschen zijn vergiftigen op groote schaal bekend geworden, vooral op het eiland Nias. Vandaar gaf Kats eene beschrijving van vergiftiging van 74 personen, van wie er 9 overleden, terwijl 48 dieren daardoor stierven (Gen. Tijdschr. v. N.-I. XIII, 141).

Meermalen worden vergiftige deelen van dieren, zooals de kop van gifslangen, het slijm om de kuit van visschen en dergelijke tot asch verbrand en die asch als vergif toegediend. Daarvan is echter weinig nadeel te verwachten, omdat de organische vergiften bij hooge temperatuur worden ontleed.

Vogels kunnen vergiftig vleesch hebben, wanneer zij vergiftige plantendeelen hebben gegeten. Nieuwenhuis (In Centraal-Borneo, II, Hoofdst. 1G en bl. 100) zag een paar nialen vergiftiging door het eten van het vleesch van den Argus-fazant (II, 355, KOEAU), misschien wel omdat die vogel vergift had gegeten.

Er zijn verscheidene dieren, die vergiften kunnen eten, zonder er zelf nadeel van te ondervinden. Zoo verdragen geiten heel goed tabak en de reeds genoemde katj oeboeng en eten die bladeren gaarne. Haar vleesch en ook hare melk kunnen daardoor vergiftig worden. Van enkele insecten zijn dergelijke feiten bekend. Onder anderen worden kleine, zwarte kevertjes met katj oeboeng bladeren gevoed en door de bereidsters van goena-goena tusschen watten in stopflesschen in leven gehouden. De faecaalstoffen van die kevertjes worden dan in spijs of drank gemengd. Op dergelijke manier gebruikt men ook de faecaalstoffen van den dendang-kever (*Epicauta ruficeps*). Deze stoffen houden strychnine in en waarschijnlijk ook een pijlvergift van Borneo (Gen. Tijdschr. v. N.-I., XXI, 679 en XXII, 197).

De reeds genoemde vergiftiging door garnalen heeft gewoonlijk plaats als de koppen der dieren zijn gegeten, maar ook als zij in beginnende ontbinding verkeerden, wat met voedingsmiddelen van dierlijken oorsprong bij de hooge temperatuur al spoedig plaats vindt. Al de vergiftigen door die eenigszins bedorven spijzen hebben hunnen oorsprong in de daarin voorkomende producten, (dat zijn produkten van omgezet eiwit) en in sommige gevallen wellicht in het voorkomen van vergiftige bacterien. Om te zien of garnalen, kreeften, krabben en oesters betrouwbaar zijn, bestaat de gewoonte bij het koken een zilveren lepel of vork mede te koken; wanneer zij slecht zijn, zou die lepel door zwavelwaterstof zwart worden. Vee] vertrouwen verdient die proef evenwel niet. Bij de oesters is het voorzichtig den zoogenaamden baard te verwijderen. In de schaal van een kokhaansoort met bloedrood sap, kerang darah (MAL.), komen dikwijls parasitische kreeftjes voor, die voor vergiftig gehouden worden.

Van de sprinkhanen worden als vergiftig genoemd: de Javaansche walang piloes (*Poecilocera punctata*); walang anggas (*Acanthodruai bifoliatum* en *Bacteria nematodes*); walang kendal en walang oepas.

De jonge rupsen van *Euproctis* (Mullerif)

staan als vergiftig bekend, evenals verifchillende *Limulus-soortcn*. Dat zijn krabben, waaronder vennclding verdicnon ikan tjennin (?) (MAL.) en ikan belangkas (MAL.), mi mi nauggal (JAV.) (*Lophozymus epheliticus*) en katam badoeri (MTNANGK MAL.) (*Micippe cristata*).

Er moeten nog enkele vergiften genoemd worden, die bij inwendig gebruik mechanisch werken.

Daaronder zijn voor Indie te noemen: glas* scherven of glaspedder, die den naani hebben van vruchtafdrijvend te werken, waartoe zij met andere stoffen worden vermengd.

DJAMBOE BIDIJI (I, G15) heeft zeer veel pit-ten, die niet zelden mede worden gegeten. Daardoor kunnen die mechanisch prikkelen en aanleiding geven tot ziekte, zelfs tot den dood (Gen. Tijdschr. v. N.-I., XII, 165, XXIV, 139).

Het fijn gesneden haar, vooral de snorren, van tijgers wordt onder het eten gemengd en werkt als mechanisch vergift. Ook het haar van vorsehijlende rijstsoorten wordt als vergiftig beschouwd, wat waarschijnlijk afhankelijk is van het voorkomen daarin van glasheldere, scherp puntige, naaldevorinige kristallen van kiezelzure (Gen. Tijdschr. v. N.-I., XXV, 86 en Vorderman, Onderzoek naar het verband tusschen rijstvoeding en beriberi, Bijl. 3, II). De haren van bamboc-uitspruitsels werken op dezelfde wijze.

Evenals het misbruik van vele stoffen geeft ook dat van anipo (JAV.) [I, 3, AARDE (EETBA-RE)] aanleiding tot chronische vergiftigingsverschijnselen.

Het kan niet in de bedoeling van (lit artikel liggen de verschijnselen, die zich bij onderscheidene vergiftigen voordoen te beschrijven. Som- mige geven aanleiding tot zeer plaatselijke verschijnselen, andere tot algemeene. De eerste zijn meestal van ontstekingsachtigen aard; de laatste kunnen dat ook zijn, maar zijn ook wel de uitwerking van verdooving, terwijl beide tegelijk aanwezig kunnen zijn; eindelijk geven andere aanleiding tot sepsis, de in den laatsten tijd zoo dikwijls onjuist genoemde bloedvergiftiging.

Aan een acute inwendige vergiftiging kan <zedenacht worden, wanneer bij een nog koit te voren gezond mensch plotseling vretydsoorlige, sm-l stygende ziekteverschijnselen ontstaan, <lic Bpocdig zijn gevolgd na het gebruik van spijzen of dranken, die anders goed werden verdragen.] I et vermoeden daarop wordt grooter, als enig-! p'rsonen tegelijk, onder die omstandigheden, dezelfde verschijnselen verlopen of als die ook voorkomen bij huisdieren, die van de spijzen gebruikten. Zulke verschijnselen kunnen zij; h van eenige minuten tot 24 uren na het gebruik voor- doen.

Bij vergiftiging door verwomling (slangenbct enz.) is het constateeren der van gemakke> lijk.

Bij chronische vergiftiging komt men gewoon- lijk eerst na eenigen tijd op het denkbeeld daarvan.

De behandeling moet zooveel mogelijk door een geneesheer geschieden. Wanneer vergift door den mond is ingenomen, moot men trachten het door opwekken van braken uit de maag te verwijderen, door bijv. een vingert of een penne-veer in de keel te steken of door den zieke wat water vermengd met mosterd (een of twee thee- lepels op een kopje water) te laten drin ken. Zijn

cr zurcn,als oorzaak in het spl. dan geve men kalkwater, zoepwater, magnesia of een verdundo oplossing van soda in ruime hoeveelheid; later slijmerige dranken en melk. Bij vergiftiging door alkaliën (potasch, soda, kalk) moet daarentegen citroonsap met suikerwater of azijnwater gegeven worden en geen braakmiddelen. Bij arsenikvergiftiging komt wel braakopwekking te pas, cvenals laxeermiddelen. Is cr een verdoovend vergift toegediend, dan is 'braken aangewezen, met het aanleggen van koude kompressen, de taediening van k of fie en, zoo het kan, beletten om in te slapen.

Wanneer de zekerheid bestaat, dat iemand door een giftslang is gebeten, wende men geen inlandsche geneesmiddelen aan (zoals rhinoceroshoorn, tjoela badak (MAL.), die volkomen wrkeloos zijn. Zoo spoedig mogelijk make men door de wond een vrij diepe kruissende en laat die eenige minuten bloeden. Daarna bindt men het getroffen lid boven de wond af door een niet al te vast aangaalden dock. Men kan de wond uitzuigen, als men volstrekt zeker is, dat in tien mond geen ontvellingen of wondjes of slechte tanden. vobr. komen, het beste is, dat do gebetene zcIf do wond uitzuigt en daarna ten mond goed uitspoelt met een sterk afkooksel (niet aftreksel) van theebladern of met 2 % carbolwater. Rondom de wond, die met een 2 % oplossing van chloor- kalk wordt uitgewaschen kunnen eenige onderhuidschc insputtingen, ieder van 1 cM.³ van die oplossing, gemaakt worden. Calmette heeft een serum antivenimeux bercid, maar het schijnt, dat dan voor elke slangensoort een serum zou moeten bereid worden door het vergift van die bepaalde soort.

Bij dollchondsbeet bindt men het lid zoo spoedig mogelijk boven de wond af en wasche die uit met ecne sublimaat-oplossing van 1 op 1000. Uuarna wordt de wond sncl uitgcebrand met ecu glaciend ijzcr, rookend salpeterzuur of < lloorxink. Men krijg dan wel een groote wond, maar cr is kans, dat het vergift vernietigd is. Took blijft het zenden naar een Instituut Pasteur noodig.

Stekcn van scorpiocnen, van i nsec ten of be- on van <luizendjA>oti ' \, en enz. worden even met am- monia liquida aangestijht.

Dit alics heeft alleen betrekking op de eerste te verleen cn hulp, want de cigcnlijke en vrcder bc handeling moet steeds door een geneeschcer geschiedci

Alcn krijgct cnig inzicht in het bekend gewor- den aantal vergiftigen in Ned.-Indic door de mededeeling van den Chef over den Genccks. Dienst in Gen. Tijdschr. van N.-L., XLIV, biz. 199. Er zijn horn nanelijk van 1899 — 1903 be- kend geworden 103 gevallen, waarin gerech- teelij scheikundigc onderzoekingen werden vijf jaren:

	positief	negatief
bloedonderzoek	19	13
arsenicum	21	
sublinmat	4	
koper		
kCJocboeng		
aluin		
cyaankalium		

zoutzuur ; poetjocng-vruch- ten ; loodchromaat in gekleurd suikergoed; c croton-olic; ijzcrhou- clend zand; opium; * 10 vischbedwchnehd ver— gif; strychnine; ben- : zoehars; fijngeknipte S haren met brons Onderzoek zonder vergif te vinden 25 38

Dus werd in bijna 37 % geen vergif gevonden, wat nog niet leidt tot de zekerheid, dat het niet is gebruikt.

De literatuur over speciaal Indische vergiften is in den tekst reeds gcemeld. In boeken over zoologie, botanie en vergiftleer vindt men nadere bijzonderheden. Vergiftigingsgevallen en onder- zoekingen naar vergiften zijn verder medegedeeld op een groot aantal plaatsen van het Gen. Tyd- schr. v. N.-L.

VERHURING. Zie VERKOOPINGEN. VERJAU (Aroe-ei.). Zie BOEROENG DARA LAOET.

VERKOOPINGEN (OPENBARE), VERHU- RINGEN, VENDUTIES, VENDUKANTOREN. In de eerste jaren na de stichting van Batavia waren de secretarissen van het collegie van Justitie belast met het houden van verkoopingcn, terwijl aan „den deurwaarder en den stadsbode als bijbetekkingen waren opgedragen den uyt- roep van de publieke vendutien en ook het bidden ter begrafenisce¹.

In 1642 werden deze bedieningen en betrek- kingen gcregeld en werd de eerste vendumeester aangesteld. Den secretaris word verboden zich met vrijwillige verkoopingcn in te laten; de exccutes bleven echter in zijne handen. Eveneens moesten de deurwaarder en de stadsbode „hunne rollen van afslager en bidder laten varen. Een gezworen klcrk van de secretarie werd den vendumeester als schrijver toegevoegd. Als salaris mocht de vendumeester in rekening brengen bij de verkoopingcn van roerende goederen drie en van vastc goederen anderhalf reaal van achten ten hondert. De kooppryzen moest hij binnen zes weken aan de verkoopers verantwoorden, „t sy deselve ontfangen heeft ofte niet". Voor- deelg was de betrekking van vendumeester niet, daarom werd zes jaar later het salaris verhoogd, den bode een evenredige belooning toegekend en recht van preferentie verleend benovens „een legaol ofte stilswygcnde hypotheecq op de ge- mynde goederen", zoolang deze nog in het bezit van den debiteur bleven. Daarna volgdon betere tijclcn. Zoo werd in 1686 bepaald dat do borgtocht van den vendumeester zoude bedragen 4000 rijksdaalders van 60 stuivers „wcgens de groote inportantie van desseifs administratie in dese tyden".

De betrekking van vendumeester schijnt in het midden dor 18e ceuw nog voordeoliger te zijn geworden, althans er werd bepaald dat de acte van diens aanstelling op een hooger zegel ge- sc h re ven moest worden en wel een van tachtig rijksdaalders, terwijl „de acte of ander beschoyd, waarbij een notaris gcadmittceerd word om onder degemeente te mogen practiseeren" gesteld moest worden op een zegel van uchtien rijksdaalders.

'Welke rangen de vendunieester en diens afslager onder de dienaar van de Compagnie inmen, leeren ons de reglementen op de begrafenis. Daarbij was de rangorde nauwkeurig bepaald. De titel van den vendunieester was "Edelle", hij ging voor de notaris, doch achter de advocaten, schippers, weesmeesters en heemraden. De afslager was een dor laatste van de rij en heette "Monsieur". De siceps-opperchirurgijn, ook een Monsieur, kwam achter den venduafslager.

Tot het laatste der ISe eeuw kwamen alle voordeelen, die het vendukantoor te Batavia afwierp, ten bate van den vendunieester en afslager met uitzondering van $\frac{1}{2}$ %, welke ten bate kwam van het heemraadschap en $\frac{1}{8}$ %, welke genoten werd door den kastlein van het Heerenlogement, waar de veilingen van vast goed plaats vonden. Ook vinden wij aangeteekend dat de Gouverneur-Generaal wegens diens aandeel in de winst van het "vendukantoor" in 1792 en 1793 genoot 13.080 rijksdaalders.

Eerst van 1 Januari 1797 af werden de vendukantoren beheerd voor rekening van de Compagnie.

Een instructie voor het vendukantoor te Batavia werd vastgesteld den 25en Januari 1797, terwijl bij publicatie van 9 Maart 1813 te Senia: ^rang en te Soerabaja vendukantoren werden opgericht op denzelfden voet als dat te Batavia. Bij Ind. Stb. 1817 no. 2 en 1822 no. 29 werden deze onderwerpen opnieuw geregeld en behouden de wijzigingen en aanvullingen bleef die regeling bestaan tot 1 Juli 188G (Ind. Stb. no. 83).

In 1889 werd de aansprakelijkheid van den vendumeester geregeld en bij dezelfde gelegenheid een geheel nieuwe instructie en reglement vastgesteld, waarbij de door ervaring gebleken onvolkomenheden en onduidelijkheden werden aangeteld (Ind. Stb. no. 190 — 194).

Nadat deze regelingen in den loop der jaren op enkele punten waren gewijzigd, werden in 1908 een nieuw reglement en een nieuwe instructie vastgesteld, welke werden opgenomen onderscheidenlijk in de Staatsbladen nos 189 en 190. In hoofdzaak zijn deze echter gelijk aan die van 1889.

Met inachtneming van de na 1908 aangebrachte wijzigingen is thans dit onderwerp aldus geregeld:

Het Gouvernement heeft het monopolie van alle openbare verkooping, die gehouden moeten worden ten overstaan van een vendumcster bij opbod, afslag of inschrijving ter keuze van den verkoper.

Het Gouvernement stelt zich aansprakelijk voor de betaling van de opbrengst van alle openbare verkooping, tenzij bedongen niocht zijn dat de betalingen door de koopers niet geschieden aan het Gouvernemerft. Dit boding mag echter niet gemaakt worden bij verkooping van liehamelijke roerende zaken.

Bij verkooping van roerend lichamelijk goed wordt in het algemeen gegeven 8 % van het bedrag waarvoor is toegewezen en 1 % van het bedrag waarvoor is opgehouden. Van de eerstbedoelde 8 % komen G % ten laste van de koopers, terwijl de resterende 2 % bij de uitkeering van de opbrengst met den verkoper worden verrekend. Voor verkooping van vaste goederen,

van lanclielijk ondernemingen op gehuujdo gronden, van schepen welke inhoud twaalf kubieke meter of nicher bedraagt, en van effecten bedraagt het vendusalaris 4 % van het bedrag, waarvoor is toegewezen en $\frac{1}{4}$ % van het bedrag, waarvoor is opgehouden. Van die 4 % komen 3 % ten laste van de koopers.

Zijn laatstebedoelde zaken verkocht onderbeding dat de betaling der koopprijzen niet zal geschieden aan het Gouvernement, dan bedraagt het vendusalaris voor effecten $\frac{1}{2}$ % van het bedrag, waarvoor is toegewezen en $\frac{1}{4}$ % van het bedrag, waarvoor is opgehouden en voor de overige goederen, 1. % van het bedrag, waarvoor is toegewezen en $\frac{1}{11}$ % van het bedrag, waarvoor is opgehouden.

Bij verkooping van koopmanschappen en hout uit de eerste hand bedraagt onder bepaalde omstandigheden het percentage minder.

De vendumeester moet zich overtuigen dat de verkoper van vast goed, van aandelen in naamloze vennootschappen op naam en van schepen* tot dcnverkoopgerechtigd is.

De vendumeesters worden onderscheiden in twee klassen. Tot de vendumeesters der eerste klasse behooren: 1o. de bijzonderlijk daartoe aangestelde gouvernementsambtenaren en 2o. de algemeenc ontvangers en commiczen op assistent-residentiekantoren, aan wie het vendumeesterschap als bijbetrekking is opgedragen. Tot die der tweede klasse de overige ambtenaren en de notarissen, aan wie het vendumeesterschap als bijbetrekking is opgedragen.

Op alle hoofdplaatsen van gewesten en op die der grootste afdeelingen zijn vendumeesters gevestigd. Op de grootste plaatsen zijn kantoren der eerste klasse met afzonderlijke vendumeesters. Men vindt die te Batavia (2), Chidjbon, Semarang (2), Soerabaja (2), Djok Jakarta, Socra-karta, Padang, 31oeran en Makasser. Op de kleinere plaatsen op Java vindt men ook kantoren der eerste klasse, beheerd door de algemeenc ontvangers. Op de plaatsen, in grootte tusschen die beide groepen in Jeggendc, zijn tweede klasse-kantoren, beheerd door notarissen.

Op Java is de betrekking niet nicher aan de stuurambtenaren opgedragen. b^ulve het kantoor der tweede klasse te Sangkapoera (Bawjan), dat beheerd wordt door den ci viol gezaghebber van Bawean. Ojxde Buitenbctzittingen zijn nog verscheidene kantoren der tweede klasse, die beheerd worden door bestuursambtenaren.

De vendumeesters der eerste klasse moeten steeds persoonlijk de verkooping houden; die der tweede klasse kunnen en onder persoon daartoe delegeren.

Doze moet Europaan zijn, bchalve wanneer het betreft verkooping van pandgoederen in Gouvernementspandhuizen, die door de beheerders der panelhuizen kunnen worden gehouden, ook al zijn zij inlanders.

De vendumcsters zijn voor alle verleende creelieten aansprakelijk. Vordering, die bij het einde des jaars, volgend op dat, waarin zij zijn ontstaan, nog niet zijn aangezuiverd worden op den 1 de eesters verlaald; op de vendumcsters der eerste klasse en op die der tweede kluijse, alscen voorzoor het betreft vorderingen, waarbij nicher dan den vendumeester betrokken is, center niet dan na overweging van een door hen ingediende schriftelijke verdediging.

Bohalyo het vendusalaris wordt nog van de koopcrs gevorderd cen per inille armcngekl over het bedrag der toe对zmg. Die heffmg bcstaat al sedert lange jaren ; zij word ingovocrd in 1745 ten voordeele van de diaconio, wier fondsen door vermindering van collectcen en van mildce giften zeer waren verminderd. De baton komen ten voordeele van de behoeftege Christenen.

De heffmg van het vendusalaris moet beschouwd worden, ten opzichte van het roerend goed, als cen belasting op de overdracht, en te-vens als een vergoeding aan den. Staat voor het scheppen van een titel tot levering, en voor diens tussschenkomst bij het verrekken van de op- brengst ; doze vergoeding geldt ook ton opzichte van vast goed waai, do overdracht in het alge- meen belast is met 5 % recht van overschrijving.

De aanvragen om een verkooping worden ingeschreven in een register, dat de volgorde regelt ; alleen executoriale verkoopingcn en die van inboedels van vertrekkenen hebben echter onder Gtekere omstandigheden den voorrang.

De verkooping bij inschrijving is thans behoorlijk geregeld, en bepaald in welke taal, met welke karakters het bijlet geschreven moot worden, de invulling, de opgave van den geboden prijs in heele gulden en centen enz. De noodzakolijkheid dezer voorschriften deed zich gevoelen bij de gerechtelijke inning der patentbelasting in 1879, toen de handel te Semarang weigerde vrijwillig die belasting te voldoen, en executie bij opbod en bij inschrijving door onvolledigheid der bepa- lingen onmogelijk bleek te zijn.

Voor icdrc openbare verkooping is een minimum vendusalaris verschuldigd, bedragende ter hoofdplaats Batavia, Scomarang en Socrabaja 150 en overal elders / 25. •

De kooprijzen van op credit gehouden venduties plus de vendu-ongelden mocteiY betaaid worden binnen drie in maanden na den dag der verkooping. Voor icdrc maand of voor een gc- dcelte \ een maand verzuim in do betaling verbeurd de koopcr, zonder immora- steHing, een boct ad 2 %, van het door hem verschuldigd, behoudens een maximum ad 10 % voor de gc- heele boctc. I,jeze bocto wordt door den vendu- ineeater tweede klassc niet verantwoord.

Behalve wannccr bedongen is dat de betaling der kooprijzen niet aan het Gouvernement ge- scheidt, wordt voor de opbreij\st eener verkoo- ping na aftrek van het ten laste van den ver- koopcr konvmdc vendusalaris een ordonnancic of een mun< laut uitgcrcikt, betaalbaar:

a. na verloop van vicr woken na den dag der verkooping, ingeval van venduties van koopman- schappen uit de eerste hand en van verkoopingcn tegen contante betaling;

b. na verloop van vier jnaanden n« den. dug der verkooping van alle andere zaken.

Die ordonnancics of mandaten worden betan- baar gesteld bij *s lands kas, binnen het ressort van den vendumeester, die de verkooping gehouden heeft. In plaats van deze ordonnancics of mandaten kimcn acceptaties worden afgegeven aan den reclibcbbende of (liens order, betaalbaar, op do genoemde tijeistippen. Deze acceptaties moeten gesteld worden op een zegcl van % van het uit to keoren bedrag.

Bij de landskassen bestaat gelcgcnheid tot dis- conteering van de vendu-acceptatics, welke bij die kassen betaalbaar zijn. De vervroogde uitb<->

taling der vendu-rendomenten geschiedt tegen inhouding van rente, welke gesteld is op 3.6 % 's jaars. Dcze disconteering kan ook geschieden voor rekening van do Postspaarbank, in welk geval de postkantoren en post- en telegraafkan- toren op plaatsen, waar geen landskassen ge- vestigd zijn, desverlangd hun tussschenkomst verlicncn.

Tijdens de working van het vendu-regloment van 1822 hield de vendumeester zelf de vendu- gelden in kas ter uitbetaling van de opbreijst aan de rphehbbenden. Hy mocht tegen - een discompto van 9 %'s jaars de beschikbare gelden gebruiken ter betaling van de accepten voor de vervaldagcn. Dit gaf natuurlijk een niet tel ver- werpen voordeel. Thans moeten alle kooppen- ningen nog ongelden, die ontvangen zijn door den vendumeester, om de tien dagen in *s lands- kas worden gestort. Hierdoor is de ad ministrati e eenvoudiger geworden en werd de controle zeer goaet.

Voor iedere openbare verkooping wordt door den vendumeester staande de verkooping een afzonderlijk procesverbaal opgemaakt.

De invorderiing van de kooprijzen geschiedt door den vendumeester. Hij is bevoegd van elk, procesverbaal grossen af te geven voerende aan het hoofd de woorden: „In naam der Koningin" en aan het slot: „Uitgegeven voor eerste grosse". Deze grossen hebben executoriale kracht.

Zeer eigenaardig is het door het Gouvernement voorbehouden monopolie tot het houden van openbare verhurigen en verpachtingen. Het recht bedraagt 1 % over den huurprijs van / 25.000 of minder of o,ver de eerste / 25.000, zoo de huurprijs hooger is, en verdcr een afdalend percentage tot aan 1/8 % voor huurprijzen box'cn / 200.000. Ingeval van ophouding bedraagt het salaris cen viepde van het bedrag dat ver- schuldigd zou geweest zijn bij toewijzing tegen de som, waarvoor opgehouden is. Er is een mi- nimumsalaris van / 40. — verschuldigd, Bij toe- wijzing wordt bovendien een per mille vooi; de armen gcheven.

Hicr vervult de vendumeester geheel de werk- zaamh d'n, di - in h t algemcnc aan een notaris zijn opgeclragen: het scheppen van een. authentic k bewijs van do overeenkomst van huur en verhuur zonder mecr, want garantie voor de be- hoorlijke botaling der huurpenningen, die in som- niige st, reken van Nederland door do notarissen wordt verstrokt tegen vergoeding van een zekere commissie, verleent hot Gouvernement iiict. De openbare verhuuring heeft dit voordeel dat van het procesverbaal een grosso kan worden uit- gegeven, terwijl de notaris, die een acte van huur en verhuur, niet in het openbaar gehouden, pas- seert, daarvan geon gross. mag uitgeven; althans de executoriale kracht zou daaraan outbroken.

Openbare verhurigen van bebouwde eigen- domnien komen in Indie niet voor, ten aanzien van landcrijen bijna altoet in do omstreken van Batavia, Buitenzorg en Tangel-ang ; meestal par- ticuliere landen, in oigendom bezeten, en volker opbrongsten bestaan uit vaste uitkeeringen door dp opgezctenen te voldoen en waarop padi en gras gecultiveerd wordt. Landen, die producten voor de Europecscho niarkt oplevercn, leenen zich niet tot exploitatio door den nicestbiedenden huurder.

Elk vendukantoor staat onder toezicht van een superintendent, den hoogsten bestuursambte- naar ter plaatse of diens secretaris, die deswege geen salaris geniet. Deze is verplicht door her- haalde opnemingen zich te overtuigen van den staat der kas en der boeken en waakt tegen achterstand bij de invordering der aan het vendukantoor toekomende gelden.

De vendumeester der tweede klassc geniet $\frac{3}{5}$ deci van het vendusalaris van de door hem gehouden openbare verkoopingcn en over de door hem gemaakte bedragen. I n t een opvolger, die niet de verkooping hield, de kooppenningen, dan wordt het salaris gelijkelyk tusschen beide ambtenaren verdeeld. Alle boeken betreffende de administratie worden bij het eindigen van het be- heer eens vendu meesters, ook die der tweede klasse, aan diens opvolger overgegeven; deze is belast met de invordering.

De omzet der vendukantoren eerste klasse bedroeg in 1919 / 15.803.095 en de zuivere opbrengst voor den Lande/ 670.288; de omzet van de kantoren der tweede klasse was in dat jaar / 21.897.603 en het den Lande toekomende aandeel van het vendusalaris daarover / 601.904. De inkomsten voor den Lande bedroegen dus voor alle kantoren. tezamen / 1.272.192.

Zooals reeds in de inleiding van dit artikel werd gezegd, is het houden van openbare verkoopingcn door het Gouvernement een oude instelling. De vraag zou kunnen rijzen of zij in den tegenwoordigen tijd nog re den van bestaan heeft.

Wij meenen die vraag bevestigend te moeten beantwoorden. Niet alleen om de opbrengst van het mid del, die nog vrij beduidend is, ook al houdt men rekening met de oninbare posten, die moeten worden afgeschreven.

In een land, waar ambtenaren en particulieren zooveel heen en weer trekken en periodiek naar Europa gaan, en waar de afstanden meestal te groot zijn om bij verhuizing den inboedel (meubels, paarden, rijtuigen) mee te nemen, konit het verkoopen van huisraad uiteraard veelvuldig voor. Moest dit, zooals in Nederland, door de notarissen geschieden, dan zou er op vele kleine plaatsen, waar nu vendukantoren eerste klasse zijn, geen gelgenheid wezen om openbare verkoopingcn te houden, want een notaris zou daar, ook jnet de inkomsten uit venduties, geen bestaan vinden. Bovendien zouden de notarissen weinig genegen zijn om credit te verlenen op eigen, verantwoordelijkheid en zonder de middelen tot invordering van de koopsommen, welke het Gouvernement hun nu in hun kwaliteit van gouvernementsvendumeester in handen geeft. De venduties zouden dus alleen tegen contante betaling kunnen worden gehouden en daardoor zeer weinig opbrengen.

En een der grootste voordeelen van het Indische stelsel is dat het Gouvernement den verkoper de zekerheid geeft dadelijk over de opbrengst der verkooping-te kunnen beschikken. In de praktijk komt het voor, dat vendu houders of commissonnairs, die door den verkoper gemachtigd worden het rendement der vendutie te ontvangen, een. half uur na afloop der verkooping de opbrengst uitbetalen.

Als uitzondering op den algemeenen regel van artikel 1 van het reglement, dat openbare ver-

koopingen alleen mogen gehouden worden ten overstaan van een vendumeester, vermelden wij de volgende :

10. In het gedeelte der afdeling Meestor Cornelis, dat niet behoort tot het ressort van het vendukantoor te Batavia (dat is wat 10 paal of vorder ligt van het stadhuis te Batavia) mogen licliamelijke roerende zaken buiten tusschen-komst van een vendumeester, worden verkocht, mits toestemming is verkregen van het hoofd van plaatselijk bestuur en onder voorwaarde, dat binnen 3 dagen na de verkooping aan den boekhouder van het vendukantoor te Batavia een opgave wordt ingediend van het bedrag, waarvoor is toegewezen en binnen. 8 dagen na de verkooping over dat bedrag een vendusalaris van 2 % wordt gestort bij den kassier van even-genoemd kantoor (artikel 17 van het vendu- reglement).

20. Het sub 10. bepaalde geldt niet voor lichamelijke roerende zaken, die executoriaal verkocht worden of in beheer zijn bij de Weeskamer (P Batavia. Deze mogen, mits tegen contante betaling, worden verkocht ten overstaan van een commissie van twee personen, benoemd door het hoofd van plaatselijk bestuur, en bijgestaan door een deurwaarder voor de executoriale verkoopingcn. en door een bode van de Weeskamer, als het goederen betreft welke bij deze in beheer zijn (artikel 47 van het vendu-reglement).

30. Ingevolge Ind. Stb. 1907 no. 225 worden de verkoopingcn van gouvernementspandgoederen te Batavia en te Meester Cornelis en ingevolge Ind. Stb. 1908 no. 509 ook die van zoodanige goederen, afkomstig van pandhuizen, gelegen in de ressorten van. alle andere vendukantoren der eerste klasse, gehouden ten overstaan van den administrateur van het pandhuis. De betalingcn door de koopcy geschieden staande de verkooping aan den administrateur, terwijl het gewone vendusalaris en een per mille voor de armen wordt geheven.

40. De sub. 30. genoemde regeling is ook van toepassing verklaard op de vendukantoren der tweede klasse te Pasoeroean (Ind. Stb. 1911 no. 30) en Bandoeng (Jnd. Stb. 1915 no. 129).

50. J5oor den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel aan te wijzen houtwerken en boschproducten, afkomstig uit 's Lands bos-schen, kunnen worden verkocht tegen contante betaling ten overstaan van den boschblicieder. Bij deze verkoopingcn is door de koojiers een vendusalaris verschuldigd van 2 % van het bedrag, waarvoor is toegewezen, en een per mille voor de armen.

Daar deze uitzondering gernaakl is speciaal ten behoeve van den inlander, is de hoshbeheer der bflvoegd niet-inlanders en als goeod Bekond staande inlanders van de mededinging uit te sluiten (Ind. Stb. 1912 no. 128 juncto 1914 no. 347).

60. Openbare verkoopingcn van versche visch en andere zoodanige waterdieren mogen worden gehouden zonder tussehenkomst van een vendumeester en zonder dat vendusalaris verschuldigd is (J nd. Stb. 1908 no. 642).

70. Openbare verkoopingcn van door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Mandel aan te wijzen door en voor rekening van de inlandsche bevolking geteelde landbouw- on tuinbouwproducten mogen op plaatsen of in streken,

mode door genoemden Dopartomentschef aan te wijzen, worden gehouden zonder tussschenkomst van een vendmeester on zondor dat vendusa- laris verschuldigd is. (Ind. Stb. 1915 no. 186).

De botrekkelijke bepalingen zijn te vinden:

Reglment Ind. Stb. 1908 no. 189, 1910 nos. 257, 332 en 467, 1912 no. 583 on 1913 no. 248, 1916 no. 583, 1917 no8 262 en 558, 1918 no. 187 en 1919 no. 450.

Instructie Ind. Stb. 1908 no. 190; 1908 no. 537, 1910 nos. 258 en 4G8, 1912 no. 584, 1914 no. 684, 1915 no. 530, 191G no. 584, 1917 nos 263 en 559 en 1919 no. 448.

Literatuur: P. Vellema, Bijdragen omtrent Indische vraagstukken, bl. 103 — 150, Semarang 1896; J. J. Roelli, De bepalingen op de openbare verkoopingcn, verhueringen en verpachtingen in Ned.-Indie, Semarang 1897. C.

VERMEULEN KRIEGER (FERDINAND) was een dor grootste figuren uit de Indische krijsge- .sbedienis. Geb. in 1782 on vroeg wees geworden, trad hij reeds op 14 jarigen leeftijd in militairen dienst, nam als korporaal in 1806 deel aan de krijsoperaties in Duitschland en in 1812 aan Napoleons veldtocht naar Rusland. Tot officier bevorderd geraakte hij in Russische krijsge- vangenschap, en keerde na den val van Napoleon in 1814 naar Nederland terug, waar hij als le hittenant bij het O. 1. leger word geplaatst. Hij niaakte nog den veldtocht in Belgie (slag bij Waterloo) mee en vertrok in 1815 naar Java. Twee jaren later tot kapitein bevorderd, onder- scheidde hij zich door groote onverschrokkenheid en overleg bij de expeditie naar Saparoea; daarna door het ondercrukken van opstanden, in Cheri- bon en Bantam. In 1819 bechaalde hij den ma- joorsrang. Als militair kom mandant van Ma- laka be cl wo ng hij ecu opstand te Riouw, keerde in 1822 naar Nederland terug, waar hij in het huwelijk trad en een krijskundig werk schreef, getiteld Oostindische Oorlogcn. Na den dood zijner echtgenootc in 1826 trad hij met den rang van overste wedcr in Indischen dienst en vormde het vermaarde korps naar hem de „Jagers van Krieger“ genoemd. Op Sumatra behaakte hij daarincc gedenkwaardige overwinningen, op een stoutmoedigen en fanaticken vijand, de soctc der P&dri's, wier voornaamste bolwerk, het sterke BondjoJ, ecJiter crst in 1837 ten val word ge- bracht. Van zijn historischen, terugtocht van Pi sang getuigde hij, dat zijne j agers daarbij meer gevaar on cllende hadden uitgestaan dan hijzelf in (erLij- ci in de steppen van Rusland. Benooid tot ci viol en militair gezaghebbci' over do Pa- dangsche Bovenlandci, waar een nieuw fort naar hem genoemd word, wist hij den gevaar- lijken opstand te stuiten, doch word in 1833 op zijn verzoek jaar Java ovorgcpkiatst, waar hij nog cenigoi tijd hot militair konunando over do Vorstenlanden voerde. A Vegens lichaamsgebro- ken, gevolg van zijne wonden, en wegens per- soonlijke grieven vroeg hij in 1834 zijn pensioen on keerde naar Nederland terug. Danr vestigde hij zich to Etten (N. Brabant). Nog in 1839 bood hij bij gelegenheid van dreigende staatkundigo vcrwikkelingen den koning zijne diensten aan, en ontving op zijn 82sten verjaardag eenc open- baro huldo uit alle oorden des lands. Hij stierf op 27 Sept. 1865 to Etten. Biogr.: W. A. v. Rees, Verineulen Krieger.

VERMILJOEN. Roode verfstof, zijnde zeer

fijn geslibt cinnabr (zwavelkwik); zie KWIK, KWIKERTSEN, II, 499.

VERNIS. Onder vernis verstaat men eene snel- drogende vloeistof die, dun uitgespreid zijnde, na de verdamping op vaste lichamen een stevig daaraan vastgehecht en in water onoplosbaar, ge- woonlijk glanzend en doorschijnend, bescher- inend en gladmakend laagje achterlaat.

Aan dezen eisch voldoen de drogende olien (III, 74), vooral nadat zij met lood- of mangaanoxjde gekookt zijn; voorts de oplossingcn vaji harsen in drogende olie („vetvernis”), in spiritus („glans- vernissen”), of in terpontijnolie („terpentinver- nis”).

Na ver want aan vernissoon zijn lakken; over de grondstof daarvoorziecnhctartikelLAK,II,505, waarbij nog aantetekenen is, dat in den laatsten tijd ook getracht word aan de markt te brengen de Nedorlandsch-Indische stoklak, die op Sumatra als ambalau (I, 33) bekend is; over een soort- gelijk Javaansch artikel (gala-gala), zie Teysman- nia 1901, 354. Van beide artikelen schijnt echter de beschikbare hoeveelheid te gering om uitvoer toe te laten.

VERNONIA. Plantengcslacht der Compositen, waartoc een heester- en boomachtige soort be- hoort, een merkwaardige uitzondering in deze groote plantenfamilie, waaronder overigens bijna uitsluitend kruiden voorkomen. Bekend in dat opzicht is *V. arborea* (SOEND.: Hambiroeng; (JAV.: Dedek, Semboerig), die tot 30 M. hoog kan worden en van af de vlakte tot 2500 M. boven zee is verbreid. Het hout is in Kediri voor de lucifers- industrie gebruikt. De kruidaebtigo *V. cinerea* (MAL.: Boejoeng boejoeng, Lidah andjing) is een onkruid in tuinen, dat als inlandsch geneesmid- del word gebruikt. *V. anhelminticis*, een een- jarige struik uit Ceylon on Voor-Indie, waarvande vruchten aldaar tegen huidziekten worden aan- gewend. Op Java worden ze onder den naani koersani of moersani gcinportceerd en gebruikt bij het samenstellen - van vcrschlende djamo'es^ ook wel als abortivuin. ^{af f}

VERPONDING. Zie < BELZVSTINGEN.

VERSLAG (KOLONIAAL). Het Koloniaal Verslag dankt zijn ontstaan aan de grondwet van 1848, welke voorschreef, dat de Koning jaarlijks aan de Staten- Generaal een omstandig ver slag doet geven, van het beheer dor kolonien, en bezit- tingen van, het Rijk in andere werelddeelen, welke b ep a ling sedert onveranderd is gehand- haafd (art. 60 der grondwet van 1848; art. 62 van dio van 1857). Hot eerste verslag van dien aard, loopende over 1849, werd echter eerst in 1851 ingediend. Daar liet jaar 1849 dus zonder verslag voorbyging, wijl do voor do samenstelling daarvan vooreisichte bouwstoffen nog niet uit. Indie ontvangen waren, leed, op aandrang van de Twee do Kain er der Staton- Generaal, de toen- malige minister Pah nd uit de bij zijn departement aanwezige bouwstoffen con voorloopig ovrzicht van den staat der kolonien samcnstel- len, dat onder den titol „Mededeelingen bet-ref- fend de ovrzcescho bezittingen van het Rijk** oncdr dagteekening van 18 J uni 1850 aan de Kixmer were! ingezonden. Klachten over de late vcrschijning van <het verslag leidden in 1868 (Loen hot verslag over Oost-Indie over 1865 en dat over West-Indie on do Kust van Guinea over 1860 verseehen) tot eene nieuwe regeling. Het verslag zou voortaan worden ingediend op

den dag der opening van de gewone zitting der Staten-Generaal en niet niër loopen oyer een kalenderjaar, doch worden bijgewerkt voor zover de jongste berichten uit de kolonien het zouden toelaten, welke gewoonte — afgezien van het feit, dat het verslag, in verband met het niet spoedig genoeg ontvangen van de noodige gegevens, op genoemd tijdstip gewoonlijk slechts voor een deel gerced konit — sedert is gevolgd. Het verslag wordt sedert die nieuwe regeling, met wyziging tevens van den tot dusver gebruikelijken titel in dien van „Koloniaal Verslag**”, genoemd naar het jaar waarin het wordt ingediend en niet, zooals tot dusver de gewoonte was, naar het jaar of de jaren waarover het loopt. Eerst met het verslag van 1870, dat in hoofdzaak over 1860 loopt en voorts alle berichten bevat, die op* het tijdstip van indiening hiër te lande bekend waren, kwam de nieuwe regeling geheel tot haar recht. De aansluiting met de in 1865 verschenen verslagen was — middels verkregen door de indiening van een verslag over Oost-Indie van 1865, loopende in hoofdzaak over 1866, een verslag van 1869 over West-Indie en de Kus- en Guinea, loopende in hoofdzaak over 1867 en een ander van hetzelfde jaar, dat, wat de laatstgenoemde kolonien betreft, over 1865 en wit Oost-Indie aant-gaat over 1867/68 loopt. De aan de verslagen toegevoegde statistieken behandelen, uit den aard der zaak, steeds het laatst verloopende kalenderjaar.

Het feit dat het Koloniaal Verslag, meer bepaald dat over Nederlandsch-Indie, wel een schat van gegevens bevat, doch, ook in onderling verband beschouwd, geen duidelijk beeld geeft van wat er in de kolonien geschiedt, noch een algemeen indruk wekt van het gevoerde beleid, heeft aanleiding gegeven om aan Jiet verslag van 1917, bij wijze van proef, een overzicht toe te voegen, houdende nedeelingen en beschouwingen omtrent verschillende belangrijke onderwerpen, in de hoop daardoor in wijden kring, in Nederland zoowel als in Indie, het inzicht te verhelderen in den algemeen gang van zaken en een indruk te geven van het gevoerde beleid; ook in den vervolge zullen de koloniale verslagen, zooveel doenlijk, van dergelijke mededeelingen vergezeld gaan. Te beginnen met het verslag van 1918, is het aantal der bijlagen belangrijk ingekroinpen, door weglating van de statistieken, welke in de afzonderlijke verslagen omtrent verschillende takken van dienst of in den legeringsmanak plegen te worden opgenomen.

Het Koloniaal Verslag maakt deel uit van de in folio verschijnende verzameling stukken, die voor de Staten-Generaal worden gedrukt, welke wijze van uitgave de algemeene verspreiding van het verslag niet in de hand werkt. Eene poging van particuliere zijde om daaraan tegevoegd te komen is mislukt. Door de firma Kernink en Zoon te, Utrecht zijn namelijk de verslagen over 1849—1854 in gr. 8° in den handel gebracht (1857 — 1858), (loch wegens gebrek aan belangstellig moest de uitgave in dien vorm worden gestaakt. Eene nieuwe proef in die richting werd in 1902 van regeeringsgenomen door van een tweetal hoofdstukken („Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard” en „Landbouw, boschwezen, veeveelt, mijnwezen, handel en nijverheid”) overdrukken

in 8° verkrijgbaar te stellen. In 1913 is ecliter die afzonderlijke uitgave, voorzover de op den landbouw, enz. betrekking hebbende mededeelingen betreft, gestaakt, in verband met de publicering in Indie van een officieel Verslag omtrent handel, nijverheid en landbouw in Nederlandsch-Indie*.

Uitvoerige mededeelingen aangaande het ontstaan en de toepassing van het grondwettelijk voorschrift tot indiening van koloniale jaarverslagen zijn vervat in het werkje van E. de Wahl, getiteld: De koloniale politiek der grondwet en hare toepassing tot 1 Februari 1862, en wel biz. 32 e.v. en 378 e.v. Men zie ook aangaande dit onderwerp de Indische Gids 1896 II, bl. 1887, en 1897, I, bl. 21 en 222, en II, bl. 1317.

VERSLAGEN EN STATISTIEKEN. Zic voor de van Regeeringswege of door gouvernementsinstellingen uitgegeven verslagen, de elk jaar verschijnende Regeerings-Almanak, dl. I.

VERSPYCK (GUSTAVE MARIE). Geboren te Gent (Belgie), 19 Februari 1822, zoon van Abraham Clodius Joannes en van Desideria Pieron. In 1838 in dienst getreden als cadet der infanterie bij de K. M. A. In 1842 benoemd tot 2c luitenant bij het leger in Nederland, in 1846 overgegaan bij dat in O.-I. Hij diende daar in de rangen van luitenant, luitenant-adjudant en kapitein van 1846 tot 1856. Een gedeelte van dien tijd was hij ingedeed bij het korps saappeurs. \ ; m

1854 — 1856 najn hij deel aan de krijgsvindelingen ter Westcrad, van Borneo, waar hij in het gevecht bij Montrado licht gewond werd en zich bijzonder onderscheidde. \ an Januari

1855 — Ju Ji 1856 was JnJ waarn. assistent-resident van Montrado, waarvoor hein eene dankbetuiging van de Regeering gewerd voor de bcwcezen uitmuntende diensten.

Het tweede Indische tijdvak liop van 1859 tot 1868. Tot majoor bevoorced, w< r<l hij comruai-dant der troepen te veldc, tevens v ; iam. r<- -idiciit, in de Z.- en O.afd. van Borneo> „Voor zijne i) die betrekking gedurende jaren bewezen mi - muntende diensten en het voort durednand <•> • < h torsen van de daaraan verbouwen groote lijkheden en zorgen”, word liij in 18 (>2 l> u i l <• n - g e w o o n bevoorced tot onel. K<n

jaar later, ondr (lankbetuiging voor de v<-le en gewichtige diensten, op verzoek van zijne furr-tien ter Z.- en O.afd. van Borneo ontheven, dien- de hij op Java, totdat in 1865 zijn. bevor<-h-ring tot kolonel en benoeming tot chef van den goiicra-len staf volgde.

Tijdens zijn ver] of in XcderJand (1868--70) werd kolonel Verspyck beïoendit tot adjudant des Konings in buiteng. dienst en bevorderd tot generaal-majoor. I JI dezen rang in Indië teruggekeerd, was liij eerst werkzaam bij het Dep. v. Oorlog daarna als commandant van de 2c afdecl. op Java, vervolgens als chef der lie afdecl. van Jlet Dcp. v. 0. en, toon de 2c expeditie tegen Atjeh uitermost moest worden, als hoofd van het bureau voor de krijgstoerusting op Sun) - tra, om daarmul als 2dc bevelhebber bij die expeditie, naast generaal Van Swiden, op te treden. In 1874 werd Jij, op verzoek, gepensionneerd, onder dankbetuiging voor de vclc bcwcezen be- langrijke diensten en onder toekening van den titel rang van luitenant-generaal.

Na terugkeer in Nederland wachte den generaal nog eene toekomst van groote bedrijvigheid.

In 1878 werd hij benoemd tot adjudant-generaal en groot-officier van het Huis des Konings en in 1894 tot adjudant-generaal der Koningin, waar door hij, eerst bij Koning Willem III, en daarna tijdens het regentschap van Koningin Emma en de regering van Koningin Wilhelmina eene belangrijke plaats aan het hof innam en met verschillende gewichtige missien bij buitenlandsche hoven verzeerd werd. In 1895 viel op hem boven-dien de keuze van Kanselier der Nederlandsche Orde.

In 1881 werd hij met zijne wettige afstammelingen in den Nederl. adel verheven, met den titel van „jonkheer”.

Als schrijver nam generaal Verspyck deel aan de Atjeh-polemiek, men zie de brochures: „Lou-don en Atsjin” (1875) en „Generaal van Swieten op de waarheid” (1879). Hij overleed den 7 Mei 1909 te s-Gravenhage.

Literatuur ■ Is in den Tijdspiegel van 1865, I, bl. 2-13 een aan den luitenant-kolonel G. M. Versyck gewijdt artikel te vinden, voor bijzonderheden omtrent zijn optreden op de West-, en op de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, alsmede voor zijn aandeel in de geschiedenis van den Atjeh-oorlog, zijn de bronnen te vinden bij W. A. v. Rees, *Montrado en de Bandjarimasinsche krijg*; bij E. B. Kielstra, *Beschrijving van den Atjeh-oorlog*, v oorts bij de artikelen: KON; (SI, II, 1.1. 12.5).

(I, bl. 135) en ATJH (I, bl. 65), alsmede in „de Kijijfs^csi^hic<l<-n.i.s v; i) Nc(l-Indie; door G. B.

II <' I. <li. II. bl. 1,21 v.. .57, 70 c. v. en dl. III. bl. 80 c. v.

VERSTEENINGEN = Fossielen of Petrefacten. Zie (JEOLGIE).

VERSTERKINGEN. Hadden de versterkingen floor de 0. I. (>mj) agnie gebouwd alleen ten doel hare handel-loges en nederzettingen te beveiligen i^en dr inleinsuhc bevolking en tegen kleine mEernminien van hare, op haren alleenhandel J i un-t i'c JCur. cCnurrenten, onder het bestuur \ .-(; <-n. Dacndcls (180S— 1811)

wcr-

>i<n op Java versterkingen opgericht, die ten doeli. niden <r l;ui<l-il<fensi-<^*bcvor(lrcn, doordien zij het l<^T-I run hadden te verleen bij de vei- ilclit/in/ I e./in \ rrenxl go weld. Sedert zijn derge- li|l<<- vir j r krin/i n tegeu een buitenlandschen v n<l hl liven daarnaast werden

l <H \ <<ir cenitfe jaren (>c>k versterkingen aange- i mili-n, <lic allcen ecu rol hadden te spelen tegen inlands lie ijamilijkv ondernemingen, hetzij om Ix'.-t urset ablisMuncntcn o.a. tegen dergelijke on- derminingen te lieveligen, hetzij om onze troc- [<<11 bij hiitin* act ie tobt^scun|Hintej te dienen. lit craard had den <lezc „ versterkingen tegen een jilandschen vijmnd” cen gringer defensief vermogen dan (!Ci^stb!(loel(k, ci a ar zij allcen bescherming liadden te verleen tegen aanvallers, die op primitiecvp wijze bcwaj)ond zijn.

ooral na <lc aggressive, succesvolle actio onzroepen op Atjeh in 1896 en volgende jaren, heeft liilcrwge heL beginsel ingang gevonden, dat tegen cen ini. vijand alleen heil is te verwachten v; i! en kruchtig ofTensief, dat, dank zij onze betere wapening, organisac en goefendheid, on- der allo omstandigheden inogelijk is, en waarbij versterkingen, die vcr-ledigd moeten worden, niet allcen geheel overbodig zijn, doch zelvs als nit den

troep zouden kunnen werken. Thans kont men dan ook in Indie noch permanente, noch tijdelijke versterkingen tegen den ini. vijand.

Daarentegen kunnen versterkingen, die ten doel hebben met het leger en de vloot saam te werken tot kcoring van een buitenlandschen aan- valter, niet gemist worden, want al is ook in den strijd tegen dusdanigen aanvaller de offensieve strijdwijze de eenige, die afdoende resultaatft bc- looft-, steeds dient men cr op bedacht te zijn, dat 's vijands overmacht in getalsterkte, wapening, technische hulpmiddelen enz., de onbekendheid met zijne planncn en voornemens, de uitgestrekte- heid van het operatiegebied a.a. cr toe kunnen leiden, ons op sommige punten tot zuiveren af- weer te bcpalcn cn versterkingen bieden de gele- genheid de daarvoor noodige troepen tot een minimum te beperken, zoodende het grootst mo- gelijk aantal beschikbaar houdend voor offensief optreden elders.

Een kort overzicht van de versterkingen, die in den loop der tijden in den Archipel zijn gebouwd, dan wel allcen ontworpen, moge hier volgen.

Reeds in 1600 bouwde Van der Hagen het Kasteel van Vercs op Amboina en Alatelief in 1607 het forb Melajoe (twee jaren later herdoopt in Oranje) op Ternate, waar in het midden van de' zeventiende eeuw c>ok de forten Kajoe Me rah en Terlukko werden bezel en de sterkte Willemstad verrees. Hoen bouwde in 1609 het fort Nassau op Banda Neira en hot Kasteel Barneveld op Batjan, Schot in 1611 het Kasteel Concordia op Koepang (Timor) en Coen in 1618 hot_fort to Jaliatra, dat het volgende jaar den naam van Batavia ontving. In 1622 werd de stad, bij dit fort aangebouwd, vorsterkt en in 1628 weerstond de schans Hollan- dia aldaar twee malen een aanval van de troepen van den Vorst van Mataram.

In 1650 sfrichtte De Vlaming een klein fort op Bocton en enkele jaren later verreezen cr versterkingen op Ceram, Goram en omliggende eilanden. In 1657 werd to Menado een fort gebouwd; twee jaren later geschiedde dit to Palembang. In 1667 werd het fort Oedjoeng Pandang te Alakassar door do Compagnie bezet en met den naam Rotterdam gedooft. Op Loalioe verrees het fort Overburg, op Haroekoe het fort Zeclandia en in 1691 werd op Saparoea het fort Wijk bij Duurstede opgetrokken. In 1667 werd een bezetting gelegd op den berg van Japara. In 1684 werd het fort Spedwijk aan de monding der Tjipandan (Bantam) opgericht en cen schans gebouwd aan do Tangerang-rivier. In 1705 word te Kartasoera eene bezetting in een fort gelegerd. In 1708 werden erschansen opgeworpen bij Kali-Anjer, Gom- bong en Pnsocrocan, in het volgende jaar werd het kleine fort Dodingo op Djailolo gebouwd. Se- maraug verkreeg later een defensieve ringmuur, terwijl te Oncarang het fort de Ontmoeting (1746) verrees, te Salatiga hot fort de Hersteller (1746), te Bojolali het fort de Veldwachter (174G), te Soerakarta het fort do Grootmoedigheid (1746 — 1765) en te Klatexi het fort Engelenburg (1758).

In 1746 vckreeg de Compagnie het recht een fort te boil wen to Tabanio (Bandjermasin) en in 1761 word licr- fort te Goontoeng in Siak vor- nieuwd. Vier jaren later werd dit wedcr verlaten.

In 1760 werden er kleine forten opgericht te Natal en to Tapanoeli; in 1770 word een forte in den Oosthoek van Java to Banjoe-let gebouwd, dat spoedig daarop naar do baai van Pampang

werd verplaatst, en een ander te 2^ooesa-Barong. In 1779 werd het fort te Pontianak, in 1783 de sterkte te Tandjoeng Pinang op Riouw gesticht.

Inmiddels was de stad Batavia zeer in omvang toegenomen. In 1780. werd de Westelijke ingang der lange haven aldaar verdedigd door het Water-kasteel op het strand, zijnde een fort mot gebouwen vuurlijn en gracht-verdediging. Het kwartier Oostwaarts van de haven werd beschermd door eene linie (waarin een, door een breede gracht omringde, sterreschans), die aansloot tegen het kasteel met zijn vier bastions „de Diamant, de Robijn, de Saffier en de Parel”, gelegen a an don rechteroever dor Grootte rivier, die in de haven uitmondde. Achter dat kasteel lag de langwerpige vierkante stad op beide oevers der rivier, omringd door een bijna vierkante linie van bolwerken met bastions, gedeekt doof een breede, natte gracht. Om die buitengraclit lagen de voorsteden en daar- buiten de fortes Antjol, Jacoba, Noordwijk, Rijswijk, Vijfhoek, Angke.

Te Meester Cornelis werd een klein fortje gebouwd evenals te Cheribon. Te Banjoewangi was dit reeds voor jaren geschied evenals te Rembang.

De Gouv.-Gen. Van Overstradn (1796 — 1801) deed te Weltevreden een militair kampement aanleggen om een plein, (het latere Waterlooplein), waar op het midden de hoofdwaclit was opge- trokken.

De Gouv.-Gen. Daendels deed het kasteel van Batavia slechten, te Djoekakarta een fort bouwen (1808), nabij Meester-Cornelis een stelling ixirichten (zie : KRJGSSVERRICHTINGEN en VERDEDIGINGSSTELSEL VAN INDIE), de verdedigingswerken langs de Noord-kust van Java verbeteren, en tot afsluiting van den toegang tot de oorlogshaven het fort Lodewijk (In J 819 her- doopt in Oranje en in 1840 in Erfprins) bouwen; enkele ontworpen versterkingen, zoals aan de Merak- en aan de Moeuwenbaai bleven onuitge- voerd. alleen bij Anjer werd een klein fort ge- bouwd.

Behalve vorenbecdoelde, door Daendels gebouwdde werken, werden bij de overname van de Koionien van de Engelschen in 1816, blijkens een rapport van den Luit.-Gen. Antbing aan de Commissarissen-Gen., op Java en Madoera de volgen- de versterkingen aangetroffen: het fort Indramajo op den linkeroever der Tji Manoeck, forten nabij Cheribon, Tegal, PCKalangan, J a para, Joana, Re in bang, Grissee, Paseroean, Soemehap, Oc- narang, Bojolali, Klaten, Soerakarta en Banjoewangi. Van al deze versterkingen verkeerden die, welke gelegen waren op punten, welke behoud moest worden verzekerd, in goeden staat, de overige waren of min of meer vervallen of door hun Jigging veroordeeld. (Zie P. J. F. Louw, De Java-Oorlog van 1825 — *30. Eerste Deel, bl. 176-179).

De memorie van den Koi. Schultze in. 1822 (zie VERDEDIGINGSSTELSEL VAN INDIE2) had op fortificatorisch gebied alleen ten gevolge, dat de ringmuur om Semarang werd afgebroken en aan het fort Oranje eenige verbeteringen werden aangebracht. Zoals in vorenvermeld artikel gezegd, deed de Comm. Gen. graaf Van den Bosch reeds dadelijk een aanvang niaken met het uitvoeren van enkele door hem noodig geachte verdedigingswerken, waartoe hy in 1832 bepaalde, dat zonder bijzondere machtiging van hooger- hand jaarlijks niet meer dan / 500.000 voor den

bouw van zulke werken mocht worden besteed. Het verdediffingsplan van Van der Wijck, den ontwerper van het stelsel Van den Bosch, omvat- te op fortificatorisch gebied den bouw van de vol- gende werken: te Batavia een citadel en nabij Antjol eene redoute met defensief blokhuus; te en nabij Semarang een citadel, een lunet met blokhuus, een batterij tot bestrijking van den mond der Torbajarivier en een lunet met blokhuus tot verzekering van den mond der Seniarang-rivier; te Soerabaja, in het Westervaarwater op den zandbank ten N. van het fort Oranje, eene batterij en in het Oostervaarwater twee batterijen, voorts aan de landzijde een aarden wal en een citadel; de vesting Willem I als hoofdversterking van de Toentang-stelling en in die stelling de noodige dijkposten, redoutes, torens en batterijen; werken ter verdediging van de Merakbaai en Tjilatjap; forten te Bandoeng, Awie, Alelirip en Goin bong; een versterkte nieuwe hoofdplaats in Midden-Java.

In 1836 werd bepaald, dat jaarlijks een bedrag van een millioen gulden zou worden toegestaan voor den bouw van vorenbecdoelde werken. Het Ind. Staatsblad no. 3 van dat jaar rcelde „de „onteigening- van vastigheden binnen den on- „trek der op Java aangelegd wordende defensie- „verken”, terwijl het Ind. Stb. 1843 no. 13 in- „hield : „Bepaling van den afstand, binnen welken „geene gebouwen enz. in de nabijheid dor defensie- „werken op de Buiten-Bczittingen mogen wor- „den opgericht.”

In de meindrie Von Gagern (zie VERDEDIGINGSSTELSEL VAN INDIE) werden eenige werken uit het plan Van der Wijck onnoodig, andere ondoelmatig geacht, zoodat slechts tot stand zijn gekomen: de vesting Willem I (naam v.T. lecd bij Ind. Stb. 1837 no. 41), de forten te Gon : - bong en Ngawi: de citadcl Prin. van Oranj- (naam verleend bij Ind. Stb. 1837 no. -11) te Sein.- rang en twee lunettes aan het strand aldaar ben- vens een redoute bij Torbaaja; de citidcl Prin. Fredcrik (naam verleend bij Ind. Stb. 1837 4 J) te Batavia en conige strandbatterijen aldaar r: do vestingwerken van*de landzijde van Soerabaja (gebastioneerde aarden linie, 6 K.M. < ; n l>>■-

staande uit 1G fronten) en d(- citadel Prins H>-H drik aldaar (naam verleend bij 1 nd. St b. 1837 n<->. 41); de kustbatterij te Karang-Bolooig (. . 0. punt van Noca K6inbangan); en voorts de vol- gehde niet door v. d. Wijck voor*stelde werken: bevestiging van de reeds tijdens Jij bestuur der O- l. Compagnie bestaande maritiche politic op Onrust (2 batterijen en een Loren *p genoemd eiland, benevens een toren op elk> der cilandc-n Purmerend, Kerkloef en Kuyper) (en cen forf, o] > de land tong van Tjilatjap en eene batterij op Banjoe Njappa (Noca Keinbangan).

Met betrekking tot Batavia had Von Gagern voorgesteld om, behalve de stranddefensie te verbeteren, ook Weltevreden te versterken door het inrichten, ten 0. en ton Z. van die plaats van de door Van den Bosch ontworpen linie (Defen- sielijn Van den Bosch) en ten W. en ten N. do'r versterking van Koningsplein en Noordwijk ; op (?lk der hoeken van dozen vierhoek had een fort moeten verrijzen, waarvoor op den N. W. hock de citadel Prins Frederik dienst had kunnen doen. Deze bevestiging is echter nooit tot stand geko- men. Zie VERDEDIGINGSSTELSEL VAN INDIE

Ten aanzien van de versterkingen, uitsluitend bestemd tegen den ini. vijand, bepaald het Kon. best van 2 Aug. 1853, welke zouden worden gebouwd nrt voltooiing van de voor de defensie noodig geacht werken; voor Java word urgent geoordeeld eno verbetering van de forten te Djokjakarta op Soerakarta en van het blokhuus te Patjitan. Bij Ind. Stb. 1853 no. 26 werd cu „do permanente versterkingen in Nederlandsch-Indie“, met uitzondering der citadellen bij vestingen in 4 klassen gerangschikt, te weten: I. Versterkingen van den eersten rang, zijnde vestingen: II. die van den tweeden rang, bevattende forten, gebouwd in ver band met het aangenomen stelsel van verdediging; III. die van den derden rang, bevattende sterkten, onder I. II, en IV niet bedoeld, zooals forten, defensietorens, batterijen, linien, enz. en IV die van den vierden rang, bevattende posten tegen inlandsche vijanden. Bij de Ind. Stb. van 1853 no. 27 en 1857 no. 73, werden gearresteerd staten van „Rangschikking der gebezigt wordende versterkingen“ onderscheiden: I. „op Java en Madoera“ en „op de Buitenbezittingen“. Deze staten werden herzien en op nieuw vastgesteld bij de Ind. Stb. 1860 no. 115 en 1863 no. 31, uit het Jaatste waarvan het volgende wordt aangeeteekend: Op Java en Madoera behoorden tot de versterkingen van den eersten rang de vestingen Willem I en Soerabaja, tot die van den tweeden rang de forten Prins Frederik te Batavia, Prins van Oranje te Semarang, Generaal Cochius te Gombong en Generaal van den Bosch te Ngawi (beide lantstbedoelde namen waren vroegerlijk bij Ind. Stb. 1859 no. 23), tot die van den derden rang: 7 werkjes nabij Batavia, de maritieme positie op Onrust, 4 werkjes nabij Semarang, de kustbatterijen te Karang-Bolong en Binjoe-Njappa (Nocsa-Kenibangan), (het werk op de landtong nabij Tjilatjap was toen nog niet gereed). Zie E. de Waal. Onze Indische Financien. Deel II. biz. 267 — 269), 1 kustbatterij nabij Soerabaja en de forten te Anjer en te Banjoewangi: 1 Qi die \ ; ui <lc n \ icr <len rang: 31 redoutes, forten, blokhuisen, enz. Versterkingen van den eersten rang werden op de Buitenbezittingen niet aan jeLroilen, wel 15 van den derden en 65 van den vierden rang.

Het her, „“, bedrag van een miljoen izulden, sedert 1836 jaarlijks voor de „buitenbezittingen“ werd toegest aan, verschee „i 1 sr. i : -t <-i > | > op 'r lic/roit iii]. v.erd in 1 s ; 7 en 1 S (: 8 tot die leeft. verminderd: sedert 1869 wxrden militaire werken niet in <?er in gewone <■ 11 ijuien/i-wjK.- onlerscheiden. (E. de Waal) Onz. Ijidi- h- (' iiiiik iCii. 'rwerlc deel. biz. 261).

Als gevolg van veranderde inzichten op defensiegebied waf en 1892, toen lic tians in hoofzaak noggeclend verdedigingsstelsel word vastgesteld, reeds vele versterkingen voorkomende op hooger bedoelden tuut, behoorende bij Ind. Stb. 1873 no. 31 vervallen: zoo in 1870 (Ind. Stb. no. 95) het fort Prins Hendrik te Batavia ca (Ind. Stb. no. 93) de linie van Soerabaja, in 1872 (Ind. Stb. no. 49) do maritieme positie van Onrust, in 1871 (Ind. Stb. no. 158) het nog onvoltooid fort Generaal Cochins te Gombong, in 1873 (Ind. Stb. no. 247) het fort Prins van Oranje te Semarang en eenige kleinere werken nabij die plaats, voorts tusschen 1860 en 1882 21 versterkingen van den vierden rang op Java en Madoera en 7 van den derden. benevens

rang op de Buitenbezittingen. Daarentegen word bedoelde staat in het tijdvak waarvan hier sprake is o.m. verrijkt met eenige actieve versterkingen van den vierden rang op de Buitenbezittingen, voornamelijk z.g.n. defonsieve kampementen. In 1879 werden het fort Generaal van den Bosch te Ngawi (Ind. Stb. no. 235) en het fort te Banjowangi teruggebracht tot versterkingen van den vierden rang, welk tot sedert 1866 00k tai van versterkingen van den derden rang op de Buitenbezittingen hadden ondorgaan.

Het rapport dor Commissie Kromhout-Kruys-Haver Droeze (zie VERDEDIGINGSSTELSEL VAN INDIE) oordeelde (in 1892) onnoodig: de vesting Willem I, de kustbatterijen te Tjilatjap, Karang-bolong en Banjoe-Njappa, de meeste batterijen nabij Batavia, de nog overgebleven werkjes nabij Semarang en het fort Prins Hendrik te Soerabaja, al welke werken dan 00k als zodanig werden opgeheven. Alleen de kustbatterij nabij Tjilatjap is later weer als verdedigingswerk aangeriekt en verbeterd.

Bij Ind. Stb. 1905 no. 540 verviel de indeling van de verdedigingswerken in werken van verschillende rangen en werd vastgesteld een overzicht van de verdedigingswerken in Nederlandsch-Indie, waarom verboden kringen zijn getrokken, welk overzigt, sedert gewijzigd en aangevuld, thans (1915) bevat: 9 werken en batterijen in den ontrek van Batavia, 1 werk en 1 batterij nabij Soerabaja, de verdedigingswerken in de Preanger Regentschappen.

By het Gouv. besluit in Ind. Stb. 1916 no. 427 werd vastgesteld een nieuw „Reglement op het verleen van toegang tot- en het bezichtigen van verdedigingswerken, artillerie-inrichtingen of a L'tillerie- magazijnen onder beheer van het Departement van Oorlog in Nederlandsch-Indie“, ter vervanging van het, bij het Gouv. besluit in Ind. Stb. 1903 no. 19G vastgestelde, gelijknamige reglement. Eerstbedoeld reglement werd sedert gewijzigd bij het Gouv. besluit van 14 Nov. 1917 no. 46 (Ind. Stb. no. 669). „“

VERTIENINGSBELASTING. Zie BELASTINGEN d.'d' 1, bl. 242.

VERVEM EN VERFSTOFFEN. Eene opsomming van plantaardige kleurstoffen, en van eenige harer toepassingen in de Indische huishouding is bereids gegeven. A an de daar vermelde stoffen zijn, nog toe te voegen: gele catechu of gambir (zie aldaar) en kino (zie aldaar), beide tevens loomiddelen (zie aldaar) zijde, als mede cainpeche-hout (zie Haematoxyloen.). Men zie 00k henna, guttegom, clraklenbloed of djeenang, rhamnus-groen; vore voorts het artikel over tatoeeren. Verscheidene kleuren- of bestanddeelen van plantaardige verfmiddelen zyn opgesomd bij plantenstoffen. Dierlijke verfstoffen van zekere beteekenis zijn o. a. cochenille (zie aldaar) en lacc-dye (zie LAK). Eene bijzonder plaats nee mi in het zg. jaune indicin (zie aldaar). Onder de minerale anorganische verven zijn er geon, die voor Ned. Indië bijzondere beteekenis hebben. De voornaamste zijn: voor wit loodwit (cerusso), barytwit (permanonitwit), zinkwit, krijt, talk; voor geel ok er, chroomeel (loodchromaat.), opmerkt (zie wura-ngan); voor rood nienie, cinnaber en vermilj oen (zie aldaar), realgar; voor blauw smalt of kobalt-blauw, ultramarijn; voor groen (irona-uarde (seladoniet), Schweinfurter groen, berggroen,

chroomgroen; voor bruin bolus (Siena-ft ar de), omber of umbra: voor zwart graphiet (potlood), mineraal-zwart. ♦

Wat de betekenis van verfstoffen voor den Ned.-Ind. handel betreft, zij hier vermeld, dat de waarde van den invoer uit Nederland in het jaar 1913 ± / 2.220.000 en die uit andere landen (meest via Singapore) ± / 1.754.000 bedroeg. De anilinekleurstoffen door D.uitsch fabricken hebben aan deze cijfers een niet onbelangrijk deel.

Het verven geschiedt door de inlanders gewoonlijk niet als afzonderlijk beroep, echter is op Java de blauwververij van wecfsels een bedrijf, dat door bepaalde personen (toegang met el) wordt uitgeoefend. Bij de allengs vermeerderde belangstelling in de Ned.-Indische kunstnijverheid en hare technieken, worden tegenwoordig ook de inlandische wijzen van verven meer nagegaan en beschreven. Men zie dienaangaande o. a. eene studie van J. E. Jasper over in: *Kleurmethoden* (Tijdschr. Binnenl. Best. XXII, 350), alsmede de geïllustreerde beschrijving der Indische weefkunst door J. A. Loeber. in *Bull. Ko.* 31us. Haarlem n°. 29. De Inlandsche Kunstnijv. door J. E. Jasper en M. Pirngadie. II, *De Weefkunst*. Voor de batikunst, gelijk deze thans naar Indische wijze in Nederland beoefend wordt, is eene geheel nieuwe verf-techniek ontstaan, die in de nummers 23, 25 en 28 van laatstgenoemd bulletin beschreven is. Over het Indisch roodverven met koedoe (zie aldaar) als v erfst of en met de aluinhoudende djirak. (Syni)locos) als bijmiddel verscheen in 1902 eene studie van F. Driessen.

Ook als versieringstechniek wordt van het verven een eigenaardig gebn>ik genaakt, n.l. bij de k a i n k 6 m b a n g a n, die sinds eeuwen bij de vorstelijke hoven op Java in gebruik zijn ge- weest. Speelt bij ikatten en batikken de lijn als ornament een groote rol, hier daalt ze af tot de meest ondergeschikte betekenis, dient slechts tot scheiding van grootere kleurvakken. Vandaar dat de wijze van vervaardiging zeer simpel i<- De lap witte katoen vouwt men tweemaal dubbel, slaat dan nogmaals om, parallel aan de diagonaalrich- ting van dit vlak, zoodat, als alles gerced is, een langgerekte ruit of rhoinbe gevormd is, een geo- metrische figuur, die hier voortkomt uit de her- haalde deeling van het laggwerpige doek. De grenslijn van de ruit wordt met naald en draad saamgerogen, w<?ardoor de st of op die pl a s ten ingerimpeld wordt. Hetgeen niet geverfd mag worden. wordt onjwonden met- een pisaugblad, dat ter meerder lenigheid even bo ven het vuur gehouden is, welke bedekking tusschen bamboe- latten vastgekeld wordt. Zoo toebereid kan de Jap in het indigoblad gedoni)eld en als de verf genoegzaam doorgedrongen is. het pisaugblad en de rijdraden verwijderd worden.

Een helder witte ruit is dan gevormd op een donkerblauw fond on de eenvoud van den aangebrachten vorm wordt vergeoed door het ei^enaar- dige karakter, dat de grenslijnen vertoonen. Door het sa^ienrijgen en de daardoor verkregen plooi- vorming is de veifstof slechts gedeeltelijk door- gedrongen ; het witte vlak is aan alle zijden be- grend door wazig uitloopende zigzaglijnen, die door het tegelijk bewerken der vier zijden een sprekend regelmaat vertoonen.

Meestal bestaan dergelijke doeken uil 1 week 1 eu

ren, waarbij een fraai resultaat verkregen kan worden door het juist toepassen der kleurverhou- ding. Voor blauw wordt de inheemsche indigo gebruikt, voor geel kurkuma door kalk versterkt, voor somber rood kasemba, voor groen de her- haalde verving met blauw en geel. En door het eeuwenlang gebruiken dezer vier kleuren is door den inlander een vaardigheid in de toepassing ver- kregen, die de kain's Jccmbangan, stalen van heer- lijke kleurschoonheid doen zijn. (Zie By drage G. P. Rouffaer i. d. Catalog us van O.- en W.-I. Vlechtwerk enz. Den Haag 1902, bl. 89 — 92 en de mooie afbeeldingen in kleur op plant 52 van „De Batik-kunst in Nederlnndsch-Indi. ' ' door G. P. Rouffaer en Dr. H. H. Juynboll, afl. III).

In het beter bekende p l a n g i-werk treedt daarentegen mecr ornament c voortschijn. Met samenrijgen en afbinden wordt een versiering ge- vormd uit kleine en grootere vlakken, begrensd door op- en neergaande lijnen. Door het samen- binden van nopjes worden wazige vierkantje en gevormd, die, regelmatig op het doek verspreid, er als bloemmotieven uitzien, doordat na het verven en het verwijderen der omwindsels met een verf- stokje strepen op de nopjes zijn aangebracht.

Het verschil tusschen de kain kembangan en de k. plan.ci -bestaat dus alleen in de nreerdere uitvoerigheid, waarmee de laatste behandeld is. Hierbij voegt zich de mode'ne toepassing der aniline-verfstoffen, die deze Javaansche doeken door hun bont uiterlijk mntler aantrekkelijk m- ken.

Wanneer het eenvoudige het oudste i-, dan niogen de k. kembangan als de antieke exem- plaren gelden. In overeenstemming hiermee is het, dat deze doeken in de aan traditie gehechte Javaaische hoven zijn blijven voorui'teuen, terwijl zij buiten Java weinig voorkomen. De k. plangi daarentegen nicer: voornl O/> Bali, waar zeer mooie stukken go Di a kt wor<len. \order op Borneo en Sumatra. En bail on den I ndis<l.i : n Archipel is het zoo verspreid, dat men het, (v<-li- als het ikatten, wcl een intrnatioonal l)oecl<- kan noemen. Zie K. F. Abell, Bijdr. t. <l. Inl. Kunstnijverheid (T. v. N. en L. in N.-J. XXXW 1887, bl. 18 — 20; F. Driessen, Tie ; md <lyc work, manufactured at Semarang (I. A. f. JChii"=r. 11. bl. 106); J. E. Jasper, Ini. Kli urnietlKHlen (T. B. B. XXII. bl. 355 — 358); Catalog us v.HI (-) en W.-J. Vkschtwejk (n z., l)-(n Daair I<J. 85 - 100.

Bij beide soorLcu van d<>-kcn i- het rijgen. <le hoofdzak, het ean en bin den cn vcrvij der bedekte kom cer-l in il(t t w c"de j)laat>.

Vorwonderlijk is het dn. ; uorn nit, d. ; it alleen het rijgen het daaroj) voljzcd verven een middel tot textiele versiering i : -. Zoo vinden we liij <lc Halak's do(d<en, di<- op di<- wijze versierd zijn. Ook van Soeinbawa en Ternate is dergelijk werk bekend geworden)

Een artistieke hoogte b<?reikt dit werk - tritik genoemd --- in Keboeinei op Java, waar op katoen door ilczc simj)c) c technick allerniooste stu kkeei wo rd on gemaakt.

Dit tritik-werk komt ook in vrbimling met kfmbangan- en plangi-v/ei.k vooi*, een cnkelC pmal op zijde. Zie J. A. Jjoeber Jr, ^ exclie versieringen in Indie. Hoofdst. V. Geregen en gebonden doeckn (B<?chr. v. . Ini. Kunstnyv. no. V. — i n. W. , -

VETBUIKRIVIER, Zie HELLMIG BIVIKR.

VETH (DANIEL DAVID). Ge boron 17 Febr. 1850 te Amsterdam; tweëdc zoon van Pieter Johannes en Clara Buehler. Veth had een belang-rijk aandeel in het slagen der Sumatra-oxpoditie (1877 — 79) en bewerkte na afloop daarvan de „Aardrijkskundige beschrijving van Mid. don-Sumatra” met atlas van 16 kaarten (1882) en een album met 145 fotografien ojp 75 bladen, naar ter plaatse door hem gedano opnomingen. In 1884 vertrok hij naar de Zuid-westkust van Afrika, ten behoeve van de trekboeren adn de Cuncne; den 19den Mei 1885 overiced hij aldaar te Kalahangka aan de Copolorivier. Zijn stoffelijk overschot is later te Dordrecht begraven.

Zie verder: Eigen Haard 1885, bl. 456 en 468; P. J. Veth en Joh. F. Snellman, Daniel Veth's reizen in Angola, voorafgegaan door een schets van zijn leven, Haarlem 1887.

VETH (PIETER JOHANNES). Gcb. 2 December 1814 te Dordrecht, uit het huwelijk van Hulbert Veth en dornelia Johannu Picke, bezocht de Latijnsche school in zijne vaderstad, (waar vooral de lessen van den convector Dr. J. W. Grimm, die grooten invloed op zijne vorming heeft gehad en, door Veth steeds met groote dankbaanheid en hartelijke vriendschap word herdacht, hem veel belangstelling inboezemden) en werd in 1832 als student aan de Leidsche Hoogeschool ingeschriven. Hier behaalde hij zoowel in de let-teren als in de theologie den graad van candi-daat, maar werd om verschiillende redenen on-trouw aan de studie der theologie, waarom eene in 1838 gevolgde aanstelling als lector in het Engelsch en het Maleisch aan de Militaire Academic te Breda hem zeer welkon was. Tijclens zijn verblijf aldaar, in December 1840, had Veth het bewijs gelcvord van zijne gelukkige beoefening van licit 2rabisch door de uitgave en opeulijke verdediging te Leiden van do eerste helft van een. Specimen, exhibens majorem partem libri as-Sojil ii de no mi nib us relativis, inscripti Lubb al-fibiibi. Voor de uitgave van het tweëdc sluk van dii Specimen, werd Veth honoris causa door de Leidsche Academie tot doctor in de letteren be-voorihii'l. In 1841 lot hooglcraar in de Oostersche talcii, j lclr< ; eu/v schc oudheden en de uitlegkunde van heb Oule Testament aan het Athenaeum te Francker nangesteld, bekleëdc hij dezc betrek-king slechts kort, da ar hij reeds in November 1842 :tiin licit A tin-n a on Hi te Amsterdam word beroe-om da ar onderwijs te goven in dezelfde vak-ken als te Francker, maar, alsof dit nog niet vol-doende was, vrnccrclerd ct do Wijsbegeerte. Op 1 Mei 1843 aajvaardde hij deze botrekking. Ten gevolge van zijne benocining tot hooglcraar aan de nieuwe rijksinslcHijig tot oplicding van Indische ambtenaren verhuisdo Veth in 1844 naar Leiden en ving den 22cn September van het gc-nooicdc jaar zijne lessen aldaar aan met eene Toespraak over den aard en het doel van het onderwijs in do land- en volkenkunde van Nedfer-landsch-JUdie Voor toekonisige ambtonaren. Be-lialve het onderwijs in de land- en volkenkunde, was liej ook cl at in do godsdionstige ivetten, volkriinstellingen on gebruiken der Mohemmeda-ncn in den Indischen Aj'chipcl 'opgedragen. Bij do opheffing dier instelling in 1877 werd Veth benoojod tot hooglcraar, thans uitsluitend in de land- en volkenkunde van don Indischen Archipel, aan de Leidsche Universiteit. Nog een maal

verwisselde hij van woonplaats, toen hij door het bereiken van den zeventigjarigen leeftijd in 1885 zijn eervol ontslag kreeg* als hooglcraar. Van dat jaar tot aan zijn dood op 14 April 1895 sleet hij zijn loven te Arnhem.

Veth's werkzaamheid op wtenscappeijk gebied is van zoo voorschillenden aard geweest, dat het onmogelijk is in een kort bestek alles te over-zien. Daarom zullen wij ons hier in hoofdzaak be-palen tot die zijner werkzaamheden, welke met de bevordring der kennis onzer kolonien in verband staan. Reeds spoedig na zijno komst in Amsterdam, werd hij lid van het hoofdbestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap. In die betrekking bevorderde hij de uitgaaf van Javaansche, Boeigneeseche, Batakische en Dajaksche spraak-kunsten en woordenboeken en van bijbelvertalingen in verschiillendo talen van onzen Archipel. Van 1850—1852 was Veth (met D. C. Steyn Parve) redactue* van het dagblacl „De Ind” gewijd aan de belangen van Ned.-Indie, en van 1867—71 ger ant der redactie van het „Tijd-schrift voor Nedcrlandsch-Indië”. Bovendien was hij lid van de redactie van de(n) Gids van 1844—1876. In van vrchandelingen en aantekeningen op velerlei gebied, betrekking hebbende op de kennis onzer kolonien, werden in deze periodieke geschriften gepubliceerd, vooral op het gebied van politiek, land- en volkenkunde, taal- en let-terkunde, geschiiedenis en natuurlijke historie. Op politiek gebied deed hij zich kennen als aan-hanger van Thorbecke, Van Hoevell en Fransen van de Putte. Ook in het Zondagsblad en de Nieuwe Rotterdamse Courant verschenen hoofdartiklen, over politieke vraagstukken van zijne hand. In het tijdschrift Eigen Haard pu-bliceerde hij tai van byschriften by platen, op Indie betrekking hebbende.

Veth was secretaris def Regeeringscommissie, belast met het doen van voorstellen tot regeling van de opleiding der aanstaande Oost-Indische ambtenaren. Het resultaat dier voorstellen was de oprichting der Rijksinstelling tot oplicding van Indische ambtenaren te Leiden, waaraan Veth van den aanvang af als hooglcraar verbonden was. Verschiillende artikelen werden door hem over de opleiding dier ambtenaren geschre-ven en in verschiillende tijdschriften gepubliceerd. Maar ook het lager onderwijs, zoowel in Nederland als in Indie, ging hem zeer ter harte. Bij de opening der algemeene vergadering van de Maat-schappij tot Nut van t Algemeen in 1850 toeh hij eed hij als voorzitter cene aanspraak: Over den toestand en do behoeften van het onderwijs der jeugd in Ned.-Indie, terwyl o.a. in het Tijdschr. van N.-L. (1851) voorkomt: lets over de opvoe-ding der kinderen van Europeesche militairen in Ned.-Indie en in de Gids van 1855: Over het onderwijs der Javanen.

Van de vooral aan Veth's onveruoicden iix'er te danken oprichting van het Kon. Ned. Aard. Geh. in 1873, was hij de eerste voorzitter en bleef dit tot in het jaar 1884, toen hij deze taak nederlegde en tot ecre-voorzitter werd be-noemd. Als voorzitter heeft hij niet weinig bij-gedragen tot don snellen bloei van het Gcnoot-schap en in het Tijdschrift door het Genootschap uitgegeven, van menige blaajde van zijne hand aantreffen. Vooral zijne bemoeiingen in zak do uitrusting der Sumatra-Expeditie, het redigeeren der berichten, ontleend aan de rap-

porten en correspondentien der leden van die expeditie en later zijn toezicht op de uitvoering van het 'belangrijke' werk: „Midden-Sumatra. Beizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie. Uitgerust door het Aardrijkskundig Genootschap 1877—79" waren van zeer gewichtige aard.

Zeer veel arbeid en moeite is door Veth ten koste gelegd aan de koloniale tentoonstelling in 1883 te Amsterdam gehouden, in het bijzonder aan de bewerking van den catalogus der afdeeling Nederlandse kolonien, welk omvangrijk werk onder talloze bezwaren voor een groot deel door Veth zelf werd gereed gemaakt; maar waarvan hij bitter weinig voldoening heeft gesmaakt.

Zijne medewerking van het Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Ned.-Indië, dat ten onrechte en niet altijd tot zijn genoegen geheel en al aan zijne pen werd toegeschreven, bepaalde zich tot de uitvoerige artikelen Sumatra en Timor, verschillende statistische en bibliographische mededeelingen en de voorrede tot het werk.

Veth's geschriften op bijna elk gebied der Indologie zijn zoo talrijk, dat na de i-ceds genoemde hier nog slechts aan enkele der belangrijkste kan worden herinnerd. Zijn eerste uitvoerige werk over Indië is zijn: Borneo's Westerafdeling, geographisch, statistisch, historisch, voorafgegaan door eene algemeene schets des ganschen eilands, 2 deelen, Zalt-Bommel 1854—185G, door een bevoegd beoordelaar „mnstns de evenknic van zijn Java" genoemd. Poor Vethi zelveu en zeker ook door vele anderen werd voor zijn hoofdwerk gehouden: Java, geographisch, ethnologisch, historisch, 3 deelen, Haarlem 1875—1882. Voor die werk werd hij bekroond op de geographische congressen te Parijs in 1875 en te Venetië in 1881 en riel hem in 1882 de medaille der Thorbecke-sche ieh-ting ten deel. Tot des schrijvers groot spijt en teleurstelling is er nooit een grondige kritiek op dit werk geleverd, uitgezonderd de aantekeningen op het eerste deel door den Regent Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro in het Bijblad v. h. Tijdschr. Aardr. Gen. deel III. Doch, hewelcl dan niet in geschriften tot uiting gekomen, alge- meen was toch de bewondring voor dit werk, waarin land en volk zoo juist en schoon beschreven waren, alsof de schrijver een groot deel zijns levens daar had doorgebracht, terwijl hij de Oost zelf nooit gezien, maar zijn bouwstof uitsluitend in Nederland verzameld had. Het was alsof Edmund Burke in zijn levendige beschrijving van Indië hem tot voorbeeld gediend had. Een zijner liefste wenschen heeft Veth nog vervuld gezien, doordat nog-bij zijn leven met den ni&uwen druk van zijn „Java," eeu begin gemaakt is. De eerste vellen heeft hij nog kunnen lezen. Vcd'cr niogen hier nog genoemd worden: Bijdragen tot de kennis der voornaamste voorbrengselen van Ned.-Indië, uitgegeven door het Nut, de rijst J 860, de koffie 1861, de katoen 1865, de sago 1866. Insulinde, het land van den orang-oetan en den paraal ijsvogel; uit het Engelsch van A. R. Wallace, vertaald en van aantekeningen voorzien door P. J. Veth, Amsterdam 1870, 1871, 2 deelen. Deze aantekeningen bestaan voor een deel uit verbeteringen en terechtwijzingen, voor een ander deel maken zij de lezing voor niet-natuurhistorische lezers gemakkelijker. Zijn werk: Atehin en zijne betrekkingen tot Nederland, topographisch-

historische beschrijving, met een schotskaart van het rijk Atchin enz. door W. F. Versteeg, Leiden 1873, werd na onze oorlogsverklaring aan Atjidi in den tijd van vier weken aangevangen en voltooid, om aan de toen heerschende belangstelling tegemoet te komen. Ontdekkers en onderzoekers, een zevental levensschetsen, ten tweede verbeterde en vermeerderde uitgave bijeenverzameld, Leiden 1884, bevattende de levensschetsen van Phil. Baldaeus, Sam. van de Putte, C. G. C. Reinwardt, J. F. G. Brumund, Taco Rooda, W. R. van Hoevell en J. K. J. do "Jonge. Voor een tweeden (niet verschenen) bundel waren o. a. bestemd: die van den sterrekundige J. M. Mohr (Gids 1885), van H. A. van Reedt tot Drakestein (Gids 1887) en van S. C. J. W. van Musschenbroek (Tijdschr. v. h. Aardr. Gen. 1887). Uit Oost en West, verklaringen van eenige uitteemsche woorden, Arnhem 1889. De leer der signatuur met een uitschrift over de Mandragora (Int. Arch. fur Ethnogr. Deel VII 1894). Het paard onder de volken van het Maleische ras, Leiden 1894 (Bijvoegsel tot deel VII van Int. Arch. fur Ethnogr.). Na Veth's dood verschenen nog: De Maleische kolonie in de Kaapstad (Eigen Haard 1896).

Eene volledige opgave van Veth's geschriften zal men vinden achter den Feestbundel van taal-, letter-, geschied- en aardrijkskundige bijdragen ter gelegenheid van zijn tachtigsten geboortedag aan Dr. P. J. Veth aangeboden, Leiden 1894, ook afgedrukt achter het levensbericht van P. J. Veth in het Jaarboek der Koninkl. Akad. van Wetenschappen. voor 1896.

Zie over hem: G. Dugat, llistoire des orientalistes de l'Europe, Paris 1868, I, bl. 100—120. Levensschetsen door Mr. W. B. S. Bodes, Frieslands hoogeschool en het Rijks Athenaeum tot Francker, 2de deel 1889 en door Mr. P. A. van der Litj), Jaarboek der Kon. Akad. van Wetenschappen 1896 en Levensberichten v. >,n de Maat-sch. der Ned. Lettcrkunde te Leiden J 896. Verder portretten met bijsehriften in Eign Haard 1879, 18Q4, Lettcrnieuws 1883, Poricfcuille (Kerstnummer) 1887, enz.

VETIVER, Fransche naauw voor een parfuum en voor den ter bereiding (ia;irvan. dici;niden welriekenden graswortel van *A ndropogon -iniuricatus*. Zie AKAR WANG! (I, 25) on CRAS-OL11SN (I, 817).

VETSTAARTSCHAAP. Zie SCHAAP.

VETTEN. De vaste vetten uit het plantenrijk verschillen alleen door linnec consistentie van de vloeibare of halfvloeibare vette oliën, en zijn in deze Enc. onder dat hoofdstuk beschreven (III, 74). Vermeld zij hier slechts, dat de voornaamste handelsartikelen deze groep zijn: palm- en palmkern-olie, cocos-olie, cacao-holer, luu-riër-boter, niuskaat-boter, zg. nryrten-was (van *Mt/rica*), chincescho tuig (van *Sillingia*), inala-ba'-talg (van *Valeria*), goa-boter (van *Oarcinia*), shea- of galamboter (van *Cassia*), dikavet (van *Mant/ijera*), zg. cay-cay was (van *Irvin (jia)*), ukuhuba-vet (van *Al yrislica*), zg. japansche was (van *(7tw.s)*), sawarri-vet (van *Caryocar*), niakassar-olie (van *Schleichera*), tangkalak-vet (van *Oyli-codaphne*), tarin-vet (van *Picramnia*), carapavet (van *Cara pa*). Voorts zijn nog voor Ned.-Indië te noemen rainboetan-vet, poinpelmoes-vet, kaneel-vet, tjampaka-vet, kadamvet, ka-nari-vet, pitjoeng-vet, njampjoeng-vet, sindora-

vet, enz. Voor do plantentalg-soorten uit den hoff, te overleggen omtrent de door (lien opper-Archipel, zie MINJAK TINGKAWANG (H, 754). officier voorgestelde maatregelen. Vooidat de

Bij de dierlyko vaste vetten is in de eerste plants dientcngevolge ingediende voorstellen geheel tot te noemen het bolangrijke importartikel boter (zie uitvoering waren gekomen, veranderdo de toestand in VOEDINGSMIDDELEN) en hare sur-rogaten den aanvang van 1896 in Atjeh geheel, door den afval (margarine); voorts reuzel en de verschil- lende van Tockok Djohan (TEUKOE OEMA, zie aldaar), andere diervetten, die als „talg“, en „smeer“ bekend en waren bijzondere maat- regelen noodig om daar den wagen wecr in het goede spoor te brengen. De

Minerale vetten (d. z. vaste triglyceriden) be- Indische regering zone! generaal Vetter, als regeerings-commissaris, naar Atjdh, om naar staan er niet, zie. echter bij WASSEN.

Het beste handVoek betreffende samenstelling en bevind van zaken te handelen en de voorstellen te onderzoek van vetten is Benedikt-Ulzer, Analyse der doen, die hij noodig zou achten. Nadat de tuchtiging Fettc und Wachstarten (Berlin, 1903). Van de der afgevallcn hoofden volbracht was, Teukoe Ocma verzameling vetten in het Koloniaal Museum uit hun ge- bied vcdreven, de veiligheid onzer verscheen de tweede druk van de beschrij- ving van hoofdvesti- ging verzekerd en de rust in de aan onze „Vetten en Olien“⁵⁸ door Dr. J. J. A. Wijs.

VETTER (JACOBUS AUGUSTINUS) Zoon regeeringscommissaris zijn taak als geëindigd be- van- Wilhelm u Bernardus en van Johanna Jacoba schouwen, en het beleid der Atjdh-zakcn weder aan van der Klugt. Ge» 2 December 1837 te's Graven h den civiel en militairen gouverneur overge- veo. In age. Trad in 1853 in dienst bij het In- structiebat. te 1897 diende generaal Vetter andemaal het verzoek Kamjen, werd in 1859 benoemd tot 2e luit. bij het om ontslag uit H. V.'s dienst in. Dientcngevolge gaf leger in Nederland en het volgend jaar ovcrgeplaatst hij den 3en Sept, van dat jaar het commando van het bij dat in O.-I. Zijn eerste verblijf in Indie durtte van leger over raan den luitenant-generaal L. Swart. Hij December 1860 tot Februari 1876. In dien tijd had hij overleed December 1908 te's Gravenhage.

als luit., luit.-adj. en kapit. bij verschillende korpsen VEZELPISANG. Naam voor *Musa textilis* cen gediend en cen werkzaam aandeel gehad aan de bekende vezelplant. Zie 3IUSA en VEZEL- krijgsverrichtingen in de Z.- en O.afd. van Borneo STOFFEN.

(1861 — 63), aan die in het Sintang⁷ sche in' W.- VEZELSTOFFEN. Van de verschillende vezel Borneo (1864 — 66) en als chef van den staf der le stoffen, die voor de Industrie of voor het huis- brigade, aan de tweede expeditie tegen Atjdh (zie de houdelijk gebnik van belang zijn, worden in deze artikcls over BANDJIR- MASIN, SINTANG en Encyclopaedic reeds afzonderlijk genoemd en ATJfIH). Het tweede verblijf in Indie liep van behandeld: *Abroma augusta* (I, 5), *Agave* (I, 17), November 1877 tot Juli 1889. In deze periodo werd Alang-alang (I, 27), *Arenga saccharifera*, (T, 59), hij tot majoor en tot luitenant-kolonel bevorderd en *Calotropis gigantea* (I, 435), *Bamboe* (I, 130), nam hij deel aan krijgsverrichtingen in Atj^h (1877- *Corypha gebanga* (I, 532) *jute* (II, 226), *kalupa* (II, 79 en 1886 — 88) en in liet landschap Alandor in 255), *kapoek* (II, 270), *katoon* II, 285) *manila hennep* Borneo (1884 — 85). In de W.afd. van Borneo trad hij (II, 6G9), *Musa piassava* (II, 811), *Mendong* (II, als mil it air - co m mandant op, te Atjeh was hij 704), *pandan* (III, 279), *papier*, (III, 297), *pisang*, (III, toegevoegd aan den civ. en milit. gouverneur van dat 411), *plantenzijde* (III, 426), *rameh* (III, 536), *rotan* geweest (zie AT J EH, 3IANDÓR en KONGS1). (III, 637), *sisalhenne* (III, 791) en *waroe* (IV)..

Tijdens het verlot ii Ned. koloncl geworden, keerde E. L. Sellegcr onderzocht in 1904 een 50 tai hij in Mei Indische vezelstoffen uit het Koloniaal Museum te

1890 in Jm.lic terug, waar hij comm. van de l c Haarlem, alsmede een 9 tai Indische grond- stoffen milit. afdeel. op Java werd. In November voor papier: *agave*, *alang-alang*, *ananas*, *bamboe*,

1891 tot genec.-majoor bevorderd, was hy cerst ' *cocos*, *pisang*, *rijstestroo*, *rotan* en *suikerriet*. De corn in. van de 2e Milit. afdeel. op Java en rlaarna resultaten van deze studio vindt men in Bulletin Koi. chef van het wapen der infanteric, tevens chef Mus. no. 31.

van(1<■) fie ufileel. van het- Dcp. van Oorlog. Van J In de jaarboeken van het Departement van uni tot December 1894 was hij opper- bevelhcbbher Landbou w over 1908, 1909 en 1910 komen ver,

van <le expeditie naar Lombok.. Voor het eerste slagen voor van het destijds bestaande labora- torium ongelukkige gedeelct dezer ex- poditie en de daaroj voor het onderzoek aan vezelstoffen en yan het

gevolgde hervatte krijgsver- richtingen, die met micro-biologische hiboratorium bij dat Departement. volledig succes bekrond werden, wordt verwczen Daaruit blijkt dat naast het onderzoek van tai van

jaar het artikd LOMBOK en de da ar bij vermioldo katoensoortcu onder meet een uitgebreid onderzoek bronnen. Na in Maart 1895 op verzoek eervol uit H. was ingesteld betref< fende monsters *sisalhenne*,

31. dienst ontslagen en naar Nederland teruggekeerd *Musa textilis*, *jute*, *Hibiscus cannabinus*, *Manila* ta zijn. werd generaal Vetter in J uni d. a. v. in . *hennep*, *menggei* (*AglijfC* van de *Sangir-eilandcn*),

activiteit hersteld en glijktijdig benoemd tot luit.- Sanscviara (uit de *Lam pongs*), verschillende goner., comm. van het leger en chef van het Dcp. v. touwsoorten van inlandsch maaksel, *Koffo* (*Musa*

Oorlog in N.J. In 1895 kreeg generaal Votter de *mindancnsi*) en in het wild groeiende Jisangsoorten, *Sida voxel*, *ananas vezel* en widooriweefsel.

opdracht om, vorgezeld van don majoor van den Voorloopig onderzocht zijn ongeveer 350 ver- goner, staf J. F. Brcijer, naar Atjdh te gaan, om door schillende vezelgewassen; de soorten waarvan

eigen aanschouwing met de toestunden aldaar ken- verwachtinge worden gekoestercl, werden aan cen nis te, niaken en met den gouvcnrur van Atjeh en meer diepgaand onderzoek onderworpen, ter- wijl

onderh generaal-majoor C. Deyker- van sommige soorten aanplantingen werden aangelegd.

Op het in 1911 te Soerabaja gehouden Vezelcongres werden do toemalige toestand on de vooruitzichten van tai van Indische vezelstofleverende aanplantingen besproken en in het algemeen in optiunistischen zin beoordeeld.

Uit de verschillende aan het hoofd van dit artikel opgesomde plaatsen in dit werk zal men ontwaren hoe in de laatste jaren v66r den oorlog de beteekenis van de cultuur der plant envezels, in Nederlandsch-Indie is vooruitgegaan.

De inderling der plaut aardige vezelstoffen is in het algemeen deze : 1) de vezelstrengen der stengels en hasten van tweezaadlobbige planten en 2) de vezelstrengen der bladeren en bladstelen van eenzaadlobbige planten. Daarnaast moet dan echter een derde groep van „niet-vBzels“, maar die niettemin toch zeer belangryke vezelstoffen zijn, geplaatst worden: 3) de Jaren (tri-chomen) op het zaad cn. in de vrucht van verschillende planten. Deze haren behoeven uatuurlijk alleen losgehaakt en gereinigd, doch niet gescheiden te worden van oimringend weefsel: voorbeelden zijn katoen, kapok, alsmede plantenzijde (III. 426). Buiten deze drie groepen vallen dan echter nog verschillende vezelstoffen van andere herkomst, als bijv. luffa (het vaatbundelnet uit eene vrucht), varenpluis (de liaren aan den voet van boomvarenloof), coir (het vezelig deel der klapper- vruchtschil), alsmede die ruwe grondstoffen voor vlechtwerk, welke eenvoudig bestaan uit gespleteu stengels, bladstroken, liaanranken enz. Sameuvaltend, heeft men dus onder de vezelstoffen: harcri (katoen), bastvezels (rameh), hastvezelbundels (linnen), bastvezels met mergstraleu (sida-vezel), bastvezels met bastpareuchym (sunn-hennep), vaatbundels (agave), vaatbundelgroepen (jassava), sklerenchymvezelbundels (manila-hennep): voorts geheele stengels, ranken, bladeren, bladstelen, halmen, wortels, en zelfs de geheele plant, als bij *Tillandsia* (crin vegetal).

Evenals naar de herkomst, Ran men de vezelstoffen ook groepeeren naar hare toepassing. De drie voornaine afdelingen der nijverheid, die vezels als grondstof behoeven, zijn de slinnerij en weverij, de touwslagerij en de papierfabricatie. Laatstgenoemde Industrie; aan tegenwoordig, door de ruime toepassing van tot brij gemaakt hout (houtslijp en — na chemische zuivering — houtcellulose), de echte vezelstoffen ten minste voor een good deel vervangen, de beide andere nog niet, ofschoon ook daar reeds een begin gemaakt is, om de natuurlijke vezels te vervangen door kunstmatige vezels, nl. door geïsoem- de houtcellulose eerst in oplossing en daarna in draadvorm te brengen (zg. kunstzijde). Naast de drie groote vezelindustrieën slaan er nog talrijke kleinere, als de fabricatie van borstels en bezems, mandewerk, matten, hoeden en andere vlechtwerk; voorts van vilt, watten, en opvulmateriaal. In deze verschillende takken van nijverheid worden de vezelstoffen natuurlijk geenszins op dezelfde wijze gebruikt en verwerkt, zoodat een en dezelfde vezelsoort al naar de gewenschte toepassing door een fabrikant zeer gunstig en zeer ongunstig kan beoordeeld worden.

Bij de touwslagerijen, of juist in de industrieën van garens, koordel, touwen, kabels en trossen, is hoofdzak de lengte der vezelbundels, hunne stevigheid, taaiheid, weerstand tegen wind en weder, bestendigheid in water, en

cindelijk ook het vernogenteeroptnemen : glans en witheid worden daar niet, of slechts zelden, verlangd.

Voor de spinnerijen en weverijen speelt echter naast de lenigheid der vezelbundels juist de fraaiheid, glans (lustre), gelijkmatigheid en lengte der vezels een hoofdrol. Men behoeft daar fijne, zuiver, evenwijdig loopende en gemakkelijk samen te draaien draadvormige vezels, aan welke bovendien nog de eisch gesteld wordt volledig en gemakkelijk bleekbaar te zijn : zondcr dat immers deugt de vezel niet voor de fabricage van witte of helder gekleurde goederen.

Geheel iets anders verlangt de fabrikant van papier (III, 297). Voor zijne Industrie komen alleen de eigenschappen der vezelcellen in aanmerking, en zijn lange taai vezelbundels van weinig belang, daar hij toch moet beginnen die in de hollanders te vermalen : reden ook, waarom lompen, rcsp. reeds tot vezelcellen uitgewallende vezelbundels, voor hem nog eene prima grondstof voor de papiervezel is, dat de vezelcellen stevig, en vooral, dat zij gemakkelijk te vervullen zijn, d. w. z. dat zij tijdens de bewerking, als papierbrij reeds, in alle richtingen in elkander grijpen en zich ineenvlechten, wat vooral geschiedt indien de vezelcellen gemakkelijk buigt en krult en kleine draadjes loslaat (fibrilliscert).

De fijnere bouw en vorm der vezelstoffen, gelijk die bij het microscopisch onderzoek blijkt, is dus voor den technoloog een ware kenmerk zeer belangrijk: alleen langs dien weg kan eene vezel met zekerheid herkend worden, en kan door hem over hare eigenschappen een oordeel uitgesproken worden, dat dan nog, wat de sterkte en rookbaarheid der vezels betreft, nader getoetst moet worden, waartoe de technische waarde van verschillende toestellen zijn uitgedacht.

De vezelmicroscopie leit in de eerste jllaats op den algemeenen vorm, de lengte en breedte der vezelcellen, op de verhouding tussehen de dikte van wane! en holte (lumen) op de laagvormingen en verschuivingen in den wand, op de verhouding tegenover reagentia. Iij gaat vooral na de verhouding der vezelcellen tot de kleurstoffen, bleekmiddelen, zuur en alkali; voorts onderzoekt hij de vezel ook in gepolariseerd licht.

Avat de scheikundige sanifiestellij der vezels betreft, deze vertoont grieriger verschillen (Lui die der morphologic. In hoofdzak bestaan alle vezelstoffen uit cellulose (celstof). Cellulose is echter niet een homogeen lichaam, maar een groep van vezelwantsen, die bij hydrolyse en oxydatie niet dezelfde producten geven, en ook in koolstofchale verschillen. Het gehalte aan zuivere cellulose wisselt in de vezelsoorten van 65 - 80 %, daarnaast zijn gewoonlijk ook aanwezig kleine hoeveelheden van met de cellulose in verband staande Jichanjen, nl. hemicellulose en oxycellulose's. Vorder houden alle vezels water, van 0- 20 °, ul naar haar hygroscopiciteit en naar de vochtigheid van den dampkring.

¹⁾ De vezel is bij jute (II, 226) gemiddeld 2 bij rani en (III, 536) 20 cm. lang bij katoen noemt men deze lengte de „stapel“, en varieert zij tussehen 12 — 50 niM. (zie II, 285).

Is de vezel niet geheel los te verkrijgen van het aanhangend weefsel, of is zij slecht gecroimgd, dan vindt men bij analyse, dat er geringe hoeveelheden van allerlei plantenstoffen daarin aanwezig zijn, als eiwit, zetmeel, kristallen, vet, was, hars, kleurstof: al naar den aard der bijgemengde weefselcomponenten. De vezelcellen zelve, die alleen in jongen toestand vloeibaren inhoud hebben, doch bij den groei dien geheel verliezen en daarbij steeds dikker van wand worden, bevatten genoemde stoffen, bijna niet; we nemen juist bij dien groei naast de cellulose toe het gehalte aan celstofinfracties, deels met onverbrandbare stoffen (asch, van 0,5 — 5%), voorname-lijk met kiezel of kalk, doch vooral ook verandert de cellulose door de vermeerdering van die bijzondere organische stoffen, welke het „verhouben" en „verkurken" der oude vezelcellen veroorzaken. De vlasvezel byv. is weinig verhout, de jutevezel stork. De mate van verhouting eener vezelsoort bemerkt men het best met het microscoop, door n.l. gebruik te maken van reagentia, die met zuivere cellulose eene andere verkleuring geven dan met verhoude vezels.

VICIA FABIA L. Fam. *Leguminosae*. Grootte boon, Tuinboon, Roonische boon. Katjang ba bi (MAL.), Ontjet. (JAV.) Deze bekende Europeesche boonsoort wordt in Midden- en Oost-Java door de inlanders vrij algemeen gekweekt in de bergstruken op een hoogte van ongeveer 2000 M.

VIGNA LUTEA Gray, Fam. *Leguminosae*, Katjang laet (MAL.). ECU windende boonsoort met gele bloemen, die op moerassig strand voorkomt en waarvan de bladeren wel als groente gekookt worden gegeten. De groengalc of levrc-kleurige zaden schijnen niet gekrukt te worden.

VIGNA SINENSIS Endl. (= *Vigna Catjan* (Wall)). Cow-pea (EXG.); Katjang pandjang, katjang mrah, katjang toenggak (MAL.); katjang lamjangan (JAV.); katjang tocroc, katjang lan-d<S, katjang <ladap (SOUND.) en nog verschillende andere naimn. Een neerliggende of windende kriedachtige plant met paai'sc, so ms cenigszins gecclachtig hloocnen, in tai van varieteten op Java en in andere eeleen van den archipel vrbouwd voor versthillendo cloelfinden. Als con-siinjtieplant doen enkele varieteten met mal-srlw <li<-ii-t, <li<-al-: sajoor algemcon, zco-wc<ioor inlandwler als Europeaan, worden genf I ig<l.

An<rc vorni'-n lfv<rcn cotbar<: zaden, <loch Ji ijde, onechtbar(-pfiilcn. Ze worden vooral door <l<-n inlander gebruikt. Ook worden van somniige vorme 11< de blarleren al< groente gegeten, terwijl <k*zc bladeren ook zeer geschikt als vcovoc<l<*r kun non worden gebruikt. Ten slotte is de plant in den laal sten (ijd >ncler haar(ngelschen naa in als groep bejnester aanbevolen.

VIHOLA. Zie MUZIEK EN 3IUIZIEKX-SJ'RUMENTEN.

VILLEBRUNNEA RUBESCENS Bl. Fam. *Punicaceae*. Nangsi (JAV., SOEXD.); Ujocrang (JAV.); Palangoengan (MAD.) Klein boom tot JO M. looig met kluwens van groenc bloencn, op Java algemcon beneden 1000 M- De bast levert (een vezelstof, terwyl hot sap uil (lc bast en de bladeren cen inlandsch geneesmiddel tegen verlerle kwalcn is.

VINCA ROSEA Linn. Fam. *A pocynaceae*. Keinbfng sari tjina (MAL. BATAV.). Een lage

plant met rose bloc men, censoort „maagdepalm", die als sierplant veel wordt gekweekt.

VINVISSCHEN. Zie B ALEIN WALVIS-SCHEN.

VIÖÖL.ZICMUZIEK EN MUZIEKXSTRUMENTEN.

VISCHRECHT. Het recht om te visschen op de open zee was volgens het adatrecht volkomen vrij; voor de gouvernementebepalingen dicnaen-gaande, zie onder VISSCHERIJ. Het recht om te visschen in de kustzee en de rivieren en beken hangt samen, op gelijke wijze als het jachtrecht, met het beschikkingsrecht van stam, dorp, enz., mot dien verstande, dat inlanders van elders en niet-inlanders daartoe vergunning behoeven en meestal een recognitie hebben te betalen. Visschen op grond, die door iemand wordt bezeten, of in een watercom, die door iemand rechtmatig is afgedamd of afgezot, is slechts toegestaan aan, of met goedvinden van, den rechthebbende. Tus-schen de zoutwatervischvyyvers (tambak enz.) aan het zeestrand en de zoetwatervijvers op de sawahs is uiteraard menig verschil. Zie Pandec-ten van het adatrecht IVB. en onder WATER-RECHT.

VISSCHEN. In het water levende gewerfelde dieren, die door kieuwen ademen, met schubben, zijn hedekt (welke kunnen ontbreken) en zich in evenwicht houden en zich voortbewegen door middel van vinnen. Men kan onderscheiden onparc vinnen: een of meer rugvinnen, staart- vin en aarsvin en gepaarde vinnen: borstvinnen en buikvinnen. Het hart heeft een kamer en een boezem. De voortplanting geschiedt meestal door eieren, die buiten het lichaam in het water bevrucht worden en hetzij aan de oppervlakte drijvend, hetzij op den bodem liggend of aan steenen, waterplanten etc. bevestigd hunne ont-wikkeling doormaken. De uit het ci komende die-ren kuimen cen larve-stadium doorloopen. al- vorens zij den vorm van de volwassen visch ver- krijgen. De visschen in den Indischen Archipel behooren* tot de *Elasmobranchii* (Haaien en Roggen) en de *Teleostei* (Beenvisschen). De eer-ste zijn gekenmerkt door een kraakbeenig ske-let, door het bezit van 5 — 7 kieuwspleten, aan weerszijden aphtcr den kop. De schubben zijn ineenstal zeer klein en van een emailstcelk voorzicn, zoodat de huid op het gevoel raw is. Do inond on de neusgaten liggen, aan de onderzij- de van ilen kop. De vinnen worden inwendig gc-stuond door loornstralen en kunnen voorzien zijn van met email bekleede stekels. De eieren zijn in cen loornkapsel besloten, dat meestal lange uitlooj-crs bezit, wjarienede het iian voorwerpen wordt vastgehecht. In verband hiermede heeft cen inwondige bevruchting plaats. Velc haaien en roggcn zijn lovendbarend; de eieren van dezo laatste hebben cen slechts zeer dun hoornkapsel. Vorreweg de nicest. soorten leven in zee, cnkele gaaii de rivieren op. Zij leven van* dierlijk voedsel en komen in a lie zeeen der werlcl voor, maar voornainolijk in de trope]. Terwyl de haaien pi in of meer spoelvormig zijn, zijn de roggcn aim rug en buikzijde afgeplat. Bij doze laatste zijn do borstvinnen sterk ontwik- keld, onizoomen de zijden van het lichaam en loopcn dikwijls tot-den kop door. Zie ox'erigens: HAAI en ROG. De *Beenvisschen*, zijn behalve door hun in mindere of meerdere mate verbeend skclct van de *Elasmobranchii* o.a. te onderschei-

den, doordat de kieuwopeningen door een becnig kieuwdeksel (*operculum*), dat met de beenderen van den kop samenhangt, bedekt is. Do schubben die evenwel kunnen ontbreken, missen email, cen gedecte der vinsti-alen kan verbeend zijn. Vele soorten bezitten een zwemblaas, die bij de Haaien en Roggen steeds ontbreekt. De Beenvisschen worden in oen aantal orden verdeeld, waarvan hieronder slechts diegene volgen, van welke vertegenwoordigers in den Indischen Archipel bekend zijn. In de rangschikking en volgorde is ongevceur Boulenger's systeem (The Cambridge Natural History VII, 1904, p. 541 e. v.) gevolgd.

De *Malacopteri/gii* of Weekvinnigen missen stekels aan de vinnen. De buikvinnen staan ver naar achteren. Hiertoe behooren o. a. de Haring-achtigen en hunne ver wanton (zie HARING). Ook de zalmen, die in het Zuidelijk Halfronn ontbreeken, behooren tot dezegroep. De Roofzalmen, *Myctophoidea* (zie ROOFZÄLMEN) sluiten zich min of meer bij de vorige aan. Vele zijn geken-merkt door het bezit van een korte vetvin achter de rugvin, zooals ook bij den zaln wordt aange- troffen. Hier sluiten zich de *Cyprnodontidae* of *Tandkarpers* (zie aldaar) aan. Onder den naam *Ostariophysii* worden een aantal zoetwatervisschen samengevat, die alien cen verbinding tusschen het gehoororgaan en de zwemblaas, door tus- schenkomst van een reeks kleinebeentjes, gemeen hebben. Van indische vormen behooren hiertoe de karperrachtigen (*Cyprinidae*) (zie aldaar) en de Vallcn (*Silvridae*) (zie aldaar). De *Apodcs* of alcn (zie onder AAL) en de *Sybranchii* (zie onder AAL), die eveneens aalvormig zijn, maar nooit gepaarde vinnen hebben, sluiten zich bij de vorige aan eu werden vi-ocger dan ook alle tezamen tot groep, de *Physostomen*, vereenigd, aldus genoemd omdat de zwemblaas bij deze visschen door een kanaal met het darm- kanaal in verbinding staat, terwijl dat bij de ovei-ige visschen slechts gedurende de ontwik- keling van het jonge dier het geval is. ?oo bij de *Heteromi*, die zich overigens door hun ver naar achteren, geplaatste bwikvinnccn en het gemis van stekels en de vinnen bij de vorige aansluiten. Hiervan in den Archipel *Fierasjer* (zie aldaar). Dit geldt ook nog voor de meest gepantserde *Catosteomi*, voorzover het reft de Jigging der buikvinnen. Hiertoe behooren o. a. de Mesvisch (zie aldaar) en de Fluitbekvisch (zie aldaar) zoo- wel als de zeenaalden (zie aldaar) en de bekende Zeepaardjes (zie aldaar), die tezamen, wegens hunne trosvormige kieuw/en de groep der *Lopho-branchii* uitmaken. De *Percesoces* vormen een overgang naar de volgende orde. Bij de *Scom- bretoicidae* (zie GEEP) liggen de buikvinnen nog ver naar achteren, bij de *Mugilidae* (zie HARDERS), *Atherinidae* (zie KORENAARSVIS- SCHEN) *Polynemidie* (zie DRAA1) VISSCHEN), *Sphyraemidae* (zie ZEESNOEKEN), *Stromalal- dae* (zie BAWAL) en *Ophiocephalidae* (zie SLA N- GENKOPVISSCHEN) is dit niet meer het geval. , Verreweg de grootste groep der Beenvisschen wordt gevormd door de *AcanthopUryfiii* of Scelekvinnigen, aldus genoemd wegens het voorko- men van ongedeelde beenige stekels in de vinnen. De *Acanthopterygii* worden in een aantal onder- afdelingen gespijst. De *Perdijofmes*, Baarsach- tigen, bevatten, o. a. de *Serranidae* (zie ZEE- BAARZEN), de *Sciaenidae* (zie OMBERVIS- SCHEN), de *Tozotidae* (zie SCHUTTER-

VISCH), de *Gerridae* (zie KAPAS-KAPAS), de *Stullidae* (zie MULLEN), de *Chaetodontidae* (zie KLIPVISSCHEN), de *Labyrinthici* (zie LABY- RINTH-VISSCHEN), de *Acanthuridae* en *Teu- thidae* (zie CHIRURGIJNVISSCHEN), de *Poma- centridae* (zie JUFFERVISSCHEN), de *La- bridae* en *S car Ida e* (zie LIP VISSCHEN). Een tweede onderafdeeling is die dor *Scombriformes* (zie MAKREELACHTIGEN), cen derde de Platvisschen (zie aldaar) (*Pleuronectidae*). IJin of meer apart staat het geslacht *Kurtlts* (zie al- daar). De Grondels (zie aldaar) v or mor de ondr- afdeeling der *Gobiiformes*, en zijn o. a. geken- merkt door de zwakke verbeening der vinstekels, de Zuigvisschen (zie aldaar) die der *Discocephali*. De *Scleroparci* zijn gekennierkt door de aanwe- zigheid van een beenige verbinding tusschen het voorstc kieuwdeksel en de beenderen oin het oog. Hiertoe behooren o. a. de Schorpioen- visschen (zie aldaar) (*Scorpaenidae*) en de Poon (zie aldaar) (*Triglidac*). Terwijl de buikvinnen bij de vorige weliswaar ver naar voren staan, maar toch in den regel achter de borstvinnen zyn gelegen, is dit bij de *Jugulares* niet het geval. Hier liggen de buikvinnen aan de keel, voor de borstvinnen. Hiertoe zijn o. a. to rekencn de Slijmvisschen (zie aldaar) (*Ulenviidae*) en de Padde- visschen (zie aldaar) (*Halrachidae*). Aan de *Acanthopterygii* zijn af to Iccden de *Opisshon'i*, die min of meer aalvormig zijn en geen bulk vinnen bezitten. Mieronder een familie : *Mast'i- cembdidac* (zie NJ- : (S)-ISS(II ICX). Ook <). ■ Ph-. *tognalhi* zijn van *Acantho/tery* (ii af te leiden. Peze visschen zijn gekennierkt doordat de bo- venkaak meestal onbcwcgebaar en met den schc- del vergroeid is. De borstvinnen zijn klein of ontbreken geheel. Hiertoe behooren <). a. (a *Thiacanthidae* en *Llalinlidie* (zip HOOKW'fS- SCHEN) de *Osbrcantionidae* (zie KOIT'JvRVJS- SCHEN) en de *Tclrodonbidac*, en *Diodo* (zie KOGELYVISSCHEN). Van de ovt-rige or- b ; n der beenvisschen, die niet of zchlzaan in Archipel vertegenwoordigd zijn, is moral der *Anacarlhini* van belanj(, wriarloc (!< * ! : ; , : I- jauwachtigen (*Oadidac*) behoer<-ji. Door i peanen wordt dikwijls ten onrccht : tan alh-rlr- i indische visschen den naam „ka b<-ljan w geven. Deze visschen ontbreken in 'l(n Indischen Archipel. Jic ccnigne vrtce-gi-n der *Gfidid'if'*. is *J3re* (/mac<-i'rof> mficicrlrlandi - son, een onaaizienlijk visshje, dat voor de(on- sumpVie van geen waardc is.

Al naar gelang van het milieu onderscheidt me Ji zoet water-, bra k water- en z<-tcvisschen. Scherp zijn de grenzen cell ter niet tf trek ken, vooral onder de brakwatervis- ; <■ l) zijn cr uit den aard der zaak vele, die zoowel in de ri- vieren als in de rivierinondingen voorkomen of omgekeerd van uit zee de >ivjcrmonden. opzwcni- jnen. VoorJa Zeaatste categoric is in den In- dischon Archipel sterk vertegenwoordigd, voor- namelich in het Oostclijk do cl. Hier ontbreken namelijk grootendeels de ochte zoetwaterfa- milies, waaronder to rekenen zijn de *Notopteri- dae*, *Cyprinidae*, een deel (ler *Silnridae*, *Oplio- cephalidae*, *Labyrinthici* en *M astficernbelidac*, waarvan slechts enkele soorten Oostelijk van do groote Soenda-eijandcn zijn vertegenwoordigd. Men heeft dit vcrschynsel op gcologische gronden verklaard. De groote Soenda- oeilanden hebben namelijk in een vroegci- lijdker deel uitgemaakt.

van het Aziatisch continent, on konden dus van uit Dierkunde XIX. J 914, p. 95 — 163. Max Weber, Azii bevolkt worden. De meer Oostelijk go- legen Neuc Beitrage zur Kenntnis der Siisswasserfische eilanden zijn gedeeltelijk van Celebes, sm'ong of von Celebes, ibid. p. 197 — 213. Een werk, waarin hebben slechts kort met de nicer Wes- telijk gelegen alto tot nu toe uit den Indischen Archipel be- kende eilanden samengehanen, zoodat de genoemde vischsoorten worden bescreven en waarvan thiins 3 zoetwatervisschen niet tot hiertoe konden deelen verschenen zijn is: 31ax Weber en L. F. do doordringen. Aan den anderen . kant heeft Nicuw- Beaufort, The Fishes of the Indo australian Guinea met hot Australisch continent Archipelago, Brill. Leiden.

VISSCHER (FRANCOTIS JACOBZ.). Geb. te samengehanen; maar, daar Australie zelf arm is aan Vlissingen, word verinoedelijk opgelcid op de zoetwatervisschen, kon Nieuw-Guinea slechts door enkele soorten bevolkt worden, zoodals de „school voor de grootc zeevaart" van Robberfc *Melanotaeniidae* en *Scelopropages*. De overige Robbertsz. Io Cann, die van 1611. tot na 1630 te visclibvolking van het zoete water van Nieuw- Hoorn gevestigd was. Hij was stuurman op de Guinea, evenals de ghecle zoetwatervisch- fauna „Hoop", kapitein Pieter Harmanszn. Slobbe, op de van de Molukken, bestaat uit zee- en brak- weroldreis van de Nassausche vloot (1623 — 1625). watervisschen, die de rivieren zijn. opgezwo- men. Of hij, evenals zijn schip, in dat laatste jaar in dicnst Hicrbij komcn dan nog de palingen, die, hoewcl in van de O.-I. C. is overgegaan. is on- bekend, maar in zoetwater levend, in hunne versprei- ding niet door 1631 was hij in Indie, omdat hij toen met een de zee gestuit worden, daar de geslachtsrypc dieren Japansche jonk in Cambodja is aan- gekomcn. In juist de zee opzoeken en daar hunne eicren afzetten. 1633 kwam hij als stuurman met dien jonk uit Tonkin

Voor de vermeerdering der kennis van de na- in Japan aan en in Aug. 1634 was hij wederom daar luurlijke geschiedenis der visschen of ichthyologic en werd hem opge- dragen de kusten dier eilanden ia hebben zich uit een vroegere periode de leden <lcrc kaart te bren- gen, wat hem cvenwel door de Natuurkundige Commissie Kuhl en Van Has- selt Japanners verhin- derd werd. In den loop van 1635 (zie op deze namen) verdienstelijk gemaakt. Aan kwam hij wed er te Batavia en in het begin vdn 1636 Pieter Blecker (zie aldaar) heeft de Indische vertrok hij naar Nederland, waar hij in Dec. van dat ichthyologic zonder twijfel het meest te danken. zelfde jaar naar O.-I. terugkeerde, oui van daar uit we- Talrijk zijn zijnc geschriften over Indische vis- derom op Japan, te varen; hij maakte zich ver- bchen, de bestudeering waarvan zijn levenstaak was, dienstelijk met kaarten te jnaken van de vaste kust en die hij bekoemde met de uitgave van zijnc „Atlas van Azie en do eilanden van China, Formosa en de Ichthyologie des Indes orientales (cerlandaises)". Pescadores (voorkomende in Felekfs „Kar- tographie der Jap. Inseln 1909") alsmede een zeilaanwijzing Deze uitgave were! evenwel door <lcnd dood van den v'ast te stellen van Batavia der- waarts. In 16-12 auteur gestaakt. Uit later tijd zijn het o.a. de reis van ontwierp hij de instructie voor de reis van Tasman, Prof. 31ax Weber in 1888 cn de Borneo- cn Nieuw- die tot de ontdekking van Nicuw-Holland icidde, Guinea expedities ge- wecst, die de kennis der welke hij als piloot- of stuurman-nuijoor Indische vischfauna hebben vrmeerderd, maar medemaakte, hebbende daarbij de tweede stem in vooral de Siboga-expeditie heeft in deze den' scheepsraad, zoodat hem met Tasman — ook vermeerdering een groot aandel. Ook de oprichting door het Dept, van Landbouw \ .m licit „Senj- permanente station voor het onder- zc" < van de zee" bezit is van Prins Roland Bonaparte — de eer dier te Batav'ia en de in verband tlauu nicde door hot ontdekking toekomt.

Ook op de tweede reis van Tasman in 1644 was hebben do ontwikkeling- der ichthyologic bevorderd. hij als schippevpiloot aanwezig, welke tocht ten doel had, de gcteele Noordkust van Nieuw-Holland te exploreeren; cn kaart van zijn hand is het eenige nog A Is' voornaamste ich- llyologische literatuur na de aanw szige document van. die onder- ueming, die bovengenoemde „Atlas ichthyologic", die van evenals do vorige door den Gouver- nent Gencraal 1862- 1877 \rscheen, zijn te noeincn: Max Weber, die Siisswassri - [“j.-che des j ndisehen Arc hi pels, Zoo- logische Ergel->nis. Se einer Reise in Nicderl. Anthony van Diemen was ontwor- pcn.

Osl- J nd ion, *il* I, 1W9 J,), 405 — 4 76; L. Vaillant, Op het cinde van laatstgenoemd jaar diende hij op Re- sultaf zooloijques de l'Expdition Neerlandaise de vloot onder admiraal Maerten Gerritszn. Fries, au Borneo central, Poissons, Notes Leyden Mus. XXI gezonden van Tormate uit, langs de Noordkust van V, 1902, p. 1 — 166. Volz, Fischc von Sumatra Nieuw-Guinea, naar de Ladronec, om de Spjiatisch zilverschepon, die van Acapulco naar Manilla (Reise von Dr. Volz). Zoolog. Jahrbücher, Abh. voren, te onderscheppen; toon dit niet glukte, Systemulik etc. XIX. 1903, p. 347 — 419. Volz, vervolgdc nicn de reis naar do Pescadores on Fischc von Sumatra gesammelt von Herrn G. Formosa, maar na het jaar 1845 ver- neemt men niets Schneider, Ann. Soc. Zoolog. Suisse XII, 1904, p. meet van hem. (Zie Heeres, Tasman 1898, alsmede 451 -493. Canna Popta. Resultats ich- thyologiques Burger's Amst. bockdruk- kers 111). F. E. M.

Notes des voyages scientifiques de M. Ic Pr. Dr. A. \V. Nieuwenhuis dans le centre do Borneo; Notes VISSCHERIJ is in den archipel van onoindig J'cyden Mus. XXVIII 1905 — 1906, l. 1 — 304; grooier belang dan haar zuster do jacht. Gaat men af op do historischc gegevens, welkc omtrent dezo Alax Weber, Siisswasserfische von Neu (Jiinnca. beido bedrijven bestaan, clan mag daaruit worden Novu Guinea V, Livr. 2, 1908, p. 201 — 266, en in afgeleid dat dit altijd zoo geweest is. Dit ligt trouwens Nova Guinea IX, p. 513 — 613; Max Weber, Die voor do hand, daar do visch- vangst over het Fisc he der Aru- und Kci-Inseln, Abh. Senckenb. algemeen met minder moeite cen veel ruimer bestaan Naturforsch. Gesellschaft XXIV, 1911, p. 3 — 49; oplevert dan de jacht, welke vooral aan de kusten Max Weber, Dio Fische der Si- I boga-Expdition, veelal met grootc bezwaren go pa a rd gaat. 1913, I — XII, p. 1 — 710; L. F. de Beaufort, Fishes of Che eastern part of the Indo-Australian Archipelago. Bijdragen tot de

Mr. v. Deventer maakt melding van een liisto- rische bron van zeer bunde datum, nl. het oud- Javaansche wet boek Koctara Manawa, welk boek een merkwaardig licht werpt op het zeer eigen- aardig verschijnsel, dat juist in Java en Madoera zeer krachtig zich voordoet: de kunstmatige vischteelt in zoet- en zoutwatervijvers. Op zich zelf is de aanzienlijke ontwikkeling van dit be- drijf een bewijs reeds van het groote belang, dat de inlander stelt — en reeds in zeer oude tijden stelde — in het geregeld verkrijgen van versche visch. Uit dat oud- Javaansche wet boek nu — gecodificeerd in ca. 1400, a ls sainsensmelting van ouder Hindoeerecht met inliceinsch-Javaan- sche rechtsbegrippen — blijkt dat de kunstmatige Javaansche vischteelt in zoutwaterisch- vijvers (s i w a k a n) zoewel als in zoutwater- vischvijvers (t a m b a k) icts oud- Javaansch is, hetgeen reeds voor 1400 A.D. bestond: en aangenomien mag worden dat het zelfs iets oer- Javaansch is, dat geheel eq al uit eigen Javaan- sehe behoeften en ngingen is voortgesproten. In het wetboek wordt straf bedreigd tegen het in den nacht leggscheppen van een siwakan en tegen het stolen van visch uit een tanibak.

Uit verschillend door de O.-L. Comp. uitge- vaardigde placaten blijkt dat de vischvangst in de 18e eeuw verpacht word, bij welke verpach- ting dikwijls misbruiken schijnen voorgekomen te zijn: zoo werd in' een plaacaat van 1757 den „pachters van de boom gerceoninandeerd zig aan „de billijkheid en in discretie te slikkien en te „laaten vinden zonder zig te verst outen de groot- „ste en beste vissen uijt de party te zoeken eu „voor zijn eigen aandeel voor zig te nee men”.

De pacht werd geveveit van alle voor bed erf bewaarde visch, ook gamalen, tripang, haacvin- nen en betaald hetzij in geld, hetzij in visch.

Tegen het visschen „in deser stede riviere” anders dan met werpnet en hen gel. word reeds in 1620 een verbod uitgevaardigd, terwijl in 1658 ook voor het visschen met het werpnet een consent vereischt werd.

Oorspronkelijk waren de vischverkoopers blijk- baar vrijgelaten in het bepalen hunner prijzen, maar toen in 1628, tengevoelge van den oorlog met Bantam, geen concurrentie bestond en de Chineseche handelaren allengs te veel gingen vragen, werd een vischzetting bepaald: de visch werd n l door „000000” tegen vaste prijzen opgekocht. Al spoedig eebter jnoest <lc zetting wegens het ondervonden nadeel ingetrokken wor- den (J639).

Omstreeks het midden van de 18e eeuw is een onderzoek gelast naar de middelen, die zouden kunnen leiden tot verbetering dor zeevisschierij. OBJ de Inlanders „wier spijsse voornamentlijk be- „staat in versche” en gedroogde of gezoute vis, „soujaas te bezorgen en om aan breng van vis van „uijtheemsche plaatscn te voorkomcn”. D; viseJi werd nl, uit Cambodja, Siam, Macao, Manilla, China en elders aangevoerd.

In den aanvang van de 19e c-ouw deed men veel moeite om de visschers van Cheribon, Tegal en Pekalongan te bewegen hun visch naar Uata- via ter markt te brengen; blijkbaar waren zij af- geschrikt door de afpersiingen waaraan zij bloot- stonden. Verboden werd toch om van de „arnie visschers”⁵ ongehoorde winsten te vragen, terwijl ook de zg- landangans op de vischmarkt verboden werden, aangezien zij allerschandelijkt niis-

bruik van de „onnozelheid der arme visschers” maakten. Verdor was de pachtcr verplicht o)n de visschers met de goedcrn, die zij noodig hadden, to- gerieven, als „trucknetten, praxiwjoc- koengs, bmbibozen zetstokken, pocijock”, enz., welke tegen bepaalde prijzen geleverd moesten worden. De huurprijs vnn vischwanen onz. were! verminderd. Ook word den visscher voorschot be- loofd. (trwijl zij niet meer „geexponeerd”⁵ behoef-, den te zijn aan de ongezondc en gefincteerde lucht buiten den boom, noch aan de mishandlc- lingen en knvelarlijen van den pachter; de Comp, bekostigde den bouw van 40 visschers won lingen van steen met pannen, en de galg welke, wegens heulung met de Engelschen, geplaatst was op de groote „3laronde”, werd ten gerieve der visschers weggenomcn. Of al deze maatregelen gebaat heb- ben om de visschers naar Batavia te lokken blijkt niet.

Bij het in 1809 verleende recht tot hcl. visschen in de Krawangsche wactren was bepaald, dat de verpachte rawa's of visscherijen gezuiverd moesten worden van alle „rugtens” en vuilnis waarmede desclvc zijn bewassen of bezet”: de afvoer van brandhout langs de rivier mocht, niet verhindert worden, het strand en <lc zee moesten vrij gelatcn worden, terwijl de mon din gen der rivier en de poelen aan den zeekant niet inochten worden afgezet (net sero's of anderszins).

Wettelijke bepalingen betreffende en Regeerin” maatregelen tot bevordering van de visscherij. J sedert het begin der O.-L.C. bestaan hebbende pacht der visscherijen in Ned.-Indie is in 18(>3 (ordonnantie van 20 Augustus, Ind. Stb. no. f-11) ingetrokken; sedert is de visschrij een vrij volk- bedrijf gebleven. In verband met deze orlojin; i n tie is in hetzelfde jaar (bijbl. no. 1501) bepaald :

a. dat de bcambten van het dep. (ler ink. <n steeds rechten verpcht zijn de vis.schcrs)riv. (n nuings bij voorkour v;m allc a n d ere, zoo mogelijk den boom te laten passc- <In ;

b. dat de visschers het recht hebben, Z'>xl<T tot het no men van een conscnt-bijlef. <lw noemd dopaitcmct verpcht te kunn<u> v/>rd<n cn niitsdien zonder daarvan voorzien te ZJ|H, ; an boo rd hunner vaart uigen mede te neBnii i'n hoogste % kojang rijst, 5 zakken zo 111 <n n *)() bossen bindrotting en zoodanige andere huishoudelijke benoo- <lig<h<-dcn als zij zijn mede te voeren voor Juunc gewone dagelijk- sche belieoeff. Ann v<Tschillenil< on>|

Java, den gouv. van Celebes en(nd., cn <lc n res. der Westerafd. van Borneo v/erd voorts l <v koj)- nen gegeven, dat de J<dggering h”l, wens<: li<-lijk acht<*, dat aan de uodoffening v;u)Jiet be-drijf van visscher en van viHclivcrkoopcr nicest mog<v- lijke vrijheid wonie gelaten en dat dcrhalte dicn afu)zi(*n bijzooi(lere keieren woulen uitge- vaardigr, dan alleen voor zoover dit ten aanzien van het zetten van s6ro's in het belang der scheepvaart noodig mocht wjn of nacler <le l>v- hoefte da ar aan door de ondervinding juoch hlijkcii.

Ver bodsbc pal ingen zijn uitgevaardigd tegen het plaatscn van visschers sero's, xtaken en palen in de va ar waters Jeidendc tot ilc recden van Batavia en Soerabaja (Ind. Stb. 1877 no. 107 en 1879 no. 118) en tegen het plaatscn van diermal's belafs, s6ro*H, palen, staken en andere voor do scheepvaart hinder- ke zaken in de toegang tot en in de Baikpapanbaai, in de loodsmansvaar-

waters van Koetei en in de Koeteirivier tot aan Tcngaron (Oostkust van Borneo), in de toegan-gen tot de Aroeabaai en in een gedeelte dor Bal-bal-rivier tot aan Pangkalan .Brankin (Oostkust van Sumatra) (Ind. Stb. 1899 no. 114). In Ind. Stb. 1892 no. 24 zijn de overige verbods- bepalingen tot beveiliging van de bebakening ter Oostkust van Sumatra opgenomen.

Het visschen in open bare wat ren met aanwen-ding van vergiftige, bedwelmende en ontplofbarc stoffen, zonder vergunning door of n a mens het hoofcl van plaatslijk bestuur vrcleend, is straf- baar gesteld bij Ind. Stb. 1894 no. 280. Bij Jioogc uitz on dering worden zoodanige vergunningen verlcend.

Met een geldboete van / 10 —/ 300 wordt geftraft hij, die zijn vischtuigen of netten niet ten jninstc een zeeinijl (van 20 in een graad) verwij- derd houdt van een vaartuig, bezig met het lcg- gen of horstellen van telcgraafkabels, en voernde de voor doze vaartuigen voorgeschreven scinen zoodanig, dat zij van de visschersboot zichtbaar zijn. Niectmin hebben vissebersbooten ten hoog- ^ste 24 uren, ged urende welke zij in hare bewegin- gen niet bcnaeijlijkt inogen worden, den tijd zich overeenkomstig de aldus gegeven waarschuwing te gecragen. Met dezelfde straf wordt bedreigd hij, die zijn vischtuigen of netten niet op den bovngenielden afstand van een telcgraafkabel houdt (Ind. Stb. 1891 no. 234 en 235).

In 1898 en '99 zijn in de Preanger en in Ch- jil)(m pojiti(?-kcuren uitgevaardigd, ten einde de du ar lichtschende roofvisschrij, welke den gehec- len visclist and met ondergang becreigde, tegen te gaan (Jav. Courant 1898 no. 66, 27 Dec. 1899). T< r bevordering van den vischrijckdom van de ri) HTen der Preangei' we'lt in 1899 van Gouver- n<,<inent- weg / J 500 besclijikbaar gscld tot aan- koop van jonge visch (vise h bi bit).

Overigcn- word tot het begin van de 20e <<u/v van J A eeger i n gs wege weinig gedaan tot in - .tanrlh'-iulin.-'f of op bearing van diL middel van besiaan dat. onmiddellijk na den land- bo uv/. het v< > lks) <(lriij bij uitcnienchcid is. Ji<-i erevolg was, <Int <!<-> visschcrij onrustbarend afnam. •

(• N. \ < roop bfeijff-r<(t dat de zeevisschcrij- vioot met in)egrijv)nn grootere en kleinere ka- no's in 1870 bestond uit ongeveer 37,000 vaar- i inhoudentle ongeveer 620,000 JI³, met (*<■11 b) B)ajining* v; in ongeveer 550,000 koppen en een opbrng, si ter waarde van ongcveer GO mil- liocij gulhen, fii in hot laatst van de vorige ecuw sJechts uit 1 G.OOO vaarttuigen met ongeveer 200,000 Al³, inhoud en een be manning van 100,000 koppen <-n een opbrengst ter waarde van hoogstens 20 millioen gulden.

In zijne verschiemlo opstelleu over <lit onler- w< <rp bf)plieite Jij de noodzaklijkheid van Rege- ringssteun in <len vorrij van geldrijke voorschot- ten con vooral door verstrekkung van onvermengd zout, tegen zoo jaag inogelijken prijs, voor het visschrsIM-drijf, zoals in Nederland toon reeds sedert cen 50t al jaren met zulk con goc<l resultaat gsclicic<le.

. Ook R.A. Eekliout drong in dien tijd stork aan op steun van Regeciourswege tot opheffi>g tier zui'visschcrij, terwijl hij do Nederl. Feeders trucht< t; te bewegen hunne Htoomtrawlers naar den Ind. Archipel te zenden, waar z) een ruïn beclrijf zouden vinden, zonder schado voor de ini.

visschcrij. De 'oprichting van een N.-f. Zce- visschcrij Mij. achttc E. urgent.

Sedert een vijftiental jaren wordt editor, wellicht ook door den aandrang van voormelde schrijvers, van Gouvernmcntswcge veel meer gedaan in liet bclang van visschcrij en visch- tcelt. In de eerste plaats heeft het Gouvernement, als onderdeel van het Departement van L., H. en N. con visschcrij station (laboratorium) voor het onderzoek der zee ingesteld, dat te Batavia is gevestigd en waaraan o.m. twee zoologen en con oceanograaf zijn verbonden. Oorspronkelijk was het station belast met de bestudeering van de visschcrij en de vischteelt zowool in natuurweten- scbaplijken als in economischen zin, maar sedert, in 1914 de Afd. Visschcrij bij het Dept. v. L. N. en H. word ingesteld (Ind. Stb. 1914 no. 262) zijn de werkzaamheden verbonden aan het biolo- gisch onderzoek der zee fauna en de economische aangelegenheden betreffende de visschcrij en de vischteelt gescheiden gn word het economische werk aan die afd. overgedragen.

Het station houdt zich vooral bezig met het onderzoek naar do zee fauna, welke voor de visschcrij het belangrijkst zijn; de voornaainsto jnarktvisschen worden er in studie genomen, verder de roofvisschrij, ovcrbevissclung, enz.

Daartoe heeft het de beschikking over een onderzoekingsvaartuig, dat tevens diensten verricht voor het doen van oceanografische en hxlrografische waarnemingen.

De Afd. visschery zorgt voor de verstrekkung van conserveeringszout tegew verminderen prijs, het oprichten van afslagplaatsen en inzoutings- loods ten ter bevordering van den afzet en de conserveering van vischproducten. Aangezien echter geleekch is, dat de hoedanigheic con houd- baarheid van de in de vischzoutings-etablisse- menten bereide vischproducten in het algemeen te wenschen overlaten, is een visschcrij-techno- loog belast met het voorbereiden van maatrege- len, welke (laarin verbetering kunnen brengen.

Voorts is de Regeering tot de overtuiging ge- komen, dat uitbreiding der zeevisschcrij tot een iitensieve beoefening onmogelijk is zonder het inrichten van eenvoudige havenvoorzicningen in de belangrijkste visschcrijcentra ter Noord- kust- van Java en Madocra. Zoodanige havens zijn thans (1920) in aanbouw te Sevang (res. Reinbang) en te Pasoerocan (Madoera), terwijl nog voor andere havens plannen in bewerking zijn. Ook zullen een ecnige riviermonden, waaraan vischcrsdorpci) gelegen zijn, de noodige voor- zicningen worden aangebracht. Deze maatrege- icn zullen niet alleen ten goede komen aan de visschcrij, welke met meer volmaakte bedrijfs- jniddelen wordt beoefend, maar tevens aan de met primitieve hulpmiddelen nitgeoeefende vis- schcrij. •

Door tewerkstoHing van ervaren, vakkundig, uit Nederland afkomstig personcel wordt inc de naar hogere volmaking van het be< lriij gestreefd. Voorts wordt ten behoeve van de uitbreiding con de ontwikkeling van het zeevisschcrijbedrijf op ruïn er sc ha al dan tot dusver gschicddo crediet verschaff, uangezien de inlandsche reeders, vischhauuclaren en vischtelers in het algo me een weting gebruik ma ken van de bestaaiide Afdee- hngsbanken. Daartoo worden plaatslijk wer- kende visschcrij-bankjes opgericht en opebare vischveilingen georganiseerd, die de noodig

waarborgen aan de bankjes kunnen verschaften.

Ook het particulier initiatief laat zich in den laatsten tijd nicher geklep. Van de naamil. vennootschappen, welke zich in het bijzonder met de nsochrij in den Archipel bezig houden, mogen liier genoemd worden de West-Java en de Ned.-Indische Hoogzeevisscherij en de Scandina. visch-Indische visschcrij compagnie.

Do visschcrij heeft in den N.-I. archipel in de eerste plaats betekenis voor de voorziening in eigen en plaatselijke behooften, daarnevens zijn enkele gewesten in de Buitenbczittingen als productie- en uitvoercentra van belang geworden. Zij voorzien in de eerste plaats Java en verschillende streken in de Buitenbczittingen van visscherijproducten en voeren deze verder uit naar het buitenland.

Een belangrijk productie- en uitvoercentrum was Bagan Api Api, een plaatsje aan den mond der Rokan-rivier (Sum. Oostkust); sedert de sterk slibafzetting in die rivier echter de kust-visscherij met vaststaande vischtuigen noodzaakte zich te verplaatsen, is de uitvoer uit deze plaats afgenomen. Trouwens is in het algemeen de uitvoer van vischproducten uit N.-I. in den laatsten tijd achteruitgegaan. Om daarvan een denkbeeld te geven zij hier vermeld, dat de uitvoer nit N.-I. van gezouten en gedroogde visch in 1910: 6,773,000 K.G. en in 1914: 3,525,000 K.G. bedroeg (over latere jaren staan geen cijfers ten dienste).

Van de zoutwatervisschijvers op Java en Madoera wordt een belasting (Ind. Stb. 1893 no. 30 en 124 j° 1905 no. 290.1917 no. 755) geheven, die reel overeenkomst met de land rente vertoont. De aanslag geschiedt bij admootatie op den grondslag der geschatte jaarlijesche opbrengst van de vijvers, zooals die volgens de bestaande gebruiken in elk gewest wordt bepaald.

Do aan het Gouvernment toebehoorende vischijvers in de afdeling Krawang der residentie Batavia worden telken jare aan den meestbiedende verpacht.

1. ZOETWATERVISSCHERIJ, ZOETWATERVIJVEKS. Vischteelt in zoetwater treft men in verschillende streken van Indie aan; vooral in West-Java en in de Padangsche Bovenlanden en Tapanoei worden zeer vele zoetwatervisschijvers gevonden. In Tapanoei bestond zelfs een politicverordening, welke, met het oog op watervoorzicning en gezondheidsstoestand, het aanleggen der vijvers zOn-der vergunning verbodt.

In de eerste plaats vindt men nabij de oevers der rivieren dan men, waardoor een gedeelte der rivier is afgeperkt en waarbinnen zich kweck-rijen bevinden; deze treft men ook aan in vijvers, kolken, plassen en meren, zelfs in warme bronnen (b.v. onder Trqong, afd. Tjitjalenka, Preangcr).

Een bijzondere vormclding ver dient ook de vischkweekelij op de onder water gezette sawah's, waar de visch, als tweede gewas geplant wordt. De sawah leent zich met zijn danmetjes rondom ieder afzonderlijk rijstveld bij uitne- inendheid voor deze teelt. Vooral de Preangcr, maar ook — hoewel in mindere mate — andere gedeelten van West-Java, zijn bekend om de eigenaardige vischteelt op sawah's.

In het Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N.-I. zijn verschillende opstellen over dit onderwerp opgenomen (van K. F. Hoile 1861, 1869 en

1873; J. J. H. van Hal 1871; H. J. van Swie-ten 1868).

Het blijkt een voordeelig bedrijf te zijn: do sawali's, welke bij beurten met padi geplant en voor vischijvers gebruikt worden, brengen althans niet op dan de beste alleen met rijst beplante sawall's.

Wijze. *il van vischen en, vischtuigen*: Een van de oudste, algeieen indonesische, maar tevens nicest verderfelijke middelen tot het vangen van visch in zoetwater — riviercu, plassen en berg-meren — is vischvergif, de beruchte tocb a (zoo aldaar), dat door den geheelu archipel heen wordt aangevend en waarschijnlijk al eeuwen in den archipel in zwang is geweest.

Van de visschcrij met toe ba best a an vele beschrijvingen; zoo geeft Raffles in zijn "Java" (1817) er eene beschrijving van, welke reel overeenkomst heeft met die van Dr. Nieuwenhuis. Krcmachtig beschrijft Mr. v. Deventer eene dergelijke vischpartij aldus:

„Een stuw in de rivier bij lagen waterstand gemaakt; het vischvergif een cind boogerop in het water gegooid, een aantal Inlanders, die onder inisbaarmaken de halfbedweldc visch naar den stuw benedenstrooms heendrijven, en het oud-inlandsche vischfeet is compleet; bij hoopen wordt de visch bij de afdanuning uitgeschept". Daaraan zou nog kunnen worden toegevoegd, dat so ms 2 afdammingen worden gemaakt, waartschen het water wordt uitgeschept, om ook nog de in de inodder achtergebleven vischen te kunnen bemachtigen.

Gelukkig komt op Java deze fatale wijze van sohoon leegvissen (eener rivier niet meer voor) (volgens Mayer word, waar men zich nog van ver-gif bediende slechts zooveel gebruikt; ii' noodig was, om het water over een Jengle van hoogstens een kwart paal te vergifigen), maar in de Buitenbczittingen kwam het vischen met tocb a nog tot het begin dozer eeuw veelvuldig voor). Ook vinden wij melding gemaakt van het vischen in de Buitenbczittingen, jnaar dandoor den inlander, met ontplofbare middelen — onveer op gelijke wijze als met vergif.

Een vrij algemeen voorkonifkle wijze van vischvangst in rivieren en beken is het; : fzetten van den slooi over de gthple breedte met steenen dam men en staketwels; in sterken room vervaardigd van stevige palen, wcllc diep in den bodem worden geslagen, in zwakken st room van dun no aan elkaar gcegen bn nibocslokje, waarin slechts ccijige openingen worden vrijgelaten. Achter deze openingen worden fuiken aange-bracit. De visch wordt door den st room of wel met steenen enz. door in het water wadend pci-sonen naar de afsluiting gejaagd. Een eind boven-strooms van den pasangan worden sointijds eenige pmlen in den grond geslagen, waaraan stuiken, bladeren enz. bevestigd zijn, waarin de overal opgejaagde visch zich tracht te verschuilen. De toestellen (op Java „roempon" genaamd) worden echter na afloop der vischvangst afgezet met vlechtwerk en bainbof-latten, waaruit de daariu gvluchte visch met schepnetten opgeschept wordt.

Een enkele maal ziet men in rivieren enz. ook * wel sero's geplaatst, maar aangezien deze veel nicher voorkomen bij de mordingen der rivieren en aan het strand worden deze toestellen onder 2 (Zoutwatervisschcrij) behandeld.

Soms worden vischrijke rivieren of beken ge- mot touwen om hun lijf ghangen om er de visch in doeltlijk afgeloid; het water krijgt- daardoor con reel te doen.'

snellere stroom en voert de visch tegen wil en dank mode. Aan het einde van deze soort van waterleiding wordt clan een langwerpige vier- kante bamboezen mand op palen geplaatst, die het water wel, maar de visch niet doorlaat: dit is een zeer gemakkelijke voorkomende.

Grootte stevige fuiken worden, zooals wij reeds mededeelden, bij de afdamming en afzetting van: alleen client natuur- lijk tegen diefstal gewaakt te worden. Zc zijn gewoonlijk van bambocclatten vervaardigd. De meeste fuiken bestaan uit

Lijn en hengel. Evenals overal elders is ook in korfvormige manden, waarin een soort van trechter is Indie de eenvoudigste wijze, waarop visch wordt bevestigd: de nauwe opening van den trechter belcst gevangen, het visschen met lijn en hengel. Dczc aan de visch het ontkomen. Ook worden wel doornen vischtuigen hebben over het algemeen zeer lange als weerhaakjes in de fuik aangebracht, maar clan snoeren, terwijl het ophalen een bijzondere hand- bevinelt zich aas in de • fuik. Gewoonlijk wordt de (ligheid vercischt, waaraan het den inlander ge- fuik afgesloten met gras, een klapperdop of iets gewoonlijk niet ontbrekt. Ze hebben veel overeen- anders, dat wordt weggenomen oin de gevangen visch komst met de onze. De eenvoudigste vorm van den uit de fuik te lichten.

hengel is de roede, waaraan een touw met hank Bij sommige fuiken zijn de ondereinden der verbonden is, met of zonder clobber. De haken zijn trechters voorzien van kleine de art jes, welke slechts van koper of ijzer gemaakt en ver- schillend van vor- naar binnen openen.

n; sommige hebben slechts een enkele in een Een, volgens Van Musschenbroek, uitsluitend aan weerhaakje ein digend e bocht, andere, voor grootte Indie eigen vischtoestel is de stulpinand, een van visschen, zijn ankervormig; vaak ook is de haak door onderen breede con open inand in den vorm van den visscher zelf ver- vaardigd door het ombuigen van omgceerdeu trechter, aan het dunne eind een koperdraad, waaraan een dop geslpen wordt, vastgehouden, waarna met de hand, van boven ingestoken, wordt onderzocht of eenige visch binnen de mand is gevangen.

Met aas bestaat dikwijls uit regenwormen, dar- Naar dezelfde schrijver mededeelt zijn even- eens men, stukjes boomvrucht, f: prinkhanen enz. alleen aan Indie eigen: vallen van bamboe in den vorm Eigenaardig is het- dat, terwijl de Europeesche van een koker met een opening ter zijde, daarachter visscher het bloot laten van den haak als een groot c font beschouwt, die het onmogelijk maakt ici s te van een slagtoestelctje of knijpertje. met een stukje aas, gen. de Tnlandsche (althans de Malei- sche) hengrelaar waardoor do visch wordt gevangen als lijn den kop zijn aas juist zoo aanslaat, dal de haakpunt ont bloot door de opening steekt om het aas te bereiken.

blijft. Zonderling genoeg, zegt v. M., wordt met dat Sonis wo' den in plaats van a as enkel kippen- tocstellctje o.n. op Bali in gebruik con katjeptij of v- cren aan de lijn bevestigd, welke door de be- knijper gehcetn, tamelijk veel gevangen, vooral woging en de kluren de visch aantrekken. paling.

Netten komen in der Archipel in allerlei grootte en Eindelijk client nog melding gemaakt te worden van cene zonderlinge wijze van visschen, welke niet vorm voor: ook in zoeC. Yat-r worden soms net ten alleen in de binnenwateren maar ook aan de kusten wordt aangetroffen, nl. het opdrij- ven van een school opstiling heel wat zorg en arbeid ver- reischt. visch langs een flauw hellend vlak van gevlochten bamboe, dat met het eene eind in het water ligt en met het andre rust op den i'and van een visschschuit, .

Met sleep- en t reknetten wordt! zoowel gevischt, waarin de visch vczanield wordt. In binnenwateren gefzeten in een pra 11 w, als loopond langs den oever words de schuit ook wel vervangen door netten of <?f wa<lcnci door hot water, . fuiken.

Ook werpnetten komen veelvuldig voor en ver- < Harpoenen, pijl en boog worden wel hier en daar is: Jx-n zc(r veckbcfnligheid: (l< visschor staat of in de rivier of aan de) voorkant v: s een praxiis. in binnenwateren gebezigd — o.a. bij de

Dikwijls is het net van anderen bezwaard. Op Jav/i- ei) Sumatra worden daarvoor ringen gebe- | zigd, in toebevischerij — maar komen veel meer in zout- welke* de Inlanders zelf vervaardigen nit con ningsel water voor, waarom ze onder § 2 behandeld worden.

van]»><(! en tin. 2. ZOUTWATERVISSCHERIJ. VIJVERS. Pc zeevischerij wordt nagenoeg langs a lie kusten van bij- na (-n vorm; van het enorin groot (otebel- achtige net, alle groote con kleine cilanden van den Archipel tlat met c'n stevig stellage in den sl room wo nit meerdere of mindere mate uitgeoefend. Slechts enkele geplaatst en waarop de visscher Zlf een zit) laats kuston, welke cipor hare steile of door den lireft, tot het kl<-inste netje toe. Js er hoog water on rotsachtigen bode in, dan wel door de gevaarlijke treden <le rivieren buiten de oevers dan loojt de branding, die er gedurende het groot- sto gedcltce van geheele bevolking uit, vooral de vrouwen. o)n met hot jaar op staat, do vischvangt vrhindren, maken svhepnetten van al- h-rlei vormi en groot te, met pl at hicrop eene uitzondering, zooals b.v. de Zuidkust van te manden en wat yer(l<-r kan diencn. de vi'ch uit het Java, de Westkust van Sumatra en een groot gedcltce troeble water op te scheppen. van Bali, waar slechts visscherij wordt gedreven van

Kleine schepnet ten <licncn voorts, om do in ver- de beschutte havens con baaien uit.

Kchillende toestellc g(*vangan visschen op te hal<*n Langs do kusten zelf wordt over het algemeen en zc daarna in de k<-pis (nuwhalzigc i visch gedurende het geheele jaar gevischt; het meest on het manden) te bergen. Diergelyke platte breed- Imikige ^erogcklst echter in den drogen moesson, (l. i. vischnianden, wier vorm* aeng Bocksbeu- telh^schen naarmate men ten Zuiden of ten Noorden herinnert. worden d'r hengelaars

van den evenaar is, in den Oost- of Westmoesson. Waar de vischvangst niet als hoofdbedrijf, maar als nevenbedrijf naast den landbouw wordt uitgeoefend, wordt voornamelijk gevischt nadat de oogst is binnengehaald, terwijl overigens op den tijd van het jaar en ook van dag en nacht zich aUcrlol invloeden doen gelden, waarvoor geen bepaalde regelen zijn aan te geven. Be halve van den moesson hangt de tijd waarin men vischt o.a. af van bepaalde winden : in sommige streken van Java en ook elders vaart men b.z.w. uit inct landwind- en keert terug met zeevind-stroomingen: voorts van eb en vloed ; „s nacht s en's avonds van den stand der ma an. Bit laatste is ook naar gelang van de landstreek weer geheel verschillend; lier gaat men bij voorkeur met voile ma an, daar met donkro maan, elders met eerste cn op andere plaatsen weer lie ver met laatste kwartier wit om zijn geluk in de vischvangst te beproeven. Als vissers bij uitnemendheid, die de vischvangst als hoofdbedrijf uitoefenen, noemen wij (chter zonder op volledigheid aanspraak te wvillen maken): de kustbewoners van geheel Madoera, van Priaman (Westkust van Sumatra, waar de bod cm zich minder voor landbouw eigeut), van een groot gedeelte van Atjeh; van Palcnibang, die hunne tochten tot de Lampons en tot Zuid-Banka uitstrekken; de Toridjene's of Badjo's, die nabij de golf van Boni (Z.-Celebes) thuishooren, maar gewoonlijk leven aar boord van linnue vaartuigen, - waarmede zij zeer verre en stoute tochten ondermen; de bewoners van de kleinere eilanden behorende tot het, gouv. van Celebes en Ond. ; van de Westkust van Tidore; van gedeelten van de kust van Halmahera (die zich dikvrijls ver in zee, wel tot Men ado en diep in de Am boina- zeeen wagen).

Behalve voor de vangst van trek- en andere visschen, welke in groote scholen te gelijk worden gevangen, blijft de inlander, die ter vischvangst gaat, meestal niet nicer dan een ctmaal van de plaats zijner inwoning weg. Hierop koimen natuurlijk tai van uitzonderingen voor; in de ocr- ste plaats bij de cvcgenoemde speciale beroeps- visschers, maar ook in andere streken, waar het wel voorkomt dat een visscher tot acht dagen uit blijft.

Ljc tijd, die niet voor vischvangst wordt besteed, gebruikt men om het vischtuig te herstellen of 0111 de visch, die niet onmiddellijk voor consumptie of voor verkoop in verse hen staat bestemd is, te drogen, te zouten of op andere xvijze te verduurzamen (zie hierna).

Van de vangst op groote sehaal in voile zee verdient in de eerste plaats vermelding de t r o c - b o e k v i s s c h e r i j, welke blijkens beschrijvingen van het daarbij van ouds voorkomende bezweringsfeest • reeds uit den Hindoottijd dagteekent. De t r o c b o e k, een trekvisch, neemt gewoonlijk haar weg door de straat van Alalaka, langs den Lingga-Archipel, West-Borneo en West- Java. Het mceste werk wordt van het van gen dozer visschen gemaakt door de bevolking, die in de nabijheid van de Brouwerstraat (Bengkalis), nabij de monding van de Siakrivier (Oostkust van Sumatra) woont, waar zich geregeld ghecle scholen vijfwissschen verzamelen. Deze bevolking vormt een bond van visschers. De inlander, die de mannetjes bijna jooit ziet, verkeert in de meening dat de mannetjes, zoodra ze in de nabijheid van de Brouwerstraat

komen, in vijfwes vrandren. De troeboek wordt voornamelijk gevangen om de kuit, die als groote lekkernij gekkt. Er zijn twee tijden waarin men uitgaat ter t r o e b o e k v a n g s t, n.l. de groote vangst van September tot November en de kleine vangst van Februari tot April. Tijdens de groote vaugst rekent men wel op 1000 stuks per sampan (vaar- tuig), terwijl de kleine vangst slechts gemiddeld 50 stuks per sampan opbrengt. De vangst ge- schiedt met de pockat (zie voor de beschrijving hierna).

Het reeds genoemde bezweringsfeest, dat voor de uitvaart met grooten luister gevierd wordt, dient om den Djangi, den koning der troebocks, gunstig voor de vangst te stem men. De hoofd- persoon is do Djindjang Radja», een gewone vrouw uit het volk, in wier geslacht deze waar- digheid erfelijk is. Gedurende de plechtigheid wordt- zij als ecu liooger wezen beschouwd, omdat men haar de macht toekent om den wil van deft Djangi mede te deelen en tevens om dien geest gunstig voor de vangst te stem men of zijn toorn bezweren. Nad at de Djindjang Radja, vorst- lyk gekleed, in plechtigen oplocht naar een rijk versierde pendopo is gcleid, wordt zij door be- dwelmende dampen in een soort van, geest ver- vorcing of extase gebracht, waarin zij het.tijdstip, dat het gunstigst voor de uitvaart is, aan de vis- schers mededeelt. Daarop cloet men haar in een staatsvaartuig plaats nemen, dat omstuw door de gehele visschersvloot in de nabijheid ron(- vaart, tot dat de Djangi door een eigenaardige op- bofeling van het water van zijn gunstige stemming doet blijken. Een waterst r i d besluit het feest, waarvan als herinneringsteeken een k ; t j - bouwenkop op de plaats van -afvaart wordt (l)) - gchangen.

De t r o c b o e k v i s s c h e r i j is stork rich ter uitgeg : ian gedurende! den tijd, dat de inland.sche vox's ten < i - n hooge belasting van deze visscherij hvcvrij ; t door het Gouvernement < n tie belasting is opgeu- ven, is deze belan- yke tak van volksbe : (H.IB wedcr in bloci gekomen. Inmmer edit er(lat -!- winstgevendc Jiandcl in troeboek en knit geheel in hantdeii van Chineezen is, die ook > r het verjeenen v; in voorschot ten < l c inland's < l n - ' i schers dikwijls in hun macht hebben.

Zoutvaxler-visschijvers. ECM zeer belangi ijl- mid del van bestaan voor de bewoners van < l < ; Noordkust van Java en ook, hoewel in jnin < l * r mate, van de klisten van Madoera ei) van de Zuidkust van Celebes, vormt de kweek van visschen (voornamelijk Band een) in zout- of brakwater vij vers (t a n b a k) aan die kusten v < (4- vuldig voorkomende op Java voornajn- d i j k in de residentie Socrabaja ook in Djocwana en in Batavia.

Deze vischtcelt is, zooals wij reeds vermel- < l < * n, van zeer ouden datum en heeft steeds een belang- rijken tak van nijverheid uitgemaakt.

„Zooewel de inrichting als het onderhoud < l e r vijvers, de wijze van de teel en (lc licffing van de belasting zijn in de onderschic(l-cin < 5 gew(!sl < n van Java zoo verschillend en uiteenlopend, dat schier in iedere res- identic deze aangelegheid geacht kan worden op eenc afzonderlyke wijze geregeld te zyn“. Hchreef de inspecteur viin cultures P. W. A. van Spall in zijn i a))port omtrent het aanlcggen van zout- en zoetwatervischijvers. Ook op grojfd daarvan is het in een kort besteje z e f s niet mogelijk ecu gedetailleerde bschlij-

ving van de voornaamste tabak's t.c geven. Hetgeen hi er volgt is, voor zoover de details betreft, op Ucon d aan con beschrijving van con tabak to Gresik, wftar deze tak van nijverheid de grootste Jiboglc' bereikt heeft.

De good ingerichte vijvers hebben con nitgestrektheid van ten minste 3 bouws — kleinere worden minder voordelcig geacht — terwyl er zijn, die tot 30 en nicer bouws beslaan. Het aan- leggen en gerced maken van de vijvers kost heel wat tijd en moeite. Blijkens het in 1903 versche- nen rapport nopens de vischvijvers op Java en Aladocra — samengesteld naar aanleiding van een in 1884/0 door de toenmalige controleurs B. B. de Jaager en v. La wick v. Pabst ingestelcd oncler- zock 1 — zijn daarmede vaak nicer dan 10 jaren gemocid. De vijvers zijn verdceld in onderschei- denc vakken, genaamd pinian, dawocan, lalahan on kawakan, welke door dammen van elcander gescheiden zijn. De pinian*s zijn bestemd voor de zaad- of plantvischjes (vischbibit ; nener), die voornamelijk aan de kust van Madoera werden ingezanifld, de grootte van onze stekeltjes hebben en in aarden potten in den handel worden gc brae lit. Zij worden tweemaal in het jaar, om- recks Mei en November geplaat. In Djoewana wordt de plant visch aangevoerd van Reni bang, Scinarang en jMadoera en ook voor een deci van de Noord- en Westkust van Japara. De hiervoor gonocidic vakken zijn dan vodraf gercinigd en jn onle gebracht, daarna oin good uit to zuren i <n tijd lang aan de zonnehitte blootgesteld en i rvolgcis tot hooigte van een vocet met water ge- ulil. WauncT Do vischjes one leigte van 1/2 en cene Droc<lto van 2 ni.M. bereikt hebben, \v(>rd(J)< t wat.T tier pinian uit de clawoan ver- vei •i-lit. \v ; ib g<schlieft floor bajnboezen kokers, <li- on lid inddingen van andere visch of schade- dfrfl gc : -i !< bdeten, aan licc cindc met wa'ing.

■ 'n soort vnn gaas, zijn bekced. Wannecr het im gevuld is, laat mon de kleine vis-
-h<n 2 : i 3 inaanen lang aan hiinne vrije ont- v.
' . k, cht> zorgende con tegn zee- ' : •■/ Js t <• !>•* clx-rinen. Jnmi-<hlcls worden de >■, ikki¹ n <l ; iw<p : ui on klahan uitgediept, hersteld < n mci zed << wat< r gevukl. Daar de vijvers steeds Hl Hr (m inilifbliikr nal>jilu'id die¹ zee of van de •i f >i <■ ! i \ ; > i. i'rin-hi bij <(-n moml zijn aangelcgd, i - r om /<■ van zoui of brakwatpr to voorzien, im l • in- i r noodig dan de grootc sluis (Madoc- i i i - <■!>: l ; i ban ; .lav. : lawong) bij vlocd open te z- 11 i-i i-n bij el), om ((■ wegvlo<ing to belctten, !• luitcn. |l< t wat<T is dan echter nog van de lainh : .H ; - .7/li. i<lcij>loor c('li> <l'am, voorzien van ■nen opening, die h(-< slechts door con lat- of vlechtwerk van bam boo binnenlaat. Diehl by <(-< grootf? sluis vind< (inen doorgaans een of nicer l<l< groot<), uifsluitend bestemd om gamalen en klvnc visschen t-e vangen, die met hot water biimdingen en vastgehomen worden in bij • lie sluis geplaatsto bajnbo<zen fuiken, welke men (lagelijkK ledigt. Do lalahan ontvangt het zer-water l(e eerst, maar dcolt hot mode aan de dawovan door shiises in dcj) dam, die beido vnjccn scheidt, Opmi-rking venlicnen ook do eilndnjcK, die in(l> dawoecan (小 lalahan verstrooid liggen en met apipi en t nndjang beplant zijn

>)Waarom met de uitgave van (lit belang- rijk rapport zoo lang word gewacht, is niet duidelijk.

om aan de visschen schaduw te verlcenen, door de afvallende bladrcn eene voor de vijvers nuttige meststof te vor men en de mocrasvogela te lokken, op wicr uitwerksclen de visschen zoen.

Zijn de visschen nu omstrecks 3 maanden oud, clan wordt een derde deci iii do dawocan over- ggebracht en iia 3 of 4 dagen door het opcnen van de sluisjes in staat gesteld zich ook vrijelijk in de lalahan Lc bewegen. Na cenige woken heb- ben zij enc lengte van 2/4 d.M. en een breedto van 7 a 8 c.M. en worden dan voor den ver- koop gescllikt geacht en, daar zij zich bij het inlaten van vcrsch water steeds voor het bam- boezen vlechtwerk verzamelen, kunnen zij-zonder moeite in de verlangde hocveelheid en grootte met con net of met de hand gcvangen worden.

Is op doze wijze de eerste partij van de hand gezet, dan wordt achtcreenvolgens met de overige twee dcrden cvenzoo gehandld. Eenigc dcr best ontwikkelde visschen worden doorgaans in de kawakan (d. i. plaats waar de visch oud wordt), het kleinste vak, geplaatst, om na daar 2 of 3 jaren te hebben rondgezwoommen, voor 4 of 5 malen hoogcrn prijs dan de gewone bandeng's te worden verkocht.

Voor de voeding der visschen in de vijvers behoeft niet gezorgd te worden. Daarin worcit voorzicn door de loemoct(kroos) en zich op den bodem ontwikkelende wieren alsmede door de uitwerpsclen der zeevogels, welke laatste het nicest tot het vetworden der visschen bijdragen.

De vischvijvers vertoonen veel overeenkomst met onze Zecuwsche Oesterkweckerij in potten, „met dit groote onderscheid alleen" — schrijft Mr. v. Deventer — „dat de oesterputten vaste kweckplaatsen blijven, terwyl de tambnk's — naar de juistc def ini tie van den beer De Jaager — een soort van levende wezens zijn, die opkomst, bloei, achtcruitgeng en verdwijning kennen, door- da t ze bestaan moeten op steeds aanslibbende kustgronden, echte Zecuwsche "schorren", die langzamerhand vci'der van de zee wcr afraken langzamerhand dus jnetlijker met zeewater te verschersen zijn, allcngs dan ook deels met zocht- water onderhouden worden — aan welk brak- watei' de zeevisch ook nog wel wicnnen —, doch dan cintlclijk onbruikbaar worden als zoo- da)ig en omgezet worden in rijstvelden.

„Be tanibakaanlg moest dus wel daar het inccst in zwang zijn waar de sterkste kustaan- slibbing best on d: hij vomit, zoo te zeggen, de Javaansche methode van landaanwinning bij zee. Inderdaad is dan ook de st reek van de Solo- monding, de Seda joe — Gresik — Soerabaja — Ba-, ngilkuststrook, het grootste en waarschijnlijk ook het nicest anticke gebied der zoutwatervisch' vijvers; benevens de lage kuststreken bij Djoec- ana, waar voor een paar eouwen nog een binnen- zee bestond. Toch blijft hot wonderlijk, dat do tambak's in West-Java, behalve in Batavia en Bantam, zoo good als niet voorkomcn, zelfs niet bij lndramajoc, waar clc kustaanslibbing toch zoo aamerkelijk is. In Bantam zijn zc schaarsch, in Batavia vrij veel aanwezig, in het oude go west Krawang, in Chcribon, ja zelfs in Tegal on Peka- longan komen zc zoo good als niet voor. Maar bij Kendal (West-Soinarang) begint de ware tambak- cultuur en zet (Ho zich, al naar de gostelctenis der kust, met smaller en breeder st rook, dan wel met plaatselijke gapieng, voort tot in BSspeki en op Madoenx. Bij La inongan en Gresik gaat

dit vijfgebied zelfs een 20 maal, d. i. ca. 30 K.M. of 5 1/2 uur gaas, landwaarts in.

In 1863 berekende Van Spall de totale uitgestrektheid der tambaks op Java, buiten Madoera, op 46.000 bouws % waarvan 35.000 in de res. Soerabaja ; het onderzoek van JSS/6 gaf een uitgestrektheid van bijna 60.000 bouws voor geheel Java, buiten Madoera, wcer, waaronder 34.500 bouws in Soerabaja. Soerabaja blijft dus nog steeds de baas van alle, naar is toch in het tijdvak 1863/56 iets achteruitgegaan; cloch bij vergelijking der verlicre cijfers, blijken in die haast 25 jaren de oppervlaktcn in Senia rang cn Japara meer dan verdubbeld, in Roimbang bijna verdubbeld, in Pasoeroean een weinig toegenomen, in Probolinggo en BSSocki stationnair gebleven; daarentegen is in 1886 Bantam cr met 370 bouws bijgekomen (n en vrschijnt Madoera — waarover

Van Spall zweeg — met 9400 bouws — op de lijst, d. i. zooveel als Japara cn Pasoeroean samen. En hoezeer deze cultuur zich nog steeds uitbreidt, blijkt hicruit, dat in het genoemde, in 1886 afgeslotene — zij het dan ook pas in 1903 uitgegeven — rapport, over tambak's in Batavia niet gerept wordt. terwijl de resident van Batavia in 1891 (zie K. V. 1892, bijl. C) reeds kon rapporteeren over „tal van vischvijvers" in z^n gewesi, waarin de banding en ander vischsoorten worden geteld".

Hoewel de tambafs aan de kusten van Madoera, wegens den voor de vischteelt minder geeigenden bodcn, waarin weinig plantjigroei voorkomt, in vergelijking met die van Java van inferiure qualiteit zijn, mogen ze niet geheel buiten beschouwing worden gelaten, al ware het slechts omdat ze zeer menigvuldig voorkomen, vooral aan de Zuidkust. Ze hebben vee OVMCII-komst met die op Java's NoOrdkust, en vertoonen ook onderling veel verschil in vorm, aanteig, uitgestrektheid, beplanting met api-api en tandjang eem. Zeer eigenaardig is het, dat dp aan de kusten

Madoera veelvuldig voorkomende zoutpannen gedurende den tijd dat deze niet voor aanaaak van zout gebezigd worden (den Westmoesson) dikwijls als vischvijvers dienst doen. Zeer voordeelg kan dat bedrijf niet zijn, omdat de zoutachtg bodem zich al heel slecht voor vischteelt eigent. (Voor n ad ere bijzonderheden wordt verwezen naar het genoemde rapport nopens de vischvijvers, bl. 119 — 125). vischvijvers op Java een uitgestrektheid van p.in. 78.000 bouws (55.353 H.A.), waarvan alleen in het gewest Soerabaja 47.000 bouws.

Sommige dezei' vijvers vcrmiiideren in productiviteit. Een naar de oorzaken daarvan inge-
 ■■■) /- steld onderzoek braebt aan het licht, dat deze
 • - ■■ productievermindering te wijten is aan onvoldoende de water ver ve rs c l) i ng bij intredenden vlood.
 ■.f. Voor een oordeelkundig bevoeijing, waardoor 'y dit bezwaar zal worden ondervangen, worden , verbeteringswerken aangelegd.

Voorts worden op Java in den laatstcn tijd vischkwekerijen aangelegd, waardoor de be-
 ■ schikking over een voldoende loieveelheid poot-
 • vinch wordt verkregen.

Wizen van vischvangsl, vischtuigen. In de eerste plaats verdienc vermelding de reeds met ccn enkel woord onder §] hiervoor gcoicemde vischstaketsels, welke schier overal aan de kusten van alle eilanden van Indie worden aangetroffen.

Staketsels. Hoewel naar de landstreek in vorm ccnigszins verschillende, hebben deze staketsels, wellie onder allerlei namen bekend zijn (algemeen: sero ; Java: wide, tjager of als ze groot zijn bandjang ; Sumatra: belat ; Riouw enz.: k^loeng, djerinal ; Celebes: bila), meestal dozen grondvorm: dric of meer achter elkaander opgerichte stellen zijvleugels, in vogelvlucht gezien ongeveer den vorm hebbende van onderling verbonden, half ineengeschoven V'S, met eenigszins gapende punt, de vleugels wat niet gebogen cn wijd uitstaande. De* visch, door hier cn daar geplaatstc alleenstaande schermcn (palissadeeringen) onwillekeurig naar de richting der door de V's gevormde kainers geleid.zwemt al. > van zelf door het eerste vak cn, met steeds moeilijker terugtocht, allens door alle vakken, totshit zij, cindlijk in het laatste vak gekomen, schicj' onmogelijk den terugweg kan vinden uit dozen doolhof cn in handen valt van den eigenaar van hot toestel, die op vaste lijden met een paar derr buit kornt ophalen. Bij sonamige sero*s zoals b.v. bij de zg. „sero basar" der Molukkeii — kan het laatste vak nog met een soort van deurtje worden afgesloten.

Het ledigen van de sero geschiedt met schepnc&jc of met een Icpelvormigen van rot an gcvlochten schcpper ; op Borneo met een a an touwen bevestigde rot'an schepmand.

De lijden, waarop de sero's worden uitgezei, han gen natuurlijk van jnoesson, wind en stroomingen af. In sommige streken worden reeds na een paar we ken verplaatst, elders — zoalf b.v. aan Borneo's kusten — eerst wanneer ze ic veel met schelpclieren enz. zijn bezet, htgeIMI na ongeveer 45 dagen plaats vjpd.

In de Molukken, waar de staketsels veelal zc?6 hoog worden gemaakt, dat ze bij 4occl nog voeten boven water uitstekcn, wordt aas in < H sero*s aangebracht.

De sero's zijn gewoonlijk van bam boc, de bindingen van tali dock of genioetol- verva ; ! i digd.

De k^loengs van den Riouw-Lingga archies bestaan --)aar A. L. v. Hasselt en H. J. E. I Schwartz (De Pocloc Toefloeh in het Z. gedrd < der Chin. Zee) mededeelen — uit schutt inge gespleten bamboe, dunne j^otan of stej)gel- \ ■ , \ een varensoort, resain, die met akar paki : . taaien stengel van een klimvaren, of met rot ; < n. dicht naast elkaar stevig verbonden zijn cn danig opgesteld, dat het go heel een s ; orl \ an doolhof vormt. Ter bevestiging van de scluitin gen, die op den bodern staun, zijn op gcjij ! < r afstanden rechte stokken diep in den grand ■ drevcn. De kelong's loopen breed uit aan de andere zijde in een soort van fuik, boven horizontale stokken zijn aangebracht onj den visscher tot zitplaats te dienen als llij, m < i netje aan een Jan gen ntol gewapend, de visch opschept, die zich in het binnenste der ingesloft cn ruimte heeft verzameld en goon nitweg jicf.

Pijkens aantekeningen, door A. L. v. Hasselt tijdens zijni residentschap over genoemde gew>t gemaakt, besluit den j G r m a l uit een banjbo < gal, waarin een ovaalvormig rotan-nc r lengte van ± 3 M. met kawals op en nec ; r ft (■ lhaald kan worden, hetgeen bij vlood en cb g < < schiedt. Aan ljeide zijden van den galg zijn pa! < n "opgericht ojeen onderclingen afstand van 1 M. ; de inlander acht dezen afstand niet te groot on)

de visch te nopen naar de rich ting van den galg en cl us in hot net te zwemmen.

Sero-achtigc tostellen — rucusachtigc fuiken, als wjcz zoo nocmen mogen — treft men ook buiten onczu archipci aan. A an de kusten van Japan vindt men zeer veel sero's (ook aldaar aldus genocind) welck een treffende gelijkenis hebben met de boven omschrevenc. D. aan de Zuidkust van Frankrijk voorkomende ni a d r a-, q u e s gelijken evencens zeer veel op deze sero^./ . / ^.)Ajdammitjen enz. Een zeer eenvoudige c* , , tpcvns vaak zooc loonende wjcz van vischvangst aan het st rand is het aanleggen van dijckjes van koraalsteen enz. op banken en riffen, welcke met vloed onder water komen, doch met eb droog val- len. De visch, die met vloed over de dijckjes is gczwomnicn, blijft daartegen liggen wanneer het water valt en de bevolking heeft den buit maar voor het oprapen.

Op de dijckjes, welck zich soms over groote afstanden uittrekken, worden veelal nog versperringen van kalapabladden en dergelijke aan- gebracht, om de visschen den terugtocht nog moeilijker te maken. Ook wordt daartoe bij het intreden van de eb een houten raam met een zakgebezigcl.

*Aan de kusten van Atjeli en ook elders (o. a. op Java) vindt men dergelijke versperringen (sa- rangan) van bambocclatten gemaakt, die door terraswerk aan elkander verbonden zijn. De sarangan's worden soms geplaatst in den vorm van een V, in de punt waarvan een opening gela- H-ii is, waardoor de visch kan ontwijken, maar waaromheon een cirkelvormig staketsel is aan- g- bracht waarin de visch achterblijft.

Ncltcl. Voor de groote vischrij in open zee alsook dichter aan de kust wordt het treknet of de zegen, z.g. p o e k a t gebruikt, waarmede geheelic scholen tegelijk worden verschalkt, zoo- ah. b. v. bij troebockvisscherij.

IJ (: pol : kat is naar de landstreek zeer verschil- van grootte en ook, hoewel in mindere mate, van vorm. Terwijl het net b. v. in de Zuidelijke g. deellen van Sumatra gewoonlijk niet langer dan 100 meter wordt gemaakt, bereikt het in de noordelijke gedeelten van 400 vadem < n (*-*)! breedte of, als men wil, een loogte van 1 vadeju. Wij la (en hi er de beschry ving volgen van < l : Aljchsche poekat, welke in hoofdzaak "i)fis aan het in zeer lovendige kleuren gi- sic hoofdstuk "vischvangst" in Dr. Ja- cobs* bock over Atjeh. Do poekat bestaat uit t wi, nil/, sirekte gedeelten, waarvan de mazen zt- i' grooi- ziji en welck Klechts dienen om .do naar h(jiiicldngedcplte, het cigenlijk net, t- Icideji. Dit middengedeelte heeft den vorm van een grooten zak van 50 60 vadem lang (bij kleincrc nelten natudijk in (venredig- heid kleine), Van Musschenbroek geeft b.v. 10 M. op) van fijne jnazen, met twee zukvormige . hoj-ens, waarin zich de visch ten slotte moot verzijnolen. Ikzc horens zijn door een tonw aan de uiteinlxen stevig vastgebonden en kunnen, zoodra do visch aan wal gcslecpt is, geopend worden om de visch cr nit te ncmcn.

D's poekat is over haar gheole lengto op ge- regelde afstanden van stukken drijfhou van een zaetc kurkachtige houtsoort, voorzicn, die aan ' het bo vens to touw van het net en ook aan het I boveustc gful- chte van ch-n zak zijn))vestigd en waardoor de bo- enste laag A*an het. geheelic net

drijvende wordt gehouden. Aan het onderste touw zijn, in een soort van mandje van rotan, evencens op gelijke afstanden, ovale kciscncen ongeveer ter zwaarte van 1 K.G. aangebracht, waardoor het net, in zee- gelaten, een vertica- l en stand aanneemt. Aan het zakvormige, cigenlijk net zijn deze steenen vervangen door langwerpige ronde stukken zink, die in het onderste, touwwerk zijn ingecrcgen. Deze stukken zink zijn alle van gelijke zwaarte, behalve een, n. l. het middelste Cj dat meer dan het dubbele der zwaarte van de andere heeft en nog iets steviger aan het net bevestigd is, wjcl. dit in geen geval mag ver- loren gaan. Het bevat n.l. in zijn binnenste inge- smolten een op papier gesc lire ven koranspreuk, waarvan het verlics niet alleen de vangst voor clien dag zou bevelen, doch ook het succes voor volgende gelegenheden twijfelachtig zou maken.

Aan het achterste gedeelte van het net bevindt zich, aan een touw vastgebonden, een groot blok drijfhou (Atjeh: galoeng), dat den pawng poekat (deguc die de werkzaamheden regelt, ge- woonlijk levens cigenaar van het net), die zich in de prauw achter hot net bevindt, als dit is uit- geworpen, steeds aanwijst waar de cigenlijke zak is, zoodat hij, wanneer het -net hier of da ar on- klaar wordt of vastraakt, steeds dadclijk bij de hand kan zijn. Soms bevinden zich aan een poekat twee van dergelijke galoengs.

Aan elk der beide uiteinden van het net is een sterk, van driedubbele rotan gevlochten touw bevestigd van een paar honderd meters lengte. Het eene eind blijft aan land, het andere gaat .erst met de prauw mee en wordt later ook aan land gbracht.

Voor de behandeling van de poekat zijn heel wat menschen nooclig en wordt veel liandigheid, gocfcl leiding en vooral samenwerking verciscit. Behalvo de pawng poekat- (de leider) zijn cr G—10 helpers, die zich gewoonlijk voor het ge- heele vischseizoen verbinden en vele trekkers, die ook dikwijls, doch niet altijd, aan de kongsi verbonden blijven gedurende het gheele seizoen.

Wordt in de nabijheid van de kust gcvischt dan gaat men aldus te werk: het net wordt, met de beide touwen in een prauw geladen en naar de plaats waar men visschen wil gbraocht ; het eenc eind touw, dat aan land blijft, wordt zoover uitgevierd als noodig is, waarop licc net lang- zaam wordt uitgelaten, niet dieper dan op 4 vadem water. Nu rocit incy met de prauw in een groote bocht, het overige gedeelte van het net uit- latende, terug naar hot strand waar het tweedo touw wordt aangebraclit, terwijl men het net alle.ngs laat vicren. De prauw gaat nu terug naar het hoofdeind van het net tot achter de plaats waar de groote clobber (galoeng) drijft, waarop de trekkers op het strand de beide eindc touw aanvatten en daarmede het net, in zeer langza- men doch gecregclden trod schuin achterwaarts loopende, aan den wal trek ken. Door den eigen- aardigen langzamen trippclgang der trekkers wordt het net aanhoudend in een langzame op- en neergaande beweging gbracht, waardoor de visschen die cons binnen den omtrek van hot net, zijh, verhindert worden om door de groote mazen heen te zwemmen en cindelij< in den zak terecht komen. Is de zak ver genoeg op het strand ge- slecpt, dan springen de helpers, die in de prauw zitten te water en wordt het soms zwaar gcvulde net met- vrecnclo kriichten op het.droeg gbracht,

terwijl de kleine jongens, die er bijna altijd voldoende tegevoerd zijn, de thjns buiten het net springende visschen bemachtigen en terugbrengen of buit jnaken.

Het geheel geschiedt met ernst en kaintie en onder volmaakte stilte, als gold het een godsdienstige plichtigheid in plaats van het buitmaken van visch.

Aan koraalachtige knsten lcvrct het gebruik van de pockat als treknet veel bezwaar op.

In voile zee, b. v. bij de troeboek-visschrij, gaat men blijkens de beschrijving van Van Musschenbroek — als volgt te werk: „Mct 2 grootere en eenige kleinere vaartuigen wordt een school, visch onzichtig genader en dan, nadat de zegen te water gelaten en uitgespreid is, zoo veel netten, als staande wancelen, om de school heengebraaft, als slechts doenlijk. Langzaam worden daarna a lie onderdeelen naar elkaar en naar het midden van de zegen toegewerkt, terwijl een aantal jeugdige vrijwilligers rondom de netten zemmende en duikende de visschen terugjagen, die boven of onder het net door trachten te ontkouien. Een levendig tooneel, nog levendiger het volgende: de zywincden van de zegen zijn, eindelijk aaneengebracht, de beneden-sim van de kuil is voorzichtig naar boven gchaald en daarmede voor de visch de gemenschap met de buitenwereld afgesneden. De gehele vangst zit nu in den kuil, die i ruïnic zak met G. M. opening en meer, waarvan al de randen nu op de in een krieg, en boeg aan boeg aan elkander box estigde booten worden gelgd: de kuil wordt nu langzaam en gelijk verder opgchaald. Men bemerkt nog weinig leven en zou het net ledig wanen, als niet de helderheid van de zee reeds een kijke naar beneden toeliet. Pas allengs bemerkt de visch dat de vnder waarin zij zich bevindt steeds fader wer en ondieper wordt; doch het oogcublik is duidelijk nierkbaar wanneer zich die overtuiging bij haar gevestigd heeft. Van dat oogenblik heerscht een levend plassen, worstelen om weg te komen, daarbij een bedrijvigheid, juichen, Inchon van de visschiers, ceji opgewekt, levendig toon cel, dat men het eenmaal bijgewoond hebbende niet weer vergeelt”.

De overige voor de zeevisschrij gebruikt wordende netten komen over het algemeen wat huline samenstelling het reft zoozeer met de Eu-xopcesche drijf- en zinknetten, kantschakels, schrobnetten enz. overeen, dat een bijzondere beschrijving lier geen plaats behoeft te vinden.

Ook kruis- en werpnetten words veel gebruikt voor de laatste, die wij reeds in § 1 leerden kennen, en in welke behandeling de inboorlingen zeer bedrevecuijn. Schepnetten vindt men voorn in den Rtiouw-archipel in groot vohnaak held. Zij worden daar over de geulen tusschen ban ken, en op andere waterloopen aan daarvoor opgericht paalwerf met tegenwichten opgesteld en jnoeten door 2, 3 a 4 man behandeld worden.

Fuiken. Waar het water te diep is of andere omstandigheden beletten om een net te zetten, laten de inlanders een z.g. boeoe of fuik, zinken, een tonvormige korf van wijdgcvlochten baniboc, waarvan de beide uiteinden naar binn-*n* gekeerde kegels zijn met een kleine opening in den top. Veelal wordt dan aan de binnenzijde *nog* een lokaas gehangen. Is de boeoe lang genoeg te water geweest dan wordt liij met een iiaak naar boven gchaald.

In* Pasoerocan wordt een bijzonder soort van fuik (tjager) gebruikt, welke voorzider js van 2 bamboezen vlcugcls ter lengte van 30 h 40 voet Decz fuik wordt rechtopstaand bij opkonicndit vloed zoodanig gezet dat de vlcugcls wjdjuit- staan, terwijl de beide ingangen met wiger-*n* openinge Tongcn worden. Bij eb worden de wiggen verwijderd en zoodoende de aftocht voor de visch afgesneden.

In den Rtiouw-Lingga archipe l treft men o.a. de boeoe ganiat aan, een rotan fuik in den vorjn van een driezijdig prismaal aan de uiteinden van de ribbon met kogels bezwaact om (lit gdeeltc aan den bodem te hondcn, wan nee r het toestel dat voornamelijk voor tripanvangst < ; ; 't. door middel van touwen aan de 4 andere hoekpunten vastgemaakb langs den grond getrokken wordt.

De „pihig4r6h" is een zeer cigonaardig soort van fuik, welke de toenmalige resident van Rtiouw en Ond. A. L. v. Hasselt aid a er aantrof en naar men meent nergens elders voorkomt. Het toestel bestaat uit een vierkant raam van rondhout, waaraan een vrij wijdmazig net van gesplcten rotaix met 4 nerven van rotan sega is bevestigd, dat uitloopt in een langen spits toeloopeuden ronden koker van sagoebladsteelen met rotan hocpels, aan het uitcinde geslotcn door een inandje waaraan een stokje bevestigd is, dat vastgehouden wordt door een langen stok. Het gehele toestel wordt met ± 10 31. lang dik r<-> tanouw met een lus vastgebonden om een dik ken paal, die in de nabijheid van de kust eenige vadeni diep in den bodem dcr zee is geslagen. Doordat de lus op een neer kan schruiven is de fuik naar jnate van eb en vloed, vcel of minder stroom, ook in een op- en neergaande beweging. '.

DG „belat", we lke (mei) o.a. aan cic k lsten van Sumatra en van Borneo aantreft, is ecu vast visch-tuig, dat het midden houdt tusschen een serot < > : een fuik.

Op Celebes wordt een kleine fuik gebruikt uih vliegcnde visschen te vangen; <laartoc gaan < i> bewoners van de Westkust in pjauiw-i zoo ver in zee dat de diopte ± 20 a 30 vadeni bedraagi, want ze takkenbossen latric < lrijven, waartij - schen de fuiken worden aangebracht. De vissch- i worden gevangen, wanneer zqzich oij <k? takk< bossen neerzetten ojn kuit !. • schietue.

Ook in de Molukken treft, jncn vch- s>oori> ' van fuiken aan; ver meh ling vrclit-nt < !< > laoet: een fuik lang 2, breed 1 (*n hoog 3/4. va<lcju. welke aan een lang touw zonder aas in zee w<r>rlj gelaten. Aan het onder* eind van het ton v wordt een steen vastgebonden, < !< > als ank< i dienst doet. Na een week h (t tonw dregd on <lc fuik, dikwijls met groot moeit, bin - nngschaald. Veel gem a kkelijk T gaat dit jin-(!< > boeoe boewang, een kh-incrc fuik, welke min-< < diep, maar overigens op gelijke wijze ul- <lc< jaoc wordt uitgelaten, •

De boeoe tanam — een kislvormige fuik wordt zonder touw of verzvaring op den bod-ni gelegd en daar door duick-rs met steenen b(- zwaard en w(; gens den zwaren arbeid, die(laarto<- vereischt v/o'ld. zeer lang o)dezcrlf< plaats gelaten. liet ledigfn geschiedt eveneens door duikers, die daartoc <lo fuik binnenzwemmen.

Eindelijk vennekten vjv van do fuik.)] <ler Afo-lukken nog de boeoe kambal of docri, we l k aan de binnenzijde met d<- doornen van een Hruik bezet is, waaraan de visch, die het aas juachtig

tracht te worden, gespietst wordt. De fuik wo>dt cvenals de aan een touw met een steen te water gvlaten.

Hengels en lijnen. De voor do zcvvisschrij gcbriukt wordende hengels on lijnen oncvroschidit mon in enkelvoudige, met een stok verbonden, en saingestelde, waarbij vrschillende ha ken naast elkander, maar op eenigen afstand aan een touw bevestigd zijn. De enkelvoudige hen gel dient voor de vangst van visschen, die zich nabij de opporvlakte van het water ophouden ; do sa mciigestelde voor de visschen, die meer bij den bode in levcn, waartoe dan hot touw door middel van daaraan gebonden steenen tot aan den grond wordt necrgclaten. Om de visschen te lokken wordt aan het touw dikwijls niet anders dan eenige kippenveeren ; bevestigd ; de visschen komen op de beweging der veeren af.

In sommige gedeelten van Java bestaat de hengcl (pantjing) uit een 125 voet lang garen snoer, uilloopende in 2 koperdraden van P/a 31. met een 3 cM. langen hoek aan icder niteinde; de Fioer wordt bovendien nog zwaardo gemaakt door een loodje, terwijl op afstanden van 14 M. djatihouten clobbers zijn aangebracht om de richting te kunnen controleren.

Op Madoera vischt men veel met de pantjing krekitt, welke van talrijke haken (sonis tot 440) voorzien is en waaraan van onderen bezwaarde stukken bamboe, welke als clobbers dienst doen, b(; vestigd zijn, van waaruit ± 9 vadem lange lijnen uitgaan. Door middel van 2 visschers, die een boot op vrij grooten afstand van elkan- d< r voortrocion, wordt de lijn, op een diepte van 1 ; — 10 \a<lem nprcglaten, voortgeslept- Zoodra ren (lobber aanwezig dat men „becf heeft, wordt d(; lijn opgehaald. Dikwijls worden met dezo pan- tjiing zeer grooto visschen gevangen.

l) (: cvi necijs op JIadocera in gebruik zijnde" pantjing." molang is van 3 haken voorzien, waar- a ; in kippenveeren zijn bevestigd, m wordt onder h< ! zclen nitgevierd.

J-/-U z< <r vernuftig toeStel is de lijn met een crij z.v.t.ir gewicht, waaromheen onstokdraait, (v. : : ir ; : in ko<n(len met haken. bevestigd zijn. De h ; >l.-n zijn in voortdurende beweging zonder dat <1• lijn z< lf <rj ; tii, terwijl het gewicht voorkomt fl ; h (t t e j in de war raakt. I let wordt door <1<■ l) : i - \ ; in Sumatra's Westkust in zeer diep

Oj)Sumal worden. de lijnen wel met koelit <◇• l> ; i wr<-v<ii <◇ni 7.0 l)-(ter tegen het zeewater

lx : . I and niak<r> ; op (elobes geschiedt (lit met <li-n biitH van den kajoe djawa of toeri toeroc.

Jn(!<•> archipel, waar de lijnen van garen gemaakt 150 a 200 vadem lang zijn, worden levende visschen aan do haken geslagen.

De op Borneo gebruikt wordend. hengels en lijnon (in Oost-Borneo „oentong" genaaid) komen vrij wel overeen met. de hierboven bescljirevcnc.

Op Celebes gebruikt men lijnen met lood, waar- nic<lc met (le hand gevischt wordt en zonder lood, en groolero visschen op sleep te ncinon.

In <le Molukken wordt zeer veel met hengels en lijnen gevischt, zoowtl uit J)rauwen in open zee als aan het strand, waarbij do visschers soms tot aan hot middel in het water staan. In Ternate wordt de ikan t jakalang op een bijzondeiC wijz gevangen. Met. een vrij grooto prauw, welke ongc- veer voor (le helft met kleine niinderwaarlige

cen hengcl gewapend uit. Zoodra men een school t,jakalang. genaderd is, worden eenige vischjes uitgeworpen en vervolgens met de hengcls, waaraan de vischjes als a as bevestigd zijn, de visschen bemachtigd.

In Hila, gaat een visscher met een prauw uit, welke hij zelf snel voortpagaait; aan weerszijden van de prauw steekt een hengcl buiten boord, waarvan de onderste uiteinde onder de zitplaats wordt geschoven, terwijl voorts nog eenige lijnen. in zee hangen, waarvan de cindon om de beenen van den visscher bevestigd zijn. Heft de visscher „becf", dan houdt hij op met pagaaien en haalt hengcl of lijn in.

Om een lijn snel tot op groote diepte te laten zakken wordt in de Molukken aan den haak een in een blacl gewikkelde zware steen bevestigd, welke door den schok, waarmede de bodem be- reikt wordt, loslaat.

Het is niet wel mogelijk om alle vonnen van lijnen en hengcls der Molukken te beschryven ; over het algemcen vertooncn zij trouwens niet veel verschil met die der overige streken van Indie. Eigenaardig is echter de „inengail sakoe" (mengail = visschen; sakoe de soort die op deze wijz gevangen wordt), waarmede slechts bij dag gevischt wordt. In een prauw is een lange bam- boestaak opgericht, waarlangs een dun, sterk koord loopt en van het bovenende in zee necr- ham"t. Het koord cindigt in een lus, waaraan het a as gcregen is. Zoodra de ikan sakoe in het aas gebeten heeft blijft hij met zijn scherpe tanden in het touw haken en wordt de lus door zijn ge- s part d dichtgchaald. Een boven het water aan het koord vastgemaakt boomblad, dat door den wind bewogen wordt, houdt het aas in voortdurende beweging.

Vooral in hot Oostelijk deel van den arclicpel kent men nog een zeer eigenaardige, naar men nient, iiergens ciders voorkomende manier van hengelen in voile zee, nl. met den vlieger. De visscher, in een sampan gezeten, heft het uiteinde van een lijn in de hand, waaraan een kleine vlieger bevestigd is, gemaakt van eenig groot bl a(1 (meestal van de cl a lion sakawarang, waarnaar doze wijze van visschen wel Sakawa- rang genoemd wordt) en wect den vlieger zoocl a nig te besturen dat die yrij standvastig op eene zelfde hoogte in de lucht blijft. Het vischsnoer is aan den staart van den vlieger bevestigd en de visschen worden niet afgeschrikt door de sampan, die op eenigen afstand blijft. Soms zijn er twee personcn in (le boot, een als roeier en den als visscher. Mevr. Weber — Van Bosse (Een jaar aan bo ord II. M. Siboga) geeft er een duidelijke af- beelding van.

Harpoenen, tverpspief-sen; pijlen met iceerhaken, elgers, pijl en boOg. De voor viscll, vangst gebruikt word on do werpspietsen, steckwerktuigen en fndere liarjoencn zyn naar glang van de land- stroek vrschillend van verm, maar hebben toch veel overeenkomst.

In de Molukken vindt men doze vischtuigen algemcen ; Vooral worden ze gebruikt wanneer 's avonds of's nachts per prauw, waarop aan de voorzijdo een toorts is geplaatst, wordt uitgo- gaan; do visch zwemt op het licht af en wordt dan met do harpoon afgemaakt.

De cenvoxidigste vorm van zulk een harpoon is op Java de worpspics (pascr) met ecu van kleino wcorhaken voorziene punt, waarmede de

grootte voorbijzweijniende visschen haudig worden getroffen.

De tjrcngkeng is een 2-tot 4tandige vork, welke niet, om to werpen, maar als steckwcrktuig wordt gebruikt- en dus, in do haad van den gelwuiker blyft,

Op Sumatra en Banka vindt men de tiroek of tiro, een eenvoudige gepunte lans zonder weer- haak, welke ook bij de tripangvangst wordt gebruikt ; de serampang, met 3 van weerhaken voorzienc punten voor roggevangst; tempoeling, met een gepunten weerhaak. In de Alolukken (vopral op Hila en Amboina) de kalawaa van bamboe met 2 ijzeren "pnhmet weerhaken, .solms met een lang touw a an den pols van den visscher bevestigd ; de serampa, met spitsen van gemootoe-nerven, welke voor het vangen van vliegende visschen wordt gebruikt.

Pijl en boog worden. vooral op Nieuw-Guinea gebruikt, waar de inlanders de visschen, die zich a an de oppervlakte vertoonen, met grootte behen- digheid we ten te raken.

Verschillende vischloestellen. Op Java, o. a. in Krawang, wordt gebruik gemaakt van een schui- cen aan beide zijden afhellend helder wit geveerd raam van bamboe geplaatst is (pinek); de inlander beweert dat de visschen van dit toestel sohrikken en ten gevolge da ar van in het Bchuije spriigen.

Op hetzelfde denkbeeld berust cen in Socrabaja voorkomend vaartuig met 2 vlerkep, waarvah een uit massieve wit geveerde plank ken bestaat en de andere uit een rooster van bauboc. Door de ongelijke zxaarte belt het vaartuig zoo ver naar een kant over, dat de eerstgenoemde vlerk onder water konit, hierdoor verschrikt en opgejaagd door het slaan van den visscher met een stok op het water, springt de visch over de vlerk heen tegen het raam en valt in de boot.

De ikan gatel wordt in Rembang gevangen door het spannen van langc touweif oinwonden met klapperbladren en stroo, waarin de visch zich nestelt en met lange netten gemakkelijk gevangen wordt.

De in § 1 beschreven "roempon" wordt ook wel in de nabijheid van het strand gebruikt.

Voor de krabbenvangst worden aan de mondingen der rivieren van Java bamboe staken (toeroes) geplaatst, waaraan met een vrij kort touw een stukje bamboe is bevestigd, aan eene zijde van een steen en aan de andere zijde van a as (meestal een stuk kippenvleesch) voorzien. Bijt de krab aan het aas, dan beweegt de staak en heeft de visscher gelegenheid het clier met de hand te vangen.

In de Molukken kent moil nog het visschen inet de zg. stela sosiki, d.i. met een rist aan elkander gebonden takken van den kokospalm, eenige honderde ellen lang, welke in een halven cirkel in zee wordt gebracht, zoodanig dat de beide uiteinden aan het strand worden vastge- houden. De sosoki wordt na eenigen tijd Jang- zaam naar het. strand toe getrokken, waardoor al de visch die zich er binnen bevondt naar het strand gedreven en dan gemakkelijk, dikwijls in zeer grooten getale, gevangen wordt.

Aan de kust van Aladoera worden de jonge bandeng*s, die als plantvisch (vischbbit) voor de tambak*s dienen, op de volgende wijze gevangen. Loodrecht op de kust spant men een verschei- dene vadenis lang touw, waartusschen gras cn

wier gevlochten is. De vischjes verzamelen zich daaronder en kunnen dan gemakkelijk met een schepnetje van a gel opgeschopt worden. Naar dit scheppen worden de vischjes „nener" genoemd.

In den Rionw-Lingga-archipel troffen A. I. v. Hasselt en H. J. E. F. Schwartz (t. a. p.)^{*)} een zeer eigenaardig werktuig — ocrock-ocroek; ge- naamd — aan, dat evencens diencn nicest om do visch, met name haaien, te lokken ; het bestaat uit een houten vork met twee tanden, door een dwarsstokje verbonden, vzaaraan vier halve klapperdop-pen zijn geregen. In het water heen on weer geschud brengt het instrument een gecluid ■ voort, dat de haaien schijnt te lokken, die dan door de visschers met een harpoen worden gedood,

Op dit beginsel berustee ook de vooral in het Opstelijk deel van den Archipel voorkoinende toestellen, die men het beste met raminelaars kan vergelijken.

Overeenkomsten bij de zeevisscherij tusschen de eigenaars van vaartuigen en vischtuigen en opvarenden en helpers.

Van overeenkomsten is over het algemeen slechts sprake wanneer met vaartuigen wordt gevischt, hetgeen zeer natuurlijk is, omdat bij de visscherij zonder vaartuigen de visscher gewoon- lijk met eigen vischtuig vischt, of waar dit niet het geval is de overeenkomsten door hare onbe- langrijkheid gheclul op den "achtergrond treden. Alleen wat de sero's aan de kusten van Celebes betreft is het van belang te nielden, dat daar als regel gelcldt dat de eigenaar ²/₅, de bewaker % en de verdere personcn, die bij de visscherij met deze toestellen betrokken zijn, ¹/₁₀ gedeelct van de vangst ontvangen.

In de overeenkomsten bij de visscherij met vaartuigen bestaat een eindclooze plaatselijke verscheidenJheid, zoodat daarvoor moeilijk algemene regelen kunnen worden opgegeven, zvlfs niet voor elk gewest afzonderlijk. Daarbij komL nog dat de bericht- en dicnaangaandc gewoonlijk verre van duidelijk zijn.

Met uitzondering van het g roots to gedeelct van Java en sommige streken van Sumatra, is het aandeel, dat de eigenaar en de bemanning v ; m een vischvaartuig van de buit ontvangen, woonlijk niet afhankelijk van de soort van vaar- tuig en het aantal der opvarenden, soms wel van de omstandigheid of de eigenaar al dan niet opvarendc is.

In Bantam b.v. moet de eigenaar een gedeelct van zijn aandeel, dat gewoonlijk de helft be- draagt, afstaaii aan den djoeragan, den Jcidcr of hoofdstuurman, terwijl (laarcntegen in Batavia en in Atjeh de eigenaar steeds hetzelfde aandeel ontvangt of hij opvarendc is of niet. In Aljch krijgt echter de leidcr meestal iets meer dan (l : overige opvarenden. In de meeste residencies van Java en enkele streken van Sumatra hangt haaeel af van de soor.fr van vaartuigen ei) het aantal dor bejnaniging.

Wordt b.v. in Cheribon uitgegaan met ecu praec majang dan wordt de vangstL in 231 / verdelct, waarvan de eigenaar 8, de djocroc- moedi (hoofdstuurmaji) 2 ¹/₄, de djalaroes (duiker) P/2, de djoeroebatoo (belast met Jiet binde.n der zeilen P/2 en de 10 padgga*s (matrozen) ieder 1 deel krijgen.

So ms ook maakt het verschil of de eigenaar van het vaartuig al dan niet ook eigenaar van het vischoet- uig is; zoo krijgt in de afdceling Pema-

lang (res. Pekalongai) do cigcuuar van het vaar-
tuig% decl en als hij 00k eigenaar van het viscli-
tuig is, de helft. In de afdeling **Pekalongan** out-
vangen de wervers der opvarenden 00k een aandeel.

In de vroegere residentie Krawang komt het
gebruik voor, dat een eigenaar van een vaartuig
geheel voor eigen rekening uitgaat en de ge-
heele vangst voor zich behoudt, maar dan de opvarenden
een vast som uitbetaalt.

Ook wordt wel rekwing gehouden met het
verstrekken door den eigenaar van voedsel enz.
aan de opvarenden en krijgt de eigenaar daar-
voor een grooter aandeel.

In Palembang komt het voor, 'dat eigenaars
van netten zich bij een eigenaar van een vaartuig
aansluiten; de eigenaar van het vaartuig krijgt dan 3
aandeelen en de overigen 2, nl. 1 als eigenaar van het
net en 1 als opvarende.

Gaat in Tapanoeeli een vaartuig uit om met do
lijn te visschen, dan wordt den eigenaar van het
vaartuig 10 cent per dag uitgekeerd; in Padang
gewoonlijk 10% van do vangst. Nibc altijd, 而rCT
het aandeel in natura, maar ook wel in geld uit-
gekeerd.

Bereiding van visch. Het spreekt wel van zelf
dat, waar de visch naast de rijst het hoofdbede-
standdeel van het maal van den inlander vormt,
zij zich in het bijzonder heeft toegelegd om deze
naar zijz sniaak toe te bereiden en ook om de
visch, die niet voor om middellijke consumptie
bestemd is of versch. verkocht wordt, voor
bewaring geschikt te maken. Dit laatste
geschiedt voornamelijk door zouten, drogen
en rooken.

< irootere visschen worden opengespuwen,
van de ingewandelen ontdaan, met zout behandeld
en aan het strand in de zon gedroogd, op
stallages (Java), op kadijngmatten (Borneo),
op bamboe-

■latjes (Celebes; voornamelijk Ilenado). Bij
kleinere vischjes bestaat het zouten veelal
slechts uit het met veel zout leggen in
potten. Het zouten geschiedt sountijds,
o.a. in Menado, reeds aan boord. „Aan
Celebes' kusten komt veel voor het rooken
en drogen op een houtvuur, waarvoor men
in Alunado kleine huisjes aan het strand
opricht. Aaji het drogen gaat niet steeds
zouten vooraf.

Met de verschillende wijzen, waarop het
product van de vangst gebraden, gekookt,
gepof of tot ci-nig an-(!)*<■ ^clfstaa-
dighcid wordt omgezet liunnen wij
uils hier niet ophouden; voor de aen-
stijding en berijding van p e t i s, t r a s i, k r o e p o c k e n
en drcr to(!spijzen, waarvan de /rojdsl of
gevlcht wordt, zie men de artik«den
OEDANG; RJJSTAFEL, TRASI en
VOE- THNGSMJDDALEN.

1. **ndere doeleinden dan voor vocdael.**
Behalve als voedsel dient de visch of
sommige deelen daarvan ook nog voor
andere doeleinden.

Haaien en ook andere visschen worden
langs de kusten van de Preanger, Sumatra,
Celebes en van eenige cilai) <leji in de
Molukken, evenals de jachelot en andere
walvischachtige dieren, gevangen om de
Iran, die tot verlichting dient; naar onze
Westorhch begrippen nu juist geestige
aange-naim verlichtingsmiddel, want <lc
traan verspreidt een walgelijken, vuilen
stank.

Van de ikan pare en de rog wordt
onderscheidelijk op Sumatra en op Celebes
de huid ge- < 1 roogden ci rule als
schoor- of polijst van hout of been te
worden gebezigd.

(Jit de zwemblaas van sommige
visschen wordt o.a. op Sumatra
vishlijni gekookt.

Vischschubben dienen in
verschillende deelen van den
archipel voor bekleding van
hoofdedelsken andere kleeding-
stukken en tot het versiere-
rij van verschillende voorwer-
pen, zelin (te Makassar) tot
het vervaardigen van kunst-
bloemcieren Balanipa, afd.
Mandar (Celebes) worden de
schubben voor bemesting van
vruchtboomen gebruikt.

Uit de graten van groote
visschen worden (o.a. op
Sumatra) allerlei voorwerpen
vervaardigd.

Te Singkawang (Borneo)
breidt men uit een kele
vischsoorten genesmiddelen,
welke vooral in de
Chinesche apotheken een
voornamelijk rol vervullen.

In de Molukken dient de
ikan koed (zee- paardje)
als talisman, terwijl in
Banjoemas de tangkoc —
die zeer zeldzaam en
moelijk te vangen en
daardoor zeer duur is,
5 — 100 gulden per stuk —
in den gordel wordt
gedragen om de
geslachtstrijf te wekken.

Volleghidshalve vermelden
wij nog, dat kleinere
visschen veel als aas
worden gebruikt om
grotere te vangen.

Andere voortbrengselen van de zee,
welke in den archipel
worden verzameld of
waarop jacht gemaakt
wordt zijn paarlen en
paarlemoer (zie
PAARLEN EN PAARLEMOER-
VISSCHERIJ); tripang
(zie aldaar); schild-
padden (zie aldaar) en
schildpad-cieren; zee-
wier en andere zee-
planten, zeeschelpen en
scheldpieren, zee-
paardjes (oendoe-
oendoe), krokodillen en
chachelot (potvisch) en
andere walvischachtige
dieren. -

Schildpadden worden
gevangen op enkele
gedeelten van Sumatra
(als de Lampongs en de
kusten van Nias), Billiton,
Celebes, de Molukken en
de Kleine Soenda-eil.
(voornamelijk Bali),
vooral om de sebaal;
de Balinees, die een
groot liefhebber is van
schildpadvleesch, vangt
de dieren ook ter
wil daarvan.

De vangst geschiedt
gewoonlijk door middel
van harpoenen; worden
ze op het strand ge-
vonden, dan keert men de
dieren eenvoudig om,
waardoor ze machteloos
zijn. In de Molukken
heeft men voorts nog een
zeer eigenaardige wijze
voor het vangen van
schildpadden, nl. door
middel van zuigvisschen,
die men met een stevig
touw aan den staart
gebonden zij aan de
schildpad laat vast-
zuigen, waarna het
dier op het strand
wordt getrokken.

Schildpadeieren worden
voornamelijk verzameld
aan de kusten van de
Preanger, van Borneo en
ook van Celebes.

Zeewier (agar agar) wordt
vrij veel verzameld op
de kusten van Billiton,
Riouw en Celebes. Het
wordt door de Chinezen
aangewend tot het
stijfsoorten van zyden
stoffen en papier, het
vervaardigen van de
bekende doorschijnende
lantarens en is door
heel het Oosten een
omnisbaar ingrediënt
(gelatine vervangend)
bij het maken van
gebak.

Akara bahaar is een
andere zeeplant, welke
dient tot het maken van
allerlei sieraden, armbanden,
stokken enz.; wordt
vooral ingezameld op
Sumatra en Borneo's
Westkust.

Zeescholen doen
evenals koraal diest
voor het ophoogen van
wegen (Java) of om
kalk te vervaardigen
(Sumatra's Westkust).
Ook elders is het
verzamen van zeeschelpen
belangrijk. Merkwaardig
is du reuzenschelp,
die naar

men meent de ^rootste dor bekende schelpdieren bevatjdoorde schorpte van de randen der schalen en de kracht van de sluitspicr kunnici doze schelpdieren zeer gevaarlijk zijn; ankertouden, die tusschen de schalcn taken, worden doorgesneden. Op Celebes worden de dieren gegeten.

o c n d o e k-o e n d o c k (zeepaardjes) worden van Riouw uitgevoerd naar China, waar ze tot een geneesmiddel van oogzickten worden bc-reid.

Krokodillen vangt men op Riouw voor-namelijk Om den penis, die na een ingewikkeld be-reidingsproccs doorgemaakt te hebben door de Chineezen zeer gezocht is en cluur betaaid wordt.

Ten slotte noemen wij nog de C a c h c l o t of potvisch, waarop door Australiers en Amcricanen in de Celbes-zee, tusschen de kleine Socnda-cilanden en de Jilutkenen jacht gemaakt wordt voor de traan en de balcinen. Als toevallig bij-product van de cachlot nocmen, wij nog A m b e r (Ambrc gris), welke aan de kustcn der Soeloc-eilanden en ook in open zee wordt opge-visclit en bchalve als genesmiddel tegen allerlei kwalen (tering, bloedspuwing enz.) ook dient om met roznolic tot de bekende ruc kbollen verwerkt te worden.

Q Literatuur: Besseling (O.P.). De visscherij-
- bank „Bagan Madjoc,* cn de vissclerij-industrie
* te Bagan Si Api Api. (Koi. studien, 1916— 1917,
I, 340); Boudewijns (J.) en Soest (G. H. v.),
Indo Nederl. Wctgcving dl. XII aant, 1816—1900
Vissclerijen (A'dam 1902); Campen (C.T.H.)
De vissclerij op Halmahera- (T. N. en L. in N.-I.
ISS4); Chijs (mr. A. v. d.) Ned.-Ind. placaat-
: 7 boek, Batavia, 's-Gravcnh. 1585 — 595; De-
nter (inr. C. Th. v.) Ovrzicbt in v.d. econo mi sc he
Ibestand d. Ini. Lev. v. Java en Madocera, 's-Gr-
/eih. 1904; Dom van Rombeek (L.E.) Zoet-
..watervisclteelt op Java (Ind. Mere. 1917, 739);
.m'Eckhout (R.A.) Schctsen van Java's Zuidk.
in Woord en beeld II Volksvoedscl en Visch-
vangst (Het Ned. zeevezen I en 15 Jan. 1905);
Gram berg (J. S. G.) De vissclerij en bezwering
van troeboek (Ind. Gids 1880); Haga (B. J.), De
betekenis der vissclerij-industrie vast Bagan
Api Api en hare toekomst. (De Econ. 1917, 237,
Rectificatie, id 1918, 75); Hage (B. J.), De garna-
len vissclerij van Bagan Api Api (Koi. Stulien 3,
1919, I, 151); Hall (J. H. v.) Visclteelt op
Sawah's (T. v. N. en L. in N.-I. 1871); Hasselt
(A.L. v.) en Schwartz (H. J.E. F.) De Poeloe Toe-
doeh in 'tZ. ged. d. Chin. Zee (T.K. Aardr. Gen.
1898); Hoile (K. F.) Visclteelt op Sawah's (T.
v. N. en L. in N.-I. JSGI); Jaager (C.J.de) en
Lawick v. Pabst (H. J. W.) Rapport v.d. Visch-
vijvers.op Java en Mad. Batavia ■ 1903: Jaar-
boekcij van Ned.-Indie 1916 en 1920: Jacobs
(dr. J.) Het familie- en kamponglevt.-n op Or.
Atjeh. Leiden 1894; Jasper (J. E.). Het inzouten
van zeevisch in de Afd. Toe ban (T.B.B. 52. 1917,
266); Kooinian Jr. (W.) Een droomcr ter Jiaaicn-
vangst (in de Wijnkooij.sbaai) in. ill. (-Weekbl. v.
Xndie 15, 19J 8/9, 501, 516);Mayer (L. Th.) Een
/ blik in het Jav. volksleven, 'Leiden 1897: Nijs
/ Bik (P. A.) Vissclerij in N.J. (Kolstudien I, 1916
— 1917 III, 86); Plas (Ch. O. v. d.) De vistsclerij
en de vischhandel in den Kangean- en Sapoelij
Archipel. m. aanh. (gcitH) (Koi. Tijdschr. 9, 1920-
t611, 624); Spall (P. W. A. v.) Rapport o.li.
aanleggen van zout- en zocrt water vise livij vers
(T.v. N. en L. in N.-L 1865); Swietcn (H. J. v.)

Visclteelt op sawalvs (in N.-I. 1868); Vcctceelt en
vissclerij te Tasikmalaja (ontlencel a/d Locomotief)
Ind. Mercuii* 1917,- 1059; Vcrloop (G. N.), Het
zee vissclerij bedrijf; ha ar atocstaid in 1870 —
1902; haar acJtcruignng en ini(Molai) tot herstel
(T. v. N., L. in N.-I. 1904); <l, brochure
Hollandsche voortvarendeheid, Ind.
laksleid en de ethische politick, d.d. Oct. 1904 ;
De Vissclerij-industrie te Bagan Si Api Api, do
vissclerijbank en de belangen van Bagan (Tij-
scln\ v. Econ. Geogr. 8, 1917, 2G9).

Zie voorts de literatuur<aaf bij JACHT. h /
1921 W. F. G. o / ' ;

VISCHVERGIFTEN. Zie TO EBA.
VITEX CELEBICA Kds. Fain. *Verbenaccac.*

Basal, Boengls, Ri mo was, Saoc poci, Saoc
rendas, Woelas wntoc, Masarawet (MIX AH).
ECU zeer groote boom, tot 45 M. hoog, in hot Oosten
van den Archipel voorkomend en daar zeer gezocht
om het fraaie en duurzame hout voor huis- en
scheepsbouw.

VITEX CUFASSUS Reinw. Boepasa, Gofasa,
Kajoefasa (MAL. MOL.). Een groote boom met ecu
dikken stam, in het Oosten van den Archipel
plaatsclijk algemcen voorkomend en hier cn daar
door de bevolking zeer aangeplant. In de ken het
algemcen gebruikte hout voor scieep-^ bouw.

VITEX PUBESCENS Vahl. Leban (MAL.).
Laban (JAV., SOEXD.); Ilejas (SOEND.); Lagoendi
laolet (MAL., SOED.); Manch (ATJEU). Ecu tot
25 M. hooge boom, over gcheel trop. Aziï v(-r
breid, op J ava tot 800 Bl. bo ven zee. voafai in
djabosschen, bij voorkeur op cen drogen bodem
of op ziltig terrcin aan liet strand. Daar de xtam
meestal krom, gesleufd en onregelmatig vei-
takt is, levert hij nooit hout in groote afme in ;
maar toch is dit zeer gezocht om zijn cluurzaai-
heid en fijne draad, vooral voor werktuigen,
klein huisraad en voor huisbouw. Het hout is
groenbruin of groengeel van kleur en in
eenigszins aan notenoud denken. De bast en <l<
jonge bladeren zijn cen inlandsch genesmidddl.

VITEX TRIFOLIA L. Lagoendi, Lenggo< n-li
(MAL.). Lagondi (SOESP.), Legocndi (JAV.).
Het is een hecster, die op Java tot 1000 A. l>. ••
voorkomt en die vaak wordt a an go plant < > JH z :
j i >
geneskrachtige eigensclap)jen. De plan! In \ i
atherische olie cn rickt sterk aromaLiscil. l)te
verse he takken worden daai-om gebTuikl om in ■
sccten uit rijst en kleeren te vvoren. Jlet
gebruik van Lagoen-clibladren cn -lakfj is
zeer bekend, en wordt bij vcrschillcjkuk' I.I-i-n
taeegepast, o. a. bij bujkzickten.

VITIS ADNATA Wall. Fam. 167//cette. S.imboen-
ngan (BATAV.). J'aing (JAV.). Een klirijncicnk-
ter, die in kreupJbsschen groeit jnul lajg< l
taaie ste>gels. Aftrckscls van wort el en stngel
worden als inlandsch genesmidddl gf-bruikt.

VITIS ARACHNOIDEA Bactor. Fam. l'<7<-
ceae. Ojod ajbr (BATAV.); Bantengan (JAV.).
Goengocroetoe (SOEND.). Een klimmc-ndc of
kruipende hecster met kleine groene blocr men,
over gcheel Java en vcrnoedelijc ook over cen
groot deel van den Archipel verbe- id, niet in
het bergland. De plant draagt na den bloei besen
van de grootte van druiven, die zeer sappig zijn
en wcl worden gegeten, ofschoon ze weinig
sijnaklijk zijn.

VITIS PAPILLOSA J3acker. Fam. Vitaceae.
Akar hSano Cikoes (MAL. v. Tiel6tir Tldtde

(JAV.); Socsoean (SOEND.). Een klimmende, op Java bekend 1600 M. zeehoogte zeer verspreide heester. De jonge stengels zijn vaak bezet met kurkachtige wratten, de oude stengels zijn band- vormig. Dunne st on gels zijn een geschikt bind- materiaal on gaan door voor duurzamer dan rotun, maar zijn niet zoo buigzaam.

VITIS QUADRANGULARIS Wall. Fam. *Vita- ceae*. Patali toelang (MAL.); Tikel balocng (JAV.). Klommend kruid met een vierhoekigen gevulgedden stengel met dikke knoopen. Een afkrusel van den stengel is een bekehd inlandsch gences- mid del tegen rhrvu inatiek.

VITIS TRIFOLIA Linn. Daoen kapialocn, La-koern (MAL.); Galing (JAV.). Een klimmende, op Java in de vlakte zeer verbreide heester met drietallige bladeren on groene bloemen. Het sap uit stelen en bladeren is een algemeen gebruikti middel tegen ijlcndt koorts. De bla- leren worden als groente, sojns ook als gencesmiddel gebruikt.

VITIS VINIFERA Zie WJXSTOK.

VLAKKE HOEK OF TANDJOENG BELIM- BING. Naam van den Z. punt van Sumatra aan den ingang van Straat Socda (zie aldaar). Er staat een vuurtoren, die een lichtstraal heeft van 21 mijl.

VLAMINGH VAN OUTHOORN (ARNOLD DE). Uit een Amsterdamsch rogeringsgeslacht oinsLrecks liet jaar 1508 geboren, krom hij in dienst der O.-I. Comp. schielyk op. In 1645 werd hij gouverneur van Malakka, twee jaren later jzouneur van Ambon, en in 1651 raad van Indie. Hij handhaafde onmeddoogend het spe- crij-ijKinojolie <lei- Cornj; in <lc 3Iolukken, inede dsr de l'crucht c hongt-tochten. De grootc national' upstund op Ternate, Makasser en elders van het ja : ir 1650 werd door hem op bloedige wijze ondortrukt : door de talrijke en gruwzame exccu- ties, welke hij gclaste, staat zijn naam in de ge- 'i liee. l< : ni, s der 3Iolukken als met bloed geschree- ven. V : il< lntjn precis hem. o.a. als „voedsterheer

Krkc'c'. Van Kainpen vergelcek hem met Louvois en Jellreys, „Jioczeer men hem g-'m J.ravhtig en. werkzaam karakter ontzeggen kan". Bij de <. i. inpagne in de JIolukken werd hij . i. rgczeld dooj' Hen kroniekschrijver Livinus Bor, i ut cur van „Anboinse Oorlogen, door Arnold de \ lainingli v. Outhoorn, Superintendent over d' (o) : <Mrsc gev. " !<*) , oorloghuflig ten einde ge- braght". In Ir>3<> iuar JJatavia teruggeroepen n. uii Iij fra werkzaamj uandfd a an den oorlog m< : L I : ifitium, en trad ook op als voorzitter van Men J vnn Just it ie. Hij keerde in 1661 met zijn g<. zin, als adinraa van de retourvloot, naar Nch i laml terug, (l-a h zijn schip verging met man en irui : - nog voortdurt het de "halfwegsGaGic" aan de Kaap bereikt had.

VLAS (NIEUW ZEELANDSCH). Zi<- PHOR- MIUM.

VLECHTRIET. Zi< CALAMUS en KOI'AN. VLECHTWERK. Dit, is onder de vakken van (*chl- inlandsehe juyverluid van bijzonderc betee- kenis, komt uveral in den Indischen archipi voor, waar slechts gcs(.l)ikt mutriaal ter bower king te vinden is. Est) dit is op de meeste eilanden het gc- val. In het Westelijk deel leveren bamboe en ro- tan het grootste uandcl, in het Oostelijk de lon- tarpalm. Daancvens wordt op Sumatra de(na- siang-.. op Java do in endong-) ties veel gebruikt; ve rd or de barde norven van arenbladeren eu re- samvarena, de lange pandanbladeren, ananasve-

zels, kolibladern, de gelo stengels van een orchidee c boomschors. Voor zeer fijn werk als sigaronkokers, paardenhaar- een enklo maal zilver- of gouddraad, zoogen. file.

Verschuend, al naar den bijzondere aard, wordt dit vlechtmateriaal bewerkt. De stengels van den bamboe worden in water gewcekt en door voortdurend kloppen weet de inlander de verschillende lagen van den rietsengel van cl- kaar te schiden, die daarna evcnals de rotan-, paudan- en palmbladeren gespletten en op maat gebracht worden. Dit laatste doet men op Sumatra en Borneo met een eenvoudig toestelletje (djangat), scherpe mesjes in een houtblokje gc- plaatst, waarover de reepen gehaald en op inaat gespletten worden. Op Java gebruikt men een an- der instrument, twee latjes door koperdraad ver- bonden (inenjrian). Na het splijten worden de palm- en pandanbladeren evcnals de genoemde biessoorten in water gekookt en daarna liefst in stroomend water grcuimen tijd neergelegd, een voorbereiding, die noodig is om na het drogen in de zon een gelijke, blanke kleur te krijgen. Bijzonder stug materiaal als pandan wordt daarna herhaalde malen over een reep hout getrokken om leniger te worden of door schrappen dunner gemaakt.

Het verven van deze reepen, baart vele moeilijkheden. Op biezen werken de inlandschc plant- aardige verfstoffen in, doch op baniboen rotanbe- perkzich.de verving tot de opperhuid, welke al- dus weinig duurzaam is. In Benkoelen wetet de inlander do bamboe met kajoec setjang en modder- baden zoo goed te verven, dat de reepen zelfs iil- wendig zwart, gekleurd zijn. Doch dit is vermoe- delijk een weinig voorkoniend feit, want voor bamboe en rotan gebruikt men op Sumatra en Borneo verfstoffen als het drakenbloed, die ge- heel niet inwerken, slechts als dekverf de opper- vlakte kleuren. Olieverf doet op Java een enkele maal dezelfde dienst, terwijl op Bali voor het betere mandewerk lijmvcrf gebruikt wordt. Ani- line-verfstollen leenen zich beter tot het verven van dit harde mutriaal dan plantaardige, maar in kleurtocpassing door den inlander laten ze dik- wijls te wenschen over en zijn weinig lichtechte.

Met het aldus bereide en zoo noodig geverfde mutriaal kan aan het vlechten begonnen. worden. Dit kan men verdeden in mattenvlechten en het vlechten van mandewerk. Het begin is 15ij beide gelijk : door samenvoeging van enkele slooken wordt het midden gevormd, dat aan allo zijden aangevuld wordt door liet invlechten van nieuwe. Bij matten gaat men daar- mcc steeds voort, bij mandewerk worden, als de bodem gereecl is, de strooken oiuecvouwen en de stuaude zijden gevormd door rondvlechten. Veel werktuigen zijn daarbij niet noodig, *lenige en dunne vingers zijn de voornaamste. Duarince wordt in het gewirvan der lange strook- jes ordo gehouden, nieuwe ingevlochten en opge- schoven, tot ze, lioc onwillig ook, ecu dichtgeslo- ten vlechtwerk vorinen. Waarschijnlijk om dien arboid te verlichten gebruikt men bij het mdn- dong vlechten in Bagelen een toes tel (plepdd gle- deggag), waarbij do in be working zijnde mat Lusschen twee latten bevestigd is. die saaiuge- drukt worden door pennon in de verbiidingsstij- len. De latten staan in schuine richting en het toestel rust op rolletjes, zoodat de vlechtster kan blijven zitten en vrij de mat hanteeren. Na het

vlechteu worden deze biezen matt on duchtig gestampt om de biezen glad te maken en ClQ open ruimten te vullen.

Bij natten en inandewerk kan het vlechtw.c'ik' rech of schuin loopen; de eerste richting wordt *in BagSlen niannelijk. de tweede vrouwelijk genoemd. Het laatste is in den Indischcn archipel het meest, algemeene. Even verspreid is het verspringen der vlechtstlagen, waarbij men in plaats van een op, een neer, grootere slagen neemt of de regelmatigte met onregelmatige afwisselt. Op deze wyze ontstaat een zeer eenvoudig, herhaald ornament. Uitvoeriger ornament verkrijgt men door het gebruiken van bepaalde sehkingen, wat natuurlijk veel moeilijker is. Inzonderheid is dat het geval bij eenkleurige in at ten, zoals en- kele Dajaks ze maken, waar een ingewikkeld pa-troon ingevlochten is door wisseling van schering en inslag en dat eerst onder zekeren lichtval ziebbaar wordt. Dit patroonvlechten geschiedt dan ook meestal met schering en 'inslag in verschillende kleur. Hoewel de kleurige tegenstelling het werken dan verlicht, blijft het toch veel kundc vragen, vooral als het ornament naar de vier zijden zich verspreidt. Men behelpt zich daarom in enkele deelen van Java door supplementair kleurige draden op de blank mat in te vlechten, een soort borduren feitelijk. Dit blijft echter een inferieure techniek, die de soliditeit der eerste methode mist en ook in ornamentals-waarde achterstaat; de dunne, kleurige strookjes slijten door het veelvuldig doorhalen en ook het doorsteken is tijdroovend, zoodat de versiering maar matig toegepast wordt en mager doet, niet dat inooi doorgevoerde ornament van de eerste matten heeft.

Eveneens een versiering, die na het vlechten toegepast wordt, is het krawang-werk, dat veelvuldig op Sumatra voorkomt. De biezen mat wordt in schuin richting gevlochten en de biezen op bepaalde plaatsen omgeslagen. Kleine, rechthoekige motiefjes worden zoo a jour gevormd, die op zich zelf eenvoudig, doch goed gerangschikt de mat bijzonder verfraaien. Oin kleur aan te brengen worden kleurige stukjes katoen en koperblad onder het opengewerkte deel gelegd. Van dit krawang-werk, dat vooral in de Padang-sche Boyenlanden, Bataklanden, Atjeh, verder op de eilanden in de Chineesche Zee en het Riouw-sche voorkomt, wordt veelvuldig gebruik gemaakt; men versiert er matten, tasschen en dooven mede en weest door omvouwen en openwerken er alleraardigste hangers en huisversieringen mee te vormen. Hetzelfde gebruik als huisversiering, doch in grover vorm, vindt men in Zuid-Celebes terug; matten en dooven met krawang bewerkt, meer op Oost-Timor en op N-Guinea (Geelvink-baai), als matversiering op Hahnalra; en in Centraal-Borneo vond Prof. "Nieuwjuhuis het" krawang bij deKajans terug, echter als oudc stukken. bij den eeredienst gebruikelijk. Het heeft dus allen schijn, alsof het vroeger in den Archipel meer verspreid is geweest.

Hetzelfde verschijnsel, nl. het voorkomen van eenzelfde techniek op ver van dkaner verwijderde plaatsen vindt men bij een vlechtwerkversie-ring in de Lam pongs en Benkodcn voorkomend. Het wordt uitsluitend bij mandewerk toegepast, waarbij de inslag van ruwe bamboedraden, de schering van glad de genomen wordt. Na het vlechten wordt de geheele inand met een afkook-

scl van oeba-bast ingesincrcel. De donkerbruine verfstof hecht alleen op de ruwe draden, zoodat jia het verven het-inwendige geheel bruin is, het uitwendige een blank on bruin ornament laat zien. Precies hetzelfde, ook in ornamentkarakter, is in het mandewerk van Poso te vinden.

Veel algemener dan 'bedic' bovongenoemde soorten is het anjam gila. In het gewoone Indische vlechtwerk bewegen zich schering en inslag in twee tegenovergestelde richtingen; bij het anjam gila komt er een bij. Men werkt met tamelijk breede reepen van pahnblad, waarvan een rij in verticale richting naast elkaar ligt en twee rijen elkaar schuin kruisen. Een stervormig vlechtwerk is hiervan het gevolg, dat deen voor mandewerk en klein matwerk wordt toegepast. Die wisselen de richtingen even aan (het vlechtwdrk een bijzonder cachet. Op Oost-Timor vergenoegt men zich daar niet mede, doch vlecht-supplementair kleurige draden in en wec daarmede een bijzonder rijk ornament te vormen. Trouwens is dit eiland van mooi vlechtwerk goed voorzien! Men maakt er wondermooc korfjes van fijn palmblad, die aan de buitenzijde geheel met supplementair vlechtw.c'ik' bedekt zijn, stemmig van kleur en pittig van ornament. Ook vormt men er de voering van mandjes uit breede pahnbladstrooken, die naar buiten omgevouwen worden en vastgehecht; in fijn reepjes gespleten vormen ze zoo weder de schering van de zwarte inslagdraden, een tch-nick, die in het Oostelijk deel van den archipel tot op Nicuw-Guinea voorkomt, Westelijk o.a. op N.-Celebes en Lombok.

De wijze, waarop het Europeesche mundewc k wordt vervaardigd, treft men weinig aan. Tot ii vindt men onder het mandewerk van Borneo, Java en Madoera een enkele maal voorwerpen, die dezelfde constructie toonen. Uit rotan- of bamboe stijlen is dan eerst een kruis gevormd, waaraan vier nieuwe stijlen worden toegevoegd. Deze opstaande stijlen vormen het graamtv. de stevige schering, waarojtheen in horizontale richting de inslag van dunner reepen gevlochten wordt. Interessant is het in het geringste vlcrt-werk een bewerking te vinden, die juist licc Leg-n- overgestelde laat zien. Hierbij wordt de JIHUKI OJJ-gebouwd uit een aantal ringen van rotan of reepjes palmblad gevormd, die in horizontale richting op elkaar gelegd met kleine tusschenruimten onderling verbonden worden door eenvoudige knoopwerk. Eenigszins herinnert deze vorming aan de priinitief-Indische aardwerktechniek, nog op Saparoea voorkomend, waarbij de aarden pot ontstaat door ringen van klei op elkaar te leggen en stevig saam te drukken. In het geringde vlechtwerk is Singaparna (Preung Reg.) een vermaard centrum. Zwart en wit zijn de gebruikelijke kleuren en in het wisselen der knoop-sels weect men eenvoudig ornament in te voegen. Vooral onder de oudere stukken treft men wondermooc dingen aan, die technisch evenzeer meesterlijk zijn. Bij voorkuur gebruikt men hier rondgevoerde rotan-ringen en dito Jaiopdrad-n.

Op Celebes en de Talauer-eilanden daarentegen vindt men evenzeer gering vlechtwerk in grootere hoveelheid, doch nu van pahnblad bewerk. Ict man de werk vertoont daardoor vlakke zijden; al I een de deksel op Z.-Celebes bestaat uit een oplopende rij van ringen. En in scherpe tegenstelling met het eenvoudige zwart en wit van Singaparna komt hier een mengeling van allerlei-

jjeeuēt voor on grooter ornamentrijkdom. Op de Talaur-eilanden en N.-Celebes, waar veelal do oule plantunkleuren gebruikt worden, zijn do kleuren het stoinmigsb om in Z.-Celebes tot liaast bonte tegenstelligen te geraken. .

De partieel verving van draden, die als ikatten in het Indische woen zoo groote rol speelt, komt ook in het vlechtwerk voor. Van Borneo en Bali is vlechtwerk bekend, waarbij de draden van kleur wvrvisselen. Ook ligmaten en regemantels van Halmahra vertooucn breede strooken, die door uitsparing gedceltelijk blank en rood geverfd zijn.

Zooals uit de beschreven technieken blijkt, mag het Indische vlechtwerk bijzonder ontwikkeld genoemd worden. Het vervult dan ook in do inlandsche samenleving een belangrijke rol. Als hoofdbedekking vindt men op Sumatra en Borneo de gevlochten mutsen; de bekende toedocng, haast overal in allerlei vormen voorkomend, rond, langwerpige, ovaalvormige en schuin toeloo-pend, so ms klein, sonis als de Dajaksche vrou-weniocd van grooten omvang. Grilliger van vorm zijn de tropongs, gebruikt door inlanders in het district Goenoengkendeng op Java; doze drie- of zespunlige vormen herinneren sterk aan de oude helmen, waarvoh ook in de Minahasa gevlochten iaitaties bestaan. Sicrlijker zijn de telanga's op Roti gedragen. In groote verscheidenheid komen doze voor en meestal zijn ze versierd met eigeri-aardig vlechtwerk, dat het hoofddcksel bijzonder \crraait. Minder mooi, doch praktischer is een Iviofdbedekking in het Jjinggebergte door land Ijouwci-s gebruikt. Jjuze hoed is van achteren zoo lang, dat hij lol ecu h al ven meter van den grond afhangt; aan de voorzijde eindigt hij in een punt, waiaaiien de drager bij regcnachtig weder zijn pa-tj<J kan ophangen en aid us zijn handen vrij heeft 0: is z.- voor koude en regen te beschernien.

—\J> klcedingstuk dient euk kokervonnige n>at# ■!<• roc-uilanden en de sierlijke regen mantel Ijalinalii: ra. In bergachtigcstreken op Java en >.voc wurclen gevlochten sandalen gebruikt. \ als gordels en armbajden worden <lo>r P. jalis^n in het 0. van den Arch i pci gedragen. M. iten al-, zit-, slaap- en bidplaats gebruikt zijn algenieu, <• vnals het grove vlechtwerk, dat lb? >vaji<len v; in liiizien en buffelkoren vuld. Bij li ' <f' lijke ; <J<: gcnlieden woi dl vooral op Sumatra <.! (■ v. fikl' Hiooi bevcrkte inatten versierd en im: ;, gc/lochten liangfr.s van allerlei vorm. ilan- » n doozen <li(0)h: !i als bergplaats van klcede- r<n cn. i rjeii, tassen en korjes voor be- noo(ligdiic<l(i i bij hcl sirih->i uiinen. Bij het koken worden weder gevlochten voorwerpen' als zc- ven, wannen, rijstnajiiden gebruikt, waarvan de koekochhaii voor het rijststooien wel de bekend- ste is.

Buitenshuis wordt de draagmand gebruikt om boschproducten te dragen, vischbennen en fui-J<en in allerlei vorm voor de vischvangst. In den krijg beveiligen stevige rotanschilden voor Ijlicn op bij de Dajaks behoort de rotan strijdijuits tot de onontbeerlijke uitrusting. Ook messchedden worden op Bali, Savoe en Roti gevlochten.

Doch naast zijn beteekenis voor do inlandsche samenleving verdient liet Indische vlechtwerk ook door zijn acsthetische kwaliteiten alle belang- stelling eu waardeering. In heel den archipel ver- spreid vindt men specimen van vlechtkunst, zelfs datir, waar geen andere takken van kunstvlyt tot

hun recht kunnen komen. Het nicest in ornarnen- taal opzicht leveren Timor, Sumatra en Borneo. Vooral Borneo is bijzonder ryk aan fijn verzorgde voorwerpen, die meestal de versiering op geometrischen grondslag vertooucn met allermerkwaar- digste eigenschappen. Dat ornament blinkt uit door rijke compositie en schitterend vernuftige vinding. Het vlechten is hi er echter huisvlijt ge- bleven, grootdeels voor eigen gebruik bestemd. Dit is bijna overal het geval: slechts op weinige plaatsen in den archipel is het vlechten tot nicer industriele vorm opgevoerd. Op Meulaboh (Atjeh's Westkust), in Gresik, Bagclen, Keclloe op Java en op Bawean o.a. bestaan meerdere mat-tenvlechtcijen, in Singapara en op Zuid-Celebes mandewerk-industrie, terwijl in Tanguerug het hoedenvlechten in de kampongs wordt beoefend, die in de bekende fabriek aldaar verwerkt worden. De industriele beteekenis is dus niet grooten zeer te wenschen zou het wezen, dat ineer aan-dacht aan dit inlandsche werk geschonken werd. De flora bezit een belangrijke hoeveelheid geschikt niactriaa), de bevolking technische eigenschappen, terwijl in het Indonesische vlechtwerk meer dan voldoende ornamentrijkdom is om in nildellen te voorzicu. Op de goede wijze verzorgd kon het Indisch vlechtwerk een gr-ote en belang- rijke bron van volkswelvaart wezen.

J. A. L.

Literatuur: (K. J?..Hoile), Patronenboekje voor inlandsch vlechtwerk, geill. Batavia 1884; Het maken van matten (in. Kadoe). (Catal. d. ethiol. Verz. v. h. Bat. Gen., Batavia 1885, bl. 98 en 99); A. R. Hein. Die bild. Kunst e. d. Dayaks auf Borneo, Wien 1890, b. 99 ff. geill.; W. Hein, Die Verwendung d. Menschengestalt b. Flechtwerken (ilith. ant hr. Ges. Wien, 1891, bl. 45 ff.), geill.; Grisse-. Ba wean- en Buitenzorgsche matten (Bull. Koi. Mus. Haarlem, no. 4, 1893), geill.; Matten v. d. Kubahan-Dajaks (Bull. Koi. Mus., no. 8, 1894), geill.); J. A. L., Bestudering v. h. Indische Vlechtwerk (Koi. Weekblad, no. 17, 1902); J. A. L., Het vlechtwerk i. d. Ind. Archipel, Haarlem 1902, geill.; J. A. L., Catalogus v. 0.- en W.-Ind. vlechtwerk, Den Haag 1902; J. A. L., Dajaksch vlechtwerk (N. Rott. Ct. 29 Sept. I. C., 1901); J. A. L., Indisch vlechtwerk (N. Rott. Ct. 21 Aug. I. B. en 23 Aug. II B. 1902); J. A. L., Inlandsch vlechtwerk voor Export (Koi. Weekbl. no. 49, 1903); J. A. L., Indonesisch vlechtwerk- oniamet (Koi. Week bl. no. 33, 1903), geill.; NB. Beide opstellen zijn afz. uitgegeven door de Vcr. Oost en West onder den titel „Het Indische vlechtwerk voor Export; J. A. L., Catalogus v. d. vlechtwerk-tentoonstelling, Mus. v. land- en volkenkunde te Rotterdam 1904; J. A. L., Ver- sliftg cener studiereis, V. Vlechtwerk (Bijdr. t. d. T. L. en Volk. v. N.-l. 7e Volgr. II); J. E. Jasper, Een tentoonstelling v. vlechtwerk uit den Ned.-Indische Archipel (Weekbl. v. Indic, no. 2, 190-1), geill.; G. P. Rouflaer. De room. industrie- ch der ini. bevolking#Java en Madoera, Den Haag 1904; De Ini. Kuustnijv. in W.-Java als soc.-ethiol. vcrschijnsel, door C. M. Pleyte, I. De Tangger. hoeden-industrie, Batavia 1911; Dr. J. Lehmann, Flechtwerke a. d. Mai. Archipel (Ver- dil. St. Volker-Muscuin, Frankfurt a/M. no. IV.) 1912; De Inlandscho Kunstnijverheid, door J. E. Jasper en M. Pirngadie, I. Het Vlechtwerk, Den Haag 1912. J. A. L., Leder- en perkamentwerk en het vlechtwerk in N.-l. A'dam 1915.

VLEERMUIZEN (*Chiroptera*), een orde van zoogdieren (zie aldaar), die in vele opzichten met de laag ontwikkelde Insecteneters (zie aldaar) overeenstemmen, maar zich door hun vennogen om te vliegen onderscheiden: het zijn de eenige zoogdieren, die werkelijk vliegen en niet, zooals andere zgn. „vliegende zoogdieren“¹, slechts verre zwevende sprongen inaken met behulp van valschermen. De vleugels der Vleermuizen zijn uitgespannen tusschen voor- en achterpooten en tusschen de sterk verlengde vingers; alleen de duim is kort en blijft vrij en het is ook de eenige vinger, die, zij het ook niet zonder uitzondering, een klauw draagt. Gewoonlijk verenigt de vlieg-huid ook de beide achterpooten en sluit ze ook den staart geheel of ten deele in. Luchtholten in de beenderen, die bij vogels het soortelijk gewicht verminderen, worden bij vleermuizen niet gevonden.

In verband met de hoofdzakelijk nachtelijke levenswijze zijn tastzin en gehoor de best ontwikkelde zintuigen. De eerste is dikwijls in het bijzonder gelocaliseerd op grillig gevormde huiduitwas-sen op neus en lippen, terwijl het bezit van een scherp gehoor in de dikwijls opvallende groote ooren tot uiting komt. Huidklieren zijn vooral bij de mannetjes sterk ontwikkeld en liggen dikwijls in zakvormige instulpingen dorstuid.

Den dag brengen de Vleermuizen slapend door, waarbij ze zich met de klauwen der achterpooten ophangen, meestal op verborgen plaatsen, zooals holle boomen, grotten e. d., maar ook aan boomtakken. De jongen worden blind geboren. Ze houden zich met hun klauwen aan de haren der moeder vast en worden bij het vliegen meegedragen. Vandaar dat gewoonlijk telkens slechts één jong geworpen wordt. Er zijn twee op de borst geplaatste melktepels.

De groote meerderheid der Vleermuizen, de *Microchiroptera* (zie VLEERMUIZEN, INSECTENETENDE), voedt zich in hoofdzaak met insecten en hun gebit gelijkt dan ook op dat der Insecteneters; bij de van plantaardig voedsel levende *Megachiroptera* (zie VLEERMUIZEN, VRUCHTENETENDE) heeft het gebit wijzigingen ondergaan, vooral bestaande in het vriesen van de scherpe punten der kiezen.

Dank zij het vermogen om vliegend groote afstanden af te leggen, hebben de Vleermuizen een groote verspreiding. De *Microchiroptera* zijn bijna cosmopoliet, de *Megachiroptera* bewonen alleen de tropische en subtropische gedeelten van de Oude Wereld en Australië. De Vleermuizen hebben ooren dus tot de weinige zoogdieren van het Australische gebied en komen dan ook zoowid in het Westelijk als in het Oostelijk deel van den Indischen Archipel in talrijke soorten voor.

Verg. o.a.: Miller, The Families and Genera of Bats, in: Bull. U. S. Nat. Mus. 57, 1907.

VLEERMUIZEN (INSECTENETENDE). — *Microchiroptera*), afdeeling der Vleermuizen (zie aldaar) waarvoor de meerderheid van deze zoogdier-orde behoort. Als regel, doch niet constant, zij ze kleiner dan de vruchtenetende vleermuizen. Ze leven hoofdzakelijk van insecten, hoewel sommige ook plantaardig voedsel niet versmaaten en andere (bijv. in den Indischen Archipel *Megaderma spasma* L.) zich met kleinie gewervelde dieren voeden of hun broed zuigen. In verband met don aar van het voedsel hebben ze de scherp-puntige kiezen van hun voorouders, de Insecteneters,

in andere opzichten evenwel zijn ze weer sterker gewijzigd dan de *Megachiroptera*; zoo in den vorm van den kop (en dus ook van den schedel), die abnormaal kort en breed is. Dit staat weer in verband met de levenswijze: de gewoonte om insecten in de vlucht te vangen niaakt een wijde luondspleet noodig en dit heeft weer de ver-breding van den kop tengevolge gehad.

Inlandsche namen voor verschillende soorten, van kleine vleermuizen, dus in den regel *Microchiroptera*, zijn: lalaw, kclawur, babalocar (MAL. MOL.), locntir(?) (MAL. o.-si M.), k a in pre t, Jawa, (waarvan worden onderscheiden 1. asoe, 1. soemba, 1. tjocroct, 1. bener) en kebok of kSkS-blek (JAV.), lalaj (SOEND.), pandan lili (DAJ.), aboehoe (N.-CELEBES), rcdil (KEI-EIL.), badoek (AROE-EIL.).

De *Microchiroptera* verdeelt men gewoonlijk in 4 families, waarvan 3 (*Rhinolophidae*, *Emballonuridae*, *Vesprilionidae*) in den Indischen Archipel vertegenwoordigers hebben, terwijl de vierde tot Amerika beperkt is. Van de talrijke soorten kunnen slechts enkele genoemd worden.

De *Rhinolophidae* zijn gekenmerkt door om de neusgaten geplaatste huiduitwassen. Hicrtoe behooren de geslachten: *Nycteris* met de soort *N. javanica* E. Geoffr., die op Java en Timor aangetroffen is; *Megaderma* en *Coclops*, beide jnotru-lijntairen staart, met de soorten: *Me(aderma spasma* L., die in het gehele Westelijk deel van den Archipel voorkomt, *Coclops frillii* jilyth., die een cigenaardig verspreidingsgebied (Bengalen en Java) schijnl te hebben; *Hipposideros* (*Phyllostoma*) en het over Europa, Azië en Afrika verspreide geslacht *Rhinolophus*, beide met een inatol soorten in Nederlandsch-Indië voorkomend.

Bij de *Emballonuridae* vertoont de staart (le-cigenaardigheid, dat hij de vlieghuid dorstuid en dus gedeeltelijk vrij uitsteekt. Hi(1) + 加 G ren hoofdzakelijk tropische soorten.

en *Taphozoutis* zijn van Sumatra tot Nicu w- verspreid, van een derde geslacht, 加药ois een soort, *Jlu. sumatrae* Thun, van Sinn i i i b-- kend.

De grootste massa der *Microchiroptera* (ru ■ noort tot de *Vesperilionidae*, met langen „A“ ; ; ; ; ; „ / < - - bee J ingesloten staart en zonder (zeljdie me ru-lij-mentaire) neusaanhangsels. De zeer '- < < ! ; > r < - (lc geslaelien *Vesperilionidae* (*Vesperugo*) en *Myotis* (*Vesperilionidae*) komen ook met een aantal soorl cn in den Indischen Archipel voor, zoo o.a. *Vesperilionidae* (*Vesperugo*) en *V. noctula* Schfb., \\ i > r gff biest zich over Europa, Azië en Afrika uit. i rekt. HetzQlfdc geldt voor *Minioplerus schr< iber<i* NalC., een goeden vlieger met lan^c, smalle vleugels. Tot -de *Vesperilionidae* beho(H-eji \\r(ler: *Mur ina siitula* Te nun. cn *Uurpyocto j)hal u. h ar pi a* Temin., wicr neusgaten ojcjenaardige buisvormige aanhangsel« van den neus gGj)laast zijn, zooals bij *Cynopterus* en *Niclymene* ondc(i'(- ■ *Megachiroptera*, *Kerivoula* met verscheidene soorten, wafrtonder *K. picla* Pall., lawa ko-mbang, (JAV.), een door de oranje kleur met zwart tcek<ning zecr opvallende vorm; *Nyctophilus*, die uil shii- tend in Timor en Oostelijk Jecft; *Niclyno)iv< australis* Gray, van Australië en Nicuw-tjuieea, een der zeldzame voorbeelden van sexueel kleuverschillen bij de *Microchiroptera*: de onderzijde der vleugel is alleen bij het mannetje wit helder; *Cyctromeles*, met, als eenige soort, *Ch tor-qualus* Horsf., van het Maleische Schiereiland, de

Groot Soenda-eilanden en Celebes. De laatste, een der grootere *Microchiroptera* (kop en romp samen ruim 13 c.M. lang) heeft een eigenaardig uiterlijk, t'olgevolge van het bijna geheel ontbreken van haren. De jongen kunnen zich dus niet aan de haren der moeder vasthouden en daarom heeft zich bij deze door huidplooiën een soort van broedzak gevormd, die aan den buidel der Buidel-dieren herinnert en waarin de nielktcypels liggen; hij komt echter ook bij het nianntje voor. Bo- vendien heeft het dicr een op de borst gelegen klierzak, welks afscheidingsproduct een sterken geur verspreidt.

-VLEERMUIZEN (VRUCHTENETENDE) (*Megachiroptera*), een tot war mere streken beperkte en in Amerika geheel ontbrekende afdeeling der Vleermuizen (zie aldaar), waartae slechts een familie, de *Pteropodidae*, behoort. Ze onderscheiden zich, behalve in den aard van het voedsel en, den daaraan beantwoordende bouw van het gebit, ook door den meer norinaal gevormden, gestrekten schedel van de insectenetende Vleermuizen. De oortii zijn klein, de snuit heeft geen huiduitwassen. Jc staart ontbreekt of, als hij aanwezig is, is hij kort en niet in de vlieghuid opgenomen, maar er onder gelegen.

Tot de *Megachiroptera* behooren de grootste vleermuizen, maar er zijn er ook onder, die de *Microchiroptera* niet in grootte overtreffen (kleinere soorten noemen de Javanen tetjadot (BAT. MAL.), tjodot (JAV.), met welke namen echter ook wel grootere *Microchiroptera* schijnen te worden aangeduid. In den Indischen Archipel komt een groot aantal tenesoorten voor. Degrootste vormen behooren tot het geslacht *Pteropus*, de „Vliegende hondcii“, kalong (MAL.), kalong (JAV., so EX D.), paniki (Celebes), jabar (Kei-eil.), nissi (Ai o-^i.), o-^i.)ian en awab (Nieuw-Guinea), waan- van de in 'iet ghelece Westelijke gedeelte van den Archipel i o-^i.) jjinor en de Molukkenvoorkomende, bruin gekleurde *P. celaeo* Herrin. (= *edulis* (r.) m vluclit van 1/2 m. bereikt. De ver-? . mi < J't. ni'ohu icus bit z. wordt alleen op kleine eilanden gevonden.)

langetroil'cn.

I't. . , ! 'Hi'itu . r< : n in. van (elebes en de Molukken (<<> TciHate iitiioc ^clicten) is licht van kleur, ni- f wi i gi zii lit. Ijc kalongs ziet in overdag in /root i- t ro<>->en aan <h>or hen kaal gevreten boo- tien haH2' n. 'r-JH ii den avond zoeken ze de boo- niffi op. nx.-L |v(-lker vruchten ze zich voeden. I Liarbij k iimien /-<■ grootte schiadc aanrichten, vooral ; i : in'olgens sommige waarnemingen zoikhi j ze zi' h ook wel met insecten en klein' gi-v.t.; rvel-clc dieren, zclfs met visschen VDC- dcu. Jijj het opzoeken van hun voedsel kunnen zo groote afstanden afleggen en daarbij ook over zee vliegchi. Him vtiicli is (: : ti geli'kni-ctige, in tegenstelling met de nicer fladderende der *Microchiroptera*. Behalve om de schadc, die ze aanrichten, worden ze hier en daar ook om hun vleesch ge- vaigen. De vungst geschiedt, behalve met het ge- weer ook door mickcl van blaaspipen of door in boomen opgehangeii visshaken, hier en daar (Batakmuicen, (eluljen) ook met nelten. AlleP/c- ropas-soorten missen den staart en hebben nck- haron, die in kleur of anderszins van de overige haren van het lichauni verschillen. Dcz. cigens (dii>)>en ojdcrscheiden hen van andere, zooals *Rous sell us* (*Cynonycleri'i*), het tot Celebes beperkte geslacht *Honda* en hc' geslacht *Dobsonia* (*Cephalodotcn*), walcs eenige soort (*I*), *palliat* E.

GeoiTr.) van Celebes Oostelijk over den ghelece Indischen Archipel verspreid is. Bij do laatstege- noemde zijn do bicidJ vlieghuizen langs hot midden van den rug, vlak naast elkander, aange- hecht. *Cynopterus* (met de zeer vcrspoidc soort C. *sphinx* Vahl [*brachyotis* Mull], op Borneo door do Maleisc krawar, door de Dajaks pandan. ge- noemd) van het Westelijk gedeelte en *Nyctimene* (*Gelasinus*) van de Oostelijke helft van den Archipel, onderscheiden zich door buisvormig verleng- de noutspen. De holcn bewonende *Eonycteris speleaea* Dobs, is gekenmerkt door het bezit van een zeer lange tong, die aan don top lage pu- pillon draagt en ver uitgestoken kan worden ; ze client om uit bloemen het stuifneel op te likken, waarmee de dieren zich voeden (Bartels, Bull. Dep. Agricult. Indes Nderland. 1 no. XX, 1908)3

VLEUGELHOORNS (*Strombidae*). Zie GASTROPODEN.

VLIEGENVANGER. De vliegenvangers (*cicapidac*) zijn eene familie van kleine insectenetende vogels, over de ghelece oude wereld verspreid en ook in Ned.-Indie door tai van geslachten en soorten vertegenwoordigd. Zij zijn voornamelijk gekencirkt door een platten, van voren puntigen, van achteren zeer breeden snavel, sterke, naar voren gerichtc borstels aan de mondhoeken en korte, tccrc pooten ; zij varicren, in groot- tusschen een goudhaantic en een kwikstaart, en voeden zich uitsluitend met insecten, die zij dikwijls, evenals de zwaluwen, in de vlucht vangen.

In Nederlandsch-Indie telt deze familie meer dan twintig geslachten. Daaronder behoort het geslacht *Khipidura*, welks verspreidingsgebied zich van Zuid-Azie tot Australie en Occanie uit- strekt en waarvan ruim veertig soorten in onzo kolonisch aangeetroffen worden. De soorten, van dit geslacht hebben een langen, afgerondenstaart, dicn de vogels onder het bewegen uitgespreid houden als een waaijer, vandaar de maleische naam boeroeng kipa. Een gewone soort van Java is *Iih. javanica*, eveneens op Sumatra en Borneo voorkoniende ; doze wordt, behalve met bovenge- noemde inlandschen naam, ook met den naam sikatun (JAV.) aangeduid. Zij is van bo ven bruin met zwarten kop en witachtige onderzijde. Een grootere zwart en wit gekleurde soort van Nicuw-Guinea en do Molukken is *Rh. tricolor*. Een der nicest opvallende geslachten is *Tchitrea* of *Terpsi- phone* dat, behalve in Afrika en Madagascar, in verschillende soorten van Voor-Indic tot Flores voorkomt. Deze vogels bereikcn ongeveer de grootte van een kwikstaart. De hoofd- kleur van de wijfjes en de jonge vogels is roodbruin, terwijl de oude nmanctjes gekenmerkt zijn door prachtig hemelsblauwen snavel en pooten en door een zwart en wit vedcrkleed met wapperende, zuiver witte middelste staartveeren van meer dan een voet lengte, die deze vogels een zeer in. oog loopend karakter verleeren. Op Java, Sumatra en Borneo komt *T. affinis* voor. Wij volstaan met slechts een paar van de in cest opvallende genera te noemen. *Cerigone* bevat de kleinste vormen en is hpfdzaklijk in het Oosten van den Archipel verspreid. *Machaerithynchus* bevat kleine vormen met opvallend breeden snavel. Bij *Todopsis* is de snavel snial en lang en zeer plat. Het genus -irses is gekenmerkt door het bezit van naakte huidlappen om de oogen. Gelicel afwijkend in snavelvorm is *Peltops*, waarvan slechts een soort,

p, bl<i>invillei</i>, op Nieuw-Guinca voorkomt, bij deze is de snavel looiger en nicer op diën van een klauwier gelykend. Tot het genus *Liphia* behooren een aantal vormen. waarvan de mannetjes meestal blauw en bruinrood, de wijfjes bruinachtig van kleur zijn. Op Java komt *S. banyumas* -voor, aldaar bekend als tintjintj golving. Bijna geheel blauw is *Stoparola indigo*, eveneens op Java en wel in het gebergte voorkomend. Nauw verwant met de vliegenvangers is de koetjit-ja batoc (MAL.), *Pratrincola caprata*, een geheel zwart vogeltje met witte onder- en bovendekvoderen van den staart: het wijfje is bruinachtig van kleur. Deze soort komt op de groote en kleine Soenda-eilanden voor.

VLIEGENDE VISSCHEN. Het meest bekend zijn de soorten van het geslacht *Exocoetus*, Maltesisch: Terbang, dat in alle tropische en subtropische zeeën wordt aangetroffen. Zij behooren tot de *Scambrsoidae* (zie VISSCHEN). Door krachtige wrikkende beweging van den staart kunnen zij een zeer grooten snelheid in het water verkrijgen en met groote vaart uit het water schieten. Door hunne buitengewoon ontwikkelde borstvinnen uit te spreiden kunnen zij zwevend een aanzienlijken afstand boven het water afleggen. Do borstvinnen worden dus niet als vleugels, maar als zweefvlakken gebruikt en hun vlicht heeft veel overeenkomst met de zweefvlucht van een vlieg-machine. Een andere vliegende visch uit den Indischen Archipel is *Dactylopterus orientalis*, een verwant van den Poon en tot de *Scleroparei* (zie VISSCHEN) behoorend. Ook bij dozen visch zijn de borstvinnen enorm verlengd, maar schijnen hier wel degelijk als vleugels gebruikt te worden en bij het vliegen zeer snel en een naar bewogen te worden.

VLINDERS (*Lepidoptera*). Insecten met zingende monddeelen, bestaande uit een korte of lange door de onderkaken gevormde buis, die in den toestand van rust onder den kop spiraalsgewijs overgolfd wordt (r o l l o n g) en met twee paar vliezige vleugels, overdekt met mikroskopisch kleine, dakpansgewijs over elkaar liggende schubjes, die de dragers zijn van den rijken schat van kleuren, waardoor de vlindervleugel is gekenmerkt (s c h u b v l e u g e l i g e n). Bij de mannetjes van sommige vlinders komen ook nog schubjes voor, die een andere verrichting hebben, wijl zij met kliercellen in verbinding staan, die een riekende stof afscheiden (r i e k s c h u b j e s). De voor- en achtervleugels der vlinders worden dikwijls aan elkaar verbonden gehouden door het v l e u g e l h a a k j e, dat, uit een (') of jneer (/) krachtige borstels bestaande, op den voorrand der achtervleugels is ingeplant en grijpt in een lijstje aan de onderzijde der voorvleugels. Niet zelden wijken de beide seksen eener soort belangrijk van elkaar af in grootte en teekening der vleugels, waarbij dan de mannetjes gewoonlijk levendiger en prachtiger gekleurd zijn dan de wijfjes (d i m o r p h i s m e); maar ook onder de vrouwelijke exemplaren van sommige vlindersoorten treedt een dergelijk dimorphisme op. Eveneens kunnen sommige soorten, bij wie twee of meer generaties in den loop van één jaar elkaar opvolgen, belangrijke verschillen in teekening en grootte vertoonen, afhankelijk van het jaargetijde, de waarin zij optreden (s e i z o e n d i m o r p h i s m e). De vlinders doorloopen een volkomen gedaantewisseling: de uit het ei voortgekomen

larve (r u p s) bezit behalve de drie paar gele borstpooten gewoonlijk vijf paar ongelde buikpooten, zoodat de meeste rupsen zestienpootig zijn. Alvorens over te gaan in het volkomen insect (i m a g o), doorloopt de rups een toestand van rust, de pop: (lit is een zoogenaamd m u m m i c p o p, daardoor gekenmerkt, dat de scheiden, waarin de lelianiet besloten liggen, niet vrij zijn, maar aan den romp vastkleven.

Er is geen orde van Insecten in onze Indische archipel, die zoozeer de aandacht tot zich trekt als die der Vlinders, niet alleen door hun rijkdom van kleuren, maar ook door het verbaazend groot aantal, waarin zij soms optreden, tot groote schade van vele cultuurplanten. John Ke verhaalt, dat hij eens in den Botanischen tuin te Buitenzorg verscheidene duizende exemplaren zag vliegen van de mooie *Ornithoptera Jielena*, wier voorvleugels fluweelzwart zijn, terwijl de achtervleugels een levendig geel vertoonen; vooral ook in de nabijheid van Jiet water, op zandbanken en dergelyke plaatsen houden zij zich graag in groote zwerfmeien op. Zoo vertelt Wallace van zijn verblijf aan de Maros-rivier op Celebes: „als de zon 's middags op het heetst scheen, vertoonde do vluchtige oever van den pool beneden den bovensten water- en een prachtig gezicht, bestrooid als hij was met groepen van vroolijke vlinders — oranje, geel, wit, blauw en groen — die, als ze gestoord werden bij honderden in do lucht opstegen, als wolken van verschillende kleuren". Sointijds ziet men ook zulke vlinders in de Winderen over groote afstanden voorttrekken, zoodat men met zekerheid weet aan te geven wat de reden van dit trekken kan, zij; sommige schrijvers bezeken de oorzaak in de behoefte aan voedsel voor de toekomstige larven, terwijl anderen meenen, dat de noodzakelijkheid van een energische beweging gedurende eenigen tijd in de lucht ten behoeve der voortplanting (le aanleiding er toe is. Mr. Piepers, die tijds zijn verblijf in India beide hypothesen aan ta van waarnemingen heeft gelooft, kan zich niet met beide vereenigen. Want hij heeft waargenomen, dat de vluchten dikwijls van richting veranderen, ja zich soms in een lyaal ven cirkel bewegen, waaruit blijkt dat zij geen lyaal hebben; ook is het loijust dat dewijfjes > i < s de meerderheid in de vluchten zouden uitniielen; daarom komt hij tot het vermoeden, dat ccijge abnormale toestand in de atmosfeer aanleiding zijn zal tot (lit trekken (Nouv. observaf. U I < s vols des L6pidopteres: T. N. - l < 11. 57, 1898).

Tot op zeer groote hoogte zijn eenige vlindersoorten waargenomen. *Ornithoptera vmdcpoUi* b.v. in de Preanger tot 5500 voet en *Snidlcinai** zag op Sumatra op den Talang-top jioog ei-n *Acraea vesta* op < l (3700 31.) nog een vlinder zag zweven, waarvan hij, wegens den grooten afstand, de soort niet kon bepalen.

Wij verdeelen de vlinders in twee groote groepen, wier onderscheiding voornamelijk ontleend is aan den bouw der sprietten; bij deze zijn namelijk do eindledjes al of niet verdrikt tot een knodsje of knopje. De Dagvlinder (*Hippa-locera*, koepoe (MAL., JAV.), koepoc-koepoe (SOKND.), hebben een slank lichaam met knods-vormig sprietten en een goed ontwikkelde rol-tong; hun vleugels zijn meestal aan de bovenzijde Jevendig gekleurd, bezitten geen liaakje en worden in den toestand van rust boven het lichaam

tegon elkaar geklapt. De rupsen zijn zestienpootig, naakt of met dorens of haren bezet en verpoppen zich incestaal vrij, zonder cocon. Hierto behoort allereerst de familie der *Papilionidae* (der ridders of zwaluwen), die in onzen archipel niet alleen door een aantal groote, prachtig gekleurde soorten vertegenwoordigd is, maar welke vlinders, zooals Rothschild (*A Revision of the Papilios of the Eastern Hemisphere*) opmerkt, zich bovendien onderscheiden door een groote onstandvastigheid van die kenmerken, waarmede de zoogenaamde soorten worden onderscheiden, met name den vorm en de teekening der vleugels. Pieitengevolge komt er een groot aantal individuele afwijkingen, lokale rassen en ondersoorten voor, waarvan wij nog vrij onvolledig op de hoogte zijn, zoodat het vooralsnog onmogelijk is ons een duidelek beeld van de verspreiding der verschillende soorten te maken. Van het geslacht *Ornilhoptera* b.v., dat kenmerkend is voor den Maleischen archipel, leeft op Ambon en Ceram de *O. priamus*, waarvan het mannetje een, prachtig groen gekleurde vleugel heeft met zwarte vlekken, terwijl deze bij het wijfje donkerbruin zijn, met witte vlekken; deze soort nu en de verwante *O. poseidon* van Nieuw-Guinea en nabijliggende eilanden, de *O. arruaua*, (*O. pegasus* enz. zijn zoo verandryk ten opzichte van den vorm der vleugels, de hoeveelheid groen aan iedere zijde van de voorvleugels, het aantal en de grootte van de zwarte en gele vlekken op de achtervleugels bij de mannetjes, de grootte en den vorm van de witte vlekken bij de wyfjes, dat men de kenmerken, waardoor de auteurs hun soorten hebben onderscheiden, nooit aantreft bij alle exciplaren van een bepaald gebied, maar er althans eenige onder zijn, die de onderscheidene kenmerken van de verschillende soorten vereenigd vertoonen, en dus strikt genomen tot geen van hen behooren. Dientengevolge moet men volgens Rothschild van de *O. priamus*, behalve verschiedene lokale afwijkingen, niet minder dan zes geografische ondersoorten onderscheiden.

Vermoedelijk verdien de praehlige *O. brookeana*, door Wallace op Borneo ontdekt, wier lange sinale voorvleugels bij het mannetje diep fluweel-zwart zijn, versierd met een overlangsche band van siltuile mrtaalroene vlekken, die den *O. priamus* van ecu drieloekige vee, als de *O. kvccrcii* van Amerikaanselic *Jro* (jou, waar- hii lii) <laui >ok door Sih'leii x ; m < >llenh'iv <[i ;tl- ; i>ill' i- lircv <qi en af <cl>eeld, \ olgcns

I) agen i - fh-z*¹ vlinder op Dch niet bcpjal < zeldzanni: hij wordt op schaduwrijke plckjes en aan lan's de hoshpuden, maar ook wel in de nabijheid <ler menseholykc woningen aange- trofTen, op niesthoopen en verzanicplaatsen van afval. J let aan soorten rijke geslacht *Papilio* is in den Mai. archipel door een groote verscheidenheid van vormen vertegenwoordigd, daar nicer dan cun vierde van allu bekende soorten hier gevonden worden. Wallace spreekt dan ook l)et vermoe- d(ui nit, dat de Hpliting een gebiecl in een groot aantal kleine, van elk a gescheiden, stuk- k(>n, zooals (lit in den Ind. archi) >el het geval is. een bijzoncler gunstig terrein aanbi <?dt voor hot i tot stand koncen en in stand hooiden van talrijke afwijkingen. Volgens clicnzelfden natuur- oiiiilerzoeker omIerHcheidon de vlinders van Cele- bes zich door een eigenaardig keninerk, waardoor zij)nct een oogopslag zijn te herkennen van die

der andere cilanden. Het openbaart zich het sterkht. bij de Papilioniden en de volgende groep, de Picridon, en bestaat hicrin, dat de voorvleugels nabij hun wortels censklops sterk gebogen zijn, of aan den top vorlengd, dikwijls eenigszins haak- vormig. Een der merkwaardigste vlinders is *P. memnon*, wijl hij drieerlei vorm van wijfjes bezit, z66 verschillend van voorkomen, dat zij vroeger voor verschillende soorten werden aangezien. In stede van de donkere, blauw glinstren. de tint dor mannetjes, zijh de wijfjes steeds versierd met stre- pen en vlekken van rood, wit of geel, maar boven- dien hebben. twee vormcn afgeronde achtervleu- gols met uitgesculpten rand, evenals de man- netjes, terwijl bij den derden vorm deze vleugels van lepelvormigestaaraanhangsels voorzien zijn, zoodat zij verbandend veel gelijken op *P. coon*. Wallace vermoedt dan ook, dat zij deze laatste soort nabootsen, wijl deze om een of andere reden niet door vogels vervolgd wordt en voert tot steun van zijn bewering het feit aan, dat in het Noorden van Indie, waar *P. coon* vervangen wordt door *P. doubledayi*, die in plaas van gele, roode vlekken heeft, hier ook de gestaarte wijfjes van de met *P. mem non* verwante *P. androgenos* eveneens rood gevlekt zijn. *P. memnon* is zeer ge- meen in den Ind. archipel; de rups wordt veel aangetroffen op de poinpneoes (*Citrus decumana*). Van het derde in indie voorkomende geslacht der „ridders“ *Leptocircus*, noemen wij de bruin- zwarte *L. curius*, wiens achtervleugels in twee lange, met wit omzoomde wimpels uitloopen, terwijl de voorvleugels versierd zijn met een glas- achtig doorschijnende vlek en een groenachtig witten (Iwarsbancl, die zich ook op de achtervleugels voortzet.

Een dor meest gewone dagvlinders op Java, tot de fain, der *Pteridae* (de xv i t j e s) behoorend, is *Ca. topsilia crocale*, die in sonunje jaren in zoo verbazend groot aantarvoorkomt, dat hun rups- een heele met padi beplante sawahs kaalvreten : de blinder heeft geelwitte vleugels met zwarten rand, terwijl de rups grijsachtig groen is. sonis naar Jiet vleeschkleurige of zwartgrijs overhellend. Niet minder bekend is *Terias hecabe*, met de vleugels van het mannetje fraaigeel met breeden zwarten rand, die van hot wijfje minder holder geel en de donkere gedeelten minder zwart : de rups is groen, onbehaard, eenigszins ruw van huid, met den kop groenachtig bruin tot zwart. Evenals de voorgaande treedt deze vlinder som- niige jaren in verbazend groote zwermen op, zoodat zijne rupsen groote schade aanrichten onder cle schaduwboomen van de koffio, de *Albizia* en andere Leguminosien ; maar ook do koffioboomen zelve hebben er onder te lijden, daar de rupsen. na een boom kaal gevretten te hebben, in groote troepen naar benede) trekken om ander voedsel te zoeken en zich ten slotte verpoppen aan de on- derzijde der koffiobladeren. Van de *Nymphalidae*, waartoe onze *parl moervlinder* e r s be- lioren, zij allereerst verneld de om ha ar ver- jnuning wel bekende *Kallima par alec la* (zie al- daar); volgens Hagen is deze vlinder in de boschen van Deli volstrekt niet zeldzaam en zag hij haar herhaaldelijk met opengeklupte vleugels zich O) > cen blad neerzetten, waarbij hij dan door de in het oog loopende kleuren van de bovenvlak- te der vleugels reeds op een afstand de aandacht r en geinakkelij cen slachtoffer word van het vlinderect. Tot dezo familie behoort ook *llypo-*

limnas misipptis; het inannetje van dozen vlin- der, die een vlucht heeft van G a 8 cM., is van bo.- ven faai blauwzwart, met in het midden van cl- ften vleugel een met blauw omzooiidc groote zil- verwitte vlek: het wijfje is roodbruin en v er to on t een bedriegelijk gelijkenis met *Danais chrysi- pus*. Vermoedelijk is hier nabootsing in het spel. Jaar deze laatste soort in het bezit is van een klier, die een onaangenaam rickende zelfstandig- heid afscheidl. waardoor vogels en andrcr dieren worden weerhouden deze vlinders te vervolgeu. Tot de fam. der *Satyridae*, waartoc onze zand- o o g j c s bchooren, rekenen wij *Cylo leda*, wier rups zeer algcmcncn op padi voorkomt ; deze stemt in kleur zoozeer met het padiblad overecn, dat hij gemakkelijk wordt voorbijgezien. De vlinder heeft de vleugels van boven bruin, nabij den top met ecu blauwzwarte vlek, waarin twee kleine witte vlekjes cn op het benedencidc der uitge- schulptc achtervleugels eveneens twee door blauw zwart oinzoomde witte stippen. De onderzijde is bruingrijs gemarmcrd, met oogjes langs den rand. Hij behoort tot de schemeringvlinders. „vliegt meest laag bij den grond, zit des daags met toegelapte vleugels op de aarde, op dorre bladeren of anders tegen een boomstam en is dan bijna onzichtbaar ; het sterk varieeren van de onderzijde der vleugels staat vermoedelijk in verband met de kleur van den bodem, waar de vlin- der zich ophoudt? (Piepers). Van de fam. der *Danaidae* zij alleen *Danais chrysiptus* vermeld, wier verspreidingsgebied zich tot Afrika en Sicilie uit- strekt. Uit de fam. der *Heliconidae* is *A craea vesta* welbekend, wijl de rups van dozen vlin- der in 1895 in de residentie Madioen herhaaldelijk de dadap over groote uitgestrektheden heeft kaalgevreten; de rups is bruin, met zes borstelige uitsteckels op elken ring. Ook de vlinder heeft de vleugels bruin gekleurd, met afgebroken zwarten rand op de bo- venzijde. Door kleurehracht onderscheiden zich ook de *Lycaenidae* (b l a u w t j e s), van welke familie vele soorten metaalglanzende vliek- ken op de onderzijde der vleugels vertoonen. De laatste familie der dagvlinders wordt gevormd door de *Icspcridae* (d i k k o p j e s), die tevens een overgang vormen tot de volgende groote af- deeling der *Heterocera*, want hun sprietcn zijn aan den top nog wel knodsvormig gezwollen, maar dit verdikt gcdeelte eindigt in een zijdelings ge- bogen, spits uiteinde en bovendien wordt bij som- mige soorten een vleuglhaakje aangctroffen. Zij onderscheiden zich door het bezit van een bree- den kop en borststuk en door de wilde wijze van vliegen, met zeer snelle vleugclbewegingen. Ook in de levenswijze der rupsen wijken zij van de echte *Rhopalocera* af, want terwijl de rupsen der dagvlinders met weinig uitzondering een -vrij *levan* leiden en zich van blad tot blad bewegen, be- wonen de *Vesperiden-rupsen* een opgerold blad en bly ven da ar binnen, tot de tijd der verpopping is gekomen of gebrek aan voedsel Jnen tot verhuizen dwingt. Een zeer bekende vlin- der, tot deze familie behoorende, is *C as ya pa* (*Erionato*) *thrax*, met een vleugelspanning van 7,5 cM.: de rups vreet niet alleen aan de bladeren van de pisang, njaar rolt een driehoekig stuk van het blad tot een grooten koker op, waardoor zij niet weinig tot het ge- woonlijk gehavende voorkomcn dezer plant bij- draagt. De rups van *Carystus* (*Casyapa*) *irava*, een gewone vlinder te Buitenzorg, wordt als selja- delijk ver meld voor de klapperbooncn ; zij J even

gezellig onder een met spinsei vastgchecht stuk van het blad. Van de verschillende soorten, wier rupsen op padi levcn, zijn *TelicQta augias* en *Lao- ris inalthias* de nicest algcmcnc voorkomende ; do eerste is vrij helder bruin, de tweede donkerbruin van kleur, met een aantal witte vlekjes op beide zijden dor voor- en op de onderzijde der achter- vleugels. Een prachtwerk over de dagvlinders van Java is het nog niet voltooidc boek: „*Tho Rhopalocera of Java*“, door M. C. Piepers en P. C. T. Snellen.

Jc tweede groep, die de overgrootc meerder- heid der Vlinders omvat, is die der Nacht- v l i n d e r s (*Heterocera*). Zij zijn daarin van de voorgaande onderscheiden, dat zij het sprict- knopje inissen en meestal in het bqzij zijn van een vleugelhaakje ; in den regel worden de vleugels in den toestand van rust ncergcslagen gedragen. In tegenstelling met de dagvlinders is de bovenzijde der vleugels in deze afdeeling dan ook de zooge- naaindo adaptieve kant, die een sterk uit- gesproken neiging vertoont tot bescherming-aan- bedende kleur en teekening, terwijl de opvallcn- de kleuren vooral op de achtervleugels worden waargenocnen. Hiertoe behoort in de eerste plaats de familie dor *Sphingidae*, die een fcrsch, aan het achtcreind puntig toeloopeud lichaam hebben, met slanke spitse vleugels, waarmedc zij verba- zend snel vliegen kunnen, met hoorbaar snorren- de vlucht. Hun rupsen zijn naakt, met een hoorn op den lien ring en begeven zich in den grond omi ' te verpoppen. Wij trefren in den Archipel o.a. soorten aan van de geslachten *Chaerodainpa* en *Acherontia*, waartoe de ten onzent voortkomende doodsli oof d vlinder (*J. atropos*) ■ hoort. Van de familie der *Cossidae* (de h o u b- bo orders) noemen wij *Zeuzera cufene*, een fraaie vlinder, wiers vleugels donzig wit zijn, met staalblauwe vlekken, en een spanning van 4 0 16 inM.; de rups (r o o d c k b e f i e b o o r l c r) is geelachtig rood, weinig behaand, met bruinzwar- te cbitineplaten op kop, borststuk en a b u z ; ii lichaamsring. De wijfjesvlinder legt de ei- en HK.-L behulp van een langc leg boor onder den l.-. ; i joncc takjes van den kofficboom; als l), !, ID ; >- j-; daaruit voor den dag komt, boojt zich <lit in jic <L merg en het takje begint to kwijnen. Tot iud- zelfdc geslacht behoort een vlinder, wien.s mjis (de c a c a b o o r d c i) de takken <ler planen uitboot en doetafsterven. Hctiscn vijf- gele rups, 4 a 5 cM., lang, met geelbruin lial. -.-< ; hul(en vicr donkerbrinne vlekjes o j- idcrcn licliaam. . ring. Uit de pop konit een asclgrauwe vlinder, met tulrijko zwartgroenc stipfels op de vleugels en een roseachtige tint op het licliaam. De familie der *Cochliopodidae* (de s l a k r u p s v l i n d e r s) wordt aid us genoemd, wijl de rupsen dezer vlinders de poelen nagenoeg geheel missen en zij zich, evcnals de slakken, door golfvonnige bewegingen van den buikwand voortbewegcii ; crst na de laatste of voorlaatste vervicJing komen kleine borstpooten in dcji vorm van korte Jiaakjes to voorschijn. Ook is de verdccling van het licliaam in rings uitwendig niet altijd zichtbaar, waardoor zij bovendien eenige oijpcrviakkige gelijkenis met slakkeji vertoonen. Sojnniige, zoals die van *Miresa nitens* en *Parana lepid*a hebben aantal regnachtig geplaatste vleezig doornen, die naaldvonnige brandharen dragen ; men noenit ze o e l c r s e r i t - l i n b a n g (J A V.) en zij kulinen door hun aantal soms schadclijk wor-

den in koflietuincn. De vlindors hebben over het algemeen een kof, dicht met haren bezot lichaam on vleugels, die door de min of meer opstaande schubj os een cenigszins wollig voorkomen hebben. Niet minder merkwaardig zijn de *Psychidae* (de z a k r u p s v l i n d e r s), wier rupsen hun leven slijten binnen zakvormige huisjes, die zij opbouwen uit stukjes blad, bladncrf enz.; zij gaan hierbinnen in poptocstand over en het ongevleu- gelde wijfje blijft evencns binnen het huisje, waarin ook de paring plaats heeft. De rupsen der tot deze familie behoorende *Clania variegata*, zijn volgens Koningsberger van tijd tot tijd schadelijk voor (lc koflic; ook zijn sommigc soorten als schadelijk voor de theecultuur gevreesd. Tot, de *Li-thosidae* (de b c e r r n p s v l i n d e r s) behooren *Crealonolus interruptus* en *lactineus*, twee op koffiendernctningen zeer algemccn voorkomende vlinders, die-dikwijls s'avonds de huizen komen binnenvliegen. *Creatonolus lactineus* is een fraaie vlinder, met sneeuwvillte vleugels, die langs den voorrand der voorvleugels een breede karmijn-roode streep vertoont, t-erwijl de achtervleugels vier zwarte vlekken dragen.; het achterlijf is van boven gee] bruin, met zwarte dwarsbanden. De andere soort *Cr. inerruplus* is minder fraai, met rose vleugels, waarvan de voorste in het midden twee wigvormige zwarte vlekken dragen, terwijl het achterlijf een mediane rij van zwarte vlekken vertoont. De rupsen, van wie niet bekend is dat zij ooit groote schade hebben aangericht, ontlenen hun naam aan de talrijke lange, uitstaande liircn, die Lol ijlc bundcis vercncigd, op kleine vtrhcnvlicclien der huid zijn ingeplant. De familie <l; r *Hoinbycidie*. (de spin n e r s) omvat plonip w-le vlinders met een dichte, wollige beha- riig, met (/baarde spriecii en een rudimentaire j- (ilt <n>2: < < i n Z. Azil'- inhcmische zijdevlinder (*lioi'nix titori*) is een welbekende vertegenwoor- 'l j7■ r familie. Een vlinder, wiens rupsen her- 'l; ■ : !ih■;)!< op de ondcritUtiingen van Javakoffio <i i t /r<>>i (<■<■<■) an den oogst <->ct te loor gaan, is, • <■ : < . : l' ; hij is bruin en oranje gekleurd en

- Ijki, ^1 •, lij - : (il zit nx.-t. ingetrokken kofjen half uH j.-renlr veel op een verdroogd
- • l' • <l i(-. I- i iip in Kediri o e l e r d j a r a n, in M.-l-ni" < < : I < r : . j r l(, n g genoemd, heeft een

i'-. I n I i <ii ; i <M., is lieht tot donkerbruin ■rl- l. ■ i : n l. mi <li i(- donkere lijnen over den rug : <p <leii l i 't i l'■!> ring van het borststuk verheft zi' h ii achterwaarts gekronid uitsteeksel, I < r wjl licz, j'ililrcijr uitloopt in een staartvormig \ > rlfii' l. Zu = <w> ntc tij- <l < n s h ; ii i n t <p (<■ Iniiij)ooten te steunen en lwl v<>oisic- en ucilsterste gedclcte vtin licl lichaam opgericht. t<l' houden, wat waarschijnlijk tot den inlajdisclien naam aanlicding heeft gegeven. Wjl de rupsen zieh gaan verpoppen, dan roll zij den ran<l vim een koflicblad op en spint zich (aanbinnen in; mi 5 tot 7 dugen komt dan de vlinder voor dun dag. Op de padi treft men niet zeklen do rupsen aan van *A nlicyra conibusla* en *Dasychira- ser.itris*; de eerste is lichtgroen, met een grooto brijnzwarte vlcck ter zijdevan de zes borstpooten, waaraan zij lidit herkenhaar is. J)c rupsen der twee- <lc soort is een echte borstelrups met twee zwarte huarbuiHlc lB ter zijde van den kop en achter aan het jehaain een dergelijken, ijlcrcn bundcl; bov- vendien staan op

zijden van het lichaam een onregelmatige gecलगrocn lijn, terwijl kop en pooten rood zijn. Do vlinder is vuilbruin, met cenige donkere strepen en zwarte stipjes op de voorvleugels; de achter- vleugels zijn vuilwit. Tot de familie der *Saturni- dae* behoort de reusachtige *Atlas atlas* (zie AT- LAS) ; zij nips spint een cocon, in bouw overeen- komend met die van sommige *Bombi/x-soorten* en een deugdelijk zijde bevattend. In de familie der *olodontidae* (de rugtan dvlinders) is *Stauropus alternus* merkwaardig om het zondcr- linge voorkomen der rupsen, ook wcl o e l e r d j a - r a n (J AV.) genoemd ; bij deze zijn de borstpooten buitengewoon lang en de laatste geleiding van het achterlyf sterk gezwollen en aan het uiteinde van een paar tastervormige aanhangsels voorzien, terwijl op de vicr voorste achterlijfsringen parigo tandvormigc uitsteekselc staan. Wordt de rups bedreigd, dan worden kop, borststuk en het voorste gedeelte van het achterlijf schuin naar voren opgericht, terwijl de pooten langs den kop naar voren worden gestrekt, teglijkertijd wordt het gezwollen achterlijf voorwaarts gebogen, zoodat de narsopening op den kop komt te liggen ; indien zij in deze houding wordt aangeraakt, dan maakt zy met de middelste borstpooten een slaande be- weging. De vlinder is bruinachtig grijs met twee onduidelijke, gegolfde dwarslijnen en donkere stippen op de voorvleugels. Ver melding verdient ook de fraaie *Crinodes vethi*, op de Sumatra-cx- peditic vczramekl, met een vlucht van 8 a 10 c8l; zijn voorvleugels zijn okerbruin gemarmerd met een donkeren dwarsband en het achterlijf draagt aan het uiteinde een lange, gevorkte haarpluin. De *Noctuidae* (u i l e n) zijn in tai van geslachten en soorten over de geheele aarde verspreid en zonder twijfel tot de schadelijkste insecten te re- kenen. Wij noemen allccn *Agrolis scgelum* en *suffusus* (*ypsilon*), twee grijsbrninc, weinig in het oogvallende vlinders, de laatste ictc grooter dan de eerste en onderscheiden door een zwart streep- jc op de voorvleugels even voorbij het midden; hun rupsen vaalgrauw, aardkleurig, met op de rugzijde ecu aantal donkere stipfels, die een kort haartje dragen, worden aardrupsen (o e l e r b o e m i, J AV.) genoemd, wjl zij zich over dag in den grond verbergen, soms op een diepte van nicer dan een voet. Als de avond valt, vcrla- ten zij haar schuilplaatsen en begeven zich naar de stammetjes, liefst van jonge koffiebuomen en .vrcten klaarvan den bast af ; doze worden op die wijze als het- ware onreghnatig geringd (r i n g- w o r m e n) noemen de planters zo wcl), wat in de inccste gevallen den dood der planten ten gevolge heeft. Zccr schadelijk zijn in den laatsten tijd aan Deli-tabak en elders de rupsen van *Prodenia litto- ralis*; zij vormicn zoowel de kweckbedden als do jonge aanplantingen. *Heliothis armigera* tast vooral inais en rij st, in in dore inate katoen aan. De *Gcomelridae* (spanners) dragen hun naam naar de qigenaurdige wijze, waarop hun rupsen zieh voortbewegen, daarin bestaande dat zij, door het achterlijf onder hot lichaam voort te schuivcu, met het middelste lichaamsgedeelte een hoogen rug niaken, zich met het achterende vast- houden on het liehaanj dan weer rechtlijng uit- strekken. Zij bezitten namelijk behalvc het aan den laatsten lichaamsring gcplaatste pootenpaar, de zoogenaamde naschuivers, slechts een paar buikpooten. De geelgroene rups eener *Thalassodes* soort koint vol go ns Koningsberger dikwijls voor

op Java-koffie en kan vooral voor jonge planten schadelijk worden; de vlinder is groen met witte stippeltjes en ceu witte streep, die midden over de x-leugels loopt. Tot de familie der *Pyralidae* (1 i c h t i o l l e n) behoort *Schoenobius punc-* een op Java aan iedereen bekend vlindertje licht geelbruin van kleur, met cen zwart stipje op elken voorleugel. Het komt op bepaalde tijden van het jaar's avonds in grooten getale de huizen binnenvliegeen en legt dan zijn met een bruine vilt-achtige stof bedekte cihoojjes tegen allerlei voor- werpen, muren, lampen, ja zelfs tegen glazen en kopjes. Hun cigenlijke plaats van bestemming is echter de raaaplant: de uit de cieren gekropen rupsjes voeden zich aanvankelijk met- het blad, maar weldra vallen zij den stengel aan, en boren zich daarin een weg, om zich na eenigen tijd te verpoppen. Duizende en duizende planten wor- den jaarlijks door de vraatzucht van dit diertje vernield. Een vijand van de dadap is de rups van *Agathodcs modicalis*, o e l e r dadap (JAV.), geelgroen tot donkergroen van kleur, met vier in een kwadraat geplaatste donkerbruine vlekken op elken achterlijfsring. De vlinder, die in donkor vliegt en door lamplicht wordt angelokt, heeft een zeer slank on lang lichaam, dat met glanzige, plat liggende haren is bedekt en lange, stevige pooten draagt. De vleugels zijn grijsachtig bruin, met paarsen weerschijn en op de voorvleugels be- vinden zich twee donkere vlekken. Een tweede soort, zeer nauw a an de eerste verwant, is *A. caliginosalis*; bij deze zijn de achtervleugels donker grijs met donkerder aderbeloop, terwijl zij bij eerstgenoemde bleek stroogeel zijn. met donkerder punt. Andere vijanden van de dadap zijn de rupsen van *Terastia efflorealis*, *meliculosalis* en *minor*, die daarin overeenkoniën, dat zij in de jonge takken van de dadap leven en deze gewoonlijk doen afsterven; daardoor kan de schade, die zij aanrichten, vrij aanzienlijk zijn, vooral wijl zij zonis in verbazend groot aantal optreden. De rup- sen dezer soorten zijn geelachtig of roodbruin met donkere vlekken, die ieder een haar dragen; de Winders kenmerken zich door hun naar boven ingebogen achterlijf. Tot deze familie behooren ook verscheidene soorten, wier rupsen schadelijk zijn voor het suikerriet, zooals *Chilo injuscatellus* (de gele rietboorder), *Dialruet striatalis* (de stengelrietboorder) en *Scirjiopha- ga inlacta* (de witte rietboorder). De rups van de gele rietboorder is grauweel met vijf bleekroode lengtstrepen; zij dringt meestal op de grens van bladschijf en bladscheede in de spruit- ten der rietplant en niaakt een bijna reehten boorgang naar beneden, die meestal in den top van den stengel voortgezet wordt. Is de rups vol wasen, dan boort zij nabij het bovineinde van den gang een horizontale opening naar buiten, waar- door later de vlinder uitkruipt. Deze heeft grau- bruine voorvleugels, die bij het innanetje donkerder zijn dan bij het wijfje, terwijl de achtcvleu- gels bij beide seksen witachtig zijn. Bij den stengelrietboorder is de rups vuilwit met smalle paar- n (1 lengtstrepen en groote donkerbruine stippen op lengtrenten; zij schaven de opperhuid van de nog opeerolde bladeren af, om dan naar den stengel te verhuizen. De voorvleugels van den vlinder zijn grauweel. bij het mannetje donkerder dan bij het wijfje, met twee donkere punten op het midden; de achtervleugels van het mannetje zijn donkergrijs, die van het wijfje witachtig gr.js. De

vlinders van den witten rietboorder hebben, zoo- als hun naam uitdrukt, sneeuwwitte vleugels, ter- wyl het lichaam bruingeel is, meb een bloedrood staartpluimbij hetmannetje. De rupsen, die vuilwit zijn, onbehaard, dringen van boven in de spruit van het. riet binnen, om verder de binnenste bladeren gehcel te vei'nietigen en zich ten slotte in den stengel in te boren. Tot de familie van de *Tortricidac* (de b l a d r o l l e r s) behoort de *G r a u w e r i e t b o o r d e r* (*Grapoljtha schits- taceana*); deze vlinder heeft lcgrijze voorvleugels, met zwart gemarmerd, terwijl de ach'teivlcugels zwartgrijs zijn, niet grauwele franje. De rupsen, vuilwit, sous grau of roodkleurig getint, drin- gen tussschen de schubachtige bladeren der jonge spricuten van het riet en boren zich aan de basis daaivaxi in het jonge steugeltje, dikwijls vlak bij de bi bit. Van da ar boort de rups meestal dicht bij de oppervlakte van den stengel, terwijl zij langs een onregelmatige, spiraalvormige lijn naar den top toe stijgt, waarbij het groeppunt in den regel vernield wordt (Zehntner). VLOEDBOSSCHEN. Zie MANGROVE.

VLOOIEN. Vleugelooze insecten met van terzijde platgedrukt liehaam, met zuigende, eigenaardig gebouwde nionddeejen, hoogstens eenlenzige ooggen en zeer korte knotsvormige sprieten. Vcle soorten zijn tot springen in staat. Zij ondergaan een volkoinen gedaanteverwisse ling; de larven zijn cjdindrisch, wormvornig, met duidelijken kop en zonder pooten, verspreid be- haard. De vlooiën parasiteeren op vogels en zoog- dieren. Buitengewone betekenis uit hygienisch oogpunt heeft deze groep verkregen sedert bekend is, dat vlooiën de hoofdrol spelen bij het overbrengen althans van de buienjst op (h'i mensch. Dit geslncdt door vloedsoorten, die eeniglijk aan ratten eigen zijn, want pest is in de eerste plaats een rattenziekte. X'ooral de up <lv gewone menschenvloo *Pulex irritans* zeer lykencd *Pulex* (*Loemopsylla*, *Xenopsylla*) *jns* is de „pöstvloo“ die bij tijdelijk verblijf den mensch op dezen de pestbacillen kan <v, . • f brengen. Zij is ook op Java en Sumatra gedooit ■ teerd. Verder komt in aaninering *Ceralophyllo* ■ *fascial* us. Gewoonlijk schijnt de besmetting pl. i te vinden, doordat excremeuten van de vloo m< i wondjes in aanraking kpmen; een directr : >(- smelting bij liet zuigen wordt echter ook)no<lijk geacht. Vooral door van Loghem en SwylitMj : : ' - bel is de rol tier vloo bij de pestvrl>ri<ling in Indie onderzoclit.

Literaluw : vooal: N. H. Swellengrebel, M<?> dedeojngen onitren< onderzockingrn (1(- biologic van ratten en vlooiën cn over<lc: r< : onderwerpen, die betrekking hebben ojd< : <pi- demologie der pest op Oost-Java. Med cd. bur- gel. geneesk. dienst in Néd. Indie J913, 11, 1e band.; H. Russell, The flea, Cambridge 1913.

VOACANGA FOETIDA Schuw. Fam. *Apocynacae*. Rangock (MAL.). Een lage, kromnie boom tot 1 G M. loog, in hec jaaglan<l van Java er> Su- malra gevonden. Jlel Jioel wordt in Zuid-Surma- tra gebruikt voor liet midkri. van schcdden van krissen cn mesrten. Jje bladeren zijn een iianlensclh geneesmiddel.

VOANDZEIA SUBTERRANE A Thou. 1-am. *Legumitosae*. Kruipeude, kruidachtige plant met bleekgele, bruingeel vekte bloeien, en peulcn met slechts een bolrond zaad. Jje poul wordt in. den grond rijp. De plant is inheemsch in Afrika

en heet in Indie vaak Angola-erwt. Mozambique, aardnoot of Madagascr-aardnoot. De in, naam is incest katjang'g bogor (SOUND.) of katjang mn- nila (MAL.); ook k. banten en k. gengg6. Do zaden worden geroosterd en de jonge penlen gekookt door de inlanders a ls lekkernij gegeten.

VOEDINGSMIDDELEN. Over de voedingsmiddelen in N.-T. zijn reeds mededeelingen gedaan in het artikel GEZONDHEIDSLEER (I, 787), maar slechts zeer in het algemeen of met betrekking tot de voedzaamheid en de verteer- baarheid. Een groot aantal voedingsmiddelen wordt onder de artikelen over zoologie en bota- nie gevonden. Daarvan zullen de bijzonderheden niet worden herhaald, maar een overzicht is zeker op zijne plaats. Het is evenwel overbodig telkens te verwijzen naar die artikelen, zoodat dit alleen voor zeer belangrijke zal plaats vinden. Een paar kortc bepalingen mogen voorafgaan.

V o e d i n g is de noodzakelijke toevoer en onizetting van stoffen, die voor den groei en hot onderhoud van het lichaam vereischt worden; strikt genomen behoort daartoe ook de inge- ademde lucht, maar in den regel spreekt men van voeding, wanneer vaste of vloeibare stoffen door den mout worden ingevoerd. V o e d i n g s - i n d e l e n zijn de voortbrengselen der na- tuur, die voor den invoer in het spijsverterings- kanaal in aanmerking komen; zijn dit, in natura of kunstmatig, in een toestand, geschikt om gegeten of gedronken te worden, dan noemt men ze v o e d e l e n. De daarin voorkomende stoffen, <I is nodig zijn tot onderhoud van het lichaam, hoecten v o e d i n g s s t o f f e n. Dal zijn voor- namelijk de eiwitstoffen, de vetcii, de kool- hydraten en de zouten, terwijl tevens het water van belang is; dus ook het watergehalte.

I) c hoeveelheden, welke van de voedingsstoffen in de voedingsmiddelen voorkomt, wordt langs scheikundigen zeer bepaald. Zulke onderzoekingen zijn van een zeer groot aantal Indische voedingsmiddelen bekend. Onder hen, die zich daarin <v (lc bezig hielden, noemen wij mannen als Kost van Tonningen, Fromberg, Maier, Scharlec, Bernclol Aloe ns, Greshoff, Sack, van Eck, de

J3oorsina's, Eijkman, Princen Gcrrlgs en anderen, terwijl d<c kennis van het gebruik,)ct voorkomcn, <(I <I>creiflingen enz. in tai van op- t dlen zijn vers pi t-id, o.a. van Bontius, Runi- plius, X'alentijji. Teysmann, Veth, Vorclerman, Majjer <v. n z.

II) het Al-cilcis(<I> licet voedsel makanan en drank minoemaji, tci'wijl men tegenover hooger geplaatsten de spijs santap, ajap of ajapan DOClit.

"(en cinde cenige regclnlaat in de niededeelingen over<ic liKli'ci ho voedingsmiddeleii te houden, zullen wij die onder verschillende rubrieken brengen en beginnen met die van d i e r l i j k e n o o r s p r o n g i n v o r s c h e n t o e s t a n d.

Het v loes eh is daaj'sun het voornuamste en komt, zoodals van zelf spreekt, overeen met dat, wat over de geheele aarde wordt aangetroffen. Mnar in I iide wordt ongeveer alios wat van dicrlj- ke luhamen ufkomstig isgegeten en enkelc dieren worden in hun gchcel gebruikt. \oor Mohanunedancn bestaan afzonderlijka bepalingen, zoodals voor de wijze waarol) moot worden geslacht, en voor reinc of onreine dieren, waarvan alleen de eerste ectbaar zijn, inaar <le mcstc Jlohamnw- daansche inlanders houden zich nietstrong aan die

bepalingen. By grooten honger. zoodat er kans is daardoor ziek te worden of to zullen sterven, mag alles gegeten worden, in its van de vcrboelen spijzen niet I neer wordt genomen dan bepaald nodig is; zelfs mag dan een menschenlijk worden gegeten en is bepaald, dat een ongeloovige mag geslacht worden.

Onder de zoog dieren staan voor de Euroopean de runderen, sapi (JAV., SOEND.), lemboe, djawi (MAL.), bovenaan. Het Indische rund heeft eenige overeenkomst met den zebu. Vooral van Madoera en van Bali komt goed slachtvee, terwijl het ook wordt aangevoerd uit Europa, Australia en -Bengalen. Het slachtgc- wicht is in Indie ongeveer de helft van het gc- "wicht van het levende dier, terwijl het vet ongeveer het twintigste deci daarvan heeft. Rauw vleesch wordt nil en dan gegeten, gewoonlijk echter wordt het toebreid. De Baliens en de Chineezen eten geen rundvleesch, maar wcl dat van karbouwen. Eene echte inlandsche bereiding is soto, dat is een bouillon gemaakt uit de fijn gesneden pens. Indien het vleesch niet malsch is, wordt het in een papjablad gecwikkeld en zoo eenige uren in de vrije lucht opgehangen; so ins wordt het in water gezet, waarin eenig inclsap van den papaja is gemengd of met papjabladeren of schijfjes van den onrijpen pa- paja gekookt. Het wordt dan wcl malscher, maar smaakt niet zeer aangenaam, da ar er een geleel- telijk onizetting heeft plaats gehad door de papayine, die op dezelfde wijze, maar sterker, werkt dan pepsine. Vleesch van het wilde rund, banteng (JAV., SOEND.), is nu en dan verkrygbaar (I,1G7).

Karbowenvleesch (II, 274) wordt veel gegeten en ontbreekt niet bij feestmalen; ook Euroopean eten het dikwijls, als het afkomstig is van jonge diereii, die niet voor den arbeid ge- bruikt, zijn; maar het vleesch van witte karbouwen wordt nooit gegeten, omdat men meent, dat de afstammelingen van hen, die zulk vleesch aten. albino's zullen worsen. Het slachten van witte karbouwen is voor het leger verboden en overigens slechts onder zekere voorwaarden toe- gestaan (Bijl. A van. Ind. Stb. 1849, no. 52).

Schapeu, kamping belanda (MAL.), worden veel door Arabieren, en onder de Europeanen vooral door Engelschen gegeten. De Inlanders gebruiken veel geiten, kamping (MAL.), waarvan het vleesch altijd op de pasar's te koop is.

Vele soorten van herten komen als voedings- middeii in aanmerking; zij zijn bij de Djaks verboden. Do jongo, nog met een wolachtig huid bekleede geweien, en de pezen worden geroookt om als delicatcsse naar Cliina uitgevoerd te worden. De Boegincezen van Celebes eten de koe- antilop. •

Hazen, kaweloe (MAL.), zijn niisschen afkomstig uit Mauritius en konijnen, klintji (BA- TAV. MAL.), waarvan bijna alleen witte exen- plaren voorkonien, uit Europa.

Varkens worden veel gegeten, vooral door Chineezen. Onder de wilde varkens zijn zeer goetlc, mits zij niet te dicht aan zee hebben geleefd, omdat zij zich dan met visch hebben gevoed. Een bijzondc'c bereiding is sate (J.W.), sasat (SOEND.), kleine, dobbelsteenvormige stukjes vleesch, die met zout en kruidcrijen voorzicn, zijn geroosterd en aan houten of zilveren staafjes zijn geregen. Somtyds wordt er kiemwit van klapper bijgedaan; dan heet zij sate pSntol. Een

Chineesche bereiding, ook Aoor Europeanen gezocht, is bah-min, d.i. varkensvleesch met eieren, oesters, garnalen, mi" (vermicelli), groenten, uien, soja en keeping tikoos (JAV.) (cen champignon) in bouillon gekookt. Ruczel, minjak ba bi (SIAL.), wordt uit Singapore aangevoerd, en is dikwijls vervalscht met olie.

Paardenvleesch is op Soeuba* en in Midden-Java een gezocht voedsel.

Vele apen worden gegeten, al verbiedt dat de Molianunedaanse godsdiensct. De Jajaks Jion-den veel van orang-octanvleesch. Sommige wilde stammen roosteren apen in hun geheel en hon den ze voor gaar, als het hatw goed is afgebrand.

Hondenvleesch is een lekkernij voor Chincezen, terwijl ook de ■:Bataks, de Savoncczen, de Pa* poea's en anderen dat eten.

De Javanen en Soendancezen eten den Javaanschen stinkdas, sigoeng.

Eekhoorns, vliegende honden en koeskoes (II, 373) komen voor do voeding in aanmerking. De laatste in de maanden Mei en Juni, vooral op Ambon.

DaX lier en da ar nog kannibalisme bestaat, worde enkel gememoreerd (II, 268).

Onder de p r o d u c t e n d o r z o o g d i e r e n i s de melk, ajer soesoe (MAL.), van belang De vetste melk leveren de Javaansche koeien, maar elk dier levert slechts 2 tot 3 liters daags. De overige koeiesoorten in Indie geven zeer goede in elk, doch die wordt door de rondbrengers, meer dan door de leveranciers, vervalscht door ontrooming of door vennenging met water, met karbouwen-, schapen- of geitnemelk, met klapperwater, rijstwater of met gecondenseerde melk.

De zoeoven genoemde melksoorten zijn bruik* baar, en paardenmelk werd bij cpirozooten van veepest wel gebezigd.

B' ter wordt in kleine hoeveelheden in Indie gemaakt, maar komt meestal uit Europa. Uit Perzie wordt vloeibare boter, gi, uit kpelemk bereid, in kalebassen aangevoerd, voornamelijk ten gebuik van Armeniers en Arabieren. Uit Arable komt zamin, botcr uit geitenmelk ge- niaakt. Meestal gebruiken de Europeanen boter, die uit Europa is aangevoerd.

De in Indie bereide kaas is gewoonlijk allecn samengeperste kaasstof en niet aangenaam van smaak. In de oinstreken van Batavia oiaakt men soesoe karbo of goe ni (BATAV. MAL.), dat zijn kaasbollen ter grootte van een knikker uit karbouwnieel. De meeste kaas komt uit Europa.

Onder de v o e l s zijn de kippen liet meesto van belang (I, 24, AJA51); inuners afgelcgcn plaatscn vormen zij de hoofzaak der vleesch- voeding voor Europeanen. Men rckent, dat deze gemiddeld een kip per dag en per persoon ver- orberen. Bijna iedereen houdt kippen, zoowel voor het slachten, ajani pSranggaig (MAL.), als voor het verkrijgen van eieren, ajuin biang (MAL.). De bereidingen van kippenvleesch zijn ontelbaar (zie RIJSTTAFEL); echt Indisch zijn kip- penbiefstuk, -koteletten enz. Ook de inaa en de lever worden gaarne gebruikt en als sajnbalans toebercid. Van het vleesch inuakt men wel de reeds genoemde sfsate pntol of mentol. Een bekende Chineseche schotel is kiin lo, waarin kip, in", groenten, uien enz. en gedroogde bloemen van de tuberoos voorkomen. Een in- lanclsche tafel, waarop aUerlei bereidingen van

kip voorkomen, heet ajani ajaman. De inlanders houden het eten van kip voor nadelig bij ontsteking of zweren der huid. Zij eten de kleine beendcring niede op. Kapoenen, ajam kebiri (MAL.), golden voor lekkernij.

De zeldzaam verkrijgbare ajani hoetan (MAL.), boschkippen (*Callus pankiva*) zyn waarschijnlijk de oorspronkclijke kippen.

Kalkocnen, parelhoedcrs, ganzen en cendcn worden veel gegeten. Onder de laatste zijn de meliwis (JAV., II, 699) zeer gewild. Ook de jonge Manilla-eenden zijn gezocht. Vtin de duiven komen vele soorten in aanmerking, terwijn patrijzen en vooral snippen vrij veel gejaagd worden. Pau wen, die in het wild voorkomen, gebruikt men gaarne tot bereiding van biefstuk en van bouillon.

Als p r o d u c t e n d e r v o e l s beklce- den de eieren, telor (MAL.), een groote plaats en verdienen de cetbarc vogelcnstcs, sarang boe- roeng (MAL.), een afzonderlijke vermelding. Er wordt een versterkende en opwekkende kracht aan toegeschreven; zij houden 50 — 60 % eiwit, maar vertreen niet gemakkelijk. Gewoonlijk worden ze uitgeplozen en in soep of thee genoten. Van een vijftiental andere vogels dienen de nes- ten ook als voedsel (zie GIERZWALUW en VOGELNESTEN).

De r e j t i l i e n, die alle voor de Mohammedanen onrjin zijn, leveren schildpadden, kikvorschen, enkele slangen, den nienjawk en den krokodil, welke gegeten worden. De schildpadeieren zijn als versterkend middel in gebruik en die van den menjawk en den krokodil zijn door Inlanders gezocht.

Ongeveer alle v i s s c h e n worden als voedsel gebruikt; de kleine soorten sorttijds rauw, <le grootere op ver. schillende wijzen toebercid. vooral zoerviscli, bederft snel. Eene inlantsclic manier (in die zoolang mogelijk vers ch t c - j i c < u - den, is de visch van de ingewanden le cmtid en die met patjoeng (III, PANGEL) te vulbut Een laag patjoeng, soms met zout gecnuwl, komt op den bode in der mand, daarop) en i- ■ visch, dan weder patjoeng enz. De visch blii' op die wijze minstens zes dagen goed.

Geh a k t van visch wordt veel gemaakt, tri v. II, 1 pindang, visch met zout en kruidcrjen in lon gekookt, bij de rijsttafel gezocht j. . K- n Javaansche bereiding van visch is lingkot ii"; daartoe wordt de visch gekookt, fijn gctnaak i., met Spaanscho pe)lor, kruidcrjen en klappcrriiK lk gebraden, tot alles eou drog, ijuedcrachlige vormt.

Verreweg de meeste visschen zijn in deze Encyclopedie genoemd. Door Europeanen wor<lc n vojrminnelijk verkozen paling, ikan sfinock, i. ba<lang; i. mas, i. kakap, (BATAV. MAL.), i. kemoeng, terwijn i. goorani (alle maleische nainen) in den tijd van het Chineesche nicu wjaar c<n- n gewoon geschenk is. Jonge exemplaren van <lc laatstgeiiooide worden wel ads waterbaars toebercid.

Vc] e o j g e w e r v e l e d i e r c d i e n t o t voedsel. Daaropder zijn kleine inktvisschen, tjoeini tjoeini (SOEND.), die gekookt wordc. De Javaansche oester, tirac (JAV.), tiram (MAL.), eten de J'Europcan'n somtijds rauw; maar ook dikwijls, eventls de inlanders doen, gekookt of gebakken. De inlanders gebruiken mossel- soorten en vele andere schelpdieren, die in de Molukken bta heden.

Van de witte mieren, rajap (JAV.), worden de vliegnde exciuplaren, laron (MAL., JAV.), van de vlcugels ontdaan en geroosterd of met meel tot kocken gemaakt. De gepofte koningin, ratoo rajap, is een bijzondere lekkernij. Evenals vele insecten smaken zij naar anindelen. Bijen- larven en jonge bijen, gan5, tawon of tawon nom ■ (JAV.), worden met de raat in een stuk bl ad ge- wikkeld en geroosterd. Het roosteren van de een of (indere spijs, die in een blacl is gewikkeld, heet pipis (JAV.). Vele sprinkhanen, walang (JAV.), zc I f5 do zoo stinkende walang sangit, dienen tot spijs, en inlandsclie vrouwen cton de hoofdhuizen op, die zij bij onderlinge hoofdrcining vangen. Verschillende rupsen en poppen worden gegeten, waaronder oelar rotan (BATAV.- MAL.) of gendon pertdjalin (J A v.) (van *Jynchophorus palmarum*) zeer vet is, en gepoft bij klccfrjst con delicatesse vormt.

Krabben en kreeften, kepingit (JAV.), komen, bijna dagelijks op de rijsttafel. De ChineezOn zijn verzot op den buidelkrab (*Bergus latro*), die met stukjes klappernoot wordt vetgcmst.

Garnalen, oedang (MAL.), vormen aan de kust-plaatsen een belangrijk deel van de voeding der bevolking.- De Chineezcn eten ze levend, in wijn of tsioe dronken geinaakt. Onder de bereidingen is er een, waarbij het tot gehakt bereide vleesch in de schalen wordt gebakken. *

AJs product v a n d e ongewervel- d e d i e r e n noemen wij den honig, madoe (MAL., JAV., SOEND.), waarvan de madoe poeles van Banka de beste is.

Voor Indic zijn de dierlijkce spijsen, maar ook (h? overige, in v c r d u l l r z a a n den to e- stand van veel. bclang. Onder opmerking, dat ook in Indi. vole spijsen in blikken, bussen, stapflesschen enz. worden bercid, zullen wij over die voedingsmiddelen niet uitweiden, da ar zij over de geheele aatde dezelfde zijn. Wei moe- tc-n cenige sjceffick In disc he conserven genoemd worden.

De door zout geconservcde visschen en garnali-n zijni van lx.-lantil', omdat zij bij de rijst cen to<- pijs vormen, die voldoende zout be vat. De e<-n voiKliy -'■ ' • Iliriz In-l 'i : it nit. sLukken viscli

met veel zont in Cninesehc inartevancn bewaard; <Jii ■ '2rl>juicn <l!<• Chinesche mijnworkers op Bil- Jil.ou. Jiocsib (MAL.) is gezouten visch, die drie <la'cn in. (l(: n zomiccschijn heeft gestaan; peka- sa)jicroct ikan (MAL.), OI)zoodanige wijze be- liaaidelde vischdarincn.

J<oo(ic visehjes, ikaii mdrali (vooral die van AJakasscr) zijn nicesal gezouten ikan tcri (BATAV. MAL.), waarbij augkak (CHIN., JAV.), peper en ragi, die nog ter sprake ko.nien. Ikan gerdh zijn in het batav. mal. kleine vischsoorten met tjab6, kruidcrijen en zout tot klompen incen geknoed. Tsao-lie en tsao- hi worden van gurnalen on visch gemaakt door die in zout water to koken en met tape ketan (JAV.), waarover latcr, lo mengen. Duarvan zijn vele soorten o.a. tho he, he ke phoa enz.

Verschillendo schelpdioren, o.a. oesters, worden gezouten en in de Molukken geschicdt dat ook jnet den paloloworm (I.IJ. 005).

• Gezouten eicron, tel or asin (MAL.), nuiaktmen van de eieren van la in me cenden, door die te leggen in of te bedekken met een mengsol van gelijke deelen asch of tot poeder gebrachte bak- steenen en zout. Na tien dagen zijn zij klaar ; de

schaal is dan zwart geworden, soms ook de buitenzij,de van het eiwit. Zij worden hard gekookt voor het gebruik. De uit China aangevoerde heeten kijem ah-noeing. Soms worden ook eieren van loophoenders zoo behandeld, en schildpad- cieren eenvoudig in pecll gezouten.

Met azijn worden veel dierlijkce spijsen ingemaakt, zooals at jar ikan, at jar oedang, at jar mi (MAL.), enz.

Gedroogd en gerookte rundertong uit clc Pre- angeeilieeft zeerc vermaardheid. I)■NDENG (I, 583) vooral van hertcnvleesch is zeer gezocht : ook maken de Dajaks dat van. het vleesch van den orang oetan. .

Kroepoek karbo (MAL.) is de gekookte, in •oepjes gesneden huid van den karbouw.

Bekajnal (JAV.) .cn ketemoes (?) zijn een soort van saucisun uit de fijn gehakte rundclevcrs gemaakt, die ook geroekt worden.

Gedroogde kikvorschen, soci kc koang, komen uit China, en gedroogde visschen vormen een zeer belangrijk voedingsmiddel, even als gedroogde garnalen, he bi. Hoc gewichtig gedroogde en gezouten visch voor de voeding der inlanders is, blijkt uit de opgaven in II, 29.

Keroepoek ikan (MAL.) en keroepoek oedang (MAL.) bestaan uit fijn gestampte visch of gar- nalcn met tapioca en zout tot rollen. gevormd, die gar gekookt worden en waarvan schijven worden gesneden of dunne draden gemaakt, die in. de zon gedroogd worden. Zij worden wel na- gemaakt van enkel tapioca met wat eosine ge- kleurd en. hecien dan keroepoek oedang palso (BATAV. MAL.).

De kuit van *Glupea macrura* wordt eens of twenciaal gezouten en gedroogd. Zij heet tel or tcreboek tawas of asin (MAL.). Zij wordt in ver- bazeude hoeveelheden verbruikt.

De groote sluitspier van den wij waterschelp (II, 298", KJSMA) komt als delicatesse onder den naani kdma in den handel, terwijl nog vele Holo- turien, Loligosooten, kwallen enz. in Indic worden gedroogd, en gedroogde wormen en insect- larven uit China worden ingevoerd.

Inlandsche extracten van vleesch en visch zijn petis daging (BATAV. MAL.), tot stroopdikte inge- dampte bouillon van runcl- of karbouwenvleesch, of, als petis ikan (BATAV. MAL.) van viscli en petis oedang (BATAV. MAL.) van garnalen. Worden bij de bereiding veel kiuidcrijen gebruikt dan krijgt men ketjap ikan (BATAV. MAL.). Voor terasi zie TRASI. Wordt dit laatste preparaat met het vruchtvlcesch van doerian gemengd, dan krijgt men tempoejak (MAL.), die somtijds jaren lang .wordt bowaard.

Vischlijni wordt in Indie bereid uit soorten van *rolinemus* en hccit loepa-loepa (MAL.).

Bij de bespreking der v o c d i n g s i n i d d e l e n v a n p l a n t a a r d i g e n o o r s p r o n g kunnen wij voor een groot gedeelte verwijzen naar de betreffende artikelen. Er moet op ge- weza worden, dat sommige als hoofdvoeding optreden, d. w. z. zulk, die dagelijks worden ge- geten en alle anderc in genuttigde hoeveelheid overtreffen.

De eerste plaats neemt daarbij in de r ij s t (zie aldaar), die reeds uitgebreid besproken is. Gewone rijst is hoofdvoeding voor een groot ge- deelte van Java en Sumatra, maar in sommige gedeelten wordt de witte, in andere de roode soort verkozen; z war to rijst wordt. weinig gege-

ten. Van de gaba (JAV.), on ook uit gerst, wordt bcho-
 gemaakt, door die in vochtige warmte te doen
 uitspruiten, tot- brij te stampen. met gaar gekookte
 brij van kleefrijst te men gen en dat mengsel uit te
 person. Het zoo verkregen vocht, tan pinn. wordt-
 ingedikt en daania maakt men er balletjes van. die
 dikwijls in vormen opgebla- zen en rood gekleurd
 worden.

Gewoonlijk wordt de rijst voor het gebruik ge-
 stoomd en wel meestal tweemaal, cl. w. z. a. Is zij half
 gaar is, wordt zij omgeroerd, a ran, en dan nog eens
 gestoomd. Voor sommige berei- dingen mag aron
 (MAL.) niet plaats vinden. Op reis en bij
 werkzaamhcd'n ver van huis. doet men de rijst in een
 bamboegelcding met wat water, hangt- die boven
 vuur en de rijst is dan gaar. a 搥 de bainboe barst. De
 smaak der gekookte rijst, nasi (MAL.), verschilt naar
 de afkomst der korrels en het gevoel van verzadiging.
 kenjang (MAL.), treedt bij het eten der eene soort
 spoediger op dan bij de andere. waarbij echter de
 gewoonte een groote rol speelt.

Nasi koening (MAL.) is rijst door kurkuma ge-
 kleurd. Ketoapat (MAL.) wordt gemaakt door rijst in
 een zakje van ineengevlochten jonge klapperbladeren
 te koken; het is een moeilijk verteerbare kost.

In den regel wordt de gekookte rijst verkozen,
 waarvan de korrels heel bleven; worden die. zacht
 dan krijgt men nasi lembek (MAL.), welke in een
 pisangblad gestopt gablog (JAV.) heet. Rijstepap is
 boeboer nasi (MAL.), die in verschil- lende vormen
 voorkomt, terwijl nasi tim gemaakt wordt door rijst-
 met water, dikwijls ook met kippen- of
 duivenvleesch, in een gesloten pot te koken. Er zijn
 nog vele andere bereidingen met allerlei toevoegsels,
 die geen afzonderlijke be- spreking vereischen.

Gebroken rijstkorrels, inenir (JAV.), worden
 gebezigd tot het maken van boeboer en van ver-
 schillende koejkjes, evenals rijstmeel, tepoeng beras
 (MAL.). Daarvan maakt men ook eene soort macaroni,
 laksa (MAL.), die, als zij uit China komt, soan tang
 heet.

In het opstel over rijst wordt reeds over ragi
 (MAL., JAV., SOEND.) het een en ander mede- gedeeld.
 Ragi is een belangrijke bereiding uit ., rijstmeel, die
 ook wel peh-khak of tsioe piang heet. Het rijstmeel
 wordt met knoflook; lang- kwas en vele
 aromatische, telkens andere, stoffen gemengd en de
 daarvan gemaakte ballet jes een paar dagen onder
 rijststroo bewaard. Soins wordt er wat oude ragi
 overheen gestrooid, maar niet altijd. De ragi is een
 giststof, die zich kan vormen zonder dat er oude gist
 bij gevoegd is. Dat geschiedt onder den invloed van
 een schimmel, waaraan de naam *Clamydomucor*
oryzae is gegeven. Als ragi met gekookte rijst wordt
 gemengd, vormt zich een schimmelciide massa, die
 tape (JAV.) of tsao heet en als Jekernij wordt gegeten
 ; in plaats van rijst gebruikt men. ook kleefrijst,
 mals, tapiocameel, enz., waarbij dan de tape naar de
 gebruikte stof wordt ge- noemd.

Kleefrijst, ketan (JAV., SOEND.), is nergens
 hoofdvoeding, maar wordt voornamelijk als
 lekkernij gebruikt, terwijl van het meel allerlei
 koewe-soorten worden gemaakt, o.a. de veel
 gebruikte koewe dodol. Daartoe wordt dat meel meer
 gebruikt dan gewoon rijstmeel. De koejkjes - en vele
 andere eet- en drinkwaren worden ge

kleurd, waartoe somt-ijds aniline- kleurstoffen
 gebezigd worden. maar meestal plantncdeelen of
 aftreksels daarvan (Gen. Tijdschr. v. N.-I., XXXIV,
 639).

Uit ketan wordt brdin (JAV.) bereid, waaronder
 hier bedoeld wordt vastc of suikerbrem en niet de
 • rijstwijin, die ook brem heet. Wanneer de zoo even
 genoemde tapd, uit wittc kleefrijst, zonder aron
 gokoekt, is gemaakt, on in de zonnecwarinte is
 ingedikt, heet zij brem. Daarbij mag-de ragi niet te
 lang inwerken, anders wordt er alkohol gevormd.

De rijstzcmelen, die na de tweede stamping
 overblijven. heeten de dak aloes (JAV.). Zij worden tot
 bereiding van pdpesan bifikatoel (JAV.) en van boeboer
 (MAL., JAV.) gebruikt, die aan Ja- vaansche kinderen
 als inorgenspijs wordt ver- strekt.

Jonge rijst weikt prikkelend op het dann- kanaal.
 D j a g o e n g (I 604, MAL., JAV.), d. i. mais, is
 hoofdvoedsel in Oost-Java, op Madoera en in een
 gedeelte der Molukken, o.a. op de Kei-eilan- den,
 terwijl zij ook veel wordt gebruikt in de bergstreken
 van Midden-Java en in de Batak- landen : in West-
 Java is zij slechts een versna- pering.

De onrijpe kolven worden geroosterd, bij groenten
 gekookt en in azijn ingemaakt. Verder komt er een
 aantal bereidingen van voor, evenals van maismeel,
 tepoeng djagoeng. (NB. nja)- zena is gewoonlijk geen
 inaismeel, inaar ineel van den carnouabapalm, die in
 Zuid-Anicrika groeit. Ook de zenielen van mais
 worden als paj> gegeten en de korrels dikwijls met
 rijst vernicugd. Na verwijdering van de onrijpe kolf,
 vcrvorinC zi< h, het zetmeel in den stengel tot
 saccharose, zoodat dan inaisuiker bereid kan worden,
 die bilcko (chin.) heet.

S a g o e (zie aldaar), dig reeds uitgebreid is
 besproken, is hoofdvoeding op de Oostelijk -/<■
 legen. eilanden der Molukken en in de binncnlan- den
 van Borneo. De waarde als voedingsmiddel is
 betrekkelijk gering, daar de koolhy(lr)iten <T voor ±
 80 % in voorkomen en zij nog geen percent eiwit
 bevat, maar er wordt veelJa wat anders bij gegeten,
 o.a. veel visch. Eenige brei<lin/<') zyn onder
 SAGOE genoemd. Van (l< : broodjes, sagoe
 lumping, sagoe marokeo,)no(: t nog worden
 medegedeeld, dat zij jarcnlanj/ goed blijven en, na
 weeking en roostcing, we<(l : r zoo

• goed als verseh worden. Ook van die Ijroodji-
 komen bereidingen voor, o. a. sagoe asur, w ; ilinear
 zij geweckt, met suiker cn klappermclk in een blad
 worden geroosterd. Wall ace, (Insulimle, vertaald
 door Veth, JI. 125) berekende, dat een sagoeboom 30
 pakken ruwe sagoe lcvert, waar- uit J8000 broodjes
 kujincn gemaakt warden ; daar een persoon aan 5
 broodjes daags genoeg heeft, zon dat voldoende zijn
 voor een jaar. Wanneer die in cens gemaakt worden,
 zijn zij in 5 dagen klaar en kosten. met den boom cn
 lct arbcidslobn, sanien / 7. Sagoo is dus een goed-
 koop voedingsmiddel voor de bevoJking.

Verde re a in y l a c e a van belang zijn de vol-
 gende, Gandroeng (SOEND.) (*Sorghum vulgare* Pers.)
 : djajamoetri (JAV.) (*Sorg. saccharatu*m Pers.) ;
 djawawoet (JAV., SOUND.) (*Pennisfietu*.ni
macrochacton), dat een der hooftvoedingsmidde-
 len was van de Hindoes op Java, toen daar nog geen rijst
 was ingevoerd; djaji (JAV.) (*Goix la-*

cry ma Jobi); tarwe, die hier on daar wordt aangeplant, maar meestal uit Europa on door Austraalie wordt aangevoerd. Hocwel good brood, roti (MAL., J AV.), in Indie verkrijgbaar is, wordt er toch dikwijls mede geknoeid : Gode onderzoc- kiimen daaromtrent ontbreken echter. Bij oigen berceiding op afgelegen plaatSen gebruikt men in plaats van gist somtijds toek manis, tempe of niocr, die na sijkkerbereiding overblijft, en in plaats van water, klapperwater. Goede bcschuit wordt in Indie gebakken, terwijl de Engelsche en Nederlandsche biscuits in elken warong verkrijg- baar zijn/ Do Chineezcn maken uit tarwe- en uit rijstmeel macaroni en vermicelli, die, naar vorm en kleur, mi^a-soa^a, mi^a-koa^a of soa^a heeten. Boekweit en haver worden hier en daar aange- plant.

Vele aardvruchten, wortels - en knollen en houden groote hoeveelheden zet- meel. Zij heeten in het algemeen in het Maleisch oebi. Dikwijls behoort men die niet to koopcn, maar kan ze op verzoek krijgen, vooral als er gebrek aan rijst is. De *Dioscorea*-soorten zijn in verschillende artikelen genoemd. Zij bevatten bijna alle een vergif, dioscorine, dat door uit- spoelen der in schijven gesneden wortels wordt verwijderd (zie VERGIFTEN). De cassave wordt veel aangeplant, en er zijn reeds verschil- lende fabrie ken voor tapiocameel in 1 ntlie ; inaar ook de wortels zelf worden, op verschillende wijzen toebereid, gegeten en worden versnaperingen van gemaakt. Zelfs de ampas, d. v. z. het overschot na verwijtering van het zetmeel, wordt als onggok (JAV., SOEND.), toebereid. Ke- iadi (*Colocasia antiquorum* Schott) is in enkele kampeongs op Sumatra hoofdvoedsel en van het meej wordt somtijds brood bereid.

Arrowroot nioc eigenlijk bereid zijn uit *Maranta arundinacea* en konit ook als zoodanig voor; maar het is dikwijls niet andere meelsoorten versalcht, terwijl verder een onecht soort, die atji koneng (SOEND.) heel, breid wordt uit *Cyrcuntaroorlen*. Andere onecht soorten zijn 1 acca- arrowroot uit *Tacca pinnatifida* en *T. pal- mata*, < ,anna-arrowroot uit *Canna edulis* en aruin-arrowroot nit *Arum maculatum*.

Van vele wort(4x en van som mige vruchten wordt k(ji>ik (MAL.) (geen keroepock, dat alleen <*)> licrijlke voedingsmiddelen betrekking heeft, maar <*)> woor<-len worden wel eens verwisseld) : crnaaki. In 1x-t algemeen cienen daartoe kleine knoelc^tjes of vrifihl jes of schijfjes daarvan; deze worden met een liaimer plat geslügen, gedroogd in dun in dcn vorm verkocht en verder gebak- ken enz. Zou vindt men keripik tike, keripik pi- sang enz.

Sommige knol(en, zelfs de gewone aardappels, worden ran w, als roedijk gegelon; van velo wordt in cel gemaakt, dat dikwijlh zeer goed is. Uit China konien als delicatessen, kijet koan (de wortels van *Pieris esculenta*) en tsz koe (die van *S(i<iittaria kinenais*).

Aar(la-pi)elen worden overal nangeplant, waar Ihiropcaaien wojien, zijn dikwijls zeer good; ook peen, beetworfels, radijs, ramcnas, kool- map enz. vindt men overal.

Do p e t i v r u c h t e n heeten in het algc- meen katjang. Een belangrijke plaats nee nit daarbij de ciwitrjko katjang kadele (JAV., II 285) in, waarvan enige variteiten voorkomen. Men maakt er inccstal temp6 (JAV.) van, die

trouwenfe ook van andre peulvruchten gemaakt wordt, en die een voorbeeld levert van eene chemische methode om de verteerbaarheid van sommige plantondeelen gemakkelijker to maken. 'Oin f/, tdmpe kadele to maken worden de boonen ge- kookt, daarna een paar dagen geweekt, tusschen docken uitgedrukt en op nieuw gestoomd; vervolgens worden ze met schimmelhoudende over- blijfscs van een vorige bereiding vermengd, waardoor na 2 dagen een samenhangende koek ontstaat, waarvan stukken in klapperolie worden gebakken. Zij kan vergiftig zijn (zie VERGIFTEN). Tdmpe is een belangrijk voedingsmiddel, maar het eiwitgehalte ipopt sterk uiteen ; men vond 47,25 en 10,9 percent. De bijzonderheden der bereiding zijn trouwens niet altijd dezelfde. Eene andere bereiding is boonenbrij, tao tjo, die ook door schimmels ontstaat, maar waarbij veel zout wordt gebruikt. Tao dji en tao min zyn der- gelijke preparaten. Verder heeft men legumine- kaas, tahde (CHIN, ?), die uit fijn gewreven ge- kookte boonen gemaakt wordt ; uit het verke- gen vocht wordt de legumine neergeslagen door zout of gips en dan in kleine, vierkante stukjes verdeeld. De gekookte boonen zelf worden ook wel to tahoe verwerkt door toevoeging van azijn. Leguminekaas blijft maar een, paar dagen goed, daarin dompelt men die in een afkooksel van kurkuma en drukt ze tusschen doeken sterk uit, waarbij er meestal Chinesee letters in ge- drukt worden. Zij heet dan toa koan en wordt bij de rijst, in soep enz. gegeten; de smaak is die van rauwe boonen. Ook het overblijvende strem- sel wordt verwerkt to lange, holle, broze, geel- gekleurde stangen, die toa hoe phoe heeten en gegeten worden. Van sojameel wordt sojabrood gemaakt, dat voor lijdcra aan suikerziekte is aanbevolen, maar dat niet smakelijk is. Eene be- ken de bereiding uit de boonen is soja, die in. Indie ketjap heet en waarvan de ketjap bdnteng als de beste beschouwd wordt. De gekookte en daarna gedroogde boonen laat men beschimmelen door *Aspergillus oryzae*, die er door ffriscusbladeren op gebracht wordt, waarna men ze in eene sterke zoutoplossing werpt, mot vele kruiden mengt en dan zeer lang laat staan, so ms wel to 5 jaren. Ketjap is een goed bijvoegsel bij verschillende spijzen, doch werkt in te groote hoeveelheden nadelig.

Katjang tanah, katjang^jina (MAL.) levert in zijne groosterde boonen een good voelings- middel, c vena is de aardnotengert. tempo boeng- kil (JAV.), die op dezelfde manier wordt gemaakt als tempe kadele (JAV.). Wannccr de boengkij- kocken in vierkante stukjes verdeeld zijn, heeten zij ontjom (SOEND.), waarvan in de Soendalun- den t wee soorten voorkomen. De roode, ontjom be uro ni, wordt gevormd door *Monilia- sitopi ila*; do wittc, ontjom bodas, door een andre Schimmel, *Ch In mydomucor oryzae*. Van de zaden en van ontjom beureum maakt men dage (SOEND.), door herhaald stoonien en ze dan to laten staan, gedokt door een pisangblack Na 3 — 4 dagen is dan dage gevormd, maar van het proces der vorming is niets bekend. Tempo ontjom en dage worden van vele andre peulvruchten gemaakt, terwijl vaji vele de jonge peulcn en de bladeren en so ms de bloem'n als gtoent gegeten worden. Verreweg de meeste zijn onder hunne namen in deze Encyclopedic beschreven.

Van katjang idjo (JAV., II, 285) zijn de uit-

spruitjes als toge (taoge, CHIN.) reeds vermeld, maar moet nog worden medegedeeld, dat het meel dient tot bereiding van de veel gegeten koewe satoc, koewe poetoe en andere kockjes. Ook wordt er Chineesch vermicelli, tao tshijeni van gemaakt. Evenwel is het verbruik van toge verreweg het voornaamste.

De rijpe boonen van katjang gatel (JAV.) (*J/U-cu-na capitata*) zijn vergiftig, maar worsen na uitwasschen gegeten.

De meeste pculvruchten uit Europa worden ook in Indie gekweekt, waaronder de erwten een lekkernij vormen voor de inlanders, die ze daar toe bakken.

Van de zaden, die als voedsel gebruikt worden, vindt men de meeste genoemd in de artikelen over planten, maar vele dragen evenals andere declen andere nianen dan de plant. Zoo heeten de

vruchten van tarate (JAV., SOE, D.) in het javaansch ketapa, de gedroogde zaden tondjong, de wortels ganoefg.

Kanari (MAL., JAV., SOEND., II, 264) moet nog worden genoemd, omdat W. G. Boors in a (Gen. Tijdschr. v. XLI, 518) eene emulsie daarvan als voedsel voor zeer jonge kinderen aanbeveelt. Die emulsie wordt met melk gemengd. De sesamzaadjes dienen dikwijls tot verasiering van chineesch gebak.

Over den klapper (II, 255, KALAPA en II, 399, KOKOS) moet nog iets worden medegedeeld: In die artikelen worden klapperwaler en kakosmelk als dezelfde stof genoemd: eene verwaaring, die zeer dikwijls voorkomt. Klapperwater, ajar kalapa (MAL.), is de waterachtige inhoud der vrucht en wordt alleen van jonge klappers, kalapa doegan of boengsil (MAL., gedroogden Klappermiel, santan (MAL.), wordt gemaakt van het kiemwit, perootan kalapa, dat fijn verdeeld, met water geschud en door katoen gefiltreerd wordt. Van de klapperolie zijn minstens zeven soorten bekend (Gen. Tijdschr. v. N.-I., XLII; 400). Het residu, dat bij het filtreren der klappermelk overblijft, ampas kalapa of kepiat (MAL.), wordt gegeten, terwijl daaruit ook soorten van tempes worden gemaakt.

In plaats van klapperolie wordt op Borneo wel gebruik gemaakt van minjak tengkawang (Nieuwenhuis: In Certraal-Borneo, II, 7 en 41) 7 terwijl ook vele andere plantaardige vetten (zie OLIEN) in aanmerking komen.

Groenten heeten in het algemeen in het Maleisch sajoer, maar, als zij meer bepaald bij sambal gevoegd worden, labab (JAV.). De inlandse bereidingen zijn meestal zeer eenvoudig. Het gieten van heet water over de groenten of het even opkoken heet letjoh. Voor de rystafel zijn de afkoeksels dikwijls zeer samengesteld en met vele kruidertijen voorzien, zoals bijv. sajoer 106, gado gado (BATAV. MAL.) enz. De inlanders rekenen vele vruchten onder groenten, zoals terong, bondot, labesoorten, ketimoen, sSinongka (alle javaansche nianen) enz. Ken Lal van Europeesche groenten wordt aangeplant en dat had reeds kort na de vestiging der Nederlanders in Indie plaats (Bontius, Hist. nat. et med. Ind. Orient., Lib. VI, 13, 100, 115, 155, 157). Overal vindt men in het wild planten, die groenten leveren en die 'meermalen „bastiongroenten" heeten, zoals bijv. postelein. Een belangrijke plaats in de Indische huishouding beslaan de uien (*Allium*), waarvan vele soorten voorkonien.

De meeste bladeren, bloemen, vruchten, wortels enz., die als groente worden gegeten, vindt men in dit werk op de plantnamen genoemd en aangeduid. Onder de zwaamsorten, die voor voedsel gebruikt worden, zijn er eenige genoemd (I, 615, DJAMOER), terwijl truffels, morieljes enz. uit Europa komen.

De vruchten vindt men vermeld in het art. VRUCHTEN en in de artikelen, die haar naam dragen. Afzonderlijk moet molding worden gemaakt van de roedjak, die bij de zljehers tjiat-tjeh heet; dit is een mengsel van trasi met Spaansch peper en suiker, waarin sthjes van onrijpe vruchten worden gelegd of waarin men ze doopt. De roedjak wordt naar de bijgevoegde vruchten genoemd, maar die van klapper heet roedjak nianis. Europeanen nemen in plaats van het genoemde mengsel soms soja, azijn, suiker en Spaansch peper. Het verbruik van onrijpe vruchten op die wijze is zeer groot. Bij het heerschen van cholera wordt het eten van die onrijpe vruchten belot, door ze, bij wijze van politionaatrcgel, van de boomen te verwijderen. In het artikel GEZONDHEIDSLIJSLEER (I, 787) is de verteerbaarheid der vruchten in het algemeen besproken. Voor zover dat gelukt, worden Europeesche vruchten in Indië gecultiveerd, maar zij staan dan meestal veel achter bij de Europeesche. Bij het snelle verkeer worden ook vele aangevoerd, zoowel uit Europa als uit Amerika, Australia, Perzie enz. en, voornamelijk voor de Chinezen, uit China. Dikwijls zijn zij geconserveerd. De geconserveerde tevens gezouten vruchten van *Myrica na* (ji zijn, onder den naam kiam ping boi, zeer gezocht als middel ter ontneuring van fecstinalen.

Van de toespizenen noemen wij het eerst de suiker (zie aldaar), zonder daarom hare waarde als voedingsmiddel in den eijklijken zin te ontkennen. Suikercruct wordt als genotmiddel gebruikt, en vooral door de Papoeda's, onder den naam den, zeer veel gegeten. De jonge uitspruitsels, de knoppen en de bloemen, tebcjc troeboek (MAL., JAV.), cel men als groeijc*. I suikersoorten van fjidiii, die bcJia'ive uit riel, uit vele palmen wordlj gemaakt, woi<lc-ri door de Javanen in twee hooftsoorten v!<lc id, waarbij zij geen rekening houden met de afkousi: goela djawa zijn alle bruine soorten en pasir alle witte (Tijdschr. Aardr. Gen., 188J, Bijbl. no. 9). Geraffineerde suiker konit jixc.st al uit Europa. Voor de bereiding van rmanisans bezigt men klontjessuiker, goela baton (MAL.). Jaaronder is opinerckswaar de jnanisan papaja goebak of m. sekioe jupajaja, dat zijn onrijpe stukjes vrucht vleesch van den papaja, waarvan fraaie figuurtjes zijn gesneden, zoals herten, vogels enz.; die figuren niunten <likwijls uit door ziiivcren vorm en zijn meestal boven- dien fraai gecccislcerd. Tangkocweh zijn kleine balkjes van datzelfde vrucht vleesch met suiker ingemaakt en daarna gedroogd; cvenwcl bezigt men voor die bereiding nog nicer baligo (I, 367, KOENDOER). Van vele kleine zaden worden suikererwrten, keim bang goela (BATAV. MAL.), ge- bereiding is god al i van suiker met een wpt is en lol stokjes is uitgerekt.

Goela ardn (MAL.) (I, 59, ARHNSUIKER) is reeds besproken.

Onder de specerijen is do t j a b e (SOEND., BATAV. DIAL.), tjabai, (MAL.) (zie dat woord) of lombok (JAV.) wel con dor voornaamste. Deze ontbreekt nooit bij de rijstvoeding der inlanders on is ook voor de rijsttael on mis- baar. De eenvoudigste wijze om ze te eten. is nu cn dan een stukje van de vrucht af te bijten, nadat zij al of niet in jout is gestipt. In de sanibalan's komt bijna altijd tjabe voor. Sambal gorging bestaat uit tjabe, in dwarsreesjes gc- sneden, met sjalotten, laos en knoflook, alles even gebraden in klapperolie, en gemengd met tamarinde, zout, trasi en soms wat ser6; dit meng- scl wordt gevoegd bij het hoofbestanddeel der sambal goreng, dat steeds varicert, en kan zijn. vleesch, gamalen, kippenlevcr, pet6, hard ge- kookt ei onz.; alles wordt samen met klapper- ificlk gebraden. Sambal oelin is een mengsel van tjabe, trasi en zout, cnz. In de nieuwste kerrie- soorten komt tjabe voor. Opengcsneden tjabe, zonder de pitten, wordt met gehakt gevuld en dun gebraden of in soep gekookt. In vele tafcl- zuren komt tjabe voor, maar men vindt die ook alJeeu als at jar tjabe, vooral van tjab6 rawit.

Een veel gebruikte toespis is tamarinde (II, 250, KA JOE ASfIM). Vobr culinair gebruik dient hel ta-nariidemics, waarin de zaden nog voorko- rncn en dat tot balien wordt gekneud. Bij gebrek daaraan worden wel de kleine zuursmakende ta-jarinidebladeren, daoen sinom (BATAV. MAL.), gebruikt.

Akar kdlor (II, 298, Kf<LOR) vervangt de micrikswortel en van de bladeren dier plant jnuakt men o. a. sajoer menir; zij worden met wat siriikalk gekookt, onidat ze anders bitter sm a ken.

In plants van laurierbladeren kunnet daoen salum (MAL.) (*Eugenia polyantha*) worden ge- bruikt.

[J]et f/em l>c] water, dat in de kookboeken bij bcii'ijlingen genocmd wordt, is een waterig aftrel ; ■] geinberwortel, djerোক manis, l>ng- l<cn ; /. janji id jo, Langkocweh en suiker.

D<; overite s>c(crijen vindt jncn op de des- betreffende ajtkleii.

A z ij n, tjo-i-ku (SOEKND.), wordt uit J'nropa aau-jvoertt cii in Indic als inhemsclie ; zijzij op Isuropci- -clie wijzc geniaakt, terwijl ver- <l< r op inlaipx ln <n oj)Chineesche manier azijn wordt ymahkL. Voor de bereiding der inhcm- : ! : (* .izijn volgt men de snclzijnbereiding, die pl ; ; il ? K indL uit een mengsel van goedkoope urak, azijn <-i water. Daarvan houdt de bestc soort G % azijnzuur on een minder goede 5 %. Zij zijn door con weinig caranicl geel gekleurd. De inlandescho azijn, werak (JAV.), tjoeika djawa (MAL.), boreidb men uit toewak kfras (zie PALMWIJN), die jncn Jaat gisten; zij moct dan geclearificccrd worden door ciwit en houdt 3 — 5 % azijnzuur. Verder wordt azijn gemaakt uit verzuurdc tape (boven bij rijst genoemd), uit klapptermelk, uit pisang butoc, uit de vruchten van sempoc (SOKNL>.) (III, 748) on anderc. Do inlandescho azijnsoorten zijn niet aangenaam van geur cn smaak. Do Chineesche azijn, tsho, wordt al Een voor eigen gebruik, uit zuiveren rijstwijjn met ar&nsuiker brcid; doze riekt aangenaam, heeft een lichtbruino kleur, is vrij helder en houdt 7 a 8 % azijnzuur.

Voor hot bereiden van tafclzuren, at jar (MAL., JAV., SOEND.), bezigt men inheemscho azijn, die

daartoo veelal vooraf gekruid wordt. Dio zuren heeten naar de stoffen, die ingemaakt zijn. Atjar tjampocradock is een mengsel van fijn gcandcn koolbladeren, peen, toge, kurkuma en tjabe, soms met mosterd.

Bij Kerrie (II, 303) is verwezen naar „R>stbalel", waar kerricsaus als omschrijving voorkomt. Er bestaan een groot aantal soorten van kerrie, die in hot algemeen gevormd worden door bouillon van kip, vleesch, visch, krabben, kreeften cnz., waarin gekookt zijn afwisselende hoefvelchden klapper (olie, kiemwit, klapper- melk), kurkuma, gember, uien, langkoas, tjabe, djinten, kentjocr, ketoembar, ser6, bruin ge- brande rijst, peper, zout, suiker, vele vruchten of groenten cnz. Kerrie heeft eenige voedingswaarde cn is een goedo prikkel voor de spijsvertering. ills vcrvangmiddel heeft men kerriepoeder, dat vooral uit Britsch-Indie wordt aangevoerd.

Z o u t, garam (MAL.) is een monopolie der roegering en komt in kristallen of als briketten, in den handel. Het houdt gewoonlijk vrij veel magnesia-verbindingen, waardoor het een min of meer bitteren smaak heeft, dien de inlanders aangenaam vinden. Europeanen bezigen ook het zout, dat in de vaatjes voorkomt der ver- pakking van boter, die uit Europa wordt ver- zonden ; het wordt dan eerst gezuiverd. Fijn tafclzout komt uit Europa. Uit sommige zout- bronnen wordt zout gemaakt door verdamping o. a. belong selo cn belong koewoe (JAV.). De Papoea's kennen het zout niet, maar gebruiken zee water of zij verbrand den aangespoelde boom- stammen en wortels cn bezigen de asch daarvan.

Aga r-a gar heeft in deze Encyclopojdie een afzonderlijk artikel (I, 17), cvenals de e e t b a r e a r r c l e (I, 3). Van de laatste is een 150 tait soorten bekend. Afzonderlijk verdient vermelding tanah sagoe, een infusorienaarde, die bij hongersnood onder de nog verkrijgbare rijst of aardvruchten wordt gemengd. In sommige mij- nen eten de arbid(irs koolschiefer/

Onder de d r a n k e n staat water, ajar mi- noem (MAL.), bovenaan. Het laat dikwijls veel in hoedanigheid te wensclien over, bchalve waar Artesische p u l l c n (I, 62) of goede water- Ieidingen voorkomen. Over degowonc zuivering or van door lekstcncn, over het gebruik van ijs, gen- dis cn van andere dranken zie GEZON.DHEIDS- LEER (I, 787). Van de laatate kunnen nog eenige gencieud worden: Ogio (BATAV. MAL.) is in ijs afge- koeld suikerwater met stukjes agar-agar of fijnge- sneden glibbertjes, SSKoteng (JAV., BATAV. MAL.) is lauwwann water met mclcl, suiker en bladeren van djerোক poeroet, Tjintjaoc kun zijn suiker- water met waL agar-agar cn de zaden van sSlasi (zie aldaar), maar wordt ook gemaakt uit de bladeren van arcuj tjintjaoc of areuj tjamtjaeoh (I, 60), waarvan het in water uitgeperste sap gemakkelijk gelatincert-. Die groene gelatine komt dan in plaats van de stukjes agar-agar. Nog een soort tjintjaoc wordt gemaakt- van de bladeren van lidah boewaja (II, 579).

Van k o f f i o (II, 378) maken de Europeanen meestal een zeer sterk extract, dat met warm< inelk wordt genuttigd. De Arabieren roosteren de boonen voor elk gebruik; zij bezigen in het aftreksel geon inclk, cvenmin, als de inlanders, die onder de boonen dikwijls gemalen mufskor- rels of gebrande bootjes van katjang tanah, niengen. De jongc, groene takjes en de bladeren

5/7

van den koffieboom worden boven houtvuur groosterd: zij heeten gongong kopi (JAV.), en men overgiet die met kokend water, waardoor kdpi daoen (MAL.) ontstaat, die naar koffie smaakt.

Over Thee zie aldaar.

Zeer reel andere plantendelen worden met water afgetrokken en gedronken: zij zijn bij die planten grootcndels genoegend.

Nog valt k a w a t e verineeld, die door de Papoea's op Nieuw-Guinea gedronken wordt als lekkernij. Zij wordt bereid door de bladeren, takken en wortels van kcu (*Macropiper nichlostictum*) te kauwen, het speeksel te verzamelen, alles samen met wat water te venggen en uit te persen. Het zo verkregen vocht wordt alleen door mannen gedronken.

Wat de alkoholische dranken betreft bepalen wij ons tot die, welke in Indie bereid worden. Goed bier kan daar gemaakt worden, maar bederft spoedig.

Rijst w i j n, bröm (JAV.), tsioe djin, lo tsioe (CHIN.), vindt men in twee soorten. De eerste ontstaat, als de onder rijst genoemde tape zoo lang, dat is ongeveer 6 dagen, gist tot er alkohol gevormd is. Deze wordt ook uit andere amylicea gemaakt, bijv. uit djawaoet, wanneer zij bad 嘸 (JAV.) heet. De andere soort is door specerijen gekruid. Rijst-alkohol, die uit China wordt aangevoerd, heet sain shoe.

Wanneer toek manis (zie PALAWIÏN) gist, ontstaat toek keras of sagocer, die een onaangename, branderigen geur en een zeer scherp, branderigen smaak heeft, welke eenige uren lang nablijft. Zij houdt ongeveer 6 % alkohol. Het gebruik van toek keras veroorzaakt, nadat zelfs kleine hoeveelheden van andere alkoholica gebruikt zijn, hevige dronkenschap.

Voor a r a k zie I, 56. Chineesch arak, tsioe, wordt uit kleefrijst -bereid, voornamelijk in geheime stokerijen.

Literatuur. Deze zou eenige kolommen vorderen, daarom wordt slechts verwezen naar:

z. v. d. Burg, De voeding in Ned.-Indie; Amsterd. -Uam. de Bussy, 1904, waarin bij elk onderwerp de literatuur uitgebreid is aangegeven. Voor de nieuwste bepalingen der chemische samenstelling van Indische voedingsmiddelen faadplege men de Bulletins van het Koi. 3lus, te Haariem en voor het suikergehalte van Indische vruchten

& et art. VRUCHTEN en Gen. Tijdschr. v. N.-I.

, 心七' XXXVII, 360, -: " 戒C. L. v. D. B.

"L--"

'VOGELBEKDIEREN (*Alonotremata*), een kleine groep van Zoogdieren, die wegens hun afwijking van de vogels, die wegens hun afwijking van de zoogdieren, worden tot een aparte klasse (zie ZOOGDIEREN). Onder de thans levende zoogdieren zijn zij do meest oorspronkelijke en een aantal eigenschappen Jiebben ze inet de kruipende dieren gemeen, zooals het bezit van een cloaca (een eindstuk van den darm, waarin nieren en geslachtsorganen uitmonden) on van een paar zgn. „ravenbeks[cutelbecndren" (die bij de overige Zoogdieren nog slechts als resten aanwezig zijn) en vooral het feit, dat ze eieren leggen. De met hoornschieden beklede kaken

vertoonen een uiterlijke gelijkenis met een vogelnaaf. Bij de volwassen dieren ont broken tanden: dat deze echter bij de voorouders aanwezig geweest zijn blijkt daaruit, dat op jeugdigen leeftijd tanden voorkomen, bij het Australische vogelbekdier (*Ornithorhynchus*) zelfs no in den

vorm van vrij hoog ontwikkelde kiczcn. Dat do Vogelbekdieren tot de Zoogdieren behooren, blijkt vooral uit de bekleeding van het lichaam met haaren en uit het bezit van melkklicren. Doze lanstse mwiden niet, zooals bij andere zoogdieren, op tepels uit, maar integendeel op den bodem van een paar komvormige groeven dor huid, de „mammitirznkSs". Met de Buidel-dieren hebben de Vogelbekdieren gemeen het bezit van een paar zgn. „buidelbenders", die bij hoogere Zoogdieren vroerordn gegaan zijn.

De eieren zijn groot en rijk aan dooier en zijn ongevenc door een perkamentachtige schaal, die geen kalkzouten bevat. Ze ontwikkelen zich bij de Micrengels (zie aldaar) in een broodbuidel, die bij het Australische Vogelbekdier ontbreekt.

De Vogelbekdieren zijn beperkt tot Australie, Nieuw-Guinea en eenige naburige cilanden. In Nderlandsch-Indie komen alleen de *Echidnidac* (zie MIERENEGELS) voor.

VOGELNESTEN (EETBARE), VOGELNESTGROTTEN of -KLIIPPEN. Deze ncten zijn uitvoerig beschreven bij het art. GIERZWALU'v T. 793; zie ook BELASTINGEN, I, bl. 264. De xwaluwen, die deze nesten bouwen, komen over nagenoeg den geheelen Archipel voor, maar wel het meest aan de Zuidkust van Java. In Veth's Java, cd. Snellman en Nicmeyer (dl. 3, bl. 281) jeest men: „Waar langs Java's zuidstrand de branding der zee tegen de kalkrotsen klots, on die door aanhoudende working zoo diep heeft uitgehold, dat het bovendeel een overhangend gewelf vormt, is de plaats waar, te midden van het fijne stof door het op de rotswanden brekende schuim gevormd, de kleine gierzwaluwen of salanganen, de manock waleet, bij voorkeur humic eetbare nesten bouwen en met bliksonschielheid heen en weer vliegen, naarmate de klotsencl golven den ingang van het hoi sluiten of door do samengeperste lucht met luud geblaas, als con koloni verstuivend water, worden teruggest i)(>- ten". Sommige)laatsen langs die Zuidkust ben een bepaalde vernaardheid en worden nift groot voordeel gecexploiteerd, met name vooral de grotten vqii Rongkoh in Djokjakartn, <-n Karang Bolong in de voornialige residentie Bagel'n. De inzameling, een gevaarlijk werk, dat door Javanen verricht wordt, gps<-lu<'(lt. drie- of viermaal, '8 jaars. Ze wordt vo<-)r- afgegaan door verschillende feestelij khe(l<-n, wajangvertooningen, dansparLijen en jnalt ijden, terwijl de inzamielars, alvorsn zij niet iin work beginnen, offers brengen aan dn gedin dor Zuiderzee, Ratoe Kidoel, on haar gunstig voor Inin werk te steinn)cn. De plukkers, voorzi(-n van zakken of manden, dalen langs Jang- loshan- gende rotanladders, die aan den top van den rotswanci zijn vastgenakkt, af, cn bij het hoi gekomen, waar zich(lc nestjes l>cvinden, slin<-frcn zij zich naar binnen. In die holcn of sptdonken zijn soins st el i ingen van bamboe gemaakt, die niet touw aan de wanden zijn bevesti'd/ De nest jos, die niet met de hand te bereiken zijn: worden in<-; I en de puntigen stole afgestoken en in non nctie opgevangen, dat zich aan (lien stok bevindt. Hoeft rncn voldoende geplukt, dan wordt met do grootste voorzicht igheid (een enkele niisstap lieeft een on ver in ij del i ken doort te gevolgc), de terug- ticht aanvaard, Jlc nesten worden ge-lroog-cl, ge- sorteerd (in 3 soorten, de witste zijn de zuiverste en tevens kostbaarste), ingepakt en voor een

groot deel via Singaporc naar China uitgevoerd, en door de Chinezen, op verschillende wijze toebercid, gegeten. De Chinezen vinden deze nes-ten, waaraan zy bovendien geneeskragtige eigenschappen toeschrijven, ecu uitgezochte lekkernij (zie VOEDINGSMIDDELEN). T6 wijcz van inzameling of pluk verschilt overigens plaatselijk te veel om er in een kort bestek eene algeineene beschrijving van te geven; slechts zy medege-deeld, dat ze op Java bijna altijd van de landzijde af geschiedt, dus door afdaling langs lange ladders, terwijl op andere plaatsen, bhv. op het eiland Lembeh, vlak ten O. van de Minahasa, de pluk met kleino prauwen, dus van de zeezijde af, plaats heeft.

De vogelnesten leveren a an het Gouvernement, inzonderheid op Java, een niet onbelangrijk voordeel op; voor zoover zij als zijn eigendoin beschouwd worden, verpacht het de grotten, mees- tal aan Chinezen. De opbrengst daalde echter van / 101.772 in 1902 tot / 31.029 in 191G, welke vermindring moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat de vogels zich elders nestelen. In 1913 werd voor een waarde van / .529.047 door particulieren uitgevoerd, waarvan van Java en Madoern alleen voor / 373.083.

Literatuur: Beschrijving tier vogelnestjcs, door J. Hooyman, Verhandelngen Bat. Gen. dl. 3 (1781), bl- 145/Beschrijving wan Karang-Bollong en de vogelnest-klip pen aldaar, Tijdschr. v. N.-I. 8e jaarg. (1846), dl. 1, bl. 313; Beschrijving van de vogelnest-klippen te Karang-Bollong, door G. J. P. Carlier, Tijdschr. Bat. Gen., dl. 1 (1853), bl- 301; Ne(?land.sch-J ndic, J a v a, door M. T. H. Perelaer : Leiden 1883, bl. 41 en vgg. „Karang Bolloii2.“ (niet t plaat); Ecnige aantekeningen betreffende de vogelnestklippen en grotten in het land< : liap .. Kongkol)“, door Van Deldcn-Lacrne, Ind. (: ids, 1886, dl. 1, bl. 749; De vogelnestgrot „Rongkob“ in Djokjakarta (met plaat), door Ko Mo An, rijdschr. Bat. Gen. til. 39 (1897), bl. ->16; JJ< : \<gehiestgrotten m de Vorstenlanden, <lor J. J. Niurmeyer, Tijdschr. A ar dr. Gen. 2e Sfric. <11. I I (1897), bl. 601; Uit het land der Salaij'in'n | Karang-bolongj, (met platen), door Popple, Eigen Haurd, (1900), b. .092.

VOLKSCREDIETWEZEN. I. Het Volkscrc- lid v,c/j-u lieno't van de ingezetenen en nicer in in i IH|<>r de I iiland-cie lx : v(!)king de lifid t<■ openen om g< : l(lcn legcii rente te leciitni in hci belung van de uitoefening van brocopen <n l)(; (Irijven, vorming van bezittingen <n v<><r andere nuttige doeleinden, zoo veel jnogdijk uit <1 oor hi'izel ven bijcngbrachte gel-

Jl cl is in beginsel ook bestcml voor niet- Inlanders en in het algemeen dus een aanvulling veil de groote curioi-cesclje geldinstellingen. Mits- dien bevordring van eene gregclde op economise he voortbrenging van goederen en behoer- ijke verdeeling en aanwending daarvan. (Zio ver- (er h 卩 slot).

J J . Sedert het jaar 1901 vomit het Volkscrc- (ietwczen in Ned. I mlie eene aangelegcnheid van I vccgringszorg. Voor genoemd jaar trof men hi er en daar reeds volksinstellingen aim, welke mee- rendeels het karakter droegen van instellingen van voorzorg, n. a. *fiulp- en spaarinstellingen* voor Inlanders (lundsdieneren en particulieren zoals de z.g. prijaji-banken), *b. onderlinge be- (I)ajeni8- en uitkeeri/sfunds*, *c. dorpschuren* voor de gemeenschappeljke bewaring van uitge-

zocht rystzaad (“loemboengbibi”), *d. dorpschu- ren* voor het uitleenen, of verstreken om niet van rijst (padi) aan nooddruffige personen (*loem- boeng mis-kin of loemboeng amal*), *e. vereenigingen* voor liet bekostigen van mitucele feesten door de leden gegoven, in het bijzonder van huweljken en besnijdenissen (*sinoman* vereenigingen). Op het eiland Bali treft men dorpskassen aan, welke ook gelden uitleenen aan de dorpelingen.

Van waar al die vormen van instellingen her- komstig zijn, is niet met voldoende zekerheid be- kend; vast staat het dat reeds in den aanvang der 19e eeuw het Gouvernement zich gelegen liet lig- gen aan het opleggen in de dorpen van rijst (padi) voor leniging van de nooddruf en de behoefte aan zaad, terwijl belangstellende Nederlandsche bestuursambtenaren het denkbeeld van gelde- lijke voorzorg in het bijzonder ten behoeve van de Inlandsche landsdienaren ingang deden vin- den, althans bevorderden.

III. Het sedert 1904 georganiseerde volkscre- dietwezen, dat stelselmatig is opgebouwd op de voorhanden grondslagen en ten. nauwsc is ver- bonden met de bestuursindeeling in Inlandsche gemeenten, regentschappen of landschappen, af- deelingen en gewesten, kent drie soorten van volkscrediet- tevens spaarinstellingen:

1. de *dorpsrijstcredietinstelling (granbank)*, „loemboeng desa“ (Java), instelling van de In- landsche gemeentee, (desa), of van groepen van inlandsche gefieenten, dus van de dgrsgemeen- schappen. De rijst- (padi) voorraad wordt door de landbouwers doorgaans gevormd uit bijlragen in natura, welko later uit de geniaakte winsten worden teruggegeven. Minder vaak wordt de be- ginvoorraad verkregen door gemeenschappeljke be- pl anti ng door de desa.icden van een gedeelte van den coimnunalen grond.

Waar de middelen van de bevolking onvoldocn- de blijken, verstrekt het Gouvernement renteloos geld voor den inkoop van padi en bouwmatcria- len. De padi wordt uitgelend onder beding van terugbetaling in natura bij den eerslvolgende oogst met 25 a 50 % surplus bij wijcz van rente. Zoodra de op de loemboeng rustende schiulden zijn betaaid en een reservefonds is gevormd, wordt de rente zooveel verlaagd als mogelijk is in ver band met de spillage door indroging van de padi en met de beheerkosten.

De rechtspositie van de loemboeng is: een bedrijf van de Inlandsche gemeentc, opgericht op kosten van de landbouwers.

De noodigo gebouwen worden opgericht door gemeenschappeljken arbeid van do desaldden of uit bestaande gemeentefondscn. Jaarlijks wordt de padi, welke niet is uitgelend, verkocht; uit de opbrengst worden de beheerkosten op het herstel der gebouwen bestreden en het overblij- vende gestort in con reservefonds. De reserve- fondsen der loemboengs desa worden in loopendo rekening belegd bij de locale volksbank (afdee- lingsbank). Het eindresultaat is mitsdien dat deln- landshegemeentcincinhet bezit isgekomen van een schuldrijf gebouw met padivoorraad benevens een reservefonds in geld. De hoegroothed van. een en ander wordt afgemeten naar de goblekcn behoefte. Indien de loemboengreservefondson zijn gestegen tot een bedrag aanmerklijk hooger dan voor de veiligheid van het bedrijf noodig is, dan mag het .mediere worden overgebracht in de dorpskas, welke bestemd is voor de bes try ding

van gemeentelijk uitgaven. Voornamelijk wordt uitgeleend aan landbouwers ten tijde van den veldarbeid. Het bestuur der loemboeng is opgedragen aan een commissie van v eel al chic land-faouwers en het dorps hoofd, die een aandeel in de winst genieten. De boekhouding wordt gevoerd door een geoefend persoon, die in dienst is van en betaald wordt door een groep of kring van naburige dorpen en volgens een vaste budgetregeling de onderscheidende loemboengs bezoekt (eenmaal *s weeks).

De desaloemboeng is in het algemeen op hare plaats in dorpen, waar de padicuituur het voornaamste bestaansmiddel vormt. Zij voorkomt ; dat de padioogst te snel uit de handen der land-bouwers zoude overgaan in die van de opkoopeers, belet mitsdien een sterke prijsdaling tijdens en kort na den oogst en een sterke prijsstijging eenige maanden later, als de padi in de handen der opkoopeers is. De padiprijs blijft mitsdien meer gelijk gedurende het jaar, welke omstandigheid van gunstigen invloed is op den voedingstoestand en op de arbeidslooien. Voorts stelt de loemboeng den landbouwer in staat om zonder gebrek te beoefenen de telden, den grond beter en op tijd te bearbeiten.

Bij sterk versnipperd of kleingrondbezit op in het algemeen indien de plaatselijke opbrengst van padi onvoldoende is om in de behoefte aan voedsel te voorzien, mitsdien invoer noodig is en de bevolking is aangewezen op andere verdiensten (handelsgewassen, nijverheid, visscherij e.d.), heeft de loemboeng als credietinstelling minder reden van bestaan. Ook de gestadige verbetering in de verkeersmiddelen binnenslands en met het buitenland vermindert de behoefte aan padicrediet. De omzet der loemboeng op Java heeft dan ook het toppunt bereikt ; gaandeweg treedt de geldbank in hare plaats. De hier en daar nog bestaende loemboeng misken en loemboeng bi bit worden nietertijd schaarscher in aantal. Op 31 Dec. 1919 waren er op Java en Jadoera 9974 desaloemboengs met een zuiver vermogen van 2.660.000 pikoe s padi en / G.OIG.OOO.

De inrichting en het beheer der loemboengs zijn geregeld bij een door de belanghebbende gemeente vastgesteld en door de overheid goedgekeurd reglement.

De desaloemboengs hebben, districts- en afdelingsgewijze, een onderling fonds opgericht tot verzekering tegen brand en andere rampen. Buiten Java en Madoera heeft de desaloemboeng geen l evens vat baarheid getoond.

2. De dorpsgeldcredietinstelling (dorps-, desaloemboeng of margabank); een spaar- en credietinstelling ten behoeve van de ingezetenen van een of meer gehuchten, dorpen of verenigingen van dorpen. Draagt hetzelfde rechtskarakter als de loemboengdesa en wordt op dezelfde wijze bestuurd en beheerd. Het bedrijfskapitaal wordt op Java als regel gevormd door een leening, gesloten bij de afdelingsbank door aanwending van gelden der loemboengs of door gelden aan de Inlandsche gemeente behoorende. Echter zijn de leeningverplicht, tezamen met de hoofdsom en de rente een surplus te betalen, dat als hun inleg wordt ingeschreven. De geheven rente is aanvankelijk vrij hoog, 24 tot 40 % 'sjaars, doch aangezien slechts kleine bedragen worden uitgeleend (doorgaans niet nicker dan / 10. — aan een persoon), is de rente niet drukkend. De terugbetaling geschiedt

doorgaans in wekelijksche of maandelijksche afbetalingen, b.v. gelend / 10.-, terug te betalen / 11.- (waaronder / 1.- rente) in 11 weken. Deze regeling heeft het voordeel, dat naarmate uit de winsten een eigen kapitaal wordt opgebouwd, een geringer bedrag als rente en een veel minder groot bedrag als inlage wordt geboekt. De inlagen worden af en toe gedeeltelijk teruggegeven, b.v. bij do vasten of onaanlerenro gewichtige dagen. De hoogte rente stelt in staat het opgenomen kapitaal spoedig terug te geven, zoodat verder wordt voortgewerkt met de inlagen en de go niaakte reserve. Een gedeelte van de inlagen wordt aangehouden en hier en daar geconverteerd in aandeelen van / 1.- tot / 5.-. Als later worden alleen toegelaten personen, die door de reeds aangesloten leeners worden aangenomen. Hun identiteit wordt vastgesteld door vingerafdrukken. Ofschoon dus rechtens gemeentestelling, vertoont de desabank een min of meer cooperatief karakter. Buiten Java gelukt het beter de bevolking zelve dadlijk het beginkapitaal te doen bijeenbrengen in den vorm van aandelen van een of nicker gulden. Zoodra liet bedrijfskapitaal voldoende is een reserve is gevormd, wordt de rente verlaagd. Jc hier beoedelde banken staan in loopende rekening met de afdelings- of residentiebanken (zie sub 3) voor het opnemen van bedrijfskapitaal, of het tijdelijk doen bewaren van overvloedige gelden. Langzuijnig hand zu den de dorpsbanken, welke voorhands kleine bedragen, enkele gulden per persoon, uit- Icenen, de gewone crediet- en spaarinstelling worden van kleine landbouwers, kleinlandclaren en nijvercn, vooral in een dicht bevolkt land als Java, waar het budget van de grootc Juius^a gering is. Oj) 31 Dec. 1919 waren er op Java "n Madoera 1994 desabanken en op de Buitcux-- zittingen 573 met een werkkapitaal .tn / 2.904.000.

3. De refenlscha-ps-, (tfdcelint/s- of Hjke bank. Het prototype daarvan is geweest (! i-lingo spaar- en hulpbank van dienaren (z.g. prijajibank), welke hare overvloedige gulden begon uit te leenen aan landbou r - en nijvercn, doch gaandeweg het karakter' h. ' ! i ! > < - koince van een algemeenc spurr- an credi' i l i i x r l - ling, hoofdzakelijk toegankelijk voor de Jil ; m(l* schc bevolking, voor de dorpsbanken en (> (< k voor niet-Inlanders. De aangeboden gelegcn) (< (l om gelden te beleggen wordt mede bcn it, dooi' de niet-Inlanders en door de Inlandsche geii H < nt (ii. Het arbeidsvckl van de instelling -vail veelal sain en met ccne bestuurHafdcclling, zcklen met. con gedeelte daarvan, op de Juiilcnbezittingen wel met een gchcel gewest, dus een roosoot met wn bevolking van 1/4 tot 1 miljoen zielen. De instelling, welke dikwijls vole filiaalcn belt, wordt gedreven door ccnc, rechtspersoonlijke vurcenti- ging van belangstellende notabele, ambtelijlc en niet-ambtelijkc, Europeancn en Inlanders (arti- kel 1653 Ind. B.W.); winstbejag ten boevoe van de leden is uitgesloten; het karakter is mitsdien voorhands philanthropisch. De inst(d)ing Ik.-CL hier refenlschd'ps-, elders ajdccliiitux- of (jeweslelijc bank (in het aigienccn volkslxmle).

Het bestuur verricht zijne dienlen orn niet; evenwel wordt de bank beheerd volgens strong commercieele beginselen en oncfent dus geen Jiefdadigheid uit. De bedoeling is om gaandeweg ook uit de kringen van bclanghebbenden (i)loggers en

crediettrekkenden) personen te kiezen, die aan-decl hebbeh in het bestuur. Voorshands vervullen de bestuursambtenaren en andere notabcl inge-zeten daarin con overwegende rol. Het beheer wordt gevoerd door cen verantwoordelijk admi-nistrateur (doorgaans een Europeaan), bijgestaan door Europeesche en Inlandsche boekhouders, klerken en verder personcel. De Regeering stundt do banken zoolang rioddig met geklelijk subsidies (in 1919 bedroegen die / 56.400). In do eerste jaren na 1904 verstrekte do Regeering .mede leeningen aan de banken uit 's Lands kas tegen 4 % rente, ten einde het bedrijfs-kapitaal te vormen of aan te vullen ; do rente behoefde niet te worden betaaid, doch moest bij het reserve-fonds worden gevoerd tot tijd en wyle zulks niet me er noodig block. SedcrL op 1 Januari 1913 de Centrale Kas (zie beneden) in werking is getreden, verstrekt de Regeering geen bedrijfskapitaal nicer, tenzij het betreft het nemen door tusschen-komst van de banken. van maatregelen, waaraan byzondere risico is verbonden, en waarvoor de Centrale Kas gcene gelden beschikbaar stelt (b.v. invoering van uitheemsch fokvee, koloni- satie van Javanen in de buitenbezittingen, e.d.). Eigen kapitaal, anders dan de gemaakte reserves, bezitten de banken niet, behoudens cen tweetal, die ccn klein aandeelcnkapitaal hebben. Zij zijn er mitsdien op bedacht o] n sncl eene flinke reserve te kweeken. -

Het bedrijfskapitaal wordt gevormd uit inlagen van particulieren en van Inlanjsche genipenten en locale verenigingen. Voornamelijk zijn die in-lagen a. *deposil* (js met een opzeggingstermijn van 3 tot 12 maanden op rentevoet van 4—6 % 's jaars (³)-oor het grootste gedeelte ingelegd door Eiu opcanen); b. *paargelden*, onmiddellijk opzeg- barc golden op cen rentevoet van 3 a 4 %'s jaars; c. *c* (*: rplichte inlarjen* op cen rentevoet van 6 % 's jaars, d.z. golden tot het inleggen waarvan de credietnemers zich verbinden eu welck slechts word(II teru-f^m/cven in dringende gevallen of in dieei de c rc<li<-t cainers hunne betrekkingen tot de b.-nk voor<e>c<l afbrecken; van het heffen van verplidite n komeii de volksbanken echter jneer oi nicer Lerii[^], zoodat nu nog sleclits enklo banken gecriif/c bedragen daarvan hebben opge- noincn. d. *v*ebcln in *luo pi: a de rekenig* van dorps- <r(?diebin.stelliigen, van Inlandsche gcincncnten i-n van o]cub.i.i <e iistellingen, tegen cen rentevoet afwi/> < van 2 tot 0 % 's jaars ; e. *gelecnde tjc.Idcn*.

De banken *tc ncn* gulden uit vooral voor pro-(uetjeve(l<j<>lciniieu aa)crsonen, aan vennootschappen en ujulere associaties van voornamelijk f nlandHche producent en of consumciTtcn, en aan Inlandsche geineentccrdictinstellingen, ben behoeve van Landbouw, bedrijven, handel en zeevisschrij, zoomede voor lousing van verpande gronden en gewassen, aanleg van bouwgronden, vischvijvers. Vooris voor den bouw van woningen en op bescheiden schaal ook voor niet-productieve doelfindcn. Zij bevorderen zoodoende de* voortbrenging op elk door den Inlander betreden of voor hem op(!nstaun(l gebied van arbeid en ondrncning- . .1), door de banken gchoven rente bedraagt 12 tot 18 procent, bij uitzonclering 24 procent. Jc banken beginnen voorts hare beniid-(dijig te vrcncn voor het geldverkeer tusschen I nlanders ondrling door afgifte van wissels, cheques en het openen van girorekeningen en

vullen dus de groote Europeesche bankinatHin- gen aan.

Als zekerheidsstelling vorderen de banken personcele borgtocht of, vooral van kleinlandbou-wers, onderlinge borgstelling (z.g. „tangoeng r'nting" of „tangoeng m&ngangoeng"), van kleinlc groepen van. teeners, welck niaatregel ook strekt tot bevordering van wdcrzijdsch ver-trouwen con toezicht als grondslag voor het bevorderen van socialen zin en cooperatie. Verder zijn de banken bevoegd verklaard om *credietverband* te vestigen op erfelijk indivi- dueele en onverdeelde zakelijkc rechten van Inlanders op gronden, behoorendo tot het Staatsdomcin en op reeds bestaandc of nog tot stand te brengen gebouwen, werken, beplantin- gen en bezaaiingen van Inlanders op grond, waarop Inlandsche gebruiksrechten worden uit- geoeft (Ind. Stb. 1908 No. 542). Het credietverband is in den aard gelijk aan hypothecrecht, doch is voorshands niet toeganklij k voor particu- lieren. Zie verder Ind. Stb. 1909 No. 584. Het credietverband is in het bijzonder cen middel om het onder Inlanders zeer algemeen voorkeynend verpanden van gronden en vruchtboomcn tegen te gaan. Die verpanding toch stelt den schuldcischer in het vruchtgebruik van het verpande good en lcidt mitsdien tot verarming van den schuldenaar. Goederen, waarop credietverband is gevestigd, blijven daarentegen in gebruik bij den schuldenaar, zoodat deze de opbrengst geniet. Mitsdien is bepaald dat verpanding van. reeds met credietverband bezwaarde goederen nietig is.

Credietverband word t gevestigd bij een authentieke akte (volgens vastgestekl model) ten over- staan van een Inlandsch bestuursambtenaar. Do akte wordt ingeschreven in een openbaar register. De kosten zijn uiterst gering. Indien verhaal noodig is op <lc met credietverband bezwaarde goe- deren, geschiedt zulks door tusschenkomst van den voorzitter der Inlandsche rechtbank. De banken geniecen voorts vrystelling of vermindering van zeglcrecht voor schuldbewijzen en bewijzen van aandeelen in het grondkapitaal (vide de Zegelordonnantio). Jaarlijks geven de banken hare vcrslagen in druk uit.

4. Er bestaat voorts t Batavia een Centrale bank onder den naam: *Centrale Kas* voor het volkscredietwezen, waarmede de sub 3 bedocde credietinstellingen betrekkingen kunnen aanknoopen. Dat lichaam is opgericht bij Koninklijk Besluit (zie Ind. Stb. No. 1912 n°. 393), is rechts- persoon en door de Regeering voorzien van een grondkapitaal, hetwelk geleidelijk zal worden op- gevoerd tbt / 5.000.000. Doel is: 1°. het ver- strekken van bedrijfsmiddelen aan en het in belgcing nomen van gelden van volkscredietin- stellingen, 2°. hot geven van raad en hulp in het beheer daarvan. Zij is mode dienstbaar aan het namens de Regeering op die instellingen uitge- oefend toezicht (zie beneden „Regccringstoe- zichb"). De Centrale Kas is bevoegd geldleenin- gen te sluiten, hare fondsen te belcggen in ef- fecten en bij bankinstellingen con roerende eu onroerende goederen aan te schaffen, voorzover die voor den di cast dor Kas noodig zijn.

Bestuur: con directeur, die ondergeschikt is aan den Directeu- van Binnenlandsch Bestuur en onder toezicht gesteld is van oenc door den Gou- verneur-Generaal benoemde comissio. Het personcel der Kas bestaat ambtenaren en be-

ambten in dienst van het land, doch zij worden betaald door de Centrale Kas. De Centrale Kas verleent tegen betaling accountantsdiensten aan de volksbanken. Zij betaalt aan het Land over het grondkapitaal een rente gelijk aan die, welke het Gouvernement zelf voor geleende gelden betaalt (thans \pm 3,16 %), welke jaarlijks wordt vastgesteld voor de in ieder jaar aan de kas verstrekte bijdragen aan het grondkapitaal. Bij Koninklijk besluit van 30 Mei 1918 No. 23 (Ind. Stb. 1918 No. 848) is, ter versterking van de positie van de Centrale Kas bepaald dat, te beginnen met 1917, Nederlandsch-Indië voor het bedrag van de over elk dienstjaar verschuldigde rente door de Centrale Kas wordt goedgegemaakt, ten onder het hoofd „Rentevrije uitgestelde schuld”. Deze rente behoeft eerst in Lands Kas te worden gestort, zoodra de gevormde reserve 25 % bedraagt van het grondkapitaal der Centrale Kas. Buitendien werd bij datzelfde Staatsblad (art. 22) bepaald, dat bij opheffing van de Centrale Kas niet wordt overgegaan tot aflossing van hoogerbedoelde rentevrije schuld, noch tot teruggaaf van het grondkapitaal of het nog niet afgeloste gedeelte daarvan, alvorens door die instelling aan hare overige geldelijke verplichtingen is voldaan. Zij heft van de volksbanken 6 % rente. Zij openst slechts credieten aan die volksbanken, welke goed worden beheerd en is mitsdien ook een waarborg voor de stipite terugbetaling van opgezegde deposito's.

Voorts kan de Regeering aan de Centrale Kas opdragen de boekhouding en de leiding van het gebruik van fondsen door Haar beschikbaar gesteld ten behoeve van de opbeuring der volkswelvaart (o. a. “Hongersnoodfondsen” c. d.).

Verkorte balans van de Centrale Kas* op 31 December 1919.

Debet:

Kas en kassiers.....	/	1.238.257.46
Volkscredietinstellingen R. Crt.		1.620.265.70
Effecten.....		1.428.274.25
Interest.....		22.070.-
Inventaris, diversen,		17.460.0
Verlies ulto. 1918 / 134.365.90		
Verlies ulto. 1919 „, 285.518.84		
	..	419.884.74
		/4.746.212.17
Credit:		
Grondkapitaal.....	/	2.875.250.-
Gouvt. v. Ned.-Indië		375.010.14
Volkscredietinstellingen R. Crt.		•
in kassiersrekening.....		1.482.198.12
voor reservefondsen.....		0
crediteuren en diversen ...		13.753.91
	/	4.746.212.17

De gelden verliezen zijn te wijten aan de koersdaling der effecten gedurende den grooten oorlog.

Het aantal der onder 3 bedoelde banken bedroeg ulto. 1919: 83 met een werkkapitaal van f 39.508.000 waaronder f 4.283.000 aan reserves.

IV. *Coöperatieve credietinstellingen.* Inafwaking van het beejd, hetwelk de meeste andere landen opleveren, gaat, zoodalsuit het vorenstaande blijkt, het volkscredietwezen in Indië niet dadelijk uit van coöperatieve vereenigingen, zij het ook dat

de belanghebbenden wel bijdragen tot de vorming van de *bedrijfskapitalen* en in het beheer van de Inlandsche gemeentinstellingen medezeggenschap hebben. Inderdaad staan al die instellingen in min of meer belangrijke mate onder de invloed en zelfs de directe bevelen van de lands- en dorpsoverheden, zij het ook met het streven om de overheidsbemoeying lang-zamerhand in te krimpen en eindelijk overbodig te maken. Do reden, dat het Volkscrdietwezen niet dadelijk op zuiver coöperatieve grondslag opgebouwd werd, is gelegen in de noodzakelijkheid om van hoogerhand in snel tempo verbetering te brengen in de behoefte aan credit en in den periodiek onder de kleinlandbouwers voorkomende toestand van schaarschte aan voedingsmiddelen en aan bedrijfsmiddelen, voor den landbouw, een misstand waarop meer in het bijzonder het licht is gevallen in de droge en voor den landbouw rampspoedige jaren 1901 en 1902. Vandaar in de allereerste plaats de opening op Java op groote schaal van desaloemings- en van afdelingsbanken; in latere jaren, toen de nood gelegen was, in bedaar der teijpo gevelgd door de stichting van bankjes op en buiten Java. Weliswaar werden door de Regeering ook rechtstreeks op ruime schaal gelden en padivoorfaden in de genoemde jaren beschikbaar gesteld, waar zulks het meest noodig was, doch dat stelsel mocht niet blijvend zijn, dewijl het de zorgeloosheid in de hand werkte en niet de waarborgens opleverde, dat de fondsen doelmatig en cerlijk werden aangewend. Blijvende verbetering kon daaruit niet worden geboren. Aan den anderen kant waren en zijn het peil van ontwikkeling der bevolking en de inaatschappelijke *zin zelfs thans nog niet a I gem een voldoende, om de (j)- richting van zuiver coöperatieve credietinstellingen anders dan uiterst behoedzaam toe te laten en in de bestaande de coöperatieve beginselen meer en nicher ingang te doen vinden. Trouwens nergens ter werld kan de coöperatieve beweging anders dan uiterst voorzichtig vastfijn grond bekomen. In het Inlandsche volksleven zijn drie associatieve vormen niet zeldzaam (zie hooger), hetgeen trouwens bij kleinschalige levenswijzen geen verwondering behoeft te baren. In geldzaken vertrouwt men elkander niet (cr nog weinig of niet, te minder aangezien de feociale maecht der familie-, gehucht-, dorps- en andere hoofden de medezeggenschap van den gemeenschapsman op den achtergrond houdt. Slechts de nicher geëmancipeerde, ambtenaren en particuliere geemployeerden, bezitten voldoende eelintuigen om vereenigingen tot wederzijdsch hulpbetooning op te richten en in stand te houden, welke echter zich nicher bepalen tot consuntieve doeleinden of voorzorg bij sterfgeval. Voorzover de hulp- en spaarbanken van Inlandsche ambtenaren b) Java aangaat, bank prijaji, de meeste zijn door wanbeheer te gronde gegaan of opgegonen in de afdelingsbank. Slechts een tweetal bestaat nog, fin het gewest Sumatra's Westkust kojnen dergelijke instellingen voor onder den naam „bank angkoc”. In de laatste jaren echter is, nu de derde stand in opkomst is, meer en meer een streven onder de bevolking merkbaar om gelden in gemeenschap te brengen, met het doel daarmede voordeel te behalen en de leden te gerieveel. De meeste van die pogingen faalen tot dusver, aangezien men doorgaans veel te veel personen

poogde aan te lokken, lieden die olkandct niet kenden, laat staan vertrouwdcn op eigenlijk alleen winsten verwachtten, zonder met de kans van vchics rekening te houden op hat besef misten, dat ieder moot beginnen met icts VOQL de gincncnschap te gevoelen en dit toonen. Sporadisch zijn pogingen beproefd om associatio van belangen te bevordercn door het oprich ten van con vischafslag, door gezamenlijken aan-plant en verkoop van thco en andere gewas- sen en als onderdeel het verschaffen van golden aan de leden. Echter toonden ook bier de belanghebbendcn voorshands nog on- voldoende zin om zich te geven en zich te doen gelden, alles verwachtende van de organi- sateurs. Intusschen begint het thans te dagen en meer zelfbewust geworden door den tijdgeest, die ook in Indie de democratic naar voren dringt, beijvcrcn de meer geemancipeerden zich om door aancnsluiting en gemeenschappelijke bevoed- ring van hunne stoffelijke belangen den niet-In- lander na en opzij te streven, in het bijzonder door de oprichting van firma's van handel en landexploitatie, ook van creditvereenigingen. Dat streven werd erkend door de Regeering. Bij Kon. Besl. van 7 April 1915 (Ind. Stb. no. 431) kwam een wettelijke regeling tot stand onitrent de *coöperatieve vereenigingen*, geldendc voor allo bevoelingsgroepen van Ned-Indie en nagenoeg cnsluident met de Nederlandsche wet op de coöperatieve vereenigingen.

*■ V. *Ambtelijk personeel* voor de organisatie en bevordering van het volkscredietwezen en het *Bctjeerin* (jitoezicht) daarop.

Terwijl de plaatselijke zorg en lciding voor de totstandkoming van Volkscredietinstellingen berust.cn bij de Europee'sche eir Inlandsche bestuurs-ambtenaren en do dorpshoofden, zijn lagere Inlandsche Gouvernementsambten (inanti's) belast met het geregeld toezicht op de bestaande gem cent eerdct ietinstellingcn en het helpen op- rir-htcn van nieuwe: geniiddeld e6n mantri op 50 mslcllingen. De mantri's staan onder leiding van Europecsche en Inlandsche ambtenaren, die een gedccitc van eon gewest of ecn of meer ge- westcij tot rccsort hebben en ook naar gclang de Organisatie vordert en de instellingen op eigen bee non kunnen staan, de bestuursambtenarcn ontlasten van dagelijksche bemoeiing, al blijft h(-(- slcsc) toch onder de superintendencie van het ^cwc.slclijk bestuur. Evcnbedoeldc ambtenaren :voorts Inlandsche handelaren en onder- neiiHTS bij in het organiseeron van firma's en Jict • inrichten en voeren van een cenvoudige boekhouding.

To Batavia is ecn al gem een Re^bcringsadvi seur aan het Departement van Binnenlandsch Bestuur*-verbonden, die de organisatie leidt en verder o^bbuwt, bijgestaan door een kleinen staf van ambtenaren on. door de C&entrale- Kas. Het Jjurcau van den Adviseur stclt het plan van ar- beid op, geeft wenken, verspreidt handlicdingen, stelt statistioken samen, geeft een algemecn jaarverslag uit en doet tovens de tor zake dicnen- do voorstellen van wettelijken en administra- tieven aard.

De inkomsten en taken van de ambtenaren en beambten en hunne verhouding tot de bestuurs-ambtenaron zijn door do Regeering gorgeld bij Staats- en bijbladen en circulairecs (zic voorts den Ned. Ind. Regeeringsalmanak, le decl). Ook het

coöperatiewezen behoort tot den werkkring van die ambtenaren, tcrwijl niede de aan het Departement van Landbouw, Handel en Nijverheid verbonden ambtenaren-aan-het-coöperatiewezen-ids-mid-del-tot-verbetering van de voortbrenging aandacht hebben te wyden.

VI. *Bijzonderheden*. De houding van de Inland-scho bcvolking tot het Volkscredietwezen.

Vrij voorbreid »is de mcening, dat de Inlander als regel niet kan sparen, en kwikwis- tend is. Die mcening berust op eenzijdige waar- neming en beoordeeling. De Inlandsche land- bouwer streeft er als ieder mensch naar iets het zijnc te-kunnen noemen, grond, vee, huis of padi. Ten aanzien van geld echter gedraagt de gewone Inlander zich nog veelal anders dan ten aanzien van andere goederen, omdat geld hem in vele opzichten minder client als ruilmiddel, dan wei als een bezit op zich zelf of als middel om dik- wijs onnoodige artikelen aan te schaffen, en hij nog niet heeft geleerd er oordeelkundig mede om te gaan. Naarmate echter ook onder Inlanders het gold meer algemeen ruilmiddel wordt en zij thans vele onontbeerlijke of onontbeerlijk geworden zaken alleen met geld kunnen verkrijgen, beginnen zij de waarde daarvan beter t.e besef- fen en stellen ook meer en meer prijs op het bezit daarvan. Geinis aan sociaal gevoel, vrees voor besteling of voor het vragen van in verlegenheid, verkcerende familieleden en machthebbenden, hebben zekcr or toe bijgedragen, dat de Inlander met het geld zorgloos omging, het aanvankelijk niet achtte, doch naarmate het geld nicer wordt ge- waardeerd, noopten die omstandigheden hem om het geld om te zetten in gemakkelijk te beleenen sieraden of het op een hem alleen bekende plaats te bowaren. Gaandeweg brengen naast de Post- spaarbank do volksbanken daarin wijziging; vooral het stelsel van verplicht sparen werkt daartoe mede. De Inlander zoude veel meer geld naar de spaarkassen en ban ken brengen, wanneer het geheim volksooken kon bewaard blijven ook 'voor den fiscus. Menigeen legt zich zelf spaar- dwang op, derwyze dat hij bij behoefte aan geld eerder een leening aangaat dan zijn spaargeld terug te vragen.

Het door do dorpsbanken en loemboengs bereikte resultaat heeft denInlandergetoond,dat hij zijno inkomsten niet dadelijk behoft op te maken zonder zich te kort te doen cn dat gaandeweg een gemeenschappelijk bezit kan worden gevormd. Boide instellingen hebben den gemecnen man vrijer gemaakt in zijne bewegingen, nl. hem losscr gemaakt van voorschotgevers, die zich willen verzekeren van producten, grond of arbeid van de schufdenaren. Men vallo die voorschotgevers-iiiet te hard. Voor lien is het noodigstelligstaet tekunnen maken op gergeldc levering van arUeid en producten en do beschikking over bouwgronden en zoolang do Inlander geon behoefte kcnnende nog niet den drang in zich gevoelde om in een en ander gorgold te voorzien zonder den band van hot voorschot, inoest de niet-Inlander daartoe wcl ovet- gaan. Inderdaad is het voorschotstelsel dat zcor zeker kan worden inisbruikfc als middel tot uitbuiting, hoewel het geen regel is, in de allererste plaats op geno eind doel gericht en minder op het uitleeuen van geld togen rente. Het crediotwozen werkt alzoo krachtig mede om de bevolking, die door den drang tier tijden meer behoeften heeft gokregen, economisch vrij te

hiaken, de eerste voorwaarde om zich ongestoord minsgesest te ontplooiën en mede te dingen in den economischen strijd. Inderdaad begint de

Inlander zich ook nicer en nicer op te werken en zich te begeven op het terrein van handel, Industrie en grootlandbouw, waartoe de afdelingsbanken hare hulp verlenen.

Uit den aard der zaak hebbe, niet alle door de banken uitgeleende gelden een nuttige bestemming gevonden. Eenerzijds is dikwijls uitgedeed voor maatregelen, welke door de algemeene strekking daatvan ten slotte nicer goed bedoeld dan nuttig zijn gebleken, en anderzijds heeft de schuldenaar de geleende gelden meermalen misbruikt. Zodis hier en daar op kunstmatige wijze het fokken van vec, het verbouwen van bepaalde gewassen, het inlossen van verpande gronden aangemoedigd, niettegenstaande de be- lloofte daaraan dooi* de belanghebbenden niet levendig word gevoeld. Ten gevolge daarvan is stellig meermalen de schuldenaar achteruit in stede van vooruit gegaan, gaandeweg echter hebben beterc inzichten post gevat, dank zij de ervaring en leert ook de Inlander zijne sociale plichten beter nakemen.

In de Mohammedaansche wereld belet het Koranisch reitveverbod aan de streng rechtzinnigen om voor de volksbanken de noodige sympathie te gevoelen, evenwel weerhoudt zulks de groote massa niet om rente te betalen en te ontvangen. Ook de geestelijke voorgangers verzetten zich niet alien daartegen, nu het blijkt, dat de betaalde rente strekt om een reservefonds te vormen voor de banken en de inleggers ook, althans in theorie, de kans loopen in de verliezen te deelen.

Bij Koninklijk besluit van 17 Juli 1916 (Ind. Stb. no. 643) is een xcockerwet uitgevaardigd. Het enig artikel daarvan luidt als volgt:

„Indien bij eene overeenkomst eene der partijen misbruik makende van de lichtzinnigheid, onervarenheid of noodtoestand der wederpartij, voor zich of voor een derde eenig voordeel heeft bedongen, dat hare eigeu uit de overeenkomst voortvloeiende verplichting zoodanig in waarde overtreft dat, in verband met de omstandig- he den, de onevenredigheid van de wederzijdsche verbintenissen. buitensporig is, kan, de rechter, op verzoek der benadcelde partij, de verplichting dier partij matigen of de overeenkomst nietig verklaren en zal hij bij zijn uitspraak in het geding t-evens de gevolgen voor beide partijen naar billijkheid regelen, met dien verstande dat, ingeval van nietigverklaring van de over- eenkomst, partijen zooveel mogelijk zullen moeten worden hersteld in den staat, waarin zij zich voor het aangaan van de verbintenis bevo- den.”

„Het bewijs door getuigen is in alle gevallen oegelaten.”

1. *Literatuur:* Periodiek: de verslagen v/h Volks- kredietwezen, aanvankelijk genaamd „Systema- tisch overzicht van het Landliouwcrediet-Gwezen”, 1904 t/m. 1917 en die van de Centrale Kas 1913 — 1917 ; idem de verslagen van de af declings- banken; voorts ecu door de Centrale Kas ver- spreid word end blaadje over crediet- en codpe- redien. Zie voorts het Koloniaal Verslag de nominatieve opgaaf der volksbanken decl II van den Regeeringsal marok. Ook de brochures en andere werkiees voorzover onoc-

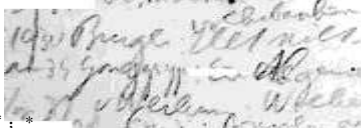
steld door de ambtcnaren voor het volkscrediet' wezen. c (e / * H. C. A. // d; VOLKSLECTUUR. Het Gouvernment heeft to . 18-18. rechter tijd begrepen, dat het vcrschaffen van ele- incntair onderwijs, met name in de leeskunst, vooral door de oprichting van

talrijke desa- (la- ter: volks-) scholen, aan breedte bevolkingslagen, tot allerlei ongewenschte gevolgen zou kunnen dragen, dat er opk iets goods te lezen en voor bil- lijken prijs te krygen was, en betrokkenen dus van hunne kundigheden cenigszins partij konden trekken. De particuliere boekhandel was te dien opzichte in Indie nog zeer weinig actief geweest, en had zich vrijwel bepaald tot inheemsche won- derverhalen of vertalingen van sensatie-bocken.

Van Gouvernementswege werd daarom in 1908 een commissie ingesteld, die deze aangelegenheid ter harte zou moeten nemen, welke commissie echter door omstandigheden eerst in 1910 niQer daadwerkelijk hare taak aanvatte. Daarbij heeft zij gestreefd, ten eerste naar het verspreiden van ontspanningslectuur, welke vooral de lceslust niost aanwakkeren om gaande houden, en waar- toc zij vooral in den a an vang allerlei eigendoimme- lijke volksverhalen en legenden heeft verzameld, met vermijding nochtans van dezulke, die het be- staande bijgeloof in de hand konden werken, en van de obscene verhalen of episodes. Later, toen de oogst op dit gebied vrijwel binnen was, is men ook overgegaan, tot vertaling van producten n van Europeesche letterkunde. Ten tweede werd ont- wikkelende lectuur gezocht, ten einde de betrok- kenen, zij het op de nicest eenvoudige wijze, in kennis te brengen met de resultaten van het Euro- peesche weten op allerlei gebied. Hierbij werd vooral gepoogd aan te sluiten bij de begrippen en denkbeelden, die al onder de bevolking gangbaar waren. Aangezien het meestal moeilijk block de veelsoortige stof met de gewenschte populariteit te behandelen, en trouwens niet alleen de abitu- rianten der volksscholen, doch ook die van gewo- ne lagere scholen wcl behoefte aanleesstof in <cn hier bdoelden trant hadden, werd ook al aan- stonds een rubrick Jcctuur voor meer ontwikkel- den geopend, waartoe wel do best geslaagde uil- gaven der Commissie behooren. Door circulaireis aan Inlandsche hoofden en aan het publiek, voor- al ook door mondelinge besprekingen met lieflen, van wie verwacht werd dat zij iets tot berciking van het doel zouden kunnen bijdragen, heeft men aan deze plannen eenige bekendheid ku ven, met het resultat dat der Commissie al dig talrijke handschriften bereikten, mode door de vrij aanzienlijke beloningen, die in uitzicht konden worden gesteld. (Dio handschriftc) den dan onderzocht en

geschiktbevinding I uitgave aanbevolen, bij afkeuringaan auteur aanwijzingen gegeven, hoc hij bij een volgende po- ging wellicht beter zou kunnen slagen.

Op die wijze kreg men na betrekkelijk korten tijd de beschikking over een aantal goede boeken, die nu onder de botrokten bevolkingsgro- (pen inoesten worden verspreid. Deante, kolouiale jughode in zulke geval len, namelijk gratis uit- reiking door tusschenkomst van de hoofden, wep om meer dan 667 reden met beslisheid ver- ren; de Commissie verwachtte dat de bocken alleen dan gelezen zouden worden als men zich een kleine opoffering voor de aanschaffing zou

己 1

mate van afbrek cono controle op hare keuze zou hebben. Diensvolgens koos mon een anderen wcg.

Beonnen word met de oprichting van zoogenaamde *Volksbibliotheken*, waartoo reeds in 1911 kon worden overgegaan. Voorloopig alleen voor het Javaansche en Soeridancsche taalgebied, daar het aantal beschikbare werken voor andere taflgebieden nog niet toereikend was ledere bi- bliotheek werd ingedeeld in drie scrien, elk met cigen nummering, cn wcl A. kinderlectuur, B. ontwikkelings- cn ontspanningslectuur voor vol- wassenen, beide in de landstaal, cn C. idem voor nieer ontwikkelden, in het Maleisch, waarbij serie B het hoofbestanddeel van iedere bibliotheek vormde.

Ten cinde zoowel een behoorlijk aantal dezer bibliotheken te kunnen plaatsen, alsook ze ergens geschikt onder dak te brengen, en onder goed bell eer te stellen, werd besloten aan iedere Inland- sche school 2de klasse een dergelijke volksbiblio- theek te verbinden, waarbij het hoofd der school ambtshalve tot beheerder werd aangewezen. Uit die plaatsing aan de scholen is wel eens het dwaal- begrip ontstaan, dat de boeken voor de school- kinderen bestemd zouden zijn, eene opvatting, welke tot allerlei oppervlakkige critiek aanleiding heeft gegeven.

De beheerder kreeg, behalve de boeken, een kust, een reglement voor het publiek, eene in- structie voor hem zelve, register, bons voor de uitlecning, en een plank met opschrift, die buiten het gebouw moest worden aangebracht. Het reglement bevatte o.a. de bepaling dat de biblio- theek voor alle landaarden bestemd was, en dat bij nieerdere aanvragen om cenzelfde boek geen voorrang wegens geboortc of maatschapplijko positie mocht worden verleend. Het leesgeld bc- droeg 1 cent per jnaard voor kleinere, cn 2cent voor grootere boeken, met uitzondering van serie A, waarvan geen leesgeld wordt geheven.

In den beg in no was de animio tot lccnen niet byzonder groot, enkele plaatsen, waar de beheerders zich veel mochte gaven, of die al eenigszins voorbereid waren (bijv. Djokjakarta), uitgezonderd. doch gaandeweg nam de leeslust toe, en waar het gemiddchl aantal uitlecningen in 1912 ongcvcrc (>) per bibliotheek en pcr jaar bedroeg, was (lit in 1917 breeds gestegen tot ongcvcrc 600, hetg < n met hot oog op den nog geringen omvang der bibliolicken en den beperkten lezerskring bc- slisl bevredigt-nd mag hctten.

Sf'lcrt 1918 zijn ook bibliotheken in het Madoeresche en in 1919 ook in het Malcisch taal- gebied v(rslrekt, terwijl het aantal in het Soon- dancsch(en Javaansche taalgebied met de op- ridning van scholen geleidlijk wef(i iitgebrcid. Het totaal kan thans op ± 1200 worden gesteld, met van ruim 40 (Madoeresch), ruim 80 en bijna 100 (- Maleisch, rcsop. Soendancsch) tot nagenoeg 200 (.lav nan sc h) vcrschillende- boeken, w.o. do nicer cfnilanlc in dubbelc cxemplaren, terwijl dp bibliotheken op Java alle bovendien de volledige Maleischc serie om vatten, die echter veel in in der gewild is dan de boeken in de landstaal. Doze ge- tallen worden, naarmate nieuwo werken van do drnkkers konicn, steeds iitgebrcid Van dezc wer- lu'n is ecu totaal van ruim 400 numiners door reclitstiecsclie bcincocienis van de Commissie bc- zorgd, de overige genomcn uit den aan het Lands- ■ depot nog aanwezigen voorraad uit vroegerc stadia van beinoeicnis*

Het leesgeld is sedert eenigszins verhoogd, om- dat do mcsto latere werken wat omvangrijker zijn dan do eerste uitgaven, en thans gcstcid op 1 cent per week, 2 cent pcr 2 weken, cnz.

Aan de beheerders wordt voor hunne bemocic- nis ccnc kleine tegemoetkoming toegekend, jaar- Hjs te bepalen naar mate van de belangstelling en de nauwkeurigheid van het gevoerdc beheer. De leden der Commissie en haar personeel, doch vooral de plaatslijke schoolcommissies en de In- spccturs bij het Inlandsch Onderwijs zijn belast met de locale controle; zij brengen van tijd tot tijd aan de Commissie verslag uit van hunne be- vindingen.

Behalve aan de 2de klasse scholen werden aan de kazernes bibliotheken verstrekt, vooraansog in iet.wat beperkte keuze, die cvcneens zeer in den smaak vielen en dan ook sedert in aantal (momen- teel 105) en omvang zijn toegenomen. In navol- ging hiervan werden ook de gewapende politic, hospitalen met inlahdsche verpleegden, en een aantal vaartuigen der Marine van bibliotheken voorzien, ten getale resp. van 330, 5 en 65. Cij- fers over het gebruik dat cr van wordt gemaakt, zijn niet beschikbaar, aangezien het beheer door de betrokken administratien wordt gevoerd.

Ook werden bibliotheken aan enkelc Inland- sche societiten e. d. verstrekt, doch het beheer ontsnapt dan. aan controle, en na eenige jaren. blijken deze bibliotheken vrijwel opgeadmini- streerd.

Ten gerive van liefhebbers, te ver van een 2de klasse school woonachtig om -geregeld te komen. lccnen, werd bij wijze van proef een aantal *wissel- bibliotheken* ingesteld, nainelijc een bibliotheek van beperkteren omvang, die na een zekere periotic, bijv. drie inaanden, van plants verwisselde, om dan na ccnigen tijd door een ander stel boeken vervangen te worden. Het beheer werd geheel toevertrouwd aan de Inlandsche schodlopczicners, die bij hunc inspecties dan voor verwisseling zorgden, doch, howel er goed gebruik van werd gemaakt, is besloten, dit onderdeel voorloopig niet uit te breiden, aangezien dit gebruik niet evenredig was met de moeite van beheer e.a.

Behalve door de volksbibliothcken, heeft de Commissie van den beginne af zorg gedragen, dat hare uitgaven ook werden verspreid door ver- koop. Weliswaar bestond ook vroeger gelcgen- heid bij het Depot van Leermiddelen boeRen te koopen, doch reclame werd niet gemaakt, zoodat verkoop aan inlanders ook om andero redenen, practisch niet voorkwam. Van een bockwerk, om- strecks 1875 uitgegeven in ccn opslag van 10.000 cxemplaren, block in 1912 nog een totaal van 9980 en eene fractie aanwezig. De Commissie nam nu idle niaatregelen, li- c ook een particulier han- delaar zou no men, a Is adverteeren in de (inland- schc) dagbladen, toezending van een recensie- cxemplaar van alle nieuwe uitgaven, rondzenden van prospectus, en dergelijke en het uitgeven van een beschrijvende catalogus, die elk jaar gratis beschikbaar worlit gcsteld. Naar deze laatste moet worden vcrwczcn voor kennisneming van de vcrschillende onderwerpen, welke in de Volks- lectuurserie alreeds tot publicatie zijn gekomen, en waarvan de vcrschidenheid een overzichtelQK vermelden verhindert. Voorts werden op tflrijke plaatsen, waar zich een geschikt gegadigde daar- toe opdeed, dobitanten of agenten aangesteld, die con zekeren voorraad boeken in commissie kry-

gen, en 25 % van het door hen verkochte n] ogen afhouden. Van tentoonstellingen, fancy-fairs, pasar-malem's en dergelijke festiviteiten wordt meestal gebruik gemaakt om ook een stalletje met boeken van de Volkslectuur te plaatsen.

Op die wijze vinden de werken aftek, zoodat verscheidene al eens of meermalen herdrukt moesten worden, niettegenstaande de vrij ruime oplagen.

Te vermelden valien nog de uitgave van een Volksalmanak in drie talen, met vele illustraties (oOk van de boekwerken zijn vele gecilhistreerd), die in het eerste jaar (1919) bericds in een oplaag van 32.000 excmplaren werd verkocht, een tijdschrift Sri Poestaka (de G] ans der letteren) ge-beeten, met een maandelijksche oplaag van 2500 a 3000, en eenige tijdschriften, waarop de Commissie een aantal abonnementen voor de Volksbibliothecken genomen heeft.

Het bovengenoemde gemis aan goede lectuur, dat voor abiturienten der desascholen werd geconstateerd, geldt mutatis mutandis evenzeer, ten minste in de binnenlanden, voor de jongelieden, die een lcergang in het Hollandsch (H. I. S. of een meer speciale cursus) hebben gevolgd, en die taal dus eenigszins machtig zijn, zonder gelegenheid zich die kennis door lezing van geschikte werken ten nutte te maken.

Daarom werd overgegaan (1916 seqq.) tot oprichting van *Hollandsche volksbibliotheken*, die om dezelfde redenen als bovengemeld aan de Hollandsch-Inlandsche scholen in beheer werden gegeven.

Het verkrijgen van werken hiervoor was in zooverre gemakkelijker, onuldat deze niet eerst be-hoeften te worden geschreven en gedrukt, aangezien de Hollandsche literatuur rijk genoeg is om voldoende keuze te bieden. Door de oorlogsom-standigheden, waardoor uitzending van boeken zeer bezwaarlijk was, heeft de volledige inrichting nog heel wat moeite gekost, doch thans zijn be^ reids een aantal van ongeveer 110 in working. Over den aftek kunnen nog geen cijfers worden verstrekt, aangezien de regelmatig functioneering nog te kort duurt om reeds over de resulta-ten te mogen oordeelen. H oezeer van beperkten oinvang, is gestreefd naar gepaste verscheidenheid, waarbij vooralnog de ontspanningslectuur aanzienlijk ncer aandacht heeft gekregen dan de werken met ontwikkelende strekking.

Het spreekt wel van zelve, dat de bovenom-schreven beinoeienissen al haast van den aanvang af niet konden geschieden door de leden der Commissie als honoraire bijbetrekking, doch dat eeri zich steeds uitbreidend personee) noodig was om een en ander zich gereedelijk telateii ontwikkelen. Van een schrijver a / 20 's maands in 1910 is het personeel tot ± 75 personen in 1919 gekloimen, in hoofdzaak voor administratie der biblio-then en onderzoek der ingekomen handschriften, alsook sedert eenigen tijd ter vertaling van allerlei stukken voor de verschillende Gouv. dienststukken. De uitgaven aUeen voor het bureau hebben aldus over 1918 ongeveer / 70.000 be-dragen. Voor de publicaties en de bibliotheken k(ynt daar nog ± / 75.000 bij) waarvan echter een aanzienlijk deel voor de verkochte werken in 'a Landskas terug vloeit. Hoe groot dat deel is, kan nog niet worden bepaald, aangezien die ver-koop tot nu toe bij het Depot van Leenniddelen heeft berust, waar de opbrengst onder die van de

andere Gouvernementsuitgaven is opgenomen. De raming voor 1920 komt op een totaal van ± / 350.000.

Ve'inclnd niet worden, dat allo uitgaven der Commissio uitsluitend tegen de zelfkosten (druk-ken en auteurs-belooning) worden verkocht, ver-neederd met een bepaald percentage voor alge-meene onkosten, zoodat zij zonder winst ge-leverd worden, en dus aanzienlijk goedkooper zijn, zonder nadeel voor *s Landskas, dan in den parti-culieren boekhandel mogelijk zou zijn. De Gou-vernementsbcmoeienis in dezen geeft dus niet al-leen waarborg voor goede lectuur, doch maakt dat deze voor de koopers bovendien zeer billijk uitkomt, zonder dat zulks op den belastingbeta-ler neerkomt.

De Volkslectuur is echter vooral hierdoor een belangrijk instituut, omdat door hare werkzaamheid de gelegenheid tot verdere ontwikkeling is geopend voor alien, die daartoe op de bestaande scholen met uitgebreider leerplan dan uitsluitend elementair onderricht, die nog veel te beperkt in aantal en verscheidenheid zijn, geen uitzicht had-den. Zij is dus bestemd om als het ware het nood-zakdijk complement van het elementaire onder-wijs te worden, zoolang niet overal en in voile mate de algemeene en de vakontwikkeling, voor zoover die voor iedere bevolkingsgroep gewenscht is, door schoolonderwijs kan. worden verkregen. Het is er nog verre van dat zij deze taak reeds thans ten voile zou uitoefenen, doch het is al toe te juichen dat er in deze richting, en met kracht, wordt gearbeid en verblijvend is het hiernaede be-reikte resultaat, zooals dit in dit artikel in cijfers is uitgedrukt.

Literatuur: De Inlandsche Volkslectuur, in De Locomotief 5 September 1912, 1c blad. Daftar kitab-kitab keloearan Volkslectuur. Schets van ecu werkprogramma voor de Volkslectuur, in Het Indisch) Vrijzinnig Weckblad, November 1918.

D. A. R.

7 VOLKSRAAD. By de wet van 16 Dec. 1916 (Ned. Stb. van 1916 no. 535, Ind. Stb. van 19 J 7 no. 114) onderging het reeds herhaalde malen gcwijzigd Regceringsreglment van Ned.-Indic op nicuw eene wijziging, "hoofdzakelijk", zooals de considerans der wet het uitdrukt „ten einde daar te lande door de instelling Van „een vertegenwoordigend lichaam aan de Ncdw-„landsche onderdancn, ingezetenen van Ncdci-„landsch-Indie, gelegenheid te geven tot mc<|<-„wcrking aan de behartiging van de belangen „van dat gebied".

Krachtens genoemde wet draagt dit nieuwe Staatslichaarp den naam „Vo] ksrraad" en gulden daarvoor in hoofdzaak de volgende bepalingen.

J. BEPALINGEN BETREFFENDE DEN VOLKSRAAD.
A. Bepalingen vcrvat in de wet van 16 Dec. 1916.
a. Werkkring. Bcvoegdheid. Reclitcn.

De Volksraad wordt door den Gouv. Generaal gcreadpleegd over allo onderwerpen, waarover de Landvoogd Jict oordeel van het College wensclit te vernemen. Tot die raadpleging is hij verpllicht ten aanzien van de begrooting en het slot der rkening van Ned.-Indie, de bestemming van het vooredig en de dekking van het na-deelig slot dier rkening, het aangaan van geld-leeningen ten laste van en het waarborgen van geldleeningen door Ned.-Indie krachtens besluit

schakistpromessen en verpariding of belecning van producton van ondernemingen van het Land ; verder ton aanzien van do ontwerpen van algemeene verordeningen, welke aan de ingezetenen persoonlijk militaire lasten opleggen, en van zoodanigo andero onderwerpen, als door den Koning bij algemeene verordening worden aangewezcn.

De Volksraad kan de belangen van Ned.-Indie en zijne ingezetenen voorstaan bij den Koning, bij de Staten-Generaal en bij den Gouv. Generaal.

b. Samcnstelling, Bcnocming en ontslag van den Voorzitter en de leden, zoomec verkiezing van de leden.

De Volksraad bestaat uit ton minste 39 leden.

De Koning benoemt het lid tevens Voorzitter en stelt zijne bezoldiging vast. Van de overigo leden wordt ten hoogste de helft benoemd door den Gouv. Generaal op aanbeveling van den Raad van N.-L. en dezic leden bebooren voor ten minste een vierde deel tot de Inlanders en voor het overigc deel tot de Europeanen en Vreemde Oosterlingen.

De andere leden worden verkozen door de leden van de raden, krachtens het tweede lid van art. 686 van het Reg. Ingesteld (geweste-lijke en plaatselijke raden) en behooren voor ten minste de helft tot de Inlanders, voor het overige deel tot de Europeanen en Vreemde Oosterlingen. De nadere bepaling van het aantal der benoemde gekozen leden en van het aantal Inlanders en niet-Inlanders onder hen, mitsgaders xle regeling van de verkiezingen geschieden bij algemeene verordening.

Lid van den Volksraad kunnen alleen zijn nianncelijke ingezetenen van Ned.-Indie, die den ouderdom van 25 jaren hebben vervulcl en Nederlandsch onderdaan zijn, gecno dor in de wet nader omschreven straffen hebben ondergaan en niet bij rechterlijke uitspraak de beschikking of iel beheer ever Juun vermogen hebben verloron of van de verkiesbaarheid zijn ontzet, dan we) op niet cervolle wijze uit's Lands dienst zijn ontslagen.

Een Jid van den Volksraad kan niet tegelijk zijn vice-president of lid van den Raad van N.-L., hoofd van een departement van algemeene bestud of voorzitter of lid der Algemeene Rekenkamer in er.

I) (: Itidon worden voor drie jaren benoemd of verkozen. L re den tegelijk af en zijn dadelijk opnieuw benoembaar of verkiezbaar.

I)ct lidmaatschap eindigt door vertrek of door afwezigheid uit Ned.-Indie voor of gedurende nicer dan acht maanden, behoudens in bijzondere gevallen Ger beoordeeling van den Gouv. Generaal. Indien tot lid van den Volksraad zijn benoemd of verkozen personen, die niet of niet lang(?) lid kunnen zijn, vernietigt de Gouv. Generaal hunne benoeming of hunne verkiezing of ontslaat hij hen. Het ontslag van het lid, tevens voorzitter, geschiedt in de gesticke gevallen door den Koning. J)c leden zijn bevoegd ten alien tijde hun ontslag to nemen en geven daarvan schriftelijk kennis aan den Gouv. Generaal.

De regelen omtrent de wijze van, voorziening in opengvallende plaatsen, omtrent oveidegging en onderzoek van geloofsbricven van nicuw inkomende leden, omtrent de beslissing van geschillen nangaande die geloofsbricven of de verkiezing, en hetgeen verder noodig is tot uitvoer-

ring van het artikel, waarin de bovvermelde bepalingen omtrent het eindigen van het lidmaatschap voorkomen, worden bij algemeene verordening vastgesteld, c.. Vergadering. Zittingen.

De Volksraad houdt zijne vergaderingen in het openbaar to Batavia. Do duccri worden gesloten, wanneer nuns tens vijf leden het voorderen dan wel de voorzitter het noodig keurt, en do vergadering beslist dan of met gesloten deureff. zal worden beaardslaagd, hetgeen niet is toegelaten ten aanzien van de begroting, het slot van rekening, de bestemming van het voordeel en de dekking van het nadeelig slot alsmede do geldcningen.

Jaarlijks worden twee gewone zittingen gehouden. De eerste wordt op den derden Dinsdag der maand Mei goepend en de ontwerpen van de vier hoofdstukken der begroting worden den Volksraad dan aangeboden. Wanneer de Gouv. Generaal of de voorzitter van den Volksraad het noodig oordeelen of vijftien leden hun wensch daartoe te kennen geven, worden buitengewone zittingen beelgd. De tijdstippen van den aanvang der zittingen worden door of namens den Gouv. Generaal te bekwaamer tijd ter kennis van de leden gebracht. De Gouv. Generaal kan do zittingen van den Volksraad bijwonen en heeft dan eene raadgevende stem. Hij kan de beraadslagingen ook door gemachtigden doen bijwonen ten einde namens hem voorlichting te verschaffen. In zijne eerste gewone zitting benoemt de Volksraad een eersten en een tweeden plaatsvervangenden voorzitter. In spoedeisende gevallen kan de oproeping tot bijrvoning van eene buitengewone zitting van den Volksraad zich bepalen tot de op Java en Madoera nietverwoon gevestigde leden, terwijl de overige leden dan alleen eene kennisgeving krijgen. De Volksraad mag niet beraadslagen noch besluiten, zoo niet nicer dan de helft der leden tegenwoordig is. De beslissingen worden bij volstrekte meerderheid der stemmende leden genomen. De leden zijn niet vervolgbaar voor hetgeen zij in de vergaderingeji hebben gezegd of aan haar schriftelijk hebben overgelegd.

Het Regie ment van Orde voor de vergaderingen van den Volksraad, de bezoldiging van den secretaris en het bij den Volksraad aangesteld personeel en de reis- en verblijfcosten zoomec het zittinggeld der leden worden bij algemeene verordening vastgesteld.

B. *Regelingen krachtens de wet van 16 December 5.?* ■</

1916 *vaslftesleld bij algemeene verordening.*

In voldoening aan het voorschrift der wet, dat sommige op den Volksraad betrekking hebbende regelingen moeten worden vastgesteld bij algemeene verordening, zijn uitgevaardigd:

do drie Koninklijke besluiten van 30 Maar

1917 nos. 69, 70 en 71, opgenomen in Ind. Stb. no. 441 (bepalingen nopens de sanienstelling van den Volksraad, de eerste periodieke aftreding der leden, de aanspraken der leden op vergoeding wegens reis- en verblijfcosten en op zittinggeld, alsmede nopens de benoeming van de leden), in Ind. Stb. no. 442 (bepalingen betreffende de verkiezing van de leden van den Volksraad: do overlegging en het onderzoek van de geloofsbricven, alsmede omtrent de beslissing van geschillen, welke nangaande die geloofsbricven of de verkiezing rijzen) en in Ind. Stb. no. 443

(Reglement van Orde voor de vergaderingen van den Raad te benoemen leden in. Hij, die door den Volksraad); Landvoogd benoemd is, geeft binnen vier weken na

het Kon. besluit van 10 April 1917 no. 68 (Ind. den ontvangst van het bericht zijner benoeming a an Stb. no. 444), regelende de bezoldiging van den den Gouv. Generaal kennis of hij die benoeming Voorzitter van den Volksraad, en aanneemt, en wordt geacht haar niet aan te nemen als

de ordonnantie van 5 September 1917 (Ind. . Stb. hij dien termijn zonder kennisgeving laat no. 545), regelende de bezoldiging van den Secretaris voorbijgaan. Wanneer de plaats van een benoemd van den Volksraad en het overige bij dien raad lid, niet zijnde de voorzitter, in den Volksraad aangestelde personeel. openvalt, wordt daarvan door of van wege den Gouv.

Het Kon. besluit van 30 Maart 1917 no. 69 (Ind. Generaal mededeling gedaan aan den Raad van Stb. no. 441) is gewijzigd bij dat van 11 October 1920 N.I., die binnen twee maanden na ontvangst der

no. 59 (Ind. Stb. no. 776) en het Kon. besluit van 30 mededeling de gevorderde aanbeveling indient.

Ma art 1917 no. 71 (Ind. Stb. no. 443) bij dat van 25 b. Kon. besluit van 30 Maart. 1917 no. 70 (Ind. Juni 1918 no. 21 (Ind. Stb. no. 448), terwijl de ord. Stb. no. 442). Dit Kon. besluit wordt krachtens art. 2 van 8 Sept. 1917 (Ind. Stb. no. 545) wijziging der hieronder te noemen Stem-kantoor-ordonnantie in Indische ordonnances en besluiten aangeduid met onderging by die van 21 April 1920 (Ind.. Stb. no. den naam: Volksraad- Kiesverordening.

De wet van 16 Dec. 1916 en de Kon. besluiten van Verkiezing van leden van den Volksraad. Hierbij 30 Ma art 1917 traden krachtens het Kon. besluit* van geldt het z.g. cvenredighedsstelsel, volgens 10 April 1917 (Ned. Stb. no. 280, Ind. Stb. no. 445) in hetwelk de verkiezing van een candidaat niet wordt working op 1 Augustus 1917. bepaald door de bloote meerderheid van stemmen (meerderheidsstelsel), maar door het bereiken van

De inhoud der in do bovenvermelde algemene het z.g. kiesquotient. Dit kies - quotient is voor de verordeningen vervatte regelingen komt in hoofd- zaak op het volgende neer. candidaten voor den Volksraad het getal, verkregen

a. Kon. besluit van 30 Maart 1917 no. 69 (Ind. Stb. door het totaal aantal der ingevulde stembrieven te no. 44). deelen door het aantal te vervullen plaatsen,

Samenstelling van den Volksraad. Volgens ge- vermeerderd met een, en het quotient te verhoogen noemd Kon. besluit bestond de Volksraad met in- tot het on- middellijk daarboven liggend getal.

begrip van den Voorzitter uit 39 leden, waarvan 19 De verkiezing der tot de Europeanen en Vreemde benoemd door den Gouv. Generaal en 19 geko- zen Oosterlingen behorende leden van den Volksraad

door de leden der gewestelijke en plaatselijke raden, en die van de tot de Inlanders behorende leden van de benoemden moesten 5 Inlanders zijn en 14 hebben ieder afzonderlijk plaats. Als de tijd der

Europeanen en Vreemde Oosterlingen; van de periodieke verkiezing is aange- wezen de derde gekozenen moesten 10 Inlanders zijn en 9 Europeanen Dinsdag in de maand November. Op den dag der

en Vreemde Oosterlingen. Bij het Kon. besluit van 11 verkiezing worden in elk gewest, waar gewestelijke Oct. 1920 no. 59 (Ind. Stb. no. 776) werden die cijfers en plaatselijke raden zijn in- gesteld, ten kantore van

gewijzigd als volgt: totaal -aantal leden 49, waarvan het hoofd van gewes- telijk bestuur opgaven van 24 benoemd door den Gouv. Generaal en 24 gekozen candidaten ingedieixl, welke door minstens tien

door de leden der meervermelde raden; van de kiezers onderteekent moeten zijn. De opgaven benoemden moeten 8 behooren tot de Inlanders en 16 worden door het hoofd van gew. best, gezonden aan

tot de Europeanen eh Vreemde Oosterlingen, van de den voorzitter van het stemkantoor, dat te Batavia is gekozenen 12 tot de Inlanders en 12 tot de Euro- gevestigd en waarvan de leden (vijf in getal),

peanen en Vreemde Oosterlingen. De laatste cijfers evenals tie plaatservangende leden (drie in getal) golden reeds bij de benoeming en verkie- zing van wor- ch-n benoemd (voor den tijd van drie jaren) en

leden van den Volksraad voor de drie- jarige periode, ont- slagen door den Gouv.-Generaal, die uit de leden ook den Voorzitter en den plaatservangenden

voorzitter aanwijst. Het stemkantoor stelt uit die opgaven candidatenlijsten samen en inaakt van zijne

van Mei in het derde jaar na dat, waarin de Raad zijne handelingen een proccs-verbaal op, waarvan iedere eerste zitting houdt. kiezer een afdruc ontvangt. Binnen dertig dagen na

Aanspraken der leden van den Volksraad op de shting der lijst heeft over de daarop vergoeding wegens reis- en verblijfkosten en op voorkomende personen eenc stemming plaats op een

zittinggeld. De leden van den Volksraad hebben voor door den Gouv. Generaal bepaalden dag. De leden

hunne reizen ter bijwoning van vergade- ringen van der hoogergenoemde raden vormen te zamen 66n

den Raad of van commission uit den Raad aanspraak kieslichaam, maar komen tot het uitbrengen van op tegemoetkoming voor reis- en verblijfkosten op hunne stein raadsgewijz in vergadring bijeen. Na

den voet van de ter zake voor Europeesche burgerlijke afloop der stemming worden de ingeleverde landsdienaren geldende bepalingen en worden stembrieven in een vrczegeld pak door een door het

ongeacht hun rang of betrekking grangschikt in de lc hoofd van gew. best, aangewezen landsdienaar over- klasse van reizigers in die bepalingen vermeld. Bij gebracht aan den voorzitter van het stemkantoor. Op

wijze van zittinggeld gniciten zij voorts een bedrag den tweeden werkdag na den dag, waarop alle van / 20 voor c ken dag, waarop zij een of meer pakken met stem brie ven zijn onlvangcen, .wordt de

vergaderingen van den Raad of van afdelingen en uitslag der stem mi ng in een ojenbarc zitting van commission uit den Raad hebben bijgewoond. het stemkantoor vastgesteld. Daar- toe worden de

Benoeming der leden van den Volksraad. Uiterlijk stnmbrieven, na eerst dooreen - gemengd en 殀ric maanden v66r het tijdstip der periodieke genummerd te zijn, naar de volgorde

afreding dient de Raad van N.-I. de aanbevelingen voor de door den Gouv. Gene- ,

der nummers goopend door den voorzitter van het stemkantoor, die na de opening van iederen stem brief overhiid den naam van den eersten daarop geplaatsten candidaat voorleest. Iedere st cm brief geldd als eene stem voor dien candidaat on is deze door het bereiken van het kiesquotient gekozen, dan gekelt het stembiljet als cone stem voor den volgen den daarop geplaatsten candidaat, die het kiesquotient nog niet heeft bereikt. De Voorzitter maakt den uitslag der verkiezing bekend en de gekozone ontvangt onovervrijld van hem een afschrift van het proces-verbaal, waar- uit zijne verkiezing blijkt, welk afschrift hem tot geloofsbrief strekt. Als hij niet binnen vier woken na de ontvangst van dat afschrift aan den voorzitter van het stemkantoor kennis geeft dat hij de verkiezing aanneemt wordt hij geacht haar niet aan te nemen.

Ovcrlegging en onderzoek der geloofs brie ven alsmede beslissing van geschillen, welke aan- gaande die geloofs brie ven of de verkiezing rijzen. Dit onderzoek en deze beslissing zijn opgedragen aan den Volksraad. De gekozone moet zijn geloofs brief binnen drie maanden na de dagtcc- kening daarvan inzenden bij den Volksraad. In afwachting van de opening van de eerste zitting van den Volksraad geschiedt die inzen- ding bij den Gouv. Generaal. Is de geloofsbrief niet binnen den gestelden termijn ingezonden, dan wordt de plaats geacht op nieuw te zijn opnegevalen. Verklaart de Volksraad eene stem- ming in een of meer raadsgebieden ongeldig, dan geschiedt binnen dertig dagen in die raadsge- bieden een nieuwe stemming en wordt de uitslag der verkiezing opnieuw vastgesteld. Be- shiit de Volksraad tot niet-toelating van een of nicer der gekozenen wegen de onjuistheid van cle vaststelling door het stemkantoor van den uitslag tier verkiezing, dan wordt de uitslag door het stemkantoor opnieuw vastgesteld, inct inachtneijing der beslissing van den Volksraad.

r. Jm. besluit van 30 Maart 1917 no. 71 (Ind. St b. no. 443). De regeling der werkzaamheden, van den Volksraad, nedergelcugd in het Regle- nieut van Orde voor de vergaderingen van dat college, heeft veel ovcrenkomst met die van <<*) jjarlemeit in den cigenlijken zin.

De Voorzitter leidt de vergaderingen, hand- liaaft de onle on zorgt voor de naleving van het van Orde on cle door den Raad genomen besluiten. Hij benoemt de leden der uit den J{aa(1 lc vorinen commissie, in de eerste plaats di. der commissie tot onderzoek van de geloofs- brieven der gekozen leden. Alct twee door den Raad in de eerste gewone zitting van elk jaar aan te wijzen leden vormt hij een commissie vo<rt de fiiuHhoiulelijke aangelegenheden.

De Raad verdeelt zich in de eerste gewone zitting van elk jaar bij loting in drie afdeelingen, waarin alle onderwerpen, waarover de Gouv. Generaal lust oordeel »an <len Raad heeft ge- vraagd, worden onderzocht voordat daarover in het openbaar beraadslangd wordt. De voorzitter <ctlt alle onderwerpen aan de orde in de Nederlandsche taal en, zooals de bepaling oor- spronklik luiidde, mocht ook bij de beraad- filaging alleen die taal worden gebezigd. Bij het K(m. besluit van 25 Juni 1918 no. 21 (Ind. Stb. no. 448) is die bepaling echter gewijzigd in dezen z : n, dat het aan de leden vrijstaat zich van de Maleische taal to bedienen. De voorzitter en

plaatsvcrvangenco voorzitters leiden ieder de beraadslagingen in eene dier afdeelingen. Iedere afdeeling benoemt voor elk in die afdeeling te onderzoeken onderwerp een rapporteur on de drie rapporteurs vormen te zamen eene com- missie van rapporteurs. Ieder lid kan, mits in de afdeeling tegenwoordig zijndo, schriftelijke en onderteckende nota's inlcveren, volkc door den rapporteur in de commissie van rapporteurs worden overgebracht. Van het in de afdeelingen vcrhandeldo maakt de commissie van rapporteurs een verslag op, dat, na te zijn gedrukt, aan de leden rondgedeeld on aan den Gouv. Gcneraal en diens gemachtigden toegezonden wordt. De Gouv. Gcneraal kan dat verslag schriftelijk beantwoorden of namens hem door zijne gemachtigden doen beantwoorden on nadat dit is ge- schied of gebleken is dat zoodanig antwoord niet is te verwachten, wordt de dag voor de open- bare beraadslaging door den voorzitter bopaakl.

Nadat de Volksraad zyn oordeel heeft uitge- sproken wordt dit zoo spoedig mogelijk ter kennis van den Gouv.-Generaal gebracht.

Voorstellen om gebruik te maken van de bevoegdheid aan den Volksraad verleerd om de belangen van Ned.-Indie en zijne ingezetenen voor te staan bij den Koning, de Staten Gcneraal en den Gouv. Gcneraal kunnen uitgaan zoowel . van den voorzitter als van een of meer andere leden : De Raad bepaalt of zulk een voorstel al of niet in behandeling zal worden genomen en, zoo ja, of het eerst in de afdeelingen zal worden onderzocht of niet. Het onderzoek in de afdeelingen en de daarop te volgen beraadslagingen hebben op de gewone wijze plaats ; alleen kunnen de voorstellers desgewenscht hot verslag tier commissie van rapporteurs schriftelijk beant- woorden. De voorstellen of adressen, waartoe de Raad besloten heeft, worden degenen, tot wien zij gericht zijn, schriftelijk aangeboden.

Amcndementen en sub-amendementen moeten door minstens drie leden worden voorgesteld of ondoorsteund.

d. Kon. besluit van 10 April 1917 no. 68 (Ind. Stb. no. 444). De bezoldiging van den Voorzitter van den Volksraad is licrbij vastgesteld op / 25.000 *s jaars.

e. Ordonnantie van 8 Sept. 1917 (Ind. Stb. no. 54§). De bezoldiging van den secretaris*van den Volksraad, hierbij bepaald op / 800 — / 1000 *8 maands, word bij de ord. van 21 April 1920 (Ind. Stb. no. 312) vastgesteld op / 1000 — j 1200 *\$ maands. Blijkens Jaatstgenoemdo or- donnantie krijgt de ndjunct-secretaris / 600 — / 800's maands. Op het overige personeel bene- den den rang van secretaris en boven dien van klerk is over het algemeen toepasselijk ver- kltard de algemeene rgeling opgenomen in art. 1 § 4 van het besluit van 2 Jan. 1913 no. 40 (Ind. Stb. no. 3), terwijn voor het loon der klerken en inlandsche beamtben eene af- zonderlijke rgeling is vastgesteld.

C. *Verderc op den Volksraad belrekking heb- bende bepalingen.*

Dczc bepalingen zijn:
de orilonnantie van 8 Sept. . 1917 (Ind. Stb. no. 546), rgelcnde de werkzaamheden van het stemkantoor voor de verkiezing van leden van den Volksraad (Stemkantoor-ordonnantie);

de ordonnantie van 8 Sept. 1917 (Ind. Stb. no. 547) houdende eene nadrc aanvulling der

Localeraden-ordonnantie, krachtens welke eenige bepalingen van laatstbedoelde verordening niet van toepassing zijn op de stemming voor de verkiezing van leden van den Volksraad;

het besluit van den Gouv. Generaal van 5 Sept. 1917 n° 1 (Ind. Stb. no. 548), waarbij vooreerst is bepaald dat de sterkte voor het bij den Volksraad aangesteld personeel beneden den rang van secretaris wordt geregeld in verband met de daarvoor jaarlijks bij de begroting toegeslahe fondsen, terwijl daarbij verder ter uitvoering vansomniigevoorschrijftender Volksraad-Kiesverordening (Ind. Stb. 1917 no. 442) modellen zijn vastgesteld voor verschillende der bij de Kiesverordening voorgeschreven stukken (opgaven en lijsten van candidaten voor den Volksraad, oproeping der leden van gewestelijke en plaatselijke raden, voor de stering, stembrieven, processen-verbaal) en de zittingen van het steni-kantoor en eindelijk daarbij bepaald is op welke wijze de in verschillende gevallen voorgeschreven verzegeling van pakken met stukken (opgaven van candidaten; stembrieven) moet plaats hebben;

het, besluit van den Gouv. Generaal van 16 Jan. 1918 no. 36 (Bijblad. Op het Staatsbl. van N.-L. no. 8905), waarbij de Voorzitter van den Volksraad is geachtigd, wanneer bij zulks noodig mocht achten dienstreizen te ondernemen ter kosten van den lande; L-het besluit van den Gouv. Generaal van 12 April 1918 no. 59 (Ind. Stb. no. 194), bepalende dat, aan landsdienaren, (He lid zijn van den Volksraad, doo: den Gouv. Generaal verlof, wegens gewichtige redenen kan worden verlcend tot- bijwoning der vergaderingen van dien Raad, voor zoover zij niet behooren tot het personeel der rechterlijke macht, en dat door hen voor den geheelen duur van zulk een verlof voile bezoldiging wordt genoten;

het besluit van den Gouv. Generaal van 20 Sept. 1918 no. 38 (Bijblad op het Staatsbl. van N.-L. no. 9075), waarbij machtiging is verlcend om aan de leden van den Volksraad bij reizen met de Staatsspoor- en treinwegen tot liet in- stellen van plaatselijke onderzoekingen vvoor voor rekening van den lande toe te staan;

het Kon. besluit van 24 Mei 1919 no. 43 (Ind. Stb. n(T. 545), waarbij aan de leden van den Volksraad een forum privilegium is toegekend, door hen op te nemen onder de personen, be- doeld bij art. 165 van het Reglement op de Rechterlijke Organisatie.

II. GESCHIEDENIS EN TOELICHTING DER OP DEN VOLKSRAAD BETREKKING HEJBENDE BEPALINGEN.

A. Geschiedenis.

Reeds langen tijd voordat de Volksraad in het leven word geroepen was de wenschelijkheid gebleken om de niet-anifelijkp demcjitcn onder de ingezetenen van Ned.-Indie, die van de deelneming aan bestuur-en wetgeving van het land geheel waren uitgesloten, niet langer van He bemoeienis daarmede verstoken te laten, maar van hunne kennis^eri erva/ing in liet belang .der publieke zaak pa] 句 te trek ken.

Aanvankelijk Bcheen dit het best (e kunnen •geschieden door in den Raad van N.-L., met uitbreiding yan het aantal Jedcn, eenige particu- lieren op te nemen, en twee pogingen zijn dan ook in die richting aangewend, de eerste door ■

den Minister van Dedcin in 1893, do tweede door den Minister Fock in 1907. Icdcr hunner diendo con wetsontwerp in tot wijziging van hot Regcorings reglment, strekkende om den Raad van N.-L. aan to vullen inet eenige buitenge- wone leden, die in zekere gevallen aan de werk- zaamheden van het college zouden (lelcincien en dan gelyke bevoegdheden zouden hebben als de gewone leden.

Het ontwerp-Van Dedem (Hand, der St. Gen. 1893/94, Bijl. no. 104), dat niet zeer vor ging —de benocming van particulieren tot buitenge- wone Raadsleden yas o.a. niet gebiedend daarbij voorgesebreven, naar facultatief gclaten — en dat daarom velen telcurgsteld had, kwam inge- volgde ontbinding der Tweede Kamcx* in 1 894 t? vervallen voordat er nog een voorloopig verslag' over was uitgebracht.

Het ontwerp Fock tot wijziging van het Reg. RcgI. (Hand, der St. Gen. 1906/07.)?^!. no. 180) hing nauw samen met een teglyk ingehend en in eene zelfde Memorie van Toeliecling be han- deld ontwerp tot wijziging der Indische Conipta- biliteitswet, dat voornamelijk strekte om de rechts persoon l i j kheid van Ned.-Indie bo ven alien twijfel te verheffen, maar tevens om, ook in verbancl daarmede, eenige regelingen op financieel gebied te treffen, en onder die regelingen be- vond er zich eene, welke door de Tweefde Kamer, toen zij in 1909, na liet aft reden van den Minister Fock, haar voorloopig Ayrslag uitbracht (Hand. def St., G.; * 1908/09, Bijl. no. 43), cnstemming ten eerste we rd a f g e k c u r d. Ja b (i>vrcl toch eene aanzienlijke beperking beoogd van den gewichtig- sten arbeid van het college op koloniaal gebied, van zijne bemoeienis n. j. met de jaarlijksch¹ l. < - grooting van Nec.)-J)die. Vooral bij de belum deling dier begrooting in Indici zelf had zich (ii. - behoefte aan med ewer king van nog andere dan ambtelijke elementen doen gevoelcn, daar hd huishouden van den Staal. Dij die gek. genli< i<l in al zijne onderdelen ter sprake konit en ve< - ; -

* zijdigde voorlich izing daarbij dus wel het nji).-t kan worden gemist. In Jiot ontwerp-Van X)c<b in was dan ook deelnc-ming van de buitengev<in< : leden van den Raad van N.-L. aan de ling der begrooting gebiedend voorgeschntven, n niet, zooals waar liet 's Raads andere werkzaam- heden gold, aan de beslissing van den Gouv. (overgelaten. Naar velcr oordeel dien(l(: verder te worden gegann ca inoest de Indisclie- begrooting niet Jan ger in Nederland word⁷ 7 vastgesteld, maar in Indie, om verv olgens l < ■ worden onderworpen aan de goedkeuring van dan Nederlandschen wetgever. Daar hij sleeltt een klein gedeelte van zijn tijd aan de Indischo zaken kon wijden en hem ve, elad db noodige fjeennis om ze grondig te beoordeelen ontbrak, kon toch, naar men meende, aan dien wlcgever de geschiktJicid om in de bijzonderheden van liet budget door te clrhgen niet ten voile worden toegekend en zijne taak behoorde daarom prclrt te Yorden tot het uitoefencn van toezicht op de naleving der voor het be he er van do kolo- nie geldende bcginselen. Overeenkomstig deze laatste zcndswijze nu had de Minister Fock in zijn ontwerp tot wijziging der Com pt. wet de bepaling opgen omen dat elk der vier hoof<^/ stukken, waarin de Indische begrooting .evensals v66r dcn, vcrdeeld zqu zijn* instede van iir Nederland by(Jo wet-, z)OU worden vastgesteld. in

Indie bij cenc ordonnantie, die, om te kunnen - werken, zetenen benoemd, dan wei door de ingezetenen bij de wet meest worden goedgekeurd. Alleen ingevalverkozen zouden worden ; andern vorwachten de ordonnantien betreffende een of nicher hoofdstukkenook van cene hervorming van den Raad van N.-I. in der begrooting niet op het voorgeschreven tijdstipdien zin geen heil, omdat de Raad een adviserend geroed waren - en indien de Minister of de Statencollege was, op welks behoud als zoodanig veel prijs Generaal zich dftarmede niet konden vrecnigen zoutc stellen en dat cen twee ; slachting karakter zou de vaststelling dier hoofdstukken kunnen geschiedenverkrigen, indien het ook als vertegenwoordigend bij de wet. De Tweede Kamer zou dus elk dierlichaam dienst ; fnoesC docn. Orw die reden cn om hoofdstukken moeten goedkeuren of verwerpenvoorts in werkelijkheid de ont-wikkeling der kolonie zonder daarin verandering *e kunnen brengen cn te bevorderen in de richting van zelfbestuur, waarop daargelaten nog of daarin cene verkorting was gelegenook de Minister Fock bHjkens 'ijne toelichting van het recht van amendement * volgens sommigenbedacht was geweest, werd het van die zijde ook van dat van initiatief. — kon de Kamer zich bijwenschelijk gcacht de ingezetenen te doen zoodanige inkrimping van hare bevoegd- heid nietvertegenwoordigen door een afzonderlijk college, nederleggen, aangezien doze haar on- verdiend enbestaande uit. van de Rcgccring onafhankelijke onraadzaam voorkwam. Overdiend daar zij hare taakniannen, zoowel Nederlanders als Inlanders en ten aanzien, der kolonien ■ steeds naar behooren had Vreemde Ooster- lingen. De beide laatste categorieen vervuld, ja dikwijls een heilzamen invloed op den gang van inge- zeteneu werden pitdrukkelijk vermeld, der zaken in . Indie had uitgeoefend, en ongewenschtomdat zij volgens hc& ontwerp on ziedaar- cngomdat de achteruitgang in de beekenis, van het Parle-andre grief daartegen — geen lid van den Raad van jnent, cn jn het bijzonder van de Tweede Kamer,:N.-I., gewoon of buitengewoon, konden zijn. Voor gepaard zou gaan met cene bedenkelijke ver-laatsbedoelc leden toch gold volgens dat ontwerp, jneerdering der inacht van de Indie beheer- ; schndevenals voor de eerstbedoelde, het, yersicchte, dat zij bureaucratie, van de Indische Rcgccring (namelijk, die Nederlanders moesten zijn en de bepalingcr op. een veel belangrijker aandeel in de ■ totstandkomingNederlandschap kenden. aan Inlanders cn Vreemde der Indighe begrooting zou > krijgen, zoowel als van Oosterlingen die .hoedanigheid niet toe. den Minister van Kolo- 1 nien, wiens invloed te* dien

aanzien zc,ker niet zou verminderen, waar bij de De Minister Idcnburg, die den Heer Fock had samenstelling der , begrooting natuurlijk met zijneyervangen- en diens voorstellen. had gchand- Jiaafd, inziclicten rc- kening zou worden gehouden. Wel zou niettegenstaande hi), zooals zijn opvolger later volgens ' het on twerp tot wijziging van het Reg. regie mededeelc, ernstige bezwaren daartegen had, ment <>nk door anderen dan de meende naar aanleiding van het Voort. verslag der Regeeringsambtenaren aan elcien begrotingsarbeid in Kamer met de Indische Rcgccring in nader overleg te Indie worden deel- grimmicn. in a rJt maakte weinigmosten treden en in dit stadium verkeerde de zaak versclul, daar (nog, toen in zijne plants de * Heer de Waal Malcfijt

aan «len Kaad van N.I. als buitengewone i Jcilenals Minister .optrad- JHjkens de Meinoric van toe te voegen particulieren, cvenals de bonocnidAntwoord, welke doze staatsman in Oct. 1911 op het- zouden worden door de Kroon op» aanbeveling van den, Kamervershij uitbracht (Hand, der St. G. 1911/12^ .Gouv. Generaal, Ti ; i overleg met den Rand. Bijl. no. 31), decide hij de daarin to berde gebrachte

Wat nu laatsbedoelc ontwerp betreft, dit j h ; id inbe ; denkingen en van de ontwerponcheni lwc du Kamer slechts op 66n j)unt nageioeg • al/i incnc" Fock handhaafde hij dan ook alleen dat tOJe iustemming kunnen vinden, n.l. voor ; zooveel (iaarbijwijziging der Com pt. wet, na- da.aruit de be> was voorgeschreven openbaarheid van <li<palingen te hebben gelicht, die aanstoot hadden vcigatcringfii van den Raad van N.-I., Aavaaran <!(•gegeven. In Alart 1912 kwam- bij de mondeling buiten'nwone leden zouden deel- JKOIKH. J><- ^ClHbchandeling van dat ontwerp (Hand, der §t. G.)mhouding toch, welke bij de > bt-)an<rling van a I1911/12 2e Kr. bl. 1881-1920) het ^enkbeeld pin een les wat het staatsbestuur ' rankt(* in I nd it- w<-r<l inafzonderlijk orgaan tot vev^egenwoor- digiiii' der acht genomen, was ook al Jang v< l<-n een doom iningezetenen van .Ned.-Indic in het leven te roepen het oog. Op open baar- In'id <!* r vcrgmleijingen vanop nicuw tr sprake, ook in verband met de vraag of, den Raad van N.-L., was <ian ook mrrls jncer in ale nzoolang zulk ecu orgaan ontrak, Ned.-Indic wel aangedrongen cn het word tuijcd cen gebr<rl< gcachtgcacht kon worden rechtspersoonlijkheid to bezitten. van het ont- wci)-\an Dccdin, dat het die openbaarheid het bleek toen dat bij het Departement van Kolonien Jiict verzekerde. Voor l<et overige worden echtcreeds cene wetsvoorcractit tot verwezenlyking van tegeji het ontwerp-Fock jneerdere bedenkingen aan-bedoelc denkbeeld in bewerking was cn in Juli 1913 gevoerd, waarvan do voornajnstc wcl was dat het antwoord dan ook cen voorstel aanhangig . gemaakt tot de ingezetenen van Ncd.-Indii gecncrlei invloedannulling van het Reg. Regloment met- eenc recks toekende op de keuze der personen, die toch in zekrenbcpulingen, betrekking hebbendo op een nicuw in te zin gaeht konden worden hen te vertegenwoordigen.stellen lichaam, dat cen vertegen- woordigend Terwijl dit, bezwaar vrij , a J gem cen word gedeeld.karakter zou <Iragen en don naam „Koloniale waren de gevoclcns (! ven wcl vcrdcekl omtrent doRaad*'. zou vocren. Met dit voorstel ging gepaard wijzo, waaroj) daaraan moest -worden tugcinoctenatwaede, s trek kendo om in de Co in pt. wet do gekomen. Een deel (ier Kamerleden wikle wclwijzigingen aan te brengen, ver- eisch inct het wpg vasthouden aan het denkbeeld der uitbreiding van (Unop do cleolnoining van het nieuwe college aan de Raad van ,N.-I. met buitengewone leden, mits dezcvaststelling der begrooting ven - Ned.-Indie (Hand, .op * voordracht of aanbeveling van bepaakt aan te " der St- G. 1912/13 Bijl. no. 344). •• -v I , wijzen ingezetenen of vrecnigenen vnn inge-

Doze voorstedlen - hadden hetzelfde lot als hunno voorgangers. Er was door de Tweede

Kamer nog geen verslag over uitgebracht, toen de Minister, van wien zij waren uitgegaan, moest aftreden, en zijn opvolger, de Heer Pleijte, kon zich niet in alien deelc er niede verconigen. Dit gaf hem aanleiding om, terwijl hij het ontwerp betreffende de Com pt. wet behoudens eenige geringe wijzigingen handhaafde, een nieuw ont- werp betreffende het Reg. Regie meen in te dienen, hetwelk, ofschoon in strekking met het vorige overcenkomende, in de onderdelen niet onbelangrijk afw-kingen vertoonde. De schrif- telijke gedachtenwisseling tusschen den Minister en de Tweede Kamer over de nieuwe on- wcrpen had nog plaats in lietzelfde jaar 1915, waarin zij waren ingediend, in den loop van 1916 volgden de mondelinge beraadslagingen in de Tweede en de behandeling in de Eerste Kamer en in December van dat jaar werden de aanhangige regelingen beide op denzelfden dag tot wet ver- heven. Zij vormen de reeds genoemde wet van 16 Dec. 1916 (Ned. Stb. van 1916 no. 535, Ind. Stb. van 1917 no. 114) tot wijziging van het Reg. regiment en de wet van denzelfden datum (Ned. Stb. van 1916 no. 536, Ind. Stb. van 1917 no. 115) tot wijziging der Compt. wet. Ingevolg de behandeling in het Parlement onderging het ministrieel ontwerp van laatsbedochde wet geen wijziging van belang en bleef dat van eerst- genoemde wet wat de hoofdzaken betreft nage- noeg onaangetast. (Handel, der St. G. 1914/15. Bijl. no. 61 en 365; 1915/16 Bijl. no. 54; 2e Kr. Bl. 20-110 en 198 en le Kr. Bl. 64-67 en 107-134).

B. Toelichting.

Tot toelichting van de verschillende op den Volksraad betrekking hebbende bepalingen valt het volgen de op te merken.

De wetsartikelen, welke die bepalingen bevatten, zijn, zooals het ontwerp-Pleijte aangaf, aan het eind van het Reg. reglement geplaatst en samengevat in een loe boofdstuk daarvan, getiteld „Van den Volksraad“. Het ontwerp- de Waal Malefijt had daaraan eenc plaats willen geven in het eerste hoofdstuk van het Reglement (Van de samenstelling der Regeering van Ned. Indie) en in de Tweede Kamer were! opgemerkt dat die bepalingen het meest thuis hoorden achter het tweede hoofdstuk (Van de bevoegd- heden en de plichten der Regeering van Indie). Met eene andre plaatsing dan de door den Heer Pleijte voorgestelde zou echter eene vernummering van tai van artikelen van het Reglement gepaard inoeten gaan, welke, naar de Minister vreesde, grooten last zou veroorzaken.

Tegen den naam „Koloniale Raad-“ die aanvankelijk aan het nieuwe staatscollege was toegedacht, word in de Tweede Kamer het bezwaar aangevoerd dat hij beter zou passen ' bij een college, dat den Minister van Kolonien van ad vies moest dienen, clan bij een dat een ver- tegenwoordigend karakter droeg, en op voor- stel van den Minister Pleijte is toen de naam „Volksraad“ gekozen, al schein ook dezic het karakter van het college niet geheel juist wecr te geven, omdat dit niet door het volk zou gekozen worden en slechts beperkte bevoegdheid be- zittingen zou.

Omtrent het aan het nieuwe lichaam toe te kennen karakter kon na al wat 'daarover reeds was te doen geweest moeilijk twijfel bestaan. De Volksraad moest zijn een vertegenwoordigend

lichaam, zooals dan ook uitdrukkelijk is gecon- stateerd in de consiclerans der. wet, welck overcenkoint met die in het ontwerp-Pleijte, dat hierin wederom in hoofdzaak overcenstemt met hot vorig ontwerp. In dat nieuwe staats- lichamin zouden volgens de toelichting op de ministricelo ontwerpen de verschillende bevol- kingsgroepen en belangen der kolonie vertegen- woordigd moeten zijn. Tevens stond echter vast dat (lit vertegenwoordigend lichaam onmogelijk zou kunnen zijn eene volksvertegenwoordiging in Westorschen zin. Zoowel in zijn. samenstelling als in zijn werkring en rechten en bevoegdheden zou hot daarvan aanni?rkelijk moeten ver- schillen. De moeilijkheid om een orgam met representa- tief karakter op te bouwen was, zooals door beide Ministers is uiteengezet in de toelichting op hunne ontwerpen, gelegen in de bonte di- gewikkelde samenstelling der Indische maat- schappij, die uit meerdere in aantal en ontwik- keling zeer verschillende groepen bestaat, wier behoeften en belangen evenals die van de elemen- ten, waaruit zij gevormd zijn, dikwijls zeer uit- eenloopen, ja sonis tegen elkaar indruischen. De verspreiding der bevolking over ver uiteenliggen- de gebiedsdeelen, waartusschen geen maatschap- pelijk band bestaat en geen niaatschappelijk ver- keer plaats heeft, maakt zelfs dat vaak alle gemenschap van belangen wordt gemist. Een centraal orgaan, waarin de talrijk bevolkings- kringen van gansch Indie vertegenwoordigd zouden zijni door afgevaardigden uit elks eigen midden word dan ook voor afzienbaren tijd nog ondenkbaar geacht. Intusschen moest zooveel mogelijk ook voor hen worden gezorgd, die geen eigen vertegenwoordiging konden hebben, en daarom zou het college voor een deci moeten bestaan uit leden, die op andere wijze dan door verkiezing waren aangewezen en van wie v(r- wacht kon worden dat zij bij uitstek gescliikt waren om op te komen voor belangen en l)(- hoefden, waarmede anders wellicht geen of niet voldoende rkening zou worden gelioiHcu. Beide Ministers wilden daarom een deel van <1; leden doen benoemen door den Gouv. Generaal, maar terwijl volgens den Heer de Waal Malefijt de benoemde leden grootenleels ambtenaren moesten zijn, op grond dat aan l(<zn de behartiging van de belangen der Inlan(lH(jh<- hevolking het best zou zijn toevertrouwd, vond (lc Minister Pleijte daaroe geen reden. Ook acilte hij liet niet raadzaam om, zooals zijn voor<<a)gcr mc(lc had voorgestekl, den Vice-president en de leden van den Raad van N.-J. ambtshalvc zit- ting in den Koloninlen Raad te doen nemen. Het aftal leden van den Jaad dat zijn voor- g an ger op 29 bepnald had, wenscht hij vastge- steld te zien op 39. In beide gevallen was onder het aantal leden begrepen de Voorzitter, als hoedanig volgens het ontwerp-de Waal Malefijt zou optreden de Vice- president van den Raad van N.-1. Volgens het ontwerp-Pleijte zou de Voorzitter worden benoemd door de Kroon en zou van de 38 andere leden de helft door den Gouv. Generaal benocnxl en de andere helft door de ingezetenen gekozen worden. Van de benoemde leden zou een bepaald aantal tot de Inlanders moeten behooren. Deze bepalingen werden gewijzigd in dien zin dat veranclering in het totaal aantal leden van den Volksraad en in de verhouding van het aantal door de ingezetenen

gekoznen tot dat der door den Gouv. Gencraal benoemen mogelijk was zijn zonder telkens het Reg. regiment te wuzigen, terwijl ook gezogd werd dat ten aantal voor vermeerdering vat- bare plaatsen in het college, zooval onder de be- noemde als onder de gekozen leden, voor Inlanders bestend zouden blijven. De Gouv. Gencraal zou tot de benoeming der door hem aan te wijzen leden eerst overgaan, nadat de verkie- zingen der overige leden \mren afgehoopen en hij zou zoodoende in de gelegenheid zijn om in de vertegenwoordiging te voorzien van bclangen, die gebleken waren anders niet of niet behoorlijk vertegenwoordigd te zullen worden. Zooals bo ven ver meld werd is het aantal leden van den Volksraad, dat in 1917 op het minimum van 39 was vastgesteld, in 1920 tot 49 vermeerderd.

Een ander punt van belang was de regeling der verkiezingen voor den Volksraad. Algemeen werd ingezien dat van rechtstreeksche verkiezingen door de ingezetenen geen sprake kon zijn, maar het was niet gemakkelijk aan te geven op welke wijze zij dan in staat gesteld zouden worden aan de samenstelling van den Volksraad deel te nemen. Bij gebreke van iets beters werd de door den Minister voorgestelde regeling aan- vaard, volgens welke de leden der bij art. 68b van het Reg. Regiment ingestelde raden als kiezers zouden optreden. Een soort getrapd kiesrec ht dus, maar waardoor aan de belanghebben- den althans eenige invloed op de keuze hunner vertegenwoordigers were! toegekend, een invloed <li(- steeds zou toenemen, daar de leden der gewestelijke en plaatselijke raden bij gestadige voortschrijding der deccntralisatie nicer en meer door rechtstreeksche verkiezingen zouden wor- den gekozen. Eene principieele afwijking van het ontwerp-Pleijte was, dat de daarbij voor- pestchh- verkiezbaarheid van vrouwen tot lid van den Volksraad niet in <lc wet werd opge- nminen ingevolge den heftigen tegenstand, welke dit voorstel in de Tweed. Kamer ontmoette. (■) iisdois om'lat velen betwijfelden of de vrouwen in Indie w<■ I reeds voor de haar toegedachte taak lijkt w.ueji, anderdeels omdat het vraagstuk van het vrouwenkiesrecht destijds juist in Nedcr- laii(l aanhang was en men het ongcignaar dig von<!, dat daaromt rent voor de Koloniceene be- slissing zou worden genomen, vooiaat (lit nog voor liet Moederland was geschied.

Wai <!(bevoegdheid van den Volksraad aan- gaal, het lag in de bedoeling, dat de Raad niet nicer zou zijn dan een adviserend college. Ook werd het niet raadzaam geacht hem eenc zeer omvangrijke tank oje' te dragen, met name zou jij, naar men jncnde, niet geroepen kunnen wor- len tot medewerking aan den dagelijkschen wetgevenden arbeid in de kolonie, daar in dnt geval de veraf wonende leden van gregelddo decluning aan de werkzaamheden zouden zijn uitgesloten en k:(t lidmaatschap van den Volksraad alleen behoorlijk vervuld zou kunnen wor- defi door h< ; n, die geen ander dan de daaraan verbonden bezigheden hadden. Intusschen zou de Volksraad loch gelgcnhd hebben over do nicest ui teen loo pend e onderwerpen het staats-)>st uni' betreffend zijn oordeel te doen kennen bij de behandeling der begrooting, waarover de G<uv. Gencraal volgens de boide niinistericele ontwer)en) verplicht was den Raad te raad- nlc'en, evenmls over het slot der rekening, do

bestemming van het voordeelig en de dekking van het naadeelig slot(lcr rekening en over het aangaan en waarborgen van geldleeningen door don Gouv. Gencraal. Daaraan werd in het ont- werp van den Minister Pleijte toegevoegd, dat de Landvoogd den Volksraad zou kunnen raad- plegen over allo onderwerpen, waarover hij 's Raads oordeel wenscht te vernemen, en dat de Raad het recht zou hebben om de bclangen van Ned.-Indie en zijne ingezetenen voor te staan bij den Koning, de Staten Generaal en den Gouv. Generaal. Door deze laatste be- paling 'ou de Volksraad het in zijne macht hebben uit eigen be- waging den kring zijner bemoeie- nis zoover uit te strekken als hem gcraden zou voorkoinen. Op verlangen der Twede Kamer werd eindelijk de verplicht raadpleging van het college uitgebreid tot de ontwerpen van alge- meenc verordeningen, welke aan de ingezetenen persoonlijke militaire lasten opleggen, en werd bepaald dat de Koning bij algemeene verordo- ning zoodanige raadpleging ook ten aanzien van andere onderwerpen zou kunnen voorschrijven. 'fel ecnigszins in strijd met het adviseerend karakter van den Volksraad is de in de Compt. wet overeenkomstig het voorstel der beide Ministers opgenomen bepaling dat de Gouv. Generaal bij de vaststelling der begrooting, welke voorloopig door hem geschiedt en definitief bij de wet plaats heeft, niet vrij is in zijne beslissing, maar zich moet- houden aan het gevoelen van den Volksraad. Die bepaling bleef dan ook niet onaangevochten, maar werd niettemin ghand- haafd.

Van de rechten, welke eene volksvertegen- wooriging in den eigenlijken zin pleegt uit te oefenen, is aan den Volksraad alleen toegekend het recht om de belangen van het land en van de ingezetenen, die hij vertegenwoordigt, bij de bevoegde autoriteiten voor te staan (recht van petitie). In het Parlement zijn stem men opge- gaan om de rechten van den Raad uit te breiden en hem met name het recht van enquête te ver- lecnen. Daartegen werden echter bezwaren aan- gevoerd zoowel van praktischen als van prin- cipieelen aard. Er werd op gewezen hoezeer de grootc afstanden, do moeilijkheid om getuigen te verkrijgen en zoo meer aan de behoorlijke uitoc^ning van het recht van enquête in den weg zouden staan, terwijl vercler werd aange- voerd dat dit recht naast het recht van interpellatie een mid del is, dat aan eene volksver- tegenwoordelinge ion dienste staat om coxvtrale op de Regccring uit te oefenen, indien zij deze krachten het beginsel dor ininistricele verant woordelijkheid ter verantwoording kan roc* pen, en dat het dus niet zou passen bij een lichtfain, dat, zooals de Volksraad, zoodanige macht niet bezit. Intusschen werd uitdrukkelijk erkend dat de Volksraad, al kon hem het recht van crifutic niet worden toegestaan, toch onge- twijfeld bezit hetgeen de Franschen in onder- scheiding daarvan nocmen lc droit de s.cnqûrir, het recht n.l. om een onderzoek in te stellen zonder gebruikmaking van de chvngmiddelen tot verkrijging van inlichtingcn, waaraan het recht van enquête zijne bijzondere beteekenis ontleent.

III. DE VOLKSRaad IN WERKING.

De Volksraad is gebuisvest in de vroegerc. ambtsxvoning van den Commandant van het

leger in Ned.-Indië, gelcegen in het Hertogspark te Batavia.

Hij word den 18en Mei 1918 plectig gelinstaleerd met eene rede van den Gouv. Generaal, liield den 21en dier maand zijne eerste vergadering en heeft dus thans (Maart 1921) nagenoeg drie jaren bestaan.

In dien tijd is reeds afdoende gebleken van hoe groot belang en nut de instelling van den Volksraad voor Indië moet worden geacht en hoe ongegrond vele van de bezwaren moeten heeten, die tegen het nieuwe staatslichaam, toen het nog in wording was, in het Parlement en de pers zijn ingebracht. Zoo heeft men ten on-rechte gevreesd dat de Raad door de Regeering zou worden tegengewerkt en dat de Gouv. Generaal bij de benoeming van leden van het college meer zou letten op de gezindheid der candidaten tegenover de Regeering dan op de vraag wie het meest geroepen scheen om leemten in de vertegenwoordiging aan te vullen. De Regeering heeft zich steeds beijverd om den Volksraad tot zijn recht te doen komen door hem zooveel mogelijk ter wille te zijn en hem in alle belangrijke vraagstukken, welke zich sedert zijn optreden hebben voorgedaan, te kennen, en algemeen wordt erkend, dat bij de benoeming van Volksraadsleden door den Gouv. Generaal nooit partijdigheid of vooroordeel zich hebben doen gelden. Evenzoo is ijdel gebleken de vrees, dat de verstandhouding tusschen Europeanen en niet-Europeanen, in den Volksraad te wensch en niet overlaten, eene vrees, welke zelfs bij de behandeling van het wetsontwerp tot instelling van den Volksraad in het Parlement het denkbeeld heeft doen opperen om die beide categorieën van leden in afzonderlijke secties te vereenigen en afzonderlijk te doen beraadslagen, en welke voorts er toe schijnt te hebben bijgedragen dat de Inlandsche leden begonnen zijn met een eigen club te vormen. Zeer spoedig was het duidelijk dat het rasverschil geen moeilijkheden zou opleveren en dat de samenwerking der onderscheidende leden niets te wensch en niet overlaten. Het inzicht echter bleek zich zich vergist te hebben — en hun aantal was zooveel in als buiten het Parlement niet gering — die meenden, dat de Volksraad, zoowel door de gebrekkige wijze, waarop hij was samengesteld, als door de beperktheid zijner bevoegdheid en rechten, voorbestemd was om een lichaam te worden van geringe betekenis, zonder kracht en zonder invloed. Het tegen-deel bleek al zeer spoedig. In een der eerste vergaderingen zijner eerste zitting gaf de Volksraad reeds een bewijs van zijn wijsheid om zich te doen gelden door de bovenvermelde wijziging uit te lokken der bepaling van het Regl. van Orde, dat bij de beraadslagingen alleen het Nederlandsch mocht worden gebruikt. Daardoor toch werd aan de zoogenaamde taalquaestie eene andere oplossing gegeven dan die, welke door den Minister van Koloniën, niettegenstaande vele daartegen ook in het Parlement aangevoerde bezwaren, verkozen was. Ook overigens heeft de Volksraad getoond geen ondergeschikte rol te willen spelen. Van den aanvang af is er een groote kracht van hem uitgegaan en dit gevoeld bij de toewijding, ijver en bekwaamheid, waarmede hij zich op de vervulling zijner taak heeft toegelegd, heeft hem een gezag en invloed verschaffd, die alle verwachtingen te boven gingen. In

„het leven geroepen als zuiver adviseerend“ zeide de gemachtigde der Regeering in de vergadering van het college van 2 Dec. 1918 „en „bed odd als een college, met een, althans voor „de naaste toekomst, zeer beperkte taak heeft „de Volksraad zich reeds in het eerste halfjaar „van zijn bestaan een positie weten te verwerfden, welke ver boven den oorspronkelijk „opzet uitgaat.“ Inderdaad heeft de Volksraad zich al dadelijk begeven op een terrein, waarvan een zuiver adviseerend lichaam is uitgesloten. Hij heeft zich n.l. tors ten d geplaatst op het standpunt, dat hij kritiek en toezicht op de Regeering mocht uitoefenen, zooals dat in een Parlement mocht geschieden, en (lit was verklarbaar en kon niet belet worden, omdat de Volksraad eigenlijk geen zuiver adviseerend lichaam was. Met zijn karakter als zodanig strookten niet het gewichtig aandoel, dat hem in de totstandkoming der Indische begroting was toegekend, en liet recht, dat hem was verleend om de belangen van Indië en zijne ingezetenen voor te staan bij den Koning, de Staten-Generaal en den Gouv. Generaal. Bij de behandeling toch van de begroting zoowel als bij het gebruik van een bedoeld recht moest dikwijls beoordeeling en, wanneer men zich er niet mede vereenigen kon, bestiding en veroordeeling van de bandelingen en voornemens der Regeering onvermijdelijk zijn. Kan dus den Volksraad niet ten kwade worden geduld, dat hij de gedraglijn der Regeering aan critiek en controle onderwierp, niet zonder grond wordt hem wel verweent, dat hij daarbij niet altijd de juiste maat wist in het oog te houden en den gepasten toon wist in acht te nemen. De beschouwingen en denkbeelden toch, welke daarbij ten beste werden gegeven, en, getuigden niet altijd vaji een juist inzicht en grondige kennis van zaken; de wijze, waarop aan grieven uiting gegeven en op wegname daartoe aangevraagd werden, liet dikwijls veel te wenschen over; meermalen werden uitlatingen vernomen, welke beter achterwege waren gelaten. Nu als verontschuldiging voor die houding van den Volksraad voorzeker worden aangevoerd: „jeugd van het lichaam en gewonen werkhij; het feit dat het in de vergaderingen van den Volksraad niet geroutinceder volksverteenwoordiging dikwijls niet beter toegaat. Maar de Indische Regeering — en (Jit maakte de dikwijls ontvallen critiek en felicitatien in den Volksraad voor haar bijzonder onaangenaam — stoncl tegenover het college niet even sterk als andere regeeringen tegenover hun Parlement. Had zij met een Parlement in den cigenhijken zin te doen gohad, dan had zij op den voortdurenden sleun van een of meer der partijen, waarin de leden van zulk een verteenwoordiging verdeeld zijn, kunnen rekenen, en dan hadden hare tegenstanders rekening moeten houden met het feit, dat zij te eemiger tijd geroepen konden worden zelf het bewind te aanvaarden, hetgeen hen van zelf tot het bestrachten van gematigdheid had gedwongen. Waar zij den Volksraad tegenover zich had, kon echter noch van Jict een noch van het ander sprake zijn. „Hij“ — n.l. de Volksraad — zeide de gemachtigde der Regeering voor afgemcne zaken — over deze betrekking hieonder nader — in de vergadering van den Volksraad van 2 Juli 1919: „bleek onbegrensde mogelijkheid en vernwgen „tot critiek te bezitten en wel critiek, niet in

„toom gehouden door eenige politieke verantwoording. Tegenover die critiek staat de „Regering onvolledig gewapend, nl ware het „slechts omdat zij wM verantwoordelijkheid „draagt. Het als zuiver adviseerend bedoeld „lichaam bezit in zijne werkwijze bijna de volledige vrijheid van een parlement en kan uit „eigen initiatief adviezen doen voortspruiten. „In andere Janden, waar adviseerende raden bestaan, zijn hunne handen veelal gebonden. De „adviseerende bevoegdheid van den Volksraad „is echter door generelen wettelijke bepaling beperkt en doordat (lit lichaam niet verantwoord „delijk kan worden gesteld voor de gevolgen van „zijne adviezen is een automatische rem cvcn- „min aanwezig. Hij wees er verder op dat aan de eene zijde stond „een groep hard werkende, „met niet beheer der staatszaken neder dan over- „laden landsdienaren" en aan den anderen kant 39 of liever, daar de Voorzitter moest worden uitgezonderd, 38 „critici, die zelden eenige waar- „deering voor het zoo moeizaam tot stand „gebrachte uitten, maar daarentegen het wapen „der critiek onvermoeid hanteerden en dikwerf „zonder zich in de betrekkelijke quaestie geïnteresseerd te hebben ingewerkt. Het is dezelfde verhouding „als in een parlement met dit groote verschil, „dat daar de Regering steun in de meerderheid „vindt en verdwijnt, zoodra die steun ontvalt. „Hier is een rofwisseling tusschen Regering en „critici niet mogelijk, waardoor rem op de critiek „veelmeer als steun van uit den Volksraad „gevoeld wordt. Hij voegde daar evenwel aan toe: „Aan den anderen kant begrijpt de Regering „volkomen dat de Volksraad en vooral die leden, „welke met de huidige verhoudingen het minst „tevreden zijn, van hun recht tot critiek een zoo „uitgebreid mogelijk gebruik maken. Zij be- „grijpen eveneens dat door een jarenlang be- „wind, „dat geen open bare verantwoordelijkheid kon „afleren; „n en daardoor slecht begrepen werd, „dat en wijl verspreid wantrouwen kan zijn ont- „staan, dat thans bij de eerste gelegenheid tot „onvermoeid overleg ook niet ineen verdwenen „is, maar tot uiting komt. De Regering kwam al spoedig tot de overtuiging dat die toestand op den duur niet houdbaar zou zijn en dat of de Volksraad moest worden gemaakt tot een in werkelijkheid zuiver adviseerend raad, of het karakter van het lichaam wettelijk me of in overeenstemming? moest worden gebracht met het „gefeel feitelijk was. Daar zij het eerste uit- „gesloten achtte hi (d) zij het tweede voor onvermoeid mogelijk en, zooda hierna zal blijken, vond zij weldra een aanleiding om die zinswijziging uit te spreken.

Nevens de zueliet tot critisceren openbaard door bij den Volksraad al dadelijk in zijne eerste zitting een siren naar verandering van naclit, dat nog neder tot uiting kwam in don a van gang van de tweede zitting van het college. Loen de revolutionnaire woelingen, waardoor in het najaar van 1918 Europa werd bewogen en waarvoor een oogenblik ook in Nederland werd gevreesd, haar invloed eveneens in Indie deden gevoelen. Vooral nader de Regering daarin aanleidend had gevonden om in do vergadering van den Volksraad van 8 Nov. 1918 door haren gemachtigde een verklaring te doen afleggen, waarbij eene bespoediging van ingrijpende hervormingen in het staatsbestuur van Ned.-Indie

in uitzicht werd gesteld, werden in den Raad wenschen uitgesproken, die zeer ver gingen. Terwijl vroeger in het college de wenschelijkheid reeds was betoogd om aan den Volksraad het recht van interpellatie en dat van enquête toe te kennen en om de wetgevende bevoegdheid van den Raad te verruimen, gingen thans stemmen om aan to dringen op hervorming van den Volksraad tot een college inct volledige wetgevende bevoegdheid, op vervanging van de hoofden der departementen van algemeen bestuur door aan den Volksraad verantwoordelijke ministers en op definitieve vaststelling der Indische begrooting door de wetgevende macht in Indie. Naar aanleiding daarvan deed de Regering in de vergadering van den Volksraad van 2 Dec. 1918 door haren gemaetigde een nadere verklaring afleggen omtrent de wijze, waarop haars inziens tot de noodige hervormingen in Indie moest worden gekomen, en zij vond daarbij tevens de gelegenheid, waarop hierboven ge- doeld werd, om hare inzichten nopens den Volksraad bloot te leggen. Vooropstellende „dat eene „eenigszins beduidende hervorming niet denk- „baar was zonder aanzienlijke uitbreiding der „bevoegdheid van den Volksraad, zonder principiële wijziging van dat college, hetwelk van „zuiver adviseerend lichaam. zou moeten worden „een integreerend deel van de Regering met „daadwerkelijke medzeggenschap in en controle „op het bestuur"; deed de Regering er op wijzen dat eene hervorming als waarvoor men thans stond niet kon worden tot stand gebracht zonder ernstige en zooveel mogelijk open bare voorbereiding, welke taak haars inziens zou zijn op te dragen aan een speciaal daarvoor in het leven te roepen commissie. Dienovereenkomstig werd bij besluit van den Gouv. Generaal van 17 Dec. 1918 no. 1 eene commissie ingesteld om de Regering van raad to dienen „omtrent aan het „Opperbestuur in te dienen voorstellen nopens „de wenschelijkheid van eene herziening van de „grondslagen der staatsinrichting van Ned.- „landsch-Indie en nopens de wijzigingen, die in „dit verband zoo het Regeeringsreglement als „andere ter zake geldende algemeene verordeningen zouden behooren te ondergaan; met „bepaling dat deze Commissie zou worden ge- „noemd: „Commissie tot herziening van de „grondslagen der Staatsinrichting van Ned.- „landsch-Indie". Deze commissie, tot welke voorzitter was aangewezen Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting, destijds President van het Hoog- Gerechtshof en later lid van den Raad van N.-I., werd op 28en December 1918 door den Gouv. Generaal geïnstalleerd en bracht onder dag- „teekening van 30 Juni 1920 een lijvig verslag uit, „dat in druk versohenen en nog in behan- deling is.

Nog een ander punt, dat in do Regeeringsverklaringen van 18 Nov. en 2 Dec. 1918 ter sprake kwam, was het tot stand brengen van een nauwer contact tusschen de Regering en den Volksraad, waaraan naar de moening der Regering behoefte bestond. Tot dus ver was dat contact beperkt geweest tot do gedahtonwissefing in do stukken en in de open bare vergaderingen, waarbij als gemachtigden der Regering optraden de hoofden der bij de te behandelen zaken betrokken departementen van algemeen bestuur en soms ook andere hoofddiambtenaren, die met zulk oon-

zaak bijzonder vertrouwd waren. Eene onafgebroken voeling met den Volksraad bestond echter niet en om in die leemte te voorzien achtte de Regeering de aanstelling noodig van een commissaris bij den Volksraad, die als tusschen-persoon een aanhoudend mondeling overleg tus-schen haar zelve en de leden van het college mogelijk zou maken. Met dit doel werd eerst tijdelijk in Febr. 1919 en daarna definitief bij het besluit van den Gouv. Generaal van 14 Juni 1920 no. 44 (Ind. Stb. no. 455) ingesteld de hiervoren reeds genoemde „Regerings-gemachtigde voor algemeene zaken bij den Volksraad,” wiens taak bovendien zou o in vaten de uitzetting en verdediging in den Volksraad van de algenieene politiek der Regeering. Ten einde van zijn kant de nauwer aanraking te helpen bevorderen, riep de Volksraad in het leven de z.g. „Sch&kelcommissie”, bestaande uit de drie afdelingsvoorzitters en eenige leden van den Raad, welke commissie ook meermalen belast wordt met de voorbereiding van de behandeling van belangrijke onderwerpen in de afdelingen van den Raad. In dezelfde najaarszitting van 1918 werd ook voor het eerst door den Volksraad gebruik gemaakt van de hem door de Regeering gelaten vrijheid om haar geregeld schriftelijk vragen te stellen, waardoor in hooge mate aan het gemis van het recht van interpellatie is tegemoet gekomen. Evenals voor de leden van de Tweede Kamer is voor die van den Volksraad voor het stellen van vragen een vaste dag in de week aangewezen/

¹A.IV. DE TOEKOMST VAN DEN VOLKSRAAD.

² Het vraagstuk der toekomstige ontwikkeling van den Volksraad, dat uit den aard der zaak in het verslag der herzieningscommissie eene belangrijke plaats inneemt, werd ook behandeld door de Nederlandse Juristenvereeniging, welke ongeveer hetzelfde tijd, waarop dat verslag werd uitgebracht, na te zijn voorgelicht door praeadviezen van Prof. Mr. C. van Vollenhoven en van den Heer. H. Carpentier Alting, oud-directeur van binnenlandsche Bestuur in Indië, een deel harer zitting van 26 Juni 1920 wijdde aan het onderwerp: „Vooropstellende, dat op de uitbreiding van de autonomie onzer „Kolonien moet worden aangestuurd, wordt „gevraagd of, en zoo ja op welke wijze, verandering behoort te worden gebracht in de sanitiesing en werkring van den Indischen Volksraad.”

V66r en na dien tijd is het vraagstuk, behalve, zoodaals wij zagen; in den Volksraad zelf, ook nog herhaaldelijk ter sprake gekomen in het Nederlandsche Parlement en verder in tal van artikelen, opgenomen in Nederlandsche en Indische tijdschriften en dagbladen.

Omtrent de eindoplossing daarvan bestaat geen verschil, want alien zijn het er over eens dat Indië eens eene volksvertegenwoordiging zal moeten hebben met de volledige bevoegdheid alle rechten van een parlement en er bestaat dan ook algemeene bereidwilligheid om daarop aan te sturen. Een groot verschil van gevoelen openbaart zich echter aangaande de wijze waarop en den tijd Wannceer men tot die oplossing zal moeten geraken.

Eenerzijds wordt betoogd dat, terwijl tegen eene wettelijke uitbreiding van de bevoegdheid van den Volksraad op wetgevend gebied geen bezwaar bestaat, moeilijk verder kan worden

gegaan, zoolang de Raad nog niet gezegd kan worden in den waren zin des woords het volk van Indië te vertegenwoordigen. Dit laatste nu zal eerst mogelijk zijn, wanneer aan dat volk een veel grotere invloed op de samenstelling van den Raad kan worden gegeven en dat zal niet raadzaam zijn zoolang het niet eene intellieue en politieke scholing heeft ondergaan, welke veel tijd kan eischen. Het denkbeeld om de bevolking eerst aan zulk eene politieke scholing te onderwerpen werd ook wel in verband gebracht met de bestaande plan non om in Nederlands Indië kleine autonome gebiedsdeelen in het leven te roepen, waardoor voor de ingezetenen de gelegenheid zou ontstaan om op beperkt omlie, kend terrein ervaring op te doen, zoolwel in het richtig gebruik van het stembiljet als in het uitoefenen van gezag en het dragen van verantwoordelijkheid. Deze zienswijze word o.a. gehuldigd in de Memorie van Antwoord ojh het Voorloopig verslag der Tweede Kamer betreffende het ontwerp der Indische begrooting voor 1919 en in de tot verdediging dier ontwerp-begrooting door den Minister Jdenburg in do ver-gadering der Kamer van 8 April 1919 gehouden rede.

Daartegenover staat echter eene andere opvatting, voorgestaan door de herzieningscommissie in haar rapport en Prof. van Vollenhoven in de Nederlandse Juristenvereeniging, volgens welke het raadzaam is aan de bevoegdheid en rechten van de vertegenwoordiging der Indische ingezetenen thans reeds een zeer ruime uitbreiding te geven. De herzieningscommissie wil het zwaartepunt van het bestuur over om de wetgeving voor Indië van Nederland naar Indië verlegd zien en aan het vertegenwoordigend lichaam van Indië, dat dan den naam „Landsgestaten” zal dragen, eene groot (lecl-neming in beide verzekeren. Volgens hare voorstellen zal de Indische begrooting niet langer voorloopig, maar definitief in Indië worden vastgesteld met medewerking van de Landsstaf en zal de wetgeving voor Indië even zooland (• lande worden uitgeoefend, terwijl de Landsstaf aan dien wetgevenden arbeid in zijn gebied; • n omvang zullen deelnemen. Jc rol van deu landschen wetgever zal, waar het zuiver he belangcn betreft, beperkt worden tot het reclit om in geval van gemis aan overeenstemming tusschen den Gouv. Generaal en de Landsstaten in hooger ressort te beslissen. Iet ligt v; i der voor de hand dat ook in het licrziensrapport wordt voorgesteld te voldoen aan het verlanen van den Volksraad om aan de vertegenwoordiging liet recht van interpellatie en <lat vnn enquête te geven, welke rechten naar het oordeel der commissie volstrekt niet beschouwd moet en worden als essentiele kenmerken van een parlement in Westerschen

Eene groot jnoeilijkheid is om eene bchoorlijk(; regeling te vinden voor de verhouding van de vertegenwoordiging tot de Regeering, welke er natuurlijc niet op verbeteren zal, wannceer de macht van het college aanzienlijk wo/xt ver-groot zonder dat de positie van do KegccTing daartegenover wordt versterkt. Van verantwoordelijk maken der hoofden van de departementen van algemeene bestuur aan de vertegenwoordiging kan uitvaard gen sprake zijn zoolang de tegenwoordige verhouding der Indische Regeering

tot het Opperbestuur in Nederland blijft bestaen. De herzieningscommissie meent echter dat de Regcering in kracht en gezag belangrijk zal winnen, indien zij niet langer bestaat uit den Gouv. Gencraal alleen, maar uit den Landvoogd en den Raad van N.-I., evenals v66r 1836, toen de Gouv. Gencraal in Raad de Regeering van Ned.-Indie uitmaakte. Van den Raad van N.-I. zullen dan echter ook lid moeten zijn de De parte- tentschefs, wier aanzien belangrijk zal stijgen, indien zij van onzelfstandige dienaren van den Gouv. Gencraal tot medelclden dor Regcering worden gemaakt. Ook tegenover de vertegen- woordiging zullen zij zich dan beter kunnen doen gelden, omdat zij dan in de vergaderingen van het college niet langer zullen verschijnen als ge- machtigden cncr hoogere autoriteit, welker inzichten zij, ook al strijden deze met hun eigen overtuiging, moeten verdedigen, maar als ver- tegenwoordigers van een college, waarin zij zelf stem hebben en aan de beraadslagingen en beslissingen waarvan zij deelen. Verder zal, naar de herzieningscommissie vertrouwt, een betere verhouding tusschen Regcering en vertegenwoordiging in hooge mate bevorderd kunnen worden door, zooals zij voorstelt, aan deze laatste eenigen invloed te geven op de samen- stelling van den Raad van N.-I. en zoodoende te bewerken dat in het Regeringslichaam enige personen plaats nemen, die het vertrouwen der vertegenwoordiging genieten en van de stemming in dat college op de hoogte zijn. In gevallen, waarin desniettenstaande geene overeenstem- ming tusschen Regcering en vertegenwoordiging kan worden verkregen, zal, zooals boven werd vermeld, de beslissing van den Nederlandschen wetgever ingeroepen kunnen worden.

De oplossing van het vraagstuk is eerst te verwachten bij de hervorming tier Indische staatsinrichting naar aanleiding van het ver- slag <ler herzieningscommissie, hetwelk, zooals gezegd, Lhans bij de Regcering in behan- deling is.

Litera l a u r : Over den Volksraad kunnen voor- j. eerst geraadpleeg- l worden de Handelingen van de Stat- n Gencraal, betrekking hebbende op de instelling van het college (hierboven reeds aange)aal- l) en op de Indische begrotingen voor 1919 en volgende jaren, de Handelingen van den Volksraad zelf, liit meergelnd Verslag der com- jnisHie tot herziening van de staatsinrichting van Ned.- Indie en de Handelingen der Nederlandsche Juristenvereeniging van 1920.

Bockwerken, geheel of voor een deel aan den Volksraad ge. wijd, zijn : Mr. C. C. van Iteldingen Jr., j- c Volksraad (1917); Jict Extra politiek nu>nmer van het tijdschrift IviloniaIo sZudiDn" (j 917); Jr. JI. J. Kiewit de Jonge, Indische be- stu urshervorming (1920); Octavo J. A. Collet, L'evolution <lc l'csprit indigene aux In des orica- tales nderlandaises (1921). Verder zijn in de Noderlandsolie en Indische dag- en weekbladen en tijdschriften tai van lezenswaardige artikelen over den Volksraad versckenen. Van dio in do (I ag- en weekbladen zijn veelal overzichten in de aan Indic gewijde tijdschriften te vinden. Van (c in de tijdKclinfen opgenomen artikelen worden, ter verrijking van id te grootc uitvoerigheid, alleen de navolgende Jier vermeld: - E. A. A. van Heckeren, Een Koloniale Raad voor Ncd.- Indiï, Indische Gids 1915; Mr. H. J. Boelen,

Een Koloniale Raad voor Ned. Oost-Indie, Ind. Gids 1916; E. A. A. van Heckeren, De taal- quaestic in den . Volksraad, Ind. Gids 1918; Prof. D. G. Stibbe, Declincing aan bestuur en wetgeving door de bevolking in de kolonien, / Koloniaal tijdschrift 1915; dezelfde, Koloniaal- zelfstandigheid, Koi. T. 1919; dezelfde, Toelich- ting (van het vSricge artikel) Koi. T. 1919; Prof. Mr. C. van Volckenhoven, Pc Grondwet. cn de Ko- loEien, Koi. T. 1921 ; G. Th. Stibbe, Verslag van de Commissie tot herziening van de Staatsinrich- ting in Ned.-Indie., KoL. T. Aleijer Rannctf, De voorstellen de Graaff in den Volks- raad, Koi. T. 1921 ; Mr. A. B. Cohen Stuart, Do instelling van een vertegenwoordigend lichaam voor Ned.-Indie, Koloniale studien, le jaarg. (1916/17) ; Dr. Radjiman, De vertegenwoordiging der Inlanders, Koi. St. Ic jaarg. (1916/17) ; R. Hasan Djajadiningrat, Schets eenc bestuursinrich- ting voor Ned.-Indie, Koi. St. 4e jaarg. (1919/20); W. J. Beck, Volksraad en Decentralisatie, Localo b eTan gen, (ie jaarg. (1918/19); R. Sastro Widjono, De vertegenwoordiging der Inlanders in verband met de Decentralisatie in het algemeen en den Volksraad in het bijzonder, Mededeelingen in Loc. Bel. no. 30; Mr. Dr. W. M. G. Schumann^ De betcc- kenis van d6irA'dlksraal voor de Centralisatie Mededeelingen in Loc. Bel. no. 30; Mr. C. B. Nederjij ;

burgh, De Koloniale Raad, Moederland en Kolo- voorstellen van do Indische Staatkundige Herzie- ningscommissie, Moederl. en Koi. 1921 ; Dr. J. C. Koningsberger, De Volksraad in de praktijk, . . . Mocdcl. en Koi, 1921; H. J. Kiewit do Jonge, De tweede Volksraadszitting, De Gids 1919; HU 齊 W" Colijn, Staatkundige hervormingen in Ned.-Indie, JI Schild en pijl afl. G (1918); W. de Cock Blining, De hervorming der Indische staatsinrichting.. De Opbouw. 3e jaarg. (1921) ; Yap Hong Tjoen ; De Volksraad en de Chinezen, Hinda poetra, Congressnummer (1918); Chung Hua Hui Tsa Chih, 1c jaarg. (1917), Volksraad.

Maart 1921. C. B. N; VOLKSSCHOLEN. Zie ONDERWITS, VOLKSTELLING. Volkstellingen aan woordige eischen der statistische wetenschap be^ antwoordende zijn tot dusver in Nederlandsch- Indie nog onbekend. Wei werd nu ruim een eeuw / geleeden bij eenc onder het bestuur van den Gou< vrcncur-Gencraal Van Overstraten afgokondigdo publicatie van 30 Mei 1800 „eenc generale volks- telling „bij wijze van auzelsbeschrijving van alio „> „op- en ingezetenen, woonende binnen de stad „Bata via" en de tot haro jurisdictie behoorendo // < buitenwijken verordend, met last aan „ccn iege" ^7A, / „lijk onder presentatio en desnoeds prestacie van" : z- „ccdc, bij specifieke door hen onderteekende lijs- „ten op te geven den naam van zyn persoon en j. J. „woonplaats, het getal van zyn huisgezin, van 1- e; / „zijn slaven en van de vrije lieden, welke in zyn z; J „huis of op deszelfs erf wonen, hoeveel van de- 洪 „zelve mans of vrouwen en boven en beneden do- (■(' .. „ficht jaren oud zijn, mitsgaders of hij zich onder „(lc goede of min behoetigo rekent, dan wcl of hijf- f; ' ' 7 / „werkelijk arm is"; maar voor de inlevcring der geischebc opgaven bleef de gelegenheid go<lorondo „, -< z? C, de gchcelc maand Juni opngcsteld ^) / Van ee此項 synchroonistichso opneming van het zielental van

^) Mr. J. A. van der Ches, Nederlandsch-Indisch Plakaatboek, deel XIII, bl. 105.

Batavia's ingezctenon Was dus allermihst sprake, en voor het door de Regoorng beoogde, docl kon dit ook ten eeneniale onverschillig zijn, wa'nt het was haar alleen to doen om met meer of minder juistheiden berckening te kunnen maken van de hoeveelhaid rijst, die „bij de nicer en meer toene- nincnde schaarschooid van dat graan", van Coni- pagnie's wege ter voorzicing in den meest drin- genden nood eventueel zou kunnen verstrekt worden,

Van veel ruimer en minder opportunistische strekking was de door Daendels in zijne instructie Voor de Regenten op Java van 27 September 1808 hun tot plicht gestelde "accurate zielcbe- schrijving van het getal inannen, vrouwen en kinderen, en inzonderheid de werkbare inannen Zich in de respectieve, dessa's bevindende", waarover bereids nicer in bijzonderheden gespro- ken werd in het artikel STATISTIEK; maar er vrliep ook ongeveer een halve eeuw voor het vraagstuk van eeno werkelijke volkstelling in den ■zin, die thans aan het woord gehecht wordt, in ernstig beraad zou worden genomen.

In het aan de Tweede Kamer ingediend Kolo- niaal Verslag over liet jaar 1854 was met betrek- king tot de daarin opgenomen opgaven betref- fende de sterkte der bevolking er opnicuw aan herinnerd, dat „aan die opgaven niet veel ver- trouwen kon worden geschonken"; en de Coimnis- sie, belast met het onderzoek van dat verslag, vond hierin aanleiding om in haar van 20 Juli 1857 gedagteekend rapport de vraag te opperen "of bij het bestaan der bezwaren tegen nauwkeu- ,rige jaarlijksche volkstellingen, het houden van ; „vijfjarige tellingen niet meer doelmatig zou zljn".

„Om de vijf jaren", zGo merkte de Commissie op, „kan men eene stiptheid eischen, die telken ;jare ter nauwernood is te wachten". Met deze opmerkingen in kennis gesteld, schreef de Gou- verneur-Generaal Pahud ■ bij zijn uit Garpet ge- dagteekende missive van 20 Juli 1860, dat het on- derwerp in Indie aan een ernstig onderzoek was onderworpen, (e graadplegde autoritei- ten (t. w. de hoofdIn Ivan gewestelijk bestuur in en buiten' Java, 'dti - Dir&kitfeur en de Inspecteur der cultures en de' Raa'L yan Indie) bijna alge- meen van oordeel' wkerri, 'dal? eene periodieke volkstelling op Java hoogst kvehsehelijk, ja zelfs d'fingend 'hdzakelijk' dat slcchts weini- gen o'nileflieri de vroeger zoo algemene mcening £ waren toegegaan, dat zoodanige telling om staat- f "kundige redenen zou moeten achterwege blijven.

Dit gunstig oordeel was ook dat van den Gouver- neur-Generaal zelven, „mits die telling met be- leid en takt geschiedde". Dienovereenkomstig gaf hij dan ook aan het Opperbestuur in overwO- ging: eene volkstelling om de drie jaren te doen houden, volgens de door een der geraadpleegde autoriteiten aangegeven wijze in de onder het rechtstreeksch bieheer' van het Gouvernment staando landen op Java; in de Vorstenlanden en Madoera zulke telling geheel aan het Indisch be- stuur over te laten; op de particuliere landen be- westen de Tjimanock voort te gaan met opgaven der bevolking op den bestaanden voet van de landeigenaren te vragen; en op de hoofdplaats Batavia de telling door het bestuur met behulp der wijkmeesters en verdero beschikbare hoofden te bewerkstelligen. Eene volkstelling in de buiten- bezittingen kon, naar het oordeel van het Indisch

bestuur, vooralsnog niet raadzaam geacJit worden; maar men diende den uitslag op Java af te vvachten, alvorsn te overwegen in hoover soort- gelijke maatregelen ook daar zouden kunnen worden toegepasG.

Bij missive van 25 Januari 1861 stelde de toenmalige Minister van Kolonien Cornets de Groot van Kraaijenburg de uit Indie ontvangen bescheiden in handen van de in 1858 in het lcvn geroepen Rijkscommissie voor Statistiek, onder opmerking „dat de te houden volk- stellingen zoo weinig mogelijk als iets „buitengewo- ons zouden „mogen voorkoinen, en dat men bij de nieuwe „voorschriften daarover, waar die onvermij- delijk „zijn, minder het wenschelijke tian het bruikbare „op het oog zal moeten hebben. Ook zou alle ver- „meerdering van schrijfwerk, waar dit niet vol- „strekst noodig is, moeten vermeden worden".

De heer Cornets de Groot moge, blijkens het na zijn aftreden als Minister uitgegeven geschrift van zijn hand over het beheer onzer Kolonien (s- Gravenhage, 1862) een warm voorstander zijn geweest van het verga- ren van statistische gege- vens (zie meer in het bijzo- nder bl. 298 vlg.), in zijn hi er aangehaald ininisterieel schrijven gaf hij vrij duidelijk tussscher de regels te lezen, dat hij niet zoo byzonder yeel volcke voor den doofhet Indisch bestuur aangeprezen maatregel; maar dit verhinderde de Rijkscommissie niet om de zaak van haar kant ernstig ter harte te nemen. Zij benoemde uit haar midden een sub-commissie van onderzoek, bestaande uit de leden Sloet tot Oldhuis, Wilier, Von Baumhauer en Vissering, van wie zij onder dagteekening van 28 December 1861 een uitgewerkt rapport ontving, in hoofd- zaak weergevende het praeadvies van den heer Wilier, dat onder den titel Volkstelling in Neder- landsch-Indic in druk uitgegeven (s-Gravenhage, 1861) en algemeen verkrijgbaar gesfeld werd. De overwegingen der sub- commissie leidden haar tot de slotsom, dat de Indische maatschappij schier in alle opzichten zoo onderscheiden is van de ICu- ropeesche, dat de regelen en voorschriften, die <lc erwing hier te lande als proefhoudend bewezen heeft, in Indie onmogelijk zouden kunnen gehlcii. Aan doze opvatting is men largen tijd blijven va'thouden. Moge met de bij Gov. beshiil, van 15 April 1880 (Ind. Stb. no. 81) verordende vijf- jaarlijksche opnemng van de bevolking, de hee- rendienstplichtigen, en den vecstape) onbelwist- baar een stap voor ■ in de goede richting get I aan zijn, de uitkomsten dicr opnemngen bl even (litter weinig betrouwbaar en waren, ter verkrijging van een zuiver beeld van de samens telling, e)iz. der bevolking, te weinig gedetailleerd.

Hierin kwam echter verbetering door de bepa- lingen der Ordonn. hi J nd. Stb. J 904 .no. 33d, in- gcvolge welck, ten aanzien van elk der verscbil- lende landaarden, waaruit de bevolking bestaat, afzonderlijk opgaven moesten worden verstrekt, zoowel omtrent den burgerlijken staal, den lecf- tijd en den godsdienst als nopens het aantal per- sonen, lijdende aan ziols- en hchaamsgebreken. Bovncndien moest volgens die bepalingen eene aantooning worden opgemaakt van de beroepen, bedrijven en bedicningen, uitgcvcn- <l door inlanders en vreemde oosterlingen, niet alleen voor zooveel betreft de volwassen mannelijke perso- nen, doch levens de volwassen vrouwen. Dezo voorschriften werden in toepassing gebracht bij de telling van 1905, wdker resultaten bijgeenge-

bracht zijn in bijlage A van het Koloniaal Verslag van 1907. In de op den vecstapcl betrekking hobbende tabellen is in 1905 ook vermeld of de dieren al dan niet voor den arbeid geschikt waren. Aan-gezien de opnemng op Java en Madoera op verschillende tijdstippen en geruimen tijd v66r het einde van 1905 heeft plants gehad, zijn de verkregen uitkomsten in nagenoeg altoo gewesten aan de hand van de door de districts- en onderdistrictshoofden aangehouden mutatic-registers bij-gewerkt tot ult. j 905. Alleen in Soorakarta werden de na de opnemng voorgevallen veranderingen, in verband met de eigenaardige toestanden in dat gewest, niet in dergelijke registers aange-teekend, terwijl ook in enkele afdeelingen van de residentie Batavia, waar de opnemng kort v66r ult. 1905 plaats had, geen mutatiestaten zijn aangehouden, doch de cijfers der opnemng als definitief zijn beschouwd.

Over het algemeen mag aan de bij de in 1905 gehouden opnemng in de governmentslanden van Java en Madoera verkregen resultaten althans wat betreft het zielental der bevolking, meer waarde worden gehecht dan aan die der vroegere opnamen, niet alleen als gevolg van de, in nienig opzicht verbeterde, voorsohriften, maar ook wegens de betere controle, welke men van de zijde der Europeesche en Inlandsche ambtenaren heeft uitgeoefend op het verzamelen en met juistheid bijhouden van de gegevens. Nochtans kan, uit een statistisch oogpunt beschouwd, aan die uitkomsten geen hooge waarde worden toegekend; daarvoor liethet toezicht op de verzameling van het grondmateriaal nog steeds tot veel te wenschen over, liepen de tijdstippen waarop met de opnemng een begin werd gemaakt, voor de verschillende gewesten ongedeelten van gewesten te zeer uiteen en waren de perioden van opnemng te lang, terwijl ook de bijwerking van de verkregen gegevens met behulp van de in de mutatic-registers aangeteckende opgaven niet tot het verkrijgen van geheel juiste cijfers zal hebben gelcid.

De algemeene erkenning dat de statistische opnemngen in belangrijke mate voor verbetering van de noesten worden geacht, deed de Indische Regeering overwegen wat in die richting, ook met het oog op het peil van ontwikkeling der Indische maatschappij, zou kunnen worden gedaan.

Die overweging leidde tot de vaststelling van een ordonantie in Ind. Stb. J 909 no. 575, welke, in navolging van de voor het noederhand geldende bepaling, tienjaarlijksche tell ingen voorschrijft. In al do opnemngen in Indie tot dusver om de 5 jaren plaats hadden, hangt samen met de omstandigheid, dat zij waren gekoppeld aan de verplichting vijfjaarlijksche herziening van de heerendiensten, doch aangezien die herziening in de onderscheiden gewesten, in verschillende jaren plaats had, is het verband weder losgelaten. Volgens de ordonantie zou de eerste volgende volkstelling, welke aan hogere eischen zou dienen te beantwoorden dan hare voorgangster, in october plaats vinden in 1915; wegens de tijdsomstandigheden is daaraan echter geen gevolg kunnen worden gegeven en is die ordonantie, dan ook weder ingetrokken (zie Ind. Stb. 1915 no. 669).

De uitvoerbaarheid van een op modern-wetenschappelijke leest geschiedt volkstelling

bleek echter voorshands nog aan ernstigen twijfel onderhevig te zijn. Enn in 1917 ingesteld onderzoek naar de verspreiding van de kennis van lezen en schrijven onder de inlandsche bevolking van Nederlandsch-Indie bracht aan het licht, dat in tal van gewesten, het aantal volwassen mannen, in staat als teller op te treden bij een volkstelling, welke gebaseerd zou zijn op het beginael van een moment-opnemng, veel te gering was. Zelfs op Java en Madoera bleef in een tweetal gewesten, zoomede in een vccrtigal over andere gewesten verspreid districten, dat aantal belangrijk kleiner dan voor eene zoodanige telling noodig zou zijn. Gevreesd werd dan ook, dat het houden, al dadelijk van eene moderne volkstelling, naar altoo waarschijnlijkheid op eene mislukking zou uitloopen. Daar de Regeering en de administratie echter reeds te lang verstoken zijn gebleven van voldoend betrouwbare gegevens omtrent de sterkte en de samenstelling der bevolking, is, ter verkrijging van deze onmisbare gegevens, in November 1920 overgegaan tot het houden eener algemeene volkstelling, welke ten doel heeft gehad do aanwijing van de woonbevolking, d. i. het totaal van alle personen, de tot de zee- en landmacht behoorenden inbegrepen, die op den voor de telling bepaalden tijd hun gevestigd verblijf binnen Nederlandsch-Indie hebben, zoomede het verzamelen nopens die bevolking van verschillende gegevens (naam, geslacht, burgerlijke staat, leef-tijd, nationaliteit, taal). De territorial. eenheid die volkstelling is de inlandsche gemeente. De algemeene leiding van de volkstelling berastebij een door den Gouverneur-Generaal aangewezen persoon, terwijl de hoofden van gevestigd bestuur belast waren met de leiding van en het toezicht op de volkstelling in hun amtsgebied. De eenjarige telling is geschied door „volkstellers". Deze algemeene regelen zijn opgenomen in Ind. Stb. 1920 no. 117. De instructie voor de gewestelijke leiders, zoomede de uitvoeringsvoorschriften zijn opgenomen in Ind. Stb. 1920 nos 162 en 453, waarbij o. a. is bepaald, dat van de verkregen gegevens verzamelingen worden aangelegd en wel in eersten aanleg door de volkstellers en daarna achtereenvolgens door de onderdistrictshoofden, districtshoofden, de hoofden van controle- of onderafdeelingen, de hoofden van afdeelingen en de gewestelijke leiders der volkstelling. Alc verzamelingen (uitgezonderd die van de volkstellers, welke in degewestelijke archieven blijven berlisten) worden onverwijld doorgezonden aan den algemeenen leider der volkstelling.

Literalur. Do uitkomsten van de in 1905 gehouden volkstelling zijn in verschillende artikelen aan critiek onderworpen. Zoo gaf do heer J. E. de Meyier eene beschoouwing in een artikel, getiteld: „De jongste volkstelling op Java en enkele van haar uitkomsten" (Do Indische Gids 1907, bl. 1813). Hot onbetrouwbaar en zeer onvolledige van do telling is aangetoond door den heer J. J. Bokaar, die meende dat een contraal bureau met een paar ambtenaren, die tot onderzoek op reis kunnen gaan, veel zou verbeteren (Vragen van den Dag, XXIV, bl. 559). Omtront do onbetrouwbaarheid zie inoentovens het artikel „Do waardo onzer statistieken" in Jong-Indie, I, bl. 96. Van do hand van den heer J. F. Niermeyer vorschonen een tweetal artikelen, getiteld „De bevolking van Java on Madoera in 1905" en „Het aantal inwoners dor hoofdplaatsen in Neder-

L—LI&nsdch-Indi. "(Tijdschrift A ar dr. Gen. 1907, - bl. S91, 1909, bl. 439 en 1910, bl. 501).

Zie voorts: J. J. Verwijk „Hel verzamelen van -1 gegevens voor de bevolkingsstatistieken op Java en Madoera* in deel II van het Tijdschrift voor •, het Binnenlandsch Bestuur, H. E. Steimmetz, „Volkstellingen op Java en Madoera", in deel XVIII van idem; J. van Aalst, „De v^and" in deel XXXI en zijn belangrijke Nota omtrent de verzamling en bewerking van de gegevens voor de bevolkingsstatistieken op Java en Madoera, deel XXXII ibidem. Voor v^andere literatuur zie

—BEVOLKING. * ²⁷G
/ f v < \ VOLLENHOVEN (DB. SAMUEL CONSTANT / v < \ SNELLEN VAN). Geboren te Rotterdam den 8 *■ c. Isden October 1816, zoon van Jan eii Constance * * L. , Elizabeth Luchtinans, overleden te ^Gravenlia.. * / * gc 22 Maart 1850. Kundig beoefenaar fder systematische entomologie en vele jaren voorzitter der Entomologische Vereeniging. In 1863 begon S. v. V. zijn eerste monographie over Oost-Indische insecten van het Rijks Museum v. natuurl. histor'ie uitgegeven, a an welke inrichting hij, Dr. de Haan opvolgond, conservator was. Door dozen waren alleen do beschrijvingeu der soorten uit de familie der Papilioniden en van de orde der Orthoptera uitgegeven. De deelen I—XVI van het tijdschrift, der bovengenoemd vereeniging bevatten tai van door hem geschreven verhandlingen over insecten uit Oost-Indie, vergezeld van door hemzelf geteekende platen. S. v. V. promoveerde te Leiden tot doctor in de rechten, ontving later aan de Leidsche hoogeschool honoris causa den titel van doctor plii. nat. en was lid der Kon. Akad. van wetenschappen. Voor verdere bijzonclrheden over zijnen arbeid zie men het opstel van G. A. Six in Ind. Gids, 1880, I, bl. 1024.

VOORKEURRECHT. De naam voorkeurrecht

of prioiteitsrecht (een enkel m&al: reclit van preferentie) wordt gegeven aan dat Indonesische recht op een stuk grond, waarbij de recht-hebbende zich wel is waar niet als bezitter van dien grond beschouwt, maar nochtans veranderen kan, dat een ander dien grond in bezit nee mt; veeral kan hij in een concreet geval deze laatste bevoegdheid dan alleen uitoefenen, als hij tevens bereid is zelf den grond in cultuur te brengen. Dit voorkeurrecht, in geheel Indonesie bekend, doch alleen in de Minahasa voorzien van een inlandschen naam (apar-, palau-rccht), komt met name voor: ten aanzien van grond, die ter ontginning is afgebakend; ten aanzien van grond, dien men bezeten, doch verlaten heeft; en ten aanzien van nog woesten buurgond, grenzend aan iemands woonerf of bevoeide akkers; misschien ook ten aanzien van delfstoffen onder iemands grond. Het voorkeurrecht op buurgond is o.a. zeer ontwikkeld op West-Java, waar zulko grond vaak oeloeran heet; dat van den aanstaandcn. ontginning is door de ontginningsordonnanties of de agrarische reglementen, waar dezo bestaan (deel I, bl. 23 en 824, III, bl. 136, 137 en 220), geheel ver vormd. Zie over dit voorkeurrecht Pandecten van het adreacht II en IV A; Van Vollenhoven, Het adreacht van Ned.-Indie, deel I; en onder GROND (RECHTEN OP DENDE), deel I, bl. 822 en 823.

Een westersch voorkeurrecJit op grond is in het leven geroepen door het instituut der vergunning tot landexploratie, in Ind. Stb. 1912 no. 3G2, onder den naam „recht van voorrang".

VOORRANG (RECHT VAN). ZieVOORKEUR-RECHT.

VORDERMAN (ADOLPHE GUILLAUME). Gcb. to's Gravenhage 12 Dec. 1844, overleden te Weltevreden 15 Juli 1902. In 1866 als off. v. gez. der ma'ine in Indie gekoninc, in 1871 civiel geneesheer te Soemnep, in 1881 derde stadsge- neesheer te Batavia, in 1890 inspecteur van den burgerlijken' geneseskundigen dienst.
• Alct eene ongewone werkracht begaafd en een praktischen blik veeienigend met wetenschappelijken zin, heeft Dr. Vordorman gedurende de 36 jaren van zijne onafgebVoken werkzaamheid als arts in Indie een aantal oorspronkelijke bydragen op het gebied der natuurstudie en warenkennis geleverd. Als zoodanig zijn o.a. te Ijoemen zijne bijdragen tot de Indische voedingsleer (Analecta op bromatologisch gebied I, II en III, in Gen. Tijdschr. N.-I. XXXIII, XXXIV, XXXIX, en Besch. catalogus van Chin, en Ini. voedings- iniddelen van Batavia, in Bijdr. T. L. V. VIII, 124, of wcl Gen. Tijdschr. XXV), alsmede tot de geneesmiddellcer (Kritische Beschouwingen, Bat. 18SG; Javaanschc geneesmiddelen I en II, in Gen. Tijdschr. XXXIV en XL; voorts vele kleinere bijdragen in genoemde tijdschriften, in Tels- mannia, Tijdschr. v. ini. geneesk., enz.). In 1897 verzeen van zijne hand: Onderzoek naar het verband tusschen den aard der rijstvoeding in de gevangeniszen op Java en Madoera en het voor- komen van beri-beri onder de gelnterncrdci. Talrijk zijn ook V.'s opstellen op Indisch natuur- historisch, bepaaldelijk ornithologist: h. gebied. Voornamclijk zijn deze geplaatst in het Tijdschr. der Kon. Nat. Ver. te Batavia, die sederl 1876 V. onder hare besturende leden telde; ecu over- zicht der aldaar verschenen (44) bijdragen v imlt men in genocmd tijdschr. LXII (1903), bl. 273.

Onder de vele wetenschappelijke onderschidingen, aan V. bewezen, stelde hij het hoogst het hem honoris causa verleend doctoraat der hoogeschool te Utrecht, waar Jij als mil. stud, zijne opleiding ^genoten had.

VOORKSTAART. Naam van vogelsoorten, in vorm en kJeur overeenkomende met de v/itt(5 kwikstaarten., doch met een di ep ingcaneden (gevorkten) staart, *beboornde tot het genus *Hemicurus*. Zij leven by voorkeur aan de rotsachtige oevers der bergstroomjen, jacht inaktHido op insecten, die bovon do oppervlakte van het water vliegen en op de kokertjes van waterjuffers. Op Java vindt men de groote v-orckstaart (*Jcnicurus leaclincaullii*) van degroote van een lijstcr, merkwaardig wegens het zeer groote, uit)nos vervaardigd nest. De bovenkop, een vluegl-band, de buitenste staartpenen en een grooto vlek op do overige staartpenen zijn wit, overi- gons is de vogel geheel zwart. Op Borneo leeft *Hemicurus ruficapillus*, een kleinere soort met bruinrooden nek en achterhoofd. Op Sumatra en Java wordt aangetroffen *H. velatum*, grijs ineG zwarten staart, vJuegels, wangen en keel, wit voorhoofd, buik, stuit en staarteinde en bruine bovenkop. Zie MOERA.

VORSTENLANDEN. GESCHIEDENIS. ZIE JAVA (gG6 ch ied e ni s).

STA^TSINKICUTING. De naam VortinenJandcji, in den Cojnpaniestijd synoniem met dien van zeJfbesturende landschappen (inlandsche rijken) in het algemeen, is al Kinds geruimen tijf tot eigennaam geworden voor do geweston Socra-

karta en Jogjakarta. Deze twee gewesten zijn geheel door inlandsche Rijken bedekt, ten getale van vier; rechtstreeks gebied (gouvernementsgebied) komt in die twee gewesten niet voor, en buiten de twee gewesten komt op Java en Madocra nergens vorstengebied nicker voor, sinds in 1902 een eind is gemaakt aan de laatste Vorstenlandsehe enclave in rechts- trecksch gebied, nl. de enclave Sela in het gc- west Semarang (deel III, bl. 737).

Het gewest Soerakarta omvat Jiet rijk van den socsoehoenan en het prinsdom Mangkoengaran, die ongvcer even groot zyn en slechts een weinig grootcr dan liet sultanaat Jogjakarta (zie het Overzichtskaartje in Aadrechtbundel XIX); het gewest Jogjakarta daarentegen o in vat naast het sultanaat alleen het kleine, in den zuidwest- hoek gelegen en (buiten het stukje gebied ter hoofdplaats) uit slechts een regentschap be- staand, prinsdom Pakoelaman. De kratons der beide Solosche vorsten zijn op de hoofdplaats Soerakarta, die del' beide Jogiaschc vorsten op de hoofdplaats Jogjakarta gelegen; die van prins Pakoelaman vormt een kleine enclave in het sul- tansgebied. Voorts heeft men nog twee soenansendaves in bet sultansgebied (Pasargede en Imo- giri), een Mangkoengoroscho enclave aldaar (Ngawen), en een paar kleine Mangkoengoro- sche stukjes in Solo. Dat het grondgebied van Matarain, in 1755 gesplitst, in soenans- en sul- tansrijk, zich uitstreckte over Mid del- en Oost- Java met Madocra : dat het in 1743, 1812 en 1831 aanmerkelijk is ingekort ; en dat in 1757 de Mangkoengaran, in 1812 de Pakoelaman is gevormd ten koste van het thans beclndend Jioofdrijk, is ver meld onder JAVA (gcschicdcnis). Volgens de jongste opgaven beslaan de Vorsten- Jandcji 169,4 vierkante geographische mijlen met ongeveer 3.450.000 in woers; waarvan het gewest Soerakarta 1 | 2,9 vierkante mijlen met 2.070.000 inwoners, het gewest Jogjakarta 56,5 vierkante mijlen met 1.380.000 inwoners heeft. Een verdeling van doze cijfers over de vier rijken wordt niet jnedegedeeld, (loch het sultansrijk is blijkbaar het dichtstbevolkt, en het socnansrijk weer dichter dan de Alangkocngaran.

On dan ks de schoone beginselen een er verjong- (le en op)el Indonesisch belang goricht zelfbe- Htuurspolitiek, bij Bijblad 8122 en 9385 voor de juiit'ngewesten beclcdn, schijnt ten aanzien der Vorstenlanden het streyen der Regeering nog steeds gericht op bepeijking van hui) rechten, vermindering van hun nacht, wijziging van do politieke contracten te hunnen nadcele, uitoefening van de wotgevende macht der vorsten volgens aanwijzing van het residentskntoor, en gel ijk ma king van Vorstenlandsehe bopalingen en instellingen aan die in de govournomentslanden. Alleen aan verdere inkorting van het grondgebied der vice vorsten Hchijnt niet nicker to worden gedacht. Zic, voor de thans geklende contracten, deel I, bl. 529 — 530; bij de troonabostyging van den tegenwoordigen sultan van Jogia in 1921 solijnt een nieuw, eog niet (Jimi 1921) gepubli- ceerd, contract gesloten of een nieuwo akle van verband goteckend, welke de reel)ten van Jogia nog weer Besnoeit te onzen voordele. Bo ken d is, l)oe krachtig in 1903 de socsoehoenan gepro- testceerd heeft tegen de ontncming van bijna al' jijn justitie, we lke men grondde op de uitvoircge akte van verband van 1893, doch waarin de vorst

deze draagwijdte niet had gelezen. De in 1916- voor Jogia, in 1917 voor Solo en de beide prins- dommen ingevoerde rijksbladen — thans dus vicr in getal — doen zicn, dat de wetgeving der vorsten er een is volgens van boven opgelegd model. De verving in 1917 van de civiele — sultansrechtspraak in Jogia door gouvernc- mentsrechtspraak heeft het laatste spoor eener Indoncsische rechtspraak van betekenis uit do Vorstenlanden doen verdwijnen ; aUeen de in- heemsche rechtspraak over vorstenverwanten (darah dalem) is overgebleven, en in de Pakoelaman zelfs deze niet.

De cignwaardigo inrichting der twee resi- denties brengt, staatsrechtelijk en feitelijk, aller- lei afwijkingen van den toestand elders op Java en Madoera mede. In tegenstelling tot de vijf- tien overige gewesten aldaar, zijn de residenties Soerakarta en Jogjakarta geen lokale rcssorten op den voet der decentralisatiewetgeving. In tai van verordening voor Java en Madocra komt een slotbepaling voor, die de Vorstenlanden (veelal naast de particuliere landerijen) on t t re kt aan heur werking. Tai van gegevens in de Kolo- niale Verclagen laten do Vorstenlanden buiten beschouwing. Ook Van Deventer's Overzicht- van den Econo mischeri Toc'stand der InlandHhc Bevolking van Java on Madoera van 1904 (zie dl. I, bl. 594) laat de Vorstenlanden meestal ter zijde.

Hebben de twee residenties, geen lokale rcs- sorten zijnde, dus geen eigen gewestelijke gcl- middelen (evenmin als eigen gewestelijke radon), elk der vier rijken is een rechtspersoon met eigen financiën en een eigen begrooting. De Mangkoengaran is sinds een crisis van 1887 uit : zich zelf begonnen zijn financiën te regelen en zelfs tot bloei te brengen ; in de drie overige rijken is zulks, na | 900, te dan ken aan aansporingen van het govournement. Lagere locale radon best aan tot dus ver in de Vorstenlanden niet. En aange- zien het ki, srecht voor den Volksraad toekomt aan de leden der locale raden, hebben de Vorstenlanden clerhalvc op de sainenstelling van den Volksraad vooralsnog geen invloed. To ch heeft, deels door verkiezing, deels door benoeming, het Vorstenlandsch element noch in. den Volksraad van 1918 noch in dien van 1921 outbreaken ; prins Mangkoengoro zelf (de Prangwadono) is wel do bekendste Vorstenlandsche representant. Aan een kamer van vorsten voor Nederlandsch- Indie, naar het model der Engelsch- Indische Chamber of Princes van 1920 en in tegenstelling dus tot den nicker denocratischen Volksraad, schifft voor Ncderlandsch-Indie nimmer in ernst gdcacht.

De bevolking der Vorstenlanden omvat een groote meerderheid van Vorstenlandsche Java- nen, die alien onderhoorigen (d. i. aan bestuur, belasting, rechtspraak enz. onderworpenen) van een dor vicr vorsten zijn (zie VERDEELING en ONDERDAAN). Daarevens vindt men een groot aantal Indoncsiers van elders (Javancn en andrcn), Ch in cozen on overigo vreemdo ooster- lingen, on Europancn, welke alien landsonder- hoorigen (go u verne men t son derhoorigen) zijn. Bovendien kunnen, ingevolge de bestaando po- litieke contracten, ook zoncnc des lands in be- paaklo gcvnlk- n tijdelijk landsonderhoorigo we- zen. In 1834 tot 1870 waren de Vorstenlanden voor vreemde Oostelingen, van 1891 tot 1910 voor Chinczoen (na 190-1 weer: vreemde Ooster-

lingen) gesloten (zie VERBLIJF); thans echter geldt ook voor de Vorstenlanden de volle woon- en reisvrijheid voor alle vreemde oosterlingen, ingevoerd bij Ind. Stb. 1919 no. 150 (in welke ordonmantie haar toepasselbaarheid op de Vorstenlanden wel had moeten uitkomen) en 1914 no. 760. In 1823 had Van der Capellen de Vorstenlanden gesloten voor landverhuurders (zie I, bl. 440), doch in 1827 herstelde Du Bus de oude landhuurgbruiken. Door Europeesche energie en toewijding, al ging haar belang lang niet altijd met dat der bevolking hand in hand, zijn de Vorstenlanden een hoogstaand centrum geworden van groentenlandbouw, suiker, tabak, indigo, koffic enz. Ten gevolge van het vorstenbestuur met zijn apaanagestelsel en van de genoemde landverhuur is de bevolking der Vorstenlanden over het geheel verre van welvarend; in het zuiden van Wonogiri (Mangkoenegaran) is zelfs nogal eens voedselgebrek. Op de hoofdplaatsen Solo en Klaten bestond voor den oorlog een bloeiende landhandel.

Naast een overgroot aantal mohammedaanse inlanders, die hier — juist omgekeerd dan b.v. te Batavia — zeer aan dien godsdienst hechten, doch de voorschriften van zijn wet gebrekkelijk naleven, heeft het Christendom hier een zendingsgemeente van Christenijverlingen gevormd ter hoofdplaats Jogjakarta. Over haar adatrekkingen (organisatie, huwelijk enz.) geeft deel IX van de verslagen der welvaartscmissie licht (zie I, bl. 7).

Nog altijd vormen de Vorstenlanden het erkende en geëerde middelpunt van Java's nationale cultuur. Vandaar dat in juli 1918 het eerste congres voor Javaansche cultuurontwikkeling gelouiden is te Solo; vandaar ook dat van de drie voorbereidende hogere-onderwijs-afdeelingen der Algemeene Middelenbare School die Voor wis- en natuurkundige vorming te Jogja is gevestigd geworden (Ind. Stb. 1919 no. 259), en die voor oostersch-litteraire vorming te Solo zal komen.

Was al sinds geruimen tyd de overtuiging gespreid, dat de afhankelijke toestand der bevolking — afhankelijk van vorst, apaanagehouder en ondernemingsbeheerder —, het verval van haar desawezen, haar armoede en haar lakshid een staatkundig en economisch ingrijpen noodzakelijk maakten, en had reeds in 1870 de directeur van justitie denkbeelden in dezen geest geopperd, meerst in deze eeuw is aan deze economisch-agrarische hervorming de hand geslagen. In 1911 zijn ze — na langjarige voorbereiding — in ruwe schets aan de Staten-Generaal voorgelegd, omdat toen de ontwerp-begroting voor de eerste definitieve maatregelen geld uitrook; na 1912 zijn, deels door vorstenedicten, deels door gouvernementsverordeningen, vooral ook door stelselmatige bestuursdaden, een aantal dezer verbeteringen ingevoerd, van welke het koloniaal verslag nu en dan (1917, 1920), doch zeer beknopt, bericht geeft. Aan het goede dezer maatregelen schijnt het dubbele gebrek te kleven, dat voortreest de hervorming vrijwel aan de vorsten word opgelegd in plaats van met hen te worden overlegd of door hen geleid, en dat zij andrzijs, met weinig oog voor nieuwe mogelijkheden, al te getrouwelijk nabootst wat in de gouvernementslanden is ingevoerd. Om dit hervormingswerk althans voor het rijk van den soesoehoeman stelselmatig te doen geschieden

is in 1914 te Soerakarta een centraal agrarisch kantoor ingericht geworden.

Bestuur der Vorstenlanden omvat uitcaard enerzijds een inheemsche organisatie der vicar Vorstlandsche rijken voor het bewind over hun onderhoorigen — welke organisatie beïnvloed en gewijzigd is door het gouvernement —, ten andere een bestuursinrichting voor de landsonderhoorigen (Indoncsiers van elders, vrepinde oosterlingen, Europeanen); beide organisaties te zamen gebracht onder het eenparig gezag van elk der twee residenten.

De dorpsgemeenten, die elders op Java de basis der inheemsche bestuursinrichting vormen, ontbraken tot voor kort in de Vorstenlanden. Wel moeten zij er oudtijds hebben bestaan, gelijk blijkt uit verscheiden rudimenten in de volksinzettingen; wel waren zij in enkele deelen van de Mangkoenegaran van het sultansgebied, buiten de landhuurstreken, nog wel aanwezig; maar het gewone Vorstlandsche dorp was deswege, geen publiekrechtelijk lichaam, geen rechtspersoon, doch een huizencomplex, welks bewoners zooveel meesters hadden als er apaanages waren, waartoe hun dorsten behoorden; te twee, drie, vier, vijf bekels (rentmeesters) in het dorp waren, elk voor hun stuk grond, de warc gezagvoerders. Een sinds 1891 in Jogja, sinds 1896 in Solo genomen proef om boven de bekels een dorpsbestuur te stellen had maar lutel resultaat. De hervorming van 1912 en later heeft dit geheel veranderd: men is, onder den naain kaloe-raham of loeralschap, dorpsgemeenten gaan invoeren onder een loeraji als dorpsbestuur, met een dorpsbestuurder naast zich, en met een dorpsgrondbesit van coinnunale akkers. Begin 1920 waren er in het sultansgebied op dozen voet 401 zulke dorpen gevormd en eenige honderden ontworpen; eind 1919 waren er in de Mangkoenegaran 561 gevormd en 68 ontworpen; in het sultansgebied waren reedy in 1913 een honderd dorpen ingesteld, die de laatste jaren nog zeer in aantal zijn toegenomen, terwijl ook hier eenige honderden zijn ontworpen; de Pakoealanman telt 64 kaloearahan. De als kimpung aangeduide dorpen op de hoofdplaatsen (Solo, Klaten, Bojolali, Sragen, Wonogiri, Karanganyar, Jogja) slijnjnen eveneens dorpsgemeenten geworden te zijn; dorpen zonele akkers (deel I, bl. 592) hievoor hier wel karangkopek-desa. Doze hervorming van het dorpswezen is alledaar uitvoerbaar, waar noch apaanages noch landhuurders zijn (vandaar dat zij snel gelukte in de Mangkoenegaran, welker apaanages al sinds 1870 zijn veniwenen); inoet men wachten, totdat, du de apaanages zijn uitgelicht, ook de landverhuurders nog be re. id worden bevonden hun oude landhuurverhouding te doen onizetten in de grondhuurverhouding van 1918. Bij hervorming van dit dorpswezen werden, althans in Soerakarta, alle bekels ontslagen, onder genot van zgn. pensioengronden, t. z. ambtsvelden voor gewezen functionarissen. De nieuwe dorpsbestuurders in de vier rijken worden benoeind door den rijksbestuurder (reap, den prins) van het betrokken rijk, in overleg met den assistent-resident. Nadat de Pakoealanman reeds in 1912 een gemeenteregeeling had uitgevaardigd, die een blaafsche kopio was der inlandsche gemeentereordnantie van 1906, word deze in 1918 (Rijksbl. no. 24) vervangen door een even slaafscho prantant kaloearahan, die bovendien nog de be-

paling beholst, dat dosgcwenscht de huishoud-
 ljkic belangen der dorpen gercgclnd kunnen wor-
 den door het, rijksbestuur. Nagenoog gclijkcluidend is de
 Jogjasche gemccntccrgcling of p ran at an
 kalocrnhan van 1918 (Rijksbl. no. 22). In do
 Mangkoenegaran bestonden in 1919 reeds 18
 desascholcn, die men in 1920 hoopte te bren-
 gen op 30; ze werden evenwel opgericht op rijks-
 kosten, en schijnen dus veeleer volkscholen dan
 desascholcn te zijn ; elders vindt men van dorps-
 scholen nog niet gesproken. Zoowel de schaar-
 schc oudere dorpsgemeenten in de Vorstenlan-
 den als de talrijke nieuwe vallen dn buiten art. 71
 Reg. regl. (wegens art. 27 lid 2 dier wet) dn
 buiten de inlandsche gemeente ordonnantie van
 1906 (zie art. 20), buiten de kroonordonnantio
 van 1907 op het desakiesrecht (oin art. 27
 lid 2 Reg. regl. ; de verordening zelf zwijgt)
 en buiten de gouvernementebepalingen nopens
 ver-eeniging en splitsing; de instelling van al
 deze nieuwe dorpen is met art. 71 lid 3 Reg. regl.
 daarom niet in strijd, dewijl art. 27 lift 2 dier
 wet de toepassing van art. 71 alhier weert.
 Be- lastingvrije dorpen, zgn. perdikan-dcsa,s,
 zijnde een scheping van het vorstengezag,
 komen ook in de Vorstenlanden voor (deel I,
 bl. 593), dochde <^>uvementebepalingen
 gelden voor deze niet.

Het centrale rijksbestuur — in tegenstelling
 tot de organen der dorpen — omvatte vanouds:
 naast den vorst een rijksbestierder (papatih)
 dalem in Solo en Jogja, regent-patih of boepati
 papatih in de beide prinsdommen; zie III,
 bl. 646), voorts een reeks van kratonambte-
 naren (ambtenaren ter hofstad) zoowel voor
 hofstad- zaken als voor platelandzaken, en
 ten slotte districtshoofden (tamping, goe-
 noeng enz.) ten plattelande. Het is Rouffier
 geweest, die het eerst met geduld en nauwgezet-
 heid de oud-inheemsche organen is at ic der
 twee hoofddrijken heeft nagespeurd.

Langs drie verschillende wegen nu heeft het
 Nederlandsch oppergezag getracht jlc oude orga-
 nis-1 te naar zijn smaak te wijzigen.

Vooreerst — de belangrijkste, doch jongsto-
 poging —, wij hebben getracht zoowel de in
 wendigc organisatie van het vorstenbestuur der
 vier rijken te verbeter< ; ren als een genoegzaam
 getal geschoolde bestuurskrachten te doen
 kweken. Zijn do vier rijksbestierders gebleven
 en in hun hooge positie's gehan<lhaafd,
 onder onzen invloed hebben zij veelal
 Europeesche ambtenaren en helpers (b.v.
 als controleur van het beheer der rijkskas)
 onder r.i.c.h. gckregen, en ook do moderne
 Javaansche kasbeheerder en andere dignitarissen
 worden bijgestaan door Europeesche krachten;
 voorts heeft Jogja een Europeesch
 directeur dor sultanaatswerken, die tevens aan de
 Pakoalaman diensten bewijst. Voor de
 inheemsche autonoomie levert (lit
 voorshands geen bezwafr, mits die
 Europeesche helpers metterdaad hot
 vorstenbestuur op niet den resident als
 hun hoofd beschouwen en mitH men
 bedacht zij op vervanging dor inland-
 Heche krachten. Voorts is in Solo en in
 Jogja (niet in de twee prinsdommen) een
 rijks- raad of rad nagoro ingesteld,
 bestaande uit hooge Javanen. Die van
 Soerakarta, gecrganiseerd bij Rijksbl.
 1918 no. 25 en 33, tait vijf personen,
 adviscert allecn, en inoet geraadpleegd
 worden over ontwerp-zelfbestuursver-
 ordeningen, en over begrotingsrekeningen.
 Die van Jogja, reeds ingesteld in 1906,
 heeft vier le

den en nagenoeg dezelfde taak, doch den
 resident ,tot voorzitter, hetgeen het aspect der
 zaak geheel vorandert. Onderscheiden
 vorstenvordeningen reorganisceren
 wijtiers het ambtenaarswezen, en
 scheppen voor ambtenaren een recht-
 stoetand. Omstrecks 1907 zijn vier
 rijkskassen gevormd, waarvoor
 jaarlijks rijksbegrotingen worden
 opgemaakt, welke in de ryksbladen
 worden opgenomen, en uit welke
 thans ook de vorsten hun civielc
 lijst ontvangen ; bij het hooge
 bed rag hier licht valt te bedenken,
 dat Keulen en Aken niet gebouwd
 worden op een dag. Jogja heeft
 naast zijn „kas kasocltanan“
 nog een „kas pamaho- san“, waarin
 alle opbrengst aan padjeg en bc-
 lastingen werd gestort, die voorheen
 aan apanage- houders kwam en
 thans aan den sultan komt, en
 waaruit dan anderzijds de
 schadeloosstelling der voormalige
 apanagehouders wordt gekweten ;
 tegenwoordig vloeien ook andere
 inkomsten in deze Speciale kas.
 Een omstandige comptabiliteits-
 regeling voor Jogja is te vinden in
 Rijksbl. 1917 no. 10 (vgl. 1919 no. 3
 en 1916 no. 22).

Wat het bestuur ter plaatse in de vier
 rijken betreft: de tappings of goe-
 noengs zijn in 1831 (Jogja), 1847
 (Solo en Mangkoenegaran) en 1874
 (Pakoalaman) onder onzen invloed
 vervangen door regenten (boepati
 poelisi) of onderregenten (kliwon
 poelisi ; regenten 2c klas, niet onder,
 maar naast de gewone regenten
 staande), benevens districtshoofden
 (pandji, panfewoe) en onderdistrict-
 hoofden (assisten-pandji, assisten-
 pandwoe) ; zie ook onder SO E RAK
 ART A. Deze regenten hebben een
 lagere positie dan de gouvernements-
 regenten, en zijn volstrekt niet
 allecn of bovncal politieautoriteiten,
 gclijk hun naam zou doen den ken.
 Hcrhaaldelyk is, in verband met de
 economisch-agrarische reorganisatie,
 ook do indeeling in clistrieten en
 onderdistricten herzien. Deze
 geheele hervorming van het lagere
 bestuur maakt den indruk een
 modelicering te zijn naar het
 fatsoen der gouvernementslanden,
 in stede van een poging om de
 hervorming in onze richting te
 doen uitwerken door de vorsten
 zelf in Javaanschen geest.

De tweede soort bestuurs-hervorming,
 die wij — belangrijk eerder —
 invoerden, was er, in tegenstelling
 tot de vorige, een, welke poogde
 onzen invloed op het inheemsche
 bestuur te versterken ten einde,
 zonder dit bestuur zelf deugdelijker
 en bekwaamer te maken, onzen wil
 te kunnen doorzetten. Reeds in 1743,
 dus nog vóór de split si ng van 1755,
 werd de rijksbestierder van Jlataram
 in dienst gebracht der V. O. C.
 in dier voege, dat hij voortaan
 twee heeren hebben zou : zijn vorst
 en do Compagnie. In 1755 werd dit
 overgebracht op de twee rijks-
 bestierders der rijken Solo en Jogja;
 het gouvernement nam hen in dienst
 in 1812; zij crlangden elk een gou-
 vernementswedde van / 1000
 *s maands na den Java-oorlog,
 in 1831, zoodat 对 zoowel
 impliciet op do ryksbegrooting
 van hun rijk als expliciet op do
 Indische begrooting voorkomen.
 Van de rijksbestierders der twee
 prinsen wordt iets dergelyk niet
 vermeld. Niet minder gewichtig was
 de vernicdering van lagere
 Europeesche bestuursambtenaren in
 het gewest, die, hoewel recht-
 strecks geen gezag hebbend over de
 onderhoorigen der vorsten, toch de
 macht van do inhcomscho
 hoofden konden neutraliseeren.
 Men kreeg nl. in het gewest
 Soerakarta (naar indelingen, van do
 vorstonorganisatie des

lands onafhankelijk) sinds Ind. Stb. 1873 en 1874 vijf afdelingen onder assistent-residenten (Solo, Sragasin, Kladiy, Bojolali on Wonogiri) — Wan welke de laKiste bij Ind. Stb. 1906 no. 438 tot „oncradfeeHng" werd in den trant der buitengwesten (deel I, bl. 282); in het gewest Jogjakarta bracht Ind. Stb. 1903 drio assistent-residenten (Mataram, Koelonprogo en Goenoengkidoel); bovendien verscheiden controleurs.

De laatste, oudste, bedcnkelijkste en hardnekgigste soort hervorming is die, waarbij wij rcegermacht kortweg overbrengen vaal de vorsten op ons zelf. Dit ligt geheel in de lijn der voortschrijdende gebiedsbesnoeiing, die van den Compag-niest ijd tot 1831 onze staatkunde was, en van de formulering der contracten met de twee prinsen, die niet reel verschillen van korte verklaringen (deel I, bl. 529 — 530). Bekendzjivoorts de telkens ruimere omschrijving van den term: gouver-nements- of landsonderhoorigen en de straks te noemen rechtspraakbeperkingen van 1847, 1876, 1903 en 1917. Over de reeds aangestipte con-tractswijziging met Jogjakarta in 1921 zijn nog geen ambtelijke gegevens bekend (Juni 1921).

De drie hier opgesomde bestuursvormingen hebben in menig opzicht, de Vorstenlandsche toestanden verbeterd ; in naam ten bate der bevolking, zij het ook ten nadeele van haar hoofden en vorsten; in waarheid echter (althans tot dusver) meer uit een oogpunt van ordelijkheid en van bruikbaarheid voor Europeesche behoeften, dan uit dat van grooter welvarn der bevolking en staatkundige scholing van haar eigen gezag-dragers.

In de lijn der derde soort hervorming — besnoeiing van vorstenvloed, opzjischuiving van inheemsche krachten, overbrenging van mac Jit op Europeesche autoriteiten — bewegen zich tot nog toe ook de twee inoderne instituten der wa-tersehappen en der lokale rcsorten. Werden in 1907—1910 in Sperakarta achtcecnvolgens drie waterschappen zonder publiekrechtelijk karakter ,opgericht (Woro, Poesoer, Pengging), en gaf Mangkoenegoro reeds in 1908 (Rijksbl. 1920 no. 14), de sultan van Jogja in 1911 een algemenc regeling voor water- en waterschapscheer (Rijksbl. 1918 no. 3 en no. 4), het nieuwe art. 145 Reg. regl. (van 1918) en de ordonnantie in Ind. Stb. 1920 no. 722 op de Vorstenlandsche waterschappen maken mogelijk, dat westersche waterschappen in Nederlandschen geest, als behoorlijk toe-geruste publiekrechtelijke lichamen met wat autonomic, in het leven koinen, waarin de vorsten weliswaar cenigen invloed hebben, doch die toch overwegend Europeesch zullen zijn. Paar-naaststelt Ind. Stb. 1920 no. 83heen centraal water-schapskantoor te Socrakarta in. Gemeenteraden voor de hoofdplaatsen Solo en Jogja, die men — als *zjinde* geincngde raden — niet van de vorsten wil doen uitgaan, doch waardoor dan ook weer een gewichtig stuk macht zal worden overgebracht op een uitheemsche, van den vorst onafhankelijke, overheid (men zie slechts naar de decentralisatie in Sumatra's Oostkust), zijn nog niet ingevoerd, doch de invoering schijnt te worsen voorbereid. De vraag dringt zich op, of niet, in de lijn der beramde gemengde regentschaps-raden voor Jara, van den Minahassa-raad van 1919 en van een modern landschapsraad als die van Siak, een bevredigender oplossing van het be-stuurfprobleem der Vorstenlanden zou worden

verkregen, indien men het vorstengozag erkendo als gezondo basis van nationaal-Javaansche organisatie, zjijn invloed uitbreidde ook overlands-onderhoorigen en ook over onderwerpen van rcegeeringszorg die wij a an de vorsten ontrokken hebben, de voogdij der residuuskantoren aanmerklijk tcmprcle, doch daarentegen door opkweeking van goede bestuurskrachten en door invoering van een gemengden, overwegend-Javaanschen rijksraad met openbaariheid en invloed — indien de vorsten daarvan gediend zijn — het gerveesde conflict tusschen het belang van den vorst en dat zjiner bevolking poogde te bezweren. Een en ander niet van boven af uniform tdcconcreteren, maar door de vorsten zelf op gedi fferentieerde manier uit te werken, te fatsoeneeren en in te voeren. Een bekende motie van Boedi-Oetomo, aangenomen op 5 Oct. 1920, drong reeds op versterking van de positie der zelfbesturen bij het modern iseeringswerk aan.

Een geheel eigen stem pel ontving tot voor kort de hier geschikte Vorstenlandsche staatsin-richting door de instelling der apanagehouders of patoehs (deel I, bl. 54) met hun rentmeesters of bSkels (deel I, bl. 222). In stedo van zelf zijn in-komsten aan belasting en vorstendienst van de bevolking te vorderen door vorstelijke beklcs of anderen, hebben vanouds de socsoehonan, de sultan en de prinsen veelal het recht tot in-vordring — op den bij pijagem omschreven voet voor den daar vermeldcn tijd — overgedragen op apanagehouders (familielidcn of ambtenaren), deels uit gunstbetoon, deels als bezoldiging; fei-teljk erlangden deze apanagehouders ook andere overheidsrechten ten aanzien der afgestane be-volking. Warcn aanvankclijk deze apanages ver-spreid over het heele kerngebied van wclcer, ... na de onttrekking van Kedoe (1812) en Baglin (1831) aan het vorstclijk apanagebed inoesterj aHe apanages worden saaingedronen in de twee gewesten van thans; vanwaar groote verbrokke-ling, naast v(rzwarving van eischen. De patoehs van hun kant, belust op het bekti-gckl, hetwelk een optredend of herbenocmd rentmeester hun had te betalen, vermeerderden zooveel mogcljk k het getal bekelschappen of kabekjilans, hetgeen nadeelig werkte op het dorpswezen. En daar rentmeesters cerlang be halve bezabzen van (h* n Javaanschen apanagehouder ook handlanger van den Europeeschen ondernemingscheerder werden (die de voordracht deed voor hun aanwjjzing), kregen zij over de bevolking een onbetamclijk macht. De niet in apanage afgestane gebic*lcij, waar dus de vorst zelf de land rente heft, heetten in Solo so ms mahosan dalem, HD ins pangrcmb6; in Jogja mahosan dalem. Jjc hervorming van 1912 nu omvat in de eerste plaats afschaffing van dit apanagewczen: apanagehouders zijn afgckocht in dier voege, dat zij uit de rijksmiddelen (in Jogja uit de speoiale painahosan-kas) hun gederfe in-komstei) vergoed krijgen, waartoe b.v. het genoemde Solosche agrarisch kantoor alio aanstcl-Jingspijagems 66n voor c6n onderzocht; het gouvernement sprong hietoe financieel bij. Warcn d^g apanages reeds in 1870 nagenoeg alle afge-schaft in de Mangkoenegaran (de laatste verdwenen er in 1912) en was ook de pakoalaman reeds uit zich zelf begonnen (Ilf, bl. 257), en in de beide overige rijken geschicddc het eerst thans, en wel van 1915 tot 1918 in het rijk van den sultan, en van 1912 tot 1914 in het rijk van den sultan en in

de Pakocalaman. Nergens wordt aangegeven, of er geëh apanagan waren, waaraan de vorst niet bevoegd was tusschentijds en cind te maken tegen den wil vari den genietcr.

Op dit apanaganestelsel was nu vervolgen do hoogst gewichtige landverhuur geent. Onderlandverhuur verstaat men den speciaal Vorstenlandschen vorm van grondverkrjging door een wils-overeenstemming tusschen den Europeeschen onclermercer enerzijds en den vorst of apanaganhouder anderzijds; het huren van gouvernementsgrond in de gouvernementslanden (decl II, bl. 529) wordt nooit landhuur genoemd. Evenmin nu als die gouvernementshuur en evenmin als de gouvernementserfpacht (deel I, bl. 18) of de landbonwconcessie (decl II, bl. 525), is deze landhuur een civielrechtelijke aangelegenheid: het is een transactie, waarbij do vorst of (gewoonlijk) do apanaganhouder zijn eigen rechten tegen geldbetaling wederom overdraagt aan een Europeaan. Weren! aanvankelijk wel betwijfeld, of de apanaganhouder tot zulk een overdracht bevoegd 'was en zijn eigen apanaganetermijn genoegzaam, in het oog hield, later weren! zulks wegens de voordelen, die vorst en patroeh uit de landhuur genoten, in elk geval oogruikend gedoogd — slechts werd in 1818 voor Joga, in 1820 voor Solo inschrijving van landhuur geeischt door den resident —, en het landhuurreglement van 1857 is, hoeezer vaag, deze bevoegdheid wettelijk gaan, vastleggen. Ojhet landhuurreglement van Du Bus van J S27 namlijc was eerst een tusschenreglement van 1839, daarna een van 1857 en een van 1884, en ten laatste een van 1900 gevolgd; het nieuwerelement verving telkens het vorige. Dal van 1839 seldo regels voor den door den Europeaan betaalen huurschat (in 1857 weren losgelaten); dat van 1857 stelde een maximumduur van twintig jaar; dat van 1884 beval vastiegging voor elke onderneer in nng van de overgedragen vorstendiensten (niet eeh of van de veel belangrijker cultuurdiensten, zie heneclfn), on maakte tevens exploitatiegronden in roof de ftfzonderlijke ondernemingen mogelijk, regelingen, we lke ten bate dor uitgereste bevolking haar plichten en rechten zouden preciscereen. Keue conmissie van 1884 heeft voor deze exploitatie regel ingen veel gedaan; vooral echter in later jaren ingestelde controleurs of assistenten voor agrarische zaken hebben in tley. r richting zwaar, loch heilzaam werk verricht. De landhuur is ongetwijfeld meermalen hard en (miggengrechtigd) opgetreden; een vrontschuldiging zoi kunnen liggen in gebrekkige kennis der volksrechten en in haar behoefte aan bedrijfszekerheid.

Wontlic politic over vorsteneronderhoorigen uitgeoefend door vorsteneraibtenaren en die over landHonderhoorigen door gouvernementspolitie, de groote cultuurondernemingen hebben beide leeren kennen als ongenoezaam voor haar eigen belangen. Vandaur dat in 1919 door den resident in Jogjakarta cultuurbrigades zijn ingesteld, speciaal behtemd voor de bewaking van cultuurgewassen, en vrijwillig bekostigd door de ondernemingen. De vroegere militaire macht der rijken Solo, Joga en Pakoalnmen is verdwenen, doch Jiet rijk van Mangonogoro heeft nog zijn uit do Indische begrooting bekostigd legioen (decl II, bl. 563), en zelfs schijnt toestemming gegeven tot uitbiding van deszelfs sterkte.

(; e 1 <1 m i (1 (e i c n n belastingen.

Bij do beoordeeling van het Vorstenlandsche financiewezen zal men hebben te bedenken, dat het recht om de groote Europeesche ondernemingen aldaar te belasten niet aan de vorsten toekomt (daar die ondernemers landsonderhoorigen zijn), maar aan den lande. De vorst (vroeger meestal: de apaganchowder) ontving van hen den zgn. huurschat, nl. het bedrag, waarvoor zij het recht overnamen om padjen en diensten van do bevolking te voldoren; maar belasten mocht de vorst hen niet. Daarmede vloeiden groote baton de Vorstenlanden uit, naar Batavia. Naargeclang de oude landhuur door de nieuwe grondhuur van 1918 vervangen wordt, ontvangen de vorsten niet meer dezen huurschat der Europeanen; daai< entegen gaan dan de vorsten uit de volledig gereorganiseerde streken weder rechtstreeks de (eveneens hervormde) padjen en verdere belastingen der bevolking trekken.

De financiën van het Mangkonegrosche rijk, reeds na de crisis van 1887 in goeden staat gebract, vertooren onder meer de merkwaardigheid van eenige cultuuren, op modere wijze onder een Europeesch superintendant gedreven door en voor dit zelfbesturend landschap. De Mangkokne-garan bezit nl. een aantal bergcultuuren (bosch-exploitatie, een koffieonderneming, een rijstonderneming, een rijstland en een kapokfabrick); bovendien twee suikerondernemingen; en voorts aandeelen in twee landhuurondernemingen, bezittingen in het Sclarangsche, en huizenbezit ter hoofdplaats Solo. Kwamen de netto-inkomsten uit deze vrije overheidscultuuren (ongeveer 8 ton bedragend) welcer aan den vorst, die o. m. daaruit een reservofonds had doen vormion, te genwoordig staan ze op een apart begrooting van rijksondernemingen, welker batig slot ten goede komt aan de rijkskas. Evenzoo had de soesehoenan een onderneming van koffie, vcel enz., die thans is overgenomen door zijn rijk. Het sultansrijk heeft by Rijksbl. 1917 no. 12 en 1918 no. 21 een grondbedrijf van het sultanaat ingevoerd. Bovendien hebben de rijken inkomsten (retributies) uit rijksparas.

De voornaamste inkomsten der zelfbesturende rijken waren en zijn de gehoven belastingen. Op vorsteneronderhoorigen drukken vanouds enerzijds gcklbelastingen, met name's vorsten landrente of padjen, en anderzijds vorstendiensten. De landrente bedroeg $\frac{1}{2}$ (dan wel $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{3}$) van dat vier vijfde van de dorpsakkers, dat overbleef, nsi-dat voor den rentmeester-landrentcinner of bekel c6n vijfde als ambtsveld was afgezonderd; zij werd opgebracht hetzij in een deel van het product (maro), hetzij in geld of andere voortbrengselcn (niadjegan). De vorstendiensten waren over het geheel niet zwaar. Voor van belastingen en diensten vrijgestelde dorpen, zgn. vrije desa's, zie boveii. De veelbesproken tolpoorten hefling van de meer dan 300 tolpoorten was na 1745 geen vorsten-, inaar juist qen Compagniesbelasting; haar verpachting verviel in 1827, zij zelf in 1830. Voor landsonderhoorigen (Indonesiers, Europeanen, vrcemde oosterlingen) golden de gewone, gouvernementsbelastingen van Java en Madocra.

De inheemsche belastingen en diensten zijn thans totaal gewijzigd. Reeds is aangetekend, dat tegenwoordig de opbrengst dozer belastingen in de vier rijkskassen komt — voor het sultanaat echter in de genoemde kas pamahosan — on zy op derijksbegrootingen staan; te voren was het,

in verband met de overdracht van deze heffingen en diensten op apaanagchouders en, door dozien of door den vorst, zelf, op landhuurders. noodig ge- bleken (zie beneden), de verschuldigde heffingen en diensten — die in de war geraakt en zeer opge- dreven waren — to. gaan vastleggen voor de diverse ondernemingen. In de twintigste eeuw ech- ter is dit geheel stelsel nog verder vervoemd in den geest van, dat der gouvernementlanden. Sinds 1912 voor do Pakoealaman (thans Rijksbl. 1919 no. 15), sedert- ook cidars, is, bij vorsten- edict, in plaats van de oude vorstenpadijg, die _ men a ls „grondpachf opvatte, een landrente in- gevoerd, naar het model der governmentsland- rente van 1907. Daarnaast kennen de vorsten- rijken thans een bedrijfsbelasting, een hoofdelcis' heffing ter vervanging van afgeschafte vorsten- dienst op de hoofdplaatsen, een vorstendienst- regeling ten plattelande, en? 'lles naar het voorbeeld van overig Java/

A m Agrarische toestanden c n a g r a - T J • r i s c h e w e t - g e v i n g : *bouicreclit, domein-*

recht, landverhuur, Vorstenlandsche grondverhuur. De grondslag der agrarische toestanden in de Vorstenlanden is aannicrkelijk anders dan die in de rest van Java. So minigen nemcn a an, dat het bijzon-Jere in het Vorstenlandsche grondncrcht een aloude schepping is van het vorstengezag: de vorst eigenaar van alien grond, de inlander deelbouwer (maro-contract), die ten blijke van dit wankle deelbouwrecht jaarlijks een deel van zijn product als padijg of grondpacht heeft in te leveren aan den vorst of diens ver-

vanger. Voor anderen echter staat het vast, dat het Vorstenlandsch grondncrcht van oorsprong geheel gelijk is aan dat van overig Java, doch dat het oppressieve vorstenbestuur kjan heeft gezien oni in dit kerngebied der rijken — niet in de buitnprovincien — de bevolkingsredten op den grond derinate te knevelen, dat van het oude beschikkingsrecht der dorpen en het oude inlandsch bezitrecht der individuen nog slechts sporen overble-ven (deel I, bl. 822): toen de dorpsgemeenten zelf eenmaal waren weggedrukt, ging uiteraard ook haar beschikkingsrecht teloor, maar in plaats dat zulks de individuele

grondbezitters bevrijdde, zagen zij den dwang van het adatrechtelijk dorpsbeschikkingsrecht ten aanzien van hun bouwvelden vervangen door een vorstelijk recht van willekeur en oppermacht. De vorsten beschouwden den grond als hun domein, hun eigendom, en behandelde datgene, wat naar deze tweede zienswijze inlandsche rechten der kerndorpers (koeli kentjeng enz.) waren, als gedoogde rechten, van 's vorsten welbehagen te eenenmale afhankelijk: „koelieaandeer in de Vorstenlanden zou dan hierdoor in plaats van de ervolle betekenis van: het aan een vanoudsin de dorpsgemeente thuisbehoorend landbouwer (koeli) behoorend bouwveld, de geniinnachte betekenis hebben gekregen van: stuk grond, waarop een armoedig Javaan misschien eenig ingbeeld recht heeft, doch waarmee de vorst doen kan wat h wil. Vast staat voor beide opvattingen no pens het vroegere verleden, dat in het jongste verleden de vorst, alvennogend was over den grond, en dat het inlandsch bouw- of bewcrkingsrecht vrijwel njachteloos stond tegenover den vorst, diens apaanagchouder of den in des patoelis recht tredenden landhuurder. Bij de reorganisatie van na 1912 heeft het gouvernement blijkbaar geopteerd voor

┌, .y' y 'J'

de opvatting, die den vorst nilc en den Javaan geen rechten toekent ;hetgeen natuurlijk het voor- deel bood, voor allo herschepping van de agrarische toestanden de volstrekt vrije hand te laten, zoodra men den vorst gewonnen had. Eenczijds is thans in vorstenverordeningen de domeinver- klaring van den lan de (deel I, bl. 629, 824) nage- bootst in dicr voege, dat de vorst na afschaffing van de apaanages geen recht ten aanzien van den grond erkent dan zijn. cigen domeinrecht en de bevolkingsrechten, die hij vrijmachtig op den grond vestigt (Rijksbl. Jogja 1918, no. 16, Pa- kocalaman 1918, no. 18). Anderzijds bleck bij de uitwerking een belangrijke schakoring: terwyl toch voor het gewest Soerakarta were! aangeno- men, dat de vorst, de bestaande akkers terugne- mend en ze als dorpsgrond bij schenkbrieff of kc- kantjingan aan de nieuwe kaloerahans uitgevend, ook over de aandelen der dorplingen kon beve- len wat he in goedgeacht ert ze dus mocht toebe- deelen aan de 80 a 150 deelgerechtigden, die hij zelf (of het achter hem staand gouvernement) verkieiselijk achtte, is voor het gewest Jogjakarta de opvatting aanvaard, dat de dorpen zelf die coinnunale bouwvelden zouden hebben te ver- deelen, oni recht te doen weervaren aan de agrarische aanspraken van hen, die tot dusver bouw- of bewerkingsrecht had den gehad van een zgn. koelieaandcel.

Men zou intusschen dwalen door te mcenen, dat de kneveling van het grondrecht van dun Vorstenlandschen landbouwer alleen te wten was aan het vorstengezag. De Europeesche landhuur "heeft, haars ondanks misschien, die kneveling zeer verergerd. Toen zich naniehjk, vooral sinds 1818, Europancan in de Vorsten lan- den kwamen vestigen oin — aangelokt door de geniakkelijk verkrigjbar arbeidskracht ahlaar der dienstrijtche bevolking — met wcester.-<: i kapitaal en westersche talenten den grond ductief te ma ken voor de Europeesche markt, toen had hij gewoonlijk behoefte aan bstaan-<: bouwvelden of plantsoenen, door inlanders recils betcecl of beplant, en waarvoor deze Javam n padijg en diensten schuldig waren aan vorst of apaanagchouder. Landverhuur nu kwam in' <lit geval hierop neer: vorst of apaanagchouder stond den landverhuurder het recht af oni van <hn Ji- vaanschen grondgerechtigde de pracstati-<> te innen, die doze schuldig was aan hem zelf, vorst of apaanagchouder, doch zijncrzijs verl>on<i zi< h do landverliurder oni aan vorst of apaanag<li<u- der uit te keeren een tegen dien afstand gened bed rag, aangeduid als huursehat, panjowo: cen recht op den grond zelf kregc de Europaan door de landverhuur niet. Ten gevolge van <leze overdracht was de Javaansche koeli dus v<-i- plicht om voorlaan te Jeveren aan den lan<1 ver- huurder. Hi er echter rees een dubbeJe zwaar- heid. Als hij tot nog toe zijn padijg o)l)ra): ht in geld, kon }>ij zulk blijven doen: inaar het was de Jandhuur niet te doen oni geld te innen. Bracht hij haar tot dusver op in natura (een evenredig deel van den oogst), dan had hij zich wel is waar van ouds over de keus van het gcwas (rijst, inais enz.) met den rentmeester van vorst of apaanagchouder te verstaan, doch met geen <dezer inlandsche gewassen zou de landhuur zijn gebaat, daar zij juist beoogde producten voor de wereldmarkt te telen. Zij voerde dus twee geheel andere manieren in om zich de ver- . 疇

schuldcige helf van *s inlanders grondopbrengst te verzekeren: het bengkokstelsel en het gl6- bagan-stelsel. Bij het bengkokstelsel (vastveld- stelsel) krijgt de Javaan de totaal vrije beschikking over de schorp aangewoond en de helft van zijn grond met den daarvoor noodigen arbeid, doch stelt hij de andere gepreciseerde helft van zijn grond plus den daarvoor noodigen arbeid geheel ter dispositie van den landhuurder volgens diens aanwijzingen; dit bengkok-stelsel komt voor bij cultures met vaste heesters of boo men: koffic, cacao, enz. Het veel frequenter glebagan- stelsel (kantveldstelsel) daarentegen laat het genot van deze twee helften om beurten afwisselen tusschen Javaan en landhuurder, gelijk noodzakelijk is voor laaglandcultures als suiker en tabak. De in beide stelsels door den Javaan aan den landhuurder te praestceren arbeid (zgn. cultuurdienst) is dus niet, gelyk men den ken zou, een gevolg van overdracht van vorstendienst, maar een bijzondere, gekunstelde toepassing van de overdracht van padjeg op den landhuurder. Zelfstandig daarnaast stond dan natuurlijk nog het recht van den landhuurder om de aan vorst of apanagehouder verschuldigde inheemsche diensten te innen; doch de practijk heeft deze diensten met de vorige, op bengkok- of glebagan- stelsel steunende, cultuurdiensten versmolten tot een zwaar, uiteenloopend, willokeurig en onontwarbaar geheel, hetwelk allen veldarbeid ging omspannen, van de eerste grond bewerking af tot het oogsten toe. Schoot de grondgercehtigde Javaan te kort in het praestceren van dit complex van diensten, dan nam de landhuurder op kosten van (den Javaan aparte daglooners in dienst — dit heette het glidigstelsel —, terwijl niet-nalcing van arbeidsplicht bovendien gebract was door den inheemschen rechter (t hanc zijn daarvoor nieuwerc pranatans uitgevaardigd). Duidlijk blijkt derhalve, dat het recht, hetwelk de landhuurder onder bengkok- of glebagan-stelsel erlangt op een vast of wisselend stuk bouw- veld, niet het gevolg was van de landhuur zelf (daar vorst of apanagehouder hem slechts het recht kon afstaan om *s vorsten inkomsten uit de Javaansche bevolking te trekken), doch con gevolg was van de cigenaardige en stellig veruoftige inancier, waarop men den Javaanschen bouwman zijn padjeg liet betalen in con geheel nieuwen vorin. Deze cigenaardige ma- uierci, evenals ook het glidig-stelsel, waren — con daarop velle de nadruk — geen vormcn, waarover de landhuur het in elk speciaal geval weer met elken inlandschen grondgercehtigde op den vo(4 van vrije wilsovereensteuning trachtte ecus te worden, gelijk zdu hebben be- taard, maar het waren stelsels, die in de practijk golden, nls of zij wettelijke verplichtingen waren, en die dan ook in con bejaaldc streek of bij con bopaalde groep van ondernemingen golden, zon- (lerdat de individueele Javaan zich daartegen op eonigerlei wijs kon verzetten, con ter zak waar- van de hu overeenkomsten gercgeld bepaaldcn, dal Javan(ui, die zulks mochten wagen, Hteng zouden worden gectraft of „ongelukkig zouden worden“. Aanteekening verdient nog, dat het glebagan-stelsel, toegepast op de suikercelt, von den inlander dit nictive nadeel moebract, dal de landhuur den grond zestien inaunden had tegen de inlander acht of negen inaunden, en dat feitlyk zclfs de in naain vrijgcblyven arbeid —

die in loodsen, fabrieken en bij transport — haast even onvrij word als de geheele arbeid te vclde, wegens het opdragen van toczicht aan dezelfde soort personen, van wie de Javaan bij ge- dwongen arbeid afhankelijk was.

De rcororganisatie op agrarisch gebied heeft, tegenover (lit oude stelsel van landverhuur, con nieuwc stelsel geplaatst, dat van een Vorstenlandsche grondverhuur naar het model der grondverhuur voor de rest van Java (deel I, bl. 829), doch daaraan niet gcheel gelyk. Het is een regeling (kroonordonn antic), uitgegaan van het gouvernement (Ind. Stb. 1918 no. 20) met instemming van de vicr vorsten. Zich baseerende op het door recente vorstenscheking ontstano grondbezit der nieuwe Vorstenlandsche dorpsgemeenten (kaloerahans), hetwelk bezig is in de plaats te treden van het oude bouwecht van individueele dorpelingen, inaakt de regeling van 1918 de nieuwe grondhuur tot een transac- tie — niet langer tusschen European con vorst of apanagehouder, maar — tusschen European en dorpsgemeente dan wcl tusschen European en ambtsveld- (pensioengron-) houder; tot een transactie, die niet meer gebascerd zal zijn op overdracht van verplichte padjeg con verplichte diensten (met de daaraan gegeven gekunstelde uitwerking van dwang), doch op vrije wilsovereenstemming tusschen dorp (of ambtsveldhou- der) en ondernemer wat den grond betreft, en op vrije wilsovereenstemming tusschen dorpsbewo- ners en ondernemer wat de arbeidskracht be- treft; do huurtermijn voor dorpsawahs kan 2 1/2 jaar zijn. Belangrijke punten bij de toepassing zyn: het waarborgen aan de inlandsc deelge- rechtigden in de nieuwe dorpsackers (wellicht hun oude bouwvelden), dat het grondverhuur door het dorp hun Jiit ook cleze nieuwverke- gen rechten weer afhandig maakt (de huover- eenkomst moet dan ook worden verlden ton overstaan van een bestuursambtenaar), en het waarborgen aan allo inlandsc grond be workers van een behoortlyk loon. Op beide punten wordt gouvernementsoezicht geoeffend. daar de bedoeling der geheele hervorming juist is de strijdige belangen van bevolking, grooten land- bouw con vorst te verzoenen.

Ten einde nu tusschen het oude landhuurstelsel con het nieuwe, zoo gcheel andrc, Vorstenland- sche grondhuurstelsel een brug te bouwen — want tai van landhuurcontracten zouden in 1918 nog voor jaren blijven voortduren —, decreetert Ind. Stb. 1918, dat de resident de landhuurgron- den broksgewijzo aan hot oudo regime kan ont- trekken, naarglang hun huurtermijn afloopt (de stok achter do dcu), doch tevens dat land- huurders, die bereid zijn voor een aan te geven tijdstip hun landhuur in een nieuwe, gemoderni- seerde vorstenbeschikking te doen omzetten, zul- len mogen rekenen op een toekenning van dit nieuwe genot voor vijftig jaar, terwijl do conversie con verrekening van oude in nieuwe contractsbepalingen zal geschieden met zorg, con terwijl gedurende do vijf eerste jaren de vorst hen zoo noodig, za) helpen aan verplichten cultuur- arbeid tegen betaling van behoortlyk loon. Do bevoegdheid tot een en ander bohoudt de vorst zich voor in zijn brieven van grondschenking aan de kaloerahans. In 1920 hadden reeds in een aan- tul districten allo landbouwondernemingen zulk een conversie aanvaard (b.v. allo in het

district Prambanan, Soera-karta, on alle in het district Kalasan, Jogjakarta), waardoor dan de reorganisatie van dorps- on grondweten in zulke districten mogelijk wordt, en die later in een gewone grondhuur zal overgaan. De hoven reeds vermelde waterschappen zullen dan verder moeten zorgen, dat de feitelijk cultuurvoorwaarden voor de Europeesche landbouwindustrie (wier bloei in ellagval een groot belang is voor het wel- varen der Vorstenlanden) gewijzigd worden in gunstigen zin, terwijl anderzijds de reeds aange- stipte cultuurbrigades in Jogja zullen kunnen zorgen voor de beveiliging.

Bezigt men deze agrarisch-economische hervorming als geheel, dan schijnt het niet gemakke- lijk te antwoorden op de gewicht,ige vraag, wie de kosten daarvan draagt: de be vol king, de vier rijken, het gouvernement, of de ondernemers? Stellig dragen de drie laatsten algen in de kosten bij; de be vol king echter ook, voor zoover de omzetting in dorpsbezit mocht neerkomen op de- possedeering van voormalige bouwgerechtigden,, gelijk vooral in het gewest Soerakarta niet schijnt uitgesloten.

"RjL-C - h t s p - r - a a k , a d a t r e c h t , w e t - g . e - V - i n g . In de Mangkoenegaran, waar liet dorpsverband vaster bleef bestaan, komt wel- licht een soort dorpsberechtiging voor ; daarbuiten kent men in de Vorstenlanden papats, gevormd hetzij door de vier hoofden dor vier omliggende dorpen, hetzij door de vier voornaamste be- k els - rent meest er uit , die vier desa's. Het heet, dat het gebruik der papat-beslissingen (waar- aan geen executie macht verbonden is) bij de bevolking afneemt ; de landhuurders riefen voor kwesties over bevolkingsrechten nogal eens pra- pats in het Ieven, die dan eenigermate werkten als scheidsrechtbanken. De boven deze volks- justitie staande vorstenjustitie, al weder het eerst door Rouffaer zorgvuldig onderzocht, is door het gouvernement hevig verminkt. Binds 1847 was de eigen rechtspraak van Soerakarta ten deele bedorven geworden; voor landsonderhoorigen had men er reeds sinds 1831 een residentieraad. Nad at in 1831 de sultan van Jogja zijn straf- rechtspraak over sultansonderhoorigen had moe- ten o verge ven aan den lande, hetwelk voor hen een rechtbank voor crimineele zaken instelde -(tot 1903), naast een residentieraad van 1831 voor de landsonderhoorigen, zoodat Jogjadestijds bij Solo verre achterstond op het gebied der in- heemsche rechtspraak, is in 1903 aan het rijk Soerakarta (ingevolge politick contract van 1893) nagenoeg de geheele rechtspraak — crimineel en civiel — ontnomen, en overgebracht op vijf land- raden, die gelijkelijk lands- en sultansonderhoorigen berechten; terzelfder tijd is ook in Jogja een landraad voor beide groepen van onderhoorigen (sultansonderhoorigen slechts in strafzaken) in- gevoerd, zijn deze gouvernementrechtshouders mede .bevoegd gemaakt voor de twee prinsdommen, zijn gerichten van den lande ingesteld, en zijn de lagere vorstengereefiten afgeschafte voor Solo, Mangkoenegaran en Pakoealaman. Bczat dien- tengevolge sinds 1903 het sultansrijk weer den voorsprong, nog zijn civiele rechtsspraak over sultansonderhoorigen en nog zijn lagere vor- stengerechten te hebben, met J Juni 1917 is, na de noodige pressie, ook voor "Jogja hieraan een eind gemaakt en nagenoeg alles op onzen landraad en onze gerichten overgebracht. Wat c/1/- <!

Chans aan inheemsche rechtspraak ovorig is in do Vorstenlanden (zie voor Jogja Rijksbl. 1919 no. 14) toont van een regeeringsbeslrevom om het in- heemsche te ontwikkelen en te stevigen weer bijzonder weinig; deze in stand gelaten rechter- lijke autoriteiten hebben slechts bevoegdheid — civiele en crimineel — voor een beperkten bring van vorsten verwant en schrperomschreven in Jogja bij Rijksbl. 1916. In 1920 schijnt de soesoehocnaat een commissie te hebben inge- steld voor reorganisatie van zijn rechtspraak. Prins Pakoealam daarentegen heeft in 1907 ook dit res tan t inheemsche rechtspraak overgegeven aan den lande. De gewichtige Jogjasche agra- rische rechtbank, balemangoe (voor 1891: paso- wan. mangoe) ghecheten, is in 1917 teruggbracht tot een ad ministratieve instantie voor apanage- en agrarische kwesties (zie ook Rijksbl. Jogja 1917 no. 18); door het verdwijnen der apanages wordt deze bevoegdheidskring nog weer engr. De eenc Vorstenlandsche godsdienstige rechter (soerambi) van elk der rijken Solo, Mangkoenega- ran en Pakoealaman is door ons afgeschafte in 1903, terwijl die van Jogja na 1903 een zeer be- perkte competentie heeft behouden ; in plaats daarvan werkt thans op elk der beide gewestelijke hoofdplaatsen een priesteraad op den voet van Ind. Stb. 1882, wederom voor lands- en zelfbe- stuurs-onderhoorigen gelijkelijk. Als Europeesche rechtshouders vindt men sinds 1903 vijf residentiege- rechten in Soerakai-ta en e6n in Jogjaka'jrtta.; voor alle landaarden landgerechten. Residentie- gerechten, landraden enz. ressorteeren onder den raad van justitie te Semarang. De vorstenrecht- spraak volgt regels van adaptatproccesrecht, geen regels van het Inlandsch Regieinent; de vorsten- landsche soerambi's vertoon den de bijzonder- heid, dat, in afwijking van de Mohanuedaan- sche wet, getuigen er vooraf werden beëdigd.

Indian men van het adatrecht der Vorsten lan- den het agrarisch recht en de organisatie van het vorstengezag uitzonderd, welke de belang van gouvernement en landhuurders rechtstreeks raakten en daardoor de aandacht trokken, doch eerst van Rouffaer een grondig onderzoek ont- vingen, is dit adatrecht gebrekkig bekend. Het is het adatrecht van MiddeJava, doch door den oppressieve invloed der vorsten direct en indi- rect nogal gewijzigd. Over desawacen en grond- bezit were! reeds gesproken ; het familiorecht vertoont bijzonderheden ter zake van (l< : vor- stenfamien zelf; de locale huwelijksluite.r (dcel II, bl. 122) hcct dcel's naib, duels pasah; een hu- welijksgeld, srahah genaamd, wordt genocind, doch onvoldoende beschreven; bij erfonis schijnt alleen het soldo der nalatenschap, niet activa naast schulden, over te gaan ; het dorpsbeschik- kingsrecht is zoooogd als verd wenen ; tie Javaa- sche bo u win an mocht op zijn woerf geen boen- oien of buinboe omhakken zonder vergunning, - en do fino vruchtboomen aldaar behoorden aan vorst of apanagohouder; voor ontginning was oorlof van's vorsten ambtenaren of, bij apanage- grond, van (liens l'entnieester noodig ; grondver- panding was zeldzaam, evenals dcelbouw en veldhuur; transacties door reizende koopvrou- wen, bakoels, zijn talrijk; voorschot op gewas (empingan) en loonarbeid worden ver meld ; de vorstenrechtspraak heeft van het adatstrafrecht euc an ander doen voortlevcn. De Pakoealaman heeft, sinds J912 een vorstenverordning op de

gronclontgining (Rijksbl. 1918 no. 16) en sinds 1905 ccn op de Mohammadnaascho huwlijksluiters (n Rijksbl. 1918 no. 19).

Be halve door verdringing vanwege gouvrnc- n] en! of vorsten heeft het adatrcht sterke wizzi- ging ondergaan door wettige vorstendictcn of zelfbestuursverordeningen (pranatan, oendang-oendang, angger-anggeran enz.; deel II, bl. 154, III bl. 68), die een deel van het adatrcht uit- maken en welker bindende kracht in Ind. Stb. 1911 no. 569 (zij het op inconsequente wijze) is erkend (vgl. Rijksblad Mangkoengaran 1920 no. 5, Jogja] 916 no. 19). De oudere en merk- waardigste uitingen van vorstenwetgeving zijn de vrij omvangrijke wetboeken nopens apana- gestelsel, bekel-stelsel, grondrecht, dorpsge- schillen, delicten enz. zooals de Angger scoeloch (1818), de Nawolo Pradoto (1771, 1818), de Pranatan patoch (1863), de Pranatan bekol (1884); deze wetboeken, welker ontstaan en samenhang alweder eerst door Rouffaer goed is nagespoord, zijn achtereenvolgens gepubliceerd, o. a. door Roorda, Oudemans, Hunger. De jongere edicten van de vorsten of van hun zelfbestuurders, sinds 1916 en 1917 gemakke- lijk uit de genoemde vier rijksbladen te kennen, geven den treurigen indruk in hoofdzaak opge- drongen maakfels te zijn van de gewestelijke kantoren, dikwijls ontleend aan het Indisch Staatsblad, dikwijls uniform voor de vier land- schappen, en dikwijls het vermoeden wettigend, dat de Nederlandsche tekst het origineel, de Ja- vaansche een niet onbrijspelijke translatie-ar- beid is; de jaargangen der rijksbladen zijn trou- wens niet iugricht als Javaansche boeken met Nderlandsclie inlasschingen, maar omgekeerd. Terwijl voor Jogja in 1916 het edictvan den sultan oc-ndang-oendang, dat van den rijksbestuurder ■jiranatan heette, is men dit woordgebruik later gaan omkeeren; voor de prinsdommen schijnt a lies pranatan te heeten. Terwijl soenan en sultan ^lechts bij uitzondering zelf legifreeren <■11 <! (■ wetgeving inestael aan den rijksbestuur- <k-r overlaten, vorrdenen de bcide prinsen in eigen persoon. Do uitheemsche indruk dezer in)<,(jnsch verbeeldende verordeningen niaakt het niet gemakkelijker zc, gelijk toch behoort, als adatrcht aan te nmrken. De wetgevings- bevoegdheid der residenten over landsondcr- hoorigen en, voor zoover de politieke verhou- <ling zulks meebrengt, ook over vorstenondcr- lioorigen bcHtaat Jjicr nog onverkort, dewijl, and' TS dan in de rest van Java en Madocra, ge- westelijke en]]laatrfeijike raden ontbreken. Sinds <lc waterschapsordonnantie van 1920 zijn in de Vorstenlanden ook waterschaps verordeningen te wachten, vustgesteld door de raden dier in- stellingen, waarin naast Europeanen Javanen zitting Jicbben.

(Jewichtig uit het oogpunt van rchtHbedecling <?n rechts hand having is nog het algemeen- Indo- nesisch recht van massaprotest, door de lidzamo bevolking dor Vorstenlanden bij hrcaling toege- past, wanneer op een of ineer ondernemingen de inaad der Europeesche vceleischendheid overliep en de toetstand ondraaglijk werd. H<t bestaat hierih, dat men zich in mass a naar den vorst, den rijksbestuurder, een regent enz. begeeft, zwijgend op (hiens erf ncerhurkt, en vervolgens de gricven voorbrengt. Nog in de laatste tien- t alien jaren hebben on tel bare malen zulke

manifestaties zich voorgedaan. Terwijl voor het gou- verne mentsgebied het politiestrafre- gloment van 1872 dezo weldadigc volksinstel- ling onderdrukte, gelijk thans art. 510 lid 2 straf- wetboek N.-I. doet, was voor de justicetabelen der inheemsche rechtspraak in de Vorstenlanden deze aloude bevoegdheid blijven voortbestaan. Het is pynlijk te constateeren, dat, zoowel ten gevolge van de oploffing der inheemsche recht- spraak (en invocring van ons strafwetboek) als (voor Jogja) van een rijksbestuursdebevel van 13 Sept. 1918, deze veiligheidsklcp tegen onder- drugging van de bevolking ontomen is in een tijd, waarin de toetstanden nog geccnzins afdocn- de zijn verbeterd.

Verspreide onderwerpen. Het op 15 Oct. 1902 bevolen welvaartsonderzoek heeft zich niet uitgestrekt over de Vorstenlanden; de achtcrlijke toetstanden inaken deze gewesten tot een geschikt terrein voor gevaarlijke propaganda, zoodat de nieuwe verordening op vereeni- ging en vergadering, na haar inwerkingtreden in Sept. 1919, reeds geschorst is moeten wordjij voor hetgewest Soerakarta (Ind. Stb. 1920 n°.378). Van bestuursontvoogding kan in de Vorstenlan- den slechts sprake zijn in dezen gewijzigden zin, dat men de zelfstandigheid der inhemsche vorsten meer eerbiedige dan tot dusver gewoonte schijnt; voor den geest dicr vorsten, zic men de waardige woorden van den Prangwadono in den Volksraad op 16 Nov. 1918, en de bovengenoem- de daden der Mangkoengaran ter aanzien van de apanages en van de financiën. Het dwangcultuur- stelsel van den lande heeft van 1833 tot 1901 ook in de Vorstenlanden bestaan, zij het op beperkten voet. Rchtstrecfsche bevorde- ring van inlandschen land. Bcwtgeschied door mantri's tani en assistent-mantri's tani (zie de rijksbladen); 1 and boiwiçH'susscn verliepen; een landbouwschool is opgericht te Tegalgondo, in het rijc Soerakarta. Irrigatiewerken worden voor- bereicl door waterstaatsingenieurs; een deel der Vorstenlanden behoort onder de irrigatiedee- ling Pemali-Tjomal; in Oct. 1920 is in de Mang- koengaran een uitgebreide wadoek te Tirto- marto (reg. Karanganjar) ter hand genomen, bin- nen welker gebied ook een der vermelde sjniker- fabrieken van het vorstenhuis ligt. Op onder- secheiden plaatsen zijn rijksparaloodsen gebouwd, welker opbrengst door beter controlo steeg; vor- stelyck pasarverordeningen zijn opgenomen in de rijksbladen. De gezondheidstoestand der bevol- king schijnt niet goed; de pest bezocht ook dit gebied. Onderwijs en kredictinaatrgclen zijn nog pas in hun begin. Aan do Hindoe-oudheden wordt sinds het begin dezer eeuw zorg goeven. Zio voorts op OPIUM, PANDHUISDIENST en ZOUT.

Lileraluur. Verre bovenaar staat het artikel Vorstenlanden in den eersten druk dezer Encyclopaee- die, van de hand van G. P. Rouffaer, met zijn zeer uitvoerige literatuuropgavo aan het slot; een artikel, waarvan voortruwd mag worden, dat het binnen afzienbaren tijd ongewijzigd zal worden herdrukt. Voor recente gegevens vallen te ver- melden: de memorie van toelichting bij do In- dische begrooting voor 1912; Van der Linden, De reorganisatie in de Vorstenlanden, in T. B. B. 42, 1912; Woccs.th'ff, De decentralisatiewetgeving, 1915, bl. 12—15 (over de waterschappen); Mih- lenfeld, In den dajem van Vorst. Mangkoe Negro,

1916 hetzelfde als: Een voorwisseling in de Vorstlanden in Ned.-Ind. Oud en Nieuw (1916); Koi. Verslag 1917, bijl. A*: Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. L.J. V., 1918 (agricarische nota); 少f. i'bnquaire, Grepen uit de Vorstlandsche histp-7. 七. * van de laatste jaren, in Kgl. Tijdschr. 7, 1918; Van Zon, De 'boSclieii in het Mangkoknegara-ヒC了 yj^che Bijk, in Tectona, 1918; Simon, Het agrarische stel^el in de Javascie Vorstlanden en /do reorganisatie, in Koi. Tijdschr. 7: i915; Van pollen ho ven, Het adatracht van N. I. 1918 少~, (皿鼠 de' correcties van Logeman in Adatracht- /f' bündel 19); Ter Haar in Ind. Tijdschr. v. h. Recht 112, 1919, bl. 201 vgg.: Noto Soeroto, ■, Beknopt geslndkundig overzicht van het sulta- > "L naat Jogjakarto, 1920; S.K., Een Javaajisqh-

vorstenhuwelijk, 1921 (ook in Ned.-Indie Oud en /■, 厂 Nieuw, 1921): alsmede de genoemde Rijksbladen, de Adatrchtbündis, en de discussien in den

VREEMDE (ALBERT CORNELIS). Geboren te Gorinchem 29 Januari 1840, zoon van Prof. Mr. G. W. Vreede, liet zich in 1857 te Utrecht, als student inschrijven, waar hij colleges in de klassieke letteren en die in de chemie volgde. Na in 1859 het candidaatsexamen in de klassieke letteren afgelegd te hebben, zette hij deze studie niet verder voort, doch vertrok in 1861 naar Indie, waar bij hij de suikercultuur in Oost-Java werkzaam was. Hi er verwierf hij zich de kennis van het Madoereesch, die hem later aanleiding gaf tot het schrijven zijner werken over die toenmaals nog weinig bekende taal. In 1868 zag hij, door ziekte, zich genoodzaakt naar Nederland terug te keeren. Hier legde hij in 1870 het Indisch ambtenaars-examen af. Hij keerde evenwel niet naar Indie terug, doch vestigde zich als privaet-docent in het Javaansch aan de toenmalige Rijksinstelling ter opleiding van Indische ambtenaren. Toen de nieuwe wet op het Hooger Onderwijs de oprichting van vele nieuwe hoogeleraarsstoelen ten gevolge had, werd hij den 11en October 1877 hoogleraar in de Javaasche taal- en letterkunde, welk ambt hij aanvaardde met eene rede over de beoefening der Javaasche taal aan de Rijksinstellingen, v. Ind. onderwijs als grondslag voor de studie dier taal aan de Rijksuniversiteit. Boven dien bleef Vreede tot de opheffing der genieentelijke instelling ter opleiding van Indische ambtenaren hieraan verbonden. In 1892 werd hij na de verschijning van zijn Catalogus der Javaasche en Madoereesche Handschriften der Leidsche, Universteitsbibliotheek. Doctor honoris"-causa in de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel. Hij overleed 20 Aug. 1908 te Leiden. Van zyne geschriften zijn, behalve zijne bovengenoemde oratio inauguralis en zijn Cat. der Jav. en Mad. Hss., nog te noemen: het Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek, waarvan hij de 2e-uitgave (1875) met Roorcla, de 3e (J 886) alleen en de 4e (1 OOTJliferdr. Gunning uitgaf. De latere uitgave van Roorcla's Javaasche grammatica. De derde druk*van Meinsma^ uitgave der Babad Tanah Djawi 1903.7.Zijn onderzoek naar de beteekenis def"Javaansche wortel woorden in Actes du 6e Congres des Orientalistes a Leyde, Section polynesienne, 37 sq en *zijne rede als rector magnificus: „Over de oorspronkelijke en figuurlijke beteekenissen der JavaanscheNvoorden" (Leiden, E. J. Brill, 1897). Verder zijne bijdragen in het Feestalbum, aangeboden aan Prof. Veth, be-

vattende de episode in de Rangga Lawc over de stichting van Majapahit On in het Feestalbum, aangeboden aan Prof. Kern, getiteld: „Nog enigo taal- en letterkundige aanteekeningen op het Nieuw-javaansch gedicht GA'AgAlii" (bl. 195 — 198). Voorts de Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal, in vier deeltjes, waarvan do tweede druk in 1882 — 1890 verscheen, en de uitgave der Madoereesche Tjareta Brakaj (Leiden, E. J. Brill, 1878). Verder schreef hij nog in de Bijdr. van het Kon. Instituut v. T. L. en Vkk.: Javaasche spreekwijzen (4e volgr. II, 371 — 374). Nog iets over „koein^oocs", „ngoeëndo mantoe" en „kajoet" (ib. III, 150 — 154). Herin- hering aan J. J. Meins ma (5e volgr. II, 1 — 6); Javaasche spreekwijzen (ib. II, 164 — 166); Ala of Alah (ib. IV, 649 — 652); Herinnering aan Dr. J. Pijnappel Gzn. (6e volgr. X, 1 — 14); Re- censics of aankondigingen van: Tjareta Brakaj, Proeve van Mad. spelling door Dr. J. J. van Limburg Brouwer (ib. 3e volgr. XI, 369 — 385); Een boekje voor den inlander door het Ned.-Ind. Gouvernement uitgegeven (ib. 4e volgr. I, 165 — 187); De aanteekeningen van Meins ma in a op de Babad Tanah Djawi (ib. IV, 579 — 590); De vertaling der Abiasa door den heer H. C. Humme (ib. 591-593 en VIII, 229-20) en Kanteekeningen. op de woordenlijst van Kern's „de Fidjitaal ver gek elen met hare vorwanten in Indonesie en Polynesia" (5e volgr. II, 405 — 426). In het deel der Bijdr. T. L. Vk. uitgegeven ter gelegenheid van het Leidsche „Orientalisten- oQXigres",schreef hij: „Bangsa Tjara, Mad. dong- eng. Tekst, vertaling en aanteekeningen" (bl. 137 — 143). Ten slotte zijn nog te noemen zijne recensie van Elzevir Stokmans kan Ma - rinissen's „Handleiding tot de beoefening der Mad. taalP. (Ind. Gids, II, 329 — 336) en van F. S. A. de Cl ere q „Het Malcisch der Mo-Igkken?-(Gids, 1878, II, 155). Zie over hem: Levensberichten -der Jeden van de Mr. van Letteikunde te Leiden, door Prof. Holwrr(la, 1909, bl. 120.

VREEMDE OOSTERLINGEN. Gold v6r 1 Jan. 1920 de voorstelling, dat de personen met wie de Indische wetgeving in aanraking konit (ingezetenen zoowel als anderen), worden in catgorjeen of Jandaarden — Eur< ; pea- nen, met Europeanen gelijkgesteld, inlan<-r.s, en met inlanders gelijkgesteld (art. 109 oud Reg. reg.), welke Jaatcon ook vreemde oostci jin- gen heetten (art. 73 oud Keg. reg!), si nd<- in- werkingtreding op genoenden datum van het nieuwe art. 109 Reg. regl. (Ind. Stb. 1907 no. 205; 1919 no. G22) worden niet langer de personen, doch de wettelijke voorschriften verdeeld in (a- tegorien : in be pal in gen voor Europeanen (under welke nu ook de vroegere „met Europeanen ge- lijkgestelden" valcn), bepalingen voor inlanders, en pepalingen voor vreemde oosterlingen. De ha- telijke, althans gehate, naam „niet inlanders ge- l'kggestelden" is daarmede in elk geval verdwell en (zie VERDEELING DER BEWONERS), a' duikt zij in Ind. Stb. 1920 no. 60J wecr o) : het twispunt, of men, Christen zijnde, onder de b< |)a- lingen voor vreemde oostcrlingen kan vallen, is door de genoemde wet in Ind. Stb. 1907 beslist in bevestigenden zin. In verband met licit oude art. 105 lid 2 Reg. regl. en de daarop gegrondte, thans vervanen, toelatingsverordeningen van 1872 voor westersche vreemdelingen eenerzyds en ooster-

sche vreemdcilngen andcrzijds, is het cen tijdlang gobruik gcwcest (zie b.v. het bovencschrif bo von By bl. 6700), de hierbedeelde personen „oostorsche vreemdcilngen" to noemcn, indicn ze geen ingezetenen van Indie waren, en „vreemde oosterlingen", indicn zo dat wcl waren; doch dit vernuftsspel is later opgegeven. Voor de ingewikkcl-
le rechtsfiguren, die ontstaan, a ls men — met het nieuwe art. 109 — waarlijk gaat aanne- men, dat iemand vreemde oosterling kan zijn of blijven zonder een a an „de bepalingen voor vreemde oosterlingen" onderworpcn te wezen, zie incn Bijbl. 832G en prof. Kleintjes in Ned. Weckbl. v. h. Recht 9919. Een andere moctijk- heid is gclukkig tot het verledcne gaan behooren: de behandeling nl. van overwalsclie inlanders (inlanders van een ander ciland of uit een ander gewest) als vreemde oosterlingen voor het pri- vaatrecht, in eenige van die deelen van Indio (Java en Madoera, Tapanoei, Sumatra, Bcn- koelen, Sumatra's Oostkust), waarhet Europeesch privaatrecht na aftrek van familie- en versterf- recht (en de daarmcc sam&nhangende rech^{cr}- lijke bevoegdheid) ook op deze groep van inlanders toepasscijk was gesteld (Ind. Stb. 1855 no. 79, art. 9, enz.). Door Ind. Stb. 1912 no. 451 en 452 is deze toepasselykverklaring te niet gedaan.

Het aantal dor „aan de bepalingen voor vreemde oosterlingen onderworpenen" wordt in den •Reg. alm. voor 1921 gesteld op 833.000. Zij behooren in indirect gebied bijna altijd tot de lan ds- onderhoorigen (decl. HI, bl. 89), vgl. Ind. Stb. 1919 no. 822, art. 14.

De verschihen in wetgeving tusschen vreemde oosterlingen en andren gaan buiten art. 109 Reg. regl. om, hetwelc alleen dient om te interpreteren. Zij liggen of lagen vooral op zes terreinen: eigen bestuur, bopering van verkeer en verblijf, belastingen, rechtspraak, grondbezit, onderwijs en schutlerij (vgl. decl. I, bl. 483).

Ging art. 73 oud Reg. regl. uit van een eigen bestuur door vreemde oosterlingen over vreemde oosterlingen (deci f, bl. 286 — 287), in 1918 is dat wotsartikel ingetrokken ten einde — naast afschalling van het wikenstelsel — tevens inog- 1 ij k (niet: noodzakelyk) to ma ken, dat men b.v. o> de drie grootc hoofdplaatsen van Java met het stelsel van oigen hoofden dor Chineezen (ook der Arabieren CIJZ. ?) zou broken. Een verordening op <lit stuk is niet gemaakt; men schijnt het te la- ten bij de noodige administrate eve beslcllkingen. (Jok het ra))ort <1<T Jferzicnigscmissie (1920) wil geen apart bestuur voor vr. o. meer.

De belcimmen'tide rgels op verkccr en verblijf der vreemde oosterlingen, d. i. het voor hen gclcnd passen- en wykenstelsel, zijn voor Java en Madocra gclccl afgcschaft met 1 Ajril 1919; liet wikenstelsel daleerdo or al van de Coinj)agie), die het ontleend had aan soinnigc Javaanscho rijken (vgl. Ind. Stb. 1835 no. 37) en die het on dor toezicht stelde van don com missaris voor de zaken van den inlander. Alon vrecsclc destijds groot ecoinoinisch naedeel voor de Indone- Bische bcvolking van zulk een vrijlating van Chi- neezen on Arabieren ; wat de ervaring dicnaan- gafindo na 1 April 1919 gelccrd heeft, schijnt niet inedegeclcd. Voor de buitengewalen wordt hot passenstelsel (Ind. Stb. 1915 no. 702) nog nood- zakelijc goacht. Zie voorts VERBLIJF.

Tegen een apart belastingwezen voor vr. o. — zy zijn, onder meer, niet onderworpen aan de

landrente — trachten de unificatieplannen op bcloadingebied (zie BELASTINGEN en UNIFL CATIE) te rncgcrren ; zie ook Schadein Tijdschr. Binn. Bestuuro 1, 1917. Vreemde oosterlingen vallen zoowel buiten de hccrcndi-nstcn van art. 57 Reg. regl., hetwelc alleen voor inboorlingen, d. i. eigenlijc gezegde inlanders gcldt, als buiten de gemeentcdienstcn van art. 71 Reg. regl., omdat zij geen cigcn dorpsgemeenten als daarbedoeld ken- nen; nochtans zijn jarenlang op Batavia, Banka, in West- Borneo en elders, onwettigc diensten van hen gevorderd geworden ; zie b.v. Ind. Stb. 1914 no. 724 aan het slot, 1917 no. 519 en 520.

Ten aanzien van de rechtspraak zijn de vreemde oosterlingen (of ook wcl, alleen na 1917, de Chineezen) op Java en Madoera en in ticn gewesten daarbuiten aan Europeesch privaatrecht en aan den Europeeschcn rechter onderworpen, in straf- zaken daarentegen aan den inlandschcn rechter, behalvc voor zoo ver de unificceernde landgrech- ten. rechtspreken. Het strafwetboek van 1915 heeft hier eenheid van materieel strafrecht ^e- bracht. Als in burgerlijke zaken geen toepasselijc Europeesch recht voor hen mocht gelden, cn buiten de bovenbedeelde gewesten, zijn de vreemde oosterlingen onderworpen aan hun adatrecht cn aan den inlandschcn rechter. Inheemsche rechtspraak bestaat nergens voor hen sinds de eigen rechtspraak der kongsi's van West-Borneo in 1884 verdween (deel II, bl. 426). Vgl. voorts deel I, bl. 485, en III, bl. 570 vgg.

Het grondbezit der vreemde oosterlingen wordt, evenals dat dor Europeanen, sterk inge- perkt dor het voorschrift van Incl. Stb. 1875 no. 179, volgens hetwelc inlanders hunnaarlandsch recht bezeten grond niet aan nict-Indonesiers mo- gen vervreemden. Onwettig grondbezit van vreemde oosterlingen is desniettemin frequent; Ind. Stb. 1912 no. 177, 1913 no. 292 enz. hebben, gepoogd daarop orde te stellen. Europeeschcn grondeigendom, o.a. dien van particuliere lande- rijken, kunnen zij hebben en hebben zij dan ook dikwijls ; ook kunnen zij aldaar crfpachtsrecht (deel III, bl. 348), d. i. bewerkingsrrecht, hebben.

Over onderwijs voor vreemde oosterlingen en voor alle rassen zonder onderscheid, zie ONDER- WIJS, en decl. I, bl. 483-485.

Over hun schuttersplicht in de grootc Oost, zie deel III, bl. 729; bij do regeling van 1878 van deze materie voor Menado werden zij zelfs tot de inlandsche burgers gerekend.

Het afschaffen van pandhuispacht, •opiuni- pacht, slachtpacht en andere pachten heeft voor het bedrijslscven der vreemde oosterlingen grooten invloed gehad. Zie daarover BEL AS TIN- GEN en CHINEEZEN.

Do gezamenlijc vreemde oosterlingen (Chineezen, Arabieren, Klinganeezen, enz.) vormen noch een staatkundige, noch een economisclie eenheid; op hun belangen wordt cclcld door de ambtenaren voor Chinescho zaken, deels door don adviscur voor inlandsche en Arabische zakon gelet. Wordt art. 55 Reg. regl. (betreffende het recht van vrije klacht) meestal niet van toepassing goacht op vr. o., somtijds zijn voorzieningen getroffen bijzon- derlijk om hen te beschernien: zoo de bepalingen van Ind. Stb. 18G8 no. 8 (vr. o. als huurlin- gen), do latere gevolgcde koelieordonnances, do ar- beidsinspectie. In do moderne staatkundige hor- vormingen hebben ook zij gedeeld. Do invoering, in 1910 van de wet op hot Neclerlandsch onder-*

daanschap. zonderdat zulks gepaard ging met herstel van bestaand grievcn (deel I, bl. 485, III, bl. 88), gaf aanleiding tot nogal wat roerigheid onder de Chineezcn, evcnals het voornemcn in 1919 om de milijic, behalve voor Europeanen, bovendien voor Indoncsiers en vreemde oosterlingen in te voeren. De vr. o. hebben, voor zoover zij Ned.; onderdancn zijn, verkiesbaarheid of be-noembaarheid voor locale radew on volksraad—dat onder do gekozen leden van den volksraad een ef meer vr. o. zullen zijn, wordt voorgeschreven, maar is door de verkiezingsregeling niet ge-waarborgd—; kunnen, onder hetzelfde voor be-houd, actief kiesrecht hebben voor locale raden, voor zoover ef dit reeds bestaat; en deelen in de openstelling van schier alle ambten voor Ncdcr-landsche onderdancn (deel I, bl. 485, III, bl. 88 en 569), hoewel de opclidingsgclegenhdcn som-tijds voor hen gesloten zijn. gelijk het geval is met de inlandsche rechtsschool te Batavia (deci III, bl. 102).

• Juist bmdat de vr. o. geen eenheid vormen, zal men de nicestc gegevens hebben te zoeken op ARABIËREN, CHINEËZEN, KLINGALEE-ZEN, enz.; een oudc benaming voor Engelsch-Indiërs en voor lieden van het Maleische schier-eiland is "Mooren". Een onderzoek naar den economischen toestand der vr. o. en naar de wij-zigingen daarin schijnt niimmer gepubliceerd. Over hun publiekrecht handelt het nu verouderdc Bijbl. 4017 (Chineezcn) en mr. E. Zorab diss. Leiden, 1890; over hun kleding Bijbl. 3707 en 6241; over hun behandeling By bl. 6061. Zie voor de kwesties van onderdaanschap en militie nog Oei K. P. in Ind. Gids 1919 en Han T. Tj. in den f zelfden jaargang. Vergelijk voorts de algeeneene Fverken over staatsinrichting van Kleintjes, De ■ Xb.uter eh Margadant.

VRIENDSCHAPSRIVIER. Zie EILANDEN-RIVIER.

S VROEDVROUWEN. Zie GENEEKUNDIGE DIENST.

J'. "" VRIJ (JOHAN ELIZA DE). Geb. te Rotter-

dam 31 Januari 1813; overleden te ,8 Gravnage 31 Juli 1898.

Beroemd kinoloog. In 1832 vestigde 乎 i' < h 目 zich als apotheker te Rotterdam, werd in '37: te Leiden tot Dr. in

de chemie geproinovceerd, en

volgde in '41 G. J. Mulder op als leeraar aan de

klinische school te Rotterdam. In '57 werd

hij als scheikundige voor de kinacultuur op Java

aan F. W. Junghuhn (II, 223) toegevoegd, een

werkkring, dien hij reeds in '63 verliet. Tusschen Junghuhn

en De Vrij wilde nl. de samenwerking niet vlotten. Aan

laatstgenoemden werd een In- disch medisch certificaat

uitgereikt, waarin te le-zen stond, dat De gestel door zijn

eigen schuld zoo ten eenenmale onderjijnd was, dat hij

met spoed naar Europa moest teruggezonden worden. Bijna

een halve eeuw later raakte do steeds kerngezonde grijsaard

nog in levendige verontwaardiging, als hij van die

beschuldiging over zyn...ondermijnd gestel, gewaagde! Na

terugkeer in het vaderland vestigde De Vrij zich te *s

Gravenhage, en hij is daar tot weimigo dagen voor zijn dood

steeds ijverig en met nog jeugdige energie aan het werk

gebleven, vooral in scheikundige onderzoekingen den

kinabast betreffend. Grootendeels zijn deze als

„Kinologische Stu- ditin", gepubliceerd in Haaxman's

Tijdschrift. (no. I—LX zijner "StudiOn") en daarna in het

* Ned. Tydschr. v. Phannac. (eene nieuwe rij van

13 „Studien tusschen 1889 en '98"). Groot is de Vrij's ^erdienst op dit gebied, o.a. voor de bc-proeving der zuiverheid van het kinincsulfaat uit-den handel, en voor de bereiding van een good kina-extract (Extractum cinchonac liquidum; de zg. „kina-droppels van Dr. de Vrij"). De Vrij was R. N. L. en o.a. ook „Com panion of the Order of the Indian Empire"; in '97 word hem de Han-bury-mcdaille toegekend; ook ontving hij het doctoraat in de genesekunde h. c. Eene uitvoerige levensschets, door Prof. F. A. Flickiger, met, portret, komt voor in Reber's Gallerie hervorragendi- Pharmaeogonisten der Gegenwart, j. 7. /

VRIJJE DESAS; Zie DESA'S, 疳 VRIJGEBIEDEN. Zie VRIJHAVENS. "

VRIJHAVENS. Een vrijhaven is een haven, 'waar de schepen van alle landen gelijkelijk worden toegelaten en de in- en uitgevoerde goederen aan geenerlei douanerechten zijn onderworpen.

Nadat de Engelschen op 6 Febr. 1819 zich in het bezit hadden gesteld van het piland Singapore, volgde reeds spoedig de openstelling van de nieuwe nederzotting met hare voortreffelijke had- vldigelegenheid als vrijhaven in den ruimsten zin van het woord, voor het onbelemmerdc scheeps- en handelsverkeer van alle natien. Nooit missclien werd op handelsgebied een maatregel geno- men, die meer dan deze aan de verwachting der ontwerpers beantwoorde. Binnen enckle jaren was Singapore een van de meest bloeiende niid-delpunten van verkeer in den Archipel.

Een zoo weergaloos voorspoedige ontwikkeling van een nog kort te voren schier onbckude en verlaten plek op betrekkelijk korten afstand van den zetel des bestuurs van Nederlandsch-hidic moest wel de aandacht van regeerders en gre- geerden te Batavia trek ken en de vraag bij hen doen-opkopen of binnen de grenzen van ci^en grondgebied niet de gelcgenheid te vinden was, oin zich insgelijks de voordcclen te verzekeken, die Singapore met zeldzaam geluk had weten deelachtig te worden. In den loop der 19c eeuw zijn verscheiden pogingen aangewend om ()<H* het verlcenen van het karakter van vrijhaven aan een of andere liavenplaats in onze bezittingen deze een stelling gdiik of nabij komende aan die van Singapore te bezorgen. Men beproefde het achtereenvolgens met Riouw, met Sambas en Pontianak en de Lanipongsche districten met Makasser, Menado en K6ma, met Aniboana, Jian-da, Ternate en Kajeli Qn ton slotte met Sabnng (eiland W6).

Riouw of j uistcrgexegd Tandj oeng Pinang, werd met in gang van 1 Jan. 1829 tot Vrijhaven ver- klaard, op voorstel van den Com missaris Gene- raal du Bus de Gisignies bij een Kojiinklijk bo- sluit van 10 April 1828 (Ind. Stb. no. G8). Daarop volgde bij hot Gouv. besluit van 3 October 1833 (Ind. Stb. no. 65) do vcrklarung tot vrijhaven van Sambas en Pontianak in. de residentie Wester- afdeeling van Borneo, terwijl bij het Gouv. bc- sluit van 1 Jan. 1839 (Ind. Stb. no. J) word be- paald dat „bij voortdoring" ook in de Lampong- sche districten geen inkomende noch uitgaando rechten zouden gcheven worden.

Bij de publicatie van 9 Sept. 1846 (Ind. Stb. no. 27) werd door den Gouverneur-Gncncraal Ro- chusscn bcpaald dat, te rekenen van den len Jan. 1847, do stad Makasser ecu vrijhaven zou zijn. Bij zijne publicatie van 8 Sept. 1848 (Ind. Stb.no. 42) word. JietzeHde verklaard ten aanzin van Mena-

do en Keina met ingang van 1 Jan. 1849, terwyl bij de publicatio van den Gouverneur-Gpnooraal Duymacr van Twist van 23 Juni 1854 (Ind. Stb. no. 46) word afgokondigd de wet van 8 Sept. 1853, waarbij de havens van Amboina, Banda, Tornate on Kajoli werden „opgesteld voor den vrien „in en uitvoer van alle goederen, zonder betaling „v&n rchten of andere ongelden”.

Ten slotte werd, toen bij het Gov. besluit van 3 Febr. 1899 (Ind. Stb. no. 74) de afdeling Groot-Atjeh van. het govrcment Atjeh en Onderhoorigheden bij het Nederlandsch-Indische tolgebied werd ingelijfd, het eiland Wd van dien maatregel uitdrukkelijk uitgezonderd, met de bedoeling om van dat ciland een vrijgebied cn. van de daarin gelegen haven een vrijhaven te maken.

Bij do stichting van al die vrijhavens was steeds het oog gevestigd op de haven van Singapore, daar men zich telkens voorstelde op die wijze een deel. van het wereldverkeer van Singapore te kunnen afleiden naar de nieuwe vrijhavens. In zijn brief van 9 Sept. 1846, waarbij de Gouverneur-Generaal Kochussen den Minister van Kolonien verzocht 's Konings goedkeuring te witten provoceren op zijne handeling der verklaring van Makasser tot vrijhaven, liet hij zich zelfs als volgt uit omtrent de verwachtingen, die bij van den maatregel koesterde: „Wannecr Makasser „als vrijhaven verrijst, dan kan het niet anders of “Singapore zal voor Makasser worden verlaten!” De verwachtingen van de achterenvolgende maatregelen gekoesterd zijn op den duur alle op even zoo vele telcursteJingen uitgelopen. V66r en na de vrij verklaring bleef het handels- en scheepvaartverkeer op al die plaatsen absoluut onbleekenend in vergelijk met den woorderbaarljken vooruitgang, welken de handelsomzet te Singapore vrckregc. Oui hiervan een denkbeeld te geven, worden hieronder tegenover elkaar de cijfers geplaatst van den handelsomzet in de vrijhavens Singapore, Riouw (Tandjoeng Pinang) en Sabang over 1913 en Makasser over 1905, uitge- drukt in gulden.

	Invocer.	Uitvoer.	Totaal.
Singapore	77.800.000	544.500.000	1.222.300.000
Riouw (Tundjoeng Pinang)	5.500.000	26.000.000	31.500.000
Sabang	3.600.000	20.100.000	33.700.000
Makasser	4.100.000	9.600.000	13.700.000

	Invocer.	Uitvoer.	Totaal.
MCnado 1897 (jaar voor do inlijving) . . *	/ 1.500.000	/ 1.100.000	/ 2.600.000
1899 (.. na) •••	-2.100.000	-2.900.000	-5.000.000
1913	-6.900.000	-10.600.000	-17.500.000
Amboina 1903 (jaar voor de inlijving)...	/ 400.000	/ 1.600.000	/ 2.000.000
1905 (.. nil) ••	- 970.000	-1.800.000	-2.780.000
1913	-1.900.000	-2.600.000	-4.500.000
Ternato 1903 (jaar v66r do inlijving)...	/ 290.000	/ 750.000	/ 1.040.000
1905 (.. m)	- 570.000	/ 1.600.000	-2.300.000
1913	/ 1.390.000	-2.300.000	-3.690.000
Makasser 1905 (jaar v66r do inlijving)...	/ 4.100.000	/ 9.600.000	/ 13.700.000
1907 (.. m)	-5.500.000	-10.500.000	-16.000.000
1913	-14.100.000	-18.600.000	-32.700.000

waarbij in het oog moet worden gehouden, dat geen afzonderlijke stqstiecken van don in- on uitvoer van Makasser, van Riouw (Tandjoeng Pinang) en van Singapore worden gopublicoord; de

bovenstaando cijfers nopens Makasserzijnd die v oor het gewest Celebes en Ondcrioorighden; die pons Riouw(TandjoengPinang) voor den Riouw-Archipcl en die nopens Singapore voor de Straithavens Penang en Malacca alsmede van de Dindings, Labuan en de Christmas en Cocos eilanden. Toch levcrcn die cijfers geen bezwaar op voor hunne onderlingc vergelijking, ter waardcgring van den omzet dor beoelde handelsplaatsen, vooreerst oindat in het gewest Celebes en Onderhoorigheden geen andere haven dan Makasser voor den algemeenen handel was opengesteld, zoodat de opgaven van de in- en uitvoeren van dat gewest allecn op Makasser betrekking kunnen hebben en voorts wijl de cijfers voor den Riouw-archipel en die voor de vorcgenelde Engelsche havens derinate in hoofdzakc gevormd worden door do in- en uitvoeren, respectievelijk van Riouw (Tandjoeng Pinang) en van Singapore, dat zij zonder bezwaar als kenschetsend voor deze beide vrijhavens kunnen worden gegeven. De op- bloei van Singapore mag zeker niet in do eerste plaats aan het bezit van het vrijhavenschap worden toegeschreven, maar ook aan vele andere factoren en wcl voornamelijk aan de bijzonder gunstige ligging vandie haven aan den grooten verkeers- weg tusschen den Indischen Oceaen en de Chi- neschc en Japansche zeeen. Telkens dachten de Nederlandsch-Indische autoriteiten die factoren ook voor een of andere plaats binnenhetgebied onzerkolonievereenigdezien.dochvenzoo vclmalcn moesten zy, na zekeren tijd, tot do erkenning komen, dat die gunstige vereeniging van factoren niet aanwezig was en dat de handci zich nu eenmaal niet wilckcurig laat vrcleggen. In verband met die erkenning werden gaandeweg al do bovengenoemde vrijhavens opgeheven en geleidelijk bij het tolgebied ingelijfd met uitzondering van Riouw (Tandjoeng Pinang) en Sabang. Het feit verdient stellig vrcmelding dat, terwijn in die vroegerc vrijhavens, de laatste jaren voor de inlijving, een bijna absolute stilstand van de in- en uitvoeren viel waar te nemen, de handelsomzet na de inhjving ej; dadelijk aanmerkelijk stceg, gelijk kan blijken uit het staate hieronder.

Zoals de huidige toestand is, doetymen juistcr niet meer van vrijhavens te spreken, maar van vrijgebieden. Waren vroeger bepaaldo havens bij algemeenc verordening aangewezen als plaatsen

waar, afgcschicden van wat daaronhccn zou mogen goeuren, onder geeno omstandigheden douanerochten werden gohevon on algoheel vrijstelling van do Vorrulling van douano-formaliteiteu be-

stond, in den loop der jaren is in Nederlandsch-Indië geleidelijk een aaneengslotenlogebied ontstaan (zie DOUANERECHTEN) met daarbuiten niet enkele havens, maar bepaalde streken, waar geen rechten geheven worden. Die streken zijn thans: het eiland W6 (gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden); de kust van het landschap Siak (gouvernement Oostkust van Sumatra) van af de grens van het landschap Bangka tot de Soengei Lakar, alsmede do voor die kuststrook gelegen eilanden, met uitzondering van de Siak-rivier, waar fechten worden geheven; de eilanden van den Riouwarchipel, en de afdeeling Zuid-Nieuw-Guinea van de residentie Nieuw-Guinea. De voornaamste in die vrijgebieden gelegen havens zijn: Sabang, Bengkalis, Tandjoeng Pinang en MGrauke. Die vrijgebieden zijn van de rechtenheffing uitgezonderd, niet omdat men — gelijk vroeger — door tolvrijheid den handel en de scheepvaart wil openmaken, maar omdat, hetzij eene botekennende handelsbeweging, hetzij de omstandigheid, dat de heffing van tolrechten do daarvoor te maken onkosten niet zouden dekken, inlijving bij het logebied vooralsnog niet gewenscht doen zijn. Slechts ten aanzien van de haven Sabang ligt aan de tolvrijheid nog het oude denkbeeld van het lokken van handel en scheepvaart ten grondslag.

VRIJMETSSELARIJ. Na de vestiging in 1756 van de Nederlandsche Groot Loge waren vrij spoedig in Oost-Indië teekenen merkbaar wijzen de op de neiging om ook aldaar het Vrijmetse-lars Loge-ven te vestigen. Het eerst was dit het geval in Voor-Indië, in Bengalen, Negapat-nani op de kust van Coromandel, op Ceylon enz., 'gewesten, die later voor Nederland verloren gingen, waardoor de Logos te gronde gingen of onder het gezag van de Engelsche Groot Loge ge-plaatst werden. Wij bepalen ons daarom tot de streken, die nu nog onder het Nederlandsch gezag staan.

De eerste Nederlandsche Loge in Oost-Indië wordt in 1764 te Batavia gevestigd onder den naam *La Choisie*. Zij werd gesticht door den heer J. C. M. Radermacher, dezelfde die in 1778 het thans nog bestaande Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen oprichtte, dat in zekeren zin, omdat het initiatief van Vrijmetse-larsen uitging, eene ma'nonnieke stichting kan genoemd worden.

De Loge *La Choisie* had slechts een kortstondig bestaan, daar zij in 1767 ophield te werken. In datzelfde jaar volgde eene tweede Loge te Batavia onder den naam van *La sincere* en in 1769 werd een constitutiebrief verleend voor eene derde Loge, *La Verieuuse* genaamd. Deze twee Loges werden in 1837 tot 66ne Loge vereenigd, onder den naam van *De Sier in het Ooslen*, met bepaling dat deze rang zal bezitten volgens den constitutiebrief van *La Verieuuse* van 1769.

Op Java verreezen daartoe de volgende Loges: *La Conslante et Fidele* te Senxarang, in 1801; *De Vriendschap* te Soerabaja, in 1809; *Malarant* te DiokjaEartaTjn 1870; *L' Union Frederic royal* te Sograkai : ta, jn 1872; *Veritas* te Proboli*ggo, in*1882; *Exclsiort* te Buitenzorg, in 1891; *Tidar* te Magdlaag in 1896; *FralerniULS^Q Saliga.*, in 1896; *St. Jan* te Bandoehgrin. 1896; *Humanitas* te Tegal, in 1898;

ijfang te Slang, in 1901;

Blitar te Blitar, in 1906;

Het Zuider Kruis te MeesterCornclis, in 1918;

De Broederketen te Batavia in 1919.

Op de buitenbezittingen ontwikkelde zich het *mitgonnick* leven slechts langzaam en zeer spaarzaam. De eerste Loge was die in 1858 te Padang onder den naam van *Mata Hari* werd opgericht. In 1880 volgde de Loge *Prins Fre.de.rik* te Koeta Radja en in 1888 de Loge *Deli* te Medan. Op Celebes, te Makassar, werd in 1883 de Loge *Arbeid adelt* gesticht.

Nog werden de volgende magonnicke vercingen opgericht:

Dcugd'en IJ ver te Ainbarawa, in 1906 ;

De Dageraad te Kôdiri, in 1907;

Simplicilas te Passeroean in 1912 ;

Midden Java te Poerworedjo, in 1913.

Een dergelijke vereeniging te Sockaboemi, *Fiat Lux*, had slechts een kortstondig bestaan en ging in 1913 in ruste. Deze vereenigingen hebben een kleiner aantal leden en minder bevoegdheid dan

ne Loges.

In 1899 liebben de Indische Loges zich vereenigd tot een Provinciale Groot Loge, ondergeschikt aan het Groot-Oosten der Nederlanden. Het bestuur dozer Groot Loge wordt voorgezeten door een gedelegeerde van het Hoofdbestuur, den titel voerende van Gedeputeerd Groot-Meester.

Behalve de Loges der gewone of blauwe Vrijmetse-larij, zijn er te Batavia en Semarang ook Loges (Kapittels genaamd) van de Hoogere Graden of rootle vrijmetse-larij en wordt het Nederlandsch Hoofdkapittel dier graden er vertegenwoordigd door een Gedeputeerd Groot-Meester te Batavia.

De Vrijmetse-larij in Oost-Indië heeft steeds, maar vooral in de laatste jaren, zich bejverd tot het in leven roepen, hetzij direct, hetzij indirect, van instellingen van algemeen nut, ter bevordering van beschaving en verlichting, in den vorm van studiefondsen, Industrie- en ambachtscholen, frobelscholen, normalessen, volksbibliotheken, voordrachten voor jongelieden, schoolkleeren- en voedingsfondsen. Bovendien zijn door Vrynaetselaren, met hulp en medewerking van niet-Vrijmetse-larsen, te Batavia, Semarang, Soerabaja, Buitenzorg en Padang hulp ban ken gevestigd, op laatstgenoemde plaats ook een spaarbank.

Tevens kan worden vermeld, lid bestaan van het Toekomstfonds der Nederlandsch-Indische Vrijmetse-larij, gevestigd te Batavia, waarvan de rente zal besteed worden voor nadcr te bekomen ma'nonnieke doeleinden, zoodra het kapitaal een zeker bedrag zal hebben bereikt.

Te Semarang is opgericht een uitkeeringsfonds, bestemd oih weduwen en weezen van Vrijmetse-larsen door uitkeeringen van / 1000 u / 2000 tegemoet te komen. Aan dit fonds is ook een pensioenfonds voor weduwen en weezen verbonden.

Hierbij kan ook worden vermeld, dat toen de hoogere burgerschool voor meisjes te Batavia van Gouvernementswege werd opgeheven, door het initiatief vooral van Vrijmetse-larsen te Batavia is opgericht eene middelbare school, tevens pensionnaat voor meisjes.

Men zie verder met betrekking tot de Vrijmetse-larsen in Oost-Indië: *Woodsboek voor Vrijmetse-larsen*, in voce Oost-Indië, bl. 284 — 286; Mr. H. Maarschalk, *Geschiedenis van de Orde der Vrij-*

metse laren in Nederland, onderhoorige Koloniën en wel met een minimale sterkte geconstitueerd, dock ontving Landen, Breda 1872, 8vo., biz. 361-389; J. Hageman nimmer wapens in bruiklcen. Onder den indruk van de J.Czn., Geschiedenis dor Vrijmetsclarij in de gebeurtnissen in Europa wer- den in 1914 Oostlijko en Zuidlijcke deelen des aardboh, vrijwilligerskorpsen opgericht te Pa- leinbang, Soekabocmi, Soerabaja 1860, 8vo.; II. 0. van der Linden, Feestredc **Buitenzorg en Bandoeng, van woltte die te Buitenzorg en** uitgesproken in do Logo *De Sier in het Oosten* to Soekabocmi sedert wedor werden opgeheven. te Batavia, 27 November 1869, Batavia 1870, 8vo.; Dit lot deelde in 1919 eveneens het boven reeds Gedenkboek der Indische Vrijmetsc- lary ter genoemde korps, Suintatra's Oostkust*⁸.

gelegenheid van haar 150-jarig bestaan. VULKANEN. I. **EERSTE (geologisch-morfolo^h ' gisch)** Uitgave van G. C. T. van Dorp en Co. te Se- inarang : A. F. Gould, Beknopte geschiedenis der vrijmetsclarij, vertaald uit het Engelsch door H. J. v. G., Gravenhage 1911; Bibliographic, derfreimaurrischen Litteratur, von August Wolf- stieg 1913 (uitgave van de „VereinDeutscherFrei- maurer“). f/?

VRIJWILLIGERSKORPSEN. Het denkbeeld om in Indie vrijwilligerskorpsen op te richten da-, teert uit om het magma tot aan de oppervlakte te brengen: dan stolt den tijd van den Zuid-Afrikaanschen oorlog ; het het ondr- weg ; of het magma kan tot aan de oppervlakte werd door den Gouv. Gen. Roose- boom (1899 — uitgedrukt worden en daar uibvloeiens: er ont- staan dan (1904) aangeprezen als een. der mid- dclen, die het lavastroomen (bij groote dunvloei- , baarheid) of verouderd instituut der schuttery- en zouden kunnen koepelvormige lichamen (bij taai- vlocibaarheid). Ko nit het vervangen. De Regcering heeft de oprichting van deze magma niet tot de oppervlakte, doch krijgen de daarin korpsen steeds bevor<Xprd tot veihooing van's opgeloste, of de drukkende gassen voldoende spanning, dan Lands weerbaarheid, onder meer door in de regeling kan de magmakolom ten. deele uit- en uiteengebla- zen betreffende de door den Gouv. Gen. erkende korpsen worden, waarna de afgekoelde en gestolde min of meet fmo (zie Ind. Stb. 1902 no. 331, 1904 no. 383, 1915 no. fra^hmenten (*efflata*) als vulka- . nische asch, vulk. zand of 249, 1916 nos. 241, 719 en 761, 1917 nos. 374 en 574) vulk. bommen groo- tendels roudom de opening terugvallen, en zich daar in lagen (strata) ophooien; de uit en rustingstukken uit 's Lands voorraad verstrekt den krater gevloeide lavastroomen worden ertus- schen kflnnen worden (zie ook Bijblad no. 5875). Voor opgesloten; men spreekt dan van *strato- vulkanen*, waartoe alle indische vulkanen be- hooren. Die centrale opening is do *krater*; de gewoonlijk eenigszins cilindervormige

ruimte, waarvan do krater het bovenende is, heet *krater*; de rondom den krater en de kraterrijp uitgestroomde of neergevallen stoffen vormen den *vulkaanmancl.* .

De hoeveelheid efflata eener eruptie kan zeer groot zijn. Zoo berekende Verbeek de bij de Krakatau-uitbarsting van 1883 uitgeworpen stoffen op minstens 15.000.000.000 M³, terwijl de Tambora op Soembawa in 1815 vermoedelijk zelfs een 10-maal grootero massa heeft geleverd. Bij de meeste bokende erupties is zij echter veel geringer geweest; Fennemib schatte die van den • Galocnggoc in 1894 op slechts 22, Houwink die van den Keloet in 1901 op 20 nullioen SP.

Tot beter begrip van deze cijfers diene, dat de inhoud van een normaal ontwikkelde vul- kan van ± 4000 M, hoogte op zowat 1500.000.000.000 jU³ kan worden geschat, zoodat do Ta in bora ongeveer Vio van z'n eigen volume heeft uitgoworpen.'

De werkzaamheid van een vulkaan is gewoo- nlijk periodiek, d. w. z. dat hot uitwerpen van vaste stoffen of het uitvloeien van lava niet voortdurend plaats heeft, em dit geldt voor alle indische vulkanen.' Een periodo van activiteit kan zeer kort zijn (enkelo uren.) of vrij lang (woken en zelfs jaren) duren; in don regel zijn in het laatsto geval de partieele erupties minder hovig, terwijl de eerste dikwijls gcKbnmcrkt zijn door groote intensiteit (Papandiljaiv in 1772, Krakatau in 1883), doch (luurlo de hooge^h- gnoemde zeer hevige uitbarsting van den Tambora niet minder dan 3 maanden achtereen. Na een tijd-

10. dat het een gewapend korps is, bestaande uit ten minste 25 leden, en als rechtspersoon is erkend;

20. dat het doel is de leden te oefenen in den wapenhandel, in het bijzonder in het schieten, en medewerking te verleenen bij de handhaving van het Ned. t/czag binnen een zelf bepaalden kring (op Ja

Madoera ten minste een g.cheelgewest, chk-rs tPj)miuste een afdeling van een gewest)- 3c. dat als li-cl niet worden aangenomen zij, die, wegens vcrrooijccling door den rechter of wegens bje< ht ge<ir ; i^h, niet tot het aangaan van economi- 1 airc verbint enis zouden zijn toegelaten;

4 <j, dat dr leden zich tel kens voor ten minste ecu jiaarscluiFfclijk verbinden om gedurende dien tijd) lid van licr korps te blijven.alle daaruit voort- H<ci< iit.en<le vcfplichtin^hciij na to komen en bij mo- zich naar de krijgsartikelen te gedragen;

50. dat de commandant en de verdere officieren door of van wegc den Gouv.-Gen. worden be- noerd en ontslagen;

(>0. dat uniform en raugs- en onderschidings- teekencn aan de goedkeuring van don Gouv.- Gen. worden onderworpen;

70. dat de niet-Europeancn, die als lid van het korps worden aangenomen, voldoen aan nader oinschreven eischen van ontwikkeling.

Bij mobilisatio hebben de leden der erkende vrijwilligerskorpsen atinspraak op betaling, voe- ding en voiploging als hunne (Eur.) ranggenooten bij do infanteric van het leger.

In 1903 vverd als zoodanig erkend het vrijwili- gerskorps „Sumatra's Oostkust“, in 1904/1905 dal, genaamd „de Oosthoek“ te Bondowoso en in 1907 dat, genaamd „do bromo“ to Probolinggo, van welck allcen het cerstgenoemde inderclaad ook tot stand fe gekomen. „De Oosthoek“ were!

perk van activiteit treedt een periode van betrekkelijk rust in, eveneens van zeer verschillende duur, die ook bij denzelfden vulkaan lang niet gelijk is, en waarin alleen de vulkanische naverkingen, in den vorm van gas- en damp-uitstroomingen, de teekenen zijn dat het leven nog niet geweken is. Men noemt die uitstroomingen *solfataren*, *inofetten* of *fumarolen*, al naar mate er uitsluitend of voornamelijk zwavel- waterstof (of zwavelgzuur), koolzuur, dan wel: waterdamp ontwtikt. Het kan gebouwen, dat een dergelijke rusperiode tevens den laatsten dood- strijd van een vulkaan voorstelt; in dat geval houden van lieverlede de gasuitstroomingen op, en, wel het eerst, die der zwavelhoudende dampen, daarna die van koolzuur, en blijven alleen soms enkele fumarolen en warme bronnen over, als bewijs dat de temperatuur onder, resp. in den vulkaan nog altijd niet normaal is. Men zou dus kunnen spreken van werkzame-, rustende- en uitgewerkte vulkanen, doch dikwijls is er absoluut geen zekerheid van te geven, dat een als uitgewerkt of rustend beschouwde vulkaan niet plotseling weer actief wordt; Krakatau is daarvan een bekend voorbeeld, evenals de Vesuvius in het begin onzer jaartelling.

Het is duidelijk dat, hoe men zich ook de krachten voorstelt, die het magma oppersen, die krachten niet onbegrensd zijn. Het gevolg daarvan is dat, hoe hooger de vulkaanmantel door achtereenvolgende erupties wordt, hoe geringer de kans is, dat de lava uit de krateropening zal vloeien. Inderdaad vindt men lavastroomden dan ook meest bij de lagere vulkanen (b.v. Lamo- ngan en Batoer) en inde beneden- (oudere-) gedeelten der hoogere vulkanen. Dat echter, onder zekere omstandigheden, ook uit hoog gelegen kraters lava kan stroomden, wordt o.a. bewezen door de Semeroe-eruptie van 1885.

Morfologie. De beide meest typische kenmerken van een strat. ovulkaan, voor zoover die zich aan ons voordoeft, zijn: 1e de aanwezigheid van een krater, de aan of nabij den top gelegen trechtervormige opening, waardoor gewoonlijk de erupties plaats hebben, en 2e een zeer opvallende lijn van de verticaal in antel doorsnede, die hetzij tot een logaritmische kromme (Migne, Vcrbeek) of tot een kettinglyn (Becker) nadert; aan den top is de helling kleiner dan de theoretische, omda hi er als maximum slechts de hock kan voorkomen, waarogder de losse stoffen nog in even- wicht blijven; zij is hiergemeenlijk ongeveer 30°, kan echter tot 35° stijgen; naar beneden toe wordt de helling langzamerhand kleiner, om ten slotte bijna onmerkbaar naar nul over te gaan. Die lijn is dus een kromme, en geen rechte, en (lit moet, waar men van vulkaan en spreekt, wel in het oog worden gehouden. Bij vulkanen, die op kleine eilandjes staan, en waarvan de voet dikwijls onder water ligt, lijkt die lijn so ins bijna recht te zijn, en is de gemiddeldc helling natuurlijk steiler dan bij gewone land vulkanen; een voorbeeld is de vulkaan op het eiland MSnado toewa, ten N. W. van Minado. Jijzonder fraaie kegels vormen b.v. de Semeroe, Sindoro, Soembing, de beide Merapi's, Dem po, A pi op Banda, Rindjani op Lombok, Sinaboeng in de Bataklanden en mefc andere; de Agoen. * op Bali wordt door Kemmerling zelfs, de ideale. vorm van een primaire vulkaan genocnid. In vele gevallen beheerschen in Indie de vulkanen

niet alleen de configuratie, doch ook do hydrologische toestand eener landstreek.

Uit het bovenstaande volgt dat, indien de vulkaan zich vi-y naar alle zijden heeft kunnen ontweekelen, er een bepaaldc verhouding bestaat tusschen de hoogte en de middellijn van de basis, of van een andere willekeurige doorsnede even- wijdig aan doze laatste. Daar Get altijd moeilijk is uit te maken, wair de vulkaanvoet eindigt, # neemt men liever de hoogtelijn, die 50 of 100 M. boven de verondersteldc basis gelegen is. Die verhouding kan echter aaninckrcklijk gewijzigd worden door allerlei uitwendige oorzaken, b.v. heerschede passaten, verplaatsingen van het eruptiepunt enz. Geen verband echter is te ontdekken tusschen de berghoogte en de afmetingen van den krater bij een actieven vulkaan; over het algemeen is de krater dan slechts klein, enkele honderde M. in doorsnede, en gewoonlijk nagenoeg rond. Er zijn zelfs vulkanen, die wel is waar niet meer werkzaam zijn, doch nog zeer kort geleden actief waren, die in een stompe punt uitloopen, b.v. de Batok, een der jongere kegels in den Tenger; hier is wellicht de krater zoo klein geweest, dat hij reeds door een onbeduidendc instorting of opvulling geheel verdwenen is. Ook op den Lok on in. de Minahasa vonden de Sarasin's geen krater, doch slechts een breedc elliptischen top, terwijn de berg toch zonder twijfel een vulkaan geweest is. Of echter, zooals gemiddc onderzoekers meenen, hier alleen ero- sion aan het werk is geweest, mag betwijfeld worden; in dit verband wordt er aan herinnerd, dat in 1864 do top van den Merapi (Solo) geheel vlak bevonden werd. terwijn voor en na die . . . # JH een diepe krater zichtbaar was; JH'er zeker te doen met een tijdelijke opvulling van den geheelen krater door een prop (zie later) en dit kan ook bij andere vulkanen en den het geval zijn geweest.

Beide kenmerken, krater en mantel, I. u n n- n zeer ingrijpende veranderingen ondergaan, wel tijdens de actieve perioden, als tijden, van volstrekte of betrekkelijke rust. Swm": die veranderingen zijn geinakkelijk t: \ . i . I . I : t- ren, omdat zij het gevolg zijn van verschijn. die men kan waarnemen; andere staan A> v<-r- band met den inwendigcn bouw en tochtand van den vulkaan, die ten eerste niet overal van <icn- zelfden aard, en ten tweede in verreweg (< : gevallen niet voor directe waaruening tocgancklijk zijn. Do veranderingen door de activiteit aan een werkzamen vulkaan betreffen bijna uitsluitend den top en liet bovenste stuk der helling. Van de eruptieproducten vulken < < , groot (M : cn zwaardere meest voor een groot de< ; l vveer in of vlak bij den krater terug; d : lichte r : i, sch<l : (l < : n evQwel koinen of op den mantel terecht, of worden door den wind meer of minder vermenge- voerd, en vallen ten slotte als aschregen ncer. Dit kan over een enorme oppervlakte geschiedcn, welkc in den regel door den heerscheden wind een eigenaardigen, spits toeloopenden vorm bezit. JIctrekkelijk zelden is een nauwkeurig onderzoek daarnaar ingesteld; Vcrbeek berekent voor do Krakatau-eruptie van 1883 de oppervlakte op 827.000 K.M.²., Hou wink voor de Kelocet-erupti(» van 1901 op 1J 5.000 K.M.²., Fennema voor Jo Galoenggo-eruptie van 1894 op 25.660 K.M.² (Nederland JH groot 33.000 K.M.²).

Bij minder hevige erupties, die inccstal be-

staan uit het opwerpen van „rook-kolommen, wordt de top hoogcr; Jijz sterker cruptiovo working gebcort het meermalen dat con deel van den top „wordt „wecge8choten“ en dezcz dus lager wordt, terwijl de krater kan worden vorgroot (Seineroe in 1911, Tam bora in 1815).

Ecn ander wijziging in den toestand hangt samen met ecu verschijnsel, dat men herhaaldelyk heeft konnon waarnemen, n.l. dat het vloeibarc magma in de kraterpijp niet op hetzelfde niveau blijft, doch daarin rijst en daalt (Marapi op Sumatra, Bromo). Die rijzing kan zoover gaan, dat het inagma over den krater hcnvloeit. Blijft het mag in a cenigen tijd op hoogc niveau in de kraterpijp staan, zoo kunnen twee dingen gc-beuren. Is de warmte-toevoer van beneden vol-doende, dan is ten cerste gelegenheid geboden tot insnelting van de om de pijp aanwezige losse (en ook vaste) productcn ten gevolgc waarvan de top ondermijnd wordt en, incien het magma daarna daalt, centraal of zijdelings kan instorten; groote werkende kraters kunnen op dezo wijze hun tegenwoordigen oinvang hebben vOrkregen (b.v. Bromo). Ook een aanzienlijk hoogte-ver-schil van den kraterand aan verschillende zijden kan dezelfde oorzaak hebben (zijdelingsche on-denn ijni ng en instorting). Anderzijds oefent de magmazuil een enormen druk uit op hare om-geving in het hoogste deel van den kegel, die hi er betrekkelijk dun is, en daardoor kunnen splcten en scheuren worden gevormd, waardoorheen de vloeibarc massa zich een weg liaant, en als lava kan uitredren (zijdelingsche- <>f niantclruptie). Oingekeerd cchter fungeeren <le bij zulke gelegenheden in het vulkaalijchaam ontstane lavamuren als versterkingsribben, die aan do latere crosic (dalvorming) grooten weei- stand bieden.

Blijft het magma te lang op hoogc niveau, en is daarenboven de warmte-toevoer onvoldoende, dan kort het af, en vooral de oppervlakte wordt <likvloeibaar, breiachtig; daarop gcvallen vullctnische asch en zand smelt niet nicer, ix-^lKtInb cell ter anderzijds het onderliggende (nagin; i tegen verdere snelle afkoehtng; cr. ont-slauc. u. it jn<n noeint, cen "kraterbodem, die in (lit ^ev; J zoo goed als vlak is, en wanneer zij gr<x>t <*> af met in jen bezit, en tot op zekere dikte mot fijk: \ ulkanische productcn bedekt is, ook w<l als „zandzee“ bekend staat (TenggSr, Sla-mrt). Jl<L ^preekt van zelf dat een kraterbodem <>6k kan ontstaan door verstopping van de kra-terpijp door afstortingen van de kraterwanden (zi(! later).

Zoolang <lc breikorst nog niet dik en hard is, zullen de door het mag nu opstijgendc hctto gassen en dampen op de zwakkere plaatscn cen uit-weg zoeken, en daar sulfaturn vormen. Wordt die gastoevoer niet onderbroken, dun zullen ook bij verdere afkooling van de korst die toegangs-wegen ojen bl(jven, en cen of nicderdo daarvan kunnen bij verhoogde werkzaamheid van den vulkaan ook als nicuwe (secundaire) kraterpijp worden benut en dus kleine eruptie)unten in den ouden krater vormen, cen verschijnsel dat dikwijls wordt waargenoncn. De gassen kunnen cchter ook door schotirert in den viilkanmantel of op nog lager niveau, aan den voet, een nitweg zoeken. *

Over kraterdiepte kan mon dus alleen spreken wanneer reeds' een kraterbodeu is ontstaan; die

diepte is zeer verschillend en varieert van enkcld tientallen tot nicderder honderd meters; zeer diep is b.v. do krater van den Raoen, ruim, GOO M. en die van den Pick van Tabanan word in 1912 door cen bestijger zelf op 1200 M. geschat. Bij nog actieve vulkanen kan die diepte op verschillende tijdstippon zeer ongelijk zijn. Zoo berekende Junguhn in 1838 die van don Broinkroter op 487 M., Fenneina vond in 1886 slchts 180 M.; voor den Serneroerkrater word be-rekend dat de bodem in 1844 minstens 185 M. lager lag dan in 1879; nog merkwaardiger is wat van den Merapi (Solo) bericht wordt: in 1861 zag Wilson een kraterag van 400 M. breedte en 250 M. diepte, terwijl Arricns ruim 3 jaar later een nagenoeg vlakke top zonder krater aantrof, en Fennema in 1880 weer in een diepen krater met steile wanden neerzag.

Veranderingen aan den mantel kunnen plaats vinden door de volgende oorzaken:

Bij aanzienlijke ascherupties wordt het zon-licht plotseling bijna geheel ondschccept, zoodat. soms volslagen duisternis intreedt, die uren en zelfs dagen. kan aanhouden (Tanibora). Hiervan is een groote afkooling der atmosfeer en, bij aanmerkelijken vochtigheidsstoestanti der lucht (die door de bntwing kendo waterdam pen nog ver-groot wordt) zware regen het gevolg, die in een wolkBreuk kan ontaarden. Die watermassa, op den vulkaan vallende, zal voornamelijk de fijnerc productcn in groote hoeveelheid meeslepen; door de enorme snclheid, in verband met de zware helling, zullen ook grootere steenen in be-weging raken, en het resultaat is een z.g. slik-stroom, die in de lagere niveaun groote verwoes-tingen kan teweegbrengen. Berucht zyn in dit opzicht do "lahars" vaji Lamongan, Someroe, Keloet en Merapi, doch ook vele andere, en mis-schien de meeste, vulkanen hebben zulke slijk-stroomcn opgeleverd; dat zij een enorme lengte kunnen boricken blijkt o.a. daaruit, dat Verbeek cr een aan den Pasar Arbaa vulkaan (Sumatra) aantrof, die 28 K.M. lang was. Gelukkig betrekkelijk zelden gaat zulk een wolkbreuk gepaard met een wervelstort (cycloon), zooals dit ge-schiedde bij de bekende ramp van Loemadjangin Augustus 1909. Het onderzoek door Hugo Cool heeft toon duidclijk aan het licht gebracht, dat er geen direct verband bestond tusschen de cnor-me lahars en de erupties van den Senieroc, zoodat het gchcel verschijnsel der ramp geen vulkani-sche, maar een meteorologisch 啊 qprzaak had.

Hetzelfdo resultaat, doch dikwijls van nog veel heviger aard, heeft cen ander verschijnsel, dat b.v. bij den Papandijan in 1772 plaats had, maar dat ook, to oorclcoen uar do configuration van het terrein, bij andere vulkanen voorgeko-men moet zijn, en dat wol het best bestudeerd en bekend geworden is door Fennema, bij gelcgen-hcixl van do S6m6roc-uitbarsting van 1885. Als eerste aancliding kan worden aangenoien het ontstaan vnn een schcur in den kraterwand, die door vorschillende oorzaken, b.v. trilling van den top, van lieverledo tot niet onaanzienlijke afmotingen kan worden verwijrd. Wordt deze kloof daarna door efflata opgcvuld, zoo zal dit gedcelto heb zwakke punt^van den kraterwand uitinaken, ook al is er wollicht uitwondig niets bijzonders aan te zien. Stijgt nu de lava in de kraterpijp omhoog, dan zal het kunnen voor-komen, dat het zwakke gcedecte plotseling be-

zwykt, en met verbazende snelheid bergaf stort, alles wat in den weg ligt of staat vernielend. De lavastroom zelf vloeit eveneens «naar beneden, graaft zich deels mechanisch, deels door insmelting, in de losse producten in, doek wordt gewoontlijk spoedig a an de oppervlakte koud, zoodat ze lang niet zoo ver reikt als de zand- en steenlawine, die zich so ms een honderde meters breed en kilometers lang dal (*drukdal*) uitsluitert en ten slotte het lage land overdekt en verwoest; dit totaal vernielde terrein wordt voor den Pa-pandajan begroot op 20 K.M.²., waarbij 3000 menschen het leven verloren. Bij den Semeroe in 1885 betref de verwoesting slechts 6½ K.M.²., waarbij meer dan 70 menschen den dood vonden. Eenrrema schatte de hier naar beneden gekomen massa op 26 miljoen M.³.; de afstand van den krater rand tot het uiteinde van het verwoeste gebied was ruim 11 K.M.; de gemiddelde dikte der steenoverdekking kon dus ong. 4M. bedragen, terwijl de hoeveelheid uitgestroomde lava door hem werd begroot op slechts 1 — 1½ mill. M.³., die niet lager dan 2000 M. b. z. reikt, on dus geen directe schade heeft veroorzaakt.

Ofschoon niet door persoonlijke waarneming gecontroleerd moeten zulke gebeurtenissen 66k hebben plaats gevonden bij den Tengger, Boerangrang, Pangrango, Tj akrabowana, Gede, Tjikorai (alle op Java), Sago, Dempo (beide op Sumatra) en vermoedelijk nog by andere; het typische van den krater ringwal uitlopende, breede dal met evenwijdige hooge steile wanden, maakt twijfel bijna onmogelijk. Intusschen kan een dergelijk dal dok ontstaan ten gevolg van het uitstooten van een lavaprop (zie hierna).

Die lawines komen zoo onverwacht, en met zulke enorme kracht, dat aan de bedreigde bevolking veelal geen tijd tot vluchten gelaten wordt. Zoo kunnen, volgens Fenneina, slechts enkele minuten zijn veAopen tussschen de waarneming van het eerste sterke grommell bij de Semeroeuitbarsting van 1885, en het oogenblik dat alle op de onderneming Kali boning aanwezige personen bedolven werden, terwijl toch de hoofdmassa van het verwoestende materiaal meer dan 10 K.M. in dien tyd heeft moeten afleggen. Voortdurende observatie en opmeting van den krater? en diens omgeving is het beste en trouwens eenige overblijvende middel om ten minste te weten te komen naar welke zijde de krater het zwakst en de lavauitstroming dus het waarsclijntijkt is. De Topografische Dienst maakt zich in dit opzicht sedert 1905 zeer verdienstelijk door de bovengedeelten der voornaamste vulkanen van Indie geleidelijk nauwkeurig te doen in kaart brengen en zoo noodig te hermeten; de resultaten worden niet zelden met fraaie en zeer instructieve foto's in de Jaar-verslagen gepubliceerd. Jammer is het, dat geen vulkanoloog bij de metingen werd geplaatst. In het laatst van 1918 is echter door de Natuurkundige Vereeniging te Batavia een commissie benoemd, die zich de bevordering der vulkanologische studie in Ned-Indie ten doel stelt.

Intusschen behoeft niet elke lavastroom een verwoesting aan te richten. Bij rustige overvloeiing uit den krater kan de lengte van den stroom wel is waar zeer aanzienlijk zijn (tot 20 K.M. en meer), doch zulke groote lengten komen toch bijna uitsluitend in de eerste eruptieperioden voor. Hoogere vulkanen leveren in den regel

slechts lavastroomen van zeer inatigen inhoud, en deze veroorzaken slechts zelden schade. Het schijnt, dat nog maar weinige indische vulkanen in den geschiedkundigen tijd lavastroomen leverden. ~~Bewezen is dit alleen voor den Batoro (Bali) den Lamongan en den Semeroe; misschien heeft het ook plaats gehad bij der Tongkoko (Minahasa) en den Goentoro: bij de meeste is de werkzaamheid reeds minder intensief geweest. Hierbij is echter niet te vergeten, dat een aantal nog werkende vulkanen buiten (en zelfs op) Java nog niet gedetailleerd deskundig is onderzocht, en dat er eigenlijk geen een geregeld wordt waargenomen.~~

Uit het bovenstaande is af te leiden, dat door een tamelijk hoog niveau (aan den krater) uittreddende lavastroom, door vorming van een breed drukdal, kan ontstaan wat men gewoonlijk noemt een "hoefwielkrater"; - deze kan echter ook teweeg gebracht worden door gewone (achterwaartsche) erosie in een tot rust gekomen krater; een onderzoek van zijwanden en bodem van het dal zal moeten uitmaken welke oorzaak aanwezig is geweest.

Maar zelfs geregeld waarneming geeft betrekkelijk weinig resultaat bij een ander verschijnsel, dat in Indie geruimen tijd alleen van den Merapi (Solo) bekend was, later ook bij den Roelang (Sangi Eil.) en kocht geleeden ook bij den Galoenggoeng (Preanger) werd waargenomen, en naar het schijnt ook bij dexi Boer en Tdlong (Atjeh) voorkomt; wellicht zou bij behoorlijk onderzoek blyken, dat het niet zoo zeldzaam is als men aanneemt. In den Merapi-krater vormt zich in de kraterpijp een prop van halfgesmid ten, slakke lava (slakkenkegel), die nu eindelijk, dan weer nauwelijks merkbaar, om wordt gedreven, en in deels nog roodgloeienden toestand tot eenige tientallen meters boven den krater rand wordt opgeperst, waarbij voortdurend stukken er van afvallen, terwijl het restant, naar het schijnt j)lotscling, uit de uitteengblazen wordt, en als steenlawine nucci naar deze, dan weer naar gene zijde (afliankeli) van de toevallige omstandigheden opjaagt, en in doch daarbij grootdeels de reeds voordien dalen volgt. Ook de vorm van den top van de tekening van don M6rapi-top van 1883 1885 naast die van J 905 of 1909, zoo is in j)jnu geen gelijkens meer te herkennen, en in 1913 was het verschil nog grooter geworden.

De Roelang vulkaan werd in Mei J 904 bestegen, en toen was de krater leeg en tamelijk diep, met een vrij vlakken bodem. In de volgejdi-maan den werd hij opgevuud door een prop van losse, poreuzG lavablokken, die in Septembar van nib het N. boven den rand zichtbaar werd, en ten slotte over het lage zuidelijke deel van den rand naar beneden stortte. als puinstroom, die lot aan de kust te vervolgen was.

Door het in den Galoenggoeng-krater aanwezige meer brak in den nacht van J 8/J 9 Juli 1918 een prop heen, die 2 maanden later nog niet tot rust was gekomen en circa 150 M. hoog is geworden.

Von Karacson schrijft in zijn opstel over den Kaba (Sumatra), dat de binnenkete van den Kaba barde in 1893 grootdeels opgevuud was met een vlakken kegel, wat hem aan den prop van den M6rapi herinnerde.

In hot voorgaande zijn cenige oorzaken opger is in. Indie dikwyls voorgekomen; cen deel van den noemd, die op den vonn van den vulkaan invloed oorspronklijken tusschenwand is dan mcststal nog kunnen hebben, het spreekt echter van zelf, dat in de zchtbaar, Een bokend vborbeeld is het rustperiodes de gewonc crosic in do nicest vrij losse producten zeer snol in haar work kan gaan; een filliptische caldeira van den Rindjani (10 X 6 K.M.) vulkaan is clan ook wel cen van de minst bestendige is volgens van Heek op deze wijze ontstaan; verdr vormingen. Van daar dat men uit oudere periodes dan kan worden genoemd de Toeng- goel-Bocranrang- caldeira in de Prcangrc (25 bij 6 A 10 K.M.)

herkenbare vulka- nen aantreft. Bij hernieuwd Die groote ringwallen zijn in den loop des tijds werkzaam heid kunnen intusschen in het, bijna altijd stork door de erosie aangetast, en ook niet bovngedeelte do rcsultaten van geul- en dalvorming zelden door jongere crupticproducten, gedceltclijk weer ge- heel verdwijnen. Men vindt dan ook den bedekt gcworden; de rconstructie van den eigen- lijken eruptiekegel bij de indische *rverkende* vroegeren wal is daardoor niet steeds gemakkelijk en vulkanen over een hoogte van cenige honderdc meest alleen met behulp van detailkaarten onoglijk. meters kaal en zoo goed als glad, dus bijna vol- Is de vulkaan zeer gc- havend en bijna onherkenbaar koincnc kegelvormig, waardoor dit gdeelte vooral in geworden, zoo spreekt men wel van cen in den drogen tijd uiterst moeilijk, spins niet zonder *vuilkaanruïne*.

gevaar, te beklimmen is. Naar beneden toe echter, Het is cen zeer algemeen voorkomend vers- waar een dichte begroeiing tot stand gekoninc is, en schijnsel, dat met het ontstaan ecner caldeira de slechts zelden een groote hoeveel- heid asch valt, kan vulkanische werkzaamheid op dat punt niet was becindigd, al is de groote instorting wel te beschouwen als het eindpunt eener periode van diep ingesnedcn dalen ongeveer straalsgewijze uit. intensieve activiteit. Later echter werden dikwyls binnen de caldeira weer cen of meer jongere kegels opgebouwd. Zoo vindt men binnen den Tenggr vijf vulkaankegels van bescheidener afmetingen, in ouderdomsvolgorde: Widodaren, Giri, Kembang, Batok, en Bromo, waarvan de laatste nog actief is :

— de jongste eruptiekegel van Ternate staat in het midden van twee, nage- noeg cdnctrische ringwallen ; — binnen den uitstekend bewaard gebleven Bratan-ringwal (Bali) verheffen zich vier jongereprachtkegels;— de Walirang staat in de oude Galoehggoeng-cal- deira ; — de togenwoorde Cede vulkaan (Batavia) wordt door den ringwal Goemooroeh-Se- daratoc gdeeltelijc omsloten, enz. Voor Europa is de Vesuvius met de Monte Somma wel het meest bekende voorbcld. De min of meer vlak- ke, geheel of gedeltclijk ringvormige ruimte tusschen den caldeira-wal (somma) en den bin- nensten eruptiekegel wordt ook wel *atrio* ge- noemd/

Er zijn intusschen in alle vulkanische terrei- nen, en in Indie niet het minst, velc vulkanen, die een zoo groote krateruimte hebben, dat die niet alCen onniogclijk meer kan correspondcercn met een <ivcroei>korstigc kraterpijp, doch waarvan ook <■ rewoonlijk vrij reghenatigo vorm nic#f door ■rewooi instorting of erosie kan worden ver- klaard. I) < wanden zijn bijna altijd zeer hoog en zeer steil, dikwyls volkomen loodrecht. Zulke, niet zekhn reusachtige ruiniten, waarin zolfs w(rl<18tc<l(>n so ins ecu plaats zouden kunnen vinden, noemt men met een portugeesch woord *cal* (*h ir* (*i* (keclcl) ; over hot ontstaan zijn versehil- lende 1 theorie'n verkondigd, waarop hier niet ihmUT kan word<ni ingegaaji; zij mocten echter het. gevolg zijn van instorting door afsmelting. (m ecn)aar voorbeelden te noemcn: de Tenggr- eakleira meet 8A, die van den Jang en don Idjen](>, die van den Bdser in Besocki zeifs 21 K.M7 in doorsnede.

De ruimte kan ten opzichte van den ouden krater contrisch of Cxcntrisch gelegen zijn; in het eerste geval is de ringwal (*somma*) nugenoege cirkelvormig op overal vrij wel even hoog ; in licc tweede geval hij cliptisch, on bezit een hoogste gdeelte (naar de zijde van den oorspron- klijken top)) en con laagsto gcgcclcte (naar den Rant van de buicthelling); licc hoogteverschil kan nogal aanzienlijk zijn. V²an beide soorten zijn in Indie mecrderc voorbeeden bekend.

Een elJips- (of ei-) vonnige gdeelte kan echter eveneens ontstaan bij -de, nicest ongeveer cclijk- i t ijdij vrcdrchtelde, instorting van twoc of meer vlak naast Jilkaar gelegen kegels ; ooi< dit geval I

Nog veelvuldiger echter zijn de jongere kegels excentrisch gelegen, en dikwyls ziot men zo vlakbij op, en ook wel buiten den ringwal. Een bekend voorbeeld van dit laatste geval is do Raoen, die buiten den eigenlijken Idjen-wal ligt. Uit de kaart van den top van den Boer n Tdlong zou men op ma ken, dat hier op den ouden rond niet minder dan 5 jonge kegels zijn geplaatst, welker toppen bijna zuiver gelogen zijn op een

cirkel van 550 M. middellijn. om welks middel- punt een viertal sulfatarcon gegroepcer is.

Niet altijd konit het, in de latere actieve periode tot het ontstaan van vulkaanZregeZ[^]; dikwijls ziet men op den oudcn kraterbodem alleen een of meer kleinere of grobterc kraters, die gassen en stoom uitblazen, hetzij voortdurend, hetzij periodiek, of die door het uitwerpen van een bc- scheiden hoeveelheid losse stoffen een lagcn ringwal hebben gevormd.-

Een zeer gewoon verschijnsel is de herhaalde verpl- aatsing van het eruptiecentrum in een bepaalde richting, en dit, zoowel in het klein in kraters en caldeira's, als in het groot door de voiTOfing van nieuwe hooge kegels. Zoo vindt men binnen den ouden ringwal van den Tangkoe- ban Prahoc van 2] K.M. middellijn, in W.-O. richting drie kraters, xvaarvan de Westelijkste de oudste, de Oostelijkste (KawahRatoe) de jongste, en nog werkzame is. In den oudcn Slamet kra- ter heeft het eruptiecentrum zich tweemaal, hi er van O. naar W. verplaatst, zoodat thans drie ringwallen excentrisch in elkaar zijn gel egen, die in het W. een stuk geracen hebben; de jong- ste krater is nog werkzaam. Aan den Kaba is de verplaatsing van Z.W. (Boekit Itam) over den Kaba lama en den Kaba baroe naar het N.O. (Krtter Vogelsang of Kr. Pendapoeran) voort- gegaan, en in den laatsten tijd weer naar den Kaba baroe teruggekomen. Een soortgelijke retrograde verplaatsing kwain ook bij den Sumatraan- schen Mar^{pi} tot stand.

Verplaatste zich de activiteit over grootcrn afstand, en was zij intensief genoeg, zoo ont- stonden vulkaanrijen zooals de Prahoe[?] elercp- Sindoro- Soombing-Gianti-B^sr-Tidar reeks, een afstand, van begin- tot eindtop, van circa 43 K.M. in de richting N.W. — Z.O! Hi er van zijn de Sindoro en Soenibing .de jongste, en vertoonen nog sulfatarwerking aan den top, terwijl geen instorting heeft plaats gehad, wat bij den Prahoe wel het geval is, die tevens tai van jongere eruptie- kegels bezit, zoodat deze wel als ouder kan worden beschouwd; Gianti en Besdr zijn zeker ouder dan de Soembing en worden door Verbeek als nevenkraters daarvan opgevat. — Een andere rij vormt het Tengger-Smeroe massief, dat bijna recht N.-Z. loopt. Hi er ligt het oudste eruptiecentrum het midden (de Ajeg Ajfig); na de instorting daarvan verplaatste zich de activiteit naar het N., en werd de Tfinger-dubbelvulkaan gevormd, die* eveneens instortte, waarna 18 K.M. naar het Z. de Semeroe werd opgebouwd. In de beide noorde^rke caldeira's bleef echter de werkzaamheid voortduren; in den Ajeg Ajeg was deze slechts matig, in de Tengger- caldeira intensiever, doch concentreerde zich slechts in een der beido ketels (zie boven). De hoofdwerk- zaambeid bleef in het Zuiden, aan den Semeroe, waar zich het centrum slechts weinig verschoof, eerst naar den. Mahameroc, daarna naar den Djonggring Seloko, de thans nog in voile actie verkerende krater. Bij de Ardjoeno-Walirang rij geschiedde de verplaatsing in N.N.W.-ricJi- ting; de oudste krater lag het nicest naar Z.Z.O. en is ingestort; aan den N.-rand verrees toen de eigenlijke Ardjoeno of Widodarin, die eveneens ingestort is; vervolgens werden, steeds 'naar N.N.W., de toppen Baka), Kembar I en II, om ein- dclijk de nog werkzame Walirang opgebouwd.

Het aantal voorbeelden zou nog met Verschil-

lende andere vermeorderd kunnen worden. Een bijzonder geval is de ongeveer gelijktijdige op- bouw van twee kegels op bctrokkenlijk korton af- stand van elkaar, zoodat zij slechts een gemeen- schappelijken mantel hebben: men spreekt dan van een dubbel- of tweelingvulkaan; de Gede Pangrango bij Buitenzorg, do Doea Soedara in de Mi nah a sa, en de Singgalang- Tandikat in de Pa- dangsche Bovenlanden zijn daarvan bekende en goede voorbeelden.

Het spreekt van zelf, dat in kraters en caldei- ra's gelegenheid is gegeven tot het ontstaan van ijeren, die men, al naar omstandigheden, kra- tcrmen en caldeiramci'en zou kunnen noemen, on deze geven niet zcklen aan het vulkanische landschap een groote bekoring. Herinnerd wordt aan cenige' der bekende groote mcren op Sumatra's Westkust en aan meerdrcro kleinere over Java. Soms watercn zij door een meest smalic en diepe kloof af, soms (in vooral de k] cine) hebben zij geen ziebtbare afwatering, waarbij dus het water door het porcuze randgesteente heen gefiltreerd wordt en cindelijk als bron aan den dag komt. Intusschen is de aanwezigheid van een meer in een krater volstrekt geen bewijs dat de vulkaan uitgedoofd is; men denke aan het Keloetmeer, en van 1835 —1842 was ook de kraterbodem van don Bromo met water bedekt, dat in laatstgc- noema jaar bij de eruptie weer verdween; in de beide kraters van den Tangkoeban Prahoc zijn meertjes aanwezig, enz. Maar natuurlijk verkeer de vulkaan dan wel in een rusttoestand.

De diepte der mcren is zeer ongelijk; sommige hebben een constant, andere een veranderlijk niveau; in het algemeen bezitten zij een tamelijk -vlakken bodem en steile wanden: evenals <[■ meeste "droge" kraters. Van de caldeira-mer (<: zij zijn wel het meest bekend dat van Manindjau <[> Sumatra met- een oppervlak van lijna 100 K. Al ... en een grootste diepte van 157 M.: — de Dar) di baroeb, bij den Talang, groot 1] K.M.², met 309

M. maximumdiepte; — de Segare Anak in - Rindjani caldeira is een indrukwekkend up", door tot 1000 M. hooge, uiterst steile wanden oi: - sloten, doch dat niet is opgemeten. Een zeker n tai der groote Sumatraansche ineren werd vroee> r als caldeira- meren beschouwd, doch zijn: min of meer groote zekerheid door tektonist inzinkingen ontstaan; Jnertoe behooren de nau in Palernbang, J)et meer van Singkarak, li: l Toba nicer; — de Laut r*^{awar} in Atjeh is gens Volz eek afgedamd dal. Op Java zijn merk- waardigerwijze geen caldeira- ineren, ofschoon (<: r genoeg groote caldchu's xijn; de groote Danoe- caldeira in West-Bantam schijnt echter vroeger een groot meef te hebben omsloten, dat thans tot op een klein gedeelte na verdrwencn is, en op het Dicing plateau is een viertal klcine mcerctjes te vinden, die wellicht overblijfselen zijn van een voor- nialig groot caldeira-nicer. Dararcentgen bevatliee de caldeira's van den Bratan (10 X 5 K.M.) en van den Batocy (J O X 10 K.M.) wd, ineren, die och- ter door de jongere cr uptick egels thans slechts een betrekkelijk kleine oppervlakte ijinemen; van een dier meren kan de vermoedelijke oorspronke- lijke oppervlakte o)44 K.M.², worden geschat.

Echte kralermercn vindt men o. a. op de volgende bergen: Singgalang, Dempo, Kaba, Tang- koeban Prahoc, Galo- nggoeng, Pangrango, Idjdn, Keloct. Ook in de kleinere parasietkraters (zie Jijerjia) kunnen nal uitlijk zuike nieortjes

gevormd worden; bekend om het zeer grdote aantal tegenwoordigheid van water of waterdamp, ge- ven daarvan is de voet rondom den Lamo- ngan, zy aanlicding tot afzetting van *zwavel*, een beschrevn door Fonneina. Ook aan den Dieng konien verschijnscl, dat bij veie vulkanen in meerdere of minderc mate wordt waargenomen. Vooral bekend

De grootere kratermeren kunnen govaarlijk zijn; als zoodanig zjjn: do Walrang (Ar- djoeno), de Sorik dit block o.a. in October 1822, toon de ver- moedelijk Mfirapi, de Idjen en de Papanda- jan. Aan dezen meer dan 100 miljoen M³. bedragende watermassa, laatsten berg were! door van Heck een ondr/ock die zich in den Galoenggoeng-ketel achter den ingesteld, waarbij interes- sante resultaten aan het Warirang-dam had verzameld, door een daarin licht kwamen. De hoe- veelheid zwavel, die aldaar in ontstanc spleet plotseling, vermengd met veel modder de Kawah Mas per jaar wordt gevormd, wordt door een steenen, zieh over de vlakt van Tasikalaja hem begroot op 3500 K.G.; hij vond ook dat, ontlastte, en daar een. ontzet- tende verwoesting naarmate men zich verder van het centrum aanrichtte. Ook het Keloet- meer is berucht; in Januari verwijderde, de hocveelheid zwaveligzuur afnem, 1875 bezweek een deel van den kraterwand, waardoor zoodat ten slottc allereen zwavelwaterstof overbleef; de mecr- oppervlakte 60 M. lager werd, en bijna 50 dit stemt overeen met de waameming, dat de stem- mil- lioen M³, water binnen korten tijd naar beneden kende en hoestverwekkende eigenschap, die het kwam; vulkanische werking schijnt hier niet do eerstgenoemde gas bezit, een der voornaamste oorzaak te zijn geweest. Dit Keloet-meer is een der bezwaren is tegen de afdaling in een werkenden voorbeelden, dat een mecr zich ook kan vormen in een krater, ook al werpt deze geen vaste stoffen uit. nog werkzaam krater; in Mei 1901 vond hier door Komen bedoelde gassen in een meer te voor- het meer heen een groote aschrupte plaats, waarbij schijn, dan drijft de uiterst fijn verdeeld zwavel aan circa 30 miljoen M³. water, met asch vermengd, de oppervlakte, en maakt het water zelf melkachtig- werden uitgeworpen, en als reusachtige slijkstroom in troebel of opaliseerend ; zeer fraai is dit te zien in de de ravijnen te- recht kwam ; de waterspiegel daalde Telaga Bodas bij Garoet. JBE- zinkt ten slotte de daarbij •77 M. Bij die uitbarsting schynt het water van zwavel, dan kunnen daarvan afzettingen ontstaan, dit meer, dat in gewone tijden hoogstens lauw is (30 a die voor ontginning in aanmerking komcn (Idjen), 40° C.) tot kookhitte geraakt te zijn; dit blijkt ook uit Door oxydatie van het zwaveligzuur kan vrij een in Juni daarna gemaakte foto «(Vissefing: zwavelzuur, en kunnen tevens sulfaten ontstaan, b.v. Geweldige natuurkrachten).

Sprak men in 1875 van een „koude“ lahar, in 1901 beslist schadelijke hoeveelheid van dit zuur bevat o. schijnt de slijkstroom zeer heet te zijn geweest : 7 $\frac{1}{2}$ a. het van den Papandaj an krater afloopende water. jnaand later was de massa van bin- *nen* nog zoo Het meer van den Kawah Idjen - is merk- waardig warm, dat men er zich aan brandde. Het is wel door het gi-oote gehalte (3,5 gr. p. L.) aan vrij waarschijnlijk, dat ook het meer van den Kawah Idjen zoutzuur, benevens bijna 12 $\frac{1}{2}$ gr. p. L. aan diverse in 1817 is uitgeworpen, ter- wijl, afgaande op liet feit, sulfaten (vooral van aluminium en ijzor); het water dat het terrein ten N. van den Bratanketel op Bali door heeft een bijzonder wrangen smaak, en is voor enorine slijk- stroomen totaal verwoest is, mag worden aange- no \ddot{u} cn, dat cen daarin vroeger aanwezig meer a. Verbeck's J^{va}.

aan «li«catastrofe enovcrwegendaandeel De omgeving van do vulkanen is verder nog heeftgehad. gekenmerkt door de veelvuldige aanwezigheid van J J ierboven wercl reeds gcspi'oken van *parasiet- war me*, soms byna kokende, *bronnen*, die dikwijls of wockerkraters, waannede bedocld worden kleine koolzuur-, of mineraalhoudend zijn. In Verbeck's (uuptiepunten, nicest langs de beneden- zijde van dt- Java zijn verscheidene analyses te vinden. Niet n njantel gelegen, doch die ook wel J><<><, 4cro) zelden worden zij voor geneeskun- dige doeleinden voorkomen, b.v. bij de uitnonding van Kcheuren. Ij) gebruikt. Is het water ryk aan kiezelzuur, clan het algemeen zijn zij voor de jnorfologie van kunnen afzettingen van kiezel- sinter voorkomen. ondergeschikt belang, en hebben zij n)cchts Eil Eigenaardig zijn de geysirs in het Noordelijke onbeduidende hoeveelheid vul- k aniscl materiaal gedeelte van Midden-Sumatra, dio con nicest zeer uitgeworpen, dat als een lajzcii wal om hot kratertje is modderrijk water metershoog interiniteerend blijven liggen, of als kort lavastroompje is opspuiten; ook in de Minahasa vindt* men er ealele. weggevoeld. Vermoc- (l : I ijk ontstaan tiplens een Dit voert van zelf tot de z.g. modderwelen en periodo van verhoogde aciliviteit lai van zulke «likvulkaantjes, die ofschoon volstrekt niet altijd van parasieten, die cvenwel gewoonlijk spoedi: ooider de van den .hoofd- k rater afkomstige losse producten toch dikwijls met vulkanische gassen in verband bedolven worden. Ook de Kia bat (Minahasa) is staan. Dit soort modderwelen en de bovengcnoemde bekend om zijn vele parasieten. Zij moeten niet ver moddergeysirs zijn in hun wezen niet verschillend ver worden met de meest in den omtrok van dien hoofdkrater, doch ook wol op wat grootren ufstajd II. *TWEDE (jeograjisch) GEDEELTE.*

De reeds als afzonderlijke artikelen in dit work opgenomen vulkanen zijn KAPITAAL gedrukt; kunnen ^lcbcn vervuld. zulke zijn hier slechts kort behandeld en voor Reeds is in de inlcicling opgemerkt, dat tot do meerdere bijzonderheden wordt naar bedoelde laatste Hyniplomen van werkzaamheid, zoowel artikelen vervezen. Intusscken werd v.z.n. van de tijdens do rustperioden, als nog lang na het defi- gelegenheid gebruik gonitragt tot aanvaaling dier nitivc oindc der empties, behooren do *uitsloo-*; artiklen. Ecu * voor don vulkaan naam cyst of *mingen van vernchillende gassen en van waterdamp, werkzaamheid*; cen * *achter* een woord of wyf geeft Tot de eerste behooren voornamelijk zwavelkioxydc aan dat daar *kaarlen of teekeningen* te vinden zijn. (zwaveligzuur), zwavelwaterstof en koolzuur; waar Niet elders in dit work besproken vulkanen zijn do beide eerste gelijktijdig ontwikkelde worden, wat *curisef* gedrukt. dikwijls voorkonit, in

Verkortingen voor tijdschriften: TAG = Tijdschr. v. h. Kon. Ned. Aardr. Genootschap; JTD = Jaarboek van den Topografischen Dienst in Ned. Indie; JM = Jaarboek v. h. Mijnwezen in Ned. Indie; ZdgG = Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft. — En verder tdk = topografische detailkaart.

In den regel wordt met het begrip "vulkaan" tevens een zekere mate van werkzaamheid verbonden, een berg, die nog „uitbarst“, of waarvan in historischen tijd empties bekend zijn, of die voor het minst door duidelijke teekenen (solfataren) aanwijst, dat het leven nog niet geweken is. Volgens deze opvatting zou Ned.-Indie dan (voor zoover bekend) 78 vulkanen tellen, verdeeld als volgt: Sumatra 15, Java 22, Kleine Soenda Eil. 21, Banda Eil. 7, Noordelijke Molukken 5, Minahasa en Sangi Eil. 7, Oena Oena 1.

Geologisch echter wordt bedoeld begrip ruimer genomen, en onder een vulkaan verstaan elke berg die, (meestal) hoofdzakelijk uit vulkanische uitwerpselen opgebouwd, nog voldoende duidelijk de beide hoofdkenmerken: mantel- en krateropening vertoont. Het aantal bekend geworden Indische vulkanen zal dan niet reël van 400 verschillen, waarvan op Sumatra en Java elk ruimschoots 100, voor de Kleine Soenda-Eil. bijna 100 komen. De hoogste dier vulkanen loopt uit den aard der zaak sterk uiteen, van enkele honderde M. tot 3806 M. (Piek van Indrapoera). Nectm men slechts de zelfstandige vulkanen in aanmerking (dus niet de in of bij caldeira's gevormde secundaire kegels) dan is het wel merkwaardig dat, terwijl het aantal toppen tusschen 1000 en 2000 M., en dat tusschen 2000 en 3000 M. voor Sumatra en Java slechts weinig uiteenloopt, er op eerstgenoemd eiland slechts 2, op Java daar-entegen 11 vulkanen zijn hooger dan 3000 M., terwijl er ook op Bali en Lombok elk 1 gevonden wordt. Weet men dan nog dat van die op Java er 9 liggen in de Oostelijke helft van het eiland, dan komt men tot de conclusie dat de vulkanische werkzaamheid 5, ar, alsmede op Bali en Eombok tegenwoordig wel het intensiefst is, en ook in den jongstverloopen tijd geweest is, ofschoon het aantal vulkanen zoowel in den Oostelijken als in den Westelijken vleugel veel grooter was dan in het midden.

Geografisch kunnen de Indische vulkanen in vier reeksen worden verdeeld, n.l. de Soenda-reeks, de Banda-reeks, de Halmahera-reQks en de Minahasa-Sangi-reeks, terwijl slechts Zeer enkele daarbuiten vallen.

A. De Soenda-reeks strekt zich ter lengte van ongeveer 3800 K.81, uit van de Joordpunt van Sumatra tot aaji de Alor Eil., reikt echter waarschijnlijk naar het N.N.W. nog tot in de Golf van Bengalen, waardoor de lengte tot rond 5000 K.M. zou toenemen. De meer dan 300 vulkanen dezer reeks liggen, over het algemeen genomen, op een doorlopende vrij smalle strook, die op korten afstand evenwijdig aan de W.-kust van Sumatra loopt, op Java meer het midden houdt, en op de Kleine Soenda Eil. bij voorkeur aan de N.-kust (op Flores evenwel weer onregelmatiger) ligt. De verspreiding is echter volstrekt niet regelmatig; op sommige plaatsen liggen zij in talrijke groepen of rijen (omgeving Toba, meer, het N.-gedeelte der Padangsche IJovenlandtn, Zuid-Benkolen eil

Noord-Lampongs, Preangcr, Florcs; daartusschen is so ms over groote afstanden geen enkelo vulkaan te vinden.

Van de vele SUMATRA-vulkanen zijn nog slechts enkele nicker dan oppervlakkig onderzocht. Ter besparing van ruimte zijn met de bijkstaande cur.-sieve cijfers aangegeven: 1. W. Volz, Nord-Sumatra, Berlin 1912; 2. F. Junghuhn, die Battalander auf Sumatra, Berlin 1847; 3. R. Fennema, Topografische en geologische beschrijving van het Noordelijk gedeelte van Sumatra's Westkust, in Jaarboek Mijnwezen 1887, Wet. Ged. 129 — 252; 4. R. D. M. Verbeek, Topografische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust, Batavia 1883, 5. W. Volz, Zur Geologie von Sumatra, in. Geol. und Palaont. Abhandl. von E. Koken, Neue Folge, Bd. VI, p. 87 e. v. 1904; 6. R. D. M. Verbeek, Topografische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, in Jaarboek Mijnwezen 1881, I, 3 — 215.

De reeks wordt op dat eiland geopend door den *Seulawah Again*, of GOUDBERG in N.O. Atjeh (I, 221*), 1725 M., verbonden met den ouderen *Seulawah Inong* of Weesberg, 860 M. Op de Z.-grens van het landschap Samalangan volgt dan de PEUÏT SAG. (TAG. 1910, 757), 2780 M., die door Hirschi wel bezocht, maar niet nader beschreven is. Vlak ten N. van de Laut Taw ar ligt het vermoedelijk oudvulkanische *Gcureudang*-massief, (JTD 1907, 74*) waarop zich twee jongere kegels verheffen; op de Z.O.-helling de *Poandji*, 2428 M., waarvan niets verder bekend is, en op de Z.-helling de *BOER NI TILONG (I, 47*, JTD 1910*), 2624 M. Ten Z. en Z.O. van genocind meer, dat door Volz als een door vulk. producten afgedand dal wordt beschouwd, liggen de toppen *Loser* en *Boer ni Tanglahan*, en in de Alaslanden *da Bandahara*, *Peperkiseum*, *Bidoel*, *Pcbatoekan* en *Serbolatigit*, die wel alle tot de oudere vulkanen behooren, en niet bezocht werden ('). In de naaste omgeving van het Toba-meer wo: <■ K door Volz (ZdgG 1899) ruim 70 toppen gelkend van vulkanischen oorsprong, waaf. : iu echter vrij zeker een aantal ni* tot de ech" \ ulkanen kan worden gerekend; er zijn hier vol' .ns hem 2 hoofdreksen, die van af jict N.I Karo-hoogvlakte dicht langs de beide ocvci - \ an gehoomd meer loopen, en in Silindocng aan 'b n D. Saœt samenkomen. (zie ook JTD 1911 JI. XXVI). Min of nicker nader bekend gewonen zijn daarvan de *SINABOENG op het K.uo-plateau (J. 5*; JTIJ 1912*), 2460 M., de *Sj BA- JAK, ten N.O. er van, 2094 M. (JTD, 1907*, J 914*), de *Si Osar* en de *Piso Pi.so* of *Ta n (h> I: Benœa*, 1947 M., de SINGGALANG, vlak N. van Sari boo. IZolok, ± 1800 M., de *JOESO EK BOEKIT, 2005 M., aan de thans doorgegraven landcngte van (ZdgG 1H99*, en 1894*) en de SOEROENGAN, 2113 M., in het landschap Habinsaran. Het volgens de lengteas van Sumatra geslrekte Toba-meer heeft zijn oot staan te danken aan toktonische inzinkingen. Met <lcu Dolok *Saœt*, 1814 M., worden de beide Toba-reksen, en tevens de hoogvlakte van Si-lindocng; afgesloten; de uitgeslrekte vulkaan- rullie is nog weinig bekend (2. I. 220).

Ten Z. van Taroloeng komen langs de Batang Taro veel heete midder-geisers en aidrc uitin- gen van vulkanise voor (JM J 894); dan volgt, vlak ten N. van Padang Sidejnpea», de 1886 M

hooge LOEBOEK RAJA met naar het Z. ge-opende dubbel-caldeira (tdk : 2, 110, 181) en een paar jongere eruptieketegels, de *Sanggar Oedang* en den *Sigomoeroe*. Naar het N. sluit zich het eveneens nade *Boalboali*-massief aan, met vele war me bronnen en geisers.

Over een afstand van 90 K.M. schijnt daarna geen enkel vulkaan voor te komen tot aan den ♦SORIK MARAPI (3, 211*), 2145 M., met fraai- en, ronden, 550 M. wijden krater. Ten W. daar- van verhoft zich de SIKADOEDOEK, 1383 M., ten Z. de *Malinlang*, 1983 M. met -het ruim- 1 K.AI². groote caldeira-meer: de *Laut Tinggal* op 1600 M. hoogte en zonder zichtbare afvloe- ing (tdk). Aan de Z.-zijde bevindt zich de *Bandera*, 1872 M. en ten O. daarvan de KI-ABOE- *Ledang*, 2172 M. met dubbel-caldeira (tdk). Met uitzondering van den Sorik Merapi is deze geheele groep onwerkzaam, doch komen er nog veel warme bronnen voor. Een nader onderzoek had niet plaats. •

Ten W. van Loeboek Sikaping yerrijs de 2912 M. hooge *TALAMA, een jonger en hooger eruptiejunt van den *Pasaman*, 2190 M. (vroeger G. OPHIR genoemd); de activiteit is nog .siedits gering (2, 29* : 3, 200*). Dicht ten N. daarvan ligt een nog geen 1000 M. hoog, vooral aan de N. en W. zijden duidelijk ringberge, dat door Fcnnema TALOE-vulkaan is genoemd. (3, 205).

.De hoofdplaats Fort-de-Kock wordt bijna omsloten door een ring van vulkanen. Ten N., resp. X. \V. cr van liggen twee nog zoo goed als onbekende en in elk geval onwerkzame: de *Boe kit* 1573 M., met reeds onduidelijk

gc|v<irclci voi'in. en de *Sirabocncjan*, 1726 AI.t
 in<•n naar N.N.W. caldeira (tdk en 4, 641).
 Wellieht zijn, nicer naar N. O., nog een paar lagere, vulkaanto>|jen aanwezig. Vlak ten Z. ver heft zich <le lijkende dubbel-vulkaan SINGGA- IAN:(*TA
 & 1) KAT, resp. 2877 en 2458 M., door X'crbeek uitvoerig beschreven (4, 457*), wfiarvnn (lc laatste, naar het schijnt, nog niet ^chcel oijwerkzaam is (TAG. 1889, 459*); Op k or ten afstand O. van <lc vorige ligt de nog gc- iwerkzame *MARAPI. een zeer fraaie kegel, 2891 M. hoog, die zich naar alle zijden vrij heeft kunn(*n ontwikkelen, on door Verbeek n \<>lz beschreven is (<, 4)9* en 5, 59*). De < : rupt u s zijn. t i n niinsie sedert 1800, wel veel vieldig,)n:iaj' nid lievig gewescl, (zic ook TAG. IKK!) 15!); 335 : <|◼ Reflector 1916, 27G). 0|> •• n lijii iiii< <-l<- l)cid< vorige, doch nicer naar O. \ Jit fl. zi. h (l<- SA<! O, welks hoogste top, 2240 M., *M ali nin n* (i word I genoemd (4, 446 : 5, 62*). De vulkaanring wordt in het VV. afgesloten door den ringwai van een reusachtige caldeira, waarbinnen zich het nagenoeg 100 K.M². groote meer van 3IANINDJAU bevindt (4, 423*; 5, 17*).

Kct meer van SI NG K ARAK, oorspronkelijk eveneens als calcieira beschouwd, schijnt, ten minste len dcle, door tcktonisch nzingke te zijn ontstaan. Langs*(lc W.-kust van dit meer be- ntaat de Barisan uit een aantal vulkaantoppen, tusscheji i 375 on 1886 M. hoog, alle onwerkzaani en waarvan de *Limau Manis-Segiri*, *Bongsoe*, *Lanlei* en *M/lalo* in in of nicer uitvoerig door Ver- beek beschreven zijn (4, 408 — 423).

In het Z.O. verlengde van evengeenoemd meer verheft zich het 2228 M. hooge, oude *Arhad-mufi-*

sief, in welks caldcira tegenwoordig het | 1 K.M³. groote en 300 M. diepe *Danaid di baroeh* is ge- legen (4, 441*) : op dit massief bouwde zich later do 2597 M. hooge ♦SOELASIH of TALANG op (2, 16 : 4, 501*).

Over een afstand van 100 K.M. ontbreken dan weer vulkanen tot aan den *PIEK VAN IN- DRAPOERA (ook G.Gadang of G. KOERINTJI genoemd), een fraaie slanke kegel, die met zijn 380G M. tevens de hoogste vulkaan van Indie is; : hij is vrij gercgeld werkzaam, doch empties van aanbclang zyn niet bekend : volgens de tdk ligt de kraterbodcm op 3430 M. De berg were! het eerst in 1878 bestegen door van Hasselt en Veth. Een goede beschrijving geeft W. van Bemmelen in zijn: "Naar hooge toppen en diepe kraters" p. 109. Op den kraterbedem is een meer. Niet ver Westelijk verrijst eerst de *Oeloe Soengei Ka- nipoer*, ± 2200 M.» daarna do *Patah S'mbilan*, 2591 M.; Oostelijk de *Toedjoeh* (met den *Oeloe Djoedjoehan*), 2712 M.; het door een bergkrans omgeven, uitgestrekte meer *Danu di Toedjoeh*, waarvan de spiegel op 1991 M. ligt (tdk) kan wel een caldeira-meer zijn. Een goede beschrij- *, ving gaf o.a. de Nieuwe Soerabaja Courant van 11 en 12 Augustus 1919. Ten Z. van den hoofdtop komen nog voor de *Silaboe*, 1960 & L en de *Sangkoe*, 2280 M. Deskundig onderzoek dezer groep had nog niet plaats. Evenmin is dit het geval met de in Djambi gelegen, door Tobler (JM 1910*) genoemde vijf vulkanen: de *Raja*, 2550 M., ten Z. W. van het meer van Koerintji, en de naar

O.Z.O. daaraan sluitende **Soembing*, ± 2700 M., *Oeloe Nilo*, ± 2900 M., *Mesoerai*, ± 2900 M., en *Toengkat*, ± 2500 M. Op de schetskaart van het landschap Koerintji (JTD 1905, 78) worden de laatste 4 toppen anders genoemd en is de hoogte lager opgegeven.

In de afdeeling Lebong van Benkoelen liggen verschillende toppen, waarvan de voornaamste zyn : do *Loemoet-Belirang* (of Gedang Oeloo Lais), een dubbelvulkaan, vlak Z. van Moeara Aman, 1765 en 2130 M. hoog (JM 1912, Verb. 9); de *Boekit Davon-Oeloe Palik*, eveneens een twee- lingvulkaan, ± 2500 M. hoog (JTQ 1915*);* de *Tjoendoeng* (ook Oeloe Moesi of Boekit Kelain genoemd), een groote vllkaanruine, 1959 M. Al dezc Bergen y,ijn sedert lang onwerkzaam.

Vlak N. van Kepahiang ligt dan de *KABA, 1958 M., met de Marapi en de Pick van Indrapoe- ra de werkzaamste vulkaan van Sumatra, bekend om de herhaalde verplaatsingen van zyn erup- tiepunt; hij vorint een tweelingberg met den ouderen, onwerkzamen Boekit Itam (6. 165*; TAG. 1897, 555* : JTD 1907*, 1914*, 1915*). Oostelijk van den Kaba liggen nog 2 vulkanen, die .. beide *Boekit Blsar* (de Oostelijkste ook wel Bt. Balai) worden genoemd, 1853 en 1693 M.; de Bt. Bal&i vorint met den Bt. *Toko ng*, 1471 M. een dubbelvulkaan ; werkzaan zijn ze geen van alle. Langs de waterscheiding volgen dan nog de *Ke- moening*, *Pajoen*(/ of *Boengko*, 2125 M. en *Dili* (j in 2020 Bl., waarvan niets bekend is, en daarna, ten W. van Bandar, de 3173 M. hooge * DEMPQ, die vooral vanuit het O. een fraaie kegel vormt (JTD 1907*, 1910*).

Word deze hoogo vulkaan, ten minste wat het topgedeelte bet reft, reeds wat boter bekend, elke informatic ontbreekt van de velo vulkaantop- pen, die op de grens van Benkoelen en Palembang voorkomen, waaronder do *Patah*, 2817 M.,

de *B'pagoet*, 2732 M., de *Garang Garang*, 2394 M., de *Panindjawan*, 1996 M., of van de in Palembang: *Bt. Baldi*, 1555 M., *Djambol*, 1556 M., *Isau Isau*, 1341 M., *Moeloeng*, 1851 M., *Ranljing*, 1630 M., *Loemoet*, 2055 M., *Ringgit*, 2129 M., of in Benkoelen: *Pandun*, 1511 M. gelegene; van eenige werkzaamheid schijnt echter geen sprake te zijn. Interessant is de miniatuurvulkaan met kratermeer *JRakihan* in het oorsprongsgebied » der Loecas (afd. Kauer); het inder is 600 M. in doorsnede, en 52 M. diep; de spiegel ligt op 855 M. (6, 148, hier Oeloe Danau genoemd).

Ook het grensgebied tusschen Zuid Beukoe-len, Palembang en do Lam pongs is een centrum van vulkanische werkzaamheid geweest, doch de meeste bergen zijn thans zoo goed als inactief. Rondom het bekende meer RAN AU (JTD 1909*, 1916*) zijn gelegen: ten W. do *Gedait*, 1627 M., *Pakiwang*, 1531 M.; ten Z.W. de *Poegoeng*, 1904 Z. de SIFMINOENG, 1884 M. (JTD 1909); ten O. en Z.O. de *Koekoesan*, 1402 M. (JTD 1909); de PA-SAG I, 2231 M. (JTD 1912*); de laatste vier liggen op een ongeveer O.-W. loopende lijn. Meer Oostelijk vindt men nog de *Oeloe Majoes* (of Pema-tang Aogoeng), 1759 M., de *Poenggoer*, 1677 M., de *Bcnatan*, 1688 M. en de *Tebak*, 2115 M. Met uitzondering van een paar topkaarten is van deze geheele groep eigenlijk nog niets bekend.

De *SEKINTJAU, 1719 M., wat meer naar het Z.O., schijnt in dit gebied de eenige nog werkzame berg te zijn (JTD 1911*). Hij vormt met de *Soebanalah*, *Neki*, *Begiloeng* en *Ti bak* een reusachtigen, bijna gesloten ring, die een hoogvlakte van 20 a 25 K.M. middelrijn om-sluit, welke ± 800 M. hoog ligt; het oorsprongs-gebied van de Wai Besar (JTD 1911, 75*).

Aan of op de beide driehoekige strooken, waarin de Lampongs uitloopen,¹ liggen nog, min of meer gesleolde, de TANGGAMOES of Kei-zerspiek, vlak bij Kota Agoeng, 2102 M., met fraaie kegelvorm (JTD 1907, G9*); de TANGGANG (of Tangka), 1162 M., met den *Koekoesan*, 1196 M., bij het uiteinde van de middelste Su-matra-punt, reeds sterk uitgespoeld; de *Pasawa-ran-Ealait* 1662 en 1692 M., twee toppen van een ouden, naar N. open, kraterrand (JTD 1907, 69*); de BETOENG, (bij Vfirbeck Teloe genoemd) 1256 M., ten. N.O. van den vorigen berg, een groote kraterand van ruim 2 K.M. diameter met jongen kegel binnenin (JTD 1907, 70*); de RAD J AB AS A, 1281 M., aan het uiteinde der Oostelijkste landspits (JTD 1907, 70 en 1908, 79*). De laatste vijf vulkanen zijn wel is waar alle onwerkzaam, doch in hun omgeving worden nog veel warme bronnen, en ook wel fuinarolen aan-geetroffen, die soms naar zwavelwaterstof rie-ken. De activiteit behoort dus waarschijnlijk nog niet tot een lang-veileden tijd.

in Straat Soenda ligt de vulkaan *KRAKA-TAU² heruktr door de groote catastrofe van 1883, waarover R. D. M. Verbeek een klassieke monografie schreef. Voor verdere literatuur zie het speciale artikel. Een duidelijke vulkaanvorni (tweeptoppig) bezit ook het eiland *Sitibisi* (859 M.), waarvan Junghuhn, Java II, een teekening geeft.

JAVA. Literatuur: 7. R. D. M. Verbeek on R. Fennerra. Geologische beschrijving van Java en Madoera, 18⁶; 8. F. Junghuhn. Java, zijn gedaante, plantentooi en inwendige bouw, 1850 — 1854; 9. W. v. Bemmelen. Naar hooge toppen en diepe kraters. Batavia. Kolff & Co.

In zijn groot werk (7) geeft Verbeek (II, 946) een hoogtelijst en (II, 952) een korte beschrijving der aanwezige vulkanen, waarvan de voornaamste tevens uitvoeriger ciders in zijn tekst bij de residenties besproken. en niet zelden in ddn atlas afgebeeld worden; v. z. n. wordt hierbij ook verwezen³ naar het werk over Java van Junghuhn (8).

De residentie Bantam bevat slechts 2 vulkanen, waaraan nog zwakke sldffatenerwerking valt Waar te nemen: deze, en ook de andere, zijn alle gelegen in het N.W.-vierde deel van h-et gewest. De 594 M. hooge SALAK-GEDE vult het uiterste

N.W.-schiereiland, uitloopende in de St. Nicolaaspunt, terwijl de PINANG als geisoleerde, slechts 260 M. hooge kegel boveu de vlakto van Kramatwatoe uitsteekt. De rest van een ringval met ingesloten elliptische vlakto, wordt door Verbeek de DANOE-VULKAAN genoemd; deze valt werd omringd en ten deele bedekt door hoogere jongere toppen, waaronder de *Tpekoen*, de PA RAK AS AK, de *KARANG, 1778 M., met werkzame sulfatener, binnen den k rat er. Ten N. van de hoofdplaats Mene. Jigen de *POELO-SARI, 1346 M. en de ASEUPAN, 1160 M., door een zadel verbonden.

In de residentie Batavia liggen geen vulkaan-kegels van eenig belang, wel op de grens met de Preanger, n.l. de SALAK, 2211 M., (7. 495, 751) ten ZZW. van Buitenzorg, met, ten ZW. daar- van, de *RBAKTI, 1706 M. en de *Endoet*, 1475 M. Op 30 K.M. ten O. van de Salak, met een zadel van slechts 540 M. hoogte ei* tusschen, ligt de bekende dubbelvulkaan *GEDIS-PANGE-RANGO (7. 494, 741); de laatste, 3019 M., is de oudste; van den het laatst in 1886 werkzaam Ged6, 2958 M., verseehen de nieuwste kratelij-kaart in JTD 1906*. Ten N. van dezen, op 11 K.M. afstand verheft zich de *Limo*, 1803 M.

In den uitersten Westhoek der Preanger ligh de uitgestrekte en nog weinig onderzochte vulkaanruine HALFMOEN; ten O. daarvan, t-ib voorbij den mcridiaan over Tjandjoer, komt geen cnieleruptiepoint voor, daiechterliggende diel opeengedrongen, en noemt Verbeek o p 120: geogr. nlijen niet minder dan 39 zelfstandige vulkanen (7. 677 — 741), die verschillende sen schijnen te v or men; dit interessante centrum verdient ten voile eer nadere delailstu(li-⁴. (Zie Bijlage II van den atlas behoorendo bij 7).

Vlak ten N. van de Bandoengsche hoogvlakte, langs de gewestelijke grens, ligt een reijsachtigen oude drieling-caldeira op ongeveer 1200 M. b. die door een, vooral aan de Z.-zijde, goed bewaard gebleven ringval van afwisselende hoogte wordt omsloten; de lengteafmeting (O.-W.) is 25 K.M., die der breedte is in het O. zes, in ijet W. tien K.M. (7. 732). In elk der 3 gedeelten, waaruit *deze caldeira is ontstaan, zijn weer jongere kegels opgebouwd, die zich voornamelijk aan de N.-zijde bevinden, en die hier den ringval ineenstal hebben overdekt. In het W. de BO ERANG KA NG, 2064 oud?lc kegel; do activiteit in (lit gedeehte is ihans echter uitsluitend te vinden in den OosLe-lijk daarvangelegen *TANGKOEBAJN-JA HOE, 2075 M., een der nicest bekende on druk bezocJit-ste vulkanen van Java, met een fraaie dubbel-krater (7. 735; JTD 1008*, J 910*). In het mid- dendeel der caldeira vindt men de beide toppen *Poetri*, 1580 M. en *Lingkoeng*, 14.05 M., en in het Oostelijke deel de TOENGGOEL, 1950 M., alle

drie onwerkzaam. In het OZO. verlengde dor cvengenoemde vulkaanrij ligt, ten 0. van Tjitja ; Idngka, de *Simpai*, 1066 M. met een groot Yantai onregelmatig verspreide eruptiepunten (7. 730). Ten N. hiervan, bij de grons met Cheri- bon, ligt, vrij geTsoleerd, de fraaigevormde TAM- POM AS, 1684 M., (JTD 1907* on 7. 739).

De meeste Preanger-vulkanen zijn echter ten Z. der vlakke van Bandoeng gelegen. W. wij volgen do aldaar door Verbeek veronderstelde evenwijdige-dwarsspleten. De Noordelijkste reeks is die van den *GOENTOER, 2249 M. (7. 715; JTD 1908*) bij Garoet, aan wiens Westhelling zich het solfatarenveld KAWAH KI A MIS bevindt; inder naar het W. liggen de *llakoelak*, 1950 M. (JTD 1908, 55) en do MALABAR, 2243 M., terwijl eenigszins ter zijde de *Tiloe*, 1940 M. en de *Kaledong*, 1248 M. te vinden zijn. De middelste reeks is die van den *GALOENGOENG, 2241 M. (7. 687 ; JTD 1908*). Van de eruptie van 1894 gaf Fennema een beschrijving in JM. 1895. Wet. JI. Tn Juli 1918 kwam door, het kratermeer een lavaprop te voorschijn, die in Aug. ± 500 M. middellijn en 150 M. loogte boven den krater- bodem bezat. (Verslagen geol. sectie Geol. Ajiabk. -Gen. II, 1919, 297 ; Java Bode 6 Aug. 1918; Weckblad de Taak 1918, 12G*; de Tropische Natuur 1918, J 59*). De Galoenggoeng vormt een dubbelvulkaan met den TILAGA BODAS, be- kend door het kratermeer van dien naam, dat in de Jaatste jaren eenige vulkanische werkzaamheid vertoonde (JM 1913. Verh.* ; *Ind. Merc.* 1916, 59 *) en van uit Garoet veel bezocht wordt (JTJ) 1909* ; Ned. Indie, Oud en Nieuw, II 198*); de v/aterspiegel ligt op 1720 M? Oostelijk van dit musief, reeds in Cherbon, ligt de oude SAWAL, 1763 M., met enkele ersadertjes. Westelijk vindt men eenige th a ns inactieve vulkanen: *Kratjak*, WAJ AXG-WIN D'E, *Kenden* (- *Waringin*, en *Ken-* <len (i *Palocha*, alle om en bij 2000 M. hoog ; tot behoort echter het zeer werkzame

fauir- nvr-hl KAWAH TJIWIDEL, terwijl tus- - "IHN d. (.T.stc de KAWAH MANOKK 1 i! (<*, !> 1909); ook aan den Wajang vindt men

-iifatarenwerkzaamheid. Nog wat nicer 'V. E.lijk lijrt. -indtdijk de *PATOEHAN, 2434 M.

de ZiiHlelijkste reeks vindt men twee zeer bekrmh! vuik ; incn: de hoefijzervormige *PA? PA I) T\ J A M., met storko solfataren (7. 680 ; JTD JIK)8* ; JM 1906, J71*) en de on- v/< rka z me, 2S2 L Al. loogte, fraai kegelvormig T.J I K I (7. 678; JTD 1911 *). De vele overige

ngec- v ulkanen zijn van minder belang, of- schoon smiinigc vulkanologisch zeer interessant zijn.

De residentie Uherboji bezit, behalve den reeds genocmdcij Sawal, slechth een jongeren vulkaun, n.l. den bijzonder rogelmitigen *TJE- RIMAI, 3078 M., met zwakke solfataren, tr- wijl op de grens met de Preanger, ten O. van M clang bong, nog de oude TJAKK ABOEWANA, 1720 AL, zich verheft.

J)c verder naar liot O. toe voorkomende vukanen liggen o(d)do hoofdwaterscheiding tusse'ien PCKalongan en Jjunjoemas. Hot zijn: de *SLA- AI ftT, 3432 AL, op c6n na de- liogste berg van Java (7 104, 433j JTD I 910* ; 9. 57), de ROGDJAMBANGAN, 2175 M., en eindelijk de * P KA HOE, 25(55 M. (7 385). De eerste is nog in de 19c ceuw herhaaldelijk in crupMc gewoest; do laatste is vooral bekend door viin vele fraaie

jongere kegels, en door het DIRNG-plateau.

Van don Prahoc loopt een reeks vulkanen in ZO.- richting tot vlak bij Alagclang, v. t.w. de TELERIHIP, een oude lage t'omde *SiNDORO, 3150 M., wellicht de regelmatig gebouwde kegel van Java, en met den *SOEMBING, 3371 M., door een 1400 M. hoog zadel verbonden. De Sindoro bezit den kleinste krater der Java- vulkanen, 170 X 110 M., en schijnt zelfs in 1902 nog een kleine eruptie gehad te hebben; van den Soembing zijn geen erupties bekend (7. 294/5*; JTD 1905*). Tusschen dozen laatsten en Magelang liggen nog drie lagere toppen : de *Gianti*, *Beser* en *Tidar*, de laatste is wellicht con para- si et van den Merbaboe (7. 297).

Op de grens tusschen Semarang en Solo eenzijdig, Kedoe en Djokja anderzijds, verheffen zich vier hooge vulkanen, waarvan slechts een. doch dan ook bijna voortdurend, werkzaam is. Het zijn: de OENGARAN, 2050 M. (7. 276, 297, 318; JTD 1908*), de TELOMOJO, 1892 M., een ruine tusschen den vorigen en den *MIRBABOE 3145 M., met zwakke solfataren (7.278; JTD 1907* ; 9. 101), en eindelijk de Zuidelijkste en belang- rijkste, de *MERAPI, 2918 M. (in 1909), waarover een uitgebreide literatuur bestaat, die in het speciale artikel is opgegeven; echter ook 9. 21. Voor kaartjes, zie vooral JTD 1909* (met vol- ledige geschiedenis) en 1913*.

De overige vulkanen van Java bevinden zich alle in de Zuidelijke residenties.

Op de grens tusschen Solo en Madioen verrijst de LA WOË, een. jongere kegel op het oudere Djogolarangan- of Koekoesan-massief, waarvan de hoogste top 3265 M. is. Het geheel vormt een imposante berggroep, die een enorme oppervlakte inneemt. Van vulkanische werkzaamheid is echter niets nicer te bespouren (7. 247, 317).

Op de grens tusschen Madioen en Kediri verheft zich de WILLIS, een zeer groote ruine met vrscheidne oude krateranden (7 167, 245); op een daarvan, de Dorowati, ligt het hoogste punt, 2556 M. Op de Westhelling vindt men het kratermeer NGEFIL (JTD 1915*), waar Jung- huhn ook solfataren en modderwellig aantroft.

Op do grens tusschen Kediri en Pasoeroean vindt men de *KLOET, een der laagste (1731 M.), doch beruchtste Java-vulkanen, uithoofde zijner groote LAHAR- vcrwoestingen. Men heeft hier een der zeldzame voorbeelden, dat in een nog zeer werkzamen krater een groot meer zich heeft kunnen vormen. De literatuur is in extenso opgenomen in JM 1907, 185*; Zie ook JTD 1912* en over de l : atstc uitbarsting van -20 Slel 1919 de opgaven van Verbeek in de Verhand. Geol./Mijnb. Gon. (geol. serie) V. 1— 20 (Febr. 1920)A vooral Kemmerling in „de Ingenieur“, 1919, p. 804 — 813. Een uitvoeriger verhandeling van laagsten oomden wordt binnenkort verwacht. Ten N. van den Kloet komt een groote vulkaan- ruine voor, de ANDJASMORO, 2342 M., waarvan weinig bekend is (7. 143). Meer naar het -OZO.. op genoemde grens, ligt de KAWI- groep, con sainonstel van drie, in NW. —ZO.-richting gelegen oudo krateranden: de *Pitrang*, 2580M., do *Boetale*, 2868 M., en de *Kawi*, 2651 M. Of- schoon erupties niet bekend zijn, lijkt de vul- kaan toch nog betrekkelijk jong (7. 145). Van den onwerkzamen krater *Bligo* aan den Boetak geeft JTD 1915* een kaart.

Op en nabij de grens tusschen Socrabaja en

Paseroean treft men de ARDJOENO-groep, bestaande uit vijf in Z.O. — N.NW.-richting gelegen vulkanen, t.w. aan het Z. uitdende eigenlijke *Ardjoeno*, 3339 JL, daarna den *Bakal*, 2980 M., de beide *Kenihal's*, 3110 en 3030 M., en aan het N.-einde den nog werkzamen * W : ELIRANG, 3156 M. (7.141.201; 9.1), ofschoon erupties niet bekend zijn. Hier is wel een zeer intensieve activiteit geweest, dat door herhaalde verplaatsing van het eruptiepunt vijf zulke hoogebergen tot stand gekomen zijn. Ten N. van den Ardjoeno ligt de fraai kegelvormige PfiNANGGOENGAN, 1652 M., waarvan het echter, op grond zijner samenstelling, twijfelachtig is, of hij tot de jongere echte vulkanen kan worden gerekend.

De grens tusschen de afdeelingen Paseroeart en Probolinggo wordt voor een groot deel gevormd door de kam van de ongeveer N. Z.-lopende TenggSr-Semeroegroep, waarover Fcn-nema (JM 1886*) een uitstekende monografie leverde. Zij bestaat uit drie deelen. Het oudste deel, de AjiG AjiG, ligt in het midden, bevat enkele jongere eruptiekegels (w.o. de Kepala, 3035 M.) en wordt overigens in het N. en Z. door de producten der andere deelen overdekt. De activiteit verplaatste zich daarna in N.-richting, waar de TfiNGGISR-dubbelcaldeira gevormd werd, thans als de ZANDZEE bekend, enwaarin, naar volgorde van ouderdom, de *Widadaren*, *Giri*, *Kembang*, *BATOK* en *BR0M0 werden opgebouwd; de laatste is nog steeds periodiek werkzaam. Het jongste deel ligt in het Zuiden, waar Java's hoogste berg, de *SEM*ROE, 3676 M. (einde 1911) werd gevormd. Over de vrij uitgebreide literatuur, zie bij het sociale artikel, en TAG. 1913, 744.

Vlak ten O. van den TenggSr op de grens van Probolinggo en Besoeki, verheft zich Java's laagste werkzame vulkaan, de *LA3IONG白N, 1670 M., waarvan Fennema in JM 1886, Wet. Ged. 73* een uitvoerige beschrijving gaf, ook van de 39 parasietkraters langs den voet van het oudere Taroeff-massief, waarop de Lamongan, als jongewegel, is opgebouwd. De nieuwste kaart verscheen in JTD 1913*. Vooral tusschen 1840 en 1850 is de vulkaan bijna onophoudelijk in actie geweest, en zijn ook lavastroomingen uitgevloeid, een voor de Indische vulkanen ten minste in historischen tijd, zeldzaam verschijnsel. Thans schijnt een periode van rust ingetreden te zijn.

Op dezelfde grens, O. van den Lamongan, verrijst een uitgestrekte vulkaanruïne, de JANG, met als hoogste top de ARGOPOERO, 3088 M., zonder krater. Het gebergte is n&g weinig bekend (7. 102); Verbeek vond in 1886 nog zwakke werking in een der kratertjes.

In den uitersten NO.-hoek van Besoeki ligt de onwerkzame B ALOE RAN, J 292 M.; doch overigens wordt een groot deel dier residentie ingenomen door een reusachtige vulkaamnassa, die gewoonlijk JDJfIn-massief wordt genoemd. Het oudste gedeelte wordt gevormd door den KfiNDENG-ringwal van 8 K.M. diameter, welke een caldeira, het z.g. Iden-plateau inuit. Daarin, en ook op en buiten den ringwal vindt men talrijke jongere vulkamen, o.a. *Ranti*, 2618 3L, *Djampid*, 2338 M., *Soekit*, 2950 M., 2800 M., *RAOENG, 3328 M., waarvan de laatste nog actief is. Ook de *KAWAH 'DJJIN,

2380 M., aan de Z.O.-zijde van het plateau, met het bekende kratermeer, 2120 M., is nog niet in rust. Het vrij belangrijke zwavelvoorkomen aan dit nicker werd uitvoerig beschreven in JM 1915. Verb. II, 70*. Na de groote eruptie in 1817 van den Iddjn (S. 1010 en JTD 1911, 204) kwam geen werkelijk uitbarsting nicker voor (7. 76; 9. 37).

Het eiland BALI sleet zich waardig aan bij Java's Oosthoek, en is eveneens bezet met vulkanen, die grootendels op een zwak naar Z. gebogen, O.-W.-lopende lijn liggen. (Interessante beschrijving door Zollinger in Tijdschr. v. Ned. Indie. *7e jaarg., dl IV. 1845). Reeds dadelijk dicht bij de W.-kust vindt men de MERBOEK, 1350

M., in 1912 door Tissot van Patot bestegen (JTD 1912, 56), die onwerkzaam schijnt, en de BAKOENGAN, 715 M., die vroeger veel woestingen moet hebben aangericht. Oostelijk hiervan koinen dicht bij de N.-kust Lwee toppen voor, *Patas* (1414 M.) en *Koeloel* (1130 AL), waarvan de vulkanische natuur niet vaststaat, doch wel waarschijnlijk is. Ook het uitgestrekte BRATAN-complex (JTD 1912*) schijnt geen werkzame kegels meer te bevatten; het bestaat uit een grooten elliptischen (11 x 9 K.M.) ringwal van 1300—1400 M. hoogte, die aan de N.-zijde in den *Bralan*, 2150 M., culmineert, en waarvan het Z.-deel door de producten der jongere toppen *L'song*, *Poetjoek*, *Gcdeh*, bedekt is. In do caldeira (ruim 1200 M.b.z.) liggen eveneens een paar jongere kegels: *Tapak* en *Tjongskoer*, die haar in twee, met meren voorziene deelen verflechten. Ten Z. van dit complex verheft zich de BATOE KAHOE of Pick •Van TABANAN, 2370 M.; ten

N. de slechts 1212 M. hooge Pick van BOELK L 企NG, beide zonder activiteit. De eenige ru/ steeds werkzame en zelfs lavastroomen Jevercnrlc vulkaan van Bali is de *BATOER, 1717 M. (JTD 1915*; JM 1917. Verb. I. 50*), met duh-belkrater, gelegen in een 14 x 10 K.M. wijdcr caldeira (1035 M. b.z.), waarin ook het

17 K.M². groote meer Batoer, met een BI; >. ... diepte van 90 M. De nog over bijna de helft < l' lengte goed herkenbare ringwal is aan de Z(). zijde het hoogst (G. A bang 2152 M.), da: tl(van daar af naar beide richtingen tot ± 1 5l., en rijst dan naar het NW. wecr tot 17 13 M. (G. Sockawana). De Batoer, wiens kral.< een herhaalde verplaatsing heeft ondergaan, ligt iets ten N. van de algemeene vulkaanlijn juist in de richting van de groote as der caldeira, ligt Bali's hoogste berg, de *AGOENG of Pick van Bali, 3142 M., die in J908 voor het eerst werd bestegen (TAG. 1910, 317), waarbij vrij sterksbfatarenwerking werd geconstateerd; de k rat er is elliptisch, 520 X 375 M., terwijl do kraterbodem op 2928 M. ligt (JTD 1915, 245*; JAJ 1917. Verh. I. 74*). Junghuhn (8. 1212) vermeldt erupties van 1808 en 1843. Vlak aan de

O.-kust van hot eiland ligt dan nog de SERA JA, 1174 M., waarover JTD 1915, 24-7 eenige inlichtingen geeft; van eenige werkzaamheid wordt geefli gewag gemaakt.

Het grootste (N.-) deel van LOMBOK wordt ingenomen door den * RIND J ANT, waarvan de juiste hoogte nog niet is vastgesteld, doch tusschen 3775 en 3795 M. schijnt te liggen, zoodat de beig op 66n na de hoogste vulkaan van Indic is. Over literatuur zie TAG. 1911, 337. De zeer diep ingezonken ciddeira (9 x 6,6 K.M.) is onge-

veer 1000 M. beneden den hoogsten top, en be- vat de jonge werkzame *Baroe* en het mecr *Sigare. Anak* (Elbert, die Sunda-Expeditie, 1912, I. 14 — 55* on JM 1909*). Zoowel Oostelijk als Westelijk op den Rindjani-mantel liggen oudere kegels; de *Nangi-Anak Dare* en de *Poenik.an*, die nog weinig ondrzocht zijn.

Van het W.-gcdeelte van SOEMBAWA is pas in den allerlaatsen tijd een en ander bekend gc- worden (Elbert, Sunda Exp. II. 140*; JM 1913, Vchr.*); ten ZW. der hoofdplaats Soembawa werden drie dicht bijeen liggende, naar het schijnt thans onwerkzame vulkanen aangetroffen: de *Sang eng es*, ± 1700 M., de *Sekedet*, ± 1100 M., en de *Baloe Lanteh*, ± 1800 M. De hoofd-, tevens eenige actieve vulkaan van het eiland, de *TAMBORA, ± 2800 M., met een 6 K.M. wijde caldeira, neemt ongeveer het geheele schiereiland Sanggar ten NO. der Saleh-baai in. Een uitvoe- rige monografie van Pannekoek van Rheden verscheen in het Zeitschr. f. Vulkanologie 1918. Bd. IV*, met volledige literatuur. De berg is berucht geworden door de groote uitbar- sting van 1815, waarvan detailbeschrijving in 8, 1216—1226. Dicht ten Z.O. er van verheft zich de *Doro Laboemboen*, 1118 -M., die als ouder dan de Tambora wordt beschouwd. Elbert, I. c. II. 145, noemt ten Z. van de Tambora nog 2 vulkaanrulnes: de *Plampang* en de *Mata*. Op de lijn, die de Laboemboen met Sapeh aan de O.-kust verbindt, liggen drie vulkaan lines (Vcibeek Molukkenverslag, in J. I 1908, 50*): <ic AROEHASA, 1670 M.> ten

W. dci Bitna-baai (bi) Elbert, I. c. 148, gen'ciud), met de jonge kegels *Dendan* <ri .*Socrciua'idi* op de N. helling; de *Maria*, ± 1501 M., ten O. (licr baai, met den *Tjeiooe* op de X. flank ; terwijl rondoni Sapeh zich eenige top- pen verheffen, die wellicht deel uitmaken van een roegeren ringwal, door Verbeek de *Sapelmk-* .an ircn-<<ind. 'lak Z. van Bini a ligt nog een a f/ot'k-r! ijk cruptiepoint, de *Parewa*. Geen dier i. : i : i ! ! . n<p'j luuticr ondrzocht.

Op ■iland SANGEAN, dicht by den NO.- h'c'ck v.tfi Soembawa', vindt men den G. *API (Klb-n, I. ■. 11. 138*: Verbeek, Molukken verslag, 52*).

\, x. r zouver I.I.OHES bekend geworden is, kan · nippi IH: L w'c'l het ni<<-t-vulkanische eiland van <h n eilipeel iKX'i'uin, <laar er zeker ruim 60 vulkam- ji w<ir<lcj zij aanget roffen, waarvan een I H-T-I .i.i.ils werkzaam is herkend; opvallend is, dat de mcfst(■ <licr bergen zoo laag zijn, slechts 3 of I nicer dun 2000 81. hoogte, terwijl het maxi in u)n n<og gei-n 2400 Al. is. De inlichtin- gen over de Flores-vulkanen zijn in hoofdzaak verse haft door VVichmmn in TAG. J 891* (VV.) en <loor Pannekoek van Rheden in JM 1910* on 1911 *, Verh. (vR.), on vooral in zijn zoo juist (Maart 1920) in Bd. V Heft 3, p. 109—163* van het Zeitschr. fur Vulkanologie verscekenen arti- kcl: „E nige Notizen iiber die Vulkane auf der Insel Flores.“ (vKV.), terwijl ook door Rouffcar in TAG. 1910 eenige bijzonderheden werden ver- inckl (R.) · De nancn dor toppen stem men bij beide eerHtgenocinde onderzoekers niet altijd overein. Op vrschillonde plaatsen ksynen vul- kaanreksen voor op Cen N-Z. gerichte lijn (dwarsspleet).

I n het Westelijkste landschap Manggarai liggen voor zoover bekend gCQn werkonde vulkanen;

van do *Sosa* en *Mandjaga*, is ook de vulkanische natuur nog niet bewezen; wat verder Oostelijk, dicht bij de Z.-kust, do *Todo* cn de *POTJU LIKA, 2382 M., de hoogste berg van Flores. Vlak ten W. der Aimcre-~~baai~~ glaats vR. den G-*Komba*, bij W. zoi dear mode de- G. *Soei* overcncomcn: bijzonderheden ontbreken. Ten NO. dier baai noemt vR. 7 vulkaankegels : do *Wolo Mere*, 1800 M., de ◆Inifi LIKA, 1600 M., de *Lobo Boeto*, de *Watoe Ata*, de *Watoe Alagai*, de *Wblo Bobo*, 1600 M., en de fraai kegelvor- mige *INIE RI 世 of G. *Roka*, 2245 M. (kaaitje vRV. 121). De Inie Rie bezit een (deel van een) sommarand, het Langa Gob. (I. c. p. 131). W. geeft slechts 5 toppen: *Wolo Mere*, 1710 M., *Lebi Saga*, *Kopo Lebo*, *Rebo Roebi* en G. *Roka*. De Inie Lika (R : *) heeft nog in 1905 een uitbarsting gehad ; de G. Roka rookte zwak in 1910. Tusschen deze berggroep en de Endeh baai liggen (vR.) de *Watoe Sipi*, 1320 (vulkaanruline), *Wolo Lele*, 1550 M., *AM- BÖEROMBOE of *Keo*, 2149 M., *Redjo* Piek, 11 ½ 1200 M. (vulkaanruline), *Ng a roe Tangi*, 1385 M. en *Gli Ndora*, 1270 M.; W. noemt de beide eerste niet, en de andere als *Omboeromboe*, *Berero*, *Tanggo* en *Gli Ndora*. De Amboeromboe rookt nog geregeld. Ongeveer ten N. van den Ndora verheft zich een vrij hooge berg, die door vR. *Gli Lambo*, 1360 M., genoend wordt, en wellicht dezelfde is als W.'s *Rindoe*. Ten NW. van

Endeli plaatst W. drie vulkanen : de *Waroedjawa*, *Kekadjadeh* en *Painoh*, ~~waarover~~geen bijzonderheden worden gegeven. Aan de Z.-punt van het schiereiland Endeh staat de slechts 635 a 670 M. hooge *IJA (G. Api), die nog voortdurend rookt, en waarvan vrscheidenc hevige erupties bekend zijn. Als somma- overblijfsel f uingeert de *G'i-Roodja*. Ten N. daarvan verrijst de PÖEI of *Medja*, 400 M., met ondiepenkrater (W., vRV.). Dicht aan de kust ten NO. van Endeh teekent W. vler bergen in ongeveer O.-W.-richting: *Kendeng*, *Wongoh*, *Dana* en *Worolopo*; vRV. teekent hier de *Koribali*, 273 M., de *Kengo*, 464 M. en de *Wongo*, 651 M. Ten aanzien der vulkanen, die ten W. en ZW. van Maocmai (Mauimer) voor- komen, heerscht tusschen de "beide beschrijvers al zeer weinig overeenstemming. W. teekent er (van W. naar O.) eerst langs de Z.-kust vier: *Laworonga*, *Mboeli*, *Dogri* (actief) en *Nooli*, daar- na in NO.-richting nog drie: *Werang*, *Pania* en *Ki man Boleng*, geeft echter van 'geen enkele eenige bijzonderheid. vR. cn vR'\, laat zijn reeks recht Z. — N. loopen en gcit als naem op: *Gli N (ab6, Gli Bara*, 1731 M.; *GLI MÖETOK 1494 M.," *Gli Do*, 1442 M., *Gli Aoiivias*^ 1612 M. eu *Lepe Mboesoe*, - 1770 Al. ; wat mecr Oostelijk ligt dan de *Kimang Boleng*, 144G 31. Vlak bij Sikka aan de Z.-kust teekent W. den *Gli (Hi) Nawa* met den *Djilleh* ; vRV. teekent Isicr vrschill'Ande - toppen, noemt cither allen de *Dalawai* iNO- licr van vindt men bij W. eerst den *Dobo* of *Ili-* ang), daarna *Kokker*, *E (jon* en *Hi Mea*; vRV. geeft - *TOBO, 810 Al, cn *EGON, 1703 M. op, die hij beide actief noemt, terwijl W. (lit allen van den *Egon* vermeldt, doch met de bijvoeging dat de *Dobo* in 18G2 nog rookte; verder *JZapi*, 1472 *Tara*, 1454 M., *Laoc*, 1448 M. Dat er eon berg bestaat op de plants van. den *Kokker*, is uit de schets wel duidclyk ; vRW zegt p. 161, dat onder dezen naan zijn toppen *Tara* on *Mapi* vereenigd * zyn: niet onmogelyk vormen zij eon deel van

een somma rond den Egon. In het ullaeroostlijkste deel van Flores geeft vR. de volgende bergen o): de *LOI^STOBI (*laki laki*) 1590 M., met den onwerkzaam, 1704 M., L. *perampoean* in het Z., de Hi *Moeda*, de *Lekloetco*, 1125 31., «lo *Tenawahana*, 1450 M4 de **Lcwen*, 1241 M., in het N., en de Hi M ANDIRI, 1502 M., onwerkzaam, bij *Larantoeaka*. 4TAG. 1908. Pl. XI); iets Z idelijker de *Kebalelo*. De Leweno konit bij W. nict voor ; , daarentegen geeft hij een groot aantal andere op (met schctscn), n.l. *If er a ng*, ten O. van den Egon, die met den *Wodon*^, 131331. van v R V. zal overcenken, de Hi aan de Z.-kust, de lli *Ledo*, *Watatobi*, *Soekoelockan*, *Soc-koesoge*, *Ploeh* en *Ono*, terwijl de Nirang vlak ten NW. van den. Lobetobi ligt ; verder dirng langs do NO.-kust: *Kabalelo* (lli Wolo), *Leworoli Tanoivahan*, *Padoeng*, *Lawatata* en *Delang*. Enkele bijzonderheden worden alleen van den *Kabalelo* (p. 255) vermeld.

^oor de vulkanen op de volgende eiland^en is het standaardwerk: Verbeek's Mclukkenver-
•~?slag in .laarboek v. h. M iijn u'ezen 1908, aan W' te du. den met VM.

/ Op bet eiland SOLOB tcekent vRV. o.a. den *Kerewato*, 890 M. met vulkaanvorm. Aan de ZO.-punt van ADONARA verheft zich de *lli BOLENG, 1659-31. op de oude zocktaeren Wokka genoemd, en bij Verbeek (V. M. 301) 万仁. Lamatclang (TAG. 1911, 168*). — Op het -J eiland LOMBLEM (TAG. 1911*) ligt aan de ZW.-punt de Hi *Mingar*, bij Verbeek Lanoiojoeng genoemd (VM. 366*), die dnwerkzaam schijnt te^ zijk. Oostelijk van dozen vhidt men de Hi *Labalekan*, 1644 31., bij Verbeek Lamararap ; een onderzoek had niet plaats. Het ZO.-schief^ eiland van Lomblem. wordt ingeden door een vrij groot aantal lage toppen, vermoedelijk alle van vulkanischen aard, gegroepd om den ± 1000 M. hoogen ADO WAD JONG, onwerkzaam. AHeen vlak aan de O.-kust is een slechts ± 500 M. hoog vulkaantje, de *Zi WER.OEENG vermoedelyk in het midden der 19e eeuw ontstaan, en nog actief (TAG. 1910/1026) Op de NO.-punt van het NW.-schiereiland verheft zich de *WARIRAN, 1450 M. bij Verbeek (VAL. 365*) LOBETOLE, op de zeekaart Lowotolo genoemd. Ook de tweetoppige *Hi KE^DANG, 1533 M., op de NO.-punt van -het eiland, is wellicht in 1849 nog werkzaam geweest (VM. 323*). — Een weinig ten N. van LombJdm ligt het eilandje *BAT OE TARA (zwarte steen) met een 550 M. hoogen vi 1 <aan, die in 1849 en 1850 in volle working was. Junghuhn (Java III, 1231) noemt het Poeloe Komba; ook wordt het wel Poeloe Betah' geheeten (VM. 364*; TAG. 1891, 258). Aan de Z.-kust van PANTAB verheft zich de dubbelvulkaan DELAKIJLJASI AWISNG, 976 en 600 .-M., (ook wel Diaki Djama genoemd, TAG. 1911, 86) sedert lang onwerkzaam en sterk uitgespoeld, 1. , en ten NO. daarvan de nog zwak actieve G.

♦API, die van tijd tot tijd ronimelende geluiden doet hooren.

Met dezen vulkaan sluit Verbeek de werke-zanie vulkanen der Soenda-recks, doch tusschen Pantar en Alor, op TEWERING en op de POERA- eilandjes, liggen nog een paar lage kegels, die echter geen activiteitsverschijnselen nicer ver- toonen (VM. 372).

B. De Band a-r e k s. Verbeek vermoedt dat deze vulkaanreeks gel egen is op cen zelf-

standige ellips, die zich ook voorbij de na to nocmen toppen voortzet ten W. van de Schild- pad- en Lucipara Eil. (de z.g. Siboga-rug), of- schoon de ondergroncl^van dienrug nog onbekend is (VM. 569). Brouwer (JM 1917. Ver. ^, 11.273/1^ bescho'. *wt do vulkaanboog der Banda-zee als de grootcndecls onder zee gelcgcn voortzetting van de Kleine Soenda Eilanden. De br- gen der reeks zijn over hot algencieer laag, allo beneden 1000 M., doch daarbij moot nict over het hoofd gezien worden, dat cenige zonder voet uit zee oprijzen, en dat de diepte der zee naar weerszijden tusschen 4 en 5000 M. bedraagt, zoodat de werkelijke hoogte dozer „onderzcc- vulkanen" heel wat meer kan zijn dan hetgeen boven water uitkomt. De reeks bestaat slechts uit zeven vulkanen op even zoovele eilanden; de voornaamste literatuur is opgegeven bij Verbeek (VM. 570 — 582*) en bij Wichmann (TAG. 1899, 123-125).

De reeks opent met den G. *API, ten N. van WETAR, waarvan geen empties zijn opgeteckend. Van het eiland ROMA, vlak O. van Wd tar, geeft Wichinnann de nog zwaJc werkzame *liadoer* op ; ook Riedel (sluik- en kroesliarige rassen, 459) spreekt van een werkzaam eruptiepoint, waar- mede Ver beek- het niet eens is ; wel vermeldt hij p. 437/8, enkele vulkanische topjes op de eilandjes Njata, Telang en Kital. De *VOER- LALI (JM. 1916. Verh. 1*) in het Oostclijkste deel van DA AM (Dammer), ± 800 M., is de groot- ste en Zuidclijkste der nog werkende vulkanen der Banda-Zee, ofschoon geen erupties bekend zijn ; de afgezette zwavel were! gedurende eenigen tijd ontgonnen, doch schijnt thans uitgeput. De vulkaan van *TEON (Teau of Tiau, of Teeuw) daarentegen heeft nog in de 17e eeuw uitbar- • stingen gehad. Aan den *NILA-vulkaan komen vooral aan de O.-zijde veel solfataren voor, terv. ijl vandien op *SEROEA weerverschillende erupt i bekend zijn, en de vulkaan op *MANOEK vr, ger veel zwavel heeft opgevevrd, doch sc- l< rt lang in een ruststadium verkeert. Verrvc ; belangrijkk en werkzaamste berg echter i ■!< :

G. *API op BANDA (JM 1900* met literatuUI, niet alleen bekend door hevigo uitbarstinv< 11, doch ook door de zware aardbevingen.

'C. Voor de kennis der H a l m a h c r ; i reeks zijn wij in hoofdzaak ftangewezen <p Verbeek's Molukkenverslag (VM. 141—172) en, wat data aangaat, ook op het slot van VVich - mann's artikel „Dor Wawani auf Ainboina und seine angeblichen Aunbrüche" in TAG. 1899. Verder verslelien in het Ze tsc' r. fur Vulkanoo-- 1 gie Bd. IV Heft 4, D c. 1918, 211-305,* een uitvoerig opstel van E. Gogarten over <iit ondei ver, als vcl v< 1g ecncr mode ccl ng in Pc- termann's Mitte 1 ungen 1917, 215 — 219*. Zelf- standig w'(rt echter all cen behandeld de Noord- oostclijkste vulkaanroep, die van den Tolo of D ekocnoo; verder is het meest com.)italic. Ook Wi(hrnann pn blicccrd " >n de ZdgG 1897, 152 — 159, eo ige bijzonderheden over de • Tql. . tusschen beklom Verbeek allecn/(e/i vulkaan van Maki an, en Wichniariu (Nova Guinea 1 V, 403 — 412) allen dien van Ternate^ deze laal- std were! ook door Brouwer bezocht (Verh. Gcol. Alijnbouwkw. Genootschap, Gcol. Sectic, II, 51).

Afgaando op Verbeek's beschrijving (p. 130 —135) lijkt het nict onuoogdijk dat de reeks aan-

vangt op do eilanden KA[^]DA on BAQJAN—wmr resp. (P. and F. Sarasin; Entwurf oijier gcogr. geol. Besch. de *Oanioclam*, 150 Al., en <le *Senda-pat*, 150 M. bnevens do *Bibinoi*, 960 M. en enkelo an dore, gcheel begroicde-bergen zijn van Volka- nischen aard, doch misschien geen echte vul- kanen.

De eerste, nog zeer werkzame top is die van ♦MAKIAN, ± 1000 M., de tweede, die van 700 M., schijnt thans rustig; van den cersten worden empties opgegeven in 1646, 1760, 18G1 en 1890. van den twceden in 1774. Heteiland TIDOR'E bezit inminstens 4 eruptiepunten, waarvan do» voornaamste, de PI EK VAN TIDORE., 1724 M. hoog, en sedert lang onwerkz?tam is. (Wichmann. Over de vulkanen van Tidore. Versl. /Kon. Akad. v. Wet. W. en N. afd.28 Dec. 1918*).

Van den vulklian op *Maitara*, een cilandje fiis- schen Tidore en Ternate, zijn cvenmin empties bekend, doch van den ♦PIEK VAN TERNATE, 1692 M. geeft Wich mann zelfs een lijst van een hondcrdtal uitbarstingen in historischen tijd. (Zie ook G arten, l.c. 229-249 en Tafel XLIII*) De laatste der eilandvulkanen is die van *Hiri*, 670 M., en is onwerkzaam.

De recks verspringt dan van de eilanden naar den vasten wal van de W. kust van HALMAHERA. De baai van *Djailolo* is, volgens Verbeek het io- gezonken deel van een ouden vulkaan, waarop een jonger, doch onwerkzaam, eruptiepunt nog aanwezig is, wat Noordelyker liggen de *Todoekoe*, (met den *Sahoe*) 1318 M., en de *Onoc*, 910 M.; daarna de hoogste berg van het eiland, de 1. GA^vKONORAH, 1669 M., die thans in het soif; -' eistaihiun s'fhijnt te verkeeren, doch tot vonr k or ten t tijd zeer actief was, en nog in 1673/4 een hcvgin uitbarsting had. Ook in 1917 wordt van)nceer<lcrc werking gewag gcinaakt. .1) . S18 31. hoogc, gersolcder staande *Loloda* : * : ijm on we : kz lain; van den IBOE (of *Tobaroe*), 1500 wonlt een zwakke eruptie in 1911 <h <or> opgegeven, die van i Ternate

v. .1: Irgfiioinen, doch in het Natuurk. Tijds < h ■, met vermeld wordt, en dus nog on- zeker is.

fl i < i H^rMC I < 1 jit (l<- <direct vulkaanreeks. Vlak (,) van d^r Lohxia, duch aan de O.-ku<t van het ejlaixl een groote en samengestelde vulkaani/roep, het 7o6ZZO-gebergte, dat nog we* n g Imkrnd i- ., doch ten niitiiHtc een nog werkzaam < riipitic)unL hovat, de **Doekoeno*, nicer bekend als '*Polo*, 1080 M., dat in 1550 schijnt gewerkt te liflicbii, on nog in 1901 ccnigc activiteit ver- t o nde. Er z n een groote ce tralo zandvlakte, vi f kleinerc kraters en veel fuinarolen, terwijl nog * i I storis hen tijd twee groote bazalt- lavastroomen[lat<eren. Tot <c groep beho ren vorder nog < e MAMOEJA (> ok wel Moednnga of Po- ilo) circa 900 M., met kleine. krater, in 1861 <l or Bernstein bestegen, cte *Tarakan* en de *Iji*, met kraters, resp. 300 e 188 M. hoog.

D. De Al i n a h a s a S u n g i r o c k s bc- staat, zools de naam reeds aanduidt, uit een vastland- gedceltc, en iijt een eilandcnrcks. De ^alaud- ciliaiden zijn, voor zoover bekend, wol uit stillingsgcKtcnten opgebouwd, maar kunnen niet tot de eigenlijke vulkanen gerekend worden.

Onze kennis van de MINAUASA-VULKANEN be- iust groote nd eels op de ondrzoecking van Koorders, (Verslag ceencr botanische dienstreis door do Minaliasa, 1898. I — 93), en der beido Sarasins in het lifatst der voorgaande eeuw

(P. and F. Sarasin; Entwurf oijier gcogr. geol. Besch. (L Inscel Celebes, 1901*, waar ook op p. 338 — 344 en lijst van opgaven te vinden is, omvattende de tot dien tijd volledige litc- raatuur). Zij strekken zich uit van af do uiterste N.-punt van het eiland-tot ongeveer aan de grens met het landschap Bolang Mongondou, en kunnen verdeeld worden in drie groepen, die door twee opvallend lage streken, welke dwars over het schiereiland loopen, gescheiden zijn, en wel in de richtingen M6nado-K6ma en Amoc-rangB.elang.

~^Van de ZW. groep weten we nog uiterst . weinig, doch er schijnen in geen geval nog-wer-kende vulkanen aanwezig to zijn. De cenige wat nader bekende top is de door Koorders be- stegen LOLOMBOELA" ± 1400 M., ten Z.W. van Amoerang; achter het dal' der Ranoiapo strekt zichnaar het ZO. tot bij Totok een berg- reeks uit, het *Manembo-geb.*, dat nog niet on- derzocht is. Daarvan gescheiden door het dal der Poigar, met het geheimzinnige meer Danan Mooat, 1100 M. b.z. (TAG 1901, 225*), verheft zich het *Seratoes-geb.*, waarvan do voornaamste top de AM BANG schijnt tezijn, 2070 M., doch waarin nog niet anders dan een zeer oppervlakkig onder- zoek is uitgevoerd (JM 1901, 117).

De middengroep bestaat uit een groot aantal vulkanen, die ongeveer het 1/4 deel innemen. van een cirkelomtrck, met 15 K.M. straal getrokken van uit den kleinen G. Lengkoan als middelpunt; het W. gedcelto is open. Bepaald wrkzaaux is daarvan alleen. een deel van do in het Z.W. gelegen *SOPoETAN-groep, waar nog in 1912 een nieuwe kegel, do AISÉPOET is ontstaan (JM 1912*), en waarvan door Koperberg (Versl. Kon. Ak. v. Wet. W. en N. afd. XX, 1911, 2e ged. 110 en 273) een aantal gegevens is ver- strekt. (Zie ook TAG 1911, 349, 350 en ZdgG 1910 Mon.ber. 559; 1911, 228; fraaie fotos ; n Zeitschr. fiir Vulkan log e 11(1915/16), 99— 128). Over dncndorclingensamcnhang der verschillende tot deze groep behoorende oudere bergen (*Rinde- ngan*, *Maniporok*) heerscht nog onzekerheid. Tot de groote middengroep behooren verder nog de volgondo kleinere groepen: de **Lokon-groep* in het uiterste NW. (LOKON, 1594 M., EMPOENG (of Tompaloean), 1340 M., *Tetawiran* en *Ka- sehe*), waar aan het zadel tusschen beide eerst- genoemde bergen in het laatst der vorige eeuw zich nieuwe sulfataren gevormd hebben; nicer naar O. clc *lioemengan-groep* (*ROEMENGAN, 1317 M., *Empoengla/tar*, - MASARANG, 1263 M., *Kinagogaran*), waarvan de eerstgenoemde in 1821 nog vecl sulfataren bovatte en ook in 1904 een wat verhoogde working vertoonde; ten. Z. daarvan de TAMPOESOE, 1217 M., met mod- dergeysir c'n war me bronnen, en aan den W. voct het groote kratcinecr *Linau LAHJINDONG*, benevens een drcial zeer lage oude kraters: *Lengkoan*, *Sinapi* en *Tempang*. De gcheelo O.- zijdc van den cirkelointrck wordt ingenomon door den *Lembcan-keten*, met een aantal onwerk- zamo topjen, waarvan Verbeek (VM. 9G) het niet onwaarschijnlijk acht, dat zij het ovrclblijfsi is van een grooten ouden ringwal, in welks coldoi- ra thans op 680 M.b.z. het TONDANO-ME^rR. (JTD 1916, 224) gclcon is. Koperberg bericht- te van dien keton ccnigc bijzonderheden (JM 1901, 118).

Do N.O.-groep bestaat meer uit geïsoleerde

toppen. In het uiterste NO. de *TONKOKO. ± 1000 M., aan wiens O. voet in het begin der vorige eeuw de 700 M. hooge *Batoe A ngoes* is ontstaat (TAG. 1907, 676) en iets later de *Batoe Angocs baroe*, met lavastroom. Ten ZW. hier- vanda de dubbelvulkaan DOEA SOEDARA, 1373 M., en nog meer in dezelfde richting de hoogste berg der Minahasa, de KLABAT, 2019 M., een fraaie kegel met bijna ronden krater en talrijke parasieten, doch thans onwerkzaam. Op een lijn van uit dezen berg naar WNW. getrokken ligt een drietal lage vulkanische bergen: de *Panipi*, ♦ *Toempa* en *Weerol*, terwijl misschien ook daartoe behoort de steile kegel op het eiland *Mi-nado toewa*.

Van de SANGI-EIL. werd in di. II van de Mededeelingen v. h. Encyclopedisch Bureau een goede kaart <fj> 1 : 500.000 gepubliceerd; een artikel van Komorow ; cz in Ztsch. f. Vulka :logie II bevat eenige goede fotos. De rij der vulkanen opent in het Z. met den *ROE- ANG, 725 M., op het gelijknamige eiland, bekend geworden door de eruptie en propvorming in 1904/5 (JM 1909, Wet. Ged. 205* en TAG. 1911, 341). Op het vlakbij gelegen grootere eiland TAGOELANDANG is de vulkaan, ± 700 M., met grooten hoefijzerkrater, sedert lang onwerkzaam. Het daarop volgende eiland SIAOE hefbert in het Z. een aantal lagere inactieve vulkanen (*Totonboeloe*, *Masio*, *Balo*, *Begang*, *Tarmta*) en in het N. den ± 1900 M. hoogen nog altijd werkzamen *AWOEH, ofschoon de laatste werkelijke eruptie reeds in 1712 schijnt te hebben plaats gehad. Van het op 40 K.M. afstand gelegen MAHENGETAN wordt gemeld (Enc. Bur. p. 15) dat in 1904 in de zee rondo in het eiland verhoogde vulkanische werking was waar te nemen. Ook de Noordelijkste top van het hoofdeiland SANGIH[^] (Groot-Sangi), eveneens *AWOEH (aschberg) genoemd, ± 1000 JI., is zeer actief, en heeft dikwijls gropte verwoestingen aangericht (ZigG. 1893, 543). De SAHEN- DAROEMAN word in 1913 door v. Komorowicz bezocht. Van de vele andere bergen op dit eiland, die op een NW.-ZO. loopende reeks lig- gen en hoogstwaarschijnlijk alle vulkanisch zijn, wordt nergens iets gemeld, evenmin als van de Kabio Eil. of van de andere eilanden der Sangi-groep.

E. Een twpetal vulkanen ligt buiten de genoemde reeksen. De PIEK VAN BONTHA1.N, ten 'rechte *Bawa Kraeng*, ook wel *Lompobatang* genoemd, 3042 M., is het centrum van een uitgetrekte, doch nog zoo goed als ononderzocht vulkaancomplex in Zuid-Celebes (TAG. J90J, 1902*, van Marie ; JTD 19J 3*, Santd), dat nergens meer sporen van werkzaamheid schijnt te vertoonen en als een vulkaanruïne te beschouwen is. Zie ook de tochten van de Sarasin's (Entwurf 1 . c. 261*).

Met den vulkaan op het eiland **Oena Oena* (JM 1900, J18 en ZdgG 1902*, 144-158) in de Tomini- bocht laat Verbeek (VM. 796) de Minahasa-reeks aanvangen, doch een samen- hang daarmede is nog onbewezen, en in het oog °P den grooten afstand (330 K.M.) niet waar- schynlijk.

Medi j 1920. 史 1 ' N. W. E.
VUURLELIE (CHINEESCHE). Zie HEPPE-
ASTRUM.

VUURMAKEN, Tegenwoordig maken de meer

beschaafde volken van Nederlandsch-Indie, zoo- als de Javanen en Maleiers, reeds gebruik van lucifers, die in het Maloisch *pinjolik api* of *goris api*, in het Javaansch *tjorikan* genoemd worden. Thans vindt men bijna overal de Zweedsche lucifers. Daarentegen maken de meeste andere indo- nesiers nog gebruik van primitieve instrumenten, die n/cn bij de meest uiteenlopende onbeschaafde volken terugvindt. (Vgl. o.a. Peschel. Volkerkunde en Schurtz, Urgeschiedt der Kultur).

Hicrtoe behoort in de eerste plaats het vuur- slaan door middel van een steen tegen een stuk bamboe, waardoor voKen ontstaan, die op dcl opgevangen worden. Waarschijnlijk is deze wijze van vuurmaken door een toeval bij het hak- ken van bamboe met steen bijlen ontdekt. Bit gebruik wordt vermeld van de bewoners van Hal- mahéra, door Van Campen (Bydr. T. L. en Vk. 4e volgr. VIII, bl. 175); van Ceramlaud zegt Riedel (De Sluik- en Kroesharige rassen tusschen Se- lebes en Papua, bl. 187): „Vuur verkrijgt incn. door een stuk kwarts, *watu ahi*, inet *barua*, tondel, tegen een droge bambugeleding te slaan". Dezelfde schrijver bericht omtrent Kisser: „Vuur wordt verkregen... door het gebruik van *dai- daine*, kwarts, *waje*, staal en *paru'*, awam van den *areng*-of (o. c. bl. 429). Verder wordt

deze wijze van vuurmaken ver meld van de Pa poe's van Waigeoe door Guillinard (Cruise of the Marchesa, I J, bl. 263), die verhaalt hoe zij, evenals de bewoners van Hahnahera, in plaats van een vuursteen een stuk van een gebroken pot gebruiken. Dit zelfde doet men* in VVctst-Nieuw- Guinea en Noord-Celebes). In het Museum voor land- en volkenkunde te Rotterdam bevindt zich een vuurslag van bamboe, met tai van overlang- sche krassen, een dot bondel en een scherp aardf- werk, afkomstig uit het binnenland van Jorch (7329). Boyle zag een Dajak uit NoordBorn(<) daartoe een acherf van een kruik gebruiken. (A<I* ventures among the Dayaks of Borneo, bl. 67 68). Buiten Nederlandsch-Indie konit de vuur- slag voqr bij sommige Philippijnsche stam men.

• Bij^cnkele volken echter, die de bewerking v. u i het ijzcr kennen, wordt de steen of het ardev. < ; ; k vervangen door een stuk staal, b.v. bij de ners van Goram. VVeder anderen, b.v. de gebruiken geen bamboe, maar vuurstaal en v)ur- steen. Een dergelijk voorwerp is afgebeeld in de verhandlung van Pleyte, Indonesisidric Fmr- zeg (Globus, Band 59, no. 4), fig. 1. Ook ' , I : ijsk. Bthn. Mus. bezit een dergelijken vuur. slug van de Baiaks (Ser. 807/35), bestaande uit een hoefijzer- vormig stuk staal en een cilindervormigcn steen, beide met geelkoper beslagen, ufzonik-rijck aan een dikken, geelkoperen kleding bevi- itigd, waarvan de beide bovenenden aan ecu getrlkopen- ren gestyjiscerden karbouwenkop zijn buvestigd. Verder bezit Rijks Ethn. Mus. van de (Jajos een *vuuraf(bisi'-n- ljanleq)* inet vuursteen (*batoe- n-tjanUq*) en tondeldoosje met tondel (*lodn-rabog*), van een boschvrucht gemaakt, en een hoornen doos (*pllog- n- rabdq*), gcinventariscerd als Ser. 14J58/36. In het Ethnogr. museum te Rotterdam vindt men uit Gajoland een vuurslag in vorm en jnaaksel eenigszins gelijk aan liet Javansche ;><«<»-

1) De Clercq en Schmeltz, Nicuw Guinea, bl. 73, }1). XIX, fig. 4 en Meyer en Richter, Publ. des Dresd. Mus. XIV, bl. 15. Vgl. Schwarz in Med. Ned. Zend. XXII, Ul. 259.

niesje zonder het baniboe-kokertje; twee vuursteen en behooren daarbij (7491). Verder hoort Van Campen een zeer slachte afbeelding van een vuursteen en vuurslag, in gebruik bij de bewoners van Halmahera (Bijdr. T. L. en Vk. 4e volgr. VIII, plaat III, fig. 11) en Van Hasselt van een vuursteen en vuurslag bij de Maleiers (Midden-Sumatra, pl. XXXIV, fig. 4).

Eene tweede manier, om vuur te maken, die ook buiten den Ned.-Ind. archipel zeer verspreid is, bestaat daarin, dat men twee stukken bamboe of hout op elkander wrijft. Dit doen de Orang bōnoe- wa van den Riouw Lingga Archipel (Netscher, in /, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. II, bl. 138), de inboor-lingen van Perak en Selangor op Malaka (Skertch-ly, On Fire jnaking in North Borneo, Journ. of the Anthr. Soc. XIX, 450) en de Maleiers van Sumatra (Marsden, History of Sumatra, bl. 60). Welk voorwerp het „toestel om vuur te maken" is, dat vermeld wordt in de Not. Bat. Gen. van 1901, bl. 54 en CCXIV, no. 9737, als afkomstig uit Fort de Kock, blijkt niet.

Uit een bericht van Valentijn (Oud en Nieuw Oostindien, II, bl. 161) ziet men, hoe ook de Amboenezen v66r hunne bekeering tot het Christendom door wrijving vuur maakten. In het Oosten van den Ned.-Ind. archipel vermeldt Riedel dit gebruik van de bewoners van Kaioa, Goram, Ce-ramlaut (Riedel bl. 187), Loelang (SQRmatti), Kei (O. c. bl. 226: Vuur inakt men door wrijving van * twee stukken bambo), Wditar (o.c. bl. 456: Het vuur v(?krigt men door draaiing van egn stuk k (iii), hout, op een ander stuk met eene opening, ■vvaaronder men zwam van de arengboom, ruru, plaatst, of door twee stukken droge bambo met kracht tegen elkander te wrijven, waardoor de ruru aangestoken wordt) en Kisar (o. c. bl. 429), terwijl het ook op Timor voorkomt. Soms wordt in J)laat.s van bamboe hout gebruikt, doch dan moet men de stukken langer tegen elkander wrij-ven.

Naast den vuurwrijver staat de vuurzaag, 'waarvtn Ling Koth (The natives of Sarawak and J)ritisi North Jiorneo, I, bl. 377) eene afbeelding geeft. Ijze hestaat uit twee stukken bamboe, waarvan het eene inkervingen heeft, terwijl het andere met t.ciee uitholling in het midden daar (Iwuch overheen gevreeven wordt. De vuurzaag konf. v oor bij <!(, Kagan Soeloes, de Land Da-jaks van Sarawak, waar hij inoesa heet (Furness, J)ojne-life of Jiorneo Head-hunters, b). 37), op de Kci-tikinden z) en ook op Java, waar zij in het Soen(i. Thirocha lient (zie Coolsnia en Oosting, Soend, woordenboek, s.v.). VanJava bezit 'sRijks Ethn. Mus. con vuurzaag (Ser. 913/37), bestaande uit twee bam bool at jes, het cenc met cenc dwardo inkeping op do liollic zijde, het andere met een ruitvormig gat in het midden, dat aan de hollo zijde hot wijdkt is en met een, d wars over het gat loopendo groove aan de bollic zijde. Beide latjes worden zoo op elkander geplaatst, dat het gaatje van het tweede op de inkeping van het eerste I at jo komt te liggen en daarna mot toonemende snel-heid hwigs den scherpon kant van een ander stuk

bamboe op en neer bewogen. Een dergelijk voorwerp is afgebeeld in do bovengenoemde verhandeling van Skertchly, pl. XI, fig. 5 en besproken door - Veth (Java, le dr. I, bl. 624) en Groneman (Bladen uit het dagboek van een Indisch genes-heer, bl. 160). Ook het voorwerp, waarover Scha-denbergh (Verh. Berl. Ges. f. Anthr. 1886, bl. 551 en 1889, bl. 680 en Zeitschr. f. Ethn. 1885, bl. 28) spreekt, dat door Pleyte een vuurwrijver wordt genoemd, schijnt een vuurzaag te zijn, zoodat dus ook de Negroit's, Apojao's, Ginanen, Tingianen- Igorroten, Bontok's en Bagobo's dit gebruik ken, nen. De vuurzaag, die's Rijks Ethnogr. Mus. van de Bahaus en Kajans aan den Bovcn. Maha-kam (Centraal-Borneo) bezit (Ser. 1308/158 — 159) vertoonen de meeste overeenkomst met de afbeelding bij Furness, o.c. bl. 卍, doch zijn niet zoo fraai uitgesneden. Zij heeten poesa en zijn van het hout van den tengkaivang-boom. Zij worden gebruikt met rotan of jonge, droge bamboe met lange leden. Als lont gebruikt men loemoe tah- njoep, het gebukte en gedroogde merghout van een liaan. Dit gloeit licht en aanhoudend. Ook de „pusa^ die Shelford vermeldt in zijn Report on the Sarawak Museum for 1904, bl. 7, als afkomstig van de Kajans, schijnt volgens de beschrijving hiermede overeen te komen. Vuurzaag uit Celebes zijn afgebeeld en beschreven in de Publ. des Dresd. Mus. XIV (1903), bl. 14 met pl. IV, fig. 3 en 5b (uit Tomohon) en bl. 123 (uit Lompo-batang). Het museum te Rotterdam bezit een vuurzaag van de Bataklanden, bestaande uit een stuk droge, oude^bamljoc met een dwarsgleuf in de bolle zijde, waarin gezaagd wordt met een mes-vormig stuk bamboe. De dwarsgleuf is zoo diep, dat er een opening ontstaat en daaronder wordt schraapsel van bamboe gelegd, dat ontvonken moet.

Een vierdc wijze van vuurmaken is die, waarbij "men een dun lang houten stokje loodrecht in een gat zet, dat in een langwerpige vierkant plankje gemaakt is, en het dan ronddraait. Deze vuur-boor is o.a. afgebeeld bij Pleyte, I. c. fig. 3, bij Ling Roth, o. c. bl. 376 en bij Furness, o. c. plaat tusschen bl. 38 en 39. De Maleiers noemen dit voorwerp in zijn geheel poešaran, het dunne stokje anak (kind) of laki laki (man), het plankje iboe (moeder) of peraniopewan (vrouw). De Olo Nga-djeovan.Z.O. Borneo denkendaarbij aan het rijst-stampen, zij nocmen de dunne stokjes halo (stamper) en het plankje lisong (stampblok), terwijl het geheele voorwerp poesaehheet. 's Rijks Ethn. Mus. bezit twee excnplarcn uit Z. O. Borneo (Ser. 659/11 met 66n gat en Ser. 781/257 met twee gaten en twee stokjes) en ook een uit Noord Nias (Ser. 1002/48, met 6en gat). Verder komt in don Archi-pej do vuurboor voor bij de Bataks (Van der Tuuk, Bat.* woordenboek, s.v. poesar), do Dajaks van Noord-Borneo (Skertchly, o.c. bl. 451), do Apoyao's van Noord Luzon (Scliadenbergh, I. c. 1889, bl. G80), do Ginanen en Tingianen (I. c. 1886, bl. 551), de ftladerecczen (Pleyte, o.c. fig. 3), op Coram, do Loegang Sorniatia cilandon, Wditar (Riedel, o.c. bl. 126, 319 en 456) en de Toradja's van Midden-Colebes. In hot museum to Rotterdam vindt men vuurhoutjes van Windssi (7327 — 28) waarbij man en vrouw gelijk zijn, behalve de uitholling in het liggende houtje, dat met do teonon vastgehouden wordt, terwijl do vlakke handen het staando draaicn, totdat er gloeiende houtskooldeeltjes to voorschijn komen. Volmaakt

1) O. c. bl. 319: Het vuur wordt door draaiing van twee stukken oki hout of door wrijving van twee stukken bainbu, eere, met bijvoeging van wunti kerna kalapabast, of paru, zwam van den arengboom, verkregen.

2) Zie Pleyte, o. c., fig. 2.

dezelfde houtjes komen, blijkens ex. in dit museum, bied, bl. 161), de Dajaks de bast van een dwergpahn, de Bontoks vctkoold katoen, de bewoners der voor in Centraal-Afrika.

Sommigo stammen hebben deze vUurboor nog Molukken arenpalinvezels of gedroogde *doc-ria*?-praktischer geïnaakt door er een drillboor van te schillen (Riedel, o. c. bl. 12 G), de Orang be-noewa maken. Een dergelijko drillboor van Madoera is van den Riouw Lingga Archip el en de Ba-taks afgebeeld bij Pleyte, l.c. fig. 5. *s Rijks Ethn. Mus. houtschrapsel (Netscher, l.c. bl. 138), de bezit een exemplaar uit Savoe, vcrvaardigd van Savqencetzen klapperschil, maar de meeste stailichtbruin hout en bestaande uit de boor met, bo- ven men zachte inwendige bamboebekleding. een vierkant gedeelte van het onderende bc- vestigde *Literatuur*: C. M. Pleyte, Indonesisches Feuerboorschijf en het ellipsvormige, in het midden, zeg, Globus, Band 59, no. 4 en de daar aangedoorboorde, handvat-, waarmede de boor wordt-haalde bronnen. Verder: Schurtz, Urgeschichte der bewogen. Bij de boor is gevoegd een stuk zacht grijs Kultur, bl. 309—315; Pleyte-Wilken, Hand-leiding hout, waarin drie brandtangen zijn ge-boord en een voor de Verg. Volkenk. van Ned.-Indie, bl. 655 — stuk, als tndel dienende, klapper-schil. Opmei'kelijg 658: Do Clercq en Schmetz, Nieuw-Guinea, bl. 73 is het dat de Zuïii's in Noord-Amerika een dergelijc en plaat. XIX, fig. 4; Meyer en Richter, Publ. des voorwerp, doch van steen gebruiken (Schurtz, Dresd. Museums, XIV, bl. 14, 15 en 123 en pl. IV, Urgeschichte der Kultur, bl. 311, plaat). Ook op fig. 3 en 5b; Schwarz in Med. Ned. Zend. XXII, bl. Madagaskar (Sibrc, Mada-gaskar, bl. 207 — 208) 259; Ling Roth, The natives of Sarawak and British en Nias (Modigliani, Un viaggio a Nias, bl. 385) North Borneo, I, bl. 371 — 379; Furness, Homelife wordt een boor gebruikt, die door middel van een of Borneo Headhunters, bl. 37 — 38; Shelford, touw kan gedraaid wor- den, zooals blijkt uit fig. 4 bij Report on the Sarawak Museum for 1904; Oosting, Soend. woor-denboek, s. v. *miroeha* ; Veth, Java,

Weder eenc andere manier om vuur te maken | is le dr. I. bl. Q24; Groneman, Bladen uit het dagboek die door samengeperste lucht, de vuurpomp, waarbij van een In^uisch geneesher, bl. 160; Von Hellwald een stamper in een houten of hoornen vij-zeltje met Ethn. Rosselspringe, bl. 76; Handbook to the ethno-kracht geslagen wordt. Aan het onderende van den graph. collections of the British Museum (1910), p. stamper is eene uitholling, waarin tondel gelegd 15, fig. 7: fire-making instruments ; Elbert, Die wordt. Zulk een vuurpomp is afgebeeld bij Pleyte, I. Sunda-Expedition (1912), I, p. 17, 155, 167, 203; II, c. fig. 6 en 7, bij Ling Roth, o. c. I, bl. 372 en 374 en 194, 217, 225; Sarasin, Reisen in Celebes, I, p. 51, bij Van Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, II, p. 54, 280; Hose' and Me. Dougall, I, p. 197; plaat 83, fig. 12. Van Java bezit het museum te 199, II, p. 242, 251; Adriani en Kruyt, De Bare'e Rotterdam een hoornen exemplaar (755). De sprekende Toradja's van Midden-Celebes, II, p. 186; Minangkabauers noemen haar *tjatoew api kalaniak* H. H. Juynboll, Cat. R. E. M., I. (1909), p. 150 en (Van Hasselt, o. c. bl. 177 — 178), de Soendaneezen 151 en de p. 50, n. 8 g eci tee ide literatuur ; H. W. *tjeletok*, de Da jaks van Noord Borneo *besi apa* Fischer, Cat. R. E. M. IV (1909), p. 28 en 206; idem, *bangka*, omdat zij bij hen in plaats van uit hoorn uit l. c. VI (1912), p. 97 en 98; een, alliaje van een deel tin en twee deelen. Iood H. H. Juynboll, I. c. VII (1912), p. 44—45; H. W. bestaat. Bui-ten Nederlandsch : Indie komt de Fischer, I. c. VIII (1914), p. 70 en 71 ; H. W. vuurpomp voor op de Philippijnen en in Birma Juynboll, L. c. IX (1914), p. J 53 en 154 ; H. H. (Bastian, Reisen in Birma, bl. 418). Fischer I. c. X (1916), p. 66; idem, J, c. XI V (1920), p. 77; H. H. Juynboll, I. c. XV (1920), p. 82.

Omtrent het hout, dat voor het vuurmaken gebruikt VUURTORENS. Zie KUSTVERLICHTJ Nf ; . wordt, bericht Skertchly, dat in Noord Borneo hiertoe VIJFTIG KdTd (vgl. L. Koto onder *KOTO*), *ladang-houi*, gebezigd wordt. Har-deland vermeldt de afdeeling van de residentio Sum. Westkust met ho soeng Zxzj-hout (Daj. woordenboek, bl. 449, s. v. of d plaats Pajo Kocinboeh, standplaats van den *pusaelt*), Nieuwenhuis voor Centraal Borneo Assistent "Resident : Do afdeeling wordb bc-*tengkawang-hout* (*Hopea jRoxb.*), Riedel voor de grensd in het N. door het landschap Siak (Oosl-kust Loelang Sermata-eilanden o^uhout en voor W&tar van Sum.), ten O. door de afdeeling B&ng-kalis van Aau-hout (o. c. bl. 319, 429 en 456). | Als tondel het zelfde gewest en door Indragiri, ten Z. door de (Mai. *raboek*, Minangk. *raboekw*, Ga-j6'sch *rabdq*, onderafdeelingen Fort van der Capellen en Jav. *kawoel*) gebruiken de Javanen een sponsachtige Sidjocndjoeng, ten W. door Again en Loebok st of, die op de bloemscheden der *Aren-* of *Anau*-Sikaping. Bij de gewestel. reorga-nisatie in 1913 *palm*. [*Ar eng a saccharifera*] groeit (Veth, Java, le (Ind. Stb. 321) is zij verdceld in de 4 dr. I, bj. 564 en Van Has-selt, Midden-Sumatra, bl. onderafdeelingen jtoemboeh, Soeliki, Pangkalan 177), de Maleiers de wollige st of, die zich aan den Koto Baroe en Bangkinang (zie aldaar). Het aantal binnenkant der bladstelen van die palm bevindt (De zielen bodroeg eind 1917: ruim 185000. Zi. / . / . >• Sturler, Bijdr. tot de kennis van het Palembangsch ge-

WA. Zie MUZIEK EN MUZIEKINSTRU-MENTEN.

WA. zie VAARTUIGEN.

WAAL (ENGELBERTUS DE). Heeft als pu

blicist en staatsman Indic in velerlei opzicht aan *zich* verplicht. Geboren te *s Gravenhage den 27en November 1821 ging hij op zeer jeugdigen leeftijd met zijne familie naar Indie, (vanwaar hi)

echter in Maart 1832 naar Nederland terugkeerde om na voleindigd lager onderwijs a an het gymnasium te Kampen zijne opleiding te voltooien. Poor familieomstanigheden verhinderd om aan de universiteit zijne studio voort te zotten, begaf hij zich in April 1837 naar Batavia^ on trad al- daar als klerk in dienst van de Slagmeene Secretarie, om achtereenvolgens in December 1838 tot derden kommissie, in December 1848 tot referendaris en in Mei 1850 tot Gouvernementssecretaris op te klimmen. Na in laatstgenoemde qualiteit ook bij poezen als waarnemend Algemeene secretaris te zijn opgetreden, werd hij in Juni 1856 benoemd tot Directeur der Middelen en Domeinen, welk ambt hij tot Februari 1858 bleef bekleeden, toen hy tot herstel van gezondheid verlof moest aanvragen naar Nederland, waar hem op zijn daartoe ingediend verzoek in het voorjaar van 1860 een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend werd.

Zijn onderzoekende geest deed hem als secretarie-ambtenaar reeds spoedig partij trekken van de daar te zijner beschikking staande bronnen voor de bewerking van eene zeer uitvoerige „Geschiedenis der financiën van Nederland in de jaren 1816 tot 1825," voor welken in zijne vrije uren samengestelden arbeid hem bij missive van den Algemeenen secretaris van 31 December 1840 no. 1135 eene gratificatie van / 5000 word toegelend. Deze studio „van een zeer jeugdig beginner" (zie bl. 43, noot 2 van De Waal's straks te noemen werk „Nederlandsche in de Staat en de Staat"*) werd echter opgeborgen in de archieven, waar het, naar bekomen bericht, niet meer te vinden is.

Maar ook andere onderwerpen dan van ambtelijken aard hadden De Waal's aandacht bezig, en zoo vorseheen in 1842 bij de uitgevers Ukeina & Co. te Batavia onder zijne redactie de eerste aflevering van het tijdschrift „De Kopsiist" (zie bl. 163 van dit deel), dat twee jaren later op verlangen van hoogerhand vervangen werd door het „Indisch-Javaansch tijdschrift," een tijdschrift ter verzanjeling van opstellen en berichten over, en van belang voor de natuur-, volken- en staatkunde van Nederland, doch waarvan de

uitgave in Februari 1846 moest gestaakt worden, omdat, zooals in een afscheidwoord werd te verstaan gegeven, „het relecteurschap van een tijdschrift onvermijdelijk werd geacht met de betrekking van ambtenaar te Algemeene secretaris, en de redacteur zich dientengevolge „onder strenge censuur geplaatst zag, welke niet bestond toen hij het „Indisch-Javaansch tijdschrift" op richtte".

De eigen bijdragen van De Waal aan het „Indisch-Javaansch tijdschrift" bepalen zich in hoofdzaak tot eene historisch-critische beschrijving van de hoofdtrekken der optumpacht op Java. Sedert editor ontvankelijk Do Waal zich gedurende zijn Indischen diensttijd van deelneming aan de openbare bespreking van regeerings-aangeligheden; maar mot vernieuwen en verjongden moed ging hij aim den arbeid om de „gedurende een veeljarige werkzaamheid op het koloniale veld" ten eigen gebuik bijeenverzamelde gegevens voor de pers te bewerken, toen hij na zijn terugkeer in het vaderland de handen vrij had.

In betrekkelijk snelle opvolging zagen nu van zijn hand hot licht:

„Nederlandsche in de Staat en de Staat n-

Gecoraal sedert de grondwet van 1814": 3 deelen; *s-Gravenhage, M. Nijhoff; 1860/1861;

„De Koloniale politiek der grondwet van 1814" om harto toepassig tot 1 Febr. 1862"; ^-Gravenhage, M. Nijhoff; 1863, en

„Aanteekeningen over Koloniale onderwerpen"; serie 1 tot en met 12; 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1865/1868, inhoudende:

- I. De optumpacht op Java;
- II. Het ontwerp van wet op de in- en uitgaande rechten in Indie, 1864;
- III. Het zoutmonopolie in N.-Indie;
- IV. De kleine verpachte middelen op Java;
- V. Vervolg en idem op de buijtenbezittingen;
- VI. De comptabiliteitswet;
- VII. Onze financieele politiek jegens;
- VIII. Vervolg en de heerendiensten op Java;
- IX. Vervolg en de debatten over de heerendiensten;
- X. Een handuutgaaf der Indische begrooting voor 1867;
- XI. De departementen van algemeen bestuur;
- XII. De nieuwe inrichting van het Gewestelijk bestuur op Java.

Ongetwijfeld zouden aan deze aanteekeningen nog andere zijn toegevoegd, indien de schrijver zijn arbeid ongestoord had kunnen voortzetten, en hij niet geroepen ware geworden om in het met Juni 1868 opgetreden kabinet Fock — Van Bosse zitting te nemen als Minister van Kolonien, ter vervanging van den heer J. J. Hasselman, die ongeveer een jaar tevoren den heer N. Trakranen aan het hoofd van het Departement van Kolonien was opgevolgd.

Gedurende De Waal's ministerschap kregen twee hoogst belangrijke maatregelen hun beslag, waaraan zijn naam onafscheidbaar zal verbonden blijven, t. w. de agrarische wet van 9 April 1870 (Ind. Stb. no. 55) en de wet ter regeling van de suikercultuur op Java van 21 Juli 1870 (Ind. Stb. no. 136). De met veel talent door hem verdedigde agrarische wet loste op bevredigende wijze een vraagstuk op, waaraan achtereenvolgens de Ministers Uhlenbeck, Eransen van de Butte, Mijer en Trakranen te vergeefs hunne krachten boveproefd hadden, terwijl de suikerwet een eind inhaakte aan den strijd tusschen de voor- en tegenstanders van de gedwongen gouvernements suikercultuur door de geleidelijke inkringing en eindelijk opheffing van alle regeeringstusschen. — komst ter zake te verordenden, en door de beklagen van de drie partijen, die gedurende het tijdperk van overgang bij de zaak betrokken bleven, n. l. gouvernoment, contractanten en inlandsche bevolking, zooveel mogelijk met elkaar in overeenstemming te brengen. Onder verwijzing naar hetgeen over beide maatregelen berids werd opgemerkt in de artikelen AGRARISCHE WET (deel J, bl. 18) en SUIKER (deel IV, bl. 178), voreischen zy hier ter plaatsegeene verdere bespreking, en dit is ook het geval met den uiet minder gewichtigen en ingrijpenden maatregel der hervorming van het Preangerstelsel, waarvan de eer voor een goed deel aan De Waal toekommt, al mocht hij er niet in slagen om zijne voorstellen ter zake door de wetgevende macht bekrachtigd te zien. De behandeling er van in de Eerste Kamer, toeh gaf aanleiding tot het op bl. 507 van deel III *

dezer Encyclopaedie besproken incident, waarbij hier dus niet opnieuw behoeft te worden stilgestaan. Aan dat incident was intusschen reeds eenigen tijd te voren een verzoek om ontslag als Minister wegens lichamelijk lijden voorafgegaan, een voornemen waarop hij, nicttegenstaande den aandrang ook van sommigen van zijne politieke tegenstanders, op raad van zijn geneesheer niet mocht terugkomen. Bij besluit van 15 November 1870 werd hem dan ook „om redenen van gezondheid" het verlangde ontslag onder dankbetuiging verleend. (Zie over het te dezer zake voorgevalle- ne bl. 64 en bl. 94/107 van deel V van de Waal's straks te noemen „O n z e I n d i s c h e f i n a n c i e n").

Onder zijne bestuursdaden verdient ook nog opzettelijke vermelding de door hem gegeven last tot afschaffing dor veel bestreden pandhuis- pacht, die bij Ind. Stb. 1869 no. 85 met ingang van 1 Januari 1870 werd verordend: do ch waarop tien jaren later door intrekking van het middel- wijl in praktijk gebracht- e licentiestelsel moest worden teruggekomen (zie PAN EHUIS DI ENST -deel III, bl. 254/285). Ook De Waal's bemoeiingen met het van staatswege toe te kennensubsidieaan de in den loop van 1870 tot stand gekoene „Stoom- vaart Maatschappij Nederland", waartegen bij de behandeling der Indische begrooting voor 1871 verschillende, door den Minister met goed gevolg bestreden bedenkingen gerezen waren, mogen hier niet onvermeld blijven. De van hem onder- vonden medewerking heeft het bestaan helpen verzekeren van een onderneming, waarop ons land trotsch mag zijn.

Tot het ambtelooze leven teruggekeerd vatte De Waal reeds spoedig zijne vroegere studien weder op, en deed de vruchten er van het licht zien in eene nieuwe reeks aantekeningen, die onder den genieenschappelijken titel: „O n z e Indische f i n a n c i e r" in den loop van de jaren 1876 — 1884 bij M. Nijhoff te 's-Gravenhage in de onderstaande volgorde verschenen:

- I. Inleiding: Staatkundige gegevens.
- II. Eindcijfers. Bijdragen aari het moederland. Hoofdlectuur. Laudmacht.
- III. Zeemacht en aanverwante zaken.
- IV. Vervolg.
- V. Burgerlijk algemeen bestuur.
- VI. Gewestelijk bestuur. Buitenbezittingen.
- VII. Vervolg (Riouw, Palembang, Banka, Biliton).

Verder dan tot de behandeling van deze vier gewesten heeft de schrijver het wegens zijn minder gunstigen gezondheidstoestand niet kunnen brengen, en zijn met zooveel toewijding aangevangen arbeid bleef dus onvoltooid, tot groote schade ran ieder, wien het om deugdelijke kennis van de staatkundige en financieele aangelegenheden van Indie te doen is. Maar wat zijn vruchtbare pen ons in vroeger en later jaren Jeverde zal steeds groote waarde blijven behouden, want weinigen zeker hebben nijen dan De Waal er toe inedegewerkt om door hunne geschriften in het moederland de overtuiging te doen veld winnen dat, zooals hij tijdens zijn ministerschap eenmaal in de Tweede Kamer te verstaan gaf, de Nederlandsche staat behoordt te steunen op eigen krachten, in stede van te leunen op de Indische batige sloten, het gevolg alleen van dwangarbeid in de koloniën. Aan de Waal in de eerste plaats heeft Nederland het to dan-

ken, dat betere en juistere inzichten omtrent de financieele verhouding tusschen moederland en kolouien gaandeweg ingang hebben gevonden en gemeen goed zijn geworden. Hij overleed in zijn „L", geboorteplaats (Juli 1905. N. P. v. d. B.

WADANG (JAV.). Zie PTEROSPERMUM. 2. • WADfIR

(JAV.). Zie KARPERACHTIGEN.

WADfIR-PfITAK (?JAV.) Zie LABYRINTH- VISSCHEN.

WADERAN (JAV.). Zie ISACHNE AUSTRALIS.

WADJIB. Verplicht, noodzakelijk volgens de Mohammedaansche wet.

WADJO. Onderafdeeling der afdeeling Boni, gouvt. Celebes en Onderh., alsmede naam der standplaats van den controleur dier onderafdeeling. JDe onderafdeeling bestaat uit het landschap Wadjo met de Pitoeanpanoewalanden en Kera.

WADJO. Zelfbesturnd landschap in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. Het is naar schatting 2750 K.M.² groot, is gelgeen op Zuidwest-Celebes en grenst ten Noorden aan Loehoe, ten Westen aan Masenrempoeloe, Adja-Tapparang en Soppfeng, ten Zuiden aan Boni (Bone) en ten Oosten aan de golf van Boni, daar de vroeger tot Boni behorende Pitoeanpanoewa- landen sedert bij Wadjo zijn gevoegd. Wadjo wordt gevormd door een aantal landschappen, die te zamen een federatie vorinen onder een hoofdvorst, met den titel Aroc Matowa, en een aantal grooten. De bevolking van Wadjo wordt geschat op 70.000 personen (Boegineezen), die voor Aet meerendel van den handel en aan de kuststreek van de vischvangst leven. Rijst en djaogeng (mals) zijn de hoofdvoortbrengselen van het land, dat grootendeels vlak en laag is.

Geschiedenis. De verhouding van het Gouvernement inQt Wadjo is eerst sedert het laatst der 19e eeuw vrij goed te noemen. Hocwel in 1670 tot het Bonggaaisch contract toetgetreden, hiddende Wadjoreezen zich niet aan de bejalingen eii verzetten zich in 1737 en 1738 openlijk tegen de Compagnie; een in 1740 ondernomin(-n expeditie tot tuchting had geen resultaat, zcifs heschouwde Wadjo zich sedert als gehc(J on- afhankelijk en bleef deze toestand feitelijk bestaan tot 1888, toen met liet landschap (■ : !) politick contract gesloten werd, waarbij het verklaarde deel uit te maken van het grond- gebied van Ned.-Indie. Gehcel rustig was hot echter in Wadjo zelden; zoo ontstonden in 1899 vijandlijkheden met Boni, waarbij van weerszijden licflig werd gestreden, doch VVadjo den strijd verloor en daurma bescherming zocht bij het Gouvernement; zoo bijv. roes in 1902 een geschil tusschen een der zcn voornaamste vorsten van het landschap en een onechten zoon van den vorigen Aroc Matowa, met het gevolg dat de eerste, door Boni met een gewapende jnacht gc- stund, den tweeden wist te verdrijven.

Sedert is ook Wadjo onderworpen en teekende de Korte Verklaring.

Zie overigens het art. BOEGINEEZEN en het met Wadjo, 8 Nov. 1888, gesloten contract, met Nota van toczichting, Bijlagen der Ifandcl. v. d. Staten-Gen. 1889-1890, No. 103¹²⁻¹³, en 1901-1902, No. 169¹²⁻¹³, 17¹²⁻¹³, 18¹²⁻¹³.

WAHAI. Onderafdeeling van de- afdeeling • Ceram, residentic Amboina, bestaando uit het Noordelijk gedeelte van Midden-Ceram, van de negorij Noekolai-in he⁶ Westen af, pot ongevccr

de ngorij Oche Kaehlakii in het Oosten, benevens uit de Pclooe Toedjoch, (het 7e eiland jo is sedert eenige jaren verdwenen) N.W. van de Sawai-baai, (Zie verder CERAM).

WAHAI. Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeling op het eiland Cen-gli, gelegen Oostelijk van de Sawai-baai aan de baai van denzelfden naam. Zij ligt op eene vlakte, waarachter liet terrein oploopt tot een lagen heuvelrug. Standplaats van een Controleur of Gczaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur.

WAHHABIETEN. Moham-medaansche sekte, aid us genoemd naar haren grondlegger Mohammed ibn 'Abd al-Wahhab (f 1787). Zij worden wegens hun verzet tegen verscheidene algemeen als orthodox erkende gebruiken en opvattingen door de groote meerderheid der Mohammedanen als ketters beschouwd. Naar hunne overtuiging waren in den Islam vele afkeurenswaardige "nieuwigheden" binnengedrongen en behoorden de Moslims zich weder naar de zeden en opvattingen uit dien tijd van den Profect te richten. Zij verwierpen in het bijzonder de algemeen in den Islam heerschende vereering van heilige graven en reliquieën-dienst, die zij als veelgodendom brandmerkten en kwamen verder op o. a. tegen allerlei door den Islam gedulde of althans niet krachtig genoeg bestreden vormen van weelde en genot zooals het rooken van tabak en het dragen van zijde en goud door mannen. Zij traden

Centraal-Arabie gewapenderhnd voor hunne geloofsovertuigingen op en breidden hunne heerschappij over een aanzienlijk deel van Arabie uit, o. a. over West-Arabii*, waar zij in de jaren 1806 tot 1811 ook de beide heilige steden be- lierschten, totdat Mohammed 'Ali Pasja (de stiftler van de dynastie der Egyptische che- (Iivc's) hun versloeg on naar de niinst toegank- lijke <C<Cn van Zuid- en Oost-Arabie vreedf, waar nvn thans nog Wahhabieten aantreft. J n so inju ige 'edelten van Britsch- Indie wint <l'zc rich ling, on der bescherming van het neu train. En^fisdie gezag, nog veld. Voor het mecr- inal<i nil >roken vernioeden, dat de Padri- beweginfr (zif PA IJR1*)S met het optreden der \Vahh;il>i<t<n in verba nd gestaan zou hebben, bestaat geen groml.

Lib mtuu: r: (Snouck If tirgronic, Mckka, j, 138 vv. ; \ ier geselcukei van Sajjid 'Oethman beshr(-) en (\otul. v. h. Batav. Gcnootsch. v. K. en \V. 1)1. 30 (1893) IJijl.]*!. p. CV- CXL); Mohain- inc*ianism, New-York, I 91 6, p. 89 v.; — I. Gokl- ziber, \ orlesungcn iiber don Islam, 1910, p. 291 — 294; Anzeige von]>at, ton's Ahmed ibn Ibanbal (Zeitschr. d. Deutsch. Morg. Gesellsch., 52 (1898) p. 155—J 60); J. L. Burckhardt, Notes on the Bedouins and Wahhabs, London, 1831; H. L. Fleischer, Kleine Schriftcu, III, p. 341 vv. (=Zeitschr. d. J. Morgenl. Gesellsch. 11(1857), p. 427 — 443); R. Dozy, Het Isfthinisnic, Hfdst. 13; E. Rehasek, 1'he history of the Wahhfbis in Arabia and in India, (Journ. of the Boni bay Branch of the Roy. As. Society, Vol. 14 (1880); W. G. Palgrnvc, Personal narrative of a years journey through Central and Eastern Arabia, London, 1871; J. Euting, Tagbuch cinr Reise in Tnncrarabien, I (189G), p. 157 vv.; B. Schrieke, Bijdragc tot de bibliografie der godsd. beweging ter Sumatra's Westkust, Tydschr. v. h. Bat. Gori, v. K. en W. LIX (1920) 252-256.

WAHIDIN SOEDIRO HOESODO (MAS NGA-

Geboren in Djokjakarta (desa 'jVUat'n)- omstr. 1880, studerdS-voof gccncsheer en ves- tigd zich, na crsst cnigen tijd assistent-leraar te zijn geweest aan de school tot opleiding van Inlandsche artsen, te Djokjakarta. Ilij wijddo zijn leven aan de opheffing van het Javaascho volk. Als voorzitter van het eerste Javancn- congres, kort na de oprichting vvn de Vereeni- ging Bodi- Oetomo in 1908, duidde hij dat con- gres aan als „de geboorte der Javaasche nationale gedachte". Dokter Wahidin was tevens een talentvol beoefenaar van Javaasche kunst, in het bijzonder van do gam elan en de wajang. / Hij overleed te Djokj akarta 26 Mei 1916.-

WAIGEOE OF BATAN WAGE. Het grootste en meest Noordelijk gelegen eiland van de Radja- Ampat groep (zie aldaar). Het ligt ten Noord- westen van Nieuw-Guinea tusschen 0° en 0° 21' Z.B. en 130° 12' en 131° 20' O.L. Administratief behoort het tot de afdeling West-Nieuw-Guinea; residentieNieuw-Guinea (zieNIEUW-GUINEA). Het eiland behoort ook tot het gebied der Vier Radja's (in de landstaal Kalana Fat genaamd) en was voor 1905 als zoodanig onderhoorig aan den Sultan van Tidore. Door straat Wai of Dampier is het gescheiden van P. Batanta. De grootte van het eiland wordt geschat op 60 □ G.M.; het is zeer onregelmatig gevormd met tai van inhammen. Door de Tip Maj alabit, een baai, die diep het eiland binnendringt, wordt het bijna in tweeën gescheiden; de ingang van deze baai is vrij smal, dan volgt een breeder deel met hooge oevers; waar de baai het breedst is, worden de oevers weer lager, te voren moeten edit er een paar engten gepasseerd worden tusschen rots- achtige eilanden. In doze baai, waarin de getij- stroom zeer sterk is, valt de Siamrivier die, ongeveer 50 M. breed en snel stroomend, waarschijnlijk de voornaamste rivier van het eiland is. Een andere rivier, die eveneens in doze baai valt, is de Wa Rabiai. De oevers der in de baai vallende rivieren zijn over het algemeen rijk aan sagoe. Van het eindpunt der Majalabitbaai loopt een pad naar de Noordkust, die van daar in een paar uur te bereiken is.

Waigeoe heeft, behalve in het Zuidwestelijk gedcelte, weinig strand; het bergachtige terrein daalt nagenoeg overal steil in zee af; de hoogste toppen in het binnenland bereiken een hoogte van 300 tot 500 M.

Het eiland is zeer dun bevolkt; het aantal in- woners is echter niet bekend. Het binnenland wordt bewoond door Papoea's, do kustplaatsen door een gemengd ras van volken uit den Ooste- lijken archipel en enkele Papoea's, die den Islam hebben aangenomen. De voornaamste kampeongs zijn Moenies, zetel van den Radja van Waigeoe en cvenzoo vnn den Kapitan Laeet; verder Wawiai op de Zuidkust, aan straat Kaboei; deze kampeong staat geheel in het water, op het strand staat alleen een hut jo met een twaalftal ruw bewerkte korwaars en afbecklingen van vogels, krokodillen, huisjes en wapcnen. Do bewoners van Wawiai staan niet onder den Radja van Waigeoo, maar onder dien van Salawati; deze worden echter door dien Radja niet als zijne verwanten erkend. Op het eilandje Saondk, dicht onder do Zuidkust van Waigeoe, ligt do kampeong van donzelfdon naam; zij ligt aan het Noorder strand; do huizen staan in het water het eiland zelf levort niets op dan wat klappers.

Toch wordt Saon^{ak} door de schepen der Kon. de Kawah Bodas. Beido zijn ruini 2100 M. hoog. Uitbarstingen zijn niet opgeteekend, doch de vele sulfataren wyzen er op, dat de kraters nog niet oud is van den overval en van tripang en schelpen van de om- liggende kusten.

De Kapitan laet heeft zijn eigen gebied, waar- in de Papoea's hem scliat- en dienstplichtig zijn. Tot dit gebied Jheohter de Oostzijde der Maj ala- bit^h ai en het Noordelijk deel van Kawe op de West-kust; het Zuidelijk deel van dit landschap behoort aan Salawati. Het eigenlijk gebied van den Radja wordt door deze aanspraken en de halve onafhankelijkheid van de 9 negorij en, vrij onbeduidend.

De voornaamste voortbrengselen van Waigoe zijn sagoe, vogelhuiden, schildpad, tripang en schelpsoorten, terwijl als takken van nijverheid genoemd kunnen worden het vlechten van mat- ten en het inaken van schelpen armbanden. Beroemd is de op dit eiland en ook op Batanta voorkomende roode paradijsvogel (paradisaea rubra) in de landstaal „sjag wage“ genaamd.

De belangrijkste omliggende eilanden zijn: P. Gam of Gam an aan do Zuidwestkust, Mios Mansar of Mios Mangsat in straat Wai of Dampier en P. Kawe, Westelijk van Waigoe. P. Gam is door straat Kaboei van het hoofdeiland gescheiden. De P&poea's noemen het Bdser (Bis- ser), naar de op de Zuidkust gelegen kampong van dien naam. Men is het er niet over eens of deze kampong al dan niet tot de 9 negorijen behoort. In ieder geval is de bevolking van Biaksche afkomst. (Voor de bevolking van Waigoe zie: PAPOEA'S sub I).

Overigens zie: Het gebied der Kalana Fat of Vier Radja's in Westelijk Nieuw-Guinea door F. S. A. de Clercq. Indische Gids, 1889, II, bl. 1297, vgg.; en: De West- en Noordkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea, door idem (met kaart), Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen, 2e 8. X (1893), di. 1, bl. 151 vgg.; idem 2e S. XXIII. (1906), di. 1, bl. 476, vgg. A. /- WAINGAPOE. Zie MIDDf e-SOEMB A.

S-dh r

巧/ WAIWIKOE WAIHALE. (Webikoe Waihale). Het groote Beloesche rijk, dat in oude tijden met *Groot-Sonbat de heerschappij decidee over het Nederlandsche deel van Timor en ook een deel der Zuidelijke landschappen van Portugeesch-Timor. Het besloeg de tegenwoordige onderafdeeling Beloe en stond onder een Lio-Rai of Meromak Oan, die zijn zetel had te Beschama aan de Zuidkust, terwijl het zijn invloed ook had uitgebreid over het sedert weer bij Midden-Timor gevoegde Anas. Het viel sedert uiteen en wat er van overbleef, de oorspronkelijke naar men zegt Minangkabausche — nederzettingen, vor- jnen er nog maar een gering deel van. Zie Gr眠s

Beloe. Z

Gen. Dl. 54, 3e stuk. Het-lan (Ischab maakt thans een onderdeel uit van het landschap Melakka. (Zie Ind. Stb. 1916 n°. 331 j°. 372).

WAJANG. Zie TOONEEL.

WAJANG-WINDOE. Deze naam is door Verbeek (Java, II, 703) gegeven aan een vulkaan-groep ten Z. van Bajjdpng, waarvan het oudste gedeelte bestaat uit-een nfeer dan 6 KM. wijden ringwai, die een deel van de bekende en vrucht- bare hoogvlakte van Penualdngan omshiit. Op den Oostrand liggen de beide kraters Wajang (met zijn sol fat aren veld reeds door Junguhuh beschreven in zijn Java, II, 85) en Windoe, met

WAKAP. Verbastering van het Arabische waf, met welke benaming in het Mohamm. recht de zgn. „goederen in de doode hand“ worden aangeduid. Zoowel onroerende als roerende zaken kunnen op deze wijze buiten het handelsverkeer worden gebracht. In Ned.-Indie bestemt men bijv. dijkwijs Koran-exemplaren en andere Kitab's tot waZ;apTevenals lampen en andere voor- werpen te gebruiken in de. insokke. Ook worden akkers en tuinen wel voor dit doel afgezonderd, opdat de opbrengsten voor altijd ten bate van den Moslimschen eeredienst zullen strekken. Moskeeen zijn volgens de Moslimsche wet reeds -wegens hare bestemming als loakp-goederen, te beschouwen. Op Java is de stichting van Mo- ham medaansche bedehuizen krachtens een voor- schrift, opgenomen in Ind. Bijblad. no. 6196, onderworpen aan het toezicht en de voorafgaan- de goedkeuring van den Regent, ten einde te voor- komen, dat noodeloos en in strijd met het alge- meen belang stukken gronds blijvend aan het verkeer zouden worden onttrokken. Het beheer van wakap-goederen berust volgens de Moham- medaasche wet, indien niet uitdrukkelijk op bijzondere wijze daarin voorzien is, bij den rechter, den. kadhhi (op Java dus bij den panghoeloej. Daar de waA;/-making meestal als een vorm werk, ter verwerving van hemelsch loon ge- scheidt, tracht men daarbij zoo getrouw mogelijk de voorschriften der Moslimsche wet na te leven. In Atjeh noemt men ook de voor een bepaald doel afgezonderde dorpen of streken: wakap (aldaar als wakueh uitgesproken); vgl. ISLAM IIT c.

Literatuur: C. Snouck Hurgronje, Mekka I, 1 (51 II, 345-?); Ind. Gids 1884, I, 758-62; •CDe Atjihers 1,128vv., 310 v., II, 354(The Achch- nese I, 121 vv. 287 v., JI 321; De Islam in Ned., Ind. p. 15, 22 (Groote Godsdiensten, Serie J I, 391, 398)>ZNederland en de Islam, p. 38; L. W. C. van den Berg, De Mohammedaansche geeste- lijkeid on. geestelijke goedcrn op Java en Ma- dpera, bl. 35 v.v.; De afwijkingen van het Mo- ham m. vermogensrecht op Java en Madoera (Bijdr. t. d. T., L. en Vk. y. Ned. Ind., 6c Volgr., III, p. 135, 162-168)/ Th. W. Juynboll, Hand- licing tot de kennis der Mohamm. wet, p. 274 — 280 (Handbuch d. Isl. Gesetzes, p. 276 — 283); /Adatrechtbundel VII (1913) p. 293 vv.

WAKD 瓦 Eiland op de Noordkust van Nieuw-Guinea, iets ten Oosten van den nioud der Tor-ri- vier.

WAKERA (N. Guinea). Zie BOOMKAN- GOEROES

WAKLOLAN. Naam op de Aroe-cilanden voor een Barita-vogel, *Cracticus cassicus*; eene andere soort *Cracticus (juoyi)* van de Aroe-cilanden heet bij de inborlingen Kan. Doze forsch gebouwde vogels zijn van de grootte van een kleine kraai, zwart en wit gekleurd, met goed ontwikkelken snavelhaak; bij den eersten, C. *cassicus*, zijn kop, nek on krop zwart, borst en buik wit; C. *quoyi* is daarentegen geheel zwart, soms zijn de lango staartpennen en slagpennen wit gepunt. Zij be- wonen bosschen en struiken, Jiefst laag bij den grond en leven van inscten, wormen, vruchten

en zaden, zelfs worden kleine vogels wel eens hun prooi. *Zij* bewonen N.-Guinea en naburige eilanden. Zie KLAUWIER.

WALA (JAV.). Zie FLAGELLARIA.

WALANG (JAV.). Zie PTEROSPERMUM.

WALANG (SOEND.). Zie ACHASMA WALANG.

WALANG. Javaansche naam voor Bosch-sprinkhanen en Veldsprinkhanen (Locustiden en Acrididen). Krekels (*Gryllus-soorten*) heeten bij de Maleiers Djangerik, TjSngkSrik, Balang of Bilalang.

WALANG (IKAN). Naam op Bali aan vliegen-de visschen gegeven; waar dezo clieren ook den naam van balangan dragen.

WALANG GADOENG (JAV.), Balang sSmbah (MAL.), *Mantis* sp. Biddende vangsprinkhanen. Zie RECHTVLEUGELIGEN.

WALANG KAPA (JAV.). Zie EEKHOORN, Vliegende en MAKI, Vliegende.

WALANG KONGKANG (JAV.). Zie RHYN-CHOTA.

WALANG SANGAT (BORNEO?) Zie GARING.

WALANG SANGIT (JAV.). Zie RHYNCHOTA.

WALANGKADAK (JAV.). Zie OOIEVAAR en REIGER.

WALANNAE. Rivier op Celebes, zie aldaar onder e. de ZUIDARM.

WALFIN (SOEND.). Zie FICUS RIBES.

WALEJT. Maleische naam voor een zwaluwsoort, *Hirundo javanica*, ook bekend onder den Soen-claneeschen naam kapinis of kapindis. Deze is kleiner dan onze boerenzwaluw en kenbaar aan de lie lit kastanjebruine keel zonder zwarten kropband. *Hirundo giutturalis*, die slechts weinig van onze boerenzwaluw verschilt, is onder dezelfde naam bekend. Eerstgenoemd soort is op vele plaatsen in den Archipel een niet zeldzame Ijroedvogel, de tweede soort komt alleen op den trek voor. Zie KILAJANG. Op Java worden Salangancn so ms ook met den naam Walet aan ! ; <■<! uid.

WALL. J. 31<jhanimedamsch heilige; vriend Go<lb (lctt; rlijk; icmancl, die God nabij is). In het bij zone I er wo rd on akus de heiligen genoemd, aan wie in Ncd.-l>idie <le invrocing van den Islam in verschillende gewesten wordt toegeschreven. De volledige b(?naming is *walioe'ldh* (wall van Allah). Dc Arabische nercivoudsvorm van wall in A n'tijd. 2 . In het Mohajnm. reeht: de naaste manlijke bloed verwanL en vandaar ook: de voogd, en de perHoon, die bij het sluiten van den Aloliaimn. huwelijkscontract de bruid aan den bruidegoni ten huwelijc geeft, onverschillig of dezc persoon inderdaad con bloedverwant der bruid dan wel een van overheidswege, bij ont-stentenis van zulk eenen bloedverwant, optreden- de beampte is. In l)ct eerstbedoelde geval duidt men den wall in het bijzonder aan als *loali nasab*, in het laatstbedoelde als *wall hakim* (het Arabische woord *nanab* beteekent: familiobetrokking en *luikim*: rechter, overheidspersoon). Vgl. H El LI- GEN (MOIL INDISCHE) en ISLAM, III, c.

WALIKAMBING (JAV., SOEND.). Zie SARCO LO BUS SPANOGHEI.

WALIAN. Zie PRIESTER.

WALIK(SOEND.).Naam van een papegaaiduif, de Kato op midden-Java. Zie verder DUIF.

WALIKOEKEN (JAV., SOEND.). Zie SCHOUTENIA OVATA.

WALIRANG (ook wel WARIRANG) b'teekent

in het algemeen zwavel, en wordt daarom so ms gebruikt als naam voor vulkanen. *Zoo* wordt een der top pen van het Ardjocno gebergte Walirang of WChirang genoemd (zie bij ARDJOENO, en ook het werk van Dr. W. van Benmuelen; Naar hooge toppen en diepe kraters. Uitg. Kolff & Co., Batavia). De jongste kegel van den Galoeng-goeng heet Warirang, en aan de N.O.-kust van het eiland Lombok verheft zich de Hi Wariran (zie bij LOBETOLE).

WALL (HERMANN THEODOR FRIEDRICH KARL EMIL WILHELM AUGUST CASIMIR VON DE). Geboren 30 Maart 1807 te Giessen (groot-hortogdom Hessen Darmstadt)- uit het huwelijk van Johann Casimir Heinrich von Dewall en Henriette Wilhelmina von Grolman. De familie heet oorspronkelijk Von Dewall, doch Hermann schreef later Von de Wall. Zijne nakomelingen behielden do oorspronkelijke spelling Von Dewall. Hij werd in 1825 aan-gesteld tot 2en luitenant bij de dragonders in Pruisischen dienst. Goede vooruitzichten meende te hebben in den militairen dienst in Ned.-Indie, nam hij zijn ontslag uit den Pruisischen dienst en vertrok in het begin van 1828 naar Nederland. Daar vernam hij echter, dat hij niet als officier voor den Indischen dienst kon. worden aangesteld, wel als gewoon soldaat. Het gelukte hem den 4en Sept. 1828 te s Gravenhage, bij wifze van gunst, als sergeant bij de Oost-Indische cavalerie zonder handgeld (dispositie Dep. van Oorlog 2 Sept. 1r. O.) te worden geëngageerd. Hij vertrok 25 Oct. 1828 naar Batavia en ging over bij het regiment huzaren. In 1831 were! hij kom mandant van het korps ini. cavalerie (djjang sekar, zie aldaar) te Chcribon. Den 6den Juli 1835 als wachmeester gepasporteerd, ging hij daarna in civielen dienst over, werd 11 Mei 1834 benoemd tot civiel-gezaghebber te Nicuw-Brussel (Soeka-dana), Westerafdeeling van Borneo, en in 1845 tot kommiss van den assistent-resident van Pon-tianak. Toen in 1846 eeno geheele reorganisatie van het bestuur van Nederl.Borneo plaats had en A. L. Weddik tot gouverneur van deze bezit-ting benoemd was (eene betrekking die na weinige jaren weder werd ingetrokken), stelde deze Von de Wall aan tot civiel-gezaghebber van Koe-ten en de Oostkust van Borneo, met vergunning het ambtskostuum van ass.-resident te dragen. Zijne gedurende 1846 — 52 met beleid en koenheid volbracht tochtten leverden belangrijke uitkomsten op. Tijdens zijno reis do Mahakam op trof hij te Moeara Pahit den reiziger Schwane (zie aldaar); waarschijnlijk was het op deze reis, dat Von de Wall het onderzoek instelde naar de aanwezigheid van steenkolen in het Koeteische, waarvan het verslag (1837) van den mijn-ingenieur C. de Groot goewaagt. Omtrent deze en ver-dre tochten van Von de Wall zijn wij niet dan zeer gebrekkig onderricht door hetgeen de gouverneur van Borneo Weddik en J. Hageman Cz. in het Ind. Archief (1849 en '50) en het Tijdschr. Bat. Gen. (1855) daarover medegedeeld hebben; Do kaarten van Von de WalPs opmoking zijn niet uitgegeven, maar vormen met de kust-opmokingen der NcdcrL Marine, voor zoover Borneo's Oostkust betreft, den voornaamsten grondslag van de kaart van Borneo in vier bladen in den Atlas van Melvill van Carnbee en Ver-steeg. In 1853 werd A. Prins als commissaris naar Borneo's Westkust gezonden, in verband

met de houding der Chineezzen aldaar : Von de Wall vergezeldde hem en keerde in 1855 naar Batavia terug. Weinige inaan den later kreeg hij, met toekening van den rang van ass.-resident der le kl., de opdracht een Maleische spraakkunst en een Mal.-Ned. en Ned.-Mai. woordenboek samen te stellen; hij vestigde zich te Riouw en deed van 12 Juli 1860 tot 14 Febr. 1862 een reis over Malaka. In dien tijd lag te Batavia de verhandeling over de vormveranderingen der Maleische taal ter perse (Verh. Bat. Gen. dl. XXXI). De voorbereiding tot de uitgaaf van het woordenboek kostte zeer veel tijd. Eerst in het laatste in 1872 was het eerste deel gereed. Inmiddels was hij tot den rang van resident verheven. Von de Wall stierf te Riouw den 2den Mei 1873, en Dr. Neubronner van der Tuuk (zie aldaar) vereenvoudigde de uitgaaf door het woordenboek, dat aanvankelijk in 6 tot 8 deelen ZQU verschenen tót 3 deelen te beperken, waarvan het laatste in 1884 het licht zag; het supplement was in 1897 door Dr. van Ronkel uitgegeven.

Andefe geschriften van zijn hand zijn o. a.: Vertaling (Mai.) van het Regl. o. h. beleid der Regeering 1852 : Ontwerp Mai. Holl. woordenboek en Mai. spraakkunst. voorafgegaan door een geschiedk. overzicht der pogingen v. d. Ind. Reg.

A sedert 1820 tot het erlangen daarvan. T. Bat. /I. • Gen. VI : Antwoord op „Eenige opmerkingen“ . : | jaar aanl. van dat ontwerp door A. B. Coffien v. Stuart, met eene nieuwe proeve van bewerking I ; -Mai. Wdb., T. Bat. Gen. VIII : Beschouwingen en

I,“ voorstellen betreffende de woordenlijst v. Sum. v. Nix, T. Bat. Gen. IX; 3as as ts tell in g' der

betekenis en-aistaminiij van eenige in *t Mai. gebruikelijk woorden. T. Bat. Gen. XI ; Matan, -Simpang, Sockadana, de Kariinata-cilanden en -Koeboe (W.afd. v. Borneo). T. Bat. Gen. XI ;

Nog iets over de zg. angkara en de woorden n e t i j a s a en arakij an uitgeg. voor eig. rek. 1865; Lijst van eenige in het Mai. gebruikelijke woorden van Sanscr. oorsp., T. Bat. *^Gen. XVI ; Eenige opmerkingen op H. C. "KrnT-^pJ^kerTT geschriften, XIX : Holl.-Mai. 7 / ^R^oordenlijst (tjn dienste van geneeskundigen,

J 1873; Twee geschriften van H. C. Klinkert be-^oordeeld, T. Bat. Gen. XX. Voorts Tjakap-tjakap-Rampai-rampai, met zijn hulp en voorlichting geschreven door Hadji Ibrahim, le druk 1868, 2 deelen, met transc. in lat. kar. ; 2e druk 1875, 1 deel, zonder transc.; Pantocn-pantocn Mela joe. onder zijn toezicht sainengesteld door H. Ibrahim, uitgeg. 1877.

Zie over zijn zoon A. F. v. De wall, onder DE WALLACE (ALFRED RUSSEL). Word 8 Ja-nuari 1823 geboren te Usk in Monmouthshire, overleed op 7 November 1913. Hij toonde reeds op jeugdigen leeftijd een groote liefde voor de studie der natuur, zooals bleek uit het verzamelen van planten en het aanleggen van een herbarium. Toen hij in de jaren 1844 en '45 als on-derwyzer werkzaam was aan een school te Leicester, maakte hij kennis met Henry Walter Bates, evenals hij een vurig bewonderaar der natuur, die zich vooral bezig hield met het verzamelen van kevers. Geen wonder dat beide jongelieden het verlangen koesterden een blik te slaan in de rijke natuur der tropen en in 1848 ten wj hen dan ook te zamen een reis onderne-men naar Brazilië. Nadat zij de Amazone een

cindweegs te zamen waren opgevaaren, ging icder van hen zijn eigen weg en widdo Wallace zich vooral aan de exploratie van het gebied der Rio Negro, waar hij vier jaren verblijf hield; de uit-krinsten van dit

onderzoek legde hij ncer in een werk, gctiteld: „A narrative of travels on the Amazone and die Rio negro“. Helaas graakte het schip, waarop hij huiswaarts keerde, in brand en gingen al zijne verzameliingen, voor zoover die niet reeds vooruit gezonden waren, en het grootst gedeelte zijner aanteekeningen dientengevolge verloren. Zijn reisgenoot Bates bleef nog zes jaar langer in Zuid-Amerika en onderzocht vooral het gebied der Boven-Amazone ; hij publiceerde zijne waarnemingen, op deze reis bij-engebracht, onder den titel „A Naturalist on the river Amazone“. Andrhalff jaar na zijn terugkeer uit Brazilië verliet Wallace opnieuw zijn vaderland, om een tocht te ondernemen door den Maleischen Archipel, die acht jaren duurde (1854 — 62) en door hem beschreven werd in het bekende werk „The Malay Archipelago, the land of the orang-utan, and the bird of paradise“, door P. J. Veth vertaald onder den titel „Insulinde, en van aanteekeningen voorzien. Maar reeds hadden gedurende zijn reis belangrijke op-stellen het licht gezien, die niet alleen betrekking hebben op de natuurlijke historie van Necler.-Indië maar van veel verdere strekking zijn ; want het is op deze reis geweest, dat zich bij hem in de geniale gedachte heeft ontwikkeld van „een gemeeneenschappelijke oorsprong der soorten“ en „de theorie der natuurkeus“. Gedurende zijn verblijf te Serawak in Februari 1855 schreef Jij eene verhandeling: „On the Jaw which has regulated the introduction of new species“, (Ann. and Mag. of Nat. History 1855), waarin hij, na gewezen te hebben op de merkwaardige feiten, die ons de geografische verspreiding van dieren en planten aanbiedt, zoowel in het heden als in de vooraf-gaang geologische tijdperken, tot verklaring daarvan de volgende wet opstelt : „icder soort is te zamen zoowel ten opzichte van tijd als van plaats, ontstaan met een voorafbestaande verwante soort“. Geen wonder, dat de vraag, die wijzing der soorten dan kon zijn lot stand gekomen, he in in het vervolg steeds bezig bleef ; maar het was eerst drie jaren later, in Februari 1858, terwijl hij op Ternate juist een v a l van koorts te bed lag „on nadaecht over Malthus* „Essay on population“, dat hij plotseling op het denkbeeld kwam van liet „in Bland blijven der best toegeruste soorten“ (the survival of the fittest). Binnē een paar dagen had bij zijn gheele theorie ontworpen en op het papier gebracht, waarna hij terstond het manuscript naar Engeland zond, aan het ad res van Charles Darwin. Deze geleerde, die sedert zijn reis met de *Ji eagle* zich steeds met hetzelfde onderwerp bezig hield, herkende terstond in jict geschrift van den hem persoonlijk onbekenden natuuronderzoeker de grondtrekken van zijn eigen theorie; dadclijk na on tvangst, den

depart indefinitely from the original type" tege- lijk voorgelezen met een kort overzicht van Darwin's theorie, waarin de wetten van de vermcnig- vuldiging der dieren, de strijd om liet bestaan, het overleven van de best toegeruste en het onder- gaan der zwakken enz. duidelijk werden uitcon- gezet. Het kan ons niet verwondren dat deze gebeurtenis het begin was van een lange onafge- broken vriendschap tusschen beide geleerden, baanbrekers voor een geheel nieuwe richting in de studie der natuur.

Het is niet mogelijk hier een volledig overzicht te geven van de talrijke geschriften, die uit de ontzaglijk vruchtbarc pen van Wallace zijn gevloeicd; slechts zij hier nog vermeld: „On the zoological geography of the Malay Archipelago** (Journal of the Proceed, of the Linneari Society, Zoology, vol. III, 1859) waarin voor het eerst gewezen wordt op de zoogenaande g r e n s l i j n van Wallace. Reeds ver- scheidene natuuronderzoekers, die zich voor Wallace met de natuurlijke historic van den Ma- leischen Archipel hebben bezig gehouden, Salomon Muller (1839), Earl (1845), Selater (1858) e. a. was het opgevallen, dat deze eilandengroep geen samenhangend diepgebied vormt, maar dat het Oostelijk gedeelte niet onbelangrijfco verschil- len vertoont met de dierenwereld van het Wes- telijk gedeelte. In het eerste gedeelte, Sumatra, Java en Borneo omvattend, leeft de olifant, het neushoorn, dertiger enz., in het kort eenfauna in grootc trek ken overeenkoniend met die van het Indisch vastland, terwijl men in het laatste gedeelte, waartoe Celebes en de Mohikken be- hooren, buitleklicrcn aantit'cft, lories, de casuaris enz., alle vormen, die een toenadering tot de dierenwereld van Australië vertooncn. Op grond van dit ver\$chi.jnsl meent Wallace den Malei- schen Archipel in twee deelen te moeten splitsen, een AVestelijk deel, dat bij Selater's Indisch diep- gebied behoort en een Oostelijk deel, dat tot het Australis.) jebied moet gerekend worden: de 57 Tisijn tu.s'licn <lczc beide diepgebieden zou Joopen d<>”r Straat Lombok, terwijl Wallace op zij n re is nieen(i-) te hebben waargenomen, dat er een verbazend vershil bestaat tusschen de famja vooral die der vogels — van Bali en .Tx>n) bok, niftegfuistaande de beide eilanden slecJits door (en sinaHe straat zijn gesch<Mden. Noordlijk zou <(: ze grenslijn zich voortzetten door <lc Makasnerstraat, die Borneo scheidt van (i'll'bos, waar behalve de coest'oes nog de anoa, balnroesa cu hondsaa'p voorkoinen, zoog- dieren, die op 57, en der overige (Jroote-Soenda- eilanden g<lvon(lrii worden. Nee mit men nu in aanmerking dat Sumatra, Java, Borneo en Bali gelgen zijn op een cencinschaj)pclijk plateau en van elkaar en van Malakka Hleclitsdoorcnndi- pe zee gescheiden worden, terwijl tusschen Bali en Loim bok een vrij diepe straat zou loopen, dan laat zich de overcnstemming in de dierenwereld op eerstgenoemde eilanden geniakkelijk verkla- re n, wjl zij waarschijnlijk nog in een vrij jonge geologische periode zijn verbonden geweest en dus de voorouders der tegenwoorclige dierenwere Id gelegenheid hadden zich van het cene eiland naar het andere te verplaatsen (zie GEOLOGIE). Howcl Wallace bewerde, dat op geen ander j'junl van de aarde tusschen twee naburige die- ”ebieden zulk een scherpe tegenstelling bestond als hier tusschen het Westclijk (Indo-maleischo)

en het Oostclijk (Austro-maleisbhe) deel van den Archipel, voegde hij er toch dadelijk aan toe, dat „de scheidling tusschen die twee gebieden niet geheel volkomen is”, dat „er eenige overgang bestaat**”. Later in zijn groete werk „The Geographical distribution of animals”, dat in 1876 ver- scheen, noemt hij het bijna onmogelijk te beslis- sen of Celebes in het Indisch of het Australisch moet gerangschikt worden, terwijl hij in zijn vier jaren later verschenen „Island Life” Celebes niet langer tot het Australisch deel van Insulinde rekent, maar beschouwt als „een afge- legen gedeelte van het groote Aziatisch vastland der mioceen t'nden”. Ook van andere zijde on- dervond de lijn van Wallace krachtige bestrij- ding; zoo trok reeds Veth in zijne „Observations sur les lignes de Wallace,^ op het aardrijkskundig Congres te Parys in 1875 de juistheid der hypo- these van Wallace in twijfel en in 1888 toonde Jentink aan, dat zij ten deele op een onvoldoen- de kennis van de Maleische dierenwereld gegrond was (Tijdschr. K. N. Aardrk. Gen. 2e S. di. VI, bl. 246). Maar de sterkste bestrijding ondervond, zij van den kant van Max Weber, die op twee achtdreenvolgcnclo tochten door den Indischen Archipel de gevogens verzamelde, waardoor de onhoudbaarheid van de hypothesen van Wallace stellig is aangetoond. Had Wallace zijne bewe- ringen grootcndeels gegrond op waarnemingen ontleend aan de vogelfauna, Weber onderzocht nauwkeurig de verspreiding der zoetwatervis- schen, die, aangezien zij minder onderworpen zijn aan de invloeden, waaraan landbewonende dieren bloot staan, zich daarom volgens Günther er bijzonder toe Incnen om licht te verschaffen onitrent de oorspronkelijke geographische ver- spreiding eener bepaalde fauna. Uit dit onder- zoek bleek, wat reeds Martens in 1874 had aangetoond, dat te beginnen met Celebes, het Oostelijk deel van den Maleischen Archipel tegenover het Westelijk deel gekenmerkt is door een groote armoede aan zoetwatervisschen: maar die, welke er voorkomen, vertoonen een bepaald Indisch karakter, en de werkelijk kenmerkende visschen van Australië ontbreken zoowel ten Oosten als ten Westen van de lijn van Wallace. Wat nu voor de zoetwatervisschenfauna geldt, kan ook van de andere diergroepen gezegd worden, aller- eerst van de zoogdieren, waarmede bij zulke vra- gen ongetwijfelc in de eerste plants rekening moet gehouden worden. Celebes bezit tegenover 31 niet vliegende zoogdieren, die zonder twijfel tot het Indisch gebied behooren, een Australisch bestanddeel van slechts 3 soorten, alto tot het geslacht Phalftnger behoorend, waaruit volgt, dat ook de zoogdierenfauna van Celebes een ver- armde Indische moet genocmd worden. Wat nu de Oostelijk van Java gelcgen eilanden aangaat, zoo bezitten Lombok en Flores slechts ccht In- dische zoogdieren, terwijl Timor alleen een coea- coccosoort, verder Indische zoogdieren herbergt. Het blykt dus, dat de Westclijk van de door Wal- lace ontworpen lijn gelcgen eilanden (Sumatra, Java en Borneo) ten gevolge van de grootte van hun oppervlak en van den langeren samenhang met het vastland van Indie een rijke, specifiek Indische fauna kregen. Op de Oostclijk van die lijn gelcgen eilandketen begint de verarming van de Indische fauna reeds op Bali; een scherpe tegenstelling tusschen dit eiland en Lombok bestaat niet en zoogcografisch moeten zij be-

schouwd worden *als een voortzetting van Java van jongeren datum. Door de loodingen van do Siboga werd ook aangetoond, dat de onderstelde diepe waterscheiding tusschen Bali en Lombok in werkelijkheid niet voorhanden is, maar dat op betrekkelijk geringe diepte een drimpel het Zuidelijk deel van beide eilanden verbindt. Heteigenaardig karakter der fauna van Celebes laat zich daardoor verklaren, dat dit eiland eerder van het vasteland van Indie geschieden werd dan de drie overige groote Soenda-cilaiden en verder zelfstandig bleef; daardoor behield het eenige eigendommelijke vormen, die zich daar verder ontwikkelden, maar zyn fauna bleef arm. Eerst Oostelijk van Celebes begint een overgangsgebied, waarin de Indische vormen steeds nicer op den achtergrond treden en het getal Australische vormen toeneemt, hoe verder Oostelijk men komt.

Wallace was president van de Land Nationalisation Society en lid van John Stuart Mill's Land Tenure Reform Association en ook van de Society for Physical Research. In 1905 gaf hij op 82-jarigen leeftijd zyne Memories uit (My life, a record of events and opinions).

Voor de literatuur zie men verder: J. F. Niermeyer, de geschiedenis van de lijn van Wallace, T. A. G. (2e S.) dl. XIV, 1897; Max Weber, der Indo-australische Archipel und die Geschichte seiner Tierwelt, 1902.

R. H. WALLACEODENDRON CELEBICUM Kds. Fam. *Leguminosae-Mimoseae*. Kajoe besi papoea (MAL.). Hooge boom van Noord-Celebes met fraai rood bruin hout, dat zeer deugdelijk is en gebruikt wordt voor palen, vloerbalken en bruggedekplanken.

WALLAGO. Zie VALLEN.
WALOE ONGGOFF. Bergtop op Celebes (zie aldaar onder b. MIDDEN CELEBES), hoog 2628 M.

WALOEH (JAV.) Zie CUCURBITA PEPO. WALOEH KfINTI (JAV.). Zie LAGENARIA. WALOER (JAV.). Zie AMORPHOPHALLUS CAMPANULATTS.

WALOR (Kci-eil). Zie PIRGAM en BOERENG-DARA LAGET.

WALVISSCHEN (*Cetacea*), geheel aan het leven in water gebonden zoogdieren (zie aldaar), wier lichaam dienovereenkomstig een zoodanige wijziging ondergaan heeft, dat zij den oppervlakigen beschouwer aan visschen doen denken. Het lichaam is min of meer cilindrisch en eindigt in een horizontale staartvin met twee symmetrische vleugels. Met de vertikale staartvin der visschen heeft deze niets gemeen, daar zij evenals de vaak optredende rugvin slechts uit bindweefsel en vet bestaat en geen skeletdeelen bevat. De huid is spiegelglad ten gevolge van het ontbreken van haren; evenwel, heeft de meerderheid der Walvisschen, althans gedurende het feutale leven, enkele stijve haren langs de lippen, soms ook in de nabijheid der neusgaten. Huidklieren ontbreken ten eenenmale, met uitzondering der melkklieren. Deze inonden uit op twee melktepels, die aan weerskanten van den buik, dicht voor de geslachtsopening, in een spleetvormigen zak Hggen. Daar het jong onder water niet zuigen kan (het is zelfs twijfelachtig, of het den melktepel wel kan vasthouden), wordt de melk met kracht in de buik uitgespoten door een sterke huidspier, die tusschen melkklier en huid ligt en door haar samentrekking de Jdri samenperst. Opmerkelijk is verder aan de huid,

dat onder de betrekkelijk dikke opperhuid een eigenlijke, vetrijke lederhuid in den regel nagevoelbaar ontbreekt. Slechts van zeer enkele walvisschen kan men dorshalvo leder bccriden. De speklagen daarentegen is vaak van zoodanige afmeting, dat zij do aanleiding is, dat op velen soorten ter wille van traanbereiding gecregeld jacht genaakt wordt.

Kenmerkend van de Walvisschen is de verplaatsing der neusgaten naar achteren, waar door de neuscanalen schuin (Baleinwalvisschen) of vertikaal (Tandwalvisschen) naar de keel loopen. Bij de Baleinwalvisschen vindt men twee spleetvormige, naast elkander liggende, bij de Tandwalvisschen slechts 1 gen. asymmetrisch gelegen neusgat („spuitgat“). Door deze ligging bovenop den kop kan op gemakkelijke wijze aan de ademhaling voldaan worden, doordat het dier zijn neusgat slechts aan de oppervlakte van het water behoeft te brengen, terwijl de mondopening ondergedompeld blijft. De bouw der longen, de eigenaardige ligging van het middenrif, de losse verbinding der ribben, veroorloven ruime uitzetting van de borstholte en daardoor zeer ruime inademing. Hierdoor zijn de dieren in staat geesteld adem pauzen zeer te verrichten: zij be- dragen bij groote walvisschen gemiddeld 3 minuten, maar kunnen desnoods bij diep en lang duiken tot een uur uitgestrekt worden. Hierbij heeft natuurlijk vertraging van den hartslag en daarmee van de bloedcirculatie plaats, maar het vaatstelsel heeft inrichtingen, die hieraan tegenoverstaan. Komt het dier eindelijk weer aan de oppervlakte van het water, dan wordt de ademhalingslucht met groote kracht uitgedreven, daarbij worden de boven de spuitgaten gelegen waterdelen meegesclurd en in koude klieren de water da nip der ademhalingslucht gecondenseerd, wat aanleiding gaf tot het verhaal van het „spuiten“ der walvisschen, doordat men meende, dat water, door den mond ingelaten, zou worden uitgespoten.

Een eigenaardige verworping ondergaat het schedel door de buitengewone verlenging van zijn kaakgedeelte tot een soort snavel. Jierdoor kan de kop zoodanig in lengte toenemen, dat hij bv. bij *Balaena* (den Groenlandschen Walvich) een derde der geheele lichaams lengte bereikt. Van het overige skelet, dat gekenmerkt is door sponsachtigen bouw en groot vctgchhalte der beenderen, zijn alleen vermindert de verkorting en vaak versmcting van alle of een deel der 7 halswervels, in verband met het ontbreken van een eigenlijken hals; voorts de eenvoudige bouw der wervels. De staartwervels, daargelaten natuurlijk dat zij naar achteren steeds kleiner worden, verschillen maar weinig van de voorste liebben nog groote uitsteeksels voor de vasthechting der sterke Btaartspieren. Do voortbeweging geschiedt immers door de krachtige beweging van den staart, die in afmeting en kracht toegenomen is, naarmate de voorouders der walvisschen zich meer en meer aan het leven in water. In verband daarmee gingen de achterste ledicaten achteruit, zoodat slechts een rudiment van het bokken overgebliven is; alleen bij Baleinwalvisschen draagt dit nog duidelijke, maar nietige resten van dij- en scheenbeen. Gedurende het embryonale leven echter is nog een aanleg van achterste ledematen waar te nemen, die zelfs korten tijd als kleine stompjes

uitsteken. De voorste ledeinaten hebben den vorm van vinnen aangenomen, maar hun inwendige bouw is geheel in overeenkomst met dien van de voorste ledematen der overige Zoogdieren. Evenwel is de bewegelijkheid der deelen ten opzichte van elkaar opgeheven, zoodat slechts in het schoudergewricht beweging mogelijk is. Geheel in afwijking van andere Zoogdieren kan het aantal vingerkootjes vernieërd zijn. Nagels ontbreken.

De hersenen zijn bijzonder rijk aan windingen. Bij groote soorten overtreft hun gewicht zelfs dat van de heseenen van den mensch, maar in verhouding tot het lichaamsgewicht is het gering (bij *Ea'irena mysticetus* 1/22.000 van het lichaams-gewicht).

Onder den invloed van het Ieven in water is het reukorgaan achterruit gegaan, zoodat zelfs de reukzenuw bij enkele soorten ont-1 reken kan. Ook het oog vertoont aanpassing aan het medium in zijn lichtbrekende deelen en is op verschillende wijzen beschermd tegen den invloed van ver- nederdering van druk bij het duiken. Ook het gehoororgaan heeft belangrijke verandering on- dergaan, voor een deel achteruitgang; zoo is de oorschelp verdwenen. Op haar plaats vindt men slechts een kleine opening, die in de sterk ver- nauwde uitwendige gchoorgang leidt.

Als gevolg van de pelagische levenswijze moest de kauwfunctie achteruitgaan, aan den anderen kant moest een zeer wijde mondopening van voordeel zijn bij het jagen naar prooi. In ver- ban-1 hiermee heeft verlen'ing der kaken, achter- uitgang der kaaiviscpien on wijziging van het gebit plaats gehad. Bit laatste gajit of bij het volwassen die geheel verloren (zie BALEIN- (VAL) JSSCJICN), of het komt nog tot volledige ontwikkeling, maar bestaat dan uit kegelvormige tot kauwen ongeschikte tanden (zie TANDWAL- \SSCHEN). Het voedsel komt in elk geval (jijgekativl in de niaag. Aan deze worden dus ri- < hen gesteld, waaraan zij tegemoet komt door een gecompliceerde bouw, die vroe- g- < r zf- f t < n onrchtc aanleiding heeft gegeven tot ojjvatting, dat zij met een herkauwersnaag tot verglijken zou zijn.

is, <Int <l! Walvisschen slechts 6en jong werpen na c;n draa'tijd van omstreeks 10 maan- tot (- : n jaar. J let wordt zeer volnaakt ge- boren en heeft bij ^andwalvisschen /'pbj Balein- walvi- <s <)i- < ii'/. van de lengte der inoeder; het kan dezc <lus geniakkelijk volgen, totdat het onge- veer <lc helft van de grootte tier niøder bereikt heeft, oin daarna voor zich zelf te zorgen. Alcestral blijven de Walvisschen in groote of kleinere Bcholen bijccn. Al naar gelang van den aard van het voedsel en de levensgewoonte eener bepaaldc soort verloeven zij in liebkustwater of verwijde- ren zij zich ver van het land. Uit den aard der zaak kon niet zulke scherpe grenzen van ver- spreiding voor als bij vele landdieren. Hun voorkomen wordt slechts beperkt door de tom- peratmir en door de aanwezigheid van geschikt voedsel. Zoo zijn er dan ook soorten van univcr- Beelc verspreiding, terwijl an dore aan de tropische of de koude zeeën geb'nden zijn. In de tropen komen ook soorten in rivieren voor.

De uit den Indischen Archipel met zekerheid bekende soorten waren tot voor kort weinig tal- rijk. Het geringc aantal stond in geen verhou- ding tot de gestclheid der zeeën van den Archi-

pel, die rijk zijn aan visschen en inktvisschen. Men ziet er dan ook vaak talrijke scholen van dolijnachtig Walvisschen. Do kennis ervan wordt bemoeijkt, doordat in den Indischen Archipel slechts zelden Walvisschen schijnen te stranden en doordat tegenwoordig de vangst dier dieren slechts geschiedt door de bewoners van de kampeongs Lamakera op Solor en Lamararap op Lombldm, beilc Te iT3cn Timor-archipel. Hier kon dan ook de Siboga-Expeditie binnen weinige uren een aantal walvisschschelds verzamelen, waardoor Weber (lets over walvisschen in den Indischen Archipel, Rumphius Gedenksbock, 1902, bl. 89) de van den Archipel bekijde soorten van Tand walvisschen met verscheidene vermeederen kun (zie TANDWALVISSCHEN). De walvisschen worden door de bewoners der genoemde kampeongs gharpoeneerd, aan wal gebracht en daar zoo grondig mogelijk van alle zachte deelen ontdaan, die gegeten worden ; zelfs de hersenen worden daartoe uit den schedel gehaald. Tot hun buit behooren ook groote soorten, zooals Vinvis- sch- (zie BALEINWALVISSCHEN) en de Pot vi> ?h (zie aldaar). Behalve ter wille van het vlee'ch wordt de jacht ook bedreven om de traan, die uit het spek van enkele soorten, ge- kookt wordt. Het bedrijf wordv geheel op in- landsche wijze beoefend, met kleine, voor dit doel gebouwdc roeibootten, die zich niet ver van de kust verwijderen en een uitbouwsel hebben aan den voorsteven, waarop de harpoenier plaats neemt. De harpoon gelijkt op dien, waarmee in den Archipel meer algemeen haaien en andere groote visschen gevangen worden ; hij is van ijzer, wordt los op een stok gestoken en van een lijn voorzien, die hem met do boelt verbindt. Een echt [ndisch ceremonieel vergezelt het gereed maken van de vangst voor het gKruik. Dat er door de Solorcezen ooit gejaagd is op een manier, die (Tijdschr. v. Ned.- Indie 1849, II, bl. 66) aldus beschreven wordt : „bij het naderen van den walvisch springt de harpoenier op den rug van denzelven en drijft hem met alle magt de harpoon in het lijf die aan de schuit gebonden is," mag onwaarschijnlijk heeten.

Het zonderlingc feit, dat alleen in de twee genoemde naburige kampeongs die vangst, die zoo- veel moed en behendigheid eischt, uitgeoefend wordt en nergens elders in den Archipel, gaf Weber aanleiding tot de meening, dat het een jacht is, die de inlanders van Amerikaansche en Engelsche walvischvaarders gelcerd hebben en, overeenkomstig hun behoeften en hun middelen, voor- al op de kleinere soorten toepasten, welko voor de uithemsccho jagers geen waarde hadden. Deze laatste kwam on vroeger gedurende een lange reeks van juren, langs Timor en vervolgens door de straton tusschen Flores en Wdter, of via de Halinaira-Zoc, in den Archipel, zochton a.n- raking met de bevolking ter willo van versche vuitualie en vertoefden er, door tegenwind en tij gedwongen, vaak dagen lang; gewend om vis* schen en schildpadde te harpoeneren, waren de inlanders wel voorbereid tot deze andere jacht met den harpoen. De jacht door vreemdelingen heeft in den Archipel sinds lang opgehouden.

WAMA. Naum door de Papoca^ van do baai Lobo gegeven aan een Rhinoceros- vogel, *Rhy- loeceros plicatus*, in de Molukken Booroong taon of. Jaarvogel. Zio over Jaarvogels wat daai^ van gezegd is onder NEUSHOORNVOGEL.

WAMPOE. Zie LANGKAT (Rivier van).

WANDAMMEN. Landschap nan den Zuid-westelijksten in ham der Geelvinkbaai (Wandammenbaai geheeten) in Nieuw-Guinea, en in engere zin de Oostelijke kuststrook van dien in ham, grenzende a an de Westelijke hellingen van het Wondiwoi-gebergte. Men vindt er elf kampeongs (de grootste, Basic, heeft een t wintigtal huizen), die bijna alle langs de kust zijn gelegen. Alle aan zee gebouwde woningen zijn op palen bovcn het water opgetrokken en hebben geen verbinding met den vasten wal. Wandammen is rijk aan sa- goepalmen en uit de hoogere bergstreken ver- krijgt men magoi-schors on muskaatnoten. De strandbewoners houden zich bezig met visch- vangst, de anderen met het vervaardigen van prauwversiersels, het kJ oppen van boombast en het bakken van sagoe-oventjes, welk bedrijf vooral in Rasie veel wordt uitgeoefend. De Pa- poesche bevolking aan de Wandammen-baai is nog zeer onbeschaafd ; nu en dan wordt de rust er verstoord door onderlinge twisten, in den regel een gevolg van drankmisbruik, terwijl ook het bijgeloof nog vaak bloedige offers eischt. (Koi. Verslag van 1904, bl. 99). Zie ook PAPOEA'S, sub IV ten tweede.

Vo or uitvoeriger mededeelingen zie F. S. A. de Clercq, De baai van Wandanidin in het zuid- westen der Geelvink-baai, Ind. Gids, 1889, i, bl. 460, en De West- en. Noordkust van Ned. Nicuw- Guinea, Hoofdstuk IV : De Zuid- en Oostkust der Geelvinkbaai. Tijdschr. A. G. 2e S. X (1893), di. 2, bl. 841 vgg. ; en de Koloniale Verslagen, vooral dat van 1890, bl. 19 vgg.

WANDELEND BLAD. Zie RECHTIVLEU- LIGEN en MIMICRY.

WANDJI. Zie WANGI-WANGI.

WANDJI'SCH. Zie MOENA'SCH-BOETON- SCHE TALEN.

WANGAL (Aroe eil.). Zie KO ESKO E- ZEN.

WANGETAN (N.-Celebes). Zie MUIZEN.

WANGGA. Zie VAARTUIGEN.

WANGGAR. Rivier op Nieuw Guinea, welke uitmondt in het ineesst Zuiddijke deel vah de Geelvinkbaai. Zij valt met twee armen in zee, beide slechts bevaarbaar voor weinig diepgaande prauwen. Aan den Oostelijken arm ligt de kam- poeng Wanggar op 3°23'30" Z.B. en 135° 20'10" O.L. In het heuvelland, op ongeveer 45 K.M. van de kust, splitst de rivier zich in twee takken, de Oostelijke Menoo- rivier, de Westelijke Waisai- rivier genaamd ; beide komen van het Weyland- gebergte (zie aldaar). Aan de Waisai ligt de Jabi-kampong Oewapa.

WANGI-WANGI. Eilandje van de Toekang Bfisi eilanden (zie aldaar), ook wel Wandji ge- noemd, waarop een kustlicht is gebouwd.

Het is 19 K.M. lang en 13 K.M. breed en be- staat uit jonge koraalkalk. De boomgroei is er schaarsch. Het dorp Wandji is een berucht roo- vernest en door brokken koraalkalk als eene vesting afgesloten. Voor cle Zuidkust ligt het veel kleinere eiland Kambade.

WANGKAL. District van de controle-afdeeling, het regentsclap, de afdeeling en de residentie Pasocroeoao, met drie onderdistricten en 61 desa's : op het ein de van 1905 had het eene bevolking van — 44000 zielen, waaronder ± 30 Europeanen en een JO tai Chineezen. De stand plants van het districtshoofd. is Kfidjajan <

孩",以 W%

/I

WANGOERIE (N.-Guinea). Zie BOOMKAN- GOEROE'S.

WANTSEN. Zie RHYNCHOTA.

WAPENS (STEDELIJKE). Voor"zooVer ons bekend is, vocren slechts de hier volgcncle steden in Indie een van overheidswege ingestld wapen.

Batavia. Het wapen dezer gemeente voortont in rood cen Romeinsch zwaard van staal (blauw) met dito gevest. Het zwaard wordt omkransd door twee lauijertakken van groen, waarvan elk onderuiteinden zich boven het gevest kruisen en saamgebonden zijn met ecn, naar beide zijden uitwapperend, lint van zilver (wit). Het schild mag worden gedekt met cen stedenkroon, zijnde eene gemotselde ring met 5 vierkante torens, ter- wijl als versierselen kunnen worden toegevoegd : als schildhouders twee heald is c he lceuwen, en profil, van goud (of geel), getongd engenageld van rood, staande op ccn lint van blauw, waarop in Latijnsche letters van goud het de vics „Dispe- rrcort niet".

Dit wapen is de stad vercleend door haren stich- ter J. P. Coen bij diens rehoitie van 15 Aug. 1620. Een uittreksel dier resolute luidt als volgt: „Nopendet geproponcerde van de Stad (olim) Jacatra met een Wapen te voorsien om 't zegel ten zaaken dienvolgende te formeeren. Is verstaan zulks nodig to weesen ende dat men de Stadt voor haar Wapen en Zegel geeven zal een zwaert van Azur in een Orange Schild stee- kende met de punt door een Laurieren Krans van culpur bruyn-groen als hier ter zijclen. Actuin in 't fort Jacatra datum ut supra ende was ondr- tekend J. P. Coen, I. Dcdel, F. de Capentier, Martin us Pieter Dirksz., Pieter Baiendsz. en Thys Cornelisz^v Vleeschhouwer Secretaris." (Zie E. Netscher, Tijdschr. Bat. Gen. 4, 1855, bl. 284). De schildhouders met lint en devies zijn er later, in de 17e eeuw, aan toegevoegd, zooals toen gebruikelijk was. Eene zoodanige afboel'ing komt o.a. voor op het titelblad van den al mana k, gevoegd bij het naamboekje van N.-I. voor 1779, waaraan de afbeekling van Van Rhede van d'r Kloot, in zijn Gouv.-Gen. en Comm.-Gen. van 1891, is ontleend. So ms gaf men deze schildhoi- dersdesynibolen van den NedcrI. Statenlecuw, n.I. zwaard en pijlenbundel, in den opgehoven voor- klauw. Eene dergelijke afbedding vindt men als olievcrfteekning in het Rijks-Museum te Am- sterdam. De rechter leuw (heraldisch rechts links voor den aanschotwcr) en her. links = voor den aanschouwer rechts) looift dan den bim- del van zeven pijlen, met de pun ton omhoog in den linker- de linker leeuw het zwaard in don rechter voorKJauw.

Het oorspronkelijk oranjekleurig schild is in den loop der tijden rood geworden, waarschijnlijk omdat hot Oranje gecn heraldische kleur is. Het blauwe zwaard, dat met de punt door een bruin- gi'oonen laurierkrans steekt, wordt later ecu Ro- meinsch zwaard van staal (dus ook bJauw) met de twee hievoren oinschreven groonc laurierctakken en wit lint. Het (levies „Dispercert niet" is Hatuudijk afkomstig van den groten stichter dor stad, terwijl de Htokedroon hoogstwaarschiji) -lijk uit het Napoleontische tijdperk dateert. Napoleon had dezo kroon van de Rojneinen, bij wie hcteen teeken van verkregen jurgerrch) was, overgenomen en bovcn de gemeentewapens als stedenkroon doen plaatsen.

De officieele omschrijving van het wapen,

dat door de gemeente Batavia, den raad der gemeente, alsmede den voorzitter van genoemden raad, als zoodanig fungerend, zal worden gevoerd, luidt:

in keel: een ontbloot Romeinsch zwaard van staal, met geveest van staal, paalsgewijs, de kling omhoog. Het zwaard omkransd' door twee lau-riertakken gekruist boven het geveest, to zamcn gebonden met ter weerszijden wapperende zil-veren linten. Hot wapenschild zal gouden worden gedekt met de stedekroon. A an bedoeld wapon kunnen a] s vorsiersolen worden toegevoegd: als schildhouders: dezelfde als vastgesteld voor het Nederlandsche rijkswapen (zonder kroon); het devies: „Dispreer nieG” in Latijnsche letters in goud op een lint van azuur.

Semarang. Eenc gemeentelijke verordening betreffende het wapen van Semarang bestaat niet. Waar echter blijktens artikel 4 der Locale raden ordioinantie het ressort der gemeente Semarang samenvalt met het gebied der stad Semarang, kan aangenomen worden, dat na de instelling dezer gemeente beddod wapen van de stad op de gemeente is overgegaan. Het bestaat volgens het hieronder i genoemd besluit uit: „een azuur (blauw) veld bevattende in het midden on op-den voordron eene inaagd (van zilver), het hoofd met eik en lauren gekroond, rustende met de rechterhand op den kop van een achter haar liggenden 1 eeuw (van goud), indszelfsregter voor-poot vasthoudend negenticn pijlen, en met de linkerhand o) een anker, met de legendo: Semarang, cr onder geplaatst; het veld met een kroon van vijf burgen gekroond. Nog zij opgemerkt, dat de inaagd staande is afgebeeld en dat de logon de Semarang in Latijnsche letters in zwart op een wit lint is aangebracht, dat van het bovenende van het anker naar beneden afhangt.”

Dit wapen werd de stad verleend door den Commissar is-Generaal Du Bus de Gisignics (besluit van 29 Mei 1827, No. 20, berustend in het archief van liet schutterij-coTps to Semarang) als blijken van tevredenheid voor „de niemigvuldige en goede diensten door do schutterij en do vrij-wi J ligers van Semarang, gedurende de bestaende (Hilustcn, inzonderlicid op het laatst van 1825 b(: wzen.]'r troki-cn o.a. in September van dat jaar, toon do residentie door niijtinglingen be- • Iroigr 20 vrij wiDigers to paard uit, waarvan <-r 12 sneuvt(k-n en 8 terugkeccrien. Het wapen konii. voor h(-l vaandel, dat om dezelfde reden a an de >> : hutlerij cn op de mdailles, welke aan bovenbedoelde <vergeheven vrijwi 1 ligers worden uitgereikt. (Zif J.] Iago man Jsz., Tijdschr. Bat. Cen., JI, J862, bl. 110).

Soerabaja: Bij beschiet van 30 Juni 1920 No. 2248 heeft de gemeenteraad van Soerabaju het wapen dozer gemeente als volgt vastgesteld: „Van azuur (blauw) met een haai van zilvor, do kop omhoog on do staart naar rechts opgebogen, ■ waarondcr on omgewendo krokodil van hetzelfde, do kop naar rechts omhoog en do staart naar boven gekruid ; Stedekroon van goud ; schildhouders: twee roodgotongdo en gcnagokle gouden leeuwen; spreuk: SocriiJng-bA] Bij de hier-boven vnneldo officieelc omschrijving van het wapen heeft men geen Tokening gehouden mot heraldisch rechts en links, zoodat wat hier als rechts is aangogevon voor den aanschouwer ook rechts is. De sprouk doolt op do schildfiguron, SocrA = visch en baja = krokodil. (Zio Indisch

Archief, 1891.1, bl. 532). Vgl. ook voor de betekenis van dezer naan de afwijkende verklaring in het art. SOERABAJA (Residentie) in dit deel, bl. 29. De oorsprong van dit wapen is ons niet bekend.

Ten slotte zij nog vermeld, dat in het Bulletin van het Koloniaal Museum to Haarlem, No. 26, (1902) bl. 45, Dr. M. Greshoff meddeelt, dat „herhaaldelijk bij museum golnformeerd (wordt) naar de Indische Stedewapens, o.a. voor eti-quetten van exportartikelen.” Dezcrrizds wordt in verband mot die vragen vrcwzen naar de Javasche bankbiljetten van / 100, / 200, / 300, / 500 en f 1000, waarop duidel'ke afbeeldingen der wapens van Batavia, Soerabaja en Semarang voorkomon.

Bandoeng. Het wapen dezer gemeente ver-toont volgens afbeeldingen een geschuifd schild. Links van goud (of geel) en rechts golvend ge-deeld in tienen van blauw en zilver (of wit), (rechts en links in heraldischen zin, zie de opmer-king daarmtrent sub Batavia). Over alles heen een gekanteelde schuingtaak in zwart, met negen tinnen. Het schild is gedekt door een gouden stedekroon en heeft als schildhouders twee heraldische leeuwen, en profil, van goud, getongd en ge-nageld van rood, staande op een lint waarop in Latijnsche letters het devies: „Ex undis sol”. Daar de kleur der letters niet is aangegeven kunnen deze zwart op een wit lint genomen worden.

Officieel wordt het wapen, dat door de gemeente Bandoeng, den raad der gemeente, alsmede den voorzitter van genoenden raad, als zoodanig fungerend, zal worden gevoerd, zeer onduidelijk en heraldisch foutief, aldus omschreven: „een rechtstandig wapenschild, diagonaalsgolvende verdeeld door een balk in sabel, voorstellend een da in mot negen schragen, aan den rechterkant van wolkan dam zich bevindt een zilveren veld, doorsneden door negen. op gelijkc afstanden parallel loopende golflijnen en aan den Jinkerkant waarvan zich uitstrekt een. egaal goud veld. Het wapenschild is gedekt met een gouden steden-kroon. Aan bedoeld wapen kunnen als vrsiersels worden toegevoegd: als schildhouders twee el-kander aanzieude leeuwen, als vastgesteld voor het Nederlandsche rijkswapen (zonder kroon); het devies: „Ex undis sol” in Latijnscho letters.” De herkomst van dit wapen is ons niet bekend.

Banjoewangi. Volgens een artikel van Dr. F. Epp, waarin ver meldt wordt do legende, waaraan Banjoewangi (welriekend water) zijn naani ontleent, zou dezo plants een wapen bezitten. Met vcrwijzing naar bedoelde legende wordt toch in dat artikel gezegd: „Hier vandaan de naam dozer plaats en liaar tegenwoordig wapen, *k welk uit een kris bestaat, die mot de punt in water is gestoken.” (Zio Tytschr. v. N.-I., 1849, 2, bl. 261).

Che.ribon. De go moon to Cheribon, do raad der gemeente, alsmede do voorzitter van dozen raad, als zoodanig fungerend, voeren on wapen, waarvan de officieelc beschrijving luidt als volgt: Doorsneden: 1. van blauw, beladen met een vijf-puntig ster van zilver; 2. van zilver, beladen met drie garnalen van blauw, geplaatst 2, 1. Stoden-kroon in natuurlijke kleur. Wapenspreuk: „Per Aspera ad Astra”. Ook de herkomst van dit wapen -is ons onbekend.

Te (il. Officieel is voor dezo gemeente hot vngondo wapen vastgesteld: „In een schild met afgeknotte bovOHOeken op een veld van azuur, in

goud-een zeilonde Oost-Indievaarder met twee vlaggen in top en op den achtergrond links land met twee palmboomen. Het schild wordt gedragen door twee staande leeuwen, in goud, staande op een lint met het woord „Tegaf“. Boven het schild de Hollandsche gravenkroon in goud,^). De in de omschrijving genoemde schildvormi met afgeknotte bovenhoeken is in de heraldiek niet bekend en komt op de ons bekende afbeelding dan ook niet voor. Voor de op het schild voorkomende zee en land met twee palmboomen is geen kleur aangegeven, zoodat zij in natuurlijke kleuren worden afgebeeld. Evenzoo het lint, met opschrift, men noemt dan gewoonlijk Latijnsche letters in zwart op een wit lint. De gravenkroon is een gouden band, van boven bezet met witte paarden, volgens de ons bekende afbeelding zeven in getal. Ook bij de beschrijving van dit wapen is geen rekening met heraldisch links en rechts gehouden, zoodat het land met de palmboomen ook voor den aanschouwer links zijn aangebracht. De herkomst van dit wapen is ons onbekend.

Afakasser. Het wapen, dat door de gemeente Makasser, den raad der gemeente, alsmede door den voorzitter van genoemden raad, als zoodanig fungeerend zal worden gevoerd, is, volgens de officieele beschrijving: In goud: een vrucht dragende cocospalm van sinopel, geplaatst op grasgrond, de cocospalmen op ongeveer een derde van zijne hoogte doorstoken door een baarswijs geplaatst zwaard in natuurlijke kleur. Het wapenschild zal mogen worden gedekt door een stedekroon met vijf getinneeerde torens van goud. Aan bedoeld wapen kunnen bij wils van versierselen worden toegevoegd als schildhouders: „twee herteri in natuurlijke kleur, getongd van keel en staande op een tak van den Tangakalboom, eveneens in natuurlijke kleur“. Ter verduidelijking van de hiervoor gebezigde heraldische uitdrukking „baarswijs“ zij het volgen de opgeinerkt. Een baar of baer is een Hnkerschuinbalk en baars-w^s beteekent dus in de richting van een linker-schuinbalk d.i. diagonaalsgewijze van den linkerbovenhoek naar den rechteronderhoek (links en rechts, heraldisch opgevat). Verder sinopel = groen en keel = rood.

Omtrent het wapen van Makasser gaat het verhaal, dat C. Spoelman bij zijne overwinning van de Makassaren in 1667 in het bijzijn van zijne zegevierende bondgenooten en de vernederde vijanden zijn zwaard trok, en als ³t ware om zijn kracht te toonen, dit met een stoot door een klapperboom stak. Aan deze daad zou het wapen zijn ontstaan danken. Volgens sommigen schonk Sped man zelf in 1667 het wapen aan de stad; anderen beweren dat hot wapen van 1708 dateert. (Zie o.a. Warnasarie, Indisch jaarboek, 1850, bl. 111). De stedekroon dateert waarschijnlijk uit het *Nablenontsche tijdperk. (Zie verder bij de beschrijving van liet wapen van Batavia). Do herkomst der schildhouders is ons niet bekend.

; WAPENS DER INLANDSCHE BEVOLKING.

Het tweegevecht en de oorlog zijn in de menscheijke samenleving noodzakelijk, althans onvrijmijdelijk geweest; beido zijn verschijnselen zool van den primitieven als van den modernen tijd. Th?bretisch kan men zich oormenschen denken, die geen enkel werktuig en dus ook geen wapen gebruikten; practisch zullen dergelijke menschen er wel nimmer zijn geweest; iminers reeds in de dierenwereld zijn sporen van het ge-

bruik van. wecktuigon aan te treffen. Aangezien mi de oormenschen nog eerder werktuigen zullen hebben noodig gehad om zich te verdedigen tegen voor hen gevaarlijk dicren, dan tot het verkrijgen van voedsel; zoo is de onderstelling niet ge-waagd, dat de oudste werktuigen van den mensch wapens waren. De nicest pi-initieve wapenen waren de knots of knuppel, de slag- en de werpsteen. Combinatie van deze leverde de knots met slagsteen. Knotsen zijn zelfs in den laatsten wereldoorlog nog gebruikt geworden; oudc wapens zijn in gebruik gebleven naast de nicest moderne. Het is dus natuurlijk, dat ook bij de zoo uiteenloopende volken van Ned.-Indie naast meer moderne, velerlei primitieve wapens zullen worden aangetroffen. Ie onbeschaafde volken bezitten geen andere dun de laatstgenoemde, welko kunnen worden vervaardigd zonder gebruik te ma ken van metaal. De beschaafde volken, en alien die de bewerking van metalen verstaan, beschikken bovendien over velerlei soorten van blanke wapenen, terwijl sommige andere soorten in onbruik raakten en soms zelfs geheel verdwenen. Enkele staim men slechts zijn er ii> geslaagd vuurwapenen te vervaardigen, doch geen moderne; vuurwapens, nu in gebruik bij de Inlandsche bevolking, zijn bijna zonder uitzondering ingevoerd. Wapens van dezelfde soort, in gebruik bij velerlei staim men, hebben toch bij elken staim iets eighens, iets karakteristieks, waar-aan de herkomst veelal dadelijk is te onderkennen; dientengevolge is het zeer wel mogelijk bij een beschrijving van de wapens een in-deeling te volgen overeenkomstig de staimverdeling van de bevolking. Wil die beschrijving een samenvattend overzicht geven van de verschillende wapensoorten, dan kan zij meer overzichtig worden, indien zij aansluit bij eene in-deeling naar gelang van do wijze waarop het wapen wordt gebruikt, van de han deling waartoe het is bestemd, si aan, houwen, steken, stooten, enz.; en deze in-deeling zal dan ook hier worden gevolgd, overeenkomstig een aanstonds aan te geven schema. Naar de bestemming kan een in-deeling worden geinaakb in twee hoofdgroepen: wapenen voor heb ge-vecht van nabij, van man tegen man, en wapinien voor het gevecht op afstand; do verbindings-schakel tusschen deze groepen wordt gevond door de knotsen, waartoe ook de werpknotsen behooren, en door lans en speren, waarvan ljc-paalde soorten dienen om mode te stooten, andere om mede te werpen. In beide groepen zijn oude zoowel als moderne wapens te onderscheiden; men vergelijkte bijv. de beonen do J k en de fijn bewerkte kris, de blaaspipj bn Jiet vuurwapen. De meest primitieve wapens zullen wel gebruikt zyn geworden voor de jacht en voor den strijd beido; doch later werden cr wapens vervaardigd, die in het bijzonder bestemd waren voor de jacht, andero uitsluitend bestemd voor het geveehb. Natuurlijk kan een jachtwapen, bij gebrek aan beter, ook dienen als strijdwapen, evenals allerlei gereedschappen, als bijv. grasmessen, en dergel-ijke, zoo noodig als wapen kunnen worden gebruikt. Dus zijn de grenzen tusschen wapens en gereedschjappen, tusschen jacht- en strijdwapens niet altijd scherp te trek ken. Hetzelfde kan gezegd worden ten aanzien van echte en van crcr-monie-wapens; de laatste zijn somtijds slechts imitaties. Deze worden voornamelijk gebruikt bij dansen, beter bij dans-drama^, die in den aan-

vang wellicht alto een godsdienstige beteekenis hadden; analogie-handelingen, waarmede van to voren zooveel mogelijk het succes van het gevecht, van de jacht, etc., moest worden verzekerd, en waarbij met het gebruik van imitatie-wapens kon worden volstaan. Staatsie-wapens, wapens welke tot tecken van waardigheid dienen, onderscheiden zich niet zelden door fijne bewerkte, door rijke versiering, zonder echter immer dientengevolg minder bruikbaar te zijn als werktuig voor het gevecht. Slechts bij uitzondering is zulk een staatswapen verworden tot een soort imitatie. Do hier aangeduide onderscheiden categorieën van wapens zullen bij de beschrijving van elke soort, waar noodig, afzonderlijk worden vermeld.

Van velerlei wapensoorten kunnen enkele kenmerken worden vastgesteld, die voor verreweg de meeste exemplaren van een en dezelfde soort gelden; kenmerken dus, welke een bepaalde soort duidelijk typeeren. Bovendien zijn dan enkele kenmerken aan te geven, welke eigen zijn aan vele exemplaren van eenzelfde soort wapen, in gebruik bij bepaalde volksgroepen of stammen. Zooveel mogelijk zal op deze kenteekenen do aandacht worden gevestigd bij de beschrijving der voornaamste wapensoorten. In den loop der tijden kan het gebruik van een wapensoort natuurlijk verandering ondergaan; dientengevolg worden bepaalde wapens bij het een volk gebruikt voor jacht en strijd beide, bij een ander volk bijvoorbeeld voor de jacht, terwijl ze elders nog slechts gebezigt worden voor sport en spel. Ook kunnen door toename van verkeer wapens in gebruik zijn gekomen in landstreken, waar doze vroeger niet inheemsch waren; wapens zijn gemakkelijk mede te voeren en te verhandelen artikelen; zij kunnen licht verscheept worden. Deze onzijdigheid kan naast andere oorzaken leiden tot onvolledigheid bij de vermelding van de plaatsen, waarvan de opgave voor een gebied, dat uit zulk een groot aantal eilanden bestaat en met zulk een uiteenloopende bevolking als Ned.-Indië, in een encyclopedisch artikel uit den aard der zaak toch niet geheel volledig kan zijn.

Na de aanvalswapens zullen de verdedigingswapens worden besproken. Doze kunnen worden onderscheiden in twee hoofdgroepen, al naar gelang ze worden gehanteerd, zoodat hun waarde niet afhankelijk is van de vaardigheid van den gebruiker, dan wel eenvoudig aan het lichaam pareerstokken en schikken, tot do tweede helmen, worden gedragen. Tot de eerste groep behooren kurassen, maliënkleders, schubbejakkens en andere oorlogskleedingstukken. Zoo zal dan een overzicht gegeven worden naar onderstaand schema:

- I. Wapens voor het gevecht van nabij.
 - a. *Slagwapens*: krotsen.
 - b. *Ilouowapens*: zwaarden en sabels.
 - c. *Sleekwapens*: messen en dolken, waarbij *kris*sen afzonderlijk zijn te behandelen, ondegens.
 - d. *Slootwapens*: lanssen en sporen.
- II. Wapens voor het gevecht van verreweg.
 - a. *Werpknotsen*, te bespreken bij I. a.
 - b. *Slingers*.
 - c. *Verpapperen*, te bespreken bij I. d.

- d. *Blaasroeren*.
- e. *Boggen en pijlen*.
- f. *Vuurwapenen*.

III. Verdedigingswapens.

I. a en II. a. **KNUPPELS, KNOTSEN** en **WEBB-KNOTSEX**. Stok en steen zijn ongetwijfeld zeer oude, en waarschijnlijk wel de oudste wapens. De stok kan dienen om te slaan, te stooten, te steken en te werpen; de steen om te slaan en te werpen. De combinatie leverde in den loop der tijden de knotsen met slagsteen, bijl en hamer op; hiervan bleef de knots met steen in enkele gedeelten van den archipel als wapen behouden, doch de steen bijl werd werktuig. Aangezien deze bijl echter ook uitmuntend dienst kan doen als wapen, en in geval van nood als zodanig wordt gebruikt, is een beknopte beschrijving van dit werktuig hier op hare plaats. Steenen bijlen, d. w. z. bijlen met steenen klingen, komen algemeen voor op Nieuw-Guinea, zoowel aan de Zuid- als aan de Noordkust, en bij de bergstammen; geheel in het Oosten wordt in plaats van steen ook schelp gebruikt. Aan de Zuidkust zijn de klingen groot, so ms wel 20 a 25 c.M. lang, met een scherp te breedte van 8 a 9 c.M. De vorm doet denken aan een grooten tand; de kleur is grauwgrijs, so ms naar grauwoegroen overgaand. Het bovenste deel, dat eenigszins kegelvormig toeloopend, is gevat in een opening, aangebracht in het worte stuk van een stevige bamboe, die den steel vormt. Meestal zijn deze stelen vrij kort, 60 — 75 c.M., bij uitzondering ± 100 c.M. Geheel anders zijn de steenen bijlen van de Noordkust. De kling is aanmerkelijk kleiner, van donker blauwgroen gestect (chloromelaniet) geslepen. De korte steel is van hout, aan de voorzijde doorboord. In deze opening is onder een hoek van ± 90° een ander hout gestoken, en in het brede onderende daarvan krijgt de kling zijn ligplaats. Volkomen dezelfde klingen, als aan de Noordkust algemeen zijn, worden ook gebruikt door de Pesechem en nabij wonende bergstammen, aan de Zuidelijke helling; langs welke weg deze steenen zijn gekomen is onbekend. Aan de Noordzijde is dicht bij het vroeger Duitsche gebied een vindplaats van chloromelaniet, waar bijlknotten worden geslepen. De Pesechem verbinden stok en steen niet tot bijl, maar tot dissel. Daartoe nemen zij een gevorkten tak, met een hoek van ongeveer 60° of 70°, de eene tak van den vork vrij veel dikker dan de andere. De dunste tak wordt afgesneden op een lengte van ± 0.50 M. en dient tot steel; in het onderende van het andere been, dat slechts 30 a 25 c.M. lang is, wordt een ligplaats voor den steen uitgehold, terwijl voor betero bevestiging dit gedeelte met gespleten rotan wordt omwonden. Evon Westelijk van do P3s6ch8m, meer in de richting van den Carstens-top, gebruikt men weer bijlen, geen dissels. De steenon kling wordt daar rechtstreeks bevestigd in het dikke gedeelte van een houten steel, op dezelfde wijze als aan de Zuidkust de steen geplaatst wordt in bamboe. Strijdbijlen zijn, als werd gezegd, dozo werktuigen niet; maar zij kunnen ertoe dienen, inzonderheid de groote bijlen van de Zuidkust.

Knotsen worden op Nieuw-Guinea vervaardigd van hout, of van hout en steen. De nicest primitieve worden mot don naam knuppel nog het best

aangcduid ; ze bestaan uit een dunnon st am of een stevigen tak van een struik, bij voorkeur met een dikker stuk wortelknoest aan het eind. Meestal echter wordt ook aan dit eenvoudige wapen meer arbeid besteed en gebruikt men een dikke lat, een dun balkje, uit een zwaarder stuk hout genomen, om het tot knots af te werken. Het hand vat wordt rond gemaakt; naar de andere zijde verbreedt zich het hout, en daarin zijn dan soms getveldige tanden gesneden, zoodat het geheel doofr denken aan een reuze iikaak met steel, een kaak met aangcpunte tanden, een repetcerende bijl met puntige klingen. Aldus vindt men ze in het riviergebied van de Zuidkust tusschen Oetakwa en Kamoera, Koepera-Poekwa, enz. Dit motief van de getande voorzijde blijft dikwijls bewaard, hoewel aanmerkelijk verkleind, als het voorste, meer plate gedeelte met eenig snijwerk wordt versierd. Wordt de stok met een steen verzaard, dan loopt dit boveinde over korten afstand smal en rond toe, zoodat het gestoken kan worden door een dubbel kegelvormige opening, welke in den steen is uit-geboord. De steenen zijn rond, met ellipsvormige doorsnede, en dan van een soort witten kalksteen. Ter bevestiging van stok en steen wordt het boveinde van de knots gespleten en voorzien van een wig; terwijl soms bovendien nog een verband van gespleten rotan wordt aan-gelegd.

Veel zeldzamer dan de boven beschrevene zijn de druk met snijwerk versierde knotsen, die in doorsnede over het versierde gedeelte een regelmatig veelhoek vertoonen. Het bovenste deel, dat anders door de opening van den slagsteen gaat, is mede van snijwerk voorzien; er wordt dan ook geen steen aan bevestigd, zoodat het wapen zijn karakter eenigszins schijnt te hebben verloren en doet denken aan een ceremonieel wapen. In de verzameling der Kon. Mil. Academie bevinden zich twee van deze knotsen; de plaats van herkomst is niet juist bekend. Het snijwerk wijkt nog al af van het meer gewone van Zuid-Nieuw-Guinea; doch aan den een is een kop uit-gesneden, met de punt van de tong uit den mond, geheel gelijk aan de hoofden der groote houten beelden, welke van de Zuidkust bekend zijn geworden; zoodat ze waarschijnlijk toch wel van die kust zullen zijn medegebracht. Deze onderstelling wordt bevestigd door de teekening op plaat 12 van het werk over Land- en Volken-kunde door Salomon MilJer, Leiden 1839—1844.

Aan de Noordkust van Nederl. Nicuw-Guinea worden geen slagsteenen aan de knotsen gebezigd. In liet Noord-oostelijk deel van Nieuw-Guinea, en verder naar het Oosten, o. a. op de Salomocilandcn, komen knotsen voor in allerlei vormen, met groote kolven als een geweer; voorts als een tweesnijdend zwaard met overgangsvormen naar een pagaai met breed blad; welk laatste, nietoverdagig snijwerk versierd, als ceremonieel-wapen teruggevonden worden in Polynesie, op Tonga voort] en op de Fidji-eilanden. Deze soorten zijn van Zuid-Oost-Nieuw-Guinea bekend in den zwaardvorm, welke in het Engelsclie gebied worden aangetroffen. De getande zwaardvorm, getand aan weerskanten, zooals hij op do Mar

shal-oilandon voorkomt, wordt in Ned. Zuifl- Nicuw-Guinoa teruggevonden, inmissch wel in zijn meest oorspronkelijko gedaante, n.l. de^c zaag van een zaagvisch, bevestigd aan een stok als handvat.

In het Westelijk deel van den archipel dragen do knotsen geen steen en hebben zij den vorm van do dikken stok, rond of kantiq bijgewerkt, het gevesteinde wat dunner dan het slagende; soms met metalen beslag aan beide kanten en met een doorboring in het gevesteinde, om een koord door te doen, ten einde het wapen steviger te kunnen vasthouden. Men kent ze op Java, Zuid- en Midden-Sumatra, Zuid-Celebes en ook elders. Van Engano zijn wcei* langc knotsen bekend met het slagende in zwaardvorm, of beter in mesvorm; aan eene zijde is een verbreeding als bij een lang mes. Op dit eiland werden ze gehanteerd door vrouwen, die hun mannen in den strijd waxen gevolgd, om er bij het gevecht van man tegen man de schilden der tegenstanders mede stuk te slaan.

Thans nog een enkel woord over werphouten en werpknotsen, welke in Ned.-Indie slechts sporadisch voorkomen. Zij zijn onder den naam *paloc-paloe* bekend van Zuid-Celebes, waar ze thans worden gebruikt als vischknotsen, om er de visschen inede dood te slaan, welke door middel van een zeer lang net, bestaand uit een mc-nigte aan elkander verbonden vakken, ten laatste binnen een kleine ruimte worden opgesloten. De bedoelde voorwerpen hebben den vorm van een afgeknotte vierzijdige pyramide, waarvan de ± 15 c.M. lange opstaande ribben een weinig zijn bijgerond. Het grondvlak is ± 7.5 c.M., het bovenvlak 4 a 5 c.M. in het vierkant. Loodrecht op het bovenvlak staat een steel van ongeveer 20 c.M. lengte. Waar deze aan het dikke deel vastzit, is de steel door een ringvormige groef versmald, naar het heet, opdat hij van het bloude afbreken, indien de worp miste. Knotsen, spec. jial bestemd voor de vischvangst, komen ook in het Oosten van N.-Guinea wel voor. Van Scrawak kent men werphouten, welke aan beide uiteinden zijn aangepunt. Als bijzonderheid dient hier eindelijk vnneld te worden, dat in het museum „Prins Hendrik" te Rotterdam een jay ar wci p-houten aanwezig zijn, herkomstig van Celebes, eenigszins in den vorm van de uit Australië zoo welbekende boomCrang. Zij zijn namelijk in het midden knievormig omgebogen, doch missen do buiging in de bladen, die het voorwerp tot werper doet terugkeeren. Het eene einde is een ronde stok, als handvat; het andere is een weinig versierd. Deze houten zijn nog sporadisch aan te treffen bij de Toradjas.

Opgeve van enkele inlandsche namen: Java, *roeoentj*, *penloeng*, *gida*; Madoera, *ghadha*; Mal., *gada*, *tjo/cmar*, *bilanlan*; Midden-Sumatra, *panjigada*, *lojang*; Zuid-Sumatra, *pemcnglong*, *p&ng* (*ada*, *j*) *onggadan*; Makas., *paloc-paloe*, worpknots; Noord-Nicuw-Guinea, *omani*; Zuid-N.-Guinea, *moan*.

I. b. ZWAARDEN EN SABELS. Onder dit hoofd zullen worden behandeld wapens, waarmede wordt gehouden, dus Qok die welke in onze taal bekend zijn, onder den naam kap m e s s e n. Een poging om nauwkeurig het onderscheid aan te geven tusschen zwaard, sabel en kapes, het laatste woord ook bod odd als naam van een wapen en niet in het bijzonder van een werktuig

of gereedschap om mode to kappen, stuit op zulke moeilijkheden, dat zij hier niet wordt beproefd. Het aantal verschillende vormen van deze wapens is oversterkend groot; maar zij laten zich toch groepeeren. Naast enkele, meer sporadisch voorkomende groote; tweesnijdende zwaarden, zoals er bijv. bekend zijn van Atjih, welke men in het Nedorlandsch zoude aanduiden niet den naam beulzwaarden, verdienen op de eerste plaats genoemd te worden de algemeen verbreide korte houwers, en voorts de sabels met flauw gebogen kling, lang of kort. De be-doelde houwers zijn nog weer te onderscheiden in twee hoofdgroepen: die, waarvan de kling naar voren breed wordt, zoodat het zwaartepunt ver naar voren ligt, welke hieronder gemakshalve worden saamgevat onder de benaming klewangs; en die waarvan de kling overall ongeveer even breed is, zoodat ze doen denken aan groote kaasmessen, welke deswege, ook weer gemakshalve, lange messen of kapmessen zullen worden genoemd.

Klewangs zijn recht of slechts flauw gebogen, hetzij dat het scherp concaaf dan wel convex is; de rug buigt naar de snede toe, soms langs een gebogen lijn, soms langs een rechte, dan weer langs een gebroken lijn. De afbuiging verloopt over korten afstand, zoodat het wapen aan de voorzijde breed is en stomp, of wel over een grotere afstand, in welk geval de kling toeloopt in een meer of minder scherpe punt.

De rug is breed, het wapen dus betrekkelijk zwaar; het scherp eindigt op vrij grooten afstand van het gevest of hand vat. Dit laatste is min of meer gebogen naar de zijde van het scherp, nocht naar de andere zijde: rechte handvatten komen echter voor, ook de kniovmorgig omgebogene. Gewoonlijk loopt dit handvat breed uit, hetgeen doelmatig is om te voorkomen, dat het wapen aan de hand zoude ontglippen, indien de slag mi-; t; zelden is het aan de voorzijde voorzien van een dwars pareerstuk. Kling en gevest hebben bij de meeste volken elk hun eigenaardigen vorm, -waarvoor liet determineeren gemakkelijk wordt gemaakt. Ter kenschetsing volgt hier een lijst van enkele soorten,

De naam *gliwancj* (soort) zijn o. a. *tjol*, *jang*, waarvan de snede flauw concaaf; *ladien* (het scherp lets convex; *i/iivai'd letibaj* nagenoeg recht, „dik van punt“; *lipih oedjonr*, met „dünne punt“,

uilerslc <lecl an den rug ook geschrpt; *tarah budjoi*, zc?ldzaa m gewor<(u) en nog slechts te vin(h; n; i; i; n de We.stkuHt, <lc snede recht, de rug zeer flauw concaaf, l;c hniegt van deze kling varieert tusseheii bngvevei' GO en 80 c.M. Het gevest is nicest van hoorn, zclcln van ivoor; aan de iets verbreede achterzijde schuin afge- sneden, of met een langer uitstekend gedcelte aan de bovenzijde. In de holte van het gevest wordL dikwijls een veltapje bewaard. Het wapen heeft geen scheede, en wordt in de hand gedra- gen. Het was minder vechtwapen dan wel pronk- wupen van volgingen dor hoofden; ook nani jnen het inede op reis, op weg naar de markt, et-z.» om bij ecu of and or gebeurlijkheid zich er van te kun non bediencn. De niooc cxemplarcn dragon versiering op den rug.

Een wapen, dat veel glijkt op de Atjdhsche *gliwanrj*, komt bij de Gajo% voor onder den naam *amianremoe*, *samaremoe* of *amaremoe*. De kling

is aan de voorzijde nicer recht afgesneden, en over het algemeen zwaarder; het gevest, naar anderen omgebogen, eindigt bij de wapens uit de meerstreek in een afgerond eind; bij die uit Cfajo Locos in twee lange uitsteekels. Bij dit Gajosche wapen behoort een scheede van twee houten bladen, welke door metalen banden of ook wol met rotan tegen elkander zijn bevestigd. Voor de wapens uit de buurt van de Laot Tawar heeft de scheede aan de monding, ter zijde waar het scherp van het zwaard ligt, een eenigszins rond ooploepnd gedeelte; in Gajo Locos is de scheede-mond bijna recht afgesneden, doch met een kleine driehoekige inkeping voorzien, ook aan de zijde, waar het scherp van het zwaard ligt.

De Niassers noemen deze soort wapens *balatoc*; ze hebben, indien ze bestemd zijn voor koppensnellen, in de lyn van het scherp een uitstekende punt, on voorts een zeer eigenaardig gevest, dat meestal dock denken aan een geopenden muil — een veel voorkomenden vorm van zwaardgreep — waaruit een bloemknop, een lange tong, een menigte van slagstanden of iets anders te voor- schijn komt. Ook de afwerking van de monding- zijde der uit twee saamgebonden bladen be- staand scheede van deze *balatoc* is dikwijls grillig van vorm. Het motif van den open muil is bijzonder duidelijk te herkennen aan het gevest van de Maleische *kampilan*, een soort kleine klewang met houten gevest, dat aan de voorzijde een dwarsstuk draagt, daarna een rond handvat heeft, terwijl de verbicding aan de achterzijde duidelijk de kaken met tanden van een dier (krokodil?) uitbeeldt. Soortgelijke gevesten, ook met dwarsstuk, doch de dierenbek gesloten, geheel verstyleerd, versierd met lof- en ander snij- werk, dragen de mooie oudo zwaarden van de Sangi-eilanden, welke ook naar de Minahasa zijn overgekomen. In de gevestverbreeding zijn bo ven en onder gaten geboord ter bevestiging van buncdis haar. Bij deze wapens behoort ook een houten scheede. De klewangvormige zwaarden van de Toradja's, welke aan de voorzijde wel tweemaal zoo breed zijn als dicht bij het gevest, hebben weer het gewoue omgebogene gevest, dat dikwijls met bladtin is overtrokken. Naar glang van den vorm worden deze gevesten in velelei soorten ondersejjeiden, als „herten- poot“, „varkenspoot“ gevest met de „hanenlel“, enz. De houten scheede draagt op ongeveer een derde van boven een verdikking, waardoor twee gaten zijn gebrand, een voor een lus, het andere voor het draagkoord, waarvan het eind aan die lus wordt bevestigd. Voor hen, die minstens tien maal op snelfcocht waren, mocht de scheede worden versierd met een vlechtwerk van roodgelcur- de rotan en gelo liaan. Zondr scheede zijn de buitengewoon breed uitloopende zwaarden van het Zuidoostelijk schieroiland van Celebes, welke gesmeed worden in de nabijheid van de grote nieren aldaar en verhandeld over het gehele schieroiland. Deze hebben een zeer lang en vrij sterk omgebogen gevest, dat desgcwenscht met twee handen k a n worden vastgehouden; ter bescherming van de (voorstc) hand is een houten beugel aangebracht. Dorgelijke lange gevesten, doch nu weer zonder beugel, versierd met uitstekende, gedcelten van tin en van been, zoodat er voor een breede (Hollandsche) hand geen geschikte ruimte overblijft om het wapen vast

te houden, dragon ook de klewangs van Solor, Alor en omgeving. Het lemmet daarvan heeft den gewonen vorm; de rug loopt met eene rechte lijn schuin naar het scherp t'QC. Eindelijk noemen nog als inerkwaardig type van de beschreven soort, de Dajaksche *mandau's*, welke wegens do sierlijke bewerking van kling, gevest en scheidt niet onvermeld mogen blijven. De kortc kling, 50 a 60 c.M., is aan eene zijde plat, aan de andere bol of althans verheven; incest zoo, dat het plat links is, als men het wapen in de rechterhand houdt met den rug naar boven, doch ook wel juist anders, in welk geval het wapen gesmeed is voor een linkshandige. Sommige klingen zijn bijzonder mooi versierd, vooral ter plaatse waar de rug begint af te buigen; vele zijn voorzien van kleine gaten, waarin koperen pinnen zijn geslagen. Het hertschoorn gevest is meestal eerst recht — aan de Westzijde van Borneo hellend — en buigt dan elleboogs om. Het rechte deel is omwonden of omvlochten 'het rotan, met metaaldraad of ander materiaal. Het ingebogen gedeelte is versierd met snijwerk in moeilijk te definieeren vormen, gewoonlijk zoo, dat op verschillende plaatsen gelegenheid is om er bundels haarloken in te bevestigen. De scheidt bestaat uit twee houten bladen, bij sommige stammen aan de zijde voor het scherp belegd met rotan. Het bovenste deel is niet breeder dan noodig is om het smalle stuk van den kling op te nemen; daaronder volgt een verbredening, terwijl het onderste gedeelte weer smaller is. De scheidtbladen zijn met rotan bind- of vlechtwerk, vooral bekend wegens de buitengewoon sierlijke „knoopen", aan elkander bevestigd. De *boven-voorzijde* is veelal versierd met snijwerk, bijna altijd voorzien van een in het hout uitgespaarden driehoek, waar- onder een open sleuf, waarin een stuk geitenvel wordt bevestigd. Aan de achterzijde is een van rotan gevlochten draagband aangebracht, en bovendien een tweede scheidt, van boomschors, tot opname van een klein mesje met lange houten steel, de *zoogen. njoe*. Bijzondere exemplaren hebben de scheidt versierd met heel fijn kralenwerk: de draagband, alsdan in den vorm van dik rond koord, overtrokken met katoen, eindigt in kwasten, waarboven eveneens zulk kralenwerk is aangebracht. De naam van deze wapens is niet bij alle Dajaksche stammen dezelfde; de vorm trouwens evenmin. Soms zijn de klingen gebogen; een andere soort vertoont een hoeWge *ombulging. Bij andere klingen worden ook andere gevesten gebezigd; doch men kan wapens aan-treffen met het mandau-gevest en een geheel afwijkenden vorm van de kling.

Van de andere hoofdsort der korte houwers, de lange messen, is uit Atjeh zeer bekend de *sikin panjang*; het rechte lemmer is overal on-geveer even breed; het scherp buigt om naar de rug. De lengte bedraagt ongeveer 60 c.M., de breedte ± 4 c.M.; over het achterste gedeelte zijn soms ter weerszijden bloedgroeven aangebracht. Aan de gevestzijde loopt het smeedwerk uit in een kelkvormige kraag of band, en voorts in een doorn, welke in het hoornen handvat wordt opgenooien. Jit laatste is bijna geheel recht, doch de onderkant buigt naar het einde benedenwaarts af: de dus ontstane verbredening is weer ingesneden, zoodat twee uitsteeksels in den vorm van een driehoek overblijven. Verschillende sikin-gevesten ver-

toonen in hoofdtrekken toch alle hetzelfde type. De scheidt bestaat uit twee bladen van licht of donker geel gekleurd hout, verbonden met metalen bandjes of ook wel allcén aan elkander geklijmd. De monding is een weinig verbreed, of er rust boven op de scheidt een afzonderlijk los mondingstuk, dat met het zwaard wordt uit-getrokken en dan tevens diencn kan als pareer- stang of liandbeschermcr. Deze inondingstukken zijn van hout of van been, soms fraai bewerkt. De scheidt is gewoonlijk versierd met ingekraaste figuren. De sikin panjang is het echte vechtwapen bijkans voor geheel Atjeh. In het Gajoland worden zwaarden met sikin-lemmer ook wel voorzien van een gevest als van de *amanremoe*; deze soort wapens is bekend onder den naam *loedjoc*, naar gelang van het gevest onderscheiden in *loedjoe naroe* (Atj. model) en *loedjoe dlang* (Gajosch model). Ook sabels worden wel voorzien van sikingevest en scheidt (zie beneden).

Elders zijn de lange messen zelden zoo recht en over de geheele lengte van gelijke breedte, als de Atjefsche sikin; doch flauw gebogen, met een kleine verbredening, omstreeks in het midden van de kling beginnende, in in of meer in den vorm van een korte weinig gebogen sabel, zijn ze weer nicer algemeen. De gevesten zijn incest omlaag gebogen, dikwijls aan het uiteinde afgewerkt tot een dierenkop, welke wel de gedachte opwekt aan een makarakop, doch zonder slurf, of met een rudiment daarvan: soins zijn ze in den vorm van een rechte steel, een enkele maal, en wel bij de Bataks, opwaarts gebogen. Geheel in het Oosten, op sommige eilanden rond de Bandazeer worden grootere zwaarden van dit rechte model gebezigd, al of niet met den of nicer bloedgroeven over een groot deci van de lengte, en over a lven breed; voorzien van een sterk omlaag gebogen houten gevest en van liouten scheidt. Bijzonder maal, doch ook geheel recht, is het Jem met van de *alamang* van Zuid-Celbes, kenbaar aan het zeer eigenaardige gevest, dat boven de cigwiltje greep uitloopt in een eenigszins trajeziumvormig breed, plat vlak. met een rondc insnijding aan de bovenzijde. Jit Celbes-gevest konit, ook voor bij oude zwaarden van Java; meer gewoone is voor Java het flauw gebogen gevest, dat eindigt in een of anderen dierenkop, welke som- doet den ken aan het makara-jnotief.

Minder verbreid dan de beide boven blican- delde houwwapens zijn de lange sabels, uit t klingen van omstreeks 75 c.M. lengte, flauw gebogen, het scherp over de geheele lengte van do convex zijde. In het Aljeliscie zijn ze bekend onder den naam *peudeueny*. Jit klingen zijn van buitenlandsclinnaakscl, de gevesten inland: < li. Het eigenlijke handvat is nijn of nicer vormig, onder en boven icts dunner dan in het midden, en gevlochten met zilvrdrmarL De hand wordt beschermd door een breed, ijzcr- beugel, waarin een kussentje om schaving van de liand aan de scherp beugelkantc te voorkomen. Boven den beugel eindigt het handvat in een kleine kom, welke is afgedekt met een bol plaatje, waarop nog een uitstekende doorn. Dit bovenste gedeelte wordt versierd met cllij gouden overtrek, waarop so) s nog cnckcl; dcl- steentjes zijn aangebracht. Aan de onterzijde van den beugel is ter weerszijden va« <lc kling een staafje of doorn, zoodat de scheidt tusschen de kling en deze staafje.s wordt vastgeklemd. Jc

schcedc bestaat uit dun no houten bladen, ovortrokken met rood Icor. Dit wapen were! vroeger gevoerd door de bendehoofden ; het was een soort waardighcistecken. Dczelfdc soort kling draagt ook we! een gevest als sommigc sikins, de uitstekcnlc punten a an het cindc in het vlak van den kling verbreed; de schcedc is dan van hetzelfde lichtgcle hout als de sikinscheede, en ook met kraswerk versierd, terwjl boven een los mondstuk, tevens parcerstuk, is aangebracht. De bedoelde verschillende combinaties van kling en gevest dragen elk hun cigen naam ; men vindt ze aan Noord- en Oostkust, alsmede in het Gaj oland. Zuidelijker, bij de Bataks, komen lange sabels voor met een ijzere gevest in kruis- vorm, dat van Europa welbekend is. Deze zoogen. *podayig* heeft een scheidc van donkerbruin hout met metalen banden, waarvan »een paar zijn voorzien van ringen ter bevestiging van een draagband. Sabols met zulk een ijzere kruisvormig gevest, slechts aan de bovenzijde iets anders afgewerkt, zijn ook bekend van Borneo. Deze ge- vesten, doch vaj messing, zijn aangeToffen aan korte sabels in het Djambische. Korte sabels met houten gevest, waaraan een smallc beugel, geen kom zooals' bij de Atjehsche peudeueng, komen voor op Java en Madoera, en ook in verschillende andere streken: zij missen het cigenaardige in- landsche cachet en schynen nainaaksels van vreemd modellen. Typisch inlandsch daaren- tegen zijn de kcgclvormige, van zwaar leer ge- inaakte handbeschermers, welke aan het hand- vat van klcwangvormige klingcn worclen aange- braclit, op sommige eilandengroepen rond de Ban«(azc<? bijv. op de Teiimbar-cilanden. Daar gebruikt men de alclus voorzicne zwaarden in het bijzon- l' ; r bij tweegevecht.

Naast de omschreven loofdtypen zijn er veler- lci afwijkcnrlc vormcn; vooral de gevesten zijn in onderscheidene gedeelten van den archipel z!(ci- i.iitcn]ooj)<Tnd van vorm, inzonderheid wat de (h- tails bet.refr. Wegens het geheel afwijkend model wortl(; hoglc aandacht gevestigd op kap- messen van Oost-Java en van Madoera, hoewel (l- ze voorv. eil)en geen wapen zijn, doch gered- :<l)ap: in geval van nood kunnen zij echter uit- ij)nt als wapen w->i(lcn gebezigd. Zij hebben <■<■) l l : n!rcn houten versierd met enkele groe- \ en een cingflr. \ \ .larin een kort lenjmer is beves- f J ijzcr buigt so ins bijna rechthoekig om, in l)-<l genre v : >n welbekend* sikkclvormigc mes- -l■ n van Bantoe-stnmmen, welke het

makrn <jin den tegenstander te treffen <v<T zijij >chil<l Ik-r'ii. Bij and ere o xe in j)i aren is de sneth : crst. !*<.(lit. (aaria rond, in <len vorm van een cirke]met kicinc straal: de roridng buigt uit, zoodat liet scierp convex is; dan wcl in, zoodat de eerst r(cht-e simde [dotsclng concaaf word l. Aan <l■<■ rugzijde worden wcl versieringen aangebracht in den tea nt van die aan de Du- jaksche inanda'u's, door uitvlijen.

Deze kapmesscn, in Madoercesch *kodhik*, in 't Jiivaansch *koedi* en in Soendanesch *koedjang* gen annul, vormcn in do Javaansche en Aladoc-rcuHche Junleu nog een gewoon, zij het oudcr- wetsch landbouwgerceschap, doch sommige er van hebbtm (jnkel do waarde van een djimat of j)anoelak (afwecnmiddcl); (lib laatste is regcl in de Pasoendan. Daar vooral bewaart men het oude leimcr in papier of in dock gewikkeld in de kist bij vluderc beioetan waarmt het slechts bij en.

kle gelcgenheden te voorschijn wordt gehaald oin greinigd en gcolied te worden. Hier en daur heeft men op Java zulke oude stukken bevestigd aan een lannschacht, waaneer de vorm zich eenigszins daartoe leende. Van oorsprong zijn het echter geen lanspunten, maar kapmesscn.

Onder de zwaarden, welke als waerdigheids- teeken zijn te beschouwen, komen zeer mooie en rijk versierde exemplaren voor. Het lemmet kan gedamasceerd of met goud geincurceerd zijn, de scheidc voorzien van zwaar beslag van edel me- taal, of geheel daarmore overtrokken, en het gevest in overeenstemming met de rijke bewerk- king van <l- kling. Voorbeelden er van zyri in Nederlandsche musea te zien, vooral te Leiden, waar tal van staatszwaarden van Java, en o.m. ook enkele zeer kostbare mandau's een plaats gevonden hebben.

Opgave van nog eenige inlandsche namen van houwwapens : Atjeh, *roedoh* (soort gliwang), *gliivang poet jo meukawet, sikin panjan* (oeele *Peuda da ; beulangkah, peudeueng oeele geureupong ; Gajo, geloebang, lopah, kasok ; Bataklanden, kalasen, ' piso kala'cn, piso rempoe pirak, ekkat, djonap, jn'rmoë ; Minangkabau, tjingangkeh, roedoes, golok ; Oost-Sumatra, tjingangkas, tomboel lada, golok, soendang, satoh ; Java, golok, gobang, lelaboeng, la me ng, pedang soedock, p. soedock apit, p. petjoek, p. toemboek lada, p. sengget, p. ran- tjakan, p. koro, p. loeivoek ; Madoera, peddjang, beddhoeng, bhirang, Ijalok, kodhik ; Borneo, purang kajan, parang latok, p. lantik, p. njaboer, p. blajau, p. patah, p. boeton, p. toendoek, p. be-roempcet, p. lading, kamoedi singkir, parang keHkoopang, - pedang djenavji, golok mandrah, sanangkas, pisau poelang banana, n jab or, malat, bah eng, panghajau, mandati lindilc, mandau longnah ; Zuid Celebes, kalewang, sonri (Mak.), kalewang, ala many (Bogc.) ; Bare'e Toradja's, penai ; Sangi, bar a ; Banggai, lololaki, bakoko ; Halmahera, pedah ; Boeroc, kaha, kehet ; Ambon, lopoe a tai ; Timor, soeni, espada ; Flores, sawoe ; Socmba, teko ; Bali, golok.*

I.C. MESSEN, DOLKEN en DEGENS. Al is het mes van de vroegste tijden, waarop het in gebruik kwam, tot nu toe, werktuig en wapen geweest, toch zijn er vele messen, welke zoo speciaal een stuk ge- reedschap vertegenwoordigen, dat zij bij een bespreking van de waper^ buiten beschouwing kunnen blijven, evenals bijv. de beitel, al kan men een geweldige steekwond mode toebrengen.

Sbmmigc messen zijn in geval van nood als wapen zelfs van geen waarde, als bijv. de groeic rcepen van een bepaald soort bamboe, waarmede Jijj somniigo stammen van Noord-Nicuw-Guinea het looifdr der jongens wordt kaalgeschoren ; als de bclnboe vleseschmesson van de PSscheeni en de ovale, min of nicer clipsvormige steenen niesjes van hun mecr Westwaarts wonende naburig bergstammen. Even in in worden hier besproken de tot houwen bestenule kapmesscn, welke voor zooverre zij bij de wapens vrmelding ver- diencn, een plaats vonden bij de houwwapens ; en de velrclic soorten grasnessen, al kan met deze laatste ook best worden gevochten. Het ligt dus voor de hand, dat een nauwkeurige onderschei- ding tusschen de als steekwapen te vennelden' niessen eenzijdig en dolken anderzijds moeilijk valt te maaken ; het mes dient oni er mode te snijden, (loch vole messen zijn te gebruiken als dolk, terwjl de dolk gemaakt werd om er mede te

steken, maar veelal ook te gebruiken is als mes; doornachtige uitsteekscels; er zijnevcyton, welke veelal, want het laatste gddt bijv. nieb van dolken van ongeveer rechthoekig oingebogcn zijn naar den been. Deze zijn op Nieuw-Guinea algemeen verbreed. rugkant van het loin met, er zijn cr, welke cvcn-zoo Zij worden gesloepen uit casuarisbomen, en hebben dan omgebogen zijn naar de tcegenovergestelde zijde ; er den vonn van een cylinder, welke is doorgesneden met zijn messen en dolken met geheel rechte gevesten, en volgens een vlak, dat con scherpen loek niaakt met de er zijn gevesten van afwijkenden vorm, zoodat geen as. Punt en zijkanen worden bygeslepen; het bovenste der boven gegeven omschrij- vingen er bij past. Een rondc gedeelte, het- welk als handvat dienst doet, stellig zeer oud soort wordt vertegenwoordigd door eindigt in een gewrichtsknobbcl. Dit bovenste deel is op Java gevonden exemplaren, waarvan lemmet con soms ge- heel omgeven met een overtrek van touw, waarin bundeltjcs menschnhaar zijn bevestigd ; de gevest ecu stuk smeedwerk vormen, het gevest in de punt wordt wel voorzien. van een casuarisnagel, welke gedaante van een gehurkte menschnfiguur (zie ook met den soort hars wordt vastgezet, waarin ter ver- beneden bij de kris madjapahit). In de Pasoendan dcre opsicring colxpitten zijn bevestigd. Aan de noemt men ze *badi badi gagang beusi* (met ijzcr- ren gevest), in de Javaansche landen *Ijoendrik*. Van deze Noordkust, waar oyer het algemeen de gebruiks- laatste komen ook grotere soorten voor, die meer voorwerpen meer en betcr worden versierd dan aan de lijken op een kort zwaard ; het voorste deel van de Zuidkust, wordt in het been veelal een versiering in rugzijde is dan ook aange- scherpt. Bijna"al deze oude snijwerk aangebracht. Men draagt deze dolken, stukken zijn djimat- wapen en komen slechts bij gestokcn tusschen een band om den bovenarm. De bijzondere gelegen- heden uit hun bcwaarplaats. De bewoners van de Zuidkust slijpen soortgelijke wapens ook wel uit een stuk krokod- dilknakaak; ook liervan wordt het gevesteinde wel met. tonwwork enz. dient dal- van den Atjenschen *reuntjong* of *rin- Ijong* overtrokken. Het ver- dient de aandacht, dat aan een nadore beschrijving. De rug is aan de ge- vestzijde dolken van been blij- baar de voorkeur wordt- flauw convex en gaat naar de punt bijna in een rechte gegeven boven dolken van bamboe, hoewel dit lijn over ; de breedte is aan de ge- vestzijde materiaal zich er even- zeer toe leent als been. groot, zoodat hier het lemmcr flink buiten de, aan een Hindernissen voor ver- sterkingen aangebracht, stuk er mede gesnede huls, waarin het gevest wordt bestaan dikwijls uit een * menigte bamboedolken, die vastgezet, uitsteekt; met een concaven boog neemt die met het stompe einde in den grond zijn gestokcn, die breedte snfel af, en het scherp loopt dan vrij wel zoogen. *raiidja*^s. Waar men bentengs en schansen evenwijdig met den rug, tot het met een convexe aanlegt zijn ook randjau's bekend. Wellicht kwamen bulging naar den rug verloopt, zoodat het wapen in bamboedol- ken weinig ingebruik, omdat een Jans van een • punt eindigt. De lengte is nog al verschillend en varieert van ± 18 tot bij de 30 c.M. De dwars- doorsnede vertoont soms den vorm van een wig, ook wel met flauwe inderking, dus vermindering van nictaaldikte, soms met duidelijke bloed- groeven aan de rugzijde. Het gevest van zulk con reuntjong loopt Nieuw Guinea, al waar een bepaald model bamboemes van zierlijk gebogen lijn in het wordt gebruikt voor het afsnijden van het hoofd van verlengde van den rug van l'cmincr door, met con een verslagen vijand. Aan het mes bevindt zich een flauwachtcrwaartsche di- : - buiging; even daar strik waarin de buitge- maakte kop wordt vastgezet voor.bij is het rond afgewerkt of w c) als voor het transport naar huis.

Messen en dolken van metaal, met een gevest van hout, been, hoorn, ivoor, al of niet versierd met metalen beslag, en een schede, meestal van twee metalen bladen die met rotan band bijeen zyn gebonden, of aan elkaar gelijmd con dan ook nog wel zijn voorzien van metalen bandjes, ko-] enen in het groote We^telijk deel van den archi- pel algemeen voor, in zeer onderscheiden vormen. ileesta] is het leinmet aan een zijde scherp; soijie is het- voorste deel is ; terwijl tweesnij- dende dolken. behalve dan de van den rug ook geslepen, zoodat de pnut tweesnijdend beneden te be- handelen krissen. minder algemeen zijn. Me?slal zyn deze wapens flauw gobogen; bij is ; er- schillend van vorux dan de klingcn; nieestal zijn ze soinnmige is de rag geheel recht, liet sciicrp convex ; enkele, de zoogebuiksniijders, Mnleisch *koekoc rimau*, xijgernageU zyn geheel gekromd en dan aan weers- z'nden seherp. De geve^ten zyn niet minder \ er- schillend van vorux dan de klingcn; nieestal zijn ze ziet gebogen, naar de zijde van den rug of naar den kant van het scherp, terwijl dan veelal het iet.< breeder@ bovenste gedeelte als een bek of een kelk is ingesneden, uit welke insuiding soms nog weer een of ander ornament naar buiten komt; doch ook de gewone afgeronde pistool- kolfvorm komt veel voor ; andere loopen uit in een figuur. welke doet denken aan een hoof van een klein hert, weer andere eindigen in twee I

doornachtige uitsteekscels; er zijnevcyton, welke veelal, want het laatste gddt bijv. nieb van dolken van ongeveer rechthoekig oingebogcn zijn naar den been. Deze zijn op Nieuw-Guinea algemeen verbreed. rugkant van het loin met, er zijn cr, welke cvcn-zoo Zij worden gesloepen uit casuarisbomen, en hebben dan omgebogen zijn naar de tcegenovergestelde zijde ; er den vonn van een cylinder, welke is doorgesneden met zijn messen en dolken met geheel rechte gevesten, en volgens een vlak, dat con scherpen loek niaakt met de er zijn gevesten van afwijkenden vorm, zoodat geen as. Punt en zijkanen worden bygeslepen; het bovenste der boven gegeven omschrij- vingen er bij past. Een rondc gedeelte, het- welk als handvat dienst doet, stellig zeer oud soort wordt vertegenwoordigd door eindigt in een gewrichtsknobbcl. Dit bovenste deel is op Java gevonden exemplaren, waarvan lemmet con soms ge- heel omgeven met een overtrek van touw, waarin bundeltjcs menschnhaar zijn bevestigd ; de gevest ecu stuk smeedwerk vormen, het gevest in de punt wordt wel voorzien. van een casuarisnagel, welke gedaante van een gehurkte menschnfiguur (zie ook met den soort hars wordt vastgezet, waarin ter ver- beneden bij de kris madjapahit). In de Pasoendan dcre opsicring colxpitten zijn bevestigd. Aan de noemt men ze *badi badi gagang beusi* (met ijzcr- ren gevest), in de Javaansche landen *Ijoendrik*. Van deze Noordkust, waar oyer het algemeen de gebruiks- laatste komen ook grotere soorten voor, die meer lijken op een kort zwaard ; het voorste deel van de Zuidkust, wordt in het been veelal een versiering in rugzijde is dan ook aange- scherpt. Bijna"al deze oude stukken zijn djimat- wapen en komen slechts bij bijzondere gelegen- heden uit hun bcwaarplaats.

Als type van een veel vooi-komend lemmet dient dal- van den Atjenschen *reuntjong* of *rin- Ijong* een nadore beschrijving. De rug is aan de ge- vestzijde flauw convex en gaat naar de punt bijna in een rechte lijn over ; de breedte is aan de ge- vestzijde vrij groot, zoodat hier het lemmcr flink buiten de, aan een stuk er mede gesnede huls, waarin het gevest wordt vastgezet, uitsteekt; met een concaven boog neemt die breedte snfel af, en het scherp loopt dan vrij wel evenwijdig met den rug, tot het met een convexe bulging naar den rug verloopt, zoodat het wapen in een • punt eindigt. De lengte is nog al verschillend en varieert van ± 18 tot bij de 30 c.M. De dwars- doorsnede vertoont soms den vorm van een wig, ook wel met flauwe inderking, dus vermindering van nictaaldikte, soms met duidelijke bloed- groeven aan de rugzijde. Het gevest van zulk con reuntjong loopt aan de rugzijde in een sierlijk gebogen lijn in het verlengde van den rug van l'cmincr door, met con flauwachtcrwaartsche di- : - buiging; even daar voor.bij is het rond afgewerkt of w c) als ingesneden kelk, waaruit rcr li'- hoekig < jingebogen en van een steelvormig uit- steeksel voorzien. Al naar gelang van dien dr ; , , licd den naani van *oelce poenlong*, stomp go vest, van *oelce meuljanggc*, uitstekend gevest. Me > zijn deze gevesten van hoorn, met on<lie>e " ven of krassen versierd; het stompe gevest w<?r.: i ook geuiaakt uit ivoor en is dan eenvoudig rnnj afgewerkt, doch versierd met snijwerk in r ■ i : ' ornament, bl ad- en krulwerk, enz. Geheel Ik :- zelfde wapen komt ook voor in Jirt Gajolon !, doch daar stelt men jirijs <>p reuntjongs m- i conigszins ander gevest van been of ivo (>r, t n) anl omgebogen, tvlkens oudor een hoek \ an ± 120 graden, het. miiklcst deel «lik, heb uitersi. weer steelvormig con aange- scherpt van zilveren be< l : u. 'Vaar iemmet en gevest in elkaar overgnnn. i> bij de reuntjong soms een snaakvoile versierui- aangbraclit in gouden beslag met rinaalwerk. Bij deze wpncs behoort een gee) gekk-urdc, h<u> ton scheede, nnu do monding ernigszins ver Breed. n>et een versienlen rand, en aan (lv on<ler/ jii< ooiidigende in con muu* den rugkant. van lie* lenunet omgebogen krul.

Het boven beschreven lenunet vindl men bijna geheel terug aan con ander wapen. hetw/lk het (meest bekend is <>n<ler ilen Maleisehn naam

badik. Het gevest, in den vorm van een pistool-kolf, doch ook wd. kolkvormig, buigt eenszins in de l'chting van het scherp; de houten scheede is minder plat, so ms bijna cirkelvormig in doorsnede over de longt-as, en draagt een afzonder- Jijk mondstuk, dikwijls van ander materiaal vervaardigd, met een soort van vlagvormig uit-steeksel aan den kant waar het scherp van het lemmier ligt. Dit bovenstuk, en vooral het uit-steeksel, vormt het versierde gedeelte; het is dikwijls in uiterst fijn lof-, rank- en bloemwerk uitgesneden.

De messen der Dajaks zijn min of meer gebogen, aan weerszijden scherp, met een rug over het midden, aan beide kanten van het lemmet. De gevesten zijn cilindervormig, in het midden iets breeder, en met een dikken knop of rand ter weerszijden, zoodat de hand het gevest omvat tus-schen deze knoppen in.

Van een geheel anderen vorm zijn de messen der Makasaren. Deze hebben een volkomen rechte rug ter lengte van 20 a 30 c.M, terwijl het scherp bijna geheel convex is, zoodat het lemmet ongeveer in het midden het breedst is, en dan in een punt toeloopt. Het gevest loopt even in de richting van den rug door, en buigt dan rechthoekig om naar de zijde van het scherp; het einde is schuin bijgesneden, eenszins her-tenpootvormig en aan het einde vclcl met een zilveren overtrekkende voorzicn. De scheede bestaat uit twee donkerbruine houten bladen, over de gehele lengte even breed doch met verbreedde nmding, en is voorzien van zilveren beslagban- <icn of van een geheel doorlopenden zilveren overtrek. In het hout van de scheede zijn soms ter versiering ook zilveren niunion ingelcgd. Deze JIakas, jnessen, *bacli*, zijn te onderscheiden in twee soorten, nam. *bacli-sosoro*, met gedamas- (mced lenimct, welke allen als wapen worden, ge- lruikt, in *bacli paleba*, die zooawl wapen als ge- Joolschaj zijn.

Onder de van den gewonen vorm afwijkende

11 zijn vooral ook de *palitai* van de Men- 1, u wei-<i]a]i (len te ver n) cl den. Deze wapens heb- ben <■!< reht l (inn(tt, met een rug over het mif. Men, bijna tot de punt doorloopt, van jiiim 20 c.M, lengte 1 >c breedte, van 2 a 3 <*. M., is over het grootste (!< <■! van het h niirieb vrij wel gelijk; <lc scherpe punt *li<i* in het vrlengde van deu middenrug, ii; iar welkci de bcide kanten toe buigen. Het palmhouten gevest, dat in doorsnede bijna cir- keivdi iiii;/ is, liceft een flauwe helling, welke uit- loopt in con st<; clvormig uibsbeek Hcl, dat ecu hoek van ± 90 vormt met het lemmet. Soins is (lit uitsteeksel nog wecr <ipwaarts omgebogen en uitgesneden tot een vogdkop. De scheede bestaat uit twee plankjes, welke onder door een schoentje, boven door een mondstuk en rotan- <v>) vcheiting wor<cln bijeen gehouden.

Pronk- en staatswapens onderscheiden zich door sierlijke en rijke bewerking. Atjdhsche reuntjons hebben de greep wel overtrokken met goucl, versierd met cnialwrc en cdels'teenen; ook de scheede wordt wel van een gouden over- trek voorzien. Tot de Javaasche hofkleeding be- hoort een klein kapmes, met een kling, die veel geJijkt op de bov'cn beschreven messen der Mali a saren. Aan do gevstzijde is deze Javaasche u' *doeng* echter breeder, en dan begint het scherp concaaf, om editor spoerlij £ot den convexen

boog over te gaan. Het gevest echt Qr is zuiver recht, geheel loopende in het vrlengde van den rug van het lemmet. De gcheelc, lengte van het wapen, dus van lemmet en gevest samen, is ongeveer 35 c.M. De scheede bestaat uit twee don- * ker bruin gekleurde houten bladen; aan de ach- terzijde is een lange hoornen haak tegen de scheede gebonden, met welke het mes gedragen wordt in den gordel. Onder deze kapnessen, welke vclcl zeer eenvoudig zijn afgewerkt, ko- nien ook heel mooi verierde exemplaren voor, bijv. met gouden naga langs den rug, welke om- buigt langs den bovenkant, zoodanig dat bij het opgestoken wapen de gouden kop van de slang buiten de scheede blijft uitsteken.

De ten onzent onder de steekwapens zoo be- kende degens, met stootplaat tusschen lemmet en gevest, komen in den Indischen Archipel niet voor; wel vindt men er degenstol'ken, maar ze zijn toch ook zeldzaam. Men kent ze o.a. op Java en Sumatra. Het lemmet is voor een degen veelal - kort, en doet meer denken aan een lange, twee- snijdende dolk; doch lange degens komen spora- disch ook voor; deze zijn geen eigen maaksel. Het gevest is geheel recht, in doorsnede cirkelvormig, en de scheede heeft den vorm van een gewonen rechten stok. Deze bestaat weer uit twee stukken welke met rotanbandjes of wel met metalen beslagbanden bijeen worden ge- houden. In Atjeh werden vroeger wel lange degens gebruikt, om door de vloer van het huis heen iemand, die op zijn slaapplaats lag, te tref- fen. De degenstokken *harok-harok*, zijn in het Atjehsche min of meer waardigheidssteeken van oude teungko'e's. Op Java heccten deze wapens *lantop*.

Opgave van nog enkele Inlandsche namen van messen en dolken: Java, *badik*, *gobang*, *golok*, *soedoek*, *benda*, *koedi*, *loeki*; g. Atjeh, *peurawot*, *pangoer*; Gajo, *ba war*, *t jeliko*; Bataklanden, *lajoek-lajoek*, *kopolo*; Minang-<a15au, *kde~ rambit*, *seivar*, *renjong*, *badile*; Maleisch, *siwar*, *belada'i*, *pisau raot*; Borneo, *dohong*, *sadap*; Makas., *bacli*; Boeg., *kaicali*; Noord Nieuw- Giinea, *halo*, *chdmau*, *soi-soi*, *kdmau*, *simara*.

KRISSEN. Een kris is nicer pronk- en staatswapen dan vechtwapen; in sommige land- streken was een bepaald soort kris ook beuls- wapen, voor de voltrekking van een ook wed er bepaald soort doodvonnis. Het aantal soorten cif vormen is buitengewoon groot en het maken van een inderling wordt bovendien bemoeijlykt door de omstandigheid, dat er heel veel over- gangstypen zijn. Een algemeene beschrijving van deze wapenen kan dus slechts enkele ken- tffekenen vcneld<?n, welke aan alle exemplaren gemeen zijn. Het Jem met is altyd aan beide zijden scherp, en daar de kris bepaaldelijk steck- wapen is, cindigt het in een scherpe punt. Het is recht of met bochten; de dwarsdoorsnede heeft in liet midden, de longtdoorsnede boven bij het gevest de grootste dikte. De breedte is altijd het grootste juist onder het gevest; van daar vers in alt h.c.t lem met zich zeer spoedig met een lijnverloop, rechts en links in een sier- lijke bocht, doch nooit symmetrisch; de angel of doorn, waarop het gevest is vastgezet, staat nieb in het midden van den bovenkant. Is het lemmet recht, dan blijft verder de breedte, na de eerste aanzienlijke vormsmling, soms over haast twee derde van de lengte vrijwel gelijk; een enkele

maal is zelfs nog een zeer kleine verbreeding waar te nemen, vóór de twee scherpe kanten in een punt gaan. toelopen; het groot-ste, onderste gedeelte van een recht lemmet is veelal ten op-zichte van de lengte-as wcl synime, trisch. Is het lemmet voorzien van bochten, zoogenaamd ge-slangd, dan neemt na de eerste versmalling de breedte van het wapen over de gehocle lengte heel Jangzaam en geleidelijk af. tot dicht bij de punt de helling van het scharp naar de as groot-er wordt; dwarsdoorsueden. ergens over de groote onderste helft genomen, geven ook bij een ge-slangd lemmet een symmetrische figuur te zien. De afwerking van het Jem met aan de gevestzijde geschiedt veelal door het aanbrengen van een afzonderlijk bovenstukje, waar de angel door-heen gaat. De lengte, welke bij de kleine soorten toch zelden of nooit minder is dan 2(I.M.), be-draagt bij lange soorten, als de zoogen. keris pandjang, soihis meer dan een halve Jeter. Het ge-vest is van hout, been, ivoor of van metaal, so ms bijna recht, dikwijls iets gebogen als een pistool-kolf, doch flauwer, of wel met een hoek omge-bogen en dan so ms bijna winkelhaaks. Als het niet van metaal is, rust het meestal, niet iminer, met het ronde ondercinde in een klein metalen bekertje, den gevestring. Het aantal variaties in den vonu der gevesten is zeker niet kleiner dan in dien der klingon; niettemin schijnen al deze onderscheidene vormen teruggevoerd te kunnen worden op enkele motieven en wellicht zijn deze ontstaan uit een oermotief. Bij een kris behoort een scheede met een breed bovenstuk, het huisje of schuutje; zelden is de geheele scheede uit 6en stuk bewerkt; meestal zijn' scheede en huisje later aaneengevoegd. Van die bovenstukken zijn wederom allerlei vormen in gebruik; de rest van de scheede is steeds van hetzelfde - model, be-houdens het onderste stuk, dat- so ms verloopt in een verbreden rand of schoen. Al deze onder-deelen bieden gelegenheid tot versiering. Het lemmet is dikwijls doorsmeed met pamor (zie aldaar), soms ingelegd met edel metaal, een enkele maal deels daarmede overtrokken; de bochten aan de bovenzijde zijn meermalen op bepaalde wijze uitgevuld. Het gevest wordt dikwijls ge-maakt in fijn snywerk; en metalen gevest, niet zelden van goud op zich zelf soms een kunststuk als gietwerk, wordt nog wel ver-sierd met edelsteenen; ook de gevestring is soms met edelsteenen bezet. De scheede wordt vpr-sierd door snywerk aan het bovenstuk; het onderste gedeelte wordt een enkele maal van tee-keningen in kleuren voorzien, jneermalen van een metalen overtrek. Ook een lieel eenvoudige kris kan door goede afwerking van de versclulende gedeelten een fraai pronkwapen zijn; onder do versierde, de kostbare krissen komen vele exemplaren voor, die in alle opzichten ware kunstwerken genbemd mogen worden, exemplaren, die een Just voor het oog zijn van ieder, die kunstnijverheid weet te waardeeren; voor-werpen, welken oninmiddellijk is aan te zien, c.l at ze zijn tot stand gekomen door de samenwerking van onderscheidene vakledeh, die, ieder in zijn vak, uitmunten in technische bekwaamheid en kunstzin.

De oorsprong van dit wapen is niet met zekerheid bekend. De oudste, bekende soort wordt vertegenwoordigd door de zoogenaamde kCris madijapahit, waarvan lemmet en gevest uit een

stuk metaal zijn, het eerste reeds duidclyk in den krisvonn, het hiatse in de gedaante van een geburkte menschelejk figuur, welke sterk doet denken aan dergelijke figuren, die zoowel in de ornamentiek als in de plastiek bij tai van stam-mcn van den archipi een belangrijk plaats in-nemen. Deze soort krissen, die thans als bijzon-dere poesaka golden, is stellig reeds zeer oud; in het Rijks^Ethnografisch Museum te Leiden is een^exc m pla a r; lietwelk gevon den is in den kuil van den grooten middel-koepel van den Boroboeoer; de mogelijkheid, dat het wapen rcccts' duH was, tocn het daarin graakte, is vol-strekt niet uitgesloten. Zij wint aan waarschijn-lijkheid door do omstandigheid, dat uit tai van aanwijzingen blijkt, dat in het bloeitijdperk der Hindoerijken op Java krissen werden vervaardigd met een afzonderlijk aangezet gevest. Zoo kunnen dan niisscher de schier tallooze vormen der krissen van thans teruggevoerd worden tot dit oudste type. Tegenwoordig is deze wapensoort bekend over het grootste ge-deelte van Nederlandsch-Indie: men kan wel zeggen, dat krissen zijn te vinden, al is dan som-wijlen het aantal exemplaren ook heel gering, bij alle stammen, die metalen wapens gebruiken. Het aantal plaatsen van vervaardiging is echter bij lange niet zoo groot als het aantal vindplaat-sen, en waarschijnlijk zelfs zeer klein. Te oordee-len naar de nicest gangbare benamingen, worden krissen slechts gemaakt op enkele plaatsen van Java, Madoera, Bali, Zuid-Celebes en de Alealische landen. HiermeeTe zijn tevens vijf hoofdsornten aangegeven, die wel niet met zekerheid van elkander zijn te onderscheiden, maar waarvan enkele menigvuldig voorkomende exemplaren toch bijzondere kenteekeneh vertoanen, met beluip waarvan zij, zieli laten determineeren, zij het dan ook volstrekt niet feilloos. Zoo heeft bij v. de kris van Zuid-Celebes onder aan de scheede een schoentje, bo ven aan de binnenzijde van de scheede een aangebonden dubbele lus ter bpcvs-tiging van den krisdraagband; Jlet gevest in vogelkopmotief (zie beneden) is meestal kni-<- (*>rmig omgebogen in een richting, loode< ht op het vlak van het lemmet; het huisje heeft eenigszins den vorin van een trapezium. !)-■ Maleische kris heeft een soortgelijk gevesb, doch de hoek in de buiging is stomper; het huisje van de scheede is minder hoog, meer rond gevormd en met eenigszins naar binnen omgebogen pun-ten in den trant van een zeer gewild Javaanscli model, doch wal kleiner dan dit laatste. Een groot huisje in bootvorm, met ver uitstekende boeg, de punten naar binnen omgebogen, en een flauw gebogen houten gevest, met in de buiging twee bo ven elkaar geJjaatste gezichts-masksers, of vlakke zijkanten, wijzen Java als plaats van herkomst aan; doch naast dozen vorin Rent Java er nog vele andere. Krissen van Madoera en van Bali hebben als scheedebovenstuk dikwijls een huisje, dat rechts cn links begrensd wordt door cirkeJbogen en aan de bovenzijde door een ietwat ingezonken, min of meer zadcl-vormige gebogen lijn. De Balische zijn overigens veelal te onderkennen aan de zeer eigenaardige gevestvorinncn en aan het spiegelglad gepolijste Jemmer. Nogmaals zij er op gewezcn, dat determinatie naar de Jlier gesehetste kenteekenen volstrekt geen zekerheid geeft; Java-krissen bijv. hebben so»is onder aan de, scheede een

schoon, en krissen uit het Gajoland cvneens.

Vooral vijfth hierbesproken wapen is het lommet dikwijls gedamscceer, juistcr : doorsmeed met pamor. Dit geschieclt, naar de van Java bekende methode, ongeveer als volgt. De krissensmid, altijd *empoe* dus kunstsmid, neemt twee platte staven van het uitgezochte metaal, omstreeks twee inaal zoo lang als het te maken lcinmet, welke hij reeds heeft geaffineerd, en welt deze, met een claartusschen geplaatsc, cvneens reeds geaffineerde staaf pamor, van denzelfden vorm, tot egn geheel. Dit stuk wordt in de lengte uitgesmeed en ondergaat dan de volgende bewerkingen : het wordt omgewrongen en doorgokapt, waarna de stukken opnieuw worden saamgewekl ; het wordt over de geheele lengte met ecu beitel van een of meer gleuven voorzicn, daarlangs omgevouwen, geweld en uitgesmeed, doch met den kant op het aambeeld liggende. Al naar gelang van de toegepaste wijzen van be working, van hun aantal en volgorde, ver- toont zich op de kling het pamor in verschillende fijne iijnfiguren, kringen en golven, waaraan een kennei nog kan zien, hoe het stuk is vervaardigd. De teckning komt eerst duidelijk tot haar recht na het *maraneji*, het bestrijken met een mengsel van citroensap en arsenicuni, dat het pamor wit laat, doch de rest zwarb maakt. Men kent allerlei pamorteckningen, als bijv. ver- dorde kokosbladeren, *blarak ngirid*, gestorto rijst- korrels, *b'ras icocetah*, muskaatnoet bloemen, *sikar pala*, temoc-bloemen, *sikar Umoa*, staande bloemen, *sekar ngadeg*, welke vijf als hoofdmotieven zijn te beschouwen, waarnaast er nog tai van a nd ere bestaan. Niet minder groot is het aantal vormen van het lcinmet zelf, en voor elken vorm bestaat een afzonderlijke naani ; doch alle zijn te rangschikken onder twee hoofdgroepen, de recht'c kris, *kris-s benir*, *doewoeng leres* Kr., en de gegolfde, *keris of doewoeng lidoek*. A an zulk een lcn) met zijn verder te onderschiden, de rug-, *adll* ; diirmaast, in het bovenste deci, de bloed- gro(ven, *sofo* (an. met nieestaal zeer sierlijk ge- bogen vlakken: de in het lemmer vastgesmede an'cl, *peksi* ; < I a a rover geschoven, het op het boven vlak vaststefkon ken bovenstuk, *gand'ra*. Ann (!< zij-le. <lie het verste van den angel uit- stekt, is dit bovenstuk uitgevijld met tandjes, /) /) a(j, welke <><k w<-l voortgezet worden tot ondfj lift))(> < nstuk. De legenovergestelde zijde vertoont beirden l)ct bovenstuk eeuige insnij- (liuccii, waarf.ii-hen worden uitgespaarl de iiaanc >p>or, *djfiloi-iii' niel*, <lc olifantslip, *lambi tjndjufi*, CD de katjangbloeci, *kembanfj kaljang*

/.-itj'i?/<7 (hoog-jav.);

deze laatste licft vrij duidelijk <len vorm van een olifants- «lurf, welke zich buigt om de Jip. Om (lit te zien Jioude men het wapen in de hand, met de l)ijnt naar boveii, en zoo in oct men ook de andere soort versieringen beschouwen, welke juist op die j)laals bij voorkur worden aangebracht, sonis in den vorm vnn een inakara, de visch met olifantskoj), waarvan in de bouwkunst zooveel de koj)wordb gebruikt; clan weer in den vorm van een nagakop, z66 dat Jict geheelc slangcn- lichaam den iinidenrug van het lemmiet vormt; weer anders met een gevleugeld lcouwtje, enz. Deze on dergelijke versieringen worden aange- bracht in goud ; vooral op Baji worden zij bc- zonder fijn nitgevoerd. Ook voor hot bezicn van uitvoeriger versiering, door een gouden overtek

van het bovenste krisdeel, waarin soms een kala- kop geheel oingevcn door lof- en rankwerk, en ook wel bloemen van kleine diamanten, houde men de kris met de punt naar boven.

De op Java meest voorkomende gevesten, *oekiran*, *deder* Kr., zijn uit kintoening, *tajoeman* of andere houtsoort gesneden in den vorm van een slechts weinig gebogen pistoolkolf. Aan de ondzijde, *boengkoel*, wordt een gat geboord, waarin de angel van het lcinmet met *djaboeng* wordt vastgeki. Het ronde onderkant is soms omgeven door een metalen ring, *s'loet*, en rust bijna altijd in een metalen gevestring, *mindak*. Deze hoofdvorm blijft veelal bewaard dok als ander materiaal is gebruikt, hoc het gevest ook met het allerkunstigste snijwerk is versierd. Of het eindigt in een paardenkop, in het hoofd van een mensch; of het geheele gevest een men- schenfiguur, een tempelwacher, een godenge- stalte weergeeft, de hoofdcontuur blijft min of nicer bewaard ; en dit geldt ook v8or de drukke of zelfs overladen krisgrepen van Madoera, waarop van allerlei figuren in snijwerk worden aangebracht. Balische krissen dragen andere gevesten ; sommige hebben eenige insnijdingen, welke doen den ken aan de plooiën in den balg van een harmonica, welke vorm ook op Lombok veel voorkomt ; vele zijn min of meer cylindrisch, in het midden iets dikker, onder en boven met een afgeknotten kegel als kraag, waarop een bol- segment, een stervormige verhooging of andere afwerking, zoogen. gramit-voorn, welke ook in goud voorkomt. Het middelste deel is dan wel gegroefd met lijnwerk, omwonden met draad, bezet met haar in heel korte borsticjes, enz. Naast deze soort verdienen vermelding de in hout gesneden beelden. de a circ perdue ge- goten gouden krisgrepen, dikwijls nog zwaar met juwelen bezet, in zeer onderscheidene gestalten van een of ander raksasa, in welk geval het gevest togok heet, waarin soms weder duidelijk de hoofdvorm van de Javaansche gevesten te herkennen is. Bijzondere aandacht vragen de minder frequent gebruikte garoeda-figuren; deze toch vormen een overgang naar de krisgrepen van Zuid-Celebes. De beoelde Balische, die met uitsluiting van elken twijfel een garoeda afbeel- den, kunnen aanwijzen dat het vogelkopmotief, hetwelk de noimale krisgreep van Zuid-Celebes te zicn geeft, ook hoogstwaarschijnlijk oorspron- kelijk aan den garoeda is ontlend, welke andere duidelijke gelijkemissen or dan ook in mogen zijn te onderkennen. Zoo zullen waarschijnlijk ook de krisgevesten van ciders, weh<c bij dezen vorm aansluiten, al gelijken ze ook sprekend op een kameleon of op iets anders, toch een garoeda niocn voorstellen, al blijft or van het oude motief soms sicchts zeer weinig over.

De krisscheedo heet in het Javaansch *wa-ran* (*jka*, met welk woord ook het huisje of schuifje allcen wordt aangecluid: het langwerpige onder- stuk noemt men *gandar*. Deze wordt gemaakt van *tjendand*, *trenibalo* of van *timahd-hout*, aan een stuk, *toarangka* /*ltras*, of in twee gedeelten, *warangka pota'ar*. Het huisje heeft velorlie vormen, bijv. mot lango, gekromde hoorns, *wa- i rangka beranggah*, als een niaansikkel, *warangka tanggalan*, als de gjavrucht, *icarangka gaja- man*. Do ligplaats voor het lehimet wordt in het houb uitgeboerd en vorder gevijld. Aan do sceeh- (len van Bali, waar krissen gemaakt worden

byna

zoo lang als een korte houwer, is dikwijls te zien. dat het gedeelte onder het huisje vervaardigd is uit twee bladen, welke aan elkaar zijn gelijmd; de buitenzijde is dan belegd met een belegstuk in gevleind hout, als het overige deel van minder sierlijk, ongevlamd hout is gemaakt. Ook van Maleische krisscheeden is de eigenlijke sarong wel van twee aan elkaar gelijmd bladen vervaardigd. die dikwijls nog door bandwerk van metaal of van rotan zijn verbonden. Uitgeboorde scheeden worden ochter in de Maleische landen ook gebruikt; en op Zuid-Celebes is het weer i-egel, dat de lieplaats in de scheede door boren wordt gemaakt. Waar krissen oorkomen, kent men ook allerwege de met een metalen bekleedsel versierde scheede. Zulk een bekleedsel omsluit het geheele steelvormige gedeelte, la at aan de binnenzijde een sjeuf onbedekt, of bedekt alleen de voorzijde en de zijanten, zoodat aan de achterzijde bijna over de geheele breedte het hout zichtbaar blijft. Zij wordt uitgevoerd in goud, zilver, socasa of in koper; het omhulsel is effen en glad of in verschillende motieven versierd. Natuurlijk behoort bij een krisscheede, aan welke *penaok*, gelijk op Java het metalen overtrek beet, veel zorg is besteed, ook een mooie warangka. Deze is dan wel van ivoor, van een bijzonder mooi gevleind stuk hout, en ook wel uitgevoerd in fijn snijwerk. Versiering van de scheede door beschildering is veel minder gebruikelijk en schijnt alleen voor te komen op Bali. Wel kan men ook Java-krissen aantreffen. waarvan de scheede in verschillende kleuren zijn beschilderd met demonen, wajangfiguren, blad-, bloem- en rankornament, enz., doch het schilderwerk toont dan toch duidelijk zijn Balische afkomst; men vergelijke het bijv. met dat op de van Bali bekende doosjes Ger bewaring van stalen sporen voor vechtanen.

Vrij sterk afwijkend van de krissen in Nederlanders Indische is de *kalis* (met I in plaats van r) van de Philippijnen en die van de Soeloe-eilanden. De laatst bedoelde komen ook voor in Noord-Borneo, en bij nog jonge excursies in de Djambi- en Indragiristrekken zijn er ook daar enkele exemplaren van aangetroffen; ook de Leidsche Catalogus, Deel IV, vermeldt een exemplaar onder de wapens van Riouw. Het lemmer dezer krissen is lang en houdt over een groot deel der lengte bijna dezelfde breedte, zoodat het wapen even goed voor houwen als voor steken is te gebruiken. Dit geldt zoowel voor do recht als voor de gegolfde Jeminers; de gofven zijn klein en ondiep, zoodat de middenrug weinig van de rechte lijn afwijkt. Kenmerkend zijn vooral de koperen of ijzeren beugel om het verbreedte bovendeel, ter plaatse waar zich de olifantslip en de hanespoor (zie boven) bevinden, en verder de gevesten. Deze laatste zijn bijna recht, bij de Philippijnsche uitloopende in een knop in vogelkopmotief, by de Soeloe-krissen in een gestyleerde zittenden vogel, waarvan kop en staart aanmerkelijk uitsteken.

Op Java en Bali behoort vroeger de kris als het ware tot de nationale kleeding der aanzienlijken. De Javanen steekt het wapen achter tus-schen den gordel; de JBalier draagt het hooger op den rug, het rechte deel der scheede onder het *hoog* opgetrokken kleed, zoodat het gevest over den schouder met de hand is te bereiken. Bin-nenshuis plaatst men op Bali de kris in een

standaard, welke wel den vorm Ueef van een gehurkten tcmpeelwachter, met een der handon zoodanig gesteld, als omsloten duim en vingers de scheede; zoodat de Opening gelcgcncheid biedt om het wapen er in te plaatsen. Bogeenzen en Mak ass ar on dragon do kris aan con langcn draag- band, welke gaat door de lussen van koord, die aan de binnenzijde van de scheede, juist on dor het schuitje, zijn bevestigd door een of andro omwinding. Maleiers dragen de kris voor het lyf, een weinig naar links, in den gordel; doch de krispandjangwordtan een band over den schou- der gedragen.

Opgave van nog eenige Inlandsche namen voor krissen: *kerrea*, *abinan*, (Mad.); *kadoetan* (Bali); *seU* (Mak.); *tapi* (Boeg.); *keris* (Mai., Atjdhsch); *keris*, *pondak*, *ponok* (Gajo); *karih* (Minangle.); soorten van krissen: rechte kris, *keris sipockal* (Mai.); *pondok be.lod mala* (Gajo); *sM sapoekala* (Mak.); *tapi sapoekala* (Boeg.); gegolfde, *q)aroeng*, *paroeng sari*; *keris Ijerita* (meer dan 9 bochten) (MaL); *pondok inoelengkok mata* (Gajo); *sell lamba taloe*, *lamba lima*, *lalaoe* (resp. 3, 5, 7 bochten) (Mak.); *tapi lamba tlloe* (Boeg.).

I. d en II. c. LANSEN EN PPEREN. Deze stootwapens zijn op de eenvoudigste wijze te maken van bamboe; niettemin worden bamboe-lansen weinig aangetroffen, wellicht wijl ze niet worden bewaard, juist omdat ze zoo gemakkelijk kunnen worden aangemaakt. Zelfs bij de Papoea's zijn de meeste lansen van hout. Dikwijls worden ze vervaardigd uit een lat van pahnhout, de schacht rond, de punt toegespitst, het onderende iets zwaarder, soms breeder en plat, soms tot een korte puntige schoen toegesned. Dergelijke houten pieken komen in den geheelen arc)ijpel voor. Reeds iets nicer samengesteld zijn de lansen der Papoea's, welke bestaan uit een rond houten schacht, waarover een punt is geschoven van bamboe of van been, afgeslepen in den vorm van een beenen dolk. Meer bewerking is noodig voor de lansen, welke aan Nicuw-Guinea's Zuidkust veel voorkomen, met tai van we'erhaken aan de punt: deze haken toch moeten bij het bewerken in het hout worden uitgespaard. Jc wcrhak(n bevinden zich soms slechts aan eene zijde, on hebben dan wel den vorm van klauwen; bij andere lansen staan ze diaanetraal tegenover elka- der, zoodanig gegroepced, dat het vlak gedadit, door de punten van do nieest vooraanstaande groep, loodrecht staat op het vlak door con vo)gende. Meer sporadisch vindt men aan de Zuid- kust van Nieuw-Guinea houten lansen met een bladvormig punt, die toch ook met de schacht uit 66ii stuk hout is bewerkt. Aan de Noordkust vertoont de doorsnede over het voorste gedeelte wel een vierkant, zoodat aan de buitenzijde vier ribben zijn te onderscheiden; in deze ribben worden inkepingen gemaakt, zoodat langc rijen van kleino tanden worden gevormd. Een veel sierlijker model hebben de zoogen. ceremonieel-lansen van Nicuw-Guinea, welke echter niet alleen bij ceremonieën dienst doen, maar ook worden gebruikt als een gQWone werplan? Jc punt. is in doorsnede rond, en draagt geen wcrhakcii: Jaar- onder volgt een verbreding van het hout, zoodat tus-schen de punt en de eigenlijke schacht een plankje is uitgespaard, niet dikker dan de schacht zelf, een Jaar decimeter lang en ongcveer 3/4 deei- metei' breed, met afgeronde hoeken, ovaalvormig of ook wel peervormig. Dit plankje wordt met

snijswerk versierd, waarbij de spiraal het meest gevolgde mo.tief vomit.

Om werplansen verder te kunnen wrpen dan met de hand mogelijk is, wordt in vele landen, bij alledie volken, con afzonderlijk werktuig gebruikt, bekend onder den naam spedwerper. In Australie on op vele eilanden van Melanesie is het algemeen; in het Oosten van Nieuw-Guinea komt het nog vrij veel voor, in het Oosten van het Nedcrlandsche gedeelte meer sporadisch ; terwijl het verder Westclijk in den archipel on- bekend is. Zulk een speerwerper bestaat uit een stok met handvat, en aan de andere zijde een kleine, uitstekende haak, welke past in een holte onder in de schacht van de lans; of uit een smal plank jo met handvat, en aan het andere einde een verdikking met holt, tot ligplaats voor het uiteinde van de schacht. Naar gelang van den vorm, onderscheidt men de speerwerpers in mannelijke en vrouwelijke. Het instrument vormt als het ware een verlengstuk van den arm ; het geeft aan het weggeslingerde wapen een grootere aanvangssndheid. Een ander middel om hetzelfde effect te verkrijgen is de speer- slinger, doch dit werktuig is uiterst weinig be-, kend; in Melanesie komt het voor op *Nieuw-Caledonie. Er zoudc hier geen melding van zijn gemaakt, ware het niet, dat in het Rauten-strauch-Joest Museum te Keulcn een pijlslinger met pijl, d. i. een soort kleine speer, voor de vogeljacht aanwezig is, herkomstig van Bali; waaruit kan blijken dat ook in Ned.-Indie dit werktuig uic volslagcn onbekend is* geweest.

Van Nicuw-Guinea moeten nog vermeld worsen de langc vischspcrn, met een ronden, langcn stok als schacht, waarop een stel punten is be- vestigd, meestal vier in aant, gesneden uit hout, en zooclanig met rotan bindwe'k aan cl- kandri bevestigd, dat ze naar voren van elkan- der wijken, als uitgespreide vingers van een hand. Doze speeren zijn dus duidelijk onderscheiden van

in het Wl.-stclijk deel gcbnikelijke harpocnen met een of twee gcweccliaakte ijze'len punten.

Bovcji is reeds gezegd, dat eenvoudige houten]>icken alh wrvcgen worden gebruikt. Ook kent mcj in hel Westen w<-l lansen met overgcschoven bainbocpmit, bijv. op Celebes, of met aangc-bondcjc punt, als bij do Dajaks: doch buiten

w-Guinoa cn ook wel bin non (lit ciland, o.a. hier en danr aan de Noordkust, worden do lanspuitcn in den regel gemaakt van metaal.

j.inzin van(l<- verbinding tusschen schacht (U) intalcjc jnnit zijn twee methoden te onder- Hciidci). Al costal is <lc]>unt voorzin van een doom, w(Jkc in de schacht wordt gelaten. Daar ter plaats(: niof ; t tegen opspijlvan de schacht worden gewaakt. DiC geschiedt sonis door onvlechting met rotanband, voora)in<licndeschacht van rotan is. Zoo bijv. in het Zuidoosten van Celebes ; de omvlechting is daar wel voortgezet tot over <le halve lengte van de schacht. Bij andc- ro lansen legt men een ijzeren band spiraalge- wijzc 011] het bovencind van de schacht, als bijv. Jij Jansen ^por olifantcnjacht in Noor<-l-Su- inaira, en bij verschillende soorten lansen in het Oosten van den archipel. Het meest gewono middel, om de bovenzijde van de schacht te versterken, bestaat in heb ajnbrengen van een metalen bus, een breed beslag, liclwelk ook ge- legenheid biedt tot versicring met kraagwork, <iscleeren, enz. De tweede wijze, waarop men

punt on schacht verbindt, wordt verkregen door de punt aan het schachteinde te laten overgaan in een huls van hetzelfde metaal, waarin dan de schacht wordt vastgezet. Deze bevestiging is veel minder algemeen, hoewel niet beperkt tot een bepaald gebied of een bepaalden volksstam. Veel zeldzamer zijn de lansen, met ijzeren schacht met do punt uit een staaf gesmeed; de metalen schacht krijgt over een groot deel van de lengte een houten mantel, opgesloten tusschen een paar ijzeren kragen, of ringen. Aldus kent men ze bij de Tomori en op de beide Oostelijke schiereilan- den van Celebes.

De lanspunten worden "bewerkt in velerlei vormen. So ms gebruikt men er het lemnet van een dolk voor, in Atjeh bijv. van een reuntjong; andere punten hebben bochten als het lemmer van een zoogen. gcslangde kris; weer andere hebben den bajonetvorm, in doorsnede vierkant met duidelijk ingebogen lijnen tusschen de hoek- punten; doch alle deze zijn eenigszins uitzon- dering. De meest voorkomende vorm is die van een langgerekt blad, soms met een duidelijken rug ter weerszijden over het midden, of anders aan beide zijden plat. Het breedste gedeelte ligt bij den cenen vorm aan de steelzijde, bij anderen in het midden, zoodat het scherp ter weerszijden eerst concaaf, daarna convex is. Naast den blad- vorm komt ook de lancetvorm voor. Vooral op de Oostelijk gelegen kleine eilandengroepen en op enkele eilanden bewesten Sumatra worden de punten voorzien van insnijdingen, aan een of aan beide zijden, zoodat groote, scherpe haken in het metaal worden gevormd. Versiering van den vorm geschiedt bijv. door aan de steelzijde een verbreding te niaken, met oogcn, gekartelde randen, krullen, e. d. ; voorts door het dooreen- smeden van hard en zachb metaal als hij kriszen, ten onrecht nicest damasceeren genoemf. Vcelal behoort bij de lanspunt ook een scheidc, bestaende uit twee bladen, welke weer door rotan of metalen bandwerk aan elkander zijn bevestigd. Bij sommige afwijkende vormen der punten, zooals ze bijv. van Madoera bokend zijn, be- staande uit een gevorkten tak van ijzer, do eene vork iets korter dan de andere, en beide eindigcnel in een korte, breede bladvormige punt, is het gebruik van een scheidc van zelve uitgesloten.

Het metalen beslag of de bus om het bovenste gedeelte van de schacht wordt vcelal vervaardigd van messing, soms van zilver of van soeaso ; ver- sicring met goud komt ook voor, en bij enkele staatsielansen is do gcheule buAnet goud over- trokken. Do grootc of breed te van zulk een band is natuurlijk zeer verschillend ; soms is doze wel 2 d.M., meestal echter minder. Door verdeding in verschiUende vakken, door middel van grooven of uitsbaande ringen, het versieren der vakken met isolcerwerk, hot afwerken bo- ven en onder met kraages in allerlei vorm, kan dit onderdeel ge 唔 diencn tot vorfraaiing van het gcheule wapen^plij de lansen van Makassaren en Bcgineezen wijrd tusschen dezo bus on do punt dikwijls een zilveren munstuck geplaatst, niet zeklen een gulden, dat natuurlijk eerst door- boord inoet worden om de doom van do punt door te laten.

Pc scJachten worden het meest gemaakt uit een hardo houtsoort, rond of kantig, in het laatste gov al met een regel matigen veelhoek als doorsnede. Gewoonlijk zijn ze ovoi* de gchele

lengte even dik, soms loopt het ondreinde (de schoen) iets dunner toe. Spits toelopen van een korte schoen vangt bij sommige exemplaren aan na een verbreding of verdikking van het hout, zoodat de bovenzijde van de ~~schoen een duidelijken rand~~ verthoont. Ook worden ijzeren, in een punt toeloopende schoenen onder aan de schacht bevestigd. Ringen en groeven in het hout uitgesneden worden wel ter versiering aangebracht : bij enkele exemplaren is de geheele schacht aldus geringd of gegroefd. Versiering met haar komt voor aan het beneden gedeelte van korte spiesen bij sommige Dajaksche stam- men; en voorts bij volken van Celebes, zoowel bij Makasaren en Boeginezen als bij de To- radja's. Op Celebes gebruikt men da ar voor lang bokkenhaar, dat met een einde vastgewerkt wordt in een koord, zoodat een langc band van als franje afhangelende haren wordt verkregen. Door het koord langs een schroeflijn omi het onderste gedeelte van de schacht te wikkelen en te bevestigen, wordt dit gedeelte i- nondom met de haren omgeven. Aldus opgesierde lanscn zijn een soort staatswapen voor vorsten en hoofden. De lengte van de schachten varieert in hoofd- zaak tusschen ongeveer 1.50 M. voor de kortere soorten en 1.80 a 2.50 M. voor langere. Evenwel, in sommige streken zijn de lanscn aannickelij langer : op Soemba bijv. worden vechtlanscn gebruikt van wel 5 i 6 M. lengte en op Bali kent men dergelijke lange staatslanscn, waarvan de schacht dan wel is opgesierd met een menigte breede ringen in bladgoud, terwijl de bus aan de bovenzijde dan ook van geciselcerd goud is.

Een eenigszins bijzonder type-geven de lanscn voor de hertenjacht van Zuid-Celebes, *boelo tado*, te zien. De punt is smal en niet lang, eenigszins rietbladvormig, het beslag goed bewerkt in edel metaal, de schacht van licht of donkergekleurde bamboe, met het dikke einde aan de puntzijde, omstreeks 2.50 M. lang, dun toeloopeud en aan het ondercinde voorzien van een holte, waarin het lassokoord kan worden gelegd. Om splijten te voorkomen is dit ondercinde dikwijls voorzien van een breeden band, vervaardigd van nauw- keurig aansluitend? omwindingeii van gareu. Op ongeveer twee derde van de lengte, gerekend van de zijde van de punt, is tegen de schacht een opstaand hoornen plaatje aangebonden, voorzien van een oog en een opengewerkte groef, zoodanig dat het lassokoord door deze groef kan worden heen gedrukt tot het door het oog loopt; de groef is iets nauwer, het oog een weinig wijder dan de dikte van het koord. De bevestiging is nauwkeurig aangegeven in den bekenden atlas van Dr. Matthes.

Te dezer plaatse kunnen ook nog genoend worden, de van Java welbekende die ven rangers, *tjanggah*, bestaande uit een vork van hout, bij uitzbndering van ijzer, o m won den met doornige takken, resp. voorzien van tanden, waaraan een lange steel of schacht, welk wapen goed te ge- bruiken is, om zich iemand van het lijf te Louden, of iemand, die wil vluchten, tot stilstaan te nopen.

Opgave van nog eenige inlandsche. namen: At>j&h: *loembak* (Jans), *loembak boengong djeumpa* (n?et korte punt), *toembak on boeloh* (junt in het midden breed), *loembak thee saffe* (punt driehoec- kig), *kapok* (werpsspies); Gajo: *koendjoer, seligi, aroek-aroek* ; Bataklanden : *hoedjoer, limbing* ;

Minangkabau: *tombak, galah, saligi, tombak da- oen aocr, t.bapiarit* (geweerhaakt) ; Zuid-Sumatra: *koedjoer, koedjor, k. pandakan, k. balau ^ntak* ; Nias : /s 力. ; Mdntawci: *soat, sosoat* ; Maleisch: *loembak, limbing, koedjoer of koendjoer* (met bree- do punt), *sHligi* (houten lans zondr metalen punt), *s'roendjang* (id.), *tpjan* (staatslans) of *djogan, roejang* (geweerhaakt), *serampang* (met 3 pun- ten); Java: *loembak, lembing, se.lit'i, tolok, gedong andong, loembak blandaran, t. lelUmpak, t. Ion ton, t.segrek* (met zaagpunt) *navggo,Jo,sarotomo(pronk- lans)*, (id.), *paeroeng* (id.); Madoera, *saeng, Umbhing, tombhak* ; Borneo: *loendjoe, loembak, t. biring* (met langc smalle punt), *bakir oena, bodang sewong, tamboeloh, djampaboehan* (werp- lans), *boetang bel, bidji baoh* (naar den vorm v. d. punt), *do Jia katingan* (werpans); Makas: *poke barangang* (met bokkenhaar), *poelo tado of bakong la do* (strikans), *Ijidaroe, painoeloe, pake amgka, pake landjangan, kandjai, pake sangkoeng, takkang, p. paroeng* (punt geslangd), *saraba* (ge- heel v. bamboe), *poessoe-poessoe* (gcheel v. pinanghout) ; Boeg.: *bassi bar any'a, bassi adje ta'do* of *b. wakko tado* (strikans), *pampelo, to- djarroe, bassi pakka, b. somresang, b. kalitkago, b. koempa, b. sangkoeng, b. takkang, b. paroeng, kandjai*; Toradja : *tawala* (schacht gestoken in huls), *pontjakoe* (korte steeklans), *sorongt* (punt met doom in de schacht), *tanggerahi* (punt en schacht een ijzer), *inongkai* (gcheel v. bamboe); N. Celebes: *djoewalele* (staatsie, Gorontalo), *saga'i, sago-sago, kalawit, tinedoenga n* : Halma-hera : *nihoe*; Boeroe : *dapan, nah er* ; Bali: *toembak, djemparing*. (met ijzern schacht); Noord Nicuw-Guinea : *frei, nd, oebre, oebrerc, brere, man- haini, jedri, soes* (vischspeer), *sendom, sendorn chdrivi* (id.), *Zuid-Nicuw-Guinea: koeroema, ruan/kok* (vischspeer).

II. a. (zie bij I.

II. b. SLINGERS. Hoewel de steenslingcr: over een groot deel van den archipel wel bekend is, schijnt dit werktuig toch weinig te zijn gebruikt. of reeds sedert lang in onbruik te zijn geraakt. Slechts zeer enkcl mededcelingen niakn jnei- ding van het gebruik er van in den krijg, als bij v. in. den oorlog op Java van 1825— J 830, in <!(.) Padri-oorlog op Sumatra, bij de exj)(litie van 1833 in het Zuiden van Nias. In midden Sumatra warden (Zouden ?) van touw gevlochten slingers, bestaande uit een ± 5 c.M. breed on 30 c.AL lang middenstuk met aan de beide cinden een band of koord, ook gebezigd om gedierte uit de rijstvelclden te jagen, niet wegens groot< j trefkans, maar wegens den slag, die bij den worj) wordt gchoord. Het Rijks Ethnographischc Museum te Leiden bezit een exemplaar van Zuid-Nias, bestaande uit een stuk karbouwenloer, langwer- pig vierkant van vormi, met afgeronde hoeken, voorzien van e.en koord aan eenc zyde, zoodat niet kan blijken hoe het werktuig in oct worden gehanteerd. JJet glijkt zooveel op de van Nias bekende strijdgordels (zie dee IV van den Cata-log, pag. 52, noot 1), dat de vraag rijst of het door den schenker als slinger aangeduidc voor- werj), wel inderdaad een steenslinger is. Js het dit werkelijk, dan zoude de jnogeJijkheid niet uitgesloten zijn, dat de bedoelde gordels voor den strijd worden niedegenonic, om ze zoo noodig als slinger te kunnen benutten, wellicht, door het einde van den lederen gordelplaat, dat geen koord draagt, er ook mede te voorzien, in het verre

Oosten van den archipel schijnt de steenslinger of niet of slechts sporadisch gebezigd te zijn geworden; doch nog nicher Oostwaarts wcl, zoo by v. op Nieuw Caldonie, bij de Baining op Gazelle schiereiland, op Nieuw Mecklenburg, Mariancn, Carolincn, alwaar ineesst spitsovalc stencn speciaal voor het slingeren wrcrcn (worden ?) gebruikt, welke op Nieuw Pommcrcn uit den zoo- gcn. rozeneschelp worden geslepen.

Opgavc van enkele inlandsehe namen: Java : *bandring, bandil* ; Minangkabau: *oeinban tali*; Maleisch: *ali-ali*.

II. c. (zie bij I. d.).

II. d. BLA4.5ROEREN. Deze wapens, waarvan de grootste exemplaren een lengte hebben van ongeveer 2.50 M., hooren thuis in het Westelijk gedeelte van den archipel; in allerlei streken van Sumatra, op Java, Bali, Borneo en Celebes worden zij gevonden, inzonderheid als jachtwapen voor klein wild, vooral kleine vogels; doch bij vele Dajaksche en bij enkele Toradjastammen dient het blaasroer ook nog als strijdwapen en voor de jacht op grooter wild. Het roer is van hout, en dan gewoonlijk voorzien van een metalen lanspunt, of van bamboe; het kaliber niet grooter dan ongeveer 10 a 12 m.M. Als projectiel worden pijltes gebezigd, vervaardigd van bamboe. Ladnerf of arenpennen, ter dikte van een flinke breinaakl, 20 a. 30 c.M. lang, en aan de achterzijde voorzien van een kegeltje of propje van hout van zeer licht soortelijk gewicht, van houtmerg, van boomwol, etc., dat in den loop sluut en verder zorgt, dat het pijltje in zijn baan niet kantelt. Zulk een projectiel heeft veel te weinig in ass a en snelheid om een mensch of een niet al te klein <licr ernstig te kunnen verwonden; wil het daar- tffien het door den schutter beoogde effect te- weeg) brengen. dan moet dus de punt voorzien zijn van snel werkend vergif. In den regel zijn dan ook de pijlen vergiftigd, en wel met uit plant- aardige bestanddeelen bererd gif, dat versen n)ot worden aahgewond, omdat het vrij spoedig zijn kracht verliest.

Houten blaasroeren worden gevonden op Borneo, Bali en bij de orang benoea of orang goc- j)of ; ng in den Riouw Archipel, die ze, naar wordt beweent, van de Jjajaks hebben verkregen. De meeste Dajaksche stammen van middcl-Borneo verstaan (1<? kimst om zulk een wap(2n te vervaar-

Zij plaatsen licit te bewerken stuk hout, dat aunn rkelijk (likker is flan het afgewerkte roer. li<)rizonl.-aal, en stooten en boron met een ijzereji sta : if, van minstens 2 M, lengte, welck aan het eenc lx-itdvorinig is bijgeslpen, gel(d<l(: lijk aan ecu kanaal er (loorheen. Bij on- v<T) oosd arbeiden is deze eerste, riwc doorboring in een (lag gerend te jnaken. De loop moot nu nog op het verlangde kaliber gebracht en gel)olijst wordf-n, waartoe hij cersb wordt bc- werkt met een scJinrapijzer, een lange <l ubbeige vou wen staaf voorzien van do noodige in- kervingen, tot er geen splinters nicher te voor- schijn koinen ; vervolgens met de scherpe randen van stukken bamboe en eindelijk met om een stok^gebonden Wadt-ren, welke als schuurpapier <licnst> kunnen doen. Met deze zeer eenvoudige liilpiniddclcn vvect men door het hardste hout een kanaal te niaken, schijnbaar haasb even zuiver ills een met de ineesst volmaakte machines uitgeboordc gcwecrloop. Reeds voor diti kanaal gehecl afgewerkt is. begint men met ook do

buitenzijde te bearbeiten; de afwerking daarvan geschiedt ook door polijsten met de evenbedoelde bladeren. Ter versiering worden soms schild- padden ringen om het roer geschovcn, waartoe een gedecte iets <anner wordt bijgesneelen, zoodat na het aanbrengen van deze ringen de loop wecler overal van gelijke dikte is. Eindelijk wordt aan de voorzijde een lanspunt aangebracht-, waarvan de angel of doom gewoonlijk met rotan vlechtwerk op het wapen wordt bevestigd. Dia- metaal tegenover deze punt houdt hetzelfde vlechtwerk een metalen staafje vast, waarvan een uitstekend cindje spiraalvormig is opgerold, of ook wel een houten stift met knopje aid us krijgt het wapen een soort vizierkorrel. Naar het schijnt client deze korrel vooral om aan te geven, hoe het roer bij het gebruik moet worden vastge houden. De lange roeren toch zijn niet volkomen recht, maar hebben een kleine bulging of trekking ; bij het schieten moct het wapen zoodanig worden vastgehouden, dat deze kromming door het eigen gewicht van den stok en het gewicht van de me- talcn punt zooveel mogelijk wordt geneutrali- seerd. Houdt men het wapen in beide handen ongeveer horizontaal, zoodat men door den loop kan zien, dan blijkt de ziel zuiver recht, als de vizierkorrel boven is; draait men het roer nu 180° om zijn lengte-as, zoodat de korrel onder komt, dan blijkt het k ano al niet meet recht te zijn, doch ge- bogen, sommige exemplaren zelfs zoo, dat men er niet meer do<yheen kan zien. In verband hier- mede verdient net de aandacht, dat de lanspunt eenvoudig tegen den stok aangebonden is, en de angel of doom van die punt geen ingesneden lig- plats in het hout heeft; mogelijk is dit zoo, om die punt, en dus ook de korrel te kunnen ver- plaatsen. De vorm van de punt is bij de verschil- lende Dajaksche stammen ngal uiteenloopcnd, en het schijnt datbij elcknstaam bepaaldevorm de voorkur geniet. De roeren zelf hebben geen vas- te kenteekenen, met behulp waarvan te bepalen is, van welken stani zij afkomstig zijn. Behoudens de bckleding met schildpadden ringen komt afzonderlijke bewerking van het mondstuk by deze Dajaksche wapens zelden voor. Elders zijn de blaaspijpen meestal voorzien van een afzon- derlijk mondstuk, of wel zooda's bij die op Bali in gebruik, van een cikelvormigen stop aan weers- kanten. Op laatstgenoemd eiland is dit wapen volstrekt niet algemcen ; in Boeldleng komt of kwain het nog het incesst voor bij aanzienlijken, de eenigszins bajonetvormige lanspunt is clan niet zilveren, soms met goudei. banden aan het roer bevestigd.

Veel gemakklijker dan van hout is een blaas- pijp te vervaardigen van bamboe; dit inatciaal is of als het ware voor aangewezen. Bij de Barcc- sprekende Toradja*s bezigt men twee a drie sbuk- ken van de banibusa longinodis, van zooveel mogelijk gelijke doorsnede, tussehu twee Scliot- ten weggesneden. Deze stukken yordcn tegen elkunder aansluitend en nauwkeurig in elkaars vrelengde bevestigd in een dikker stuk van de- zelfde bamboesoorb, van ongeveer 2 M. lengte, waarvan men de tusschenschotten heeft door- gestooten. Bij de To Lage wordt het eene einde voorzien van een houten mondstuk, het andere van een houten klosje; bij de stammen Zuidwest en West van de Tominihocht is in Saesoec, Parigf, Ampibabo, wordt heb mondstuk vervaar- digd van buffelhoorn, terwyl het andere einde

versierd wordt met twee vleugeltjes van ebben-hout, die met rotanvlechtwerk worden vastgezet. Laatstbedoeld volken bezigen het wapen ook in den strijd; overigens is het blaasroer op Celebes enkel jachtwapen. en (lit is het ook, waar het nog gebruikt wordt, op Java en Sumatra; zoo bijv. by de Minangkabauers, die het bamboe-roer voorzien van een hoorn of metalen mond-stuk; bij de Mandailingers in wier gebied vooral de L'eboue's er gebruik van maken; in sommige streken van Benkoelen, alwaar een lango bamboe-geleding als blaaspijp wordt gebezigd.

De pijltjes zijn voornamelijk te onderscheiden naar het materiaal, waarvan zij worden vervaardigd, naar de punt en naar het schiedopje. Bij de Dajaks maakt men ze van hout of van palm-bladsteel, terwijl soms schacht en punt uit eene stuk zijn; de punt is dan scherp toegeslepen als een naald of flauw lancetvormig. Afzonderlijke punten worden gemaakt van bamboe, lancetvormig; van ijzer of van messing, bladvormig met de basis tot weerhaken bijgewerkt; of, zooals wel voorkomt bij stam men aan de kust, van haaiantand of van roggesteel. Bij deze samengestelde pijlen wordt de schacht dikwijls rood geverfd, bij de enkelvoudige zelden. De dopjes worden veelal gesneden van kajeo gaboes (zie aldaar), sponsachtig, zeer licht hout van een in moerassen groeiende plant, waartoe het te werken stukje, op een houten priem wordt gestoken. tot het tegen een grondvlak stuit, dat juist het kaliber van den loop aangeeft: het uithollen geschiedt met een houten boor. Tot het bereiden van pijlgif gebruiken de Dajaks voornamelijk sap van slingerplanten, ipoeh, of van een boom, siren. Dit laatste vooral wordt nog met onderscheidene ingrediënten vermengd, o. a. met het witte, zich in de lucht spoedig verdikkende melksap van jonge bamboe, met het sap van keladi of van een ander aardvrucht-, van toeba-wortel, met tabakswater, etc. Met een mesje of pinnetje wordt het gif op de pijlpunten gestreken. In verschen toestand is het zeer snel werkend. Zie overijrens het artikel PIJLVER-GIFTEN.

De Toradja's maken de pijltjes van bladscheepenn van den aren. Bij de To Lage wordt de punt eenvoudig aangescherpt, de achterzijde voorzien van een propje, gesneden uit een alang-alangplant, waar omheen wat zwam wordt gewikkeld. De punt wordt bestreken met vergif, bereid uit sap van den bast van den impoboom fiantaris toxicaria, vermengd met sap van een bepaald soort knolvrucht (limpoedja). Onder het met gif aangestreeken gedeelte, ongeveer 2 c.M. van de punt, heeft het pijltje een rond-gaand groefje, opdat de punt ha het treffen ge-makkelijk zal afbreken en in de won de blij ven steken. Zuidwest en West van de Tomini-bocht gebruikt men ook pijlen uit een stuk, doch even zeer met aangebonden, afzonderlijke punt, welke gesneden is uit bamboe en een of twee weerhaken heeft: bij twee weerhaken zijn deze al of niet op gelijke hoogte geplaatst, zoodat men ook lier vier soorten pijltjes kan onderscheiden. Het ondercinde dezer pijlen is voorzien van een stukje vlier, dat juist in den loop past, op een houten leestje wordt gesneden en met een plakmiddel aan de schacht wordt bevestigd.

Op Java snijdt men de pijlen uit bamboe; soms wordt aan de punt een weerhaakje uit-

gespaard, terwijl ook ijzcrpunten met weerhaken worden gebruikt; het ondercinde wordt spiraalvormig omwield met kapok. De orang benoea van den Riouw-Archipel maken pijlen van lidi (bladcrf), sonis voorzien van een lancet-vormige punt van bamboe of van messing; het dopje is van licht hout, van denzelfden vorm, welke bij de Dajaks algemeen is. De Minang-kabauers maken de pijltjes weer van do harde ardpennen; het ondercinde draagt een dopje van merg, omwikkeld met boomwol. In de Bataklanden vervaardigt men ze van bamboe, sonis met weerhaken aan de punt; het ondercinde wordt omwikkeld met fijne, op tonder gelijkende vezels. In Zuid-Sumatra dragen de pijltjes een punt van rind-bladnerf of van een bepaalde rietsoort, en aan het andere cinde een cylinderGje van zeer licht hout.

De boven beschreven projectielen met toebehooren worden opgeborgen en inedegevoerd in pijlkokers, welke — het behoefst haast geen vermelding — van bamboe worden gemaakt. De Dajaks gebruiken eene geleding, aan weerszijden of aan een zijde gesloten door een tusschenschot. Is aan weerskanten een roos, dan wordt een stuk afgesneden en verwerkt tot een overschuivend deksel, door aan de binnenzijde van het deksel en aan de buitenzijde van den bovenrand van den kokker iets van den wand weg te snijden. Is het deksel niet van bamboe, dan is het van klap-perdop, vrij hoog oplopend, conisch van vorm, bij uitzonclring van hout. De kokker wordt gedragen, aan een gordelhaak; deze haak is van hout, sonis heel primitief en bestaande uit een onder den vereischten hoek gegroeide, gevorkte tak, meestal echter gesneden uit een zwaard-stuk hout tot een vork met twee evenwijdig loopende langc tanden en het bovenstuk alsdan wel niet zeer bijzonder een precieus snijwerk versiert. Een der tanden van de vork wordt lan den kokker geplaatst en daartegen bevestigd omwinding met lange rotanreepen. of door rin.tz' H van rotanvlechtwerk. De wijze waarop haak en kokker zijn verbonden is een der kenmerkruilc teekening, naar welke de Dajaksche pijlkoker zich laten grepeeren; het is mogelijk dat bepaalde vormen van het bindwerk eigen zijn aan bepaalde stammen, doch zekerheid is daarom trent nog niet verkregen. In deze kokers worden de pijlen, naar den graad van afwerking, liij((: 'ji - gevoegd in zakjes van eek)»oornvel of van andere dierenhuid. Bij de Pocrnans en Bockats hangt aan den kokker veelal nog een kalebasschaal met houten stop, ter berging van sluitdopjes.

De To Lage verbinden aan den kokker een niandje voor do zwam tot sluitdopjes; de pijlen, welke reeds vergiftigd zijn, staan in den kokker met do punten naar beneden, de andere met (de punten naar boven. De stammen bewesten en bezuid westen de bocht van Tornini bezigen een dubbelen kokker, 66n voor de geJicel afgewerkte koker, do andere, die kleiner is, voor stukjes vlier, njaathoutje, lantengon en verdere ingrediënten; deze beide kokers zijn niet rotan aan elkaar verbonden. Bij de orang benoea van den Riouw archipel zijn pijlkokers in gebruik, die veel doen denken aan de Dajaksche; maar ook van een geheel ander type; in de laatstbedoelde wordt we een plankje of dwarsschotje aangebracht njet gaatjes, waarin de pijlen worden gestoken. Aldus vindt men ze ook in andaling.

Bij de Suinabraansche komt een koord in do plants van den gordelhaak.

Aan hot slot van dit overzicht, client nog melding gemaakt te worden van de vorstclijke blaas-roeren, die op Borneo voorkomen, bezitting van sominige stanihoofden. Zij onderscheiden zich voornamelijk door sierlijker en kostbaarder af-werking. De punt, veelal gedamascceerd en beschermd door een scjicde, wat ook wel het geval is bij de inecr gewone roeren, is dan wel bevestigd met metalen banden, met kraagwerk versierd, en het roer veelal op verschillende plaatsen om-wonden, hetzij met metaaldraad, hetzij met vlechtwerk van fijne rotanreepjes. Ook onder de pijlkoekers der Dajaks komen exemplaren voor, waaraan de sierkunstenaars hem beste krachten hebben besteed; zoowel de bamboekoker, de sluitdop als de gordelhaak leenen zich tot versiering door snijwerk; dergelijke stukken schijnen echter niet in het bijzonder te behoreen tot de bij vorstelijke blaasroeren passende uitrusting.

Opgeve van cenige inlandsche namen: b l a a s roer, *soempitan*, *sepoel*, *sipet*, *poet*, *peat* (Borneo); *sopoe* (Baree); *soempit* (Soend.); *toeloepan* (Jav.); *to lop* (Mad.); *toeloep* (Bitli); *balasan*, *soempilan* (Alinang.); *soempitan* (MaL); *soempit* (Zuid Sum.); *hina* (Loeboe); *oeltop* (Bat.); *leleb* (Karo); p i j l c n. *tepoes* (schacht en punt uit een stuk), *tambararai*, *tangiri* (met bamboe-punt), *ladjau* (met koperen of ijzeren punt), *clamek* (Borneo); *mata ntjopoe* (Baree); *poengloe* (Bali); *djoeitf* (Minang.); *damak* (Zuid-Suin.); *dama ok* (Loeboe); *gendoke* (Toba); *ngakat* (Karo); p i j l k o k e r, *lembilah*, *lelep*, *telanga* (Borneo); *Loki*, *bakoea* (Baree); *badah* (Zuid-Suin.); *abal-abal* (Karo).

Jl. e. BO en PULEN. De boog is het oudste wapen, dab in zich zelf de kracht besluit, waar-niede een projectiel kan worden weggeschoten. Bij slinger en-blaasroer wordt de menschelijke kracht wel vergroot door het gebezigde werktuig of zoo nuttig inogelijk aangewend, maar het waijen zelf geeft geen voortdrijvende kracht aan het projectiel, zooals de boog. Het ontstaan er van is niet te verklaren met behulp van oude- re primitiever wapens. Anzietzien pijlen een soort werpsperu zijn, en de boog di ent om doze kleine speren verder te werpen dan met de hand moge- lijk is, komt men aanxtonds tot eeu vergelijking met den sjok- rwerper of werpstok, die ook ge- bruikt wordt om de speer grootere snclheid te geven dan <le liand vermag, maar laatstgenoemd werktuig is slechts con vrlengslnk van den arm, zooals het blaasroer een vflengstuk van de lippen is, en heeft in zich zelf geen kracht. Zoo schijnt het dan, dat de boog geen voorloopers heeft gehad. j n loofdzaak kan men twee soorten bogen onderscheiden, afgezien nog van boogge- schut, namljk de enkelvoudige en de samen- gestelde. De eerste bestaat uit eeu Htuk, de laat- ste is uib conigo stukken opgebouwd, en dien- tgevolge meestal zwaarder, krachtiger. Enkel- voudige bogen hlijven dikwijls gespannen ook als ze niet worden gebrikt; de samengestelde worden na gebruik stwids ontspannen. Het spannen van een zwaren samengestelden boog is zoen werk voor ongeoeffenden; het was nog niet zoo heel jang geleden con der moeiljkste opgaven bij het officicrsexanien in China. Reeds de omstan- <l igheid, dat zulk een boog zoo moeiljk is to spannen, doet onclerstellen, dab de boog, welko

door Siddharta werd gespannen met 6en vinger van de linkerhand, tor gelcgenheid van den wed- sryd in het boogschieten, de boog van zijn grootvader Sinhahanoc, als heiligdom in den tern pci bewaard, en door niemand te spanncijz zelfs niet te tillen, geen enkelvoudige boog vwfvs.

In ver ba nd hiermede verdient he. de at*

hebben van een zoogen? reflexboog, welke vorm meer eigen is aan samengestelde dan aan enkelvoudige bogen. Op de Balischc prenten van Brata-Joeda episodcn zijn samengestelde bogen geteckend. Een bijzonderheid van de pijlen op bedoelde paneelen en prenten worde tevens hier vermeld: ze zijn gevederd. De bogen, welke thans nog op Java voor spel en sport gebruikt worden, zijn echter geen samengestelde, al komen er exemplaren onder voor, welke uit twee stukken bestaan, die in het midden door een dik cilindervormig stuk hout worden verbonden, dat tevens tot greep dient. De bijbehorende pijlen zijn gevederd en aan de onderzijde van een inkeping voorzien. Op een enkele eilandengroep van Melanesie (zie beneden) behoreen ook gevederde pijlen bij reflexbogen, doch overigens vindt men overal in den archipel, waar de boog nog in gebruik is, enkelvoudige bogen geheel uit een stuk, met ongevederde en niet ingekepte pijlen. Deze nierkwaardige verschillen wijzen op onderscheidene lierkomst. Er zijn ten aanzien van pijl en boog vele plaatseJijke bijzonderheden. waargenomen, welke althans in het kort hier vermelding verdienen. Dit wapen toch is in het over- groote Westelijk deel of verdwenen, of nog slechts in gebruik voor sport of spel; alleen op de Men- taweiilanen is het jacht- en strijdwapen ge- bleven tot nu toe. Van Borneo valt niet met zekerheid te zeggen of de boog er in gebruik is geweest; op de Philippijnen vindt men te alleen nog bij de Negro's, en als ceremonieel-stuk, te gebruiken bij huweljks-ceremonien bij de Igo- roten. Wat Sumatra betreft, in de Bataklanden kent men een soort kogelbogen, die oofmeer Noordeijk in Atjdh. zijn aangetroffen: men schiet er balletjes klcni mode, oni vogels van de rjstvelden te verjagen. Overigens kent men in den are hi pel de kogelbogh niet. Van Lombok zijn houten bogen bekend, welke uifinden zijn bijgesneden tot een uim of meer vstylecdeen slangcnkop; de pees wordt met yzeren haakjes bevestigd in ijzren oogcn, welke wijzc van bevestiging geheel afwijkt van de gewone; de pijlen, zijn aan den voet ingekeept, de Toradja's kent men nu den boog nog slechts in de literatuur. Dit wijst wellicht op een vroeger gebruik, maar tegenwoordig zal men onder hen tevergeefs dit wapen zoeken, zelfs als speelgoed komt het er niet voor. Zoo sporadisch nu als do boog in het Westen is, even algemeen is hij als jacht- en oorlogswapen in Melanesie, vooral op Nieuw-Guinea, en waarschijnlijk onder invloed van daar, ook op vele eilanden West en Zuidwest er van, in het bijzonder op do cilanden, die zich tusschen Ceram en Timor en de Bandazec groepecren. Toch heeft ook Nicuw-Guinea zijn booglooze gedcelten: in Centraal- en Massin- district en de in Noordwestelijke richting aansluitcKlo kustgebieden tot Huongolf toe, woorts in het kustgebied bij Finschhaven en bij Potsdamhaven, is de boog niet in gebruik. Men kent er

5*7

wel de manchet voor den linkerarm, welke de pols beschermt tegen de terugslaan de pees, zoodat het waarschijnlijk is, dat de boog in die gedeelten wel bekend is geweest. In den geheelen Bisniarck-archipel zijn bogen zeldzaam, in Polynesia kent men ze alleen op Tonga, in Australia bleven ze onbekend. De Melanesische bogen zijn enkelvoudig, doch er is zeer veel verschil in vorm en afwerking. Op de Nieuwe Hebriden zijn het zogen. reflexbogen, met aan de buitenzijde twee convexe gedeelten, waartusschen een - con- caaf middelste gedeelte, welken vorm de boog verkrijgt door te spannen in tegengestelden zin van de bulging, welke de boog in ongespannen toestand heeft. Deze bijzonderheid wordt nog opvallender door de omstandigheid, dat alleen op de Nieuwe Hebriden de pijlen gevederd zijn (zie bo ven); overigens toch zijn de Melanesische pijlen alle ongevederd. De hier vermelde bijzonderheden ter wille waarvan ook een klein gebied buiten Nederlandsch-Indie in het overzigt werd betrokken, wachten nog op een aannemelijke verklaring. Niet minder raad- selachtig is het, dat aan de Papocagolf, in de omstreken van de Bamoe, de pees wordt bevestigd op een wijze, die in vele streken van Afrika karakteristiek is, doch in Melanesie overigens niet voorkomt. West en Zuid van Nieuw- Guinea strekt het booggebied zich uit over Ceram, Kei-, Aroe- en Tenimbareilanden tot op Timor en ook nog op Flores. Ambon en de Oeliasers kennen de boog (66f- sport; op Hal- raahera is het gebruik beperkt tot een gedeelte (T val iet Noordelijk schiereiland. Bijna overal in dit gebied worden de bogen gemaakt van hout, doch in het Westelijk gedeelte ook van bamboe. Die van Nieuw-Guinea zijn meestal van donkerbruin palm ho ut-, in het midden breed, naar de einden toegespitst, doch Zelden symmetrisch. De doorsnede over het midden is meestal eenigszins ellipsvormig, aan de buitenzijde afgeplat, aan de binnenzijde soms met een rug; de exemplaren van de Noordkust zijn breeder dan die van de Zuidkust. Aan de Noordkust gebruikt men hier en da ar ook bamboe.- De pees bestaat uit door- gescheurde rotan; aan weerskanten is een lus, welke te ver over het hout zoude glijden, indien dit niet werd verhinderd door een krans, welke in het hout is uitgespaard, of door een ring van fijne rotanreepen gevlochten of gewonden, welke vast om het hout is gedreven, dan wel — wat meer sporadisch voorkomt — door een ring van hout. Versiering* bestaat uit enkele ondiepe, ringvormige groeven, dicht onder de plants, waar de peeslus wordt gestuit; ook worden wel enkele schelpen of een bosje gras aan het bo ven- einde vastgebonden, en op de punt wordt soms een kasuarisnagel gestoken; mee! by uitzonde- ring slechts wordt een uitvoerige versiering in snijwerk over de geheele lengte aangebracht. Nog al afwijkend is het model van de bogen van Tenimbar. Het eene einde loopt uit in een afge- knotten kegel of pyramide, met het dikste gedeelte naar buiten; het tegenover liggende klei- nere vlak rust op een verbreding, welke in de richting naar het midden weder geleidelijk is bijgesneden. Om die kegelvormige stop gaat een der lussen van de pees, welke hier niet van rotan, naar van gedraaide boombastreepen is gemaakt. De andere zijde van den boog heeft een groef voor de pees en verder een karakteristieke af

werking; de bogen van Jamdca zijn dadclijk van andere te ontf rken. Soinnige exempla- ren zijn geheel omwonden met donkergekleurd gare, andere hebben ringen van gare-oinwin- dingen, op korte afstanden van elkaar.

De pijlen van Nieuw-Guinea zijn van een sterk soort rict. Daar ze aan het achtreind niet voor- zien worden van veeren, moet de voorzijde worden verzaard om te zorgen dat de jijl in zijn vlucht met de punt naar voren blijft gaan. Voor die verzwaaring wordt bijna altijd hout gebruikt; een min of meer puntige stok wordt in het riot gestoken; om splijting te voorkomen wordt de bovenkant van de rieten schacht ^oorzien van een ringetjo van rotan of omwonden met een reppje boombast, dat met plaksel wordt bevestigd en soms nog overstreken met schelpkalk. Het houten voorstuk is dan verder bewerkt tot pijlpunt of het draagt nog een afzonderlijke punt van bamboe, van been, roggstekel, kasu- arisnagel, bij hooge uitzondering van mtaal. Bij so in mige pijlen is een breede bamboepunL dadelijk met een angel of doom in de schacht bevestigd, of aan de schacht gebonden. Jie rieten schachten zijn dikwijls versierd met ringen en lijnen, welk worden ingeband; de punten worden op zeer vele, verschillende wijzen afgewerkt. Houten punten worden naaldring toegespitst en voorzien van kleine ringen, of van een schroef- lijn, door ze over een sellerpen rand te rollen, of wel van kleine knobbelctjes, die in het hout wor den uitgespaard; maar meestal zoodanig uit het hout gesneden, dat eenige of vele wcerhaken blijven staan. Deze wcerhaken zijn soms niet meer dan splinters, soms bijgesneden a) n age Is of klauwen. Zij bevinden zich slechts a) n zijde, zoodat de tegenover liggende zijde glad is, of ze staan in groepen diametraal tegcnov; r elkaar. ook we] zoodanig, dat het vlak, waarui de voorste zijn gelegen, loodrecht staat op hM vlak, dat door de nicer achterwaarts eplaa><!) groep gaat. Ook bamboepunten worden (>]) velcrici wijze zoodanig bewerkt, dat zij grootr wcerhaken dragen. Vooral de pijlen van <!< Noordkust geven bijzonder snij werk te zien: in het Oost-?lijk gedeelte worden de punten en wit gekleurd. Afzonderlijke vormchliu^ v< i- dienen pijl en boog van de PdsClifiin en in Jiuiice biurt wonende bergslainnen. De bogen zijn van lichtbruin hout, met een <loorsnedo over het midden, die ongevcer den vorm heeft yah e<*> halvcn circl.))et zijn jyddcllijn gekccrd naar <lc- pees. De pijlen dragen jaal<lvorinig toegesneden houten punten, versierd met eigenaardig loopcn- de groeven, en zijn aan de junt over een lcngt(s van eenige centimeters lungs een schroeflijn om- wonden met gespleten orchidcesengel, de op Celebes voor vlcchtwrck zoo vcc] gebruikte alcmi. Ze toonen daardoor een opvallend ovcrcenkomst met de pijlen van de Salomonen, die ook zulk. . □ o in win di ng dragen aan de punt, maar zijn door het verschil in snijwerk daarvan loch wcer <Jui<le- Jijk onderschiden. Jachtpijlen voor het schieten van vogels, waarvan de huid niet mag worden beschadigd, dragen een stompe punt van bamboe of van hout; andere vogelijjlen hebben wel jnw r dan een punt, en zoo ook de vischpijlen. De pn>- ten komen bij de schacht samen en wijken naar voren geleidelijk van elkander af. Naar de bden- omschreven kcttekenen is het mogelijk de Nieuw- Guinea-pijlen eenigszins systematisch in te dee-

len ; doch men komt bot con groot aantal groepen en dan blijven er toch nog exemplaren over die in geen der groepen passan. Bovendien zoude bij (lc groepen zijn te letten op de lengte, welke varieert van ± 1 tot ± 2 M.; de lange exemplaren zouden meer voor een werpspica houden dan voor een pijl. De pijlen van de Tchambar-, Aroe- en enkele andere eilandengroepen bestaan gewoonlijk uit rieten schachten met ijzeren punten. Deze zijn bij ad - dan wel lancetvormig om met een angel in de schacht bevestigd. Pijl- punten van bamboe of van been worden op de bovengenoemde eilanden bewesten of Zuidwest van Nieuw-Guinea ook gebezigd.

De bogen der Mentawai-eilanden zijn in hoofdzaak gelijk van vorm als de boven beschrevene; het bovineinde is plat bijgewekt, zoodat een Jig plants voor de pccslus wordt gevondt; Jiet andere einde vertoont een schuin liggende gleuf tusschen twee in het hout uitgespaarde verdikkingen, en eindigt in een stoupe punt, die bij sommige exemplaren nog weer verlengd is tot een fijnere punt. De pees is van met hars ingesmered in elkaar geciraade boombastreep vervaardigd. De pijlen daarentegen wijken nog al af van die, welke in het Oosten worden gebruikt. Ze bestaan uit een schacht van den stengel cncr geeachtige slingerplant, of ook, volgens andere mededeeling, van nipa-bladsteel, welke aan het bovineinde onwikkeld is met een reepje boomschors, dat met (j)lantengon wordt vast-gekleefd. In de schacht steekt een h on ten punt, waarvan het on-derste gedeelte spoelvormig, het bovenste kegel- vormig is bigesneden, zoodanig dat het grond- vlak van het kegelvormig gedeelte uitsteekt buifien het bovenvlak van het spoelvormige deel, dat fijn toeloopt, zoodat het bovenste gedeelte van (♣) punt genaakklijk afbreekt. I)ib voorste stuk is voorzien van eenige ring- of spiraalvormige ingekrast- groeven en bedekt met gif, waarvan heb sap van antiaris toxicaria het voor- nauinste be-standtheel vormt. J)c pijlen zijn klein, 70 a 90 e.31.: zij worden geborgen in een pijl- koker van een lange bamboegeleding, met een tusshenstidol als bodcu "n en overschuiwend < l < l s (-, die aan een sn < > er wordt gedragen.

Opgave van c < nig (: Inlaixische namcn: Serang L : ioc > . ivrijfoi Hoet, pijl: or.so* r, boog : Watoebela, iroe/iot, pijl (cn boog!) : KE. ta (: i > uir, pijl (cn l > oog ?) : A roe, poiror. : a jool, pijl; Locang-Sennata, r < i boog: rapih. | > j 1; Leti, roope, | r)og : roopisi : pijl: K inar. r (i (i)ne, l) oog; r a tune lii'n, pijl : Miniika, amocri. boog: kima, pees; tiari, pijl ; Octanata, a i)ocrc, ficoere, boog; kama, ki.nia, pees: liare, tihareh, | > j 1 : Merauke, boog; toj > , pees; arieffi, d (id Icapn-n, tref / > , pijl: Noordkust, ieuw- (: uinea, penibi, tja, fra, ntt njainj, par a, a nut re, maria, dokir, b < og: pisi)Te brasere. .toea in brari, pitboe, wator- iratoc. waleri/ri, merorik. nemni sf.mai, sichart, nucchederi, (h > e (j)rii)lida m, a)ctaivi, ch' nauwi, letauci, p)fo, pohoP, poroe, simisHre, pijl; Minitit-wei, ran-ran, boog : sulokat, boekboek, laboeng, pijlkoker; loyoei, pijl.

11. / . vruRWAPENEN. Vcrrcweg de meeste vuui'wujnen, welke in den Indischen Archipel zijn aangetroffen, werden aklaar ingevoerd; en die welke r thans nog in gebruik zijn, zullen wel a He ingevoerd zijn ge worden. Reeds van ouisher heeft men getracht door allerlei be pal ingen den invoer te beperken en omlicr controlo te stellen.

Dat mcng wapen aan de controle is ontsnapt, kan wel daaruit blijken, dat sommige Inlandscho vorsten vroeger een geheel arsenaal met vuur-wapens bezaten. Vooral de Balischo vorsten hadden goed gevulede wapenmagazijnen. Voor

Loimbokexpectlic van 1894 word het aantal vuur-wapenen, waarover de vorst van Jlataram kon beschikken, ruwweg geschat op oinsfcrecks 25000, waaronder vrij veel achterladers en waarbij een. groobe voorraad aunitie. De thans geldende regelen voor invoer, verkoop en bezit van vuur-wapenen, anders dan ten behoeve van 's Lands dienst, zijn te vinden in Ind. Stb. 1908 no. 491, gewijzigd in 191G (Ind. Stb. no. 478), terwijl voor Java en Madoera nog weer een andere ordonnan- tie, Ind. Stb. 1908 no.492, gewijzigd en aangevuld in 1913 (Ind. Stb. no. 649), 1914 (Ind. Stb. no. 526) en 1915 (Ind. Stb. no. 331), de noodige bijzondere voorschriften geeft. De vroegere besluiten, publicatien en resoluties, de ordonnan- tie betreffende deze aangelegcnheid van 1855 (Ind. Stb. no. 48), 1864 (Ind. Stb.no.125), 1866 (Ind. Stb. no.95), 1873 (Ind. Stb.nos.71,75,98,109,168), 1874 (Ind. Stb.no. 266) 1876 (Ind. Stb.no.302) en 1879 (Ind. Stb.no.217), zoomede het besluit van 9 Juni 1887 no. 21 (Ind. Stb. no. 110), zijn door de nieuwe bepalingen van 1908 alle komen te vervallen. Het behoeft geen be- toog, dat hi er geen beschrijving kan worden gege- vcn van de onderscheidene soorten vuurwapenen, inzonderheid geweren, busken en pistolen, welke zijn ingevoerd geworden: doch alleen van die, welke zich om een of andere reden een zckrc verniaardheid hebben verworven. Wel zij er de aandacht op gevestigd, dat allerlei soorfen, welke overgangen kunnen denionstreeren van zeer onderwetsche handvuurwapenen tot de moderne, nog by Inlandsche jagers in gebruik zijn. Kanon- nen zijn veel minder ingevoerd geworden dan ge- weren ; doch zogoenaemde aonderbussen, die als heb ware een overgangsvormen tusschen kanon en gewer, vrij veel. Laatsbedoelde vuurwapens zijn gebruikt geworden in verschillende oorlogen. De Atjehers bijv. beschikten over enkele ijzeren voorlaadkanonnen, welke niet alleen gebruikt werden aan den wal, doch waarmede ook kleine oorlogsvaartuigen werden bewapend. Zeescheep- jes van de Westkust van Borneo hebben wel een bewapening gevoerd van twee lila's, vervaardigd van bamboe, welke mogelijk echter nicer dienden ter opsicring dan tot wapen. Dondcr- bussen zijn ook vooral in Atjdh veel gebruikt; de looj)van zulk een wapen hcoft aan do monding een treclitervormig verbreeding, waarvan de grootste kalibriaalt varieert, ongeveer van 5 tot 8 centimeter. Vlece exemplaren dragen het merk TOWER, en zijn versierd met figuron van gecombineerde swastika's, welke versiering wel niet in de fa brick zal zgn aangebracht. De loop is bevestigd aan con liouten Jade met kolf ; in do hide is gelegenheid tot opberging van den laad- stok en is ook het slot aangebracht, meestal een ijzeren vuursteenslot. In het Maleisch heeten deze wapens p'inoeras ; Atjdhers noemen zo penmoera'ili of keuinoera'tji, welk woord soms voorafgegnan wordt door beude = Mai. bedil. Kanonnen zijn het meest bekend onclcr den naam mfriam (Mai.) of een daarop gelijkend woord, als bijv. meureujam (Atj.), mar Um (Jav.). Slechts enkele volken van den archipel hebben do, aannaak van goweren zelf tor hand gdnomen. De Jlinangkabauers slaagden er in, voorlaad-

geweren met lontsloten te vervaardigen. on ook de Baliërs hebben geweren gemaakt, a an welke uiterlijk bijzondere zorg werd besteedt. De Minangkabausche, bekend als *badie sitenggah*, Mai. *bfdil sitinggar* of *islingar* (Port, espingarda), kwamen van Si Boekam. De lange loop, aan de buitenzijde wel achthoekig, met groot kaliber van ± 20 c.M., werd gemaakt van ijzer, de andere metalen deelen nicest van messing, de lade van zwart gekleurd of van bruin hout. De kolf was zeer kort, en ongeschikt om tegen den schouder geplaatst te worden. Het slot werd gevat tusschen twee slotplaten, welke door middel van bamboepinnen rechts en links op de lade waren bevestigd. Het bestond in hoofdzaak uit een slagveer, een haan met insnijding om er de lont in te plaatsen, en een trekker met trekkerveer. De slagveer en de spullen, om welke de bewegelijke deelen draaiden, waren soms van bamboe. De trekker werd omgeven door een bucgelkrop, terwijl de loop aan de lade was bevestigd door middel van eenige messingen banden. Deze inerkwaardige geweren, welke een lengte hadden van 1.65 M. a 1.85 M., zijn reeds sedert lang niet meer in gebruik, maar worden nog wel bewaard. De eigen genaakte geweren der Baliërs waren ook van groote lengte: doch op Bali maakte men ook buksen, *terkoel*, *terkoel*, vuurwapens dus met korteren loop. Buksloopen zijn ook naar Bali gekomen van Zuid-Oost Borneo, alwaar te Negara vuurwapens werden vervaardigd.

Het maken van munitie voor voorladers met gladden loop en vuursteen- of lontslot levert betrekkelijk weinig moeilijkheden op; toch werd (wordt ?) het gewone zwarte buskruit door de Inlandsche bevolking slechts op weinig plaatsen gefabriceerd; berichten daaro nitrent maken melding van eigen vervaardigd kruit o. a. in de BataHanden en in Benkoelen. Ronde kogels k. n den door de Inlandsche metaalwerkers gemakkelijk worden gegoten. Zu Ik een kogel werd wel voorzien van een klein stukje glas als „oog" en van een padikorrel tot „voedsel". Slagdopjes,

^voor ontsteking van de lading der percussie-ge-
 ^y/n'eren werden ingevoerd <^loderne geweren met
 y^ achterlaadrichting en w daarbij behorende
 munitie zijn door de Inlandsche bevolking niet
 vervaardigd. Deze inoderne vuurwapens Jiebben de ouderwetsche voorladers volstrekt niet

'overal verdrongen; in verschillende gedeelten van den archipel, vooral bij weinig beschaafde stammen, worden zij nog als een kostbaar bezit bewaard en soms ook wel gebruikt, even a Is de by behoorende artikelenalskruitmaatjesSjasschen, kruithoorns of kokers, kogelhouders en dergelijke. Kruitmaatjes zijn van bamboe, onder gesloten door een tusschenschotje, boven met een houten stop; het kokertje bevat juist de hoeveelheid kruit, benodigd voor 66n lading. Deze maatjes worden bewaard in leeren tassen, in den vorm van een patroontasch, waarin zij naast elkaar komen te staan, zoals bij v. bij vele volken van Sumatra; of in gordels, welke aan de buitenzijde de noodige vakjes dragen om de kruitmaatjes in te plaatsen, zoals ze op Bali zijn aangetroffen; dan we in gevulchten tassen of doosjes. Het kruit wordt, behalve in deze kleine kokertjes, bewaard in hoorns of in kokers, en ook in kalebasschalen. Niet zelden *deze vobwerpen* met zorg bewerkt; zoo bijv. de bamboe kruitkokers met houten stop van de

Dajaks; de van buffelhoorn vervaardigde kruit-hoorns, met houten bodem aan het dikke cindo en de opening aan de punt, van de Atjdhrs; do evenens van buffelhoorn gemaakte kruitkokers van de Minangkabauers, met houten stop aan de breede zijde, langs Welke de hoorn wordt gevuld, en een kleine opening aan de punt, om kruit op de pan te strooien, welke opening wordt af- gesloten door het uiteinde van een uitgesneden latje, hetwelk door een veer op zijn plaats wordt gehouden. Kruitstrootoers, om kruit op de pan to doen, worden bij de Bataks gemaakt in den vorm van een zittend beeldje, met een kleine doorboorde cylinder boven in het hoofd. Bataks bewaren hun kruit veel in omvlochten kalebasschalen, waarvan er bij de Karo's niet zelden twintig it dertig hangen aan een zolderbalk. Bij deze Bataks worden de ronde kogels bewaard in een hoorn, gesneeden in den vorm van een langen, I iets geopenden snavel van den neushoornvogel.

Door dezen met de hand iets verder te openen, kan men do kogels in- en uitbrengen. Hetzelfde systeem wordt toegepast bij de kogelhoorns der Minangkabauers: deze zijn vervaardigd uit buffelhoorn, soms geheel te jour bewerkt. Het dikke einde is afgesloten met een houten bodem, terwijl het dunne gedeelte uitloopt in twee veeren- de stukken. De verschillende voorwerpen, welke tot de uitrusting van den schutter behooren, als tasch en hoorn of koker, worden wel met rotan- band of met een koperen ketting (Karo) aan elkander bevestigd, zoodat zij te zainen kunnen worden medegenomcn en gedragen.

Van vuurwapenen bestaan verschillende imitaties. Onder deze kunnen worden genoend de kleine, meestal van messing gegoten kanonnen, vooral in het Westen, op Samatra, Riouw en andere eilanden gebruikt, om er bij feestelijke gelegenheden schoten met los kruit mede te lessen. Op sommige eilanden aan de Oostgrens van de Bandaze maakt men imitatie-geweren, geheel uit 66n stuk hout, stokken met een omgebogen kolfvormig gedeelte, en ter hoogte van de slot- plaat wel een groote uitstekende haak, die mo- gelijk een grendelknop van een modern gewccr moet voorstellen, welke voorwerpen gebruikt worden bij sonjmige ceremonien ter gelegcnheid van een huwelijck.

III. SCHILDEN. Verreweg de meeste suhilden, welke bij do onderscheidene volken van Ned.- Indie voorkomen, gaan terug op den pareerstok, welke de oermensch bij het bwegevcvchL in de eene hand hield, terwijl de andere hand het slag- wapen hanteerde. De eerste, groote verbctring, waardoor de pareerstok tot een schild werd, bestond in het aanbrengen van een greecj of liand- vat, zoodanig, dat ook de hand werd bescherni-^l, terwijl de hantecring gelieel dezelfde kon blijven. Dergelijke pareerschildcn, met ingefatcn verti- caal handvat, aan do voorzijde nog heel snial, een weinig gebogen, en naar de einden puntig bijgc- werkt, komen voor in Zuid-Oost-Australie. Een ^olgendo verbetering bestond in verbreding van het voorvlak; aan schilden van Melanesia k< soms nog te zien, dat verbreedingsstukken afzon- dclijk werden gemaakt, en daania aan het smalle schild bevestigd. Schilden nu van het hier besclire- ven type, langwerpige, in doorsnede dakvormig, dus met een duidelijkkn rug (noklijn van het dak) over het midden van de lengterichting en dezo rug min of meer convex, en de binnenzijde cen

verticale greep (langs-greep) mcstal met hetschild uit een stuk hout bewerkt, kan men aantreffen op tai van cilanden, van het Westen, te beginnen bij de reeks bewesten Sumatra, tot op Nicuw-Guinea in het Oosten. Scherp hiervan te onderscheiden zijn de schilden met dwarsgreep, enkele of dubbel, welke een Aziatischen vorm representeeren, doch welke niettemin voorkomen geheel in het Oosten van Engelsch Nicuw-Guinea, in het voormalige Deutsche gebied o. a. tusschen Hatzfeldhafen en Dallmannhafen, alwaar zelfs de dubbele dwarsgreep werd toegepast op het smal- en de parcerschild, en nog verder Oostelijk op sommige Melanesische eilanden. Tusschen deze beide hoofdschillen in staan de cirkelvormige schilden, welke voortdurend het naaste staan tot de ovale met dwarsgreep. Eindelijk wordt een geheel afzonderlijke plaats ingenomen door het Melanesische boogchild beter pijlschild, dat aan den schouder wordt gehangen, zoodat beide armen en handen vrij zijn voor het schieten, terwijl het tevens met de hand die den boog houdt, d. i. bijna altijd de linkerhand, kan worden verplaatst om een aankomende pijl op te vangen. De meeste verscheidenheid vindt men onder de schilden van Nicuw-Guinea, alwaar ongeveer alle vijfsoorten zijn vertegenwoordigd. De boogschilden van de Noordkust zijn zeer zware, platte planken, 1.10 a 1.25 M. hoog, bij ongeveer 60 c.M. breed, bijna rechthoekig, met veelal een knop of uitsteeksel in het midden van de kortc bovenzijde, de voorkant versierd met ingesneden en incest gekleurde ornamentering. Het schild heeft geen handvat, doch iets boven het midden zijn twee gaten, het rechte wat hooger dan het linker, waardoor een strop of lus van boombast is aangebragt. Door den linkerarm van onder naar boven door de lus te steken, kan het schild aan den linkerschouder worden gehangen; het hangt dan ter linkerzijde en beschermert het front, dat de boog-schilder; aan zijn linkerzijde is een rechte; in den rechterarm is een veehoek. L. wederzijds van boombast is aangebracht, welke kan dan onghinderd de boog vasthouden en spannen, en towns met den linker voorarm of pols het schild draaien. De aankomende pijl moeten niet loodrecht, maar schieling worden getroffen; Joodrecht treffen komt de pijlpunt nog eene maal door het schild heen. Deze voorwerpen vindt men ijdellijk Oostelijk deel van het Nederlandsch gebied en verder Oostwaarts langs de Noordkust. Aan de Zuidzijde komt een eigenlijku boogchild in het Ned. gebied (niet voor; velen (Oostwaarts) niet men het in een anderen vorm, n.b. boven werd beschreven, zijt een insnijding, waardoor de linkerarm meer vrij is in zijn bewegingen, en minder beschermd. Ook de Aroe-eilanden kent men gevochten boog-schilden, ook bijna rechthoekig van vorm, met een klep in de bovenste helft, waar de linkerarm doorgestoken wordt, om het schild aan den schouder te hangen; hierbij blijft de linkerarm geheel onbeschermt. In het Ned. gedeelte van Nicuw-Guinea is idkust zijn groote parcerschilden, uit een vlakke plank, met in het hout uitgespaard, uitstekend handvat in de lengte-richting, algenieen. De voorzijde is versierd met snijwerk, gekleurd met scheljkalk en roodand, waarvan de ornamentering de plants van herkomst vrij zeker laat cetermineeren. De vorm is meestal min of meer als do doorsned van een

peer, doch die van de Alienika zijn wat meer rechthoekig, met afgeronde hoeken. De hoogte der schilden bedraagt 1.20 a 1.30 M., de grootste breedte 40 of 50 c.M. Deze schilden schijnen weinig als afweerwapen te worden gebruikt, maar voornamelijk dienst te doen bij dansen. De van deze Zuidkust bekende lange, smalle „dunnenschilden“, vlakke planken met snijwerk, zonder handvat, zijn niet als schild bedoeld, maar als grooten van zoenen, zielen- of menschenplanken, waarin iemands persoonlijkheid is belichaamd. In Centraal-Australie bezit ieder mensch zulk een plankje (of steen); de groote modellen, een soort ceremonieelplanken, zijn ook van Nicuw-Guinea bekend. Groote, ronde, houten schilden komen op Nicuw-Guinea voor in het voormalig Deutsche gedeelte, in de omgeving van Astrolabebaai. Onder de afwijkende schildvormen van dit eiland kunnen voorts nog genoemd worden, hartvormige boog-schilden (Etema-District, Britsch); platte houten schilden, aan weerszijden versnijd als de doorsnede van een zandlooper, doch asymmetrisch (Central-District, Britsch); langwerpige vierkante, met dubbele dwarsgreep (Finschhafen-District); do boven reeds genoemde smalle parcerschilden met dubbele dwarsgreep; driehoekige houten schilden, geheel met vluchtwerk overdekt, met dwarsgreep, welke jong-Aziatische vorm ook sterk doet denken aan Europeesche schilden van voorheen (Noord-Oostelijk deel van Britsch N.-Guinea). Geheel in het Westen treffen men reeds de smalle parcerschilden aan, welke thuishooren op Maliahera, Bocroe, en andere Molukische eilanden, en welke van daar vennoedelijk op West-N.-Guinea zijn geïmporteerd. Deze zijn doorned daktvormig; de rug over het ruggende is duidelijk convex; boven en ondermeten de zijanten van het „dak“ nibt meer dan 8 a 10 c.M., doch het middelste deel is aanmerkelijk smaller. De lengte bedraagt zelden meer dan 65 a 70 c.M. Ter hoogte van het midden is aan de binnenzijde een overlangs handvat, dat met het schild uit een stuk hout is gesneden. De voorzijde is versierd met ingelegde stukken parelmoer, schelp, ook wel bij jonge exemplaren, van scherven van wit aardewerk; terwijl de rand is omboord met rotan. Deze vorm is verbreid over vele der kleinere, Oostelijke eilanden; doch daar-naast treft men op sommige groepen ook een geheel andere schilden aan, welke karakteristiek zijn voor slechts enkele plaatsen. Zoo bijv. de liele smalle, boven en onder puntig toeloopende parcerschilden van Watar, welke verbreed zijn, door aan de achterzijde een incingenaardigen vorm ingesneden stuk zwaar leer tegen het schild te bevestigen, met opening tot doorlating van de hand, welke de greep omklemt. Van het eiland Alor kent men weer de rechthoekige boog-schilden met lus, om ze aan den schouder te hangen. Een heel primitief instrument om pijlen af te weren, van Savoe, bezit het Rotterdamse museum; het bestaat uit een enkel palblad, waarvan de baren zijt gecrpt op aan het steelen gedoeltclijk tot bundeltjoes saamgebonden. Op Timor komen hier en daar langwerpige houten schilden voor, terwijl op Flores en Soemba ronde schilden van buffelleer worden gebezigd; op Flores echter ook langwerpige van hout, versierd met vieren en schelpen. Den voor Boeroo zoo gewonnen vorm vindt men terug in de schilden

van het Zuid-Oostelijksclueireiland van Celebes ; hier zijn ze groter, 1.20 M. lang, de zijvlakken aan de breedte einden \pm 15 c.M. doch veel minder versierd. Gewoonlijk loopen er eenige rotanbanden in de dwarsrichting over, mogelijk een lier- indering aan oude, van rotaw gevlochten schilden ; bovendien zijn in zwart kleur eenige ruwe figuren op het hout aangebracht. Noordelijker en in Ccn- traal Celebes, benevens op de Oostwaarts gelcgcn Banggaai-eilanden, heeft het smallc pareerschild een iets ander onn ; de hock, door de twee vlakken gemaakt, is kleiner. de breedte dier vlakken nee mt naar het midden niet al. maar blijft over de geheele lengte gelijk, of neemt zelfs naar het midden een weinig toe; de lengte bedraagt ongeveer 1 M., ieder zijvlak meet in de breedte 10 a 12 c.M. Deze schilden zijn wecr versierd, en dikwijls bezet met tal van kloinc banden van haarlokken. Toradja's uit de omgeving van Ran- tepao hebben buffelleeren schilden, met zeer merkwaardige versiering, aangebracht door z.g. schillen van het leer, en gekleurd in zwart, wit en roodbrun. Het overlansche houten handvat is eenvoudig bevestigd met eenige rotan banden, waarvoor gaten in het leer zijn gemaakt. Deze schilden hebben den vorm van een gelijk- beendig trapezium; langs de lijn, welke de middens der evenzijdige zijden verbindt, is het leer een weinig omgebogen. Van Zuid-Celebes kent men langwerpige houten schilden en kleine ronde van metaal, welke voorwerpen vermoedelijk thans nog slechts sporadisch zullen zijn te vinden. Dakvormige schilden, groot en breed, boven en onder uitlopende in een driehoek, zoodat het schildvlak zes zijden heeft, zijn voorts zeer bekend van de Dajaks. De afmetingen varieren voox de lengte ongeveer tusschen 1 en 1.30 81., voor de breedte van ieder der zijvlakken tusschen 15 en 30 c. M. De middenrug is buitenwerts iets convex, aan de binnenzijde concaaf. Het liandvat loopt in de lengerichting en is met het geheele schild uit 6en stuk hout bewerkt. Bij sommige exemplaren loopt aan de binnenzijde een ver- hoogte rug over de geheele lengte. So ms zijn deze schilden effen gekleurd en niet anders versierd dan met eenige rotanbandjes, welke als even- wijdige lijnen loopen over de breedterichting. De meeste exemplaren echter zijn beteekend in verschillende kleuren, vooral rood en zwart. De teekening stelt heel dikwijls een gestyleerd gezicht voor, met cirkels of spiralen als oogen, en een inond, waaruit naar onder en naar boven twee geweldige slagranden steken. Andere exemplaren zijn beteekend met een of andere figuur, welke zoodanig op de beide helften symmetrie is aangebracht, dat men volmaakt dezelfde teekening ziet, onverschillig welke sinuul kant van het schild naar boven is gekeerd. Op elke helft staat dan soms evn half gezicht als boven we rd omschreven, of wel een gedrochtelijk mensch of dier. Behalve deze versiering werden (woorden of thans verboden ?) vooral in Centraal *liorneo*, nog zware haarbossen op het schild aangebracht. OoJ< de binnenzijde wordt wel bctc/1<end met soortgelijke figuren a4'debuitenzijde, terwijl opeen verhoogden rug aan de binnenzijde vaughtscJijld ook versieringen worden aangebracht. Enkele exemplaren zijn niet beteekend, doch niet sijnjwerk versierd, in krullen, lof- en bl ad work ; dit zijn feest- schilden. De vorm is so ms bijna ovaal. Ronde schilden komen bij de Dajaks sporadisch voor.

Op Sumatra zijn de schilden, voor zooverre deze er nog zijn te vinden, nicest rond. In Zuid- en Midden-Sumatra komen ze of niet of nog slechts heel zeklen voor. In de Bataklanden zijn ook de meeste verdwenen. Oude schilden van daar waren van messing, buiten bol, binnen hot, de buitenzijde met puntige holle knoppen. Van de Karo's zijn thans nog te nocmen trapezium- vormige schilden van buffelleer ; terwijn van de Atjehers de ronde schilden, van over concen- trischc hoepsels gevlochten rotanreepen het inccst bekend zijn geworden. Deze zijn aan de voorzijde dikwijls versierd met messingen sterren, een in het midden, de andere in een kranseer onihcen ge- plaatst; aan de Westkust werden do schilden wel overtrokken met roggenvcl, hoewel zelcnen. Ook ronde schilden van messing, van karbouwleer en van hout met zulk leer overtrokken, zijn bij de Atjehers in gebruik geweest. De laatste- noemde werden vervaardigd in het Gajoland. Aan de achterzijde bevinden zich gewoonlijk twee beugels, welke tot een handvat zijn saam- gebonden ; tusschen de beugels Jigt een kussentje om beschadiging van de hand te voorkomen. De grootte dezer schilden wisselt van \pm 35 tot 50 c.M. diameter ; doch die uit het Gajoland waren groter, \pm 70 c.M. diameter.

Zeer karakteristiek zijn de schilden van Nias en van de Mentawai-eilanden. Op Noord-Nias gebruikt (gebruikte) men langwerpige houten schilden, van ongeveer 1,50 M. lang, bij 0.40 M. breed, een weinig gebogen om de inlcg-as. Aan de binnenzijde zijn evenwijdige rotanbanden ter versterking aangebracht, met doorgestoken rotan opgebonden, zoodat aan de buitenranden de steken een soort versiering veyinen. Deze schilden, welke min of meer zeldzaamheden zijn geworden, dragen aan de binnenzijde een dubbele dwarsgreep. Zij wijken dus wel stork af van (le irreer be van de Nias-schilden, met langsgreep, die over het grootste deel van het ciland worden gebezigd. Deze hebben den vorm Van een zece lang gerek Europeesch wapenschild, met v<-i- hoogden rug over het midden, die onder in lange punt, boven in een kortere en stompe uit- loopt. Ongeveer in het midden is deze rug ver- breed tot een soort korn, welke de openingen in het schild afdekt, wa ar door duim en vingers g-- stoken worden, om het handvat, clat tusschen de openingen blijft staan, to omvatton. Deze schilden zijn aan de buitenzijde voorzien van evenwijdige banden, Joodrecht op den middenrug en onder openingen in dozen rug (joorgestoken). De lengte bedraagt \pm 1.20 M., de grootste breedte \pm 35 c.M. Geheel anders weer zijn de lajge, smalle houten scliikken van de Mentawciers. Da lengte bedraagt ruin 6en Meter ; het bovenste deci heeft den vorm van een gelijkbeendig trapezium, de grootste evenwijdige zijde \pm 30 c.M., boven, de kleinste, \pm 15 c.M., onder ; het overige deel loopt naar beneden met gebogen lijnen, die eerst con vex, daaronder concaaf zijn, in een lange punt toe. Iets boven het midden zijn rechts en links uitsnijdingen, waardoor de hand de greep kan omvatten; buitenwerks wordt de hand beschermd door een hal ven kuipperdop, welke met rotanband op het schild is bevestigd. De gaten bij het handvat zijn, evenals bij schilden van Nias, eenigszins schuin geplaatst, zoodat het schild, als het in de hand wordt gelouoden, schuin voor het lichaam komt. De Mentaweische schild-

den worden versierd door teekeningen in bruine kleur op een geel grond. De oude, verdwenen schilden van Engano, waren van hout, in den vorm van een halven cylinder, zeer zwaar en hoog; het waren haast meer verplaatbare dekkingen dan schilden. Achter deze dekking naderde de men den vijand. Op Java zijn schilden, even- als in een groot deel van Sumatra, verdwenen; komen althans als afweerwapen niet meer voor. Oudtijds waren zij er wel bekend; op verschillende plekken van den Borobodoer zijn strijders uitgebeeld, toegerust met een schild. Deze schilden zijn rond, ellipsvormig, of langwerpige vierkant; de eerste soorten van buiten bol, do laatste gebogen. Slechts zeer enkele beeldengroepen geven gelegenheid zulk een schild aan de binnen- zijde te zien; daarbij blijkt dat de langwerpige vorinden de greep in de lengterichting hebben. Het schijnt, dat de oude schilden niet van metaal werden vervaardigd, maar van minder duurzaam materiaal; onder de bewaard gebleven Javaansche antiquiteiten vindt men ze niet. Van Bali zijn ronde houten schilden bekend; maar stellig zijn ze ook daar niet meer of niet talrijk voorhanden. Het zoo rijk voorziene Museum te Leiden bezit geen enkel schild van Java en slechts twee exemplaren van Bali.

Opgave van eenige inlandsche namen: Nicuw-Guinea, Noordkust, *lari, adai*; Zuidkust, *oebon*; Bocroe, *emloeli, salawako*; Seranglaot, *Goram, kata*; Lcti, *kiliu*; W6tar, *eralliti*; Makas., *lengoc badong* (rood), *lengoe luboe* (langwerpig); Boeg., *kaliyavo malchoe* (rond), *kaliyavo melanipe* (langwerpig); El< > *ros. kili, salbakoe*; Soemb., *teminj*; I'oradja, *lean la, kalea wa*; Noord-Celebes, *parisc* (Mai.); Dajak, *lalawang, kalabil, Iraivan, kalijau, kelbil*; Maleisch, *pirisai* (klein rond), *djebanj* (Ifer), *kelasak* (small pareerschild), *ladjocha n* (klein, koper), *da dap* (koper of leer); Zuid-Suin., *pi'ri-sai, taming*; Alinangk., *pari-sai*; Batak, / < *rise, / ntpavg-ampair*; Gajo, *prise*; Atjeh, ; Xias, *balu-se*; Mentawci, *koerabit*; J; iv., *la ming*; Madoem, *lamcijf*.

Van de oorspronkelijke woorden, welke werkelijk (niet in de hieschrijving van het Jieluan) worden

1) in den buiten beschouwing. Oin het hoofde (niet in de) (sliermen, worden bij onden de idene volken krijgsnuten, hoeden, helmen, of liocmen ze wil noemen, gebruikt, welke veelal vervaardigd zijn van rotan. In het Oosten vinden wij z; aim Nicuw-Guinea's Noordkust, go in aakt v an concentrisch op (dkaar geplaatste rotan hoepels, welke door inmiddd van reepen boomschors aan elkander zijn gecvlochten, doch zoo, dat cr nog op(-niiig) overblijven, waardoor de gebuiken van het, voer v lrp de noodige liaarokken naar buiten kom halci). Aldus wordt, ic hem aan den Jaardos bevestigd. Elders, met name op Celebes, bij de bevolking van de middelste eilanden en van het centrum, worden helmen gemaakt van vrij diep rotan vlechtwerk, in den vorm van een ronden bak. De Toradju's versieren zee aan de voorzijde met schijven uit schelpgeleiden en mot twee grootte, platte stukken hoorn, in den vorm van de lengtedoorsnede over een buffelhoorn. Dergelijke hiltan helmen, van aangevlochten hoepels, of in ander vlechtwerk, hetzij dicht- of tanzij in min of meer open ringwerk,

zijn ook bekend van de Dajaksche stammen. De buitenzijde wordt wel overtrokken met een stuk apenvacht, panterhuid of ander diervel; ook worden bij hen strijdmutsen van dierenhuid gemaakt, zonder onderwerk van rotan. Oorlogs- hoeden worden ook veel versierd met vceren, vooral van den nushoornvogel. In het Westen worden soortgelijke strijdmutsen gebruikt bij de bewoners van Nias; deze hebben ook metalen haken, van stukken plaatijzer, welke met ijzeren haakjes aarf elkander zijn bevestigd. Volgens sommige schrijvers zijn deze stukken ingevoerd, volgens andere opgaven zijn ze nagemaakt naar ingevoerde Japansche of Chinese modellen. De Gajo's kennen helmen van leer, in den vorm van een afgeknotten kegel, met aan weerszijden een omhoog stekende punt in den vorm van een hoorn. Sommig van de boven beschreven hoofdedeksel zijn voorzien van kinbnden; andere worden eefvoudig vast op het hoofd gedrukt.

Ter beschutting van het bovenlijf bezigt men in verschillende landstroken een soort kuras, van rotan of van buffelleer, soms van metalen ringen. De meeste dezer stukken laten hoofd, althans aanzicht, en schouders onbeschermd; zij reiken slechts tot onder de oksels. De van de Fidji-eilanden zoo bekende vorm van pantsers, met het hoog oplopende ruggestuk, dat nek en achterhoofd beschermt, is Westwaarts nog doorgedrongen tot op de Teninbarcilanden. Daar kent men soortgelijke harnassen van zwaar buffelleer, in den vorm van een soort kort buis, dat voor het lichaam kan worden gesloten; doch zonder mouwen, zonder halsstuk, maar met half-cirkelvormige insnijdingen voor de armen; de achterkant loopt hoog en breed op in den vorm van een gebogen gelijkbenig trapezium, de grootste evenwijdige zijde naar boven. Aan Nieuw-Guinea's Noordkust zijn dergelijke harnassen aangekomen, doch met minder hoog ruggestuk, van stijf rotan vlechtwerk, geheel rond gevlochten, zoodat men het stuk slechts kan aantrekken door het over het lijf te schuiven. Bij de Toradju's zijn de harnassen weer van buffelleer; zij reiken achter niet hooger dan voor, en zijn aan de voorzijde versierd met tal van schijven uit schelpgeleiden. Van Celebes, voornamelijk van het Oostelijk deel van midden Celebes, zijn een soort schubbejakken bekend, strijdbuizen van gevlochten touw, aan de buitenzijde geheel bedekt met kleine schijfjes van karbouwenleer. Deze jakken bedekken ook de schouders, en van de schouderstukken hangen lossc armkappen af; terwijl aan de onderzijde dergelijke beenkappen zijn aangebraeht. Bij het jak behoort een helm, welke or aan do ruggelmede is verbonden. Deze helm is of van leer, of van saamgebonden plankjos, en soms overdoekt met een stuk apenvel. Er mankert slechts een yzier aan om het gehele voorwerp den vorm te geven van som - mige oude Europeesche harnassen. Bij Makasaren en Bogincenzen zijn vroeger messingen jakken gebezigd, deels van ring-, deels van plaatwerk, wel tot de hals reikten, met schouderkappen, doch zonder mouwen. De Dajaks kennen oorlogskledjes van panterhuid, van bokkenhuid, borenvel, van touw, boomschors, etc. Sonigc van deze stukken hangen over den rug; andere worden gedragen als borstplaat, weer andere hebben den vorm van een kort buis, en er zijn er ook, welke het besto worden uangeduid

als strijdmantel. De vorm van deze voorwerpen is soms uiterst eenvoudig: een lange rechthoekige lap, met een gat in het midden, waar het hoofd, dordeen wordt gestoken. De voorzijde wordt soms versierd met ronde plaatjes uit schelp ge- slepen, evenals by de Toradja's. Vechtbuizen der Niassers worden gevlochten van planten- vezels, van touw, of vervaardigd van boom- schors; zy reiken tot den hals, zijn voorzien van armgaten, soms: van afzonderlijke schouderlap- pen, doch hebben geen mouwen. Ook ijzeren hamassen zijn van Nias bekend; daarbij behooren de bovengenoemde ijzeren helmen. Over het algemeen worden de typische strijdcostumies zeldzaam of zijn ze reeds verdwenen. Het meest komen ze in him ouden vorin. met de bijbehoorende talrijke sieraden van veeren, piumen, haarbossen, enz., nog voor op enkele eiland- groepen van het verre Zuid@osten van den Indischen Archipel.

Opgave van enkele inlandsche namen. Helmen en st@dmutsen: Gajo, *ketopoeng* (MaJ. *ketopong*), Nias, *lakoela le'ao*, *takoel-a lernaa* (*lemaa* = Mai. *idjoek*); Dajak, *saloetocp*, *tepan*, *elbong*, *labong*, *lawong*, *pahangang*; Toradja: *pangehi*, *bala laengi*; Flores, *roeta*; kurassen enz.: Nias, *baroe sinali*, *baroe lemaa*, (*baroe* = Mai. *badjoek*); Mai, ♦ *badjoek koelit*; Dajak, *sena jong*, *sraoeng hangkoeli*; Makas., *larnena*, *badjoek rante*; Boeg., *lamena*, *ivadjoek ranU*; Tenimbar, *tatandi*.

Literatuur. Dank zij de uitvoerige literatuur- opgaven, voorkomende in de verschillende deelen van den Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum, kan hier voor een belangrijk gedeelte van Ned.-Indie worden volstaan met naar die opgaven te verwijzen. Voor den gehe- *l e n a r c h i p e l*, of voor uiteenliggende gedeelten er van, raadplege men: Dr. J. J. de Hol-, lander, Handleiding bij de beoefening der Landen Volkenkunde van Nderlandscli Oost-Indje, 5e druk, om- en bijgewerkt door R. van Eck; (P. A. van der Lith, Nederlandsch Oost-Indic be- schi-even en afgebeeld voor het Nederlandsche volk; G. A. Wilken, Handleiding voor de verge- lijkende Volkenkunde van Ned.-Indie, naar diens dictaat uitgegeven door C. M. PleyLe; C. J. Tem- minck, Coup d'oeil general sur les possessions Neerlandaises dans l'Inde archipelogique; E. Francis, Herinneringen uit den Jevensloop van een Indisch Ambtenaar van 1815 tot 1851; L. Lacombe, Oost-Indische wapens, Woord en Beeld, 1900. V o o r J a v a e n M a d o e r a: Dr. H. H. Juynboll, Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum, Deel V. Javaansche oudheden; Deel IX, Java, Eerste gedeelte; Deel

XI, Java-, Tweede gedeelte. Voor Sumatra e n omliggende e i l a n d e n: H. W. Fischer, Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum, Deel IV, De eilanden om Sumatra; Deel VI, Atjdh, Gfajo- en Alaslanden; Deel VIIf, Bataklanden; Deel X, Midden Sumatra; Deel

XII, Zuid-Sumatra. Voor Borneo: Dr. H. H. Juynboll, Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum, Deel I, Borneo, Eerste gedeelte; Deel II, Borneo, Tweede gedeelte. Voor Celebes e n omliggende e i l a n d e n: Adrian en Alb. C. Kruijt, de Bare spreken-je"Tradja*s van Midden Celebes, Tweede deel, Land- en Volkenkunde; I. A. Bak- ker^, - Het leen vprstendoin Bomi, Tijdschr. Bat- yC': Gen. XV; Dr. J. Elbert, Die Sunda Expedition;

Dr. W. Foy, Schwertcr von der Celebes Sec; A. Grubaucn, Untcr Kopffagcrn in Central Celebes; Dr. B. F. Matthes, Makassaarsch woor- denboek om bijbehoorende Ethnogr. atlas; Boe- gineesch woordenboek en bijbehoorende Ethnogr. atlas; Mr. D. F. W. Pietermaat en L. J. de Vriesc, Mededeelingen betreffende de residentie Menado, Tijdschr. v. Ned.-Indie, jaarg. II; P. u. F. Sarasin, Reisen in Celebes; Joh. F. SneHeman, Een schubbejjak van Celebes, Aarde en haar volken, 1910; J. Tide man, Catalogus van voorwerpen van Makassaarschen oorsprong; F. Troffers, Het landschap Laiwoei in Z.O. Celebes en zijne bevolking, Tijdschr. Kon. Aardr. Gen. 1914; J. van der Wcijden, Bomi, Ind. Mil. Tijd- schr. 1905. Voor d e I I o l k e n: F. 8. A. de Clercq, Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate; A. Jacobsen, Reise in die Inschwclt des Banda-Meerces; C. M. Pleyte, Bijdragen tot de kennis der ethnographic van de Zuidweste- en de Zuidoostereilanden; Dr. J. G. F. Riedel, De sluk- en kroesharige rassen tusschen Celebes en Papua; Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, VerJiand. Bat. Gen. dl. XXXV III; F. J. P. Sachse, Het eiland Seran en zijn bewoners; Dr. O. Taueru, PataSiwa mid Patalima* Vom M o l u k k e n e i l a n d Seran und seinen Bewohnern. Voor N e d e r l a n d e n u w - G u i n e e: De Clercq en Schmelzt, Ethno- graphische beschrijving van de West- en Noord- kust van Ned. Nieuw-Guinea; Nova Guinea, Vol. III. G. A. J. van der Sande, Ethnography and Anthropology; Vol. VII. H. VV. Fischer, Ethnographica aus Siid- und Siidwest- Neu-Guinea; Ethnographic^ von den Pesechjn und aus Siidwest-Neu-Guinea, Nachtrag; met uitvoerige literatuuropgave. De Zuid- west Nieuw-Guinea- Expeditie 1904/1905 van heG Kon. Ned. Aardr. Genootschap. Voor Bali e n L o m b o k: Dr. II. II. Juynboll, Catalogue van's Rijks Ethnographisch Museum, Deel J, Bali en Lombok. Voor d e o v e r l a n d e n e n S o e n d a e i J a n d u n: F. S. A. de Clercq, Aupierse over het eiland Roti, Bijdragen Kon.

V. T. L. en W 1897; Dr. H. Leu Kate, r.s.l; ig eenr. reis in de Timorgrucp, Tijdschr. Kon. Aardr. Gen. 1894; S. Muller, Reizen en onder- zoekingen in den Indischen Archipel 1828 1836; S. Roos, Bijdrage tot de kennis van taul, land en volk van het eiland Soemba, Verhand. Bat. Gen. dl. XXXVI; P. G. Schnidhamer, De expeditie naar Zuid Flores, J. hd. Mil. Tijdschr. 1894; J. A. van Stavei'en, De Kokka's van Mid. den Fldjesi^T^plsn^ Bat. Gen. dl. LV.11; J. Zol- liiger, Verslag van een reis naar Jjnia en SOCBj- bawa, Verhand. Bat. Gen. cl.) XXJ Jk.

Voor enkele bepaalde wapensoorten: F. S. A. de Cleroq, Die gegenwürtige Verbrütung des Blaserohs und Bogens in Malayischen Archipel, Intern. Arch. f. Ethnogr. V; J. Grabner, Ku- turkreise und Kulturschichten in. Ozeanien, Zeitschr. f. Ethnologic, XXXVII; Dr. J. Groncn- nian, Der Kris der Javan er, Inf. Arch. f. Rth- nogr. XIX, XXI; Dr. G. A. J. Hazeu, Koedi en tjondrik, Tijdschr. Bat. Gen. dl. XLV11; Mr. J. G. Huyser, Het voorwaardigen van krissen, Ned. Indie oud en Nicuw, le en 2e jaarg.; C. M. Pleyte, Sumpitan and bow in Indonesia, Intern. Arch. IV; J. D: E. Schmelzt, Indonesi- sche Prunkwaffen, Intern. Arch. III, Ueber Kampilan, id. XI; L. Serurier, Versuch einer

Systematik der Neu Guinea Pfeile, Intern. Arch. ; Dr. C. Snouck Hurgronje. Koedjang en bfiQi, Tij(lschr. Gen. dl. XLV TI. "Storm van 'sGravzancfe, Het 預?預? wapens met pamor-versiering, Ned. Ind. Huis, Oud en Nieuw; S. W- Tromp, Mededeeling ontmrent mandau's, Intern. Arch. I ; Een Jav. Handschrift over pamor-motieven, Necl.-Indie, Oud en Nieuw, 1c jaarg. C. S.

WAPOGA. Belangrijke rivier, die uitmondt op de Oostkust dor Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea, ten Zuiden van den Riwoi of Olifantsberg; de hoofdstroomrichting^{8A} dezer rivier. is Oost-West. In den regentijd is de hoeveelheid water, die af- gevoerd wordt, abnormaal groot ; in dezen moes- son werden in den benedenloop diepten gepeild van 11 vadem, zonder grond te voelen.-Meer dan 100 K.M. stroomt de Wapoga door eene inoeras- sige laagvlakte, die bij bandjir grootendeels onder .water staat. Haar breedte is 300 tot 400 M. bij sterk kronkclenden loop. Op ongeveer 80 K.M. boven de monding is een splitsing in twee even breede (200 M.) armen ; de Zuidelijke is weinig belangrijk. Den Noordelijken arm volgende, worden 35 K.M. hooger op de uitloopers van het gebergte zichtbaar en spoedig daarna bereikt men de eerste heuvelruggen ; de oevers Kijn hi er met dicht bosc'h begroeid. De rivier heeft hier een breedte van 500 tot- GOO M.: later wordt zij weer smaller met stroomversnellingen, die slechts met grootc inoeite door pramven gepasseerd kunnen worden. Het stroomgebied wordt be- woond door schuw nomadenstammen: nabij de kust wonen de Taroenggareh's (zie PA- POEA'S, sub IV, ten achtste). Het was aan den inond van dezc rivier, dat op 7 September 1914 de Luit. t. z. J. Th. Stroeve werd vermoord door lieden van het landschap Waropen (zie aldaar), dab ten Zuiden elcr rivier ligt.

WARAK (JAV.). Zie NEUSHOORN.

WARANEN. Zie BLJAWAK, LEGUAAN en VAHANJ)A.E.

WARANGAN. Ondor dozen naain is op <lc pasars on hij de drogerijverkoopers op Java be- kend het natiiu'lijk roode arscenclsulphidc of realgar, dat van Cliina wordt aangevoerd en hij hut (lamaHccren van kriszen dient, ook als verf- stof en a ls ge-no(?sniil(-le) (warn ng = oogniiddel). Ook het nal uirlijk gele arscenclsulphuic of oprnciciit (auri pixicntium), dat van Siam en pogoc wordt aangevoerd en als depilatorium dient, heft in Jict Javaansh warangan of a tai batoc (atai koenintf — jz) ; c lloodchromaat). Onder waragan poeth wordt het arscenctrioxjde of rattekriid v(jrst.aan. Men treft dezc niterst, giftige stof vce) op d. pasars aan: zij wordt in do tecl)- nick gebruikt als consoi'veermiddel voor huden, voor het jjiolijsten van wapenen. enz.

WARfIGOE (SOKND.). Zie RIAPIS JAVA- NICA.

WARENAL. Rivier op Nieuw-Guinea. Zij uit op do ZuidoostkUkt van de Geelvinkbaai, ten Zuiden van de Wapoga. De mond ligt op 2° 53' 24 " Z.B. en 135° 5' 5" O.L. In den benedenloop stroomt zij door een uitgestrekt niocras, evenals de ten Zuiden daarvan stroo- nwnde Siriwo ; (lit gedeelte is zeer ongezond. Aan fczc rivier houdC zich een nomadenstam op, de "Paoenggareh (zie PAPOEA, sub IV, ten achtste).

WARENG (JAV., SO END.). Zie GMEIINA.

WARENKENNIS. I. Onder "Warenkennis" hebben wij te verstaan : de kennis van alle factoren, welke de intrinsiekc waarde van grondstof- fen, halffabrikalen en producten voor de men- schelijke samenleving bepalen.

Dio factoren zijn talrijk en deels met de om- standigheden wisselend. Zoo opgevat, onispanet clan ook de Warenkennis een buitengewoon groot gebied der natuur- en ook een deel van het terrein der niet-exacte-wetenschappen. I miners niet slechts vereischt zij mincralogische, botanische en zoologische stucfien, zij vraagt daarnaast chemische, physische, mechanische en vooral ook technologische kennis. Maar bovendien zullen be- paaklc geographische en economische problemen binnen haar gebied vallen, terwijl zelfs de menschlijke physiologic en psychologic gedeeltelijk worden omvat. y.

Behoeft het verxv;ondering, dat cleze „Waren- kennis" als studie- en lecrvak in discredit is ge- raakt ? Steeds nicer werd in de tweede helft der vorige eeuw gestreefd naar specialiseering, steeds uitgebreider werd ieder der genoemde onderdee- len der wetenschap. Wie had de bekwamheden, om dat alles te overzien, wie de lust tot decentra- liseeren, waar concentratie de weg bleek, om tot nieuwe wetenschappelijke vondsten te komen ?

Zooover is de betekenis van de warenkennis in de oogen der studeerende menschheid gedaald, dat men daaronder vaak uitsluitend verston- en ook nu is dat nog wel het geval — „de be- oordclling der handelswaren, naar ervaringsre- gels, op hun uitei'lyko kenmerken". Niemand, die gezien heeft, wat de ervaren handolinsan, dank zijno, door jarenlang nauwgezet waarnemcn, ver- worven kennis, in dit opzicht kan bereiken (men denke bijvoorbeeld aan de beoordeeling van de thec door thee-experts, de klasse-indeeling van ruwe katoen door katoen-makolaars), zal ont- kennen, dat dezc praktische beoordeelingswijze voor den handel een onschatbare betekenis heeft. Maar daarom kan zij nog geenszins met den naam van wetenschap worden bctiteld. De man uit de praktijk kan vaak de waarnemingen, waar- op hij zijn oordeel baseert, niet eens onder woor- den b'ingcn, doorgaans niet door cijfers uitdruk- ken. hij kan zijn kennis dan ook in den regel slechts gedeeltelijk en onvolkomen aan anderen overdr'afgen. Bovendien beperkt de kennis, die de expert van hand cis waren heeft, zich veelal tot zeer specialc hoedanigheden van de te beoordee- len grondstof en is hij onbekend met verdere bij- zonderlicden da ar van. De tijd is voorbij, waarin naar Tn die werel' geschreven, dat er minder note- niuskaat, maar nicer foelie moest worden aange- plant, maar hoe volc handelaren in coirgarcons (klappervczelgarens) hacklen tot voor enkele jaren een juisto voorstelling van de winningswijze van hun handelswaar ? Is het niet beschamend, dat van verschillende, belangrijke technische houtsporten do botanische herkomst niet vast- staat ?

Maar men mag toch glukkig van een herleving der studie van Varenkennis in zijn ruime en juiste betekenis spreken. Dank zij het naar vo- i-cn komen der wetenschappelijke materiaalkou- ting en dank zij het vCrshijncn van overzichts- werken, waarin do resultaten der sterk vertakto detail- wetenschappen zijn samengevat, in een vorin, die ook voor den niet- specialist bevattelijk en die toch voldoende exact is, word het in do

laatste jaren mogelijk, de hoofdfeiten, die voor een wetenschappelijke studio der handelswaren gekend moeten worden, uit te kiezen en bijeen te brengen."

Wei is waar gaat ook dat voor het gehele herrein der capaciteiten van een in an te boven. Verzamelwerken a Is Erdmann-Konig's Grundriss der allgemeinen Warenkunde, waarvan in 1915 de 12de tot 14de druk verscheen, blijken, ondanks hun groote verdiensten, bij nader doordringen in de details onvolmaakt- en vaak niet bp de hoogte van den tijd. Iemand, die een grondstof of product werkelijk wil „kennen", vindt daarin dan ook stellig onvolledige gegevens.

Het is nu een heuglijk verschijnsel, dat steeds nicer beknopte monografische boeken over bepaalde waren, of werken van grooten omvang over onderdeelen van de algeyeene warenken- nis, verschijnen, waarin deskundigen hun studien daarQver vereenigen. Hier mogen a Is voorbeelden venneld worden: de Serie werkjes, die als „Pitman's Common Commodities of Commerce" (over Tea, Coffee, Sugar, Cotton, Rubber, Silk, Tobacco, Wool, Linen, Timber etc.) zijn uitgegeven, alsmede de, voor ons nog belangrijker reeks, die onder den titel „Onze Koloniale Landbouw" on- der redactie van Dr. J. Dekker verscheen, en ook het, onder leiding van D. A. Zochout, door ver- schillende deskundigen geschreven, werk „De Plant in Nijverheid en Handel" (1914). Voorts moeten hier als omvangrijke werken genoemd worden: A. Tschirch: „Handbuch der Pharma- cognosc", (1909 — 1916), P. Hartwich: „Die menschlichen Genussmittel" (1911) en J. von Wiesner: „Die Rohstoffe des Pflanzenreichs" (de ,3de druk is aan het verschijnen).

Aangaande de studie der Koloniale Warenken- nis moet geconstateerd worden, dat Engeland ons aanvankelijk voor is geweest. Reeds sinds 1847 zijn in de „Museums of Economic Botany" te Kew door tai van botanici — in de eerste plaats door den stichter, den eersten „ Director of the Royal Gardens", Sir W. J. Hooker — ongeeven- aarde verzamelingen van tropische, plantaardige voortbrengselen samengebracht, die in catalogi werden beschreven en vaak aanleiding gaven tot wetenschappelijke publicaties, vooral (sinds 1887) in het Kew Bulletin. In de jaren 1889 — 1896 verscheen voorts de uitgebreide „ Dictionary of the economical Products of India" van G. Watt, die een uitstekend beeld gaf van de herkomst, winning, eigensebappen en econoinische beteke- nis der Engelsch-Indische voortbrengselen. In „The Commercial Products of India" (1908) is Uit werk, zij het ook in beknopter vorm, herzien en tot nieuweren tijd bijgewerkt. Het Imperial Institute -te London, dat in 1893 word geopend, heeft zich verder geheel aan de studie der voortbrengselen der Engelsche kolonien gewijd en een serie belangrijke werken in het liclit gezonden.

De studie der Nederlandsch-Indische koloniale producten is hier te lande eerst systematise! ter hand genomen door de stichting van het Kolo- niaal Museum (zie aldaar) te Hatirlem in 1864, at moet erkend worden, dat in ouderc, vers pre ide publicaties interessante gegevens zijn te vinden. De catalogi, verslagen en bulletins van dat Museum hebben onze kennis in Lal van opzichten aangevuld en vooral de belangstelling in de na- tuurlijke rijkdomnen onzer kolonien gaande gc- maakt. De bvername van het Museum door het

Koloniaal Instituut (zie aldaar) in 1913 beloof, vooral voor toekomstige jaren, waarin de Afdeeling Handels museum van dit Instituut hare krachten, die door de tijdsomstandigheden werden boperkt, zal kunnen ontplooiën, een belang- rijke stap voorwaarts te worden. De rijke verza- mclingen wachten slechts op selsystematig bewcr- king door deskundigen, om een bron te blijken van nieuwe, rijke kennis.

Hier moot ook gewag gemaakt worden van het Weekblad „De Indische Mercur", dat sedert zijn verschijnen, in 1877, talrijko artikelen over koloniale voortbrengselen ^ubliceerde.

In Ned-Oost-Indië is er tot ver in de 19de eeuw geen sprake geweest van een doelbewaste sGudic der Indische natuurproducten, die als liandels- waren van belang zijn. Ongetwijfeld zijn er wel in oudere, daar te lande verschenen, geschriften bouwsteenen voor zulk een studie te vinden. Rijk is bijvoorbeeld het werk van den beroemden G. E. Rumphius aan mededelingen over de praktische betekenis van gewassen en nog loont het vaak om zijn „Amboinsch Kruidboek" (geschreven 16G0 — 1701, uitgegeven 1741 — 1755) op te slaan, wanneer men bijzonderheden betreffende een botanische grondstof wenscht te weten. Men moet echter ^oeken in periodieken als het „Naturkundig Tijdschrift voor Ned-Indië" in „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunst en Wetenschappen", om tot de overtuiging te komen, dat eenige belangstelling in wetenschapplijk studie van Indische handelswaren in het land van voortbrenging in de 1 Ode eeuw, ook voor de jaren 1880 — 1890, nog wel bestond.

Geenszins wil hiermode gezegd zijn, dat er voor het laatste tiental jaren der J Ode eeuw op natuur- wetenschapplijk gebied geen werk is verriiut, dat voor de latere ontwikkeling der Warenkenis zeer loog moet worden angeslagn! De beschrij- ving van botanische en zldlogische prolucent verlang in de eerste plaats vaststelling der w tenschapplijke systematieke nomenclatmir van planten en dieren. Het werk, dat in 's Land- Plantentuin en in het daaraan verbondedei] ruijn te Buitenzorg in den loop d(-r gclx'df eeuw verlich I werd, is daarom ook voor 'l-
kenni' van talrijke handelswaren van fundantiel-! - teekenis geworden.

Oinstreeks het jaar 1890 valt <le aan vang van een steeds in slerkte loehemcmlc bdangsi ullin! in den grooten rijkdom van Nc (I<TI; I)I<IScl-I n<licsch natuurproducten. Als zoovc< | op zuiver c< toegapast wctschaj) pc J ij k hebben wij (lit wel in hoofdzaak aan Melchior Treubte danken. Wij mogen gerust de, op %ijn)nitiatief uitgegeven, „Mededelingen uit 's Lands Planten- tuin", waarvan in 1884 het eerste decl in liet licht kwam, handelende over de g6tah-pcrlja-leveren- de boomsoorten (geschreven door V. IJurek), als Jiet viitgangspunt van doze jilangstr-lling aaj- nieren. Id heb sedort versliencienc hndcrdtal de- zcr Mededelingen trefl men om slechts cnkek : grepen te cloen — verhandelingeu aan van M. Greshoff over J?lantcnstoffen en Vischvergiften, van W. G. Boors ma over Indische Gecnesmidd" • Jen, van P. van Rom burg over Thee, Cautchouk en G(5tah-P6rta, die voor iminer Jiuunc betekenis zulien behouden. In het bijzonder zij ook ver- wezen naar de daarin opgen6ni(; n IJidragon tot de kennis der Boomsoorten van Java? door H. Koorders en Th. Valetou, o in da | deze, zooals nog

nadr zal worden inedegecekl, uitgangspunt voruiden van een belangijke studie over de Indische houtsoort-ten.

De uitgave van het half-officiele tijdschrift „TeysmnniEi“ in 1890, welke eerste redacteur de verdienstelijke hortulanus H. J. Wigman was, opende ook voor personen, die niet aan dien Tuin verbonden waren. de gelegenheid tot het publiceren van kortere of langere verhandelingen op dit gebied. Die uitgave is van den aanvang af een succes geweest; het tijdschrift bevat tal van belangrijke, oorspronkelijke publicaties. Waar — het is een enkel voorbeeld uit vele — vindt men elders in de literatuur zulke volledige nideedeelingen over de winning van Djvloetoeng een product, dat over de geheele wereld wordt toegepast?

In het jaar 1905, waarin het Departement van Landbouw is het icven geroepen, word, eveneens op initiatief van Prof. Treub, gepend: het „Museum, tevens Informatiebureau voor Technische en Handelsbotanic“, welke naam bij de reorganisatie van het Departement (uitgebreid tot Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel) op 1 Januari 1914 vervangen word door dien van „Museum, tevens Informatiebureau, voor Economische Botanie“, Voor een belangrijk deel waren de voor stichting van dit Museum, benooidge gelden (dank zij, door Treub*persoonlijk in het inoederland gedane, stappen) van particuliere zijde bijeengebracht.

In dit Museum nu is ongetwijfeld voor onze Koloniale Warenkennis in de laatste 15 jaren wel de belangrijkste arbeid verricht, die wij vermogen aan te wijzen. Het boek van K. Hycne, sedert 1905 Chief-Conservator van het Museum, getiteld: „De nuttige Planten van Nederlandisch-Indie“, waar van het de cl verscheen in J 913 en dat thans 4 deelen telt (het is hiermede nog nich compleet), kan een standaardwerk voor de producten van plantaardigen oorsprong, waar- aan onze Archipel zoo rijk is, worden genoemd. Strong wetenschappelijk is hier de ovrweldigende stof gerangschikt en verwerkt. Het valt moeilijk ergens een tekort in kennis van den schrijver over eenig artikel. of aangaande eenige literatuur- lron, aan te vruiven. Met- t kan con vergelijking met de zoo uitmuntende, hierboven gecleerde, werken van V'att glansrijk doorstaan.

J'rkeijf(moot worden, - afgescheiden er van, d at het werk e(: n moment eel beeld onzer kennis geeft, doordat j)og htccds nieuwe plantaardige j)rf)(l nd en worchni gevondenii, van ndere zich de hel eekenis wijzigL, Lt'rwij van vele zich onze kennis in den laatste. Lijd stork uitbreid - dat Hycne's werk slechts de botanische handiswaren bespreekt. De belangrijk e mine rale grond stof fen en de producten van dierlijke herkonist zijn daar- in uiteraard niet behandeld en in dit opzicht geeft het Engelisch-Indische werk nicter.

Voorts moot gecleveerd worden, dat er in de laatste jaren nog tal van andere werken en publicaties zijn verschenen, die over bepaalde onderdelen der Koloniale Warenkennis licht verspreiden. Hierboven is reeds de roeks „Onze Koloniale Landbouw“ genoemd. Vermeek moet hier verder worden: het, sedert 1906 verschijnende, werk van J. W. Moll en H. H. Janssonius „M.iki'Graphie des Holzes dor auf Java vorkorninenden Bauin- arten“ waarin een stelselmatige, microscopische beschrijving van door S. I. Koorders ver- rfinoldc houtmonsters wordt gegeven, welke ver-

zameling haar groote waarde ontleent aan het feit, dat zij door een nummersysteem in verband is gebracht met het herbarium- en hctlevend planten materiaal, dat voor de bewerking, der hierboven genoemde „Bijclragertot de kennis der Boomsorten van Java“ gediend heeft. Wanneer eenmaal de beschrijving der houtsoorten volledig zal zijn, wordt het mogelijk, met zekerheid de bo- tan is e herkomst aan een. minimaal stukje hout van ieder wilkeoorig monster der ruim 1000 ge- idctificeerde boomsoorten vast te stellen. Zooals uit het geschrift van J. Ph. Pfeiffer: „De waarde van wetenschappelijk onderzoek voor de vaststel- ling van technische eigenschappen van hout“ (1917), dat speciaal op enkele belangrijke Ned.- Indische houtsoorten betrekking heft, kan blijken, zal men uit den microscopischen bouw bovendien aanwijzingen voor de praktisch belangrijke hoe- danigheden van het hout kunnen trekken. Het zal onnoodig zijn, het nut van een en ander voor de boschexploitatie en den houthandel in het licht te stellen eri het behoefte geen verklaring, waarom het onlangs opgerichte „Proefstation voor het Boschwezen te Buitenzorg“ dergelyke studien reeds ter hand heft geno

Onze kennis van de Indische vezelstoffen is belangrijk verrijkt door het in 1911 te Soerabaja gehouden Vezelcongres met Tentoonstelling, waarvan het Officiele Verslag een rijke studiebron vormt. Wat de vlechtmaterialen, het vlechtwerk en de voortbrengselen, der inlandsche weef- en batikkunst aangaat, zoo biedt het bijzonder fraai en rijk geillustreerde werk van J. E. Jasper en Mas Pimgaëlie „De inlandsche kunstnijverheid in Ned.-Indie (Vlechtwerk, Weefkunst, Batikkunst, resp. verschenen in 1912, 1912 en 1916)“, een zoo o'wereld igend feiten materiaal, als slechts zelden werd geboden.

Vermelden wij voorts nog, dat in de diverse publicaties van de Afd. Nijverheid en Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg en in de talrijke Mededeelingen, die uitgaan van de vele Proefstations, die in Ned.-Indie zijn opgericht, herhaaklelijk artikelen voorkomen, die onze kennis van Indische Handelswaren vergrooten, dan meenen wij daarmee te hebben duidelijk gemaakt, dat zich deze voortbrengselen tegenwoordig terecht in eene levendige belangstelling verheugen en van ver- waarloozing der studio van Indische Warenkennis geen sprake meet is.

II. In de Warenkennis biedt de *slofgranschikking* steeds een der lastige opgaven. De meest wetenschappelijke wijze van indeling der materie is wel die, welke een consequente ordening tracht door te voeren naar den botanischen, zoologisch- sclien of mineralogischen oorsprong van de grondstof. Handelt het om de ruwe materialen, dan is deze iikclchingswijze inderdaad vaak met succes toe te passen. Vooral geldt dat voor de botanische en dierlijke grondstoffen, omdat men over enkele algemeene bekende en veelvuldig ge- brukte indelingswijzen der planten en dieren beschikt. Vermeldch zij als voorbeeld: het systeem Durand (1888), waarbij een doorlopende nummering der plantengeslachten is ingevoerd op het meer recente Systeem Engler, dat nummers aan de plantenfamilies en ondernummers aan de geslachten toekent (voorloopig bestaat tegen dit laatste systeem het bezwaar, dat het werk, waarin het wordt gegrondvest: „Das Pflanzenreich“

nog steeds in compleet is). Verschuivende niusca . van economische producten, o.a. die te Kew en te Buitenzorg, passen de hier bedoelde wetenschappelijke inleelingswyzc (zij het ook met afwijkingen) toe.«

Wanneer het de behandeling der fabriikaten betreft.. levert deze inleelingswyzc al dndelijk moeilijkheden op a ls incn materialen, die uit meer dan een grondstof zijn vervaardigd, wil onderbrengen. Maar bovendien worden bij toepassing van zulc een inleelingsysteem soortgelijke artikelen op ver uiteengclegen plaatscn behandeld. Men denke bijvoorbeeld aan de zoogenaamde "stroochoeden", die men onder de *Pandamaceae* (pandanhoeden), de *Gramineae* (bamboe- en tarwestroochoeden), de *Palmae* (Buri-hoeden), de *Cycl-anthaceae* (panama-hoeden), maar ook onder de *Salicaceae* (hoeden uit vlechtstroo-ken van dun hout) zou moeten beschrijven.

Vaak volgt men dan ook andere indcclingsystemen en neenit bijvoorbeeld een inleelingswyzc naar de groote groepen van grondstoffen of producten, die diverse industrieen of groote afnemers gebruiken. Zoo behandelt men dan rubrieken als: de vezelstoffen, de voedings- en genot- middelen, de reukstoffen, de houtsoorten, de vetten en olien, de gommen, de harsen, de looi- stoffen enz. Ieder dezer rubrieken deelt men dan weer overeenkomstige wijze in en bespreekt byvoorbeeld afzonderlijk: de fijnere textielvezels, de touwvezels, de borstelvezels, de vlechtvezels, de polsterwerkvezels, de papiervezels. Het behoort wel geen betoog, dat deze inleelings- wjze een geheel kunstmatige is en vaak tot verwarring aanleiding geeft. Zoo behooren de vetten en olien voor een deel tot de voedingsmiddelen, Zoo is het begrip „vezelst, of" niet scherp te omschrijven ; sommigen rekenen daartoe zelfs de rotan en bamboe, die door anderen onder de rubriek „constructiematerialen" worden gebracht.

Een consequente doorvoering van het tiendeel Dewey-systeem, dat beoogt: voor ieder artikel of begrip een serio cijfers aan te wijzen (waardoor tevens het verband met andere artikelen of begrippen tot uitdrukking komt), zou een oplossing uit deze moeilijkheid kunnen brengen, maar wij zijn nog verre van deze doorvoering verwijderd.

Wanneer men zich afvraagt, welke onderwerpen in de Warenkennis van eenig artikel moeten worden behandeld (een enkele maal richt zich in werken over Warenkennis de „geheele" stofinleeling naar deze onderwerpen), dan komt, na de bron van oorsprong van de grondstof — waarop reeds werd gewezen —, het land van herkomst voor bespreking in aanmerking.)aarbij stuit men dan al dadelijk niet slechts op geografische, kliiyatologische en bodemkundige problemen, maar ook op economische vraagstukken. De vraag bg., waarom de jute niet even goed in onzen Archipel wordt verbouwd als in de Ganges- Delta, welke delta voor de juteproductie vrij wel een wereld-monopolie hezit, blijkt beantwoording te vinden door beschouwing van economische omstandigheden. Transportvraagstukken spelen I[et] het beoordeelen van de mogelijkheid van. winning van grondstoffen of vervaardiging van fabriikaten een overwegende rol. Zoo blijkt speciaal de Warenkennis hier talrijke punten van aanraking te hebben met de "Economische Geographic".

Vervolgens behandelt de Warenkennis de wijze van voortbrenging van het artikel, die voor de

grondstoffen vaak zeer eenvoudig is — men den- kc aan de winning van boschproducten — maar ook somtijds zeer geperfectioneerde processen te zien geeft — zoo bij de winning van sommige edele nietalen. Dat voor* de vervaardiging van cind

producten gecompliceerde chemische en niechanische methoden worden gevolgd, leert een studio van de chemische en de mechanische technologic voldoende. Een blik in een rietsuikerfabriek — wel het voorbeeld van de meest stelselmattige toepassing der wetenschap in de praktijk k — toont zulks onmiddellijk. Hier z[is] er echter op gewezen, dat geenszins de volledige beschrjving van allo chemisch- en niechanisch-technologische processen tot het gebied der Warenkennis kan worden gerekend. Bekendheid met die processen, voor zoover zij de eigenschappen der grondstoffen wijzigen in die der fabriikaten, is voor de Warenkennis van meer belang dan bespreking van beredingsvariaties, of vraagstukken van bedrijfsinrichting, rendenit en kostenberekening.

Voorts heeft dan de Warenkennis een nauwgezette beschrjving te geven van de chemische, physische en microscopische hoedanigheden van de artikelen, waarbij diegene, waardoor de waarde voor de toepassingen bepaald wordt, uitcraard het meest naar voren moeten treden. In den eersten tijd der opkomst der moderne chemie meende men wel, dat de chemische samenstelling de voornaamste eigenschap van handelswaren was en nog stelt men zich een handelslaboratorium wel uitsluitend een chemisch onderzoekings- bureau voor. Inderdaad zijn er verschillende voortbrengselen, welke betcekenis vooral door de chemische geaardheid wordt bepaald. De kinabasten, voor zoover zij althans door de kininefabrieken voor kinineberediging worden gebezigd, beoordeelt men terecht uitsluitend naar hun gehalte aan alcaloide. Voor tai van handelswaren, zijn echter andere eigenschappen dan de chemische van groeter belang: niemand zal cr aan den ken de waarde van boutsoorten, rubber of vezel- stoffen in de eerste plaats naar de chemische hoedanigheden te beoordeelen, al spelen die, ook voor deze voortbrengselen, een zekere rol. Vooral heeft de studie der „technische microscopie" loen inzien, dat men vele bijzonderheden van grondstoffen kan bewerkte materialen uit hun microscopischen bouw kan verklaren. Juist daarin is lift work van Wiesner en zijne medewerkers op het gebied der "RohsCofflchr" van zooveel waarde. De microscoop is in een handelslaboratorium een onmisbaar instrument geworden, waarbij intuschen te bedenken is, dat, om daarvan het juistc profijt te kunnen trekken, naast ervaring, ken n is van methoden der "microtechniek" noodzakelijk is.

Aansluitend aan de zooveen bedoelde beschrjving, is dan verder een bespreking der vjeten- scJappelyce leuring en beoordeeling van handelswaren te geven. Men beschouwe die geenszins als samcnvallend met het zuiver wetenschappelijk onderzoek van chemische, physische en microscopische eigenschappen. In tai van gevallen is zulc een onderzoek veel to omslachtig, om met behulp daarvan de beoordeeling in de praktijk uit tq kunnen voeren. Zulks zou trouwens doorgaans overbodig werk meebrengen. De „wetenschappelijke jnateriaalkeuring" — want men houde w[el] in het oog, dat juiste. keuze van de vereenvoudigingswijze een strong wetenschappelijk vraagstuk is

maakt in hoofdzaak gebruik van „con ventionele” keuringsmethoden, die soms door internationale overeenkomst tusschen deskundigen worden vastgesteld. Men denke hier aan de „internationale methode voor looistofanalyse”, die vrij algemeen in Europa voor de boordceling van het looistofgehalte wordt gevolgd, hoewel het vaststaat, dat ze geen nauwkeurig beeld geeft van het tanningehalte. Nog in dit jaar (1920) heeft een Commissie, benoemd door het Kinabureau, eene methode voor chemisch onderzoek van kinabast voor den handel vastgesteld, die als een conventionele moet worden aangemerkt. Evenzoo berust de wetenschappelijke keuring van rubber, de mechanisch-technische beoordeeling van hout, het onderzoek van textielvezels, de keuring van papier, de beoordeeling van bouw-materialen, op de toepassing van „verenvoudigde” wetenschappelijke onderzoekingsmethoden. De in den jongsten tijd in Ned-Indië opgerichte „Rubberproefstations”, het „Kina-Proefstation” te Bandoeng, het „Handelslaboratorium” te Buitenzorg, het „Laboratorium voor Materiaalonderzoek” te Bandoeng, die alle grootcdeels in dienst der Warenkennis staan, passen zulke „conventionele” methoden op ruine schaal toe.

Even min als de wetenschappelijke keuringsmethoden mogen bij de behandeling der Warenkennis de *praktische beoordeelingswijzen* worden voorbijgegaan. Wij vermelden hierboven reeds, dat zich die doorgaans moeilijk scherp laten onderschrijven, maar desalniettemin spelen zij in den handel een groot rol dan de wetenschappelijke. De beoordeeling van tabak door den makelaar, van door den thee-proever, de keuring van alle meelproducten (cassave, sagoc) geschiedt, evenals die van talloze minder belangrijke koloniale voortbrengselen, uitsluitend op empirische gronden. De wetenschap is er nog verre van, dat zij alle bijzonderheden, die de ervaren deskundige wanneer in, maat en gewicht zou kunnen uitdrukken en nog verder van het uitwerken van snel uitvoerbare keuringsmethoden, die voor de ervaringsbeoordeling in de plants zouden kunnen worden gesteld. In tal van gevallen moet zeker de wettigheid van het toepassen van meer methode erkend worden en de toekomst zal er ongetwijfeld nog vele leringen reeds in men, om (voorbecht te noemen, vergoederd in het snelle in cijfers tot uitdrukking brengen van de kleur van c(n)han(b)l)ro- < luct.

Ten slotte moet de Warenkennis ook in betrekking tot de hooiwijzen treden over de *belekenis der njaren voor de samenleving*. Zij zal in moeten aankloppen bij de „statistiek” om cijfers te vragen over het gebruik in vroeger jaren en op den huidige dag. Zij zal voorts moeten ingaan in: in hoeverre die betrekkingen is voortkomt niet behoefte aan voedsel, geniet, kleeding, ripsluk, huisvesting enz., en heeft te onderzoeken, in hoeverre de bezigde materialen (in het bijzonder) geheel of gedeeltelijk zijn te vervangen door andere. Vank liggen hier de moeilijkste opgaven voor de Warenkennis verschoen. Waaraan de betrekking van een artikel als gemiddeld is toe te schrijven, hoe de voedingswaarde van een ander te behalen, hoe de pharmaceutische kracht van een stof vast te stellen, ziedaar enkele der vele problemen, die men maar al te vaak niet vermag op te lossen.

Men ziet het: al Jaat zich het begrip „Waren-

kennis” goed definieren, de grenzen van haar omvangrijk en afwisselend terrain zijn vaag en ontrant de Jigging daarvan zijn verschillend opvattingen mogelijk.

WARIK (Bandjermasin). Zie JAVAANSCH E A.P.

WARINGIN (JAV., MAL., MOL.). Zie FICUS BENJAMINA en FICUS RET USA.

WARINGIN DAOEN KETJIL (MAL. MOL.). Zie FICUS BENJAMINA.

WARMASIN-MEER, ook wel genaamd Angida en Sob& Het ligt dicht bij de Oostkust van de z.g. Vogelkop, Oostelijk van het Anggi-meer en ongeveer 4 K.M. (hemelsbreed) daarvan verwijderd; het heeft een grilliger vorm dan het laatstgenoemde meer. Beide meren zijn door een 2250 M. hoogen bergrug van elkander gecheiden. De Noordelijke en Westelijke oevers van het Warmasin-meer zijn sterk bevolkt; in een vallei aan den laatstgenoemen oever werden ruim 21 huizen geteld. De Noordelijke oever is nioerassig, daar bevindt zich de afwatering van het meer naar het N.N.O'. Door dit moeras loopt een pad, dat volgens de bevolking voert naar de Noordkust (zie ook ANGGI-MEER).

WAROE (JAV.). De bastvezel van Hibiscus tiliaceus Cav. \ zij vindt veel toepassing voor de bereiding van touw, voor vlechtwerk, enz.

WAROE. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Pamekasan, residentie Madocra; met een oppervlakte van ruim 244 K.M.², 2 onderdistricten en 31 desa's. De wedono woont in de gelijknamige desa, op eenige K.M. bezuilen den groeteri verkeersweg langs de Noordkust van Madoera.

WAROE. District van de controle-afdeeling, het regentschap, de afdeling en de residentie Rombang, met een oppervlakte van 124 K.M.². Het district telt 96 desa's.

WAROE (JAV. ?). Zie BLOEDZUIGERS.

WAROE (BATAV. MAL., JAV., SOEND.). Zie HIBISCUS TILIACEUS.

WAROE LANDAK (JAV.). Zie HIBISCUS VENUSTUS WAROEJAJFING.

WAROEJAJFING. District van de controle-afdeeling Kertosono, regentschap en afdeling Berbek, residentie Kediri; met een oppervlakte van 159 K.M.². Het district telt 43 desa's en had ult. 1905 een bevolking van bijna 86000 zielen, waaronder een 20 tal Europeanen en ±160 Chincezen.

WARONGE. Rivier op Nieuw-Guinea. Zij mondt in zee op de Zuidwestkust van de z.g. Vogdkop in een breede baai tusschen tie kapen Roemöinpoori en Sibaboe. Een klein stoomschip Ran deze rivier ongeveer 60 K.M. opvaren. Een zijrivier, de Sekak, verbindt de Waronge met de nizer Zuidelijk in zee vallende Kais. Op het punt, waar de Gimna (rechts) op de Sirisara (links) in de Wai'ong vallon, words do breede rivier veel smaller en nog 14 K.M. hoogeropwordt zoet water aangetroffen. In het hevvellterrein ontspringt de rivier met verscheidene kleine takken met sterken stroom. De benedenloop is onbewoond; de Papoea's, die nu en dan deze streken bezoeken, schijnen uitsluitend bergbewoners te zijn, die zich ophouden tusschen de boven-Kais en de Kaiboos. Zij drijven handel met de lieden, die aan den benedenloop van deze beide rivieren wonen; zij ruilen de gebruikelijke importartikelen in tegen sagoe en slaven. Deze

slaven behooren tot de „Moraid" (zie PAPOEA'S sub II A, ten zevende), die volgens het zeggen der Waronge-ers, een kannaibalenstam zou zijn. Volgens Oninsche berichten zouden in deze stroken alle bergbewoners, onder den naam „Moraid" worden samengevat, welke naam hetzelfde zou bet-eekenen als „halfoeren"³ of „vilden".

WAROPEN. Landschap aan de Oostkust der Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea. Tusschen de Wapoga en Legare-rivieren. Het was in dit landschap dat de Luit. t. z. J.*Th. Stroeve op 7 September 1914 aan de Wapogamonding vermoord werd. Met de bevolking in dit gebied werd dan ook zelden eene vriendschappelijke aanraking gekregen. De Waropensche bevolking woont aan de beide bovengenoemde rivieren en aan do Warenai en de Siriwo, die diep in het binnenland hun oorsprong hebben, dochmoeilijk bereikbaar zijn, daar zich tot ver in zee groote zandplaten uitstrekken. De belangrijkste kampong is Kai Noewoei; de huizen staan op palen boven water. De bevolking houdt zich voornamelijk bezig met het kloppen van sagoe, die in overvloed langs de rivieren voorkomt, zoemde met vischvangst; de Zuidelijke kampongbewoners verzamelen ook schildpad en tripang. Een kolonie van den stam der Waropen heeft zich gevestigd ten Zuiden van de Wandammen-baai. In het binnenland houden zich de Taroenggareh, een nomadenstani op. (Zie ook PAPOEA'S sub IV, ten zesde en ten achtste).

Zie uitvoeriger: De West- en Noordkust van Ned. Nieuw-Guinea, door F. S. A. de Clercq Hoofdstuk IV: De Zuid- en Oostkust der Geelvinkbaai, Tijdschr. Aardr. Gen. 2e S. dl. X, 1893, dl. 2, bl. 841 vgg.; Koi. Verslag 1914; Tijdschr. Aardr. Gen. 2e S. dl. XXXI, 1914, bl. 782.

WARWYCK (WYBRAND VAN). Was vice-admiraal op den eersten tocht van admiraal van Neck naar O.-I. (1597 — 1600) en van deze vloot stevende hij in Januari '99 met 4 schepen naar de Molukken. Naop Ternate het eerste Ned. handelskantoor gesticht Je-lieEben, keerde hij met volgeladen schepen naar Nederland terug (Mei 1600). Met de opdracht de kantoren, die ten behoeve van bijzondere vereenigen ten Bantam, en Grijssee opgericht waren, in factorijetvoor de Algemeene Compagnie te veranderen, versche Qn Van Warwyck als admiraal 29 April 1603 ter reede van Bantam met twaalf schepen. Van den Patangeran, regent des rijk, verkreeg hij den afstand van een erf met daarop staand steenen gebouw. Ook te Grissee verwerfde Van Warwyck den afstand van een erf voor de oprichting eener loge voor de Compagnie.

Een deel zijner schepen zeilde naar AtjeJ en Ceylon. Een ander deel zone! hij van Bantam volgeladen onder Joris van Spilbergen naar patria. Twee schepen vaardigde hij naar China af. Met de overige vertrok hij naar Grissee en Djohore en had op dien tocht de eerste aanraking met de Westkust van Borneo (Soekadana). Van Djohore ging de admiraal naar Patani en van daar naar China. Onverrichter zake van daar terugkeerende naar Patani en Djohore, deed hij daar den invloed van den Port, handel in de wateren van lalaka veel afbreuk, ontmoette pen deel der vloot van Steven van der Hagen en keerde in den aanvang van 1606, met drie volgeladen schepen van die vloot en twee zijner eigen schepen van Bantam naar het vaderland terug, waar hij eerst in Juni

1607 aankwam, wegens het lek springen van zijn schip nabij Mauritius.

WASIJJAT. Testament; eene overeenkomstig de Mohammedaansche wet genomen uiterste wilsbeschikking. Ook worden zoo genoemd de chronisch onder de Indische bevolking verspreidte zend brieven, bevattende eene „laatste vermaning" door den Profetaan aan een of alder vroom geloofige in eene droomgezicht to Medina h modedeedeel en bestemd om op het naderende einde der wereld te wijzen en in verband daarmede tot krachtige geloofsijver op te wekken. Ondanks hunna onbeduidendheid kunnen dergelijcke *zwasijaCs* ongewenschtv onrust en woelingen onder de bevolking teweegbrengen, zoodat de verspreiding daarvan zooveel mogelijk door het bestuur behoort te worden tegengegaan. Zie:

Snouck Hurgronje, De Atjehers, II, p. 185 — 1&7, vgl. I, 3 (The Achehnese, II, p. 181 — 183, vgl. I, p. 287, II, p. 104); De Jaatste vermaning van Mohammed aan zijne gemente uitgevaardigd in het jaaf 1880 n.Chr., vertaald en toegelicht (Ind. Gids, 1884, II, p. 1 — 18); Nederland en de Islam, p. 72.

WASSEN. Zie BENINCASAHISPIDA.

WASSEN. Van vette olien of vetten (zie III. 74 en IV, 568) onderscheiden zich alle was-soorten doordat deze bij verzeeping nooit glycerine geven. De lichamen, min of meer tot de groep der „was-sen" te rekenen, zijn van dierlijke, plantaardige en ook van mineralen oorsprong.

De belangrijkste dierlijke was is bijenwas (MAL. liJin), waaromtrent voor Indici reeds een antler is inedeedeeld in het artikel BIJ (I, 425). Als boomen, waar bij voorkeur bijwinsten te vinden zijn, noemt men voor Sumatra o. a. poelei (*Alstonia*), djelotoecng (*Dyera*), kedondong (*Odi-na*) en aroe (*Casuarina*), voor Borneo tapan (*Koempasia*). Van echte bijenwas zijn in het algo m een de kenmerken, dat zij geeJ of bruingeel is, zeldzaam donkerder van kleur, honigachtig reekt, korrelig op de breuk is, niet vettig aanvocht, gewoonlijk stuifmeelkorrels (pollen) ingesloten bevat, bij 60 — 64 smelt, en een soortelijk gewicht heeft van 0,93 — 0,97. Zij lost volledig op in chloroform of zwavelkoolstof en in vette en vuchtige olien, doch slechts voor de helft in aether en voor een vijfde in kokenden alkohol of benzine (petroleuinacthie). Door bld-king aan de zon of door chemicalien (chloor, zwavelcloxyde) gaut geel bijenwas (cera flavaxi) over in „witte was" (cera alba). Was dient voor de bereiding van Jcaarsen, voor zalven en jleisters, voor Jloitoer (opgelost in terpentijnolie), voorts in Jndij bepaaldelijk voor hot batikken (I, J 92) en ook wel voor fakkeJs (obor). Chemisch bestaat bijenwas in hoofdzaak uit een mengsel van 1 d. cerine of cerotinczuur (s.p. 81) en 5 — 6 d. myricine of palmitin ezu re jnyricyJaether (s.p. 72): laalsge-noemde stof vormt het in kokenden alkohol on-oplosbaar gedeelte.

Gelieel van deze samenstelling verschillende, is de eveneens door de bijen bereide aroinitisch-Jaarsige voorwas of propolis;

Ajdere dierlijke producten, het was naderend, zijn het wolv(?) (lanoline) en het walschoot (of spermactei en mcer nog de insectenwas of Chinesehe was, zijnde de uitscheiding eener schildluis-soort (*Coccus ceriferus Fabr.*), uit cerotinezuum cerylester bestaande; voorts de cicaadenwas.

De plantaardige wassen hebben met byenas groote overeenkomst in samenstelling, wat niet te verwonderen is, daar toch ook de bijen hun was van bloemen inzamelen. De belangrijkste soort vormt wel de in alcohol onoplosbare zg. bind-was (cera foliorum), waartoe behoort de „carnauba- of palmblad-was van Brazilië, en de pisangbladwas van Java, beide zeer bros, en eerst bij resp. 85° en 80° smeltend. Soort- gelijken aard hebben ook de nog weland onder- zochte rijp-achtige wasovertreksels op verschil- lende vruchten. De was, die de stengels van het suikerriet bedekt en die by de suikerberciding in het persvuil terecht komt, is het onderwerp ge- weest van onderzoekingen ten doel hebbende haar technisch te winnen. Na eenig aanvankelijk succes is de bereiding weder gestaakt.

De rietwas bestaat uit een inengsel van hoogere pi'maire alcoholen, zij smelt bij 82°C., is onoplosbaar in water en in koud alcohol, weinig in kouden aether of chloroform, doch zeer gemakkelijk in warmen alcohol, aether en chloroform en in benzine. Afwijkend van deze my ricin e's-bevattende plantenwassen is de was, verkregen door koken van het sap, bij insnijding vloeiend uit den gondangboom(803); deze meer harsige bruine wassoort is voor eenige jaren scheikundig onderzocht (zie Tijdschr. v. Nijverh. 1899, 470). Gelijksortig is de wel als „gumatrawas" beschreven getah lahee, en de get ah hamberang, beide eveneens van *Ficus-soorten* afkomstig.

Als derde groep van „wassen" zijn sommige minereale stoffen te noemen, in de eerste plaats de aardwas of ozokeriet, eene bruine massa, die op vele jrafaatsen uit de aarde opgegraven wordt in de nabijheid van kolcn- of zoutlagen; door zuivering (met zwavelzuur en met beenderkool) geeft deze aardwas een kleurloos was-surrogaat (ceresine, s.p. 60 — 80), dat een vrij belangrijk handelsartikel was en nog is, en ook veel naar Ned.-Indië wordt uitgevoerd, waar het bij het batik ken de veel duurdere bijenas en zclfs de door <lc>n inlander zelf te bereiden pisangwas verdringt. In chemische samenstelling en ook in uiterlijk voorkomen gelijkt deze gozuivorde aardwas (waaraan men in den han del wel kunstmatig de gele klcur van bijenas geeft) volkonen op de <k>or destillatie, onder verminderen druk, van bruinkool (: n bitununeuze lceisten verkregen nog goedkoopere paraffin c; beide zijn vaste k<><>lv/aterstoffen: jiarafline smelt echter gemak- kelijker dan coresine, nl. bij 50 — 67 . De slechts in de perk te hoevelheid aan wezige natuurlijk kc „<ercsine" neemt alleng in betekenis af door dezeruusaclichtgeonwikkclinger l)ara(linc-indus- tric. Ook bij de zuivering van som niige petro- Jcii/nsoorten wordt cone dergelijke paraHine gc- wonnen; zoo bijv. lcvrtv de Java-petroleum eene zeer goede (Jioog snieltcnrlc, s.p. 64 — 6!)) para Dine. Het grootst vorbruik van de paraffine's is voor de fabricage van kixarsen; voor dit en voor vele andere doelcn-<lcji is uit de groote nijverheid <Jc echte "was" bijna volkonen verdwenen, en gaab ook de uit vetten verkregen stearine don- 察lfden weg op.

WASSIAN. Rivier in VVest-Nieuw-Guinea. Zij valt ten Oosten van de Sebjar (zie aldaar) in do J'cloc Bintoeni, het inest Oostelijke deel van do Alaccluegolf. Nabij haar jnonding vercleelt de Wassian zich in vier arincn, de Kasani, Kamarin, Tim boon i en Wassian, aid us cen delta van mcer-

derc cilanden vormende; de voornaamste arm is de Kamarin, die 3 tot 5 vadern diep is met eene breedte aan de monding van 200 M. Een groote bank voor de monding bclet schcpcn van eenigen diepgang dicht bij de riviermonden te kornen. De Wassian ontspringt waarschijnlijk op de G. Lina (2870 M.), ten Zuiden cn in de uabijheid van hefc Anggi-meer en stroomt cerst in Zuidwestelijke, daarna in Zuidoostelijke richting.

WATAMPONF1. Standplaats van den contro- leur dor onderafdeeling Boni der gelijknamige afdeeling, gouv. Celebes en Onderh.

WATER AG A AM. Zie onder *Physignathus* in het artikel AG AMI DAE. *

WATERHYACINTH. Zie EICHHORNIA.

WATERKASTEEL. Zie het artikel Djokjakarta (hoofdplaats) en de opstellen van J. Gronc-^/)nlanHet Waterkasteel te Jogjakarta. Tijdsclrt^ Incl T. L. en Vl<., deci XXX, bl. 412 en van H. D. Bos boom: Met wrdvcnwen water- kasteel te Djokjakarta (uit oude papieren), Tijdschr. voor Inch T. L. en Vkv deel XLV (1902),>?

bl. 518. Ecn aiurer waterkasteel vindt men orige- vcecr een idlometer buiten de hoofdplaats Cherl- bon in de desa Soenja-rage, geinaakt op last van een der vroegere Sultans uit het huis Kase- poehan te Cheribon. Dit waterkastefel, zelf ook wel "Soenja- rageE" genoemd, is niet in vervallen staat zoals het Djokjakartasche cn wordt nog onderhouden. Zie OUDHEDEN. DeelHI, bl. 214, z. .

WATERMELOEN. Zie CITRULLUS").

WATERRECHT. Kwani een memorie van A toelichting van 13 Sept. 1917 (nopens het nieuwe art. 145 Reg. regl) verzekeren, dat „algemeene . beginselen van waterrecht in N.-I. ten eenenmale ontbreken", de Indonesische bevolking kent van- ouds, als onderdeel van haar grondrecht, naast rechten op den grond (decl I, bl. 820) ook rechten op water: vloeirecht, taprecht, vischrecht, cnz. Wol is de Europeesche literatuur daarover op- val lend als minister Plejite' onderaock' noodzakelijk' ge- noemd. Evenals bij den grond (deel I, bl. 277, 821) is ook bij hot water het beschikkings- recht de grondslag der rechtsordering; bczitrecht cn genotrecht van water worden nauwelijks ge- noemd; analoog aan het phkverbod voor grond (deel I, bl. 823) is hier het visch- en zamelverbod uit water. Het vloei- en taprecht vertoont sterk den Indonesischen kentrck,dar, gelijk meermalen, allcch het beginsel van het adatreclit is geformu- leerd, terwijl de toepassing daarvan op do aldoor gevaricerde gevallen opzettelijk wordt o verge- laten deels aan de bclrokkcnen zelf, onder de verplichte leiding hunner dorps- of andere auto- riteiten, deels aan den rechter. Nochtans staan b.v. voor Biili, voor Middel-Java cn voor West- Java, een aantal scherpe, onderling uitecnloo- pende, rcgels van inheemsch waterrecht, vast. Eenige jaren gelclden heeft M. L. M. van der Landen voor Java een opvatting ontwikkeld, volgens welke het vloeirecht anders en groeter zou wezen voor akkers, met padi botcld,dan voor akkers met atidoro gewassen. Europeesche regelingen, gel'k do bflcende <lag- en nachtrceUng bij do suiker- cultuur of gelijk de onder WAT ICRSC H/VPPEN vermeldc residentsrygoling in Jogja van 1910, hebben met het adatrechtnot te snaken.

Literahiurt Pandocun van het adatrecht I, IVA en IVB; Liefinck en Van Eck, Kertasirna

(zie deel II, bl. 154); Liefcrinck. Indische Gids, 1886; M. L. M. van der Linden, De grondver- huring op Java on Madoera, 1907 (zie ook *Adat-* 卞2S9); Verslag nopens ecu ingestold irrigatie-onderzoek op Celebes, 1916 (ver- slag B. O. W.) *Van Vollenhoven. Het adatrecht van N.-L. I. 卞adatrechtbundel XV (Bali, efi-IXfliboli); Liefcrinck. Nog eenige verordenin- geri" van Balische vorsten, 1921.

WATERSCHAPPEN. De Ned.-Indische waterschappen zijn van twee soorten: oudinhcemsche, en modern-Europeesche. De oudinhcemsche worden onder den naam soebak. aangetroffen op Bali en op Lombok; zie deel I. bl. 122, 124, 127, 759, II, bl. 154, III, bl. 814. Dat het gouvernement deze lichamen ter gemeenschappelijke behartiging van een onderdeel van het landbouwbedrijf der ingelanden als rechtspersoon erkent, blijkt o.a. uit de kwijtscheldingswet in Ned. Stb. 1921 no. 76. Soortgelijke Indonesische waterschappen tot waterkeering en watervoorziening zijn elders in Indie, b.v. op Java, niet aangetroffen; vermoedelijk echter komen zij voor bij de Indonesiers op noordelijk Luzon (Philippijnen). Het nieuwe art. 145 Reg. regl. (Ind. Stb. 1919 no. 49), aanva- kende toegelicht alsof het mede moest strekken om aan de soebaks een wettelijke grondslag te geven, hetgeen er waarschijnlijk toe zou hebben geleid, dat men ook het soebakwezen bij ordonnantie zou willen regelen, wordt ingelid door een considerans, die slechts van „in te stellen" waterschappen gewaagt, hetgeen dus de soebaks zou buitensluiten en ongerept zou laten. De bekende twistvraag, of deze soebaks louter privaatrechtelijk, of tevens publiekrechtelijk zijn, werd in Juli 1918 in de Eerste Kamer besproken, doch niet nader tot oplossing gebracht; bij de behandeling van de reeds genoemde wet in Ned. Stb. 1921 no. 76, bleek echter, dat de soebaks o.a. worden belast met inbedwerving aan de uitvoering van de gouvernementstaak. Het rapport der Hcrzienings-commissie (Juni 1920) voltrekt in zijn artt. 130 en 128 een zuivere scheiding tusschen deze inhcemsche waterschappen en de nu te noemen wester- sche. — Aan westerse waterschappen toe h, gevormd naar het moederlandse model, werd sinds geruimen tijd door den grooten landbouw behoefte gevoeld, vooral in de Vorstenlanden op Java en ter Sumatra's Oostkust. In Solo werden in 1907, 1909 en 1910 een drietal waterschappen — aan welke ook wel zorg voor afwending van de nadeelen van kratereruptions werd opgedragen — (Woro, Poesoer, Pongging) opgericht bij res- dentsbesluit: in Jogja werd door den resident een algemeene voorziening nopens waterbeheer getroffen in 1910, gevolgd door een regeling van Jiet sultansrijk in 1911 (Ryksbl. v. Djokjakarta 1918 no. 3); op Sumatra's Oostkust schiep de Cultuur- raad drie waterschappen — inede voor rivierv- verbetering — (Belawan-, Deli-, Pertjoet-Vivier); pu- blikrechtelijke lichamen in Nederlandschen trant waren zij echter geen van a h: mede onidat zij een privaatrechtelijken grondslag van vrij wi- lige deelname hadden en geen overheidsrechten bezaten. Het ontwerp-burgcrlijk wetboek van 1910 (gepubliceerd 1914) had ze in zulk een" wet- boek willen funderen (zie art. 755 aldaar), doch het reeds vermelde art. 145 Beg. regl. volgt het in de Nederlandsche grondwet in het Reg. regl. van Suriname gegeven voorbeeld; Ind. Stb. 1918 no. 20, art. 27, spreekt dan ook van "waterschappen

„met publiekrechtelijk karakter". Nndat geld ge- vorderd was voor een centraal waterschapskan- toor in de Vorstenlanden (Ind. Stb. 1920 nos. 822, 831), bracht J nd. Stbl. 1920 no. 722 de eerste Vorstenlandsche waterschapsordonnantie, welke oprichting van waterschappen door den resident na goedkeuring van den landvoogd en in overleg met het zelfbestuur kent, vast- stelliAg van het waterschapsreglement op soortgelijke wijze (met plaatsing in de Jav. Ct.), een waterschapsraad. een door en uitdien raad gekozen waterschapsbestuur, en een voor- zitter van beide lichamen. zijnde de assistent- resident; de raad mag verordeningen, ook straf- verordeningen, maken: een autonoom, krachtens welke de huishoudelijke belangen aan het waterschap worden overgelaten^ ontbrekt evenzeer als bij de locale ressorten. Voor de buitengewesten bestaat tot heden (Juni 1921) alleen de bepaling in art. 15, onclro, der zelfbestuurs- regelen 1919 (Ind. Stb. 1919 no. 822), volgens welke de zorg voor toekomstige (westerse) waterschappen aldaar onttrokken wordt aan de zelfbestuurders en overgebracht bij den lande.

Literatuur: Voor de soebaks: naast Liefcrinck in Indische Gids 1886 en de in deel I [, bl. 154, genoemde Kortasima, ook Groothoff in Adatrecht- bundel XV, Happe aldaar en in Ind. Gids 1919, Van Vollenhoven in Miskenningen van het adat- recht, 1910, en in Het adatrecht van N.-L., I. 1918, Bijlage D van het rapport der Hcrzienings-commissie, 1920, Liefcrinck, Nog eenige verordo- ningen van Balische vorsten, J 921, en Schrieke, de 1 age re Inlandsche rechtsgemeenschappen, 1921. Voor de andere waterschappen: WopstlinT, De Indische decentralisatiewetgeving, 1915, bl. 12 — 15, Groothoff in De Ingenieur, 10 Nov, 1917, en in Archief v. d. Suikerindustrie 1919, Sibinga Mulder in Ind. Genootschap 1918, Kroniek A het Sumatra's-Oostkust-Instituut 1917 en IfFS, op Slingenberg, Staalinst<>!ingen, 1919, bl. 111 -* 142, tzv Z.

W AT ERST A A T. De algemeene betoekenis van het begrip waterstaat is te omschrijven al" : „de overheidszorg in betrekking tot de gestel- heid van het land ten opzichte vnn hnt wa"r, voor|indeNederlander|van oudsher eeno levr- jr quaeatie, wjl een groot deel van ons vaderland ontstond en blijft bestaan door een hardnekkigen strijd met de zee, de rivieren en het overvloedige regenwater. Deze stand ciscite samenwerking en daardoor overheidsbeoefing.

In Nedoriandsch India bestaat dat verband tusschen de gesteldheid van den bodem en het aanwezige water natuurlijk eveneens, doch in den vorm van een verdediging tegen het Jaatste, van een „ontwoekring aan de baren" doet het zich niet in de eerste plaats kennen. Waar de zee of de rivieren mot overstroming dreigen, is het water als vijand veelal te ontgaan en het is dan ook aanvanklijk slechts bij uitzondering dat dijken en waterkeeringcn behoeften te worden aangelegd. Wel treedt die noodzakelijkheid bij toenemende ontginning en bevolking in lagre streken meer op den voorgrond, maar daarin lag op Java het zwaartepunt Men had er van over-oud tijden niet in de eerste plaats het water te bestrijden als een vijand, doch het in te halen als een vriend; want het voedingsge- W3s bij uitnemendheid, do rjst, kan op den duur slechts geteed worden door den aanvoer van ven

overvloed van water, daar alleen door den zooge-naamden nation rijstbouw bier in de behoeften van eene dichte bevolking kan worden voor-zien. Hot tot stand brengen en in stand houden van voorzieningen voor den aanvoer van be-vlooiingswater ten behoefo van gronden van eenigszins beduidende uitgestrektloïd, uit wate-ren van eenigszins beduidenden omvang eischte uiteraard ook reeds spoedig samenwerking op daardoor overheidszorg.

Een Javaansch inscriptie gewaagt clan ook reeds in de 10e eeuw onzer jaartelling van het herstcllen van een dam en een dijk van de Brantasrivier door de zorg van een vorst met zulk oen langcn naam, dat die hier wordt weggelaten. De BÉVLOEINGEN, waaraan in dit werk een afzonderlijk artikel gewijd is, vormen een hoogst belangrijke tak van overheidszorg in Indiï. Bij de bevoeiing van bouwgronden moet tevens zorg worden voor behoorlijken afvoer van liet gebezigde water en het regenwater, terwijl, zoo- wel bij het ontlenen van het irrigatiewater aan rivieren en beken als bij het bevcilgen van de gronden tegen overmaat daarvan, alles in het werk moet worden gesteld, opdat het water, als vriend binnengehaald, niet door verkreerde be-handeling in een vijand onttaart.

Daarnaast vallen tai van andere aangelegen-heden als: havens, wegen, b'uggen, openbare, gebouwen, drinkwatervoorzieningen, riolerin-gen, enz. onder het begrip Waterstaat.

Onder „waterstaat" behoort dus in ruimeren zin de overheidszorg voor de publicke werken te worden verstaan. Deze overheidszorg is in Ned.- indie, voor zoover het Lands best uur gaat, opgedragen aan het Departement van Burger-lijk openbare werken. Onder dat Departement ressorteeren boven-licn <lc bemoeienis met 's Lands pakhuizen, en als »afzonderlijken Lak van dienst de bemoeienis ni.-l i<-t stoomwezen, en het onderzoek van materialcn.

Vroeger ressorteerden onder dat Departement tevens, als afzonderlijke lakkcii van dienst, de Spoor- en Tramwegen, (Postrijen en l'elegrafio en de Postspaanban k. Deze zijn thans echter ingedeeld onder het Departement van Gouvern-ments bedrijven, waaronder jnode ressorteert een dienst van bet waterkrachtwezen.

Om het onderwerpja(ler in jc loïden mag een kort historisch overzicht niet ontbreken.

Uit den tijd van de Hindoo- en Mohamme-daanscho rijken op Java zijn wel enkele nied- (leolingen tot ons gekomen, waaruit blijkt dat verHchillende vorsten zich bij gelegenheid wel met waterHtaatsaangeleggenheden hebben be- jnoeid, doch een gorgelde zorg voor die aango- lcggenheden is dtraruit niet op to inaken.

De Oost-Indische Compagnie, was een handols-lichaam en bemocide zich uiteraard aanvankelijk slechts met de zorg voor haar etablissementen.

Eerst lungzainorhand, met do vestiging van haar gozag over uitgebreide streken, is zij zich ook met waterstaatsaa-Dgeleggenheden in ruimeren ziA gaan bemocien.

Hoc zich dio bemoeienis in vcrloop van tijd heeft ontwikkeld en uitgebreid, kan uit hot volgende blijken.

Terwijl van Jict begin af de Oost-Indisch

Compagnie ovcral op hare vestigingen werken van nickerden of minderen omvang liet uitvoe- ren en dnartoc vaste ambachtslieden in dienst had, waren aanvankelijk op de zoogenaam- <lc buitenkantoren de bouwwerken vconwcl nog niet van veel omvang. In het grootc centrum harcr vestiging, Batavia, ziet men echter al zeer spoedig regelingen Tot stand komen, die jaren lang in working zijn gebleven en waaruit zich do latere toestanden /op dit gebied geleidelijk hebben ontwikkeld./Volgens de geraadpleegde : bronnen 1) had de -Compagnie to Batavia drie grootc werkplaatsen: de Equipagewerf, do werf op jOni'usl . en het Ambachtskwartier. In de eerste jaren dor 17de eeuw waren reeds in haar dienst eenige Europeesche timmerlieden, nietsclaars, smeden en andere ambachtslieden-ondermeesters en de „opziender van's Kasteols werken". Uit de schepelingen en gclukzoekers, die op Java aan- kwamen, werden zij, die een handwerk verston- den, aangeworven en na eedsaflegging op den „Artyckcl-brief" tegen verband in's Compagnie's dienst opgenomen. Deze menschen mochten ook voor eigen rekening werken en dat daarbij dik- werf verwarring in de administratie ontstond, blijkt uit do plakaten tegen het ontvreemden van Comp's materialen ten eigen bate en zoo meer. Zij werden in do genoemde werkplaatsen onder streng toezich t gehouden en moesten de „jongens", zijnde de Comp.'s lijfcigenen, zooveel mogelijk in de vcrschillende ambachten opleiden. Indien er op Java of in de buitenbezittingen behoefte aan werkvolk ontstond, worden zij ook wel voor korter of langer tijel verplaatst, terwijl aldaar ook gaandeweg meer behoefte aan toezicht ontstond. Dit blijkt o. a. uit het plakaat van 6 Juni 1769 (P. VIII, kl. 582) luidende als volgt: „In consi- deratic gekomen zijnde de nuttigheid, welke- er resideert, dat op eenc uitgestrekte plaats gelijk het gouvernement van Java's Ooststuk, evenals op verscheidene andere comptoirs reeds in ge- . bruik zij', en baas der tiuuerlicden fungere on) het opzigt te hebben over de gobouwen en andere werken, zoo is .conform do propositie van den heerc Gouverneur Generaal, goedgevonden en verstaan den mcsterknegt der huistimmerlieden in 't ambagtskwartier in loco, C I a s D e k- s c 1, als opzichter over do gebouwen en andere

i) Eon historisch overzicht omtrent de open- bare werken in den tijd dor Comp, vindt men in het werk van den oud-referendaris J. J. van Oosterzoe Jr., Het beheer der landsgoodoren in N.-l., Batavia, Ogilvie & Co., 1892, die o. a. putte uit liet bokonde werk van Valentijn en verder grootendeels uit het N.-l. Plakaatboek (verder aangeduid mot P.)» uitge- geven door M. r. J. A. van der C h ij s on het onder den naaiu van „Realia" bekende register op do generale resolutien van hot Kasteel Batavia, 1632 — 1805. — Voorts dcoldo .do Ingonicur J. Scheffer, daartoe blijk- baar cveneons door Mr. Van der Chijs in staat gesteld, *in eon voordracht over het stadhuis van Batavia, aldaar gehouden op 1 Mei 1890/ eenige belangrijk byzonderheden mode, die te .vinden zijn in de Notulen opgenomen in hot Tijdschrift van dq Afd. Ned.-Indie van het Kon. Inst, van Ingenieurs 1889 —*90, bl. in e. v. Men vindt daar o. a. con uitvoerig bestek van hot in 1706 aanbestede stadhuis.

werken ten gouvcrnemente voormoeld naar Styia. brengen, werden tevens maatregelen getroffen om Hng s zenden en denzelven op de Qualiteit t'oe te de gemaakte op kosten wed er door de burgerij leggen de gagie van / 30's maands of zoo- veel de vergoed te krijgen: bij werken van den aard als baazen op do buitenconciptoren in het tweede ovengnocinde. was daartoe het aangewezzen verband volgens het reglement winnec mogen". middel, voor het gebrack betaling in den vorm van

Waar bo ven van lijfgeigenc sprake was, dicht brug-, pont- of tolgeiden te heffen, totdat „alle opgemcrkt dat de uitvoering van werken, wat den uitschotten zouden zijn vergoed".

koelicarbidc betrct. verrielt word, hetzij ge- Ook aan particulieren werd niet zelden tijdclijk dwongen, door veroordeelden, door ^)avcn vergund dergelijke betalingen voor het algemeen Europeancn of door vrije inlanders bij wijze van gebruik te heffen van op eigen kosten tot stand belasting in arbeid, hetzi) in vrijen arbeid tegen gebrachte werken. Van dien aard zijn de in 1647 aan betaling van loon uit de zg. stadskas of uit be- paalde den procureur Z. Ammanns verleende vergunning daartoe opgebrachte fondsen. Die stadskas, wel te tot het heffen van tol op ceij? door hem gegraven onderscheiden van 's Compagnie, s kas, ontving baton graclit cn de in 1682 toegestane tol) op do uit verschillende daartoe aan- gewezen inkomsten en Mookervaart. Deze vaart kwam tot stand door boeten. stond onder be- heer van schepenen en dienc particulier initiatief van Vincent van Mook, drost ten Engel- sche tusschenbestuur werd de stadskas als gemaakt met een sloot, 12 voeten breed en 10 roe zoo- danig opgeheven om moesten de den lang, toen die G.-G. stierf cn den concessionaris stadshelastingen in de landkassen gestort worden. verboden werd om met het werk voort te gaan —

Behoudens enckelS uitzonderingen gold bij de waarom is niet be- kend. In October 1682 diencd hij uitvoering van werken ten algemeenen nutte aan- opnicuw een request in, lioudende verzoek oin in de vankelijk het beginsel, dat het werk aan de Com- be- doelde riebting eene gracht breed 1% roede te pagnie niets moest kosten. Reeds in 1620 was ten mogen graven, op, voorwaarde dat hij gedurende 20 aanzien van wegen, bruggen enz. door den Gou- achtereenvolgende jaren op die gracht tol zou mogen verneur-Generaal J. P. Coen nadrukkelijk be- volen, heffen, dat de vaartuigen, welkc van zijn gracht dat het onderhoud daarvan ten laste der gebruik zouden maken, geen tol zouden betalen op stadshewoners moest komcn. Cocn's opvolger P. de de Angke en dat aan hem zou worden afgestaan het Carpentier voerde ten behoeve der stadskas eene nog niet uitgegeven land ter weers- zijden van de inkomstenbelasting in en de fond- sen voor het eerste gracht tot op een afstand van 300 roeden (ruim 1 stadhuis werden in 1626 ge- vonden door eene K.M.) aan beide zijden. De Regce- zoogenaamde „collecte") waar- bij echter elk ring,overwegende, dat handel en verkeer hierdoor ingezeten, „van wat natie ofte qualiteit- hij sij", zeer zouden worden gebaat cn dat cen tot dusv < r verplicht was die som op te brengen, die hem „bij woeste en ontoegankelijke streek, wa'rin struik- gemeene taxatie was op- gelegd", met bedreiging van roovers cn wgeloope- s zich ongestraft kom-Jfn eene „arbitral. cor- rectie na exigentie van zaken. ophouden, op die wijze zou worden gezuiverd, stond alsmede onze indignatie te incurreerenv.

In 1629 bet verzoek toe, mits Van Mook 20 jaren lang 50 eischte Coen, voor de tweede maal G.-G., van de Rds. % ma an ds betaalde als pacht voor- de Angke. inwoners de materialen in natura voor de Uit een technisch oogpunt heeft dit werk nit <-r- stadspalissadeering (P. I, 241). Later werd tot aard niet aan hooge distichen voldaan.cn de Niizrm, onderhoud daarvan eene nieuwe belasting ingevoerd. die aanvankelijk, bestonden of in de 18<lc eeuw Onder Van Diemen werd in Febr. 1637 een last werden gemaakt, zijn verdwenen, zoodat thans wel uitgevaar- digd aan de bewoners der Heeren- en niemand, di" Jangs den postwe^ naar Tanjze- rang Prinsen- straten in de stad Batavia om die wegen gaat, de ± 6 breede graclit z;i) herkennen in die dpTb hoogten, te ruggen. en met koraalsteenenc te be- Soins 40 a M. breede da ar Jangs stroomincn- de rivier, stroomen en bovendien goten van gehouwen ko- welke o.a. in Juli J 889 de brug bij IVsing geheel raalsteen langs de huizen te leggcnc. Voor het vernieldc. Gedurende de uitvoering van do uxtdiepen van de stadsgrachten en het bouwen van Mookervaart werd, wegens den Bantamschen kaden en bruggen werd bovendien van de eigenaren oorlog, do weg van Batavia naar Tangerang aan - en huurders van gronden, huizen on vaartuigen een gelcgd (P. III, 95) en in verband daarmedc bij zeer zware belasting gevorderd. In 1639 moest de resolutie bepaakt, dat Van Mook van de pacht voor stad aan de Westzijde worden ommuurd (de de Angke zou worden vrijgesteld, a.)s hij zijn vaart de eischedering ver.eischte voort- durend herstelling) 2 roeden (± 7.50 M.) breed maakte op den en de oude rivier gedempt worden; „tot support" waterspiegel.

vanliet eerste werk strclj- te eene nieuwe belasting. Een antler voorbeejd van het maken van werken op kosten van particulieren is ge in 1640 door den terwijl de burgers, die de oude rivier dempten, met G.-G. Van Diemen gegeven vergunning aan de het alzooverkrecnc terrein hunne erven mochten Chineseche boedlcmeesters «cn cen" willige vergrooten- In J 647 werd bij edict geordonneerd alle collecte te houden voor de oprich ting van een wegen om de stad te zuiveren en tot gebruik Chinesech hospitaal, eene inrichting, die volgens bekwaam te maken. ingenicuur Scheffer moclit gezien worden en eene weldaard voor de Chineseche buvolking is gebleken. Voor den bouw van het nieuwe stadhuis, waarvoor blijktens eenplakaat van Oct. 1706 niet minder dan tien verschillende belastingen

werden ingevocrd, zij, om niet te wijldoopig to worden, naar de bedocde voordracht van dien ingenieur verwczen.

Omtrent levcringen in natura door degenen, die niet in staat geacht werden geld op te brengen vindt men een voorbeeld in den in 1686 door den G.-G. C. a n i p h y s gegeven last dat alle ko- raalvisschers, die te Batavia de rivier opkwamen, eenige stukken koraal moesten offeren voor de vernieuwing der zeehoofden. Veel later nog, in 1746, were! bij plakaat a n de ingezetenen gelast om overal langs de grachten de beschociingen to vernieuwen, daar de Comp, van plan was die grachten tot 6 a 7 voetcn uit te diepen. De rooi- meester was belast met het toezicht en de con- trole pp de uitvoering daarvan.

Het noemen van dezen functionaris geeft aanleiding te^wijzen op de vele bepalingen, die op het particuliere bouwen cn niaken van inaterialen werden uitgevaardigd, omdat er van oudshcr een sterke nciging tot beunhazerij en knoeierij schijnt te hebben bestaan. In het begin van de 17de eeuw vindt men reeds plakaten, waarin aan steenbak- kers, kalkbranders, houtzagers, cnz. voorschrif- ten worden gegeven, waarvan de afwijking met- hooge boeten we rd bestrafte, terwijl speciale keur- meesters aangesteld waren om die materialen te onderzoeken. Voor baksteen was een bepaalde vorm voorgeschreven, waartoe, een ijzeren nial aan een ketting voor het stadhuis was go han gen. Eigenaardig is ook het plakaat, waarbij voorge- schreven wordt om het hout allcen volgens be- paakte afmetingen cn zwaarden te zagen. Dat ook op het bouwen were! gelct blijkt uit de benoeiing van een roomeester te Batavia in 1627 door den G.-G. De Carpentier. De eerste functionaris was Frans F l o r i s z o o n B e r c k e n - r o o < 1 *, gezworen land meter bij den Hove van Holland. Zijn loon was „4 stuyvers voor de royinge cn motinge van yder vquadraat roede huisers : „ „ „ „ en voor „thuyt en landcrf” 3/8 rcaal van a<-ht<n per JOO qumiraatroeden. Vcrordenin- gen op lu- t bouw<-n met steen, het indekken met pan net* <-n het. vcrioifn van het gebruik van atap bepaalde wijken, vindt men reeds onder licit bewul van den C.-(- : Coen in 1628.

AJct))(J toezicht op do open bare werken bin- nci t i r . s t a < 1 waren bflast b a l j u w c n s c h e - j > e)i(i i , l)!(lc in 1 (s>20 ingest<J<l. on dcاربuiten (<! J : i n <) < 1 r < s t . In Jvndt men voor het cr.sf < < n (: < Jleg<- van hcfnraden, bestaande uit vier Icrbui w.o. (!' landdrost; doch (lit schijnt niet aan (lc vtiwachingcu void ear te hebben, nitbanH in l(>79 word cen niciiw college van Jx-cinraden ing(!stel<l. I)!(staande nil con president (lid in den J(aad v. Indi<) on vier leden. Aan- var kdij k had <lit college „gcccn an (lore jurisdictie als h(4 besorgen en bevordern der ringslote (tot beveiliging van de waardigste Innclrijen roudoni dese slact) on *t gcccne dan na descn indertijt verder sal kincn uodigh geacht en geoordclt to werden". De unncleiding tot d. instelling ervan was tic ongcncgdhciel van het college van schepp- ncen om zich met het graven van vorenbedocde j'ynsloot te beioincen. Reeds den 31 ch Oct. 1679 werd aan lieemradon opgedragen „dc verdure boc cn opsight over do Jjaviasche landerijen lieorenwegen, bruggeu, cnz." Speciaal word last gegeven tot het afwerken cn onderhouden van den op 's Compngnie'8 kosten gerooiden en uit-

gekaptcn rijweg'naar Meester-Cornelia : deze last gold den ingclanden. IirTOBO word een reglemont voor het college van heemraden gepubliceerd cn de eerste rekening cn verantwoording afgelegd. Kct college stond in rangorde beneden dat van schepncn (P. III 69). Na het overlijden van den G.-G. Specimen bleken heemraden grootc sommen uit de Compagnie's kas te hebben gebruikt zonder de werken waarvoor die gelden bestemd waren te hebben voltooid of deze be- hoorlijk te hebben verantwoord. Daarop staakte de Hooge Reegering in 1684 voorloopig die be- talingen en tocn het college zijn plichten nog niet behoorlijk vervuld word het ontbonden cn een nieuw aangesteld met Joan van Hoorn als voor- zitter en de landdrosten, de capitcins der buiten- forten en eenige dor bestc ingclanden als leden. Een tuin ten Oostcn van het Kasteel — het tegenwoordige Heemraden ploin — were! voor de vergaderingen aangeweest (P. III 147). Ter bestrijding van de kosten voor het maken van bruggen en wegen we'ld aan deze heemraden toegestaan % te heffen van de waarde der landerijen rondom Batavia, ene heffing die als de oorsprong der verpondingsbelasting kan worden aangemerkt. Terwijl hierslechts terloops kan aangestipt worden hoe, als ineerdere inkomst, in 1685 uitgifte in eigendom van onbeheerde gron- den werd bevolen en hiermede het bclangrijk vraagstuk van het particulier landbezit met heerlijke rechten word in het lovcn geroepen, moot, wat het toezicht betreft, worden vermeld dat in 1679 een d ij kgraaf voor de Bata- viaasche Oimmlanden was aangesteld, die do omstreken van Batavia moest opmeten en in kaart brengen cn die belast werd met den aanleg van dijken en het onderhouden van wegen cn bruggen, weldra onder toezicht van het in dat jaar ingesteldo College van heemraden. In de Omme- landen behoorde het onderhoud der wegen tot de vorplohtingen van - de cigcnaren der landerijen.

Beschouwt men thans de werken te Batavia wat nader, dan vindt men vermeld, dat in 1643 beslotcn werd voor rekening van de stadskas de grachten aan de Oostzijde van gemetselde kaden to doen voorzien. In 1G51 werden uit diezelfde fondsen bij het bastion Utrecht een poort met ophaalbing gemaakt, een nieuwe Portugeesche kerk gebouwd en een vleschhal achter die kerk; in 1652 werd beslotcn de zeehaven te verbetercn : in 1653 werden do eerste permanente schoolge- bouAvcn opgericht; in 1G55 afzonderlijke wijken voor de vreemde nation gemaakt, enz.

Omtrent de haven van Batavia wordt aangeteckend dat do 50 roeden lange westerkasteelsgracht tusschen de bolwerken „Dia- niant" en "ParE" omstreeks 1630. met grootc kosten diaper word gemaakt. Buiten den berm werden palcn golicid en met plan ken besכות. Spodig block door den toenemenden landaanwas de gemcnscliap met do reede hoogst moeilijk to wplnen en daarom werden in 1634 twee koraal- dijken, ter lengte van 450 vademcn, loodrecht op do kustlijn aangelegd. Deze hoofden werken ecliter do opslibbing in de hand, zooals duidelijk blijkt uit een kaart van 1652on schijnen in dat jaar verlengd en versterkt te zijn. In hot verdere

i) Zie: A an leg van cen zeehaven te Tan- djong Priok in Tijdschr. Kon. Lnst. v. Ing. 1892 —93, bl. 49 o. v.

gedeelte der 17de eeuw was men voorts steeds doende om de stadsgrachten op diepte te houden, die in den Oost moesson nog al cons droog vielen en den gezondheidstoestand benadeelden. Vooral werd de toestand zeer ongunstig toon de uitbarsting van de Salak op 4/5 Januari 1699 alien arbeid aan de stadsgrachten a ls ongedaan maakte on alle vaarwaters in on cin Batavia met zand en modder vulde. Hierdoor werd ook de landaangroei bij de haven zeer in de hand gewerkt ; de kustlijn zoude alleen in dat jaar 75 M. zijn vooruitgeschreden. In April word last gegeven aan alle bewoners van eigen of huurhuizen langs de burgwallen en grachten om deze door hunne slaven tot op niinstens 2 voet beneden laagwater uit te diepen en in 1702 werden de ingezetenen weder gelast de grachten voor hunne woningen uit te baggeren. In dien tijd maakte de toenemende aanslibbing het bovendien noodig de bank voor de rivier telkens op te ruimen. Dit geschiedde aanvankelijk door handenarbeid. Zoo berichtte de Hooge Regeering den 30en November 1705, dat in den laatsten goeden moesson wcer een aantal van 440 modderaars van Cheribon, be- halve 45 van Tjiassem en 50 van Pamanoe kan waren gezonden >» die evenals eenige jaren te voren tot het uitdiepen van de Bataviasche rivier als anderszins gebruikt en onlangs teruggezonden waren. Drie jaai- later wordt andermaal verineld dat de Cheribonsche Vorsten een groot aantal Javaansche modderaars gezonden hadden, die onder anderen ook gebruikt waren bij den moddermolen, waarvan V a l e n t i j n, die in Mei 1712 te Batavia terugkeerde, melding maakt * 2) en waarvoor Jacob Faes in 1707 ais opper-koopman en Raad van Justitie was uitge- komen. Sedert die dagen is onoplooiendelijk strijd gevoerd met den inodderaanvoer en terwijl in 1G28 de mond van de havenlag tusschen het bastion Robijn en het tolhuis, waar thans de Uitkijk nog gedeeltelijk bestaat, waren twee eervvsn later (in 1817) de havenhoofden tot 1350 M. voorbij dat punt uitgebouwd. Dit kwam overeen met eene gemiddelde verlenging van 7 M. per jaar, doch na 1817 is de verlenging nog veel sneller geschied en heeft aan de Westzijde tusschen 181*7 en 1874 niet minder dan 1825 M. bedragen. In 1832 werd de eigenlijke haven een dood zeekanaal, door de rivier bij den Uitkijk af te d am men en haar meer Westelijk een nieuwe uitwatering te geven, de „Mocara bahroc“.

Wat de andere open bare werken in de 18de eeuw betreft, blijkt het dat de toestand der wegen door de onverschilligheid der ingelanden vaak veel te wenschen overliet. In 1703 werd het noodig geacht bij resolutie te bepalen, dat nie- derands Heeren wegen zou mogen insnijden of be- invanden en dat de landdrost strong de hand moest houden aan de naleving der plakaton hieromtrent.

In 1715 beval de Regeering dat alle bouwwerken, ondernomen zonder voorkennis en goedvinden van de Hooge Regeering, zouden komen voor rekening van hem, die deze *gelast had te beginnen, met uitzondering van onvermijdelijke reparatien. Deze Regeeringsbeslissing was een be-

...)Van de zoogenaamde „modderjavanen« > z í nde jaarlijks door de Sultans van Clieribon en Bantam geleverde koolies, bozweken er honderden bij dit werk.

2) IVe deel, le stuk, bl. 231.

langrijke stap ter verbetering van het verward en ongecontroleerd bebcer over de openbare werken. De reeds in 1655 verzamolde voorschriften betreffende wegen, bruggen, kanalen, cnz, (P. HE 163) werden in 1729 andermaal in herinnering gebracht. Ten aanzien van de wegen buiten de stad werd toen nadrukkelijk bepaald, dat de Bataviasche ingelanden de gemeene heerenwegen, slooten en inuren binnen zekeren tijd hadden schoon te maken. Het college van heemraden werd nader gemachtigd middelen van dwang te gebruiken, zelfs tot gijzeling en parate executie tegen onwillige huurders van landerijen over te gaan (P. IV, 222).

In 1745 werd bepaald, dat, ter voorziening in de kosten van onderhoud der publicke werken, door de bewoners of eigenaren van Compagnio*s en particuliere woonhuizen vier rijksdaalders per str. roede frontbreedte zou worden voldaan, het zoogenaamde roodgeld. Er waren toen volgens Valentijn (IV, deel I, bl. 234) circa 2400 Europeesche en evenzoo veel Chinesche huizen. Dcze heffing werd later vervangen door de betaling van % of % maand huishuur. In het- zelfde jaar besloot de Regeering het weghalen van vuilnis en in het algemeen het reinhouden van de stad Batavia aan een aanneiner uit te besteden. Hierover en over het beschoeien der grachten, het weghalen van het vuil met schou- wen en het uitdiepen van do grachten, in 174 Guit- besteed aan eenige Balische officieren, zij verder verwezen naar de plakaatboeken (P. V, 325; VII, 423; X, 184, 387; XI, 393, 502, 691 ; XII, 981; XIII, 272; XV, 737, 911).

Door den G.-G. M o s s e l word in 1753 eene publicatie bekend gemaakt, bevattende het Regie ment t betreffende de re p a- ratien, onder houding c n uyt die- p i n g der wegen, b r u g g e n e n s l o t e n i n de Bataviasche o j n m e- e n b o v e n l a n d e n, hclweJk, behoudens eenige wijzigingen in 17G8, in hoofdzaak tot aan den val der O.-I. C. behouden bleef. Volgens dit regle- ment zouden de open bare bruggen binnen de posten Meester-Cornclis, Tangerang en de grooic Maronde door heemraden* uit hunne fondsen worden onderhouden, maar alles wat daarbuiten viel door de ingelanden in goeden staat worden gehouden. De ringweg van Angkd naar Rijswyk, de dijk aan de waterplaats, de weg tusschen Rijswyk en Noordwijk, de weg van Noordwijk naar den Zuiderweg tot aan de brug van Wellevreden en de dijk van het Molenvliet zouden alJu, onder de gewone belasting der ingelanden, voorrekening van heemraden blijven. Twee jaar later werden nog eenige bruggen van de Compagnie in onder- houd bij Jiee in radon gbracht, terwijl alleen de bruggen over de stadsgrachten zoo noodig door do werklieden van het ambachtskwartier zouden worden gereparceerd. De lieemradcnkas was toen nauwelijik belangrijk gestijfel, v o o r a P d o o r de con- tributies voorgeschreven in het reglement tegon pracht en praal.

In dezen tijd valt ook het ontstaan van de hoogst belangrijke waterwerken in de Bata- viascho bovenlanden en wel in de eej-ste plaats van de O o s t e r 8 l o k k a n (Veslag B. O. W. 1895, bL 219). In 1739 werd aan het inlandsch hoofd van Kam pong Baroe, een particulier land, dat een gedeelte van het landgoed Buitenzorg uitmaakte, en thans meestal Kedoeng Jfalang

genoemd wordt, vergunning verleend om uit de Tjiluwong-rivier water af te leiden voor het aanleggen van sawalis, en als gevolg daarvan werd een begin gemaakt, met het graven van de Oosterslokkan. De inlaat werd genomen bij de kampong Katoelampa, op ongeveer 5 paal stroomopwaarts van de hoofdplaats Buitenzorg. In 1749 was de aqleg van de leiding nog zeer weinig gevorderd; doch de G.-G. Van Imhoff wist door zijne raadgevingen op zijn invloed de belanghebbende landheeren te bewegen het werk voor hun eigen rekening verder voort te zetten, zoodat reeds in 1753 de leiding tot aan Weltevreden doorgetrokken was, met een overlaatskanaal naar de Soontar-rivier. Bij het plakaat van 13 Dec. 1754, inhoudende bepalingen in het belang der verbetering van de Jacaratsche boven- en Preanger-landen werd o. m. toegestaan om de nieuw ge-graven sloot of slokkan, behalve voor den afvoer van producten, ook door het graven van zij-slootjes te doen dienen om de nabij gelegen landen onder water te zetten ten dienste der padicuituur, door middel van bandongans of schutdieren. Bij plakaat van 4 Dec. 1777 werden uitgebreide bepalingen omtrent het gebruik van het water der Oosterslokkan, toen nog alleen „de slokkan” genaamd, vastgesteld en werd de kspitein-ingenieur en eerste landmeter, S i e n Johan Wimmercrantz, op een tractement van 100 rijksdaalders 's jna?nds, met het toezicht op de leiding belast, onder oppertoezicht van het meergemelde college van heemraden.

De* Westerslokkan is van meer reconten datum. Bij resolutie van 6 Aug. 1776 werd besloten tot het graven van een kanaal om bij Empang, nabij Buitenzorg, water uit de Tjise-dani af te leiden; dit was het oudste gedeelte van de Westerslokkan. Bij het graven van dit kanaal, r-p voorstel van Wimmercrantz, was oorspronkelijk het doel, water uit de Tjisedani te brengen in <lc Tjiluwong, ten einde laatstge- »ocni(le livier van nicer water te voorzien ten behoeve '!'<• sf adscrachten van Batavia, daar die jivit-r door de bevloeiing uit de Oosterslokkan t<- veel wat er voor!(,«< doel vcrloof. Hoc dit

uit h< i oog vcHoren is en de Westerslokkan < <ii z>-lfst ainli^ <lt <l geworden is van de irrigatio-kanaalen h i i<iini)n-lan<len is te veel een detail- (uaestic om lier verder te behandelen om kan in het bovenvermeld; verslag der B. O. W. worden nag<!gann.

J'hann n<>g in verband met het toezicht hel <-cn fii ainlr (jver lid u in b a c h t s k w a r - t i (! r wordu jnKMc^eiledd. Sedcr 1660 word aan ⁵s (on'aguie's auibachtsheden de vrijheid out nomen om te wonen waar zij wilden, en hun gt-last bij rkandrr te logucrcn in het z.g. um- bachtswartier, alwaar zij ook clken Zondag oen preek en clken morgen en avond eon gobed kujolen aanhooren (P. 11, 339). Aan het hoofd van het ambachtswartier stond de fnbrick-)nec8tr, lut (; r algemccn bekend als de f a b r i c q. Uct mu bachtswart icr b re id do zich in de vol- gijdc jaren nicer en nicer uit; ook het verblijf der kettungungers behoorde er toe en werd door deii fabric q geadministreerd. Dit amt nam langzamerhand zc&r in belangrijkheid toe; naar het voorschrift der resolutie van 23 Maart 1685 hud hij zitting in het college van heemraden en word zijn rang als zoodanig gelijk gesteld met

(lien van landdrost. Van particuliere zijde verneemt men dat het richtig en eerlijk beheer van dit quartier veel te wenschcn overlicht. De Schout bij Nacht J. S. Stavorinus, die o. a. in 1768 Java bezocht, schrijft er van *): „In het Zuid-oostelijk gedeelte der daan, tegen den wal aan, is het Ambachtswartier, waarin alle de ambachts- liden, en de handwerkers welke tot *s Compag- nics gebouwen vcreiscld worden, hun verblijf houden, en werken: de timmerlieden, smids, lood- gieters, koperslagers, metselaars en meer andere werken bier dagelijks ieder onder het opzicht van zijn eigen baas, die wederom verantwoording niet doen aan het Hoofd van het kwartier, die den naam van Fabrick draagt, en gemeenlijk den rang heeft van Koopman.

„Behalve een groote meenigte Europeaanen, die hier arbeiden, zijn er nog ruim duizend slaaven, die tot het kwartier behooren, hetwelk de Maatschappij op ongelooftijke kosten jaagt, en waar van bijzondere Regeeringsleden de meeste VTUchten trekken.”

In 1795 werd het amt van „f&bricq” ingetrokken (P. XIII, 95), dat een alleszins gebrekkige bediening word genoemd en overgegaan tot de aanstelling van een „Directeur der fortificatien, gebouwen en waterwerken”. Aan dezen werd toegevoegd een opziener der timmeragen en fortificatien-reparatien met den rang van kapitein-ingenieur, zoodme twee extra-ordinaire ingenieurs en minder personeel, terwijl een uit-voerige instructie voor hem werd vastgesteld. Aan den directeur werd een vast jaarlijksch tractement van 7000 ryksdaalders toegelegd met verhoogingentotenmaximum van 10000 rds. na tienjarigen dienst, alsmede vr, e woning. Ten aanzien van zijn pensioen — volgens Mr. Van der Chijs het eerste voorbeeld van dien aard — werd bepaald dat hij na 10 jaar volbrachten diensttijd 2400 rds. jaars zou krijgen als hij in Indie bleef wonen en bij verblijf in Nederland / 4000. Mocht hij het tienjarig verband niet iitdienden, dan kreeg hij nog aanspraak op een minder pensioen, doch hij moest zich in elk geval verbinden nog een jaar na het bekomen van zijn ontslag op Java te blijven, opdat bij voorkomende gelegenheden nog gedurende dien tijd van zijno kun de en ondervinding gebruik kon worden gemaakt. Ook mocht hij als gepensioneerde niet in vreemden dienst gaan. Als motieven voor deze liberaliteit golden de overwegingen: „dat do voorschreven inkomsten wel toereikend zijn om bij het genot van vrijc woning overeenkomstig zijn karakter te kunnen leven en sommige kleine ongclden als die van con mandador en coolies, enz. goed te inaken, dog egtor niet gecalculceerd zijn om zig een ordentelijk bestaan voor den oudon dag te kunnen vergaderen; dat het ook geconsints nuttig, nog geraden zoude zijn, dat iemand, die hotzij door ouderdoin, lichaams- zwakheid of an dore toevallen buiten staat mogt graken oin do nioeyelijke en fatigante bezig- Jicden, aan dio post eigen, naar behooren en met de vereischte activiteit te kunnen waarnemen, daarin bleef continueeren; en dat dicrhalven het algemccn belang, niet minder dan de billijkheid vorderen, dat ook daarointruc schikkingen worden gemaakt om aan zulke nuttige dienareto-

*)Reize naar Batavia, Bantam, Bongalon, onz. Loydon 1793, II, bl. 215.

Igenheid gecvcn om, wanneer zij in's Mecsters dienst onbckwaani zijn geworden ofte hunne beste levenstgd en vennogens daaraan hebben * opgeofferd, hunne overige dagen in rust to kun- nen doorbrengen en hunne familie in Europa, so zij die hebben, nog eens te kunnen wederzien *.

Deze Directeur werd blijkens de instructie ook geraadpleegd over zaken, die betrekking hadden op de buiteneenoptoiren. In 1796 word ook eene provisioneele instructie voor den Opziener ge- maakt en de beide, instructies werden in 1798 nog eens herzien (P. XII, 820, S25). In 1802 wordt onder 29 October de betrekking van direc- teur nogmaals in het plakaatboek vermeld (P. XIII, 532). Er was toen sprake van gedemon- teerde batterijen, waarvan het toezicht ontrok- ken werd aan de genie en artillerie, en a an hem opgedragen, zoodat thans alle fortification en waterwerken onder beheer kwamen van den Directeur D o m i n i c u s M i c h i e l B a r- b i e r. De tijden waren editor niet gunstig om veel aan open bare werken te doen. In het laatst van 1803 was men te Batavia in de grootste ongerustheid over het uitbreken van den oorlog. Terwijl de schout- bij- nacht Dekker op 17 October onder Onrust met drie linieschepen ge- reed lag om naar Nederland terug te keeren, ontving hij een schrijven van den G.-G. om de wateren van Batavia niet te verlaten, uit hoofde er Amerikaanse dagbladen waren ontvangen, inhoudende proclamaties van den Koning van Groot- Britannic tot het nemen van Fransche schepen en tot het beslag leggen op alle schepen naar de Fransche en Bataafsche Republieken bestemd (Lauts V, bl. 223). Blijkbaar om in verband daannede op tegenweer verdaecht te zijn, werd bij plakaat van 20 Oct. 1803 door den G.-G. Si berg gclast om alle onderhanden werken aan bruggen, wegen, kanalen en beschouingen a Is anderszins te laten stilstaan en het daarbij gebezigde werkvolk in dienst te stellen van den genoemden Directeur Barbier en den Opziener Johannes J onckind om daar- van voor het tot stand brengen van defensic- werken gebruik te maken. Later schijnen de zaken weder eenrgszins hun gewonen loop gekregen te hebben, want in 1806 is nogmaals sprake van eene gewijzigde instructie voor deze anibtenaren, welke echter niet bewaard is geblevcn.

Dat er ook op andere plaatsen dan Batavia wel het een en ander aan openbare werken gedaan werd, wanneer de belangen der Compagnie het vereischten, is aan te nemen. dock blijkt slechts incidenteel. Een voorbeeld met betrekking tot de toegangen van uit zee tot Soerabaja en de Solo- rivier, treft men bijv. aan in het reisverhaal van den G.-G. Van I in h o f f *) die in het jaar 1746 heengaande en terugkeerende met ; eijn zeil- ...-srschip de straat Soerabaja passerde. Uit h('t verhaal van de heenreis *) blijkt reeds, dab het zoogenaamde Valsche Gat tusschen Poeloe Mc- nari en den Java-wal niet bevaarbaar was en dat toen al op de zee bank, die uit hard zand best on <1, minder dan 16 voet water word gevonden. J\$ij de terugreis hield men zich op te Grissce³),

/ Afgedrukt in de Bijdr. tot de Taab, Land- Z" en V.kunde, Ie deel, 1853, bl. 291.

?) t. a. p. bl. 319.

*) t. a. p. bl. 366.

waarvan o. a. gczog<1 wordt: „Deze plaats, de beste voor don hndel uit den gheclen Oosthoek, word nu corst herbouwt, clog is nu ouds altoos dig eeno voomtinio koopstad gcrccknd, zoo wcl door haar favorabelo situatie ter zee, aan een stil water, dat van alle zijden door Jan den en eilandcn gedekt is, diep genoeg echter om zelfs met een schip op vijf vadcm water, cen^gotclings- schoot van de wal, ten nker te koinen, en tusschen Sourabaya, Madura en Sidajoc in, als door de nabijheid der rivier Solo, welkcrs twee inonden bcijden tusscn de hock van Oedjong Panka en hier, en de oostclijkste of liever de zuidclijkste pas loopt, leggende aan de schijding van voorsz. twee uitgangen de post Palanta, oin teffens to bezorgen dat de doorgraving, wat verder Westwaarts op uit deze rivier Solo in de spruit Anic gemaakt, waardoor de gewezen Regent vnn Madura, als Sidajoc ook onder zig hebbende, den handel op voorsz. rivier uit de landcn gedreven werdende, naar die plants meent te verkeeren, in dier voegen gestopt blijvcn als de hecr Vryssel met het Jeggcn van t wee dammen aan iedcr end van die doorgraving geor- donneer had de, wanneer a lies dat(lc twee groote monde-n dier rivier uitgaat, voorbij voorsz. post Patanta passccren moct, en dus de sluikerijen beter kunnen worden gadegcslagen”.

Terwijl inen toen reeds doende was gewccst om eene doorgraving uit de Solo te niaken, welke door den Raad extr. en Commissaris X'crrijssel weer was afgesloten, blijkt uit liet vervolg van het verhaal, dat de G.-G. zelf geen tijd had de beide Solomonden met den post Patanta te be- zichtigcn, doch dat den ingenicur Muller gelast word „om van de voorsz. uitgangen der rivier Solo een nettc kaai^t t jnaackj, cji daarzoo wel de nieuwe post Patantaals Sidajoc <f Oedjong Panka en Grisscc te leggen^{5, 1)}. Da ar den- zclfen ingenicur Muller 16 dagen ti- o j)

12 April 1768, gelast was om in verbainn- ten te verbouwen redoute, het plan van Soerabaja oji te maken, „oijn hot nodige daarop»tr< i j t » kun- nen ordonnccren, onder ecnigc repro< Le i > vr zoo groote inattentie, dat niet eens een knari in ge- reedheid hadde van de plaats, alwaar > : u circa 172 jaar dienst, gedaan hadde”, zoo nia/ m< i j w<-1 aanneinen dat het eigenlijke ingeniursw< i k door genie-officieren werd verriebt en dat <ic IJeJoor- lijke loop van den dienst wel wat te wci, sclicii overliet. Stippen wij nog aan dat op 28 A pril de G.- G. voor Sajnbilangan ten anker kwam en daar een versterking aantrof, „onit'jent daer de vijand zijn werken heeft gcl>la<1, l' ggcnde op de vleugel na zee of <Jc \V.-zij(1e, tw< <- uitstce- kende hoofden, van steen gcmaakt, die als een haven fonncn voor kleine barquen, en waarop men zijde dat de Maduroes twee llatterijen hadde go had, om de vaart tussel-xn Poeloe Manara en decse plaats te IM>lejnjncr<)r -). Men ziet daaruit, dat reeds zestig jaar voor Dacndcis allcrlei werk aan de straat Soerabaja en de Solo- rivier word verricht

Eene nieuwe period. voor den witt<Tstaat en de openbare werken deed haar intrude m<-i den O.-G. Mr. H. W. D a e n (f e l s.) Zeze Jief in 1809 het, collegic van #mulen op, omdat het „tot

J) t. n. p. bl. 368.

2) ibid.

nicts nut was,⁵ en droeg het toezicht over de wegen, beschoeiingen en waterleidingen, onder oppertoczicht van shepcncn, op aan den majoor-clirctcMr dor genie van het Departement Batavia. Een vast plan van organisatie werd opgemaakt, waarbq al het werk tot vijf districten werc! gbracht, verdeeld onder opzicners, coonmissarissen en een inspecteur. Nieuwe voorschriften werden gepubliceerd op het onderhoud en uitbaggeren van de grachten, terwijl grootc gedcdcten van Batavia werden afgebroken om de toetreding van versclic lucht te bevorderen. Hiertoe behoorden het uitgestrekte ambachtskwartier, de stads-muren en de poorten, alsinede velc huizen in de stad en al de gebouwen in het kasteel met uit-xondering van de pakhuizen. Met die afbraak werden velc huizen in de bovenstad gebouwd in do buurten Molenvliet, Rijswijk, Kampong Baroe, Weltevreden en Goenong Sari. Ook zijn veertig visscherswoningen langs de Jia ven staande, afgebroken, waarvan Dacndels zelf mededeelt¹⁾, dat zij gebouwd waren voor visschers uit Tegal en andere residenties, doch dat van deze ongeluk-kigen meerm^n de helft in een s'izoen stierf. Voorts werden al do administratiien en bureaus uit het zoo ongezonede kasteel overgebracht naar een aangekocht gebouw op Molenvliet (dat stoncl op den hock v'n de Prinsenlaan bij Mangabesav, doch nu verdwncn is) en waar met eenige bij-bouwing a lies onderdak kon koinen, be halve de twee colleges van Justitie. Elcchts deze, alsinede de magazijnen en het gering overblijfsd van de werf, „waarvan de omslag reeds bijna tot n i e t geloopt was**“, bleven in de stad achter. Als inen n u nog cl at Daendels op Weltevreden een nicuw Gouvernments-hotel liet bouwen, dat hij „tot vermaak der inwoners*ecnc elgemeene wandelplaats liet aanleggen tusschen Kampong Baroe eA (Joenoeng Sari, op de gedempte kolk te Rijswijk tusseben het Molenvliet en Kampong Jiarotj ecu fraai gebouw voor een daglijksche societeit)-ct aanleggen (De Harmonie); het kajnpeinent Weltevreden liet bouwen en nog zoov^fd Hi' '1' veranderingen ten goede te Batavia tot stand bracht, terwijl danrbuiten zoowel de groote postweg als (le forten ter verdediging van Socrabaja, een nicuw-haven aan de Merak-baai < n (IergcHjke zijn aandacht in beslag namen, dan niet men il<- (nrgicg bewondrcn van icinand, die in zoo korten tijd zooveel vast te ondernemen en groolen't'cls li> stand te brengen. Dat in de door licin niedegedeccktc cijfers voor doze werken zulke lage bedragen vermeld zijn. i.s eensdeels te dan- kuii a an het kosttiloos gebrvik van hout uit 's lands b(>8Schen, anderdeels aan het op uitge-brede schaal gebruik maken van de gedwongen werkrachten dor bevolking. Bij de uitvoering van open bare werken werden voorts veelal over- eenkoinstci) met d<* inlandsche liioofden aangegaan voor de levering van de beuooidigde materialen, voor zoover die niet. in gevolgc speciale regciingen in natura inoestcn worden opgebracht.

Onder het Engelsche bestuur werd, ten gevolge van het door Raffles, aangenomen stelsel van regeringsbeleid, voor openbare werken geen heercndienst meer govorderd: op het stuk van wegen werd op 21 Febr. 1812 het hersteit tier oudo-¹⁾

en de aanleg van nieuwe wegen bevolen, maar daar de financiele toestand niet duldde, dat er veel aan openbare werken in het algemeen en aan wegen in het bijzonder werd ten koste gelcgd, werd aan die werken weinig zorg besteed. Om een direct verbinding langs het strand tusschen Cheribon en Batavia tot stand te brengen, word het vreemde middel van lotrij gebezigd¹⁾, welke schijnt te hebben opgenomen, want in Oct. 1812 had de uitloting reeds plaats. Deze weg werd na de uitvoering echter weder verlaten, wegens de onbevolkte streek, gemis aan gras voor de paarden en het moeilijk aanvoeren van verhardingsmate-riaal. In het algemeen werden de publieke werken en openbare gebouwen in een zeer verwaarloosden toestand gelaten, vooral toen de zekerheid kreeg, dat .Jp.va spoedig weder aan Nederland zou worden teruggegeven.

Toen de Commissarissen-Generaal op 19 Aug. 1816 de Nederlandsche bezittingen van de Engelschen overnamen, stonden zij voor zulk een omvangrijke taak, dat het niet te verwonderen is dat de regeling van het beheer van den water- staat niet onmiddellijk aan de heurt was. Eerst onder dagteekening van 8 Dec. 1818 no. 10 vindt men een besluit (Ind. Stbl. 1818 no. 80) luidende als volgt: „In aanmerking genomen zijnde, dat, blijkens de ondervinding, de gewone en daglijksche beheering van hetgeen tot den waterstaat kan geacht worden betrekkelijk te zijn, gevoegelijk kan en behoort gelaten te worden aan het plaatselijk gezag; dat er ook tusschen de onderscheiden deelen van Java, met betrekking tot den waterstaat, geen zoo groot en dadelijk verband bestaat, dat een algemeen opperbeheer noodzakelijk zou zijn; dat het echter van belang zijn kan, dat de gesteldheid van den waterstaat, op elke plaats, van tijd tot tijd, door deskundigen worde onderzocht, en dat het plaatselijk gezag zich, in byzondere omstandigheden, naar derzelve aanvijzingen gedrage; ddt eindlijk sommige belangrijke werken geheel aan het opzicht en de beheering van een voornaam en deskundig ambtenaar worden opgedragen; dat daarenboven de werkzaamheden van den waterstaat, bruggen en wegen, te Batavia, zoo belangrijk en uitge-strekt zijn, dat dezelve beter door den na te melden Hoofdinspecteur kunnen worden nage- gaan en beheerd;

„Zoo is goedgevonden en verstaan te bepalen: „1°. Dat do daglijksche beheering van den waterstaat, daarondcr begrepon de bruggen en wegen, is en blijft toebetrouwd aan de Residenten, met uitzondering allenlijk van Batavia.

„2°. Dat het algemeen toezigt, over al het vermeldc in het vorig artikel, alsinede de dagelijksche beheering van hctzelve te Batavia, zal worden opgedragen aan eenen Hoofdinspecteur van den waterstaat.

„3°. Dat aan den Hoofdinspecteur zullen worden toegevoegd drie Inspecteurs, en verder zoel an ige ambtenaren, als nader zullen worden be-pafld.

„4°. Dat voor den Hoofdinspecteur zal worden vastgesteld, gelijk vastgestekt wordt bij doze, de Instructie zooals die aan dit besluit is geaan- nccxced'.

i) Dacndels, Staat <ler Nederlandsche Oost-indiselic Bezittingen, 1814, bl. 62 en 87.

i) H. D. Lcvysohn Norman, De Britsche heerschappij over Java en O., 1857, bl. 160.

In die instructie, welke hier verder achterwege kan blijven, wordt het onmiddellijk toezicht en de dagelijkse beheering over alio rivieren, kana-len, havens, zeehoofden, sluisen, waterkeeringen, bruggen en wegen aan de betrokken residenten opgedragen, behalve tot Batavia, dock de gebouwen wordii hierbij niet genoemd, omdat deze destijds onder eene andere directie stonden.

Als eene herinnering aan de oudste waterstaatsambtenaren, die sedert 1816 in eifcnst waren, zij hier. blijkens een bericht in de Batav. Cour. van 16 Januari 1819 n°. 3, de benoeming vermeldt voor loofdinspecteur van den waterstaat van J. Peereboom B. z. en tot Inspecteurs van J. Korte n. bout van de r S l u y s'), J. Tromp en J. Bootsgezel, respectievelijk voor de drie afdelingen, doch de heer Kort tenbont van der Sluys schijnt nog in datzelfde jaar met verlof naar Europa te zijn gegaan, althans de inspectie in deerstc afdeling werd weldra door J. Tromp vervuld, terwijl in de 2de afd. een fang. Inspecteur W. T i t s i n g h genoemd wordt.

De civiele gebouwen stonden destijds onder eene afzonderlijke administratie, welke men o. a. vermeld vindt in den Almanak van Nedcr.-Indie voor het jaar 1820 met den Kolonel der genie J. C. Schultze aan het hoofd, die een bureau had met een boekhouder, een eersten Commies en een teekenaar, terwijl er eerst een architect en later meerdere worden genoemd en verschillende opzichters. Ingevolge art. 31 en 32 van het bij Ind. Stb. 18190°. 16 vastgestelde regiening op het Binnenlandsch Bestuur en dat der Financien op Java had de resident in elk gewest o. m. ook het toezicht op de lands civiele gebouwen en mocht hij daaraan kleine herstellingen doen verrichten, voor zoover daarvoor op de begroeting gelden beschikbaar waren. Belangrijke verbeteringen of nieuwe werken mocht hij zoowel voor gebouwen, als voor bruggen, wegen, enz. slechts voorstellen, waarna de G.-G. „die voorstelt" zal kunnen doen onderzoeken door zooveel danige ambtenaren als met het oppertoezicht daarover belast zijn."

Het toezicht op de landsgebouwen word verder geregeld bij Ind. Stb. 1824n°. 10, waarin de Instructie voorkomt voor de Officiereu der Genie, belast met civiele bouwwerken, de Architecten in de Opzienen der civiele gebouwen. Terwijl bij art. 1 de bovenbedoelde artikelen 31 en 32 in herinnering worden gebracht, zegt art. 2, dat onder de Gouverneurs, Residenten, enz. in de 1ste, 2de en 3de Afdelinge afdeling van Java, in de Moelksche eilanden en waar zulks verder dienstig geoordeeld wordt, de eerst-aanwezende Ingenieurs met de directie der civiele gebouwen zijn belast, doch dat te Batavia die directie aan een civielen Architect aanbetrouwd blijft. Deze instructie bevat verder voorschriften omtrent de jaarlijksche begroetingen, het maken van plannen en teekeningen, en het aanbesteden. Op alle plaatsen, alwaar zulks maar enigszins uitvoerbaar is, zal men trachten alle nieuwe en kapitale werken en verbeteringen publiek, dan dit niet kunvende, by onderhandsch contract, uit te be-

steden: zullende aan alle uitbestedingen, zooveel mogelijk, publiciteit worden gegeven (art. 14). Terwijl verschillende bepalingen op die uitbesteding en andere zaken van ondergeschikt belang thans niet meer in herinnering behoeven te worden gebracht, zij als voorloop van de lafero regelingen hier vermeld, dat de ambtenaren van het civiele bouwdepartement volgens art. 24 als regel stonden onder de bevelen van den Directeur der civiele gebouwen en aan hem verantwoordelijk waren voor de uitvoering van alle werken en het onderhoud van s' lands gebouwen: „zullende zij liden, dien onverminderd, in opvolging van het eerste lid der resolutie van den 3den Jan. 1823 n°. 4, gehouden zijn, om aan de Gouverneurs, Residenten, enz., alle mogelijke inlichtingen te geven, en desnoods aan derzelver requisiiten, ter verantwoording van die Gouverneurs, Residenten, enz., te voldoen". Dit is de oudste bepaling, waarbij men blykbaar de ook later dikwijls voorkomende wrijving tussehen bestuur- en technische ambtenaren, heeft trachten te onderwerpen. Merkwaardig is nog art. 27, waarbij aan de genoemde bestuurders wordt opgedragen, zooveel mogelijk te doen zorgen, „dat de metselsteenen, vloersteen en dakpannen, naar een en dezelfde maat worden vervaardigd; te weten: de metselsteenen lang 10 duim, breed 4% duim en dik 2 duim; de kleine vloersteen elf duim in het vierkant, dik een en een kwart duim; de groote vloersteen zestien duim in het vierkant en dik een en drie achste duim. De dakpannen lang 13% duim, breed 9% duim en dik % duim. De kalk, enz. De bedoelde maat van metselsteenen, overkenkomende met 260 X 124 x 52 m.3l. is thans nog bekend als governments model (vergelijk Ind. Stb. 1838n°. 21), voortszietmenhii in art. 34 de eerste voorschriften omtrent de verantwoording van gereedschappen, bureau-meubels, tekenbehoefden en instrumenten.

Aan deze vrij breed opgezette regelingen wijs slechts een zeer korte levensduur beschoren. Het is bekend hoe de toenmalige Gouverneur-Generaal te kampen had met geldgebrek en ho% hij, door op eigen gezag eene leening aan te gaan, aanvankelijk s' Konings ontevredenheid op zich laadde. Voor liet eerst word door Z. M. de toestand, waarin de O.-I. Kolonien verkeerden, bij de opening van de Staten-Generaal op 17 Oct. 1825 aan dit staalschaam in de gedachten. De uitgaven hadlen, ten gevolge van oorlogen (en kostbare uitgaven van het bestuur, op den geldelijken toestand eenen ongunstigen invloed uitgeoefend". Dientengevolge werd eene leening van 20 millioen gulden voor de O.-I. Bczittingen gevraagd, en tevens verzekerd, dat een bijzondere Commissaris naar Indie zou worden uitgezonden, „ten einde de vasthouding aan de gegeven bevelen tot spaarzaamheid en orde in de bijzondere heden te verzekeren" (Lauts VI, bl. 132). Een dier bevelen was o. a. Iieb in den aanhef van Ind. Stb. 1827 n°. 13 genoemde Kon. besluit van 5 April 1825 n°. 90, dat maatregelen van bezuiniging in het beheer van den Waterstaat en der Civiele gebouwen in Nederlandsch-Indie voor-schreef. Blijkens het in gciioemd Staatsblad opgenomen besluit van 9 Febr. 1827 word het persoonlijk in die beide administraties ingetrokken en, na ingewonnen advies van den gewezen Inspecteur van den Waterstaat, van den Resident van Batavia en van den Directeur-Generaal van

i) Later wd. Ass.-Res. van Indramajoe; zie Brieven van Mr. H. J. van de Graaff 1816 — 1826, uitgegeven door P. H. van der Kemp, 1901 bl. 260.

Financien, besloten tot de vereniging der administratie van den Waterstaat met die der Civiele gebouwen. Aic vroegere bepalingen word on thans ver van gen door de in dit besluit opgnop- men wetsbepalingen, „welke nader zrlzen worden horzien, om alsdan definitief te worden gearc- teerd, na de wijzigingen, die de ondervinding zond hebben wonschlijk genaakt ; blijvende echter in stand en op den thans bestaende voet de inrigtingen var waterleidingen en al de regie- menten, welke daartoe betrekking hebben, voor den landbouw in het , algemeen, met het personeel daaraan verbonded”.

Met de opheffing van de beide genoenele administraties, verviel de deskundige centrale Icdifing.

Bij deze regeling word „het toezigt en de alge- meene beheering over's lands civiele gebouwen, havens, zeehoofden, rivieren, kanalen, sluizen, waterkeringen, bruggen en wegen op Java en Madoera en in de buitcn-etablissementen, toebe- trouwd aan de respectieve Gouverneurs, Resi- denten of hoogste Plaatselijke gezaghebbers, die over dit alles zouden corresponderen met den Directeur van 's Lands Producten en Civiele Magazijnen, „aan welken Hoofdamtenaar de intententie over alle 's Lands Civiele gebouwen en werken” were! opgedragen. Het beheer over een en ander word bij dit besluit verdeeld in do sedert steeds behouden rubricen: gewoon onder- houd ; zwarc reparatie en verbeteringen en ver- nieuwingen. Van elk dezer rubricen word hier eene omschrijving gegeven, die in de latere be- palingen wordt gemist. Wat het personeel betref, word te Batavia onder de onmiddellijke be- velen van den Resident in dienst, gesteld een Ingenieur der eerste klasse, tevens op gelijke wijze belast met de haven* van Anjer en verdere civiele gebouwen in Bantam. Hij verkreeg een vast tractement van / 600 's maands, benevens deccinl union ten vr-rbonden aan de hon (krachtens Ind. Stb. 1825 n°. 7) opgedragen fundtie van Rooi- ncester. Op zijn bureau kreeg hij een teckenaar op / 200. een klerk en twee oppassers, terwijl hem voor ; h< : t t h'zicht op de werken een vijftal opzic- JKTS, 4 mandoers en een sluiswachter waren toe- gevoegd. J'e S < in a r a n g kwam op gelijke wijze een Jn't-nier 3e klasse op / 350 met een opziener en i<, S<<< rabaja een Ingenieur 2e klasse (»j) / 400 evncceji' : met eeji opziener. Beide inge- nicurs v< rkregen t evens <l<- emolunienten van het- looincesterschap. (Oor de residenties Cher i- b(i j). T < * g a l < n P r k a l o n g a n word een O>ziener <ier h, klasse aangesteki, die gewoonlijk tr T 塊 al verblijft mocht hou(len „en vandaar zal voldoen aan de requisitii-n der drie voornoemde Jicsilcenten, zullende hij, ingeval zijne tegenwoor- digheid o)tw(e(i plaatsvn teglijkertijd word in- geroepen, de werken beginnen ter jilaats, waar hij vcnneccnt dat de jnctrsle spoed wordt vereischt, daarvan kennis gevende aan <len Resident, alwaar hij zich in de 2c plnats zal begeven**). Voorts kreeg de Gouverneur der M o l u k s c i i o cilan- den een opziener 1c klasse en die van M a k a s - s o r, ovensals de Resident van Banka, eenopziener 3(i klasse aan zich toegevoegd. Overal elders nicostden de bestuurshoofden de werken doen uit- voerji ondr hun onmiddellijk toezicht of dat van een hunner geemployeerden. In verband met dit besluit vindt men in den Ahnanak voor N.-I. voor 1828 den vroeger genoemden Inspecteur J. T r o m p als Jngenieur Jste klasse te Batavia

optredon, terwijl de beide andere ingenieurs- plaatsen respce otic vol ijk vervuld werden door H.A. B e n i t e n P. v a n d e r H i l s t. Bij deze ge- leghooid is „het voor het eerst dat in Indie de titol van „ingenieur” vroeger alleen bij do genie gebruikclijk, op cenc burgerlijke betrekking wordt toegepast. Dat hij echter voor de genie-offi- cieren mode ingebruik bleef bcwjist Ind.JBtb. 1828 n°. 35, waarin de formatie wordt vastgesteld van het „Korps Ingenieurs”, dat zoude bestaan uit „ een Luit.-kol of kolonel, Chef der 3dc Afd. van het Militair Departement, Directeur on Inspec- tour van fortificatie, 2 majors, 4 kapiteins, 8 eerste en 8 twee de luitenants.

Do i'cgeling van den waterstaat van 1827 was eene voorloopige en word vervangen door die, vastgesteld bij besluit van den Commissaris-Generaal Du Bus van 26 Febr. 1829 (Ind. Stb. n°. 21), waarin enkele wijzigingen der vroegere regeling voorkoincn. Het toezicht strekt zich nu ook uit over militairc gebouwen, met uitzondering van die welke binnen fort en vestingen liggen en van kruitmagazijnen, en voor Batavia werden de werken aan het toezicht en beheer van den Resident onttrokken en onmiddellijk gesteld onder een Hoofdingenieur, die nu, behalve de emolu- menten van het rooimeesterschap, een tractement krijgt van / 900 en bijgestaan zal worden door een Ingenieur dor 3e klasse, welke als tweede Rooimeester zal fungeren en / 350 vast tractement krijgen. Voorts wordt hem nog ce> opzie- ncr toegevoegd, spciaal voor de gebouwen to Welcvreden en in het kampement Rijswijk. Een andere aanvulling is het in dienst nomen van Aspirant-ingenieurs op / 250's maands; voor de Jlohiksche Eilanden en Makassar elk een, die zoo nooclog door een Opziener vervangen kan worden. Overigens is, in afzjking van vroeger, bij deze regeling geen ambtena' voor Banka met Palembang aangewezen, terwijl de bezoldi- ging der Ingenieur te Semarang en Soerabaja verhoogd 渡油二〇〇一

De thans zc'lfstandige hoofdingenieursplaats te Batavia, met Buitenzorg, Krawang en Bantam, ondr zich, blijft bezet door den hecr J. Tromp, dien men jaren lang in die functie vermeld vindt. Overigens schijnt het ecnigszins moeilijk te zijn geweest de plaatsen te vervullen. In den Alma- nak voor 1830 wordt een kapitein der genie ver- meld, die als tweedc ingenieur te Batavia fun- geert. Intusschen zag men blijkbaar tevens in, dat er eischen van bekwaamheid gesteld behoer- clen te worden en art. 13 van Ind. Stb. 1829n°. 13 be- paakto dan ook, dat ccnc Opzicncrs, AspiranteIT noch Ingencieurs voortaan in 's Lands dienst kun- nen worden opgenomon, dan na voor cenc Com- inissic, voorgezeten door den Hoofdingenieur te Batavia met twee deskundige leden, een oxamen te hob ben afgelegd. Daarbij moest de candidaat-Opziener doen blijken, „dat hij de noodigo ver- ciscchten in de civile en waterbouwkunde, en ge- noegzame kennis van de verschildondo bouwstof- fen bozat, om met vrucht den Lande te kunnen dienen in de betrekking „naar welke hij aspi- reert”. Van den Aspirant-Ingénieur werden ge- oischt de grondbeginselen van de inatheniatische wetenschappen, de landmeetkunde en theoro- tische kennis „zoo van de civile als vandehyclrau- lische bouwkunde”; en van den Ingenieur bovon- <lien dat hij „de noodige werkdadige kennis bezit in de civile en waterbouwkundige vakkon; dab

hij de bestekken, begrootingen en hetgeen den aanleg van een werk voorafgaat, wccet op te • maken; zoemde dat hij a lie ontworpen plans in die vakken weet ten uitvoer te brengen". Bij eventueele verhooging in klasse van de opzicners werd mede een examen gevorderd. do ch het examen voor Opzicner, Aspirant of Ingenieur werd niet geevergd van hen, die in het Moedcr-land reeds als zoodanig werkzaam geweest waren of aldaar voor het vak werden aangcononcn. Dat men geen groot vertrouwen had in de kunde van het in functie zijnde personcl, niocet opgemaakt worden uit de bepaling : „Dit examen zal evenwel betrekking kunnen hebben op de thans in dienst zijnde en gcojtinuicerd wordende Ingenieurs of Opzicners, welke zijn gchouden om, na omme- komst van een jaar, gereed te zijn, om des ge- requireerd, hot examen op de boven omschreven wijze af te leggen".

Terwijl de vers chi lien de bepalingen omtrent de wijze van beheer en uitvoering der werken hier verder stilzwijgend v'oorbij gegaan worden, zij alleen vermeldt dat aan dit Staatsblad vrschil- lende modellen zijn toegevoegd, die nog lang daarna in gebruik bleven, in het bijzonder de bekende weeklijst, later weeklijst genoemd, waar- onder de uitvoerder van werken de verklaring heeft te stellen dat zij in allo opzichten juist en naar waarheid is opgemaakt, enz.

Het verdient opmerking, dat in de eerstvolgende Jaren ook nog van ingenieurs sprake is, niet rechtstreeks tot deze administratie behoorende. Bij besluit van den Gouv.-Generaal (J. van den Bosch) in Rade van 30 Ma art 1832(Ind Stb. n°. 15) wasnamelijk, „om mcVdeuit- breiding en verbetering der cultuur, den bloci en de welvaart dezer gewesten te vcrnieederen" eene afzonderlijke Directie over de Cultures op- gericht. Volgens de instructie van den Directeur, in gem eld besluit begrepen, werden on der hem gebracht: A. de landelijke inkomsten; B. de teelt van koffie, peper, katoen, cochcnille, de fabri- catie en berciding van suiker, indigo, zijde, thee, tabak en andere cultures der voor de Europee- sche markt geschikte producten. Blijkens den Almanak voor 1833 was onder het daar vermelde personeel, dat de Directeur B. J. Elias onder zich had, ook een ingenieur C. Quant, met in het volgend jaar nog iemand aan hem toege- voegd. Deze ingenieur Quant wuste voren opzicner te klasse bij den waterstaat en wordt in 1844 weder tei* Sumatra's Westkust aangetroffen als „gewezen ingenieur" ter beschikking van den Gouveneur.

De sterke uitbreiding, vooral van het suiker-riet en de indigo cultuur, alsgevolg van deinvroe- ring van het cultuurstelsel, leidde er toe dat een groot aantal omvangrijke leidingen werd -aan- gelegd, in 't bijzonder in Midden- en Oost-Java, om de nieuwe fabrieken van water voor drijf- kracht en de rietvelden van irrigatiewater te voorzien. Deze leidingen werden in het natte seizoen tevens voor de rijstcultuur dienstbaar gemaakt. De aanleg schijnt in den regel op instiga- tie van de cultuurambtenaren, zonder noemens- waardige technische hulp, onder de leiding van de Inlandsche hoofden te zijn geschied.

In vele gevallen deden zich echter vrij spoedig, vooral bij de aanmondingen, zoodanige moeilijk- heden voor, dat technische hulp onontbeerlijk bleek om den watertoevoer in stand te houden.

Een der eerste gevallen van dien aard was het opdammen van de Sampedan-rivier in Bcoeki, door middel van een houten raandain 1), hetgeen (blijkens het Versing over de B. O. W. over 1895) in 1832 plaats vond door den ingenieur C. v a n Thiel.

In het benedengebied van de Brantas rivier schijncn reeds van ouds irrigatieleidingen en dijken te hebben bestaan. I miners, de vorenver- meldc inscriptie uit de IODE eeuw heeft be- trekking op een dam en een dijk van de Brantas in het Soera.bajasche.

Dat bchvalc de da in men, ook de dijken zelfs nog in het midden der 19e eeuw van weinig soliden aard waren inag worden afgelciut uit de berichten van den later nog nader te noe- jnen ingenieur H. A. Tromp, waaruit blijkt, dat dijken breuken toeniaals als t ware aan de orde van den dag waren, zoodat plannen werden opgemaakt tot, het aanleggen van een nieu- we n, zoogenaamder niilitairen weg, om de onderbrokingen van het verkec* wegens dijkbreuk op den weg langs de rivier te kunnen ontgaan. De suikerrietcultuur vond in deze streken nictte- min het arbeidsveld reeds in of meer voorbe- reid; doch jnct de uitbreiding van die cultuur en het gebruik van het water voor drijfkraft in de fabrieken, moesten uiteraard de eischen stijgen die aan de danimen en leidingen werden gesteld, wa' technische hulp noodig maakte.

In 1834 ziet men te Soerabaja den reeds ge- noemden ingenieur H. A. T r o i n p als nieuwe ingenieur te klasse optreden, terwijl onder hem, behalve een el'vc, werkzaam is de ingenieur 3e kl. M. P o l m a n, te voren t c Semarang, die thans speciaal belast is met de werken in de residentie Pasoeroean (wellicht heeft men daar- bij te doen met enklec hooge dammen, zooals die door J. G. van Gendt Jr. beschreven zijn in de • Verh. K. 1. v. J. '67/68. bl. 3 en die ten "deele uit dezen tijd dagteekcn). Naast de ambtenaren van den gewonen dienst komt de ingenieur V a n T h i e l in den alnia- nak voor J. 835 voor als „Ingenieur der eers(■ klasse in ambulanten dienst", bijgestaan door vier elevcs. „Wijders zijn ecnige persouci), bestemd voor den dienst bij de waterstaats wi- ken, welke in het belang van den landbouw en de binncnlandsche communicatien worden on demo men en niet behooren binnen den wrck - kring der ingenieurs van de afdeelingcn Batavia, Samarang en Soerabaja". Terwijl later ook J'ol- man in ambulanten dienst wordt vermeld, ver- lijst men dezen in den ulmunak voor 1839 en Van Thiel in dien van 184.1 weder uit het oog en bleef slechts een der 616ves (W. N. H u l s c w 6) als Jandmeter 2c kl. ter beschikking nusdeloo- pen tot 1848.

Uit een oogmit van de waterstiaat was de residentie Soerabaja destijds roods een van de belangrijkste en onder het beheer van den ingenieur, later hoofdingenieur, H. A. Tromp (1834- 1843) ■ zijn daar belangrijke werken tot stand gekomen of voorbereid.

i) De raandain, die het uithield tot in 1849, wordt beschreven in de bekende „landleiding voor Bouwkundigen en Industrieelen in Ned. Oost-Indie", door Van Lakerveld en Broesc, den Haag, Gebr. v. Cleef, 1866, deci IV, plaat 96.

Volgens hetgeen do latere crstaanweznd ingenieur W. G. C. Geel mededeelt (Tijdschr. N. I. 1862, II, bl. 193 c. v.) waren de rivieren er tot 1836 uitsluitend voor de irrigatie dienstbaar gemaakt door niidcl van zoogenaamde djorongans, openingen in de dijkgeinaakt, waardoor bij hoogoo standen het water met geweld naar binnen drong en die bij laag water niet voldoende waren, zoodat daar beneden tijdlijke inlandsche stuwdammen in de rivier gelegd moesten worden om het water op de velden te kunnen brengen. (Hoc de toestand destijds was, kan men lezen in de Not. 1856/57 van het Kon. Inst. v. Ing., Bijl. XI, bl. 5G c. v., waar een nota daarover is gepubliceerd van de hand van H. d. c. Bruyn). Onder de eerste permanente bouwwerken behoorden de sluis te Prambon (1838), die te Kedong Tjatjing (1839) en de bekende sluis te Melirip (1842 — 47), waarmede de Soerabaja-rivier van de Brantas, lager Porrong-rivier genaamd, wordt afgescheiden. Door de toenemende aftappingen was ook reeds sedert 1824 het vraagstuk aan de orde van de prauwvaart langs de Kediri-rivier en in dat jaar deed zelfs de Resident van Soerabaja (Beier) het voorstel om de Solo-rivier in het Madioense met de Kediri-rivier te vereenigen, ten einde deze laatste meer water te bezorgen. Dit plan bleef jaren in overweging en bij art. 4 van het Gouv. besluit van 17 Jia art 1842 n°. 16 werd zelfs een onderzoek daaraan bevolen, doch in 1846 word van de zaak afgezien, op grond van hetgeen de ingenieur Geel er tegen aanvoerde, al bezat men ook toen nog geen cijfers om de waterstanden op de te vereenigen punten te vergelijken. Over het algemeen had men toen nog zeer weinig kennis van de rivieren en eerst onder den hoofdingenieur H. A. Tromp werd de Kediri-rivier van Melirip tot Porrong opgenomen door de sieves D. van Eijk en W. N. I. u. l. s. e. w. e., terwijl dit in 1839 voor de Soerabaja-rivier geschiedde door de ingenieurs 3c kl. VV. G. C. Geel en D. van Aals t. De resultaten van hun arbeid werden, onder leiding van dien hoofdingenieur, in een kaart vereenigd. [Ictis hi er de plaats niet, verder op de voorstellen van den ingenieur Geel, den opvolger van U. A. Tromp, betreffende den waterstaat in de Jirantasvlakte in te gaan: de plan non zijn later oingewerkt en hebben geleid tot de nog nader te noemen werken.

Merkwaardig, betrekking tot de uitvoering van werken in het algemeen in die dagen, is c. h. ter wate (Jeit in bed odd artikel zegt ²) omtrent de Beier in solo l. e. n. v. a. n. u. i. t. v. o. e. ring: „Dewijl tot dusverre, bij den aanleg van werken in het belang der knit ur (s en der bevolking, nog geen vaste niaastaf is aangenomen, waarnaar de werklieden en materialen bij de uitvoering betaald worden, en een zoogrootonderneeming als de ontcwrcprijku het noodzakelijk niaakt, dat in al les naar een vast beginsel worde te werk gegaan: zoo is het mij doclmatig voorgekomen, hierontrnt de noodige voorstellen te doen.

„De ondervinding heeft mij aangetoond, dat het wenschelijk is geene materialen te doen leveren zonder betaling, en ook geene werklieden te cischen tegen rijst en zout, of vvel geheel zonder eenige tegemoetkoming.

„Hoezeer ik het beginsel aankleef, dat het, t beste zou zijn, om alle de werken geheel met v r ij e n arbeid daar te stellen. zoo doon zich in dit bijzonder geval daartegen vooralsnog wellicht bedenkingen op“....

Dit was het groote bezwaar, dat in de dagen van het cultuurstelsel en van den moedcrland-schen geldnood de uitvoering van openbare werken zoo moeilijk maakte en zooveel kwelling en twist ten gevolge had: het mochtgegeld kosten. Daarom werd er op de meest willekeurige wijze met heerendiensten en onbetaalde leveranciers oingesprongen. Hoe de toestand was, leert de aanhef van Ind. Stb. 1836 n°. 15, inhoudende een regeling der heerendiensten van de Inlandsche bevolking: „In overweging genomen zijnde, dat de regeling der zoogenaamde heerendiensten, aan welke de Inlandsche bevolking van Java nog onderhevig is, hetzij naaraanleiding van art. 114 van het Regcerings-reglement, hetzij op grond van oude gewoonten, thans nog geheel en zonder eenig beperkend voorschrift is o vergeleiden aan de onderscheidene Plaatselijke besturen;

„Dat er alle grond is om te vermoeden, dat daaromtrent niet overall wordt gchandelt paet die gmoedelijke spaarzaamheid, welke door het algemeene belang, en den geest van art. 112 en 114 van hetzelfde Reglement, wordt gevorderd;

„Dat zoo, ten alien tijd, op de Regeering de vcrpligting heeft gerust, om elke nuttelooze yerkwisting van der Javancn tijd en arbeid zorgvuldig tegen te gaan, die vcrpligting in dubbele mate bestaat, ondrchcttegenwoordigzamenstel van inrigtingen, krachtens welke, op vele plaatsen de kwijting der grondbelasting, door den Inlander verschuldigd, geschiedt door het preseren van diensten bij nuttige cultures; Zoo is goedgevonden en verstaan, enz.“

Met het destijds afgekondigde regiment waren de inisbruiken echter nog niet weggenomen en nog jaren lang heeft de aanleg van werken onder ondeskundige leiding de bevolking onnoodig zware lasten opgelegd. Zoo deed vroeger in Indie een typisch verhaal de rond, dat wel karakteriseert op welke eigenaardige wijze met den tijd der inlanders werd omgesprongen: In een zeker gewest, wij incncn Banjocmas, moest een dam van jiviersteen gelegd worden en de resident gaf bevel, dat elk hoerendicnstplichtige van de gehele resuenticio or on riviersteen moest heen dragen. Of het zoo werkelijk geschied is, valt niet na te gaan, maar als voorbeeld van ondoelmatige arbeidstoppassing, als daar kosteloos over beschikt kan worden is het; tekenend ¹).

Be halve in Soerabaja waren ook in andere gewesten verbeteringen noodzakelijk geworden. Zoo was het district Losari in Cheribon, bewesten

i) Wil men zich een denkbeeld vormen wat er tijds den aanvang van het cultuurstelsel aan heerendienst en kostelooze lovringen van materialen gevergd word, dan leze men hetgeen Van Soest in zijne Geschiedenis van het Kultuurstelsel (deel III, bl. 173 e. v.) daarvan nicdeleelt.

*) De hoofdingenieur 2e kl. H. A. Tromp licet ten slotte den waterstaatsdienst in den sleek, want in 1843 werd hij Assistent-Resident van Modjokirto, en later vermeldt de heer Geel hem als Resident van Japara (Tijdschr. v. N.J. 1862, II, bl. 210).

2) Jbid. bl. 207.

de Tjisanggaroeng, aanvankelijk slechts van water voorzien door eene leiding uit een zⁿ rivier, de Tjiberes. De behoefte aan water voor de suikercultuur deed pogingen aanwenden om die rivier zelf op te dammen in de zoogenaamde Menenteng-kloof, een nauwe opening in de heuvels, waar de rivier in de vlakte treedt. Deze quaestie, die tot veelvuldige tcleurstellingen on aangenaamheden heeft geleid, geeft een typisch beeld van de lotgevallen van een waterwerk onder zeer ongunstige omstandigheden. Om- dat de leiding uit het riviertje Tjiberes onvol- doende was, had in 1840—*41 de toenmalige Regent van Koeningai, die eene leiding had laten maken w¹ (het water op 26 paal boven de kloof uit de Tjisanggaroeng ontleende) voor een gedeelte van zijn regentschap, een deel van dit water afgestaan: doch ook aid is aange- vuld was de Tjiberes-leiding onvoltoed. Toen het opdampen van de rivier in de kloof met Inlandsche middelen niet lukte, werd de water- staat geraadpleegd en de Ingenieur J. A. Kra- jenbrink voor het werk aangewezen, die eerst in 1840 in dienst, gekomen was. Aanvanke- lijk was hij blijkbaar geheel vervuld met Holland- sche denkbeelden en maakte hij in 1843 een plan om een keerdam met rijswerken toi stand te brengen¹ 2), en het water in de kloof door een tunnel in de leiding te brengen. Dit plan is echter niet tot uitvoering gekomen. Vermoedelijk op raad van Van Thiel, werd beneden de kloof een aanvang gemaakt met een raamdamm tusschen gemetselde landhoofden, bestaande uit kruise- lings opgestapelde en onderling verbonden djati- balken met steenvulling. De heer Krajenbrink werd voor dit werk in het belang van den land- bouw speciaal ter beschikking van den Directeur der Cultures gesteld en begon het in 1844. Toen de dam bijna voltooid was, of kort nadat hij in werking kwam, namelijk op 29 Dec. 1849, werd het Oostelijk landhoofd achterloops en bezweek. Men had te doen met eene opstuwung van bijna 6 M. en daar zulke kunstwerken in Holland niet voorkomen, is het verklaarbaar dat een jong ingenieur verrast werd door de ontzettende kracht, waarover op Java rivieren bij bandjir beschi- liken. Het Westelijk landhoofd heeft nog jaren na dato het bewijs geleverd met hoeveel zorg er naar gestreefd was uitstekend metselwerk van bak- steen te leveren en hoe voor de afdekking met natuurlijke steen van de hulpbronnen uit de om- geving was gebruik gemaakt, al leverde ook de verwerde oppervlakte van die zerken het bewijs, dat tevergeefs naar een evenbeeld van Eui¹pee- sche hardsteen was gezocht. Men liet zich niet ontmoedigen en in plaats van den dam, die in de rivier geconstrueerd werd, zou nu een gemetseld oijefvormig stortvlak in den droge worden ge- bouwd om er later de rivier over heen te leiden. Dit werk, aanvankelijk niet ten genoee van de directie ontworpen, werd kort na een begin van uitvoering gestaakt, en een herziening van het plan opgedragen aan den ingenieur A. M. v a n D e i n s e, die in 1857 met een rapport go reed kwam. Door den ondervanden tevenspied voor-

zichtig geworden en inet het oog op de hooge kosten, kon de regeering er niet spoedig toe besluiten zich weder aan een duur kunstwerk te wagen. De ingenieurs liadden in Chribon bij het bestuui' weinig sympathie nicer en de resident F. H. A. v n n d c P o e l stond een denkbeeld voor, afkomstig van den Regent, om de rivier met een inlandschen dam bovenstrooms van de kloof op te dammen en do waterleiding door de kloof heen in de rotsen uit te houwen, door deze voor zooveel noodig met buskruit te doen sprin- gen. De Directeur de Bruyn, die in 1863 Cher- bon bezocht, verenigde zich met dit plan en het bestuur toog aan het werk, waar de waterstaat had gefaald. Do inlandsche hoofden wisten inder- daad een kleine waterleiding op die wijze toi stand te brengen, doch toen een paar jaar later de richtige uitvoering door eene commissie van deskundigen moest worden nagog a an, bleek er zeer veel aan te ontbreken. Zwaar afschuivingen waren in sommige leidinggedeelten, wegens te steile/ wanden, aande orde van den dag : duikers om het regenwater af te voeren waren slecht ge- bouwd met vleugelinurcn, die slechts in stand bleven door ze met rotan en bamboe te verank- ren, in het kort, de toestand was van dien aard, dat er weinig hoop bestond op het in bruikbaren toestand blijven. De toenmalige waterstaats- ingenieurs, die geropen werden een werk te be- oordeelen, dat hun voorgangers als het ware uit han den was genomen, bleken wellicht geen toe- gefelijke beoordeelaars en het procesverbaal van bevinding zette veel kwaad bloed tusschen be- stuur en technici. Daarop zouden deze een ont- werp tot roonstrueeie en verbetering maken. Eerst werd daartoe een ingenieur geropen, die wel zeer bekwaam, doch eenigszins indolent van natuur, na veel partieele opmtingen niet toi een plan kon komen ; toen was er iemand, die het denkbeeld ging uitwerken om een geheel streek te ontruinen en boven de kloof een vergaarkom aan te leggen : eindelijk werd een jong aspirant- ingenieur met het maken van een ontwerp bcla^t, dat weder verschillende wijzigingen onderling en zoo kon het gcburen, "dat eerst in] 878 een plan werd gearresteerd, dat de algemene goe(l keuring wegdroeg en onder toezicht van toenmaligen ingenieur 2e klasse W. F. J l c s k es tot eene bevredigende uitvoering is gekdinen in 1882 werd voltooid.

Terwijl met de geschiedenis van dit werk eenigszins vooruitgehoopen is op die van den waterstaat in het algemeen, moet thans weder toi 1847 worden teruggegaan, toen in een ander deel van dezelfde residentie Chribon een ongeluk gebeurde an a loog aan dat van de Menon long. In het Zuidelijk deel van de afdeling Indramajoo loopt de Tjikrooe uit in de Tjinianok. Deze Tjike- roe heeft voor een zijrivier betrekkelijk nog al veel water en dit is vanouds voor verschillende doeleinden gebruikt, want op een paar oudo Kaarten op Jict rijksarchief (n°. 1250 en 1251) zijn zaagmolens aangewezen op een plan „van do werken tusschen de(j. spruit Sikaro en de groote rivier van Indernyjo", die blijkbaar met water werden gedrevey In den tijd dat Krajenbrink zich in het belang der cultures in Chribon beyond, was het echter om irrigatiewater te doen en ook hier werd, ter voeding van de Sindopradja- leiding, met hetzelfde onglukkig gevolg het raamdamm- systeem in practyk gebracht. De lei-

1) Zie de beschrijving der Menenteng- leiding in de Ind. A f l. van het K o n. Inst. v. I n- g7-1886/87, bl. 42.

2) I n d f s c h M a g a z i j n e, le twaalfal, 2de dee] . bl. 277.

ding, die bovendien niet vrij bleef van bandjir-water, werd, om dit te loozen, van conige gemetselde zijdelingsche overlaten voorzien. Wat van laatstgenomde kunstwerken over is, legt evenals het oude Menentengwerk getuigenis af van de zorg, waarmede de technisch uitvoering plants had, zoodat men medelijden gevoelt met den man, die zijn beste krachten en levensjaren ten offer bracht voor eene taak, die uit onbekendheid met plaatselijke hydrographische toestanden zoo weinig vruchten opleverde. Met die twee mislukte werken was de ellende nog niet ten einde. Geropen om neder benedenwaarts maar dadelijk een oplossing te geven voor de Rambatan-quaestie, die een zijtak van de Tjimanok betrof, welke aan de hoofdrivier te veel water ontrok, werd daarin door hem een gemetselde overlaatsdam ontworpen, waarvan de capaciteit na uitvoering veel te klein bleek, zoodat dit werk, dat in den droge gebouwd was, bij de ingebruikstelling in 1855 eveneens door achterloops worden van een landhoofd bezweek. Wanneer men later, toen ook deze zaak tot oplossing was gebracht, waar-bij de ingenieur J. E. de Meijer²⁾ zijn sporen verdiende, de omstandigheden nagaat, waar- onder destijds is gewerkt, dan laat zich alles gerechtvaardigd verklaren en bestaat er bij een technicus zelfs aanleiding om nog met waardeering te gedenken, wat jonge, onervaren ingenieurs onder moeilijke omstandigheden, en bij het ontbreken van deskundige centrale leiding, hebben tot stand gebracht: doch dat dit tasten en mistasten in het duister de populariteit van het corps in de oogen van oude autocratische bestuursambtenaren en van het publiek niet verhoogde is eveneens duidel'k. Vooral dit laatste is dikwijls ongeduldig en onreclitvaardig en het was omstreks 1850 dat herhaalde klachten en bezwaren meer en meer tot eens reorganisatie drongen. Als een proef van de ontstemming kan bij v. een brochure gelden in 1851 bij H. Nijgh te Rotterdam; uitgegeven en getiteld: Oost-Indische Mysterien: de toestand der Civiele Genie in Nederlandsch-Indie door M. de Leon. Daarin werden tal van aanmerkingen geniaakt over het beheer van den Ifoofclingenieur Tromp te Batavia. Gekjaagd word o.a. over het slecht uitvoeren van werken, het oponien van een ingevallen zolffring in het gebouw van de Algemeene Rekenkamer door een commissie van familieleden, de tragische gang van zaken bij het destijds onder civiel beheer staand kampement te Weltevreden. Hertog Bombard van Saksen Weimar Eifenach was toen juist Legercommandant en het repareren van zijn woning ging zoo traag, terwijl voor hem slechts een paar verreckjes overt leven, en bergen met puin cr maandenlang voor bleven liggen, dat volgens dezen schrijver, de Generaal toercht op eene waanlijke wijze zijne gevoeligheid daarvoor te kennen gaf in een schrijven aan de nteering. De slechte toestand van bruggen en wegen zoo aanleiding gewees zijn, dat het publiek anonieme brieven aan den Iloofclingenieur begon te schrijven, waartegen deze de bescherming inriep van den Directeur der Producten en Civiele Magazynen, terwijl de

Resident van Batavia de klagers bij advortentie in do Javasche Courant zou verwezen hebben naar den Hoofclingenieur en den Directeur • tour bovengenoemd, op grond van de exceptio vervat in art. 1 van Ind. Stb. 1829 n°. 21, dat het toezicht op en daglijksch beheer van de bruggen en wogen niet tot zijne attributen behoorde.

Terwijl do regeering van 1829 van kracht bleef tot 1854, is er met betrekking tot het personeel nog een Kon. Besluit te vermelden, dat bij Ind. Staatsbl. van 1844 n°. 22 werd afgekondigd, en waarbij do formatie is vastgesteld op een hoofd-ingenieur, een ingenieur Ie, kl., een dito 2e kl. en zeven ingenieurs 3e klasse, benevens 9 opzich-ters Ie klasse, 12 van de 2e en 4 van de 3e klasse, voorts een tweede commies, een teekenaar, zeven mandoers en verder personeel. Voor deze formatie was uitgetrokken, met inbegrip van de reis- en verblijfkosten, een bedrag van / 111.990 's jaars.

Dat men destijds veel te weinig personeel had blijkt uit een voorstel door den G-r.G. Rochussen (den 28en October 1847 gedaan aan den Minister van Kolonien). Deze herinnert daarin hoe bij den Indischen brief van 6 Nov. 1843 n°. 587/7 reeds over de ongenoegzaamheid van het personeel was geschreven en dat, waar die voordracht had geleid tot de zoo straits genoemde formatie, daarmede feitelijk nog zeer weinig was gewonnen, want tijdens het ontwerpen van die voordracht kostte het personeel reeds / 108.094, zoodat er toen slechts / 3896 's jaars meer mocht worden uitgegeven dan in 1843.

„Dat deze vermeerdering van zeer weinig be-teekenis is”, zoo schreef de heer Rochussen, „behoeft geen betoog, en het zal daarom dan ook U.E. — die bekend is met de groote werkdadigheid, welke in de laatste jaren ten aanzien van den Waterstaat en het Bouwdepartement heeft plaats gegrepen (ook ten gevolge der meerdere beschikbaarstelling van / 100.000 's jaars voor de zeewerken) en met do dringende noodzakelijkheid, tot het aanleggen van waterleidingswerken voor den landbouw en de verbetering van het transportwezen, — niet bevreemden, bij deze de verklaring te ontvangen, dat de toegestane som ten eene male ontoereikend wordt bevonden om in de steeds aangroeiende behoefte te voorzien”. Vervolgens wordt do bestemming der 10 ingenieurs aangegeven en er op gewezen hoe op plaatsen, waar deze niet kunnen worden gezonden, het werk aan opzichers of aan plaat-schijk ambtenaren is overgelaten. „Deze”, zoo vervolgt de brief, „ofschoon geen deskundigen, bouwen pakhuizen, leggen bruggen aan, maken verbeteringen aan de residentiehuizen, enz. enz. Dat vele pakhuizen ondoelmatig ingricgt zijn, dat de meeste bruggen gedurig zwtiro herstellingen behoeven, dat in het algemeen weinig soliditeit en smaak aan do openbare gebouwen te herkennen is, behoort tot do natuurlijke gevolgen daarvan; en dat misdrioden op die wijze verkwist of slecht gebruikt worden, laat zich uit den aard der zaak begrijpen, daar voor de werken van het

i) Zie „Een Indische Beneden-rivier” in de In d. A f l. K. Inst. v. I. 1876 — 77, bl. 78.

2-) Zie zijn levensbericht in „de Ingenieur”, van 1914 no. 5.

i) Als bijlage afgedrukt op bl. 201 achter: Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indie, door J. J. Rochussen, Min. v. Staat, oud-Gouv.-Gon. van N.-I. -den Haag, Gubr. v. Cleef, 1853.

Bouwdepartement en den Waterstaat, Sumatra uitgezonderd, jaarlijks eene som van / 653.000 wordt ingewilligd". Het voorstel van den Directeur der Prod. en Civ. Mag., dat bij dit schrijven werd overgelegd, om zeven waterstaatsafdeelingen in te stellen en het getal ingenieurs op 17 te brengen, wordt echter niet ingewilligd. Terwijl tegelijk eene globale opsomming werd gegeven van de destijds onderhanden werken, werd (evens gewaagd van „werken van een anderen aard, die nog veel dringender de hulp van ingenieurs behoeven, waartoe de gevraagde vermeerdering van 412 getal dozer ambtenaren ook in de eel'Stc plaats bestemd is". Dit waren dan werken tot „uitbreiding en verbetering van den rijstbouw op Java, " en de verbetering (waaronder verkorting) der transportwegen aldaar).

Wat het eerste punt betreft, is het merkwaardig om uit dit schrijven van vier en zeventig jaar geleden de klacht te hooren, dat, de rijstcultuur niet meer steunen kan op den regenval alleen: „want de regens vallen niet nimmer zoo geregeld en in het centraal gedeelte van Java niet meet zoo overvloedig als voorheen (Natuurkenners schrijven dit toe aan het verdwijnen der bosschen welke langzamerhand plaats hebbgn moeten maken voor cultuur van anderen aarden debouwen en brandstoffen moesten leveren voor onze vestingwerken, onze civiele gebouwen, voor suiker- en indigofabrieken, tabaksloodsen en zoovele andere behoeften van landbouw of nijverheid). Wij mogen den rijstbouw dus niet langer afhankelijk laten van den regen, doch behooien denzelve te bevestigen op den straks genielden zekeren grondslag van kunstmatig e water in g.

„Veel is in dat opzigt reeds gedaan, in evenredigheid tot de weinige beschikbare middelen, doch er blijft nog een ruim veld over.

„Welke goede bedoelingen nu ook de residenten en hunne ondergeschikte besturen mogen hebben ten aanzien der rijstcultuur: welke zucht hen bezield tot verzekering der productie op de bestaande en tot winning van nieuwe velden, zij zullen in de uitvoering stuiten op het gebrek aan de bijzondere kennis van den ingenieur, en kunnen zich die bij hunne menigvuldige andere werkzaamheden niet eigen maken.

„Geen wonder dan ook, dat op Java een aantal waterwerken, door plaatselijke ambtenaren in het belang der rijstcultuur begonnen, aan het doel niet beantwoordten; dat ettelijke waterleidingen geen water afvoerden, dammen bezweken, dijken doorbraken, en dat men aan de xneeste der werken van die ambtenaren eene verspilling van arbeidskracht ontmerkt, welke, zoo de in heerdienst daarau ten koste gelegde dagdiensten en dohr heerdienst geleverde bouwstoffen tot cijfers te herleiden waren, verbazing zoude wekken wegens de duurte van den zoogenaamden kosteloozen arbeid aan die werken besteed.

„Daarenboven heerscht in dezen gewigtigen tak der Indische dienst geen eenheid, geen stelsel. Elke residentie, elke afdeling bijna, werkt, poogt of streeft op zichzelf. Eene waterleiding wordt vaak aangevangen, zonder dat men oniziet naar de naburige werken van gelijken aard, wier voortzetting sinwijlen voldoende zou zijn om, in et veci minder kosten, dalgene te verrigten, waarvoor men de nieuwe leiding be-

proeft. Men denkt er niet aan, om de besproeiing der velden in verband te brengen inct verbetering van transport, enz. Vandaar weder die verspilling van kracht — de boofdkyaal waar-aan Java lian.

„Daarom is het noodig, dat gecne belangrijke bewateringswerken aangelgd worden zonder opname en ontwerp door deskundigen: dat het onderhoud van bestaande werken aan deskundig toezigt opgedragen zij, dat er een stelsel van irrigatie over het eiland aangenomen worde, na deskundig onderzoek.

Het overnemen van dit lango citaat nioge zijnc vrontschuldiging vinden in het juiste beeld, dat claardoor verkregen wordt van den toestand, geschetst door een ooggetuige, waarin zich de waterstaat omstreeks het midden der 19de eeuw bevond. Het doel van den G.-G. Rochussen was, zooals hij zelf zegt (bl. 140 zijner brochure), om terug te komen op het beginsel verrat in het genoemde Kon. Besl. van 5 April 1825 n°. 96, waarbij de staking van alle openbare werken gedurende de eerste vijf jaren werd gelast, met verbod om zoodanige werken, zonder uitdrukkelijke machtiging van het Oppcrbestuur te ondernemen: terwijl tevens, zooals vermeld, de, zoo het heette, kostbare Directies van de Civiele Gebouwen en den * Waterstaat werden afgeschaft.

Tot den aanleg van werken onder deskundige leiding werd inen o.a. gedwongen ten gevolge van den bekenden hongersnood, die onder het bestuur van dozen landvoogd in Demak en Grobogan plaats vond. Men heeft hier te doen met een grootendeels zeer laag gelcegn vlakke, waar van een deci in den tijd van Daendels nog eene moeras of binnenzee bekend was. Onder dien bestuur werd daar doorheen het zoogenaamde prauwvaartkanaal gegraven. Cijl. tevens met dfti uitloikendende grond de groote postweg door dit moeras hen getrokken. Door het graven van afvoerkanalen gelukte het, volgens Daendels, aan den Regent van Deniak aldaar dert m duizend morgen (36000 bouws) land voor den rijstbouw aan te winnen. Zoowel afwatering in natte seizoenen als bevloeiing in droge tijden echter te wenschen over, zoodat N. Engelhard reeds zeide, dat het geplante er telken verloren ging en men ook onder het Engelsch bestuur cr weinig succes mode had. Volgen. - G. G. Rochussen had de ingenieur Van Thiel ten plan ontworpen, met de bedoeling de oude afwateringskanalen te verruimen, er nieuwe bij te graven en voor de bevloeiing te zorgen door opdamming van de Toentang, doch „toef uitvoering van dit kostbare work had het minder nog aa beschikbare fondsen dan aan ingenieurs ontbroken". Ten jare 18-17 word dit plan weder opgevat en den plaatselijken ingenieur te Semarang opgedragen het nader te onderzoeken en een voorstel te doen. De metingen werden Jiervat, doch de menigte werkzaamheden van dien ingenieur (Jhr. N. van der Wijck) en vervolgens eene zware en langdurige ziekte, waaraan hij bezweken is, hebben hem belet dat plan geheel nil te werken. In 1850 en 1851, toen de nood aan den man was gekomen, heeft inen veel graafwerk aan de afwateringskanalen verricht, doch de opstuwung van de Toentang werd niet onder Rochussen begonnen. Tot de uitvoering van den dam in die rivier te Glapat were! in 1852 machtiging verleend, volgens een ont-

we'p van den ingenieur S. D. i k J z n., die voor het eerst in den Ahnanak voor -1842 als ambtenaar voor den waterstaat te Soerabaja wordt genoemd en die in 1847 als ingehouder klassc zonder bepaakte standplaats wordt ver-meld. In het volgende jaar was hij „in ambuland en dienst" en dus blijkaar gecmployeerd bij het voorbereiden en uitvoeren van irrigatic-werken. Do stuw te Glapan, waarvan in do Kolonialo verslagen aanhoudend hoopvol melding were! gemaakt, maakte evenals andere werken uit dicn tijd eon ware lijdensgeschiede-nis door. Kort na de voltooiing sloeg in 1859 de rollaag van het stortvlod bijna geheel weg en er is een oogenblik geweest, dat men het gelieele werk wilde abandonneeren en op een andere plaats een nieuw bouwen, doch door het krach-tig optreden van den Directeur de Bruyn werd dit voorkomen en het work van Dik zoodanig voorzien, dat het nu nog aan het doel beant-woordt i).

De onbevredigende toestand van het beheer tier openbare werken leidde er toe om in 1853 dat beheer op betcre grondslagen te organiseer-ren en het schijnt, dat men daartoe de hulp meende te moeten inroepen van iemand buiten het corps, namelijk den toenmaligen Majoor dor Genie G. H. U h l e n b e c k. De door hem ontworpen voorstellen leidden tot eenc organi-satic, die vastgesteld word bij het Kon. Besluit van 4 Nov. 1854 n°. 40 en in het Indische Staatsblad van dat jaar word afgekondigd.

Be dienst word onttrokken aan het d'epar to-luent der producten en civiele magazynen, want art. 1 van dat Staatsblad luidde: „Tot uitoe-fening van het bestuur en toezigt over den waterstaat en 's lands ,burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indie, niet staande onder militair beheer, wordt ter hoofdplaats Batavia opgerigt een bureau van openbare werken, aan het hoofd waarvan word geplaatst een chef, met den rang van inspecteur van den water-staat en den titel van directeur (loro p-c n b a r c w e r k e n)? Voor het tech-niisclie en verdere administratief personeel was te zaniei gerekend op / 289.000 's jaars, een be-langrijke loeneming, vergoleken met J 11.990 in 18-14. 5) ,

1) Zie Ind. Afl. van het Tijdschr. K. 1. v. I.

J 891 - 92, bl. xvii

2) Alct de nieuwe regdingverdwijnde hoofd-ingenieur J. T r o m p, die zooveel jaren de Ici-ding te Batavia had gehad. Uit de werken van het Kon. Jnst. van Ingenieurs blijkt echter dat hij eerst in het Jnstuutsjaar 1856/57 bedankte voor het lidniaatsehap van die instelling, waar-aan hij in 1849/50 was toegetreden. Mocht blijkens de latere klachten zijn beheer te Jiatavia niet onaangevochten iijn gebleven, men schijnt hier toch te cloen gehad te heb-bon met een kun dig man, van wien de Comniissaris-Generaal Du Bus (blijkens het Indisch Magazijn, I Ide 12tal, bl. 49) in 1829 de werkzaamheid r(M?.mdc, toen hij hem witnoo-digde in het bdang van den landbouw zijn (lenkbeelden' te geven om windinolens tot vwateropvoer in Indie op te richten, en waar-voof J'romp naar de voorschriften van Bell id or twee bamboe modcllen liet maken, die in 1829

Bij Ind. Stb 1855 n° 17 word nadcr bepaald, dat „s Rijksbezittingcniindzcgwasten" met betrek-king tot den waterstaat, verdcld zouden worden, in a c h t afdelingen of inspectie. Van deze behoorden er vier op Java. De eerste, die West-Java omvatte tot de grenzen van Cheri-bon en Banjoemas, had ook de Lampongs onder zich; de tweede, met standplaats Tegal¹⁾, de bcide genoemde residenties en verder TPdltaloo, en en Bagelen; tcrwijl van uit Semarang als hoofdplaats voor de derde afdeeling, Midden-Java²⁾ word beheerd en van nit Soerabaja, stand-plaats van den chef dor vier rd c afd., de Oosthoek. De vijfde waterstaatsafdeeling bestond uit Sumatra's Westkust en Benkoklen: de zesde uit Palcmbang, Banka en Riouw; de zevende uit Borneo; de achtste uit Celebes en de Molukken; de laatste 4 respectievelijk met standplaatsen te Padang, Muntok, Bandjermasin en Makasser. Bij jlitzelfde besluit werd het bureau van open-barc werken te Batavia verdcld in twee afdeelingen, namelijk het eerste of technische bureau, waarbij een ingenieur 1c klasse en een idem 3e kl. als adjunct, benevens twee opzichTERS werden geplaatst, en het tweede of administratief bureau, met een hoofdeommissie als chef en een le, een 2e en een 3c commies benevens de noodige klerken en bedienden. De afdeelingsbureaux werden gec-steld onder ingenieurs, bijgestaan door een op-zichter en minder personeel. Hoofdingenicur was alleen de chef der 4e afd., die van de le en 3c afd. waren ingenieurs le kl., die van de 2e, 5c, 6e en 8e afd. waren ingenieur 2c kl. en de chef der 7e afd. was ingenieur 3e kl. Voorts was aan ieder der chefs van de afdeelingen op Jax'a een aspirant-ingenieur toegevoegd. Wat het aantal technische ambtenaren betrof, (lit was niet vastge-steld. „Het gctal van ieder hunner wordt geregeld naar de behoefte", zoo luidt het in art. VI, terwijl in een bijgevoegden staat eene verdelving van het personeel werd opgegeven, welke als leidraad daarbij zou s trek ken, en die do eind-cijfers aahwyst van 1 inspecteur, 1 hoofdingenicur, 3 ingenieurs ic kl., 6 idem 2e kl., 10 idem 3e klasse, 14 aspirant-ingenieurs, 6 opzichTERS le kl., 10 idem 2c kl., 16 idem 3e klasse en 15 ve-opzichTERS, te zamen 82 personen. Op de plaatsen, waar zij gestationneerd waren, oefenden de ingenieurs en opzichTERS van den waterstaat de functio van rooimcester uit op den voet der bestaande of nog vast te stellen reglemcten. Voorts wordt bij dit staatsblad het ambtsco-s-tuum voor de verscillende ingenieurs en opzichTERS voorgescndiroven, eene bepaling; die later voor laastgeuoofdiidon is vervallen.

Gaal men do lijst van het personeel na, dan ziet men telkens de sporon van de moeilijkheid om dit voltallig te houden. Enckle personen zijn speciaal voor den dienst van den waterstaat uit-gezonden, zooals degenen, die in den ahnanak. voor 1854 genoemd worden met vermelding van

op de tentoonstelling te Batavia prijkten. Ook by de bekende tentoonstelling van nijverheid, in 1853 te Batavia gehouden, schijnt hij nog een werkzaam aandeel in de inrichting tv hob ben gehad, want een model van het gc-bouw voor die tentoonstelling werd door hem aan genoemd Instituut aangeboden (Not. 1852/53, 132, 149).

1) Later Cheribon, zie Ind. Stb. 1863, n°. 6.

het Kon. besluit Jiunior aanwyzing: Ch. Th. Deelman en J. M. Hageman (boide 21 Jiili 1845); J. H. Hoyer en W. J. A. Nicu-wenhuison (beido 27 Aug. 1849) en J. H. R. W. F. H. van Raders (5 Nov. 1852). Bg H. A. van Rossum staat in datzlfde jaarboek aangeteekend, dat hij was luitenant-ingenieur bij het leger in Nederland, met verlof op Java, belast met het toezicht over eenige waterstaatswerken in de residentie Cheribon. Terwijl J. H. R. van Raders in 1853 voor- komt als ambtenaar bij don dicnst van den water- staat in de residentie Soerabaja, vindt men daar eveneens J. B. Drossaers, architect te kl. bij de genie, als zoodanig tijdelijk geplaatst en ook de vroegere opzichers, latere architecten A. van Lakerveld en W. I. h. n. e. In den almanak voor 1857 hebben Drossaers en Lakerveld den rang van dicnstdoend ingenieur 2e klasse gekregen. De eerstgenoemde van die be- den zou later nog als aanemer te Batavia een rol spelen, ter 卩 1 A. v a n Lake.r veld later in Nederland belast werd met de betrekking van leeraar in de Indische bouwkunde a an de Acade- mie te Delft en ook de na te noemen reis met den heer^de^ Bruyn naar Italic medemaakte (Tijdschr. N.-I. 1862, I. bl. 277). Als zoodanig was hij medewerker aan de bekende, reeds ge- noemde „Handleiding voor Bouwkundigen en Industrieelen in N.-I.”¹⁵.

In 1853 werd de nieuwe administratie blijk- baar reeds voorloopig ingesteld met den latere directeur als waarnemend chef en in de volgende jaren vindt men, onder het hoofd: „Beheer van den Waterstaat en 's Lands Civiele werken”, in den officieelen almanak eerst de formatie ver- meld met den inspecteur aan het hoofd en daaron - der den inspecteur G. H. Uhlenbeck nogeens als directeur, gevolgd door de indeeling naar de ingestelde waterstaatsafdeelingen. Deze eerste directeur ontving / 1500 's maands tracte- ment en stond op dit punt bij zijn andrccol- lega's ten achter. een misst-and, waaraan eerst jaren later een einde werd gemaakt.

Als jong luitenant der genie omstreeks 1842 in Indie gekomen, volvoerd hij als le luitenant van Mei 1843 tot Mei 1844 de opdracht om het terrein tusschen Semarang en de Vorstenlanden op te metbn, met het oog op den aanleg van een spoorweg in de richting, bedoeld bij het K. B. van 28 Mei 1842 n°. 27 (zie onder SPOOR- EN TRAM- WEGEN). Daardoor had de directeur Uhlenbeck op spoorweggebied reeds gevestigde denkbeelden, toen tijdens zyn directeurschap deingenieur T. J. Stieltjes, krachtens K. B. van M Juni 1860 n°. 42, werd uitgezonden als adviseur voor de vervoermiddelen en, in Indus tot hoofdingenieur benoemd. onafhankelijk van hem, re.chtsstreeks onder de bevelen van den Gou verneur- Gen er aal werd geplaatst. Ook op waterstaatsgebied scJijnt de directeur Uhlenbeck niet die medewerking te hebben on der von den, welke hij zich had voor- gesteld, ten minste de vooruitstrevende denk- beelden van den hoofdingenieur H. de Bruyn meende hij niet bij de Regeering te kunnen voorbrengen, en het gevolg van con en ander was dat hij kort daarop in 1861 zyn ontslag nam.

De heer Uhlenbeck is vervolgens nog Minister van Kolonien geweest.

De zoeoven genoemde- hoofdingenieur de Bruyn, die hem opvolgde als Directeur, heeft

zeer veel met den waterstaat inedegemaakt en grooten invloed daarop uitgeoefend. Voor bijzonderheden aangaande zijn levensloop zij verwezen naar het artikel onder zyn naami in dit werk, en verder naar het Levensbericht door den heer E. B. K i c l s t r a, a opgenomen in hot T i j d s c h r. v. h. K o n. I n s t. v. I n g. (1886 — 87, bl. 108 e. v.).

De hoofdingenieur de Bruyn was het laatste werkzaam geweest als chef der de waterstaatsafdeeling te Soerabaja, waar de vroeger reeds genoemde plannen tot verbetering van de irrigatie in de Brantas-vlakte onder zjnc leiding nadcr uitgewerkt en tot uitvoering waren gekonien. Aan de stuw- en sluiswerken van de Brantas te Lengkong, cn. aan de sluizen en werken van Gedong, Gedongsoro en Wonokromo is zjn naam onafscheidlij^ verbonden.

Hij was door zjn arbeid jaren lang zoo nauw verbonden geweest aan irrigatievraagstukken, dat hij met het oog op de belangen van den land- bouw geheel andere denkbeelden had gekregen over het beheer van den waterstaat en de rol, die de ingenieurs daarbij moesten spelen, dan degenen, die de bescheiden organisatie van 1854 hadden voorbereid. Deze denkbeelden had hij reeds in eene te Soerabaja samengestelde me- moe'ie bijeen gevoegd, waarin hij de behoefte aan eene geheel andere organisatie dan thans tot stand was gebracht trachtte aan te toonen. Hij zond die in October 1858 aan den directeur Uhlenbeck, doch ontving haar van dezen terug met de mpedeeling dat hij — ofschoon zich met de daarin voorkomende beschouwin- gen wel vereenigende — het oogenblik niet go- komen achtte, zoodanig stuk onder de oogen der Regeering te brengen. J. n. m. d. s. verk(u.>g de Bruyn in het einde van dat jaar verlof wegens ziekte naar Nederland en scheepte zich met zjn gezin op 29 Dec. 1858 derwaarts in, overladen met lof en eerbewijzen door zjnc vrienden en de belanghebbenden uit de s trek on in Soerabaja, ten nutte waarvan hij zoeved had tot stand gebracht.

In Nederland bood hij de bedoe- lde lucroric aan den toenmaligen Minister van Kolonien, den heer J. J. Bochussen aan, die zich c ven al. " zjn Secretaris- Generaal, de latere landvoogd Mj-. J. Loudon, met de zienswijze van de Bruyn vereenigde. De Minister Jiad een langdurige conferentie met de Bruyn, waarbij hij op vlcind- wijze zjnc ingenomenheid betuigde met de rond - borstigheit, waarmee laatstgenoemde de be- staande gebreken had aangetoond en den in d' toekomst te bewandelen weg had aangewezen. Maar, het kon Jiiet ontkend worden, dat con(; organisatie als door hem bedoeld CD gewenscht, voorloopig nog tot de vrome wenschen zou nio< - ten blijven behooren, al ware het slechts wegens geinis aan voldoende bekwaam person eel. In verband daarmedo werd de Bruyn nadcr schrift- lijk om ad vics gevraagd, waaraan hij voldeed in Augustus 1859. Hierin wees hij er in de cerslc plaats op dat, ten gevolgc van de geringe gal- sterkte van het corps ingenieurs in Indie, de uit Nederland aangekojnen asj)iranl-ingenieurs al zeer spoedig zelfstandig geplaatst moesten wor-

J) Levensbericht door Kiclstra, bl. I I t. a. p.

2) Verkort afgedrukt ibid. bl. 118 e. v.

den. Practische kennis was dus voor hen dringend noodig en deze verkrijgt men slechts door bij de uitvoering van werken tegenwoordig te zijn. Ook bestond er bij de Indische ingenieurs te weinig Indische waterstaatskennis en daarvoor zou cone reis buiten 's lands bijzonder' nuttig zijn. In het bijzonder word de aandacht gevestigd op de be- vloeiingswerken in Noord-Italië en voorts bp de doofstafende niaatregelen door den Franschen Keizer genomen na de jongste overst-rooningen van de Loire, om herhaling van dergelijke on- heilen te voorkomcn. Het hooge gewicht voor do Indische ingenieurs van een studereis door de valleien van de Loire en de Po wrd aangetoond.

Het gevolg van dit ad vies was de beslissing van den Minister van Kolonien, dat in het voorjaar van 1860 door den ingenieur S. Westerbaan M u r l i n g, die zijne studie aan de Delftsche academic had volbracht en voor den dienst in Indië was bestemd, ondr de leiding van de Bruyn, eene reis naar Franckrijk en Italic zou worden gemaakt, ter bestudeering van de daar aange- legde waterwerken, de daar bestaande wettelijke voorschriften ointrent de waterverdeling, enz. Aanvankelijk schijnt het de bedoeling te zijn geweest nicer dan een ingenieur de reis te doen niedemaken, maar, ten gevolge van de in Indië ontstane vacaturcn en den aandrang van het Indisch bestuur om deze zoo spoedig mogelijk aan te vullen, schijnt men zich tot Muurling be- paald te hebben. Later werd de reeds genoemde heer A. van Lakrsveld¹⁾ nog aan de zending toegevoegd. De reis duurde van 29 Maart tot 20 Juli 1860. Het verslag over die reis werd aan het Gouvernment aangeboden en een deel daar- van is afgedrukt in het hieronder aangaalde tijdschrift, terwijl hot nicer in extenso en voor- zien van afbeeldingen in de Vcrhandelingen van het Kon. Inst. v. Ingcnieurs (1862—'63, 3c afl.) is opgcnoicn. Toen hij zijn stukken had uitge- werkt en zich weder ter beschikking van den Alinister gesteld, word he in niedegedeeld dat hij bestenkl was om weldra in Indië als Directeur (Icr B.O. (V. o))te treclen. Daar in middels de ingcnieurs S t i c k h o f, I j o n c n van P a n- h u y h wareii aangewczcn voor het onderzoek naar < y verbetering der vervoermiddelen, word btpaakt, dat dozen (Ic reis naar Indië met de Bruyn te zamen zouden docu, om uit diens rijken sehat van ervaring gedurende den over- tocht naar Indië zooveel mogelijk bekend te worden gemaakt met. de tochtHanden op Java, voor zoo ver die voor < l(n ingenieur in 't bijzonder de aandacht verdiencn. N: iuwelij] s op Java terug (7 J, ebr. 1861), was < r weder een bijzondere gelegenheifl om zich < t(ijcnstelijk te inaken. Grootc overstroomingen teisterden Bagelen en Banjoenias. Het lid in den Raad van N.-L. J h r . M r . H. C. v a n < l c r | V i j c k was dcr- waarts in conmissie gezonden en deze vrczocht, bijna dadclijk na zijn aankomst op < ic plaats des onheils, aan (len G.-G. I* a h u d (Ic aanwijzing van de Bruyn, om hum met zijne techiischo kennis ter zijde te staan.

Terwijl de bijzonderheden van die overstroo- iing²⁾ hier verdc^achterwege moeten blijvcn, verdienl het ver melding, dat de Bruyn op deze

reis te Pocrworedjo kennis maakte met een hoogst verdienstelijk ingenieur, die als cerstaan- wcznd van Bagelen ziccheennaemgemaakt heeft, door alles Ayat hij in dat gewest in het belang der irrigatie tot stand bracht. Die man was G. A. Pot, die in 1859 als aspirant-ingenieur in dienst was gekomen. Niettemin was hij in Jan. 1861 reeds corstaanwcznd ingenieur en bovendien de enige ingenieur in dat gewest. Den toestand in a an marking genomen, waarin zich destijds de open bare werken in de verschillende gewesten bevonden, was het personeel geheel onvoldoende en moest men zich voor het onmiddellijk toe- zicht op de in uitvoering zijnde werken met allerlei saamgeraapte lieden als werkbaas of tijdelijk opzichter behelpen. Eenige aanteekenin- gen van Pet, in het meergenoemde levensbericht van de Bruyn afgedrukt, geven hiervan eene Icvdijge voorstelling. Hoe, het in de naburige residentie Banjoemas gesteld was met den stand van het werk en het personeel is als pendant te vinden in het T'ij d s c h r . v. N.-L. 1862, I, bl. 47. De grootste verdienste van P e t, een self- made man J), bestaat in zijne bemoeismit met de bevolving der toenmalige residentie Bagelen, een gewest dat, zooals hij het zelf uitdrukte, zon- der bevoloiingswerken niet bestaan kan. Merk- waardig is het dan ook dat er sporen gevonden zyn, dat men zich in de oudheid aldaar reeds op het maken van waterleidingen toelegde. „Zoo kwam", zeide de heer Pet in een Geschiedkundig ovczricht, „tijdens den watersnood in 1861JL juist bij den mond van de leiding Kragalian, regentschap Pocrworedjo, district Loano, door het ge- heel vernield daarvan, een daarondergelegen in de rots gehouwen oude mond, met een in de rots gekapte gedcelte leiding voor den dag; con werk dat meer dan waarschijnlijk tot de Hindoe- priode behoort. Ook beweert men dat bij het meer M6ndjer sporen zijn te vinden van eene aftapping uit dienzelfden tijd. Hoe weinig ook in den tijd, dat de Inlandsche Solfhammedaan- sche vorsten heerschten, voor het volkswelzijn werd gedaan, toch schijnt men de zoo onont- beerlijk waterleidingen niet geheel veronacht- zaamid te hebben. I miners D i p o N e g o r o, dat type van een Mohammedaansch vorst, die voorzeker weinig tijds en gedachten wijdde aan. openbare werken, schrijft zelfs in het feist van den oorlog zijnen volgelcingen uitdrukkelijk voor, de waterleidingen te sparen²⁾. Ook de con- trolcur J h r . J. F. W. v. d. W. v o n S c h m i d t a u f A l t e n s t d schrijft in zyn in 1874 gepubliceerd- en Atlas van Bagele^j (bl. 6 en 13) over don ingenieur G. A. Pet, die zijni beste krachten aan dit gewest heeft gewijd: Door hem zijn in de laatste 10 jaren tai van goedo waterwerken, zoowel tot irrigatie van velden als tot (Iroogniaking van moerassen, ontworpen eu uitgevoerd. Pet's naam is op dit gebied vorbon- den aan de leidingen Kdoengpoetri, Loncng, Reboek en Kali Koetoc in de afd. Koetardjo, de Badcgollan, Pesoecten en Kali Gending in de afd. Kebocmcn on do Kedoeng Samak in de afd. Karang Anjer. Dock ook op een ander deel van het technisch tenjein werd zijn naam in deze residentie gevestigd, namelijk door do

¹⁾ Zie het artikel onder zijn naam in dit work.

²⁾ H. do Bruyn, lots over bevoloiingen, Leiden 1870 bl. 27-28.

•) Tijdschr. -v. Ned.-Indië, 1862, I, bl. 277.

2, Zie: Lcvensbericht de Bruyn, bl. 126 en Bevoloiingen door J. E. de Meyier bl. 81.

prachtige boogbruggen van gehouwen rivier- of rolsteenen onder zijn toezicht gebouwd. Wij noemen de Kedoeng-Menjawah met twee spanningen van 20 M., de Salatiang en Kedoeng-agoeng elk van 20 M. spanning, de Kemit met vijf spanningen van 15 M. en de door hem ontworpen brug Tembono over de Lokocloe met twee spanningen van 19.50 M. en 6en van 34 M., waarvan o.a. in het Gedenkboek van het 50-jarig bestaan van het K o n. Ins t. v. Ing. eene afbeelding voorkomt 1).

Op 13 April 1861 legde de directeur Uhlenbeck zijne betrekking nedcr cn 5 dagen later werd H. d c Bruyn in zijn plaats benoemd, tocn nog geen 46 jaar oud. Met groote inge-nomenheid aanvaardde hij de taak en, terwijl 1 zijne denkbeelden gerijpt waren ten gevolge van het-geen hij op zijn reis gezien had, trachtte hij ze zooveel mogelijk in toepassing te brengen. In een land, waar de irrigatie zoo nauw samenhangt met de verbouwing van het- hoofdvoedsel der bevolking, de rijst, wenschte hij een water-staatsdienst geëigend a an de behoeften des lands. Waar voorts op reel plaatsen het, water verspild werd, wilde hij een wet op het water-beheer. Voor dit laatste heeft hij o. a. een studie gemaakt van de waterwetgeving van Noord-Italie (Ind. afl. T i j d s c h r. K. I. v. I. 1875—76) en voor het voeren van het beheer stelde hij zich dat van Italie ten voorbeeld, waar jionderden landbouw-technici werkzaam zijn in streken, zoo groot als een residentie op Java. De voorstellen tot verniecrdering van het personeel, welke hij deed, waren dan ook gericht op een eindtoestand met 181 ingenieurs, 30 architecten en 515 opzichters, die jaarlijks ongeveer 23 ton zou kosten. Deze vertoogen vonden weinig ingang bij de machthebbers, die nog den tijd gekend hadden, tocn er om zoo te zeggen een waterstaat bestond. Welc was er toen geld genoeg, doch de waterstaat bleef een stiefkind en toen men zag dat het op den duur zoo niet ging, werd bij het Kon. besluit van 26 Dec. 1864 n°. 70 (Ind. Stb. 1865 n°. 30) eene nieuwe organisatie afgekondigd, waarbij het personeel niet onbelangrijk werd vermeerderd, doch in zulk eene ongunstige rangverhouding, dat de promotie daardoor ernstig werd bedreigd, en een tiental jaren later de toestand onhoudbaar bleek. Krachtens dit besluit word het corps ambtenaren bij den Waterstaat en de Burgerlijke Openbare Werken samengesteld als volgt, met^ de achter elke functie vermeldc

1) Na in 1872 met een Iwcejarig verlof wegens langdurigen dienst naar Nederland te zijn vertrokken werd Pet in 1874 een korten tijd eerstaanwezend ingenieur in Cheribon en werd hij nog datzelfde jaar bij het technisch bureau te Batavia als hoofd-ingenieur geplaatst. In 1876 met den heer Ed c l i n g in conunissie gezonden naar de Braude wijnsbaai bij Padang, kwam hij bij de terugreis om het leven door de schipbreuk van de „Luit«ant-Generaal Kroescn" in Str^at Lagoejedi, op 21 Juli 1876, toen van 300 personen slechts 60 gered werden, o. w. Edcling. Pet's lijk is nooit gevonden. Omtrent zijn archeol. werkzaamheid op het Dieng-plateau. zie Notulen B a t. Gen. (Teel XIV-1876, bl. 49 e. v.

jaarlijkscho bezoldiging: 1 directeur (/ 19.200), 2 hoofd-ingenieurs 1c klasse (/ 14.400), 2 id. 2e klasse (/ 12.000), 8 ingenieurs le kl. (/ 9000), 12 id. 2c kl. (/ 6000), 20 id. 3e kl. (/ 3900), 20 aspirant-ingenieurs (/ 3000), 4 architecten 1c kl. (/ 5400 A / 7200), 4 id. 2c kl. (/ 3600 a / 5400), 15 opzichters 1c kl. (/ 2100), 30 id. 2c kl. (/ 1620), 30 id. 3e kl. (/ 1080). Voorts werd het administratief bureau uitgebreid tot 'cen chef (/ 7200) en 12 commiezen van vcrschil-lenden rang. Als aspirant-ingenieur zouden worden aangenomen personen, die een examen had-den afgelegd, voor hen omschreven in Ind. Stb. 1864 n°. 139, en voor architecten en opzichters in Ind. Stb. 1857 n°. 101. Dat men niet zoals later voor de ingenieurs het diploma van Delft als cisch stelde, zal veroorzaakt zijn door de moeilijkheid om candidaten te vinden. Wei was / 2500 als gratificatie voor intrusting bcloofd, maar eene ingenieursforinatie, waarbij 40 plaatsen van de 65 geen grooter bezoldiging gaven dan / 250 a / 325 's maands, was voor gestudeerde jonghien niet aanmoedigend. Wij zagen reeds hoe Pet destijds niet de Nederlandsche opzichters was gerecrueteerd, en dit is ook het geval geweest met een aantal anderen, waaronder er meer-dere waren, die in de practijk hebben bezeven, dat een opzichtcr, die bij wijze van onderscheiding tot een hoogerem werkring wordt geroepen, wel eens beter voldoet dan een voor ingenieur opgeleide persoon, die tot de middclclmatigheden in zijn vak behoort. Toch is het nemen van zulke proeven gevaarlijk en reeds sedert lang is dan ook de weg naar den waterstaat voor niet-gediplomerde ingenieurs afgesneden.

Intusschen was omstreeks dezen tijd de werkring van den directeur uitgebreid, oindat cr in Indic nieuwe dienststakken ingesteld waren. Zoo vindt men in 1863 (Ind. Stb. n°. 56) het beheer van het M i j » w e z e n gorganiseerd, dot zoo bestaan uit een hoofd-ingenieur als chef n l 2 ingenieurs le kl., 4 id. 2e kl., 6 id. 3c kl. < n 2 aspi ran ten, terwijl bij Ind. Stb. 1865 n°. 183 ook het beheer van het S t o o w e z c n zijn beslag kreeg. In het vorige jaar was ook < l e » dienst van de Telegrafische werking eerst geregeld (Ind. Stb. 1862 n°. 82), alsmede die der Posterijen (Ind. Stb. 1862 n°. 103a). Het oppertoezicht over al doze dienststakken werd 1 aan de directie der openbare werken o j g e - dragen.

Dit zou echter in dien vorm niet lang zoo duren, oindat men eene vcrderc reorganisatie i 5 der departementen van algemeen bestuur op het oog had. Bij Ind. Stb. 1855 n°. 23 was de Gcnerale Directie van Financien vervullen en b < 3 paald, dat de takken van het algemeen burgerlijk bestuur in N. - J. beheerd zou i J en worden door vijf op zicZiclf staande directiuren, respectievelijk van financiën, der middelen en domeinen, der producten en civiele magazijnen, der culturess (: n der burgerlijke openbare werken. Bij het Kon. Besluit van 2) Sept. 1866 n°. 6 (Ind. Stb. n°. 127) word hier- in eene wijziging gebraclic, waarbij de middelen der domeinen bij f i n a n c i e n werden getrokken, de directie der producten en civiele magazijnen vereenigd met de culturess Merging in die van b i n e p 1 a n d s c h i b e s t u u r e n e r n a a s t b u r g e r l i j k e o j j e n bare werken nog een nieuw departement werd gevormd van o n d e r w i j s , e e r e d i e n t ' e n i j v e r -

h e i d i). Daar dit laatste verschillende ftdcc-lingen onder zich krcgc, vroeger bij andere departementen ingedeeld, schijnt van de burgerlijke openbare werken toon het myn-w-e-z-e-n afgenomen te zijn, als nicher behorende tot denijverheid. Deze reorganisatie inaaakte cenorehcnbenoeming der directeurenoodig, zoodat. mon in den Almanak voor 1867 en later den datum van*benocming van de Bruyn ver meld ziet als 13 Nov. 1860. Lang zou hij echter niet meer in die betrekking blijven, want zijn hooge eischen op waterstaatsgebied en de volharding, waarmede hij deze bij de Rcgcering voorstond, gaven aan- lading tot een minder aangename verstandhou- ding, die er niet op verbeterde toen bij do onvermijdelijke bezwaren, welke de invocring van de nieuwe coniptabiliteitswet medebracht, ook pp administratief terrein de Bruyn niet niccgaande bleek en a an de Rcgcering mede- deelde dat het administratief personeel bij zijne bureaux dientengevolgc noodzakelijk vermeer- dering behoorde te ondergaan, daar hij zich anders niet voor den geregelden gang van zaken bij zijn departement verantwoordelijk lion stollen. In den boezem van den Raad van Indie was te voren reeds het voorstel gedaan om hem uit zijne betrekking te ontslaan : dit voor- stel werd door den G.-G. echter niet opgevolgd, omdat hij den departementschefs het recht toekende onbewimppd hunne meening te zeg- gen en de Bruyn's onafhankelijkheid waardeerde. Toch hadden deze quaesties het zenuwgestel van laatstgenoemde sterk aangetast en in den aan- vang van 1868 onttrouk hij zich aan zijn druk- ken en ondankbaren werkkring door een verlotf wegens ziekte naar Europa, dat 10 Jan. 1868 verleend word²⁾.

Tijdens het directeurschap van de Bruyn kwamen een nieuwe regelen op het beheer en toezicht over den Wat erstaat tot stand. (Ind. Stb. 1867 no. 85).

Alh opvolger van de Bruyn werd op 30 Jan. 1868 de Jloofingencieur Jc kl. P. J. G. Bey e- r i n c k aangewezcn. Deze was 7 Mei 1820 te Nijmegen geboien en in 1839 benoemd tot ambtenaar van waterstaat en de landsge- bouwen in N. -1. In 1841 werd hij ingenieur 3c klasKcK en w-c-nl aan <l-c-n hoofdingenieur te Batavia toegevoegd; in J 851 bevorderd tot ing. 2e kl., in 1855 tot de kl. en in 1859 tot waarnemend hoofdingenieur, aanvaardde deze ambtenaar het (directieschap nog icts j on ger dan de Bruyn,

(loch om het veel spoediger neder te leggen; want reeds in het begin van 1870 verliet hij den

¹⁾ Een (lepar.(?nH'nt van j u k t i t i e . ont- nton(1 eerst in 1870, een van l a n d b o u w in '904, dat van G O u v ; r n c m e n t s - b e l r i j v c n in 1908, terwijl de departementen van o o r l o g e n m a v i n e r p e c t i c v e l i j k den com mandant van het leger en der zecinnacht tot chef hebben.

²⁾ Gedurende zijn verlotf, trad de Bruyn een paariDulen als bpreker op en zijncredevoeringen „Over den tegenwoordigen toestand van den landbouw op Java* en „lets over bevolcningen op Java" zijn in*1870 te Leiden uitgegeven. Ook was hij een warm voorstander van mijn- • ontginning, geluigde de brochure „Ontwerp van kopermijn- ontginning op het ciland Ti- n] or“(zic Kicltra t. a. p. bl. 131 — 133).

dienst inet pensioen. Hij mocht grucimen tijd van een welverdiende rust genieten en overleed op 9 Aug.)890 to 'sGravenhage. Omtront zijne werkzaamheid valt mede te declen, dat hij bekend was wegens zijn verniift en studielust. ■Te Soerabaja was hij omstrecks 1845 werkzaam bij den bouw van de shiis Meli rip, terwijl hy aldaar ook cenc vrlcgging van de monding der Sulo-rivier ontwierp, later door de Britjn uit- gevoerd (levensbericht van deze t. a. p. bl. 116). Men schijnt bij moeilijke vraagstukken dikwijls van de kundc van den ingtnieur Beyerinck te hebben geprofiteerd door zijn oordeel in te win non. Zoo was hij het die, na het bez wij - ken van den Rambatan-dam in Indramajoc in 1855, onmiddellijk derwaarts in coimmissie ge- steld werd en een uitvoerig en zeer wetenschap- pelijk uitgewerkt rapport uitbracht ; doch het was een van zijn zwakke zijden dat de adviczen wel eens wat lang uitbleven, wanneer inmiddels zijn aandacht door andere zaken werd afgeleid. Bedoeld Rambatan-rapport verscheen eerst drie jaar na het ongcval (zic de Ind. : afl. van het Tijdschr. K. I. v. l. 1876 — 77, bl. 78). Ook over do opstuwang van de Sampcan werd hij in 1864 gehoord en twee jaar later verscheen daar- o nitrent een uitgewerkt on twerp (Verslag B.O. W. 1895, bl. 298). Gaat men na wat deze begaafde man, die reeds op 19-jarigen leeftijd in dienst kwam, op technisch gebied presteerde, dan was juist het beheer van het departement, waarbij de opvolger van de Bruyn nog in bijzonder. moei- lijke onftandigheden verkeerde, blijkbaar geen taak in overeenstem mi ng met zijn aanleg en zijn eigenaardigheden, welck hem in dicn werkkring noodzakelijk in den weg moesten staan en dit zal wel de reden van zijn spoedig hccngaang ge- weest zijn.

Zijn opvolger was (3 Febr. 1870) J h r. W. H. F. 11. van Raders¹⁾, op 13 Nov. 1827 te Curasao geboren, die aan de Delftsche Academic studeerde en bij Kon. beshiit van 5 Nov. 1852 voor den Tndischen waterstaatsdienst word

aangcwczcn, na reeds in 1850 te zijn gepromo- veerd. Terwijl het niet blijk dat zijn naam, den tijd dien hij in ondergeschikte rangen dienst deed, aan buitengewone gebeurtenissen op inge- niieursgebied verbonden is, kenmerkt zich zijn directeurschap door verscheidene bijzonder- heden, namelijk door de eerste planncn voor een zechax : en voor de grooto vaart to Batavia en door de uitbreiding van het ingenieurscorps. Ook werd in 1871 de coimmissie benoemd tot het ontwerpen van cenc rcgeling van het irriga- ticwczen op Java, waarin in 1872 zijn van verlotf teruggekeerde aalntvoersganger de Bruyn zitting kreeg, die er weldra do zicl van uit- maakte. De arbeid dicr coimmissie werd neer- gelegd in een rapport, dat echter tot dusverre niet tot cenc wcttelijke rcgeling van hot on- derwerp heeft gelcid.

De z e e h a v c i i voor Batavia, ten slotte aangelegd to T a n d j o o n g P r i o k, heeft haar ontstaan te danken aan cfe- anderde toestanden, welke het gevolg waren van de doorgraving van de lanlengto van Suez en het was de verziende blik van den toenmaligen Prins Hendrik, die de aan-

i) Zic zijn levensbericht in „de Ingenieur, van 1881) no. 52.

dacht het eerst op de noodzakelijkheid van dit werk vestigde (zie Tijdschr. K. I. v. I. 1892—'93, bl. 49—146). Het is bekend hoe in de Tweede Kamer der S.-G. op 25 Oct. 1872 op instigatie van den heer T. J. Stieltjes de begrotingspost werd afgestemd, waarbij gerekend werd op het aanleggen van een zeehaven in de nabijheid van het oude havenkanaal en het terugbrengen daarvan tot een bedrag bestemd voor nadere opnemingen. Deze werden gedaan door den toenmaligen hoofdingenieur M. J. Schram op den luitenant t. z. le kl. W. baron van Hogelande, terwijl het vaststellen van de algemeene en bijzondere eischen, waaraan de ontwerpen moesten voldoen, werd opgedragen aan eene commissie, waarvan de directeur Van Raders voorzitter was, en de oud-directeur en beide genoemde heeren met een aantal andere deskundigen, mede op het gebied van handel en scheepvaart, lid

.De uitkomsten der onderzoekingen van Schram en van Hogendorp zijn door eerstgenoemde gepubliceerd in den jaargang 1876/77 van het Tijdschrift der Afd. N.-I. van het K. I. v. I. en leggen getuigenis af van beider bekwaamheid, terwijl zij tevens aanleiding geven van den ingenieur M. J. Schram, die jaren een sieraad van het ingenieurscorps was, nog een enkel woord te zeggen. Deze promoveerde in 1848 te Delft als civielingenieur, doch schijnt eerst later het denkbeeld te hebben opgevat om zich aan den Indischen dienst te verbinden,* getuigen den datum van 20 Oct. 1855 als dien van eerste indiensttreding, achter zijn naam in den Regeeringsalmanak venneld. In zijn jongere jaren was hij geruimen tijd te Cheribon geplaatst en verscheidene werken, waaronder vooral fraaie gemetselde boogbruggen, leggen er getuigenis af van zijn werkzaamheid en kun de, die aanleiding waren dat hij omstreeks 1868 naar Batavia werd geplaatst bij de directie, waar hij nog was toen de haven-quaestie op het tapikt kwam.

In zijn opvolgertje Cheribon J. P. van Mansvelt verkreeg dat gewest een niet minder kundig en werkzaam eerstaanwezend ingenieur. Men moet van de toestanden destijds van tijdgenooten gehoord hebben om naar eisch te waken dat door zulke mannen tot stand is gebracht. Be halve een aantal binnenwegen omvat (lit gewest o. a. van Tonio tot Losari een lengte van 78 kilometer grooten postweg, waarin meer dan 100 kapitale bruggen over de verschillende rivieren, die van de helling van den Tjermai afkomen, omgerond een 90-tal kleinere doorlaten. Deze bruggen en de talloze, die in de binnenwegen werden aangetroffen, waren destijds voor het meereende van hout, in heerdienst gebouwd, toen het hout maar stelloos in de bosschen inocht aangekapt worden. Om aan het zwarc onderhoud, waarop het instandhouden der communicatie op die wijze aan de bevolking te staan kwam, tegemoet te komen, werd in 1850 (Bijblad 1382) door de Regeering bepaald, dat de landhoofden van houten bruggen op de hoofdwegen van Java, naarinat dezelve vernieuwing vereischten, zooveel mogelijk van steen vervaardigd zullen worden. In dien geest was men gelukkig werkzaam, doch de taak was

zoo groot en de beschikbaar fondsen onpersoneel krachten waren zoo gering, dat het overgaau van den priinitieven toestand van 1850 en vroeger tot dien van thans, nu de voornaamste wegen alle van goede bruggen voorzien zijn, inert gemetselde bogen of met ijzernen liggers, waarop djatihouten dokken, een arbeid heeft gekost, dien men niet licht heeft te tellen op een eiland van de vitgestrektheid van Langs den grooten postweg, holden nacht en dag de ouderwetsche wagens met vier paarden bespannen, een waarloos wicel achterop gebonden, die eens in het etmaal in elke richting de brievenpost naar de verschillende plaatsen overbrachten. Wanneer door bandjir en der wrakke bruggen instortte, dan was er oporthoud en moest met behulp van het nabijzende kano-gevolk in de eerste plaats voor het overbrengen van de „kareta bagar“, den brievenpostwagen, gezorgd worden, om Batavia of Semarang en Soerabaja niet te laten wachten. In verband met het vertrek van een mail enz. Om in die periode tusschen 1865 en 1875, toen vooral op dit gebied hard gewerkt is, wat tot stand te brengen, was een energiek ingrijpen noodig en al werd niet altijd gehandeld in overeenstemming met de denkbeelden van stelselmatig financieel beheer, welke aan de pas ingevoerde cointabiliteitswet ten grondslag lagen: — dat vele residenten op voorstel der ingenieurs van hunne bevoegdheid om in spoedischende gevallen onverwijd golden beschikbaar te stellen een ruim gebruik maakten is in dien o vergangstijd niet te misprijzen geweest.

Terugkomende op de zeehaven, waarvoor (!< reeds genoemde commissie planner) had te bestramen, zij vernield dat in de commissie geen eenstemmigheid werd verkregen.: De voorzitter, de oud-directeur de Bruyn, de heren Schram en van Hogendorp, alsmede de hoofdingenieur van het nijnwezen Evert van der Wijk, waren voor het onderleiding van Jhr. van Raders uitgewerkte ontwerp voor een haven te Tandjong Priok, terwijl de meerderheid, grootendeels uit niet-technici bestaand, vasthield aan een haven dicht bij de stad. Dit had ten gevolge, dat men de zaak aan hetoord onderwierp van eene Nederlandsche commissie* : - bestaande uit de ingenieurs P. Caland, J. A. A. Waldoorp en A. R. Bio in den naam van de commissie. Deze commissie verenigde zich met het denkbeeld om de haven te Priok te bouwen, doch plan werd gewijzigd door den heer VValdoij), die, niet gebonden door cischen, welke in Indische commissie gesteld waren, twee bassins van 175 M. breedte en 1000 M. lengte ontwierp, met een buiten haven tusschen naar elkander toebugende hoofden ingesloten, van welke beide bin non bassins echter slechts 66n in uitvoering is gekomen. De lieer Waldorp deed een commissiereis naar Java in het belang van het havenontwerp en werd daarbij vergezeld door den Indischen ingenieur Ic klassic J. A. de Golder³⁾, oudzefofficier, die als zodanig zijn diensttijd reeds van 1855 kon tellen, doch eerst op 12 Noy. 1863 als aspirant-ingenieur, na een in Indiï afgclegd examen, in het corps was getreden en zich juist op dat oogenblik met verlof in Nederland bevond.

1) Zie het art. onder zijn naam in dit work.

Deze word als de toekomstige uitvoerder vaji het werk aangewezn on men had hier inderdaad con gelukkige keuze gedaan. Reeds bekend door zijn werkzaamheid bij den gowestelyken dienst in Pekalongan on later in Banjoemas, was hij een chef, door zijn ondergeschikten op <le handen gedragon en die tevens blijk had gegeven van een merkwaardig organisccrond talent. Zijn vroegere carriere bij de marine „maakte hem tevens geschikt om als bevelvoerder op" te treden over die kostbare en uitgebreide vloot van hopperbarges, baggermolons en andere vaartuigen, die voor den bouw van het werk onmisbaar waren, en waarop een personeel, van heinde en ver gerecrueteerd, een krachtige hand cischte onl alien tot het groote doel te doen samenwerken. Van de organisatie van den dienst en de te overwinnen mocilykheden kan men zich enigszins con denkbeeld vormen door de beschrijving van den aanleg van de zeehaven te Tandjoeng Priok, die in de Verhandlungen van het K. Inst. v. Ing. 1892/93 is opgenomen. Het is een mocilyk werk geweest; men heeft er jaren aan gearbeid, maar het zal steeds getuigen van de kennis, de toewijding en de volharding der ingenieurs, die het onder leiding van den heer de Gerder tot stand brachten beneden de geraamde kosten.

In 1874 vertrok de directeur J h r. van Raders met verlof wegens ziekte naar Europa en voor de aid us opgekokenen betrekking word door den Gouverneur-Generaal M r. J. Loudon de oud-dirccleur H. d e Bruyn opnieuw in aanmerking gebracelit, die zich na zijn verlof sedert 23 Febr. 1871 weder in Indie bevond. Daar de vorige G.-G. Mr. P. M ij e r hem niet genegen was, bleef hij een jaar lang non-actief up wachtgeld. en eerst door diens opvolger we rd hij als lid in de boven besproken commissie voor het irrigatiewezen opgenomen. Bchalcv hare onderzo*kingen op wetgevend gebied, had deze commissie, op advies van de Bruyn, aan <le Regeering do wenschelykheid betoegd om in verband met de in working treding eenor wet op de irrigatie, aan hem een plaatselyk ondrzoek op te dragen naar den st and der becvloeiingfui in die streken, welke geacht konden worden lid eerst voor do toepassing di e wet in aanmerking te komen, zoals hcl slroomgebied van de JIrantas, de mot vcle irrigal ie-werken bevoordecldc residentie Bage- len, en Batavia. jMartoe door de Regeering geinachtigd, begaf de Bruyn zich in Oct. 1872 op reis, doch nadat hij een deel der taak vol-voerd li ad, bereikt he in de opdracht om zich zoodra mogelyk naar D c in a k te begeven, ten einde daar waar weder hongersnood dreigde — den toestand op te neinen en voor- stellen tot verbetering te doen. Eerst con jaar later werden de rupperlon over de watorrege- lingei) ingediend. Deze had den de strekking de noodzakelykheid aan te toonen van de invoc- ring eenor wet op het waterbehor, het doen van ingrypende verbeteringen aan con hot uit- breiden van de becvloeiingswerken, het uitvoe- ren van bouw- en waterstaatswerken steeds door deskundigen te doen plants hebben en in verband daarinede cone geleidclyke, belangrike uitbrei- ding van hot corps ingenieurs. Die denkbecldeu werden toen cchter op een ongelukkig tydstip

verkondigd. Naarmac do Atdjh-oorlog schatten ging kosten en de koffieprijzen aclicruut gin gen, word integendool juist een peri ode van bezuini- gen en inkrimpen ingewijeld, die een tiental jaren later haar hoogtepunt zou bereiken.

De Bruyn aanvaardde zijn tweede directeurschap, krachtens G. B. van 10 Aug. 1874 n°. 29, doch kort daarop ontviel hem een groote steun, daar de Gouverneur-Generaal Loudon in Maart 1875 zijn ontslag nam. Mocht Loudon over het algemeen de inzichten van do Bruyn gedeeld hebben: met zijn opvolger, den heer van Lansberge, was dit geenzins het geval en kreeg langzamerhand cone andere rijtiging de overhand, waarbij het schein dat de Waterstaat en do waterstaatswerken in Indie als een artikel van weelde werden be- schouwd. Dat dit de Bruyn verdroot, behoeft geen betoog. Bovendien waren er verschillende oorzaker, die hem met minder energie den strijd deden volhouden; hij nam zijn ontslag, dat hem in Juni 1877 werd verleend en scheepte zich naar Nederland in, waar hij zich eerst te Amersfoort en later te 's-Gravenhage vestigde, en op 8 Dec. 1885 na cene kortstondige ziekte overleed.

In doze tijd valt ook de episode met het Kaboekanaal. Tot de uitvoering van dit werk, strekkende voor de becvloeing van 1G000 bouws rijstvelden gelegen tusschen de Brantasrivier en de Goenoeng Kondensche heuvels en waar- van de kosten waren geraamd op / 1.800.000, werd in 1873 na langdurige voorbereiding be- slooten, con werd hot werk aanbesteed voor een bedrag van /1.798.990. In April 1874 werd met de uitvoering begonnen, doch reeds in September d.a.v. verzocht de aannemer van de uitvoering te worden ontheven omdat hij geen werkvolk kon krijgen. Dit lyerd toegestaan con het werk werd niet hervot, zoodat de betrok- ken streken voor een groot deel ook nu nog niet becvloeid zijn. (Zie Aanteekeningen betreffende de Kaboekanaalplanncn, Tijdschr. K. I. v. I. Afd. N -I. 1904/05).

Intusschen had onder het beheer van den directeur de Bruyn do formatie van het ingenieurscorps zich uitgebreid door do op voor- dracht van Van Raders getroffen regeling, ver- vat in het Kon. Besluit in Ind. Stb. 1874 n°. 58, ■ waarbij word bepaald dat het corps zou bestaan uit 5 hoofdingcnieurs lo kl., waarvan 3 werkzaam zouden zijn als Inspecteurs, 5 hoofdingcnieurs 2e kl., 15 ingenieurs lo kl., 25 idem 2c kl., 15 idem 3c kl. en 10 aspirant- ingenieurs. Bij deze rangverhouding, waarbij de twee laagste rangen % van het aatal porso- nen omvatte tegen $\frac{2}{3}$ bij tic regeling van 1865, was voor do promotie beter gezord. In het aantal hoofdingcnieurs, waarvan slechts drie, als Inspec- teurs, een geheel zelfstandigen werkkring hadden, en ingenieurs 1c klasse kwam spoedig weer een wijziging, daar korten tijd daarna het voorstel werd gedaan om in plaats van 5 hoofdingcnieurs van elko klasse, respectievolijk op / 1200 en / 1000 ,s maands, er slechts 4 in elke klasse aan te stellen, doch op eene bezoldi- ging van respectievelijk /1500 en /1200 *s maands, waardoor de positie in rang mecr gelijk zou komen met die van hoofdingspecteurs, residenten en dergelyke hoofdamtbenaren, en het aantal ingenieurs lo klasse daarentegen met 2 to ver-

meerdere. In het algemeen had de directeur de Bruyn bij zijn tweede optreden geen sympathie voor technische directeurs weten te winnen en na zijn ontslag word de proef gen omen het beheer aan een gewezen secretarie - ambtenaar op te dragen. De heer H. J. Bool¹⁾ werd op 5 Juni 1877 benoemd tot directeur.

Wanneer men onbvooroordeeld op de toestanden tracht- terug te zien, dan trad hier eene reactie in, welke van het standpunt der regering op dat oogenblik te verklaarbn was. Het optreden van den Directeur de Bruyn met, zijn grootschc plannen o m rent de leiding en toekomst van het irrigatiewezen schijnt van eenzijdigheid niet vrij te pleiten. Bij zijn voorstellen komt ons zgn evenknie in Britsch-Indië S i r Arthur Cotton in de gedachte met zijn ²⁾: „I am no financier, I am an engineer". In dien gedachtingang werd ook een zeker minachting voor de administratie geboren. De comptabiliteits- wet, die zoo noodig was, doch zoovelen moeite en last veroorzaakte, werd in het algemeen reeds niet met instemming ontvangen en toen er speciale regelen noodig waren om ook de burgerlijke open bare werken meer systematisch te beheeren, waren er hoofdgenieurs, die klaag- den dat men elkaar met de boeken wel om de ooren kon gooien; in hun oog werd de uitvoering achtergesteld bij de boekhouding. Als chef van een departement heeft men voortdurend aan- raking met tal van kleine dagelijkse zaken, die op het oog weinig belangrijk zijn, maar waarmede dikwijls zoowel 's lands geldelijk be- lang als dat van een aantal personen betrokken is. Wanneer men een flink geroutineerd secre- taris heeft, dan is het verdelijk om de regeling van al die zaken aan hem over te laten om alles te parafereen wat door hem voorgelegd wordt. Op die wijze krijgt zoo iemand soms grooten invloed. Mag men ooggetuigen uit dien tijd ge- looven, dan was die invloed destijds geen gelukkige³⁾. Terwijl bij andere departementen, vele ambtenaren geplaatst waren, die later in hooger rangen uit bion ken, was dit departement in hoofdzaak bezet met administratief personeel, dat door de ingenieurs der technische afdeling niet hooggeschat werd. Daardoor ont- stond eene minachting voor de „kommiezerij", die ook op vele technici in de binnenlanden overloeg. Waar hun arbeid in technischen zin ook wel eens teleurstelling baarde, lieten de bureaucratie en het bestuur zich niet onbetuigd aanmerkingen te maken en daar tegenover werd het misbruik van heerendiensten, het geknoei

met dilettantenwerk, enz. weder uitgespeeld. Het was blijkbaar, enkele goede uitzonderingen daargelaten, eene verhouding geworden, waarin ingerepen diende te worden

Buiten den waterstaat om werd aan den toen - maligen directeur van Financiën, later Algemeen Secretaris, den heer J. P. Sprenger van E y k, opgedragen om in plaats van het, vigeerende reglement vorvat in Ind. StL. 1867 n°. 85 een ander te ontwerpen en dit word, na⁴⁾ slechts voor den vorm om ad vies aan eene commissie van drie te Batavia wonenle ingenieurs te zijn gezonden, bij Ind. St. 1877 n°. 238 afgekondigd en met 1°. Jan. 1878 ingevoerd.

Het groote verschil met de vroegere regeling spreekt uit de eerste artikelen.

Volgens het oude reglement van 1867 op het beheer en toezicht over de burgerlijke open bare werken, bepaalde art. 4. „Ieder hoofd van gewestelijk bestuur is superintendent over 's lands burgerlijke open bare gebouwen en werken in zijn gewest en als zoodanig verantwoordelijk voor het behoorlijk beheer van dezen tak van dienst." Het rechtstreeksch beheer was daaren- tegen ingevolge art. 5 aan de eerstaanwezende ingenieurs opgedragen, die door een strong toezicht zorg hadden te dragen voor het behoorlijk onthoud en den goeden staat der werken. Zij waren rechtstreeks ondergeschikt aan het hoofd van gewestelijk bestuur en behoorden dozen op alles opmerkzaam te maken wat de belangen van den dienst kon benadeelen en hem de werken voor te stellen, die in het algemeene belang of in dat van den lande noodig waren/

Deze bepalingen werden bij Gouv. besluit van 25 Nov. 1877 n°. 39 (Ind. Stb. 1877 n°. 238) geheel gewijzigd, door in art. 1 te bepaen dat de hoofden van gewestelijk bestuur met het beheer en toezicht bdaat zijn. De Inspecteurs moesten hen zoowel als den Directeur ter zijde staan. „De ambtenari⁵⁾ der B. O. W.", zoo Ividde het verder, „in eenig gewest te werk, gesteld, voeren de bevelen van het hoofd van gewestelijk bestuur uit". Deze verandering wekte veel ontevredenheid. Genoeg zij hier ⁶⁾ vermelden, dat de ontevredenheid zich in de titin de sympathie, waarmede een werke dat van Post ontvangen werd en dat de regc. - ring zich genoopt zag, om drie hoofdgenieurs, die zich met de nieuwe orde van zaken niet bleken te kunnen vereenigen, ongevraagd hun ontslag te geven.

De nieuwe regeling werd door cenc uitvoerige, kabinetcirculaire, opgenomen in Bijblad 3252, toegelicht en in het Kolonifita) Verslag van 1879 werd er op gewezen dat zij al dadelijk in do meeste gewesten tot vormindefing van schrijf- werk leidde, omdat de afzonderlijke bureaux van de eerstaanwezende ingenieurs als zoodanig werden opgeheven en deze in het vervolg een onderdeel van het residentie bureau vormden, waardoor de gewestelijke autoriteiten in meer rechtstreeksche aanraking met het bouwdepartement kwamen.

Een zeer belangrijk uitvloeisel van de nieuwe

i) De indruk, dien het publiek van de zaak had gekregen, kan men lezen in het artikel in de Indische Gids (1898, * I, bl. 645): H. J. Bool herdacht in zijn werkzaamheid op koloniaal gebied (bl. 665).

1) Zie het art. onder zijn naam in dit werk.
2) Schets van de Ontw. en het beh. der Openb. werken in Britsch-Indië door J. E. de Meyier, Amst. 1886, bl. 29.

3) Men zie de brochure: „De verwaandheid van de technici contra de Kommiezerij" door „een kommiezer", Delft, H. van Gijn, geschreven 's antwoord op: „Over den Waterstaat in Ned., Indië" door C. L. F. Post, Amsterdam 1879. Dit laatste is een vermakelijk boekje, dat echter juist door de overdrijving, eenzijdigheid en hatelijkheid, waarvan het op vele plaatsen blijk geeft, de zaak die het wenschte te dienen, veel afbreuk heeft ge- daan.

inrichting, waren de administratieve voorschriften, die de Directeur der B. O. W. bij circulaire van 12 Jan, 1878 n°. 400 vaststelde om de boekhouding op een betere leest te schoeien. In vroeger jaren had elk eerstaanwezend ingeniëur een vaste som in voorschot. Hiervan gaf hij weersprotschoten aan de uitvoerders der werken, die hunne uitgaven per werkdag of kwantiteit verantwoordden en op doze, ten Residentiekantore door den ingeniëur aangeboden stukken, mandateerde de Resident uitbetalingen tot een gelijk bedrag, zoodat het voorschot steeds wederere! aangevuld met do uitgegeven sommen. Op het bureau van den ingeniëur werd een „bewakingsregister" aangehouden, waarin elk werk een pagina had, waarop vermeld stond het voor de uitvoering toegestaane bedrag en waarop verder de rekeningen en werkljsten ingeboekt werden ten laste van dat werk betaald, om er voor te „waken" dat de toegestane som in niet overschreden werd. Deze zeer eenvoudige manier van doen, waar door controle ontraken en men te Batavia ook zeer slecht op de hoogte was van den stand der werken en fondsen, werd nu door een aantal boeken en staten aangevuld, die hier verder onbesproken kunnen bliuen, evenals een afzonderlijke voor de ambtenaren van het B. O. W. bedachte vereenvoudigde boekhouding.

Deze laatste was namelijk noodig geworden, omdat ongeveer gelijktijdig met het reglement, op 25 Dec. 1876 een besluit was genomen, waarbij de uitvoering van een aantal werken van eenvoudigen aard aan de technische ambtenaren onttrokken en aan die van het gewestelijk bestuur opgedragen werd. Aan de eenre zijde valt het niet te ontkennen dat vele pakhuizen in het binnenland, postloodsen, inlandsche scholen en (lergelijke gebouwen van steen, djiathout on in de puntjes afgeveerkt vrij duur waren gekomen, hetgeen vooral moest opvallen in een tijd, waarin de herinnering nog niet was uitgewischt aan het gemakkelijke werken met heercndienstplichtigen, niet alleen vbor den vereischen arbeid, maar ook voor het verzamelen van materiaal; doch om aan die ongewenschte en ongedachte uitzetting van uitgaven paal en perk te stellen was <lit jniddel niet boven bedenkning. Vele bestuursambtenaren, die anderszinds door een ingeniëur geholpen werden aan project en begrooting voor een hvn opgedragen pakhuis of ander bouwwerk, schrikten van het eindcijfer, brachten het tot de helft of minder terug en als de autofisatie tot uitvoering vct- kregen was, dan zorgde het inlandsch bestuur wel dat het werk voor het beschikbaar gesteld bedrag gereed kwam. Anderen waren ingenomen met het nieuwe werk, dat huij werd opgedragen en besteedden veel tijd aan de leiding. Een resident, die er zijn tijd nau gaf om op zijn woonerf onder zijn persoonlijk toezicht de geramen voor in de binnenlanden op te richten poststations te laten tinuncen, is een teeknend voorbeeld van de verkeerde richting, waarin men soms stuurde. Aan de werken door den walcrstaat uitgevoerd kon men verwijten dat zij wel eens wat duur werden, vooral in de binnenlanden, waar de materialen nog geen geregeld handelsartikel waren en slim me Inlanders, die begrepen dat zij niet gedwongen waren aan den ingeniëur te Icveren, zich soms fancy-

pTijzen lieten betalen. Zij hadden echter het voordeel, dat er niet met vrommen heoren- dinst en levering tegen gedwongen prijzen werd geknoeid. En al wildo men het, in den overgangstijel, toen nog zoo ontzettend veel te doen was, met do heercndinsten zoo nauw niet nemen, als er maar op goedkoop wijze veel tot stand kwam: — ook met die rekening kwam men dikwijls bedrogen uit, want licht, en dicht in elk ar gezet met minderwaardig materiaal werden er wel gebouwen gemaakt, die invielen of onbruikbaar werden voor dat ze nog bohoorlyk di ept st hadden gedaan, of bruggen, waarvan het wildhout, slecht van kwaliteit, slecht bewerkt eiv slecht aangebracht, geen drie regemoissons tegen weersinvloeden, bestand bleek.

Keert men thans tot de hoofdlicding van het departement terug, dan blijkt dat de heer H. J. Bool, die de nieuwe orde van zaken had helpen invoeren, weldra om gezondheidsredenen zijne betrekking moest nederleggen en dat de regeering, onder de iiet-technici een gelukkig keus deed, door op 23 April 1879 tot zijn opvolger te benoemen den heer T. C. J. K r o e s e n, een man die reeds een lange eervolle loopbaan achter den nig had en in do moeilijke taak om zijne zelfstandigheid to handhaven, de ingenieurs niet van zich te vervreemden en veel tot stand te brengen uitemend geslaagd is. En die taak was verre van gemakkelijk, omdat het departement der B. O. W. gelcidelijk veel meer was geworden dan een hoofddirectie van den water- staat en de landsgebouwen, doch een toenemend aantal andere belangrijke diensten omvatte, daar be halve het stoomwizen en de post- en telgraafdienst, later ook de spoorwegen daar- bij werden ingedeeld.

Intusschen moct thans de aandacht gevestigd worden op een ander buitengewoon werk, dat in deze overgangperiode in behandeling kwam. Zooals vcrmeld is was in 1873 — 74 de oud- directeur de Bruyn naar Demak gegaan om advies uit te brengen over de verbetering der irrigatie aldaar. In Mei 1873 waren aldaar nieuwe opnemingen begonnen en toen de Bmyn in het begin van 1874 opnieuw tot de betrekking van directeur geroepen werd, was de toenmalige ingeniëur G. v a n Houten²⁾, met de leiding der opnemingen belast en aan hem, bijgestaan door een 5 tai andere ingenieurs en het noodige ondergeschikte personeel, is het in 1878 aangeboden ontwerp in hoofdzaak te dan ken. Dit beoogde de afwatering te verbeteren door het graven van afloidskanalen.

¹⁾ Geboren te Groningen op 14 Sept. 1823 en ip 1842 als sergeant; in N.-I. aangekomen, word Tie men Postclis Johannes Kroescn in 1845 tweede luitenant bij de infanterie, en in het begin van 1855 kapitein bij de wapen; hij ging later over bij de militaire administratie, waarbij hij op 6 April 1865 tot kolonel werd bevorderd, om in Maart 1874 benoemd to worden tot Lid van de Alg. Rekenkamer. Hij word op 13 J uni 1884 eervol uit 's lands dienst ontslagen, vervuld later to Batavia' de betrekking van lid tevens voorzitter der Verpondingscommissie en overleed aldaar op 13 Mei 1902.

²⁾ Zie zijn levensbericht in het woekblad „dc Ingenieur" van 1917 no. 38.

verder de verbetering dor dijken en der bestaande kanalen en hoi aanvullen der irrigatic door een stuw in de Serangrivier bij Sedadic te bouwen, van waar een nieuw hoofdkanaal, met een *eg er langs, en een net van verdeelkanalen zouden wordcii gegraven, eh voorts door de beide netten van de Sevang- en Toentang-irrigatic te verbinden. oin over en weer hulp te kun non verleenen. Do kosten werden op ruini 5 inillioen begroot. met gedeeltelijke uitvoering in heeren-dienst, of bijna drciuiaal zooveel als aaiivanke-lijk in uitzicht was gesteld. Wegens dit hooge bedrag werd omtrent het plan in nadcr-overleg met het opperbestuur getreden en daar in 1880 weder een minder goede oogst was voorgekomen, terwijl 3% % rente als directe bate van het work door verhooging der landrente werd ver- wacht, was men in Nederland niet ongenegen tot de uitvoering te besluiten. De destijds den rang van ingenieur te kl. bekleedende ingenieur G. van Houten werd in Oct. 1881 in commissie naar Nederland gezonden om als toekomstig chef der werken, op analoge wijze als zulks voor de havenwerken voor Batavia was geschied, de uitvoering vooi te bereiden. Terwijl men in 1882 de voorbereidende werkzaamheden, waaronder een hulpspoor van Telawa naar Sedadie, in Indie begon, word in Nederland het noodige tijdelijke personeel aangeworven, terwijl ook de uitzending van materieel, waaronder een paar excavateurs en Hcht spoorwegmaterieel, werd voorbereid. In Mei 1882 kwam de heer van Houten in Indie terug en kort daarop werd ruini 2% millioen beschikbaar gesteld voor den stuw met toebehooren en een deel van het kanaal, uitmakende de le sectie der werken, terwijl de plannen voor een 2e sectie in middels in be working waxen. Voor dat hiervoor geld beschikbaar werd gesteld, had eene uitvoerige gedachtenwisseling plaats omtrent de ontwerpen, die, wat getinet- scldc kunstwerken en vooral kleine verdeel- werkes en sluisjes betref, volgens sommige .beoordelaars te veel in bijzonderheden traden en te kostbaar zouden worden. Onder den in- dijk van den bezuinigingsijver, die omstreeks 1885 heerschte, werden toen alle kunstwerkes van hout ontworpen en later ook zoo uitge- voerd. Een ander gevolg van dit streven naar besnoeiing der uitgaven, was het op advies van den heer de Gelder achterwege laten van de verbetering in het district Wedoeng en van cenige andere onderdeelen. Nadal nog een 3e en 4e sectie der waterverdelingswer- ken onderhanden waren genonien, is de dienst der Demaksche waterwerken in Mei 1887 als¹⁾ afzonderlyke diensttak opgeheven. Het werk werd e ch ter geleidelijk voortgezet onder den ingenieur H. P. Me » s i n g a J) en later onder den ingenieur L. H. S l i n k e r s ²⁾. In 1889 was het voornaamste gereed en ging de dienst geleidelijk over tot hetgeen later de na te noemen irrigatic-afdeeling Serang werd.

Doch de Demaksche waterwerken waren niet de eenige groote werken, waarmede een begin werd gemaakt onder het directeurschap van den heer Kroesen. Ook in Oost-Java waren

sedert jaren belangrijke quaesties a an de orde gekomen.

Reeds sedert lang was de vraag omtrent den werkljckjn of vevnccndcii achemitigang van het vaarwater naar Soerabaja aanhangig. Nadat reeds verschillende plannen daaronitrent waren geopperd, werd in 1876 aan den directeur der B. O. W. opgedragen om in overleg met den commandant der Zeemacht onderzoekingen te laten doen omtrent de stroonien in het vaarwater en den invloed van de Solo-rivier en de Brantas op West- en Oostgat. Bij Gouv. besluit van 16 Aug. 1878 n°. 15 werden voor dit doel in commissie gesteld de ingenieur le klasse J. Dijkstra en de luitenant t./z. H. N i j g h, die ten opzichte van het Westgat in liun rapport tot het besluit kwamen dat de Solo-rivier de oorzaak van den achteruitgang was en dat het dus noodig zou zijn do uitwatering van deze rivier naar het Noorden te verleggen. Een oud plan, oin dit te doen ongvccr op de grens van de residentie Reinbang, zou te kostbaar zijn en ook te veel tijd vorderen en daarom werd eene verlegging der monding in de richting naar Oedjong Pangka noodig en voldoende geoordeeld. Het voorstel tot deze verlegging werd in 1881 ingediend en, kort daarop vertrok de heer Dijkstra, die inuiddels tot hoofdinge- nieur bij de Staatsspoorwegen was benoemd, naar Europa, waar ook de heer Nijgh weldra aankam, zoodat er gelegenheid was het plan met eene commissie van twee Nederlandsche deskundigen te bespreken, nainelijk den Staats- raad M. H. J a n s e n, destijds de ontdekker van het naar hem genoemde vaarwater in het Oostgat, en den ingenieur J. A. A. W a l d o r p, dezelfde die over de Priok-havcn, had geadviseerd. Deze keurden het denkbeeld der doorgraving goed, we lke tusschen 1882 en 1885 werd uitgevoerd en in Dec. van laatsgenoeml jaar werd de oude Solom(7nding door een dam afgesloten. Intusschen waren toen ook ter sprak³⁾ gekomen een later uitgevoerde dam aan t-!• Oostzijde va5i het Westgat naar het Djanioean rif en een sluis in de Kali Miring. De laatste zou dienen om te voorkomen dat de Solo-rivier, di- c- thans 'Noordwaards zooveel langer werd, ecu korteren weg langs de Kali Miring naar Strani Soerabaja zou zoeken. Jje commissie Nijgh-Dijkstra, die ingenieurspersoneel tot hare b- schikking had, waaronder de ingenieurs J. L. Pierson en J. C. R i b b e r s niet on ver- meld niogen blijvci), had aanvankelijk plan, de Kali Miring geheel af te sluiten en kwam daar- door op het denkbeeld om de binnenscheep- vaart langs de Solo naar Soerabaja te gericvtn met een gegraven scheepvaarkanaal, dat ook ter sprake was gekomen als de verlegging van de Solo naar de Java-zee op een hooger pum zou geschieden. Dit te graven kanaal, door een beweegbaar kunstwerk beneden Bodjonegoro gevoc⁴⁾ met Solo water, zou dan meteen een groot irrigatickanaal kunnen worden in het b- lang van het gcheele benedendeel der vallci,. Gedurende de afwezigheid van den heer Dijkstra werd een voorloopig plan daartoe in Oct. 1881 door den ingenieur 2e kl. J. L. Pierson J) , aan den Directeur aangeboden. Dit werk kwam

i) Zie zijn levensbericht in het weekblad „de Ingenieur" van 1910 no. 14.

1) Zie zijn levensbericht in het week bind „de Ingenieur" van 1909 no. 5.

2) Id. in „de Ingenieur" .yan 1913 no. 10..

toen niet tot uitvoering, doch word later opnieuw ter hand genomen, volgens een gewijzigd en nog veel meer omvattend plan, dat de bevoeling van de gehele Solovfillei ten doel had. Dit werk beoogde de bevoeling van ruini 220.000 bouwrijstvelden en de afleiding van het banclijr-water der Solo-rivier naar de Java zee. door middel van een doorgraving door den Noordelijken hewvclrug naar Sidajoe lawns, nabij de grens tusschen Soerabaja en Rem bang; dit laatste in het belang van de scheepvaart langs het Westgat van Soerabaja en tot verbetering van de afwatering van het oinstreeks 40.000 bouws beslaan- de inoerasgebied Bengawandjoro.

Tot de uitvoering van dit werk, waarvan de kosten werden geraamd op / 18.930.000, word in 1893 overgegaan.

In 1898, toen omstreeks / 10% miljoen aan de werken besteed was, bleek het geraamde bedrag der kosten veel te laag te zijn. De Minister van Kolonien J. T. Cremer vond daarin reden de uitvoering van het werk te doen staken, en de Staten-Generaal hadden de zwakheid dezen maatregel te sanctionneeren.

Aan een commissie, bestaande uit de heeren Prof. J. M. Tedders, W. F. Leemans, Prof. Dr. J. Kraus en J. E. de Meyier, werd eel onderzocht ter zake opgedragen.

Deze commissie raamde de kosten van de voltooiing der werken op oinstreeks / 30 miljoen, en adviseerde, met uitzondering van den heer de Meyier, tot liervatting en voltooiing der werken. Hiertoe is het echter tot dusverre niet gekomen.

Als men bedenkt dat de toename van de productiviteit in het gebied, mede door de mogelijkheid tot het invoceren van de suikcrindustrie op groote schaal, reeds onder de omstandigheden van voor den oorlog, in een paar jaar tijds een waarde zou hebben vertegenwoordigd, die de totals kosten der werken naar de hoogste raming zou hebben overtroffen. kan men zich eengszins voorstellen we ik een economisch naici het staken der Solovalleiwerken voor Java is geweest.

Tot wijl op de aangegeven wijze tusschen 1879 en 1884 allerlei gewichtige en omvangrijke vraagstukken op technisch gebied aan de orde waren, was ook de organisatie van het personeel van den waterstaat bij de verhouding daarvan tot het gewestelijk en plaatselijk bestuur een der hoofdproblemen die de aandacht van de regering trof. Het was zoowel de wensch tot het zuiniging, als het geven van een werkkrijg aan de ingenieurs, die neder si rookte met hunne capaciteiten. De Chef van de Bataviaascho II a ven werken, de heer J. A. de G. I. (1879), die in het begin van 1883 niet verlot naai liuropa vertrok, ineen oogenoemde "oijlossing gevonden te hebben, welke (in de beelden zou worden binnengedrukt) en het schyn, vooral mot het oog op de gelegenheid om in die richting verder werkzaam te zijn, dat de toenmalige Regeering er toef besloot hem het volgende jaar (4 Alart 1884) als lid van den Knad van den Indische wedert uit te zciden. Dit geschiedde, toen wegeij het afstemmen zijner begrooting de toenmalige Minister F. G. van B. (1884) en W. A. P. (1885) plants had gemaakt voor den heer J. P. S. P. (1885).

ger van E. y. k., die zijn lidmaatschap in den Raad van Indie met een Ministerszetel in Nederland ruilde en te voorschijn trad met eene rieuwe begrooting voor 1884, waarin het geraamde tekort van 13 miljoen tot 2% was teruggebracht. Bij den krachtigen bezuinigingsgeest, die toen heerschte, vond blijkbaar de heer de Golder met zijn denkbeelden ook een willig oor bij den op 11 April 1884 opgetreden G.-G. Otto van Rees en het is aan dezen sainsloop van omstandigheden, dat de inkrimping van het corps en het nieuwe regie ment hun ontstaan te danken hebben, die beide, hoewel later gewijzigd en herzien, een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van den Indischen waterstaat openen.

In het Koloniaal Verslag over 1884 leest men omtrent deze zaak het volgende: „De overtuiging dat de bestaande regelen op de uitvoering, zoo mede op het beheer van en het toezicht over, de burgerlijke openbare werken in Indie niet doeltreffend zijn en gebrekkelijk werken, met het gevolg dat van de schatkist offers worden geveerd, niet evenredig aan het daarvan verkregen nut, heeft er toe geleid dat de Gouverneur-Generaal in Mei j. l. aan het lid in den Raad van Nederlandsch-Indie J. A. de G. I. d. e. r., heeft opgedragen eene nieuwe regeling te ontwerpen met eene daarbij passende herziening der formatie van het personeel.”

De laatste kwantiteit werd belichaamd in het Kon. Besl. van 10 Febr. 1885 (n°. 82 van het Ind. Stb. 1885), waarbij de vorige formatie van 75 ingenieurs en 164 architecten en opzichters werd teruggebracht tot 39 ingenieurs en 156 architecten en opzichters. Met het oog op deze reeds dadelijk beraamde vermindering kon omi het corps zooveel mogelijk daartoe te laten insmelten, werden in 1884 geen hoofdingenieurs eerste klasse meer benoemd, nadat de vroegere titularissen geleidelijk den dienst af of niet vrij-willig verlieten. De directeur Kroesen, die zich blijkbaar gepasseerd voelde, door den overwegenden invloed, welke de heer de Gelder op zijn departement uitoefende, nam zijn ontslag en ontveer een half jaar werd de directeursbetrekking door den Secretaris, den op 14 Juni 1879 opgetreden heer B. T. h. d. e. Bruy n waargenomen. Door het pensionneeren van de oudere hoofdingenieurs werd de betrekking van inspecteur, welke door drie hunner werd vervuld en daar hun arbeid meet adviserend en controlerend dan ingijpend was, kan men achteraf niet zeggen dat deze wijziging een naadeel was. Alleen inocht het betreurd worden dat een half jaar vooruit geanticipeerd werd op de in te krompen fornuito, hetgeen met hot oog op de primitieve ontevredenheid wekte en dat het tot 22 Oct. 1885 duurde voordat het nieuwe door den heer de Gelder ontworpen regie ment onder n°. 173 in het Staatsblad van dat jaar word opgenomen. Dat het optreden van den heer de Golder op dit gebied van nut is geweest mag echter niet worden betwist. Een inspectie-reis over Java voerde he in naar Dcmak, waar hcl gevaar dreigde dat, ten gevolge van een door den loennuigen Inspecteur der Cultures D. r. S. o. l. l. c. w. V. n. G. c. l. p. k. e. nitgebracht advies, de voortzetting van het eens begonnen werk zou worden gestaakt, omdat de ontwerpen te duur voorkwamen en, daar er zich in do laatste

jaren geen misgowas had voorgedaan, de noodzakelijkheid van het werk in twijfel werd getrokken. Een bezuiniging in de constructies, boven reeds aangestipt, en een ruimer gebruik van heeren diensten waren de - middelen om hier den storm te bezweren. Het bezoek aan Straat Madoera had ten gevolge dat de opnemingen voor het groot irrigatiewerk in de Solovallei gestaakt werden, doch de voortzetting der verlegging van den riviermond naar de baai van Sidajoe, waarvan het nut ook ter elfder uur betwijfeld werd, ging op zijn advies door, terwijl ook het bouwen van de shus ill de Kali Miring in hem een voorstander vond.

In deze eigenaardige omstandigheden was het niet gemakkelijk een nieuwen directeur te vinden, totdat men in Nederland daartoe den aanvankelijk aid a ar met verlof vertoe venden, doch daarna reeds gepensionneerden oud-hoofd- inspecteur van den Post- en Telegraafdienst den heer H. L. J a n s s e n v a n R a a y wist te bewegen, die op 28 Dec. 1884 tot hoofd van het departement werd aangesteld. Ook ditmaal was de keuze van een niet-technicus door de omstandigheden eenigszins aangewezen en mocht die «keuze cone gelukkige heeten. Reeds in de organisatie van den door hem verlaten diensttak had de heer Janssen van Raay zich een naam van flinkheid verworven, welke hij bij het beheer van het departement handhaafde.

Het nieuwe reglement van 1885 bracht eene radical® verandering in den waterstaat, door dien te verdeelen in een algemeenen en een gewestelijken dienst. De laatste zou geheel onder de hoof den van gewestelijk bestuur staan en deze zouden voorts een aantal werkjes van eenvoudige constructie kunnen lanten uitvoeren door be- stuurambtenaren, en slechts bij uitzondering over ingenieurs als technici beschikken. Alleen op eenige hoofdplaatsen bleven eersaanzwevende ingenieurs : ovcral elders waren het de architect- ten, waarvan de formatie er 18 behouden had, die de rol van eersaanzwevend waterstaats- ambtenaren onder de directe bevelen van den resident op zich namen. Werken van meer omvang, opnemingen enz., werden gbracht onder den algemeenen dienst en deze zou, het technisch bureau aan het departement, en zeven waterstaatsafdeelingen omvatten, met hoofdingenieurs of ingenieurs te klasse als afdelingschefs. Deze stonden de residenten ter zijde met advies, als de vroegeVe inspec- teurs, doch oefenden, wat de werken in algemeenen dienst ^trefte, een wezenlijk beheer uit, rechtstreeke verantwoordelijk aan den directeur, met geldelijke verantwoordelijkheid, bevoegdheid tot het in commissie zenden der hun toegevoegde ingenieurs en opzichters, enz. Op die wijze was bereikt dat de Jiogere watcr- gtaatsambtenaren eene meer zelfstandige positie kregen en een werkkring meer overeenkomstig hunne capaciteiten.

Van de zeven waterstaatsafdeelingen, waren er vijf op Java, terwijl de zesde Sumatra en de Westerafdeeling van Borneo en de zevendtf de Molukken omvatte. In verband met het weinige werk, dat in algemeenen dienst op de Buitenbezittingen te verrichten viel, de enorme

1) Zie het art. onder zijn naain in dit werk.

afstand en het daardoor weinig doeltreffende van het gedurig heen en weer reizen, zijn de beide laatste waterstaatsafdeelingen later weer ingetrokken. Wannecr cr werkelijk ids to oon- tolecrren of to onderzoeken viel, werd een der afdelingschefs van Java tijdelijk in com- missie derwaarts gezonden. Van de .vijf afdee- lingen op Java was do vierde met standplaats te Soerabaja zeker een van de belangrijkste, wegens de vele gewichtige vraagstukken, welke zich daar voordoen. De eerste, die als afdee- lingschef daar optrad was de hoofdingenieur J. S c h a l j j¹⁾, die geruimen tijd aan het hoofd van de technische afdeling van het departement had gestaan en thans de leiding van belangrijke werken en ontwerpen kreeg. Terwijl de verlegging van de Solo-rivier in de richting van Oedjoeng Pangka onder zijn toezicht werd voltooid, waren het vooral de ontwerpen tot verruiming van de Porrongrivier, ten cinde deze geschikt te maken voor den afvoer van al het bandjiwater van de Brantas, die destijds veel hoofdbroken kostten. In 1893 verliet hij *s lands dienst en werd in die betrekking achter- eenvolgens vervangen door A. D. J. Groenc- m e i j c r e n H. P. M e n s i n g a. Schier even belangrijk was de tweede waterstaatsafdeeling met Tegal als standplaats, die de hoofdingenieur H. E? v a T n B e r c k e l²⁾ geruimen tijd leidde. en waar vooral in de gewesten Tegal en Pekalong- an een groote werkzaamheid op irrigatiegebied herschte, waarvan jaren lang de ingenieur A. G. L a J n m i n g a³⁾ de zicl was, die reeds t c- voren de PCkalen irrigatiewerken in Pro bo- linggo had helpen aanleggen en ten slotte chef van de vierde waterstaatsafdeeling zou worden.- Het is niet doenlijk alle belangrijke werken in een kort bestek aan te geven. en alle ingenieurs, die zich op de cen of ander wijze venienstelijk maakten te gedenken. Gnoeg zij het on te doen zien dat de chefs der waterstaatsafde lingen en hun ingenieurs in algemeenen aan het denkbeeld, dat bij de instelling daarvan voorzat, geen oncer hob ben aangedaan.

Een andere nieuwigheid was het insteln n van d® zoogenaamde „irrigatie-brigade". Ing<- volge art. 3 van het reglement van 1885 b® hoorde tot den werkkring daarvan: „volg<!i) een door den Directeur vastgesteld plan, <1<- volledige voorberciding der bevolcing van all- gouvernementlanden, die voor <len rijstbouw in aanmerking komen. De brigade nee mt <laa i toe in de eerste plaats de vrbetcring van bu- staande gebrekkige waterleidingen ter hand : dafrna de bevlceingen van daarvoor vatfab terrcinen in zwaar bevolkte streken en ten laatste de irrigatie van braakliggende of woestige gronden in weinig of niet bevolkte strek(:n", enz. Uitvoercig vermeldt het reglement)o(- dr brigade belast word I met het doen van opn<- mingen, waarnemingen en proeveii en hoc zij de voorstellen voor irrigatiewerken zal opniakcn, doch deze niet uitvoeren. Dit bleef najdnijk aan den algemeenen dienst der waterstaatsafdee- lingen voor behouden, daar bij de beperkte nieuwe formatie slechts een 5- tal ingenieurs

¹⁾ *Zie zijn levensbericht in het weekblad „de Ingenieur" van 1909 no. 21.

²⁾ Id. in „de Ingenieur" van 1902, bl. 175.

³⁾ Id. in „de Ingenieur" van 1921 bl. 372.

voor de brigade waren aan te wijzen. Al dadelijk trad als chef der brigade op de toenmalige Ingenieur le kl. W. F. H e s k e s* die zfn bureau aan het departement te Batavia ver-kreeg, waar op voorstel van den directeur naast de bestaande technische afdeling A, nu eene technische afdeling E speciaal voor irrigatie-zaken werd gecreëerd, die onder leiding van den chef der Irrigatiebrigade zou staan. Dit bureau is onder zijn beheer en later onder zijn opvolgers, de hoofdingenieurs J. N u h o u t van der V e e n, A. P. M e l c h i o r, C. W. W e y s, B. "M. B l i j d c n s t e i n i), J. Homan van (I c r Heide, J. Haringhuizen, J. H. Thai Larsen, het verzamelpunt geworden, van alle gedane opmetingen en waarnemingen, en van daar gingen de technische voorschriften uit, die eenheid in het irrigatiewezen zouden brengen. De richting, waarin gestuurd werd, was aanvankelijk wellicht niet geheel vrij te pleiten van eenzijdigheid. Geen werk zou meer worden ondernomen zonder uitvoerige terreinopnemingen en waarnemingen om de zekerheid te hebben, dat men op de nicest doelmatige wijze het water steeds, onafhankelijk van administratieve grenzen, voor het grootste oppervlak zou gebruiken. Door de zaak aan den theoretischen kant te overdriven en te weinig te letten op de vele kleinere werkes, die, dadelijk verbeterd, veel plaatselijk nut of besparing van jaarlijks terugkeerenden arbeid zouden geven, werd er op sommige plaatsen met grootsche terreinmtingen begonnen, waar later nieuwe bevoelingen van grooten omvang of onuitvoerbaar, of te kostbaar in verband met het nut bleken.

Het was de tijd dat men zich een irrigatie-plan voorstelde van een aantal grootte werken, die in de miljoenen zouden loopen en waarvan 1G stuks inderdaad als zoodanig zijn opgenomen in de Mem. v. Toel. der Indische begroeting voor 1891, doch waar van eenige spoedig we er zijn opgegeven. Eerst langzamerhand vestigde zich de overtuiging dat er vóór 1885 ook vrij wat aan irrigatie is gedaan, dat verbetering en aan-vulling van bestaende werken mode op den voorgrond mod treden, en als gevolg cfaarvan is het verbetercn van bestaende irrigatiewerken

Het totsliind brengen van irrigatiewerken van geringen omvang in toenemende mate ter hand geuomen, in verband daarmee werd geleidelijk ook jBcderdc zorg besteed aan het doctrelYend onderhoud en beheer van de bestaende primitive irrigatiewerken en aan de geleidelijke verbetering daarvan, hetgeen een zeer belangrijc deel van de taak in geworden van de na te uoemcn irrigatieafdelingen.

De nieuwe organisatie, welke in menig op-zicht zoover afweek van de bestaende, block spoedig in de praktijk in verschillende opzichten aanvulling en verbetering te behoeven.

Een van de corste wijzigingen was het in-trekken van de betrekking van chef der Irrigatiebrigade en het terugbrengen van deze tot eenvoudige hoofd van de technische afdeling E van het departement, ad vigour van den directeur, maar geen bevelen of voorschriften uitde-lende aairondergeschikte buiten dezen. om. De ¹⁾

directeur Janssen van Raay was van oordeel dat van eenzelfde Departement geen twee verschillende soorten van aanschrijving konden uit-gaan aan het personeel in het binnenland, zonder de zelfstandigheid van den directeur aan te tasten, en toech hij de teguels goed in handen had, verdween zoowel dit zelfstandig beheer als de directie der staatsspoorwegen te Buiten-zorg^ welke, nu de aanleg tegenover de exploitatie op den achtergrond begon te komen, werd omgevormd tot eene afdeling S S voor de spoor- en tramwegen en het stoomwezen bij het departement, waarvan de laatste In-specteur-generaal, de heer H. G. D e r x, de chef werd met behoud van zijn titel en inkomen; maar zijn opvolger moest zich met een hoofd-ingenieurstractement en den titel van Hoofd-inspecteur der spoorwegdiensten en van het stoomwezen tevreden stellen.

Verder moet nog worden vermeld dat het departement der B. O. W. krachtens Kon. Besluit van 7 Sept. 1886 n°. 15 (Ind. Stb. 1887 n°. 5) ook beclast is met het oprichten, herstellen en onderhouden der gebouwen voor de kustverlichting en van de overige onder het Departement van Marine behorende gebouwen; de kosten van een en ander werden echter nog jaren lang ten laste van de begroetingsafdeling van Marine gebracht.

De beoordeelde beperkte formatie van het waterstaatspersoneel bleek op den duur niet te bereiken te zijn, want steeds was er dringende behoefte aan een aantal personen boven de formatie en hoewel er in een paar jaar geen aanvulling uit Nederland werd gceischt, was men wel gedwongen civiel-ingenieurs, die zich op eigen kosten naar Indie hadden begoven en zich zelfs tijdelijk met een opzichtersbetreking tevreden wilden stellen, aan te nemen en later in het corps in te lijven, omdat de formatie, die als einddoel der inkrimping was voorgeschreven, geenszins aan de behoefte beantwoordde. Het werd ten slotte dan ook beter geacht die formatie maar liever zoo te wijzigen, dat met de behoefte overeenkwam en dit kreeg onder den opvolger van den heer Janssen van Raay zijn beslag. Toen dezic in 1889 den dienst met pensioen verliet, was de tot dusver geldende reden om niet-technici aan het hoofd van het departement te plaatsen, blijkbaar vervallen en op 5 Juni 1889 werd de hoofd-ingenieur M. J. v a n Bosse¹⁾, oud-chef van de Betaviaasche Havenwerken en later van de technische afdeling A van het departement, tot zijn opvolger benoemd. De nieuwe formatie, die tijdens diens boeher in Ind. Stb. 1890 n°. GO word afgekondigd bracht het aantal ingenieurs op 60, waaronder 2 hoofdingenieurs der le klasse en 4 der 2e kl.; voorts word op 23 archi-tecten en 155 opzichters gcrekend. Bij dezic regaling werd die van 1885 ten opzichte van de ingenieurs le klasse bestendigd, namelijk dat zij om de 5 jaren een tractemntsver-hooging zouden gnicnt tot een maximum van / 1000's maands, ten cinde aan de Regering meerdere vryheid te geven in haar keus voor hoofdingenieurs, waarvoor niet alle ingenieurs le klasse, wegens eenzijdige ont-

i) Zie zijn levensbericht in „de Ingenieur" van 1918 no. IS.

i) Zie zijn levensbericht in „de Ingenieur" van 1912 bl. G89.

wikkeling, geschikt geacht mochten worden.

Wanneer men de lijst der opvolgers van den heer Van Bosse nasaat namclijk:

g. van Houten	benoemd 17 Sept. 1892
J. E. de Mevier	25 Juni 1898
H. P. Mensinga	7 Oct. 1901
A. P. Melchior	.. 15 Juni 1905
W. B. van Goor	5 Aug. 1908
J. Homan van der Heide	18 Feb. 1911
P. J. Ott de Vries	26 Sept. 1914
A. G. Allart	14 Juli 1920

dan blijkt het dat sindsdien steeds gewezen hoofdingenieurs van het waterstaatscorps als zoodanig hebben gefungeerd. Toen de in de tweede plaats genoemde zich in 1899 in het belang van de Solovallei-queestie in commissie naar Nederland begaf, werd zijne betrekking tijdelijk waargenomen door den hoofdinspecteur der spoor-wegdiensten Th. A. M. Ruys, die als, aan het departement werkzaam en aldaar de oudste in rang, daarvoor als het - ware was aangewezen.

Ook het reglement van 1885 werd in verband met de eischen der praktijk herzien, hoewel de groote beginselen van algemeen en gewestelijken dienst behouden bleven. Het nieuwe reglement werd in 1889 bij het Staatsblad n°. 39 van dat jaar afgekondigd, doch het zou te ver voeren om de verschillen hier nader te behandeljen.

Een sindsdien ontstane regeling, die nog niet in het reglement is opgenomen, betreft de instelling van de irrigatieafdeelingen, welke als het ware de praktische belichaming zijn der denkbeelden, die des d/s den directeur de Bruijn en ook den ontwerpers van de irrigatiebrigade voor den geest zweefden. Reeds toen was er een denkbeeld om Java te verdeelen in een aantal afdelingen, die onafhankelijk van de administratieve grenzen, een of meer stroomgebieden van rivieren zouden omvatten, en binnen welke alles wat op wateraanvoer, verdeling en afvoer betrekking heeft onder deskundig beheer zou worden genomen. Dit denkbeeld is om te beginnen verwezenlijkt in drie van die afdeelingen, namelijk die van de Scrajoe, de Brantas en de Serangrivier. Eerstgenoemde werd in 1888 als proef ingesteld en in 1892 definitief georganiseerd met vast personeel.; daarop volgde in 1892 de zeer uitgestrekte irrigatieafdeeling Brantas als proef, welke in 1901 (Ind. Stb. n°. 79) voor vast werd ingericht; terwijl de irrigatieafdeeling Sprang, waarvan Demak het voornaamste deel uitmaakt, eveneens in 1892 voorloopig en in 1908 definitief werd ingesteld. Vervolgens zijn nog opgericht: in 1907 de irrigatieafdeeling Pekajen-Sajpean, in 1908 de irrigatieafdeeling Pemoli Tjomal; in 1909 de sectie Madioen der toekomstige irrigatieafdeeling Solo-fivier en in 1910 de irrigatieafdeeling Tjimanoeck.

Onder de ingenieurs, die zich bij de irrigatieafdeelingen onderscheiden hebben, noemeh wij in de eerste plaats den ingenieur J. C. He yning), die in overleg met den bekwaamen regent van D&mak al het mogelijke gedaan heeft om de kostbare werken aldaar zooveel mogelijk tot nut van den landbouw der bevolking te doen* strekken, en in de irrigatieafdeeling Brantas den niet minder verdienstelijken ingenieur C. W.

i) Zie zijn levensbericlit in „de Ingenieur-“ van 1915 no. 37.

We y s. Nadat in deze laatste afdeeling de in-richting van den dienst geheel was goorgani- scerd en daarmede het nut en do bestaanbaar- heid van die irrigatieafdeeling was geblcken, begaf hij zich met verlof naar Europa. Daar wachtte hem een niet minder belangrijke op- dracht, namelijk de voorbereiding voor de drink- watervoorziening van Soerabaja, een kostbaar maar zeer urgent werk, dat door hem met succes en nog beneclen de begrotingsom tot stand gebracht is.

Onder het departement der B. O. W. waren geleidclijk alle takken van dienst en staatszorg te samen gebracht, die betrekking liadden op het verkeerswezen. Dat Departement was zoodoende het Verkeersdepartement geworden. De vorming van zulk een Verkeersdepartement heeft de gunstige zijde dat daardoor het samen- werken, het goed ineengrijpen en ineenschakelen van de verschillende takken van het verkeers- wezen zeer kan worden bevorderd, en dit kan uiteraard de economische strekking van het verkeerswezen ten goede koinen, en dus de gunstige invloed, die een goed en goedkoop verkeerswezen op de welvaart heeft, vergrooten.

Terwijl men op Java druk bezig was met een onderzoek omtrent de mindere welvaart bij de Inlandsche bevolking, en „hulpverwachtingsfondsen" tot opheffing van den welvaarts- toestand beschikbaar werden gesteld, die mede werden besteed voor verkeersdoelinden, zoodat men zou moeten veronderstellen, dat do goedo ineenschakeling en een speciaal op de econo- mische belangen gerichte ontwikkeling en exploi- tatie der verschillende takken van het verkeers- wezen tevens de bijzondere aandacht der Re- geering zouden hebben, was juist het tegendeel het geval. In plaats van de economische, we n] juist de commercieele zijde van de zaak, het belang van den Staat als ondernemer van verkeersbedrijven, op den voorgrond gesteld, <-n aan de commercieele boekhouding de bijzond<r<- aandacht gewijd.

Bij de oprichting van het Departement van Gouvernementsbedrijven stond het onder< : nu-j > belang van don Staat zoodanig op den voorgrond, dat de spoor- en tramwegen met de posterij<-n en telegrafie bij dat departement werden inge deel en de laatste in 1908, do eerste in 1900 daarbij werden overgebracht; daarmede wit<l het direct verband met de an dore takken van het verkeersstelsel, de havens, de waterwegen en de rijwegen verbroken, en de go(: de ineenscha- keling, die uit een economisch oogpunt van zooveel belang kan zijn, belemjnerd.

Met de Posterijen en Telegrafie ging ook <(- Postspaarbank naar het Departement van Gouvernemonitsbedrijven over.

De dienst van het spoojnwezen bleef onder het Departement B. O. W. ressortceren, en daaraan werd een laboratorium voor materiaal-ovderzoek toegevoegd.

Het beheer van 's Lands pakhuizen, die hoofdzakelijk voor de technische diensten die- nen, werd daarentegen van het Departement van Binnenlandsch Bestuur naar dat van B. O. W. overgebracht.

Het Invoeren der decentralisatie heeft, met betrekking tot het Departement der B. O. W.,

ten gevolg gehad, dat de op de begrotingsafdeling van het Departement uitgetrokken bedragen voor het gewoon onderhoud van bruggen en wegen, voorzover zij betrekking hadden op de betrokken gewesten, afdelingen en plaatsen, werden overgebracht naar de begrotingsafdeling voor de decentralisatie, en ter beschikking werden gesteld van de ingestelde lokale raden.

Deze decentralisatie is begonnen met de instelling van de gemeenten Batavia en Mr. Cornelis in 1905, en gelcidelijc uitgebreid tot 31 plaatsen, 15 gewesten en 6 onderdeelen van gewesten.

Aanvankelijk werden de plaatselijke en westelijke werken uitgevoerd door het voor de Landswerken in de betrokken plaatsen en gewesten beschikbare waterstaatspersoneel of door waterstaatspersoneel, dat ter beschikking van de betreffende raden werd gesteld; doch geleidelijk zijn de raden tot het aanstellen van eigen technisch personeel overgegaan.

Daar de betrokken werken slechts een gering deel van de werkzaamheden van het betreffende waterstaatspersoneel omvatten, was het slechts in weinige gevallen mogelijk het waterstaatspersoneel in die plaatsen en gewesten te verminderen, ook nadat de raden eigen personeel hadden aangesteld; als gevolg van de decentralisatie is zoodoende de vraag naar technisch personeel in Indie zeer sterk toegenomen, en zijn de kosten wegens leiding en toezicht bij de openbare werken belangrijc gestegen. Het ligt voorts in den aard dat de raden wel eens een vrecind oordel over technische kwesties velden; dit viel in Indie te meer op, omdat men daar nog niet aan de gestie van dergelijke colleges gewend was.

In de periode van opleving en activiteit, die begon met het bewind van den G.-G. van Heutsz, werd ook van het Departement van B. O. W. steeds nicer vergeve!, en begon de bemoeienis van het Departement zich geleidelijk ook meer uit te strekken tot die gewesten van de Buiten bezittingen, waar te voren op het gebied van openbare werken weinig of niets tot stand was gebrncht.

Doze verhoogde activiteit, die bij het Departement dor B. O. W. zich in het bijzonder on dor het directeurschap van den heer van (o r begon te ontwikkelen, leidde in 1908 tot de instelling van een inspectie voor de v«-rkeerswegen, waaruit in 1912 zich de afzon-ciclijke technische Afdeling Bruggen en Wcgen aan het Popartement ontwikkelde.

Verder were! -in 1908 ingesteld een bureau voor *s Lands gebouwen, dat zich geleidelijk ook nicer aan de architectonische zijde van bouwvraagstukken gelcon liet liggen, en dat de kern is geweest van de in 1912 ingestelde technische Afdeling Gebouwen aan het Departement. Voorts werden s pc ci ale ingenieurs voor de Landsgebouwen en bouwkundige opzichters in dienst gesteld.

Ook op hot gebied van do verbetering van havonwerken en . het beheer dor havens worden in toenemende mate activiteit ontwikkeld; dit leidde in 1910 tot de uitzen<Jing van den heer (. Nobel, onderdirecteur van geinccnte- werken te Kotterdain, als Adviseur voor het

Havenwezen en in 1911 tot het instellen van de Afdeling Havenwezen aan het Departement.

Voorts kwamcn meer en meer vraagstukken aan de orde op het gebied van de assainering, vooral van de grootc centra van bevolking, en dit leidde in 1915 tot de oprichting van do technische Afdeling Assaineringswerken aan het Departement.

De aanvankelijke algomeeno technische afdeling (A) was daarmede successievelijk gesplitst en uitgebreid tot een vijftal, respectievelijk voor: Irrigatie en Afwatering, Bruggen en Wegen, Gebouwen, Havenwcczen en Assaineringwerken.

Daar de toenemende activiteit inzake het voorbereiden en uitvoeren van waterstaatswerken gestadige uitbreiding van personeel eischte, (in die mate dat steeds meer personeel aangevraagd word dan zich in Nederland voor uitzending beschikbaar stelde en er daardoor voortdurend een tekort aan personeel heerschte), moest de vroeger vermeldc formatie, wegens de instelling van irrigatieafdelingen en andere maatregelen, herhaaldelijk bij wijze van tijdelijke maatregel of definitief worden uitgebreid; ten slotte werd van een vaste formatie geheel afgezien en bepaald dat de formatie telken jare naar de behoefte bij de Indische begrooting zal worden vastgesteld (Ind. Stb. 1907 n°. 199).

Door de invocring van de decentralisatie, het instellen van irrigatieafdelingen, en door de ook in andere opzichten zich wijzigende eischen van den dienst, was het reglement op het beheer van den waterstaat van 1889 steeds meer verouderd, zoodat herziening niet' uit kon blijven.

Na lang overwegen kwam deze in 1910 tot stand (Ind. Stb. n°. 177). Door de steeds stijgende eischen van den dienst en het steeds nijpende tekort aan personeel, was het echter noodig in de bij dat reglement vastgestelde organisatie spoedig weer wijzigingen te brengen, in dien zin, dat zij werd vereenvoudigd en meet werd ingricht-naar den eisch om met weinige personeel veel tot stand te brengen. Ook de instelling van de nieuwe technische Afdelingen aan het Departement, en de toenemende eischen, die de Buitenbezittingen aan den waterstaatsdienst stelden, maakten wijzigingen in de organisatie noodig, die ingevolge machtiging van de Regeering, als Aanwijzingen met betrekking tot de toepassing van het Reglement, in 1912 en vervolgens werden vastgesteld.

Dicntingvolgc zijn Java en Madoera, wa4. de waterstaatsaangelcgenhedeii aangaat, thans vierdeeld in 3 Waterstaatsafdelingen met Batavia, Scinarang en Socrabaja als standplaats van de Iloofdingenieurschefs en de Buiten-bezitJingen in 3 Inspecties, met Medan, Palembang en Makasser als standplaatsen van de Tfoofd-ingenieurs-inspectoren. •

Onder de Waterstaatsafdeeling D op Java en Madoera ressorteeren de bemoeienissen met de landsgebouwen, de bruggen en wegen, de assaineringswerken, de kleinere havenwerken, on enkele irrigatiewerken; en onder de Water- staatsinspecties op de Buitenbezittingen even- oeny do bemoeienissen Tnet de landsgebouwen, do bruggen en wegen, de assaineringswerken, do kleinere havenwerken en al de irrigatiewerken.

Bovendien hebben de Wat erst aatsafdeeling- gvn en *inspecties een adviesreicxle bemoeienis

met de werken van de gewestelyke en plaatsc- I lijke raden.

De irrigatieafdeelingen, de grootere irrigatie- werken en de grootere havenwerken ressorteren als speciale diensten rechtstreeks onder het Departement.

De toeneming van den omvang der werkzaamheden moge daaruit blijken, dat aan nieuwe werken en vernieuwingen werd besteed: voor ge- bouwen in 1906 / 956.000, in 1910 f 3.663.000, in 1914 / 6.610.000 en in 1918 / 13.931.000; voor bruggen en wegen respectievelijk / 1.193.000 / 2.211.000, / 4.917.000 en / 5.628.000; voor irrigatie en afwatering resp. / 1.846.000, / 3.123.000, / 6.245.000 en / 8.746.000.

Vermelding verdienen verder de algemene wegenplannen voor Java en voor Sumatra, die hun oorsprong ontleenen aan het streven naar een meer stelselmatige behandeling van het wegeenvraagstuk als onderdeel van het verkeers- vraagstuk in het algemeen. Met het algemeen wegeplan voor Java wordt beoogd het tot stand brengen van de beide ontbrekende schakels in den Noordelijken en den Zuidelijken hoofd- verbindingsweg van Java en van de enkele nog ontbrekende groote overbruggingen in die wegen. Met de uitvoering van dit plan is in 1914 een begin gemaakt.

Het in 1914 opgemaakte algemeen wegeplan van Sumatra beoogt het tot stand brengen van de vele nog ontbrekende verbindingschakels tus- schen de verscillende gewestelyke en lokale wc- gennetten op Sumatra en verder van enkele be- langrijke nieuwe verbindingslijnen.

Wat aangaat de irrigatie en afwatering ver- dient in 't bijzonder vermelding dat sedert

1910 in toenemende mate aan de verbetering en de uitbreiding van het irrigatiewezen op de Buitenbezzittingen de aandacht werd gewijd. Ten einde een overzicht te krijgen van hetgeen op dit gebied de Buitenbezzittingen reeds be- stond, en verder te verrichten zou zijn, is in

1911 begonnen met een stelselmatig onderzoek omtrent de irrigatietoestanden op de Buiten- Havenwezen, C. Nobel. De Dirccteur der B. O. W. bezittingen. Dit onderzoek werd voor Sumatra ingesteld door den ingenieur J. v a n T u b e r g e n t o j n o g e n a a n , d o c h v e e r w e e s d e a a n n e m e r s n a a r e n t o v o o r C e l e b e s d o o r d e n i n g e n i e u r J. A.

van B u u r e n. Mede als gevolg daarvan kwamen in toenemende mate werken van ge- ringeren omvang tot verbetering van de irrigatie op de Buitenbezzittingen tot uitvoering.

• Verder moet met betrekking tot het irrigatiewezen nog worden vermeld dat in de Vorst- landen op advies uit te brengen. Van deze commissie zei de Java en ter Sumatra's Oostkust sincls 1907 Voorzitter der Tweede Kamer, Mr. D. Fock, bij de waterschappen zijn opgericht, die ten doel hebben de verbetering van de irrigatie, afwatering en het volgen de:

waterkeering van de betreffende stroom- gebieden. Aan deze waterschappii word bij de wet van 19 Juli 1918 rechtspersoonlijkheid toegekend; zeer slecht staat van onderhoud ver- keerde, en dat wed er werd in 1920 een Centraal Waterschaps- kantoor voor de Vorstenlanden ingesteld te Djok- jakarta, onder een Hoofdingenieur van deii' Wa- te'staat/ Zie ook hot art. WATERSCHAPPEN.

Aan de verbetering der havenwerken werd mede zeer in *t byzonder de aandacht gewijd, • en meerdere hetwelk het dok in onderhoud had, kon blijken. De groote werken op dat gebied kwamen tot stand, met Minister van Kolonien heeft aid uit uildruk- lijk de name voor de havens van Tandjoeng Priok, Soerabaja, Commissie gedesavouerd. En nu valt het mij Smarang, Makasser, Tjilatjap. Padang en Bela wan. moeilijk in de adviezen van een Com-

Reeds sedert vele jaren waren er plaiffien aan

de orde tot verbetering van de haventoestanden te Soerabaja, en heerschte daaromtrent groot verschil van inzicht. Dit was ook het geval mot betrekking tot een in 1906 door den toen- inhaalgen Chef der Vierde Waterstaatsafdeling, den heer W. B. van Goor, gedaan voorstel tot het bouwen van een aanlegpier voor zeeschepen. Het verschil van inzicht ten opzichte van dat voorstel leidde tot de overkomst in 1909 van de heeren Prof. Dr. J. Kraus en G. J. de Jongh, Oud-Directeur van Gemeentewerken te Rotterdam, als Commissie van Advies met betrekking tot dit voorstel en van een plan tot ver- betring van de havenwerken te Makasser, dat inede aan de orde was gekomen.

Deze Commissie heeft het plan- van Goor in verschillende opzichten gewijzigd en aaugcvuld, en met haar voorstellen hebben zich ten slotte de betrokken autoriteiten en beclanghebenden kunnen vereenigen, met het gevolg dat bij de wet van 31 Dec. 1910 tot de uitvoering van dat plan en van een eveneens door de genoemde Commissie gewijzigd plan tot verbetering van de haven van Makasser werd besloten.

In tegenstelling met de in Indie gebruikelijke uitvoering in eigen beheer, werd de uitvoering van deze werken aan aannemers opgedragen. Men hoopte daarmede den spoed by de uitvoering te bevorderen, en wenschte te voorkomen, na de voltooiing der werken met een groote hoeveelheid kostbaar en overbodig materieel t& blijven zitten.

Wat den spoed aangaat is de uitvoering in aanneming dezer werken, een groote mislukking geweest; de aannemers bleken in den aanvang

noch over het geeigende personeel, noch over het geeigende materieel te beschikken om het werk met de vereischte voortvarendheid en technische

ervaring aan te vatten. Ook finan- cieel is deze uitvoering voor de Indische schat- kist niet gunstig verlopen ; want de aannemers kwamen spoedig met claims voor den dag op grond van mondelinge inlichtingen, die ver- strekt zouden zijn door den

inmiddels overleden Adviseur voor het Buiten- Havenwezen, C. Nobel. De Dirccteur der B. O. W. vond die claims niet ge- grond en mcnde er niet op in jnogen gaan, doch verwees de aannemers naar deijbc- voegden recliter. Hun geldschicters in Ncdci- M. land wisten echter van den Minister van Kolonien

Mr. Th. B. Pley te gedaan te krijgen dat deze een Commissie uitzond, bestaande uit de heeren C.L.M.La m b r e c h t s e n v a n L i c h t m , J. K. W.

van Elzelingen en W. Cool, orn over de claims op advies uit te brengen. Van deze commissie zei de

Voorzitter der Tweede Kamer, Mr. D. Fock, bij de behandeling der Indische begrooting voor 1916 o. a. „Hetgeen vaststaat is dit, dat de Communissie heeft

verklaard dat het (<1 #)vend) dok (to Socra- baja) in onderhoud ver- keerde, en dat toen ik een ernstige grief over dat slechte onderhoud

van het kostbare dok lieb doen hooren, mij van de ministerstafel is • gcontwoordt dat het onderhoud

goed is geweest, zood als dat uit het door den Minister

voorge- lezen rapport van het jnayne-ctblissement, hetwelk het dok in onderhoud had, kon blijken. De naam voor de havens van Tandjoeng Priok, Soerabaja, Commissie gedesavouerd. En nu valt het mij Smarang, Makasser, Tjilatjap. Padang en Bela wan. moeilijk in de adviezen van een Com-

missie, die over een zaak, die haar eigenlijk niet bepaald aangaat, op dergelijke lichtvaardig wijze zich heeft uitgesproken, vertrouwen te stellen.¹¹

Op advies van deze Commissie werden aan de aannemers eenige miljoenen toegekend. Do Directeur, die in deze aangelegenheid niet wenschte toe te geven, ging heen en de Hoofd-ingenieur E. H. Karsten werd als Chef der Afdeling Havenwezen vervangen door het laatstgenoemde lid der vermeldde Commissie, dat tot Adviseur voor het havenwezen werd benoemd.

Met de verbetering van de havenwerken is tevens overgegaan tot een ingrijpende verbetering in het beheer der havens.

Het havenbeheer was te voren op zoodanige leest geschied, dat de onderscheiden bevoegdheden met betrekking tot de havenaangelegenheden over een half dozijn van elkander onafhankelijke, en inest onder verschillende Departementen ressorteerende autoriteiten was verdeeld. Het behoeft geen betoog dat dit tot veel omslag en een weinig doelmatige werkwijze moest leiden. Bovendien werden uit de havenwerken weinig of geen inkomsten getrokken; de inkomsten uit de havenwerken van Tan-djoeng Priok dekten nog niet eens de kosten van onderhoud en beheer.

Ojn hierin verbetering te brengen werden in 1912 voor de havens van Batavia (Tandjoeng Priok) en van Semarang, in 1913 voor die van Belawan en Makassar, in 1914 voor die van Soerabaja, in 1915 voor die van Tjilatjap en in 1917 voor die van Padang havendirecties ingesteld, met Commissies van Bijstand, waarvan de directeurs der havens (in den regel hoofd-ingenieurs van den waterstaat) voorzitter zijn. Zie ook h. 2 art. IIA VENWERKEN.

WATES. Hoofdplaats van de afdeling Koe-lon Progo, residentie Djokjakarta, gelogen in het Pa-koe-A lam se he regentschap Adikara. aan den spoorweg van Batavia naar de hoofdplaats der Het is tevens de hoofdplaats van een jelijknamig onderdistrict van het district, Sogan van de vengicoeind regentschap.

WATOEBELA OF MATABELA EILANDEN. J'lajxlengroci ten Z.Z.O. van de Goram-cilantisielcu'ii 4" 20' en 4° 50' Z.B. en 131° 46' en 1 X2° (J.I.J. uelegen behoorende tot de onderafdeling Ceram, (Jranilaet en Goram, afdeling (C'rajn, nsifentic Amboina. De voornaamste zijn: Wato(J)cla, J-asioewi en Tioer. Enkele zijn lieuvluchtig, de hoogste toppen bereiken ±

M., die vruchtbaarheid is gering en onder de uilurgwassen wordt voornamelijk in de laatste jaren neder en jneer werk gemaakt van den aanplant van klajpers, waarvoor deze eilanden evenals de jueeste van de Ambonsche Molukken bijzonder geschikt zijn. De bevolking heeft een sterkte van 2500 zielen, voor een deel heidenen, met hoofden, die de titels van radja, jnajoer of ka jitaan voeren). De man non zijn flinke zeevaarders, die met hun cigengcnaakte prauwen zich naar de Banda-, Kei- en Aroc-eilanden begeven om aldaar handel te drijven. De nijverheid is op reukel beaall zich tot vlechtwerk, de vjsek vangst on fiet vervaardigen van zeevaarlike prauwen; de handel is hoofdzakelijk ruilhandel, waarbij lijnwinden, kofjer- en aardewerk lid inest gewild zijn en voornamelijk tegen sago, kokosnoten en olie worlling ingruild.

WATOEKOEMPOEL. District met gelijkna-

mige hoofdplaats van de contrdic-afdeeling Randoedongkal, regentschap en afdeling PSmalang, residentie Peralindang drie onderdistricten en 28 desa's. Het had eind 1905 bijna 30.000 zielen, alien Inlanders.

WATOENPI. Kampoencomplex in de onder-afdeling Enclh oij)Floras.

WATOETWILA. Gebergte in Zuidoost Celebes (zie CELEBES onder d. de ZUIDOOSTARM).

WATTI. Een bedwelmende drank bij de Kaja-Kaja op Nicuw-Guinea in gebruik, die verkregen wordt door, het kauwen van den stengel der wati-struik. Deze plant, vermoedelijk de Piper methysticum, vertoont veel overeenkomst met de bekende Piper Betle, welke bij het siri-hkauwen wordt gebruikt en is in geheel Polynesië algemeen zoowel als bedwelmend middel als in den vorin van een geneesmiddel in gebruik.

Het kauwsel, stork met speeksel vermengd, wordt in een klapperdop gespuwd en daarna, wanneer de lieueveelheid groot genoeg is, gedronken. Het werkt zeer snel, vooral als kauwer en drinker dezelfde persoon zijn.

WAWAU (verbastering van oewak-oewak, MAL., wawa JAV. ?). Zie GIBBON.

WAWANI. Een 487 M. hooge voortop van den 875 N. hoogen Tocna. gelegen in het N.W. van Hitoe (Ambon), die zelf ook wel, ofschoon ten onrechte Tawani genoemd wordt. Het eerstgenoemde bergje is geschiedkundig merkwaardig, omdat er in 1643 scherp gevochten is (Valentijn: Oud en Nicuw Oost-Indien. II, 2, Ambonsche zaken, 138), en de Toewa-Wawani is van eenig wetenschappelijk belang geworden door een scherpe polemiek tusschen Martin XReisen in den Molukken. Geologischer Teil, le Lief. Ambon und die Uliasser, 1897) en Wichmann (Der Wawani auf A in bo in a und seine angeblichen Ausbrüche. Tijdschr. Aardr. Gen. 1898, 1-20, 200-218, en 1899, 109-142): de eerste hield den berg voor een nog werkzaam vulkaan, de laatste kwam tegen die meening op. Uit de onderzoekingen, ter plaats door R. D. M. Verbeek verricht (Overde geologie van Ambon. I. Verh. Kon. Akad. v. Wet. 2e Sectie, VI, 1899 No. 7; zie ook Geolog. Besch. van Ambon, in Jaarb. mijnwezen 1905/35/6) bleek, dat aan den voet en de helling wel wat vulkanische dampen uitstroomden, doch dat de berg zelf niet jongvulkanisch is. Martin erkende zijn vergissing in het Tijdschr. Aardr. Gen. 1899, 723 en houdt nu den berg voor een oud-tertiaire vulkaanruïne, wat echter niet geheel met de uitkomsten van Verbeek overeenkomt.

WAWAR (JAV.). Zie HONDEN.

WAVE (Timor). Zie ZWIJNEN. WAWI (Timor). *Zie ZWIJNEN.

WAWO (Molukken). Zie RINGWORMEN.

WAWORADABAAL, aan den Z.O. hoek van Socmbawa, is schoon en loopt, bij een breedte van 4-9 K.M., om de West bijna 30 K.M. het land in; zij is ongevengd door hoog bergland, dat aan den root der hellingen een vlak terrein heeft van 50 ms niet onbelangrijke breedte. Achter in de baai vindt men eenige, zelfs in den Z.O. moesson waterrijke stroompjes en aan de Noordkust liggen eenige noderzettingen.

De Zuidkust is aanvankelijk steil en rotsig, afwisselend door zandstrand en moerassige gedeelten, meer naar binnen wordt de kust geheel moerassig en met rizophoren begroeid en blijft

dit tot halverwege de Noordkust, naar beO. volgt een steile kust met op enkele plaatsen zand- strand en de om de N. inlopende Telok Tang- gah met een oever van zandstrand en enkele steile gedeelten. Langs de kust loopt een smalle koraal- en steendroogvalling, welke in den uiter- sten Westhoek, de Telok Langgae, afgebroken wordt door modder; op die droogvalling liggen, vooral bij de hooge hoeken, lossce steenen en eilandjes. Bvuiten de droogvalling loopt het kust- rif, behalve in de Telok LangffOe en Tanggah, steil naar de diepte af en in het midden der baai liggen, in matige diepten, twee hooge, steile eilanden. Zie Zeemansgids deel V.

Wfi (POELd.). Eiland, gelegen tusschen 95 IS en 24' O.L. en 5' 56' N.B., door de Bengalen passage van Poeld Breueh en door de Malaka passage van Groot-Atjeh gescheiden. De oppervlakte bedraagt bijna 175 K.M.². Met het kleine Poeld Rondo maakt het uit de onderaf- deeling Sabang van de afdeling Groot-Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Zie: SABANG.

WEDA. Tidoreesch district op Hahnahera, zich uitsprekende 05 de Wed a baai. Het grenst ten N. aan Ma ba. ten O. aan Patani, ten Z. voor een deel aan Gaane en te W. aan de Tidoreesche kroonlandsch Kappcn Maidi en Pajaha. De schaarsche bevolking bewoont een drietal nederzet- tingen aan het strand, met kampong Wed a als hoofdplaats. Deze vaste nederzettingen zijn Mohammedaansch. In het binnenland houden zich vele Tobaroes in kleine nederzettingen op ter inzameling van boschproducten. In liet N.O. gedeelte van de baai bevindt zich een ruime grot met fraaie druipsteenvormingen.

WEDABAAI wordt gevormd door de Z.Ijke en O. Ijke schiereilanden van Halmahera, is tusschen de hoeken Libobo en Ngollopoppo ruim 130 K.M. breed, loopt nagenoeg even ver om de NW. het land in en heeft zeer groote diepten. Van de Oostkust van het Z.Ijke schiereiland beZ. den equator is weinig bekend. In het Z. gedeelte der baai treft men de Weda-eilanden aan, twee groe- pen lage, begroeide koraaleilandjes, die op afzon- derlijke plateau, zijn gelegen. De kusten rijzen steil uit zee op tot zwaar begroeid heuvel- of berglarid, dat langs de Noordkust het hoogst is in het complex van den Liember en dat naar het Z. en O. afloopt, telkens afgebroken door diepe daJen.

De diepten nemen naar de kust snel toe, zoodat men deze dicht kan naderen, de voornaamste, aan zee gelegen kampongs zijn: Patani, Weda, Foja, Wossi en Ganei di Loear. Langs de kust vindt men slechts op enkele plaatscn een sinal, droogvallend koraal- en steenkust- rif aan, waar- buiten de diepten snel toenemen. Z.O. van hoek Ngollopoppo vindt men het gestrekte, laag heu- velachtige eiland Moeor» en hier en daar liggen dicht onder den wal eilandjes en gevaren. Enkele ondiepten en droge koraalplekken worden aan- getroffen op de grens van 100 vadenisljijn, o. a. het zuivere atolrif Elmo os van het niet aancenge- Sloten barriererif langs het N. gedeelte van de Westkust; ook buiten die lijn liggen enkele gevaren.

Gedurende den geheele NW. moesson is de wind zeer flauw en de zee kalm, behoudens harde valwinden in het N.W. gedeelte der baai en over de smalle landtong beO. hoek RinW. Einde

Maart begint de kcntring en in het begin van den Z.Z.O. moesson komen af en toe hardo, maar zeer korte buien uit hot Z.W. voor; deze moesson staat van af de twee do helft van J uni zeer krachtig en gestadig door. De regnval in zee is in beide moessons gering, aan den wal is deze grooter en bereikt in den Z.Z.O. moesson een maximum. De stroomcn zijn zwak en alleen goed merkbaar langs de kust. De vertikale waterbe- weging heeft een gemengd karakter, de stijging bedraagt hoogstens 1,2 M. Zie Zeemansgids deel VI.

WEDELIA BIFLORA. D. C. Fam. *Compositae*. .Saronci (JAV., SOEND.). Misschien is dit ook de naam voor de naverwante H", *molluccana* PIJ voor nog enkele andere soorten. Het is een groote, kruid- achtige plant, die in de lage landen zeer algemeen voorkomt op zonnige plaatsen. b.v. aan den zeekant en langs rivierh. De plant riekt sterk aroinatisch en smaakt scherp. De gele plant werkt als een sterk laxans. Wortels, stengels en bladeren zijn een inlandsch geneesmiddel tegen vele kwalen. Do bladeren worden wel als groente gegeten.

WEDOENG. District van de controle-afdeeling, het regentschap en de afdeling Demak, resi- dentie Semarang; met eene oppervlakte van 232 K.M.² en eene bevolking op nltimo 1905 van ongeveer 76000 zielen, waarvan een 100 tai Chinezen. De hoofdplaats is Midj'n, gelegen aan de Serang rivier. Het district heeft van over- stroomingen te lijden bij doorbraken van de dijken der Serangrivier en het Woelankanaal, eene a flapping naar zee van bovengenoenirh' rivier. Het district is verdeeld in 3 onderdictric- ten.

WfiDOES. (JAV.). Zie GE IT.

WEDOES GEMBEL. Zie SCHAAP.

WEDOES WELANDA (JAV.) Zie SCHAAP WEDOESAN

(JAV.). Zie AGE RAT CM C(Q)\ ZOIDES.

WEDRENNEN. In 1850 werd op het Konir. plein (Tanali gambir) te Batavia door do Bat; ; 1.1 cTiTb, waarvan loofdzakelijk de Engelschen in; ... tenen leden waren, een Jippodroinc op. ^< ; i lib met her doel door het houden van wdrcmx i ; . i, de verbetering van het paardenas bij to dr; 晒 n. De voorjaarswedrennen hadden in dieri t jid \ <<■! belangstelJing en uitstekend gebouwdc jia; u l< n zoowel van inlandsch als buitenlandsch ra.s. (Australiers) liepen destijds op de baan. Uit<-lul> heeft zich geleidelijk de Batavia*sche wedloop- societeit ontwikkeld, die door de Regeerin/ subsidieerd were! en tel ken jare wedrennen or/a- niseerde, waaraan paarden <n veetentoonstellij- gen werdep verbonden.

To Bandoeng word do Preanger wedloop-socic- teit opgericht, welke roods in 1865 jaarlijks / 400 aan pre mien uitloofde voor de beste hengsten, merries en veulcns. Sedert 1870 lcidde doze ve- eeniging een kwijnend bestiaan. (toe) in 1880 kwain cr nieuw leven in en wcr-clen wederom elk jaar wedrennen gehouden, waaraan een tentoon- stelling werd verbonden van vcc- en landbou w- jroducten, waarvoor do Regeering / 200. subsi- die toestond, welke later werd verhoogd tot / 5000. .

Te Buitenzorg werd in 1873 een wedloop-socio- teit opgericht op denzelfden voel als die jian- doeng, waaraan de Regeering / 2000 Hubsklie v<r- leende.

Do Mataramsche wedloop-societieit to Djojaka-
karta Anjonoet / 1000 subsidie, terwijl de wedloop-
societieiten to Socraaba en Semarang geen subsi-
die ontvingen."

Van meer belang voor de inlandsche paarden-
fokkerij dan deze JEuropeesche wedloop-societie-
ten waren de inlandsche wedrennen. Do Regcc-
ring stelde zich, voor door het uitloven van pre-
mieën den inlander er toe te brengen zijn paarden
goed te verzorgen en te verplegen en acht te slaan op
eene goede keuze van fokdieren en zoo het paardenras
te verbeteren.

Met dit doel werd achterenvolgens toestem-
ming verleend tot het oprichten van de wedloop-societie-
ten Sidoardjo, Menado, en Fort de Kock, voorts tot
oprichting van de Malangsche Harddravrij- en
Renvereeniging van de Japara- sche Race-club, waar-
van enkele subsidies ontvingen, en andere we-
re niet. Waar veetentoonstellingen werden gehouden,
zoaals te Poeroworedjo, Koeto- ardjo, Magelang,
Banjoemas, Krawang en Tegal enz., besloot men die
in den regel met inlandsche wedrennen, waarbij
prijzen en premien werden uitgedoeld.

Naar mate het houden van wedrennen meer
ingang vond en grooter offers van de schatkist daarvoor
werden gevraagd, rees met meer nadruk de vraag
of de daarvoor gedane uitgaven werkelijk nut
afwierpen voor den paardenteelt. In elk geval was
gebleken dat de wedrennen niet veel bijdroegen
tot verbetering van den paardenstand, in welk
feit de Regeering aanleiding vond de subsidies
geheeldeels in te trekken en ook het houden
van den totalisator te verbieden. Hoewel door
(lit verbod de belangstelling in de races wel
verminderde, worden toch nog elk jaar de
grootste wedrennen te Batavia, Bandoeng en
Djojakarta gehouden. De inlandsche wedrennen
tijdens de veetentoonstellingen bleven even
gehandhaafd, deze werden zelfs door de
Regeering gesteund en aangemoedigd.

Behulve paardenwedrennen worden op het
eiland Madoera stierenwedrennen gehouden,
do g. n. k<raj>pan. Deze wedrennen zijn voor den
Madocrees het verniaak bij uitnemendheid,
zij worden gesteund, omdat de belangen van de
vee-ijerij er door worden bevorderd. Eenigen
tijd zijn de officieele kerappans ufgeschaft
gewest, hetgeen daardoor eene niinderde
verzorging van den veebestand tngvolgc
had, waardoor de waarde van hel vuc
aanmerkelijk daalde en de volkswel-
vaart wvrl aangetast. Ecu en ander was
oorzaak dat de kerappans weer in cere
werden hersteld. De grootste kerappan
wordt te Paniekasan ge- houden, tijdens
de veetentoonstelling, waarvoor de
Regering telkenaa / 1500 subsidie
verstrekte. lieeds een paar tlagen
voordat de tentoonstelling begint,
worden de dicren, begeleid door in-
landsche selen, mi ar het torr ein
gebracht. De be- langstelling van de
zijde der inlandsche bevolking is
dan zeer groot : nationale volks-
feesten worden dan gehouden; vaak
grootc so in men vorwed. VVa-
j-en vroeger de prijzen hoofddoeken,
inlandsche zakdoeken, saroeng's
enz., tegenwoordig wordt ul«
de prys uitgedoeld jonge supericure
stieren, waarvoor de winner deze
prachtcleren drie jaren vrij ter
dekking beschikbaar moet stellen.

Bechalve op het eiland Madoera worden
ook kerappans georganiseerd in Oost-
Java, n.l. in do residentie Besokei.

WEDUWEN- EN WEEZENFONDS (CIVIEL).
Ter vervanging van het bij Ind. Stb. 1854. No. 93
vastgestelde reglement is bij Koninklijk
besluit van 17 Maart 1913, No. 32 (Ned. Stb. No. 99,
Ind. Stb. No. 359), vastgesteld een nieuw regle-
ment voor het Weduwen- en Weezenfonds
van Europeesche burgerlijke ambtenaren in
Neder- landsch-Indië, dat in werking is
getreden op 1 October 1913.

Het fonds, bestemd tot onderhoud van
weduwen en weezen* van de bedoelde
ambtenaren, wordt in stand gehouden door
bijdragen, in het algemeen van hunne
landsinkomsten door eene korting van 5 ten
honderd, door buitengewone bijdragen
bij indiensttreding en bevordering en door
huwelijksbydragen. Bovendien geniet het
fonds tijdelijk een jaarlijksche subsidie ten
laste der Indische begrooting. Het wordt,
onder het oppertoezicht van den Minister
van Kolonien en onder het toezicht van
Commissarissen, beheerd door een
Directeur in Nederland met een Be-
heerder in Nederlansch-Indië. De
Directie is gevestigd te ,s-Gravenhage.

Het pensioen der weduwe wordt berekend
naar de gemiddelde maandlijksche
bezoldiging, welke door den overleden
landdienaar gedurende de laatste
twee jaren van werkelijken dienst
werd genoten en bedraagt van
bezoldigingen van / 100 's maands
minder 20 ten honderd, doch
minstens / 8 's maands ; van
bezoldigingen boven / 100 16 ten
honderd, doch minstens / 20 en
hoogstens / 160 's maands.

De nagelaten minderjarige kinderen
genieten onderstand naar een vasten
maatstaf. Bij het aangaan van een
nieuw huwelijk verliest de weduwe
de helft van haar pensioen; de
onderstand der kinderen wordt
daarbij in den regel verhoogd.

Het fonds had blijkens het Verslag
over 1919 op eind December van dat
jaar een vermogen van / 30.246.000,
de inschrijvingen op het Grootboek
en de effecten berekend tegen
aankoopwaarde.

WEDUWEN- EN WEEZENFONDS DER
EUROPEESCHE OFFICIEREN VAN
HET NEDER- LANDSCH-INDISCHE
LEGER. Een nieuw reglement
voor het fonds, dat in werking
trad op 1 Januari 1914, werd
vastgesteld bij Koninklijk
besluit van 18 Juli 1913 No. 61
(Ned. Stb. No. 329, Ind. Stb. No. 540).
Het fonds heeft ten doel het
toekennen van uitkeeringen ten
behoefte van de weduwen en
weezen der deelgcuooten en wordt
daartoe in staat gesteld door de
bijdrage van de deelgcuooten en
tijdelijk door een jaarlijksche
subsidie ten laste der Indische
begrooting. De bijdragen der
deelnemenden worden onderschei-
den in gewone (9% van hunne
inkomsten), buiten- /evonc (bij
verdooging van de inkomsten),
het volle bedrag daarvoor over de
eerste twee maanden) en die
wegens huwelijk (een vast bedrag
afhankelijk van den rang, en met
verhooging in verband met het
leeftijdsverschil, wordende deze
verhooging niet toegepast indien de
deelnemende minder dan 5 jaren
ouder dan zijne echt- genootc is).
Het jaarlijksch pensioen bedraagt
van / GOO voor de weduwe van
een tweede- luitenant tot / 1800
voor die van een luitenant-
generaal. De onderstand der
nagelaten minderjarige kinderen
bedragen *s jaars: / 192, voor
een, / 300 voor twee, / 384 voor
drie, f 444 voor vier en / 480
voor vijf of meer, indien zij een
uit het fonds pensioen-
genietende moeder

hebben en resp.%,% en vol weduwpensioen voor twee en drie of meer kinderen, die niet eene zoodanige moeder hebben. Bij hertrouwen verliest de weduwe de helft van haar pensioen en wordt de ondc-sband barer kinderen gebracht op de helft van dien van voile weezen. Het fonds wordt onder het oppertoezicht van den Minister van Kolonien, en onder toezicht van Commissarissen, beheerd door een Directeur in Nederland, met een Beheerder in Indie. De Directie is gevestigd te 's-Gravenhage. In Indie is eene Administratie van het fonds (te Bandoeng) gevestigd.

Het fonds had blijkens het verslag over 1919 een vermogen van / 8.341.000, de inschrijvingen op het Grootboek en de effecten berekend tegen aankoopwaarde. (C 今,

WEDUWEN- EN WEEZENFONDS VAN MI- LITAIRES BENEDEN DEN RANG VAN OFFICIER BIJ DE KOLONIALE TROEPEN. Dit fonds werd opgericht bij Koninklijk besluit van 24 Juni. 1908 No. 78 (Ned. Stb. No. 211, Ind. Stb. No. 608) en trad op 1 Augustus 1909 in werking. Het fonds heeft ten doel het toekennen van uitkeeringen ten behoeve van de weduwen en weezen der deelgenooten en wordt daartoe in staat gesteld door de bijdragen van de deelge- nooten en door subsidien uit de Indische- en de Staats-begroting. De bijdragen worden geheven: a, van de inkomsten der militairen : 2 tot 6% naar gelang van den graad, en van de pensioenen of gagementen en aan eene betrekking in den koloniale dienst verbonden inkomsten van gewezen militairen: 1 tot 5 % bij gelijke graden als vorenbedoeld en b. bij huwelijk, indien de deelgenoot 15 of meer jaren ouder is dan zijne echtgenoot.

Het jaarlijksch pensioen bedraagt van / 144 voor de weduwe van een soldaat tot / 420 voor de weduwe van een onderluitenant. De onder- standen der nagelaten kinderen beneden den leeftijd van 18 jaar, wier moeder aanspraak heeft op pensioen, bedragen 0,4, 0,55, 0,70, 0,85 ' van het weduwpensioen en vol weduwpensioen, nsarmate het aantal kinderen 1, 2, 3, 4, en 5 of meer is; en voorde weezen, wier moedergeon aanspraak op pensioen heeft of overleden is, 1, | van het weduwpensioen en vol weduwpensioen, voor 1, 2, en 3 of meer kinderen. Bij hertrouwen verliest de weduwe de helft van haar pensioen en wordt de onderstand harCr kinderen gebracht op de helft van die voor voile weezen.

Het fonds wordt, onder het oppertoezicht van den Minister van Kolonien en onder het toezicht van Commissarissen, beheerd door een Directeur in Nederland, met Beheerders in Ne- derlandsch-Indie, in Suriname en in Curasao. De Directie is te 's-Gravenhage gevestigd.

Het fonds had blijkens het verslag over 1919' op 31 December van dat jaar een vermogen van / 2.336.000, de effecten berekend tegen aankoopwaarde. (fz^ C j

WEDUWEN- VERBRANDING. Zie BALI en BALIERS.

WEEGBREE. Zie PLANTAGO.

WEEKDIJEREN (*Mollusca*). Met dozen naam bestempelt men een hoofdafdeeling van het Dierenrijk, waarvan de Inktviscen (zie aldaar), de Slakken (Gastropoden, zie aldaar) en de Schelpdieren (zie aldaar) de meest bekende vertegenwoordigers zijn. Eeij vierde

groep wordt gevormd door de *Amphineura*, in welke klasse de primitiefste Weekdieren, de wormvormige Buikgrocviagon (*Solenogastres*) en de Keverslakken (zie aldaar) of Chitonen (*Poliplacophora*) verenigd worden. Van *Solctiogastres*, vroeger van den Ind. Archipel niet bekend, zijn door de Siboga-expeditie niet minder dan 65 exemplaren verzameld, die blicken niet minder dan 12 nieuwe soorten te behooren. De Weekdieren kenmerken zich in het algemeen door een ongeleed, zijdelings symmetrisch lichaam, dafr aan de buikzijde meestal een spierachtige, voor de beweging dienende verdikking (voet) bezit, die evenwel «zeer uiteenloopende vormen vertoont»; zoo is hij bij de meeste slakken in horizontale richting ontwikkeld, zooloos bij de Schelpdieren en Kielvoetslakken (*Hydrozoa*) zijdelings samengedrukt, bijvoorbeeld van gedaante, bij de Vleugelslakken (*Pteropoda*) door twee op zijde van het lichaam uitstaande vleugelachtige aanhangsels vertegenwoordigd, terwijl bij de Inktvissen de kranen van armen rondom den mond en de mantelrechter met den voet vergelijkbaar zijn. Bij de meeste Weekdieren gaat van de rugheid een plooi uit, die als een mantel het lichaam geheel of gedeeltelijk ontleedt en een ruimte (de mantlelholte) insluit, waarin de kieuwen gelogen zijn en die langs den vrijen mantelrand met het omringende medium in verbinding staat. Bovendien wordt aan de rugzijde van rompen een mantel meestal een schelp afgescheiden, uit een chitineachtige zelfstandigheid (conchioline) bestaande, waarin een groefce lieveveelheid koolzure kalk wordt afgezet. Deze schelp, die in haar eenvoudigsten vorm het voorkomen heeft van een nap; zooals bij de Schotelslakken (*Patella*), krijgt bij de slakken met een spiraalsgewijs gedraaid lichaam een gewonden gedaante, maar bestaat bij de Schelpdieren uit twee bewegelijk met elkaar verbonden helften. Bij een aantal vormen (b.v. Achtarmige Inktvissen, velslakken) ontbreekt zij. Veneenenmale.

Een kenmerkend orgaan van de Weekdieren is nog de tong of wrijfplaat (*radula*); op den bodem der mondholte namelijk ligt een gespierde tong, die bedekt wordt met een harde chitine-plaat, waarop een groot aantal in dwarsen rijen achter elkaar geplaatste tandjes staan. Het achterste uiteinde van de radula ligt in een blindzak, die zeer Jang kan worden; hier heeft de greep plaats, terwijl de radula vooraan afsljijt. De tong met de radula puilt vrij in de mondholte uit, kan bij het openen van voedsel lets naar buiten gebracht worden; de radula ontbreekt bij die vormen, bij wie een' eigenlijke kop afwezig is, zooals de Schelpdieren. R. IL

WEERTIJGER. Zie WEERWOLF.

WEERVOORSPELLER. Zie KOEKOEK en OELAATO.

WEERWOLF, WEERTIJGER. De Lykan- dirosos, de weerwolf, is iemand, die in een wolf, of met uitbraiding van de betekenis van het woord, in eenig dier zich veranderen kan, juist: wiens ziel het vermogen bezit, het lichaam tijde-lijk te verlaten en in dat van een wolf, of ander dier over te gaan. (Wilken, zie o. a. Ind. Girls, 1884, J. bl. 945 en Prof. de Groot, «De weertijger in onze kolonien en op het Oost-Aziatische vasteland» Bydr. Kon. Inst. Vie R. dl. 5 (1898)). Het gelooft aan de vrees voor weerwolven is algemeen

in den Indischen Archipel. Bij sommige volken vindt men het geloof, dat alleen de ziel van den weerwolf-mensch in de cene of andere gedaante er op uitgaat om zich met de ziclesCof van zijn inedemensch te voeden, terwijl bij andere volken wordt aangenomen, dat de geheele stoffelijke mensch zich in een dier kan veranderen. Liedcn, die liun cindevoelen naderen. bewerdikwijls dat een weerwolf hun lever heeft opgegeten. Eertijds werden zulko van weerwolfvrij beschuldigde incnschen aan een godsoordeel onderworpen, en wees dit hun schuld aan, dan werden zij onvoor- waardelijk ge dood.

Bij de Javanen is de matjan gadoengan (vermomde tijger) de bekende weerwolf. De ziel van zulk een weerwolf-mensch verhuist in een tijger, die dan op menschenroof uitgaat. Op Java [de bewoners der desa Prata (Brot-o, bewesten Gro- bogan) en die der desa Gadoangan van het district Lodaja (regentschap Bĳitar) zouden alien matjan gadoengan zyn] en ook bp Sumatra o. a. bij de Redjangs, in Koerintji en de Pasemahlan- den (op de Goenoeng Dempo zou zich een geheel dorp van inenschtijgers bevinden) geloof men, dat geheele dorpen bewoond worden door menschen, die het vermogen bezitten zich in dieren te veranderen. Dit vermogen krijgt men soms door overerving, soms door van anderen ge- Icerde tooverspreuken (ilmoe gadoengan).

Zeer nauw verwant aan het geloof in weerwolven is dat in heksen. Men stelt zich voor, dat bij con heks, die haar werk doet, hoofd en ingewanden zich van het lichaam losnaken en door de lucht zweven, terwijl de ooren (elders de longen) als vleugels gebruikt worden. Soms reran dert het hoofd met de ingewanden er aan zich in een vogel of muis, wanneer de heks dicht bij de woning is van hem, dien zij wil verderven, eu in deze gedaante dringt zij binnen. Zij zuigt het bloed uit het lichaam van slapenden.

De naam, dien deze wczens dragen, is meestal ontleend aan hun verschijningsvorin. Zoo noemden de Malciens hen penanggalan, „hetgeen uitgetrokken wordt", doelende op het lichaam, dat „uit>getrokken" wordt, wanneer hoofd en ingewanden zich verwijderen. In do Molukken is de)aan soewangi alleen gebruikelijk, afgeleid van wangi, „nacht". Elders, zooals onder de Dajaks, spreekt men wecr van hantoe. De Toradja*s noemen do heks: taoe meboetoe en den weerwolf taoe mepongko; beide uitdrukkingen beteekenen: "die zich afbreekt".

Literatuur : De literatuur over weerwolven en heksen wordt opgegeven in 'Alb. C. Kruyt, het AnimiHinc in den Indischen Archipel, bl. J12 en I 19. Verder : L. M. F. Plate, Bijdrage tot de kennis van de lykanthropie bij de Sasaksche bevel king in Oost-Lonibok. Tijd. Bat. Gen. <11. 54, 1912. Alb. C. K.

WEES- EN BOEDELKAMERS. Publiekrechtelijke instellingen, wortelend in het Oud-Hollandsch recht, haron oorsprong vindend in do >naatschappelijke verhoudingen, welke geheel het economisch leven der middeleeuwsche steden, ook in Holland (en Zeeland), beheerschten. De half-privatc, half-publieke rechtsbetrekkingen tusschen de poorters der stedelijke gemeenschappen en hare Overheden leidden ertoe dat, naast een inedicgendom der plaatselijke eenheid op de goederen van overleden burgers, ook een „inundiun" als mede-voogdij der gemeenschap

werd erkend over de belangen van "weezen", waaronder te verstaan allo, ook meerderjarige, onmondigon (in rechten onmachtigon, onbekwamcn), z.a. krank- en zwakzinnigen (duilen) en verkwesters (opmaeckers ende verdoenders), alsinedc doofstommen, in licit kort : alle „personae miscrabilis". Toen de souverciniteit tier steden plaats maako voor die van hooger gezag, ging het voogdij-attribuu over op de centrale Over- heid, den grafelijken souverein. Voortaan berustte de oppervoogdij bij den Graaf van Holland* die de uitoefening van het „mondborgh- schap" (machthcbbcr en -gever) over adollijke weezen overliet aan het Hof van Holland en die over burgerlijke weezen oppdroeg aan de stedelijke Overlicden (magistraten en gcrechten). Het daglijksch beheer were! niet aan „vrunden" of „magen" toevertrouwd, doch aan colleges van Weesmeesteren, die de bevoegdheid erlangden om, bij gebreke van den langstlevenden ouder, of grootouder, particulieren als subalterne voogden te belasten met de dagelijksche zorg voor de persoon en de opvoeding van de pupillen. Deze Raden van Weesmeesteren, later Wees- of Mombairkamers gehceten (mombair, mombor, mont- bor of mondborgh,*Vormund D.) vormden der- halve den schakel tusschen do van den souverein emanerende oppervoogdij der stedelijke Over- heid (burgemeester en schpencn) en de particuliere (datieve) voogdij van de eigenlijke verzorgers, de „mombairen".

Toen onder den voortschrjkdenden invloed van het Romcinsche recht de testamentaire voogdij meer en meer ingang vond, werden de Wees- mcsteren van de uitoefening, c.q. aanwijzing van subalterne voogden, uitgesloten bij uitersten wil of bij testamentaire beschikking in de huwelijksche voorwaarden. Doch de bemoeienis der geweerde Weeskamer met de voogdij hield daarmede niet geheel op : zij behield als overheids- orgaan het toezicht daarover krachtens de door haar uit te oefenen gdelegeerde oppervoogdij, inmiens een publiekrechtelijk functie, waarop door de burgerij geen inbreuk kon worden ge- maakt. Volleclige uitsluiting was niet mogelijk — al gebeurde zulks formeel veelvuldig —, daar do Ka mer, op publiekrechtelijk territorit blijvend, al is ze van privaatrechtelijk terrein gedrongen, moest toezien dat cen opengcvallen voogdij ver- vuld werd, of door zelf voogden aan te wijzen, dan wel die te doen benoemen door het gerecht, en dat rkening en verantwoording van de voog- dij - ad ministratie word ingediend.

Bij de invoering van de nieuwe wetboeken zouden de Wees- of Mombairkamers verdwijnen. Doch eerst-moesten de zich onder die colleges bevindende bocclcls worden vereeffd, waartoa bij K. B. van I April 1835 de noodige maat- regelen werden getroffen. Bij de wet van 5 Maart 1852 werden die instellingen opgegeven en hare zaken ter liquidatie overgedragen aan een „Alge- ineenc Commissie", die na voleindiging van haro tank bij de wet van 14 November 1879 word ontbonden.

Met de inzettingen van het Oud-Hollandsch recht word ook het vaderlandsch instituut der Weesmeesteren op Indischen bodem overgeplant. Dit geschiedde bij resolutio van do Hoog Regccring van 1 October 1624, gevolgd door die van den G. G. Pieter de Carpenteren van 10 Juni 1625, waarbij te Batavia een Weeskamer werd

ingesteld en hare instructie op 23 Augustus d.a.v. werd afgekondigd. (Ned. Ind. Plakaatboek 1G02—1S11 door Mr. J. A. van der Chijs, 1885 — 1900). Bij latere genomde resolutie word god- gevonden „eenc Camerac te erigeren op de weleke n- j- j- t- sterfervan der puderen ofte scheuren van den echte bedde, de minderjarige weeskinderen „aangteijkent, haer godderen opgebracht endc „ten gelegieer tijd van dezelfde reeckningen „bewijs ende reliqua zal geschieden”. De nood- zakelijkheid der histelling werd aldus gcmoti- veerd: „alsoo wij bemcrcken ende van godcer „hand dagelijcx onderrccht worden, dat bij vcr- „sterven der ouderen dezelfder onmondige nac- „gelaten weesen, ^zij door slofficheyt haerder „niomboiren, onchoorlijk bewijs haerder aen- „gestorven godderen, a ls andersints grootelijcx „vercort worden, waaruit veel questien in toe- „comende zouden mogen koituc te ontstaen*”.

De Weeskamer kreeg, onder oppervoogdelijk toezicht van het gerecht, tot taak: boddelbe- schrijvingen te doen, voogdig over minderjarigen —, te vocren en daarin te voorzien en hunne zaken te beheeren tot aan hunne meerderjarigheid, d-- ■ Volgens de Bataviasche SLatuten bestond het college uit 3^4, later 7 We<^sniesteren, gekozen uit de „vroomste gequalificeerste en rijkste burgeren”, en wel op voordracht van de sted<?lyke magistraten: balj uw en schepenen. President was een lid van den Raad van Indie, Compaghies- dienaar en burgers hadden a ls leden fitting. . terwijl aan het college was toegevoegd een secret a ris, die belast zijnde met de geldelijke aduimstratie, borgtocht had te stellen. Op denzelfden voet a ls te Batavia schijnen al spoedig ook op andere nederzettingen in den Archipel Weeskamers te zijn opgericht, doch daarvan is weinig bekend. Ter voorkoming dat de Wees- meesteren van hunne beinoeienissen werden uit- gesloten, werden in den loop der jaren vershil- lende voorschriften uitgevaardigd. Zoo werd in 1681 bepaald, dat alle uiterste wilsbeschikkingen aan de Weeskamer^ moesten worden vertobnd en aan de i- echterlijke colleges bevolen daaraan de hand te doen houden en daartoe desnoods te <1 wingen. Hadden de Indische Weeskamers aan- vankelijk enkel het beheer van boedels, waarin minderjarigen gerechtigd waren, later wrd hare taak uitgebreid tot a lie nalatenschappen, waarop ook meerderjarige onmondige, onbekende of uitlandige erfgenamen rechten konden doen geijden. In het Octrooi van 1671 was echter aan de Compagnie toegestaan om over de bodcls van hare in *Indie overleden* dienaeren Curatoren te stellen, mits *zij geen* kinderen, weduwen of erfgenamen nalieten en niemand tot executeur. ■ of administrate” was aangesteld. De Weeskamers kregen ook ecnige bemoeienis met solvante boedels, terwijl *zij in* 1705 de bevoegd- heid kregen om alle testamenten te doen openen binnei) hun ressort. Het was om al deze gewicJi- tige function dat de Weesmeesteren moesten worden „geconsidereert a ls een beeedigt Coliegio • „van magistratuure over de onmondige Kinderen „en hacre middelen en opvoeding item derelver „voogden, mitsgaders over verschede nalaten- „schappen”, en voorts dat zij gerekend moesten worden „als mannen van eer en conscientie op „haere gepraesteerden eed in alle liaere resolution „te werk te gaan”. (besluit J 708). Van hare publiekrechtelijke functie konden de Weeskamers

nict worden uitgesloten./In 1766 inoest dit nog uitdrukkelijk worden boltendgcjnaakt. Voor hob toezicht op de personen der minderjarigen kon- den afzonderlijke voogden worden benooid, wien onder verantwoordelijkheid van het college fondsen konden worden verstrekt voor het dage- lijksch onderhoud der pupillen. Voor het beheer over de tot de boedels behoorende zakeij, rpe- rende en onroerende godcercn, wrdcn afzonderlijke voorschriften uitgevaardigd, reglcnde de wijze van vervreemding van godcercn en de belegging van gelden.

On der Daendels is in de organisatie weinig •verandering gekomen, allen heeft hij de Kamers te Semarang en Soerabaia vereenigd en het gel- delijk beheer van alle Weeskamers onder de fdmistratie van die te Batavia gebracht, die daarvan aan de op 1 Januari 1809 opgerichte Rckenkamer rekening en verant woor din g moest doen. Voorts machtigdc hij de Weeskamer te Batavia om papieren geld uit te geven en nam ten bchoeve van het Gouvernement een inllioen < rijksdaalders van haar over, in ruil voor twaalf- ■ honderd duizend gulden aan papiergeld.

Na de opheffing der O. I. C. werd bij besluit van 23 October 1818 door de Conmissarissee- Generaal Elout, Van der Capellen en Buyskc, een nieuwe algeineene instructie voor alle Weeskamers vastgesteld, n.l. voor die te Batavia, Semarang, Socrabaja, Malacca, Macassar en Ambon.

lie *Inde Selkajners* waren afzonderlijke, niede door het Centraal Gezag ingesteld, der colleges, belast met de beschrijving en het beheer der boedels van overleden niet-Christenen, waarom zij ook wcl „onchristelijke Weeskamers” werden ge- noemd. Met eerste College van Boedelmeester n werd te Batavia ingesteld bij resolutie van <1- n G. G. van Diemen van 2G Mei J 650, afgekondigd 28 December d.a.v., op grond van de oververcgiii^ dat er zoo vele verduisteringen ten naede van overleden onchristenen waren. De regeling vo<i de Boedelmeesteren werd hoofdzakelijk - schoeid op den leest van die voor de Weccinc* - teren, vrschillcnd enkel voer wat betreft h<-i, voogdijrecht; daarbij was bepaal(d, dat de inin<k : j - jarigen onder de hand en het toezicht van 1 nieesteren zouden koinen en blijven, de nianii< i> tot hun 21ste jaar, de vrouweij echter, Lcnzij zij trouwden, haar leven lang. De Boedclkaajuur wa, samengesteld uit 9 leden, den President, ecu Conipagnicsdienaer, eronder beg re pen; voofls een ambtelijk lid, 2 burgers, 3 Indlanders en 2 Chineezcn. Aan Boedelmeesteren was voorts o) - gedragen het onderhoud van het Cliincech ho>- pitaal en van de ambtelijke woning van den Kapitein-Chinees, die voor het gebruik daarvan fjuur had te betalen. Ten behoeve van het Chi heesch hospital waren verschillende heffingen voorgeschreven, o.m. van Chineezcn, waiuicr zij naar hun vaderland vertrokken, in het huwe lyk. traden of eon begraafplants van de Com- pagnie afgestaan kregen, en van Molianuedanen bij hun huwelijk of bij het vrijlalen van slaven. De Boedelmeesteren hadden ingevolge resoluties van J 741 en 1752 jaarlijks open bare rekening e)j verantwoording va> hunne administratie af 如 leggen en wel aan twee gecommitteerden der Regeering.

Boedelkamers en Weeskamers hadden hare beambten te bezoldigen uit eigen iikionisten.

Het salaris der meesteren was do vcertigstg penning van alle ontvangsten, buiten bezw<lar van de Compagnie.

In 1808 had Daendels de colleges van Weesmeesteren en Boedelmeesteren te Semarang saniengesmolt en richtte hij ook te Soerabaja <^en college van Wees- en Boedelmeesteren op. Na het herstel van het Nderlandsch gezag werd, gelijk gezegd, een algemeene instructie vast- gesteld, van toepassing op beide colleges, welke tevens werden vereenigd, inct uitzondring aan- vanklijk van die te Batavia. Bij de in 1819 afgekondigde instructie voor de Radon van Justitie werd aan deze, „geconsiderd als op- pervoogden over alle minderjarige erven“; do bevoegdheid gegeven om voorloopige maat- rcgelen te treffen tegen particuliere voogden, tegen wie klachten en bedenkingen waren in- gebracht. De wijze van belegging der beheerde gelden, in id dels hypotheek op omroerende goe- deren, word in 1823 en 1839 opnieuw geregeld, terwijl in 1827 bij de oprichting der Javasche Bank belegging bij die Bank werd toegestaan. De samenstelling der colleges bleef in den loop <ler jaren ongewijzigd; alleen moesten alle beam bten uit 's Lands kas worden bezoldigd, terwijl op plaatsen, waar geen Kamer was gevestigd, agentschappen werden opgericht.

In de nieuwe wetgeving voor Ned.-Indie, ingevoerd op 1 Mei 1848, werden organieke bepa- lingen opgen omen, de bestaande rechtsinstel- lingen betreffende. Zoo in de „Bepalingen om- trent de invoering van en den overgang tot de nieuwe wetgeving“, afgekondigd bij publicatie van 3 Maart van dat jaar, n.l. in § 7 (artt. 70 — 72): „van het beheer der Weeskamers en Boedelmeesters“ en § 12 (art. 80): „van liet loon“ <?n.z., bepalingen, welke hoofdzakelijk beoogden buiten twijfel te stellen de verbindende kracht der bestaande wettelijke regelingen, voor zoover die zijn overeen te brengen met de bcpalingen der nieuwe wetgeving. Het Reclment op de Rechrlrijke Organisatie en het beleid der Justitie, afgekondigd bij publicatie van eon jaar te voren (1847), geeft in art. 132 op Java „het oppertoezicht over de Weeskamers en voog- dijen“ aan de Baden van Justitie, doch een regeling van dat oppertoezicht bleef uit, omdat tusschen licit ontwerpen van dat Regiemnt (1842) en de ongedacht late invoering daarvan, tegelijk met de nieuwe wetboeken (1848), het lot van de, met dat oppertoezicht in nauw verband staande, van ouds bekende oppervoogdij van het Gerecht was beslist. Daar het reglemnt <>p de R. O. oorspronkelijk bestemd was om eerder dan het B. W. in werking te treden, zou licit eerste in het algemeen bepalen dat het op- pertoezicht berustte bij de Radon van Justitie, terwijl het B. W. de tank der Kamers zou omschrijven. Bij de invoering echter was het met het instituut der gerechtelijke oppervoogdij ge- daan en had art. 132 R. O. alto betcekenis ver- JOHII; ook het ojpertoezicht door de regie men ten ♦p hot rechtswezen in de Buitenbezittingen aan de Kaden van Justitio te Padang, Makassar en M 6(ian gegeven, heeft geen zin. In het Burgcrlijk Wet boek handelt de dertiende afdeling van den vijfj tenden titel van het cerate bock (art. 415 — 418) blykens het opschrift over do Weeskamers, en boyat deels organieko bepalingen, deels voor- schriften, wdke in een instructie thuis behooren.

iv

Gelijk gezegd zijn *ae*, vroeger con afzonderlijk bestaan govoerd hebbende, colleges van Weesmeesteren en van Boedelmeesteren sedert vereenigd. Als Boedelkamer fungerend worden aan de Weeskamer Jcden van Chineschen en Inlandschen landaard toegevoegd. Hoewel het beheer van beide instellingen in hetzelfde ressort een gchcl uitiraakt, is behalve de samenst<Hing ook nog do taak van het college als Weeskamer verschillend van die als Boedelkamer.

Als *Weeskamers* vervullen de colleges ten aanzien van Europeanen en met dezen gelijkgestel den en tevens ten aanzien van Vreemde Ooster- lingen, voor zoover zij burgerrechtelijk met Europeanen zijn gelijkgesteld, in hoofdzaak de volgende taak : *a*. waameming der voogdij, zoolang een voogd ontbreekt, of deze in gebreke is in de uitoefening der voogdij (artt. 360 en 332 B. W.); *b*. toezienende voogdij (art. 366 B. W.); *c*. beheer van het vermogen van minderjarigen, aan wier voogden dat beheer is ontnomen (art. 338 B. W.); *d*. curatele over de ongeboren vrucht (art. 348 B. W.); *e*. toezienende curatele (art. 449 B. W.); *f*. beheer van het vermogen van curandi, aan wier curators dat beheer is ontnomen (art. 452 jo. 338 B. W.); *g*. beheer der aan boord van N.-I. zeeschepen na- of achtergelaten goederen van overleden, vermiste of achtergebleven passagiers en schepelmgcn (Ind. Stb. 1886 no. 131); *h*. registratie en opening van uiterste willcn (artv. 41 en 42 Ov., artt. 937 en 942 B. W.); *i*. beheer van onbeheerde nalaten- schappen (art. 1127 B. W., vgl. Ind. Stb. 1900 nos. 127 en 201, 1905 no. 347 en Bijbl. 5048); *k*. curateele bij faillissement (art. 13 Faillisse- mentsverordening Ind. Stb. 1905 ro. 217). Bij het vervullen van hare taak houclen de Wees- kamers zich aan hare instructie, vastgesteld bij Ind. Stb. 1872 no. 166, later herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld. Ter zake van hare be- moeienissen berckenen zij beheerloozen en leges volgens Ind. Stb. 1854 no. 79, zooals dat is aangevuld en gewijzigd. Buiten hare standplaatsen worden zij vertegenwoordigd door agenten, voorzien van een vooraf door de Regeering goed te keuren bandleiding voor hunne werkzaam- heden. Een vertegenwoordiger voor Nederland wordt benoemd door den Minister van. Kolonien, die zijne instructie vaststelt (Ned. Staatscourant 27 April 1916 no. 99).

Als *Boedelkamers* hebben de instellingen in hoofdzaak de volgende taak te vervullen: I. ten aanzien van Vreemd Oosterlingen, niet onderworpen zijnde aan het burgerlijk recht voor Europeanen, en ten aanzien van Inlanders in de residentie Batavia (Bijbl. 3946): *a*. do uitoefening der voogdij bij gebreke van een voogd (Ind. Stb. 1828 no. 46); *b*. beheer van het vermogen van ininderjarigen bij gebreke van be- hoorlijke zekrhoudstelling voor dat beboer door den voogd (Ind. Stb. 1845 no. 15); *c*. registratie en opening van uiterste willon (Ind. Stb. 1828 no. 4G); *b*. beheer van onbeheerde ualatschap- pen (Ind. Stb. 1828 no. 46, 1855 no. 79 en 1905 no. 347); II. Ten aanzien van Inlanders en met dezen gelijkgestelden: *a*. tijdelijk beheer van boedels bedocld in art. 231 Ini. Recl.; *b*. beheer der nalatenschappen van. inilitairen bij ont- stentenis van daarop rchthebbenden (Ind. Stb. 1872 no. 208); *c*. beheer der opbrengst van verkochte na- of achtol, gelatcn goederen van

47

overleden, gedeserteerde of vcnmiste schepe-lingen van de Gouvts. of de Ned. marine (Ind. Stb. 1904 no. 342, 1918 no. 68); d. beheer over «de aan boord van N.-I. zeeschepen na- of achter- gelaten goederen van overclnden, vcnmiste of achtergebleven passagiers en scheplingen (Ind. Stb.)886 no. 131). De instructie der Boedelkamers is vastgesteld bij besluit van den Com-missaris-Generaal van 31 Mei 1828 (Ind. Stb. no. 46), zooals dat in den loop der jaren is ge-wijzigd en aangevuld. Ook de Boedelkamers brengen beherloonen en leges in rekening. De agenten der Weeskamers zijn tevens gecom- mitteerden der Boedelkamers.

Bij Gvts. besluit van 30 Maart 1920 no. 22 (Jav. Courant 9 April) is eenige wijziging ge-bracht in de organisatie van het Departement van Justitie, waaronder de Wees- en Boedelkamers ressorteeren, ten behoeve van het toe- zicht op die colleges. Daarbij is in dienst gesteld een Hoofdspecteur, hoofd van den Weeskamer-dienst, een inspecteur en verder personeel; terwijl tevens een instructie is vastgesteld voor «den Hoofdspecteur, die onder de bevelen van den Directeur van Justitie de algemeene leiding heeft van en het toezicht op den Weeskamerdienst. In overweging is tevens genomen om de ressorten der drie Wees- en Boedelkamers op Java in tweeën te splitsen en nieuwe Kamers in to stellen te Bandoeng, Soerakarta en Malang.

Over het *rechtskarakter* der Wees- en Boedelkamers is herhaaldelijk strijd gevoerd, met name over de vraag of die colleges al dan niet als rechts-personen zijn aan te merken. Tijdens de O.-I. C. waren de Kamers vermogenssubjecten; hare inkomsten, uit boeten, leges en niet uitgekeerde renten, vormden een eigen afzonderlijk ver-mogen, dat vermeerdert werd door kapitalen, welke toevielen aan onbekende weezen en die, welke niet binnen den verjaringstermijn waxen opgevorderd. Daaruit werden de salarissen be- taald van het personeel, alsmede de kosten voor onderhoud en opvoeding van behoeftige kinderen. Tegen rentebetaling nam de Compagnie het geld der Weeskamers in deposito; doch beschikte ook wel eens eigenmachtig over dat vermogen, onder het motief dat dit der Compagnie toe- behoorde en die colleges slechts het vruchtgebruik hadden ; of wel ze bestemde het „overtollige" geld voor de stichting van een gebouw voor den openbaren dienst of voor een pieuse zaak. De Hooge Regeering verminderde ook wel de depo- sitorente of betaalde die helemaal niet. De instructie van 1818 bestelde, dat de Weeskamers geen eigen fonds mochten hebben, en al wat daaronder kon worden gerekend in *s Lands kas hadden te shorten. Salarissen en andere kosten mochten eerst na autorisatie worden betaaid. Desondanks vormden de Weeskamers „reserve-fondsen", die zij langen tijd onder zich hielden als een van den fiscus afgezonderd vermogen. De instructie van 1872 bepaalt in art. 3, dat de kosten der Weeskamers komen ten laste en hare inkomsten ten bate van den Staat. Ofschoon daartoe kan worden opgemaakt dat van rechts- persoonlijkheid, van rechts- en handelingsbe- voegdheid geen sprake kan zijn, zou uit andere organieke bepalingen (artt. 8 en 12 Ind. Stb. 1897 no. 230, art. 33 der instructie, artt. 371, 374 en 392 B. W.) kunnen worden afgeleid dat de colleges rechtsbevoegdheid, het „jus standi in

judicio" hebben. Een constant jurisprudentie kont aail do Weeskamers rechtspersoonlijkheid toe als juridische personen, als zedelijke licha- men, bevoegd om eischend en verwevend in recht en op te treden, en rechtens aansprakelijk wegens verbintenissen uit overeenkomsten of uit de wet, en veroordeelt die colleges dan ook in prive tot vergoeding van kosten, schaden en interessen, zoomede in proceskosten, welke ten slotte ten laste komen van den Lande. De nood- zakelijkheid wordt dan ook ingezien om de be- staande bepalingen en voorschriften, welke door hunne onduidelijke redactie aanleiding geven tot die rechterlijke uitspraken, te herzien, van welke gclgcnheid tevens gebruik zal worden gemaakt oin de organieke bepalingen in de In- dische wetgeving op meet logische wijze dan thans onder te brengen.

Literatuur. De Groot, Inleiding tot de Hol- landsche Rechtsgeleerdheid ; Mr. S. J. Fockema Andreae, Het Oud Ned. Burg. recht ; Idem, Aanteekeningen op de Groot I ; Mr. E. Bergsma, Over de weeskamers zooals die vroeger in Holland en Zeeland bestonden ; Mr. S. van Leeuwen, Rooms-Hollands Regt ; C. J. Graaf van Rantzow, De Wees- en Boedelkamers in N.-I. 1909; Mr. A. A. de Vries, Indische Weeskamers, in Themis 1915 no. 4; Idem, de Indische Weeskamers in het voogdijrecht, in Themis 1916 no. 3; Idem, Het rechtskarakter der Indische Weeskamers, in Themis 1918no. 4; Mr. J. H. Carpentier Alting, Het regiemint op liet college van Boedelines- teren van 1828, in Recht van N.-I. LX. Zie ook Tijdschrift Binn. Bestuur 1914; Mr. F. C. Hek- meyer, Verordeningen Wees- en Boedelkamers 1916. Ind. Tijdschrift v. h. jecht, 113e dl. 1919 bl. 328 vjg.

WEESBOONTJES. Zie ABRUS.

WEESHUIZEN. Reeds spoedig na de vestiging van het Nederlondsch gezag in Indic maakte do zorg voor weezen en verlaten kinderen een deel uit van de Regeeringsbejocieniis. Wel is waar was het de particuliere liefdadigheid, die Wees- huizen, in het levenriep en ondrhield, maar niet- temin verleende de Regeering stoffelijken steun, benoemde de regenten enz. en stelde reglementen vast (o.a. door de Gouvts. Gen. Brouwer in 1635, Mossel in 1752, enz). Op zeer bescheiden schaal begonnen — de 14 kinderen to Batavia, wanneer Brouwer in 1635 een Opziener aanstelde, waren ondergebracht „by de Diaconie achter haere huysing op de Tygers graff" —, werd spoedig de behoefte aan uitbreiding gevoeld en in 1639 aan de Westzijde van de Rhinocci'os-gracht de eerste steen gelegd voor een afzonderlijk weeshuis. Op Ainboina verrees in 1680 een weeshuis door een testamentaire beschikking van een Christen-Chi- nese. In Qheribon werd door don Gouv.Gen. Mossel in 1753 de oprichting van een weeshuis bevolen om to voorkomden dat „veclje aldaar in 't wild lopende en oinswervende anne bastaarden en weezen van Europeesen niet meer verwilderen en verbastarden". Makasser had destijds reeds een weeshuis, Kocpang kreeg er een in 1759, terwijl ook Semarang omtrent dien tijd zoo'n inrichting bezat, ten minste do Gouv. Gen. van der Parra go- lastte in 1773 den „Samarangsche Ministers," dat alle weesjongens van 12 jaren of ouder, als „jong matiosen" dienst moesten neinen „ten ware iemand geinclineerd mogt zijn hon, buiten Jaste van de Diaconij of van liet weeshuis, na zig te

n co men en voor Junne opvoeding en ondprou d zorg tcdr&gc n". Doord. c ongunstige tijdsomstandigheden in het laatst der 18e en 19e eeuw zijn waarschijnlijk verscheiden weeshuizen te gronde gegaan. Bekend is dat de Gouv. Gen. Daendels in ISIO het Chcribonsche weeshuisophief endekindren naar het Bataviache deed overplaatsen. Van den Bosch achtte het in 1831 wenschelijk aan den onhoudbaren toestand een einde te maaken door te bevelen, dat de rondzwerfende verlaten kinderen van ini. moeders en europ. vaders voor gouvernementens rekening in de parti- culiere wees- en armenhuizen zouden worden opgenomen, waarmede tevens wedcr rgecings- inmenging gepaard ging. In 1849 had de Regce- ring reeds ecne doorloopende machtiging gegeven voor de plaatsing voor hare rekening van 200 kinderen in het Protestantsche en 240 in het Roomsche-Katholieke weeshuis te Semarang. Se- dert gaat zij voort met het geven van subsidien of het op andere wijze verleen en van steun aan de particuliere weeshuizen. Voor de in Neder- landsch-Indie bestaande inrichtingen tot ver- pleging en opvoeding van weezen en verlaten kinderen van Europeesche afkomst zie LIEF- DADIGHEIDS- INSTELLINGEN.

WEGEN. Ook in den beperkten zin van rij- wegen, kan het begrip: wegen zeer verschillend worden opgevat.

Verstaat men daaronder de banen, die bij het verkeer te land gercgeld gevolgd worden, dan heeft men in Indie, evcnals elders, wegen gekend, schier zoalang als het land door menschen bewoond is, of eigenlijk reeds langer, want ook de kudden olifanten, bufficis en herten in de bosschen en grasvelden hebben reeds hun vaste, door natuurlijkc omstandigheden aangewezen paden.

Neeint men het woord wegen echter in de. zeer beperkte betekenis van steeds ook voor voertuigen bruikbare verharde wegen, dan zijn de wegen in Indie van moderne dagteekening. Daarmede is echter in 't allerminst niet gezegd dat Tndiii in dat opzicht achterlijk is, vergclcken bij andere landen; want Java had eerder zijn doorgaanden verharde postweg dan Nederland zijn doorgaande verharde hoofdwegen ; en het is een onbetwistbaar feit, dat Java ook thans nog alle Aziatische en verscheidene Europeesche landen verre voor is, wat zijn wgenstelsel aangaat.

Do banen waarlangs thans de grooto wegen op Java loopen hebben, in hoofdzaak en in hoofdriehing, ook voor de vestiging van het Nederlandscho gezag zekerlijk reeds als vrcckers- wegen gediend; en to oordeelen naar do grooto wegen, die bij de vorovering van Lombok .wcr- den aangetroffen en do omstandigheid dat do oudo Inlandsche rijken op Java bij hun vorste- lijken praal ook van wagens gebruik maakten, mag worden aangenomen, dat tijdens den bloei- tijd van die rijken ook op Java reeds grooto hecrbanen werden aangetroffen, waaraan de Regeerders van het land zoo niet geregeld, dan toch onder omstandigheden hun zorg besteed- den. Het is echter tevens waarschijnlijk dat bij het dalen van de nacht der oudo Javaanscho »taten die hecrbanen door go mis aan voldoende zorg weder in hoofdzaak vcrvlecl en zijn torug- gezonken tot den toestand van verwildering, waarin ze voor en tijdens de heerschappij der

Oost-Indische Compagnie vrcckerden; wat niet wegneemt, dat ook in dien tijd nog wel hier en daar eenige zorg voor de wegen valt op te mer- ken, zoowel bij het Bestuur der Compagnie, als bij do Inlandsche besturen. De O.-I. Compagnie bepaalde zich op het stuk van wegen-aanleg tot het allernoodzakelijkste en liet dan, zooals te Batavia, het onderhoud door de ingezetenen bekostigen, of zij verbond, zooals in de Omme- landen, aan het landbezit de verplichting tot het in goeden staat houden der wegen. Wanneer strategische belangen het vorderden, word echter so ms tot een belangrijken weg-aanleg overge- gaan, zooals in de 17de eeuw het geval was met den weg naar Bantam (N.-I. Plakaatboek. III, bl. 95).

Dat ook de Inlandsche besturen zich so ms aan de wegen lieten gelegcn liggen, kan blijken uit enkele berichten van ooggetuigen, zooals voor Midden-Java uit de reisbeschrijving van Rijk- l o f van G o e n s, die in 1656 van Semarang naar de hoofdplaats van Mataram, het tegen- Woordige Djokjakarta, trok, welk stuk is opgenomen in de Bijdragen tot de T a a L-, Land e n Volkenkunde van N.-I. ; ' 4de deci (1856), bl. 307. Hij passeert den weg van Semarang over Oenanang en Salatiga en den derden dag : „de rivier" Damacé, 'loopende tusschen 't geberchte met groot gedruis langs de clippen door, over dowelcke een schoone massive brug geleijt is, van dicke Jatij balcken ondersteunt ; ieder plank van dese bruch is een balck van 10 a 12 duijmen viercant, be quae m oin met duijsende elephanten ende swaer geschut over te marcheren; do lenghte is omtrent 300 passen, ^.

Dat er toen ook in andere richtingen wegen liepen blijkt uit de volgende passage (bl. 348): „De grooto populcus hoofdplaats Mataram heeft 3 wegen om uit deselve te vrcctreden ende anders geen, te wcton: de eerste hier vooren beschree- ven, als den gemeyiisten, gaet uijt de Mataram Noordwaards nae Samarangh, welcken wech. als den gemakelijxten ende cortsten door de poort Tadic. meest bewandelt ende ordinadr bereijst wert; de 2de wegh gaet nae Westen* ende comt uijt omtrent Tagal, ^ doch is seer moeilijck; de principaelste poort is hier ge- naemt Tourajan; de 3de wegh gaet nae' Oostgen en comt uijt omtrent Balambangan, ende met een sijd wegh nae Grissee ende Jortan; deese poort ofte uitgangh wert genaempt Bongor, nae de naam van de grootste rivier van 't hoelo land, dio omtrent Grisseo in zee loopG".

Ecne andere expeditie, die eenig licht werpt op de wegen in do binncnlanden van Java, is die van Antonio Hurdt, welke in 1678 in gezelschap van den Soesoehoenan van Mataram naar Ktidiri trok om Troeno Djojo to vor- drijv.en. Hot dagregister van Hurdt en con copie van de daarbij gevogde schotskaart zijn over- genomen in het IVde deci van do O p k o m s t van het Ned. G o a g o v e r Java van J hr. Mr. J. K. J. de Jonge, bl. 219 e. v. Hurdt zelf aanvaardde dozen gedenkwaardigen tocht op 5 Sept. 1678 van uijt Japara, terwyl een deel der troepen onder kapitein Tak uijt Semarang en een ander deel onder do kapiteins Rcnesso en Muller uijt Rejnbang oprukte. Op do bedocldo schetskaart 商. He gepasscerde

plaatsen met do toenmaligo namcn opgegeven en, daar vcln van dezo ook thans nog wcl tehuis zijn te brengen, kan men zich een voldoende nauwkeurige denkbeeld van dezo troepenbeweging maken. De macht van Hurdt zelf bevoogt zich van Japara over Calijamat naar Cocdu (Kocdocs) en toen blikmar langs den iHnteroever der Tanggoelangi-rivier naar Go-dong, om vandaar over Panawangan bewesten de Serangrivier Zuidwaarts te trekken tot „Calangh". Hiennode kan Kalangbantjar be-doeld zijn en word die rivier, welko hier West-waarts ombuigt, gepasseerd om nu het grens-gebergte tusschen Grobogon en Soerakarta, over te trekken. Na op 18 September te Kalang te zijn gekomen, werd daar een paar dagen halt gehouden: „achter ons lag het gebergte Ingwates, ter rechterzijde do heuveln van het doeson Kalang, voor ons de bergen Tungal, waarover marschcrn moesten, ter linkerzijde de bergen Gaudo". Op 19 Sept.: „Het jave. volk bezig met den weg over het gebergte Watou Tinap, op te ruimen, 1000 dragers uit Grompol ontboden en brief afgezonden naar Batavia over Japara".

20 Sept. „Onder regen en onweder op marsch-gegoten over t gebergte Kandong door Watou Tinap in het district van Tagol, zijnde een kwade weg, uitgespoeld, vol van groote steenen en boomen, overigens door een schoon djati-bosch"

Op 21 September was men aan de groote rivier Samangi (de Solo) en daags daarop te Grompol, waar kapitein j'ak, die van Semarang de gewonc route over Oeanrang, Kartasoera, en Soerakarta gevolgd had, zich bij Hurdt voegde. Van dit punt uit splitste de macht zich echter weder in twee en op 25 September gaat Tak bezuiden de La woe langs een trace, „dat vermoedelijk tusschen dit en het Kadoe-wan-gebergte doorliep, om, na de „Songi- Sariket", vermoedelijk de Gandoeng-rivier, gepasseerd te zijn te P.onorogo te komen. Van hier, zijn in Noordelijk richting twee wegen naar Madjofio^geteekend, de Oostelijke meest dircte passeert „Egginglangh, Een geweens Ko-ninckryck, nu woest". De andere, door Tak gevolgd, buigt Westwaarts de rivier weer over naar „Kamagattan" (MagStan) en dan Noord-oostelijk naar Madioch. Inriidels was Hurdt benoorden de Lawoe opgerukt, nadat kapitein Westdorp met de voorhoede hem een lialve dagreis vooruit ging. By de gevolgde route wijst „Moukon" misschien op Moengkong, thans aan den postweg naar Ngawi, doch verder schijnt men een Zuidelijker richting gevolgd te hebben, die wcl benoorden Djogorogo omging, maar dan o. a. via Papatce (Maospati) direct op Madioen aanliep. Van Madioen ging do tocht over Tjaroeban, waar Zuidelijk nog een plaatsje „Patoeman", staat aangewezen, doch toen schijnt men aan het dwalen gcrakc. Op 6 October zegt het dagregister: „Achtermiddag 2 uur opgerukt van Kadjang, passeeren na een half uur de rivier Bengawan, latende aan de rechterhand het dorp Tsajroeban. Door den nacht overvallen, wordt er geblivoouakeerd, zonder iets te eten te hebben".

7 Oct. „Met den dag voortgerukt, door een groot Djatibosch, na gepasseerd te zijn een riviervspruitje Kadong Panarang. Grooto hitte,

de koelies vallen op den weg nedcr, d'Ed. Hurdt doet hen verkwikken met een weinig water dat hij nog hadt; anderen eten bladeren. Zijn op den verkerden weg. Sindoradja en Socranata hebben niet gezorgd, voor eten en kwartier, heftige verwijten aan dezi daar- over. Berigt van de kapit. Rcnscnc en Muller uit Balora. Des achtermiddags weder opgemarschcnd, door wilde boschagien, passeren de riviertjes Oelo en Sarangan, de eerste vuil en de tweede droog, <Het leger heeft gebrek aan water, rust wegens vennocidheid. De admiraal deelt brood en arak uit. Op dit oogen- blik komt tijding dat de vijand op een half uur afstand begaggerd ligt. De Comp. van Altmeyer, met eenige Makassaren en Javanen derwaarts gezonden, een uur later berigt dat de pagger genomen en de vijand gevlugt was. 's Avonds trekt het leger in dien pagger bij de rivier Tongler, waar het leger verfrischt wordt".

Nog heden ligt aan de Kali Widas de desa Toengloer, zoodat men uit dit citaat met de kaart vergeleken zich een duidelijke voorstel-ling kan maken hoe de communicatie in die dagen was. Hoewel slechts incidentel uit rap-porten gewag wordt gemaakt van de ontmoetingen der colonne van Rcnscnc en Muller, blijkt uit het op de kaart aangegeven trace van hun tocht, dat ook in Rembang de door-tocht uiterst bezwaarlijk was, zoodoel door de terreinbezwaren als door de vijanden, die ontmoet werden. Om van Rembang naar Blora te komen wordt een groote Westelijke omweg genomen door Japara, waarbij Montcesit als Meteset, Gboek wellicht als Gabocs en Angka- tan te herkennen zijn. Hier gaat de tocht Zuidwaarts over het gebergte en herkennt men in Tran j ata wellicht. Tjarat, in Mareetsa mis-schien Mritjo, told at de voorinalige Solosche enclave Selo bereikt wordt, waar de vlakte Tangon nu nog te vinden is. „Die van Ceccla waren zich komen verncdren" (t. a. p. bl. 222). Het „Brigand-ling", waar zij „principalyk" rencontres met vijandlijke troepen hadden), moot hier in de buurt liggen. Op den tocht Oost-waarts zijn te herkennen Gadir (Katir), Calij pagadt (Kali pegat), Wierasarij (Wirosari). Coewoet (Koewoe) en Gdon (Gedoeng tjawet). De „Songij paggad", die dan wordt overgetrokken, inoet de Loesi zijn, waaija men ten slotte te Blora komt. Vandaar gaat het om- laag naar de Solorivier o. a. over Zijken (Dijkcn) en Kouluwangh (Keloewan), waarna dezo rivier langs den linkerover stroomop gevolgd wordt tot Zijpan Panoulungh, niet zoodals op bl. LXvi door Mr. de Jonge wordt ondersteld Bodjonegoro, doch het oude Djipan, waar een kraton gestaan heeft en in de nabijheid waar- van thans nog Panolan ligt. Van deze plants schijnt de colonne eerst Oostelijk gemarcheerd te zijn tot Modjosawit, want in „Paloukicuan" herkennt men Plockisan, dat daar in de buurt ligt, en toen in Zuidelijke richting over het gebergte, waar nu een pud staat aangegeven over Tritik beoosten den G. Pandan. Op do schets- kaart worde do plaatsen Antroe, Dandec, Blanbang en Pandangh vermeld. Men kwam zoodoende in het dal van de Widas-rivier. Op 16 Oct. ontvangt Hurdt bericht, dat zij te Ant joe (Ngandjoek) zijn aangekomen en kort daarop vereen igt hunne colon no zich met de

zijn in de Igerplaats tot Singkal, beneden-strooms van Kediri.

Een blik op den toestand 68 jaar later geven de „Dagelijksche aantekeningen van het voor-gevalleno, gedurende de reyse van den Gouverneur-Generaal G. van S t a f Willem van Imhoff, naar Java's Oostkust in het voorjaar 1146* . opgenomen in het 1c deel (1853) der B i j d r. tot d e T a a l - Land- en V. k. van N.-I. (bl. 307 e v.). Deze vertrok op 24 Maart 1746 met een zestal vaartuigen van de reede van Batavia en kwam o. a. 2 April te Rembang, waar een tochtje te paard naar de op een uur afstand gelegen zoutpannen werd gemaakt; in de Chineesche kainp passeerde men een goede houten brug, doch over het algemeen schenen de wegen in deze streken voor voertuigen nog niet reël te betekenen, want men getroostte zich om te Soerabaja te komen weer zes dagen reis a. a. board. Daar besprak de G.-G. o. a. een ontwerp omtrent de organisatie van het bestuur en de legering van garnizoenen, waartoe de gecombineerde raad wel genoeg geacht werd, „omdat de plaatsen zooverre niet van de andere leggen, of bij beschrijvinge der hoofden van Passourouang en Grissec, konde de vergadering haast bij den anderen komen tot Sourabaya, vooral wanneer de wegen van communicatie te lande, gelijk zeer nodig is, behoorlijk open warden gehouden“. Het vertrek van Soerabaja werd op 15 April 1746 vastgesteld: „blijvende de reyse over land“ in Grissege excuseert, omdat tot lieken toe de paadjes door de padyvelden lopende, die men passereren moet, nog niet verbreed waren, schoon men de wederzijdsche volkeren daaraan haalde doen gaan om deezze weg bij sulke gelegentheid eenmaal opge- maakt te krijgen en vervolgens bruikbaar te kunnen onthouden, te meer een ieder deezze wat al te grote fatigue, als zijnde wel 6 a 7 uren te paard zittens, kwam af te raden“.

Van Soerabaja uit werden over zee SoemGnep en Pasoeroean bezocht. Ook op laatstgenoemde plaats reed -de G.-G. in den morgen van 25 April wat te paard, „buiten de barriere land- waarts in, inaar vonden alles nog zoodanig verwildert, ja zelfs do wegen, alsof hier nooit iemand gewoon hadde*“.... In deze streken waren de toestanden, wegen s den recenten oorlogstoestand, waarin zij verkeerd hadden, dan ook bijzonder slecht. Als de reis over zee vervolgd wordt en men terugkeerende Japara aandoet, waar destijds veel vertier was en veel aan schepsbouw werd gedaan, ziet men in den avond van 3 Mei den Gouverneur-Generaal daar althans een toetje inaken: „rijdende des avonds nog, met een oude Portugeesche of andere soort van mismaakte voiture, een touw langs de zeezijde zuidwaarts op naar de kalk- brandrieje, zijnde een klein uur gaans van hier“.

Te Senia rang werd het nog niooier. Op 6 Mei kwam men daar ter reede en stapte: „ter zijden de logic aan de wal in reijtuigen, het een met sew, *t tweede met vier, en nog vier andre met twee paarden“. Niet alleen dal d'naar- mede gereden kon worden naar het nieuwe huis van den commandeur Sterrenberg, op den hock van de Heerenstraat, waar de G.-G. zou logeeren, doch na den iniddag ging men er mede.

„door de Chinesche nieuwe campong, naar de Patijtsberg, over de nieuwe weg van daar, regt te regt aan, ter lengte van ruim 700 roeden, naar de nieuwe brug over de rivier gemaakt, tegens den avond na huis“. De Socsoehoenan van Solo kwam den G.-G. te Semarang ont- moeten en gezamenlijk werd de reis naar Soera- karta ondernomen en wel op 12 Mei des. avonds naar het even buiten Semarang gelegen Patje- rang, alien in rijtuigen, om Vrijdags morgens vroeg naar Onarang te gaan. „Onarang is 5400 roeden van Semarang, do wegh derwaarts is bergagtig, doch thans opgekapt zijnde vrij passabel, schoon door de gevallen regen wat modderig, omdat nicest door bosch loopt, bos- schen van groote uitgestrektheid en var schoone kiate en andero bo men voorzien. De medege- nomde drie rijtuigen passerden met weinig inoicite, schoon hier en daar wat steijltens waren*“.... Men passeerde een brug over de Toentang, kwam te Salatiga en bevond, dat de weg geheel met rijtuigen was te passeeren; allen moesten in de bosschen nog wat verbeteringen aangebracht worden, „zoo ter erlanging van beter waterlossingen, als door het weg- kappen van wortels en struiken“. Zoo was het dus mogelijk om geheel per rijtuig via Bojolali en Kartasoera te Soerakarta te komen, waar alleen de intocht, in gezelschap van den Soesoehoenan, te paard gedaan werd. Zonder bij het verblijf daar ter plaatse stil te staan, zij slechts aangeteekend, dat van daar op 19 Mei een overland reis naar Djokjakarta en verder aanving, waarbij op de grens van den ouden vorstentzetel afscheid van den Vorst genomen werd, „omnen weg vervolgende voorbij Wono Carta, tot aan den dijk langs de vijver, daar de limite van den ouden Dahn is en de reijtuigen terug moesten keeren, wij te paard en met draagstoelen onse reizje voortzettende door een vrij ongelijke, modderige en met veel water geinterrumpeerde weg naar Dilango, daar des middags halte hielden, zijnde vier uren van Soeracarta, en des nademiddags weder voortmarcheerden. Quamen in den donker niet sonder veel moicite ten op- zigte van den wegh en groote gebrackelijkheid omtrent onse bagagie, op Gondang, zijnde vyff uren gaants verder“. Na dit plaatsje, waar- mede blijkbaar het tegenwoordige be-

doeld is, op 20 Mei vrlaten te hebben, kwam men des morgens tusschen 8 en 9 uur, aan do grens van het Djokja'sche, „op Taadje aan; het end van het Soeracartaso district en begin van den Mattarin“. .. Ver volgens ging men langs een zeer moeilijken en langwijligen weg door Brambanan, waar de oudheden bezichtigd worden en op overmachtig op Djokja. Op 21 Mei marcheerde men 6% uur naar het Zuiden en overnachtte te Gadocng, waarmede vermoede- lijk becloeld is het tegenwoordig Brossot, terwijl men den volgenden dag langs het Zuiderstrand tot Adiclangoe, aan de Bogowonto kwam. Dat de stoet, welke den tocht medemaakte, uitge- breid was, blijkt uit de mededeeling, dat voor het vervaeren van de bagage dagelijks circa duizend „bat Loors of draag-Javancn“^M noodig waren, buiten hetgeen de begelidende rijks- bestielders, de strandregenten en die van Seia- rang medevoerden, zoodat do gehele trein wel op ± 2000 man was te schatten, waaronder circa 40 dragonders ter bedekking. Op 23 en

24 Mei werd Zuid · Bag 邑如 doorgetrokken met vernachten tot Ambal en te Rcmosidajoc, vermoedelijk in de buurt van het tegenwoordige Gombong. Op 25 Mei hield men rustdag en den volgenden dag ging men 's ochtends om marsch naar „Pamardcen, alwaar eerst des avonds, ten halfes arriverde, omdat de weg meest, altyt, op en neer gaat over het gebergte, zynde op veelc, ja de meeste, plaatsen zeer glibberig door den regen, stcijl en ongemakke- lijk, door dien niet genoeg opengekapt en de draagstoel wat breed was; ceter mag men ook de verheijt op agt en een half uur gaans rekencn, langs een zeer onvermakelijke weg, doordien het gebergte nicest onbewoont en men genood- zaakt is circa vijftig maal spruijtes, uit dezelve na de Zuid zee aflopendc, te passeeren". Daar gesproken wordt van de „Cali Lapic, dewelke de limite tusschen Pamardcen en Banjoemas uitmaakf \ zal hier vermoedelijk aan een schrijffout voor Kali Sapie gedacht moeten worden en, trok men blijkbaar van Gombong Noordwaarts over Merden naar Mandiradja, aan den tegenwoordigen grooten weg van Ban-, djarnegara naar -Banjoemas, op we lke laatsic plaafs'meh op Vrijdag 27 aankwam. Om den volgenden dag verder te gaan word de Sera joe met pontons overgevaren, en ging de tocht Noordwaarts tot Passir „drie uren gaans, langs een goede wegh en door een beter be- woond district"...., „Sondag, den 29sten, vroeg van Passir opgebrosen, dogh niet voor twee uren op Windoradjc, dat onder Brebes gehooft, zijnde wcdrom een slegte bergagtige weg, het begintsel van hat noorder gebergte, op hetwelc de voorsz. zeer elendige negorije gestueerd is". Van Windoe-adjj vertrok men met zonsopgang naar „Judocasic*", een plaatsje ook Windoradjc genaamd, dat volgcns do beschrijving W.Z.W. van den brandenden berg, dat is de Slamet, lag, dus ongeveer waar men nu Margasari aantref, Van daar tot Karang- assam voerde, een zeer slegte modderighe wegh", doch dit plaatsje zelf wordt een „vermaklijko negerij" genoemd, en op 31 Mei legde men in vier uur den afstand af tusschen die plaats en Tegal. Dat men reeds in 1746 den weg tusschen Tfigal en Banjoemas langs kwam, die, nog een eeuw later zoo moeilijc begaanbaar zou zijn, bewijst wel, dat men destijds geen hooge cischen stelde en dat het alleen voor een landvoogd mogelijk was om met veel hulp van volk zich in draagstoelen of te paard over land te ver- plaatsen. Van Soerakarta tot Tegal had men thans, in een marsch van twaalf dagen, een afstand van 86 uur gaans afgelegd.

Had men op deze reis zooveel mogelijk de vlakten langs het Zuiderstrand gevolgd, kenner- kend voor den toestand dor gemeenschapwgen is, dat de reis van Tsgal naar Batavia op 2 Juni word voortgezet, zooveel mogelijk langs het Noorderstrand. Eerst wordt op de grens van Cheribon overnacht te Losari, en daarna komt men op 3 Juni via Gebang te Cheribon. Van deze hoofdplaats af, waar men een dag over- bleef, is er tot Indramajoe gelegenheid om met rjtuigen te reizen. „De wech was redelijc goed, hadden twee relais, en quamen ten half twaalf daar, zijnde II uren gaans langs de weg". Dit traject werd dus bijzonder vlug afgelegd, and er halve eeuw later deed men het niet veel

vlugger. Do sultans van Cheribon mocton dien weg met de bruggen dus goed in orde hebben gec- had. Zolfs ging men dicnzcldcn middag na het eten, oin vier uur naar Kandanghauer, om op Dinsdag 7 Juni om tien uur 's morgens al op Pamanoeck te zijn. „De wech loopt tot aan Scwoe"(dc grensvier met Cheribon) „langs het strand, sandig en onvermakelijc, omdat a lles onbewoont is, en dus ook ongoinakelijc op het hecve van den dach; maar van Sc woe buigt dezelve wat om de zuid, en loopt wat nicer in 't land, egter ook daar een onbwoond district, daar niets als wildernisse. te zien is". Van Pamanoeck brak de hoofdtroep met de bagage *s avonds om elf uur al weder op en de heeren volgden een half uur later te paard. Men kwam om twee uur 's nachts op Tjiassem en om 4 uur aan de rivier van Tjilamaja. Hier was een jachtcrein, door Van Imhoff reeds te voren van uit Batavia bezocht, namelijk nabij het *s morgens 7 uur bereikte Delmabang, „zijnde een gehugt dat niet verre ligt van het spruijtc Tjepraja (Tjiper-aji), aan welkers oost- kant, tot Tjilmajoe (Tjilamaja) toe, de wild- baan is daar voorleden jaar gejaagt hadden, en dwars door dewelke thans de wech west zuid- westwaards opgemaakt was, dewelke men pas- sabel vond, excepto in de oostelijkste helfte van de wildbane, daar men c'n half uur toe- bracht over 6 a 700 roeden aan sassakken, die op het plateland gelegd waren, apparent om- dat deze gmotc vlakte, waarvan misschien nog wel iets beters als een wilt bane te maken was, geen behoorlijke afwatering heeft om het regen en opperwater quijf te worden, dat wel- ligt wel te rcmedicieren zoude zijn, was het land niet zoo ontbloot van volk, als wij, ook hier ondervonden, hebbende door deze drie distan- tien en van nabij drie uren gaants icder, buiten de voorgem. twee negorijen aan de rivier Tjas- sem en de spruijt Tjilemajoe, geen huis of mensch gevonden, maar een enkelc wildernisse". Waar het gehucht Delmabang ligt, waar men op 8 Juni 's morgens oin 7 uur aankwam en dien dag uitrustc, blijkt niet duddelijc, doch den volgenden morgen trok men reeds ten drie ure op, „passeerden het groote en vrdrichtigste bosch van bamboesen c'n geboomte, dat tot op een half uur na aan Babakan loopt, daar ook eerst ten half seven arriveerden, kunnende dus dese distantie gerekent werden tot Cra- wangs hoofdnegorij op vijff, en tot de vesting Tanjong Poera - tot op scs uren gaans, daar wij naar een weinig vertoovens bij den IJcpattij ten half negen arriveerden en de van Batavia ontbodeno rjtuigen pas garrivcrt vonden, omdat de ingelanden, op dozen weg leggende, desipient genoeg geweest waren om dezelve, onangezien de diartoc gestelde ord res, niet behoorlijc op te maken, tot zo verre, dat men genoodzaakt wierd een expresse naar Bacassie af te zenden en ook van hier nog volc dcr- waards te dGacheeren, oin het noch manke- rende daar aan te maken, tot cen blijk dut er met dat volk, zonder ernstige middelen, geen ord re te houden is**". Op Vrijdag 10 Juni 1746 reed men dan ten vier ure af van de rivier van Krawang en „quajncn ten half twaalf op Poelo Gadong, met vijf relais, buiten de gcene waar mede afreden, vindende de weg voor de forties nogh al passabel, doch op Bacassie geen

brug, maar een pont als een schipbrug, waar nicdo overvoeren. De wech naar Tjikarrang was passabel en vrij bruikbaar, een vierde deel daar van reeds na de nieuwe verbetering ge-absolveert, en de bruggen, ten getalle van 15 a 16, alle van hout en welgemaakt, menende de luitenant Knorst, onder wiens opzicht desclvc werden gemaakt, dat dezelve nogh negen niaanden arbjcdns zoude verijsschen, cer't geabsolveert was, doch dat ook eens voor altoos zoude gemaakt en gemakkelijk goed to houden zijn; maar de nieuwe wech, die van Tjikarrang regt toe regt aan op Bacassie ge-maakt wrd, onder de orders van Heemraden, zoude volgens de ingekomen rapporten noch wel vier maanden en meer aan vier honderd man werk genoeg verschaffen, dat de tijd niet permittcedre in persoon nader te onderzoeken, maar dat men van verre konde zien aan het begin van desen wech, even over de brug die hier over de rivier Tjikarrang ligt."

Uit het bovenstaande overzicht van hetgeen Baron van Imhoff aantekende over de wegen op Java, blijkt dat men zich in dien tijd van uitbreiding van het gebied der Compagnie ook aan de verbindingswegen gclcgcn liet liggen, in dien zin dat de bevolking daaraan bij gelegenheid te werk werd gesteld, ondanks de onbewoonde wildernissen, waardoor die wegen soms liepen. In de onmiddellijke ommelanden van Batavia hadden de Heemraden het be-heer over de wegen, maar vordrop schijnt de zorg daarvoor aan de commandanten der militaire posten opgedragen te zijn geweest.

Hoe men dat beheer en die zorg in de 18de eeuw opvatte moge blijken uit de volgende aanhalingen uit het werk van Priangan van den Landsarchivaris Dr. F. de Ilaan.

Volgens een resolutie der Heemraden van 16 April 1746: „was de weg (naar Buitenzoi) boven de post Mr. Cornelis op diverse plaatscn in dier voege onbruikbaar dat er geen mens te voet veel min enigc paarden of rytuygen passceren konde" (deel IV § 2289)..

„Alle onze groote rivieren zijn, uit gezonderd in de nabijheid van de stad (Batavia), tot nog toe zonder bruggen... Wanneer iemand van aanzien naar boven (d. i. naar het binnenland) gaat, inaakt men een brug van gespleten bam-boeze, sasak geheeten, die voor het gebruik Kterk genoeg is, maar niet lang kan duuren en door do buffelkarren niet mag gebruikt worden", schreef Hooyman in 1781 (deel IV § 2284).

De G.-G. Mossel zegt in 1782 van de strcck booohten de Tjitarocni: "vermils de groto wegen dnar omstrecks overal voor cavallery bruykbaar waren"; hij kende dus ook „groto wegen" waar zelfs een man to paard niet langs kon.

Voorts vermeldt dezelfde paragraaf: „Teisreire Hpreckt van zckeren weg, die goed en in den droogen uiocsson zelfs voor rijtuigen brui-kbaar was" (deel IV § 2297).

Een rapport van 1831 zegt, dat voor Daendels deze weg (van Batavia naar Buitenzorg) „een eenvoudige grasweg** was, en dat eerst Daendels dien deed begrinten (deel IV § 2291). Daendels zelf zegt: „Zelfh in de Ommelanden van Batavia waren alchts weinige wegen voor rijtuigen bruikbaar." De doorgaande staat dor wegen, i

1 welko niet dan in slechte vootpaden bestonden en in de bosschen nauwelijks kenbaar waren, wekte overal mijn aandacht" (§2299).

Uit het geheel overzicht, dat Dr. de Haan geeft in de paragrafen 2246 t/m. 2301 van deel IV, blijkt dat men voor Daendels wel hier en daar cnkclc wegvakken had, die in den droegen tijd berijdbaar waren, en men soms onder bijzondere omstandigheden ook wel grootere trajecton in min of meer berijdbaren staat bracht, doch dat over *t gcheel de wegen slecht of niet onderhouden werden, en over grootere afstanden dikwijls zelfs gcheel vervallen waren; dat zij geen bruggen of overzetveren, geen verharding, geen verhoogden aardenbaan en geen behoorlijke afwatering hadden, zoodat van een geregeld, eenigszins vlot verkeer over land geen sprake kon zijn.

Het was aan Daendels voorbehouden, om de geregeldc communicatie over land te verzekeren, in van de eerste plaats dooVhet in berijdbaren toestand doen brengen over de geheele lengte van den dusgenaamden grooten postweg. Zooda men weet najn Mr. Herman Willem Daendels op 14 Jan. 1808 het bestuur van zijn voorganger A. H. Wiese over en reeds op 29 April ging hij van Buitenzorg naar Semarang en den Oosthoek op reis. Het was tijdens die reis, dat 5 Mei d. a. v. het besluit afgekondigd word om een grooten postweg tusschen Buitenzorg en Karangsamboeng aan te leggen (N.-L. Plakaatboek XV, bl. 699), waarvan de aanhef luidde:

„Zijne excellentie de Maerschalk en Gou vomeur-Generaal in aanmerking genomen hebbende het enorme nadeel, t welk voor den Land. en voor de ingezetenen vloeit uit het gebrek aan bruikbare wegen, zoo door het uitbreiden der koffij- en andere cultures te beletten, als wegens de enorme kostbaarheid der geringste transporten en 't gevaar, waarin deze gewigtige kolonië zig zovdc bevinden, in dien wij op een point door den vijand wierden geattacqueert en de troepen van de andere gedelcten van t ciland niet derwaards konden worden getransporteerd.

„Gebruik makende van de door Zijne Majesteit den Koning op hoogstdenzelven verleende magt om, bij absentie van Raad, goLeel alleep besh'ten te kunnen neemen.

„Heeft besloten:

Art. 1. Dat de commissaris tot en over de zaken van den inlander in t aanstaande drooge saison den grooten weg van Buitenzorg tot Carangsamboeng, over Tjipannas, Tjanjour, Jjandong, Pracca moentjang en Sumadang, zal iften makch, zodra de ingozotcnii mot den koffijpluk, deszelfs afvoer en het padij-snijden zullen gedaan hob ben, en op icder 400 Rijn-landscho roeden een paal laten stollen, welke de distantie aantonen en tevens dienen moeten om het ordinar onderhoud van den weg onder de districten en ingezetenen te ver-deelen."

In art. 2 en volgende wordt onder nicker be-paald dat de weg, waar het terrein hot toclaaf, rijn. roeden breed zal zijn, het vreischte geld beschikbaar gesteld en de verdeling opgegeven van 1100 "boegngers", welke van Java zullen worden gezonden om do weggedeelten te maken, als volgt:

Van	Tot		
Tiiceroa	Tjanjour	400	10/m
Tji^jour Rad j	R-adjamandala	150	4/in
amandala	Bandong	200	6/m
Bandong	—	—	1/m
Praccamoentjang	Sumadng 50	—	5/in
Praccamoentjang	Sumadng 150	~	4/m

De kolonfel Lutzow, chef van de genie, moest dadelijk na ontvangst van het besluit zich met twee ingenieurs en don com missaris op reis begeven, „ten einde op de plaatsen zelve de bestekken te maken, hoedanig de weg moet worden verlegt, afgespoelt, aangespoelt of vergraver**“. Een der militaire ingenieurs was voor het weggedeelte van Tjiseroea naar Tjian-djoer, de andere voor dat van Parakan moent-ang naar Soemedang bestemd, terwijl zij ieder door twee bekwmd me onderofficiers van de pioniers of artillerie zouden worden bijgestaan. Het middelste weggedeelte zou uitgevoerwd worden onder toezicht van den com missaris.

Op 28 Ma art 1809 is bepaald, dat aan elken koelie uit de Jakatrasche en Preangcr-regentschappen, werkzaam aan den weg tusschen Tjian-djoer en Soemedang dagelijks pond rijst en maandelijks 5 ponden zout verstrekt zouden worden. Op 29 Ma art 1809 werden ook kapbijlen en gereedschappen toegestaan en op dien datum werd besloten: „dat de werk- lieden uit de Cheribonsche en Vorstenlarfden, arbeidende aan de verbetering der wegen in het regentschap Sumadng, voortaan zullen worden betaald, als volgt^: een mandadoor met drie rijksdaalders, en ieder man met twee rijksdaalders, zilver geld, per lopende maand, benevens drie gantings rijst per hoofd, en zulks in alteratie van den tot hiertoe geusitcerden voet van betaling aan voorschreven werklieden“. Op 10 Mei 1809 werd besloten: „de vijf honderd werklieden, welke tot het maken van den weg over de Mechemadong jongst uit de Cheribonsche Preanger-regentschappen zijn overgekomen, in plaats van in zilvere specie, te laten vitbetalen in koper geld met de loopende agio : met autorisatie verder op den prefect der Jaccatrasche en Preanger-regentschappen, Van Motman, om twee geschikte Europezen uit de invalides te Tjiccroa uit te kiezen om over de voornaamste arbeiders het opzicht te houden, daarvoor genicende 24 stuivers daags, mede in koper geld met de loopende agio.** „Ijzer en staal**“ zegt Mr. van der Chijs (bl. 703) voor gereedschappen „tot het maaken van den grooten weg bij de rivier Tjicoendeel in het regentschap “Tjianjour” zijn nog op 19 Lentemaand 1810 gratis uit 's Lands voorraad verstrekt, waaruit men schijnt te niogen aflicden, dat toenmaals de weg nog niet voltooid was“.

Op 8 Mei 1808 ontmoet men nog een aanschrijving aan den resident van Cheribon om den weg, loopende door het rijk van Cheri bon over de hoofl plaats tot Losarie, „buiten kosten van den Lande te doen brengen in dien staat, dat dezelve in beide seizoenen voor allerlei soorten van transporter! bruikbaar werde bevonden“, terwijl op 27 Mei een overeenkom-etige last aan den resident van Pekalongan wordt gegeven.

Uit do gecitcerde en nog eenige latere plaken blijkt, dat Daendels althans in de gouvernementslanden wel bedoeldc de koelies eenig loon uit te betalen, doch als men de verbazende afstanden nagaat, waarover zij naar het werk werden gezonden en vooral in do Prangcr do groote terreinmoeilijkheden, die te over- winnen waren, dar is het geen wonder, dat de mcnschen buitengewoon afgemat werden. Vol- gens het “Ovrczicht” enz. van N. Engelhard zouden alleen uit het regentschap Galoch, onder Cheribon ressorteerende, 500 ziclen bij het maken van den weg over den Megamendoeng den dood gevonden hebben, ongerekend degenen, die aan do gevolgen van de aid a ar bekoincn zickten overleden zijn. (t. a. p. bl. 47). Daendels deelt in zijn „Staat der Ned. O.-I. bezittingen” niet reel indec over den grooten postweg, „dic is gelegd dwars over drie hooge bergen, de Mega- medon, de Simpang en de Bolla, t welk niet noodig was geweest, zoodals mij naderhand bij meerdere kennis van het ter-cin gebleken is. Men had waarschijnlijk een zoo moeilijk plan aan de hand gegeven“, zoo vervolgt hij, „oni mij daardoor van hetzelfde terug te brengen“.

Op Java's Noordkust tusschen Demak en Koedoes had men bij den aanleg met het water te kampen en bestond destijds de zoogenaamd Binnenzce. Dit terrein is door het graven van afwateringskanalen eerst gedeeltelijk droogge- legd, terwijl het graven van het zoogenaamd prauwvaartkanaal de gelegenheid gaf met de uitgegraven specie den weg op te werpen.

Volgens J. B. J. v. Doren (Fragmenten uit de reizen enz. I. bl. 270), had men, voordat de postweg bestond, in den drogen moesson ruim 14 dagen en in den natten drie woken noodig, om brieven van Batavia naar Soerabaja over te brengen. Een particulier reiziger be- steedde in den drogen moesson eenc inaad (in den natten reisde men niet) voor dezen afstand. Terwijl nu de brieven in 6 a 7 dagen aankwamen, kon men met een postwagen, welke tweemaal 's weeks van Soerabaja naar Batavia en vice-versa reed, deze rcis in de bc-iclc moessons in 9 a 10 dagen afleggen; particuliere berichten en extra-posten konden het doen in 4 a 5 dagen. Ointrent een rcis in Nov. 1829 zegt Van Doren: „De postpaarden op den grooten weg over Java werden vooral gedurende het bestuur van den Gouverneur-Generaal Baron van der Capellen zeer wel onderhouden. Om de 6 a 7 palen verwisselden wij van paarden, lietwelk onder een op bamboezen st>itten rustend dak, hetwelk de breedte van den weg over- dekt, geschiedt, en in welker nabijheid de noodige stallen en woningen voor de inandor's opgeslagen zijn“ Voor do verderc levendige beschrijving van het rijden met gouvernc- inents postpaarden, welke hier gegeven wordt en die, behoudens dat de poststations en verspanningsloodsen later mcestal van metselwerk (net pannen duken waren, nog jneer dan een halve eeuw een getrouw beeld van den toc- stand zou geven, moet verder naar deze bron verwezen worden.

Doch deze be roe m de hoofd weg, die nog telkens verbeterd werd, o. ? bij Socmfiang, waar het door middel van buskrut doen springen van de rotsen om een geinakkelijker oprit te krijgen in 1822 onder toezicht van den toenmaligen

regent geschiedde, een werk thans nog door een inscriptio op de zoogenaamde „Tjadas Pa- ngeran“ aangeduid, was niet de enige op Java. In de binnenlanden trof men reeds vroeg een aantal wegen aan. Raffles maakt in zyn in 1817 uitgekomen „History of Java“ niet alleen melding van den grooten postweg van Anjer naar Banjoewangi, doch ook van den strand- weg van Batavia naar Cheribon en van ver- schillende binnenwegen. Die weg door de vlakte, via Bekasi, Krawang, de vrije landen en Indra- majoe naar Cheribon, word in 1812 door het Engelsch tusschenbestuur ter hand genomen, doch later, voor zoover betreft het gedeelte, dat over de particuliere landerijen loopt, geheel vcrwaarloosd. Omtrent die andere wegen zegt Raffles dat 'r, behalve de groote postweg, van het Noorden naar het Zuiden nog een groote inilitaire weg was, die naar de hoofdplaatsen der Vorstenlanden Socrakarta op Djokjakarta voerde en zich tot kort bij de Zuidkust uit- strekte. Binnenwegen waren ook overal aangelegd, waar het gemak of voordeel der Euro- peanen zc vereischte, en er was toen reeds geen gedeelte van het eiland, waarheen het jnoelijk was zich te begeven.

De prachtige wegen, vooral in het belang van de defensie en ten grieve der ambtenaren aangelegd, waren voor den kleinen man van weinig nut, want hij mocht er zijn vce niet langs drijven en er voor zijn transportkarren geen gebruik van maken. Voor deze waren alge- jneen naast de postwegen afzonderlijk karre- wegen aangelegd. Naar Dr. de Haan in het vorengenoemde werk (deel IV § 2292) mede- decht, was bij resolutie van Heemraden van 1 Febr. 1744 besloten de weg naar Mr. Cornelis „te verdeclen in twee afgesonderde weegen, ten cynde eenc derselve soude kunnen gebruikij werden tot de passagie der buffelskarren, en de andere tot een algemcne weg voor de voet- gangers en ordinaire rijtu^gen“. Deze maatregel word ook tot de andere wegen uitgestrekt. Nog jaren lang zou men, vooral in Midden-Java, de buffelkarren langs de postwegen door de modder zien zwoegen en de rivieren veelal naast de bruggen passccren, om to yoorkomen <lat de postweg were! bedorven. Eerst bij het Indischc besluit van 13 September 1853 n°. 3 werd bepaald, dat geen afzonderlijk karre- wegen voor het godccren vervoer op Java meer mochten woulen geniaakt, zuUcnde de rijwegen daarvoor worden gebezigd, terwijl bij het besluit van 19 Aug. 1857 n°. 24 (Bijblad 231) word verklaard, dat al» beginsel wordt vast- gcsteld, dat de grooto en postwegen zijn open- gesteld voor allo soort van voertuigen, trek- en draagvcc, vorkloende aan de ter zack bestaende of nader vast to stellen bcpalingen, en naast die wegen geen zoogenaamde karre- wegen zullen worden aangelegd en onderhouden.

Daendels heeft school gemaakt wat aangaat zijn belangstelling voor het bcrijdbaar niaken van de wegen, want (lit werk werd na hem met ijver en succcs voortgezet.

Bij de nagenoeg vrije beschikking over hee- rendiensten kon die ijver drukkend worden voor de bevolking, en recdH in het eerste gedeelte der 19de ccuw, waren er zooveel wegen door het be- stuur aangelegd, dat men mcende hicraan paal en perk te inoeten stellen en bij het Gouv. besluit

van 11 Maart 1835 n°. 1 (Ind. Stb. n°. 15) werd verboden om zonder vooraf bekomen schriftlijke autorisatie van den Gouverneur- Gencraal nieuwe communicatiewegen aan te leggen of oude paden en bijwegen in bcrijdbaren staat te brengen. Voorts moest omtrent den aanleg van wegen langs de Noordkust van Java in het belang der defensie vooraf het ad vies van het militairc departement worden inge- wonnen. Bij besluit van 2 Mei 1853 n°. 7 (Ind. Stb. n°. 35) is dit verbod ook uitgestrekt tot Sumatra's Westkust.

Voor al de jaren van de ontwikkeling en den bloei van het cultuurstelsel hebben veel tot de uitbreiding en vcrbctring van het wegennet op Java bijgedragen; doch ook daarna is dat geregeld voortgegaan, met het gevolg, dat Java een net van hoofd-, binnen- en desawegen bezit zooals geen land in Azie en slechts weinige landen in Europa kunnen aanwijzen.

Voor do verharding der wegen is schier overal gebruik gemaakt van het wel is waar niet zeer harde, doch in den regel overvloedige grint, dat de rivieren, in vele gevallen tot dicht naar zee, afvoercn. Deze omstandigheid heeft uiteraard het verharden van de wegen zeer vergemakke- lijkt; en deze is dan ook in hoofdzaak alleen daar langen tijd achterwege gebleven, waar geen grintvoerende rivieren in de nabijheid worden aangetroffen.

Het tot stand brengen, verharden en onderhouden van het wegennet, met de houten en baniboeruggen en primitieve overzetteren, waarmede aanvankelijk de kruisingen met de talrijke kleinere en grootere waterlooopen werden voorzien, is gedurende de eerste helft van de 19de ccuw schier uitsluitend en ook daarna, tot voor weinige jaren nog grootendcels, evenwel in geleidelijk afnemende mate, geschied met behulp van den arbeid der heerendicnst- plichtige bevolking, onder leiding van de be- stuursambtenaren en Inlandschc hoofden, spor- radisch met enige hulp en voorlichting van technische zijde en met spaarzaam toegestane middelen ter bestrijding van de kosten van ijzerwerken, bijzondere gereedschappen en der- gelijkc, die de bevolking niet zelf bezat.

De vole houten- en bamboebruggen levcrden vooral in het natto seizoen nog al veel bezwaar en oponthoud op voor de postverbindingen, doordien ze bij herhaling door bandjirs werden beschadigd of wegsloegen. Ook met de overzet- veren, meest op zeer primitieve wijze ingricht, was dit het geval. In 1850 (Bijbl. 1382) word dan ook bepaald, dat do landhoofden der houten bruggen in de hoofdwegen, naarmate zc ver- nieuwing cischten, van mctselwerk gemaakt zouden worden. In deze richting is geleidelijk vcrdcr gegaan en vooral in de periode 1865 — 1885 is op uitgebreido schaal gewerkt aan het bouwen van bruggen van permanente constructie in de hoofd- en voornaamste binnen- wegen op Java. Dit was een zeer omvangrijke taak; dit kan, om een voorbeeld to noemen, daaruit blijken, dat alleen in het 78 K.M. lango gedeelte van den grooten postweg in Cheribon, van To mo to Losari, mcer dan 100 kapitalo bruggen, benevens een 90-tal kleinere doorlaten gebouwd moesten worden ; en de technische krachten, waarover de toenmalige gewestelijk

eersta&nwezende ingenieurs van den Water- etaat konden beschikken orn hen daarin bij te sGaan, waren gering in aantal, en dikwijls ook van gohalte.

Volgens de jaarvcrslagen van het Departement der B.O.W. waren er in 1903 reeds 253 steenen boogbruggen, met meet dan 10 M. spanning, 1534 kleinere boogbruggen, 9473 bruggen met ijzeren liggers on djathouten dekkcn, en 32950 doorlaten kleiner dan 2 M . . tot stand gekomen, terwijl er in de te zamen 23793.5 K.M. metende post- en binncnwegen op do Gouverne- mentslanden van Java en Madocra nog 5854 bruggen van tijdelijko constructie over waren, die nu ook reeds grootdeels door permanento constructies vervangen zijn.

De permanente bruggen zijn in den regel gebouwd op 's lands kosten, dock aanvankelijk wat den koeliearbeit aangaat in heeredienst; in de latere jaren echter meQStal geheel in betaalden arbeid.

Meli de invoering van de decentralisatio, welke in 1905 met de instelling der gemeenteraden te Batavia en Mr. Cornells een aanvang nam en zic.h in de volgende jaren tot alle gewesten (behalve de Vorst-enlanden) en grotere plaatsen van Java en Madoera heeft uitgestrekt, is het beheer en onderhoud der post- en binncnwegen van het centraal gezag overgegaan op de gewestelijke en plaatse-lyke radon. Dit is evenzoo het geval geweest in de gedeelten van gewesten op de Buitonbe- zittingen, waar dergelijke raden zijn ingesteld.

Toen deze maatregel werd doorgevoerd, werd voor het onderhoud der wegen in hoofdzaak nog steeds van den onbetaalden arbeid van heeredienstplichtigen gebruik gemaakt. Al

le en op enklo hoofdplaatsen en in de residentie Batavia was dit toon reeds niet meer het geval.

Geleidelijk is hierin echter verandering gc- koncn. Eerst zijn in eenige gewesten de heeren- diensten voor het verzamelen van grint of het aanbrengen van dat materiaal en de andere werkzaamheden aan do wegen afgeschaf, en vervolgens is in 1914 voor West-Java, in 1915 voor Oost-Java en in 1916 voor Midden-Java het gebruik van den arbeid van heeredienst- plichtigen voor het onderhoud der wegen geheel afgeschiaft.

Voor zoover op de Buitenbezittingen heeren- diensten van de bevolking worden gevorderd, geschiedt het onderhouden der wegen echter nog steeds in hoofdzaak in heeredienst; en ook voor den aanleg en het verbeteren der wegen en bruggen wordt daar zooveel doenlijk nog van die onbetaalde diensten gebruik gemaakt.

Vermeld moet hier nog worden dat in 1913 door het Departement van B.O. W., in overleg met de gewestelijke raden, een algemeen wegen- plan voor Java is opgemaakt, met de uitvoe- ring waarvan in 1914 een begin is gemaakt, en dat o. a. beoogt het tot stand brengen. van de ontbrekende schakel in den Zuidelijken hoofd- weg van Java, tusschen de gewesten Preanger- Regentschappen en Banjoemas, van de ont- brekende schakel in den Noordelijken hoofd- weg, tusschen de gewesten Batavia en Chcribon, en daarenboven den bouw van de enkele nog ontbrekende groote bruggen.

Wat den omvang van het verkeer op eenige wegvakken op Java en Madocra aangaat, mogc worden verwezen naar het hieronder volgende staatje.

De kosten van het vervoer van goederen.

STAAT VAN HET VERKEER LANGS EENIGE RIJWEGEN OP JAVA EN MADOERA.

Gemiddeld aantal per dag gedurende de periode van waarneming.

Plaatsen, waartusschen de weg ligt	Periode van waarneming.	Voetgangers.	Andere reizigers.	Rijtuigen.		Transport- karren.	Hoeveelheid i goederen.	
Weg Soerabaja — Grfisik	16 t/m 30)	215	519	103		23	70	370 pik.
.. Gr&sisik—Lamongan	Nov. 1912/	287	134	26	6		30	187 ..
.. Lamongan — Babat	idem	770	126	38	5		JO	70 ..
.. Babat — Bodionfigoro	778	137	54	3		58	J 59 ..
.. Bodi onfigoro — Ti 6poe	1013	330	111	3		7	18 ..
.. WonoKromo — Sidoardio	467	632	314	1	166	X032 ..	
.. WonoKromo — Modiokecto .	..	309	188	117	i)		43	363 ..
.. Modiokecto — Djombang .	..	733	830	301	1)		113	476 ..
.. KGrtsomo — KMiri	1599	348	183	5		80	306 ..
.. K&diri—Toeloeng Agoeng .	..	1632	218	111	4		134	748 ..
.. Tjikampek—Tjilamaja ..	28 Mei) v/m 14 > Juni 1913J	2962	30	18		1	148	625 ..
.. Kamal—Bangkalan ...	21 t/m 301	4206	792	395		1	69	119 ..
.. Bangkalan — Sampang . . 1	Nov 1912/ idem.	2223	252	118		8	24	494 ..

i) Niet waargenomen.

met levende trekkracht langs de verharde wegn op Java, do steilste bergwegen uitgezon- tlerd, warcn in de jaren voor 1914 ongeveer te stellen op 10 it 12 cent per ton. en per K.M.

Op de Buitenbezittingen hcoft het wegnstelsel zich later ontwikkeld dan op Java; het vond zijn aanvang veelal in verband met krijgsverrichtingen in de binnenlanden. Dit was in het begin der negentiende eeuw in het bijzonder op Sumatra het geval. Toen het gezag der O.-I. C. op de Westkust van dat eiland in handen der Engelschen was overge- gaan, hidden deze nog maar enkele kust- plaatsen bezet. De Engelsche O.-I. C. zag groot bezwaar in licit uitoefenen van gezag op Sumatra, en Het aan de bevolking in het binnenland zelf de zorg voor haar eigen zaken over. Er was daardoor ook weinig aanleiding en gelegenheid tot communicatie met het bin- ^nenland. Volgens generaal De Stuers trad men reeds even buiten Padang in moerassige wilder- nissen. Eerst op het laotst van het Engelsch be wind, dat tot 1819 duurde, werd door Raffles, die toen Luit.-Gouv. te Benkoelen was, van Padang uit, een tocht naar de binnenlanden ondernomen, die van 16 tot 30 Juli 1818 duurde. Bij die gelegenheid werd aan het ineer van Singkarak, bij de invloeiing van de Ombilin- rivier, te Semawang een militaire post opge- richt, ten einde van daar uit vreedzame bc- trekkingen met de Padries aan te knopen. Toen in 1819 de Ncdcrlandsche Commissarissen te Padang aankwamen om het gchied van do Engelschen over te nemen, werd wegens de beperkte macht waarover men beschikte, voor- loopig van een verdere bezetting van dien binnenlandschen post afgezien. Hierop werd eerst in 1821 gaven. 'Het is voor den reiziger steeds een verrassing teruggekomen, toon de Resident van Padang, James du Puy, met enige hoofden van de landen van het voormalig rijk van Minangkabau een overeenkomst sloot om lien tegen de Padries te beschermen. Het is hier de plaats niet ojn de voortdurende oorlogen te beschrijven, welke van die aanraking met het binnenland het gevolg waren, dach het is vdividlijk, dat liet voor de militaire operatiegin de Bovcnlanden in de eerste plaats noodig was de gonicschap tusschen Padang en Scma- wang te verzekeren. Tot d us ver hielden langs den door Raffles gevolgen weg -loor den Soebang-pas naar Saningbakar (aan de Zuidzijde van het mecr), maar het pad ver- keerde in ellendigen staat en hot oversteken van het incer van Singkarak was met do daar- voor behchikbare, hoogst gebrekkige hulp- middelen steeds aan vcle bezwaren onderhevig. In 1821 kwam de Itiit.-kol. Raaff, na een be- zoek aan Priaman en Kajoetanain, reeds tot het besluit, dat de transporten over do Amba- tjang zouden jnoeten gaun, doch het was eerst de Commissaris-Generaal J. van den Bosch, die den bcroenden weg door de Anei- kloof tot stand deed brengen. In zijn brief van 11 Oct. 1833, gericht aan den Raad van Indie J. L. van Sevcnhoven (B ij d r. t/d. T., L. on, VLk. Vde -volgr. IV, bl. 236) schreef hij: „Ik heb de gc- legenheid gehad, cenen nieuwn on bijna gc- hecl voor karren begaanbaren weg te doen opsporen, on men is bezig dion aan te leggh. Deze zal loopen over Priaman tot Moccik

Padang, van daar langs de rivier Anch tot Goencng, en verder over Batipoe naar Fort van der Capellen, welk centraalpunt de gelegen- heid aanlicdt do godcren verder naar Agam, de „L. Kotos, Rau en Semawang, en van daar naar Singkarag, te vervoren". De hier bc- doelde "Svccgn zouden met karren be re den worden, doch oin de hcuvels van Ambatjang te passccren zouden draagpaarden noodig zijn. Door een 60-tal karren en 25 paarden te stationnccren, tekende Van den Bosch 100 pikoela goedoren den ecnen dag opwaarts, den anderen dag nederwaarts te kunnen doen vervoeren. Later bleek, dat het mogelijk was om door de Anei-kloof een rijweg aan te leggen en in 1834 schreef Van den Bosch aan • den Minister van Kolonien, dat gedurende zijn aanwezig op Sumatra de hecr Burger den lande een gewich- tigen dienst had bewezen, door het traceeren en gedeeltelijk voltooien van een nieuwen weg „van de Padangsche. Benedenlanden naar de binnenlandscho provincien,^". De last tot het aanleggen van dezen weg behoort tot de maat- regelen van blijvende waarde door Van den Bosch gedurende zijn aanwezigheid op Sumatra genomen. Dat deze weg soms aan groote be- schadigingen bloot stond kan o. a. blijken uit het V e r s l a g over de B. O. W. van 1893 bl. 35, waarin de gcvolgen van den bandjir van 23/24 Dec. 1892 beschreven zijn, toen de mode door de kloof aangelegde spoorweg zwaar beschadigd werd. Door de eigenaardige gesteldheid van het eiland Sumatra, waar de Westkust door een hooge berg- keten, welke aan die zijde steil oprijst, van het binnenland gescheiden is, bestonden er slechts enige zeer moeilijke paden, welke daarmede ge- meenschap van de vlakte van Silindoeng verrukt te staan over die uitgestrektheid, welke als het ware een rijstveld vormde. Een ander maal leest men bij Do Stuers: „Men staat verbaasd, wanneer men uit do bosschen, moerassen en met alang-alang begroeide velden der weinig bevolkte benedenlanden, langs de ruggen van woeste bergen aan de ovcrzijde van deze neder- daalb en alsdan een schoon, hcuvelachtig en geheel tot rijstvolden bobouwd land aan- / schouwt" (B ij d r. V, in, bl. 224j).

In een brief aan den Gouverneur-Generaal schreef do gonoraal-majoor Cochins in 1837, dat destijds in do rsidentie Padang twee hoofd- wegen naar de binnenlanden bestonden; de eene, door de Anei-kloof, was voor draagbeesten zeer geschikt, doch nog geen wagenweg en alleen v66r do kloof als zoodanig bruikbaar. De tweede weg, die iets niinder mooiijk is, gaat van Tikoo langs Loboek Basoeng en den Danau naar Matpca, waar hij zich verenigt met den grooten verbindingsweg, die over Fort de Kock naar de valloij van BondjoHoidt. j-iet Volgens don generaal,

dat later een derde, zeer nuttige weg kon worden gemaakt. Men die nu in 8 A, 9, zoo noodig zelfs in 5 dagen kon aangelegd naar Padang, langs de XIII naar de XXdoen. Deels door zwaer Bergeten was over een kota's in de Bovenlanden. Deze laatste weg door den afstand van 170 palen kon voorvoertigen geschikte Soebang-pas is niet van betekenis geworden wegen transportweg gemaakt, waren een 100-tal grootere en de groote terrein-bezwaren, en ook de weg van Tikoe kleinere bruggen gebouwd, en was over een afstand benoorden het meer van Manindjau heeft thans nog van 145 palen de Lamatangrivier door het opruimen moeilijke punten Tict name bij de Tjikalo (Vers I. van boomstamincen voor stoombootverkeer in orde B. O. W. 1897, bl. 86).

In verband met de terreinsomstandigheden bestaande van den productenafvoer, de bestuurs- het wegensel in de Padangschc bovenlanden en controlc en de troepenbeweging in orde werd Tapanoeli uit een doorgaanden min of meergebracht. Te zamen werden toen 450 palen (675 geaccidenteerden hoofdweg evenwijdig aan het K.M.) weg in Palembang aangelegd. De lengte van gebergte, die Moeara Laboeh, Alahan, Pandjang, het wegensel, dat gelcidlijk is uitgebreid, bedraagt Soepajang, Solok, Padang Panjang, Fort de Kock, thans ruim 2600 K.M. Dit wegensel strekte zich uit Bondjil, Rau, Kota Nopan, Penjaboeng en Padang tot Kepahiang en de streken waar thans Sidempbean verbindt, met zijtakken naar andere kofficeondernemingen zijn en goud gevonden worden, hoofd-plaatsen, en met dwarswegen, die van uit die later bij de residentie Benkoelen zijn ingedeeld, hoofdadcr door het gebergte naar de kustloopen. Ten De behoefte aan gemeenschap met de Westkust deed Noorden van de genoemde verbinding van Tikoe met zich daardoor des te sterker gevoelen. In de residentie Fort de Kock, heeft men van de kust naar den Benkoelen is het de transportweg van de hoofdplaats hoofdweg nog een weg van Ajer Bangis naar Taloe in over Tabah Penandjoeng, welke in die gemeenschap de afdeling Loebok Sikapijg. In de residentie moet voorzicn, doch de groote steilten voorbij laatst-Tapanoeli heeft de voortzetting van den hoofdweg genocinde plaats zijn een bezwaar, aan we lks twee verbindingen met de kust, waarvan de overwinning men jaren heeft gewerkt. (Zie o. a. Zuidelijkste, loopt van de havenplaats Natal over Vers I. B. O. W. 1896 bl. 68).

Batoe Gadjah langs de Natal-rivier tot Tanah Batoc in Het laatst is op dit eiland de residentie Oostkust de afdeling Padang Sidimpoan, en de andere van van Sumatra van wegen voorzicn. Dit gewest was tot Padang Sidempocan naar Sibolga loopt. 1873 nog een onderdeel van Riouw, de

De rivieren, die aan de Westkust van Sumatra bestuurszetel, was toen te Bengkalis gevestigd, doch uitmondend, zijn door haar groot verhang en is verband met de zich uitbreidende tabakscultuur onregelmatig beloop nagenoeg onbevaarbaar; doch in 1887 naar M6dan overgebracht. Op dat tijdstip geheel anders is het met die, welke van de Oostzijde bestonden daar om zoo te zeggen geen doorgaande van het gebergte afstromen; en daaraan is het toe te wegen. In de eerste jaren, dat de planters hun bedrijf schrijven dat men zich aan de Oostkust lang met begonnen, werd ter vermijcing van uitgaven watercommunicatie kon tevreden stellen en van het hoofdzakehijk gebruik gemaakt van samjans langs maken van wegen in Palembang eerst later sprak de rivieren, doch langzamerhand kwam men er toe was. Een denkbeeld van het transportstelsel ongeveer van de zoogenaamde plantwegen inder blijvend 50 jaar geleden geeft het Koi. Verslag van 1875, waarwegen te maken en de onderling aan te sluiten, men o. a. leest: „De communicatie tusschen de waardoer ook op groot afstand van de hoofdplaats en de binnenlanden van Palembang hoofdplaats gedegen ondercningen in verbinding heeft grootendeels plaats langs de uitgestrekte rivieren daarmee kwamcn. Het le Regeering, ten slotte voor en voor het overige langs voetpaden. Ambtenaren en het eerst in 1889 / 100.000 voor de verbetering van militairen moeten met hunne goederen over grote eenige hoofd-wegen in Deli beschikbaar stellen en afstanden de rivieren op- en afgeroeid worden en later ge-; - uidehijk met de uitbreiding en verbinding hunne goederen moeten verder over land gedragen van het wegensel is voortgegaan, kan men lezen in worden. Dit geschiedt door heerendienstplichtigen en een „Nota over de wegen in de Residentie Oostkust het is duidelijk, dat de arbeid, die vooral ten behoeve van Sumatra" opgenomen in het der militaire transporten naar en van de posten in de Vers I a g B. O. W. 1895 bl. 156.

bovenlanden van hen gevorderd wordt, niet licht is. Ook in Atjeh en in de Lampongsc districten is Zoowel in het belang der bevolking als in het belang langzamerhand van de hoofdplaats uit een min of van 's lands dienst, die beleimmerd wordt doormeer uitgebreid plaatselijk wegensel ontstaan.

gebrekkige communicatie tusschen de civiele en De verschillende plaatselijke en gewestelijke militaire posten in het rittge-strekte gewest, is het wegen netten op Sumatra hebben zodoende volstrekt noodig de transporthandelen tegelcidlijk een beduidenden omvang gekregen; doch verbeteren*.... De man, die deze beschouwingen het was in den regel niet tot onderlinge aansluiting blijkbaar in de pen had gegeven, was de toenmalige gekomen.

resident, later lid van den Raad van Indie, A. Pruys Zij zijn schier uitsluitend aangelegd door de kust van der Hand-ven, aan wien de eer toekomt met ki-civiele en militaire bestuurders met behulij van de achtige hoe het wegensel in Palembang te hebben heerendienstplichtige bevolking. In den regel is uitgebreid. Met zelfvoldoening mocht hij er op wijzen aanvankelijk een onverharde weg gemaakt jnet (De Economist 1885, Sept.-?fl., bl. 841), dat als bruggen van tijdelijke constructie over de kleine, en vroeger de reis van Palembang naar T6birg Tinggi in primitieve overzetteren over de grotere rivieren. Vervolgens is in vele gevallen de weg gelcidlijk verbeterd en verhard en werden in verschillende gevallen minder goed

getraceerde gedcelten omgeleed of vorbtcerd. Waar zich bijzondere moeilikheden voordeden, zooals bijv. bij het wegvak van Natal naar Tanah Batoe, van Sibolga naar Padang Sidempocan, van Benkoelen naar Kepahiang, in het cultuur- gebied van Sumatra's Oostkust, (waar het ver-hardingsmateriaal schaarsch is) en dergelijke word al spoedig technische hulp en het beschikbaar stellen van fondsen uit's Lands inden delen noodig.

Inmiddels werd tevens geleidelijk begonnen met het vervangen van de tijdelijke bruggen en priinitieve overzetveren in de belangrijkste wegvakken en in die, welke bijzondere bezwaren leverden, door bruggen van permapente constructie of betrouwbaar veerponten, bij welke werken voor den kooliearheid in den regel van heerendiensten gebruik is gemaakt.

Met het aanleggen van nieuwe wegen en het verbeteren van bestaande wegen op de boven-aangegeven wijze en ook met het vervangen van de tijdelijke bruggen door permanente wordt steeds geregeld voortgegaan.

Daarnaast is, in het bijzonder sinds 1906, het verbeteren van enkele moeilijke weggedeelten en het tot stand brengen van do ontbrekende schakels tusschen de verschillende plaatselijke en gewestelijke wegnetten aan de orde gekomen. Deze ontbrekende schakels loopen in den regel door bergachtig of moerassig terrein, meestal met weinig of geen bevolking, en leveren daardoor bijzondere moeilijkheden op, die aanleg op de van ouds gebruikelijke wijze buitensluiten.

Sedert de instelling in 1908 van de inspectie tier verkeerswegen op de Buitenbezittingen onder het Departement der B. O. W. is met het tot stand brengen van verschillende zulke ontbrekende schakels begonnen en zijn verder ook enkele andere wegvakken tot uitvoering gekomen.

Deze plannen en de daarop gevolgde onderzoekingen hebben voorts geleid tot het opmaken in 1914, door het Departement der B. O. W. in overleg met de gewestelijke bestuurshoofden van een algemeen wegenplan voor Sumatra. Dit plan beoogt het geleidelijk tot stand brengen van de voornaamste nog niet ter hand genomen ontbrekende verbindingsschakels tusschen de wegnetten van Sumatra en verder het aanleggen van enkele wegen, die geïsoleerde bevolkingcentra met die netten in verbinding moeten brengen. Deze wegnetten sluiten zich dan verder aan aan de steeds bevaarbare rivier-vakken en aan de spoor- of tramwegnetten.

Met het tot stand komen van dat plan zou Sumatra een aaneengesloten net van verharde hoofdwegen krijgen, dat van Teloebatong tot Kocotaradja, van Medan tot Benkoelen doorloopt, en cen lengte van (>000 K.M. heeft. Aan dit net van hoofdwegen sluiten zich aan de bevaarbare en zich geleidelijk uitbreidende stelsels van verharde, binnenwegen en buurtwegen.

Het karakter der bestaande wegnetten loopt nog al uiteen. Men heeft smalle wegen en breede wegen; goed verharde, licht verhardo en niet verharde wegen; vlakke wegen en hooftel wegijfti. Het vermcklo plan beoogt medo om de onder hoofdwegen vallonde bestaande wegen te verbeteren waar dat noodig is.

De bij het genoemde wegenplan beoogde wegen zijn in hoofdzaak volgens zeer beperkte cischen ontworpen, want het verkeer op de wegen van Sumatra is in den regel nog niet van grooten omvang. Het cultuurgebied van Sumatra's Oostkust maakt daarop echter een uitzondering; daar is bij een gedurende 4 weken volgehouden, in het begin van 1914 gehouden verkeersstelling op den weg Tobingtingi Pematang Siantar een gemiddeld vervoer gevonden van 1376 pikool goederen per dag, van 251 rijdende reizigers en 73 voetgangers.

Het drukste vervoer, dat in het rapport van den Hoofdingenicur Paul Richter omtrent de Zuid-Sumatra spoorwegplannen wordt opgegeven, betreft den weg van Lahat naar Moeara Enim, met 60 pikool per dag in de richting naar beneden en omstreeks de helft daarvan in de richting naar boven. De kosten van het goederenvervoer worden aldaar voor dien weg opgegeven als 2% cent per pikool en per Sumatra-paal, cl. i. omstreeks 20 cent per ton en per K.M. te bedragen (in 1909).

Op Banka en op Billiton heeft de tinwinning tot het ontstaan van zeer uitgebreide plaatselijke wegnetten geleid.

Op Celebes bestaat een wegnnet in de omgeving van Makassar, dat zich in Noordelijke richting langs de kust en ook langs de Zuid- en Oostkust steeds uitbreidt, en reeds gedeeltelijk verhard is. Ook in de Minahasa heeft men een uitgebreid net van goed verharde wegen. Mag men van enige overdriving op het gebied, van wegnaanleg spreken, dan is dit het geval in de Minahasa, waar opvolgende bestuursambtenaren in het geaccidnteerde terrein steeds streefden om in hccrdienst de gemeenschap te verbeteren en daarbij niet altijd even gelukkig waren, zoodat menig wegtracé weer door een ander vervangen moest worden. Op Borneo heeft men wegnetten in de omgeving van Bandjermasin en Pontianak. Ook op Bali is een wegnnet, dat zich van het centrum Singaradja uit geleidelijk langs de kust en naar het binnenland uitbreidt. Het op Lombok aangetroffen wegnnet is mede uitgebreid en verbeterd en door het bouwen van bruggen berijdbaar gemaakt.

De opgaven omtrent de wegen op de Buitenbezittingen zijn minder volledig dan die van Java en Madoora.

In de wegen, welke op de Buitenbezittingen in 1903 in do registers van het departement der B. O. W. voorkwamen, vindt men op een gezamenlijk lengte van bijna 13000 K.M. 16000 doorfiten, waaronder 5612 ligger- en 163 boogbruggen, tot zamen 5775 bruggen.

In het algemeen zij nog aangeteekend, dat in tocmcndo mate, vooral op do hoofdplaatsen doch ook in het binnenland, gebruik wordt gemaakt van stoomwalsen en van steenslag als verhardingsmateriaal. Hot grint, dat men in Indio aantrefit, is over het algemeen vrij zacht, en wordt daardoor spoedig tot poeder gereden. De zoogenaamde Penang-graniet, die op do Oostkust van Sumatra op de hoofdplaatsen toepassing vindt, is uit dit oogpunt veel beter, onook steenslag, indien men het hardste gesteente uitzoekt.

Het gebruik, dat van do wegen gemaakt wordt, is van overwegenden invloed op het in

gueden staat-blijvcn. Daar met de toenemende eischen van de industrie en den landbouw steeds meerderc en zwaardere lasten vervoerd worden, is men er reeds sinds lang toe overgegaan in verschillende gewesten bij keur bepalingen op het gebruik der wegen in te voeren. Daarbij worden in den regel de ouderwetsche inlandsche karren met zoogenaamde schijfwielen verboden. alsook die voertuigen, waarvan de wielen zoodanig op de uitgelopen en vcrsleten assen slingeren, dat de velgen niet meer plat op den weg rusten. Voorts zijn daarbij velgbreedten voorgeschreven, waarvan de breedte de wielbelasting^{IV} toeneemt.

Het gebruik van rijwielen op de wegen is geregeld bij het Rijwielreglement (Ind. Stb. 1910 n°. 465, 1913 n°. 505 en 1917 n°. 497) en dat met automobielen bij het Motorreglement (Ind. Stb. 1917 n°. 73, 589 en 732 en 1918 n°. 439).

Een andere maatregel is het voorschrift, dat ondernemers, die voor hun bedrijf buitengewone transporten over wegen doen gaan, en daardoor bijzondere schade aanrichten, aansprakelijk zijn voor de toegebrachte schade. Bij Ind. Stb. 1901 n°. 161 is bepaald, dat bij desa-wegen die schade door de ondernemers zek hersteld moet worden en bij Ind. Stb. 1905 n°. 104 zijn zij verplicht voor het herstellen van de post- en rihnenwegen eene geldelijke bijdrage te geven.

—0 WEIDERECHT. Komen eenzijdig op Java en daarbuiten herhaaldelijk weidegronden voor, die voor veeveiding speciaal zijn gereserveerd en waarvan de aanleg in later tijd van regeerings-

7, /wegc is bevorderd, anderzijds brengt in een groot deel van Indonesie het beschikkings-recht over den grond de bevoegdheid mede voor leden van den beschikkingsgerechtigden stam of dorpskring om, binnen dat beschikkings- gebied, op woesten grond en op afgeogste akkers vrijelijk te weiden, terwijl lieden van elders vergunning daartoe behoeven en een recognitie hebben- te betalen aan stam of dorp. Nog in deze eeuw is, bij het welvaartonderzoek, dit laatstbedoelde gewoonterecht geconstateerd voor het weiden van vee, eenden enz. op Java.

Zie Pandecten van het adreacht IV A en

IV B, en onder GROND (RECHTEN OP DEN), I, bl. 822.

WEINMANNIA SUNDANA Bl. Fam. *Cuno-niaceae*. Koelit papdda. Obat papeda (MAL. MOL.). Een boom met van binnen roode schors. Wordt door de Amboneezen geregeld gebruikt bij het koken van de papeda, die daardoor een fraaie roode kleur krijgt. Men doet daartoe een stukje schors in het water.

WEITZEL (AUGUST WILHELM PHILIP). Hoewel generaal Weitzel tot het leger in Nederland behoord heeft, komt hem in deze Encyclo-paedia eene plaats toe, vooral voor hetgeen hij als Bchrijver heeft gepresteerd. Geboren 6 Januari 1816 te *§_grayenliage, werd hij in J837 benoemd tot 2e luitenant der Infanterie. Hij diende in Nederland tot 1853, toen hij als kapitein-adju- dant den luitenant-generaal Jhr. F. V. A. de Stuers naar Indie vergezeldc, waar hij 5 jaren ge- detachceerd bleef. In dien tijd nam hij deel aan de expeditie naar de Lam pongs onder den kolonel J. A. Waleson. Voor zijne detachceering naar *Indie had* hij reeds een werk over Indische

krijgsgeschiedenis geschreven. n.l.: „De oorlog op Java van 1825 — 30“. Na zijn terugkeer in Nederland bleef hij veel aandacht aan Indie wij- den, zooals blijken kan uit do uitgaven van vele werken, waarvan de voornaamste zijn: „De 3de Militaire Expeditie naar het eiland Bali in 1849“; „Batavia in 1853“; „Schetsen uit het oorlogsleven in N.-L: De Lampongs in 1856“; „Geschiedk. overzicht van de expeditie naar Tomorie op Celebes in het jaar 1856“. Generaal Weitzel is van 1873 — 75 cn van 1883- 88 minister van Oorlog geweest, en was van November 1883 tot Februari 1884 ad interim belast met de portefeuille van Koloniën. Dit viel in den tijd dat Atjdh onhoudbaar veel offers aan mcn- schen (vooral door ziekten) en geld vergde, waar- om besloten werd daar eene geconcentreerde stelling in te nemen, gevormd door een kring bftendngs oin de hoofdplaats Koeta Radja en de havenplaats Oelde Lheue.

Generaal Weitzel is 29 Maarfc 1896 te 's Gra- venhage overleden.

WELAHAN. Een plaats je gelegen in het district Majong, _afdeeling en regentschap Japara, aan" de Serang-rivier, en eindpunt van de stooni- tramlijn Pelemkregp — Welahan. Het heeft een groote Chinese wijk, die in den tijd van de opiumacht in grooten bloei verkeerde, door den sluikhandel in opium. Het heulsap werd van uit zee over de Serang- rivier vervoerd naar Welahan en Koedoos, om zijn weg te vinden naar de Vorstenlanden via Pocrwodadi. Tegen- over Welahanjgt de districts hoofdplaats Midjcn (zie aldaar/

WEL E District vnn de controle-afdeeling Selokaton, afdeeling en regentschap Kendal der residentie Semarang, met eene oppervlakte van 161 K.M.² en eene bevolking op ultimo J905 van ongeveer 115.000 ziden, waarvan 180 Euro- peanen en een 300 tai Chineezen. Men vindt er 5 ondernemingen op 7 ei'pachtsperceelen, waarop worden geteeld tabak, padi, inlandsche gewass- n, koffie, kapok en specerijen. In dit district zijn gelegen de Kfinalesche suikerfabrieken Ge modi en Tjgpiring. De hoofdplaats van het district is W51eri^ een plaatsje dat zich in den laatsten t ijkl heeft uitgebreid, zoodat er eene Europeesr li- school is opgericht; het is gelegen aan een In langrijk station van de Semarang — Cherikon stoomtramlijn. <

WELINGSANG (JAV.). Zie OTTERS.

WELIRAN (ook Baleran^). Maleische naan van zwavel (zie aldaar). Bij de drogrijver- koopers op Java de gowone pijpzwavel uit den Europeeschen handel.

WELIRAN M'ERAH. Deze z.g. roode zwavel bestaat uit ijzerhoudende kiezel.

WELIRANG. Een der toppen van het Ardjoenogobergte (zie aldaar).

WELIRANG (afd. Kroe, res. Benkoelcn). Hoogste top, 1703 M., van den oude ringwal, die zich ten N. en O. van don G. Sfikintjau uit- strekt (zie aldaar).

WELKOMSTBAAL. Deze baai ligt aan de Noordwestkust van Java, tusschen T. Gooko*¹- lang (of Java's 2e Punt) en T. LCsoeng (of Java's 3e Punt); ze dringt zeer diep het land in tot op een zeemijl van de Zuidkust, zoodat het geluid van de branding op deze kust in de baai duidelijk kan gehoord worden. In de baai liggen eenige eilandjes; in den ingang heeft men diepten van

23 en 25 vadem inoddergrond, doch het Zuidelijk gedeelte is geheel onbevaarbaar. Langs do West-kust der baai loopt een koraalrif, dat hier en daar ruim 300 M. breed is; aan den Oostkant steken 1'iffen uit van de hoeken T. Pareh en Pnlang, aldaar-vindt men een goedge ankerplaats.

7 Zie „Zeeinangsigds voor den Oost-Indischen Archipel”, DI. I, 4e druk, 1916, bl. 33.

WfILOET (JAV.). Zie AAL.-WELTEVREDEN, thans omvattonde de gehele „bovenstad van Batavia, n.l. de wijken NoordRijswyk, AVeltevreden, Koningsplein, Tanak-Parapatan, J3len--~ tdng^Gbdangclia e. a.--6ntleent volgende Gouv.s- Generaal J. Siberg en A. H. Wiese zijn naam aan het voormalige landgoed Weltevreden, dat in bewoonden het verkleinde landgoed, onder de het . begin der 19de eeuw de kern werd van de vesti- ging in gestelde voor- waarde; ook Daendels nam er zijn de Zuid- en Zuidoostelijk van Oud-Batavia gelegen streek. intrek, bij zijn aankomst in den aanvang van 1808 en Dat landgoed in het laatst der 17de eeuw een nog weinig ontgonnen landstreek in het bezit van de „Hr. Kort na zijn optreden echter stelde Daendels voor, dat Paviljoen's erfgenamen”, bij donatie . dd. 6 Maart 1697 Zuidelijk deel van Weltevredcn met den pasar en het verk^gen, ging in den aanvang der 18de eeuw over in land Kwitang aan de Indische Regeering te handen van den Hr. Cornells Chasteleyn, die het in verkoopen. Dewijl door de Regeering in Nederland, ontginning bracht en er zich een woning deed bouwen. De ten slotte, in dien verkoop berust werd, kwam alzoo grenzen van het toenmalige landgoed kunnen naar de ook het overblijvende deel in Gouvernementsbezit, tegen- woordige situatic ongeveer bepaald worden als zoodat het militaire kampement aanmerkelijk kon volgt: in het Noorden de weg van de Sluisbrug langs het worden uitgebreid, terwijl do pasar afzonderlijk Postkantoor naar Goenoeng Sari; in het Oosten de weg verkocht word aan Cransen, uit wiens bezit die markt Goenoeng Sari over Pa- sar Senin tot aan de Kramatbrug, daarna aan opvolgende eigenaars overging. Voor de met nog een strook echter ten Oosten van dien weg; ten Regeerings bureaux werd toen aangewezen een huis Zuiden de weg van de Kramatbrug tot aan de rivier op den hoek van Molenvliet-oost en Prinsen- laan (Parapatan brug); ten Westen de rivier Tji Liwoeng. (zie DI. I, bl. 188)7 dat~ook in den Engel- schen tijd en daarna, onder den naam Kantor Baroc, cen deel genoemd worden: in 1723 de Witte van Schoten, dier bureaux herbergde, totdat omstreeks 1827 heb daarna de drossaard Vink, aan wien bij resolutie van Grootc Huis aan het Water- looplein kon betrokken 30 April 1735 vergund werd op het landgoed des worden. De G.-G. had inmiddels intrek gonomen in Maandags markt te doen hou-, den; de oorsprong el us het geboujx.op Rijs- wyk, het latere paleis — thans van den Pasar Senin. In J 749 werd het door Jacob ~bestemd voor ontvangsten en feesten — waar Mossel gekocht, die er als G. G. ook gewoond heeft; verblijf gehouden werd, voor zoover hij zich niet te na diens dood (1761) werd het tocbedeeld aan zijn Buitenzorg op- hield. Zoo werd het oudo landgftcel dochter, toen gehuwd met Nicolaas Hartingh, na wiens de kern van de zoogenaamde bovenstad overlijden het land, met den daarop staanden pasar, Weltevreden, die zich gaandeweg in verschildende door den G. G. Van der Parra werd ge- kocht. Dczz richtingen uitbreidde, tot haar tegenwoordigen laat8te bewoonde er cen luisterrijko woning — ter omvang. plantso waar later het Groot Slii- tair Hospitaal) kwain . Literatuur: Dr. F. de Haan, Priangan, Deelen I t/m ten staan —*, die ook nog dor Daendds cen korten tijd IV, zie Register op Weltevreden; Tijdschr. vdoor bewoond is ge- wcest. Na het overlijden van de Nijverh. en Landbouw, Deel LI, bl. 321, e. v., waarin weduwe van Van der Parra (1787) kwain het land, na echter onnauwkeurigheden voor- komen; Het Ned. een dag in het bezit te zijn geweest van haar neef D. J. Ind. Plakaatboek, 1602 — 1811 door Mr. J. A. van Smith, in handen van Mr. W. van dor Beeke, na wiens der Chijs. Deelen XIII, XIV en XV, zie Reg. op dood in 1791 do liecr J. H. Senn van Basel er de Weltevreden; Dr. L. W. G. de Roo, Opkomst eigonftar van werd, steeds mot don pasar. In 1797 Noderl. Gezag, Suppl. op DeeL XIII, deel II, bl. 133, verkocht laatstgenoemdo het land aan den G. G. Mr. e. v.

P. G. van Overstraten, die daarop het Noordolijke deel Voor de plaatsbeschrijving van de huidige — besloten tus- schen de vroeger genoemde grens ten bovenstad Weltevreden zij verwezen naar het stuk Noorden; den Grooten Zuiderwog — d.i. Goenoeng Het t o gon. wo or digo Batavia van het art. Sari ten Oosten; do nieuwe doorgraving — d. i. do BATAVIA (I, bl. 189).

slokan, die van,den tegenwoordigen Hospitaal- wog WELVAARTCOMMISSIE. Zie WELVAARTS- dwars door het militair kampement naar (Jobnocng ONDERZOEK.

Sari loopt — ten Zuiden; en do Tji Liwoeng ton WELVAARTS-ONDERZOEK. Aanleiding.. Do sociaal-ethischo gedachte, welke in het laatst dor overdracht op 10 Febr. 1802). Daarmedo'is het vorigo eeuw haar weg vond in velerlooi theo- rien omtrent staatsrecht en staatshuishouding, moest ook omdrent staatsrecht en staatshuishouding, moest ook tot golding komen in de koloniale ge- dragtslij. Zij kwin mede tot uiting door deerkening van „cene eereschuld" in do vorhou- ding tusschen modcorland en kolonio. Die ge- dachte is allorinist nicuw; zie drong zich slechts. krachtigor op, naarmato de overheidsbemoiing met de volkshuishouding zich moor aanpaste aan, nicer boheerscht werd door gewijzigdo economi-

nche beginselen. Naar andere middelen moest worden omgezien om te geraken tot het doel: betere levensvoorwaarden te scheppen voor de economisch zwak-gebleven breede lagen der samenleving. Deniocratische stroomingen gaven daart-oo stuwwaard. Onweerstaanbaar door heel de wereld gaande, brachten zij dieper inzicht teweeg in, eischen herziening van de juridische, in wezen economische betrekking van overheer tot volk. Ethische beginselen traden op den voor- grond on deden hun invloed gevoelen ook in de koloniale staatkunde, die bezielde word door een zedelijke roeping en geleid door het besef van verplichting jegens de inkeemse volkeren.

De koloniale paragraaf in de Troonrede van 1901 gwaagde met meet beslistheid dan die van voorafgaande jaren van den economischen toestand der inlandsche bevolking. Was vijf jaren tevoren in een zoodanig staatsstuk getuigd, dat de economische toestand der overzeesche ge- westen, over het geheel geïomen, gunstig kon worden genoemd, op 17 September 1901 ver- klaarde Hare Majesteit dat, in verband met het geheel het regeeringsbeleid te doordringen besef, dat Nederland tegenover de bevolking dier gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen, de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java Hare bijzondere aandacht had getrok- ken. „Ik wensch naar de oorzaken hiervan een „onderzoek in te stellen“, zoo luidde de Koninklijke last, welke tot een daad zou worden omgezet van groote betekenis voor de kennis — en verbetering — van de maatschappelijke omstandigheden, waarin de bevolking van Java en Madocra toen verkeerde.

Bij de schriftelijke behandeling van de Indische begrooting voor 1902 wees de toen- malige Minister van Kolonien, op de klach- ten van verschillende zijden vernomen over minder gewenschte economische toestanden, naar aanleidingwaarvan het de plicht der Regeering werd geacht een onderzoek in te stellen, in hoever ze gegrond waren. Volgens (lien bewinds- man viel het niet te ontkennen, dat de toestand niet beantwoordde aan wat men als normalen toestand van Java zou wenschen. Bij de mionde- linge beraadslaging werd van menige zijde ge- wezen op de geringe draagkracht, het zwakke weerstandsvermogen der bevolking, waardoor een tijdelijke ramp, een misoogst, haar op den rand van hongersnood kon brengen; op den achterlijken toestand van hare bedrijven, op de onvoldoende rechtszekerheid van haar bezit en op den zwaren druk van de door haar opge- brachte belastingen in arbeid en in geld. De Minister meende ten slotte te kunneu vaststellen, dat in liet algemeen de welvaart op Java gering was, en achtte het een dank bare taak voor de Regeering in dien toestand verbetering te brengen.

Over den onvoldoenden, onbevredigenden welvaartstoestand der bevolking scheen eenstemmigheid te bestaan. Waar het echter aankwam op nadere aanduiding van het welvaarts- begrip, gebezigd met opzicht tot de inlandsche bevolking, moesten de ineenning uiteraard uiteenloopen. Was de toestand inderdaad zorgwekkend, dan moesten maatregelen worden beraamt ter voor- koming van achteruitgang. Zoo van een nood- toestand kon worden gesproken, hoe was dan de nood ontstaan, welke was de intensiteit daar-

van, de graad van armoede waaiin do bevolking was geraakt, zij het plaatselijk als direct gevolg van abnormale weersgesteldheid. Waar allicht verband kon en mocht worden gelegd tusschen overheidszorg en volkswelvaart, zouden de ge- volgde staatkundige en economische regeerings- beginselen voor en in Indie gereede stof opleve- ren tot critiek. Al was men er voorts van over- tuigd dat do volkswelvaart, op wanklen grond- slag gevestigd, te wenschen overliet, dan moest nog bewezen worden dat die achteruitgang was. Was dit bewijs geleverd, dan moest nog de vraag worden beantwoord of er tusschen dien achteruitgang en de juistheid en doelmatigheid der bestuursbeginselen, met liet oog op den volks- aard, wellicht enig oorzakelijk verband bestond. (verg. C. J. Hassel man in Tijdschrift van het Binn. Bestuur 1902 en 1904).

In 1900—1901 had zich inderdaad een nood- toestand voorgedaan in een deel van Java, met name in de streken, welke om de in vroegero jaren (1849: Demak, (> Grobogan en 1873: Demak) plaats gehad hebbende oogstmisluk- ken op groote schaal een zekere vernaardheid hadden gekregen. Naar de oorzaken, eerste open- baring, ontwikkeling en omvang van die plaats- lijke ramp werd in 1902 een afzonderlijk onderzoek gelast.

Vermoedelijk gaf aanleiding voor een onderzoek naar de mindere welvaart op Java in het algemeen de bedoelde *ivater- en voedingsnood in Semarang*, waarover moest worden opgeaakt een „grondig rapport“⁸⁵, waarop dienden te worden gebaseerd „voorstellen, welke blijvende voor- „zieningen ten doel hebben voor die gedeelten „der bo ven bedoelde geteisterde streken, waar “zonder zulk praeventive maatregelen de daar „tegenwoordig heerschende nood niet anders dan „van chronischen aard kan. zijn of worden.“ (Gvts. besluit 2 Juli 1902; gedrukt en gepubli- ceerd verslag der Coimmissie, 1903).

Dergelijke onderzoekingen van beperkt karak- ter naar den economischen toestand van de inlandsche bevolking op Java in het algemeen, hadden in vroeger jaren mecnalen plaats. Zoo werd in 1888, naar aanleiding van eenc regee- ringsaanschrijving onderzocht of de toestand der bevolking (na de z.g. suiker crisis van 1884) in eenige gedeelten van Java aanleiding gaf tot het nemen van buitengewone maatregelen van re- geeringswege. De heerendienst- commissie had l>ij hare onderzoekingen in 1889—J 891 o. a. na te gaan in hoever de economische toestand der bevolking verhooging van het Jioofdged als equivalent voor af te schaffen heerendienstcn toeliet. Eindelijk werd in 1891, naar aanleiding eenc regeeringsopdracht door de residenten een onderzoek ingesteld naar den voor- of achteruitgang van den economischen toestand der bevolking in hunne gewesten. (Verslag der Sma- rangsche Coimmissie dl. I p. 60).

Afgescheiden van vorenvermelde landbouw- crisis in Semarang van J 849, 1873 en 1901, val- len in de economische ge-^cchiedenis te boek- staven de geld- en handel-crisis van 1862 en 1884, welke uiteraard hun invloed terdege hebben doen gevoelen op den economischen toestand van do bevolking. (Mr. N. P. van den Berg, Munt- Crediet- en Bankwezen enz. in Ned.- Indie, 1907, bl. 117 vlg. en 207 vlg.).

Dat de oorzaken dier beide groote crises en do

gvolgen daarvan op do volkswolvaart uiterst bezwaarlijk zijn aan te geven en na ontleding uit elkaar to houden, ligt in de recl, waar de waarnemer allicht geneigd is de economische verschijnselen zelve met de primaire oorzaken daarvan te vrecenzelvigen. De invloed van snel voortschrijdende wisselwerking in den loop van het economisch gebeuren gedurende een crisis maakt het trekken van causale richtlijnen vaak onmogelijk. Zoo ook hier :

De malaise van 1901 was er een van zeer samengestelden, algemeen aard. In 1902 werd in de volksvertegenwoordiging van de rcegrings- tafel herhaald, dat de economische toestand der inlandsche bevolking van Java, als geheel genomen, te wenschen overliet. Erkend were! de noodzakelijkheid om met geldelijke hulp van Nederland maatregelen te nemen, strekkende om Indie voor verdere inzinking te behoeden en het economisch peil der inlandsche bevolking te verhoogen. In dat jaar welf-d gevolg gegeven aan den Koninklijken last om een onderzoek in te stellen naar den economischen toestand in zijn vollen omvang en naar de middelen, welke tot verbetering zouden kunnen leiden, zoowel in zedelijk als instoffelijk opzicht.

O p z e t. Bij besluit van 15 October 1902 bepaalde de Indische Rcegering, dat een onderzoek zou worden ingesteld naar de oorzaken van de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java en Madocra, met uitzondering van de Vorstenlanden en van de particuliere landerijen. De leiding van dat onderzoek werd opgedragen aan een hoofdeommissie, bestaand uit een cftal leden, nicest ambtenaren, onder voorzitterschap van het lid H. E. Steinmetz, destijds resident van Pekalongan. Deze hoofdeommissie zou in de eerste plaats tot taak hebben het samenstellen van een leidraad ten behoeve van de plaatselijke onderzoekers. Het ontwerp daarvan werd uit- vocrig toegelicht in een begeleidend schrijven, in 1903 aan de hoofden van gewestelijk bestuur gezonden ter bespreking en beoordeeling ; waar- na het een jaar later door de hoofdeommissie werd onigewerkt en door de Rcegering goed- gekcurd. De definitieve leidraad werd inct een toelichtende iuleiding medio 1904 aan de residenten t oegezonden ten behoeve van de gewestelijke en afdelings-commissies, welke met de plaatselijke onderzoekingen werden belast. Tevens werd do centrale leiding van het onderzoek opgedragen aan den voorzitter tier hoofdeommissie, bijgestaan door liaren secretaris, in verband waarmedo eerstgenoemde werd ontheven van hot armbt van resident van Pekalongan. Aan <lczc efnhoofdige leiding werd do voorkour gegeven boven con commissiorial. Tot het work dier jceding behoorde ook het maken van overzichten <ler plaatselijke onderzoekingen en het ontwerpen van voorstellen er over aan<lc Rcegcruig, waarna <lc commissie zou worden samengeroepen om over een en ander to beraadslagen en te beslissen. Afgczien werd, .oin]racticeche reclcnen, van het aanvanklijk opgevat denkbeeld om ook bij do bevolking zelve inlichtingen in te winnen nopens de oorzaken, waaraan, volgens jiaro nieening, do ongunstige toestand to wijten was in streken, waar mindero welvaart, veranning of ellendo heerschten.

De door do afdelingscommissies verkregen gegevens behoeften door de, onder leiding der

residenten staando gewestelijke com missies oiet te worden verwerkt ; dezo konden desgewenscht hare beschouwingen daarover ten beste geven. De uitkomsten van de onderzoekingen in de afdelingen werden den voorzitter der hoofdeommissie toegezonden, voor den afloop der gewestelijke onderzoekingen.

Met do* onderzoekingen ter plaats werd een aanvang gemaakt op 1 Juli 1904. Binnen den gestelden termijn van ten jaar waren de werkzaamheden in nagenoeg alle gewesten geindigd. Voor een zoo uitgebreide enquete, noodig ter nauwgezette beantwoording van de 533 vraagpunten van de leidraad, schijnt intusschen de tijd van ten jaar, gesteld voor de verzameling van bouwstoffen ten behoeve van den arbeid der hoofdeommissie, te krap te zijn toegemeten, in aanmerking genomen dat hot onderzoek groote-deels verricht moest worden door met hunne gewone werkzaamheden belasto en aan mutaties onderhevige plaatselijke bestuursambtenaren. Dat het welvaarts-onderzoek „bij't bestuur over „t geheel weinig sympathie genoot", gelijk de voorzitter der hoofdeommissie getuigde, moet wcl voor een goed deel worden toegeschreven aan de overhaasting, waarmede de onderzoekers te werk moesten gaan. Stomd de noodzakelijkheid van de enquete nog lang niet algemeen in Indie vast, twijfel aan de juistheid van den. geheelen opzet daarvan, en aan het praktische nut van den omvangrijken arbeid was tevens oorzaak van het door den voorzitter der hoofdeommissie mede gercleveerd feit dat het onderzoek „une mauvaise presse" had. Deze ongunstige omstandigheden hebben, even min als de onvondene moeilijkheden en bezwaren door vcelvuldige wisseling in jlict medewerkend personeel, den leider van het onderzoek er van weerhouden zijncvelzijdigen en langdurigen arbeid met groote nauwgezetheid en opgewektheid voort te zetten on. te voltooien.

Uit do talrijke *afdeelvingsverslagen en gewestelijke samentrekkingen*, de documenten van de bevindingen der onderzoekers, werden voor elk der onderdelen van de leidraad door hem samengesteld *overzichten van de uitkomsten der fawestelijke onderzoekingen*. Deze overzichten, dienden als grondslag voor de besprekingen in de hoofdeommissie en voor de aan de Rcegering in te dienen voorstellen. Is in de gewestelijke samentrekkingen der afdeelvingsverslagen de leidraad op den voet gevolgd, bij do samenstelling der overzichten werd door den voorzitter- bcworker een vrijer bchandeling wenschelijk geacht. Die overzichten worden voorafgegaan door een inlciding, waarin voor zooveel noodig de voornaamste geschriften over het onderwerp vermeld zijn, en besloten met een korte opsomming van de uitkomsten van het onderwerpelijk onderzoek en de daaruit to makon, voor de hand liggende gvolgtrekkingen. Gelijk de voorzitter in zijn *toelichting* van Juli 1905 vooropstelde, zijn do overzichten niet louter samenvoegingen van do belangrijkste gedeelten der gewestelijke samentrekkingen; zij zijn enigermato berdcncerd. Do bewerker heeft zich aanvullend uit andere gegevens vooroorloofd en niet altijd zijn meening achtergehouden ; hij gaf haar echter to kennen op een wijze, dat zo wcl te onderseheid is van het govoelcn der onderzoekers. Verder dacht hij evenwol niet to mooton gaan, ton cincte niet vooruit te loopen op de taak der volvaarts-

commissie, die de uitkomsten der gewestelijke onderzoekingen te behandelen, en bij de Rcege- ring haar bevinding en c. q. haar voorstellen voor te brengen had. Gemeed werd hierop niet te moeten wachten met de *openbaarmaking* van de samentrekkingen der gewestelijke onderzoekingen en van de overzichten. Inimcrs deze stukken legden de toestanden tijdens het onder- zoek bloot, waar inogelijk vergeleken met de vroegere, en deden de meningen en wenschen ter zake kennen van de personen, die locale be- kendheid hadden, en de plaatselijke onderzoekingen hielden. Door een eirander reeds dadelijk tot openbare bekendheid te orenge kon zooveel eerder nut ervan worden getrokken. Bovendien werd daardoor de gelegenheid opgesteld tot bespreking in de pers, jaarvan de welvaarts- commissie party zou kunnen trekken bij haren verderen arbeid.

Nadat de overzichten betreffende de verschil- lende onderdeelen gereed waren, weed in een *cindverhandeling* een algemeen overzicht over het onderzoekingsgebied en de resultaten der enquete samengevat. Hierin werden de uitkomsten van den ganschen arbeid op het weegschaal gelegd en een critisch verslag van het geheel gegeven. Waar het hoofdoel van het welvaarts- onder- zoek, gelijk de Indische Regeering als vanzelf- sprekend aangaf, moest zijn het aangeven van verbeteringen, -om te weten wat er gedaan moest worden om de welvaart te verhoogen of voor ach- teruitgang te behoeden, werden ten slotte in 1914 in een afzonderlijke verhandeling opgenomen en gepubliceerd: de *voorstellen en besluiten der wel- vaartscommissie*. In hetzelfde jaar zag een publi- catie het licht betreffende de *oorzaken van de min- dere zeevaart*.

Intusschen was voor de verschijning van de laatste verhandelingen de welvaarts- commissie, — die van 1907 gt 1914 niet had vergaderd, dock, waarvan de leden met de centrale leiding bleven samenwerken, — op verlangen van den toenmaligen Minister van Kolonien, bij Gvts. besluit van 10 Juli 1914 ontbonden, onder dankbetuiging voor de bijzondere toewijding en belangstelling, waarmede zij zich van de haar opgedragen taak had gekwet.

Public aties. Overzicht van de uitgaven betreffende de verschillende onderwerpen van het welvaarts- onderzoek:

Ontwerp-leidraad voor het gewestelijk onder- zoek naar de oorzaken der mindere welvaart. (1903). *Leidraad* voor het gewestelijk onderzoek naar de oorzaken der mindere welvaart. (1904.) *Mdeische verdeling* van -de leidraad. (1904.) *Alge- jneene toelichting* op de gewestelijke samentrek- kingen en de overzichten betreffende de uitkom- sten van het Welvaartsonderzoek. (1905.)

Vischteelt en Visscherij.

- I. Samentrekking van de afdeeliningsversla- gen. (1905.)
- la. Overzicht van de uitkomsten der gewes- telijke onderzoekingen naar de vischteelt en de visscherij. (1905.)
- lb. Bijlagen van het overzicht. (1905.)
- lc. Voorstellen der Welvaartscommissie in
 - zake vischteelt en visscheij. (1905.)

Pluimveeteelt.

- .II. Samentrekking enz. (1905.)
- II.a Overzicht enz. (1905.)
- lib. Voorstellen enz. (1906.)

Vceteelt.

- III. Sanxctrekking enz. (1906.)
- IIIa. Overzicht enz. (1906.)
- IIIb. Bijlagen enz. (1906.)
- IIIc. Voorstellen enz. (1907.)

Vervoerzioezen.

- IV. Samentrekking enz. (1906.)
- IVa. Overzicht enz. (1907.)
- IVb. De tarieven der Staatspoorwgcgen op Java (door A. W. E. Weijerman).
- IVc. Voorstellen enz. (1907.)

Landbouw.

- V. Samentrekking enz. (1906 — 1907.)
- Va. Overzicht enz. (1908.)
- Vb. Bijlagen enz. (1908.)

Handel en NyverJieid.

- VI. Samentrekking enz. (1906—1907.)
- Via. Overzicht van enz. den Inlandschen han- del en nyverheid. (1909.)
- VI&. Bijlagen van overzicht Via. (1909.)
- Vic. Levering van benoedighdhen. voor 't le- ger en de zecmacht enz. (door den. majoor- intendant J. B. Pl as.) (1910.)

- VIc. Overzicht van enz. den niet-Inlandschen handel en nyverheid. (1912.)

- Vie. Slotbeschouwingen van dat overzicht. (1914.)

- VI/. Bijlagen van overzicht Vid. (1912.)

Irrigatie.

- VII. Samentrekking enz. (1907 — 1908.)
- VIIcz. Overzicht van enz. (1910.)
- VIIb. Regenval op Java, 1879 — 1905 (door Dr. W. van Bemmelen). (1908.)

Racht en Politic.

- VIII. Samentrekking enz. (1907.)

- VIIIa. Overzicht enz. (1911.)

- VIIIb. Slotbeschouwingen. (1912.)

Economic van de desa.

- IX. Samentrekking enz. (1907 — 1909.)

- IX". Overzicht enz. (1911.) 1.

- IX6. Slotbeschouwingen van IXa, 1c ge- deelte. (1912.)

- IX&. 2. Slotbeschouwingen van IXa, 2e ge- decite. (1914.)

- IXb. 3. Slotbeschouwingen van IXa, 3c ge- decite. (1914.)

- Verheffing van do Inlajidsche vrouw,
- IXc. Bijlagen van overzicht IXa. (1911.).
- IX&. Adatregclingen in de Inlandscho Kristcn- gemeenten, (1911.)

- IXc. Inlandscho stemmen over de laksheid' van den Inlander. (1912.)

- X. *De Volkswe vacrlr op Java en Madoera;* cindverhandeling van. het welvaartson- derzoek (1914), verdeeld in 3 deelen, n.L: Xa. dl. I. Geschiedenis van het onderzoek; gang van do volkswe lvaart 1804—1914 ; besluit.

- Xb. dl. II. Invloed van het welvaartsonder- zoek; oorzaken der mindere welvaart; slotwoord.

- Xc. dl. III. Bijlagen en inhoudsopgavc van alle welvaarts-uitgavcn, waarover Jiet al- fubetisch register gaat.

- XI. *Voorstellen en besluiten* van de welvaarts- commissie in 1914.

- XII. *Oorzaken van de mindere welvaart* (1914). *A fubetisch register* oj de welvaarts- edita 1904-1914. (1919.)

Alfabetisch compendium (1920).

Toen het zich liet aanzien, dat de verwerking van de gegevens in do gelcidolijkg uitgegeven en nog vci schijnende overzichten geruimen tijd zou duren, achtte de toenmalige Minister van Kolo- nien het gewenscht om van de uitkomsten der plaatselijke onderzoekingen alvast een beknopt algemeen overzicht te doen samenstellen. Een opdracht daartoe werc! in 1908 verstrekt aan den heer C. J. Hasselman, destijds Inspecteur van de landelijke inkomsten en verplichte diensten, met verlof in Nederland. Geheel onafhankelijk van do door de hoofde commissie voor de *indere wel- vaart in be working te nemen eindverhande- ling en eindvoorstellen, werc! een „algemeen over- „zicht van de uitkomsten van het welvaart-onclcr- „zoek gehouden op Java en Madoera in 1904 — „1905”, naar gelang de overzichten uit Indie gc- reedkwamen en in druk verschenen, geleidelijk samengesteld, ten slotte afgewerkt. en in 1914 als afzonderlijk boekwerk in Nederland uitgegeven. Daarin heeft men — gelijk de bewerker in de in- leiding zegt — te zien een beredeneerde wegwijzer in den ongetwijfeld hoogst belangrijken, maar ge- leidelijk tot een eerbiedwaardige hoogte aange- groeiden stapel gedrukte beschicden, in het licht gegeven door den onvermoeiden en in alles be- lang stellen (len voorzitter der welvaartscommissie- is. Wie zich op de hoogte wil stellen van een of ander onderdeel van Java's economischen toc- stancl, zal in dit algemeen overzicht de noodige verwijzingen kunnen vinden naar den rijken schat van gegevens, bijeengebracht door of onder leiding van den heer Steinmetz.

Is enerzijds het arbeidsveld voor het welvaartsonderzoek, in afwijking van de Koninklijk opdracht, uitgebreid met het eiland Madoera, dat nicer in administratief dan in economisch op- zicht met Java overeenkomt, aan den anderen kant werd een belangrijk deel van Java, n.l. het gebied der Vorstenlanden en dat der particuliere landerijen, buiten het onderzoek gelaten. Door zoodanige begrenzing van het (yidcrzoek tot stre- ken, waarvan de bevolking in administratief- rechtlijc opzicht in ongeveer gelijke maat- schappelijke omstandigheden verkcert, kon een zuiverder inzicht worden verkregen ten nanzien van hare algemeer-#-econoifische gesteldheid. Toch zou een gelijktijdig onderzoek in do Vor- stenlanden en op do particuliere landerijen tot uitkomsten liebbcn kunnen leiden van groote bc- teeknis voor vergelijkende studie van den in- vloed der rechtsverhoudingen op de volkswel- vaart.

If e t economische h v i a g s t u k. Ten einde cenig inzicht te verkrijgen in den bestaans- toestand en do levensomstandigheden van cenig volk, welke met den term “wclvaairC” plegen to worden aangeduid, is een onderschicling van do factoren, welko van invloed zijn op dien toestand en die omstandigheden beherschen, onmisbaar to achten. I miners is welvaart — de voorzitter der commissie wijdt daaraan. in do eindverhande- ling uitvoerige beschouwingen — een relatief en voorwaardelijc begrip; niet zoozoor een (onbe- reikbare) evenwichtstoestand, als wol een ver- houding (zij't mogelijk ook wanverhouding) aan- duidend tuschen behoefte en bevrediging, be- georte en voldoening. De onderschicling in voor- waarden nu, welko haar , oorsprong vinden in, oonerzijds de geografische woonplaats, do na- tuurlijke omgeving en vanzelf het karakter van

het volk, anderzijds in de structuur vafi de maat- schappij, waarin het economische lvcen tot ontwikkeling vermag te komen, is onafwijsbare eisch om to komen tot verklaring en begripen. Bij het onderzoek zelf en ook bij het opmaken van de balans van den verrichten arbeid is met de algemene voorwaarden voor de volkswel- vaart uitvaard rkening gehouden. Daarbij is- echter uitgegaan, als van iets vaststaands, van do “ J mindere” welvaart der inlandsche bevolking.

R-ccds bij het begin van de uitvoering van hare taak, bij de op making van den ontwerp-leidraad, stond de welvaartscommissie voor de vraag: „wat te verstaan onder die “mindere” welvaart (Eindverhandeling Xa; di. I, p. 12* vlg.). Vergeleken waarmede moest de inlandsche volkswelvaart als “minder” worden aangemerkt? Met een vroeger tijdvak, dan wcl met het economisch peil der niet-inlandsche bevolking van Java en Madoera?

Vergeleken met vroegere z.g. economische peri- oden, welke alle volken hebben doorgemaakt, kan zeer in het algemeen beschouwd, al dadelijk eeri bewijs van vooruitgang worden gezien in den ook op Java zich meet en meer ontwikkelenden overgang tot de z.g. geldhuishouding, een proces, dat in de hand is gewerkt door de vervanging van bclooning en belasting in grond, voortbrngselen of arbeidskracht door die in geld. Doch ook in de toeneming der bevolking, op zeer belangrijke schaal is hctzelfde bewijs te zien, welke vermeer- dering hier echter tevens een beperking beduidde van de welvaart binnen engere grenzen. In bei- drclei vorenaangeduide richting diende uiter- aard het onderzoek zich te bewegen, en werd het ook gehouden.

De bewerker van do eindverhandeling vindt, bij de beoordeling van den economischen toestand op grond van do verzainelde gegevens, na bestudeering van de dienaangaande bestaande li- teratuur, een bevestiging van de overigens sim- pele waarheid: dat het moeilijk is het bestaan aan te toonen en den omvang of graad van de volks- welvaart; zelfs al reduceert men dat begrip tot zijn engste grenzen, de voldoening namelijk van niatericelc, naast voor do hand liggende dage- lijksclie behoeften, de voorziening in v ceding, kleeding on huivering. Want zelfs voor deze meest elementaire behoeften bestaat geen norm, en do Javaan (oolj Soendances en Madoerecs) is een weinig overtroffen inccster in de beperking zelfs van het allernoodzakelykste; terwijl wegens onze gebrekkige statistiek de mate dicr beperking en de invloed daarvan op geboorte en sterfte, li- chamelijko ontwikkeling en gemiddelden leeftijd aan onze wanrncning ontrokken blijven; totdat dikwijls plotscling en onverwacht plaatselijco volksrampen den sluier opheffen, en ons waarschuwon oin voorzieningen to treffen tegen den nood, en onderzoekingen in to stellen hoe het elders gesteld is. (Xa. dl. I, p. 553). Wat de oorza- ken betreft van de mindere welvaart, tot de op- sporing waarvan hot onderzoek was ingesteld, vroeg do commissio zich af: „waarom des Inlan- ders wolvaart geringor is of moet zijn dan die van den niet-Inlandor”. (Xa, dl. I, p. 40* en Xb. dl. II, p. 76). In zijn aan do Regeering gericht schrijven van 30 September 1914 (XII) achtte do voorzitter het van 't grootste belang onder de oogen to zien „dat de welvaart der Inlanders zoo ondordoot voor dio der niet-Inlanders”. Waarom

is dit zoo — want dit wordt wel door niemand betwijfeld — en wat valt eraan te doen? I miners , deze toestand kan niet bestendig blijven, schrijft de heer Steinmetz (p. 2*).

Men stond hier voor het economisch probleem met zyn tweerlei vergelykingssubstanties, be-trekking hebbende op den psychologischen kern en op de maatschappelijke stoffeering. Kort v66r de samenstelling der eindverhandeling had dit vraagstuk het onderwerp uitgemaakt van een academisch proefschrift (Dr. J. H. Boeke, Tropi-pisch-Koloniale staathuishoudkunde. 1910), uit- voerig behandeld in IX6 2. De schrijver der dis- sertatie gaat in zijne studie uit van de onderschei- ding der behoeften, drijfveren van's menschen economisch handelen, in "economische", n.l. die door den mensch gevoeld als afzonderlijk individu binnen den gezinskring, en "sociale", die haar oorsprong vinden in de vormen door de genieen- schap aangegeven. De zucht naar maatschappe- lijk aanzien, zich uitend in liefde voor uiterlijk vertoon en voor machtsvertoon, indruk makend op de menigte, wijst op een groote mate van af- hankelijkheft van de open bare meening, van een geringe mate a an individualiteib. In de inland- ?che maatsclappij nu valt waar te nemen een overwicht van de sociale boven de economische behoeften. Door den inlander inzielt bij te bren- gen omtrent het belang van maatschappelijke ze- kerheid, van stofEelijke welvaart, zal men de waarde van het eigenbelang bij hem vergrooten. (verg. IX6 2, p. 15). Plaatst de onderzoeker zich op een meer algemeen standpunt — men ga eens na welke offers de Westersche samenleving „eischt" voor de bevrediging van begeerten naar macht, aanzien, fatsoen, rang en stand — en poogt hij, gelijk de bewerk van di. XII doet, in een vergelyking te treden nopens de voorwaarden om tot welvaart te geraken voor den inlander en *den niet-inlander, dan zal hij, ter verklaring van het verschil in economische energie allicht be- ginnen met causaal verband te leggen tusschen kli- maat en volkskarakter. Het laatste acht de heer •Steinmetz gevormd door de working van ver- schillende onistandigheden op de eigenschappen van het ras, en zich kenmerkend door een over- heerschend gevoel van afhankelijkheid en onver- mogen, ondergeschiktheid en kleinheid, gebrek ■aan zelfbewustzijn en zelfvertrouwen. Die gebre- ken zelve wijzen de middelen t.r verbetering aan: ■alles moet er op aangelegd worden om het volks- karakter te verheffen, het gevoel van eigenwaar- de, ook als staatsburger, bij den inlander op te wekken en levendig te houden. Alle belemmerin- gen, die aan de bereiking van dat doel in den weg staan, moeten zooveel mogelijk opgeheven wor- den. Daarom: afschaffing van alle daarvoor vat- bare gedwongen diensten, van het prentah-we- zen, het hormat-stelsel, van standsbevoorrch- ting en rechtsongelijkheid, van onevenredig zwa- ren belastingdruk. Wat den volksaad zelve be- treft, zou heeft de bewerk uit de welvaarts- verslagen in hoofdzaak het navolgende geput : De Javaan wordt algemeen genoeg indolent, onzelfstandig (een kuddemensch), niet nauwge- zet, en gemakkelijk te verleiden. Als volkszonden treden op den voorgrond : dobbelen, spulzucht en inisbruik van opium, het laatste intusschen verre van algemeen, zelfs betrekkelijk weinig. Als cco- nomische gebreken of belemmeringen worden ge- noemd: behoefteeloosheid, gebrek aan innerlijke

aandrang tot werken (werklust), hokvastheitL gebrek aan onderneemingsgeest, aan aanleg voor „zaken doen,*; goringen spaarzin, zorgeloosheid on- onbedachtzaamheid ; verder: geringe zin voor samenwerking en aansluiting, en ten slotte onbe- kwaainheid (ongeoefendheid) en onwetendheid (analfabetisch). Men ziet: de lijst is zeer lang.

In cen systematische opgave (di. XII, zie ook alfabetisch compendium 1920, p. 303 —3J0) worden de oorzaken van „mindere welvaart" en do daarop van invloed zijnde ongunstige omstandig- heden vermWld in de ^velvaartsuitgaven, aldus aangegeven: A. Bodem en klimaat : 1. gebrekkige bevolcing; 2. klimaat (warm, verslappend,-wee- derig); 3. gezondheidstocstand, (gebrek aan goed drinkwater, bodem, voeding). B. Bevolcing: 1. gebrekkige statistiek; 2. groote dichtheid, ongelijkniatiege verdedeeling; 3. geringe differen- tieering van de bevolking in haar geheel. C. Volkskarakter (economics, intellectueel, moreel) :1. gebrek aan handels- en ondernemings- geest; 2. geringe kennis en ontwikkeling (gebrekkige greedschappen, onvoldoende onder- richt en voorlichting); 3. gebrek aan zedelijke verheffing en karaktervorming, godsdienst en bijgeloof, karaktergebreken, volksoudeugdcn. D. Koloniale politick en bestuur; rechtswezen: 1. koloniaal- politieke en economische beginselen; 2. politieke, economische en juridische ongelijk- heid, rechtsonzekerheid, prentahwezen; 3. hormatstelsel, klassenbe- voorrechtig; 4. bezwaren tegen het rechtswezen en de rechtspraak; 5. onveiligheid, organisatie der politic en politie- rechtspraak; 6. belastingen en monopolien; 7 ge- dwongen diensten; 8. agrarische ontegenlichsen- den ; 9. boschreglemcnt; 10. valsche munt, maten en gewichten. E. Volks- overheerschend klein- grondbezit en klein-bdrijf, communaal grondbezit, opccn- hooping van grond : 2. geen cigenlijke handels- stand, gebrek aan middenstanden; 3. laag looneu en prijzen; 4. gebrek aan kapitaal, hooge rente, gebrekkig spaar- en credietwezen, voorschotten- stelsel; 5. gebrekkige arbeidstoestanden, geon aansluiting of samenwerking; G. desatoestanden. F. 1. Invloed van Europecsche landbouw- indus- trie en invoerhandel; 2 nied^dinging van vrccni- dc oosterJingen; 3. rampen van hoogcr hand.

Uit deze opsomming kan worden opgemaakt hoeveel er op het gansche gebied van het economische icven valt te verbeteren. Had jncn jneer tijd — zegt de voorzitter der welvaarts-commissie — dan zou veel ter verbetering overgelaten kun non worden aan den inlander zelf aan den natuurlijken loop van zaken. Doch de toerncndc mededinging met krachtiger rassen, het toe- nemend wrclldverkeer, waarin ook Java en. zijn bevolking meer en moor betrokken worden, dringt tot speed. In een afzonderlijk hoof(1st uk (XII p. 6 vJg.) wordt elk der genoemde oorzaken, invloeden of omstandigheden afzonderlijk in critische beschouwing gemen. Terecht wordt daarbij opgemerkt, cl at de betekenis van de oor- spronkelijke hoofdoorzaak der geringe wel yaarts- verwerving bij den inlander., do onafgebroken inwerking van het tropische klimaat, zoowel direct als indirect, niet mag worden onderschat. Daartegenover wordt echter t(fvcs gesteld, dat de betekenis van dozen primiaircn factor niet moet worden overschat. I in iners do working van datzelfde klimaat ondergaan ook de in Indic

geboren en gevestigd vromde oosterlingen, mode bevoerende tot de tropische of sub-tropische rassen, die overigens nicer dan de Europeanen in gelijk omstandigheden verkeerd als de inlanders, tot voor kort in nog ongunstiger soci- aal-rechtelijke omstandigheden waren geplaatst, waar zij in hun beweging en dus ook in hun be- drijf meer belcinmcrd werden, en niet zcklen nicer aan willckeur bloot stonden. Desondanks konden die . vreemde oosterlingen tot grooten vvelstand geraken. Van dit ecomomisch verscnil tracht de voorzitter een verklaring te vinden (X6. lie di. p. 102 vlg.). De vreemde oosterling op Java verkeert niet in het landbouwtijdperk (waarin onzekre natuur-factoren overwegende econoinische betekenis hebben), leeft van ouds in geldhuishouding. Analfabetie heeft men onder de Chineezen slechts bij uitzondering. Onder hen is het solidariteitsgevoel en het als weermiddel bezigen van afspraken en van vereeniging, ook in zakc prijsbepaling en zaken doen, vrijwel algemeen. Bij hen geen gebrek aan voortbrengenden spaarzin. De Arabier is zuinig, ontzegt zich haast alles. Bciden zijn of immigranten, die door hun fortuin zoeken buiten hun geboorteland reeds toonden energie te bezitten, of afstammelingen van zulke energieke. De in Indic ge- borenen, in meer inlandsche omgeving levend, zoo niet van gemengd bloed, toonen vaak zich minder cnergiek dan hun voorouders. Maar door dezen were! toch reeds de basis voor het fortuin gelegd, en hierop wordt voortgebouwd volgens het door hen opgemaakt bestek, in een omgeving, waar arbeidszin en handelsgeest met de modder- melk ingezogen worden, en ook overigens da ar toe gunstiger ingericht is dan zulks in de meest inlandsche kringen het geval is. Vergelcken met den European verkeert de inlander, afgescielden van persoonlijke eigenschappen, onder even- zeer ongunstige omstandigheden en staat hij bloot aan belemmerende invloeden. Waar het inlandsche bedrijf ojjvrij primitieve wijze wordt gedreven, de loonen en betalen gering zijn, ook in betrekkingen en ambten geringer dan voor den niet-inlander, — al zijn daarvoor reclenen: minder prestatie, geringere kunde, geringere be- loefden, geen verlot gaan naar Europa noodig enz., de traditie apreekt lieerin ook mee — men vaak gestoord wordt door persoonlijke dinsten, jrentali enz. of althans dergelijke stoornissen te vreezen zijn ; gevaar ge loo pen wordt dat van)ct verdiende door de onveiligheid veel verlorcn gaat; con overgroot deel ervan aan den fiscus goof feed in net worden; fanjlielclden en personcn, (iio men te ontzien licft, konien klaploopen, er van "leccnen", te vaak zonder het terug te geven ; of nicer verplichte uitgaven voor feesten grooto bedragen cischen; men volgens de adat en inin of nicer ook volgens de bestuursinrichting eigen- lijk binnen zijn kring behoort te blijven; in zijn godsdienst den troost kan vinden, dat inen niet naar aardsche goederen moet haken, maar bc- rlisten in hetgeen blijkbaar Allah's wil is; over- geefde begrippen (bijgeloof) van veel terug- houden; men moeilyk recht kan krijgen, weinig geerfd wordt daar is het te begrijpen, cl at er weinig zin en mogelijkheid voor overleggen, dat er weinig kapitaalvorming is. Gelukkig is de schilderij te zwart geklcurd als men voor elk in- dividu genoemde don kero tinten aanbrengt. Uit- zonderingen genoeg! Man uit hot oog word

niet verlorcn, dat het hier geldt vergelijking met den niet-Inlander, inzonderheid den European, on dan is zij wcl degelijk juist, voor de meerder- heid natuurlijk (Xb. dl. II p. 104).

Slotboschou wigen. Wie uit den, niet allcn met kennis van zaken doch ook met groote sympathie voor „het meest gedweec volk der aarde" verrichten monumentalen arbeid det welvaarts-commissie, onder de leiding van haren volijvcrgen voorzitter, zich cenig oordeel tracht te vormen van het economisch leven van de millioenen-bevolking van Java en Madoera, zal daarin een weerspiegeling vinden van deze uni- versele moraal, dat het welvaartsstreven ten slotte gericht is op de individuele verkrijging van zedelijke vrijheid. Slechts in de wijze, waarop dat doel wordt nagestreefd, zijn verschillen te bespeuren, welke slechts tot zoolang berustend worden aanvaard, als nog niet in het volksbe- wustzijn is doorgedrongen., dat zij evenzoo vele uitingen zijn van maatschappelijk onrecht. De onrechtvaardige kanten der maatschappelijke ongelijkheid weg te nemen, althans te vrczachten, geschiede, gelijk ook elders ter wereld is ingezien, gelijktijdig op tweerlei wijze: eensdeels door voor alien gelijke voorwaarden op het zoo veel- zijdig welvaarts- gebied te scheppen en in stand te houden, anderzys door belcmmeringen uit den weg te ruimen voor een ieder als gelijke- rechtigd deel der gemeenschap. Ook Indie ont- gaat niet aan de evolutie* van de volksmassa, aan de ontwaking op sociaal-economisch gebied. Heeft die evolutie zich in Westersche democra- tische landen gaandeweg geleidelijk kunnen vol- trekken, in Indie moest de ontwikkeling zich in korten tijd baanbreken, gevolg van het snel- ontwikkelde internationaal geestelijk verkeer. De staatkundige verhoudingen moeten zich aan die verrassend-snelle ontwikkeling aanpassen, wil deze niet begeloid worden door revolutionaire bewegingen. De samensteller der eindverhande- ling stelt in dit verband nog de vraag (Xa. di. I. p. 573) of de „opleving der Javaansche wereld" van de laatste tijden, o. ni. ten slotte een blijk zou zijn van toegenomen welvaart ? En wel om- dat (lit onmiskenbaar verschijnt een bewijs zou kunnen wcczen, dat de kleine man over het alge- meen niet nicer zoo vervuld is van de dagelijkse zorg voor de naaste noodduft, en gelccgenheid en genegenheid toont te hebben om verder te zien, en dat hij de nicer gegoeden andere idealen bereiken willen dan in gelatenheid vege- teren, afgowisselc door de bedevaart en zoo nu en dan een feest ? Die vraag acht hij moeilyk te beantwoorden, oindat er verschillende stroomin- gen en invloeden zijn, en hot niet na te gaan is in welke mnto en voor hoe lang do groote mass a cr in deelt of or door bewegen wordt; gcheel onbcioerd zal zij niet zijn of blijven. Die opleving, en als oorzaak, doch niet minder als gevolg ervan, de tocneming van zelfbewustzijn en gevoel van cigenwaarde, houdt ongetwijfelc verband met een "ontwaking" op economisch gebied.

Dat het welvaarts-onclerzoek zelf een veel- zijdigcn invloed ten goede heeft uitgeoefend op die ontwaking en op de ontwikkeling der wcl vaart (Xb. dl. II. p. 44 vlg.), ligt in de rede. Do daarvan uitgogane psychologische werking op de zich ontwikkelende open bare meening in de inlandsche maatschappij dient zeker niet te wor- clen onderschat. Velen hebben inimers kunnen-

ontwaren dat hooggeplaatsten en bevoorrechtten zich als do Europeaan, tot zelfwerkzaamheid, behet lot. der inlandsche bevolking aantrokkei, zich dachtzaamheid, ja welvaart komt, wanneer de met den toestand der breede volksmassa bemoeiden, gelegenheid guns tiger- is en de belemmeringen met het doel naar verbetering te streven van dien geringor zijn, zoodat dan eerst leering en voor- beeld ongunstig geachten toestand Deze zorg en dityan invloed kunnen zijn.

streven zullen tot de volkslagen zijn doorgedrongen, in hetzelfde jaar opgeheven en bij een der regimenten
 en niet enkel de uitingen van spot, Ideineering en Wf i RAK (JAV.). Zie. SAPINDUS RARAK.
 verdachtmaking, waar- aan het onderzoek heeft WERFDEPOT (KOLONIAAL). Deze instelling
 blootgestaan, en welke wellicht eenig wantrouwen kwam betrekkelijk spoedig, nadat de Oost-Indische
 hebbcii gewekt. Al mocht de beweegreden tot het Compagnio in 1800 haar bestuur over de bezittingen
 welvaarts-onderzoek nauwelijks tot het bewustzijn in Oost-Indie aan de Bataafsche republiek had
 der groote massa zijn doorgedrongen, toch hobbcn overgegeven, tot stand. In 180G bestond een depot
 talrijken onder haar in het onderzoek zelf het streven voor Kaapsche- en Oost- Indische troepen, dat echter
 ge- zien naar lotsverbetering voor de volksmassa.

Ongetwijfeld is van de openbaarheid, waar- mede Infanterie ingelijfd werd. In 1807 werd te Nijmegen
 het onderzoek werd gehouden, en welke a an de cen „Buitenlandsch Wurfdepot" opgericht, in 1815 te
 uitkomsten daarvan werd gegeven, een groote Hard (Trix) jijk. een wurfdepot voor de landmacht in
 invloed ten goede uitgegaan. Daardoor kon a an de Oost- en West-Indie, onder den naam van „Depot-
 algemeene zaak aandaclit worden geschonken en bataillon voor de kolonien No. 33". Dit korps word in
 daarvoor in wijden kring belang- stelling worden 1822 de le divisie van het „Alge- meen Depot der
 Landmagt No. 33" en in 1843 vervormd tot een
 gewekt (X6. dl. II. p. 71 en 73).

Een vraag, die gesteld mag worden is., of de naar zelfstandig „Koloniaal Wurf- depot", bestemd „tot
 aanleiding van het onderzoek van de com- missieaanvulling van de landmacht in 's Rijks overzeesche
 uitgegane voorstellen de gestelde nachten bezittingen" en „het voorloopig opnemen van de uit
 aanleiding hebben gegeven om maatregelen te die gewes* ten, zoowel wegens geëindigden dienstzij
 treffen meer direct in het belang van de inlandsche als uit hoofde van andere redenen, teruggezonden
 welvaart. Reeds de onistandigheden, welke tot het militairen". Het ressorteerde onder het Departement
 onderzoek noopten, — de economische inzinking in van Oorlog. Na verschillende formatie- wijzigingen te
 het begin dezer eeuw, verergerd door langdurige hebben ondergaan, werd het wurfdepot in 1891, na
 droogte iif 1902 — vervolgens de in- stelling van het oprichting van de Koloniale Reserve (zie
 onderzoek zelf, zoo mag ver- ondersteld worden, KOLONIALE RESERVE) op een sterkte van 2
 hebben de welvaart van deri inlander meer dan compagnieën teruggebracht. In 1907 (Kon. besluit van 2
 tevens in de gewone af- dachtersfeer der 30 April No. 14) werd het als zelfstandig inrichting
 autoriteiten gebracht. Doch afgescheiden van die opgeheven en vervormd tot een onderafdeeling van de
 toch niet a an te wijzen indirecte gevolgen van het Koloniale Reserve onder bevel van een kapitein van
 onderzoek, hebben de voorstellen der welvaarts- J)et Nededandsch-Indische leger. Na het gcreed-
 commissie invloed ten goede uitgeoefend op de komen van de nieuwe kazerne voor de Koloniale
 economische politiek met name jegens de inlandsche Reserve te Nijmegen word de ondoorafdeeling te
 bevolking, door- dat zij gevolgd werden door Harderwijk derwaarts overgebracht.

verschillende maat- regelen op wetgevend en administratief gebied. In Xb. dl. II. p. 48 is, met
 Literatuur: J. C. van den Belt, De aanvulling van
 verwijzing naar Ic, II & IIIc en IVc. een opsomming het Europeesche element in het Nederland-
 gegeven van de in 1906 — 1907 aan de Regeering Indische leger, (Orgaan der Vereeniging ter
 gedanc voorstellen en de daarop gevolgde beoefening van de krijgswetenschap 1911 -1912, IVc
 maatregelen met betrekking tot de vischteelt en afdeeling).

Wf i RGOEL (JAV.). Zie OTTERS.
 visscherij, de pluimveeteelt, de veeteelt, en het WERNDLY (GEORGE HENRIC). Go boron in
 vervoerwczen, waarvan de korte inhoud is Zwitserland (Zurich). in 1694, vertrok als pro-
 weergegeven in Xc dl. III. bijl. 5.

Uiteraard kon de uitwerfing der door de Padang als stand plaats aangewezen werd. Wegens
 commissie in 1914 gedane voorstellen (XI) met zijn kennis van het Maleisch werd hij in 1723 (hij
 betrekking tot de onderwerpen: landbouw, han- del, zijn kennis van het Maleisch werd hij in 1723 (hij
 en nijverheid, irrigatie, recht en politie, en economie bevond zich toen te Makassar) opgeroepen naar
 van de desa, nog niet worden nage- gaan. Dat die Batavia en in commissi. hclast met de voltooiing van
 voorstellen van grooten invloed zijn geweest op de den Malschen bijbel, begonnen door den predikant
 economische politiek tijdens de maatschappelijke M. Leydekker. In zes jaren was die arbeid volbracht
 opleving, ook gedurende de economische crisis, en hij vertrok in 1729 naar Nederland om den bijbel te
 welke de bevolking als gevolg van den wereldoorlog laten drukken (zie BIJBELVERTALING), en zijn
 moest doorstaan, ligt voor de hand. Spraakkunst uit te geven. In 1737 op het punt zijnde

naar Batavia terug te keeren werd hij bc- noemd tot
 opening van de eerste gewone zitting van den hoogleeraar' in de Oostersche talon aan de
 Volksraad in 1920 wordt getuigd van „ver- hoogde hoogcschool te Lingen, welke functie hij eenige jaren
 welvaart" en "economische opleving" ondanks „een vervulde, waartn Jijj wed er naar Indie vertrok en te
 voortgezette waardevermindering van het geld — Batavia in Augustus 1744 I overicd. Werdly mag
 nog immer niet door algemeene en evenredige met recht een der grond- leggers van de Maleische
 loonstijging gevolgd" — nioge men met den taalstudie worden gc- noemd. Zijn nog vaak
 voorzitter der welvaarts-commissie, (Alfabetisch geraadpleegde „Malei- sche Spraakkunst, uit de eigo
 compendium p. 4* noot), vragen of het geen nieuw schriften der
 bewijs is, dat de Inlander even-

Maleicrs opgemaakf, in 1736 to Amsterdamnische magazijnen en werkplaatsen (1912—13), de verschenen, is een voor zijn tijd uitstekend werf of olcificatio van alio bedrijven en inrichtingen „boeksac“ van Maleische geschriften aciter de (1913 — 15) en de verbreding van den ingang van spraakkunst is voor de kennis der Maleische literatuur het bassin en de vergrooting der torpedoboothaven van zeer groot belang. Voor zijn levensbericht zie: 1919/20. Deenscho Zendingenberichten, DI, III, bl. 352; en Het Marinic-Etablissement is in de eerste plaats vergelijk C. A. L. van Troos-tenburg de Bruijn: arsenaal en reparatieinrichting in den uitgebreidsten Biographisch woordenboek van Oost-Indischozin van het woord voor de Oorlogsmarine, in de predikanten, bl. 480.

WEROE (JAV.). Zie ALBIZZIA PROCERA/ Marine, de Gewestelijke vaartuigen, WEROENG (HIL-). Even om den hoek van cte Kaakustlichttablissemten en haven- departementen, van Labala (Z.O.-kust van Lonibldm) is een tweedc alle. ressorteerede onder de afdeeling sleepevaart baai, grooter en veiliger dan de eerste, en tusschen van het Departement der Marine, en verricht voorts beide in ligt een hoog voorland, waarop zich aan de werkzaamheden voor andere Departementen en Oostzijde een ± 500 M. hooge eruptie-kegel verheft, particuliere schepen en instellingen, wanneer de de Hi Weroeng (nieuwe berg), die waarschijnlijk eerst capaciteit van do Werf zulks toelaat, in de 19e eeuw ontstaan, en omstreeks 1870 hevig in Tot de werkzaamheden op constructief gebied eruptie geweest is; van tijd tot tijd zict men nog sterke behoort do aanbouw van schepen en vaartuigen, en rookontwikkeling (Rouffaer in Tijdschr. Aardr. Gen. de werktuigelijke inrichtingen daar- van, lichttorens 1910, 1026 en Beckerling, Ibid. 1911, 185). en lichtwachterswoningen.

WIRON (JAV.). Zie HIBISCUS ABELMO- Het Etablissement is gelegen tusschen de SCHU8. mondingen der Kali mas en Pegirian; zij omheinde of ommuurde gedeelte, waarin behalve de

WERVEN EN DOKKEN. Naast een viertal grootere, behoortijk uitgeruste reparatieinrichtingen voor eigenlijke werf, de magazijnen w. o. kolon-loodsen, zeeschepen, t. w. het Marine-Etablissement (de debarkementsgebouwen, de pyrotechnische Soerabaja, do Droogdok-Maat-schappij te Soerabaja, afdeeling en eenige complexen woningen zijn de Droogdok-Maatschappij te Tandjoeng Priok en de begrepen, beslaat een oppervlakte van circa 72 H.A., werf der N. V. Zee- haven en kolenstation Sabang, waarvan 23 H.A. water ver- deeld over twee met bevat Neder- landsch-Indie een uitgedeid aantal elkaar verbonden bassins, waarvan het Oostelijke de kleinere werven, dokjes en hellingen, die hieronder af- zoogenaamde torpedoboothaven is. Van de zonderlijk vermeld zullen worden, benevens de eigen omliggende Marine-terreinen, groot ± 90 H.A., is werkplaatsen en hellingen der talrijke prau- een klein gedeelte bebouwd met woningen voor het werven, waar hunne vaartuigen worden hersteld personeel, en is het overige — grootendeels en ook nieuwe laadprauwen worden gebouwd. Ook geassaineerd en op- gespoten — reservegrond voor uitbreiding. (In het avantproject voor een geheel de dienst der B. O. W. bezit een aantal hellingen en omgebouwd en genoderniseerd Marinic- kleine reparatieinrichtingen voor onderhoud en Etablissement is een gedeelte dier reserveterreinen herstelling van het uitge- breide Kaggermaterieel, bestemd voor den bouw eencr Marinekazemc met Volledigheidshalve voor- de nog vermeld, dat aanbouw van kleine motor- booten en herstellingen aan kleine sportterrein, voor moderne werkliedenkampongs, stalen schepen wel eens ter hand worden genomen door voor bassin- uitbreiding en voor opslag van stookolie ten. behooft der nieuwe kruisers).

Person eel. Aan het hoofd der inrichting staat een Directeur, die tegenover den Commandant der Zcemacht aansprakelijk is voor een goed en richtig behcer en voor do goede en tijdige uitvoering van alle bevolcn werken. De verdere staf bestaat uit een Hoofdingenieur, een bedrijfs- ingenieur, 3 ingenieurs van scheepbouw, 2 officieren- machinist, 3 zceofficieren (Equipagemeester, Onderequipagemeester, Officier der artillerie), een Geneesheer, Magazijnmeester, bedrijfs- bockhouder en Secretaris-Kassier. Do Hoofd- ingenieur is verantwoordelyk Chef van alle techniek in de vakken van scheepsbouw en stoom- wezen; onder zijn bevelen zijn werkzaam gesteld de bovengenoemde Ingenieurs en Officieren- machinist, een architect van den dienst der B. O. W., de tekenaars, hoofdopziener, bazen, opzicners en werklieden der technische bedrijven. De equipagemeester is belast met alle aangelegonheden van uitrusting, nautiek, politic, en ontscheping in de kazernes, heeft daartoe onder zijn bevelen een onderequipageueester, de boots- lidcon, baggerbaas, stuurman en verdere personeel van uitrustiig en politic. De officier der artillerie is belast met de leiding van en hot toezicht op alle werkzaamheden in de pyrotechnische werkplaatsen, niunitiemagazijnen en munitieschopen, en de cont role op het behcer van den magazijnen-

Het Marine-Elablis-seyent. De stichting van deze onder het Departement van Marine res- sortecrendo Gouvernementsinstelling, waarvan de plannen werden ontworpen door den Ingenieur van den Waterstaat Geil, dateert van het midden der vorige eeuw. Nad at in 1846 met den aanleg van het bassin was begonnen, werden ten- gevolge der ijerige bemoeiingen van den Vice- Admiraal Van den Bosch in J 850 de ontworpen en begrotingen van gezegden Ingenieur in hun geheel aanvaard en word tot den bouw van werk- plaatsen, magazijnen, mastbok en hellingen bes- sloten; in de jaren 1851 — 52 kwamen deze ge- reed. In 1849 was reeds een te Soerabaja ineen- gezet houten drijvend dok in hot Marinebassin gemeerd en in bedrijf gestekel. Van de gestadig voortgaande uitbreidingen en wijzigingen, welko deze inrichting in den loop dor juren onderging, vinden afzonderlijke vermelding de overbrenging naar het Marine-Etablissement van het mar- ritiem etablissejncnt op Onrust-, yan de marine magazijnen te Batavia en van de in de Btd Soerabaja gelegen fabriek voor do Marine en het Stoomwezen (1887— 91), de vergrooting elcr bassinruinto door don aanleg dor torpedo- boothaven (1911 — 12), de bouw der pyrotech- I

voorraad buskruit, ernstvuurwerken on muni- tien. Het noodige personeel is hem daarvoor toe- gevoegd. De geneesheer, geassisteerd door een verbandmeester on beschikkende over eene apothek, verleent geneeskundige hulp aan het werkvolk tijdens de werkdagen, en behandelt voorts de in de omgeving van het Marine-Eta- blissement wonende ambtenaren en hunne ge- zinnen. De Magazijnmeester Aavaakt voor een rechtig beheer der uitgebreide Marine-voorraden, waartoe hem een twaalftal comptabele bewaar- ders zijn toegevoegd. De Secretaris-kassier is bdast met de secretarieAverkzaamheden, de kas en de comptabiliteit. De bedrijfsboekhouder is chef der administratie van het Marine-Etablis- sement, zij geschiedt op commercieelen voet; winst wordt uiteraard niet gemaakt, de afnemers betalen den kostprijs, waarbij de uitgevoerde werken en gedane verstrekingen voor verschi- lende dienststukken van het Gouvernement op de begroting worden verrekend. De resultaten der bedrijven worden telken jare gepubliceerd in een jaarverslag. Het totale personeel — tech- nisch en administratief — is sterk ongeveer 200 Europeanen en gemiddeld 3000 Inlanders, on- geacht een aantal koelies, dat dagelijks uiteen- loopt van 300 tot 800.

T e c h n i e k. Alle werktuigen vdn het Mari- ne-Etablissement worden electrisch gedreven, de hoogspannings 3 fasen wisselstroom a 6000 volt wordt door de Algemeene Ned.-Ind. Electrici- teits Mij. geleverd en in een centraal transfor- matoren station op het Marine-Etablissement omgezet in den laagspannings verbruikstroom (230 volt) voor het kracht-, licht- en accubedrijf, dit laatste ten behoeve van den onderzeedienst. De bouw van een eigen centrale is in beginsel goedgekeurd.

In totaal bevatten de werkplaatsen ongeveer 1000 geïnstalleerde paardenkracht, die in hoofd- zaakalelectromotoren voorgroepaandrijvingzijn opgesteld. Voor de nieuwere werktuigen is enkel- aandrijf toegepast. De gezamenlijke werkplaatsen beslaan een oppei vlakte van 3,2 H.A. en zijn on- derverdeeld in: Bankwerkerij, draaierij, stelwin- kel, Gereedschappmakerij, Smederij, Gieterij, Koperslagerij en vertinnerij, Ketel makerij, Plaatwer- kery, Instrumentmakerij en geweermakerswerk- plaats, Timmerwinkel, model makerij, lederwerke- rij., Electrische werkplaats en galvanostegische inrichting, Zeilmakerij, Sloepenmakerij, masten- makerij en kuiperij, Schilderswerkplaats, Zagerij, Tuigloods.

Zij zijn voorzien van meerendeels moderne werktuigmachines voor metaal- en houtbewer- king, zoodat practisch alle werkzaamheden op het gebied van scheeps- en machinebouw en constructiewerk kan worden uitgevoerd.

In de werkplaatsen, waar zuJks in verban(l met de te behandelende werkstukken noodig is, zijn loopkranen aangebracht, die, behoudens en- kele electrische kranen, door handkraakt worden bewogen (electrificatie wacht op de verplaatsing der werkplaatsen).

Afzonderlijke vermelding verdienen het groot aantal frais- en slijpmachines, de Juehthamers met direct gekoppelden electromotor v. o. de zware hamer van 1000 K.G. valgewicht, de groote platen- wals- en buigmachines, de zware boormachines in de ketelmakerij, als ook de vaste en transportabele hydraulische klinkmachine

met een 80 tons accumulator, de spciaalniachines voor het maken van klinknagels on moer- bouten, een zware hydraulische pers voor ma- trijswerk, spantoven met zweimachine, de zeer moderne werktuigen en installaties in do electrische werkplaats, en do groote zaagramen en dekdeelschaafmachine in do zagerij.

De werf is uitergest met twee dx-ijvende d o k- k e n van respectievelijk 1400 en 4500 ton hef- vermogen. Het kleine dok is na do electricatie voorzien van electropompen, terwijl het groote dok de oorspronkelyke sjooppompen heeft bc- houden. Een electrisch gedreven 1500 tons pon- tondok is op het etablissement in aanbouw en komt eind 1921 in bedrijf.

De hefwerktuigen bestaan uit een vaste mast- ketelbok inet een lichtvermogen van 60 ton bij een vlucht van 9 M. en een d r j- v e n d e b o k met een lichtvermogen van 16 ton bij een vlucht van 14 M. Beide bokken worden door stoom gedreven. Drie vaste draaikranen op de bassinbeschoeijing opgesteld en uit de hand gedreven, dienen voor het lichten van kleinere. lasten. Voor het transport van lasten en werkstukken van en naar de werkplaatsen is op het terrein aangelegd een railbaan, die naar en door de verschillende werkplaatsen loopt, met bij be- hoorende lorries voor handtractie.

Voor het uitvoeren van langdurige herstelHn- gen aan scheepsrompen is een sleep helling aanwezig, waarop schepen tot 1000 ton gewicht kunnen worden opgehaald. Deze helling wordt echter hoofdzakelijk gebruikt voor den aanbouw van grootere schepen, en is daarom voorzien van een electrische driemotoren Jookkraan. Aan de plaatwerkerij is verbonden een d w a r s- helling, waar de kleinere vaartuigen gc- bouwd worden.

Voor het repareren en onderhouden van de torpedobooten is een afzovlerlijke d w a r s h e l l i n g geniaakt, met bijbehooren- de loods, waar 9 torpedobooten kunnen worden hersteld of geconserveerd.

By het Etablissement behoren uitgestrekte magazine n, waarin de verschillende jnat- rianen en onderdeelen voor de uit te voeren v(; r- ken zijn ondergebracht, alsmede de voorraden voor het virtualiceren enitrusten dor scheijen. Een uitgestrekte houtslaplplaats bevat den grooten voorraad balken en dolkon, terwijl do gezaagde planken inloodsen wordenojgeschuuid.

Verder is het etablissement uls centraai k o- lendepot voorzien van kolcnloodscn met een bergruimte van 40.000 ton. Voor het vergemakkelijken van dit kolcnladcn is in het bassin een steiger gebouwd, waaraan descheppen kunnen meren voor het innemen of lessen van kolcn.

Voor het behandelen, conserveeren en aanma- J<en van munitie zijn aanwezig pyrotechnischo werkplaatsen en laboratorium, waar ook de m ij n en in een afzonderlijk magazijn zijn ondergebracht.

De torpedo's worden behandeld in een afzon- derlijk torpedoatelier, waarin de work- tuigmachines zijn opgesteld voor het uitvoeren van de noodige herstellingen, zoodmede de licht- f perspoipen voor Jiet vullen van de luchtaccu- mulators. Hierbij behoort het afzonderlijkje tor- pedomagazyn.

Voor den onderzeedienst is een inrichting gemaakt om de batterijen der onderzeebooten te laden. Daarvoor is opgesteld in het J a a o-

station een hoogspanningsmotor voor 600 P.K. direct gekoppeld aan een gelijkstroom dynamo van 1200 Amp. Een afzonderlijke op- jaagdynamo voor het open naladen van cel- groepen is in orde aanwezig.

Het herstellen, onderhouden en vernieuwen van de accumulatoren geschiedt in een afzonder- lijke werkplaats. Aan de verplaatsing on uitbrei- ding van de werkplaatsen van den omdereedienst werd in 1921 begonnen. Tot de werf behoort ook nog een vutgasfabriek, waar het gas ge- produceerd wordt voor de lichtboeien. Het gas wordt gestookt uit petroleum en met een pomp geperst uit de gashouder in de reservoirs van de boeien of van de bebakeningsschepen, die de verafgelegene boeien moeten vullen.

Het Marine-Etablissement bevat ten gerieve van op de reede vertoevende schepen een t ij d- seininrichting, waarvan de tijdborden te 0^u middelbaren tijd van Midden java vallen. De stand en gang der astronomische pendule worden d. m. v. telefonische tijdsenen uit Wel- tvreden (Kon. Meteorologisch 0 bservatorium)~ g&verifieerd, alsook door observaties op de he- mellichten. Eerlang zal het tijdslein gegeven worden van af het dak van het nieuwe havenkantoor.

Een zelfregistreernde peilschaal levert de onontbeerlijke waterstandgegevens voor dokken, hellingen enz.

Het op diepte houden der bassins — resp. 7 en 5,5 M. onder L.W. d. i. ± 10 en 8,5 onder S H V P — geschiedt in eigen beheer, waartoe beschikt wordt over een krachtigen baggermolen, 2 onderlossers en een sleepboot van 150 P.K.

De watervoorziening der oorlogsschepen, zoo- wel in de bassins als ter reede, geschiedt door het Marine-Etablissement.

Van in groote herstelling komende schepen debarkeren de bemanningen, tot welker opname uitgeboude kazernes en een debarkeinent- schip aanwezig zijn.

Voor het bezichtigen van het Marine-Etablissement bestaan afzonderlijke bepalingen; in het algemeen wordt dit aan ieder belangstel- lend Nederlander toegestaan.

De Droogdok 3/1 aalschappij te Soerabaja. De Droogdok JMaatschappij "Soerabaja" is gevestigd te Amsterdam, en ocfend sedert 1915 haar be- drijf te f^ocrabaja uit. Het beheer geschiedt door een Raad van bestuur en een Directie te Amsterdam, terwijl aan den Administrateur te Soeraba- ja de leiding van het bedrijf is opgedragen. Deze wordt verder bijgestaan door een staf van per- soncel voor administratie en voor de technische leiding der werkplaatsen en dokken. Het atelier der Maatschappij boviuidt zich op een terrain van 11500 M.2 oppervlakte in de Nieuwe Haven van Soerabaja, terwijl de beide dokken in do on mid- dellijke nabijheid ge nicer cl zijn. Do werkplaatsen zijn ingericht voor mtaal- zoowel ftls lioutbc- werking, alsmede koper- en ijzergietcrij en uit- grust met de nieuwste werktuigen op ieder ge- bied betrekking hebbende op scheepsreparatics in het algemeen.

De beide dokken — waarvan dat van 14000 ton Gouvernments eigendom is en aan de Maat- sc[ia]lpj is verhuurd — hebben de volgende af- metingen en lichtvermogen:

No. 1. Lichtvermogen 3500 ton.
Lengte 350'
Breedte tusschen wrijfrollen 58'

Diepgang op gewonc blokken 18'
Diepgang op verlaagde blokken 19'6 "
No. 2. Licht verm ogen 14.000 ton.

Lengte 460'

Breedte tusschen wrijfrollen 80'
• Diepgang bp gewonc blokken 24'6 "
Diepgang op verlaagde blokken 27'

Beide dokken worden door electricch gedroven cenfrifugaal pompen bewogen en deze zijn van dusdanige capaciteit, dat voor het oppompen der dokken met volle belasting respectievelijk 2 en 4 uur gevorderd wordt. De electriche drijfkracht voor dokken en werkplaatsen wordt gelveverd door een centrale, waarin 2 stoommachins van respectievelijk 325 en 192 K.W., welke capaciteit voldoende is voor beide dokken en werkplaatsen.

Het ligt in de bedoeling der Directio voor schepen tot een lngto van ongeveer 250 voet een dwardshelling te bouwen, zoodanig ingericht, dat over enigen tijd ook tot nieuwbouw van sleep- lioeten, prauwen en dergelijck kan worden over- gegaan. Het aantal vaste en losse werklieden be- draagt, nadat de werkplaatsen ongeveer 18 maan- den in bedrijf zijn, gemiddeld 800.

De Droogdok Maatschappij Tandjong Priok. De Maatschappij werd opgericht in 1891, de Di- reetie is gevestigd te Ro^terdam, terwijl toTan- djoeng Priok de leiding-cler Machinofabriek is opgedragen aan een Administrateur. Onder den Administrateur staat een Chefwerktuigkundige, die een staf van werktuigkundigen onder zich heeft, om do verschillende werken te leiden. Iede- re afdeling heeft zijn eigen Europeeschen baas; in belangjke afdelingen, zooals bankwerkerij, draaijerij en scheepsbouw, is meerder Europeesch toezicht, totaal 29 Europeesche bazen. Het aantal werklieden bedraagt ± 2000, niet medege- rekend de afdeling koolies. Op het teekenbureau zijn werktuigkun- den en scheepsbouwkundig© teekenaars, voldoende voor het bedrijf.

De fabriek is gelegen aan het eind van de haven te Tandjoeng Priok en beslaat een oppervlakte van 50.000 M² land en 28000 M² water. Het dok, hetwelk in 1916 in- eigendom van het Gouvernement werd bvergenooiten, heeft een lichtvermogen van 4000 ton en is een z.g. pon- ton dok met 9 afdeelingen, die onderling ver- wisselbaar zijn; een waarloos ponton maakt het mogelijk om jaarlijks alto pontons te verwisselen voor onderhoud. De helling is een z.g. langshelling met een capaciteit van 2000 ton. Dok en helling worden door een dokmeester bediend.

Werkplaatsen. Do Gieterij kan giet- stukken afloveren tot 10 ton gewicht. In do bank- werkerij en draaijerij bevinden zich 87 stuks werktuigen, waaronder do nieuwste soort banken, de laat^tc jaren uit Amerika en Europa ontvan- gen. De smedijrj bevat een groote en twee kleine stoomhaincrs. Van de koperslagerij valt niets bij- zonders te vermelden. Modclmakerij, timmerwin- ke), sloopenloods en electriche werkplaats wer- den in 1910/20 geheel vernieuwd en up to date in- gericht. De scilidcrsworkplaats bevat cenigo nic- chanisch aaijcdreveiij verfmolens en mengmolen. Do nieuwe plaatwerkerij en ketehnakcrij bevat- ten do nieuwste Ainerikaansche werktuigen, alto electricch aangedreven. Do grootste ponsmachino is in staat 2' gaten te ponsen, door een P^staal- plaat. Middels de autogeno en electriche lasch- inrichtingen hiraan verbonden worden vorschei-

zagen worden gedreven door een 35 P.K. Bronsmotor, terwijl de luchtdrukrichting twee 40 P.K. Kromhouthmotoren ter beschikking heeft, die in staat stellen op elk gedeelte van het terrein of dok door lucht aangedreven werktuigen te bezigen. De elektrische drijfkracht voor de werkplaatsen wordt betrokken van het stadsnet.

De meest voorkomende werken zijn het herbouwen van machines, ketels en schepen van de verschillende hier varende stoomvaartmaatschappijen, Gouvernements-Marine en Burgerlijke Openbare Werken.

Stalen vaartuigen worden hier zelden gebouwd, wel worden vaartuigen, baggermolens, zuigers enz., die in stukken uit Europa komen, hier in elkaar gezet en afgeleverd. Houten vaartuigen worden wel gebouwd, maar tot nu toe van kleine afmetingen. De grootste houten motorboot, hier gebouwd, was 45' lang.

De Maatschappij beschikt over een zoodanige magazijnvoorraad, dat alle voorkomende reparaties aan schepen en machines hier uitgevoerd kunnen worden.

De N. V. „Zeehaven en koiestation Sabang“.

Bestuuren en Beheer. De Directie der Maatschappij is gevestigd te Amsterdam, terwijl te Sabang het beheer wordt gevoerd door een Hoofd-Administrateur volgens de voorschriften der Directie.

De Maatschappij beoogt de exploitatie van de haven van Sabang in den meest volstrekten zin en exploiteert daartoe o.m. een dok met machinefabriek, scheepsbouwwerf, en constructie werkplaats. Aan het hoofd dezer technische afdeling zijn geplaatst:

1°. Een werktuigkundig ingenieur, die optreedt als chef der werkplaatsen en belast is met de onmiddellijke leiding van het atelier en dokbedrijf; 2°. een electrotechnisch ingenieur, die belast is met de leiding der elektrische afdeling.

Personeel. De leiding der verschillende orfderafdelingen van de technische bedrijven is, de chefs niet inregerkend, in lianden van een veertiental Europeesche vaklieden, terwijl gemiddeld een aantal van ± 350 vaste werklieven, Chineezzen, Javanen en andere Oosterlingen in employ zijn.

Terrein. De technische bedrijven zijn tezamengebracht op het Westelijk deel der terreinen van de vennootschap, dus dicht bij den ingang der haven, waar liet droogdok en de werkplaatsen onmiddellijk in het oog vallen. De oppervlakte door de werkplaatsen en materialenmagazijnen in beslaggenomen bedraagt ruim 2½ H.A.

Dokken. Het dok is een ijzeren drijvend droogdok, lengte 90 M., breedte 24 AL, hoogte van dokvloer boven bodem 2,5 M., hoogte bovenkant looppang boven dokvloer 8, 75 M. Lichtvermogen 3000 tons. Het dok is voorzien van een afzonderlijke dynamo met motor voor verlichting en stroomlevering in het dok en aan boord van schepen.

Hellingen. Voor herstelling van kleinere vaartuigen van een lengte tot 25 M. is eene sleephelling beschikbaar en eene overdekte helling voor sloepen en barkassen. Het terrein is groot genoeg om 5 vaartuigen met verschillende afmetingen (tot 1000 Tons) gelijktijdig aan te bouwen, wanneer de daartoe noodige hellingen worden aangelegd.

Werkplaatsen. Deze zijn onderge-

bracht in twee aangekoppelde gebouwen, waarvan de Oostelijke vleugel bevat de kantoren en teekenkamers, de bankwerkerij, draaiery, smederij, koperslagerij en gietery; de Westelijke vleugel de plaatwerkerij, ketelmakkerij, en timmerwerkplaats. De eerstgenoemde afdeling is voorzien van een elektrische loopkraan met 10 ton hefvermogen. Alle werktuigen worden elektrisch gedreven, de groote machines met afzonderlijke motoren, de kleinere door riemoverbrenging van een elektrisch aangedreven hoofdas. Er zijn autoogen lasch- en snijtoestellen en twee elektrische laschrichtingen, waarvan een op een vaartuig is opgesteld. Verder wordt beschikt over een richting voor pneumatisch klinken en pneumatisch schilderen. Buiten het atelier wordt, een 1 ve over de 5 elektrische transporteurs, die lasten heffen van 2000 en 2500 Kg. voor het lichten van ketels en zwaardere machinedeelen uit vaartuigen, beschikt over een drijvende motorhijshok met 30 tons hefvermogen, een drijvende stoomkraan met 7,5 tons hefvermogen, en een 5 tons handkraan op den steiger.

De materialen ten gebreuke van nieuwbouw en herstellingen zijn overzichtelijk opgeslagen in zes verschillende opslagloodsen, een totaal oppervlakte hebbende van ± 3600 M². Het grootst magazijn in de onmiddellijke nabijheid van het atelier is voorzien van een elektrische loopkraan voor zware stukken.

Centrale. De elektrische centrale en hulpcentrale zijn voorzien van drie dynamo's met stoommachines, een dynamo met Dieselmotor, twee dynamo's met Kromhoutmotoren en verder een opjaar-aggregaat. De maximale capaciteit, inclusief twee accumulatoren batterijen, dienstdoend voor bufferen nachtdrijf, bedraagt ± 800 Kilowatt.

Herstellingen van elken aard worden uitgevoerd, zoals alle voorkomende scheeps-, machine-, dynamo- en motorreparaties. Verder wordt alreide nieuwbouw uitgevoerd, zoals nortboten, lichters, nct of zonder motor, stooiv- vaartuigen, enz. en werd ook lichaaldijk (< : montage uitgevoerd van tncmmrbaggermolens en dergelijke vaartuigen, waarvan de onderdelen uit Europa waren uitgezonden.

Alle soorten van constructiewerken alsincede aanmaak van verschillende machines en onderdelen, ook voor gebruik aan land, worden eveneens uitgevoerd. Gietstukken kunnen "hier vervaardigd worden tot een gewicht van ± 5 tons.

Zijn hierende de grootere inrichtingen beschreven, dan verdient van de kleinere werven in do eerste plaats vermelding :

De Ned. Ind. Scheepbouw en Kustvaart Mij. te E.ewib Brijf...Deze is opgericht f Januari 1913 en is ontstaan uit de samenstelling van do 3 voJgende scheepsbouw Maatschappijen: N. V. Scheeps- werf Dassocn te RCmbang, N. V. Djoewanasch Prau wen veer te Djoeana, N. V. Scheepswerf en Kustvaart Maatschappij, P. Berendscnc Djoeana. Het hoofdkantoor is gevestigd te Rem bang. Het bedrijf bestaat uit Scheepsbouw en Reed erij.

De scheepsbouw wordt uitgeoefend wat betreft de houten scheepsbouw op de werven te Djoewana, waar de prachtig breede en diepe Djoewana rivier uiterst geschikt is voor het te water laten der schepen en wat betreft de stalen scheepsbouw te Dasocn bij Lasem, gelegen aan de Kali Lasfim. Bit bedrijf wordt op moderne wijze

uitgeocfend, door moderne machines, die alle elektrisch gedreven worden. Kracht draaistroom 230 volt 50 periode. De machines, bestaando uit een aantal knip- en pons machines, kolom- en almbroommachines, wals- en persmachines, benevens eenige draai-, schaaft- en slijpmachines, worden alle door afzonderlijke motoren aangedreven. In de smedrij is een elektrisch gedreven luchtdrukhamer van flink capaciteit. Voor de houtbewerking worden zowel te Djoewana als te Dasoen eenige bandzaag-, cirkelzaag- en schaaftmachines gedreven; te Dasoen elektrisch, en te Djoewana door een ruw olie motor.

In hoofdzaak worden op de werven houten en stalen zeil- en motorlichters gemaakt, verder sloepen en motorboten. De machines voor staal- bouw kunnen platen bewerken tot 10 m.M. dikte; zoodat stalen schepen van 500 ton waterver- plaatsing gebouwd kunnen worden; evenwel is de Kali Dasoen zoodanig aan het verzanden, dat welkra deze werf verplaatst zal moeten worden.

De r e e d e r i j wordt hoofdzakelijk gedreven langs de Noordkust van Java door zeilvaartuigen van 70 tot 200 ton deadweight, terwijl een vaart met motorschoeners en gesleepte lichters tusschen Batavia en Zuid-Sumatra wordt onderhouden. De lading bestaat hoofdzakelijk uit hout.

Voorts v/orden aangestroffen te :

Palembang. De „Industricel Mij. Palembang“; deze heeft een sleephelling en een reparatieinrichting, waar alle op de Moesi-rivier en hare zijrivieren varende stoomertjes en hekwidars kunnen worden hersteld. Scheepsbouw wordt niet beoefend; wcl worden hekwidars uit Europa in stukken uitgezonden en door deze Mij. te Palembang in elkaar gezet.

Nog bevindt zich ter plaatse het „Reparatie atelier Palembang“, niet beschikkende over een sleephelling. Aldaar werd in 1917 een hekwicler aangebouwd.

Mueara Sabak. Alhier wordt van Gouvernementswegc een dokje gecxploiteerd, ter lengte van 31 M. en ± 6.5 M. breedte, bestemd om de op de Djambirivier varende scheepjes en hekwidars te kunnen dokken. Een kleine werk- plaats wordt bij het dokje gebouwd; het voor- nemen bestaat, doze a Been in bedrijf te Iwengen wanneer een vaartuig drooggezet wordt, waartoe dan tel ken male werkliden uit Palembang zullen worden ontboden.

P (in //Mlan Bnindan. De Bataafsche Petroleum Alj. beschikt alhier over eenige sleephellingen en een reparatieclier ten gebruike uit- Bluitend voor haar eigan vaartuigen.

Sinabang op het eiland Sinaloer. Do Javasche bosh-exploitatie Mij. heeft hier een van boten geconstrueerd sleephelling van ± 30 M. lengte en een kleine werkplaats, een en ander voor hcrstelingen aan haar eigan vaartuigen.

Emmahaven. Er bestaan plan non oin aan dezo ha'veh een slcpcpHing en reparatieinrichting te verbinden.

Bklawan Deli. Alhier komcn twee hellingen naast elkaar, elk voor schepen van -10 M. lengte, JO M. breedte en 8 vt. diepgang met een gewicht van hoogstens 2(50 tons; behoorende tot de haven. Tevens is een reparatieinrichting in aanbouw, bestaande uit een bankwerkcrij, draaijerij en gic-terij, alles van Gouvernementswegc.

Ponlianak. Alhier bevindt zich aan den Zuid-oever tier rivier een kicin Gouvernements dokje

lang 50 M., breedte bij den drempe] 6,75 M. Dit dokje zal binnenkort vervangen worden door een aan den Noord-oever te graven dok van 60 M. lengte en 9 M. breedte. In de nabijheid daarvan bevindt zich een door ~~ccnc~~ Chineseche firma (The Khoon Hoa Dock Cy.) gedreven reparatieinrichting. Aljo herstellende aan 's Lands- en particuliere vaartuigen worden zooveel mogelijk met doze middelen ter plaatse uitgevoerd.

Bandj'rasin. De Borneo Industrie Maatschap- pij heeft een sleephelling met atelier, waar gele- genheid is tot droogzetten en hcrstelling en ook aanbouw van rivier- en andere kleine vaartuigen. De Maleier Koetoi heeft bij Soengei Bilo een werfje, waar kleine motorboten kunnen worden gebouwd.

Te Tandj oeng-Pandan is een kleingegraven dokje van deBilliton-Stoomvaart-Mij., waarindestoom- scheepjes der Billiton Stoomvaart-Mij. dokken.

Samarinda. De heer A. Gray heeft een sleephelling met reparatieatelier voor droogzetten en herstellen van rivier- en andere kleine vaartuigen.

Semarang. Hier is een gegraven dokje, waar de B. '07 W. baggermaterieel dokt en ook vaartuigen van particulieren kunnen dokken.

Zaiasser. Het havenbestuur van deze plaats is voornemens aan de haven een dok of sleephelling ³³ / en een reparatieinrichting te verbinden. J. t. N

WERVING (KOLONIALE). Zie AMBOINEE-.

ZEN, AFRIKANEN, KOLONIALE RESERVE,S *' LEGER, AanvuUin (?) *ninderen, WERFDEPOT.

WESPEN. Bohooren met de B ij e n (zie al- 横 daar) en de M i e r c n (zie aldaar) tot de orde · w der Vliesvleugelige In s e c t e n (*Hy-menoptera*), die gekenmerkt zijn door het bezit van twee paar vliezige, spaarzaam geaderde vleugels en van monddcelen, 'die ten dcele voor bijten, ten deel voor likken of zuigen zijn inge- richt, daar bovenlijp en bovenkakeri zijn ge- vormd als by de kevers en sprinklianen, terwijl de onderkaken en onderlip tot een soort tong zijn verlengd. Bij de meeste leden dezer orde zijji de voorste ringen van het achterlijf ingesnoerd en vorthen een soort van steel. Zij doorloopen een volkomene gedaantcwisseling. Wij kiinnen de Wcspen in twee groepen verdeelen, al naarmate de wijfjes in het bezit zijn van een echte legboor, of wel dit orgaan zijn cigenlijke functie, om er eieren mode te leggen, heeft verloren en een werktuig tot aanval of verdediging, een angel is geworden. Tot de eerste groep behooren de Zaagwespen of Bladwespen (*Tenthredinidae*), die do insnoering aan don wor- tel van het achterlijf inisson en wior wijfjes in het bezit zijn van een korto legboor, die langs den bollcn rand getand en aan de oppervlakte geribb ' is, zoodat de werking van zaagen vijl er als 't • ware in zijn vereenigd. Haar larven, die zich met bladeren voeden of gangen graven in Stengels en vruchten, hebben het voorkomen van rupsen en worden daarom wcl „bastaardrupson“ genoemd, maar zijn van eorstgenoemd gemakkelijk te onderscheiden, wijl zij 9 tot 11 poelenparen hebben en slechts twee onkolvoudige oogen; zij zijn meestal groen gekleurd, maar cr zyn ook vele bont gekleurdc soorten. Do Hout wcspen (*Siricidae*), die met de Bladwespen daarin over- oenstemmen, dat zij de insnoering van het achter- lijf inisson, ontcleenen hun naain aan de gewoonte om in hot hout van boomen te boren en daarin haar eieren te leggen; de daaruit voortgekomen

larven verheugen zich in een langen Icvensduur (twee of meer jaren) en kunnen dichtengevolg met de tot balken of planken verwerkte stammen overhengevoerd worden. De G a l w e s p e n (*Cynipidae*) zijn kleine diertjes, ter grootte van slechts enkele millimeters, meest met kort ach-terlijf, zwart, bruin of rood gekleurd; haar wijf-jes boren plantendeelen aan om daarin haar eieren te leggen en ten gevolge van den prikkel, die uitgaat van een scherp vocht, dat zij daarbij uitstorten, of van de uit het ei geborene larve zelve, ontstaat een abnormale aanvoer van plantensap-pen en verhoogde groei op dat punt, waardoor een gal gevormd wordt. In zulk een gal treft men een of meer pootlooze larven aan, die zich daarbinnen ook verpoppen; de gal is steeds geheel gesloten en de gang, waardoor de volwassen wesp de gal verlaat, wordt door haarzelve uit-gebeten. Bij sommige soorten van galwespen doet zich het merkwaardige verschijnsel voor, dat een geslachtelijke generatie, uit mannetjes en wijfjes bestaande, afwisselt met een ongeslachtelijke, enkel uit wijfjes bestaande: de gallen van beide generaties zijn verschillend en dikwijls ook op andere deelen van de voedselplant, soms zelfs op versehillende plantensoorten te vinden.; Ten slot-"; te behooren tot deze groep de S i p w e s -

p e n, wier larven zich ontwikkelen binnen in het Hchaam van andere insecten-larven. Do aanwe-zigheid van zoo'n sluipwesplarve heeft steeds den dood van den gastheer (zie WOEKER-DIEREN) ten gevolge en zij zijn het dus, die .met de Sluipvliegen, als een of andere rups zich sterk heeft vennengvuldigd, inedewerken om de plaag weder te doen verdwijnen en het verbroken evenwicht in de natuur te herstellen. Het aantal " larven, dat bij een gastheer leeft, is al naar de soorten, zeer verschillend en wisselt af van een tot meerdere honderden. Van de familie der *Ichneumodinae*, waartoe alle groote Sluipwespen behooren, hebben sommige soorten een Jcgboor, diet het lichaam in lengte overtreft, ten einde daarmede de in gangen levende insecten te kunnen bereiken; haar larven, evenals die van de *Braconidae*, parasiteeren hoofdzakelijk bij rupsen. De eieren worden of terstond in het lichaam van den gastheer gebracht of er buiten op gelegd; in het laatste geval boort de uit het ei gekomene larve zich in den gastheer in, die aanvankelijk er niet veel last van heeft en meestal zelfs den popstoestand nog be-eikt. Sommige sluipwesplarven verpoppen zich binnen den gastheer, andere daarentegen boren zich uit en spinnen een stevige eocon. Van de in IJfde-Indie voorkoinende soorten noemen wij *Pimpla bilineata*, die leeft in de • oeler djaran (JAV.), de rups van *Oreta extensa* (zie VLINDERS); in eike rups komt eene Jarvc voor. De *Chalcididae* zijn kleine, meestal metaalglanzige sluipwespen, die somtijds sterk verdikte dijen hebben aan de achterpooten, waarmede zij heel vlug loopen of zelfs springen; van deze leeft een soort in de rups van *Tertias hecabe* (zie VLIN-DERS). *Encyrtus bogoricnsis* leeft in de g r o e -ne schildluis (zie RHYNCHOTA), terwijl de larve van *Ckaetoslichia nana* voorkomt in de eieren van den stengel boor der van het suikerriet (zie VLINDERS). Een kleine sluip- wesp, *Trichogramma*, wordt tegenwoordig op- zettelijk uit Amerika^ aangevoerd en gekweekt om de aan tabak zeer schadelijke *Prodenici-* rupsen te bestrijden^

De tweede groep omvat de Wespen, wier wijfjes in het bezit zijn van een angel of g i f t s t o - k e l : dit is eigenlijk een legboor, die haar functie als zodanig heeft verloren, daar de eieren aan de, basis uitreden, maar die door de aanwezigheid van twee giftklieren tot een wapen is gewijzigd, waarmede zij een gevoeligen steek kunnen toe- brengen. Tot deze groep behooren allereerst de Goudwespen (*Chrysididae*), die prachtig rood, groen, blauw gekleurd zijn, met schitterende metaalglans; het zijn vlugge diertjes, groote liefhebbers van warmte en zonschijn en dus echte kinderen van de Tropen. Zij bezitten een gelede legboor van geringe afmeting, die als een verrekijker kan in- en uitgeschoven worden en ter nauwernood een wapen mag heeten. Zij Icg- gon haar eieren in de nesten van graafwespen, daar haar larven zich voeden met de graafwesp- larven : als zodanig zijn zij schadelijk te noemen, wijl de graafwespen veel rupsen vernietigen, die als voedsel voor haar larven dienen. De G r a a f - w e s p e n (*Fossoria*) graven gangen in de aardo of gebruiken de holte binnen allerlei voorwerpen, als rietstengels e. d. tot broedruimte, om daarin hare eieren te deponeren; hun larven voeden zich van allerlei andere insecten. Zijn de broed- cellen open, gelaten, dan wordt aan de larven dagelijks versch voedsel gebracht, maar in de gesloten cellen worden zooveel insecten byenggebracht, als de larve noodig heeft voor hare ontwikkeling; deze worden daartoe niet volkomen gedood, maar door een steek in de buikzenuw- keten verlamd. De echte W e s p e n (*Vespidae*), met uitzondering van enkele solitaire vormen, wier levenswijze veel met die der graafwespen overeenkomt, leven evenals de jnieren en. hijen in staten, waarin behalve mannetjes en wijfjes ook werksters voorkomen, die als gewijzigde wijfjes te beschouwen zijn met weinig ontwik- kelde geslachtsorganen. Als bouwstof voor hun nesten gebruiken zij fijngekauwd hout, dat zij tot een papierachtige stof verwerken. De uit een enkele cellenlaag bestaende Iaten worden of vrij opgehangen aan boomtakken, in aardholcn cuz., of worden met een gemeenschappelijk bladerig omhulsel omgeven, waarin van anderen een vli- g- gat op'n blijft. Bij de in Europa levende soorten zijn de raten met pijlers aan elkaar verbonden en blijft er een ruimte open tusschen deze en het omhulsel; maar bij sommige in de tropen levende wespen zitten de raten rondom overal vast aan het omhulsel en hebben dan een cen- trale opening voor de communicatie. In de cellen, die aan den onderkant open zijn, komen de larven tot ontwikkeling, die daarin met den koj naar beneden hangen en met fijngekauwdc iosc- ten, stukjes vleesch of vruchten worden gevoe- derd, na zich ingesponnen in de cellen met een dekseltje gesloten te hebben, gaan zij in poploe- stand over. Het volwassen insect voedt zich in deri regel- met honig en allerlei zoete zelfstandig- heden. Op Java nleslen *Vespa cinota* en *analis* dikwyls onder de daken der woningen.

WESTNOE. Zie M E L O C H I A I N D I C A .

WEST-CERAM. Onderafdeeling der afdeeling Ceram, residentie Ainboina, bestaande uit het Westelijk gedeelte van het eiland Ceram, bene- vens uit de eilanden Manipa, Kclang, Boa no cn omJiggend^ eilanden. Hoofdplaats Piroe (zic aldaar).

WEST-KOETEL. Onderafdeeling van de afdee-

ling Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; zij bestaat uit dat deel van het landschap Koetei, hetwelk valt buiten 'de in het artikel OOST-KOETEI (zie aldaar) genoemde, tot dat landschap Jt-phoorend districten en onderdistricten.

WEST-LOMBOK. Onderafdeeling der afdeeling van Lombok van de residentie Bali en Lombok, omvattende het Balische gebied op het eiland onder een controleur met Jlataram als standplaats. West-Lombok bestaat uit de Balische districten: Tjakra-Negara-Noord en -Zuid, Matarain en Pamenang en de Sasaksche districten: Amponan-Oost, Ampenan-West, Groeng, TanBjoeng en Bajan.

Het klimaat is zeer ongezond, overal heerscht malaria. De bevolking, die vroeger veel sterker was, gaat regelmatig achteruit en telt thans nog maar ruim 2000 zielen. Zij staat onder verschillende hoofden: radja's en orang kaja's, die evenals de bevolking zeer onontwikkeld en nog weinig beschaafd zijn; het koppensnellen, vroeger in zwang, is in de laatste jaren niet meer voorgekomen. De han del geschiedt slechts door ruil (was, tripang, schildpad enz. tegen rijst, lijnwaad, wapen, enz.). Zie ook: J. G. F. Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tussehen Selebes en Papua, 1886, bl. 430 en vgg.

WEST-MIDDEN-TIMOR. Onderafdeeling van de afdeling Noord- en Midden-Timor van de residentie Timor en Onderhoorigheden; zij bestaat uit de landschappen Fatoe Leo en Amfoan, met inbegrip van het eiland Batek of Gala Bata.

WEST-NIEUW-GUINEA. Afdeling van de residentie Nieuw-Guinea, bestaande uit het gedeelte van Nederlandsch-Nieuw-Guinea van Tandjoeng Sele tot Kaap Steenboom (Poelau Silaro) en omliggende eilanden (hoofdplaats Fak-Fak, zie aldaar).

WEST TORADJA'SCHE TALEN. Zie TORADJA'SCHE TALEN.

WESTENBERG (CAREL JOHAN) - Geboren te Arnhem, den 17en Juli 1862 uit het liuwelijk van H. J. W. Westenberg en J. E. Verkouteren, studeerde aan de Indische instelling te Delft en werd in Aug. 1883 ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal om te worden benoemd tot ambtenaar bij den burgerlijken dienst in Ned.-Indie. 23 Febr. J 886 werd hij bevorderd tot asp.-controleur op de buitenbezittingen en verplaatst van Tanah Datar (Pad. Bovenlanden) naar Celebes en daarna naar Borneo's Avestrafdeeling. In 1888 werd Jij benoemd tot controleur 2e klasse en geplaatst op Sum. Oostkust, al waar* hij belast werd met de aanrakingen met de onafhankelijke Bataklanden. Na in 1894 bevorderd te zijn tot contr. 1e klasse verkreeg hij in 1899 wegens ziekte een tweejarig verlof naar Europa. Na zijn terugkeer werd hij wedcom voor Sum. Oostkust bestemd en ontving hij den 5en Maart 1904 den titulair rang van ass.-resident en werd vervolgens den 1en Februari 1905 tot bioslikking gesteld voor de behandeling der Bataksche aangelegenheden. Ook toen hij in 1907 als assistent-resident van Simloengoen en Karolaiiden werd benoemd, bleef hij de politiek op de Batakhooivakte Iciden. Don 5 Juni 1908 volgde de benoeming van Westenberg tot resident van Tapanoeli, welke betrekking hij 4 Mei 1911 nederlegde. In licit inoedend teruggekeerd werd W. al spoedig uitgenoodigd om zitting te nemen in

het Directorium van het Batak-Instituut, terwyl hij ook gedurende zijn laatste Icvensjaren een belangrijk aandeel had in de werkzaamheden van de Holl. commissie voor het Adatrecht. Hij overleed 26 Juli 1918 te *s Gravenhage.

Tengevolg der ijverige en rusteloze pogingen van Westenberg werd een groot gedeelte der Zuid-oostelijke Bataklanden langs vriedelieden weg onder Ned. gezag gebracht. Door zijn veeljarig verblijf in de Bataklanden had W. tevens een groot kennis verworven van taal, land en volk van die streken, blijkende vooral uit de vele door hem gepubliceerde opstellen, waarvan hier worden genoemd: Nota over de onafhankelijke Bataklanden, Tijdschr. Bat. Gen. d. DI. 34 (1891), bl. 105; Aanteekeningen omtrent de godsdienstige begrippen der Karo-Bataks., Bijdr. T.-> L.: - en V.kunde, 5e Reeks, dl. VII (1892), bl. 208; Verslag eener reis naar de onafhankelijke Bataklanden ten noorden van het Tobameer, Tijdschr. Kon. Ned. Aard. Gen. 2e S. dl. XIV (1897), bl. 1; Twee Batakstammen, Eigen Haard, 1900, bl. 484, 506 en 523; Nota over de Bataksche rijkjes Dolok en Poerba, Tijdschr. K. N. Aard. Gen. 2e S. dl. XXII (1905), bl. 576. Adatrechtspleging der Karo-Bataks (1914). Zie zijn biographic door O. L. Helfrich in Koloniaal Tijdschrift, Aug. 1918.

WESTERAFDEELING VAN BORNEO. Deze residentie bestaat, behalve uit het Gouvernementsgebied aan de Boven-Kapoeas, uit de volgende 12 landschappen met inlandsch zelfbestuur: Sambas, Mampawa, Pontianak, Koeboe, Simpang, Soekadana, Mat an, Landak, Tajan, Sanggau, Sekadua en Sintang. Een vijftal miniatuur-rijkjes, in het artikel BORNEO (deel I bl. 377) nog als zelfbesturende landschappen vermeld, zijn sedert bij het direct bestuurde gebied ingelijfd. Vermelding verdient voorts, dat op de hoofdplaatsen der boven opgesomde staatjes zekere terreinen worden aangetroffen, die n'dje onder rechtstreeks bestuur staan en dus als het ware kleine enclaves vormen.

Administratief is de residentie (bij Ind. Stb. 1895 no. 75, sedert herhaaldelijk gewijzigd, laatstelijk bij Gouv. besl. van 10 Augustus 1917 no. 4) verdeeld in 4 afdelingen: Singkawang, Pontianak, Ketapang en Sintang. Deze staan elk onder een assistent-resident. Zie verder de afzonderlijke artikelen, welke op de residentie betrekking hebben, alsmede het artikel BORNEO.

WESTKUST VAN SUMATRA. Zie SUMATRA'S WESTKUST.

WETAN. Eiland jo bohoerend tot de Babar-eilanden (zie aldaar); hot bestaat uit twee ge- Uclton, waarvan het Noordelijke reikt tot 145 M. hoogte, het Zuidelijke tot 320 M.; ze zijn verbonden door een 10 M. hooge lahdenge.

WETANGERS. „Wetangers of Ooster-Javanen" wordt in het Contract van do Compagnio met den nieuwen Sultan van Bantam, dd. 29 Aug. 1777, art. 14, con categoric van Javanen binnen het Bantam'scho Rijk genoemd, welke, evonals „Malyers, Bailors, Bouingescen, Macas-saren enz. zullon blyven onder do Compagnie, en zo ook derzylver kinderen". (De Jonge, Op- komst, XI, 1883, bl. 299).

De naam is cl us duidlijk: hot waren, in juister spelling, JKeia'iners, orang tvelan, „Oosterlingen", mot do specialo boteekonis van „Javanen van Banta m". Javanen

uit Java-proper (d. i. Java, be-O. Chribon^ met inbegrip der Jlaoroerzen.

Nu de beteekenis van den naam vaststaat, kan men hen ook reeds in vroegere beschieden ^ni- trent Bantem herkennen. In het Contract dd. 17 April 1752 van de Comp., met een voorgaanden Sultan, worden de „Wetangers”, in een analoog art. 15 als boven, voorop genoemd, on als to „sor- teeren onder de Compagnie” (De Jonge, l. c. bl. 72. In een. even vroeger* Rapport, dd. 21 Febr. 1747, vcrklaart Mossel dat: „Alle vreemdelingen die wonen of sig nedcrsetten in't Bantams^ ryk en onderhoorig[heden] staan volgens de tractaten onder de protxie en jurisdictie van do Comp, stellende den Commandour do noodigo hoofden over deselve, makende soo oatorj a v a n e n [= „W e t a n g e r s”], moeren. maleyers, oos- terlingen [d. w. z. dus : Inlanders van Zuid-Cele- bes, Bali, en voorts van de „Grootc Oost”] cto. al een naamwaardig getal, op welk articulc gevolge- lyk als een aa- negeelen saak moet gclct worden, schoon men wel schynt te zullen moeten opge- ven het dispuut tusschen de Koningin [de latere Regentes van Bantam, Ratoe Sjarifa Fatimah : zelve een Arabisch-Banten^che mestieze, zie Veth's Java...2en druk, II, 1898, bl. 185] en de onsen over de kinderen van Bantamse moeders en uytlandse vaders, die van uytlandse moeders, dat seldsaam voorval(,) aan de Comp, blyvcnde” (De Jonge, X, 1878, bl. 124).

Inderdaad, dit rechts-conflict waarop Mossel in 1747 de aandacht vestigde, gaf aanleiding in de beide genoemde Contracten van 1752 en 1777 tot een gelijkluidend art. 16 en 15, dat in 1777 aldus geredigcird werc!: „Als een Wetanger trouwt met een Bantamsche vrouw, zullen de kinderen in dier voegen gedeeld worden, dat do zoons den vader volgende Comps, onderdanen blyven, maar de dochters haar Bantamsche moe- der volgen... Dit was dus de *exceptie* op het hier- bo^ven vermelde art. 14 van 1777 dat alle kinderen van *niet- Bant a m** mers ook ^u ei- Bantenners b l e v e n, en daarmede dus ressorteerden onder de Compagnie. Bij huwelijken tusschen geimmi- greede „Ooster-Javanen*” en de in. Bantam in- heemsche „Wester-Javaansche” vrouwen, volg- den zonen den vadcr, dochters de moeder. In het omgekeerde geval werd niet voorzien, naar het schijnt.

Hoe nu die immigratie van “Ooster-Javanen”, alias „Wetangers”, in Bantam vooral plaats had, wordt duidclijk door art. 4 in een nog vroeger Contract^ dat van [22] Aug, 1731, waarin wordt toegestaan door Comp, en Sultan van BantSn: „dat alle smallo overwalse handelaars, als daar zyn Bantamsen [versta blijkbaar:indo Lam pong's en elders, b.v. in Soekadana (Borneo), lovende onderdanen van BantSn], Maleyers en O o s t e r - 8 e Javanen, die met hunne waaeren van buyten aancomen, deselve ter markt brengen en verkopen ... sulx vryelyk sullen vermogen te doen.” (De Jonge, IX : 1877, bl. 182).

De „Wetangers” waren dus allens uit Java- proper als „small, handelaars” — waarschijnlijk wel voornamelijk in 冏st, visch en kleedjes — naar Bahtfin gekomen, hadden zioh daar onder de vleugelen van do Ed. : Comp, neergezet, en te hunnen bate word nu speciaal art. 16 in 1752, art. 15 in 1777 geredigcird. Men wordt daarbij onwillckeurig herinnerd aan een analoge bepa- ling die sinds ca. 1650 in SEden-Java bestond

oiutrent huwelijken tusschen vrouwelijko Ping- gir's en Midden-Javanen; zie PINGGIRS, en bij T 也 NGGEREEZAN.

Uit do mededceling van J hr. de Rovcre van¹ Brucgl in 1788 (Bijdr. Kon. Inst. 2, I, 1856/bl. 147) blijkt, dat 's-Comp.'s Gecommitteerde in 1787 „geen Wettangers of [andere ?] Comps, on- derhorigen, in de bovenlanden gerecontreert had”. Deze Wetan'ners bleven dus aan de Noord- kust van Bantem gevestigd, zooals zij daar ook inet hun handelsvaartuigen van eigenlijk Java gekomen waren.

Do verklaring gegeven in het „Resume van het ... Onderzoek naar de regten van den Inlander op den grond in de res. Bantam”, Batavia 1871, bl. 3, waar onder het looifd „Onvrije lic- den” gesproken wordt van „de *oetangans* [sic]”. (wetangers of copinagics onderdanen)”, en be- weerd dat dozen „tot zekcre straffen veroordeeld (waren) en gehouden tegen de zeeroovers en ander kwaad volk in straat Soenda en langs de kusten, to kruisen”, alsine(le),verplicht nabij St. Nicolaas- punf te wonen”, — moet derhalve als modern misverstand gcewaakt. En de daarbij zich aan- sluitende verklaring van Prof. Veth in zijn „Uit Oost en West”, Arnhem 1889, bl. 109, dat inder- daad “Wetanger” = „(*Orang*) *oelangai*” = „Pan- deling (der O.-I. C.)” zou zyn, vervalt evenzeer. Zie terecht Dr. de Haan, Priangan, II (1911), p. 174, noot 4 (en verg. er p. 6, noot 2).

Dat zeggen van wonen nabij St. Nicolaaspunt kan misschien hierin zijn grond vinden, dat het tegenovergelegen eiland Poeloc Pandjang reeds in Aug. 1731 (De Jonge IX, bl. 186) aan de Comp. „in possessie” was “gesehonken” door den Sultan van Bantem, en dat verscheiden 1/以初z'sche Javanen dus allieft op of nabij Pcloce Pandjang hun anker lieten vallen en hun hutten voorgoed opsloten.

In hoeverre de Wetangers deel Jicbben gchad aan den opbouw van het Jgn. „Cheriljon.sch Javaansch” met a in plaats van a, dat in Noonl- Bantam (Anjar en. Serang) de volkstaal is, kan niet meer gegist worden. Wel mag mep vcrjono< : - den, dat de meesten afkomstig waren van de Noordkust tusschen Chcribon en S6marang; men. zie toch het curie uze beg rip van „Wetang” uit 1739 te Batavia, -blijkend uit het Ned.-Ind. Pla kaatboek, IV (1887), p. 461, reeds aangchaah bij De Haan, l.c. G. P. J.

WfTAR, (WETTER OF P. OERTER). Eiland in de Bandazee ten Noorden van Timor met de ctianden Ldti, Moa, Lakor, Kisar, Roma, Goconcg Api, Loeang, SCrmata en Damar, benevens klei- nere eilanden, vroeger vormende do onder- afdeeling Wfitar (thans Kisar) der afdeeling Zuid-Timor en eilanden (residentie Timor en Onderhoorigheden). Het eiland is ruim 110 K.M. lang on geimiddeld 30 K.M. breed. Zwaarbe- groeiid, zeer geaccidentcird en moeilijk toegan- kelyk met zeer grilligen verticalen vorm. Het is nog weinig onderzocht. Verbeek schat de hoogto van een der bergtoppen op 1325 M. Jlet gebergto schynt grootendeels uit eruptievc ge- steenten te bestaan, maar vertoont volgens Verbeek geen vulkaanvorming.

Reeds ten tijdo van de O.-I. Compagnie v/erd veel voor de invoering van het Christendom ge- daan; er bevond zich b.v. in 1700 een kerk en school en er waren in 1751 102 gedoopten, maar nadat de zending zich van het eiland had terug-

getrokken, keerden do bowoncrs langzanierhand tot het heidendom terug, -d/- q

WETAR (STRAAT) tusschen de Noordkust van Timor on het daar beN, gelegen ciland Wdtar is ruim 17 K.M. lang, 6 tot 8 K.M. breed en heeft zeer groote diepten. Aan den Oostgang ligt daarvoor het kale heuvclachtige eiland Kisar, dat aan allo zijden met een grijze, done kalk- muur uit zee oprijst, aan den Westingafg het hooge en woeste Kambing met steile rotswanden en, aan de Z.W. punt van W6tar, het lagere Liran.

De Noordkust van Timor is, beO. Dilli, aanvankelijk met rizophoren begroeid, doch wordt bij Tg. Soebang en beO. de Lamsanabai zeer steil, aldaar stijgt het gebergte loodrecht uit zee op; aan de N.O.punt, hock Kapala Tanah, steekt het lage land van nog bijna 2 zeemijl uit buiten het hooge, vlakke tafelland met loodrechten wand. In het binnenland van Timor rijzen hooge bergtoppen op. De Zuidkust van het bergachtig, zwaar begroeioc Wetar rijst steil uit zee op en springt in het midden on de Z.O. uit; het AVestgedeelte vindt men, niet ver in het binnenland, den hoogsten berg van het eiland. Op enkele plaatsen ziet men met gras begroeioc berghellingen, tusschen N.-Z. gerichto dalen met scherpe ruggen, welke steil en met terrassen naar do kust afloopen. De straat is, behoudens het Sumatraf, geheel schoon. Zie Zcemangsids, deel V.

WETGEVING. In de Indonesische samenleving zelf van Ned.-Indie was voor onze comit, en is nog heden, wetgeving in wctsterschcn zin zeldzaam. Binnen de kring van een stain, een dorps-gemeente, een dorpenbond worden bestuur en wetgeving maar zelden onderacheiden; het is vooral de Balische dorpsgemeente en het Balische waterscliap, waar zich in het denkbeek wetgeving lieeft ontwikkeld en in een rijk practijk geuit (zie deel J, bl. 121, 636, 637; 11, bl. 154). Daarnevens ki; nten men op Java en daarbuiten de vorstendicten, welke uitgaan mi eens van den vorst, <lan wecr van den vorst met zijn regeringsraad; doch ook bij zelfbestuursbeschikkingen (deel II, bl. 154) is de administratie en legislatie lang niet zoo scherp, ah men dikwijls meent. Ondanks con en ander gemeen- teordonnanties voor Sumatra Westkust (1914, 1918), Pulembang (1919), Banka (1919) en Amboin a (1914) — in afwijking van het indischlo dorjien wetgeving (rcgeling) een bekend en erkend bfgrip is, en gaan ook do zelfbestuursregclon 1919 voor (cl) uitcnogwesten (landHchappen met korte verklaring) en Ind. Stb. 1911 no. 569 voor do Vorstenlanden eveneens uit van een scherp onderscheiding tusschen bestuur en wetgeving. De beide laatste ordonnantis ondrstellen of vestigen een inccdzcggschap van het hoofd van gewestelijk bestuur in bet uitvaardigen van zulke wetten.

De wettelijke regelingen, welke de Nedcrlandsche invloed in Indio heeft ingevoerd, en die niet in art. 3 der Reg. regl. voor Suriname en Cu-j-a'o door Mr. Schrioke in 1909 „kroonordnantie” on ah in do voorstellen van 1920 der Her-zieningscommissie in hot Reg. regl. staan opgeafzonderlijke somd, zijn thans (Juni 1921) de navolgende: internationale tractaten, politieke contracten, also ineeno verordeningen, locale verordeningen, I

waterschapsverordeningen, en verordeningen van hoofden van gewestelijk bestuur. Wetgevingsbevoegdheid van afdceelingschefs en van regenten of andere inlandsche hoofden bestaat niet, hoewel de prentahs en atocrans der practijk op een, dikwijls ingrijpende, onge-schreven wetgeving neerkomen (I, bl. 284).

Voor politieke contracten en hun gelcidelijke overgang van overeenkomst tot regeling, zie deel I, bl. 528. Ook het rapport der Herzienings-commissie (1920) erkent dit legislatief karakter der politieke contracten op bl. 150 — 151 en 218 — 219, zij het onder invloed mede van de in deel I, bl. 528, gcepraakte institutietheorie.

De algemene verordeningen vallen, volgena art. 31' Reg. regl., te onderscheiden in wetten (van den Koning en Staten-Generaal), algemene maat-regels van bestuur (van den Koning, den Raad van State gehoord) en ordonnantis (van Gouver. neurgcncraal en Raad van Indie, al dan niet den Volksraad gehoord; art. 131 Reg. regl.). Ofschoon de koloniale bevoegdheid van de wetgevende macht te 's-Gravenhage ouder is dan 1848, is zy toch eerst bij do grondwetsherziening van dat jaar in de Thorbecke-uls voorzitter der grondwetscommissie van 17 Maart 1848, en later in zijn Bijdrage (1848), had bepleit. In hoever s Konings wetgevende bevoegdheid voor de kolonien in art. 61 Grondwet staat uitgedrukt en in hoever de wet derhalve bevoegd of onbevoegd is haar voor bepaalde onderwerpen uit te sluiten, geldt nog steeds als meer of min bet wist; Thorbecke leerde (ovonals Hogendorp na 1815), dat het woord „opperbestuur” in art. 59 Grondwet 1840 onmogelijk koninsluiten, en dat de woorden „bij uitsluiting” aldaar niet den wetgever, maar Compagnieorganen uitsloot, zoodat een alomvattendo Koninklyke opperwetgeving voor de kolonien nergens is gecdecreteerd en zoodat de wetgever *sKonings opperwetgeving (art. 75 Grondwet 1917) kan beperken, gelijk hij b.v. deed in 1901 bij art. 48 nieuw der Reg. reglementen van Suriname en Curasao. Artikelen als 57 en 68c lid 3 Reg. regl. sluiten dan den Koning uit. Het grondwetsontwerp van Maart 1921 lost de strijdvrage op, door art. 61 lid 1 over te brengen naar een artikel, dat alleen van bestuur, niet van regeling handelt (indien de Volksraad go-hoord wordt) publiek behandelde ordonnantie staat do algemcnc maatregel als een stuk go-heime wetgeving in; bij de Grondwetsvoofstellen van 1921 (mem. v. tool.) gaf de regering evenwel haar voornemon to kennon, en voortaan do ontwerp van koloniale algomeene maatregels van bestuur zooveel mogelijk openbaar te maken. Do ordonnantie koint (afgezien van het al dan niet Jiooron van den Volksraad) voor in twee vormen: dien met, en dien zonder medewerking van den Koninklyken wetgever (den Koning, handelend na advics van den Raad van State); do eerste vorm, door Mr. Schrioke in 1909 „kroonordnantie” gce-doopt, wordt door verschillende schrijvers als afzonderlijke vorm geloocnd, doch bestaatin de practijk als afzonderlijke vorm tot heden toe (evonals trouwons voor Engelsch-Indie), is in 1851 uitdrukkelijk in art. 24 Reg. regl. vermeld, word b.v. nog op 11 Maart 1915 en 18 en 23 Nov. 1915 door het Opperbestuur zelf vernield als bestaando (Handd. 20 Kamer van dio dmen, bl. 854, 205/6

en 272), en vond eveneens erkennung door den rechter (b. v. Ind. Tsch. v. h. Recht 112, bl. 413) en in het rapport, der Hcrzieningscommissie (1920, bl. 264). Zoowel op de kroonordonnantie als op de gewone ordonnantie, van den Gouverneur-Generaal met instemming van den Raad van Indie, kan „tijd de Volksraad worden gehoord, doeb. tot dusver (Juni 1921) is geen zoodanigo volksraad-ordonnantie in het Ind. Stb. verschenen. Van al deze algemeene verordeningen ligt het algemeene in de centrale macht, die ze uitvaardigt, niet in de algemeenschap harer werking; zoo golden tai van alg. verordeningen alleen Java en Ma- doera, of allcen een der buitengewesten, of zcifs 66n stad of ander klein gebiedsdccl. Elk dezer drie sooften van alg. verordeningen kan hetzij een straf- of politievcrordening wezen, hetzij een regeling zonder zoodanige sanctie. Meer male n wordt, in strijd met Grondwet en Reg. regl., een wette- lijke regeling gegeven bij gewoon kon. besluit *of bij gouv. besluit, zcifs b. v. ten aanzien van het openbaar onderwijs, waarvoor art. 125 Reg. regl. de alg. verord. nadrukkelijk voorschrijft. Ook for mode ordonnanties, zonder legislatief karakter, zijn in de wetgeving meermalen voorgeschreven, zie o. a. art. 686 lid 3 Reg. regl. en art. 77 nieuw Reg. regl.; op deze wijze, n.l. door voor zekere bestuursbeslissing een ordonnantie te cischen, breidt de lagere wetgever herhaaldelijk art. 29 Reg. regl. uit. Ten einde Thorbeckes wens ch, dat de wetgever nergens zou, worden uit- gesloten, ter wille te zijn, heeft het Reg. regl. in 1854 bijna overal daar, waar nadere regeling moest worden opgedragen, deze opdracht gedaan aan een „algemeene verordening“; uitzonderingen van 1854 zijn te vinden in 57, 71 lid 2 en 75 lid 2 Reg. latere uitzondcringen in art. 68 lid 3, art. 145 Reg. regl., enz. Vernietiging door de Kroon van met wet of algemeen belang strij- dige ordonnanties is niet voorzien.

Op het terrein der algemeene, van liet cntraal gezag uitgegane, wetgeving is, beneden het Reg. regl. zelf (deel III, bl. 579), een der belangrijkste complexen gelegen in de zgn. Indische wetboeken, d. i. de wetgeving van I Mei 1848, zooals die eenerzijds in 1866, 1872 en eindelijk 1915 (1 Jan. 1918) is gecompleterd met wetboeken (thans een algemeen wetboek) van strafrecht en ander- zyds na 1874 met regelingen voor rechtcrlijke inrichting en rechtspleging in de buitengewesten; wat in deze wetboeken enz. materieel recht is, geldt bijna altijd geheel Indie, wat daarin formeel recht is, geldt meestal deels Java en Mad., deels elk der buitengewesten. Zie voor deze Indische wetboeken, die bijna zonder uitzondering in het geheime tot stand komen, onder RECHTS- WEZEN.

Beneden de algemeene verordeningen staan de, in het openbaar tot stand komende, locale verordeningen, uitgaande van locale radon van booger of lager orde (gewesten, groote gewesteelen, stadsgemeenten); dcels voorzien van straf- of politicsanctie, deels hieraan. geen behoefte hebbend en dus niet daarvan voorzien. Ook de locale verordening kan in haar werking tot een dccl van het locale ressort zijn beperkt. Locale verordeningen hebben algemeen verordeningen en hoogere locale verordeningen te eerbiedigen, doch kunnen gewestelijke keuren op zij zetten; verordeningen van een hooger raad mogen geen inbreuk ma- ken op het aan een lagere raad voorbehouden

terrein. Aangezien de locale ressorten, ook na do jongste aanvulling van art. 71 Reg. regl. (in 1918), nooit bo ven de inlandsche gemcncen staan (I, bl. 575), doch onafhankelijk daarnaast, is de inlandsche gemeente niet gehouden zich naar locale verordeningen te gedragen of daar- voor te wijken. Vernietiging door den Landvoogd van ijel algemeene verordeningen of algemeen belang strijdige locale verordeningen is in het Decentralisatiebesluit (art. 15) voorzien.

Sinds de Vorstenlandsche waterschapsordonnantie in Ind. Stb. 1920 n°. 722, zijn voorts waterschapsverordeningen mogelijk geworden, die almede tot stand komen in het openbaar, en Al- niede zoowel straf- of politieverordeningen kunnen zijn als verordeningen zonder zoodanigo sanctie. Ook tusschen de locale verordeningen en de waterschapsverordeningen bestaat geen band. De resident is bevoegd oin, in overleg met het zelfbestuur, waterschapsverordeningen te vernietigen wegens strijd met algemeen verordeningen, met het gewestelijk waterschapsregle- ment, of met het algemeen belang.

De regelingsbevoegdheid der gewestelijke bestuurschouften is (naar de gangbare opvatting) slechts voor straf- of politieverordeningen keuren en regl. v. pol. geregeld in art. 72 Reg. regl. en Ind. Stb. 1858 no. 17 (sedert gewijzigd); voor residentsverordeningen zonder zoodanige sanctie (cgislatieve residentsbesluiten) zijn geen ajge- incnc regels gesteld, al worden ze b. v. in art. 71 lid 2 Reg. regl. genoemd. Alleen voor de keuren is afkondiging in de Jav. Ct. voorgeschreven. Voor beide soorten van residentsverordeningen geldt, dat ze zoowel het heelc gewest als slechts een deel daarvan kunnen bestrijken. Volgens art. 48 der locale-radenordonnantie verliest het gewestelijk bestuurschouft zijn keurbevoegd- heid voor den ambtskring van el ken localn raad; waar dus doze ambtskring het geheel g<- west is (d. i. bij do vijftien gewestelijke radon op Java en Madoera), houdt de resident in Jiet geheel geen keurbevoegdheid over; doch men nee met gewoonlijk aan, hetzij dat de bevoegdheid om legislatieve residentsbesluiten (vcrordciin- gen zonder straf- of politicsanctie) te maken Imm onverkort blijft toekomen, hetzij dat doze l) <■ voegdheid hem blijft toekomen indien een opzot- telijk artikel in een alg. ver ord. hem daartoe roept. Blijkens het reeds genoemdc art. 71 lid 2 Reg. regl. hebben regelingen (cn besluiten) van inlandsche gemcncen. regelingen van bet g<; wes- telijk bestuurschouft te eerbiedigen. Een aparto soort der legislatieve residentsbesluiten vonnen de door den resident vastgestelde waterschaps- reglementen; zie Ind. Stb. 1920 n°. 722 art. 2, hetwelc goedkeuring van den G. G. en afkondiging in de Jav. Ct. eischt. Terwijl gemeen- lijk wordt aangenomen, dat een legislatief rcsi- dcntsbesluit om geldig te zijn op een algc- mcene of locale verordening of op een keur dient te rusten, wordt de inheinsche rechtspraak sinds jaar en dag bij legislatieve residentsbesluiten (in aHerlei vorm) geregeld, zonder dat deze ergens zulk een grondslag vinden (II, bl. 153). Vernie- tiging van de jiberbedoelde regelingen wegens strijd met wet of algemeen belang is noch voor de keuren, noch voor de overige verordeningen der gewestelijke bestuurschouften geregeld.

Ten aanzien van regdingen van inlandsche dorpsgemeenten en andere inlandsche rechtsge-

mcnschappen (zie dew aanhef van (lit artikel) bc-Htaan alleen dan n ad ere voorschriften, indicn voor zulke lichamen een afzonderlijke ordonnantie is gegeven, gelijk het geval is met de dorpsge-meenten op Java en Madocra (buiten do Vor-stenlanden), in Sumatra's Westkust, Palembang, Banka en Amboina; voor de nieuwe dorpsge-meentcn in de Vorstenlanden (zie op dat woord) zijn vorstenverordeningen uitgevaardigd in het sultanaat Jogjakarta (1918) in de Pakoalaman (1918), in Soerakarta (1917) en in de Mangkoene-garau (1917, 1921). Het straf wet boek van 1915 schijnt strafverordeningen der ini. dorpsge-meenten niet te erkennen; zij zouden zich dus tot ver-ordeningen zonder straf- of politicsanctie hebben te beperken. In de genoemde ordonnaties voor Sum. W.-kust, Palembang en Banka wordt aange-nomen, dat deze dorpsge-meenten oiderworpen zouden kun non zijn aan locale verordeningen,het-geen (zie bo ven) met het Reg. regl. instrijdschijnt. Vermictiging van dorpsverordeningen door het gewestelijk bestuurshoofd of (voor het gewest Jogjakarta) door het zelfbestuur in overleg met den ass.-resident wordt in de genoemde regelin-gen voorzien. Opeibar-totstandkoming van al doze dorpsregelingen spreekt zelf, doch de . . . wijze van openbaarmalng van wat aid us is vastgesteld wordt ter regcling overgclaten aan de residenten..

Wat eindelijk de verordeningen van zelfbesturende vorsten of hoofden betreft (zie den aanhef van dit artikel), daaronder zijn vele strafver-ordeningen ; kost den rechter eenigz moicte de wetf ighcid van <lcze laatste te bere.deneern, daar j)et strafud bock ze heeft voorbijgezien. Over vernict iing van vorstendictien is nergens iets bepaald (drikdijk oindat men den invloed van het binneijandsch bestuur op zulke regelingen over<v<zeii (I adit), doch ook over hun open bare lotslan(II-oi)jin. IZ en over publicatie van de vast-gestd.'h' zelfbistuur-verordeningen is niets te vinden. J-ii j.lfnil t- nicer, oimlat, nil ons ge- zag in 'I-
Juit(ncg)vesien zich tot a 11c hoc ken heeft uit/ehreid en nu ch' zelfbestuicnde land- schaj)p<n(n))> <nzc aanwijzing tai van gewichtigheid on<r(v r)> n r< J<n, h t evengold zaak is deze regclin<ci ii .il- b.v. <li<- van locale raden of resi- co !<, <I<-j<n knneii. \ aak wordt een zelf-

voor<I<' zelfb(st imrsonder- lioori^cii biiii'lvii'. <op den voct ge\ <Igd door een gel ijkliiid'THle re.rik-iilsveronlffung, die het- z<lf<I<' bepaalt voor de laii<lson(ierho)j'igen bin-m-n het Jandscliap. 'voor V'orstj-nlandschc prana-tens en oendang-ncndangH, zie VORSTENLAN-DEN, alsook JI I, bl. 68.

Zoo <likwijls li< lzij <I<■ <cntrale wetgever hetzij ecu (I : r gcwslidjkt : b<sfuurschoofden krachtens art. 3 coor korte verklaring (decif f, bl. 527) rfglcs t reft voor zelfbest unsonterhoorigen en -toctanden in ecu landschaj) met korte yerkla-ring, zal nochtanH de bevoegdheid van (lien wetgever nimier de perken kunnen overschrij-den, die het rchl. of andrc verordeningen hem stollen; want zulk cen art. 3 scheidt geen wetgeveKle bevoegdheid, maar heft alleen op het in art. 27 lid 2 Reg. regl. herinnerd ver bod om zelfbcHtuirHtoestaiKlen aan te tasten. Vgl. daar-over Bijbl. 6801 en 7329. Dus is de Landvoogd b.v. aan art. 57, art. 58, art. 71 Reg. rchl. ge- bonden, de resident aan art. 72 Reg. rchl.

Non altijd is het een open vraag, of wettige

jegclingen van het centraal gezag of van Jagere . organon bevoegd zijn om harczijds autoriteiten zonder wetgevend gezag, voor speciale onderwer-pen met zoodanig wetgevend gezag te bekleeden, en dus b.v. verordeningen van een departemens- hoofd, van een havenmeester, van een afdelings : of ondracfdceJingschef of regent mogelijk te ma- ken. Men kan in do wetgeving voor beide opvat-tingen steun vinden. Eveneens is het onbeslist, of men de regc)ingen van ini. dorpen en de regelin- gen van zelfbesturen al dan niet als adatrecht zal hebben aan te merken (een vraag, voor haar wettigheid in verband met art. 75 Reg. regl. van groot belang) : de reeds genoemde verordening in Ind. Stb. 1911 no. 569 (Vorstenlanden) maakt deze vraag duisterder in plaats van helderder.

Het verdient aanteekening, dat de hier en ginds in Indie voorkomende „adatreelingen", door bevolkingsgroepen uit eigen initiatief of op aandrang der zending vastgesteld, het karakter van bevelende wetgeving te eenenmale missen, al hebben zij daarvan dikwijls den vorm ; zie, deel I, bl. 7, II, bl. 154.

Het in Juni 1920 verschenrt verslag der Her-zieningscommissie stelt voor, den algemeenen maatregel van bestuur uit de lijst der wettelijke regclingen voor Indie te schrappen, een in Indie door een nieuw vertegenwoordigend lichaam met den Landvoogd vast te stellen categorie van „landswetten" • in te voeren, en nog op andere wijzen de bevoegdheid tot wetgeving van hooge- re en lagere autoriteiten te wijzigen. Het grond- wetsontwerp van Maart 1921 bepaalt, dat regeling van interne aangelegenheden geschieden moet in Indie zelf, tenzij do wet bepaalde onderwerpen toewijst aan Koninklijke regeling. Voor regeling, v66r 1 Mei 1855 wettig totstandgekomen, bevat de t weede overgangsbepaling van het Reg. regl. een voorschrift, dat wederom voor jneerdrclci uit leg vatbaar is en ook verschillend uitgelegd is geworden: de regclingen van een Coru- niissaris-generaal (deel I, bl. 498, en art. 24 Reg. regl.) worden so ms als algemeene maatregels van bestuur, meestal als kroonordonnatie, een enkel ma al echter (ten onrechte) als gewone ordonnan-ties behandeld.

Litcratimr. Behalve de werken van Kleintjes, De Louter en Margadat komen o. m. in aan-A^' /—merking: G. K. van Hogendorp, De Ontwikke-ling, 1830, bl. 122, 123, 135. De Vrede, 1830, bl. 42; Bijdragen 2 VII, bl. 167-169; Thorbecke, Bijdrage tot de heiz. der Grondwet, 1848, bl.

20 — 41 ; Woesthoff, De locale verordd. in het N.-I. Staatsrecht, 1904 (diss.); Adam, Handhaving van bestaande verordd., 1905 (diss.); Bordewijk, Rechtspersoonl. der Ned. Koi., 1905, bl. 307 — 315 (diss.) ; Schrieke, De ordijnantie met- Kon. med., 1909 (diss.) ; Marcella, Do alg. b<?p. v. wetg. in N.-L, 1913 (diss.)f Carpentier Alting, Grondslagen der rechtsbedecling, 1913,--^ bl. 72 wetg.; Van der Beeke, Hot StaatsblacC 1915 (diss.) ; Jc Ncef, De Regclingsbev. van de Kroon voor de Kolonien, 1915 (diss.) ; Woesthoff, De Ind. dccentralisatie wetgeving, 1915 ; 'Van Vollen-hoven. Het adatrecht v. N.-I., I, 1918, bl. 108—

115, 117, 655 ; Slingenberg, Ini. tot do staatsinst., 1919, bl. 83 wetg. ; Schrieke, De lagrcr ini. rechts- — gem. in N.-f., 1921.

WEVEN. Het we ven in den fndischen Archi- pel heeft voornainlijk ten doel: het voorzien in de eigen kleedingbehoeften. Slechts in enkele dee-

len —Padangse Bovenlanden en Siloengkang., eenige*desa's op Java. Z.-Celebes en Saleier, *Kisar en Locang — vindt men een ineen betekenende weefindustrie. Zoo A-ervald dat die voorname prikkel tot verbetering en vooruitgang, welke locale producten met die van elders doet wedijveren en technische vondsten door den handel verspreiden. Als studiegiedic is het weven er niet minder belangrijk op geworden: men vindt er alle stadien nog in levenden vorin. Het primitieve product, dat als bedekking dicnde, naast het me er ontwikkelde kleedingstuk. Stuk-ken, die van hoog artistiek venif getuigen, naast achterlijke voortbrengselen.

De kleeding uit gekloctte boomschors, die voor woudbewoners wel de oerform zal geweest zijn, treffen we nog aan in M.-Sumatra, M.- en N.-Borneo, Socmba, M.- en N.-Celebes, Halmahera en Ceram : de overgang tot weven, het vlechten, in de gevlochten saroenge der Aroeneesche vrouwen; de verfijning van het plantaardig materiaal en een meer gecompliceerde t&chniek in de vezel-weverij op M.- en N.-Borneo, Sangir- en Talaot-eilanden. N.-Celebes, Bqeroe, Teninibar-eilanden, Aroe-eilanden, Timor-laocⁿsporadisch op Java (Magelang) en Roti; de katoenweverij, die weer belangrijk hooger staat, op Sumatra, Java, Bali, Lombok, Soembawa, Flores, Sawoe, Timor, Roti, Timor-laet, Larat, Seira, Loelang, Babar, Borneo, Celebes (kuststreken), Ambon, Ternate, Ceram en Noesa Laet. Minder verspreid is daaren- tegen de zijdeweverij, die voorkomt op enkele plaatsen op Sumatra, Java, Bali, Lombok, Soembawa, Riouw, Banka, Borneo en Celebes, inestaal in de kuststreken en in grotere handelsplaat-sen i).

Zoo zien wij bijv. op de Aroe-eilanden de gevlochten en de geweven kleeding, onder de Dajaks de bommschorskleeding, de vezel- en de katoenweverij nog in gebruik, de oerform en zijn l'ere verbeteringen. Dat het oude niet geheel verdrongen is, laat zich verklaren uit de moge-lijkheid, dat het oude voor een deel van het volk aan zekere behoeften bleef voldoen. De vezelwe-verij bijfc'. vordert, voor de draadvorming een be-trekkelijk geringe bewerking. De breede bladeren van de Imba, een kruid op Borneo veel ge-bruikt, worden eenvoudig ontdaan van de zachte deelen, waarna de overblijvende nerven in water geweekt worden. De jonge bladeren van een wilde pisang-soort worden op Boeroe door schrappen met- een stuk bamboe van de weeke deelen ontdaan, in reepen gescheurd en gedroogd in de zon. Nadat ze fijn gespleten zijn, worden ze aan elkaar geknoopt. Op de Sangir- en Talaot-eilanden be-zigt men den stromk van den kofobOjn, waarvan de bladscheeden afgesneden en greept worden. De vleezig deelen verwijderd jnen door de reepen tusschen de spleet van een werktuig te trekken. Na herhaalde splitsing kunnen deze reepen in de zon gedroogd en aan elkaar geknoopt worden.

Een groot voordeeJ bij deze vezelweverij is, dat het materiaal in het woud verzameld lean worden; alleen bij een groeter verbruik moot het, zooals op de Sangir- en Talaot-eilanden het geval was,

i) Het zij hierbij uitdrukkelijk opgemerkt, dat bovengenoemde opsmomngen nog alles behalve complex zijn. Zij berusten nog steeds op vondsten in musea en litteraire vermeldin-gen.

door voorafgaande kweeking verkregen worden. Het verplichte aan elkaar knooien is editor een nadeel, daar de knoopies bij het latere weven hinderen, evenzoo de geringere lenigheid van het wefsel. Om het laatste euvel weg te nemen en toch do grooeter duurzaamheid van den vezel- draad te behouden wordt in M.-Borneo en op do Sangir-eilanden een sobering van vezeldraad en een inslag van katoen genomen.

De breiding van den katoendraad vordert belangrijk meer tijd. Eerst moeten de harde pitten uit do katoenpluis verwijderd worden. Men doet dit in de Minahasa (distr. Pasan-Ratahan) met een plankje, dat in liet midden uitgehold is. Do kapas wordt met een stokje hierover gewreven, de pitten raken los en kunnen daarna verwijderd worden. Een beter hulpmiddel echter vindt men da ar voor in den katoeninolen, waarin de kapas tusschen twee tegen elkaar indraaiende cylindere gevoerd wordt en gezuiverd. Deze inolen komt o.a. voor op Sumatra, Java, Flores, Roti, Alor, Borneo en Celebes.

Daarna wordt d& kapas in Kedoemet een scherp stuk bamboe uitgerald en met den boog, een half rond gespannen stuk bamboe uitgepluisd om ze los te maken. Deze boog is aangetroffen op Sumatra, Java, Flores, Roti, Alor, Borneo en Celebes. Door dit "uicpluizen wordt de kapas ge-lijkmatic uitgespreid en kan nu met kloppers, uit rotan gevlochten, platgeslagen worden: deze kloppers worden o. a. op Sumatra en Celebes gebruikt.

Na deze voorbereidingen kan het spinnen, de eigenlijke draadvorming, aanvangen. Als werktuig gebruikt men daarvoor op Flores, Roti, Kisar, Timor-laet, Leti, Tenimbar, Talaot en N.-Celebes het spinstokje, op Sumatra, Java, FJo-res, Borneo en Celebes het spinnewiel. Het eerste wordt op Roti gevormd door een lang, rond stuk-je hout, dat aan het onderende is aangepunt en in een stuk hout kan draaien, aan de bovenzijde dunner is gemaakt en van groeven voorzien. E (hi touwtje wordt aan het begin dezer groeven be-vestigd en daaraan wat kapas vastgekleeft. Met de eene hand draait men het touwtje rond (n terwijl wordt met de andere het hoopje katoen vastgehouden en de draad voorloopig gevormd. In de Minahasa (distr. Pasan-Ratahan) doet men voor dit spinnen de kapas incl behulp van een gedroogd blad in een zceegelschelp, verwijderd Jict blad en kapas door het spits eindo der schelp te voorschijn. Wat op Itoti met de hand gedaan wordt, geschiedt hi er met behulp van een schelp.

Dit gebruik van het spinstokje verschilt dus met het bekende, Europeesche type, dat rond- draaiend door het gewicht der zware schijf Jang-zaam afzakt.

Het spinnewiel is icitelijk een verbetering van het spinstokje; dit wordt liorizontaal bevestigd en is niet een touwtje aan een drijfvel verbon-den. De spinnende vrouw brengt met de eene Jhand het wiel in beweging en houdt in de andrc de kapas , met de vingers de draadvorming voor- bereidnd.

Zijn een aantal stokjes met katoendraad omwonden, da» wordt de draa'd met behulp van een ha mcl in strengen vereenigd. De eenvoudigste vorm van den haspel bestaat in twee jukvormen, die in het midden of overkruis door dwarslatten verbonden zijn. Deze komt o.a. voor op Sumatraⁿ

Java, Borneo, Celebes, Roti ; op Java en Celebes een verbeterd toestel, dat geheel den vorm van onzen garenwinder heeft. Hot omdraaien, wat bij de eerste geschiedt door het telkens omkeeren van den haspel, gebeurt bij het laatste sneller en reghatiger door het draaien aan de kruk.

De gewonden strengen worden daarna aan een bamboestijl opgehangen, vochtig gemaakt, een tweede stole tegen de onderzijde der strengen gelegd en met steenen bezwaard. De natte draden worden door het gewicht voortdurend uitgerekt. Op Java, Sumatra en Celebes worden de strengen voor liet uittekken geappreteerd met rijststijfisel en na het uithangen en drogen uitgeborsteld met een stuk klapperd'j) of met een stuk idjoek in bamboe gewat. Na deze bewerking komen ze weer op den haspel om op spoelen gewonden of opgekloend te worden. Zoo men gekleurd gped wil weven, gaat het verven der garens het op-" kloenen vooraf.

Vrij algemeen worden echter tegenwoordig gekleurde garens, die in Europa gesponnen zijn, door den inlander gebruikt.

V66r de garens op het weeftoestel gebracht kunnen worden, moeten zij eerst geschoren zijn, d. i. de ketting of schering inoet gevormd zijn en dan verdeeld in even of oneven, een voor-loopige scheiding, die later door de diverse onderdeelen van het weeftoestel definitief in stand gebouwen wordt. Een zeer primitieve vorm van dit scheren wordt van M.-Sumatra vermeld, waar stokken op gelijken afstand van elkaar in den grond zijn geplaatst en waaron de garens worden gewonden.

Hol Al.ikasaa'i.sch-Bogineesch toestel berust eenigszins op dcnzclflcn opzet : slechts heeft de scheerinrichting zich hier tot een werktuig ontwikkeld. Twee latten, op gelijke afstanden van houten j>ennen voorzien, zijn in het midden door een d wars I at vr-rbonden.

Ecu overgangstypc ver too nt het scheerraam der Sangir- (J I ^alfioct-ciliiacten. In een dikken, laugoi baaib<>< : -slok zijn drie vierkante gaten gestoken. In de t «(*< c) : rste bevinden zich twee st ok ken, die aan <!<■ r>u(lerzij<lc vierkant zijn en n-cuir ooven spitscr todoupen. In de derde opening is ecu (h 'grlijkr stok gestoken van kleinere afncting. l'jcn l>rc<lc strook kofovczels is beurtc- Jini/s llll <iczf st axen gewonden en aan de inckld-si(h■ h.mgt een palmbladstrook, waamec later de oplialer gevormul zal worden.

Jl ct sclieciTauHi van J a v a cn Sumatra verhetzelf<lc type, doch nicer ontwikkeld. Aan een d warslat op een cinderstcl met p>>oten rustend zijn drie v(*rschuifbare blokken uangebracht; in de twee eerste zijn twee rondo stokken bevestigcl, in lid derde slechts (jpn. Ook in N.-(i*lebes schijnt een <lergelijk apparaat. voor te komen.

Jlij <llil t.oerticl vr)rm t eon draad, die beurtclings om de stokken gewonden is, de lengte, die licl Juterc weefsel zal krijgen. Aan een der stokken is ecu reeijje palmblad bevestigd en iets lager <lc draad van een sjoel> die in het onderstel be- v eslisd is. J)c garens iobpen uni deze st ok ken heen, gereg Cjkl om wisKclend, zoodat tusschen elko f,wee draden in dezelfde richting gaande zich een bevindt, die een tegeiovergesteklc inslaat. Met bcliuif) van het palmblad en den vastgeknootten draad worden Jusscn gevormd,lic regelmatig de hdt der scliering omgrijpon.^

Is dit scheren gecrcd, dan worden de stokken vervangen door do vcrschillende onderdeelen van het weeftoestel en de sobering is blijvncd verdeeld in even en oneven, in verschillende kruisingen, tcrwjl de oneven kctting door de dradenlussen maar boven getrokken kan worden.

Dit scheren heeft voor het latere weven een bijzonder betckenis, daar reeds bij deze bewerking de indbling der schering in gekleurde banen in het oog gehouden moet worden. Het vergemakkelijk den arbeid bovendien in hooge mate, daar and&rs draad voor draad zou afgeteld moeten worden. Echter, daar bij hit Indische weefsel de inslag-draacl bij het wovcn een groote rol speelt, is het scheren van geen hooge beteekenis ; f>ij het patroonweven is ginds de schering van minder belang.

Dit verandert geheel als door het ikatten de schering is ornamentalsdraagster wordt. Hierbij worden de strengen garen v66r het weven versierd, door bepaalde plaatsen met vezels te omsnoeren, zoodat in het volgend verfabd de verfstof in de vastgesnoerde plaatsen niet kan indringen en dan na het verwijderen der omwindsels zich blank op gekleurden grond vertoonen. Het omwinden en het juist rangschikken der bundels is hierbij de hoofdzaak, waarom dan ook in de inlandsche namen het binden op den voorgrond treedt.

Om de werking van het aldus verkregen ornament in het latere weefsel te behouden# is het noodig voor het omwinden de gareft^systematisch in even en oneven te verdeelen. J'ien maakt daai*bij gebruik van vier in den gromcl geslig 曾 paaltjes ; aan de twee voorste wordt een. stok vastgebonden, terwijl bij de twee laatste een tweede stok wordt neergolegd. Twee kortere stokken worden met de bovengenoemde door lussen ver- • bonden en dan onderling weer door twee touw- tjes, zoodat de vier latten strak gespannen staa. De afstand tusschen de twee binnenste stokken is

gelijk aan de helft van het latero weefsel.

Twee ronde stokken worden nu los neergelegd op de gespannen touwtjes en hot scheren kan een a an vang nomen. Dit wordt door twee vrouwen gedaan ; een ervan zit bij het uiteinde, de ander in het midden van het raam. Beiden zorgen voor den goeden loop van een draad, die om de twee uiterste stokken moet gaan, doch bij de twee neergelegde stokken beurtclings op of onder moet gaan. Deze twee verdeelen het garen in even en oneven en worden, nadat het opspannen gecrcd is, door touwtjes, aan de uiteinden vastgeknoopt, vervangen.

Hicna worden van het bovenste deel der schering bundels van vier draden afgoteld en door touwtjes gescheiden; hierbij worden later de vierdradige bundels van het ondersto scheringdcel vcrenigd.

Eerst nu kan het eigenlijk ombinden een aanvang ncnien. De schering wordt overgebracht op een ander werktuig uit twee latten, schuin kruisend over elkaar gelegd en aan de twee uiteinden door dwarslatten verbonden. Hierop wordt de schering met behulp van twee rondo stokken gespannen.

De schering is nu verdeeld in bundels van acht draden, wat het aajthangen der bindsels vrlricht en bespoedigt. Deze bindseis moeten vah een ander stof zijn dan de schering en minder gevoelig dan deze voor het verven zijn ; by katoen

gebruikt men bindseis van palmbladvezels of gras en riethalmen, bfl zijde katoendraad.

Nauwkeurig moeten nu de gewonschte ornamentvormen omwonden worden en even precies moet daarbij op de kleuropvolging gerekend worden. Het-deel, dat anders van kleur moet worden, krijgt een apart bindsei, dat door don knoop te herkennen is. Bij een drickleurig weefsel op zwarten grond bijv. worden de roode deelen irtet drie knoopen, de gelyc met twee, de witto mot- een knoop gekenmerkt.

De donkerste verving geschiedt het eerste en de schering wordt daartoe v«Tn het loestel afgenomen en met indigo donkerblauw geverfd. Na- tuurlijk werkt dit verbad alleen op de openge- houden plaatsen in ; wat onder de bindseis ver- borgen is, blijft ongerept. Hicrop volgt het roode verbad, doch hieraan gaat vooraf het verwijderen der roode windsels, die aan de drie knoopen te herkennen zijn. De bloot gekomen witte plekken worden rood geverfd, terwijl het blauw geverfde deel door het rood tot bruinachtig zwart verdon- kert. Het volgende geelbad laat den donkeren grond ongerept en tint alleen de roode deelen iets gelyc. Hierna kunnen de laatste windseis ver- wijderd worden en het patroon teekent zich in wit, geel en rood op donkeren grond af.

Onder al dezec behandelingen zijn de bundels hier en daar wat verschoven. Om dit te herstel- len wordt de schering op het kruisvormige toe- stel opgespannen en de bundels zoo lang heen en weer geschoven, dat het ornament overal sluit. Dit wordt in stand gehouden door, bij den aan- sling van het ornament, de bundels stevig aan een palmbladnerf vast te binden, zoodat een ver- schuiven onmogelijk wordt. Een eigenaardige ver- sieraang is aldus verdor- ren, die bij het latere we ven , weiiiig of niets in schoonheid verliest. Het ornament beweegt zich steeds in de richting van de schering, sluit zich zorgvuldig aan bij den sche- ringloop. De zacht-uitvloeiende . motieven der versiering geven het ornament een teer en zeer bijzonder karakter. Door het tegelijk binden van de beide scheringhelften herhaalt zich de versie- ring getrouw op beide zijden; ook voor- en ach- terzijde van de stof is geheel hetzelfde, zoodat van geen goeden of verkeerden kant sprake kan zijn. Bij de Bataks en Atjehers gebruikt men geikatte banen tusschen andere, die een regel- matig, puntig patroon vormen. Dit wordt op een aardige wijze verkregen: de strengen garen worden bundelsgewijs breed omwonden, zoodat zij na het verven breede blanke en gekleurde ringen ver- toonen. Bij het opspannen voor het weven wordt iedere draad afgesneden en vastgeknoopt en zoo geplaatst, dat de eerst horizontale ring oploopt en afdaalt. Dit patroon heet dan ook benang roesq.k —afgebroken draad.

Het versieren door afbinden wordt ook op den inslag toegepast. Men gebruikt hiervoor een lang- werpig raam, dat even hoog is als het latere weefsel breed zal zijn en om een houten asje draaien kan.

Op Java wordt met watoe pocroe een voortee- kening aangebracht en het uit te sparen orna- ment wordt met agel-touw afgebonden. Voor- en achterzijde worden tegelijk bewerkt. Kenmer- kend voor het ikatten van den inslag is, dat aan de beide uiteinden een smal strookje afgebonden wordt en later als witte streep het ornament be- grenst. Dit witto bandje dient bij het latere

weven als richtsnoer voor de weefster ; zij schuift den draad zoo lang heen en weer, tot deze precies bij den voorgaanden aansluit en zoo medc- helpt tot goede ornamentvooring.

Het verschuiven van den geikatten schring- draad vindt men bij den inslag terug. Het benang- roesak patroon komt ook hier voor op de Pa- socmahdoekcn ; de toe- passing is echter ge makke- lijker dan bij de schering en vandaar dat men hier geheele weefsels met dit pylpunt-patroon bedekt ziet, terwijl bij de schering slcchts sinalle ba new zoo bewerkt zijn. Twee draden worden telkens ingeslagen, dan afge- broken en iets verschoven opnieuw ingeslagcn. Aan de eene zijde wordt daardoor de natuurlijke weg behouden, aan de andere moeten de uiteinden der draden saame- knoopt worden.

In Liinboto wordt van dit verschuiven een vcel uityoeriger gebruik gemaakt en gcointrische versieringen worden aldus gevormd.

Het ikatten van de schering is in den Indischen Archipel wel het meest verbreid. Het komt voor op Sumatra (Atjeh, Gajo- landen, Batak-landcn), Java (Preangcr-Reg.), Flores, Soemba, Sawoe, Roti, Timor, Leti, Kisar, Ti- mor-laeto, Banka, Boma, Dawcloer, Tenimbar- eil., Borneo, Ceram. Het ikatten van den inslag op Sumatra (Palembang en Pasoemah, Lam- pong's), Banka en Riouw, Java (West-Java, GrSsik en Bageldn) en Bali, Celebes (Liniboto), tierwijl het ikatten van schering en inslag nog op Bali voorkomt.

Als na het ikatten de draden voor den inslag bestemd o,p de weefspelen opgekloecd zijn, kan licc weven een aanvang nemen. Hier heerscht evenzeer een groote.verscheidenheid in werktui- gen.

De oudste vorm van licc weefstoel is wcl die, waarbij de schering tusscljen twep houten rollen gespannen wordt. De weefster zit op den groixl en daar een der rollen met een touw, een lap ledcr of een houten jukvorm verbonden is en zij daarbinnen zit, kan zij met het midde- de scj(i : - ring spannen en losscr maken. De andere rol i-> aan twee paaltjes in den grond verbonden. O<- onderste draden der schering (het onevea deel) zijn in een stel lussen gevangen, warndoor een stek, de ophaler, geschoven is. Bij het woen car de vrouw (Joor aan dezen ophaler te trekken <le oneven draden naar boven doen konien. Jlc aldus gevonnede vak wordt grooter gemaakt door er de sabel, een sinalle, lange lat, in te schuiven en deze op den kant; te zetten. De spool kan door deze opening gemakkelijk naar de andere zij- lc van het weefsel verhuizen. Duarna wordt de draad met de sabel aangeslagen en deze verwij- derd. De oneven draden moeten nu naar den en hiertoe schuift inci^ dan een dikke rol naar voren, die Jiet even deel weer op de oor- spronkelijke plants terug brengt. Om deze krui- sing beter te kunnen bewerkstelligen, bevimlt zich naast den roller een lange, vierkante lat (lineaal), die voor het in stand blijven der bruising zorg draagt. •

Op die weefstoel kan sleclJits rond geweven v/orden en wel een bepaald stuk. Ecu kam of riet, die voor het juiste aanslaan kan zorgen of voor een bepaalde schikking,* is er moeilijk in te brengen en komt bij dezec weefstoellen in onzen archipel niet voor. Wel bij het koto-weven op de Sangir- en Talaoet-eilanden, waar do dra-

den took saamgeknoopt mochten worden. De spoel is evencns primitief; meestal een lang stokje, waarom de draad over kruis gewonden is of de hafkspod; aan beide zijden in con hank eindigend. De laatste is in gebruik bij vezelweverij. Beide zijn zeer lang, soms haast op de breedte van het weefsel, zoodat zij met do eene hand doorgestoken kunnen worden, met de andere eruit gehaald. Dit weefstoel wordt voor ka toen- en vezelweverij gebruikt in komt voor op Borneo, Sangir- en Talaot-eilanden, Timor- groep en Bocroc.

Een meer ontwikkelde vorm is te vinden op Sumatra, Java, Borneo, Celebes en Flores. Deze is bestemd om stukken van doorlopende maat te weven. Er wordt langer mee gewerkt en het vluchtige, dat het eerste toestel heeft, verdwijnt hier. Het bezit een breedte scheringplank, waarom de lange schering gewonden wordt, voor de verze- ning te nage uitgespannen wordt. Dan een borst- boom om de gewezen stof op te rollen en de schering te spannen met behulp van een houten juk- vorm. De scheringplank moet daarin stevig bevestigd staan en zoo voegt er zich een onderstel van houten latten bij. Een kani of riet om het goede aanslaan te bevorderen ontbreekt niet; alleen bij de Batak'sche weefstoelen in het Grassi-Museum te Leipzig is deze niet aanwezig. Om het weefsel op de juiste breedte te houden wordt soms een spanstokje toegepast, dat aan beide uiteinden van een naakpunt voorzien is.

Ook de spoel is op langeren arbeid berekend. Hiervan is een toekje, dat aan het eene einde slechts één gat omwonden is. Deze sluit in een bamboe- kok, waarin een gaatje geboord is voor het doorlaten van den draad. Een inrichting als deze heeft zich meer tot het doorwerpen (het schieten) van de draad. In de primitieve geheel onwonden 'poelfijf' draad. T-rkleurige weefsels heeft de weverij een mandje, waarin de diverse spoelen bevestigd worden en een potje met water om de draad te bevochtigen.

Om het weefsel te ijverigen weefarbeid te bevorderen, worden er ook in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen.

De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen. De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen. De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen.

De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen. De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen. De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen.

De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen. De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen. De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen.

De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen. De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen. De weverij is in de weefsel, wellicht dienende om de draad te bevochtigen.

van de twee eerstgenoemde toestellen vervallen. De spoel is hier eveneens in een bamboezen koker om het behendig doorwerpen te bevorderen.

De weefsel op deze toestellen genaakt bieden technisch weinig verscheidenheid aan. Bij de weverij stoffeert het weven geen invloed uit, gaat gewoon op en neder, de eenvoudigste verbinding van schering en inslag. Bij gestreepte en geruite weefsels, die veelvuldig voorkomen, is de schering in verschillende gekleurde banchen afgedeelde, die bij de laatste door een eveneens verdeeld inslag in ruiten afgesloten worden. Het is de eenvoudigste vorm van het weefmoment, die door goed gekozen kleuren soms zeer mooi kan zijn.

Meer verscheidenheid biedt de flottante inslag aan. Deze bestaat in het toevoegen van een sierdraad, die het ornament vormt. De draden worden daartoe in verschillende combinaties afgedeelde, welke in stand gehouden worden door losse stokjes, die zich in het lange scheringende achter de lineaal bevinden. Het weven gaat daarbij den gewonen gang; echter wordt na elke inslag een stoele zoo hoog opgegeven, dat de draad zich achter den ophaler voortzet en in dit vak den anders gekleurden sierdraad ingeslagen kan worden. De gewone inslag volgt en daarna weder de sierdraad.

Deze flottante inslag komt op Sumatra, Java, Bali, W.-Soemba, Timor, kust van Borneo, Zuid-Celebes en Saleic veelvuldig voor bij ka toen- en zijde- weverij, op de Sangir- en Talaot-eilanden bij vezelweverij.

De hier geschetste weefstoelen en bewerkingen dienen bijna uitsluitend tot het weven van kledingstukken, waarbij de saroeng, de slimoet en de slindang pasklaar geweven kunnen zijn. Na het toevoegen van franje door knopen kunnen de weefsels onmiddellijk in gebruik genomen worden. Bij de weverijen op Sumatra en Z.-Celebes worden evenwel ook doorlopende stukken geweven, waaruit de kledingstukken geknipt kunnen worden op de gewenschte lengte (zie KLEEDING en SAROENG).

Dat afknopen der franje gaat bij de Bataks en Socinanezen gepaard met het aanbrennen van een eigenaardige versiering, waarvan de juiste bewerking nog niet bekend is. De bundel van de draad, bij het ikatten gebruikt, blijft hier behouden en deze bundels draden worden als inslag gebruikt bij een schering van overlans gespannen draden. Vooral de Bataks werken verscheiden hunner slimoets met een breedte, zoo gewonen rand af, die byna steeds een zeer bijzonder ornament laat zien.

Voor gordelweverij gebruikt men op Kisar en Alor het eerst geschetste weefstoel, dock in kleinere format. Eigenaardig is het, dat bij deze gordels de flottante inslag heerscht, terwijl bij de doeken liet ikatten algemeen toegepast wordt.

Voor gordelweverij past men op Z.-Celebes, Timor, Soemba en Leti een zeer aparte toelichting, de zoogen. „Brettchenweberci“. Dit wijkt geheel en al van het gewone weven af. Elke vier draden der schering loopen door vier gaten in vierkante plaatjes schildpad geboord. De weverij van even een ongewoon geschied door het omdraaien dozer plaatjes. Door het verschillend rangschikken van kleurige draden en het gedeel- telijk omdraaien van enkele plaatjes kan een zeer uitvoerig ornament gevond worden.

. Eveneens voor gordelwevcrij dient op Atj&h en en Madoera : A. Texticl-Nijvcrheid : I. Javan-Gorontalo een eigenaardig werktuigc. Een houten sche Weefnijverheid, bl. 1 —15, Den Haag 1904; De raanijpe van zcs spleten voorzicn, terwijl in het midden Ini. Nijv. in W.-Java als soc.-ethnol. ver-schijnsel zes gaatjes geboord zijn, werd zo opgehangen. dat het door C. M. Pleytjc; II Batavia 1912 : De Ini. hooger en lager gehan-gen kan worden. Door deze Kunstnijverheid door J. E. Jasper en M. Pir-ngadi, bewegingen kan het oneven deel dor ketting naar II. De Wccfknust, Den Haag 1912.

boven of naar onder ge-schovcn worden. B. M. Goslings, Schrcingtechnic in Ind. weef-

Hoewel de weef-toestcllen in den Inaischonscls ; ~(-Nr 7, 1920). Zie verder de li-Archipel nog op weinig ontwikkelden trap staan, is dit tcraturoopgave in : „J.A.Loebfr Jr., Technic en geenzins het geval met de weefscs. Vooral met het Sierkunst in O. J. ” VIII, X.

ikatten worden waarlijk fraaie doeken verkregen, die WEVERVOGEL. De Wevervogels (*Ploceidae*) hebben him naam te elanken aan de buitenge- woon versierde doeken, op deze wijze vervaardigd, komen kunstige wijze, waarop sommige soorten hunne nest uit de Tiinor-groep, met Oost-Soemba vooraan. Enkele on samenstellen ; deze nesten hebben den vorm van Dajakstani- men uit N.-Borneo volgen daarop, daarna wijde buizen of retorten met langen of korten de Batak'sche en Atjeh'sche doeken. Prachtige doeken hals, en bestaan uit bijzonder fraai in elkander met geikatten inslag komen vooral van Pa- lembang, govlochten boomvezelen, palmstrepen of gras. Alles Gresik, Bali en Limboto. Eveneens zeer belangrijk zijn is zoo knap samengvlochten, dat het cene onmogelijke ondernemingnagheeten dat vlecht werk te ontwarren: volgens Dr. Bernstein en Dr. Atjeh en Zuid-Celebes, om slechts de voornaam- ste te Hagen zeggen de inlanders dan ook dat hij, wien het noemen. J. A. L. gehikken mag zulk een nest uit- elkander te pluizen

Literatuur: A. R. Hein, Die bilde'nde Künste zonder dat er een draad of halm breekt. op den * bei den Dayaks auf Borneo, Wien 1890, A. Tex- bodein een gouden draad of kogel zal vinden. In hun tilarbeiten, I. Gewebe, bl. 90 — 99, met illustra- ties; nest vindt men soms een klei- klompje, wat den A. M. K. de Does, Toestand der nijverheid inlander doet gelooven, dat de vogel daarin

. in de afd. Bandjarnegara, het woven, met illus- traties lichtgevende kovers drukt om het nest inwendig te verlichten. De echte Wevervogels komen op volkenkunde, XXXVI, 1893, bl. 28 — 43); H. Sumatra en Java in een drietal soorten voor. mml

Ling Roth, The Natives of Sarawak and British North Borneo. Londen 1896, Chapter XVII. weaving. *Ploceella javanensis*, *Ploceus atrigula* en *Ploceus nianyar*. De naam aan dezen vogel op West-Sumatra

dyeing, and dressmaking, bl. 29 — 32, met illustraties gegeven, is Tampoco ; de Maleische naam aan den : J. A. Loebfr Jr., Het wven in den Indischen javancnsis gegeven is (Smpoewa. *Ploceella*

Archipel (N. Rott. Ct. 28 en 30 Juni 1901, I, B en C). *javanensis* op Java en Sumatra voorkoniende, de* Herdruk als brochure onder toe- voeging-van des man jar kembang (JAV., SOEND.), heeft den snavel bij

Catalogus der Tentoonstel- ling van Indische Kunstn- verheid, Groep III, 0.-Indische Weefscs, Juli 1901; J. is de snavel zeer stomp ; de overheerschiende kleur van den vogel is geel; zwartbruin is de staart en zijn

A. Loeber de vclugels, terwijl de vedcrn van den mantel in haar centrum ook zwartbruin zijn; de vedcrn van wangen, kin err keel zijn zwart; overigens zijn alle

Jr., Irfdische textiele Kunst, I en II (N. Rott. Ct. 28 Juli vedcrn goudgeel gekleurd. Dczc vogels leven gezellig in groote troepen in bamboes en waaraan

Soemba-doeken (N. Rott. Ct. 4 Sept. 1901, I, B) ; J. E. hunne kunstige nesten hangen; zij voeden zich voornamelijk met rijst, J)c *Ploceus*- soorten hebben

Jan Kalf, Indische Weefscs (De Kroniek, 19 Oct. goed zichtbare, van voren afg<-ronde Voordracht uitgespr. op 31 Oct. 1901 (Koloniaal neusopeningen; de nagel van de ac liter teen is stork

Weekblad, 7 Nov. 1901, no. 22); G. P. Rouffaer, Over gekromd, stevig gebouwd en even Jang als de kafs, Tjinde*s, Patola's en Chine's, Den Haag 1902. aehterteen zelf. Bij *Ploceus many ar* van Java, de

Uitg. „Oost en West” ; J. A. Loeber Jr., Het „I- nianjar, ook manjar <Ijaniloel (JAV., SOEND.) katten” in Nederlands-Indie, met illustraties (Onze genoemd, is de koj)bovenop flauw gou(- geel, de Kunst I, J 902, bl. 17-33); J. E. Jasper, Inlandsche borst en lichaamszijden zijn licht dof geelbruin,

Kjeurmethoden (Tijdschrift B. B. iedere veder heeft een breed* zwart centrum, *oodat XXII, 1902, bl. 345-355); J. A. Loebdr Jr., Ca-, talogus der Tentoonstelling van Indische Kunst- verheid, die deelen een gestreep voor- komen hebben: de

Aug. J 902, VJ.I, Kaartweefscs, bl. 101 — 110; VIII, wangen en keel zijn roest- k leu rig zwart. Op Sumatra en J u vu komt *Ploceus atrigula* voor. Dczc

lkatten van den inslag, bl. III ; Kain Bdnentan laatste vogel heeft gele koj- vedcrn en zwartbruinc

(Koloniaal Week bl ad. 26 Nov. 1903, no. 37); J. A. oordekvederen; de wangen en de borst zijn licht Loeber Jr., Het wven in Nederlandsch-Indie (Bulletin gecelbruin. Soms komen de Wevervogels in zulke

Koloniaal Museum, Haarlem, no. 29, 1903), met enorme zwermen voor, dat de inlander energick illustriaties; A. B. Meyer u. -0. Richter, Webgerat aus inoet optreden, wil hij van zijn oogst iets zien ter co dem O.-I. Archipel met besonderer Rucksicht auf lit komen. Vooral de manjar is zeer schadelijk in do

Goron- tal. in Nord Celebes, no. 4, Die Kains Bente- suikcrriet-tuinen, daar hij de bladeren van de nan, no. 5 (Abh. u. Ber. d. Zool. u. Anthr. Eth- nogr. Mus. Dresden, Bd. X, no. 6, 1902-3), met illustraties ; suikcrrietplanten vernielt om daarvan zijn nesten te bouwen. Een interessant opstel hierover isde hand van Dr. Zehnter verschenen in het Archief voor de

G. P. Rouffaer. De voornaamste Java-suikcrindustrie van Jiet jaar 1898. Tot de familie der Wevervogels behoort ook de algemeen bekende rijstvogel of glatik (JAV.)

(*Padda oryzivora*), zoo groot als onze huismusch, met rouden snavel en witte wangen, buik grijs-purperkleurig, stuit en staart zwart. Oorspronkelijk inheemsch op Java, thans ook op Sumatra een vrij onwelkome gast voor den rijstbouwenden inboorling. Bij naderenden oogst zict men ze, in zwermen van honderden, bij de rijstvelden; zij zouden aan het gewas groote schade toebrengen, indien niet de inlanders, naar de grootte van het veld, een of meer op hooge bambocpalen staande wachthuisjes bouwden en in alle richtingen dunne bamboestokken plantten, waarover talrijke draden loopen, alle samenkomende in het wachthuisje; aan deze draden hangen droge bladeren, gekleurde lappen, poppen, klepperende houtjes enz. schrikwekkende voorwerpen; vertoonden zich nu de rijstvogels dan wordt in de wachthuisjes aan de draden getrokken en het gansche veld verandert in eene ratelende, klepperende en bont bewegende massa, die do verschrikte vogels verjaagt. Na den oogsttijd kunnen zij zich ver-gasten aan de enkele vergeten aren en aan het zaad van het dan overal welig opschietend onkruid; door dit laatste zijn ze weder nuttig voor den landbouwer. De 6 a 8 witte eieren worden gelegd in nesten van allerlei vorm, afhingende van de verschikende nestplaatsen; zij nestelen in hoog gras, soms hooger in palmboomen, soms ook tegen on der daken, vooral daar waar de musschen niet de overhand hebben. Aan den rijst vogel sluiten zich aan de zoog. nonnetjes, op Java hoiifol (J.IV., SOEXD.) genoemd. De gewone boijdol. *Nutia tiefja*, is bruin met roonwitten kop en zwarten buik en konit voor op Java en Sumatra. *J. ferrivinos* (gelijkt reel op deze soort, doch leeft een zwarte keel en borst en een zuiver widen kop, *M. atricapilla* is bruin met werten, ha Is en kop, zonder eenig wit; eerste-nocinde soort leeft op Java en Borneo, laatste-nocinde op Java en Sumatra. Ook deze vogels, welke klein zijn <lan de glatik, zijn schadelijk voor de rijstcultuur, hetwelk eveneens het geval is met de "kinM (JAV.) of het muskaalvogeltje, *M. nisorifi*, bruin in witte onderzijde, waarvan de vedren bruin gezoond zijn, en de prit (JAV.), *Urol on ch a. hi* (co (fistroid (s, op de bovenzijde donker grauwbrun met licht schachtstrepn, voorkori en keel zwart, borst en buik wit. Het genus *Erythrura* bevat eenige hoofdzakelijk groen gekleurde soorten. Op Java, Sumatra en Bocno konit *A. prasina* voor: deze is op de bovenzijde groen, voorst gedeelte van den kop en keel blauw, buik en staart rood, zijden van het lichaam geelbruin. Op Java is zij bekend als b<=>n(io] idjo. *A. tricolor*, van Timor, is van boven groen met rooden stuit en vap onderen blauw. Ten slofje zij hier vermerk het zoog. tiggervinkje, <le prit bnggalii, *Sporaeinlh ns amandava*, van Java, een klein doakerrood vogeltje met witte vlekjes o)borst, stuit en vleugels en met zwarten buik; op Timor en Flores k<=)mt een nauwver-wan te vorm met gelen buik voor (*Sp. flavidt-ventris*). Laatstgenoemde soorten zijn voor do cultuur heel schadelijk; zij worden in groot aantal; t; li gevangen en algemeen in kooien gehouden.

WEYLAND-GEBERGTE. In Nicuw-Guinea, I en Zuidoosten van <lc (Jcdviiikbaai. Zoo genoemd naar Jacob Weyland, die in 1705 een belangrijke ontdekkingstocht deed naar Nicuw-Guinea met drie schepen w.o. do „Geelvink Hot gebergte hangt samen met het Charles

Louis-gebergte in het Zuiden en het Nassau-gebergte in het Zuiden en Zuidoosten; de bergknoop, die de verbinding vormt tusschen de drie bergstelsels, heeft een hoogte van ruim 3200 M.; de hoogste top in het Weyland-gebergte is 3720 M. Dit gebergte vormt de waterscheiding tusschen de rivieren, welke ten Zuiden van den Olfantsberg aan de Oostkust door Geelvinkbaai uitmonden, t.w. de Wapoga, Warena, Siriwo, Legare, Bocmi, Wangar en Wama, eenzijdig en den linker zijtak van de Rouffaer rivier (zie MAMBERAMO), anderzijds. De hoogste der waterscheiding is ongeveer 2700 M. De Zuidwestelijke helling gaat zeer steil omlaag; hier is het brongebied der Wanggar. Tai van kleine water-vallen storten zich daar, honderden meters diep, naar beneden. De Titinima, een der bronrivieren van de Omba (zie aldaar), die ten Oosten van de Etnabaai in zee valt, vindt eveneens in dit gebergte haar oorsprong. Ook ligt op de Zuidwestelijke helling van het Weyland-gebergte het brongebied van de Oeta of Oetawa, die ten Westen van kaap Steenboom in zee valt. De waterscheiding tusschen (dit brongebied en dat van de Wanggar ligt op 3 39' 26" Z.B. en 135° 41' 0" O.L. Boven de 2000 M. is het gebergte bewoond door de Jabis (zie PAPOEA'S sub IV, ten zevende); op 2100 31. ligt Oewapa, een hunner kampeengs. Tot 800 M. komen er veel paradijsvogels voor; daar boven, tot 2000 M. kakatoca's in alle grootten en kleuren; op deze hoogte en hooger is een rijke vogelwereld; o. m. worden hier aangetroffen duiven, parkieten en een kleine vogelsfoort, niet grooter dan vlinders. Boven de 2500 M. houden de loofboomen op oin plaats te maken voor laag, ineengedrongen naaldhout en laag struikgewas, van grijsdronc klour. Bodem en begroeiing zijn hier bedekt met een dikke moslaag.

WEZELS (*Mu-stelidae*), een familie der ROOFDIEREN (zie aldaar). Evenals de Civetkatten een vormenrijke groep van kleine verwanten der kat ten zijn, zoo zijn de *Mustelidae* hetzelve ten opzichte van de beren, met welke ze nauw verwant zijn. Zij onderscheiden zich van deze, bell alve door een kleiner aantal tanden, ook door het bezit van kleine scheurkiczen. Velc *Mustelidae* hebben in do nabijheid van den anus klieren, die een stinkende st of afschiden. Deze kan soms (bioel, sigoeng) ver worden uitgespoten en is clan een uitstekend verdedigingsmiddel.

Van do onderfamilie der *Museliniae*, de eigenlijke wezels of inarters, te herkennen aan de korte, ten deelo door een vlies vereenigde teenen met scherpe klan wen, treft men in den Indischen Archipel een paar soorten aan, behoorendo tot de zeer verspreide geslachten *Mustela* en *Putorius*. Tot de onderfamilie der *Melinae*, de dassen, met langc vooten en stomp' klawen, behooren *Mydans* (zie SEGOENG); *Helictis* (zie BPOEL) en *Arctonyx* (zie GAROEM), tot die der *Lutrinae* (zie OTTERS), met korte voeten, zwermvlezen en stompe klawen, enkele soorten van het zoowel in do Oudc als in de Nicuwe Wereld voorkomendo geslacht *Lutra*.

Mustela henrici Westerman bewoont de Grootc Soenda-eil., de Notoena- en de Soeloc-eil. Het is een marterachtig dier van ongeveer A M. lichaams-lengte, met een iets korteren staart, en ken ba ar aan de witte, doch achteraan geel tot oranje gekleurde keel: door een lichtbruinc kon onder-scheidt het zich van de nauw verwanto, maar

zwartkoppige *M. flavigula* Bodd. van het vasteland van Azie. Het dier is althans op Java zeldzaam en leeft daar slechts in hooge bergstreken, terwijl liet volgens Sal. Muller op Sumatra ook in moerasbosschen in de nabijheid van het strand voorkomt. *Putorius nudipes* Desm. (snangan, DAI.) van Sumatra en Borneo (vroeger ook vóór Java vermeld, maar waarschijnlijk ten onrechte) is kleiner dan de vorige, roestrood gekleurd met witten kop. *Trichomanis collaris* Gn. (*Trichomanis hocveni* Hubr.) (inlandsche naam op de Kargiloogvlakte garoem) eveneens van Borneo en Sumatra (bovendien van het vasteland van Zuid-Azie bekend), die een rachtelijk levenswijs voert, is een dier van de grootte van *Miustela Jienrici*, maar met korteren staart, en kenbaar a an den onbehaarden, ecnigszins aan een varkenssnuut herinnerenden neus en den witten, met zwarte strepen geteekende kop.

WI (JAV.). Zie DIOSCOREA.

WIAK of BIAK. Het meest Oostelijk en grootste der Schouten-eilanden benoorden de Geel-vinkbaai in Niouw-Guinea gelegen, dat door de nauwe straat Sordn Dido van Soepiori gescheiden is en bestaat uit een lage heuvelenreeks, welke zich in het Noordwesten tot een vrij hoogen berg, Somboenen geheeten, verheft. Grote rivieren worden er niet aangetroffen. maar die, welke aan de Noord-, Oost- en Zuidwest-kust uitmonden, kunnen toch tamelijk ver door prauwen worden opgevaaren. Het eiland is vrij stork bevolkt door Papoea's van den stam der Noemforen, die meerendeels aan de kust in verschillende kampeongs wonen; terwijl een ander deel, de Wiak Soep of boschbewoner, zich bij voor- ic / keur in liet binnenland ophouclt. Vo oral de bos- / schen van Noord- en Zuidost-Wiak zijn rijk aan sagoepalmen en vandaar uit wordt het geheele eiland en ook Soepiori van dit voedingsmiddel voorzien. De vischvangst maakt het hoofdinnid van bestaan uit voor de kustbewoners en zeer gezocht zijn op de omliggende eilanden de ijzeren lanspunten, welke de boschbewoners smeden van oud ijzer, dat te Mansinam en Salawati wordt opgekocht. De voornaamste kampeongs zijn So- * rido. Mokmer en Samber op de Zuidkust; Dwar, Wari en Korim op de Noordoostkust. Het op een eilandje voor de Zuidkust gelegen Bosnik wordt geregeld door de schepen der Kon. Paketvaart Mij. aangedaan. Tegenwoordig zijn nagenoeg in elke kampeong zoogenaamde hoofden met Tido-reesehe titels, doch hun gezag is gering. De bevolking der Oxjsteijker gelegen Padeido-groep is aan die van Wiak verwant. De toestanden latei nog te wenschen over: menschenroof komt nog voor. Zie ook SCHOUTEN-EILANBEN.

Literatuur. „Lens. Een tocht over Biak (Schouten-eil.) Ber. Utr. *Zend.* 1913, bl. 97; Kol. Versfag 1914.

WICHELEN. De algemeen menschelijke zucht naar de kennis van toekomstige gebeurtenissen heeft onder de Indonesiers aanleiding gegeven tot het uityinden van allerlei wichelmethoden. Gewoonlijk gaat aan het wichelen een gebed aan de goden vooraf, om den mensch iets van de toekomst te willen bekend inaken. Sommige wichelmethoden kunnen door leeken in practijk worden gebracht; voor de meeste is een priester noodig, oindat deze weet hoe met de goden moet worden omgegaan.

Een zeer algemeen voorkomende wijze van

wichelen is het waarnemen van het gehuid en de vlucht van vogels. Het is van groote beteekenis of zij hun geluid aan den linker- of aan den rechterterkant van den waarnemer doen hooren. Onder de vogels is het vooral de uil, wiens geroep voor spellende kracht heeft. Ook aan de bewegingen van andere dieren, a Is slangen en liagdisseen, kent men voorspellende beteekenis toe. Ook het onderzoek van de ingewanden of het hart van varkens en kippen geeft den priester het antwoord 'der goden op eene vraag aangaande de toekomst.

Van de wijzen van wichelen kunnen hier slechts do meest gebruikelijk ke* ver meld worden. Een kokos- of pinangnoot, of een geleding bainboe worden gekloofd; valt de eene helft met de bolle zijde naar boven; de andere helft met den bollen kant naar beneden, dan is dit een gunstig teeken. Een stok of een speer wordt tweemaal met den vadem gecincten; blijkt hij bij de tweede meting iets langer te zijn dan de eerste maal, zoo beteekent dit een gunstig antwoord. Men doet een greep uit eene hoeveelheid malspitten; is het getal pitten, dat men heeft gegrepen oneven, dan is dit een gunstig teeken. Men laat water in een bamboevat een nacht overstaan; blijkt daarna de hoeveelheid water niet verminderd te zijn, dan is zulks een gunstig teeken.

De meest beschaafde volken wichelen met wichel tafels, die met een aan het Sanskrit ontleend woord, *kocitika* heeteri. De Maleicrs kennen eene 5-deelige (*koelika lima*) en eene 7-deelige (*k. toedjoeh*) wichel tafels, bij welke ieder half etmaal resp. in 5 en 7 deelen is verdeeld. Oj elke (lexer tijdsafdeelingen oefent een der 5 Hindoe-goden (in sommige Mohammedaansche streken) een van een 5-tal profeten) bij de 5-deelige, zon, maan en 5 planeten bij de 7-deelige tafel invloed ten goedo of ten kwado uit. Het komt er nu (ju aan om uit te rekenen welke goetheid of ijrofici op een bepaalden dag en een bepaald uur heerschende is, om daaruit op te maken of) men al dan niet gelukkig zal zijn in eene bepaalden onderneming, of men iets dat verloren of gestolen is zal terug krijgen, enz.

Andere koetika's hebben in de Jioekjes, waarii zij door overlans eh overdwars Joo pen de Jijncn verdeeld zijn, woorden of afbeeldingen, die op voorspoed, onheil, verlies, winst, enz. <lu(lc). Andere weder hebben geen hokjes, maar afbeeldingen van dieren, als tijger, ohfant, draak, met nummers op de ledematen, waannede men* do gewenschte wichelarij verriclit.

Do Javanen wichelen gewoonlijk door den naam, dien de dag, waarop zij iets wiclen ondrnemen, heeft in de 7-daagsche week, te combineren met den naam van dien dag in hume 5-daagsche week. Elke dagnaam heeft eene vaste cyferwaarde; do som der offers van de gecombineerde namen wordt afgeteld op: middernacht, ochtend, avond en zoo krijgt men hot gewenschts tijdstip aangewezcn.

De godssoordeelen zijn mede middelen om de goden in de gelegenheid te stellen de waarheid omtrent een of ander aan het licht te brengen. De incest voorkomende godssoordelen zijn het werpen van speren, en het onder water diinken. Degeen, wiens speer het diepst in den grond door-dringt, degeen, die het langst onder water uthoudt, Jjeoff van de goden gelijk gekregen. Het steke/i van een vinger in gesmolten da-mar-

hars heeft plaats, wanneer iemand zijnc onschuld moet bewijzen, htgeen aangetoond wordt, wan- ncer de vinger ongeschonden uit do hars te voor- schijn komt.

Verder best, aan er nog eene recks van wichel- nithoden, die veel overeenkomst hebben met spiritistische praktijken: een opgehangen stok of citroen, een wan, die door eenige lieden wordt vastgehouden, en derg'lijke meer, moeten door hunne bewegingen een bevestigend of ontkenkend antwoord op de eene of andere vraag ge'ven.

Literalnur : Dr. G. A. J. Hazeu, Nini Towang, Tijdschr. Bat. Gen. XLIII, bl. 36 — 105; Wilken, Handleiding voor de vergelijkende Volkenkunde van Ned.-Indie, bl. 583—595; Alb. C. Kruyt, Het Wichelen in Midden-Celebes, Tijdschr. Bat. Gen. /XLIV, bl. 85 —9G en de in beido laatstgenoemde arangehaalde bronnen.

WICKERS (JHR. MR. HENDRIK LUDOLF). Geb. op 21 Juni 1800 op den Huize Hoogemade, provincie Groningen. Na volbrachte studies in de rechtsgeleerdheid aan de Hoogeschool aldaar werd hij eerst advocaat en in 1827 tot officier van Justitie te Winschoten benoemd en in 1838 in diezelfde betrekking te Groningen. Reeds in 1844 werd hij lid van den Raad van State. Toen de herziening van de wetgeving in Ned.-Indie, onder leiding van den heer Air. C. J. Scholten van Oud-Haadein (zie aldaar) grotendeels tot stand gebracht was en de heer Scholten, de President van het Hooggerechtshof in Ned.-Indie, zich met verlof in Nederland bevond ; werd den heer Wichers bij K. B. van 15 December 1845 no. 85 cone zenzling opgedragen naar Ned.-Indie, met het tweeledig doel om er het voorzitterschap te bekleeden van de beide (civide en militaire) Hooge (Jercclitshoven CJ) om den G.-G. bij te ,staaij bij het invocerij (IT vast 2e : stel(ge nicuw <> wfbuoken <n in het. Jijvullen van het nog ont- brokende. J)en 23 Mei 1846 vertrok de heer Wi- chers naar Indie. Twee jaren later (1 Mei 1848) had te Batavia <le vedenkwaardige plichtghicd p a t a s, dat I ndische wetgeving van

kracht werd xerkhurd <n de rechterlijke Colle- gin <n naar de w(ort/anisatic werden beeedigd en gecinstnlceri. In April 1819 keerde hij naar Ne(hTlajij) toru</. waar heni de portefeuille van J ustitie werd aa weJkc door liem werd

aunvaard. Ischter -Jt : . !) - kort, dnar ziekte hem noojite dio fund ii - in heL eind van hetzelfde jaar nog neer to mcn. Jijj lici-vatte nu zijne werk- zaanilicden als li-cl van den Kaad van State. Hij was aangewezen als G.-G. van Ned.-Indie, maar zijn sleclitc ; gez(>jj(thcj<l.^t oesiaand liet niet Loe, dat liij dat hooge a m l-(oij zi< h nani. J ij overlccd 1,e 's Gravcnhag^ den -leu Maart 1853. Zie Han- delingen en geschriften van het Jindisch Genoot- schal) te ,s GraVf.nhage, eerste jaargang.

WIDARA

(JAV.). Zie

ZIZYPHUS JUJUBA.

WIDARA OEPAS (JAV.). Zie MERREMI.A

MAMMOSA.

WIDJAJA KO ESO EMA (JAV.). Zie PISONIA SYLVESTRIS.

WIDJEN (JAV., so END.). Zie SESAMIHI IN DI CUM.

WIDOERI (VVCdoeri, Badocri) is de naam, waaronder het zaadpluis der *Calotropis gigantea* op Java in den bandel komt. Kleine hoewel- heden wonlen geexporteerd.

WIELEWAAL. De wiclewalen (*Onolidae*) zijn

nauw met de paradijsvogels verwant. Zij zijn meestal goudgeel en zwart gekleurd, enkele vor- men zijn hoofdzakelijk bruin of groen, een soort is zwart met rood. De Indische wiclewaa!* van Sumatra, Java, Borneo en Bsd. [*Oriolus macu- latus*] glijkt veel op de Europeesche soort, is echter voornamlijk te kennen aan den breedten, hooftzervormigen, zwarten band om den kop. In het Javaansch is hij bekend als kepodang, in het Soendaneesch als bintjaroeng. In Ievenswijze koint hij met do onze overeen, is echter niet zoo schuw ; zijn stemgclucht gelijkt eveneens op (lat van de Europeeschc. Op Soembawa, Loimbok en Flores leeft een schitterend goudele soort *O. brod'eripi*. Kleiner is *O. xanthonotus* van Java, Sumatra en Borneo; deze heeft een zwarten kop, een gelen rug en een witten, zwart gevlekten buik. *Analcipus sanguinolentus* van Java is ge- heel zwart met een roode vlek op de borst en op de vleugels. Sommige soorten hebben een naak- ten kring om het oog ; tot deze behoort *Spheco- thres flaviventris* van de Kei-eilanden, die van baven geelgroen, van onderen geel is, met zwarten kop en staart; het wijfje wijkt van het man- net jf ac en is van boven bruin, van onder wit met brune strepen.

WIEROOK. Welriekende hars uit *Bostvellia*-soorten (Somali-kust), die evenals myrrha (II, 855) bchoort tot de van ouds in den Indischen handel voorkomende atom ata. Als drogerij heet wierook op Java menjan arab (Arabische benzoe, zie I, 274), en, even als mastik, ook welMoestakim (II, 767).

WIESE (ALBERTUS HENRICUS). Geboren te Bremen in 1761, vertrok den 20en Mei 1774 naar Indie en werd in 1775 benoemd tot extra- ordinaris- klerk ter guerals secretarie te Batavia. Hij doorlijk snel de lagere rangen en was reeds in 1791 koopman, tevens secretaris van liet college van wcesiiesteeren te Batavia. In 1794 volg- <le zijn benoeming tot raad extra-ordinair eu commissaris ter zee en te vclde, en in 1801 tot eersten raad en directeur-generaal van Ned.-Indic. Als direct- gen. schreef hij onder den titel „Consideration over de werkijs van Dirk van Hogendorp", met de „Annotation van Gijsber^ Karel van Hogendorp", een belangrijke memo- rio, waarin hij zich als een heftige tegenstander van D. van Hogendorp deed kennen (zie den tekst dozer niemorie bij De Jonge —Van Deventer, Opkomst, enz. dl. XIII, bl. 13—109). In 1804 (19 Oct.) werd Wiese door het Staatsbewind belust met de waarneming van het generaalt en den 15en Juni 1805 trad hij als gouverneur- gencraal op. 20 Juni 1806 bevestigde koning Lodcwijk die benoeming en stelde Wiese tevens aan tot luitcnant-generaal van het koninkrijk Holland. 28 Jan. 1807 werd hij eervol uit zijn betrekking ontslagen en gaf den 10en J^*n. 1808 liet bostuur over aan maarschalk Daendels. 25 Alaart d. a. v. vertrok hij naar Nederland en overleed den 7en Maart 1810 te Haarlem. Wiese was tweemaal gehuwd; in 1792 met^do ^weduwe van H. J. Guitani, opperkoopman, uit welk hu- welijk een dochter werd geboren ; en in 1805 met do weduwe van den G.-G. Van Overstraten, welk huwelijk kinderloos bleef. Enkele belangrijko gebeurtenissen onder het hestuur van Wiese dicnen nog ver meld te wor- don, als in 180G de beëindiging der Cheribonscho onlusten (hoofdzakelijk door ove^reding, daar

krachtige middelen niet ter beschikking waren); en het in het gezicht van Batavia vernielen van acht Ned. oorlogsschepen en een aantal koop- vaartuigen door een Engelsche vloot onder Pellew. In 1807 kwam opnieuw een Engelsch eskader onder Pellew voor de kust van Java; het landde bij Gresik en weldra was die stad met ongeving zonder slag of stoot feitelijk in Engelsche handen, doch na onderhandeling vertrok de Engelsche admiraal op voorwaarde, dat de twee laatste schepen van de Ned. zeemacht in Indie, de *Pulut* en de *Revolutie*, zouden worden verbrand. zooals ook geschiedde. Uit een en ander valt wel af te leiden, dat Wiese niet met energie en kracht de teugels van het bewind voerde. maar evenmin mag uit het oog verloren worden, dat zijn positie hoogst-moeilijk was, aangezien het moederland, door den druk der Fransche over-heersching, weinig of geen daadwerkelijken steun kon verlenen. Hij schijnt den last onvangen te hebben om de zaken slechts gaande te houden, zonder ingrijpende maatregelen te nemen, tot dat het reglement op het regeeringsbeleid, door den raadpenionaris Schimmelpenninck gearresteerd, in werking zou zijn getreden. Zijn karakter were! als zwak afgeschilderd; D. v. Hogendorp noemde hem een „trds sot et insignifiant personnage“, en v. Polanen schreef dat hij altijd iemand noodig had „om hem aan het verstand te brengen hoe- danig hij in zaken van eenig gewicht denken en handelen moet“. Voorts dat hij de bestuurszaken aan zijn directeur-generaal overliet. Slechts de (gedwongen) kofficultuur ging onder zijn be- stuur vooruit en leverde aanzienlijke oogsten; waarvan Daendels zich later de eer trachtte te geven.

/ Zie nogi/M. A. van Rhede van der Kloot, de Gouverneurs-Gerieraal en Commissarissen-Generaal, *Grahnage* 1891, bl. 120.

WIGGERS VAN KERCHER (GERARDUS BAREND). Geboren te Kampen, den 24en Sept. 1822, overleden te's Grax-enhage, den 10en Nov. 1897, vertrok als sergt.-majoor den 1ien Sept. 1842 naar Indie en were! in 1845 benoemd tot 2e luitenant bij het 8e bat al j on inf. te Batavia. Zijn staat van dienst luidt verder als volgt: be- vorderd tot len luitenant bij den generalen staf, in 1850; tot kapitein-adjutant in 1854; tot majoor bij het 2e bataljon inf. op Sum. Westkust, in 1862; tot luitenant-kolonel pL comm, te Batavia in 1865, in welken rang hij ook op Borneo's Westerafd. diende; tot kolonel den 6en Jan. 1872, in welke functie hij optrad als comm, van de 2e brigade tijdens de 2e expeditie op Atjeh, en van 27 Mei—3 Oct. 1875 tijdelijk belast met den post van militair, tevens civiel bevelhebber in Atjeh en Onderhoorigheden; bevorderd tot generaal-majoor den 10en Jan. 1876. In dezen rang wrd hij, ter vervanging van generaal Pel, definitief benoemd tot militair en civiel bevel- hebber in Atjeh en kwam al da ar aan den 10en Maart 1876. Naar aanleiding van een verschil van opvatting in zake operatie-plannen (zie het artikel ATJfih, dl. I, bl. 79 en G. B. Hooyer, *Krygsgeschiedenis van Ned.-Indie*, dl. III, bl. 189 — 210) met de Indische regeering, werd hij echter reeds in het laatst van 1876 op verzoek eervol uit die betrekking ontslagen en volgde den 2en Mei 1879 zijn pensioenning.

WILDEMAN-RIVIER. Zijrivier van de Eiland- rivier (zie aldaar)

WILDHOUTBOSSCHEN. (Zie BOSCHWE- ZEN). Alle bosschen in Nederlandsch-Indie welke niet geheel of voor het grootste gedeelte uit djatiboomen bestaan, worden samengevat onder de ~~gemeenschappelijke benaming~~ „wildhoutbosschen“⁵. Deze wildhoutbosschen bestaan meestal uit zeer vele doorengemengde boomsoorten. Slechts zelden treft men wildhoutbosschen aan, welke nagei- oeg uitsluitend of geheel uit een boomsoort bestaan. Toch komen derg- lijke bosschen wel voor: zoo zijn er b.v. op Java in de residenties Madioen en Kediri nagenoeg zuivere Sana-kling-boschjes; in de residentie Besocki vrijwel zuivere Sadeng-boschen. J u Palembang en in de Lampongsche districten ko- men ijzerhoutbosschen van vrij groote opper- vlakte voor, welke nagenoeg uitsluitend uit dez- zehoutsoort bestaan, terwijl op het eiland Simaloer (Atjeh en Onderhoorigheden) vrijwel onver- mengde complexen van Resak en Kroeng-batoe bestaan. Zoo zijn er meer voorbeelden te noemen, maar als regel komen de wildhoutboomsoorten in groote hoeveelheden met elkaar vermengd in de bosschen voor: hoc groot dat aantal is, is voor de Buitenbezittingen nog niet vastgesteld, maar het beciraagt minstens twee duizend. Wat Java betreft, hier zijn de wildhoutbosschen o. a. door den botanicus van het Buitenzorgsche Herbarium Dr. S. H. Koorders nauwkeurig on- derzocht; alle daarin voorkomende boomsoorten zijn door hem beschrcven en gedeeltemeerd. In de bezittingen buiten Java is" wel hier en daar een onderzoek ingesteld, maar dat is nog niet voltooid; speciaal in de Minahasa en op Sumatra zijn door Dr. Koorders vele boomsoorten gech- termineerd. (Literatuur zie HOUTSOORTEN).

Behalve de boomsoorten worden in de wihl - houtbosschen talrijke struikgewassen en sling- crplanten aangetroffen, waardoor die bosschen, voor zoo ver er geen wegen of paden in zijn uit - gekapt, bijna steeds onbegaanbaar zijn; zonder kapwerktuigen is het mccstal onmogelijk er in door te' dringen.

Voor zoover betreft Java en Madoera worden de wildhoutbosschen onderscheiden in „in stan<rd te houden“ en „niet in stand te houden“ wildhoutbosschen. De bosschen der eerHlc categoric worden als zoodanig aangewezcn door den Gofiverneur-Generaal: de instandhouding kan geschieden om klimatologische en hydrologische redenen of ter wille van de exploitatie ten belioe- ve van de plaatselijke industrie dan wel voor andere doeleinden ten algemeenen jnitic. J.)" niet in stand te houden wildhoutbosclien kun- nen op den voet der ter zake bestaande bepali)- gen in eigendom, rocht van opstnl of in erfpacht alsook aan Inlanders ter ontginning worden af- gestaan. Voor de Buitenbezittingen gekit dev.c onderscheiding in „in stand te houden“ en „niet in stand te houden“ bosschen niet; nochtuns hebben enkele Hoof den van gewestelijk bestuur aldaar bij verordening bosschen aangewezen, welke, om hydrologische redenen dan wd ter voorzicing in de tegenwoordige of de toeko)n- stige houbchoefte, van ontginning en van willf- keuringen aankaap zijn uitgesloten, terwijl thanx door de sedert korten tijd in de Buitenbezitti)- gen geplaatste ambtenaren van het Boschwezen, in overleg met de Bestuursambtenaren, plaatsc- lijke onderzoekingen worden ingesteld naar de wenschelijkheid van boschreservering met liet

<oog op de behartiging van do hydrologische belangen in eenigo op cultuurgebied bolangrijke gewesten.

Op Java hedraagt de oppervlakte der in stand te houden wildhoutbosschen ongeveer een niil-joen H.A. en die der niet in stand te houden wildhoutbosschen ongeveer negen honderd duizend H.A. Van de laatstgenoemde categoric worden, waar dit noodig blijkt, min of meer g'ooite uit-gestrektheden bij do in stand te houden wild- Jhoutbosschen ingelijfd. Overigens worden de niet in stand te houden wildhoutbosschen lang-zamorhand aan landbouwdoeleinden dienstbaar gemaakt. De nicest uitgestrekte wildhoutbosschen worden op Java aangetroffen in het hoog-gebergte, waar de Inlander, om welke reden dan ook, niet tot ontginning is overgegaan, terwijl hier en daar langs de kust, waar die inocrassig is, ook nog wildhoutbosschen van vrij groote uit-gestrektheid voorkomen; overigens heeft bijna overal, waar de ontginning loonend schcen, in verloop van tijden het bosch plaats moeten maken voor s a wall of voor tegalan. De in het hooggebergte overgebleven wildhoutbosschen worden bijna alle om hydrologische redenen in stand gehouden; zeer uitgestrekte en schoone complexen worden in Oost- en West-Java gevonden; in Niddcn-Java laat de begroeiing der Bergen nog al wat te wenschen over; hier komen veel Coniferenbosschen voor, welke meermalen van brand te Jijden hebben, waardoor het bosch soms plaats maakte voor alang-alang; (Je Dienst van het Boschwezen legt er zich echter met groo-ten ijver op toe ojn die branden tot een minimum te beperken en deze bergen, waar noodig, op- nicuw te bcbosschen zooals o. m. geschiedde op de Soeni binj, Sindoro, Merbaboc, Merapi, La woe, Wilis en over J)et algemeen in de laatste jaren in het Bj-antas-bovenstroom-gebid.

De uitgestrekte wildhoutbosschen in de Buitenbezitlingen is niet bekend; op meting daarvan heeft nog uiet plaats gevonden; over het algemeen word' in vrschillende schriften die oppervlakte vi-cl f <-> hoog aangeslagen. zooals in J)et artikel Boschv/ezcn is uiteengezet; waar ontginning mogelijk <-n loonend was, is het wildhoutbosch in (!<■ Buit-<?nbezittingen ovensals op Java voor CCJ) groot de e verdwenen, of is er, zelfs al werden de terreinen den oogst wecr verlateen. en met tuss<- li-(npoozcn van vcl)en op)ic u w in cultuur gebradil, na het wed er uit- d<T Htronken en ivituurlijk verjonging door zaadafval, van cigenlijk bosch geen sprake incur. I)!(zc boschlevastatie treft men veelal langH rivieren, beginbare wegen en in de na- bijheid van ned(-r)zitting(ni der bevolking aan. Ook in de Juitenbezittingen is het bosch in het hooggebergte en in de jnoerassige streken mceHt- al gespaard gebleve; het bchoefl echter geen betoog, dat juist daaronde exploitatie die bosch schen met groote inoencilikheden gepaard gaat. De exploitatie der wildhoutbosschen is trouwens nog van geringe beteekenis, maar neemt gaande- weg toe moe te steeds grooter wordende vraag naar hout over het algemeen. Er zijn echter maar weinig wikhoutsoorten, welke in verge)ij-king kun non treden met de uitstokende eigin- schappen van het djatihout, dat aan vrij ge- inakklijke be working groote duurzaamheid en uituinnende Muikbanheid voor haast alle doel-einden paart. Nu langzainchrand door do groote

vraag naar djatihout de prijs daarvan zeer hoog is geworden, wordt er meer werk gemaakt van de exploitatie der wildhoutbosschen. Er zijn trouwens enkele doelcinden, waarvoor gebruik van wildhout meer aanbeveling verdient dan dat van djatihout (zie HO UTSOORTEN), maar de geringe vraag naar hout voor die speciale doel-einden heeft nooit den omzet van wildhout be- langrijk kunnen maken. Neemt dan ook de wild- hout-exploitatie op Java in de laatste jaren ge- icidelijk toe, vooral in de streken, waar of in het geliecl geen djatihout is te krijgen, of het djatihout te duur is, zoo is er van wildhoutbosth-exploitatie op dat eiland op groote schaal nog geen sprake. In de laatste tien jaar nam de hoe- veelheid op Java gekapt wildhout van ongeveer 700 M³ timmerhout en 3000 SM³ per jaar toe tot 6000 M³ timmerhout en 50 000 SM³ brandhout. De hoeveelheid wildhout, welke in de Buitenbezittingen, waar djatibosch nagenoeg niet voorkomt (zie DJATI), jaarlijks gekapt wordt, is zelfs niet bij benadering op te geven. Er bestaan eenige vrij regelmatig werkende wildhoutaan- kap-bedrijven, b.v. op het eiland Simaloor (Atjeh en O.) dat van de Javasche Boschexploitatie Maatschappij, welk bedrijf echter nog in staat van wording is, en de z.g.n. Panglong- exploitatie in de residenties Oostkust van Sumatra en Riouw en O., terwijl op het eiland Moena (gouvernement Celebes en O.) van Gouvernementswege eene proefexploitatie van djalien van wildhout begonnen is; maar buiten deze meer regelmatig werkende exploitaties wordt door de bevolking, hotzij voor eigen gebruik, hotzij voor verkoop, jaarlijks eene zeer aanzien- lijke hoeveelheid wildhout gekapt. Het gevolg daarvan is, dat groote voormalige boschgebieden in wikhernis t-ntaard zijn, terwijl de betere hout- soorten steeds die per het binnenland in gezocht moeten worden. Zeer sterk doet zich dit euvel b.v. gevoelen om de hoofdplaats Palembang; voor enkele houtsoorten is het transport uif de bosschen naar de hoofdplaats zelfs al niet meer loonen'd. In Palembang zijn veel groote houtza-gerijen, die een handel van beteekenis op Sin-, gapore drijven, terwijl vandaar, evenals uit Pontianak en uit Menggala, in tocnemende mate wildhout naAr Batavia, Scomarang en S. Spherabaja wordt uitgevoerd.

Behalve hout produceeren de wildhoutbosschen, inzonderheid die in de Buitenbezittingen, belangrijke hoeveelheden rotan, luirsen, getah enz. enz. De totale waarde der door de Buiten- bezittingen thans jaarlijks uitgevoerd wordende boschproducten kan veilig op ongeveer veertig miljoen gulden gesteld worden. — /-r—

WILHELMINA KETEN. Bergketen van ongeveer 200 K.M. lengte op de grens van de Oostkust van Sumatra, Tapanocli en Atjeh, aid us naar onzo Koningin door Willi. Volz genoemd. De keten vangt in den Noordhoek van het Toba-meer yian met den Si Berteng (2125 M.), gaat in W.N.W. richting over den Si Anggang Baba (2075 M.) en Si Boeaten (2460 M.), om daarna geloidelijk in hoogte af te nemen tot zelfs 400 M., waar de Laii Bcngap door het gebergte breekt. Ten N. daarvan aanvangende moe Galit (1500 M.), neemt het gebergte bij den Batoc Gadjah (1430 M.), waar de gewesten Oostkust van Sumatra, Tapanocli en Atjeh te zamen komen, een meer Noordelijke richting aan, breikt

in dit deel, dat, ook wel Goehoeng Serbolangit wordt genoemd en aansluit bij het Van Hcutsz-gebergte. zijn grootste hoogte in den Bandahara (3060 M.) en eindigt ten slotte in den Boer Moogadjah, waar het Van Daalen-gebergte aanvangt. Zijtakken van dit Noordelijk deel dringen in O. en N.O. richting het boven-Taniangsche binnen. De keten is een decimeter van een ouder gebergte, waarvan de ondergrond t.p.t. 1000 M.: zec< hoogte bestaat uit gneizen glimmerchierf. Het hoofdbestanddeel is echter siebief van de z.g.n. Maleische formatie, die voornamelijk aan de steile West-helling voor den dag komt. De toppen en de Oost-helling bestaan neder uit andsiet. Het gebergte is door zijn woestheid, de hooge toppen en de moeilijkheid om het over te trekken, niet alleen nagenoeg onbewoond, maar bovendien uitnemend geschikt om als grens te dienen tusschen verschillende landschappen, vooral toen deze zelfstandig waren en neder of minder in staat van oorlog met elkaar leefden. Zoo is de keten de N.O. grens van de Dairi-, of Pakpak-landen, de Zuidelijke afsluiting van de Karo hoogvlakte, en de Oost-muur van de Atasländerei.

Merkwaardigerwijze is dit gebergte niet over zijn geheele lengte een waterscheid. De Lau Bengap, die op den Si Bocatën ontspringt, stroomt aanvankelijk langs den Noordoever, maar breekt daarna van Koala tot Koeta Bangoc door het gebergte om zich met de Lau Renoen, zijrivier van de Simpang Kiri, te vereenigen. Ten Noorden van deze doorbraak stroomt het water Oostwaarts naar de Alas-rivier, Westwaarts naar de Wampoe, en is het dus een waterscheid tusschen Indische Oceaan en Straat van Malaka. Over het Noorden van het Wilhelmina gebergte komt de bohorok (zie aldaar) als fohn-achtige wind het cultuurgebied van Oost-Sinnatra herhaaldelijk teisteren.

WILHELMINA TOPEN. Een der hoogste toppen (4750 M.) van het Nassau-gebergte (zie aldaar) op Nieuw-Guinea en gelegen op 4 16' 0" Z.B. en 130 39' 30" O.L. "De zich op de Zuidelijke hellingen bevindende sneeuwvelden verzelen het eerst betreden door de Lorentzexpeditie op 8 November 1909; aan de expeditie Franssen Herderschee viel de eer te beurt het eerst den top te beklimmen (21 Februari 1913). Het Oostelijk gedeelte van het massief van den Wilhelminatop bestaat uit kale zandsteppen, die naar het Zuiden hellen en door afbrokkeling en verweering van uit de verte den indruk* maken van geronde strepen, door ijswerking ontstaan. Onder de sneeuwtong ligt een Joodrechte, kale wand met vele crosie-nissen, die aan ijswerking hun oorsprong danken. In het Noorden maakt het landschap een minder woesten indruk dan in Jiet Zbiden; een geleidelijk aflopende vallei voert naar het Habeb in een eer, waarachter zich een groote vlakte uitstrekt, terwijl aan den horizon bergland werd waargenomen. Belialue het in het Noorden liggende Habbema-meer, j'rerden in het Oosten en Westen nog twee kleinere meer-tjes aangepild. Ten Zuiden van den top ligt Jiet Quarles-meer op een hoogte van 3585 M. De dikte der sneeuwlaag varieerde tusschen 3 dm. en 3 M.; daaronder bevond zich een laag fijnijs van 2 a 5 dm. dikte. Het grootste sneeuwveld was ongeveer 300 M. lang en 100 M. breed. Het was door bovengenoemde expedities, dat voor het eerst aanraking werd gekregen met den interessanten

dwergstam der PesSchem, wonende in de Ordvallei, tusschen het Treub- en Wichniann-gebergto (zie PAPOEA.S. III sub 5b en PfiSiCHfIM).

WILI-WILLI. Na am op Celebes voor een Grid, *Enacus magnirostris*; op de Aroe-eilanden Bolima, op de Kci-eilanden Oear. Zie PLEVIER-VOGELS.

WILIS. Groote vulkaanruïne op de grens tusschen Kediri en Madhoen, die in den Dorowati, 2556 M., haar grootste hoogte bereikt. Beschrijving bij Verbeek, Java, I, 167, 24a; Junguhn, Java, II, 516, met tekeningen; Fokkens, Tijdschr. Ind. T. L. en V. kundc. XXX, 1885, 558. Uitbarstingen zijn niet bekend en de geheele berg is met zwaar bosch bedekt. Aan de W.-zijde Hgt het kratermeer Telaga-Ngebel, met 1,39 K.M.² oppervlakte, en een diameter N.-Z. van 1,5 K31., O.-W. van 1 K.M., in walke nabijheid Junguhn sulfataren, modderwvllen en heet zout water aantrot. Aan den Westvoet ligt de bekende war me bron Oemboel, zwak zout; analyse bij Verbeek, 24b~

WTLKEN (GEORGE ALEXANDER). Geboren te Mena do 13 Maart 1847 uit het huwelijk van N. P. Wilken (zie het volgende artikel) en Maria E. Hoedt. Zijn vader gaf lie in het eerste onder-wijs en zond hem in 1859 naar Nederland, ter plaatsing op de „Protestantsche kostschool voor kinderen van zendelingen, enz." te Rotterdam. Aanvankelijk bestemd voor den krijgsveld, werd Wilken tweeënaal (in 1863 en '64) afgewezen bij het yergoelijkend toelatingsexamen voor de Mil. Academie te Breda, waarna hij besloot in 1865 examen te doen voor hulponderwijzer en als zoodanig geplaatst werd aan genoemde kost-school. Weldra bleek hij echter hier niet op zijn plaats; hij vedange naar ernstiger studie. V<ioi■ namehjk door toedoen van zijn voogt en lateren schoonvader J. C. Neurdenburg (zie op dozen naam) werd W. dan ook in 1860 in staat gesteld de Jessen te volgen van de 4c kl. der H. B. S. 5-jarigen cursus te Delft en legde hij reeds in 1867 met goed gevolg l'ct eind-examen af. I'er- volgens Jiet hij zich inschrijven als student aan de Instelling tot opleiding van Ind. ambt-ma)(i) te Delft en werkte er zoo, dat liij reeds in h<i i vol gen cl j jaar, 1868, met nog een andrccti, als numncr 66n voort Jiet ^frootmilitenaaj - examen slaagde. Had W. dus in bail n(> vVG<>n korten t'ijd zijn doel bereikt. tcv<-ns nmest hij ervaren dat tegen zulk een ijsspanning zijn li-chaam niet bestand was. Zijn tonstand wotke, enistige bezorgdheid, doch ecu kort verblijf f <, Go<tesbxg- schon hem hers tel, waarna hij in hel laatst van j 868 naar J ndie kon vertrekken u/s

ambtenaar bij den burgerlijken dienst. Den j 9(ui Maart 1809 to Batavia gekojnen, wen! hij drio maanden later henoend tot aHibtenaar ter schikking van den resfcler» van Amboina, die hem kort daarop bclastct met het l)es tu u r d e r af dec ling Boero(i^ Hier vond W. <le gelegenheid om zich practiese) te wijden aan de studie, die hem Later bekend zou niaken: de ethnologie in den iitcy- breidsten zin. Hij liet die gelegenheid dan ook niet ongebruikt, wist het volkomen verLrouwen der bevolking te winnen en kon zoodoende een diepen blik slaan in haar huisbouding, zeden en gewoonten. Zijn eerste verhandeling [in begin J 872 der Directie van het Bat. Gen. aangeboden, doch pas in J 875 (dl. 38 VerJi. B. G.) publiek ge-jnaakt] getiteJd: „Bij(Jrage tot de kennis der

Alfoeren van het eiland Boeroc", munt uit door volldighcid' en stcht lilies wat vroeger over dat eiland was geschreven in de schafluw; bovendien toonen de toegevoegde Aanteekeningen W.'s grooto belezcnheid en zijn voorleefdc voor de vergelijkcnde volkenkunde. Na een jaar verblijf op Bocroc were! hij benoemd 3st contr. dcr 3e kl. in de res. Men ado, afd. Gorontalo en in Maart 1872 volgde zijne overplaatsing naar de afd. Ratahan in de eigenlijke Minahasa. Intusschen was hij, bij tolmacht, gehuwd met Josephine J. Ncirandenburg, doc liter van zijn voogd, en mocht hij het voorrecht smaken dat dit huwclijk door zijn vadci\ cndeling te' Tomohon, were! ingeze- gend. Ook in de Minahasa legde W. zich met ijver toe op de kennis der bevolking, - getuige zijn opstellen: Het landbezit in de Minahasa (Bijdrage tot de kennis van het landbezit in den Ind. Archipel): Lanclverkoop in. de Minahasa (Meded. Ned. Zend.gen. 1873, bl. 107, 74, bl. 227); Het afplatten van het voorhoofd bij de .Alfoeren van de Minahasa; en lets over naam- geving en eigennamen bij idem (Tijdschr. Bat. Gen. dl. 21, bl. 374, en 22, bl. 363). In hot laatst van 1875 werd W. verplaatst naar Sumatra's Westkust in de onderafd. Spirook (res. Tapa- noeli), waar de Regeering een kundig ambtenaar bchQcfdc. Den 26en Mei 1876 word hij bevorderd tot controlcur le kl., maar reeds te voren. was hem, wegens zijn grootc bekwaamheden en tact oni met de bevolking, oin te gaan, de tijdelijke waarneming van het assistent-residentschap van 3landi)in<r tor: vertrouwd. Met het oog op zijn vergeijkende ethnologische studien kon W. geen bel erc afdeling treffen: een streck met Batak- sche en Malcische bevolking en deze bestaende uit Chris' cn-inlanders, Mohammedancn en heidc- ncn. Ijvcnals in de Minahasa en cidcrs, begon W. zich onmicldcllijk op de talon der inhecnische be- woners te |< : <fgcn. Maar de drukke werkzaam- heden ;ils ambtenaar, gevoegd bij zijn onver- joodsdei' %<(* : -<sarbeid, maakten hem overspan- nen, zook< : i t in be'jinn 1880 een verlot tot herstel van gezondliff<1 nooHzakelijk block, fn Nederland xkonir-n \ i : } <, ljj zich te Rotterdam, en ver- trok na sledits wccijii'xc maanden rust naar Leiden oin de vaii Prof. Kern in het Sanskrit

< n van Prof. <I<■ (iocje in het Arabisch te kunnen vol<:cn : tev(u>- vcr.sf hafte hij zich <le voorlichtig v a n bekwanic jurist on vooi' het gebied der verge- lijkci)(l(? isrhL : <en genoot den om- gang van Dr. Snouck Hurgronjo. In 1881, bij de

van do Leidsehc gemeente-inHtel- ling tot ojj)ei<ling van Ind. ajubtenaren, nioest een lector vo<|>r de land- fii volkenkunde van N.O. -I. worsen benoemd en wrcl Wilken daartoe aangewczcn. fmiclflcIs publiceerde W. vcrschil- lende monographië'i, als: Over do primitieve v(jrinen van het huwclijk den oorsprong van het huisgezin; Over do verwantschap en het huwclijk* en erreclit bij de volken .van den Ind. Arc hi pel; Het- strafreclit bij de volken van het Malcische ras; Jict crfrcchb op Nias; Hot inatri- archaat bij de oude Arabieren; Do betrekking tiisschen menschen-, dieren- en j)lantenleven naar het volksgelooft; en Het animismo bij do volken van den Ind: Archipel; alle hot stempcl d rage nd van grondige studio en grootc kennis. Reeds in 1884 viel W. de zeldzame cer te beurt door den Senaat der Leidsche Universiteit te worden benoemd tot doctor honoris causa in de

taal- en letterkuncln van den Archipel en in het volJgend jaar, den 27cn April, volgdo zijne benoeming tot hooglceraar in de letteren en wijs- beegerc aan diezelfde Universiteit, ter vervan- ging van Prof. P. J. Veth, die wegens 70-jarigen leeftijd verplicht was zijn ambt neer te leggen. Prof. Wilken aanvaarde zijn ambt den 16en Sept. 1885 met een rede getiteld: „De vrucht van de beoefening der othnologie voor de verge- Jijkende rechtswetenschap". Ongetwijfeld vor- derden nu W.'s bezigheden en als hooglceraar en als lector (welke functie hij op verzoek geheel belangeloos bleef waarnemen tot de opheffing van de gemeentelike Indische Instelling) veel tijd, maar alsof hij besefte dat voor hem geen lang leven was weggelegd, en dat hij ten bate der wetenschap raocst woekeren met zijn tijd, volg- den de monographiëen elkaar nu nog sneller op : „met koortsachtige haast" zooals een zijner bio- grafen (Quarles van Ufford) het uitdrukt. Al zijne geschriften hier te vermelden zou het bestek niet toelaten ; men zie hiervoor de aan het slot genoemde biografieën. Alleen de uitvoerigste moeten vermeld, nl.: Plechtigheden en gebruiken bij verloven en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel; Het shamanism© bij idem; Het pandrecht bij idem; lets over de mutilatie der tanden bij idem; lets over de schedelver- eering bij idem ; De couvado bij idem ; De ver- breiding van het matriarchaat op Sumatra ; Over het huwelijks- en erfrecht bij de volken van Zuid-Sumatra ; De hagedis in het volksge- loof der Malayo-Polynesiers; Oostersche en Westersche rechtsbegrippen; Ueber das Haar- offer en cinige andere Trauergebrachue' bei den Volkern Indonesiens, enz. cnz. Al deze bijdragen, bene vens de t'Alrijke niet genoemde, publiceerde W. in de jaren 1885—1891, meest alle in tijd- schriften, vooral Ind. Gids en Bijdragen T. L. en Vv.kunde v. N.-I. Maar toen bleek, dat hij van zijn nature niet sterk lichaam al te veel had geveerge! ; zijn verbazende geestkracht had hem lang staande gehouden, maar eindelijk werd hij den len Juli 1891 bedlegerig en overiced den 28en Aug. d. a. v. op den leeftijd van 44 jaar.

Welk verlies de ethnologische wetenschap in het algemeen en de vergeijkende Indologische in het bijzonder door het overly don van Wilken, van wien nog zooveel verwacht werd, heeft ge- Ieden, is door verschillende gcleerden in het licht gesteld (zie de lovensbriichten). W.'s verdienste- lijk <n>samenvattend dictaat were! nog na zijn dood, hoeezer in onrijpon vorm, onder den titel van „Handlciding voor do vergeijkende volken- kunde van Ned.-Indiï", door C. M. Pleyte Wzn. in 1893 uitgegeven. Eene voortreffeljko uitgave van alle weaken van Wilken in vier deelen met registers, van Mr. F. D. E. van-Ossonbrugcn zag in 1912 het licht.

Ten slotto een opgave der uitvoerigste necro- logieën van W.: I. Ter nagedachtens van G. A. Wilkoi), door H. Kern, (Ind. Gids, 1891, dl. 2, bl. 1705); IX. Do ethnologische studien van G. A. Wilken (met oeno zoo good als volldicgc lyst zijner geschriften in chronologischc ordc gerang- schikt), door P. J. Veth (Intern. Archiv. f. Eth-nogr., Bd. IV, 1891, bl. 282) ; III. G. A. Wlken, 1847 — 1891, door W. van der Vlugt (De Gids, 1891, dl. 4, bl. 168); IV. George Alexander Wilken (mit Portrait), door J. D. E. Schmeltz (Globus, Bd. LX, 1891, bl. 193); V. Ter nagedach-

tenis aan G. Wilken, door J. K. W. Quarles van Ufford (De Economist, 1891, dl. 2. bl. 720) : 'VI. Ter herinnering aan G. A. Wilken door' C. M. Pleyte Wz. (Vragen van den Dag, dl. 16, 1891, bl. 680); VII. In Memoriam, door M. B. (Tijdschr. Binn. Best., dl. VI, 1892, bl. 215); VIII. Levensbericht van G. A. Wilken (met' portret en lijst van geschriften), door T. H. der Kinderen (Bijdr. Kon. Inst. Ve Volgr., d), 7, 1892, bl. 139); J. X. George Alexander Wilken, door M. J. de Goeje (Jaarboek van de Kon. Ak. van Wetensch. voor 1892, bl. 28); X. Ter herinnering aan G. A. Wilken, door P. A. van der Lith (Almanak der Indologische Vereeniging, 1893, bl. 157 : zie ook Leidsche Studenten- Almanak, 1892).

WILKEN (NICOLAUS PHILIP). Vader van G. A. Wilken, werd geboren 10 Mei 1813 te Aurich (Oost-Friesland) en genoot zijne opleiding te Barmen, Nutternloor en Rotterdam. In 1840 werd hij door het Nedcr. Zendinggenootschap naar Indie gezonden en kwam in Jan. 1842 te Menado^o eenige maanden vond hij daar en te Tanawaijoko werk en vstigde zich vervolgens te TomoKoiH waar hij, behoudens cen kort verblijf in Bolaang-^longondou in 1866, tot zijn dood (22 Febr. 1878) met groote toewijding en met toe- nemend resultaat arbeide en zich o. m. verdien- stelijk maakte voor de door hem gestichte op- leidingsch(oo) voor hulpzendingen (penocloengs) die, zij het ook in gewijzigden vorm, nog bestaat. Zijn groote kennis van taal, land en volk, blijkt o.a. uit zijn uitvoerig opstel: Bijdragen tot de kennis van de zeden en gewoonten der Alfoeren in de Minahasa (Mcded. Ned. Zendel. gen. dl. 7, 1863, bl. 117, 189, 371). In gezelschap van den zending J. A. T. Schwartz ondernam hij een reis naar het landschap Boliang-Mongondou (grenzende aan de Minahasa), met het doel kennis te vergaderen omtrent dat- rijk, in verband met een voorgenomen vestiging van z- idelingen aldaar. Ook deze reis droeg voor de wetenschap goede vruchten : de resultaten werden in de Med. Ned. Zend. gen. (d) .XI, 1867, bl. 1, 42, 225; XII, 1868, bl. 189) gepubliceerd. Afzonderlijk verscheen nog van zijn hand (*uitgegeven door r G. K. Niemann) : Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa, Eerste stuk, Rotterdam, M. Wjt en Zonen ,1866, 8)

Necrologie: zie Maandberigten van het Ned. Zendel. gen. voor het jaar 1878, 80e jaarg., bl. 91 vgg.

WILKENS (JOHANNES ALBERTUS). Ge- boren den 29en Juli 1813 te Gresik, trad in 1833 in dienst als elevé van het instituut voor de Javaansche taal en opleiding van ambtenaren te Soerakarta en klom op tot controleur der 2e klas- setij de «cultures. In J 835 werd lij tot onderwij- zer aan dat Instituut benoemd, speciaal voor het Javaansch en om C. F. Winter terzijde te staan, die toen reeds een opdracht had tot samenstel- ling van een Jav. woordenboek. Na de opju?ffing van genoemd Instituut in 1843 werd Wilkens op wachtgeld gesteld, maar spoedig daarna, op voorstel van den resident van Soerakarta, onder- steund door het Bat. Gen. van K. enW., bij Gouv. besluit van 19 Januari 1844 no. 9, in actieven dienst hersteld en te zamen met Winter belast met de „zamensteling van een uitvoerig verkla- rend omschrijvend Javaansch en Nederduitsch Wordenboek**'. In 1848 ging hij voor Gouv. re-

kening naar Nederland, vergezeld van den Solo- schen J aavan Sastra Tama, ten einde, in het belting der Dclftsche academic en van de Javaan- schc taalstudie, samen te werhen met Prof. T. Roorda : J) in 1851 keexile hij naar Java terug. Tot 1859 werkte hii daarna met Winter samen; sinds diens.ovrlijcren werd de arbeid op' lands kosten door hem alleen voortgezet en tot. een goed einde gebracht. Het resultaat van Winter's en Wilkens, jarenlang werken aan het groote Ja- vaansche Wordenboek, bruci' thaais in liand- schrift van 26 folio-deelen in de Unjycrsitics- bibliotheek te Leiden (Cod. 2250), terwijl de 7ucuuw-^ewefking door Wilkens-allcen er in 43 folio-din. berust, zijnde een afschrift onder to- zicht van Dr. Gunning vervaardigd naar het origineel in het Translaat- Buvcau te Soerakarta. Dit „ Wordenboek van den gclcerden Wilkens⁵⁸ is op ruime wijze grondslag geworden van den in 1901 verschenen den 4ruk van het Javaansch- Nederlansch Wordenboek Gericl-<c-Roorda, vermeerderd door Dr. A. C. Vreede en Dr. J. G. H. Gunning; gelijk in de Voorrede van dl. I ge- zegd woikst. Des te nicer klemt nu ecliter de wensch van Dr. Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, 1889, bl. 201, en desgelijks van Kiliaan in Ind. tfids, 1902, I, bl. 430: dat het „titelblad [van gezegd woordenboek] dan ook medc jnet Wilkens' welkinkenden naam goede prijzen, in plaats van met dien van Gericke en Roorda alleen."

Reeds in 1844 verscheen een proeve van be- werking van Wilkens en Winter's Wordenboek in het Tijdschr. van N.-I. ('(dl. I, bl. 1) : verder gaf Wilkens (eveneens met Winter) in het- zelfde tijdschr. (6en jaarg., J844, dl. III, bl. J, 105, 219; IV, bl. 1; 7cn jaarg. dl. I, bl. 29) : Sen jaarg. dl. I, bl. J) een uitvoerige verhande- ling getiteld: „Aann)erkingen op de Jav. sjiraak- kunst van A. J. Cornets de Groot"; een uitgave en vertaling, met inleiding — alle drie anoniem van het wajang- verhaal Prigiwa in 8dn jaarg. 1846, dl. II, bl. 1 — 98; verder een „Overzicht dei- geschiedenis van Java, grotendeels uit dorspron- klijke inlandsche bronnen gepuf (jaarg. 1849, dl. II, bl. 205); en gaf hij den tekst, met vertaling en woordenboek van het Javaansche gedicht Se- waka (jaarg. 1850, dl. II, bl. 289, 383 : 1851, d) I, bl. 464). met in den aanhef belangrijke inceded lingen over Jav. muziek, bl. 390- 396. Ook zij genoemd zijn brochure „Hel inlandsche kind in Oost-Indie en ietds over den Javaan" (Amsterdam 1849), in hoofdzak cen onbillijke achteruitsteling van Indo- Europeanen.

Na zijne pensionneering in 1883 bleef W. te Soerakarta wonen en overlwd cr <(l(: n J 9cn Dec- ember 1888. Hoewel Wilkens onschatbare dien- sten bewezen heeft, zijn levcn lang, aaji de beoc- fening der Javaansche taalwetenschap, zijn zijne groote verdiensten himiner in *voldoend* licht ge- steld. Ecn necrologie van Wilkens ontbreekt, daargelaten het onbeduidende en foutieve stukje in Ind. Gids, 3889, I, bl. 442. Zie echter het „In Memoriam" afgedrukt in de te Soerakarta ver-

i) Zie over clien „niet geheel onbeschaafden (sic) Javaan, een klerk in dienst van den Rijks- bestierder van Soerakarta", het Voorberigt in Roorda's Jav. Grammatica, (len druk), Amst. j 855, b). VI. Van hem zijn de 4 Vertellingen, van het Javaansche Leesboek.

schijnende courant „De Nieuwe Vorstlanden" van 21 December 1888, no. 149.

WILLEMS-ORDE (MILITAIRE). Deze, do odfte der bestaende Nederlandse Orden, word ingesteld door koning Willem I, by de wet van 30 April 1815 no. 5 on strekt tot belooning cn tot aankweeking van uitstekende (laden van moed, beleid en trouw, bedreven in den oorlog ter zee of te land. De koning is Grootmeester der Orde, die uit vier klassen bestaat: Ridderd de kl. of Grootkruisen, R. 2e kl. of Kommandeurs, R. 3e kl. en R. 4e kl. «

Het versiersel der orde bestaat voor de R. 3e kl. uit een wit gecmailleerd kruis, met 8 gouden gepareelde punten. Op de armen van het kruis de woorden: *Voor Moed, Beleid, Trottv*. Daarover ligt het Bourgondisch kruis, bestaende uit groene laurierstokken, saamverbonden door een gouden vuurslag, op de tegenzijde vervangen door een blauw gecmailleerd medaillon, waarop in een lauwerkranz W, alles gedekt door eene gouden koninklijke kroon.

De Groot kruisen dragen een zilveren ster, geborduurd op den rok cn het juweel van de orde aan een breed lint, en echarpe. De K o m m a n d e u r s hebben het ordeteecken geborduurd op den rok en het juweel aan een lint en sautoir om den hals. De R. 4c kl. hebben een kleiner O.teecken dan de R. 3e kl., met punten, vuurslag en kroon in .zilver. Het lint is oranje, met 2 smaile, donkerblauwe strepen.

D. inilitairen, die geen officiersrang hebben, krijgen als R. 3c en 4e kl. levnslang eene ridde/boklij. Het bedragdaarvan werdgvwijzigd bij de wet van 31 Ucucniber 1920 (Stb. No. 941) en wis-sel tal naar gclang van den rang van den gedecoreerde, af van / 230 tot / 120 voor de R.4c kl. R.3e kl. ont vangen het dubbcl van het voor R. 4c kl. vast gest ■ldo bed rag .In] 906 werd eene conimis-sie tot herziening van de bepalingen betreffende d' toekeijning van d'riddersoklij ingesteld, do ch ontjben ile weikzaanheden van die commissie is nooit icts naar buiten ^clb!cken. Ook is blykens ine-le-le<le<-liii- van <len ^Minister van Oorlog in de Staten-<h-ix-j-aa! <<*n herziening van de wet en van Jk-1 nader te nocmfii reglemctn betreffende de 31. VV. (). in voorbereiding. *

nil <><Tiiig van de wot, word bij Kon. beluit v ; m 2-> .1 uni 1815, no. 10, vastgesteld een „Kegli-ix-jit van a-1 niinist rat ic.tni discipline voor de M. W. <).“ X'olgens <lit regiemct moot het ingevoltre <!< w<? I uit 7 n ljestaa<!l kapittel <!< n kmiin(z dienei) van ad vics op alles deze orde betreffende, nicer bepaaldelij omtrent de voordracliten <-n aanvragen oin in de orde te worden aangerooien. Het hoeft cchter als zoodanig nomit bestaan. Wei is bij Kon. besl. van 23 18(>5 no. 52 een kapittel ad hoc benoemd geweest voor liet 50-jarig feest der orde, maar (lit heeft do in do wet oinsclircvcn tank niet to vervullen geliad.

Aim het rcel(5nicnt ont-!cencn wij nog enige bijzonderheden. Bij het ontvancn der decoratie leggen de Ridderd een eed af. Een gedecoreerd ondr-offi(jcr, sold an t of mat roos ontvangt van schildwachten liczelfdo crcbetoon a ls aan ccn. officier wo rd I bewezen. Elk jaar zou een feest van de Orde gevierd moeten worden, maar het artikel, dal deze periodieke feestviering voorschrijft, is eene doodc Jetter gebleven. Als een korps in zijn gehecl heeft uitgeमित, kan het vaandel of de

standaard met de M. W. O. versierd worden (in' Indie het 3e en het 7c bat. Inf.)

De e e r s t e onderscheidingen in de orde wer-den bij het Kon. besluit van 8 Juli f51a no. 15 vorlcend. aan hen, die zich bij Quatre Bras en Waterloo hadden onderscheiden ; onder hen was de Prins van Oranje (later Willem II), die zoo het eerste Grootkruis ontving. In 1816 verwierf de marine hare eerste ridderkruisen, toen een cskadr van 6 oorlogsschepen, onder den vice-ad miraal J hr. T. F. van der Capellen, den Bey van Algiers, die de Mid.dellandsche zee door roof- tochtcn onveilig maakte, door een bombarde- ment van vloot en stad, tot het aannemen onzer voorwaarden dwong. De eerste ridders van het ieger in O.-I. zijn de deelnemers geweest aan de expeditie van zee- en landmacht, die in 1817, onder den schout-bij-nacht M. Buyskes, een opstand dempte op Ceram, Saparoea en andere eilanden in de Molukken.

Meermalen hebben Ook civiele ambtaren het kruis der M. W. O. weten te verwerven, wegens moedig en beleidvol optreden in Indie.

Nauw verboden aan de M. W. O. zijn twee andere militaire onderscheidingen. Was in het Reglement van Orde (art. 13) bepaakt, dat wie bijzondere aandacht trekt door uitmuntend ge- drag te velde, zonder reeds te vallen in de termen om tot Ridder benoemd te worden, e e r v o l v e r m e d zal kunnen worden bij afzonderlijke dagorder voor het leger of de vloot, bij Kon. besluit van 8 September 1877 no. 20 is een onderschei- clingstecken ingesteld voor de aldus eervol ver- melden. Het bestaat in eene koninklijke kroon van verguld metaal, te hechten op het lint van het eercteecken voor belangrijke krijgsverrichtin- gen. Wordt dezelfde persoon meer dan ccnmaal eervol vermeld, dan draagt hij onder die kroon een Arabisch cijfer, aangevende het aantal malen, dat hem eene eervolle melding te beurt is gevallen .

Ook niet-Europeesch burgers en militairen kunnen in de Al. W. O. worden opgenomen ; voor hen we rd bovendien bij het Kon. besluit van 1839 no. 102 (Ind. Stb. no. 27) ingesteld de „medaillo „voor nioed en tiouw tfer belooning van hen, die „in N.-1, in Nederlandschen krijgscdienst, uitste- „, kendo da den verrichten cn niet behooren tot ee- „nig Europeesch korps of van geene Europeesch „afkomst z'n." Oorspronkelijk werd do medaillo gedragen aan een blauw lint, maar in 1869 (Kon. besl. van 1-1 November no. 17) werd dit vervan- gen door hetzelfde lint als de M. W. O. terwijj bij Kon. besluit van 7 Ma art 1898 no. 63 (Ind. Stb. no. 167) de medaillo word vervangen door een kruis met 4 armen gcspleten tot acht punten, in het midden een schild, dat aan do voorzijde den Ned. Lecuw vertoont cn aan de keerzijde do woorden „Koninklijk Huldebljk" in Javaansch of Alalisch letterschrift ; tusschen de armen ver- tooncn zich twee opwaarts gerichtc klewangs, met het kruis verbonden door een krans van eikenlobf en laurierbladen ; het kruis, dat aan weerszijden het opschrift draagt: „voor moed en trouw", en wcl aan de voorzijde in de Ned. taal, aan de keerzijde in Javaansch of Maleisch letter- schrift, is gedekt door eene kon. kroon, die door niiddl van den vuurslag daaraan is verbonden. Het kruis — vroeger ook de medaillc — word ver- leend in zilver of brons ; in zilver alleen bif zeer uitstekende rjden aan hem, dio reeds met het

bronzen kruis begiftigd is. Dragere van het kruis voor moed en trouw ontvangen een jaarlijksche toelage tot een bedrag van / 95—/ 30 voor hen, die met het bronzen — en van / 140—/ 40 voor hen, die in met het zilveren kruis zijn begiftigd; het bedrag is afhankelijk van den rang, waarin het eereteeken wordt verworven.

Literatuur: F. de Bas, Het 75-jarig bestaan der M. W. O. (Milit. Spect. 1890); A. S. H. Booms, Neerlands krijgsweten in Insulinde, sedert de instelling van de M. W. O. (2 deelen, 1902); H. Hardenberg, Het nation, feest te Leiden, o.a. ter viering van het 50-j. feest der M.W.O. (1865); J. W. H. M. Lies, De Kon. Nederl. rid. derorden, enz. (1855); G. Nypels, De wet op de M. W. O., Indisch Mil. Tijdschr. 1900, I, bl. 412 (zie ook 1900, II, bl. 377); J. J. W. E. Verstege, Voorheen en thans (bij het 70-j. bestaan der M.W.O.) 1885 (zie ook Ind. Mil. Tijdschr. 1855, II, bl. 950); Dzelfde, Milit. Hist. or. terugblik op, Waterloo, Oorsprong enz. Van Legioen van Eer, IJzeren Kruis en 31. W. O. (1890); De Prins van Wied, Feestrede bij het 70-j. bestaan der M.W.O., zie Het- Algemeen Handelsblad van 3 Mei 1885;

L. F. A. Winckel en G. B. Hoover, De 31. W. O., 1815—1890; H. P. Willemstijn, Lezing over de M. W. O. in de Vereen, ter beoef. v. d. Krijgswetenschap in December 1896; F. H. A. Sabron, De Militaire Willems-Orde, Geschiedenis van ha ar ontstaan, met aanteekeningen bij de Wet en het Reglement der Orde. (Uitgave Kon. 3fl. *ibid.* Academic. 1912).

WILLER (THOMAS JOSEPHUS). Geboren 24 Juni 1808. kwam in December 1832 in Indischen dienst als „SecTetaris en fiscaal bij den oimgeaanden Regter“ te Soerajaja* in Nov. 1834 were! hem het radicaal van Indisch ambtenaar toegekend. Van Maart 1837 tot Ma art '40 met ziekte- verlof in Nederland vertoefd hebbend, were! bij ■ in Aug. d.a.v. gesteld ter beschikking van den Gvts-commissaris ter Westkust yan 'umatra en in Nov. van dat jaar aangewezen als „gecommitteerde voor de landschappen Padang La- was, Tamboesy, Pane en Bila“ met standplaats Por-tibi, Deze benoeming was een gevolg van den tijdens en na de Padri-onlustGü in die streken (1830—*38) door verschillende hoofden uitgesproken wensch om onder bescherming en bestuur van het Gouvernement te worden geplaatst. Toen deze onze eerste bezetting van Padang La- was zou worden opgeheven als gevolg van de vertoogen van Engeland bij Nederland, werd Wilier in Juli 1842 tijdelijk en in Nov. 1843 definitief benoemd tot assistent-resident en fd. ven-dumeester in de afd. Mandailing en Angkola met standplaats JP^Dja.boengan. Wilier's dirrecte chef was A. L. Weddik, resident van de van 1837 —,4* bestaan hebbende residentie Ajer Bangis (waar- voor toen de residentie Tapanoeli met 'ibolga als hoofdplaats in de plaats kwam), tevens „hoofd- gecommiteerde voor de Battalanden“. Weddik had aan zijn ondergeschikten bepaalde punten van onderzoek in de door hen bestuurde streken opgegeven. De vruchten van Wilier's onderzoekingen en ambtsondervinding zijn neergelegd in het artikel „Battaasche wetten en insteUingen

* in Mandhding en Pertibi“ in het Tydschr. v.

-N.-I., 8e j. II, 184G, in hetzelfde jaar afzonderlijk en vermeerderd uitgegeven door het Batav. Genootschap v. K. e. W. als een boekwerk van 280 bl., gedagteekend Augustus 1845. Deze gron- I

dige geographische, ethnographische, economische en historische studio uit do eerste hand, die nog lang tot model en vraagbaak heeft gediend, behandeld te Zuidelijke Bataks, oorspronklijk immigranten in Padang La was in Mandailing, terwijl Junghuhn, die tegelijk me ler als „gecommiteerde roor geographische onderzoekingen in do Battalanden“ was aangewezen, de Bataks van het stamland behandelt. Door deze studie word de aandacht der Regeering op Wilier gevestigd voor eene belangrijke taak in de Mo-lukken, De Min. v. Koi. J. C. Baud en de G.-Gen. J. J. Rochussen gingen te radc om het specerij- monopolie in de Mohikken op te heffen zonder de planters te schaden; landbouw en handel zouden de kwijnende eilandcen weer tot bloei moeten brengen. Wilier werd, na van Aug. 1845 tot Febr. '46 op wachtgeld te hebben gestaan, toe- gevoegd aan den „Kommissaris, Inspecteur voor Borneo, Riouw en Lingga, belast met eene zen- ding naar de Moluksche eilandeei“ A. L. Weddik, zijn vroegeren chef, die hem belastte met eene commissie voor statistisch en volkenkundig onderzoek in de Molukken. Hoewel door ziekte belemmerd, verschenen toch drie rapporten van zijn hand: Beschryving van Bocroo d.d. Ambon 2 April 1847; Instellingen der Halfoeren van het landschap Waa Rama, regentschap Hatiling, afd. Wahaai, eiland Ceram, dd. Wahaai Juli '47, en: De Halfoeren van Noord-Halmaheira d.d. Ternate, Oct. 1847, alle gepubliceerd in het Indisch Archief van 1849. •

Na afloop van zijn opdracht in Febr. 1848 kwam Wilier op wachtgeld wegens ziekte en deed hij een reis naar China tot herstel zijner gezondheid. In October van dat jaar werd liij ass.-resident van Modjokerto en in Dec. '49 van Soera- baja (voor de politie). Met het doc! de publieke opmerkzaamheid nader te vestigen op Boer- <e voor kolonisatie, ook van Europeanen, schreef hij in 1849 nog cenc brochure: Exploitatie van Boc- roe. In April 1850 werd Wilier resident van <l- : Westerafdeeling van Borneo; in Nov. 1851 te Riouw en O. Eene dreigende oogzichte noot- >te hem in Febr. 1855 met verlof naar Holland te gaan, waar hij drie jaar later werd gepension* neerd met toezegging weder voor Lands (licensl in aanmerking te mogen komen als het gevaar voor het verlies van zijn ge- >ichtsvermogen mocht wijken. Tot zijn overlijden tot 's-Gravenhage op 14 April 1865 is Wilier nog ijverig werkzaam geweest. Hij werd lid van de Staatscoinc- missie voor Kolonisatie (zie onder KOLONISATIE) van 1857; vertegenwoordiger van het Ije- parteincri van Kolonien in de Rijkscommissie voor de Statistiek van 185% bestuurslid van het Kon. Instituut v. d. T. L. en V. v. N.-J., terwijl hij ojuittnoodiging van den Min. v. Koloilien in 1859 indiende een „Memorie van onderzoek “n oelichting der Staksche aangelegenheden 1854 1859.”

Het oud-lid van den Raad van Indie Jhr. J. 1>. Cornets de Groot van Kraaienburg gaf als propaganda boek voor de bevolking en mogelijke Europeesche exploitatie van kolonisatie van Boeroe in 1858 te Amsterdam opnieuw Wilier's studies ter zake uit, ver in cerci erd met „Nadero toelichtingcn“ van dozen en met gegevens van Dr. P. Bleeker, zendingel Roskott e.a. onder den titel: Het eiland Bocroc, zijne exploitatie en Alfoersche instellingen, door

T. J. Wilier, mot bijdragen en toelichtingen in verband der dan chef der top. opnemng van Tegal (1865), 1c tekenaar aan het. Topogr. Bureau (1869), en daarna chef van hot tekenbureau bij de Statis- tieck opnemng van Java (1871), als hoedanig hij in Maart 1876 gepensionneerd word. Hij stierf te Semarang op 22 Mei 1889. Van Dec. 1867 — Nov. 1869 was hij tot herstel van gezondheid in Nederland terug geweest.

Aan do Rijkscmissie voor de Statistiek werd in Jan. 1861 verzocht har gevoelen te uiten over een plan betreffende periodieke volks- tellingen in Ned.- Indie. Wilier*s gevoelen week af van dat der mcederheid in de sub-commissie ad hoc, in het antwoord uitgedrukt; alleen zijn medelid Sloet tot Oelthuis stond aan zijn zijde. Zijn mcomorie van bedenkingen is op vrlangen der commissie tuitgegeven als : T. J. Wilier, Volkstelling in Ned.- Indie, 's GravOnhage 1861. Met zijn gewonc nauwgezetheid geeft hij daal'in de moeizaam vergaardo bevolkingstabellen en zet hij de bezwaren eener eenigszins betrouwbare telling uitoon.

Het in Willer's tijd zoo actueele vraagstuk der slavernij, waarmee hy door zijn werk onder de vooraf in aanraking was gekomen, be- hield ook na zijne pensionneering zijn aandacht. In verband met het eerste rapport (1855) der Staatscommissie van 1853 oin maatregelen voor te stellen ten opzichte der slavernij in de Ned. Kolonien schreef hij : La question de Fesclavage aux Etats-Unis. Lid Hage 1862, waarvan in tege- lijkertijd ook eene oplago verscheen „par un an- cien fonctionnaire des Indes neerlandaises". Daarin wilde hij de in. Ned.-Indie oepdane cr- varingen dienstbaar * maken aan de oplossing van het slavenvraagstuk in Amerika. L."

WILLIGEN-RIVIER (VAN DER). Een gedeelt6 van den middenloop dor Mamberamo (zie al- daar).

WILLUGHBEIA FIRMA Bl. *Fum. Apocynaceae* Akar grip besi (MAL.), Kardt akar gerotcock (SUM, W.K.), Kar #1 boekoe (PALEMB.), Ta hoi (LAMP.), Tjoenggangang (SOESD.). Een zeer groote liaan, die over den gheccelen archipel ver- breid is en die bekend is om het grootc geliatie aan geinakkelijk coagulercnt en w.ariitit iH'-n rul)herberci(ltZicCAOUTCHOUC).

WILSEN (FRANS CAREL). Geboren te Wce- nen 6 April 1813, uit het huwelijk van B. Wilsen en J. van ribon" (ibid. IV : 1855, bl. 146 —166, met 6 platen ; <I<-T Bank, blijkbaar Nederlanders, al- daar bl. 487 — 490, mot 1 plaat en VI, 15§7. bl. - \ 57 — 68, wonende. Trad in Jccc. 1841 in Nederland in inilifairen (met 7 platen); „De Boeddhistische Tric- inoerti op Java, dimt als volontair, ging in Mei 1842 als herporaal naar voorgesteld in den tempel te M'idoet" (ibid. X 31 1873, Indie, waar hij bij de Topo- gr. iplisch<- opiirininu van bl. 166-191, met 6 platen). Deels ook oudlicidkundig Sumatra's Westkust gcj)laatsr J n J 846 kwafii liij aan zijn: „Bijge- loovigheden der Soendaneezen" (ibid. IV, het Topo- graphisch Bureau te Batavia, word in 1847 bl. 465 —486, met 1 plaat : en VI, bl. 75 — 96, met 2 ver- l)lual st ijaar Smarang, en tocn naar WillcTn I, platen), en "Fragment uit cene beschrijving van do res. waar hem, in zijn kwalitic (sinds 1845) van 3e Bagelen" 1802, bl. 443 —met" teekenaar der genio, bij BcsJ. 31 Maart 1849, no. 4, te 3 platen). Wilsen is ceil der'cersten op Java geweest, die zibinen mot <Icn adj.-onderoff. Schionberg Mtiller als zijn opstellen tevens illustreerde.

adjunct,^oor G.-G. Rochussen werd opge(lragen de basreliefs van den Boroboedoe af te teekenen. Vi er WINDEN. Zie KLIMAAT. volle jaren bleef hij daar werk- zaam; een fiuinea, gelegen aan do Westzijde der Wandainnobaai buitengewone bloolooing bij BcsJ. van 1 Mei 1853, no. (Westkust der Geelvinkbaai). In de 'elijknamigo 11 wloot voor beiden dien arbeid af. Van April 1819 hoofdplaats zijn zendelingen gevestigd der Utrechtsche —Juli 1853 hebben beiden 988 basreliefs oj) 476 Zendingsvereeniging: men kan clan ook in do bladen afgetcocknd; Wilsen ver- reweg het inccst en „Maandberichten" dier Vereeniging bijzonderheden het best. In dozen rcusacht- ige lceken-arbeid bestaunt ointrent de bovol- king dezer nog weinig bokende het voorname werk van WillHcn, hoewel hy door zijn landstreckn ver- ncnion. Zie ook: J. L. D. van der Roest, oudheidkundigo beschrjv ington o.a. vun den Uit het levcn der bovolking van Windessi, Tijdschr. Joroboedoe en MQn- (loet eep degelijck opnierker, en Bat. ' Gen.. Doel 40 (1898), bl. 150 vgg.

door een paar van zijn Jater vrschonen romans ecn WINDOE. Zie TIJDREKENING. vaardig- Hchrijver zich toondv. WINGERT. Zie WIJNSTOK.

Zijn verdere loopbaan bij den topographischlien dicnM mist belang. Hij bracht het ook niet ver-

WINONG (JAV.). Zie TETRAAMELES.

WINTER (CAREL FREDERIK). Geboren 5 Juli 1799 te Djokjakarta uit het huwelijk van J. W. Winter CER7 L. Karnatz. In 1806 ver- took het gezin naar Soerakarta, in welke plaats de rader was aangesteld tot translateur in de Javaanscli(5 taal. Reeds spoedig bleek de voor- liefde van den jongen Winter voor de Javaansche taal, en na een degelijke opleiding door zijn vadei² werd hij op 15 Febr. 1818 reeds benoemd tot adjunct-translateur iil die taal. Nadat zijn vader op 23 Jan. 1819 genoodzaakt was Solo te verla- ten, in rechten opgeroepen naar Seinarang, nam W. diens werk over en bleek volkomen voor zijn moeilijke taak te Soerakarta brekend. Bij Resol. van 29 Juli 1825 no. 8 volgde zijne aanstelling tot translateur en werd hem tevens de waarneming van het notarisambt opgedragen. Toen later het Instituut voor de Javaansche taal werd opge- richt, een instelling die dienen moest „oni jonge- lingen in de gelegenheid te stellen, zoowel tot ver- krijging van grondige kennis in gemelde taal, als om met de inlandsche grooten en mindere Java- nen te kunnen omgaan en om hunne denkbeelden in die taal te uiten en in schrift sicllen" (Ind. Stb. 1832 no. 26) word Winter spoedig daarop belast met het geven Van onderwijs aan dat instituut en bleef hij daaraan verbonden tot de opheffing in ■ 1843, welke opheffing verband hield met de op- richting der Koninklijke Akademie te DelfC^Van dit tijdstip af is meer en nicer WinteFs groote kennis van het Javaansch en van de Javaansche instellingen, zeden en gebruiken aan het Licht ge- komen. Deels uit eigen beweging, deels op uit- noodiging van Prof. Taco Roorda, die aan de Delftsche Akademie als hoogleeraar voor het Javaansch was benoemd, schreef en vertaalde W. verschillende werken in en uit het Javaansch, waarvan sommige door Roorda in Nederland werden uitgegeven. Moge het waar zijn, dat sedert de oprichting der Akademie de beoefening der zoolang verwaarloosde Javaansche taal in Ne- d e r l - a n d met reuzenschreden vooruitging, niet minder waar is het-, dat Winter i n Indie door zijn werken vooral door zijn schier onaf- gebroken briefwisseling met Roorda en andere taalbe.oefenaars een wezenlijk groot aandeel in die vorderingen had ; zoodat men hem zou kunnen noemen „de voedende bron der Kon. Akademie voor het Javaansch". In 1844 werd Winter in vereeniging met J. A. Wilkens van gouverne- nienswege belast met de samensteHing van een zeer uitgebreid etymologisch Javaansch-Neder- landsch woordenboek, doch door W.'s vele ande- re werkzaamheden als translateur etc. en voor- namelijk door het ernstig en nauwgezet oppvatten van de hem opgedragen taak, vorderde de arbeid zeer weinig, zoodat van dit woordenboek ten slotte slechts een betrekkelijk klein gedeelte, „een eerste proeve" in het Tijdschr. van N.-I. (6e jaarg., 1814, dJ. I. bl. 1. 76, 570) i n (1 r u k is verschenen; zie verder onder WILKENS. In 1846 werd W. ter beschikking gesteld van het lid van den Raad van Indie Van Nes, destijds gov.- commissaris voor de Vorstenlanden, om dezen in diens zending bij te staan en in het volgend jaar werd hem opgedragen een gedeelte der Indische wetgeving in het Javaansch te vertalen.

In 1853 was bepaald, dat hij geacht zou worden het radicaal te bezitten van ambtenaar 2e klasse. Hij overleed te Soerakarta den 14en Januari 1859.

Zijn beide zbnen F. W. Winter en C. F. Winter Jr. zoomede een kleinzoon F. L. Winter traden ii, zekere mate in het voetspoor van hun vader en grootvader, zoodat ook dezen er het hunne too hebben bijgedragen om den naani Winter voor do beoefenaars der Javaansche taal- en letterkunde onvergetelijk te maken. Een inrnermen gedenk- teoken)net borstbeeld door E. Lacomble werd in 1867 opgericht aan de voorzijde van het erf van het residentie-huis te Solo; zie de schets in Tijdschr. v. N.-I. 1867, I, tegenover bl. 523. Winter's portret, gclithografeerd naar een teekening door zijn vriend en medewerker J. A. Wilkens, be- vindt zich in Tijdsclir. v. N.-I., 1852, II, tegenover bl. 216.

Er volge hier een opgaaf van Winter's voor- n a a m s t e werken, zoo aonderlijk als in tijd- scrijften verschenen, door hem zelf, of door ande- ren tijdens zijn leven of na zijn dood, uitgegeven:

Javaansche instellingen. gewoonten en gebruiken te Soerakarta. Tijdschr. van N.-I., 5e jaarg. (1843), I, bl. 459, 5G4, 690; Beschrijving van de regspleging te Soerakarta, Id. 6e jaarg. (1844), I, bl. 1, 99, 3G8, 479, II, bl. 1, 20; Romfo, Een Javaansch gedicht, naar de bewerking van Joso Dhipoero, Verhandel. Bat. Gen., DI. XXI, 2e gedeelte (1847); Hangling darmo, bevattende de regering, enz. van den vorst Hangling Darmo. Naar een oorspronkelijk Jav. handschrift, in poe- zij bewerkt, ibid, DI. XXV, 9e Stuk (1853); De Brat&joeda, de Rama en de Ardjocna-sasra, drie Javaansche heldendichten, in Javaanscli proza verkort, Amsterdam 1845 (Uitgegeven door T. Roorda); Het boek Adji-Saka, oude fabelachtige geschiedenis van Java, uit de poizie in Javaansch proza overgebragt, Amsterdam 1857, 2 din. (Uitgegeven door J. J. B. Gaal en T. Roorda); dan de nog altijd- berocinde Javaansche zamens)raken, DL T, Delft 1848; berdruk Amsterdam 1862 (bi- de druk ken uitgegeven door T. Roorda); 3e druk Amst. 1882, en 4e druk Amst. 1902 (beide druk- ken uitgegeven door A. C. Vrcdsc); DL JI, Atn-sterdam 1858 (uitgegeven door S. Kcyzer); Kawi-Javaansch woordenboek, ten behoeve van deg(s- nen, die Javaansche gedichten wenschen te le- zen, opgesteld, Batavia 1880 (uitgegeven door Dr. H. N. van der Tuuk).

Met het oog op de beschikbare ruimte)neen(!H wij met deze opsomming te moeten volHtaan en verwijzen belangstellenden overigens naar be- staande registers op tijdsclir)riften, in welke Winter bijcTi-agen heeft gelevverd, (zie daartoe het art. TIJDSCHRIFTEN EN PERJUF^IEKEN in deze Enc., <11. IV, bl.,459 vgg.) en vooral naar den catalogus der Koloniale JJI>Jiolheek to ^-Graven huge, welke bibliolheel'zcer ruim van Winter's gescliriften voorzien is.

Een uitvoerige necrologie bestaat niet van Winter; Van der Tuuk, die W.'s Kawi-woordenboek uitgaf, noemt zelfs niet eens zijn naani in de vrij uitvoerige voorrede; slechts in hot Tijdschr. v. N.-I. jaarg. 1852, J I, bl. 2J 5, en id. 1854,],bl. 151 vindt men levensbijzonderheden [door W. H. van HoeyclIJ, aangevuld door een warm artikel [van A. B. Cohen Stuart] in Javasehe Cou- rant, 29 Jan. J.859, no. 9, terwijJ een uittreksel uit beide bijdragen is opgenomen in de Handelingen

■ en Geschriften van het fndisch Genootschap, 6o jaarg, 1859, bJ. 51 vgg.; e(fn belangrijk bijschrift bij de reeds vernelde schets van het monument voor Winter gaf daarop D Hfartevelt] in Tjici-

schr. v. N.-I. 1867, I, bl. 523 — 528, met Biblio-
p*afic, bl. 529 — 531. Voor de juiste geschiedenis
van den vader J. W. Winter, en het in diens plaats
treden sinds 1819 van den zoon, zie men ^Rouffaer in
Bijdr. Kon. Inst. 6c Rks., VI, 1899, bl. 323-327,
aangevuld ibid. X, 1902, bl. 17-20 — en 171.

WINTERGREEN. Zie GONDOPERO(I,803).

WIRAD SA. District met gelijknamige hoofd-
plaats van de controle-afdeeling, het regentschap, de
afdeeling 'Bn de residentie Pekalongan, met eene
oppervlakte van 96 K.M.². Het district telt 3
onderdistricten met 120 desa's; eind 1905 had het
eene bevolking van ± 78000 zielen, waaronder 40
Europeanen en ongeveer 380 Chinezen. *

WIRIAGER. Rivier in West-Nieuw-Guinea. Zij
mondt uit op de Noordkust der Macclurgolf, ten
Oosten van de Kamoendan. De Wiriaegi, loopt recht
Noord-Zuid, terwijl hare bronnen zich bevinden in het
centrale gebergte van de Vogelkop, op den G. Faumai
(1500 M.). De boven-loop heet Aimau. De Wiriaegi
is minder belang-rijk dan de Kamoendan (zie aldaar),
loopt bijna evenwijdig aan de zee, is bijna even breed,
doch minder diep. Slechts in ha ar benedenloop wordt
een diepte aangetroffen van 4 tot 5 vadem bij een
grootste breedte van 75 M. Haar eenige groote
zijrivier (linker) is de Wanoeni, die water uit het
Makiri- en het Tanemet-meer afvoert.

WIRID. Verbastering van het Arabische woord
vird. Men verstaat daaronder eene bij de mystie-ke
godsdienstoefeningen tot reciteeren litanie, eene soort
van dikir (zie aldaar). De woorden en formulieren der
in do mystieke orden door de broeders te reciteeren
vird's zijn veelal van den groen-lerger der orde
zelve afkomstig.

WIROE (■) (AV., SOE U.). Zie JCL/ALA.

WIROSARI. Controlle-afdeeling met gelijk-
namige hoofdplaats van de afdeeling Qrobogan,
residentie S' njarang, bevattende de districten
VVirosari 'n Kradenan, met een oppervlakte van 748
Ingevolg Gouvern. Bt. van 14 Septem-
ber J 901 No. 13 wordt deze controle-afdeeling
tijdelijk inbestuurd door den Assistent-Resident van (I
Qrobogan, ter zijder gestaan door een con- trole-
commissie.

WIROSARI. van de gelijknamige con-
trole-afdeeling
(u bogan, is identic Seinarang met eene opper-
vlakte van 385 K.M.², en een bevolking op ultimo
J 1905 van 57000 zielen, waarvan een 30 tai Euro- (■
; ■ n<-n (U ongeveer 400 Chinezen. Wirosari is
<I<-> .-I and plaats vaji den i : on*rolcur der contr61c-
afdeeling en van adjunct-houtvester der
houtvesterijen Noord- West - Wirosari en Noord-
Kradenan. Het j>laalsje is gelegeen aan do stoomt-
rumlijn J'jerwodiuili-Blora, heeft een groo- ten pastir,
waar veel rijst en kodel6 worden verhandel<I.

WISJNOE. Eene Indische godheid, die in deix
Wedu tot de godei) vaji het hoogste gebied be- lioor-
t voorgehtekl wordt als gezel van Indra in den strijd
tegen Ahi, de wolksnlang. Zijn voor- iiaamste (land
is de doorschrijding van het lucht- j uin in drie
Hebreden, vanwaar zijn bijnaam Tri- wikranm. In do
mythologie van het na-Wedische tijdperk treedt hij
vooral op als de bij uitne- mendheid kraclitig god, die
oim boosheid en ongorchtigheid in de werkel te
bestrijden, tel- kens in verschiillende gestalten
nederdaalt, zich

incarnceert. Deze nederdalingen of incarnaties,
Awatara's, zijn, naar de gewone voorstelling, tien in
getal, nl. 1. als Visch; 2. als Schildpad; 3. als Ever; 4.
als Man-Leeuw; 5. als Dwerg; 6. als Para^oc-Rama
; 7. als Rama, do hoofdheld van het Ramayajia en
overwinnaar van Rawai^a; 8. als Balabhadra, zoon
van Wasoedewa; 9. als Kfsjija, diens broeder, die als
wagenmener van Ardjocna eene belangrijke rol
speelt in het Maha- Bharata ; 10. als het witte paard
Kalki, als hoe- danig Wisjnoo nog verschijnen moet
in de toe- komst om de wereld van onverlaten te
bevryden. In eene meer philosophische opvatting is
hij Poc- roesjottama, de hoogste geest of
persoonlijkheid, en als zoodanig treedt hij als Krsj^ia
op in de Bhagawad-Gita, den Zang des Heeren. De
titel van Bhagawan, d.i. Heere, wordt voornamelijk
op Wisjnoe toegepast, terwijl de titel iQwara
gewoonlijk aan Qiwa wordt toegekend, hoewel
I^wara-Gita ook als synoniem van Bhagawad- Gita
in gebruik is. Van b h a g a w a n is afgeleide
sectenaam Bhagawata, d.i. vereeder van Wisjnoe
Wisjnoeiet. Uit het feit dat Wisjnoe de bij uitstek
werkzame godheid is, die telkens de orde in de
wereld herstelt, heeft zich de voorstel- ling
ontwikkeld, dat hij in de Indische Trimoesti degene
is, die de wereld in stand houdt, terwijl Brahma de
schepper en Qiwa de vernielcr is. Doch deze
voorstelling is van betrekkelijk laten tijd. De meest
gewone namcn of, wil men, bijnaamen, van W. zijn
Hari (o. a. ook Zon beteekenende), Narayana,
Kysjija, Triwikrama, Poeroesjottama, Madhawa.
Zijne gemalin is Laksjmi of Ori, de godin van
Schoonheid en Fortuin: zijn rijdier is Garoc^la, de
slangendoende reuzenvogel. De nicest gewone
voorstelling van Wisjnoe is, dat hij afgebeeld wordt
als slapende in den ocean en rustende op de
gekronkelte wereldslang Qesja, terwijl uit zijn navel
een lotusstengel opschiet, op welks bloeni Brahma
gezet en is.

WITRIWAI. Landschap aan de Noordkust van
Nieuw-Guinea, ten Oosten van Takar, en zijn naam
ontleende aan de aldaar uitmondende rivier, welke
zich spoedig verbreedt en een soort binnenzee vormt,
waarin moedere kampoengs gelegeen zijn, bewoond
door Papoea's van den stam Bonggo en zich onledig
houdende met de vischvangst, de berceiding van sagoe
en het aan* leggen, van tuinen. Oostelijker vallen nog
twee rivieren, de Wirwai en Borowai, in zee en ook
aan deze hobb en do Bonggo nederzettingen.
Aanraking met hunne naburen op den vasten wal is
er weinig; daarentegen wel met de bewo- ners der
nabij Jiggendo eilandjes.

WITTE MIEREN. Zie TERMIETEN.

WLINGI. District vjm de controlle-afdeeling
Wlingi, gelegeen in het regentschap con do af- deeling
Blitar, residentie Kediri; met eene op- j)ervlakte van
520 K.M.² Het district tolt 60 desa's en had uto, 1905
eene bevolking van ± 64.000 zielen. Waaronder 220
Europeanen en 350 Chinezen. De gelijknamige
diferictshoofd- j)lnats is de stand plaats van den cont-
role iu) Het is een mooi plaatsje, gelegeen aan de
spoorlyn Jilitar -- Jjalang, ligt 1000 voet hoog, heeft
een heerlijk klimaat en is in opkomst.

WOEBANI (MAL.). Zie QUISQUALIS IN- DICA.
WOEDOELAN (JAV.). Zie SCAEVOLA FRU-
TESCENS.

WOEJANG (MIN AH. LAND ST.), FOEJA is de

ntfam, die aan de totkleedingstof bewerkte boombast is gegeven, in den tijd toen zij nog handels-artikel was. Het woord is in het handels-Malaisch overgenomen uit do Minahassische talen, waar het *ioecjang* (vrouwensaroeng) luidt. In do Minahasa word' de geklopte boomschors opgc-EoekK³bbr de Chineezen, in groote lappen, die bestemd waxen tot vrouwensaroengsn daarom *woejang* heetten. Van uit de Minahasa en de To-mini-bocht had vroeger een belangrijke uitvoer van foeja plants naar Soerabaja en Singapore, waar zij werc! gebruikt tot onderlegscl bij het" koperen van schepen. Later is men daarvoor vilt gaan bezigen, waardoor de handel in foeja geheel ophield.

Geklopte boombast (foeja) is zonder twijfel eenmaal de algemeene volksdracht op de Indonesische eilanden geweest. Daar waar de luidige beschaving der inheemsche bevolking nog een ouder tijdperk vertegenwoordigt, is zij het nog. Bij godsdienstige feesten en in den rouwtijd is, waar het Heidendom nog bloeit, de dracht van foeja verplicht, althans aanbevolcn, om'at men bij zulke gelegenheden in meet onmiddellijke aanraking komt met de gestorven voorouders en zich dan kleedt in de stof, die hun tot kleeding diene.

Zooel op de vier groote Soenda-eilanden en de nabijgelegene kleinere eilanden als op Al-mahbra, Ceram, Boeroe, Soemba, Timor, Nieuw-Guinea en de tusschengelegen eilanden is het vroeger bestaan hebbend of thans nog bestaand gebruik van foeja geconstateerd. Ook van de overige deelen van den Indonesischen Archipel, de Filippijnen en Malaka, is het bekend, dat er foeja is gedragen en hier en daar nog wordt ge-dragen.

Waar zij reeds ajs kleedingstof was verdwenen, is de foeja nog in enkele streken in gebruik gebleven, de grove soort als pakmiddel, de fijne soort als schrijfpapier, voornamelijk op Java, Sumatra en Celebes. Maar ook (lit gebruik van foeja is aan het uitsterven; waar het nog bestaat, is het een verschijnsel van conservatisme.

Gelijk wel van zelf spreekt, wordt in verschillende streken de bast van verschillende boomsoorten tot kleedingstof bewerkt, maar over het algemeen zijn het boomen van het geslacht der *Urticaceen** die daarvoor dienen, in het bijzonder de familien *Artocarpus* en *Ficus*. De namen van sommige dier boomen en die van eenige der voornaamste klopwerktuigen zijn over het geheele Austronesisch taalgebied verbreid, waar-uit valt op te maken, dat de volken, die ze bezitten, de kunst van foeja maken van gemeenschappelijke voorouders hebben geerfd.

Nergens heeft het kloppen van boom bast tot kleedingstof zich hooger ontwikkeld dan bij de Toradja's van Midden-Celebes. De boom, waarvan men den bast wil bewerken, wordt omgehakt en geschild; de schors wordt van den buitenbast ontdaan en uitgelogd in kokend water, waarin nog asch is gedaan. In nog vochtigen toestand worden de bastreepen daarop met een steenen klophamertje bewerkt, om ze inurw te maken, vervolgens uitgewasschen, opgevouwen, in bladeren gepakt en te rotten gelegd. Om dit gistingsproces niet te storen, zorgt men niet tegen de foeja te stooten en ze niet droog te laten worden. Hierop worden de bastreepen, die door-gaans niet veel breeder zijn dan een span, gelegd

op eene plank, die op schragen staat, oin hierop geklopt te worden. Men legt vier of meer bast, reepen op elkaar en slaat ze dan met con hamertje in elkaar, zoodat de lagen bast tot ocnso soort lijnpap worden, waarin geen vezel nicer is te herkennen. De breedte is dan aanmerkelijk toegenomen. Is dit alles nu tot een lap geworden, dan vouwt men die op in viieren of achten en beklopt ze met fijnere hamertjes, maar zorgt tevens de lagen telkens van elkaar te trekken, omdat men ze niet weer in elkaar wil slaan. Onder het kloppen moet men de foeja altoos vochtig liouden, anders slijt ze onder de bewerking. Ten slotte vouwt men het stuk uit. Door het kloppen wint liet niet in lengte; om het langer te maken, legt men een ander verscl geklopt stuk-zoodaniger op, dat de randen elkaar een eindweegs bedekken. Deze dubbele laag slaat men dan weder tot eene enkele ineen.

Vervolgens wordt de foeja in den wind gedroogd en bestreken met plantensap of gedompeld in een afkooksel van boomschors, dan door het slijk gehaald, gekookt en gereinigd. Daarna is zij voor het gebruik gereed. Men maakt er van: sarogens, baadjes, hoofddoeken, schaani-gordels, zakken om sirih-pruimbenoedigheden in te bergen en groote lappen, die tot dekens dienen. Goed bewerkte foeja kan men wel een half jaar dragen; tegen nat worden is zij niet bestand.

De foeja voor dagelijksch gebruik is grof en bruin of zwart van kleur; die welke voor feesten dient, is wit en dun geklopt. Zij wordt of uit de hand beschilderd, of met verfstof gekookt. De liamertjes voor het foeja-kloppen bestaan uit een vierkant stuk steen, voorzien van inkervingen. In het midden der diktezijden zijn gleuven gemaakt, waarin een rotan past, die aan drie zijden om den steen is heengebogen, en welk uiteinden aan elkaar zijn gebonden, terwijl een stukje hoat tusschen is geklenid, dat ais handvat dienst doet. De inkervingen zijn gemaakt, om de foeja niet met het voile vlak van den steen te treffen. Naar de inkervingen (van weinige groote, tot vele fijne, reeft of diagonaal loopende) of de figuurtes in de steenen vlak van het hamertje gesneden, onderscheidt men verschillende soorten van foeja-klophamers.

Het gebruik van steenen hamers, met zoov(1c patronen bewerkt, is zeker wel een Toradjascliit' uitvinding. Bijna overal elders zijn de klophamers van hout, al of niet van inkervingen voorzien, maar lang niet zoo fijn bewerkt als die Toradja'sche hamerstoenen, met hun veerkrachtig rotan-handvat. Alleen de inetulen klophamers van Java en Madoora komen der Toradja's zeer dicht nabij, maar ze zijn niet zoo veesoortig en hebben ook geen veerkrachtig handvat, maar een van hout, dat rechthoekig is. In hare omtrent tot schrijfpapier heeft de foeja-industrie op Java hare hoogste ontwikkeling bereikt, in rle fyne foeja die, al of niet beschilderd, de dracht was op de feesten der Toradja's van Midden-Celebes, heeft do Toradja'sche klopkunst nagenoeg even goede voortbrongselen weten te bereiken.

Literatuur: N. Adriani en Alb. C. Kruyt, Geklopte boomschors als kleedingstof (ij) Midden-Celebes en hare geografische verspreiding in Indonesie, Intern. Arch. f. Ethnogr., Dl. XIV, 1901; Aanvullingen en verbeteringen daarop door Dr. J. D. E. Schineltz, Dl. XVI, 1903; in cen

deeltje uitgegeven in: Publicaties uit ⁵s Rijks Ethnographisch Museum, Serie II, no. 4, 1905; Ibid. De Bare's sprcknde Toradja's van Midden-Celebes, 1912, DL II, bl. 313-324.

WOEKER, WOEKERWET. Zie OVEREENKOMSTEN, dl. HI, bl. 221 en VOLKSCREDIETWEZEN.

WOEKERDIEREN. Zie PARASieten.

WOEKERPLANTEN. Woekeplanten noemt men die planten, die het voedsel, dat zij voor liarc ontwikkeling noodig hebben, geheel of gedeeltelijk onttrekken aan levende organismen. Men weet, dat over het algemeen de plant ten het vermogen bezitten om het belangrijkste element, waaruit haar lichaam is opgebouwd, uit eene anorganische bron te putten. Zij bezitten nl. de eigenschap om onder den invloed van het licht, het koolzuur uit de lucht te onttelen, de koojstof daaruit af te zondren en hieruit met de bestand-deelen van het water een organische stof, eene koolhydraat, te *bereiden.

Dit koolhydraat dient dan weder als grondstof voor de vorming van andere kool waters Lof fen en eiwitachtige verbindingen, die samen het voedsel uitmaken, dat de plant noodig heeft.

Niet alle plantendeelen echter zijn tot koolzuurontleding in staat. In werkelijkheid zijn het alleen die organen, die groene kleurstof (blad-« groen, chlorophyl)bezitten. De niet-groene deelen: de wortel, de knol, de bol, de stam etc. zijn in hunne voeding van de chlorophyl-houdende cellen afhankelijk; het voor hunne ontwikkeling noodige voedsel wordt Juun van uit de bladeren toegevoerd.

Op dieu regel echter, dat de planten *liar eigen vfielid maken, zijn menigvuldige uitzonderingen. Er zijn planter, die in het geheel geen chlorophyl bezitten, die (laji ook niet in staat zijn eenige vo<<Jin^sinaterie te ma ken en daarom eenvoudiger te n o g a n i s m u - n en dan vaak ten koste van lo t i n d e l < > r g a n i s m u - n en dieren, waarop zij zich \ : dil zijn p a r a s i e t e n o f w o e k e r -

De Bala<phora's en Uko<alocnemis zijn wortelparasieten. Met haar lieldergele of somtijds min of meer roodachtige knollen vindt men ze vastgehecht aan de wortels van vcrschillende boomen als *Schi ma Noronhae* (Poes pa), *Vacci-nium*, *Ficus* e. a., nicststal min of meer ver-scholen onder de half vergane bladmassa, die den beschodcin bedekt, zoodat ze gewoonlijk eersb in het oog vallen wanneer ze bloccin.

bonw harer bloc men, de wijze van hare bevruch-ting en zaadvorming en hare verwantschap met andere, gercknd noieten worden te behooren tot de hoogstontwikkelde, vormen aantetreffen, die tot de saphrophytische of parasietische leefwijze zijn overgegaan. Dat eene dergelijke belangrijke wijziging in de voeding gepaard gaat met merkwaaardige veranderingen in de gcheel organisatie van de plant ligt voor de hand.

Maken zij haar eigen voedsel niet meer, dan verdwijnen ook de bijzonder 'voor de opname van het koolzuur ingrichte organen en vinden wij dan ook bij die planten vaak in het gcheel geen bladeren meer of in de plaats daarvan kleine schubjes. Het licht speelt bij de voeding dan geen rol me er -en ook eene levndige verdamping tot ondersteuning der assimilatie en tot opvoering der anorganische bestanddeelen uit den bodcin naar de laboratoria, waar de omzetting der orga-nische grondstoffen in voedingsbestanddeelen plaats vindt, is niet meer noodig. De vaatbundels ter opvoering van het water blijven zwak ontwik- keld en houtvorming komt ter nauwernood nicer voor.

Natuurlijk staat hier weer tegenover eene ontwikkeling van gansch nieuwe eigenschappen, waardoor de parasiet in staat wordt gesteld in het lichaam van het organisme, waarop zij zich gevestigd heeft, intedringen en daar plaatsen op-tezoeken, waar zij zich het gemakkelijkst van het voedsel kan mcester* maken.

Saprophyten en parasieten onder de Phanerogamen vindt men over de ganche wereld ver-spreid, in clc Tro pen meet dan cidens, doch ook in andere streken worden zij niet gemist en in ons eigen vaderland behooren zij volstrekt niet tot de zeldzaamheden.

In onze tropische gewesten komen de eigenaardig gebouwdc *Ealanophoreiii* voor. Verschillende soorten, behioorende tot de geslachten *Balano-pliora* en *Jfio.palocnemis* worden daarvan in de oorspronkelijke wouden in de hogere berg-streken veelvuldig aangetroffen. Bij de inland-sche bevolking zijn ze wel bekend i) en worden in sommige streken jiverig ingezameld, omdat do knollen dezer *Balanophora'*s veel was bevatten en de bevolking zich daaruit een soort van kaara wect te maken.

Daartoe worden clc knollen fijn gowreven en deze massa op fijne bamboestokjes gebracht en aangestoken.

Be *Balanophora*'s en *Ukopalocnemis* zijn wortelparasieten. Met haar lieldergele of somtijds min of meer roodachtige knollen vindt men ze vastgehecht aan de wortels van vcrschillende boomen als *Schi ma Noronhae* (Poes pa), *Vacci-nium*, *Ficus* e. a., nicststal min of meer ver-scholen onder de half vergane bladmassa, die den beschodcin bedekt, zoodat ze gewoonlijk eersb in het oog vallen wanneer ze bloccin.

Bladdragende stengels of iets wat naar een chlorophylapparaat gelijkt, bezitten zij in het geheel niet; clc volwassen plant bestaat uit een min of nicer onreghenatig gevormden knol en don daaruit te voorschijn tredenden bloemdragenclen stengcl of do stengels, (He in den regel geel zijn gekleurd evenals de knol. Graaft men cenq plant uit den grond, dan blijkt op do doorsnee, dat

i) Op West-Java bijv. op den G3de worsen zij „proet" gohccten.

1) < > r e r s t (! s denken wij hier aan het li<irk*ger van bactcrii-n en van schimmcls aan wicr voedings werkzaamheid en (laarmec gepaar- <lc ontleding der grouistof wij o.a. te dan ken heb-ben, dat ullc gestorven planten en diecn, in >]laat8 van zich van jaar tot jaar en van eeuw tot <cu/v opte hoop en de aarde met dikke lagcn te bedekkt-n, ten slotte gelieel aan ons og worden ontr(ikken, maar die ook, waar zij als parasie- l en o)jtrede n op levende wezens aajitasten, clc ourzaak zijn van allerlei ziekten en ten slotte vaak <,ok van den dood diet organismen. Derge- lijck planten, die in haar voeding zuo belangrijk van (icn algenicicnen regel afwijken, behoeven wij editor niet alleen te zoeken onder de eenvou- dig georganiseerde wezens. Hist is volstrekt niet zeklzaan onder de plantenfamilics, die door den

zij bestaat uit een eigenlijken knol, een bloemstengel en een zekr aantal geschubde knoppen van verschillende leeftijd daaromheen, die later op hunne beurt bloemstengels bovcn den grond zullen worden. Deze worden dus binnen in het weefsel aangelgd; zijn ze zoo goed a ls volwas-sen, dan breken ze door de schorslaag van den knol naar buiten, die dan bekervormig het onder- ste gedeelte van den bloemstngel blijft om- sluiten.

De kieming van het zaad geschiedt als volgt: Uit de kleine zaden vormen zich draadvormige kiemplantjes, waaraan geen zaadlobben te onderscheiden zij A. Het kiemplantje groeit zich aan den wortel van de voedsterplant en ht tot een knolletje, dat met zijn basis een groo- ter of kleiner deel van de oppervlakte van den wortel omvat, en van uit de plants van aanliech- ting naar beide zijden als het ware om den wortel heengroeit.

Op de plaats van aanhechting verdwijnt het schorsweefsel van den voedingswortel, terwijl uit het houtlichaam van den wortel vaatbundelstren- gen naar binnen in den knol dringen, die op hunne beurt vertakkingen uitzenden naar de jonge bloemstengels, zoodat een vrij aanzienlijk deel van den *Balanophora-kno* in directe verbinding staat met de vaabundelelementen van den wortel der voedsterplant. And ere Indische woeker- planten, de *Rafflesia's* en *Brugmansia's* zijn in verband met hare parasitische leefwijze nog eenvoudiger, in zoover zij in het geheel geen vrij te voorschijn tred end planten- lichaam meer vormen.

Wat eene *Rafflesia* ons vertoont is niet anders dan eene enkele reusachtige bloem, die uit den st am van de voedsterplant te voorschijn is ge- broken.

Er zijn verscheidQne soorten van het Vita- ceen- geslacht *Cissis*, die in de tropische oerbos- schen lianen vormen en wicr Stengels mi eons ronde, dan weer meer bandvormige slingers kulinen maken van zeer aanzienlijke lengte.

Op zulke vrij dikke C?5su-s-stengels nu woeker- en de *Rafflesia's*. De uiterst kleine zaden van deze woekerplant, bestaande uit een zeer weinig gedifferentieerd en slechts uit enkele ccllen opge- bouwd embryo, omgeven door voedingscellen, komen op een of andere wijze op de *Gissus* terecht en gaan daar tot kieming over. De jonge kiemplanten dringen reeds spoedig naar binnen en vormen in het schorsweefsel van de *Cissus* hare tot een zeer eenvoudig thallus gereduceerd vegetatieve organen, welk thallus geheel het voorkomen en het karakter van een schimmel- mycelium kan aannemen. In het eenvoudigste geval bestaat het uit een onregelmatig vlecht- werk van eenvoudige, yeelvuldig vertakte dra- den. Bij *Raffl.esia* woekeren die draden in de secundaire schors van oudere stammen op begrensd voort en zenden takken uit die loodrecht naar beneden groeien tot de grens van het hout. By verderen diktegroei van dit laatste, worden hare uiteinden meer en meer door de houtcelle men ten onisloten, doch daar de basis dier loodrechte takken het vermogen blijft behouden om te groeiep, blijven zij als het ware meegrociën naar- mate de *Cissus* in dikte toeneemt.

Wanneer nu eene bloeni zal gevormd worden, dan zweJten daar ter plaatse enkele thalldraden uit de loodrecht naar het hout loopende takken-

van het vlechtwerk aanmerkelijk op en vcrand- ren zich in min of ineer afgeronde ballen van parenchym. Uit die parenchym-ballen ontstaan dan de bio omen, die den eersten tijd nog geheel in do *Cissus* blijven opgsloten. Naarmate zij in omvang toenmen, oefncn zij een steeds groot- cr druk uit op de daar bovcn geleegn schorsla- gen, die eindelijk bersten, waardoor de jonge blo- cmknop naar buiten komt. Zoo ziet men dan op zulke con C. \$\$-s-stngel, die het *Rafflesia- mycelium* in zijn weefsel draagt, op verschillende afstanden verhevenheden ontstaan van kleine nauwelijke te onderscheiden opheffingen af, tot aan die van de grootte van een hoenderci toe, tot eindelijk de bloemknop te voorschijn komt, die langzamerhand grooter en grooter wordt en eindelijk de afmetingen kan bereiken van een ruc?achtige kool omgeven door een groot aantal schutbladen.

Deze schutbladen wijken ten slotte uit elkan- der, terwijl de bloem zich ontplooit en 5 groete bloemdcckbladen ontplooft, die in den regel fraai gekleurd zijn, terwijl tegelijk in het binnenste gedcelte van de bloem een zuil zichtbaar wordt, gedekt door een dikwijls zeer fraai en met sier- lijke uitsteeksels gewapend schilk, welk schild onder aan den rand bij de niannelijke bloenice de • meeldraden draagt en bij de vrouwelijke de ring- vormig om den rand loopende stempelopp- vlakte.

Over de geschieden der ontdekking der eerste *liafflesia* — de *Rafflesia Am old i* — en over andere soorten van dit geslacht, zie onder RAFFLESIA.

Eene andere tot dezelfde familie behoorende plant, die in leefwijze met de *Rafflesia's* overeen- komt, is *Brugman'ia Zippelii*, die in de bosschen van den Salak in de nabijheid van Buitenzorg lang niet zeldzaam is.

In uiterlijk voorkomen zeer afwijkend van deze gewassen, doch Qok echte woekerplanten, die bladeren en bladgroen missen, zijn de *Cassytha's* uit de familie der L a u r a c e e n e n de *Cuscuta's* uit de families!er C o n v o l v u l a c e e c n. !)(■ eerste behoreen uitsluitend in de warinere gc- westen thuis en worden ook op Java gevon- den; de *Cuscuta's* daarentegen, waarvan een 50 soorten bekend zijn, vindt men over de gan- sclic wereld verspreid. Enkele soorten komen ook in Nederland. voor en zijn hier bekend onder den naam van w a r k r u i d o f d u i v e l s n a a i g a r e n. Hoczcr ook de plantenfamilies, waartoo deze gewassen behooren, van dkander vrschil- len, to ch komen zij in haar leefwijze nagenoeg geheel met elkander overeen; zij Jiebben de eigenschap zich over andere gewassen heen te slingerén, daaraan liaar voedscl Le onttrekken en die plantcH als het ware uitzeygen en in haren normalen groei te belcmmeren.

Bij alI hierboven behandelde woekerplanten : *Balanophora*, *Rhopalcncncis*, *Brur/nutmsia*, *si a*, *Cassytha* en *Cuscuta* openbaart zich de ware parasitische aard reeds dadclijk door het gem is aan groe/ie plantendeelen, maar dit is niet altijd liet geval.

Viscum album (Maretak, vogellijm, mistletoe) is niet minder een woekerplant, al laat zij dif, door het bezit van goed ontwikkelde en tot krach- tige assimilatie ingericJite groene bikiden niet zoo dadclijk blijken. En zoo is bet ook met de tropische vormen van dit geslacht en van het na- verwante geslacht *Loranthus*. V erreweg de

ineeste *Loranthaceae*, waartoe ook *Viscum* bc- hoort, zijn kleinere of grootere struiken met een goed ontwikkeld takstelsel en vrij grootc blade- ren, die op de stain men on takken van boomcn en struiken woekeren. In den regel zijn ze niet gebonden aan bepaakte voedsterplanten. *Viscum album* woekert op een groot aantal boomcn en zoo is het ook met de verschillende soorten van *Loranthus* op J a va. *Loranthus pentandrus* bijv. groeit in de omstrekeii van Buitenzorg op boo men behoorende tot zeer verschillende families.

Alic *Loranthaceae* brengen bessen voort, die uiterst kleverig zijn en door vogels gaarne worden gegeten. De zaden koinen dan met de uit- werpsclen op de takken der boo men terecht.

Het is lang geen zeldzaamheid op een en denzelfden boom, bijv. een gewonen populier, een groot aantal van die woekerplanten te vinden en zoo is het ook op Java met *Loranthus*. De gewonc kapokboom, *Eriodendron anfractuosum*, is blijkbaar cone boomsoort, die zich voor de ont- wikkeling van *Loranthus* bij uitstek leent. Niet zelden komt het voor, dat een kapokboom, wan- neer hij zijn eigen bladeren heeft laten vallen — hetgeen een periodiek verschijnsel is — op al zijn takken van ondcrcn tot bo ven bezet is met *Loranthus-stTuiken*. Hetzelfde ziet men ook vaak — op oude dadap- en koffieboomcn, waarop bij voorkuur *Loranthus atropurpureus* schijnt te woekeren.

Ook de F?c?6s-soorten, de verschillende soorten van *Mangijera* (Mangga) en *Citrus* (djerook- boomcn) dragen veelal *Zora?z?ws*-struikjes. Een en dezelfde djerook-booin draagt vaak verschillende soorten van *Loranthus* en van *Viscum* (*V. orientale*, *V. compressum*). Alleen Pulmen schij- nen van deze woekerplanten verschoond te blijven.

WOEKOE. Zie TIJDREKENING.

WOELOE. ^{ic} SĪMBĀHIANG. WOELOER. Zie DAMAR (Dammer). WOENGOE (JAV.). Zie LAGERSTROEMIA. WOENI (JAV.). Zie ANTTDESMA.

WOERLALI. Jēcl Oostelijke deel van het klci- nc ciland Da am of Dammer wordt ingenomen door ruīn) ^{2/3} van een ringwal met 7,5 KM. diameter, wanbinnen zieli <lc cigcnlijke vulkaan Wocr- laJi verheft, met 800 a 830 M. grootstc hoogte, en twee kraters, welker bodems op 630 en 660 M. gelegen zijn. Door <lc vele sulfataren bij deze kraters wordt vrij veel zwavel afgezet, die tus- schen 1911 en 1913 door een Fransche maatschap-]>ij geccxp[oitcer<1 word ; de maximum hoeveelheid product per inaud bedroeg ongeveer 75 ton. (Molengraaff in Jaarb. Mijnw. 1916. Vchr. I).

V/OEROE SINTOK (JAV.). Zie CINNAMOMCM SINJOK.

WOEROEK (JAV.). Zie RHAPIS JAVANICA.

WOESTE GRONDEN. Onder woeste gronden worden gewoonlijk verstaan alle gronden, die nog iiniinier in cultuur zijn gebracht, of waarop allo sporen van cultuur en van individueele rechten verdwenen zijn. Zij bestaan meerendeels uit boschgronden; voorts uit alang-alangvelden, jnocrasgronden enz. Uiteraard worden zij in ^ggrooier uitgestrektheid aangetroffen in het hooggebergte, dan in het gniakkelijker in cultuur gebrachte laagland. Terwijl nu in de meeste streken van Indie inlandsche gemeenschappen Binds overoude tijden het behsikkingsrecht

hebben over den woesten grond binnen haar beschikkingskring (zie I, bl. 277 en 821; II, bl. 734), heeft anderzijds het gouvernement den woesten grond tot Jandsdomein verklaard (zie I, bl. 629 vg.), hetgeen tot zwartigheden leidt. Een andere moeilijkheid ontstaat uit de beslis- sing, of voormalige cultuurgrond weder geheel woest geworden („kcnnelijk verlaten“) is, dan of daarop nog individueele rechten voortlevcn ; meermalcn neemt het gouvernement het eerste, de bevolking het tweede aan. Woeste grond wordt ~ in cultuur gebracht hetzij door inlanders (zie ONTGINNING en ONTGINNINGSCHECHT) of vreemde oosterlingen, hetzij door het Europee- sche grootkapitaal op den voet van erfpacht, landbouwconcessie enz. (zie I, bl. 18 vg., en II, bl. 525 vg.). Voor het regeeringsonderzoek naar de rechten op woeste gronden, zie I, bl. 820.

WOEWOER (JAV.). Zie BOELOE-AJAM. WOHAN (JAV.). Zie ARECA CATECHU.

WOJLA. Een landschap van de onderafdee- ling Meulaboh, afdeling Westkust van Atjeh, met 2103 geregistreeerde mannen (1915). Het be- staat uit het benedenstroombied van de Kroe- eng Wajla, en grenst ten N. W. aan Teunom, ondracfeeling Tjalang, ten Z. O. aan Boebon- en Moeçd, en ten N. O. aan Toengkob en andere landschappen der voormalige Kawaj XII. Het tot die federatie gerekende Ara is ingevolge Gouv. besluit van 6 Juni 1911 verdeeld tusschen Wajla, dat het op den linker rivieroever gelegen ge, deelte, en Toengkob, dat het stuk op den rechter- oever kreeg. De Kroeeng Wajla is tot op 1 mijl van de monding 400 M. en verderop 150 M. breed. Hoewel bij hare monding 20 vadem diep, is het in- en uitvaren gevaarlijk wegens de zeer hevige branding op een voor die monding ge- lcgcn zandbank. Met de bevaarbaarheid voor stoombarkassen zijn in 1903 proeven genomen. De branding aan de kocala en boomstammen, welke zich hier en daar onder water hadden vast- gezet, leverden eenige bezwaren; overigens bleek de rivier tot boven Koala B6e zeer wel be- vaarbaar. De Wajla nee mt binnen het land- schap van haar naain achtereenvolgens op: 1. de Kroeeng Toetoece, r. de Aloece Gaseue en Aloece Teuinai 6m. 1. de Kroeeng Tangke en Kroeeng Bde, en ten slotte r. de Kroeeng Lambald. De bevolking, w a ar in het oudere Minangkabausche element steeds zwakker, en het jongere Atjdh- scho geleidelijk sterker wordt, leeft in gampongs of seuneubo^hs, staande onder keutjhi^h, panglima of peutoea getitelde hoofden. Die dorpen en nederzettingen liggen alle langs of in de nabijheid van hoofdstroom en zrivieren, zijnde de nicer Jandwaarts in gelegen terreinen meestal te moersragt voor bewoning. Rijstbouw, peper- cultuur, veeteelt (karbouwen), en vischvangst zijn de gebriiikeljko kostwinningen. en vroeger werd in de bovenstreken ook goud gewasschen, maar een in 1903/4 naar den w ij d vorma ar de n Woj la'schon goudrijkdouit ingesteld geologisch ondcrczock levertit tcleurstellende uitkomsten. De rivier strobmog gaande, passceren wij de ressorten van: 1. Keudjroen Tandi. Zijn gebied strekt zich uit van zee tot aan de Aloece Ram- bong en Aloece Pcureuman, en omvat langs den rechter oever: Peuribo, Keueb, Loebo^o, Tjot Lagan, en langs den linker: Tjot Rainbot, Koeta Teungoh, Past Sali of Scunali, Tjot Ram bong, Mal6h en Napa. Ook de uitgestrekte Lam Bald-

streek behoort ertoe. 2. Dat⁶¹ Lason, wiens go-bied tot Kocala Pasi Bira reikt, en do gampongs le Itam, Geumpang Raja, Kocala Aloeë en Pasi Atjfeh omvat. 3. Keudjrooen Sampan, wiens res-sott het N.ste de el van liet landschap beslaat, om vattend Pasi Bira en Djeulatang. Hij inde vroe-ger de „adat kroceng“ (niverbelasting) van ro-tan, planken, damar en djaló's. Boven dit drie-manschap staat Teukoe Ben Mochammad Hoe-sin Sjah, oelgebalang van het gehele landschap. Zijn korte verklaring, laatstelijk van 31 Oct. 1911, is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv'ts be-sluit van 30 Januari 1915. Tc Kocala Bee aan den linker Wajla-oever ligt sinds 1903 eene militaire bezetting. Een groote colonneweg gaat van hier Z.W. naar Tricng; vervolgens Z.waarts, volgende het beloop van Lajoeng- en Boebon- rivieren, naar de kust, en deze volgende in Z.W. richting naar Meulaboh. Ook gaat er van Kocala B'e een colonneweg. N.waarts tot Oeroe^{fr} Lho^{fr}. Minder groote wegen voeren langs de Wajla- oeversr en door de Lambalfestreek.

Zie: B 3 dragen t. d. T. L. en Vk. van N.-I. '...-Deel 55 (1903) ; bl. 209.

WOLFF VAN WESTERRODE (WILLEM PILGRÖM DIRK DE). Geboren 13 Juh 1857 te Kouduni (Friesland), trad na volbrachte stu-dien *op* 21-jarigen leeftijd in Ir dischen dienst. Na het doorloopen van een landbouw-cursus te. Buitenzorgo, werd hij in 1879 als ambtenaar ter beschikking geplaatst in de Preanger om daar werkzaam te zijn in het belang der bestrijding van de veepest. In hetzelfde jaar werd hij be-vorderd tot asp.-contr., in 1883 tot contr. 2e kl. en in 1887 tot secretaris der res. Probolinggo. In 1888 verkreeg. hij wegens ziekte een langdurig verlof naar Europa en werd na zijn terugkeer in Mei 1892 aangesteld als secretaris te Pekalongan, doch kon, wederom wegens ziekte, die be-treëking slechts tot Maart 1893 vervullen. Eeni-gen tijd later werd hij op de Alg. Secretarie werkzaam gesteld en in Maart 1896 benoemd tot ass.-res. van Pperwokerto. Van dien tijd af trad De Wolff als ambtenaar meer op den voorgrond, waartoe aanleiding gaf de door zijn voorganger, den ass.-res. E. Sieburg opgerichte Spaar-, hulp- en landbouwcredietbank te Pperwokerto. In der-gelijke instellingen zag De Wolff het middel om den Javaan economisch te verheffen, hem uit de handen van woekeraars te houden of te verlossen. Weldra begon hij dan ook aan zijn denkbeelden uiting te geven in woord en ge-schrift: ze trokken de algemeene aandacht en vonden instemming 66k bij den toenmaligen Min. van Kolonien Cremer, zoodat hij bij besluit van 8 Nov. 1900 werd belast met het doen van onderzoekingen omtrent de mogelijkheid der oprichting van landbonwcredietbanken op en buiten Java, met of zonder regeeringssteun; en tevens met het verzamelen: 6n gegevens omtrent aan te brengen verbeteringen in het stelsel van uitleenen van geldsommen op panel. Door bemoeiingen van De Wolff verzeer nu weldra op verschillende plaatsen van Java zgn. "Wolff'sche banken" (Mr. C. Th. van Deventer: Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera, 's Gravenhage 1904, bl. 233), terwijl te Soekaboemi onder zijn toezicht een proef xyerd genomen met de oprichting van een pandhuis in eigen beheer. Spoedig werd het aantal dezer gouvernementsspandhuis--

zen uitgebreid en werd Do Wolff, hij besluit van 4 Dec. 1903 benoemd tot tijdelijk hoofdinspec-teur van den Pandhuisdienst en een jaar later wegens de vele werkzaamheden aan die functie verbonden, ontheven van zijn officieele bemoei-ingen met het landbouwcredietwezeep, waarvoor een speciaal ambtenaar werd aangesteld.

De verwezenlijking zijner denkbeelden, alle gericht op liet stofteelk en zcdlijk welzijn van don Javaan, heeft Do Wolff helaas niet in allo opzichten mogen beleven. In de laatste jaren meermalen lijdende, zag hij zich eindelijk gc-noodzaak wegens ziekte binncnlandsch verlot te vragen. Den 24en Dec. 1904 overleed hij to AvCtevrden.

de Wolffs belangrijke geschriften worden hier genoemd: IJzeren belastingvaarders (Ind. Gids, 14e jaarg. 1892, II, bl. 1395, 1640); Proeve eener Tegelng van de controle op de heerendien-sten (Id. 1893, II, bl. 1121); Aanteekeningen op. Veth's "Java", Decl I, II en III (Tijdschr. Aardr. Gen. 2e S. XI (1894), dl. 2, bl. 911, XII, dl. 1, bl. 203, 333e 360); Djeroek-cultuur en Be-reiding van papier uit den bast van den Dloeang-boom (Teysmannia, dl. 9, 1899, bl. 253 en 552); Eene credietinstelling voor Inlanders (Tijdschr. v. Nijverh. en Landb. in N.-I., dl. 56, 1898, bl. 85, 68, 188); Rapport omtrent de perdikan- dessa's in de afdeling Poerwokerto (Tijdschr. Binncl. Best., dl. 21, 1901, bl. 355); De goede trouw van Inlandsche geldleeners als waarborg van landbouwcrediet (Id. dl. 22, 1902, bl. 280; Het nut van „leiding en leering" zonder pressio (Id. dl. 25, 1903, bl. 481); Het onderzoek naar de working der pandhuispacht en de proefneming met eigen beheer, 2 din. fol. (zonder plaats van uitgave, drukker of uitgever en jaartal, maar is van 1902) ; en ten slotte: Systematisch over-zicht der verriehingen en bevindingen in zake het Landbouwcrediet voor Inlanders ingevolge Gouv. Besl. 8 Nov. 1900 no. 2-i, lodpende tot uit. 1903.

Zie verder: C. J. Hasselman, In memorianj W. P. D. de Wolff van Westerrode (Tijdschr. Binn. Best. Dl. 28, 1905, bl. 1); en J. F. Nicr-möyer, De verdiensten van W. P. D. de Wolff van Westerrode voor do kennis van Java (J'ijd-schr. Aardr. Gen. 2e S. dl. XXII, 1905, bl. 494).

WOLFRAM. Dit metaal wordt in den laatsten tijd veel gevraagd voor verschillende industriele doeleinden, b.v. voor kwaliteitsstaal, dradon voor electriche laaii pen en ovens, vci'vcrij cnz. Het bezit een hoog sooi'telijk gewicht van 16,6- -19,3 en een buitengemeen)oog smcltpnt van ± 3000° C. In gedegen toestand werd hot nog niet nangetroffen; het moot dus worden be-reid uit zijn ertsen, die hoofdzakelijk worden gc-vonden bij en met do tinertsen, en dan ook op Billiton en Singkep (op Banka veel minder) in alffjouwwaardige liocveelheid aanwezig zijn. De voornaamste dier ertsen zijn: Wolframict m a ngaan - wolf r rainaat, Hliberriet (mngaan- wolframlaat), beide met 73 — 78 % trioxyde, en ScheeHtit (caleiuni-wolframlaat) met 71 80 % trioxyd de, waarvan alleen het eerste voor l n di(; van belang is. De betaling geschiedt volgens scJieie-kundige analyse op de basis van een zeker bed rag per procent (unit) aan wolfraintrioxyde, met een minimum van 60 % ; ftUeen zeer zuivere ert- sen zyn verkoopbaar; vooral tin, arseen, zwavel, lood en koper mogen er niet in voorkornen. In

1910 was de prijs ongeveer / 20 per unit, zoodat ten erts van 70 % toen / 1400 kostte. Later, voornamelijk in den oorlogstijd, liep de prijs dormate op, dat wolframiet bijna gelijkwaardig was met tinerts; daarna trad een scherpe daling in. Eenige nadere gegevens zijn verwerkt in het artikel TIN.

WOLO BATOE. Kainpoengcomplex in de onderafdeling Endeh op Flores.

WOLO DJITA. Kampoencomplex aan de Z. kust van Flores, onderafd. Endeh.

WONDERBOOM. Zie RICINUS COMMUNIS. .

WONGSA. (JAV.). Zie CANANGIUM.

WONOGIRI. Vroeger eene afdeling der residentie Soerakarta, thans nog slechts eene onderafdeling onder een controleur van de afdeling Soerakarta. Zij telt 7 districten waarvan 2, oekoerdjo en Tawangari, sanien een onder-regentschap Soekoerdjo van den Socsoehoenan vormden. De 5 andere zijn van Mangkoe Negoro en heeten Wonogiri, Djatipoero, Djatisrono, Batoereto en Ngawan; dit laatste ligt geene afdeeling in het regentschap Wcniosari van Djokjakarta. Al deze districten hebben gelijknamige hoofdplaatsen. Deze onderafdeling telde eind 1905: 400.000 inwoners, w. o. 30 Europeanen en 550 Chineseen. Aan het hoofd der 5 Mangkoe Negoransche districten staat een onder-regent met den titel van "wedono-goenoeng" en aan het hoofd van de 2 districten van den Socsoehoenan staat eveneens een onder-regent met den titel van "kliwon".

De hoofdplaats der onderafdeling, jnsgelijks Wonogiri geheeten, ligt aan den linkerover van de Bengawan of Solo-rivier, nog op vulkanischen bodem, maar onmiddellijk ten VV. begrensd door het breucietterrein van den ruim 800 M. hooien (: : . Popoh. Hare grenzen zijn vastgesteld bij hid. Stb. 1887 no. 136. Zij had op het einde van J 905 eene bevolking van 1813 personen, waar- onder slechts Europeanen, verder 1475 Inlanders en 334 Chineseen. Door goede wegen is de plaats zoowel met de hoofdplaats van het gewest als met Madioen en Patjitan verbonden. In het gebied <ler on<Taf<coling Noordwaarts van de hoof<lj>Jaats liggen vele welvarende dorpen, to midden van goed bewaterd sawahvelden.

WONOGIRI. District met gelijknamige hoofdplaats van het tot Mangkoe Negoro'sch gebied b<->noereji<-> onderregen (schap en onderafdeling van dien naain, afdeeling on residentie Soc- rakarta. Het flisti'nt hooft 5 onderdistricten met name Wonogiri, Nanibangan, Ngadircedjo, Manjaran en Ngoentoronadi en telde eind 1905: 78.000 inwoners, w. o. 10 Europeanen en 350 Chineseen.

WONOSARI. District met gelijknamige hoofdplaats van de controls-afdeeling, het regenthschap en de afdeeling Bondowoso, resident, in Bcsoki; met bijna 65.000 inwoners, w. o. slechts enkele Europeanen en Chineseen (1905). In dit district worden voornamelijk nadi, suikerriet en tabak geteeld.

WONOSARI. District van het tot Sultans gebied behoorend regentschap Goenoeng-kidoel, resi<->nti(! Djokjakarta, nct gelijknamige hoofdplaats, tevens hoof<->1 plaats van het regentschap. Eind J 905 had het oeno bevolking van ruim 75.000 zielen, w. o. 3 Europeanen en 15 Chinese- zen. Het telt vier onderdistricten, t. w. Ngilpar, Kara ng Mod jo, Moelo en Tepocs.

WONOSOBO. Afdeling en regentschap (ge- 1 ij knarruc<Tioof<T l p 1 a a t s) van de residentie Kedoe, met eene oppervlakte van 1282,62 K.M². en 443 desa's.

De afdeling is verdeeld in 2 controle-afdelingen, t. w. Wonosobo onder rechtstreeksch bestuur van den assistent-resident, bigestaan door een aspirant-controleur en omvattende de districten Wonosobo, Garoeng en LSKsono en de controle-afdeling Sapoeran (standplaats van den controleur) met de districten Sapoeran, Broeno en Ngadisono. Op het einde van 1905 bestond de bevolking uit ± 120 Europeanen, ruim 900 Chineseen, een 20 tai Arabieren, enkele and ere Vreemde Oosterlingen en bijna 300.000 Inlanders. De afdeeling vormt een hoogland, Noordlijk uitlopende op den Goengeng Prahoe in een punt, waar de grenzen van de residenties Banjoemas, Pekalongan, Samarang en Kedoe s&menkomen (zie DiliNG).

De begrenzing is als volgt: in het Noorden de gewesten Pekalongan en Semarang, in het Noord-oosten de afdeeling Temangoeng, in het Oosten de afdeeling Magelang, in het Westen de residentie Banjoemas (B?indjaregara) en in het Zuiden de afdelingen Keboemden en Poerworedjo. Aan de Oostgrens verheffen zich de vulkanen Sindo- ro en Soembing, die het hoogland afscheiden van dat van K6doe.

Op den G. Prahoe ontspruit de Serajoe, die de afdeeling van N. tot Z. doorsnijdt, om zich, dan Westclijk af te buigen en haar loop in Ba- njomas te vervolgen. In deze afdeeling, die rijk aan natuurschoon is, ligt de uit 3 afdeelen bestaande thee-onderneming Bageldn. Op vrij groote schaal heeft hier reboiseering plaats gehad en zijn mode door de zorgen van het boschwezen rubberaanplantingen tot stand gebracht. De inlandsche tabakscultuur heeft hier een hooge vlicht genomen. Be afdeeling, vroeger Ledok geheeten, vormde voorheen eene afzonderlijke provincie van het oude rijk Mataram, dock word in 1830 eerst bij Kedoe, later bij Bagel'n ingelijfd.

WONOSOBO. District van de gelijknamige controle-afdeeling, hot regentschap en de afdeeling Wonosobo, residentie Kedoe; met eene oppervlakte van 101,03 K.M². Het district telt 115 desa's en is verdeeld in 3 onderdistricten. Op het einde van 1905 bestond de bevolking uit ± 80 Europeanen, ruim 900 Chineseen, een 20 tai Arabieren en enkele andere Vreemde Oosterlingen en bijna 64.000 Inlanders. In dit district ligt een der 3 onderdeelen, waaruit de theeonderneming BagS- Icn bestaat.

WONOSOBO. Hoofdplaats van gelijknamige afdeeling, regentschap, controle-afdeeling en district. De plaats heeft een heerlijk bergklimaat en ligt op 800 M. Jooigte. Zij telde in 1905 een 70 tai European(y), ± 840 Chineseen en ongeveer 5500 Inlanders. J ii 1912 vorkreeg de Serajoedal- s oo intra inna cha jpij concessie voor den aan- Icg en de exploitatie van eene vrlenging der lijn Maos — Bandjarcgara tot Wonosobo. Het ge- Je<te tot Selofermo word op 1 Mei 1916, en het laatste gedcolte tot Wonosobo begin Juni 1917 doorgefrokken.

WOOD-OIL. Engelsche naam voor Diptero- carpus-bqlsem. Zie GURJ UN-BALSEM (I, S30).

WOODFORDIA FLORIBUNDA Salisb. Fam. Lythraceae, Sid&wajah (JAV.). Opperichte heester, voorkomende zoowel in de vlakte als in het

bfergland, daar vooral op droge plaatsen. De vruchtdragende takjes worden gebrant en fijn-geveven en dan als, middel gebruikt om de navelstreng van pasgeboren lunderen spoedig te doen opdrogen.

WORMEN (Fernies). Samenvattende naam voor eenige hoofdafdeelingen van het Dicrenrijk, die een groot aantal lagere dieren omvatten, welke niet alleen in uitwendig voorkoinen, maar ook in inwendige bewerktuiging belangrijk verschillen vertoonen. Een kenmerk, dat zij alien gemeen hebben, is bun zijdelings-symmetrische bouw, waardoor men aan het lichaam steeds een voor- en achtereinde, een rug- en buikzijde en een rechter- en linkerkant kan onderscheiden. Zij bezitten een aan de rugzijde van het voorste deel van het lichaam gelegen hersenzenuwknop; bovendien treft men onder de huid meestal eenige lagen van in verschillende richting loopende spieren (huidspierzak) aan, die voor de beweging van groote beteekenis is. In de eerste plaats noemen wij de hoofdafdeeling der Plathelminthes, een groep van ten deele vrij levende, ten deele parasitische, meest tweeslachtige wormen, die een plat ongeleed lichaam van ovale, bladvormige of meer verlengde, bandvormige gedaante bezitten; zij missen een lichaamsholte en meestal een bloedvaatstelsel en bezitten een meer of minder vertakt darmkanaal, meest zonder aansporing, of wcl het darmkanaal ontbreekt geheel, zoals bij de lintwormen. Kenmerkend voor de platwormen is het watern vaatstelsel, bestaande uit tusschen de weefselzichten vertakkende fijne kanalen, die ten slotte samenkomen in eenige grootere stammen, die op verschillende wijzen zich naar buiten openen; zij vervullen de rol van excretie-organen. De klasse omvat de Turbellaria, die een vrij leven leiden en wier lichaam uitwendig met trilharen is bekleed, met behulp waarvan zij zich kruipend voortbewegen. In tropische streken vindt men een aantal trilmormen, die in vochtige aarde leven (Landplanarien). Van de 2e klasse, de Trematodes, leiden sommige een uitwendig-, andere een inwendig-parasitisch leven; zij zijn van twee of meer zuignappen voorzien, waarmee zij zich aan hun gastheer vasthechten. Vooral de endoparasieten hebben dikwijls een zeer samengesteld, met teeltwisseling gepaard gaand levensloop. De Leverbot (Fasciola hepatica) b.v. bewoont als volwassene dier de galwegen van verschillende zoogdieren, bij voorkeur die van het schaap, soms ook van den mensch, en plant zich voort langs geslachtelijken weg; de in het water uit de eieren geboren larven dringen in de ademholte van de Kleine Poelstak (Limnaea minuta) en geven na herlaalde voortplanting, waarbij zich met eieren vergelijkbare cellen zonder bevruchting ontwikkelen, het aanaan gestaarte larven, die tegen in het water staande planten opkruipen, zich daar encyστεeren en later met deze planten in het darmkanaal der schapen geraken. Bij de 3e klasse, de Lintwormen (Cestodes), blijft het geslachtsapparaat slechts bij uitzondering enkelvoudig; zoodat in dier efen stel mannelijke en 6dnst vrouwelijke organen herbergt. Meestal neemt het aantal dier geslachtsorganen toe, waarbij het platte lichaam zich zeer sterk in de lengte strekt en zich differentieert in een hechtorgaan (lintwormkop,

scolex) en leden (proglottiden), die elk nicest een stel geslachtsorganen bevatten. Reeds in de proglottiden ontwikkelen de eieren zich tot beschaalde larven. De rijpe proglottiden, aan het achterste uiteinde van het dier gelegen, maaken zich vrij van het overite deel van den lintworm en verlaten met de faeces den darm van den gastheer. In den darm van een of ander dier (tusschen-gastheer) verlaten de larven hien schaal; zij worden door den bloedstroom inedegevoerd naar eenig orgaan en groeien daar uit tot den blaas (de blaasworm), aan wier wand zich de scolex of lintwormkop ontwikkelt (zie WOEFKERDIEREN). De 4e klasse der Platwormen wordt gevoyind door de Snoerwormen (Nemertini), dikwijls zeer lange en levendig gekleurde dieren, die bijna zonder uitzondering in zee leven en in rotsspleten, tusschen wieren of onder stecnen in het slijb worden aangetroffen; zij hebben een week, verbazend samenrekbaar lichaam, dat bij sommige soorten vijf a zesmaal langer kan worden dan in toestand van samenrekking en een lengte van 1 m. kan bereiken. Zij bezitten een slurf, die uitgestokken kan worden en als wapen dient, waarmee de prooi bemachtigd wordt. De Indische Afchipel is bijzonder rijk aan groote soorten dezer groep.

In tegenstelling met de Platwormen is de hoofdafdeeling der Nemathemines (Nematodea, Rontwormen) gekenmerkt door het bezit van een ongeleed lichaam, dat niet plat is, maar rond, spoelvormig of draadvormig en dat in plaats van met trilharen, met dikke cuticula is bekleed. De schijnbare lichaamsholte wordt door eenige groote cellen ingenomen, die vloeistofhoudende holten insluiten. Zij hebben een danne kanaal, inct aansporing aan het achtereinde; zij missen evenwel een bloedvaatstelsel. Dejneste rondwormen leiden een parasitisch bestaan, maar er komen ook vrij levende vormen onder voor, die in zout of zoet water, of in'ochtige aarde leven; tot dozen behoort o.a. Jiet welbekende Arijnaaltje. Andere brengen een gedeelte van hun leven in vrijen toestand, een gedeelte binnen een gastheer door, zoals de aaltjes (zie WOEFKERDIEREN), die plantenziekten veroorzaken, in jeugdigen toestand vrij leven, en als volwassen vormen verschillende onzer cultuurplanten bewonen. Van de echte parasieten noemen wij de by den mensch levende aarsmade, de spoelworm, de medinaworm, de trichinen (zie INGEWANDSWOEBMEN) en de mijnworm (zie WOEFKERDIEREN). Tot de hoofdafdeeling der rondwormen rekent men ook de Stekelsnuitwormen (Acanthocephalen), die zonder uitzondering een parasitisch leven leiden, en zich vasthechten met hun uitstulpbaren snuit, die met kransen van haken is voorzien.

De hoofdafdeeling der Annelides of Rinwormen (zie aklaar) is gekenmerkt door een uitwendig geringd en in wien dig gesegmenteerd lichaam.

Tot de Wormen rekende jncn vroeger ook de hoofdafdeeling der Tentaculata, waartoe de Mosdierjes (Bryozoa) en Annpootigen (Brachipoda) behooren, beide klassen omvatten verschillende dieren, met een zijdelings-symmetrisch, ongeleed lichaam, dat bij eerstgenoemde aan het kopeinde rondom den mond een met trilharen voorzien tentakelkrans draagt, terwijl de tweede klasse Jiaar naam ontleent aan een paar spiraal-

vormig opgerolde armen, die ter zijde van den mond staan, en waarop de tentakels zijn geplaatst. De Mosdiertjes zijn meestal vereenigd tot kolonien. Ieder individu cener kolonie wordt omgeven door een regelmatig gebouwd huisje (cel), uit welks opening het voorste lichaamsgedeelte met de tentakelkrans naaf buiten gestoken kan worden.

De huisjes van de tot een kolonie behoorende individuen hangen onderling samen. Deze huisjes zijn loornachtig of verkalct. De kolonien hebben den vorm van vertakte polypenstokken of zijn bladvormig verbreed, of zij overdekken als korsten en ere voorwerpen.

Bij de Armpootigen is het licliam evenals bij de Tweekleppige Weekdieren door een tweekleppige schaal ingesloten, welke kleppen evenwel niet aan de linker- en rechterhelft, maar aan de rug- en buikzijde van het dier beantwoorden. Zij zijn niet door een slotband verbonden, maar worden door spieren geopend en gesloten. Het dier zit vastgegroeid met de buikklep, of de bevestiging geschiedt door middel van een steel, die aan den schelp top tusschen beide kleppen naar buiten treedt of den top van de buikklep doorboort.

WORIKRUID. Drogerij; de santonine-bevatende bloempjes van *Artemisia maritima* L. uit Turkestan, in de apotheek als „Flores cinac” of „Scnien santonic”, bekend. Het wormkruid behoort tot de ook door inlanders zeer gezochte „Eiropceche geneesmiddelen („Obat tjatjing”), in poedervorm of wel als santonidic-koekjes. (Verg. l. 709).

WORTELEN. De penwortel van *Daucus Carota*. Deze worden op Java zowel in de beneden- als in de bovenlanden aan go plant en zijn het gcheele jaar op den pasar te koop.

WORTELHOUT (AMBONSCH). Het hout van (Jo plant) wortcis van *Pterocarpus indicus*.

WOTOE/SQH. Zie MAKASSAARSCH-BOE- (1) SWJIE TALEN.

WOWO (JAV.). Zie FLAG ELLA RIA.
WOWO (WAWA) ? - WIWI of KALONG - WIWI.
Javaanhech namen voor de rose-uil, *Phodilus bfidius*. Jij is een derde kleinere dan onze gewone kerkuil. Behalve aan zijne geringe grootte te kennen aan de l even dig rosse kleur, terwijl op iedere v (ler cen klein kringvormig zwart vlekje te zien is. J J ij wordt op Java, Sumatra, Borneo en Nias gevoijde), en behoort overal tot de zeklzame soorten. Ook bij de Maleiers heerscht het bijgeloof, dat de nil iemands flood aankondigt; hij wordt dan ook Gecstenvogel, Boeroeng hantoe, genoemd. Zie UIL.

WOWONI. Eiland, gelegen aan de Oostelijke van den Zuidoost arm van Celebes.

WOWONI (STRAAT) tusschen het huvcvlachtige eiland Wowoni, dat naar het Zuiden in ter-rassen en oin de N.W. moor gelcidelij afdaalt en do looige, bergachtige Oostkust van Celebes beN. Hlraat Boeton, is 7 tot 8 K.M. brood en heeft zeer matigo diepten. Do Celebeswal is steil, op korten afstand daarvoor, cvenwijdig daaraan en or van geseheden door een snial, schoon vaar-water, liggen de lago, begrooide Tjampada-cilanden; beN. en beZ. doze vindt men dicht bij den wal, enkele losse steenen. Van den AVowoniwal steekt, in het N.lijk gedeelte der str a al een hank tot halvrwege de breedte uit en beZ. deze vindt men in het vaarwater zo vele

gevaaren, dat allcen een smal vaarwater langs de Tjampada-cilanden overblijft. Ook ligt, midden in den Noordingang een losse ondiepte. Zie Zecmansgids decl V.

WRAHA. (JAV.). Zie ZWIJNEN.
WRISAH (JAV.). Zie AMOMUM.
WRIGHTIA JAVANICA DC. Fam. Apoc[^] naceae.
Bentaos, MCntaas (JAV.), Djalitri (SOEND.). Kromme boom op Java in de lagc landen groeiend met wit, fijn hout, dat door de inlanders, voor snijwerk wordt gebruikt. Wajangpoppen schijnen van dit hout te worden vervaardigd. Het melksap "wordt wel als geneesmiddel gebruikt.

WRIGHTIA PUBESCENS R.Br. Bentaos (JAV.). Lage, kromme boom, veel gelijkend op de voor-gaande. Het hout, wordt evenals dat van de voorgaande, voor snijwerk ep kleine gereedschappen gebruikt. 0-7-7-7

WIJCK (Jhr. CAREL VAN DER). Geb. den 1c Febr. 1797 te Zu8phen uit het huwelijk van Jhr. H. J. van der Wijck, generaal-majoor der genie van het Ned., leger en C.C. van der Muelen. Hij wercl reeds op 17j arigen leeftijd aangesteld tot 2en luitenant-ingenieur; nam, hoewel be-stemd voor den Indischen dienst, in 1815 als ad-judant zijns vaders decl aan de slagen bij Quatre-bras en Watcflou en vertrok in Oct. van dat jaar als le luitenant naar Java. In 1817 tot kapitein bevorderd, werd hij het volgende jaar benoemd tot eerstaanwezend ingenieur van Banka en Pa- lembang, in welke functie hij deelnam aan de krijgsverrichingen in beide gewesten tot 1822. In 1825 nam hij, als majoor, chef der expedition-naar genie, deel aan den krijg in Celebes onder generaal Van Geen, inaahte daarna eenige krijgsverrichingen niede in Borneo, van waar hij in Sept. 1825 naar Java word opgeroepen wegens den aklaar uitgebroken opstand van Dip& Negara. In dien Java-oorlog bewees hij belangrijke diensten als genieofficier en als troepenaanvoerder. Herhaaldlijk belast met het bevel over een mobiele colonne, nam hij tot 1828 deel aan de belangrijkste krijgsverrichingen, in welk jaar ziekte hem dwong het oorlogstoneel te verlaten en met verlof naar Nodcndriand te vertrekken.

In 1830. op Java teruggekeerd, werd hij op het einde van dat jaar benoemd tot chef der genie, in welke betrekking he in werd opgedragen, de plannen te ontwerpen tot verdediging van Java volgens de beginselen, aangegeven door den gou-vernecur-generaal Van den Bosch. Toen die plannen in 1835 gered waren word Van der Wijck — in 1834 tot kolonel bevorderd — aangewezen om naar Nederland te vertrekken, ten einde ze daar bij het opperbestuur persoonlijk toe te lichten. Na de vaststelling vertrok hij in 1837 weder naar Indie om aklaar toworden belast met de moeilijke taak der uitvoering van de onvangrijke plannen, welke o.m. omvatten den bouw van een vesting te Anibarawft (vesting Willem I), van perma-nente forten te Batavia (fort Prins Fredcrik), te Semarang (fort Prins van Oranje), te Soerabaja ffort Prins Hendrik), te Ngawi (fort Generaal Van den Bosch) en te Gombong (fort Generaal Cochius).

Voor de wijze waarop die uitvoering word geregeld en geschiedde, werd hij beloofd door in 1841 te worden benoemd tot adjudant des Konings i. b. d. en in 1842 te worden bevorderd tot generaal-majoor titulair, welke rang hem het volgende jaar effectief word verleend.

Na het vertrek van den generaal Cochius, den

len Januari 1848, tijdelijk tot commandant van het Indische Ieger benoemd, werd hij in die hoedanigheid op zijn verzoek aangewezen tot bevelhebber van de tweede expeditie naar Bali (Juni 1848), welke expeditie na een vreesgevolge aanval op het goed versterkte en kardnekkig verdedigde Djagaraga en omdat in verband met den toestaft³ni³Eufopa en in Java de vereischte versterking aan troepen en transportkoelies niet kon worden gezonden, onverrichter zake moest terugkeeren.

Den 2en Januari 1849 op zijn verzoek eervol ontslagen, keerde generaal Van der Wijck naar Nederland terug, waar hij den 30en Juni 1852 te Arnhem overleed.

* WIJCK (Jhr. CAREL HERMAN AART VAN DER). Geb. te Amboina den 29en Maart 1840 uit het huwelijk van Jhr. Mr. H. C. van der Wijck (lid van den Raad van Ned. Indie) met M. S. L. de Kock van Leeuwen; ontving zijne opleiding in Nederland aan het gymnasium te Zutphen, daarna aan de toenmalige Koninklijke Academie te Delft, waar hij den 27en Juli 1863 werd benoemd tot ambtenaar 2e klasse voor den burgerlijken dienst in Ned.-Indie.*

In Indie aangekomen, werd hij geplaatst ter Algemeene Secretarie, welke hij in het laatst van 1866 als le commies verliet, om als hoofdcommissaris bij het dep. van Bin. Bestuur te worden. te werk gesteld. Twee jaar later benoerd tot secretaris der residentie Batavia, bleef hij ruim 4 jaar in die functie tot hij, 27 Januari 1873, werd benoemd tot assistent-resident van Soerakarta, welke betrekking hij 5 Mei 1876 verwisselde met die van ass.-resident van Buitenzorg. Als zodanig verkreeg hij eene bizoetiere¹ tevredenheidsbevestiging der regering voor zijn verdienstelijk gedrag bij de beteugeling van de in Juni 1878 plaats gehad hebbende onregeligheden op het particuliere land Tjitrap en bij het onderzoek naar de hoofdaanleggers daarvan.

Den 7en Maart 1880 volgde zijne benoeming tot resident van Tegal, waar hij zich onderscheidde door een eind te maken aan de gedurige twisten, zelfs bloedige, tusschen de suikerfabrieken en de inlandsche bevolking over den voor beide partijen zoo onmisbaren watertoevoer. Den 4en Juni 1884 werd hem het bestuur over de residentie Soerabaya toevertrouwd.

Grootc zorg besteedde hij aan de voor dit gewest zoo belangrijke irrigatiewerken. Zijn verslag daarover werd afgedrukt in de „Pjannen tot verbetering van den toestand der Solo-vallci“. Bijna vier jaren bleef hij in dit bewind, dat hij den 7en Mei 1888 nederlegde om zitting te nemen in den Raad van Ned.-Indie, van weik loog college hem, slechts een jaar later, op 8 Mei 1889, het vice-presidentschap word opgedragen. Ongeveer twee jaar later, den 4e April 1891, werd hem op zijn verzoek een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend na bijna 28 jaren, zonder onderbreking door verlof, in Indischen dienst te hebben doorgebracht. In Nederland teruggekeerd nam hij de opdracht aan om als commissaris van de N.-I. Paketvaart Mij. den nieuwen dienst in Indie te regelen, waarbij ook de Buitenbestuuringen bezocht werden.

Doch zijn Indische loopbaan was nog niet geuloten, want bij besluit van 15 Juli 1893 benoemde de Koningin-Regentes hem tot Gouverneur-Generaal van Ned.-Indie, waar hij den 17en

October d. a. v. de regering aanvaardde.

Geclurende zijne regering hebben vele gewichtige gebeurtenissen plaats gehad, werd menige belangrijke maatregel genomen op stantkundig en economisch gebied.

In 1894 werd een einde gemaakt aan het wanbestuur des vorsten van Lombok en dit eiland onder ons rechtstreeks bestuur gebracht. Na den afval van Teukoe Oema (29 Maart 1896) werd in Atjeh agressief opgetreden tot onderwerping van Groot-Atjeh en de geconcentreerde stelling, aldaar door ons bezet, opgelicven. Daarna werd krachtig geageerd in de Pidistreek, Pa-sangan, ter Oostkust en ter Westkust van Atjeh, ten einde ook in de onderhoorigheden rust en orde af te dwingen. Tai van wegen werden in het onderworpen gebied aangelegd; de stoo-in-tram-weg van Oelde lueue naar Lambaroe verlengd tot Seulingum; een tramweg aangelegd van Sigli naar en door de VII Moekim Pidio en een aanvang gemaakt met den aanleg van een tramweg van Sigli langs de Noordkust door Pidie, Meureudoc en Peusangan naar Telok Seumawc en van daar naar Idi ter Oostkust. De Sabangbaai op Poeloe We werd voor den algemeen handel opengesteld en Sabang met Oeleii lueue aangesloten aan het Indische telegraafnet.

Bataksche landschappen ter Westkust van Sumatra, de landschappen der V Kota in Mid-Sumatra en de landschappen aan het stroomgebied van de Boven-Pinoh ter Westafdeeling van Borneo werden onder rechtstreeks bestuur van het gouvernment gebracht; in Ned.-Nieuw-Guinea werd dat bestuur georganiseerd.

De spoorwegverbinding tusschen Oost- en West-Java word voltooid, de opium-regie ingevoerd in de residentie Madoera, Pasocrocan, Probolinggo en Besoeki en het eiland Lombok, een postspaarbankdienst ingesteld (1898), het boschwezen geregeld en tai van regelingen gemaakt tot bescherming van de economische belangen van de inlandsche bevolking.

Den 3en October 1899 werd aan Jhr. van der Wijck op zijn verzoek eervol ontslag verleend als Gouverneur-Generaal en keerde hij naar Nederland terug, waar hem een gouden gedenkpenning werd aangeboden als huldeblijk van Indische ingezetenen en waar hij in September 1902 werd benoemd tot lid en voorzitter van den nieuw ingestelden Mijnaad en in Fehr, j 904 door de Staten van Noord-Holland werd gekozen tot lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Na de ontbinding van dezc Kamer, in Juli 1901, stelde hij zich niet meer verkiesbaar.

Met ijver nam hij deel aan de oijchbare zaak, aan* tai van instellingen en ondernemingen, zoo mede aan de voorbereiding der wetenschappelijke expedities naar Suriname. Als voorzitter van de Mij. N. A. M. vcrwelkondc hij bij hun terugkeer de Nicuw-Guinea-reizigers Lorentz en v. NouJuiys; hij was voorzitter van de Kon. Petrol. Mij. en de Ver. van Jeden van Ned. ridderorden, com missaris van suikerfabrieken, lid van de Mij. tot national onderzoek der Ned. kolonien, van de Ver. „Mocd, Belcid en Trouw,“ van de commissie van toezicht over zonen van ini. hooffden in Nederland, enz.

Aanvankelijk te *s-Gravenhage gevestigd, verlegde hij in 1910 zijne woonplaats naar Baarn.

Hij overleed 8 Juli 1914 en werd te ^-Gravenhage begraven.

WIJCK (Jhr. mr. TITUS ANTHONY JACOB VAN ASCH VAN). Geb. to Utrecht 29 Aug. 1849, ovcr. te *s-Gravenhage 9 Sept. 1902, zoon van jhr. inr. Matthias Margarethis v. Asch v. Wijck. Na zijnc promotie te Utrecht in 1875 wordt hij achtcreenvolgens secretaris van den Lekkijk Bovendams, in 1880 adj. commies aan het Dep. v. Oorl., in 1881 lid van de Tweede Karaer voor Zwolle, in 1883 burgemeester van Aniersfj(QrL<ih' Hcl van de Staten van Utrecht, in 1889 lid van de Tweede Kamer voor Kampmp in 1891 gouverneur van Suriname, in *1896 lid van de Eerste Kamer voor Zeeland en van den gemeenteraad van 's-Gravenhage, in 1900 voor de tweede maal burgemeester van Ainersfoort, on in Aug. 1901 Minister van Kolonien.

Hij gold, behalve als nobele en sympathi^ke figuur, als cen der krachtigste stunpilaren van de anti-revolutionnaire partij. Reeds door de talentvolle wijze, waarop hij zijne eerste In- dische begrooting verdedigde, gaf hij oen hoogen dunk van zijne bekwaamheid, doch zijn ministe- rie duurde te kort om op groote uitkomsten te kunnen wijzen. Zijne voornaamste beteekenis als koloniaal staatsman verkreeg hij als gouverneur van Suriname (1891 — 1896), welks belan- gen hij persoonlijk in Nederland ging bepleiten. Zijne verrichtingen of voorstellen voor Indie om- vatten o.m. een ontwerp tot decentralisatie van bestuur, subsidies aan christelijke scholen, af- schaffing van eenige hccredinsten, een ontwerp voor ambtcaars-oplciding, invoering van minister Cremer's mijnwet.

WIJCKOOPSBAAL, aan de Zuidkust van West-Java, is zeer ruïn en omgeven door hooge bergen, welke tot aan zee zijn begroeid en met rotsige hoeken in zee uitsteken. J)e baai loopt on/cv-<-er om de N.O. 16 K.M. het land in en heeft zeer groote diepten, welke geleidelijk af- ixnen naar de Noor cl- en Oostkusten; in het diepst <lc'r baai voor de kampoeng Palaboeha-n R.it <)>■ is het hetfiteilst. Ter reede van dit plaatsje ligg(*n eenige gevaren, welke de felle branding breken en NW, daarvan, onder den wal, losse lothcn, welke ook aan de meeste rotschoeken wordeij gecruvelen : op het.midden van de Oost- kust inonndt de niet onbelangrijke, maar door (: ; n droogvallenden d rem pel afgesloten Tji- iiiiandiri in zee nit. b(?N. dezo liggen de schpcn in matige <lioptcn en in de beide moessons het best beschut. In den Westmoesson kan het van

December tot Febcruari soms dagen achtcreen stormachtig waaien. Zic Zecniansgids deel III.

WIJNMALEN (Dr. THEODOOR CHARLES LION). Geborn te Malang, den 13c Sept., 1841., vertrok op 17jarigeii^Icefyd naar Nederlanc en studeerde te Utrecht, waar hij den doctorstiel. verwierf. Spoedig daarna wordt hij benoemd tot secretaris der Maatschappij van Ned. letterkunde te Leiden, in J.869 tot onder-bibliothecaris der Kon. Bibliothec te *s-Gravenhage, en in 1890 tot bibliothecaris dier instelling. Van 1872 tot kort voor zijn overlijden was hij secretaris-bibliothecaris van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I. en bijna even lang penningmeester van de zusterinstelling : het In- disch Genootschap. Wijnmalen's groote verdien- sten, vooral voor Indie, liggen op bibliografisch terrein ; ook schreef hij enkele wetenschappelijke bijdragen en politieke brochures, met betrekking tot Indie. O. a. redigeerde hij van 1876—1878 de „Indische Letterbode" en was van 1879 tot 1888 medercedacteur van „De Indische Gid's" voor de rubriek „Koloniale lit erat uur"; schreef hij in de „Bijdragen, enz." verschillende „Kolo- niale Bibliographien" en trad in 1887 als mede- werker op van de te Berlijn verschijvende „Orien- talische BibliograpKie", enz. W. heeft, in het belang der Indische wetenschap, voortdurend de wenschelijkheid betoogd van de vereeniging der bibliotheken van het Kon. Instituut en het Indisch Genootschap tot een algemeene „Kolo- niale Bibliotlicck"; maar deze wensch is feitelijk eerst na zijn dood vervuld. Hij overleed te, s Graven hage, den 14en Januari 1895.

Zie zijn necrologie door Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford in Tijdschr. Aardr. Gen. 2e S. dl. XII, 1895 (dl. 1), bl. 145.

WIJNRUIT. Zie RUTA.

WIJNSTOK of Winger Boewah anggoer (MAL.) Deze plant komt hier en daar op Java en ook buiten Java gekweekt voor, doch groeit allcci) goed in streken, die tijcdijk zeer droog zijn, this die een langdurigen en fellen Oostmoesson hebben, zooals op Madocra, in Probolinggo, in Zuid-Celebes. Men moct de plant kunstmat'g de rustperiode geven, die zy in het Europ. kli- maat in den winter heeft. Na den bloei zijn de vruchten in drie maanden rij p. Zoowel witte als blauwe druiven worden geteeld ; zc zijn van goede kwaliteit.

X.

XANTHOPYLLUM EXCELSUM . Miq. Fam. *Polygalaceae*. Kajoe tlor (MAL.), Dj^roekan (JAV.), Ki Gndog (SOEND.). Een groote fraie ljoom, <ijp J a va tot 1200 M. boven zco verbreid.

hout wordt weinig gebWiikt. Jfast cn blade re n worden als inlandsch geneesmiddel ge- buiikt. 7M bevatten een saponine en zijn giftig. XANTHOPHYLLUM LANCEATUM J. J. Sin. Sioer-Sioer (MAL.). Een liccster in de mocrassen van Djanibi en Palcmbang. Het gelc hout wordt voor 5sch(le-clcn en heften van krissen gebruikt. Uit <lc zaden perst men een geelgroen spijsvet,

<iat ook tegen spruw wordt gebruikt. Het ge- halte van de zaden aan vet is bijna 40%.

XANTHOSOMA VIOLACEUM Schott. Fam. *Araceae*. Kimpoel (JAV., SOUND.). Eon Arons- kelkachtige plant van Amrcika, gelijkende op *Colocasia*. De wortehiitloopers worden in saojers gebruikt.

XANTHOXYLUM BUDRUNGA Walp. (= *Fa- gar a rhetsd lioxb.*) Fam. *Rulaceae*. Kitaneuh (SOEND.). Boom, tot 20 M. hoog, op Java hier en daar voorkoniend beneden -100 M. boven zee. De rechte stam is inct groete, scherpe dofens bezet. O

Het witte hout, hier en daar met een zwart ader-tje, heet duurzaam te zijn onder dak en wordt voor huisbouw wel gebruikt. In Midden-Java is het in gebruik voor krisscheden, nicubelen en wapengevesten. De jonge vruchten worden door de inlanders als specerij gebruikt.

XAVERIUS (DE H. FRANCISCUS), een der machtigste missionarissen, aller tijden, geboren 7 April 1506 op het slot Xavier in NaVarre en overleden 2 December 1552 op het eiland Sancian in het gezicht van China. In 1525 vertrok hij naar de hogeschool van Parijs. Reeds den 15 Ma art-1530 had hij den graad van meester in de schoone Kunsten verworven en verklaard Aristoteles op het college van Beauvais, waar hij allens bekend werd als scherpsinnig wijsgeer en schitterend professor.

Spoedig had Ignatius van Loyola, de stichter der Societeit van Jezus, zijn geoeftend oog op dien man gevestigd en trachtte hem voor zijn toekomstige orde te winnen. Ofschoon de later zoo beroemde Loyola, in zijn armelijke kleeding, zijn toen nog geringe kennis en zijn hoogen ascetischen ernst, cenigszins bespottelijk leek in het oog van den eerzuchtigen hoogleraar, toch geraakte hij allens onder zijn invloed en sloot zich bij hem aan. Voile vijf jaren had Ignatius besteed aan de verovering van zulk een leerling, die echter, eenmaal, aan zijn meester verbonden, met hart en ziel opging in de jeugdige Societeit van Jezus en haar doel met den heldhaftigen ijver van een heilige najoeg.

In 1540 door Ignatius voor de missie van Indie bestemd, vond hij te Lissa bon vier aan hem geaddresserde pauselijke Brieven. Door de twee eerste werd hij tot Pauselijk nuntius voor Portugeesch-Indie aan deze en gene zijde van den Ganges en de Kaap de Goede Hoop benoemd; een derde beval hem aan bij koning David van Abyssinie; een vierde bij alle Heeren en Vorsten, die hij op zijn tochten zou ontmoeten. Dertien maanden duurde de overtocht, zoodat hij eerst 6 Mei 1542 te Goa aankwam.

Xaverius nam er zijn intrek in het hospitaal en werkte de eerste vijf maanden onder de Portugeezen, waarna hij naar de heidenen der Visschers-kust vertrok. Zijne heiligheid en zijn onvermoeide prediking maakten diepen indruk en bewerkte ontelbare bekeeringen. Heele scharen, van 2000 tot 6000 menschen, voerde hij, volgens een ooggetuige, in het vrije veld, beklom dan een boom en verkondigde hun de blijde boodschap. Zelf schrijft hij, dat hij van het aanhoudende doopen zijn arm niet meer kon opheffen en zijn stem haar dienst weigerde. Ruim 40 kerken bouwde hij langs de kust. Na zes maanden gepredikt te hebben in Travancor, van Mei tot December 1544, dan in Negapatam, te Meliapoer, ging hij scheep naar Malaka. Men wil, dat Xaverius bij deze gelegenheid *At-je-h* heeft aangedaan. I miners de Bui der Heiligverklaring zegt, dat Franc. Xaverius de eerste geloofsverkondiger op Atje geweest is: „Ipse primus.... Acenis... Evan-gelium Christi annuntiaverat" (*Institutum Soc. J. o. 8., Florentiae* 1892, I, p. 159). Werkelijk heeten de bewoners van ons Atje bij de Latijnsche schrijvers dier dagen *Aceci* (*Majfeus, Hist. Indio.* 80 et passim).

Te Malaka aangekomen vatte Xaverius het plan op naar door te reizen en er het Evangelic te verkondigen. „Meer dan 1000 nielc^j

van Goa", zoo schrijft hij in September en November 1545, „ligt Mankassar. Zij die van diffar terugkeeren verhalen ons, dat de bevolking van di t eiland (Mankassar werd als afzonderlijk eiland gdcacht), bij uitstek geschikt is voor het Christendom. Zij hebben afgodstempls noch pries- ters, cn aanbieden alleen de opgaande zon. Men zegt, dat er reeds twee koningen christen zijn geworden". Toeli ried hem de gezaghebber van Malaka, de reis zoolang uit te steUen totdat het schip, waarme een priester derwaarts vertrok ken was, terug zou zijn. Terwijl echter het schip uitbleef, hoorde Xaverius weldra, dat de toestand op Mankassar minder gunstig was, zoodat hij besloot Jever een missiereis naar *Avi-boina* te ondernemen.

In een brief van 10 Mei, dateerend van Ani-boina, beschrijft Xaverius de moeilijkheden der lange reis. (Deze en andere brieven in. *Monumen- ta hist. Soc. Jes. — Monumenta Xaveriana*, Madrid 1899—1900, Tom. I, p. 401 w.). Zeilend langs Sumatra's Oostkust en de eilanden, die tot de Bi-ouwen- en Linggagroepen behooren en doorde straat Bangka, hadden zij alle moeite om de zeerovers van boord te houden. Naem moeilijkerreischijs de koopvaardijder op de reede van Grisse, in do straat Madoera, te zijn geland. 15an voer men Bali, Lombok en Soembawa voorbij, de Flores* en Soendazeen door, voorbij de hooge eilanden AVetar, Roma en Dammar, en koerste men in de richting van Amboina. Reeds zes weken duurde de reis, en de stuurman vreesde, dat hij het eiland voorbij gezeild was. Den volgenden dag, 16 Februari 1546, landde men eindelijk op Ainboina. Ambon, de hoofdstet der Portugeezen, trok Xaverius minder aan. Bijna terstond begaf hij zich naar de binnenlanden, waar de inlandschc christenen in zeven kampons verspreid woon- den. Vreze voor de Mohammedanen, die 70 jaren gelcden het eerst Amboina bezochten, had lien de bosschen in gejaagd. Hij doorliep die schuilhoc- ken, palmcn en latijnsche kerkhynnen zingend, waaraan de vluchtelingen den Katholieken priester herkenden en uit de struiken te voorschijn kwamen. Hij doopte er vele kinderen en eeh groot aantal heidenen. Naar Ambon terugge- keerd vond hij er een Spaansche vloot door beriberi aangctast, en verpleegde de zicck sokluten, zoodals hij zelf schreef (*Monum. Xav. I.c. j>. 4 J 5*), drie maanden lang. Bij deze gelegenheid won hij door zijn stichtend voorbedd den later zoo licroemden missionaris COSJUU de Torres voor do Societeit.

Na eenigen tijd richtte Xaverius het oog op do Moro-eilanden, de Noordelijkste Molukkgroep. De bewoners stonden als woelse nienschencters bekend. Terwijl het vaartuig, dat hem naar Ter- jiat^e zou brengen, werd uigerust, deed Xaverius een tocht van Amboina naar het twee mijlen meer Noordelijk gelcgen *Ceram*, waar hij de bevolking gedurende acht dagen onderrichte.

Op Ainboina terug vond Xaverius er twee schepen zeilre ver Ternate, de voornaamste nederzetting der Molukken in de Molukke). Terwijl het eene schip verging, kwam hij met het ander, een zeer hachelijken tocht, belioedicc op Tern a to aan. Hij richtte hier ecu christeJijck gemeente op, welck later tegen alle vervoigingen bestand bleek, en vatte het plan op cm op Ternate een Juiis der Societeit van Jezus te stichten.

Toen de rustelooze missionaris na drie maan-

den zich gereed maakte om naar Morotai over te sicken, verbod de gouverneur de Froytas aan een ieder, den Heilige over te brengen, omdat men meende, dat hij een wissel dood tegemoet ging. Voor gevaren deinsde echter een man als Xaverius niet terug en hij verklaarde publiek in een Zondagsprek: „Indien het eiland goudmijnen rijk was, zouden de Portugeezen moeite noch gevaar ontzien. Maar ik verklaar hier op mijn heur, dat ik allo lijden en doodsgevaar wil trotseeren voor het heil van eene ziel. God roept mij, en geen menschen zullen mij weerhouden!” De gouverneur hief het verbod op en Xaverius ging met eenige getrouwen op reis. De weg leidde tot Tidore langs de Minahasa en Toebaroe, de straat van Morotai in. Toen hij daar voet aan wal zette, vluchtten de inwoners; hij echter zette hen na. Hij vond ze minder donker dan de Maleiers en meer op de Alfocren van Ceram gelijkend. Er lagen over deze eilandengroep een aantal christendorpen verspreid, die in langen tijd geen missionaris meer hadden gezien. Als een bode uit hooger gewesten, met woorden van liefde en vrede trok hij de bewoners, die hem hun kinderen ten doop brachten, tot zich. Van hieruit bezocht hij de Halmahragroep, waar hij minder goed ontvangen werd. Voortdurend spreken zijn brieven uit dezen tijd over vulkanische uitbarstingen, over ontzettende aard- en zeebevingen (*Itinurn. Xav. l.c.*). Bij Valentijn lezen we (I, fol. 382), dat hij ook de inwoners van Tolo, een voorname plaats op de kust van Moro, bekeerde. De Canonisatiebul verhaalt, dat hij er aan 25 000 bewoners het doopsel toediende.

Drie maanden heeft Xaverius op de zoo slecht befaamde Morocilanden onder gevaarlijke onstandigheden doorgebracht en geen enkel dorp der Halmalferagroep onbezocht gelaten. Het klinkt ongelooftelijk, dat hij in dien tijd, volgens de Canonisatiebul, ook Mindanao, het grootste eiland der Philipijnen heeft aangeklaan.

Wederom deed hij op zijn terugreis Ternate aan en bleef er drie maanden. De twintig dagen, die hij daarna jong op Amboina doorbracht, bevestigde hij aan het bezock der reeds genoemde zeven christeningsneicentcn.

XaveriusH vertrok naar Ternate in de eerste

heeft van Mei 1547. Wyl hij eeljtter eerst twee maanden daarna te Malaka aankwam, meent men, dat hij ook de Minahasa, met name Macanata, bezocht heeft. Volgens de processen der JIJ: iligverklaring heeft Lenora, dochter eens Xaverius van 31 ankasBar, meermalen verklaard, dat haar vader en haar broeder met een groot aantal onderdanen door Xaverius tot het gelooft gebracht zijn. Ook op Flores zou hij, tijdens de terugreis naar Malaka, geland zijn (*K. illh. Missi hi*, J 894 1895, bl. 181).

Men kan vragen, waarom Xaverius het zo ver ging zoeken, en van Malaka uit alle nabijgelegen eilanden voorbij zeilde, en in het verloop Oosten drie of vier kleine eilanden zocht. Als antwoord kan dienen dat Amboina, Ternate, Banda, Tidore enz., de bekende specy-eilanden, alderlang een zeer belangrijk (lociwit alien handelstrijvend) volken der wereld waren. De Portugeezen trachtten de Arabieren, die genakkelijkspel hadden

den met het feticisme en animisme der inboorlingen, te overvleugelen, hetgeen hun ook gelukte. De Islam werd nu door het Evangelie gestuit. En het waren juist de christenen, sin de eenigen tijd gedoopt en thans zonder herder, welke Xaverius in de Molukken zocht.

Een andere vraag is, waarom Xaverius altijd zoo spoedig van de ene plaats naar de andere voorttrod. Dit liing samen met zijn hoedigheid van overste, baanbreker en wegbereider voor anderen. Hij zocht gunstige en vruchtbare akkers, om er zijn arbeiders heen te zenden. Dat dit later voor de Molukken niet volkomen bewaarheid werd, ligt deels aan de schaarschte der werklieden, deels aan de Hollanders, die niet den Katholicken missionaris, maar wel den Mo-, hammedaan vrij spel lieten.

In Juli 1547 was Xaverius te Malaka terug, waar hij zes maanden, en volgens Valentijn met veel vrucht, werkte. Dan bezocht hij Kosijn, Komorijn, Ceylon en Bassein. In de zomer van 1548 vertoefde hij te Goa. Na nog eens Kosijn te hebben aangedaan, vertrekt hij in den zomer van het jaar 1549 naar het land der opgaande zon. Zijn zielelijver drijft hem voort, om ook Japan voor Christus te winnen. Hij predikt er te Kagosima, Satsoema, Firando, Amangudi en in het rijk van Boengo. Hij sticht de Japansche Christenheid, stelt er missionarissen aan en keert zelf naar Indie terug, om in April 1552 naar China te vertrekken en in het hemelsche rijk dezelfde werkzaamheid te beginnen. Hij overleed echter in het gezicht van het land zijner begeerte, op het eiland Sancian, 2 December 1552.

Literatuur: Monumenta Historiae Societatis Jesu, heel speciaal Monumenta Xaveriana. Madrid 1899; Astrain, Hist. de la Compañia do Jesus. Madrid 1912; Cros, Saint Francois Xavier. Toulouse 1900; Bellessort, JI Apotrc des Indes ct du Japon. Paris 1917; van Nieuwenhoff, Leven en brieven van den H. Francois Xaverius. Amsterdam 1895; Brou, Saint Francois Xavier. Paris 1912. Wat den arbeid van Xaverius in Japan betreft zijn vooral interessant Haas: Geschichte des Christentums in Japan, Tokio 1902 — 1904; benevens de voornoemde werken van Bellessort en Bron. Vergeyk ook Valentijn: Oud en Nieuw Oost-Indie, Deel I: Beschrijving der Moluccos, Dordrecht en Amsterdam 1724; Deel III: godsdiens bl. 3 — J 52, Dordrecht en Amsterdam 1726.

P. A.
OLACACEAE.
Bidara laet (MAL.). Een tot 4 N. hooge boom uit de Nieuwe en de Oude Wereld, in de laatste uitsluitend op zandige stranden. Wortels en zaden zijn een inlandsch geneesmiddel. Het zeer hard hout gebruikt men als nagels, de vruchten zijn eetbaar. De zaden bevatten 5% olie, die niet wordt gebruikt.

XYRIS INDICA L. Fam. *Xyridaceae*. Bigaee (MINANOK. MAL.). Een zeer verbreid kruid met smalle bladeren op zeer kleine bloemen in witte hoofdjes. De Stengels zoowel van doze als van verwante soorten worden als vlechtinacriaal gebruikt.

Y.

YAM (YAMSWORTEL). Zie DIOSCOREA, IJKWEZEN. Zie MATEN EN GEWICHTEN. YLANG-YLANG. Parfum, aJs hoofbestanddeel hebbend Philippinsche kanaag-olie (zie I. 435, JI, 264 en III, 84).

IJSVOGEL. De IJsvogels (*Alcedinidae*) zijn in het algemeen bewoners van war me of gema- tigde landen en worden niet gevonden in het hooge Noorden, waar ijs en sneeuw den scepter voeren. Een vreemde naam derhalve, vooral voor vogels, die sommige eilandcu van den Oost- Indischen archipel door hunne fraaie kleuren en eigenaardigen vorm sieren. De naam "IJSvogel" laat zich gevoeglijk als volgt verklaren: in Nederland komt een vertegenwoordiger van deze x'Ogelgroep voor, die zich als alle soorten van *Alcedinidae* met visch voedt; in het algemeen bemerkt men van dezen vogel niet veel in het grootste gedeelte van het jaar, totdat hij in den winter plotseling gezien wordt bij wakku of openingen. in het ijs, waar hij door den nood gedrongen visch komt vangen; voor het groote publiek behoort deze vogel dus bij het ijs; vandaar de naam. De familie der *Alcedinidae* wordt verdeeld in twee onderfamilien, n.l. *Alcedininae* met een zijdelings saamgedrukten snavel, die bovenop duidelijk gekield is; de vogels, tot deze onderfaailie behoorende, hebben een bijna uitsluitend vischdieet, en *Daceloninae* met een meer platten snavel, die bovenop af- gerond of vlak is, so ms zelfs gegroef d; hun dieet is bijna uitsluitend insecten of reptielen. De *Alcedinidae* hebben een in verhouding tot het lichaam langen, sterk ontwikkelden, slevigen snavel en korte pooten; de vierde teen is ver- groeid met den deaden voor meer dan de halve lengte, terwijl de tweede teen met den derden vereenigd is voor een derde van zijne lengte. Be- halve door den in verhouding tot het lichaam opvallend langen, zwaren snavel en , Jiet laag- zitten van den vogel door de buitengewoon korte pooten, treffen de IJsvogels den natuurvriend door de bonte, fraaie kleuren, waarinede zij versierd zijn; vele zijn blauw, zwart en wit, andere rood, geel of bruin in helderder of don- kerder tinten. De grootte der IJsvogel-soorten wisselt tusschen die van een sijsje en van een duif. De staart is meestal vrij kort en afgerond, soms echter *zyn*, zooals bij *Tanyiptera*, do beide middelste staartpennen buitengewoon verlengd, zoodat ze soms de dubbele lengte van den staart bereiken, waarbij dan in den regel de meer of minder kale schacht van die verlengde vederen eindigt in een paid. De IJsvogels leggen witte eieren en nestelen in «aardholen, die zij meestal zelf graven. Van de *Daceloninae* noenien wij in de eerste plaats het geslacht *Halcyon*. Een der kleinere soorten, *II. sandus*, is over den geheelen archipel verspreid; zij is van boven groen en van onderen geelachtig wit, met bla uwen bo ventop, vleugels en staant en zwart aan de kop- *zijden* en den achterkop. *II. chloris* is een weinig grooter, van boven blauw, op den kop Beer groen - blauw, een band om den kop zwart, van onderen wit. Deze komt voor-op ongeveer deJfde plaat- sen als de vorige soort en wordt op Java, evenAls deze, dtngkek (JAV.) of kakke (!) genoemd. *H. ^oromandus* is een fraaie bruine soort met witte

stuit van de groote Soenda-eilanden. Uitsluitend op Java komt voor *H. cyaniventris*, grootendeels blauw met zwarten kop en roodbruine keel en een witte vlek in de vleugels; pooten op snavel rood. *H. diops* van Halinahdra, Batjan, Ternate en Obi is blauw met zwarten rug, witte onder- zijde met een blauwen band over de borst. *H. lazuli* van Ceram en Ambon onderscheidt zich *diops* door een witte keel en borst en een blauwen buik. *H. pileatus*, van Sumatra en Borneo, is van boven blauw met zwarten kop en een zwarte vlek op de vleugels, keel en lials- vlek wit, onderzijde roestkleurig. In de Molukken en op Nieuw-Guinea wordt een soort gevonden met witten kop, witte onderdelen en blauwc bovencdelen, *H. saurophag^ts*. Door een aan de basis breederen snavel, die aan de punt iets haakvormig naar beneden gebogen is, onder- scheidt zich het geslacht *Sauromarptis*. Op Nieuw-Guinea en de Aroe-eilanden komt *8. gaudichaudi* voor; deze is van onderen bruin, keel wit, kop en rug zwart, met blauwen vlek op de vleugls en boven den staart; de staart is bij het mannetje blauw, bij het wijfje bruin. Een sterk haakvormige punt aan den boven- snavel bezit *Melidora macrorhina* van Nieuw- Guinea; deze is op den rug zwart met geel- achtige vlekken, van onderen wit, kop zwart, blauw omzoomd. Op Nieuw-Guinea komt even- eens het geslacht *Chytoceyx* voor, met- zeer bree- den, korten snavel; twee vormen zijn bekerd, *C. rex* van de Noordkust en *C. imperator* van de Zuidkust, beide over het geheel bruine vogels, donkerder op den rug, met lichtblauwen stuil, en witachtige keel. De grootste ijfivogel uit ons, gebied is *Dacelo intermedia* van Zuid-Nieuw Guinea, van duifgrootte, grijsachtig en zwart- bruin gevlekt en gevlekt; slagpennen, vlekken op de vleugels en stuit blauw, de staart bij het mannetje eveneens blauw met witten zoom, bij het wijfje bruin met blauwe d wans band en. Het genus *Ceyx* bezit slecht 3 teenen; er \<; - hooren- kleino vormen toe, waarvan hier aHeem genoemd worden *Ceyx innominata*, va>i Java tot Flores verspreid, van boven roestbruin met Jil.i tint, van onderen oranjegeel, en *C. lepidia* van de Molukken, die van onderen oranje en van boven zwart en blauw gevlekt is. Het geslacht *Tanyiptera*, de raketstaart-ijsvogels, is geken- inerkt door de beide middelste staartvederen, die stork verlengd zijn, in het midden een bijna naakte scJiacht bezitten en aan het cinde spate!- vormig verbreed zijn. *T. dea* is van boven blauw- zwart met Jielderblauwc bo ven kop, vleugelged- vederen en jniddelste staartpennen, onderdelen, stuit, staart en spatek wit; snavel rood. Deze soort is van Ceram en Ambon bekend. Eenig; nauwvervunte soorten, met ongeveer gelij«! kleufverdeeling. Een zeer fraaie soort van h<". Noordwestelijk deel VUH Nieuw-Guinea is *T. nympha*; bij deze, zijn de onderzijde en de stuit rood, de bpenzijde zwart met een blauwe vlek op den achterkop en op de vleugels, de middelste staartvederen blauw met witte spatels. Van de *Alcedinidae* noenien wij *Alcedo bengalensis*, een vorm, die zeer veel op onzen gewonen ijsvogel, *A. ispida*, gelijkt, doch steeds iets kleiner is, en *A. ifipidoides*, die bovendien het blauw der boven-

zjdo iets donkerder heeft. Eerstgenoemde is van Sumatra bekend, laatstgenoemde van Celebes, de Molukken en Nieuw-Guinea. *A. meninting* van de groote Soendaeilanden is van bovcn donkerblauw en van anderen donker roestbruin. Een kleine, van anderen witte, op de bovenzijde en op de borst helder groen-blauwe soort, van Java tot Lombok voorkomende, is *A. beryllina*. Slechts 3 teenen bezit de kleino *Alcyone pus ilia*, die van boven blauw, van anderen wit, en in de Molukken en op Nieuw-Guinea is waargenomen. Groote vorinen met krachtigen snavel zijn de soorten van het geslacht *Ramphalcyon* } *R. capensis* van Java heeft den bovenkop asch- kleurig grauw, onderzijde bleek okkerkleurig, bovenzijde dof groen met zwakke blauwe tint; snavel en pooten rood. Op Celebes komt *JR. melanorhyncha* voor ; deze heeft een z war ten snavel, en is geelachtig wit met groenachtig grauwe vleugels en staart.

IJZER; IJZERERTS. Onder de metaalhou- dende ertsen moeten, wat hoeveelheid betreft, de ijzerertsen zeker in de eerste plaats worden genoemd ; de waarde er van is echter gering, zoodat zoowel kwantiteit als kwaliteit en ligging aan booge eischen moeten voldoen om exploitatie mogelijk te maken. Voor de ijzerwinning komen de zeer veelvuldig optredende zwavelhoudende ertsen (Pyriet, Markasiet) nauwelijks, de kiezel- houdende (Cbamosiet, Thuringiet) door hun laag metaalgehalte zelden in aanmerking. Het meeste ijzer wordt gewonnen uit de oxydische ertsen (Magneetijzererts, Roodijzererts) en uit het kool- zuur-ijzer (Spaatiijzererts). Naar de geologische positie onderscheidt men: 1. *magmatische ertsen*, die zich als on regel matig begrensde niassa's, bijna altijd met een zeker titangehalte, uit het vloeibare basischo magma hebben afgescheiden, b.v. de niagneetijzerertsen van Lapland ; 2. *contact- ertsen*, die aan-, of dichtbij de omgrenzing van (inest zure) eruptiefgestcenten gevonden worden ; niet zeldzaam is een gehalte aan pyriet; voorbeel: Elba, met roodbruin- en magneet- ijzer; 3. *erlsaders*, die wel zeer algemeen voor- komen, doch waarin de ertslhoeveelheid zelden groot is ; voorbeel: de spaatiijzerertsaders van Siegen Westfalen; 4. *melasomatische ertsen*, die gewondlijk ontst onden clordat koolzure kplk opgelost, en vervangen wcr-cl door koolzuur ijzer; dit laatste kan dan later geheel of ten deele in rood on bruinijzererts zijn veranderd; voor- : JJilbao in Spanje, Noord Afrika ; 5. *erlsbedden*, die regclmatig tusschen gewone sedi- DH-ntm liggen; zij bestaan uit magneet- en rood- ijzererts, b.v. aan het Lake Superior, of uit ijzcr- b. v. tusschen de koollagen in Engcland en X.- Amerika, ook wel uit een eigenaardig inengsel van oxydische- en kiezelhoudende ertsen b.v. de z.g. Minette van Lotharingen en N.-Frankrijk; 6. *lateriële ertsen*, ontstaan nit inest basische gestcenten (diabazen, gabbro^, peridotieten) door een eigenaardige verandrcing (verweering), waarbij alkalien, kalk, magnesia en kiezelzuur in oplosbaren toestand overgingen en worden weg- gevoerd, terwijl een vast mengsel van de hydraten van ijzer en aluminium als lateriet achterbleef, dat onder gunstige omstandigheden een waarde- vol ijzererts kan zijn, b.v. op Cuba. Op eenigszins overeenkomstige wijze gevormd zyn ook de hagei- en boonertsen (zie o.a. E. C. J. Mohr: „över ijzercrconcreties en lateriet in Ned.-Indie"

in Vcrh. Gcol. Mijnbk. Gen. Geologische serie III, 133) en het oerijzererts; 7. *los zanderts*, meest van magneetijzer, met een zeker gehalte aan titaanijzer; ~~deze zanden komen voor aan som- mige kusten als~~ ophooping dor zwaarste deeltjes enoor mechanische sortceering door de branding van de erosie- en afslagproducten van basische eruptiefgestcenten.

Wat het gehalte aan ijzermetaal aangaat, staat magneetijzererts met 72 % bovenaan; daarop volgt roodijzererts (ijzerglans, hematiet) met 70 % en bruinijzererts met een maximum van 60 %. Het ijzerspaat bevat 48 %, de silicaten houden slechts 12 — 36 % ijzer. De lateriet moet, om exploitabel te zijn, ongeveer 50 % metaal opleveren.

Het beste overzicht van alle ijzerertsvoor- komens in Indie vindt men in no. 7 van de „Verslagen en mededelingen betreffende Indi- sche delfstoffen", waarin ook een volledige lite- ratuurlijst voorkomt.

In Nod.-Indie zijn ijzerertsontbekend en, daar magmatische- zoowel als aderertsen slechts op kleine schaal werden aangetroffen, blijven als van praktisch belang alleen over de metasomatische en de contactertsen alsmede de ijzerlaterieten en -zanden. Met zekerheid is slechts 6en afzetting van echt *magmatischen* oor- sprong bekend geworden, n.l. die van Soengei Lasi, niet ver van Sawah Loento, waar ertsen van 30 — 70 % ijzer werden gevonden als onderdeelen van een 440 M. dikken gabrgang; de totale hoeveelheid bedraagt echter slechts enkele honderden tonnen.

Echte *ijzerertsngangen* werden gevonden bij Pacljlloe (bij Montrado) ter Westcradclving van Borneo en bij Badal en Bt. Sekoelat in Kota Waringin (Z. O. Borneo). In het Oostelijke- (voor- al Z.O.) gedeelte van Billiton komen de zoomen van een aantal aders aan den dag, die daar in hoofdzaak bestaan nit oxydische ijzerertsen; zeer bekend is daarvan de magneetijzerertsader van Soloeniar. Met voldoende zekerheid kan worden aangenomen, dat die ertsen niet primair zijn, doch ontstaan uit ijzerpyxden, die er thans nog op grootere diepte voorkomen. Gedetail- leerd onderzocht zijn ze nog weinig ; vermoedelijk zijn ze op gelijksoortige wijze (pneumatolytisch) ontstaan als de breedere tinaders van genoemd eiland, daar ze eveneens tinerts bevatten. Uit het oogpunt der practijk beschouwd zullen ze daarom niet tot de ijzer-, doch tot de tinaders moeten worden gerekend. Ook op Banka schijnen dergelijke gangen voor to komen (b.v. heuvel Plawan in Koba), terwijl ze tevens in de Riouw- archipel zijn gevonden (op de eilanden Bintang, Karas, Sian tan).

In deel LXXVII, 1917, van het Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Indie bl. 71 o.v. gaf P. Hovig een beschrijving van do voornaamste door hem als coniaefmetamorff aangemerkte ijzerertsaf- zettingen, on hij komt daarbij (bl. 102) tot de conclusie, dat ze voorloepig niet kunnen dienen als grondslag voor een event ueele ijzerindustrie in de kolonien. Ook in „De ertsafzettingen van Ned.-India", Mededeling a.h. Alg. Ingenieurs- congres 8 — 15 Mei 1920, door denzelfden schrij- ver, wordt op biz. 6 e.v. deze soort ijzererts- vormingen vrij uitvoerig besproken. Do eenige afzetting welke, indien do plannen doorgaan, ontgonnen zal worden, is die van de Ranggal-

zone in de Lampongs, waar 2 a 4 mill, ton erts van gemiddeld 65 % in gunstige hggng moot wordt de ertshoeveelheid geschat op 100 d 120 mill, voorkomen, n.l. 7½ 1** TgokB'tong (zie ook H. ton, waarvan het ½ gedceltc een ijzer- gehalto van PhiUpim..B : et hoogovenbedrijf in Ned.-44)R% bezit (gemiddelde van 73 analyses); het veld Indif—ind. Mercur 1919, 782).

—voor de ontginning van jnagheetijzersand in de kuststreek der residentien Banjoemas en KGdoe werd een 10-tal mijnconcessies, met 3768 H.A. oppervlak, verleend tusschen de jaren 1904 en 1909, welke werden overgedragen op de Mij. tot Exploitatie van IJzererts in Ned.-Indie te 's-Gravenhage, die evenwel nog niet tot ontginningswerkzaamheden overging. Bij een veronderstelde dikte der afzettingen van gem. ½ M. en een niagneetijzer-concentratie van 40 %, zal men de hoeveelheden erts mogen schatten op 35 mill, ton, met 57 % ijzer, terwijl bij proeven met electromagnetiesche scheiding de aanwezigheid van 9—14 % titaan bleek (Hovig, Mededeeling, bl. 17; A. C. de Jongh in Tijdschr. v. Nijv. en Landb. 1912, 163-177).

Eerst in den laatste tijd werden van Gouvernementswege uitvoerige detailonderzoekingen ingesteld op eenige terreinen met laterietische erts en wel: op het eiland Soewangi in Straat Laut (20 mill, ton), op het eiland SSoeboekoe ten O. van Poeloe Laut, op het Soengei-Doewa erts- veld op den vasten wal van Borneo ten W. van genoemde Straat en op het Larona ertsveld in Centra al Celebes. De belangrijkste resultaten zijn neergelegd in de nummers 7 (reeds genoQind), 8 en 9 van de „Verslagen en mededeelingen betreffende Indische Delfstoffen en hare toepassingen** (Batavia, Kolff & Co.), het tweede onder den titel: „Beschouwingen over de stichting van een staalindustrie op Midden Celebes", het laatste getiteld: "IJzerafzettingen in Borneo".

Voor Soeboekoe wordt (Verslag No. 7, bl. 50) de totale hoeveelheden geraamd op 300 mill, ton met, na calcineering, gemiddeld 53 % ijzer; de hoeveelheden *sterkerls* met meer dan 60 % ijzer bedraagt circa 18, die met 56—60 % ijzer on-

ligt zeer gunstig zoowel voor exploitatie (± 5 M. dik, terwijl het erts „voor het opscheppen, is) als voor afvoer (10 a 15 K.M. gemakkelijker weg tot a an de goed toegankelijke kust) en voor nabijheid van goede steenkolven (Poeloe Laut). Het onderzochte gedeelte van het Larona veld (Dieckmann: Nikkelhoudende late-rietische ijzererts op Celebes : de Ingenieur 1919, 782) bezit een vrij zuiver te raincn hoefveelheid van 370 mill, ton erts (overeenkomende met 137 mill, ton ijzermetaal), die eveneens vlak aan de oppervlakte ligt, met 45—50 % ijzergehalte in het bij 100° C. gedroogde erts (ruim 1600 analyses) en voldoende goedkoop waterkracht voor het toepassen eener electro-inctallurgische behandeling. Bchalve bij Larona zijn nog op vele andere plaatsen in het Merengbied van Midden Celebes overeenkomstige laterietvelden aangetroffen, die echter nog niet in bijzonderheden bekend geworden zijn, doch waarvan reeds thans kan worden gezegd, dat zij met Larona voor het minst een milliard ton erts zullen opleveren (Verslag No. 8, bl. 98).

Ook op verschillende Molukken eilanden koint ijzererts voor van laterietische geaardheid, en daar peridotieten in het Oostelijke gedeelte van den Archipel een belangrijke rol spelen, is de kans niet gering, dat ook hier bij nader onderzoek ook groote kwantiteiten goed ijzererts zullen worden gevonden (A. C. de Jongh : IJzererts in de Molukken: Tijdschr. v. Nijv. en Landb. 1913, 35). "平3 N.W.E.

IJZERHOUTEN/ Zie II, 108-109.

Lit. G. A. Blits, De anatomische bouw der O.-I. IJzerhoutsoorten en van het Djatihout, benevens een overzicht van alle thans bekende ijzerhoutplanten. Met 25 lichtdrukken. (Bull. Koi. Museum ! no. 19—Juli 1898). „

Z .

ZAAGVISSCHEN. Zie ROG.

ZAAGWESPEN OF BLADWESPEN. Zie WESPEN. —ZAKAT. Zie DJAKAT.

ZAKELIJKE RECHTEN (IN EN OVERSCHRIJVING VAN). Om onzekerheid en verwarring ten aanzien van de rechten op onroerende goederen en den eigendom van zeeschepen te voorkomen, worden in Nederland alle titels van aankomst dier rechten in open bare registers ten kantore van afzonderlijke ambtenaren, de hypotheekbewaarders, ingeschreven. Een soortgelijk stelsel werd in 1848 ook voor Indie aangenomen (artt. 616—620 B. W.), maar niet ingevoerd, omdat men ter vereenvoudiging en besparing van kosten de voorkeur gaf aan voorloopige in-standhouding der bestaande voorschriften. Deze voorschriften zijn vervat in de zoogenaamde Overschrijvingsordonnantie (Ind. Stb. 1834 no. 27, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1919 no. 598) en in verband met art. 24 der O vergangsbe-

palingen van 1848 (Publicatie van 3 Maart, Ind. Stb. no. 10) ook thans nog van kracht.

In Indie bestaan geen afzonderlijke hypotheckantoren, evenmin eigendomsregisters, maar wordt de overgang van den eigendom van onroerend goed en daarop gevestigde in het B. W. genoemde zakelijke rechten, van den eigendom van seliepen van vier lasten of koyangs en daarboven, alsmede van het recht tot mijnontginning (artikel 18 der mijnwet in Ind. Stb. 1899 no. 214 jo. artt. 211—217 der mijnordonnantie in Ind. Stb. 1906 no. 434) verkregen of (ingeval van overgang bij erfenis of legaat) geconstateerd door liet opmaken eener gerechtelijke akte, in de gewesten waar een Raad van Justitie is gevestigd, door een of twee commissarissen uit dien Raad, bijgestaan door den griffier, in andere gewesten door het Jioofd van gewestelijk bestuur, bijgestaan door den gewestelijken secretaris of een commies.

Voor oogstverband zie Ind. Stb.] 886 no. 57 art. 7. Het wordt verleend bij eene akte, verclnden

ten overstaan van een of twee commissarissen uit den Raad van Justitie, binnen wiens rechts- gebied het verbondeno ligt bijgestaan door den griffier. Voor *credietverband*, zie Ind. Stb. 1908 no. 542, art. 15. Het wordt gevestigd bij eene authentieke akte, vroleden ten overstaan van een door het hoofd van het gewestelijk bestuur voor een bepaalden kring aan te wijzen inlandschou be- stuursambtenaar.

De overschrijving van den eigendom of het recht van opstal (zie hieromtrent Ind. Stb. 1885 no. 103 Eerstelijk) moet plaats hebben binnen zes in maanden te rekenen: voor de goederen, in het openbaar gekocht, van den dag der verkoop; voor die, onder de hand gekocht of op andere wijze dan door erfenis of legaat verkregen, van de dagtekening der akte of, is el niet mogelijk; van den dag der aangifte bij den land meter of bij gebreke ook van zoodanige aangifte, van den dag der in bezitneming; en voor de goederen en schepen, door erfenis of legaat verkregen, van het overlijden des laatsten cigenaars. Niet-inacht-neming van dien termijn wordt gestraft met een verhooging van het recht van overschrijving en eene boete of, is geen recht verschuldigd, boete zonder meer. Dit geldt niet voor andere zakelijke rechten dan eigendom en opstal, welke aan geen overschrijvingstermijn gebonden zijn. Bijblad 3251 en 3266.

Zooals bekend wordt in Indie *recht van overschrijving* gheven. Die belasting is niet verschuldigd ter zake van de overschrijving, doch ter zake van zekere overeenkomsten, akten en overgangen (zie onder BELASTINGEN), waarmee de overschrijving gepaard gaat. Doch moet in de gevallen, waarin die belasting verschuldigd is, Jiare vorklooning voorafgaan aan de overschrijving. Daartoe wordt door den griffier van den Raad van Justitie en in de gewesten, waar geen Raad is gevestigd, door het hoofd van gewestelijk bestuur eene ordonnantie van storting verlcend, wanneer de overigens voor de overschrijving benodigde stukken door hem in orde zijn bevonden. Na voldoening van het recht wordt die ordonnantie door den met de inning van het recht bdsten anbit-naar voor voldaan geteekend, waarna zij door belanghebbende moet worden overgclegd, wanneer hij tot de overschrijving wenschte te worden toegelaten.

Ten einde voorts de heffing van het recht te verzckeren en ook om er op toe te zien, dat de overschrijving inderdaad en c. q. binnen den bejaalden tijd van zes maanden plaats vindt, is aan notarissen, vcdiunecsters en landmeters <c verplichting opgelegd om verschillende opgaven aan de ambtenren van do overschrijving in te dicnen.

Die ambtenaren moeten zich, alvorens tot do overschrijving over te gaan, orvan vergewissen, door het doen overlcggen der quitantie, dat de verponding bohoorlijk is aangezuiverd: bij in- en overschrijving ten name van de Kogering kan van dit voorschrift worden afgeweken (zie nader Ind. Stb. 1904 no. 455).

Overschrijving heeft verder niet plaats voor- (hit uit eene door bchinghebbende over te leggen landmeterskennis blijkt dat aan den gouvernements land meter koinis is gegeven van do overschrijving, welke wordt verlangd. In het geval het over te Hchrijven goed, in zijn geheel, in het openbaar is verkocht, wordt geen aangifte bij

den land meter vereischt, maar zal het genoeg-zaam zijn dat con authentiek extract uit do ven- dural bij de overschrijvingsstukken wordc gc-voegd (Ind. Stb. 1903 no. 224). Ook voorde overschrijving van een recht tot mijnontginning is geeno overlcgging van een landmeterskennis vereischt, cvmmen a Is overlcgging van quitantien van betaaid recht van overschrijving of betaaldc verponding.

De minuten der akten van overschrijving — welke aan een evenredig zegelrecht onderworpen zijn — worden bewaard door den griffier, den secretaris enz., die bij de opmalung assisteerde en voor de bewaring persoonlijk aansprakelijk blijft. De bewaarders moeten nauwkeurige registers aanhouden, veranderingen aantekenen, afschriften uitreiken, alle gevraagde inlichtingen verschaffen en schriftelijk verklaringen afleggen van het al of niet bestaan van hypotheken.

Voor de overschrijving van den agrarischen eigendom gelden bijzondere regels (Ind. Stb. 1873 no. 38 en wijzigingen — zie onder BELASTINGEN bl. 261) in hoofdzaak overeenkomende met die van de overschrijvings-ordonnantie.

ZALACCA EDULIS Bl. Fam. Pal men. Salak (MAL., JAV., SOEND.). Een palm van Oost-Java en Bali, op vochtigo plaatsen in den Archipel veel gekweekt om de vruchten, waarvan het deel rondom de zaden eetbaar is. Sommige soorten zijn wrang, enkele echter zeer smakelijk.

ZAMELRECHT. Naar inhcmsche begrippen in geheel Indonesia, die tot bedenvoortbestaan, is Jiet recht om boschproducten en andere in het wild groeiende voortbrengselen van grond en water te zamelen afhankelijk van het besehikkingsrecht over grond en water (zie decl I, bl. 821); vandaar dat de oigen leden van den beschikkingsgerechtigden stain of dorpskring vrijelijk mogen zamelen binnen het besebikkings- gebied en er zich op zijn hoogst bepalen tot een huldegift aan het hoofd, terwjl lie den van elders vergunning behoeven om er te zamelen en ver- plicht zijn een deel van het gezamelde — dikwijls een tiende (sapoeloeuh ambul satoe) — af te staan als recognitie. In Siak, in de Maleische kustrijkes van Borneo en elders is uit deze recognitie dikwijls een sultansbelasting gecgrocid, die evenged van inhcmsche inlanders der streek als van vreemden wordt gehoven. Een sprekend voorbeeld van dit zamelrecht leverde de omstreeks 1912 veelbesproken djeloeoeng-kwestie (vgl. I, bl. 618). In sommige streken zijn bepaalde gronden, als zinnelgronden, voor het zamelen door do bevolking vanouds gercserveerd. De regeling van het boschwezen van regeeringswege, hoc hoilzaaii) ook, heeft met (lit zamelrecht der bevolking niet altijd voldoende rekening gehouden. Zie over zamelgronden en zauelrecht Pan- decten van het adatrecht IV A. en IV B., en onder GROND (RECHTEN OP DEN), I, bl. 821.

ZANDKOKERBOOM. Zie HUR A.

ZANDWORMEN. (*Gephyrea*). Zie RINGWORMEN. ZANDZEE. In Indiia algemeen gebezigde naam voor den indrukwekkenden kraterbodem van den TCnggCr-vulkaan (zie aldaar). Er zijn evenwel ook verscheidene andere vulkanen, b.v. Slamata, Tolo, Batoer, welker krater- (of lievoor caldcira-)bodems, hoewel niet zoo uitgestrekt als

de eerste, eveneens vlak, en met een dikke laag vulka-nisch zand en asci bedekt zijn> en waaraan dus de naam *zandzee* evengoed zou kunnen worden gegeven (zie ook bij het artikel VULKANEN).

ZANGERESSEN. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

ZANGTAAL. Zie MUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

ZANGWIJZEN. Zie NUZIEK EN MUZIEK-INSTRUMENTEN.

ZEA MAIS. Zie DJAGOENG.

ZEE (NATUUBKUNDIG). — Indeeling :

I. DE MORFOLOGISCHE GESTELDHEID VAN DEN ZEEBODEM.

II. DE VERDEELING VAN DE TEMPERATUUR.

A. DE TEMPERATUUR AAN HET ZEEOPPERVLAK.

B. DE AFNEMING DER TEMPERATUUR BIJ TOENEMENDE DIEPTE

III DE PHYSISCHE GESTELDHEID VAN HET ZEEWATER.

A. HET ZOUTGEHALTE AAN HET ZEEOPPERVLAK.

B. HET ZOUTGEHALTE AAN DEN BODEM DER ZEE.

C. DE DICHTHEID VAN HET ZEEWATER.

D. DE KLEUR VAN HET ZEEWATER

IV. DE BEWEGINGSVERSCHEIJNSELEN DER ZEE.

A. HORIZONTALE BEWEGINGSVERSCHEIJNSELEN.

a. *De stroomingen in linnen winter.*

b. *De stroomingen in zomer.*

B. VERTIKALE BEWEGINGSVERSCHEIJNSELEN.

V. MARINE SEDIMENTEN.

I. DE MORFOLOGISCHE GESTELDHEID VAN DEN ZEEBODEM. I) Kan men met

de vormen van het vasteland reeds door onmiddellijke waarneming bekend worden, den aard der vormen, die op den zee bodem voorkomen, kan men slechts opmaken uit de loodingen, welke in de ondiepere gedeelten vaak te veel, in de diepere te weinig verricht zijn. Hoewel een kaart met lijnen van gelijke diepte (isobathen) vroeger verschenen ²⁾ is dan een kaart van isohypsen voorzien, heerschte tot nog voor korten tijd grotere verarring in de morfologische nomenclatuur der vormen van den zeebodem, dan in die der vormen van het land. In deze verhandeling zullen wij ons, wat de te gebruiken termen aangaat, houden aan de besluiten van de „Internationale Commissie voor onderzeesche Nomenclatuur“ ³⁾ en dus spreken van:

a. Beckeii (D. Becken, F. bassin, E. basin), alzijde ingezinkingen, waarbij de beide afmetingen nagenoeg even groot zijn ;

b. Kommen (D. Mulde, F. vallee, E. trough), langgestrekte, breede ingezinkingen met zacht oplopende randen;

c. Slenken (D. Graben, F. ravin, E. trench), langgestrekte, smalle ingezinkingen met asynionetrische randen;

d. Ruggen (D. Riecke, F. Crete, E. ridge), langgestrekte, smalle verheffingen met steile hellingen;

e. Vastelandsplaten (D. Schelf, F. plateau continental, E. continental shelf), de onderzee-

sche voortzettingen van het vast eland tot de isobathe van 200 M.

Het geheel complex van zeeën, waardoor de verschillende eilanden van den Indischen Archipel omgeven worden, heft volgens de nieuwste berekening (die van Kriimmel in 1907) een oppervlakte van 8.125.000 K.M.² en een gemiddelde diepte van 1089 M. Kriimmel ⁴⁾ heeft het in 1879 aangeduid met den naam: Austral-Aziatische Middellzee, een benaming, welke het eerst aangenomen werd door R. Schuiling ⁵⁾, om later met goed gevolg in verschillende leerboeken over te gaan.

Voor zoover ons de verticale gesteldheid van den bodem der Austral-Aziatische Middellzee bekend is, onderscheiden wij:

I. Vastelandsplaten.

Het Aziatisch vastelandsplat reikt tot een diepte van 200 M. en omvat de Java-zee en de zeeën tusschen Sumatra, Borneo en Achter-Indie. Het deel, begrensd door de dieptelijnen van 70 M., en omvattend de Java-zee en de zeeën tusschen Sumatra en Borneo tot ± 4° N.B. gaf Molen graaff (1920) den naam van Soenda-plat in tegenstelling met het vastelandsplat, dat den bodem der Harafora-zee uitmaakt- en door hem Sahoelplat is geïjmoed. Tusschen beide platten ligt het onrustige bodemrelief der zeeën van het Oostelijkdeel van den Indischen Archipel, waar wij de grootste verscheidenheid van vormen aantreffen. De bodem der beide platten ⁶⁾ is, voorzover onze kennis reikt, vrijwel gelijkblijvend van diepte; zij bedraagt voor het Soenda-plat gemiddeld 40 — 45 M. Behalve in enkele geulen worden diepten, grooter dan 50 M., alleengevonden in het Oostelijk deel, waar op de Borneo-bank de diepte toeneemt naar de Straat van Makassar, voort in den overgang naar het Chinesche bekken en nabij Straat Soenda, die zich als een ondiepe geul nog een eindweegs voortzet in de Java-zee.

Vergelijkt men het beeld, dat de kustvlakte van Borneo en Sumatra bieden met dat van lid Soenda-plat, dan vertoonen zij zoo reël overeenkomst, dat men Jiel geheele Soenda-plat kan opvatten als een door de zee overstroomde vlakte, waaruit de tegenwoordige eilanden z. a. Banka en Billiton als hooger rotsinasseven oprezen toen, volgens de opvatting van Alolengraaf ⁷⁾, <1- zeespiegel in den aanvang van het Kwartair hier ± 70 M. lager lag.

2. Bekkens.

Ten Noorden en Oosten van het Aziatisch Vastelandsplat komt een rij bekkens voor, welke wij, van Noord naar Zuid gaande, achtereenvolgens den naam geven van:

I. Het Chinesche bekken. Dit wordt in het Westen begrensd door den meridiaan van 110° O.L. en Oostelijk door de lijn Palawan - Formosa. Het bekken heeft een zeer onregelmatigen vorm en het is niet onwaarschijnlijk, dat het door d(?) Macclesfield- Truro- en Scarborough-bank in twee gedeelten gesplitst wordt. Terwijl I de grootste diepte, volgens een looding der „Egeria“ in December 1890 op 13° 31' N.B. en 119° 34' O.L. 4965 M. bedraagt, is de gemiddelde diepte ongeveer 1600 M. Do communicatie met den Grooten Oceaan is beneden 3000 M. buitengescloten, aangezien de temperatuur van het zee water beneden deze diepte constant 2,5° blijft, hetgeen er op wijst, dat het koudere bodemwater van den

Oct 3 Jan 1932 v. d. B. v. d. B.

Grooten Oceaan belst wordt binnen te dringen.

2. Het Soeloe-bekken. Dit is aan vier zijden begrensd door eilanden, nl. door Borneo, Palawan, de Soeloe-eilanden en de Philippinen. Zijn grootste diepte bedraagt, volgens een looding van de "Challenger", op 8° 32' N.B. en 121° 55' O.L., 4663 M.; zijn gemiddelde diepte 900 M. In oceanographisch opzicht is dit bekken het minst bekend van alle. Door de 221 M. diepe Sibotoe-passage staat dit bekken in verband met het volgende.

3. Het Celebes-bekken, dat in het Westen door Borneo, in het Noorden door de Soeloe-eilanden en Mindanao, in het Oosten door de Sangir-eilanden, in het Zuiden door Celebes begrensd wordt. Terwijl zijn grootste diepte op 4. 12' N.B. en 124° 21' O.L. 5111 M. bedraagt, is de gemiddelde diepte 2600 M. De hydrographische onderzoeken van de Siboga-expeditie en de loodingen der opennings-vaartuigen der Nod.-Ind. Marine hebben aangetoond, dat de Straat van Makassar tot 5° Z.B. morphologisch als uitlooper van het Celebes-bekken moet beschouwd worden. De grootste diepte van de Straat van Makassar, door de Siboga-expeditie gevonden, bedraagt 3215 M. en ligt ten Noorden van den evenaar dicht bij de kust van Celebes. Ten Zuiden van 5° Z.B. ryst de bodem snel en waar hij eerst nog diepten vertoont van ruim 2000 M., vinden wij tusschen 5° en 6° Z.B. dieptecijfers, die tusschen 600 en 900 M. schommelen. Een communicatie der Celebes-zee met den Grooten Oceaan is beneden 1300 M. geheel buitengesloten, wat bewezen wordt door de constante temperatuur van 3,7° beneden die diepte.

4. Het Banda-bekken, dat in het Noorden reikt tot 2° Z.B., waar een drompel tusschen de Soela-eilanden en Obi major, met een minimale diepte van 1476 M., de communicatie met de wateren ton Westen van Halmahera verbindt. In het Oosten wordt de grens gevond door de (ikindernij Crajan - Kci-eilanden — Tanimbar-eilanden en in het Zuiden door die van de Babar-eilanden — Alor-eilanden. Voor de Westelijke grens no men wij hier den meridiaan van 123° O. L. aan, ofschoon deze geen morphologische grens is. Voor zoover bekend is, schijnt het Banda-bekken irdicidelijk in het ten Westen daar van gelegen Flores-bekken over te gaan.

Oor den Sibogarg (minimale diepte 1595 M.) en den minder geprononceerden Band ar ug (welken naam wij hier voorslaan voor de uit drie gedeeltes bestaande verheffing, waarop de Banda-eilanden, Seroca en de rij Nila-Dam mar ligt) wordt het Banda-bekken, dat een gemiddelde diepte van 2600 M. heeft, in drieën gedeeld. In het Oostelijk deel, morphologisch en slonk, komt de maximale diepte van het geheel Banda-bekken voor, nl. 6505 M., de grootste diepte der geheele Austraal-Aziatische Aliddeleze. Het middelste gedeelte is zeer waarschijnlijk ook een slenk met een maximaal diepte van 5267 M., terwijl het nog weinig bekende Westelijke gedeelte, Zuidelijk der Soela-eilanden, het Boeton-bekken geheten, een maximale diepte vertoont van 5098 M. Over de hellingen der Lucipara-eilanden, die op den Sibogarg liggen, heeft Tydeman gegevens medegedeeld, waaruit door iiiij de onderstaande waarden berekend zijn.

TABEL I. Hellingen van de Lucipara-eilanden in de Banda-zee.

Afstand van den buitensten rifkant	Diepte	Hellingshoek
2000 M.	894 M.	19°
1600 ..	646 ..	
1150 ..	510 ..	14.3°
700 ..	421 ..	16.9°
150 ..	254 ..	
90 ..	173 ..	
eenige ..	72 ..	

Deze cijfers zijn daarom merkworlijk, omdat zij stun geven aan een reeds vroeger geuit vermoeden, dat de Lucipara-eilanden geen opgeheven koraalriffen zijn, doch opgebouwd op den top van een submarinen vulkaan. Deze buitengewoon steile hellingen moeten, blijkens de geologische onderzoeken van Vcrbeek (1908), verklaard worden door aan te nemen dat het terrein rondom de Lucipara-eilanden naar de diepte is weggezonden.

In het Westen staat het Banda-bekken in communicatie met het Flores-bekken, in het Zuidwesten door de ruim 3000 M. diepe straat Ombaai (grootste diepte 3258 M.) met het Savoe-bekken, dat evenals het Flores-bekken van den Indischen Oceaan is afgescheiden. De Siboga-expeditie komt de eer toe deze afscheiding ontdekt te hebben.

Een communicatie van het Banda-bekken met den Grooten Oceaan is, beneden 1600 M., buitengesloten, evenzo met den Indischen Oceaan, hoewel vroeger vermoed werd dat deze wel bestond.

5. Het Savoe-bekken, dat eenzijdig begrensd wordt door de eilandrij Flores-Waer, anderzijds door de rij Soemba-Savoe-Roti-Timor. Zijn grootste diepte bedraagt 3758 M.; zijn gemiddelde diepte 1570 M. Een communicatie met den Indischen Oceaan is tusschen de eilanden Soemba en Savoe (grootste diepte 1480 M.) evenals tusschen Savoe en Roti (grootste diepte 1103 M.) buitengesloten. Hierop wijst trouwens ook de constante temperatuur, die beneden 1600 M. heerscht, nl. 3.3°.

6. Het Andamanscho bekken. Dit zullen wij eveneens behandelen, omdat het, schoon het een randzee van den Indischen Oceaan is, in zijn bodemclief stork herinnert aan de hierboven besproken bekken. In het Oosten wordt het begrensd door het sohierooland Malaka, in het Westen door een drompel, die van Sumatra over Poeloe-Bras, do Nicobaron en Andamanen tot Kaap Negrals loopt. Do grootste diepte van dezen cire ni pel tusschen Poeloc Bras en do Nicobaren bedraagt 1200 M., tusschen dozo en de Andamanen 900 M. on tusschen dezo on Kaap Negrals 270 M.

Do grootste diepte van het bekken is 3100 M.; de gemiddelde diepte 779 M.

Beneden 1450 Al. bestaat geen communicatie met den Indischen Oceaan; de temperatuur blijft van daar tot aan den bodem 4.8°.

Be halve do hierboven besproken bekken zijn er nog een twaalf kleiner, nl. het Flores- en het Moluksche bekken, respectievelijk met een maximale diepte van 5184 en 4698 M.

Geen dezer bekken is voldoende onderzocht om een juist inzicht in hun morphologische gesteldheid te verkrijgen en niet onmogelijk is, dat het laatste bekken eigenlijk een slenk is, gezien het in 1907 bekend geworden feit, dat ten O. der

Philippi)nen zich een slenk uitstrekt met diepten van plitude bedraagt in de tropen, volgens Schott (1893), meer dan 8000 M. en rijkende van 13° N.B. tot 4° bij windstilo en helderen hemel gemiddeld 1.6°, bij inatigen wind en bewolkten hemel gemiddeld 0.4°. Deze cijfers behoeven echter nadere N.B.

3. Kommen.

Tot de groep der kommen behoort waarschijnlijk bevestiging, wij zij niet op con voldoende aantal de breede inzinking met langzaam ooplopende randen, waarmcningen berusten.

die als Halmahera-zec bekend staat en een maximale Ten einde con inzicht te krijgen in de jaardicpte van. 2039 M. heeft: wij zullen haar den naam lijksche verdeling der temperatuur, kiezen wij de geven van Halmahera-koni. Ook kunnen wij er toe maanden Februari en Augustus.

brengeu de Mentawai-kom, gelegen tusschen de In Februari is de temperatuur der Chinesche Zee eilanden Siberoet — Pagai en het vastland van 25°, die ten Westen van Borneo 27°, die in het Sumatra, met e'n maximale diepte van 1671 M. Zuidoostelijk gedeelte van onzen Indischen Archipel

4. Slenken.

Geen vorm tyeffen wij op don bodem der Austral- In Augustus nee mte de temperatuur van het Zuid- Aziatische Middellzee en hare onmid- dellijke Oosten naar het Noorden en Noord-Westen toe; de omgeving meer aan, dan de slenk. Ken- nen wij er naar Banda- en Javazec hebben een tempe- ratuur van alle waarschijnlijkheid in het Banda-bekken reeds drie, 29°, de Celebes- en Soeloezce 29°, de zee aan de niet onwaarschijnlijk is het ook, dat wij er 0. van Westkust van Borneo 28°; deze stijgt naar de golf Saleier en W. van Batjan zullen vinden. A an de van Siam en het Chinesche bekken tot 30°.

Zuidkust van Java en-BaJLkennan wij, sinds 1907. Deze temperatuursverdeling wordt in de eerste zelfs een dubbele slenk, aanvankelijk een diepte plaats veroorzaakt door de oppervlaktestroo- vertoonend van ruim 3400 M., in een richting Zuidelijk mingen, die onder den invloed van de heerschen- de van Ban- docng- jen een diepte van. ruim 4600 M., windrichting optreden. Later komen wij hierop terug.

Z.O. van Bali, om, na een rijzing tot een diepte van Veigelijkt men een kaart der luchtisothermen 2000 M., daarna weer snel te dalen tot diepten van 7000 boven het zecoppervlak met een der waterisother- M. en meer, N.O. van het Kerstmis- eiland. Aan den men, beide van de maanden Januari en Juli (zie de buitenrand der voor Sumatra geleegen eilanden vinden kaarten in de onder aant. 7 genoemde verhandeling wij de Mentawai-slenk (grootste diepte 5663 M.) en van P. H. Galle), dan blijkt, dat in Januari de

niet onwaarschijnlijk is de bodem der Timorzec Chinesche zee 0.1 — 0.2° C. kouder is dan de lucht (grootste diepte 3109 M.) en die tusschen de Kei- er boven, de Socloe- zee 0.2, de Celebes- zee 0.3°.

cilanden en Nieuw-Guinea, alsmede die tusschen de Daarcntegen is de Straat van Malaka 0.3° warmer en eerste eilandengroep en de Aroe-eilanden eveneens een de Java-zee eveneens 0.3° tot 0.5°. Terwijl de zee slenk. Van belang is het nog op te merken, dat wij aan de Westkust van Sumatra 0.4° warmer is, is die slenken vooral daar aantreffen, waar zich de meest aan de Zuidkust van Java wedcroin 0.3° kouder dan instabiele deelen der aardkorst bevin- den, gekenmerkt de lucht er boven. In Juli daarentegen is het zee water door het optreden van vul- kanische verschijnselen en overal warmer dan de lucht er boven en wel in de

aardbevingen. De ligging der slenken is dan ook niet Straat van Malaka 0.4°, in de Chinesche zee ook een toevallige, maar staat in nauwen samenhang met de 0.4°, in de Java-zee 0.5—0.6, in de Banda-zee 0.3° geolo- gische geschiedenis van het nabijliggende vaste- en in de Celebes-zee 0.2°. Zuidelijk van Java blijft de zee kouder dan de lucht con wel bedraagt dit

land. 5. Wat de ons tot nu toe bekende ruggen be- treft, verschil 0.6°. Uit een theoretisch oogpunt mag men verwijzen wij naar den hierboven genoem- den Siboga- vcrwachten, dat in het algemeendelucht- rug en den Banda-rug. temperatuur lager is dan die van het water er onder

II. DE VERDEELING VAN DE TEMPERA- en voorts dat dit verschil in een tropisch kliniaat TUUR. Overgaande tot de bespreking der tem- natuurlijk het kleinst zal wezen. Waar rju af- peratuursverdeling, beginnen wij met te verwijzen wijkingen voorkomen, zal dit of het gevolg zijn van naar Tabel II, waarin de ons bekende ge- gevens vertikale waterbewegingen, di(- kouder wat(- r uit de samengevat zijn 7).

A. DE TEMPERATUUE AAN HET ZEEOPPERVLAK. (Zuidkust van Java) of van het zwak- ker worden van Doordien het zee water een groote warintecapa- citeit warme of het sterker worden van koude oppervlakte- (= soortelijke warmte) bezit (bij een zout- gehalte van stroomingen, die bij de geografische verdeling van 2.6 % bedraagt ze 0.94, en bij een van 3.9 % 0.93, de temperatuur aan de oppervlakte der zeeen con hetgeen zeggen wil, dat oin de temperatuur van 1 gram groote rol spelen. Ten siotte zien wij uit de hier zee water met een zoutge- halte van 2.6 % van 14 1/3° op boven medegp- deelde gegevens ook nog, dat de 15 1/2° te brengen men 0.94 gram calorie noodig heeft meddeeling) n van Koppen, in het onder Aant. 7 enz.), heeft het groote hoeveelheden warinte noodig om genoemde artikel, weinig waarde bezitten (hij 6en graad in temperatuur te stijgen, waartegenover spreekt van verschillen van 2° con meer), wijl er te staat, dat het de warmte ook zeer langzaam af- staat. weinig waarnemingen aan zijn conclusies ten

Tot welke diepte de zon de waterlagen verwarm t, grondslag liggen. De verdeling van de temperatuur over het weten wij niet; er bestaan echter goede gronden voor De onderstelling, dat in de tropi- fische zeeen deze geheele jaar is vrij regelmatig; onzo zeeen van verwarming tot 100 M. diepte reikt. Al deze Australie tot ten Noorden van Borneo hebben een omstandigheden zijn oorzaak, dat de dagelijkse temperatuur van meer dan 28°, tcnvrij nog temperatuurschommeling van I het zee water zeer NoordeJijker, ten Westen van Formosa, de tem- peratuur langzaam afneemt tot 25°.

De jaarlijksche teniperatuurschommeling is eveneens gering con bedraagt ten Zuiden van den

aequator 1 tot 2°, Noordelijk er van neemt zij toe, tot zij onder den keerkring in de Straat van Formosa zelfs 10 tot 15° bedraagt. Deze abnormale temperatuursomhelling wordt veroorzaakt door de halfjaarlijkse stroomwisseling. Door de Straat van Formosa gaat in onzen winter een koude strooming langs de kust van China naar het Z.W. met een temperatuur van 13° en een warme langs die van Formosa naar het N.O. met een temperatuur van 23°; in onzen zomer bestaat alleen de warme N.O. strooming.

Tot op welke diepte de jaarlijksche schommeling zich doet gevoelen, is ons onbekend; vermoedelijk reikt zij niet dieper dan 100 M.

Vergelijken wij de werkelijke temperatuur met de door Koppen berekende normaal-temperatuur, dan bezitten de zeeën van den Indischen arcMpel een positieve anomalie. Deze bedraagt voor de Javazee, de zee ten Westen van Borneo, de golf van Siam, het Celebes- en Soeloe-bekken, benevens het Oostelijk gedeelte van het Chinese- sche bekken 2 — 4°, voor de overige zeeën minder dan 2°.

B. DE AFNEMING DER TEMPERAATUUR BIJ TOENEMENDE DIEPTE. Een diepgaande bespreking van dit vraagstuk, dat voor de oceanographic van evenveel gewicht is als voor de biologic, kan hier niet gegeven worden, omdat ons daarvoor de gegevens ontbreken. Die voor de temperatuur, het zoutgehalte etc. zijn in hoofdzaak van de Challenger en de Gazelle afkomstig; die van de Siboga-expeditie schijnen nog in bewerking.

In het algemeen wordt de temperatuursverdeling in de bovenste lagen van den Oceaan bepaald door de oppervlaktestroom. Waar deze him invloed niet lager doen gelden, d. i. in het algemeen op een diepte beneden 100 M., spelen verticale waterverplaatsingen een rol, terwijl ten slotte op den bodem der Oceanen nog zeer langzame horizontale waterverplaatsingen dit doen.

Dit algemeene beeld geldt grootendeels ook voor de temperatuursverdeling in de bekken der Austral-Aziatische Middellzee; slechts in zeeën vertoonen deze een afwijking, naardien op grotere diepte de aanwezigheid van rots- drempels een circulatie van het koude oceanische bodemwater verhindert.

Uit de op blad. 807 gegeven tabel omtrent de afneming der temperatuur bij toenemende diepte blijkt, dat :

a. de afneming der temperatuur tot 100 M. een regelmatige is. Hier wordt de temperatuursverdeling bepaald door horizontale waterverplaatsingen. Voor het Chineseche bekken is het de Chineseche strooming, die in onzen zomer van aequatoriale breedten, in den winter daarentegen van Noordelijke breedten komt en wier invloed slechts tot 50 M. diepte reikt.

De Soeloe-, Celebes-, Banda- en Savoe-bekken ontvangen water van den warmen aequatoriaalstroom van den Grooten Oceaan, doch de invloed dezer spijziging doet zich alleen bij het Banda-bekken tot 100 M. diepte gevoelen. Dit is een gevolg van het feit, dat de toegang tot het laatste bekken zeer diep en de insulariteit (d. i. het percentage aandeel van het op reis via k aan eilanden in verhouding tot het totale zeoppervlak) zeer groot is. Het Savoe-bekken is in zijn temperatuursverdeling van het Banda-bekken afhankelijk. Het Andamansche bekken met zijn zeer

gringe toegangsdiepte vertoont op 50 M. een merkwaardige temperatuursafneming, die nog niet nader onderzocht is.

b. de horizontale waterverplaatsingen, gelijk boven reeds medegedeeld is, op grotere diepte worden afgewisseld door opwaartsche verticale stroomingen, die het verstoorde evenwicht weder moeten herstellen. Op welke diepte dit in de verschillende bekken het geval is, is niet bekend.

c. als derde laag in de thermische gesteldheid die met een constante temperatuur optreedt. Deze waterlaag noemt men de homotherme laag. Zij begint, volgens Krimmel (Handbuch der Oceanographie. I, tweede druk 1907), wiens opgaven met die neergelegd in Tabel II wel

Chineseche bekken op	1600 M.	6	2.5° C.
Soeloe „	730 „	j	§ 10.3°
Celebes „	1500 „	§	a 3.7°
Banda „	1650 „	2	a 3.3°
	>	§	§ 5 3.3°
Savoe „	1650 „	g	8 3.7°
Flores „	1370 „	m	4.8°

Naast deze algemeene karaktertrekken komen ook nog kleinere voor, welke door locale oorzaken bepaald worden. In de eerste plaats behoort hiertoe het verschijnsel van den z.g. temperatuurval (D. Sprungschicht) In het algemeen neemt de temperatuur bij iedere 25 M. hoogstens 2° af, bij een temperatuur evenwel is de gradient grooter dan 2°. Do gemiddelde diepte, op welke de waterlaag zich bevindt, in welke de temperatuur wordt waargenomen, bedraagt voor : den Indischen Oceaan 90 — 140 M., den Grooten Oceaan 110 — 180 „.

Voor de Austral-Aziatische Middellzee zie men tabel III, waarin men de ligging dier laag kan nagaan, alsmede de intensiteit van den temperatuurval.

De oorzaak van dezen temperatuurval moet gezocht worden in de aanwezigheid van convectieve stroomingen, die de temperatuur der bovenste waterlagen aan die der daaronder liggende mededeelen. Deze verkrijgen zoodoende een hoogere temperatuur dan haar toekomt, en de amplitude tusschen die onderste waterlagen en die, welke buiten het bereik der hier bedoelde convectieve stroomingen liggen, wordt daardoor zeer groot.

Deze convectieve stroomingen ontstaan onder invloed der verdamping, welke de bovenste waterlagen zwaarder maakt door de concentratie van het zoutgehalte en zo doet zinken.

Uit de tabel blijkt eveneens, dat de temperatuur aan de Westkust van Sumatra intensiever is dan in de Oostelijke bekken, een gevolg van de opstuwung van warm water door den Indischen aequatoriaalcn tegenstroom in den Noordelijken winter en door den Zuid-westmoensondrift in den Noordelijken zomer. Gedurende het geheele jaar is de Westkust van Sumatra de loefkust ten opzichte van de heerscheidende windrichting; vandaar dat hier voortdurend een opstuwung van warm water plaats vindt.

III. DE PHYSISCHE GESTELDHEID VAN HET ZEEWATER. Het zoutgehalte aan het oppervlak van het zeewater en zijn somhellinging zowel in den loop van het jaar als met toenemende diepte, is een der voornaamste pro bio men

TABEL III. Temperatuurval in de Austral-Aziatische Middelen

N A A M	Lengte.	Breedte.	TEMPERATUUBGBADIËNT VOOR DIEPTEVERSCHILD VAN										Waarnemingen op %84/			
			0 tot 25	25 tot 50	50 tot 75	75 tot 100	100 tot 125	125 tot 150	150 tot 175	175 tot 200	200 tot 300	300 tot 400		400 tot 500		
Mentawai-bekken	101° O.L.	3. 41. Z.B.	27, 8	0,8	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	21. I. 1899.*
Mentawai-bekken	99° 43' O.L.	0° 58' Z.B.	29, 4	1,1	0,60, 2	0,1	0,7	3,5	3,20, 4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	30. I. 1899*
Celebeszee	123° 34' O.L.	5° 44' N.B.	28,	0,5	0,40, 60, 9	2,0	2,6	2,9	2,2	1,1	0,70, 4	0,4	0,4	0,4	0,4	22. X. 1874**
Zee om de Philippijnen	122° 15' O.L.	12° 20' N.B.	26,	0,4	1,5	1,41, 8	3,3	2,2	1,10, 9	0,5	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	16. I. 1875**
Chineesche zee	119° 22' O.L.	16° 42' N.B.	27,	0,6	1,9	2, G, 2, 3	2, 2	1,5	1,40, 6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	13. XI. 1874**

* Deze waarnemingen zijn van dg Valdivia-expeditie. van

** Deze waarnemingen zijn de Challenger-expeditie.

A lie waarnemingen zijn door Schott berekend en medegedeeld in zijn „Oceanographie und maritime Meteorologie“.

der oceanographic en van hooge beteekenis voor de biologie der marine fauna. Van onzen Archipel bezitten wij echter daaromtrent te niet en in g gegevens voor een neder dan vluchtigc beschrijving.

A. HET ZOUTGEHALTE AAN HET OPPERVLAK van het zeeewater bedraagt, volgens Schott ⁸⁾ voor de Javazee en de Zuid-Chineesche Zee minder dan 33‰. Naar het Noorden neemt het toe tot 35‰ op 20° N.B. ; de Soeloe-, Celebes- en Banda-bekken hebben elk een zoutgehalte van meer dan 34‰. De oorzaken van deze geografische verdeling van het zoutgehalte na te gaan is wegens het geringe aantal gegevens niet gemakkelijker.

Wij weten, dat het zoutgehalte der tropische zeeën in het algemeen door de verdamping wordt verhoogd. Deze is op haar beurt een functie van de temperatuur, de snelheid van den wind en de relatieve vochtigheid. Het zoutgehalte wordt verlaagd, doordat krachtige rivieren haar water vermengen met dat der zee ; ook heftige regens kunnen lijdelijk het zoutgehalte verlagen ; volgens Schott's waarnemingen bedraagt bij een kalme zee en dan nog slechts voor korten tijd deze verlagings van het zoutgehalte 0,1‰ voor elke 10 m.M. regen. en is derhalve van niet zulke groote beteekenis, als sommigen ons zouden willen doen gelooven.

Vergelijk wij (lit algemeen beek met het byzondere, dat de Austral-Aziatische Middelen ons biedt, dan komen wij tot deze gevolgtrekkingen:

Hot lage zoutgehalte in de Java- en Zuid-Chineesche Zee wordt eenddeels bepaald door de heftige regenbuien, gepaard met windstilten, welke voornamelijk in den West-moesson optreden, anderdeels door de hoeveelheid zoetwater, die de rivieren van Borneo, Java en Sumatra toevoeren. Het zoutgehalte van het Soeloe-, Celebes- en Banda-bekken is verklaarbaar, in dien men denkt aan de afgeslotenheid van het eerste en aan den tak van den warmen aequatori-

alen stroom van den Grooten Oceaan (zoutgehalte groter dan 35‰), welke eveneens de Celebes- en Banda-bekken binnendringt. Voor het laatstgenoemde bekken geldt nog de omstandigheid, dat de droge en krachtige Zuidoost-passaas, die hier gedurende 8 maanden van het jaar over het water strijkt, eene sterke verdamping toevoert.

B. HET ZOUTGEHALTE AAN DEN BODEM DER ZEE. Hieromtrent is het aantal gegevens, dat wij bezitten, nog geringer. Het schommelt tusschen 34,3‰, ten Zuiden van Mindanao, en 35,5‰, ten Noorden van Ceram. Ten Westen van Padang bedraagt het 35,4‰.

C. DE DICHTHEID VAN HET ZEEWATER. Hieromtrent zijn geen betrouwbaar gegevens bekend.

D. DE KLEUR VAN HET ZEEWATER. De Onderzoekingen van Spring hebben de onderstelling bevestigd, dat de kleur van het heldere, goed doorschijnende zeeewater blauw is. Trapsgewijze verandert zij in groen, naarmate zich zwerende deeltjes in het water bevinden; deze zijn de slijdbeltjes, of micro-plankton. Daar de zeeën van den Indischen Archipel rijk zijn aan beide, is het water overal groen van kleur, uitgezonderd daar, waar locale afwijkingen voorkomen. Zoo weten wij uit de onderzoekingen der Siboga-expeditie, dat het veelvuldig optreden van Trichodesmium (een wiersoort) de Javazee, ten Oosten van Madocra, bruin kleurt, zoo ook het Zuidelijk gedeelte van de straat van Makassar⁹⁾.

IV. DE BEWEGINGSVERSCHEINSELEN DER ZEE¹⁰⁾.

A. HORIZONTALE BEWEGINGSVERSCHEINSELEN. Bij deze onderscheiden de moesson- en de zee-stroomen. De eerste ontstaan onder invloed van de halfjaarlijkse winden en wisselen met de richting van deze; de laatste zijn takken van de grootoceanische circulatie, die, zooals in hot

Oosten, do zee拊 van den Indischen Archipel binnendingen.

a. *De strooming en in onzen z o - m er*. In onzen Noordelijken winter stuwt de aequatoriaalstroom van den Grooten Oceaan zijn water tegen de Oostzijde der Philippijnen en splitst zich daardoor in twee takken. De eene tak gaat naar het Noorden langs de Oost-kust van Formosa (een kleiner gedeelte langs de Westkust) en geeft het aanzijn aan de Koero-Shiwo, de andere dringt tusschen Formosa en Luzon de Chineesche zee binnen en gaat, daartoe gedwongen door den daar heerschenden N.O. moesson in een Z.W. stroom over. Eveneens gaat er een stroom, in tegenstelling met den vorigen relatief koud, uit de golf van Pctsjili, langs de kust van China tot Hongkong. Het is deze koude stroom, door Schott de Koude Chineesche Kuststrooming geheeten, die Idimatologisch voor China van veel betekenis is en het naar het Zuiden het convex gebogen verloop der waterisothermen en isohalinen der Chineesche Zee veroorzaakt. Zij versmelt op 20° N.B. met den Z.W. moesson-stroom, en de hieruit ontstane stroomi (die aan de W.zijde nog altijd 2 — 3° koeler is dan aan de O.-zijde) verandert vervolgens Z. van kaap Padaran op 10° N.B. van richting. Deze was oorspronkelijk Z.W. en Z. en wordt hier Z.O., 0. en eindelijk O.N.O. Deze kringloop, die met een middellijn van 320 K.M. tegen de richting der uurwijzers geschiedt, vindt voor het grootste gedeelte op 9° N.B. plaats. Aan de Noordwestkust van Borneo en de Westkust van Palawan en de Philippijnen gaat de stroom tegen de richting van den moesson in naar het Noorden, terwijl hij tusschen kaap Bojador en de Pratasriffen weder 2s. W. en W. wordt en zoo in den hoofdstroom terugbuigt.

In het Zuidelijk gedeelte (zie voor de nu volgende beschouwingen tabel IV) der Chineesche Zee gaat de moessonstroom naar het Zuiden verder ten gevolge der heerschende windrichting en wordt hij in zijn richting afgeleid door den kust-vorm van Borneo. Ten slotte buigt hij om naar het O., welke richting hij tot het einde met min of meer groote standvastigheid behoudt. Alleen ten Z. van Celebes wordt hij 40 graden uit zijn richting afgeleid door den sterkeren stroomi, die uit de Straat van Makassar komt.

b. *De stroomingen in onzen z o - m er*. In onzen zomer strijkt over de Chineesche Zee de Zuidwestmoesson; doordat deze zwakker is en minder vaak waait dan de Noordoostmoesson, zijn de stroomingen daar in den zomer ook minder geprononceerd dan in onzen winter. Reeds in Mei neemt men bij Singapore eene Noordoostelijke strooming waar*); voor den mond der Saigonrivier wordt deze OoSC-Noordoost om zich bij Kaap Padaran te splitsen. De hoofd-tak zet zijn weg in. Oostelijke richting voort tot in open zee, waar hij Noordoostelyk wordt; het Noordelijk gedeelte gaat verder naar het Noorden, terwijl een zeer zwakke, Zuidelijke arm naar het Oost-Zuidoosten stroomt en ten slotte verloopt.

Door de in werking van den Zuidwestmoesson op de Chineesche zee ontstaat een strooming van de Java-zee naar de eerste met een Noord-westelijke richting in de Straat van Karimata

♦ De Koude Chineesche Kuststrooming heeft nu opgehouden te bestaan.

en de Gaspar-Straten en een snelheid van 24 K.M. per etmaal.

In de Oostelijke zeeën heerscht in hot algemeene Wostelijke strooming, veroorzaakt door den Zuidoostpassaat, die ten Zuiden van de Straat van Makassar een afwijking naar het W.Z. W. ondergaat.

In het W. der Javazee drijft de wind het water gedeeltelijk naar Banka, ahvaar liet om-buigt tot een Z.W. stroom, welke door Straat den Indischen Oceaan gaat**).

Eigenaardig is hier de Banda zee, die naast een W.Z.W. strooming in het Noordelijk deel, een Noordwestelijke in het Zuidelijk deel bezit. De vraag is hier gerechtigd, in hoeverre deze afwijking een gevolg is van de interferentie van in meerdere stroomen van verschillende aard. Hierdoor ontstaan resulteerende bewegingen, welke van de oorspronkelijke beweging vaak belangrijk kunnen afwijken.

Be halve met moessonstroomien en stroomien, die ontstaan ten gevolge van het verschil in zoutgehalte, heeft men in den Indischen Archipel ook nog met passaatstroomien te maken, die, afgezien van locale omstandigheden, het geheele jaar door dezelfde richting behouden. Hiertoe behooren:

1. De tak van den Zuidelijken aequatoriaalstroom van den Grooten Oceaan, die door de Torresstraat stroomt en zoo de Harafoera- en Timorzee spijzigt. Ten Z. der kleine Soenda-eilanden stoot hij op den Z.O. stroom van den Indischen Oceaan, waardoor als resultante (in onzen zomer) een Z.W. stroomi ontstaat, ongeveer op de hoogte van Straat Bali.

2. De tak van den Noordelijken aequatoriaalstroom van den Grooten Oceaan, die door de Celebeszee langs de Oostkust van Borneo stroomt. In onzen zomer komt deze stroomi in contact met den door den Zuidmoesson veroorzaakten Noord-stroom. Daardoor wordt een wervelbeweging veroorzaakt, die ten gevolge heeft, dat aan de Oost-kust van Borneo Zuidelijke, aan de kust van Celebes Oostelijke en in het Noordelijk deel der Celebeszee Westelijke stroomien ontstaan. In het midden der Celebeszee zijn dan of variabele stroomen of stroomstiltten.

Ook door de Ceram- en Bandazee gaan passaatstroomien, wicr beeld echter verduisterd is door de moessonstroomien.

In het Zuidelijk deel der straat van Makassar wordt de passaatstroom gedwongen af te wijken, respectievelijk naar het Z.W. of Z.O. tengevolge der telkens heerschende windrichting.

3. De aequatoriaal tegenstroom van den Indischen Oceaan stroomt volgens de stroomkaarten uitgegeven door het Meteorologisch Instituut in de Blit, in den Noordelijken winter tegen de voor Sumatra liggende eilanden, splitst zich daar en zendt langs de kust van Sumatra en de Zuidkust

***) Er gaat relatief nicker water van de Java-zee naar den Indischen Oceaan dan omgekeerd, vandaar het lage zoutgehalte van Straat Soenda (<^327/00). Hetzelfde is ook het geval in de straat van Malaka; by beide schijnt, volgens de onderzoekingen van Makaroff, water met een hoog zoutgehalte op een bepaald diepte van den Indischen Oceaan naar de Java- en Chineesche zee te gaan.

TABEL IV. Richting, sterkte en veelvuldigheid der moesson- en passaatstromen.

N A M.	April tot September.			October tot Maart.		
	Rich-ting.	Gem. snelheid in K.M. per etmaal.	Percentage van veelvuldigheid.	Rich-ting.	Gem. snelheid in K.M. per etmaal.	Percentage van veelvuldigheid.
Chineeschc Zee (Noordelijk deel)...	N.	28	54	Z.W.	42	24
Chineesche Zee (Zuidelijk deel)	N.	20	63	Z.	28	76
Straat van Karimata en Gaspar ..	N.W.	24	55	Z.O.	32	67
Java Zee (Westelijk deel).....	N.W.	21	• 44	0.	21	33
Java Zee (middendeel).....	W.	21	49	O.	2G	44
Java Zee (Oostelijk deel).....	W.Z.W.	23	48	Z.O.	25	25
Banda Zee (Westelijk deel).....	W.Z.W.	23	24	O.N.O.	24	20
Banda Zee (Zuidelijk deel).....	N.W.	30	41	0.	31	53
Banda Zee (Noordelijk deel).....	W.Z.W.	23	47	O.N.O.	21	26
Ceram Zee	N.W.	23	33	O.Z.O.	29	57
Straat van Makassar (Noordelijk deel).	Z.O.	28	13	Z.	37	36
Straat van Makassar (Zuidelijk deel).	Z.Z.W.	32	59	Z.O.	31	34
Timor Zee	W.Z.W.	31	62	Z.W.	19	77
Harafoera Zee.....	W.N.W.	24	49	Z.W.	16	33
Sumatra's Westkust (Aierbanzis tot Straat Soenda).....	Z.Z.O.	25	41	Z.O.	29	20
Indische Oceaan (ten Zuiden van Java)	Z.O.	42	46	Z.O.	37	23

vaji Java ecu tak in Z.O. richting. Deze heeft in November een snelheid van 93 K.M. per etmaal met een frequentie van 20% en in December op Januari een snelheid van 74 K.M. met een frequentie resp. van 22% en 18%. *) In den Noordelijken zomer blijft deze strooming Z.O. ondanks den heerschenden N.W. wind. Haar sterkte daalt tot 30 $\frac{1}{2}$ 36 K.M. per etmaal met een frequentie van 10 — 18%.

B. VERTIKALE J3EWEGINGSVERSCHILNEN.

J Licronder verstaan wij de getijden, die ontstaan. OIK I or invlod van zon en maan, waarbij als < (Hindairc factoren de luchtdruk en de wind- richting komen.

pijrsel door de exacte onderzoekingen van J. P. v. <1. St ok zijn wij nauwkeuriger bekend gewor- met de get ijverschijnselen van den Indischen arclijpcl. Hij werkte daarvoor een methode nil, die in 1868 het allereerst door Lord Kelvin voor zulf-registreerence peilschalen was bo- <lacht, doch die nu geschikt moest gemaakt worden voor go won e peilschalen, met wnarne- jingen, die sloclits enklo uren per dag verricht wenlen. beginsel dozer methode is zeer eenvoudig : De werkelijk waargeciromcn vloedgolf is nl. do som van een aantal particele periodic ke vloedgolvcn, die icder voor zion bepaald

*) De geniddelde snelheid (in K.M. per etmaal) licdraagt voor den Noordelijken acqutorialen sbrooin van den Atlantischen Oceaan.....	24
ZuideJyken acqutorialen stroom van den Atlantischen Oceaan.....	30
Guineastroom	28
Golfstroom.....	134

zijn, indicn men de vloedhoogte on het haven- gotal kent, de twee zg. vloedconstanten. Ieder dier afzonderlijke vloedgolven (voor den Indi- schen Arc hi pel neemt Van tier Stok er 7 aan) kan men zich ontstaan denken door een hemel- lichaam, dat of stilstaat, df zich in banen be- weegt, die evenwijdig aan den aequator loopen en die men zoodanig in de ruimte verdeelt, dat de som van de uitwerkingen. a ll e r onder- stelde hcinellichamen gelijk is aan de som der door zon en maan veroorzaakte werkelijk waar- genomcn vloedgolf. Deze laatste wordt opge- teekend door de zelfregistreerence peilschaal en vervolgens nador onderzocht **).

In Tabel V, welke ontleend is aan het werk van. Dr. J. P. v. d. Stok „Wind and Weather, \ zijn eenige karakteristieke gegevens mcdegedeld, waarcloor het mogelijk wordt een globaal over- zicht te verkrygen van de getijbewoging.

In de vierdo kolom ziet men, welke schomme- ling de waterstand ondergaat onder den geza- incnlijken invlod van het dubbel maansgetij (Mo) on het dubbel zonsgetij (S₂). By het dubbel maansgetij heeft men t w e o m a l hoogwater binnen 24 uur on 50 minuten, torwijl by het dubbel zonsgetij t- w e c n i a l hoogwater voorkomt binnen 24 uur.

In de vijfde kolom ziet men, hoeveel de water- stand schommelt door den gezamenlijken invloed

**) Voor wio uader met do harmonische ana- lyse bekend wil worden, zij verwezen naar : J. P. van dor Stok, Elcmentaire theorie der getijden. Gotij-const anten in den Indischen Archipel (Mededeelingen on Verhaudclingen van het Kon. Ned. Inst. no. 8, Utrecht 1910).

TABEL V. Karakteristiekegegevens van de getijbeweging g-o-p-e-n-k-e-l-e plaatsen in den Indischen Archipel.

N A A M.	Lengte Oost.	Breedte.	M ₂ + S ₂ cM.	KJ + 0 cM.	$\frac{K_i + O}{M_o + S_2}$
Makasser	119° 24'	5° 6' Z.	19,7	44,5	2,26
Bawean	112° 42'	5. 54' 7.	8,4	67,8	8,07
Pontianak	109° IS'	0°	17,5	59,7	3,41
Bilawan Deli	98° 42'	3° 48' N	75,0	14,0	0,19
Tandioeng Itram	99° 30'	3° 18' N.	105,4	11,5	0,11
	127° 48'	1° 48' N.	63,0	14,7	0,23
Oeloe I heue	95. IS'	5. 48' N.	37,9	9,7	0,26
Naral	99° 6' *	0° 48' N.	42,9	18,0	0,42
Tiilatjap	109°	7. 24' Z.	74,5	30,6	0,41
Damar	128° 42'	7° 6' Z.	68,8	44,9	0,65
Gamsoeni	128° 48'	0. 12' N.	30,4	23,8	0,78
Poso	120° 54'	1° 24' Z.	45,1	31,0	0,69
Saleier	120° 30'	6. 6. Z.	50,3	60,5	1,20

van het enkel zons- en maansdeclinatiegetij (K. en het enkel maansgetij (O).

Bij het enkel zons- en maansdeclinatiegetij heeft men e e n m a a l hoogwater binnen 23 u. 56 minuten, bij het enkel maansdeclinatiegetij e e n m a a l binnen 25 u. en 49 minuten.

Meer nog dan de absolute getijhoogten der 4e en 5e kolom, kan men de verhoudingsgetallen der 6e kolom als een maatstaf beschouwen voor het karakter der getijden. Naar de grootte van dit getal onderscheidt Van der Stok:

dubbeldaagsche getijden, waarbij het verhoudingsgetal kleiner is dan 0.25 en het M₂ en S₂ getij praedomineert;

enkeldaagsche getijden, waarbij het verhoudingsgetal grooter is dan 1.50 en het en 0 getij overweegt;

gemengde getijden, waarbij het verhoudingsgetal 0.25 — 1.50 bedraagt. Als men hierbij bedenkt, dat dit getal voor den open oceaan 0,4 is, kan men nagaan, in hoeverre de getijbeweging op de verschillende plaatsen van den Indischen Archipel hiervan afwikt, terwijl uit de 4e en 5e kolom is af te lei den, welke rol daarbij elk getij op zich zelf speelt.

Teekent men op een kaart de verschillende soorten van getijden aan, dan blijkt, dat de dubbeldaagsche uiterst weinig, de gemengde aan de Westkust van Sumatra, de Zuidkust van Java en de Kleine-Soenda-eilanden, benevens in de geheele Oostelijke helft van den archipel voorkomen en het enkeldaagsch getij alleen in de Javazee en het Zuidlijk gedeelte der Chineseesche zee optreedt. De waarschijnlijke oorzaak van dit laatste verschijnsel kunnen wij opsporen, indien wij den loop der getijgolven nagaan en daarvoor de M₂ en KJ golf kiezen, omdat wij alleen van doze een kartographische voorstelung in het werk: „Wind and Weather“¹ bezitten.

De M₂ golf beweegt zich door den Indischen Oceaan langs de kusten der Grooten en Kleine Soenda-eilanden en door de Straat van Malaka met een Z.O. en O. richting; ook van den Grootten Oceaan beweegt zich een M₂ golf langs de kust van Borneo en door de Straat van Makasser, beide uit het N.O., terwijl die der Javazee een

W. voortplantingsrichting bezit *).

De K' golf van den Indischen Oceaan komt uit het Z.W., Z. en Z.O. naar den Indischen archipel door de straten, die de verschillende Grooten en Kleine Soenda-eilanden scheiden; van den Grootten Oceaan uit gaan golven langs de kust van Borneo, Straat van Makasser, Ceram- en Bandazee en wel respectievelijk in Z.W. en Z. richting.

Hoe kunnen wij nu uit dien loop het feit verklaren, dat in de Javazee alleen enkeldaagsche getijden heerschen? Hoogstwaarschijnlijk hebben wij hier met een zg. interferentie-verschijnsel te doen. Wanneer een M₂ golf een gelijksoortige golf, evenwel met tegengestelde fase, ontmoet, dan vindt er vernietiging plaats, terwijl eene ontmoeting van twee golven met eenzelfde fase versterking ten gevolge heeft. Het enkeldaagsch getijstelsel cUr Javazee zou dus ontstaan door vernietiging der dubbeldaagsche getijgolven, welke uit de Straat van Makasser en de Bandazee elkaar te gemoet gaan.

Ook op de horizontale getijbewegingen heeft Van der Stok de analytische methode toegepast en het bleek, dat dit mogelijk was, niets de waarnemingen volkomen betrouwbaar waren. Zoo vond men in Straat Soenda bij een dubbeldaagsch getij een enkeldaagschen stroom, in het Westgat van Soerabaja bij oon enkeldaagsch getij een dubbeldaagschen stroom, terwijl in Straat Banka en het Oostgat van Soerabaja verschijnselen optreden, die er op wyzen, dat wij hier met een combinatie van enkel- en dubbeldaagsche stroomten te doen hebben.

V. MARINE SEDIMENTEN¹⁾). Wat ten slotte de samenstelling betreft der sedimenten, die den zeebodem bedekken, danken wij de eenige ons ter beschikking staande gegevens aan. O. Boggild, die het materiaal der Siboga-expeditie onderzocht (1917); ten aanzien van de wateren om de Austral-Aziatische Middellzee gelegen,

*) Uit de onderzoekingen van Van der Stok is voorts gebleken, dat de getijgolven der Javazee niet een eenvoudig gevolg zijn van die der Chineseesche Zee.

verstrekt voider J. Murray ons nog enkele mededeelingen (1910). Uit hot door de Siboga-expeditie medegebraohte materiaal blijkt, dat zij do volgende bodemsedimenten he oft aange-troffen:

a. Zand en klei, van liet land afkomstig en door stroomend water naar zee gevoerd, vinden wij als een smalle strook de kusten der eilanden omzoomend. Enkele malen vindt men er overblijfselen van schelpen en koraalfragmenten in. Dat in de Java- en Zuid-Chineesche zee schelpen etc. op een afstand van 60 K.M. uit de wal der groote eilanden niet voorkomen, wordt toegeschreven aan de omstandigheid dat de zee bij haar ontstaan den bodem reeds met klei bedekt vond.

b. Door zwavlijzer blauwgekleurde klei vinden wij in de wateren rond Celebes, de Soeloe-eilanden, Boeroe, Ceram, de Kei-eilanden, de Tcnimbar-eilanden, Timor en Soemba.

c. Klei, rijk aan fijne fragmenten van vulkanische gesteenten, vinden wij in een breede strook van Bali over Flores, de Zuidwest- en Zuidoost-eilanden tot de Kei-eilanden.

d. Koraalzand en koraalslib vinden wij in een kleine strook N.W. van do Soeloe-eilanden.

e. Gio bigerinslib, een kalkrijk slib hoofdzakelijk bestaande uit de overblijfselen van globigerinen, vinden wij op het N.O. deel van den z.g. Sibogarug, voorts Zuidelijk van de Zuidelijke armen van Celebes, N.O. van Ceram laet, N. en O. van de Kei-eilanden en Z.W. van Flores.

f. Rood leem, rood gekleurd door ijzer-oxyd, vinden wij in de Celebes-zee en de Banda-zee (0. en W. van den Bandarug en W. van den Sibogarug).

Het behoef geon betoeg, dat deze mededeelingen over de geografische verspreiding der terrigene (a, b, c, d) en pelagische sedimenten (e, f) nog zeer veel behoefte hebben aan aanvulling. Jng op grond van nader ojdcerzoek, zoo zij althans nvt bijvoend aanspraak zullen maken op den aam-voorloepig.

De eerste opvallende eigenschap der onderzochte monsters was natuurlijk de kleur en ten aanzien van diepte, dat zij op diepten van minder dan 3000 M. grijs was, terwijl 1000 M. monsters kalkhoudend waren. Op diepten van 3000 - tot 4000 M. was de kleur rood en waren do monsters kalkarm; op die grotere diepten bloven de monsters kalkrijk, doch word de kleur weer grijs. Een inzicht in deze verhouding geeft li 4 volgende staatje, uit Boggild's mededeelingen samengesteld.

Diepte	Gemiddeld kalkgchalle in %	Kleur.	
		Grijs, in %	Rood, in %
0 - 1000 M.	41	56	13
1000-2000 M.	32	72	17
2000 — 3000 M.	25	62	33
3000-4000 M.	16	14	57
4000M.	2	82	99

Deze verhouding tusschen diepte en kleur wijkt af van wat ons tot dusver daarvan bekend was uit do andere doelen der werkdze; een verklaring daarvan is tot nu toe nog niet te geven.

Bij verschillende monsters bleek, dat zij uit twee dunne lagen bestonden: een bovenste, die rood en week, en een onderste, die grijs en hard was. Deze, even ons belang wekken de vondst vermeerderde onze kennis van de gelaagdheid der marine bodemsorten wel, doch brengt onze kennis naar de oorzaak er van geen stap verder. Dateert de onderste, grijs gekleurde laag uit een tijd, toen de zeebodem hooger lag en is deze dus sedert gedaald en daarna door de bovenste roodgekleurde laag overdekt, of hebben wij hier to doen met chemische verschijnselen, waardoor de roodte kleur gedeelelijk grijs word (reductie-verschijnsel) of de roodte rood (oxydatie-verschijnsel), of uitgaande van het feit, dat de kleur der recente bodemmonsters in hoofdzaak grijs is, dateert dan de roode klei wellicht uit een tijd, toen het klimaat daar regenrijker was en is deze roode klei door bodemdaling op grotere diepten gekomen? Te oordeelen naar wat wij thans nog op Java en Sumatra kunnen waarnemen, is deze laatste hypothese wellicht de meest waarschijnlijke. De toekomst dient echter ook hiervoor afgewacht; wellicht brengt die verheldering en vermeerdering van ons weten.

Wat do samenstelling dezer sedimenten betreft, deelt Boggild ons het volgende mede.

Naast lagere organismen en karakteristieke minerale deeltjes z. a. stukjes puimsteen en vulkanisch glas, afkomstig van die eilanden, waai op zich vulkanen bevinden, komen in de bodemmonsters ook verhardingen en concreties voor. De eerste ontstaan doordat het zandige of kleiige materiaal door kalk of kiezelzuur aangegekit geworden is; de tweede, doordat colloïdale oplossingen de zand- of klei mass a door dringen, neerslaan en in vasten toestand overgaan, somwijlen zelfs kristallisceren. Van de concreties verdienen zelfs vermelding:

a. Concreties van koolzuer kalk. Belangwekkend is, dat Oostelijk van het eiland Roti op een diepte van 500 M. een stof wera! opgehaald, die uiterlijk volkomen gelykt op wat wij zouden kunnen noemen een varietete van het Deense schrijfkrijt en evenals daar skeletten van foraminiferen en flagellaten (z.g. coccolieten) bevat.

b. Concreties van koolzure kalk, samen met magnesiazure kalk, koolzuur ijzer en ijzerhydroxyd.

c. Concreties van ijzer-mangaanoxyd, die of op gesteenten aangehecht waren, of ontstaan waren op een nog onbekende wijze uit lagere organismen van dierlijken oorsprong.

d. Concreties van zwavlijzer. Deze behooren tot de meest voorkomende, echter zelden in grootte hoeveelheden.

e. Glaukoniet, een blauwgroene substantie, hoofdzakelijk opgebouwd uit ijzer, kalium en een kiezelzuur. Het komt ook veelvuldig voor en wel in do monsters, die uit een diepte, kleiner dan 1000 M. opgehaald werden, kalkhoudend waren en niet uit verweerde vulkanische bestand-deelen bestonden. Hoofdzakelijk vindt men dit inderhaal als opvulling van foraminiferen-skeletten.

f. Ten slotte vermeldt Boggild nog de aanwezigheid van kristallen van het mineraal bariet. Dit voor het overige zeldzame mineraal word opgehaald uit een diepte van 300 M. naby de Kei-eilanden.

Nadere verklaringen omtrent de wijze van ontstaan dezer concreties kon Boggild niet geven.

Ten slotte wenschen wij hier de aandacht te vestigen op een oonclusie van algemeenen aard, die uit de bovenstaande beschrijving af te leiden valt. Het blijkt namelijk, bij nauwkeurige toezicht, dat de zeeën van den Indischen Archipel hare eigenschappen ten deele ontleenen aan den Grooten-, ten deele aan den Indischen Oceaan. Is dit juist, dan moet er ook een zone aan te wijzen zijn, die in oceanografisch opzicht de in-vloedsfeer van den Indischen Oceaan scheidt van die van den Grooten Oceaan. Op het bestaan dier scheiding heeft het eerst G. Schott (1893) en dezer heeft ook in verschiillende publicaties getracht die scheiding in kaart te brengen¹²⁾. Het spreekt vanzelf, dat naarmate onze kennis uitgebreid wordt, die scheiding gewijzigd zal worden. Gebruik makend van de result at en der Siboga-expeditie, kunnen wij thans het verloop der scheiding aldus aangeven: Van Malaka op ± 5° N.B. over de Natona-eilanden naar de Broenei-baai op Borneo, van de Koetei-rivier naar Makasser, van daar over de Postilion-, Paternoster- en Kangean-eilanden naar Java's Oostkust en van lier over Bali, Lombok, Soem-bawa, Soemba en Savoe naar Rofi: Het gedeelte tjen W. dezer zone is de invloedsfeer van den Indischen, dat ten O. dezer lijn die van den Grooten Oceaan.

November 1920.

J. v. B.

Aanteekeningen.

1) Bronnen voor de morphologische beschrijving zijn geweest:

G. F. Tydeman, Hydrographic results of the Siboga-expedition (Monographie III v/d. „Uitkomsten op zoologisch, botanisch, oceanografisch en geologisch gebied verzameld in N.O.-Indie 1899 — 1900, uitgegeven door M. Weber, Leiden 1903); A. Supan, Die Sundagraben (Petermanns Mitteilungen 1907, bl. 70); J. F. Niermeyer, Diepzeeloodingen in en nabij den Oost-Indischen Archipel (Tijdschr. Kon. Ned. Aadr. Gen. 1907, bl. 872); O. Krummel, Handbuch der Ozeanographie, I, 2e druk, 1907; P. Perlewitz, Die Graben im Stillen Ozean (Geographische Zeitschrift, 1908, bl. 241); R. D. M. Verbeek, Geologische Verkenningstochten in het oostelijk gedeelte van den Ned. O.-I. Archipel (Jaarboek van het Mijnwezen, 1908 bl. 568); J. F. Niermeyer, De onderzeesche vormi van Celebes (Tijdschr. Kon. Ned. Aadr. Gen., 1909, bl. 612.); Schetskaart van de zeediepten in het O. gedeelte van den Ind. Archipel, samengesteld in 1918 door het Encyclopaedisch Bureau (verschenen in 1920).

2) Gelijk de Nederlanders in de 16e en 17e eeuw zich in het bijzonder verdienstelijk gemaakt hebben voor de oceanografie, zoo verscheen in 1729 in Nederland ook de eerste kaart met isobathen van de hand van N. Cruquius. Hij gaf hierbij de diepten der Merwede van youdrichein tot Dordrecht weer. Onafhankelijk van dozen, gebruikte de Franschman Buache ze voor de terreinsvoorstelling van den bodem van het Kanaal in 1737.

3) A. Supan, Terminologie der wichtigsten unterseeischen Bodenformen. (Petermanns Mitteilungen, 1903, bl. 151).

4) O. Krummel, Versuch einer vergleichenden Morphologie der Meeresraume, Leipzig 1879,

5) R. Schilling, Die grenslijn van Wallace een continentale grens (Tijdschr. Kon. Ned. Aadr. Gen. Afd. Mccr Uitgebreide Artikelen, 1888, bl. 542).

6) Molucgraa ten en M. Weber, Het ver band tusscheri in het IJstijd en het, ontstaan der Soenda-zee (Kon. Akad. v. Wetensch. Amsterdam, Versl. d. Afd. Wis- en Natuurk. XXVIII, 1920, bl. 497).

7) Onze beschouwingen omtrent de temperatuursverdeling zijn gebaseerd op de volgende kaartwerken:

Oceanografische en meteorologische waarnemingen in den Indischen Oceaan, uitgegeven door het Kon. Ned. Met. Instituut Utrecht 1910 — 1916, tabellen en kaarten 4 din, een werk dat onder dezen bescheiden titel een schat van gegevens bevat, en ook wat de uitvoering betreft, een publicatie van den eersten rang is.

G. Schott, Wissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Tiefsee-Expedition, Band I, Oceanographie und maritime Meteorologie, Jena 1902.

Tafel 19 uit Petermanns Mitteilungen, 1898, behorende bij het artikel van W. Koppen, Temperatur-Anomalie der Meeresoberfläche.

Tafel 10 uit Petermanns Mitteilungen, 1895, behorende bij het artikel van G. Schott, Die jährliche Temperaturschwankung des Ozeanwassers en P. H. Gallé, Luft- und Wassertemperatur in Indischen Ozean (Mcded. en Verh. v.h. Kon. Ned. Met. Inst. No. 18, Utrecht 1914).

8) G. Schott, Die Verteilung des Salzgehalts im Oberflächenwasser der Ozeane. Mit Karte. Petermanns Mitteilungen 1902, bl. 217.

Meerdere gegevens werden geput uit G. Schott, Wissenschaftliche Ergebnisse einer Forschungsreise zur See. Ergänzungsheft 109 zu Petermanns Mitteilungen. Gotha 1895.

9) M. Weber, Introduction, et description de l'Expedition du Siboga. Leiden 1902 bl. 24 en 42.

10) Voor dit gedeelte is gebruik gemaakt behalve van de bovengenoemde atlassen van het Kon. N'd. Met. Instituut van: J. van der Stok, Wind and Weather, Currents, Tides and Tidal Streams in the Malayan Archipelago, Batavia 1897.

O. Krummel, Handbuch der Ozeanographie, dl. II, 2e druk, bl. 384 — 394 en bl. 665 en v.v.

G. Schott, Die Meeresströmungen und Temperaturverhältnisse in den Ostasiatischen Gewässern. Mit Karte. Petermanns Mitteilungen 1891, bl. 209.

G. Schott, Die Störungen zwischen Singapore und Taku (Annalen der Hydrographic u. marit. Meteorologie, 1900, bl. 428). Atlas der Meeresströmungen in dem Indischen Ozean, Hamburg 1913.

11) Men vgl. J. Murray, On the depth and marine deposits of the Indian Ocean (Transactions of the Linnaean Society of London, 2e Serie, Vol. XIII, Zoology, London 1900, bl. 355. Met 3 kaarten) en O. Boggild, Meeress- grundproben der Siboga-Expedition (Monographie LXV der Siboga-Expedition, Leiden 1917).

12) Het laatste geschiedde dit in 1904, Annalen der Hydrographic und marit. Meteorologie, bl. 97.

ZEEANEMONEN. Zie NETELDIEREN.

ZEEAREND. Zie ROOF VOGELS. (*Haliaeetus*).

ZEEBAARS. De zeebaarscn of *Serranidae* vormen een zeer uitgebreide familie der *Acan-thopterygii* (zie VISSCHEN). Vele soorten zijn algemeen en gewone marktvischen. *Paracan-thistius maculatus* (Bl.), maleisch Laodi en Kalt ap merah, jav.: Kakap bdbfek, is rood gekleurd, en bezaaid met kleine blauwe vlekjes; zijn vleesch is gezocht. De vele, dikwijls fraai mot strepen en stippen gekleurde soorten van het geslacht *Epinephelus*, maleisch Kerapoo, zijn voor een groot deel gewone marktvischen. De soorten van het geslacht *Apogon*, maleisch Glaga(?), blijven klein en bewonen gedeeltelijk ook zoet- en brakwater. Bij enkele soorten is waargenomen, dat de dieren hunne eieren in den mond houden en hier tot ontwikkeling laten komen. *Cheilodipterus*, maleisch Glaga gigi, verschilt van *Apogon* door het bezit van handstanden. *Ambassis*, maleisch Seriding, verschilt o.a. van *Apogon* door het bezit van 3 stekels in de aarsvin; middelmatig groot, meest doorschijnende vischen. Ook de Kakap of Kaalkop (zie aldaar) behoort tot de *Serranidae*. De verschillende soorten *Therapon*, maleisch Kerot-kerot (?), zijn zeer algemeen, maar weinig gezocht als voedsel. *Scolopsis* en *Pentapus* soorten, maleisch Pasir-Pasir, zijn algemeen. De soorten van *Pleclorhynchus* of *Diagramma* worden vrij groot, maleisch Gadji, in de Molukken: Radja-Baoe; de meeste zijn gestreept. Van de *Caesio* soorten, maleisch Pisang-Pisang, is de bekendste *Caesio erythrogastrer* C. V., maleisch Ekoer-koening, waarvan de kop en het voorste deel van den rug blauw, de rest geel gekleurd is; een gewone marktvisch te Batavia, die ook wel op de tafel der Europeanen verschijnt. Het groote geslacht *Lutjanus* omvat vele algemeene soorten, die editor weinig gezocht zijn. In het geslacht *Lelhrinus*, maleisch Mata Hari en door de Chi-neezen te Batavia Lingtjani genoemd, zijn de wangen onbeschud.

ZEEBLOEMSTRAAT. op de Westkust van Sumatra, tusssen de Z.O. kust van Siberoet met voorliggende eilanden en de N.W.kust van Sibiroet met de daar beN. gelegen eilanden, is ongeveer 25 K.M. breed, diep en volkomen schoon. De Zuidkust van Sibiroet bestaat uit heuveland, dat afloopt naar een zandstrand, waarvan enkele hoeken met tjemaraboonien zijn begroeid; naar den Z.O. hock van het eiland worden veel heuvels lager en het strand met rhizophoren begroeid. Tot op 17 K.M. uit den wal en nabij de lijn van 180 M. diepte liggen begroede eilanden met laag heuveland, van welke Karo man-lijt het Z.-lijkste is; Tusssen deze eilanden vindt men tot den wal toe vele gevaren. De N.A.V. hock van Sipoera heeft een laag strand, waarop een (lain van opgespoelde koraal ligt, daarachter volgt een nieorassig gedeelte (rawang) en vervolgens zwaar begroeid, laag oplopend heuveland, dat alleen op het midden van de Noordkust doze meer nadert. Daar beN. liggen eilandjes met enkele lagoon, begroede heuvels en eenige ondiepten aan den buitenkant. Tegen de Westkust der straat srat con. zwaar branding, ten gevolge waarvan de kust des ochtends in vloed is gehuld.

Tijdens de kentering in November en begin December wordt in do straat veelal ruw weder ondervonden met snel opkomende, felle regen-buicn en veel wind, lastige, aanschietsende zee

en veel deining, van Januari tot Augustus is het doorgaans mooi, lieclclr, stil we or met weinig regenbuien en matige deining. In Augustus ver-andert het weer, hot wordt heilig, vele lOsse regenbuien zoowel uit het Z.O. als uit het N. W. komen opzctten, een enkele maal met aanwakkerende wind en zulks duurt in September en October voort. Zie Zeemansgids deel I.

ZEEBREEVEN EN JAARPASSEN. Elk in Nederlandsch-Indie te huis behoorende zeeschip, dat de Nedcrlandsche vlag voert, moet voorzien zijn van een zeebrief of een jaarpass, afgegeven overeenkomstig de voorschriften, vervat in de Verordening op de Zee brieven en Jaarpassen, zie Ind. Stb. 1905 no. 316, 1908 no. 424, 1910 no. 425, 1913 no. 439, 1915 nos 299 (art. 8) en 368, 1917 no. 497 (art. 6 no. 40) en 1918 no. 765 (art. 6).

Onder zeeschepen worden verstaan alle schepen en vaartuigen varende buiten de tonnen in zee, met uitzondering van:

- vaartuigen in dienst bij het loodswezen, de betoning en de bebakening van N.-L. en in het algemeen alle vaartuigen in dienst van den lande;
- vaartuigen van zeevereeningcn of jachtclubs, als zoodanig wettig erkend;
- reddingsvaartuigen;
- visschersvaartuigen, uitsluitend tot het vangen van visch, tripang en schelpdieren, of tot het vervoeren van doze en andere zeeproducten gebezigd wordende;
- binnenschepen, die bij uitzondering buiten tic tonnen varen;
- vaartuigen, ton hoogsto zeven en een halven M³. metende.

Aan schepen en vaartuigen, op de Euro-peesche wijze getuigd, worden zeebrieven — aan vaartuigen, op de Inlandsche wijze getuigd, worden jaarpassen verlcend. De zeebrief en, jaarpass vermelden den naam, van schip of vaartuig, den inhoud, waarop het volgens de bestaande bepalingen is gemeten, de soort en andere voornaamste kenmerken van het schip of vaartuig en den naam van den schipper. Zeebrieven worden in naam der Koningin uitgereikt door den Gouverneur-Generaal, jaarpassen worden verlcend van wege den Gouverneur-Generaal door de hoofden van gewestelijk of van plaatselijk bestuur op andere daartoe door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen ambtenaren van het binnenlandsch bestuur. Het zegelrecht van zeebrieven en jaarpassen bedraagt twintig cents per j kubiek meter inhoud van het vaartuig volgens den meet brief.

De zoogenaamde *Politiepassen* worden afgegeven aan de vaartuigen behoorende tot de hierboven onder b. / in / genoemde categorieën. De regeling omtrent het toezicht op do scheepvaart met die vaartuigen is te vinden in Ind. Stb. 1915 no. 342, 1916 no. 175 en 1917 no. 497 (art. G no. 249).

ZEEBRUIVEN. Zie INKTVISSCHEN.
 ZEEBRUIVEL. Zie ROG.
 ZEEBEGELS. Zie STEKELHUIDIGEN.
 ZEEHAZEN (*Aplysia*). Zie GASTROPODEN.
 ZEEKAARTEN. Zie HYDROGRAPHIE EN KAARTEN.
 ZEEKLEPPERS. Zie LODOICEA SEHELLARUM.

ZEE-KOE, ZEE-OS. Zie KLIPVISSCHEN.

ZEEKOEIEN (*Sirenia*), een orde der Zoog-dieren (zie aldaar), in den Indischen Archipel door den Doejoeng vertegenwoordigd (zie DOE- JOENG).

ZEEKOMMERS. Zie STEKELHUIDIGEN.

ZEELELFIN. Zie HAARSTERREN op STEKELHUIDIGEN.

ZEEIAAN. Zie ZEEWORTEL.

ZEEMACHT. Bij het uitbreken van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk in 1803, waarin ook de Bataafsche republiek betrokken werd, was de scheepsmacht op de kusten van Java niet onaanzienlijk. Zij telde 4 linesschepen, 3 fregatten, 2 korvetten, 3 brikken en eenige kleinere vaartuigen, onder bevel van den vice-admiraal Hartsinck. In Nov. 1806 verscheen de Britsche admiraal Edward Pellew (later lord Exmouth) met 7 schepen ter reede van Batavia. Hij vermeerderde enkele schepen en vernielde de overige vaartuigen, evenals de magazijnen op Onrust. Een jaar later, nam hij ook de nog overige schepen bij Soerabaja. Toen de schout bijnacht A. A. Buijskes-in" 1808 in Indie kwam, vond hij aldaar dan ook in het geheel geen scheepsmacht en by zyn vertrek onderhalf jaar later was de toestand niet veel minder ongunstig, ondanks zijne ijverige pogingen in Indie zelf een scheepsmacht te scheppen. De Engelschen, die in 1811 Java veroverden, konden dan ook te Batavia en te Semarang, ongelinderd landen. Ook in 1816 was er feitelijk geen Nederlandsche scheepsmacht van eenige betekenis, toen in den loop van dat jaar een aantal oorlogsschepen, waaronder 6 linesschepen, uit Nederland kwamen.

Bij de formatie van de zeemacht in O.-I., vastgesteld bij K. B. van 25 Alaart 1818, wordt reeds geen melding nader gemaakt van dit type.

In 1816 werd de Koloniale Marine in het Icnv geroepen, welke geheel los zou wezen van de Nederlandsche zeemacht. De bemanning zou voor het meerendeel uit inlanders bestaan, liare taak voornamelijk het tegengaan van den zee-roof zijn. Spoedig bleek dat de Koloniale Marine juist voor dit deel van hare taak niet berekend was, zoodat reeds in 1821 werd besloten om snelzeilende gewapende inlandsche vaartuigen (kruisprauwen) te bouwen, welke de zeeoovers overal zouden kunnen opzoeken en achtervolgen. Aangezien deze vaartuigen geheel ongeschikt waren om op den duur door Europeanen te worden bewoond, bestond van den aanvang af de bemanning uitsluitend uit inlanders. Doelmatig werd het tevens geoordeeld de kruisprauwen te stellen onder het onmiddellijk gezag der residenten. Hiernede was de grondslag gelegd van de latere Civiele Marine. Toen de kruisprauwen een deel van de taak der Koloniale Marine overnamen, kon deze gewijzigd en ingekrompen worden. Vooral de kleine vaartuigen werden overbodig geoordeeld en de verliouwing der bemanning werd nu zoodanig geregeld, dat voortaan de Europeanen in aantal de meerderheid hadden. Het overlijden van den commandant en directeur gaf verder der Indische regering, die over het algemeen over de Koloniale Marine zeer weinig tevreden was, aanleiding het bevel op te dragen aan den schout-bij-nacht baron Melvill van Carnbde, commandant van het Nedchandsch eskader. Hij kreeg den titel van commandant en directeur van Zr. Ms. Zeemacht in O.-I. De

Indische regering vertrouwde, dat de vereeniging van beide deelen der militaire marine in eene hand gunstige resultaten zou geven, en hierdoor ook betere samenwerking zou worden verkregen.

Na langdurige overweging word in 1832 bij K. B. de sterkte van het Nederlandsch eskader bestemd op zes schepen: 2 fregatten en 4 korvetten. Uitdrukkelijk werd hierbij bepaald, dat dit smaldeel beschouwd moest blijven als auxiliair en den Gouverneur-Generaal opgedragen eene reorganisatie der Koloniale Marine, waarbij met eenige aangegeven punten rekening be- hoorde te worden gehouden.

De G.-G. Van den Bosch was van meening, dat het auxiliair eskader voldoende geacht kon worden voor alto zuiver militaire diensten in O.-I. Verder zou voortaan kunnen worden met eene civiele marine voor het overbrengen van troepen en benoodigheden, ambtenaren en brieven; voor de bewaking der kusten tegen zee-roof- verrijen en voor het houden van politie op de reeden. De vaartuigen der civiele marine zouden met geschut bewapend moeten zijn en geschikt om in buitengewone omstandigheden tijdelijk als oorlogsschepen dienst te doen. In zulke gevallen zou de bemanning met marinematrozen aangevuld en aan een zeeofficier het bevel opgedragen behooren te worden. Later vereenigde zich de G.-G. Baud met deze opvatting van zyn ambts-voorganger, nadat hij aanvankelijk hiertegen vele bezwaren had ingebracht.

Bij K. B. van 13 Alaart 1838 werd op voorstel van den M. v. K. Van den Bosch de bestaande Koloniale Marine opgeheven. Dit besluit bepalde dat de zeemacht in de O. I. bezittingen zou bestaan uit: een Nederlandsch Eskader, eene Koloniale en eene Civiele Marine. Of- schoon de naam Koloniale Marine behouden bleef, was de zaak geheel van aard veranderd. De schepen der Koloniale Marine toch zouden wel be- stemd zijn om in O.-I. te blijven, maar de be- manning zou bestaan uit personeel van de Neder- landsche Marine, aangevuld met inlandsche matrozen. Aan den Commandant der zeemaclit word het toezicht opgedragen over al hetgen in O.-I. tot de Marine zou behooren. Dit LoczicH sloot niet uit, dat de Civiele Marine een eigen chef kreeg en dat de Jioofdadmijstrateur van (!<■ Marine nog gehandhaafd bleef.

Was voorheen veel geklaagd over de Koloniuk : Marine, voortaan zouden de klachten van land- en vootvoogden clc onvoldoendheid van de ge- heele militaire zeemacht gelden. Bchoxidcns eens niet nauwkeurig geregeldc bijdrage uit de Indische geldmiddelen, kwamen do kosten der zee- macht nu geheel voor rekening van het Departement van Marine. Geldgebrck was oorzaak, dat het aantal schepen werd verminderd, dat de sterkte van Jiet personeel daalde tot ± 1800 Europeanen en ± 400 inlanders. Bovendien liet de toestand der schepen veel te wenschen; vele konden nauwelijks bruikbaar genoemd worden.

Na 1835 ondorging de zeemacht in O.-I. eene belangrijke wijziging door toevoeging van stoomschepen aan het eskader. Weldra kreeg nu ook de Civiele Marine — in 1842 Gouvernements- Marine gedoopt — stoomschepen. Naarmate het aantal stoomschepen toenam, verminderde dat der zeilvaartuigen; ten slotte verdwenen deze geheel. Door de stoomschepen werd ontgen-

zggolijk de krucht Her zeemft<iht belangryk verhoogd, maar ook d" ko»tes> ifimt n aanzienlijk toe. Niot slcchtH de hongore kostexi van fianjchaffing, onderliouid on ixploitatie van h< : L xtoomschip waren lucrvan oorznak. Ni« : t weijig braclit hier toe bij hot nieuw gevorderde personeel voor de niachinokainer. StedH loogerc cixchen van bekwaanheid niocHten hieraan toch worden ge- steld, terwijl de Hterkte van (lit personeel — proccntsgewijs berekend over de geheele bemanning — voortdurend toenam.

Met de stoomschepen ontstond het vraagstuk dor brandstofvoorziening. De G.-G. Rochussen achtte het eene zaak van het hoogste belang, dat de zeemacht onafhankelijk zou • wezen van het buitenland en hij ging dan ook persoonlijk naar Borneo om aldaar de eerste koleemijn te openen. Ook de exploitatie van de reusachtige Onibilivelden op Sumatra werd door de regering aanbevolen en zelf ter hand genomen, onder meer juist om de zeemacht niet afhankelijk te doen zijn van den aanvoer van brandstof uit den vreemde. Op verschillende eilanden van den archipel werden later steenkolen gevonden in exploitabele hoeveelheden. Toch is de zeemacht thans nog niet onafhankelijk van den aanvoer van steenkolen uit het buitenland. Ofschoon in O.-I. kolen van zeer goede kwaliteit worden ge- dolven, is de samenstelling der Indische kolen niet gelijk aan die van de Engelsche, welke alleen geschikt geoordeeld worden voor gebruik in waterpijpketels. De brandstofvoorziening is nog steeds een belangrijk vraagstuk, omdat de oorslogs waarde der schepen in hooge mate hiervan afhankelijk is. De oplossing zal wellicht eënniaal worden gevonden in het gebruik van vloeibare brandstof, in welke richting reeds niet onbelangrijke stappen zijn gedaan.

In de eerste helft der negentiende eeuw had steeds op den voorgrond gestaan, dat de zeemacht in O.-I. f. bestemd was om het gezag tegenover inlandsche vorsten en volken te handhaven, zee- roof en slavenhandel tegen te gaan en in het algemeen rust en veiligheid in den archipel te waarborgen. Jie omstandigheden gaven hietoe aanleiding en <le vloot was dan ook dienovereen- ko instig ingericht.

Na 1850 kwam de eigenlijke verdediging der bezittingen meer ter sprake en zulks gaf den commandant der Zeemacht aanleiding den G.-G. een rapportoort aim te bidden, waarin do rol word besproken, welke <lc zeemacht ge roe pen zou we- zen te vervullen bij cciu : verdediging van de be- zittingen tegen een buitenlandschen vijand. Doze vlootvoogd — de schouf-bij-nacht E. G. van der Plaaf — betoogde dat de zeemacht in zulk een geval de hoofdrol behoort te hebben, omdat Jiet niet nicer dan natuurlijk was, dat de verdediging van een uitgestrekt eilandennrijk te water geschiedde niet alleen, maar ook omdat slechts op die wijze do verdediging afdoendo kon wezen. Jlij meende dat, oin tot eene duurzame en goede regeling der inarine-aangefgeenheden te koinen, wcdorpriching der Koloniale Marine gewenscht was. Alct deze conclusie kon de M. v. M. zich echter niet vereenigen, uit vrees dat de vroegere moeijikheden met het personeel zich zoulen herhalen. Eenige jaren later kwam eene commissie van enquete uit de Tweed. Kamer der Staten- Generaal, na verscheidene deskundigen gehoord te hebben, onder inder cvneens tot het besluit

dat de Koloniale Marine niet hersteld mocht worden.

Ofschoon verschil van meening bleef bestaan omtrent de wijze waarop de zeemacht in O.-I. behoort te zijn samengesteld, waarbij overwegingen van financieelen aard veelal meer gewicht in de schaal hebben geleed dan voor de zaak zelf wenschelijk was, werd toch in 1859 door de betrokken ministers in onderling overleg vastgesteld, dat die zeemacht zou bestaan uit 30 schepen, bemand met ± 2500 Europeanen benevens inlandsche schepelingen.

In 1864 werden bij K. B. de bureaux van den commandant der Zeemacht, van den hoofd dat ministrateur van de Marine en van den chef der Gouvernements-Marine vereenigd tot een Departement van Marine in Nederlandsch-Indie. De commandant der Zeemacht werd chef van dit departement. Eenheid van beheer en bestuur der marinezaken was nu wel verkregen, maar door de benoeming van den commandant der Zeemacht tot chef van dit nieuwe departement werd de vlootvoogd, veel meer dan gewenscht was en nog meer dan voorheen, losgemaakt van de vloot. Het voeren van het bevel van uit het Departement van Marine moest noodzakelijk van zeer ongunstigen invloed wezen en sedert jaren wordt dan ook gewezen op de noodzakelijkheid beide betrekkingen te scheiden; liefst door den vlootvoogd aan boord te brengen en rechtstreeks te stellen onder de bevelen van de Nederl. regering.

Bij voortdurend leed de zeemacht in O.-I. onder het gemis van eene behoorlijke regeling der financieele lasten tusschen de Departementen van Marine en van Kolonien. Het D. v. M. be- weerde, dat do gelden op de begrooting beschik- baar gesteld voor de zeemacht, voor een te groot deel reeds besteed werden om te voorzien in de behoeften van den dienst in O.-I. en dat zulks allomadeeligste gevolgen had voor do Neder- landsche Zeemacht in haar geheel. Daarentegen was het D. v. K. van meening, dat het Rijk uitsluitend de kosten behoorde te betalen van de grootere oorlogsschepen, omdat deze uit- sluitend ten doel hadden de bevestiging en handhaving van de Nederlandsche Souvereiniteit in Indie.

Ten slotte kwam bij K. B. van 16 November 1866 eene regeling tot stand, welke aan alle moeijkheden een einde moest maken, maar die spoedig niemand bevredigde en eene onuitputte- lijke bron is geworden voor twistgeschrijf en geknoci, door de wijze waarop de zaak geregeld was.

Het besluit bepaalde, dat in O.-I. zou wezen eene zeemacht bestaande uit vaartuigen, behoo- rende aan het Indische gouvernemeut en be- mand met personeel van do Nederlandsche Marine, en uit een deel der Nederlandsche Marine om „tij (lelijk te worden gebezigd tot hand having van het Nderlandsch gezag en tot bevordering van de algeineene belangen van Nederland in de Indische watercn". De bestemming van dezo schepen drukte do regering zeer duidelijk uit door dit deel van de zeemacht in O.-I. te noemen: Auxiliair Eskader. Ondorsteld werd, dat in buitengewone omstandigheden clit eskader ver- sterking zou ontvangen uit Nederland.

Hot anclere deel word spoedig genoemd: Indische Militaire Marine — in tegenstelling met de

civiele G ouvemements- Mai-ine ? — en zulks deed de meening ontstaan, dat er toch weër eene Koloniale Marine was. Ten onrechte. Uitdrukkelijk toch vermeldde het K. B., dat- de schepen ge- bouwd ten laste der Indische geldmiddelen en bestemd om in O. L. te blijven, dienst zouden doen op gelijken voet als die der Koninklijke Marine.

Het besluit bedoelde uitsluitend een financieele regeling. Deze kwam hierop neer, dat het Rijk de kosten zou betalen van het auxiliair eskader — behalve steenkolen en maclinekamer- behoeften — en dat uit de Indische geldmiddelen alles zou worden betaaid, wat niet voor rekening van het Rijk kwam. Omtrent soort en aantal van schepen bepaalde het besluit niets; de regeling hiervan werd overgelaten aan het gemeenschappelijk overleg der betrokken ministers. Na eenige schommelingen werd ten slotte die sterkte gesteld op 29 schepen, bemand met ± 3000 Europeanen (en nog de ini. schepelingen). Van deze schepen zouden er 4 behooren tot het auxiliair eskader. Geruimen tijd bleef deze regeling gehandhaafd.

Voor al na 1870 begon zich steeds krachtiger de moeijelijkheid te doen gevoelen het noodige personeel voor de zeemacht te krijgen. Zulks gaf aanleiding tot uitbreiding van de inlandsche bemanning der schepen in O.-I. en het in dienst nemen van vreemdelingen, terwijl in 1876 begonnen werd negers en kleurlingen in West-Indië aan te nemen voor den dienst in O.I. Deze proef voldeed niet aan de verwachting en werd na eenige jaren gestaakt; zoo ook het in dienst nemen van schepelingen van vreemde nationaliteit. Om blijvend in de behoefte aan aanvulling te kunnen voorzien, werd in 1876 in Nederland een aanvang gemaakt met het stelselmatig opleiden van jongens tot matroos. Ofschoon dit werven van kinderen van gemiddeld veertien- jarigen leeftijd — vooral in later jaren en niet zonder reden — ongunstig is beoordeeld, heeft deze maatregel toch niet alleen geruimen tijd in de behoefte aan personeel voorzien, maar tevens zeer veel er toe bijgedragen om het gebalte te verbeteren. De afschaffing van de lijfstraffen in 1879 hield nauw verband met die werving en was van grooten invloed op de verkregen resultaten.

In 1876 kwam het eerste gepantserde sloop — „Prins Hendrik der Nederlanden” — in O.-I., enkele jaren later gevolgd door een tweede — „Koning der Nederlanden” — ; ofschoon beide deel uitmaakten van het auxiliair eskader, bleven zij in O.-I. In 1888 vertrok de eerste torpedoboot — „Cerberus” — naar O.-L.; meer dan 10 jaar bleef zij aldaar de eenige.

In een tijdperk van 80 jaar (1816 — 1896) had de zeemacht groote veranderingen ondergaan, maar ook de toestanden in en buiten den archipel waren in dit tydts verloop zeer belangrijk gewijzigd en hiermede de taak van de zeemacht in O.-I. De stoomschepen hadden na jarenlange rustelooze vervolging en menig gevecht ten slotte nagenoeg een einde gemaakt aan den in den aanvang schier overal voorkomenden zeeroof en den hiermede veelal samenhangenden slavenhandel. Verdwenen waren de zeerovers, van wie de G.-G. Paendels schreef, dat aan hun goedvinden de geheele navigatie en de kusten waren overgelaten (Staat der Nederlandsche Oost-Indische bezittingeri). Veel had tot dit resultaat bijge-

dragen de grooter plaatselijke bekendheid, als gevolg van de vele onderzoeken en de hydro- grafische opnemingen door de oorlogsschepen gedaan. Ook de lutbreiding van de Gouvernements-Marine en van de particuliere stoomvaart, de telegraaf en in het algemeen de verbetering en vermeerdering der middelen van gemeenschap en verkeer, hadden er toe bijgedragen om aan dit kwaad een einde te maken. Van grooten invloed in dit opzicht was ook zeker de uitbreiding van het directe bestuur op de bezittingen buiten Java en de grooter invloed in de zelfbesturende rijken verkregen.

Ook hierbij had de zeemacht belangrijke diensten bewezen. In het bijzonder was (lit het geval bij de expedition naar Palembang (1819 — 1821), naar Boni (1825 en 1859), naar Bali (1840 — 1849), naar de Westkust van Borneo (1850 — 1854), naar Djambi (1858), naar Reteh (1858), naar de Zuid-Oostkust van Borneo (1859 — 1863), naar Deli (1872), naar Lombok (1894), en tijdens den oorlog met AtjMi (1873 — 1874) en de hierop gevolgde pacificatie, toen — na den dood van den sultan en bij go mis van een hoofd van het rijk — nagenoeg altoof hoof den en vertegenwoordigers van de onderdeelen van het voormalige rijk van Atjde soevereiniteit van den Staat der Nederlanden hadden erkend.

Sedert 1860 waren doorlopend I, 2 of 3 vaartuigen uitsluitend belast met het doen van hydrografische opnemingen, terwijl buitendien nog tal van opnemingen plaats hadden ter vermeerdering van de kennis der hydrografie van den archipel.

Witren ten gevolge van al het bovenstaande de toestanden in den archipel aan het einde van het tachtigjarig tijdperk geheel verschillend van die bij den aanvang daarvan, ook buiten onze bezittingen hadden groote veranderingen plaats gehad. Krachtige vreemde eskaders vertoonden zich thans in Azië, in strijd met alle vroegere officieele voorspellingen hieromtrent en vele Europeseche mogendheden hadden daar nu groote belangen of wenschten die te verkrijgen. Pit maakte het ten slotte noodzakelijk meer het oog te richten op de verdediging van de bezittingen tegen een buitenlandschen vijand; want hoe men zich die verdediging ook denkt en hoe uiteenlopend de meningen hieromtrent ook wezen mogen, dat de zeemacht daarbij een gewichtige rol zal hebben te vervullen wordt niet betwijfeld.

Nu veiligheid en rust in den archipel als voldoende verzekerd konden worden beschouwd, de zorg hiervoor in hoofdzaak mocht worden overgelaten aan de Gouvernements-Marine, wdke thans zeer voldoende was om te voorzien in alje civiele diensten — de politiehieronder begrepen — was er ook me gelegenheid de militaire zee- macht naar de behoefte van het oogenblik in te richten.

Aan de gewijzigde omstandigheden heeft het K.B. van 27 Juli 1896 het ontstaan t. c danken. Ofschoon — evenals het vroegero van 1866 — slechts eene financieele regeling bedoelende, bepaalde het dat de scheepsmacht in O.-I. zou bestaan uit:

a. oorlogsbodems gesebikt om met klem Nederlands rechten en belangen te beschermen en het soverein gezag in den archipel te handhaven, ook tegenover inlandsche volkren;

b. oorlogsbodems geschikt om het gezag in den arehipel door inlandsche volken te doen eerbiedigen;

c. oorlogsbodems bestemd tot verdediging van havens of van toegangen naar havens of reedon;

d. wachtschepen en opnemingsvaartuigen.

Een later K. B. bepaalde, dat voor het doel sub a in O.-L. zouden zijn 6 krachtige oorlogsschepen en voor dat sub b 15 kleine oorlogsschepen van niet meer dan 850 ton waterverplaatsing — waarvan 10 in dienst —, dat torpedobooten zouden worden aangewezen voor de taak sub c en dat in O.-I. zouden wezen 1 wachtschip en 2 opnemingsvaartuigen. De bemanning werd vastgesteld op ± 2700 Europeanen en ± 1000 inlanders.

In 1909 is nader bepaald de totale waterverplaatsing der krachtige schepen met weglating van hun aantal. Bovendien zouden aan die scheepsmacht — thans we er genocmd Nederl. eskader in O.-I. — torpedobootjagers worden toegevoegd. Het aantal in dienst zijnde flottieljevaartuigen werd tot 4 verminderd, het aantal opnemingsvaartuigen tot 4 uitgebreid. Het deel der scheepsmacht sub c zou voortaan bestaan uit 8 torpedobooten, onderzeebooten en mijnenleggers.

Met wijziging van de in 1866 aangenomen beginselen, komen de directe kosten van de zee-macht thans nagenoeg geheel voor rekening van Indie; ook de bedrijfskosten van schepen en vaartuigen der Nederl. zee-macht, gedurende hun verblijf in O.I. De uitgaven voor de militaire marine, welke in 1838 geacht werden ± /1.800000 te bedragen, worden nu weldra geraamd op ± / 8 miljoen. Ook door de zooveel krachtiger en kostbaarder schepen wordt steun verleend aan het civiel gezag door vlag- en machtsvertoon; waar nooclig door daadwerkelijk optreden. Meer malen word deelgenomen aan militaire expedities of aan tuchtiging van in verzet gekomen kaim-poenigs. Juidlijk is het echter, dat veelal de gebruikte middelen nu in geen juiste verhouding stonden tot het te bereiken doek De zee-macht — het Nederl. eskader in het bijzonder — was lians beste jnd voor een veel zwaarder taak en de Jierboven vennelle verriehingen kunnen alzoo geen maatstaf wezen tor beoordeeling van de dochnatiglicid van het inaterieel, al mogen do verdragende kanonnen van groot nut geweest zijn bij do expedities naar Zuid Celebes (1905) en naar Bali (1906).

Jc Russisch-Japansche oorlog en in het bijzonder de tocht van de Oostzeevloot naar do Japansche wateren toonden welke niociclijk-heden zich konden voordoen bij handhaving der <H>zijcligheicl in den arehipel en hoe onvoldoende (le middelen warcu, waarover beschikt kon worden. In ruimen kring werd het inzicht ge- vclitgd, dat de zee-macht belangrijk versterkt moest worden om een deugdelijko waarborg te zijn voor het behoud der kolonic. Terwijl de opvatting, dat volslaan kon worden met niaat- regelen ter verdediging van Java en hiermedo van den zetel der Regccring, niet langer lioucl- baar was. De uitgestrektheid van den archipel verzwaaide de taak der zee-macht niet weinig, terwijl uitbreiding van do vloot medebracht do noodzakelijkheid dezo te bemannen. Dit laatste was altijd bezwaarlijk geweest en hoe zou het dus gaan, wanneer die bemanning zooveel tal-

ryker worden moest? Ook stelden de moderne schepen andere en veelal hooger eischen aan werven en arsncalen en aan do toegangen tot deze inrichlingen dan voorheen, terwijl ten slotte de verdediging van doze inrichlingen zelf en van do hier eventueel aanwezige oorlogsschepen behoortijk verzekerd moest wezen.

De wijzigingen van het K. B. van 16 Nov. 1866 had den feitelijk alle ten doek gehad de financieele lasten, verbonden aan verhooging van de werkracht der zee-macht in O.-I., grootendeels. te doen dragen door de kolonie zelf. En zoo was- ook we er herzicning van het K. B. van 27 Juli 1896 de opdracht, gegeven aan de Staatscom- missie, benoemd oin een doelmatige samenstel- ling en indeeling tier zee-macht in N.-I. te ont- werpen, waarbij de uitgaven naar billijkheid tusschen de staatsbegrooting en de begrooting van N.-I. werden verdeeld. (K. B. van 3 Aug. 1906). Hoogstwaarschijnlijk was de niet gelukkige vorm, waardoor het zwaartepunt werd gelegd in de wijze waarop de betaling moest geschieden, grootendeels oorzaak dat deze Staatscommissie als hare meening uitsprak, dat voor O.-I. het meest gewenscht was een vloot bestaande uit- sluitend uit torpedovaartuigen en bemand met personeel in Inclischen dienst. Dit voorstel, feitelijk beoogende de sebepping van een kolo- niale marine, werd weinig gunstig beoordeeld en het rapport door de Regeering zelfs geheel tier zijde gelegd. Intusschen de noodzakelijkheid van versterking der vloot erkennende, deed de M. v. M. een voorstel tot aanbouw van een pantser- schip van ± 7600 ton. Tegen dit voorstel ver- hieven zich zooveel stem men — ook uit het korps zeeofficieren — dat de Tweede Kamer in 1912 (laai- aan hare goedkeuring onthield, nadat de Regeering nog haar voornemen had te kennen gegeven om een Staatscommissie te benoemen met ruimer opdracht dan die van 1906 had gehad.

Deze Staatscommissie werd nog in het zelfde jaar benoemd. Hare opdracht was de inrichling van de verdediging van N.-I., zoo te land als ter zee, van een staatkundig, technisch en finan- cieel standpunt in beschouwing te nemen, voor- stellen te doen om die inrichling voor zoover nooclig te herzien en in verband met de finan- cieele draagkracht van Nederland en van N.-I. een billijke verdeeling voor to dragen van de kosten der vloot tusschen de staatsbegrooting en de begrooting der kolonien. Ook nu alzoo niet erkenning van. liet vroeger toch gehuldigde be- ginsel, dat do kosten der verdediging van N.-I. tegen buitenlandsch geweld behooren te komen ten laste van het Rijk; waarmede gepaard kan gaan een bijdrago van de kolonie als medebe- langhcbbende, met inachtneming van hare draag- kracht. Alleen een dergelijko regeling zal voor- koinen, dat tegengestolde belangen langer werkzaam zijn en een deugdelijko verdediging van N. -I. onmogelijk maken.

Don 21 Mei 1913 bood deze Staatscommissie hare rapport aan. Onder meer stelde zij voor den bouw van een vloot van krachtige slagschepen met bijbehorend torpedo-materieel en van een goed verdedigdo vlootbasis bij Batavia. De be- manning zou voor een aanzienlyk deel bestaan uit zcemiliciens. Do verhooging van uitgaven voor de zee-macht in haar geheel werd gesteld op ± f 20 miljoen 'snjars; de kosten zouden dus stij- gen tat ± / 46 miljoen. Voorgesteld werd, dat

Indie hiervan de helft zou betalen. Haar aandeel zou dus van \pm 8 miljoen klimmen tot \pm 23 miljoen, waannee de vermeerdering andermaal in hoofdzaak ten laste van de kolonie zou komen. Reeds was gebleken, dat de Regeering zich de verhooging van de weerkracht dor zeemacht voorstelde in de richting aangegeven door de Staatscommissie van 1912, maar voorstellen waren nog niet gedaan noch belangrijke maat-regelen genomen, toen de oorlog uitbrak, waarin de geheele wereld direct of indirect betrokken zou worden. Ofschoon de Regeering bleef getuigen van de noodzakelijkheid Nederlandsch-Indie weerbaar te maken, te land en ter zee, veroorloofden de tijdsomstandigheden niet deze woorden in daden om te zetten. Uitvoering van ieder plan moest eindelooze vertraging onder-vinden door de moeielijkheid — veelal onmogelijk — van verkrijging van allerlei onmisbare grondstoffen voor aanbouw binnenslands, terwijl levering van schepen door het, buitenland geheel was uitgesloten. Met buitengewone maatregelen en enorme kosten werd de bouw aangevangen van enkele groote schepen (kruisers) nevens die van onderzeebooten en andere torpedo-vaartuigen, zonder dat van stelselmatige uitvoering van een volledig en deugdelijk systeem, van maritieme verdediging van N.-I. sprake was. Dit laatste was reeds uitgesloten, omdat rekening moest worden gehouden met de cvaring in den oorlog opgedaan en met de eischen daarna te stellen. En voorslagnog was het niet mogelijk gevolgtrekkingen te maken, welke onweer-legbaar de behoeften in de toekomst vaststelden. De Regeering was dus wel genoodzaakt tot het leveren van stukwerk, wilde zij de zeemacht niet geheel machteloos laten worden. Wat het materieel betreft, bepaalde de Regeering zich tot aanbouw van schepen en vaartuigen, welke onder-steld werden in ieder systeem van verdediging te zullen passen, en tot allerlei regelingen en inrichtingen, welke hiernede onmiddellijk verband hielden. Een buitengewoon kostbare wijze van werken, terwijl het allerminst vaststaat, dat de gedane uitgaven eenniaal zullen blijken nuttig besteed te zyn geweest.

Ofschoon steeds een belangrijk deel der bemanning bestond uit inlanders, werd voor hunne stelselmatige opleiding weinig of niets gedaan. Proeven, op zeer bescheiden schaal met een vdr-opleiding genomen, hadden nimmer succes. De practijk aanboord bleef vrijwel de cenige leerschool. Eerst onlangs werd een ernstige poging gedaan (on) door stelselmatige vdr-opleiding inlanders geschikt te maken een plaats van meer betekenis aanboord der oorlogschepen in te nemen. In 1916 word nanielijk de kweekschool voor inlandsche scheplingen te Makassar geopend. Op kostbare wyze opgezet, hoopt men hier door het aannemen van jongelieden van 16 — 21 jaar, die lezen en schrijven kunnen en verder lager onderwijs genoten, bruikbare inatrozen, ambachtslieden en onderofficieren voor de vloot te kweeken. De resultaten worden aanvankelijk bevredigend geacht, maar de leerlingen waren voornamelijk Menacloonezen en Amboueezen; veelal Christenen, die de Nederlandsche taal machtig waren. Het zal dan ook nog moeten blijken, of een voldoende aantal jongelieden aangenomen zal kunnen worden, aangezien op Java niet velen voor deze opleiding geschikt zijn,

zoolang het schoolonderwijs niet nicer algemeen is. Van analphabeten — dit leerde het verleden reeds — valt niets te verwachten en kennis van de Nederl. taal zal noodzakelijk wezen.

Eerst over eenigen tijd zal blijken of de een-inaal voor de kweekschool aangenomen scheplingen hunne dienstverplichting vervolgen. Geschiedt zulks niet, dan zouden de resultaten der school ten slotte niet in redelijke verhouding staan tot de gemaakte kosten en het beoogde doel ook niet worden bereikt. Immers het aantal zou onvoldoende blijven, want iiet honderden maar duizenden moeten een plaats op de vloot innemen. Zonder Javanen (Malciers) zal het benooodigde aantal niet te verkrijgen zijn. Waar schijnlijk zullen de dienstvoorwaarden belangrijk verbeterd moeten worden om de leerlingen, van de kweekschool voor de marine te behouden; gelijkstelling met de Europeesche bemanning zal niet uit kunnen blijven. Want werving in Indie is onmisbare voorwaarde voor de toekomst, daar voldoende takijk vrijwilligerspersoneel op den duur niet te krijgen zal zijn in Nederland en de bemanning met zeemiliciens op practische bezwaren zal stuiten. De oprichting der kweekschool te Makassar zal onvermijdelijk gevolgd moeten worden door andere voor voortgezette opleiding en voor oefening op verschillend gebied.

Intusschen hebben het groote verloop bij het personeel der zeemacht na den wereldoorlog en de over het algemeen ongunstige toestand van bet nog beschikbaar materieel verplicht de zeemacht in N.-I. steeds meer in te krimpen. In den loop van 1921 zullen vermoedelijk in Indie aanwezig zijn 2 pantserschepen, 8 jagers, 8 torpedobooten, 7 onderzeeers en 4 flottielje-vaartuigen, waarvan 2 ingericht voor het leggen van mijnen. Wegens te kort a an personeel gedeeltelijk buitendienst. Alles tezainc genomen een macht van weinig betekenis voor de verdediging van Nederl.-Indie.

ZEENAALDEN (*Syngnathidae*), maleisch ikan boeaja. Slanke gepantserde visschen met min of nicer verlengden snuit behoorende tot de *Catosteomii* (zie VISSCHEN). De mannetjes dragen do eieren in een huidpocien; soms aan de buik, (*Doryichthys*, *Coelionotus* e.a.), soms onder den staart (*Siphonofonia*, *Syngnathus* e.a.). Ecnigc soorten van *Syngnathus*, *Doryichthys* en *Coelionotus* leven in zoetwater.

ZEENAVELS. Zie NAVELS.

ZEEP. De als vvaschmiddel dienende zeepen zijn verbindingen van vetturen met alkalien; de zeep-industrie hangt dus nauw samen met die der oliin envetten (DI. III 74; ook bij MIN JAK, DI. II 754). De reinigende werking van zeepen op de huid, rscsp. op weefsels enz., berust deels op verzeeping en oplossing van het vettig vuil, doch nicer nog op de door wrijving ondersteunde emulgerende werking van zeepsop, en de verhoogde zg. Brown-iaansche heweging, die aid us aan de vaste vuil-deeltjes wordt medegedeeld, terwijl tevens de huid gladder wordt. Een en ander laat zich ook op andere wijze bereiken, en zoo zien wij dat als reinigingsmiddel bij vele volken vanouds in gebruik zijn asch van hout, ook bijv. van rijststro („ajor m&rang") enz., welke alkalicarbonaat als verzeepend bestanddeel hebben. Indische dames piegen voor het haar ook eiwit te gebruiken. Voorts zijn als „seep" in gebruik vele

plan ten deelen, welke de stork emulgeerende stof saponine (III, 692) bevatten; van deze groep nocmen wij do verschillende zeepbasten (bijv. van *Albizzia*), alsmede de zeepvruchtjes of Ibrak (II 570, III 602). Het gebruik van dergelijke saponinehoudende grondstoffen is bij alle natuurfolken bekend, en is nu ook in de Europeesche Industrie (wasscherijen) zeer algemeen, inest trouwens in den vorm van den uit Zuid-Amerika aangecvoerden quillaja-bast of houtzeep.

Men verkrijgt de gewone zeepen door dierlijke of plantaardige vette olien te behandelen met loogen, hetzij natronloog (voor harde zeepen) of kaliloog (zachte zeepen). Gewoonlijk geschiedt deze verzeeping door koken, alleen cocosolie (zie II 255, III 78) en andere palmolien laten zich reeds in de koude verzeepen. Bij vetverzeeping wordt de glycerine (oliczoet) van het vetzuur gescheiden en kan als nevenproduct gewonnen worden, hetzij ruw als geelgekleurde vloeistof (s. g. 1,25) voor allerlei tchnisch gebruik, hetzij als de door herhaalde distillatie kleurloos gemaakte zuivere glycerine uit den groot-handel (s.g. 1,30) en de zeer zuivere en water-vrije glycerine voor de bereiding van nitroglycerine en dynamit. Hoofdzak voor de zeep-fabrieken is natuurlijk niet dit gedeelte van het „vet”, maar het vetzuur, ci aan alkali gebonden de genoemde zeepsorten geeft. In plants van deze met loog te bereiden, kan men ook eerst uit de vetten de vetzuren fabriceren langs anderen weg, als bijv. het onder druk (in autoclaven) verhitten met stoom en zwavelzuur, of met stoom en kalk, of wel door het koud behandelen met ricinus-perskoek, die een vetsplit-send enzyme bevat. De eigenlijke zeepbereiding komt dan slechts hierop neer, dat men de op dergelijke wijze verkregen vetzuren met koolzure soda neutralisert of koud met loog aanroert („olie- en loog-zoop”). Gelijk hier voren (JU 74) is uiteengezet, scheidt men het door vetverzeeping verkregen mengsel der vetzuren wel in „oleine”, en „st-arine” en client dan alleen de eerste voor zeep, cl> laatste voor kaarsen.

Van de zachte of kalizeepen is de gewone vorm de zg. groene zeep of snecrzeep, van nature groen, indien zij uit bladgroen houdende hennep-olie gekookt is, dwh gewoonlijk eerst later zoo geklurd door bijvoeging van indigo (III 136) bij de bruin-zoop. Dit artikel wordt somtijds vctomngd jnet stijfscil, stroop, waterglas, hars, meel, enz.

De harde of natron-zeepen worden „kci'nzcpen” genoemd als zij goed uitgezouten en droog zijn, d.i. slechts 20% water bevatten naast 60% vetzuur; gevulde zeejen, ook lijnzcep, nocint men die, welke nog een goed deel dor nevenproducten van de verzeeping (glycerine en zouten) bevatten, alsmede veel water (tot 70%), en (his weinig vetzuur (20% en meer). Uit de harde zeep-maakt men toiletzeep, door ze eerst fijngescliaafd, en met riekstof en klouurstof, so ins ook met glycerine bedeed, gelijkmatig te wnslen en in vormen to person. Zecppoeder („dry soap”) bestaal uit een gestampt mengsel van kernzcop met natriumcarbonaat.

De zeepbereiding wordt hoe lan ger hoe meer alleen zank der groote industrie; voor kleine zeepziedcrijen, niet besohikkond over de machines, die goedkoopje verwerking en volloedig benutting der goedenproducten toelaten, wordt de concur-

rentie steeds moeilijker. Volgens het verslag omtront Handel, Nijverheid en Landbouw in Ned.-Indie waren er in 1914 op Java 40 en in de Buitenbezittingen 1 zeepziederij. Vier daa - van stonden onder Europeescho leiding.

Als grondstof verwerkt men er voornamelijk klapperolie, maar soms ook kapokolie, arachis- en ricinusolie.

Volgens de Statistiek van den Handel, de In- en Uitvoercrchten werd in 1919 op Java ingevoerd voor een waarde van / 984.942 aan toiletzeep en voor / 1.000.932 aan ruwe wasch-zeep en in de Buitenbezittingen voor / 306.707 aan toiletzeep en voor / 2.073.983 aan ruwe waschzeep. De invoer geschiedde voornamelijk uit Nederland en Groot Brittannie.

ZEEPAARDJES (*Hippocampus*), maleisch Oendoek-oendoek en Ikan koeda. Deze visschen zijn verwant aan de „Zeenaalden”, (zie VISSCHEN), waarvan zij zich onderscheiden door een rechthoekig van den romp gebogen kop, terwijl de min of meer verlengde staart als grijp-organ dient doet. Het mannetje draagt de eieren in een gesloten broedzak aan de voorzijde van den staart.

ZEEPALING. Zie AAL.

ZEEPISSEBEDDEN. Zie KEVERSLAKKEN.

ZEEPNOTEN. Zie SAPINDUS RARAK.

ZEEROOF. In en nabij den Oost-Indischen afcTupel heeft van ouds zceroof bestaan: zoo al niet overal dan tool) in verschillende deelen van het eilandnrijk. Seclert de komst der Europeanen is de zeeroof — en de hiermede verband houdende slavenhandel — zeker belangrijk toegenomen, heeft zich overal vcrbreid en veelal groote afmetingen aangecomn. De goweldonarijen en afpersingen der Portugeezen en Spanjaarden nient het minst de willekeurige handelscontracten, door de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie gesloten met inlandsche vorsten en volken, hebben hiertoe bijgedragen. Vrijwillig werden die contracten eigenlijk nooit gesloten; in den regel werden zij afgedwongen en bovendien gaven de vorsten en hoofden zich veelal niet voldoende rekening van de gevolgen der overeenkomsten. Trouwens dit deden ook do vertegenwoordigers der Compagnie niet, of ten ininste niet in voldoende mate. Ofschoon meermalen gewezen werd op de nadelige gevolgen in cene meer verderijde toekomst, is bij het sluiten der overeenkomsten nagenoeg uitsluitend rekening gehouden met de dadclijk voor de Compagnie onhare dienaren te verkrijgen voordeelen.

De handelsmonopolien der Compagnie en de in verband hiermede genomen inaatregelen — b.v. de herhaaldo, maar toch stelsellooze uitroeiing van verschillende voortbrengselen van den bode in en de beperking der tinproductie — maakten het bestaan voor den gewonen inlander zeer moeilijk, terwijl ook vorsten en hoofden hunne inkomsten ziften xerminderen. Waar verscheidene natuurlijke bronnen van bestaan aan de bevolking werden ontsomen en hierdoor do soms grooto welvaart snel verininderde, lag het voor de hand, dat too roof do toevlucht werd genomen om in de behoeften to voorzien of zich schacelloos te stellen voor geleiden verlies. Do zceroof breidde zich dan ook belangrijk uit en do slavenhandel werd algemener, naanuto de behoefte aan werkrachten — voor den landbouwer in het bijzon-der — toenam en slaven nicor en meer ook een

artikel van weelde werden. De Coinpagnic trad zelfs als kooper van, ja in het Oosten van den archipel als handelaar in slaven op.

Was gemis aan veldwaart oorzaak geweest van het toenemen van den zeeroof, op hare beurt was deze ramp een bezwaar voor liet ontstaan van veldwaart onder de inlandsche bevolking door scheepvaart, nijverheid en handel. Een en ander verklaart het feit, dat niets z66 bloeide als de zee- en menschenroof, dat hot beroep van zee-roover in aanzien kwam, dat bovncal Mindanao en Soeloe zich ontwikkelden tot georganiseerde roofstaten — de hoofdplaats der Soeloe-eilanden werd bovendien eenc zeer belangrijke slaven- markt — en dat ten slotte de zeeroof zoo ingedrongen was in de zeden en gewoonten der bevolking, zoo saamgeweven met hare levenswijs, dat hij als een eerlijk beroep werd beschouwd, ja dat de roovers in behaald succes een zegen zagen door de Godheid geschenken.

Eeuwen lang heeft de zeeroof dan ook als een vloek gerust op de bevolking van den archipel. By voortdurende belemmerdc hij het verkeer, maakte de ontwikkeling van handel en nijverheid, ja op vele plaatsen zelfs den landbouw na- genoeg onmogelijk. Bloeiende dorpen verdwenen als gevolg van de plunderingen en den menschen-roof der zeesluimers, terwijl elders inlandsche vorsten elkander beoorloogden om hynne gevangenen als slaven te kunnen verkoopen.

Onmiddellijk na het Engelsche tusschenbestuur was de onveiligheid ter zee, op kusten en rivieren dan ook zeer groot. De Westkust van Borneo vormde met de Noordkust en een groot deel van de Oostkust een groot roofnest, ondanks de gevoelige slagen voorheen nu en dan aan de zeerovers toegebracht. De Tobdlorezen waren de schrik van de Molukken, de Linggaroovers van het Westelijk deel van den archipel. Tontoli op de Noordwestkust van Celebes stond — evenals Mandar — bekend als een roofnest, vanwaaruit Straat Makassar onveilig werd gemaakt. Op Timor en de nabijgelegen eilanden bloeide de slavenhandel, al bepaalde de zeeroof der bewoners zich voornamelijk tot strandroof. Te Manggarai op Flores was later echter eene hoofdvesting der Tobeloreezen. Vanhieruit traden deze meer-malen in vereeniging met de Illano's op.

De Papoeasche zeerovers bleven in den regel in de nabijheid van Nieuw Guinea, ofschoon zij hunne tochten tot bij de Aroe-eilanden uitstrekten, zich een enkele maal vertoonden in de nabijheid van Java en mennealen zich aansloten bij de Tobeloreezen. Ten slotte kwam zee- en strandroof op kleine schaal overal voor.

Niet het minst werd de zee onveilig gemaakt door elders thuisbehoorende zeerovers; zooals die van de Philippinen; bovenal van Mindanao en van de Soeloe-eiland. Met talrijke vloten kwamen zij in den archipel, waar zij min of meer tijdelijke nederzettingen en schuilplaatsen hadden. Van betekenis waren als zoodanig voor- al Poeloe Laot (Zuidoostkust Borneo): Djani-pea, Bonerate en Kalatoea (eilanden ten Zuiden van Celebes); Rioeng en Larantoea op Flores; R6t6h op Sumatra en Tontoli (Xoordwestkust Celebes). Geruimen tijd achtereen hielden zulke roofvloten zich in den archipel op; soms wel vijf jaar. Die vloten waren zeer verschillend van samenstelling; sommids honderd en meer vaartuigen sterk en zwaar bemand. De voornaamste

soorten van roofprauwen waren: le lanongs grootc diepgaande vaartuigen met twee niasten, soms met drie rijen riemen boven elkaar, bewapend met eenige kanonnen en verscheidene lilla's, de altijd talrijke be manning bestond soms uit 150 koppen; snel konden deze vaartuigen zich niet bewegen; 2e penjajaps, lichtgebouwde vaartuigen met twee masten, bewapend met 2 kanonnen en enkele lilla's; door 20 a 30 roeiers konden deze prauwen met groote snelheid voortbewogen worden; 3o kakaps, lichtgebouwde vaartuigen met een mast en met 8 a 10 man. Door riemen konden zij met groote snelheid worden voortbewogen, maar zij waren weinig zeewaardig; 4e bal-loors, kleine vaartuigen.

Van uit de (vroegere) Spaansche bezittingen koinende, voeren deze roofvloten veelal ten Oosten of ten Westen van Celebes langs, vervolgens door de Javazee en terug naar hunne woonplaatsen langs de Westkust van Borneo. Vooral in de 18e en in de eerste helft van de 19e eeuw werden ondanks de grootere gevaren door de Illano's, zooals de roovers der Philipijnen genoemd werden, de Javazee en Java — ja zelfs de Zuidwestkust van dit eiland — bezocht, omdat de kans op buit hier beter en de Javaansche landbouwcr als slaaf zeer gewild was. Gedurende hunne tochten, waarbij rekening met wind en stroom (moessons) werd gehouden, roofden zij niet alleen ter zee, maar meermalen deden de roovers stroop-tochten te land, waartoe de rivieren soms een aanzienlijk eind werden opgevaan en dan alles werd medegenomen wat hieyvoor vatbaar was. De geroofde ineseben werden verkocht of als slaven gebruikt; de mannen ook als roeier op de roofprauwen. Bij die rooftochten aan den wal werd op groote schaal geroofd, terwijl tempelvolg van de ellendige behandeling gedurende den overtocht velc der als slaaf weggevoerde mannen, vrouwen en kinderen bezweken. Trouwens bij hunne aanvalven, zowol te land als in de zee, leden de roovers zelf ook meermalen ernstige verliezen.

De Westkust van Sumatra en de hiertoe hoorende eilanden hadden veel te lijden van de Atj&hsche zeeschuiters, die ook Straat Mai aka met aangrenzende kusten en nabijgelegen eilanden onveilig maakten, evenals de roovers van Siak, Djambi en Indragiri zulks deden.

Een zeer uitgebreide slavenhandel werd in het bijzonder door de Tidoengers — voorheen een vazalstaat van den sultan van Soeloe op de Noordoostkust van Borneo — gedreven met Boeloengan, Goenoeng Tabocr en Sambalioeng, welke handel uiteraard met roof gepaard ging.

En al deze zeerovers onder von den niet al een geen bestrijding van de inlandsche vorsten en hoofden, die hot rooversbedrijf toelieten, omdat zij hicruit belangrijke voordelen trokken, maar dikwijls werden zij openlijk door hen gesteund. Ja, soinnige vorsten waren zelfs rechtstreeks betrokken bij de uitrusting der roofvloten en deze werden meermalen door vorstenzonen aan govoerd, terwijl de inlandsche adel er steeds ruim op vertegenwoordigd was.

De zeeroof werd feitelijk ook krachtig bevorderd door Penang en Singapore. Handlaars o) deze plaatsen leverden wapens en andre benoogdheden voor de uitrusting der vaartuigen, terwijl zij tevens opkoopten waren van de geroofde goederen. Nog onistreeks 1830 werd Singapore

door Engelschen genoemd een plaats van roof en moord.

Door de roovers werden niet alleen Inlandsche vaartuigen op zee aangevallen, maar meermalen gevoelden zij zich sterk genoeg om Europeesch getuigde handelsschepen en Amerikaansche walvischvaarders, ja Gouvernementsvaartuigen aan te tasten en te veroveren. Herhaaldelijk ondergingen de kruisprauwen en de prauwen-majang, speciaal uitgerust tot fnuiking van den zeeroof. (lit lot.

Eerst in de tweede helft der 18e eeuw werd eenigszins stelselmatig tegen de zeeroovers opgetreden, doch dit geschiedde op zoo onvoldoende wijze en hierdoor met zoo weinig gunstigen uitslag, dat tegen het einde der eeuw do onveiligheid ter zee tot zulk eene hoogte was geklommen, dat menig koopman en reeder meende de risico, dientengevolge aan de uitoefening van zijn be-drijf verbon den, niet langer te kunnen dragen.

Toen wère door de Compagnie besloten, om ten minste op de Noordkust van Java de onmisbare veiligheid te verzekeren aan hare kantoren en aan den handel, tot eene stelselmatige bekruising met vaartuigen, welke voor dit doel speciaal ontworpen waren en nevens de Inlandsche be-manning ook nog een aantal Europeanen aan boord zouden hebben. Door de staatkundige ver-wikkelingen in Europa en den zeer slechten financieelen toestand der Compagnie, welke in 1796 haar bestuur zag vervangen door dat van den Staat, kwam van die uitvoering dier plannen nagenoeg niets terecht. Tot in 1816 werd weinig gedaan ter betuigeling van den zeeroof, al kruis-ten er onder het bestuur van den gouverneur- generaal Daendels nog een 40tal gewapende prauwen op Java's Noordkust.

Toen, na het Engelsche tusschenbestuur, in 1816 en eerstvolgende jaren het Nederlandsch gezag in den archipel was hersteld, werd het al dadelijk als een der gewichtigste vraagstukken beschouwd, hoe afdoend tegen den zeeroof moest worden opgetreden. Men zag toch terecht in, dat de veiligheid van personen en goederen verzekerd zou moeten wezen, alvorens het mogelijk zou zijn de bezittingen tot welvaart en ontwikkeling te brengen. Als hoofdzaak voor de in 1816 opgerichte koloniale marine word dan ook dadelijk ongewezen het betugelen van den zeeroof overal in den archipel. (Zie ZEEMACHT).

Ajaar tevens zag men in, (1 at het kwaad zoo diep geworteld was, dat het met geweld alleen niet afdoende zou zijn te bestrijden. Hieromvans was het noodig bronnen van welvaart te openen, zoowel voor de inlandsche bevolking — in het bijzonder dat deel, hetwelk geheel of goddelijk van zeeroof leefde als voor de vorsten en hoofden. De oplossing van het vraagstuk was ook hierom moeilijk, omdat do vorsten en hoofden — om van de eigenlijke bevolking nog te zwijgen — te weinig ontwikkeld waren om te kunnen begrijpen, dat handel en verkeer voor de bevolking en voor hen zelf op den duur meet voordeel zouden opleveren dan roof.

Onder de middelen, welke heilzaam op fnuiking van den zeeroof gewerkt hebben, moot in het bijzonder de aandacht gevestigd worden op de afschaffing van het monopoliestelsel in de Molukken en van de hongitochten (1824), op het verbod van slavenhandel, in afwachting van de later gevolgde afschaffing der slavernij; op de uitbrei-

ding van den mijnbouw, waardoor een verruimd arbeidsveld gevonden word voor velen; op de nederzetting in de Kendaribaai, waar — zij het ook met matig succes — beproefd word om honderden Tobeloreezen van zeeschuiers te ver-vormen tot landbouwers of visschers. Toen ongeveer een halve eeuw later deze proef te Tobelo werd herhaald, was het succes volkomen. Van zeer gunstigen invloed was de uitbreiding van het rechtstreeksch bestuur, waartoe de zeeroof zelf meermalen aanleiding gaf. Zoowel de mid-delen, welke hiertoe werden aangewend, als het-geen daarmede samenhang (betere middelen van gemeenschap, uitgebreid politietoezicht, meet controle op de bevolking en op de prauwvaart, grooter zorg voor de algemeen veiligheid, meer rechtszekerheid) konden niet nalaten verbetering te brengen. Ook de grotere invloed in de overige streken op vorsten en hoofden, het toenemend vertrouwen van de bevolking in de ambtenaren van do regering, do toeneming van het verkeer te water, dit alles was geschikt om den zeeroof te beperken en werkte voornamelijk preventief.

De geregelde stoomvaartdienst (sedert 1850), welke noodzaakte tot uitbreiding van bestuursbemoelingen en die de oorlogsschepen onthief van post- en passagiersvervoer; de kustverlichting en de betere zeevaart, als gevolg van de geregelde opnemings (sedert 1860), waardoor minder scheepvaartmensen voorkwamen en dientengevolge minder aanleiding tot roof was; de telegraaf, waardoor de roovers spoediger werden gesignaleerd, hebben zeker ook in steeds toenemende mate aandeel gehad in het afnemen van den zeeroof.

Van invloed in dezen zin zijn ook geweest de administratieve maatregelen genomen tot betuigeling van het kwaad, zooals passen en andere controlemiddelen, de uitdrukkelijk bedongen medewerking en hulp bij het sluiten of vernieuwen van verdragen met inlandsche vorsten, de beaprekingen tot gemeenschappelijk optreden met de Engelsche en Spaansche autoriteiten.

Gevoeligc slagen werden onder andere aan den zeeroof toegebracht: in 1823 door eene expeditie naar Ceram; in 1828 door eene expeditie naar Matan en Simpang (Westkust Borneo); in 1834 door expedities naar de Lampongs, waar de Ling-garoovers eene vasto verblijfplaats hadden en naar Indragiri, naar Beraoe en Batoc-Poethih; in 1835 door eene expeditie naar Poeloe Laet en Batoc-Litjen, waar de hoofden voortaan minder stun en bescherming durfden verleenen aan de zeeroovers, die hier min of meer vaste verblijfplaatsen hadden; in 1858 door de expedities naar Djanibi en Retell; in 1857 door die naar Mandar. Ook de expedities naar Bali (1846 —1849) waren van gunstigen invloed op den zeeroof in die streken.

Had het tractaat van 17 Maart 1824, gesloten tusschen Nederland en Engeland, ten doel de bevoegdheden en verplichtingen van beide landen vast te stellen, in dien zin dat Nederland zich zou bepalen tot de eilanden en Eugeland tot den vasten wal (met Singapore), de in het tractaat opgenomen voorwaarde dat de onafhankelijheid van Atjeh gchandhaafd moest blijven, maakte het onmogelijk hier verbetering te brengen in zake zeeroof. De ondervinding, godurende een tijdsverloop van veertig jaar opgedaan, had zulks reeds afdoende aangetoond toen, door het

tractaat van 2 Nov. 1871, a an Nederland ook op Noord-Sumatra de vrije hand werd gelaten en alzoo aan Nederland de plicht. werd opgelegd hier den zeeroof te beteuglen. Een oorlog met het, Atjeh'scho rijk — feitelijk niet anders dan de nominale cenheid van verscheidene roofstaatjes, — kon op den duur toen niet uitblijven. Die oorlog (1873 — 1874) en de latere langdurige pacificatie van Atjeh liebben den zeeroof, welke van hier uitging, ten slotte nagenoeg geheel doen verdwijnen. Niot echter zonder dat zich geruimen tijd ook nog ernstige gevallen van zee- en strandroof voordeden (Nisero 1883, Hok Canton 1886, Raja Kongsi Atjeh 1893) en verwikkelingen ontstonden met vreemde mogendheden

z. Eerst, tegen het midden der negertiende eeuw % ' begonnen de Spanjaarden opnieuw met kracht optreden tegen den zeeroof, ofschoon ook de bewoners der Philippijnen sedert eeuwen veel van de zeeroovers hadden te lijden en lierom in de achttiende eeuw daartegen soms met kraclit was opgetreden. Aanleiding tot bedoeld optreden was voorzeker ook gelegen in het feit, dat in 1845 Fransche oorlogsschepen een der Soeloe-eilanden (Basilan) hadden getuchtigd.

In 1848 werd door eene Spaansche krijgs- macht aan den Sultan van Soeloe eene gevoelige waarschuwing gegeven den zeeroof niet langer te gedoogen. Bij deze gelegenheid werden door de Spanjaarden met zeer aanzienlijk verlies 4 versterkingen en 7 dorpen verwoest, 150 prauwen en 124 kanonnen veroverd; 450 roovers sneuvelden en vele gevangenen werden bevrijd. In het zelfde jaar traden twee Nederlandsche oorlogsschepen handelend op in den Soeloe-archipel en negen jaar later vernielde een Nederlandsch oorlogsschip aldaar 7 roofprauwen.

Eene herhaling van de waarschuwing moest reeds worden gegeven in 1849, daarna in 1850 en 1851 en andermaal in 1858 en 1862; bij deze laatste gelegenheid had eene vreeselijke menschenlachting plaats. Dat de zeeroof hier telkens we er den kop opstak bewijst duidelijk, dat alleen door geweld een kwaad niet te keeren was, dat in den loop der eeuwen zulke groote afmetingen had aangegenomen en geheel saamgeweven was met het volksleven.

Eerst in 1876 gelukte het na langen strijd aan de Spanjaarden blijvend succes te behalen in den Soeloe-archipel. Op de puinhoopen van des sultans hoofdstad werd toen eene Europeesche vestiging gesticht en een nieuwe orde van zaken hiernede ingewijd. Geenszins wil dit echter zeggen, dat hiernede de zeeroof en nog veel minder dat de slaven hande] — welke van de Spaansche bezittingen uitging — dadelijk geheel was verdwenen. Slechts gaandeweg zou dit resultaat worden verkregen, nadat ook van uit het Nederlandsch gebied krachtiger tegen den slavenhandel, speciaal op de Noordoostkust van Borneo, opgetreden was. Reeds in 1879 tuchtigden Engelsche oorlogsschepen weer een kampoeng op de Noordkust van Borneo, gelijk zij in 1872 ook bestraffend waren opgetreden in den Soeloe-archipel zelf.

Veel heeft ter vermindering van den georganiseerden zeeroof in de Chineesche zee met aangrenzende vaarwaters bijgedragen de vestiging van James Brooke te Serawak (1842) en die der Engelschen op het nabij gelegen eiland Laboean (1846), zeker in strijd met het tractaat van 1824,

al verklaarde de Nederlandsche regoering reeds in 1846 geen bezwaar tegen deze bezetting te hebben. Deze vestingen werden de onmiddellijk aanleiding tot Engelsche expedities tegen de zeeroovers ter Noord- en Noordwestkust van Borneo, speciaal in de jaren 1843 — 1849. De hierbij geleverde gevechten waren veelal zeer bloedig en honderden roovers verloren bij zulk eene ontmoeting het leven. De ontwikkeling van Serawak en de toenemende welvaart aldaar, juist nabij dit oude brandpunt van den zeeroof, waar het schuim der Maleische en Dajaksche bevolking was vereenigd, waren oorzaak, dat deze expedities blijvend resultaat opleverden, al was de zeeroof ook daar niet dadelijk geheel verdwenen.

Meermalen werd door inlandsche hoofden en de bevolking, al dan niet op aandrang en onder leiding van bestuursambtenaren, handelend opgetreden tegen min of meer tijdelijk nederzettingen van zeeroovers of slavenhandelaars. Met eene talrijke macht werden die nederzettingen dan aangevallen en a lies vermoord, verbrand of vernield. Vooral wanneer de inlandsche hoofden zelfstandig optraden, werd veelal met groote vreedheid te werk gegaan en hadden inoortpar-tijen op groote schaal plaats.

Het stelselmatig fnuiken en vernietigen van den zeeroof bleef echter de taak voor de zee- macht en moest met groote omzichtigheid worden vervuld. Noodig toch was het, dat de oogdoodschepen het vertrouwen verkregen der welgezinde bevolking. Voorkomen moest worden, dat door overgrootten ijver of vergissingen de vertegenwoordigers van het wettig gezag evenzeer gevreemd en gewantroefd werden als de zeeroovers zelve. Enin de gegeven omstandigheden was voor mistaten wel aanleiding. De handelsvaartuigen waren toch verplicht zich tot zeefhoud behoort te wapenen en hierdoor meermalen reeds fls moeilijk van roofprauwen te onderscheiden. J; t, niet onwaarschijnlijk moest het zelfs gcn.f; l) worden, dat ook zulke vaartuigen zich wel (ns aan roof schuldig maekten, zij Jiet dan ook op kleine schaal. Vooral voor de Rajats of Orantz-laect (Riouw en Lingga-archipel) en de Oratii-sekah (Billiton), zeeschuiers door geboort, moest de verzocking steeds groot wezen, zoodi a, de gelegenheid zich voordeed, om zonder vrefs voor ontdekking zeeroof te plegen.

Door de weinige communicatiemiddelen was het moeilijk tijdig op de hoogte te zijn van komst of van de aanwezigheid van rooversvaartuigen, terwijl de Bchriof voor de zeeroovers (van beroep) over het algemeen bij de bevolking zoo groot was, dat de berichten ointrent zeeroof en zeeroovers dikwijls overdreven, ja geheel ongegrond en in elk geval slechts matig betrouwbaar waren.

Het aanvankelijk zeer bejcrkte rechtstreeksche bestuur en het geringe politietoezicht waren oorzaak, dat van vele rooverijen nooit iets werd vernomen en dat de passen der vaartuigen dikwijls ook al weinig betrouwbaar waren. Somtijds waren deze bewijsstukken geroofd of door uifde- plichtigen aan tot zeeroof uitgeruste vaartuigen verstrekt. Hiertegenover stond, dat geheel te goeder trouw zijnde visschers- en handelsvaartuigen niet van de vereischte papieren waren voorzien of dat deze onvolledig, ja onjuist waren ingevuld. Dit kon dan wezen een gevolg van onkunde of zorgeloosheid der opvarenden, maar

ook vannalatigheid van de Inlandscho autoriteiten. Ook de betaling, welke de hoofden veelal voor het afgeven van een pas cischten, kon oorzaak wezen, dat vrouwen do voorkeur cr aan gaven dze bewijsstukken niet te nemen. Onder zulke omstandigheden kan het niet verwonderen, dat onschuldigen wel eens voor roovers aangezien en als zoodanig behandeld werden, terwijl het zeker nicermalen is voorgekomen, dat zeeroovers en slavenhandelaars van beroep ongonioeid werden gelaten, uitsluitend oindat de bcwijzen van hunne schuld niet overtuigend werden geacht en ongeacht het weinige dat zij voor hunne goede trouw konden bijbrengen.

Met hoeveel bezwaren de rechtstreeksche betugeling van den zeeroof ook gepaard ging, ondanks alle bovengenoemde middelen, bleef zij noodzakelijk. In het bijzonder tegenover de van ciders komende roofvloten, welke de Nederlandsche bezittingen als een geschikt terrein voor linnse strooptochten bleven beschouwen, ondanks de tuchtgingen hun in eigen woonplaats toegediend. Meer dan andere waren de in de Spaansche bezittingen thuis behoorende roovers — en de Tob61oreezen — dan ook zeeroovers van beroep en de commandant der zeemacht had in Jiet bijzonder op hen, het oog, toen hij nog in 1826 rapporteerde: de zeeroovers nemen toe in getal, in bewapening en in vermetelheid.

Bijna de gehele negentiende eeuw is het aahoudend en stelselmatig bestaenden van den zee-roof — en van den hiermede nauw verbonden slavenhandel — dan ook een zeer gewichtig deel van de taak der zeemacht geweest. Met geduld en volharding heeft zij hiertoe jarenlang gekruist in alle deelen van den archipel.

Moelijk was ook die taak, omdat aanvankelijk de plaatselijke bekendheid in den archipel gering was, vele cilanden dicht begroeid waren en prachtige schuilplaatsen aanboden voor de zeeroovers. De baaien en krekken waren op cenigen afstand inocillijk of niet te ontdekken en zeer dikwijls kwarn het dan ook voor, dat niets van do roovers word bespeurd, ofschoon het bekend was dat zij nog onlangs zich op enig punt hadden opgehouden en zich feitelijk daar nog bevonden. Eenmaal ontdekt, wisten do roovers zich menigmaal aan vervolging te onttrekken door de snelheid hunner vaartuigen; vooral wanneer ongunstige wind of windstilte het naderen van het oorlogsschip lastig maakte, kon zulks met succes geschieden. Desnoods onttrokken de roovers zich, met achterlfting van hunne vaartuigen, aan verdere vervolging door zich terug te trekken in dichte wouden of in de bergen. Vooraf werden slaven en geroofde nicschen dan veelal door hen vermorrd of ernstig verminkt. Ook wanneer het bleek dat zij den aangevangen strijd moesten opgeven, hundecken zij nidus en gingen dan in het zicht van hunne vervolgers soms met groot wreedheid tegenover die ongelukkigen te werk.

Reeds zeer spoedig waren de vaartuigen der kolonialc murine weinig geschikt gebleken om den zeeroof te betugelen en in 1821 were! dan ook besloten tot den aanbouw van gewapende snelzclionde inlandscho vaartuigen (kruisprauwen) en toen ook dze niet aan het doel beantwoordden, tot aanbouw van de prauwen - majang (zie ZEEMACHT), welke geen betor resultaat op te verden.

De aanhoudende bekrusing van den archipel ter betugeling van den zeeroof kon eerst op blijvend succes wijzen, nadat de stoomschepen gelceghcid gaven de roovers te vervolgen, onafhankelijk van den wind en dit met meer snelheid deden dan de roovers door riemen aan hunne vaartuigen konden geven, terwijl de stoomers in ieder geval den wedstrijd langer konden volhouden dan de roeiers op de roofvloten. Daar tevens ook meer plaatselijke bekendheid was verkregen, ging nu het opsoren, achtervolgen en aahhouden der roofprauwen beter dan voorheen, ofschoon de stoomers zelf we er hunne eigenaar-dige bezwaren medebrachten.

Het stoomschip toch were! reeds op grooten afstand door de zeeroovers ontdekt en bij eene eventueclle vervolging wees de rook nauwkeurig de plaats aan, waar het schip zich op een gegeven oogenblik bevond. Hierdoor konden de roovers zich beter tegen ontdekking vrij waren. Een and er bezwaar was, dat het stoomschip wel eens verplicht was de vervolging te staken wegens gemis aan voldoende voorraad brandstof.

Ondanks alle moeijikheden en bezwaren hadden toch vole ontmoetingen plaats van zeeroovers en slavenhandelaars met de oorlogsschepen, die menigmaal werden gesteund door kruisprauwen, detachementen infanterie of bevolkingspatrouilles, soms door deze alle tegelijk. Zulke ontmoetingen werden dikwijls gevolgd door min of meer bloedige gevechten, waarbij ook door de zeemacht — en hare helpers — belangrijke verliezen werden geleden. Meermalen moest voor de roovers de wijk worden genomen of de vervolging gestaakt, wegens de overmacht der roovers. Uiteraard kosten die gevechten dikwijls ook aan vele slaven en geroofde nicschen (mannen, vrouwen en kinderen) het leven.

Ondocnlijk is het hier al de ontmoetingen te vermelden, welke gedurende eene lange reeks van jaren plaats hadden. Het afcnmen van deze plaag blijkt niet allccn door het minder veelvuldig ontmoeten van roofvloten, maar nog meer door de steeds bescheidcnor schaal, waarop het bedrijf word uitgeoefend.

Van de groote roofvloten van voorheen is sedert vele jaren geen sprake meer; sedert 1870 vertoonen de Illano's zich nog uitsluitend op en nabij de Oostkust van Borneo, de Tobelo-reezen zijn sedert geruimen tijd geheel verdwenen. Toch liet de veiligheid ter zee en op de kusten aanvankelijk nog te wenschen en zelfs de Koloniale Verslagen van de laatste jaren der negentiende eeuw gotuigen hiervan. Al worden slechts bij uitzondering feiten van cenige betekenis venneld, zoo leest men daar toch nog van zeeroof op Atjdh en de oilanden bewesten Sumatra, on wordt herhaaldelijk vermeld dat de veiligheid op en nabij de cilanden van den Riouwcn Lingga-archipel te wenschen laat. Hetzelfde wordt gemeld met betrekking tot de eilanden der residentie Ainboina (buiten de eigenlijke Ambonsche- en Banda-eilanden), waar de toestandcn veelal nog ongeregd waren, terwijl eveneens de veiligheid zeer veel te wenschen liet op Niouw Guinea en de nabij gelegen eilanden, waar onzo rechtstreeksche invloed nog luttel was. Vermeld werd dat op vole cilanden der residentie Timor nioorden en diofstallen aan de ordo van den dag waren, terwijl er om de nietigste oorzaken oorlogen uitbraken, en dat nog steeds slaven-

handel werd gedreven op de j\Oordooſtkuſt van Borneo.

Intuſſchen hield de verbetering van den toeaſtand aan in de twintigſte eeuw. De gevallen van zeeroof op ſlavenhandel, in de koloniale ver- ſla'en vermeld, werden ſteeds minder in a-antal en betekenis. In 1920 verſchenen echter weer verſcheidene rooversvaartuigen van Mindanao bij de Sangir- en Talaud-Eilanden en in het zelfde jaar kwamen klachten bij het beſtuur over op- treden van zeeroovers op de eilanden beſteten Sumatra. Geheel verdreven is het kwaad dus nog niet. Ook op zich zelf ſtaande gevallen van ſtrandroof doen zich nu en dan nog voor; ge- woonlijk in het Ooſten van den Archipel, waar de heidensche bevolking nog op een zeer lage trap van ontwikkeling en beſchaving ſtaat.

Een gezag, hetwelk zich kan doen gelden en lierdoor meer geregelde toeaſtanden in het leven roept, zal geleidelijk en blijvend verbetering kunnen brengen. Dit is gebleken overal waar rechtſtreekſch beſtuur het zelfbeſtuur der in- landsche vorſten en hoofden verving of waar dit krachtig werd geſteund door de Indiſche regeering. Waar en zoolang zulks niet geſchiedt, zal de veiſheid ſteeds te wenschen laſen, ſlavermij en pandelingschap zullen blijven beſtaan en ook op zee de weerslag daarvan worden ondervonden, al zal de zeeroof mees't voorkomen in den vorm van ſtrandroof. Juist deze beperking van den zeeroof maakt het fnuiken daarvan onder de ge- geven omſtandigheden vrijwel onmogelijk. Dit is ook niet meer de taak van de militaire inacht, maar van de politic.... en deze ontbreekt, kan in ieder geval eerſt betekenis krijgen in eene eenigszins geordende ſamenleving.

Voor meer bijzonderheden o mt rent den zeeroof, welke eenmaal als een vreeselijke plaag ſchier overal in den archipel woedde, raadplege men de Koloniale Verſlagen, de Historiſche ſchets van den zeeroof in den Ooſt-Indiſchen Archipel door J. H. P. E. Kniphorſt en de voor deze ſtudie gebruike werken en Onze Indiſche Financien door E. De Waal en de daar vermelde bronnen.

ZEESCHILDPADDEN. Zie onder **SCHILD- PADDEN**, fam. *Dermochelyidae* s. *Sphargidae* (I. 1.) en fam. *Cheloniidae* (II B. 3.).

ZEESCHUIM. Zie **INKTVISSCHEN**.

ZEESLANGEN. Zie **SLANGEN**.

ZEESNOEKEN, ook bekend onder den naam *Barracuda*, behooren tot het geſlacht *Sphyræna* der *Percosoces* (zie **VISSCHEN**). Afaleiſche naain Ikan alaoe en langſar. Zij hebben het uiterlijk van een snoek en een ſterk gebit. Zij leven in zee en *zijn* zeer vraztuchtig. Grote exemplaren ſchijnen voor badende perſonen gevaarlijk te kunnen worden.

ZEESTERREN. Zie **STEKELHUIDIGEN**.

ZEETON. Zie **GASTROPODEN**.

ZEETUINEN. Naam voor de koraalvelden in de baai van Ambon. (Zie **KORAALRIFFEN**).

ZEEDEDERS. Zie **NETELDIEREN**.

ZEEWORTEL. Indiſche koraalſtokken, meer bekend onder den naain van „Akar bahar" (zie aldaar). Een aantal ſoorten zijn reeds be- ſchreven in Rumphius* Amboinſch Kruidboek (*DI*, VI, bl. 193); hare determinatie (door prof. E. v. Martens) vindt men in het Rumphius- Gedenboek (bl. 133). De mees't gezoekte zwa'te ſoort, Akar bahar hitam, is *Gorgonia (Plexaura)*

antipathes, ook als *A cabaria amboinensis* be- ſchreven.

ZEZWALUW. De zeezwaluwen zijn de eenigo vertegenwoordigers der nieeuwvogels (*Laridae*) in den archipel; eigenlijk meeuwen konien niet voor, even min de zoog. ſchaarbekken. Zij zijn vertegenwoordigd door de genera *Hydrochelidon*, *Hydroprogne*, *Sterna*, *Anotis* en *Gygis*. Zie **TOJANG** en **DARA LAOET**.

ZEGELRECHT. Zie **BELASTINGEN**.

ZELFBESTUREN (INLANDSCHE). Zoolw bij de

beſchrijving van het beſtuur over Indie (I, bl. 281, 283) als bij die van het grondgebied van Indie (I, bl. 825, 828) en bij ander onder- werpen (I, bl. 525, II, bl. 153) kwam ter ſprake, dat het gebied van Ned.- Indie is te onderſche- den in rechtſtreekſch gebied (ook rechtſtreekſ beſtuurd gebied, gouvernementsgebied, som- tijds

gouvernementsland genoemd) en gebied onder inlandsch zelfbeſtuur of indirect gebied. In het eerſte worden de overheidsfuncties uit- ſluitend geoefend door of nainens het gou- vernement; zelfs waar ondergeſchikte rechtſge- meensclappien een zekre mate van regeerzegag oefenen (inlandsche gcincenten en ander Indonesiſche rechtsgemeenſchappen, locale res- sorten, waterschappen), is dit gezag, hetzij in dat van het gouvernement ingelaſcht, hetzij uit het

gouvernementsgezag afgeleid, en beruſt de plicht tot gehoorzaamheid aan dat lager gezag op den plicht tot gehoorzaamheid aan het gouvernement; het is het gouvernement, dat den kring van bevoegdheden dezer lagere publick- rechtelijke lichamen bepaalt. In het zelfbeſtuurs- gebied daarentegen worden de overheidsfuncties ſlechts gedeeltelijk door het

gouvernement geoefend, hoofdzakelijk echter door rechtsgemeen- ſchappen, die het karakter van ſtaten met eigen oorspronkelijk gezag dragen: de inlandsche zcJf- beſturende rijken van mees't monarchale of oligarchiſche, soms republikciſche gedaante (vandaar, dat het Reg. regl. van zelfbeſtuur door inlandsche „vorſten en volken" ſpreekt). De in zulk een rijk inleemſche perſonen zijn tot gehoorzaamheid verplicht krachtens hun hoedanigheid van onder- hoorige, niet krachten: den wil van het gouvernement. De hier ge- maakte onderſcheiding Kluij niet uit, dat een zelfbeſtuur door den wil, of liever met de niede- werking, van het gouvernement in het leven geroepen wordt, zoolals b. v. met de Pakocala- man is geſchied (H, bl. 207). Elders, waar zich nog geen ſtaatsgezag heeft gevormd, doch alleen familie- of ſtanihoofden of hoofden van inlandsche gemeenten zijn, bevordert de in- vloed van het gouvernement de vorning van een breeder gezag op territorialen grondslag, dab dan in de poſitie van zelfbeſtuur gbracht kan worden en decentraliſcerend werkt (Gajoland, Karoland, Kwantan, Middel-Celebes, en elders; 17-^1. 576).

Ofschoon, vooral in d(: oudere politieke con- tracten, veel vormen voorkomen, die aan zuiver perſoonlijke of op zijn hoogſt dynaſtieke overeenkomsten met de vorſten zouden doen den ken, ſchijnt toch buiten twiſfel te ſtaan, dat de regeeringspraactijj ſinds lang uitgaat van de opvatting, dat het gouvernement in wrkelijk- heid rechtsgemeenſchappen met eigen, van die des heerschers afgeſcheiden, perſoonlijkheid tegenover zich heeft. De dood van den vorſt

brengt op zichzelf geen verandering in de verhouding, al niet met men nog steeds aan, dat vernieuwing van het politiek contract daardoor noodzakelijk wordt (I, bl. 528); vaak wordt een staatsjarenlang geregeerd door een tusschenbestuur, b.v. uit eenige landsgroten onder voorzitterschap van een gov., ambt- naar bestaande (Boeliding en Disembrana, 1855 -1882, Asah.an. 1868-1886, BatjaU889 - 1899), en zelfs uitoefening van het geheele zelfbestuur door een gov. ambtenaar-koint voor, zoodat de rechtstoestand van het gebied verandert (zoo Djainbi van 1900 tot 1903).

Een complicatie vond men weleer in de hier en daar voorkomende afhankelijkheidsverhoudingen tusschen inlandsche staten onderling; zoo vormde Tomboekoe een zelfstandig staatsje, dat echter ondergeschikt was aan het sultanaat Ternate, hetwelk op zijn beurt onder Nederlands oppergesag stond. Bij vermeerdering der aanvragen met ons bestuur zijn zulke afhankelijkheidsverhoudingen echter verdwenen, hetzij door assimilatie, hetzij door losmaking, beide voerende tot een toestand, waarbij onder het Nederlands gezag slechts een staatsgezag staat: zoo staat aan de vroegere Siaksche onderhoorigheden (Asahan, Serdang, Deli enz.) sinds 1884 onmiddellijk onder het gouvernement.

"Landschap" is in de practijk van het Indisch staatsrecht de gewone benaming voor „zelfbesturend landschap", al komen op dien regel ook uitzonderingen voor en al pleegt men do vier vorstenrijken van Java nimmer aldus te noemen.

De verhouding tusschen Nederland en de zelfbesturende rijken heeft in een lango liistorische ontwikkeling allerlei vormen aan genomen. In den aanvang stonden zij tegenover elkaar als gelijkgeredichte internationale machten, en zelfs kennde de Compagniestijd. menigmaal betrekkingen, waarbij, allians naar het uiterlijk onzeker in de oogen der inlandsche party, de Compagnie de rol van meerdere vervulde (de tijd der verplichte "hofreizen"). Daarop zijn verhoudingen gevolgd van engere verbondenheid („bondgenootschappelijke rijken") on van zekere ondergeschiktheid („lecnrogric rijken,") jegens Conijagnic en government (I, bl. 526); het laatste voorbeeld van een internationalen staat bi u non onzen Indische archipel was Atjeh voor den twintigste eeuw, in verband met (ic expansiepolitiek die jaren (I, bl. 286), hebben ook de laatste inlandsche rijken zoo feitelijk als vorinelijk hun international best aan verloren, zoodat zij thans alle — ten getale van onjstreeks 380, waarvan 4 op Java — van het Koninkrijk der Nederlanden hot oppergesag (de opperheerschappij, de suzeriniteit) erkennen bove» hun eigen gesag (zocrschap)ij, soverainiteit. Hun gebied werd daardoor indirect OJ18 gebied, hun "onderdancn" werden indirect onze "onderdancn" — een sinds dien sTonvoudige verhouding, zie III, bl. 88, 89 — en nuw uitdrcr mogendheden dan Nederland niogen zij niet nicer in relatie treden. Zoowel in de schaarsche lango politieke contracten als in de talrijke korte verklaringen staat een ander uitgedrukt: de langere contracten werden slechts zelden een rechtstreeksch staat kundig

verkeer tusschen zelfbesturende landschappen onderling (I, bl. 529). De eenzijdige onttrekking van alle zeogebied aan de zelfbesturende landschappen met korte verklaring in de buiten- gewesten (zelfbestuursreglen 1919, art. 1; bo ven, deel I, bl. 527, 828) schijnt met het recht der zelfbesturen niet verenigbaar, ook al ontzagen wij inlandsche "belangen".

Heeft met de hier aangegeven ontwikkeling der rechtsverhouding de ontplooiing der feitelijke verhouding gelijken tred gehouden? Voor de jaren der expansiepolitiek stellig niet. Er waren toenmaals tai van zelfbesturen, waar wij niets of weinig te vertellen hadden, en waar nochtans het politiek contract ons ver-gaande bevoegdheden gaf; er waren andere rijkjes, die formeel door geen enkelien band aan ons gezag gebonden waren, en die desmetnietm feitelijk geheel binnen onze sfeer van invloed of actie lagen en aan een international bestaan niet konden denken. Sinds den aanvang dezer eeuw evenwel zijn de juridische en de feitelijke verhouding atom met elkaar in overeenstemming gebracht. Alleen heeft zich het gebruik gehandhaafd om in verdragen met inlandsche vorsten onjuiste termen te ontleenen aan min of nicer analoge toestanden elders (vazal- of leenlanden, suzeriniteit, protectoraat, enz.) of om Nederland niet als suzerien, maar als soverien der landschappen te beschrijven. Men behoort natuurlijk zulke verdragen niet uit de door ons gekozen en geredigeerde termen (I, bl. 527), maar uit de Indische geschiedenis zelf te interpreteren, en nimmer te vergeten, dat men hier te doen heeft met een verhouding van eigen karakter.

Het bestaan dezer bijzondere verhouding vindt zijn weerslag ook in het Reg. regl.. Hij is er te vinden in art. 27, lid 2, art. 28 en art. 44. Het laatste geeft den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid verdragen met „Indische vorsten en volken" te sluiten, d. w. z. Nederlandsch-Indie (en inidcllijk den Staat) jegens de zelfbesturende landen. Krachtens het tweede lid van art. 27 zijn „de algemeene verordeningen" — dus ook het Reg. regl. zelf — „op die gedeelten van Nederlandsch-Indie, alwaar het recht van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken is gelaten, slechts in zoo ver toepasselijk als met dat recht bestaanbaar is". Dion-tengevolg is een alg. verordening, ook al is zc in gofjeol algomeene termen gesteld of al vermeldt zc uitdrukkelijk dat zij vooi* gehcel Nederlandsch-Indie geldt (zie b.v. art. 115 Reg. regl.), nimmer voor de zelfbesturende landschappen van kracht, tenzij zulks nog weer naclrukkelijk en in overeenstemming met de politieke verdragen is bepaald geworden. Daar art. 27, lid 2, Reg. regl. dit effect niot schep, doch het slechts ten overyoede erkent en herinnort (ter wille van art. 27, lid 1), geldt geheel hetzelfde beginsel voor lagere verordeningen van ons gezag: keuren, locale verordeningen, waterschapsverordeningen. Het voorbehoud is dus onder meet van toe passing op onzo belastingen, onze regelin gen van het i-echtswezen, enz., die, zoo als zc daar liggen, alleen voor landsonderhoorigen, niet voor zelfbestuursonderhoorigen gelden, en bestrijkt ook een groot aantal artikelen van het Reg. regl. zelf, zoodat die over de ini. gemeenten,

de belastingen, enz.. Ook de gouvemments- reohter heeft, uiteraard met deze beperking van den omvang der rechtspraak (in de rechts- reglementen der buitengewosten herinnerd) reke- ning te houden; en alweder geldt voor het administratief gezag hetzelfde. ofschoon de wetgever een uitdrukkelijk voorschrift dicnaan- gaande blijkbaar overbodig heeft geacht. Zie deel I, bl. 525.

Onder de kenbronnen der verhoudingen vallen in de eerste plaats te noemen de in art. 44 Reg. regl. bedoelde verdragen. Zie daar- voor op CONTRACTEN. Zijn enkel dier verdragen voorheen gesloten met hoofden, die ten onrechte als dragers van staatsmacht zijn be- schouwd (b.v. de contracten met Posso% die documenten hebben alsdan toch zekere waarde als bewijzen voor de occupatie van het land door Nederland (I, bl. 828). Krachtens zulke verdragen worden nu en dan eenzijdige wijzi- gingen in de rechtsverhouding aangebracht, zie b.v. Ind. Stb. 1902 n°. 63, waarbij Zuid-Nieuw-Guinea van het sultanaat Tidore afgescheiden en onder rechtstreekscli bestuur gebracht werd; of proclamaties waarbij aan het bestaan van zeker zelfbestuur een einde wordt gemaakt krachtens een uitdrukkelijk bedongen bevoegdheid, al worden deze sountijds meer gegoten in tweezijdigen vorm (I, bl. 526/).

In de tweede plaats echter kan de weder- zijdsche verhouding bepaald worden door een wilsovereenstemming, die slechts steunt hetzij op een mondelinge afspraak (als voor de in- voering van landschapskassen), hetzij op een stilzwijgende instemming; zoo schijnt b.v. in sommige Timorsche rijkjes zelfs de onttrekking van Europeanen aan de inheemsche recht- spraak en de uitlevering beheerscht te worden door stilzwijgende instemming. Zie ook I, bl. 526.

Ontoelaatbaar daarentegen schijnt het om nieuwe bevoegdheden voor het Nederlandsche oppergezag te distilleeren uit het „begrip" suzeriniteit. Het Engelsch-Indische voorbeeld heeft hier blijkbaar verleidelijk gewerkt, en de regeering is meermalen voor die verleiding bezwaken: doch als wij ter zake van deze inlandsche landschappen geen rechten bezitten dan die, welke zij ons in speciale of algemeene bewoordingen hebben afgestaan, mag het Nederlandsche oppergezag zijn bevoegdheden niet eigenmachtig vergrooten, hetzij door redeneering uit den „aard der zaak", hetzij door af- leiding uit het „begrip" oppergezag of uit onze internationale verantwoordelijkheid, hetzij op welke andere wijze dan ook. Voor het tegen- woordige is het twistpunt niet brandend meer, (laar bijna alle rijkjes de korte verklaring hebben geteekend en ons daarmede de bevoegdheid hebben toegekend om alles over hen te decreeteeren (zie WETGEVING), mits wij eenzijdig hun bestaan als zelfbesturend landschap en anderzijds den omvang van hun grondgebied eerbiedigen. Toch zijn nog uit het eind der vorige en het begin dezer eeuw tai van gevallen be- kend (bijeengebracht in het na te noemen werk van Spit), waarin Indische regeering of opperbestuur zich zelf aldus onrechtmatiglijk nieuwe bevoegdheden toekenden (I, bl. 528); ook gaat de aanhef van art. 15 der zelfbestuursregelen 1919 uit van deze gedachte.

Wanneer Nederland voor het internationale leven der volken een beslissing van rechts- geschillen tusschen staten door justitie in plaats van door geweld bepleit, zou het in Indie voor rechtsgeschillen tusschen zelfbesturende rijken on oppergezag een onpartijdige rechtspraak moeten in het leven roepen, gelijk reeds nu en dan in do literatuur is voorgestaan.

De vraag, of een of ander inlandsche rechtsgemeenschap als zelfbesturend rijkje moet of kan worden beschouwd — binnen het gewest Timor b.v. zijn wij daar vreemd mee omgesprongen —, en de vraag, hoe een gegeven rijkje is georganiseerd, kan alleen beantwoord worden door onderzoek van adatrechtelijke toestanden. De Maleische figuur van het vorsten- gezag kent een vorst, die handelt met het advies van provinciehoofden, die, als vorste- lijke adviseurs, rijksgrouten zijn; de Makas- saarsch- Bogineesche figuur is die van een collegialen rijksraad of liadat, waarin de vorst slechts een eerste onder gelijken is; de Hindoe- Balische en Hindoe- Javaansche figuur is die van een echten monarch, die voor zeer enkele zaken zijn Hindoepriesters of Mohammedaan- sche godsdienstambtenaren te hulp roept; de republikeinsche figuur is met name op Sumatra te zoeken. Bijbl. 6917 on 8091 verlangen ge- gevens over zulke inlandsche organisaties; herhaaldelijk echter is in later tijd in de buitengewosten met ruwe hand in de inheemsche zelfbestuursorganisatie ingegrepen, om een inrichting te verkrijgen, die bij onze opvattingen past. Ven zelfbestuursleertjes (zie VORSTENLANDEN) schijnt in de buitengewosten niets overig. Het optreden van een nieuw zelfbestuurder word voorheen altijd begeleid door een akte van verband, waarin hij gehoorzaamheid aan zijn verplichtingen beloofde, on een akte van be- vestiging, waarin het gouvernement hem als opvolger aannam (zie J, bl. 526, 528, en vgl. I, bl. 284); thans schijnt zulks tot de bdang- rijkste vorsten beperkt te worden.

De zelfbesturende landschappen zijn niet alleen — anders dan in Engelsch-Indie, (I, bl. 829) — ingedeeld bij onze gewesten (bij J 3 van de 37 van thans, Juni 1921), maar bovendien zijn binnen hun grenzen gouverniments- ambtenaren van het binnnlandsch bestuur, soms ook gouvemmentsambtenaren van in- landsch bestuur geplaatst, om zich in te laten met de Jandsonderhoorigen en met die ton- standen van zelfbestuursonderhoorigen, waar- niee ons gezag zich mag of moot beoieoien. Zulke gouvemmentsdi- hctricshoofden, en vooral de bestuursassistenten van het gouvemejnt (I, bl. 283, 286), krijgen echter allicht in het zelfbesturend landschap een scheev positief, die met de theorie van het indirecte bestuur in conflict kan geraken; in de Vorstenlanden op Java ontbreekt een inlandsch gouveme- jntsbestuur (f, bl. 285). Do bmoeniens onzer ambtenaren inet zuivere zelfbestuursaange- Jegenheden, nog al te vaak een verhouding van zacht en dwang, pleegt euphenistisch omschre- ven te worden met den ouden term „leiding.", (J, bl. 281).

Voor den wetgever van 1854, die het Reg. regl. vaststelde, schijnen de zelfbesturende landschappen niets anders te zijn geweest dan een staatsrechtelijke complicatie, die men nu

centiaal had te aanvaarden. Tot ongeveer 1900 kenmerkte zich onze zelfbestuurspolitiek door een twencslachtig streven (I, bl. 527): voor Java en Madoera was het doel, de zelfbesturen terug te dringen en ze, zoo mogelijk met hun inheemsche rechtspraak, te doorn verdwijnen — de drie Madoera-rijksjes werden dan ook ingelijfd in 1858, 1883 en 1885 —, voor do buiterigewesten daarentegen beoogde men ze aan hun lot over te laten, er geen last van te hebben, doch, indien bemoeiing (b.v. uit vrees voor Engeland) noodig bleek, ook hier zo zoodra mogelijk op te slokkeii. Een argeloos bcwijs der ouderwetsche opvatting geven de woorden van het opperbestuur in Ind. Stb. 1898 n°. 158 art. 10, luidende: „waar het inlandsch zelfbestuur nog bestaat”⁷⁸

Het heet gewoonlijk, dat de twintigste eeuw (met de gebeurtenissen op Lombok, na 1894, en in Atjeh, na 1896, als aanloop) hierin twee groote veranderingen heeft gebracht: vooreerst deze, dat de onthoudingspolitiek is opgegeven, en wantoestanden in zelfbestuursgebied voortaan even weinig gedoogd worden als die in rechtstreeks gebied (vandaar landschapskassen, landschapsbegrotingen, en hervormingen over de gehele lijn), en voorts deze andere, dat wij de zelfbesturen zijn gaan waardeeren als kostbare historische hulpmiddelen voor een gezonde decentralisatie op Indonesischen grondslag, die alleen maar onze eanbazing en onze opgangbrenging behoeft om bevredigend te gaan werken. Reeds in het regeerprogramma van Gouv. Gen. Van Heutsz was (lit gelukkig geformuleerd. Hoe welsprekend echter in Bybl. 8122 en 9385 deze nieuwe staatkunde is bepleit, de uitspraak, dat de nieuwe politiek waarheid in plaats van schijn zoekt (I, bl. 527), wordt Jielaas gedurig glogenstraft, en juist in later jaren is (wellicht op aantsichting van het kantoor voor de bestuurszaken der buitengevelen) telkenmale ruw ingegrepen, in het inheemsche landschapsbestuur; alsof men zelfnndig en degelijk werk zou kunnen verwachten) van een toetsel, (liem begint met te ontwrielen. Het liendendaagsche dilemma onzer zelfbestuurspolitiek is dan ook niet dit — noch voor Java, noch voor de eilandcn daarbuiten —, of wij al dan niet de zelfbesturen zullen handhaven en de toestanden zullen pogen te verbeteren; n, maar wel, of wij dat zullen doen van bovtenaf, met de zelfbestuurders als ledepoppen (als of de zelfbesturende rijkjes rechtstreeks gebied van ujjart formatie waren), dan of wij het, zullen laten doen door hen zelf, met hun eigen menschen, in hun eigen tempo en op hun eigen wijze, gelijk, van Jijbl. 7960 (uit 1914) af, reeds inncinalen door de Indische regeering toegezegd geworden. 1)5 pructijk schijnt gencigd Het eerste antwoord te geven; het kan dan ook inoeclijk verbazen, te vernemen, dat herhaakkelijk aanstaande zelfbestuurders zich pogen te ojtrekken aan hot gevreesde lot van, onder den naam van zelfbestuicnd vorst, marionet van een recks aldoor wisselende bestuursambtenaren met aldoor wisselende inzichten te moeten worden. Opleiding van a.s. zelfbestuurders en vtn a.s. zelfbestuursambtenaren schijnt buiten Sumatra. Oostkrst nergens stelselmatig ter hand genomen, al wordt het volgen van lager en verder onderwijs door dezulken onzerzijds aangemoedigd.

Hot is om, binnen de grenzen van ons recht, tovens een goed beleid in de zelfbesturen en aan de zelfbestuurders een behoerlijke zelfstandigheid te waarborgen, dat eerst bij Ind. Stbl. 1914 n°. 24 (de noot in working getreden „zelfbestuursordonnantie”, toegelicht in Bijbl. 8122), thans bij Ind. Stb. 1919 n°. 822 (de op 1 April 1920 in working getreden „zeUbestuurs-regelen”, toegelicht in Bijbl. 9385), bepalingen zijn opgesteld, die voor zelfbesturen met korte verklaring in de buitengewesten aan onze bestuursambtenaren een breidcl aanleggen (I, bl. 528). De zelfbestuursregelen 1919 n°. sommen op, wat de zelfbesturen niet of niet zelfstandig mogen doen inzake bestuur en politiek, rechtsppraak, regeling; en al het niet opgenoemde verblijft aan hun autonomie, waarmee de besturende ambtenaar zich niet mag bemoeien dan in den vorm van „leiding”. Natuurlijk kan een ordonnantie aan deze bij ordonnantie vastgestelde zelfbestuursregelen 1919 derogeren en verder gaan of uniforme regels voor al zulke landschappen uitvaardigen; voorbeelden daarvan geeft Ind. Stbl. 1919 n°. 61, hetwelk de landbouwconcessie door uitgifte in erfpacht vervangt (doch voorzuiht te zeggen, dat zijn inhoud niet zonder meer voor rijkcn met lang contract geldt), of 1919 n°. 482, nopens passen.

Het spreekt vanzelf, dat de scheiding, binnen een zelfde rijk, van zelfbestuursonderhoorigen en landsonderhoorigen, elk met hun eigen organisatie en eigen voorschriften, leiden moet tot veel gokunstelds; somtijds worden zoowel zelfbestuursals landsbelastingen door gouvernementscollecteurs geind; onder WETGEVING kan men zien, hoe een regeling voor een van beide groepen veelal op den voet wordt gevolgd door een parallele regeling voor de andere. De moeilijkheid klimt, zoodra binnen het vorstrijk behoefte wordt gevoeld aan locale ressorten (zoals er reeds vele zijn gecreerd in de landschappen van Sumatra's Oostkust) of aan waterschappen (zie op dat woord); alleen het gouvernement kan, met instemming van het landschap, zulk een lichaam voor zelfbestuurslandsonderhoorigen samen in het leven roepen, maar ontleemt daardoor dan meteen weer een gewichtig stuk regermacht aan het vorstrijk (zie VORSTENLANDEN). Zoo kan ook de aan do agrarische moeilijkheden voor Medan gegeven oplossing, volgens welke men de hoofdplaats eenvoudig met instemming van den vorst van Deli inlijfde (Ind. Stb. 1917 n°. 188, 1918 n°. 749), geon gezonde oplossing* lieten.

Een nieuwigheid, die wellicht de oplossing brengen kan, do hot thans nog pas in haar eerste begin verkeert, is de invoering van adviseconde zelfbestuursraden, die geloidclijk een zelfdo betcekonizouden kunnen krijgen als de regentschapsraden der ontworpen autonome regentschappen (I, bl. 287); vooreerst in de twee groote Vorstcnlandsche rijkcn (zie VORSTENLANDEN), en voorts, sinds 1920, in Siak. Of dit geschied is op initiatief of met werkelijke instemming van den vorst, en of het denkbeeld van een gomengden landschapsraad voor Siak is overgevon — waardoor de splitsing in zelfbestuurs- en landsonderhoorigen geleidelijk zou kunnen verdwijnen, op waardoor

het instellen van locale ressorten of van waterschappen zou kunnen overgaan op het zelfbesturend rijk —, is niet gebleken. Het rapport 1920 der Herzieningscommissie spreekt zich ten gunste van gemengde landschapsraden. De vrees schijnt niet denkbeeldig, dat men ook bij deze nieuwe hervorming het inlandsche zal voorbijzichten, en dus b.v. het boven aangestipte verschil tusschen de Maleische, de Makassaarsch-Bocingneesch, de Baliëesch-Javaansche en de Sumatraansche landschapsorganisatie zal opofferen aan zucht naar uniformiteit.

De gewichtige hervorming van de landschapsfinancien, thans, naar het schijnt, in alle zelfbesturende landschappen voltrokken, heeft twee gewichtige temporen gekend, die echter meermalen samenvielen. Vanouds bestonden nagenoeg overal opbrengsten in geld, product, goederen of arbeid ten bate van de zelfbestuurders; deze baten kwamen echter aan den persoon der zelfbestuurders ten goede, hoe hoog zij somtijds ook mochten oploopen. Onze eerste wijziging was een scheiding te maken tusschen de geldmiddelen van het landschap en die van den vorst als privaats persoon (zie o.a. Bijbl. 5808); deze landschapskassen (II, bl. 528), aan welke slechts enkele bepaalde middelen waren toegewezen, zijn het eerst ingevoerd in het gewest Menado en op Sambas (omstreeks 1900). De tweede wijziging bracht alle opbrengsten en uitgaven ten bate van de landschapskas, zoodat zelfs de civiele lijst van den zelfbesturende vorst deel uitmaakte van de landschapsbegroting. Een belangrijk element dezer hervorming is de op de meeste landschapsbegrotingen voorkomende „restitutiepost”, vermeldende de sommen, die het landschap aan het gouvernement moet terugbetalen wegens ten bate van het zelfbestuur gedane landsuitgaven; een in beginsel juiste, in de practijk hard aangeschreefde, opbrengst, die o.a. op 21 Sept. 1916 aanleiding gaf tot een discussie in de Eerste Kamer. De (in omgekeerde richting) op de Indische begroting voorkomende sommen ter uitkeering aan zelfbesturende landschappen han gen grootendeels samen met een vroegere overneming van in voerrechten en andere zelfbestuursinkomsten door den lande, waartegenover de Ind. schatkist een jaarl. uitkeering op zich heeft genomen van een vaste som. Voer de financien der zelfbesturen op Java, zie VORSTENLANDEN. De controle over zelfbestuursfinancien is, voor zoover het rijk zelf geen voorziening heeft getroffen (zoo als het sultanaat Jogjakarta deed), overgelaten aan onze bestuursambtenaren, onder toezicht (voor de buitengewesten) niet van de rekenkamer, maar van het kantoor voor de bestuurszaken der buitengewesten.

Inlijving van zelfbesturende landschappen wordt, te recht of ten onrechte, door de practijk als een toepassing beschouwd van art. 63 Reg. regl. Een paar politieke contracten (die met Ternate, Tidore, Batjan: thans korte verklarings-artikelen) staan haar uitdrukkelijk toe. Dat zij niet geschieden mag door eenzijdige verdragsbreking onzerzijds, schijnt moeilijk betwistbaar (I, bl. 526), tenzij men ook dit uit het „begrip, suzeriniteit” hale. Inlijving na oorlog zal men als wettig moeten erkennen,

zoolang art. 44 Reg. regl. den oorlog zelf tegen zelfbestuurders toestaat. Recent inlijvingen zijn Loimbok 1895, Djambi 1903, Bali-rijksje na 1908, Gowa 1911, Riouw 1913. Een geheel bijzonder vorm is die van het gouvernementalandschap op Bali (I, bl. III, II, bl. 528), een met instemming van het zelfbestuur geschapen tusschenvorm tussohen rechtstreeksch en indirect gebied; van de drie gouvernementalandschappen Karangasem, Gianjar en Bangli zijn de beide laatste ingelijft geworden.

Bchalve uit een natuurlijke geringschatting van bestuursambtenaren, die op „efficiency” uit zijn, jegens traagwerkende inlandsche organismen, koint de niet te loochienen, gestadige miskenning van de zelfstandigheid der zelfbesturen voor een deel zeker ook hieruit voort, dat zooveel der tegenwoordige zelfbesturende landschappen geen oudinhcemsche formaties zijn, maar Nederlandse creaties der allerlaatste jaren, die wij, na ze ter wille van een nuttige decentralisatie (I, bl. 576) geschapen te hebben, nog van een eigen hoofd, eigen grenzen, eigen ambtenaren (I, bl. 286) moesten voor-zien. Dat men voor zulke onechte zelfbesturen geen eerbied koestert, spreekt van zelf; de zucht nu, om alle landschappen zooveel doenlijk aan een systeem te onderwerpen, heeft het overige gedaan, en de echte zelfbesturen vaak doen belandelen, zooals jegens de onechte begrijpelijk, doch jegens de echte onverdedigbaar was. In een en ander, gelijk ook in het opdryven van den restitutiepost, is de harde uniformiseerende hand van het kantoor voor de bestuurszaken der buitengewesten wellicht te herkennen. Opvallende strijd met de in het Bijbl. beleden zelfbestuurspolitiek spreekt vooreerst uit de veelbesproken bejegeningen van de sultans van Siak (1905), Asahan (1907; zie I, bl. 528, 66) en Boeloengan (1916). Voorts uit het plan om het gouvernementalandschap Karangasem op Bali in te lijven, een plan, dat zoowel in don Volksraad (Juni 1919) als in de Staten-Generaal en daarbuiten ernstig verzet heeft ontmoet. Niet minder treft het telkens voorkomen van samen voegingen van zelfbest. landschappen, terwijl toch art. 3 der korte verklaring tot samen-voeging of splitsing niet het recht geeft. Het gevaarlijkst van alle is misschien — en daarover schijnt de grief van Boeloengan te hebben geloopt — het scheppen van gemeenschappelijke of gescp. bestuurskassen (art. 22 der zelfbestuursregelen 1919), waardoor de zelfbestuurseerbijding een phrase wordt en de zelfbestuursautonomie neerkomt op het schijpen van onderafdeelingen en afdelingskassen onder het absolute gezag van een Europeesch bestuursambtenaar (II, bl. 528). Recent uitlandingen over zelfbestuurspolitiek van regerings-gemachtigden in den Volksraad hebben ahmed een opvallend contrast vertoond met wat de regeering in het Bijblad zegt voor te staan. De in vestituurtheorie van Colijn (J. bl. 528), welke leer met de historic oges)anncn vocht staat en aan de zelfbesturen al te „recht” tegover ons ontnceemt, is in nieuwe bcwoording overgegaan in het rapport 1920 der Herzienings-commissie. Het vertrouwen der zelfbestuurders — van wie enkele in den Volksraad zaten en zitten — zal wel alleen kunnen worden hersteld door het aanvaarden van een onpartijdigen

rechter voor geschillen tusschen hen en ons (zie boven), en door con pertinentie proclamatio als die van Lord Canning uit 1858 (I, bl. 527).

Dat men voor de kennis van onze zelfbestu- rende landschappen — staatsrechtelijk, cco- nomisch en historisch — maar weinig heeft aan deze algemeene trekken, doch juist gegevens behoeft voor elk landschap in het bijzonder, die dan tot een tafereel konden worden ver- werkt, were! reeds opgemerkt in deel I, bl. 529. De publiciteit ten aanzien van zelfbestuurs- verordeningen (zie WETGEVING) en van andere gebeurtenissen in zelfbesturende rijken laat nog nagenoeg alles te wenschen.

Literatuur: Naast de sinds 1913 jaarlijks in beide deelen van den regeeringsalmanak opgenomen gegevens en naast de dienstnota over de zelfbesturen (boven, deel I, bl. 529) en de staatsrechtelijke werken van Kleintjigs, Dg L'u- ter_ jsn Margadant, en voorts nevens/E, den Islam pleegt voor te stellen y Kielstra, Indisch Nederland (1910)/ De Ind. -^rchipel "(vgl. PANISLAMISME, d). Zie verder^C< Sno.uck (1917) en ^ vestiging v. h. Netierl. ge- _zag (1920), Hurgromje, Mekka I, p. 5 w., II, p. 25-27, 31^1)6 hadi- vallen te noemen: Doeff in Ind. / Genootsch. 1907: poHtiek der HcT'regeennr p. 21 v. (Onze Eeuw 1909, IX, p. 351. v.). P. van Romburgh/Bijdrage tot de kennis van het

(Koi. Tijdschr. 1913) artt. 23 — 29; Moresco, Onze water uit de put Zemzem te Mekka (Tijdschr. v. h. Ned. politiek t.o. van de Ini. zelfbest., Ind. Genootsch. 1908, Aardr. Genootsch. 2e Ser., Ille Afd., Versl. en Aardr. (Lulofs,) onze politiek tegenover de Buitenbez., uit Meded. p. 723 — 729); L'eau du puits Zemzem a la Mecque Java-Bode J uni 1908; Mi- chielsen, Pol. contr. ter (Recueil des travaux chimiques des Pays-Bas V, p. 265 — Oostk. v. Sumatra, 1910; Ballot, De nieuwe politiek t.o. 273; M. Gres- hoff, Nouvelle analyse de l'e&u du puits saint der zelf- best., 1911; Jongeneel. De oude en de nieuwe a la Mecque (t. a. p., XVI, p. 354 v.).

koers in onze Koi. politiek, 1911; J. C. Kiel- stra, Wijziging in de pol. contr. ter Oostk. v. Sum., in door vreedmeldingen als door land- - genooten wordt geveld Tijdschr. Binn. Best., 1911; Spit, De Ini. zelfb. over den Zendingarbeid onzer voorvaderen, is bijna landschappen, hun mate van zelf- standigheid, diss. doorgaans ongunstig. Daarvoor is inderdaad reden, zooals uit 1911; Meijer, De zelfbest. landschappen, in Koi. het ver- volg voldoende zal blijken. Maar wat in den laatsten Tijdschr. 1914; v. Vuuren in Tijdschr. Binn. Best. 1914 tijd over het onderwerp gepubliceerd is, zoowel omtrent de leiding van het werk in het vaderland als over do toestanden ; Doeff, Bi ma, in Koi. Tijdschr. 1915; y. Deventer, in Indie, geeft ons toch wel reden het beeld niet al te donker te teekenen. In andere Protestantse landen opponeerden de

hoogkerkelijke Heeren en de theologen: het zendingbevel gold alleen de Apostolcn, en deze hadden (althans volgens de ovrlevcing) de gehele tocn bekende wereld bereid; de nu nog niet Christelijke volken be- hooren tot „de vcrvloekte nakomelingen van Chaim" (Gen. 9 : 25—27). Van deze — dergelijke ai.gumentcn hoort mon hier niet; veeleer stellen theologen van grooten naam (b.v. V o e t i s f 167G) omtrent het Zondingswerk boginselen op., die ook in den tegenwoordigon tijd nog gelden, en so ms eerst door do ervaring van de laatste tientallen van jaren in Jiu waarde zijn verstaan. Wannccr men voorts do houding tegenover de Zending van do Directeuren der Engelsche O. I. C. vergelijkt bij die der Heeren XVII., dan gevoelt inen zich, ondanks het vele dat den laatstgecoemden ten laste kan worden gelegd, . als in een andere wereld verplaatst^Het werk in Indie hield, ondanks zijn vele gebreken, stand en onder do 660.000 Prot. Ini. Christencn in Ned. Ind. behouden 120.000 tot de in de dagen der Compagnio gestichto gemeenten. Bloeiende Zendingsgemeenten van zoo oudou datum zijn op de arbeidsvelclden van andero natics schier niet to vinden.

Secler- het begin dor nieuwero Zending voor

ZELFMOORD onder Inlanders. 1. Zie het artikel in het Tijdschrift voor het Binnenlands Bestuur deel XXIV (1903): „lets over den zelf- moord bij den Javaan*" door F. K. Overduyn,— 2. id, het artikel van Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan in de October aflovcring 1915 van de Indische Gids.

ZEMZEM. De Zemzein-bron bevindt zich to Alekku op het plein der grooto moskee in een gebouw in de onmiddellijke nabijheid van de Ka,bah. Zij gold reeds bij de oude Arabieren sccler-t onhcugelijck tijden als heilig en bchiold ha ar karakter van heiligheid ook in den Islam. De Moham medaanscho ovrlevcing braebt do legende van Hagar en Ismael met do Mckkaan-

sche bron in verband. Aan het Zemzem-water wordt wonderkracht toegeschreven. De hadji's drin ken het gedurende hun vcrblijf te Mekka dagelijks en velen hunner ncmcr bij het aan- vaarden der terugreis con fleschjic of blikje van dit water mede met de bedoeling om zichzelf en de hunnen in geval van zwarc ziekte en vooral op het sterfbed door besprenkeling of door be- bevochtiging van de tong met een paar druppels van het gewijde vocht te sterken. De gevaren, welck men wel eens verbonden geacht heeft aan het medebrengen van Zemzem-water, met het oog op de wellicht daarin voorkomende ziekte- kiemen, zijn niet van dien aard, dat zij een verbod van invoer van Zemzem-water in Ned.-Indie kunnen wettigen. Zulk een verbod zou daaren- boven ongetwijfeld aanstoort bij de geloovigen verwerken en nieuw voedsel geven aan de vele klachten in de panislamitische pers, welke de

.Ned.-Indische Reegering toch reeds als hoogst vijandig aan (vgl. PANISLAMISME, d). Zie verder^C< Sno.uck (1917) en ^ vestiging v. h. Netierl. ge- _zag (1920), Hurgromje, Mekka I, p. 5 w., II, p. 25-27, 31^1)6 hadi- vallen te noemen: Doeff in Ind. / Genootsch. 1907: poHtiek der HcT'regeennr p. 21 v. (Onze Eeuw 1909, IX, p. 351. v.). P. van Romburgh/Bijdrage tot de kennis van het

de put Zemzem te Mekka (Tijdschr. v. h. Ned. Genootsch. 2e Ser., Ille Afd., Versl. en Aardr. 723 — 729); L'eau du puits Zemzem a la Mecque (Recueil des travaux chimiques des Pays-Bas V, p. 265 — M. Gres- hoff, Nouvelle analyse de l'e&u du puits saint der zelf- best., 1911; Jongeneel. De oude en de nieuwe a la Mecque (t. a. p., XVI, p. 354 v.).

ZENDING (PROTESTANTSCHE). Het oordeel, dat zoovel vreedmeldingen als door land- - genooten wordt geveld den Zendingarbeid onzer voorvaderen, is bijna doorgaans ongunstig. Daarvoor is inderdaad reden, zooals uit het ver- volg voldoende zal blijken. Maar wat in den laatsten tijd over het onderwerp gepubliceerd is, zoowel omtrent de leiding van het werk in het vaderland als over do toestanden in Indie, geeft ons toch wel reden het beeld niet al te donker te teekenen. In andere Protestantse landen opponeerden de hoogkerkelijke Heeren en de theologen: het zendingbevel gold alleen de Apostolcn, en deze hadden (althans volgens de ovrlevcing) de gehele tocn bekende wereld bereid; de nu nog niet Christelijke volken be- hooren tot „de vcrvloekte nakomelingen van Chaim" (Gen. 9 : 25—27). Van deze — dergelijke ai.gumentcn hoort mon hier niet; veeleer stellen theologen van grooten naam (b.v. V o e t i s f 167G) omtrent het Zondingswerk boginselen op., die ook in den tegenwoordigon tijd nog gelden, en so ms eerst door do ervaring van de laatste tientallen van jaren in Jiu waarde zijn verstaan. Wannccr men voorts do houding tegenover de Zending van do Directeuren der Engelsche O. I. C. vergelijkt bij die der Heeren XVII., dan gevoelt inen zich, ondanks het vele dat den laatstgecoemden ten laste kan worden gelegd, . als in een andere wereld verplaatst^Het werk in Indie hield, ondanks zijn vele gebreken, stand en onder do 660.000 Prot. Ini. Christencn in Ned. Ind. behouden 120.000 tot de in de dagen der Compagnio gestichto gemeenten. Bloeiende Zendingsgemeenten van zoo oudou datum zijn op de arbeidsvelclden van andero natics schier niet to vinden.

Secler- het begin dor nieuwero Zending voor

ons land in het eind der 18e eeuw, is men er aan gewend geraakt niet alleen principieel maar ook practisch van elkander te scheiden den arbeid onder gedoopten en dien onder niet-gedoopten, dus het werk der Kerk en dat der Zending. In de dagen der Comp, kende men dit onderscheid niet'. De mannen, die uitgingen ter wille van de geestelijke belangen der schepelingen op de vloten of der Europeanen in Indie, waren dezelfde die aldaar moesten arbeiden aan de bekeering der "onchristenen". Vandaar dat veel van wat in het artikel EEREDIENST (Deel I, pag. 656 t/m 662) over de Kerk in Indie gezegd is, ook van den Zendingarbeid geldt.

Blijkbaar beschouwde men het als een vanzelf sprekende zaak dat zij, die in Indie feitelijk (en na de oprichting der Comp, met goed recht) als Overheid optraden, niet alleen zorgden voor het "conserveeren van het publiek geloof", maar ook voor de verdere uitbreiding daarvan. De Zending was dus de zaak der Overheid, in casu der Comp., en de Bewindhebbers betrokken daarin de vaderlandsche Kerk zoover hun dit goeddacht.

Gevolg van dezen bedenkelijken toestand was, dat waar de kerstening in strijd scheen met de handelsbelangen, deze de voorkeur genoten, terwijl elders, waar ze bevorderlijk was voor de zaken der Comp., de belangstelling niet uit zilveren motieven voortkwam. Zoo heeft men zelden onder Chineezen en nog minder onder Moham- medanen Zendingwerk gedaan ; zelfs is eens met den Sultan van Ternate een contract gesloten, dat bepaalde dat de Ternatanen, die Christen wilden worden, zouden worden over- geleverd aan de Justitie van den Sultan, ten ge- volge waarvan, de zelfs door de Castilianen vele jaren geleden gedoopten dit lot zouden ondergaan; deze overeenkomst wekte in het vaderland verklaarbare oppositie, die de Bewindhebbers noopte haar "onchristelyck en onbehoorlyck" te noemen, zonder dat zij haar evenwel (dit toch streed te zeer met hun handelsbelangen) flinkvlug opzegden. Men trof in Indie een groot aantal Christelijke gemeenten aan, door de Spanjaarden en Portugeezen gesticht. De R. C. priesters duld- de men niet, en zoo zag men zich genoopt voor de verzorging dier gemeenten de noodige maat- regelen te nemen, waardoor men als vanzelf er toe kwam om, weder naar het voorbeeld der Castilianen, ook eigenlyk Zendingwerk te beginnen. Bovendien, waar de bevolking het Christendom aannam, had de Comp, met de minste moeite het meeste voordeel.

Zoozeer waren Bewindhebbers overtuigd van het uitsluitend recht der Overheid in deze gelegenheid, dat zij elk initiatief van de zijde der Kerk verhinderden; deze mocht hulp bieden wanneer zulks den Heeren XVII goeddocht ; herhaaldelyk echter handelden dezen buiten de kerkelijke adviseurs om of tegen hun ad vies. Gevolg daarvan was, dat de belangstelling voor het Zendingwerk al heel spoedig verflauwde toen de financiële toestand der Comp, minder gunstig werd, om eindelijk geheel weg te sterven.

Het ware echter zeer onbillijk op grond daarvan alles wat de Comp, deed aan winstbejag toe te schrijven, of de beteekenis, die haar zendingwerk op zichzelf heeft, te verkleinen. In de Instructie van den eersten G. G., Pieter Both, (14 Nov, 1606) wordt hem opgedragen zich oin-

trent alles wat de inlanders aangaat wel te informeeen „ten einde Gij uit al hetzelfde moogt weten wat noodig client gedaan, om den Oost- Indischen Handel tot verbreiding van den Naam van Christus, zaligheid der onchristenen, cere en reputatie van onze natie, en profijt van de Comp, niet alleen te continueeren, maar bij alle mogelijke middelen en wegen te vergrooten". En in de dagen toen over het 12-jarig Bestand onderhandeld werd, diende de O. I. C. o.a. een memorie in by de Staten- Gen., waarin zij ook voor zich opeischte de taak om „onder de beyde- nen en ongelovigen te verbreyden de glorieuse kennisse van salicheit". Onder de Bewindhebbers en ambtenaren, der Comp, waren meermalen personen, die kerkelyk hun christenplicht tegen- over de niet-christelijke volken wilden vol- brengen, of althans anderen daartoe in staat stellen. En wat de Comp, om welke redenen dan ook, voor de kerstening van Indie deed, was niet weinig. Het initiatief ging van haar uit. Zij vroeg de Kerk om de mannen voor dit werk en toen die niet in voldoende mate beschikbaar bleken, keurde zij de oprichting van een speciaal college (het Collegium Indicum van Walaeus) goed, en betaalde de kosten. Op Ceylon stichtte zij een opleidingsschool voor inlandsche hulp- zendingen, en zij zou vennoedelyk voor Oost- Indie hetzelfde gedaan hebben, ware het niet dat de vaderlandsche Kerk zich daartegen had verzet. De Comp, bezorgde een vertaling van den Bijbel in het Maleisch, en van een aantal andere geschriften ten behoeve van het gods- dienstonderwijs. Het was ongetwijfeld een van haar fouten, dat zij de correspondentie over godsdienstige aangelegenheden niet vrij liet ; maar de „Generale Missives", die jaarlyks door den G. G. aan Bewindhebbers werden gezonden, gaven ook geregeld verslag over den staat en de apparentie van het Christendom". De Zending wordt in deze stukken geheel behandeld als con tak van dienst van de Comp. Het werk der pr:stli- kanten wordt beoordeeld; er zijn veel klachten over hun gedrag, ook over gebrek aan jvcr ojn de landstaal te leeren en zich met de Zending te bemoeien. „De voortplanting van het Christen- dom op Tagulanda en andere eilanden JK t<-r hand genomen" (30 Jan. 1665). In 1668 komin berichten voor van het Christendom te Moaado. In 1674 „gceft het Christendom op Noord-Celebes goede apparentie\ Dan wecr heeft de (J.-G. kinderen uit Ambon ter opvoeding naar Nederland gezonden, of wil liij op Ambon en Banda in Kerk en school het Hollandsch invoeren. Niet anders is het met de correspondentie der G.-G.'s met de Gouverneurs van Ambon en Banda of)net andere ambtenaren. Ook hierin konnn voort- durend zendingzaken voor. 7 Sept. 1644 b.v. schryft de Gouv. van Banda aan den G.-G., dat het kerkgaan door boete wordt bevorderd en vraagt hij om een "inmiddlbarc" klok voor de niet voltooide kerk op Neira. 25 April 1644 Hchryft de Gouv. van A in bon, dat hij den bouw van een moskee tegengaat, de omgeving van het fort van Moha/nmedanen heeft gezuiverd en hun een plaats aan de overrijde van de baai heeft toegewezen. 25 Aug. 1648 schrijft dezelfde over een strenge strafbepaling tegen Christenen °P Ceram, die tot den Islam wilden overgaan. De Zending op Key en Aroe were! door don Gouv. van Banda in overleg met den G.-G. ter hand

genomen. De bloeitijd der Zending valt vooral in de jaren 1620 tot 1640. Toen de Comp, in 1795 word opghcven was de ijver voor de kerste- ning reeds long verdwenen, en waren de ini. Christengemeenten aan verwaarloozing prijsge- geven.

De wijze, waarop Bewindhebbers de zendings- zaken behartigden, oefende natuurlijk op de houding der Kerk daartegenover geen gunstigen invloed. To ch vond men ook bij haar althans aanvankelijk levendige belangstelUing, en vooral menigmaal een holder inzicht in de behoeften van het werk. De kerkelijke personen en colleges, die zich, daarvoor verdienstelijk hebben gemaakt, zijn dezelfde, die ook de kerkelijke bclangen van Indie behartigden, en in het artikel EERE- DIENST zijn genoemd. Bij de keuze der uit te zending personen had men steeds me de op de „bekeering der onchristenen" het oog. Vooral daarom besloot men spoedig z.g. "vermaanders", die later (ook al hadden ze geen academische opleiding genoten) zcponen ten werden genoemd, te autoriseren tot het bedienen van den Doop, een maatregel, die zeker uit een kerk- rechtelijk oogpunt niet in orde was, maar die bewijst, dat men reeds in die dagen de eischen van het oogenblik zwaarder liet wegen dan theoretische bezwaren. Intusschen gevoelde men levendig, dat goede voorbereiding voor het gees- telijk ambt in Indie bepaaldelijk met het oog op den arbeid onder heidenen en Mohammedanen een dringende behoefte was. ¹⁾ Het denkbeeld is het crst uitgesproken door de classis Delft, het- geen des te merkwaardiger is, omdat deze slechts weinig in de gelegenheid was zich met Indische zaken te bemoeien. In 1614 bereikte haar het verzoek van de Kanier van Delft der O. I.C. om haar to voorzien van eenige goede predikanten, waarbij uitdrukkelijk werd verklaard, dat het vooral to doen was om mannen, die geschikt waren om het Evangelie aan de heidenen te brengen. Id het hierover uitgebrachte rapport wordG roD'weg uitgesproken, dat het de Comp, om rijkdomineei on niet om de zaligheid der zielen te docn was, en dat zij de religie allcen bevorderde om daardoor <le Inlanders aan ons volk te binden, en zoodoendo <l'n koophandel te bevestigen. De classis begreep echter, dat het niet noodig was door het iitsprfken van dit haar gevoelen de niacJitige J3cwin(llicbbers te ontstenuen; zij ziet daarin ook geenszins een reden om geen gebruik

¹⁾ Dit is des te merkwaardiger als men be- denkt, dat het besef daarvan in Engeland en Amrika ook nu nog verre van algemeu is. Wel is waar zijn daar de meeste zendingen academisch opgeleidc innanen, maar naar dezulken zochten ook onze voorvaderen in den aanvang der 17e eeuw. Zij begrepen echter, dat de gewone opleiding voor predikanten voor het zendingswerk in Indie niet volcdoende was. In Duitsceiland worden de zendingen semi- nariHtsch opgeleid, maar ook daar worden juist die vakken vcrwaarloosd, die men reeds 300 jaren geleden hier te lande van de meeste bcteckenis achtte. Het ontbreken van wat vroe- ger on nu in de opleiding der Ned. zendingen op den voorgrond staat (taalkennis, ethnologie in den ruimsten zin des woords, enz.) wordt in het buitenland thans hoe langer zoo meer als een gebrek erkend.

te maken van de haar geboden gelegenheid. Met veel zorg stelt zij een antwoord op, waarin zij betoogt, dat Indie nooit voldoende geholpen zal worden als enkele classes hier te lande zoo nu en ~~dan een predikant afstaan, maar dat door~~ samenwerking met andere classes, beter nog van al do Kerken hier te lande een "collegium" moet worden opgericht, waar professoren de talen, die men in. Indie noodig had, en de kennis der daar beleden godsdiensten doceeren; waar men dus speciaal voor Indie wordt opgeleid. De Kanier van Delft nam dit antwoord zeer ter harte, liet er afschriften van maken, die aan de andere Kamers werden toegezonden, opdat die daarvoor met hare classes overleg zouden plegen. Algemeen werd instemming betuigd; vooral de classis Walcheren bood krachtigen steun, evenals de theologische faculteit te Leiden) en zoo kwam in 1623 het Seminarie van Walaeus tot stand, ongetwijfeld het beste wat de Comp, voor Indie heeft gedaan, en dat een twaalftal alleszins

■ voortreffelijke mannen heeft afgeleverd.

De correspondentie in de eerste tientallen jaren der 17de eeuw gevoerd door of namens kerkelijke colleges hier te lande is vol van be- wijzen van hartelijke belangstelling in den Zen- dingsarbeid, en getuigt van een klaar inzicht in ' hetgeen daarvoor noodig is. Voornamelijk twee geschriften komen in aanmerking: „De legation© evangelica ad Indos capessenda admonitio" van Heurnius, een werk dat door Voetius warm is aan- bevolen, en met een opdracht aan Bewindhebbers in 1618 bij Elzevier te Leiden verscheen; drie jaren later kwam in Den Haag van de pers het „Histo- risch ende GrondicTverEaei van den Standt des Christendoms int Quartier van Amboina, mits- gaders van de hoope en de apprenatie eenigher reformatie ende beternisse van dien." De schrijver is Sebastiaan Danckaerts, in 1616 door de classis Enkhuizen naar Indie afgevaardigd, die zijn fiandschrift naar Holland zond, waar het ingevolg gunstig ad vies van de theol. faculteit te Leiden met een opdracht aan de Staten- Gen. verscheen. Een jaar later was Danckaerts zelf in Holland, en de door hem verstrekte in- lichtenen hebben stellig niet weinig b 1/gedragen tot vermeerdering der belangstelling. In dit verband mag ook vermeld worden, dat men uit de geschriften van Gijsbertus Voetius, die van 1634—76 hoogleeraar in de godgeleerdheid te Utrecht was, met succes een zendingsleer heeft kunnen opstellen, die ook thans nog de aandacht verdient. Deze geschriften bewijzen, dat op- rechte vroomheid de schrijvers bewoog, die tot daden dreef, welke sympathie wexken, vooral wanneer men zich de theologische twisten dier dagen herinnert.

Dit alles beloofde veel goeds voor de kerstening van Indie. En dat te meer, omdat men weliswaar ook in kerkelijke kringen van oordeel was, dat de Overleiid dit werk moest bekostigen en be- vorderen, maar zoo nu en dan toch. ook de gedachte opkwam, dat do Kerken zelf zich daarvoor offers moesten getroosten. In 1621 dringt de synodo van Zuid- Holland, die te Rotterdam vergaderd, aan op de stichting van een seminarie in Indie ter opleiding van inlanders tot predikant. Zij noemt dit een „sichte- lyck en christelyck werk"²⁾, en besluit „dat men ff selve opt allerhoogste soude recomman- deeren" bij Bewindhebbers, Staten-Generaal en

by den Prins „opdat, alsoo by desclve inochten eenige boquame middelen gevonden ende inledelyck toegelcylt- worden. *Oft oock, des noot synde, cen coUc.de gedaen by particuliere liefhebbers, tot bevorderinge enz.*“.

Evenwel, de Heeren XVII waren van deze particuliere inmenging allerminst gediend. In Walaeus had men een voortreffelijk leider van het seminarie gevonden; in het ad vles van de theologische faculteit te Leiden, waar hij toen reeds hoogleeraar was (welk advies zeker onder zijn invloed is opgesteld, terwijl de leef- en huisregel voor de stud ent en in elk geval van zijn hand is) worden beginselen uitgesproken, die door de ervaring van welhaast 300 jaren ten voile zijn bevestigd. De studenten, nooit meer dan 6 in getal, waren huisgenooten van Walaeus, en stonden dus onder zijn directe leiding. Toch moest deze voortreffelijke inrichting, na een vruchtbaar bestaan van helaas slechts 10 jaren, in 1633 worden opgeheven. De leriaalde pogingen van de zijde der Kerk om Bewindhebbers tot andere gedachten te brengen mochtten niet baten.

Deze bonding der Comp. (zie ook onder EEREDIENST) was fruikend voor de belangstelling der Kerk. Oinstreeks het midden der eeuw is men zoover afgedaald, dat de correspondentie bijna uitsluitend loopt over administratieve aangelegenheden, en men kan niet anders dan met waardeering spreken van de trouw, waarmede men deze eentonige briefwisseling voerde.

Toch wordt deze eentonigheid nog eenige malen verbroken. Voooreerst in 1687 en volgende jaren, toen de oprichting van een seminarie voor Inlandsche predikers in Indie zelf a an de orde was. De houding door de Kerk in deze aangelegenheid aangenomen, is verre van prijzenswaardig. Men wilde een seminarie hier te lande onder toezicht der vaderlandsche Kerk, geenszins een in Indie. De Heeren XVII gin gen echter toch hun gang, en de inrichting op Ceylon kwam tot stand. Het voornemen bestond voor den Maleischen archipel hetzelfde te doen en niet onwaarschijnlijk is, dat de tegenstand der Kerken Bewindhebbers van dit plan deed afzien. Intusseben ging het seminarie op Ceylon, dat ondoelmatig was ingericht, weldra te grond.

Omstreeks 1724 kwam de kwestie der sacramentscheiding aan de orde. Het ging or om of men een volwassene, die tot het Christendom wilde overgaan, zou doopen, ook al was hij naar zijn eigen oordeel of dat van zijn leermcster nog niet gescliikt om tot het Avondmaal toegelaten te worden. Deze vraag is ook thans nog van actueel belang, in onze dagen zelfs weer in zeer bijzonder mate. Op zendingsvelden, waar massale overgangen plaats grijpen (en dit was weldra in Indie het geval) heeft men de noodzakelijkheid gevoeld om binnen niet te langen tijd door middel van den Doop beslag te leggen op degenen, die zich voor het Christendom ontvankelijk toonen, en dus het voorbereidend onderwijs niet langer te laten duren dan strikt noodzakelijk is; maar ook om dit onderwijs nog na het toedienen van den Doop voort te zetten, en in verband daarmee de nieuwgedoopten eerst nadat dit voortgezet onderwijs met vrucht is gevolgd, tot lidmaten aan te nemen en tot het Avondmaal toe te laten. Wel is waar ontstaat

daardoor het gevaar, dat men een oppervlakkig Christendom in de hand werkt; een volwassene behoort niet gedoopt te worden, tenzij hij zich geheel bewust is van de beteekenis der plchtigheid en dan is er geen enkele reden hem niet tot het Avondmaal too te laten. Maar men dient rekening te houden met de opvattingen der doopcandidaten, met het gevaar, dat van de zijde van den Islam dreigt en vooral met het helaas steeds veel te gering getal zendingarbeiders, waardoor grondig onderwijs van een ecnigszins aanzienlijk aantal doopcandidaten eenvoudig onmogelijk wordt. De practijk op het zendingsveld dwong dus tot een handelwijze, die uit dogmatisch oogpunt niet te verdedigen is.

Daarvan werd echter misbruik gemaakt. De in Indie vertoevende Nederlanders wnschten hun bij concubines verwekte kinderen gedoopt te zien. De vraag of dit kon geschieden wanneer een Europeesch Christen als getuige optrad en zich verantwoordelijk stelde voor de christelijke opvoeding van het kind, werd door de Kerk hier te lande ontkennend beantwoord. De moeders moesten dus gedoopt zijn. Werden zij echter tegelijkertijd tot het Avondmaal toegelaten, en dus als voile lidmaten erkend, dan trof de kerkelijke tucht haar, tenzij aan de onwettige verhouding een eind werd gemaakt, iets waartoe de vaders harer kinderen niet geneigd waren. Tot eer van den kerkeraad te Batavia, die in de dagen der Comp. als hoogste kerkelijk college in Indie werd beschouwd, moot gezegd worden, dat hij van geen toegeven wilde weten. Maar een zijner leden de predikant De Bouck, nam een dubbelzinnige houding aan, en vooral door zijn toedoen word het punt in geschil aan de vaderlandsche Kerk voorgelegd.

Ook daar vond hij echter ten slotte geen steun. De theologische faculteit te Leiden adviseerde de scheiding der sacramenten, en de verschillende synoden, die er over gehoord zijn, vereenigden zich met dit gevoelen.

Natuurlijk kwam de zaak ten Klottc voor de Heeren XVII. Hun houding is merkwaardig. Den 26sten Maart 1736 namen zij een resolutie, die gehec] in overeenstemming was met „(!(*kerk”-lijke besluiten, alleen met deze belangrijke nil - zondring, dat ze zou gelden voor de kerk Batavia. Voor de z.g. „buitenkerken” <l.w.z. voor de zulkc, waar zeu dings wort werd verric]t en dikwerf talrijke inlandsche (christengencicjti) werden gevonden, werd bepaald, dat aldaar naar samenvoeging der sacramenten zou worden gestreefd, maar dat deze slechts in zoover zou mogen worden toegepast, als de gestelclheid der kerken het toeliet.

Deze resolutie geeft eenige aanleiding te zeggen, dat de heerschappij der Overheid over de Kerk toch niet altijd bodenkelyke gevolgen heeft. Batavia toch was da plaats, waar het meeste gevaar bestond voor misbruik der sacramentscheiding; in de zendingsgcneenten daarentegen dwong vaak de practijk tot het voorloopig aanvaarden daarvan. Beter dan de kerkelijke Heeren begrepen Bewindhebbers, dat met den feitlijken toestand tokening moest worden gehouden. Of men dit ten slotte ook in kerkelijke kringen heeft begrepen? Men heeft zich althans zonder tegenpraak bij de resolutie neergelegd.

Met de Bijbelvertaling liebben de vaderlandsche kerken niet veel bemoeienis gehad,

maar cenige cigenaardeige feiten verdienen vermelding. Zckere Joan Ferreira, vroeger R.K. priester, later als predikant geexamineerd en bevestigd, vervaardigde een vertaling van het N. T. in het Portugeesch ten behoeve van de dcsijds nog talrijke Portugeesch sprekende Chris- tenen. In 1670 was hij daarmedo gceerd, on het handschrift were! naar Holland gezonden. Daar liet men het door twee predikanten, die men da ar toe bevoegd achtte, herzien en in overeen- stemming brengen met de Statenvertaling, die Ferreira, omdat hij niet voldoende Hollandsch kendo, niet had kunnen gebruiken. Toen de al tins gecorrigeerde (?) vertaling in Indie aan- kwam, bleek ze totaal onbruikbaar en were! de oplage op last der Reg. grotendeels vernietigd. Zonder medewerking der vaderlandsche Kerken kwam eindelijk het Portugeesche N. T. te Batavia in 1693 gereed.

Deze gang van zaken oefende een nadeeligen invloed op het tot stand komen van een vertaling van het O. T.; toen het handschrift in 1694 gereed was, toonden Bewindhebbers slechts weinig geneigdheid het te laten drukken. Eindelijk besloot de Synode van Zuid-Holland in 1725 de uitgave voor haar rekening te nemen. Opnieuw bloek dat Bewindhebbers van dergelijk initiatief der Kerk niet wilden weten; zij ver- boden beslist, dat men het handschrift naar Nederland zou zenden, maar wachtten inmiddels tot 1745 alvorens zij liet voor hun rekening lieten drukken.

Over de Maleische vertaling van Lcydekker zien men onder BIJBELVERTALING. Hier verdient aangeceekend te worden, dat de bekende predikant Valcntijn cvencens den gchelen Bijbel in lid Malcisch heeftovergezet, en het handschrift m 1705 den Kerkeraad te Batavia aanbode.

Jusschon de beide vertalingen bestond groot verschil. Leydekker had zich zooveel mogelijk beijeerd gram maticaal zuiver ^lalcisch te schrij- <ii, en i < wanneer de woordschat 'lii-r taii naar zijn meening in den steek liet, <<-n voudig aan vreemde talcn, vccal aan het .Ara bi sc l), zijn woorden ontleend. Valcntijn echter, <iji- I.Tt groot.str deci van zijn 16 Indische dienst- jaren op A mbon doorbracht, bezigde de taal, <li<- ndaar bij de Evangelieprecliking werd ge- bruikt. Tijdens zijn verblijf in het vaderland \ an 1695 tot 1705 verdedigde hij zijn handel- wijze in jncnige kerkelijke vergadering en mocht de voldoening sinaken, dat zijn opvatting in- mining VOIHL ; men drong dan ook bij Bewindhebbers op h<-t drukkci) aan. Dezen volgden editor liet nil Jiatavia gevogen ad vies, dat voor de vertaling van Leydekker pleitte.

De Comp, vond bij haar optreden op verschil- lende eilandei Christel^kcc gemeenten, door de fortugeeizen gcsUchl. Haar priesters warden als staatsgevaarlijk verdraven, alles wat aan het Katholicisnu ; deed dun ken we rd vurwijderd en langzamerhand begon de Comp, zich het lot dezer (hrintcrien aan te trek ken. In hetgeen ointrent <lc wijze van optreden wordt medgedeeld, trekt zeer sterk de aandact do dwang, clio in zako do religic word uitgeoefend. Do Portugeezon waren daarin voorgegaan. Onder degenen, die oijder Jiuu juridictic stonden, verboden zij do heidensuhe praktijken. Dit voorbeeld word door onze vadren gevolgd. Een gedoopto was straf- baar. wanneer hij eenige h (; idcnsch-godsdienstige

handeling verrichtte. De opgelegde straffen waren vaak zeer zondclring; zoo liet men eens de schuldigen rondloopen met een bord, waarop gcschreven stond: „Dit zijn aigodendienaars."

Dat men op dezelfde wijze optrad tegenover heidencn blijkt niet. Wei werden aan bekcerlin- gen voordeelen toegekend. Wij vinden clan ook telkens vermeld, dat geheele dorpen zich bereid verklaarden Christen te worden en om een onder- wijzer vroegen. Onze vaders gevoclden blij- baar geen behoefte zich re kens chap te geven van het psychologisch proces, dat een inlander door- maakt, die van het Heidencdom tot het Christendom overgaat. Men bekcert zich van de „Duive- larije" tot de „ware Gereformeerde religie" en naar het schijnt verbaasd niemand zich daar- over. Wij weten dus niet of bij do overgangen, die in de eerste helft der 17de eeuw vrij talrijk waren, diepere motieven in het spel waren. Wei weten wij, dat de klachten over het gehalte der Christenen algemeen zijn. De meeste predikan- ten, ook zij die overigens een juiste opvatting hadden van hun taak en vol ijver zich daaraan wijdden, zijn nochtans van oordeel, dat de sterke arm der Overheid te hulp moet worden geroepen om een eind te maken aan heidensche praktijken ; men stelt die op een lijn met andere misdrijven. Maar met een negatief resultaat stelt men zich toch allerminst tevreden. Integendeel, de predi- kanten beschouwen het als hun specials roeping om, wanneer door de Overheid het onkruid nit den akker is verwijderd, daarin het goede zaad te zaaien.^{1) 1)}

i) Vergelijk het hierboven genoemde werk van Danckaerts, uitgegeven in de Bijelgren van het Kon. Instituut voor Taal- Land- en Vol- ken kunde, nieuwe reeks 2e deel 1859 pag. 127: „Iumers wil wel dat seggen, dat naer a lie appartentic, die tot noch toe gheweest is, volkomentlyck is ghebcecken, dat raest alles wat oyt op Amboina int stuck der Godsdienste, ende efaenwas van clien is verrichtet. prin- cipalyck door middel ende hantvinghe van ontsach gheschiedt is, ende voortaan sal moeten gheschieden tot dat sy sullen ghebracht zyn, tot de ware ende grondigho kennisse ende den rechten smaect van de Christelyck Religie, want soo langhe sy clio ontberen, al waort oock al schoon saecke, dat sy tot 't voorn. soo verre door autoriteyt ghebracht wierden, om te doen ghene sy konnen: Soo sonde evenwel het principaelste dacr noch niet zyn, to weten, cen Christen hert ende gkemoet, dat sy swaerlyck van den Duyvel konnen afftrecken. Ick wil seggen, dat het dan noch al niet moor soude zyn, als datso weten souden watmen doon moet, maer dat sy ,t niet souden doen alst behoorden; herte- lyck berouw ende leetwczon te hebben van sonden; sich te verdedoemighen voor Gott Alinachtich : een vernedert ghemoet; een vor- slagen cen ghebroocken herte, eenen versaechedn gheest, ghetemde lusten, affecten ende gheneghenhoyt te betrachten, vast ghe- loove, hoope, liefde, goedertierenthoyt, danck- baerhoyt, oprchtheyt, vroomicheyt, Godsa- lichcyt, ghedoochsaeemhoyt, lanckmoedicheyt, verghevinghe van niisdaden, ende wat sulx nicer is van Christedeuchdon ende plichten.*"

Een voornaam middel daartoe is de school. Danokaerts vermeldt, dat de Portugeezen er reeds ecu sticlitton in het kast. Qel-op Apiboinii.

? In 1668 vond hij ze echter in zeer verwaarloos- den toestand, maar met toestemming der Over- heid opende hij ze weder. Zijn voorganger Ds. W i 11 e n s had zich over de resultaten zeer ongunstig uitgelaten; D. is van cen ander gevoe- len en vermeldt, dat hij weliswaar bevond, dat de leerlingen het meeste van hetgeen zij geleerd liadden weder kwijt waren, maar dat hij in 3 maanden tijds zoo belangrijke vorderingen kon constateeren, dat hij goede verwachtingen heeft voor de toekomst. Hij hoopt deze leerlingen te plaatsen in de omliggende dorpen als school- neesters en godsdienstleraars, aangezien het onmogelijk zal zijn die alle met predikanten te bezetten. Zij zullen a an hun landgenooten het Evangelic kunnen prediken in hun eigen taal (hij zelf onderwees hen in het Hollandsch) en zij zullen ook de kennis van het Maleisch verbrei- den, waarvan de Hollanders zich, wegens de zeer groote verscheidenheid der Ini. talen, bij de prediking van het Evangelic zullen moeten be- dienen. Zij zullen ook „den dienst des duivels” kunnen beletten en den invloed der Mohamme- danen, „die noyt en rusten in dese quartieren om hare contagieuse secte te verbreyden⁵⁵, kunnen tegengaan. Eenige der bekwaamsten van deze inlanders wil hij naar Holland zenden, om daar theologie te studeeren.

Bovendien opent D. 18 Mrt. 1618 wederom een gewone school, eerst met niet meer dan 10 kinderen, welk getal weldra tot 30 A. 40 aangr- ; eit, „maar is meest door vrees ende ontzach ghe- schiet”. Weldra beklagen zich de ouders, dat zij niet in staat zyn hun kinderen ter school te zenden, omdat zij daardoor de inkomsten missen, die deze hun verschaffen. D. bevindt deze klacht bij onderzoek gegrond, en in Febr. 1619 verkrijgt hij van den G.G. Coen, als deze Ambon be- zoekt, dat au ieder kind per dag een pond rijst zal worden uitgekeerd, wanneer het werkelijk de school bezoekt. Het getal leerlingen stijgt nu tot 60 a 70. Weinig zal D. hebben vermoed, dat hij door dezen vrij onschuldigen maatregel den naam „rijstchristenen” in de wereld bracht, die nu nog niet alleen in Nederland maar ook in Duitschland gebruikt wordt voor bekeerlingen der Zending, van wie beweerd of vermoed wordt, dat het hun bij hun overgang oin stoffelijk voor- deel te doen was.

Het Zendingswerk krijgt dan, althans wat het uiterlijko aangaat, reeds dadelijk het voorkomen, dat het nog heeft. De Euroepesclie zendeling heeft onder zijn leiding een groeter of kleiner aantal filialen, waar Inlanders tegelijkertijd als godsdienstleeraars en als schoolneesters optre- den, die hij geregeld bezoekt en door middel waarvan hij op de groote menigte invloed oefent. Van deze bezoeken zijn versclullende rappor- ten in de arclieven bewaard en ettelijke daarvan zijn in druk verschenen. Het lezen daarvan moet wel den zendingarbeider van den tegenwoor- digen tijd in menig opzicht aan eigen werk doen den ken. Wij zien den predikant van de eene gemeente naar de andere reizen. 's Morgens aan- komende, geldt zijn eerste bezoek meestal de school. Daar wordt onderzoek gedaan naar de opkomst der leerlingen, hun vorderingen, het gedrag van den onderwijzer en zijn houding in

de school. Daarna wordt een onderzoek ingesteld naar de vruchten van het godsdicnsonderwijs ; er worden lidmaten aangenomcn; na een pre di- katie worden Doop en Avondmaal bediend. Predikanten, die voor hun prediking van gc- schreven stukken afhankelijk zijn, behandelen meestal voortdurend dezelfde stof; V a l e n t i j n beroemt er zich op, dat hij voor de vuist s pieken- de telkens een ander onderwerp behandelde, aangezien dit aangenaan bleek te zijn voor de- genen, die hem vergezelden. De vraag slijnt gewettigd, of het voordeel van deze improvisaties niet dobr andere nadeelen we rd opgeheven. De behandeling van zieken, die thans in het zendingss- werk een zoo groote plaats inneemt, ontbreekt hier geheel.

Trouwens, wanneer wij ons een beeld trachten te vormen van het meer innerlijk deel van den arbeid, ontdekken wij vele verschilpunten tus- schen verleden en heden. Danokaerts schrijft (vermoedelijk in 1619) over de laatstgenoemde in. 1618 weder geopende school, dat eenige leerlingen „nu al fyntghens konnen. lesen, eenigle oock wat schryven, doch meest a He te samen konnen zij in het Duytsch haer Vader onse, Gheloove ende Thien gheboden rcdelyk wel van buyten opseggen”. Blijkbaar overheerscht dus op school het godsdicnsonderwijs; lezen en schrijven komcn in de tweede plaats, en van rekenen wordt in't geheel niet gesproken. Thans is de verhouding geheel omgckcerd, en wordt het wel eens moeilijk op Zendingsscholen tijd te vinden voor het godsdicnsonderwijs.

Maar cigenaardig is dat van buiten leeren van het Onzc Vader, de Geloofsartikkelcn en de Tien Geboden, en dan nog wel in het Hollandsch. Weldra werd het z.g. Kort Begrip van Marnix van St. Aldegonde in het Maleisch vertaald en op de scholen gebruikt. Deze en soor- telijke be- richten wekken den indruk, dat in der zendingss- arbeid van onzc vaders het aanbrengen van Christelijke kennis op den voorgrond stond. Zekr waren er onder de zendingarbeiders velcn, die het woord van Paulus (1 Cor. 8:1) ointrent <1- k kennis, die opgel)lazen jnaakl o) de jicfdc, die sticht hadden verstaan. Onder hen mag vooral Justus Hel um ic us genoemd worden. Zijn hier- boven genoemd geschrift mogc wat langdradig zijn, het doet weldadig aan door den edit Chrisl lijken geest, die daaruit spreekt. Toen hij van 1633 tot 1638 op het eigenlijke zendingssveld verloefde, is hij aan de door hem uitgespi)ken beginsolcn niet ontrouw gcworden. Hij heeft sympathic gewekt, odk tegenstand ondervonden, zooals een getrouw Evangelicdienaar verwachten moet. Andren werken in denzelfden geest, Maa r onze voorvaders ge- voelden nog niet de nood- zakelijkheid om zich in te leven in de voor- stellings- en gedachtenwereld hunner animis- tische hoorders. Zij noemen het animisme dui- veldsdiens en den Islam een „contagieuse sccte”. Deze opvatting behoeft niet te verclinderen een ernstige poging om zich den gmoedstoestan- <1 in te denken dergenen, voor wie deze godsdien- sten zijn de inhoud van hun geestelijk bezit. Evenwel, zoover brachten onze vaders ket niet. Geheel hun oordeel over Ind. personen on toc- standten toont, dat zij zich niet konden losmaken van den uit het vaderland medege brachten niaatstaf. Dier tencvolgc werd liun oordeel onbillijk en oppervlakkig. Vooral aan hun zen-

dings work deed dit groote schade. Dat do resultaten daarvan nog veel to wenschen overlieten, ontging trouwens niet aan hun aandacht. En zij lieten het niet ontbreken aan pogingen om daarin verbetering te brengen. De door de Iciders in het vaderland uitgesproken beginselen (men denke vooral aan het bestudeeren van ini. talen en godsdiensten in het seminarie van Walaeus) geven aanleiding tot de onderstelling, dat men op den duur wel tot betere inzichten zou zijn gekomen. Maar het seminarie werd weldra gesloten; het bleek ontzaglijk moeilijk in Nederland de geslukte mannen voor het werk te vinden; en de ijver der Bewindhebbers verflauwde merkbaar.

Het tijdperk van bloei der Oud-Nederl. Zending is dan ook reeds omtrent de helft der 17de eeuw vrijwel gesloten. De daarop volgende anderhalve eeuw getuigen eerst van afnemende belangstelling, daarna van hand over hand toenemende verwaarloozing. Reeds Dankkaerts had er op gewezen, dat de ini. helpers gereeld moesten worden gecontroleerd. Toen het peil der predikanten daalde, of hun aantal ten eenemaal onvoldoende was, werden de bezoeken van minder beteekenis en bleven de gemeenten soms jarenlang daarvan verstoken. De toestand werd eindelijk zoodanig, dat men zich er over verbaasde, dat ook niet in ons tegenwoordig Ned.-Indie, evenals op Formosa en Ceylon, het Christendom geheel verdwenen is.

Reeds voor de Comp. te gronde ging was in het vaderland voor de Zending een nieuwe periode aangebroken. In Duitschland hadden de Herrnhutten, in England de Baptisten het voorbeeld gegeven. Hun denkbeelden van den in ons vaderland een welbericden bodem, en onder den invloed van den vurigen Dr. Van der Kerk (later zieleling in dienst der London Missionary Society in (L-Afrika), werd den 17den Dec. 1797

Rott, in *„Ned. Zendinggenootschap, ter voorplanting en bevordering van het Christendom, bijzonder onder de Heidenen“* gesticht. In art. 2 van zijn Algemeen. Bepalingen verklaart het te wijsen „gelieven worden voor een algemeen Christelijk Gmootschap, dat allen ten doel heeft het werken in het vaderland, zooals in de *„Honken des O. on N. T. s“* is vervat en in de artikelen der Algem. Christ. Geloofsbelijdenis is uitspreekelijk, zonder bijvoeging van menschelelijke begrippen, eenvoudig en oprecht in de hartinnig menschen in te plnnten**. Het verwacht als zijn medewerkers te zich toetreden, die zulken gedrongen worden en ondring verbonden zijn door het geloof des harten in den Heer Jezus Christus, als den Goddelijken Verlosser, die voor de zonde heeft geleden, Hij rechtvaardig voor de onrechtvaardigen, opdat Hij ons tot God zoude brengen, en door de daaruit voortvloeiende liefde jegens God en onkand, naar den inhoud van het Evangelie“ (art. C). Men bekommerde zich (lus niet om kerkelijke scheidsmuren; integendeel, de stichters des Gen. waren mannen, die liet bestaan daarvan betrouwen, en die in elk geval begroepen, dat in Nederland historisch geworden toestanden niet naar het zendingsveld moesten worden overgebracht. Natuurlijk wekte dit tegenstand in strong kerkelijke kringen; inaar deze wog niet op tegen de gebodon sympathie.

De tijdsomstandigheden waren voor het on-

dernemen van eigenlijk zendingswerk niet gunstig. Daarom hield men zich aanvankelijk onledig met Evangeliesatierarbeid in Europa. Maar zoodra mogelijk wendde men zich tot de Heidenen.

Geruimen tijd was het Gen. de enige zendingsorganisatie in ons vaderland. Omstreeks het midden der vorige eeuw echter kwam daarin verandering. Niet omdat men bezwaar had tegen het onkerkelijke standpunt van het Gen., maar wel omdat onder Bestuurders en leden de z.g. Evangelische (Groninger) richting en later ook het Modernisme veld wonnen. De inmiddels ook onder den invloed van het Re veil stork toegenomen belangstelling voor den Zendingarbeid, kwam diontengevolge niet alleen aan het Gen. ten goede, maar gaf aanleiding tot het stichten van verschillende nieuwe corporaties. Zoo kwam in 1847 de „Doopsgezinde Vereeniging ter bevordering der Evangelieverbreiding in de Ned. Overzeesche Bezittingen“ tot stand. In hetzelfde jaar werd de vereeniging „de Christen seKama“ gesticht. Zij was vooral het werk van den bekenden filantroop O. G. Heldring, die van het denkbeeld uitging, dat de Evangelieprediking niet alleen geschieden moest door in het bijzonder daarvoor opgeleid en uitsluitend daartoe bestemde personen, maar eveneens door een groote schare Christenen, die zich onder de Heidenen zouden vestigen (kolonisatie) als ambachtslieden of ambtenaren, maar ook als colporteurs, evangelisten of catechiseeënmeesters, en door handel en wandel het Christelijk leven zouden prediken. Van eigenlijke kolonisatie is nooit iets terecht gekomen. Maar geholpen door den gelijkgezinden Berlijnschen predikant J. Goszner heeft de Vereeniging tusschen 1849 en '52 personen uitgezonden, waarvan velen, mannen van geringe ontwikkeling, die zonder eenige voorbereiding van beteekeenis plotseling uit Europa naar Indië werden overgeplaatst, jammerlijk mislukten; maar onder wie toch ook personen zijn geweest van „singuliere gaven“, die met eere mogen worden genoemd en met zegen hebben gearbeid.

In 1851 volgde toen het „Gen. voor in- en uitwendige Zending te Batavia“. Het heeft geruimen tijd aan de Zending belangrijke diensten bewezen, o.a. door niet te werken aan het tot stand komen van het seminarie te Depok, van de Zendingconferenties op Java, en floor samen te werken met de vereeniging „de Christen werk-man“; de Ermeloosche Zending gemeente (zie beneden) en het Java-Comitè (idem).

Deze Ermeloosche Zendinggemeente werd in 1850 gesticht door Ds. Wittoveen. Hij verzuimde echter te zorgen voor een goede organisatie en de weinige mannen, die van haar zijn uitgegaan, gingen meestal in dienst van andere corporaties over.

In 1855 word het Java-Comitè te Arpstormdam gesticht. Aanvankelijk wildo het niet anders zijn

¹⁾ Do in 1793 hier to lando opgerichte „Broedersocieteit tot uitbreiding van het Evangelie onder de Heidenen“ thans bekend onder den naam van „Zendinggenootschap der Evangelische Broedergemeente“ te Arpstormdam, kan hier onbesproken blijven, omdat deze corporatie uitsluitend in Surinamo arbeidde.

²⁾ Thans vorricht het belangrijk werk op het gebied der inw. zending te Batavia.

dan een hulpvereniging van het bovengenoemde Bataviasche Genootschap, waarvoor men gelden zou iuzamenen. Door den loop der gebeurtenissen kwam men er toe enige door de Ermeloosche Zendingsgemeente uitgezonden mannen in zijn dienst te nemen, ten gevolge waarvoor het Comité als zelfstandige zendingscorporatie optrad.

Tot nu toe had men vermeden rechtstreeks tegenover het Ned. Zend. Gen. op te treden, ook al koesterde men daartegen bezwaren. Dit werd anders, toen in 1858 de *Nederlandsche Zendings-vereening* werd gesticht te Rotterdam, die in art. 2 van haar statuten verklaarde, dat zij „bestaat uit leden, die erkennen, dat de Heere Jezus Christus een volkomen Zaligmaker is; die dit in hun wandel betoonen, en verklaren niet te mogen samenwerken met, degenen, die zijn waarachtige en eeuwige Godheid loochenen”¹⁾. Anderen gevoelden geen sympathie voor dit standpunt (O. G. Helling en N. Beets behoorden tot hen) en stichtten in 1859 de *Utrechtsche Zendingsvereening*, die als haar grondslag uitspreekt haar geloof „in de groote waarheden, door alle eeuwen in de Christelijke Kerk, en bepaaldelijk door de Kerken der Hervorming beleden”. Weer anderen, onder wie vooral C. Schwartz en de oud Resident I. Esser moesten worden genoemd, stichtten te Amsterdam in 1861 de *Gereformeerde Zendingsvereening*. Voorloopig bleven nog vele „orthodoxen” aan het Gen. getrouw. Ettelijken hunner deden echter in 1864 een poging om den grondslag des Gen. in zoodanigen zin verder uit te werken, dat daardoor Evangelischen en Modernen genoodzaakt zouden worden uit te treden. Zij slaagden niet en zoo bleef hun niets anders over dan zelf heen te gaan. Een poging, die in 1865 van niderne zijde werd ondernomen om den grondslag des Gen. geheel te laten vervallen, mislukte eveneens.

Buiten verband met den strijd in en om het Gen. staat de oprichting van nog ettelijke andere corporaties.

De wensch om in de Luthersche kringen in Nederland meer belangstelling te wekken voor de Zending gaf aanleiding tot liet stichten in 1872 van het *Nederlandsch Luthersch Genootschap voor In- en Uitwendige Zending* te Amsterdam.

In 1885 werd het *Sangi- en Talaud-GomM* opgericht. De naar deze eilanden gezonden zending-werklieden stonden althans in naajin onder het Bestuur van het Gen. voor In- en Uitw. Zending te Batavia. Toen de uitzending van nieuwe arbeiders noodig bleek en het Comité voor den Christenwerkniaas was opgeheven, wendde Gen. zich tot het Java-Comité, en dit riep de hulp in van de Ned. en Utr. Zend. Ver., en gezamenlijk richtte men het *Sangi- en Talaud-Comité* op, dat zich belastte met de opleiding benevens de zorg voor de kosten voor uitzending en passage tot Batavia van nieuwe zendingen. Hoewel het Comité nicker deed dan het had beloofd, bleek toch deze organisatie voor den goeden gang van het werk op den duur onvoldoende. En aangezien de Regeering hier te

lancl bezwaar maakte tegen verniecrdering van het aantal Hulppredikers en opname der gejucenten op dit arbeidsveld in het verband der Prot.-Kerk, word het Comité gereorganiseerd en

nam het den naam aan van *Comité ter voor-zending in de geestelijke behoeften der gevestigde Inlandsche Protestantse Christengemeenten op de Sangi- en Talauereilanden*. Het cooptert zichzelf, maar kiess zijn leden zooveel mogelijk uit de leden der Hooftbesturen van het Java Comité, de Ned. Zend. Ver., de Utr. Zend. Ver. en het Ned. Zend. Gen. Met dit Comité sloot de Regeering een overeenkomst, volgens welke zij voor iederen werkelijk aanwezigen zending (hier officieel Diena ar des Woords genoemd) een subsidie uitkeert van f 3500. — 's jaars, waartegen over het Comité de leiding van het werk op zich nee mit en de verder voor het werk noodige gelden tracht bijeen te brengen. Aangezien voor de opleiding, uitrusting en passage, salarissen en pensioenen der Hulppredikers alleen (ongerekend wat voor hun ini. hulppcrsoneel noodig zou zijn) een som van / 67.000. — 's jaars zou moeten worden uitgetrokken, bespaarde de Reg. door dezen inaatregel (er wordt slechts voor hoogstens 9 Dienaren des Woords subsidie uitgekeerd) een zeer belangrijk bedrag, en werd het particulier initiatief zoowel hier te lande als in Indie geprikkeld; het S- en T- C. moet jaarlijks zorgen voor een som variërende van 50 tot 100% van het Regeeringssubsidie, terwijl de ini. Christengeincenten, die toch reeds meer dan elders in eigen behoeften voorzagen, aangespoord worden in deze richting verder te gaan. Deze regeling kwam in 1904 tot stand. In verband met de verhooging van de salarissen der Hulppredikers in 1917 werd het subsidie voor elken Dienaar des Woords op / 5250 gebracht.

In 1889 werd opgericht de „*Vereening tot ondersleuning van zendingen der Salatiyn-Zending op Java*” gevestigd te Utrecht. Mevr. le Jolie, later (door tweede huwel.) mev. van Vollenhoven (zie beneden), bleef zich, nadat zij in 1857 voor goed naar Nederland was terug-gekeerd, de belangen aantrekken van den kring van Christenen, die door haar Evangelisatiearbeid was ontstaan. Eerst werd sainenwerking verkegen met de Ermeloosche Zendingsgemeente, maar later sloot men zich in gemecn-schappelijk overleg aan bij de „Neukirchener Mission” gevestigd in Jiet plaatsje Neukirchen bij Duisburg in de Rijnprovincie. In liaar „An-stair” worden Evangelicboden opgeleicl voor de In- en Uitwendige Zending. Js hun opleiding voltooid, dan wijdt een ieder zich aan het werk, waartoe hij zich het-nicest geroepen voelt. Hij blijft dan wcl in verband met de Anstalt, maar-staat niet onder haar directie en Jecft evenzevr als doze van ingekomen giften, zonder ooi t daarom te vragen en zonder aanspraak te maken op een vast salaris. Ettelijke van de hier opge-leide mannen stelden zich voor den arbeid op Java beschikbaar en zoowel de Anstalt in Neukirchen als het te Utrecht gevestigde Comité maken hun de giften over, die zij voor dit werk ontvangen. In Juni 1888 vereenigden zich de zendingen tot een Bond, die in 1912 rechtspersoonlijkheid verkreeg en eenige organisatie in den arbeid bracht.

Eindelijk werd in Febr. 1901 te Utrecht de *Geref. Zendingsbond* opgericht. Zijn bestuurders

i) In 1916 werd dit artikel gewijzigd; het luidt nu: Leden kunnen slechts zij zijn, die de waarachtige en eeuwige Godheid van Christus erkennen. Hem als volkomen Zaligmaker be-rijden en daaraan willen medewerken tot het in art. 1 genoemde doel.

zijn inannen, die tot de z.g. „Gereformeerde richting“ in de Ned. Herv. Kerk behooren. In do gemcenten, waar hun prediking gewenscht wordt, werd weinig voor de Zending gedaan. De Bond traecht daarin verandering te brengen en slaagt daarin op bevredigende wijze. In 1913 werd de eerste zendeling uitgezonden.

Gen der tot nu toe genoemde vereenigingen, zelfs niet de Doopsgezinde of Lutherse, staat op zuiver kerkelijk standpunt. Immers het feit, dat een vereeniging uit leden bestaat, die alien tot een en hetzelfde Kerkgenootschap behooren, scimpelt haar werk nog niet tot kerkelijke Zending. Bit is alleen daar het geval, waar men van oordeel is, dat *alleen* de Kerk tot het verrichten, van zendingsarbeid bevoegd is. Deze meening was men toegegaan in den kring der bovengenoemde Geref. Zend. Ver., en deze heeft dan ook, toen in 1892 de vereeniging van de Christ. Geref. Kerk (Afgescheidenen) met de Ned. Duitsch Geref.-meerde Kerken (Doleerenden) in de „Gerefor-meerde Kerken“ tot stand kwam, haar werk aan deze laatste overgedragen. Op de Generale Synode, te Middelburg in 1896 gehouden, kwam nu een uitvoerig rapport over de Zending ter tafel on werden de beginselen vastgesteld, waar- door op Geref. standpunt de arbeid moet worden beheerscht. Op grond daarvan nam de Synode to Arnhem in 1902 een zendingsorde aan. Deze gaat, evenals de algemeene Kerkcnorde, uit van de autononic der plaatselijke Kerk. Zij alleen heeft het recht iemand in een geestlijk ambt te stellen. Alleen aan de roeping eener plaatselijke kerk kan dus iemand het recht ontleenen als Beclienaar des Goddelijkn Woords en der Sacra- menten op te treden, en hij blijft in zijn werk ge- bonden aan do besluiten van den raad der Kerk, die hem in het ambt instelde. Zendinglingen dragen dus hier den titel van Alisionaire Predikan- ten. Zij hebben geheel dezelfde opleiding go- noten als hun collega's in het vaderland ; alleen moeten zij, wanneer zij een beroep tot den zendingsarbeid a an no men, een oxa men afleggen in de inissionaire vakken. De Zending gaat dus uit en staat onder het bestuur van de plaatselijke Kerk en liaar kerkraad ; is zij te klein om alleen de lasten aan zulk een werk verbonden te dragen, dan vrecnigt zij zich met andere Kerken, die dan aan een bej)aalde plaatselyc Kerk het be- ro(!)gingsverkk opdragen. Een centrale organisatie voor (lit werk bestaat alleen in zoover, dat de Gcneralc Synode 12 Deputaten tot Zending onder heidcnen en Alohammclclan benoemt, die zaken van algemccn belang behartigen, b.v. die der ScJiool tot opleiding van ini. helpers. Zij hebben in sommige spoedisclicnde govalien en in ge- chillen, cl io tusschen de zendende kerken rijzen, de beslissing in handen ; verder over het arbeids- vel-1, dat con Kerk zou willen kiczcn, terwijl zij door de zendende Kerken in govalien, in de Zendingssorde genocnd, moeten geraadpleegd wonen. Teycns bezorgen zij de iitgaven der Zendingorganen, en behccren de ; algemcne zendingskas. Om hen in staat te stellen aan hun geldelijke verpliohtingen te voldoen, storten de zendende Kerken */10 van hun In- komsten in de algemeene kas, terwijl de Kerken, die zelf nog geen eigen zendingsterrein hebben te verzorgen, hunne gehcelc collecte voor de Zending moeten storten. Bij dreigend tekort zijn bovendien de Deputaten gemachtigd een

extra collecte in alle Kerken uit te schrijven.

Ondanks de mocilijke jaren, die het *Ned. Zend. Oen.* doormaakte, bicef het de grootste en belangrijkste corporatie in het vaderland. Intusschen is het gotal dergencn, die in do Zending belangstellen onder hen, die in kerkelijke kringen „modernern“ genoemd worden, niet groot genoeg om, zelfs in vereeniging met de Evangelischen, een groot corporatie als deze op de been te houden. En aangezien lang niet alle orthodoxen het Gen. den rug hadden toe- gekeerd, verkregen deze laatste on den duur de mcerderheid, ook al bleef en blijft de traditie gehandhaafd, dat men zooveel mogelijk samen- werking zoekt ook met degenen, die in dogma- tisch opzicht verschillen.

Door dezen gang van zaken verviel een voor- naam argument, dat geleid had tot de groote versnippering van krachten op zendingsgebied. Aangezien de groote nadeelen daarvan door betere bekendheid met het arbeidsveld zelf hoe langer zoo mecr aan den dag traden, besloot men een poging te doen tot samenwerking. Het N. Z. G. deed den eersten stap door in 1902 aan de Utr. Zend. Ver. voor te stellen voortaan ge- zaroenlijk hun kweekelingen op te leiden. Daar- door zou een belangrijke besparing van kosten worden verkregen, die aan het werk zelf ten goede zou komen. Nadat tevergeefs pogingen in het werk waren gesteld om ook de N. Z. V. tot samenwerking te bewegen, besloten de beide eerstgenoemde corporaties hare eigene inrich- tingen tot opleiding van zendelingen op te heffen en gezamenlijk de *Nederlandsche Zendingsschool* te stichten, die bedoelt te zijn een algemeene in- richting tot opleiding van zendelingen. Hulp- predikers en andere Evangeliebeden voor Ned.- Indie¹⁾, waarvanverschillende corporaties gebruik . kunnen maken/Zij kwam in 1905 tot stand. /¹⁾

Haar zes ledcir worden benoemd voor de helft door het hoofdbestuur van het N. Z. G., voor de andere helft door dat der U. Z. V. De school werd gevestigd in het oude Zendingshuis van licl N. Z. G., te Rotterdam. De leiding van het onderwijs is opgedragen aan een Rector; de opleiding duurt G jaren, on is verdcold over drie klassen. De eerste dient om de leerlingen, te brengen op het peil van hen, die een M.U.L.O. school hebben doorlopen. Voor de studie der theologische vakken is de tweede klasse (het derde en vierde loerjaar) bestemd, waarna do leerlingen, door de Comm, tot de Zaken der Prot. Kerken in Ned. O. en W.-Indie geexamineerd worden. Aan het eindc dozer klasse wordt bepaald voor wdK arbeidsveld de toekomstige zencleling be- stemd is en in do hoogste klasse houdt hij zich bezig met do studio van de daar gesproken taal (zooveel mogelijk) verder met medische studien en andere practische vakken.

Wanneer leerlingen zich aanmelden, die M.U. L.O., Middelbaar Gymnasiaalonderwijs hebben genoten, of ook een examen als onderwijzer hebben afgelegd, worden zij dadelijk in de tweede klasse geplaatst; candidate!! in de thcol. dadc- lijk in do derde klasse. Do leeftijd voor de op-

i) In 1917 licl men de woorden voor „Ned.- Indi. ‘‘ uit de statuten wegvallen en scaert 1920 maakt ook do vereeniging „oploids- school voor ovangelisten“ voor haar kweeke- lingen van do Ned. Zend. School gebruik.

name wordt zoo geregeld, dat niemand jonger dan op 23 jarigen leeftijd wordt uitgezonden. In de eerste 14 jaren van haar bestaan heeft de school, behalve voor het N. Z. G. en de U. Z. V., kweekelingen opgeleid voor het S. en T. C., de Doopsgez. Zend. Ver., de Geref. Zend. Bond en het Zendingsgem. der Broedergem. te Zeist. Het gebouw te Rotterdam wordt veel te klein voor het steeds toenemend aantal leerlingen; de Vereeniging opende in 1917 een nieuw gebouw te Oegstgeest bij Leiden, waar door de gelegenheid om gebruik te maken van de onderwijskrachten der Leidsche Hoogeschool belangrijk gemakkelijker wordt. In het voorjaar van 1919 besloot ook de Ned. Zend. Vereeniging haar eigen opleiding op te heffen en zich bij de Ned. Zend. School aan te sluiten. Sedert benoerd ook zij in het bestuur dezer laatste drie leden evenals het N. Z. G. en de U. Z. V.*

De oprichting der Ned. Zend. School is niet de eenige vrucht van de toenadering tusschen de Ned. Zendingcorporaties. In 1904 werd de toenmalige Director van het zendingshuis van het N. Z. G. en secretaris des Gen. benoemd tot Director-secretaris van de U. Z. V., om als zodanig op te treden op 1 Juni 1905. Met toestemming des Gen. nam hij deze benoeming aan en ook de weldra daarop volgende gelijksoortige van het S. en T. C. Tot Mei 1908 vervulde hij deze functies tegelijkertijd met die van Director van het internaat der Zendingsschool. Sedert dien werden deze werkzaamheden verdeeld, thans over 3 Zendingdirectoren, die optreden als Directie der drie samenwerkende Zendingcorporaties, waarbij zich, voorzover betreft de behartiging harer belangen hier te lande, de *Rheinische Missionsgesellschaft*, sedert 1896 door een te Amsterdam gevestigd Comité hier te lande vertegenwoordigd, heeft aangesloten (1913). De samenwerkende corporaties hebben overigens ieder haar eigen organisatie; er bestaat een permanente Comm. van samenwerking, die optreedt zoodra eenig gemeenschappelijk belang moet worden behartigd.

Uit dit overzicht blijkt voorzeker een krachtige vermeerdering van belangstelling voor de Zending in den loop der vorige eeuw. Toch wordt er met reden geklaagd over te geringe offervaardigheid der Christelijke gemeente. Voor de opvoeding dezer laatste tot Zendingseigenaars is ongetwijfeld de organisatie in de Geref. Kerken de beste; deze hebben dan ook in de laatste jaren hun zendingswerk zeer krachtig uitgebreid. Het voorbeeld werkte vooral in de kringen van de Ned. Herv. Kerk stimulerend. Ongetwijfeld hebben de verschillende, vooral de grootere Zendingcorporaties groot verdienste voor het wekken van zendingbelangstelling in deze en andere Kerken. Maar sedert den aanvang dezer eeuw beginnen ook verschillende kerkelijke colleges, vooral kerkeraden en classicale vergaderingen, zich bezig te houden met de vraag hoe de Kerk het best haar taak op zendinggebied kan vervullen. Tastbaar resultaat dezer kerkelijke Zendingactie in de Ned. Herv. Kerk is een vrij aanzienlijke vermeerdering der vaste inkomsten van de zendingcorporaties, ben evens gestadig overleg met deze, waarvan slechts toenadering tusschen Kerk en Zending het gevolg wezen kan.

Nog vóór onze Kolonien uit Engelsche handen weder in de onze overgingen ondervond men in Indië, dat in het vaderland de belangstelling in Indië's geestelijke belangen verlevendigd was. Reeds in 1814 kwamen de eerste drie zendingen, in wier uitzending het *Nederlandsch Zendinggenootschap* althans de hand had gehad, te JBata : . via aan* Het waren J. Kam, J. C. Supper, en Bruckner. Eerstgenoemde werd weldra als predikant te Ambon benoemd. Daar aangekomen vond hij de Christ. gemeenten in hoogst verwaarloosden toestand. Naar het schijnt waren er 27 op het eiland Ambon. Kam had echter nog 17 omliggende eilanden te bedienen; sommigen noemde dan ook een aantal van 80 Christ. gemeenten. De opgaven omtrent het aantal gedoopten verschilden van 20.000 tot 50.000. Met groote energie trad Kam op en rusteloos was hij werkzaam tot aan zijn dood in 1833. Niet zonder reden heeft men hem den Apostel der Molukkenge noemd. Aan hem kan men dank weten, dat het Zendingswerk overal in de groote Oost opbloede. Zijn invloed strekte zich uit Zuidelijk naar de Zuid-Wester en Zuid-Ooster eilanden; ook op Timor werd het werk hervat. Op Ternate en later op Mgnado werden door zijn temiddeling zendingen als predikanten geplaatst. Voortdurend rondreizende, trad hij overal organiseerend op en gaf hij den stoot tot nieuwe actie. Natuurlijk kenmerkte zijn werk zich meer door breedte dan door diepte; dit was niet anders mogelijk ten gevolge van het zeer uitgestrekte terrein zijner werkzaamheid. Niettemin oefende hij door zijn oprechte vroomheid en groote toewijding ook rechtstreekschen invloed. Gestadig werden door het N. Z. G. nieuwe zendingen uitgezonden, die door K.'s bemiddeling plaatsing vonden. Aangezien hun taak veelal was het verzorgen der in Christengemeenten uit de dagen der Comp., betaalde vaak de Regeering hun traktement. In 1854 sloot zelfs het Gen. met de Reg. een overeenkomst. Het Gen. loofde mannen; de Reg. daarentegen salarieerde. Evenwel was hun positie niet geregeld; niemand wist of ze gouvemementsambtenaren waren of niet. Voor hun verlof, pensioen enz. was niet gezorgd. Dit leverde allerlei moeilijkheden op en mode daaraan moet het zeker worden toegeschreven, dat in 1804 het contract niet werd vernieuwd. De Reg. bleef toen doo aanwezige zendingen salarieren en in 1867 werd hun positie als „Hulp-predikers ten behoeve der in Prot. Christengemeenten" geregeld (zie on der EERE-DIENST).

Ook aan het onderwijs wijdde het N. Z. G. zijn aandacht. In de dagen der Comp. had men wel scholen gesticht, maar van geregelde opleiding van onderwijzers was slechts gedurende zeer korten tijd eenig werk gemaakt. Hun ontwikkeling liet dus alles te wenschen over. Na het hers tel van ons gezag verbeterde de toestand in zoover eenigszins, dat tot onderwijzers werden aangesteld jonglieden, die een tijdlang in de woningen der zendingen hadden vertoefd, en van hen eenig ondefinijs hadden genoten. Om verdere verbetering aan te brengen zond het Gen. in 1834 een zending-onderwijzer naar Indië, die in het volgend jaar op Ambon een kweekschool opende. Deze inrichting bleef tot 1864 in stand en heeft het hare bijgedragen, tot verbetering van het gehalte der onderwijzers.

De scholen worden opkoston van het Gouv. onderhouden. De s amen working tusschen Regeering en Zending liet eohter hlaas veel te wenshon over.

Op Timor, de Zuid-Ooster en Zuid-Wester eilanden staakte het Gen. (mede ten gevolgc van don voor Europeanen zeer ongunstigen gezondheidsstoestand op de laatstgenoemde twee oilandengroepen) geleidelijk den arbeid, die door de Ind. Kerk wordt voortgezet.

Steeds zooveel mogelijk zich aansluitende bij het werk onzer voorvaderen, wijdde het Gen. zijn aandacht aan de l/Minahasa. Na een mislukte poging in 1822, were! in 1827 een predikant tot MSnado geplaatst, aan wiens krachligo vertogen het te dan ken is, dat in 1831 de zendelingen Riedel en Schwartz in dit gewest aankwamen en zich te Tondano en Langowan vestigden. Eerstgenoemde beperkte zyn werkzaamheden grootendeels tot zyn woonplaats en de gemeente te Tondano is onder zyn leiding een der beste in de Minahasa geworden. Schwartz daaren- tegen heeft, toen na een 6 a 7tal jaren do tegen- stand tegen het Evangelie gebroken was, in breeden kring gearbeid. Vele kampoengs wendden zich tot hem met het verzoek om onderwijzers en nadat men korten tijd van Ambonsche werk- krachten gebruik had geinaakt, besloot men weldra het op Amboina gegeven voorbeeld te volgen, en stelde men de anak piara (pleeg- kinderen) der zendelingen tot onderwijzers en godsdienstleeraars (goeroes) aan. Van het kampoengbestuur werd geëischt een gebouw, dat voor kerk en school kon dienst doen, en een woning voor den goeroe, terwijl door leveranties in natura en diensten der oudste leclringen in diens traktement werd voorzien; van de zijdo van het Gen. ontving hij een toelage van niet meer dan / 5,— 孔 / 10. — per kwartaal. Naarmate het werk zich uitbreidde, werden ook meer zendelingen naar dit gewest afgevaardigd, dat ten slotte in 10 zendelingressorten verdeeld word. Scdert ongeveer 1860 kan men zeggen, dat het pleit voor liet Christendom gewonnen is. In 1850 werd een kweekschool voor ini. onderwijzers opgericht, die, na tweemaal verplaatst te zyn, thans nog te Tomohon bestaat. De leclringen worden zoowel voor het ambt van onderwijzcr als voor dat van godsdienstleccraar opgeleid, en vervullen dan ook beido functies. In 1868 werd (eveneens te Tomohon, waar toen echter do kweekschool voor onderwijzcrH nog niet was) opgericht een inrichting tot opleiding van in- landeche hulpzendelingen, die weliswaar tijdelijk opgeheven is, maar toch mag bcschouwd worden als de voorlooper van do tegenwoordige kweek- school tot opleiding van ini. leccraars, uitgaando van do Ind. Kerk (zie EEREDIENST).

Met de oprichting van dezo laatsto kweek- school to Tomohon bedoeldc men zeker ook een stap te doen in de richting van het zelfstandig maken der inlandsche Kerk in de Minahasa ; een on mis bare voorwaardo daartoe toch is het bestaan van een stand van inlandsche gods- dienstleeraars. Maar veel mocr om tot dit dool te geraken deed men niet. Hier en daar werdon Korkoradon in het loven geroepen, maar hun taak was (en is grootendeels nog) beperkt tot het uitoefenen van tucht; besturende macht bezitten zij niet. De zendelingen hidden go- regclsd samenkomsten met hun inlandscli perso- neel; maar doze vergaderingen droegen (en

dragon nog) hoofdzakelijk een stichtelijk ka- rakter ; zij dienen om het inlandsch personeel do nog on mis bare leiding te geven voor hun werk; besturende bovoogdhciel hebben deze vergaderingen, waarin trouwens geen leeken zitting hebben, niet. Aan het tot stand komen van een eigen kerkelijke organisatie heeft inen niet dadclijk de hand geslagen.

Vo oral daarom kon naar waarheid gezegd worden, dat de ovcdracht der Minahassische gemconten aan de Ind. Staatskerk „ontijdig en overhaasf* was. Toch is men daarmede reeds in 1875 begonnen en in 1881 was dezo overgang voltooid. Hot waren voornamelijk gcldelijke overwegingen, die het Gen. daartoe noopten. Het gaf voor de Minahasa jaarlijks van / 32.000 tot f 40.000 uit. De Minister Franssen van de Putte zou (volgens mondelingo mededeling aan schrijvci* dezes) er geen bezwaar tegen gehad hebben om, overeenkomstig het verzoek van den toenmaligen Director den Heer J. C. Neur- d e n b u r g, aan hot Gen. een jaarlijksch subsidie te verleenen ten behoeve van de „gevestigde inlandsche Christengemeenten" in de Minahasa ; hij wees er echter terecht op, dat hij voor een daartoe strekkend voorstel geen meerderheid in de Kamer zou vinden, en zoo werd besloten tot uitbreiding ten behoeve van de Minahassi- scho gemeenten in het getal Hulppredikers, terwijl de gemeenten in het verband der Ind. Staatskerk werden opgenomen.

Daarmede was echter de Minahasa niet geheel aan de bemoeiingen van het N. Z. G. onttrokken.

Met de uitbreiding van het Zendingwerk ging vermeerdering van het aantal scholen hand in hand. Bij liun komst in de Minahasa vonden de zendelingen daar een tiental Regeeringsscholen, grootendeels dagteekende uit de dagen der Comp., wcllc getal in 1848 tot 12 was aangegroeid. Maar toen bedroeg het aantal zendingsscholen reeds 75, en in 1856 was dit cijfer tot 97 ge- klommen.

In laatstgenoemd jaar begon het bestuur van Resident Jansen, wions naam thans nog terecht met cere in de Minahasa genoemd wordt. Maar hij was bezielc met den echten Compagnies- geest, die aan hot particulier initiatief geen goed hart toedroeg. Zyn eigenlijk doel was school en kerk onder de oppermacht der Regeering te brengen.

Hij begon met de bijdragen der bevolking voor de scholen, die zij vrijwillig op zich genomen had en zonder bezwaar opracht, te verbieden; en toen van do zijdo des Gen. daartegen bezwaren werden geopperd, verdedigde bij zich o.a. met een boroeop de zwaro heeren- en cultuur- (koffie)diensten. Dus vorloer hot Gen. het grootsto godelde der inkomsten voor de scholen on dezo raakten in verdrucking. In hot jaar 1867 vrczocht het Gon. subsidie voor het onderwijs en stelde, indien daartegen bezwaar mocht bestaan, voor, dat hot Gouv. de soholen zou overnemen, onder voorwaardo echter, dat het gods- dienstonderwijs niet zou worden uitgeschakeld. De Regeering liet hot Gen. zeven jaron op ant- woord wachten en toen dit eindolijk, na her- haalcde aanvrage, inkwaam, hiidde hot zonder eenigo opgavo van redenen voor beide voor- stellen ongunst-ig. Dit treft to mocr, omdat reeds een jaar tevoren (1873) do regeling voor hot Gouv. ini. onderwijs was tot stand gokomen, en men

das reeds veel vroeger het Gen. op de hoogte had kunnen brengen van de plannen der Rcegering.

Aanvankelijk sohecn het, alsof de Rcegering voor haar onderwysactie zou uitkiezen het ecu of ander deel van het nog braak liggende Indie; maar niet de Minahasa, die (zoo groot als Z.- Holland en Zeeland tezamen en met een zielental van ddstijds ± 120.000) met zijn 140 scholen in 1880 een bij uitstek gunstig, figur niaakte. Maar in laatstgenoemd jaar werden ruim 40 Gen. scholen opgeheven en vervangen door op kostbaren voet ingerichte Gouv. scholen, welker onderwijzers (voor het meerendeel vroegere dienaren des Gen.) traktementen ontvingen, die, in sommige gevallen althans, met het aanvangs- traktement der Hulppredikers overeenkwamen. Natuurlijk was het niet mogelijk op deze wijze de geheele Minahasa van Gouv. scholen te voor- zien. Wei steeg hun aantal geleidelijk tot 72, maar tegelijkertijd nam weder na 1882 dat der Gen. scholen toe om tot 185 (1918) te stijgen. Van eenigen strijd tusschen neutraal- openbaar en godsdienstig-particulier onderwijs was (en is) geen sprake. Maar nog steeds waren er vele kampoengs, waar geen school bestond; en toen ' nu het Gen. door liet Gouv. uit de hoofdplaatsen verdreven werd, trachtte het te voorzien in de behoefte der kleinere dorpen. Eindelijk kwam in 1895 (Ind. Stb. no. 146) een subsidieregeling tot stand, die voor het Gen. aannemlijk was. Sinds dien tijd werd geleidelijk voor bijna alle zendings- scholen subsidie aangevraagd. Deze was editor ten eenenmale onvoldoende. Ze bedroeg voor 100 leerlingen / 290. — 's jaars en. kon niet bo ven dat bedrag stijgen, hoe groot ook het getal der leerlingen mocht worden.

Bij de voorbereidende maatregelen, die leidden tot decentralisatie op liet gebied van het Binnen- landsch Bestuur in Indie, bleek welk een oneven- redig bedrag voor het Gouv. onderwijs in de Minahasa werd uitgegeven. Als maatregel van bezuiniging werd toen overwogen het opheffen van alle Gouv. scholen en vervanging daarvan door zend. scholen, voor welke een betere subsidieregeling zou worden afgekondigd. Dit plan stuitte echter af op krachtige oppositie van de zijde der bevolking. Toen werd besloten haar voor de keus te stellen de op te heffen Gouv. scholen te vervangen door Zend. scholen, dan wel door z.g. districtscholen, die tegenover de Reg. ongeveer in dezelfde positie zouden komen te staan als de desascholen op Java, met dit ver- schil echter, dat de districtscholen niet onder het bestuur der kampoengautoriteiten, maar van de Districtshoofden zouden komen en dat ze, wat de geldelijke bijdrage der Reg. aangaat, op dezelfde lijn zouden worden geplaatst als de Zend. scholen. De bevolking koos in de jneeste gevallen de districtscholen. Inmiddels bleven op de hoofdplaatsen de Gouv. scholen gchandhaafd. Voor de Zendingsscholen in de Minahasa (en op de Sangi- en Tai. -eil. zie beneden) werd een. nieuwo veel verbeterde subsidieregeling afgekondigd, die ook voor de districtscholen geldt (Ind. Stb. 1912 no. 597).

De overweging dat het wenschelijk was aan dela.s. echtgenooten der ini. hoofden (die op de hoofdschool te Tondano een Europeesche opleiding hadden genoten met de Holl. taal als voertuig) een opvoeding te verschaffen, waar- door ze in beschaving en ontwikkeling met

dozen op een lijn zouden staan, deed het Gen. besluiten tot oprichting van (en *Kost- en Dagschool voor dochters van Hoofden en Aanzienlijken in de Minahasa*, die onder ecu zelfstandig bestuur werd geplaatst en in 1882 geopend werd. Welcra bleek, dat zij in een be- staande behoefte voorziet. Het aantal interne leerlingen bedraagt thans ruim 100. De school ontvangt regeeringssubsidie.

Op verzoek der Reg. nam het Gen. in 1907 het ambachtsonderwijs in de Minahasa ter hand door het stichten van een Ambachtsschool te Kakas. De ddstijds door het Gen. zelf uitgesproken vrees, dat ze alleen aan de Europeesche Industrie ten goede zou konien, is beschaand geworden; er zijn thans een aantal oud-leerlingen van deze school, die als zelfstandige timmerbazen hun brood verdienen.

Het uitreiken van mediejnen aan de bevolking heeft bij het zendingswerk in de Minahasa niet een zoo grootc rol gespeeld als elders. En tot het oprichten van eigenlijke ziekenhuizen is men pas in 1905 op zeer bescheiden voet over- gegaan. De toenmalige Hulpprediker van Sonder nam daartoe het initiatief en wist de ini. Chi'isten- gemeenten van zijn rcssort te bewegen gelden bijeen te brengen voor een z.g. hulpziekenhuis, later door de Reg. gesubsidieerd. Het Gen. zond twee zendeling- diaconessen derwaarts, die het. ter beschikking van bovengenoemden Hulpprediker stelde maar voor wier salaris het blijft zorgen.

In 1868 zond het Gen. een drukpers naar de Minahasa en werd een aanvang gemaakt met de uitgave van een blad. De Tjehaja Siang be- staat nog ; de drukkerij ging in 1918 in andrcr handen over.

Bij de prediking van het Evangelie in de Mina- hasa heeft men gebruik gemaakt van de Malci- sche taal. De bevolking vormt geen ethnolo- gische, veel minder een linguistische eenheid; men onderscheidt niet minder dan 8 talen en de rivaliticiteit van de verschillende stammen is zoo groot, dat geen der 8 talen tot lingua franca kon worden gemaakt. Men moest dus een vreemde taal invoeren en na eenige aarzeling, waarbij ook over Hollandscli gedacht werd, besloot men tot het gebruik van het Maleiscli. Daarin edc zette men trouwens voort de traditie uit de dagen der Comp. Thans openbaart zich alom in do Minahasa het verlangen tot het aanleeren van de Hollandsche taal.

In 1868 verscheen de R.K. Missie in de Minahasa op het terrein. Vele Christelijke Minahas- sers namcn dienst in het leger en in hun garni- zoensplaatsen niet voldoende geestelijke verzorgd, gingen zij welcns tot de R.K. Kerk over. In hun vaderland teruggekeerd, werden zij daar, evenals hun Europeesche geloofsgeenooten, door gees tel ij kon bezocht. Deze onthielden zich echter van propaganda onder de Protest. inlanders, medc ten gevolge van de daartegen b.v. door Res. Jansen, zclf Katfolick, gen omen maat- regelen. In bovengenoemd jaar kwam daarin verandering. Hoewel niet in het bezit van een acte van toelating (Art. 123 R.R.) voor de res. MSnado, maakte de pastoor, die in 1868 de Minahasa bezocht, op krachtige wijze propaganda, aanvankelijk niet zonder succcs. Natuur- lijk bleef protest van. Protestantische zijde niet uit en daarop volgden weder eenige jaren van

rust. Zoo bleven actie en rust elkander afwisselen, totdat in 1886 do Roomschen officieel in de Minahasa werden toegelaten. Hoewel uit-drukkelijk bepaald was, dat zij vanuit Menado hun dienstwerk hadden te verrichten en zich daar dus moesten vestigen, ging niettemin een der pastoors te Tomohon wonen. Aavaarvoor eerst veel later toestemming werd gegeven. i) De meermalen uitgesproken voorspelling, dat de Minahasa binnen 25 jaar Roomsch zou zijn, is niet vervuld; tegenover ruim 180.000 Protestanten staan niet meer dan een 8.000 Roomschen. Intusschen wordt van Protestantscho zijde geklaagd, dat de Roomsche propaganda het uitoefenen van tucht in hooge mate bemoeilijkt en in het algemeen verstorend werkt.

Ten Noorden van de Minahasa liggen de *Sangi-en Talaud-eilanden*. Het Evangelie is er reeds gebracht door de Portugeezen en onze vaderen namen hun werk over. Na het herstel van ons gezag werden de eilanden nu en dan bezocht, maar deze reizen hadden alleen dit resultaat, dat geconstateerd kon worden dat de gemeenten nog bestonden, maar in zeer kommer-volven toestand verkeerden. In 1855 zone! het N. Z. G. er een van zijn Jlinahassische zendingen heen en het zou hoogstwaarschijnlijk tot een geregelde bearbeiding van de zijde des Gen. gekomen zijn, ware het niet dat het *Comity voor den zending-ivertman* (zie hierboven) zich dit arbeidsveld had aantrokken. In 1857 kwamen toen de eerste zendingwerklieden, 3 in getal, op Groot-Sangi aan. Iien stelde zich in verbinding met het Gen. voor In- en Uitwendige Zending te Batavia en de uit Ned. gezonden mannen werden beschouwd als onder leiding van (hi Gen. arbeidende, ook al droeg het niets bij in de kosten. Omdat de gemeenten uit de dagen der Coimp. dateerden, verleende de Reg. aan deze mannen een toelage van / 500. — *s jaars. Langzamerhand is deze bijdrage verhoogd, totdat ze ii) 1900 / 1800. — bedroeg. De zendingen ontvingen bovendien ettelijke nialen geldelijken steun van het inmiddels opgerichte *Sangi- en Talaud-Comile* (zie aldaar); maar van verdere bijdragen voor <len arbeid was geen sprake; voor v<Tloven, pensioen enz. word niet gezorgd.

Intusschen, deze mannen waren uitgezonden in d(i «)n<-r8te]ling, dat zij zelven al< hand- in iijn onderhoud zouden voorzien. Nal uurlijk was <lit onBiogcJijk: voor timmer- Jij(: (l< n, nn; ube)makers enz. (nog wel Europeesche) was en is op de S. en T. eilanden nog geen plants. Daarom hebben sonunige zendingen zich op cultures (<>eglcgd; zij namen een aantal ini. kindren in huis, gaven dozen (?en bchoorlijke op voiding liciteii ze in hun t uinen werken. De met ho<lc ljad z(?ker iots goeds; althuns men wist <r iet s godps van te ma ken. Maar hot dcnkbeeld <m zendingen in hun eigen onderhoud to laten voorzien block toch allerminst aanbevclenf,- waard.

Van de later komenden heeft dan ook niet <-6i)dezon weg bewandeld. En aangezien inniïd- (l(ls de gemeenten opbloeden en het werk zich uitbreidde, weid <hj toestand der zendingen allengs onhoudbaar. Het reeds genoemde S. en T. C. Hteunde hen zooveel het kon; maar het had

zich alleen verbonden te zorgen voor uitrusting en passage tot Batavia van nieuwe zendingen; verdere verantwoordelijkheid had het niet op zich genomen. Het Gen. te Batavia had geen middelen en de Reg. verstrekte wel een toelage, maar erkende de zendingen niet als ambtenaren. Voor hun dienstreizen, voor salaris van hulppersonnel enz. word niets verstrekt.

Men heeft toen overwogen de gemeenten over te doen aan de Ind. Kerk en de zendingen tot Hulppredicders te benoemen. Dan zou dus de Reg. hier evenals in de res. Ambon en in de Minahasa alle kosten voor haar rekening hebben genomen en elke stimulans voor de ini. gemeenten om in eigen onderhoud te voorzien en voor de zendingen om haar daartoe op te wekken zou zijn vervallen. In de Ind. Staatskerk is aan de Ind. Christengemeenten nog geen besturende bevoegdheid verleend; voor het opvoedingswerk, dat daartoe leiden moet is een gevestigde Kerk niet het meest geschikte lichaam. Bovendien, hoewel de Reg. in Indie gunstig adviseerde, had het Opperbestuur in Nederl. bezwaar. Dientengevolge kwam de thans goldende regeling (zie boven) tot stand. De positie der zendingen verbeterde thans aanmerkelijk en hun werk werd geregeld.

Ofschoon in mindere mate dan in de Minahasa is toch ook op dit arbeidsveld de onderwijskwestie aan de orde geweest. Het aantal zendings-scholen nain gestadig toe en was in het jaar 1900 tot 95 gestegen. Maar ook hier begon het Gouv. zijn werk, zoodat het aantal Reg. scholen tot 29 kloin. Even min als in de Minahasa ontstond hier een schoolstrijd naar vaderlandsch model; maar een klein getal kampoengs werd begiftigd met Gouv. scholen, die van alios ruim voorzien waren en tegenover welke de met geringe mid-delen en (sedert 1895) een geringe subsidie in. stand gehouden zendingsscholen een pover figuur maakten. In de reorganisatieplannen voor de Minahasa heeft men toen ook de S. en T. eilanden betrokken en de gang van zaken was in beide gewesten dezelfde; alleen met dit verschil, dat de gevallen, waarin de bevolking voor een zendingsschool heeft gekozen, op de eilanden talrijker waren. Een te Kaloewatoe aan de Z.W. kust van Groot-Sangi gevestigde kweekschool voorzigt in de behoefte aan godsdienstleeraars en onderwijzers voor gemeenten en scholen. Het aantal Ini. Christenen bedraagt ruim 80.000. De Roomsche propaganda heeft tot heden dit gebied ongemocid gelaten; daarentegen is in den laatsten tijd, vooral aan de Oostkust van Groot-Sangi, de Mohammedaansche invloed eenigszins toegenomen.

Na het einde der Padrioorlogen (1838) vroeg <le bevolking van Jlandailing en Angkola om zendingen; dat hetTliddendoin geen stand zou houden gevoelde men en wegens de van de Paxlri's ondcrvonden gowldenarijen was men van den Islam afkeerig. Natuurlijk kon de Reg. zelf aan dit verzoek niet voldoen; maar zij had het aan een zendingbestuurkunnenoverbrengen. Uit vrccs het fanatisme der Badri's weer op te wekken liet zij dit na; het natuurlijk gevolg daarvan was, dat de Islam hoe langer zoo meer naar het Noorden voroveringen maakte.

Hij werd in zijn loop gestuit door de Prot. Zending. Reeds waren twemalen vergeefsche pogingen in het werk gesteld om in de Batak-landen door te dringen; in 1834 moesten twee

*) Zie hierover de Nederlander, nos. 2485 en 2492 (8 en 16 Nov. 1901).

Amerikanen hun vermetelheid met den dood boeten. De in 1849 door het Bijbelgen. uitgezonden Dr. H. N. vander Tuuk had hoogst belangrijke gegevens voor de kennis der Bataksche taal gepubliceerd en in 1854 was het hem gelukt tot aan het Tobameer door te dringen. Na 1856 zond de Zendingsgemeente te Ermelo . achtceeren- volgens 5 zendelingen naar de Bataklanden ; zij was echter niet in staat hen te onderhouden en aanvaarde daarom gaarne de hulp van het Gen. voor In- en Uitwendig Zending to Batavia. De zendelingen vestigden zich te Parfagaroetan in Angkola.

De grootste verdienste voor de kerstening der Bataks heeft echter de *Rheinische Missionsgesellschaft* te Barmen. Toen het werk dozer Vereeniging op Borneo ten gevolge van den opstand aldaar voorloopig niet kon worden voortgezet (zie beneden), besloot men den arbeid op Sumatra onder de Bataks ter hand te nemen. Den 7den Oct. 1861 vergaderden in Sipirok twee zendelingen der R. M. G. met der door de Zen- dingsgemeente te Ermelo uitgezonden, die in dienst der R. M. G. overgingen. Dezen datum beschouwt men als het begin der Batak-Zending.

In het Zuiden gelukte het een dam op te werpen tegen den Islam. Tegelijkertijd trachtte men door te dringen in het nog geheel heidensche, door de Ned. Reg. nog als onafhankelijk beschouwd gebied, hetgeen ondanks de zeer ernstige moeilijkheden, onder de energieke leiding van Dr. L. I. Nommensen gelukte. Van grootte betekenis was hier de bonding van zekeren radja Pontas, die van den aanvang af den zendelingen genegen was en wiens overgang tot het Christendom het sein was voor vele zijner volgelingen. Grootte moeilijkheden baarde daarentegen liet optreden van den bekenden Batakschen priesterkoning Si Singa Mangaradja, die in 1883 twee zendingsposten aan de Zuidkust van het Toba-meer in de asch legde en zelfs tot in Sipholon doordrong, waar de kerk verbrand werd. Een en ander dwong de Reg. tot ingrijpen ; tot nu toe was zij steeds de Zending *geuolgd*, de door de eerste bewerkte veiligheid kwam weder aan het Zendingen werk ten goede. Dit breidde zich geleidelijk uit en omvat thans aan alle zijden het Toba-meer. Tegelijkertijd bleef men in het Zuiden tegenover den Islam steeds waakzaam en breidde ook daar het arbeidsveld uit (naar Padang Bolak).

Ook in dit werk komen de organisatorische talenten van den Duitschen volksstam aan het licht; op geen enkel ander arbeidsveld in de Ned. kolonien zijn de grondslagen voor een zelfstandige volkskerk van den aanvang af met zooveel beleid gelegd en nergens is ze dan ook tot zoodanige ontwikkeling gekomen. Reeds in 1882 werd een Kerkerode afgekondigd, die kerkeraden in stede, benevens een vergadering van afgevaardigden der inliggende gemeenten, die naast de conferentie der Europeesche zendelingen advieserende bevoegdheid heeft en het recht voorstellen te doen, en bestemd is uit te groeien tot een in. Synode. Tegelijkertijd besloot men tot het instellen van het ambt van geordend in. leeraar. Aan de kweekschool te Pansoer na Pitoe, later naar Sipholon overgeplaatst, waar de leerlingen voor een niet onbelangrijk gedeelte de kosten van hun opleiding zelf dragen, worden zij (gelijk op alle andere zendingsvelden) opge-

leid zowel tot in. godsdienstleeraars als tot schoolmeesters. Degenen nu, die als zoodanig goed voldoen, en mannen blijken te zijn van aanleg niet alleen, maar vooral van toewijding en karakter, keeren nog eens naar de kweekschool terug om een 2jarigen theologischen cursus te doorloopen, waarna zij tot pandita Batak worden geordend en het recht krijgen Doop en Avondmaal te bedienen.

Het aantal in. Christenen op dit arbeidsveld is reeds in eer dan 160.000 en stijgt jaarlijks. Het schoolwezen is, met uitzondering van eenige Gouvern. scholen in het half-Mohammedaansche Zuiden en op twee hoofdplaatsen, geheel in handen der Zending en deze beijvert zich te voldoen aan de steeds hoogere eischen, die haar gesteld worden door den maatschappelijk-ken vooruitgang, mede een vrucht van haar optreden. Zij onderhoudt een groot Zendingen-hospitaal te Taroeteng onder leiding van twee zendeling-artsen, waar de familieleden der verpleegden voor het voedsel der patienten moeten zorgen. In een leproserie tracht zij hot lot der inelaatschen te verzachten, terwijl een ambachtsschool de maatschappelijke ontwikkeling bevordert.

Waakzaamheid tegenover den Islam blijft dringend noodig ; overgangen van het Christendom tot den Islam, die op andere zendingsvelden bijna niet voorkomen, zijn hier onder de Bataks niet zeldzaam.

Tot op het jaar 1864 bleef het Gen. voor In- en Uitwendig Zending de drie andere door He Ermeloosche Zendingsgemeente uitgezonden arbeiders onderhouden. In dat jaar nam het *Javocomitee* te Amsterdam de zorg voor hen op zich. Een van hen, de Heer J. Damincoer, is nu in leven en was er tot 1918 gevestigd te Hoot a Rimbaroe ten Noorden van Padang Sidimopan. Het aantal zendingsposten is hier met nog twee vermeerderd en het moeilijke werk onder Mohammedanen wordt zooveel mogelijk in aansluiting aan dat der R. M. G., met een te gcril aantal arbeiders voortgezet.

In het jaar 1869 vestigde zich de *Doopsgezinde Zending* aan de Zuidelijkste gnu van het gebied der Bataks in het landschap Pantan in de afdelingen Mandailing en Angkol. De bevolking is hier geheel heidens, met uitzondering van de Celoe's, die, gelijk bekend is, op een zeer laag trap van ontwikkeling staan. Onder zeer moeilijke omstandigheden wordt het werk hier voortgezet. Men is te ver verwijderd van het arbeidsveld der R. M. G., dan dat men zich daarbij zou kunnen aansluiten om profiteeren van den indruk, dien een geslaagd werk maakt. De verkregen resultaten zijn dan ook nog gering.

De tot nu toe besproken arbeidsvelden zijn die, waar het werk is geslaagd voordat de voor het Christendom gunstige geestesstrooming begon, die zich thans bijna over alle nog heidensche volken openbaart. Het is niet mogelijk een dergelijke beweging, vooral daar zij nog in vollen gang is, reeds nu juist te beoordeelen of te zeggen, waartoe zij zal leiden. Toch kunnen de volgende opmerkingen geaakt worden.

Het animistisch heidendom is in zijn wezen conservatief. Het bestaat vooral in de verering van de geesten der voorouders, wier inzettingen gehandhaafd moeten worden en die alle afwijking daarvan aan hun nakomelingen straffen.

Met deze inzettingen komt do opdringen de cultuur in conflict. Men verwijt dikwerf der Zending, dat zij het geestelijk bestaan der Inlanders verontrust en hun vreemde geloofsvoor- stellingen tracht op te dringen. Men vergeet, vooreerst dat het werk der Zending van zeer bc- sebeiden omvang is en dat zij niet beschikt en ook niet beschikken wil ovei- eenig uitwendig dwangmiddel. De Regeering daarentegen, en niet winder de Europeesche planter, industrieel en koopman veikeren meestal in de meening, dat zij alleen op maatschappelijk gebied optreden en het geestelijke onaangeroerd laten; zij verge- ten, dat deze beide terreinen bij den Inlander op het allernauwst verbonden zijn, zoodat men onmogelijk tegelijkertijd bet eene betreden en het andere ongemocid laten kan. Door onbekendheid met dezen toestand treden deze machten met veel minder omzichtigheid op dan de Zending; bovendien beschikken zij over dwangmiddelen, waarvan zij desnoods gebruik roaken. Veel meer dan door de Zending en op veel uitgebreider schaal wordt dus door de Reg. en door den Euro- peeschen landbouw, handel en Industrie het geestelijk bestaan der inlanders in beroering gebracht. Nu is het bekend, dat ongeveer sedert het jaar 1904 onze bemoeienissen met de Buiten- bezittingen buitengemeen zijn de toegenomen. St reken, waar men vroeger van de "Kompania" alleen had gehoord, maar zich niet om haar be- kommerde, zijn in korten tijd onder onzen in- vloed gebracht en ondergaan de zegenrijke wor- king daarvan in toenemende mate. De politieke en inaatschappelijc ke toestand ondergaat daar- door een ingrijpende verandering en dit op zich- zelf is voor de religie des volks van overwegend belang; maar bovendien wordt menigmaal deze laatste rechtstreeks aangetast door het afschaf- fen van heksenprocessen, godsordeelen, kop- pensnellen, uit een inaatschappelijc oogpunt oppervlakkig offerfeesten enz..

Het zou zeker cenzydig en oppervlakkig zijn i<_- gesstesstrooming, waarvan wij thans gaan preken, aHcen aan deze factoren toe te schrijven; maar dat ze daarop van grooten invloed zijn mag •-■-ruht worden aangenomen. De Inlander kan nu /ijn ad at niet nicer ovcral in alle opzichten vol- ".JI; lijij niet soms broken met do „inzettingender •. "rv; idcern). Adat en religie zijn voor hem bijna ynonicjne bogrippen; cen verandering van de <i rhte leidt dus noodzakelyk tot wijziging der laatste.

Jloiidt nieii dit in het oog, dan kan het geen \ er wondering baren dat in de laatste jaren op bijna allo zendingsvelden, waar vroeger het werk met onvruchtbaarheid geslagen scheen, thans <1(- deur voor de prediking van het Evangelio geo pend is. Het komt er nu op aan dit verschn- sel op zijn juiste waarde te schatten en er party van te trekken. Natuurlijk Jiebbcn wij hie niet te docii met een welovcrwoegen overtuiging om- trent <lu voortreffelijkheid van het Christendom; men kent dit teniauwernood. Maur terwijl meji voorloopig blijft gelooven aan het bestaan en den invloed (lor geesten, heeft mon nietemin den moc<1 met hun inzettingen te broken on hun toorn Lc trotsoren, vertrouwciide op de hoogere inacht van een anderen God, wiens inzettingen men thans gaat volgen.

Do heidensch bevolking vnn onze kolonien «laat dus op een tweesprong; zij moet kiezen

tusschen Christendom en Islam. De laatste stelt minder zedelyk eisehen, is daardoor gemakke- lijker en heeft voor den Inlander dit voordeel, dat bij de godsdienst is van een cultuurvolk, dat de Reg. hem eerbiodigen moet en ook eerbiedigt en. dat de Inlander, door horn te aanvaarden, althans op geestelijk gebied zich vrijwaart voor den in- vloed van den Europeeschen overheerscher. Niettemin kicst de inlander bijna overal waar hij, zij het ook maar oppervlakkig, met het Christendom in aanraking is gekomen, voor dit laatste partij.

In het licht van deze opmerkingen moeten de toestanden beschouwd worden op de arbeids- velden, die wij thans achtereenvolgens noemen. Wij gaan daarbij van het Westen naar het Oos- ten.

Sedert het jaar 1890 werkt het *Nederlandsch Zendingsgenootschap* in het gewest Oostkust van Sumatra. De besturen van eer aantal daar gevestigde tabaksmaatschappijen, de be- teekenis van den zendingswerk voor den maat- schappelijken vooruitgang der inlanders erken- nende, stelden een som gelds ter beschikking van. het Gen., dat daarvan dankbaar gebruik maakte. Aanvankelijk kon men zich alleen vestigen in het gebied van den Sultan van Deli, op de helling van het gebergte, dat de Karo-hoogvlakte van de lage kuststreek scheidt. fiet gelukte onder de daar wonende Karo-Bataks het voortdringen van den Islam te beletten. In 1904 (nadat de Reg. aan de eindelooze vechtpartijen aldaar een eind had gemaakt) kon ook de hoogvlakte ten N. van het Tobameer, het stamland der Karo-Bataks, bezet worden. Het aantal zendingsposten be- draagt thans 6. Op de hoogvlakte is een kweek- school gevestigd voor ini. godsdienstleeraars en onderwijzers. Het aantal Christenen neemt slechts langzaam toe. De veranderingen, die hier in korten tijd tot stand zijn gekomen, zijn zoo groot en de maatschappelijc vooruitgang trekt zoozeer de aandacht der bevolking, dat de belangstelling voor de geestelijke goederen daaronder schade lijdt. Bovendien is waakzaam- heid tegenover den Islam noodig. Wanneer dit arbeidsveld bijtijds met een behoorlijk aantal zendingen bezet wordt, mag men omtrent de toekomst goede verwachtingen koesteren. In 1915 is een z.g. hulpziekenhuis opgericht; het staat onder leiding van een Europeesche gediplomeerde verpleegster. Een door de Zending opgerichte leproserie wordt nu door het landschap bekostigd en door een zndeling be- staand. Zooveel mogelyk wordt samengewerkt met do zendingen der R. M. G. » en vooral met liet to Leiden gevestigde *Batak-Instituut* (zie aldaar).

In 1862 sprak de Reg. den wnsch uit, dat de *ltheinische Missionsgesellschaf* te Zending op het ciland Nias ter hand zou neuen. Men was er niet in geslaagd een oind to maken aan do voortdu- rende onluston aldaar en lioopte nu xnet geeste- lijke middelen zijn doel te bereiken. Aan het ver- zoek word geen gevolg gegoven, maar toen een der van Borneo verdreven zendingen, die zich te Padang had gevestigd, daar met een talrijke kol'nie Niassers in aanraking was gekomen, sprak bij tegenover zijn bestuur den wnsch uit, zich op Nias te vestigen, ten cindo daar de taal te leeren, hegteon hem werd toegestaan. In 1866 • trok hij dorwaarts. Jarenlang heeft men hior met

taae volharding gearbeid. De vruchten bleven I niet ernstige bezwaren gedrukt word (ineermalon is den geheel uit, maar ze waren goring in verhouding tot de zendingen verwteten, dat zij slavenhouders waren), vele offeringen. In 1908 waren er 10.000 maar waardoor toch ook goede resultaten voor de Christenen. In het daaropvolgende jaar echter begon de verbreiding van het Evangelic verkregen zijn, b.v. beweging naar het Christendom en thans stijgt het doordat de zendingen op deze wijze zich geschikt aantal gedoopten jaarlijks met vele honderdtallen. Het inli. lielpers vervierven. De Reg. toonde den arbeid te getal zendingen is onvoldoende; nietteinin geluk het waardeeren en steunde dien waar dit kon. met behulp van inlandsche voorgangers den toestand Toen kwam de opstand van 1859. Hi) was vrijwel meester te blijue. In 1899 is cen kerkorde veroorzaakt door politieke vermkkelingen en tegen afge- kondigd naar het voorbeeld van die op Sumatra alle Europeaan gericht. Vele Reegerings- ; een seminarie voorziet in de behoefte van in- aintbenarcn en Europeesche particulieren werden landsch personeel; de gemeenten worden opge- voed gedood. Eenige zendingen werden bijtijds door hun tot zelfonderhoud. In 1916 begon op Nias een bevriende hoof den gewaarschuid, maar niettemin merkwaardige beweging, die tot verdieping van het sneuvelden van hen 4 mannen, 3 vrouwen en 2 geestelijk leven in de gemeenten en tot verhooging van kinderen.

het moreel peil leidde. Een aantal Christ. Pajaks waren uit het bin- n Onia

Ook op de Mentawai-eilanden en Enggano volgde nd mede naar Bandjermasin gevlucht; de Reg. gaf de *Rheinische Missions gesellschaft* uitnoo- digingen hun gelegenheid zich te vestigen te Kwala Kapoeas, der Reg. Op eerstgenoemde groep waren de toestanden maar stond eerst in 1866 toe, dat ook een als op Nias ; in 1901 vestigde zich ald&ar zending Europeesche zending zich bij hen voegde. Sedert Lett, die er op zeer verdienste- lijke wijze arbeide, dien drong men al verder en verder in het binnenland maar in 1909 verraderlijk werd vermoord. In politiek door. Door het aan- schaffen van motor vaartuijges opzicht zijn de toestanden reel verbeterd; in den verminderd het tijdsverlies ten gevolge van de lange laatsten tijd schijnt ook het Evangelie er eenigen reizen althans eenigszins. Maar het werk bleef rij k ingang te vinden. Op Enggano dreigt de aan teleurstellingen. Men kwam wel eenigszins voor- oorspronkelijke bevolking uit te sterven; de uit, maar toch niet op een 5wijze, die eventueel was maatregelen der Reg. daartegen bleken vruchteloos en aan de inspanning.

In 1900 riep zij de hulp der Zending in, die 3 jaren later Eindelijk kwam ook hier verandering. Het begon haar arbeid begin. Hoewel in sommige Christen in 1904 te Kwala Koeron aan den bo ven- Kahajan. families reeds eenige gezonde kinderen geboren De opwekking ontstond nog voor de nieuwe politieke werden, zal men te ch van de oorspronkelijke koers tegenover de buiten- bezittingen zijn invloed bevolking, die in 1903 niet meer dan 290 zielen telde, kon oefenen. Toen deze zich deed gevoelen, breidde wel niet reel meer kunnen behouden. Ten- gevolge van zich de beweging voortdurend uit en thans is ze nog immigratie telte het eiland thans on- geveer 450 zielen, in vollen gang. Het getal der Christenen stijgt van jaar van welke meer dan de helft gekerstend is.

Het *Luthersche Genootschap voor In- en Uit-* seminarie levert nog niet genoeg hulpkracht ; n af. *wending Zending* arbeid sedert 1889 op de Ba- toe- Men doet wat jongeljik is o)n in dezen tot<- stand eilanden onder de daar gevestigde Niassers. De verbetering te brengen. Te Kwala Kapoeas is een berichten omtrent den voortgang van den arbeid luiden timmerschool govesigd en te Kwala Koeron een drukkerij, waar een maandblad wordt uitgegeven, dat

De Engelsche zending Med hurst, die sedert 1819 druk gelezen wordt. Bijzondere aandacht trekt sedert veel jaren het vooral op Java onder Chineezen en Ma- leiers werkte. Bijzondere aandacht trekt sedert veel jaren het kwam op een van zijn vele reizen op Borneo en werk in Midden-Celebes. De Ass. Res. van Goron- dientengevolge publiceerde liij in een talo, Baron Van Hoëvoll, en Ds. Wielandf, des t/ds zendingstijdschrift in 1830 een artikel, waarin hij de predikant te Mcnado, vestigden de aan- dacht der Europeesche Christenen op dit *Nederlandsch Zendinggenootschmy* op dit arbeidsveld vestigde. Dit had ten gevolge, dat in 1834 arbeidsveld. Sedert 1891 werkt hi(?r Dr. A. C. K r u de *Rheinische Missionsgesellschaft* twee zendingen y t, sedert 1894 bijge- staan door Dr. N. A d r i a n i, derwaarts afvaardigde, die echter ingevolge door de afgevaardigde van het *Nederl. Bijbelgenootschap*. Reg. geopperde be- zwaren eerst in '36 zich te Bcidc mannf-n hebben de resultaten van hun Bandjermasin konden vestigen. Sedert is op deze grondige studio van land en volk necrgelgd in het hoofdplaats het werk vooral onder Chineezen geregeld stundardwerk „de Bare'. spxekende Toradja's van voortgezet en later werd hier een seminarie tot Midden-Cel-■ jles'. Hun ernstige studieu zijn aan opleiding van Inl. hulppersoneel gevestigd. den arbeid ten goede gekomen. Aanvankelijk werden

Ter wille van de Dajaks echter vestigde men het zij door de bevolking met koelheid ontvangen ; door oog op het binnenland. In 1838 trokken twee hun allengs verkregen kennis van wat den zendingen derwaarts. Met buitengemeen groote Toradjaïnteresseert, verwierven zij zich j)un achtung moeilijkheden heeft men er te kampen gehad, zoowel en nam hun invloed toe, lietgeen vooral bleek in ten gevolge van de onder de inlanders heerschende 1905, toen de Reg. zich gedwongen zag een eind te toestanden, als door de zeer ver- strooide Jigging niaken aan den invloed der vorstin van Loe woe (aan hunner kampeongs en het onge- zonde klimaat. Toeh de golf van Bone) en het een der zendingen gelukte ging het work er geregeld voor. In 1859 had men er 10 allo vijandige kampeongs op enkele na te bewegen de posten met Europeesche zendingen en was men op wapencn neer te leggen; later zelfs die af te geven. uitbx-eiding bed a ch t. Ten deele was dit resultaat Toch heeft het tot 1909 geduurd eer de eerst- verkregen door het loskopen van pandelingen, een lingen zich licten doopen; maar toen waren lic er dan ook elders gevolgde methode, die ongetwijfeld door ' ook 182. Menigmaal heeft men onder -

vonden, dat de bekeerlingen door hun volksgenooten beschouwd werden als lieden, die zichzelf buiten de volksgemeenschap (onder een nog communistisch voelend volk zoo sterk) hadden geplaatst, ten gevolge waarvan zij alien invloed op hun omgeving verloren. Veel guns tiger wordt de toestand, als men met doopen |<an wachten, totdat de publieke opinie zich ten gunste van het Christendom begint te keeren. Dat is in Midden-Celebes gelukt; vandaar het groote aantal doopcandidate in 1909. Sedert dien neemt het aantal Christenen gestadig toe. Inmiddels is het aantal zendingsposten gebracht op negen. Aanvaardelijk werkte men met Mina- hassische hulpkrachten, die uitnemende diensten bewezen en nog bewijzen. Thans is aan den Zuidelijken oever van het Poso-meer een kweek- school gevestigd, die reeds de eerste ini. hulp- krachten uit Midden-Celebes zelf heeft afgelieverd. Van den a an vang af heeft men er voor gezorgd, dat de grondslagen gelegd worden voor een nationale Kerk en is op zelfonderhoud dor gemeen- ten aangestuurd.

Ook de streken, grenzende aan het gebied, dat de N. 7i. G. bezet heeft of eerlang bezetten zal, worden allens van zendingen voorzien.

In het Paloe-dal (afdeling Donggala) werkt het *Leger des Hells*. Aan toewijding ontbreekt het onder de door deze vereeniging uitgezonden zeker niet ; of de door het Leger gevolgde methode voor den arbeid onder animistische heidenen bruikbaar is, wordt door sommigen betwijfeld.

De *Gereformeerde Zendingbond* heeft zich de afd. Loe woe tot arbeidsveld uitgekozen. De eerste zendeling, de heer Van de Loosdrecht, werd in 1913 uitgezonden en vestigde zich in 1914 te Rantepao. Een jaar later volgde een tweede, terwijl een gediplomeerd onderwijzer is uitgezonden voor de opleiding van ini. hulp- personeel. De heer Van de Loosdrecht werd in 1917 veruword. Het *Nederlandsch Bijbelgenoot- schap* zond n a ar dit arbeidsveld zijn tweeden afgevaardigde Dr. II. van dor V e e n.

De *Nederlawd.sehe Zendingvereeniging*, die gedurende de crst-! 57 jaren van ha ar bestaan zich tot West-Java had beperkt, zond in 1915 naar hot Zuidoostlijke gedcelte van Celebos e< *n zendeling, <lic zich te Roe in bia vestigde.

Ook de *hidische Kerk* maakt zich op dit arbi- <lsvel(l) verdienstelijk. De predikant van Man: k ass er Iconic op zijn dinstrizen de toctanden kennen en b(!grcep dat hij het mogelijke moest docn om de is.Jamisetring van de nog hcidensche stammen te voorkomcn. Hij bezette een aantal kanipoengs met Amboneesche goeroes en bewerkte de aanstelling van twee nieuwe hulp- predikers, aan wio Loowock (N.O.-Celebes) en Maniasa (W.-Celebes) als stand plaatson word on aangewezen.

In het landschap Bola&ng-Mongondou, grenzend aan de Minahasa, bestond reeds in de dagen dor Comp, een school en een kleine gemeente. Ju 1689 was er een christen-radja. De school bleef, hoc gebrokkig ook verzorgd, in stand tot 1835; maar toen de lautste onderwijzer stierf, kwium er ondanks herhaald verzoek van den radja, geen opvolger. Allens maakte nu de Islam vordcringen vooral onder de aanzienlijken.

Door den gelukkigen voortgang van het zendingswerk in de Minahasa werd de aandacht ook op Bol.-Mongondou gevestigd. In 18G6 deden

een twccal zendingen van de Minahasa uit een reis dcrwaarts; zij vonden er een kolonio van Minahassers, en brachten bclangrijke gegevens omtrent taal, land en volk mode. Het N. Z. G. was bereid zijn bemoeienissen ook tot Bolating-Mongondou uit te strekken; maar do Reg. vreesde voor Mohammedaansch fanatismo en weigerde de vereischte toestemming.

In 1904 verzocht de radja om een tiental Gouv. scholen. De Reg. ging cr niet op in, maar bracht het verzoek over bij het *Nederlandsch Zendinge7ioot3chap*. Dit zond een zending dcrwaarts en weldra waren er 16 scholen met bijna 1400 leerlingen. Dat de radja tegen dozen gang van zaken geen bezwaar had, is duidelijk ge- bleken, toen hij het Gen. verzocht om een zending-ondcrwijzer voor een Hollandsch Inlandache school. Aan dit verzoek is voldaan in 1913. Het Gen. betaalde uitrusting en passage; het hield aan zich het recht den onderwijzer te alien tijde terug te roepen, wanneer het daarvoor aan- leiding heeft; overigens komt de school voor rekening der landschapskas, welke echter soms daaruit ecnig voordeel trekt. Het aantal leerlingen is meer dan 150.

Ondanks de van hoogerhand geoeffende pressie was een dcel van het eigenlijke volk nog niet tot den Islam overgegaan. Deze heidenen zijn thans nagenoeg alien voor het Christendom gewonnen.

Op het eiland Soemba is het Christendom het eerst gebracht dor Savoeneezen, die zich daar vestigden, en die nu en dan bezocht werden door den op Savoe arbeidenden zendeling van het N. Z. G. Zoo ontstonden er tusschen 1873 en '78 twee gemeenten. Later heeft de *Gereformeerde Zendingvereeniging* er korten tijd gearbeid, van wie de Christ. Geref. Kerk hot work weder over- nani, om het op haar beref over te dragen aan de *Gereformeerde Kerken*. Deze hebben den arbeid met kracht aangevat. Daar ook de Reg. haar bemoeienis tot dit eiland heeft uitge- strekt en in het vroeger nog zeer onrustige bin- ncnland ordelijke toestanden heeft geschapen, is nu ovcral gercgeld werken mogelijk. Hoewel aanvankelijk de resultaten onder de eigenlijke bewoners van Soemba nog uiterst gering zijn, is cr toch reden ook hier voor de toekomst goede verwachtingen te koesteren.

Aan de Noordkust van het eiland Boeroe aan de baai van Kajeli bestaan sedert deTHagen^er Comp. Christengemeenten. In 1882 vestigde zich een Gouv. ambtenaar aan de Zuidkist (Tifoe- baai), con toen ontstond ook hier een be- weging naar het Christendom, die een der Hulp- predikers op Ambon aanleiding gaf er eenige goeroes lion to zonden en later con aantal lieden te doopen. Dit arbeidsveld werd in 1885 door de *Utrechtsche Zendingvereeniging* overgenomen, aan welko in 1915 ook do gemeenten aan do Noordkust werden overgedragen. Hot werk heeft zich op verblijdendo wijze ontwikkeld. De toe- vlocd van doopcandidate bij den aanvang van dit werk doct voor groote oppervlakkigheid vreezen; niettemin kunnen de gemeenten als gevestigd beschouwd worden. Ook in het binuo- land is thans een zendingspost gevestigd. Mede op dit eiland is door do nicer intensieve bestuurs- bemocicnis reeds het een con ander ton goede veranderd; er is rodon van de toekomst nog meer te verwachten. Intusschen is een zeer ernstig bezwaar, dattengevolgc van immoraliteit zowool als

van oude opvattingen ten opzichte van de meest gewenscht geachte huwelijckii het bevolkingscijfer gestadig daalt. Zoowel voor do Zending als voor het Bestuur is hier nog een belangrijke taak te verrichten.

De destijds zeer geringe resultaten van het Zendingswerk op Nieuw-Guinea deed de *Uirechtsche Zendingvereeniging* in 1866 besluiten den arbeid op Halmahera. te beginnen. Op het Noordelijk schiereiland onder de Galdraareezen een zendingspost gesticht, waar het aantal ge-doopten echter na ruim 30-jarigen arbeid nog geen 200 bedroeg. Elders in de omgeving in het werk gestelde pogingen mislukten geheel.

In 1897 evenwel kwam er verandering. Noord-Halmahera behoort tot het Sultanaat van Ternate.

Vroeger had het zijn eigen vorstenluis, maar dit werd door de Ternatanen op zij geschoven. De bevolking beschouwt deze laatsten als indringers, en zag met leede oogen, dat geleidelijk de eigen hoofden werden vervangen door Ternataansche grooten, die den Islam be-lijden. Alleen in het district Tobelo was dit nog niet gelukt. Toen nu daartoe een poging in het werk werd gesteld wist de op zij geschoven en naar Ternate verbannen Sengadji vandaar te ontkomen en veel volks om zich te verzamelen. Door het tactvol optreden van zendingeling A. Hue ting, die zich geheel ongewapend des nachts naar een eiland begaf waar geheime samenkomsten gehouden werden, werd een opstand voorkomen en stelde de verdreven Sengadji zich ter beschikking van den vertegenwoordiger van het Ned. Ind. Gouvernement. Dit was thans omtrent den waren toestand beter ingelicht dan bij een vorige soortgelijke gelegenheid (1878) en liet zich niet meer als handlanger gebruiken van het Ternataansch Bestuur; de onrechtvaardig behandelde Sengadji werd cil us in zijn rechten hersteld.

Evenwel, een dergelijke beweging heeft steeds bovendien een godsdienstig karakter. De Sengadji werd vergezeld van een toovenaar, die beweerde met de geesten der voorouders in verbinding te staan en den hieden groote voordeelen beloofde. Toen deze ontmaskerd was, meldde zich de Sengadji en weldra een groot aantal zijner volgelingen aan voor den Dopp. De beweging verspreidde zich in korten tijd langs de geheele Oostkust van het Noordelijk schiereiland; later ook naar de Westkust en naar de beide Oostelijke schiereilanden. In de behoefte aan iniponeel trachtte men te voorzien door Ambonsche goeroes. Thans is te Tobelo een kweekschool gevestigd; bovendien is er een timnierschool opgericht, benevens een hulp-ziekenhuis. Vele gemeenten hebben klapper-tuinen aangelegd, waarvan de opbrengst bestemd is om te voorzien in de uitgaven voor kerk en school. Bovendien heeft de U. Z. V. zelf een klapperplantage, waarmee zij allereerst de zedelijke en maatschappelijke belangen der bevolking tracht te bevorderen.

Het aantal Christenen bedraagt thans ruim 7000. Na de talrijke overgangen van den eersten tijd is er wel geen stilstand ingetreden, maar de vooruitgang gaat toch in een aanmerkelijk trager tempo. Oorzaak daarvan is zeker mede, dat Halmahera eerst later geprofiteerd heeft van de meer intensieve bemoeienissen van wege het Ned. Ind. Gov. met de Buitenbezit-

tingen. De geheime tegenwerlding van Ternate, die o.a. aanleiding gaf tot den moord op den controlour Agerbeek, heeft ten slotte verandering van den Sultan ten gevolge gehad en vertrouwd mag worden, dat daarvoor aan volewantoestanden een einde zal worden gemaakt. Dit zal ongetwijfeld aan het zendingswerk ten goede komen.

Het oudste arbeidsveld der U. Z. V. is Nieuw-Guinea. De Comm. voor den zending-werkman had in 1855 derwaarts 2 mannen gezonden, C. W. O. 110 w en J. G. Geissler. De eerste overtocht spoedig; de tweede zette te midden van ontzettende ontberingen en bezwaren zijn werk voort tot 1870. In 1862 zond de U. Z. V. haar eersten zendinglied.

Het duurde-tot 1907 eer e belangrijke vruch-ten van den arbeid werden aanschouwd. De toestanden waren voor het zendingswerk niet gunstig. De bevolldng was ruw en zwerfziek; kopponstellerstochten, hier „raak" genoemd, met kinderroof waren aan de orde van den dag. In naam was men onderworpen aan den sultan van Ternate, maar aangezien de Ned. Ind. Reg. slechts nu en dan een schip zond om de vlag te vertooncn, deed ieder feitelijk wat hij wildc. Niettemin slaagden de zendingen er in op vier plaatsen in de Geelvincksbaai kleine kringen om zich te verzamelen., waaronder vooral de gemeente op het eiland Mansinam in de Doreh-baai niet genoemd worden, die bij den aanvang dezer eeuw ruim 200 zielen telde. Slechts voor een klein gedeelte waren deze gemeenten onstaan door loskoopten van geroofde kinderen, een methode, die natuurlijk ernstige bezwaren met zich brengt, maar waartoe de zendingen menigmaal uit medelijden zich gedrongen ve voelden.

In 1898 besloot de Reg. eindelijk tot vestiging van een bestuursambtenaar. Deze had een buitengemeen uitgestrekt gebied onder zijn toezicht en zeker moet voor een deel daaraan worden toegeschreven, dat zijn invloed eerst langzaam doorwerkte.

In het eind van 1906 en in het begin van 1907 begon hier de beweging naar het Christendom. Over het geheele eiland zoowel langs de Noord kust tot aan de Humboldtsbaai als aan de Zuidwestkust staat thans de deur voor het Evangelic open. De bevolking is overal bereid te ontvangen; zij bouwt woningen voor hen en richt gebouwen op, die voor kerk en school dienst kunnen doen. Met veel te geringe middelen en werkrachten tracht de U. Z. V. zoo goed mogelijk in de bestaande behoeften te voorzien. De vooruitzichten zijn voorloopig gunstig. Het aantal Christenen bedraagt thans 7000 en er zijn 109 scholen. Beide cyfers stijgen voortdurend.

Op de tot nu toe besproken arbeidsvelden komen de zendingen wel is waar herhaaldelijk met Mohammedanen in aanraking, maar de eigenlijke zending onder dozen concentreert zich echter op het eiland Java. Zooals bekend is levert ze veel meer moeilijkheden dan die onder heidenen. Neemt men dit in aanmerking, dan kunnen de resultaten op Java zeer bevredigend worden genoemd; nergens elders vindt men als hier een arbeidsveld met ongeveer 28.000 bekeerde Mohammedanen.

De O. I. C. is aan het werk op dit eiland niet

toegekomen; de voortdurende oorlogen verhinderden zulks en waarschijnlijk zou men ook zonder deze den zendingarbeid onder Mohammedanen niet hebben durven aanvangen. De gemcenten Togoc en Depok (zie aldaar) bij Batavia zijn niet de vrucht van eigenlijk zendingswerk.

Scdert den aanvang van zijn werkzaamheid in Indie heeft het N. Z. G. zijn aandacht aan Java gewijd. Van de clrie in 1814 uitgezonden zendelingen bleef alleen Bruckner daar achter. Hij ging over in dienst der Engelsche Baptisten en in 1831 kwam zijn vertaling van het N. T. gereed. De verspreiding were! echter verboden. Inmiddels zette wel Dr. G e r i c k c (zie onder BIJBELGENOOTSCHAP) zijn werk voort, maar tot eigenlijken zendingarbeid kwam het niet. De Reg. vreesde voor het opwekken van fanatisme en onder de zendingvrienden ontstond langzamerhand de voorstelling, dat de arbeid onder Mohammedanen hopeloos ; Het werk is dan ook aangevangen zonder daartoe uitgezonden en gequalificeerde zendelingen. Een Westfaalsche horlogemaker, E m d e genaamd, was naar Indie getogen, omdat men hem verteld had, dat daar eeuwige zonier heerscht, hetgeen hij op grond van Gen. 8: 22 (Voortaan al de dagen der aarde zullen.... zomer en winter niet ophouden) niet wilde gelooven. Hij zou het nu zelf gaan onderzoeken. Toen zending Kam (zie boven) op zijn doorreis naar de Molukken tot Soerabaja op scheepsgelegenheid wachtte (1817), gelukte het hem enige ernstige Christenen tot een aaneengesloten kring te vereenigen, van welke E. de ziel was. Men noemde hen „de vromen van Soerabaja“. Tot hun afdeten behoorde zekere C. C o o l e n, zoon van een Russischen vader en een Javaansche moeder, die zich weklra als landheer vestigde ter plaatse, waar thans Ngoro ligt (in het Zuidwestelijke gedeelte van de res. Soerabaja). Onder de opgezeten van zijn landgoed begon hij te evangeliseren. Zijn gedachtenwereld was voor drickward die van een Javaan, en hij sloot zich in zijn prediking bij heji aan op een wijze, waardoor hij wczenlijke b(xta)(l(leelen van het Christendom verwaarloosde, maar op zijn gehoor die pen inclruk maakte. Men beschouwde hem als een geroe, die een nidiwengelmoe (zie aldaar) verkondigde, waarvan de rapals waren de Tien Geboden, het Onz<3 Vader en do Twaalf Geloofsartikelen. Dat Coohn zelf deze opvatting heeft begunstigd is niet hewezen en niet waarschijnlijk; wel dat zijn volgelingen zijn prediking op deze wijze opvatten. Verse hi Hondo van dezen, onder wie somnigen, die vroeger als wajangvertooners (dalang) bekend waren, verkondigden zijn leer in breeden kring. Aan gemeentevoribing heeft C. nooit gedacht; zelfs heeft hij niet clan noede to«gestemd in het doopen van zijn volgelingen; zijn geheel werk droeg een ijnprovisatoersclri karakter; a en eenig afscheiding tusschen Christenen en Mohammedanen dacht hij niet. Deze laatsten offeren ook thans nog op zijn grafcoren hem evenzeer als de (Jhrisclnen als een grooten kjai geroe van veel ngdhoe.

Ook E in de en do zijnen cvangeliscerden onder Javunon, vooral door traktaatverspreiding. Hun

³⁾ Do hcrinnering aan dozen merkwaardigen man wordt in Soerabaja bewaard door de naar hem genoemde straat.

werk droeg een ietwat bekrompen pietistisch karakter; van een zich aanpassen aan de Javaansche gedachtenwereld, die zij niet kenden, badden zij geen begrip. Ten gevolge van den afstand en de slechte communicatiemiddelen duurde het geruimen tijd voor men het verschil bemerkte. Dit werd eerst openbaar, toen den 12den Dec. 1843 35 volgelingen van C., die met E. en de zijnen in aanraking waren gekomen, door den doop in de Christelijke gemeente te Soerabaja vzerden opgenomen; een jaar later volgden er 57.

Hoewel C. zich van de noodzakelijkheid van den Doop liet overtuigen, kon hij toch onmogelijk vrede hebben met de wijze, waarop de Ini. Christenen door E. op voet van gelijkheid (het rassenvraagstuk baarde hem geen zorg) werden behandeld en ergerde hij zich, b.v. er aan, dat zij Eur. kleeding droegen, hetgeen trouwens geheel ingevolge aandrang van E. geschiedde en zoodra deze ophield onmiddellijk weder voor saroen en kabajaenz. verwisseld werd. Gevolg daarvan was, dat een aantal hunne* het landgoed van C. verlieten en in een oerwoud, dat tot nu toe als anker (betooverd) werd beschouwd, de desa Modjowarno stichtten. Hierbij maakten zij gebruik van hun vrijheid om volgens hun eigen goeddunken zekere regelingen te treffen (eigenaonomie). Zoo werden dobbelen en feesten met dansmeiden benevens het opiumschuiven verboden; het eerbiedigen van den Zondag werd voorgeschreven, terwyl maatregelen werden genomen voor het oprichten en instandhouden van kerk en school. Deze Christen-desa ontstond dus geheel zonder Europeesche leiding; zelfs ondanks het wantrouwen en de daardoor veroorzaakte tegenwerlding der Europeescho ambtenaren. Zekeren Paulus Tosari wist men te bewegen zich als ini. voorgangor tot Modjowarno te vestigen. Later volgden verschiendo nieuwe desa's van gelijke soort, o.a. drie in de onmiddellijke nabijheid van Modjowarno, die met dit laatste de Christ. gemeente van (lien naam vormen. Eigenaardig is dat de man, die in de stichting van Modjowarno het grootste aandeel heeft gehad, later zich schuldig maakte aan overtreding van de met zijn eigen medewerking gestelde regels, waardoor hij uit de Christ. gemeente gestooten were! met vele van zijn volgelingen. Dientengvolgc is de eigenlijke desa Modjowarno thans in meerderheid Mohammedaansch. Overigens komt afval onder de Javaansche Christenen zelden voor.

Zending E. J. J. c 11 e s m a verkreeg in 1848 van de Reg. toestemming zich te Soerabaja te vestigen. Hij was door het Ned. Zend. Gen. uitgezonden, had aanvankelijk op Ceram gewerkt, en hft den als inspecteur uitgezonden Ds. L. J. van R h i n op zijn reis door den archipel vergezeld. Toen ontdekte was, dat or op Java Ini. Christenen waren, word besloten dat J. als hun Icidsman zou optreden. Met scherp blik doorzag hij den toestand. Hij begreep dat, zou het ooit komen tot stichting van een Javaansche volkskerk, hij de Javanon moest opzoeken waar zo nog zichzelf zijn, dus op het platteland. En zoo vestigde hij zich na verkregen vergunning in 1851 te Modjowarno. Hij liet daar Paulus Tosari do hem toekomende plaats. Deze uitnemende man is dan ook tot zijn dood, in 1882, do zcor gewaardeerde medewerker der zende-

lingen gebleven en de met hem opgedane ervaring gaf J. aanleiding een poging te doen om in hulp personeel op te leiden. Zijn kweekschool moest na vroegtijdigen dood (1858) gesloten worden en tot 1900 leidde iedere zending zijn eigen hulp personeel op. In dat jaar echter werd de kweekschool te Modjowarno hcropend ; ze voorziet thans de Oost-Javazending van het N. Z. G. van in h godsdienstliceraars en onder- wijzers. Hierbij moet opgemerkt worden, dat men er wel in geslaagd is mannen op te leiden, die geschikt zijn bestaande gemeenten dieper in te leiden in de kennis van het Evangelic, maar krachtige propagandisten, zooals de eerste volgelingen van C., ofsclion ook thans nog wel eens zoo nu en dan op den voorgrond tredende, zijn zelden of nooit leerlingen der zendingen. Deze staan door ontwikkeling te ver boven hun volks- genooten en zijn te zeer vertrouwd geraakt met een aan den gewonnen Javaan geheel vreemde gedachtenwereld.

De grotere en kleinere groepen van Jav. Christ. die ten gevolge van den arbeid van C.'s volgelingen zich vormden, hebben zich herhaal- delijk vereenigd en op woeste gronden nieuwe desa's gesticht zooals te Modjowarno. In deze desa's heerscht een Christ. atmospher, die bevoor- derlijk is voor het geloofsleven van den enkeling. Vandaar dat Zendingbesturen soms, wanneer geen woeste gronden voor het stichten van nieuwe desa's beschikbaar waxen, erfachtperceelen hebben aangekocht, waar Jav. Christ, zoowel als Mohammedanen, zich konden vestigen onder dezelfde voorwaarden als in Christen desa's ge- steld worden. Zoozeer gevoelde men de beteke- nis van een Christ. gemeenschap. Intusschen is aan deze methode het nadeel verbonden, dat het Zend. Best. of in zijn plaats de zending, als landheer optreedt en daardoor in staat is tegen- over minder gewenschte elementen met andere dan zedelijke middelen op te treden. Dit bemoei- lijkt de beoordeeling van het Christ. bewustzijn der gemeentelieden.

Vaak echter bleven en blijven de ini. Christ, onder de Mohammedanen verstrooid wonen. Kerk en school worden dan gevestigd in een desa. die zooveel mogelijk gelegen is in het middelpunt van den kring, waar de Christ. wonen. De afstanden, die hen scheiden, zijn echter me- nigmaal groot en dit belemmert de ontwikkeling van het gemeentelijk leven. Daarbij komt nog dat, vooral op West-Java, de Mohamme- daansche desapotentaten van hun macht vaak misbruik maken en den Christenen in hun kring het leven zuur, soms zelfs geheel onmogelijk maken.

Terwijl dus de Reg. angstvallig de Zending van Java weerde, was er omstreeks het midden def vorige eeuw in de resi den ties K&dir, Soerabaja en Pasoeroean geheel zonder toedoen der Zending onder het volk een aan het Christendom gunstige strooming ontstaan. De leerlingen van C. trokken veelvuldig het land door en de Java- nen, die gaarne over godsdienstige onderwerpen spreken, ook met hun volmaakt onbekenden, betoonden zich zeer begeerig naar de nieuwe ngelnio. Ware destijds de Reg. met me er beleid opgetreden en had zij zich beter op de hoogte gesteld van den waren stand van zaken, niet on- waarschijnlijk waren er dan nu in die streken uitgebreide Christelijke kringen.

Het Ned. Zend. Gen. heeft natuurlijk Jellesma niet alleen laten staan. In betrekkelijk korten tijd vermeerderde het aantal zendingen. De Christengemeenten werden georganiseerd; or werden scholen gesticht en zooveel mogelijk werd onder Mohammedanen gcevangelseerd. De Christen- desa's zijn over het algemeen welvarcnd en hun meestal op schrift gestelde dsarengelingen, die geheel zonder toedoen der zendingen tot stand kwamen, worden om de billijkheid liarer bepa- lingen geroemcl. Overal wordt op uitgebreide schaal geneeskundige hulp verleend ; op ver- scheidene plaatsen zijn kleine hulpziekenhuizen ; terwijl Modjowarno zelf een groot zendingshos- pitaal heeft, waaraan twee Europeeschc artsen verbonden zijn. Er waren vroeger drie op cen- vouidige wijzeingerichtegesubsidieernc aijnachts- scholen, die door verminderde belangstelling der Reg. opgeheven moesten worden.

Alleen in den verkring van het N. Z. G. is men er in geslaagd het vertrouwen der ini. Chris- tenen te winnen en daardoor de beweging voor vervloei en te behoeden. Deze beperkte zich echter niet tot de drie reeds genoemde rsiden tien. In de vroegere residentie Japara werkte sedert geruimen tijd zekere Toenggoel Woeloeng (ook bekend onder den naam Kjai Ibrahim), vroeger kluzenaar op den Kloet, maar die naar zijn eigen bewering ten gevolge van bovennatuur- lijke aanwijzingen tot Jiet Christendom was ge- komen. Hij was het type van eon echt Javaan- schen goeroe en zijn Christendom was zoozeer vermengd met animisme en Mohammedanisme, dat geen der zendingen den mood had hem als medewerker te erkennen. Wel deed dit Mr. F. L. Anthing, een hooggeplaatst rechterlijk aijnbt- naar, die eerst te Semarang tot 1863, later te Batavia veel heeft godaot tot verspreiding van lief 'Evangelic onder inlanders. Even in in als Emde had hij eenige kennis van het geestclijk k leven der Javanen en zoo ontging hem het syn- cretisme van Toenggoel Woeloeng. Vandaar zijn sympathie voor diens arbeid, als vrucht waarvan bij zijn dood in 1885 een kring van een <luzend- tal inlanders achterbleef, die wel is waar op den Christennaam aanspraak maken, maar zich vrij- wel alleen hierdoor van hun Mohammedaanscho volksgenooten onderscheiden; er bestaaf reden te vreezen, dat ook (it onderscheid incttertijd zal wegvallen.

Van veel meer gevolg is geweest het optredcn van zekeren S a(l r a c h. V66r zijn becccring tot het Christendom volgde hij het onderwijs van verschillende Moharijnjn(3daansche goeroe's. Door zending Hoczoo te Semarang hoorde hij het eerst van het Christendom. Daarna kwam hij onder den invloed van Toenggoel Woeloeng, reisde vervolgens veel door Java, had omgang met de Christenen op Oost-Java en met de daar destijds gevestigde zendingen, terwijl hij lij- dens zijn verblijf tot Batavia, vermodclijk niet zonder medewerking van Mr. Anthing, in 1867 gedoopt werd. Twee jaren later vestigde liij zich te Poerwordjio. Daar woondc Mevr. Philips, die zich (even als haar zuster Mcv. van O o s t r o m te PercboJinggo) ernstig bezighiehl jnet decvangclisatie onder Javanen. Deze bedicn- de zich daarbij van de hulp van Sadrach, waarvoor hij bij uitneimendheid geschikt is. In ontwikkeling staat hij ver boven den gewonnen dsamen en door zijn geheele persoonlijkheid erkent men hem ge-

makkelijk als leider. In 1870 vestigde hij zich te Karangdja in het Zuiden van do residentie Bagelen en van dat oogenblik wordt het hoc zending zo meer duidelijk, dat Sadrach en hij alleen het hoofd is van de lieden, die zich kristen djawa d.i. Javaansche Christenen noemen (in onderscheiding van de Christenen, die Euro-peesch zendingen volgen, en dien zij den naam van kristen blanda d.i. Holl. Christenen geven) en wier getal tians op 6000 wordt geschat. De prediking van S. bevat zeker meet Christ, oel- menten dan die van Toenggoel Wocloeng. Toch laat ook hij in bedenkelyk mate plaats voor Javaansche opvattingen, niet het minst wanneer hij van zijn volgelingen het eerbetoon en de overgave aannemt, die de verhouding van een Javaan tot zijn goeroe kenmerken.

Sedert 1862 werkt de *Geref. Zendingsvereniging* (wier werk later door de Ger. Kerken were! overgenomen, zie beneden) op dit terrein. Haar zendingen trachten invloed te oefnen op den kring van S. De meesten wilden dit rechtstreeks doen, dus zonder S. als leider te erkennen, veelmeer met de uitgesproken bedoeling hem op zijde te schuiven. Deze zelf was toen niet afkeerig van Europeesche leiding, althans hij toonde dit niet. Integendeel, hij noodigde een der zendingen, W i l h e l m, die hem als stichter en leider van de Javaansche gemeenten erkende, uit zich bij hem aan te sluiten (1883). Deze voldeed daaraan; S. evangeliseerde en W. onderwees en doopte. Ongetwijfeld was het werk oppervlakkig; het getal der volgelingen van S. echter nam zeer snel toe en de vverkkring word daarvoor voor 6en zend- ling veel te uitgebreid.

In 1892 werel nu het arbeidsveld bezocht door den uit Europa als Inspecteur uitgezonden Ds. Lion Cachet. Dezestelde een onderzoekin naar leeren en leven der Javaansche Christenen en kwam tot zeer onbevredigende resultaten. Hij keurde el us de louching van Wilhelm af, sloot zich bij (liens college's aan en deed nog eens een kraclitigo poging oin do volgelingen van Sadrach van hun leider los te ma ken. Dit was waarschijnlijk een grootte foul. Men schuift nu eenmaal geen wig tusschen een Javaan en zijn goeroe. Men had of met 8, moelcn samenwerken, of hem, maar dan ook zijn volgelingen, aan hun lot moeten overlaten. Door de j)oging rio zijnen van hem to schieden Jieeft mon zijn en him woutrouwen gewekt en zijn kring, althans zoolang S. lecfte, voor Europeesch en in vloed ghesloten.

Noch bij het optreden van Coolen, noch bij dat van Toenggoel Wocloeng of Sadrach openbaardt zich ook maar enigszins het zoozeer gevreesde fanatisme der Mohainnicdanen. Een enkele maal trad nog welcens een man in hun trunt op hot arbeidsveld van het N. Z. G. op; maar hij was een man van veel minder betekenis en de vrucht- ten van zijn werk, die evencens veel geringcr waren, k warn on aan de Zending ten goede. Dat herhaling inogelijk blijft spreekt vanzelf on in elk geval toont het gebeurde, dat een volksbc- weging naar Jict Christendom ook op Java niet

eenen mule oninogelijk is. De volgelingen van Sadracl en van Toenggoel Wocloeng worden in de zendingsstatistieken niet opgenomen.

Sedert de Geref. Zending, Ver. den eigenlijken zondingsarbeid heeft gestaakt en haar terroin door de *Geref of nicer de Kerken yvertl* overgenomen, hebben deze laatste den arbeid krachtig uitge-

breicl en georganiscrd. Hun arbeidsveld omvat thana do residentie Sn Banjoemas en Kcdoc als* mede do boido Vorstenlanden. Een opleidings- school to Djokja voorziet in de behoefte aan ini. hulppersoneel. Zeer veel aandacht wordt gewijd aan do medische zending; het aantal zending- artsen, door de Geref. Kerken uitgezonden, be- draagt thans reeds 8 en zal waarschijnlijk nog tocnmen. De resultaten zijn, vooral wanneer men in aanmerking neemt dat allo gemeenschap met de volgelingen van S. verbroken is, bevredigend; het aantal Christenen bedraagt ongeveer 3000. Christendesa's in den trant van Modjo- warno of op erfpaetsperceelen gevestigd vindt men liier niet. Wei zijn er desas, waar de Chris- tenen, al vormen zij een kleine minderheid, toch overwegenden invloed oefenen. In het ressort- Keboemdn, in do desa Glonggong, is het desa- hoofd tot bet Christendom overgegaan. In over- eenstemming met de in het vaderland gehuldigde beginselen wordt ook hier nadruk gelegd op de praerogatieven der plaatselijke Kerk en zoo spoedig mogelijk tot het institueeren daarvan overgegaan door benoeming van een kerkeraad. Daardoor wordt het fundament gelegd voor een zelfstandige ini. Kerk op Geref. grondslag.

De *Doopsgezinde Zendingsvereniging* arbeidt sedert 1851 in do voormalige residentie Japara. Haar eerste zending, P. J a n s z, ook als bijbel- vertaler bekend, vestigde zich op do hoofdplaats- waar hij, schoon hij met verschillende moeilijk- heden had te kampen, toch een kleinen kring oin zich keen wist te verzamelen. Kort voor zijn emieraat in 1881 schreef hij een brochure ge- titeld: „Landontginning in verband met evange- listie". De daarin uitgesproken gedachten werden verwezenlijkt door zijn zoon en opvolger, die in 1881 op het erfpaetsperceel Margaredja (=weg to gluck) een kolonie stichtte, waar van- weg de Zending eenigo voor do Europeesche markt geschikte producten worden verbouwd en welks opgezotenen (natuurlijk worden ook Alohamedanen toegelaten) zich aan bepaalde regels moeten houden. Hoewel de methode niet to belangrijk resultaten heeft geleid, is toch de bedochte kolonie als geslaagd to beschouwen; men heeft haar dan ook uitgebreid en later een tweede gesticht. Behalve do deze perceelen bestaande gemeenten zijn er andrcr, die de zendingen dezer vereeniging om zich hobben weten te vorgadren, maar wier leden onder de Moham- medanen verspreid wonen. Een to Margaredja gevestigde opleidingschool voorziet in de be- hoefte van ini. personeel.

Sedert 1908 heeft do Doopsgez. Ver. de medische zending krachtig ter hand genomen door het oprichten van een groot hospitaal te Kcdet, dat onder leiding staat van Dr. B o r v o e t s. De gelden, die ter gelegenheid van do geboorte van Prinses Jinn a in Indie zijn bijeen gebracht, werden door Il. M. de Koningin te zijner be- schikking gesteld voor het oprichten van een groot leproserie, die gesteld is onder het be- stuur van den „Nationalen bond to bestrijding der melaatschheid".

Op het arbeidsveld door Doopsgez. Zending, Ver. is men herhaaldelijk in aanraking gekomen met de volgelingen van Toenggoel Wocloeng. Enkelo malen zijn personen uit dien kring tot do ge- nieentc der Doopsgez. Zending toegetreden, o.a. in 1885 T. W.'s kloinzoon en opvolger; mon is er

echter niet in geslaagd den geheelen kring onder zijn lijken man verwacht mogen worden, maar had" den invloed te brengen. toch ook veel goeds; de N. Z. V. is er in ge" slaagd

Het werk der *Salatiga-Zending*, dat zich thans dat goede te bewaren en verder te ont- wikkelen. uitstrekt over de residentien Pngkalongan, Se- xnarang Hetzelfde deed zij met don arbeid van Ds. King te en Rembang, dankt zijn oorsprong aan een gelijksoortig Meester-Cornelis^ dien zij in 1870, en met dien van optreden als van de dames Philips en Van Oostrom. her"Java-Omit6 tc Batavia, dien zij in 1903 Zekere Mevr. Le Jolie namelijk begon in 1853 te overnam.

De opleiding van ini. hulppersoneel heeft men omgevingen op licit, toen zij in 1857 naar Nederland betrekkelijk laat ter hand genomen : eerst in 1900 terugkeerde, een kring van 50 gedoopten achter, die werd een kweekschool te Bandoeng gesticht, die zich te Nje- moh, drie uur gaans ten Noord-oosten van sedort belangrijk is uitgel->rel3.~nder Euro- pesche Saia- tiga, vestigden. Zij bleven daar vrijwel zoher " leiding staat en goede vruchten belooft. Mede in ver Eufopeesche leiding achter en toen cindnlijk in 1869 band daarmede is de arbeid in de school belangrijk een der door Ds. Witteveen (*Ermeloosche* toegenomen; op al haar zen- dingsposten worden *Zendingsgemeente*) uitgezonden mannen de leiding op thans scholen gevonden, en b.v. te Bandoeng bestaan zich nam, vond hij slechts een ldein overblijfsel van 16 naast goede Gouv. inrichtingen nog drie gedoopten. Sedert dien tijd en vooral sedert in 1854 de zendingsscholen. Ook aan het mcdische werk werd *Neukirchner Zending*, gesteund door het Salatiga en wordt in toenemende mate aandacht gewijd.

Comit6 (zie boven), voor de uitzending van nieuwe Bijzonder moeilijk is ook het werk, dat hetJava- arbeiders zorgt, heeft het werk zich belangrijk *Comite* sedert 1879 onder de Madoreezen ver- richt. uitgebreid. Het ini. hulppersoneel, dat men eerst liet Vroeger had men er twee, thans slechts Gen opleiden hetzij op het seminarie te D6pok, hetzij in dat zending, wiens werkkring veel te uitgebreid is. der Doopsgez. Zend. Ver., verkrijgt men thans door een Hoewel men reeds in het begin van den arbeid een in 1908 te Tingkir bij Salatiga gestielte kweekschool. bekwaam en degelijk ini. helper vond, bleven de Een zending-arts heeft de Sala- tiga-Zending niet, vruchten onder de eigenlijke Madoreezen langen maar zij werkt samen met den arts te Blora en met het tijd gering : in den laatsten tijd echter namen zc te Poerwodadi ge- vestigde zendingshospitaal, in welks eenigszins toe. Inmiddels zijn op het terrein, dat door bestuur eenig harer zendingen zitting hebben. het Java-Cointe wordt bewerkt, een aantal

Sedert 1862 werkt de *Nederlandsche Zen- dings* Christenen uit den werkkring van het N. Z. G. zich *Vereeniging* op West-Java onder de Soen- daneezen, komen vestigen en het J. C. heeft zich bc- reid terwijl zij tevens, vooral op de hoofd- plaatsen, haar verklaard de leiding der door hen gestichte aandacht wijdt aan de daar geves- tigde Clineezen. Het gemeenten op zich te nemen. Zij ontwikkelen zich op aantal der uit deze laat- sten gewonnen Christenen is bevredigend wijze, maar vermeerderen den arbeid niet groot, maar velen hunner zijn der gemeente des zendelings, die zich nu bovendien van twee talen waarlijk tot steun. De voor de Chineseche jeugd bedienen moot.

In 1912 is het J.-C. den arbeid op de Kangean toe. Het werk onder de eigenlijke Soendaneezen heeft eilanden begonnen.

Door het *Leger des Heils* wordt zendingswerk heeft onder hen dieper wortel geschoten dan onder de onder inlanders verricht voornamelijk te Sa- poeran eigenlijke Javanen. Een aan het Christendom gunstige bij Wonosobo in de voormalige rewidenti<- Bagel6n. strooming onder het volk is nog nergens waargenomen. De officieren bepalen zich echter nici tot den arbeid Neemt men dit alles in aanmerking, dan kunnen de op hunne woonplaatsen, ma a r trekken veelvuldig vruchten zeker niet onbeteekenend worden genoemd. het land door, overal, waar zich de gelegenheid De Chris- tenen wonen meestal verspreid onder de daartoc aanbiedt, het Evangelic predikende.

Sedert een tinctal jaren werkt in Indiï ook <I- in het Cheribonsche, te Pangharipan bij Sqekaboe- mi *Methodist Episcopal Church* van Amrica. Voor- te Palalongar in de Tjiheavlake, wist men lien bijeen namelijk wijdt zij haar aandacht aan voor wie zij te brengen, op de beide eerste plaatsen met gunstig Bcholen opricht. Het is editor geens- zins haar resultaat, terwijl de derde vestiging, de jongste, zich bedoeling zich lot dezen arbeid te bc- palen. goed ontwikkelt. Sedert 1884 verzorgt de Ver. de Nauwkeurig gegevens zijn tot nu toe moci- lijk te gemeenten, die de vrucht zijn van den arbeid van Mr. verkrijgen. Voor zoover bekend, omrd Ilians Antliing (zie bo ven). In 1863 kwajn deze te Batavia en voornamelijk gewerkt tc Batavia en omrd- geving en 7 jaren later gaf hij zijn positie als lid van het ter Oostkust van Sumatra.

De Prot. Zcndingscorporaties hebben de ge- evangelisatie te wdden. Zelf leidde hij ini. helpers op, woonte elkanders arbeidsvld te eerbiedigen, zelfs in wier getal tot 57 steeg, die in de ongeving dien zin, dat Christenen, die uit het ar- beidsveld van evangelisardei) en negen gemeenten stichtten met 750 de ecne corporalie naar dat eener andere overgaan, ini. Christenen. Alle onkosten werden door Mr. A. uit zoo spoedig mogelijk aan de zorg van deze Jaatste *zijn* par- ticuliere middelen bestreden. Toen die worden tooverlrouwd. Zoo handelden b.v. de Gref. verbruikt waren, ging hij naar Nederland, waar hij zich Kerken op Java tegen- over het Ned. Zend. Gen., en bij de Irvingianen aansloot, die hem steun beloofden. dit wederkeerig tegenover het Java Comit6 en de Op Java teruggekeerd stierf hij echter spoedig (1883). Salatiga-zending (te Semarang). Alleen het Leger des Be door zijn werkzaamheid gestichte gemeenten Heils en de Metfi. Epis. Church handelen nog niet verdoonden al de nadeelen, die van de eigenaardige volgens dit beginsel.

Door het optreden van de vereenigingen Boedi

Oelomo en Sarikat Islam is het zendingswerk op Java een nieuwe phase ingetreden. De ini. Christenen op dit ciland beliooren bijna uit-

sluitend tot do lagere volksklasse. Wei is waar gaat door den overgang tot het Christendom ook do maatschappelijke toestand meestal vooruit, maar onder den adel heeft het Evangelic tot nu toe geen ingang gevonden. Bovondien was het conservatisme des volks een emstige belemmering voor het zendingswerk. Hierin nu schijnt door het optreden van de beide bovengenoemde verenigingen verandering te komen. Natuurlijk is Hit niet ontgaan a an de aandacht der zendingvrienden. Dozen trachten nu dool, het oprichten van scholen, waar het voermiddel voor het onderwijzen de Holl. taal is, ook de hoogere standen met het Evangelic in aanraking te brengen. De oplichting der Ver. voor Christelijk Hollandsch Onderwijs voor Inlanders (zie aldaar) is daarvan de vrucht.

Wat de houding der Reg. tegenover het Zendingswerk betreft moet onderscheid gemaakt worden tusschen de loogere ambtenaren en de lagere. Bij deze laatste bestaat menigmaal nog niet het juiste inzicht in den aard van het zendingswerk en zijn betekenissen voor de ontwikkeling der Indische samenleving. Vandaar vaak wantrouwen tegenover de zendingen en een streven naar neutraliteit, dat feitelijk begunstiging van het heidendom of het Mohammedanisme ten gevolge heeft. Toch beginnen deze verschijnselen ook langer zoo meer tot de uitzonderingen te behoren.

Uit het bovenstaande is voldoende gebleken, dat de Hooge Reg. steeds de prediking van het Evangelic onder Heidenen heeft toegelicht en bevorderd voor zoover zij dit kon doen zonder haar beginsel van gelijk recht voor alle godsdiensten te schenden. Anders was haar lotiding tegenover de zending in Moh. streken. Langen tijd verhinderde zij het zendingswerk op Java; ten gevolge van haar optreden werd licentie op Zuid-Celobes in 1861 gestaakt en in 1866 weigerde zij toestemming om in Bolaiing-Mongondou te beginnen. Toch is nog nooit gebleken, dat inderdaad door het optreden der zendingen in Mohainne-daansche streken inoelijkheden zijn ontstaan. Niettemin blijft de Reg. steeds bij alle maatregelen, waarvrij ook de Zending voordeel kan trekken, het oog gericht houden op mogelijke gevoeligheid van Alohainne-daansche zijde. Daaruit is zekere verklaren de onlangs aan gesubsidieerde particuliere scholen gestelde eis van facultatieve stelling van godsdienstonderwijs, waartoe verstraks nader.

Vedgens art. 123 van het Regeringsreglement noeten „Christenleeraars, predikers en zendingen voorzien zijn van door of namens den G.G. te veijcenen bijzondere toelating om liun (liun st work in eenig bepaald gedeelte van Ned.-Indie te mogen vicihten". Sonniigc zendingskringen hebben tegen doze bepaling principieele bezwaren. Volga III hen moet de Overheid de prediking van het Evangelic vrijlaten en heeft zij niet het recht rlie aan bijzondere bepalingen te binden. Hoogstens zou men haar de bevoegdheid kunnen toekennen om, indien in ceuigo streek politieke inoelijkheden ontstaan tijdelijk het zendingswerk daartoe te verbieden. Anderen wijzen er op, dat voor het bewustzijn van den Inlander godsdienst en politiek zoo nauw met elkander verbonden zijn, dat alle zendingswerk in zijn schat-

steeds inin of meer een politiek karakter draagt en dat daarom in een wingewest als

Ned. Indio een bepaling als de hier besproken onmisbaar is. Bovondien is art. 123 een middel, waarvoor het indringen der Roomsche zending op het gebied der Protestantsche, dat helaas maar al te veel voorkomt, kan worden voorkomen.

Van de zijde der Zending wijst men er op, dat de aanraking met de Westersche cultuur, wier verbreiding door de Reg. met bewustzijn wordt bevorderd, onvermijdelijk het godsdienstig leven der bevolking aantast. Hierboven is daarvan reeds sprake geweest en gewezen op het waarschijnlijk verband tusschen de meer intensieve bestuursbemoedeningen van de laatste jaren en de geestelijke stroomingen onder de Indiers. Wat daar gezegd is omtrent de animistische heidenen geldt ten slotte ook van den Islam. Aanvankelijk drijft de Reg. de animistische heidenen, wanneer hun het Christendom niet verkondigd wordt, in de armen van den Islam. Later, wanneer de Europeesche cultuur dieper doordringt, komt zij onvenniglijk in conflict met de Mohammedaanse wet, waarmede de Islam onlosmakelijk verbonden schijnt. Het opringen der Europeesche cultuur werkt dus ontbindend op het godsdienstig bewustzijn der geheele bevolking van Ned.-Indie. De Reg. kan het godsdienstig leven des volks niet ongemocid laten, ook al tracht zij met oprechtheid zulks te doen; dat zij menigmaal gewapenderhand moet ingrijpen, verhoogt den ernst der situatie.

Daarentegen kan zij zelf de godsdienstige leiding des volks niet in handen nemen. Zelfs al wordt er door sommige zendingvrienden op aangedrongen, dat zij als een Christelijke Reg. zal optreden (iets wat trouwens ten deele vanzelf spreekt, omdat nu eenmaal onze cultuur met het Christendom ten allenreuwste verbonden is), toch wordt erkend, dat haar invloed in deze richting niet anders dan indirect kan zijn: rechtstreeksche propaganda van het Christendom wordt van Prot. zijde door niemand van den Staat verlangd, en ware zeker niet in het belang van het Prot. Christendom zelf. Waar dus het optreden der Reg. op godsdienstig gebied ontbindend werkt en zij zelf niet in staat is do daardoor ontstane en door de ini. bevolking gevoolde leemte aan te vullen, daar is het van betekenissen, dat particuliere verenigingen deze taak op zich nemen; en zulks te meer daar de ervaring van reeds ineen dan een eeuw deze particuliere (zendingen) verenigingen steeds meer noopt uitsluitend thitsch, niet agressief op te treden; alleen wie eerbied toont voor elke andere religie kan do harten voor het E range liun winnen.

Hot werk dier verenigingen heeft trouwens nog een andere zijde, die voor de Reg. van niet minder betekenissen is. Voor de ontwikkeling der ino. maatschappij is een groote belcmmering, dat het particuliere initiatief nog ten eenenmale ontbreekt. Men heeft terecht gezegd, dat deze maatschappij „geindividualiseerd" moet worden. Ze is nu te zeer coömmunistisch, waarmede in dit verband niet bedoeld wordt, dat het particuliere belang tegenover het algemeene wordt achtergesteld, maar dat het eerste nog niet gevoeld wordt. Do ontwikkeling van dit laatste nu verkrijgt men niet door den arbeid van officieele personen alleen; elke ambtenaar moet ten slotte zijn wil opleggen en do Inlander blijft tegenover hem aan oen icband loopooi. Daarom kan het Nederlandsche volk zijn taak tegenover de Indo-

nesiers nooit behoorlijk vervuUen, tenzij het naast zijn officieele vertegenwoordigers particulieren plaats. Deze verspelen hun prestige niet, wan- naar zij geen dwangmaatregelen kunnen toe- passen. uitsluitend met geestelijke middelen hun doel trachten te bereiken, en het er voor over- hebben, dat men langen tijd hun vermaningen in den wind slaat. In den laatsten tijd schijnt men dit ook in andere kringen dan die der zendingvrienden te gevoelen; het Bataksch Instituut en andere soortgelijke vereenigingen mogen als vrucht daarvan worden beschouwd. Intusschen blijft ook thans nog het zendingswerk het meest krachtige middel om deze leemte van den zeer gewaardeerden arbeid der Reg. aan te vullen.

Vanda ar dat de aanrakingen tusschen de Reg. en de Zending vele zijn. Het inest op den voor- grond treden de onderwijszaken. Velen hebben het betreurd dat de Reg., toon zij in den aanvang der 70er jaren met. ernst het ini. onderwijs ter hand begon te nemen, niet ernstiger getracht heeft baar voordeel te doen met de ervaring, reeds gruuimen tijd door de Zending opgedaan en zich niet nicer bij het door baar gegeven onderwijs heeft aangesloten. Wei werd reeds in 1874 een subsidieregeling voor particuliere scholen afgekondigd, maar aangezien deze tot voorwaarde stelde, dat alle „godsdienstig on- derwijs" zou zijn uitgesloten, konden de zendings- scholen daarvan niet profiteeren. Eerst in 1895 (Ind. Stb. no. 146) werd een subsidieregeling af- gekondigd, die deze beperkende bepaling niet bevat. Sedert is deze voor geheel Indie geldende regeling voor verschillende streken, waar de Zending werkt, buiten werking gesteld, en zijn voor deze afzonderlijke bepalingen afgekondigd. Kennel k bestaat bij de Reg. het streven om op terreinen, waar de Zending werkt, op ruime schaal voor het volksonderwijs van haar hulp gebruik te maken, althans in de nog animistische streken der Buitenbezittingen. Algieenen is echter de eisch der facultatiefstelling van het gods- dienstonderwijs ingevoerd, waartegen van de zijde der Zending, althans toen de vorm der bepaling bekend was geworden, slechts weinig oppositie is gevoerd. Vaste regels bestaan verder voor het subsidieeren van particuliere kweek- scholen tot opleiding van ini. onderwijzers.

Bovendien zijn deze afgekondigd ten behoove van den medischen arbeid der Zending. De zendingen, die bijna alien eenige inedische opleiding hebben genoten, ontvangen gratis van de Reg. medicijnen ter uitleeding onder de bevol- king. Verder worden zij in staat gesteld z.g. hulpziekenhuizen op te richten, d. w. z. dezulke, die niet staan onder bevoegde Europeesche of ini. artsen. Heeft de Zending deze laatsten wel in haar dienst (en hun aantal neemt in den laatsten tijd gestadig toe) dan wordt de Regeerings- subsidie veel hooger.

De behartiging der zendiingsbelangen bij de Reg. in Ned. Indië is opgedragen aan den *Zend. Consul* te Weltcvreden (zie ZENDINGSCONSULAAT).

[Wat" den Roomsch Katholiekcn godsdienst bet rept is Zending niet gescheiden van eeredienst. Alle Roomsch Katholieke geestelijken zyn inisitionarissen en oefenen zending overal waar %ij kunnen, Voor Roomsch Katholieke zending zie EEREDIENST.

Literatuur : (uitsluitend Geschiedenis en Zending in NederL Oost-Indie in het algieenen).

H. Saraira, De Diversis ministrorum evan - gelii gradibus, sic ut a domino fuerunt insti- tuti. London 1590, Franld, 1591; H. Saraira, Defensio tractationis de diversis evangelii gra- dibus. London 1594, Frankf. 1601 ; Justus Heurnius, De legatione evangelica ad Indos capessanda admonitio. Leiden. Elzevir 1618; W. Teellinck, Ecce Homo, ofte Ooghen-salve voor die noch sitteu in blintheitd des gheinoedts ende voor alle treurighie te Zion enz. Middclb. 1622; Sebastiaen Danckaerts, Historisch ende Grondich verhael van den standt des Christendoms int Quartier van Amboina, mitsgaders van de hoope en de appaentie eenigher reformatie ende beternisse van dien. Den Haag 1621 ; Ant. Walaëus, Necessitas ac forma eregendi collegii sou seminarii In dici, Leiden 1622; Gisb. Voetius, Selectae Disputationes, Utrecht en Amsterdam, 5 vol. inzonderh. vol. II. Politica Ecclesiastica, Amsterdam 1663 —76, 3 vol.; Job. Hoornbeck, De conversione Indorum et Gentium, Amsterd. 1669; F. Valentijn, Oud- en Nieuw Oost-Indie, Dordr., Amsterd. 1724. 5 folio din.; S. A. Bronsfeld, De procuranda Indorum salute, Leiden 1764; P. Hofstedc, Antwoord op de vraag voorgesteld door de Holl. Maatsch. der Wetenschappen te Haarlem: Welke zijn de beste middelen, om de ware en zuivere leer van het Evangelic enz., Rotterdam 1775; P. Hofstede, Oost-Indische Kerke- raden, Rotterdam 1779; Ds. S. A. Buddingh, Proeve edner chronologische historische schets van de lotgevallen der Prot. Kerk in Ned. Oost-Indie, Amsterdam 1817; Bijdragen van het Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Vol- ken k. 1859, bl. 127 (over Danckaerts); -C. A. L. van Troostenburg de Bruyn, De Hervrmdc Kerk in Nederl. Oost-Indie onder de O.-I. Compagnie, Arnhem 1884 ; C. A. L. van Troostenburg de Bruyn, Biographisch Woordenboek van Oost-Indische Predikanten, Nijmegen 1893; J. A* Grothe, Archief voor de Geschiedenis der Oude Hollandsche Zending, Utrecht, 6 din., 1884 —91; J. D. de Lind v. Wijngaardeji, Antonius Walaëus. Diss. Leiden 1891; J. (!. Neurdonburg, De Christelijk Zending der Nederlanders in de 17e en 18e eeuw, Rotterdam 1891; II. Dijkstra, Het Evangelic in onze Oost. 2 din., Leiden 1893, 2e dr. 1900; J. R. Callen- bach, Justus Heurnius. Diss., Nijkerk 1897; Dr. F. de Haan, De Poitugeesche Buitenkojk, Batavia 1898; S. Coolsma, De Zendingseeuw voor Nederl. Oost-Indie, Utrecht 1901 ; C. W. Th. v. Boetzelaar v. Dubbeldam, De Gercfor- incerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indie in de duigen der O.-I. Compagnie, Diss., Utrecht 1906; Alb. C. Kruyt, De Inlander en de Zending. Vi or Lezingen. De Bussy, Amsterdam 1907; Alb. C. Kruyt, Brieven van den zendeling Dr. Alb. C. Kruyt en zijne echtgenoot, Leeuwarden; H. A. van Andel, De Zendingseer van Gisb. Voetius. Diss., Kampen 1912; Dr. J. W. Gunning c. a., De Protestant- sche Zending in onze Oost-Indische Bezittingen. Serie van 10 brochures. Hollandia-Drukkerij, Baarn 1912; Jan Willem Gunning J.Hdn., Hedendaagsche Zending in onze Oost. 2e druk, Den Haag 1914; H. Kaajan, De Pro-acta der Dordtsche Synod in 1618. Diss., Rotterdam 1914; Dr. P. Maurus Galin, O. S. B. Das Erwachen des Missionsgedankes im Protestantis-

mus der Nederlande. Missionsverslag St. Ottilien (Oberbayern) 1915; Dr. A. M. Brouwer, ...De eerste schreden. Bladzijden uit de Oud-Holl.

Zendingspraktijk, Rotterdam 1916; Dr. A. M. Brouwer, Hoe te prediken voor Heiden en Mohammedaan? Rotterdam 1916; Nederlandsch Zendingstijdschrift, Rotterdam 1898 — 1901;

Nederlandsch Zendingjaarboekje, Uitg. Zendingstudieraad, Den Haag; Vcwslagen van de Algem. Nederl. Zendingconferenties, Uitg. Zendingstudieraad, Den Haag/

ZENDINGSCONFERENTIE (ALGEMEENE NEDERLANDSCHE). In het jaar 1878 is opgericht een Comité voor algemeene Nederlandsche Zendingconferenties, saaingesteld uit afgevaardigden van alle in Nederland bestaande Zendingcorporaties. Sedert werden deze conferenties (met uitzondering van het oorlogsjaar 1914) geregeld gehouden, meestal te Amsterdam. Het in deze samenkomsten verhandelde verschijnt geregeld in druk.

ZENDINGSCONSULAAT. De steeds toenemende aanrakingen met de Regeering deden zoowel hij deze als in zendingsscholen den wensch opkomen een persoon te vinden, die als vertegenwoordiger zooveel mogelijk van de geheele Protestantische Zending tegenover de Regeering te Batavia zou kunnen optreden, en tot wie deze laatste zich zou kunnen wenden wanneer Zij omtrent zendingssaangelegenheden ingelicht wenschte te worden. Over dit onderwerp verzond het Ned. Bijbelgenootschap in Febr. 1906 een circulaire aan de Besturen van verschillende Protestantische Zendingcorporaties en op den 22sten Maart daaraanvolgende werd in het Bijbelhuis, Heerengracht 366 te Amsterdam een vergadering gehouden, waarin tot de instelling van het Zendingconsulaat werd besloten. Het Hoofdbestuur van het Ned. Bijbelgenootschap verklaarde zich bereid de leiding der zaak in handen te nemen; het betaalt zelf een gedeelte der kosten, terwijl de voor de zaak samenwerkende corporaties ieder voor zich een eigen bijdrage vaststellen. Na overleg en verkregen overeenstemming met de zendingcorporaties benoemt het Hoofdbestuur van het N. B. G. den Zendingconsul. Deze corporaties zijn: Het Nederlandsch Zendinggenootschap, de Doopsgezinde Vereniging ter bevordering der Evangelieverbreiding in de Ned. Oost-Indische Bezittingen, het Java-Comité, de Ned. Zendingvereniging, de Utrechtsche Zendingvereniging, de Rheinische Missionsgesellschaft te Barmen, het Centraal Comité tot de oprichting en instandhouding van het Seminarie nabij Batavia, het Sangi- en Talaud-Comité, de Vereniging voor Evangelisatie onder Militairen in Ned. Oost-Indie, het Ned. Luthersch Gen. voor de in- en uitwendige Zending, de Deputaten tot de Zending vanwege de Generale Synode der Gereformeerde Kerken, de Ver. voor Christ. Holl. onderwijns aan Inlanders, het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap te London, de Gereforniceerd-Zendingbond en Baselsch Ho Missionsgesellschaft. Voor het eerst wordt de Zendingconsul benoemd de Heer Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, die nog in het najaar van 1906 (Sept.) naar Indio vertrok. Het consulaat is gevestigd te Weltevreden. De met deze instelling opgedane ervaring geeft reden te onderstellen, dat ze als voorgoed gevestigd mag worden beschouwd.

Sedert 1918 is het consulaat door twee consuls bezet. De bij de oprichting gewisselde stukken zijn voor het grootste gedeelte opgenomen in het Jaarverslag van het Ned. Bijbelgen. over het jaar 1906. De Z. C. correspondeert over aangelgenheden de verschillende corporaties betreffende met haar Besturen. Over algemeene zaken wendt hij zich tot het Bijb. Gen., dat het advies inwint van een in 1915 beoemde Commissie van Advies, bestaande voor het grootste gedeelte uit personen, die ambtelijk de Zending dienen, en voor het overige uit in de Zendingen besturcn op den voorgrond tredende personen. Jaarlijks stelt de Z. C. een verslag op van zijne werkzaamheden, dat echter eens trikt vertrouwelijk karakter draagt en aan de Besturen der samenwerkende corporaties wordt toegezonden. Zie verder ZENDING (PROTESTANTSCHIE).

ZENDINGSCONSULEN. Zie ONDERWIJS (BIJZONDER).

ZENDINGSTUDIËRAAD. Deze vereeniging, welke bureau gevestigd is Domplein 25 te Utrecht, beoogt de opvoeding der kinderen tot kennis van en daadwerkelijke bevestiging voor de Zending. Zij traebt daartoe vooral het oprichten van z.g. Zendingstudie-kringen te bevorderen en do daarvoor noodige handboeken te verschaffen. Jaarlijks worden conferenties gehouden ter bevordering van zendingstudie, die in toenemende mate belangstelling wekken. De meeste Protestantische Zendingcorporaties verschaffen een bijdrage voor den arbeid van den Zendingstudieraad, die bij zijn werk zooveel mogelijk overleg pleegt met de Zendingbesturen. Sedert 1919 is de Raad in het bezit van een doelmatig ingericht Conferentieoord te Lunteren, dat be halve vergader-, lees- en eetzaal, slaapgelegenheid biedt voor 160 gasten.

ZIEKENVERPLEGING (INRICHTINGEN VOOR). Zie GENEESKUNDIGE DIENST en VEREENIGINGEN.

ZIELENBEELDIES. Het brengen van offers aan de ziele der dooden, dat bij zoovele volken van den Indischen archipel voorkomt, bracht mode, dat men behoefte gevoelde aan voorwerpen waarin men zich voorstelde, dat de geesten der afgestorvenen aanwezig waren, wanneer men zich met hen in betrekking wilde stellen. Tot dit doel vervaardigde men beelden, waarvan men zich als medium bediende en waarin men gestorvenen of andere geesten uitnoodigde, plaats te nemen. Zulke als mediums dienende beelden worden thans vooral nog vervaardigd in die gedeelten van Nederl.-Indie, waar de Islam nog niet is doorgedrongen of nog weinig invloed heeft, zoo als vooral in het Oostelijk gedeelte het geval is.

Voor het voorker mot de afgestorvenen, wier hulp en voorlichting men inroep, hebben de Papoea's van Nicuw-Guinea een ruwe houten beeldjes, *karwar* of *korowdr* genaamd, die ongevenc en vocht hoog zijn op een menschelijk figuur in zittende, hurkende (evenals de beeldjes van L&ti, met opgetrokken knieën waarop de cleeboen rusten), of staande houding voorstellen. Afbeeldingen van deze korwars vindt

i) Volgens De Clercq en Von Rosenberg luidt dit woord *karwar*, en beteekent het "ziel" of "geest." Andere schrijvers spreken echter steeds van *karwar*.

men in allerlei werken over Nieuw-Guinea, o.a. in Meyer, Notizen über Glauben und Sitten der Papuas (Jahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Dresden, dl. XII (1875), p. 23—33; Wallace, The Malay Archipelago. (Holl. vertaling van prof. Veth), 11, p. 486; Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzoek en beschreven, pl. w.w.: De Clercq en Schmeltz, Ethnographische beschrijving van de West- en Noordkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea, pl. XXXIV, XXXV, XXXVI; Serrurier, Die Korwar-ware oder Ahnenbilder Neu-Guinea's (Tijdschr. Ind. T. L. V. XL), p. 287-316, Spat, in Nederl. Ind. Oud en Nieuw, L, p. 209, afb. 2, p. 214-216, afb. 5 — 7, p. 278-280, afb. 20 — 22, p. 282, afb. 24 enz.) Gewoonlijk hebben deze beelden een balustrade voor zich, die zij met beide handen voor zich houden en waarop meestal hun kin rust. Soms zit men in plaats van die balustrade een of twee houtjes, waarop de over elkaar gekruiste armen rusten. Serrurier meent, dat de balustrade oorspronkelijk een zeer groot beschilderd of met snijwerk versierd schild moet voorstellen (l. c. p. 291), waaromheen zich een slang kronkelt (pag. 304). Hij verdeelt de staande korwars in 4 typen, die hij het Salawati-Arfak-, het Mafoor-, het Ansoes- en het Doreh-type noemt, terwijl hij de zittende korwar's verdeelt in beelden van het Indonesische-, het Waigeo-, het Wiak-, het Oost-Japen-, het Liki-Amberno- en het Wandammen-Mortype, welk laatste hij voor het meest ontwikkeld houdt.

Zoodra iemand begraven is, zoekt men hout, dat geschikt is, om er een korwar van te maken. De houtsnijder is gewoonlijk een tovenaars. De bloedverwanten van den overledene, die hem omringen, voeren soms dansen uit en zingen liederen. Om de ziel in het beeld te doen treden, maakt men verscheidene avonden veel rumoer met trommels, geschreeuw enz. Ten einde aan te toonen, dat het houten beeld, dat hij in de hand houdt, beziel is, laat de tovenaars zich plotseling op den grond valen. Door middel van de korwar's spreekt men met de overledenen, als men hun hulp wil inroepen bij ziekten, gevaren enz. Om hen gunstig te stemmen worden zij met lapjes versierd enz. De korwar's worden met eerbied behandeld, doch als een voorspelling niet blijkt uit te komen, onderstelt men, dat het beeld geen kracht meer bezit, waarom het dan ook op den grond geworpen en zelfs aan vreemdelingen verkocht mag worden; waarschijnlijk meent men dan, dat de ziel den korwar verlaten heeft.

Naar de Molukken overgaande, zien wij, hoe ook op Ambon en de omliggende eilanden Sapaaroota Trocko en Noesala

oet beelden gebruikt werden, als men de zielen der afgestorvenen wilde vereeren. In onderscheiding van de korwar's der Papoea's waren deze beelden niet alleen van hout, doch ook wel van metaal (goud, zilver, koper of yzer) of van steen of aarde. Uit een bericht van 1843 blijkt, dat deze beelden in een kist op de vliering bewaard, maar naar de offerplaats of Jiet bosch gebracht werden, als de huishoofden hen wilde raadplegen. (Tijdschr. Ned. Indie, 1843, II, p. 492 — 494). Van Injaha oes (Sapaaroota) bezit het Rotterdamse Museum drie aangekleede beeldjes van kurk (6999 — 7001) en vier houten beeldjes, in den vorm van kegels uit een kegelspel (5220-23).

Afbecdingen van zielebeelden uit Halmahera vindt bij men Spat, Nederl. Indie Oud wTKieiw, I, p. 218, fig. 8, 9 en 25, een dergelijke pop bevindt zich in 's Rijks Ethn. Museum (Serie 1871/41).

Op Ceram offert men bij ziekten en om hulp te krijgen aan de *nitu* of geesten der voorouders, die, daartoe opgeroepen, bij voorkeur zich op houden in de *apuho*, beeldjes in menscheelijken gedaante (Riedel, De sluike- en kroescharige rassen enz. pag. 106).

Op de Aroce-eilanden meent men, dat de geesten der afgestorvenen (*matimate* of *ninitiu*) gewoonlijk hun verblijf houden in beeldjes (*dalaran*), die gespijzigd worden, om te maken, dat zij niet ziek worden (Riedel, o. c. p. 252). Om hen te raadplegen, strooit men rijstkorrels en offert aan het beeldje, waardoor men het bezeld onderstelt.

Bij de Keie-eilanders maakt men niet van alle afgestorvenen beelden, doch alleen van de stichters en beschermgoden van het dorp, die op een verhevenheid voor de poort in hurkende houding onder den naam *deu* of *duad-deu* voorgesteld worden. Dergelijke beelden zijn afgebeeld bij Riedel (o. c. pl. XXII, fig. 1—4) en bevinden zich ook in 's Rijks Ethnographisch Museum. Een ervan (Serie 66/32), uit Doellah, is voorgesteld in zittende houding met omhoog gegeven handen, waarin hij een lans draagt, een ander (Serie 355/93) in dezelfde houding als fig. 1 bij Riedel (l. c.), met oogen van schelpen. Als men verlangt, dat de ziel in een dergelijk beeld komt, om ze te kunnen raadplegen bij ziekten en andere rampen, offert men er aan (Riedel, o. c. p. 220).

Op Timorloeten en Timbarheeten de geesten van de stichters der negari *aruwulu*, of *anvaliko*, (zie Spat, Ned.-Indic Old en Nieuw, I, p. 288, afb. 29), terwijl bovendien beelden van andere afgestorvenen gemaakt worden, waarin de geesten of *nitu's* uitgenoodigd worden te komen door het brengen van offers en het wuiven met een geelzijden doek (Riedel, o. c. pag. 280 — 281). Van Timbar bezit *8 Rijks Ethn. Mus. eenige houten beelden in zittende houding. Een ervan (Serie 1296/59) zit op een stoel, evenals pl. XXVII, fig. 8 bij Riedel, doch met een cilindervormig hoofddekseel; een ander (Serie 154/355) zit met opgetrokken knieën, waarop de handen rusten. Twee beeldjes van Toninbar in liet Museum te Rotterdam (5131 — 32) houden elk een nap of kom vast.

De bewoners der Zuidwestereilanden maken ook beelden van de afgestorvenen en meenen, dat de geesten daarin afdalen, om de offers aan te nemen, ook zonder dat zij hiertoe uitgenoodigd worden (Tijdschr. Ned. Indie, 1844, I, p. 367). Riedel vermeldt op de *lararia*, waarvan houten beeldjes vervaardigd worden. Dergelijke beeldjes van Dawaal bezit 's Rijks Ethnogr. Mus. Een ervan (Serie 1121/9) is in zittende houding met gekruiste armen, die op de knieën rusten. Het Museum te Rotterdam bezit van Babar een beeldje, dat als *Jagapinto* of doorwachter tegen ongeluk moet behoeden (3855); en twee beeldjes van Dawalor (3853 — 54).

Van Watar spreekt Riedel (p. 436) alleen van steenen en stukken hout, waarin de geesten der voorouders ondersteld worden verblijf te houden. 's Ryks Ethn. Mus. bezit echter ook van dit eiland beelden, die overeenkomen met die van

Kei en Ldti, zoodat *xij* ook waarschijnlijk voorouders voorstellen. Een ervan (Serie 23/4) is in zittende houding met gekruiste beenen, een langen neus en een ronclen hoed op het hoofd. Een ander (Serie 23/6) daarentegen is in staande houding met een schildpad voor zich.

Op de L o e a n g-S e r m a t a-groep offert men aan *Dopleen Lull*, beelden waarin men zich een tijdelijk verblijf voorstelt van de stichters der *negari* bij liet brengen van offers. Doplce wordt voorgesteld door een marine-werk beeld met om- hoog getrokken beenen en met de handen op do knieen rustende, en Luli als eenc hurkende vrouwefiguur met cen houten etensbak in de uitgestrekte rechterhand en een pinangkoker in de linkerhand. Beide beelden worden van ver- schillende houtsoorten vervaardigd (Riedel, o. c. p. 315). Een dergelijk beeld van Do pie uit Loembang bevindt zich in het Konigl. Museum fiir Volkerkunde te Berlijn.

Op L d t i vercert men *Dere* en *Luli* als beschermgeesten der *negari*, die in twee beelden in bet midden der *negari* onder den blooten hemel of onder een afdak geacht worden te wonen. Zij zijn de *nitu* van de oprichters der *negari*, waar- aan rijst, sirih-piang, varkens, geiten of kippen geofferd worden. Bovendien wordt do geest van den eersten oprichter van elk huis door de huis- genooten vereerd en voor hem wordt cen houten beeld gemaakt, dat dagelijks gespzigeld wordt (Riedel, o. c. p. 375). 's Rijks Ethnogr. Museum bezit een hurkend beeld van een beschermgod op een paal i) (Serie 176/68) en zittende beelden, zie ook Spat (Ned.-Indie Oud en Nicuw, I, p. 274—276), fig. 16—18, met opgetrokken knieen, waarop de ellebogen rlisten (Serie 23/5), beide uit Loti. Van het eiland M o a (L d t i-groei)) bezit het Museum te Rottcr-dam 23 beeldjes, en wel 11 hurkend, 9 met de beenen onder het lijf, en 3 vrouwefiguurtjes (499). Van L a k o r en op een paal zittend beeld, 93 centim. hoog, Ponteloc gehechten op beschermgod van de *negari* Sera (4977).

Op Roti stelt men de afgestorvenen niet voor door beelden, maar door *maik's*. Dit zijn uitgesneden lontarbladeren, 1 voet lang, in den vorin eener hand met 6 vingers. Zij worden aan (ion bijin<^nkant van het dak opgehangen en IK*Kprnc<^l met varkenslilood. Men onderscheidt hier *bimi-en-nitu's*, van pas overledenen, wicr maik's nog in huis Jiangen, en *buiten-nitu's* van lang golede!) gestorvenen, die geon maik's nicer li(-bbcen en aan wie buitonshuis wordt geofferd (lleymping, zeden en gewoonten o)jhet eiland Roti, Tijdschr. v. Ned. Indie, 1844, I, p. 90-91 <n 365 — 366; Wilken, Animisme, II, II.; Kruyt, Animism., p. 436).

Ook op de P h i i p p i j n e n werden vroeger <Ie afgestorven voorouders (*Anito*), by de Tagala's en Bisaya's, vereerd in den vorm van steenen, liouten, gouden of ivoren beelden. 's Rijks Ethnogr. Museum bezit ecnige boutou voorouder- beelden: Serie 825/1 -4, in staande houding, 1 met een schild, 2 niet con roodo sjerp en kralen-

ketting om den hals, 3 cn 4 met een pot op het hoofd, alle van de Kalingas uit Luzon, en 821/50—52 van de Kianganen van 8 a p a o (50 en 52 overeenkomende met plaat I, fig. 9 cn 2 van Meyer en Schadenberg's bekende verhandeling over de Philippijnen) Dzo Anitobeclden werden in huis of in tempels of grotten geplaatst. De Igorroten van B e n - g u e t c n Lepanto hebben dikwijls in hunne hutten Anitobeclden van hout in zittende houding, met do armen op de knieen leunende en het hoofd tusschen de handen rustende, doch deze beelden stellen dikwijls een bepaald persoon voor (Blumentritt, Der Ahnencultus und die religioes Anschau ungen der Malaien des Phi- lippincn-Archipels, pag. 14).

Op Nias mcent men, dat cen der drie zielen van den mensch, de *noso-dodo*, na den dood in de gedaante eener spin, *moko-moko*, op a ar de blijft voortleven. Voor deze maakt men een houten beeld, *adu*, waarin de moko-moko o verge- bracht wordt onder allerlei ceremonien, het slaan op een trom, het zingen van formulieren, het uitstrooien van rijst door den priester enz. Derge- lijke beeldjes zijn in vele ethnographische musea te vinden, o.a. in's Rijks Ethnogr. Museum (Zie deel IV van den Catalogus van 's Rijks Ethnogr. Museum, pag. 68—78 en Klei we g de Zwaan, Die Heilkunde der Niasser (1913), pag. 54—58). Vele dezer *adiCs* zijn afgebeeld in Modigliani's Un Viaggio a Nias, nl. fig. 193 (no. 172), 184 (no. 173, 175), 185 (no. 179), 189 (no. 186) en bij Spat, Ned.-Indie Oud en Nieuw, I, pag. 223, afb. 12, pag. 271, afb. 13 en pag. 272, afb. 14. Ook in het Museum fiir Volkerkunde te Berlijn zijn dergelijke houten figuren van mannen en vrouwen, aan elkaar ge- bonden, die aan de huizen hangen en van wie men geluk cn zegen bidt, terwijl hun varkens en kippen geofferd worden. Als men verzuimt, aan den *adu* of geest van den overledene de noodige eer te bcwijzcn, meent men, dat de *moko-moko* of de zicl uit het beeld ontsnapt. Als er ecn scheur in ecn dergelijk beeld komt, wordt er een nieuw gemaakt, waarin de *moko-moko* wordt overbrac ht. (Chatelin, Godsdiens en bijgeloof van ^; de Niassers, Tijdschr. Ind. T. L. en Volk. XXVI, p. 14G sq.).

Bij de *Toba* B a t a k s worden de *silaoCs* of geesten van reeds lang geleden gestorven voorouders voorgesteld door een mannelijk en eene vrou- weljkcc pop, die *debata idup* heten. Zij zijn tusschen de daks par i'en geplaatst on ontvangens spijsoffers. Zooals hun naam reeds aanduidt (*debata* = god, *idup* = leven), meent men, dat zij leven geven enz. Onvruchtbare vrouwen ver- eeren hen. (Van dor Tuuk, Bat. woordenboek, s. v. *idup*. Cat. Koi. Tent. Amst. 1883, groep II, j). 326). Do Karo-Bataks kennen *prsilithi mbflin* of vervangen van de ziel door oen beeld (Joustra, Med. Ned. Zend. Gen. XLVI. bl. 1 — 22). Evenzoo de Oost- Dooesen — Daj aks op Borneo (Spat, Ned.-Indie Oud en Nieuw, I bl. 211, ?fb. 3).

Ten slotte tot Java overgaande, inoeten de TenggSreezen vermeld worden, die eeno soort van huisgoden hebben, bestaande uit beeldjes, die o.a. de voorouders voorstellen (Veth, Java, IV? 91). Ook het *Nini Towong-becid*, clat ~f e gen wo o r c l i g nog slechts bij cen kinderspl gebruikt wordt, moet oorspronkelijk een zielen- beeld voorgesteld hebben, zooals door dr. Hazeu.

*) Zie Baron van H o e v c 11. Bijdr. tot de etlnogr. v. (I. Ind. Archipel (Int. Arch. f. Ethn. If, bl. 188 en pl. XVI fig. 7 cn „,)e Lcti-cilang 崇D? (Tijdschr. Ind. T. L. Vk. XXXIII, pag. 205). Dit beeld heet *Upu m'lu-arna*.

in zijne vrchandeling (Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XLIII, bl. 96-99) aangetoond is.

Van Celebes en Borneo bestaan geen

A zekere berichten o m rent zielenbeelden. Wei zijn er beelden van hout en ivoor uit de M T n a - has a, *tiilas* of *tiUlas* genaamd, in't. Museuuh te Rotterdam (afgebeeld Med. Ned. Zend. Gen. XVIII, bl. 181 en VI. bl. 87 en Spat. Ned.-Indie Oud en Nieuw, I. bl. 273, afb. 15). doch er blijkt niet, wie die beelden voorstellen. Ook de *hampatong's* der D a j a k s kan men niet onder de zielenbeelden rangschlikken.

Literatuur: Wilkenj. Aninisme. bL -16-1 — 173;

Kruyt. Het animisme in den Indischen Archipel (1906) ^ bl. 431 — 443; C. Spat.- Animisme en praeanimisme, (Ned. Indie Oud en Nieuw I, bl. 209—223 en bl. 271 — 290); Goudswaard, De Papoew&'s van de Geelvinksbaii, bl. 77 ; Von Rosenberg, Der Malayische Archipel, bl. 172 — 174 en 460—461; Van Hasselt, Die Noefoerezen, Zeitschrift für Ethnologie, VIII (1876), bl. 195 — 196; Meyer, Notizen über Glauben und Bitten, der Papuas, Jahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Dresden (1875), bl. 23—33; Wallace (Ned. vertaling), II. bl. 486; Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven, plaat WW: De Clercq en Schmeltz, Ethnographische beschrijving van Guinea, bl. 157-168 en 242-243 en pl. XXXIV — XXXV ; Meinicke, Die Inseln des stillen Oceans, I, bl. 126; Van Balen, lets over het dooddenfeest bij de Papoewa's (T. I. T. L. Vk. XXXI (1886), bl. 562, sq ; Horst, Rapport van eene reis naar de Noordkust van N. G. (T. I. T. L. Vk. XXXU, LL887), bl. 242 ; Van Hasselt, Eenige

4-anteekeningen aangaande de bewoners der /N.W.-kust van N. G. (T. I. T. L. Vk. XXXII (1887), bl. 261 sq; Uhle, Holz- und Bambusgerathe a us Nord-West Neu-Guinea (Publicationen des Kgl. Mus. zu Dresden, VI) bl. 3 en pl. III ; >>Wilken, lets over de Papoewa's van de Geelvinksbaii (B. T. L.Tk. 5e volgr. II) bl. G09 sq ; Zoller, Deutsch Neu-Guinea, bl. 347 ; Finsch, Ethnol. - Erfahrungen und Belegstücke (Ann. d. K. K. naturh. Hofmus. 1891), bl. 117 (255); Serrurier, Die Korware oder Ahnenbilder Neu-Guinea's (T. I. T. L. Vk. XL), bl. 287 — 316 ; Besetreibender

Catalog der ethnogr. Sammlung Ludwig Biro's a us...Deutsch-Neu-Guinea (Astrolabe-Bai) (Budapest, 1901), p. 196 met afb. ; O. Nuoffer, Ahnenfiguren von der Geelvinkbai, Hollaridisch Neu-Guinea (Abhandl. und Ber. des Konigl. Zoo), und Anthr. Ethnogr. Museums zu Dresden, Band XII (1908), no. 2; Van Schmidt, Aanteekeningen onitrent de zeden, gewoonten en gebruiken van de bevolking van Saporoea, Harockoe en Noesa-laet (T. N. I. jaarg. 1843, II, bl. 492 en 493 — 494); Biedel, De sluik- en kroeshai-ige rassen, bl. 106, 252, 220 met plaat XXII, fig. 1-4, 280-281, 337, 315, 375; Heijnering, Zeden en gewoonten op het eiland Roti (T. N. I. 1844, I) bl. 90-91 en 365 — 367; Van Hoeevel, Bijdr. tot de ethnogr. v. d. Ind. Archipel (Int. Arch.

of. Ethn. III) bl. 188 en pl. XVI, fig. 7; Van HoeeveH, De Leti-eilanden T. I. T. L. Vk. XXXIII), bl. 205; Blumentritt, Dei Ahnencultus et die religioes Anschauungen der Malaien des Philippinen-Archipels, bl. 14; Meyer und Schadenberg, Die Philippinen, J, Nord-Luzon Publ. aus dem Kon. Ethn Mus zu Dresden,

VIII), bl. 3—4 en de op bl. 4 aangehaalde litc- natuur, met plaat I; Pleyte, Bijdrage tot de kennis der ethnographic van de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 1893) p. 155; Nieuwenhuisen en Von Rosenberg, Verslag onitrent het eiland Nias (Verh. Bat. Gen. XXX), bl. 112 — 116; Chatelin, Gods- dicnst en bijgeloof van de Niasers (T. I. T. L. Vkt X.XVI), p. 146 sq ; Kramer, Der Gottendienst der Niasser (T. I. T. L. Vk. XXXIII, bl. 473—500); Modigliani, Un Viaggio a Nias, I bl. 631 — G49 fig. 181 — 193; Raap, Reisen auf der Insel Nias bei Sumatra (Globus, LXXXIII, no. 10 en 11); Sundermann, Der Kultus der Niasser (Globus, LIX, 369); Lett, Im Dicnst des Evangeliums auf der Westkuste von Nias. Heft IV, pag. 62, fig. 1; Van der Tuuk, Bat. woordenboek, i. v. *idup*; Catalogus Koloni- alc- Tentoonsteiling Amsterdam, groep II, bl. 325 — 326; Veth, Java, III, bl. 1014; Hazeu, Nini Towong (T-r.-T; L. Vk. XLIII) bl. 96-99; Aled. Ned. Zend. Gen. XVIII, 181, 183 en VI, bl. 87.

H. H. J.

ZIELSVERHUIZING. Onder zielsverhuizing verstaat men het geloof, dat de ziel van den mensch na zijnen dood overgaat in een ander persoon of in eenig di er om in dien nieuwen vorm weer op aarde voort te leven. Als een uitgewerkt systeem, zooals dit bij de Hindoos voorkomt, vinden wij de zielsverhuizing bij de Indonesiers niet. Een vast bestanddeel van het animisme in den Indischen archipel is het geloof, dat de ziel van den mensch na diens dood een zelfstandig bestaan leidt in een zielenland. Naast dit geloof vinden wij echter toch weer lier en daar trekken, die er op wijzen, dat de gedachte aan zielsverhuizing niet geheel vreemd is aan de Indonesiers. Bij vele volken in Indie leeft nog de voorstelling, dat de oppergod den levensgeest- aan alles wat ademt, uudeelt, en dat die indivi- dueele levensgeest, na den dood van den menschi, weer in den algeest terugkeert ; daarmedc worden dus weer an dore menschen, dieren en planten bc- zield. Een algemeen geloof is, dat als een kind sterk op een der ouders gelijk, deze laatste spoedig sterven moot, omdat diens ziel in Ji ; L kind is overgegaan. Het geloof aan incarnaties van overleden hoofden en beroemde pcrsoeien vindt men overal in Indie terug. De ziel van een mensch heet vaak in een dicr over te gaan, oin op deze wijze zijn kwaad oogerken uit te vocru. (Zie WEERWOLF).

Meermalen ziet men in dieren de incanatics of verschijningsvormen der zielen van overle- clen. Vooral tijgers en krokodillen worden bc- schouwd als verschiijningsvormen van overle- denen, die wraak komen nerien over een of ander gepleegd onrecht. In vuurvliegcn ziet men hier en daar de zielen van gestorven menschen, die den cenen of anderen bloedvrwant komen halcn. Hetzelfde glooven sommige volken van kreklcs cri bronivliegcn. Vlinders gekken soms als zielen, die nagelften betrekkingen komen bezoeken. In de volksverhalcn weinelt het van vogels, visschen of dieren, die de gedaanten zijn, waarin overledenen aan hunne bloed ver wan ten hulj) komen vrlceenen. Hongerige zielen komen we I in den vorm van inuizen rijsl eten. SJangcn en hagedissen zijn de dragers der zielen van afge- storvenen, de eerste gewoonlijk van vjanden, do laatste van bloedverwanten, die het huiselijk

levcn komen meelevcn, op die door hunno go-luiden hunne instemming betuigen of voor iets waarschuwen.

Do Bahiers hebben het geloof in zielsver-huizing in zijn Hindocistische vorm. Maar ook de Javaan heeft het niet geheel verloren. Meermalen kan men hem met de grootstc over-tuiging hooren verklaren van een wild varken, hetwelk plotseling, kort na een sterfgeval, zich in de nabijheid der des a vertoont, dat dit de ziel herbergt van den afgestorvenen, welke tot straf voor zekere vergripen vcroordeeld is in dat dier to huizen. Ook an dore diern komen voor dezo zielsverhuizing in aanmerking (Boeka). De Javaan meent zelfs dat er toovcrformules bestaan, waar- mede hij zich de wedergeboorte in een persoon van hooger rang kan verzekeren. Verhalen om-trent zielsverhuizing vindt men bij alle volken in Indie. Aleestal zijn liet ziclcn van slechte men-schen, welke, naar men meent, na hun dood over-gaan in honden, apen of varkens.

Voor de literatuur zie de aangehaalde werken by HEIDENDOM. Zie voorts SJAMANISME, AMPIRISME, WEERTIJGER en ZIELEN-BEELDIES. Alb. C. K.

ZIJARAH. Bezcoek a an het graf van een Mohammedaanschen heilige, in het bijzonder aan het graf van den Profeet te Medina; vgl. BEDE-VAART NAAR MEKKA, 4 (DI. I, p. 21G).

ZILVER; ZILVERERTSEN. *Eigenschappen.* Het metaal bezit een fraaie witte kleur en ster-ken glans; het S.G. ligt tusschen 10,5 en 10,6; het smelt bij 954° C. en is zeer plot-on rekbaar. Het wordt veel gebruikt in alliaages met goud en met koper.

Mineralogisch voorkomen. Eigenlijke zilver-incralcij, belialve gedegen zilver, zijn: hoorn-zilver (chloorzilver), argentiet of zilvergians (zwavelzilver), roodgiltigerts (sulf arsenide of hulfantijnonide van zilver), terwijl nog verschillende min of meer samengestelde verbindingen van zilver en koper (ook wel kwikzilver, zink enz.) met zwavelarsen of zwavelantimoon als jineralcn gevonden worden (vaalerts, stepha-niet, polybusiet, jalpaict e.a.). Zilvergians is daurvrij het rijkstc en tevens het nicest voorko-jni-ndc erts, met 87% zilver, daarop volgt Jioorn-zilver met 75%, dat celiter alleen in de dagzoo-nicij der aders gevonden wordt; vaalcrtsen zijn z-hb'D rijk, en bevatten nooit meer dan 30% zil V<T.

[c]c natuurlijke (gedegen) goud bevat altijd <en zekere hoeveelheden zilver, die tot 40% kan ; l ijgen. Ook arid ere minci'alen, vooral loodgians (maar ook koperkies, zink blende, juispicke) kunn-zilverhoudend zijn; ofschoon het perilage-in loodgians niet boven 1 % stijgt, kun to(di de waarde van het zilver soms grooter zijn dan die van het lood.

Het voorkomen van zilverertsen is in het algemeen niet aan een bepaaklen geologischen ouderdom gebouclen, doult in Ned-Indie schijnen ze alle in do tertiaire formatie voor te komen.

Gco-grafische ligging en winning. Ofschoon wcl wat zilver (gcallieerd met goud) op Borneo en Noord-Celebes is geproduceerd, is toch verrewer do grootstc hoeveelheden (± 95%) afkomstig van Sumatra. Hier liet reeds de Vereenigd Oost-Indisch Compagnio in do buurt van Painan (Padangsche Benedculanden) in 1669 door eenigo Deutsche mijnworkers de mijn *Salida*

aanleggen, doch door gebrek aan routine in het behanHelen van de, uit metallurgisch opzigt geheel anders dan de Harzcr- en Saksische ertsen samengestelde, goud- en zilverertsen, werd in de eerste jaren slechts weinig van het daarin aanwezige edelmetaal gewonnen. Onge-veer van 1675 af werden de rijke ertsen" door handscheiding uitgezocht, en deze naar Europa verscheept ; ertsen, die minder dan 12 — 14 lood per ton bevatten, loonden de verzendingskosten niet en werden eenvoudig weggeworpen of voor opvulsel in de mijn gebruikt. Volgens JELO-graard (Jaarboek 1914/5 der Mijnbk. Vereen., p. 261) vond men opvulsel, dat meer dan / 100 de ton essayeerde, en adergedcltch, die men als „te arm" had laten staan, bleken gemiddeld / 50 do ton waard te zijn. Volgens Reinier D. Verbeek, die de vroegere essayregisters naging, was de gewichtsverhouding goud: zilver als 1 : 184; men kan hier dus nauwelijks meer van "gouderts" spreken. (De 1919 bestaande ertsreserve essayeerde zelfs de verhouding 1 : 40). Eerst in 1680 word met geregelden mijnbouw aangevangen onder Vogel, doch daar de onderneming steeds met verlies werkte, werden de werkzaamheden in 1696 gestaakt tot 1720, toen nogmaals een poging werd gedaan om de mijn te ontginnen ; in 1732 had een herhaling daarvan plaats, maar in 1737 werd het werk voor goed stopgezet. Voor meerdere details zie Tijdschr. v. Ned-Indie 9e „ jg. dl. II 1847, 28-78; Tijdschr. Ind. T. L. en V. / kunde V. 1856, 21—42 ; de Indische' Gids XXXIIT, 1911, 28-67; ibid. 1886. IL 1293-1299; Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N.-I. 1880, 321—339 en 356—365; Reinier D. Verbeek: Nota over do verrichtingen der O.-I Compagnie bij de ontginning der goud- en zilveraclers te Salida op Sumatra's Westkust. den Haag, 8. Viskoper, 1910, en J. De by: Compagnie mindre de Salide. Rapport,Londres 1886 (mot platen der oude ontginningen). Men schat (Hogenraad, Lc. 260) dat niet J neer verwerkt is dan ca SOO ton, met gemiddeld / 1500 metaalwaarde.

Bijna 150 jaar duurde thans de rustperiode, tot in 1881 door de Mijnbouw Mij. Salida, later door de Mij. Tambang Salida, onder vigeur van de vercleende mijnconcessie Tambang Salida (1887) de ontginning weer tor hand word geno-mcn, zonder dat gunstige uitkomsten verkregen werden; in 1890 werd de concessie teruggegeven. Een Engelsche groep werkte er in de jaren 1905/6, doch moest door financieele moeilijkheden spoedig staken (Mining Journal 1906, 458: A historic mine). Do oorspronkelijke aanvrager R.D. Verbeek liet de zaak echter niet rusten en in 1909 werd hem de concessie Salida verleend, die in 1911 in de Mijnb. Mij. van dien naain word iuge-bracht, doeli waarop de werkzaamheden sedert cindo 1912 door de Kinandam-Sumata'i Mijnb. Mij. met kraclit worden voortgezet (zie de Ind. Mercur 1912, 1123 en 11G7). Aanvankelijk liet de exploitatie zich gunstig aanzien, doch het Jaarverslag der Maatschappij over 1919 is weinig beuoedigend. Het edelmetaal-gehalte schijnt maar ter nauwermood voldoende te zijn om de exploitatie-onkosten te dokken.

Op de bekende goudmijnen in Benkoelen: Lebong Donok (Redjang Lobong), Lebong Soelit- (Kotahoen) en Lebong Tandai (Simau) wordt ook zilver geproduceerd, dat hier meest met goud gcallieerd schijnt voor te komen, doch a 61/134

in waardc ver bij die der productie van laatstge-
noemd metaal achterstaat.

Over de beide aanstaande Gouvernements- mijnen
in Benkoelen, die van *Tambang Sawah* en van *Libong
Simpang* (de Tweede Kamcr nam 19 October 1915 het
wetsontwerp beoogende de exploitatie aan) gaf R. J.
van Lier een goed over- zicht op p. 251 — 257 van
het Jaarboek der Mijnbk. Vereen. 1914/5,
voornamelijk gegrond op de uitvoeriger
mededeelingen van P. Hovig: De goudertsen van de
Lebong-streek, in Jaarb. Mijnw. 1912. Verh. 176. Te
L. Simpang werd 70.000 ton erts opengelegd met / 29
p. ton essaywaarde. Te *Tambang Sawah* zijn de resul-
taten belangrijker geweest: in totaal werd lier
opengelegd 263.000 ton, ter waarde van 21 mil-
lioen gulden (/ 79 p. ton). De oorspronkelijke raming van
de verhouding goud : zilver schijnt te groot geweest
te zijn ; men moet rekenen met een "zilvermijn" te
doen te hebben. Volgens Hovig komen de beide edele
metalen te *Tambang Sawah* niet uitsluitend aan elkaar
gebonden (zie bij *L.Sbong* Donok c.s. hierboven),
maar dikwils naast elkaar voor : het goud grooten-
deels gedegen met weinig zilver, en het zilver
waarschijnlijk als wat goudhoudend sulfidisch erts.
Over de mineralogische samenstelling van T. *Sawah*-
ertsen beïchtte ook M.H. Caron in Jaarb. Mijnw.
1915. Verh. II, 55. Gegevens over de Benkoelen-
ertsen en hun zilveragehalte zijn nog te vinden in het
artikel van N. Wing Easton: De nuttige mineralen in
Benkoelen en de Rawas. Ind. Mercur 1918, 1022.

De derde Sumatraansche zilvermijn is de
MangaJit-iinj van de Mijnb. Mij Aequator, ge-
legen ten N. W. van Pajo Koenboeh in de Pa-
dangsche Bovenlanden. Verschillende gegevens zijn
te vinden bij J. Rueb: De Mangani- gang, in Jaarb.
Mijnbk. Vereen. 1914/5, 229, en bij J. W. H. Adam in
Jaarb. Mijnw. 1914. Verh. II, 4. Ook hier is de
verhouding goud : zilver (gewicht), die
oorspronkelijk op 1 : 28 was be- paald, later gebleken
reë kleiner te zijn, hoog- stens] : 100- (Rueb, I. c.
233). Daarenboven is een groot deel van het erts zeer
rijk aan mangaan- mineralen, waardoor met de
gebruikelijke metho- den het zilver slechts zeer
onvolkomen kan ge- wonnen worden. Ditzelfdc is
ook op *Tambang Sawah* het geval, en bijna
gelijktijdig werd de metallurgische oplossing van dit
probleem, waarnaar men in Ainerika reeds jaren had
ge- zocht, gevonden door Prof Ir. S. J. Vermaes (de
Ingenieur 1918, 171 en 343) en door Ir. M. H. Caron,
en wel op verschillende wijzen. Het pro- cede-Caron,
dat in Amerika door den uitvinder met medewerking
van bekende metaalUrgen voor het grootbedrijf werd
ingricht, en dat gepaten- teerd is, za] te *Tambang
Sawah* gevolgd worden. Uitvoerig wordt dit procedd
door den uitvinder beschreven in de Ingenieur 1921
nos. 16 en vol- gende onder den titel : Refractory
manganese silver-ores (Holl. tekst).

Ook in de *Kinandam-mijn* bij Loebpek Sika-
jjang, waarvan overigens weinig is bekend ge-
maakt, is 17i maal meer gewicht aan zilver dan aan goud in de
ertsen.

Onder de "Mededeelingen" aan het Algemeen
Ingenieurscongres te Batavia (8 — 15 Mei 1920) zijn
nog eenige artikelen te vinden over de Suma-
traansche Zilvermijnen (G. B. Hogenraad over *Salida*;
P. Gramme] en W. de Haan over *Mangani*).

Terwijl in het algemeen op Sumatra con-
toneming van het zilveragehalte tegenover hot goud
naar do diepte wordt waargenomen (voor Simau b.v.
was do verhouding in 1910 = 1 : 3,4 en in 1918 = 1:8,
2), is op Redjang Lebong zoo goed als geen
verandering te bespeuten (gemid- deld 1 : 5, 5 bij een
maximum 1 : 5 en een minimum 1 : 6), ofschoon het
total© ghalte aan cdel- metaal sterk is afgcnomen.
Opmerkelijk is, dat in de ertsen van Noord-Celebes
het zilveragehalte zoo aanzienlijk veel lager is dan in
de meeste Sumatraansche ertsen: Totok goud : zilver
2] : 1; Bolaang Mongondou 1 : 1, 7; Paleleh 3] : 1
(voor 1911; later werd ze 1,15 : 1).

Door de O.-I. Compagnie werden in de ISe eeuw
nog onderzoekingen op goud en zilver uit- gevoerd
op Java (G. Parang in Krawang, G. Megamendoeng)
en bij Makasser op Celebes, welke echter ongunstig
uitvielen. Over dat op eerstgenoemde plaats, zie p.
233 bij F. de Haan, *Priangan?*

Van Ned. Borneo zijn zilverertsen onbekend. In
Serawak werd een rijke gang in de jaren 1881/3
ontgonnen ; daarna schijnt het work gestaakt te zijn.

Productie. De jaarverslagen der maatschap-
pijen bevatten lang niet altijd een oogaaf van het verkregen
gewicht aan cdelmetaal. De Jaar- boeken van liet
Mijnwezen geven van het jaar 1904 af statistieken
van de opbrengst dor ver- schillende concessies
(gewicht en waarde), doch zij loopen thans nog niet
verder dan tot 1916. Van de jaren 1900 t/m 1903
werd alleen (in Jaarb. 1904) de productie aan goud,
niet die van zilver opgegeven. Gedurende dozen tijd
komt echter slechts de concessie Lebong Donok als
groot zilverproduct te in aanmerking, waarvoor in de
Jaarverslagen 14726 K.G. wordt vermeld : dit cijfer
moet dan nog met circa 300 K.G. voor Noord-
Celebes vermeerderd worden, in totaal dus 15000
K.G. Voor de jaren 1917/8 kan dy productie of uit de
Jaarverslagen worden l>(r- paald, of vrij zilver
geschat worden.

Het voorafgaande in aanmorking genomen kan de
edelmctaal-productie in rondo cijfers van 1900 —
1918 worden begroot op 61.000 K.G. goud, ter
waarde van f 100 miljoen, en op 367.000 K.< : .
zilver, ter waarde van f 21 miljoen. De gewicli -
verhoudingen zijn dus vrij zuiver J : 6. Maaki, men
echter con scheiding bij het cindc van 1913, toen de
eigenlijke zilvermijnen (zie bo ven) go(-<l in
productie kwamen, dan blijkt dat t/m 1913 verkregen
werden 41.000 K.G. goud en 142.000 K.G. zilver
(verhouding 1 : 3), terwijl van 1914 t/m 1918 de
productie was 20.000 K.(. goud en 225.000 K.G.
zilver (verhouding J : 1H).

ZINGIBER CASSIMUNAR Roxb. Fam. *Ziti-
giberaceae*. Boenglai (MAL.), Bngl6 (JAV.). Een
algemeen gekweekte en ook in het wild voor-
komende plant, waarvan de bitterc en onaange-
naam smakende wortelstok in kruidenmengsels tegen
buikziekten wordt gebruikt.

ZINGIBER OFFICINALE Rose. Geniber (HOLL.),
Hulija (MAL.), Jjac (JAV.), Gorak a (TERN.). Een
plant, die niet in het wild bekend is, doch
vermoedelijk uit Z. A. eafkornstig is en thans in alle
tropische en subtropische landen gekw(-<t
In Ned.-Indie wordt de plant niet voor den export
gekweekt. De inlander steekt stuk- ken van den
wortelstok in den te voren bereiden

bodem in het begin van den regentijd en oogst zoodra de bladeren verdroogd zijn. De vcrscho gember gebruikt men om allerlei spijzen te kruiden en ook zeer veel als geneesmiddel. De droge gember uit den liandel komt uit Britsch- Indie, do gconffijte uit Canton. Zie ook ALIJA, OLIEN(VLUCHTIGE) en SOENT1.

ZINGIBER ZERUMBET Rose. Lempojang (jav.). Lampoegang (SOEND.). Een zeer variabele soort, waarvan twee vorinen veel worden ge- kweekt, de eerste meest bekend als *Z. marginatum Rose.*, de andere als *Z. gra-mineum Nor.* Van beide worden de wortelstokken veel als inlandsch geneesmiddel gebruikt, meest gemengd met andere kruiden. Ook worden ze wel als specerij genuttigd.

ZINKERTSEN. Voor het geografisch en geologisch voorkomen in Indie kan worden verwezen naar de artikelen over koper- en loodertsen, waarmede de zinkertsen steeds optreden, en dan vrij wel uitsluitend als zwavelzink (blende). Tot exploitatie liebben ze nog nergens aanlei- ding gevonden.

ZIPPELIUS (ALEXANDER). Were! in December 1823 aan 's.Lands Plantentuin te Buiten- zorg verbonden, en volgde in Juni 1825 als 2e hortulanus den hortulanus Kent op. Hij heeft dus met den directeur Blume en den eersten hortulanus Hooper de beginjaren van den tuin mee- gemaakt. In 1827 word hij aan de Natuurkun- dige Commissie toegevoegd voor een exploratie- tocht op Sumatra, maar door den dood van Boie, den leider van den tocht en zijn vervan- ging door Di a rd als lid der Commissie, werd het plan gemaakt om de Z. W. kust van Nieuw- Guinea te bezoeken. Zonder Diard word met de Triton uitgevaren, maar wegens de vele ziekten bleef het schip slechts 6 we ken aan de kust van N.-Guinea. In October 1828 kwain Zippelius met zijn reisgenooten op Timor aan, waar hij 31 December 1828 overleed. Z. inaakte zoowel aan de kust van N.-Guinea als op Timor belangrijke bo t anise he collecties.

ZIZYPHUS JUJUBA Lam. Fam. *lihanna- ceae*. Bidara (MAL.), Widara (MAL., SOEND.); W'idara, JJ<ira (jav.). Een boom, tot 15 M. hoog, op heel Java in liet wild voorkomend en so ms aangplant om de vruchten, waarvan het vrucht- vleescli om de cetbaar en bij sommige vnuen sinakelijk is. De bladeren, in de handen gewreven, Hckuirnen als zeep. De bast is een inlandsch ge- necsmiddel. De jujubes van de apothek komen van een andero Zizyphus soort van de Perzische Golf en uit China. Zie ook BI DARA TIJINA.

ZO DI A K BEKERS. Hieronder verstaat men kopcrn of bronzen bekcrs voor offerwater, die dateeren uit het bloeitijdpker van Ma d j a p a - h j t en thans nog door de Tenggereczen (zie al- daar), bij allerlei plechtigheden gebruikt worden. Ijc tegon woordige Javaansche naam is *pirasen*, afgeclcid van *r (mi)*, eene verbastering van het Indi- sche *rdfi*, dat de teckcnen van den dierenriem aanduidt. Van der Tuuk geeft deze afleiding in zijn Kawi-Bal. Wdb. I, bl. 741, s.v. *rdgi* (lees *rd fi*), terwijl men in do laatste editie van het¹Jav. Wdb. van Gericke — Roorda — Vreede — Gunning *perasen* onder de p moot zockn! De naam *pra- sin* wordt vermeld door Van der Chijs (Not. Bat. Gen. I, V, biz. 63), Krcmcer (Med. Ned. Zcnd. Gen. XXIX, biz. 350) door Kohlbrugge (Tijdschr. Ind.

»T. L. en Vk. XXXIX, bl. 132).

Do zodiakbekers bestaan uit wijde bronzen kommen met rchto wanden en platten bodem. Bovcnaan steekt de rand vooruit, alsof er een deksel op behoort. Een der exemplaren in's Rijks Ethnogr. Mus., no. 2G15. a (Juynboll, Catalogus p. 137) heeft inderdaad een deksel. Onder den rand en onder aan den voet is een drie- of twee- voudige lijnband. Binnen op den bodem is en haut relief eenc achtstralige ster; soms cun vier- bladige bloein. Het meest karakteristieck echter en datgene, waarnaar doze bekens genoemd zijn, is eenc rij van 12 afbeeldingen en relief boven den onderrand. Deze figuren, die reeds dikwijls afge- beeld zijn, (Kreiner, I. c. plaat naast bl. 377 ; Millies in Versl. en Med. Kon. Akad. v. Wetensch. afd. letterk. VII; Raffles, History of Java, le editie tusschen bl. 56 en 57, Crawford, deel I, pl. 8 en Friederich, Verh. Bat. Gen. XXIII, plaat 19) stellen voor : 1. een geit met gebogen horens en baard (*aries*), 2. een stier (*taurus*), 3. een konings- krab (limulus moluccanus), die de tweelingen (*gemini*) voorstelt, omdat mannetje en wijfje bijna altijd bij elkaar zijn, 4. een krab (*cancer*), 5. een gedrochtelijke leeuw (*Ze.*), op de achterpooten staande, 6. eene zittende vrouw (*virgo*), 7. een balans met twee schalen (*libra*), 8. een schorpioen (*scorpio*), 9. een gespannen boog met pijl er op (*Sagittarius*), 10. een garnaal met de twee groote voelhorens vooruitgestoken (*capricornus*), 11. een wijdbuikige pot (*aquarius*) en 12. een visch met oUantskop (*pisces*)¹.

Boven deze 12 te¹Kens van den dierenriem staat een rij min of meer gedrochtelijke menschenfiguren, die eenigszins aan wajangpoppen doen denken. Boven den *Sagittarius sta.a.t* echter altijd een vogel, die soms op een raaf en soms op een kip gelijkt. Boven dozen vogel staat een, jaar- tal in Oud- javaansche cijfers of een halve ster of zon, soms ook is dio pick leeg gelaten (zie Brandes, Not. Bat. Gen. 1899, bl. 129). De figuren der bovenste rij, die op vcrschillende bekcrs over- eenstemmen, staan in dezelfde volgorde boven de figuren der onderste reeks. Het zijn waarschi- nlijk die goden van de sterrenbeelden, die dienden, om telkens aan te wijzen, wanneer de zon de ver- schillende teekenen van den dierenriem intrad. Sommigen geven aan ieder dezer figuren een naam (Van de Pool in Cat. Mus. Oudh. bl. 81, Millies, I. c. bl. 317 en Raffles, I, bl. 478), die soms duidelijk een bekende Indische god aan- duidt b.v. *Wis* 11 o e, *Indra*, *S o e r y a*, *W a r o c a e n G a i i c 9 a*, doch dikwijls zeer verbasterd is. Hierbij valt nog op te merken, dat sommige namen, die Van de Pool oopgeeft, afwij- ken van die bij Raffles en Millies. Onder deze figuren hoep ben twee bijzonder de aandacht getrok- ken, nl. die boven de rograb (no. 3) en die boven de balans (no. 7). Dr. Brandes (Not. Bat. Gen. Juni 1899, bl. 126) wijst er op, dat op de meeste zodiakbekers dio figuur boven no. 3 sterk herin- nert aan *Togog*, zooals deze afgebeeld. is in Sorru- ricr's Wajang Poerwa, 4° uitgave, plaat Via. Van de 37 bekercs, die dr. Brandes (l.o. bl. 127 — 128) opsomt, vertoonen 23 de monsterfiguur, die afgebeeld is by Raffles on Crawford, doch slechts 7 een mcnschelijke figuur, afgebeeld bij Friede- rioh, waarbij men nog als 80 kan voegen een zo- diakbeker uit 's Rijks Ethnogr. Mus. (Serie 876/9) van hot T 6 n g g 6 r-gebergte, met het jaartal 1253 Qaka (Juynboll, Catalogus p. 139); slechts 4 dezer bekercs vertoonen in plaats daarvan sterrenbeelden.

De figuur boven de balans (no. 7) schijnt vooral de aandacht der Javanen te trekken. De doeken's (priesters) noemen deze figuur *Batara Goeroe* (Kreemer, I. c. bl. 377 en Kohlbrugge I. c. bl. 140). Deze figuur met zijne drefgende, aanvallende houding on grootte tanden is afgebeeld bij Millies en Friederich en komt ook voor op de zodiakbekers van 's Rijks Ethn. Mus.

Onder de bekende zodiakbekers zijn vier belangrijk wegens hun gelieel afwijkend ornament. Zij vertoonen nl. in plaats van twee rijen slechts 66n rij figuren. Dit zijn de nummers 804 en 805 van het Bat. Gen. (zie Not. Bat. Gen. 1898, bl. 17), een exemplaar uit het Mus. van Natura Artis Magistra te Amsterdam en een uit 's Rijks Ethnogr. Mus. (Serie 3330.) Van dit laatste exemplaar volgt tier de beschrijving. De figuren stellen voor: een man te paard, daarachter een vrouw, een ram, een stier, boven deze beide een zeemonster, een schildpad, waarboven. eene schijf met twee beeldjes er in, eene krab en een schorpioen; boven deze twee personen in een zonnetje, een *sinha* op de achterste pooten, daarboven een pijl en boog, eene watervaas, daarboven een onherkenbaar voorwerp (balans ?) eene garnaal en daarboven een makara; van dit exemplaar is de bodem geheel uitgesletten. Men zie ook de hiervan afwijkende fig. 4 op de plaat bij Raffles, die echter ook slechts een rij figuren vertoont evenals nog een exemplaar in 's Rijks Ethn. Mus. (Serie 1630/37), waarop men vindt: de stier, daarboven een onduidelijke figuur; een palmboom, waarin een man klimt; een man met draagstok op de schouders, met een klein kind achter hem en een maansikkel boven hem; een rijstschuur, door een gekroonden naga gedragen; een gans, waarboven een *sinha* (?); een hurkend man met paaijng; een omkijkende gehurkte man met kris in zijn gordel; een omkijkende staande vrouw; een tegenover haar staande man, die dreigend een wapen tegen haar opheft (afbeelding bij Juynboll, Catalogus p. 140).

Overigens kan, wat den vorm en het ornament betreft, verwezen worden naar de vele reeds bestaande beschrijvingen. Thans nog een enkel woord over de plaats van herkomst, den tijd van vervaardiging en het gebruik, dat de tegenwoordige Javanen er van maken.

De zodiakbekers zijn vooral in Oost-Java, bij het Tenggerege en in de residenties K&diri, Probolinggo, Pasoeroean en Besoeki gevonden. Zij dragen, voor zoover zij gedateerd zijn, jaartallen uit het bloeitijdperk van de Javanen. Behalve de 37 exemplaren, die dr. Brandes (Not. Bat. Gen. Juni 1899) vermeldt, zijn nog twee gedatcerde exemplaren uit 's Rijks Ethnogr. Mus. bekend (Serie 87G/9 en 1403/3464), die beide het jaartal 1253 Qaka = 1331 A.D. dragen, dus evenals no. 796 en 796a (zie Not. Bat. Gen. Nov. 1903, bl. 120) uit Batavia. Onder de nieuwe aanwinsten te Batavia zijn gedatcerde in 1260 (Not. 1909p.158), 1261 en 1276 (Not. 1910 p. 57); verder zijn er van 1253 (Tijdschr. 53 p. 257) en 1276 (Oiidh. Yer si, 1915 p. 87) iij parliculier bezit. Dr. Brandes heeft de interessante bijzonderheid ontdekt (Not. Bat. Gen. Juni 1899, bl. 129), dat de 7 bekers met eene menschelijke figuur boven de rograb (no. 3) tevens het laagste jaartal (1243 — 1253) dragen, hetgeen bevestigd wordt door drie exemplaren uit 's Rijks Ethnogr. Mus. (Serie 876/9,

1403/2427 en 1403/3013), terwijl de 23 bekers, die op die plaats een inonsterfiguur hebben, hogere jaartallen (1260-1337) dragen. Hiertegen valt echter op te merken, dat toch ook eenige bekers met een monsterfiguur oveneens een laag jaartal dragen, nl. 1403/2881 het jaartal 1249 (zie Juynboll Cat. p. 138) en 1403/3464 (ibid p. 139) het jaartal 1253. Al deze jaartallen vallen dus tusschen 1243 en 1337 Qaka-of tusschen 1321 en 1415 A.D., d. i. onder de regeering van Djajaganagara (1295—1328 A.D.). Tribhoc wannoetogadewi (van 1329 A.D. af). Radja-sana-gara of Hayam Woreok (1350—1389), Hyang Wisesa (1389—1429) en Dewi Soehita (1400—1447). Volgens Tijdschr. Bat. Gen. 53 p. 254 zou zich in het Britsch Museum een zodiakbeker van 1202 bc-vinden, hetwelk dan de oudste zou zijn en van Kertanagara (1268—1292 A.D.) zou dateeren.

Omtrent het gebruik, dat de tegenwoordige Tenggerezen van de zodiakbekers maken, bestaan berichten van Van der Poel, uit 1853 (Cat. Mus. Oudh. bl. 81), Van der Chijs uit 1860 (Not. Bat. Gen. IV, bl. 2G3), Kreemer uit 1885 (Med. Ned. Zend. Gen. XXIX, bl. 315) en Kohlbrugge uit 1897 (Tijdschr. Ind. T. L. V. XXIX, bl. 131), die elkaar gedeeltelijk bevestigen en aanvullen. Zij worden gebruikt bij plechtige gelegenheden, jaarfeesten, huwlijken, sterfgevallen (v.d. P.), 't herdenken der dooden, 't wijden der velden en 't brengen van offers (Kr.). Bij die gelegenheden worden zij gevuld met water, waarin een trosje bladren of bloemen hangt, dat als wij-waterkwast dient, waarmede de doeken (priester) zieken, lijken, hunne afbeeldsels, jonggehouden, de *gaga's* of de offers besprenkelt, terwijl hij de wierookschaal heen en weer beweegt. Daarbij prevelt hij zijne gebeden, die den Indischen naami *mantra* of den Arabischen naam *dowa* dragen on gewoonlijk begin non inct het, Indische om of de Arabische formule *bismillidhi' rrahmdni' rrahimi*. Welk gebruik er oorspronkelijk van gemaakt is, blijft onzeker, hoewel de gissing van Millies, dat zij eene astrologische strekking hadden (I. c. bl. 321) bekrachtigd wordt door de onderzoekingen van Brandes (Not. Bat. Gen. Juni 1899, bl. 131-132), die de bovenste rij figuren met do sterrenbeelden, zooals zij op de *palintangan* afgebeeld zijn, in verband brengt.

Literatuur Raffles, The history of Java (1817), I, bl. 478 en II, bl. 56 met plaat; Crawford, History of the Indian Archipelago (1820), J, bl. 303 en plaat 8; Friederich, Voorloopig verslag van het ciland Bali. Verh. Bat. Gen. XXII (1850), bl. 31 en plaat 19; descelfde, Br-mcrkungen fiber cinige Bilder des indischen Thierkreises nach alt-javanischen Monunion ten. Vend, en Med. Kon. Akad. v. Wotonsch. afd. Letterk. VI (1833), bl. 237 — 243 met plaat; Millies, Opmerkingen over den Oud-JavaanKchcn dier(priem. J. c. bl. 297—329 met plaat; Van der Chijs, Not. Bat. Gen. IV (1863), bl. 263; *Kn-finer*, Veertien dagen te Pasoeroeansch Tenggcr, Med. Zend. Gen. XXIX (1885), bl. 350-351 en 374-377 met plaat; Leemans, Beschrijving van de Jn-disebe oudheden van liet Rijks-museum van Oudheden te Leiden (1885), bl. 79 — 82; Groeneveldt, Catalogus der ArcJicologische Verzameling van het Bat. Gen. van Kunst en Wotonsch. (1887), bl. 229 — 230/ Brandes, Pararaton (1897), bl.

214—215—□ Kolilbruggc, De heilige bekcrs der Tonggereezen. Zodiakbckers. T. 1. T. L. en Vk. XXXIX (1897), bl. 129 —142 met plaat; Van dor Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. I (1897, bl. 741, s.v. *ragi* (lees *raft*); Brandes, Not. Bat. Gen. J uni 1899, bl. 126 — 135; Weede — Gunning, Jav. Wdb. (1901), II, 236, s.v. *perasen*; Not. Bat. Gen. 1898, bl. 17 no. 804 en 805 on bl. XXXIX; Not. 1899, no. 8026; Not. 1904 bl. CLXXXV, no. 796a (invent. 4625; Not. 1909 bl. 158; Not. 1910 bl. 57 en XXXI no. 796 b en c, n°. 798a, 800b-e, Not. 1913, bl. LV, n°. 5310-5312., Not. 1914, bl. 190, n°. 5460; H. H. Juynboll, Catalogus der Jav. Oudheden van 'a RijksEthnofjr. Museum, bl. 137-140.

ZOETHOUT. Zic KAJOE MANIS (II, 251).

ZOETWATERPOLYP. Zie NETELDIEREN.

ZOETWATERSPONSEN. Zic SPONSEN.

ZOLLINGER (HEINRICH), Zwitsersch natuuronderzoeker, geb. te Feuertalcn 22 Maart 1822, overl. te Kandangan 19 Mei '59. Van '41 —*48 reisde hij op Java, eerst op kosten van den te Batavia gbvesligden Zwitserschen koopman A. Meyer, later met ondersteuning der Ind. regering, die hem eene wetenschappelijke zending naar het Oostelyk gedeelte van den archipel op- droeg. De resultaten dezer reis zijn neergclegd in eene uitvoerige verhandeling in dl. 23 der werken van het Bat. Genootschap. Hij besteeo o.a. den vulkaan Tambora op Soembawa. In '48 werd Z., die voor het onderwijs was opgeleid, in zijn vaderland benoemd tot Seminar-director te Kussnuch, welk ambt hij tot '54 met eere vervul- de. Toen werd e, "Wanderlusf hem weder te sterk, en nam hij de opdracht aan, om als ge- niachtigde cenr Ned.-Ind. cultuurmaatschappij naar Banjoewangi (Rogodjampi) te vertrekken tot het aanleggen eener groote klapperondei'ne- ming. Hein trof toen heL ongeluk, deze tweede reis met de overland mail naar Java cerst door een ernstige beenbreuk te Cairo te moeten staken, en toen hij na ('cn langdurig ziekbed hersteld was, had hij anclermaal soortgelijk ongeluk, namelijk ecu armbreuk. Zijnc daardoor geschokte gezond- heid heeft zich op Java nimmer hersteld; lijf stierf in cen pasanggrahan in het Loenadjangsche.

Zollinger was een zeer verdienstelijk natuur- vorscher; mcl. vvijsgecriten aanleg en met onbegrensden jver; naar licht oordeel zijner tijdgenoo- ten was hij in den omgang trouwhartig en beschei- <len.

In hot Nat. Tijdschr. v. Ned.-Ind. (dl. XIII — XXI) en in andere periodieken van dien tijd, koinen verschillende opstellen van zyn hand voor; bekend is o.a. zijn geschrift: Gedachten over plantcnphysiognonio in hot algemeen en over die der vegetatie van Java in 'G bijzondr. Wat voora, a an zijn botanischen arbeid relief gaf, was het feit, dat Z. grootndeels werkte in O. Java, terwijl de meeste botanici op dat ci land zetelden in of nabij het klimatologisch geheel ver- schillend Buitenzorg, in iccir geval in W. Java. Hot door Kem tijdens zijn eerste verblijf op Java naar Europa gezonden herbarium werd beschre- ven door zijn landgenoot Prof. A. Moritzi (f 1850 te Chur), zijno verzameling schijpelen door A. Morisson (1849). In den bot. tuin to Zurich is voor Z. cen eenvoudig gedenkteekon opgericht; over het onderhoud van Z.'s grat zie Bull. Koi. Mus. N°. 33, bl. 109.

ZONNEBLOEM. Zic HELIANTHUS.

ZONNEHOUT. Zie DALBERGIA LATIFO- LIA en PTEROCARPUS INDIC US.

ZONNESCHERMEN. Zic ONBERSCHIEDIN- GEN, ONDERSCHIEDINGSTEEKENS en VORSTENLANDEN.

ZOOGDIEREN (*Mammalia*) zijn door langen aclemhalende, warmbloedige Gewerveldc dieren, die hun jongen met melk voeden. Deze melk wordt afgeschiden in klicren, die (behalve bij de Vogelbekdieren) op tepels uitmondcn. De melk- klicren zijn cen modificatie van de huidklicren, waaraan de zoogdieren in den regel rijk zijn, een eigenschap, die deze klasse van dieren onder- scheidt van de reptielen en vogels. Het lichaaru is min of nicer bchaard, zelden geheel naakt, maar ook dan komen bij het embryo haren voor. Daar bovendien haren van den bouw der zoog- dierharen bij geon ander dier voorkomcn, be- hooren zo tot de meest karakteristieke cigen- schappen der klasse. So ms, vooral op den staart, treft men behalve haren ook hoornschubben aan, die echter zelden (zie SCHUBDIER) tot groote ontwikkeling komen. Ook waar bij zoogdieren geen schubben voorkomcn staan de haren dik- wijs in groepjes ingeplant op een wijze, die op een vroegerc regmatifice van het lichaam met schubben wijst. Een periodieko wisseling van het haarkled schijnt bij tropischo zoogdieren niet voor te komen. Van anatomischo kenmerken der zoogdieren moeten worden genoemd: het in twee boezems en twee kamers verdeelde hart; het volledige middenrif; de dub- belc gewrichtsknobbel van het achterhoofd; de uit slechts 6en paar, dikwijs samen vergroeide beendren bestaande onderkaak; het gespeciali- seerde gebit. Bit laatste, dat zelden geheel verlore n gaat (ook wanneer het volwassen dier tandeloo is, kunnen meestal embryonaal nog tandresten aangetoond worden) en uitsluitend in de kaken ingeplant is, onderscheidt zich over het algemeen van dat der lagere gewerveldc dieren door grootere differentiatie, waardoor snijtanden, hocktanden, halve en ware kiezen te onder- scheiden zijn. Met uitzondering der ware kiezen worden de tanden gedurende het leven eenmaal gewisseld.

De Zoogdieren worden verdeeld in drie, alle in Nederlandsch-Indid vertegenwoordigde onder- klassen: 1o. de Vogelbokdieren (*Monotremata* of *Ornithodelphia*), die nog aan lagere gewervelde dieren herinneren, o.a. daarin, dat ze eieren leggen; 2o. de Buideldieren (*Marsupialia* of *Didel- phia*), die levende, maar bij de geboorte nog weinig ontwikkelde jongen voortbrengen; 3o. de hoogere zoogdieren (*Monodelphia*), bij welko de jongen in cen nicer ontwikkelde staat geboren worden. De beido eerste onderklassen worden veelal samen verreenigd als A *placentalia*, omdat ze geen het embryo voedende "placenta" (inooclerkoek) zouden bezitten; het is ovenwel gebelken, dat een placenta in enkele gevallen ook reeds bij Buideldieren kun voorkomcn.

Tcrwil do onderklassen der *Monotremata* en der *Marsupialia* elk uit slechts een orde bestaan (zie VOGELBEKDIEREN en BUIDELDI- REN), worden de *Monodelphia* in een aantal orden verdeeld, waarvan do volgende in Neder- landsch-Indio vertegenwoordigd zijn: I n s o k- teneters (*Insectivora*); V l e e r m i z o n (*Chiroptera*); V l i o g o n d c M a k i s (*Demop- lera*); 8 c h u b d i e r o n (*Pholidota*); K n a a g-

dieren (*Bodentia*); Roofdieren (*Carnivora*); Walvisschen (*Cetacea*); H o c f - d i e r ' e n (*Ungulata*) \ Zeekoeien (*Sirenia*); Ha If a p e n (*Prosimiac*); A p o n (*Simiae*). Voor nadre beschrijving wordt naar de afzonderlijke hoofden verwezen.

Het aantal soorten van zoogdieren, uit den Indischen Archipel bekend, word door Sal. Müller (Over de Zoogdieren van den Indischen Archipel. Verhand. Nat. Geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche bezittingen. Zoologie, Leiden, 1839 — 44) als 160 opgegeven, thans be draagt het zeker meer dan 400; een eenigszins juiste raming is evenwel onmogelijk wegens het groote verschil in opvatting, dat over de omgrenzing van nauw verwante soorten bestaat.

Het onderscheid tusschen de fauna van het Westelijk en die van het Oostelijk deel van den Indischen Archipel komt bij weinig diergroepen zoo duidelijk aan het licht als bij de zoogdieren. De Westelijke helft behoort faunistisch tot het Indische of Oriëntaalsche Gebied (Zuidoostelijk Azie) van „Arctogaea“ (N.-Amerika, Europa, Azie, Afrika), het Oostelijke deel (Nieuw-Guinea, Aroe- en Kei-eilanden) vormt met Australië „Notogaea“. Tusschen beide ligt het Indo-australische (Austro-maleische) Overgangsgebied (Celebes, Molukken, Kleine Soenda-eilanden), waarin beide fauna's zich venningen in diër voege, dat de Westelijke elementen naar het Oosten toe, de Oostelijke in Westelijk richting geleidelijk verminderen. De bekende „lijn van Wallace“, die tusschen Borneo en Celebes en, Zuidelijker, tusschen Bali en Lombok loopt en een scherpe faunistische grens tusschen beide helften van den archipel zou vormen, heeft hoogstens betekenis als Westelijke grens van het Overgangsgebied.

Karakteristiek voor Notogaea zijn vogelbekdieren (die uitsluitend daar aangetroffen worden) en buiddieren, de meest oorspronkelijke zoogdieren dus, terwijl landzoogdieren er verder bijna uitsluitend door muizen en vleermuisen vertegenwoordigd zijn.

Het Oriëntaalsche gebied is nog in onderafdeelingen te verdeelen, van welke het „Maleische Gebied“ naast het Malcische Schiereiland en de Pliilippijnen ook Sumatra, Java en Borneo omvat. Dit gebied is door een groot aantal geslachten en enkele families van zoogdieren, die uitsluitend hier voorkomen, gekenmerkt. Zoo zijn te noemen de families der *Galeopithecidae* (zie MAKI, VLIEGENDE) en *Tarsiidae* (zie SPOOKDIERTJE), de laatste Oostwaarts tot Celebes en Savoe doorgedrongen, en de geslachten *Gymnura* en *Ptilocercus* onder de Insekteneters, *Trichys* onder de Knaagdieren, *Mydaus*, *Arcitris* en *Linsanga* onder de Roofdieren, *Nycticebus* onder de Halfapen, *Semnopithecus*, *Hylobates*, *Simia* onder de Apen.

Tot de landzoogdieren, die tot Oriëntaalsche families of geslachten behooren, inaar tot ver Oostelijk in het Indo-australische Overgangsgebied doordringen, behooren o.a.: een aantal spitsmuizen van het geslacht *Crociodura*^ cenige soorten van zwinen, die zelfs tot op Nieuw-Guinea in het wild leven (maar hier hoogst waarschijnlijk van verwilderde tamme varkens afstammen) en waarvan de afwijkende Babiroesa \blacksquare zelfs tot dit Overgangsgebied beperkt is; een of twee soorten van herten; enkele roofdieren, nl.

een alleen op Timor en Roti voorkomende wilde kat (*Felis megaiotis*, zie KATTEN), *Paradoxurus hermaphroditus* (zie LOEWAK) en *Viverra tangalunga* (zie TINGGALOENG); een naar apen nl. *Macacris fascicularis* (zie JAVAANSCH E AAP) en *Cynopithecus* (zie BAVIAAN (ZWARTE)), die evenals de Babiroesa en de boven genoemde wilde kat nergens anders gevonden wordt. Omgekeerd hebben zich enkele buiddieren (*Phalanger*, *Petaurus*; zie KOESKOEZEN) in Westelijk richting tot de Molukken, deels ook tot Celebes en Timor verspreid.

Wat de zee fauna betreft is een indeeling in faunistische gebieden veel minder duidelijk, als gevolg van de onderlinge communicatie der groote oceanen. De zeeën van den Indischen Archipel kunnen beschouwd worden als een onderdeel van een groot gebied, de „Indopelagiale“ van Sclater, dat den Indischen Oceaan van Afrika tot Australië omvat en dat, wat de zoogdieren betreft, gekenmerkt is door het voorkomen van *Halicore* (zie DOEJOENG) en het ontbreken van *Pimplipedia* (zie ROOFDIEREN).

Van de uitgebreide literatuur, op de zoogdieren van den Indischen Archipel in het algemeen betrekking hebbende, kan hier slechts een zeer klein gedeelte worden genoemd (zie ook het art. FAUNA). Van de meeste zoogdiergroepen van den archipel is de eerste meer grondige kennis te dan ken aan Raffles, die in zijn „Descriptive Catalogue of a Zoological Collection“, (Transact. Linnæan Soc., Vol. XIII, 1822) vele zoogdieren, vooral van Sumatra, beschrijft; aan Horsfield (Zoological Researches in Java, and the neighbouring Islands. London, 1824) en vooral aan Sal. Müller en Schlegel, die de zoogdieren, door de leden der „Natuurkundige Commissie“ (zie NATUURKUNDIGE COMMISSIE VOOR NED. INDIE) verzameld, in een aantal monographiën in de boven genoemde „Verhandelingen“ bewerkten. Van de nieuwere literatuur zijn te vermelden een groot aantal artikelen van Jentink in de „Notes from the Leyden Museum“¹⁵ en de in Bd. I en II (1890 — 94) van de „Zoologische Ergebnisse einer Reise in Niederl. Ost-Indien“ (Leiden) deels door M. Weber zelf, deels door Jentink bewerkte zoogdieren, door den eerstgenoemde verzameld. Voor Sumatra is van belang: Schneider, Ergebn. zoolog. Forschungsreisen in Sumatra. I. Säugetiere. Zool. Jalirb. Abt. Syst., Bd. 23, 1905; de door (le Borneo-expedities verzainekte zoogdieren zijn door Jentink (Notes Leyden Mun., XIX, 1897, en XX, 1898 — 99) vermeld, terwijl Everett in de Proc. Zool. Soc. London, 1893, een lijst van de toon van Borneo bekende zoogdieren heeft gegeven. Van de zoogdieren van Java bestaat een nicer populair overzicht van Koningsberger (Medcd. *s Lands Plantentuin LIV, J 902). De door Abbott in het Westelijk deel van den archipel, o.a. op vele kleinere eilanden verzamelde zoogdieren werden door Miller en Lyon in ver-scheidene artikelen in de Proc. U. S. Nat. Museum Washington en in de Proc. Acad. Nat. Sciences Philadelphia beschreven; Modigliani verzamelde op de kleine eilanden bewesten Sumatra en zijn zoogdiern materiaal werd beschreven deels door hemzelf, deels door Oldf. Thomas in de Ann. Mus. Genova van J 889 en 1895. Over Celebes heeft Meyer artikelen gepubliceerd in de Abhandl. Mus. Dresden 1896/97 en 1898/99.

Matschie bewerkte het door Kiikonthal op Halmahéra on Batjan, en in Noord-Celebes verzameld zoogdiermateriaal (Abhandl. Sone ken b. Ges., Bd. 25, H. 2, 1901), de Bouafor. t. (ibid., Bd. 34, 1911) schreef over 'Saugetiero der Aru- und Kei-Insl'n' naar aanleiding van de verzamelingen van Merton en Roux. Wat einde-lijk Nicuw-Guinea betreft hebben de vele expedities der laatste jaren belangrijke resultaten opgeleverd; de zoogdieren der Nederlandsche expedities werden bewerkt door Jentink in eenige artikelen in „Nova Guinea“, Vol. V en IX, en in de „Notes Leyden Mus.“, Vol. 28, 1906 — 07, en 33, 1910 — 11, die der Engelsche Wollaston- expeditie in Transact. Zoolog. Soc. London, Vol.

ZZXX, Pt. 9, 1914. — Een lijst van de „Maminalia voorkomende in Ned.-Indië“ geeft Tjcnk Willink in op de tot de gewesten Sumatra's Westkust en het Natuurk. Tijdschr. Ned.-Indië, dJ. LXV, 1905.

ZOUT. Behalve bij sommige zeer onbeschaafde stammen in den Indischen archipel (Papoea's der Z.W.-kust van Nieuw-Guinea en aan de Houten boldtbaai; Pocnans en Olo Ot op Borneo; bewoners van het eiland Enggano, bew. Sumatra), die het gebruik van het zout niet kennen, speelt het zout een belangrijke rol in de inlandsche huishouding en vormt het van alle voedsel een onmisbaar ingrediënt. Reeds in de dagen der Oost-Indische Compagnie gold voor de inlandsche bevolking, voorzover dezic onder het rechtstreeksch bestuur van de Comp. stond, het verbod van den aanmaak van zout als vrije industrie. Het uitsluitend recht van oopkoop van — en handel in zout word verpacht. Eerst in 1813 (15 October) voerde Raffles de regie in op Java en Madoera en in de Lampongs; een door zoutpachters te Semarang gevoerd proces, waarbij block welke schandelijk hooge winsten de pachters ten koste der verbruikers maakten, was voor Raffles aanleiding om aldus in te grijpen. Bij het herstel van het Ned. gezag bleef de regie bestaan en sedert is ze ook in andere buitenbezittingen, met inachtning van politieke en economische toestanden, zooveel mogelijk ingevoerd. Van tijd tot tijd echter is er voor de handhaving zwaar gestreden moeten worden, o. a. voerde de Comm. Gen. Du Bus, voor versterking van inkomsten, bij wijze van proef, in 1829 de zoutpacht weder in verschillende grootc plaatsen van Java in. In Batavia en Buitenzorg word dezo proef zcJfs voortgezet tot 1847. Van 1859 tot 1879 was er ernstig sprake om het monopolie-wtscel gchcel af te BeJiaffen. n en allen invoercrochten en accijnzen te heffen. Deze aanvallen op de regie waren deels too te schrijven aan verkcerd belcid, waardoor nu en dan zoutnooden ontstonden. Die onzekerheid omtrent het al of niet voortbestaan der regie werkte intusschen verlainnend op het aanbrenge van verbeteringen i en op eene radicalc herziening der bestaande bepalingen. De gewichtige ordonnantie van 25 Februari 1882 (Ind. Stb. no. 73), inhoudende de „Bepalingen tot verzekering van het zout-monopolie“, maakte eerst een einde aan de tal-Jooze en afwijkende bepalingen in de zoutwetgeving en beherschL tians nog in hoofdzaak don aanmaak, het vervoer, enz. van het zout.

Do voornaamste bepalingen van die ordonnantie, zooals dio later nog werden aangevuld en gewijzigd, luiden: de aanmaak van zout, tenzij met vergunning en ton behoeve van het Gouy-

nement, is verboden op Java en Madoera, in de residenties Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Benkoelcn, Lampongsche districten, Palembang. Het gouvernement Oostkust van Sumatra, de residenties Banka en Onderhoorigheden, Westerafdeeling van Borneo, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en in de assistent-residentie Billiton. Dit verbod is editor niet van toepassing op de zoutwaterwllen in de afdeeling Grobogan (Semarang), waaruit de inlandsche bevolking tegen eene belasting van / 0.50 per pikoel zout mag blijven trekken voorloopig tot een maximum van 40.000 pikoels en op die in de afdeeling Bojolah, waar het door de inlanders uit die wcllen getrokken zout verkocht mag worden in enkele gedcelten van de residentie Socarakarta, zoomec in op de tot de gewesten Sumatra's Westkust en Tapanoeli behoorende eilanden.

Invoer van zout is op alle eilanden en in alle gewesten hierboven gericomd verboden, behalve ten behoeve van het Gouvernement en onder beperkende bepalingen in eenige (in de ordonnatic met name genoemde) havens van het xnonopoliegobied, waar invoerrechten worden geheven; evenzoo van zout uit het eene gewest in het andere, wanneer het in het eerstbedoelde in het andere verdegewest voor lagere prijs dan in het andere verdegewest is gesteld. Dit verbod van invoer is niet van toepassing op geraffineerd, fijn tafelzout in fleschjes of pakjes en tot geneskundig gebruik, noch op ruw zout, gebezigd om goederen, aan bederf onderhevig, daartegen te vrijwaren; de ch van deze laatste soort mag niet meer worden ingevoerd dan voor wering van bederf noodzakelijk is.

De aanmaak van zout van Gouvernementswege geschiedde vroeger in Bantam, de voormalige residentie Krawang, Cheribon, Rembang, Soerabaja en Madoera, maar de vele aanmaakplaatsen bevorderden den smokkelhandel en de administratie was kostbaar, waarom men de aanmaakplaatsen langzamerhand ging inkrimpen tot dat in 1870 (23 Aug.) besloten werd, dat in den vervolge slechts op Madoera voor Gouvernementsrekening het zout zou worden aangemaakt. Dit ten behoeve van het Gouvernement aangemaakte zout is op dit ciland opgeslagen in zgn. zouthoofddepots, waarvan het beheer wordt gevoerd door Eui-op. pakhuiscncsters. De aanwezigc voorraad in die depots moet gelijk staan aan de bohoeft voor 4 voile jaren. In Batavia, Semarang, Pasoeroean, Banjocnans en Madioen heeft men zgn. zoutdoorvoerpakhuizen, eveneens door Europ. pakhuiscncsters beheerd, en voorts bevinden zich op elke plaats van eenige betekenis op Java en Madoera en in de Buitenbezittingen waar het monopoliestelsel werkt, zoutverkoopkphuizen, welko naar gelang de hoeveelheid zout, dio cr verkocht wordt, door Europcaen of Inlanders worden beheerd.

Toen do zoutordonnantio tot stand kwam, werd het zout uitsluitend verhandeld by do maantl. van %, %, %, 1/10, V32 pikoel; sedert wordt echter bij wijze van proef in do pakhuizen te Batavia, Buitenzorg, Bekasi, Tangerang^ Tjabangboengin, Semarang ch Soerabaja het zout verkocht bij het gewicht. De prijzen, tegen welke hot losse zout 'vorkrijgbaai' is gesteld, varieeren en zijn: voor Java, Madoera, Benkoelen, Banka en do Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo / 6.72 do pikoel en voor do onderdeelen

van een pikoel naar verliouiding. Voor Palembang en do Lampongs / 6 per pikoel en de onder-deelen van den pikoel naar verhouding, bc-houdens dat de prijs van V32 pikoel 19 cent bc-draagt. Voor de onderafdeeling Bovcn-Maha-kra / 8.96. Ten behoeve van industrieel onder-nemingen echter kan het zout tegen veel minder prijs worden verstrekt, nl. bij ontvangst uit de strandpakhuisen tegen / 105.— de kojang ver-pakt zout en / 60.— de kojang los zout (=30 pikoel of 1853 K.G.), en bij ontvangst uit de overige pakhuisen tegen betaling van door den Directeur van Gouvernementsbedrijven voor elk dier pakhuisen afzonderlijk to bepalen prijzen, onder voorbehoud dat het zout ten overstaan van een commissie door vermenging met vreemde bestanddeelen voor de consumptie onbruikbaar is gemaakt. In plaatsen, waar het zout bij het gewicht wordt verhandeld, is de prijs per K.G. / 0.12 voor consumptie-gebruik en / 0.03⁵, in- dien het bestemd is voor industrieele doeleinden.

Voor het zouten van visch kan zout worden verstrekt, dat niet vooraf met vreemde bestanddeelen is vermengd en niet voor de consumptie onbruikbaar is gemaakt, tegen betaling voor los zout van / 75.60 per kojang, / 2.52 per pikoel en / 0.04⁵ per kilogram en voor briketten van / 105.— per kojang, / 3.50 per pikoel, / 0.70 per pakket van 29 kati, / 0.03⁵ per kati en / 0.01 per kwarfc kati.

Geruimen tyd heeft men naar middelen omgezien om het zout in kleiner hoeveelheid dan ¹/₃₂ pikoel (= icts meer dan 3 kati's), tegen een gemiddelden prijs van 21 ct. onder het recht- streelsch bereik van den kleinen man te brengen. De inlander koopt het zout in de warong, de waronghouder van den inlandschen zoutop-kooper, deze weer van een anderen tusschenhandelaar, die het ten slotte direct van een Gouvernementspakhuis heeft betrokken, zoodat het zich laat begrijpen dat de kleine man, wat den prijs van het zout betreft, het gelag betaalt. De proef met verstrekking bij gewicht heeft hierin voor den inlander geen noemenswaardige verbetering gebracht, vooral ook omdat de ver-koopplaatsen op te groote afstanden van elkan-der liggen en voor den des am an niet te bereiken zijn. Maar terwijl men, nog naar verbetering zocht, werd in 1887 een nieuw denkbeeld aan hangig gemaakt naar aanleiding van een rapport van den controleur Schnjalhauscn betreffende de economische toestanden der Javaansche desa- bevolking. Het door hem aan de hand gedaan denkbeeld om het zout in afgestapete hoeveelheid te verpakken in houten of blikken busjes, deed een nieuwen weg van onderzoek inslaan. In 1889 schreef toen de Regeering een internationalc prijsvraag (groot j 10.000) uit voor een geschikt verpakkingsmiddel van Indisch zout. Uit de verschillende antwoorden, in Jiet bijzonder uit dat van den heer Von Baltzberg, chef der Staats- salinen te Ischl (Oostenrijk) putte men de gege-vens voor een systeem van verpakking, dat aan de gestelde eischen zou voldoen en vervolgens werd in 1898 overgegaan tot den bouw van een zoutbrikettenfabriek te KaliangCt (Oost-Ma- doera), later gevolgd door die te Krampon (Sampang) en te Mangoenan (Boender), welke laatste sedert wed er buiten gebruik is gesteld. In Mei 1899 werd de afdeeling Socmenep en daarbij behorende cilanden aangewezen als

proefgebied voor de afname van zout in vasten — briket — vorm. Spoedig daarna werd de proef uitgebreid tot geheel Madoera, de res. B6soeki en Pasoeroean, en in 1904 00k tot do res. Kediri, Soerabaja, Madioen en Rembang.

Achtercncvolgens is in die richting voortgegaan, mot het resultaat dat in 1914, met uitzondering van de gcwesten Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen, Benkoelcu, Lampongsche districten, Palembang, Banka en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar nog los zout wordt verkocht, het zout overal elders waar het Gouvernements-monopolie werkt, in briketvorm wordt verhandeld. De prijs van het briketzout bedraagt per kati (0.6176 K.G.) 8 ct, per half kati 4 ct en per kwart kati 2 ct, terwijl een pakket van 20 kati in verpakking / 1.60 kost, terwijl dezo prijzen voor de residentie Su - matra's Westkust en voor Natal bedragen respectievelijk 10 ct, 5 ct, 2¹/₂ ct en / 2.— De afmetingen van een briket zijn 8 ¹/₂ X 8% X 5 centimeter. Het briketzout wordt niet alleen verkrijgbaar gesteld in de zoutverkooppakhuisen, maar ook op andere plaatsen, indien zulks in het belang der bevolking noodig wordt geoordeeld. Jc berg- en verkoopplaatsen, voor zooverre ze op de hoofdplaatsen der districten en onderdistricten gevestigd worden, bevinden zich in den regel op de erven der woningen van de districts- en onderdistrictshoofden. Het beheer en de verkoop kan, tegen vastgestelde vergoeding, opgedragen worden aan district- of onderdistrictschrijvers, of andere inlandsche landsdienaren.

Zoals hiervoor reeds werd gezegd, geschiedt de aanmaak van het zout van Gouvernements- wege thans alleen op het eiland Madoera en speciaal in de zgn. zoutlanden Sampang, Panie- kasan en SoeifinSp, waarvan het laatste het beste zout levert. Voor den aanleg van zout- pannen kiest men bij voorkeur tambaks (visch- vijvers) en alleen door nood gedwongen heeft men sawalis in zoutpannen herschapen. De ecrste bieden belangrijke voordeelen: voorcrst is de ligging der vischvijvers, waar het zeewater bij vloed en eb moot kunnen in- en uitloopen, lager dan die der rijstvelden en dan ook zijn ze, wat met de sawah's niet het geval is, voorzien van ringsloten, die de zoutpannen ook behoort; vcn. De inrichting der zoutpannen komt in hoofdzaak op de drie aanmaakplaatsen overeen. In den regel bestaan ze uit vier vakken; en die vakken client tot kristallisatie van het zout, en de overige als reservoirs, waarin door verdamping het zout- gehalte van het water toeneemt. De vakken zijn hellend aangelgd, zoodat het water van het eene reservoir in het andere kan loopen. Een gedetailleerde beschrijving der zoutwinning in oct hier overigens achterwege blijven, men vindt die uitvoerig beschreven in het strals- Lc noemen Handboek van den licer P. H. van der Kemp. Slechts zij aangetekend, dat de zoutpannen door de inlandsche bevolking in individueel eigendojn worden bezeten, terwijl het Gouvernement den eigenaren voor elk kojang zout / 10.— betaalt. In de laatste jaren is men er op bedacht geweest om aan den zoutaanmaak eene krachtige uitbreiding te geven, aangezien die geen gelijken tred houdt met het steeds toenemend verbruik van zout door de inlandsche bevolking. In dat verband heeft het Gouvernement in 1911 licentie nabij SoeifinSp gelegen zoutland Nembakor-

West aangekocht om (lit in eigen beheer te exploiteeren. Het beheer over den zoutaanmaak, dat sedert 1818 geheel aan het Hoofd van Gewest-lijk bestuur was opgedragen, is van 1915 af in handen gesteld van het Hoofd der Zoutregie, onder wicuz rechtstreeksche bevelen het Hoofd van den Zoutaanmaak, daarin bijgestaan door beheerders on verder personeel, belast is met de leiding en het beheer van den aanmaak door de bevolking on van den aanmaak in eigen behoor.

Bat het zout ook tegenwoordig nog een belangrijk bron van inkomsten voor het Gouvernement oplevert, blijkt uit de navolgende cijfers:

Jaren. winningop Madocra (in pikoels)	Productie der zout- hoeveelheden in pikoels.	Verkochte hoeveelheden in pikoels.		Opbrengst.
		los zout.	verpakt zout	
1909	228 120	847 199909 938	/ 12 307 719	
1910	387 840	510 534 1 293	..12 961 175	
1911	1 974 750	495 026 1 253	..12 469 733	
1912	2 923 500	448 349 1 288 817	..12 280 129	
1913	3 945 960	479 926.1 304	..12 G64 172	
191-13	423 780	374 85511 274 189	..12 729 280	
1915	2 GOO 410	1 454 465	..14 000 930	
1916	777 000	1155 707 1 720	.. 14 901 1G8	
1917	862 380	8 611 1 973 303	..15 980 338	
1918	3 896 700	23 064 2 014 933	..16 345 428	

Het is alsczins begrijpelijk, dat cen zeer uitgebreide literatuur over cen zoo belangrijk onderwerp als het zout bestaat; ter willo van de bekendheid mogen echter, ten slotte, slechts de belangrijkste bronnen worden vermeld, nl.:

Beschrijving van den aanmaak van zout in Pocrworcdjo, Japara, Koewoc (Grobogan), Soerabaja, Tijdschr. v. N.-I. 1847, d] I. I, bl. 372, 1850 I, bl. 33, J3, HO; Opmerkingen omtrent het zoutmonopolie op Java naar cen rapport van 1847 van C. F. Palmid, Tijdschr. v. N. I. 1851, dl. II, bl.] 00; Repertorium op de koloniale literatuur, enz., mono polio, bl. 241 — 242; Ecrsto Vervolg, bl. 110, Tweede vervolg (1901 — 1905) bl.]01 : cn Den-do vervolg (1906 — 1910) bl. 113; (hierin is alles verzameld wat in de jaren 18G5 — 1910 over zout in tijdschriften is geschreven); Mang Gistan, Het, zoutmonopolie, zijne weiking cn het wenschdijko der vervanging door verpachting, Soerabaja, 1887; P. II. van der Kemp, Handboek lot de kennis van's Lands zoutmiddel in Nedcrlandsch-Indie, ceno oconomiisch-histo- rische studie. Batavians Gravenhage, 1894; Rapport betreffende het gchouden onderzoek cn de beoordeeling (ler ingekoinen antwoorden op de prijsvraag voor cen gschikt verpakkings- middel voor Indisch zout. Batavia, Lancls- (rukkerij, 1893; Bijlago D van de Memorie van 'l. oclichting der Indische Begrooting voor 1897 (cen Rapport bchczendo van Dr. Th. J. van Jjuuron, betreffende het nanbevolcn zoutver- pakkingsysteem); Jr. Th. J. van Buuren, Nieuw zoutdcbitccring in onze Oost-Indischo kolonien. Verslagen van het Indisch Genoot- schap, Vergadering van 29 Maart 1904. Voorts geeft do Regccrings-Almanak voor Ned-Indio cen volledig overzicht van alto poplning der zoutwetgeving cn -administratie.

ZUID-BALI. Afcdcling van de residentio Ball cn Lombok met hoofdplaats Denpasar cn bevattende de 5 onderafcdclingen" Badoeng, Tabanan, Gian jar, Kloengkoeng en Karangasem.

ZXJJD-BANKA. Zuidclijkste afcdcling van Banka, bestaande uit de cistricten Toboali, Ko ba cn de Lepareilanden.

De bevolking houdt zich in dezcz boschrijke stroken, waar de tinexploitatio minder dan elders op Banka is ter hand genomen, bezig met land- bouw en langs de kusten en op de vele eilanden met vischvangst. De rijstcultuur wordt gedreven op drogc velden, met uitzondering van een klein complex, grootcdeels door Chinezen bewerkte sawahs in de nabijheid van de kampoeng Rias, 6 K.M. van Toboali gelegen. Voor eigen consump- tie teelt de bevolking voortcs vele eenjarige gewassen: knolgewassen, katjangsoorten, suikerriet, pisang enz. cn enkele overjarige gewassen : arfen voor de suikerbereiding, terwijl han- dclsgewassen zijn : peper, klappers, rubber (zoo- wel Hevea Brasiliensis als Ficus Elastica) en gambir. Neemt de cultuur van de dric eerst ge- noemde gewassen steeds toe, die van gambir wordt bijna niet nicker gedreven. Slechts enkele gambirtuinen zijn overgcbleven en de door de bevolking zelve vervaardigde gambir client zoo goed als uitsluitend voor eigen gebruik. Uitvoer heeft bijna niet meer plaats. Daarentegen worden de aanplantingen van peper, klappers en rubber steeds uitgebreid, zoowel door de Inlandsche als door de Chineesch bevolking. De zeevisscher功 levert aan een bolangrijk deel der bevolking vooral aan de bewoners van de eilanden en van de Noordelijke strandkampoengs van het district Koba, cen good middel van bestaan op. De go van gen visch wordt grootcdeels, hetzij versch, hetzij gedroegd, verkocht aan de onder- ncmers van timmijner. De vecteelt heeft nog weinig te beteekenen. Ook de nijverheid staat op lagen trap van ontwikkeling, en goeefcndo handwerkslieden komen slechts sporadisch voor. Op de LSporeilanden worden echter, vooral door de Sekahs van Koemboeng, deugdelijke vischcrsvaartuigen gemaakt. De han del bloeit en levert aan velen een good middel van bestaan op. De uitvoerhandel van landbouwproducten is zoo goed als geheel in handen van Chinezen, terwijl de kleinhandel, zoowel door Chinezen als door Inlanders gedreven wordt^/

ZUID-BONE. Onderafdeeling van (fe afdeeling ...^v Boni van het gouvernement Celebes cn Onder-七七 'r hooiigheden. 0**二 /二

ZUID-MIDDEN-TIMOR. Onderafdeeling van de afcdcling Noord- cn Midden-Timor van do residentio Timor on Onderhoorigheden; zij be- staat uit do landschappcn Amanoobang en Amanatoeng.

ZUID-NATOENA EN ZEEROOVERSEILAN- DEN. Zic POELAU TOEDJOEH.

ZUID-NEDERLANDERS (BELGEN) IN DEN MALEISCHE ARCHIPEL. Uitcaard kan men Zuid- Noderlanders (Vlamingcn) in onzo Oost ver- wachten in twee perioden onzer koloniale gcschiedenis : in het begintijdperk, toon de historio van Noord cn Zuid nog doorlenicp en toon Zuid- Ne<lerlandsche iniigratic Vlaamsch blood bracht in Nederland ; en daarna in den tijd der na-Napo- lconische vereniging van bcido landstrekcn, toen mcg Vlaming hob gcincenschappelijk van bc- derland diende in dicns koloniaal „bezt". Ook

buiten deze periode echter zijn Zuid-Nederlanders in den Maleischen Archipel hun loopbaan gaan zoeken.'

Het is bekend, het behoef hier niet uitvoerig te worden besproken, dat vooral in het laatste kwart der 16de eeuw een groot aantal Zuid-Nederlanders om des geloofs wille naar hier, naar Holland en Zeeland niet alleen, maar vooral, zijn uitgeweken. Onder hen zijn er geweest, welke deel hebben genomen aan de handelstochten naar Oost-Indië sedert ongeveer 1600, of in elk geval aan de voorbereiding daarvan. Zij burgerden zich veelal hier zoo in, dat wij gewend zijn geraakt, hen geheel als de onzen te beschouwen. De Le Maire's, de Plancius's, de De Mouchrons, de Usselinx', wij hebben hen ingelijfd onder de inmannen van het "Nederland" van die dagen. Hetzelfde is het geval met mannen als Pieter van den Broecke, Pieter de Carpentier, en zoovele anderen van Vlaamsche afkomst, welke de O.-I. C. in gewichtige betrekkingen hebben gediend. Van sommigen hunner zijn de verdiensten reeds elders in deze Encyclopaedisch beschreven.

Het spreekt wel van zelf, dat de bovenbedoelde ondernemingen der mannen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden niet onopgemerkt zijn gebleven in de gewesten, welke thans België vormen en dat daar de vraag moet zijn gerezend, of ook voor hun land geen aandeel was te krijgen in de overzeesche commercie. De bewoners ervan waren echter in het begin der scheiding tusschen Zuid en Noord verhinderd, dit openlijk te doen, omdat in 1598 bij den afstand van de Zuidelijke Nederlanden door Spanje's koning aan Albertus en Isabella bepaald was, dat de bewoners dier gewesten geen handel mochten drijven op Oost- en West-Indië, onder welken vorm ook. Clans destien gebeurde dit echter wel, terwijl later mildere bepalingen ook openlijke commercie toelieten.

Verscheidene pogingen zijn dan ook daartoe aangewend in de 17de en 18de eeuw; maar de resultaten hebben betrekking vooral op de landen buiten den Indischen Archipel (China, Voor-Indië, Arable) enz. en kunnen hier buiten bespreking blijven, al werd een enkele maal ons tegenwoordig eilandrijk door Belgische schepen bezocht. Bedoelde pogingen leverden niet geringe handelsvoordeelen en ontmoetten Jieftigen tegenstand bij de Nederlandsche en Engelsche Compagnieën, gerugsloond door hare regeeringen en eenigermate in here oppositie gesterkt door Belgen, welke geld hadden gestoken in die vereenidingshandelslichamen. Een der uitingen van de zucht naar Jandelsondernemingen naar Oost en West en in den daardoor gewekten strijd was de oprichting van de befaamde Compagnie van Oostendijc bij octrooi van 19 December 1722.

Hierbij vrelende Keizer Karel VI van Oostenrijk, toen ook bezitter der Zuidelijke Nederlanden, aan deze Compagnie voor den tijd van 30 jaar het recht van alleenhandel op die havens enz. van Oost- en West-Indië en van de kusten van Afrikaan weerszijden van de KaapdeGoedeHoop, welke niet behoorden tot het privatieve koloniale jachtterrein van detoemalige koloniale mogendheden, waar dus ook andere nation vrijelijk handel konden drijven. Onmiddellijk werd in Nederland, Engeland en Frankrijk de — onbillijke en niet rechtmatige — strijd tegen deze nieuwe combinatie aangeboden, een strijd, welke bijna een alge-

meen-Europeesche is geworden. Wij kunnen hierop editor te dezer plaatse niet ingaan. Wei dient er op gewezen, dat het benoedigde kapitaal voor de Compagnie van trouwens geheel de opzet niet alleen aan België vorschuldigd is, maar ook aan Noord-Nederlanders, Fransen en Engelschen. Ofschoon men vooral het oog had op handelsbetrekkingen met streken buiten den Indischen Archipel, werd toch reeds dadelijk besloten, de navigatie te beproeven ook op dit eilandrijk. Het was hietoe echter nog niet gekomen, toen in 1727 de Keizer bezweek voor de dreigende houding van de der Oostendesche Compagnie vijandige inachten, ook met het oog op zijne dynastieke belangen en het octrooi voor den tijd van zeven jaar opschortte, waarna in 1731/2 het verdrag van Weenen volgde, waarbij het doodvonnis over de Compagnie van Oostendc werd uitgesproken, een doodvonnis, dat weinig rouw-beklag in het toen apathische België verwekte. Van latere pogingen in de 18de eeuw van de Belgen, om deel te krijgen in den Oosterschen handel, kan gevoeglijk worden gezwezen.

Een nieuw tijdperk voor de deelneming der Zuid-Nederlanders in den handel opNederlandsch-Indië scheen te zullen aanbrenken met de vereeniging van België en Nederland na de Napoloontische periode: Antwerpen o.a. concurreerde met Amsterdam in het aandeel, dat den particulieren in den Indischen handel na de restauratie vergunnd was geworden. Toen Koning Willem I in 1824 de Handelmaatschappij oprichtte, werden ook Zuid-Nederlanders geroepen in de commissie, welke de statuten zouden ontwerpen; terwijl de Zuid-Nederlandsche belangrijke koopsteden het recht verkregen met die uit de Noordelijke provincien deel te nemen aan de verkiezingen van Commissarissen en te Antwerpen een of meer agenten der Maatschappij zouden zijn gevestigd, te Brussel een der algemeene kassiers. In Antwerpen, Brussel, Gent, enz. werd in het aandeel - lenkapitaal ruïn ingeschreven: Antwerpen bh-ft met zijn 14 miljoen wcl vere beneden AinstM dam (SP/g miljoen), maar steeg boven Rotter d.a.m (1.1 miljoen), alle welke inschrijvingen bij lange na niet konden worden toegewezen. Een <1<T gevolgen van de oprichting der nieuwe maatschappij was een toeneining der Belgische k i i - toen- en andere nijverheid, en van den landbouw. De Belgische economische toestand was bloei< ; n<, getuigde een vooraanstaande Belg in die dagen: „De overzeesche handel was vol leven; do landbouw en fabrieksniiverheid waren verdubbeld" door aanzienlijke vergrooting van haar (export Jjaar Java, welke tevens do schecpvaart bevoor- derde, Bescherming der Nederlandsche ... dus vooral der Belgische — nyverheid werd een programpt voor onze toeiunlige koloniale politiek, waarbij de Belg F. Wappers Melis, een Indiësch Jioofdamtenaar en financieel specialiteit [hij is geweest lid van den Raad van Financien en Directeur der In- en uitgaande rechten (1821 —5)], een grooten invloed uitoefend niet het minst ten bate der Belgische Industrie.

Met behoefte bijna goen. betoog, dat na de scheiding van België, sedert 1830, de dedneming der Belgen in het verkiezen van Commissarissen enz. door statutenwijziging hun werd oitjonnen. De commercieele voordeelen voor België^ nijverheid (voor zoover deze waren voortgesproten uit zijne vercnciging met Noord-Nederland) bleven

uit en spoedig gaven deze gevolgen der omwenteling tot ernstige klachten aanleiding, die ten slotte, zooals blijkt uit de groote ontwikkeling der Belgische Industrie in latere jaren, nicer ontstonden uit vrees voor schadelijke gevolgen, dan uit den eigenlijken staat van zaken.

In den tijd nu der vereeniging van Noord en Zuid werkten de bewoners van beide rijksoverheden op het terrein buiten Europa samen, als het contingent der Noord-Nederlanders uit den aard der zaak veel grooter dan dat der Zuidelingen. Vooral onder het militair clement waren de „Belgen in niet gering getal vertegenwoordigd": een aantal vrijwilligers, (en daaronder menigen, die reeds de Napoleontische oorlogen had medegemaakt) diende in de Oost-Indische goederen in lagere en hoogere rang, in de expeditie tegen Palembang, op Celebes, op Sumatra's Westkust (Padri-oorlog) en niet het minst gedurende den Java-oorlog. Zij werden volgens eigen verklaring geheel op een lijn gesteld met Noord-Nederlanders en werden als deze toegelaten tot al de ambten en waardigheden. Bij de expeditie afdeling, groot in 1826 man, die in 1826 werd gevormd en geheel uit vrijwilligers bestond, dienden een aantal Belgen. Onder hen zijn zeer bekende figuren, enkel zelf die een vooraanstaand plaats hebben ingenomen in de Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis: de Bast, de Brabant, du Bus, Clerens, Van Gooen, Goffinet, Holsman, de Lathure, Sollowijn, Vermersch en vele meer hebben een belangrijke rol gespeeld. Tijdens de Belgische omwenteling is van ernstige tegenwerking der Begeering door de in Indie zijnde Belgen geen sprake geweest en menig Oost-Indische „Belg" is later Nederlander geworden.

En dit juist alleen onder de militairen. De laatste Minister van Koloniën voor de afscheiding van België was een Zuid-Nederlander, mr. P. L. J. St-Huis van Gobbelschroy. Ook in burgerlijke betrekkingen en in particuliere werking ontbrak het Belgisch of Zuid-Nederlandsch clement in de vereeniging niet en ook daaraan werden inrichtingen tot Nederlander. Ik wijs op den kintschikler Payen; op leden der thans nog in Nederland bekende geslachten de Chauvigny de Blot, Fjevez de Malines, de Liser de Morsain, Spanoghe enz. Een Belg L. P. J. du Bus de Gisignies, die in 1828 tot Commissaris-Generaal over Nederlandsch Indië was benoemd, naar Indië vertrok, nam bij zijn gevolg Belgen mede tot bekende namen. Het plan, om een Raad van Indië voor een deel met Belgen te bezetten, mislukte door de weigering der aangezochte candidaten. Dat du Bus tot die hoogte werd benoemd, is zeer zeker mede te danken aan de bevestiging des Konings, om 666 du Bus specifiek Zuid-Nederlandsch belang in het Oosten te doen behartigen.

De herinnering aan het bestuur van du Bus trachtte men te bewaren o.a. in de omdooping (1828) van Sockadana in Nieuw-Brussel, een naamswijziging, die slechts kort heeft geduurd, maar den toenmaligen vorst de gelegenheid schonk zich te betitelen „Sjah di Brussel" (deux noms biconnues de se trouver ensemble) en in fort du Bus (1828-1836) op Nieuw-Guinea, Tri-tonbaai.

Ook na de afscheiding van België zijn sporen tot ontdekken van werkzaamheid van Belgen op ons koloniaal terrein. Duizenden Belgen hebben

in ons Ned.-Ind. leger, vooral in de eerste helft eeuw na de afscheiding, gediend. Zelfs schijnt de Belgische regering in een der eerste perioden van den Afdelings-oorlog aan de onze te hebben voorgesteld, een Belgisch hulpcorps, uit vrijwilligers te vormen, der Nederlandsche regering ter beschikking te stellen, een voorstel natuurlijk niet aangevaard.

In deze periode echter staan de Belgen, wat deelneeming betreft aan wat in onze kolonien plaats vond, geheel op een lijn met andere vreemdelingen. Hun arbeid behoeft hier geen afzonderlijk vermelding.

Literatuur: A. v. Schelven. 0 in vloed en invloed der Zuid-Nederlandsche immigratie in het laatste kwart der 16de eeuw (Gravenhage, Nijhoff, 1919) en de daar genoemde literatuur; J. de Saint-Genois, Les voyageurs Belges du XIIIe au XIXe siècle (Bruxelles, Jamar, 1846?); A. Levaie, Recherches historiques sur le commerce des Belges aux Indes pendant le XVIIe et le XVIIIe siècle (Bruxelles, Wouters, Raspaet, 1842); G. B. Hertz, England and the Ostend Company (The English Historical Review, April 1907). Hierin komt voor een uitgebreide opgave van literatuur, waarnaar hier verwezen wordt, waarbij echter de Nederlandsche uit den nieuweren tijd niet is genoemd. Onder deze is een der eersten: C. M. Blankenhejm, Geschiedenis van de Compagnie van Ostende (Leiden, Van Leeuwen, 1861); (H. Pirenne, Historie de Belgique, V (Bruxelles, 1921) en de daar genoemde literatuur; E. Gruyplants, Histoire de la participation des Belges aux campagnes des Indes Orientales Néerlandaises (1815—1830) (Bruxelles, 1883); W. C. Nicuwhuyzen, Aandacht der Belgen in de ontwikkeling van Nederland als Koloniale mogendheid (Vragen van den Dag, 1911); over de literatuur over de Handelsmaatschappij zie hiervoor deel II, p. 55.

ZUID-NIEUV-GUINEA. De instelling van feitelijk bestuur in dit gebiedsdeel van Nederlandsch-Indië (vorming tot een zelfstandige assistent-residentie) dateert van 1902.

Sedert 1891 had reeds op de Zuidkust van Nieuw-Guinea een vlagveertoon plaats gevonden door middel van een contract varenden booten der Koninklijke Pakvaart Maatschappij. Te Sarire, een kampong gelegen Zuidoostwaarts van het tegenwoordige Merakuk, werd in dat jaar een waponbord opgericht en in 1892 werd in diezelfde kampong een posthouder geplaatst; deze was echter noodzaak binnen 6 maanden weer te vertrekken, daar de bevolking zich zeer vijandig gozind toonde. In 1898 werd over West-Nieuw-Guinea een bestuurder aangesteld met bestuurszetel te Fak Fak, die in naam ook tot Zuid-Nieuw-Guinea zijn zorg uitstrekte (Ind. Stb. 1898 no. 62). Na herhaalde vertoogen van het bestuur van Engelsch Nieuw-Guinea en na de vermelding van drie officieren van het S.S. dor K.P.M. „Generaal Pel" op 27 December 1899 werd in 1901 eindelijk besloten een bestuurspost onder een assistent-resident te vestigen in Zuid-Nieuw-Guinea zelf nabij de Ind. Stb. 1895 no. 221 vastgestelde grens met Engelsch Nieuw-Guinea en hiertoe werd Merakuk, gelegen bij de monding der Merakukrivier, uitgekozen. Het bestuursgebied van den nieuwen ambtenaar omvattende het kustgebied van Kaap Steenboom tot aan de monding van de Bensbachrivier en omliggende eilanden,

werd afgescheiden van de afdeeling West- en Zuid-Nieuw-Guinea, ontrokken aan het gezag van den Sultan van Tidore en, toevens verhevén tot een zelfstandig gewest (Ind. Stb. 1902 no. 63). Op 1 October 1913 werd het gebied als zelfstandig gewest opgeheven en als afdeeling ingelijfd bij de residentie Amboina (Ind. Stb. 1912 no. 387 en 1913 no. 415).

Bij de verheffing van Nicuw-Guinea tot een afzonderlijke residentie (Ind. Stb. 1919 no. 457) werd op 1 April 1920, (den dag van inwerking-treding van genoemden ma at regel (zie in verband hiermede de nicuwe indeeling van het gewest Ternate en Onderhoorigheden, Ind. Stb. 1920 no. 260) de afdeeling Zuid-Nicuw-Guinea van de residentie Amboina afgescheiden en kwam dit bestuursgebied onder het nieuwe gewest Nicuw-Guinea te ressorteeren.

Het ligt in de bedoching der Regeering door vermeerdering van de reeds bestaande pioniersposten in de binnclanden het aantal centra van gezag en bcschaving gestadig uit te breidcüy ; 4 Ondanks de aangewende pogingen om de inheemsche bevolking op hooger zedelijk peil te brengen dreigt zij uit- te sterven ten gevolge van ha ar veiTegaande zedeloosheid en sexueele verdorvenheid en de venerische ziekten, welker ongebreidelde vers pre iding daardoor wordt in de hand gewerkt. Ter bstrijding dezer ziekten zal een specialist voor vcnrische ziekten naar Zuid-Nieuw-Guinea worden gezonden, terwijl den op 1 April 1920 opgetreden resident van Nieuw-Guinea is opgedi,agen de noodgee voorstellen ter zake in te dienen.it * : : : :

ZUID-OOSTKUST VAN ' BORNEO, (hoofd-plaats Kota Baroe). Afdeeling van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, verdeeld in drie onderafdeelingen:

1e. Poeloe Laoet, bestaande uit het district van dien naam, gevormd door het eiland Poeloe Laoet met de daaromheen gelegen eilanden, waaronder het eiland Seboekoe;

2e. Tanah Boemboe, bestaande uit de districten Sampanahan, Bangkalan en Batoe Litjin;

3e. Pasir, bestaande uit de-, districten Noord-n Pasir en Zuid-Pasir. >4-

ZUID-PAGAI. Zie PAGAI-EILANDEN.

花u “, ZUID-SUMATRA-INSTITUUT. Opgericht in /Ej/Dec. 1916, op denzelfden voet als de Atjeh-, (Bali-, en Oostkust van Sumatra-Instituten.

(Zie INSTITUTEN).

ZUID-TIMOR EN EILANDEN. Afdeeling van de residentie Timor en Onderhoorigheden, omvattende het Zuidelijk deel van het Nederlandsch gedeelte van het eiland Timor, de eilanden Leti, Moa, jLakor, Kisar, Roma, Wctar, Goenong Api, Locang, Sermata en Damar, met omliggende eilanden, benevens de Alox*-., Sawoe- en Roti-eilanden, zoonide het eiland Semaoe met de omliggende kleinere eilanden Kera, Kain bang, DHha Tabocin, Boeroeng en Tikocs, onder een assistent-resident, bijgestaan door een controleur bij het B.B., beiden met standplaats Koe-pang. Is verdeeld in vijf onderafdeelingen.

ZUID-WEST-SOEMBA. Onderafdeeling der afdeeling Soemba, residentie Timor en O., onder een gezaghebber met standplaats Waikaboebak.

ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO. Deze residentie beslaat een oppervlakte van 408.094 K.M². en heeft volgens de opgaven van 1917 een bevolking van 940.866

zielen, waaronder 1963 Europeanen en 16.616 Vreemde Oosterlingen of 2 zielen per K.M². Organiek wordt deze residentie blijkens Ind. Stb. 1913 nos. 199 en 279 en 1914 no. 661 verdeeld in zes afdeelingen, namelijk; Bandjermasin, Oeloe-Soengei, Doesoelanden, Koelala Kapoeas, Z.O.kust van Borneo en Samarind a (voor de verdere onderverdeling in onderafdeelingen en districten zie de afzonderlijke artt. over de on- derdeden dezer residentie).

ZUIJERDISTRICTEN. Naam eener vroegere afdeeling van het gouv. Celebes en Ond., maakt met de mede opgeheven voornialige afdeeling Oosterdistricten thans deel uit van de afdeeling Bonthain (zie aldaar).

ZUIDERBERGTE. Zie GOENONG KI- DOEL.

ZUIDOOSTER-EILANDEN. Eilandengroep in den Molukschen Archipel, Z.O. ten opzichte van Banda (zie Rouffaer iRL-Bidjrv-Knu⁴Inst., 6, VII d.400, 306). De voornaamste zijn de Tanimbar- of Timorlaut-eil., de Kci-eil., de Watoebela- (Matabela)-eil. en de Goram-eil. (Zic de afzond. artt. over de belangrijkste eilanden in deze Encycl.).

ZUID WESTER- EILANDEN. Deze eilanden, zijn gelegen in de Banda-zce ten Z.W. van Banda, en kunnen verdeeld worden in de navolgende groepen: De Babar-eilanden; Loelang-Sermata- eil.; Leti-eil.; en Wetter (ofWdar) eil. (Zic de afzonderlijke artikelen over de belangrijkste. eilanden in deze Encyclopaedic). :

ZUIGVISSCHEN (*Discocephali*) behooren tot *A canthopterygii* (zie VISSCHEN). Bij deze visschen is het voorste deel van de rugvin in een zuigschijf veranderd, waardoor de dieren in staat- zijn zich aan andere visschen (veelal haaiën) vast te zuigen. Zij deelen in den buit dezer laatste. Ook aan schepen volgen zij zich dikwijls vast en leven dan van den afval. *Echeneis naucrates* L. is de meest algemeene soort in den Indischen Archipel.

ZUIGWORMEN. Zie WORMEN.

ZUURZAK. Zic ANONA MURICATA.

ZWAARDBOON. Zic CANAVALLIA ENSIFORMIS.

ZWAARDECROON (HENRICUS). Geboren te Rotterdam, den 2G Januari 1667, uit het huwelijk van Th. H. Zwaardcroon ch Margare- tha Van Heulen, trad in December jG84 in dienst der O.-I. Comp, als adelborst en secretaris van den comm.-gencraal over Ned.-Indie, Jonker Van Recde tot Drakestein. In October 1685 kwam hij te Batavia en werc! respectievelijk in 1G8G, '86, '89 en '94 bovorderd tot bockhouder, onderkoopman, koopman en opperkoopman. In 1694 word hij benocnd tot commandeur van Jafnapatnain (Ceylon) ; in 1697 tot commissaris ter kust van Malabar en waarn. gouverneur van Ceylon ; en in 1699 tot directeur van Suratio. Ver volgens was hij in 1703 secretaris van do Hooge Regccring, in 1704 Raad extraordinair en in 1715 Raad ordinair van Ned.-Indic; 13 Nov. 1718 werd hij, ter vervanging van Van Swoll benocnd tot Gouverneur-Generaal en 10 Sept. 1720 door H. H. XVJ.I in zijn ambt be- vestigd. 16 October J.724 is hij op vcrzock ont- slagen, trad 8 Juli 1725 af en overleed 12 Aug. 1728 op zijn landgoed „Kadoeang“ bij Batavia.

Zwaardcroon hield zich onledig met profnc- mingen met tal van cultuurgowassen; liij vestigde voor het eerst de aandacht op het win non van

aniline, leverde eene memorie in over hot kweken van zijde wormen en word door bewindhebbers begiffigd met een gouden beker (Rijksmuseum) wegens zijne verdiensten voor ^3oïnvocring der koffiecultuur. Ecliter was deze reeds aangevangen door den G.G. Joan v. Hoorn, die de koffiestekken, door Zwaardcroon meegebracht van de kust van Malabar, aan de regenten op Java zond ter uitplanting, en ook aan den bewindhebber Nic. Witsen te Amsterdam. De eerste „cisch“ uit Nederland om koffie over te zenden geschiedde in 1708, en, schreef mr. de Jonge, „van dit tijdstip dagteekent de invoering der koffiecultuur op Java“.

De belangrijke gebeurtenissen gedurende het bestuur van Zwaardcroon zijn: In 1721. Ontdekkingsreis van Mr. J. A. Roggeveen met 3 schepen naar de Zuidzee, aangevangen uit Texel, 1 Aug. 1721, en geëindigd te Batavia, 4 Oct. 1722, waar schepen en lading, wegens overtreding van het octrooi der O.-I. Comp. werden verbeurd verklaard. Deze zaak gaf aanleiding tot heftige geschillen tusschen de O.-I. en de W.-I. Comp., aan welke Roggeveen's schepen toebehoorden. Het proces daarover werd ten slotte door de Alg. Staten in het voordeel der laatste uitgewezen. — Ontdekking van een samenzwering te Batavia, — 1722. Terechstelling van Pieter Erberfcit (zie op den naam) met zijne eedgenooten. — Oprichting van een Oost-Indische Maatschappij te Ostende. — 1723. Einde van den oorlog op Java, voornamelijk ten gevolge van het vangennemen en verbannen van vele der oprorige hoofden. De Comp. beleefde onder zijn bestuur een tijdperk van groote welvaart, medo door toedoen van den handel op China, welke door hem zeer werd aangemoedigd. Evenals v. Hoorn was hi) een groot voorstander van het Chinesche element, en de immigratie daarvan op Java.

/ Zie verder Van Rhede van der Kloot, De Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal, enz. 's-Gravenhage, 1891.

ZWAARDVISCH. Zie TANDWALVISSCHEN. ZWALUW. Zie WALET.

ZWAM. Zie ARENGA en CORYPHA.

ZWARTE PORTUGEEZEN. Zie PORTUGEEZEN (ZWARTE).

ZWAVEL. In het voorbericht van no 1 der „Verslagen en mededeelingen betreffende Indische tielfstoffen“ zegt de waarnemend Chef van het Mijnwczen zeer terecht: „Het feit, (lat op tai van plaats in deze eilanden zwavel voorkomt, in den regel op punten (kraters, solfutaren), die een gieliekoosd doelwit vormen voor toeristen en vacante reizigers, is dikwijls oorzaak, dat deze, getroffen door de schitterende gele tinten van een zwavelbeslag op de uitgestoomde kale rotsen, terugkomen met zeer overdreven voorstellingen omtrent de economische waarde hunner vermeende ontdekking*.*. Inderdaad blijkt duidelijk uit genoemd, door Ir. C. A. do Jongh opgemaakt verslag, dat, voorzoover de zwavel toen aanleiding had gegeven tot een nader onderzoek, slechts in zeer enkele gevallen tamelijk aanzienlijke hoeveelheden of van bij en in de vulkaan kraters waren gebleken te zijn afgezet (Papadajan, Walirang, Idjon, Sorik MSrapi, Woerali), die echter door de transportmoeilijkheden hoogstens hebben geleid tot primitieve inlandsche ontginning. Tijdens de

Inlandsche oorlogen werd de vulkaan zwavel door de bevolking vry gercgeld voor het maken van buskruit gebruikt (o.a. in den Padri oorlog), en ook do O.-I. Compagnie liet ze wel verzamelen. Maar alleen van het eiland Daam (Damar, Dammer) word tusschen de jaren 1911 en 1913 ongeveer 2000 ton zwavel door een Europeesche maatschappij weggehaald; daarmede was, naar het schijnt, do voorraad uitgeput. In den aller-laatsten tijd heeft van Gouvernementswege een detailonderzoek op zwavel plaats gelield in een der vroegere solfutarenvelden in de Preanger, waarbij een zoo groote hoeveelheid van dat mineraal werd aangetoond, dat die waarschijnlijk voor ontginning in aanmerking zal worden gebracht. Bijzonderheden zijn nog niet bekend gemaakt.

Zwavelwinning uit pyrietten heeft in Indie niet plaats.

Vooral de kraterbodem van den Papadajan is bekend om zijn fraaie zwavelgegels; daar een exploitatie het irrigatiewater der omgeving zou kunnen bederven is dit terrein by G.B. van 27 Juni 1906 no. 37 voor mijnbouwkundige opsporingen gesloten verklaard.

Een zeer interessante beschrijving van het zwavelvoorkomen aan het kratermeer van den Idjon verschen in de „GeolOgische Serie der Vch. Geol. Mijubk. Gen. 1916, III, 57 (Caron), en in het Jaarb. Mijnw. 1915. Verb. II, 70 (v. Gelder en Caron), met fraaie kaarten en foto's.

Verdere literatuur: Verbeek, Java, II, 1007; Verbeek, Sumatra's Westkust, 568; Everwijn en Vlaanderen over zwavel in de Preanger in Jaarb. Mynwczen 1873. II, 105; P. v. Dijk over zwavel op den Walirang, Ibid, 1883. T. en A. 104; van Heek over den Papadajan, Ibid. 1906, 174; Molengraaf over het eiland Damar, Ibid. 1916. Verh. I, if

N. W. E. 21

ZWEMPOLYPEN. Zie NETELDIEREN.

ZWIJNEN (*Suidae*), een familie der Hoefdieren, behoorend tot de Gepaardhoevigen (zie HOEFDIEREN). Van deze zijn ze de minst gespecialiseerde, zooals blijkt uit de eenvoudig gebouwde maag, daar het voedsel (dat zoowel uit dierlijke als plantaardige bestanddeelen bestaat) niet herkauwd wordt, en ook daaruit, dat zij nog vier vingers en vier teenen bezitten, van welke evenwol do twee buitenste bij het loopen den grond niet bereiken. Van de Herkauwers vrschillen zo ook nog daarin, dat de middenhand- en middenvoetbeenderen meestal niet onderling vergroeien. Snij- en hoektanden zijn in beide kaken aanwezig en do bouw der stompknobblicge kiezen is eenvoudiger dan bij de Herkauwondo dieren. De hoektanden onderscheiden zich door permanontion groei, die, wanneer het afslijten aan den top door do een of andere oorzaak belet wordt, honden vorm van een cliëket doet aannemen, waarbij de punt weer in het kaakbeen, niet ver van den tandwortel, indringt. Zulko cirkelvoringo verkenstandon worden in hot Oostelijk deel van den Archipel wcl als sieraad gebruikt. Do zwijnen hebben een dikko huid, die dun en borstelig behaard is.

De wilde zwijnen werpen gewoonlijk 4 — 6 jongen en hebben in verband met dit groote aantal, waarin ze zich wecr van de Herkauwers onderscheiden, 8 — 10 melk tepels. De jongen hebben in den regel een uit witto banden onvleken bestaande teekening, die later verdwynt;

volgens Muller en Schlegel zijn do jongen van *S. verrucosus* ookkleurig.

In den Indischen Archipel leeft niet alleen de afwijkende *Babiroca* (zie aldaar), maar ook do typische Wilde Zwijnen, het geslacht *Sus*. (𪛇𪛈, MAL.), zijn er rijker vertegenwoordigd dan ergens anders. Een groot aantal soorten is beschreven, maar ze zijn dikwijls moeilijk te onderscheiden en de moeilijkheid wordt nog vergroot niet alleen, doordat tanimo varkens dikwijls door den menschen van eiland tot eiland vervoerd worden en gemakkelijk verwilderen en zich kruisen met wilde zwijnen, maar ook doordat do zwijnen niet te breedc zeearmen gemakkelijcklyk overzwemmen en op die wijze een vermenging plants kau hebben. Waarschijnlijk zal na nadcr onderzoek een groot aantal der beschreven soorten ingetrokken moeten worden. Vooral naar den vorm der onderkaakshoektan den worden de soorten van *Sus* in twee groepen verdeeld. Van de eerste groep (waartoe ook het Europeesche wilde zwijn behoort) is de nicest algemeene vertegenwoordiger in den Indischen Archipel *S. vittalis* Miill. en Schleg. (babi oetan en b. alang alang, MAL.; bagong en banan, SOEND.; tjing, JAV. en SOEND.), die op Java, Sumatra, Banka en eenige kleinc eilanden in het Westelijk deel van den Archipel aangetroffen wordt. Door sommigen wordt hij in een aantal soorten gesplitst: zoo heeft Jentink de exeniplaren van Java naar kleine verschillen in kleur, borstels en schedel a Is *S. Milleri* of gescheiden, Miller die van Riouw en Nias resp. als *S. rhionis* en *nia-densis* en dezelfde onderscheidt een *S. babi* van Poelo Babi en P. Toeanoe, bewesten Sumatra, *S. mimus* van Simaloeer, *S. natuensis* van de Natoena-eil.; *S. Andersoni* Thom. and Wrough-ton is een andere van Riouw beschreven soort. *S. vittatus* heeft zijn wetenschappelij ken naam ontvangen naar een lichten band, dien hij meestal aan weerszijden van den kop vertoont. Op Java en Sumatra komt hij algemeen voor. Hij leeft van xle kust tot hoog in het gebergte, veelal in alang-alang-velden, maar ook in meer boschrijke streken, of wel in aanplantingen, waarin hij groote schade kan aanrichten. Gewoonlijk wordt hij in kleine troepen aangetroffen, maar zeer oude dieren en ook de zeug met jongen leven dikwijls alleen. De jongen worden meestal in het droge jaargetijdje geboren. De zeug maakt een nest, bestaande uit een grooten, hollen hoop van bladeren en takken met een of met twee tegen-over elkkaar gelegen openingen (Sa, Muller). Het zijn alseters, die zelfs somtijds op het strand te drogen liggende vischjes rooven.

Tot dezelfde groep behooren: *S. limoriensis* Miill. van Timor en Roti (op Timor fafi mepat of f. nassi, op Roti bafi foe! geheeten, namen die alle letterlijk „wild zwijn“ beteekenen), die kleiner en donkerder gekleurd is dan *vittatus*. *S. floresianus* Jent. van Flores, waarvan alleen de schedel beschreven is; *S. papuensis* Less, et Garn. (= *aruensis* v. Rosenb.), met witten buik en borst, van Nieuw-Guinea en omliggende eilanden, Batjan en Aroe- en Kei-eilanden (bijen, Misool; kau, Aroe; aouran, Jo bl; nava, Hattam op Nieuw-Guinea); de geheel zwarte *S. niger* Fins ch (= *ceramensis* v. Rosenb.), eveneens van Nieuw-Guinea en verder van Waigoe, Ternate, Tidore en Ceram bekend. Op Borneo en Celebes komen geen *zwijnen* van deze groep voor. en

dit feit maakt het zeer waarschijnlijk, dat do beido soorten van Nicu-w-Guinea en dio van Timor en Flores van verwilderde tamme varkens afstam-men.

De tweede groep van wilde zwijnen, die uiterlijk door con opvallend langen kop van dio der *vittatus*-groep verschillen, is geheel tot den Indischen Archipel beperkt. Op Java is ze vertegenwoordigd door *S. verrucosus* Mull. en Schleg. (bagong gagadoengan, SOEND.; wraha, JAV.), die grooter is dan *vittatus* en zich onderscheidt door cenigo met borstels bezette wrataohigo uitwassen op den kop. Hij is minder algemeen dan *vittatus* en leeft meer in onherbergzame bergstreken, gewoonlijk eenzaani of 2 — 3 te-zamen, zelden in groote troepen. Op Borneo is deze groep gcrepresenteerd door *S. barbatus* Miill. (*longirostris* Nehring), het zgn. „Baardzwijn“, bawoe! (baboci) him ba en b. dahak der Dajaks, babi poethi (MAL.), dat, waarschijnlijk ten on-rechte, ook van Java vermeld wordt. Het Ba ar d zwijn is te herkennen aan de lichte huid-kleur, den langen kop, den dikken, zwarten haarkwast aan het eind van den staart en de lange, aan weerszijden van den kop geplaatste borstels. *S. garganna* Miller (Proc. U. S. Nat. Musetm, XXX, 190G) bewoont eveneens Borneo; Let is het grootste der bekende soorten van wilde zwijnen: de schedel is ± GO cm. lang. *S. oi* Miller van Sumatra, Banka en Riouw door de Orang Mamaq van Indragiri nangoci genoemd), is, zoo niet identiek, dan toch nauw verwant met *S. barbatus*; hij bewoont de kuststreken, maar trekt in den regentijd in groote trepen het binnenland in om zich met bspaalde, in dien tijd rijpe boomvruchten te voeden. Celebes wordt bewoond door *S. celebensis* Miill. (in Noord-Celebes booi genoemd), die kleiner en donkerder gekleurd is dan *S. verrucosus*. Volgens Jentink bewoont deze soort alleen het Noordelijk deel van hot eiland, terwijl hij de zwijnen van Z.-Celebes als *S. Nekringii* onderscheidt. Ook SaIcyer zou misschien een eigen soort, *S. Weberi* Jent., b zitten.

Tamme varkens (babi MAL.; bedoe) SOEND.; oenek en bawoe! DAI.; bafi, fafi, bagi, wawi en wawe (Timor-Archipel) worden alleen door de niet-Mohammedaansche bewoners van den Archipel gelou den. De Bataks bijv. houden als huisdier een donker gekleurd varken, dat zich van *S. vittatus* door geringere groote en langero rugahen onderscheidt. Het belangrijkste der varkensfokkerij op Bali, van waar jaarlijks duizenden varkens uitgevoerd worden. Door den korten, hoogen en breeden schedel en andere schedelkenmerken wijken alle Indische tamme varkens af van die van West-Europa, welke van het Europeesche wilde zwijn afstammen; daa rentegen komen ze daan overeen met *S. vittatus*, zoodat men algemeen deze soort of althans soorten vaji dezelfde groep als den stainvorm beschouwt. De *verrucosus*-groepschynt geen tammo varkens opgeleevd te Jicbben.

Zie o.a. Jentink, On the Malayan and Papuan Pigs in the Leyden Museum. Notes Leyden Mus., XIII, 1891, en: Sus-studius in the Leyden Museum. Ibid., XXVI, 1905; Miller, Notes on Malayan Pigs. Proc. U. S. Nat. Mus., XXX, 1906.

ZIJDE (Soetra, MAL.) is de tot stevige, elastische en glanzende draden verharde afscheiding der spinklicren van den zijdedorm, d. i. de rups

van do vlindersoort *Bombyx v. Sericaria mori*, en van afgewikkelde draden (soiogr6ge) worden, v66r zij zide tot do omwikkeling der vlinder- pop (cooon); to ziden stoffon verweven worden, met twee of meer voor den mensch geldt zij als do schoonste en versponnen worden alleen het niet-af- wikkelaar kostbaarste vezelstof (zio IV, 569).

Het vaderland van den gewonnen zijde-worm- vinder is China, alwaar dezo sinds oude tijden (2700 v. C.) om hun product geteld worden. Van China heft de zijdeteelt en daarmede ver- bonden industrie zich verspreid over sub-tropisch Azie tot Perzie toe;

later (in de 6e eeuw n. Chr.) ook naar Zuid-Europa, met een soortgelijk zijdeachtig spinsei, ge- lijk reeds in hot opstel over vinders in deze Encyclopaedic (IV, Italic (Lombarclije en Piemont) en Frankrijk (Cevnennen en Dauphin6; hoofdplaats Lyon). 592) aangeduid is. De bruik- baarheid dezer „wilde" zijderupsen voor Europa is veelvuldig beproefd, vooral ten tijde toen bij de soort een gematigde luchtstreek fijner soort dan een warm geveersdc ziekte (p6brine, veroorzaakt door den parasiet *Nosema bombycis*) uitbrak, welke vrij plotseling in Frankrijk de leeft voornamelijk van — en oelard in cultuur cocoonproductie van 1853 tot '56 deed dalen van 26 tot uitsluitend gevoed met — de bladen van den witten 7 miljoen K.G.

moerbezieboom (*Morus alba*; zio BEBE- SARAN, I, 213). Onder de wijfjes wordt papier gebracht, om twee soorten verdcelen, nl. de gesloten cocons met daarop de 2 — 400 gele, later grauwe eitjes (grains) te afwikkelbaren en twijnbaren draad, en de geopende kunnen leggen. In warm klimaat komen daaruit na 8 cocons (met inbegrip van den reeds ge- noemde — 10 dagen de snelgroeiende, wit met grijs gevlekte zijde-afval) welke losse draden geven, alleen door rupsen voor den dag. In gematigd klimaat worden de kaarden en spinnen te verwerken tot z.g. floreztijde.

eitjes om het te vroege uitkomen te beletten op eene Waardeloos zijn deze laatste geenszins ; zij zijn de koele plaats tot het volgend voorjaar bewaard, opdat de grondstof voor wat men in Frankrijk de „industrie de rupsen dan overvloedig voedsel zullen vinden. Deze la schappe ou de soie fantaisie/* (vloszjide) noemt; zijn vuilwit van kleur. In 4—5 weken zijn zij doze is op zich zelf hoogst belangrijk, ook omdat van volwassen (8 — 10 c.M.), d.w.z. ongeveer 40 maal haar de fluweel- en pluche- en de zijdcgaren- langer en 9500 maal zwaarder dan bij de geboorte ; industrieën af han gen.

1000 rupsen verbruiken 33 K.G. moer- beiblad. Nu Sedert door de onderzoekingen van L. Pasteur de geeft men hun, door in de bakken, waarin zij gekweekt tammc zijderups in Europa ziektevrij geteeld kan worden, een bosje van fijne takjes te steken worden, en zij in Frankrijk en Italic in preofstations ("Spinnwald"), gelegenheid zich in te spinnen. Het veredeld is, terwijl er uit Japan geregeld nieuw den snel uitvloeiende zyde- draad wordt door de cierbroecl wordt ingevoerd, is het zoeken naar regelmatige beweging van tmoud en pooten in 3 — 4 exotische soorten niet van zooveel betekenissen meer dagen kon witte, gelo of groene 2 — 3 gr. wegende en (Zie voor do behandeling der zijderupsen in Italic: De ongeveer 3 o.M. lange pop (cocoon, galcttc) N a t u r 1904, bl. 66). Wei blijft de zijde-productie vervaardigd. A an zich overgelaten, zou deze pop na tegeriwoordig stationnair, doch men moet bedenken, 14 — 20 dagen onder verbreking van het zijden dat voor do godkoopecro zijdeachtige weefsels er nu pophulsel worden tot <en traagvliegende een onbeperkte hoefvelchid grondstof aanwezig is in nachtvlinder, geelwit van kleur met geelbruine de z.g. kunstzijde, op verschillende wijze uit cellulose dwarsstrepen en dito vlek op de vleugels. bercid (Zie voor deze zich sterk ont- wikkende

Het zijdevormend orgaan der rups bestaat uit t wee industrie: Bull. v. h. Koi. Museum No. 28, bl. 110; No. 33, bl. 155). Intusschen blijft de zijdeteelt toch van klicren, die de eigenlijko vezelstof (fibroine), van eiwit koloniale beteeskenis, ook al zijn de proeven met achtigen aard, in draden afscheiden, en voorts lijn vreemdo zijderupsen in Europa in het algemeen slecht (sericine) leveren; het secreet treedt aan de ids geslaagd door de op den duur te groote verschillen in vorlengdo onderlip op die wijze naar buiten, dat de lucht- gesteldheid en voeding der rupsen. Er moet hier door eon stijf sericine- bekloddsel (de z.g. bast) worden opgemerkt, dat allicht een te gunstig oordeel omgeven worden. Deze onafgebroken uitscheiding der uit kleine proefnemingen of proefzen- dingen van klicren gaat tot (- : n Jengto van 3000 M.; de buitenste kolonialo zijde volgt: eone zakolijke bcoordeeling draden zijn editor to vlokking, en de binnenste te veel eischt do verwerking van ten minste 100 K.G. cocons sanicn- geklccfd met sericine, om afgehaspeld te onder normale fabrieks-om- standigheden kunnen worden. Voor de zijdebreiding wordt de ge- slaagd door de op den duur te groote verschillen in soricine- bast, die 25 — 30 % der zijde uitmaakt, door in verschillende warme gewesten levon, en wior ko- ken met zeepsop (degommer) weggenomen, ge- cocons daar ook tot zijde plegen ver- werkt te worden. heel (tout cuit) of ton dcclie (demi cuit); zulks maakt in China heeft men van ge- noemde geslachten do eerst den draad glanzond, zacht, en toch l usschen de belangrijko Chineseescho zijderupsen *Theophila vingers krakend. Om den zydedraad van den cooon to inandarina en Rondotia menciana*, die allo ook in Z. winnen, word deze eerst tijdig (<l. i. v66r het Frankrijk zijn be- proefd; voorts de Saturniidc uitkomen) door hitte (boven 60° C.) gedood. De afhas *Philosamia cynthia*, welko leeft van do bladeren van <Kk en meet 300 — 1000 M, (2600 — 3G50 M. draad *Ailanthus glan- dulosa*. Evenccons in Europa ingevoerd, doch ver- laten omdat de cocons zoo wegeu e6n gram); 12 K. G. goede cocons geven 1 K.G. moeielijk zijn af to ruwo zijde. De

haspelen, zijn de soorten van *Anthraea*, als *A. Pernyi*, der Tokening van de zijdecultuur, van hare voortwelke op eikebladen (*Quercus*) leeft, en <4. *Myliata*, zetting afgezien. Zowel de moeilijkheden van de op een aantal boou men te vinden. Beide zijn zeer voeding der zijderupsen in den drogen tijd, als do vele belangrijk als leverende in Eng. Indie de Tussah-zijde, ziekten, waaraan deze in het tropisch klimaat Deze zijde is veel minder fraai dan gewone, dik en onderhevig bleken, waren oorzaak der ongunstige glasachtig, doch ook sterk en goedkoop; zij dient voor uitkomst. Op Ceylon was do zijde- rups al ingevoerd meubelstoffen enz. Buiten deze zijn er nog een aantal door Rijklof van Ghoens (1, 800) en later — tot in zijdrups- soorten te noemen. Over het algemeen ver- onzen tijd too — is dio poging door do Engelschen schiDen de exotische z'ade's van de europeesche door herhaaldelijk ver- nieuwd, echter zonder blijvend veel dikker en korter draad (alleen eene Japansche succes. Veel geld heeft men op Java ook omstreeks soort, van *Antheraea Yamamai*, nadert de gewone 1840 aan de zijdetelt besteed, doch er gecm zijde bij zijde). Meestal worden de Aziatische zijde,s in het gespon- ncn. Men verwaachte gouden bergen, vooral voortbrengingsland zelf verbruikt, slechts een klein toen cr op 's lands kosten Fransche zijdetelers naar deel komt als Chineesche, Engelsch-Indische en Bandoeng waren oevergebracht. Eene handlciding Perzische zijde in den Europeeschen handel. voor do cultuur der zyderups (uit Siam) op Java gaf J. Uitzondering moet in dczo groep gemaakt worden E. Teysmann in 1865.

voor Japan, dat tegen- woordig eene zeer bloeiende, Gaan wij deze veel belovende maar weinig ge- Europeesch inge- richte, zijde-industrie heeft, per jaar geven hebbende zijdeproeven op Java tussehen 1700 miljoen K.G. zijde leverend, zijnde $\frac{1}{4}$ der wereldpro- — 1900 voorbij, dan valt als nieuwste proef- neming ductie. Dit komt daar echter van de gewone op dit gebied te melden die, genomen door een zijderupsen, bijna niet van andere; evenzoo is het Chinees ch landheer in Tangerang (zie Ind. Merc. 1904, bl. 218), welke in de sawahs eene groote aanplanting van moerbeistruken heeft aangelegd, en,

2verder nog dan het product der genoemde vlin- blijikbaar met liefde en volharding, daarin eene derrups-soorten verwijderen zich van de gewone zijde zijderupsteelt drijft. Hij heeft eene kruising van de het spinsei van *Attacus (Philosamia) Ricini*, stevige en wilde Chineesche met de geteelde Japansche soort; in dikke, witte tot bruinc draden, en van *Cricula* 1903 werd 3% pikoel zijde gewonnen, die tegen 800 *trifenesrata*, een goudkleurig vlechtwerk. Beide dollars verkocht werden. Deze proefneming schijnt soorten komen ook in N.-Indie veel voor, en hebben voorshands geslaagd, en zal misschien tot eene allen voor de „schappe“-industrie eenige waarde blijvende zijdeteeit leiden, gelijk die in Atj&h, in de (verg. Bull. v. h. Koi. Mus. No. 28, bl. 110). Lampons en in Palembang, sinds lang door inlanders

Wat nu de beteekenis van zijde voor Ned.-Indie wordt volgehouden, zij het dan ook op kleine schaal. Tegen eene groote uitbreiding ver- zet zich het onderscheidon van de inzameling resp. voort- planting lichtelijk in de tropen optreden van zijderupsziekten, der bovenvermelde of andere wilde soorten: geen van en verder de technische moeilijkheden van het beide industrieen biedt ecliter voor de Europeesche zijdespinnerijbedrijf. Ook schijnt de zijderups op den markt thans veel vooruit- zicht, allerminst langen duur toch maar het best te gedijen op gewoon laatstgenoemde. En wat be- treft de teelt van moerbeiblad, en verliest zij aliengs hare gezondheid eerstgenoemde, dus van *Bombyx mori*, deze heeft voor door het andere voedsel, haar in Indie proefsgewijze Indie reeds eene lange lijdens-geschiedenis. of bij gebrek aan beter voorgezet, als *Broussonetia*

De grondlegger dezer cultuur op Java was de *papyriera* (GLOEGOE, I, 795), *Boehmeria nivea* (RAMEH, III, 536), enz.

diens opvolger De Haan werden twee zijde- wevers uit In het Koloniaal Museum te Haarlem vindt men Nederland ontboden. Niettegenstaan- de de eene vczzameling Indische zijde, alsmede de literatuur aanvankelijk gunstige resultaten (in 1731 word 341/2 over dit onderwerp, o. a. J. de Cordc- moy, Les soies pond zijde afgeleverd, en in 1735 kon reeds 300 pond dans rexremo orient (1902), Th. Wardle, naar Nederland worden ver- scheept) bleek to ch Monographs of the tisser and other wild silks of India allengs, „dat, ofschoon de wormen en (1878), met eenige Agricultural Ledger's (no. 4 en 13) moerbeizenboomen in Indie wel willen tieren, de over dit zelfde onder- werp. Een standaardwerk voor moeite en kosten van deze cultuur nooit door de zijde en zijde- industrie is: Natalis Rondot, Les soies voordeelen zouden kunnen opge- wogen worden." In (1887).

ZIJDEPLANTEN. Zie PLANTENZIJDE. (Ilf, '26) W

ARTIKELEN EN VERWIJZINGEN

voorkomende in de eerste uitgave van de Encyclopaedic
van Ned.-Indie, doch vervallen in de tweede uitgave.

A.	Albula. Alcedo. Alcvone. Aleurites. Aliag. Aliban. Alipega. Aliwerhe. Alluvium. Aloban. Alocacia. Aloe. Aloemiu. Aloempang. Alocoe. Alp h e n (D. F. v & n). Alseonax. Altialtial. Alwas. Alyxia. Amadina. Amajok. Amarantus. Ambachtschool. Am b a l. Ambasang. Ambassis. Ambatians. A i n b e n o e. A m b l a o e. Ambo. Ambo n g-A m b o n g. Ainiroe. A n i s i a k. Amo. Amoc. Amoe Isi. Amocsi. Amocsi. Amorphophallus. Ampalasa. Ampaldh. Ampolah. Ampelam. A n i e l a s. Amph acanthus. Am dis. Ampolas. Ampullaria. Amaal. Anagaleng. Anasoel. i Anau.	A n d a i. A n d i l e m. A n d i i n g-t a n a h. Andioro. Andone. Ane. Anfes. Aug a-A n g a. A n o o r a. A n g i k. Angkerik. Angkaeng. A n g k a t a n. Angkr6k. Angoele. Angriet. Angsoeka. Anoa. Anodostoma. Anorrhinus. Ansimoen. A n s o e s. Anthocephalus. Anthracceros. Antoerboeng. Antoer Mangan. Aoe. Aoe Manoe. Aoemolie. Aoesi. Aohe. Aonyx. Ada-Ada Kebo. Apogon. Aprosinctus. Ara. Arachis. Arachnothera. Araneidae. A r c h e r. Arctictis. Arda. Ardctta. Ard. Areka. Arcui goengoorootoe. Areuj kahitoetan. „ Tarocm. Arçaiicra. A r g o o n o c n g. Argus. Aribang.	A r i m o a. Arioc. Aristolochia. Arius. A r o e. Aroen. Arol. Arreng-arrengan. Arsam. Arses. Arson. Artamides. Artamus. Artesische put boring. Asam gloegoer. „ kamal. Asampi. Asan diawa. A s c h i - e g e n. Ase. A s e i. As6 doanoa. Aslaar. Asoewa. Astur. Atapang. A t a r. Atherina. A t i - A t i. Atis. A t o e n. Attat. Auxis. Awa. Awak-awak. Awei diadiar. Awelas. Awol. Awri ehe. „ erse. Av. Ava m-a yam. Ava m-a v a m a n. Ayir.
----	---	---	---

B.

Baat.
B a b a l a g a - e i l a n -
 d c n.
B a b a r i s.

Noot : Woorden, aangevendo artikelen, zijn gespaticerd gedrukt, de and ere zyn verwyzmgen.

Van in de 2° uitgave vervallen woorden (voornamelijk plantennamen) zijn samenstellingen veelal w&l in deze uitgave opgenomen. Voorts komen onder de vervallen woorden vele voor, die met verbeterdo spelling in de 2° uitgave zijn opgenomen.

Bab6rek. Babi-landak. „- laoct. Baboel. Bada.	B a n g o h. B a n g o e i.	Beeies.	Bintatoeng.
Badjing-djalarang. Bado.	Bango Kambing.	Bela-bela.	Bint&
Badoel. Badori. Bae.	Banio.	Belatoo.	Binti.
Baeckea. B a g i. Bago.	B a n k a n o e z e n.	Belegedeg.	Binti-abang.
Bagoeh. Bagore. Bagot.	B a n o.	Belieang.	Biola (ikan tjoetjoet).
Bagrus. Baho. Bahong.	B a n s e h (i k a n).	Beligang.	B i r a h.
Bai.	B a n t a l.	Beligoe.	Birah negri.
Bainang. Ba jam berdoeri. „eri • Bajang.	Baoelemo.	Belijan.	Birale.
Bajawak. Baka. Bakan.	Ba Pan ah.	Belil6o.	Biraro.
Bak i-K e t e. Bakki- blang. Bakkok. Bako.	BaraJe.	B e l i m b i n g.	Biribba.
Bakong. B a l a b a k.	Barangia.	B e l i s.	Biri-biri.
Balading. B a l a k.	B a r a t - a n.	Belo.	Biring djene.
Balam. Balambangan (eil.).	Barcrc.	Belon e.	Biroro.
Balatjai	Bargot.	Benda.	Biskoetoe.
„ Hisah.	Bariam.	i Bengkoemat.	Bisschofia.
„ Roriha.	Baribang.	i B e n g k o e - o l i e.	Bistoengkel.
Balatoeng.	Barleria.	! Bengkowang.	Biti.
B a l d a e u s. (Philip- p u s).	B a r n o e s a.	Benincasa.	Bitjeil.
B a l e i S e l a s a.	Baro baro.	Benonchang.	Bitoeng.
Balemango e.	Baroe galang.	Benteot.	Blandoh.
Balepandjang. BaUbi.	Baroeh.	Berabah.	Blandong.
Balimbing. Balingbing.	Baroek.	Beraksa.	B l a r a d j a .
Balisamba. Balia B o e l o e. Baloeroe. Bambang (i k a n).	Baroentas.	B c r b a (s o e n g e i).	Blbeka.
Ba m&. Bambam.	Baroh-baroh.	Bere-Bere.	B l e k k o.
Bampoe. Bana.	Barongka.	Ber^n.	Bloemen.
B a n a n g (i k a n). B a n d a n g (i k a n). Banda oeloe. Banda-rajah.	Baros (d i s t r.). Barou- barou.	Berg (Mr. L. W. Chr. v. d.).	Bloeni.
Bandjarhardjo. Bangbang.	Basella.	Berg (Mr. N. P. v. d.).	Bloentas.
Banggala. Bangg&ha.	Basoeng.	B e r g - g e i t a n t i - l o o p.	B l o - k e t o c p a.
Bangkoedoe. Bang-Kako. Bangkal.	B a s o r a h.	i B e ! • i - b e r i.	„-watoe.
B a n g k o (i k a n).	Bataka.	B c r i n g i n.	B o a j a (soengci).
	B a t a n g A l a i (o. - a f d.).	Berkoetoe.	Bobera.
	B a t a n g M a r i - n g i n.	Besa-besa.	j Bobo.
	B a t a n g T a m b e s i B a t a !, a.	Bdte.	j Boboretejan.
	Batata pan te.	Betsc.	j Bobosatan.
	B a t a t e n.	Bctik.	I B o b o t s a r i.
	Batavia (haven v a n).	B e z o a r k a l k s t e e n e n.	i Bock (Car 1).
	Batjang.	B h r i n g a.	B o d o n g - b o d o n g.
	Batoe (go eno eng) B a t o e A p i.	Bi.	Boca.
	Batoe Beragong. Batoe B e s o e r a t. Batoe L a k a e l a. Batoeloewang. Batoe Poetih.	B i a k o d o k.	I Boea.
	Batoer (goenoeng) Batoe Roesa.	Biang-kapoor.	! Boea.
	Bato e-T a m p a - t o e n g.	Bjawak.	I Boeah.
	Batoe T i n a g a t.	B i b i l a t o e.	B o c a h a t i.
	Batoewangi. Batrachus.	Bibir tebel (ikan).	„ atis.
	B a l l a n g M a t e.	Bibos.	„ jakis.
	Baura.	B i c k m o r e (A. S.).	„ keras.
	Bawang Abang.	Bidjan.	B o e a J i n o n a.
	„ bod as.	Bido-bido.	„ oepas.
	Bawoei himba.	Bido maraoe.	„ pockat.
	Bawoeng.	„ masofoe.	„ sabocn.
	Beawak.	Bie.	„ tapis.
	Bebal.	Bioi.	„ tmpajang.
	B e c c a r i (O d o - a r d o).	Bieloek.	„ tempoeroeng.
	B e d a j a. Bedaran. B e d i r i. Bedjoeda.	Biha.	Booakcpajong.
		Bija-bija.	„ la wan.
		Bijah.	„ majaka.
		! Bijah-bijah.	„ „ oowe.
		Bijawas.	„ radja.
		Bila.	Boeboe.
		Billitonneezen.	Bochoeit.
		B i l o c l - Z u i d . '	o e b o e n.
		Bilongka.	Boeboet kembang.
		Bimai.	Boebond.
		Bin a.	B o c g i n g e n B a - g o k.
		Bingkoeroe.	B o o h o c.
			B o c k i t) j a j a .
			Boelan. (ikan).
			Boelangat.

Boeloehoed.	Boschvarken.	Casuarus.	Collocasia.
B o c l o e - i t o .	Botanischle t u i n	Ceblepvrus.	Comatula.
Boeloe-vaha.	Bothrops.	Centropus.	Commersonia.
Boelo karisa.	Botoro.	Centrotus anchorago.	Conger.
B o o n a i .	Broctiocephalus.	Cerбора.	.. talabou.
Boendah.	Bouea.	Cercococcus.	Conophallus.
B o e n d e r (o e -	Bovi.	Cercopithecus cynamol-	Continentalis gres.
d i o e n g).	B o w e r n o .	Cervulus.	Convza.
Bocnga-boenga paranggi	B r a b a k a m p o n g .	Ceycopsis.	C o o l s m a (Sier k).
.. dianggo.	Brabant (de).	Cevx.	Copsvchus.
.. diñne mawara.	B r a b a r i m b o .	C h a b a - w o n n o .	Coracias.
.. djdra.	Brachypternus.	Chactodon.	Corone.
.. edja.	Brachypteryx.	Chaetura.	Corvina.
.. kasatoeri.	Brachyspatha.	Chalcondhans.	Corvdon.
.. kebo.	Braçantia.	Chalcosthetia.	Coturnix.
.. rara.	B r a i a n g a n .	Chama.	Couscous.
.. rasamalang.	Bras (P o e l o e) .	Chanda (tjanda).	Cracticus.
.. ratna.	Baissi.	C h a n o s a .	Cranorrhinus.
.. ratna.	Brling.	Chanos.	Crayracion.
.. selan.	B r o e .	Chartia.	Cremer (J. T. H.).
.. tahi aiam.	Broean.	Charadrius.	Corvdon.
.. ti akalele.	Broeh-samoendi.	Chatoessus.	Crossocheilus.
.. tjempaka.	Broek.	Chauliodes.	Crypsirhina
.. tjoelan.	B r o e n e i .	Chauliodus.	Cryptonvx.
Boenggoedoe.	Broussonctia.	Chechap.	Cubeba.
Boengoro.	B r u c e a .	Chekitoet.	Cuculus.
Boenjoeh.	Bruguiera.	Chelonia.	Cuon.
Boc-oet.	Bruvni a.	Chenginging.	Cvbium.
Boerang-daliema.	Bubalus.	Chenta.	Cycas.
Boerangir.	Bubalus mindorensis.	Cheroeling.	Cyclocheilichthys.
Boerekt.	Bubo.	Chess.	Cyclostoma.
Boero-bocro.	Bubulcus.	C h e t o o .	Cvcliodaphne.
Boeroeng.	Bubutu.	Chibia.	Cymborhynchus.
Boeroeng-daun.	Buceros.	Chiboegan.	Cvnogale.
.. tali-kepang.	Buchanga.	C h i c h a k .	.. benettii.
B o c r o n g .	Buffel-antiloop.	Chichingo.	Cynometra.
B o c r o n . g - d a u n .	Buthus.	Chichohan.	Cynopithecus niger.
.. koebang.	Butorides.	C h i g l e t .	Cynopterus.
.. lilin.	Buteron.	Chineesche tolken en	Cvphomandra.
.. pocchong.	C.	.. Chin. zaken.	Cvpraea.
.. taun.	Cacatua.	C h i o e n e .	Cvrene.
Boeta-boeta.	Caesalpinia.	Chirichit.	
Bocwa.	Caesalpinia.	C h i r o c e n t r u s .	D.
Bocwagang.	Caesio.	Chito.	
Boëni.	Caianus.	Chloropsis.	Dactylonsila.
Bøøoe.	Calamaria.	C h o d o k .	.. trivireata.
Bogorame.	Calamus.	Choechak.	Dactyloptera orientalis.
Boh kerldi.	Calandra.	C h o e c h a c k .	D a d a h .
Bojo.	Caloenas.	Choele.	Dagoe.
.. karoënoe.	Calorhamphus.	Chorinencus.	Dahak.
.. pampocna.	Calormis.	Chotorhea.	Dahengorah.
B o k k o l .	Calotes.	Chowevan.	D a i r a t p e d i r .
B o k k r e k .	Calyplomena.	Chret.	D a i a k l a n d o n .
Bolan g-b a n g k a .	Cananga.	Chrysophilgma.	Dalbergia.
Bolan g-l t a i n .	Canis.	Chthonobdella.	D A l b e r t i s (L. M.).
Bolat.	Cannabis.	Cicada.	Dalinia-scrikaia.
Bolema.	Capellen (Fort v. d.).	Cicinnurus.	Daloe.
Bolct.	Capricornus.	Ciconia.	Damar ende.
Boloh.	Capricornus sumatransis	Cidarites.	D a n i a r l a o e t .
Bomprang.	Caprimuleus.	Cinnvris.	Dana.
Bondoh-rimbo.	Carangoides.	Circus.	Danais.
Bondol.	Caranx.	Cissa.	Danas.
Bonthain.	Carcharias.	Cissus.	D a n e i .
Bonties boelan.	Carcineutes.	Cittocincla.	Dangko.
Boohoot.	Caïdiosperinum.	Clarias.	D a n o o f D a n o e .
Bora.	Cardium.	Clausilia.	Dansoena.
Borassus.	Carica.	Clupalaua.	Dansot.
Borooli.	Carophaga.	Clupea.	Danto.
Bos bubalus sondaicus.	Carthamus.	C l u y s e n a e r (J. L.)	Daon.
Boschgoit.	Carum.	Coccystes.	Daoen garida.
Boschkoe.		Coeliga-kaka.	.. gonto.

Daoen kak.	Dipsas.	Dookooh wringin	Ella.
D a o e n m a n g k o. k.	Disseinurus.	Doekoet.	Elops.
.. patah toelang.	Dittelasma.	Doekoet ne angko.	Emang (ikan)..
.. sedioek.	D i a a r.	Doel.	Embatiang.
Daoen s o n a m a k i.	Diacon σ i σ i.	Doelang.	Embelia.
Daoena.	Diahd.	Doemoet.	Fimberiza.
Dapdap.	Djahi.	Doempias.	Emys.
Daphniphyllum.	Diahik.	Doenej o f Djoe-	Enan.
Dar&	Diaiona.	n a i. Doeoe.	E n c a. Endjoeng.
Daringoe.	Diaia Koesoema.		
Dasoen.	Di a m b e a n.	Doo nodo.	Endone.
Dasyurus albopunctatus	D jambee.	Doeranaa.	infehe.
D a t n i a.	Diamboe dipa.	Doeren seketan.	En&ho.
Datura.	.. dicne.	Doeriang.	Engkoe.
Dawit.	.. ir.	Doerin.	Engraulis.
D a w o e a n.	.. kadiau.	Doerweyr.	Enhalus.
Dawon bamboe (ikan).	.. kalongkong.	Doewong.	Entada.
De Brabant (D. L.)	.. masong.	Dokoolamo.	Fos.
Dedap.	.. paratoegala.	Dolabella.	Ephemeridae.
Dedes.	Diamboelan.	Dolfinties.	Epibulus.
Dedi.	D i a m b o c.	Dolichos.	Epimachus.
Deditiran.	Dianggoel.	D o m a s (k a w a).	Epokdiak.
D e h b o d o.	Diangoe.	D o m b o (b o c h t	Ecuula.
D e l e g a t i e.	Dianoer.	v a n).	Erfstukken.
Delft.	Diantoeng.	Dondohoeloe.	Eri.
Delphinus.	Diapoe (ikan).	Doo.	Ering.
Delohinus.	Diaoengan.	Doodkistenberg.	firoba.
Demiezzetta.	Diarado.	Doornkieviet.	Froe.
Dem p o l e l e t.	Djarak boedeg.	Dorcopsis.	Eroehoetei.
D e m p o e.	Diariango.	.. brunii.	Ervthura.
Dendrocitta.	Diarijangau.	Dorofoe.	Fs6hi
Dendrocvena.	Diaringoe.	Draadklimviseh.	fisiratoe.
Dendrolagus.	Dielai batoe.	Draco.	Esne.
.. inustus.	Dieloewang.	Draco fimbriatus.	Eso.
Dendronhis.	D i e l o k T o e n d a.	Drepane.	Essence d e N i a-
Dengen.	Diempa.	Drepanis.	o u l i.
Dentex.	D i e n a r.	Drvobalanons.	15ta-eta.
Dentoela.	Djenggolo.	Drvophis.	fiteo.
D&r	Dieram.	Dubois (M. E. F. Th.)	Euoichla.
Deringoe.	Dierdiit (ikan).	Ducula basilica.	Eudynamis.
Deris.	Dierinean.	Dugong.	Eulabcs.
Derkoekoe.	D j e r o e k.	Duivel-zcescorpioenvi-	Eupatorium.
.. -sopa.	D j e t i s.	schen.	Euphorbia.
Dermawangi.	Dina.	D u l e s.	Euplocamus.
D e r o o f Derkoe-	Diinaha.		Furh.
k o e.	Diinahah (ikan).	E.	Euryale.
D e r s o n o.	Diock.	Echeneis.	Eui-vlacmus.
Dertien e n n e z e n	Diokoe.	Echidna acanthion en	Eurystojnus.
k o t a's.	Dioeloe dioeloc daun.	Lawesi.	Excallfactoria.
Dewang.	Dioelocng.	Echinocarpus.	Exocoetus.
Diacope.	Dioenai.	Echimipera dorcvanus.	E y k m a n (0 l i r i s-
Diadema.	Dioendicng laut.	Eelcttus.	t i a n).
Diagramma.	Dioes.	Falibotae.	F.
Diamanten (Pacht v. h.	Dioewal.	Edolius.	
.. graven van).	Dioewal g a d d.	E c c l < c (J. W. F. J. v.)	F a g r a e a.
Dicaeum.	D i o g o.	Eefo.	Falco.
Dichoceros.	D j o g o-r i p o.	Een maw.	F a n a s a.
Dichopsis.	Diogorogo.	Eera.	F a n e a m.
Dicksonia.	Dioiomoetri.	Ega.	F a r k i a.
Dicurus.	Diolawi.	Eiawawa.	F a r a s c i o l a r i' t r a
Dikke star repen	D i o l o k b c s a r e n	Eieren.	pezium.
o i l e m.	D i o l o k k e t i i l.	Elacatc.	F e l i s.
Dilem.	Djolong-djolong.	Elan.	F e r n a t a r.
Dilimene.	Dobotaboe.	Elaps.	Feronia.
Dindingo.	Doea bias kota.	Eleotris.	F6t6-fete.
D i o d o n.	Doedi.	Eleotriodcs m u-	Fi branrea.
Diphyllodes.	Docdoehoe.	rails.	Fi land er.
Diplocheilic li	Doehoet.	Elephas.	Fimbristylis.
f t h y s.	Docjong.	Elettaria.	F i n s o h (Dr. Otto).
Diplorion b i	D o e k a n g b e t o e l.	Elensine.	Fistularia.
f a s c i a t u m.	Doekoeh.		

Fitako.	G a n t o e n g a n.	Gloegoer.	Grcvillea robus- t a.
Flacourtia.	Gaol.	Glomcris.	Groot (Dr. J. J. M. d e).
Flagellaria.	Garama koesoe.	Glonggong.	Gryllotalpa. Gryllus.
Plata maoulata.	Garcinia.	Gloriosa.	Grysophrys. Guateriai.
Fleuryr.	Garing.	G l u t a .	Guazuma. G u d d i m i.
Flores (Bewoners v a n).	Garingging.	Glycine.	Guilandina. G y m n u r a.
Flickiger (F r. A.).	Garrulax.	Glycyphila.	Gymnodactylus. Gyak-
Foca.	Gatep.	Glyphidodon.	gyak.
Foeat.	Gatja.	Glyptostemon platypo-	
Foedi.	Gaultheira.	gon.	II.
Foeht.	Gavialis.	Glyptobhorax.	H a b b e m a (J.). Hadas.
Foerkabel.	Gawajah.	Gnafti.	Hades.
Fofoki.	Gawang.	Gnathanodon.	Hajoe Kemendjen. Hakkal.
Foki-foki.	Gay am (ikan).	Gnotum.	Hakar. Hakoen. Halalang.
F o k k c n s (F o k k o) F	Gazzola.	Goalal.	Halang. Halango. Halatal.
o n a i.	Gecinus.	Goar.	Halawas. Halcijon. Hale
Forbes (Henry O.)	Gedasse.	G o b i u s .	ban. Haliaethus. Haliastur.
Formicidae.	G e d o e n g T a w o n.	Godidi ajer tawar.	Halicore Dujone S. In
Fourcroya gig ante a vent.	Gedoewo.	Godiho.	dica.
Francolinus.	Gedong (landsch).	Godong inggoe.	Halicore. H a l y a .
Fraxinus j a v a - n i o a b	G e d o n g B a t o e.	Goedei binnang.	Halinowang. Haliotis
o e r l.	Gedong K e b o.	Goef.	Asininus. Halmaturus.
F r e g a t a.	Geelvinkbaai	Goelalahe.	Haloempang. Hambah-
F u l g o r a.	(Kleine).	Goemboelanai.	Krah. Hambah-Poeyoe.
Fusus acutus, longissi-	Gegala.	Goemitir.	Harnbal, Hampal, Ham-
mus en proboscidifor-	Gehoe to mon.	Goendocr.	palong.
mis.	Geit (Wilde).	Goenoeng Ken-	Hambrouck (Ham b r o e
	Gelang tana.	t j a n a .	k, H a inbro c k).
	Gcldnggang.	•Goenoeng P a - r a n g.	Hamindjon. Hampelom.
G.	i Gelomo.	Goenting.	Hanau.
	Gembas.	Gocrabati.	Handel, Handels ver drage
	G c m b o l o.	Goeratji.	n.
	Gemeentedienstcn.	Goeratjikarabangah.	Handjeli. Handjdrd.
a d o g.	Gemenggang.	Goeri.	Hango. Hanjoko.
	Ge mi.	Gocrisi m ^h rah (ikan).	Hantimoen. Haoo 血oct.
	Gendarussa.	Gocsan.	Hapijas. Hapinis. H a t q i q
a g a h.	Genditcri.	Gocwae.	u a h. Harafocrcn.
a g a k.	Gcndj&	Gof.	Hai'aniodja. Harengula. II
Gah &	Gendjih.	Gogok.	a r e n e u s. H a r e u g a.
Gahoo.	Gondola poctih.	Gohl.	II a r n e n o. Haroe.
G a j o e (o r a n g).	Gcnitcri.	Go j a was.	Harocning. Harpa nobiliis.
Gala-gala.	Gcnitri o f Djeni- tri.	Golgal.	
Galala.	G c n o i (i k a n).	Golobah koesi.	
Gal al a bangah.	Gcocarcinus.	G o i n b o n g (v i s c h).	
G a l c j a s a.	I Geoffroyus.	Gomma.	
Galeopithecus.	Gcopelia.	Gomoe.	
„ volans.	! Gcopelia malaccensis en	Gomphrena.	
Gallichthys.	striata,	Gondaria.	
Galitji.	Gercpang.	Gong (ikan tjoetjoc).	
Gallinago.	I G e r o n g g a n g, G e i ' i'	Gonggaboel.	
Gallinula.	e s.	Gonostoma.	
Gallus.	Gcsscr.	Gora.	
G a l o b a.	Gctih ocrip.	Goraka.	
Galoga.	G i e r s t.	;Gordonia.	
Gama.	Gilolo.	Gorgonin.	
Garnasi.	Gindj6.	Goi'ita-karang.	
G a m b a s.	I Girgocdei.	Goroo.	
Gambili.	I Girgocdei itam.	Goro-goro.	
Gambiri.	i Glagah.	Gorona.	
Gamma lama.	Glareola.	G o r s o n.	
G a i n p a n g.	Glatc.	Goudmond.	
Gandarassi.	G l a t o - w i n g k o.	Goura.	
Gandasoli.	GJancopis atorrima.	G r a c u l a.	
Gandjeng.	GJancopis atlanticus.	Graculus.	
G a n c l o l a b o d a s.	Gle.	Graptophyllim.	
Gftneinoc.	Glimockan.	G r f t s h u i s (M r. G.	
Gangang.	G l i 8 o n g.	J.).	
Gang go.	Globicera myrasticivora en	Grtfucalus.	
Gangsalan.	tumida.	Groh.	
Ganoek.	G l o e g a .	G r o n s, G r e n z e n.	
Gantat.			

Haseum s Along.	Hoemik.	Inggeino.	Kadangan.
Hasvor.	Hoening.	Ingoel.	Kaddah.
H a t 6 B o e l a n.	Hoenta.	Inima.	Kadera.
Hate Bosocah.	Hoenamam.	Inocotis.	Kadihoe.
Hate Totdo.	Hoerand ii.	Inrale.	K a d i r (i k a n).
Hatirangga.	Ho e t a Djoeloel.	Inroe.	K a d i a n g (o n d e r -
Hatoembar.	Intsia.	a f d e e l i n g).
Hatoesoel. G a o l.	Inuus.	Kadjang (regent-
Haven. Haveninrich- G i n d i a n g	ipecauanha.	s c h a p.
tingen. X X a e a n.	ipi.	Kadioe diaran.
H. e e r e s (Jan I a l l s i n.	Isahoe.	Kadoe of Kadoe Gang-
Ernst). N a m o r a.	Isiahoe.	ga'ng.
Helagi. P e a L o e m-	Isoc.	Kahioe.
Helarctos Malavanvs en b a n B a l i a n.	Isoc.	Kahit61a.
Eurvsdilus.	Ho e t a R a d i a.	Italiaansche vloer.	K a h o h o.
Heliases. T i n e g i.	Ixodes.	Kailoepah.
Helicarion. T o e w a.	Iynpicus.	Kainasoe.
Helictis.	Hoetal.		Kaidli (afdeeling)
Helix.	Ho e v e l l (Gerrit		Kaioe Areng.
Helminthes.	Willem Wolter		.. Bangi.
Hemibagrus.	Card Baron	Jaap.	.. -Banin.
Hemicercus.	v a n).	Jabar.	.. Boelan.
Hemidactylus.	Hoewi Dangdeur.	Jaborandi.	.. Diaran.
Hemigaleus.	.. Diawa.	Jacob-Evertsen.	.. D o e l a n g.
Hemigalus Zebra.	.. Lilin.	Jaouquir a-H out.	.. Doelang.
Hemiphaga Forsteni.	Hohore.	Jalapa.	.. Gading.
Hemimelodus	Hokal.	Jalla.	.. K a m b i n g.
Hemirhamphus.	Holacanthus.	J a l l a k.	.. K&Moe.
H e m i x u s.	Holocentrum.	J a m o f J a m i a m.	.. K a s t o e r i.
Hena.	Holothuria.	Jambul.	.. Klapok.
Hendak.	Homalopsis.	Jangkreh.	.. Koelo.
Henicophabs Albifrons.	H o m b e r g (W i l -	Janipha.	.. Landoh.
Henicurus.	l e m).	J a p a r a (e w e s t).	.. L e m a h.
Heniochus.	Hombili.	Jelarang.	.. Lolaroe.
Heniochus.	Homas.	Jellem.	.. Mas.
Hepee.	Hooker (G. B.).	Jibet.	.. O e l e s.
Heri Ma lan.	Hydrocotile.	J o e - B o d o k. J o e -	.. Soesoe.
Hernandia.	Hyllobates.	d j o e d j o o r.	.. Tandjang Pottot.
Herpestes.	Hylgale en Hylomijs	Joga.	.. Tenga.
Hetakrae.	Suillus.	Jolen.	.. Tingei.
Heterognathodon.	Hymenodictyon.	Jongrang.	.. Toedioe.
Heterognathus.	Hvoo (Ikan).	Jonker (Johann	.. Toto Ne Aiieko.
H e u t s z (Johan	Hypocharmosyna.	Christoh G e r -	
nes Benedict us	Hoononion.	h a r d).	
v a n).	Hypotaenidia.	Tora Viridis	
Hi?!	Hvstrix.	Jo-Tokay.	Kakatangjan.
Hiamiroe.		Jotreron Melanocephalus	
Hibiscus.	τ	Nanus en Viridis.	
Hierangan.	A.	Juffergrondel.	Kake rd ar d at.
Hierococcyx.	lai.	Julidae.	
H v a n g o f P e u -	Ibacus.	Julidae.	
heur.	Ichnemon.	Julie.	
Hilalang.	Ictides.	Julus.	Kakielocwoot.
Hi mantopus.	Idi-Idi Malako.	Jun cella.	
Hfnggoe.	Idoeng-Lamak.		
Hippocampus.	lito-Watingo.		
Hippoglossus.	IJier.	Kaanoch.	Kalaj ang-Kclcpoet.
Hirudo	I l l i r a n e n B w n -	Kabalam.	K a l a - M o i a n g.
Hirundo.	i o e a 8 i n	Kabarouw.	Kalampiau.
Hisoe-Hisoe.	Imah.	Kabi Kabi.	
Histiurus.	Im ah K a s t e l a.	Kabista.	
Hoeal.	Inaiin.	Kabo.	
H o e d a n g.	Inawoeoe.	Kaboeoe.	
Hoe.	Indie (A d m i n i s -	Kaboos.	
Hoeefoe.	f c r a t i e d e r 0 -	K a b o o l	
Hoeetoet Ravei.	Indische C o m -	Kabooh-kanaal.	
Hoeka.	d a e n i g i n).	Kaboos	
Hoeki.	In- en Uitvoerrechten.	Kachangan.	
Hoekoen.	Inggairoen, Inggairun.	Kacher.	K a l i a l a n g.
HoemjaJa.	Inggane.	Kachichi.	Kali Asin.
Hoenderfazanten.	J .. Baloekar.	Kadald.	K a l i d i a t i.
	J .. Danto.	Kadallan of Sintok.	

Kalintang.	Kapoc Sajor.	Kawilei.	Kepak.
Kalis.	Kapoeradj.	Ke bon Dja ien K o b	Kepaka.
Kaliwiro.	Kapoer.	on 8 i r i h.	Kepindjal. 'Kepini.
Kalmar.	Kapongan.	Ke chooboe.	Kōpoe Doe ^u Kepoela.
Kalocmpang. Kalolojang.	Kapot.	Kedawa.	Kepoetan Desa.
Kalong-wiwi. Kama d j	Karaboea.	Kodawa Api-Api.	Kepper (Ikan).
a. Kamahoe. Kamala.	Karamoentjan.	Kederat.	Keramboedja.
Kamalengah. Kamalo.	Karangejan.	Kedjawan.	Ker6.
Kamanjang. Kamanre.	Kar a n g I n t a n.	Kedoe (district).	Kerel.
Kambing-Kambing. K a	Kar a n g K e m o e - n i n	Kedocngoeng.	Kerit.
m b o j a n g. Kainilake.	g.	Keddoeng Tawon.	Kerivoula.
Kamiroe.	Karapoa of Krapoe	Kedokan.	Keroet.
Kamitoewa. Kamoe.	(Ikan).	Kedondong.	Keroewing.
Kamoeneng.	Karati.	Kedongdong.	Kerore.
Kamoening.	Karau.	Kcdong Gedeh.	Kerta Sima.
Kampala. Kampementen	Karawa.	Keeyo.	Kertau.
(Mili-taire).	Karejango.	Keiloe Moquas (Ikan).	Kesau.
Kampcn (Nic o-	Karejo.	Kekatangjan	Kesoembang.
I a s Godfried van).	Kareta.	(Ikan).	Ketambak (Ikan).
Kamrioc.	Karimata (Zee van).	Keke.	Keteng.
Kamtjoe.	Karo.	Kekdtelen.	Ke'tek.
Kan (Cornelius Marius).	Karoein.	Kelampas.	Ketilan.
Kan.	Karoenroeng.	Kcla Rawai.	Ketjai.
Kananang.	Karoentigi.	Kele.	Ketjapi.
Kanas.	Karowa.	Kelfeddk.	Ketjembong.
Kanawa.	Karper.	Kclembak.	Ketos.
Kandangsapi.	Kartoella.	Kelembaoean.	Ke 11 a n g - K e 11 a n g
Kandar.	Kartoepa.	Kelentit.	(Ikan).
Kan<lawangan.	Kasat.	Kelfet.	Ketupa.
Kaiuleka Nassi.	Kasat Batawe.	Kelinsak.	Ke w Gardens.
Kandhar.	Kasengtoe.	Kelipik (Ikan).	Kewon.
Kandidi.	Kasjamaf.	Kelo.	Kibessia Azurea DC.
Kandocng Pcutjang. K a n	Kaso.	Kelompang.	Kidd.
<1 j, i a. K a n c.	Kasocari.	Kelongkong.	Kidhang.
Kanerbroe. Kanennauk.	Kasser-Trafoe.	Keloro.	Kidi-Kidi.
Kangkurang.	Kasocwiyang-Gronden.	Keloina (afdeclining)	Ki Djambeh.
Kangkurcng. Kangko.	Kastela.	Kemadoean.	Kidjing.
Kanikr. Kano-Kano.	Kastelah.	Kemadoehan.	Kielstra (Egbert Broer).
Kanti-Laba-Laba. Kantil.	Kasuarisbaai.	Kemalao f K a - m a l	Kiere.
Kaoc-Kaoc Kaoekocd.	Katalla, Kataloe.	a.	Kiha.
Kaocwasa. Kaolin.		Kcmbahang.	Ki-Hadji.
Kapala Ililalang		Kembangan (Noe-s	Kihaseum.
Kapaococ.	I k a t e j a,	a).	Kijambang.
Kaparoen.	Katcla Djendral.	Kembang Apion.	Ki Katjang.
Kapc.	Katie jam.	„ (Roe m- p o e t	Kikih.
Kapc-Kape. Kapeh-	Katilen.	Akar) Pa-timah.	Kikoejah.
Kapeh. Kapcloin. Kapis.	Katim bang.	Kenibang Pit a.	Kilangat.
Kapiding.	Kati mhang.	„ Socn-sang.	Kila Ocloe.
Kapitoe, Kapo. Kapoe.	Katimoe.	Kemili.	Kil eh o.
Kapoo Kajoe. Kapoe	Katjang Artak.	Ko minting.	Kilibarin.
Kapoc.	„ Djcpocn.	Kemitcn.	Ki mala.
	„ Djogo.	Kemlaka.	Ki M a n g l i.
	„ Gate l.	Koinocdee.	Ki Merah.
	„ Iris.	Komoeinoe.	Ki Merah.
	„ Kcdelai.	Kemp (Piote r H o n - (Kimpoel.
	„ Roovv a j.	rikvander).	Kimpoet.
	„ Soeoeck.	Kempes.	King-King.
Katjapi. Katoe-		Kemsand.	King koi.
Kcanda. Katoela.		Kenana.	Kinsoes.
atocmba.		Kcn<1ang.	Kinjir.
Katocngan.		Kendangan.	Ki-Oedjan, Kill oedja
Katocnko (Ikan).		Kcnclis.	ng.
Katomas.		Kendoc.	Ki 0 o r a n g.
Kato deng.		Ken e-Kene.	Kioko.
Kawaii Omon.		Kongooroe.	Ki Pah it.
Kawan (Ikan). Kawaoean.		Kcnning.	Ki Pare.
Kawerin (Ik 8 n.)		Koniton.	Kipas (Ikan).
Kawrcbcr.		Kcnocs.	Ki Poetri Awowc.
Kawidei.		Konono.	

ARTIKEL EN VERWIJZINGEN, VOORKOMENDE IN DE EERSTE UITGAVE,

Ki Poetri Lalaki.	Koerandji.	Kradog.	L a n c h a-l a n c h a
Kipo-Kipo.	Koerangi.	Kras Toelang.	H a m b a p o e y o
Kir a-K i r a.	Koerirar.	Kremi.	L a n d i e.
Kir i-B oom.	Koeroes.	K r e w a n.	L a n d s c h i f t b a d
Kiseroet.	Koesambi.	Kring-kring.	den.
Ki S i g o e n.	K o e s e e.	Kris.	Lang.
Ki T a m b a g a.	Koesoe-aroë.	Kris Bali (i k a n).	Lang-B^alang.
K i t i e n t e.	Koesoe-koesoe.	Krissi (ikan).	L a n e h.
Kitta Minor. Thalassina	Koestela.	Kroeboenz.	Langgoenoeng saba.
en Venatoria.	K o e t e i e n d e	Kroening.	Langkow.
K i w o e n g.	Noordoostkust	Krot-krot.	Lang-laut.
Klatjes.	van Borneo.	Kuifbaviaan.	Lang-malam.
Kleinhovia.	Koeva.	Kwakoe.	L a n g o u s t.
Klei n-K e f f i n g.	K o e w a h.	Kwakokoedo.	L a n g o-l a n g o.
Klcdn-Kei.	Koewanglot.	Kwanwoeng.	Lanesa.
Klein Mandeling.	Koeweh.	K w a r a n.	Lang-Tambikar.
O e l o e e n P a-	Koewoeng b o e-	Kwee karmo (ikan).	Lanius.
k a n t a n.	lauw, K. boehies	Kwee lilien (ikan).	Lanra.
Klinglingan.	K. loewoet.	K w e e n (K o e w i n).	Lansat.
K l i n t i i.	Kofik-kofik.	Kwee Rombee (ikan).	Lansot.
Kioempang D o e-	Koi.	Kweeole.	Lanta.
w a.	Koirakat.	Kwoer.	Lantat.
Kioempang P a-	Kojawas.		Lantscha.
i o e n g o f P a-	Kojondom.		Lanveh.
v o n g.	Kokak (ikan).		Laoe.
Kloewa.	Kokan.		Laoekase.
Kloewang.	Kokara.	Laat.	Laoe Parangei.
K. l o e w a t.	Kokia.	Laawase.	Laoeroe.
K o b a (afdeeling)	Kokko-blo.	Labeobarbus.	Laoeroe Makasre.
Kobien.	Kokoep.a.	Labeopleurotaenia.	Laoeroer Makaharere.
Kodiol.	Kokok-kokok.	Labi.	Laoeah.
Koe.	Kola.	Labia.	Lapia.
Koea.	Kolai.	L a b o e K a s t e l a.	L a p i k (ikan).
Koeng.	K o l f f - f o n d s.	L a b o e w a i.	Larasetoe.
Koe-Antilooop.	Koli.	Labrus.	Laronz.
Koerouw-Chirmin.	Kolombhoe.	Lactarius.	L a r r i - a n g o n.
Koe ban.	Kolomi.	Ladia.	Larwa.
Koebin.	Kolo-Natoenas.	Lagondi.	Larv.
Koeda-koeda.	Kolong.	Lahat.	Lasa.
K o e d a r i.	Kolongan.	Lahija.	Lasete.
Koehoen.	Kolongsoesoe.	Lahocnoei.	Lasocna.
Koerjanga.	Kolontjoetioe.	Laia.	Lasot.
Koekang.	Kolotada.	Laisona.	Latai.
Koekoer.	Kolotadah.	Laka.	Latawase.
Koelal.	Kolotili.	Lakbok.	Lates.
Koelika.	Komantes.	L a k b o o m.	Latilus.
Koeliet t e n g a h.	Koinbili.	Laki-angin.	Latjeh.
Koeliki.	Koinbiloi.	Lakin.	Latie.
Koelirang.	Kombiloi insam.	L a k o.	Lava.
K o e m a i a n.	Kombong (ikan).	Lakwase.	L a w a i o n g.
Koemba.	Ko me.	Lalaan.	Lawa-Lawa.
Koembek.	K o m e r i n g. Ogan	Lal?i Koeraaber.	Lawas.
Koe m bill.	Oeloe. Enim e n	Lalalaba.	Law6ocr.
Koemoekoes.	de Ranaudis-	Lalang.	L a w c t.
Koemoening.	t r i c t e n.	Lalatang.	Lawo.
Koemtjoer.	Koneng.	Lalau.	Lawo Pai.
Koen.	Kongkia.	Lalaut.	L a y o e r (i k a n).
Koenai.	Komi.	Lali.	L. fahoea.
Koendi.	K o n t o l a n.	L a m.	Lccanium coffcae.
Koeni.	Koo.	Lama k.	
Koening.	Koomekene.	Lamb a.	L e d o k.
Koenji.	Kopenn.	Lam bar.	L e e r s u m (Pict
Koeniit n a d i.	Koriander.	L a m b i.	v a n).
Koenroeloe.	Korina Kocsoe.	Laniboewon (ikan).	Lcervisch.
Koentoel.	Kota P a d a n g.	Lamoedja.	Lei.
Koeoen of Koehoen.	Kota Pohama.	Lamoek.	Lek6.
Koepanain.	Kota Radja (l a-	L a m o e n.	Leko.
Koepapoeti.	r a s).	Lamoetasa.	Leleh-G unung.
Koepoeti.	Kota Renah.	Lampugus.	L6lei.
Koera (ikan).	Kraalsteen.	Lampyris.	Leleg Banowa.
K o e r a n.	Krabben.	Lana.	Leleri.

L6li.	Lisa.	Mablang.	Mangkoedoe.
Lellam.-	Lissak.	Macacus.	Mangkoedoene.
Lemading (ikan).	Litchi.	-Macrocorax.	Mangko-Mansko.
Lematangoeloe	Lobivanellus.	MacroGLOSSUS.	Mangsoft.
enilir, kiki m	Lobotes.	Macropteriix.	Manilgok.
ende Pasoen	Locusta.	Macroprus.	Manilia.
nahlanden.	Loekoelo.	.. Brunii en Pa-	Manilman.
Lembang (landschap).	Loekoetbae.	.. uensis.	Mani 11 o a Gem mi*
Lemon.	Loema.	Macropygia.	para Teysm.
Lembi-ii.	Loemalapa it. Loe man-	Madang.	Manimger.
Lcmocione.	deng.	M adia (distrib.	M a n i o k.
Lempoiang.	Loemba-Loemba.	.. K a n i.	Manira (ikani).
Lemurn.	Loenipias.	M adia l a i a.	Maniran.
Lenga.	Loenggoeng.	M adia l o w e.	Manis.
Lengken g. Lati	Loengrah.	M adja n a n g.	Man j o r a.
of L a t i i n.	Loentir.	Mae.	Mankoelie.
Lengkoewas.	Loerian.	Maesa.	Manmen.
Lengkon g (controleafdeeling	Loesa.	M a g i l u s a n t i-	Manoebait (M a-
Lengkon g. S a l a i-	Lofiti.	u u s.	n a b a i t).
k a k.	Lohong.	Magot.	Manoeroe.
Ien jettan.	Loka.	M a h e s s o o f M a-	Manoewoko.
Lentinus.	Lokoeioe.	h i s s o.	Manon-ocelob.
Lcngang.	Lolaro.	Maho.	Mansau.
Lepia.	Lole.	M a h o e n g (i k a n).	Manseih.
Ienidadenia.	Lol6bah.	Mainatus.	Mansi-Mansi.
Lepiocestes.	Loligo.	Mais.	Mantiang.
Lepone.	L o l i n.	Maka.	M a n t o e n (J a n a-
Lcnoenathus.	Lolo (plant).	M a k a k a u.	r a).
Lethrinus.	Loloen.	Makantar.	Manto k.
Lcuntja.	Lolof.	Maki.	Manucodia.
Ieweoeer.	Lolohoen.	Makih.	Mardia.
Li a.	Lolojan.	Makoerang.	Maranginan.
Liboeng.	Lolol.	Alakolona.	M a r a n t i.
Lida Bocwadi a.	Lolara.	Malaboet.	Marapalam.
Lida k.	Lolo wen g.	Malahoet.	M a s a b a t i.
Licfrinck (Fred c-	Lompeh.	Malangbong.	Marauw.
ik Albert).	Lonea.	Malatioewi.	M a r e h e h A w e h
Licntaue l B o e a.	Lontok.	M a l c b e r.	x v e h.
Ljoeah.	L o o k e r e n C a m-	Mai eh.	M a r e t a.
Ljeh.	pagnc (Cathar. i-	Ciales an.	Margadant (Chris
Ljoeng-lijoen g.	n u s Johannes	Malhoe.	tiaan Wille m).
Li legoendi.	v a n).	Malkoha.	Maria.
Liliino.	Loolon.	Alaloet-tikocs.	M a r i b a i a.
I i i n a.	L o 6 n g.	Malomitti.	Marisa.
Li niaoe.	L o 6 a.	Malo 知 a.	Maritja Kidong.
Linibch.	Lonang.	Mamaan.	Markesa of Markoesa.
Li niboeai).	Lophorina.	Manibadoe.	Marlriem.
F>inbokan.	Lophura.	Mambefoor.	Maroea.
Limbürg Stiru	Lopoe-lopoc.	Mamberik.	Maroeasei.
(Mr. Jan Her-	Lori.	Mampais.	Martin (Johann
bet G) a a f v a n)	Loriculus.	Mampalana.	Karl Ludwig).
Li in oe.	Lori us.	Manambi.	Mas-Kapor.
Li monidromus.	Lol i o k.	M a n d a l a.	Mas Laoet.
Li moo-an.	Lotong.	Mandarsah.	Mastacembelus.
Limosa.	L o u t e r (M r. Jan	M a n d 6 o.	Matabai.
Limpi Jin) pi.	d c).	Mandiewai. Mandiewoi.	Matabelo.
Limulus.	L o i i w (P i o t e r J o-	Mandjangan.	Matahoec.
Linckia.	h a n F r o d e r i k).	Mancprcak.	Matahoeli.
Linlioewang.	L o w o.	Manggaii.	Matahoeli.
Lindor.	L u c i o s o i n a.	Manganan.	Matahoeri.
I ndsaea.	Lvcodon.	Mangat.	Matetekel.
Ijngan.	Lyncornis.	M a n g g a b e s a r.	Mat. j a n - T j a n g k o k.
I n g a.		Mangecras.	Manocng.
I n g a.		Manggi-Manggi.	Mawej.
I n g a.		M a n g g i n g m e t	Mavatan.
I n g a.		B a o c h.	31bef.
I i i g o a K a s t o e r i		Manggi.	M e d a n g.
I n g o e.	Maahoelo.	Mangiar.	Meerzwijn.
Lintring.	M a a t s c h a p p i j	Mangka Boeloer.	Mecacephalon.
Lina t.	ter b e v o r c l e •	Manekao.	Meelaema.
Liquidambai-	r i n e v a n N i i-	Mangkas.	Megalodon.
	verheid.		

Megaloprepia perlata.	Moentjak.	Naloean.	Neukirchen-Sal
Megalops.	Moento crebo.	Nalol.	tiga Zonding.
Meeanodius	Moeroe	Namoe-namoe	Neuman n (I B
M6h6lito.	Moerbezieboom (Indi-	Namo-namo.	Ngadiredio.
Meirah.	sche).	Nanaa.	Ngafoe.
M6lan.	Mokal.	Nanasi.	Ngala.
Melania Amarula en	Mollusca.	Nanati.	Ngalian.
Testudinaria.	Mologotoe.	Nan bon.	NgampeL
Melanocichla.	Molone lli.	Nan daim.	Ngangon.
Melidora.	Molucca tree.	Nane.	Nearo.
Meliosma.	Momok-Momok.	Nane.	Nearpis.
Melliphaga.	Monacanthus.	Nanggoolan	Ngempit.
Meloer Beroek.	Monoon.	(distr.).	Ngelendai.
Melor.	Monophora cylindrica.	Nanggoeng.	Ngedoc.
Membalan.	Monostoma.	Nangka boehoer.	Ngoelakan.
Membatjang.	Monotremata.	Nangkah-nangkahan.	Ngocsoe.
Membra cis Anchorago.	Monstera (T or-	Nania.	Ngokilo.
Menipelam.	nelia) Delicio-	Naniri.	Ngomi-hidjoe.
Mempelas.	sa.	Nania.	Ngraiioen.
Mencho.	Mode.	Naoe.	Neroa-neroa.
Meneii.	Moordaging.	Napoe.	Nhamdia.
Mengida (i k a n).	Morbo.	Napocran.	Nicotiana.
Mengkas.	Mor-e illanden.	Nara.	Nidda.
Menhaar.	Moroeng.	Narasetoe.	Niel.
M e n i n d i a u.	Morookah.	Narawastoe.	Nicuw-Anicr.
Mentalo.	Morulus Chrv-	Narit.	Nieuwenhuis (A
Mentimoen.	sophekadien.	Narwastoe.	W.).
Mentjelaki.	Motacilla.	Naseus.	Nigerzaad.
Mentiewat.	Mrba.	Nasi k-n a s i k.	Nike.
Men paring.	Mrbo.	Nassi.	Nillem.
M e o n g.	Mswaar.	Natica albumen	Nil-nilau.
Merakan.	Mudcr.	mammilla.	Nipa.
M e r g o t o e h o e.	Musil.	Nau.	Nin a h.
Mesobucco.	Mugilomorur.	Nau.	Niha.
Mesocalius.	Mukih (Meukih.	N a u c l e a.	Nireh.
Mesoprion.	Maki h).	Nautilus.	Njoga.
M i c a.	Munia.	Navi cclla.	Noctiluca.
Microeca.	Munsing.	Nawa.	Noctuiini.
Microglossus.	Muntjak.	Nawai.	Noeang.
Microhierax.	Muraena.	Nawal.	Noch.
Micropternus.	Murex.	N'doroe.	Noekoer.
Micropus.	Mus.	Nectarinia.	Noenoe.
Microstictus.	Muscapa.	Nederlandsche Maat-	Noerit.
Miejawak.	Muscuskat.	schappij ter bevor-	Noes.
Miglyptes.	Muskadivora, Muskaat-	dering van Nijver-	Noesjak.
Miiana.	dhiven.	heid.	Nocsoe.
Miloe.	Mustela.	Nederlandsch	N o h.
Mintjak.	Mycteria.	Lutherseh G e-	Nolcm.
M i o s w a r.	Mydaus.	nootschap v o o r	No in.
Mirafra.	Myiophoneus.	in-e n u i t w e n d i-	Nomei.
Mirie.	Myliobatis.	g e z e n (l i n g.	NomoL
Miroe.	Myoicis Wallacei.	N e d e r l. O o s t-I n d.	Nongka londa.
Mitra E d i s c o p a l i s.	Mvrianoda.	Zen deling-e n	Noor(-Fl o r e s.
Papalis.	Mvristicivora.	B i i b e l e c n o o t-	No i : a l.
Pontificalis en	Mvrmeloen.	s c h a p.	Nori"
Vulpecula.	Myzomela.	Neesia.	Nothopanax.
Mixormis.		Nemacheilus.	Noton.
Modang.	N.	Ncmatoda.	Novacula.
Mod jar.		Neinertina.	Nujncnius.
Modjodadi.	Naf.	Nemorhoedus.	Nvctanthes.
Modioei.	Naga.	Ngoe.	Nvcticebus.
M o d i o p a h i t.	Nagakoesoema.	Neopus.	Nvcticorax.
Modioreidio.	Nagapoepsa.	Nephelis.	Nvctinomus.
Moege&	Nagka.	Nephelium.	Nvctiomis.
Moegkoplano.	N a i t i m o e.	Neran.	N v e n t e k.
Moehoen.	Naija.	Nerisa.	
Moek.	Naka.	Neritina labiosa.	0.
Moelwa.	Nak-nak.	Nerium.	
Moending Djarah.	Nakwa.	N e t e l.	Obih.
Moente.	Nala.	Nettapus coromandelia-	Oboejoe.
Moentir.	Naleng lakoe.	nus en pulchellus.	Ocinium.

Odax.	Oerhoe.	Oxyurichthys.	Papac.
Odina.	Oerioniah.	Oxvuris vermicularis.	Papaoe.
Odjong.	Oeroel.		P a p a r 6.
Oea-oea.	Oerot lakoem.		P a n a s a n.
Gear.	Oesar.	P.	Papatat.
Oearatan.	Oesi.		Papinio.
Oean.	Octa malai.	Paadas.	Papio niger.
Oebangaa.	Octe.	Pachvma.	Papokoer.
O e b a r.	Oeti.	Pachyura.	Paprika.
Oebeh.	Oetji.	Padang.	Paradisea.
Oebi boetoeng.	Oetjing-lowong.	Padda.	Paradoxurus
Oebiaat.	Oewi.	Paddestoelen.	„ derbianus.
Oebian.	Oewi alas.	Padiboeboe.	Parambanan.
Oebi-eilanden.	„ kentang.	Padjarakan.	Parampoean-laut.
Oebi lilin.	„,tjajoe.	Padoeng.	Parang.
Oebi niangindano.	Oho gaairi.	Padoepa.	Parawata.
Oebi n A d i a l.	O i f e t o.	Paederia.	P a r e e.
„ prantjjs.	Oitela.	Pa6ne.	Parempasa.
„ singkoeng.	Oiwakan.	Pagaga.	Parfepa.
„ walanda.	Okeh (ikan).	Pagot (ikan).	Parjo.
Oedicnemus.	Oldenlandia.	Pahat (ikan).	Paripoefoe. .
Oedi melai.	Ole.	Pahoe.	Parira.
Ocdjoeng (d i s t r.)	Oliva.	Pahoeli.	Paritan.
O e d j o e n g b r o e n g -	O m b i l i n.	Paja.	Parkia.
w e t a n.	Ombilin-steenkolcn.	Paiaikombo.	P a r o e n g (P r e a n -
O e d j o n g P o c l a n.	Ommastrephes.	Pajoes (ikan).	g e r).
Ocdohm.	Ommelandenvan	Paiong.	Parotia.
Oeiin.	Bcnkoelcn.	P a k i.	Parra.
Ocgah-oegah.	Ommelandenvan	P a k i s (K e d i r i).	Parus.
Oegaj.	P a d a n g.	Pakis.	Pasa.
Oehdar.	Ommelandenvan	Pakis adii.	Pasal.
Oehi.	T e l o k B c t o n g.	Pakis kidang.	P a s a m a n (g o e -
Oeilat.	Oma.	Pakoe badak.	n o e n g).
Oeip.	Onchidium.	P a k o e w a n g i.	Pasar.
O c i a h - o e i a h a n.	Onderandir.	Pakoenticn.	P a s a r G e d e
Oejara.	Oniscidae.	Palaemon.	(d l a a t s).
Ocijieu.	Onii.	Palaeontologie.	P a s a r - S o n e n.
Ocioi.	Onvchotenthvs aneu-	Palaeormis.	P a s e k a n.
Ocka.	lata	Palandock.	Pasirbandj a n g.
Oeken.	Ormcting.	P a l a n d o k.	Paspasan.
Oeki.	Oostindievaarder.	Palasari.	Passiflora.
Oclan-noes.	O o s t I n d i s c h e	P a l i m b a n g.	Passir (ikan).
O c l a n g i o.	k e r s.	Palinurus.	Patatoelang.
Oelar bielodakh.	Oostindisch lampic.	P a l m r o l m a r t e r s.	Pategoean-wer-
Oelar-biesa.	O)cl-opcllan.	Palolo.	k e n.
O c l a r - t i i n t i i n.	Ophiocephalus.	Palongpa ikan.	Patella saccharina.
Oelat.	Ophiocoma.	Palos.	Patene.
Oeler.	Ophisurus.	Paludina costata.	Patiambang.
Odin.	Ophisurus serpens.	Pamakocsoc.	P a t i h.
Oembilcng.	O p i o r - o p i o r.	P a n a n (i k a n).	Patimara.
Oemeran.	Orai babie.	Panasa.	Patja.
Oomiri.	Orai-lemah.	Pan ax.	P a t i a r.
O c n a n g.	Ora i-t a n c h.	Pandang.	Pat jar tjoelan.
Ongek-ta mpalano.	Orang I) j u m b f t q.	„ n ikan rd.	Patiat.
Oenggoeoe.	Orang Diohor.	„ rapo.	Patje.
Oengko-nocti k.	Orang-Panel a.	P a n d h u i z o n.	P a t i n g.
Oengocng-gocng.	Orang Raja t.	Pandion.	Pat ma.
Enin.	Oranievlag.	P a n o i.	Patoekoc.
O c n s o e n a.	Orawei.	Pangd.	Patoko.
Ocnt6.	Oriolus.	Panggang.	Pavetta.
Ocnti.	Orthotomus.	Pangi.	Pavo.
Ocdcs.	Ortygomctra.	P a n g l a i.	P a w d h.
Oeoet.	Osmotreron.	P a n g o l i n g - s i s i k.	Pawong.
Ocpas tiet6.	O s p h r o m c n u s	Panik.	Pawocs.
Oei)l-ocbian.	o l f a x.	Panin g-p a n i n g.	Pebadar.
Ocpoeot.	Ostocoglossuni.	P a n i o r e d a n.	Pcchook.
Ocra.	Ostrea.	Pankao.	P e c l a d a.
Oeraj.	Otal.	Pan reng.	P e l a w a b e s a r.
Ocrang-oerangan.	Otidiphans cervicalis.	Paoh.	P e d o e e.
Ocrang-watang.	Otolithus.	Paoh laseng.	P e g a d o n.
Oereinaap.	Ovula oviformis.	Papa.	Pege.

Pejapeh.	Phyllidia aeruginosa.	Podi.	Porphyrio. Portulaca.
Pekisar.	Plyllirhoe amboinensis.	Podiceps.	Portunus. Porzana.
Pekking.	Phyllum.	P o d i n.	Potamides.
Pekola.	Phyllorhina.	Podocarpus.	P o t a m o p h i l u s b a r
Peloa.	Physeter.	Podocochli.	b a t u s.
Pelandoe.	Physic nut.	Poea.	Potromcn ggala. Prang-
Pelargopsis.	Pialling.	Poecan.	Prang. P r a p a k. Prgam.
Pelicanus.	P i a s s a v a.	Poeciloptera.	P r i a m a n.
Pelem pesing.	Pica.	Poeding Prada.	P r i d j e k.
P e l l o e n e g.	Pichisan.	Poeia.	Bring ampel.
Pellona.	Pidada.	Poejo.	.. Apoos.
Pdlo.	Pidiitan.	Pocki andiing.	.. djawa.
Pelom.	Pick v. Bonthain.	Poekiiandienz.	P r i n g k o e k. o e. Pring
Pelooerdix.	P i e d e r s (M r. M. C.).	P o e l o e K a i o e.	ori.
Peltonhorum.	Picitik.	Poeloe Panaitan.	..petoeng.
Penang.	Piezorhynchus.	Poeloosan.	.. soerat.
Penangoengan	Pihndo.	Poenaga.	.. woeloech.
(B e s o e k i).	Pije-pije.	Poenai-dj amboe.	Prinia.
Penden.	Pilebosis hungaricus.	P o e n d a k.	P r i n y a. Prioniturus.
Pendiarinean.	Pimelodus.	Poenai.	Prionodon. P r i p i h.
Pengas.	Pimpinella.	Poenai tanah.	Pristigaster. Pristipoma.
Pengoeling.	Pina.	Poenel.	Pristolepis. Prit andoen.
Pengoeng.	Pinasa.	Poeng-poeng.	..gantil. Pro.
Pen k o e.	Pindang (ikan).	Poenti.	Probolinggo(res)
Penioch.	Binding.	.. kaioe.	Probolinggo (Keel o e).
Pentalasmus anatifera.	Pineng.	Poerdn.	Proechidna.
Pentaprión.	Pinioe.	Poeri-meirah.	P r o n o d j i w o.
Penek.	Pinkel.	Poeroe.	Protium.
Pep ^o rdk.	Pintau.	Poesaran.	P r u n u s c n Pyrus
Penerhavens.	Pinti dinti.	Poeso.	Psamiodynastes.
Penerrek-eiei.	Piosne.	Poesoe.	P s a r i s o n i u s.
Perameles.	Pipakan.	Poes-oetan.	Pseudochirus.
P e r b o e a n.	Pipi-dantiang.	Poessar.	Pseudorectes.
Perdi x.	Pipi-salem.	Poeter.	Psidium.
Pergoem.	P i p t u r u s.	Poeter-genni.	Psilopogon. Psittinus.
Perularia.	Pirik.	.. -lahoet.	Psophocarpus. Pteraclis
Perichaeta.	Pisitan.	Poeti.	occlata. Pterocarpus.
Pericrocotus.	Pisionia.	P o e t i e k a n i p a	Pterocera. Pteromys.
Periia.	Pistia.	(i k a n).	Pteropus. Pterospermum.
Perine (d i s t r.).	Pisum.	Poettoet.	Ptilinopus.
Peripia.	P i t a n g.	Poewar.	Ptilonorhynchus. Ptilopus.
Periplaneta.	Pith.	Pogoeat.	Ptilorhis.
Perkament.	Pithecolobiu m.	Pogonatherum.	Ptychozoon. Pulex.
Peeling.	Pitte-wonno.	Pohon gemoeti.	Punica.
Pernis.	P l a b o e a n.	.. oedas.	Puntius. Pupillcnkorps.
Peronia.	Placobranchus hasseltii.	.. saeeroe.	Purpura persica. Put.
Perse.	Plagiochila.	.. saeoe.	Pycnonotus. Pyrodon.
Persea.	Plagusia.	.. talang.	Python.
P e s e r.	Plandoek.	Poinsettia.	
P e t a p e t a.	Plantengordels.	Poki-poki.	
Petanaan.	Plante nstoffen.	Pokok boeah keras.	
Petar.	Plasoe.	Polai.	
Petaurus.	Platax.	P o l a m b a n g k i i	
P e t 6.	Platvcephalus.	Poliaetus.	
Pueung.	Platydictylus.	Pollicipes.	
Peuheur.	Platylophus.	Polvanthes.	
Peuteui.	Platysmurus ;	Polvnemus.	
Phalanger.	Pleurobranchus peronii.	Polvplctti'on.	
Phalangeista.	Plichik-kembang.	Polvstictus.	
Phalaropus.	Plilak.	Polystoma.	
Phallus.	Ploceella.	P o m a c c n h r u s.	
Phascogale.	Ploceus.	Pomatorhinus.	
Phaseolus.	Ploiarium.	Pondang.	
Ph as ma.	Plotosus.	Pondii.	
Philemon.	Plotus.	Pongan.	
Phlegoenas.	Pluchea.	Pongo.	
Phodilus.	Piugge (P. C.).	Poo.	
Phoenicophaes.	Plumbago.	P o o n a i.	
Phonygam a.	Pluvialis.	Popaja.	
Photinia.	Po.	Popak.	Querquedula.
Phyllanthus.	Podargus.	Popar6.	Quisqualis.

R.			
	Rhithrosciurus.	Sadeng.	Saraj.
	Rhizophora.	Sading.	S a r a s i n (P. e n F.).
	Rhopodytes.	Sadh.	Sarat.
	Rhus.	S a f r a n d' l n d e.	Sarcocenthalus.
Raad (Hooge) der Neder-	Rhynchaea.	Saga kenderi.	Sarcogrammus.
landen.	Rhytidoceros.	.. poehoen.	Sarcobolus.
Rabia.	Ri.	..telik.	Sardin. Sardinella.
R a b o e n g.	Rijo.	Saga toenteng.	Sare.
Radia.	Rimau-dahan.	Sejah ma-goetelo.	Sari.
R a d j a (goenoeng).	Risjespeper.	Saior kalapa.	Sarikaia.
Radioengan.	R i t a b e l.	.. poeth.	Sarimbata.
Raj at.	Ritiah.	Saketa.	Sariro.
Raiawali.	Roa-roa.	Sakld.	Sarisa.
Rakat.	Roa li-r o a h.	Sala.	Sari tiina.
R a k s a .	Roah-roah. bankeh.	Saladang.	Sari tombong.
Rallina.	Roe.	Salakmalang.	S a r o e n g boea be-
B a m a n g.	Roe.	Salapia.	l o e s r o e.
Rambaø.	Roëa-roëa.	Sala-sala.	Sasano.
Rambega.	Roëak.	Salasih.	Sasawa.
Ramboet.	Roëhan.	Saliara.	Sasawen.
Ramboeta.	Roëkam.	Salimbatoek.	Sasawi.
Ramphiculus jambu.	Roëkoe.	Salimeng.	Sassafras.
Rana u-d i s t r i c-	Roëkoet.	Salingtjawoeng.	Sauridichtys.
t e n.	R o e l o e l.	Salinan-batoe.	Sauromarotis.
Randji.	Roëmbija.	Salisa.	Sauroptera.
Ranella crumena.	Roëmpoe.	Samadera.	Saur us.
Rann as.	Roëmpoen.	Samaka.	S a w e h.
Raoe paroro.	Roëmpoet fi.	Samar-laoet.	Saweh itam.
Rapang.	Roëmpoet noetri.	S a m a u w.	Sawai.
Rapo-rapo diawa.	Roeroendoe.	Saxnbiki.	Sawel.
Rapo tiidoe.	Roetjau.	Sambilan (ikan).	S a w o e. O. a f d.
Rarap.	Roetoe-roetoe.	Sambilanø.	S a w o e. d i s t r.
Rarang-djangan.	Roënia.	Samboe.	Saxicola.
Rarate.	Rohita.	Samboeboehon.	Scaevola.
Rarina.	Roja.	Samgec.	Scalaria pallasii.
.. koerambcr.	Rollulus.	Samigaloeh.	Scarabus.
Raroendoe.	Ron.	Sainodia.	Scarus.
Rasac.	Ronaan.	Samoente.	Scham-scham.
Rasmala.	Rondang saboelan.	Sampaka.	Schima.
R a s s a.	R o n g g a.	Sampen.	Schizophyllum.
Ratek hidjo.	Roeseboom (W i l-	Sambi-halas.	Schizostachyum.
Rau.	l e m).	Sanah.	Schleichera.
Rauwolfia.	Rostellaria curvirostris.	Sandawa.	Schoutenia.
Rawapoelo I.	Rotan jaki.	Sandoedoek.	Schouw Santvoort (J.).
Rawanoelo II.	Rotan l a u t.	Sandoricum.	Schijfvischen.
Raweh matjan.	Rotan tikoës.	Sane.	Scirus.
Rcbah bangoen.	Roti e n S a w o e.	San6n6m.	Sciuroterus.
Rcdjasa.	Rotnia.	S a n g g a u c n S e-	Scirus.
(list r.).	Roucou.	k a d a u.	Scoliodon.
R c l i o w i n a n g o e n.	Rowefraar-snaweer.	Sangee-Sangee.	Scolopax.
Rein wardtoena typica.	Rubigula.	Sanghil.	Scolopendra de haanii
R e m a m c h.	Rubus.	S a n o i a.	en iavanica.
Rcmbcga.	Rucllia.	Sangir-eil.	Scolonsides.
Remboeloeno.	Russa.	Sangkir.	Scomber.
R e n d o e.	Ruta.	Sangko.	Scons.
R e n g g i n a n g	Rvckevorsel (E-	Sang-sagan.	Scotophagus.
(i k a n).	l i e v a n).	Sangsam.	Scyllioidei.
Repoo.	R i j n s c h e Z c n-	S a n o e l a.	Scythrops.
Reramdam.	cl i n g (de).	Santalujin.	S e b a s s a.
Reri.	Riistrapier.	S a n t a n i.	Schoem.
Ret gers (J. W.).	R i s t w o r t c l.	Santiang.	Seclah.
Reundeu.		Saoe-beba.	Sedep.
Reuzeblocin.		Sapai oewek.	Sedingin.
Rhamphococcyx.		Sapalin.	Sfeganø.
Rhamphomantis.	S.	Sapang.	Segang beureum.
Rhea.	Saas.	Sapauk.	Segang tjoetjoek.
Rhinacanthus.	Sabajoe.	Sania.	Sehi.
Rhino batis.	Sabclo.	Sapi-lcweng.	Seho.
Rhinooichta.	S a b e t a.	Sapindus.	Sekadidi.
Rhinococcyx.	Sabi.	Sapi-oetan.	Sekeh.
Rhinoplax.	Sabrang kadioe.	Saprosma.	Sekoe.
Rinorhtha.	Sadagori.		
Rhipidura.			

Sela ja.	Sida joe (distr.).	Siwalan.	Sphyrocophalus Vittatus.
Selangat.	Siegesebeckia.	Siwi.	Spigelia Anthelmial.
Selar.	Siervogels.	Slai.	Spiornis.
Selarien.	Sigaretus haliotideus.	Slakdieren (voct-).	Spirobolus Spinus.
Selaroe.	Sigawe.	Slakken.	Spirotreptus Javanicus.
Selasih.	Sigoet.	Slamat.	Spizactus.
Sel eh (ikan).	Sikadoedoek.	Slang-aal.	Spoorkoekoeken.
Selemprang.	Sikapa.	Sleman (of Sawai) baa.	Squahis.
Seleucides.	Sikap-balam.	Slcdang.	Spratella.
Selimang.	Sikap-lang.	Sling.	Srinshazen.
Selimpoekan.	Sikattan.	Sloanea.	Sri.
Selindi.	Sikit.	Sloetia.	Sri-Ganti.
Sei o-p o e t o.	Sikko.	Smolo.	Srondo l.
Scmanggi goenoeng.	Sik k o-a lang.	Sniip-lipvisch.	Stachys Tuberifer.
Sembodia.	Sikko-koembang.	Snoek (ikan).	Stand (Burgerliike).
Semboeng wanglot.	Siklat.	Snoek (ikan).	Stanoosi.
Semnonithecus.	Sikoeraio.	Snoek (ikan).	Steganomus.
Semoettan.	Sikoh.	Snoek (ikan).	Stecostoma.
Sempain.	Sikoh-bilalang.	Snoek (ikan).	Stenops Kakang.
Sena.	Sila o e t.	Snoek (ikan).	Sterna.
Senaam.	Silerika.	Snoek (ikan).	Stereospermuni.
Sena gan.	Silindit.	Snoek (ikan).	Stok (Johannes Paulus van cler).
Senanga.	Siliquaria muricata.	Snoek (ikan).	Straat.
Sendoeroe.	Silk-c o l l o.	Snoek (ikan).	Straffen.
Sengon.	Sillago.	Snoek (ikan).	Strafstelsel.
Sentagi.	Siloba.	Snoek (ikan).	Streep baars.
Sentol.	Siloekeh.	Snoek (ikan).	Striga.
Sepia.	Silarus.	Snoek (ikan).	Strix.
Sepando.	Simaeng.	Snoek (ikan).	Stromateus.
Sepeng.	Simbel.	Snoek (ikan).	Stroinbus Lentiginosus.
Sepoeleh.	Simia.	Snoek (ikan).	Sturnus.
Serai.	Simio.	Snoek (ikan).	Suikervogels.
Serbarasa.	Simpan anas.	Snoek (ikan).	Sula.
Serdang of Sordang.	Simpei.	Snoek (ikan).	Sumalahat.
Sere.	Simping.	Snoek (ikan).	Sumatra-ex p c (l i t i e).
Serebo djadi.	Simpoeh.	Snoek (ikan).	Sunjang-Langit.
Sere mangat bi.	Simpoer.	Snoek (ikan).	Surniculul.
Serewoeng.	Sinaoe.	Snoek (ikan).	Sus.
Seriola.	Sindora.	Snoek (ikan).	„Barbatus. Longirostris cn Babirusn.
Serm o.	Sindoro l i e.	Snoek (ikan).	Sylvia.
Seroenai.	Since.	Snoek (ikan).	Svma.
Seroeway.	Singah de pah.	Snoek (ikan).	Svrnin m.
Serpentijn.	Singaloet-kolenveld.	Snoek (ikan).	
Serrak.	Sinsanooa.	Snoek (ikan).	
Serranus.	Sinsaringan.	Snoek (ikan).	
Sesa.	Sing n-K o e l o n.	Snoek (ikan).	
Sesamum.	Singgalang.	Snoek (ikan).	
Sesarie (ikan).	Singgat.	Snoek (ikan).	
Sesbania.	Sing gir.	Snoek (ikan).	
Sesepanga.	Sing kel (hfd p l.).	Snoek (ikan).	
Setaria.	Sinskel (rivier).	Snoek (ikan).	
Setoei.	Siong.	Snoek (ikan).	
Setoelang.	Si-ontong.	Snoek (ikan).	
Seureuh.	Sinadas.	Snoek (ikan).	
Sewaroe.	Sipadeh.	Snoek (ikan).	
Seweh.	Sipahradja.	Snoek (ikan).	
Sewon.	Sina-raia.	Snoek (ikan).	
Siahoel.	Siphonia.	Snoek (ikan).	
Siap.	Si-pindjoer.	Snoek (ikan).	
Siap iantoeng.	Sipodeji.	Snoek (ikan).	
Siaras.	Si reh.	Snoek (ikan).	
Siatoeng.	Sirenen.	Snoek (ikan).	
Siauw.	Siridin g (ikan).	Snoek (ikan).	
Sibarowas.	Sirih popar.	Snoek (ikan).	
Sibaroweh.	Sirikaja.	Snoek (ikan).	
Si bassa.	Siroen.	Snoek (ikan).	
Sibodak.	Sirtein.	Snoek (ikan).	
Si boeroek.	Sisanghil.	Snoek (ikan).	
Siboese.	Sisangkil.	Snoek (ikan).	
Sicydium.	Sisih betok.	Snoek (ikan).	
Sida.	Sitoe doe langit.	Snoek (ikan).	
		Sphyaena.	Sphyaena.

(Kajoe, A- kar, Ra- soek, kasoe).	Tatdboc. Tawain. Tawasen. Teak.	Thiahr. Thladiantha. Thriponax. Thryssa.	Tjelegoeri. Tjellang of Tjallang. Tjendawan.
Tahoe.	Teboean.	Thunberg (Karl Peter).	Tjdngeh.
Tainde.	Teboo Teboe.	Tiboe.	Tjengging.
Taipa.	Tebwan.	Tibowang.	Tjengkalswoe.
Takaip.	Teep.	Tiga.	Tjengkoerai.
Taki.	Teep.	Tyong of Ti ong.	Tjerna.
Takoeh.	Tegerat.	Tyong ajer.	Tjetoengok.
Takoch-Belangan.	Tei.	Ti mah.	Tjctoe.
Talag (ikan).	Teimandoe.	Timalia.	Tjiasem. Tjibeureum.
Taiaangers.	Te k a r i.	Timanga.	Tjidamar. Tjiglet.
Talas.	Tekenkek (ikan).	Timbanganten. Timocl.	Tjijeha. Tjihherang. Tjijehulang.
Talegallus.	Tekken.	Timoer.	Tjikemboelan.
Talende.	Tekoekoer.	Tina w o e n.	Tjikondang. Tjilak.
Tali More a.	Telagoe.	Tindito.	Tjili.
Talinsangi.	Telasih.	Tineae.	Tjiling of Tjeleng.
Talioe.	Telcdoe.	Tingalocng.	Tjilokotot. Tjinagoeri.
Tali Oedjan.	Teleggo.	Tinggalong.	Tjinga-Tjinga. Tjingkreg.
Talise.	Teleng.	Tingkom.	Tjoeng.
Tamala.	Telewal.	Tintin-soengei.	Tjiong.
Tamat6.	Teli.	Tio.	Tjibabela.
Tambak-M6rah (Ikan).	Teli Ela.	Tioeng-Alau.	Tjipeudjeuh Tjipoetri.
Tambangan. Tambelan.	Tello (hoofd-plaat).	Tioep-api.	Tjirratj (Ikan). Tjiritjet.
Tampeline.	Tello Parangloe.	Tio Metme.	Tjisondari. Tjiss.
Tampoeh.	Telok Boeboen.	Tiong.	Tjitjikoeran.
Tampoenci.	Telok Gloempang.	Tiong A lou.	Tjitjingi.
Tampooa.	„ Kasei.	Tiong-Ayer.	Tjitjohan.
Tainpos.	„ Kroct.	„-Batoe.	Tjocmalagi.
Tanda-Tanda (Ikan).	Telok Pa o e h N o o r d.	„-Lampej.	Tjoetjak.
Tande.	Telok Pa o e h Z u i d e n.	Tipa-Tipa-Ho6.	Tjotek (Ikan).
Tandjang.	Onderhoo-righede	Tirein.	Tjowean.
Tandjoeng Seman toh.	Telok Semawch.	Tithonia Diver-sifolia.	Todong.
L'angala.	Tclooar.	Tityus.	Toe.
Tangalasa.	Tema.	Tiwadak.	Toea.
Tangaloeng.	Temajahg.	Tjabe Djamoee.	Toeal.
Tangang-Tangang Djara „	Temangal.	Tjabe Tjengdk.	Toobin.
„ „ Kali.	Teinbak kang.	Tjad.	Toehoef Toetoehe
„ „ Ni-	Tcbono.	Tjah-Rajah.	Toeih.
kanre.	Tcmcdak.	Tjai.	Toeis.
Tangan Tangan Rajoet „	Tcmoekees.	Tjakalan (Ikan).	Toekang.
„Tjoet.	Tc mp o n e k.	Tjakar Ajam.	Toekar.
U^tnggarlasan.	Tenggc-Tcngge.	„ Bdbdk.	Toeksongo.
Tanggilang.	Teradi.	Tjakocroe.	Toelang-Toelang (Ikan).
U'anggoji.	Terahan.	Tjalapari.	Toelasih.
U'angiling.	Terai Djawa.	Tjamin-Tjamin.	Toelio.
U'angkura.	Terang Doenja.	Tjampa.	Toembak.
Tangkolo.	Terap.	Tjampada.	Toembawa.
Tnngocn.	Teratai.	Tjampaga.	Toondjang. Toongking.
n'angococn Tangtcniaar.	Tcrbangan Ra-joe	Tjampaka Boeloc.	Toeeng. Toeris.
Tangodeen.	t.	Tjainpel.	Toetarwaroe.
Tanke-Seitan.	Terbangan Tjoet	Tjanclen.	Toetoe.
Tanoec.	Teredo.	Tjangkocdoe	Toetoe.
L'aiiow.	Tcremboeok.	Goonoeng.	Togo.
Tanygnathus.	Teri.	Tjangkre.	Toigoe. Tokki-Kocri-
Tunyp t era.	Teri.	Tjangtjara tan.	Koeri. Tolasi.
U'aouroe.	Teri Ela.	Tjaoc.	
Tapi-Tapi (ikan).	Terkookoe.	Tjapong-Tjapong. Tjara	
U'arakoci.	Toi'mcs.	km on. Tjaritje.	
l'arigi.	Terok.	Tjaro-Boelan. Tjaro-Ko-	
Taroeh.	Tctool.	os. Tjattoeh.	
U'aroen taroen.	Tetranthcra.	Tjobongan. Tjekitoot.	
Taroetoeng.	Tewasen.	Tjekoer. Tjelagi.	
Taroetoeng Sit6ni Ma-	T6w6lak.		
noek.	Thclisoh.		
Tarsius.	Thelyphonus.		
„	Tnus.		

Toloen.	T w l p e n b o o m .	Walain.	
Tombasian.	Tupaja.	Walan.	
Tombilang (Ikan). Tomin	Turacoena.	W a l a n g - K a d d a .	
i-B o c h t . Tomok.	Turdus.	Walan g-S e m b a h .	
Tompinis.	Turksche tarwe.	Walantakan.	
Tompodoe. .	Turnix.	Wale.	
Tomtomman of Tototan.	Turtur.	Waldd.	
Tongaw.		Waleim poekct. Waleri.	
Tongke.	U.	W a l i k o e k o e n .	
Tongkfeng.		Walo.	
Totondoew6.	Umbrella Indica.	Waloc deleg. Walontas.	
Tooengaw.	Umpua.	W a l s c h o t .	
Toohook.	Univalven.	W a n a j a s a .	
Topai-Galang- Prahoe.	Upeneus.	Wanakarta.	
Topai-Tjittjor.	Upenoides.	W a n a r a d j a . Wanga.	
Torane.	Urococyx.	Wangocrer. Warahd.	
Torian.	Urostigma.	W a r d s c h e K i s t e n .	
T o r n a u .	Ursus.	W a r e d j i t . Wargol.	
Toroen.		Warya.	
Torop.		Warimbing.	
Tortelduiven.		Waring. Waringi. W a r i	
Totanus.	V a l s c h e K i n a .	s i .	Woitau-koeikoei.
Totombd.	Varkenshert.	W a r o e l a o e t . Waroo	Wojakis.
Totooden.	Varke nspruim.	lot.	Woka.
Totooden oe watoe.	V e r b e e k (R o g i e r	Waron.	W o k a - W o k a .
Totooen.	Diedrik Marius).	W a s i a n .	Wokwoka.
.. oe watoe. Tototan.	V e r g e t - M i j - N i e t .	Watata.	Wolwal.
Toxotes.	Verindisch hing	Waterkastanje.	W o n d e r o l i e .
T o y a n g .	van het Neder- l a n d	W a t e r l e l i e .	Wonggé.
Traaglooper. Tracha.	s c h .	Waterlooplein.	Wongkai.
Trachurus.	Vermiljoen.	Waternoot. Waterputten.	Wongkis l i o e n .
Trachycomus.	Vernisbooin.	Watoe.	W o n o l o p o .
Tragop.	Verovering van Java door	Watoe P o e r o e . Watt	W o n o r e d j o .
Tragulus.	d e Engelschen i n	(George). Watta Boekoe	W o n t i s l o l o e n .
Trakot.	1811.	La wan. Watta Mahina.	W o o d a p p l e .
Tre.	V e r p a i n d i g o c o - l	Wawa.	Woonene.
T r e b a D j a p a n .	a o u d .	Wawali.	Woro-wari.
Trechter (De).	Vespertilio.	Wawa oc lingen.	W o r a w a r i .
Treron.	Victoria Regia Lind l.	Weber (Max Wij- h c l	W o r s t e n b o o m .
T r i b a n g (I k a n) .	Viverra.	m Car l).	W r i n g i n .
Trichiurus.	Viverricula.	W e d a n i .	
Trichoglossus. Tridacna.	Vliegende Maki.	W e f c r 8 B e l l i n k	X.
Trigona.	V l i e t (Christi	(Hendrik).	
Trigonocephalus.	aan P i e t e r J o - l i a	Weheraol.	Xantholacma.
Tring.	n n e s v a n) .	Weitoo.	Xiphidiopterus.
Tringa.	Vogelgierst.	Welain.	Xylocopa.
Tring Betoeng.	Vogelvangende boom van	Welahan.	Xylolepes.
Triticum.	Java.	W c n o a n g .	
T r o e k o .	Vrouwenregeering.	Weregoe.	Y.
Troele	Vruchten (e c t b a - r e) e n	Weri.	
Troempah (I k a n) .	V r u c h t e n t e e	W 6 r i .	I J e r m a n (J a n W i l l e n) .
Troentoeng.	11.	Westgat van Soerabuaia.	
T r o e s i .		Wetes.	
Trogon.		Wettraa.	
Troonsopvol- ging.		We wadi.	
Trijgon. Trypauchen.	W.	WeweJian.	Z a c a t o n .
Tschirch (Alex a n d e r) .		W h i l l o n (Nicolaus H	Z a l m .
Tshing-Kau.	Waat. Wadas. W a d j a k .	a n s W i l - l e m S t u	Zanclostornus.
Tsiankar.	Wahoe. W a i l a .	m p h i i s)	Zanclus.
T s i n g - s h a n o f	Waimcleba. Waimocn.		Z e d o a r i a .
Tientjau.	Wakatan. Wakoe.		Z e e b r a s e n s .
			Z e e i i n (z e e v a a r t k u n
			d i g) .
			Z e c h a i e n .
			Ziphius.
			Zonoenas.
			Zuid-Flores.

WISSELS EN VERBETERINGEN.

DEEL I.

Bl.	kolom	regel.	
17	2	25v.o.	Toevoegen: Het vers chi I tusschen gom copal en gom damar is bij het in brand steken dadelijk vast te stellen. Het eerste geeft eon vlam en brandt geheel op, de tweede geeft geen vlam en druipt af als kaarsvet 1000 varkens moet zijn: 7000 varkens.
35	2	13v.o.	invoegen: H. J. A. Raedt van Oldenbarnevelt. De residentie Ambon in Tijds. v/h. B.B. XLVIII afl. 4 en 5; — Rumphius-gedenkboek (uitg. Koi. Inst. 1902). staat : controleur, lees: assistent-resident, amok en wok to lezen: amiik en wuk.
37	2	Gv.o.	AMPALONG. Zie KARPERACHTIGEN vervalt.
40	2	6v.o.	achter Ampibabo te lezen: Voormalig.
48	1	32-33 v.o.	ANAKALA, landschap in Z.W. Soeinba is niet opgenomen, staat: Een zccr brede baai, lees: Een baai.
49	1	14v.b.	Het gedeelte: en de Besitanggelegen is vervalt: na het woord „liggen,^ doen volgen: Zie voorts OOSTKUST VAN SUMATRA, DL III bl. 141 en Zeemansgids O.I. Arch. dl. II. weglaten: c.
49	1	11v.o.	In te voegen: ATJfiiH-INSTITUUT. Zie INSTITUTED
61	1	15v.b.	In te voegen: BAKENGELDEN. Zie HAVEN EN ANKERAGEGEL- DEN.
72	2	10 v.b.	vervalt de verwijzing : BAKKOEL. Zie WALANG KADDA. geliefkoosde moet zijn : geliefde.
89	2		Deze administr. indeeling is gewijzigd bij Ind. Stb. 1917 no. 518. Bangli en Gianjar zijn ingelijfd bij het rechtstreeks bestuurd gebied. achter: Verhoeven, te plaatsen: (Vrchoeff).
10-1	2	25v.b.	in te voegen: Zie JAVA, geschiedenis.
105	1	1v.b.	BATAKINSTITUUT moet zijn: BATAKSCH INSTITUUT en worden overgebracht naar bl. 183, kolom 1.
108	1	19 v.o.	Het gedeelte van het artikel BATANG ALAIna het woord „standplaats:* vervalt. In de plaats daarvan moet gelezen worden: Birajang, aan de Alairivier gelcgen, een belangrijk handelscentrum, ten N. waarvan uitgestrekte rubberaanplantingen liggen. Het district omvat het N. W. der ondcrafdceling Barabai. De voornaamste kampoengs zijn: Birajang)net groote pasar en Gouvernements ini. school. Uoeng met pasar en verbindingsweg naar Ainoentai, Kambat en Loh BSSar Barabai, stand- plaats van den controlcur, met groote pasar (vooral belangrijke rijst- handel) en Gouv. ini. school. Het district is rijk aan rijstvelden, die zich tot de grens van Ainoentai en Balangan uitstrekkon. De bevolking is welgesteld en bestaat uit Maleiers en Dajaks. Eerstgenoemden zijn land- bo uwers en imndclaren. Laatstgenoemden, aan den bovcnloop der Alai wonende, zijn bijna alien tot den Islam overgegaan en vinden hun be- staan voornamelijk in het verzamlen van boschproducten. Het karro- transport langs de wegen is aanzienlijk. Aan den veestapel, die vrij groot is, wordt weinig zorg bcstccd. Uitgevoerd worden rijst en bosch- producton.
113	2	25v.b.	106° 48' 7/5 O.L. mo t zijn: 106° 48'37". 05 O.L.
132	2	2v.o.	achter: opgebouwd ices; en de Kwitangkerk der Christelijk gereformeerden op Kwitang.
16G	1	26 v.b.	achter BATOE. lees: Vroegsre.
175	1		achter BATOEDAKA. lees: Voormalig.
183	2	27 v.o.	
187	1	25v.b.	
191	2	16 v.b.	
206	1	2v.o.	
208	1	31 v.o.	

iet opgenomen verbeteringen van Inlandscho woorden en benamingen van Dl. de administratieve indeeling worden, v. z. v. niet in dezc opgax-e ver meld, aanvullingsvellen.

Bl.	kolom	regel.	
211	1	8 v.b.	in te voegen: den uitermate remmenden invloed door Baud uitgeoefend op den gang van zaken in do Buitenbezittingen in het algmeen. (Zic KOL, POLITIEK).
212	2	9 en 22 v.b.	BEANG. Zie PASAR BEANG vervalt.
	2	7 en 8 v.o.	Voor "rood" en „rood geschilderd" te lezen: wit. staat: jaar in <i>Bericht aan zeevarenden</i> n°. 1 van het Ministerie van Marine, lees: jaar in do bijlago II van de zecmangidsen voor den Oost-Indischen Archipel (Betonnings en Bekakeningsstaat) en in <i>Bericht aan zeevarenden</i> n°. 1 van het Departement der Marine.
213		8 v.o.	staat: (Ind. Stb. no. 28) lees: (Ind. Stb. no. 38).
214	1		BEDER. Zic KAMBING OETAN. vervalt.
216	2	35 v.o.	staat: BEDOjd, lees: BEDOJO.
226	2	19 v.o.	staat: IN- EN UITVOERRECHTEN, lees : in- en uitvoerrechten.
258	2	13 v.o.	Achter: (Ind. Stb. 1913 no. 151) toe te voegen: Volgens Ind. Stb. 1918 no. 167 wordt met ingang van 1 April 1918 deze belasting, v.z.v. eerstgenoemde drie diersoorten betreft, ook geheven van de Gouvernementsonderhoorigen in onder ini. zelfbestuur staande landschappen van dit gewest.
263	1		Bij Belasting op honden toevoegen aan de Ind. Stb.: 1917 no. 167, 1918 nos. 129 en 176 en bij Chineseche dobbelspelen, dat de pacht daarvan in de gewesten Oostk. van Sumatra, Atjeh en O. (uitgez. Gajo-Locos en Alaslanden), Riouw en O., Billiton, W. Afd. Borneo met 1 April 1918 door een licentiestelsel is vervangen (Ind. Stb. 1918 no. 160).
267	2		De verwijzing: BENDER (SOEND.). Zie LAGERSTROEMIA vervalt.
275	2	14 .o.	In art. BENGKAJANG 2e regel vervalt: tijdelijke.
277	2	12 v.b.	Bijvoegen: en Dr. M. J. Sirks, Ind. natuuronderzoek, bl. 255 enz.
278	1		Bijvoegen: Dr. M. J. Sirks, Ind. natuuronderzoek. Het artikel BESTANG aanvullen met: „Bij de kampoeng Besitang — aan de gelijknamige rivier gelegen — is de verbinding tot stand gekomen tusschen het spoorwegnet der Deli-spoorwegmaatschappij en de Atjeh-tramlijn. De verlenging van eerstgenoemd net, uitgaande van Pangkalan-Brandan, word n.l. in het jaar 1919 voltooid, terwijl de uitbreiding van de Atjeh-tramlijn van Pangkalan Soesoeh, aan de Aroeabaai, naar Besitang reeds in het jaar 1917 tot stand was gekomen. Zie SPOOR- EN TRAMWEGEN.
279	2	22 v.b.	na : DjGmber, invoegen: . Bondowoso.
306	2		In literaturopgave artikel Billiton opnemen: J. C. Mollma, De ontwikkeling van het eiland Billiton en van de Billiton Maatschappij (1918) voor: laatstelijk, lees: in 1916.
307	1	11 v.o.	staat: 74000, lees: 122 000.
		14 v.o.	staat: 50 000 lees: 98 000.
		10 v.o.	staat: 1000 tot 1500, lees: 2000 tot 2800.
	2	8 t/m 10 v.b.	achter: geiten, invoegen: van Manggarai. Deze regels vervangen door: De handel is vrij belangrijk; in 1915bcdroeg de totale waarde der uitgevoerde producten, in hoofdzaak uien, katjang idjoe en paarden, ruim een inillioen gulden ; terwijl aan diverse handels-artikelen werd ingevoerd voor eene waarde van bijna / 480.000.
308	1	34 v.b.	staat: 3, lees 5.
		35 v.b.	achter Sapee, doen volgen: RasanaE en Donggo.
		36 v.o.	na : weder, doen volgen: onderjstrictBloofden en.
		35-33 v.o.	Lees in de plaats van: de landschappen Reo en Pota, ... en verdccJd : „het landschap Manggarai onder een naib, d.i. vertegenwoordiger van den Sultan van Bima en verdceld in 3 radja bitjaraschappen n.l. Reo, Laboean Badjo en Roeteng, welke weer verdeeld zijn"
		32 — 31 v.o.	De woorden: „de kampongbewoners <loor den Sultan dic ^a te vervangen door: het Jandschapbestuur aangestclld, terwijl de sultan
		24: v.o.	staat: naibs, lees: naib.
		9 v.o.	staat: laatstelijk, lees: in 1916; voorts: 700 Ices:1100.
		8 v.o.	staat: 10.000, lees: 4000.
		6 v.o.	staat: een voornaam, lees: do voornaamste.
		3 v.o.	staat: daar geplaatste gezaglicbber, lees: ambtenaar B.B. te Raba by* Bi ma gevestigd.
	2	4 v.b.	staat: pannen, lees: sirappen.
314		8 v.b.	invoegen na VgL: Bijdr. T. L. en Vk. 3e serie, VII. 88.
315	2		— achter: BLEEKER te plaatsen: (Dr. PIETER), in stede van (PIETER). J3 v.b.
	1		toevoegen: en Dr. M. J. Sirks, Indisch natuuronderzoek.
	2	4 v.o.	achter: Ind. Stb. 1904 no. 228, te lezen: gewijzigd bij Ind. Stb. 1917 no. 621.
317	2	23 v.b.	toevoegen: en Dr. M. J. Sirks, Indisch natuuronderzoek.

Bl.	kolom	regcl.	
335	2	15 v.o.	stnat: Kapoës, lees: Kapoëas.
340	1	—	staat: BOEROENG-OONDAN, lees: BOEROENG-OENDAN.
342	2	11 v.b.	achtcr: hem, invoegen: „nadat hij tevoren benoemd was tot lid der Natuurkundige commissie, en aan het slot van het art. BOIE toe te voegen: cn Dr. M. J. Sirks, Indisch natuuronderzoek, bl. 113—116.
347	2	26 v.b.	na: vernieuwd, invoegen: maakte twee eeuwen lang den grondslag uit van do betrekkingen tusschen het Gouvt. en de bondgenootschappelijke en leenroerige landen in Zuid-Celcbes, maar.
403	2	22 v.b.	achter: begraven is, toevoegen: Op Mauritius draagt nog cen berg den naam P. Bothberg.
421	2	30 v.o.	toe te voegen: Zie nader Ind. Stb. 1917 no 130 ten aanzien van registers van den burgerl. stand voor Chineezen.
423	2		aan literatuuropgave art. BURGERS toevoegen: Bijdr. K. I. T. L. cn Vk. 70 (1915) bl. 595.
464	2	-	CELEBES sub. B. De admin, indeling van het gouvt. Celebes en O. is gewijzigd bij Ind. Stb. 1916 no. 352 en 1917 no. 249.
466	2	-	Onder het staatje in te voegen: Voor de geschiedonis, zie bij de onderdeelen.
467	2	-	De administratieve indeeling, vermeld in de slotlinea van het artikel CELEBES EN ONDERH. (GOUVT.) is gewijzigd bij Ind. Stb. 1916 no. 352 en 1917 no. 249.
471	2	28 v.o. 29 v.o.	staat: Amahai, lees: Piroë (Ind. Stb. 1916 no. 384). staat: Kwaos, lees: Waroe (Ind. Stb. 1917 no. 57).
487			Het hoofd van de bladzijd moet luiden: CHINEEZEN—CHIRURGIN-OF DOKTERVISSCHEN.
488			Het hoofd van de bladzijde moet luiden: CHIRURGIJN—OF DOKTERVISSCHEN—CHRISTEN INLANDERS.
524	2	15-17 v.b.	De aantekening in het art. CONSTRUCTIE WINKEL (ARTILLERIE): „waarvan, voorzooernagegaanis kunnen worden, voor het eerst officieel sprake is in een besluit van den Com missaris Generaal over Ned. Indie van 16 Februari 1827" is onjuist, daar de Constructie Winkeleene stichting is van Daendels en reeds bij besluit van 8 Juli 1808 were! opgericht. Zie N. I. Plakaatboek XV, p. 42.
569	2	11v.o.	staat: Wctar, lees: Kisar; achter: afdeeling invoegen: Z. Timor en eil. "cn" wordt „dcr".
570	1	10 en 11 v.b.	De bevolking is sedert geheel tot het Christendom overgegaan.
572	1	20v.o.	staat: 5—6000, lces: 4—500.
	2		Aan het slot van het art. DANSEN toevoegen: Voor dansen op N.-Guinea zie v. cl. Sande, Nova Guinea.
			De verwijzing DAOEN PENGGAGA luidt bij Hydrocotyle: daoen bSrgagang.
379			(n het hoofd in stede van DELI-RIVIER te lezen: DELI (POELOE).
580			Het hoofd te lezen: DELI POELOE-DELI-RIVIER.
581	J	31v.b.	In het hoofd in stede van DELI (POELOE) te lezen: DELI-RIVIER.
586			staat: 1905, lees: 1915.
598			Onder Departement B.B. nog toe te voegen: inlandsch volksonderwijs. Aan het slot van het art.: DIARD toevoegen: cn Dr. M. J. Sirks, Indisch natuuronderzoek bl. 116.
601	J	21v.b.	staat: dit gebied, lees: het diepzeegebied.
	2	12 v.b.	staat: gcliefkoosdc, lees: gcliefde.
603	1	7v.o.	staat: Palaglar, lees: Palahlar.
616	1	35 v.b.	staat: DJARAK KOESTA, lees: Djarak koeda.
619	2	21v.b.	staat: DJENGALA, lces: Djanggala
622	2	1v.o.	staat: JMataram, lees: Djokjakarta.
625	1		DJONGKONG is sedert ingelijfd bij hot rechtstr. bestuurd gebied (Ind. Stb. 191(5 no. 388).
640	1	9 v.b.	staat : Gomma, lees: GCmak.
	2		Aan het slot van het art. DRINKWATER toevoegen: voorts Tillcma's Kronioblanda, I.
647	2		DUIZENDGEBERGTE. Zie noot onder aan kolom I, bl. 135, Dccl II.
654	1	19 v.o.	staat: Krcclftachtigc dieren, moot zijn: Schaaldieren; achtcr: hechten zich, invoegen: in de jeugd.
661	2	20 ~ 7 v.o.	den zin: ditzelfdo kan in Nederland gclccnd, to vervangen door: de Ger. Kerk te Socrabaja door een predikant.
667	2	17 v.b.	staat : R. R. Falck, moot zijn: A. R. Falck.
671	2	29 v.o.	staat: NICOLAAS, moet zijn: NICOLAUS.
	2	28 v.o.	staat: vorigo, lces: 18e.
	2	3v.o.	toevoegen: nicer bijzondorheden in Dr. de Haan's Priangan.
690	1	34 - 37 v.b.	te lezen: Dc Verenied. Mucsa van do Vci renicinc

Bl.	kolom	regel.	
			schiedenis en van de Verccniging tot ontwik- keling van de provinciale welvaart te Zwolle bezitten ook
690	1	25 v.o.	toe te voegen: Deze verzameling is in 1916 overgebracht naar het Prinsessehof te Leeuwarden.
	2	2 v.b.	staat: gebroeders, lees: neven.
706	1	5 v.b.	staat: Trypanosoma, moet zijn: Trypanosoma, staat: equiperdus, moet zijn: equiperdum.
		20 v.b.	
725	2	24 v.b.	staat: Kadioe kedhang (JAV.), lees: Kadioe Kedhang (MAD.).
726	1	2 v.o.	v6or: PIETER, in te voegen: Dr.
	2		aan het slot van het art. FROMBERG toevoegen: Dr. M. J. Sirks, Indisch natuuronderzoek.
742	1	26 v.o.	staat: verkrijgt, lees: verkrijgen,
	2	23 v.o.	staat: ros, lees: rose.
	2	21 v.o.	achter: porcelcinhoorns, te plaatsen: (Ci/praea).
744	1	21 v.b.	achter: opgegeten en, te lezen: welke kansels.
746	1	17 v.b.	De verwijzing: GEBROEDERS (DE TWEE). Zie SINDORO. vervalt.
747	2	3 c.o.	staat: tieochtioer, lees: tiechtioer.
757	2		In laatste regel der alinea tusschen de staatjes moet voor ankera- gelden gelezen worden: ankeragegelden.
759	1	22/23 v.o.	in te voegen: GfIMAK. Zie SNIPKWARTEL.
771	1	14 v.o.	staat: J. K. Hasskarl, lees: J. C. Hasskarl.
	2	39 v.b.	staat: walirag, moet zijn: walirang.
773	1	22 v.o.	staat: Rademacher, moet zijn: Radermacher.
804	1	9 v.o.	achter: 2e druk 1884, te plaatsen: opnieuw uitgegeven onder leiding van Dr. H. C. Prinsen Geerlijs. Amst. 1913.
	2	3 v.b.	by te voegen: Zie Dr. M. J. Sirks, Indisch natuuronderzoek.
818	1	—	achter: GRESHOFF tusschen de haakjes te plaatsen: Dr. en aan het slot: Zie ook Dr. M. J. Sirks, Indisch natuuronderzoek.
829	2	13 v.o.	stap.t: Tan ah batoe, moet zijn: Kota Nopan.

DEEL II.

67	-	-	ad HAVEN EN ANKERAGEGELDEN. Deze gelden zijn sedert 1 Jan. 1919 door de Bakengelden vervangen (Ind. Stb. 1918 no. 329).
91	2	29 v.b.	staat: (MAL.), moet zijn: (SOEND.).
95	1	6 v.b.	de verwijzing: HIDJI. Zie KIDANG, moet vervallen.
168	1	36 v.b.	achter: D. A. Rinkes. Dissert. Leiden 1909, p. 1—21, invoegen: B. J. O. Schrieke, Het boek van Bon an g. Dissert. Leiden, 191G : H. Kraemer, Een Javaansche prim bon uit de IGe eeuw. Dissert. Leiden J 921.
184	2	5 en 6 v.b.	„duin” gestecentn” lees: „puingesteentn”.
293	1	24 v.o.	“Kediamban” lees: “KEiamban”.
302	2	3 v.b.	staat: Sprinkhaan. Zie RECHTVLEUGELIGEN, lees: VJiegende hagedis.
304	2	28 v.o.	staat: Toembang Titi, moet zijn: Nanga Taiap.
414	1	5 v.o.	staat: W. C. T. Elout, lees: Mr. C. T. Elout.
477	2	21 v.b.	staat: fraaic, lees: fraai.
481	1	11 v.b.	staat: vlakcompositie, lees: lakkencompositie.
	1	laatste re	gel tusschen breide en snijwerk een — te voegen.
483	2	21 v.b.	achter “tempels” geen dunt maar een komma. “Vun” wordt „van”.
	2	24 v.o.	de achter althans vervalt.
484	2	33 v.o.	staat: verheven afbeeldingen, lees: verheven. afbeeldingen.
48G	1	33 v.o.	staat: Mantrajns, lees: Mantra's.
		32 v.o.	staat: Cilpa ^a astra's, lees: cilpa ^a astre's.
500	1	16 v.o.	Lees in de plaats van het hiervormelde bij het artikel Laboean Amas het volgende: District der onderafdeling Barabai, afdeling Ocloc Soengei, res. Z. en O. afdeling van Borneo, onder het bestuur van een kjai (districtshoofd) met standplaats Pantai Hainbawang. De voor- naamste kampoenjs zijn : Pantai Hambawang met een pasar en een Gouv. ini. school, Ha we j an inet een pasar, Benoea Koepang Walanghoe jnet een pasar. Pantai Hambuwang is gelegen aan het kruispunt der wegen naar Kendangan, Amoentai en Barabai.**
537	2	5 v.b.	staat: en den, lees: e. de.
562	J 2	i 2 v.o.	Lees in de plaats van : „Dezc laatste t)ans ruim 200 in getal” tot
563	h	t 7 v.b.	„thans honderden Indische hci*oldatcn”; „Er zijn thans over de 300 officieren, kadetten en employ&s. Het Leger lieft ook”
563	1	17 v.b.	In de plaats van: „en” na Koelav/i een , en na Sebedi laten volgen : „Kapiroe, Minoesi , Gimpoe, Kantawoe en Rouwiga.” na: Batavia, invoegen: en Bandoeng.
		26 v.b.	staat: kolonie, moet zijn: kolonies.
		19 v.o.	

Bl.	kolom	regel.	
563	1	18 v.o.	net: „(residentie Semarang) ⁿ invoegen: en te Soerabaja is. De woorden: „verd enkele jaren geleden" komen te vervallen.
644	1	—	V66r hot ?rt. MAJANA opnemen de verwijzing: MAJALIBITBAAL . Zie TELOK WAIGEOE.
660	2	4v.b.	staat: Robdbai, moet zijn: Rombdbai.
703	1	29 v.b.	toevoegen: Die datum is nader vastgesteld op 1 April 1918 (Ind. Stb. 1918, no. 83).
723	2	31 v.o.	staat: Michclia Celebica, lees: llichclia Ccelebica.

DEEL III.

In de lijst der medewerkers is verzuimd op te nemen de naam van Prof. Dr. J. H. F. KOHL-BRUGGE. Buitengewoon Hoogleraar te Utrecht.			
Bl.	kolom	regel.	
10	2	32	Instede van: Zie VEREENIGING TOT NATUURBESCHERMING (NED. INDISCHE) en ook VEREENIGINGEN, te lezen: Zie VEREENIGINGEN, DI. IV, bl. 545.
12	1	7 v.o.	Achter: residences, invoegen: Madioen.
	2	2 v.b.	staat: 180, moet zijn: 185. Achter het woord „scholen" invoegen: Een Eur. en een Ini. schoolopziener.
		8 v.b.	Achter: Tomohon, invoegen: (zie aldaar).
		22 v.b.	staat: gesticht, lees: gevestigd.
		27 v.b.	voor: gevestigd, invoegen: gesticht 1858.
		30 v.b.	na: onderhoud, invoegen: met 15 Eur. zendelingen benevens een zend. arts en 2 Chin. Holl. scholen.
154	2	20 v.b.	staat: 20 K.M., lees: 21 K.M.
		21 v.b.	staat: bijna 5 K.M., lees: 4 $\frac{1}{2}$ K.M.
		22 v.b.	staat: ruim 33 K.M., lees: 51 K.M.
		28 v.b.	staat: bijna 16 K.M., lees: 28 $\frac{1}{2}$ K.M.
		32 v.b.	staat: 30*, moet zijn: 464; ruim 291, moet zijn: 30.
		33 v.b.	staat: 60, moet zijn: 76i.
		25 v.o.	Achter: voortduren laten volgen: Bchalve de theecultuur (Tanang Taloe \pm 5000 bouw in productie) heeft ook do koffiecultuur, met Euro- pcesch kapitaal gedreven, hare intredc in dit ressort, dat uit een oogpunt van Eur. cultures steeds belangrijker wordt, gedaan; men treft hier thans de kofficonclerneming Ampoe-Gedang aan met 300 bouw koffie (robusta) in productie. Bevolkingskoffieaanplantingen van belang komen voor in de nagarien Simpang Ton an g en Tjoebaclak, met belangrijke pasar's, waar dit product wordt verhandeld.
		20 v.o.	staat: 152.000 zielen, lees: 40.000 zielen.
		19 en 18 v.o.	staat: 320 Europeanen, lees: 20 Europeanen; \pm G50 Vreemde Oosterlingen, lees: zcer enkele Chineezcn.
246	1	23 envlg. v.b.	staat: „De stoot tot een krachtig optreden tegen de adatpartij <i>achiint</i> te zijn uitgegaan van eenige hadii's, die te Mckka getuigen waren van de hervormingen . . . door de Wahhabieten" enz. Hieraan toe te voegen: Zie thans achter: B. Schrieke in Tijdschrift v/h. Bat. Gen. v. K. en W. LIX (1920) p. 252-256.
255	1	12 v.o.	staat: naar, lees: in.
256	1	1 v. b.	staat: 1910, lees: 1911.
		6 v.b.	Na: terugbetaald, bij te voegen: Sedert 1918 zijn altoo tot dan genoten lijifrazen in de geleden verliezen geheel terugbetaald. De betrekkelijk overccnkomst tusschen het Ned. Ind. Gouvernement en de Maatschappij (zie Bij l)lad no. 7556) liep, krachtens art. 18 diet overccnkomst, af met de laatste reis, die in dezon dienst in het jaar 1920 gemaakt werd.
		41 v.o.	staat: 1917, lees: 1918; voor 8,04 %, lees: 8,075 %.
		21 v.o.	staat 1918, lees: 1920.
		5 v.o.	Hierboven invoegen: Lijn 5b. Singapore — Banka — Billiton.
	2	28 v.b.	Na deze reaal laten volgen: Lijn 13a. Bandiermasin — O.K. Borneo — Donggala.
		32 v.b.	Ne lijn 16a laten volgen: Zuid-Borncolijn. Bandijnnasin — Semoeda — Pdmboeang — Sampit — Pangkalan Bon — Koemai.
		22 v.o.	Na lijn 25 laten volgen: Lijn 25a. Java — Madoora — Bali.
278	2	■ v.b.	staat: Is. Ices: als.
		23 v.b.	staat: T. Pet jar an, moet zijn: T. Petjaron.
285	2	21 en 22 v.o.	Lees in de plaats van: Thans bestaat het voornemen om over een paar jaren tot den maatregel over te gaan: Thans — begin 1920 — is tot dezen inaatregel overgegaan.
356	2	4 v.o.	De erfpachtsronden zijn door Diatiroto alweor aan het Gouvernement torugegeven. De gronden worden thans ingehuurd.

Bl.	kolom	regel.	
527	1	32 v.o.	„di6 enge. > moet zijn: dieneng6.
749	1	6 v.o.	staat: SGntifila. Ices: Sentolo.
430	1	29 v.b.	Instele van „Er is een hotel" te lezen: „Er zijn hotels".

DEEL IV.

Bl.	kolom	regel.	
6	1	30 v.o.	In het woord I auli is de <i>a</i> uitgevallen.
33	1	—	Met ingang van 1 April 1920 zijn de afdeelingen Noord-Nieuw-Guinea der residentie Ternate en O. en West-Nieuw Guinea en Zuid-Nieuw Guinea der residentie Amboina van die gewesten afgescheiden en vereenigd tot een afzonderlyk gewest onder den naam Nieuw-Guinea (Ind. Stb. 1919 no. 50 jo. 1920 no. 164)
60	2	23 v.b.	staat: zitten. lees: zetten.
64	1	27 v.b.	In den naam Gertjens is de eerste <i>e</i> uitgevallen.
112	2	23 v.b.	lees : 6J miil.
117	2	15 v.o.	staat: Soesin. lees Sioesin.
166	2	34 v.b.	In: Pengaron is de <i>S</i> uitgevallen.
173	2	38 v.b.	In : Demak. idem.
175	1	32 v.o.	staat: 185. lees: 1854.
184	2	34 v.o.	staat: loozuur. lees: looizuur.
261	2	1 v.o.	Het laatste woord is: hooge.
339	2	17 v.o.	staat: ± 5000 zielen. lees: ± 15000 zielen.
349	1	28 v.o.	staat: afdeelingen. lees: onderafdeelingen
353	1	21 v.o.	In het woord: tegen is de <i>t</i> uitgevallen.
363	1	8 v.o.	staat: d. Brock. lees: v. d. Broek.
364	1	31 v.o.	In Negara is de <i>g</i> uitgevallen.
371	2	12 v.o.	staat: Kalirpah. Ices: Chalirpah.
372	2	20 v.b.	staat: kokosnoten. lees: kokoSnoten.
392	2	1 v.b.	staat: coliectie. lees: collectief.
396	2	15 v.b.	staat: ceremonieen. lees: ceremonien.
405	1	27 v.b.	staat: gefantaisceerd. lees: gepfantaseerd.
406	2	13 v.b.	staat: ber. lees: der.
418	2	30 en 29 v.o.	staat: BARE'E-TAAL. lees: BAREE
437	2	23 en 24 v.b.	staat: Pithecanthropuserectus. lees: Pithecanthropus Erectus.
440	1	22 v.b.	In: te is de letter <i>t</i> uitgevallen.
471	1	6 v.b.	Bij Ind. Stb. 1921 no. 4 is. met intrekking van het bij Ind. Stb. 1918 no. 157 vastgestelde Regiment, een nieuw Regiment voor den Post - dienst in N.I. vastgesteld, dat met ingang van 1 Februari 1921 ii> werking getreden is. De nieuwe Algemeene Bepalingen ter uitvoering van laatstbedoeld Regiment zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1921 no. 6. na : Ind. Stb. 1913 no. 631 te voegen : en 1921 no. 5.
475	1	28 v.o.	achter: ingevoerd. toevoegen: Dit is laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1921 no. 7.
481	1	6 v.o.	achter: (Ind. Stb. no. 67) toevoegen: Dit is laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1921 no. 7.
483	1	33 v.b.	In het woord hajam is de letter <i>j</i> uitgevallen.
495	1	7 en 8 v.b.	staat: da. Ices: dat.
500	1	32 v.o.	staat: me. lees: met.
502	1	11 v.o.	staat: Borneoen. lees: Borneo en.
504	2	9 v.o.	In: Demak is de 6 uitgevallen.
515	2	36 v.b.	achter: (sawah's) moet komen een . : staat : de sar. lees: de sa-
519	2	3 v.o.	staat: waa-. lees: waar.
530	1	2 v.o.	staat: Troepen. lees: troepen.
545	2	13 v.o.	Bij Ind. Stb. 1920 no. 736 is het aantal natuurmonumenten uitgebreid.
554	1	29 v.b.	staat: arsenikzuur. lees: arsenikzuur.
554	1	3 v.o.	staat: SoemCnap lees: Soemengp.
564	1	21 v.o.	staat: n. lees: in.
569	1	2C v.o.	staat: waroe (IV). lees: waroe (IV 697).
634	2	29 v.o.	staat: Jogjakarta. lees: Jogjakarta.
635	2	31 v.b.	staat: daem. lees: dalem.
669	1	1 v.o.	staat: omkrancl. lees: omkranst.
699	1	7 v.b.	staat: (II 803). lees: (I 803).
765	2	26 v.b.	staat: Batak-Instituut. lees: Bataksch Instituut.
783	2	1 v.b.	staat: adden. lees: daden.
783	2	1 v.o.	staat: adden. lees: daden.
797	1	1 v.o.	staat: XANTHOPYLLUM EXCELSUM. Ices: XANTHOPHYLLUM EXCELSUM.
797	1	12 v.o.	staat: XANTHOPYLLUM EXCELSUM. Ices: XANTHOPHYLLUM EXCELSUM.

REGISTER.

- AALST, C. J. K. VAN, II476, 55a.
AALST, J. VAN, IV 108g. AALST, D. VAN, IV 711a. ABBOTH, IV 864b.
ABDALKADIR AL DJILANI, II 89, IV 281a.
ABDALLAH TOE MAMENANGA RI AGAMANA, I 325a.
ABDOEL DJALIL, III 143a, 1436.
ABDOEL DJALIL RAJ AT SIAH, HI 6186, 6216.
ABDOEL DJALIL SAIF'OE DIN, III 1446, 3766.
ABDOEL-HAMID, III 292a.
ABDOEL KARIM, I 166a. ABDOEL MOEIS, III 6976, 6986, 699a, 700a, 7016, 702a.
ABDOEL RACHMAN MAADLAM SIAH, III 6216, 622a.
ABDOELLAH BIN ABDOELKADIR MOENSJI, II 692b, III 670a.
ABDOELMOEHJI, II 90a. ABDOE'R-RAHMAN, III 817a.
ABDOERRA'OE F, I 92a, II 906.
ABDULKAHMAN, III 6186. ABELL, II 488a, III 4186.
ABENDANON, Ir. E. C., I 358a, I 444a, 446a, 4476, 448b, 449*如* I 452a, 4526, 4536, 454b, 455a, 455*如* 456a, 4566, 457a, 4576, 458*如* 634b, 774*如* 7766, 7776, 7786, 781a, 7816, II 8546, 688a, 6886, I 11 36a, 2476, 2736, 4646, 465a, IV 423a, 4236.
ABENI: ANO5, Mr. J. W., II 279a, I 2796, 4011a.
A BOE BEKR, H 64a, 1626, III 291*如* I.
A BOE JJEK BIN HOESAIN BIL-FAGJI, I 1906.
ABOE JJEKH KAMALOE'D-DIN, I 111(>H26.
A BOE NOE WAS, II 595a.
ABOE TALIB, III. 7946.
ABOHL'FATAH, JI. 199a, 1996, 200*如* I, 222b.
A BOE'JI ASAN SIADILI, IV 281a.
ABOE*L NATZAR, II 1996, 2006.
AUKAHAM, II 162a, I 326.
ABREU, ANTONIO D', I 36a, II 2316, 7736, III 455b.
ABREU, SI MO D', I 444b.
A CH MAD, III 6326.
ACHMAD SRI NCGA, KA, III 735Z).
ACOSTA, CHKISTOVAL, III 156a, IV 19a.
I ACQUET, Dr. H. D', III 642a, 645a.
; Acufizt, PEDRO, II 775b, IV 48b.
| ADAM, J. W. H., II 620b.
I ADELAER STWERT, I 585a. ADER, J. W. H., III 213a. ADIPATI ANOM, 14946, II 1986, 1996, 201a, 2036.
ADIPATI TITRA (KOE)SOEMA, IV .301a.
ADITYA WARMAN, I 321a, II 739a, III 1976.
ADJI MOHAMMAD PABIKISIT, II 376b.
ADJI SAKA, III 794a, 7946, IV 1196, 120a, 1206.
ADRIAENSZ, A., III 212a.
ADBIANI, Dr. N., I 1006, 429a, 447a, 456a, 456*如* 457a, 458*如* 466a, 4896, II 3006, 430*如* 5836, 683a, 786a, III 73a, 464b, 730a, IV 8466.
; ADRIANI-GUNNING, M. L., III 730a.
'AGASSIZ, III 7216, IV 1096.
; AGSNG, II 1806, 2106, III 204a, 2046, 205a.
I AGERBEEK, IV 848b.
I AGNESE, II 233a.
I ABLBURG, J., I 446a, 448a, 450*如* IV 43a.
; AHMAD NAZAROEDIN, I 611a.
; AHMED RIF2, IV 281a.
; AHMOED NADJIM-OEDDIN, III 2666.
I AINSLIE ADDISON, II 196.
I AIRLANGGA, II 1946, IV 156*zie ook* ERLANGGA.
AKKEBINGA, IV 3556, 356a. AL-AS'AR L II IGGa?
| AL GIJAZALI, II 596a.
I AL HALLADI, II 167a.
AL MALIK SALEH, I 314a.
I AL MATOE'iiDi, II 166a.
AL NAWAWJ, II 165a.
ALAMPEBOEN, I 6L3a. ALA-OED-DIN SIAH, III 459a. ALAOEDDIN, I 11 205a.
ALAOBDIN DJOJIOB ALAM SIAH, I 678a.
ALAOEUIN MOEHAMAT DAWCT SJAU, I 86a, 916.
ALBERS, IV 26a.
ALBUQUERQUE, AFFONSO DE, I 165a, 654*如* II 106, 2296, 773a, JU 4546, 455a, 4558, 6166, 7186.
ALCOCK, III 16a, 714a.
ALDERWERELT VAN ■ ROSEN-BURGH, C. R. W. K., I 401a, 4026, IV 512b.
ALDROVANDUS, II 284a.
ALEMBERT D', IV 196. ALEWIJN, A., IV 1296. ALEXANDROS, II 228a. ALI (Batjan), I 205a. ALI, II 1676, 595b, III 291a, 673b, 7946, 7956.
ALI (Ambon), II 7776, 778a.
ALI (Radja Riouw), III 619a, 6196, 620<z.
ALI BASSA PRAWIBA DIBDIA (SANTOT) I 603a.
ALI KCLANA, III 6216, 622a.
ALKEMA, I 430a.
ALMEIDA, FRAN.CISCO DE, III 454b.
ALPHEN, JHR. R. VAN, II 3036.
ALPHEN, F. E. M. VAN, III 580b.
ALTING DU CLOUX, T., IV 356a.
ALTING MEES, Mr. F., I 1546, II 55a, 754b, IV 534a.
ALTMEEJER, IV 740b.
ALWADIN I, I 205a.
ALWADIN II, I 205a, III ala.
AMAN, J., I 397b.
AMANGKOE BOEWONO III, I 6026, II 207a.
AMANGKOE BOEWONO I, I 336, ' 6246, II 203b, 205a.
AMANGKOEAT I, II 198b, 2786, 2916, 3036, III 3516.
AMANGKOEAT II, I 316a, 795a, II 1166, 1986, 199b, 450a.
AMANGKOEAT III, II 201a.
AMANGKOEAT IV, I 316a, II 2016.
AMANNA GAPPA, I 330a.
AMARASI, III 453b.
AMBE MAA, II 6136.
AMBROS II, 822a.
AMHERST (LOBB), I 534a. AMIR, I' 163a, II 468a. AMIR, ANTASARI, I 54a. AMMANUS, Z., IV 7026.
AMMON, III 545a.
AMORETTI, C., III+ 4076.
AMORIE VAN DER HOEVEN, DES II 694a.
AMSTEL, H. VAN, I 271a, 272a.
ANAK AGOENG KUTOET KA-RANG ASM, II 6166.
ANAK AGOENG MAD& II 61Sa.

- ANDERSSSEN, ESKILD, I 55*4b*.
 AXDRADA, FRANCISCO, III 4106.
 ANDREWS, D. 8., IV 1036.
 ANGO, JEAN, I 7236, 724*a*, II 2326.
 ANGREMOND, A. D) IV 103*b*.
 ANNETST, HAROLD, E., III 273*a*
 ANOESHANATHA, II 195*a*, III 197*a*.
 ANOM, I 475*a*, 476*a*, 477*e*.
 ANTASARI, II 470*b*.
 ANTHING (Lt. Gen.), IV 530*a*, 564*a*.
 ANTHING, Mr. F. L., IV 26*a*, 8506, 852*a*.
 ANTOENG KWIXG, I 1366.
 APOLLONIUS, SCOTTE, I 341*a*.
 APELIUS VAN HOBOKEN, J. H., I 154*b*.
 AQUASI BOACHI, II 402*a*.
 AR-RAMI, I 165*a*.
 ARDOENA, II 593*b*, III 7196, IV 15*a*.
 ARENS, PEDRO, IV 1016.
 ARIA ADI SGXTIKO, II 519*a*.
 ARIA PANGIBI, III 244*b*.
 ARIA POESPITA, II 2016.
 ARIO TIONDRO NeGORO, II 46, IV 568*a*.
 ARISIM, I 4766.
 ARISTOTELES, III 64S&. &
 ARISZ, IV 97*a*.
 ARMINIUS, III 558*a*.
 ARNOLD, I 3956.
 ARNOLD, J. F. & Co., II 19*b*.
 ARNOLD, J. W., I 3026.
 AR^TZENIUS, W. O. P., II 6666.
 AKOE PADALI, II 613*a*.
 AROE PALAKA, II 472*a*, 472*e*.
 AKOE PALAKA, III 350*a*.
 AROE PALAKA, II 199*b*.
 AROE TANETERI AWANG, I 349*a*.
 AROENG BCLAWA, III 610*a*.
 ARRIANUS, II 228*b*.
 ARRIENS, IV 643*b*.
 ASCHE, VAN, III 369*a*.
 ASPEREN, J. C. A. VAN, IV 433*a*, 4336.
 ASPEREN, M. L. J. VAN, IV 433*a*.
 ASSELT, VAN, I 6895, III 789*a*.
 ASSEN, VAN, II 131*a*.
 ASSENDELFT, JAN VAN, III 6176.
 ATAIDE, TRISTAO D', III 456*b*, 457*a*.
 ATHAYDE, D', III 448*a*.
 AUBERT, JEAN AICHIEL, II 623*a*.
 AUBERT, T. M., I 453*b*.
 AUBLET, I 436*a*.
 AUCKLAND, I 527*b*.
 AUGUSTUS, II 228*b*.
 AUGUSTEJNS, III 58*a*, .
 AVALOKIT^AVARA, II 3316.
 AYRES, CHE., III 410*a*.
 BAAB (BABOELLAH) SULTAN, I
- BAADILLA, III 208*a*.
 BAARDA, VAN, II 474*a*.
 BABINGTON, G., IV 498*aa*
 BACKEN, SIMON FRANCOIS, III 29*b*.
 BACKER, C. A., I 399*aa* 4026.
 BACKER OVERBEEK, III 51*b*.
 BAERMANN, I 723*a*.
 BAGOES DJABIN, II 450*b*.
 I BAGOES SERIT, II 465*aa*
 BAH. AD-DIN NAKSIBBANDI, IV 281*a*.
 BAILLON, I 398*b*.
 BAJANG SKROELAA, I 204*b*.
 BAKA, IV 15*a*.
 BAKE, W. A., IV 1136.
 BAKER, I 401*a*.
 BAKKER, G., I 109*a*, III 792*a*.
 BAKKERS, I 4456, IV 4276.
 BAHSOA, IV 378*a*.
 BALITOENG, II 1946.
 BALL, III 134*a*.
 BALLOT, J., II 8066.
 BALLY, E., IV 102*a*.
 BALTZBERG, VON IV 866*a*.
 BANNERMAN, I 678*a*.
 BAKBIER, DOMINICUS MICHEL, IV 706*a*.
 BARBOSA, DIOGO, I 1G86.
 BARCHEWITZ, II 307*a*.
 BARDELIERE, MICHEL PROTET DE LA, I 724*a*.
 BABENTSZ, WILLEM, III 417*a*.
 BAKIN, II 468*a*.
 BARKELEY, W., III 649*a*.
 BARKMEJEK, J. E., III 440*a*.
 BARNES, THOMAS, II 372*a*.
 BAROEDIN, I 165*a*.
 Baron SOEKMOEL, I 173*a*.
 BARROS, III 2436, 244*a*.
 • BARTELS, II 287*b*.
 BARTH, III 649*a*.
 BARTIMEUS, II 663*a*.
 BARTLO, S., I 773*a*.
 BARY, DE, III 3396.
 BASSE KADJOEARA, I 3486.
 BAST, DE, IV 869*a*.
 BASTIAANS, III 2426.
 BASTIAANZOOON, IV 216*a*.
 BASTIAN, IV 20*a*.
 BATARA GOEROE, II 822*a*, J. I. L 648*b*, 658*a*.
 BATARA KATON, III 450*aa*
 BATARA AVISNOE, III 526*b*, 527*a*.
 BATAVUS, III 440*a*.
 BATES, HENRY WALTER, - II 72Ga, 731*a*, IV G64*a*.
 BATIN G A LANG, III 818*a*.
 BATIN MANGOENANG, J. J. 5206, 521*a*.
 BATIN MEMONANG, II 4673.
 BATOE HAMPAK, I 3726.
 BATOEK, II 4716.
 BAUDAERT (EAUDARTIUS), Da, W., III 415*b*, 416*b*.
 BAUER, I 7206, II 4666.
 BAUER, ER., II 44(56).
 BAUMGARTEN, JI 1406.
 BAUMHAUER, VON, IV G246.
 BAYER, ADOLPH, II 137*a*, 1386.
- BAYER, F. J. H., IV 115*a*, 116*a*.
 BAZEL, VAN, II 739*a*.
 BEAUFORT, DE, II 791*b*, IV 865*a*.
 BEAUJON, Mr. A., IV 107*a*.
 BEAULIEU, AUGUSTIN DE, I 724*a*, 724*b*, 725*a*.
 BECCARI, O., I 28*a*, 398*aa* 400*a*, 4586, 691 II 855*a*.
 BECKER, II 61*a*.
 BECKER, IV 642*a*.
 BECKERING, J. A., I 3458, 7066, IV 42*a*.
 BEDDOME, I 3976.
 BEECH, I 569*a*.
 BEEK, JURRIAN, II 15*a*.
 BEEK REINEKE, VAN, EX Co., II 59*a*.
 BEEKE, Mr. W. VAN DER, IV 751*a*.
 BEEKING, II 468*a*.
 BEEKMAN, H. A. J. M., I 385*a*.
 BEERNINK, III 211*a*, IV 4056.
 BEETHOVEN, VAN, III 7896.
 'BEETS, A. N. J., IV 103*aa* BEETS, N., IV 838*a*.
 BEGAM, II 469*a*.
 BEHAIM, II 231*a*.
 BEHRENS, III 253*a*.
 BEKER, G., I 707*a*.
 BELCHIOR NUNES, III 410*a*.
 I BELL, J., II 3846.
 BELT, J. C. v.(I., II 559") ; B6N
 PEUKAN, I 826, 83*a*, 866.
 BEMMELEN, Prof. Dr. J. F. v., II 6296, III 591*cc*.
 ;BEMMELEN, Dr. W. VAN, i 4//, II 3346, III 52*a*, 55*a*, 5656, 57*a*, 7216, IV 1986, 83*a*, 866.
 BEN PEUREUMECE, I 876.
 BENJSCKE, F., IV 996, BENIT, H. A., IV 7096, BENNETT, I 3956.
 BENOIT, IV 435*a*.
 BENSBACH, IV 4206.
 BE-NT, F. L., I 498*a*.
 B^NTARA, IBRAJUM, I 3*hl*-/.
 B^NTARA KEUMANGAN, J. 836.
 II 312*a*.
 BICNTARA OERUEUNGKAJA S I :
 TIA INDR A POTJOKT, A BOO
 LA'riin, II 312*a*.
 BiiNTAKA TJOET SICNTIA
 MoE- DA, I 6206.
 BENTHAM, I 3986.
 BENTHEIM UND TECKLENBURG
 RUEDA, GKAAF, II 1229*a*, 2296.
 BEKCIEM, Dr. MAX VAN, I J. I. 570"'.
 BERCKEL, H. E. VAN, I 297*a*, IV 7266.
 I BERG, H. P. J. VAN DEN, II 1546.
 ' BEJIG, K. F. VAN PEN, I. 154/)..
 BERO, Prof. Mr. L. W. C. VAN
 DEN, I 4886, III 268*aa* IV
 3016, 364*a*, 3656, 497*a*.
 BERG, Mr. N. P. VAN DEX, I 1516,
 1526, 1546, 773*a*, II. 53*b*, 362*a*.
 I BERG, A. N. VAN PEN, IV 3556. i
 BEKG, VAN «EN, (Resident), I
 I • 3(i*b*).

- BERGANSIUS, J. W., II 764b. BER(C)KE(N)ROODE. FRANS FLO-RIS(ZN), II 4386, IV 703a.
- BERNARD, CH., I 401a, 4016. IV 102a, 1026.
- BERNIAT, I 271a.
- BERNIER, III 544a.
- BERNSTEIN, Dr. H. A., III 725a, IV 655a, 7746.
- BEKVOETS, Dr. R., I 635a, IV 8516.
- BESIER, IV 711a.
- BETTING, M., IV 103a.
- BETZ, G. H., I 43Gb, II 754«.
- BEUDEKER, II 2346.
- BEUKHOF, J., I 474a, IV 3856, 386a.
- BEUNINGEN, Dr. VAN, I 7866.
- BEUSECHEM, J. M. VAN, III 347a, IV 105a.
- BEVERE, DE, II 623a.
- BEVEREN, CORNELIA VAN, II 15a.
- BEYERINCK, L. W., II 2396.
- BEUDERINCK, P. J. G., IV 719a.
- BEUDERIXCK, II 579a.
- BIATAKI, IV 16a.
- BIJKE WIRABHOEMI, II 196a.
- BIANCO, ANDREA, II 231a.
- BICKER, L., IV 4976.
- BICKER, I 746, IV 216a.
- BICKMORE, A. S., I 445a, III 645a.
- Bn., H.H. DE, III 273«, 6486, IV 233".
- BIK, JAS, I 3026.
- BIK, E. II., f 303".
- Bn<, Air. A. J. E. A., I 303a.
- Bikol.: I 2)-16.
-]5u/r, v. r., III 4806.
- BIMA, J\|>«.
- HIM A. A\|TA, Mr. B. G., III 72B/A
- BINKES, J
- BJRO, L., I
- BISCH, I 495a.
- Bis(n<)i' E, II 472a.
- BISCHOI E, (; P. A., I \J 08«.
- BISSCHOI- (; RI : VI ; f.INK, A. JL., I 403a, II 1086.
- JJITTEK, DE, JI 77(16.
- BIXIO, IV 1176.
- BLAAUV, J., II' (542a.
- BLAU, II., IV 114a.
- BLAEU, WILLEM en JOAN, II 235a, 2356, 2406.
- BLANCHARD, R., II 722b.
- BLANCO, I 4006. •
- B LEEK KO DE, III 4276.
- BLIT AR. MARIE, I 406a.
- ISLOEAIAEKT, I 111(0)82«, 81 00.
- ULOEMEN VVAANDERS, VAN, IV 123a.
- BLOK, S., IV 4316.
- BLOK, HOELOF, II I 2106.
- BLOK LA ND, VAN, I 816.
- ND, N JON J A VAN, I 77" IV 7686.
- JHosiiiEitT, Mr. BGBERT, I "73a
- BLOMMENDAL, A. RM IL 69如
- BLOMMESTEIN, Mr. A. F. VAN, II 364a.
- BLONDS, II 472a.
- BLUME, IV 3706, 861«.
- BLUMENBACH, III 544a, 5446.
- BLUNDEVILLE, T., III 416a.
- BLUSS也, Mr., II 279a.
- BLIJDENSTEIN, B. M., IV 727«.
- BOCK, CARL, I 357a, IV 286b.
- BODE, II 4706.
- BODEL NIJENHUIS, II 623a.
- BODEMEYER, IV 305a.
- BOEHM, G., I 776a, 7826.
- BOEKE, Dr. J. H., IV 756a.
- BOEKHOLTZ, VAN, II 7816.
- BOEKHOUDT, Mr., III 445a, '446b.
- BOELEN, G. J., III 583a.
- BOEK, Dr. H. W. DE, I 7716.
- BOER, P. DE, I 398a.
- BOERS, F. H., IV 499a.
- BOERS, II 615a.
- BOERSCHMANN, II 3316.
- BOES LUTJENS, F. W., I 155a.
- BOETZELAER VAN DUBBELDAM, Dr. W. TH. BARON VAN, IV 855a.
- BOGAAKDT, II 767a.
- BOGAERD, III 577a.
- BOGAERT, C. H., I 314a. 11 130a.
- BOGGI D 0., IV 8126, 813«.
- ! 8136.
- BOISSEVAIN, G., II 407a.
- ! BOISSEVAIN, J., III 255a, 583a.
- BOKI GAMMALAMMA, III 3616.
-) BOLDINGH, H. J., II 767a.
- : BOLK, F. W., IV 101a.
- BONVLAND, A. J. A., If 319a.
- j BONTEKOE, III 4106.
- i BOONSTRA VAN HEERDT, R., I 4466, 450", 450b, 4556, II 5836.
- : BOORMSA, Dr. W. G., I 402a, 4026, 7706, 771a, 7116, III 424a, 670a, IV 553a, 597a, (5946.
- BOOKSMA, Dr. P. A., III 650a, ; 6036, 6656, IV 597«.
- BOOTSGEZEL, J., IV 708a.
- i UOR, VAS DEN, I 613a.
- ! BORCHART, I., III 211 a.
- j JiOKDES, J. P. DE, IV 75a.
- i BORRALHO, III 410a.
- ! Bort II 151a
- BORY DE ST. VINCENT, I 394", II 652如
- Bos, J., I 656a.
- ROSBROOM II H II 474a, 7236, III 2126, IV 409a, 4336, 434a.
- BOSCH, C., II 179a.
- BOSCH, L., H 388b : IV 233«.
- BOSCH, A. G., II 407a.
- Bosch, Dr. WILLEM, II 628a.
- BOSCH, VAN DEN, IV 759a. j
- Bosan, VAN DEN, II 11 406.
- I BOSCH, E. B. VAN DEN., II 754a.
- | Boscu, R. B. VAN DEN, I 401a. !
- BOSCIJ KEMPER, Jhr. Mr. J. DE, !
- BOSSCHE, J. F. R. S. VAN DEN, II 767b, III 2686.
- BOSSCHER, III 444a.
- BOSSCHER, C.» I 4458, II 3036, III 6026.
- BOSSIE, M. J. VAN, I 2946, II 696, IV 7276.
- BOTELHO, NUNO ALVARES, III 4616.
- BOTJE, I 2746.
- BOUDEWUNSE, J., I 5296.
- BOUGAINVILLE, DE, I 553a, 725a, II 659b.
- BOULENGER, II 4526, III 723a.
- BOURCOQ, DE, IV 8346.
- BOURSE WILS, III 213a.
- BOWERBANK, II 7226.
- BOIJLE, IV 6566.
- BRAAK, Dr. C., III 52a, 53b.
- BRA AM, VAN, III 6196.
- BRAAM, J. VAN, IV 5046.
- BRAAM MORRIS, VAN, I 445b, II 612a, III 2746.
- BRABANT, D. L. DE, I 110b, 4716, II 4746, IV 869a.
- BRACHES, II 7276.
- BRANDES, Dr., IV 2996, 401a, 457a, 8616, 862a.
- BRANDSTELTER, III 794a.
- BRANDT, G., III 215b.
- BRANDT, H., I 642如 BRANDTS, DS. A., I 4276. BRAUW, DE. III 267a. BRED A, VAN, I 395a.
- BREDA DE HAAN, Dr. J. VAN, III 58a, 58b, 383如 425a, 4256 6606, IV 98a, 98如 100a.
- .BREHMERODE, III 8206.
- BREHID, III 394a, IV 511a.
- BRENNER, VON, IV 383a, 3836.
- BRENT, CHARLES H., III 166a.
- BREST VAN KEMPEN, I 643a.
- BREUKINK, J., I 421b.
- BREIJER, J. F., IV 569a.
- BRILL, E. J., II 239a.
- BRINK, TEN, I 3246, 325a.
- Brinton, HI 5446, 549a, 550a, 551a.
- BRITO, ANTONIO DE, I 73b, 4446, 73%, II 773a, III 456a, IV 284a.
- BROCA, III 544b.
- BROCX, Mr. A., I 494a, II 754a.
- BROCX, L. G., II 7546.
- BROECK, H. A. VAN DEN, I 109a.
- BROEK, VAN DEN, III 呂48b, 551a, 5516, 553a.
- BROEK, E. B. v. i)., I 109a.
- BROEK, MATTHIAS VAN DEN, (PALUDANUS), I 657a.
- BROEK, Ir. VAN DEN, I 717b.
- BROEKE, VAN DEN, HI 2086.
- BROERS, B. J. W. E., II 4076.
- BROGNART, I 394a.
- BRON DE VEXELA, LE, II 468如 4716, 472a.
- BROOKE, III 54b.
- BROOKS, THOMAS, II 6S06.
- BROOSUOFT, Mr. P., III 160如 IV 404a.

- BROUCK, M. VAN DEN. I 642b.
 BROUCKÈRE, DE, II 625a, 6256.
 BROUWER, DR. H. A., I 1447如 776a,
 7815, III 542如 IV 223如 322G,
 654b.
 BROUWER, W., II 2396.
 BROWN, I 3956.
 BROWN, III 549a.
 BROWSE & Co., H., IV 115如 116a.
 BRUCE, R., IV 326a.
 BRUCKNER, G., II 2126, IV 840b,
 849a.
 BRUGSCH, II 569a.
 BRUIN, CORNELIS DE, I 473a.
 BRUISING EN WIJT, I 643a.
 BRUISING, I 642b.
 BRUXSMA, A. E. J., I 392a, 532a.
 BRUMMELER, TEN, III 4686.
 BKUMMELER, G. W. TEN, II 410a.
 BRUX, LE, II 48a.
 BRUNSVELT VAN HULTEN, P., IV
 1646.
 BRUYN, II 727a.
 BRUYN, H., III 211b.
 BRUYN, B. TH. DE, IV 7256.
 BRUYN, DE, II 268a.
 BRUYN KOPS, G. F. DE, I 112a, HI
 622b.
 BRUYNS, III 2076.
 BRUYNIS, II 467a, 4676.
 BRY, DE, II 233b.
 BUCHANAN, FRANCIS, II 6526. III
 550a,
 BUCKING, H., I 446a, IV 43a.
 BUNGE, J. G., III 583a.
 BUNNEMEIJER, F. A., IV 114a.
 BURG, P. VAN DER, III 494a.
 BURGESS, L., IV 1116.
 BURMAN, JOHANNES, I 393a, 393b,
 III 644a, 644如 645a.
 BURMAN, NIKOLAAS LAURENS, I
 394a.
 BURNABY LAUTIEB, I 297a.
 BURNOUF, II 177a.
 BURROWS, G., II 4066.
 BURTOX, IV 747b.
 BUSSY, J. H. DE, III 422a.
 BUSSY, L. P. DE, IV 96a, 98如 99a,
 996.
 BUTTIKOFEB, I 311a, 357a.
 BUUEEN, J. A. M. VAN, IV 730a.
 BEWALDA, K., I 412a.
 BUYK, E., HI 2116.
 BUYS, II 4716.
 BUYS, M., III 591a.
 BUYS BALLOT, III 51a.
 BUYS, JACOBS & Co., IV 116a
 Bun SEES, M., IV 7836.
 BUUSKES, Mr. A. A., I 154b.
 BUUSKES, A. A., IV 816a.
 BILLEBT, A. VAN, IV 986, 230b.
 BYLON, DAVID, II 3536.
 BYVANCK, C. H. C., II 55b.
 BIVANCK, W. G. C., IV 106.
 CAARDEN, PAULUS VAN, IV 316a.
 CAEN, II 7786.
 CAEUW, JACOB, I c546.
 CALAND, P., II 696, IV 7206
 CALCAR, VAN, II 2226.
 CALMETTE, III 799b.
 CAMINHA, A. II, IV 19a.
 CAMOES, IV 186, 19a. CAMP,
 AERN., I 642b.
 CAMPBELL, CHARLES, II 372a,
 CAMPBELL, D. H., I 4016.
 CAMPEN, v., I 604如 IV 6566.
 CAMPER, III 183a.
 CAMPHUIS, III 208b. CAMPIONI, III
 374a. CANDOLLE, DE, I 399a.
 CAXNE, H. D., II 390a. CANNING,
 LORD, I 527b, 678a, 678如
 CAPELLE. J hr. T. F. VAN DER IV
 7836.
 CARDEEL VAN STEENWLTk,
 HENRIE LUCASZOO, III 2136,
 IV 386.
 CAREY, I 3946.
 CARON, M. H., IV SGOa.
 CARPENTIER ALTING, Prof. Mr.
 J. H., I 760b, III 56 66, IV
 6216.
 CARPENTIER ALTING, H., IV 622a.
 CARSTENS, I 271a, 272a.
 CARSTENSZ JAN., I 62a, 441a,
 7256, III 8b.
 CARTER, II 7226 CARTERET, IV
 1726. CASA, DE, II 2346.
 CASEARIUS, J., I 393a.
 CASTELLANI, I 722a. CASTRO, DE,
 I 75a.
 CASTRO, JORGE (GEORGIO) DE, I
 4446, 736a.
 CATABROENO, I 605a, II 787a, IV
 284a.
 CATS, BARON DE RAET, IV 3836.
 CAU (COUW), JACOB, I 76a, IV
 218a.
 CAVENDISH, I 672a, II 7066
 CAVENTOU, II 3196, 321a.
 CELSUS, III 5186.
 CEPHAS, K., I 383a, II 4876.
 CERAM, Prins, III 3616. CESATI, I
 401a.
 CEUSTER, F. DE, IV 113a.
 CHAILLEY BEBT, J., II 603a.
 CHALLENGER, DE, IV 807, 808a,
 809.
 CHALMERS, III 55Lb. CHALMERS,
 R., II 6806.
 CHAU JU-KUA, IV 156, 16a, 166
 CHAO-YUAN-FANG, I 276a.
 CHAPPELLE, LA, IV 2996, 301«,
 305a.
 CHARLOUIS, I 722a.
 CuAssf., 111 5a.
 CHAUVIGNXI DE BLOT, DK, IV
 869a.
 CHAVES, ALONSO DE, II 2326,
 233a.
 CHINA, DIRK GERRITSZ., II 586a.
 CHINCHON, GRAVIN DEL, II 3186.
 CIUNNERY, G., III 2126.
 CHINNING, III 648a.
 CHRIST, I 401a.
 CHRISTAN, W. G. A. C., I 692a.
 CHRISTIAAN VI, II 936.
 j CHRISTOFFEL, H., I 866, S9a,
 1366, 179如 7186, II 313a, !
 471a, 4716, 473如 474a, IV
 | 381a.
 j QIWA, II 584a, 6236, III 501a,
 512a.
 j CLAESSENS, A. C., I 6556.
 j CLAESZ., CORNELIS, III 4156,
 416a, 4186, 4486, 449a..
 j CLAESZ, FRANZ, III 249(/.
 j CLABKE, I 3946.
 j CLEERENS, II 465". 4666.
 I CLEMENS VII, III 212G, 407a.
 I CLERCQ, DE, IV 28Gb.
 j CLERCQ, LE, II 4716.
 j CLERCQ, LE, IV 532a.
 j CLERKENWELL, A. T., III 2116.
 j CLEYER, Dr. A., II 178a, 111 642a.
 j CLIFFORD, II 6586.
 ! CLIGNETT, G. F. II 246如 III 7476.
 I CLUSIUS, CAROLUS, I 8306, II
 284a, III 275a.
 I CLUTS, J., I 656a.
 ■ CLUYSENAER, J. L., IV 74«, 434a.
 COCKERILL, JOHN, IV 112". 113a,
 1136.
 :CODRINGTON, III 549a.
 :COEHOORN VAN HOUWEEJA, ! II
 472a.
 j COERTSZ., AUR. CHR., III 2156.
 ! COHEN, Dr. N. IL, I\ 103", 1036.
 COHEN, Prof., IV 3526.
 COHEN STUART, C. P. Dr., I \'
 1026.
 COHEN STUART, A. B., I\ 7866.
 COLBBRT, II 319a.
 COLENBRANDEK, H. T., II,
 106. COLFS, I 7066, IF 3076.
 COLINI, Prof., I 693".
 COLLARD, II 474a.
 COLLE, N., III 2116.
 COLLETTE, III 482a.
 COLLOT D'ESCURY, T. BARON, II
 689a, IV 5076.
 COLUMBUS, I 436a, IJ 1 416«.
 COLIJN, H., I 85a, 866, 1766, 489如
 528a, 5916, 7296, 730",
 I II 692a, 111 775a, 78U ", IV
 8306.
 I COMES, O., JV 230a.
 I COMMELIX, JAN, i 393</.
 COMMELIN, K ASP EK, I 393a.
 CONDRAMINE, DE LA, I 436(/, J
 I 319a.
 Co ND II 319a.
 CONFUCIUS, I 4816, J.I 3316, J.V
 326a.
 COOL, H., I 446a, 452a, JIL 7476,
 IV 6436.
 COOL, W., IV 7306.
 COOLKN, C., IV 849a, 8496, 850a,
 851a.

- COOLSMA, S., I 429a, IV 23a.
 COOMB, s., I 76b, 678a.
 COPS, JACOB, II 116b.
 CORDÉS, DE, III 449a.
 CORES DE VRIES, W., I 6076, III 254a, 254*加* IV 115a, 1156, 116a, 116*g*.
 CORNABÉ, II 7816
 CORNELISSEN, I 611a, IT 65b, 4356.
 CORNELIUS, III 6316.
 CORNETS DE GROOT, A. D., II 212b, III 636a.
 CORNETS DE GKOOT, H. IIT 625*加*
 CORNWALLIS, LORD, I 5276, III 5246.
 CORPORA AL, J. B., IV 966.
 CORTÉZ FERNANDES, I 432a.
 COS, CORNELIS PIETERSZ., II 7106.
 COSIMO III DEI MEDICI, II 2346, 307a, III 642a.
 COSTA, DA, IV 349a.
 COSTA, ANTONIO DA, III 453b.
 COSTA, GASPARD DA, III 453b.
 COSTER VAN VOORHOUT & Co., II 1286, IV 496a.
 COTSHUISEN, J. L., III 212a.
 Co UTERUS, IH 620a.
 COTTON, SIR ARTHUR, IV 722a.
 COURIER DIT DUBEKART, I 611a.
 COURTEEX. SIR WILLIAM, I 6726, 6746.
 COCTELLE, DR., I 4386.
 Cor-ri-xno, MANUEL DE SOUSA, III 4616.
 COUVKÉT J., A. J. L., I 7066. J. J., f l 561a, IV 130a.
 (JR AMER, H 3836.
 CRAM EK, I I T 7016. A xs, (... HI 20(56.
 C'RAXSEN, I \ 7516.
 CRAPE, ROLAND, I 5836, 5846.
 ('RAWFUKD, J I I 5496, IV 8616.
 CRESIER, JACOB, II, 569a.
 CREMER, J. T., I 253a, 2536, 432rt, 1896, 575*«*, II 55a, 155b, 3946, 4096, 7546, 8496, III 1696, 170a, 1706, 7626, IV 4 b/, Hib, 98a, 2326, 792a
 f/ri BHOEIWTI, IV 15".
 (J RIP A DA POERN.X. WARMAN, I f 305b.
 CROOCK, J 756.
 Ci-oc-ik i;wiT, IV 355 (i.
 Ci:xjia, Xr : o DA, I 4426.
 CUNHA, PEDBO DA, IV 3156.
 C;(X)ING HAM, SIR JAMES, I 672/..
 CVVIEK, II 65b, II(I4a, 544a, 5146..
 CJEVEKII & Co., I 643a.
 DAALEN, G. C. E. VAN, I 28a, 856, 87b, 88b, 89a, 176b, 7296 II 374a, 371/, . 471a, III 258a, 2586, 775", 78*«*a, IV 381".
 DAALEN, E. C. VAN, I 786.
 DA ALEX, VAX, EX Co., I (1286.
 DAALEN, H. B. VAN, II 1116.
 DAENG-KALABOE (KALABOE), II 472a, G89a.
 DAENG KAMBODJA, II 1496, III 619a, 6196.
 DAENG MAREWA, III 1438, 6186.
 DAENG PARANT (PRANI), III 143b, G18b.
 DAENG PALI, III 1436, 6186.
 DAFERT, II 3826, III 650a.
 DAKSHA, II 1946.
 DALE, I 673a.
 DALFSEN, IT. W. VAN, II 407a
 DALHOUSIE, LORD, I 5275.
 DALTON, I 666.
 DAM, VAN, I 814b, III 461 *加*
 DAMMERBOER, J., I 430a, IV 844b.
 DAMMERMANN, Dr. K. W., IV 545b.
 DAMPIER, WILLIAM, I 490a 6436.
 DANA, II 435a.
 DANCKAERTS, SEBASTIAAN, I 6426, 657b, 655a, IV 533b, 835b, 83Ga, 8366, 839a.
 DANES, J. V., III 758a.
 DANIELL, III 4-786.
 DANIELLI, HI 5486, 551a, 5521).
 DANNENBARGH, M. C., II 618a.
 DANNENBAROH, R. Z., IV 1366.
 DANO BABA HASAN, I 626a, III 361b.
 DARA POETIHI, II 520a.
 DARWIN, CHARLES, I 96a, 495b, I 4356, 436a, 436b, III 6046, IV 6646.
 I/A PRES DE MAN WILLETTE, II 235a.
 DATO o BAGI GALAR TEUKOE DI GOENONG, II 7206.
 DATO: BAGINDO, IV 272b.
 DATO RT BAN DANG, I 325a.
 DATO* BEUSA, II 6676.
 DATO° LASON, IV 792a.
 DATO" NJA NO EH, III 7786.
 DATS RADJA AMAT, IV 2726.
 DATO: RADJA TJOET, II 646.
 DATO o SARONG, I 876.
 DATOE BAKKA, II 4726, IV 265a.
 DATOE o BAKOEKOE*1, III 778b.
 DATOE o DIN DING, IV 40a.
 DATOE DIPATI, IV 10a.
 DATOE@ GAD A NO, T 273 (i.
 DATOE KALIHLA, IV 10a.
 DATOE LAKSAMANA, I 763a, 764a.
 DATOE MOE PA ISMAIL, III 597b.
 DATOE MOELA HOESIX, IV 320".
 DATOE MOHAMAD SAWAL, III (5756.
 DATOE MOHAMAD TOENEI, III 768a.
 DATOE o PAMOENTJA*, II 5646.
 DATOE* PANGOELOE, II 564b.
 DATOE PISISIR, III 764a. DATOE* RADJA, IV 40a. DATOE RANGA, IV 10a. DATOE TJAMERANG, III 817a. DATOEK SANIGOERA, III 242a. DATOEK TIER 克NO, II 711a.
 DAUBANTON, III 423a.
 DAVID, J. H. G. E., II 4076.
 DAVIDSON, DAVID, III 29a.
 DAVIS, III 552b.
 DAVITY, P., IV 19a, 19*加* DEANS SCOTT & Co., II 196, IV 1116.
 DECAISNE, I 3946, 3956. DECKER, HANS DE, I 724b. DEINSE, A. M. VAN, IV 712a. DEKKER, Dr., J., IV 694a. DEKKER, I 6766, IV 706a.
 DEKNATEL, J. A. IV 3706.
 DEKSEL, CLAAS, IV 701b. DEL CANO, II 232a. (t. r. d'ELCANO, zie aldaar).
 DELDEN, VAN, II 764a. BELDEN, VAN, I 827a. DELONDRE, II 3196.
 DELPRAT, III 480a.
 D&MANG LEHMAN, I 1366, Ii 470a, 4706.
 DEMMER, GERARD, II 2526, 457a, 7786, 779a, III 207a, 207b.
 DENIKER, II 7406, III 544*加* 545a, 5456, 548a, 549a, 550b, 551a.
 DENINGER, K., I 776a. DENT, ALFRED, I 680&. DENTZSCII, VON, II 158a. DEPATI, I 494b.
 DEPATTI BAKIN, I 163a.
 DERFELDEN VAX HINDERSTEIN, G. F. Bn, VAN, II 239b. DERSX, H. G., IV 7276. DESCLELIERS, PIERRE, II 232a, 232b.
 DESLIENS, II 232a, 2326.
 DETERDING, H. W. A., III 3986.
 DEUSS, J. J. B., IV 1026.
 DEUTECOM, VAN, I 756, II 778a.
 DEVENTER, Dr. J. C. VAN, II IIIa.
 DEVENTER, W. VAN, IV 1006.
 DIJWA-AGOENG-KETOET, II 1086.
 DEWA GEDEH TANGKA(E)BAN, I 110*«*, 113a.
 DEWA MAD 也 RAI, I 1096, 110a.
 DEWA POETRI, II 376a.
 D 也 wi /VNGRENI, II 588a. DEWI SOEUTA, IV 17a.
 DEWI SRI, III 6486, 658a.
 DEYE, Dr., I 7866. DEZENTJIE, I 486. DIARMWANG Q A, II 1946.
 DICKILOFF, W. C., IV 1796.
 DIDEROT, IV 196.
 DIEDRIKSMAN, J. A., I 6936.
 DIEL, II 4646.
 DIEM, R., IV 996.
 DIEMEN, A. L. VAN, II 546a. Di EMO NT, A. J. E., I 796, IIf 3756, 780a, 7806.

- DIEPENHEIM, J. W. C., I 154b.
 DIEPENHORST, III 535a.
 DIEPENHORST, VAN, I 398a.
 DIETZ, P. A., IV 996.
 DIK, S. JZn., I 582a, IV 714b, 715a.
 DINGER, J., IV 46a.
 DINTER, B. C. A. J. VAN, 1446b
 DIOSCORIDES, IV 176b.
 DIPATI JOENOE, IV 186.
 DIRCRS, JAN, II 233d
 DIRICKSEX, LAMBERT, I 585a
 DISSEL, Dr. VAN, IV 566. DISSEL,
 Mr. H. VAN, III 350a. DIXON, IV
 69a, 717a.
 DJAJABAJA (DIAYABHAYA),
 555b, II 194+ 195a, 5706.
 DJAYAKATWANG, II 195a, 1956.
 DJ AY AN AG ARA, II 1956.
 DYAMBOEKARANO(PAXGERAN), II
 90(7, III 4366.
 DIAROT, I 6026, II 2Q76.
 DIIN SING, II 207a.
 DOCTERS VAN LEEUWEN, Dr.
 W., I 4016, 4026, III 4256.
 DODART, II 284a.
 DODDENS OF DODONAENS, REM-
 BEKTUS, IV 509a.
 DOEDS, CORNELIS, II 2336.
 DOEF, H., III 421b.
 DOES, DE, II 488a, 541b.
 DOES, F. VAN DER, III 718b, IV
 315b.
 DOES DE BIJE, J hr. J. P. J. VAN
 DER, III 606a.
 DOES DE BIJE, A. J. M. A. Ridder
 VAN DER, II 497a.
 DOLESCHAL, IV 66a.
 DOMINICUS, L., I 643a, IV 497a.
 DOMIS, I 643a, IV 3076.
 DONA CATERINA, I 442a.
 DONDA, III 787a.
 DODDERS, Prof. F. C., II 4216.
 DONGEN, VAN, II 356a, III 557a.
 DOOP, J. E. A. DEN, IV 996.
 DOORMAN, I 4416, IV 353b.
 DOKEN, J. B. J. VAN, IV 7446.
 DORIA, II 727a.
 DOBNSAFT, II 727b.
 DORP, H. M.: VAN, II 110b.
 DOKREPAAL & Co., I 539b.
 DORSELEN, VAN, IV 433a.
 DOHSSSEN, A. R. VAN, IV 4346.
 DORSSSEN, Dr. J. M. H. VAN.
 II 569a, IV 498a, 499a.
 DOGVILLÉ, H., III 23b.
 DOUWES DEKKER, E. F. E., IV
 886, 896, 906.
 DOVER, J. B., II 3556.
 DOZY, I 401a.
 DRAHMAN, I 4766.
 DRAKE, FRANCIS, I 672a, II 233a,
 2496, III 460a, IV 277b.
 DRIEL, VAN, II 4656.
 DRIESEN, FEL., I 196a, 197a,
 197b, III 4186.
 DBONKERS, II 604a.
 DUBOIS, II 519b.
 DUBOIS, JH 212a.
 DUBOIS, EUG., I 699+ 700a.
 7006, 701a, III 413a, 413b.
 DUBOIS, RAPHAEL, II 579a.
 DUDOK VAN HEEL, III 2546,
 IV 116a.
 DULAUURIER, III 547a.
 DUMMLER & Co., I 5366, IV 79a.
 DUMONCEAU, I 746b.
 DUMONT D'URVILLE, I 394a, 394+
 472+ 744b, II 659+ III 549b.
 DUNGEN GRONOVIVS, V. D., I
 356b.
 DUNGEN GRONOVIVS, D. J. v. D.,
 II 4066.
 DUPERRÉY, I 394a.
 DUPUY, II 2056.
 DURDIK, Dr., I 693a.
 DUURING & ZON, G., II 384a.
 DUURKOOP, III 5806.
 I DUYFJES, II 1086.
 I DUYX VAN MAASDAM, A. F. J.
 A. VAX DER, II 101a.
 I DIJK, VAN, III 816b.
 I DIJK, J. VAN, IV 996.
 DIJK: P. VAN, III 2126.
 DIJK, P. VAN, I 63a, II 401a, 402a,
 407a, 6666, 678a, 849a, IV
 356a.
 DIKMAN, J. F., IV 79a.
 DIKSTRA, J., IV 724Z.
 DZATNAL ABIDIN, III 5426.
 EARL, IV 665a.
 EBBINGE WUBBEN, III 7a, EqA,
 DUARTE D', III 457b. ECK, VAN, III
 3456.
 ECK, VAN, IV 597a.
 ECKSTEIN, C. A., II 2386.
 EDELING, III 3936, IV 718a.
 EDRISI, II 229a, 230a.
 EEDE, JOHANNES en A. VAN DEB,
 I 6426.
 EEDEN, F. W. VAN, IV 309b.
 EEKHOUT, R. A., IV 575a, 515b.
 EERDE, VAN, III 708a.
 EERDMANS, A. J. A. F., I 4466.
 EGÉ, II 468a.
 EGTEN, W. VAN, IV 1246.
 EGTER VAN WISSEKERKE, A.
 W. VAN, IV 408+ 533a.
 EHRENBURG, I 491a, III 6006.
 EHRENREICH, P., III 544b. EILERS,
 II 473a.
 EKRI, A. VAN, III 656, 3606.
 IV 258a.
 ELBERFELD, P., IV 136".
 ELBERT, IV 653a.
 ELCAÑO, D' III 407a.
 ELEN BAAS, W., I 4046.
 ELFSTRAND, III 519a.
 ELIAS, II 420a, III 1746. ELIAS,
 B. J., IV 710a.
 ELISABETH (KONIXGIN), JI 137a,
 IV 231a.
 ELK, J), VAN, IV 71 La.
 ELLIOT, JU 1826.
 ELLIOT, C. M. > I 4a.
 ELZELIXGEX, J. K. W. VAN, IV
 7306.
 ELSEVIER, I 353a, IV 8336.
 I ELST, VAN DER., I 7896.
 ELST, Dr. P. VAN DER, II I 657a
 EMANUEL, J. A., I 3a.
 EMDE, IV 849a, 849+ 8506.
 EMMA, KONINGIN, II 723a.
 ENMERIK, A. TH. J. VAN, II 424a.
 ENGEL BEY, II 569a.
 ENGELENBERG, I 533b.
 ENGELENBURG, E., IV 4336.
 ENGELMANN, Dr. W. H., I 428+
 II 427a.
 ENGLER, A., I 3986, 399a, 400+
 4006, HI 649a.
 EXSCHED6, Mr., II 110a.
 ENSCHEDÉ, Jon. EN Zoos, I
 155b, 667b, III 476b.
 ENTHOVEN, Mr. K. L. J., I 7a.
 ENTHOVEN, J. J. K., I 557a,
 II 2386, IV 409a, 4106.
 ENTHOVEN, M. K., IV 499a.
 ENTRECASTEAUX, I 725a.
 ERP, Dr. F., IV 6696.
 EREDIA, GODINHO DE, IV 19".
 ERKELENS, B., I 4466.
 ERLANGGA, I 2006. *Golb*, II
 5706, III 193a, 197a. (zie ook
 AIRLANGGA).
 ERMELING, J. P., I 63a, II 158a, IV
 300+.
 ERNST, I 4016, 402a.
 ERNST & Co., II IIIa.
 ERP, T. VAN, I 3836, II 487+
 III 7586.
 ERP TAALMAN KIP, W. F. VAN, II
 7546.
 ESSER, I, I 527a, IV 838a.
 EVERETT, IV 8646.
 EVERWIJN, R., I 357a, 808+
 8086, II 400+ 401a, 402+
 4286, IV 354a, 3556, 7206.
 EYCK, P. VAN, III 643a, (i44r).
 EYKMAN, C., I 277a, 4016, I V
 597a.
 EYNDHOVEN, VAN, II 181a.
 EISINGA, Prof. JHR. Mr. VAN,
 IV 540a.
 FA HIEN (HIAN), J 321a, 406a,
 II 956, 193a, HI
 FABER, F. C. VOX, III 1424r/.
 FABIUS, F. (V.), I 3a.
 FABRI, Dr., IV 227a.
 FABRICIUS, JAN, IV 404a, 4046.
 FAES, J., I 155a, 474a, II 839",
 III 345b, 340a, 3466, 347a,
 3476.
 FAES, JAKOB, II 686. FAOICL,
 BAKON, I 6986. FAIRCHILD, IV
 313a.
 FALCK, J. W., H2666, III 3456.
 FALETAHAN (PANCMBAHAN), J. I.
 180a.
 FARQUHAR, I 5a, 366, 534a 678a.
 FATIMAH, *If* 5706, III 2036,
 6736, 7946.
 FAURE, H. P., III 2136.
 FEHR, J. M., III: 642a.
 FERBEIRA, JOAN, IV 835a.
 FEUIZENAAR, A. J. G., I 1 239".
 FIEVKZ DE MALINES, IV 809".

- FIGEE, Dr. S., III 52a, 53a, 566, 57a, 58a.
 FILET, G. J., I 3966, 399a, 403a, 771a, II 1086, III 4216.
 FILIPS I, I 442a, - FILIPS II, I 533a.
 FILZ, II 4756.
 FINCH, II 7176.
 FINDLAY, II 241a.
 FINSCH, O., I 6466, III 497a, 550a, 551b.
 FISCHER, III 548na 552a.
 FISCHER, J. B., I 395a, 4016.
 FISCHER, Dr., II 4076. FLAMSTEED, IV 408a. FLEISCHER, MAX, I 401a.
 FLOWER, I 6826, III 544b, 549a.
 FLUCKIGER, Prof. F. A., IV 6386.
 FOCK, Mr. D., I 88a, 2196, 254a, 4896, II 397a, 545a, 754b
 III 170a, 1706, 173a, 4066.
 526a, IV 497a.
 FOCK, II 1106, IV 616b, 617a, 6176.
 FOCK, W. H., I 3866.
 FOCKENS, W., IV 130a.
 FOKKENS, F., I 635b, II 78a, IV 4a.
 FOKKER, A. A., III 794a. FOKKER, A. H. G., II 55b. FOL, J. G., IV 103b. FOLKEKESMA, J. W., IV 97a.
 FONTAINE, LA, II 319a.
 FORBES, H. O., I 3966a. FORREST, THOMAS, I 6356.
 FORSTEN, E. A., I 398a, III 106, 7226.
 FORSTER, I 626a, III 814a.
 FORSTNER VAN DAMBENOIJ, BARON, IV 532a.
 FOSLIE, J., I 401a.
 FOUCHER, A., [383a. FOCKNIER, J11 3606. Foy, W., £ 447a.
 FRA MAURO, II 2306, 772a, IV 17a.
 FKA ODORIGO DE PORDENONE, | II 2306.
 FRANCIS, IV 396.
 FRANCOIS, W. T. G. L., IV 134a
 FKANex, 111 2L0a.
 FRANQUEMONT, I 197a.
 FRANS I, I 7236, III 407«,
 FKANSSN HEKDEKSCHEE, II 6306, IV 780a.
 FRASER, I 6436.
 FRASER, LL I 585b.
 FJASER EATON & Co., IV 100«. FRAZER, 111 223a, 2246.
 FREDERIK IV 228a.
 FHEIB (UR), VON, IV 305a. FREISS, I 7066, 7076.
 FREIWALD, I. O., II 839a, IV 356a.
 FHESNEAU, I 436a.
 FKEYCINET, LOUIS DE, I 394a, III 412a.
 FREY EH, HI 5616.
 FREYSS, I 6326.
 FRIDOLIN, III 552b.
 FRIEDERICH, III 381a, IV 8616, 8G2a.
 FRIES, MAARTEN GERRITSN., IV 573b.
 FRIESWIJK, E., I 4466.
 FRITSCH, GUSTAV, II 653a, III 546a, 547na 550b.
 FRITZE, Dr. A. E., II 2236, 224a.
 FROMBERG, Mr. P. H., I 206. 21a.
 FROBENIUS, III 4886.
 FRUKENIUS, S. H., II 4136.
 GABELENTZ, VON DER, III 549a.
 GADJA(H) MADA, I 7276, II 1956, 196a, III 357na IV 166.
 GADOMBANG, II 664a.
 GAGE, III 723na
 GAGERN, . VON, II 547a, 5476, IV 5316, 532a, 564b.
 GALILEI, III 558a.
 GALLOIS, II 302a.
 GALVAO, ANTONIO, I 444a, II 7736, 774a, HI 4566, 457a.
 GASTALDI, II 232b, 233a.
 GAUDICHAUD, CHARLES, I 394a.
 GAUFFRÉ, M. R., IV 498a.
 GAVERE, DE, III 725a.
 GAYMANS, A. A. A., IV 410a.
 GAZELLE, DE, IV 807, 808a.
 GEBEL, IV 167a.
 GCDANG SOERA, III 2656.
 GEELVINK, JOAN, I 7466.
 GEEMEN, P. VAN, I 643a.
 GEERDINK, IV 23a.
 GEIL, W. G. C., IV 7106, 711a.
 GEISLER, J. G., IV 8486.
 GELDER, D. H. R. VAN, III 106.
 GENNEP, A. VAN, I 53a.
 GENNEP, J. L. VAN, II 55b.
 GENT, L. F. VAN, III 7476.
 GENT-DETELLE, NJONJA VAN, I 7716.
 GERAERTS, Mr. C., III 642b.
 GERDES OOSTERBEEK, W. F., III 4736.
 GCRJ, II 716a.
 GERHITZEN, Mr. J., I 1546.
 GERSEN, I 329a, 4456, II 155a.
 GERTH VAN WIJK, D., II G58a.
 GEKTH VAN WIJK, K. F. E., I 3396.
 GESENG (SOENAX), II 90a.
 GESKEK, VAN, I 310a.
 GESLING RUEMPEL, III 2156.
 GEUNS, JAN VAN, I 4386.
 GEUNS, M. VAN, II 362a, III 158a.
 GEVERS, Mr. P., I 773a.
 GHAZALI, II 1676, 168a.
 GIARD, III 3416.
 GIBBS, H. D., I 4006, III 273a.
 GIBSON, WALTER M., II* 226.
 GILS, J. JM. VAN, IV 3706.
 GILTAY, I 4016.
 GIWOOLEN, III 59b.
 GINKEL, G. VAN, I 4466.
 GIFS, II 1086, 1096.
 GIRI KOESOEMA, HI 816a.
 GIRILAJA, I 475a, 476a.
 GJEDDE, OVE, I 5836.
 GLAVIMANS, IV 1136.
 GOBBELSCHROY, Mr. P. L. J. S. VAN, II 754a.
 GOBIUS, II 2016.
 GODEFFROY, J. C., III 7256.
 GODEFROY, M. H., IV 1336, 134a.
 GODONG, I 475a.
 GOEBEL, K., I 4016, III 6446.
 GOEDKOOP, J., IV 113a.
 GOEJE, Prof. DE, IV 781a.
 GOEROE SOMALAING, III 3876.
 GOESTI ABDOEL HAMIJ, If 523.i
 GOESTI-ALIT GENTOEK, I 1096.
 GOESTI BAGOES DJILANTIK, I 113a.
 GOESTI BOEDJONO, II 523a.
 GOESTI DJALI, III 4516.
 GOESTI DJELANTIK, I 1096, 110a.
 GOESTI (GD&) DJILANTIK I IIIa, 1126, 113a, 618a, III 1626.
 GOESTI G606 POETOE, II 618a.
 GOESTI MADE DJILANTIK, I 301a.
 GOESTI MAD:& RAI, I 110a.
 GOETZEE, N., III 212a.
 GOFFINET, IV 869a.
 GOGARTEN, E., IV 654b, 655a.
 GOGH, F. A. A. VAN, III 7476, 748a.
 GOLIUS, Prof., II 1776.
 GOMEZ, II 3196.
 GONSALVES, IV 175a.
 GOODFELLOW, W., I 650a.
 GOODYEAR, I 436a, 4386, 7846.
 GOOR, W. B. VAN, II 72a, IV 729a, 7306.
 Goos, PIETER, II 234a, 2356.
 GOOT, F. VAN DER, III 4736.
 GOOT, P. VAN DER, IV 102a.
 GORCUM, J. VAN, III 207a.
 GORKOM, VAN, I 403a, III 135b, IV 509a.
 GORKUM, VAN, II 389a, 3896.
 GORKUM, VAN, I 613a, II 372a.
 Gos, SIMON, II 7026.
 GOSSON, DE, III 766a.
 GOSZNER, J., IV 8376.
 GOUWENAER, FR., III 816a.
 GRAAFF, ISAAK DE, II 235a, 2406.
 GRAAFF, S. DE, I 2876, 5768, II 692a, III 171a.
 GRAAFF, V. D., I 498a, II 782a, III 765b.
 GRAAFF, |V. J. VAN DE, I 155a.
 GRAABLAND, J HR., I 82a.
 GRABENSTEIN, II 546a, III 580a.
 GRABOWSKY, I 6916, III 4936.
 GRAHE, II 3196.
 GRANPRÉ MOUER, C. A., II 55a.
 GRANT, I 357a.
 GKANVELLE FREMANTLE, 14956
 GRASHUIS, G. J., II 146a, 427«, 4276, IV 23a, 26a.
 GRAVÉ, ROBERT, I 7246, 725a.

- GRAY, J. E., II 7226.
 GRAY, A., IV 7636.
 GRAY BERCH, W. DE, IV 17b.
 GREEVE, J., III 7646.
 GREETING, IV 3496.
 GREGORIUS XVI, I 655a.
 GRENIER, JAN, I 74b, 75a.
 GREYING, P., IV 130a, GRIFFITH, I 3976.
 GRIMM, DR. J. W., IV 567a.
 GROENEMEIJER, A. D. J., IV 7266.
 GROENVELD, D., I 154b,
 GBOENEWEGEX, J. VAN, IV 2176, 218a.
 GROLL, III 477
 GRONOVIVUS, I 716a, IV 4a, 46.
 GRONOVIVUS, II 659
 GROOFF, J., I 655a, III 630
 GROOT, DR. DE, III 481a.
 GROOT, PROF. DE, I 6926, II 305a, 306a.
 GKOOT, C. DE, I 357a, II 401a, 4026, 405a, 852a, III 395b, IV 353
 GROOTHOFF, IV 3586.
 GROSKAMP & Co., I 540a.
 GROTHE, MR. J. A., II 623a.
 GROU DU CLOS-NEUF, FRANÇOIS, I 724a.
 GRUBAUEB, Prof. A., II 716a, 717a.
 GKIJNS, DR. G., I 770b.
 GRUIZEN, IV 3386.
 GUARDIOLA, II 3836.
 GUERICKE, G. N. V., III 2066.
 GUIGON, IV 326a. GUILLAUME, IV 3236, 435a. GUILLEMARD, IV 6566.
 GVIMET, I 6926.
 GUNNING, DR. J. G. H., I 408b, II 213a, 589
 7826.
 GUNKTING, DR. J. W., I 489b.
 GUNNING, Prof. J. W., II 409a.
 GUNST, F., II 224b.
 GUNTHER, II 7226.
 GUNTHER VON BULTZINGSLOWEN, IV 5296.
 GUTZLAFF, II 693a.
 GUSBEETS, EVERT, II 2336.
 GUSELS, III 2066, 207a. GUZELS, II 778a.
 HAAG, P. B., II 728a.
 HAAGE, DE, II 7816.
 HAAK, J., *ilj* 161a.
 HAAN, G. D. : JI 235a, 2356.
 HAAN, DE, II 656, III 576a.
 HAAN, DE, III 390a en b.
 HAAN, MR. C. DE, I 154b.
 HAAX, DR. F. DE, I 1996, III 243a, 345a, IV 502a, 7436, 745a.
 HAAN, DR. DE, III 374a.
 HAAN, J. S. DE, IV 1036.
 HAASE, II 722b.
 HABERLANDT, I 4016.
 HABIB ALI, II 533a.
 HABIB SEUNAGAN, III 758a.
 HACKEL, III 649a, IV 110a. (zie HAECKEL).
 HACKIUS, F., I 353a.
 HADDON, A. C., III 298a, 298b, 5516, 552a.
 HADDON, Prof., III 8 J 2a.
 HADJI ARDOELMANAN, III 242b.
 HADJI BEN ABAIH, III 1306.
 HADJI GOESTI ADI ABDUL-MADJID, KESOEMA NEGARA, III 787a.
 HADJI HASAN, II 6136.
 HADJI ISKAK, I 1666.
 HADJI ISMAEL, II 540a.
 HADJI KASIM, I 612a.
 HADJI MISKIN, III 2796.
 HADJI MOHAMMAD SALAH, III 7866.
 HADJI SAMANHOEDI, III 6946, 6956, 697
 HADJI WASID, I 1666.
 HAECKEL, ERNST, III 413a, 544b. (zie HAECKEL).
 HAEK, DR. H. DE, II 996, III 8166, IV 53a.
 HAEX, VAN, I 642b.
 HAGA, III 2076.
 HAGEN, DR. B., 1575b, 6916, 693a I 7926, II 240a, 356
 6526. | 653a, III 25a, 547a, 5476, 548a, 548
 550a, 550
 551a, 552b, 797a, 798a 799a, 810a, IV 506, 2036, 5936, 774b.
 HAGGENMACHER, C. A., II 407
 HAGT, v. d., I 5336.
 HAIR (HAIROEN), I 100a, II 7736, 774a, III 456
 457a, 4576, 458a.
 HAJAM WOEROEK, I 7276, II 1936, 1956, 196a, 229a
 6236, 634a, IV 166, 2996, 3046.
 HAJATOEDIN SIAH POETRA COR-j NABEE, I 205a.
 HAKIM MOEDA, III 6806. i
 HAKIM TIJ² III 6806.
 HAKSTEEN, P., IV 130a, 1306. I
 HALBERSTADTER, I 723a.
 HALL, VAN, II 506.
 HALL, VAN, II 756b.
 HALL, C. J. J. VAN, IV 102a. I
 HALLIER, H., I 357a, 400a, i
 4006, III 7146.
 HALMA, F., III 645a.
 HAM, S. P., I 392a.
 HAM, P. P. H. VAN, II 6188
 6186.
 HAMEL, Prof. Mr. G. A. VAN. II 362a, IV 13Ga.
 HAMER, DEN, I 569a.
 HAMID, III 822a.
 HAMILTON, ALEXANDER, II 680a.
 HAMY, III 548a, 5496, 552b.
 HAMZA, II 588a, 588b, 595b, 7776, 778a, 7786, 779a.
 HAMZAH FANSOERJ, J. I 596a, 5966.
 HANG TOEWAH, II 5066.
 HANN, Prof., III 56a.
 HANGMAN, III 2806.
 HANSEMANN, A. VON, I 6466. I
 HANSEN, Mevrouw, IV 324a. I
 HANSEN, AKMAUER, II 5666. !
 HANSEN, PAUL, I 584b.
 HARDELAND, IV 493
 HARE, ALEXANDER, I 1356, 4956, III 533a, 804a.
 HAREN, ONNO SWIER, IV 404a -
 HABINGHUIZEN, J., IV 727a.
 HARM, I 400a.
 HAROENA, I 366.
 HAROSN AR-RASID, II 595a.
 HARREVELD, PH. VAN, IV 101a.
 HARRIES, Prof., I 4386.
 HARRISON, III 552a.
 HART, VAN DEB, - III 790a.
 HART, VAN DER, I 445b.
 HARTEVELT, D., IV 786&. I
 HARTHOORN, IV 272a.
 HARTING, I 4236.
 HARTING, Prof. P., III 6006, 642
 644a, 645b.
 HARTJENS, J., IV 1016.
 HARTMANN, I 625a, 7046.
 HARTOGH, I 226a, 2266.
 HARTSINCK, I 676b, IV 816a.
 HARTWICH, P., IV 694a.
 HASAN, II 595b, III 674a, 7956.
 HASANOE'DDIN (SOERASOWAX), I 474b, II 90a, 197a, IV 39a.
 HASSAN OE'D-DIN, I 62a, 3476, 8146.
 HASSELMAN, C. J., II 81a, III 171a, IV 755a.
 HASSELT, A. L. VAN, III 653a, 659a, IV 234a, 5806, 582b, 5846, 5926.
 HASSELT, DR. A. W. M. I 65a, 5526.
 HASSELT, F. J. F. VAN, I 606, II 876.
 HASSELT, H. J. VAN, L 439 .
 HASSELT, MR. J. H., II 71< ; a, III 7416.
 HASSELT, van, I 4456, IV (>496.
 HASTINGS, WAKREN, I 766, 11 756a, II 5246.
 HAUG, E., I 777a.
 HAUS, J. F., I 796.
 HAVART, DR. DANIKL, II 580 .
 HAVER DROEZE, L. F. J., JI 6246, IV 535a.
 HAVING A, W. J., IV 4086.
 HAYE, DK LA, I. 44La, 8006.
 HAZE, J. V 501a.
 HAZEU, DR. J. L. 309a, IV 5Sa, 396a, 3966, 3976, 402
 403a, 857a, 858a.
 If AZICWINKEL, J. J., I V 101a.
 HECKLER, J 718a.
 HEDEMANN, F. W. H. v (,N, IV 35(5)a.
 HEECKEREN, C. 8. VAN, IV 116a.
 HEEK, VAN, III 6036, IV 0456.
 HEEMEN, E., J. 643a.
 HEEMSKERCK, VAN, J 1106.
 HEEMSKERK, I 66a.
 HEEMSKEEK, MR. TIL, I 802a, II 694a, 7546.
 HEEHES, Prof. Mr. J. E., 11626, 5256, 526a, 530a, III. 6426, IV 336a.
 HEGER, II 306a, 308a.

- HEIN, ARN., III 747e.
 HEIM, Prof. A. R., I 6938, II 488a.
 HEIN, Dr. W., I 6936.
 HEINE, II 828a, IV 383a.
 HEININGIUS, ZACHARIAS, I 6570
 HEINZE, IV 1496.
 HEINZELMANN, N., III 484a.
 HELB, H., I 60a, IV 409a, 434a.
 HELBACH, II 4676.
 HELDRING, B., I 1516, II 476, 54b, 55a.
 HELDRING, O. G., IV 8376, 838a.
 HELDBING, E., III 585b, 589b, 591a.
 HELFRICH, O. L., I 613a, II 452a, 508b.
 HELFFERICH, EMIL, II 58a.
 HELLENDORRN, H. J., IV 98a.
 HELLER, K. M., I 418a, II 7226.
 KELLY CHILLY PARTANY, I 7156.
 HENDRICH & Co., III 5826.
 HENDRIKS, II 472a.
 HENDRIK DER NEDERLANDEN, PRINS, II 69a, 8386, 111583a, IV 355a, 7196.
 HENDRIK, PRINS, II 411a.
 HENNING, I 4016.
 HENRI, I 3566.
 HENRY, II 319如
 HENSCHEL, Prof. A. W. E. Th., III 643", 0446.
 HEPP, H. J. J., I 1546.
 HERMANN, PAUL, I 393a.
 HERMANZOOON, WOLFEBT, III 4606.
 HERMITE, JACQUES I 187a, II *IJ a*, 457a, 777b.
 HEIMITE D E J ONGE, JACQUES L', J 6066.
 HERRERX, AXTONIO DE, I 436a.
 HERTOOG, I 393a, 394a.
 HERWERDEX, VAN, IV 3076.
 HESKES, W. F., IV 7126, 727a.
 W ESSE, O., IJ 321a.
 I(ESS) EL, (:) ERKITSZ., II 2336, 231a, 235a.
 HESTERMAX, McvR. L., IV 5098.
 HEUJIN, F. (VAN, IV 966.
 HEUBNICUS, JUSTUS, IV 8366.
 IfKussER, C., IV 966.
 HEUTSZ, J. B. VAN, I 516, 70a, 82a, 83a, 846, 85b, 86a, 87a, 88a, 151a, 281a, 2816, 5276, 574a, 8146, J. I 7a, 71b, 374a, 419a, 53b 如 7056, 111 90a, 1086, IV 55, 2226, 518a, 829a.
 HEUVEL, VAN DEN, II 778".
 HEYLIGERS, III 30(4).
 HEYMEKINO, G., I <>43a.
 HEYNE, K., I 403a, 111 422a, 424 a, 523a, IV (i)95a.
 HEYNEN, I 7066, 7076.
 JIEUNJING, J. O., IV 728a.
 HEYTING, J., II 3896, 390a, 3906, 391a.
 HEYTING, II. G., II 423a.
 HICKSON, 111 714a.
 HIDAJAT, I 136a, XI 4706, 7776, HI 251a.
 HIEBINK, III 176.
 HILGERS, M. Th., IV 130«.
 HILST, P. VAN DER, IV 7096.
 HIRSCH, KARL, I 612,a 612b.
 HIRSCIII, II., 1446a, 4476, 457a, 451b, 7806, II 401b, 666b, III 263a, 401a, IV 2236, 6486.
 HIBTII, Dr. Fr., II 305a, 306a.
 HISSINK, I 4556.
 HISSINK, Dr. D. J., IV 986.
 HOBOKEN EN ZONEN, A. VAN, III 582b.
 HOCHREUTINER, I 402a.
 HOEDT, I 7066, 7086, III 725a.
 HOEK-WILSON, Mevrouw VAN, II 410a.
 HOEK, C. C. v. D., II 486.
 HOEKSTRA, IV 383a.
 HOEN, (T), II 776a, III 209a, IV 563b.
 HOEPEPMANS, II 487a, III 194a, 501a.
 HOESAIN, III 292如
 HOESAIN, II 595b, III 674a, 795a, 795b.
 HOESAIN AL-AIDAROE(SAJJID), II 90a.
 HOESEIN DJAJADININGRAT, Dr., I 736, II 587b, 588b, III 243a, IV 396如
 HOESEN, W. VAN, IV 131a.
 HOESIN, III 632如
 HOETINK, B., II 364a, 3646, 3656
 HOEVELL, G. W. W. C. BARON VAN, I 445a, II 3066, 3076, 309a, IV 366b, 8466.
 HOEVEN, VAN DER, HI 7246.
 HOEZOO, II 7G0a, IV 8506.
 HOFLAND, I 43G6.
 HOFFMAN, II 4676.
 HOFFMANN, B., II 7226.
 HOFFMANN, Prof. J. J., III 755a.
 HOFMANN, Dr., I 4386, II 44Gb.
 HOFMANN, F. C., II 321«.
 HOOENDORP, VAN, I 238a.
 HOGENDORP, BARON W. VAN, IV 720a, 7206.
 HOIENDORFF, J. A. BARON VAN, II 2036, 204a, III 186a.
 HOHENT.OHE-SCHILLINGFURST, II 91a.
 HOLLAR, W., II 2356.
 HOLF.HUNO, I 400a.
 HOLMES, E. M., I 772a.
 HOLSMAN, IV 869a.
 HOLSTEYN, H 617a.
 HOMAN VAN DEB HEIDE, J., I 289b, IV 727a.
 HOM BRACHT, VON, I 579a.
 HOMUKON, I 3946.
 HOMEIN, DIOGO, IV 176.
 HONDIUS, II 2336, 2356. HONING, J. A., IV 99«, 996. HOOFT, I 355a, 558a.
 HOOGENDIJK, W. en J., IV 112a.
 HOOGEVEEN, H. J., II 556.
 HOOOIE, ROMEIN DE, II 94a.
 HOOGLAXDT EN Co., II 1286.
 HOOJMAN, DS., IV 299如 3046.
 HOOKER, Sir WILLIAM J., I 7836., IV 694a.
 HOOKER, J. D., I 395b, 398如 IV 6646.
 HOOLA VAN NOOTEN, BERTHA, I 3976.
 HOOP, Mr. J. C. v. D., II 754a.
 HOOPER, J. III 4226, IV 861«.
 HOOBENS VAN HEYNINGEN, C. E., III 767a.
 HOORN, VAN, I 812b, II 4653.
 HOOY, L., IV 136a.
 HOOYER, D. G., II 301a, 4236, 424a.
 HOOYER, G. B., III 591a.
 HOOYMAK, J., I 773a.
 HOPFFER, II 7226.
 HORNAY, FRANCISCO, III 4536.
 HORNER, L., III 105.
 HORSBURGH, II 241a.
 HORST, Dr. D. W., I 446b.
 HORSTING, IV 436a.
 HOSE, III 5486.
 HOTZ, W., I 446a, 447如
 HOUSTON, WALLER, I 184a.
 HOUTEN, Mr. VAN, I 575a, II 3906, 3956.
 HOUTEN, C. J. VAN, I 4336.
 HOUTEN, P. J. VAN II 4096.
 HOUTEN (Kapt.), VAN, 11468b.
 HOUTEN, IT. G. VAN, IV 7236.
 HOUVEN, .H. C. VAX DER, II 55a.
 HOUWINK, II 353a, IV 641a, 6426.
 MOVIG, P., I 446a, Sila, II I 843如 IV 8016, 860a.
 HOWARD, II 3226.
 HUBBARDT, A. H., I 643a.
 |HUBERT, M. J., IV 499a.
 HUBERWALD, Dr. C. J. H., III 597a.
 HUBRECHT, Dr. H. F. R., II 1556.
 HUCHT, VAN DER, III 5076.
 HUE, I 401a.
 HUET, Dr. J. L'ANGE, II 1116.
 HUETING, A., IV 848a.
 HUGES, J., IV 99如
 HUGUENIN, O., II 402a, 666如 852a.
 HUIZER, S. L., III 161a.
 HULLEBROEK, EMIEL, II 834a.
 HULSEWE, W. N.» IV 7106, 711a
 HULSHOFF POL., Dr. D. J., I 7706, II 447a.
 HULST VAN KEULEN (Wecluwe), II 241a, 2416.
 I HULSTEYN, VAN, II 4676.
 HUMBOLDT, ALEX, VON, I 275b
 II 2246, 319a, 3356, III 51a.
 I HUMBOLDT, W. VON, II 290a, HI 5496.
 i HUMME, I 271a.
 HUNGER, FL. W. F., II 3996, IV 986, 635a.
 HUNTER, W., IV 498a.
 HURT, H 2666.
 HUSKUS KOOPMAN, I 109a.
 HUYP, ALLARDT, II 234a.
 HUURKAMP BOEKEN, II 4524.

- HUXLEY, III 5446.
 HUYSER, II 3836.
 HUYSEB, III 524a.
 HUYSMANS, III 767a.
 HUJMAN VAN ANROOY, III 7646.
 IBN BATTOETAH, HI 68b, III 4936.
 IBN CHORDADHBEH, II 772a.
 I BN-HAD J AR, II IGoc.
 IBRAHIM, III 6326.
 IBRAHIM IBN MAULANA ISRAIL,
 II 197a.
 I MAKALAOE HOESAIN BIN IDRIES
 KRAENG LEMBANG-PARANG, I
 815a.
 ICKE, H., III 236.
 IDA MADE RAI, I 1106.
 IDENBURG, A. W. F., I 432a.
 489 575a, 8146, II 419a, 754b,
 III 170a, 172a, 1736, IV 136b,
 4966, 617 6226.
 .IMAN SOEWANGSA, II 588a.
 IMPEY, SIR E., II 756a.
 INGALAGA, I 6106.
 INNOCENTIUS X, II 3186.
 ISA, II 595a.
 ISKANDAR MOEDA, III 461 如
 IV 216b.
 ISKANDER DZOE'L-KARNAIN, II
 595b.
 I-TSING, I 321a.
 JAAGER, B. B. DE, IV 579a, 579b.
 JACOBS, (Adj. Ondoff.) N., I 4526.
 JACOBS, II 1146.
 JACOBS, Dr., III 437a, IV 581a.
 JACOBSEN, ADRIAAN, I 6906, 7066.
 JACOBSON, I 654a, 795a, III 1386.
 JACOBSON, J. J. L. L., IV 326a.
 JACOBSON, EDW., II 712b, 716a,
 III 741b.
 JACOBSON EN ZN., LEONARD, II 384a.
 JACOBSSZ, WILLEM, IV 349a.
 JAGER, DE, III 5255.
 JALIXK, I 4716, II 4746.
 JANSE, Prof. Dr. J. M., III 45b, 424a,
 6606.
 JANSEN, (Res.) A. J. F., III 44a, 602&
 IV 8416, 8426.
 JANSEN, ABENT, II 936.
 JANSEN, M. A., III 787a.
 JANSEN, M. H., III 59a, IV 535b,
 7246.
 JANSEN, I 408a.
 JANSEN, Ir. P. J., I 8106, II 400b, III
 775a.
 JANSEN, P. W., I 580a.
 JANSSEN, A., II 407a.
 JANSSEN, Dr. C. W., II 157a. j
 JANSSEN VAN RAAY, H. L.,:
 I 2966, IV 726a.
 JANSSONIUS, II 235b.
 JANSSONIUS, Dr. H. H., I 402b,
 II 108b, III 423房 IV 695a.
 JANSZ., HARSJEN EN MARTEN,
 II 233b.
 JANSZ, P., IV S51a.
 JANSZ, WILLEM, I 62a, II 297a,
 506a.
 JAS A. DI POERA I, II, III, II 590a.
 JASPER, J. E., II 249a, 4886,
 III mb, 4186, 419a, 4196,
 459a, 490a, 492a, IV 10a,
 6956.
 JEKEL, II 4676.
 JELLESMA, E. J., II 7016, 760a,
 IV 8496, 850a.
 JENNER, E., IV 498a.
 JENSEN, H., IV 102b, 103a, 103b,
 231a.
 JESSEN TRAIL EN CO., II 196.
 JENNE, LE, IV 1136.
 JEZID, III 795a.
 JOAO, D., I 174a.
 JOEKES, 6866.
 JOESOEI, II 5886.
 JOHANSEN, IV 383a.
 JOHNSON, CHARLES, I 415a.
 JOHNSTON, I 7266.
 JOHR, II 468a.
 JOLLE, Mevr. LE (later mevr. v.
 VOLLENHOVEN) IV 8386, 852a
 JONG VAN ROODENBURGH, DE, IV
 112a.
 JONG SCHOUWENBURG, H. J. DE, II
 407a.
 JONGE, Jhr. J. C. DE, II 2216.
 JONGE, DE, III 415b, 532 如 IV 386.
 JONGH, Ir. A. C. DE, IV 3586.
 JONGH, Ir. C. A. DE, IV 871a.
 JONGH, A. A. DE, III 166a.
 JONGH, G. J. DE, II 70a, 72a,
 726, 73a, 736, 74b, IV 7306.
 JONGH HZN., D. DE, IV 3596.
 JONGKIND, JOHANNES, IV 70(a).
 JONKER, H. J. W., II 402a.
 JONKER, Dr., III 188a.
 JORGE, D., III 410a.
 JOUBIN, M. J., II 4356.
 JOUSTRA, M., I 177a, III 769a,
 IV 185 如 3836.
 JUCH, II 4676.
 JUMEL, II 4636.
 JUNIUS VAN HEMERT, D. A. J., IV
 134a.
 JUSSIEU, J. DE, II 319a.
 JUYNBOLL, Prof. Mr. TH. W., I V
 456 如 457b.
 JUYNBOLL, Dr. H. H., II 249a, 488
 如 7156, III 188a, 2016, IV
 398a, 399 如 4016, 4036.
 KAA, VAN DEB, EN HASTE, II 20a.
 KAARTEKOE, MINNE
 WILLEMSZ.
 I 75b, III 4616.
 KAATHOVEN, J. VAN, J II 780a.
 KAHAR (HADJI), I 6746.
 KAISER, Prof., IV 432a.
 KAJITJIL GAPI BAGOENO, IV 320a.
 KAJITJIL MANSOER, I 205a.
 KAKIALI, II 778a, 7786.
 KAKI AY, MARCUS, HI 360a.
 KALAJALANG, I 165a.
 KALAMATA, II 7796, 780a, III
 822a.
 KALFF, IV 63cz.
 KALI MALIKON ADE, II 722a.
 KALSHOVEN, III 710a.
 KAM, Dr. N. AL, IV 433b.
 KAM, J., I 660a, 6606, IV 8406,
 849a.
 KAMERLING, IV 1746.
 KAMPAB, III 764a.
 KAMPBEL, CH., IV 498a.
 KAMPEN, VAN, I 6826, 7016.
 KAMPFER, III 156a.
 KAMPHUIS, JOH., IV 404a.
 KAMPHUIS (Kapt.), II 472a.
 KAN, I 775a.
 KANOMAN, I 476b.
 KAPPEYNE, II 694a.
 KARACSONG, VON, IV G446.
 KARAENG-BORONG, I 3256.
 KAREL I, I 6736, III 557b, KAREL
 II, II 3186.
 KAREL V, III 407a, 649a.
 KAREL VI (KEIZER), IV 868a,
 868b.
 KARSTEN, G., I 399a, 4016, 402a,
 818a.
 KARSTEN, E. H., IV 731a.
 KARSTEN, H., II 319a.
 KARTAWIDJAJA, I 475a.
 KASIM, II 64a.
 KASSEL, EUGENE, I 269b, II 540a.
 KASTELEYN, J. S. C., II 3646,
 3656, IV 99b.
 KATE, Dr. HERMAN T. C. TEN, J
 455a, 496a, 688b, 774a, II
 7596, III 495 如 545a, 545b,
 548 如 549a, 5496, 551a, 552b,
 IV 59a, 61a.
 KATS, IV 55Ga.
 KAYSER, I 722a, 122b, 723a, II
 1126, U3a, 1136, 114a.
 KEANE, II 6526, III 136, 5446,
 549a, 5496, 550a.
 KSDJOERON ABOQ, I 7296.
 KCPJOERON BEDEN, I 7296.
 KeDJOERdN LINGGO VAN
 DOROT I 730a.
 KEEFE EN CO., O', JI G74a.
 KEELING, I 4956.
 KEBR, II 468a.
 KELLEN, PIL VAN DEH, III 7196.
 KELLER, I 747a, II 1036.
 KILLING, J. F., J 430a.
 KELVIN, LORD, IV 811a.
 KEMING EN ZOON, IV 562a.
 KEMM EKLING, II 403a, IV 642a,
 6516.
 KEMP, P. II. VAN DEK, I 2386, IV
 8666.
 KEMP, Dr. VAN DEK, IV 837a
 KEMPEN, C. J. VAN, II 3626.
 KEN ANGROK, I 195a.
 KENT, W., III 4226, IV 861a.
 KEIHBET, II 727a.
 KERKHOVEN, A. R. W., II 4076.
 KERKWIJK, VAN, II 237a.
 KERKWIJK, J. J. VAN, III 255a.

- KERR, IV 1116.
 KCRTANAGARZ X, II 195a, 1956, 739a, 740a, III 197a, 1976.
 KeRTARaDJASA, II 1956, 634a.
 KeRTAWIDJAJA, II 196a.
 KESSLER, AUG. J. B., III 398a, 398
 如
 KETTEN, (FA. GEBR.) IV 449如
 KeTJEN, III 551a.
 KEUCHENIUS, IV 97a.
 KEUDIROE 前 BALE, III 7576.
 KEUDIROEEN DOEL寸, IV 3886.
 KEUDIROEEN IBRAHIM, II 452a
 KEUDIROEEN KOEALA, III 7576.
 KEUDIROEEN SAMPAN, III 7576,
 IV 792a.
 KEUDIROEEN TAX DI, III 757b, IV
 7916.
 KEULEN, VAN, II 234b, 235a,
 2356, 2406, 2416, 242a.
 KEULEN, JOHANNES VAN, II 235a,
 IV 507b.
 KKULEN, GERARD VAN, II 2406.
 KEULEN, ERNEST VAN, II 284a.
 KEULTJES, III 10b.
 KEUTJH^{ts} SEUMAN, I 87b, 88a,
 886 :
 KEUTJHI o SJECH, I 88a.
 KEYSER, PIETER DIRCKSZ., III
 417a, 418a.
 KEYT, III 5b.
 KEUZER, Prof. Dr. S., TV 3036,
 5076.
 KEUZER, H. J., IV 3016.
 Ki DJAKA TINGKIR, alias MAS I < A
 RE BET, III 2446, 245a.
 Ki Geof: PA MANAHAN, III 204«.
 Ki GeDf: SELA, III 204a.
 KIELSTRA, Mr. J. C., I lb, 4896, II
 4266.
 KIEWIET DE JOXGE, Dr. G. W.,
 I 7706.
 Kif.iAAX. II 488", IV 2776.
 Ki MALA MA T ERBIL 色, III
 822a.
 KE, I 10U", 4006.
 KING, II 6176.
 KINO, DS., I \ 852如
 KnistJi, J J 7226.
 K i TASATO, III 390a.
 KJAJI UAOAP I-OETIJ, I V 3046.
 K.JAJI KATOEMANGGOENGAN,
 II 536a, 740".
 KIAIIP TAP A, JI 204a.
 K j A HI TOEM ESOGGEO AL- DI
 POERO, I 6246.
 KJ Aj AoSno S LA, III 737a.
 KJAI GCD6, I (1)06.
 KJ A (KOELOER (LOEHOER), I
 4706.
 KJAI MADJA, I 603a, II 465a. K.i A
 ERBOUT, I 675a.
 K J.AZINGA, I). M., III 111 *Idla*. KLEI
 AN, I 7066, 7086.
 KLEINIJCS, Prof. MH. PH., I 5316,
 6306, 8136, III 1736, IV 5286.
 KJ.EIWEG DE ZWAAN, Dr., I 7706,
 II 0536, 7406, 741a, 743如 III 24a,
 246a, 247a, 248a, 249a, 250a,
 251a, 252a, 253a, 254a, 255a,
 256a, 257a, 258a, 259a, 260a,
 261a, 262a, 263a, 264a, 265a,
 266a, 267a, 268a, 269a, 270a,
 271a, 272a, 273a, 274a, 275a,
 276a, 277a, 278a, 279a, 280a,
 281a, 282a, 283a, 284a, 285a,
 286a, 287a, 288a, 289a, 290a,
 291a, 292a, 293a, 294a, 295a,
 296a, 297a, 298a, 299a, 300a,
 301a, 302a, 303a, 304a, 305a,
 306a, 307a, 308a, 309a, 310a,
 311a, 312a, 313a, 314a, 315a,
 316a, 317a, 318a, 319a, 320a,
 321a, 322a, 323a, 324a, 325a,
 326a, 327a, 328a, 329a, 330a,
 331a, 332a, 333a, 334a, 335a,
 336a, 337a, 338a, 339a, 340a,
 341a, 342a, 343a, 344a, 345a,
 346a, 347a, 348a, 349a, 350a,
 351a, 352a, 353a, 354a, 355a,
 356a, 357a, 358a, 359a, 360a,
 361a, 362a, 363a, 364a, 365a,
 366a, 367a, 368a, 369a, 370a,
 371a, 372a, 373a, 374a, 375a,
 376a, 377a, 378a, 379a, 380a,
 381a, 382a, 383a, 384a, 385a,
 386a, 387a, 388a, 389a, 390a,
 391a, 392a, 393a, 394a, 395a,
 396a, 397a, 398a, 399a, 400a,
 401a, 402a, 403a, 404a, 405a,
 406a, 407a, 408a, 409a, 410a,
 411a, 412a, 413a, 414a, 415a,
 416a, 417a, 418a, 419a, 420a,
 421a, 422a, 423a, 424a, 425a,
 426a, 427a, 428a, 429a, 430a,
 431a, 432a, 433a, 434a, 435a,
 436a, 437a, 438a, 439a, 440a,
 441a, 442a, 443a, 444a, 445a,
 446a, 447a, 448a, 449a, 450a,
 451a, 452a, 453a, 454a, 455a,
 456a, 457a, 458a, 459a, 460a,
 461a, 462a, 463a, 464a, 465a,
 466a, 467a, 468a, 469a, 470a,
 471a, 472a, 473a, 474a, 475a,
 476a, 477a, 478a, 479a, 480a,
 481a, 482a, 483a, 484a, 485a,
 486a, 487a, 488a, 489a, 490a,
 491a, 492a, 493a, 494a, 495a,
 496a, 497a, 498a, 499a, 500a,
 501a, 502a, 503a, 504a, 505a,
 506a, 507a, 508a, 509a, 510a,
 511a, 512a, 513a, 514a, 515a,
 516a, 517a, 518a, 519a, 520a,
 521a, 522a, 523a, 524a, 525a,
 526a, 527a, 528a, 529a, 530a,
 531a, 532a, 533a, 534a, 535a,
 536a, 537a, 538a, 539a, 540a,
 541a, 542a, 543a, 544a, 545a,
 546a, 547a, 548a, 549a, 550a,
 551a, 552a, 553a, 554a, 555a,
 556a, 557a, 558a, 559a, 560a,
 561a, 562a, 563a, 564a, 565a,
 566a, 567a, 568a, 569a, 570a,
 571a, 572a, 573a, 574a, 575a,
 576a, 577a, 578a, 579a, 580a,
 581a, 582a, 583a, 584a, 585a,
 586a, 587a, 588a, 589a, 590a,
 591a, 592a, 593a, 594a, 595a,
 596a, 597a, 598a, 599a, 600a,
 601a, 602a, 603a, 604a, 605a,
 606a, 607a, 608a, 609a, 610a,
 611a, 612a, 613a, 614a, 615a,
 616a, 617a, 618a, 619a, 620a,
 621a, 622a, 623a, 624a, 625a,
 626a, 627a, 628a, 629a, 630a,
 631a, 632a, 633a, 634a, 635a,
 636a, 637a, 638a, 639a, 640a,
 641a, 642a, 643a, 644a, 645a,
 646a, 647a, 648a, 649a, 650a,
 651a, 652a, 653a, 654a, 655a,
 656a, 657a, 658a, 659a, 660a,
 661a, 662a, 663a, 664a, 665a,
 666a, 667a, 668a, 669a, 670a,
 671a, 672a, 673a, 674a, 675a,
 676a, 677a, 678a, 679a, 680a,
 681a, 682a, 683a, 684a, 685a,
 686a, 687a, 688a, 689a, 690a,
 691a, 692a, 693a, 694a, 695a,
 696a, 697a, 698a, 699a, 700a,
 701a, 702a, 703a, 704a, 705a,
 706a, 707a, 708a, 709a, 710a,
 711a, 712a, 713a, 714a, 715a,
 716a, 717a, 718a, 719a, 720a,
 721a, 722a, 723a, 724a, 725a,
 726a, 727a, 728a, 729a, 730a,
 731a, 732a, 733a, 734a, 735a,
 736a, 737a, 738a, 739a, 740a,
 741a, 742a, 743a, 744a, 745a,
 746a, 747a, 748a, 749a, 750a,
 751a, 752a, 753a, 754a, 755a,
 756a, 757a, 758a, 759a, 760a,
 761a, 762a, 763a, 764a, 765a,
 766a, 767a, 768a, 769a, 770a,
 771a, 772a, 773a, 774a, 775a,
 776a, 777a, 778a, 779a, 780a,
 781a, 782a, 783a, 784a, 785a,
 786a, 787a, 788a, 789a, 790a,
 791a, 792a, 793a, 794a, 795a,
 796a, 797a, 798a, 799a, 800a,
 801a, 802a, 803a, 804a, 805a,
 806a, 807a, 808a, 809a, 810a,
 811a, 812a, 813a, 814a, 815a,
 816a, 817a, 818a, 819a, 820a,
 821a, 822a, 823a, 824a, 825a,
 826a, 827a, 828a, 829a, 830a,
 831a, 832a, 833a, 834a, 835a,
 836a, 837a, 838a, 839a, 840a,
 841a, 842a, 843a, 844a, 845a,
 846a, 847a, 848a, 849a, 850a,
 851a, 852a, 853a, 854a, 855a,
 856a, 857a, 858a, 859a, 860a,
 861a, 862a, 863a, 864a, 865a,
 866a, 867a, 868a, 869a, 870a,
 871a, 872a, 873a, 874a, 875a,
 876a, 877a, 878a, 879a, 880a,
 881a, 882a, 883a, 884a, 885a,
 886a, 887a, 888a, 889a, 890a,
 891a, 892a, 893a, 894a, 895a,
 896a, 897a, 898a, 899a, 900a,
 901a, 902a, 903a, 904a, 905a,
 906a, 907a, 908a, 909a, 910a,
 911a, 912a, 913a, 914a, 915a,
 916a, 917a, 918a, 919a, 920a,
 921a, 922a, 923a, 924a, 925a,
 926a, 927a, 928a, 929a, 930a,
 931a, 932a, 933a, 934a, 935a,
 936a, 937a, 938a, 939a, 940a,
 941a, 942a, 943a, 944a, 945a,
 946a, 947a, 948a, 949a, 950a,
 951a, 952a, 953a, 954a, 955a,
 956a, 957a, 958a, 959a, 960a,
 961a, 962a, 963a, 964a, 965a,
 966a, 967a, 968a, 969a, 970a,
 971a, 972a, 973a, 974a, 975a,
 976a, 977a, 978a, 979a, 980a,
 981a, 982a, 983a, 984a, 985a,
 986a, 987a, 988a, 989a, 990a,
 991a, 992a, 993a, 994a, 995a,
 996a, 997a, 998a, 999a, 1000a.

- LA OENROE, II 4736.
 LA PATAOE, IV 265G.
 LA PAWOWONI KRAENG SEGERI, I 3486.
 LA ROEMPANG, IV 265a.
 LA SINBANG, I 96.
 LAAN, VAN DER, III 266a.
 LAB AT, (Pdre), IV 177a.
 LACLÉ, H. N., I 773a.
 LACOMBLA, E. IV 7866.
 LAEMLING, II 468a.
 LACING TOBIAS, P. F., I 80a.
 LAHURE, DE, IV 869a.
 LAKERVELD, A. VAN, IV 716a, 717a.
 LAKSIMANA, III 5346.
 LAM, J. D., II 777a, III 555a.
 LAMBRECHTSSEN VAN RITHEM, C. L. M., IV 7306.
 LAMMINGA, A. G., IV 7266.
 LAMMLETH, J. K. D., IV 114a, 1146.
 LAMOTIUS, JOHANNES, I 75b, III 4616.
 LAMPONG, II 514a, 518a.
 LANCASTER, I 746, 672a, III 460a.
 LANGE, G. A. DE, I 626a, IV 4076, 4326.
 LANGE, S. K. DE, I 626a, IV 4076, 432a, 432b, 433a.
 LANGE, I 611a, II 6176.
 LANGE & CO., I 643a.
 LANGE, DE, (Zend.), I 445a, IH 730a.
 LANGE, DE, (Insp.), III 531a.
 LANGENBEKG KOOL, III 510b.
 LANGUTH STEUERWALD, L. G., IV 101a.
 LAO Tsz., I 483a.
 LAOS, II 231a.
 LABA WOEDOE, II 535b.
 LARDY, I 827a.
 LAEIVE, W. J., II 440a.
 LARGES, S. DE, IV 503b.
 LASO, BARTHOLOMEO, II 233a, 233b, III 415b, 448b.
 LAST, Mr. T. T. L. U., III 444a, IV 1356.
 LAUBACH, I 399a.
 LAURENS, JACOBZ., II 233a.
 LACTERBACH, C., I 400a. LAVAL, FRANCOIS PYRARD DE, I 724a, IV 19a.
 LAVERAN, A., II 650a.
 LA WICK VAN PABST, VAN, IV 579a.
 LA WICK, VAN, II 246b.
 LE MSME, III 236b.
 LEBRET, G., I 8176.
 LEDEBOEH, Ir. IV 406.
 LEDEBOER, Dr., I 784a, II 4466.
 LEEFMANS, S., IV 1026.
 LEEMANS, W. F., IV 41a, 725a.
 LEENT, VAN, II 652b, III 547a.
 LEEBSUM, P. VAN, II 323a, 410a.
 LEEUW, AEENT MARTSZ. DE, II 234a.
 LEEUWEN, VAN, III 213a.
 LEEUWENHOEK, I 491a.
 LEFEVRE, J. J., I 4466, II 683a.
 LEG GER, I 452a.
 LEHMANN, I 691 如
 LEICESTER, I 499a.
 LEKKERKERKER, C., IV 185a.
 LELEWEL, II 230a, 231a.
 LELIATO, II 7776, 778a.
 LEMAH ABANG, S. TECH, II 896.
 LEMAIRE, IZAAK, I 5006.
 LEME, ENRIQUE, I 165a.
 LEMPKE, J. B., III 2115.
 LENOX, II 231a.
 LENS, II 6666.
 LENS En BERGSMA, I 540a.
 LENTING, Ds., II 5646.
 LENTING, I 669a, II 1106, 693a.
 LEON, IV 63a.
 LESCHENzVULT DE LA TOUR, I 394a, 395A
 LESSON, I 394a, 3946.
 LESSON, A., II 6526, III 549a, 550b.
 LESSON, R. P., II 6526, III 5506
 LETT, A., II 711a, IV 846a.
 LEUCKART, III 14a.
 LEUR, III 482a.
 LEVERT & Co., H. E., IV 116a.
 LEWIN, L., III 520a, 7906.
 LEWIS, II 155a.
 LEYDEN, VAN, III 786a.
 LEYDIE MELVILLE H. L., I 604a.
 LEYEL, WILLEM, I 584b.
 LIEBERT, II 852a.
 LIEFRINCK, F. A., I 1116, 112a, 12G6, 2386, 822a, 824a, II 247a, III 5256, 658b.
 LIEFRINCK, J. H., III 525b, 699b.
 LI ER, R. J. VAN, IV 860a.
 LIGHT, FR., I 766, 6766.
 LIGHTVOET, I 4456, IV 9a.
 LIMBURG STIRUM, Mr. J. P. GRAAF VAN, I 8146.
 LIMBURG STIRUM, L. GRAAF VAN, II 101a.
 LIMBURG STIRUM, O. J. H. GRAAF VAN, II 390a, III 5226.
 LINDEN, V. D., IV. 26a.
 LINDEN, M. L. M. VAN DER, IV 6996.
 LING ROTH, H., III 4186, 551a, 653a, IV 258a, 258如 2866, 657a.
 LINNAEUS, III. 337a, 544a, 642a, 644如 649a.
 LINNÉ, II 3186, 319a.
 LIOE NGIE, I 163a.
 LIOE A-SIN, II 426a.
 LIOE SIUN, II 305b, 306a, 307a.
 LION, Mr. J., III 5686, IV 136a.
 LION, H. J., II 1106.
 LION CACHET, II 4886.
 LION CACHET, Ds., IV 851a.
 LIONEL MARIE, II 625a.
 LIPPS, THEODOR, II 482a.
 LISER DE MORSAIN, DE, IV 869a.
 LITH, A. VAN, IV 435a.
 LOBB, THOS., I 783b.
 LOBRY DE BRUYN, A. Jf. H., IV 996.
 LODERUS, L., I 6426.
 LODIEWIJKS, J. A., IV 103a, 231a.
 LODIEWITCKSZ., WILLEM, II 2296, 233a, 233b, III 415如 IV 16a.
 I LODIEWIK NAPOLEON, I 4986, i 666b, 817b, III 186, 414a, 753如 III 5a, 523b, 581a, IV 173a
 | LOEBJIB JR., J. A., I 201«, 690a, II 2486, 249a, 480a, 482如 4886, 4928.
 LOEHOE, II 778a, 7786.
 LOEKMAX, II 595a.
 LOEMIMOE/OET (LUMIMU'UT), II 88a, 735a.
 LOENEN, VAN, I 3486, II 4726.
 LOERAH Dm AM, III 2806.
 LOEBAH DAWELINGI, I 624b.
 LOEROE SATOE, II 5206.
 LOGAN, III 548a.
 LOGEMAN, F. H. W., III 4186.
 LOGHEM, Dr. VAN, III 390a, IV 5966.
 LOHR JR., C. P., II 55b.
 LOHR, J. A., II 408a.
 LONS, III 501a.
 LOOKEREX CAMPAGXE, VAN, III 6636.
 LOON, VAN, I 776.
 LOOS, Dr. D. DE, II 410a.
 LOOSDRECHT, VAN DE, IV 847".
 ! LOPEZ DE CANIZARES, DOX JUAN, II 3186.
 I LOPO HOMER, II 2296, 2326.
 ! LOPO SEQUIERA, II 229a.
 i LORENTZ, I 4416, II 445a. 0306, IV 780a.
 ■ LORIA, I 693a.
 : LOTSY, J. P., I 4016, II 323a.
 ! LOTSY, Mr. J. S., II 75P/.
 I LOUDON, Mr. A., II 325", 62 b/.
 I LOULATA, I. 47La.
 i LOUREIRO, III 650a.
 LOUTER, Prof. Mr. J. Dr.; I 8136, II 1696, IV 5286.
 I LOVINK, Dr. H. J., III 112". , IV 95a.
 Low, HI 597«.

- MA YUEN, II 305a.
 MAAN, G., I 447a.
 MAANEN, VAN, II 3836.
 MAANEN, VAN, EN CO., I 536b, II 1586.
 MAAS, J. G. J., IV 966.
 MAAS GOA, IV 106.
 MAASS, ALFRED, II 240a, III 7666, IV 185w.
 MAATEN, VAN DEB, I 856, 7296.
 MAC GILLAVRY, I 77a, 6676, III 24Gb, IV 220b, 441a.
 MAC GREGOR, W., I 400a, 720a, IV 4206.
 MAC-IVOR, II 321a.
 MAC QUOID DAVIDSON EN CO., I 155a.
 MACAULAY, III 5245.
 MACCLUER, III 34a.
 AIAKACKY, IV 1416, 142c.
 MACKAY, MR., E. BARON, I 488b, II 311a, 754b.
 MACKERTICH, STEPHANUS, II 20a.
 MACKENZIE, I 3Gb, 648a, 773b.
 MACLAINE WATSON & Co., I 541a, J V 114b.
 MACLAY, III 298a, 5516.
 MACLEAR, I 4906.
 MADIAPAHIT, II 518a.
 MADIIRA, II 7786, 779a, 779b, 780*is*, III 822a.
 MAELSON, FRANCOIS, II 5866.
 MAENGGOM, T. R., I 4466, II 786a.
 MAKRETXS, JAN, I 657a.
 MAESEVCK, C. VAN, III 245a.
 MAGAPAKANG, II 4736.
 MAGDALENA, AUG. DE, . 6546.
 MAGJCLLAAX, FERN A 6 DE, I 1586, 3566, II 180a, 232a, 4566, III 15*ia*, IV 47a, 476, 31 AGGIOLO, II 232a.
 AL-MAHALLI, II 437a :
 MAHA RAD J\A u E, J I 739a.
 MAHAKADJA DEPANC, I. I 739a.
 MAJARA DJ\ DI RADJA, II 739a.
 MAHARADJA SOEI, TAX, II 376a.
 MAHLEH, J.L., II 7686.
 ALXHMUOD, J11 617a.
 M MIMUED, SC : I.TA5, III 6196, (>20-cz.
 MAH.MOEIJ MAHOEDI5, I 6106. M
 A JI MO EIS-MOETHAFAI SIAH, III 5976, 6206, 62 J a, SIAH, II 2886.
 MABMOED SIAH I, III 111
 MAUI : . III 449a.
 MAIER, P. J., JI 428*ia* 759a, I 597a.
 AIAMOEN, II 5706, 5946.
 LE, I : /()a, II 1806, III 599a, J V 8*is*8a.
 MAJOR, IV . II 16a.
 AIAKHDOE.M I BKAHIM, I 346(4. MALCOLM WATSON, I 788".
 MA'L DIN AMSJAH SIAH, II 1496.
 MALIK I BKAHIM, II 1966, 197a, 570a, IV 17a.
 MAMBARA (T. IMAO)
 MALTEBRUN, IV 20a.
 MAN, C. J. DE, II 486.
 MAN, J. G. DE, III 645a.
 MANDARSII (MANDARSIAH), II 467a, 779a, 7796, III 822a.
 MANGKOE ADININGRAT, III 276a.
 MANGKOE BOEMI, II 135a, 2036, 2076, 465a.
 MANGKOE BOEWANX II, II 464b.
 MANGKOE NCGARI, II 464*ia*.
 MANGKOE NCGARA, II 521a.
 MANGKOE NCGARA I, II 563a, 5636.
 MANGKOE NCGARA V, IV 402a.
 MANGKOERAT I, I 475b, III 204a, 204b, IV 302a.
 MANGKOERAT II, III 204a, 216a.
 MANUK, GAVOBK, II 20a.
 MANDT, Dr., I 413a.
 MANILLA, II 7796, 780a.
 MANSON, PATRICK, II 112b.
 MANSVELD, III 2b.
 MANSVELT, J. P. VAN, IV 720a.
 MANTEGAZZA, Prof. P., I 6916.
 MANUEL I, IV 176.
 MANUEL INCRA MAMANI, II 5436.
 MARAT, TIMOTHEUS, II 61a.
 MARCEL DEVIC, M. L., III 670a.
 MARCI, C. E., III 211b.
 MAKKO POLO, II 1686, 2286, 230b, 231a, 2316, 233a, III 4016, IV 18a.
 MARDOEKI, I 1666.
 MARETT, III 499a.
 MARG AD ANT, Mr., I 8136, III 1736, 5795, IV 528b.
 MARIN us, II 228a.
 MARKHAM, C. R., II 3236.
 MARLE, V. J. VAN, I 4466, 4606, 461a, IV 410a.
 MARMELSTEIN, A. F., II 55b.
 MARMONTEL, II 100a.
 MAROENDOE, II 786a, 7866.
 MARTAWIDIAJA, I 475a, 476a.
 MARTENS, E. VON, II 529a, 722b, III 645% IV 68a, 6656.
 MARTIN, Prof. K., I 337a, 3396, 445a, 446a, 4686, 776a, 7766, 778b, 7796, II 226a, III 23a, 496a, 545b, 548b, 553a, 6006, IV 7316.
 MARTSZ., A., III 558a.
 MAS DERIK, I L66a.
 MAS DIAD, I 166".
 MAS GRENDI, J L 203a.
 MAS PIRNOAOIE, IV' 6956.
 MAS SAJJID, II 2U36, 204a.
 MAS WAI DIN SOEDIHA OESADA, I 3216.
 ! MASELUCK, CORNELIS VAN, II 2916.
 MASOEDI, II 772a.
 I MASSAKT, I 402a.
 MATELIEF DE JONGE, C., I 607a, 736a, II 233b, 7756, :IJ. 209a, 449b, 461a, 617a, IV 3156, 3176, 321a, 334a, 5636.
 MATHERS, JOHANNES, II 20a.
 MATJAN WOELOE, II 2006.
 MATSCHIE, II 693*id*
 MATTHES, Dr. B. F., III 326.
 IV 55b, 59a, 62a, 626.
 MATHTTJSEN, I 4456. MAULANA HASANOEDDIT, III 204*ia* IV 38a.
 MAULANA ISHAK, II 1966.
 MAULANA MALIK IBRAHIM, I 819a.
 MAULANA MALIKI, III 363a.
 MAULET, P., III 212a.
 MZIULIWARMADAWA, II 739a.
 MAURITS (PRINS), I 500a, 5006, 5116, III 209a, IV 1586.
 MAURY, II 6526, III 551a.
 MAYER, L. TH., III 648b, 6576, 658a.
 MAYOR, J. F. F., I 109a.
 MAYR, G. L., II 726a.
 MAZARIN, II 3186.
 MAZEL, E., III 2076.
 Me, CALL THEAL, III 578a.
 Me, CALLAN, JOHN, II 225.
 Me, DOUG ALL, III 5486.
 Me. FARLANE, I 720a.
 MECHEL, VON, IV 3836.
 MECHELEN, H. L. CH. TE, IV 3976.
 MEDHURST, IV 846a.
 MEERBURG, J. W., I 7066, 707a, 7086, 711a, 712a.
 MEERTENS, H. J., I 154b.
 MEERWALDT, I 177a.
 MEES, I 577a.
 MEISSNER, G., I 693a.
 MELA POMPONIUS, II 2286.
 MELAJOE KOESOEMA, II 2046.
 MELCHIOR, Lt. A. P., II 7256, III 59a, 628*ia* IV 727a.
 MELCHIOR KERCHEM, III 40a.
 MELISZ, DIRCK, II 7856, III 676.
 MELKIDIN (MOESOM), I 205a.
 MELVILL VAN CARNB 去E, IV 816a.
 MELVILLE, L., III 202a.
 MENAK DJINGGA, IV 299b.
 MIJNAK PAMOEKA BAGINDA, I 5a, II 5186.
 MENDES PINTO, II ISOa.
 MENDONQA, I 75a.
 MENDOZA (MENDOSA), ANDRA FURTADO DE, II 7746, III 4606, 461a.
 MENOL, II 2076.
 MENSINGA, H. P., IV 41a, 724a, 7266.
 MENTEN, J. H., II 407a, 839b, III 396a, 397a, IV 3555.
 MENTZEL, Dr. CHH., II 3066, III 642a.
 M'RAII ABOQ, I 729a.
 MERCATOR, GERHARD, I 444a, II 2336.
 MERCATOR, RUMOLDUS II 233a, 2336, III 415a, 4156, 416a, 4166.
 ME KENS, I 368a.
 MERRILL, E. D., LU 630a, 645a.

- MERTON, I 61&
 MESDAG, F. T., I 446a, 8096.
 MESQUITA, DIOGO LOPEZ DE, II 774a, III 458a.
 METTEMUS, I 398a, 401<z.
 METZGER, iv 433a.
 MEULEN, VAN DEB, I 632如
 MEULEN, A. T. J. VAN DER, I 690a.
 MEULEMANS, H., IV 99b.
 MEUKSING, W. H., III 5826.
 MEURSINGE, II 313a.
 MEYER, F. C. S., IV 4086.
 MEIJER RANNEFT, W., III 527a, 5276.
 MEIJER, A., IV 863a.
 MEIJER, DR. A. B., III 136, 298a, 494a, 551a, 552a, IV 366b, 864b.
 MEYER (Maj.), II 472b.
 MEJIEK, MR. JACOB DE, I 773a.
 MEYLAN, II 782a.
 MEYLINK, C. H. G., IV 996.
 MIAO SJAN, II 3316.
 MICHELBORXE, EDWARD, 16726.
 MICHELSEN (Vice-Adm.), I 1096.
 MICHELSEN, W. J. M., I 357cc.
 MIDDELKOOP, JACOBUS ALBERTUS VAN, II 690a.
 MIESEN, J. H. W. VAN DEB, I 3396.
 MILBURN, W., I 6756, II 6806.
 MILLER, I 3956, IV 864b, 872a.
 MILLET, F. W., HI 600b.
 MILLIES, Prof., IV 456b, 8616, 862a, 8626.
 MILNE, IV 642a.
 MILNE, DR., II 692b.
 MIRANDA, I 75a:
 MIRANDOLLE, II 3616, 3626, III 5076.
 MIRSA, I 476b.
 MISKIN, III 24G(z).
 MODAFAR, II 7756, 7776, 779a.
 MODIGLIANI, DR. E., I 6916, 7706, II 240a, 652如 8286, III 3876, 5486, 551a, IV 8646.
 MOEDA, III 6806.
 MO EDA HASIJM, I 6796.
 MOEHAMAD ADILOERRAHIN, I 3416.
 MOEHAMAT ALI BASJA (BASAH), I 846, III 6806.
 MOEHAMAT DAWOT, I 84a, 86a, 88a, 91b, II 129a.
 MOEHAMMZID IRSJAD BIN 'ABDOELLAH AL-BOECHARL II 596a.
 MOE'IZZ AD-DAULAH, II 63a.
 MOELANA HASSAN-OEDIN, I 165b, 167a.
 MOELAWAKMAN, II 376b, 7616, III 195b.
 MOENING SHAH, II 739b.
 MOEH DIANG KOENG, I 173a.
 MOEBENHOUT, III 549b.
 MOESA, II 595a.
 MOHAMAD ALI, III 144a.
 MOHAMAD ALI (van Ternate),
- I MOHAMAD DJAINALABIDIN, III 3616.
 MOHAMAD HO ESAIN, I 341b.
 MOHAMAD HOESIN SIAH, I 1 66a.
 MOHAMAD OESMAN SIAH, I 205a.
 MOHAMAD SADIK SIAH, I 205a.
 MOHAMAD SIAH, II 151a.
 MOHAMAD TAWFIK AKAMOE-DIN, II 662a.
 MOHAMMAD (SULTAN), I 314a.
 MOHAMMAD FACHAROEDIN, I 6106.
 MOHAMMAD JOESOEF, III 621b.
 MOHAMMAD SCMAN, II 471a.
 MOHAMMAD TSAFIOE'D-DIN, III 683a.
 MOHAMMED (MOEHAMMAD), II 160 如 161a, 1616, 162a, 162b, 163a, 1636, ISO如 595a, 595如 5966, 760a, III 2906, 291a, 744a.
 MOHAMMED 'ALI PASJA, IV 661a.
 MOHAMMED MAHILOEDIN, I j 611a, 6116.
 MOHAMMED IBN⁵ ABD AL-WAH-'J HAB, IV 661a.
 MOHAMMED IBN-IDRIS AL-SJA-FI'i, II 165a.
 MOHR, TI 5386.
 MOHR, DR. E. C. J., I 289b, II 4046, IV 986.
 MOHRI, IV 383a.
 MOLDENHAUER, J., II 407a.
 MOLENGRAAFF, Prof. G. A. F., I 356a, 357a, 3586, 3596, 364a, 366a, 3676, 376a, 446a, 448a, 776a, 7786, 7816, II 4026, 6306, 667a, III 5346, 627a, 629a, 7296, IV 8046.
 MOLKENBOER, I 401a.
 MOLL (Lt. t.z.), IV 112a, 112b.
 MOLL, Prof. J. W., I 4026, II 108如 III 4236, IV 695a.
 MOLL, J. F. A. C. VAN, II 690b.
 MOLLEMA, IV 354a, 357a.
 MOLTZEB, Prof. Mr. J. P., III 138a.
 MOM, I 476a.
 MON VISCH, D. J., IV 136a.
 MONCEAU, DU, IV 1726, 173a.
 MONCHY, E. P. DE, II 55a.
 MONICKE, IV 656, 421a.
 MONTAGNE, C., I 3946, 401a.
 MONTAGUE, III 738b.
 MONTGOMEKIE, WILLIAM, I 783a.
 MOOK, VINCENT VAN, IV 7026.
 MOQUETTE, III 650a.
 MOQUETTE, J. P., I 73b.
 MOREL, II 101a.
 MOBITZI, Prof. A., I 397a, IV 863a.
 MORBISON, DR., II 693a, IV 863a.
 MOSKOWSKI, II 240a, III 324a, 324b.
 MOSTO, A. DA, III 4076.
 MOTMAN, VAN, IV 744a.
 MOUCHERON, BALTHAZAR DE., I 501a, II 108a, III 418如 IV 216a, 868a.
 MOULÉ, I 3066, 3086, 309a.
 MOULIN, J. J. K. DE, I 82a, II 6186.
 MOUNIER, II 390a.
 MULDER, Mr., III 567(z).
 MULDER, H., I 643a.
 MULDER, I 7066.
 MULDER, Prof. G. J., I 7706, III 404a, IV 3314.
 MULERT (Lt. t. z.), III 202a.
 MULLEMEISTER, I 282a, 2846, 2876, II 361a, III 1696, 219a.
 MULLER, Ir. IV 7066.
 MULLER (Kapt.), IV 7396, 7406.
 MULLER, J. J. A., IV 4336, 434a, 4346.
 MULLER, DR. H. N., III 3676.
 MULLER, F. N., IV 114b.
 MULLER, FREDERIK, II 2346, IV 3356.
 MULLER (Contr.), W. C., III 343a.
 MULLER, W. C., I 397a, II 2246, 2266, 2406.
 MULLER, FRIEDRICH, III 5456, 546a, 549a.
 MULLER, J., I 401a.
 MULLEK, MAX, II G526, III 1916, 544b, 551a.
 MULLER, FERDINAND VON, J 400a.
 MULLER KRUSEMAN, J. C., III 214a.
 MURRAY, J. J. 3706, III 599<.
 MURRAY, J., IV 813a.
 MUSCH, C. C., IV 4106.
 MUTIS, J. C., II 319a.
 MZIK, H. V., II 320a.
 NABER, S. P. L⁵HONOR/., I 444a, H 235a.
 NAHA EDA RAG AM, II I 1776.
 NAIKIM, I 47G6.
 NAJAMOEDIN, I 6776.
 NAM BI, II J 956.
 NAMKOED, II J 996.
 NAN RiNTjfeji, III 246a, 2466.
 NANNINGA, DE. A. W., I V 102^, 329a.
 NAPOLEON, I 545b, 555", 6G7", 677a, 8256, II 186, 19a, 100a, 101a, J 79a, 3546, 546a, 5586, 7926, JU 5a.
 NATENE, II 4756.
 NAUTA, G. 更, II 4(" NAZAR OEDIN, I 611 a.
 NECK, JACOB COKMELISZ VAN , I 8306, II 106, 97如 191b, 2336, 7106, 774如 775a, 775如 JII 249a, 3616, 417a, 4176, 4606, J V 3156, 3066.
 NEDEBBUKGH, Mr. I. A., I 7606, 7a, III 2826.
 NEEB, IH 725", IV 2236.
 NEEHAM, Miss, II 6416, 063<.
 NEISSEK, A., J 723a, JI 5666.
 NELISSEN, J., I 655a.

- NENE MARTANI, IV 106.
 NENE ONTO NG LANGOE, IV 106.
 NENCKI, II 137a, 1386.
 NES, Mr. J. F. N. van, III 7266, 747 加 IV 786a.
 NESSEL, J., II 235a.
 NETS, CHARLES DE, I 724a.
 NETSCHER, E., II 756.
 NETSCHER, F. H. J., I 66(i), III 1766, 7746, 775a, 776a.
 NEUHAUSS, DR. R., I 650a, III 5516, 552a.
 NEUHAUSZ, II 2976.
 NEUMANN & Co., IV 496a.
 NEUMANN, II 3406, 501a, 764a, IV 2046.
 NEUMANN, R., I 447a.
 NEUBDENBURG, J. C., IV 8416.
 NEVE, F., II 1776.
 NEVE, DE, II 468b, 469a, IV 534 a.
 NEJENS, Dr. M., I 656a.
 NGABEHI WIRA POESTAKA, II 5906, 591a.
 NGABEI JOED A SARA, I 173a.
 NGOENDOENG (SOENAN), II 90a.
 NICACIUS, PIETER, III 2086.
 NICLOU, IV 428a.
 NICOLO DEI CONTI (NICOLI DE CONTI), II 2306, 772a.
 NIEMANDS VERDRIET, C., I 643a.
 NIENHUYSS, J., I 580*, III 1456, IV 2326.
 NIERMEYER, Prof. J. F., I 97a, 131a, 4346.
 NLERSTRASZ, H. T., III 767a.
 NiEuno(F), I 642 加 II 235b.
 NIEUKEKEX, J. J. en M. A. VAX. I \ 1556.
 NIETW mis, Prof. Dr. A. W., I 337*, 359a, 3596, 379a, 5566, 557a, 557 加 5586, 5656, 6886. II 115 136, 114a, 174a, 240*, 481b, 482a, 6306, 8J2«, III 4346, 5486, 549b, 6536, 811a, 8126, IV 576, 616, 626, 258a, 2586, 2866, 5766, 588a, 65
 XI ET IS, Mevr., II 855a.
 XIEI WL MICYSEX, I 136*.
 NIKUWENIH ZYEN, J. F. N., I 786.
 NjEirwEMiuyZEN, j' N., I 6Ga, III 7636.
 NIEI WENK AMP, W. O. J., I 209*, II 134a, 309a.
 NIECWJ.AND., I 876.
 NIGHTINGALE, II 4716. INABER,
 E. C., I 4276. NIQUET, JACQUES, I 111 599a. Nja^a ABAJH, I 88a.
 Nja^a AB (JE), I (i)206.
 Nja^a BZIRON, II 130 加 N.JA^{af}
 I)A LAM, II. 40 I. NJA^a LATE», II 111 401b. Nja^a M ALjfcsi, JI 130a.
 NJA^a NAMAT PEUREULA*, I 85*, 621 a.
 Nji Sin, I i 492a.
 NJOMAN aEMPOL, I 1106.
 NOBEL, C., IV 729a.
 NOEKOE, I 4176.
 NOER SALA AT, I 205a.
 NOERADDIN BIN 'ALI BIN HA- SANDJJI BIN MOEHAMMED AR- RA对 Rf, II 5946.
 NOERDIN, II 647b.,
 NOLTHENIUS, A. K., IV 4346.
 NOMMENSEN, DR. L., I 430a, IV 844a.
 NOORDHOEK HEGT, DR. J., IV 500a.
 NOORT, OLIVIER VAN, I 3566, II 2336.
 NOOTEN, S. J. W. VAN, I 403a.
 NOOY, DE, II 5906.
 NORMAN, I 2766.
 NOTO KOESOEMO (NATAKOE-SOEMA), I 675, II 207a.
 NOTOPRODJO (PANEaIBAHAN), III 737a.
 NOTTEN & Co., VAN, IV 496a.
 NOUHUYS, J. W. VAN, II 7196.
 NOYEN, I 656a.
 NUHOUT VAN DER VEEN, J., IV 727a.
 NUNEN, VAN, I 4886.
 NUNEZ, ANT., IV 17a, 18a.
 NUNGES, NICOLAAS. I 205a.
 NUHG, H., IV 7246.
 I NYHOFF, MARTIN US, II 239a, I IV 335b, 660a.
 I NYLAND, A. A., IV 433b.
 ; NYNATTEX, VAN, I 4526.
 ; NYPELS, G. A., I 828a.
 ; NjUS, J. J. DE, III 2116.
 ; NIJVENHIEIM, VAN, I 476a.
 'O'BRIEN, I. L., III 784a.
 ! OCKERSE (Lt. Koi.), II 471a.
 I O ED A J AN A, III 197.心
 I OEMA, I 83a, 836, 84a, 85a.
 ! OEMAR, II 636, 64a, III 291a.
 OEMAR, II 1496.
 OEMAR SAID RADEN TJAKRA AMINATA, III 695 加 6976, 698a, 6986, 699a, 700a, 7006, 7016.
 \ O EM BOE KARAI, IV 5b.
 OENOS, HL 459a.
 OEPASOENDA, IV 14a, 156.
 i 'OETIMAN, III 291a, 7946.
 i 'OEVER, DR. H. TEN, I 392a.
 j On DEM, PIETER HEBM ANNUS, IF 235a.
 ! OKEX, L., I 771a.
 ! OLDEN BARN EVELD, JOHAN VAN, I 501b, II 4116, III 4176.
 'OLDHUIS, I II 792a.
 ! OLVIKIR, III 5176.
 ; OMMEN, ADKIAAN VAN, II 3786, 385a.,
 OMMEREN, RUEB VAN, I 6076.
 OMPOE POELO BATOE, III 6856.
 I OMPOE SOHAHOERAN, IV 383*, i
 ONDER DE LINDEN, (: , IV 504b.,
 ONGKOE LONG (RADJA ABDOEL-LAH), II 150f.
 I ONGKOE NONG (RADJA IBRA- j
 III a) II 150a.
 OORT, W. B., IV 414a.
 OORT, P. VAN, II 632a, III 106.
 OOSTERZEE, CORNELIE VAN, IV 4056.
 OOSTERZEE, P. C. VAN, II 556.
 OOSTERZEE JR., J. J. VAN, IV 7016.
 OOSTERZEE, J. M. E. VAN, II 407«. ,
 OOSTING, H. J., IV 23a.
 OOSTROM, MCVROUW VAN, IV 8506, 852a.
 OP TEN NOORT, L. P. D., III 585b.
 OPHUISEN, Prof., VAN, II 77a.
 C'ORNALI, ANTONIUS, IV 349a.
 ORONTIUS, FINAEUS, II 232a.
 ORTA, GARCIA DA, III 156a, 275a, IV 18b, 19a.
 ORTELIUS, II 233a, 2406, III 275a, 4156.
 ORTIZ DE RETES, YNIGO, III 33a, 336.
 ORTROY, Prof., VAN, III 418a.
 OSSENBERGH, VAX. I 4236.
 OSSENBRUGGEN, Mr. F. D. E. VAN, II 119a, 1226, IV 7816.
 OTTOLANDER, T., IV 4496.
 OTTOW, C. W., IV 848b.
 OUDEMANS, I 398a, 784a.
 OUDEMANS, (Contr.), III 7826, IV 116.
 OUDEMANS, J. A., IV 433a.
 OUDEMANS, Prof. Dr. J. A. C., I 275b, II 127a IV 433a, 4336.
 OUDERMEULEN, F. VAN DER, II 55a.
 OUWENS, P. A., I 536.
 OVERBECK, G. VOX, I 6066.
 OVERDIJK, B. N., III 108. OVERT WATER, P. A., I 6426.
 OVERVOORDE, Mr. Dr. J. C.» III 206a.
 OYEN, VAN, (Kapt.), II 470a, 47 加.
 OYEN, L. VAN, III 672a.
 OZLU, R. D', III 7326.
 PADMA SOEASASTRA, II 5906, 591ft.
 PAETS TOT GANSOYEN, Mr. A., II 362a.
 PADTBRUGGE, I 8056.
 PAK, KA RSJIAH, III 684a.
 PA Kin SAL&H (TOENGGKOE BALANI), III 535a, 6326.
 PAKOE ALAM II, III 2576.
 PAKOE ALAM III, III 257>.
 PAKOE ALAM VI, III 47a.
 PAKOE ALAM VII, III 47a.
 PAKOE BOEWANA I, I 4756, ()75a, II 201a, III 257a.
 PAKOE BOEWANA II, I 5336, H 202a, 203a, 2036, 279a, HI 358a, 374a, 450a, 5936, IV 36a, 1246, 3016.
 PAKOE BOEWANA 111, II 2036, 2046, 590a, III 229 加 IV 1246, 401Z>.
 PAKOE BOEWANA IV, I 1036, II 207a, 2076, 589a, IV 1246.

- PAKOE BOEWANA VI, II 2076, 535b.
 PAKOE BOEWAKA VII, II 208a, IV 125a.
 PAKOE BOEWAXA X, III 719a.
 PAKOE NAT A KING RAT (NXTNING RAT), 16 76, II 636b.
 PALIN, B., IV 99a.
 PALLAS, III 644b.
 PALM, J. A., I 4286.
 PALM, WILLEM ADRIAAN, III 4516.
 PALMEB EN CO., W., I 440a, II 66b, 416a.
 PAMBER VAN DEN BROEK, II 590a.
 PALMERSTON, II 6136.
 PAMANAHAN, II 442a.
 PAMOEK, I 612a.
 PANDJT, II 5876, 588a, 5936.
 PANDOE DEWANATA, III 363a.
 PANDOXG, II 469a.
 PANeMBAHAN ANOM KeSOEMA NINGRAT, III 779a.
 PAXeMBAHAN ANOM KeSOEMA NAGARA, III 818a, 818b.
 PANcMBAHJ* DI BAROEH, III 816a.
 PAN6MBAHAN DjIMBOEN, I 581b.
 PAXeMBAHAN NATA KOESOEMA, II 636b.
 PANGMBAHZVN SOERIA NINGRAT, III 779a.
 PANcMBAHAN TeNGKOE POE-TRA, III 819a.
 PANG BOEDIMAN, I 876.
 PANG MANAP, I 730a.
 PANG OESOH, I 88a.
 PANGAN ADIPATI MANGKOE NEGARA, II 2036, 204 205a.
 PANGBAN ADIPATI ABJA PBA-BOE SOERJA DI LAG A, IV 309b.
 PANGiiBAN ADIPATI ARJA SOE-BA KOESOEMA, III 276a.
 PANGERAN ALL, I 612a.
 PAXGERAX AMIX O ELL AH, I 136a.
 PANGeBAN ANOM (SULTAN ANOM MOHAMMAD ALI TSA- FIOE^DIN), III 682b.
 PANGeBAN ANOM, I 613a.
 FANGERAN ANTASARI, I 136a, 1366.
 PANGeRAN ARI A CHERIBON, I 476a, 4776, II 2026.
 PANGeBAN ARIO DIOJO K & SOEMO, I 612a, 6126.
 PANGeRAN ABIO KOESOEMO-DININGEAT, II 2486.
 PANGeRAN ARIA MANGKOE NEGARA IV, IV 402a.
 PANGeRAN ARIA MATARAM, II 2016.
 PANGERAN ARIA NOTODIRODJO, I 322a.
 PANGeRAN ARIA PRABOE PBANG WCDANA, IX 563b.
 PANGeRAN ARIA SOERIA DI LAG
- PANGeRAN ABIA. TJONDRA Ne-GARA, II 303b.
 PANGAN BADRI, III 597b.
 PANGAN BANDAHARA, II 376a.
 PANGeRAN BCNAWA, III 363a.
 PANGeRAK BLITAR, II 2016.
 PANGeRZi,N PRABOE, III 816a.
 PANGAN ESPATI, I 612b.
 PANGJIRAN DIPANEGARA, I 6116, 612b.
 PANG 也 RAN DIPANEGARA, II 2016.
 PANG KRAN DIPASANTA, II 2016.
 PAXGiiRAN DJAJA IkoESOEMA, III 438b.
 PANGeRAN HADJI OEMAR, I 6126, 613a.
 PANGeRAN HIDAJAT OELLAH, I 1356.
 PANG 企RAN JOESOEF, I 1656.
 PANGERAN KARANG TOEN-DJOENG, III 816a.
 PANG AN POESPO DOJONING-RAT, I 6126.
 PANGeRAN MANGKOE NEGOBO, II 376b.
 PANGERAN MANGKOJS RAT SOE-MA, III 817 17a.
 PANG GR AN MAS NAT A WIDJAJA II 4686, 469a, 6986, 699a.
 PANGERAN MOEDA, II 4686.
 PANGeRAN MOHAMAD SEMAK, I 1366.
 PAXGERAN MOHAMED, I 1656, 167a.
 PANG 曲 RAN NAT A (NOTO) KOE-SOEMA(O), II 636a, III 257b.
 PANG eRAN NATA NSGARA, II 6366.
 PANG EBAN OESEN, I 88a.
 PANGAN PIKOE ALAM, III 5a, 2576.
 PANGf : RAN PATI, II 2046.
 PANGeRAN POEGER, I 533a, II 1986, 99a, 199 201a.
 PANGERAN POERBAJA, II 2016, 208a.
 PANGiiRAN POESHA, IV 3886.
 PANGERAN PRABOE NEGARA, I 612a.
 PANGeRZi,N PRABOE WIDAYA, IV 402a.
 PANGERAN RATOE, I 6126 .
 PANGeRAN RATOE, II 4686.
 PANGeBAN RATOE SKMA ALAM SIACH, II 4406.
 PANGiiKAN SABRANGLOK, I 5816.
 BANGU?AN SOMAN, I 613a.
 PANGeKAN SINDANG KINAJANG III 265b.
 PANGeK^N Si NG A, II 4716.
 PANG ERAN SJARIF ABDOE'R RAHMAN, III 451b, 452b.
 PANG 仙 AN SOETO DIOJO, 16126.
 PANGeKAN TRCNGGONO (TRCNG-GANA, 3. RANGANA), I 581 如 620a, III 204a, 3576, 358a, 410
 PANGAN SINGO, I 61 26, II 1506.
- PANGeRAN SINGOSARI, II 1986.
 PANG AN TAMDJID JLLAH, I 135 如 136a.
 PANGeRAN WILIS, II 2046.
 PANG eRAN WIBO KCSEOEMO, I 612a.
 PANGGOENG (SOENAN), II 90a.
 PANGLIMA AWONG, II 470a.
 PANGLIMA MA^ ASAN, I 88a.
 PANGLIM A P6L6M, I 826, 84a, 84b, 868, II 3116, III 756b, 7576.
 PANGLIMA PRANG BANTA, 1876.
 PANGLIMA PRANG NJA^ BOE-GAM, II 1306.
 PANGLiM/V PRANG NJa^ HAKIM, I 621a.
 PANGLIMA PJRANG NJA^ SIN, I 6206, II 130a.
 PANGOELEii BEUNAROE, II 311b.
 PANGOELOE SIDE% III 757b.
 PANHUIJ.S. VAN, IV 717a.
 PANNEKOEK VAN RHEDEN, Dr. J. J., I 345 如 707a, 7076, II 1316, 153a, 6206, 768a, III 602a, IV 9 如 354 如 653a, 653b, 654a.
 PANT, VAN DER, II 5906.
 PANTIJAITANA AROE PANTIJANA, J., IV 265a.
 PAPATIH NAN SABATANG, II 536a.
 PARABOE SIRIWANGI, III 244a.
 PARAVICINI, J. A., I 7156, IV 349a, 3496.
 PARKER, I 673a.
 PARKIN, I 437a.
 PARMENTIER, III 3806.
 PARMENTIER, J BAN en RAOUL, I 724a, II 2326.
 PARR, I 271(4, 273a).
 PASTEUR, L., II 125b, 192a, IV 50a, 421 如 8736.
 PATERNOSTRE (Kapt.), II 4746.
 PATI OENOGS, II 180a.
 PATIAKANGA MALAMO, II G476.
 PATOEWAN DJOBMADOEL ALAN III 453a.
 PATOEWAN KOEMALA III ATAS, 111 453a.
 PATRA ALAM, PRINS, IV 335a.
 PATIJN, IV 496a.
 PAUL EN SON, Ifirma, IV 449b.
 PAULUS PAULUSZ., I 235a.
 PAULES, N. C., II 408a.
 PAULET, J. 722a.
 PAULY, Mr. DE, III 444a, IV 136a.
 PAUW, Mr. PIETER, I 6426.
 PAVON, II 3 J 9a.
 PAYEN, I 784a.
 PA YEN, IV 869a.
 PAYS, JAN, fl 779 如 780a.
 PAYVA, ANTONIO DE, I 4446.
 PECQUEUV, IV 43a.
 PEER E BO ON Bz., J., IV 708a.
 PELLETIER, II. 3196, 821a.
 PELT/EW, SIR EDWARD, later LORD EXMOUTH, 111638a, IV 778a, 810a.

- PELLIOT, IV 16a.
 PeMeSOEBI-ISKANDER-gjAH,
 III 610a.
 PENZIG, O., I 401b, 402a. PEREZ,
 DE, II 472a.
 PEBELAEER, M. T. H., I 445a.
 PERELAEER, III 493b.
 PERK, JOH. J., III 473b.
 PERKINS, I 196a.
 PERO DIS MASCARENHAS, III
 617a.
 PERSENAIRE, Dr. J. B. C., I 771a.
 PESCHEL, III 544b, 549b.
 PESCATORE (DE VISSCHER),
 JUSTUS, I 496a.
 PESSAERT, BAREND, I 584a, 584b.
 PET, G. A., I 289b, 291b, 297a,
 IV 717b, 718a.
 PETERS, II 722b, 727a. PETIT-
 THOUARS, DU, III 643a.
 PETITJEAN, IV 266a.
 PEUTOEA BR/VHIM, I 87b.
 PFEIFFER, O., III 403a. PFEIFFER,
 J. Ph., IV 695b. PFEIFFER, K. L.,
 IV 408b, 534b. PFLUGER, II 579a.
 PHAFF, I 100b.
 PHARAO, II 588b.
 PHILIPPI, H., II 851b, III 737a.
 PHILIPS, Mevrouw, IV 850b,
 852a.
 PIAGET, E., IV 500b.
 PIEPERS, Mr., II 726a, III 725a,
 IV 592b, 594a, 594b.
 PIERRE, L., I 399b.
 PIERSON, J. L., IV 41 a, 724b.
 PIGAFETZ, I 180a, 196b, II 232a,
 456b.
 PINAUD, Ed., III 82b.
 PINTO, Mr. A. A. DE, III 566a, IV
 134c, 136a.
 PISO, (: ..) I 353a.
 Pius VII, I 655a.
 Pius IX, I (555a).
 PIVER, L. T., II 82b.
 PLAAT, E. G. VAN DER, IV 817a.
 PLANTEN, H. O. W., I 774a.
 PLATE, L. M. J?., II 55a. PLATE,
 Jr. II 851b.
 PLES, II 38b, 389b.
 PIJCCUREN, 肉: HNRD VAN DER, III
 206b.
 PLEYTE, C. M. WZN., I 201b,
 202a, Ji 249a, 488b, 492a, JI!
 243", 813a, IV 15a, 17a, 25a,
 656b, 657b, 658a, 781b.
 PLEYTE, Mr. Th. B., I 287b,
 609a, II 41 lu, 754b, III 172a,
 173a, IV 537b, 618a, 018b, 619a,
 619b.
 PLEYTE, Dr W., II 544a.
 PLISCHKE, Dr., IV 57b. Pj.OEG, J.
 Ph. v. D., II 405b.
 PLUGOE, P. C., I 770b. PLUMIEH,
 I 353a.
 PLUSKOW, H. A. VON, III 453b
 I V 3加 349b.
 Pd RAHN AN, I 288b.
 POCK, III 552a.
 POEANG TIKOE, II 613b. POEGER, I
 475b.
 POEL, F. H. A. VAN DE, (Res.), IV
 712b.
 POEL, VAN DE, IV 861b, 862加
 IV 272a.
 POENTJEN KERNA, II 376a.
 POERBO DEPATI, II 372a.
 POERNAWARMAN, II 193a, 194b.
 POERWO LCLONO, (POERWA LS-
 LANA), II 4b, 590b, III 372加
 POETRI DEWI SWARI, II 570a.
 POETRI LERA'N, III 203b. POETRI
 TJCMPA, III 203b. POLAK, I 632b.
 POLANEN, VAN, IV 778a. PoLi : M
 DALOEENG, I 89a. POLEMAN,
 CHRISTIAAN, II 117a. POLL, JHR.
 W. G. VAN DE, II 55a.
 POLMAN, M.; IV 710b.
 POLS, M. S., IV 159b.
 POMPE VAN MEERDERVOORT, F., I
 806, 81a, IV 534b.
 POOL, G. F., II 376b, 785b.
 POOLMAN, II 222b.
 POOLMAN, W., I 535a, II 52a,
 55a, IV 69a, 75a.
 FOORTMAN, III 517b. POOKTMAN, J.
 J., III 516. POSEWITZ, I 358a, 358b.
 POSTHUMUS MELJES, R., I 774b.
 POTGIETER, II 110a, IIIa. POTJOET
 BARÈN, IV 388b.
 i POTJOET MA'E, III 603b.
 POTJOET MOEHAMAT TAH6, II
 I 311b.
 I POTJOET DI RAMB6NG, I 83b,
 II 312a.
 POTJOET TIOT MOERONG, I 86a.
 I POTONIE, I 3a.
 POTT, Mr. J. G., II 849b, 852a.
 POWER, II 467b.
 PRABOE ANOM, I 135b, 136a.
 PRABOE KANO, II 822a.
 PRABOE KCNJA, II 588父
 PRABOE MANGKOENEGARA, II
 201b.
 PRABOE MO ENDING WANGI, II
 535b.
 PRABOE PANDITA TJAKRA KOE-
 SOEMA, I 18a.
 PRABOENINGRAT, III 6b.
 PRANTL, K., L. 398b, 111 649a. PR
 APANTJA, II 193b.
 PKEIN, VAN, IV 124b.
 Pbv^VOST, IV 231b.
 PRIESTER, JI | 445a.
 PRIESTLEY, I 436a.
 PRING, I 673a.
 PIJNS, Mr., I 625a.
 PRINSEN, L., I 655a.
 PRINSEN GEKRLIGS, I)r. H. C.,
 III 665b, IV 100a, 100b, 101
 a, 597a.
 PHOWAZEK, VON, I 722a.
 PTOLEMAEUS, II 227b, 228a, 231b,
 233a, IV 14b, 19).
 PUCCINI, IV 4u5Z>.
 PITTTEN EN Co., G. A. VAN, II
 51b.
 JAMES DU PUY, IV 747a.
 PUIL, K., I 642加
 PIJNAPPEL, Mr. J., III 168b.
 QUALBERGH, CORNELIS VAN,
 I 473a.
 QUANT, C., IV 710a.
 QUARLES VAN UFFORD, JHR. J.
 J., II 754a.
 QUARLES VAN UFFORD, IV 781b.
 QUAST, IV 285a.
 QUATREFAGES, DE, II 652加 III.
 R 544b, 549a, 552b.
 QUINCEY, THOMAS DE, III 157b.
 QUISPTEL, II 618a.
 R. DRAHAI KOEWAT, I 612b.
 R. HAMSAB, I 612b.
 R. HAMZAH, I 613a.
 R. MAT TAHIR, I 612a, 613a.
 R. NG. MANGKOEDIMEDIA, II 591a.
 R. SOELEN, I 613a.
 RAAFF, II 140a.
 RAAFF, A. F., I 721b, II 465b, 674b,
 739b, III 235a, 246b, IV 173a,
 747a.
 RAALTEN, G. VAN, II 65b, III 10a.
 RAAP, HUGO, I 691a.
 RAAV, VAN, I 187b.
 RACIBORSKI, M., I 401a, IV 102b,
 512b.
 RACK, III 206a.
 RADEN ADIPATI ARIA KOE- SOEMA
 DININGBAT, II 575a.
 RAD 企N ADIPATI ARIO DJOJO-
 HADININGRAT, II 279a.
 RAD: N ADIPATI ARIA MARTA
 NEGARA, II 279b.
 RADEN Aojexa KARDINAH, II 279a.
 RADX ADJ&NG KABLINAH, III 47b.
 RADEN ADJ移NG ROEKMINI, II 279a.
 I RADEN AJOE LASMININGRAT,
 II 766b.
 RAMN ARIA SOERIA NATALS-
 OAWA, II 279a.
 RAD企N ARIA SASTRA-DABMA II
 590b.
 RADEN BAGOES DJAJA KEBTA, I
 166a.
 RADEN BRAHIM, II 202a.
 RADEN D也wi, II 279b.
 I RADEN D JAMBA, II 467b.
 I RADI : N DJAMBOE, III 438a.
 I RADON GOENAWAN, III 697b.
 RADÈN HADJI MOHAMMAD
 MOESA, II 102a, IV 22b.
 RADÈN (RADIA) IMBA KASOE- MA,
 II 520a, 520b.
 RAD^N INDRADJET, III 670a.
 RAD融N INTAN, II 467b, 519加
 520a, 520b, III 251a.
 RAD也N KAMIL, III 118a.
 RADEN KARTA WINATA, IV 23a.
 RAD^N KARTADBJA, I 685a.
 RADÈN MAS ADIPATI ARIO
 RGKSO NCGORO, II 279b.

- RAD AN MAS ADIPATI ARIO RADJA MOEDA, I 846.
 SOSORNINGRAT, II 279a.
 RADJIN MAS ARJA TJANDRA-V
 NGARA, II 590b.
 RAD AN MAS OETAJA, IV 396b,
 400a, 400加 402a, 402b.
 RAD'N MAS SAFERDAN, II 207b.
 RADEN MAS TIRTA ADISOERJA.
 III 694b, 695a.
 RADX NGABDOELLAH IBMOE
 SABER BIN ARKEBAH, II 590b.
 RAD'N PAKOE, I 794b, II 197a.
 RAD'N PAKOE, II 699a.
 RADÉ: N PAKOE DIAJA, II 469a,
 III 787a.
 RAD'N PANDJI POESPA W - LAGA, II
 589a.
 RADN PATAH, I 475a, 581a, 581b, II
 197a, III 3576, 5866.
 RAD* PENANGSAXG, I 620a.
 RAD 齋 POETRA, II 469a.
 RADEN RA(C)HMAT (SOENAN
 NGAMPIL), I 48b, 794b, 407a, II
 1966, 197a, IV 32a, 336.
 RAD EN RANGGA, II 206a.
 RAD'N SAKTI, I 675a.
 RADEN SEMAN, I 6126.
 RAD fix TABONG, I 611a.
 RAD* TOEMCNGGOENG ARIA TIRTA
 KOESOEMA, I 322a.
 RADEN TOEMCNGGOENG SETJA-
 DININGRAT, II 207a.
 RADERS, J HR. W. F. H. VAN, II
 69a, IV 719加 721a.
 RADERSMA, I 789a.
 RADIN SOLEIMAN, III 682a.
 RADJA ABDOELLAH (ONGKOE
 LONG), II 150a, 4986.
 RADJA AKIL, III 8176, 818a.
 RADJA ALAM (SULTAN), III 144a,
 1446, 376b.
 Radja ALAM, I 800a.
 RADJ 6(A) ALAM MOENING SHAH, II
 739b, III 246b.
 RADJA BEGAB (ONGKOE SOE- TAN),
 II 498b.
 RADJA BCRIMA, III 597b.
 RADJA BOEDJANG, IV 441a.
 RADJA DIAFAR, II 6216, HI 620a,
 6206.
 RADJA DJINTAN ALI, IV 263a.
 RADJA EMBOK, II 150a.
 RADJA HADJI, II 1496.
 RADJA HADJI L6BEI DA PH A,
 IV 441a.
 RADJA HASAN, II 4986.
 RADJA HIDJAU, II 1496.
 RADJA IBRAHIM (ONGKOE : NONG),
 II 150a.
 RADJA ISMAEL, III 144a.
 RADJA ITAM, I 866.
 RADJA ITAM GEUDONG, I 846.
 RADJA KANOMAN, II 2056.
 RADJA KETIK-BESAR, III 49b. I
 RADJA K^TJIL, III 1436, 144a, I
 376b, 618a, 61 Sb.
 RADJA KOEALA, I 1926.
 RADJA MANGKOEATA, I 54b. j RADJA
 MANSOEB SJAH, II 151a. RALJA
 MEUKOETA GEUDONG, I
 1926.
 RADIA MOEDA, I 846.
 RADIA MOEDA, IV 441a.
 RADIA MOHAMAD, III 144a, 3766.
 RADIA PA NETEK, III 778a.
 RADIA PALAKA, II 507a.
 RADIA PONTAS, IV 844a.
 RADIA SAID, I 6126.
 RADIA SELDIJ, I 666.
 RADIA SOELEJMAN, III 294a.
 RADIA TENG AH, III 682a.
 RaDIASA, II 195a.
 RaDIASANAGARA, II 196«.
 RADJIMAN, Dr., I 322a.
 RADZIZEWSKY, II 5786.
 RAFFLES, OLIVIA, MARIANNE, III
 214a.
 RAM, A. J. L., II 55a.
 RAMA, II 506a, 5886, III 670a.
 RAMBALDO, A. E., II 624b, 625a,
 III 52a, 53b.
 RAM BONNET, F. L., II 2976.
 RAMUSIO, II 2296, 2326.
 RANAWIDIJAYA, II 1966.
 RANGGA (RANGIN), I 4766.
 RANGGA PERMANA, IV 3006.
 RANGGA WARSITA, II 590a,
 5906.
 RANGGI WOENI, II 195a.
 -RANIRI, I 92a.
 RANKE, J., III 545a, 549a.
 RANT, A., II 323a.
 RANT, H. F. E., II 4036, 405a.
 RASJID OED DIN, III 29a.
 RATOE AGOENG GEDE NGOE- RAI
 KARANGAS&M, II 618a.
 RATOE ANOM KOESOEMA JOE- DA,
 III 682a.
 RATOE ANOM MANOKOE BOEMI
 KENTIANA, I 1356.
 RATOE BAKA, III 501a.
 RATOE BLITAB, I 316a.
 RATOE DEWATA, III 243b.
 RATOE KENTIANA OENGGGOET, II
 5401.
 RATOE KIDOEL, I 5716.
 RATOE SAPODAK, III 682a.
 RATOE SENOEHEN (SINOE-
 HOEN), II 3566, III 265b, 267加
 268b.
 RATZEL, III 549a.
 RAUWOLF, L., III 156a.
 RAVEN, II 683a.
 RAVESTEYN, PAULUS AERTZ, VAX,
 III 212a.
 RAWANA, III 534b.
 RAVIA DE LIGNY, I 109a.
 RAWLINSON, II 2286.
 RAY, II 284a.
 REAY, LORD, II 603a.
 REEDER, II 4716.
 REENEN & Co., JOHANNES VAN, II
 19b.
 REENEN, JIIR, VAN, 802a.
 REERINK, II. 536.
 REES, D. F. W. VAN, III 3476,
 367a, 3676.
 REES, VAN, (kapt. It. t.z.), 166a.
 REICHENBACH, II 126b.
 REIN EKE, H., II 59a.
 REI N EL, II 2296, 230a, 2316.
 REINIENSEN, C., III 2156.
 RELANDUS, HADRIANUS, LI 235b.
 REMMERT, E. W., IV 99b.
 REUSMUSAT, II 177a.
 RENAUD, P. J. A., II 4006.
 RENAUD, G. P. A., III 849b.
 RENESSE, IV 7396, 740b.
 RENESSE VAN DUUVENBODE,
 VAN, III 725a.
 RCNGGANIS, II 588b.
 REPSOLD, IV 433a.
 RETHAAN MACARÉ, III 345a.
 RETNA DOEMILAH, III 6486.
 RETVA SEKAR MANDHAPA, I
 173a.
 REYN ST, A. E., IV 1026.
 REYNST, JHR. J. C., II 5806.
 REYNST VAN VINJU, I 5776.
 REYSSEXBACH, J., 1546. REYST,
 J. J., IV 103a.
 REYZER, J., I 446a.
 RHEDE VAN DER KLOOT, VAN, IV
 6686.
 RHEDE VAN DRAAKESTEIN, I
 393a, III 6438, IV 2976, 452a.
 RHEMREV, Mr. J. L. T., II 363a.
 RHIJN, DS. L. J. VAN, IV 8496.
 RHIJNE, WILLEM TEN, II 569a,
 569b.
 RIBBERS, J. C., IV 7246.
 RIBERO, DIEGO, II 2316, 232a,
 2326, IV 176.
 RICHARD, I 3946.
 RICHTER, Dr. O., I 447a, II 308a.
 RICHTER, PAUL, IV 749b.
 RICHTHOFEN, FERDINAND VAX,
 II 2256, 435b.
 RIDLEY, I 4006, II 4536.
 RIEMSDIJK, VAN, I 1886.
 RIEMSDIJK, J. J. W. E. v., II
 8116.
 RIESZ., II 466加 468a, III 2466.
 RIETSCHOTEX, C. W. VAN, II
 470a, 729a, III 4526.
 RIGG, JONATHAN, II 427a, 652a,
 6526, IV 226, 236.
 RIMMEL, EUG., IIF 826.
 RINGELENSTEIX, VAN, III 4,736.
 RINGO, III 55 j a.
 RINKES, Dr., IV 4577.
 RINNE, IV 43a.
 RINNOOY, II 307a.
 RIPLEY, III 544加 545a.
 RITSEMA, III 725a.
 RITSEMA VAN ECK, IV 497a.
 RITTER, I 776.
 RIVIERE, CH., III 539a.
 ROBERTS, SIR W., HI 157b.
 ROBERTSON, J. A., III 401 b.
 ROBINSON (res.), III 26(56).
 ROBINSON, H. O., III 2546, IV
 1166.
 ROCHEMONT, E. J. DE, J. 7746,
 IV 4346.
 ROCHEMONT, J. I. DE, III 11a.
 ROCJEMOXT, P. R. DE, I. 1469“,
 III 787a.
 ROCHUSSEN, Mr. H., II 22(56).
 ROD JO BOEK^T, II 5376.

- ROD JO SI AH OETAMA, II 5376.
 RODJO TJEQ B6BASAN, I 7296, II 5376.
 RODRIGUEZ, FRANCISCO, II2296.
 ROEF, HANS, III 816a.
 ROENTGEN, G. M., IV 112a, 112b, 113a, 1136, 114a.
 ROEPKE, W., IV 102a.
 ROEFS, IV 1726.
 ROHTDEN, VON, IV 227a.
 Roi, LE, II 620a.
 ROLKER, C. M., IV 356a.
 ROXBURGH, Dr. P. VAN, I 4016, 402a, 618a, 7836, 784a, II 720a, III 596, 424a, IV 102a, 694b.
 ROMER, III 2156.
 ROMP, M., IV 130a.
 ROMSWINCKEL, J. C., IV 131a.
 ROMUNDE, R. VAN, II 323(i).
 RONDE, DE, I 675a.
 RONKEL, Prof. Dr. Ph. S. VAN, II 595 597a, 658 664a, IV 457a.
 Roo, Dr. L. W. G. DE, II 222a, III 161a, 441a, 643b, IV 3b.
 ROON, J. VAN, II 2386, 239a.
 ROORDA v. EYSINGA, S. E. W., III 809s
 ROAS, I 3076.
 Roos, I 7066, 709a, III 229b.
 ROOSEBOOM, W., I 8146, II 419a.
 ROOY, DE, II 471«.
- ROSELIE, I 6076.
 ROSEMEIER, III 47a.
 ROSENBERG, VON, I 4096, 445a, 4456, II 2686, 3406, 610a, 6216, III 226, 24a, 258a, 3606, 5496, 551a.
 ROSENBOOM, CORN., II 623a.
 ROSKES, III 176.
 ROSKOTT, IV 7846.
 Ross, (RONAU), I 788", 11 650a.
 R<ISS, (: CLIMES, I {oss, J., I 4056.
 KOST VAN 'ONNI (: EN, M. B., (Gen. Maj.), I 112 (i).
- BOST VA| TOXNIX (: EN, I V 597a.
 ROTHSCHILD, IV 593a.
 KOTHMEYER, 111 207a.
 ROUFFAER, G. P., I 441a, 690", 819a, 11 153", 2286, 2486, 249a, 307a, 325a, 4456, 479a, 4886, 604a, 717a, 718a, 719a, 7676, 772a, 785 111 5a, 494", G426, IV 396, 629«, 635", 653", 787".
- Ro VERE VAN BREUOEL, J HR. J. DE, IV 386, 7606.
 ROY, LK, I 74 4 IV 216a.
 ROY, J. J. LE, III 4796, 4806.
 RO YLE, F. I 3236.
 RUHJATTINO, IV 1176.
 RUEB, IV 353 3596.
 RCESTA, SEBASTIAAX, I 1 2346.
 RUOE, (V., IL 234a, IV 176.
 RroGëiu, GIUFFRIDA, III 545a.
 Ruiz, II 319a.
 RULITTUS, D.S. J., III 642a, 043«.
- RUMPHIUS, P. A., III 6426, 643a.
 RUTERING, A., I 155a.
 RUTGERS, Prof., IV 4566.
 RUTGERS, Dr. A. A. L., IV 96a, 966.
 RUTTE, Mr. J. M. C. E. LE, I 447a.
 RUTTEN, L., I 776b, 779b.
 RUTTER & Co., II 196.
 RUYS, B., III 585b.
 RUYS, Mr. Th. A., I 155a.
 RUYS, Th. A. M., IV 728a.
 RUYS, W., III 255a.
 RUYS, J. Dz. WN., III 5826.
 RUYS & Co., III 584a.
 RUYSCH, IV 1136.
 RUCK, ADRIAAN VAN, IV 2996, 3046, 306a.
 RUCK, G. C. VAN, II 19b.
 RUCKEVORSEL, Dr. E. VAN, I 4a, III 55a.
 RUCKMANS, E. F., II 2115.
 RIJK & Co., A. W. DE, I 540a, II 407a.
 RIJK, J. C., II 754a.
 RIJN VAN ALKEMADE, VAN, IV 429a.
 RIJNDERS, IV 5b.
 RIJNEN, I 82a.
- SA, FR. DE, IV 39a.
 SAALFELD, FR., IV 1296.
 SABADA, II 778a.
 SABINE, III 52b.
 SACHS, II 8296, 831a, 8316.
 SACHSE, I 470a.
 SACK, J., III 663 4 IV 597a. I
 SACY, DE, II 177a.
 SAD RACK, IV 850b, 851".
 SAID ABDOELLAH, II 618a.
 SAID ABD'OEIRACHMAX, III 376b.
 SAID ALI, III 144a, 1446, 376b.
 SAID HASJIM, III 1446.
 SAID OSMAN, III 1446, 3766.
 SAIDI, II 7796, 780a, III 822a.
 SAIDI PRAKIDI III 3766.
 SAIF IBN DZi'L JAZAN, II 5956.
- SAINT MARTI \ , ISAAC DE, I 4736, II 178a, 1996, IV 385 4 IV 33(5a).
 SAi ST MARTIN, VI VIE X, DE, IV 33(5a).
 SAi6T AGIL, IV 29a.
 SAi:T OES6X, IV 29a.
 SALIM BIN ABDALLAH BIX SAMIR, I 46.
 SALMON, TH., IV 20a.
 SALMON(D), III 2666, 7766.
 SAMARKANDI, II 16Ga.
 SAMIN, III 6836, 684a.
 SAMPO NO LAJER, II 711a.
 SAMUEL, SIR MAKCUS, III 39Ga.
 SAN DA, I 4766.
 SAN DE, Dr. G. A. J., VAN DER, J I 6886, III 5486, 5516, 552b. I
 SANDE LACOSTE, C. M. VAN DE, j I 401a.
 SANDICK, R. A. VAN, II 304a. !
 SANDIAJA, I 493«, 11 19-la, HI 190«.
- SANDOL ROY, DE, I 383b.
 SANGREG (BAOES BONGS o) , I 4766.
 SANSOET, II 166a.
 SANSON, NIC., IV 196.
 SANTA CRUZ, ALONSO DE, II 232a, 233a.
 SANT6, P. TH., I 3526.
 SARASIN, Drs. PAUL en FRITZ, I 1006, 352b, 444a, 445a, 4456, 446a, 447a, 4476, 448a, 448 449b, 450 452a, 454 455a, 457b, 4586, 459a, 460a, 463b, 626a, 668b, 690 699 701a, 7016, 747 776a, 831a, II 240a, 244a, 248a, 3266, 529a, 583b, 6106, G116, 6146, 6156, 653a, 6536, 677a, 679a, 683a, 786a, III 7a, 24a, 25a, 2746, 464b, 4956, 548a, 548b, 551a, 552b, 553a, 631a, IV 3786, 6426, 655a.
 SASSE, III 5486, 553a.
 SASSEN, III 4846, 485a.
 SASTRA TAMA, IV 782b.
 SAUVAGES, I 722a.
 SAYERS, II 140b.
 SCHAANK, S. H., II 4266.
 SCHADEE, M. C., I 470a.
 SCHADENBERG, Dr., I 6906.
 SCHAFER, DIRK, IV 4056.
 SCHAFER, II 4686.
 SCHAFER, HEBRICH, II 7256.
 SCHAGEN, NICOLAAS, III 2076.
 SCHAIK, Mr. S. J. L. M. VAN, II 6036.
 SCHALK, Dr. W. VAN DER, IV 1036.
- SCHALKER, W. J. P. J., II 240a.
 SCHALY, J., IV 7266.
 SCHALREE, IV 597a.
 SCHAUDEN, II 114a.
 SCHAUDINN, I 722a.
 SCHEEMAKER, L. DE, I 66a, 314a, III 7805.
- SCHIEPENS, I 856, 88a, 89a, 7296, II 374a.
 SCHEFFER, J., IV 7016, 7026.
 SCHEFFER, R. H. C., I 398a, 3986, 399a, 400a, III 423a, 4236.
- SCHELFHOUT, III 5316.
 SCHELLE, C. J. VAN, I 54b, 357a, 445a, 446a, 448a, 5976, 7066, 7177, 776a, 808a, 809a, 8106, II 4026, 428 429a, 500a, 6206.
- SCHEPERS, J. H. E., IV 435a, 436a.
 SCHEPMAN, M. M., I 742a.
 SCHERER, G. A., I SQb.
 SCHEUER, Mr. W. Ph., III 567a.
 SCHIEBEL, III 464b.
 SchmEKBKANDT, W. C. VON, I 691a, II 2396.
 SCHIFF (kapt.), II 470a.
 SCHIFF (Pir. Cult.), IV 105b.
 SCHIEFNER, V., I 401a.
 SCHIMMEL & Co., III 82a.
 SCHMIDT GERDT, III 207a.

- SCHIMMELPENNINGCK, Mr. R. J., 14 98b, 666b, II 414a. IV 778a.
- SCHIMMELPENNINGCK, GRAAF G., II 48
 48
 55a.
- SCHIMFEB, A. F. W., I 402a, II 189a, 7256.
- SCHIMFF, IV 5326.
- SCHINNE, VAN, IV 501a.
- SCHLAGINHAUFEN, III 552a.
- SCHEEENSTEIN, B. M. V., IV 434b.
- SCHLEGEL, G., II 694a.
- SCHLEGEL, A. VON, II, 5366.
- SCHMALHAUSEN, H. E. B., II 806, IV 866a.
- SCHMELTZ, IV 286b.
- SCHMIDT, III 553a.
- SCHMIDT, III 636a.
- SCHMIDT, I?r. A. H., III 767a.
- SCHMIDT, Pater P. W., II 145a, 305b.
- SCHMIDT, MAX C. P., II 2266.
- SCHMIDT AUF ALTENSTADT, JHR. J. F. W. VON, IV 7176.
- SCHNEIDER, II 103b, 2Ga, III 1826.
- SCHNEITKER, Mr. J., III 7260.
- SCHOLS, IV 433b.
- SCHONBERG MULLER, IV 785a.
- SCHONER, II 231a.
- SCHOTT, G., I 398a, IV 807, 809.
- SCHOTTE, IL 791a.
- SCHOT of ScOTTE, (ApOL (L) O-Nius) IV 3486. (zie ook ScOTTE, ApOLLONIUS.)
- SCHOUTE, J. C., I 4016.
- SCHOUTEN, WILLEM CORNELISZ, I 36a.
- SCHOUTEN, WOUTER, I 5336, II 1806, IV 196.
- SCHRAM, M. J., IV 720a, 7206.
- SCHREUDER, II 852a.
- SCHREVEN, J. J. VAN, II 55b.
- SCHRIEKE, Dr. B. J. O., II 589b.
- SCHBODER, C. CH. J., I 428a.
- SCHUAK, II 4706.
- SCHUCKING KOOL, C. D., IV 499a.
- SCHUEB, J. E. VAN DER, III 213a.
- SCHXHLING, R., IV 804b.
- SCHULEBUS, C., III 211a.
- SCHULTZ, I 4416.
- SCHUL(T)ZE (kapt.), I 4716, II 475a.
- SCHULTZE, J. C. (koi.), IV 530a, 564a, 708a.
- SCHULZE, L. F. M., III 591a.
- SCHUMANN, K., I 400a.
- SCHUNCK, II 1426.
- SCHURTZ, H., III 546a.
- SCHUUKMAN, D., I 1546.
- SCHUHHMAN, J. A. JOH.ZN., III 748a.
- SCHUYT, I 455a, 456b, III 464b.
- SCHWALBE, III 4136.
- SCHWAR(T)Z, J. A. T., I 429a, 445a, II 736ff. IV 782a.
- SCHWARTZ, C., IV 838a.
- SCHWARTZ, H. J. E. F., IV 580b, 584b.
- SCHIJNVOET, S., III 645a.
- SCOTT, IV 231b.
- SCOTTE, ApOLLONIUS, III 461a. (zie ook SCHOT.)
- SEBASTIAENSZ, II 775b. SEELIG, PAUL, IV 405b. SEEMEN, VON, I 400a, 4026. SEGOV, V. E., IV 435a. SEGOV, M., II 6186.
- SELENKA, Mevr. de Wed. Prof. EMIL., (Mevr. LEONORE), III 4136, 738b.
- SELIM (SULTAN), III 2916.
- SELLIGEB, E. L., IV 569a.
- SeMAOEN, III 6986, 701a.
- SEMMELINK, III 725a.
- SEMON, IV 109b.
- SEMPER, III 340
 340
 340
- SENAPATI, II 442a, III 204a, 204b.
- S6NUN, Mr. COBNELIS, II 694b.
- SENF, CHR. L., IV 130a.
- SENN VAN BASEL, W. H., III 282a.
- SENN VAN BASEL, J. H., IV 751a.
- SSNTOT, II 4646, 465a, 466a.
- SSPOEH, (van Cheribon), I 475a, 476a, 4776.
- SePOEH, (Sultan van Djokja), I 5544
 6026, III 2576, 433b.
- SEBGI, G., III 544
 545a, 551b.
- SERHIRE, V. DE, IV 626. SERIT, I 4766.
- SEROYEN, WOUTER, I 354b.
- SERRAG, (SERRANO), FRANCISCO, I 1046, II 2316, 773a. III 455b.
- SERVAIS VAN GOBBELSCHBOIJ, Mr. P. L. J., IV 869a.
- SETTEN, Dr. J. G. VAN, II 2866.
- SEVENHOVEN, J. I. VAN, II 466
 714a, III 5b, 266
 424a, 747a.
- SEYFFARDT, II 2416. SHARPE, II 7226. SHELFORD, IV 6576.
- SHELLEBEAR, W. G., III 6706.
- SHERARD, WILLIAM, I 393a. Si ALAGOENDI, III 7896.
- Si BOEDJANG LAMA, III 7616. Si DAOED RADJA MEDAN, II 753b.
- Si MAROOLANG, III 142<z. SIAM OETAMA, I 7296. SIBERG, J., I 498a.
- SIBOKI, II 778a, 7806. SIDA HASAN, I 204b. SIDENIUS, E., IV J036. SIDNEY HICKSON, I 4.45a.
- SIDNEY RAY, III 549b, 551b.
- SIDOENG, I 4766.
- SIEBOLD, Dr. PH. F. VON, II 700a, III 14a, IV 326a.
- SIEBURGH, E., IV 792a. SIEDLECKI, III 5416.
- SIEMENS, III 482a.
- SIEPKAMP, v. d., IL 475a.
- SIETHOFF, J. J. TEN, II 239a.
- SIOTENHORST MIYJSR, B. V. D., IV 405b.
- SIKO, II 648a.
- SILI WANGI, I 64b.
- SILVESTRI, II 722b.
- SINHAHANOIE, IV 6856.
- SINDOK (AJRANGGA), (Zie al daar) III 193a.
- SINGA BRANTA, II 5206.
- SINGOSARI (SINGASARI), II 204((, 204b, 588b.
- SIPMAN, J. P., III 6436.
- SIBKS, Dr. M. J., II 2266, III 643a.
- SISE, A., III 211a.
- Six van OTERLEEK, C. C. B \RON, II 55a.
- s'JACOB, H., IV 184a.
- SIAH ALAM, II 647b.
- SIAICH MOEHAMMAD SAMMAN, II 596a.
- SIAICH SAMMAN, II 8246.
- SIAMSOE SIAH, III 2026.
- SJARIEF ABDOEL RACHMAN, IV 4b.
- SJARIEF ABBAS AL AYDROES, H 357a.
- S JARIF DAN IBN OEL MAK- CHOEM SJARIF ISMAIL, II 357a.
- SJARIF HOESEIN IBN AHMED EL KADRI, III 4516.
- SJARIF JOESOEF, III 452a.
- SJARIF KASIM (SULTAN), III 451b, 452a.
- SIABIFA, II 204a.
- SJECH BOERHAN OEDIN, III 2426, 3436.
- SJECH ROEMPOELAN, II 367
 6076.
- SIEIJK NOEROE'DDIN IBRAHIM IBN MAUL AN ZI ISRAIL (SOE-NAN GCIENOENG DJATT), I 4746, 4776, 799a.
- SKEAT, IV 4036.
- SKELTON & Co., II 19b.
- SKERTCHLLI, IV 6576, 858".
- SKIN NEK, I 672b.
- SLEYDEN, J. VAN DER, IV 130 ".
- SLINGENBERG, J., IV 1366.
- SLINKERS, L. H., I V 41 " 724 "
- SLOET TOT OLDHIJUS, IV (024/>, 785a.
- SLUYTEB, C. (Res.), IV 4<z, 4b.
- SLUITER, C. PH., II 4336, III 15b, 340
 605a, J V 1096.
- SMEWINO, I V 27) " 272a.
- SMISSAKKT, II 468a.
- SMIT, Dr., II 4466.
- SMIT, C. IV 113a.
- SMITH, II 1086.
- SMITH, Dr. J. J., I 3996, 400a, 4006, 402a, 4026, III 1856, 4236.
- SMITS (luit. t. z.), II 700a.
- SMITS, 11, D. H., III 59a.
- SMITS, P. J., III 59b.
- SMOUT, II 6766.
- SMULDERS, C. J., I 1546.
- SMULDEKS, J., II 8546.
- SNELLEMAN, JOH. F., II (55b, 603a.
- SNELLEN, P. C. T., IV 59".

- SNEPVANGERS, J. B., II 239a, IV 414a ;
- SNOUCK HURGRONJE, Prof. Dr. C., I 6b, 7a, 79a, 81a, 83a, 85b, 527b, 770f, II 154b, 174a, 696b, 722a, III 171a, 172a, 202a, 547b, 653a, 660a, IV 54b, 57a, 58b, 203b, 781a.
- SOARES, LOPO, I 168b.
- SoeHiTa, II 196a.
- SOEJOETI, II 437a.
- SOELOENG (LONG), III G21a.
- SOELTAN AOGOENG, II 197b, 198a, 198b, 203b.
- SOELTAN ALI MOEGHAJAT SJAH, III 202b.
- SOELTAN CHERIBON (RADJA KANOMAN), II 205b.
- SOELTAN HADJI, II 199b, 204a.
- SOELTAN GOENONG DJATI, II 200b. (zie ook SJEIKH NOE-ROE 'DDIN IBRAHIM IBN MAU- LANA ISRAIL).
- SOELTAN ISKANDAR MOEDA, I 75a.
- SOELTAN ISTAMBOEL, III 292b.
- SOELTAN MALIK A[^]-QALIH, III 202a.
- SOELTAN MALIK AT-TH.ÉHIR, III 202a.
- SOELTAN MOEHAMAT DA WOT, IV 376b.
- SOELTAN MOETHAFFAR SJAH, III 202b, 203a.
- SOELTAN RADJA, II 207b.
- SOELTAN SEPOEH, II 206a, 20Gb, 207a.
- SOELTAN ZEINO'EL ARIFIN, II 204f.
- SOELTANE QAEIATOEDEDDIX SJAH, m 203".
- SOELTJAX ABDUL DJALIL SJAH III, III 61K6.
- SOEMBING, JI 518a.
- SOENAN BONANC, J 346a, 581b, III 204b, IV 385".
- SOENAN DRADJAT, I 581b, JU 203b.
- SOENAN GIRI, I 581b, 794b, 795a, IH 203b.
- SO ESAN KAI J DJOGO (KALI DJAGA), I 581«, 581b, FI 698« H I 204 a 201b.
- SOENAN KG EDOES, I 581b, III 204a.
- SOENAN MAS, II 201a, 201b, 203a.
- SOENAN Mo EHI I 581b, III 204 a.
- SOENAN NG AM PEL, [346a, KI 203b.
- SOENAN NGOENDOENG, III 203b.
- SOENAN NGRANDOENO, I 581b.
- SOENAN PKABOE, I 316a.
- SOENAN PRAWATA, III 20".
- SOENAN TCGAL AROEM/H I 204b.
- SOENAN TEAL-WANGI, II J98b, 249a.
- SOEKDA, II 518a.
- So ERAP ATI, I 136a, 13Gb, II 470a, 470a 471a.
- SOERAPATI, I 105b, 435a, 494b, 533a, 685a, II 200b, 201a, 201b, 202a, 204a, 204b, IH 358a, 359a.
- SOETADJXJA, IV 301a, 301b, 307a.
- SOETAN AISA, II 149b, 150a.
- SOETAN ALAN, II 149b.
- SOETAN BID AR NIAM SJAH, II 301b.
- SOETAN HOESIN, II 149b, 150a.
- SOETAN IBRAHIM, II 149b.
- SOETAN MAHMOED, II 149b, 150a.
- SOETAN NARASNGGA, II 149b.
- SOETAN SAID, II 149b, 150a, III 181a.
- SOETAN SANHOEDIN (SALEH OEDIN), II 149b.
- SOETOWIDJAJA(SOETAWIDJAJA), II 442« III 35a-.
- SOETERS, H. TH., IV 433a, 433b.
- SOETEBB, H. C., II 55b.
- SOEWASA, I 476«.
- SOLEIMAN, III 29a.
- SOLEIMAN (RADJA, SULTAN) II 584b, HI 143b, 144a, 618a, 618b, 619a.
- SOLEIMAN (SULTAN), III 621a, 621 d.
- SOLINUS, II 228b.
- SOLLEWIJN, II 464b, 465a, 472a, IV 869a.
- SOLLEWIJN GELPKKE, Dr., IV 725b.
- SOLMS, GRAAF VAN, II 284a.
- S OLM S- G REIFEXSTEIN-BRAUNFELS, GRAAF LUDWIG VON, III 641a.
- SOLMS-LAUBACH, Dr. H. Graf zu, I 399a-, 401b, III 424b.
- SOLTWEDEL, J?., IV 99b, 100a.
- SOMEREN, A. VAN, IV 297b.
- SONIUS, IV 87a.
- SORG, II 426a, 468b, III 379b.
- SOSA, DE, I 74a, II 774a, III 457a.
- SPA AX, I 357a.
- SPALL, P. W. A. VAN, IV 578b, 580a.
- SPANDAW, II 153a.
- SPA NOG HE, I 395b, 396a, 398a, IV 869".
- SPAK, A. v. D., II [213b.
- SPAT, Prof. C. III 794a.
- SPENGLER, F. H.» II 55a.
- SPEULT, VAN, II 234a, 775a, 777b, III 361a.
- SPIEQEL, H. VAN DER, I 429a.
- SJILBEKGHE, Jouis VAN, I 74b.
- SPIN, J. W., IV 146a.
- SPIT, Mr., 1528b, IV 528a, 529a.
- SPKECIEK, IV 97a.
- SPOON, W., IV 98a.
- SPREUWENBERG, VAN, I 445«.
- SPRING, IV 809«.
- SPRUNGSCUICHT, D., IV 808b.
- SPRUYT, I 718b, II 153a, 474b.
- SRI BANOE, II 64a.
- SRI TRI BOE(WANA), I 30a, II G52a, III 616a.
- SRI PADADOALAPAMO, II 305b.
- ST. MARTIN, IS. DE, III 642a, 643a.
- STAAL, W., I 655b.
- STADEN TEN BRINK, VAN, I 445a.
- STALMANN, A., I 692a.
- STALPAERT VAN DER WIELE, CORN., I 200a.
- STANILAND WAKE, III 549a.
- STANLEY, H. E. J., III 407b.
- STAPEL, H. B., I 707a, 709a.
- STAFF, I 400b.
- STARING, II 472a.
- STATIUS MULLER, PH. S., IV 507b.
- STAVEREN, J. VAN, IV 408b.
- STAVEREN, J. A. VAN, I 707a, 709a.
- STAVERMAX, F. H., III 52a, 55z.
- STAVORINUS, J. S., II 181a, IV 705b.
- STECK, II 540b.
- STEEGE, JACOBUS VAN DER, I 773a, IV 497a.
- STEENBERGEN, VAN, II 469a.
- STEINMETZ, E. C. C., I 155a.
- STEINMETZ, E., (Lt. Koi.), IV 407a.
- STEINMETZ, J. C. R., II 239b.
- STEINMETZ, Hoofd. Insp., II 388b.
- STEINMETZ, Gen. Maj., II 472a, III 251a.
- STEINMETZ, Prof. III 549b.
- STEINMETZ, H. E., (Res.), IV 753a, 755a, 756a.
- STEL, ADRIAAN VAN DER, 1208a.
- STELLWAGEN, A. W., IV 507b.
- STEMFOORT, J. W., I 81b, 82a, II 239a, 81U.
- STERFANSKY, II 567a.
- STERK, Dr., II 709b.
- STERREXBERG, E., II 135b, IV 741a.
- STEUR, JOHANNES VAN DER, II 580b.
- STEVENS, HROLPH VAUGHAN, I 690b, III 519a, 519b.
- STEYN PARVÉ, D., I 716a, IV 350a.
- STEYN PARVÉ, H. A., III 651a.
- STEYN VAN HENSBRACK, K. F. VAN, I 110b.
- STIBBE, D. G., II 363b.
- STIPRTAAN LUISCIUS, H. F. VAN, IV 77b.
- STOCKUM, I-I, VAN, I 498a, 726b.
- STOHR, II 131a, HI 604a.
- STOK, Dr. J. P. VAN DER, II 383b, III 51b, 52a, 53b, 54a, 56a, 56b, 57b, 58a, 59a, 59b, 376b, IV 101a, 81 la, 811b, 812a, 3128.
- STOK, N. P. VAN DER, I 787b.
- STOKVIS, Prof., II 422a.
- STOLPE, Dr. HJALMAR, I 693a.

- STOLTE, KAATJE, IV 441a.
 STOOP, ADR., II 839a, III 396a.
 STORTENBEKER, W., III 367a.
 STRABO, II 624a, IV 1766.
 STRATZ, C. H., III 546b, 548b, 552b.
 STRAUCH, II 452b.
 STRENGAERTS, I 4716, II 4746.
 STROEVE, J. TH., IV 693a, 698a.
 STUDER, TH., II 436b.
 STURLER, DE, I 4036.
 STUWE, VAN, I 579a.
 SUCHELEN, A. F. VAN, I 154b.
 SUCHELEN, VAN, (R. V. L.) II 93b.
 SUCHELEN, VAN, II 768a.
 SUESS, E., I 7766.
 SUFFBEN, DE, I 725a.
 SULTAN ABOEL-MAHASIN, IV 386.
 SULTAN ABDUL DJALIL SJAH, III 818b.
 SULTAN ABDOERRAHMAN, III 6206.
 SULTAN ACHMAT, I 66a.
 SULTAN ADAM, III 354a, 792a.
 SULTAN AOGOENG, IV 386.
 SULTAN AOGOENG, (AGGNG) I 353a, 727b, II 254b, 439a, 4426, III 4096, 506a, 5586, 816a, 8196.
 SULTAN AHMAD K AM ALOE'D-DIN, III 817a.
 SULTAN DJAMALOEDIN, IV 335a.
 SULTAN HADJI, I 675a, 8006, II 519a, IV 38b.
 SULTAN HAMDJA, III 361a.
 SULTAN HAMITH, III 452a.
 SULTAN IBRAHIM, III 144b.
 SULTAN ISKANDER TSANI, (THAN!) I 797a, III 2026.
 SULTAN ISMAEL, III 1446.
 SULTAN (RADIA) JAHJA, III 144a, 3766, 8176.
 SULTAN KAITJIL LELIATOE, (BAJA S G OELLAH), I 1046, IV 284a.
 SULTAN KAITJIL SIBORI, I 49如 III 3616, IV 321a.
 SULTAN KASIBI, III 143a, 147a, 147b.
 SULTAN MA'AMOEN AL RASJID PEKKASA ALAM SJAH, I 579a.
 SULTAN MAHMOED, I 678a.
 SULTAN MAHMOED, III 1436.
 SULTAN MAHMOED BADROED-DIN, III 266如
 SULTAN MAHMOED PEKKASA ALAM, I 579a.
 SULTAN MOHIMMAD ALMOEDIN ADIL CHALIFATOE MOEMININ, II 376b.
 SULTAN MOHAMMAD SOLEIMAN, II 37他
 SULTAN MOHAMMED DJAMALOE'D-DIN, III 817a, 8176.
 SULTAN OMAK AKAMA'D-DIN, SULTAN OSMAN, III 452a.
 SULTAN SJARIF HASJIM, III 1476, 764a.
 SULTAN SJARIF MOHAMAD, III 452a.
 SULTAN TJANDAI BALANG, III 577a.
 SULTAN ZEINOE'D-DIN, III 816如 817a.
 SUN DERM ANN, H. W., I 429a.
 SUPPER, J. C., IV 540&
 SURINGAR, G. P. N., II 486.
 SUSANNA, III 7246, IV 2956.
 SWART, Mr. A. G. N., I 438a, 5446.
 SWART, (Gen. Maj.) IV 534b.
 SWART, H. N. A., I 89a, II 374a, 4736.
 SWART, JACOB, II 2416.
 SWART, Dr. N., IV 1036.
 SWAYING, III 6746.
 SWAYING, IV 232a.
 SWELLENGREBEL, IV 5966.
 SWETTENHAM, II 6586.
 SWIETEN, VAN, IV 232".
 SWINDEREN, VAN, II 476a, III 101t.
 SYLVA, DON MIGUEL DA, II 2326.
 SYPESTEYN, C. VAN, III 211a,
 i) T. AHDOELHAMID ORANGKAJA SRI MAHRADJA MANGKOEN BOEMI, II 5776.
 T. AHMAT, I 794".
 T. AHMAT (T. RADJA SABI), II 313a.
 T. ALL, I 621a.
 T. MD. ALI AKBAR alias T. RAJEU* II 289a.
 T. ALI BA'NET, I 84a, 866.
 T. ARI FIX, I 621a.
 T. ASAN, II 311a, 312a.
 T. BEN MAHMOED BLANG PIDIE, I 85a, 876, 89a, 2066, 314b.
 T. BF: N MACHMOED, I 3146.
 T. BENTARA, II 312a.
 T. BENTARA BAJOE, I 1046.
 T. BENTARA BLANG RA'NA WANGSA, II 129a.
 T. B'NTABA ISTIA MOEDA, I 7956.
 T. B'NTARA KEUMALA, II 3116.
 T. Bic STAR A KEUMANGAN Pd-TJOET OESMAN, II 312a.
 T. B'NTARA MOEDA, J, 3226, 323a.
 T. B'NTARA PEUKAN, I 85a, 620如 62 J a, 7846.
 T. B'NTAKA PIEUNG BAKAHIM, II 311b, III 409a, 7716.
 T. BANTAKA SAMA INDRA, II 3116.
 T. BOEDJANG, III 306.
 T. DJOHAN LAMP'ISE, I 88a.
 T. E\ III 757b.
 T. HADJI BRAHIM, III 11a.
 HAKIM (HAKEM) KROEENG, II 7a, 577b, III 680a.
 HITAM, II la.
 KALI, III 246a.
 KEUDJKOEEN, II 507a.
 KEUMANGAN, I 876, III 7576.
 MA" ALI TANGS6, I 876.
 MACHMOET, II 576a.
 MEUNTROE BRAHIM, II 452(z)
 MEUNTR 崑 KROEENG SEU MIDEUEN, II 3113.
 MEURAH LAM GAPANG, I 85a
 MOEDA ANGKASA, I 314H III 780a.
 MOEDA LHON, II 833a.
 MOEDA MAT SAJET, III 7576
 MOEDA NJA< JIALIM, I 314a III 779b, 780a, 7806.
 MOEDA REUMBAN ABDO LATISn, II 312a.
 MOEHAMAT OESUEMAN KOE TA BARO, II 1316.
 NANTA SEUTIA, II 721a.
 NI: 崑 MEURA< SA, J 81a, III 65a.
 NI: 崑 RADIA MOEDA SEUTIA, II 721".
 NJA° BANTA, I 81a, III 646.
 NJA° DOLAH, II 577a.
 NJA° 崑 LAMKOETA, III 780 Z
 NJA° MOEHAMAT, I 796.
 NJA ° MOET, II 507a.
 NJA° OESOH, (T. LAM REUENG), III 7806.
 OEMA DIR AM BONG, IT 312".
 OESAN OEELE G ADJAH, J 85a, 323a, 62 k.
 PANES, III 680".
 PAJA, I 314a, III 7796.
 PANGLIM A MEUG66, f I 3116.
 PASAMAN (T. DI LINTAU), III 2466.
 PEUREUDAN, I 7956.
 RADIA A MAT, J 621a.
 RADIA J . TAM, I 88M, 78-16
 RADIA Lind^r, I 8-56.
 RADIA MAIMOED, II la, 577a.
 RADIA MO'MIN, III 352a.
 RADIA NAG6, I J 306, 131".
 RADIA NE, II 289<z.
 RADIA SEUMIDEUEN, III 352a.
 RADIA SLANG, II 272a.
 RAJEU% II, 13] 6.
 SABI, II 5036.
 SAH KOKJMT, I 856.
 SoELOTAN I MEUM T JIH^o, I 785a.
 TIH, I 84如 85b, 7846, 785a, III 6806.
 TjH^r BANTA PEUREUDAN, II 533a.
 TjH^o B 你TARA, J I 3126.
 TjH^r MA'ODICN, J J 12] a.
 TjH^o PEUSANGAN, J 836.

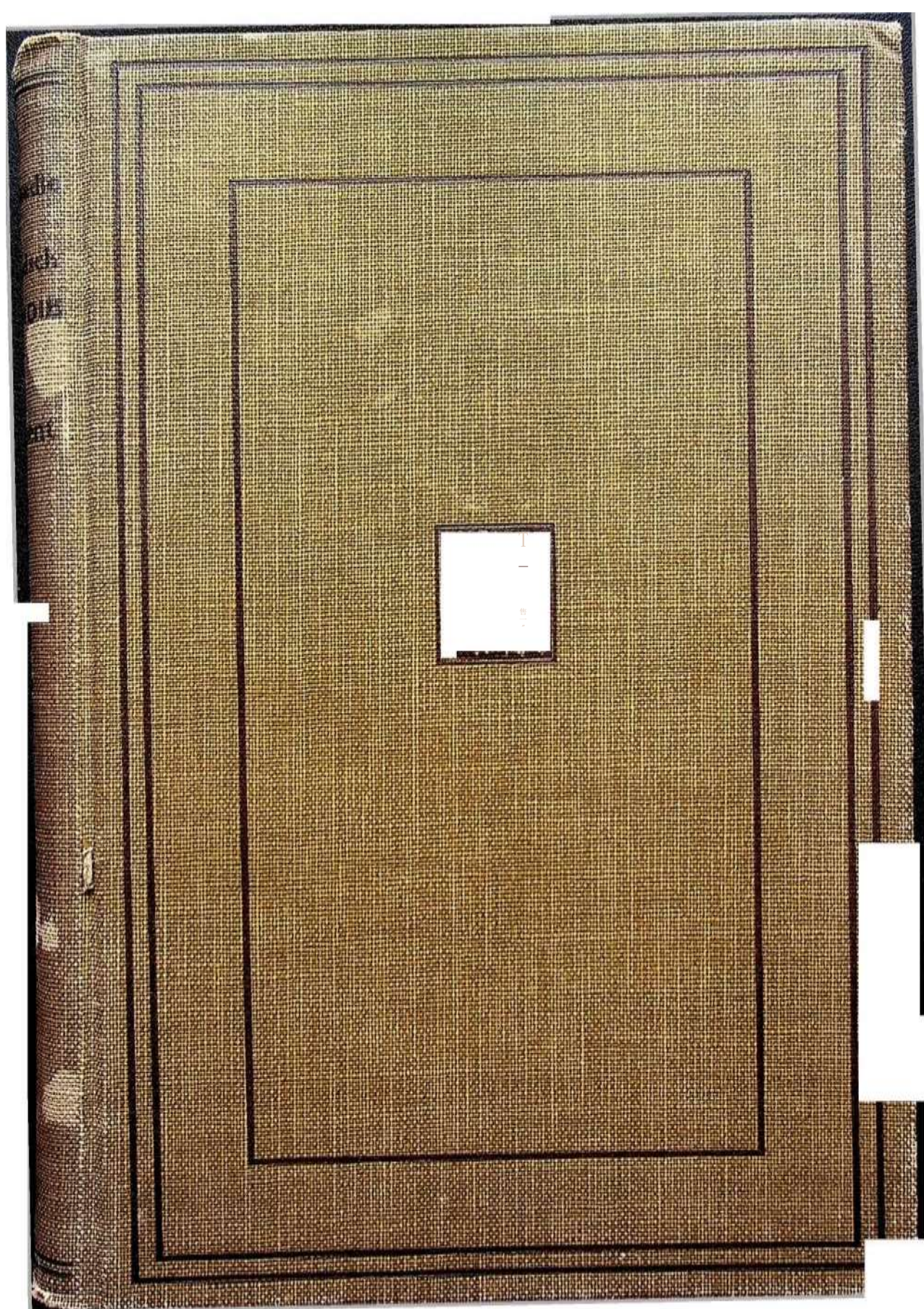
η) Voor namen met de titels lengkoe, leukoe, l'eungkoe, Toekoe, Toengkoe ervoor, zie ook op die vol uitgeschreven titels.

- T. TJH^o*- RADJA ITAM, I 83d.
T. Tj^o SEUMA^oON, III 402a.
T. TJOET MOEHAMAT alias T.
TjH^o TOENONG, I 87a, II 313a.
T. TJOET TOENGKOB, I 81a, 84a.
TABARIDI, (SOELTAN), II 7736,
III 456b, 457a.
TAEMSZ., PIETER, III 417a.
TAETS VAN AMERONGEN, I 716a,
IV 350a.
TAHA (SAFI OEDIN), I, 611a,
6116, II 3716, IV 2216.
TAILLEFERT, IV 1306.
TAK (TACK), F., I 475° II 2006,
201a, 202a, III 140a, IV 7396,
740a.
TAK VAN POORTVLIET, I 577a.
TALBOR, ROBERT, II 3186.
TANOERAGA, I 173a.
TASMAN, ABEL JANSZ., I 553a,
II 235a.
TZYSCHENBERG, II 722b.
TAUERN, III 3606.
TAVEBNIK, IV 196.
TEENGS, J. C., II 55b.
TEGELBERG, P. E., III 255a.
TELLERS, J. W., IV 4106.
TEISSEIRE, A., I 1996.
TELDEKS, Prof. J. M., IV 41a,
725a.
TEMBAJAT (SOENAN), II 90°.
TEMMINCK, II 656, III 10a, 106,
7246, 725°.
TENG-AT, I 6116.
TENGKOE ABULRATIMAN, III
620a.
TCNGKOE LONG, III 620a.
TCNGKOE LONG (PANGLIMA
BCSAR SOELOENG), III 5976, 621
a.
TENGKOE NG AH SAID SIARIF
HASSIM, if I 7(54a).
U^oENGKOE SIAJ^o KASIM, III
7(>4u).
TKKNUS, Prof. Dr. J., I V 725a.
TEJVOOKEN, il. P. A. M., IV
J 00b.
TEUKOE ADAN, I 796.
TE^o(KOE AM, III 401 b.
TECKOE ALI BASJA, III 403a.
TEUKOE AMAT, JI G91(z).
TEUKOE ANGKOU, II, 5026.
TEUKOE MOKHAMMAO
HOESIN SIAH, IV 792°.
TEUKOE B^oN PEUKAN, I 826, 83a,
84a.
TEUKOE BIDJ^oM LADA GALAH
TEUKOE MOE DA NAZAKOE- DIN,
IV 44 J a, 4416.
TECKOE DA A FAR GALAR TEUNG-
KOE HADJI RAJEU ^o, IV 441a.
TEVKOE DAWOT, III 4016.
TEUKOE DJOHAN, III 757b.
T^oi: KOE ESEUKANDA (ISKAN- i)
EH), IV 441a.
TEU KOE *GkiL*, II 6676.
TEUKOE HAKIM NJA^o NANG-
GRDii, III 6806.
TEUKOE HAS JIM, II 57Ga.
TEUKOE KEUDJROEEN LEH-
MAN, IV 4416.
TEUKOE LE, IV 4416.
TEUKOE LILIAN, I 89a.
TEUKOE MA^oE, IV 437a.
TEUKOE MEUNTR6E SRI PA-
DOEKA MAHARADJA, III 680a.
TEUKOE MOEDA ALI, HI 4016.
TEUKOE MOEDA OESOIH (JOE-
SOH), III 7796.
TEUKOE MOHAMAD ALIBASJA,
III 4016.
TEUKOE MOHAMAD THAJ6B, III
4016.
TEUKOE NIA ^o DA WOT, III 4016.
TEUKOE NJA^o SJAM, HI 4016.
TEUKOE NJAF SABI, III 4016.
TEUKOE OEDJONG, III 4016.
TEUKOE OEMA, III 603a, IV
324a. (zic oo k TOEKOE
OEMAR).
TEUKOE OEMA, IV 3236, 324a.
TEUKOE PANGLIMA PRAMG
BRAHMAT, III 4016.
TEUKOE PANGLIMA PRANG
NJA^o- SRA D623A, IV
3766.
TENKOE RADJA ILA, III 2766.
TEUKOE RADJA ILI, IV 324a.
TEUKOE RADJA OES/N, III
598a.
TEUKOE RADJA PAKEH MOEHA-
MAD KOETA BARO, III 406a.
TEUKOE RADJA TJOET, II 720b.
TEUKOE RAJEU, III G8a.
TEUKOE SIAHBOEDIN, III 294a.
I TEUKOE SJAMAOEN, III 4016.
TEUKOE TEUNGDu, II 721a,
3766.
TEUKOE Tj^o MOHAMAD DJO-
HAX ALAM SIAH, III 402a.
TEUKOE TJH^o, II 130a.
TEUKOE Tj^o LOTAN, I 846,
866, 784° 785a.
TEUKOE Tj^o TEUNONC, I 806.
TEUKOE TJOET NJA^o AREH,
III 646.
TEUNGKOE ANDJGNG, I 916,
II 906.
TEUNGKOE BAHROEN, I 836.
TEUNGKOE DI ALOEE KEUTA-
FANG, I 866, 87b.
TEUNGKOE Aw6 GE UTAH,
III 4026.
TEUNGKOE BARAT, I 866,
896, 730a.
TEUNGKOE DI BITAJ, II 90a.
TEUNGKOE DI BOEKliT, I 896.
TEUNGKOE »T EUMP^oE TRIENG, I
876.
TEUNGKOE DI OEDJONG PLIX- TA, I
876.
TEUNGKOE DI PAJA BAKONG alias
TEUNGKOE DL MATA IE,
I 8(0)6, 89a, II 313a.
TEUNGKOE DI PANT6 GLIMA,
II 7216.
TEUNGKOE H. BRAHIM NDJ6NO, I 87b.
TEUNGKOE HABIB MOEHAMAT, III
401a.
TEUNGKOE IMEUM, IV 324a.
TEUNGKOE JIT, I 866.
TEUNGKOE KALIMALIK ON AD& II
374b.
TEUNGKOE JOESOF, I 3226, 323a,
621a, II 1306.
TEUNGKOE MOEDA P&ND6NG,
I 730a.
TEUNGKOE PIDIE, I 896, 320b.
TEUNGKOE POETEH, III 758a.
TEUNGKOE POETR6E, I 86a.
TEUNGKOE SjiCH TjOT P6E-
TOIH, I 88a.
TEUNGKOE SJAM SOE^o, I 876.
TEUNGKOE TAPA, I 836, 846, 7296,
II 1306.
TEUNGKOE TJH^o* MA^oAT, I 896.
TEUNGKOE TIRO, 1516, 80a, 81a.
TEUNGKOE TjOT PLIENG, I 826,
86a, 866, 876.
TEUNGKOE TjOT TjITJEM, I 86a,
866, 876, 89a.
TEUNISSEN, W. G., IV 4336.
TEYN, H. K. F. VAN, I 50b, 81a,
83a.
THAL LARSEN, J. H., IV 727a.
THALLWITZ, II 7226.
THEBEN TERVILLE, J. P., III 468a,
4686.
THIEL, VAN, I 291a, 582a, IV 7106,
712a.
THOMAS, OLDF., IV 8646.
THOMAS BAIN & Co., I 1556.
THOMPSON, III 549b.
THORBECKE, Mr. J. R., I 3926,
641b, II 996, 409a, III 137a,
172a, 1736, 174a, 5176, IV
1416.
THORN PRIKKER, II 4S86.
THURBERG, I 394a, IV 196.
THURSTON, E., I 199a.
THWAITES, III 716a.
Ti TSANG WANG, II 3316.
TIANG ALAM, III 267a.
TIE DEMAN & VAN KERCHEM, I
6866.
TIELENIUS KRUYTHOFF, H., III
2066.
TIENHOVEN, VAN, I 577a.
TILOTTAMA, IV 15b.
TIMMERMAN, II 240a.
TIN DAL JHR. G. A., II 2396.
TIRTAJASA, I 166a, 8006.
TITSINQH, W., IV 708a.
TJAKRA(DI)NINGRAT, II 135a,
200
201a, 203a, 203°
TJAKRA ADINING RAT I, II,
II 63Ga, 6366.
TJAKRA NAG AKA, III 8186.
TJADRA, III 501a.
TJANDRA KIR AN A, II 5938, 594°.
TJENCK WILLINK, IV 865a.
Tjju^o MAHDIN, I 896.
TJIEATI, IV 334b.
TJINDAI BA LA NG, III 2656, 207a.

- TJOET MOEHAMAT, I 56&
TJOET NJA^o DIEN, I 81b.
TJOKBDA GELG^oAL, I 1126.
To'AR, II 735a.
TOBIAS, I 356b, III 817如
TOBLER, Dr. A., I 609a, 776a.
780a, II 401a, III 400a, IV 185a, 186a, 187b, 188a.
TOEAN GADIH RENO SOEMPOE, II 739b.
TOEANKOE DI LOEHAK, II 7b.
TOEANKOE IBRAHIM, I 86a.
TOEANKOE IMAM, III 24.6a, 2466, 247a.
TOEANKOE LIMPOELOEH, III 2426.
TOEANKOE MOEHAMAT BAT^oE, I 84a.
TOEANKOE MOEHAMAT DAWOT, I 84a, 84b, 87a, 87b, 729b, 757a.
TOEANKOE PASAMAN, II 5866, 674b.
TOEANKOE NAN KIBAMAT, II 7446.
TOEANKOE NAN RINTJEH, II 2606.
TOEANKOE TAMBOESEI, III 453a, 789b, IV 221 a:
TOEBAGOE ISKAK (DIKAK), I 166a.
TOEBAGOE ISMAEL, I 1666.
TOEKOE MOHAMAD ALI, IV 437b.
TOEKOE OEMAR (TOEKOE JJOHAN) (zie ook TEUKOE OEMA), I 596a.
TOELOE MALAMO, II 647b, 791a.
TOELOEKABES(s)i, I 36a, II 779a. TOEMSNNGOENG BAHOE RBKSA, I 187b, III 816a.
TOEMSNNGOENG SASRAWINATA, IV 3016.
TOEN MAHMOED SERI LANANG, III 670a.
TOENGGOEL WOELOENG (KJAI IBRAHIM), IV 850如 851 a, 8516.
TOENGGOE BAGOES, III 1476.
TOENGGOE HAMZA, II 532b.
TOENGGOE HASIM, III 376b.
TOENGGOE HOESIN, I 678a.
TOENGGOE MOEDA, III 146b, 147a, I 47b.
TOENGGOE MOH. SJARIEF (TOENGGOE SOELOENG), II 532 版.
TOENGGOE NGAH, III 1476.
TOENGGOE POETHA, III 144b, 145a, 147a, 147b.
TOENGGOE SJABIF KASIM, III 147b.
TOENGGOE SOELOENG MOEDA, III 147b.
TOENS, S. E., II 55b.
TOEWATER, Ds. C. W., I 4286.
TOHDJAYA, II 195a.
TOLEDA, FRANCISCO HERNANDEZ, DE, IV 231a.
TOLLENAAR-EKMEILING, Mevr. J., III 424a, IV 432a.
TOLO, II 473b.
TOME DEMFO, II 248a.
TO^oNGKOE ANDOET, III 819a.
TONGKOE BC SAR ANOM, III 8186, 819a.
TONGKOE SJARIEF KASOEMA, III 145a.
TONNEMANS, IV 216a.
TONNET, MEJ. M., IV 307a.
TORINARD, III 544b.
TORQUEMADA, JUAN DE, 1436a.
TORRES, DE, IV 486.
TORREY, J. W., I 680a.
TOYRA, PAULUS, IV 8496.
TOYRA, FRANCISCO DE, II 252b.
TRAKRANEN, N. VAN TAACK, I 186, II 51a, 55a, 55b, 106, 754a, IV 6596.
TREFFERS, F., I 4466, 458b.
TRIBHOEWANOTTOENG GADEWI (DJAYAAVISHNOEW ARDDHANI), II 1956.
TROENA DIAJA, I 62a, 475a, 533a, 8006, II 117a, 1986, 1996, 2006, 2226, 412a, IV 32a.
TBOMP, J., IV 708a, 709a, 713a.
TROMP, H. A., I 407b, IV 7106, 713a.
TRUITMAN (TRUUTMAN), I 814b, I 4161.
TSCHIRCH, I 403a, II 626, IV 694a.
TUBERGEN, J. VAN, IV 730a.
TURCZANINOW, I 397a.
TUUYL v. SEROOSKERKEN, V. -G. BARON VAN, II 8386, IV 355a.
TWENT, A. C., IV 1126, 1136.
TWSK, PIETER WILLEMSZ VAN, I 496a.
TYDEMAN, Mr., II 486.
TYDEMAN, G. T., HI 767a, 767b.
TYLOR, I 53a, III 4986, 499a, 500a.
TYMSTRA, S., IV 996.
TYN, Dr. VAN, I 786a.
UDAYANA, I 607b.
UHLE, II 7226.
UHLNBECK, G. H., IJ 8a, II 3616, 754a, III 218a, 5176, IV 532如 659如 715a, 7156, 7166, 718a.
UHLNBECK, O. A., IV 533b.
UKEMA & Co., IV 659a.
ULFFERS, I 445a, II 615a.
ULLMAN, II 155a.
A. J., IV 97a, 103a.
UMBROGROVE, G., TV 178a.
URDANETA, II 706a.
USSELINX, WILLEM, III 4176, 418如 IV 868a.
UYTWERF, M., III 644a.
VAEZ DE TORRES, LUIS, II 259b.
VAILLANT, II 546a, III 580a.
VALCKENIER SURINGAR, J., I 400a.
VALDIVIA, IV 809.
VALENCIENNES, II 65b.
VALENTIIN, CORNELIA, IV 504a.
VALENTINI, M. B., II 178a, III 642a.
VALETON, Dr. Tn., I 399a, 399b, 400a, 400如 402a, 4026, 704a, IT 088, III 423b, IV 6946.
VALLARD, NICOLAS, II 232a.
VARTHEMA, LODOVICO DE, II 229a.
VASCO DA GAMA, I 6546, II 230a, 773a, III 454a.
VAJNES VAN BRAKEL, IV 532a.
VAZ DOURADO, II 233a, 2336.
VEEN, IR. VAN DER, IV 3536.
VEEN, Dr. v. d., II 96.
VEEN, Dr. H. v. d., IV 847a.
VEENHUYZEN (Contr.), A. C., I 4466.
VEENHUYZEN (Maj.), II 472如
VELDE, VAN DE, I 706b.
VELTHUYSEN, J., II 20a.
VELTMAN (kapt.), II 252b.
VENEMA, O., II 6856.
VERBEEK, Dr. R. D. M., I 616, 1326, 304a, 318a, 3526, 357a, 446a, 452a, 569b, 570a, 571a, 598a, 599如 6046, 640a, 703a, 7446, 746a, 776a, 7766, 778a, 779a, 781a, 7816, 782a, 8006, II 104a, 131a, 1786, 179a, 259a, 288a, 2886, 400如 401a, 4056, 4076, 428b, 435b, 443a, 4436, 4496, 5076, 538a, 538如 604a, 609b, 6666, 667a, 673a, 759a, 759b, 8476, 8516, III 253 如 2956, 365b, 540b, 6036, 604a, 710a, 747b, 784b, 792a, IV 74a, 223a, 2236, 2266, 266a, 2986, 322a, 333如 3516, 641a, 642a, 6428, 646a, 6486, 649a, 650a, 650如 652a, 653a, 654a, 6546, 655b, 656a, 8596.
I VERBEEFT, GERRIT, IV 501a.
j VERJOEFF, P. W., II 976, 2336, 776a, 7766.
• VBRIIOEVEN, P. H., I 1326.
I VEKHEULL, II 35 功, 546a, JU 580a.
VERKERK PisToniirs, A. W. I 5746, II 602a.
VEJKOUTEREN, C. J., II 55a.
VEKLOOIS O., IV 4336.
VERLOOP, G. N., IV 575a.
VERKMAES, Prof. ir. S. J., I 6206, 8516, III 36a, IV 354如 860a.
VEEMERSCIJ, II 464b, IV 869a.
VEKNET, HORACE, III 5316.
VEBPLOK Gn, III 444a.
VIJHKE, VAN, IV 2156.
VERSLUZZ, J., Til 7(7)a.
VERSPREET, A., II. 2226, IV 2 J 8a.
VERSTEEG, W. F., I 115a, II 239a, 240a, 700a, I V 40««.
VEBSTEEGH, J. N., I 154b.
VERJUSSUL, II 203a.
VETH, IV 6496.
VETH, Dr. JAN, III 4766, 411a.
VETH, Gebr., II 408a.
VICQ, J. DE, III 642a.

- VICQ, ROBBERT DE, II 1166.
 VIDUA, CARLO DI, II 5046.
 VIEGAS, VICENTE, I 444b.
 VIGELIUS, II 501a.
 VIGNON VAN DE VELDE, J. F. H., I 1546.
 VILLEMAIN, JEAN NICOT DE, IV 231a.
 VILLIERS DE L'ISLE ADAM, PH., III 4076.
 VINCK, III 34a, 7366.
 VINK, IV 751a.
 VINK, J. J. DE, III 202a.
 VINKE, II 616.
 VINNE, v. D., I 440a.
 VIRCHOW, RUDOLF, II 722b, III 413b, 548b, 549a, 550a, 552b.
 Vis, II 374a.
 VISSER, I 706b.
 VISSER, Dr. M. W. DE, I 201b.
 VISSERING, IV 624b.
 VISSERING, Mr. G., I 1546.
 VITRE FRANCOIS, MARTIN DE, I 724a.
 VITUS, II 178a.
 VLAANDEREN, Dr. C. L. VAN, IV 359a.
 VLIERDE, VAN, I 554b.
 VLIET, C. P. J. VAN, I 52a.
 VLIET, W. F. VAX, II 340a.
 VLIET, VAN DER, III 208a.
 VLIS, Dr. VAN DER, I 428b, 783a.
 VLISSINGEX, F. II. VAN, II 4216.
 VLISSINGEV, PAUL VAN, III 2546, FV 116a.
 VLOTE, Mr. A. A. VAN, III 720a.
 VOETIUS, GJSBERTUS, IV 8316, I 8336.
 VOGEL, II 4 13b.
 VOGEL, Dr. DE, III 390a.
 VoLLEExnoVE, Prof. Mr. C., VAN, I 13a, III 171a, 567a, IV 246, 622a, 622b.
 VOLLKX HOVEN, VAN, DuTILH & Co., IV 112a, 112b.
 VOLZ, Prof. Dr. W., J 776 如 7776, 81 la, H 259a, 269a, III 547b, 548b, 549 如 550 如 IV 185a, 1896, 223 如 5086, 6486, 7796.
 VOOGT, N. C. DE, IV 232a.
 VOORHOEVE, DS., HT 17b.
 VOORT, P. G. v. D., HI 2106.
 VORD ERMA, A. G., III 1386, 2736, 427a, 665 如 667b.
 Vo RM, D. S. P. VAN DE EB, I 4276.
 Vos, SIMON, IV 335a.
 Vos, DE, I 7896.
 VOSKENS, H., I 6426.
 VOSMAER, I 4456, 4586, 7066, jJJ 125a, IV 676.
 VossKN, R. v. D., if 4076.
 Vossius, COKNELIS, I 393a.
 Vos WINK EL, IV 433°.
 VRANCKEN, P. M., I 6556.
 VRIENS, J. G. C., IV 95b, 98b.
 VRIES, Mr. A. A. DE, I 8136.
 VRIES AZ., Mr. G. DE, III 5176.
 VRIES, J. DE, I 6426.
 VRIES, J. S. DE, I 447a.
 VRIES, MAARTEN GERRITZ., II 2346, IV 285a.
 VRIES O. DE, IV 97b, 98a, 103a, 1036.
 VRIES, P. DE, IV 404a.
 VRIESE, DE, I 310a, 394b, 397a, 398a, 4006, 401a, II 7566.
 VROLIK, W., IV 2956.
 VROLIK, Dr. A., II 409a.
 VROOM, I 1196.
 VBHOOFF, v. D., II 472a.
 VUGT, VAN, II 469a.
 VUUREN, L. VAN, III 258a.
 VUUREN, VAN (Kapt.), II 4706.
 WAAL, C. DE, III 12a.
 WAAL, E. DE, III 734a, IV 428a.
 WAAL, G. DE, III 653a, 6586.
 WAAL MALEFIT, J. H. DE, I 19a, 2196, II 417a, 4196, 7546, III 171a, 172a, 173a, 526a. IV G17b, 618a, 6186.
 WACHIA, HADJI, I 166a, II 5206.
 WACKERS, L. H. F., III 480a, IV 4346.
 WAERDEN, Dr. Ir. Th. v. D., II 8516.
 WAERWICK, WIJBRAND VAN, I 36a, 74b. II 774b, 775a, III 460b, 816a, IV 3156.
 WAGHEAER, LUCAS JANSZ., II 5866.
 WAGNER, F., III 2066.
 WAH MAS, II 5206.
 WAITZ, F. A. C., I 769a, 7716.
 ! WAKKER, J. H., IV 100a, 1006.
 WALAEUS, IV 834a.
 WALBECK, P., III 212a.
 WALBEEHM, II 5906.
 WALBERGEN, P., J 6426.
 WALCHIEREN, VAN, I 357a.
 WALDEN, II 7226.
 WALDORP, J. A. A., I 749b, II I 696, IV 7206, 7246.
 WALDSE EMULLER, I 231a, 231 b.
 WALESON, II 4676, 472a, 5206, III 251a, IV 750a.
 WALKER, I 3976.
 WALL, CONSTANT VAN DE, IV 4056.
 WALL, HANS VAN DE (VICTOR IDO), II 3246, IV 404a.
 WALLAND, £ 7896.
 WALLAND, J., II 4076.
 WALLER, II 352a.
 WALLICU, NATHANIEL, I 3946, 395 如 II 177a.
 WALLON, IV 3236.
 WALSKM, Mr. F. M. G. VAN, HI 308a.
 WALSPERGER, ANDREAS, II 231a.
 WALTER (Contr.), I 613a.
 WALTER, Ir. IV 40b.
 WANGKANG, I 1366, II 471a.
 WANGSADIPA, II 1806.
 WANOSAKARTA (GODONG), I 475a, 476a.
 WANNER, J., I 337a, 44Ga, 447b, 457 如 468b, 776a, 7786, IV 3386, 340a.
 WAPPERS MELIS, F., IV 868b.
 WARBURG, O., I 400a, 4006.
 WARD, IV 747b.
 WARNECK, I 177a, IV 227a.
 WARWICK, VAN, II 2336.
 WASMAXX, IV 4216.
 WASSINK, III 725a.
 WASZKLEWICZ, DR. A. E. IV 4986.
 WATER, A. VAN DE, I 4416, III 9a.
 WATEBSCHOOT VAN DER GRACHT, Mr. W. A. J. 31., I 446a, 609a, II 404b.
 WATOGEGNOE XG, III 526b, 527a.
 WATT, G., I 403a, IV 694a, 695a.
 WE KAM BO DAE NG RISOMPA, II 613a.
 WE-TANRI-OLLE, IV 265a.
 WEBB, II 374a.
 WEBER, Prof. M., I 4456, 447a, 460a, 688b, 6996, 701a, 7066, II 4526, III 339 如 340a, 465a, 600a, 7146, 7276, 767a, 7676, IV 68a, 573a, 6656, 6676, 8646.
 WEBER, L., I 446b, 454a.
 WEBER—VAN BOSSE, Mevrouw, I 401a, III 3396, 767a, IV 5836.
 WECHEL, TE, I 618a, 6186.
 WEDDELL, H. A., II 319a.
 WEDDEN, v. D., I 846.
 WEDDIK, A. L., IV 663 如 784a, 7847.
 WEERT, SEBALD, DE, I 746.
 WEFERS BETTINK, H., I 7706, III 404a.
 (V EGE WAERT, WILLEM, III 210a.
 WEI DE, VAN DER, (Gouv. Secr.), II 77b, 78a.
 WEI DE, VAN DER, II 1146.
 WELDRING, IV 433a.
 WELLS WILLIAMS, IV 326a.
 WELSCH, III 54b.
 WELSINK, L. C., IV 3806.
 WELTER, H. L., IV 1026.
 WENCKEBACH, Mr. E., III 4776.
 WENCKEBACH, W., III 57b.
 WENT, Prof. Dr. F. A. F. C., I 4016, m 6656, IV 100a, 1006.
 WENTINK, II 6216.
 WERMESKERKEN, HENRI VAN, IV 404a.
 WERMUTH, E. C., IV 116a.
 WERNER, Dr. HUGO, HI 6506.
 WEKUMES BUNING, A., III 5846.
 WESSELS, L., I 759a, II 390a.
 WESTDORP, IV 740a.
 WESTENENK, L. C., II 469a, III 115a, 8206.
 WESTERBAAX MURLIXG, S., IV 717a.

- WESTERDIJK, Prof. JOH., IV 99b.
 WETTSTEIN, VAN, IV 230a.
 WESTWOOD, II 725b.
 WETTUM, W. G. VAN, III 166a.
 WEYDEN, v. d., I 459b.
 WEYLAND, III 35a.
 WEUS, C. W., IV 727a, 728b.
 WHITTON, IV 533b.
 WICHEBS, JHR. Mr. H. L., 111b, III 566a.
 WICHERS, JHR. H. O., II 754b.
 WICHMAXN, Prof., I 345b, 444a, 445a, 445b, 446a, 553a, 706b, 707b, 708a, 708b, 717b, 774a, 776a, 782, II 131b, 226b, 248a, 410a, 434b, 630b, 759b, 768a, 785b, 835a, HI 430b, 448a, 449a, 602a, IV 322a, 335b, 354b, 653a, 653b, 654b, 655a.
 WICKHAM, I 437a.
 WIDJAJA, I 162b, II 195, III 634a, III 193a, 198b.
 WIEDER, Dr., III 416a, 418a.
 WIELANDT, Ds., IV 846b.
 WIEXECKE, III 725a. WIERDSMA, P., IV 159a. WIESEMANN, P., II 626b.
 WIESNER, J. VON, IV 694a.
 WIGGERS, I 445b.
 WIGGERS VAN KERCHER, C. F. W., I 154b.
 WIGHT, I 397b.
 WIGLESWORTH, L. W., I 447a, 701b.
 WIGMAX, Jr., III 423a.
 WIGMAN, H. J. of H. G., I 398b, III 423a, 425a, 716a, IV 445a, 446, 449b, 451a.
 WIKBAMAWABDDHANA alias HYANG WIKESHA, II 196a.
 WILBEFFOBCE, III 803b.
 WILCKENS, J., I 746. WILDE, DE, II 421b.
 WILDE, H. DE, I 494b, II 201a, 201b, III 358a.
 WILDEMAX, E. DE, I 401a.
 WILHELM, IV 851a.
 WILKEN, III 549a.
 WILKINSON, II 658.
 WILLE GANS & Co., II 59a.
 WILLEM I (KONING), I 545b, 550a, 658, II 16, 47a, 416a, 558b, III 173b, 532b, 537b, IV 112a, 113 a, 114b, 13 la, 868b.
 WILLEM IV, I 504b, III 345a.
 WILLEM V, I 504b, 509a, III 345a, 580a.
 WILLETT & GRAY, IV 177a.
 WILLIAMSON, R. W., I 650a.
 WILLIS, I 437a.
 WILSON, III 144b.
 WILSON, IV 643b.
 WILTENS, CASPAR, I 657a, 657b, IV 836a.
 WIMMERCANTSZ, SWEN JOHAN I 291a, IV 705a.
 WINCKEL, Mr. W. A. P. F. L., III 569b.
 WINCKLER, II 319b.
 WINKELMANN, VON, II 464a.
 WING EASTON, IR. N., 1597a, 597b, 598a, 776a, 780b, 808a, II 402b, 429a, 540a, 851b, 852a, III 685a, IV 353b.
 WINKLER, A., III 243b.
 WINKLER, Dr. C., IV 500a.
 WINKLER, HUBEET, T 400b.
 WINTER, H., IV 99b, 100b.
 WINTER, DE, II 354b.
 WIRGOENA, III 6b. WISELIUS, II 78a.
 WISELIUS, J. A. B., II 156b.
 WISHNOEWARDDHANA, I 604a, II 195a, III 197a.
 WISSELIUS, IV 554a.
 WIT, FREDERIK DE, II 235b.
 WITARASARI, III 708a.
 WITKAMP, IV la.
 WITSEN, III 34a.
 WITSEN, NICOLAAS, II 202b, 378b, IV 871a.
 WITTE, H., IV 448b.
 WITTE VAX SCHOTEN, DE, IV 751a.
 WITTEBT, FRANCOIS, II 776a, 791a.
 WITTEVEEN, Ds., IV 837, 852a.
 WOESTHOFF, Mr., I 574b.
 WOHLFARTH, II 546a.
 WOLLASTON, Dr. A. F. R., I 441, II 733a, III 9a, 186b.
 WOLTERBEEK, I 678t, III 266b, 620a, IV 11t.
 WOLVEKAMP, IV 292b.
 WRAY, II 452b.
 WUNSCHMANN, E., III 64b.
 WURMB, F. BAKON VON, J 773a.
 WURTH, TH., IV 101b.
 WuSTENFELD, F., II 768b.
 WYCK, JHR. Mr. H. C. v. d. IV 717a.
 WYCK, JHR. J. C. v. d., I 87a.
 WYCK, JHR. J. C. W. D. A. v. d., III 464.
 WYCK, JHR. Ir. N. v. d., IV 714b.
 WUJNBURGEX. EVERDIXE HERBERTE, B^{mc} VAN, I 638a.
 WIJNEN, R., II 407b, IV 427a.
 WIJUGAARDEN, III 3a.
 WIJNMALEX, R. J. W. P., II 406, 407.
 XANTUS, JOHAN VON, I 691a.
 YERSIX, III 390a.
 YOUNG, II 4263.
 YPES, H., III 59a, IV 433b.
 JJSSELDIJK, J. H. VAN, IV 306a.
 JJSSELDIJK, W. H. VAN, IV 498a.
 YULE, I 681a.
 JZERMANN, J. W., I 184a, 381b, 775a, 112 40a, 7 62b, III 448a, 448b, 449a, 501a, IV 74b.
 ZAINALABIDIN, I 204".
 ZEEGERS VEECKENS, III 249".
 ZEHNTNER, Dr. L., IV 100b, 422a, 596b, 774b.
 ZEILINGA, E. A., I 154b.
 ZEIMOTO, III 410a.
 ZEIST, VAN, II 777b.
 ZEVEERIJ, S. B., I 154b.
 ZEYLEN ES DECKER, VAN, III 583a.
 ZIMMERMANN, Prof., III 383b, 604b, IV 510a.
 ZIMMERMANN, JOH. C., H 55a.
 ZIPPÉLIUS, I 396a, 398a, 400a, III 10b.
 ZOETHOUT, D. A., IV 694a.
 ZOLLER, III 8b.
 ZUCKERKANDL, HI 547b, 548b, 552b.
 Zu UR, IV 499a.
 ZUYLEN VAN NYEVELT, VAN, II 110b.
 ZUYLEN—TROMP, Mcvr N. VAN, III 488a.
 ZULKEB, A. J., I 703a, II 532a, 839a, III 395b.

ENCYCLOP ED DIE
VAN
NEDERLANDSCH-INDIË

ENCYCLOPTE DIE
VAN
NEDERLANDSCH-INDIE

T W E E D E D R U K

ONDER REDACTIE VAN

D. G. STIBBE en C. SPAT
BUITENGEWOON HOOGLEERAAR AAN BLIJZONDER HOOGLEERAAR AAN DE
DE NED. HANDELS-HOOGESCHOOL RIJ KSNIV ERSITEIT TE UTRECHT

MET MEDEWERKING VAN

E. M. UHLENBECK
OUD-LUITENANT-KOLONEL DER INFANTERIE N. I. L.

VIJFDE DEEL

'S-GRAVENHAGE LEIDEN
MARTINUS NIJHOFF j N.V. v/h. E. J. BRILL

1927

INHOUD

- Aardolie Maatschappij (Ned.-Ind.) A 160
Aardrijkskundige Onderzoekingen A 206, 227
Abak A 12G
Aboekasan Atmodirono (Mas) A 22
Adatrccht I G; A J27 Adiredjal9; A 257 Adoptie I 11; A 43 Akar Bahar I 25; A 228 Akte van Verband A 35 Alai A 126
Alang Lawas I 27; A 228
Algemeene Maatregelen van Bestuur A 179
Aloet A 126
Alor I 31; A 228
Amabi I 33; A 229
Amahai (onderafd.) I 33; A 329
Amahai (hfdpl.) I 33; A 329
Anianatoen I 33; A 229
Amanoeban I 33; A 229
Amberbakdn A 229
Ambdrpou I 34; A 229
Amboelombo I 34; A 229
Ambtccnaar I 42; A 362
Ambtssieraden A 179
Amfoan I 47; A 229
Amoen tai (onderafd.) 147; A 267
Amoentai (distr.) 147; A 267
Amoentai (hfdpl.) I 47; A 267
Amoerang(onderafd.) 147; A 229
Amocrang (hfdpl.) I 47; A 229
AmpCnan I 48; A 229 Ampibabo I 49; A 230 Anas I 49; A 230
Andeue en Lata I 50; A 170
Andoeng I 50; A 230 Animisme I 53; A 35 Ansoes A 230
Ansoes-Vogel A 230
Anthropologische Onderzoekingen A 135
Arad A 126
Ardjowinangoen I 59; A 230
Ardii I 59; A 170
Arfakkors I 60; A 230
Arfoo I 60; A 230
Aroo-Eilanden I 61; A 287
Aroet A 126
Aron I 62; A 170
Asahan I 65; A 230
Assistentenregeling A 230
Atapoepe I 68; A 232 Atoeran I 95; A 179
Autonomio A 99
Baa of Namodale I 98; A 232
Babah Awe, Djinamprong en Nd I 99; A 203
Babar-Eilanden I 99; A 288
Backeleisprauw A 126
Bada I 100; A 233
Bagan Si Api Api I 103; A 233
Bagoes Koening I 103; A 233
BahtSra I 104; A 126
Bajang I 104; A 233
Bakengeld I 67; A 298
Balambangan I 105; A 219
Balangan I 106; A 267
Balangnipa I 106; A 341
Balapoelang I 10G; A 233
Baloek A 126
Baloer A 126
Balohanbaai I 129; A 169
Bambi en Oende I 130; A 170
Bandar I 134; A 233
Bandawasa I 346; A 321
Bandjar (Midden-Priangan) I 134; A 355
Bandjar (Bali) I 134; A 233
Bandjar (Banjoemba) I 134; A 233
Bandjarmegara I 135; A 233
Bandjermasin(afd.) I 137; A 267
Bandjermasin (onderafd.) 1137; A 267
Bandjermasin (hfdpl.) I 137; A 267
Bandoeng I 138; A 355
Bangil (afd.) I 140; A 234
Bangil (distr.) I 140; A 234
Bangil (hfdpl.) I 140; A 234
Bangka I 140; A 233
Bangkala'an I HO; A 268
Bangkalan (afd.) I 140; A 233
Bangkalan (distr.) I 140; A 233
Bangkinang I 140; A 233
Bangko A 126
Banjoeasin en Koeboestrecken I 142; A 234
Banjoebiroo I 143; A 234
Banjoemoodal I 144; A 234
Banjoewangi I 144; A 322
Banka I 159; A 235
Barabai I 168; A 248
Basfirah I 174; A 235
Batang (reg.sch.) I 183; A 235
Batang (hfdpl.) I 183; A 235
Batang Harau I 184; A 235
Batang-Loepar I 185; A 235
Batane Natal I 185; A 236
Batang-Toroe-Diatricten 1186; A 236
Batavia (resid.) I 186; A 236
Batavia (stad) I 187; A 236
Batavia (Baai van) 1192; A 237
Batjan (Sult.) 1204; A 287
Batj an of Seki I 205; A 288
Batjansch I 206; A 288
Batoe I 206; A 237
Batoe Bapahat I 206; A 237
Batoe Batoe I 206; A 205
Batoe Kapedoe A 237
Batoedaka I 208; A 237
Batoelitin I 208; A 268
Batoeradjia I 209; A 237
Bawal I 211; A 237
Bawangio I 211; A 237
Bebakening I 212; A 299
Bekasi I 222; A 237
Bekoempai I 222; A 268
B61angbelang I 222; A 288
Bdlarang A 126
Belastingen I 222; A 1,426
B616g\$ñ I 265; A 206
Beloe I 265; A 237
BSlotted of Blotto A 126
BSnadon A 126
Bfinasoe A 235
Boneden-Tapanoeli 1266; A 238
Bongalen-Passage I 266; A 170
Bengkajang I 267; A 238
BSngkoedoe I 268; A 238
Bengkoeloe (resid.) 1268; A 262
Bengkoeloe© (afd.) 1273; A 265
Bengkoeloe (onderafd.) A 265
Bentjalang A 126
B5rb6k (afd.) I 274; A 238
BerbBk (diatr.) I 275; A 238
Berokel (A. E. van) A 134
Borg (Mr. N. P. van den) A 367
Besikama I 277; A 238
Besoa I 278; A 238
Bosooki (afd.) I 278; A 322
Beatuurswezen A 455
Besoekei (hfdpl.) I 279; A 322
Beungga I 288; A 170
Boureunoen I 288; A 170
Bevolking I 298; A 160
Bevolkinga-Rubbercultuur A 274
Bezittingen I 302; A 129
Bibliographie A 61
Bibliotheken A 61
Bima (laadsoh.) I 306; A 238
Bima (hfdpl.) I 308; A 238
Binanga I 309; A 206

- Bindjai (Bindjei) I 309; A 238
 Binocang I 310; A 239
 Blandongan A 126 Blatik A 126
 Blidah I 315; A 239
 Blitar (afd.) I 315 : A 239 Blitar
 (hfdpl.) I 315: A 239 Bloembergen I
 316 : A 239 Bloembengan I
 411 : A 240 Blora I 317 : A
 240 Boachi (Aquasi) A 131
 Boedoek I 322 : A 256
 Boengineezen I 324; A 341 Boekit
 Batoe I 331; A 240 Boelending I
 332: A 240 Boeli(Maboeli)(Baai
 van) 1333 :
 A 288
 Boeloengan I 333 : A 268
 Boeloe Sa mah I 333, A 206
 Boeng A 126
 Boengoes I 335; A 240 Boco I
 336 : A 240 Boeroe I 339; A
 170 Bojans A 131 Bdka A 126
 Bone (Boni) I 347; A 342
 Bonggo A 240
 Bosnik A 240
 Bosse (M. J. van) A 178 Bot A
 126
 Boven-Langkat A 240 Breueh
 (Poelo) I 409; A 170 Broekoetan
 A 126 Brooshoofd (Mr. P.) A 32
 Buitenbezittingen I 419; A 129
 Buitengewesten A 128
 Buitenzorg (afd.) I 419: A 240
 Buitenzorg (hfdpl.) I 419: A 241
 Burgerlyken Stand (Registers
 van den) I 421: A 45
 Cassia Fistula I 441 : A 241
 Centra al-Waterschapskantoor
 A 286
 Chetti A 2(>1
 Cremer (J. Th.) A 290
 Cultuurraad A 35 Dab A 126
 Dai 1555; A 288
 Dairi-landen I 556; A 241
 Daja I 556
 D&jaka I 556; A 268 Damar I
 570; A 241 Darangdan I 573; A
 241 Delaki-Iljasi Awi&ngl577 :
 A241 D&mak I 581; A 241
 DSmpo I 583; A 241 Dengkeng I
 585; A 329 D&rmajoe A 126
 Diamantpunt I 598; A 170
 Dierenvereeering A 183
 Dirma (Diroemah) I 603; A 241
 Djailolo 1604; A288 Djalo A 126
 Djambi (resid.) I 608; A 330
 Djambi (hfdpl.) I 614; A 330
 Djasinga I 616; A 241 Djati I
 616; A 242
 DjGb'ng I 617; A 242 Dj Shoes I
 617; A 242 Djggong A 126
 Djember I 618; A 322
 Djembrana (Djambrana) I 619;
 A 242
 Djembrana (distr.) I 619; A 242
 Djeniloe I 619; A 257
 Djepon I 619; A 257
 Djinengdalem I 620 : A 257
 Djohoran A 126
 Djongkong I 625; A 257
 Djiroepik A 126
 Dob A 126
 Dobo I 625; A 289
 Dodinga 1625; A 289
 Dodinga-Baai I 626 : A 289
 Doeanga A 126
 Doemail 629 : A 257
 Dolok I 629; A 257
 Doom of Domi I 635: A 257
 Dore I 635; A 257
 Dore (Baai van) I 635 : A 257
 Dramaga I 639; A 257
 Drukpers I 641 : A 342
 Dualisme A 80
 Duif I 643; A 242
 Duizend-Eitanden I 647; A 257
 Dynamisme A 80
 Economische Toestand A 179
 Eed I 651; A 46
 Elpapoetih (plaats) A 329
 Engelbrecht (Mr. W. A.) A 43
 Engelmann (Dr. W. H.) A 60
 Enthoven. (J. J. K.) A 388
 Erdtan A 126
 Erneling (J. Ph.) A 88
 Ethnologische Onderzoekingen
 A 148
 Exorbitante Rechten A 131
 Expansiepolitiek A 132
 Externeering A 132
 Fakatora A 12G
 Fatoe Aroein I 698 : A 258
 Fialarang I 704; A 258
 Foenai I 720; A 258
 Fort van der Capellen I 721;
 A 258
 Forum Privilegiatuin A 46
 Gading I 727; A 258
 Gajo land I 728 : A 258
 Galelal 733; A 289
 Galoegoer I 735 : A 258
 Gamkonora I 737 : A 289
 Gan6 I 727; A 289
 G6b6l 744 : A289
 Gempol I 761; A 259
 Generale Thesaurie A 262
 G6ser of Gisser I 783; A 289
 Geumpang I 785; A 170
 Gigieng I 794; A 170
 Glatik A 126
 Gloempang Pajong I 795; A 170
 Goemai-Gebergte I 799; A 259
 Goerapin I 801; A 289
 Goeroeah I 801; A 289
 Goeroeapin (Goeroeah-Pin) I
 801; A 289
 Goeroe-Ordonnantie A 361
 Gombara (Kembara-Kemara) I
 802 : A 259
 Gondanglegi I 803; A 259
 Goraitji (Gorah Itji) I 803; A 289
 Goram-Eilanden I 803: A 289
 Gorontalo (afd.) I 805 : A 259
 Gorontalo (onderafd.) I 806 :
 A 259
 Gouvernements Marine en Ge-
 westelijke Vaartuigen I 811; A
 299
 Graafland (Jhr. I. P. C.) A 47
 Grashuis (Mr. G. J.) A 181 Grati
 I 817 : A 259
 Grinwis Plaat (P. Th. L.) A 177
 Hendriks (H.) A 45
 Groot en Klein Mandailing, Oe-
 loe en Pakantan I 829 : A 260
 Gunning (Dr. J. G. H.) A 31
 Handel (Inlandsche) A 243
 Harok Kajan A 126
 Haven- en Ankeragegelden II 67
 : A 300
 Havenmeester A 300
 Hendriks (H.) A 45
 Herzieningscommissie A 22
 Heutsz (J. B. van) A 265
 Heijning (J. C.) A 159 Hinayana
 A 437
 Houten (G. van) A 132
 Huizen der Inlandsche Be vol-
 king A 369
 Iboe II 129; A 290
 Idawang A 126
 Idjon-Idjon A 12G
 Immigratie III 35; A 2 : >2
 Inang A 126
 Indische Ondernemersbond A
 249
 Indonesie II 143; A J 32
 Indieser A 133
 Inlandsche Beweging A 203
 Intergentiel Recht A 50
 Internsering A 133
 Interrregionaal Recht A 50
 Interreligieus Recht A 50
 Isja A 126
 Jaarbeurzen te Bandoeng A 290
 Jab6-Javoo-n A 126
 Japannera in den Maleischen
 Archipel A 170
 Java-Instituut A 182
 Javoe-n A 126
 Jo A 126
 Jd-mbi5 A 126
 Jonker (Prof. Mr. Jr. J. Ch. G.)
 A 13
 Kadal A 126
 Kadraaier A 126
 Kaji A 126
 Kalamba A 126
 Kanaikan A 126
 Kantoor van Arbeid A 390
 Kantoorpr&uw A 126
 Kar6k6t A 126
 Karroessi A 126
 Kemp (P. H. van der) A 37
 Kfinabat Bogoloe A 126
 Keo-Vulkaan I 34 : A 229
 Kielstra (Dr. E. B.) A 29
 Kirap A 126
 Kisaran II 326; A 260
 KlAwA A 126
 Kliitiran A 126

- Kliwon II 351 ; A 170
 Koe A 12G
 Koenting II 36S ; A 12G
 Koi (H. H. van) A 408
 Koldik (Kolik) II 400; A 126
 Koldkan II 400; A 127
 Kdlfe-Kold A 127
 Kolonie A 133
 Kongsi II 425; A 45
 Kontfeng A 127
 Korra-Korra II 436 ; A 127
 Kroja II 452 ; A 260
 Kroman II 454 ; A 127
 Kroonordonnantie A 133
 Kruisprauw (Kruisboot) II4G3 ; A 127
 Kustverlichting II 494 ; A 301
 Lamboet A 127
 Lamminga (A. G.) A 195
 Landaard A 35
 Landmeters II 527; A 35
 Lanong A 127
 Lasara A 127
 Laoet Tador A 260
 Lawak A 127
 Lawakan A 127
 Leeftij dsklassen A 322
 Leeningen II 544; A 343
 Lfilawak A 127
 Lis Alis A 127
 Loemboeng A 127
 Loeng Djoeloeng A 127
 Loodswezen II 620 : A 301
 Louw (P. J. F.) A 322
 Luijpen (E. S.) A 319
 Magie A 80
 Mahayana A 436
 Makara A 178
 Mansosoe A 127
 Marietie Kringen A 89
 Maten en Gewichten II 685; A 219
 Mckkagangers II 695 A 129
 Missie (Roomsche-Katholick) A 412
 Molangan A 127
 Moloan A 127
 Mond6t A 127
 Mijwormziekte A 359
 Naga A 298
 Nahang A 127
 Natuurmonumenten III 10; A 320
 Ned.-Ind. Aardolie-Maatschap* pij A 146
 Ngor6k A 127
 Nyon A 127
 Ntüh A 127
 Noeaa Baroeng I 172; A 321
 Oeroenggoop A 281
 Oinpo A 127
 Onderneinersbond (Indischo) A 249
 Ondernemersraad voor Ned.-Indië A 128
 Onderwijs III 90; A 333
 Onderzoekingen (Aardrijkek.) A 213
 Onderzoekingen (Ethnol.) A 146
 Onderzoekingen (Zoolog) A 161
 Ontvoogding A 34
 Opleiding van Administratieve Ambtenaren (Indischo Bestuurs-) II 167; A 89
 Ouderrecht A 135
 Oudheden (Hindoetyd) III]89 ; Tampaksiring A 42
 Overtocht A 410
 Paard III 27; A 255
 Pagae A 127
 Pagarangan A 127
 Palampoko A 127
 Pallawa-Schrift A 178
 Pandhuisdienst III 284 ; A 267
 Pantjasan A 127
 Papi's A 127
 Papoea's III 298; A 27G
 Parenggaean Talatap A 127
 Patoentoeng A 179
 Pelgrims A 129
 Pelgrimsschip A 129
 Pemantja A 127
 Pengail A 127
 Pfenter A 127
 Persinguhan A 3G1
 Pfitoeroesan A 127
 Piepers (Mr. M. C.) A 51
 Poenal Sanctie A 399
 Politic III 441; A 47
 Politieke Concentratie A 22
 Post-, Tcelgraaf- en Telefoon-dienst III 484, A 437
 Postspaarbank in Nederlandsch-Indië III 484; A 32
 Prentah A 135
 Primbón A 270
 Quasi-Internationaal Recht III 522 ; A 48
 Raad van Tucht III 526 ; A 301
 Radicale Concentratie A 22.201
 Rechtswezen III 558; A 52
 Rcedcgrenzen A 412
 Regenten-Geslachten in Priangan A 352
 Regentschapsraden A 101
 Registratie A 135
 Reizegelegonheden III 581; A431
 Rooseboom (W.) A 31
 Saatama-Sopd A 127
 Sakoeng A 127
 Sakona A 127
 Sakota A 127
 Samb. A 127
 Sapit Kadiaman A 127
 Sapoe A 127
 Sarampoe A 127
 Sar&kkat Abang A 15
 Sardkat Ambon A 270
 Sardkat Islam III 694 ; A 15,196
 Schakelscholen A 133
 Scheepvaart (Dienst van) III 716; A 301
 Scheepvaartinspectie A 302
 Scheltema (Mr. M. W.) A 55
 Schuld (Indischo) A 352
 SSbir A 127
 SSKah A 127
 Sfikoenjfir A 127
 Sel6bds en Onderh. (Gouvernement) 1467; A 342
 S^nat A 127
 SSnti A 127
 Sepeh (Sopeh) A 127
 Seran-Laoot I 472 ; A 288
 Seroea A 127
 Sigibiromaroe A 260
 Silangdjana (Goenoeng) A 260
 Sileman A 127
 Slibarbeid A 302
 Soeloek I 822 : A 270
 SoerjaAtmadja (Pangeran Aria) A 20c
 So-mbd Javoe-n A 127
 Somboe A 127
 Sopdt A 127
 Strafrecht IV 119 ; A 50
 Strandvonders A 79
 Tababdri A 127
 Tala (Talalo, Talo) A 127
 Tambangan A 127
 Tandjoengbalai IV 259; A 260
 Tndjoengberingin A 260
 Tantrisme A 437
 Tehuis voor Indische Studenten A 361
 TeklStdk A 127
 Teladangan A 127
 Tembon A 127
 Timorini A 281
 Tak-Lantjak A 127
 T. jamat A 159
 Tjapaloeloestraat IV 368 ; A 290
 Tjaralingkin A 127
 TjSmpion A 127
 Tjenrana A 127
 Tjeti A 262
 Tjilandjongan (Peladjongan) A 127
 Tjina Mindinger en Arab Mindinger A 262
 Tjitaroem-Bevlceiingswerken A 260, 357
 Tjomprndg A 127
 Tjoudong A 127
 Toekau A 127
 Toelating A 160
 Toembiloeng A 127
 Toendraha (Tocdraha) A 127
 Tooridj6n6 A 160
 Toetoer A 270
 Tongkang A 127
 Top (Toep) A 127
 Topographische Dienst IV 406 : A 451
 Totemisme A 188
 Triangulatie IV 432 ; A 453
 Tusscheuhoofden A 160
 Tijdrekening IV 459; A 65
 Tijdschriften en Periodieken IV 459; A 38
 Uhlenbeck (G. H.) A 133
 Uitzetting A 160
 Vaartuigen IV 497; A 102
 Vakcentrale A 22
 Vecartsenykundige Dienst IV 514 ; A 63
 Vecteel- IV 515; A 90
 Vcevoeder IV 519; A 129

Veeziekten IV 522; A 96	Waldon A 127	het N.-I. Leger IV 733; A 180
Verbanning A 160	Wailoro A 290	Werven en Dokken IV 759 : A
Vereenigingen IV 540 ; A. 360	Wardenaar (J. W. B.) A 320	286
Verordeningen A 160	Waterkracht en Electriciteit A	Werving van Inlandsche Ar-
Vestiging A 160	303	beiders A 403
Vlerkprauw A 127	Waterschappen IV 700; A 281	Zeemacht IV 816 : A 249
Vlottende Schuld A 351	Wangkang A 127	Zoologische Onderzoekingen A
Wabata A 127	Wapai A 127	161
Wadoekstelsel A 213	Weduwen- en Weezenfonds der	
Waho Tetear A 127	Europeesche officieren van	

: Het Bomeinsche egfer verwijst naar een der 4 deelen van den 2en druk; dat achter A naar de
bladzijden der AanvuDingen en Wijzigingen.

Medewerkers aan het vijfde deel (Ie Supplement) der Encyclopaedic van Nederlandsch-Indie

- A.
- A D RI ANI^DnN. — Afgevaardigde v/h. Nederlandsch Bij belgenootschap in Midden-Celebes. (Overleden).
- B.
- BERENDSEN. J. — Oud-Directeur der Post-epaarbank in Ned.-Indie.
- BEZEMER. — Hoogleeraar.
- BLACKSTONE. Ir. J. — Directeur Departement der Burgerlijke Openbare Werken in Ned.-Indie.
- BOER. A. J. L. de. — Gezaghebber Gouvernements Marine in Ned.-Indie.
- BOOL. Mr. H. J. —
- BOSCH, J. B. M. ten. — Oud-Directeur Marine-etablisement in Ned.-Indie.
- BRILL. G. — Fd. Controleur B.B.
- BRINK. H. J. van. — Administrateur Departement van Kolonien. O. I. Hoofdambtenaar.
- BRUYN KOPS. G. F. de. — Oud-Resident.
- CARPENTIER ALTING. Prof. Mr. J. H. — Oud-Hoogleeraar. Oud-Lid Raad van Ned.-Indie.
- CREUTZBERG. Mr. K. F. — Vice-President Raad van Ned.-Indie.
- DAAM VAN TUBERGEN. J. H. — Oud-Kolonel Infanterie N. I. Leger.
- DIJK/ L. J. van. — Hoofddcommiss Departement van Kolonien.
- E.
- EERDE. Prof. J. C. van. — Hoogleeraar, Directeur Afdeling Volkcnkunde Koloniaal Instituut.
- ENGELS. Af. F. — Gezaghebber B. B.
- ERDBRINK. G. R. — Algemeen Secretaris in Ned.-Indie.
- G.
- GALLAS. Ir. E. C. P. — Hoofdingenieur Departement der Burgerlyke Openbare Werken in Ned.-Indie.
- GERDES OOSTERBEEK. W. F. — Referendaris Miniaterie van Kolonien.
- GOEJE. C. H. do. — Oud-Hoofdinspecteur van Scheepvaart in Ned.-Indie.
- GRAAFF, S. de. — Oud-Minister van Kolonien.
- H.
- HARDEMAN. J. — Directeur Departement van Onderwys en Eeredienat in Ned.-Indie.
- H AZEU. Prof. Dr. G. A. J. — Hoogleeraar, Otd-Dir-Jcteur Departement van Onderwys en Eeredienst in Ned.-Indie.
- HEMSENG. Mr. Dr. H. L. — Administrateur Ministerie van Kolonien.
- HENGEL. A. van. — Luit. t/z. Ie kl.»Directeur Marine Krijgsschool
- HOEN. Dr. H. [L.] — Oud-Adjunct-Inspecteur Veeartsenijkundige-Dienst in Ned.-Indie.
- J.
- JANSEN. H. J. J. — Pastoor, Secretaris Apostolisch Vicariaat van Batavia.
- K.
- KALFF. S. —
- KEMP. Meijuffrouw C. van der. —
- KEIZER. W. de. — Resident.
- KIELSTRA. Prof. Mr. J. C. — Hoogleeraar.
- KLEI WEG DE ZWAAN. Prof. Dr. J. P. — Hoogleeraar, Anthropoloog Afd. Volkenkunde van het Koloniaal Instituut.
- KLEI J NT JENS S.J., I. — Leeraar St. Willibrord College te Katwijk a/Rijn.
- KNAPPERT S. C. — Oud-Inspecteur v/d. Arbeid in Ned.-Indie, Secretaris Intern. Vereeniging v.d. Rubbercultuur in Ned.-Indie.
- KROAL Prof. Dr. N., — Hoogleeraar, Oud-Chef Oudheidkundige Dienst in Ned.-Indie.
- LEEuw. B. J. de. — Oud-Hoofdambtenaar Departement van Financien.
- LEKKERKERKER. C. — Oud-Inspecteur. In. Onderwijs in Ned. Indie.
- LEY DS Rzn, J. W. — Controleur B. B.
- LIER, E. J. — Oud-Hoofd Arbeidsinspectie in Ned.-Indie.
- LUIJMES, J. L. H. — Kapt. t/z.
- LI J ON, J. M. B. — Controleur B. B.
- M.
- MALLEE, M. C. — Hoofddcommiss Ministerie van Kolonien.
- MARGADANT. S. W. F. — Leeraar H.B.S.
- MIDDELBERG. Ir. E. — Ingenieur.
- O.
- UDEAIANS., I^ J. — Oud-Resident.
- P.
- PETI^S. BLUMBERGER, J. Th. — Oud-Assistent-Resident.
- POLDERMAN, L. C. F. — Oud-chef Kadestrale Dienst in Ned.-Indie.
- PUTMAN GRAMER. G. J. W. — Secretaris Ondernemersraad van Ned.-Indie.
- Prof. Dr. J. v. S. van. — Hoogleeraar.
- ROON. J. van? — Oud-Majoor Infanterie N. T. XegSr; --- --

ROUFFAER. Dr. G. P.—	VISSER. Prof. Dr. M. W. de. — Hoogleeraar.
RUINEN. W. — Oud-Kapitein Infanterie N. I. Leger.	VISSERING. Mr. G. — President Nederlandse Bank te Amsterdam.
S.	VOLLENHOVEN. Prof. Mr. C. van. — Hoogleeraar
SANDICK. Ir. R. A. van. — Civiel ingenieur	VUUREN. Prof. L. van. — Hoogleeraar.
SHELTEMA. J. F.—	W.
SEVENSMA. Dr. T. P. — Directeur Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Amsterdam.	WEBER. Prof. Max. — Oud-Hoogleeraar.
STEMPELS. G. J. D. C. — Referendaris Ministerie van Kolonien, (Overleden).	WIGGERS. G. J. — Inspecteur Immigratiedienst in Ned.-Indie.
STOKVIS. J. E. — Redacteur van „Het Indische Volk", Lid Volksraad in Ned.-Indie.	WIGMAN. H. M. — Gewestelijk Secretaris B. B.
SWART. H. N. A. — Oud-Luit.-Generaal Infanterie N. I. Leger, Oud-Vice-President Raad van Ned.-Indie.	WINCKEL. Mr. W. A. P. F. L., — Oud-President Hooggerichtshof in Ned.-Indie.
U.	WINTGENS. W. C. B. — Oud-Inspecteur van Scheepvaart in Ned.-Indie.
UHLENBECK. Mr. G. W. — Oud-Procureur-Generaal Hooggerichtshof in Ned.-Indie.	WORFF. W. van der. — Commies Ministerie van Kolonien.
UHLENBECK. E. M. — Oud-Luit.-Kolonel Infanterie N. I. Leger.	IJ.
	IJZERMAN. A. W. — Journalist, Lid Tweede Kamer Staten-Generaal.

U ^{BELASTINGEN. In de inlciding van het over- [I J
. ^zicht van dit onderwerp in de laatste uitgave de- ; ' z'er Encyclopaedie (dl. I, bl. 224) werd er op gc-

wezen, dat de ontwikkeling van het Indischc belastingstelsel zich in de laatste veertig jaren had bewogen in de rich ting van afschaffing van het pachtstelsel en billijker verdeling van de las- ten over de Europeancn en de andere bevolkings- groepen, dit laatste mede als gcvolg van de groo- tere beteekenis, welke in het geheele complex aan directe heffingen was toegekend.

Zoodra de door den oorlog geschapen toestan- den het toelieten; is voortgegaan met de werve- zenlijking van beide desiderata, die door de ge- beurtenissen vertraging had ondervonden, ter- wijl bovendien, vooral na den oorlog, de noodza- kelijkheid werd gevoeld om door nieuwe on- verhoogde heffingen, zoowel op het gebied der indi- recte als op dat der directe belastingen, mede de middelen te verschaffen welke noodig waren om de stijgende Landsuitgaven te dekken. Vooral de inaatregelen, die als gcvolg van tlezen laatsten factor zijn tot stand gekomen, zijn van overwe- genden invloed geweest op het samenstel der hef- fingen, waaraan inzonderheid de cultures en andere bedrijven alsmede de Indischc samenleving thans zijn onderworpen. Die inaatregelen waren veelomvattend en financieel belangrijk en gin- geel gepaard met eenc hervorming van den dienst der belastingen, welke strekte om te bevorderen dnt de f18CU8 de verschuldigde bedragen ook met- terdaad zou ontvangen, hetgeen tot dusver nog al wat te wonschen overliet. /

. 油. Doch daarnaast hoeft hot/genoemido stroven 弓, naar billijker verdcoling tier lasten ovenzeer in niet geringo mate zijn stompol op het belastingstelsel gedrukt door de zoogenaamde „unificatie“ van de inkomstenbelasting en do personeele belasting, waardoor do vorschil- Icndo bevolkingsgroepcon door dozolfde recht- streoksche huffingon worden getroffen. J minors daardoor werd, zij *t nog niet in allo opzich- ten, eon einde gemaakt aan eene onderscheiding, welke dat Htolscl tot dusver konmerkte en dio op historieclie gronden x'erklarbaar en natuurlijk waa, nl. de onderscheiding naar rassen in verband met inaatscliaappelijkon welatand en econoinischon ontwikkeling.

Relatief van mindere beteekenis, maar op zich- zelf toch niet onbelangrijk, was de eerste dor bo- vengenoemde factoron, de verdro afschaffing der pachten. Zy betrof:

le. de vroeger (dl. I, bl. 225) reeds genoemde j)acht der dobbelspelen in een vijftal buitenge- weston en hare vervanging met 1 April 1918 door een licentiestelsel (Ind. Stb. 1918 no. 160); hier- door werd eenc jaarlijkscho bate van laatstelyk

bijna / 1.209.000 prijsgegeven tegenover eene verwachte inkomst van ' / 240.000;

2e. de pacht van den verkoop van saguweeer en brom terhoofdplaatsMakassar find. Stb. 1918 no. 137), waardoor de gemeenteraad aldaar het be- staande vergunningrecht tot den verkoop van die dranken kon uitstrekkcn. (De saguweerpacht ter hoofdplaats Alenado zou met 1 April 1922 wor- den afgeschafft).

3e. de destijds allcen in Celebes en Ond. nog bestaande pacht der overvaarten en hare vervanging door cigen beheer met 1 April 1919;

4e. de zoutpacht in het gouvt. Oostkust van de ^e_ Sumatra, ten einde de zoutvertrekking ten be- hoeve vaii de visschery -nij verheid te Bagan-apt- api in eigen beheer te nemen. (1 April 1920 Ind. \少 Stb. 143, zie bl. 218 M. v. T. Begr. voor 1918)

5o. de varkonsslachtpacht in de Poelau-Toe- djoch Archipol (Riouw on O.) en hare vervanging door eene directe heffing met 1 April 1921. (Ind. Stb. no. 217).

Ge. de pandhuispacht en hare vervanging door regie in de residenties Soerakarta met 1 April 1917 (Ind. Stb. 79 on 471), Lampongscho distric- ton met 1 April 1921 en Sumatra's Westkust— met 1 October 1921.

Van hoo betrekkelijk geringe beteekenis de ovorgobleven pachten zijn, blijkt uit het feit dat de opbrengst daarvan voor 1922 in totaal niet hooger is geraamd dan / 409.612, waarvan / 148.000 als bate van de pandhuispacht in de buitonge weston, waarvan de vervanging door regio in beginsel vaststaat (zic Ind. Stb. 1921, nos. 28 en 148).

Al was het jaar 1914 ten gevolge van den oorlog financieel niet gunstig en moest het jaar 1915 in het teeken der bezuiniging staa (zie de nota v. Q. wijziging, no. 34 der gedr. st. van de begrooting voor dat jaar), toch heeft do noodzakelijkheid van belastingverhooging zich eorst geleidelijk doen gevoelen. Aan het slot van de belangrijke nota van den Gouverneur-Generaal I donburg over den toonmaligen stand der Indischc financien, door minister Pleijte als bijl. L. toegevoegd aan zijnc Mcmoire van Toelichting van de begrooting - v ! voor 1916, kon nog het standpiint worden inge- nomen dat de stijging van de opbrengst der be- lastingon, zooals zij bleek uit de uitkomsten van 1909 tot en met 1913 ad / 25 miljoen), dus vange- middclcl ruim / 6 miljoen per jaar, in verband met de voor de monopolies, de producten en de bedrij-

i) De gezainenlijke opbrengst der belastingen bedroeg in duizen dtallen van guldens: in 1909—77.666; 1910—83.485; 1911—87.054; 1912—92.734; 1913—102.913.

ven gevolgd politick voldoende wasom,gesteund door leeningen voor productieve werken. behoort voort te arbeiden aan de gecstelijke op stoffe- lijke ontwikkeling van Indie. Wel werd daaraan toegevoegd, dat speciale regel ingen zouden moeten worden getroffen ter voorziening in de be- langrijke uitgaven, die voor de defensie in het vooruitzicht waren, omdat genoegd accrs ook klaarvoor niet voldoende was, maar voor mede- deeling van nadere bijzonderheden daaromtrent was, zooals de Minister nader verklaarde (M. v. A. Tw. K. p. 14). de tijd nog niet gekomen. Toch bleek de regeering niet stil te zitten. Aan het x'raagstuk van heffing van eene belasting van oorlogswinsten was de noodige aandacht geschon- ken. En dat het bovengenoemde standpunt in de Tweede Kainer geene onverdeelde instemming vond, bleek o.a. uit de rede van den afgevaar- , Nigde Mr. Fock van 17 November 1915 (Hand. Zbl. 162), die met het oog op de stijging der ge- wone uitgaven, welke die der inkomsten had overtroffen, versterking der middelen in de naaste toekomst absoluut noodzakelijk noemde.

De eerste daartoe strekkende regeling, die daarop tot stand kwam, was de ordonnantie van 22 Juli 1916 tot heffing van eene tijdelijke suiker- belasting (Ind. Stb. 512 en 513. Zie ook de aan- vulling der begrooting voor 1916 in Ned. Stb. 1916 n°. 209; Ind. Stb. n°. 511). Volgens die regeling zou per onderneming eene belasting van 10 pct. worden geheven van hetgeen de bruto geldelijke op- brengst van de in het vorige jaar geproduceerde suikers meer bedroeg dan berekend tegen een ver- koopprijs per pikol van / 8 voor suiker no. 1 / 2/14, f 8.25 voor no. 16 en hooger, / 9 voor superieure- stroopsuiker en / 9.25 voor superieure, een en an- der met dien verstande dat eene heffing achter- wege zou blijven, wanneer de winst minder be- droeg dan / 2 per pikol. De opbrengst werd! ge- raamd op / 3 miljoen per jaar.

Aan dien vonn om de Indische oorlogswinsten te treffen was aanvankelijk de voorkeur ge- geven omdat, toen het denkbeeld van zulk eene heffing rees en de regeling daarvan in Indie werd voorbereid, bijzonder hooge winsten aldaar uit- sluitend met suiker waren gemaakt en eene heffing van algemeen aard er op bezwaren stuitte (zie Gedr. Stukken 1915—1916 n°. 333). Inmid- was in Nederland na voorbereiding door eene daartoe ingestelde commissie een wetsontwerp tot heffing van eene algemeene oorlogswinstbe- lasting ingediend (Gedr. St. 1915—1916n°.331) en onder dagtekening van 22 Juni 1916 (Ned. Stb. no. 288) tot wet verheven. Het lag toen voor de hand om ook in Indie aan eene algemeene belasting boven eene heffing speciaal van de suiker de voorkeur te geven en zich daarbij zooveel moge- lijk bij de Nederlandsche regeling aan te sluiten. Tusschen de heffing in Nederland en die in Indie zou dan de noodige samenhang kunnen worden verkregen ter voorkoming van dubbele belasting van in Nederland gevestigdebelastingplichtigen, die in Indie oorlogswinst hadden gemaakt. Pat kon intusBchen niet geschieden zonder nader overleg met de Indische regeering; daardoor is de maatregel niet zoo spoedig tot stand gekomen als wel wenscheelijk was, daar de vereischte aan- vullingsbegrooting voor Indie diontongevolgo corst in den aanvang van 1917 kon worden 4ngediend (Gedr. Stukken J916—1917 no. 347).

In. stede van op 25 %, zooals aanvankelijk in

de bedoeling lag, werd het percentage van heffing ten slotte op hetzelfde bed rag als in Nederland, nl. 30 %, bepaald, terwijl de bedoelde samenhang in dier voege werd verkregen dat op verzoek van den belastingplichtige in Indie ont- heffing zou worden verleend over dat gedeelte der oorlogswinst, ten aanzien waarv&n werd aangetoond dat daarover in Nederland van hem oorlogswinstbelasting was geheven. In vol- doening twin het voorschrift van artikel 98 cler wet op de Nederlandsche oorlogswinstbelasting werd verder, ten einde de Indische geldmiddelen voor de door de ontheffingen te derven inkomsten schadeloos te stellen, tegelijkertijd bij afzonderlijke wet bepaald dat Nederland, dat het voije aldaar verschuldigd bedrag zou ontvangen over de inkomsten ten aanzien waarvan in Indie ontheffing was verleend, de helft van die ontvang- sten aan de Indische geldmiddelen zou uitkeeren. Zie de wetten van 23 Mei 1917, Ned. Stb. 406 en 419; Ind. Stb. 590.

De ordonnantie op de oorlogswinstbelasting kwam daarop in het najaar van 1917 tot stand (Ind. Stb. 592 en 593), terwijl de regeling van de suikerbelasting, welke overbodig was geworden ep waarvan de heffing daarom voorloopig was opgeschort, werd ingetrokken. (Ind. Stb. 591).

Daar, zooals gezegd, de Indische regeling van de O. W. belasting zich aansloot bij de Nederlandsche, moge worden volstaan met mededeeling van enkele hoofdzaken. De belasting werd geheven wegens de vermeerdering van inkomsten of winst als onmiddellijk of middellijk gevolg van den oorlogstoestand, terwijl bij iedere vermeerdering zoodanig gevolg werd aanwezig geacht, indien en voor zoover het tegendeel niet aannemelijk was gemaakt. De ordonnantie werkte terug tot 1 Augustus 1914, in verband waa miede het bed rag, waarover de belasting werd geheven, werd berekend door vergelijking met het gemiddelde zui- ver inkomsten of de gemiddelde winst over de jaren, waartoe 1 Augustus 1011, 1912 en J913 beho- n den. De belasting werd geheven over het bed rag, waarmede de bedoelde vermeerdering de so in van / 3000 te boven ging, waardoor zij feitelijk progressief werkte en bijv. bij een oorlogswinst van /4000 7.5%, bij / 15.000 24%, bij f 75.000 28.8% en bij / 100.000 29. 1 % bedroeg. Verder was coïncipatie van vermindering van inkomsten of winst (verlies) over het eene jaar met vermeerdering over een ander jaar toegelaten, voor zoover beide als gevolg van den oorlogstoestand waren te beschouwen en indien de vermindering ten min- ste / 1500 bedroeg. Voor de wijzigingen van de ordonnantie zie men Ind. Stb. 1918 no. 228 en 283, 1919 nos. 44, 278, 598 en 832, J920 no. 351 en 886, en 1921 nos. 122, 372, 373 en 382. Na af- loop van den oorlog is de regeling, evonals in Nederland, nog een paar jaar van kracht geblvcn, totdat het niet jneer aanging nog te onderschei- den tusschen al dan niet ten gevolgo van den oorlog verkregen winsten. Bij Ind. Stb. 1921 no. 372 werd do belasting met ultimo December 1919 op- gehoven. Zooals nader blijken zal, werden. buiten- gowone winsten daardoor niet ontheven van elko bijzondere heffing, omdat er eone andere voor in de plaats trad. Overigens verdient het nog de aan. dacht, dat de heffing dor Nederlandsche O. W. be- lasting reeds met het jaar J918 een eindo nam (Ned. Stb. 1920 no. 191), tengevolgo waarvan hot bedrag van den Indischen aanslag over 1919 in

zijn geheel aan de Indische geldmiddelen ten goede kwani. Het is voorts bekend dat vele aanslagen door den achterstand der werkzaamheden van de belastingadministratie gecruimen tijd na de betrokken jaren tot stand kwamen.

Do betoekenis van de heffing blijkt uit de volgende cijfers. Op ultimo 1921 bedroeg de gezamenlijke aanslag in Nederlandsch Indie / 228.300.000. Daarvan was intusschen wegens heffing in Nederland over dezelfde oorlogswinst de betaling geschorst voor een som van / 49.200.000. Te dien aanzien viel derhalve voor 50 % of / 24,6 miljoen op eene uitkeering uit de Nederlandsche geldmiddelen te rekenen. Men komt daardoor tot een totaal van / 203,7 mil.- Jioen. Het is echter wel aan te nemen dat (lit bodrag, in verband met financieele onmacht van sommige belastingplichtigen als gevolg van nader gdeden verliezen, niet geheel zal kunnen worden ingevorderd.

Naast deze van de tijdsomstandigheden afhankelijk heffing ontwikkelde Minister Pleijth bij de behandeling van de begrooting voor 1917 Verg. Tw. K. 15 Jaar 1917, Hand. bl. 2042) een plan van belastinghervorming, waarin do „unificatie" op den voordrong stond om eene verhoging van de belasting tier lichamen naar het zuiver inkomen van 3 op 4 % en van de over-winst van 6 op 8 % were! aang'yezen als bestemd tot clekking van vlootuitgaven-sDeze verhoging word nog voorgesteld bij supplettoire begrooting voor 1917 (Gedr. St. 1917 no. 182), welke in 1918 wet werd verheven (Ned. Stb. 20, Ind. Stb. 181), waarna do verhoging bij orclonnantie van 29 Juni 1918 (Ind. Stb. 362) tot stand kwam. Opbrenst: / 3.000.000.

Voor het zelfde doel werd daarna de Indische

Industriele belasting door het gevolgde de wet van 29 December 1911 (Ned. Stb. 380; Ind. Stb. 1912 no. 207) geheven uitvoerrecht op benzine en gasoline van / 0,03 per H.L. met ingang van 1 Augustus 1919 te vervangen door een uitvoerrecht van aardolie en bijproducten van / 3, resp. / 0,00 per 1000 K.G. Bate: / 2.100.000. Wet van 7 Juni 1919 tot wijziging der Indische tariefwet (Ned. Stb. 292; Ind. Stb. 452 en 492, / Gedr. St. 1918—1919 n°. 313).

Intusschen was door de instelling van den Volksraad en de installatie van dat lichaam op 18 Mei 1918 een nieuwe en belangrijke inderwerker aan de tostantkoming van belastingmaatregelen ingeschakeld. Al aanstonds, bij de eerste begrooting wa a rover het College werd geraadpleegd, de begrooting voor 1919, werd het in de gelegenheid gesteld zich in beginsel uit te spreken over het voornemen om over te gaan tot unificatie der inkomsten- en personeele belasting (zie boven), al was het denkbeeld nog niet rijp voor uitvoering in 1919 (Ind. M. v. T. bl. 148). Bij de overneming van de desbetreffende mededeeling trad de Minister Idenburg reeds eenigszins neder in bijzonderheden (M. v. T. Begr. 1919 bl. 106/7) en nog vercler ging hij in de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer (bl. 24—26), toen de vraag was gesteld hoe de Minister zich voorHtelde te voorzien in do duidelijk gebreken noodzakeijkheid van versterking der middelen. Bij het financieel program, waarvan hij intusschen nog slechts in groote trekken mededeeling kon doen, omdat de voorbereiking nog niet ver genoeg was gevorderd om tot bepaalde voorstellen voor

1919 in staat te stellen, gaf hij het volgende overzicht.

Allereerst zoi in aanmerking komen eene aanzienlijke verhoging van het tarief der inkomstenbelasting voor de meergegoeden en van de quota, welke als winst- en overwinstbelasting van de rechtspersonen werden geheven. Van een ander zou, na aftrek van de kosten der beoogde unificatie van belastingen ad rond / 5± miljoen (het bedrag waarmede de directe belastingdruk voor de minder gegoeden onder de niet-Europese bevolking zoi verminderen), eene meerdere opbrengst van ruim / 7i miljoen worden verwacht. (Hierbij werd ten aanzien van fysieke personen nog gedacht aan een belasting- vrij maximum van / 90 en een oplopend tarief ' tot 10% bij toeneeming van het belastbaar inkomen, boven / 36.000 terwyl, zoals nader blijken zal, ten slotte in de regeling hogere cijfers werden opgenomen). Verder deed de Minister uitkomen, dat onmogelijk in den nood van de schatkist zou kunnen worden voorzien door uitsluitend van de Europese ondernemers (hoofdzakelijk in den vorm van rechtspersonen) en niet-inlandsche ingezetenen geheven belastingen, omdat dan het percentage van heffing veel te hoog zou moeten worden opgevoerd. Het zou daarom niet te vermijden zijn ook gebruik te maken van mid- del en, die mode op de Inlandsche bevolking zouden drukken. In verband daarmee zou door verzwaring van de bestaande accijnzen ongeveer / 9) miljoen, door eeno lierzicning van het tarief van invoerrechten in fiscaal-technischen zin rond / 6 miljoen, door uitvoerrechten van copra en kina ongeveer / 1* miljoen en uit eene vervoer- belasting rond / 3 miljoen, jaars kunnen worden verkregen. Eindolijk werd ook nog aan eene vermogensbelasting gedacht.

Die uiteenzetting vulde de Minister in zijne rede / in de Tweede Kamer van 8 April 1919 (Hand. bl. 2072) nog aan met de mededeeling, dat naar het gevoelen der Indische regering uitvoerrechten van cultuurproducten eene voorname plaats op het program zouden behoeven in te nemen.

In dien gedachtegang werd in de nieniorie van toelichting van het bij den Volksraad ingediend Indisch ontwerp der begrooting voor 1920, naast de uitvoering van de door den Minister aange- kondigde maatregelen (met uitzondering van de vermogensbelasting, lic nog slechts in het stadium van overweging verkeerde) het voornemen uitgesproken om in genoemd jaar over te gaan tot de heffing van uitvoerrechten van alle belangrijke stapeiproducten: suiker, koffie, thee, rubber, kina ba st, sisalhonop, tapiocaproducten, rijst, aardnoten, copra, gambir, peper, pinangnoten en kapok on de daaruit in Indie bereide fabrikaten: ka- tjang- en klapperolie en kininezouten, met her- ziening van de reeds bestaande uitvoerrechten van huiden, tabak, tin, aardolie en aardoliepro- ducten. Daarop volgden nog eenige bijzonderheden. Alices bijeen was achterhetvoorstel,zoals het bij den Volksraad werd ingediend, ook naar de nadere erkenenis van den Directour van Financien l'alma, nog zeer schoinatisch, daar over de uitvoering nog overleg met de procloucenten der te belasten artikelen en de daarbij betrokken handelaren moest plaats hebben en het eerst na beendi- ging daarvan mogelijk zou zijn de tarieven van heffing nauwkeurig aan te geven en eene betrouw- bare raiuing van de opbrengst op te maken. Zelfs

liet de heer Talma bij de beraadslagingen in den Volksraad doorscheneren, dat het geenszins uitgesloten was dat enkele producten in een eenigszins anderen vorm dan die van uitvoerrechten zouden worden getrokken, met behoud van de essentiële plannen van de Regeering, n.l. de winsten zooveel mogelijk in haar vollen omvang te treffen volgens eene sterk progressieve schaal (Ind. Stb. no. 4 Juli 1919, Handl. Volksraad, bl. 607, GO9/)

². Uit de daarop gevolgde, door den fungerend Minister van Kolonien ingediende ontwerpbegroting voor 1920 bleek, dat het overleg over dit punt resultaat had opgeleverd. Er was nu sprake van eene [^]bijzondere belasting[^], die zou geheven worden in den vorm van een uitvoerrecht, behalve ten aanzien van suiker, koffie, ondernemings- tabak, thee, kinabast en kinine, waarvoor de voorkur werd gegeven aan eene belasting op de winst der betrokken onderneming. Het uitvoerrecht zou geheven worden volgens tarieven met glijdende schalen in die voege, dat geen recht verschuldigd zou zijn bij een marktprijs beneden zeker minimum, doch het recht bij hogere prijzen progressief zou toenemen. Het stelsel kwam dus daarop neer, dat het verschil tusschen den oogenblikkelijken marktprijs en een op een vast bedrag aangenomen kostprijs progressief zou worden belast (M. v. T., bl. 10G),

Over de tarieven van heffing en eene raming van de opbrengst kon echter even min als in den Volksraad in bijzonderheden worden getreden en toen dat ook bij de indiening der Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer nog niet mogelijk was, achtte de inmiddels opgetreden Minister De Graaff het raadzaam de voorstel-

len nopens de uitvoerrechten en de producten[^] belastingen, alsmede de vervoersbelasting en eene mede aangekondigde petroleum belasting voorloopig terug te nemen ten einde ze nader, goed voorbereid, bij suppletoire begroting aan de Staten-Generaal voor te leggen. Daar die belastingvoorstellen intusschen met andere feitelijk een complex uitmaakten, trof dat lot toen ook die andere voorstellen, ofschoon zij op zich zelve wel rijp waren voor eene beslissing. Dat waren die tot verhooging van het tarief van invoerrechten en van de accijnzen, alsmede die tot heffing voor cens van eene belasting van den suikeroogst 1919 en de kina-oogsten 1918 en 1919 (Mem. v. Antw.

K- van 10 December 1919, bl. 11/12; Tweede Nota v. Wjz., Gcdr. St. no. 16).

Alvorens na te gaan, in welke vorm de voorstellen werden ingediend en ten slotte tot stand zijn gekomen, ont het aanbeveling stil te staan bij de unificatie van de inkomsten- en de personeele belasting, die nader uitgewerkt ook in de Memorie van Toelichting der begroting voor 1920 was edragen en wel werd gehandhaafd, zoodat zij ten slotte in de Ind. Stb. 1920 no. 678 en 679 is belichaamd (Zie ook Ind. Stb. 1921 no. 240).

Terwijl, zooals in de laatste uitgave (DI, I, bl. 228 e. v.) is uiteengezet, de Inlanders en Vreemde Oosterlingen na de hervorming der laatste jaren onderworpen waren aan verschillende, soms nog locale heffingen naar het inkomen, welke bekend waren onder den verzamelnaam „Belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten” en belangrijk afweken van de [^]inkomstenbelasting[^], die van Europeanen werd geheven, is deze laatste heffing na belangrijke herziening nu uitgebreid

tot alle bevolkingsgroepen. Zij treft dientengevolge alle inwoners van Ned.-Indië met uitzondering van de onderhoorigen (zie zelfbesturen: voor dozen wordt gestreefd naar invoering van eene met die algemeene belasting in hoofdzaak overeenkomende heffing naar het inkomen. Het belastbaar minimum was bij de vroegere inkomstenbelasting 1/900 en bij de belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten 1/50, tenzij in elk geval een minimumaanslag verschuldigd was; de heffing der nieuwe inkomstenbelasting begint bij een belastbaar inkomen van 120.

Evenals bij het vroegere tarief houdt de progressie verband niet met het inkomen in zijn geheel, maar met zekere, in de schaal aangegeven gedeelten van het inkomen in die voege dat over volgende inkomensdeelen telkenmale een hoger percentage verschuldigd is. Bij inkomens van 120 tot beneden 1800 is 20 cent verschuldigd voor elke volle 10 boven 120. Boven 1800 wordt de belasting berekend over volle sonnen van 100 en daarbij stijgt het percentage van 3 ten honderd voor een inkomensdeel van 1800 tot beneden 3000, tot 10 ten honderd voor een inkomensdeel van 30.000 tot 36.000. om bij de regeling van 1921 voor elke volle 100 boven 36.000 11 % te bereiken. Bij de in 1921 (Ind. Stb. no. 312) gevolgde verdere verhooging van het tarief is de stijging doorgevoerd tot 25% (zie bl. 6).

Aansluiting aan de regeling van inlandsche grondbelastingen wordt verkregen door vrijstelling van zekere aan die belastingen onderworpen inkomsten, alsmede door eene heffing van 40 cent van elke 10 van andere daarmee gelijk te stellen inkomsten uit grond. Met de mindere ontwikkeling van vele belastingplichtigen werd rekening gehouden door de verplichte aangifte eerst te doen aanvatten bij een bruto inkomen van meer dan 1200. Ook leidde het onderbrengen van Inlanders en Vreemde Oosterlingen onder de belasting er toe den zoogen. kinder aftrek te doen vervallen, daar deze voor die bevolkingsgroepen niet is toe te passen. Jaarenteegen werd de vrijstelling, die de inlandsche ambtenaren vroeger genoten, niet overgenomen. Voorts werd van wachtgeld, pensioenen en gagementen de eersc 1/900 vrijgesteld.

De raming van de opbrengst clezer nieuwe, geunificeerde inkomstenbelasting werd voor 1920 gesteld op 30.300.000 of 3.400.000 lager dan de vermoedelijke opbrengst van de opgeheven belastingen.

Ook de unificatie van de personeele belasting, die op zichzelf eenvoudiger was omdat die belasting reeds van Europeanen en Vreemde Oosterlingen werd geheven en derhalve slechts tot Inlanders behoefde te worden uitgebreid, heeft voor de vroegere belastingplichtigen een ingrijpend karakter gekregen door de daarmee gepaard gegane wijziging van de minimumhuurwaarde-bedragen, bij welke de heffing een aanvang neemt en die tevens tot maatstaf voor een lagere aanslag strekken. Vroeger waren die bedragen verschillend voor Europeanen en Vreemde Oosterlingen (zie Ind. Stb. 1908 no. 15, staat E en 665, 1909 no. 468, 1912 no. 386 en 601, 1913 no. 694, 1915 no. 653 en 740, 1916 no. 714 en 1918 no. 10 en 514). Thans zijn zij voor alle bevolkingsgroepen op het dubbele van de vroeger voor Europeanen geldende bedragen go-

bracht (Ind. Stb. 1920 no. 760). Daardoor is niet alleen voor deze eene groote verlichting vcrkregen, maar zijn vooral de Vreemde Oostcrlingen on Inlanders gebaat, omdat nu alleen de eenigszins vcnogenden onder hen binnen het bereik der belasting vallen. Bovendien is de overgang van vrijstelling naar vollen aanslag geleidelijker gemaakt door in plaats van de twee bestaande trappen (vermindring met $\frac{2}{5}$ resp. $\frac{4}{5}$) er vijf toe te staan (zie art. 12 lid 3 Ind. Stb. 1920 no. 679). Op de opbrengst, die in 1917 t/m 1919 j 2.0G2.400, / 2.221.400 en / 2.391.700 bedi'oeg, is een en ander niet van grooten invloed geweest; de voorloopigc uitkomst over 1920 was / 2.019.800.

Het cluurde tot ver in 1920 (16 Sept.) alvorens de op de vorige bl adz. besproken, terugge- nomen belastingvoorstellen op nieuw werden ingediend. Daarvoor was een langdurig over- leg zoowel in Indie als tussschon Minister en Gouverneur-Generaal noodig geweest. Allereerst had de Landvoogd bij de verdere voorbereiding de voorstellen nog aangevuld in verband met het voornemen om de oorlogswinstbelasting op te hef- fen (zie hiervoren). Het denkbeeld was nl. gerijpt om alle buitengewone winsten als zoodanig en onafhankelijk van oorlogsomstandigheden tot een belastingobject te maken en ze naast de bestaande heffing naar het zuiver inkomen en naar de overwinst, te onderwerpen aan eene inkomsten- belasting naar een nieuwen, derden grondslag, te noemen: jaarlijksche extrawinst. In denzelfden gedachtingang zou dan tevens het tarief voor physieke personen ten aanzien van inkomens bo- ven / 36.000 zijn te verzwaren. Met een en ander zouden maatregelen gepaard gaan om dubbele belasting (door do oxta-winstbelasting on do producten-bolasting) te voorkomen. Daartoo strekkende voorstellen werden onder dagteek- ning van 28 November 1919 bij Nota van Wijzi- ging op de toen bij den Volksraad aanhangige al- gemeene aanvullingsbegrooting voor 1920 inge- diend on konden na breedvoorige schriftolijko en mondclingo gedachtenwisseling de instom- rning van dat lichaam vorworven (Tweede gowo- zitting 1919, onderwerp 3, stuk 9, (bl. 218 J e. v.), 19 (bl. 5 t/ni 1L), 28 (bl. 2 t/m 9) en Han- dclingen Volksraad December 1919, bl. 520— .. '524; 548—578).

Hoezeer de Minister De Graaff zich in het alge- n] een met de Indische voorstellen kon vereeni- gen, toch bleek ten aanzien van de wijze, waarop hooge winsten zouden zijn te troffen, van een principieel verschil met de opvatting van de Indi- sche regeering. In overceiustemming met haar aanvankelijke bedoeling stonden 00 k th a ns de uitvoerrechten en do productenbelastingen als blijvende. heffingen op den voorgrond. De Minister daarentegen had bezwaar tegen do gedachte, die aan een stelsel van dergelijke heffingen als blij- vend instituut ten grondslag lag, nl. om eene by- zonderc belasting van elk belangrijk stapelpro- duct to hclTen. Reeds bij de behandeling van do begrooting voor 1920 was dezelfde quaestic ter sprako gekomen en hadden de afgevaardigden De 'Geer en Van Vuuren zich tegen dergelijke spccialc \ . < heffingen verklaard (W. K. 19 Dec. 1919, Han- 'el, bl. 1114/16 en 1143). Vooral de eerste betoog- toen breed voerig, dat bo ven een dergelijk sa- mcnstel, waarbij zekere willekeur niet was te ver- inyden, de voorkeur behoorde te worden gegeven

aan eene belasting van algemcnen aard, die de grove winsten van alle bedrijven op gelyken voet belast, zoals reeds eenigszins het geval was met de belasting op de overwinst. De Minister stekle in zijn antwoord voorop, dat hij het daarmede eens was, maar voegde daaraan toe dat de belas- tingdienst in Indie vooralsnog niet voldoende was toegerust om dergelijke algemcne belasting, aan welker heffing een vrij ingewikkold onderzoek naar do hoegroothoid van do in de ondernemin- gen gestoken kapitalen zou moeten voorafgaan, juist toe te passon. Hij vreesde daarom zonder de bijzondro heffingen aanzienlijke baten te zullen missen on verklaarde daarom die heffingen als maatrcgl van tijdelijken aard niet te kunnen ont- bcren (Handel. Tw. K., p. 1161, zie 00k M. v. Antw. Tw. K. bl. 12).

Ook de Indische Regeering bleek na voortgezct overleg met den Minister (bl. 2/3 van de Me- morie van Toelichting der op 12 Juni 1920 bij de Tweede Kamer ingediende aanvullingsbegr. voor } dat jaar; gedr. st. 1919 — 1920, no. 490) het tijdelijk karakter der bijzondere heffingen wel te kunnen instemmen, doch slechts in dien zin, dat na zeker tijdsverloop over haar voortbestaan naast de algemcne inkomstenbelasting zou wor- den beslist.

Het standpunt, dat de Minister tegenover de aldus gcamendeerde Indische voorstellen innaam, kwani neer op het volgende:

10. Zwaartepunt van de belastingversterking moet zijn de wijziging en uitbreicling der inkomstenbelasting. Het daartoe strekkend voorstel van den Landvoogd behoort daarom nog te worden verruind.

20. In verband daarmede moet reeds a priori vaststaan, dat de productenbelastingen en daarmede gelijk te stellen uitvoerrechten slechts als overgangsmaatregelen zullen gelden. Daarom. worde reeds aanstonds bepaald, dat zij slechts ge- durende een termijn van drie jaar zullen worden geheven.

30. Bovendien is eene zoo uitgebreide heffing als de Gouverneur-Generaal wenschte van een principieel zoo weinig aantrekkelijke belasting als uitvoerrechten, waarbij nagenoeg alle lancl- bouwproducten, ook die van den inlandschen landbouw, zouden worden getroffen, niet wen- schelijk. De met de productenbelastingen gelijk te stellen tijdelijke heffingen kunnen beperkt worden tot kinabast, kinine en caoutchouc. Van de recks der in de Indische voorstellen genoemde producten van den inlandschen landbouw, welke aan do bcvolking aanzienlijke winsten opleveren, die niet of niet voldoende door do landrento, eene an de re grond- of oogstbelasting of de inkomstenbelasting boreikt worden, behooren alleen *copra* en *peper* door een uitvoerrecht als *duurzame* aan- vulling van de algemcne belasting in aanmer- king te komen.

40. De voorgenoinon petrolcumbelasting is in het wezen der zaak to beschouwen als eene ver- momdo oynsheffing, waarvan groote moeilykhe- den zijn to voorzien, terwijl de opbrengst geens- zins daaraan even redig is. Is het uit dien hoofde raadzaam daarvan af te zien, toch behoort ook de aardolie-industrie haar aandeel in de versterking der koloniale midclcln bij te dragen. Dat zou voorshands kunnen geschieden door eene verhoor- ging van het vigeerend uitvoerrecht van aard olie en hare bijproducten.

Het zou te ver voeren de verschilpunten verder in bijzonderheden na te gaan. Daartoe zij vei wezen naar de uitvoerige toelichting van 's Ministers in hetnajaar van 1920 bij de Tweede Kanier ingediende eindvoorstellen (Gcdr. St. Tw. K. 1919—34920, no. 565, 1920—192), no. 214; le K. 1920 — no. 104; Handel. Tw. K. bl. 1366—1411). Dezc hebben ten slotte behoudens enkele wijzigingen (verwerping van de verkcrsbelasting door de Tweede Kamer, a ls me de wijziging van het uitvoerrecht van caoutchouc en van het invoerrecht van sign re n enz. van regeeringswege op aandrang van de zijde der Kainer) een plaats in het Staatsblad gevonden als wetten van IS Maart 1921, Ned. Stb. no. 559 en 590; Ind. Stb. 209 en 210, zie ook no. 266) tot wijziging van eene Indische Middelcnwet voor 1920 en van de Indische Tariefwet.

Die eindvoorstellen bevatten de volgende maatregelen:

1. Wijziging van de inkomstenbelasting, t. w. :
a. verhooging van het tarief voor fysieke personen ;

ten aanzien van lichamen :

b. 两ziging en verhooging van de belasting naar het zuiver inkomen ;

c. wijziging en verhooging van de belasting naar de overwinst;

d. invoering van eene extra-winstbelasting;
2o. Als correctief van de extra-winstbelasting — nl. als middel om ook bij nog niet juiste heffing daarvan zeker te zijn dat de fiscus een behoorlijk aandeel van de extra-winsten ontvangt, waarbij door zekere verrekening tegen dubbele heffing wordt gemaakt —, heffing voor den tijd van drie jaar van eenesuikerbelasting, eenekoffiebelasting, eene theebelasting, eene Java- en eene Sumatra-ta baks belasting ;

3o. Uitbreiding en verhooging van de in- en uitvoertarieven waaronder heffing, bij wijze van correctief als evengenoomd, van enkele uitvoer-rechten voor den tijd van drie jaar ;

4e. Verhooging van de accijnzen van gedistilleerd, petroleum en lucifers;

5e. Heffing van eene vervoerbelasting (plaatskaarten- en goederenvervoerbclasting);

6e. Heffing voor eens van eene belasting van den suikerooft 1919 en van de kina-oogsten 1918 en 1919.

Ad lum. Ind. Stb. 1921 nos. 312, 313 en 401.

a. De verhooging van het tarief voor fysieke personen, zooals zij reeds in 1920 bij de laatste herziening had plaats gevonden (zie boven), is nu verder doorgevoerd voor inkomsgedeelten boven j 36.000, nl. van 11 % tot 25 %. Zie artikel 18 in Ind. Stb. 1921 no. 312. Het gehele tarief beweegt zich daardoor tusschen j en 25 %.

Berekend wordt bijv. over een inkomsgedeel van:

/ 3.600—/	5.400	4 %
• 8.400—	12.000	6 %
-18.000—	24.000	8 %
-30.000—	36.000	10 %
-60.000—	70.000	15 %
-110.000—	120.000	20%

Verschuldigd is over een inkomen van:

/	600 /	10.80	of 1.80 pCt.
-	6.000 -	190.80	3.18 pCt.
	12.000 -	736.80	4.39 ..
	-24.000 -	1.426.80	5.93 ..
	-60.000 -	5.566.80	9-28 ,,

/ 100.000 / J2.166.80 of 12.17 pCt.

-500.000 - 109.566.80 ,, 21.91 ..

-J.000.000 - 234.566.80 ,, 23.46 ..

1). Het percentage van heffing, dat 4% becloeg, is gebracit op 6%. Tevens zal in geval van wisselvalhgc inkomsten voortaan als zuiver inkomne n worden beschouwd hetgeen als zoodanig is genoten in het laatst verloopen (kalender(boek)- jaar en niet meer het gemiddelde over de drie voorafgaande jaren.

c. Zooals vroeger (DI. I, bl. 228) is uiteengezet, wordt de overwinst berekend door zeker percentage van de vroeger gedane en niet terugbetaalde stortingcn in mindering te brengen van de „uitkeeringen“. Allereerst is nu wijziging gebracht in de berekening van hetgeen in mindering is te brengen om tot „overwinst“ te komen, waarbij tevens valt op te merken, dat de aldus gewijzigde berekening zich ook doet gelden bij het begrip „extra-winst“.

Met het oog op de niet onaanzienlyke verzwaring van den belastingdruk, die van de onder c en d bedoelde maatregelen het gevolg zal zijn, is namelijk billijkheidshalve teruggekeerd tot het vroegere stelsel om onder de evenbedoelde stortingcn, in a.w. het maatschappelijk kapitaal, ook op te nemen de in voorafgegane jaren gemaakte reserves on gedane afschrijvingen, we lke in het bedrijf zyn vastgelegd. Echter met dien verstande dat de aantooning van die kapitaalsuitbreiding slechts een jaar na afkondiging van de ord.: (terminj nader verlengd tot 1 October 1922) toegelaten is tot de bedragen, waartoe de uitbreiding op een vroeger tijdstip dan 1 Januari 1920 plaats had; daarna niet meer. Om dezelfde reden is het percentage van het aldus omschreven maatschappelijk kapitaal, hetwelk in mindering mag worden gebracht, van u tot 8 % verhoogd. De verzwaring van het belastingpercentage eindelijk bestaat uit eene verhooging van 6 op 10 %.

d. Punt van uitgang voor de heffing van de extrawinstbelasting vormen niet, als by <le overwinstbelasting, de uitkeeringen, maar uitgegaan wordt van het zuiver inkomen, verminderd met de belasting naar dien grondslag. Daarvan wordt, om de „extra-winst“ te berekenen, zeker percentage van het inaatschappelijk kapitaal in den zin als sub c uiteengezet in mindering gebracht. Het tarief der belasting is vicledig naar gelang van het percentage van het maatschappelijk kapitaal, dat in verba nd met de grootte van de winst in mindering kan worden gebracht. De bedoeling daarvan zal blijken uit het volgende. Wanneer het zuiver inkomen, verminderd met de daaraan verbonden inkomsten belasting, wordt voorgesteld door I en het maatschappelijk kapitaal door K, dan is het tarief weer te geveo door de volgende formule:

$$\begin{aligned} & 6\% \text{ van } (I - \frac{1}{10} \cdot K), \\ & + 8\% \text{ „ } (I - \frac{2}{10} \cdot K), \\ & + 10\% \text{ „ } (I - \frac{3}{10} \cdot K), \\ & + 12\% \text{ „ } (I - \frac{4}{10} \cdot K). \end{aligned}$$

Het tarief hangt dus samen met de verhouding tusschen de winst (of zuiver inkomen) en het maatschappelijk kapitaal. Hoe grooter de fractie van dat kapitaal is, hetwelk met de winst wordt bereikt, des te nicer onderdeelen van het tarief komen in toepassing. Bij een winst gelijk aan het kapitaal wordt het tarief volledig toegepast. Overigens verdient het nog de aandacht, dat dit tarief in zijne samenstelling op dezelfde gedachte

berust als dat van de inkomstenbelasting van fysieke personen.

Daai de in 1919 behaalde winsten in verband met het tijdstip van beëindiging der heffing van de oorlogswinstbelasting (einde 1919) en van aanvang der heffing van de extrawinstbelasting met het jaar 1920 als maatstaf voor beide heffingen zouden strekken en mitsdien door beide zouden worden getroffen, is eene verrokkening toegelaten oin dubbele heffing te voorkomen.

Vermelding verdient ten slotte nog, dat de heffing van buitenlandsche verzekeringmaatregelen van 4 op 6 % is gebracht. Voor verdere onderheden zie men o.a.: H. J. van A<Brink, „De schein ordonnantie op de inkomsten- en lucienbelastingen 1921“ en diens artikel in de temberafllevering van de Econo-Imist van 1921.

De jaarlijksche baten, welke van de besproken heffingen werden tegemoet gezien, werden geschat op: / 1.500.000 van la en / 6.000.000 van 16, zijl van de maatregelen sub c en d, waar- van de reingst uit den aard der zaak aan zeer belangrijke ondernemingen onderhevig is, een minimum van / 100.000 werd becijferd.

Ad 2um. *Productenbelastingen.* Ind. Stb. 1921 nos. 295 t/m 299, j^o 439 en 563. De productenbelastingen berusten op het beginsel, dat het verschil tusschen de opbrengst en den kostprijs van de betrokken voortbrengselen wordt belast volgens een progressief tarief, dat gegrond is op de verhouding, waarin dit verschil staat tot den kostprijs. Dat beginsel is uitgewerkt in een zich nauw aan het tarief van de belasting naar de extra-winst aansluitend grondtarief, waarvan het volgende uittreksel een denkbeeld geeft :

Verskil tusschen opbrengst en kostprijs in procenten van den kostprijs.	Belasting in procenten van i dat verschil.
beneden 10	nihil
10	1.50
25	3
40	6
40	9.79
75	12.27
100	15.72
120	17.85
135	19.08
150 of meer	20.00

Dat grondtarief is als zoodanig opgenomen in de *suikerordonnantie* 1920 (Ind. Stb. 1921 no. 299, art. 4 gowijzigd bij no. 599j 600 on 601.) oindat ton aanzien van do suiker kan worden uitgegaan van een voor oik belastingjaar door den Gouverneur-Generaal te bepalen, voor alle belasting- plichtigen goldenden gomiddelden kostprijs. Voor de andere producten is dat niet inogelijk; voor do tabak en de thee niet omdat de kostprijzen van de verschillende ondernemingen te veel uiteen- loopen, voor de koffie niet omdat die veelvuldig op ondernemingen van gemengd karakter en voor een belangrijk deel zelfs in gemengde aan- plantingen wordt geteeld, zoodat het zelfs niet mogelyk is daarbij toekening te houden mot door eene omdenorming bested. gomiddeldo productio- kosten. Ten aanzien van tabak, theo en koffie zyn daarom uitgewerkte tarieven in do ordonnantie

opgenomen. Zie voorts voor uitvoering der regeling Ind. Stb. 1921, no. 413.

Tabak. Uit den aard der zaak maakt het een groot verschil, of een overschot van bij v. / 0.10 per K.G. wordt verkregen bij een kostprijs van / 0.25 tot / 0.30 per K.G., zoodals tot voor weinig jaren bij verschillende onclernemingen in Midden- Java het geval was, dan wel door eene onderne- ming, wier kostprijs / 1 of meer per K.G. be- draagt, hetgeen voor de tabakscultuur op Sumatra een normaal cijfer is. De belasting van ge- lijke winstbedragen zal hooger moeten zyn, naar- mate de winst bij een lageren kostprijs is be- haald. Toepassing van bovenvermeld grondtarief bij verschillende kostprijzen in verband met evengenoeind desideratum heeft in de Java- en Sumatra tabaksordonnanties (Ind. Stb. 1921 no. 295 en 296 ad art. 4, zie ook no. 401) geleid tot uit- voerige tarieven, gegrond op ooplopende schalen zwoel voor den gemiddelden kostprijs als voor eene winst per K.G. Volledigheidshalve zij hier reeds aanstonds aan toegevoegd dat, ten einde dub bole heffing te vermijden, de tabak gedurende de drie jaren, waarin dat product aan de bijzondere belasting onderworpen zal zyn, van uitvoerrecht zal zyn vrijgesteld (zie hierover de tariefwet).

Thee. Voor de thee is dezelfde gedachte gevolgd, doch by de uitwerking is volstaan met vier schalen, onderscheidenlyk voor kostprijzen beneden 25 cent, van 25—35 ct., van 35—45 ct. en boven 45 ct. per K.G.

Koffie. Hierbij is uitgegaan van een gelijken kostprijs voor alle onclernemingen, nl. / 35 per pikoel voor Java- en Liberia-koffie en f 20 p.p. voor Robusta-koffie en is in zoover van het grondtarief afgeweken, dat de heffing eerst begint wan- neer de opbrengst den aangenomen kostprijs met 20 pCt. te boven gaat. Aan de hand van een en ander is in art. 3 (Ind. Stb. 1921, no. 297) een uit- voerig tarief opgenomen, gegrond op eene schaal van prijzen in gulden on eene van belasting in centen per pikoel. Bovendien is eene voorziening getroffen, waardoor onclernemingen in jaren dat oono kloine oogst wordt verkregen, hetgeen bij doze cultuur dikwijls het geval is, niet in de belasting worden aangeslagen, ook al zyn hooge prijzen gomaakt.

De productenbelasting worden geheven van de oogsten van 1920, 1921 en 1922, behalve de tabaksbelastingen, die gevorderd worden van de oogsten van 1919, 1920 en 1921, als gevolg van de omstandigheid dat tusschen den oogst en den verkoop van de tabak gemiddeld een jaar verloopt. De bovenbedoelde verrekoning, als middel tot voorkoing van dubbele heffing, bestaat daarin, dat ontheffing wordt verleend van de belasting naar do extra-winst tot het bedrag, waarvoor een aanslag in een of meer door productenbelastingen is opgelegd, met dien verstande dat de ontheffing voor eenig product niet te boven zal gaaii de so in, waarvoor de betrokkene is aangeslagen voor de met het product verkregen extra-winst.

De opbrengst der productenbelastingen hangt uit den aard der zaak ten nauwste samen met den stand der markt; oorspronkelyk we rd zij voor 1921 geraamd op / 124 miljoen voor de suiker, / 5 miljoen voor do tabak, / 2 miljoen voor de thee en / 8 miljoen voor do koffie. Op grond van do in 1921 ingetreden datering der pryzen werd die rami ng nador verlaagd tot 70, 5, 0.435 en 6,4 miljoen gulden.

Ad. 3um. *In- en Uitvoerrechten*. 1921 Ned. Stb. 590; Ind. Stb. 210, zie ook no. 267 t/m 2G9. Zooals reeds bleek, bepalen de bovnbedoelde *lijdelijke* uitvoerrechten zich tot caoutchouc, kinabast en kinine. Ook hierbij hangt het percentage of het bedrag van het recht samen met den marktprijs (caoutchouc) of unitprijs (kinabast). Het recht van kinine wordt berekend per K.G. en hangt samen met dat van kinabast. Dat van caoutchouc begint bij een marktprijs van / 0.82* per K.G. en loopt van / pct. van de waarde bij een marktprijs van / 0.82*—/ 0.90 tot 7 pct. bij / 1.50 per K.G. Het tarief werd in zyn tegenwoordigen vorm vastgesteld door overneming van een amendement van den afgevaardigde De Xeer (Gedr. St. 1920—1921 — no. 214 no. 8 en 'Hand. Tw. K. 9 Febr. 1921 bl. 1410/11). Ainbts- i halve worden van tijd tot tijd *gemiddelde* marktprijsen vastgesteld. Voor kinabast met het gewicht van 1 K.G. zwavelzure kinine in bast- vorm als inaatst loopt het recht, aanvangende bij een unitprijs van 5 ct., van resp. 3 en 2 ct. voor pharmaceutische pijpbasten in kisten en andere tot / 3.99 resp. / 2.67 bij een unitprijs van / 11.20 tot / 11.30 en klimt het daarboven nog geleidelijk op. De bat en van deze drie uitvoerrechten werden voor 1921 op ongeveer / 5 miljoen geschat.

Wat nu de duurzame tariefherziening betreft, valt te onderscheiden tusschen de in- en de uitvoerrechten. Ten aanzien van de eerste is uitgegaan van de volgende beginselen:

1e. Alleen afgewerkte fabrikaten, zoome paarden en vee zyn voor een verhoogd invoerrecht of een invoerrecht in aanmerking gebracht:

2e. Het waarderecht is niet hooger gesteld dan 12 pct, het hoogste ad valorem-recht, dat het tarief te voren ook kende;

3e. Ten einde het onderling verband tusschen de rechtenpercentages zooveel mogelijk te behouden zyn rechten van 10 pct verhoogd tot 12 pct en rechten van 6 pct, behoudens enkele uitzonderingen, gebracht op 10 pct. Voorts is het eenige recht van 8 pct (van natte verwaren) op 12 pct gebracht;

4e. Er is een einde gemaakt aan de vrijstelling van eenige artikelen, zooals fabriek- en stoomwerktuigen, machinerien, werktuigen, toestellen en gereedschappen ten dienste van land- bo uw, fabriek- en stoomwezen, mijnontginningen en handwerken of ambachten, alsmede gedeelten daarvan. Die zyn, met een enkele uitzondering, in aanmerking gebracht voor eene heffing van 6 pct., het laagste recht, dat de tarief- wet kent ;

5e. De verhoogde specifieke rechten betrekken, omgerekend in waarderechten, voor de meeste der daardoor getroffen goederensoorten een invoerrecht van meer dan 12 pct der waarde; hierbij is in aanmerking te nemen, dat die goederensoorten als genot- of luxartikelen dan wel als artikelen van bescheiden waarde zyn te beschouwen en dat overigens de verhoogingen der strekking had den om de belasting meer in overeenstemming te brengen met de toenmalige waarde.

De uitbreiding der uitvoerrechten betref:

1e. *copra* en *peper*; beide zyn onderworpen aan een recht, dat geheven wordt per 100 K.G. en 8 pct bedraagt van het verschil tusschen den gemiddelden marktprijs en den met 10 pct ver-

hoogden gemiddelden kostprijs; gemiddelde markt- en kostprijzen worden van tijd tot tijd van Regccringswege vastgesteld.

2e. *klapprocilie*, dat getroffen wordt door een recht, dat per 100 Liter gelijk is aan het uitvoerrecht van 125 K.G. copra.

Voorts werd het uitvoerrecht van *aardolie* en *bijproducten* verhoogd voor:

a. petrolium (kerozine) en alle niet onder *b* genoemde bijproducten van / 3 tot / 7.50 per 1000 K.G.

b. liquid fuel, residu, solaroil, filterpersolie, smecrolie, vet, betchlingoil, pek en waxoil van / 0.60 tot / 1.50 per 1000 K.G.

De voorstellen werden in de Tweede Kamer eerst na warme discussie aangenomen (vergad. v. 8 en 9 Februari 1921). Daarbij bleek van de geneigdheid om de productebelastingen niet als tijdelijke heffingen in de wet op te nemen en over hare opheffing eerst later te beslissen, wan- neer met de extrawinstbelasting ervaring zou zyn opgedaan.

Eene daartoe strekkende motie- Van den Tempel werd echter met 48 tegen 21 stem men verworpen. Evenmin kon eene meer- derheid worden gevonden voor een amendement- Albarda om de voorgestelde verhoging van het invoerrecht van manufacturen en enkele andere artikelen, als te drukkend voor de inlandsche bevolking, achterwege te laten. Wel word in verband daarmee eene bepaling opgenomen, waar- bij de Gouverneur-Generaal bevoegd werd ver- klaard om dat recht in gegeven omstandigheden te verminderen. Eindelijk werd ook nog verworpen een amendement- Albarda om het uitvoerrecht van aardolie en hare bijproducten nog ver- der te verhoogen dan was voorgesteld. Dat daar- entegen een amendement- De Geer, om het uitvoerrecht van caoutchouc naar een logischer grondslag te regelen, succes had, werd reeds boven vermeld.

De financieele gevolgen van de besproken maatregelen werden voor 1921 (een vol jaar) beccijferd op / 11.622.800 voor de invoerrechten, / 5.000.000 voor de tijdelijke rechten van caoutchouc, kinabast en kinine en / 9.030.000 voor de overige uitvoerrechten :zoowel de tijdsomstandigheden als het uitstel van de behandeling inaakten nader eene verlaging van die rami ng noodzakelijk. Voor den volledigen tekst der Indische tarief- wet zie men Ned. Stb. 692, Ind. Stb. 346, bcido van 1921.

Ad 4un). (zie bl. G) *Accijnzen*. Ind. Stb. J 921 nos. 287,288 en 289; 303 en 304. Do accijns (cn daarmodo ook het invoerrecht, omdat (lit tot hetzelfde bodrag als de accijns geheven wordt) op gedistilleerd is evenals de JuciferBaccijns verd u beld. Zij werden derhalve gebracht de eerste van / 75 op / 150 per H.L. van 50% sterkte en de tweede van / 0.70 op / .40 per gros normaal gevulde doosjes. Meerdere bate: / 1.000.000 en / 4.000.000. De petroleum accijns, die / 2.50 per H.L. bedroeg, is verhoogd voor de gewone licht- petroleum of kerozine tot / 3.50 en voor benzine, gazoline en alle andere aardolie-distillaten, welko vluchtiger zyn dan petroleum — al welko producten, in tegenstelling met kerozine voornam- ðk door meergeoeden worden verbruikt — tot / 7.50. Daarvan werden hogere baton van / 2.700.000 en f 1.500.000 verwacht.

Ad. 5um. (bl. 6) *Vervoerbelasting*. Het lag in de bedoeling om op het voetspoor van derge-

lijke heffing in andere landen eene belasting in te voeren op het vervoer van personen en goederen per spoor en per schip, Zij zou bestaan in eene plaatskaartenbelasting van iR van den vrachtprijs en ten aanzien van goederen eene progressieve heffing naar het gewicht, per ruimtemaat of in evenredigheid van den vrachtprijs. Daarvan werd eene opbrengst van / 3.000.000 verwacht. Reeds bij de schriftelijke gedachtenwisseling bleek van bezwaren van economischen en maatschappelijken aard (V.V. en M. v. A. § 6), welke bij de beraadslaging werden herhaald. Toen de Alinister trachtte die te ondervangen door op sommige punten vrijstelling of nadcr overleg met den Gouverneur-Generaal toe te zeggen (Hand : 8 Februari 1921, bl. 1385 t/m 1387, 1397—1399), achtte men bovendien de beteekenis van het voorstel daardoor zoo verzwakt, dat het tenslotte met 4 tegen 31 stem men werd verworpen.

ad Gum (zie bk 6). *Buitengewone suiker- en kina-belasting.* Ind. Stb. 1921, nos. 300 en 301, zie ook 439. Wegens de hooge winsten, die in het jaar 1919 met de suiker- en in de laatste jaren met de kina-cultuur waren gemaakt, werden beide cultuurs voor eene bijzondere heffing in aanmerking gebracht. Het tijdelijk karakter gaf daarbij aanleiding om een eenvoudig stelsel van belasting te kiezen, terwijl de samenhang met de andere heffingen (inkomsten- en oorlogswinstbelasting) er toe leidde de belasting niet te zwaar te maken. Vandaar dat men kwam tot eene extra-heffing van / 0.50 per pikool suiker, berckend naar het to- taal aantal pikooles in het oogstjaar 1919 geproduceerde suikers, nos. 12 t/m 14enz., terwijl de kina-ondernemingen zijn onderworpen aan eene extra-heffing naar do hoeveelheid kinine in de hasten, die gedurende het tijdvak 15 Juli 1918 t/m 31 December 1919 door die ondernemingen zijn verkocht of aan kininefabrikanten zijn overgedragen. De belasting werd berekend naar het aantal kilogram men zwavelzuc kinine in de verkochte of overgedragen hasten en bedroeg / 0.65 per K.G. zwavelzuc kinine. Raining van de opbrengst: / miljoen en f 500.000.

Zeydreckl. Bij de ordonnantie van 30 Augustus 1921 (Ind. Stb. 498) is eene algeheelc herziening dor zegelbelasting tot stand gekomen. De vroegere, van 1885 dngteekcnende, regeling was in menig opzicht verouderd, terwijl de heffing voor belangrijke uitbreiding vatbaar werd geacht. De in de laatste jaren in onderscheiden lnden, waaronder Nederland, in den vorm van zegel- of registratie-recht ingevoerde of uitgebreide heffingen kwamen ook in aanmerking voor toepassing in Nederlandsch-Indie. De herziening komt ncer op het volgende:

1o. Het, uniforme zegelrecht van / 1.50 voor alle niet aan tiers belaste of niet vrijgestelde stukken is ala regel gehandhaafd; bescheiden, waarvoor deze heffing te hoog is gebleken, worden lager belast, zooals besluiten tot benoeming van lagere beambten of tot toekenning van geringe bezoldigingsverhoogen en so in mige polissen van verzekering (zie hieronder onder 8o.).

2o. De heffing van zegelrecht naar de oppervlakte van het papier, het zoogenaamde formaat-zegel in — daar zij van het gros der bevolking vooralsnog een te groot onderscheidingsvermogen vereischt — slechts ingevoerd voor alle door of ten overstaan van een openbaar ambtenaar verleden akten.

Het recht bedraagt voor een half vel gewoon papier (ongeveer 644 c.M.²) / 1, voor een heel vel gewoon papier / 2 en voor iedere 644 c.M.² meet / 1.

Als regel is als minimum voor minder belangrijke akten / 1 en voor de minuut van notarieele akten / 3 verschuldigd.

3o. Verschillende bescheiden, vroeger vrijgesteld van het uniforme zegelrecht van / 1.50, omdat dit te hoog was, worden in het vervolg met een laag recht, van b.v. / 0.25 belast. JDat geldt o.a. akten van uitklaring van en passen voor kleine schepen en besluiten betreffende verloven aan lagere ambtenaren.

4o. Het zegelrecht van quitantien en enkelc andere in Nederland aan een recht van / 0.05 onderworpen geschriften heeft in Indie steeds het dubbele daarvan bedragen. In verband met de aanzienlijke verhooging van het Nederlandsch zegelrecht van deze bescheiden is de heffing in Indie op / 0.15 gebracht.

5o. Van buitenlandsche paspoorten wordt geheven voor 1 persoon / 2.50, voor 2 of meer personen / 5.

Voor Mekkapassen blijft de bestaande heffing van / 4 gehandhaafd.

6o. Voor een verhoogd vast zegelrecht van / 25 komen in aanmerking verschillende concessien en vergunningen, zooals mijnconcessien, houtconcessien, concession voor waterleiding, gas, electriciteit, spoor- en tramwegen, enz.

7o. Vergunningen tot verandering van den geslachtsnaam worden belast met een vast recht van / 2.50, met dien verstande dat zij daaraan niet zijn onderworpen ingeval gelijkstelling met Europeanen wordt verleend.

8o. Polissen van verzekering worden als volgt belast:

- a. levens- en invaliditeitsverzekering / 2;
- b. ziekte- en ongevallcnverzekering / 1;
- c. zeeverzekering:
 1. voor een bepaalde re is 5 cent per / 1000 ;
 2. in andere gevallen 15 cent per / 1000, met verhooging in bepaalde gevallen;
- d. alle andere verzekeringen 5 cent per / 1000, mede met verhooging of verlaging in bepaalde gevallen.

9o. Het recht van $\frac{1}{2}$ % van lange accepten is uitgebreid tot felle lang handelspapier, dus ook tot wissels, die laatstelijk aan een vast recht van / 0.10 waren onderworpen ; verder is het vast recht van kort papier verhoogd van / 0.10 tot / 0.15. Als gevolg van het gewijzigde recht van wissels zullen voortaan ook do in Nederland betaal bare Indische wissels in Indie gezegeled worden, zoodat voor de vroeger daaronteritrent geldende bijzondere regeling (zie noot 1 op bl. 259/260 van deel I dor Encyclopaedic) geen reden meer bestant en deze is ingetrokken.

10o. Voor huurcontracten is, overeenkomstig de Nederlandsche Zegelwet 1917, een evenredig zegelrecht verschuldigd van 10 cent van iedere / 1000 van den huurprijs, over den geheelen huur-tijd berekend. In verband hiermede zal de belasting op open bare verhuringen, welke thans ingevolg de ordonnantie in Ind. Stb. 1889, no. 193 in Indie goldt, maar vrijwel niets opbrengt, worden ingetrokken.

1 lo. Geheel overeenkomstig do in Nederland bestaande regeling (art. 60 vlg. dor Zegelwet 1917) is in Indie eene evenredige zegelbelasting

ting op effecten ingevoerd. De heffing bedraagt:

- a. voor aandelen in premieleeningen 1 %;
- b. voor buitenlandsche effecten met uitzondering van die onder c genoemd $\frac{7}{10}$ %;
- c. voor aandelen in buitenlandsche maatschappijen 1 %;
- d. voor alle andere effecten $\frac{6}{10}$ %,

a lles berekend over de nominale waarde.

Van deze heffing zijn vrijgesteld aandelen in geldleeningen ten laste van Nederlandsch-Indië, alsmede aandelen in daar te lande gevestigde maatschappijen, deze laatste in ver band inet de evenredige heffing bedoeld onder 12o.

12o. De heffing in Nederland, ingevolge art. 45 der Registratiewet 1917, op de akten van oprichting van binnen het Rijk gevestigde naamloze vennootschappen, commanditaire vennootschappen op aandelen en andere vennootschappen en vereenigingen, welker kapitaal geheel of ten deele in aandelen is verdeeld, is in den vorm van zegelrecht in Indië ingevoerd met dien verstande nochtans dat, ten einde den ondernemingsgeest daar te lande niet te verzwakken, het percentage der belasting lager dan in Nederland en wel op $1\frac{1}{2}$ pct., is gesteld.

In verband met deze heffing zal het recht van overschrijving, verschuldigd bij inbreng van droerende goederen, worden verlaagd van 5 tot 3% pct.

De verhooging van inkomsten, die van de herziening werd tegemoetgezien, werd geraamd op / 6.000.000. Zie Begr. voor 1921, Ind. ontw. Afd. III, stuk I. bl. 20—25, enz.: ministerieel ont-werp : bl. 68—70 der M. v. T.

De nieuwe regeling is met 1 November 1921 in werking getreden (Ind. Stb. 1921 nos. 621 en 639, uitvoeringsvoorschriften : 632, Wijziging der ord.). Voorts zijn regelen ter uitvoering van sommige artikelen door den Directeur van Financien vast-gesteld bij beschikking van 27 October 1921 no. 7311 Bl.

Hoewel de reeks boven geschetste belasting-nia a at regelen eene aanzienlijke versterking van inkomsten ten gevolge heeft, bleek zij reeds spoedig onvoldoende. Daarom werden bij de ontwerp-begrooting voor 1922 nog de volgende belasting-verhoogingen voorgesteld:

a Is *blijvende* middelenversterking:

eene nieuwe verhooging van den accijns en het overeenkomstig dien accijns gegeven invoerrecht op gedistilleerd met 50 pct., waarvan baton van / 1.25(X000 en / 2.000.000 werden tegemoet gezien;

nader werd bij de memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer voorgesteld die verhooging te verdubbelen en dus te brengen op JOO percent, waardoor het invoerrecht evenals de accijns stijgen zou tot / 300 per H.L. en de van de verhoogingen gezamenlijk te verwachten bate klom tot / miljoen;

eene verdubbeling van de slachtbelasting, waardoor de opbrengst daarvan geraamd werd op / 6.280.000;

eene verhooging van een paar zegelrechten nl. van die voor vergunningen tot ontschepping en voor vergunningen tot vestiging van / 25 en / 1.50 tot / 50 en / 5 (baten / 500.000 en / 30.000).

als *tijdelijke* maatregel de heffing van opcenten op:

de inkomstenbelasting (30 opcenten ten aanzien van natuurlijke personen en 20 ten aanzien van rechtspersonen (bate / 10 millioen);

b. de in- en uitvoerrechten (25 opcenten, behalve voor zoover tractaat met het tolverbond ca schikking met Frankrijk over wijnrecht zich daartegen veizetten.) Daartoe werd eene aanvulling van de Indische tariefwet ingediend, welke strekte om in die wet de bevoegdheid neer te leggen de in- en uitvoerrechten tijdelijk te ver-hoogen door bij koloniale ordenantie vast te stellen opcenten tot ten hoogste 25. Bate: van andere invoerrechten dan die op gedistilleerd

/ 9.000.000 en van uitvoerrechten / 5.400.000. . . (Gcdr. stukken 1921—1922, no. 315). Omtrcn" uitvoerrecht van petroleum zie hieronder ;

c. de verponding tot een aantal van 10 (bate / 600.000);

d. de luciferaccijns tot een aantal van 50 (bate / $4\frac{3}{2}$ millioen).

Ter nadere motivering van dit samenstel van maatregelen wees Minister De Graaff in zijne memorien van antwoord aan de Tweede Kamer nopens de begrooting (bl. 10) en de aanvulling der Indische tariefwet er op, dat een juist financieel beleid medebracht dat de aanzienlijke belastingverzwaring der laatste jaren, die voor een belangrijk deel veroorzaakt was door de vele maatregelen ten behoeve van de groote inassa der bevolking, niet uitsluitend werd gelegd op de schouders van de relatief welgestelden en enkele zeer goeoden, doch dat daarin ook werden be-trokken zij, die volgens de in eene Oostersche maatschappij gang bare begrippen van welstand daarvoor in aanmerking kwamen. Bij de verhoudingen in eene economisch vooralsnog minder ontwikkelde maatschappij als de Indische paste daarvoor door de betere verdeeling van den druk het best de vorm van indirecte heffing, welke zich overigens nog door de geringere kosten van heffing aanbeval.

Bij de op 23 December 1921 door de Tweede Kamer aangenomen begrooting werden deze maatregelen mede goedgekeurd, zij het ook dat de verhooging van de in- en uitvoerrechten na ernstige bestrijding bij de schriftelijke mon-delingo dat gedachtenwisseling dat goedkeurend vo-tum slechts met 44 tegen 42 stem men. kon ver-werven. (Handelingen, biz. 1328.)

Tevens werd daarbij eon amendement-Vuu Vuuren aangenomen (Hand. bl. 1302) op eene in dat ontwerp mede voorkoniendo bepaling nopens uitvoerrecht van petroleum, gewonnen door Lichamen, in welker winst door Ned.-Indië als vennoot gedeeld wordt.

By hot Indisch ontwerp der begrooting, waar-bij al de genoemde maatregelen varen goedge-keurd met uitzondering van do laaUte verhooging der gedistilleerd-rochton, die sedert nog de goedkeuring van den Volksraad verwerf, was ter be-riking van het financieel evenwicht nog eene andere maatregel voorgesteld, nl. eene aanzienlijke verhooging van do uitvoerrechten van aard- olie en hare bijproducten, overeenkomstig een op 11 April 1921 bij gelegenheid van een toenmalig regeeringHvorstel tot verdubbeling (voor sonuni-ge byproducten verviervoudiging) van die uitvoerrechten door den Volksraad aangenomen amendement-Vreede (Gcdr. St. Voiksraad. Eer- ste buitengewone zitting 1921, Onderwerp J, stuk 6 en Handelingen bl. 10—21).

De beteekenis van dat amendement springt in het oog bij beschouwing van de raining van de financieele gevolgen daarvan, welke werden gesteld

.op / 53.9 inillioen, terwijl de opbrengst van het verdubbeld (verviervoudigd) uitvoerrecht op / 8,400.000 werd geraamd.

Niettegenstaande het groote verschil tusschen die bedragen meende de Gouverneur-Generaal bij zitting op 17 Mei d.a.v. ingediende begrooting met een heffing als in het amendement bedocht zonder nader rekening te mogen houden.

De Minister nam dat voorstel echter niet over om de redenen, welke uitvoerig zijn uiteengezet op bl. 7—9 der Memorie van Toelichting en nader op bl. 10 vlg. der Memorie van Antwoord nopens zijne ontwerp-begrooting. Die redenen kwamen daarop neer, dat de toestand van de Indische petroleum-industrie geleidelijk dermate ten ongunste was gewijzigd, dat een verzwaring van de uitvoerrechten als dostds bedoeld, zou leiden tot belangrijke inkrimping van de exploitatie met de daaraan verbonden nadeelige gevolgen voordien. Waar echter eene algemeene verhooging van de tolrechten met ten hoogste 25 procenten werd voorgesteld, meende de minister deze uitvoerrechten daarvan niet te moeten uitzonderen. Intusschen erkende hij dat boven uitvoerrecht eene speciale petroleumbelasting in verband met de bedrijfsresultaten de voorkeur verdiende. Hij voegde daaraan toe, dat de heffing daarvan in onderzoek was en het in de bedoeling lag om, wanneer het resultaat van het onderzoek daartoe in staat zou stellen, het uitvoerrecht door de petroleumbelasting te vervangen, zoolang niet de heffing van eene extra-bijdrage nog te verdedigen was.

De oppositie tegen de verhooging der tolrechten, welke reeds in de Tweede Kamer aan den dag kwam, bleek in de Eerste Kamer nog sterker te zijn. Ook het stelsel van bijzondere heffingen, waarbij men zich vroeger slechts noodig had neergelegd en dat door den Minister nimmer theoretisch in verdediging was genomen, werd opnieuw bestrijding. Eene uiting van dit laatste was de motie-Van Lanschot, waarin de wenschelijkheid werd uitgesproken om de speciale heffingen van de producten van den grooten landbouw en de aardolijfverheid na uflow van 1922 uit het belastingstelsel te doen verdwijnen en alsdan de met die bedrijven behaakte winsten uitsluitend te belasten naar de drie grondslagen van de inkomstenbelasting: winst, overwinsten, extra-winst.

Na oone geaniëerde beraadslaging (Hand, bl. 531—598) werd in de vergadering van 4 April 1922 na aanneming van den ontwerp nopens de tariefwet met 19 tegen 15 stemmen verworpen en de genoomde motie met 16 tegen 11 stemmen aangenomen. De verwerping strekt zich niet uit tot de verhooging van het, invoerrecht van gedistilleerd, omdat het bedrug vuil (lit rocht volgens de tariefwet zolvo overeenkomt met dat van den accijns).

Landrent: Volgens de bestaande landrentordonnantie in Ind. Stb. 1907 no. 227 geschiedt de landrent-aanslag voor een tijdperk van tien achtercevolgende jaren. Met het oog op de hoogste padiprijzen, die in den laatsten tijd worden gemaakt, is besloten, om de in artikel 6 van de genocme ordonnantie bedoelde factor „markt-waarde der padi" voortaan om de vijf jaar aan eene herziening te onderwerpen voor die gronden, waarvan een padiprijs wordt gemaakt, die meet

dan 20 % hooger is dan die, welke bij den tien-jaarlijkschen aanslag tot maatstaf werd genomen. Voorts is besloten om de op Bali en Loen bok gebruikelijke regelingen van de grondlasten als tigasana en oepeti, te vervangen door een landrent-regeling op topografischen grondslag. Deze regeling zal gelcidelijk in werking treden.

Reorganisatie van den dienst der belastingen. In den aanhef werd daarvan reeds met een enkel woord melding gemaakt. Zij kwam op tijd deliken voet, na goedkeuring door den Volksraad, tot stand by Indisch besluit van 27 Juli 1919 (Ind. Stb. 461, jo 594) en beoogde drielei:

1o. Saniëvoëing tot een „dienst der belastingen" van de verschillende belastinginspecties, welke tot dien tijd rechtstreeks onder den Directeur van Financien hadden gewerkt en in die mate onafhankelijk waren, dat een waarborg voor eenheid van handelen ontbrak. Tot den nieuwen dienst behooren alle onder het departement van Financien ressorteerende heffingen met uitzondering der in- en uitvoerrechten en accyzen. Aan het hoofd is een Hoofdinspecteur geplaatst aan wien tevens verschillende bevoëdheden, by belastingverordeningen aan den Directeur van Financien gegeven, zijn overgedragen (Ind. Stb. 1919 no. 598).

2o. Uitbreiding van het aantal inspectie-afdeelingen. Dat was noodig, omdat van de tweeledige taak der inspectie-ambtenaren, nl.

a. toezicht op de toepassing van de belastingverordeningen, de aanzuivering der belastingen en de verantwoording der betaalde bedragen;

b. toezicht op het beheer der algemeene ontvangers en dat der vendumeesters;

onderdeel a in den loop der jaren zoozeer in betekenis was toegenomen, dat daaraan lang niet genoeg zorg kon worden besteed, terwijl onderdeel b niet uit den aard der zaak ook omvangrijker was geworden, zoo goed als geheelaan de adjunct-inspecteurs moest worden overgelaten. Het aantal inspectie-afdeelingen is daarom met twee vermeerderd en gebracht op 10.

3o. In de derde plaats wilde men maatregelen treffen oin voortdurend over voldoende en goed onderlegd inspectiepersoneel te kunnen beschikken. Daartoe is de regeling van de bezoldiging herzien en is de mogelijkheid van stelselmatige promotie bevorderd door splitsing van de inspecteurs en controleurs (van de belastingen) in inspecteurs en controleurs I en II klasse. Bovendien ligt het in het voornemen om in Nederland gelegenheid te geven tot het afleggen van een vergelijkend vakexamen voor surnumerair bij den Indischen belastingdienst, waartoe personen van voldoende algemeene ontwikkeling zich door vrije studie kunnen bekwamen.

Ten slotte is door de op 1 Jaar 1918 in werking getreden „Koloniale invorderingswet 1917" (Ned. Stb. 1917 nos. 507 en 589; Ind. Stb. 1918 nos. 75 en 76), waardoor in Nederland en in eene der Nederl. Kolonien uitgevaardigde dwangbevelen in Nederland, Ned.-Indië, Suriname en Curacao kunnen worden beteekend en ten uitvoer gelegd, er in voorzien, dat koloniale belastingen in Nederland (en in eene andere Kolonie) en Nederlandsche belastingen in de Kolonien kunnen worden ingevorderd. Voor de invordering van Indische belasting in Indie zie men den nader gewijzigden en opnieuw openbaar gemaakten tekst

van het desbetreffend K. B. in Ind. Stb. 1917 no. 171 (zie ook 172 en 1919 no. 599).

Literatuur. De oorlogswinstbelasting met een overzicht en aantekeningen, bewerkt bij het departement van Financien. Batavia 1917. Ind. Mercur 1917. p. 387 en 611. De O. W. belasting 1921. p. 658; 688; 740; 750; 773; 820; 1922 (/). 36. Primrose, 1916/17. p. 150 en 173. O.W. bel. en rubbermaats. p. 1919/20. p. 236. Uitvoerrecht op rubber. Indian rubber-Journal 1916. p. 12. Vrijzinnig Weekblad 1918—1921 passim. Koi. Tijdschr. Moresco, Koloniale tarief-politiek 1918. I. p. 259, 427, 589. De Taak, 1917/18. Gerck, Unificatie p. 165, 186, 197, 272. 1919/20 bl. 1 Belastingpolitiek. Economist 1917, II, p. 529. Van Blom. Uitvoerrecht voor India. Econ. Statist. Ber. Ramaer. Nieuwe belastingen in N.L. 1919. p. 1027, 1920 p. 89 en 109. Uitvoerrecht J 919 p. 443 en 990, 1921. p. 840. Ned. Ind. uitvoerrecht op pectroleumproducten. Ind. Gids, 1919 II, p. 1581, 1920 I, p. 73, 356, 1921 I, p. 163, II, p. 931, 960. In- en uitvoer, 1921 p. 69. Van der Mandere. De Ind. belast. voorstellen en het te belasten kapitaal der Indische cultuurondemingen. Koi. Studien, 1921 p. 84. Vooren. Do Ind. belastingpolitiek. Arch. Suik.ind. 1921 Bij bl. 11, 12 en 13. Vooren, De nieuwe belastingen. Alg. Landbouw W.bl. 1920/21 en 21/22 passim. Zegelrecht, Ind. Gids 1921 II, p. 1094. Archief Suikerri. 1921. II, p. 1751. De Taak, 1921/22 p. 6G5f

DE GROOT (Prof./Dr. JAN JACOB MARIA) werd IS Februari 1854 geboren te Schiedani, waar bij van 1861 tot 1872 de lagere school 7 <le Fransche school en de H. B. S. bezocht. Na een korten tijd te Delft voor O. Indisch Ambtenaar gestudeerd te hebben, werd hij in 1873 als adspirant-Chin. tolk aangesteld en studeerde als zoodanig tot eind 1876 te Leidep, onder leiding van Prof. Schlegel. Daarna ging hij naar Emoy, waar hij tot zijn groot leedwezen slechts een jaar niocht studeeren (2 Febr. 1877 — 9 Febr*. 1878), doch toch kans zag, door zware inspanning en veel reizen een groote kennis van taal, land en volk op te doen. Als Chin. tolk te Cheribon. (13 April J 878 —begin 1880) werkzaam, werd hij wegens gezondheidsredenen naar Pontianak overgeplaatst, waar hij op zijn vele reizen met den Residentgegevens verzamelde over de vroegere Chineezen-republieken of kongsts en over de toen nog niet opgeheven kongsi Lanfong in Man dor; in 1885, naar aanleiding van de toen aldaar uitgebroken troebelen, schreef hij: „Het Kongsiwezen in Borneo“. Te Cheribon en Pontianak wete hij zyn in China verzamelde gegevens uit, die in Maart 1883 door het Bataviaasch Genootschap werden uitgegeven onder den titel van „Jaarlijksche Feesten en Gebruiken der Emoy-Chineezcn“, een groot en baanbrekend werk, dat hem terstond een goeden naam bezorgde als wetenschappelijk werker. Doch zyn gezondheid had onder het zware werken geleden, zoodat hij in diezelfde maand met ziekteverlof naar Holland moest vertrekken. Daar bleef hij tot December 1884, na de Fransche uitgave der „Jaarlijksche Feesten** te hebben bewerkt voor de Annales du Musée Guimet (vert, door C. G. Chavannes), zyn *Buddhist Masses for the Dead* aan het Orientalisten congres te Leiden ter publicatie te hebben aangeboden, en op 5 Dec. 1884 te Leipzig tot doctor gepromoveerd te zijn op

hij in opdracht van de Ned.- Indische Regeering vier jaar in China- werkzaam ter vermeerdring der kennis van de taal. het land en de bevolking (Juni 188G — April 1890); tevens droeg de G.G. Jcm op, een directe emigratie van koelies uit China naar Banka en Sumatra's Oostkust te bewerk- stelligen. Te dien enide bezocht hij eerst Muntok en Deli, ou verolgens naar E moy te vertrekken. MetTveel moeite slaagde hij erin, den Onderko- ning van Canton er toe te brengen, zyn verbot tegen de einigratie naar Deli op te heffen (24 April 1888). Ook wees hij in een memorandum aan den Minister van Buitenl. Zaken op het gebrek aan consulaats in China, en verstrekte gegevens dien- aangaande aan den Heer Cremer, die in 1890 de instelling van een Consulaat-Genraal voor Zuid- China wist door te zetten. Buitengewoon belang- rijk waren zynwetenschappelijkeresultaten op het gebied van het Buddhisme (vooral het monniks- leven in de kloosters) en het Taoïsme. In Maart 1890 werkte hij te Peking en ontrekken en bestu- deerde nauwkeurig de Mausolea der Ming keizers, oin vervolgens, na vier jaren van buitengewoon harden arbeid en veel ontbeiding en gevaren (in het binnenland van Zuid-China), via Japan en Amerika naar Nederland terug te keeren. De G.G. had hem n.l. twee jaren verlof toegestaan buiten bezwaar van den lande, en B. en W. van Amstgr. ^ (lain had den hem op voorstel van de Deli-Mij., voor wie hij zich zoo verdienstelijk had gemaakt in zake de koeli-emigratie, tot leeraar in het Chi- neesch en Maleisch benoemd aan de Openbare Handelsschool ; voor de bezoldiging nam de Deli Mij. de helft der kosten op zich. In Sept 1890 begon hij daar zyn lessen, doch reeds een jaar later (24 Oct. 1891) werd hij te Leiden tot hoog- Iccraar in de Land- en Volkenkunde benoemd, als opvolger van Prof. Wilken. Voor het Mus6e Guimet had hij in China, op verzoek van den heer Guimet, een belangrijke verzameling voorwerpen, op den Chin, godsdienst betrekking hebbend, bij- eengebracht, die in de „Salle De Groot" in het Mu- sce Guimet te Parijsjcijn opgctekel, en waarvoor hij 6 Januari 1888 tot Ridder van het Legioen vnn Eer werd benoemd.

In zyn Leidschen tijd (9 Dec. 1891 —eind 1911) wijdde hij zich geheel aan het onderwijf en de weten sell a p. In Januari J 904 verwisselde hij den leerstoel in de Volkenkunde voor dien in het Chineesch. De lijst van groote en uitstekende werken op't gebied van China's godsdiensten, hier beneden gegeven, getuigt van zyn enorme werk- zaamheid en kennis; en tai van goede recensies en eerbewijzen vielen hem daarvoor ten deel. Op 21 April 1892 werd hij Lid der Kon. Akad. v. Wc- tenechappen te Amsterdam, waarvan hij sedert 1. Mei 1888 Correspondent Lid was geweest; sedert 1 April 1890 was hij tevens Corresp. Lid van het Bataviaasch Genootschap. In J 892 lid van de Maatschappij der Ned. Letterkun de en van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, werd hij driemaal (1894, J 898, 1902) bekroond door het Instituut de France, Academic des Inscriptions et Belles Lettres, te Parijs, met den Prix Stanislas Julien (voor het beste werk over China, in die jaren gepubliceerd: *Code der Maha- ydna en Religious System*); in 1905 Membre Asso- c16 Etranger de la Soci4t6 Asiatique de Paris werd hij in Dec. 1908 Corresp. Lid van het Instituut de France. In one land viel hem de eer te beurt, H. M. de Koningin te onderwyzen in de.

Volkenkunde van Ned. Indië (3 Januari 1899— 15 Aug. 1900); in 1898 Ridder van den Ned. Luccu, werd hij in 1902 Commandeur van de Oranji-Nassau orde. De Columbia University to New-York bood hem in 1902 een leerstoel in de Sinologie aan, waarvoor hij bedankte; voorts hield hij, daartoe uitgenoodigd, in 1908 te Hartford acht lezingen (Lamson lectures) over Chin.godsdiens, op in 1910 een jange rij van lezingen, evcneens over China's godsdiens, te Boston, New Haven (Yale University), Philadelphia, New-York (Columbia University), Baltimore en Chicago; op 13 Juni 1911 word hem het doctoraat honoris causa te Princeton verleend. Van Engelschc zijde gewerd hem in Dec.] 903 het Corresp. Lidniaatschap van de China Branch of the Royal Asiatic Society te Shanghai. Ten slotte bood de regcc- ring te Berlijn hem in 1902 (tevergeefs) en daarna in 1911 een leerstoel in de Sinologie aan de Friedrich Wilhelms Universitat aan. Het vooruit- zicht van een zeer ruim arbeidsveld met onbe- perkte middelen, naast allerlei andere, redenen, deden hem, hoewel noode, besluiten, het laatste aanbod aan te nemen.

Te Berlijn benoemd 6 Nov. 1911, vertrok hij daarheen 7 Januari 1912, na drie dagen te voren tot lid van de Konigl. Preussische Akademie der Wissenschaften te zijn benoemd. Ook werc! hem de titel van Geheimrat toegekend, en in Januari J 914 de Konigl. Kronen orde 2e klasse. Met groo- te energie richtte hij er terstond een Sinologi- sches Seminar in, op onbekrompen wijze door de Pruisische regering van geldmiddelen daarvoor voorzien. Hij had een tal van leerlingen en vrien- den, en werkte onvermoeid voort ten bate van onderwijs en wetenschap (zie zijne publicaties aldaar). In den zojner van 1921 deed een sncl toe- nemend hartgebrek zich gevoelen, zoodat reeds op 24 September 1921 een einde kwam aan dit buitengewoon werkzaam en vruchtbaar leven.

Publicaties: *Jaarlijksche Feesten en Gebruiken van de Emoy-Chinezen* (Batav. Genootschap, 1883) (2 din). *Eenijve aanteekeningen omtrent Chi- ncesche gerechtelijk eedeti. in de Kolonien* (brochure, Batavia, 1883). *Buddhist Masses for the Dead*, (Travaux de la 6c session du Congrès Intern. des Orientalistes a Leide, Vol. II, Leyde J 884). *Het Kongatoezeib in Borneo* (Bijdragen tot de T. J. en Vk. v. N. I. 1885). *Fetes aïnnuelle- incnt celibrees (i Emoui, Annales du Musée Gui- met, Tome XI et XII, trad. pur C. G. Chavannes, illustr. pur Felix Regamey; Ernest Lcroux, Paris J 886. On Chinese Divination bij dis'eclinnff written characters (T^houng-pao, Sept. 1890). *Militant spirit of the Buddhist Clergy mCA/na(T^houng-pao, 1890). Artikelen over den *Rechtloesland van den Chin, a m ig ran I* en over *China's consulaire politiek* (IndiscJie Tolk van het Nieuws vnn den Dag van 20 Januari, 3 en 17 Maart, 20 en 26 Mei, 2 <Juni 1891). *De Lijkbczorgtiiff der Emoy sen* (BijlragciFtd de T. L. en Vk. v. N. 1. 3e volg- reekH, VII, 1891). *Over li-et betatig der Jcentiin van China voor onze kolonien, uil een politiek en weten- ochappelijk oogpunt*, Inaugurele rede bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt te Leiden, 1) Dec. 1891. *The Religious System of China*, Book I, Vol I-111; Book II, Vol. IV—VI (Leiden, Brill, 1892, 1804, 1897, 1901, 1907, 1910). *MisMoorde enver^ les aniviaux dans le Baud- dhisme chinois* (T^houng-pao, 1892). *Code du Mahayana en Chine* (Verh. v. d. Kon. Akad.**

v. W., Afd. Letterkunde, Deel I, no. 2, Amsterdam \S^). *Iels naders over de verbreiding en de geschiednis van het belekauwen* (artikel in den Fccstbundel ter cere van Prof. Veth, 1894). Artikelen „*Chineezen*” en „*Heidendom*” in de En- cycl. v Ned.-Indie le uitg. (1895, 1897). Nota over 't ontwerp Fromberg ter regeling van de *Wetgeving der Chineezen*, Ind. Gijs, Februari en Aug. 1898. *A nieke keteltrommen* in onzen Archipel gevonden, rede in de Kon. Akad. v. W., Mei 1898 (V^erslagen en mcddeelingen der Akad., Reeks IV, Deel II). *De Wcerlijger in onze Kolonien en 't Oost- l Vn sr Vind* (Bijlragen Kom Inst.

Juli 1898). *ileersciit er in China godsdiensvrij- held?* (lezing in de Kon. Akad. v. W., Jlaart 1901, artikel in onze Eeuw). *Die Anti ken Bronzepau/cen im Offitindischen Archipel und auf dem Feslande von Siidostffina* (Mitt. des Seminars f. Orient. Spracben zu Berlin, Jahrg. IV, Abt. I, Ostasia- tische Studien, Berlin 1901). *Is there Religious Liberty in China?* (idem, Jahrg. V, Berlin 1902). *Sectarianism and Religious Persecution in China* (Verh. Kon. Akad. v. W., Afd. Letterkunde,) Nieuwe Recks, Deel IV no. 1 en 2; Amsterdam, 1903—04). Artikel „*Cllina,^ in Chantepie de la; Saussaj c's Lcrlir uch der ionehichte 3e Aufl. 1905. The Religion of the Chinese*. (Hartford- Lamson lectures 1908, New-York 1910). *Religion in China, Universalism: a key to the study of Taoism and Confucianism* (American Lectures on the History of Religions 1910, New-York and London, 1912). *Sinologische Scinunre und Bibliotheken* (Abh. Konigl. Preuss. Akad. der W., Phil.-Hist. Klasse Nr. 5, 1913). *Universismus, die Grundlage der Religion und Ethik, des Staatswesens und der AVissenschaften Chinas* (Berlin 1918). *Der Thupa*, das heiligste Heiligtum des Buddhismus in China, ein Beitrag zur Kenntnis tier esoterischen Lehre des Mahiyana (Abh. Preuss. Akad. derW., Jahrg 1919, Phil. Hist. klasse Nr. 11). *Die Humnen der vorchrislichen Zeil, Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens, Erster Teil* (Vereinigunq wis- / senschaftlicher Verleger, Berlin und Leipzig 1921)/

JON^R (Prof. Mr. Dr. JOHANCHRISTQPHGE-, RARD). Geb. te Amsterdam, 24-Juni 1857 uit het huwelijk van G. Jonker eri J. H. Fischer Bezocht de H. B. 8. aldaar, doch bekwaamde zich vervolgens voor het staatsexamen, waarna hij zich aan de Leidsche Universiteit als student in de rechten liet inschrijven. Daar hij aanvankelijk voorme- mens was als rechtcrlijk ambtenaar naar Indie te gaan en de rechtsstudie hem slechts matig boeide, ging hij al zeer spoedig na zijn candidaatsexamen zich tevens op het Jnvaansch en aanverwante Ind- dische vakken toeleggen. Wckra voelde hij zich z6bbeer aangetrokken tot de Indonesische taal- studie, in 't bijzonder het Oud- Javaansch, dat het besluit bij hem rijpte gebruik te maken van de juist in dien tijd gopende gelcgenheid tot het behalen van een doctoraat in de, /faal- en letter- kunde van den Oost-Indischen archipel”, zonder evenwel de nu eenmaal aangevangen rechtsstudie prys te geven. Zou gebeurde het, dat hy in 1882 tot doctor in de rechtswetenschap promoveerde op een dissertatie „Over Javaansch strafrecht” en slechts drie jaren later, den 2den Juli 1885, het doctoraat in de taal- en letterkunde van den Oost- Indischen archipel verwerf, na verdediging van een uitnemend proefschrift: „Een oud-Javaansch Wetboek, vergeleken met Lndische rechtsbron- nen”. Geduinde zijn verder leven evenwel heeft

hij zich geheel gewijd aan de studie der Indonesische talen.

Xa gehuwd te zijn met nieuffrouw Petronella Hendrika Lapdre, vertrok hij nog in September van hetzelfde jaar 1855 naar Indië en werd bij Indisch besluit van 16 November d.a.v. benoemd tot „ambtenaar voor de boefening van Indische talen“, met bepaling dat hij zich te Makasar zou vestigen voor de bestudeering van eenige der Oostelijke archipel-talen, en wel in de eerste plaats het Bimaneesch. Met dat doel begaf Jonker zich voor eenigen tijd naar Bima, de daar gemaakte aantekeningen werden te Makasar verwerkt. Als resultaat van deze studien publiceerde hij een „Bini-neesch-Hollandsch Woordenboek“ (1893) „Bimaneesch (?sche) >sten“ (1894) en een zeer uitvoerige „Bimaneesch“ (1896), te zamen vormend deel XLVIII van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap. Door deze werken deed Jonker zich kennen als een linguïst van den eersten rang, waardig leerling van Professor Kern, die dan ook in een bijzonder-waardeerende aankondiging van de vruchten dezer Bimaneesche taalstudien niet aarzelde, ten schrijver „een geboren grammatikus“ te noemen (Tijdschr. v. Ned. Indie, 1898, bl. 44).

Na een langdurig buitenlandseh ykieverlof in Indië teruggekeerd, werd hein op zijn verzoek Koepang (Timor) als standplaats aangewezen. Van uit dit centrum deed hij herhaaldelijk lange studiereizen, zoowel in Timor's binnenland als naar omringende eilanden (Sawoe en Seomba) en verzamelde aldus een zeer omvangrijk studiemateriaal. Reeds in 1901 evenwel noopte ziekte hem naar Holland terug te keeren, waar hij, na voor den Indischen dienst te zijn afgekeurd, gedurende eenige jaren zich geheel kon wijden aan de uitwerking van een deel der verzamelde taalkundige gegevens, totdat hij, na het overlijden van Prof. Vreede, zich benoemd zag tot hoogleeraar in de Javaansche taal en letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Den 10 Januari 1902 Oaava arciti „aniljan“ t het uitspreken eener rede, getiteld: „Geschiedenis der beoefening van de Javaansche taal“.

Kon hij, dank zij zoowel zijne universele kennis van de archipel-talen, als zijne vroegere Javaansche en vooral oud-Javaansche studien, zijnen leerlingen voor het hem officieel opgedragen vak een betrouwbare gids zijn, op een enkele uitzondering na — hij verliende zijne medewerking aan de onlangs (1920) verchenen tweede uitgave van Brandes' „Pararaton“ — bleven toch zijne stufien „TcJi-ljewege“ op het terrein, aan welks ontginning hij de beste jaren zijns levens geschonken had: de Oostelijke archipel-talen en de Jinguistiek van de Austro-Indonesische talen in 't algemeen. Dit blijkt het best uit de hier volgende „De Jijst zijner publication na zijn terugkeer in Nederland: „lets over de taal van Dao“ (Album Kern, 1903); „Eenige verhalen in talen, gesproken in op- u in bawla“ Eimoifinomliggende ei 1 a nd qn“

JiJSL...7.e_YQlgr.il. (1904); „Rottineesche verhalen met vertaling“ (Bijdr. Kon. Inst. 7e Volgr. IV, 1905); „Over de eindmedeklinkers in het Rottineesche en Tiinoreesch“ (Bijdr. Kon. Inst. 7e Volgr. V, 1906); „Rottineesche-Hollandsch Woordenboek“ (uitg. vanwego het Departement van Kolonien, Leiden, Brill 1908); „Rottineesche teksten met vertaling“ (Leiden, Brill, 1911); „Over de vervoegde werkwoordsvormen in de

Malcisch-Polynesische talen,“ (Bijdr. Kon. Inst. — 8e Volgr. T. 1911); „Bijdrage tot de kennis der Rottineesche tongvallen“ (Bijdr. Kon. Inst., deek Q&L 1913)*; „Kan men bij de talen van den Indi-schen archipel eene Westelijke en eene Oostelijke afdeling onderscheiden (Versl. en 3ledd. Kon. ninkl. Acad. v. Wetensch., afd. Letterk., -le reeks, deel XH, 1914): „Rottineesche Spraakkunst“ (uitg. vanwego het Depart. v. Kolonien, Leiden, Brill 1915) en „Opmerkingen bij J. Kats' verhandeling: het Tjamoro van Guam en Saipan“ (afz. uitg. v. h. Kon. Inst., den Haag, Nijhoff 1917).

Hiermede was Jonker's materiaal nog eens zins uitgeput; nagenoeg persklaar lagen nog een grammaticaal overzicht, een woordenboek „eiv“ teksten van het Lettineesk, Soembawareesche teksten en eene Sawoneesche grammatika, terwyl tai van aantekeningen over het Koepangsch, de talen van Kisser, Moa enz., nog op een nader bewerking wachtten, toen plotseling, den 26sten Juni 1919, een hartverlamming een einde maakte aan zijn werkzaam leven.

Al Jonkers werk draagt het kenmerk van dien echt-wetenschappelijken zin, die de waarheid zoekt om der waarheid wille alleen. Zijn buiten-gewone aanleg voor taalstudie, voor het definieren en classificeren van taalverschijnselen, gepaard aan een zeldzaam vluggen geest, een sterk geheugen en een fijn inuzikaal gehoor, hebben hem gemaakt tot een voortreffelijk kenner der Indonesische talen in haar individueel leven zoowel als in haren onderlingen samenhang. Schrijver voor een groter publiek, zijne wetenschap populariseeren, daartoe miste hij zoowel den juiste als de geschiktheid; in zijne publicaties richtte hij zich uitsluitend tot de vakgeleerden, het aan anderen overlatend de resultaten zijner onderzoekingen overzichtelijk samen te vatten en in ruimer kring bekend te maken. Zijne zonder uitzondering streng-wetenschappelijke geschriften — waarender enkele, die waarlijk standaardwerken mogen heeten — zijn niet enkel, zelfs niet in de eerste plaats, hulpmiddelen voor de bchudering van bepaalde archipel-talen, ze zijn veelmeer te beschouwen als eersterangstudien over de klankstelsel en den grammatiscchen bouw van de Austro-Indonesische talen in 't algemeen, en als zooclanc van groote, blijvendc wafr r c voor het wetenschappelijk onderzoek der talengroep.

Als hoogleeraar te Leiden heeft Jonker gedurende ruim tien jaren decigenojnen aan de opleiding zoowel van de aibtenarcn voor den administratien dienst en voor de rechterlijke maacht als van de Indische literatoren. In 't bijzonder <le laatstgenoemden, die immers bctenid waren zijn vakgenooten te worden, hebben aan zijn onderwijs, waarbij hij zich geheel gaf, zeer veel te danken; onder hen heeft hij „school gemaakt“. En mocht al, wat zijne overige leerlingen betreft, het doceren met 't oog ullfen op de praktijk niet zijn voorkeer hebben, daarnaast stond zijne groote humaniteit en welwillendheid, welke hem noopten elk hunner, die op zijn raad en steun een beroep deed, naar beste krachten te helpen.

Officieele erkenning vonden Jonker's wetenschappelijke verdiensten door zijne benoeming, in 1910, tot Lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam (waarvan hij reeds sedert 1897 correspondent was) en, in 1918, tot Lid van de Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

G. H./

SARFIKAT ABANG. Roode vereeniging of Jartij, berucht geworden door het daadwerkelijk aandeel dat zij had in de voorbereiding tot en de snelle uitbreiding van den Djambi-opstand in 1910. Kern dier beweging is geweest de lang tevooren bestaande *ilmoe a bang*, roode wetenschap, een vechtkunst, welke aan ingewijden bovennatuurlijke kracht, onkwetsbaarheid en zelfs onzichtbaarheid waarborgt. Geboren uit heidensch-natuurlijke vrees voor hoogere machten in oerwoud en gebergte, ondergingen de grondgedachten der vechtleer den magisch-mystieke invloed van het Mohamdanistisch „tarqat“-wezen, met zijn onbepaald gezag van den leider over zijn adepten. De naamverandering in „Sarekat A bang“, welke wijst op sociaal-politieke organisatie, is vermoedelijk het gevolg geweest van de actieve verbreiding van de Sarekat Islam-beweging uit Java naar Zuid-Sumatra. Onder de aanhangers van de „ilmoe abang“ bestond echter vóór de aanneming van den „sarekat-“ naam een zekere organisatie, gegrond op belofte van trouw en gehoorzaamheid, op partijgeestelijkheid en discipline; blijkende uit het, door intern verband gesterkt, exclusief karakter van eedgenootschap. Op bijeenkomsten droegen de eedgenooten een rooden broek — tijdens de onlusten ook een rooden, kruis-selings over den rug geslagen band — als gemeenschappelijk uiterlijk kenteeken; terwijl zij zich in den dagelijken omgang voor elkaar bekend maakten in daggelijken afgesproken geheime spreken.

Poor zijn karakter van geheime vechtklub, kiem voor verzetsvereniging, kon het eedgenootschap, onder aanvoering van geloofsfanatici, tot revolutionaire daden worden gebracht, toen de aangeslotenen op een guns tijd moment met „dihad“-luczen e. d. werden aangevuurd. Ontstaan uit een politiek-ongevaarlijke vecht-ilmoe, vond de verzetsgeest, spontaan beïnvloed door de S. I. idee, zoonidee door in den wereldoorlog aangewakkerde panislamitische gevoelens, een vruchtbaren voedingsbodem in den toestand van maatschappelijke gisting en economische broering, als een der oorzaken waarvan is aan te nemen een al te intensieve bestuursvoering, welke (Iwangnoodwendig verstorend moest inwerken op de primitieve volkshuishouding in die streken. De Sarekat Abang heeft, gebruik makend van den associatieve geest en de massale actie der Sarekat J Blain en lier en daar ook van den invloed van plaatselijke S. I.-leiders, medio Augustus tot eind September 1916, de residentie Djambi (Moe-ara Tsrmbdsi, Moe-ara Tfbo, Sarolangoen, Bangko en Rawas) in vuur en vlam gezet. De hoofdplaats Sarolangoen werd op 1 Sept. overvallen en de Controleur T. Walter met eenige Indische ambtenaren vernield. De opstand breidde zich snel uit en incesst met militair geweld worden gestuit en onderdrukt. Het duidt tot het eind van het jaar eer de orde en rust in Zuid-Sumatra geheel hersteld kon worden genoemd. (Koloniaal Ver- / 81ag van 1917; inleiding p. XV vlg.).

J. Th. P. B.

SAREKAT ISLAM. Vierde Nationale Congres. Het 4de Nat. Congres der S. I. werd, gelijk het vorige, te Soerabaja gehouden; ditmaal van 26 October tot en met 2 November 1919. Van deze bijeenkomst kon met recht veel worden verwacht; vermomen zou innicrs worden de nugalim van het revolutionair onweersgeromine, dat reeds een jaar de sociale atmosfeer in West en

Oost vervuld had. Tydens het vorig congres was, gelijk gezegd, gebleken dat het revolutionaire sentiment in de S. I. leiding een doctrinaar-socialistisch karakter had gekregen. De S. I. Centrale zou alle vereenigingen in actie brengen, vakorganisaties tot zich trekken en nieuwe verbonden vormen om den strijd tegen het „zondig kapitalisme“ in te zetten over de gnsche linie. „Projectant- liers van Indische landschen landaard vereenigt U!“ is als het ware de afscheidsgroet geweest, dien de huiswaartskeerende liadden meegekregen.

Scdrt dat 3e congres was een jaar verloop. geclurnde welken tijd veel was geschied; ook veel was ondernomen en mislukt. De gevolgen van een stelselmatige afbraak van de wereldhuishouding hacklen zich ook in de Indische maatschappij dichtgelooven gevoelen. Allereerst door de ontvrichting van het economisch verkeer, met als gevolg: schaarschte en prijsopclrijving; economische wanorde, welke aanstonds gepaard pleegt te gaan met verscherping van tegenstellingen, met verbreding van de kloof tusschen welstand en noodduft. Onder deze voor massa-agitatie gunstige omstandigheden werd de actie der Sarekat Islam ingezet tegen de suikerindustrie, als vertegenwoordigster van het overheerschers-kapitalisme. Onder de strydleuze: „inkrimping van het suikerplantaricaal ten behoeve van den rijstver- bouw“ werd tevelde getrokken tegen den mach- tigen vijand. Nauwelijks was deze strijd verloren en de wraakzucht geluwd, of kort na een propaganda reis van den vice-president Abdol 3loeis naar Glidden-Celebes, ter bespreking van vraag- stukken betreffende „godsdiens“, „overheersching“ en „vereinigingsactie“ brak er op 5 Juni 1919 in Toli-Toli een oproer uit, waarbij de Controleur Binn. Best. J. P. de Kat Angelino, een lands-groote en eenige beamten, in Saloempangan verraderlijk werden vennoord door een tot razer-ry geprikkelde menigte (Koi. Verslag van 1920. hfdst. B, p. 22 vlg.; Rapport-Ziesel, Tweede congres- woz zitting Volksraad 1920, onderwerp 7). ~

Een maand later, 7 Juni 1919, bracht het Geroet-incident de gemoederen in heftige beroering. Vooreerst het Tjiniareme-drama: het geweldadig breken van het fanatic verzet van Hadji Hasan c.s. tegen een van Overheidswege aangekondigde paderquisitie. Doch ook — gelijktijdig daarmee, althans onmiddellijk daarna — de ontdekking van de „afdeling B“ samenzwering, op touw gezet door een geheime eedgenootschap, dat in nauw contact bleek te staan met een deel der (centrale S. I. Het cerate feit word als „ouderwet- sche koloniale wijze van optreden“ scherp ge- laakt in een deel der pers, in den Volksraad en in de Staten-Generaal, van de pa a lde zijde vooral oin de aandacht af te leiden van de omstandig- heid, dat het revolutionair monster maar al te zichtbaar was geworden. (Rapport-Hazel, Volksraad 2e gov. zitting 1919, onderwerp 10; Staten- Generaal, Handelingen 2e K. 22 Dec. 1919, p. 1158 vlg., le K. 26 Febr. 1920, p. 514 vlg.). “

In ernstige mate gecompromilleerd en door de „clameur publique“ vervolgd, had de U. S. I. met isoleniet bedreigd, door vorming van nevonor- ganisaties getracht steun te zoeken bij de op- koimende vnkbeeweging, met het deel tevens de geprikkelde ontevredenheid der volksklassen ook in economische kanalen te leiden. In die vak- beweging was een streven merkbaar, gericht op nieuwvorming van organisaties op nioderne ba

sis, met economisch doel doch ook met energiek-politieke tenflenties. Deze neiging kon door de C. S. I. benut worden om haren organisatorischen grondslag te verbreden ter voorkoming van specialisering en daardoor splitting der algemeene volksbeweging en verwatering van de S. I. gedachte, zooals die in de C. S. I. (als de eenige ware) wordt gekoesterd. Die politieke S. I.-idee bleef zoo lang reeds als psychologische sfinx gehuld in telkenmale verschillende maatschappelijke vormen. De kern der Inlandsche beweging en in verband daarmee „het wezen” der S. I. strooming in het bijzonder, zou volgens de beschouwingen van den Kolonialen Verslaggever van 1920 (hfdst. B, p. 5 vlg.) zijn een drang van den zieh ontwikkelenden „derden stand”, van de klasse der klein-ondernemers of klein-kapitalisten, ter verovering van de economische en politieke macht in de Inlandsche maatschappij. Of deze zienswijze als de juiste moet worden beschouwd, kan hier in het midden worden gelaten.

Op het 4de Nationaal Congres zou de S. I. idee op hoogst eigenaardige wijze tot open baring komen. Tevoren was zij reeds spontaan tot uiting

gekomen in de oprichting van de z.g. „*Radical o Con centra tie*”: de reeds genoemde combinatie van nationalistische en socialistische partijgroeperingen in den Volksraad tijdens de Indische November-beweging van 1918. Deze R. C. was het, die op 20 Juli 1919 te Weltevreden een groote protest-meeting hield, waarin een motie werd aangenomen, overgeseind naar de Soc. Dem. Kainerafractie in Nederland, met verzoek om protest aan te teekenen tegen „het ontijdig en gewelddadig optreden tegen de niet aanvallende, doch zich slechts lijdelijk verzettende desaliedten te Garoet”.

In de andere, de economisch-politieke richting zou thans de sociale idee der S. I. een nieuwen verschijningsvorm aanneemen, n.l. als „*Revolutionair-Socialistische Vakcentrale*”, een concentratie ditmaal van vakverenigingen, maar ook van boerenbonden, geencadreerd in een politiek raam. Tot de instelling van deze organisatie was het initiatief op het Mei-congres van den Pandhuisbond te Bandoeng genomen en wel door den voorzitter der P. P. P. B. (PCSRirikatan Personeel Pandhuis Boemipoetra), den heer Sosrokardono, die onder den invloed van den I. S. D. Ver Semaoen een verbond beoogde tusschen de P. P. P. B., de P. F. B. (Personeel Fabrieks-Bond), de V. S. T. P. (Vereeniging Spoor- en Tram Personeel) en andere vakverenigingen.

Op den eersten congresdag wees de voorzitter, de heer Tjokroaminoto, er op dat uit de zevenjarige practijk der S. I. was gebleken hoe weinig de verzoeken en vertoogen, tot de Regeering gericht, hebben vermogen uit te werken. De S. I. zal thans haar toelucht moeten nemen tot „inoreel geweld”. Daarvoor is echter een beter aangesloten, in een richting samenwerkende, organisatie noodig dan de S. I. met hare 2% miljoen leden tot nog toe heeft getoond te bezitten. Als eerste stap oin nader te komen tot het doel werd dan genoemd de „Vakcentrale”.

Blijkens de op dien eersten congresdag door R. M. Soerjopranoto, een Djokjasch adelijke, gegeven uitspraak, beoogde de R. S. Vakcentrale de macht te verkrijgen om de „natuurlijke revolutionaire ommekeer” in de maatschappij te bewerkstelligen. De economische actie zal hierbij

actie is ini inc rs een voorbereiding o]- den strijd voor de machtsoverneming door de arbeiders”. „De nieerwaarde-theorie leert” — word beoogd — „het ontstaan van winst en de oorzaak van de verarming der arbeidersklasse”. Do R. S. V. zou de leiding hebben over de vakactie. met den klasse n strijd als basis, de politieke actie in sociaal-democratische richting en de cobpractie: de curie eenige mid ci cl en genoemd, om het arbeidersproletariaat stork te maken en de arbeidersklasse „voor te bereiden op de taak, welke haar wacht in de socialistische maatschappij”.

Verklaard werd voorts, dat de aandaging „revolutionair-socialistisch” slechts bedoeld is als propagandistische reclame en daaruit niet mocht worden geconcludeerd, dat een gewelddadige revolutie wordt beoogd. Men wil den klassenstrijd uitvechten en de voortbrengingsmiddelen gemeenschappelijk maken, „Slechts moreel geweld, door protest, betooging en zoo noodig door politieke staking, zal worden gebezigd”.

Uit de beschrijving van den opzet, de methode en de doelstelling van de R. S. Vakcentrale blijkt eenigermate het syndicalistisch karakter van het ontworpen instituut. Vooral opvallend, wijl zoo weinig gerept is van „sterk mekcn” van de „koeantani”, de grondbesitters, van de rol die deze groepen in den klassenstrijd hebben te spelen en van de plaats, welke hun in de „socialistische maatschappij” is tegedacht. Voor den onverzoenlijken klassenstrijd zouden de massale krachten der arbeiderslegioenen worden geassembleerd in en benut door de vakverenigingen; voor de ontwrichting van de grondslagen der „huidigc” maatschappij zou „directe actie” het middel zijn met de algemeene staking als bekroning. Het syndicalisme bevat tevens in zich de kiemcellen voor het toekomstig maatschappelijk organisme; dienovereenkomstig beoogde de R. S. Vakcentrale tevens een staatkundige organisatie te zijn.

zou zijn een „frame of government”; pasklaar voor het geval de „machtsverovering door de arbeiders” een voldoende feit zou zijn geworden.

Immers zou de R. S. V. volgens den heer Soerjopranoto in het toekomstig Staatsbestel de plaats moeten vervullen van een „Eerste Kamer”, waarin vertegenwoordiging zouden vinden de belangen van vakverenigingen en boerenbonden; organisaties immers van de grootste groepen der bevolking.

Als een *Politieke-Centrale*, een „Tweede Kamer”, dacht de ontwerper zich een confederatie van politieke partijen, die in de Radicale Concentratie zijn aangesloten.

Deze beide Kamers nu zouden Bamen den „waren Volksraad” vormen, een „bfenteng”, in den strijd tegen het kapitalisme en tegen de overheersching. Zij zouden een dagelijkse bestuur kiezen voor de uitvoering van hare besluiten, nadat de wettelijkheid en praktische uitvoerbaarheid daarvan zouden zijn onderzocht door een staatscollege, een soort „Raad van State”. Het Werkprogramma, dat nevens een Beginselprogramma in ontwerp werd voorgelezen, noemt als algemeen doel der actie: „verkriging van een volksregeering, welke alle bedrijven zal hebben te nationaliseeren of socialiseeren”. Voorts zou actie worden gevoerd tot het verkrijgen van betere arbeidsvoorwaarden en loonen, van regelingen voor de dienst- en rusttijden, de rechtspositie, de arbeidersverzekering en verdere sociale verzorging van het arbeidersvolk.

De voorzitter der C. S. I., de heer Tjokroami-noto, verklaarde accoord te gaan met het programma der R. S. Vakcentrale, dat in cen daartoe na het congres uit te schrijven vergadering zou worden besproken. De constituerende vergadering van de R. S. V. werd op 25/2G December 1919 te Djokjakarta gehouden, waar het plan voor de staatkundige organisatie, voortaan te noemen „Politieke Concentratie” (voor Volksbevrijding) werd vastgesteld. Deze zou omvatten zoowel het centrale orgaan der aangesloten staatkundige partijen, de Kamer voor de volkswensen naar wat nuttig en noodig is, als het centrale orgaan van economische partijen, de Kamer voor de belangenvertegenwoordiging, die de wenschen en besluiten van het eerstgenoemd orgaan aan het volksbelang zou hebben te toetsen. Met de uitvoerende taak zouden „Ministers” worden belast, die eventueel obstructie zouden hebben te voeren tegen Regeeringsmaatregelen.

Als middelpunt van de zuiver-economische vakactie zou echter de „Vakcentrale” — doch nu ontdaan van haar politiek franje en van het epitheton „revolutionair-socialistisch.” —, in het Maleisch te noemen Persatoean (of Perikattan) Pergerakan (dan wel Perkocinpoelan) Kaoem Boeroeh Hindia, of in het kort P. P. K. B., zekere zelfstandigheid erlangen, naast de Politieke Concentratie, in het Maleisch met de toevoeging: Kamerdikaan Rajat. Zulks hield vermoedelijk verband met de omstandigheid, dat Soerjoprano- tot als candidaat-leider der Vakcentrale werd verdrongen door Semaon en dat van I. S. D. V.-zijde verklaard was, dat niet veel moeter worden verwacht van het samengaan van de Politieke partijen en voorspeld was, dat de Politieke Concentratie geen Jang leven zou hebben.

Om tot het Nationaal S. I. Congres terug te keeren, — uit het schema van de R. S. V. door Soerjoprano ten congresse voorgelegd, blijkt dat dit orgaan zou moeten samenwerken met de politieke partijen welke bij de Radicale Concentratie zijn aangesloten; en waar van deze partijen de S. I. de grootste is, zou de S. I. wel de spil moeten zijn der geheele centrale organisatie; — althans wanneer de vakverenigingen in engeren zinn, de „knoem-bocroch” omvattend, zich door de C. S. I. zouden willen laten leiden.

Op het Congres was ook lanmatig gezorgd voor de zoo dringend noodzakelijk geworden versterking van het verband met de onderscheidene plaatselijke organisaties ook die niet tot de S. I. behooren. Miners op een der volgende congresdagen (den oen dag) werd besloten tot het instellen van een „bestuurscommissie” van de vraagstukken welke de algemeene volksbeweging betreffen. Een *comité-politiek* zou de grondslagen en strevingen der S. I. en die van andere politieke verenigingen hebben te bestudeeren; een *comité-ayaina* zou do inddellen hebben op toelagen om den Moh. godsdienst te zuiveren en het socialisme daarin hebben te bestudeeren; een *comité-adat* zou hebben na te gaan hoe ouderwet-8che en vernedrende gebruiken zouden zijn op te ruimen, zoomede op welke wijze een taaleenhoud voor elke volksgroep (Djawa-dipa, Soenda-dipa) ware te verkrijgen en de monogamie ware te bevorderen; een *comité-pergerakan-kaeom-boeroeh* zou de behoeften van arbeidersverenigingen hebben te bestudeeren, zoomede na te gaan op welke wijze aansluiting van de vak-

verenigingen onderling en met die van andere landen zou zijn te verkrijgen; een *comité-coöperatie* zou het coöperatie-vraagstuk en de oprichting van boerenbonden hebben te bestudeeren. Die comite's zouden zich kunnen aansluiten bij bestaande organisaties van gelijken aard, als het comite Tentara Kangdjeng Nabi Mohamad en het comite Djawadipa. Voorts zouden, ter versterking van den band tusschen de plaatselijke S. I. verenigingen en de C. S. I., (*jestestelijke comite's*) worden ingesteld; in elk gewest een comite, Avaardig plaatselijke S. I. organisaties vertegenwoordigd zouden zijn. Door deze laatste instelling voornamelijk zou de directe invloed der C. S. I. op het plaatselijk gebeuren stellig kunnen worden vergroot.

Gedurende de congresweek kwamen natuurlijk de gewichtige gebeurtenissen van het laatste jaar ter sprake, w.o. een voornamelijk plaatselijk Garoet-incident en de onafscheidelijk daaraan verbonden afd. B-organisatie, waarvan het doel slechts zou zijn geweest: „de broederschap der S. I.-ers te verserken, het godsdienstig leven te bevorderen en Inlandsche ambtenaren, die de bevolking onrecht aandoen, te signaleeren.” Voorts de actie der Sarekat India (Nationaal Ind. Partij) in Solo, ingeleid door den organisator daarvan, den heer Tjipto Mangoenkoesoemo; de toedanden in Midden-Celebes (Toli-Toli, actie van den heer Abdoel Moeis); de persvolvingen, enz. Op den laatsten dag werd instemming betuigd met de eenige maanden tevoren ingezette actie van de Inlandsche artsen tot positieve verbetering, waarbij de samenwerking van die artsen, als „werknemers”, met de leiders van politieke verenigingen als con eerste resultaat van de instelling der Vakcentrale werd voorgesteld.

Inwerking van andere stromingen en parallelisme en differentiatie. Dat nevens een 20 tal vakbonden ook socialistische verenigingen als de Indische Sociaal Democratische Vereeniging (later, d. 2 Jui 1920, omgedoopt in „Partij der Kommunisten in Indie” of P. K. I.), en de Nationaal Indische Partij (in Juni 1919 uit „Insulinder” ontstaan, toen het I. P.-triumviraat de leiding in handen had) op het 4e Nationale S. I. Congres vertegenwoordigd waren, ligt in de rede. Beide partijen hadden steeds gestreefd naar innige, zoo mogelijk duurzame samenwerking met de S. I. leiders, om alsdan meer vat te krijgen op de volksmassa. Van do zoo begeerde innige samenwerking moest de C. S. I. echter nog steeds niets hebben. Daarvoor stonden de social opvattingen en aspiraties der N. I. P. leiders te ver verwijderd van die der S. I. mannon. De politieke richtlijnen liepen wel is waar parallel, doch nog inmer op behoorlijk afstand van elkaar. Het verhandeld op het 8ste „Indiers Congres” van 7—9 Juni 1919 had dit nog eens duidelijk aangetoond. Het streven van Insulinder — op dit congres ongedoopt in Nationaal Indische — is wel is waar steeds geweest de „nationale vruchtheid” te vorovoren, maar de „nationaliteitsideologie” der N. I. P. bloef met betrekking tot raan godsdienst voor de S. I. niet-aannemelijk. Op genoemd Indiers-Congres blockclat ook do P. K. I. niots hobben moest van de N. I. P.-idee, miners van P. K. I.-zijde werd gowaarachuwd voor Insulinder (N. I. P.), die „op het nationale instinct

speculeerend, de rol wil spelen van het kapitalisme en de la kens zal gaan uitdeelen, zoodra zij met behulp van het proletariaat Indie onafhankelijk zal hebben gemaakt. Met de P. K. I. schijnt innige vriendschap voor de S. I. ook al zeer bezwaarlijk; daarvoor moest de communistische „ideologie“ door ha ar internationalistisch karakter naar S. I. opvattingen anti-nationaal zijn.

De heer Douwes Dekker hield op 1 Nov. 1919 op het S. I. Congres een rede over het standpunt, dat de volksleiders hadden in te nemen tegen- over het kapitalisme in het algemeen en tegen- over dat van Europeesch origine in het bijzonder. Die rede, in druk uitgegeven door „de Nationale Bibliotheek“ te Bandoeng, is om verschillende redenen hoogst merkwaardig: „De naar nationale, dat is in den kern: economische bevrijding strevende volkspartijen“ in Indie worden door

D. D. ervoor gewaarschuwd zich niet te laten dooddringen in een eenzijdige economische ontwikkeling; n.l. in die van den „moeizamen rein-economischen klassenstrijd“ waarbij nog tientallen van jaren het thans nog niet eens tot bewustheid gekomen industrie-proletariaat kan worden gekneveld en onderdrukt. Van primair belang wordt de „nationaal-organisatorische ontwikkeling“ geacht. Thans reeds een scherp klassenstrijd te prediken, zou „getuigen van een mangelend inzicht dat de klassenstrijd zijn voorwaarden eerst vindt in een volgroeid kapitalisme eenzijdig en een bewust arbeidersproletariaat anderzijds.“ De nationale actie eischt niet de economische Was-scheiding, maar de economische rns-scheiding, welke meer of minder de *politieke* klasscheiding is, in elke tropische kolonie te onderkennen. „De nationale actie zal in de politieke bevrijding der massa ook de verbetering van den proletarischen levensstand brengen, welke de klassenstrijd, naar *Europeesch* syndicalistisch model, nog in geen decaden zou kunnen brengen“. „In de huidige nationale ontwikkeling“ wordt een „onberedeneerde anti-kapitalistische politiek een nationale vergissing“ genoemd. Het Europeesch kapitalisme, in het bijzonder het Nederlandse industrie-kapitaal, wordt als de groote vijand van de nationale opleving in Indie aangemerkt. Het Indisch nationalisme — in zijn diepste wezen een verschijnsel van *economised* expansie-streven geheeten — zal zich van den steun van machtige bondgenooten hebben te verzekeren, die het vinden kan in de Amerikaansche handels- en industrie-kapitalismen en in het Japansche handelskapitalisme. „Aan Japansche en Amerikaansche waren zal, indien mogelijk, de voorkeur zijn te schenken boven Europeesche, bijzonderlijk NedeHandsche“. Uit deze beschouwingen blijkt wel het fundamenteel verschil tusschen de beginselen der N. I. P. en die welke voor de R. S. Vakcentrale van Soerjoproprato, — geïnspireerd door Semaoen — zouden gelden. Maar ook op de S. I. zelve werden van N. I. P.-zijde stormaanvallen ondernomen. Kort voorde opening van het Nat. S. I. Congres was een brochure verschenen van de hand van Alimin Prawirodirdjo, getiteld „Louteren wij ons!“ (uitgave „de Nationale Bibliotheek“ te Bandoeng), verspreid als „open brief aan elk lid van de Sarekat Islam“. Daarin wordt betoogd, dat de groot geworden S. I. om machtiger te worden ander geestelijk voedsel moet hebben. Het godsdienstig bindmiddel

inoet nu plaats maken voor het steviger sociale en nationale gevoel. „Nu zij groot en sterk is geworden is de S. I. geen Sarekat Islam meer“ — zegt de schrijver — „zij is de Sarekat India geworden“. „Zoo a Been is zij de groote en straks oppermachtige S. L.“ Het middel tot verderen groei is „openstelling voor con ieder, voor iedere strijder, onverschillig van welk ras en van welken godsdienst hij moge zijn“. — Dat deze poging om van de S. I. een Sarekat India te maken evenmin zou slagen als die, van communistische zijde beproefd, om haar te vormen tot een „Sarekat Internationaal“ was te voorzien. Begrijpelijk was ook dat onder deze onstandigheden de R. S. Vakcentrale, als syndicalistisch phantoom spoedig vervluchtigen zou. Soerjoproprato moest het luchtkaasteel, dat hij voor anderen had gebouwd, prijsgeven om zich terug te trekken in zijn overzichtelijker en daardoor beter te bestieren huishouding: een organisatie van werknemers in de suikerindustrie, de „Personeel Fabric Bond“, de vermaarde P. F. B., die in 1920 den groten strijd aanbond tegen het suikerkapitaal dat, buitengewone winsten makend, den arbeider in het economisch nieoras had laten zitten. In de P. F. B., gegroeit uit zijn „arbeidsleger“ Adi Darma te Djokja, kon de C. S. I.-er Soerjoproprato zijn organisatorisch talent ontplooiën door, onafhankelijk van N. I. P., P. K. L. en zooveel doenlijk ook van de Vakcentrale, een economische actie in te zetten, welke tot scherpe arbeidsconflicten leidde, vooral in de suikerindustrie. Het ledental breidde zich, na byeenkomsten (congres 1919/20) en propagandareizen, geweldig uit. Bij beginnen-de arbeidsconflicten kwam zij steeds tusschenbeide. Toen de suiker-werkgevers den P. F. B. weigerden te erkennen als „vertegenwoordigend orgaan“ der arbeiders, word medio 1920 een algemeene stakingsactie ingezet, aanvankelijk in samenwerking met de Vakcentrale. Waar een zoodanige staking — „pemogokan oemoeni“ —, blijkbaar door de werknemers niet gewild maar aan dezen opgedrongen, tot woelingen aanleiding zou kunnen geven, moest het Regeerings-gezag tusschenbeide koinen. Het P. F. B.-bestuur, voor de gevolgen van een geprovoceerde massa-actie verantwoordelijk gesteld, trok zich terug en de staking bleef achterwege.

Als voorzitter van den P. F. B. had Soerjoproprato, de „Radja Mogok“, de stakingskonging, met H. A. Salim, Semaoen, Alimin e.a. zitting in het bestuur der Vakcentrale, dat te Semarang zetelde. Nevens de groote vakvereniging P. P. P. B. (Pandhuibond) hadden ook an de vak-bonden daarin hunne vertegenwoordiging. De eerste actie der Vakcentrale werd met kracht ingezet ter gelegenheid van de staking van het personeel der Semaorangse drukkerijen; een actie, welke geslaagd mocht heeten en leidde tot de oprichting van den Typografenbond.

Niet lang echter duurde het samengaan met de communistische fractie in de Vakcentrale. Begin Augustus 1920 kwam tijdens haar congres te Semarang het steeds dieper gaand verschil in politieke inzichten onder de bestuursleden der Centrale tot uiting; de reeds lang verwachte scheuring kwam kort daarop tot stand. Semaoen en Bergsma (voorzitter der V. S. T. P.) traden uit het bestuur en stichtten een nieuwen bond te Semarang onder den naam van „*Revolutionnaire Vakcentrale*“, waarbij zich dadelijk aansloeu de

V; S. T. P. en verscheidene kleine vakverenigingen: van Inis. beambten bij het boschwezen en bij de locale raden, van arbeiders bij de D. P. Mij. en de havenswerken, zooniede chauffeurs-, karre- en wagenvoorders- en kleermakersbonden en een boerenbond. ■

De (oude) „*Vakcentrale*“; bij welke de P > F. B., P. P. P. B., P. G. B. (onderwijzersbond) en V. I. P. B. O. W. (B. O. W. personeel) bleven aangesloten, vertegenwoordigde de meerderheid en kreeg Djokjakarta als zetel.

Reorganisatie? Ook gedurende het jaar 1920 had de organisatie der groote S. I. zich te herstelzen van de slagen, die haar toegebracht werden, waardoor de zwakke associatieve band gevaar liep te verbreken. Het gezag der C. S. I. was danig aangetast, net aanzien gedaald: deels als gevolg van zeer ongunstige economische omstandigheden, waaronder zij de zich zelve opgelegde omvangrijke taak had te vervullen, anderdeels door de felle aanvallen, welke de S. I. en hare Centrale van de zijde van krachtige organisaties had te vercluren; doch ook en hoofdzakelijk doordat meer en meer gebleken was dat de hoofdleiders zich niet hadden ontzien om, ten behoeve van eigen aspiraties, de volksbeweging in hoogst noodlottige richting te leiden. Betrokken in het avontuur, had de C. S. I. zich gedurende geruimen tijd te occuperen met bemoeijiking van de berechting der samenzwering. De lezers Cretans der C. S. I. R. P. Sosrokardonc, werd ten slotte in Nov. 1920, wegens „het als bestuurder deelnemen aan een vereeniging die tot oogmerk heeft het plegen van misdrijven“, veroordeeld tot vier jaren gevangenis. De voorzitter Tjokroaninoto zelf liep al spoedig groot gevaar om dezelfde reden in staat van beschuldiging te worden gesteld. Gehoord en veracht, ook door de stille publieke opinie in volkskringen, moest de C. S. I. weer steun zoeken bij de linksche partijen om door samenwerking het contact met plaatselijke organisaties te versterken.

De pogingen van de S. I. om, in alle richtingen werkend, de groote volksmassa te omvatten (Koi. Verslag van 1921, hfdst. B. p. 3 vlg.) zijn niet nicuw; zij zullen niet slagen zoolang de f. b. ginselen niet geheel worden verloochend en de uitgestoken handen niet onvoorwaardelijk kunnen worden gegrepen. De groote S. I. was reeds gaandeweg uit haar vaderland verdrongen: de Sardkat India was, onder aan he fling van hare aan de Indische Partij ontleende leuze: „moed door recht en vrees door schuld“, reeds lang doende zich te nestelen in Soerakarta. Door do Inis. pers werd herhaaldelijk gewezen op de geringe kracht welke van de S. I. uitgaat, op den luttelen invloed dien zij zelfs in Solo uitoefent. De felate kritiek was wel die van den communist Darsono, in het Maleisch organn der P. K. J. de „Sinar Hindis“ van 6, 7 en 9 Oct. 1920, die in de „hoop op loute-ring“ crop wees dat het woord „Islam“ heeft moeten dienen om hot doel dor 8. J. te maskeeren; in tegenstelling met de Sardkat India, die openlyk voor haro bedoelingen durft uit te komen. De S. I. zegt het heil van het volk te willen, maar de leiders — zegt de sehrijver — verdrukken dat volk. Wat de C. 8. J. betreft, van heel Indie ontvangt zij contributies en toch is de C. S. I. strati tar m. lje geldelyke administratie van do voormianneu der C. S. I. wordt daarin scherp geheld; gesezen wordt op verduistering van S. I. gelden op *

groote of nlgmeene schaal. Voorts wordt het optreden van den heer Tjokroaminoto weifclend genoemd: „vandaag-social-democraat, is hij morgen communist, terwijl hij een dag later zegt dat hij van al dat ge-isme niets hebben moet...“

Tegen dergelijke aanvallen had de C. S. I. zich te verweren: zij bezorgden den hoofdleiders groote last en tasten de S. I.-reputatie nog meer aan. Van buiten Java werd van S. I.-zijde veelbeveel gevraagd waarvoor toch de bydragen van de locale vereenigen aan de centrale moesten dienen: waarop deze had te antwoorden dat die bydragen toch de „persamboengan-tali-per-tjintaan“ de liefdesband, vormen en dat de C. S. T.-schuit zonder roeiers of tuigage toch niet zou kunnen varen.

Dergelijk wantrouwen belemmerde de C. S. I. in hare bedrijvigheid om in nauwer contact te komen met haar leden-substraat, de plaatselijke S.

Ter versterking van dat verband zouden de op het 4e Nat. Congres ter sprake gebrachte „ge-westelijke comity's“ dienen, die tevens de gelden hadden in te zamelen om S. I. stakers te steunen; doch ook „om de taak der C. S. I. over te nemen“, voor het geval deze door bijzondere omstandigheden ineen mocht storten. De plaatselijke S. I.'s zouden voorts een invendige reorganisatie hebben te ondergaan; een selectorisch proces ter vorming van keurcorpsen van activisten van mare-chausse. Deze uitverkorenen zouden de „werkleden“ zijn, die de S. I. bij het begin van hare organisatie beoogde in haren dienst te hebben als tot „wargo roenWkso“ of „w. pangrbkso“. Zij zouden de voelhorens zijn van het S. I. orgaan; handel en wandel van ambtenaren en hoofden, maar ook van S. I. breeders hebben na te gaan en terzake rapport hebben uit te brengen. Bij vechtpartijen zouden de „wargo's“ tusschenbeide moeten komen; verzoenend voor zoover het S. I.ers betreft, hunne partij steeds kiezend en hen beschermend tegenover niet-S. I.-ers. Hun taak was reeds in het oorspronkelijk statutair reglement van 1911 omschreven. Later kwam te Soerabaia een centrale organisatie tot stand, een kerncorps ter beschikking van de C. S. I. staand, „Goena Perlaya“ geheten, die de algemeene leiding van de S. I. „wargo's“ zou hebben; waarvan de leden elkaar niet mochten kennen.

Als poging om ook het geldelyk verband te verstevigen, is te beschouwen de verkoop van z.g. „d&ina-knarten“, met allegorische voorstelling van den strijd tegen hare vijanden, — door de S. I. nis „bantdn* voorgesteld — aangebonden.

Buticiistanders vroegen zich af waardoor deze associatieve geest werd bezielid; wut er broeide en gistte in de S. I.-idee, zoo dat deze in ondergrondse sferen uitweg zocht. Wat was het voortschrydend proces van doelstellingen doelvreving, dat, neven- en tegenstroomeing veroorzakend, leidde tot de vorining van „geheime organisaties“ als de „S. I.-anjar“ (Soekaboemi) en Sardkat S6-djati (Scmarang); later de Sai-ekat Abangan (Kia-ten); de S. Sftiya warga (Z. en O. Borneo) e. d.; alle verschijningsvormen van een „afd.-B^achtigen geest.

Ook tot het associatieve loven in de buitengewesten bleven de C. S. I. voelhorens uitgestoken; daarheen werden propaganda-tochten ondernomen om levendig te houden den S. I. geest, die danig bestookt werd door tegenvereenigen en in den weg getreden door Sarekat-India-vortak<

kingen (Ainbon, Ternate). De pogingen der C. S. I. om van de verschillende geestesstroomingen onder de bevolking de algemeene leiding in handen te houden, zijn vrijwel mislukt; voor consolidatie van eigen organisatorisch verband bleef geen kracht over, toen het weer tijd werd om aan het volgende nationaal congres te denken.

Vijfde Nationale Congres. Aanvankelijk bepaald op 16 October 1920 en volgende dagen, werd dit congres, na herhaaldelijk uitstel, gehouden van 2—6 Maart 1921, thans te Djokjakarta, zetel der (oude) Vakcentrale, brandpunt der economische vakactiviteit. Ook dit congres beloofde belangrijk te zullen worden; in de eerste plaats vijf hierop ter sprake zou komen het een week voor den aanvankelijk bepaalde openingsdag zo fel gecritiseerd geldelijk beheer van den voorzitter der C. S. I., waardoor diens gezag danig was geslokt. In zeker verband met dezen van communistisch-Inlandsche zijde (Darsono) gekoinden aanval op het S. I.-heiligdom, zou voorts onder de oogen worden gezien het standpunt van de S. I. tegenover de *communisistische strooming* in de Inlandsche beweging.

Op een gewone meeting, kort tevoren te B. te Djokja te dien einde een vergadering belegd, bijgewoond door den heer Tjokroaminoto: waarop editor het besluit werd genomen om zo lang als de communisistische fractie in de Vakcentrale nog geen blijken zou hebben gegeven van een eenheid in de beweging te willen, alle relaties met die fractie te verbreken. Op dit 5e Nat. Congres zouden de beginselen der „rood“⁷ Semarangse S. I. goetctst worden aan die der C. S. I., zou tot opening kunnen komen tot hoever de 8. I. was „getrokken naar den communistischen kant“.

In de „Oetoesan Hindia“ (Soerabaiasch orgaan der 8. I.) was tevoren het bericht gelanceerd en beschouwing genomen als zou de heer Tjokroaminoto het plan koesteren het presidium der C. 8. I. neer te leggen, om zich aan de „hoogere politiek“ te wijden, — zoodra hij zich van alien blaam zou hebben gezuiverd en de door hem geleiden niet het vertrouwen in hun voorvechter zouden hebben opgezegd. „Dan zou hij kunnen worden wat Gandhi in Britsch-Indie is“.

Hieruit blijkt eenigermate teleurstelling over het feit dat noch Tjokroaminoto noch Abdoel Moeis in den nieuwen Volksraad zitting zouden nemen, maar Hadji A. Salim de S. I. en hare neven-vereeningingen (P. F. B. en Vakcentrale) zal hebben te vertegenwoordigen. Als vertegenwoordiger der S. I. zou toch, zou niet „uitsluitend“ dan zeker „in de eerste plaats“ de voorzitter, het hoofd der 8. I. moeten worden beschouwd.

Op het Nat. Congres zou de invloed van den Politiek Economischen Bond (de „saitan alas“ P. E. B.) ter sprake komen; de nieuwe organisatie, die „zooval aan de S. I. als aan de volksbeweging afbreuk poogde te doen“. Ook zou, naar aangekondigd werd, een besloten algemeene vergadering worden belegd, waarin behandeld zou worden de vraag of de S. I.-vereening niet in een „partij“ zou worden omgezet, c. q. in een partij welke voor godsdienstige of wel voor klassebelangen zou hebben op te treden. Voorts zou worden

besproken de z.g. „partij-discipline“, waarbij uitgemaakt zou worden of een S. I.-er tevens lid zou mogen worden van andere politieke organisaties.

By de opening van het congres „waren de gemoeieren der volksleiders groot en klein verhit, ofschoon het tegende“. In de besloten C. S. I. vergadering, welke op 2 Maart in de Pakoe-alaman word gelouiden, bijgewoond door afgevaardigden van een 50 tal lokale S. I.'s werd, na bespreking van de bekende critiek van Darsono, een „motie van vertrouwen“ aangenomen „in den persoon en de beleidvolle leiding van den heer Tjokroaminoto te genoegen genomen met de verontschuldgingen aangeboden door Darsono, die schuld bekend heeft wat betreft den vorm van zijn cx-it-iek en erkend heeft dat die strijd is met de broederschap in de S. L.“ Voorts werd benoemd een commissie van onderzoek naar de geldelijke verantwoording der C. S. L. in welke commissie Darsono zitting kreeg. De tekst van de motie werd gepubliceerd in de Oetoesan Hindia van 26 / Maart 1921, met uitvoerige toelichtingen daarop in verband met het sprake gebracht geldelijk beheer van den voorzitter der C. 8. I.

Op een der latere congresdagen werd een nieuw „Beginselprogramma“ der S. I. — ontworpen door H. A. Salim (en Semaon) (?) en goedgekeurd door het dagelijksch bestuur der C. S. I. — aangenomen. Bit het beginselprogramma is aan te merken als vrucht van een compromis tusschen even krachtige geestesstroomingen in de leiding der Inlandsche beweging, tusschen twee diametraal tegenover elkaar staande partijrichtingen in de S. I. centrale.

De *beginselverklaring* is te splitsen in twee gedeelten, n.l. van economisch-dogmatische en van nationalistisch-godsdiensigen aard, waarvan de substanties op verdienstelijke wijze zijn ineen gestrengeld. Begonnen wordt met een methodische verklaring, op socialistisch-economischen grondslag, van de afhankelijkheid van Indie aan Nederland. Die afhankelijkheid wordt verklaard als een historisch-noodwendig gevolg van de behoefte van Nederland aan Indie's producten. Tusschen gerust met kapitaal en werktuigen, gestuurd xloor bevoorrecht middels een in het leven geroepen rassenonderscheiding, te profiteerend van een instituut van heerendiensten, kon de Nedelandse kapitalistenklasse de Inlandsche nijverheid en den landbouw verdringen en de Inlandsche klassen van verdruk ken. De Inlandsche klassen van ambachtlieden en landbouwers gingen alJengs nagenoeg geheel ter onder; welhaast hetgehele Indische vedk verviel tot den stand van loonarbeiders, die zich heeft te bepalen tot de voorziening in de allereerbte levensbehoeften. De zeer kleine groep van Inlanders, die onder-wijs Konden genieten, heeft als werktuig voor de op hare nacht over de Jnl. bevolking te bevestigen. Naar de overtuiging der S. J. nu moet Jiet euvel der nationale en economische overheerching uitsluitend worden beschouwd als vrucht van het kapitalisme, dat daarom zal moeten worden bestreden, vooral door vereeningingen van vakarbeiders en Jandbouwers. Daarvoor is noodig het genot van politieke rechten, welke den weg openen voor uitoefening van macht en invloed op het landsbestel. In al die overwegingen en strevingen laat de 8. I. zich lei den door de grondbeginselen van den Islam en de bevelen, welke gevonden worden in den Islam, die wil: a. voor wat het landsbe-

stuur betreft, de volksregeering; *b.* inzake het bestuur van arbeidersgroepen, raden van hunne leiders; *c.* inzake de productie, de verplichting van een ieder om te arbeiden, met verbod om zich te verrijken met het product van andrer arbeid, desiderata voor den tegenwoordigen tyd te bereikē door de productie-inmiddelen in hanclen te brengen van de volksgemeenschap; *d.* inzake de distributie van bodem- en arbeidsproducten, het beheer door een raad van zaakgelastigden uit het volk. Daar de S. I. ervan overtuigd is, dat hare doeleinden me de worden nagestreefd door een groot deel der volks- en arbeidersorganisaties over de geheele wereld, is zij „bereid tot samenwerking met de volksorganisaties over de geheele wereld, welke die doeleinden nader pogen te brengen voor de geheele menschheid: dit alles met inachtne- ming der grenzen door den Islam gesteld.“ „In- tusschen, gedachtig a an de wereldsche natuur en de leer van den godsdienst, zal de S. I. in geen ge- val haar lot binden aan eenig deel der wereldor- ganisaties, doch zal zij steeds bedacht en waak-zaam blijven voor het handhaven van haar zelf- standigheid (onafhankelijkheid en de zuiverheid harer doeleinden) ten opzichte van welke zijde ook.“

Dit slot van het beginselprogram is zeer belangrijk ter bepaling van het standpunt van de C. S. I. tegenover de „wereldorganisaties“ — als die der Semarangsche P. K. I.!

Gelijk gezegd, was op de agenda gebracht de z.g. „partijdiscipline“, waaronder te verstaan het voorschrift dat 8. I. leden, op straffe van verwijdering uit de vereeniging, geen lid zouden mogen zijn van een andere politieke vereeniging. De C. S. I. heeft zich, in een algemeene vergadering gedurende het congres, voor de invoering van die partijdiscipline verklaard, doch op dringend verzoek van Tjokroaminoto wref! de behandeling, van dit zeer netelig onderwerp versloeven tot een in Augustus 1921 te houden *but* *Ungewoon* congres, dat volgens later bericht zou samenvallen met het go wone (Ge) Nationaal Congres. De zaak zou eerst door de plaatselijke S. I.'s moeten worden beslist. Van de politieke vereenigingen, tot welke geen S. I. er zou mogen toetreden, werden ge- noemd: Boedi Octoino, Sarikat India (N. I. P.), I. S. 1). P., P. K. I., Pasoendan, Sumatranenbond Sarkat Men ado, P. E. B. en N. I. Vryzinnige Bond.

Voorts wref! de behandeling van de volgende belangrijke zaken uitgesteld tot een later te houden congres, n.l.: de Regeeringsverklaring, uitgevaardigd naar aanleiding van de afd. B. alTaire, dat geen rechtspersoonlijkheid zou worden verleend aan nieuwe S. I. vereenigingen, wanneer in de statuten de eedsaflossing wordt go verge! van de leden, dan wel niet bepaald wordt dat slechts zij bestuursleden mogen zyn, die minstens 6 maanden gewoond hebben in het ressort der vor- cenniging. Voorts zou later worden behandeld de wijziging dor administratieve organisatie van de C. S. I., do locale 8. I.'8 en de gewestelijke 8. I. comit6'8; zomede het voorstel om de „vereening" 8. I. te veranderen in een „party" S. I.

Met 5e Nat. Congres had volgens een decl dor Tnlandsche pers een bevredigend resultaat, dat een „zuivere en morcele overwinning voor de volksbeweging en voor de S. I. leiding" beteken- de. „Het ging niet om winnen en verliezen, maar om allea zoo te regelen, dat wie ongelijk had, dat

gevoelde en wie gelijk hnd, het niet won maar vrede sloot". Een transactie derhalve welke wel geslaagd mocht hctten. Aan een ieder was ruim- schoots glegenheid gegeven om zijn critiek te doen hooren of zijn afkeuring (over het beleid van den voorzitter der C. S. I.) te uiten — niets van dat alles we rd gehoord; van geen enkele zyde wag gevolg gegeven aan het verzoek om vragen te stellen. „De eenheid in de S. I. bleef wecr bewaard en dat was ten slotte de hoofzaak; men bleef blykbaar vertrouwen stellen in den persoon en in de leiding van Tjokroaminoto“.

Hoe was dat resultaat cchter verkregen; aan welke zijde waren de belangrijkste concessies ge- daan? Ofschoon de „vijze" van Darsono'a critiek we rd afgekeurd, heeft die critiek niettemin haar doel bereikt — beweert een ander deel der Ini. pers, o.a. een orgaan der communisten. „DeS. I. heeft het communisme in den Islam erkend!“ „De communisten, van wie eerst was gezegd dat zij geen Mohamedanen zijn en als vijanden van den Islam werden beschouwd, zijn thans als breeders erkend.“ „Weest thans eendrachtig in den strijd tegen het kapitalisme op deze wereld.“ Daarom moesten de Semarangsche S. I.-ers — onder aan-voering van Semaon in de „Sinar Hindia“, uit- roepen: „Leve de S. I. eirdc P. K. I.!“

Dat ging intusschen wat te ver; die vrijpostigheid kon onmogelijk worden geduld! De beginselenstrijd zou spoedig wecr hervat worden. Het C. S. I. bestuur nicest wel tegen deze scheeve voor- stelling van den gang van zaken gekomen. In de „Oetoesan Hindia" (2G Maai') werd daarop be- toogd dat de C. S. I. wel is waar het communisme in den Islam erkent, maar niets hebben moet van de communistische ideeën ten opzichte van het gezinsleven en de vrije liefde en nog minder van het program der Semarangsche P. K. I., dat o. m. be vat den strijd tegen het pan-islamisme. Op het Nat. Congres zijn de wenschen der Semarangsche S. I. wel vervuld, maar toeli was deze niet go heel bevredigd in hare aspiraties. In de vlag der S. I. staat: „Leve de S. I.“ — en niets mecr.

Uit dezen pennestrijd, zoo spoedig na het congres gevoerd, blijkt wel dat wanneer de C. S. I. inderdaad een „nieuwe maatschappT" wil scheppen „gebascerel op Islanitischen grondslag“, het com- promiis — van S. I. zijde althans — van geconerli betekenis wordt geacht voor een innige samen- working. De C. S. J. wil het Inlandsch deel der P. K. I. wel onder hare hoede ueinen, maar alle beginselen en voorwaarden diēt partij tot de haro te maken, zou al te veel geveerd zyn.

De methodische en tactische beginselen zijn, door den machtigen drang der omstandigheden, in voldoende mate in de „sociale idee" der C. S. I. opgnonien; nicer kan toch niet worden verlangd. Een verdergaando aanpassing zou een totale ondermijning betekenen van do 8. I. grondslageu.

Literaluur. Koloniale Verclagen van 1920 en 1921; Mededeelingen ointront enkele onderwer- pen van algcineen belling 1920 en 1921; Ovcr- zichten van de Inlandsch en Maleisch-Chine- sche pers; (Bureau Volkslectuur: afdeling Pers). P. J. Gerke, Bijlage A van het rapport der z.g. Herzieningscommissie in Indische Gids, 1 April 1d2f; H. A. S., het C. 8. I. congres in de Tank, 15 Nov. 1919 no. 16; de Radicale Concentratie in de Taak, 20 Dec. 1919 no. 21; zie ook de Taak van 10 Jan., 20 Maart, 3 April, 22 Mei 1920 en 19 Fe' bruari 19-1. J. Th. P. B.

POLITIEKE CONCENTRATIE. Zie SAR1>KAT ISLAM.

RADICALE CONCENTRATIE. Zie SAR1-KAT ISLAM.

- P A7 ABOEKASAN ATMODIRONO (MAS). Geb. te *Wonosobo IS Ma art 1860, gest. te Senia rang 23 Juni 1920, bezocht een Europeesche lagcr school en te Batavia de Koningin Wilhlminaschool, word 1878 aangesteld als opzichter 3de klasse bij den Waterstaat en 's Lands B.O. W. en was daardoor een der eerste Javanen, die voledig, in positie zoowel als in salaris, met Europeesche ambtenaren werd gelijkgesteld. Opgeklommen tot opzichter le klasse, deed hij examens voor architect bij den Waterstaat en werd in 1901 als zoodanig benoemd. Het grootste gedeelte van zijn ambtelijke loopbaan bracht hij door in de residentie Semarang, waar hij in de irrigatie-afdeeling Serang zcer nuttig werk verrichtte, en zich ook op bouwkundig gebied onderscheidde, o.a. door het ontwerpen van het merkwaardige gebouw der Mangkoe Negaranslie Societeit te Soerakarta. Te Sclarang richtte hij de Technische Avondschoon op voor opleiding van onderopzichters en opzichters der B.O.W. In het inheemsche vereenigingsleven trad hij op den voorgrond als president van Boedi Oetomo, als stichter van Mangoenhardjo (vereening van inheemsche ambtenaren) en secretaris van Sfido Moeljo (regentenbond). Hij was van destichtingaf, lid van den Gemeenteraad van Semarang en (1918) van den Volksraad. De inheemsche bevolking, wier pleitbezorger hy zoo menigmaal geweest is, verpor in hem een van haar beste zonen, de regering een voortreffelijk landsdienaar, de Indische Waterstaat een bewaani architect. Biografie, door ir. R. A. van Sandick, in : De Ingenieur 1921 N°. 4, Levensschetsen van voor- aanstaande Indonesiers N°. 2 (uitg. Hadi Poestaka, Amsterdam en den Haag).

4 x HERZIENINGSCOMMISSIE (DE), vollediger : de .! Commissie tot herziening van de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indie, ingesteld bij besluit van den Gouverneur-Generaal mr. J. P. Graaf van Limburg Stiruni van 17 December 1918 no. 1, heeft haar geboorte te danken nan de, al spodig duidelijk gebleken ongenoezzaamheid van het instituut van den Volksraad, zooals ditlichaam, ingesteld bij de wet van 19 December 1916, voor het eerst op 18 Mei 1918 bijeen kwam.

Werd in een ops tel van den oud-ininister Colijn over: „Staatkundige hervormingen in Neder- landBch-thdi§, opgenomeh in het tijdschrift „Schild on LG, gewezen op het onevenwichtig karakter van dit lichaam, dat, bedoeld als adviseerend college, inderdaad, —voornamelijk wel door zijn aandeel aan de vaststelling der begroo- ting —, in staat was gesteld tot het voeren van ongebredelde kritiek, voor de consequenties waarvan het intusschen geene verantwoordelijk- heid behoefte te dragen, de voorspelling, in het- zelfde ops tel geuit, „dat het streven van den Volksraad moet zijn zich te ontwikkelen tot een volledig parlement”, werd al spoedig bewaarheid toen reeds in de tweede zitting van 1918 inder- daad aan zulk streven werd uiting gegeven. Trouwens reeds in de redevoeringen bij de ope- ning van den Volksraad gehouden, kwam het uit,

ging niemand ten voile tevreden kon zijn. Liet de eerste voorzitter, dr. J. C. Koningsbcrger, bij die gelegenheid een „dankbaar, maar niet voldaan” hooren, meer uitdrukkelijk block dezelfde stemming in de openingsrede van den Landvoogd zcl- ven op voormcklen dag gehouden. „Betreden <om „niet meer verlaten te worden is de weg, naar het „doel waarnaar gestreefd word, dat is een ver- „ant woordclijke Regeeing in Nederlandsch-Indie „zelf, die, in samenwerking met den Volksraad, „gcrechtigd zij tot het nemen van eindbeslissin- „gen over alle aangelegenheden die niet van alge- „meen rijksbelang zijn. In tijdmaat zoo snel als „met juiste waardeering der gevolgen van elken „nieuwen stap vooreerst vereenigbaar is, welke „op dit doel afgegaan”.

Regeering zoowel als Volksraad en als buiten deze staande schrijvers gevoclden dat met de instelling van den Volksraad niet alles was gedaan on dat op dezen stap eerlang andere zouden moe- ten volgen.

Ook in den Volksraad zelf en in den boezem van de staatkundige partijen ciaarbuiteh kwam m dit inzicht tot uiting en werd de wensch levendig tot herziening van de Indische staatsordening.

De Regeering toonde zich genegen aan de vervulling van dien wensch mede te werken en toen, gelijk het werd gezegd in de dadelijk te noemen regeeringsverklaring, in November | 918 de Neder- landsche Regeering verklaard had met voile kracht voor Nederland maatschappelijke hervor- ningen te willen doorvoeren, oordeelde de Land- voogd dat het tijdstip was aangebroken, om ook in Indie hervorming voor te bereiden.

In de bekende verklaring in de VoJksraadszit- ting van 18 November 1918 namens de Regeering afegelegd, liet de Gouverneur-Generaal o.m. het volgende zeggen: „ De nieuwe koers welke de jongste wereldgebeurtenissen voor Nederland hebben voorgeschreven, bepaalt tevens de rich- ting welke ook hier zal moeten worden ingesla- gen. Het gaat trouwens hier minder om wijziging van koers, dan wel om versnelling van het tempo. Regeering en Volksraad worden dientengevolge voor nieuwe verhoudingen, verachtingen van bevoegdheden geplaatst, welke op dit oogenblik nog niet ten voile zyn te overzien.**

Tegelijkertijd warden maatregelen genomen om te koinen tot de samenstelling van eene commissie, die omtrent de wenschelijkheid van eene herzie- ning der staatsinrichting van Nederlandsch-Indie verslag zou hebben uit te brengen, — en toen do Volksraad in zijn ad res van antwoord, van 25 November 191 8, op de evengenoemde, met inge- nojenheid begroete Regeeringsverklaring uit- wpaak, dat hij „wenschte te vernemen of naar hare (der Regeering) ineening behoefte bestond aan eene wijziging van de staatsrcchteijke zoo van de Regee ring ah van den Volksraad in dien zin dat de laatste een belangrijc invloed op de wetgeving zal verkrygen» kon reeds enkele dagen later een volkoinon bevredigende verklaring worden uitgesproken.

Den 2cn December volgde namlijk cen nieuwe mededeeling van de Regeering, waarin de Land- voogd, overwegende dat de Volksraad, zoo ten gevolge van zijn eigen toewijding, als ook ten gevolge van de wijze waarooj de Regeering had mede- gewerkt om het ontwikkelingsproces te bevorde- ren, „eene positie had verkregen, welke ver bo ven den oorspronkelijken opzet uiting” inedeedde.

dnt hij besloten had eene commissie, als zoo-even bedoeld, in te stellen, van welke de voor-zitter reeds was aangewezen en waer rin voorts vertegenwoordigers van de voornamc gedachtenstroomingen in Indie zouden zitting nemen, o.m. eenige met name genoemde Volksraadsleden.

Uit het medegedeelde blijkt tevens, dat de Regeering geen tomen had gevonden te voldoen aan het verlangen, op denzelfden 18en November kenbaar gemaakt door de „politiekeconcentratie“, een combinatie van uiterst linksche partijen, naar de bijeenroeping van een voorparlement, een verlangen dat daarna word omgezet in een verzoek tot benoeming van een commissie, waarin vertegenwoordigers van de bestaande organisatie's zitting zouden n'men.

Een overzicht van de voorgeschiedenis van de instelling tier Herzieningscommissie werd door den Regeeringsgemachtigde voor algemeene zaken in de Volksraadszitting van 2 Juli 1919gegeven (o.m. afgedrukt op bl. 336 van het gedrukt verslag der Herzieningscommissie). Uit die rede wordt hier voorts nog aangeteekend, dat als voor-naam doel van de gewenschte staatsinrichting daarin werd aangewezen „om den Volksraad eene hem passende plaats te verzekeren“.

De aldus ingestelde Commissie bestond uit niet minder dan 28 leden, waarvan eenigen waren benoemd uit hoofde van hunne deskundigheid op staats- of administratief-rechtelijke gebied, terwijl de anderen werden aangewezen omdat zij de beste vertolkers werden geacht van de in Indie heerschede gedachtenstroomingen op staatkundig gebied. De samenstelling was als volgt:

mr. J. H. Carpentier Alting, oud-hoogleraar, toen president van het Hooggerechtshof, later lid van den Raad van Nederlandsch-Indie, lid en voorzitter; mr. A. B. Cohen Stuart, secretaris van den Volksraad, lid en secretaris; Mas Abdoerah-man, wedana van Buitenzorg; mr. W. C. Beucker Andreae; Raden Hasan Djajadiningrat; R. T. Harsono, regent van Bjuigil; D. de Jong, burge-meester van Seniarang; mr. H. 's Jacob, president van de Kam or van Koophandel en Nijverheid te Batavia, Hd van den Volksraad; H. NuKan, land-clgenaar te Weltevreden, lid van den Volksraad; R. A. Kern, assistent-rcsident van Moechi (kg); ihr. IrrX Kindermann, adviseur vo5F71&Dccen-tralisatie; A. J. Knaap, leider van het kantoor voor de bestuurszaken van de Buitenbezittingen; i. M. G. Koch, journalist, later ambtenaar ter Al-geineene Secreturie; Kocsoema Socdjana, Tndisch arts; F. G. J. M. van Lith, inissionaris te Moenti-lan; Si Darwis galar Datoek Adjolelo, JIcning X'an Manindjau;

XV. Muurling, sedert benoeind tot Regeeringsgemachtigde voor Algemeene Zaken bij den Volksraad; II. T. Ario Koesomo Octoyo, regent van Japara, Hd van den Volksraad; R. Ngabchi (Vedi<di>)oer<di> alias dr. Radjiman, lijfarts van den Soonan van 8<erakarta>, lid van den Volksraad; S. Ritsoma van Eck, ambtenaar op het DeJarlament van Landbouw; mr. C. de Roon Swaan, raadslichoer in het 11 ooggerechtshof; August Salim, journalist; mr. dr. W. G. M. Schumann, lid, later voorzitter van den Volksraad; mr. dr. I. Talma, sedert benoemd tot cliecteur van Fi-nancien; 8. L. Toepe, ambtenaar bij de N. I. Spoorwegmaatschappij; A. L. VVaworoentoe, oud-districtshoofd van Sonder, lid van den Volksraad; Ch. J. I. M. Welter (later le) Gouvernements- secretaris. Als adjuunct-secretarissen voegde de

Commissie zich toe mr. V. H. van Helscln^eii, en A. C. Uljee, referenciarissen van den Volksraad, A. F. VerlujeFy, adjunct-referenciaris bij dien Raad.

Omtrnt de werkwijze der commissie zijn mededeelingen gedaan in den aan den Gouverneur-Generaal gerichtcn aanbiedingsbrief van 30 Juni 1920, welke voor in het op dien dag ingediend verslag is afgedrukt, in welken brief tevens de redevoeringen zijn opgenomen, welke by de installatie der Commissie op 28 December 1918 in het paleis te Rijswiurden uitgesproken door den Landvoogd en den voorzitter der Commissie.

In de eerste dier redevoeringen werden, zonder dat dit een beperking der opdracht inhield, voor- al de volgende onderwerpen aangegeven, die naar 's Landvoogds oordeel de aandacht der Commissie zouden behooren bezig te houden:

1. de samenstelling van den Volksraad en de aan dit lichaam toe te kennen bevoegdheid, waarmede zoo samenhangende van vraag eener twee-de instantie in de wetgeving in Indie;

2. een redelijke afbakening dergrenzen van het gevend gezag in Indie en in Nederland;

3. de inrichting van het bestuur en de wetgevende bevoegdheid van in te stellen gouvernementen van provincies;

4. de vorm, dien de band tusschen de verschillende deelen van den archipel zal hebben aan te nemen en de vertegenwoordiging der individueele deelen, die tot volkomen rijpheid zijn gekooken.

De commissie heeft, gebruik makend van de haar gelaten vrijheid, intusschen ook andere onderwerpen binnen den kring harer beschouwingen getrokken en wel vooral:

5. de staatsrechtelijke verhouding van Indie tot het Koninkrijk der Nederlanden;

6. de samenstelling van de Indische Regeering;

7. de stelling in het Indische staatsverband van de z.g. zelfbesturende landschappen;

8. de inrichting van het bestuur over gebiedsdeelen beneden de gouvernementen;

9. de verhouding tusschen de verschillende de bevolking sainenstellende groepen (rassen).

Da ar ten aanzien van al deze onderwerpen de conclusies, waartoe de H erzien ingesco m m issue kwam, afwijking inhielden van het stelsel van het bestaande Regeeringsreglement van 1854, oordeelde de Commissie niet te kunnen volstaan met het aangeven van h. i. noodige wijzigingen van dat Reglement, maar achtte zij het nooelig een geheel nieuw *Wel op de Landsordeniny van Indiii* te ontwerpen, bij vaststelling waarvan een groot deel van het Regeeringsreglement zoo ver-vallen. Het overblijvende deel daarvan zou voors- li a nds worden gchandhaafd, met bevoegdver-klaring nochtans van de nieuw in te stellen wet-gevende macht in Indie (Gouverneur-Generaal in Rade in gemeen overleg met de Landsstaten — zie hierover beneden onder E. en F.) om in dat behouden deel van het Regeeringsreglement vervatte bepalingen te wijzigen of in te trekken.

Tegelijkertijel openbaardo de Commissie hare wonschen ten aanzien van de wyzigingon die, om de vaststelling der nieuwe wet op de landsorde-niny (aan te halen onder den naam: *Indische beginselenwet*) mogelijk te ma ken, in do Gronchvet van het Koninkrijk zouden behooren te worden aangebracht.

Aim deze ontwerpen met bijbehoorende bijzonderc toelichtingen werd door de Commissie een uitvoerig algemeene toelichting toegevoegd de

volgende afdelingen bevattende: I. Inleiding, zijnde een algemeen overzicht; II. Rasvoorschil; III. Vervorming van den Volksraad tot Landsstaten; IV. De Regeering; V. De autonome gebiedsdeelen, de dorpen en dorpsgemeenschappen; VI. Landschappen; VII. Samenstelling van de vertegenwoordigende lichamen; terwijl a an het verslag als bijlage werden toegevoegd nota's over: A. de politieke ontwikkeling van de bevolking van Indie; B. Wording en ontwikkeling van den Volksraad; C. Statistische cijfers omtrent alfabetisme en kennis van het Nederlandsch bij de bevolking in de verschillende deelen van Indië; D. de inheemsche gemeenschappen op rechtstreeks bestuurd gebied buiten Java en Madoera.

De beginselen door de Herzieningscommissie aangenomen en in hare voorstellen belichaamd, kunnen ten aanzien van de boven vermelde, nu in andere volgorde te noemen, hoofdpunten, als volgt worden omschreven:

A. *Indië's plaats in het algemeen staatsverband*: Nederlandsch-Indië raot worden erkend als een zooveel mogelijk zelfstandig deel van het Koninkrijk der Nederlanden, niet ondergeschikt aan het staatsdeel Nederland (het Rijk in Europa), maar daarmede in beginsel, evenals ook de staatsdeelen Suriname en Curasao, staande op een lijn. Mitsdien zal de wet niet meer, doelende op Indie, mogen spreken over kolonie of bezitting van het Moederland. Erkend moet voorts worden dat de Wetgevende Macht in Nederland tweeerlei rol vervult, vooreerst die van Wetgevende Macht voor het Koninkrijk, voorts van Wetgevende Macht voor het Rijk. In de eerste hoedanigheid zal zij wetten kunnen vaststellen, die ook of alleen voor Indie gelden, maar alleen omtrent die onderwerpen, waarbij het belang van het Koninkrijk is betrokken. De wetgevende macht betreffende de inwendige aangelegenheden behoort te worden opgedragen aan in Indie zetelende organen, evenals ook het zwaartepunt der regeering over Indië naar Indie zelf behoort te worden overgebracht.

Met dit beginsel staan in verband voorstellen tot:

a. andere omschrijvingen van den omvang van het Koninkrijk en van Nederlandsch-Indië;

b. verandering van het stelsel der Grondwet, welker tweeledig karakter van 1. Grondwet voor den Staat; 2. Beginselenwet voor Nederland, tot erkenning moet worden gebracht;

c. afschaffing van de Kroonwetgeving voor Nederlandsch-Indië;

d. vaststelling van de Indische begrooting in Indie zelf, behoudens de bevoegdheid der Wetgevende Macht om die posten op te brengen, die krachtens de wet door het belang van den Staat gevorderd worden;

e. toekenning aan de Wetgevende Macht in Nederland van de bevoegdheid omgeschilden in Indie, bij de vaststelling, hetzij van wettelijke regdingen, hetzij van de begrooting, gerezen, te beslissen, alsmede van de bevoegdheid om in Indië tot stand gebrachte regelen te vernietigen wegens strijd met 1. de (staats-)wet, 2. het algemeen belang van het Koninkrijk.

B *De Volksraad*. Deze raad, thans adviseerend lichaam, behoort te worden veranderd in een mederegeënd, dus medewetgevend lichaam en moet in verband daarmede, ten einde meet dan t' nu toe een vertegenwoordiging van het volk te zijn» van samenstelling veranderen. Ook de naam

moet in verband daarmede worden veranderd en wel worden ver van den naam *Landsstaten*. Deze Landsstaten behooren voor het grootste deel rechtstreeks te worden verkozen door de kiesgerechtigde ingezetenen, Nederlandsche onderdanen, voor een ander deel benoemd door de Regeering, welke Regeering voorts bevoegd moet zijn eenige leden te benoemen als vertegenwoordigers van de deelen van Indië, waar nog niet tot verlening van kiesrecht kan worden overgegaan.

Aan deze Landsstaten moeten worden toegekend de rechten van initiatief, van amendement, van interpellatie en van enquête,—wathetlaatste betreft, onder zekere waarborgen in het belang van openbare orde en rust terecht, die niet bepaald gebonden behoeven te worden geacht aan het bestaan van een zuiver parlementairen regeeringsvorm.

C. De Hegecrüig :

Behoudens enkele bevoegdheden, welke den Gouverneur-Generaal alleen toekomen, worde de regeering niet meer uitgeoefend door den Landvoogd alleen, maar door dezen te zamen met den Raad van Indië, tezamen genoëud, als voor 1836 het geval was: *Gouverneur Generaal in Hade*, bij de beraadslaging in welk regeeringslichaam nochtans aan den Gouverneur-Generaal, die immers tegenover de Kroon de verantwoordelijkheid alleen blijft dragen, een overstemmingsrecht wordt toegekend. De Raad van Indië, evenals de Landvoogd, geheel door de Kroon benoemd, met dien verstande echter, dat bij de benoeming van eenige leden in den Raad acht geslagen moet worden op de aanbeveling van de Landsstaten. Tot zekere hoogte kan de bevoegdheid van dit vertegenwoordigend lichaam om invloed uit te oefenen op de samenstelling van het Regeeringslichaam, worden beschouwd als tegemoetkoming aan het verlangen van hen, die den eisch doen hooren van instelling van een, aan de Landsstaten verantwoordelijke Regeering, een verlangen, waaraan naar het oordeel der Herzieningscommissie niet kan worden voldaan, althans niet zoolang (lit vertegenwoordigend lichaam nog niet in den vollen zin van het woord, als Volksvertegenwoordiging kan worden aangemerkt. De mogelijkheid van conflict tusschen Regeering en Vertegenwoordigend lichaam, hetwelk bij het parlementaire stelsel wordt opgelost door aftreden van de Regeering, geeft in het stelsel der Commissie aanleiding tot opdracht van de beslissing in zoodanig conflict aan de boven beide partijen staande Wetgevende Macht van het Koninkrijk.

Naar de voorstellen der Commissie zal de Raad van Indië een groote uitbreiding ondergaan vooral in verband met de onstandigheid, dat de leiding van alle departementen van Algemeen Bestuur, niet neder, als tot nu toe, door Legercommandant, Vlootvoogd en Directeuren zou worden gevoerd, maar door leden van den Raad, terwijl mede de mogelijkheid van raadsleden *zonder portefeuille* wordt ondersteld.

De groote omvang, die aisdan het Regeeringslichaam zal verkrijgen, noopt tot een werkwijze, waardoor niet voor elke handeling de medewerking van het geheel noodig is. Daarom openen de voorstellen der Commissie de mogelijkheid de afdoening van aangelegenheden op te dragen, hetzij aan de leiders der Departementen alleen (ook de Landvoogd kan zelf zoodanig leider zijn), hetzij aan Commissies uit den Raad, met (dien verstande

echter dnt eenige, met name gnoeinclc onderwerpen niet voor zoodanige afdoening zullen vatbaar zijn, alsmede dat, bij behandeling eencr aangelegenheid door een Commissie, steeds gevorderd kan worden opdracht der beslissing nan de Regeering in pleno.

D. *Departementen van Algemeen Bestuur.*

Zullen deze, gelijk reeds bleek, staan onder de staatkundige leiding van een lid der Regeering, de technische leiding zal worden opgedragen aan onder-directeuren, in dier voege echter, dat ook aan de hoofden van daartoe aan te wijzen dienst-takken groote zelfstandigheid wordt verleend.

De Commissie denkt zich een nauw verband tusschen de Departementen en de Regeering. Vooreerst zullen tai van onderwerpen van bestuurszorg of volgens organieke voorschriften, of ten gevolge van bijzondere opdracht van regeerings wege gegeven, door de leiders zelfstandig kunnen worden afgedaan. Voorts zullen de departementen b el a st worden met de voorbereiding van alle aangelegenheden, die bij de Regeering in behandeling komen. Door den leider — tevens lid der Regeering — staan zij met die Rcgeering in voortdurende en onmiddellijk aanraking.

Voor behoud der Algemeene Secretarie is bij deze werkwijze geen plaats. De eenheid van opvattingen, de samenwerking tusschen de departementen, thans door de Algemeene Secretarie bewerkt, zullen dan tot stand komen door de onstandigheid, dat aBe departementen hun gemeenschappelijk middenpunt vinden in het Regeeringslichaam.

Ook de samenstelling van het Staatsblad, thans aan de Secretarie opgedragen, zal dan door de Departementen geschieden, met het Departement van Justitie als het eigenlijk kantoor van uitgifte.

Een Kabinet van den Gouverneur-Generaal, van kleinen omvang, blijft intusschen noodig.

E. *De ivelgevunde nacht.*

Waar de staatswet, in Nederland vastgesteld, zich in hoofdzaak, voor zoover Nederlandsch-Indie betreft, alleen zal niogen bezig houden met die onderwerpen, bij wclchkct belang van het Koninkrijk is betrokken, en waar voorts hetkoninklijk besluit vcrvalt, zal de wetgeving, ten aanzien van do inwendige belangen van Nedcrlandsch-Indie, in beginsel geheel zijn opgedragen aan daar te lande gevestigde organen. Ijo normale lands- wetgevende macht, de vaststelling dus van *lands- icellen*, wordt nu opgedragen aan den Gouverneui- Generaal in Bade, in gemeen overleg met <icnt tot Landsstaten hervormden Volksraad, op gelijko wijze als in Nederland de wet tot stand komt door gemeen overleg van Koning en Staten-Generaal. De Landsstaten hebben, gelijk reeds word aange- teekend, zoowel het recht van initiatief als dat van ainement.

Stagnatie in de wetgoving, die zou kunnen ontstaan doordat de voor tot standbrenging eener landswet noodigo overeenstemming niet is vcregen, wordt voorkomen door de bepaling, dat de Gouverneur-Generaal in Rade, indien zich (lit geval voordoet en niettemin een wettelyke regoling dringend noodzakelijk wordt gacht, een *noodordonnantie* zal kunnen uitvaardigen.

Voor vaststelling van een noodordonnantie zal tevens aanloiding kunnen zijn, ingeval de tijd ontbreekt voor de vaststelling van een landswet (men denke aan het geval dat do Landsstaten op reces zijn en zelfs de tijd ontbroekteen spoed-

vergaderinr; met verlaagd quorum te beleggen).

Noodordonnanties worden onoverwijd met een voorstel van landswet aan de Landsstaten ingezonden. Wordt omtrent zoodanig voorstel geen *overeenstemming vcrekren, zoodat cr dus een conflict* is tusschen Landsstaten en Regeering, dan ligt de beslissing van dit conflict bij de Wet- gevende Macht in Nederland: de noodordonnan- tie blijft gelden tot het conflict is opgelost.

Nanst de landswet (c. q. noodordonnantie) staat de gewone ordonnantie, tot vaststelling waarvan de Gouverneur-Generaal in Rade alleen kan overgaan, omtrent die onderwerpen, waarvan de regeling hem bij landswet is opgedragen. Dezo gewone ordonnantie neemt dus de plaats in van den algemeenen maatregel van bestuur in Nederland.

Landswetten en ordonnanties kunnen bij de wet worden vernietigd in de gevallen, ho ven onder A venneld. Voorts zal, als een voorstel tot ver- nietiging is ingediend, de Kroon tot schorsing kunnen overgaan.

F. *De landsbegrooting.*

Ook deze wordt bij landswet vastgesteld. Be- krachtiging door de Wetgevende Jlach in Nederland zal niet vereischt zijn. Intusschen is op- brenging van die posten verplicht welke, als voor het belang van het Koninkrijk gevorderd, krach- tens de staatswet door Indie behooren te worden gedragen.

Geschillen bij de vaststelling van de begrooting gerezen tusschen Gouverneur-Generaal in Rade en Landsstaten kunnen door een van beide, met aanduiding van de wijziging, die dientengevolge in de begrooting verlangd wordt, door tusschen- konist van de Kroon worden onderworpen aan het oordeel van de Wetgevende Macht in Nederland. Intusschen werkt do begrooting voor zoo- ver daartrent geen gesohil roes.

G. *Vertegenwoordiging van Indie, in Nederland.*

Terwijl de Commissie uitgaat van de stelling dat de Indische Regeering steeds haar aangewe- zen vertegenwoordiger in Nederland heeft in den •Minister van Kolonien, acht zij het wenschelijk ook aan do Landsstaten de gelege nheid te go ven zich aldaar to doen vertegenwoordigen voor die gevallen, waarin in Nederland moet worden be- slist in zaken, waarbij het Indisch belang alleen of ook betrokken is. Met verwerping van het denk- becd van Indische kamerleden, alsmede van het denkbeeld om permanente commissarissen in Nederland aan to stellen, stelt zij mitsdien voor aan de Landsstaten de bevoegdheid te verleenen, bijzonder afgovaardigden naar Nederland te zen- den telkens wanneer zij daartoo termen aanwezig achten. Aan die afgovaardigden zal toegang tot en adviseeronde stem in do vergaderingen van de Staten-Generaal moeten worden gegeven.

Overigens stelt zij voor te bopalen dat geen wet, bestemd om voor Indie to' gekien, in de Sta- ten-Generaal zal kunnen worden in stemming ge- bracht, voor dat zoowel do Indische Regeering als de Landsstaten in de gelegenheid zijn gesteld de belangen van Indie schriftelijk bij de Staten-Generaal voor te dragen.

H. *De Minister van Kolouiiin.*

Hoczcer deze Minister gehandhaafd blijft en grondwettelijk geen verandering in zijne stelling wordt gebracht, ontveinst de Commissie zich niet dat deze stelling in onivang zal verliezen, zoo door het wegvallen van de Kroonwetgeving, ah.

door de omstandigheden dat de Indische begroting niet meer in Nederland zal worden vastgesteld en dat van de Wetgevende Macht in Nederland geene regelen zijn te verwachten omtrent inwendige aangelegenheden van Indie.

Waar echter de Gouverneur-Generaal door de Kroon wordt benoemd en aan deze verantwoordelijk zal wezen, waar ook de andere leden van het Regeeringslichaam door de Kroon benoemd zullen worden en eindelijk aan de Kroon de macht is gegeven de vernietiging van Landswetten en noodordonnantien uit te lokken en deze alsdanteschorsen, is er alle reden de grondwettelijke verantwoordelijkheid ook van den Minister van Koloniën te handhaven.

I. De gebiedsdeelen.

Bleek uit het voorgaand reeds, dat de Herzieningscommissie zich de organisatie van Indie denkt, als tot nu toe, als *eenheid-staat*, zoodat dan ook door haar beslist stelling wordt genomen tegen de voorstanders van de z.g. *federalistischcidea* (Colijn, Meyroos e. a.), niettemin kan, naar haar oordeel, de door haar aangegeven constructie slechts dan hare volle betekenis erlangen, wanneer de autonomie van Indie, in het groote geheel tot erkenning gebracht, ook worde verwezenlijkt in de onderdeelen. Bij de uitwerking nu van het denkbeeld der verdeling van het land in met autonomie bekleede gebiedsdeelen openbaarde zich in den bezem der commissie verschil van meening. Een groote minderheid achtte zich tevreden indien autonomie wordt toegekend aan regentschappen en andere daarmede op een lijn te stellen landelijke ressorten en aan steden (de eigenlijke volksgemeenten w.o. beneden, blijven hierbij dan buiten beschouwing), de meerderheid echter achtte om redenen van goede politiek noodzakelyk de vorming van groote autonome regionen tusschen Land en regentschap — *gouvernementen* — „regionen, die niet zullen zijnstaatjes in het klein, maar onderdeelen van het land, in ruime mate bekleed met zelfbestuur, uitoefenende autonomie en belast met het toezicht op de handel-ingen van binnen hunne grenzen gel egen gemeenten en steden.

In deze gouvernementen zal het bestuur zijn opgedragen aan een uit de ingezetenen gevormd, door verkiezing en benoeming samengesteld, vertegenwoordigend lichaam, *Staten* genoemd, welks meclielid tevens voorzitter, de Gouverneur, door den Gouverneur-Generaal in Rade zal worden benoemd, terwijl een door de Staten benoemde *raad van bestuur* belast zal worden met het dagelijksch bestuur en met de uitvoering van de verordeningen der Staten.

Aan de Staten wordt ten voile de regeling overgelaten van de huishouding van het gouvernement, zich open baren de in verordeningbevoegdheid, terwy] hun, evenals aan de andere organen van het gouvernement, medewerking aan de uitvoering van de landswetgeving zal worden opgedragen.

Dezelfde beginselen beheerschen de wetgeving betreffende lagere gebiedsdeelen, de steden en gemeenten, welke laatste term in het stelsel der Commissie de verzamelaam is voor landelijke gemeenschappen als daar zijn de regentschappen, de tot autonome ressorten gemaakte onderafdeelingen, de *Minqjiasa* 企. a.

De tegenwoordige decentralisatiewetge^ndg, welker beginsel door de Commissie wordt veroor-

deeld, zal plants moeten ma ken voor een nieuwe regeling omtrent de hier genoemde autonome gebiedsdeelen.

Niet het geheele land zal ecliter al dadelijk in autonome gebiedsdeelen worden verdeeld; daartoe mogen allen worden bevorderd die streken, die daarvoor geschikt kunnen worden geoordeeld. Voor de vorming vaneenautonooingouvernement stelt de Commissie als eisch: bewustzijn van saamhoorigheid, voornamelyk van de in het gebied levende inhemsche volken; bclanggemeenschap, niet enkel van de in-, maar ook van de uitheemschen; mogelijkheid van onderling verkeer; taalgemeenschap. Van vorming van een gouvernement zal voort, gegeven de voldoening aan deze eischen, eerst sprake kunnen zijn wanneer, hoofdzakelyk door verkiezing, een regionaal vertegenwoordigend lichaam kan worden gevormd.

In het gebied dat aldus buiten de autonome gouvernementen zal vallen, wordt de in deeling van het land in gewesten gehandhaafd, gewesten echter die al dadelijk zoodanig worden gevormd, dat ze grondslag voor latere omvorming in een gouvernement kunnen zijn. De nieuwe, groote gewesten zullen voorts geleidelijk voor die omvorming geschikt worden gemaakt, door de instelling, waar dit mogelijk is, van een uit de ingezetenen samengestelden raad, die hier geheel benoemd. daar wellicht deels benoemd, deels gekozen zal zijn en aan welk lichaam, behalve de verplichting om het hoofd van gewestelyk bestuur te adviseeren, ook, in verbinding met dat bestuurs-hoofd, grotere bevoegdheid zal kunnen worden opgedragen, dan aan het bestuurs-hoofd alleen toekomt. Zal overal aan het gewestelyk bestuur door de lands wet kunnen worden opgedragen politieverordeningen vast te stellen, de landswet, bij welke een raad wordt ingesteld, kan bovendien aan het aldus uitgebreide bestuur de zorg overdragen voor bepaalde onderdeelen van 's Lands dienst met aanwijzing van het gedeelte der geld- middelen van den Lande, hetwelk daartoe ter beschikking van de besturen wordt gesteld; omtrent die diensten zal alsdan het gewestelyk bestuur de noodige reglementen kunnen vaststellen.

In het bestuur en de huishouding van de dorpen, de dorpsgemeenschappen en de andere in de volkeinstellingen wortelende gemeenschappen (over de landschappen zie hieronder sub K) stelt de Commissie geen liervorming voor. Deze zullen blijvend worden beliecrsch door de instellingen on gebruiken van de bevolking, onder hooger toezicht en met inachtneming van bepalingen door de lands- wet vast te stelleE^Z.

Alleen stelt de Commissie voor dat, voor zoover de rechtsbehoef ten der be vol king het toelaten, ook die ingezetenen van de hier bedoelde gemeenschappen, die niet tot de oorspronklijke dorpsbevolking behooren, geroepen zullen worden tot deelneming aan de regeling van de huishoudelijke belangen, in welk geval intusschen zij ook verplicht zullen zijn bij te dragen in de lasten der gemeensebap.

J. Andere, publiecrechtelyke gemeenschappen.

Be halve de waterschappen, thans reeds geregeld in artikel 145 R. R., opent het ontwerp van wet op de landsordening de gelegenheid om ook gemeenschappen in het leven te roepen ter behartiging van andere gemeene belangen. De Coimmissie dacht al direct, behalve aan Kamers van land- bouw,

in behandeling is, over autonome havcnraden.

Bijzondere gemeenschappen, in de volksinstel-lingen wortelend, denk aan de Balische soebaks, zullen, behoudens nadere regeling bij landswet, onderworpen blijven aan de in die gemeenschappen geldende volksinstellingen en gebruiken.

K. *De landschappen* (inhemsche zelfbesturen).

Daaromtrent verdedigt de Commissie uitvoerig de stelling dat zij, even goed als governementen, gemcenten en steden, zijn autonome onderdeelen van het land, zoowel wat de instelling en de organisatie betreft, als ten aanzien van hun voortbestaan afhankelijk van den wil des wetgevers, die bij de beslissing omtrent deze punten geleid wordt door overwegingen van staatkundigen aard.

Versehil tusschen de landschappen en andere autonome gebiedsdeelen is er doordat de laatste hun autonome macht ontleenen aan het landsgezag, terwijl de eerste ze ontleenen aan de geschiedenis van hun ontstaan; dus treedt bij de laatste het landsgezag op toekennend en regelend, bij de eerste erkennend en beperkend, aid us echter dat aan de zelfstandigheid der landschappen geen afbreuk wordt gedaan.

Dit alles leidt er intusschen toe, dat de aanwijzing der grenzen, binnen welke de macht van het Zelfbestuur zich beweegt, ter beoordeeling staat van den Landswetgever, niet van de Regeering, gelijk tot nog toe het geval is; denk aan de, bloot na ge hoord advies van den Raad van Indie, door den Gouverneur-Generaal vastgestelde zelfbestuursregelen 1919 (Ind. Stb. 1919 no. 822).

Voorts behoort de regelgeving door de landschapsbesturen te worden onderworpen aan hoogere toezicht, terwijl aan den landswetgever de bevoegdheid behoort toe te komen algemeene regelen te stellen, die bij het toezicht op het beheer en de verantwoording van de gebiedsdeelen van het landschap moeten worden inachtgenomen.

Het beginsel, dat onderhoorigen der landschappen ook Nederlandsche onderdanen zijn, wordt gchandhaafd en uitgewerkt. Waar dus kiesrecht bestaan zal voor de vertegenwoordigende lichamen, zoowel voor de Landsstaten als voor de governementsraden en gemeenteraden, — donk aan het geval dftiteen land schap geheel of ten deele in een governement of gomeint inocht zijn gecncleaverd — worden die onderhoorigen daarvan niet uitgesloten. Een andere vraag is of ook aan binnen een landshap gevestigde niet-onderhoorigen invloed inoet worden toegekend op het bestuur van het landschap. Zonder zoudanigen invloed al duidelijk toe te wijlen kunnen, stelt de Commissie wel voor, dat naar de toekenning daarvan behoort te worden gestreefd.

L. *be. 8finc/mlelling van de vertefientuoorid/ende liclumie.ii.*

Het ontwerp der Commissie geeft ointrent dit punt slechts eenige regelen, laat de uitwerking en verdere regeling over aan de landswet, voor welke verantwoordelijkheid zij de instelling verzoekt van een afzonderlijke kleine kiesrecht-commissie.

Het ontwerp houdt de volgende bepalingen in ointrent de fmmenstelling der Landsstaten. Het aantal gekozen leden bedraagt ten hoogste 80, het aantal benoemdende ten hoogste 20, vermeerderd met een bij landswet te bepalen aantal vertegenwoordigers voor die gebiedsdeelen, waar de plaatselke toestanden het instellen van verkiezingen

districten, binnen welke de kiezers op den grondslag van de mate hunner ontwikkeling in kiezerslichamen worden ingedeeld. Kiesrechtig zijn a He Nederlandsche onderdanen, ingezetenen des lands, die den leeftijd van 25 jaren hebben voltooid, het Nederlandsch, het Maleisch of een der talen welke in hun district inheemsch zijn, kunnen lezen en schrijven, wier namen zijn ingeschreven in het kohier van eene landsbelasting en die zich in persoon bij de betrokken autoriteit voor het erlangen van kiesrecht hebben aangemeld. Grondslagen voor actief kiesrecht zijn dus ontwikkeling on belangstelling; de inschrijving in een belastingkohier heeft enkel de betekenis van identificatiemiddel, niet van een census-voorwaarde; — voor het passief kiesrecht en de benoembaarheid zijn de vereischen behalve onderdaan- en ingezetenschap een leeftijd van 30 jaar, het bezit van kiesgerechtigheid en kennis van het Nederlandsch.

Vrouwen zijn noch van het kiesrecht, noch van verkiezen- en benoembaarheid in beginsel uitgesloten, wat niet wegneemt dat de landswet, die bovendien ook andere voor sommige gebiedsdeelen afwijkende eischen voor de toekenning van kiesrecht stellen kan, haar voor bepaalde gebiedsdeelen daarvan zal kunnen uitsluiten, wanneer plaatselijke opvattingen daartoeaanleiding inochten geven.

Tot zoover het ontwerp-beginselenwet; de landswet zal nu deze voorschriften moeten aanvullen en ook voor de gouvernemen ten, steden en gemcenten het kiesrecht en de benoembaarheid moeten regelen.

Hoewel, gelijk gezegd werd, voor het ontwerp dier verdere wettelijke regelen instelling van een afzonderlijke commissie noodig wordt geacht, heeft de Herzieningscommissie niettemin in een der hoofdstukken van de algemeene toelichting eenige denkbeelden daaromtrent uiteengezet. Bij deze wordt uitgegaan van de volgende beginselen:

a. analfabeten zijn voor de landsstaten, staten der governementen en stedelijke raden van kiesrecht uitgesloten. Voor de gemeenteraden vormen ze een afzonderlijk kiezerslichaam, hetwelk enkel bevoegd is tot de aanwijzing van kiezersmannen;

b. meer invloed wordt bij de verkiezingen toegekend aan hen, die het Nederlandsch, dan aan hen, die slechts een andere taal kunnen lezen, schrijven en spreken;

c. door toekenning van betrekkelijk meer invloed, wnt betreft de verkiezingen voor Landsstaten on Governementsstaten, aan de stedelijke dan aan de landelijke kiezerslichamen, moet voorkomen worden, dat de belangen dersteden in het gedrang zouden komen;

d. alle verkiezingen, behalve voor zooverre betreft de analfabeten in de gemeenten, behoreen rechtstreeksche te zijn;

e. als algemeen beginsel wordt voorts vooropgezet, dat de vertegenwoordigende organen moeten zijn vertegenwoordigingen niet van belangengroepen, maar van gedachtenstromingen.

M. *De bevolkingsklassen.*

Naar het oordeel der Commissie behoort gebroken te worden met de thans anartikkel 109 R. R. tengrondslag liggoncle aprioristische ondeeling der bevolking in drie dusgenoemde rasaan. Waar de wotgeving onderscheid tusschen verschillende groepen der bevolking moet inaken, staat haar dit natuurlijk vry, maar dit wordt ten aanzien

van elk afzonderlijk onderwerp) uitgemaakt en dan wordt rekening gehouden ook met vele andere onderscheidingen, die in het maatschappijleven worden opgemerkt: naar naties, naar godsdienst, naar landstreek, naar ontwikkeling, naar belang. De Commissie streeft dus niet naar eenheid van recht en laat vooral uitkomen, dat op het gebied van het privaatrecht aan zoodanige eenheid niet valt te denken. Wei wil zij, dat in de verhouding waarin de bevolking staat tot de overheid, niet meet met rasverschil, evenmin als met godsdienstverschil zal worden rekening gehouden en zij heeft dit uitgedrukt in de drie volgende bepalingen: ieder Nederlandsch onderdaan is benoembaar tot elk openbaar ambt; — het bezit en de uitoefening van staatkundige rechten is niet afhankelijk van onderscheidingen van ras of landaard, evenmin van het behooren tot eenige kerkelijke of geloofsgemeenschap, dan wel van het aanvaarden van eenige geloofsbelijdenis; — de lasten van overheidswege op te leggen zijn onafhankelijk van eenige hier bedoelde onderscheiding. Artikel 109 R. R. worde voorts ingetrokken.

In het op twerp ener wet op de Landsordering, waarin de onder A tot M omschreven beginselen zijn nedergelegd, wordt voorts het eerste hoofdstuk — algemeene bepalingen — nog gewijfd aan de regeling der z.g. grondrechten en aan de inrichting van de rechterlijke macht, terwijl in de voorgestelde grondwetsartikelen eene omschrijving van den omvang van het Koninkrijk der Nederlanden wordt voorgesteld, ten gevolge waarvan de aanduiding van Indie als kolonie of bezitting van het moederland zal verdwijnen.

In het verslag der Herzieningscommissie zijn aan de voorstellen en ontwerpen eenige minderheidsnota's toegevoegd, waarin afzonderlijke leden of ledengroepen hunne bezwaren tegen onderdeelen van die voorstellen aangaven. Slechts eene van die minderheidsnotas, die van den heer S. Ritsema van Eek, bevatte bezwaren van principieel aard tegen de voorstellen in haar geheel, voornamelijk in verband met de door hem in verschillende geschriften en ook nu weder in deze nota verdedigde leer, volgens welke vooreerst van autonoom van Nederlandsch Indie: als zelfstandig staatsdeel geen sprake zal kunnen zijn, zoodat de belangrijkste wetgeving, met inbegrip van de begrotingswetgeving, blijkt voorbehouden aan den Nederlandschen wetgever, zoover deze namelijk de provincien te boven gaat; voorts de Gouverneur-Generaal voornamelijk drager worde van uitvoerend gezag en het centrale vertegenwoordigend lichaam slechts een adviseerend karakter voor den Gouverneur-Generaal verkrijgt; dan het zwaartpunt van het Nederlandsch bestuur in Indie niet worde gelegd in het centrum, maar bij de provincie en Indie dus worde verdeeld in een vijftal provincies, die evenmin in tusschen als Indie zelf zullen hebben autonomie; eindelijk autonomie slechts zal kunnen worden toegekend aan gemeenschappen van de inheemsche bevolking, als hoedanig thans nog alleen gedacht kan worden aan de regentschappen, maar die ten slotte bijna het gheele Indische staatsgebouw zullen omvatten;

Bij dit alles wordt op den voorgrond gesteld eene onderscheiding der bevolking in Indiers, Nederlanders en vreemdelingen, van welke alleen aan de eerste twee groepen medezeggensch

kan worden verleend. De groep Indiers zou gevormd worden door alien behorende tot de inheemsche bevolking van Indie en degenen die zich in die groep doen openen, de groep Nederlanders door hen die het Nederlandsch bezitten. Die onderscheiding zou dan meebrengen, dat alleen aan de Indiers in Indie het volledig staatsburgerschap zou toekomen, hetwelk zich eelster voorloopig in de uitbreiding; erking zou beperken tot desca en regentschap. De uitvoerende macht; in het land en in de provincie zou in den regel toekomen aan Nederlandsche ambtenaren; voorts zouden de vertegenwoordigende lichamen, die boven de gemelde autonome gemeenschappen wetgevende macht uitoefenen, uit Nederlanders en Indiers in gelijken getale moeten bestaan.

Een der andere minderheidsnota's, die van de heeren Kan, Kindermann en Welter, geeft een doorgaande kritiek op de beschouwingen en voorstellen van de meerderheid der commissie, voornamelijk wat betreft de inrichting van het RegeeringsHchaani, de bevoegdheid vande Landsstaten, het rassencriterium en in verband daarmee de samenstelling van de vertegenwoordigende lichamen.

De overige acht minderheidsnota's geven slechts afwijkende opvattingen te kennen omtrent onderdeelen van de voorstellen. Tienleden, het lid R. A. Kern enerzijds en voorts de leden Cremer, las Abdoerachman, R. Hasan Djajadiningrat, R. T. Ario Harsono, Koch, van Lith, Salim, Toepe en R. M. Ario Woerjaningrat, oordeelen instelling van gouvernementen als tusschenschakel tusschen centrale organen enerzijds, en genieenten anderzijds, niet noodig ongewenscht, veroordeelen voorts de niet-toekenning van kiesrecht aan analfabeten; de laatstgenoemde negen verzetten zich tegen de beschouwingen door de Commissie ten beste gegeven omtrent de toekenning van meer invloed aan Nederlandsch spreken de kiesers. Twee, de leden van Lith en Jacob, pleiten evenals de heeren Kan, Kindermann en Welter, voor behoud van het rassencriterium. Twee (de heeren van Lith en Jacob) verdedigen de invoering van een tweekamerstelsel, echter niet op elenzelfden grondslag, daar de eerste de bij te voegen Kamer wenscht tot zien georganiseerd als een belangenkamer, terwijl de tweede haar wilgevoerd zien uit personen, die bepaalde betrekkingen in de maatschappij vervullen of hebben vervuld. Mr. W. C. Beucker Andreae heeft bezwaar tegen de opheffing van het rassencriterium bij de regeling van de samenstelling der vertegenwoordigende Hchainen, tegen verleening van het recht van enquête aan de Landsstaten en tegen toekenning aan deze van de bevoegdheid om aanbevelingen te doen voor de vervulling van vacatures in den Raad van Indie. De heer A. J. Knaap verklaart zich niet te kunnen vereenigen met de beschouwingen van de Commissie omtrent de samenstelling van de Regeering en omtrent het kiesstelsel. De heer ir. de Jong eindlyk ontwikkelt andere beschouwingen dan die de Commissie had den 1616, omtrent a. toekenning van het kiesrecht; b. de samenstelling van den Raad van Indie en c. de regeling van het uitvoerend gezag.

De wel eens bij de kritiek gchoorde opmerking dat om het groote aantal minderheidsnota's van eene meerderheid in de Commissie eigenlyk geen sprake zou zijn, is gelijk uit deze opsomming

blijkt, minder juist, aangezien verreweg de mees- te niinderheidsnota's slechts onderdeelen van de voorstellen en beschouwingen van de Commissie betreffen en het door deze voorgestane stelsel in het algemeen onaangestaan laat.

Bij de voorbereiding van de Grondwetsherziening, die in 1922 nog wordt tegemoet gezien, toonden Regeering en Tweede Kamer rekening te willen houden met de voorstellen van de Regeeringscommissie.

In het voorontwerp, zooals het door de Tweede Kamer werd aangenomen (December 1921), werd aan die voorstellen in zoovertegevoelen als:

a. de aandoening van Nederlandsch-Indie als kolonie of bezitting van het Moederland is weggefallen;

b. uitdrukkelijk is bepaald, dat de regeling van de inwendige aangelegenheden van Nederlandsch-Indie zooveel mogelijk zal worden overgelaten aan daar te lande gevestigde orsanen, behoudens een vernietigingsrecht toe te kennen aan de Wetgevende Macht in het Koninkrijk;

c. de Kroon niet meer wordt gehandhaafd onder de gewone wetgevende organen, maar alleen regelingen zal mogen vaststellen voor bepaalde onderwerpen of gevallen door de wet aan te wijzen, zoodat onder den gehandhaafden term Opbestuur niet meet ook wetgevende macht begrepen zal zijn;

d. behoudens door de wet te bepalen uitzonderingen, geen wet voor Indie zal kunnen worden vastgesteld, zonder dat het Indische vertegenwoordigend lichaam zal zijn gehoord;

e. de „staatsinrichting“ van Nederlandsch-Indie bij de wet zal moeten worden vastgesteld.

Aan de volgen de voorstellen van de Herzieningscommissie zal mitsdien door deze Grondwetswijziging niet worden tegemoet gekomen:

a. dat de Grondwet aldus zal worden ingericht dat haar tweeledig karakter: Grondwet voor het Koninkrijk en beginselenwet voor het Rijk, tot erkenning wordt gebracht;

b. dat het Vertegenwoordigend Lichaam in Indië bevoegd zal worden verklaard om afvaardigden naar Nederland te zenden, ten einde de belangen van Indië bij de Staten-Generaal en de Begeering voor te staan;

c. dat (de Kroonwetgeving geheel zal vervallen);

d. dat de Wetgevende Macht in Nederland zich zon hebben te onthouden van rechtstreeksche regeling van inwendige aangelegenheden van Indië.

Men zie omtrent de resultaten voor Indië van deze voorgenomen Grondwetsherziening een opstel van nr. 11, jnr. C. van Voerhoven in het Koloniaal Tydschrift van Januari 1922.

Overige literatuur: „Overige literatuur“: A. J. B. Cd. Teij Stunrt: „Overige literatuur van Indië“ (rede Inlisch Genootschap Van 28^{en} Januari 1921).

Opstellen van G. Th. Stibbe in *Koloniale Studiën* 1921 bl. 13 (n. 177) en van H. J. Grijzen in do Inlisch Gids 1921 bl. 681.

Mr. J. I. (nr.) jentier Alting: „Het rascnrieten“: reele Inlisch Genootschap van 16 December 1921.

Prof. D. G. Stibbe, rede in „Moederland en Kolonien“, van 12 Januari 1921. J. H. C. A. / - / KIELSTRA (Er. EGBERT BROER). Gchor/to Leeuwarden 6 Maart 1844, bezocht hij de lagere (Miclerysinrichtingen en het gymnasium aldaar,

latingsexamen af voor de Koninklijke Militaire Academic te Breda. In 1858 als cadet geplaatst, werd hij 2 Junij 1861 in de 2de l. J. H. C. A. / - / KIELSTRA (Er. EGBERT BROER). Gchor/to Leeuwarden 6 Maart 1844, bezocht hij de lagere (Miclerysinrichtingen en het gymnasium aldaar,

vertrouwen bij het Oost-Indisch leger. In Januari 1863 vertrok hij naar Indië. Vaar hij 25 April aankwam. Hij doorliep de militaire rangen tot hij in 1879 dien van majoor der genie bereikte. Als kapitein van dat wapen nam hij in 1873 deel aan de eerste Atjeh-expeditie, waarbij hij op 10 April gewond werd. In 1874 aan de tweede, waarbij hij door cholera werd aangetast en gevacueerd moest worden. Na eenige jaren dienst ter West-kust van Sumatra en te Batavia, werd hij wederom naar Atjeh overgeplaatst, nu als majoor-eerst-aanwezende genie-officier, als hoedanig hij van Januari 1880 tot Maart 1881 dienst deed.

Na in 1882 gerepatriëerd te zijn, vestigde hij zich in Den Haag en werd in 1884 op verzoek gepensionieerd. In hetzelfde jaar verkoos het district Dokkum hem tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarin hij tot 1885 zitting had. Na dien is hij van 1891 tot 1894 door het kiesdistrict Lochem afgevaardigd.

Meer dan op politiek trad Kielstra echter op den voorgrond op wetenschappelijk gebied. Reeds spoedig na zijn aankomst in Indië was hij begonnen lessen te geven in de wiskunde, o.a. aan den door de vrijmetselaarsloge „De Ster van het Oosten“ te Batavia geopenden cursus tot opleiding van ambtenaren. Eene hem aangeboden benoeming tot leeraar aan het gymnasium Willem III sloeg hij nochtans af. Doel ook buiten die lessen had zijn zin voor wetenschappelijke arbeid blijkbaar de aandacht getrokken. Inmers toen in 1870 de Bataviasche uitgever Braining besloot tot oprichting van het Indisch Militair Tijdschrift, noodigde hij Kielstra, toenmaals als eerste luitenant-„adjoent“, van den Generalen Staf aan het militair departement te Batavia geplaatst, uit om als redacteur op te treden, en te ke functie deze tot 1878 heeft vervuld. Zij bracht hem als van zelf tot bestudeering der Indische krijgsgeschiedenis uit de daarvoor in het archief van het departement te Batavia beschikbare bronnen en zoo legde hij den grondslag voor zijne latere studie op dit gebied, het terrein, waarop hij zich bij voorkeur bleef bewegen en zich meer en meer naam veroverde.

Na zijne terugkomst in het inoederland breidde de kring der onderwerpen, die zijne belangstelling hadden, zich geleidelijk uit en verschenen opstellen van zijne hand in verschillende periodieken. Van 1889 tot 1912 werkte Kielstra geregeld mede aan het Algemeen Handelsblad, terwijl hij van de oprichting in 1901 tot aan zijn dood deel uitmaakte van de redactie van Onze Eeuw. Zyne bijdragen hierin en in andere periodieken als De Gids, De Indische Gids, De Tijdspiegel, Hot Tijd-schrift voor Economische Geografie, hebben niet alleen betrekking op koloniaal-historische, maar ook op koloniaal-politieke en koloniaal-economische onderwerpen.

Behalve op wetenschappelijk terrein verwerfde Kielstra zich eene positie in het economische leven. In 1894 riep de Regeering hem in tot het gouvernementscommissariat bij do Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij, in 1903 eveneens tot die bij de Java-China-Japan-lijn en de Koninklijke Pnketvaart Maatschappij. Daarnaast bekleedde hy sedert 1897 de functie van commissaris der Billiton Maatschappij, sinds 1903

diezelfde nositie bij de Petroleum Maatschappij Sumatra-Palmbang, die in 1905 in de Koninklijke Petroleum Maatschappij opgin g, si nds 1905 was hij commissaris van de RotterdamscheLloyd., terwijl hij als bestuurslid der Nederlandsche Scheepvaart. Unie den ondervoorzitterszetel dier combinatie innam. Bovendien was hij comissaris van vrschillende koloniale ondernemingen ah de Cultuur Maatschappij Watoetoelis-Poppoh en het Timor Syndicaat.

Hoezoer zijne verdiensten op verschildend gebied gewaardeerd werden. blijkt uit zijne benoeming tot ridder in de orde van den Nederland-schen LCPUW op 8 December 1887. uit eene be- vordering tot luitcnant-koloncl-titulair 31 Augustus 1898 en tot Staatsraad in buitengewonen dienst op 3 Juli 1913. Van erkenning meer in het bijzonder van zijne wetenschappelijke verdiensten getuigt in de eerste plaats zijne benoeming tot doctor honoris causa in de Nederlandsche let- teren door de Leidsche Universiteit op 6 Ma art 191-J en verdef zijne benoeming als erelid van het Koninklijk Instituut voor de Taal-Land-en Volkenkunde van Nederlandsch-Indie. De eerste geschiedde hoofdzakelijk wegens sroote ver- dienste als geschiedschrijver, door de tweede toonde het Instituut zijne erkentelijkheid voor de uitnemende wijze, waarop hij als besuurder, later secretaris, de belangen der instelling twintig jaren verzorgd had.

Vermelding moge nog vinden, dat Kielstra sinds 1889 bestuurslid en van 1910 tot 1919 voor- zitter van het Indisch Genootschap was. zooniede dat hij sinds 1910 voorzitter was van den Raad van Beheer van het Nederlandsch Tooneel.

Op 4 Juni 1920 stierf hi; plotseling, holder van geest en in het bezit van zijne volle werkkraft tot op het laatste oogenblik.

„Een onwaardeerbare werkkraft“, zoo schreef Prof. Dr. P. J. Blok iil het door hem opgesteld Levensbericht van Dr. E. B. Kielstra van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. „een heldere geest, een oprecht vaderlander, een braaf, verstandig en nenvoudig man is met hem heengegaan“. In hem verloor menigeen „een hartelijk vriend, een geerd en gewaardnerd, een verstandig en ijverig niedewerker“. Wat meer in het bijzonder Nederlandsch-Indie betreft, het verloff met zijn dood een oprecht vriend, met open oog voor de nooden en behoeften van land en volk, met een groot rechtvaardigheids- gevoel ten aanzien van alle volksgroepen en be- langden iJdaar.

De voornaamste gnschriften van Kielstra zijn de volgen de:

Beschrijving van den Atjoh-oorlog tot 1881. (3 deeleri met velc kaarten), verschenen in de jaren 1881—83. Indisch Nederland en de Indische Ai> 7 cheTselbloniaal historische.Qpstel- / len, verschenen in 1910 en TO 177 Ten slotte: De ^A^estigingvan het Nederlandsch Gezag in den In- / dischen Arclupel., verschenen in 1920-naden dood van den schrijver.

Veelvuldig zijn verder de tijdschriftartikelen van zijne hand. De voornaamste hiervan zijn:

One Verdedigingsstelsel (Ind. Mil. Tijdschr. 1870). Krijgsverrichtingen op Borneo (Ind. Mil. Tijdschr. 1870—*71). Atjeh onder de Gouver-neurs Pruys van der Hoe ven, Tobias en Tjem- ineni (Jnd? Mil. Tijdschr. 1886—88). Het ont- Btaan van den Padri-oorlog (Ind. Mil. Tijdschr.

1887). Palembang sedert 1848 (Ind. Mil. Tijdschr. 1889). Nias Tijdens Generaal van Sjoeten (Ind. Mil. Tijdschr. 1890). Steenkolen en S)oorwegen ter Westkust van Sumatra (De Gids 1884). Ter Westkust van Sumal ra (De Gids 1886). De Uitbreiding van het Nederlandsch gezag op Sumatra (De Gids 1887). Java's grootste ramp (De Gids 1888). Dit artikel gaf den stoot tot de oprichting van den Anti-opium Bond, welks werkzaamheden leidden tot krachtige bestrijding van het mis- bruik van dit leulsap o.a. door de inrichting der opiumrecie in Ned.-Indi. Voorts verschenen:

De kleine verpachte mi-ldelen op Java (De Gids 1889). Het eiland 3laddera (De Gids 1890). De Ondergang van het Palembang'sche Rijk (De Gids 1892). Het eiland Bali (De Gids 1893). De Lampongs van 1832 tot 1834 (De Indische Gids 1888). Onze Aanrakingen met Troemon. De Koffiecul-tuur ter Westkust van Sumatra (De Indische Gids 1889—93). Borneo's Westerdleelung sedert 1850. De Ondergang van het Bandjerma- sinsche Rijk (De Indische Gids 1891—92). Suma- tra's Westkust sedert 1819 (Bijdragen van het Kon. Inst, voor de T. L. en Vk. van N. T." 1886—92). Sumatra's Westkust omtrent de helft der vorige eeuw fB 1721 rag'dri vah het Kon. Inst, voor de T. L. en Vk. van N. I. 1887). Atjeh en de Liberale Partij (Vragen des Tijds 1888). Heerendiensten in de Lampongs (Vragen des Tijds 1891). Beschouwingen over Atjeh (De Tijd- spiegel 1886—87). Over Marinezaken (De Tijd- spiegel 1887). Serawak in 1857 (De Tijdspiegel 1889). Kolonisatie in Onze Oost (De Tijdspiegel 1891). Bantam en de Max Havelaar (De Tijdspie- gel 1893). Herinneringen en Bespieelingen van een Oudgast (De Tijdspiegel 1894). Enige Per- sonen van den Java-oorlog (De Tijdspiegel 1896). De Financien van Nederlandsch-Indie (Koloni- aal-economische Bijdragen JI, in 1904 uitgegeven op last v/h Min. v. Koi.). Levensschets van H. de Bruyn, gewezen Dir. der B.O.W. (Tijdschr. van het Kon. Inst. van Ingenieurs 1885—86). Lc- vensbericht van Marius' Buys (Lcvensberichten der Mij. van Ned. Letterkunde 1906). Banka <?n Billiton (Tijdschrift voor Economische Geogra- fie 1910). Geregelde SchecpvanrdicBt in Ne<!. - Indie (Tijdschrift voor Eeonoinische Geografie 1911). De Java China Japan Lijn 1903—1918 (Tijdschrift voor Economische Geografie 1919).

In het Algemeen Handelsblad en in Onze Eeuw vindt men gedurende de termijnen, waarin Kielstra aan die periodieken medewerkte. reeksen op- stellen, beoordeelingen en aankondigingen van zijne hand. Zij alle toonen hem als voorstander van eene krachtige, zelfbewuste koloniale politiek, aansturende op de ontwikkeling van land en volk in ver band met de feitelijke omstandig- heden en verhoudingen in die gebieden.

Eindelijk verdienen de aandacht de volgende door Kielstra uitgesproken redevoeringen:

De Atjeh-quaestie (Indisch Genootschap 1883). Art. 183 van het On twerp der gewijzigde Grond- wet (Indisch Genootschap J 887). De Uitkom- sten van de Opiumregie op Java en Madoera (Indisch Genootschap 1909). De ^ocstand en Geest van het leger (Vereeniging tot beoefening der KrijgswetenBchp 1888). Do goede gevolgen der Indische OoxJogen (Vereeniging tot beoefening der Krijgswetenschap J 883). Java's verdediging (Vereeniging tot beoefening derKrijgswetenschap) 1895/

GUNNING (Dr. JOHANNES GERARDUS HERMANUS). Geb. te Schiedam, 25 Januari 1856, bc- zocht het gymnasium te Rotterdam en Den Haag, werd in 1873 ingeschreven te Leiden als student in de klassieke letteren, doch ging na zijn candidaatsexamen over tot de studie der Indische letteren, waarin hij op 26 Maart 1886 promoveerde. Kort daarna vertrok hij, als de eerstbenoemde ambtenaar ter beoefening der Indische talen naar Java, woonde eerst te Batavia, later te Solo. Tijdens zijn verblijf in Inchie werd hij het groote Javaasche Woordenboek van Winter en Wilkens en was ook geruimen tijd verbonden aan het gymnasium Willem III te Batavia, als leeraar in het Javaansch. In 1894 vertrok hij met verlof naar Nederland, werd daargestempeld, vestigde zich te Leiden en gaf tezamen met prof. Vree de eene nieuwe bewerking van het Javaasche woordenboek uit. Hij overleed den 19den November 1914. Zijne geschriften zijn: Een Javaansch geschrift uit de 16e eeuw, handelende over den Mohammedaanschen godsdienst (Acad. Proefschrift), Leiden, 1881; *Losse opmerkingen naar aanleiding van het wajangverhaal Raden Panclij, / Bydr. K. I. 6, I, (1895), 164—191; Roofda's Pan-dji-verhalen in het Javaansch opnieuw uitgegeven*, Leiden, 1896; *Gericke & Roorda's Javaansch-Nederlandsch Tjamilwoordenboek*, vermeerdert en verbeterd uitgegeven (tezamen met Prof. Vree), Leiden, 1901 *He dood van Abhi-manyu*, episch uit het bud-Javaasche heldendicht Bharata-Yuddha, met vertaling en aantekeningen, Album-Kern, 1903; *Bharata-Yuddha*, Oud-Javaasch heldendicht, uitgegeven van wege het Kon. Instituut v. d. Taal-, Land-en Volkenkunde v. Ned.-Indië, 1903; *Facsimile's van Javaasche brieven*, ten gebuike bij *Hefonderwijs* in het Javaasch (tezamen met Prof. Vree), Leiden, 1906.

ROOSEBOOM (WILLEM). Geb. te Amsterdam als zoon van J. Roose boom en F. F. Waller; overl. 0 Maart 1920 te s-Gravenhage. Hij begon zijn loopbaan in 1857 als cadet, werd in 1861 2o hi te. d. genic, 1864 1ste luit, volgde van 1870—74 de lchsen aan de Stafschool, werd in 1872 kapitein, 1874 overgeplaatst naar den inner. Staf, daarna leeraar aan d' 2(le Afd. van de Jooegere Krijgsschool en in 1884 verkozen tot Kamerlid voor Arnhem, welke functie hij tot 1891 vervulde. In 1885 werd hij jnaajor, 1890 ofsfe, 1891 directeur van de Hoogere Krijgsschool en werd in hetzelfde jaar door de regering afgevaardigd naar het Congres van het Koode Kriis te Rome. In 1891 werd hij bevorderd tot kolonel, verGondh aan den Gener. Staf, daarna lid van de staatscommissie tot bevestiging van de staatsrechtelijke verhouding tusschen de Ned. en Ned.-ind. legers, in 1897 generaal majoor, kommandant van de stelling Amsterdam, in 1898 voorzitter van de staatscommissie tot opheldering naar de wenschelijkheid eener Ramensmelting van de Ned. en Ned.-Ind. officiers-kategoriën. Bij Kon. beveluit van 17 Juni 1899 werd hij benoemd tot luit.-generaal in de suite, tevens tot Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië, welk ambt hij op 3 Oct. d. a. v. aanvaardde.

Kort na zijn optreden maakte hij eene inspectie naar Soerabaja en Aladoera, daarna in 1902, naar ChQribpn en de Preanger, met het doel om in bijzonderezichten het plan uit te voeren (reeds in 1892 door eene commissie in Nederland ontworpen) om Java en de voornaamste Buitenbe-

zittingen in staat van verdediging te brengen tegen eene buitenlandse vijand. Ten gevolge daarvan werden eenige forten opgericht, bewaard met snelvuurgeschut, de militaire verbindingswegen voor een snel troepenvervoer gereed, de organisatie van het veldleger tegen een Europeeschen vijand afgekondigd, en de plannen uitgewerkt voor de stelling van de hoogvlakte van Bandoeng en voor de defensiewerken van Batavia. Onder zijn bestuur werd het Ned. gezag in Atjeh bevestigd door generaal v. Heutsz; eveneens dat op N. Guinea door de oprichting van een militaire post te Merauke, mede ten gevolge van de vertoogen der Eng. regering over de rooftochten, door inboorlingen uit Hollandsch op Engelsch gebied ondernomen. Een oproer onder de Chineesche arbeiders in de timijnen op Banka werd spoedig bedwongen; expedities op kleine schaal al werden ondernomen naar Lewa, (Soemba), naar Korintjien naar Ceram tegen de bergbewoners, terwijl eenig maetsvertoon noodzakelijk werd op Celebes, tot bescherming van de reizigers Sara sin, en op Tabanan (Bali), waar de nieuw verkozen radja zich verbond voortaan de weduwenverdranding in zijn rijk te zullen tegegaan. Op Sumatra verzochten de hoofden van Kampar, Tabin bang Tarantang en de III Kota's zich onder rechtstreeksch Nederlandsch bestuur te mogen stellen. Minder voldoening gaven de verwickelingen in Djambi, waar de onbekwame sultan van zijne waardigheid ontheven werd, terwijl de oncle-handelingen met de rijks grooten over de keuze van een opvolger mislukten. Daarop werd het bestuur er tijdelijk opgedragen aan den resident van Palembang. Herhaaldelijk moest gewapend optreden worden tegen de partij van den vroegeren sultan Taha, die zich in het binnenland versterkt had, en het duurde tot de bestuursperiode van gen. v. Heutsz (1907) en den dood van den meest geduchten tegenstander, Radin Mat Tahir, alvorens men in Djambi den toestand meester was.

Er werd een minutieus onderzoek ingesteld naar de desadienten, welke vaak den vorm van verkapt heerediensten aannamen; evenzoo naar het Europeesche pauperisme, ten gevolge waarvan steun aan den kleinen landbouw werd verleend, en naar de oorzaken van de mindere welvaart der inlandsche bevolking.

Een belangrijke maatregel was de invoering op vele plaatsen van de goud-, pandhuizen en van de opium-regie, middelen, welke tot dusver steeds verpacht waren, meestal aan Chinezen, en de bron vormden van tallooze bedragerijen en woekerpraletij ken. Nog werd eene betere regeling getroffen over den verhuur van gronden aan niet-inlanders, en de gedwongen koffieleverantie ingetrokken in streken, welke daarvoor in aanmerking kwamen.

Zijn bestuur kenmerkte zich nog door de uitbreiding van het telegrafisch net met de Buitenbezittingen en in Europa, de stichting van een landbouwschool te Buitenzorg, de Kon. Wilhelmina-school tot 3-jarigen cursus te Batavia, en het tot stand komen van de Java-China-Japan lijn, welke inzonderheid tot bate kwam aan de suikercultuur, doordien het afzetgebied in Oost-Azië werd opengesteld. De verkenning van Centraal Borneo verschafte tal van nieuwe gegevens over dit zo weinig bekende binnenland.

zijn opvolger, v. Heutsz, en keerde met zijn gezin naar Nederland terug. Sedert nam hij geen deel meer aan de openbare zaak, en bedankte ook voor eene voorloopige candidatuur voor de Tweede Kamer in het kiesdistrict Zutphen.

Geschriften: Het hedendaagsch gevecht, Ontwerp-wet tot regeling van de Nat. militie en schuttery. Parabolische theorie der kogelbaan, enz., Theorie van het schot der handvuurwapenen, Zakboekje voor den officier te velde. De Groncivet, De sluier opgelicht (2 d.), Het Prinsesje. Een tran in de 2de helft der 19de eeuw.

f), BROOSHOOFT (Mr. PIETER). Geboren 18 October 1845 te Giesendam, overleden te's Gra- v'aha5e, 15 Augustus 1917. Hij koos de officiers-opleiding, werd echter voor cadet afgekeurd en kwam, na to Gouda en Nijmegen het gymnasium bezocht te hebben, in 1871 aan de Leidsche universiteit, waar hij in 1874 in de rechten promoveerde. In zijn studietijd was hij enkele jaren nederedactuur van het Leidsch Dagblad en vertoefde ook een poos te Parijs. Na zijne promotie bleef hij zich tot de jaarma 1881 in de letterkunde geïnteresseerd. Twee jaren was hij leider van het Nijmeegsch Nieuwsblad en van het te Nijmegen verschijnend letterkundig weekblad Onze Tolk. Daarna redigeerde hij een jaar het Ridderkerk verschijnend weekblad De Liberaal. In 1877 vertrok hij naar Indie, waar hij eerst hoofdredacteur van de Semarangse Courant, later (1880) van de Soerabaja Ct. In 1886 (na een verblijf in Nederland) trad hij op als hoofdredacteur van de Semarangse Locomotief, aan welk blad hij zich tot volle kracht ontwikkelde. Na tien

- jaren keerde hij naar Nederland terug, stichtte een spoedig weer verdwenen weekblad Ernst en Humor en voerde ook de redactie van een democratisch weekblad De Nederlander. In 1898 nam hij weer de hoofdredactie van De Locoïnotief aan en repatrieerde eind 1903 voor goed. Zijn kracht was toen gebroken. Enkele malen kwam hij in dagblad en periodiek nog voor Indie op, bleef een tijd lang ook nog medewerker aan De Locomotief, maar gedurende zijn twaalf laatste levensjaren droeg hij het leed van een zwaar geschokte gezondheid.

Naast den dagelijkschen dagblad-arbeid gaf Brooshoofd zich ook gaarne aan letterkundig werk. In zijn studententijd schreef hij een bundel „Academische Dissolving-views“, verder verschenen twee romans „De kinderen van Baron van Batenberg“ (1879) en „Plicht“ (als premie van het Nieuws van den Dag in 1885). In 1880 schreef hij voor de Officiersvereniging te Soerabaja, die het echter niet op Voerde, zijn later in Nederland veel vertoond toneelstuk „Zijn Meisje komt uit!“ en in 1885 schreef hij nog twee andere toneelstukken „Lina Blond“ en „Dirk Govert Klaasz“, welke, voorzover wij weten, nimmer werden opgevoerd. Bekend zijn ook de reisverhalen „De koude neus van den heer van Putten“ en de „Molukkenreis in Vogelvlucht“.

Groot was zijn betekenis voor de ontwikkeling van de Nederlandsche koloniale politiek na de tachtiger jaren van de negentiende eeuw. Hij was zeer vooruitstrevend gezind en zijn afwekeheidsartikel in De Locomotief (31 Dec. 1903) vertolkte een socialistische overtuiging. „Af-scheid aan het Ziekbed“ is de titel. Hij ziet Indie ale een patient en „gebrek aan weerstands-vermogen“ is de diagnose. Stoutmoedige her-

vormingen vraagt hij en bepleit voor a lies staats-exploiticatie van den bodeni. Hij vrees voor Nederland niet, als het J ndie mocht verliezen, want „in het dan socialistisch georganiseerde Europa zal plaats zijn voor alien“. In 1886 schreef hij een artikel-en-reeks in „De Locomotief, welke later werd overgedrukt als de „Memorie over den toestand in Indie“, ter begeleiding van een „Open Brief, op 7 Maart 1888 door 1255 ingezetenen van Nederlandsch-Indie gezonden aan 12 Nederlandsche Heeren.“ (Mr. W. K. Bn. van Dedem, E. B. Kiclastra, mr. J. de Louter, P. N. Muller, C. Bosscher, Ch. Boissevain, C. E. van Kesteren, mr. L. W. C. Keuchenius, nir. J. van Gen nep, mr. A. Kerdiik, mr. R. Macalester Loup en mr. G. van Hamel). Het doel van Brooshoofd was om (nadat hij bij de Indische pers geen steun had kunnen vinden voor het organiseeren van een hervormingsbeweging), in Nederland een „Indisch Comité“ te zicn ge-sticht, dat voor „financieele en gedeeltelijke wetgevende zelfstandigheid voor Indie“ zou ijveren en verder zou opkomen voor Indie's algemeene belangen. Hij heeft dit doel niet bereikt, inaar de sterk gedocumenteerde „Memoric“ heeft niettemin grooten invloed geoefend. Tot het schrijven van een tweede deel, „De vervuiling der behoeften“, is Brooshoofd niet gekomen. De vooruitstrevende koloniale politiek in Nederland luisterden ernstig naar Brooshoofd's stem en bijzonder mr. C. Th. van Deventer hechtte aan zijn inzichten en gegevens. Ongetwijfeld mag mr. Brooshoofd een der eerste en bekwaamste voorgangers heeten in de koloniale hervormingspolitiek, welke met de verschijning in 1901 van zijn bekend geschrift „De ethische koers in de Nederlandsche koloniale politiek“ hare historische benaming heeft gekregen.

Naderc biografische mededeelingen zijn te vinden in het aan Brooshoofd gewijde artikel van den heer G. Stoll in De Locomotief van 2/ Januari 1904K

POSTSPARABANK IN NEDERLANDSCH-INDIE. De algemeene bepalingen betreffende de Postspaarbank in Nederlandsch-Indie, oorspronkelijk vastgesteld bij het Koninklijk Besluit van 16 October 1897, no. 27 (Ind. Stb. no. 296), werden in haar geheel laatstelijk opnieuw vastgesteld bij het Koninklijk Besluit van 12 Juli 1917 no. 50 (Ind. Stb. no. (572).

In 1916 was het oorspronkelijk besluit reeds aangevuld met de bepaling, dat de Postspaarbank rechtspersoon is en dat het beheer der instelling is ojjgedragen aan een directeur, die wordt bijgestaan door een onderdirecteur en de Postspaarbank in en buiten rechten vertegenwoordigt. Bij de nieuwe vaststelling der algemeene bepalingen in 1917 kwam te vervallen de laatste zinspande van artikel 15 van het (vroeger) Koninklijk Besluit, luidende: „Het reservefonds blijft liQt eigen-do in van den Lande“; daardoor werd dust vast-ggelegd, dat het reservefonds het eigendom is van de rechtspersoon „Postspaarbank in Neder-land8ch-Indie“.

De overweging van de vraag, of het wenschelyk zoude zijn om, in navolging van eene dergelyke, bij de Rijkspostspaarbank in Nederland toegepaste regeling, ook bij de Indische Postspaarbank z.g. staatschuldboekjes in te voeren, leidde tot de slotsom, dat bedoeld denkbeeld behoorde te worden

ling zou verdien en aan de Postspaarbank op te dragen om, tegen behoorlijke betaling, ten behoeve van de inleggers hare tusschenkomst te verleenen voor den aankoop en — desgewenscht — ook voor de bewaring, de rente-inning en den eventueelen verkoop van schuldbrieven ten laste van Nederlandsch-Indie en van publiek-rechtelijke lichamen in Nederlandsch-Indie, voor zoover de laatste zijn vernield op eene daartoe door den Gouverneur-Generaal goedgekeurde lijst. Dienovereenkomstig werd het eerdergenoemd Koninklijk Besluit in Ind. Stb. 1917 no. 672 aangevuld bij het Koninklijk Besluit van 26 Januari 1921 no. 48 (Ind. Stb. no. 251); aan de hierbedoelde nieuwe regeling is echter nog geen uitvoering gegeven.

Eene andere, belangrijke wijziging van het Koninklijk Besluit in Ind. Stb. 1917 no. 672 kwam tot stand bij het Koninklijk Besluit van 13 Mei 1921 no. 16 (Ind. Stb. no. 416). Die wijziging betrof de wijzen van belegging der aan de Postspaarbank toevertrouwde gelden. Moesten die gelden in de eerste vijftien jaren van het bestaan der Postspaarbank, uit hoofde van het ontbreken in Indie van een voldoende aantal geschikte gelegenheden tot belegging, bijna uitsluitend in Nederland rentegevend worden gemaakt, langzamerhand is daarin verandering gekomen, doordat o.a. schuldbrieven ten laste van Nederlandsch-Indie en van locale ressorten d. t. l. konden worden aangeschaft. Bij laatstgenoemd Koninklijk Besluit werd bepaald, dat de beschikbare gelden der Postspaarbank, met inachtneming van de voorwaarde, dat die gelden zooveel mogelijk moeten strekken ten bate van de credietbehoefte van Nederlandsch-Indie, mogen worden belegd:

a. in schuldbrieven ten laste van Nederlandsch-Indie of door Nederlandsch-Indie rechtstreeks en onvoorwaardelijk voor rente en aflossing gewaarborgd, en in schuldbrieven van gewesten of gedeelten van gewesten met eigen geldmiddelen in Nederlandsch-Indie;

b. in schuldbrieven van hypotheekbank, wier werkkring ingevolge hare statuten beperkt is tot Nederlandsch-Indie en wier naam voorkomt op eene door den Gouverneur-Generaal vast te stellen lijst;

c. in schuldbrieven van naamlooze vennootschappen, die spoor- of tramwegen in Nederlandsch-Indie: in eigendom of in exploitatie hebben en wier naam voorkomt op eene door den Gouverneur-Generaal vast te stellen lijst;

d. in aandelen van in Nederland of Nederlandsch-Indie gevestigde bankinstellingen (de eerste mits zij in Nederlandsch-Indie behoorlijk vertegenwoordigd zijn), vennoten op eene door den Gouverneur-Generaal vastgestelde lijst, alsmede in deijposito's bij daartoe door den Gouverneur-Generaal naar te wijzen, Nederlandsche of Nederlandsch-Indische bankinstellingen, in its met geen langere termijn van opraging dan een jaar;

e. in Nationale Schuld en in fondsen, welke in aanmerking komen voor de belegging van de gelden der Rijkspostspaarbank in Nederland;

f. in belegging op onderpand, voor drie in andere of op kortere termijn, van fondsen als hier bedoeld en van dezerlei, welke hotzij door de Javasche Bank, hotzij door de Rijkspostspaarbank in Nederland als zodanig worden toegelaten;

Supplement.

(/ in wisselbrieven en ander handelspapier, in Nederland betaalbaar met twee of meer hoofdelijk verbonden en met geen iangeren looptijd dan de gebruiken des handels medebrengen;

een en ander met dien verstande, dat belegging als sub d bedoeld slechta bij uitzondering, ter beoordeling van den directeur en telkens na verkeuring goedkeuring van den Raad van Toezicht, zal plaats hebben.

Hoofdzakelijk ter besparing van arbeid en kosten werd bij het laatstgenoemd Koninklijk Besluit tevens bepaald, dat voor gelden, in de boeken der Postspaarbank ingeschreven ten name van een inlegger, die vijf jaar heeft laten verlopen zonder eenige iulage gedaan of betaling van kapitaal of rente gevorderd te hebben, noch in dat tijdvak rente op zijn spaarboekje heeft doen bij schrijven, geen afzonderlijke rekening meer wordt aangehouden. Deze gelden worden geboekt op eene verzamelrekening; wanneer een inlegger, wiens tegoed geboekt is op zodanige verzamelrekening, weder een of meer der voren genoemde handelingen verricht, wordt het tegoed van die verzamelrekening weder overgebracht op eene opnieuw te openen rekening te zijn name.

In Juli 1918 werd een begin van uitvoering gegeven aan het reeds in 1913 in beginsel goedgekeurde plan tot eene proefneming met de uitoefening van den postspaarbankdienst op de Gouvernements pandhuizen, welke voor de Postspaarbank, op vrijwel dezelfde wijze als de postkantoren, hunne tusschenkomst verleenen. Aanvankelijk werden daartoe aangewezen de Gouvernementspandhuizen in het gewest Rembang; sedert April 1920 geschiedt de proefneming ook op Gouvernementspandhuizen in de gewesten Soerabaja en Madoera. Het denkbeeld, om de pandhuizen mede clienstbaar te maken aan de Postspaarbank, werd indertijd als volgt toegelicht: „Dit denkbeeld is niet vreemder dan de bijna „overal voorkomende verbinding van een spaarbank met de postkantoren, welke daarvoor alleen zijn uitgekozen, omdat zij overal verspreid zijn en door veel publiek worden bezocht. Ditzelfde is of wordt met de pandhuizen het geval „en zelfs kan worden gezegd, dat het Inlandsch publiek op de pandhuizen beter thuis is dan op de postkantoren. Weliswaar komen de bezokers der pandhuizen daar om geld te leenen en „niet om te sparen, doch ditzelfde is b.v. ook hot „geval met de afdelingscredietbanken, welke tevens spaarbanken zijn. Het is zelfs niet ondenkbaar, dat een trouw bezoeker van een pandhuis, „doorlift hem dan ook de gelegenheid wordt geboden om te spaargelden te beleggen, met behulp „van een hndigdo reclame, het voordeel van het „sparen boven leenon gaat inzien en zoo langzaam „nierhand tot eene betero behartiging zijner zaken „gerftakt. Doch ook al wordt deze gelukkige omkeering slechts een enkele maal bereikt, dan blijft „toch nog hot voordeel, dat er voor velen, die wel „hun gelden bij do Postspaarbank zouden willen „beleggen, doch door te verren afstand verhinderd zijn naar een postkantoor te gaan, ook op „Jindere plaatsen de gelogenheid wordt geopend „om aan hunne goede voornemens gevolg te geven „ven“. In het algemeen is het, hewel de resultaten der proefneming niet zoer gunstig zijn, niet te ontkennen, dat do Postspaarbank op die wyzo niet aticht, hetwelk, voornamelyk voor do Inland-

sche bevolking, in de toekomst duidelijker zal spreken, al naannat het sparen meet bekend raakt.

In Januari 1921 word bij de Postspaarbank een ambtenaar in tijdelijken dienst aangesteld, ten einde belast te worden met werkzaamheden in het belang van de propaganda voor deze instelling.

By het Gouvernements besluit van 4 Juni 1920 no. 55 werd eene afzonderlijk regeling vastgesteld voor het sparen door gevangenen. Van wege het Gevangeniswezen in N.-I. werd in 1919 eene zoo groote uitbreiding van het aantal sparende gevangenen in uitzicht gesteld, dat het, ter besparing van arbeid (voornamelijk voor de postkantoren) en kosten, en ten einde dit onderdeel van de taak der Postspaarbank beter te kunnen behartigen, noodig werd de bedoelde regeling vast te stellen, welke in hoofdzaak hierop neerkomt, dat de hoofden der gevangeniswezen inlander ten name van gevangenen, in ronde bedragen van gulden, vier malen's jaars, met gebruikmaking van stortingsstaten in duplo, storten ten postkantore van de plaats, waar de gevangenis is gevestigd. De spaarbankboekjes ten name van gevangenen worden ter directie van de Postspaarbank opgemaakt en blijven aldaar in bewaring. In het in 1916 verschenen „Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen" werd op het sparen door gevangenen de aandacht gevestigd en werd daaromtrent medegedeeld: „Van hetgeen de gevangenen op deze wijze (loonregeling overwerk) verdienen, mogen zij eenmaal per week (en wel Zondags) een vastgesteld „gedeelte besteden om zich versnaperingen te kooplen". En verder: „Het andere, grotere gedeelte der verdiende overwerkelden wordt ten name van den eigenaar op de postspaarbank belegd en het spaarbankboekje zoomede het bedrag der nog niet belegde gelden, bij ontslag uit de gevangenis aan rechthebbenden afgedragen. „Deze regeling wrapt zeer goede vruchten af en verhoogt het productie-cijfer der werkplaatsen, aanmerkelijk, terwijl zij tevens heilzaam werkt „op de gestraften zelve, omdat zij hen aanspoort „tot vlijtig werken, wat al wedter ten goede komt „aan de vakkennis, die de betrokkene daarbij op „doet".

Voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen, die niet worden ingeschreven bij den burgerlijken stand, diende vroeger als aanvullingsmiddel, ter bepaling van de identiteit, een penning, behoorende bij elk boekje, welke penning tegelijk met het boekje voor de terugbetaling niost worden vertoond. In de laatste jaren wordt voor personen, die niet kunnen schrijven, dus hoofdzakelijk voor Inlanders, met goed gevolg gebruik gemaakt van vingerafdrucken in plaats van hanteekeningen, ter bepaling van de identiteit, zoodat de penningen in 1918 konden worden afgeschaft.

In het vorenstaande zijn de voornaamste wijzigingen weergegeven, welke sedert 1916 in de organisatie en de werkwijze der Postspaarbank plaats hadden.

Het aantal spaarbankboekjes van inleggers bedroeg op ultimo 1920 in totaal 206.360, waarvan 71.897 van Europeanen, 121.964 van Inlanders en 12.499 van Vreemde Oosterlingen. Het bedrag der bij de Postspaarbank belegde gelden was op ultimo 1920 in totaal / 19.250.961,57, waarvan

/ 14.084.438,59 van Europeanen, / 4.483.057,56 van Inlanders en / 683.465,12 van Vreemde Oosterlingen/

ONTVOOGDING. Onder ontvoogding van het inlandsch bestuur op Java en Madoera verstaat men het streven om het bestaande bestuursparallelisme aldaar (I, bl. 284—285) tusschen assistent-residentie en regentschap, tusschen binnenlandsch bestuur en inlandsch bestuur, zoodanig te vervormen, dat de regent met zijn onderhorige Indonesische ambtenaren zelfstandig wordt gemaakt ten aanzien van een zoo groot mogelijk getal onderwerpen, met het gevolg, dat eenige of alle controleurs onder den assistent-resident kunnen worden weggelaten, misschien zelfs dat het aantal assistent-residenties zelf kan worden vernield. Het is dus het lijnrecht tegendeel van de door Raffles, Multatuli en anderen in vroeger tijd voorgestane politiek, die liefst juist het inlandsch bestuur zou hebben zien verdwijnen en boven de dorpsgemeenten liefst alleen Europeesch (binnenlandsch) bestuur zou hebben gehandhaafd. Zijn krachtigsten stoet kreeg het streven naar ontvoogding door het Kredsartikel van Snouck Hurgronj. De inlandsche bestuursambtenaar, vooral op Java (Gids, 1908 111). In de hervormingsplannen van S. de Graaff werd de met de eene hand gegeven ontvoogding weer met de andere teruggenomen door het instituut van den adjunct-regent (I, bl. 287). Door de ordonnantie in Ind. Stb. 1918, no. 674, is de ontvoogding thans mogelijk geworden, en te beginnen met Ind. Stb. 1918, no. 675 (Ijandjoel) is zij reeds herhaaldelijk toegepast. De landvoogd wijst bij gouv. besl. aan, in welke afdelingen en regenschappen de ontvoogding zal geschieden en ten aanzien van welke onderwerpen zij zal werken (zij kan zoowel overdracht van binnenlandsch op inlandsch bestuur, alsoverdracht van hoegere op lagere inlandsche ambtenaren, omvat); de resident, sinds 1920 in overleg met het betrokken departementshoofd, onschrijft vervolgens bij besluit precies, welke bevoegdheden en bevoegdingen overgaan. Do Indisch begroting heffl daarmede slechts te maken in zoover de voorbereiding geld kost en het aantal inlandsche ambtenaren soms door de ontvoogding verhoogt, flat der Europeesche er door verkleind wordt; op de begroting komt de naam „ontvoogding" voor als officiele term. Tot I Jan. 1922 was de ontvoogding toegepast op bijna 20 regenschappen cnafdeelingen (soms is een regentschap een halve afdeeling, soms een afdeeling een deel van het regentschap, zie I, bl. 285). Het lijstje der ontvoogde (I n gso n cl er sve jpen, opnieuw vastgesteld bij Ind. Stb. 1921 no. 310 en 779 („inlandsch ontvoogdingfbesluit"), omvat grondhuur, ontginning, benoeming en ontslag van politieagenten enz., houtkappen, aanslag in het hoofdgeld, becediging van inlandsche landsdenaren, heboeting van politiepersoneel enz., koedicwerving, toezicht op inlandsch onderwijs, dwangschriften voor hoofdgeld on landrente, en aanslag in de belasting op vischvijvers. Het onderwerp „splitsing en samenvoeging van desa's" is in 1921 geschrapt. Was na J 918 voor sommige ressorten het lijstje wat ingekort, voor geen enkele uitgebreid, in 1921 is een unifonne lijst vastgesteld. In verband met de ontvoogding heeft men herhaaldelijk een regentschapssecretaris ingesteld tot hulp van den regent; het verband tusschen dezo

ontvoogding en den toekomstigen regentschaps-raad is nog niet gelegd. Indien een ontvoogd regent naar elders wordt verplaatst of af-treedt, blijft nochtans de ontvoogding gelden voor zijn opvolger. Het ligt geheel in de lijn der ontvoogding, al noemt men het meestal niet met dien naam, wanneer b.v. de commissie voor de desaverekiezingen (J. bl. 591) uitsluitend uit in-landsche bestuursambtenaren wordt samengesteld in plaats van uit een Europeaan en een inlander, of wanneer hetzelfde gebeurt meteen commissie voor het onderzoek nopens aanvraag van grond in eigendom, of) stal of bruikleen (Ind. Stb. 1866 no. 25, Bijbl. 1852), dan wel nopens aanvraag in erfpacht. De hier beschreven ontvoogdingspolitiek van Java zou uit de buitengewesten van een overeenkomstige zelfbestuurspolitiek steun kunnen ontvangen. Het rapport der Herzieningscommissie (Juni 1920) 5vii het onderscheid tusschen binnenlandsch en inlandsch bestuur opheffen, waardoor voortwerking in de lijn der ontvoogding althans in den nu aanvaarden vorm onmogelijk zou worden.

Literatuur: Mededelingen van alg. belang in Koi. Verslag 1919 en 1920; Hasan Djajadining-rat in Koi. Studien 1920, bl. 15—16, 18; Heslinga, Het inlandsch bestuur in Indie en zijn reorganisatie, 1920, bl. 84, 86; Volksraad-discussies, o.a. in Juli 1920; Sucrmond, Het eincle van den Javacontroleur, in Koi, Tijdschr. Jan. 1922; praeadviezen van Mnas-Gecsteranus" en" Roy ling voor het B.B.-congres van Febr. 1922; Oppenheim e.a., Proeve van eene Staatsregeling voor N.-L, 1922, bl. 15 en 49; Ind. Gids 1921, bl. 1043, en 1922, bl. 184.

LANDAARD. ZIE VERDELING.
CULTUURRAAD. ZIE DECENTRALISATIE
en OOSTKUST VAN SUMATRA.

AKTE VAN VERBAND. ZIE CONTRACTEN
en ZELFBESTUREN.

• LANDMETERS — in algemeenen zin — zijn personen, wier werkzaamheden bestaan in het opmeten en in kaart brengen van een bepaald terrein. Zij die zich bezig houden met uitgebreide metingen van een gedeelte der aardoppervlakte, waarbij van astronomische en trigonometrische waarnemingen en van waterpassingen of hoogtemetingen gebruik wordt gemaakt, worden „geode-ten“ genoemd. De landmeters van het Kadaster in Ned.-Indie zijn belast met het kadastreeren van steden en nederzettingen en voorts met idle werkzaamheden, omschreven in Ind. Stb. 1916 no. 705. De voorwaarden voor benoembaarheid tot adjunct-landmeter en landmeter bij het Kadaster in Ned.-Indie zijn geregeld bij Ind. Stb. 1918 no. 5, doch zulieu spoedig wijziging ondergaan in verband met de voorgaanden opleiding der landmeters aan de Indische hooge school te Wageningen.

In de gewesten in Ned.-Indie, waar het Kadaster nog niet is ingevoerd, worden de functionarissen van landmeter (z.g. Gouvernements-landmeter) vervuld door peraoenen, die verkozen aan de voorwaarden, gesteld in Ind. Stb. 1919 no. 128. De benoeming tot Gouvernements-landmeter geschiedt, voor zoover daaraan een toelagen ten laste van den Lande is verbonden, door den Directeur van Binnenlandlich Bestuur, op voordracht van het Hoofd van den Kadastralen dienst en overigen door de Hoofden van Gewettelijk Bestuur, na in-gewonnen advies van het Hoofd van den Kadastralen dienst.

Voor het ressort, waarin zij hunne functionarissen uitoefenen, bepalen zich hunne werkzaamheden tot:

1e. het opmeten en in kaart brengen van gronden;
2e. de opmaking van meetbrieven, benodigd voor de vestiging van een rechtstiel op den grond;

3c. de opmaking van landmeterskennissen, vereischt voor de overschrijving van onroerende goederen;

4e. het afgeven van certificaten, extracten en kopieën en het verlcenen van inzage van kaarten en registers.

Verder zijn zij belast met het samenstellen en bijhouden van blokkaarten van hoofdplaatsen en nederzettingen en met het aanleggen en bijhouden van verschillende registers. In alle aangelegenheden van technischen aard volgen zij de instruction van het Hoofd van den Kadastralen dienst. Hunne werkzaamheden worden geregeld gelnspctceerd door een Inspecteur van het Kadaster.

Overigens is de uitoefening van het beroep van landmeter in Ned.-Indie aan ieder vrijgelaten met dien verstande, dat alle stukken, benodigd voor aanvragen van een rechtstiel op den grond, overschrijvingen en andere rechtshandelingen van dien aard op agrarisch gebied, behooren te zijn opgemaakt door het Kadaster of door een z.g. Gouvernements-landmeter.

Aan alle actief dienende civiele en militaire landsdienrcn is verboden, voor particulieren metingen of waterpassingen te verrichten, wanneer deze werkzaamheden niet uit hun ambt voortvloeien/

ANIMISME. Dit woord dankt zijn algemeene verspreiding aan het werk „Primitive Culture“ van E. B. Tylor, waarvan de eerste uitgave (in 1867 had hij in een voorlezing in de „Royal Society“ den term reeds gebruikt) verscheen in 1871; tot dat oogenblik was de term weinig bekend en word in het bijzonder gebruikt om de leer van Stahl (Theoria Medica Vera, Halle, 1737) aan te duiden. Tylor gaf aan het woord zulk een uitgebreiden inhoud, dat het feitelijk alles, wat onder den naam „heidendom“ verstaan wordt, omvat. Zoo behandelt hij, om slechts iets te noemen, onder den genen naam „Animism“: de leer van de ziel, hot voortbestaan der ziel na den dood, de zielsverhuizing, de eldodenfeesten, de denkbelden omtront het zielenland, de doodenverering, het fetisisme, de verpersoonlijking der natuurkrachten en verschijnselen, de aanbidning van de geesten van water, boom, nieren, strooien, planten, dieren enz., het totenisme, het polytheisme en het geloof aan een hoogste godheid. En het was daarbij Tylor's doel niet, een gemakkelijke verzamelaan voor deze talrijke verschijnselen te vinden, maar met groote scherpzinnigheid en aan de hand van een ontzagwekkend feitenmateriaal legt hij verband tusschen al deze verschijnselen tracht hij aan te toonen, hoe het een zich uit het ander ontwikkeld heeft. Op te merken valt, dat voor Tylor de term niet, zoals vaak gemeencel wordt, beteekent de opvatting der primitieven dat alles bezield is, alles een persoonlijkheid is, immers hij zegt: „The sense of Spiritualism in its wider acceptation, the general belief in spiritual beings is here given to Animism“ (op. c. I. 426).

il ij gaat uit van de antwoorden, door den primitieven mensch gegeven op deze twee vragen: 1e. Wat is het, dat het onderscheid veroorzaakt tusschen een levend en een dood lichaam; wat veroorzaakt waken, slapen, trance, ziekte, dood? 2e. Wat zijn die menselijke vormen, die in dr. - men en visioenen verschijnen? Deze antwoorden leidden volgens hem tot het aannemen van twee bij het lichaam behoorende manifestaties van de "ziel": het "leffen" en „the phantom", die ver-eenigd de „apparitional soul", de „ghost soul" vormen. Uit deze theorie van het bestaan eener ziel leidt hij stap voor stap al de bovengenoemde verschijnselen en nog veel meer af.

Door Wilhelm Wundt is de animistische hypothese verder ontwikkeld door onderscheid te maken tusschen de zich in eenig lichaamsdeel bevindende ziel of liever, (Zielekracht" en de nicer of minder vrij zich bewegende ziel. Onderscheid wordt verder (o.a. door N. Soderblom) nog gemaakt tusschen Animisme — de „bezie]ing" in den eigentlichen zin, en Animatisme — de gedachte dat alles leeft, hetzij voortdurend of tijdelijk, een voorstelling, bij kinderen algemeen voorkomend.

Van verschillende zijden is langzamerhand twijfel uitgesproken aan de juistheid van Tylor's opvattingen, vooral aangaande de vraag of in hetgeen hij Animisme noemt de meest oorspronkelijke vorm van godsdienst moet gezien worden. "Frazer b.v. nee ml, in „The golden Bough", aan, dat de magie het oorspronkelijke geweest is, en verklaart den oorsprong van den godsdienst hierdoor, dat het op den duur den primitieven mensch duidelijk geworden zou zijn, dat de magische praktijken niet het gevolg hadden, dat hij er zich van voorgesteld had. Ten gevolge daarvan zou hij zich meer en meer om hulp gewend hebben tot de geesten, die hij niet nu pas „uitgevonden" had, maar aan wie hij nu grootere macht dan aan zijn eigen magische praktijken ging toeschrijven.

Van grooter betekenis was de bestrijding, die kwam van de zijde der praeanimistische school, waarvan R.R. Marett de grondvester genoemd kan worden, terwijl als een der nicest beteeke- de vertegenwoordigers K. Preuss vermeldt dient te worden. Men zie hiervoor het artikel PRAEANIMISME in Deel III.

Gold het bij de hiervoren genoemde geleerden vooral een bestrijding van Tylor's opvatting van het Animisme als primaire verschijning, op een ander punt werd zijn theorie aangevallen in het schitterende werk van A. Lang: „The making of religion". Deze komt vooral op tegen de evolutionistische verklaring van het onder primitieve volken algemeen voorkomende geloof aan een Opperwezen. Volgens Tylor zou de waarschijnlijkste gang van zaken deze geweest kunnen zijn, dat onder de vereerde vooroudergeesten enkele, b.v. de geesten van stinvaarders of hoofden, langzamerhand den rang van goden verkregen; zoo ging het ook met de verpersoonlijkte natuurkrachten. Wanneer zoo eenmaal een polytheïsme ontstaan was, zou de volgende laatste stap geweest zijn, dat ander al die goden een, hetzij een vooroudergod of een natuurgod, de suprematie verkreeg, en als H oogste Wezen erkend werd.

Tegen deze evolutionistische opvatting ten aanzien van het ontstaan van den godsdienst keert Lang zich door aan te toonen, welk een hemelsbreed verschil er bestaat tusschen de voor-

stellingder primitieven ointrentdegcwone geesten en goden, en dit Hoogste Wezen. Dit z.g. „Urmonotheïsme" word nader ontwikkeld door Pater W. Schmidt in zijn „Ursprung der GotCeside", terwijl N. Soderblom („Das Werden des Gottes- glaubens") eveneens aanneemt, dat het geloof aan eenig H oogste Wezen, door hem „Urhebt" genoemd, niet aan het Animisme ontsprongen is, maar daarbij ook zegt: „An der Hohcit dieser Wesen liisst sich bisweilen zwcifeln".

In het bovengenoemde werk wil Lang ook aantoonen, dat zeer waarschijnlijk de primitieve theorie van de ziel althans gedeeltelijk gebaseerd kan zijn op ondervindingen, die op het oogdenbik niet pasklaar gemaakt kunnen worden voor een zuiver materialistisch systeem van het Heelal. Hij wil „suggest that certain phenomena of human nature, apparently as trivial as the sparks rubbed out of a deer's hide in a dark night, may indicate, and may be allied to a force or forces, which, like the Aurora Borealis, may shine from one end of the heavens to the other, strangely illuminating the darkness of our destiny".

Vermeld dient ook hog te worden de studie van Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis: „Zurze]H des Animismus" In het Intern. Archiv für Ethno-graphie 1917. (Zie ook zijn Rectorale Rede 1920, en zijn studie in het Int. Archiv van 1921 : Die Veranlagung der jnalayschen Volker). Zijn ~ el is, het materiaal al Vaai Tylor aan een nader onderzoek te onderwerpen en de bezwaren daartegen, o.a. door Durkheim ingebracht, te bespreken. Hoewel in zekeren zin van dezelfde principes als Tylor uitgaande, wijst hij er op, dat de consequentie der theorie, dat het animisme, dat ook in hoogere beschavingstoe- standen zulk een grooten invloed op het denken en leven der menschheid gehad heeft, geheel op dwaalbegrippen zou berusten, niet is aan te nemen. Zijn conclusie is, dat aan het animistisch zielengeloof een groot realiteit en rationaliteit moet worden toegekend, dat het zich geheel vertoont als een reactie van den menschlijken geest op de werkelijkheid.

Volgens zijn opvatting redeneeren ook primitieve volkeren als Dajaks en Toradja's volgens het "Hamiltonsche principe" van Job causaJe denken, dat nooit uit „niets" ontstaat, en dat ook nooit, „jets" gelieet tot "niets" wordt. Met behulp van (lit principe kunnen de grondbegrippen van de animistische natuurbschouwing uit de praemissen van het zeer eenvoudige menselijke leven als strong logische gevolgtrok kingen opgesteld worden. Het begrip „ziei" ontstaat <LUH uit de gevolgtrek- Jdng, dat het leven bij den dood niet tot een „niets" kan worden; v66r den dood bezit de mensch dus be halve een lichaam ook een ziel. Do waarneming van den 8)aa)leidt tot de gevolgtrekking, dat de geestelijke eigenschappen tijd- lijk weg zijn, maar niet vernietigd, de Jchanic- lijke blijven bestaan. Gedurende het Jevcn zijn er dus voor veel volken twee "zielen", die een enigszins gescheiden bestaan voeren. De bewegelijkheid van een der zielen buiten het lichaam wordt niet uit de verbschijnselen van den slaap afgeleid. Daarentegen Jieeft het spiritistische begrip geest zijn ontstaan te danken aan da causalelogische yerwerking van een van buiten opgewekte ge- moedsbeweging. Vboreerst het begrip Algeest als de indruk der geheole natuur, daarna hot per

sonifieeren der heerschers van den dag en nacht, de zon, maan en sterren. Later ontwikkelden zich dan de geestbegrippen uit do sterkste indrukken, by v. der natuurverschijnselen, die do gobcurte- missen in de natuur op de denkenden onder do primitieve natuurmenschen inaken.

Voor een waardeering van het Animisme in zijn betekenis voor hooger ontwikkeling zie G. W. Gilmore, Animism, en vooral: Prof. Dr. G. van der Leeuw: De religieuze betekenis van het Animisme. (Mededeelingen. Tydschrift v. Zedingswetenschap. Dl. 65.)

Wat nu de voornaamste schrijvers over het Indonesisch Animisme in zijn geheel betreft, de baanbreker op dit gebied, Prof. Dr. G. A. Wilken stond geheel op het evolutionistische standpunt van Tylor, en heeft in een aantal monographieën op meesterlijke wijze de door hem bij de verschillende Indonesische volken en stammen gevonden verschijnselen in het systeem van Tylor ondergebracht. Dr. Alb. C. Kruyt wijkt in zijn bekend werk: „Het Animisme in den Indischen Archipel” op vele punten van Wilken af: het voornaamste verschil is, dat hij, in aansluiting bij Wundt, het scherpe onderscheid aanwijst, dat de Inlander maakt tusschen de algemeene „zielestof”, de per-soonlijke „zielestof” tijdens dat leven, en de die na den dood van den mensch voortleeft en voorwerp wordt van vereering. Terwijl hij dus hiermede reeds eenigszins de opvattingen der praeanimisten riadert, wordt daarvoor beslist partij gekozen door Mr. F. D. E. van Ossenbruggen in zijn studie: Het primitieve Denken enz. in Dl. 71 van de Bijdragen van het Kon. Instituut v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie. Tot deze theorie is sedert ook Dr. Kruyt geheel bekeerd, al spreekt hij ook niet van praeanimisme maar van dynamisme, daar deze laatste naam niets prejucicicert omtrent het primaire van de verschijnselen. (Zie verder het artikel PRAEANJIMISME).

In het algemeen wordt de zuiver-animistische hypothese van Wilken door de bcoefenaars der Indische ethnologie weinig meer als juist beschouwd; dit nee in t niet weg, dat nog steeds de naam Animisme als technische terin gebruikt wordt votir het geheel van magische en religieuze voorstellingen en gebruiken van de Inlanders in den O. I. Archipel; ook in Regeeringsstukken wordt in de plaata van „Heidenen” het woord „Animisten” wcl gebruikt.

Voor de verschijningsvormen van dit Indoncsisch Animisme zie men het artikel HEIDEN-DOM.

T. J. B. si

⁵ KEMP (PIETER HENDRIK VAN DER). Geboren 20 Mei 1845 te Naardcn; bezocht de school te Gorinchem en Utrecht; Y en liet Athenaeum te Deventer. Munitatuls „Max Havelaar” heeft op zyri besluit Oost-Indisch ambtenaar te wordeneen overwegenden invloed gehad; zijne opleiding daartoe genoot hij nan de Indische Instelling te In 1868 benoemd tot Jntisch ambtenaar, word hij na aankomst te Batavia in 1869, tot eind 1872 als ambtenaar ter beschikking geplaatst bij de landelijke inkomsten en cultures, tot 3 Maar 1876 als controleur 2de klasse bij het B. B. op Java en Madoera, tot 1 Juli 1882 als contr. le klasse, terwijl hy in dien laatste rang van 8 Nov. 1876 tot 30 Maar 1879 werkzaam was als chef van hot kadestraal statistiek bureau in de res. KCdoe. 1 Juli 1882 benoemd tot ass. res. van Tjaringin (Ban

tam) jbekleedde hij dat ambt tot 7 April 1883, waarna hij de betrekking van leeraar in de staatsinstellingen en godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken bij de afdeling Taal-, Land- en Volkenkunde aan het gymnasium „Willem III” te Batavia aanvaardde. Tot 1887 bleef hij aan die instelling verbonden; 1 G April van dat jaar volgde zijne benoeming tot Secretaris van het departement van Onderwys, Ecredienst en Nijverheid, waarvan hij 30 Juli 1889 Directeur werd.

5 Dec. 1894 vertrok hy met verlof naar Nederland, verzocht en verkreeg daar 11 Dec. 1895 leerverlof ontslag uit's lands dienst en vestigde zich in den Haag, waar archieven en bibliotheken hem de gelegenheid boden voor historische studien over de overzeesche gewesten, die nog altijd zijne belangstelling hadden.

De publieke zaak diende hij door van 3 Sept. 1901 tot 22 Nov. 1909 zitting te nemen als lid van den Haagschen gemeenteraad, terwijl hij voorts in verschillende vereenigingen de Indische belangvoorstand. V. d. Kemp was de „geestelijke vader” van de vereeniging „Moederland en Koloniën”. Hij overleed te *s Gravenhage 17 Maar 1921.

Buitengewoon vele belangrijke werken verschenen van zijne hand; tijdens zijn Indischen diensttijd voor het meerendeel op staatsrechtelijk en onderwijsgebied, na dien tijd hoofdzakelijk van geschiedkundigen aard; doch ook economische quaesties hadden zijne groote belangstelling. Bij voorkeur wendde hij echter zijne werkkraft aan in het belang van de Nederl.-Indische geschiedenis, meer in het bijzonder het tijdvak 1814—1825; de slepende onderhandelingen en de verwickelingen met de Engelsche regering, de moeilijkheden met Raffles, de overgave en de overname van het bestuur, de onderdrukking van de verschillende opstanden, die na do overname door de Nederl.-Indische regeer ring in den Archipel uitbraken, leverden hem de stof voor eene geheele reeks van verhandelingen, deels verschenen in tijdschriften, deels als afzonderlijke uitgaven, die, in hoofdzaak berustend op archiefonderzoek, als eene zeer belangrijke aanvulling voor de kennis van dat tijdvak moeten worden aangemerkt. De voornaamste geschriften zijn:

„De Leer der Administratie van Staatsfinanciën” (Samarang 1878), als inleiding op „De Administratie der geldmiddelen van N.I.” (Samarang 1881—1882); „Billiton-opstellen” (Batavia 1886); „De Ordonnantie op het Recht van Successie en Overgang in N.I.” (Batavia 1887); „Bijdragen tot de wordingsgeschiedenis van het reglement op de Particuliere Landorijen bewesten do Tji-Manoek” (Batavia 1889), als inleiding op: „Het reglement op do Particuliere Landorijen bewesten de Tji-Manoek” (Batavia 1890); „De Voorschriften op het Europpoosch lager Onderwys in N.I.”* (Batavia 1890); „De Quarantaine- en Epidemic-voorschriften in N. I.” (Batavia 1892), waarvan hot vervolg te Batavia in 1908 werd uitgegeven; „Het weduwe- en weezen- fonds van 's Lands Europeesche ambtenaren in N. I.” (Batavia 1893); „Handboek tot de kennis van 's lands zoutmiddel in N. L.” [Zoutwerk] (Batavia 1894); „Reorganisatie van het Europeesch lager Onderwys in N. I.” (Batavia 1894); „Kipancgara” een geschiedkundig Hamlootype (*s Gravenhage 1896); twaalf opstellen over „de Belgische omwenteling” (*s Gravenhage 1904) (een vollediger werk over dit onderwerp ligt in

manuscript in het Krijgs-geschiedkundig Archief te's Gravenhage); de Nijhoff-reeks: „De Terug-gave der Oost-Indische Koloniën 1814—1816” [Tent^gave]-rs nraV61Th-ag-e-] 910); „Oost-Indie's

„Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in 1817 tot het vertrek der Engelschen, [Bestuur 1817 dl. I] (s Gravenhage 1913); „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in het midden van 1817” [Bestuur 1817 dl. II] (s Gravenhage 1915); „Java's landelijk stelsel 1817—1819, (s Gravenhage 1916); „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur van 1817—1818 over de Molukken, Sumatra, Banka, Billiton en de Lampongs” [Bestuur 1817 dl. III] (s Gravenhage 1917); „Oost-Indie's inwendig Bestuur van 1817 op 1818” [Bestuur 1817 dl. IV] (s Gravenhage 1918); „Oost-Indie's Geldmiddelen, Japansche en Chineseche handel van 1817 op 1818” [Geldmiddelen] (s Gravenhage 1919); „Sumatra in 1818” (s Gravenhage 1920).

In het Tijdschrift van Taal-, Land- en Volkenkunde komen verschillende artikelen voor, w.o. acht opstellen over „het Londensch Tractaat van 1814” (dl. XLVII 1897).

In de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen verscheen: „Brieven isan en a n Mr. H. J. van de Graaff 1816—1826” [Van de Graaff brieven] in 3 deelen dl. I (1901 en 1902). Vervolgens werden nog zeer vele bijdragen van zijne hand gepubliceerd in „het T. voor Nederlandsch-Indie”, „de Indische Gids”, „Koloniaal Tijdschrift”, „de Vragen des Tijds”, „de Economist”, „de Nieuwe Gids”, „Orgaan der Vereeniging ter beoefening van de Kr^gswetenschap”, „de Tijdspiegel”, „Het Departement's Gravenhage der Maatschappij van Nijverheid”, „de Militaire Spectator”, „Tectonia”, de Ned. Spectator”, „T. voor Geschiedenis -Land- en Volkenkunde”, „Nederlandsch-Indie Oud en Nieuw”, „Feestbundel van Taal-, Letter-, Geschied- en Aardrijkskundige Bijdragen”, „T. van Nijverheid en Landbouw in N. I.”; „het Indisch Genootschap”, „Maandschrift voor de huiselijke opvoeding en het schoolwezen in N. I.”; „De Gids”, „Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde”, „Publications de la Societ^ Historique et Arch^ologue dans le Duch^ de Limbourg”, „T. van het Kon. Ned. Genootschap voor Land- en Penningkunde”, „T. voor het Binnenlandsch Bestuur”, en „Moederland en Koloniën”;

TIJDSCRIFTEN EN PERIODIEKEN. Bronnen: Bij de geraadpleegde bronnen zijn alsnog te vermelden: het artikel van H. Prange: „De drukpers en hare voortbrengselen” in den Catalogus der afdeling Nederlansche kolonien van de Internationale koloniale en uitvoerhandel tentoonstelling te Amsterdam. Leiden, 1883; en het artikel van W. C. Muller, „Tijdschriften en Periodieken” in den Ien druk van de Encyclopaedic van N.-L. van welk artikel de hieronder volgen de opgave feitelijk eene aanvulling is.

A. TIJDSCRIFTEN IN NEDERLANDSCH-INDIE OPGERICHT.

Algemeen Landbouwweekblad voor Nederlandsch-Indië. *Byvoegen:* Ter herinnering aan het 25 jarig jubileum van den he er K. A. R. Bosscha werd in 1920 (by den 5den jaargang) een afzonderlijk gepagineerd extra-nummer uitgegeven.

*Algemeen Militair Weekblad voor Nederlandsch-Indië. Opggericht met het doel „te trach-

ten de grieven der mindere militairen weg te nemen, alsmede te werken, in het belang van het leger”, zag van (lit weekblad den Gden April 1917 onder redactie van J. V. den Hoog, het eerste nummer het licht. In den aanvang verschijnd om de veertien dagen, werd de uitgave met nummer 7 (29 Juni) een wekelijksche.

Blijkens eene mededeeling in het Maandblad voor den Eur. onderofficier der Landinacht in Ned.-Indie van 31 Juli 1919, werd de uitgave van het Militair Weekblad gestaakt.

Bestuur (Het) van de Centrale kas te Batavia aan belanghebbenden.....enz. Met nummer 1 van den tienden jaargang werd het wenschelijk geacht nicer dan tot dusverre ook in den naam uitdrukking te geven aan het volksbelang, waaraan het blaadje is gewijd, en zoo verscheen het den 15den Januari 1922 onder den titel: *Blaadje voor het Volkscredietwezen.*

Blaadje voor het Volkscredietwezen. Zie: *Bestuur (Het) van de Centrale kas enz.*

Buitenzorgsche (De) Orgaan van de Onderlin-ge Verbruiksvereeniging „De Buitenzorgsche”. Met het doel om aan het Bestuur gelegenheid te geven verschillende mededeelingen aangaande de vereeniging aan de leden te kunnen bekendmaken, zoowel als om propaganda te maken voor de vereeniging verscheen in September 1920 het eerste nummer van dit periodiek. Zag gedurende den eersten jaargang elke maand een aflevering het licht, bij het begin van den tWeeden jaargang (Maart 1921), werd de wenschelijkheid ingezien do periode van verschijnen een weinig ruimer te nemen, en wel drie maanden.

Djiwi. Driemaandelijksch tijdschrift, uitgegeven door het Java-Instituut. Blijkens het woord ter inleiding door de redactie is het doel, cl at met de uitgifte van dit periodiek beoogd wordt, in de eerste plaats het bevorderen en verbriclen van de kennis der inheemsche cultuur van Java, Madoera en Bali. Van dit tijdschrift, dat van tai van fraaie illustraties is voorzien, verscheen onder redactie van Dr. Raden Ari. Ifocsin Djajadiningrat, J. Kats en anderen, bij G. Koi fl en Co. te Welte^vj^cclen, de eerste aflevering in April 1921. ~ ~

Holland's East India. *Jfivoegen:* Met nummer 12 van deel 1 (31 Januari J 921) veranderde het periodiek in „a bimonthly, illustrated, commercial, economical and general review”. Bij het eerste nummer van deel 2 worrit de paginatuur van deel 1 voortgezet.

*Indisch Schoolblad (Het) werd in J 853 door het Indisch Onder wijzergenootschap te Batavia maandelijks in het licht gegeven en leidde een onopgemerkt bestaan tot in 1858, toen het, in particuliere handen koniende, ophield orgaan van genocmd genootschap te zijn, en onder den naam van *Indische. Schoolbode* aandrang op verbetering en uitbreiding van het onderwijs, dat te dien tijdo nog veel te wenschen overliet. Het blad mochtzich niet in de gunst van de autoriteiten verheugen; vrees belette daarom de medewerking van de zij- de der rechtstreeks belanghebbenden, en door onverschilligheid ging het na een tweejarig bestaan te niet.

(H. Prange in de Catalogus der afd. Ned. Kolonien van de intern, tentoonstelling te Amsterdam. Leiden, 1883).

Indisch Tijdschrift voor Spoor- en Tramwegwezen. *Bijvoegen:* Decide de redactie in het nummer

van Septembar 1920 reeds niede, dat de geringo niedewerking haar zou stoeten noodzaken de uitgave van het tijdschrift stop te zetten, met het December nummer wordt daaraan gevolg gegeven. Blijkens een „bericht aan de lezers" wordt de verdere uitgaaf voortlooppig gestaakt, tot mededelingen waarborgen voor geregeld niedewerking verkregen zullen zijn.

Indische Leven (Het). Byvoegen: Als herinnering aan het bezoek der Nederl.-Indische Handelscommissie aan Japan in October 1920 werd een extra-nummer (afzonderlijk gepagineerd) uitgegeven.

*Indische Polichinel (De). Een gestuurd bind, dat van 1880 tot 1882 te Semarang verscheen. Volgens H. Prange in zijn artikel „De drukpers en hare voortbrengselen" behoort in 1883 ook dit blad, evenals zoo vele in dien tijd opgerichte, weder tot de geschiedenis.

Indische Post (De). Bijvoegen: Den 3den December 1921 verscheen te Bandoeng, onder hoofdredactie van J. hr. Jan Feith, het eerste nummer van dit gestuurd periodiek, uitgave van de N. V. Publiciteit. Blijkens het program ma, waarmede het blad begint, wil het o.a. zijn: Voorlichtend en gezaghebbend, doch met erkenning van andere meeningen, terwijl het voorts de banden tusschen Nederlandsch-Indie en Nederland wil versterken.

Indische Schoolbode. Zie: *Indisch Schoolblad (Het)*.

Indische Volk (Het). Weckblad van de afdeling Batavia der Soc. Dem. Arbeiderspartij. Opgericht in November 1917, verscheen het tot 14 Juni 1919 (no. 34 van den 2en jaargang) onder redactie van het afdelingsbestuur, waarna het, beginnende met dat nummer, werd voortgezet als weckblad van de Sociaal Democratische Partij.

Jaarbeurs (De). Orgaan van de Vereeniging „Nederlandsch-Indische Jaarbeurs. Den 2den Januari 1922 verscheen, geredigeerd door een Commissie van redactie, to Bandoeng het eerste nummer van dit halfmaandelijksch periodiek, dat ten doel heeft de verschillende categorieën van belanghebbenden op eenvoudige wijze op de hoogte te houden van bijzonderheden betreffende het jaarbeurswezen in het algemeen en van het Nederlandsch-Indische in het bijzonder.

* Lakschmi. Een jaarboekje, waarvan in 1840 te Batavia bij Cyfveer en Co. de eerste jaargang in klein kwarto formaat verscheen. Iet bevatto bijdragen in proza en poezie, a lie in het Hollandsch, ten deele over Indische, ten deele over Europeesch onderwerpen, afkomstig van W. L. Ritter, 8. A. Buddingh, S. van Deventer Jsz., W. R. van Hoevell, F. Seelig en anonyim.

Slechts 3 jaargangen (allo ongeillustrceerd) zijn van „Lakschmi" bekend. De boekjes voor 1841 en 1842 verschenen bij Cyfveer en Knollaert, eveneens te Batavia.

(Persoonlijk mededelingen van den heer 8. Kniff.)

Maandblad voor den onderofficier der Landmacht in Nederlandsch-Indie. Bijvoegen: thans als Alaandblad voor den Europeesch onderofficier der Landmacht in Nedcl.-Indie.

Maandblad „De Oostkusl". Orgaan van de Vereeniging der Inlandsche Ambnaren ter Oostkust van Sumatra. Onder redactie van het Bestuur der Vereeniging verscheen in Juli 1919 het eerste nummer van dit (Maloische) orgaan bij do N. V. Sjarikat Ta-panoeli to Medan. Roods met

het tweede nummer veranderde de ondertitel in: Orgaan van de Vereeniging „Djaksabond* ter Oostkust van Sumatra.

Militair Tijdschrift. Na de zinsnede: In 1920 verscheen onder redactie van I. C. Pabst, de 51e jaargang. Met het eindigen van (lien jaargang staakte de uitgever G. Kolff en Co. de uitgave. Het Bestuur tier Vereeniging meende daarop — ten einde het leven van het „traditioneele stukje Indische Leger" voor afsnijden te behouden — te moeten ingrijpen, en nam zelve de uitgave ter hand. Onder den titel: *Indisch Militair Tijdschrift*, maandelijksche uitgave van de Indische Krijgskundige Vereeniging, zag, met D. Boeye als onafhankelijk redacteur, de 52e jaargang, waarbij met iedere aflevering een nieuwe jaginatuur begint, bij Visser en Co. te Bandoeng het licht.

Militaire Courant. Zie: *Tijdschrift voor het Ned.-Indische Leger*.

Motor-Tractie. Technisch tijdschrift voor automobiel, motorrijwiel, luchtvaart. Een gestuurd periodiek, dat, onder redactie van Ir. F. L. H. Dessauvagie, den 15den van elke maand (voor het eerst 15 October 1921) bij de N. V. Boekhandel Visser en Co. te Bandoeng verschijnt.

Mijningenieur (De). Orgaan van de Vereeniging van Ingenieurs bij s Lands Mijndiensten. Gewijd aan inijnbouw en Geologie.

Tencinde denmijnbouwen hetgeologisch onderzoek in Nederland en Kolonien in den meest uitgebreiden zin te bevorderen, zag in Juni 1920 bij de drukkerij „t Kasteel van Aemstel" te Weltevreden het eerste nummer van dit tijdschrift, onder redactie van Ir. A. Chr. D. Bothe het licht. De afleveringen van den eersten jaargang zijn alle afzonderlijk gepagineerd. Bij den 2den jaargang loopt de paginering der afleveringen door.

Nederlandsch-Indisch Rubbertijdschrift. *Het slot te lezen als volgt:* tweemaal *s maands uitkomend tijdschrift, dat sedert 1 Maart 1919 tevens orgaan is van de Ned. Ind. Vereeniging van den rubberhandel, en dat met ingang van 15 Februari 1921 in een Naamlooze Vennootschap is omgezet.

Nederlandsch-Indische Cooperatie-gids. Orgaan van den Nederlandsch-Indischen Cooperatie-bond. Don 15den December 1920 verscheen te Weltevreden bij de N. V. Indonesische drukkerij het eerste nummer van dit periodiek, onder redactie van den Bondsraad van den N. I. C. B. aldaar. De verwachting, in dat nummer uitgesproken, dat in 1921 geregeld maandelijks een blad het licht zal zien, werd niet verwezenlijkt — al thans do tweede aflevering verscheen eerst den 15en Februari van dat jaar.

Ned. Ind. Muzen Almanak. Zie *Wamasarie*.

Ned. Ind. Volksalmanak. Zie *Wamasarie*.

Orgaan van den Bond van Pandhuispersoneel in Ned.-Indi@. In het jaar zyner oprichting (1913) gaf doze bond de eerste aflevering uit van hot, om de veertien dagen verschijnende orgaan, welke aflevering, onder redactie van het hoofdbestuur, in courantvorm te Soerabaja het licht zag. In 1916 trad als redacteur op de heer E. Jansen; in 1917 . word do courantvorm gewijzigd in octavo en de uitgave in eene maandelijksche, in welken vorm het nog verschijnt, thans to Jogjakarta.

Orgaan van den Ned.-Indischen Apothekers Assistenten Bond. Bijvoegen: Nadat in October 1921 nummer 12 van den zesden jaargang was versche-

nen, werd de uitgave gestakt. *De Pharmaceutische Bond*, orgaan van den Bond van geëmpeleerden bij de Pharmaceutische bedrijven in Nederlandsch-Indië, waarvan in November 1921 het eerste nummer verscheen, onder redactie van het dagelijksch bestuur, is als een voortzetting te beschouwen van eerstgenoemd orgaan.

Orgaan der N.-I. Onderluitants-Vereeniging. Nadat in December 1918 van dit orgaan een proefnummer was verschenen, zag in Januari 1919 bij de N.V. Visser en Co. te Bandoeng het eerste nummer, onder redactie van het Hoofdbestuur het licht. Iedere aflevering van dit maandelijks verschijnend tijdschrift is afzonderlijk gepagineerd.

Orgaan van de Vereeniging van Spoor- en Tramweg-Personeel in Nederlandsch-Indië. *Het slot te lezen a hâ volgt!*: om in een twee maal's maands verschijnend orgaan te worden omgezet onder den titel: *De VoUrding*, Orgaan.... enz. Onder dien naam verscheen het, geredigeerd door P. Bergsma, geregeld tot 23 October 1920 (no. 9/10), in welk nummer wordt aangekondigd dat de regelmatige verschijning niet meer kan verzekerd worden, omdat men noodgedwongen naar een andere drukkerij moet uitzien. Aan de drukkerijmoeilijkheden werd intusschen tegemoetgekomen, zoodat de Volharding in Februari 1921 weder verscheen, thans bij de drukkerij Sinar Djawa te Semarang. Ieder nummer is afzonderlijk gepagineerd.

Pharmaceutische Bond (De). Zie: *Orgaan van den Ned.-Indischen Apothekers Adsislenten Bond*.

Post- en Telegraafgids voor Nederlandsch-Indië. Met toestemming van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië uitgegeven onder medewerking van de Afdeling Post- en Telegraafdienst van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken. Batavia. G. Kolff en Co. Slechts twee uitgaven zijn bekend, n.l. van 1883 en 1884.

Van dezen gids zou geen melding geïnaakt zijn, ware het niet dat in de uitgaaf van 1883 een overzicht voorkomt van de ontwikkelingsgeschiedenis zoowel van den post- als van den telegraafdienst in Nederl.-Indië van de hand van den toenmaligen hoofdinspecteur, chef van den dienst G. W. ten Brummeler.

In 1897 verscheen te Batavia de 1e jaargang van den *Post- en Telegraafgids voor Nederlandsch-Indië*, welke gids kan beschouwd worden als een voortzetting van eerstgenoemde.

Revue (De). Een algemeen, geïllustreerd weekblad, waarvan, onder redactie van G. M. Hekkelman, het eerste nummer den 18den December 1920 te Weltevreden verscheen. Uitgeefster de N. V. Drukkerij De Unie.

*Schoolblad voor Nederlandsch-Indië (Het). In 1875, nadat de uitgave van de *Indische Schoolboeken* (zie aldaar) moest worden stopgezet, werd nogmaals eene poging beproefd om een orgaan van het onderwijs in het leven te roepen: het Schoolblad voor Nederlandsch-Indië, doch ook dit bleek geen levensvatbaarheid te bezitten.

(H. Prange in den Catalogus der afd. Ned. Kolonien van de intern, tentoonstelling te Amsterdam. Leiden, J 883).

Sociaal leven. *Bijvoegen*: Aanvangende met den 3den jaargang (16 Januari 1922) verschijnt het blad tweemaal per maand onder den titel: *Sociaal Leven en Streven*. Orgaan van den centralen Raad der Nederlandsch-Indische Katho-

lieke Sociaal Bonden, onder hoofdredaktie van J. J. A. do Groot to Bandoeng.

Spoorbond (De). Orgaan van den Bond van het Europeesch personeel bij de Spoor- en Tramwegen in Ned.-Indië. Uitgegeven bij de N. V. Jahn's drukkerij te Malang, verscheen in Juni 1920 onder redactie van J. I. do Rochemont het eerste nummer van dit maandelijksch periodiek, waarvan iedere aflevering afzonderlijk is gepagineerd.

Taak (De). *Het slot te lezen als volgt*: Met dit nummer, tevens, "Indische Stemmen" no. 39, begint eene nieuwe pagineering. Het nummer van 24 December 1920 verscheen met een afzonderlijk gepagineerde bijlage, bevattende een vertaling door H. E. Steinmetz van: Labour and the new social order. De 5e jaargang (5 Augustus 1921) begint als no. 209; de pagineering sluit aan bij het laatste nummer van den vorigen jaargang.

Vrije Woord (Het). *Bijvoegen*: Beginne met het nummer van 1 Juni 1920 verschijnt "Het Vrije Woord" als Orgaan van de Partij der Kommunisten in Indië (Perserikatan Kommunist di India). Na nummer 1 van den 1en jaargang verschijnt het orgaan vrij ongeregeld.

*Warnasarie. *Het slot te lezen als volgt*: De uitgave werd daarna gestaakt, en het jaarboekje vervangen door den *Ned.-Ind. Muzicmidiauwik*, die het niet verder bracht dan tot den eersten jaargang, evenals zijn opvolger, de *Ned.-Ind. Volksalmanak*, die mede slechts 66 maal verscheen. Behalve letterkundige, bevatte Warnasarie ook bijdragen van land- en volkenkundigen aard, met betrekking tot Inchiï.

Zweep (De). Een weede weekblad. Het grootate weekblad van den Orient. Onder hoofdredactie van Jan Karwats (pseudoniem van D. W. Beretty) verscheen den 2den Januari 1922 te Weltevreden het eerste nummer van dit geïllustreerd periodiek. Als Hoofdredactie, directie en administratie wordt het persbureau „Aneta" te Weltevreden genoemd.

B. TIJDSCHRIFTEN IN NEDERLAND OPGERICHT, WELKE UITSLUITEND AAN INDIË SIJN GEWJID.

*Bandera Wolanda. *Bijvoegen*: De uitgavo is HC- dert gestaakt.

Berichten van het Inlichtingsbureau voor den Indischen Dienst van het Ministerie van Koloniën. Een blaadje, dat voorlopig 66ms in do drie maanden wordt uitgegeven, met het doel meer regehnatig voorlichting te geven aan hen, die een werking wenschon te zoeken in Ned.-Oost-Indischen Landsdienst. Het eerste nummer zag in October 1920 het licht.

Indische Gids (De). *Het slot te lezen als volgt*: ...Hoofdredacteur E. A. A. van Heckren. To beginnen met den 44en jaargang (Januari 1922) wordt de maandelijksche bibliographic voor Oosten West-Indië niet meer voortgezet. Voor een overzicht van den inhoud, zie het:

Afabetisch Register, op de (elk uit 2 deelen bestaande) jaargangen 1879 t/m J 903, bewerkt door J. E. de Meyier, en in 1904 bij do Bussy veranehen.

Nieuw India. Orgaan van het Comité „Nieuw Indië". Den 6den October 1921 opgericht met het doel: „do voorlichting van hot Nedorlandscho volk en de Nederlandsche volksvertegenwoordiging telkens wanneer daaroo aanleiding beataat, ter bevordering van eene snelle ontwikkeling van Nederl.-Indië in democratische richting", gaf dit

Comite in Januari 1922 het eerste nummer uit van een orgaan, en als bijlage van het tijdschrift *Vrije Aarde* (zie aldaar) verscheen, doch ook tevens afzonderlijk verkrijgbaar werd gesteld. Druk en uitgever zijn als die van laatstgenoemd periodiek: als adres voor de redactie wordt genoemd Mr. Chr. P. van Wijngaarden te s. Gravenhage.

Orgaan van de Indische Club. Oppericht met het doel een band te vormen tusschen „hen, die in het verre Insulinde hun jeugd hebben doorgebracht,” en tusschen „hen, die Indisch voelen en denken,” zag den 1en April 1921 bij W. D. Meinema te Delft, onder hoofdredactie van Th. K. L. van Dort licet eerste nummer van dit, den 1en van elke maand verschijnend periodiek, het licht.

*Pintoe-Perniagaan. *Bijvoegen*: De uitgave is sedert gestaakt.

Technisch tijdschrift voor Nederland en Ned.-Indie. Dit tijdschrift is eene voortzetting van het, slechts 66n jaar bestaan hebbend *Technisch tijdschrift voor Ned.-Indie* (zie aldaar), en van het, bij de firma A. Oosthoek te Utrecht verschijnend *Technisch tijdschrift*. Na de samenvoeging der beide periodieken verschijnt het bij de Maatschappij tot exploitatie van technische uitgaven te s-Gravenhage, onder redactie van A. Vosinaer.

*Technisch tijdschrift voor Ned.-Indie. *Bijvoegen*: In dozen vorm bleef het tijdschrift slechts 66n jaar bestaan. Het werd voortgezet onder den titel: *Technisch tijdschrift voor Nederland en Ned.-Indie*. (zie aldaar).

C. PERIODIEKEN, DIE VAN TIJD TOT TIJD BIJDRAGEN OVER KOLONIALE ONDERWERPEN BEVATTEN.

Algemeen letterlievend maandschrift. Zie: *Amsterdamsch letterlievend maandschrift*.

*Algemeene Konst- en Letterbode voor meer- en min-geoeffenden. Den 4den Juli 1788 te Haarlem bij A. Loosjes verschenen, werd de uitgave met den 73en jaargang, den 4den Januari 1862 gestaakt. De Letterbode verscheen steeds bij A. (later bij de Erven)Loosjes, en stond by het einde van zijn bestaan onder hoofdredactie van Dr. L. J. V. Janssen. Herhaaldelijk werden boordredactoren van koloniale geschriften opgenomen.

*Amsterdamsch letterlievend Maandschrift. Eene verzameling van boekbeoordeelingen en inengelwerk voor allerlei klassen van lezers. Verscheen te Amsterdam bij A. Vink van 1817 tot 1821 en werd voortgezet onder den titel: *Algemeen letterlievend maandschrift*, waarvan in 1851 te Utrecht bij J. G. van Terveen en Zn. het laatste nummer het licht zag.

Het nuuiihschrift bovatto lai van beoordeelingen vim boekwerken, die koloniale onderwerpen behandelden.

Hout. VVeekblad voor huuthandelen en houtbewerking, waarin opgenomen *„Het Houtbedrijf”*, orgaan van den Nederlandschen Houtbond, do Ned. Ver. van werkgevers in het Kuipers- en Kistmakersbedrijf en do Ned. Vereeniging van fabrikanten van timmerwerken. Onder dezen titel verscheen thans te s-Gravenhage do 20 jaargang van een periodiek, waarin af en toe zeer belangrijke artikelen voorkomen over houtsoorten, enz. in de Nederlandische kolonien.

*Loods (De). Politiek-economisch-literair weekblad. Orgaan van den Economischen Bond. Don 28on Maart 1918 zag onder hoofdredactie van Mr. Aug. Mesritz bij H. D. Tjcken Willink en Zn. te

Haarlem het eerste nummer het licht van dit periodiek, waarvan do meeste afleveringen geïllustreerd zijn, en waarin van tijd tot tijd zeer belangrijke artikelen verschenen, betrekking hebbende op Nederlandsch-Indie of op Indische toestand. Met nummer 24 van den 4den jaargang (1 September 1921) werd de uitgave van het weekblad, dat sedert 15 Juli 1920 onder redactie stond van Mr. Joh. J. Bclinfante, gestaakt.

Als een voortzetting van „de Loods” is te beschouwen *„De Vrijheid”* (zie aldaar).

*Nederlandsch zeezeven (Het). *Bijvoegen* Na het eindigen van den 20den jaargang (1921) werd het tijdschrift veranderd in: *Ons Element*, geïllustreerd weekblad voor zeezeven en watersport, waarin tevens de 3e jaargang van „Ons Element” word opgenomen. Het werd officieel orgaan van de Vereeniging Het Nederlandsche Zeezeven, der Verbonden Zeilvereeningingen en van het Comité voor Wherry-wedstrijden en verschijnt, onder hoofdredactie van A. L. E. Rambonnet, te Amsterdam bij Van Munster's Uitgevers Maatschap-Pijp.

Neerlandia. Orgaan van het Algemeen Nederlandsch Verboncl. Een maandblad, waarvan thans bij do N. V. Geuze & Cos. Drukkerij te Dordrecht, do 26e jaargang het licht ziet. Neerlandia bevat geregeld zeer belangrijke bijdragen over Nederlandie.

*Nieuwe Recensent (De). Tijdschrift voor wetenschap en smaak. Onder medewerking van een aantal Vadorianclache geleerden en letterkundigen. Een periodiek, dat van 1858 tot 1861 te Amsterdam bij J. en J. Mannoury verscheen, en waarin herhaalde malen bijdragen over onderwerpen van koloniale aard verschenen.

Als voorgangers van dit periodiek zijn te beschouwen: *„De Recensent, ook der recensentii”*. Amsterdam bij J. v. d. Hey, 1805—1850, en *„De Recensent”*, Algemeen letterlievend maandschrift. Amsterdam, bij J. v. d. Hey, 1851—1857.

Ons Element. Zie: *Nederlandsche Zeezeven (Het)*.

Pioneer (The). *Bijvoegen*: Nadat in September 1920 nummer 12 hot licht had gezien, verscheen nummer 13 eerst in Juli van het volgende jaar.

Recensent (De). Zie: *Nieuwe Recensent (De)*.

*Vaderlandsche Letter Oefeningen, behelzende oordeelkundige berigten van de werken der beste schrijvers, nauwkeurige gedachten over verscheidene onderwerpen; benevens vrijmoedige aanmerkingen over Nederlandsche werken en schriften, die dagelijks in ons Vaderland uitkomen. Onder dezen titel verscheen in 1761 bij A. van tier Kroo te Amsterdam hot eerste deel van een geïllustreerd periodiek, waarin van tijd tot tijd bijdragen over onderworpen, de Nederlandsche kolonien betrouwende, voorkomen. Bij don 116n jaargang (1876) werd do uitgave van de Lottoroefeningen -wolk toon onder redactie van Dr. J. W. Bok te Leiden bij P. van Santen verschenen -gestaakt.

Vrije Arbeid. Maandblad gewijd aan de vraagstukken van den dag. Onder redactie van Dr. R. do Waard on Mr. S. K. de Waard verscheen in Maart 1921 to Rotterdam (Directour-uitgever B. Kno) hot eerste nummer van dit periodiek, een voortzetting van hot tijdschrift Vryc Arbeid, Maandblad voor Kunst, Wetenschap en Handel, waarvan in Juli 1919 do uitgave, ten gevolge van don druk dor tijden, werd atop gozet. Torwijl vroec-

ger bijna uitsluitend Nederlandsche belangen werden besproken, wordt thans ook na Tndic (Oost- en West-) ruime aandacht gewijd. Het tweede nummer van het tijdschrift — April 1921 ■—verschijnt dan ook met den ondertit: Ma andblad voor Nederland en Indie. Sommige aficveringen zijn van illustraties voorzien.

Vrijheid (De). Algemeen Nederlandsch Weekblad. Orgaan van den Vrijheidsbond. Den 7den September 1921 verscheen bij de N. V. Drukkrij en Uitgevers Maatschappij de Vlijt te Arnhem het eerste nummer van dit, onder journalistieke leiding van Mr. J. J. van Bolhuis staande, geil- lustreerd blad, dat te beschouwen is als een voortzetting van het orgaan „de Loads” (zie al- daar). Het bevat zeer belangrijke bijdragen over Nederlandsch-Indie.

*Water. *Het slot te lezen als volgt:* Het eerste nummer van dit periodiek zag in Juli 1917 te 's-Gravenhage het licht. Ten gevolge van de zeer nauwe verwantschap, welke bestaat tusschen de watervoorziening en het gasbedrijf, werd met nummer 1 van den 6den jaargang (6 Januari 1922) het tijdschrift Water* uitgebreid tot „Water en Gas” ; tegelijkertijd werd het blad van maandblad in een veertiendaagsch periodiek ver- anderd onder den volledige titel: Water en Gas. Veertiendaagsch tydscrift voor watervoorzie- ning, gasindustrie, sanitair-techniek en riolering, tevens orgaan van de vereniging voor waterei- dingsbelangen in Nederland.

Water en Gas. Zie: *Water*.

Zeitschrift für Ethnologie. Organ der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Een fraai geillustreerd tijdschrift, waarvan bij Behrend & Co. te Berlijn thans de 52e jaargang het licht *ziet*, en dat van tijd tot tijd zeer belangrijke artikelen over ethnologie betref- fende Nederlandsch-Indie bevat.

D. ZENDINGSTIJDSCRIFTEN. ZOOWEL IN NEDERLAND ALS IN NEDERL.- INDIE OPGERICHT.

Java-Cent (De). Zendingsblaadje uitgegeven door het Java-Comite te Amsterdam. Een maand- blaadje, dat zeer veel bijzonderheden op ethno- grafisch gebied bevat.

Lichtstralen op den akker der wereld. *Het slot te lezen als volgt:* en verschillende bij- dragen bevat in verband met de zending, ook in Ned.-Indie. In het tijdschrift, dat thans vanwege den Zendingstudieraad wordt uitgegeven door do drukkerij van de stichting Hoenderloo, zal te be- ginnen met den 28en jaargang (1922) af en toe het week der inwendige zending behandeld worden.

Lunteren. In September 1921 verscheen te Utrecht het eerste nummer van dit blad—eene driemaandelijksche uitgave van den Zending- studieraad — dat, onder voorloopige redactie van Ds. J. Krieger, Ds. J. J. Stam en S. A. van Hoogstraten, nader wil bevestigen het contact met Indie gelegd op de Zendingconferen- ties, welke vanwege den Studio-Raad te Lun- tergn- worden gehouden.

Maandblad der Samenwerkende Zending- corporaties. *Bijvoegen:* Beginnende met den 4den jaargang (1921) wordt de titel opnieuw veran- dert, thans in : *Nederlandsch Zendingblad*.

Nederlandsch Zendingblad. Zie : *Maandbladder samenwerkende Zendingcorporaties*.

Nederlandsch Zendingjaarboekje. Zie *Neder- l/indsc.Hie Zending- Almanak*.

Nederlandsche Zending- Almanak. *Het slot te lezen als volgt:* waarna de uitgave tijde- lijk werd gestaakt tot 1922. Thans gaat een nieuwe druk ter perse, welko bevatten zal een statistisch overzicht van de Protestant- sch Zending en de R. K. Missie in Oost- en West-Indic, benovons een jaaroverzidit over den zen- dingsarbeid en een alfabetische lijst van zen- dingsarbeiders.

Onze Missien in Oost- en West-Indie. *Bijvoegen* Te beginnen met het le nummer van den 5den jaargang (15 Augustus 1921) verschijnt het orgaan om de twee maanden als Koloniaal Missie- Tijdschrift van de Indische Missie- Vereeniging.

Timor-Bode (De). *Tusschen:* „Uitgave van de Commissie voor de Timor-Zending” en „onder redactie van” enz. *bijvoegen:* Oorspronkelijk een bijvoegsel van het kerkbriefje voor de Pro- testantsche Gemeente te Buitenzprg c. a., werd het met nummer 3 een afzonderlijk verschijnend orgaan.

Zendingblad voor de Classis Rotterdam der Ned. Herv. Kerk ten behoeve van de Zending- posten Boeli en Weda, Kasigoentjoe en Roe m bi a. Uitgave van de Classicale Com- missie voor de Kerkelijke Zending. Een maan- delijks bij D. van Sijn & Zonen te Rotterdam verschijnend periodiek, onder redactie van Ds. G. H. Wagenaar. Den len Mei 1916 zag het eerste nummer het licht.

Zendingblad (Ons). Van dit onder redactie van Jvr. H. B. de la Bassacour Caan staande, maandelijks verschynend zendingstijdschrift voor de jeugd zou bier geen melding zijn ge- maakt, ware het niet dat het periodieke, dat uitgegeven wordt vanwege den Zendingstudie- Raad door de drukkerij Stiechting „Tloenderloo* to Hoenderloo, gregeld ethnographische en geo- graphische gegevens bevat die, in populaircn vorm gegoten, er veel toe bijdragen de kennis omtrent de Nederlandsche kolonien bij het op- komend geslacht te vergrooten. Het blaadje, dat van goede illustraties is voorzien, beleeft thans reeds zijn twaalfde levensjaar.

Maart 1922.

M. C. M.

OUDHEDEN (Hindoetijd). Tampak- siring. D-)c)rp in het district Oeboed der oiderafcl. Bangli op Bali, bekend doordat er zich het oudste monument van Bali bevindt. Aan de steile oevers van de PakeriHan zijn, tegenover elkander en door de rivier gescheiden, respectievelijk vijf en vier groot nissen in den rotswand uitge- houwen, ieder bevattend een volledige tern- pel-facade. Onder elk diertelpels verborg een. gleuf een Ijkkurn van het gebruikelijke in negen vakken verdeeld model, en bo ven den ingang gaf een korte inscriptie aan, wie er was bijgezet. Slechts 66n der opschriften is geheel gespaard ge- bleven en blijkt te J uiden: „de voorst, bijgezet te Djaloe”. Twee andere, gdeedldijk leesbaar, zijn aan jrrinsc uit ‘8 konings omgeving gewijd. in een tiende nis, op eerbiedigen afstand gelegen, is de rijksbestierder bijgtszct. Naast de recks van vijf nissen is, eveneens uit de levende rots, een geheel klooster uitgehakt, waarin duidelijk de ceilen der monniken en hun gemeen- schappelijk vergader- zaal te herkennen zijn.

De beteekenis van het gcheele complex is hoogstwaarschijnlijk een koninklijke bijzetplaats, met het klooster voor de geestelijken, die aan de graven de noodige ceremonien moesten verrich-

ten. Blijkens de gebruikte schriftsoort dateert deze stichting uit de elfde of twaalfde eeuw, terwyl zij kunsthistorisch van bijzonder belang is, doordat de tempelafbeeldingen en dakvorm vertonen, die juist tusschen den Midden-Javaansehen en den Oost-Javaansehen instaan en en op Java verloren gegane schakel tusschen die beide perioden voor ons hebben bewaard.

Literatuur. Krom in Bijdr. Kon. Inst. 7G (1920), bl. 483—485, en Damst in Oudheidk. Verslag, 2de kwartaal 1921, bl. GO—

ENGELBRECHT, (Mr. WIM^EM ANTHONIE). Op 10 Februari 1839 te Batavia geboren, studeerde aan de Leidsche hogeschool en werd op 14 Januari 1862 tot doctor in de beide rechten bevorderd, na verdediging van het proefschrift „Art. 2 Regeeringsreglement van N.-I. in verband met art. 17 R.R. en de Nederlandsche wetgeving op het Nederlanderschap“. In hetzelfde jaar tot O.-I. ambtenaar eerste klasse aangesteld, doorliep hij achtereenvolgens de verschillende rangen der rechterlijke macht, was hij o.a. in 1865 auditour-militair bij den kriegsraad voor de Z.O. afd. van Borneo. Als president van den raad van justitie te Scinarang deed hij zich als scherpzinnig jurist kennen. Tot's Hof's vice-presidium geroepen, verwisselde hij in 1891 dat ambt met het Directeurschap van Justitie en maakte sedert 1893 deel uit van den Raad van N.-I. In dit hooge college was hij tot 1897 werkzaam, in welk jaar hij op verzoek eervol uit '8 lands dienst werd ontslagen. Daarna vestigde hij zich te's Grienvhage, alwaar hij tot zijn dood (28 Oct. 1921) woonde.

Als Dir. v. Just. ontwierp hij in 1892 eene omvangrijke herziening van het Regl. op de rechterlijke organisatie en van het Inlandsch Reglement, die beoogde de rechtspraak beter aan hare bestemming te doen beantwoorden. Bij eene interpellatie in de Tweede Kamer der St. Gen. had de bekende rechtsgeleerde Mr. J. A. Levy scherpe critiek uitgeoefend op Hof's rechtspraak in burgerlijke zaken. Deze bespreking van verschillende arresten had aanleiding gegeven om van Regeeringswege de vraag onder de oogen te zien of de stichting van het oppercanale college wel beantwoordde aan de eischen, die daaraan konden en moesten worden gesteld. De heer E. wees er op, dat de revisie van vonnissen der inlandsche rechtbanken Jangzamerhail hoofdaak van het Hof was geworden, dat die tank uitwifelbaar steeds in omvang zou toenemen en in toenemende mate nadeeligen invloed zou uitoefenen, gelijk zij reeds uitgeoefend had, op zijne samenstelling. Voor die revisiecrispraak werden geen hooge eischen van juridische bekwaamheid gesteld, terwijl met liefs op de verliouwing van drie z.g. strafkamers tot civielrechtelijke, veelal het beginsel werd gehukligd, dat de incerdheid der raadsheeren mocht bestaan uit criminulisten, welke clichter op burgerrechtelijk gebied vreemde (Icingen wa ren 11 et kleine kader der recht. anib-teiaron in N.-I. maakte het bezwaarlijk zoovle raadsheeren te Icvren als de bestaande organisatie medebracht. Overbrenging der revisie van het Hof bij de radon van justitie op Java was daarin eon gebiedende eisch. Daaraan knoopte de heer E. vast de uitbreiding der rechtsmacht van de residentiegerechten in burgerlijke en strafzaken, afschaffing der rechtbanken van omgang enz. Eene aanzienlijke verhooging der traktonienten van raadsheeren, presidenten van

raden van justitie en andere rechterlijke ambtenaren werd voorgesteld, welke mogelijk zou gemaakt worden door de belangrijke emolumenten der griffiers van de raden v. j. voorn. voor de overschrijving van onroerende goederen en het verlijden van hypotheekakten verschuldigd, ten bate van den Lande te brengen.

Dit ontwerp-Engelbrecht heeft in hoofdzake gelcicl tot de omvangrijke reorganisatie van het rechtswezen van N.-I. door Minister Cremer bij de Staten-Generaal ingediend en in 1900 tot wet verheven.

De naam des heeren Engelbrecht is ook verbonden aan de bezorging van eene uitgave van de Ned.-Ind. wetboeken (1890), die door nauwkeurigheid en bruikbaarheid uitmuntte en vele herdrukken belefde. De editie-Engelbrecht is nog steeds het wetboek, dat gemeenlyk geraadpleegd wordt.

ADOPTIE. Bij ordonnantie (Ind. Stb. T917 no. 129, gewijzigd bij Ind. Stb. 1918 no. 356) is de privaatrechtelijke toestand gercgeld van do Chineezen op Java en IMadoera, Sumatra's Oost- en Westkust, Tapanoeli, Menado, Celebes en Onderhoorigheden, Amboina, Ternate en Timor en in hoofdzake het Burgerlijk Wetboek en het Wetb. van Kooph. op hen toepasselijk verklaard. Hare inwerkingtreding is vastgesteld op 1 Mei 1919 (Ind. Stb. no. 84). Sedert dien is in het Staatsblad van 1921 no. 78 openbaar gemaakt een Kon. Besluit, welke de mogelijkheid opent om de werkingssfeer van evengemelde regeling en de invoering van den Burgerlijken stand uit te breiden tot allo Chineezen in de overige gewesten. Een ordonnantie, welke die uitbreiding claadwerkelijk maakt, kan in afzienbare tijd worden verwacht. Do overige Vreemde Oosterlingen blijven onderworpen aan Ind. Stb. 1855 no. 79, hetwelk slechts een gedeeltelijke toepasselijkverklaring van het voor Europeanen goldende civiel recht uitspreekt.

De op het Burg. Wetb. voox* Chineezen ge- maakte uitzonderingen houden verband met de instelling van een afzonderlijken Burg. Stand voor Chineezen (Ind. Stb. 1917 no. 130) en met de bedoeling om in de bepalingen betreffende aangiften en afkondigingen van het huwelijk en het sluiten daarvan eenigo vereenvoudiging aan te brengen. In de art. 5/ni 15 der ord. (Ind. Stb. 1917 no. 129) is eene aanvulling van het burg. recht vastgesteld, welke het instituut der adoptie, tot dusver beheerscht door de resolutie van 9 Mei 1769, wel is 5vaar bestendigt, maar hot slechts toelaat wanneer inoet wonlon voorzien in de voortzetting eener familie, die anders zou uitsterven. Indien een Chinees uit zijn huwelijk geon zoon heeft als geslachtsvoortzetter, kan hij zulk een voortzetter bij notarieelo akto adoptoeren. Van die adoptio moet de notaris binnen 24 uren aan do weeskamer kennis geven met opgavo van namen en leeftijd van den geadopteerde (adoptivus) en (liens werkolijke ouders en van do namen van de adoptanten. Sterft do huisvader alvorens hij een zoon heeft gekregen, dan kan zijno wduwo nog op dezelfde wijze adoptoeren (posthum adoptie). Vrouwen mogen niet ge- adopteerd worden; zoodanige adoptie zou van rochtawege nictig zijn onvons die nietigheid van zelvo (d.i. zonder uitdrukkelijke nietigverklaring door den rechter) intreedt, wanneer by andero akte dan cone notarieelo zou zijn gadopteerd.

Die uitdrukkelijke nietig- of ongeldigverklaring der adoptie is intusschen in verschillende andere gevallen noodig (art. 15 lid 3). Gevolg van de adoptie is dat de geadopteerde in alle opzichten wordt zoon van den adoptant, en dat bij diens leven geen tweede adoptie kan plaats hebben. Is de adoptant gehuwd, dan dient hij geza menlijk met zijne vrouw de adoptie te bewerkstelligen: is het huwelijk ontbonden, dan adopteert de man alleen. Posthume adoptie kan door de weduwe slechts plaats hebben als de man geen eigen of adoptiefzonen nalaat. Intusschen kan de man die soort adoptie in de toekomst onmogelijk maken door in zijn testament uitdrukkelijk te bepalen dat hij haar niet wil. Geschiedt zij toch, dan kan de nietigverklaring in rechten worden gevorderd. De posthume adoptie is eigenlijk aan geen termijn gebonden, inaar wordt feitelijk tot 6 maanden beperkt. Immers het voorschrift bestaat dat de Weeskamer, op voorbeeld van de curatele over de ongeboren vrucht, gedurende dat tijdperk alle noodige en dringende maat-regelen neemt om het behoud en beheer der goederen van den toekomstigen mede-erfgenaar in den persoon van den mogelijksterwijze te adopteeren persoon te waarborgen; na die 6 maanden wordt de geadopteerde niet meer als erfgenaar aangeeiuert. De eens rechtsgeldig gedane adoptie kan niet meer ongedaan worden gemaakt. Onderlinge overeenstemming om haar als niet gedaan te beschouwen, sorteert geenerlei effect, terwijl de adoptie van kracht blijft al krijgt de adoptiefvader een of meer eigen zoons. Overlijdt de geadopteerde voor zijn adoptiefvader dan is eene nieuwe adoptie geoorloofd, mits hij dan zelf geen zoons nalaat (de dochters van den geadopteerde blijven erfgenamen).

De geadopteerde zelf moet zijn Chinees (dit zelfs zonder eenige restrictie tot de bewoners der in ord. 1917 no. 129 genoemde gewesten), ongehuwd en kinderloos, nog niet door een ander rechtsgeldig geadopteerd, minstens 18 jaar jonger dan zijn adoptiefvader, 15 jaar jonger dan zijn adoptiefmoeder. Hij kan zijn een bloedverwant van den adoptant, wettige of natuurlijke, maar dan moet hij tot den gemeenschappelijken stamvader in denzelfden graad van afstamming komen te staan als waarin hij tot dozen voor de adoptie door geboorte stond.

Iemand kan dus Wei zyn neef (derde graad, de fransche „neveu“ tegenover „cousin“, vierde graad), maar niet zijn achterneef adopteeren, want in het eerste geval stond hij tot den gemeenschappelijken stam vader in den tweeden graad en blijft die graad gehandhaafd, in het laatste geval tot dien stamvader in den derden, terwijl hij door de adoptie in den tweeden zou komen. Het is overigens onnoodig, dat de geadopteerde dezelfde Soehnaam heeft als de adoptant. Dat de adopteeren personen hunne toestemming tot de adoptie moeten geven, zou reeds van zelve spreken, indien de wettelijke verordening het niet uitdrukkelijk vermeld de. Die van den adoptivus wordt slechts vereischt als hij den leeftijd van vijftien jaren heeft bereikt. Is de adoptivus een wettig kind, dan is noodig (hetzy hij meer- of minderjarig is) de toestemming zijner ouders of bij v66roverlijden van een hunner van den langstlevende, tenzij die eerder overledene de hertrouwde moeder is. In dit geval en ook wanneer beide ouders zijn

overleden, is voor een nuncerjarig de toestemming van den voogd en van de Weeskamer noodzakelijk. Is de adoptivus een natuurlijk kind, dan wordt gevorderd de toestemming zijner ouders, indien hij door beiden is erkend, of bij vooroverlijden van een hunner van den langstlevende, of indien hij slechts door een hinner is erkend, de toestemming van dezen. Heeft geen erkenning plaats gehad of zijn de ouders, die erkend hebben, overleden, dan is voor de adoptie van een minderjarig natuurlijk kind voorwaarde de toestemming van den voogd en van de Weeskamer. Bij posthume adoptie is eisch: de toestemming van de meerderjarige breedere en van den vader van haar overleden echtgenoot. Bestaan die niet of zijn zij niet in Ned.-Indie gevestigd, dan is voor een geldige adoptie noodig de toestemming van twee der naaste in N.-I. gevestigde meerderjarige mannelijke bloedverwanten van vaderszijde van den overledene tot den vierden graad ingesloten. Weigert intusschen zulk een bloedverwant die toestemming te verleenen, dan kan zij worden vervangen door een machtiging van den raad van justitie.

De gevolgen der adoptie zijn dat de geadopteerde krijgt den geslachtsnaam van zijn adoptiefvader in de plaats van den zijne. Hij treedt uit zijn familie, wat evenwel niet wegneemt dat enkele burgerlijke betrekkingen met zijne vleescheelijke ouders en verwanten blijven voortbestaan. Zoo zal de opsomming der graden van huwelijksverbod voor hem onveranderd gelden, is hy niet gerechtigd als getuige bij authentieke akten op te treden als zijne vroegere verwantschap dat verbod (art. 14). Hij wordt geheel gelijkgesteld met een wettigen zoon behoorende tot het gezin van zijne adoptiefouders. Voor zijn huwelijk behoeft hij dan ook de toestemming van zijne nieuwe ouders, echter niet van zijne eigenc, terwyl hij als erfgenaar gaat v66r de opgaande Jinie en de breedere en zusters.

Partycn hebben voor den notaris in persoon te verschijnen of bij monde van een speciaal daartoe bij notariecle akto gemachtigde vader, broeders en verdere bloedverwanten, die bij een posthume adoptie hunne toestemming moeten verleenen, kunnen de machtiging daartoe gezamenlijk bij 66ne en dezelfde akte vrieenen; (lit geldt echter niet voor hem, die als vader of voogd den adoptivus in adoptie geeft. Van de adoptie wordt op vordering van c) kc belanghebbende aan den kant der geboorteakte van den geadopteerde inmelding ginaakt. Het ontbreken dier aanteekening kan echter nimmer aan den geadopteerde worden tegengeworpen om zijne adoptie te ontkennen. Men bedenke overigens dat de nieuwe regeling geene verkregen rechten aantast. Eene rechtsgeldige adoptie v66r 1 Mei 1919 (op Java on Madoera enz.) verricht, blijft dus o.a. onaantastbaar voor de Chineezen op Java enz.

Behalve de reeds in deel I aangehaalde literatuur en den arbeid van Mr. P. H. Fromberg Sr. is in Tydschrift van het Recht in N.-I. CXI I bl. 346 en vgl. overgedrukt eene verhandeling van Mr. F. J. H. Cowan „De nieuwe regeling van den privaatrechtelijken toestand en van den burgerlijken stand der Chineezen“, welko oorspronkelijk in hot Tydschrift voor Notarisambt, / Venduwczen en Fiscaalrecht was opgenomen/

BURGERLIJKE STAND (REGISTERS VAN DEN). Bij ordonnantie in Ind. Stb. 1917 no. 130 (inwerkinggetreden op 1 Mei 1919) is (zie ADOPTIE), voor de Chinezen op Java en Madoera enz., eene regeling van den Bux'g. Stand in het leven geroepen, die bestemd is tot alle Chinezen in alle gewesten van N.-I. te worden uitgebreid. Verg. Ind. Stb. 1920 no. 396. Even-gemelde regeling is gegrondvest op dezelfde be-ginselen als voor Europeanen gelden. Als regel zijn dezelfde autoriteiten met de aanhouding der registers belast; de Gouv. Gen. kan echter anders bepalen. In de ordonnantie in Ind. Stb. 1919 no. 81 zijn voor enkele plaatsen, zooals Krawang, Soe-bang (res. Batavia), bestuursambtenaren aange-[^]wezen. Tlief'itluitend voor de Chinezen fungeer-[^]en. Ook te dezen kunnen buitengewone ambtena-[^]ren van den B. 8. optreden. Er bestaan geen registers voor huwelijksaangiften en -afkondigingen; editor zijn de bepalingen omtrent de registers nagenoeg gelijkloeiend met die voor Europeanen. Er bestaat eene afzonderlijke regeling van de wijze waarop bij groter afstand dan tien palen van het betrokken kantoor, waar de registers liggen, de aangiften gedaan kunnen worden. Er is nl. een tusschenpersoon ingesteld, doorgaans een Chineesch hoofd, door het hoofd van plaat-[^]selijk bestuur aan te wijzen, voor wien de Chinees persoonlijk kan verschynen oin aangifte van geboorten, echter niet met gelijktijdige erkenning, en van sterfgevallen te doen. De bewaring der akten geschiedt niet door dien tusschenpersoon, maar door den werkelijken ambtenaar B.S., die dan ook de extracten uit de registers afgeeft. De ambtenaren voor den Chineesch B.S. zijn verplicht tot dezelfde kennisgevingen aan de Weeskamer als waartoe hunne collega[^] voor Europeanen zijn gehouden. Heeft de erken-[^]ning van natuurlijke kinderen voor den notaris plaats, dan is deze tot gelijke inedeeling ge-[^]houden.

Binnen de tien jaal van het kantoor van den ambtenaar B.S. of van den tusschenpersoon n'ag een Clineesch niet begraven worden clan nadat een schriftelijk verlot daartoe door die persoon is verleend. Pat verlot wordt kosteloos en op ongezegeld papier verstrekt. Ovcrgrens is eene regeling getroffen ter zake van ve ran dering van *eigenaam*, wel te onderscheiden van ge-Hlachtsnaam, welke alleen zou kunnen geschieden door algeheele onderwerping aan de Europeesche wetgeving of gelijkstelling met Europeanen.

Bij ordonnantie in Ind. Stb. 1920 no. 751 is een Reglement op hcl houden der registers van den B.S. vastgesteld voor cenig groepen van de eigenlyk gezegde be vol king van Java en Ma-[^]doern, voor zoo ver zij niet zijn de onderhoori-[^]gen van een zelfbeatuur. Die groepen zijn: 1°. do personen, die recht hebben op het voeren van een dor erkende titels on practicanen van inlandHchen adeldom; 2°. burgerlyk landsdic-[^]naren met een bezokking van niinstens hon-[^]dert gulden per inaad, ook na hunne pensioenering; 3°. officieren van het leger, ook na hunne pensioenering; 4°. de inlandsche christo-[^]nen; 5°. alien die ingevolge Ind. Stb. 1917 n°. 12 gedeeltelyk zijn of zich hebben onderworpen aan het privaatrecht der Europeanen; 6°. nakomelin-[^]gen der voorgaanden. Dit Reglement zal wegens financiele redenen voorloopig niet inwerking-[^]treden. /

KONGSI. De Europ. wetgeving op privaatrech-[^]telijk gebied is toepasselyk verklaard op do Chineezen gevestigd op Java en Madoera benevens enkele gewesten daarbuiten (zie ADOPTIE), eene toepasselykverklaring die zich weldra zal uit-[^]strekken over alle Chineezen in geheel Ned.-Indie. Het wetboek van koophandel rogelt dan ook hunne handelsbetrekkingen, met kleine w i'zigin-[^]gen, mitsdien ook de vennootschappen van koophandel. Daarnaast blijven van kracht tot 1 Mei 1929 bij wijze van overgangsmaatregel de op denzelfden datum van 1919 bestaande Chineesche kongsi's, welke worden beheeracht door art. 6 Ind. Stb. 1855 no. 69. Dat artikel, het-[^]wel inschrijving der voorwaarden en bedingen in een openbaar register voorschrijft en straf op het nalaten daarvan stelt, beoogde tegen te gaan dd bedriegelyke handclingen van sommige Chineezen, die onder een verdichten naam zich ver-[^]bonden en waarvan de associe's dan onbekend bleven, zoodat men later niocilijk de werkelijke debiteuren kon uitvinden. Wel wordt het vormen van nieuwe kongsi's niet verboden, maar de welgever van 1917 ziet in hen eigenlyk niets bijzonders en wenscht dan ook geene bestending van het bestaande privilege. Zij zullen dan ook rechtens geheel onderworpen zijn aan alle voor-[^]schriften in zake de vennootschap onder firma. De kongsi benaming, hetzij die eene zinnebeeldige uitdrukking bevat als bijv. Gie hoat (d. i. goede trouw is duidelyk), Hongsan en Co. (berg des overvloeds), waarvan de firmanten waren Goei thearn san en Tan tjoeng hong, hetzij zij wjst op de afkomst der firmanten bijv. de vereenigde Cantonnezen, hetzij zij bestaat uit geslachts- of persennamen, welker keuze vry blijft, wordt dan boschouwd als firmabenaming.

Het woord „kongsi“ beteekent volgens prof. de Groot (kongsiwezen op Borneo bl. 38) beheer (si)-[^]van" "waE gemeenschappelyke of algemeene zaak (kong) is. De handelskongsi kan dan ook tot verschillende doeleinden worden opgericht. Zij is cone vereeniging van Chineesche koop-[^]lieden om onder een kongsi benaming daden van koophandel te verrichten. Tegendvdr derden treedt zij als eenheid op. Naar de opvatting van het Hooggerrechtshof (1919) is zij intusschen geen rechtspersoon met eion, van dat der leden, afgescheiden vermogen. Zij kan worden failliet-[^]verklaard en dat botekent dan faillietverklaring der kongsi genooten. Gobreukelyk is het beding dat bij ontbinding icder der declgenooten zijn inbreng terugkrijgt. Een overeenkomst tot ex-[^]plotioit van pandhuispacht word door den rchtor niet als kongsi aangecrckt, oin'at zij geene daden van koophandel boogk/

HENDRIKS (HEIN). Geboren te ^Gorredijk . ' / den

31sten Juli 1854, overleden te Hilversuin 5 / April 1917. Wre! in 1879 door do Utrechtsche Zcndingsvereeniging in opleiding genomen en bestemd voor do zcncling op Boeroc. Hy vertrok daarheen in 1885 en bleof er-arbei3cii tot 1^95, . toen hij wegens ziekte naar Nederland moest terugkrcen. In 1895 gaf hij uit cone Beknopte" Spraaclcer der taal van Masaroto (Z.W. deel van Bocroo), econ Wordenlijst (Boerocsch-Neder-[^]landsch en Nederlandsch-Boerocsch) en eenigo leesstukken met vertaling en aantekeningen, die ook voor do ethnografio waardo hebben. Daarna arbeiddo hij van 1898 tot 1908 onder de Madoercezen, als zcncling te Soomberpakeiu,

res. Besoeki, Jiii3velken tijd hij tezamen met den heer TT Penninga een Madoereesch-Hollandsch Wordenboek uitgaf (bij G. C. T. Van Dorp, Se-piarang), jn, et uitvoerige inleiding en aanhangsel. \- aarin o. a. talrijke lecsstukjes voorkomen. Later gaf hij nog (bij Auf der Heide te Hilversum) eene spraakkunstige sc hets van het Madoereesch uit, jnet den titel „Madoereescl'.

■ EED. Dl. I, bl 651. Bij" de regeling van het eedsvraagstuk in het Koninklijk besluit, opgenomen in Ind. Stb. 1920 no. 69, zijn de Ne- derlandsche wetten van 1911 op den voet gevolgd. Art. 4 stelt voor een ieder de eeds- plicht voorop, wanneer een wettelijk voorschrift (welke uitdrukking ook omvat producten van plaatselijke wetgeving) het afleggen, hetzij van een eed, hetzij naar de wijze zijner godsdienstige gezindheid van een eed, belofte, verklaring of bevestiging (na de geclanc mededeeling) vordert of daaraan wettige gevolgen verbindt. Die eeds- plicht geldt onverminderd, indien de te beeedigen persoon (jurandus) niet tot eene godsdienstige gezindheid (i. e. kerkgenootschap) behoort. I nimmers de Mohammedanen vormen geenszins een eigen- lijk gezegd kerkgenootschap. Zulks kan mede gc- zegd worden van talrijke bevolkingsgroepen, die stellig een godsdienst hebben. Intusschen zijn ook zoogenaamde godsdienstloozen in het al geen een tot eedsaflegging verplicht. De te beeedigen persoon kan evenwel tot eene belofte of bevestiging worden toegelaten op grond, dat hij tot eene godsdienstige gezindheid behoort, die hem het afleggen van eeden verbiedt (art. 5). In deze bepaling we rd rekening gehouden met de historische rechten der Doopsgezinden, terwijl het bekend is dat in de residentie Japara zich eenige doopsgezinde gemeenten bevinden o.a. te Mergaredja en andere plaatsen in het Ta- joesche.

Ter ontcoming a an de eedsplicht is in art. 6 van het Kon. bt. eene ongelijkheid geopend, die toelaat den eed door de belofte of bevestiging te vervangen. Indien de jurandus *schrijfelij*k verklaart tegen het afleggen van eeden onover- komelijke bezwaren te hebben, ontleend aan zijne opvatting omtrent den godsdienst, is hij daarvan vrijgesteld. Die schriftelijke verklaring is aan een bepaalden vorm gebonden. Zij heeft nl. plaats door onderteekening van eene akte, d.i. een tot bewijs bestemd geschrift, opge- maakt en medconderteekend door dengene, in wiens handen de eed, belofte of bevestiging meet worden afgelegd. Kan de jurandus niet schrijven, dan wordt daarvan in de akte melding gemaakt.

Bij aanvaarding van een openbaar ambt, van eenige open bare betrekking of bediening, van enig beroep of van eenigen nicer duurzainen werkkring als die van voogden en curators, heeft de te beeedigen persoon ter uitvoering van het gebiedend wettelijk voorschrift de keuze tusschen eed, belofte of bevestiging (art. 7).

Er bestaan wettelijke voorschriften, die uit- sluitend den term „eed" bezigen. AJsdan is daar- onder mede begrepen de belofte of bevestiging, die daarvoor in de plaats treedt (art. 8). Eeno overgangsbepaling zegt, dat eeden afgelegd voor het inwerkingtreden van het bovenaangehaalde Kon. bt. door personen, die op het tydstip der eedsaflegging niet tot eene godsdienstige gezindheid behoorden, worden geacht te zyn afgelegd op wettige wijze.

Het Kon. bt. omschrijft verder den vorm der eedsaflegging door het opsteken van de twee voorste vingers van de rechterhand onder het uitspreken der woorden „zoo waarlijk helpe mij God almachtig". De belofte wordt uitgesproken door de woorden „dat belooft ik", terwijl voor eene bevestiging wordt gevorderd het uitspreken van „(dat verklaar ik)". Bezigt de te beeedigen persoon eene andere taal dan de Nederlandsche, dan spreekt hij ter uitvoering van het wettelijk voorschrift de in die taal daarmede overcenkomende woorden uit. Met het oog op de Inlandsche en Chi- neesche bevolking is er op den gebiedenden eisch van het bezigen van z.g. sacra nientcele woorden eene zeer naar voren tredende uit- zondering gemaakt met de zinsnede „tenzy hy aan zijne godsdienstige gezindheid of aan de, voor de bevolkingsgicp waartoe hij behoort, gclandende, met haren godsdienst en gewoonten samenhangende reclsrsgelen den plicht ont- leent den eed, belofte of bevestiging op andere wijze te „doen". Het Kon. bt. laat zich niet uit omtrent bijkomstige handelingen, zooals daar zijn dat de Joden gewoon zijn met gedekten hoofde te zweven, dat Engelschen, die tot de Slaatskerk behoorcn, den Bybel kussen enz. Het Kon. bt. houdt overgens rekening met de ongelijkheid, dat een bijkonder wettelijk voorschrift andere uit te spreken woorden voor- schrift op stelt de superioriteit der bijkondere voorziening vast. De algemeene verordening den kt zich verder de gebeurlijkheid, dat de te beeedigen persoon door een lichaams- of spraak- gebrek belet wordt den eed enz. op de hierboven bepaalde wijze uit te zweven en nee mt alsdan genoegen met eon zooveel mogelijk aanpassende manier.

Ten slotte wordt ter wille van de logica, in het Kon. bt. art. 14 der algemeene bepalingen van wetgeving als enig ar tikel aan dit onderwerp gewijd, ingetrokken. . . ■ /

FORUM PRIVILEGIATUM. Letterlijk vertaalk beteekent het „bevoorrechte rechter", d.i. aanwijzing van zekere personen, die niet voor den gewonen, inaar voor een bijzonderen rechter terechtstaan. Jje voornaamste bronnen voor dit forum met betrekking tot dgcncn ojwije l)ct voor Inlanders geklende rec h)toepaHselijk is, zijn art. 84 Regeringsreglementen het Koninklijk besluit in Jnd. Stb. 1867 no. 10. Slechts met verlof van den Gouv. Gen. of buiten lava en Madoera van den hoogsten gewestelijken gezaghebber kan vol- gens die bepalingen eene strafvervolgung worden ingcateld J tegen hlandsche vorscn, rijks- bestuurders en regen ten, zoolang zij in functie zijn; zij komen voor den raad van justitie; 2°, laras- en koeriahoofden benevens alle andere bc- z) digde hoof den bin non het (toenmlige) gou- ve rn e rn e n t Sum at ja' s Westkust, die onder welken titel ook, gezag uitoefenen over de cigenlijk ge- zegde InlandHche bevolking en aan geen anler Inlandseh Jioofd ondergeschikt zijn; 3°. districts- hoofden in de resi den Lies Menado en Zuide- en Oosterafdeeling van Borne(h sub 2°. en 3°, aangewezen personen staan terecht voor den rechter aangewezen voor degenen, op wie het voor Europeanen geldende recht van toepassing is. Dit is mede het geval met 4°. de sub 1°. bedoelce In- landsche vorsten enz. na hun ontslag; 5°. Inlanders, die recht hebben op het voeren van den vorstentitel, ofschoon nooit geregeerd

hebbende; 6° vrouwen (echtcr niet: gcwczcn vrouwen), bloed- en aanverwanten tot den vierden graad ingesloten, zoo wettige als on- wettige, van de sub 1°. en 4°. genocmen, mits doze nog in levcn zijn ; 7°. de patih's, districts- h oof den en andere Inlandsche hoofden, die onder welken titel ook over do eig. gczegde Inlandsche bevolking gelijk of hooger gezag uitocfenen dan de districts hoofden, verder ondercollecteurs, hoofdpanghoeloe's en de pricsters, die als permanent adviseur zitting hebben in de door Europ. ambtenaren voorgezeten Inlandsche rechtbanken, hoofddjaks'a's, djaks'a's en hunne adjuncten, zoo mode de leden tier Inlandsche rechtbanken, alien zoolang zij in werkelijken dienst zijn ; 8°. hoofden van Vreemde Oosterlingen en de Chineesche leden der Weeskamers ; 9°. zij die als Inlandsch lid verbonden zijn aan de Weeskamer te Batavia en de Wees- en Boedelkamers in N.-I. ; 10°. de niet- Europeesche leden der gewestelijke plaatselijke (gemeente) raden, zoolang zij met het lid- maatschap zijn bekleed ; 11°. de leden van den Volksraad, dus ook de Inlandsche, staan ter zake van misdriï terecht voor het Hooggerichts- hof, wegens overtredingen voor den raad van justitie met dien verstande, dat overtredingen van locale verordeningen zoonide van regementen en keuren van politic voor het lancigerecht komen en, waar (lit ontbreekt, voor het residentiegc- recht. Voor de Inlandsche officieren en aspirant- officieren van het leger en de Koninklijke marine geldt het Kon. besluit bij* Ind. Stb. 1918 no. 555 j°. 1917 no. 497./^

POLITIE. Onder <Oe maatregelen, die de door- werking der beoogde algeheele reo' ganisatie van het politiewezen. zullen bevorderen, komen voor- al in aanmerking 1°. de inslelling der voldpolitie; 2°. het aanstellen van een tweeden Advocaat- generaal bij het Hooggerechtshof, waardoor de centrale leiding van den Procureur-generaal effectief is gemaakt.

1°. Voldpolitie. Waar vaststond dat de dorps- politie slecht is uitgerust, slecht bewapend, weinig gcontrolceerd, ongcdisciplineerd, uit de dewalxjvolking zelv gecrecuteerd en dat de bestuurspolitie te weinig politioneel is geschoold on van betceckenih Lc zijn ten einde volkloende aan hand having van rust en veiligheid mede te wer- ken, die bicde trou wens op een betrekkelijk klein ressort aangewezen zyn, is de Ned.-Ind. Regeering bedacht geweest op het schiepjen van een nieuw orgaan van algemeenc politic. Dat orgaan zou als inachtsmiddel in bestuurs handen en berekend voor den dienst ten platten lande, eenheid van leiding en actie moeten bekomen. De veldpolitie being te voorkomen, dat een beroep inoet worden gedaan op a. de gewapendo politic, welke toch voornamelijk is berekend op het verlenen van steun aan het bestuur in strekeji met nog jongo maat8chap)elijke ontwikkeling; b. het leger. Met het oog op (le gowenschte bcwgclykheic zal een ver band worden golegd tusschen hot politioneel utproden in het cone on het andere go west. Van do gewestelijke standplaatsen zullen mobilc colon- nes van 20 » 60 man (normaal 30) moeten uitzwer- men om voor de veiligheid op de grooto wegen to zorgen, diofstal van vee on te veld staande ge- wassen te beletten, gevaarlijke misdadigers te vatton, het kitjoewezon to beatrijden, controld uit te oefenen op de waakzaamheid der desa- en gewone politic. Trachtende het vertrouwen dor

bevolking to winnen, moot zij intusschen vrij blijvcn van dagelijkschen omgang met haar, al zal zij uit hetzelfde taalgebied worden getrokken. Zy zal eene booorlyke opleiding genieten, leeren gebruik te maken van wapenen, zich het op- treden in verband eigen hebben to maken. De mobiele colonnes worden voorzien van rijwielen en paarden, do individueele leden — naast de bewapening van een politieagent — worden uit- gerust met een revolver, 50 % daarenboven met een Beau mon t-kara bij n en do noodige ammuni- tie. Elke groep van 20 tot 60 man zal hebben een postkoinmandant ter wille van de rust en orde in do kazerne, een of ncer mantri's van politic, 2 Europeesche hoofdagenten en een politieopziener le klasse of hoofdopziener als leider. Hunne legering zal niet alleen op gewestelijke hoofdplaatsen plaats hebben. De dagelijksche leiding behoort bij de hoofden van ge- westelijk bestuur tevens hoofd der politic in hun ressort. Een technisch leider moet hun voor elke 2 gewesten worden toegevoegd.

2°. Om de centrale leiding (wel te onderschei- den van het centraal beheer, hetwelk bij den Directeur van Binnenlandsch bestuur berust) in den Proc. Gen., die volgens zyn ambt (art. 180 Rechterlijke organisatie) leider is der pre- ventieve en repressieve politic, daadwerkelijk te kunnen maken is hem een tweede adv. gen. toegevoegd. De Residenten staan ten aanzien der politic in directe betrekking to den P. G., die als orgaan der Regeering voortdurend met haar voeling houdt. Ten hoofdparkette wordt een algemeene recherche dienst ingericht, aan het hoofd waarvan een adjunct-hoofd- commissaris van politic of een com missaris le klasse wordt gesteld, ten einde uit verschillende gewesten en van elders binnenkoinende berichten te behandelen. Een inspecteur van politic vormt de schakel tusschen de dagelijksche leiding der politie in de gewesten enerzijds en de centrale leiding en het centrale beheer anderzijds.

Bij ord. in Ind. Stb. 1921 no. 461 is eene aanvulling tot stand gekomen van het voorloopig re- gleinent van tucht voor het personeel der algemeene politic in N.-I. (Ind. Stb. 1916 no. 60S).

Literatuur: Koloniaal verslagen ; Handlingen Volksraad; Mr. A. Neytzeil de Wilde (2e adv. gen.): De Ned.-Ind. politie en hare leiding.// Indisch tijdschrift van het Recht CXIII bl. 1

GAAFLAND (Jhr. ISAAC PIERRE CON- 6 STANT). Goboron to Somarang 27 Fobruari 1851, oovorlodon to 8 Gravohhagc~3U November 1918. Op zovonjarigen fcofTycl naoi* Holland gczonden, vorltrok hy in 1869 naar Kainpon om tot officior to worden opgoleid. Als sergeant- majoor der Infantorio ging hij naar Mnester Cornelis, waar hij vordor word opgolei to dat liy in 1876, toon hij op hot punt stond z'n officiersoxamon af to loggen, wegons eeno oogziekte afgokourd on onslagond word ondor tookenning van gage- mont. Hij ging naar Holland torug on was van 1877—1886 ambtonaar bij de Staatsspoor- wogon. In 1886 word hij naar Indiii uitgezonden, als ambtonaar dor Siak Tin- on Landbouw- Maatschappij, doch nam spoedig ontslag, en werkte tot 1898 by koffie- on suikorondernemcin- gon. Daarna word hij redactour aan do Soora- baja-Courant. On gezondheidsredonon naar Holland toruggekecord, werd hij in 1899 redactour aan hot Dagblad voor Zuid-Holland on 's-Gra-

vnhago en in 1901 aan de Nieuwe Courant, waarvan hij do rubrick „Buitonlan<r rodigeerdo, totdat in 1903 zijn zwalcke gozondhoid hom noopte ontslag te nemen. Do rest van zijn lewon heefte hij als ambtloos burger doorgbracht.

Behalvc artikelen in couranton, met name een groot aantal fcnxletons, na zijn ontslag als redacteur in De Nieuwe Courant verschenon, heefte hij do volgende werken uitgegoven, allo (gclijk ook genoemd feuilletons) ondor den pseudoniem Creusosol:

Paardrijden op Java (Semarang, 1895); *Op en om Soeka Sepi, Schct'en van een koffiellandje* (Batavia 1898, 2e druk 1900); *Naar Holland; 1-ndrukken van een terugkeere7ide* (Semarang, 1900); *Naar de(n) Oost, Opmrkin'en van een Indischmun* (Utrecht 1908). Als grondig kenner van het land, dat hij zoo lief had on waarop altijd zijne blikken gevestigd bleven, geeft hij in dit boek adviezen aan jongelieden on moe-gdij hen aan, een Indische loopbaan te kiezen. Dezelfde strekking heefte zijne lezing, *De Een-zaamheid in Indie*, die hij in 1912 voor de leden der Vereeniging Oost en West te Breda, en te Leiden en Delft voor studenten reeferir gehouden?—In de serie Pro en Contra heefte hij eveneens de vooroordeelen, die velen tegen Indie hebben, bestreden (*De Ambtenaar in Indie*, 1913). Had hij met *Soeka Sepi* reeds veel succes behaald, in niet mindere mate was dit het geval met een bunde van drie verhalen, dien hij ondor den titel *De Khimono* uitgaaf ('s-Gravcn-hage, 1908; de beide andere verhalen heeten: *Haram* en *Bij het scheiden van de markt!*). Het tijdschrift *De A ar de en haar Volken* zegt naar aanleiding van dit boek: „Zijn stijl lijkt op dien van Busken Huot, zijn voorhaaltrant op dien van den scherpzienden, geestigen Thackeray. ** *Bij het scheiden van de markt* getuigt volgens bevoegde oordcelars van grondige kennis van het Javaansche karakter. Zijnlaatste werk was: *Beslaat-de Stille Kradit?* het resultaat van veertig jaren ondozook en navraag bij Ja- vanen, wier vertrouwen hij had weten te winnen. Over ditzelfde onderwerp handelt ook zijn opzienbarend en heftig bestreden feuilleton in De Nieuwe Courant van 17 en 19 Augustus 1918 : *De Stille Kradit, een werkelijk gebock- slaajd geval*. Een dossier, bevattendo goeinoed feuilleton on een aantal stukken, die daarop betrekking hebben, bevindt zich in de Kolo- nifle. Bibliotheek to ^ GravenhageyZ.

项 QUASI-INTERNATIONAAL RECHT. Het informationaal *qirivaalcrach* t (van zoodanig <sZra/recht- is uit den a rd der zaak geen sprake) geeft aan welke regelen gelden bij conflicten tusschen wetgevingen van verschillende Staten. In toenemende mate wordt dit recht beoefend en zijn ook ter zake verschillende regelen bij tractaat geti'offen, die kracht van wet hebben erlangd. Naar analogie spreekt men van quasi-intern, recht, waar het geldt a. de verschillen op te lossen tusschen de codificatie van Nederland en

die zijner deelen buiten Europa (interregionaal recht afgeleid van regio = landstreek) en b. die conflicten te regelen, welke voortspuiten uit het verschil in recht dan wel in plaats van verblyf of oorsprong tusschen de bevolkingsgroepen van N.-I. en hare onderdeelen. Die sub b zou men beter als „intergentiel (gentes = volkeren) recht" kunnen aanduiden. Naast die beide

catgorieen kunnen zich ook c. botsingen van rechten voordoon tusschen hen, die in N.-J. verschillende godsdiensten belijden, welke conflicten een soort "interreligieus" recit voor hare oplossing behoeven. Het spreekt wel van zelf dat het toenemend streven naar unificatie het aantal dezer Avrijvingen zal verminderen, echter allcen in een verre toekomst kan een beëindiging worden voorzien. Het bekendste conflict op interregionaal gebied is dat tusschen de toezieude voogdij in N.-I. door de Weeskamer van rechtswege krachtens art. 3G6 Ind. Burg. Wb. iitgeoefend en dat toezicht in Nederland door den kantonrechter aan een particulier opgedragen. In 1882 is over deze kwestie een proces gevoerd on hoewel sindsdien zich geene nieuwe processen voordoen, heefte men toch gevoeld, dat er rechtsonzekerheid bestond en zijn velerlei pogingen in het werk gesteld om door wetswijziging het conflict op te heffen. De z.g. Staatscommissie privaatrecht, op een Indisch voorstel van die strekking gehoord, bleek zelve in 1902 een ontwerp gereed te hebben. Er is ecliter van eene wettelijke regeling niets gekomen. Er waren twee oplossingen mogelijk. De eene was te aanvaarden het standpunt van het internationale privaatrecht, dat de permanentie van het toezicht op de voogdij hukligt en het daarom onverschillig acht of voogd dan wel pupil zich in Ned.-Indie of in Ned. bevindt. In dat stelsel zou het eenmaal bestaand toezicht slechts bij de meerderjarigheid van den pupil eindigen. Het andere zou het toezicht van de Weeskamer doen ophouden, wanneer de voogd zich blij vend in

Nederland vestigde, ai dan niet gebonden aan eene benoeming door den Ned. kantonrechter of eene beslissing van den Ned.-Indischen rechter dat het toezicht was geëindigd. Het eerste stelsel kon slechts worden tot wet verheven als de Ned. wetgever (in de eerste plaats: de Minister v. justitie) zijne medewerking verleende en ook in het Ned. Burg. Wb. eene daartoe slekkend voorschrift word opgenomen. Door de toenmalige Ministers van Justitie en KoJonien Uort van der Linde an Cremer werden in 1903 de Jieercn)mrs. B. Ort, destijds administrateur aan het dep. van Justitie en W. A. P. L. Winckcl, gedetachcerd aan het dep. v. Koi., aangewezen om eene desbetreffende regeling te ontwerpen, die echter wegens gebrek aan overeenstemming is achterwege gebleven. In do practijk schijnt intusschen de rechtsonzekerheid niet langer gevoeld. Bijkijens een circulaire van den Directeur van Justitie van 28 Dec. 1904 bestaat er n.l. van de zijde der Regeering geen bezwaar ineer tegen, dat de Weeskamers, wanneer de woonplaats van een minderjarige van Indie naar Nederland wordt overgebracht en tevens aldaar in de toezieude voogdij wordt voorzien, ten einde processen te voorkoinen, op verzoek van den in Ned. gevestigden voogdt het becheer aan hem over dragon en hem de bij haar berustende vermogens der betrokken minderjarigen tegen behoorlijke kwijting afgeven. (Zie het desbetreffend artikel van n)r. A. A. de Vries, Themis 1915 afl. 4). Volledigheidshalve zij er hier op gewezen, dat by het aanbrengen van de wijzigingen, die in de Ned.-Ind. verordeningen noodig waren geworden door de wet op hot Ned.-Ind. onderdaanschen eene aanuulling van art. 16 Ned.-Ind

Dat art. handhaaft het z.g. personeel statuut met de recht. wdke de bevoegdheid tot het uitoefenen van woorden „de wettelijke bepalingen be- treffende den inlandscho rechten op den grond onverkort laat (art. staat en de bevoegdheid van per- sonen blijven 16 en 25), niet alleen eene uitdrukkelijke vrijwillige verbindend voor Ned.-Ind. onder- danen, wanneer zij onderwerping voor eene bepaalde rechtshandeling zich buiten 's lands bevin- den" en is aangevuld met : (art. 26), maar bepaalt het ook (art. 29), dat zoo „Evenwel zijn zij bij vestiging in Nederland of in eene dikwijls Inlanders en m.h.g.g. eene in het burgerlijk andere Ned. kolonie (i. e. Suriname of Curasao), recht voor Europeanen gere- gelde rechtshandeling zoolang zy al- daar bun woonplaats hebben, ten vrrichten, welke in het voor hen geldend recht niet aanzien van ge- noemde gedeelten van liet burgerlijk is geregeld, zij veronder- steld worden zich vrijwillig recht onder- worpen aan de ter plaatse geldende te hebben onder- worpen aan de desbetreffende niet bepalingen". Hier is dus uitgesproken het domiciliair op hen toepassel ijck voorschriften van beginsel. De opmerking zij hier aan toegevoegd: dat eerstgenoemd recht. Voor Europeanen eischt het het Ned.-Ind. Burg. Wb., volgens de meening van zijn verkeer, dat men het- zelfde beginsel toepast, ontwerper mr. Scholten van Oud-Haarlem, tegenover Ontwifelbaar kunnen vee, huisraad, het Ned. B. W. is een uitzonderings- wetboek, waaruit schuldvordringen etc. van Europeanen. op volgt : dat herleving van het Ned. recht als regel Inlanders en omgekeerd overgaan. Voor overgang van rechten op den grond zij er als leidraad op

De Staatscommissie privaatrecht heeft destijd een gewezen, dat art. 21 der overschrijvingsordon- ontwerp ingediend om de moeilijkheden, waartoe de nantie veroorlooft, dat Inlanders naar Europ. recht conflicten van het intergentiel recht leidden, op te bezeten gronden koopen en te kunnen be- hoeve lessen. Dat ontwerp heeft echter nimmer het klaar hypotheek wordt gevestigd. In uitdrukkelijke Staatsblad bereikt. Op heldere wijze heeft de bewoordingen is enkel verboden het *vervreemden* tegenwoordige Leidsche hoogleeraar Mr. Andre de ja van erf. indiv. gebruiksrecht en van agrarischen Porte de zich in de practijk voor- gedaan hebbende eigendom door Inlanders aan niet-Inlanders, eene gevallen behandeld (Tijdschrift van het recht in N.-L., uitzondering welke — gelijk alle uitzonderingen — deel XCI bl. 1). Tot dusver zijn slechts twee strikt moet worden uit- gelegd en niet mag beleten, onderwerpen wettelijk gregeld nl. de gemengde dat langs den weg van huwelijk of erfenis huwelijken (zie aldaar) en de verhuering van grond Indonesische rechten op den grond worden door Inlanders aan niet- Inlanders (Ind. Stb. 1918 verkregen. Intusschen kan het gebeuren, dat voor de no.21). Intusschen zullen de rijzende strijdvragen zich uitoefening dier rechten eene hoedanigheid wordt by het toenemend verkeer vermenigvuldigen. Zoo gevorderd, die aan den niet-Inlander ontbreekt. Zoo moet o.a. het antwoord gegeven worden op de vraag: kan daarvoor het behooren tot het dorps verband kan een European een erfelijk individueel worden geeischt. Het spreekt wel van zelf, dat alsdan gebruiksrecht verkrijgen op gronden van het overgang van recht is uitgesloten.

staatsdomein op andere wyze dan door eene Ten aanzien van de vraag: welke wetgeving bij (uitdrukkelijk ver- boden) overeenkomst? Kan een overgang van rechten geldt, wordt door de Inlander Euro- peesch eigendomsrecht uitoefenen? rechtspraak cen scheidslijn getrokken tusschen Kan hij eene wisselverbintenis aangaan? Moet een rechten op den grond en andere rechten. Voor de schenking aan een Inlander door een European eerste soort wordt beslissend geacht volgens welk geschieden op <le wijze bij het Burg. Wb. rechtsstelsel het recht is ontstaan. Is een inlandsch aangegeven, dus notariel eendeaanncingdoorden beschikkingsrecht gehouden grond- ftuk getuist tot Ini. desgelijks? Welke bepalingen golden als een zekerheid voor de betaling van een inschuld, dan is Inlander aan een European onroerend goed schenkt de houder van dit pandrecht te dien aanzien? Welke wetgeving heeft de voorrang als een onderworpen aan het adatrecht. De rechtstoestand Europeanop grond zijner wetgeving aanspraak op van den grond wordt niet gewijzigd door dien eene zaak heeft gekregen, doch een niet-Eurojiaan toestand van elkander op- volgende rechthebbenden volgens zijn wetgeving zijn aanspraak nog niet heeft (verg. vonnis raad van justitie Batavia 21 Nov. 1889 ver- loren? Behoudteen Inlander zijn inlandsche rech- W. v. h. R. 1401). Anders is het gesteld met andere ten op den grond, aln hij met European wordt ge- zaken. Woon iemand in eene andere streek dan van lijkgesteld? Blijft hij in geval van die gelijkstel- ling waar hij afkomstig is, clan zal de toetssten moeten met al zijne vrouwen gehuwd? (Verg. ook mr. I. A. zijn of hij zich al dan niet met de bevolking aldaar Nederburgh in Wet en Adat I bl. 25; mr. L. W. C. van heeft vermengd. Als gevolg daarvan zal hij t.a. van den Berg, Bijdragen tot de T.-, L.-cn Vk. v. N.-L., *lie* zijn staat en bevoegdheid (personcel statuut) aan het reeks, deel XLI bl. 503, XVI f bl. 83. „Een gewichtig, recht van de plants der vestiging zijn onderworpen, maar vergeten in I, belang." Tydschrift voor N.-L. indien hij zich met de bevolking heeft vermengd. In 1902 bl. 805 en vgl).

Eene floogst wcnachclijk regeling zal bezwaar- het familio- on erfrecht der plants van afkomst. Ook lijk een soort wetboek kunnen vormien, bestcnul oin in hier moot de uitzondering worden aangenomen, dat, alto denk bare gevallen te voorzien. Van do bokonde met be- trekking tot gronden, geldt het recht van de statutenleer (artt. 16—18 Algemeene bepalingen van plaats, waar de grond gelegen is.

wetgeving) znl voor een deel kun- nen worden Bij het steeds toenemend onderling verkeer gebruikgemaakt. Zonder die regeling zou tusschen de verschillende bevolkingsgroepen zal het mencvencenBinogen aannemen, datmenrech- ten kan meer en meer voorkomcn, dat personen van verkrygen, die wortlen in het rechtsstel- sel, dat geldt uiteenlopend ras ten opzichte van elkander als voor eene bevolkingsgroep, waartoe men niet voogd, curator, bewindvoerder enz. optreden. Hier is behoort. Zoo kent het Koninklijk besluit (Ind. Stb. ontwifelbaar beslissend de rechtstoestand, waaraan 1917 no. 12) voor Inlanders on m.h. g.g. I naast do voogd is onderworpen. Do land&ard mag niininer algeheel of gedeeltelijke onderwerping aan het voor reden zyn om iemand van erfrecht

Europeanen vastgestelde burgerlijk I

„it te sluiten. Wenschelijk zou het daaroni kunnen heeten, dat de daartoe bevoegde wetgever (lid 2 sub b van art. 75 R.R.) te dezen het daarinade aangetaste adatrecht zou uitsliakelen.

Er kunnen verder conflicten tusschen de betrokkenen voortkomen uit het verbintenissenrecht. Alsdan zal zijn nn te gaan welk recht partijen hebben aangewezen, hetzij door uitdrukkelijke, hetzij door stilzwijgende onderwerping aan eenig recht dan wel welk reelit zij hebben bedoeld als richtsnoer voor de rechtsbetrekkingen vast te stellen, eene bedoeling welke dikwijls uit den aard of uit den naani van een contract is op te maken. Blijkt die bedoeling niet, dan zal do rechter zich bij zijne beslissing behouden te laten Jelden door den aard dor rechtsbetrekking en de behoeften van het verkeer, eene uitdrukking reeds gebezigd in de bekende 24 ontwerpen— Carpentier Alting c. s. bl. 22 § 5. Men denke bijv. aan de verhoudingen, die ontstaan wanneer een Inlander aandelen in een naamlooze vennootschap koopt of een assurantiecontract sluit. In het eerste geval brengen de behoeften van het verkeer, in het tweede de aard der rechtsbetrekking mede dat het Europeesche recht toepasselijk is, ook als partijen zich daaromtrent niet uit* gel a ten hebben. Dit geldt — gelijk van zelf spreekt — slechts voor zoover de wet niet uit- drukkelyk eenig recht, bijv. het Europeesche, op het onderwerp van toepassing heeft verklaard. Het behoort overigens nauwelijks betoogd, dat bij verbintenissen uit onrechtmatige daad nie- mand tot iets meer gehouden is dan waartoe zijn eigen recht hem verplicht.

De vraag is meenallen beantwoord moeten worden welk recht toepasselijk is, wanneer in den loop van een rechtsgeeding of bij de tenuitvoerigging van een vonnis een derde betrokken werd, die onderworpen is aan de rechtsmacht van een anderei rechter dan dien voor wien het geding wordt gevoerd of door wien het vonnis is gewezen. Bij de executie van een vonnis van den raad van justitie was onder een Inlander beslag gelegd; de raad v. j. (W. v. h. R. 1296) besliste, dat dit arrest ongeoorloofd was, oindat die Inlander niet aan het Europeesche recht was onderworpen. In het voorbijgaan zij hier opge- merkt, dat voor een klein onderdeel (*lexer* stof geldt de regeling neergelegd in art. 202 c en vgl. In- landsch reglement (Ind. Stb. 1919 no. 107). Voor het overige zou het wenschelijk zijn, dat de wetgever uitdrukkelijk vaststelde, dat in het evengemeld geval het Europeesche)roccsrecht maatgevend zou zijn. Men kan zich overigens het geval den ken, dat een Inlander in een pro- ces voor den raad v. j. in vrijwaring wordt ge- roepen. Voor hem zou alsdan het Europeesche procesrecht moeten gelden.

Conflicten kunnen overigens ook ontstaan, omdat de partijen verschillende godsdiensten belijden. Het nieuwe art. 109 lid 3 en 4 R. R. beveelt de regeling van den reelitstoestand van Inlanders en Vreemde Oosterlingen, die het Christendom belijden. Als algemeen beginsel dient voorgegesteld, dat de godsdienst geen in- vloed mag uitoefenen op het rechtsstelsel, waar- onder men leeft. Door overgang tot het Christen- dom wordt de Ini. of V. O. geen Europeaan : hij blijft aan zijn privaet- en publiekrecht onder- worpen, voor zoo ver de hoogerbed oude byzonderc regeling niet ia getroffen. Intusschen heeft de

practijk cenige onbillikheden aan het licht ge- bracht, vooral waar slechts cnklen met af- wijkende geloofsovertuiging tusschen een, in groote mcerderheid dcnzelfden godsdienst belijden de, bevolking wordt aangetroffen. Daar leeft de vroegerc eenheid van godsdienst zoover in bestaande regelingen en gebruiken, dat zij aan de geheclc bevolking verplichtingen oplegt, die slechts aan belijders van een bepaalden godsdienst niogen worden opgelegd. Die ver- plichtingen kunnen zijn van publiekrechtelijken aard, derhalve ten opzichte van de overheid, bijv. het verrichten van heeren- of gemeente- dienst of bepaakle feestdagen. Zij kunnen zijn van bijzondere aard en gelden tegenover den algemeen beleden godsdienst. In het laatste geval bestaan zij in het verrichten van werk of het geven van bijdragen voor aan dien godsdienst gewijd gebouwen of ten behoeve van bedienaars van den godsdienst. Tegen het laden van dezo Jasten op de schouders van andersdenkenden diencn de bestu ursam btenaren te waken. De gescltelc conflicten worden het best door den wetgever opgelost met uitgangspunt, dat vrijheid van godsdienst voorpsta en dat het algemeen belang godsdienstige verdraagzaamheid vordert. Gelukkigerwijze schijnt eene regeling aanstaande. Eene waardevolle Regeeringsuitspraak wordt gevonden in Bijblad 4642 (1 Nov. 1889), die uitgaat van het juiste verbod van inmenging voor aHe ambtenaren en hoofden in de aange- legenheden van een godsdienst, dien zij niet belijden of van een kerk, kerkelijke gemcnc of godsdienstige vrecniging, waartoe zij niet behooren, voor zoover die inmenging niet nood- zakelijk is tot tegengang van strafbare hande- lingen of verzekering van de open bare rust, of orde. Niettegenstaande art. 124 R. I. c. kan overigens een regent op Java Christen zijn. Urgent is overigens eene regeling, die aangeeft in welke gevalleit een Inlander als Christen wordt beschouw-^v

INTERNATIONAAL RECHT. Zie QRTASJ-INTERNATIONAAL RECHT.

INTERGENTIELRECHT. Zie QUASI-INTERNATIONAALRECHT.

INTERRELIGIEUS RECHT. Zie QUASI-INTERNATIONAALRECHT.

STRAFRECHT. C. NA DE OPHEFFING O. F. - COMPAQ NIE. V c 11 c l i j k v o o r s c h r i f t. Jijj ordonnantie in Ind. Stb. 1920 no. 382 is, onder n ad ere Koninklijke goedkeuring, bui- ten working gesteld art. 102 Sw., hetwelk vast- stelde dat onder de woorden „wettelijk voor- schrift" en „wettelijke strafbepaling,* in het strafwetboek vorstaan werd: elk voorschrift en elke strafbepaling, voorkomende in algemene of locale verordeningen of in reglementen of keuren van politic. Die n ad ere goedkeuring ih niet bij Koninklijk besluit, maar bij z.g. kabinet- rescript verleend en initsdien van twijfelachtige wettigheid. Aanleiding tot de intrekking was eene beschikking van den landraadvoorzitter te arbij niet strafbaar geoordeeld werd opruiing tot onghoorzaamheid aan eene ver- ordening (pranatan) van het Zelfbestuur van het rijk fioerakartfi, die zich had voorgedaan in den vorm van aanzetting om te weigeren cultuur- diensten te verrichten ton behoeve van den Vorst. De voorzitter grondde zijne beschikking op de onstandgheden 1°. dat aan deze pranatan op het tijdstip van het opruien nog geene poenale

sanctie was verbonden : 2°. die pranntan niet viel in den term „wettelijk vKtrschrift“ in art. 360 Sw. gebezigd. De raad van justitie bekrachtigde die beschikking, terwijl een door den Procurcur-Generaal ingesteld hoerop van cassatie in het belang der wet door het Hooggerichtshof were! verworpen. Blijkens zijn arrest woog bij het op- perrechtelijk college het bezwaar, clat eenc zoo mime toepassing van art. 160 Sw. a ls door den landraadvoorzitter weixl gewraakt, ongehoor- zaamheid aan allerlei ongecontroleerde en on- controleerbare voorsch ritten van landschaps- besturen op de Buitenbezittingen den overtreders met den strafrechter zou doen kennismaken. *8 Hofstandpunt schijnt op zich zelf niet on- bedenkelijk, waar blijkens de geschiedenis van het Sw. cen zeer ruime opvatting van art. 102 wenschelijk is en daarom de omschrijving van het begrip „wettelijk voorschrift“ geheel aan den rechter wordt overgelaten. Bovendien onder- werpt art. 38 der zelfbestuuregclen (Ind. Stb. 1919 no. 822) evenals de zelfbestuurd. (Ind. Stb. 1914 no. 24) de wetgeving der Zelfbesturen aan de leiding van het hoofd van gewestelijk bestuur, zoodat bepaalde controle bestaat. Intussclien is door de hooger aangehaalde ordonnantie eene be- perkende uitlegging der geciteerde uitdrukkingen afgesneden.

VVETBOEK VAN STRAFRECHT VOOR N.-I. sub s. (DI. IV, bl. 154). Eene andere, wegens specifiek Indische toestanden, noodzakelijk aanvulling van de artt. 139 a, b en c Sw. (Kon. besluit Ind. Stb. 1921 no. 103) bedoelt naast de bestaande strafbaarstelling van een aanslag of samenspanning tegen eigen Staat of eigen Regeeringsvorm, ook te treffen die ondernomen met het oogmerk om het grond- gebied van een bevienden Staat of van eenc kolonie of ander gebiedsdeel van een zoodanigen Staat geheel of gedeeltelijk te onttrekken aan de heerschappij van het danr gevestigd gezag of om den gevestigden regeeringsvorin van (len Staat enz. te vernietigen of op onwettige wijze te vrcanderen. De strafwetgever heeft toch rcke- ning te houden met de onistandigheid, dat onder de bevolking van N.-I. talrijke groepen van personen worden nangetroffen, die niet het land liunncr inwoning maar hun stamland als hun eigenlijk vaderland beschouwende, met de geccs- tesstrouningen aklaar geheel medelieven en ge- neigd zijn de hun in N.-I. gowaarborgd vrijheid te misbruiken omi mede te werken tot het ver- wekken van opstand en <»procr in dat stamland.

Sub jj. (DI. IV, bl. 156). In het Kon. be- sluit (J nd. Stb. 1920 no. 8G8) wordt eene nieuwe lezing gegeven van den aanvang van art. 335 Sw., zoodat naast „geweld, eenige au- dorc feitelijkheid of een van beidcn-“ wordt genocmd : „eene onaangename bojegening“ als middel omi iemand wedeiTCchtelijk te dwingen iets te doen, niet te doen of te dulden. Blijkbaar heeft men hier willen treffen allerlei ontaalaat- buru omiHtandigheden, die beoelcnc eene zekero Jres8ic op den eenvoudigen desainan uit te oefenen, zoodat hij hierdoor gcnoopt wordt aan de bevolven van loiders van stakingen of van *politioko vereenigingen te voldoen. Als zoodanig kan men by v. aanmerken: bedreiging met boycot, onthouding van hulp bij begrafenis van ver- wanten enz. Voor het misdrijf van art. 335 Sw. is thans preventieve hechtenis toegelaten (K.OI).

Besluit in Tnd. Stb. 1921 no. 2, in working ge- treden op 1 Juli 1921. Ind. Stb. 1921 no. 294).

Sub qq. (DI. IV, bl. 157). Bij Kon. be- sluit (Ind. Stb. 1920 no. 556) is een art. 382 bis in het Sw. ingelascht strekkende om, in den geest van de Nedcrlandsche z.g. wet-Aalberse (2 Aug. 1915, Ned. Stb. 365), namaak en nabootsing van handelsmerken beter te bescher- men dan tot dusverre geschiedde en de oneerlijke concurrentie op incerafdoende wijze tegen tegaan.

Sub xx. In de praktijk was gebleken dat art. 549 Sw. onvokloende was om de eigenaren van aanplantingen tegen het losloopen van vee te bescher- men. Vooral in het Delisch.e.werd voortdurend door bevolking en ondernemers geklaagd over dien overlast, welke wel eenigszins verklarbaar was door het ontbreken van weideplaatsen aldaar, maar tot welke opheffing de Bengaleesche eigenaren van vee niet wilden inedewerken, gevende zij de voorkeur aan het betalen van eene boete in stede van eene kleine bijdrage te storten om eene gemeentelijke weideplaats in het leven te roepen. Trouwens op Java werden dikwijls soortgelijke klachten vernomen. Seclert het Kon. besluit (Ind. Stb. 1921 no. 250) kanhet veevouden. verbeurdverklaard, terwijl bij recidive binnen het jaar do op te leggen straf kan zijn hechtenia van ten hoogste 14 dagen.

S t r a f f e n. Sedert het Koninklijk besluit in. Ind. jStb. 1920 no. 812 brengtart. 21 Sw. mpe, dat hcchtenis wordt ondergaan in het gewest, waarin de vrcoordeldo ten tijde vanjedenitvoorclegging van de rechterlijke uitspraak woont of, by gebroke van woonplaats, verblijf houdt, tenzij hem op zyn verzoek door den Directeur van justitie wordt vergund haar elders te ondergaan.

MILITAIR STKAFKECHT. De sub Ac (DI. IV, bl. 161) vermeldc bijkomende straf van plaatsing bij een strafdetachment is — met wijziging van het Koninklijk besluit in Ind. Stb. 1921 no. 417 — komen te vervallen. Bij Gouv. besluit d.d. 9 Mei 1919 no. 41 word ingetrokken art. 1 ten 1° van het bij Gouv. besl. d.d. 28 Aug. 1903 no. 30 vastgecstclde reglement voor het strafdetachment bij het leger in N.-I., inhoudende de bejaling, dat daarbij zouden worden ingelijfd die militairen, welko in de tweede klasse van militaire discipline geplaatst, na herhaald bestraffing zich zoo onhandelbaar betoonden, dat him no vcrwijdring van het korps noodzakelijk was. Met die inly ving waren tch niet de resul- taten boreikt, welke van den maatregel *waren vei*wacht. Do hoofdrden voor het bestaan van het BTRfdachmentdaarmede vervallende, werden er niet nicer tenuen aanwezig goacht om de hoogorbedoeldo bijkomende straf te handhaven/

PIEPERS (MR. MARINUS CORNELIS). Gob. te Amersfoort 1 (i Nov. 1835, zoon van Mr. P. E. Piepers on L. C. Krantz. Na te Leiden.gestudeerd te hebben, promoveerde hij aldaar den 9en Dec. 1859 op stellingen. In Jan. 1863 trad hij in Indic in dienst en bekleedde aldaar eenige admi- nistratieve, doch nicest rechterlijke betrekkingen. Als lid van het Hoog-Gerechtshof nain hij een be- langrijk laandeel aan verschillende zeer uitge- werkte gewichtige adviezen door dat College uitgebracht, bepalddclijk over de invoering van een nieuw strafwetboek en de herziening dor rechterlykc organisatie; over dit laatste onder- werp werden door hem bij het verlaten van den dienst in 1894 als *s Hof's vice-president aan do In-

dische regeering bijzonder voorstellen ingedind. Gepensionneerd vestigde hij zich te 's G ravenhage, alwaar hij den Gen October 1919 overleed.

Op juridisch en staatkundig gebied werden door hem tai van opstellen gepubliceerd in het Recht in Ned.-Indie en het Indisch Weekblad van het Recht, van welke de voornaamste zyn die over de priesterraden in nos. 1265 en 1266 van het laatste en in deel LX van het eerste. Vender in de Hand, der N.-I. Juristenvereening, voornamelijk „Het notariaat voor Inlanders“. In de Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland (1888) „De Ned.-Ind. Staatsdienst en het Kon. Best van 14 Fcbr. 1888“; in het Tijdschr. voor N.-I., waarvan het belangrijkste is dat, getiteld „Gelijkstelling van Vreemde Oosterlingen met Europeanen“ (1898).

Afzonderlijk verschenen van zijne hand: De politierol (1868); Een onderwerp van Ned.-Ind. strafwetgeving in de 2e Kamer der St.-Gen. (1876); Macht tegen Recht le ged. (1884); drie brochures over de quaestie der Costa-Rica- Packet (1895—1897); 6ene over de Atjeh-quaes-tie (1896); eene over De Indische mijnwet en het eigendomsrecht (1899); De rechtszekerheid van den inlander in Ned.-Indie op het gebied van het strafrecht (1900). Voor het internationaal con-gres van Koloniale Sociologie schreef hij eene memoire „Le droit civil et penal des Ind. orientales-Neerlandaises (Paris 1900 Tome Up. 208—215).

Op zoologisch gebied publiceerde Mr. Piepers verscheidene kleinere mededeelingen in het Tijdschrift voor Entomologie, het Nat. Tijdschrift voor Ned.-Indie en andere periodieken. Meer uitvoerig waren die in het eerstgenoemde tijdschrift toegevoegd aan de beschrijving door P. C. T. Snellen van de soorten van Lepidoptera door hem in Z.-W. Celebes verzameld, alsmede de opstel-leifin datzelfde „Ueber das Horn der Sjihingiden-Raupen“, „Ueber die Farbe und den Polymorphismus der SpHINGIDEN-Raupen“ en „Ueber die Entwicklungsgeschichte einiger Javanischen Papilioniden-Raupen“, alsmede die in het andere, getiteld „Observations sur des vols de lepidopteres aux I. O. N.“ (1890) etc. en „Nouvelles observations etc.“ (1897). Van zijne beschrijving, met den heer Snellen, der lepidoptera van Java is het eerste gedeelte, de Heterocera of zoogen. nachtvlinders, verschenen in afl. 1 en 2 van DJI. 43 T. -v. Entomologie. In hetzelfde T. 1906 bl. 29 gaf hij in vereeniging met Snellen eene „E-nu-mdration des Lepidopteres Heteroceres de Java“, terwijl na het overlijden van dien medewerker daarin (1912, 1) van zijn hand een „Jn-memo-riam“ verscheen. In het Tijdschrift der Ned. Dierk. Ver. (J898) vindt men van de hand van Mr. Piepers „Die Farbenevolution (Phylogenie der Farben) bei den Pieriden“; in de Vragen des Tijds (J895) „Bescherming van dieren en planten van staatswege“ en in het Tijdschrift voor Ned.-Indie (1896) „Door welke maatregelen kan tot eene rationeele besclierming der inbeemsche dieren- en plantenwereld in N.-I. worden gekomen enz. Behal ve het opstel in de Vragen des Tijds hebben alle deze geschriften op N.-I. betrekking; ditzelfde is ook het geval met eene taalkundige studie in De Gids (1875) gepubliceerd „Over de Ned. taal in Oost-Indie“. Van algemeene strek-king zijn Pieper's opstel „Hervormingsstudien,

I, De blijde boodschap der weGenschap" en het artikel „De tegenwoordige inzichten omtrent het strafrecht en het onderwijs daarin aan 's rijks hoogeschoolcn“, gepubliceerd in het T. v. Strafrecht, DL. XIII, bl. 138.

Bckwaain rechtsgeleerde, hoewel formalistisch aangelegd, legde hij zich met voorliefde op de studie van het strafrecht toe. De overbrenging van het rechtsmiddel van revisie in strafzaken van het Hof bij de raden van justitie op Java bestree d hij met te stellen dat dit middel (algeineen aangenomen als appd op de stukken) in zijn wezen cassatie was en mitsdien, als ter vertere- ring van eenheid in rechtsbedeeling bedeld, bij het hoogste rechtscollege tehuishoorde. Naast het Hooggerrechtshof wilde hij voor burg, zaken een appelgerechtshof ingesteld zien, be- staande uit gewezen advocaten. De burg, rechts- vordering toch beschouwde hij met als Fart de la chicane dan als de noodige vormen voor- schrijvende. Als entomoloog had hij ongetwij- feld vele verdiensten.

RECHTSWEZEN. Vervolg van DI. III, bl. 566. Het thans geldend art. 75 R. R. (Ind. Stb. 1919 no. 621, in werking getreden op 1 Jan, 1920) stelt in lid I den wetgever ten plicht om het burgerlijk-, handels- en strafrecht bene- vens het procesrecht te codificeeren in den vorm van eene algemeene verordening (Wet, Kon. bes.) of Ord.), waarmede echter niet gezegd is, dat die regeling plaats moet hebben in eon en hetzelfde product van wetgeving. Trouwens zij kan worden vastgesteld, zoowel voor alle, als voor enkele bevolkingsgroepen of onderdeelen daarvan, rekening houdende met de verschillen- de rechtsbehoeften der onderscheidne be- vol- kingsgroepen. Het adatrecht zal dus ook wette- lijk recht worden. De evangeindel wetgevende be- voegdheid laat onaangestast de strafwetgevende bevoegdheid, bedoeld in art. 72 en 68c (locale raden) R. R.

Ten aanzien van de Europeanen behooren met betrekking tot inaterieel burgerlijk- en handels- recht de Nederlandsche wetten te worden ge- volgd (lid 2). Afwijking is toegelaten 1°. wgens specifick Indische toestanden 2°. als de Europeanen met een of jneer der andere bevolkingsgroepen worden onderworpen aan dezelfde rechtsvoor- schriften, m. a. w. cone unificatie wordt beoogd. Wat betreft de Inlanders en Vreemde Oosterlingen moeten de onder hen met hunne godsdien- sten en gewoonten samenhangende rechtsre- gelen worden geerbiedigd. Ook van dozen regel is af- wijking geoorloofd. Vooreerst, wanneer de bij hen gebleken inaatschappijlijke behoeften zulks ei- schen, in den vorm van toepasselijkverklaring van het europeesche recht, al dan nietgewijzigd, maar ook middels vaststelling van een gemeenschappe- lijk recht met Europeanen (unificatie). In de tweede plaats uitsluiting van het adatrecht mogelijk, wanneer het algemeen belang (lit vor- dert of de by hen gebleken inaatschappijlijk behoeften zulks vorderen. Hier is de wetgever aan niets gebonden en volkomen vrij in zijne regeling. Den rechter is door deze wetsbepaling de weleer bestaande bevoegdheid ontnomen om het adatrecht niet toe te passen, als het hem voor- kwam in strijd te zyn met de algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid.

In lid 3 wordt ten aanzien van strafrecht, straf- procesrecht en burg, rechtsvordering, uitsluitend

voor Europeanen geldend, als regel gesteld het volgen van de Ned. wetten, tenzij bijzondere toestanden in N.-I. het raadzaam ma ken een uitzondering te ma ken clan wel bij toepasselijkverklaring of on derwerping aan gemeenschappelijke voorschriften voor andere bevolkingsgroepen of onderdeelen daarvan. Over de overige bevolkingsgroepen spreekt het lid 3 niet, zoodat te kunnen aanzien de grootst mogelijke vrijheid van regeling schijnt te zijn gedececreerd, ware het niet dat blijkens het zinsverband aan unificatie met regelen voor Europeanen is gedacht. Die unificatie is het, die afwijking van het Ned. recht, voor zoover niet reeds door speciefiek Indische toestanden wenschelijk, in ruime mate toelaat.

Het vierde lid geldt alleen voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen. Zij kunnen zich vrijwillig onderwerpen aan het voor Europeanen geldende en niet op hen te passen ijk burgerlijk- en handelsrecht. Die onderwerping is algemeen, of tot eene bepaalde rechtshandeling beperkt. Bedoeld is blijkbaar aansluiting aan het Kon. besluit in Ind. Stb. 1917 no. 12, dat ook van eene gedeeltelijke onderwerping spreekt en daarmede thans op speciaal aan te duiden rechtshandelingen ziet. Het redactieverschil is te betreuren. Immers de wet moet in haar geheel worden uitgelegd en eene gedeeltelijke onderwerping opgevat als eene aan bepaalde deelen of artikelen van het civiel recht, zou ontelbare moeilijkheden in de practijk scheppen. Gevolg van de uitdrukkelijke onderwerping voor eene bepaalde rechtshandeling brengt van rechtsweg de stilzwijgende aan de daarinde saaijienhandende bepalingen van het materieel civiel recht.

Lid 5 handelt over de inheemsche rechtspraak, die zal hebben toe te passen de in de vorige deelen van het artikel bedoelde algemeene verordeningen voor zoover zij bestaand zijn met het bezit van eigen reohtspleging. Lid 6 vonut eene overgangsbepaling, die voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen met betrekking tot het materieel jirivatrecht den hCtaanden toestand handhaaft, totdat het adatrecht zal zijn omgezet in geschreven recht, dan we I het Europeesche recht in tocpaBseiyk verklaard.

By de toepasselijkverklaring der burgerrechtelijke wetgeving voor de Europeanen in haar geheel op de Chineezcn in Ncd.-Lndic (zie ADOPTIE), is het bestaande art. 5 van de ordonnantie in Ind. Stb. 1855 no. 79, vooral met het oog op don Chineeschcn kleinhandel, behouden. Gelden mitsdien voor de Chineezcn de in het wetboek van koophandel gegeven voorschriften omtrent do koopmanHboeken, do bowijkracht der boeken is ten deele aan het goedvinden van den reohter (arbitriju judivis) overgelaten. Moclit toch hot dagboek van den Chin, koopman of ook zoodanige boeken als by clien landaard gobruikelijk zijn niet aan don vereischten vorin voldoen en derhalvo niet geheel rogelmatig zijn gehouden, dan kunnen zij, desnoods met eedo gesterkt of door den dood bokrachtigd, voor het bewijs in zoodanige aanmerking worden genomon als do reohter in gemoedo zal vermeenen Cc behooren. Voornamelijk moot daarb'j gelet worden op den aard, het gewicht en de uitgebreidheid van den handel in deze boeken om schi'ovon on of de bovondeno verzuimen of onregelmatigheden do blijkcn. dragen van convou-

dige onkunde en alle vermoedon van kwado trouw uitsluiten.

Volgens het Kon. besluit (Ind. Stb. 1920 no. 472) kunnen de voornamc inlandsche hoofden, die op Java en Madoca als lid van den landraad zitting nemcn (zie DI. III, bl. 568) niet alleen door den Gouverneur-Generaal zvelen, maar ook *namens* hem aangewezcn worden. Bij het Gouv. besluit in Ind. Stb. 1920 no. 470 (wijzigende Ind. Stb. 1918 no. 109) zijn nader categorieen van ini. ambtenaren aangewezen, die ambtshalve als leden van den landraad te Soerakarta kunnen zitting nemen.

Blijkbaar ook met de bedoeling om het nijpend tekort aan rechterlyke ambtenaren te bestrijden. (Zie DI. III, bl. 569) is in 1920 (Ind. Stb. no. 346) eene belangrijke wijziging in de bepalingen van het Regl. of de rechterlijke organisatie tot stand gekomen (art. 14 a. b. 15 en 16). Daarbij is het beginsel vastgesteld, dat *gegruueerde* recht. ambtenaren, ongeacht het door hen bekleede aint, bezoldigd worden naar gelang van den doorgebrachten diensttijd. Aangezien er echter niet uitsluitend ambten bestaan, waarop men krachtens ancienniteit aanspraak kan maken, maar de benoeming tot hooge en zeer belangrijke functien *bij keuze* geschiedt, is bepaald dat de keuze-functionarissen nooit minder, doch wel meer bezoldiging dan de eerste categorie kunnen genieten. De ancienniteitsambten worden naarmate hunner belangrijkheid in groepen gerangschikt, waarover hier berieden. De op ancienniteit gegrondiveste ranglijst der rechterlijke macht blijft bestaan. Wordt men nu tot een keuze-ambt benoemd, dan wordt de benoemde gerangschikt onmiddellijk na dengene, die van de tot eene zoodanig ambt met gelijke bezoldiging of, indien eene gelijke bezoldiging niet bestaat, met de dichtstbijkomende hoogere bezoldiging benoemden, het laagst op de ranglijst voorkomt. Zij dio op denzelfden dag tot ambten derzelfde groep of tot gelijk bezoldigde keuzeambten worden geroepen, worden gerangschikt naar het nummer der benoemingsbesluiten; in geval van benoeming bij denzelfde besluit geschiedt de rangschikking naar de volgorde, waarin zij in het besluit genoemd worden. Keuzeambten zijn die van vice-president en raadshcer Hooggerechthof, van jresident van een der raden van justitie van vice-pres. van een der raden van just. op Java, van voorzitter van een der landraden te Batavia, Semarang of Soerabaia, van procureur-generaal of advocaat-gen. bij hot hof of van officier van justitie bij een der raden van justitie. Bij gelijke geschiktheid voor een opengevallen keuze-ambt geeft de ranglijst den doorslag. In tuyHchcn is ook benoeming buiten den ranglijst der gegraueerden om toegelaten.

Geldt het de benoeming tot een ancienniteitsambt in een hoogere groep, dan geschiedt de benoeming naar de ranglijst, behoudens de voorwaarde van geschiktheid. Het stelsel van *aanbeveling* voor het opengevallon ambt van 1901 (gewijzigd in 1907) is in 1920 gehandhftafd. In lid 6 van art. 17 Regl. recht. organisatie is bepaald, dat de aanbeveling bedoeld in lid 1 en 2 wordt openge- maakt bij volstrekte meerderheid van stem men; wordt dio meerderheid niet bereikt, dan wordt uanbcvolon de candidaat, dio de meeste stemmen

heeft verkregen. Bij staking van stem men heeft 's Hof's president een beslissende stem. Overplaatsing (zonder bevordering) kan — behalve op eigen verzoek — in het belang van 's lands dienst noodig zijn, moet dan uit den aard der zaak inderdaad plaats grijpen, echter onder do "mits" dat het Hoogerechts-hof haar voorstelt of ter zake geraadpleegd wordt. Er zijn slechts bepaalde gevallen, waarin ontslag uit het ambt kan worden verleend, anders dan op eigen verzoek.

Art. 19 R. O. onschrijft thans het begrip „bevordering” als benoeming tot een in hoogere groep gerangschikt ambt en benoeming tot een keuzeamt, indien zij hooger tractement medebrengt. De promotie staat stil voor hen 1°. die buitenslands verlof genieten; 2°. die om voorbij-gang vragen, mits dit zonder bezwaar kan warden toegestaan; 3°. die, op verzoek op non-activiteit buiten bezwaar van 's lands kas zijn gesteld en voor promotie in aanmerking komende, verzoeken die non-activiteit te bestendigen, ook dit onder de voorwaarde dat tegen in-willing van dien wensch geen bezwaar bestaat; 4°. aan hen, wien met ontslag uit het ambt in het belang van 's lands dienst werkzaamheden zijn opgedragen, zoolang die opdracht duurt.

In art. 22 (1920) is eene nieuwe regeling van binnenlandsche verloven van ten hoogste drie maanden, metinbegrip der verlengingen, gegeven.

Bij afwezigheid, belet of ontstentenis wordt 's Hof's president vervangen door den oudsten vice-president als zoodanig en deze op zijn beurt door den anderen vice-pres., gelijk hij op zijn beurt wordt vervangen door het oudste lid als zoodanig. Gelijk beginsel geldt bij de lagere rechts-colleges. Ter bepaling der ancienniteit als vice-president of van lid van een college of van eene Kamer wordt de vroegere diensttijd, in denzelfden of hooger rang, medegeteld bij (dien sedert de jongste benoeming verstreken).

Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1920 no. 508 heeft de verdeling der rechterlijke ambten, die niet als keuzeamten gelden, in vier groepen plaats gehad. De eerste vormen de leden van de raden van justitie op Java en de voorzitters van de landraden te Soerakarta en Djokjakarta; de tweede 's Hof's griffier, de leden van de raden van justitie te Makassar enz., de voorzitter van den landraad te Sragdn enz.; de derde: de griffiers van de raden van justitie op Java en voorzitters van eenige landraden enz.; de vierde: de voorzitter van den landraad te Sitobondo, enz.

Gelijk bekend zijn voor rechterlijke ambten in N.-L. alleen benoembaar doctoren in de rechtswetenschap (ook doctorandi, die thans het praedicaat „meester in de rechten” kunnen voeren), voor zoover die ambten niet volgens do wettelijke bepalingen kunnen worden vervuld door niet-gegradueerden of als bybetrekking door administratieve ambtenaren. Zij moeten hebben voldaan a. aan het z.g. faculteits- of aan het indologisch examen. Dat examen wordt intusschen niet gevorderd van hen, b. die minstens drie jaren de rechtspraktijk in N.-L. hebben uitgeoefend. Van beide eischen (a of b) kan dispensatie worden verleend, in Nederland door de Koningin, in N.-L. door den G.G. den Raad van N.-I. gehoord. Het K. B. in Ind. Stb. 1921 no. 440 verleent laatstelijk deze dispensatie aan die juristen, welke door den Minister van Kolonien op aanvraag van den

Gouv.-Gen. worden uitgezonden ten einde in N.-I. te worden gelaat bij den bureaudienst, waaronder is begrepen den dienst ter griffie van het Hoogerechts-hof van europsche of inlandsche rechtbanken. Vroeger was pa ad, dat deze bureaujuristen iniddels dispensatie kunnen worden geroepen tot rechterlijke ambten, nadat zij drie jaren werkzaam zijn geweest, tenzij naar het oordeel der Ind. Reg. het belang van den dienst vorderde dat zij eerder daarvoor in aanmerking komen. Dit eerder, aanvankelijk beperkt tot benoeming in het derde dienstjaar, is echter blijkens K. B. in Ind. Stb. 1921 no. 440 reeds mogelijk na het eerste dienstjaar.

Om de dienstneming voor den Indischen rechterlijken dienst te bevorderen wordt gedurende een zeker aantal jaren een studietoelage van / 1200 per jaar aan studenten toegekend. Candi- daat rechterlijk ambtenaar kan men worden na afgelegd candidaatsexamen, in bijzondere gevallen zelfs eerder. Belangrijke premie's worden thans voor uitzending als rechterlijk of als bureauambte- naar toegekend. Voor den laatste is, behalve vrijc overtocht eerste klasse en eene so in voor uitzending van / 2250, die premie op / 5600 gesteld; hij mag echter den leeftijd van 27 jaren niet hebben overschreden. Doctorandi en doctoren in de rechten, die niet ouder zijn dan 26 jaren en zich verbinden om het z.g. faculteitsexamen te doen en daarna voor de rechterlijke inacht te worden uitgezonden, ontvangen bij die uitzending eene premie van / 8000, waarop voorschotten kunnen worden verleend naar reden van / JOO's maand. In bijzondere gevallen kan de Minister van Kolonien van bedoelden leeftijdsgrens afwijken.

Landgerechten. (Zie DJ. III, bl. 570). Bij Kon. besluit (Ind. Stb. 1920 no. 472, in working 1 Mei 1921) is het insdrijf van „eenvoudige beledi- ging” onttrokken aan de bevoegdheid van den landraad of raad van justitie en ter kennisneming opgedragen aan het landgerecht.

Naast den bezoldigden Jandrcch ter kent het laaidgerechtplement plaatsvorvangende lundrechtters. Deze kunnen (Ind. Stb. 1919 no. 38, j°. 730) voor elken zittingsdag / J 5 als vergoeding declareeren.

Raden van justitie. De ruimere toepasselijke verklaring van het Europeesche burgerlijke recht (ord. Ind. Stb. 1917 no. 129, j°. 1918 no. 350, in working 1 Mei 1919) de Chinceezen op Java en Madoera en in bepaalde gewesten op de Buitenbe- zittingen, heeft de Eur. rechtbanken en gerechtshof algeinec tot voor de bedoelde Chinee- zen bestemde justitie in burg, zaken gemaakt. De strekking van het Kon. best, in Ind. Stb. 1921 no. 390, dat echter nog niet in working is getreden, is om de Chineezen in de overige gewesten van N.-I. in denzelfden rechtstoestand te brengen. De ordonnantie in Ind. Stb. J 855 no. 69 zal dan voor de andere Oostersche vreemdelingen blijven gelden met dien verstande, dat hare working zich over geheel N.-I. zal uitstrekken en dezo Vreemde Oohterlingen derhalve ten aanzien van de burg, rechtsvorderingen op dat toepasselijke recht gegrond voor den Europeel-ter komen, onverschillig waar zij geveatigd zijn. Kan men dezo uitbreiding toejuichen, niet te ontkennen valt het dat de groote afstand tusschen de woonplaats der justiciebelen en den zetel van den raad van justitie, voortaan de dagelijksche rechter in allo

burg, zaken voor *a lie* Chineezen, zijne bezwaren had. Men is daarom bedacht geworden om de bovogedheidsgrans der residentiegerrech ten te verruimen. Voortaan. zullen die gererchten op de Buitenzittingen kennis nomen van alle vordringen niet te bovengangende de sorn of waarde van / 1500, mits die gererchten door rechtskundigen zijn voorgezeten. De cvengemelde grans zal zijn / 500, indien dit niet het geval is. Echter zullen in beide gevallen de zaken die som of waarde te bovengangende door het res. gerecht kunnen worden afgedaan, als beide partijen zulks verzoeken. Intusschen zal in het gewest Amboina, met het oog op den bestaanden toestand, de grans van / 1500 behouden blijven, onverschillig of al dan niet een rechtskundige het gerecht houdt.

Bij art. 31 van Ind. Stb. 185G no. 74 is de be-rechting van strafvervolgingen (tegen burgers) grond van het bij gemeld Staatsblad afge- kondigd drukpersreglement aan de raden van justitie opgedragen (Vorg. Ind. Stb. 1900 nos. 317 on 318). Bij arrest van het Hooggerochts- hof d.d. 24 Juli 1918 (T. v. h. Recht CXT bl. 234) is beslist, dat van toepassing van ovongo- meld art. na. 1 Jan. 1918, datum van inwerking- treeling van het nieuwe strafwetboek, geen sprake kan zijn, omdat alle niet uitdrukkelijk gehandhaafde „sZr- / bepalingen voorkomende in ovongoenoemd regloment op genocinden datum zijn afgoschaft (vorg. art. 3 lid 1 van Ind. Stb. 1917 no. 497). Als gevolg daarvan worden Inlanders voortaan wogons dru kpersdelicten voor liun oigen strafrochter gobracht, tonzij hot de enkelo overtreding van hot drukpersroglicinent botreft, dio uitdrukkelijk in art. 6 no. 15 van do Invoeringsverordoning zijn gehandhaafd.

Het Hooggerechtshof vonnist on beslist, krach- tons Koninklijk besluit in fnd. Stb. 1921 no. 2, mot ZOH raadsheoron in do zakon, bedoeld bij art. 165 Regl. op do recht.organisatie, mot vijf in cn,88atio on mot drie in allo andoro zaken.

Jc inlandsdio rechtskundigen, dio hot cind- oxinnon aan do <> >leiding8sclioo) aflodgen, dragon in functie hotzoldfo costumeu ids voor gegradu- oordo ambenaron is bepaald.

Na do *unificatic* van hut materiel strafrocht on do invoering dor landrochters als strafrech- torH voor alio Ned.-Ind. ingezetonon in do luatst- vorloopen jarcii, is als logisch gevolg daarvan ontstuan een strovon naar con uniform straf- procesreelit voor allo groepen dor Indischo sa- menloving. Jjo gowonHcho rechtsconhoid oj) Htrafrechterliorj torroin, ook uit eon politiek oog-)unt noodzakolijk, zal zich dan niet allcon hub bon to bepalon lot luno torochtsollon van de ovortoro- dors van alle lundaardun voor donzoldfen dago- lijkHchon Htrafrochter, zij zal zich ook mooton uitsrekkon tot het ontrokken van hot v66r- ondorzoek (oh dit ook bij de rechtspraak dor land- rochterH) aun do bestuursainbtonaron on op- di'Acht daurvan aan con zoowcl uit inlanders UH uil Europeanon boslaand Opon'jaar ilinis- torio (vorg. do op last dor fnd. Rcgering ver- vaardigdo ontworpen mot toelichting en offi- cioolo boscheiden, Landsdrukkerij Batavia 1919, die evonwel sluchts bodoolen de ontworpen rogo- Hng oerst enkol in eon of nicor nador aan to wij- zon residentios op Java, bijv. Somarang, in to vooron). Intusschon wordt do eenhoid ook op

burgorochtelijk gobiod hogeercl, wat slochts tot zokero hoogte mogolijk is, gogovon het af- wijkond familio- on orfrocht van don Fnlandor. Zie ook Indisch Tijdschrift van hot Rocht, dl. CXIV, derdo sorio 1920, bl. 410.<

SHELTEMA (Mr. MICHAEL WILHELM). Geboren te Amsterdam don 2en Maart 1824, uit het huwshjk van Gajus Scholteina con Anna Catharina Vcrstecgh, studeerde te Loiden en promoveerde aldaar in 1848 tot nieester in do beide rechen. Uitgezonden voor de rch- terlijko macht in Indie, word hij in 1849, na eon kort verblijf to So mar a ng, workzaam gosteld bij het parket van den Raad van Justitio to Soorabaja; in 1850 bono eind to griffier bij den Raad to Padang; in 1853 tot President van den Raad to Makassor; in 1857 tot Officier van Justitio bij den Raad to Soerabaja; in 1861 tot Officier van Justitio bij den Raad te Batavia. In do doze betrokkingon onderscheide hij zich als eon schorpzinnig rechtsgolcerdo en nauwgezot ambtenaar, wiens werkzaamheid uitblook niet alleen door grooto juridischo con ethnologische kennis, maar tovons door helderheid van betooq en keurigheid van stijl. Bij het overlijden van don oud- Raadshcor in het Hooggerechtshof Mr. K. H. Tutoin Nolthonius viol op he in de keuze om do aan dozen opgodragon omwerking en voltooiing van do door Mr. W. H. du Cloux ontworpen reglomenton to rogoling van het rechts- wozen in de bezittingen buiton Java on Madoera voort to zotten. Ecrst word Scholtema echter in commissie gesteld ten oinde in M5nado het roods dor wijlen Mr. Tutein Nolthonius begon- non onderzoek voort te zotton naar bezwaren ingobracht togon con gowozon Resident van Menado on don Major van Tonsoa, zoome do ton aanzien van de miss tan don in do residentio Menado door den tocnmaligon Resident aan do Rogoring gorapporteerd on „to handelon zoals do Gouverneur der Molukscho Eilandon, ter plaats zijnelo, zoude kunnen en mooton handelen". Na roininging van don Menadonee- schen Augiasstal op Java toruggekoord om to Buitenzorg do rogolonion to rogoling van hot reclits^ozcn in do buitenbozittingen tor hand te nomen, blook hem alras dat zijn inzichten bo- troffondo do horzoning daurvan niet mot de plannon dor Rogoring strookten, weshalvo hij ontheffing van. do hem gegovon opdracht vor- zocht on vorkrccg. In 1863 word hij bono eind to President van den Ruad van Justitio to Somarang. I lior oponbaardo zich do kwaal, wolko honi het volgend jaar noodzakto tot horstel zijnor gozondhoid vorlof to eorvon naar Europa, alwaar hij in 1866 op vurzoek eorvol uit den Indischo dienst word ontslagen. In hotzoldfo jaar volgdio zijn aanstelling to hoogloraar aan do niouw opgorichte Rijksinstelling van onderwijs in do Indischo Taal-, Land- en Volkon- kundis to Leiden, waaraan hij reeds sedert don 22en November van hot vorigo jaar verbondon was gowoot voor do lesson in do staatsinstel- lington van Indie. Bij hot verergeren van zijn toostand bogon het college govon hom ochtor mooilijk to vallen en togen hot einde van 1868 achtto hij hot zijn plicht zich torug trokken. In 1870 overleed hij to Ka^deiu,

PAARD. (Equus caballus L.). Het is vrij zoker, dat het paard van don Indischo archi- pel uit het vasteland van Azid is overge-

bracht naar de verschillende eilanden. De naain koeda (:MAL., SOEND.), hoeda of hoda (BAT.), oeda (ATI.) is afgeleid van het Hindostansch 1), waaruit de gevolgtrecking wordt gemaakt, dat het Indisc he paard oorspronkelijk uit H indostan afkomstig zou zijn. In de 1 Ide eeuw wordt in Javaansche gedichten reeds melding gemaakt van het paard, zoodat in dien tijd reeds invoer moet hebben plaats gehad. Op den Boroboedoer ziet men het paard in beeld gebracht en het daar weergegeven type wijst op afstamming van het Mongoolsche paard. In elk geval blijkt er wel uit, dat de Hindoes het paard reeds kenden. Blijkbaar zijn er ook door de Chineezzen in heel oude tijden paarden naar Indie overgebracht. In de Hystory of the Yuan dynasty (1280—1367) wordt het volgende vermeld: „omstreeks 1292 moest Java getuchtigd worden, omdat de vorsten in gebreke bleven van hunne schat- plichtigheid aan China te doen blijken. Een groot Chineesch leger werd uitgezonden, dat landde bij de mondingen van de Sedajoe en de Kalimas. Een ander gedeelte, waarbij cavalerie, ging over land." De paarden, die zij meebrachten, waren Mongolen. De afbeeldingen op den Boroboedoer komen met dit type veel overeen, hetgeen er op zou wijzen, dat het uit Hindostan ingevoerde paard veel overeenkomst vertoonde met equus caballus asiaticus, niettegenstaande dit zich toen. ter tijd toch al reeds vermengd zal hebben met het equus caballus africanus, waaruit de Arabier zou zijn ontstaan.

Geleek het paard in Indie in de 14de eeuw dus nog veel op het equus caballus asiaticus (Mongool), daarna is de invloed van het equus caballus africanus (Arabier) duidlijk zichtbaar ge worden en hebben. beide rassen zich vermengd.

Eertijds werd het Indische paard geprezen om zijn vele goede eigenschappen. Tijdens den Javaoorlog werd de cavalerie geremonteerd met Javaansche paarden, die in het terrein zeer goed voldeden. Naar de eilanden spreekt men van Javanen, Soembawa's, Sandelhouts, Savoeneezen, Rottineezen, Timoreezen, Makassaren, Batak-kers en Box' enlanders (Sumatra's Westkust). Het hoofd van het Indische paard is in den regel nog al zwaar, de kaken breed, waarmede gepaard gaat een nauwe keelgang. De profiellijn is rch, soms eenigszins concaaf. Bij den Sandelhout en den Batakker treft men vaak een concave profiellijn, fijne kaken en een breed voorhoofd aan. Deze eigenschappen zouden wijzen op den invloed van den Arabier.

Alle kleuren worden onder de Indische paarden aangetroffen; door het jarenlang verhandelen van de dieren met effen kleuren, zooals zwarten, bruinen en schimnells, komen deze robes thans veel minder voor, terwijl het aantal bonte paarden sterk is toegenomen.

Wat den halsvorm' betreft houdt het Indische paard ongeveer het midden tusschen Mongool en Arabier. Opvallend is, dat de Sandelhout in dit opzicht meer den Arabier, de Makassar meer den Mongoolschen pony nadert. Een aal- streep op den rug en dwarsstreeping op de beenen. ziet men bij Batakkers nog dikwijls, evenals bij het Equus Przewalsky, dat mede afstamt van het Equus caballus asiaticus. Het mooie dragen van den staart, zooals het Arabische

paard dit laat zien, konit ook voor bij den Sandelhout, in mindere mate bij den Savoeneez, Batakker en Bimances. Over het uigeincii heeft het Indische paard een levendig temperament; vooral de Sandelhout bezit er wel eens te veel van.

Het Javaansche paard. Dit is de laatste tientallen jaren sterk achteruitgegaan, zoodat het in hoogte varieert van 1-1.20 Meter. Slechte verpleging, gebruik op te jeugdigen leeftijd en het niet toepassen van rationeele teelt zijn wel de voornaamste oorzaken van den achteruitgang van dit eertijds zoo deugdzam ras.

Het beste type Javaansch paard koint nog voor in de Oostelijke residenties. Waar de Europeesche cultures zich het meest hebben ontwikkeld en daar waar de Euroopaan het eerst verbetering trachtte aan te brengen, is de toestand het slechtst. Het Javaansche paard heeft een vrij licht beenwerk, is veelal te snal, doch munt uit door soberheid en kracht. Bij goede verpleging van jongs af aan is er ook van dit dier nog wel een deugdzam paard te maken. Het eertijds zoo beroemde Kedoeapaard bestaat niet meer en nu ook het beruchte Preangrpaard vrijwel verdwenen is, koint over geheel Java het Javaansche paard voor. Gebrek aan geschikte terreinen voor de opvoeding dor veulens vooral en het steeds onttrekken van het beste materiaal aan de fokkerij oefenen nog altijd hun slechten invloed uit. Zoowel kwantitatief als kwalitatief is de paardenstapel sterk achteruitgegaan.

Het Suma Ira a nseke paard. Hiervan onderscheiden we twee typen, n.L den Batakker en het eigenlijke Suinatransche paard, dat voornamelijk wordt aangetroffen in de Padangsche Bovenlanden. De Batakker komt voor in de afdeeling Bataklanden der residentie Tapanoen en in de afdeeling SimCloengoen en de Karolanden van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het meest opvallend bij dit dier is de onevenredige ontwikkeling van voor- en achterhand. Terwijl de eerste in den regel zeer zwaar is, valt op de laatste vaak veel aandacht te merken. De verbinding van kruis met lendenen is dikwijls minder soliede; koehakkige stand en sabcbeeneigheid zijn veel voorkomende afwijkingen. Niettemin is de Batakker een bloedpaard met veel temperament; de beste exeniplaren zijn uitstekende terrein- paarden. Als draagpaard in het geadicenteerde terrein, voldoet hij goed. Door te groeten uit- voer van de beo- iengsten, vooral naar Medan en Singapore, is dit dier sterk in kwaliteit achteruitgegaan. De tegenwoordige maul varieert van 1.16—1.25 M. Gelukkig zijn er nog veel goede memes aanwezig, vooral ojde H.oogvlakte der Bataklanden, hetgeen voor de regeneratie van het ras een gunstige factor is. De Suinatraan of Kovenlandcr kenmerkt zich door een zeer regelmatigen lichaamsbouw. Het hoofd is in den regel goed aangezet, de lialsaanhechting laat niet te wenschon over, terwijl de schouder een behoorlijke lengte bezit en goed gericht is. De zware hals van den Batakker krijgt men bij dit paard nimmer te zien, wel koint het gebrek herten- hals af en toe voor. De beenen n, al hoe wel fyn van bouw, bver het algemeen goed gespierd, de kooten wel eens wat lang en de achterhand voldoende ontwikkeld. De gangen van dit paard zijn uitstekend; de ffddeeling Pa jo Koeniboeh stond vroeger bekend om zijn beste dravera. Aan een aangenaam temperament paart de

)Veth, Het paard in den Maleischen archipel.

Sumatraan een groot uitloodingsxerniogen en hij is, evenals allo Indische paarden, uiterst sober. Do inest voorkomende kleuren zijn bruin, bont, niuisvaal en schimmel. Vliegschim- zooals onder de Batakkers nog al ecus voorkomen, worden in dez streek niet aangc-troffen. Sedert jaren bestaat er in de Padangsche Bovenlanden een levcdnige paardenhandel en wordt jaarlijks een groot aantal hengsten uit- gevoerd naar Benkoelen, U'apanoeli en Padang. Voor aanhouding van het beste mannelijke fok- materiaal we rd destijds door de bevolking niet voldoende zorg godragen, zoodat ook dit paard sterk in kwaliteit achteruitging.

Het Makassaarsche paard. In verband met den naani der hoofdplaats van het gouverne- ment Celebes en Onderhoorigheden (Makasser) spree kt men als regel van Makassaren. De vroe- gere vorsten van Gowa en. Boni hadden hunne halfwikle stoeterijen om paarden te fokken voor de hertenjachten, een humor grootste liefhebberijen.. In. de Zuider-districten (Bon- thain.) _ komen th a s nog de beste exemplaren voor. Die halfwikle stoeterijen hebben veel te kampen gehad met kwaden droes, een besmet- telijke ziekte, die veel slachtoffers maakte, zoodat er niet veel van is overgebleven. Toch schijnt op sommige plaatsen mid dels reinteelt nog voldoende verbetering te kunnen worden aangebracht. Dit paard niunt uit door goede gangen ; de schoft is vrij hoog en lang, in af- wijking van de meeste andere slagen, het hoofd gewoonlijk nog al zwaar, evenals de hals. De paardenarts Mars roemde destijds het Makas- saarsche paard om zijn vele goede eigenschappen. Het vertegenwoordigt meer het grove type, lieft en zwaren lichaamsbouw, rustig temperament, flink gespierden rug en lendenen en sterke ach- terhand. Vooral als trekpaard bij de artillerie voldeed het uitstekend.

Het Suembaivapaard. Van al de klcino Soenda- cilunden is Soembawa het eiland, waar de meeste paarden geteeld worden. Het Soembawajuard vertoont in bouw veel overeenkomst met den Javaan. Het hoofd is in den regel goed gevormd, af en toe wel eens wat zwaar. Waar de staart bij den Sandelhout goed gedragen wordt, is <lit bij den Soem bawanecs gecnszins het geval. Evonn)in als de Javaun bezit dit paard veel tem- perainent, doch het niunt uit door groote sober- heid en uithou(1 ing)»vormogen. Het beenwerk is droog en de hoc ven, ZOOUH trouwens bij ullc JndiKche paarden, normaal van bouw en zeer resistent.

Het WeHlelijk en middengecleelto vun <lit ciland, de eigenlijk afdeeling Soembawa, bezit een vruchtbaaren bodem, die zich uitstekend leent voor de uitoefening van het hindbouw- bedrijf. J>a(ir wordt ook het grootste gdeelto vun den paarden- en buffelstapl aangetroffen. Hot Oostelijk gedcoltc, do afdeeling Bini a, bezit <en moer ktijkachtigen bodem, nadort in dit opzicht conig8zins hot oiland Soemba. Men vindt daar ook een ander type paard en Hpreekt ook wel van Soembawapaard en Bimaneea. Over het algemeen is de Biinanees nicer gedron- goH van lichaamsbouw. Rug en lendenen n n solider, terwijl de staart behoorlijk wordt gedragon. In het landschap Wera worden uit- stokendo oxomplaren aangetroffen, in hoogte varieeren de paarden op het eiland Soembawa

van 1.10 -1.25 M. Het kost cchter moeite om tegenwoordig een paard van laatstgenoemdo maat te vinden. Jarcnlang is ook hier een groot aantal van de beste hengsten. uitgevoerd en werd de instandhouding van het ras aan de minderwaardige overlaten, zoodat onvermijae- lijk achteruitgang in kwaliteit moest volgen.

In verwarderden staat worden paarden aange- troffen op de kleine eilandjes Mojo en. Liang ten Noorden. van Soembawa- Besar. De vorige Sultan van Soembawa heeft daar ongeveer 40 jaar ge- leden enige koppcls merries en hengsten los- gclactn. Thans gedragen deze paarden zich volko- inen als in den natuurstaat, zijn uiterst schuw en zijn slechts op vrij grooten afstand te naderen.

Het Soembapaard. Het ciland Soemba, ook wel Sandclkcuitiland gchceten naar de houtsort die er groeit, is de bakermat van. het Sandelhout- paard en wijkt door zijn eigenaardige geologi- sche formatie in vele opzichten af van de meeste andere kleine Soenda-eilanden. De bodem van het midden- en Oostelijk gedeelte vooral van. dit eiland bestaat voornamelijk uit kalk en koraal- stcen, zoodat daar van. uitoefening van het land- bouwbedrijf slechts sporadisch sprake kan zijn, daarentegen gunstige voorwaarden bestaan voor extensieve paardenteelt. De Sandelhout heeft steeds de reputatie genoten van het beste paard te zijn, dat in Neclrlandsch-Indie wordt geteeld en zeer terecht, - want jarcnlang heeft dit eiland werkelijk superieure paarden opgeleverd, die om hun buitengewone prestaties, ook als Ieger- paard, gunstig bekend stonden. Schoon van model, dat uitmunt door adel, bezit het Sandel- houtpaard een stevig skelet en is droog gespierd. Ongotwijfeld worden ook by dit paard dikwijls gebreken in den lichaamsbouw aangetroffen, doch er kan van gezegd worden, dat het met al zijn gebreken een bijzonder deugdzzaam dier is. De beenderen zijn fijn, maar hard en compact, het hoofd bezit ecu goed ontwikkeld schedelge- deelte, terwijl het aangezicht kort is. Naar even- redigheid van zijn grootto is dit paard sterk gespierd. Ondanks het afleggen van groote af- standen, zonder beslag, over slechte wegen, op uitsluitend grasration, behooren beengebrecken en gewrichtsaandoeningen tot de uitzonderingcn. Het opgewekte temperament blijft na het af- leggen van lange marschen behouden, kortom een paard met veel bloed en een uitstekemle constitutie. Do wel eens wat lango beuveiljen van het lichaam is buitengewoon stork, niet ten gevolge van de lango uitsteeksels der wervels, doch van de naar verhouding zeer sterko ont- wikkeling van do lango ruggespieren. Een sehofthoogte bezittend van 1.20— 1.25 Meter, heeft de Sandelhout een vry droog hoofd met wel eens wat zwarc kaken, vurigo oogen om klcino ooron, die steeds in beweging zyu, uls bowijs dat aan idles in do omgeving de noodigo aandacht geschonken wordt. Gowoonlijk is hot hoofd goed uangezct, doch do hals is wel eens to zwaar en recht, terwijl do aanhechting aan den romp meestal niet to we use hen overlaait.

Gobrckon, die nieermalen worden waarge- nomen, zyn Fransche en koehakkige stand, ter- wyl de rcchte, verkeerde en hortenhals ook nog al eens worden aangetroffen. Donsnottemin was en is het Sandelhoutpaard nog altijd het meest gezocht on word jarcnlang het legor er medo gcremonteord. De inest voorkomende kleuren

zijn bruin, isabel, bont en schiïnnel; zwart wordt zeldzaam, omdat deze kleur het meest gezocht was, terwijl zwartstee heigsten het meest werden uitgevoerd, dus het minst aan de voorttelling deelnamen. De gangen van den Sandelhout zijn over het algemeen regel in atig; evenals op de andere eilanden van den archipel wordt door de bevolking veel telganger gereden. De Soemba-ees is een behendig ruiter en heeft zijn paard goed in de hand. Van jongs af oefent hij zich in het paardrijden, waarbij nimmer gebruik gemaakt wordt van zadel en stijgbeugels, doch uitsluitend van de raps, een eenvoudig hoofdstel, vervaardigd uit ineengevlochten touw en rotan, waarmee het lastigste paard in bedwang wordt gehouden. Zoals bij alle volken van den Maleischen archipel bestaat de gewoonte van rechts bestijgen.

Nu konien er nog wel eenige siage n van paarden voor op de eilanden Savoe, Roti, Timor en Flores, doch in hoofdzaak stem men die toch in lichaamsbouw overeen met de reeds beschrevene.

Paardenleu. Het paard komt niet gelijkmatig over alle eilanden van den archipel verspreid voor. Op de twee grootste eilanden, n.l. Borneo en Nieuw-Guinea, worden bijna geen paarden aangetroffen. De gebruiksparden, die daar zijn, werden ingevoerd door ambtenaren, officieren en particulieren. De eilanden, waar paardenteelt wordt gedreven door de bevolking, zijn voornamelijk Java, Sumatra, Soembawa, Soemba, Lombok, Savoe, Roti, Flores, Timor en Celebes. Veelal loopt het type op de verschillende eilanden uiteen, hetgeen voornamelijk moet worden toegeschreven aan het verschil in bodemgesteldheid, klimaat en opvoeding. Ontegengesteld hebben echter de beste exemplaren van die verschillende slagen veel punten van overeenkomst behouden in lichaamsbouw en gaardheid.

De totale getalsterkte van den paardenstapel in Nederlandsch-Indië bedraagt ruim 500.000 stuks, waarvan ongeveer de helft op Java en Madoera, de rest over de eilanden daarbuiten verdeeld voorkomt. Het paard wordt in Indië gebruikt als rij-, trek- en draagdiër. Voor het landbouwbedrijf, om de ploeg en egge te trekken, zoals in Europa het geval is, wordt het nimmer gebezigd. In streken nu, waar de boedein zich niet leent voor den landbouw, ziet men het extensieve veeteeltbedrijf. Het zijn de dunbevolkte eilanden, waar onafzienbare vlakten nog voldoende gelegenheid aanbieden om een groot aantal dieren te voeden, die daar dag en nacht verblijven, het geheele jaar door. De natuur moet hier vrijwel alles doen; opslaan van voer en verstrekken van krachtvoer, in welke vorm ook, zijn daar onbekende zaken. Dergelijke gunstige voorwaarden voor het fokken van paarden in het groot worden door de meeste kleine Soendaal-eilanden aangeboden.

Soemba. Het Sandelhoutpaard komt over het geheele eiland verbreid voor; daar waar de gelegenheid tot dagelijks grazen het gunstigst is, worden de grootste paardenstapels aangetroffen. In Midden- en Oost-Soemba vindt de bevolking ongetwijfeld haar hoofdbestaan in paardenteelt. Al jaren lang worden meer dan 2000 der beste hengsten uitgevoerd, het springt dus in het oog van hoe groot belang het is, dat de paardenfokkerij hier in goede banen geleid wordt, dat niet te veel van het beste mate-

riaal aan de fokkerij onttrokken wordt. Sedert 1907 is wel is waar de uitvoer van merries verboden, doch ook aan het mannelijk fokmaterieel client veel nimmer aandacht geschonken te worden, zal het in de toekomst weer mogelijk worden om hier een paardte fokken zooals weleer.

Scheikundige analyses hebben vastgesteld, dat nergens in den archipel de grassen een zoo hoog gehalte aan kalkzouten bevatten als op Soemba, een gunstige factor voor het fokken van een paard met een krachtig beenderstelsel. Een oppervlakte beslaand van $\pm 16873 \text{ K.M.}^2$, dus ongeveer even groot als de provincies Friesland, Groningen, Drente, Overijssel en Gelderland, heeft het eiland een bevolking van slechts ± 100.000 zielen, terwijl genoemde provincies ongeveer 2.000.000 inwoners tellen, waaruit volgt dat Soemba 20 maal zoo dun bevolkt is. Per K.M.^2 wonen in bovengenoemde streek van Nederland ± 120 inwoners, die 8 paarden bezitten, terwijl op Soemba jaar K.M.^2 6 inwoners en 2 paarden voorkomen. Het relatieve paardenbezit is er dus zeer groot, doch het is zeer ongelijk verdeeld. Het is op grond van het vorenstaande duidelijk, dat voor den paardenstapel, die op 40.000 stuks geschat wordt, geweldig uitgestrekte terreinen beschikbaar zijn, waar de dieren kunnen grazen. De radja's zijn de grootpaardenbezitters en gewezen slaven houden het toezicht op de dieren, die in koppels van 10 tot 15 merries met een hengst werden losgelaten. De verschillende koppels grazen op afstanden van eenige kilometers van elkander, zoodat er geen gevaar bestaat voor vermenging. Daar zorgen trouwens de respectieve vaderdieren wel voor, die hun merries uitstekend weten te beschermen tegen vreemde indringers. Het paardenbezit varieert van eenige tientallen tot jneerdere honderttallen. Zoo was de vorige Radja van Rendé (Oost-Soemba) wel de grootste paardenbezitter van het eiland met zijn ongeveer 1000 stuks.

Jeder eigenaar geeft aan zijn paarden een bejakk onderscheidingsteken, bestaande in een of nimmer knijppen in het oor en de neusvleugels. Op die manier is het mogelijk de paarden der verschillende eigenaars uit elkander te houden. Dagelijks brengen de herders verslag uit aan de Radja's omtrent den toestand der onder hun toezicht staande paarden, terwijl op diefstal zeer zwaar straffen zijn gesteld. Eens per maand worden 100 a 200 hengsten uitgevoerd te Waingapoe per Paketstoomer, voornamelijk naar Soerabaia, S(s)arang en Batavia.

Op geregelde tijden worden de jonge hengsten van ongeveer 3 jaren leeftijd uit de koppels opgevoerd en verkocht aan Arabieren, die te Waingapoe hun stallen hebben.

Sedert 1903 worden de bereiden wapeuH in Indië gereproduceerd met Australiers. Eenige jaren daarna werd door de Regeering overwogen om in het Sandelhoutpaard te brengen. Tot dit doel worden in 1909 eenige Arabische hengsten op dit eiland gebracht, welk aantal werd uitgebreid tot 10 stuks, waar onder ook eenig halfbloeds. De kwaliteit en de fokwaarde van vele dozer hengsten liet veel te wenschen over, doch het ergst was dat de kruisingsproducten in de fokkerij van de bevolking werden gebract, zander dat men zich vooraf overtuigt had of deze wel fokzuiver waren voor de bepaalde combinatie van eigen-

schappen, die gewenscht wercl. I lierdoor is vecl kwaad gest-icht. In 1917 was de zodtechnische commissie, die Socmba bezoclt en een onder- zoek instelde naar de verkregen resultaten, una niem van nieening, dat deze kruising zoo spoedig mogelijk gestaakt behoordt zo worden, om vervolgens te beproeven het ras in rcino teelt wecr te reicveeren. De Arabische hengsten en de mannelijke afstammelingen er van zijn dan ook vrcwijderd en voor rckening van den Lande ver- kocht.

Aangczien een voldoende aantal raszuivere hengsten van de gewenschte taille niet meer aanwezig is op Socmba, zou het dringend noo dig zijn op Java de beste exemplaren, die er nog zijn, op te koopen en wecr als dekhengst aldaar te verstrekken. Door het steeds uitvoeren van de grootste en beste hengsten is de erfelijke factor voor de grootte voor een voornaam deel verdwenen en daarom is het van zoo veel belang dat op dien uitvoer streng toezicht wordt ge- houden.

Java. Dit eiland vormt meet een afzctge- bied dan een fokgebied, want jaarlijks worden er meer dan 6000 hengsten ingevoerd van de kleine Soenda- cilanden, voornamelijk van Soorn- bawa, terwijl er van f ok ken op eenigszins be- langrijke schaal slechts in de Preanger-Regentschappen sprake is. Er wordt altijd gesproken van het Preangerpaard op Java, omdat het een afzonderlijk type vormt, dat zijn ontstaan te danken heeft aan allerlei kruisingen van het Javaansche paard met Perzcn, /Nustraliers en Arabieren. Oorspronkelijk kwam in de Preanger een vrij goed paard voor met weinig temperament en eenigszins grof, hetgeen normaal is in een vruchtbaar bergland met vochtig klimaat. De kruisingen met buitenlandsche rassen hebben daar veel onheil gesticht. Er is eon progenituur verwekt, waarvan vrijwe 1 de eenige betero eigen- schap wan dat ze nicer taille bezat, overigens was ze in alle opzichten inferieur, met veel beengc- breken en onnuenname karaktereigenschappen. De Preanger- Jiegenschappen, en der vrucht- baarste gewesten van Java, is krachtens zijn bodcingsteldheid en klimaat niet geschikt oin een bloedpaard te fokken, zooals de Sandel- hout.

Er worden daar nu dric typen van paarden ftangetroffen, n.l.:

1° het oornpronkelijke Javaansche paard;

2°. kruisingsproducten van het Juvaansche Ijaar[l met Perzen, Australiers en Arabieren;

3°. kruisingHproducten van het Javaansche en Preangerpaard met Sandelhouthengsten.

Onder de hiatstgenocmdo zijn inderdaad veel uitHtekende gebruiks]paarden met een taille van 1.20—1.35. Paarden van looiger taille kiinnen door den Inlander niet gefokt worden, omdat er krachtvoedsel bij te pas koit en dit gaat over het algoineen z'jn draagkracht te boven. Voor de bevolking past een klein sober paard, dat uitsluitend op grasvoeding behoorlijk kan gedyen.

Scdert 1896 zijn pogingen in het werk gesteld om mid dels Sandelhouthengsten het ras te verbeteren. Nu is het con feit, dat de Sandel- houts voldoende verbetering kunnen aanbrengen, doch do opvoeding van de jongc vulcns laat zeer veel te wenschen over en hierop stuiton de pogingen om de zoo gewenschte verbetering te

bcrciken voornamelyk af. In allo afdeciingen van dit gewest zijn hengatenstations opgericht met een tot vier hengsten, waar de bevolking haar merries tegen een bepaalk dekgeld kan laten dokken. Jaarlijks worden er 7 tot 800 vulcns geboren, afkomstig van die dekhengsten. Jammer dat er zoo veel van de beste fokmerries worden uitgevoerd naar andere gewesten, hetgeen zelfs niet met primecing van het vrouwelijk fokmateriaal voorkomen is kunnen worden.

Thans wordt er naar gestreefd om alleen in die streken van de Preanger de paardenfokkerij aan to inoedigen, waar de voorwaarden voor het opvoeden der vulcns gunstig zijn en hiervoer koinen vooral in aanmerking de Zuidelijke, duun- bevokte streken.

Jaarlijks worden op de Buitenzorgsche paar- den niarkt ongeveer 3000 paarden verhandeld, afkomstig uit de Preanger. Het streven om van Regeeringswege een legerpaard te fokken is in den loop der vorige cuw de aanleiding geweest, dat telkens stoeterijen werden opgericht in de Preanger, Oost-Java en op Celebes, welke be- staan echter steeds van korten duur is geweest en waarmede geen. resultaten zijn bereikt. De laatste poging in die rich ting dateert van 1903, toon door het Departement van Oorlog aanvan- kelijk besloten was to Padalarang ^en militaire stoeterij op te richten, waar uitsluitend de beste Sandelhoutpaarden gefokt zouden worden. In hetzelfde jaar werd evonwel van hoogerhand beslist, dat het Sandelhoutpaard geen voldoende taille meer bezat als legerpaard, zoodat van de oprichting werd afgezien. Besloten were! toen het beschikbare fokmateriaal, bestaande uit een 60-tal Sandelhoutmerries en eenige dekhengsten, te bestemnicn voor een tamme stoe- lerij, ten docl hebbend het fokken van superieure sandelhouthengsten, die als rasverbetcrars zouden diencn voor den paardenstapel van do bevolking in do Preanger. De resultaten hiermede verkregen waren niet bevredigend, ^oodat ook deze stoeterij reeds weer tot het verleden be- hoort. Do bezigezide vaderpaarden blcken niet fokzuiver te zijn, de progenituur niet van het gewenschte type, terw可I do aan de opvoeding besteedc kosten zeer hoog waren, zoodat veel goedkooper en beter het benoedigdo aantal hengsten kon aangckocht worden: deals op het eiland Socmba, deels van particulieren.

8 o c b a w a. Evonals op het eiland Socm- ba worden ook hier do paarden geteeld in halfwil de fokkerijen. Kudden merries van 15—20 stuks met 6cn hongst grazen gezamenlijk op de uitgestrekte vlakten; eena of inecmalen per jaar wordbn do 3- jarige hengsten opgevangen en aan handelaars verkocht. Wanneer de rijst- velden geogost zijn, wordt de gcheelc veestapel er op geweid. De paarden vinden daar dan over- vloedig gras en aangezien slechts eens per jaar rlyst geteeld wordt, blijven ze gowoonlijk vier inanden in do nabijheid van de kampoengs grazen. Ze zijn dus nicer aan den mensch ge- woon en niet zoo schuw ivls de Sandelhout.

Do uitvoer naar Java van hengsten bedraagt ongeveer 6 3 7000 stuks per jaar. Het meercndcel dozer paarden koit terecht in stalhouderijen op de hoofdplaatsen Soorabaja, Scmarang en Batavia. Uitstekendo dienstdoeners, stollen zij zich tevreden met een karig voedselmition, be- staande uit gras en zcnioien, vrcmngd met ^troop-

suiker. Hierop gedijcn deze dieren heel goed; er isten vormde bij de Inlandsche grooten. ecu prikkel om hun echter geen lang leven beschoren. Wan- necr erin die richting eenige selectie uit te oefencn. Eenige eens een statistiek van aangehouden werd. dan zou der beste lengsten werden met koppels merries daaruit zeker blijken, dat de ge- middelde losgelaten en al naar gelang er paarden voor de jacht levensduur van het paard in Indio na zijn etree in noodig waren, werden. de jongc hengsten de stalhouderij niet nicer be- draagt dan 5 tot 6 jaar. opgevangen.

Ten einde op dit eiland verbetering aan te brengen Te Malissore heeft nog korten tijd een mili- tairen in de kwaliteit van den paardentapel worden de stoetenj bestaan voor het fokken van leger- paarden. laatste jaren de beste hengsten ge- prinieerd, terwijl Gebrek aan voldoende water gedurende den eveneens aan de eigenaars van de beste koppels Oostmoesson was oorzaak, dat deze inrichting merries met bijbehorende hengsten gezamenlijk spoedig werd opgeheven. Er zijn cvenwel nog een aanhoudingspremie wordt toegekend, geschikte terreinen in overvloed om middels reinteelt Bovendien tracht men door het houden van in halfwilde fokkerijen het Makassaa- sche paard te wedrennen de liefhebcrij voor goede paarden bij de verbeteren. In het Noordelijk ge- deelte van dit eiland bevolking aan te moedigen, wordt weinig aan paardenteelt gedaan, het vormt

Sumatra. Voornamelijk in twee fokcentra worden meer een afzetgebied voor het midden en het paarden geteeld, n.l. de Padangsche Bovenlanden en Zuidelijk gedeelte.

de Bataklanden. Sedert 1898 zijn er van Timo r. De natuurlijke voorwaarden voor het Regeeringswege maatregelen genomen om in de fokken van paarden. zijn op dit eiland vrij gunstig, afdeling Pajo Koemboeh het paardenslag te ook hier is cvenwel al jaren. de fout begaan van te verbeteren door middel van het beschikbaar stollen veel der beste hengsten uit te voeren en de van Sandelhouthengsten. Inderdaad is het geluk minderwaardige aan te houden voor de voort- teling. daar een beter gebruiks- paard te fokken. Er zou nog Waar de Timorees een groot liefhebber is van veel meer bereikt kunnen worden, indien de hertenjachten en hiervoor paarden met snelle gangen bevolking er toe te brengen was aan de opvoeding onontbeerlijk zijn, heeft er wel altijd een prikkel van de veulens meer zorg te besteden. Jaarlijks bestaan om de hengsten, die bij de koppels merries worden ongeveer 500 veulens geboren en geleidelijk geplaatst worden, met eenige zorg uit te zoeken. Zyn er ook in de afdelingen Again, Tanah Datar en Sedert te Timor Koe- pang een Solok dekkingsten gestationeerd. Te Fort de Kock Gouvernementsveearts geplaatst is, die geregeld is tot dit doeleinde een hengstendepot opgericht, dat aanraking heeft met de bevolking, mag verwacht onder controle staat van den Gouverne- worden dat in de toekomst dit bedrijf in betere banen mentsveearts. geleid zal worden.

Sedert 1909 zijn er ook maatregelen genomen om L o m b o k. Vooral op de hellingen van den verbetering aan te brengen in de kwaliteit van het Rindjani worden nog uitgestrekte grasvlakten Batakpaard. De kwantitatieve achter- uitgang moet aangetroffen, zoodat het fokken van paarden daar met voornamelijk worden toege- sehreven aan de groote voordeel kan plaatsvinden. Zoowel voor trek-, rij- als slacht van merries en den clandestien uitvoer er draagdiensten wordt op Lombok veel van het paard van. Wei is waar is deze uitvoer verboden, doch het gebruik gemaakt, zoodat er steeds voldoende afzet toezicht op het naleven van deze bepaling is uiterst bestaat voor de fokproducten. Van Regeeringswege moeilijk en laat veel te wenschen over. De beste zijn dan ook reeds maatregelen genomen om paarden worden aangetroffen daar Avoor het nog uitsluitend de allerbeste hengsten voor de voortteling mogelijk is halfwilde teelt te drijven, n.l. op de te bezigen en deze te pJaatsen in verschillende Icing- H.oog- vlakke van To ba en een deel van stenstations, waar de bevolking haar merries gratis Simeloengoen, dat aan het Tobameer grenst. Met het kan laten dekken. Evenals in andere fokcentra tracht station- neeren van Batak- en Sandelhouthengsten men de liefhebbery voor goede paarden op te wekken zijn niet veel resultaten bereikt, wyl de Bataks er zoo cn aan te moe- digen door het houden van jaarlijksche lastig toe te brengen zijn hun merries aan heten- toonstellingen en wedrennen. Voor de laatstU hengstenstation ter dekking aan te bieden. Men is bestaat overal veel belangstelling en goed ge- leid daar dan ook geheel van tcruggekomen. De dragen ze er ongetwijfeld veel toe bij om de andere tegenwoordige methode is 40 a 50 merries met den maatregelen beter ingang te doen vinden.

Batakhengst op een afzonderlijk ter re in Nu worden cr op de eilanden Savoc, Roti en gezamenlijk te laten weiden, waardoor bereikt wordt Flores ook nog wcl paarden gefokt, doch het tbanlal dat de merries op tijd gedekt worden en, er veel meer is belrekkelijk zeer klein. * t. H.- veulens geboren worden. De San- delhouthengsten : y'ENGELMANN (DR. WILLEM HERMAN), zijn grotendeels overgebracht naar Fort de Kock, geb.

zoodat de tegenwoordige richting is verbetering in / 13 Maar 1836 te Keppel (Geld.), waar zijn vader het ras zelf, dus rein- teelt, en uitsluitend in directeur eener ijzergieterij was, bezocht het halfwilde fokkerijen op daarvoor geschikte gymnasium te Joesburg, waar de corrector Burger terreinen. Zoodoende kan wellicht bereikt worden, hem bekend maact met Hebreuwsch en Arabisch, dat in die streken weer het zoo gunstig bekend zoodat hy, in 1853 student in de th col o- gie te staande Batakpaard, het- wel thans nog sporadisch Utrecht, geworden, in de Semietische talen doorgirig^ wordt aangetroffen, in grooten getale gefokt wordt. en in J 854 te Leiden in de letteren ging studeeren, om

Celebes. Door de bevolking wordt de paardenteelt zich ondc- leiding van Prof. Dozy tot semieticus op gedreven zoo&ls op de meeste andere eilanden van vormen. Op 15 Juni 1858 pro- moverde hij op de den archipel, vrijwel alles wordt aan de zorg van de uitgave van een dichtbundel van Al Hadi rah, in natuur overgelaten. De be- hoeftegoede paarden Arabischen tekst, met La- tijnsche vertaling en aantekeningen. Daarop nam hij van Dozy over de bewerking van het Spaanseh-Arabiach Woordenboek van Pedro

d'Alcala. Dit werk werd niet afgemaakt, maar het Glossaire des mots espagnols et portugais derives de l'Ambo, dat hij ook van Dozy had overgenomen, verscheen in 1861 en werd zoo goed ontvangen, dat het in 1869 opnieuw werd uitgegeven, door Dozy (Engelmann was toen op Java) zeer belangrijk verrijkt. Als het beste werk over vergelijkende taalstudie, werd het bekroond met den Prix Volney; Engelmann was toen reeds overleden. Oni in zijn onderhoud te voorzien, werd E. gouverneur bij de familie Van Oosten Slingeland te Schoonhoven, maar kreeg 8 Januari 1862 van het Ned. Bijbelgenootschap de benoeming tot afgevaardigde voor de beoefening van het Soendaneesch, waarbij hij tevens werd in staat gesteld om in 1862 en '63 te Leiden Sanskrit, te Amstenlam, Maleisch en te Delft Mohanamedaanschriftrecht en Javaansch te beoefenen. Te Amsterdam had hij omgang met Dr. van der Tuuk, die daar zijne Tobasche Spraak-kunst bewerkte. In 1863 plaatste E. in de Gids van Januari een artikel ter beoordeeling van Keijzer's Mawardi's Publik en Administratief Recht van den Islam en in 1864 stelde hij een beredeneerden catalogus samen van de 106 nummers tellende verzameling Javaansche handschriften, door wijlen Dr. Gericke voor het Ned. Bijbelgenootschap aangekocht; prof. Veth heeft dien in 1870 uitgegeven in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, dl. II. In Juni 1864 vertrok E. naar Egypte en bleef er 6 weken, om met Moslimsche theologen kennis te maken en van hen aanbevelingen te krijgen bij Soendaneesch collega's. In September kwam hij te Batavia, bleef daar eene maand, ging toen naar Buitenzorg, om samen te zijn met Friederich en incht Raddn Bratanegara Soendaneesch te beoefenen. In Februari 1865 vestigde hij zich te Bandoeng en maakte van daaruit tochten naar Garoet, Socredang, Soekajjocra, Tjiandjoer en de Wijnkoopstaal om dialecten van het Soendaneesch te leeren kennen. Met K. F. Hoile ging hij veel om. Tezamen met dozen verwierf hij in het dorp Tji Boeroej bij Garoet een aantal belangrijke handschriften, waarvan hij er een in de Bijdiagen van het Kon. Instituut (1867) uitgaf, met den titel „Je Otter en de Krab". In 1868 begoef Engelmann te sukkel: hij overleed dat jaar te Batavia. In de Java-Bode van 2 Febr. 1867 plaatste E. een stuk om te waarschuwen tegen de Soendaneesche vertaling van het Lukas-Evangelie, door G. J. Grashuis in 1866 uitgegeven. Engelmann wordt door zijne tijdgenooten zeer geroemd, om zijne geleerdheid en karaktereigenenschappen. — Zie de Handelingen van het Ned. Bijbelgenootschap, 1862—69, het Jevensbericht van Prof. Veth in Tijdsch. v. Ned.-Indië, 1869, deele 1 en dat van J. prof. De Goeje, Ned. Spectator 20 Maart 18(i>

BIBLIOPHIE (over Ned.-Indië). Een sytheinutische beschrijving van de boekenhandelend over de Nederlandsche kolonien of over Nederl.-Indië ontbreekt tot dusverre. Wei bestaat een door Air. J. A. van der Chys bewerkte „Proeve cencr Ned.-Indische bibliographie** (1659—J 870) met supplementen en verbeteringen in 1875, 1880 en 1903 verschenen in de Verhandelungen van het Bataviaasch Genootschap (XXXVH, XXXIX² en LV³), doch deze geeft een opsomming van de in Nederl. Oost-Indië (je-drukte boeken, niet van do boeken handelend over Nederl.-Indië.

Het gemis van laatstbedoelde bibliographie wordt in Nederland niet sterk gevoeld. Waarschijnlijk is (lit toe te schrijven aan het bestaan van goed georganiseerde koloniale bibliotheken in het land. Bovendien zijn in enkele dezer bibliotheken zorgvuldig bewerkte systematische catalogussen verschenen, welke inderdaad de functie eener bibliographic zeer wel verrichten. Het zijn de Catalogus van de Koloniale Bibliotheek (met suppl.) en de Catalogus van het Departement van Kolonien (met suppl.). Vooral de eerste bevat vrijwel alle belangrijke werken op het gebied der Nederlandsche kolonien uitgekomen.

Bovenclien bewijst het repertorium van Hooykaas, Hartmann c.s. op (lit gebied) uitstekende diensten. Van dit zorgvuldig systematisch ingedeeld repertorium verschenen tot en met 1922:

1°. J. C. * Hooykaas, Repertorium op de koloniale literatuur of aystematische inhoudsopgave van hetgeen voorkomt over de kolonien (bevoosten de Kaap) in mengelwerken en tijdschriften van 1593—tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen. Ter perse bezorgd door Dr. W. N. du Rieg. Dl. I, J het land; dl. I, 2 het volk; dl. II, 1 het bestuur; dl. II, 2 de wetenschap. 2 din. Amsterdam 1877, 1880.

2°. A. Hartmann, Repertorium op de literatuur r betr. de Nederl. kolonien, voor zoover ze verspreid is in tijdschriften en mengelwerken. I. Oost-Indië (1866—1893), II. West-Indië (1840—1892), 's-Gravenhage 1895.

3°. A. Hartmann, Repertorium enz. Eerste vervolg (1894—1900), 's-Gravenhage 1901.

4°. A. Hartmann, Repertorium enz. Twede vervolg (1901—1905), 's-Gravenhage 1906.

5°. W. J. P. J. Schalker en W. C. Muller, Repertorium enz. Derde vervolg (1906—1910), 's-Gravenhage 1912.

6°. W. J. P. J. Schalker en W. C. Muller, Repertorium enz. Vierde vervolg (1911—1915), 's G raven bage 1917.

7°. W. J. P. J. Schalker en W. C. Muller, Repertorium enz. Vijfde vervolg (1916—1920), 's-Gravenhage 1922.

In deze bibliographie werden in de laatste jaren uit ruim 100 tijdschriften de koloniale artikelen aangeteekend, zoodat dit repertorium een prachtige gids is bij koloniale studie.

Tot 1921 gaf de Heer VV. C. Muller gergeld inaanadelijks in de Indische Gids een koloniale bibliographie als voorloopig vervolg op het Rcjferioium. Deze publicatie is in 1922 stop-gezet.

Een zeer waardevolle bibliographic werd in 1920 door het Bali-instituut uitgegeven, bewerkd door den Heer C. Lekkerkerker: Bali en Lombok. Overzicht der literatuur omtrent Cetez eilanden tot einde 1919. Bij de bock- en tijdschrifttitels worden voortdurend inlichtende aanteekeningen (inhoudsopgave enz.) gegeven.

BIBLIOTHEKEN. A. IN NEDERLANDSCH-INDIË. Uit allerlei aanteekeningen in het Ned.-Ind. Plakaatboek en het Dagh-register van Kasteel Batavia en van elders blijkt, dat in Ncd.-Indië*rn "Ket"byzonder Batavia, in de 17e en 18e eeuw wel is waar van tijd tot tyd bibliotheken van bescheiden omvang werden bijeen-gebracht, maar tevens dat deze boekencollecties ook meestal spoedig weer in voorstrooiing ge-raakten. Een uitzondering maakte allen de bi-bliotheek van den Bataviaaschen kerkeeraad.

welke voor het gebruik der predikanten bestemd was. Het blijkt dat deze bibliotheek reeds in 1628 bestond en vaji tijd tot t ijd weid aangevuld.

De eerste bibliotheek van beteken is bijeengebracht door het in 1778 gestichte Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen. De stichter hiervan, de Raad van Indie Mr. J. C. M. Rademaker, schonk terstond een verzameling boeken en handschriften. De secretaris van het Genootschap had de zorg voor de bibliotheek, totdat in 1844 hiervoor een met / 50.— 's maands bezoldigde bibliothecaris werd aangesteld. Deze bibliotheek heeft in den loop der jaren belangrijke uitbreidingen ondergaan. Het beheer er over was toevertrouwd aan een of twee directeurs van het Genootschap. De eerste catalogus van deze bibliotheek werd in 1846 door P. Bleeker bewerkt uitgegeven: „Bibliothecae Societatis Artium Scientiarumque quae Bataviae floret, catalogus systematicus”. Een tweede uitgave er van (in het Hollandsch) verscheen in 1853. Een nieuwe catalogus bewerkte Mr. J. A. van der Chys; deze werd in 1864 uitgegeven: Catalogus der Bibliotheek van het Bataviaasch genootschap van kunsten en Avenschappen. Het eerste vervolg, door A. B. Cohen Stuart, bevatte de beschrijving der Maleische, Javaansche en Kawi-handschriften en verscheen in 1872; het tweede in 1873. Voor deze bibliotheek, die geleidelijk zeer in omvang toenam (100.000 banden), werd in 1916 een geschoold bibliothecaris aangesteld.

Naast het Bataviaasch Genootschap werd in 1850 gesticht de Natuurkundige vereeniging, welke eveneens een bibliotheek ging bijeengebrengen, waarvan in 1876 een catalogus werd gedrukt, die in 1884, opnieuw bewerkt, herdrukt werd.

Ook de Vereeniging tot bevordering van geneeskundige wetenschappen (gesticht 1851), de Nedcl. -Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw (1853) en de afdeling Nederl.-Indie van het Koninklijk Instituut voor ingenieurs (1875) stelden zich het samenstellen van een bibliotheek ten doel.

Paarnaast bestaan nog verscheidene andere zelfstandige bibliotheken en bibliotheekjes te of bij Batavia:

Militair geneeskundige bibliotheek te Weltevreden. (catalogus 1887 met aanvullingen);

Juridisch leesgezelschap te Batavia (catalogus 1894).

Garnizoens-bibliotheek voor officieren te Batavia (catalogus 1897).

Bibliotheek van:

den Raad van Ned.-Indie (catalogus 1897), de 1 koninklijke departementen van algemeen burgerlijk bestuur, marine en oorlog,

den Dienst der Staatsjorwegen,

de Algemeene Secretaire te Buitenzorg,

het Hoofdbureau van den Tusschenlandsche dienst (catalogus 1909),

het Hoofdbureau van het wapen der cavalerie (catalogus 1908),

het Hoofdbureau van het wapen der artillerie (catalogus J 908),

het Mijnwezen (catalogus 1908),

het Koninklijk Magnetisch en meteorologisch observatorium,

het Hoofdbureau van het kadaster.

Buiten Batavia bezitten verder verschillende proefstations en groote ondernemingen bibliotheken, terwyl van de gewestelijke bibliotheken

die van het Makassaarsch genootschap van kunsten en wetenschappen te Makassar van betekenis is (gedrukte catalogus in 1905).

Naast deze bibliotheken met neder wetenschappelijc inhoud bestaan nog allerlei verzamelingen van boeken, meer bestemd tot ontspanning en verbonden aan societeten, onderwijsinstellingen, militaire tehuizen enz.

Boeken (dien bestaan er verscheidene volksbibliotheken, gesticht door Logos der vrymetsers: laren: te Batavia, Buitenzorg, Weltevreden, Bandoeng, Salatiga, Semarang, Djokja, Soerabaja, Malang, Solo, Padang, Magelang. Te Weltevreden en Soerabaja: „Vereeniging Katholieke leesbibliotheken.”)

Zijn al deze Bibliotheken bestemd voor Europeanen, daarnaast staan de bibliotheken, die zich de ontwikkeling der Indische bevolking ten doel stellen. Advijs voor de samenstelling hiervan wordt uitgebraeht door de Commissie voor de volkslectuur (zie VOLKSLECTUUR).

Ongeveer sedert 1910 is het vraagstuk der bibliotheken in Ned.-Indie in een nieuw stadium gekomen. Verscheidene gebruikers van bibliotheken betreurden de groote versnippering, die op dit gebied heerschte, waardoor het moeilijk was te vinden wat men noodig had, terwyl in totaal voor de boekvoorziening door de verschillende bibliotheken een groot bedrag werd besteed. De behoefte aan centralisatie werd zeer sterk gevoeld en vooral door het bestuur der Koninklijke Natuurkundige Vereeniging werden pogingen gedaan om een vorm van samenwerking tusschen de bestaande bibliotheken te vinden. Als beste oplossing werd voorgesteld een centrale bibliotheek, opgebouwd uit de bestaande bibliotheken. Als gevolg van deze pogingen werd aan de Kon. Natuurk. vereeniging een Regeeringssubsidie toegekend van / 12.000.— voor de bewerking van een centralen catalogus.

Met dit, vooral van de Kon. Natuurk. Ver. uitgaande, streven viel samen de behoefte aan openbare leeszalen in den trant, waarin zij in Nederland met snel succes waren ingericht. De nieuw op te richten centrale bibliotheek zou clan niet alleen koloniale wetenschappelijke literatuur moeten bevatten, maar evenzeer gegevens voor allerlei culturele behoeften.

Als uiting van deze behoefte zijn sedert 1914 openbare leeszalen opgericht in de navolgende plaatsen: Malang 1914, Weitevreden 1010 en Semarang 1919, terwyl in andere plaatsen: Bandoeng, Medan, Jember) Jannchen hiervoor niet konden doorgaen wegens gebrek aan financieelen steun.

De Openbare Leeszalen en Bibliotheek te Weitevreden is het resultaat van de bemoeijing tot centralisatie in Batavia c. a. In 1916 werd te Weitevreden opgericht de *Vereeniging tot bevordering van het leeswezen in Ned.-Indie*, welke zich de bevordering van het leeswezen, zoowel door oprichting van nieuwe als door ondersteuning van de bestaande bibliotheken ten doel stelt en zoowel haar belangstelling heeft gericht op wetenschappelijke als op volksbibliotheken.

Tot de middelen van bereiking van haar doel rekent zij:

1°. het bevorderen van centralisatie van bibliotheken op verwante gebieden;

2°. het bevorderen van onderling uitlenverkeer tusschen Ned.-Ind. bibliotheken;

3°. het bevorderen van internationale ruiling en uitleenverkeer;

4°. het verzamelen en bevorderen van de bewerking van bronnen materiaal;

5°. het stichten van een documentatie- en wetenschappelijk inlichtingenbureau;

6°. het stichten van een algemeen bibliotheek- en bureaubouw.

Zij heeft een kajitaal bijeengebracht en thans, in een gebouw hertoe door de Natuurk. Ver. tegen lage vergoeding afgestaan, een aantal bibliotheken bijeengebracht, die een belangrijke basis (van ongeveer 23.000 banden) vormen voor de toekomstige Centrale bibliotheek. Deze bibliotheken zijn afkomstig van de Natuurk. Ver., het Kon. Instituut van ingenieurs, het School museum, het Alg. Nederl. Verbond, het Economisch-Historisch archief, Ver. het Vrouw-wenkensrecht en Dr. Breda de Haan.

Behalve voor uitleening van de boeken, welke in het gebouw der Openbare Leeszaal en Bibliotheek zijn geplaatst, verrent deze instelling ook naar bemiddeling in het verkrijgen van boeken uit andere Indische bibliotheken, die hertoe gaarne hulp verlenen. Hiervoor wordt in deze bibliotheek aan de samenstelling van een centrale catalogus voortgewerkt. Zij nani dit werk samen met de bibliotheek over van de Kon. Natuurk. Vereniging. Voor dit werk wordt verder ook reeds een veelgebruikte systematiek (Dewey-systeem) pasklaar gemaakt door een in de Vereniging ingestelde comissie voor de bibliographie.

Zie: J. D. Smit, Bibliotheken in Ned. Oost-Indie, [Boekzaal 1909 (III), 276]; Eerste verslag (1916—1920) van de Vereniging voor bibliotheken wezen in Nederl. Indie, Batavia; Een weg tot volksoontwikkeling (uitgave van de commissie voor de volkslectuur, Serie No. 140) en S. Kalf, Indische boekenrijen (Nieuwe Gids, April 1921).

B. KOLONIALE BIBLIOTHEKEN IN NEDERLAND.

In vrijwel alle groote en kleinere bibliotheken in Nederland in aandacht geschonken aan de noodzakelijkheid van aankoop van boeken en tijdschriften handleid over (de Nederlandsche kolonien, zoodat men overal in het land wel iets vindt. Als speciale bibliotheek op dit gebied verdient in de eerste plaats genoemde te worden de *Koloniale Bibliothek* van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volk Kunde van Ned.-Indie en het Indisch Genootschap (gevestigd Van Galenstraat 14, *s Gravenhage).

Deze bibliotheek is voor de leden der beide instellingen toegankelijk, dagelijks van 10—4 uur. De gedrukte systematische catalogue 1008, met suppl. 1915, enz. bewerkt door G. P. Rouffaer en V. C. Muller, vergemakkelijkt de raadpleging der bibliotheek zeer.

Ook het *De parte me. nt van Kalonien te 's-Gravenhage* behelst over een zeer belangrijke koloniale bibliotheek en ook van deze bibliotheek behaakt een gedrukte catalogue 1898 met suppl. 1903 enz., bewerkt door A. Hartmann, later door V. J. P. J. Schulkor.

Verder wordt thans in het *Koloniaal Instituut te Amstertdam*, een omvangrijke koloniale bibliotheek bijgebracht, waarvan de grondslag wordt gevormd door die in het Koloniale Museum (vroeger te Haarlem). Er is gegronde reden te verwachten, dafook deze bibliotheek op den

duur van groote betekenis zal worden voor de koloniale literatuur.

Ook de *Ned.-Indische Besluursacademie te 's-Gravenhage* en de *Middelbare Koloniale Landbouwschool te Deventer* beschikken voor het onderwys over een koloniale bibliotheek.

Zeer speciale collecties op het gebied der koloniale literatuur vindt men te Amsterdam in het Delia-archief van het Oostkust van Sumatra-Instituut (waarvan in 1917 een catalogus verspreken) en te Leiden in het Bataksch-Instituut.

VEEARTSENJKUNDIGE DIENST. De burgerlijk veeartsenijkundige dienst in Ned.-Indie word de allereerste jaren waargenomen door militaire paardenartsen en stond onder leiding van den Directeur der Cultures. Bij Gouv. Besluit van 24 December 1851 no. 3 word een tweetal Gouvernementsvoetsartsen aangesteld. In 1870 werd dit aantal op 4 gebracht. Met ingang van 1 Januari 1867 ging de veeartsenijkundige dienst over naar het Departement van Onderwys, Eerddienst en Nijverheid en in 1885 van daar naar het Departement van B. B. Sedert 1904 behoort deze dienst bij het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. Vooral de laatste jaren heeft zich het veeartsenijkundig staatszoozicht belangrijk uitgebreid. Het omvat:

a. het onderzoek naar den gezondheidsstand van den veestapel en den toestand van den veestapel in het algemeen, zoodat, waar noodig, de aanwijzing van de middelen ter verbetering en de bevordering van de toepassing dier middelen;

b. de handhaving der verordeningen en regelingen in het belang van den gezondheidsstand van den veestapel vastgesteld.

Onder de algemene leiding van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel is het veeartsenijkundig staatszoozicht opgedragen aan de ambtonaren van den burgerlijken veeartsenijkundige dienst en aan de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur (Ind. Stb. 1912 no. 432 en 1913 nos. 268 en 598).

In 1869 word de formatio van veeartsen uitgebreid tot 5, in 1876 tot 7 en in 1896 tot 15. Sedert 1898 kreeg de oudste Gouvernementsveearts den titel van acvisior in veeartsenijkundige aangelegenheden en in 1900 word dien ambtonaar tot titel van inspecteur, hoofd van den dienst verleid. De instructie voor den inspecteur en de Gouv. veeartsen van 1901 is bij Gouv. Besluit van 25 November 191 (> no. 27 vervangen door een reglement voor den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst, waarin ook de tank van de sedert 1910 aangestelde adjunct-inspecteurs word omschreven.

Al naargelang van de behoefte word toekens het aantal Gouvernementsvoetsartsen vermeerderd. Vooral na 1905, toen ook op de Buitengebieden goloedelijk overal een geregeld bestuur word ingevoerd, zijn de werkzaamheden, zoodat op het gebied van ziektebestrijding als van verbetering van den veestapel der bevolking, sterk toegenomen. Tot dit doel word den Gouvernementsveetsartsen hulppersoneel toegevoegd, bestaande uit adjunct-gouvernements veeartsen, Indische veeartsen, vemantri opzieners.

In 1906 word te Buitenzorg een laboratorium opgericht voor het bestudeeren der in Indie voorkomende ziektebronnen, waardoor een aanzienlijke uitbreiding van personeel noodig was. Behalve den Directeur zijn daar werkzaam 2 assistenten en 1 zooloog-parasitoloog (vdolijk), 1 opzichter-

amanuensis, 1 laborant en verder hulppersonnel. Onderzoekingen worden voornamelijk verricht op het gebied van tuberculose, malleus, septicaemia haemorrhagica, anthrax, piroplassmosen, surra, boutvuur en varkenspest. Verschillende dozer besmettelijke ziekten worden reeds met succes bestreden met behulp van in het laboratorium bereide sera en entstoffon.

De standplaatsen en ambtskringen der veert- sen zijn vastgesteld bij Besluit van den Directeur van L. N. en H. dd. 17 Augustus 1917. Er zijn thans 4 inspectie-afdeelingen voor de adjunct- inspecteurs en 55 ambtskringen voor de Gouvernementsveeartsen, terwijl voornamelijk als hulp- personeel aan dezon. zijji toegevoegd 22 adjunct- gouvernementsveeartsen, 4 Inlandsche veeartsen, 237 veemantri's en 36 schrijvors. Verder zijn bij den veoartsenijkundigen dienst werkzaam gesteld 1 opziener voor de doorgangsstallen voor Gouvernementsdohkengsten to Bandoeng, 1 onder- wijzer in hoefsmeden aan den cursus voor heoerbeslag to Bandoeng met 1 Inlandsch smid als helper, 4 tijdelijke opzoiners, ten einde de hoofden der betrokken veoartsenijkundige ambtskringen behulpzaam te zijn bij het onder- zoek naar het voorkomen en do bestriding van besmettelijke veeziekten, waarvan 2 voor de hoofdplaatsen Weltevreden on Meester-Cornelis en 2 voor den aanslitskring Socrabaja. De bezol- diging van het personeel was vastgesteld bij Ind. Stb. 1917 no. 386, aangevuld bij Ind. Stb. 1919 no. 747 en ten slotte gowijzigd in 1921, waarbij zoowel het aanvangs- als het eindsa- laris is verbeterd.

Bij Koninklijk Besluit van 13 Juli 1919 is be- paald, dat de voor den Indischen dienst bestemde of daaraan verbonden veoartsen en militaire paar- denartsen, onder het genot van een toelage, een leergang in tropische ziekten en veeteel kunnen volgen aan de veoartsenijkundige Hoogoschool te Utrecht. Aan studenten van deze inrichting, die een verbintenis aangaan voor den Indischen dienst, wordt eene studietoelage uitgekeerd van / 1000's jaars. Bij ontstentenis van een militairen paardenarts in eenig garnizoen zijn de Gouverne- mentsveeartsen (Ind. Stb. 1912 no. J 25) verplicht den militairen dienst waar te nemen.

Veeartsenijkundig Onderwijs. Van den beginne af heeft bij de Regeering de bedoeling voorgeze- ten zoo reel mogelijk van inheemsche krachten gebruik te maken als hulppersonnel. Reeds in 1860 werd te §>.oera.baia onder leiding van den daar bescheiden Gouvernementsveearts eene school geopend, waa- r Inlanders ojjgeJeid werdoot to Inlandsch veoarts. Deze school voldeed echter niet aan de verwachting, want in 9 jaar tijds wer- den slechts 8 Inlandsche veeartsen afgeleverd. In 1876 werd deze inrichting ojjgehev en het stol- sel beproefd Inlandscho jongelieden door de Eu- ropeesche veeartsen op hun standplaatsen to In- landsch veearts te doen oplei den, waarmede even we l ook niet het gewenschte resultaat werd bereikt, zoodat in 1886 met (lit stelsel werd gebro- ken. Daarna werd nog overwogen hot opleiden van Veeopzichters, doch to uitvoering is dit niet ge- komen. In 1907 werd aan het veeartsenijkundig laboratorium de gelegenheid geopend zich te be- kwamen to Inlandsch veearts, terwijl ook de op- leiding to veemantri (helper) en keurmeester daar ter hand werd genomen. Onder toezicht en leiding van den Directeur werd door 205

Iceraren (dicren-artson) en een zooloog-parasito- loog lesgegeven, terwijl na aanbouw van zie- kenstellen, klinieken, apotheek, Icskamers en een hoefboslagloods aan dozen opleidingscursus bij Ind. Stb. 1910 no. 682 de naa- van „Inland- sche veeartsenijsclioor werd gegeven. Sedert ook jongelieden van andron landaard to veearts kunnen worden opgeleicl, droeg de inrichting den naaiH van „Indischo veeartsenschool". Jaron- lang zijn laboratorium on deze school vereenigd geweest onder den naan van „veeartsenijkundig Instituut**". Krachtens Ind. Stb. 1921 no. 692 zijn in dienst gesteld een hoofd van het veeartsenij- kundig laboratorium en een directeur van de Nededandsch- Indische Veeartsenschool. Thans zijn dus beide inrichtingen weder gescheiden en wordt overwogen de Indische veeartsenschool over te brengen naar Batavia of Bandoeng.

Tot leerling van de N.-I. veeartsenschool kunnen worden toegelaten zij, die het overgangsdiploma van de 3de klasse H. B. S. of eindi diploma van een H. B. S. met driejarigen cursus bezitten. Ver- der worden ook toegelaten zij, die een diploma bezitten van de Iste of 2de afdeling der Opleidings- school voor Ini. ambtenaren te Tondano, dan wel van de kweekschool voor Ini. onderwijzers. Men rekonde er op, dat tel ken j are 5—7 jongelieden to veearts zouden kunnen worden bevorderd. De' toeloop van leerlingen bleef echter beneden de verwachting; de voornaamste oorzaak hiervan was wel de onvoldoende salarieering der Indische veeartsen. Het corps veemantri's (helpers) daar- entogen werd sterk uitgebreid. De Ned.-Indische veeartsenschool verheugt zich niet in die belang- stelling der Regeering, waarop zij aanspraak mag maken. Al jaren bestaal er een chronisch gebrek aan leeraren, zoodat de gcheele veterinaire oplei- ding dikwijls was opgedragen aan 4 doctocnt, met het gevolg dat enkelc lee rare n 8—10 vakken hadden te docceeren, waaronder hot onderwijs van zelf moest lijden. De cursus 1918—1919 word be- gonnon met 29 leerlingen, n.I. 2 European, 22 Inlanders van Java, 4 van Sumatra en 1 van Celebes.

In navolging van do aanvuHonde opleiding in Nederland, waartoe do Ijilivche Gouv. arts en in Hlaat worden gesteld, zal don adjunct-gouverno- nientsveeartsen, (Indische veeartsen), die door uanleg, ijver en I-raktische geschiktheid uitmun- ten, cveneens de gelogonhcid worden gegeven <> donzelfden voet hun hooeger vorming aan de vee- artsonijkundige Hoogoschool to Utrecht te ont- vangen, nadat zij vrijgesteld zullen zijn van hot propaedeutisch- en het candidaatscxamon dor Hoogoschool. Gerekthid is aan 2 candidaton een toelago .van / 1000's jaars boven de verlofsbezol- diging too te staan. Thans (1922) zijn reeds 3 In- dische veeartsen bezig hunne studie voort te zetton.

De militairo veeartsenijkundige dienst vormt to nog too een onderdeel van den inilitair genes- kundigon dienst en wordt waargenomen door het corps militaire Ijaardonart8en. Dit corps) is bij Kon. Besluit van 7 April 1919 no. 33 vastgesteld op : 1 dirigeorond paardenarts 2de of Iste klasse met den rang van. majoor of luit- tonant-kolonol en tit. I van Inspectour-paar- denarts, voorts II subalterne officieron, waarvan minstens 3 met den rang van paardenarts Iste kl. (kApitein) en de overigen met dien van paar- den arts 2de kl. (Iste luitenant). Hunne bezoldi-

ging is goregeld bij Kon. Besl. van 23 J uni 1917 no. 15, terwijl het pensioen ovoreconit mot dat van de overige officieren van den genees- kundigen dienst (Kon. Bsluit van G Maart 1914 no. 42).

Voorts werd bij Kon. Bosl. van 1G Juni 1919 no. 91 het corps militair paardenverplegers in het leven geroepen. Genoemd corps bestaat uit:

J	Europeache	sergeant-majoor.
4	„	sergeanten.
4	„	korporaals.
5	Inlandsche „	
25	„	oppassers Iste klasse.
30	„	„2de „

Bij het Opperbestuur is een voorstol ingediend om den militair-veeartsenijkundigen dienst af te scheiden van den militair-geneeskundigen dienst en tot een afzonderlijken dienstak te maken, terwijl dan de Inspecteur-paardonarts hoofd zal worden van de in verband hiermede te vormen nieuwe afdeling van het Departement van Oor- log.

Bij ontstentenis van den Gouv. vooarts zijn de militaire paardenartsen gehouden op hun standplaats den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst waar te nemen.

Door de Vereeniging tot bevordering van diergeneskunde en dierenteelt in Ned.-Indie wordt een maandelijksch periodiek uitgegeven, getiteld: „Ned.-Indische Bladen voor diergeneskunde en dierenteelt“, &t door de Regeering gesubsidieerd wordt.

/ **TIJDREKENING.** Behalve onze Gregoriaansche kalender — of Juliaansche kalender, Nieuwen Stijl —, begonnen Vrij. 15 Oct. 1582, welke door een deel der Christen-inlanders overgenomen werd, en ook bij nicer ontwikkelde niet-Christenen hoe langer hoe meer verspreiding vindt, is voor Ned.-Indie van belang de in het grootste gedeelte der Buitengewesten aangenomen SI o h a i n m e d a a n s c h e k a l e n d e r, gerekend van af Vrij. 16 Juli 622; voorts op Java de eigenaardige M o h - I i n d o e j a v a n - s c h e tijdrekening, welke door Sultan Agoeng van Mataram op Vrij. 8 Juli 1633 officieel word ingevoerd; en, op Bali met West-Lombok, de I T i n d o e - B a l i n c e s c h e. Daarnaast vindt men dan op Java nog den kalender der TSnggCreczen als overblijfsel van ouder-Jav. instellingen; terwijl bij verschillende meer tieve stam men in de Buitengewesten men do oud-Indonesische tijdrekening aantreft.

De periodicitoeit van don terugkeer van dag en nacht, van de seizoenen en van do schynge- stalten der inaan vormt, ovenals over al elders, ook in Indonesic den grondslag van de tijdrekening. Nietteinin kun er nog verscheidenheid gevonden worden in de onderverdeeling van de grootte, door de natuur aangewezcn, tijdperken. In verband met de ligging in do nabyheid van den equator, waardoor het verschil in zonne- stand tusschen zomer- en winterhalfjaar zeer weinig in het oog valt, wordt in den Archipel do jaarloop meer gemeten naar den stand van bepaalde sterrebeelden, dan naar den zonnestand. En evenals bij tai van primitieve volken over de geheele wereld zijn het ook in don O. I. Archipel de Plejaden, op welker stand bijzonder gelct wordt (vgL R. Andree. Die Plejaden im Mythus und in ihrer Beziehung zum Jahres- und Landbau, en J. G. Frazer. Tho Pleiades

in Primitive Calendars. Golden Bough. 3e ed. - V : L 307 e.v.) Men hcSTT 攀寸联加了带 juist dit sterrenbeeld, dat toch uit betrekkelijk kleine onbelangrijke sterren bestaat, zulk een groote rol speelt, en het antwoord is geweest, dat zijn verschijning samenvalt met belangrijke fasen van den plantengroei, hoewel dit ook voor andere sterren geldt. Dit is juist, maar er moet iets aan worden toegevoegd. Om in sterren- beelden aardsche voorwerpen, dieren en menschen te zien, wordt geen geringe mate van verbeeldingskracht vereischt. Het is omdat zij zoo gemakkelijk onmiddellijk te herkennen zijn, dat de waarneming van deze sterren zulk een belangrijke rol speelt. (Martin P. Nilsson. Primitive Timereckoning, p. 130).

Voorts is zeer algemeen bij de Indonesische tijdrekeningen het tellen bij maanmaanden van 29 a 30 dagen, terwijl meestal een weekberekening ontbreekt. Een andere eigenaardigheid der inheemsche tijdrekeningen is, dat zij in de voornaamste plaats dienen voorlandbouwdoeleinden, voorregeling der landbouwwerkzaamheden : om den juiste oordom van de menschen te bepalen, voor de vaststelling van het jaar waarin een of andere gebeurtenis plaats had, dienen de Indonesische tijdrekeningen niet : in zooverre heeft men dus eigenlijk geen inheemsche

Ten slotte is een eigenaardigheid van de oer-Indonesische tijdrekening het tellen by nachten, niet bij dagen; tint deze gewoonte niet van de Mohammedanen is overgenomen werd reeds aangewezen door Prof. Wilken in Bijdi'. Kon. Ipst'(1886) 5. 1. bl. 378*389 ;.....

—Uit de hieronder in de eerste plaats volgende beschrijving van cenigo inheemsche tijdrekeningen zullen de bovengenoemde hoofdbeginselen, bij verscheidenheid in de bijzonderheden, voldoende blijken.

Op Nias gaat men bij de jaarberekening uit van hot Zevngestermte en den rijstooogst. Het jaar begint als de Plejaden, in een bepaalden stand, na zonsoudergang zich vertoonen; met het begin van de maand, volgende op die, waarin de Plejaden geconstateerd zijn, vangen de werk- zaamheden op het veld aan. Naar dit sterren- beeld heet een jaar *dafi* = ster, sterren. Om een tijdsverloop van meerdere jaren aan te geven ge- bruikt men : *faghe*; twee jaar = *mendroewa faghe*; *jaghe* beteekent rijst. Men telt dus, hoewel malon men rijst googst heeft. Voor 10 vol jaar kan het woord niet gebruikt worden, want feitelijk is hot maar een tijdperk van 6 inaanden.

Volgens Schroder zou nu hot jaar verdeeld worden in 12 maanden, volgens Niassche berekening elk van 30 dagen*). Elke maand wordt verdeeld in twee perioden, die van de klimmende en de afnoinende maan; do eerste gunstig voor het beginnen van ondernemingen, waarbij een toenomen gewenscht is, de twee do voor zakon waarbij men een afnomen verlangt (b.v. van wonden bij de besnijdenis). De inaanden zelf hebben geen namen, maar wel de dagen van elke maand; dezo namen botoekenen in het algemeen: do eerste, do tweede enz. Het vooruaam- ste belang van dezo dagtelling bestaat in de kennis van de verbodsdagen, die in elke maand voorkomen, en met een bijzonderen bijnaam

Supplement.

i) E. E. W. 8. Schroder. Nias. p. 164.

worden aangeduid, b. v. 6 „de rijst verwelkt"; 10 „muizenmaan" enz. Word op de verbodsda- gen op de velden gewerkt, dan zou de oogst mislukken.

In verband in den stand der zon en met werkzaamheden, die op denzelfden tyd van den dag regelmatig terugkeeren, wordt elke dag in een aantal deelen met bepaalde namen verdeeld: Schroder (o.c. pag. 176) geeft daarvan een aantal voorbeelden uit verschillende streken van het eiland.

Het valt in het oog, dat de rekening van 12 niaanmaanden van elk 29 dagen, 5 uur en 26 min. niet klopt met het zonnejaar, aangegeven door den periodiek terugkeerenden zelfden stand van het sterrenbeeld de Plejaden. Als mogelijke opheldering geeft Schroder het volgende: „Het jaar van 12 niaanmaanden telt 352 dag. Dit beteekent dus een tekort op een zonnejaar van 12dag, of in twee jaar van 25 dagen. Telt men hierbij vijfmaal een dag (*melima*) dan is er weer eene voile maan van dertig dagen, die de tijdrekening met elkaar doet kloppen, zij het, dat er tevens een voile maan is ingeschoven boven de 12, die men beweert, dat ei in het jaar z^n ". Nadere bevestiging, dat inderdaad zulk een maand om de 2 jaar wordt ingeschoven, vindt men echter niet; bovendien zou de bij- telling van vijf dagen ook de volgende maand- rekening weer in de war sturen. Naar het ons voorkomt, zou de schijnbare tegenstrijdigheid tusschen de verdeeling van het zonnejaar in twaalf niaanmaanden bij de Niassers wel dezelfde oplossing kunnen vinden als bij de *Toradja's*, wier tijdrekening, volgens hetgeen Dr. Alb. C. Kruyt daaromtrent mededeelt in zijn werk „Pe Barea-sprekende Toradja's"⁵⁵, DI. IL p. 234, 208, 263—268, een merkwaardige overeenkomst vertoont met die der Niassers.

Ter bepaling van het tijdstip, waarop bij de Toradja's met het ontginnen der velden begonnen moet worden, liet men op den stand van een sterrenbeeld, in het Barie Tamangkapa, d. i. deKlap- wieker, de Haan, genoemd. Van dezen Haan vormen de Plejaden den kop, de gordel van Orion het lichaam en Sirius den staart. Is de Tainangkapa bij het vallen van den a vond in het Oosten vlak boven, den horizon te zien, dan begint men met het ontginnen van het rijstveld; de geschikte tijd daar- voor duurt tot de kop van het sterrenbeeld bij het begin van den avond tot het zenith is gena- derd. Daar precies dezelfde stand van het ge- noemde sterrenbeeld eerst weder na een vol zonnejaar terugkeert kan dus, bij nauwkeurige waarneming, het begin van het jaar, dus van de ontginning der velden, nauwkeurig worden vastgesteld. Zulk een jaarkring zou moeten worden genoemd: *santamang/capa* — 66n Tamangkapa; of *samp'mboeki*, daar het opkomen van het Zevengesternte p6mboek6 genoemd wordt. Bovendien wordt nog wel gebruik gemaakt, voor de berekening van tijd, van de uitdrukking *ta'oe*, de tgd (lien een gewas noodig heeft om geheel rijp te worden, dus *santa'oe*, voor 66n zulk een t'advak; maar ook wel voor 1 jaar, tegen- over *sampae* voor 1 rijstjaar van 6 maanden. (Dit *ta'oe* is dus hetzelfde als het Maleische,

¹⁾ Met deze bijvoeging houdt verband de naam van den 30sten dag in't Lahomidal op West-Nias: *fasalota si melima*.

Javaansche, en Soendaneesche *laoen*, hot j>a-taksche *taon* voor *jaar*, dat in tai van Indone- sische talen met geringe wijzigingen voorkoMit). Toch wordt voor de berekening van verafgele- gen tijdstippen weinig van deze jaartelling gebruik gemaakt; eens inncschen Iccetijd b.erkont men in't algemeen niet, en ffiten uit een eenigs- zins verwijderd verleden worden aangeduid door het noemen van algemeen gemenieerde ge- beurtenissen, als het sterven van ecu loofd, een pokkenepidemie, enz. Evenals de Niassers heb- ben ook de Toradja's niaanmaanden van 29 of 30 dagen, en uit Kruyt's beschrijving blijkt duidelijk, dat men cigenlijk niet kan zeggen dat het jaar, dus het zonnejaar, *verdeeld* wordt in 12 maanden, immers, dan zou ook hier de rekening niet uitkomen. De zaak is, dat de beide, door de periodiciteit van natuurverschijnselen bepaalde tijdkringen: het jaar en de maand, onafhank- lijk van elkaar beschouwd worden. Vandaar dat bij de Toradja's de maanden niet eens namen hebben, terwijl elk der *dagen* van iedere maand zijn eigen naam heeft. Heeft men de jaarbere- kening noodig voor het vaststellen van het begin, en de opvolging der landbouwwerkzaamheden, ook met de verschillende dagen van elke maand moet met het oog op den landbouw rekening gehouden worden, en wel om te weten, welke de dagen zijn, waarop het verboden is, veldarbeid te verrichten. In elke maand komen er 8 of 9 van, zulke verbodsdagen voor; alle landbouwwerk- zaamheid is dan verboden, maar alle andere be- zigheden zijn geoorloofd.

De twee of drie maanden, die verlopen tusschen het oogstfeest en het ontginnen der nieuwe velden, worden als rust- tijd beschouwd; men heeft dan met de berekening der maanddagen met het oog op den landbouw niets te maken, en bekommert zich daarover dan ook in het alge- meen niet. Zoo is het dus te verklaren, dat men, als weer de stand van den Jamangkapa den tijd voor het ontginnen aangeeft, er geen rekening mee behoeft te houden, hoeveel maanden er sc- dert liet vorige jaar zijn verlopen. Ook deze rustperiode van ± 2 maanden in een verschijn- sel, dat bij verschillende vol ken van den Archipel wordt aangetroffen.

Bij de *Kenja-Dajaks* op Borneo kan nog minder dan bij de Toradja's van een eicnlijke tijdrekening gesproken worden. Van het hoogste be- lang is voor hen, den geschikten tijd te bepalen om de rijst te zaaien; daarom is in ieder dorp deze taak toevertrouwd a an ecu bepaald persoon, wiens work het is, de teekencn der jaargetijden gade te slaan. Het is hem bekend, dat de maan- maand 28 of 29 dagen heeft, maar van het aantal dagen in het geheele jaar heeft hij geen kennis. Wel weet hij, dat Jict droge jaargetijde niet te- rugkomt na een bepaald aantal maanmaanden, en dus heeft Inj met die maanden geen rekening te houden. Hy moet bijna geheel afgaan op de waai-neming van de geringe veranderingen in de zonnehoogte op een bepaald uur.

Tot dit doel maakt hy gebruik van een instrument, bekend onder den naam *loekar do* of *mo do*. Een rechte, cilindrische stok van hard hout wordt verticaal in den grond gezet, en daar zeer zorgvuldig bevestigd; aan zijn boveneinde is meestal een menschfiguur uitgesneden. De plaats waar de *aso du* Btaat opgericht wordt zorg- vuldig gereinigd en zoo glad en vlak mogelijk ge-

ma a kt. De officieel scizoenbrekenaar heeft nu een anderen, fraai bewerkt vlakken stok, van inkepingen voorzien, a an den cenen kant op bepaalde afstanden aangebracht, overeen-komende met bepaalde punten van den linkerarm, wanneer men den stok daartegen houdt, aan den anderen kant aangevende de middagschaduw van den verticalen stok als men den anderen stok da ar horizontaal tegen aan gelegd heeft, en wel telkens met tuschenpoozen van drie dagen, nadat de schaduw begint korter te worden. Zoodra de Kenja-astronoom uit zijn metingen ziet, dat de middagschaduw van den verticalen stok hegtint in te korten, kondigt hij den dorpe-lingen aan dat de tijd om het veld gereed te ma-ken nabij is. Als de schaduw de inkeping; ge-inaakt tegenoverhet midden van den arm, bereikt heeft, acht men den tijd gekomen om de rijst te zaaien. Ingeval een goede oogst verkregen is wordt de tyd, waarop men met zaaien begonnen is, vastgelegd, door een ijzerhouten pen in den grond te slaan bij het punt, dat aanwijst hoe lang de middagschaduw op (lien datum was.

Bij eenige Jfa janstammen maakten een gat in het dak van de kamer, die de weerprofeet in het lange Dajakhuus bewoont, en de middaghoogte van de zon en haar richting Noordelijk of Zuidelijk van den meridiaan worden gadedelagen door doze te meten op een op den vloer horizontaal geplaatste plank.

Een derde methode, by sommige Dajakstammen in praktyk gebracht, bestaat in het gebruik maken van een eenige voeten lange bamboe, die op een enipirisch vastgestelde hoogte een merkteeken draagt. De bamboe wordt in vertical en stand met water gevuld en dan hellend gehouden tot ze wijst naar een bepaalde ster, waarbij wat water wegvloeit. Nadat de bamboe weer vertical geplaatst is, wordt de oppervlakte van het water opgenoinen. Valt de oppervlakte tenslotte samen met het aangebrachte merkteeken, dan is de tijd voor het uitzaaien gekomen.

De *Zic.e-Dajaks* laten zich bij de bepaling van den tyd voor het bewerken der akkers enz. Iciden door den stand der Plejaden.

Uitvoerigo gegevens ointrent de tijdrekning van een der mocr primitieve stammen in den Arc hi pel zyn te vinden in het artikel van M. C. Schadcc: „De Tijdrekning bij de Landak-Ba-jnks in de Westermiddeeling van Borneo" (Bijdr. Kon. Inst DI. 60: 1914). Het principe is weder geheel gelyk aan dat, hetwelk aan de tijdrekning bij Toradja, 8 en Niassers ten grondslag ligt, maar de astronomie, die voor de berekening der veldwerkzaamheden gebnikt wordt, is meet geomijliceerd. Ook de *Landak-Dajaks* hebben het zonnejaar, d.w.z. naar den stand van bepaalde sterrenbeelden wordt telkens de tyd voor de veldwerkzaamheden fiepaald. Daartoo wordt gelct op den stand van niet minder dan twaalf Btorrenboelden, in een ry aan den hemel gelegen, maar niet den geheelen hemelcirkel] omspannend, zooals onze floorenriem. Vermeld wordt, dat de kennia van dozen Dajakschen sterrenregordel nog slechts by ouden van dagen te vinden is, torwgl hog jongere geslacht reeds tevreden is, wanneer het de Plejaden en Orion aan don hemol kan aanwyzon; vooral de Plejaden dz zyn ook hier weer de voornaamste landbouwregolaars. De tyd, waarin de sterren, gelogen tussschen de *Bintang toedjoeh* (de Plejaden) en de *Pradah* =

enige sterren uit de Schorpioen, (die het laatste deci van den sterrenregordel vormt), zich's morgens- kort voor zonsopgang aan den Oostelijken hemel vertooncn, is een tijdvak van stilstand der landbouwwerkzaamheden, da ar de rijsttoogst pas is afgelopen.

De bepaling van de hoogte van eenig sterrenbeeld, b.v. de Plejaden, als aanwijzing voor de te verrichten werkzaamheden, geschiedt op de volgende wijze: De Dajaksche astronoom is, tegen het aanbreken van den morgen, met het gelaat naar het Oosten gekcerd op den grond gezeten. Hij strekt zijn rechterarm recht voor zich uit, als of hij icts wil aannemen; het sterrenbeeld, dat zich dan in de richting van zijn arm bevindt, is in den stand *lari ma* — aannemen. Zijn dit de Plejaden, dan is het tyd om een plaats te zoeken voor het aanleggen der rijst-velden. Moot hij, om naar het sterrenbedd te *wizen*, den arm wat hooger opheffen, dan is de stand: *soesoer gelang*, want de polsring glijdt langs den arm naar den elleboog; het is dan de tyd voor het boschkappen. Moet de man nog hooger kijken om de Plejaden te zien, zoodat zijn voorhoofd zich rimpelt (*karoel*), dan is het tyd om het gekapte bosch te verbranden. Staan de Plejaden zoo hoog, dat hij zijn hoofd zoover moet achterover werpen dat zijn mutsje afvalt (*laboeh tangkoeloe*), dan is het zaaitijd.

De maanden worden ook bij de Landak-Dajaks gerekend naar de schijngestalten der maan; de dagen der maanmaand hebben elk een eigen naam (sommige denzelfden), en zijn vooral wecr van belang om hun gunstige of ongunstige betekenis voor de landbouwwerkzaamheden. In het algemeen gelden de dagen van de wassende als gelukkiger dan die van de afnemende maan.

Omtrent de tijdrekning op de *Kei-eilanden* vindt men enkele weinige mededelingen van Pater \ an der Kooy in „De Katholieke 燕issiGn" Jaarg. XXXIV (1908/09) p. 36 en 37. Da ar uit valt op te maken, dat men ook daar met maan-maanden rekent, die elk een naam hebben, welke een bepaald natuurverschijnsel aanduidt, en de jaren re ken t met het terugkeeren van den Oostmoesson. Uit een der maandnamen is op te maken, dat men ook op Kei wel met de Plejaden rekening houdt; de derde maand toch heet Woen tór lanit, hetgeon beteekent, dat het Ze-vengesternto dan in het zenith staat. En de bijnamen voor 5 andere maanden beteekenen, dat zc resp. een voorsprong hebben van 9, 7, 5, 3 en 1, n.l. dat het zoolang zal duren na nieuwe maan, cer do maan in conjunctie komt met het sterrenbeeld „Rog on Hani" = de Schorpioen (H. Geurtjca. Uit een vreemde wereld. p. 233 en 234). De dag wordt in een groot aantal deelen verdeeld, genoemd met namen als: het eerste hanengekraai, do zon komt op, de zon scheidt het Ooston in twee (ongeveer 9 uur) enz; de tijden van den dag worden vooral naar den zonnestand aangegeven.

Een min of meet overeenkomstige tijdrekning vindt men by de *Sikkaneezen* op de Zuidkust van *Flores*, ipok daar een tamelijk ver gauude inheeling van het etmaal met soortgelgko namen als op de Kei-eilanden. De Sikkanees geeft verder aan de dagen een naam naar de niarkt, die in de eon of andere plaats gehouden wordt, mtiar kent geen nauwkeurige indeeling in maanden,

we] in een aantal tijdperken, die ongeveer elk met een maand samenvallen, en naar bepaalde verschijnselen genoemd worden b.v.: onistreeks Januari: de tijd der vliegende mieren; onistreeks Februari: veel wolken, veel regen, enz. Van een tijdrekening met jaren wordt niets medegedeeld. (De Java-Post. Jaarg. VI p. 359, 360.).

Op Savoe wordt ook met jaren gerekend, waarvoor men het woord *taoe* gebruikt. Eigenaardig is hier het gebruik van een tijdkring van enkele jaren, *kelila* geheeten, van ongelijken duur in de verschillende landschappen: te Seba 9 jaar, Timoe en Bandjoena 6 jaar, Liaae en Mesara 7 jaar. Deze *kelila's* spied den vroeger blijkbaar wel een belangrijke rol, daar nog thans de overgang van de eene *kelila* in de andere met eenige feestelijkheid gevierd wordt; thans echter worden ze niet eens gebruikt om b.v. iemands leeftijd aan te geven.

Ook op Savoe rekent men met twaalf maanden, en haalt de 11 dagen te kort op het zonnejaar in door af en toe een schrikkelmaand in te voegen. Men weet dat dit noodig wordt, wanneer in de voor het oetraHappen bestemde maand de katjes nog niet voldoende zijn uitge-schoten om ze in te snijden; hieruit besluit men, dat de rechte tijd nog niet is gekonien en voegt een schrikkelmaand toe. De maanden dragen in de verschillende landschappen verschillende namen, welke in het algemeen ontleend zijn aan de in die maanden vallende werkzaamheden. In elke maand worden de dagen geteld van het eerste zichtbaar worden der maan tot deze vol is, en daarna weer tot nieuwe maan; verschillende namen hebben betrekking op de schijn-gestalten der maan. De dagverdeeling berust voor een groot deel op den zonnestand.

Van de volken behalve niet zonder vreemden invloed gebleven zijn, behandelen wij het eerst de *Ba tabs*; bij hun tijdrekening, met name bij die der Toba-Bataks, die hier alleen bespreking zal vinden, is een zekere invloed der Hindoes, wat de namen van de dagen der maand en der week betreft, onmiskenbaar. Toch berust ook bij hen de tijdrekening nog geheel op den oud-Indonesischen grondslag: een zonnejaar, maar daarmede 12 of 13 maanden, van hetzij 29 of 31 dagen; de dagen der maand elk met zijn eigen naam, maar als vreemd element een week met zeven dagen, elk met een eigen naam. Voor den aanvang van het zonnejaar wordt blijkbaar geen vast tijdstip aangenomen; het Bataksche jaar toch begint, als Orion (of eigenlijk de gordel van Orion met het daaraan hangende zwaard) aan den Westelijken hemel ondergaat, terwijl tegelijk daarmee in het Oosten de Schorpioen met de heldere ster Antares op-gaat, dus in de maand Mei, en wel als na zons- ondergang de nieuwe maansikkel ten Noorden van Orion voorbijtrekt. Daar de Bataksche kalender alleen rekening houdt met 12 of 13 maanden, en de nieuwe maan in Mei telkenjare op een ander tijdstip valt, noemt Winkler het Bataksche jaar een „reines Blondjahr”. 1) De 13de maand, vroeger wellicht gebezigd tot het vereffen van maan- en zonnejaar, is daar-toe thans niet meer in gebruik.

1) Johs. Winkler. Der Kalender der Toba-Bataks auf Sumatra. Zeitschr. für Ethnologic. Jahrg. 45. 1913.

De maandkalender der Bataks client ook weder, evenals we elders zagen, voor de berekening der gunstige en ongunstige dagen. Maar in overeenstemming met de hoogere ontwikkeling, die zich o.a. kenbaar maakt door het bezit van een eigen letterschrift, heeft men hier den kalender opgeschreven, of liever ingekrast, op een bainbockoker. Zulk een Bataksche kalender — *porhalaan*, van *hala*, het Bataksche woord voor schorpioen — bestaat uit 12, soms 13 rijen, elk van 30 kleine kwadrantjes: elke maand is door verticale lijnen in drie vakken van tien dagen verdeeld, terwijl diagonalen, uitgaande van den 7den, 14den, 21sten en 28sten van de eerste maand, de z.g. „ari na pitoc”, de „zevende dagen” aanwijzen, welke in elke volgende maand een dag later vallen, en ongelukkig zijn voor het beginnenvan een werk. Voorts loopt eenigszins onregelmatig diagonaalsgewijze een dubbele rij van gestyleerde schorpioenfiguren over het veld, ongeveer overeenkomend met den (schijn baren) afstand van de Schorpioen tot de maan. Een aantal van de vierkantjes zijn leeg; deze duiden de gunstige dagen aan; de overige zijn voorzien van symbolische teekens en Bataksche letters, als aanduiding van de gunstige, twijfelachtige en ongunstige dagen.

De *porhalian* behoort tot de gewichtigste orakelgereedschappen van den Batakschen *datoe*; bij geen enkele gewichtige onderneming zal men verzuimen, den kalender te raadplegen: bij zaaien en oogsten, verloving en huwelijk enz.

De namen van de zeven dagen der week zijn aan het Sanskrit ontleend, waar ze zon, maan en 5 planeten aanduiden, zij luiden: *adilya* = de zon, *soma* — de maan, *anggara* = Mars, *boedha* = Mercurius, *brihaspati* = Jupiter, *sjoekra* = Venus, *sjanaisjlara* = Saturnus. De namen der weekdagen zijn, zoowel in het Toba-Bataksch als in het Karo-Bataksch, verbasteringen van deze Sanskrit woorden. Van praktische betekenis is eigenlijk de weekberekening niet; de bovengenoemde namen duiden, soms met eenige bijvoeging, de eerste zeven dagen van ieder maand aan, en keeren in elke maand, met goewijzige toevoegingen, nog 3 malen terug; do J 5 (le heet *toela* = volle maan; voor 29 of 30 heeft men afzonderlijke namen; in het Karo'sch ook voor 14 en 28.

Op *Atejh* wordt voor de vaststelling der Mohammedaanscligodsdienstige feesten natuurlijk gebruik gemaakt van de Mohammedaansche jaartelling (zie MOHAMMEDAANSCH KALENDER EN GEDENKDAGEN in Deel II, waar de verwijzing naar TIJDREKENING inoet vervallen). Maar voor de regeling der landbouw-werkzaamheden kunnen de maanden niet gebruikt worden; daarvoor moet weder evenals elders, op den stand der sterren geleet worden. Eigenaardig is, dat hier de Plejaden slechts een zeer ondergeschikte en aanvullende rol spelen. „Komt dit sterrenbeeld *s morgens zeer vroeg op (dit heeft in den aanvang van Juli plaats), dan begint de goede tyd voor het zaaien van padi. Die zaaitijd is echter voorbij, wanneer het *s morgens reeds eene zekere hoogte heeft bereikt, die men, aldus bepaalt: moet de arm van hem, die omtrents 5 ure des morgens juist in de richting der Plejaden wyst, zoo hoog opgeheven worden, dat de armbanden aan den pols beginnen te rinkelen, dan is het uit met

zaaien." (Dr. C. Snouck Hurgronje, De Atje-hers DI. I p. 279. Vgl. wat hiervoren, pag. 07 omtrent de Landak-Dajaks werd vermeld). Ook de gordel van Orion heeft voor de AtjMische landbouwers slechts geringe beteekenis. De groote regelaar der Atjchsche seizoenen is het sterrenbeeld de Schorpioen, dat juist in oppositie met de Plejaden staat. Men regelt n.l. de jaargetijden naar de ontioctingen (keunong = aanraking) van de Schorpioen en de maan aan den hemel. In de meeste zonnejaren heeft 13 X zulk een keunong plaats, in enkele 14. De tus-schenruimten tusschen elke keunong en de haar voorafgaande nieuwe maan varieeren; zoodat elke keunong op een telkens twee dagen vroeger in een Mohammedaansche maand vallenden datum optreedt; deze regelmaat is feitelijk niet juist zoo in de werkelijkheid, maar wordt gemakshalve zoo aangenomen, en zoo noodig, op zuiver empirische wijze door de Atjelijers gecorrigeerd. Voor den Atjdher hecht zich aan elk der keunongnamen „de voorstelling van bepaalde natuurverschijnselen, die gedurende die keunong zich pl egen to vertoonen, van bepaalde werkzaamheden van landbouw of scheepvaart, enz., die dan al of niet verricht moeten worden, van enkele feesten, die men daarin geeft;” (0. c. p. 275).

Uit de primitievo nachten-telling heeft zich in oude tijden alleen op Java (1) een zuiver inlttdsche tijdrekening weten te ontwikkelen, waarvan de duidelijke sporen nog tot heden voortleven op Java en Bali. Naast de Moh. Hindoe-Javaansche en de Christelijke tijdrekening vindt men n.l. op Java nog de ver-deeling van het zonnejaar in 12 mangsiCs of tijdperken van ongelijken duur; de maanmaand van beurtelings 29 en 30 dagen (ook Moh., maar zeker ook voor de invoering van den Islam al in gebruik), den tijdkring van 30 woekoe's elk van 7 dagen, en de vijfdaagsche marktweek; naast deze, nog in gebruik zijnde tijdkringen had men vroeger op Java nog de 6- en de 9- daagsche week.

Zeer wanschijnlijk is ook op Java de lengte van het zonnejaar in het eerst naar den stand van bepaalde sterrenbeelden afgemeten; ook thans nog diencn tot aanwijzing van het begin der landbouw werkzaamheden bij de ouder- wetsche landbouwers daartoe de Plejaden en „de Ploeg”, d.i. de Gordel van Orion; maar op Java diencn de Plejaden slechts als voor-bode van de komst van de Ploeg, die hier de voornaamste regelaar is. In overleg met Dr. A. B. Cohen Stuart is door den Soesoehoenan van Soerakarta sinds 22 Juni 1855 de indeeling van het mangaa-jaar thans als volgt vastgesteld: *Kasa*: 21 Juni, *Karo*: 2 Aug., *Katilo*: 25 Aug., *Kajjat*: 18 Sept., *Kalimid*: 13 Oct., *Kanemx* 9 Nov., *Kapiloe*-22 Dec., *Kawoloe*: 3 Fobr., *Kasangd*: 1 Maart, *Kasipoloeh*: 26 Maart, *Disla*: 19 April, *Sadat* 12 Mei. In schrikkeljaren kunnen deze be-gindata wel eens een dag verschillen. De namen

¹⁾ Het hier medegedeelde omtrent Java is in hoofdzaak overgenomen uit het artikel Tydroekning in den eersten druk der Encycl. van N.-I. van G. P. Rouffaer, dat in zijn uit-voerigen vorm nog altijd zeer belangwekkend b] kanft. Ook de op p. 73 en vgl. voorkomende tabellen zijn uit dat artikel overgenomen.

der eerste .10 niaanden beteekenen: de Iste, de 2dc enz.; do beide laatste namen zijn verbasterde Sanskrit-woorden. Oorspronkelijk werden dus mangsa'a slechts van 1 tot 10 geteld; het tijd-perk na den rijstooft en voor het begin van den aanplant der tweede gewassen was de msttyd voor den landman en wrd aangeduid met den naam A pit (beklemming) of S'ya (tussschentijd). Dr. Brandes heeft aangetoond (Tijdschrift Bat. Gen. DI. 41. (1899) p. 19—31), dat de naam A pit omtcend is aan den stand van den „Ploeg” die na afloop der 10de mangsa bij zonsonder-gang als het ware in den horizon “beklemd” staat en steeds verder daalt, om bij het begin van mangsa I bij zonsopgang weer zichtbaar te worden. De naam Apit of Sela wordt thans nog als nevennaam voor de elfde maand van het Moh. jaar gebruikt. Bij dit oud-Javaansche landbouwjaar zou vroeger, volgens Dr. Rouffaer (zie boven), een tienjarige tijdkring behoord hebben, *windoe* genaamd.

De namen voor devijf-daagsche week, de zoogenaamde m a r k t - w e e k (laag-Jav. *pasar*, hoog-Jav. *peken*; welk laatste in Mai. *pekan*, *pa ban*, d.i. „markt”, terugkeert), zijn oer-Javaansch, terwijl 2 a, 3 daarvan te vertalen zijn; n.l. K i w o n — ouder K i i j o n, van *tjioe* = „veel”, dus „Hoofd over velen,” ²⁾ —; 2. L e g i, of Balin, en Tengg. Manis — d.i. beide „Zoot” —; 3. Pahing; 4. P o n — Balin. Poc-an-³⁾ dus „s Heeren dag” ?; en 5. W a g 6. Daarvan wordt, gelijk Grawfurd in 1820 terecht reeds opmerkt, Kliwon, in het Midden gedacht, en in een cirkel daaromheen: Legi Oost, Pahing Zuid, Pon West, en Wage Noord: het begin van telling is dus ten rechte ook Kliwon. en de verdere volgorde in de richting der wijzers van, een uurwerlc Aldus kon de oer-Jav. marktweek, van 5 dagen, oorspronkelijk a l s m a r k t e n - telling ontstaan voor een. d e s a (in 't midden gedacht) m e t 4 b u r t - d e - s a * s i n e n k r i n g c r o m b e e n, als grondslag van telling door het heele Hindoeïsme heen, blijven voortbestaan tot op heden.

De *woekoe*'s, 30 in getal, zijn even oer-Jav., gelijk hun namen aanduiden, waarbij „geen, woord Hindoesch” is. Zij heeten: 1. Sint a; 2. Land c p; 3. W o e k i r; 4. K o e r a n - t i l; 5. T o l o e; 6. Goembreg; 7. W a r i - g a (- a l i t); 8. W a r i g a a g o n g; 9. D j o e - l o e n g - w a n g i; 10. S o e n g s a n g; 11. G a - l o e, j i g a n; 12. K o e n i n g a n; 13. L a n g l e i r; 14. M i l 以 q l s; j i j i; 15. D j o e l o e n g - p o e d j o e d; 1 (5 P a h a n g; 17. K o e - r o e - w 6 l o c t; 18. M a r a k e h; 19. T a m - b i r; 20. M S d a n g k o c n g a n; 21. M a k - t e l; 22. W o e j 6; 23. Manahil; 24. Prang-bakata; 25. B a l a; 26. W o e g o o 27. W a - j a n g; 28. K o e l a w o e; 29. B o e k o e t; en 30. W a t o o Goenoeng ²⁾).

i) Verg. Van der Tuuk's Kawi-Balin.-Ned. Wdb. II, bl. 266 i. v. „K1 可n”.

²⁾ De Balin, varianten voor sommige dezer namen zijn: 3. O o k i r; 6. G o e m r e g; 8. W a r i g a d y a n; 11. Doengoelan; 14. M a n d a n g s y a; 15. Poedjoet; 17. K r o e l o e t; 18. M r a k i h; 21. M a t a l i (66k trouwens een Jav. variant); 22. O o j e; en 26. O e g o e. Zooda men ziet, bijna allQ meor vci-loopen vormen.

Da ar van wordt de laatste Watoe Goenoeng, de Papa geacht., met de twee eerste, de *Devī's* (Goddinnen) Sinta en Land%, als vrouwen, uit welke eerste gemlnln de 27 andere, nos 3—29 dezer lijst dus, als 27 Zonen geboren worden. Ver-scheidene van deze namen zijn door vertaling te verklaren: zoo b.v. is no. 5. T o l o c, niets anders als Jav. *teloc*, d. i. 3. en telc ook inderdaad als no. 3 dier Zonen. In deze hecle ?coeZoe-rekcnng hcr- kent men trouwens het Heilige Getal 3, evenals in de pasar-rekening het Heilige Getal 5 op den voorgrond treedt. De *ivoekoe* heeft 7 dagen, en wordt tegenwoordig alleen gebruikt voor allerlei berkeningen van gunstige of ongunstige da gen, enz. Volgens Rouffaer in art. TIJ DREKE- NING van den Isten druk dezer Encyclopaedic zou de *woekoe* vroeger 10 dagen geteld heb- bcn.

Even oer-Jav. moet zijn de z e s - d a g s c h e w e e k, Jav. *paringkelan* (van *ringkel* = ongun- stig.) dus de "horoscoop-cyclus". Hier vinden wij het Heilige Getal 6, als Dubbele Dite, waar- schijnlijk de 6 grootste sterren van Orion, nl. de 3 van den Gordel of Jav. „Ploeg", plus Betel- geuze, Rigel en Bellatrix (a, ft en y Orionis), waarin de flonkerende witte Rigel de goede, de flikerende roode Betelgeuze de kwade geest was. Rigel toch is voor de J a v a n e n de *kibo* (karbouw) die den *wloekoe* (ploeg) trekt, terwijl Betelgeuze de roode *rangen* (voet-verwonding) verbeeldt van den landman die den ploeg bestuurt, en wiens "oog" juist, volgens de folklore der Java- nen, in Bellatrix zit; verg. Brandes in Tijdschr. / Bat. Gen. XLI, 1899, bl. 30 en noot 2. "Obl" in / de blijkbaar hoogst antieke namen der dagen van deze 6-daagsche week is „geen woord Hindoesch" JZy heeten: 1. T o e n g l e (kwade dag); 2. -A r j a n g (goed); 3. W o e r o e k o n g (goed); 4. P a n i r o n (goed); 5. W a s o f o e w a s < (vrij slecht); 6. M a w o e l o c o f M a h o e l o e (goed).

Ook oer-Jav. moet zijn de n e g e n - d a g - : s c h e week, Jav. *pa 7i dang on*, een soort land- mans- week, bij de Tenggereezen nog in wezenlijk gebruik, bij de Baliërs bekend; het is de Heilige -3 X 3. In de namen der dagen is alweder „geen woord Hindoesch,"; zij heeten: 1. D a n g o e "waarnaar de cyclus *padangon* heet), alias phloem- of vruchtcolf"; 2. Djagoerof (Tengg.) Djangoer, d. i. „bamboezen vogel-verschrik- &er"; 3. G i g i s, d. i. „afgespoeld" booze dag; 4. K e r a n g a n, (1. i. "verbod-dag", dus slecht

voor landbouw; 5. N o h a n, d. i. „gehiks-dag";

6. W o g a n, d. i. „spjjs-dag" of K a w o g a n; 7. T o e l o e s, d. i. „wclig"; 8. W o c r o e n g, d. i. „mis-luk,-dag, ook W o e r o e n g a n; en 9. D a d i, d. i. Juk"dag. De doorzichtigheid der namen stempelt deze *padangon* tot een echte boerenceek. Bij de Tenggereezen en Baliërs is echter Kerangan no. 6, en daardoor Nohan en Kawogan resp. no. 4 en 5; terwijl ook bij beiden Woerongan voor Toeloes gaat, dus resp. no. 7 en 8 zijn. Zulke afwijkingen zijn tevens het beste bewijs, dat deze week nooit officieel heeft kunnen wezen, zelfs niet in de periodo van Madja-pahit. De vertaling dezer namen bij Netscher / (Tijdschr. Bat. Gen. VI, 1857, bl. 515—516) i/ onaannemelijk.

Met dezer oer-Jav. zonnejaar- of landbouw- kalender, waarbij 3, 5, 6 en 10 de heilige getal- len waren, versmolt de Hindoe-kalender, ook in hoofdzaak op het zonnjaar gebaseerd. De Hindoes bra ch ten de heiligheid van 7 en 8. Naast de reeds bestaande marktweek van 5 dagen, ont- stond de *woekoe-week* van 7 dagen, aan Zon, Maan, en de 5 Plaueten gewijd; uit de combinatie der *pasar* met de *woekoe*, ontstond dan weer de *masa, mangsa*, of voluit *mangsa woekoe* van 5 X 7 = 35 dagen, de *Selapan dina* dagen") der huidige Javanen, de heilige maandkring van 35, ook op Bali nog altijd in eere; Jav. *selapan*, d. i. „een er af", nl. 40—5 = 35, is hetzelfde als Balin, *pasasoe*, d. i. „vier min een vijf- tal", nl. 40 — 5 = 35¹⁾. En het feit dat in deze 35 dagen de le, J le en 2Je op Bali de gewijde dagen zijn, pleit — gelijk Friederich terecht reeds zeide, Vchr. Bat. Gen. XXIII, 1850, 13e Stuk, bl. 52 — voor een „decimaal system" dat hierin „heerschende" is; nl. weer voor de oer-Jav. JO-indeeling, der *oer-woekoe* bovengc- noemid, de „dgcadc".

De tegenwoordige *woekoe* van 7 dagen der Jn- vanen en Balineezen heft, op een na, uitsluitend min of meer verbasterde Hindoe-namen; of thiaih op Java dito verbasterde Moh. namen; waarvan onderstaand lijstje het gemakkelijkste overzicht geeft.

Door 6-maal nu dezen 35-daagschen maan-*l*- kring te nernen, 5x6x7, kreeg men ook den ganschcn nieuweren *moelcoe-cyciun* van 30 X 7 dagen, de zgn. *pawoekon* van 21(0) dagen, nu nog het gewonc Balin. jaar(o/o»i); de begin-woekoe dezer Balin, *-pa woe Icon* is de llo (sic!), dus Jav.

Christ -Rom.	1. Zon-dag	2. Maan-dag	3. Di. (Mars)	4. Wo. (Merc.)	5. Do. (Jup.)	6. Vrij. (Venus)	7. Zat. (Saturnus)
Hindoo Jav.	Raditya, Dite	Soma	Anggara	JJoedtha, Boeda	RCspati	Soekra	ToempSk (= "uit")
Balin.	RSditi				WrChaspati		Sanestjara
Jav.-Moh.	Ahad, Achad, Akad	Sfinen	SSI&sa	R6bo	KCmis	Djoemaat, Djoemoengah	Saptoo, SStoo

¹⁾ Verg. Van der Tuuk's Kawi-Bal.-Ned. Wbd. i. v. *dwalapan* (II, bl. 475) en *aaaoer* (III, bl. 186); in het laatste leze men echter „40—5" in plaats van „40 + 5".

(*Jaloengun*, of Balin. *Doenyoelein* gehceten. Bocda Kliwon dor *woekoe* Doengcoelan isdus Nieuwjaarsdag op Bali, tel kens na 21U dagen.

De Hindoes bra ch ten voorts lunen ^aka-jaarttelling; hun 12-waandsch zonnemaanjaar, allcs met Hindoe-nanicn; verder de vaste indeeling der maanmaand in 2 helften ; de — weinig ge-bruikelijke — S daagsclie week; en- de *schrik- kebnaand* als verevenings-middel.

De Qaka-jaarttelling rekent van de geboorte van Vorst Qaka\ d. i. den Dekhan-vorst ^aliwahana, en wel van af Zat. 14 Maart 78, wordende jaar I Qaka eerst geteld *nadal* het „verloopen" was, en zoo steeds verder. Vgl. verder SJAKA in Deel III.

Naast deze nieuwigheden van het luni-solaire Qaka-jaar, en de 7-daagsche week, brachten de Hindoes hun vaste indeeling der maanmaand in 2 helften naar Java, thans nog levend op Bali en Tenger (zie TiNGGBREEZEN, waar de verwijzing naar TIJDREKENING moet vervallen); dus dag 1—14 elk *tanggal* gehceten, d. i. „opkomst"; dag 15 *poernama* (Skr. „vollemaan") > dag 16—29 elk *panglon* (j. d. i. „minding", van Jav. *long* = „afnemen"; dag 30 *tillim*, d. i. „slaap" der maan, of ons „donkere maan". Het feit dat dit alle behalve *poernama*, weer goed-Jav. namcn zijn, bewijst dat ten deze de Hindoes slechts iets regelden, wat feitelijk er al was (zie ook hiervor, over de verdeeling der maand in twee helften bij Niassers, Bataks, enz.); doch die „lichte" en „donkere" helft kregon den Hindoe- Jav. naam *soeklapaksa* en *kresnapaksa*, lettelijk „witte kfint" en „zwarte kant", in welke twee „fortnights" de maan, dus ook „maand", ge-deelden onderscheiden werd, en welke twee namen ook nu nog op Bali in gebruik zijn. Daarnevens voerden de Hindoes dan nog den term *till* (Skr. *Illiti*) in, als willekeurigen „maand-dag, maand- datum", voluit ook nu dan nog in Jav. *titi inang- a* gehceten, vanwaar dan weer het ww. *nitimang- jfam*, d. i. „(maan-)dagteekenen, dateeren". Jhans is echter ook jong-Jav. *tanggal* tot *titi* ver worden, dus tot „datum", onverschillig welke.

De tevens door de Hindoes op Java ingevoerde 8-daagsche week — aan de 8 Hoofdwindstreken gewyd, 0., Z.O., Z., Z.W., enz. — be hid d den Skr. naam *anta war a*, letterlijk „acht-beurt" en had voor haar 8 dagen allen Hindoe-Godnna- inen, n. J. Goer. . . : 2. J a i n a ; 3. K o e d r a, alias Loedra: 4. B r a h m a ; 5. K a l a ; 6. O e n i a 7. S r i ; 8. I n d r a, zoonl ook nu nog de volgor- de op Tenger is. (andaar dat de Tenggereezen dozen kring, naar den eersten dag, thans *pagoe- ron* („Gocroe-weck") nocinen, terwijl de Balineezen ook wel van *padewan* („Goden-week") spre- ken.

De 6-daagHc) *e paringkelan* en de 5-daag- sche *pa8* (ir werten ook op z'n Hindoe-Ja- vaansch *sad warn* en *pantjawara*, of „zes-beurt" en „vijf-beurt" genoeindjdcsgelyks werden *woekoe* en *fi-ctpl* (*iwdra* of „zeven-beurt" aan elkander gelijkgesteld ; en kreeg de *pa da ng* on den naam *sangawdra* of „negen-beurt". Deze 5-, 6-, 7-, 8-, en 9-weck zyn nog tegenwoordig op Tcnggring en Bali in gebruik; terwijl do Balineezen, voor wiclielrekening, bovendien een 1 2-, 3-, 4-, en 10 daagsche week nog kennen, resp. *eka*-, *dwi*-, *tri*-, *tjatoer*-, en *dasawdra* gehceten ; van welke dus, blijkens het bovengezegde, de *dumaidra* do ccht

ocr-Ja v. *woekoe* is. Voor het aangeven van al deze soorten van woken met haar dagen maakt men

Bali gebruik van con *tikd* of kalenderplank, door vertikaal ingesneden lijnen verdeeld in 30 kolommen, elke kolom door horizontale lynen afgedecld in 7 vakjes, in het geheel dus bevattend 210 vakjes, alzoo de dagen van e6n *oton*. De dagen van de 7 daagsche week zyn ge-makkclijk hiernede op te zocken, daar de eerste (Radite of Rediti)steeds in deonderstehorzontale reeks valt (men begint van onderen, rechts) de 2de, Tjama of Soma, in de 2de reeks van onder enz.; voor de andere weekdagen wordt het zoeken vergemakkelijkt door een aantal merken, in de plankjes ingesneden, of stifjes, daar ingestoken. Deze kenteekenen, ten gctale van 11, bestaan uit 5 weekdagteekens, welke een bepaalden dag of bepaalde dagen van de 9-daagsche, 8- daagsche en 6-daagsche week aangeven, en 6 horoscopooteekens voor het aanwijzen van gun- stige of ongunstige dagen.

Ook op Bali wordt voor de landbouwwerkzaamheden het zonjaar gebruikt, en ook daar wordt te dien einde weder rekening gehouden met een bepaalden stand vooral van Orion en de Plejaden. Voorts rekent ook de Balier met maanmaanden van beurtelings 29 en 30 dagen, terwijl voor de berekening van iemands leeftijd, de vaststelling van godsdictige en familie- feestdagen enz. wordt gebruik gemaakt van het cigenaardige Balische jaar van 210 dagen (6x5 X 7, zie pag. 70), *oton* genaamd.

De II indoe-Jav. tydrekning bleef alge-meen op Java bestaan, tot er de Islam optrad, die er zyn zuiver-lunairen kalender bracht, reke- nend van Mohanimed'a zoogenaamde Vhicht, ten rechte „Afscheiding" (nl. van de „ongeloo- vige" andere Arabieren), de H i d j r a ; alge- meen gerekend van af Vrij. 1 G Juli 622, *niet* Do. 15 Juli.

Eerst in 1625 A. D., toen Panembahan Tjakra Koesoema van Matarani den Soesoehoenan-titel aannain (verg. Veth. Java, 2en druk, I, 189G- hl. 370—371), en later, toen hij tot Sultan Moehammad, *alias* Agoeng werd gemaakt, kwam de „vezenlijke en blijvcnde, kalender-regeling door eenvoudig door te tellen met Moh. inaan-jaren op de luni-solaire QaRa-jaarttelling. Zie verder de artt. MOHAMMEDAANSCH KALENDER en FEESTDAGEN (DI. II) en NAPTOE (DI. III), waar de verwijzingen naar TIJDREKENING moeten vervallen.

Hier worden nu tabellen gegeven (overgeno- men uit het art. TIJDREKENING in den 1sten druk der Encyclopaedic, door G. P. Rouffrac) van (lien Jitvaansch-Mohanimedaanschen Kalender, beginnende mot 1625 A. D. en sluitende met 1950 A. D., zoodaals zulke sinds 1834 o.a. duor Prof. Keyzer reeds gewenscht werden (verg. Bijdr. Kon. Inst. 2, VH1, 1864, bl. 18), maar die nog nooit gegeven waren.

En * duidt overal een *schrikkeljaar* aan, hetzij bij de Arab., de Jav.-Moh., of do Christ. jaren. Een Arab, of Jav.-Moh. schrikkeljaar telt 355 dagen — in plaats van 354 dagen bij een gewoon Arab, of Jav.-Moh. jaar — welke *schrikkelclad* steeds *achteraan het ganache jaar* komt.

En b, de Arab. jaren duidt aan *dat daar de 30-jarige Arab. cyclus eindigt*, waarin telkens 11 schrikkeljaren zich bevinden; en wel zyn die Arab, schrikkeljaren tolkoms: hot 2e, 5e,

In deze eerste 8-jarige *ivindoe* blijkt de Javaansch-Moh. kalender reeds te hebben bestaan.
Zoogenaamde „Vrijdag s c h c Kalender“ (Jav. *choeroep djamngiah*).

Arabisch jaar	Jaar der Jav. Windoe	Javaansch-Moh. jaar	=A°. D.	1 Soera. als 7- daagsche weekdag	1 Soera als 5- daagsche weekdag	1 Soer3 als Datum der Chr. Maand	1 Moeharam in Arab. jaartelling
1035	Alip	1547	1625	VRIJDAG	LOG I	3 October	—
* 1036	* Ehe	1548	162G	Dinsdag	Kliwon	22 September	—
1037	Djimawal	1549	1G27	Zondag	..	12 ..	—
* 1038	Die	1550	* 1628	Donderdag	Wage	31 Augustus	—
1039	* Dal	1551	1629	Maandag	Pon	20 ..	Di. 21 Aug.
1040	Bo	1552	1630	Zaterdag	..	10 ..	—
* 1041	Wawoe	1553	1631	Woensdag	Pahing	30 Juli	—
1042	* Djimakhir	1554	* 1632	Zondag	Legi	18 ..	Ma. 19 Juli

Hier begon OFFICIEEL de Javaansli-Moh. tijdrekening voor het gansche rijk Mataram.

1043	Alip	1555	1633	VRIJDAG	Led	8 Juli	—
* 1044	* Ehe	1556	1G34	Di.	Kliwon	27 Juni	—
1045	Bjimawal	1557	1635	Zo.	..	17 ..	—
* 1046	Die	1558	* 1G36	Do.	Wage	5 ..	—
1047	* Dal	1559	1637	Ma.	Pon	25 Mei	Di. 26 Mei
1048	Be	15G0	1638	Zat.	..	15 ..	—
* 1049	Wawoe	1561	1639	Wo.	Pahing	4 ..	—
1050	* Djimakhir	1562	* 1640	Zo.	Legi	22 April	Ma. 23 April
1051	Alip	1563	1641	Vrij.	Legi	12 April	—
* 1052	* Ehe	1564	1642	Di.	Kliwon	1 ..	—
1053	Djimawal	1565	1643	Zo.	..	22 Maart	—
1054	Die	15GG	* 1644	Do.	Wage	10 ..	—
* 1055	* Dal	15G7	1645	Ma.	Pon	27 Februari	—
1056	Be	1568	1646	Zat.	..	17 ..	—
* 1057	Wawoe	1569	1647	Wo.	Pahing	6 ..	—
1058	* Djimakhir	1570	* 1648	Zo.	Legi	26 Januari	Ma. 27. Jan.
1059	Alip	1571	1649		Legi	15 Januari	— ...
* 1060	* Ehe	1572	1G50		Kliwon	..	—
1061	Djimawal	1573	25 December	—
10G2	Die	1574	1651		Wage	14 ..	—
* 1063	* Dal	1575	* 1652		Pon	2 ..	—
J 064	Be	1576	1653		..	22 November	—
J 065	Wawoe	1577	1654		Pahing	11 ..	—
* 1066	* Djimakhir	1578	1655		Llegi	31 October	—
10G7	Alip	1579	* 1656		LCgi	20 October	—
* 10G8	* Ehe	1580	1657		Kliwon	9 ..	—
1069	Djimawal	1581	1658		..	29 September	—
1070	Die	1582	1659		Wage	18 ..	—
* 1071	* Dal	1583	* 1660		Pon	6 ..	—
1072	Be	1584	1661		..	27 Augustus	—
1073	Wawoe	1585	1662		Pahing	16 ..	—
* 1074	* Djimakhir	1586	1663		Ldgi	5 ..	—
1075	Alip	1587	♦ 1664		LSgi	25 Juli	—
♦ 1076	* Ehe	1588	1665		Kliwon	14 ..	—
1077	Djimawal	158.	1660		..	4 ..	—
1078	Dio	1590	1667		Wage	23 Juni	—
♦ 1079	* Dal	1591	♦ 1668		Pon	11 ..	—
J 080	Be	1592	1669		..	1 ..	—
1081	Wawoe	1593	1670		Pahing	21 Mei	—
* 1082	* Djimakhir	1594	1671		LSgi	10 ..	—

Arabisch jaar	Jaar der Jav. Windoc	Javaansch-Moh. jaar	=A°. D.	1 Soera als 7-daagsche weckdag	1 Soera, als 5-daagsche weckdag	1 Soer.i als Datum der Chr. Maand	1 Mocharain in Arab. jaai telling
1083	Alip	1595	* 1672	Vrij.	LOgi	29 April	—
1084	* Fhe	1596	1673	Di.	Kliwon	18 ..	—
* 1085	Djimawal	1597	1674	Zo.		8 ..	Zat. 7 April
1086	Die	1598	1675	Do.	Wage	28 Maart	—
* 1087	* Dal	1599	* 1676		Pon	16 ..	—
1088	Be	1600	1677	Zat.	..	6 ..	—
1089	Wawoe	1601	1678	Wo.	Pahing	23 Februari	—
* 1090	* Djimakhir	1602	1679	Zo.	Legi	12 ..	—
1091	Alip	1603	* 1680	Vrij.	L&gi	2 Februari	—
1092	* Ehe	1604	1681	Di.	Kliwon	21 Januari	—
* 1093	Djimawal	1605	1682	Zo.		11 ..	Zat. 10. Jan.
1094	Die	1606		Do.	Wage	31 December	—
1095	* Dal	1607	* 1683	Ma.	Pon	20 ..	—
* 1095	Be	1608	* 1684	Zat.	..	9 ..	Vrij. 8 Dec.
1097	Wawoe	1609	1685	Wo.	Pahing	28 November	—
* 1098	* Djimakhir	1610	1686	Zo.	LCgi	17 ..	—
1099	Alip	1611	1687		"gi	7 November	—
1100	* Ehe	1612	* 1688		Kliwon	26 October	—
* 1101	Djimawal	1613	1689			16 ..	Zat. 15 Oct.
1102	Die	1614	1690		Wage	5 ..	—
1103	* Dal	1615	1691		Pon	24 September	—
* 1104	Be	1616	* 1692		..	13 ..	Vrij. 12 Sept.
1105	Wawoe	1617	1693		Pahing	2 ..	—
* 1106	* Djimakhir	1618	1694		Legi	22 Augustus	—
1107	Alip	1619	1695	Vrij.	L5gi	12 Augustus	—
1108	* Ehe	1620	* 1696	Di.	Kliwon	31 Juli	—
* 1109	Djimawal	1621	1697	Zo.		21 ..	Zat. 20 Juli
1110	Dje	1622	1698	Do.	Wage	10 ..	—
1111	* Dal	1623	1699	Ma.	Pon	29 Juni	—
* 1112	Be	1624	1700	Zat.		19 ..	Vrij. 18 Juni
1113	Wawoe	1625	1701	Wo.	Pahing	8 ..	—
1114	* Djimakhir	1626	1702	Zo.	L6gi	28 Mei	—

Hier had eigenlijk de „Vrijdagsche kalender" der Javanen in den "Donderdagschen" behooren over te gaan, hetgeen echter niet gebeurde op dit tijdstip.

◆ 1115	Alip	1627	1703	Vrij.	LEgi	18 Mei	Do. 17 Mei
1116	* Ehe	1628	* 1704	Di.	Kliwon	6 ..	—
◆ 1117	Djimawal	1629	1705	Zo.		26 April	Zat. 25 April
1118	Die	1630	1706	Do.	Wage	15 ..	—
1119	* Dal	1631	1707	Ma.	Pon	4 ..	—
* 1120	Be	1632	* 1708	Zat.		24 Maart	Vrij. 23 Mrt.
1121	Wawoe	J 633	J 709	Wo.	Pahing	13 ..	—
1122	* Djimakhir	J 634	1710	Zo.	LGgi	2 ..	—
* 1123	Alip	1035	1711	Vrij.	LGgi	20 Februari	Do. 10 Febr
1124	◆ Ehe	1636	* 1712	Di.	Kliwon	9 ..	—
1125	Djimawal	1637	J713	Zo.		29 Januari	Zat. 28 Jan.
* 1126	Die	1638	1714	Wo.	Wage	18 ..	Wo. 17 Jan.
1127	◆ Dal	1639	1715	Ma.	Pon	7 ..	—
* 1128	Be	1640		Zat.		28 December	Vrij. 27 Dec.
1129	Wawoe	1641	* 1716	Wo.	Pahing	16 ..	—
1130	* Djimakhir	1642	1717	Zo.	LGgi	5 ..	—

Arabisch jaar	Jaar dor Jav. Windoe	Javaansch-Moh. jaar	=A°. D.	1 Socra als 7-daagsche weekdag	1 Socra als 5-daagsche weekdag	1 Soera als Datum der Chr. Maand	1 Moeharain in Arab. jaartelling
* 1131	Alip	1643	1718	Vrij.	Legi	25 November	Do. 24 Nov
1132	* Ehe	1644	1719	Di.	Kliwon	14.	—
1133	Djimawal	1645	* 1720	Zo.		3	Zat. 2 Nov.
* 1134	Die	1646	1721	Do.	Wage	23 October	Wo. 22 Oct.
1135	* Dal	1647	1722	Ma.	Pon	12	—
* 1136	Be	1648	1723	Zat.		2	Vrii. 1 Oct.
1137	* Wawoe	1649	* 1724	Wo.	Pahing	20 September	—
1138	* Djiniakir	1650	1725	Zo.	Legi	9	—
* 1139	Alip	1651	1726	Vrij.	L 娘	30 Augustus	Do. 29 Aug.
1140	* Ehe	1652	1727	Di.	Kliwon	19	—
1141	Djimawal	1653	* 1728	Zo.		8	Zat. 7 Aug.
* 1142	Die	1654	1729	Do.	Wage	28 Juli	Wo. 27 Juli
1143	* Dal	1655	1730	Jia.	Pon	17	—
1144	Be	1656	1731	Zat.		7	Vrii. 6 Juli
* 1145	Wawoe	1657	* 1732	Wo.	Pahine	25 Juni	Di. 24 Juni
1146	* Djimakir	1658	1733	Zo.	L6gi	14 ..	—
* 1147	Alip	1659	1734	Vrij.	Legi	4 Juni	Do. 3 Juni
1148	* Ehe	1660	1735	Di.	Kliwon	24 Mei	—
1149	Djimawal	1661	* 1736	Zo.		13	Zat. 12 Mei
* 1150	Die	1662	1737	Do.	Wage	2	Wo. 1 Mei
1151	* Dal	1663	1738	Ma.	Pon	21 April	—
1152	Be	1664	1739	Zat.		11	Vrii. 10 April
* 1153	Wawoe	1665	* 1740	Wo.	Pahing	30 Maart	Di. 29 Maart
1154	* Djimakir	1666	1741	Zo.	Legi	19	—
1155	Alip	1667	1742	Vrij.	Legi	9 Maart	Do. 8 Maart
* 1156	* Ehe	1668	1743	Di.	Kliwon	26 Februari	Ma. 25 Febr.
1157	Djimawal	1669	* 1744	Zo.		16	Zat. 15 Febr.
* 1158	Die	1670	1745	Do.	Wage	4	Wo. 3 Febr.
1159	* Dal	1671	1746	Ma.	Pon	24 Januari	—
1160	Be	1672	1747	Zat.		14	Vrii. 13 Jan.
* 1161	Wawoe	1673	* 1748	Wo.	Pahing	3	Di. 2 Jan.
1162	* Djimakir	1674	1749	Zo.	Legi	22 December	—

Door dit laatste jaar D j i m a k i r ditmaal *niet* als schrikkeljaar te tellen, kon. het al meet zich open barend verschil van 1 dag mot den Arab. kalender worden opgeheven. Tevens voerde echter Soerakartate onregelmatigheid in *niet >neer* DAL, doch DJE als Moh. schrikkeljaar (355 dagen) te tellen, door den wensch om Garebeg Moeloed Dal — de groote Garebeg, eens in de 8 Jav. jaren, d. i. dus 12 Moeloed Dal, op Maandag-Pon te blijven vieron; Dal daarmede terugbrengend tot een gewoon Moh. jaar (354 dagen), *maar daarvoor meelen invoerend eene zeer abnormale nuand-dagtelling*. Hier kreeg dus, 120 jaar na de officieele instelling, de Javaansch-Moh. kalender zijn eerste vereffning van 1 dag.

Zoogenaande „D onderdagscho Kalender" (Jav. *choeroep kamsiyah*).

1163	Alip	1675	1749	DONDERDAG	KLIWON	11 December	—
* 1164	* Ehe	1676	1750	Maan dag	Wage	30 November	—
1165	Djimawal	1677	1751	Zaterdag		20 ..	—
* 1166	(*) Dic	1678	* 1752	Woensdag	Pon	8 ..	—
1167	* Dal	1679	1753		Pahing/(Pon)	28/(29) October	Ma. 29 Oct.
1168	Be	1680	1754	Vrijdag	Pahing	18 ..	—
* 1169	Wawoe	1681	1755	Dinsdag	LW	7 ..	—
1170	* Djimakir	1682	* 1756	Zaterdag	Kliwon	25 September	Zo. 26 Sept.
1171	Alip	1683	1757	Do.	Kliwon	15 September	—
* 1172	* Ehe	1684	1758	Ma.	Wage	4 ..	—
1173	Djimawal	1685	1759	Zat.		25 Augustus	—
1174	(*) Die	1686	* 1760	Wo.	Pon	13 ..	—
* 1175	* Dal	1687	1761	Zo. (Ma.)	Pahing/(Pon)	2/(3) ..	Zo. 2 A u i.
1176	Be	1688	1762	Vrii.	Pahing	23 Juli	—
♦ 1177	Wawoe	1689	1763	Di.	LSai	12 ..	—
1178	* Djimakir	1690	* 1764	Zat*	Kliwon	30 Juni	Zo. 1 Juli

Arabisch jaar	Jaar der Jav. Windoc	Javaansch- Moh. jaar	=A ⁰ . D.	1 Soera als 7- daagsche weekdag	1 Soera als 5- daagsche weekdag	1 Soera. als Datu in der Chr. Maand	1 Moeharam in Arab. jaartelling
1179	Alip	1691	1765	Do.	Kliwon	20 Juni	—
* 1180	* Ehe	1692	1766	Ma.	Wage	9 ..	—
1181	Diiinawal	1693	1767	Zat.	..	30 Mei	—
1182	(*Die	1694	* 1768	Wo.	Pon	18 ..	—
* 1183	* Dal	1695	1769	Zo./(Ma.)	Pahing/(Pon)	7/(8) ..	Zo. 7 Mei
1184	Be	1696	1770	Vrii.	Pahing	27 April	—
* 1185	* Wawoe	1697	1771	Di.	LSai	16 ..	—
* 1186	* Djimakir	1698	* 1772	Zat.	Kliwon	4 ..	—
1187	Alip	1699	1773	Do.	Kliwon	25 Maart	—
* 1188	* Ehe	1700	1774	Ma.	Wage	14 ..	—
1189	Diiinawal	1701	1775	Zat.	..	4 ..	—
1190	(*Die	1702	* 1776	Wo.	Pon	21 Februari	—
* 1191	* Dal	1703	1777	Zo./(Ma.)	Pahing/(Pon)	9/(10) ..	Zo. 9 Fe.br.
1192	Be	1704	1778	Vrii.	Pahing	30 Januari	—
1193	Wawoe	1705	1779	Di.	Legi	19 ..	—
* 1194	* Djimakir	1706	* 1780	Zat.	Kliwon	8 ..	—
1195	Alip	1707	* 1780	Do.	Kliwon	28 December	—
** 1196	* Ehe	1708	1781	Ma.	Wage	17 ..	—
1197	Diiinawal	1709	1782	Zat.	..	7 ..	—
1198	(*Die	1710	1783	Wo.	Pon	26 November	—
* 1199	* Dal	1711	* 1784	Zo./(Ma.)	Pahing 1(2)	74/(15) ..	Zo. 14 Nov.
1200	Be	1712	1785	Vrii.	Pahing	4 ..	—
1201	Wawoe	1713	1786	Di.	LSai	24 October	—
* 1202	* Djimakir	1714	1787	Zat.	Kliwon	13 ..	—
1203	Alip	1715	* 1788	Do.	Kliwon	2 October	—
1204	* Ehe	1716	1789	Ma.	Wage	21 September	—
* 1205	Diiinawal	1717	1790	Zat.	..	11 ..	Vrii. 10 Sept
1206	(*Die	1718	1791	Wo.	Pon	31 Augustus	—
* 1207	* Dal	1719	* 1792	Zo./(Ma.)	Pahing 1	191/(20) ..	Zo. 19 Aug.
1208	Be	1720	1793	Vrii.	Pahing	9 ..	—
1209	Wawoe	1721	1794	Di.	LSai	29 Juli	—
* 1210	* Djimakir	1722	1795	Zat.	Kliwon	18 ..	—
1211	Alip	1723	* 1796	Do.	Kliwon	7 Juli	—
1212	* Ehe	1724	1797	Ma.	Wage	26 Juni	—
* 1213	JJiinawal	1725	1798	Zat.	..	16 ..	Vrii. 15 Juni
1214	(*Die	1726	1799	Wo.	Pon	5 ..	—
1215	* Dal	1727	1800	Zo./(Ma.)	Pahing	25/(26) Mei	Zo. 25 Mei
* 1216	Be	1728	1801	Vrii.	Pahing	15 ..	Do. 14 Mei
1217	Wawoe	1729	1802	Di.	LSai	4 ..	—
* 1218	* Djimakir	1730	1803	Zat.	Kliwon	23 April	—
1219	Alip		* 1804	Do.	Kliwon	J2 April	—
J220	* Ehe		1805	Ma.	Wage	1 ..	—
* J221	Diiinawal		1806	Zat.	..	22 Maart	Vrii. 21 Mrt.
J222	(*Die		1807	Wo.	Pon	11 ..	—
J223	* Dal		* 1808	Zo./(Ma.)	Pahing on	28/(29) Februari	Zo. 28 Fe.br.
* J224	Be		J 809	Vrii.	Pahing	17 ..	Do. 16 Febr.
J225	Wawoe		1810	Di.	LSai	6 ..	—
* J22C	* Djimakir		1811	Zat.	Kliwon	26 Januari	—
1227	Alip	1739	* 1812	Do.	Kliwon	J 6 Januari	—
1228	* Ehe	1740	J 813	Ma.	Wage	4 ..	—
◆ 1229	Diiinawal	1741		Zat.	..	25 December	Vrn. 24 Dec.
1230	*Dje	1742	1814	Wo.	Pon	14 ..	—
1231	Dal	1743	1815	Zo./(Ma.)	Pahing/(Pon)	3/(4) ..	Zo. 3 Dec.
* 1232	Be	1744	* 1816	Vrii.	Pahing	22 November	Do. 21 Nov.
1233	Wawoe	1745	1817	Di.	LSai	11 ..	—
1234	* Djimakir	1746	1818	Zat.	Kliwon	31 October	—

TIJDR EKENING.

Arabisch jaar	Jaar der Jav. Windoe	Javaansch-Moh. jaar	=A°. D.	1 Soera als 7-daagsche weekdag	1 Soera als 6-daagsche weekdag	1 Soera als Datum der Chr. Maand	1 Mo: haram in Arab. jaart?ling
* 1235 123G	Alip Ehe	1717 1748	1819 * 1820	Do. Ma.	Kliwon Wage	21 October 9 "	Wo. 20 Oct. —

Hier ging in SOERAKARTA (*en feitelijk nog 2 jaar te laat*), door het tellen van E h e ditmaal als gewoon jaar, de kalender 1 dag over: zijnde dus de 2e verreffening na de instelling.
Zoogenaamde „Woensdag-sche Kalender" (Jav. *choeroep arbangiah*).

* 1237	Djimawal	1749	1821	Vrijdag	Pon	28 September	—
1238	(*)Dic	1750	1822	Dinsdag	Pahing	17 ..	Wo. 18 Sept.
1239	* Dal	1751	1823	Zaterdag	Z. 26/(Pahing)	61/ ..	Zo. 7 Sept.
* 1240	Be	1752	* 1824	Donderdag	Levi	26 Augustus	—
1241	Wawoe	1753	1825	Maandag	Kliwon	15	Di. 16 Aug.
1242	* Djimakir	1754	1826	Vrijdag	Wage	4	Zat. 5 Aug.
* 1243	Alip	1755	1827	WOENSDAG	WAGE	25 Juli	—
1244	* Ehe	1756	* 1828	Zondag	Pon	13 ..	Ma. 14 Juli
12-15	Djimawal	1757	1829	Vrij.	..	3	—
* 1246	(*)Dic	1758	1830	Di.	Pahing	22 Juni	—
1247	* Dal	1759	1831	ZaZ./(Zo.)	Z. 26/(Pahing)	"/(12)..	Zo. 12 Juni
* 1248	Be	1760	* 1832	Do.	Levi	31 Mei	—
1249	Wawoe	1761	1833	Ma.	Kliwon	20	Di. 21 Mei
1250	* Djimakir	1762	1834	Vrij.	Wage	9	Zat. 10 Mei
* 1251	Alip	1763	1835	Wo.	Wage	29 April	—
1252	* Ehe	1764	* 1836	Zo.	Pon	17 ..	Ma. 18 April
1253	Djimawal	1765	1837	Vrij.	..	7	—
* 1254	(*)Dic	1766	1838	Di.	Pahing	27 Maart	—
1255	* Dal	1767	1839	ZoL/(Zo.)	Z. 26/(Pahing)	16/(17)..	Zo. 17 Maart
* 1256	Be	1768	* 1840	Do.	Levi	5 ..	—
1257	Wawoe	1769	1811	Ma.	Kliwon	22 Februari	Di. 23 Febr.
1258	* Djimakir	1770	1842	Vrij.	Wage	11	Zat. 12 Febr.
* 1259	Alip	1771	1843	Wo.	Wage	1 Februari	—
1260	* Ehe	1772	* 1844	Zo.	Pon	21 Januari	Ma. 22 Jan.
1261	Djimawal	1773	1845	Vrij.	..	10	—
* 1262	(*)Dic	1774	..	Di.	Pahing	30 December	—
1263	* Dal	1775	1846	ZaL/(Zo.)	Z. 26/(Pahing)	19/(20)..	Zo. 20 Dec.
1264	Be	1776	1847	Do.	Levi	9	—
* 1265	Wawoe	1777	* 1848	Ma.	Kliwon	27 November	—
1266	* Djimakir	1778	1849	Vrij.	Wage	16	Zat. 17 Nov.
* 1267	Alip	1779	1850	Wo.	Wage	6 November	—
1268	* Ehe	1780	1851	Zo.	Pon	26 October	Ma. 27 Oct.
1269	Djimawal	1781	♦ 1852	Vrij.	..	15	—
* 1270	(*)Dic	1782	1853	Di.	Pahing	4 ..	—
1271	* Dal	1783	1854	ZaL/(Zo.)	Z. 26/(Pahing)	W/(23/(24)Septemb.	Zo. 24 Sept.
1272	Bo	1784	1855	Do.	Levi	13 ..	—
* 1273	Wawoe	1785	* 1856	Ma.	Kliwon	1	—
1274	* Djimakir	1786	1857	Vrij.	Wage	21 Augustus	Zat. 22 Aug.
1275	Alip	1787	1858	Wo.	Wage	11 Augustus	—
* 1276	* Ehe	1788	1859	Zo.	Pon	31 Juli	—
1277	Djimawal	1789	* 1860	Vrij.	..	20 ..	—
* 1278	(*)Dic	1790	1861	Di.	Pahing	9 ..	—
1279	* Dal	1791	1862	Z. 26/(Zo.)	LM/(Pahing)	28/(29) Juni	Zo. 29 Juni
1280	Bo	1792	1863	Do.	Levi	15	—

Hier *conformeerd* JOGIAKARTA zich met den Soerakarta*schen kalender, zelfs 66k — na eenige inconfluenties, voortspruitende uit weifling, gedurende 1864—76 — in het rekenen van DJE als schrikkeljaar, on DAL als gewoon jaar *vi et abnormalc indeeling*. — Beide Vorstenlandon gingen dus van nu af gelijk; terwijl do Soondanezon Dal als *schrikkeljaar* bleven tellen.

* 1281	Wawoe	1793	* 1864	Ma.	Kliwon	6 Juni	Zat. 27 Mei
1282	* Djimakir	1794	1865	Vrij.	Wage	26 Mei.	

Arabisch jaar	Jaar der Jav. Win doe	Javaansch-Moh. jaar	=A ^o . D.	1 Soera als 7-daagsche weekdag	1 Soera als 5-daagsche weekdag	1 Soera als Datum der Chr. Ma and	1 Moeaharam in Arab. jaartelling
1283	Alip	1795	1866	Wo.	Wage	16 Mei	—
* 1284	* Ehc	1796	1867	Zo.	Pon	5 ..	—
1285	Djimawal	1797	* 1868	Vrij.		24 April	—
* 1286	* Die	1798	1869	Di.	Pahing	13 ..	—
1287	(*) 加	1799	1870	Zat. RZo.)	(Le(?)z)/Pahin	2/3 ..	Zo. 3 April
1288	Be	1800	1871	Do.	Legi	23 Ma art	—
* 1289	Wawoe	1801	* 1872	Ma.	Kliwon	11 ..	—
1290	* Djimakir	1802	1873	Vrij.	Wage	28 Februari	Zat. 1 Maart
1291	Alip	1803	1874	Wo.	Wage	18 Februari	—
* 1292	* Ehc	1804	1875	Zo.	Pon	7 ..	—
1293	Djimawal	1805	* 1876	Vrij.		28 Januari	—
1294	* Die	1806	1877	Di.	Pahing	16 ..	—
* 1295	(*) Dal	1807	1878	(Zat.) Zo.	(Leff?) / Pahing	(5)/6 ..	Zat. 5 Jan.
1296	Be	1808	1879	Do.	Legi	26 December	—
* 1297	A Wawoe	1809	1880	Ma.	Kliwon	15 ..	—
1298	* Djimakir	1810	* 1880	Vrij.	Wage	3 ..	Zat. 4 Dee
1299	Alip	1811	1881	Wo.	Wage	23 November	—
* 1300	* Ehc	1812	1882	Zo.	Pon	12 ..	—
1301	Djimawal	1813	1883	Vrij.		2 ..	—
1302	* Die	1814	* 1884	Di.	Pahing	21 October	—
* 1303	(*) Dal	1815	1885	(Zat.) Zo.	(Leff?) / Pahing	(10)/11 ..	Zat. 10 Oct.
1304	Be	1816	1886	Do.	Legi	30 September	—
1305	Wawoe	1817	1887	Ma.	Kliwon	19 ..	—
* 1306	* Djimakir	1818	* 1888	Vrij.	Wage	7 ..	—
1307	Alip	1819	1889	Wo.	Wage	28 Augustus	—
* 1308	* Ehc	1820	1890	Zo.	Pon	17 ..	—
1309	Djimawal	1821	1891	Vrij.		7 ..	—
1310	* Die	1822	* 1892	Di.	Pahing	26 Juli	—
* 1311	(*) W	1823	1893	(Zat.) Zo.	(Leff?) / Pahing	(7)/16 Juli	Zat. 15 Juli
1312	Be	1824	1894	Do.	Legi	5 ..	—
1313	Wawoe	1825	1895	Ma.	Kliwon	24 Juni	—
* 1314	* Djimakir	1826	* 1896	Vrij.	Wage	12 ..	—
1315	Alip	1827	1897	Wo.	Wage	2 Juni	—
* 1316	* Ehc	1828	1898	Zo.	Pon	22 Mei	—
1317	Djimawal	1829	1899	Vrij.		12 ..	—
1318	* Die	1830	1900	Di.	Pahing	1 ..	—
* 1319	(*) D / A	1831	1901	(Zat.) Zo.	(Liffi) / P & hing	(20)/21 April	Zat. 20 April
1320	Be	1832	1902	Do.	Legi	10 ..	—
	Wawoe	1833	1903	Ma.	Kliwon	30 Maart	—
* J 322	* Djimakir	1834	* 1904	Vrij.	Wage	18 ..	—
1323	Alip	1835	1905	Wo.	Wage	8 Maart	—
* 1324	* Ehc	1836	1906	Zo.	Pon	25 Februari	—
* 1325	Djimawal	1837	1907	Vrij.		15 ..	Do. 14 Feb.
1326	* Die	1838	* 1908	Di.	Pahing	4 ..	—
* 1327	(*) W	1839	1909	(Zat.) Zo.	(Liffi) / P & hing	(23)/24 Januari	Zat. 23 Jan.
1328	Be	1840	1910	Do.	Legi	13 ..	—
1329	Wawoe	1841	1911	Ma.	Kliwon	2 ..	—
* 1330	* Djimakir	1842	1912	Vrij.	Wage	22 December	—
1331	Alip	1843	* 1912	Wo.	Wage	11 December	—
1332	* Ehc	J 844	1913	Zo.	Pon	30 November	—
♦ 1333	Djimawal	1845	1914	Vrij.		20 ..	Do. 19 Nov.
J 334	* Die	1846	1915	Di.	Pahing	9 ..	—
1335	(*) Dal	1847	* 1916	(Zat.) Zo.	(Liffi) / P & hing	(28)/29 October	Zat. 28 Oct.
* 1336	Be	1848	1917	Do.	Legi	18 ..	Wo. 17 Oct.
1337	Wawoe	1849	1918	Ma.	Kliwon	7 ..	—
* 1338	* Djimakir	1850	1919	Vrij.	Wage	26 September	—

Arabisch jaar	Jaar der Jav. Windoc	Javaansch-Moh. jaar	=A°. D.	1 Socra als 7-daagschc weekdag	1 Socra als 5-daagsche wckcklag	1 Soera als Datum cl er Chr. Maand	1 Mocharam in Arab. jaartelling
1339	Alip	1851	* 1920	Wo.	Wage	15 September	—
1340	* Ehc	1852	1921	Zo.	Pon	—	—
* J341	Djimawal	1853	1922	Vrij.	Pahing	25 Augustus	Do. 24 Aug.
1342	* Dje	1854	1923	Di.	Pahing	14 ..	—
1343		1855	* 1924	(ZaL)/Zo.	(Ae<7?)/Pahi	2/3 ..	Zat. 2 Aug
* 1344	Be	1856	1925	Do	Iloi	23 Juli	Wo. 22 Juli
1345	Wawoc	1857	1926	Ma.	Kiiwon	12 ..	—
* 1346	* Djimakir	1858	1927	Vrij.	Wage	1 ..	—
1347	Alip	1859	* 1928	Wo.	Wage	20 J uni	—
1348	* Ehc	1860	1929	Zo.	Pon	9 ..	—
* J 349	Djimawal	1861	1930	Vrij.	Pahing	30 Mei	Do. 29 Mei
1350	* Dje	1862	1931	Di.	Pahing	19 ..	—
1351	(*)Dal	1863	* 1932	(Zat.)/Zo.	(Pahing)/s ..	7/5 ..	Zat. 7
* 1352	Be	1864	1933	Do.	I.Sri	27 April	VVo. 26 April
1353	Wawoc	1865	1934	Ma	Kiiwon	16 ..	—
1354	Djimakir	1866	1935	Vrij.	Wage	5 ..	—

H i e r z a l — indien goed gerekend wordt — de „Woensdagsche kalender" moeten overgaan in den „Dinsdagschen kalender", door het laatste jaar Djimakir niet als schrikkeljaar te tellen. De regelmaat zal dan tevens eischen het jaar Dje voorgoed als *schrikkeljaar* te nemen, en het jaar Da als *gewoon jaar met normale maand-telling*; waarbij slechts to hopen is, dat 66k de Socndaneezen, die tot nog toe in ouderwetschen tract Dal als schrikkeljaar behielden, zich zullen willen conformeeren.

Aldus zouden wy dan krijgen het volgende schema v o o r e e n regelmatigen „Dinsdagschen kalender" (Jav. *choeroep salasiah*):

* 1355	Alip	1867	* 1936	Dinsdag	Pon	24 Maart	—
1356	* Ehc	1868	1937	Zaterdag	Pahing	13 ..	Zo. 14 Maart
* 1357	Djimawal	1869	1938	Donderdag	Pahing	3 ..	—
1358	* Dje	1870	1939	Maandag	Legi	20 Februari	Di. 1 Febr.
1359	Dal	1871	* 1940	Zaterdag	Pon	10 ..	—
* 1360	Be	1872	19-11	Woensdag	Kiiwon	29 Januari	—
1361	VV< woe	1873	1942	Zondag	Wage	18 ..	Ma. 19 Jan.
1362	* Djimakir	1874	1943	Donderdag	Pon	7 ..	Vrij. 8 Jan.
* 1363	Alip	1875	1943		Pon	28 December	—
1364	* Ehc	1876	* 1944		Pahing	16 ..	Zo. 17 Doc
1365	Djimawal	1877	1945		Pahing	6 ..	—
* J366	* Dje	1878	1946		LCei	25 November	—
J 367	Dal	1879	1947		Pahing	15 ..	—
* J308	Be	1880	* 1948		Kiiwon	3 ..	—
1369	Wawoc	1881	1049		Wage	23 October	Jia. 24 Oct.
J370	* Djimakir	1882	1950		Pon	12 ..	Vrij. 13 Oct.

Literatuur: be halve de in den tekst genoemde werken en artiklen: A. B. Crawford. History of the Indian Archipelago (1820). Hoofdstuk: Calendar, p. 285—306; Dr. A. B. Colien Stuart. Over de Javaansch-Tijdrekening, in Tijdschr. van N.I. 1800. I p. 315—324; id. Jav. Tijdrekening, van 1868 tot 1904 geregeld in den Reegerings-almanak opgenomen; Dr. G. A. Wilken. Hand-leiding voor de vergelijkende volkenkunde van N. I. 1893. p. 190—201; R. M. A. A. Tjondro Negoro. Do kopren zonnwijzer van Gresik, in Tiidgohr. Bat. Gen. XXVII (1882) p. 47—62, met naschrift v. Dr. J. R. v. d. Stok; R. H. T. Friederich. Voorloopig Verslag van het eiland Bali. Verhandelungen Batav. Gen. Di. XXIII. 1850. 13e stuk, p. 49—57; Hose and Mac Dougal. The pagan tribes of Borneo, (1912). vol I. p. 105—109; J. K. Wyngaarden. Savoe-noosche tijdrekening in Med. Ned. Zend. Gon. Jrg. XXXVI (1892) p. 16—33; A. van Hin-

loopen Labberton. Geïllustreerd Handboek van N. I. (1910) p. 31 c. v. ; W. O. J. Nieuwenkamp. Een Balinccscho kalender in Bijdr. Kon. Inst. Di. 69 (1914).

~~STRANDVONDERS. Bij publicatio in Ind. Stb. 3. 1852 no. 21 iso.a. bepaald, dat aan de hoofden van gewestelijk bestuur worden overgelaten de aanstelling van de ambtonaren, in handen van wie, zoo spoedig mogelijk, zullen moeten worden overgebracht en gesteld schepen of goederen in zee of de buitengronden gored, geborgen of gevischt wordend, bedoeld in art. 550 van het Wetboek van Koophandel, alsmede do aanstelling van de ambtenaren door of ten overstaan van wie, schepen strandende of brekende of goederen gevischt wordend, of op vaste stranden, by uitsluiting van allen anderen, moeten gored en geborgen worden, bedoeld in art. 551 van het W. v. K., zullende do hoofden van gewestelijk bestuur, onder nadere goedkeuring van den gouver-~~

neur-generaal, bij voorkeur behooren aan te stellen: de liavenmeesters of de Europeesche beambten der recherche, behoudens de bevoegdheid om, waar zoodanige beambten niet aanwezig zijn, daartoe anderen, zelfs gesckichte Indische beambten, aan te wijzen. In den regeeringsalmanak worden jaarlijks door het Departement van Justitie een lijst gegeven van de Strandvonders.

Al wie een bekeer als strandvonder aanvaard hoeft moet het beëindigen voor zoover (lit niet door overlijden, verplaatsing als anderszins onmogelijk wordt (Bijblad 421).

De ambtenaren met het bekeer der strandvonderij belast, zorgen, in overleg met den e. a. w. ambtenaar der in- en uitvoerrechten op de naast-bij gelegen plaats, dat de verschuldigde invoerrechten voor gestrande of opgevischte goederen worden voldaan.

DYNAMISME Hieronder verstaat men het geloof aan vrijwerkende krachten, die zonder tusschenkomst van onstoffelijke wezens kunnen uitgaan van a lie, wat in deze wereld der verschijnselen geschikt is om door zintuigelijke waarneming van den mensch indruk te maken op zijn gedachten. Het is een jongere benaming, geïntroduceerd door Dr. A. van Gennep, voor *praeanimisme* (zie Deel III, bl. 498), welke uitdrukking het eerst is gebruikt geworden door R. R. Slarct, van wien ook de naam animisme afkomstig is. Van deze benamingen gaf Dr. Carl Clemen een kritisch overzicht in „Die Reste der primitiven Religion im ältesten Christentum“. Dr. Richard Karutz uit Lubeck introduceerde den naam emanisme, welk woord door Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge in goed Hollandsch werd vertaald als het geloof in de stralende krachten (zie Tijdschrift-Kon. Aardrijksk. Ge-nootschap 1920).

Het dynamisme uit zich in velerlei magische practijken (zie MAGIE), in fetisisme (zie aldaar) en in allerlei gebruiken, welke samenhangen met voorstellingen omtrent *taboe* (zie P. MALLI, Deel III pag. 378), welk woord dan echter niet is op te vatten in den zin van geheiligd, heiligheid, onaantastbaarheid, doch veel meer in de betekenis van gevaarlijk, of beter nog besmettelijk, wat in deze natuurlijk wil zeggen magisch-besmettelijk. Uit vrees voor magische besmetting worden personen, die tijdelijk in taboetoestand verkeerden, als bijv. kraamvrouwen, menstruerenden, zoolang deze toestand duurt, afgezonderd van de gewone samenleving; worden ook onder bepaalde omstandigheden handelingen, welke anders geoorloofd zijn, onverschillig of zelfs uit hun aard al of niet zonder magisch gevaar zijn, uitsluitend geheel verboden. Zoo is bijv. gedurende het zoogen. *menjepi* der Baliërs, het inacht nemen van stilte na het ruoem of boozen invloed te verjagen, alle arbeid verboden, ook het koken, en een ieder moet zoolang het *menjepi* duurt op het eigen erf blijven. Degene, die het taboe schendt, ontkeent daardoor gevaar voor magische besmetting, in de eerste plaats voor zich zelf, maar bovendien, al naar den aard der overtreding, wellicht evenzeer voor huisgenooten, verwanten of zelfs voor het geheele dorp, welke gevaar slechts door toepassing van de juiste afweermagie mogelijk kan worden bezworen.

Dynamisme en animisme (zie aldaar) komen bij volken van den Indischen archipel dooreengemengd voor en analyse is lang niet altijd

mogelijk. Ter zake van geneetisch verband tusschen deze beide primitieve filosofische stelsels, van hunne chronologische orde, kan worden verwezen naar het boven reeds aangehaalde artikel over *praeanimisme*.

MAGIE. Beoefening van de magie kwfwtm roods voor in overoude tijden, wellicht reeds bij werkelijk primitieve volken. Zoolwel in de samenleving van hoofdzakelijk dynamistisch denkende menschen als in de gemeenschap der animistisch denkers, is de magier een invloedrijk persoon; onder de belijders van ethische godsdiensten heeft hij zijn invloed nog lang kunnen behouden, bij vele volken tot in den tegenwoordigen tijd; en zelfs in onze moderne maatschappij zijn, ondanks de vlucht welke de natuurkundige wetenschappen hebben genomen, de survival's van de beoefening der magie en het geloof in hare resultaten, nog in groote menigte aan te wijzen.

Er is alle aanleiding om de betekenis van de magie voor een volksgroep af te meten naar de daarbij behorende religieuze verhoudingen; want al houdt de tooverkunst ook verband met allerlei verschijnselen in de menschelijke samenleving, met geen enkel staat zij in zulk een nauwe betrekking als met den godsdienst. „La magie est (done) un phnomene social. Les rapports qu'elle a avec le droit et les moeurs, avec l'conomie et l'esthetique, avec le langage, pour curieux qu'ils soient, ne nous interessent pas maintenant. Entre ces sries de faits et la magie, il n'y a que des echanges d'influences. La magie n'est que la religion d'une part, les techniques et la science, de l'autre“ (H. Hubert et M. Mauss. L'Année sociologique 1902—1903, Esquisse d'une thorie generalc de la Magie). Wetenschap en techniek, waeronder kunst behoort te worden begrepen, hebben aanvankelijk in het nauwste verband gestaan tot den godsdienst en de magie; alchimie, astrologie, medicijnen, physica, chemie, om geen andere te noemen, zijn het eerst beoefend geworden door magiers, en de beginselen van welke zij uitgingen vonden hun oorsprong in religieuze voorstellingen. Technieken als smeedkunst, weefkunst, ceramiek en welke andere kunst ook, alle zijn min of meer gowijde kunst geweest eer zij tot profane werden, en thans nog dient o. a. bij vele Indonesische volken de beoefenaar allerlei voor-zorgen in acht te nemen om zich te behoeden tegen de magische kracht, welke hij met zijn eigen arbeid opwekt en die uitstraalt van de materialen, de gereedschappen of toestellen, waarmede hij werkt. Magiers hebben van ouds lieer gespeurd naar wetenschap, doch niet om haar zelve, maar om het kunnen; zij konden naar de mate van hun weten. Ook bij hen gold de waarheid, dat kennis macht is, maar alleen die kennis, welke gepaard ging met kunnen. Om de macht was het te doen; van de oudste tijden af is het verkrijgen daarvan het doel geweest van de beoefening der magie; macht over ingebeeld of werkelijke gevaren, die eigen of anderer veiligheid en leven bedreigden, macht over stamgenooten, over volken, over de wereld, macht over de begeerde vrouw, macht over de goden, al naar gelang van de positie van den magier, van het milieu waarin hij leefde. Welke tooverkracht de mensch begeerde, blijkt het beste uit de literatuur, waarin hij zijn voorstellingen om-

tront de godcnwereld heeft uitgebeeld; want de goden bedrijven alien magic en natuurlijk Jieeft de mensch hun die tooverkracht toege- schreven, waarover hij zelf zoude wnschen te beschikken. Doch eer de mensch zielen con goden- wereld schiep con deze bevolkte met cen heir van aloverwinnende magiers, had het sociale ver- schijnsel, dat als magic is aan te duiden, reeds een zeer langdurig ontwikkelingsproces door- loopen. Van den weg, dien de ontwikkeling kan hebben gevolgd, is een se hets gegeven door A. Vierkandt in zijne, naar de psychologische zijde dezer kwestie georiënteerde studie „Die Anfänge tier Religion und Zauberei“, gepubli- ceerd in Globus 1907. Reeds zoude, naar dezen schrijver, cen langdurig proces van differentiee- ring noodig zijn geweest, oin een scheiding teweeg te brengen tusschen magische en profane hande- lingen; oorspronkelijk zoude aan alle hande- lingen van den mensch een magisch element verbonden zijn geweest. Tot de eenvoudigste bewegingen of handelingen van magischen aard behooren dan die, welke niet anders doen dan uitdrukking geven aan een toestand of bewe- ging van het gemoed, waarbij nog in het geheel geen sprake is van wil of wensch om er eenig doel mede te bereiken. Daarop volgen de ana- logie- handelingen, ook nog zonder voorop gezet doel, althans aanvankelijk geheel zonder adae- quaat overleg. Eerst daarna komen de handelingen, welke later typeerend zouden worden geacht als kennick van magische practyck, die vastgebonden zijn aan een bepaalde reflexie, die dus z66 en niet anders worden verricht, omdat het oordeel van den bewerker ze alleen aldus doelmatig achtte; bij deze soort zijn de ken- teekenen van doclmatigheid, van cen op het resultaat gericht bewustzijn, duidlyk aanwezig.

De eenvoudige, primitieve magie is niet, zooals in het algemeen naar do gewone opvattingen welke in verder gevorderde tijden con samenle- vingen omtrent magische handelingen gelden, bestemd om te werken over grooten afstand, maar heeft het te beïnvloeden object in do on- middellijke nabijheid. In verband met die dis- tantie tusschen den magier en het object van zijn arbeid, kan men onderscheiden tusschen magic van nabij con magic van verre. Ook de liandeling zlcvc biedt gelegenheid ter onderschei- <ling, waarbij is to letten op de onstandigheid, of het doel moot worden bereikt enkel door de working van den wil van den magier, door de enrgic van zijn gedachlc, dan wel door de hulp aan te wenden van toovcnmiddelen, als bijv. afbeeklingen van het object, deelen van het object, deelen van het liehaain van een te be- tooveren persoon, haren, nagels, etc., van too- vcrwajcns, inedicijn, enz.

Het is niet niogelijk altijd een scherpo grens to trekken tusschen magische en rcligieuze handelingen; in het algemeen drangt de magic cen nicker individueel karknter, maar gemeen- schappelijke rcligieuso ccermonien zijn toch ook wel van duidlyk niiftgischen aard.

E. de Jong zegt van z.g. niysteriën, dat zij in den grond der zaak officieele inagie waren (De Magic by do .Gricken en Roineinen)..

In het ondervolgende beknopte overzicht van de magic by de inheemsche bevolking van den Indischcn- Archipel zal zooveel niogelijk alles wat nicker thuis behoort aan do zijde van do gods-

Supplement.

dienstige handelingen buiten beschonwing worden eglaten. Heidscheic priesters, tooverdokters, medicijnmftncn, sjamanon, alien zijn ze als een soort magiers te achten, maar in zckren zin ala officieele magiers, wier practycken dientenge- volge ook geworden zijn to godsdienstigen ritus. In dit artikel zal meer de aandacht worden gevraagd voor de niet officieele magic, welke zal worden beschrvcn deels aan de hand van literatuur, deels naar aanleiding van de beoefe- ning van magische wetenschap, van vcrschillende gebruiken als afweermiddel tegen magisch ge- vaar, enz.

De bij zoo vele Indonesische volksgroepen bekende verhalen omtrent de komst of de verse hij m ng op aarde van him eerste voorouderen- paar, welke zouden kunnen worden beschouwd als te behooren to z.g.n. scheppingsverhalen, kunnen hier met stilzwijgen worden voorbijge- gaan. Het is trouwens ondoenlyk om in een kort bestek een ook maar eenigszins voiledig overzicht te geven van de magic in de ongeschre- ven en in de geschreven literatuur. Slechts enkele voorbeelden, die min of meer als type mogen dienen, kunnen hier worden vermeld. In vele bekende producten van Maleische en Ja- vaansche literatuur zijn de hoofdpersonen hemelbewoners of goden, die zich met een of ander doel incarneerden door zich uit een aardsche moeder te doen geboren worden. De conceptie diet moeder geschiedt met volkomen terzijde- stelling van de regelen, welke de natuur daarvoor heeft gegeven, on de uit ha ar in menschelijke gestalc geboren godheid beschikt als mensch op aarde vrijwel over dezelfde magische weten- schap als de goden in den hemel. Deze weten- schap stelt hun in staat, bijv. om zich te ver- anderen in cen zeer klein dier, dat is practisch om zich onzichtbaar te maken en zich overal toegang te verschaffen; ook om zich te veranderen in cen groot dier, in een reus; om zich in een ondeelbaar ogenblik over groote afstanden te kunnen verplaatsen, e. d. Hebben zij zulke vermogens niet uit eigen aard, dan is ascscce het middel om ze als gunst van de goden to verwer- ven.

Naar den jMaleischen *Seri Rama* vliegt *Rawana* met zijn strijddar door de lucht naar het ver- blijf van *Dasarata* om diens dochter *Mandoedari* ten huwelijk te vragen. Deze jonkvrouw wenscht den huwelijkscandiclaat niet en onttrekt zich aan hem door van haar zweet en huidvuil een pil te drnncn, die zy eerst verandert in een kik- vorsch, waarna zij dit dier weer herschept to haar eigen evenbeeld. Dit tweede-ik der prinses voert *Raiodna* met zich mode naar zijn residentie *Langkapoeri*. Als *Mandoedari* aan haar vader heeft verteld, hoe zij *Raivana* heeft bedot, wordt deze verliefd op het evenbeeld zijner dochter: hij verplaatst zich onmiddellyk door do kracht van zijn magie naar *Langka*, nee mt daar de gedaanto aan van cen klein kind en als hij dan in die ver- schijning toegang heeft weten to verkrijgon to het slaapvertrek van *Rawana*'s gomalin, do pseudo- J/a/idoedar/, hernccmt hy zijn gewone ge- stalte van koning *Dasarata*. Het is een en al .goden-inagie.

Van de wonderbaarlijke gedaanto-veranderin- gen, vooral in cen vogel, en bij voorkeur in do *boeroeng-noeri*, zijn in do Maleische literatuur tai van voorbeelden te vinden. Nog talryker mia-

schien zijn de voorbeelden omtrent het gebruik van tooverwapens, vooral tooverpijlen. Door zulk een pijl af te schieten wordt bijv. het vijandelijk leger plots in ketenen gcklonken of wcl bestookt met een regen van zware rotsblokken. Tot afweer schiet de aanvoerder der tegenpartij een pijl af, welke een orkaan opwekt, zoodat de rotsblokken als stofdeeltjes wegwaaien over de bedreigde legers heen. Met een tooversteen roept een koning-legerhoofd een volledig toegerustc metalen vesting uit den grond te voorschijn. Zijn tegenstander verwekt met een zelfde toovermiddel een aardbeving, waardoor de geheele veste weder in den bodem verdwijnt. De fantasie der schrijvers schijnt, als zij eenmaal in dergelijke stof zijn verdiept, haast onuitputtelijk en onbegrensd. De gebruikte toovermiddelen zijn wcer geschenken der goden, gewoonlijk verleend als gunstbewijs na te hunner eere verrichte ascese.

In den ouden tijd waren op Java de koningen ook incarnaties der goden of althans nakomelingen van goden; zij beschikten over soortgelijke magische krachten als hun heimsche voorouders en de oude geschiedverhalen leveren ook daarvan de voorbeelden op. Volgens de *Parara-Ion* by v. is de stichter van het huis van *Tocmapel, Ken Arok*, de zoon van *Brahma*, die uit een aardsche vrouw werd geboren en tevens is hij een incarnatie van *Visnœ*. Hij beschikte over zulk een stralende magische kracht, dat hij den echtgenoot dezer vrouw reeds doodde, toen hij nog toefde in de schoot zijner moeder.

Een zeer teekenend voorbeeld van niagie, zooals deze door den kundigen menschelijken magier wordt uitgeoefend, geheel analoog met de thans nog door de medicynmannen bij onderscheidene Australische volksgroepen toegepaste practijk, levert de Maleische *Jilicajat jDeu'a* (editie R. O. Winstedt en A. J. Sturrock, Singapore 1908), waar wordt verhaald hoe *31 aha-radja Perloekal* met de noodige hokus-pokus een pijl richt op *Gombang Malim Dewa*, met het effect dat deze, niettegenstaande hij zich geheel ergens aan dors op groote clistantie van zijn vijand bevindt, plotseling door den dood wordt overvallen. Deze uitwerking werd verkregen *dengai takdiY Allah ta'did*; in de plants van de byzondere gunst der Hindoe-goden komt in het Moslimsche tijdperk de genade van Allah. Zoo-wel de volleerde yogins der Hindoe's als de wonderen-verrichtende heiligen der Moslims zijn naar het volksoordeel niet anders dan magiers, een soort hoogere wezens, die tooveren kunnen, en de tooverkracht, die aan beide soorten van heiligen door het volksgehoof wordt toegekend, is van geheel denzelfden aard. Het verschil tus-schen de Moslimsche heiligen, die in zekeren zin minder zelf handelen dan wel als medium fungeer en door hetwelk de godheid zijn almacht toont, en de eigenlijke magiers, die zich juist kenmerken door eigeel handlcnd optreden — magie is in wezen handelen, actief optreden bij uitnemendheid, met behulp van wonderbaarlijk werkende middelen — is grootendeels van theoretischen aard; naar het volksgehoof is het de heilige zelf, die het wonder verricht door middel van de magische krachten, welke te zijner beschikking staan.

Ook de eerste predikers van den Islam op Java, reeds bij hun leven of na hun dood tot

heiligen geworden, verstonden allerlei tooverkunst. Om bekeerlingen te maken veranderden zij bijv. allerlei nietswaardige zaken in goud. *Soenan Gocnoeng Djati* had in een bosch een ontmoeting met tien roovers, wier voornemen om hem te plunderen hij natuurlijk doorzag, aangezien hij wist wat er in de gedachten der menschen onging. Hij staat hun alles af wat hij aan waarde bij zich heeft, en toont dan aanstands hoe dergelijke zaken voor hem van geen beteekenis zijn, door de geheele omgeving in goud te veranderen. De movers bekeerden zich tot Moslim en volgen den heilige op zijn verderen tocht. *Sjech Abdoelmoehji* werd meermalen aan het hof ontboden om moeilijke kwesties op te lessen. Als onderweg zijn volgelingen honger kregen, dan greep de Sjech in de lucht en verschafte aldus ryst en andere eetwaren. Een kleinzoon van hem was eens uit Tjirebon zyn grootvader te Pamidjahan komen. opzoeken. Tijdens het bezoek benierkte hij, dat hy vergeten had zyn stok mede te nemen. De oude Sjech greep even achter zich en reikte toen aan den verbaasden kleinzoon (liens stok over).

Soenan Kali Djaga ging eens als bedelaar vernornd naar Semarang, en bedelde vier malen achtereen, telkens uit andere richting koïnende, bij den regent, die hem eenige centen toewierp en ten slotte toornig werd. De heilige sprak toen, dat hij niet kwam bedelen om aardsche goederen, maar om bedoog-geluid te Seniarang. Hij greep een patjol en wierp een kluit aarde in do pendopo waar de regent zat, welke aarde in den worp in klinkklaar goud veranderde; en zoo deed hij drie malen achtereen (Dr. D. Rinkes, *De Heiligen van Java*). De verbreiding van den Islam heeft op de beoefening van de magie in den Indischen archipel niet belemmrend gewerkt, integendeel. Het was toch vooral de Moslimsche mystiek, die zoowel op Java als op Sumatra het meest het volk heeft getrokken en met geen onderdeel van den godsdienst houdt de magie zulk een nauw verband als juist met de mystiek. „Bij alle primitieve volken is de eerste greep op den Islan magisch. AHah en Mochammad worden schatkamers van heilzame magische kracht,“ aldus H. Kraemer in zijn zeer bijzonder profcschrift „Een Javaansche Primbon uit de Zestiende Eeuw.“ De innige eenheid van magie en mystiek in den Archipel noemt hij overbekend; en van de mystische identificatie van den mensch en alle dingen met het goddelijke, ontleend aan hetr monistische pantheïsme van Sufische en Indische origine, zegt deze schrijver, dat zij in de meeste gevallen verwordt tot magische identificatie, d. w. z. men zoekt niet het hoogste goed, maar de hoogste maecht. Men zie het zoeoeven genoemde boek pag. JJO—123.

Voor velen uit het ongeschoolde volk, die aan eenige ernstige beoefening van de inystick zelfs niet dachten, braclit deze noch nog een zeer gewaardeerde magische kennis met de *wjelmw'n* (zie Deel III bl. 21), de tooverspreuken, in die Maleisch ook bekend onder den verbaasterden Sanskritnaam *viant&ra*, en voorts de niet minder gewaardeerde *djuiaCft* (Deel I bl. 620). Tooverwoorden en spreuken zijn natuurlijk niet specifiek Moslimsch, maar op Java schijnen zij toch in het Moslimsche tijdperk meer algemeen goed te zijn geworden, althans de benaming

er voor werd aan het Arabiëch ontleend. Met een *manlira* betooverde reeds *Hanoë.mat* een der gouden Icruiken, waarin de hofjonkvrouwen het water haalden om *Sita Dewi* mede te sirramen, zoodat die kruik niet door de eigenaarssc kon worden. getild en ze kruide daartoe de hulp inriep van den in brahmancngestalte vcrinromden *Hanoëmat*, die zich aid us de gelegenhe ver- schafte om den door *Rama* als teeken voor *Sita* medegegeven ring in de kruik te laten vallen.

Wat men op Java met behulp van *ngelmoe* al zoc ncent te kunnen bereiken, behoeft hier niet verder te worden uiteengezet; men zie deze encyclopaedie s. v. het vreemde woord en de daarbij vermelde bronnen. Van de Maleische *mant'ra's* is een overzicht gegeven in deel II van het werkje „*Berbaga i-baga i keperjtajaan orang Mela joe!*” door M. T. Soetan Lembang Alam, uitgegeven door Balai Poes taka. Het ge- loof aan de macht, welke de kennis van toover- woorden en spreuken schenkt, is nog bij lange niet verdwenen; trouwens van allerlei, wat ge- rangschikt kan worden onder woord-magie, waartoe ook behoort het vermijden van eigen- namen, van namen van gevreesde ziekten, ge- vreesde dieren, het gebruik van Trisschvoorden na zonsondergang, van speciale vaktermen of zelfs van geheime vaktaalen, wordt, vooral bij de minder ontwikkelden, nog met vol geloof aangehangen.

Djimat is een verbastering van het Arabisch *azimat*, in het algemeen amulet (voor amuletten zie men onder FETISISME, Deel I, pag. 703). Men noemt aldus vooral die amuletten, welke bestaan uit een stukje — of soms ook een geheele rol — papier of andere stof, beschreven met letters, woorden en spreuken, voorzien van teekeningen etc., welke in het bijzonder te pas komen in de mystiek. Zij ontleenen hun kracht aan de Jersoonlijkheidl van den vervaardiger, die door Allah's genade of door de gunst van een of anderen heilige, naar het volksgeloof in staat is om aan zijn schriftuur de essentieele kracht over te dragen; de waarde van een djimat is evenredig met den roep van vroomheid, goetsvrucht, heilighid, vvaarin de vervaardiger zich mag ver- hengen. *Teungkoë Tiro*, die bij zijn leven als heilige word geacht, kon aan de velc aanvragen om *adjimna*8, gelijk de Atjdhsche benaming luidt, slechts voldonn, door een stem pci te laten snijden, waarmede hij de stukjes papier voor do aanvragers bedrukte (Dr. C. Snouck Hurgronje, *Be _Atjehers*, Deel I bl. 187). T)c teekeningen op cljimits zijn nicest zoogen. *daerah's*, lett. kring, later ook gebruikt voor gebied, kreits, welke kringen het voorstellingsvermogen van den leer- ling in de mystiek heeten te hulp te komen, als hij pogingen aan wendt om zich in te den ken in de ontlooiingen van het Zijn van Allah, waar- door ten slotte uit het niet deze manifeste wereld to voorschijn treedt. Brengt hij het zoover, dat hij zich door indenken van den terugweg tot een oogenblik van godscienslicg extase kan op- werken, waarin hij zich van niets nicer bewust is dan van het Zijn van Allah, of, naar meer ketter- sche mystiek onder Indisehen invloed, cen is ge- v ord om met de godheid, dan valt hem de hoogsto zegen ten deel, worden hom gonadebewijzen ver- leend waarmede van den gewonen gang tier na- tuu f wordt afgeweken. Een van de middelen om het doel te bereiken bestaat in het veelvuldig

herhalen van de reciet-formulea der mysticck orcl, waarin de leerling zich heeft laten opnemen. Het is begrijpelijk dat langzamerhand de mcening ingang vond, dat de bovennatuurlijke gaven ve rice nd worden door de kracht van de *dzikr-* formules om van de *daerah's*, zoodat de kennis van zulk een spreuk of figuur, het bij zich dragen daarvan in schrift cen teekening, al kan strekken tot beriking van het begerde dock Aldus werden de beschreven papieren tot afweermiddelen van invloedcn, die men vrecst en tot agentia om te verkrijgen, wat men wncnscht (JD... A—Binkes.. Abdocrraof van Singkcl, bl. 122). In „De Indische Gids” van 1915 gaf Dr. Ph. S. van Ronkel een beschrijving van een merkwaardige Atjfsche djimat, daarby aante jkenende, dat het gebied der djimatgeloovighede afneemt naar- mate de orthodoxe leeren, die spotten met al die ketterijen, hunne leerlingen zien toencmen. Door het proces van islam-zuivering worden de jongeren gewonnen voor de meer rechtzinnige leer, de ouderen gebracht tot twijfel en ongeloof in zaken van heidensch-mystieke superstitie. Evenwel het djimatgeloof is in vele streken van den Archipel, zoo bijv. op Java, nog zeer krach- tig. Een ongewone tocnamc van den verkoop van djimats, waarvoor ook de armste soms nog zijn laatste centen overheeft, wijst in dezen tijd nog op de voorbereiding van duistere planncn; de nog jongo Garoetzaak en de historic der beruchte afdeling B. hebben daarvoor nog weer bewijs geleverd.

Een van de nicest begerde zaken, die men met de kennis van *ngelmoe*, of door het bezit van een *djimat* hoopt te verwerven, is de on- kwetsbaarheid, en het is eenvoudiger deze te verkrijgen, door het koopen van zulk een toover- middel, dan door de beoefening van de weten- schap der onkwetsbaarheid of do wetenschap- van het ijzer. In het Atjdhsche verwachte men daarbij ook heil van het inwrijven met kwik, hetwelk, evcnals de studie der ijzer- wetenschap, alleen met gunstig resultat kon geschieden onder de leiding van een deskundigen leermcster (zie J'he Achehnesc Vol. II pag. 34)..

Andere wetenschappen, met welke beoefening de kunst der magie wordt verkregen, zijn de ge- neeskunde, die veelal cen vooral op Java gepaard gaat met de kruidkunde, en de dierkunde. Voor de eerstgenoemde zie men GENEESKUN- DIGEN (INLANDSCHE), *Deel I* bl. 767 en GENEESMIDDELEN, *Deel I* bl. 769.

De lilaandscho geneeskundige is uit zijn aard priester, tooverdokter. Bij de aniinistische den- kenden komt do gonezing neer op het terugvinden van do ziel, levensgeest; want de ziekto ontstaat door ongewoon langdurige afwezigheid van de ziel, die wegblijft omdat zij zich in de macht be- vindt van een of anderen daemon. De deskun- digo weet door uitzending van eigen ziel te weten to komen, waar do ziel van den patient zich bevindt om tevens, welke vergoeding, welke ruiloffera aan den daemon inoeten worden aan- geboden, om hem te bowegen de ziel van den zick- wodcr vrij to laten . Do methoden, welke bij de plichtigheid worden toegepast, toonon bij sommige volksstainmen duidelijc aan, dat eigenlijk ineer dj-naamistischo begrippon ten grondslag liggen aan het geloof omtrent het ontstaan van ziekte. Het komt toc voor, dat het ruiloffcer bestaat uit een of ander ruw beeld,

waarop door middel van liarcn, nagels, speeksel, bloed, etc., iets van den patient wordt overgedragen, waarna het door wegwerpen in een ravijn, in het stroomende water, geofferd wordt aan den ziekte-verwekkenden daemon. De nicer oorspronkelijke motieven van deze handelingen zullen wel zyn, dat men meende met het beeld de ziekte voor te stellen, als persoon gedacht. Al wat van die ziekte was overgegaan in den patient, brengt men door haren, nagels, enz. weer tot het beeld daarvan terug; juist daarom neemt men die deelen, welke als dragers van magische kracht gelden, inagisch door groeikracht, magisch door de medegebrachte lichaamswarmte, of wel een kleedingstuk of een stuk daarvan, waarin de magische eigenschappen van den draad en van de weeftechniek geabsorbeerd zijn en dat daardoor weer geschikt is, om inagisch-boozen invloed uit het lichaam van den gebruiker op te nemen. Dit beeld wordt dan verwijderd, indien mogelijk zoodanig, dat het niet kan terugkeeren; men laat het afdrijven met den stroom.

Doch ook waar de juist geschetste voorstelling bestaat omtrent de oorzaak van ziekte, versmaadt men toch de toepassing van medicijnen niet, en dit geldt vooral voor de behandeling van wonden. Als geneesmiddel worden ook speciaal die stoffen gebruikt, welke veel magische kracht in zich sluiten: adem, speeksel, urine, faeces, alle dragers van de magische warmte van het lichaam waaruit zij afkomstig zijn. Beblazen, belikken, bespuwen, behandeling met urine of faeces, vooral van magische dieren, vormen een veel voorkomende manier van heelen en cureeren. Naast deze ingrediënten worden andere dierlijke en ook veel plantaardige iniddelen toegepast, welke van originele toovermiddelen zijn, of althans dragers van bijzondere magische eigenschappen; en ook de hitte van het magische vuur dient als geneesmiddel, of in andere termen tot het neutraliseeren van inagisch kwaad of magische besmetting. Vooral kraamvrouwen moeten soms dagen lang by het vuur liggen.

Het zijn voornamelijk die stoffen, welke of door herkomst, of door prikkelende smaak of reuk, door hardheid of andere bijzondere eigenschappen de aandacht trekken, welke in de Inlandsche pharmacopoea een plaats hebben gekregen. Men vergelijkte de geneesmiddelen, welke s. v. d. dit woord in de encyclopaedie zijn vermeld, met de vele magische stoffen, besproken in het werk van Mr. F. D. E. van Ossenberg „Het primitieve denken enz.“, Bijdragen Kon. Instituut Deel 71, J. 916. Nog zeer kort gelezen liet een Arabische kruiden-handelaar of apotheker te Palembang een recept-tenboekje drukken voor zijn klanten. Het bevat haast enkel middelen tegen omstandigheden, die zich kunnen voordoen tijdens zwangerschap, by bevaling, met betrekking tot inenstruatie, benevens de hoogde afrodisiaca. De behandeling bestaat by v. uit berooken van de schaam-streek met rook van kurkuma, komijn, blad van mosterdplant, van duivendreck, kippemest, geitenmest, rundermest, schraapsel van de hoornen van een stier; inbrengen in de vagina van verschillende mengsels, bestaande byv. uit, kurku-jia, ijzerroest, spinneweb op azijn van aron, zwarte komijn, segandablad, gandaroekam (een soort liars), kalk van het dekseltje van een soort schelp; drinken van aftreksels of mengsels van

gesmolten vet, honig, kippenei (het allereerste dat de kip heeft gelegd), bokshoornzaad, sesamum indicuin, kaneel, uien, duivelsdreck, boonon, melk van een zoogende vrouw, etc. Het boekje kan leeren, dat de Arabische apotheker, waarvoor het reclame

moet inaken, in hoofdzaak magische middelen bevat, dat de apotheker nog immer de magier is, die juist door zijn tooverkunst klanten hoopt te tiekken, of althans speculeert op hant goed vertrouwen in de magische kracht zijner medicamenten. De kruidenkennis van de Inlandsche geneeskundige is we I gericht op de therapeutische eigenschappen van de kruiden, die binnen den kring vallen van zijn wetenschappelijk onderzoek; doch daarbij wordt eigenlijk slechts onderscheiden of zij verkoelend dan wel verhittend werken, zooals de ziekten ook. in heete en koude worden onderscheiden.

De magier, die het geloof dat de buitenwereld stelt in zijn speciale gaven vooral ontleent a zijn kennis omtrent de dieren, meestal slechts een of een paar soorten van dieren, heet in het Maleisch *paraang*, met achtervoeging van den naam der diersoort, met welke hij in het bijzonder vertrouwd is. Het woord heeft ruimer betekenis; het is ook padvinder, in het algemeen iemand, die den aan anderen onbekenden weg weet, langs welken een of ander doel is te bereiken; doch in den regel verstaat men er den spouder van wilde dieren onder. Zoo spreekt men van *paw a ng gadjah*, *patwang boeaja*, *paawang l'bah*, etc. Waarschijnlijk was omtrent de *pa-wang* volkspriester, toovenaar; na de islamiseering van het Maleische gebied bleef hij voor de behijders van den nieuwen godsdienst en voor de vreemdelingen de persoon, die de geheime krachten van de natuur kende, in het bijzonder degene, die met de dieren vertrouwd was, mogelij ken wel hen verstond. *Paawang's* hooren tot de bewoners van het binnenland, van wie de kust-bevolking toch reeds geloofde, dat zij de tooverkunst verstaan. Een duidelijk beeld van hetgeen byv. een *paawang-gadjah* vermag, komt voor in een verhaal in de autobiographic van den bekenden Maleischen schrijver Abdoellah. Van den uit Kedah afkomstigen *paawang*, die door den heer Farquar werd in dienst genomen om olifanten te vangen, zegt de auteur, dat hij bediende was in de olifanten-wetenschap en in allerlei tooverij. In *Anthropos*, Band X—XI 1915—] 9] 6, geeft de Zwitsersche zooloog Gustav Schneider eenige mededeelingen over de werkzaamheden van een krokodillentoovenaar in het Indragirische, in een artikel, getiteld *Malayische Krokodilbeschwörung*. De deskundige heet daar *doecoan-boeaja*, *kemintan-koemantan-boeaja*. De *paawang* van Dr. Schneider wilde alleen dan krokodillen vangen, als zij kwaad had den bedreven jagers de menschen; anders liet hij ze met rust, omdat hij zooveel familie onder hen had. Voor wat geld zette hij zich echter over zijn bezwaren heen. Hij opciide zijn arbeid met een soort bezwingsformule, die hij midden in de rivier in een bootje staande uitsprak. %y luilde: *Sang Sang Gagai, poeth da da, hi tam*

belakany, djUmipoet kirnan adi' Umbatjang (soort wilde mangga) *siboeha boelari; kalau Lida' ingkau djimpoet, ingkau kihaloe patah njonjong, kehilir patah ekor, kirantau timpa lanah roentoeh, kitaloek dimakan ilcan-boental* (soort tedrodon) *bisar*.

Onder de personen, die zwarte magic kunnen bedrijven, verdienen lier vermelding de *maijan gadoengan*, gelijk ze op Java heeten, en dergelijke (zie WEERWOLF, Deel IV bl. 734), en de vampirs, Staleisch *pa nan f/g a kin*, *jMinangk. palasie*, bij Toradja's bekend als *mcobocloe*, in het Oosten evenals de wecrvolven als *soeangi*, die de kun st verstaan oni's nachts het hooft F los van het lichaam uit te sturen, en zoo hun vijanden het bloed uit te zuigen.

In een maatschappij van dynamistisch-animistisch denkende menschen. komt nieniaand door het leven, zonder dat te zijnen behoeve de noodige magische ceremonien zijn verricht geworden, hetzij tot afweer van kwaad, hetzij tot magische versterking tegen dingen, die komen kunnen. Dit begint al bij de geboorte; het eerste aanraken van de aarde met de kindervoeten, het af-dalen van de moeder met het kind naai de rivier, het zijn van oorsprong handelingen van magische beteekenis. Belangrijker voor de betrokken personen zelf is de initiatie, b'i den overgang van kind tot volwassene. Uitgebreid initiatie-ritueel hoort o. a. thuis in Melanesie, niet in Indonesie, doch waarschijnlijk heeft men het daar vroeger ook gekend. Als een overblijfsel is wellicht de be-snijdenis te beschouwen (zie Deel I, bl. 278), bij de Moslimsche volken voor knapen en meisjes, bij de heidonsche alleen voor knapen. Naar alle waarschijnlijkheid heeft deze operatie oorspronkelijk mochten dienen tegen de magische gevaren, welke men vreesde van het uitoefenen van den coitus, en dus om de betrokken personen geschild te niaken voor het huwelijk. Melanesische initiatie-gebruiken kent men op Ceram, althans in het Westelijk deel, bij opname in het *Kakihanverbond* (zie Deel II bl. 252, en vooral O. D. Taucrn, Patasija en Patalima). Ook de majo-inysterien (A. J. Gooszen, Bijdragen Kon.-Instituut, Deel 69, 1914) ter Zuidkust van Nieuw-Guinea zijn magische initiatie-gebruiken. Over initiatie op de Schouteneilanden geeft W. K. H. FeuiHetau de Bruyn vele bijzonderheden, voorkomende in de Mededeelingen van het Encycl. Bureau, Aflev. XXI, Schouten- en Padaidoeilanden.

Onder de huwelijks ceremonien komt allerlei afweer-magie voor en deze is ook noodig op verschillende tijden van de zwangerschap. Afweermagie heet in 't Javaansch in 't algemeen *roeat*, zoo icts als onttoeverd, en de handeling heet daarnaar *ngroeat*. Aanleiding tot *ngroeat* vindt men o. a. bij huwelijk, bij de zevende maand van eerste zwangerschap, ter-gelegenheid van het afvullen van de navelstreng, van hot tandenvijlen, van besnijdenis (zie L. Th. Maijer, Het Ngrocwat, Weltevreden 1906). Het gaat in den regel, doch niet altijd, gepaard met wajangspel; do op te voeren lakon wordt gekozen in verband met do gelegenheid waarvoor het *ngroeat* wordt gedaan. Bij bevaaling is do vrouw zeer ontvankelijk voor magisch-gevaarlijk in-vloeden, waartegen dus allerlei voorzorgen inoetn word on genomen. Ter verdrijving van *poentianak's* (zie Deel III bl. 450) benut men bij sommige stammen in do Philippijnen do magische werking van de genitalien; do man der barende vrouw houdt bij zijn woning expositie. Op Flores waakt de man met een parang gewapend rohdoni het huis. Do zwangero vrouw heeft's nachts altijd een mes by zich oni de *ronggo mbinga*, gelijk

poentianak daar heet, af to schrikken: als zij *s nachts of overdag con vreemd geluid hoort., verjaagt ze deze gevreesde geest door kloppen met bout op vloer of drumpel. Het hier en daar in het Oosten van den Archipel voorkomende gebruik van het mannenkraambed (zie COUVA-DE, Deel I bl. 533 en vooral Dr. J. P. B. de Josselin de Jong in de mededeelingen van de Kon. Akademie van Wetenschappen J 922) is van origine wellicht ook niet anders dan een middel ter voorkoming en afwending van magische gevaren.

Van begrafenis-ceremonien en rouwgebruiken blijkt duidelijk dat zij de gevaarlijke magie, welke van het lijk uitgaat, zooveel mogelijk moeten neutraliseeren. Hier mogen worden genoemd het uitdragen van het lijk door een andere opening dan de gewone deuren; het doorscheuren van rotan of van eenige geweven stof bij het graf, ten teeken van het afbreken van de betrekkingen met den overledene; het van boozen invloed reinigende bad na de begrafenis, voor alien die de plichtigheid hebben bijgewoond: de rouw voor naaste betrekkingen van den overledene, wellicht aanvankelijk om zich onkenbaar te ma ken. Ook de groote doodenfeesten, als bekend van Dajaks en Toradja's, met de talrijke offers enz., vormen magische plichtigheden, officieele magie, zoucn men kunnen zeggen. Dat lijkverbranding ook hieronder kan worden gerangschikt, blijkt reeds daaruit, dat hetgeen men er mede wil bereiken, ook verkregen wordt door verbranding in effigie.

Alles wat gerekend kan worden tot de bij bijzonderc gelegenheden in acht te nemen pantangvoorschriften, verbodsbepalingen, welke overtreding kwaad veroorzaakt voor den overtreder, zoude men kunnen aanduiden als negatieve magie, tooveren door nalaten. Doch positief is weer de magie van de *matakau* (zie onder FETISISME, Deel I bl. 703), die in zekeren zin doet denken aan een magischen kring, welke gevaar van buiten moet uitsluiten. Toen *Rama* de hertes ging vangen voor *Sita*, welke dieren, haar verlangen moesten opwekken en daarna *hama* naar het bosch moesten lokken, trok hij voor zijn vertrek met zijn vinger zulk een kring om de woning. *liacana* kon er niet binnen komen en moest een list aanwenden om *Sita* buiten den kring to lokken.

Ter afivering van algemeene rainpen, worden sonis bijzondere middelen noodig geacht, die ook oni zoo to zeggen inmer een heel duidelijke magische uitwerking moeten toeweg brengen. Naar oude begrippen omtrent de oorzaak van een ramp, zoude doze z'n gelegen in schending van *laboe*. Ook al geschiedt zulks slechts door enkele personen, dan kan het daardoor ontke-tende kwaal toch komen onder con geheelen stam. Een van de grootste *a&oerzonden* is we I verboden geslachtsgemeenschap, dat is voor volken met exogamie, gemeenschap tussehu personen van dezelfde phratie of van dezelfde clan, voor volken met endogamie tussehu personen, die naar do ter plaatse geldende bepalingen cklander van te nabij bestaan. De schuldigen werden naar ouden adat uit de gemeenschap verwijdd, door ze to dooclen, op een vlot naar zee te laten afdrijven, te verdrinken in een zak, door ze lovend te begraven, enz. Doch daarmede was het ontketende onheil voor de overblyvenden

nog niet bezworen. Een voorbeeld hiervan levert een mededeeling van M. C. Schadee in de Bijdragen Kon. Inst. Deel 63, 1910. Het familieleven en "familie recht der Dajaks van Landak en Tajan, volgens welke allen die magisch besmet waren door incest van anderen, reiniging noodig hadden onder den dakdrup van het regenwater.

Met het verwijderen uit de gemeenschap van de taboe-schnners hangt weder naar samen het verwijderen van het kwaad zelf, door het over te dragen op een of ander dier, vooral een hoen, <lat kwaad-absorberende eigenschappen heeft. Der^elijko gebruiken, welke zijn samen te vatten onder den naam zondebok-gebruiken, worden nog veelvuldig toegepast ter verdrijving van epidemische ziekten, vooral in het Oosten van den Archipel. Nog niet vele jaren geleden werd te Poentianak op deze wijze getracht de cholera te bezwaren. Het overdragen van het kwaad op het magische dier geschiedt niet alleen door deskundigen, ook door leken. Daarna wordt het nop een vlot of in een prauw in zee gebracht, waarbij nog verschillende zaken, alle met bij- *zondere magische eigenschappen, worden mee gegeven.

Abnormale droogte, ook een algemeene ramp, tracht men af te wenden door regen te lokken, waartoe verschillende methoden bekend zijn. In hoofdzaak behooeren zij tot de analogie-tooverij; door met water te plassen hoopt men den regen uit den hemel te laten neerplassen. Bij sommige Bataksche stammen pleitten men de bekende *toenggal panaloean*, tooverstaf, van origine misschien een totemstaf, in den grond en gaf water te drinken, in ruïne hoeveelheid, aan de bovenste twee in het hout gesneden pop-pen. Op Java kent men nog het baden van een kat om regen te krygen. Om regen te bezweren sebjent de inagie van de lichaamsopeningen goeden dienst te kunnen bewijzen. Te Batavia laat men daartoe wel een kind, bij voorkeur een meisje, en jongstgeborene, op het erf de *djoeng-* 及凹-houding aannemen, dat is vooroverliggend met de achterste opegwipt (van Ossenbruggen, Het Primitieve Denken etc.).

In het artikel over praeanimisme (zie aldaar) werd gewezen op de eigenaardige analogie-toover van de vruchtbaarheid van het gewas te bevorderen, bijv. van de rijst, van muscaatnootboomen, door bij de velden of in de tuinen, te coha-biteeren of deze handeling na te bootsen. Ook het uitzoeken en feteeren van een rijstbruidspaar, van de rijstmoeder, vormen magische handelingen, welke ten goede moeten koinen aan de opbrengst van den volgende aanplant. Dat oogstfeesten van oorsprong geen uiting van dankbaarheid zijn, maar ten doel hebben om het ontstaan van nicuw, jong planteleven te bevorderen, wordt duidelijk geillustreerd door de beschrijving van een op Java gehouden feest, medegedeeld in het Weekblad Indie 1917, onder de rubriek „Schetsen over land en volk van Het feest bestond uit de opvoering van een toneelstuk, waaraan wajangvoorstelling reeds was voorafgegaan. De schrijver deelt het in, in vijf bedrijven. In het eerste wordt in dans nagebootst het zoeken van een voor ontginning geschikt terrein, het bewerken daarvan, tot horizontale vakken, het aanleggen van de gala-ngans, enz. In het volgende bedrijf worden alle werken vooi het aanleggen van irrigatie-leiding

als het ware gedanst. Het derde heet- voor te stellen het zoeken naar een prinscs, dochter van den vorst die bevel gaf tot de verschillende werk- zaamheden, opdat er geen vodselsnood voor zijn volk zoude koinen. Die prinscs is het als persoon geadacht, vruchtbaarinmakende water; zij wordt voorgesteld door een }inaangnoot, opgehangen boven een met water gevuldo kuip. In het vierde bedrijf trachten de deelnemers teverveegs het water door de nieuwe leiding to laten vlociden naar de pas aangelegde sawah, waartoe de draad, aan welke de noot hangt, moet worden doorge-sneden. Quasi is niemand daartoe in staat, totdat in het laatste bedrijf do vorst zelf zijn medewerking verleent, met het gevolg, dat de onwillige danie nu niet langer kan weerstaan: de pinangnoot valt in de kuip, Hat wil zeggen het water stroomt door de leiding en maakt de velden vruchtbaar. Naar de mededeling van deelnemers en toeschouwers was dit feest een oogstfeest. Het is echter duidelijk, dat de ge-heele vertooning behoort tot de categoric van dansdrama's, welke moeten dienen om een voor- genomen arbeid te doen slagen. Niet de afge-loopen oogst, maar de volgende gecredmaking van de velden voor het nieuwe gewas leverde de aanleiding tot de vertooning. Het geloof van dynamistisch denkenden, dat de nabootsing van een verschijnsel, het verschijnsel zelf te voor-schijn roept (analogie-tooverij), brengt van zelf de gedachte mede, dat tot het slagen van een voorgenomen grooten arbeid, waarvan misluk-king een ramp zoude beteckenen, do nabootsing van dien arbeid van te voren de beste magi-sche-verzekering oplevert. Wat thans oogstfeest is voor het verkregen gewas, diende van origine voor het slagen van den volgende aanplant.

Tot moeilijken en gewichtigen arbeid kan ook gerekend worden het bouwen van een woning, vooral van een groot huis, dat onderdak moet verschaffen aan tai van gezinnen. Om voorspoed en vrede voor de bewoners te verzekeren, zijn allerlei maatregelen noodig, welke geen verband houden met de techniek van den bouw, maar met het geloof aan magisch kwaad, aan de macht van vertoornde geesten, waarvan de bewoners te lijden zouden hebben, indien die maatregelen werden verzuimd. Vele er van behooren tot de wichelarij (zie WICHELEN, Deel IV bl. 776) en niet tot de magie; tenzij men alle wichelpractijken ook bij de magie zoude willen indeelen. De grens tusschen dezo beide is niet scherp aan te gevon. Het uitzoeken van de pick waar men zal bouwen, bij do Maleiers van Malaka naar kleur, smaak en reuk van den grond, het uitrekenen van den dag, die gunstig is om de werkzaamheden te begin non, e d., behooren geheel tot het werk van den wichelaar; het offeren aan de aard-geesten zoude men onder de officiele magie kunnen rangschikken. Ten aanzien van allerlei voorzorgen bij het bewerken der materialen, het oprich ten van hoofdstijlen, het betreden van de woning enz. zie men J. C. van Eerdo, Inlciding---tot de y. olkenkunde van Nederlandsc-ndie, Volksuniversiteits BibKothek, en de daar aangegeven bronnen. Hier nidge nog do aandacht worden gevestigd op do oorspronkelijke betekenis van het zoogen-bouwwoffer. Bij allerlei volken van deze aarde bestaat of beaond de meening, dat een groot bouwwoffer alleen dan hechG kon zijn, wanneer in de fundamenten of

in een der hoofden een menschenhoofd als offer aan den aardgeest was gebracht. Later nam men in de jaads van een mensch een offerdier, of een dierenkop; het menschenoffer wordt wel levend begraven of levend ingemetseld. Dit geschiedt ook in den Indischen Archipel bekend (zie C. Spat, Tjoelik, Indische Gids 1910). Ouder en oorspronkelijker schijnt echter het gebruik om allerlei voorwerpen onder de woning te begraven, en wel bij voorkeur in de hoeken, onder de deur, en dan inzonderheid zoodanige stoffen, welke geschikt zijn om boozen invloed in zich te absorberen, gelijk ook de zondenbok, of wat in de plaats daarvoor treedt, het kwaad in zich absorbeert. Dit begraven van kwaadopnemende voorwerpen wordt later herhaald, als er onheil over het huis komt, bij v. in geval van ziekte. Bij de Javanen worden bij pokken-epidemieën wel peperkorels, lombok, varkensbeenderen, eieren en katjang idjo onder den vloer begraven. Soortgelijke middelen worden elders ook aangewend op toegangswegen tot een dorp, om aan boozen invloed den toegang te verhinderen. Men zie over een ander Bijdrage Kon. Inst., Deel 71, 1916, Mr. F. D. E. van Ossensbruggen, §§ 80, 136, 137, die het bouw-offer in zijn oorspronkelijken vorm rangschikt onder de zondenbok-gebruiken.

Met het bouwoffer hangt veer ten nauwste samen de over allerlei streken van de wereld bekende magie van deur en drempel, waarvoor verwezen kan worden naar het juist genoemde werk §§ 138—141, en de magie van den dakdruppel, idem § 142 en 201. Door de deur komt alles het huis binnen, ook goed en kwaad; om het laatste te weren worden daartoe geschikte stoffen onder den drempel begraven, worden op stijlen en posten onheilwrende figuren aangebracht. De verairingen aan het dak van vele Indonesische woningen hebben ook ten doel, om de bewoners te beschermen. Het van het dak naar alle zijden afstromende regen water — dakgooten worden niet gebruikt — vorint om hoi huis een reinigen- den magischen kring.

In het vorenstaande word nog weinig of niets inedegecedeld omtrent het betoovenen van den eenen mensch door den anderen. Natuurlijk komt zulks in de Indoncsische wereld voor; het zou een wonder zyn, als men er geen toovermiddelen kende om liefde op te wekken en om haat te zaaien, om macht over iemand te krijgen e. d. De meest gewone middelen hiertoe zijn weer tooverformulieren, *Jiglmoe's*, *inantera's*; maar er koinen ook allerlei andere zaken bij te jjas. Bij de volken van het Maleische schiereiland verwaakte(?) men vooral heel van het bezit van kleine wassen beeldjes, gemaakt van een ledige honigraat, waarin wat haar, nagels, huidvuil, etc. van het te behandelen object worden verwerkt. Doze ingrediënten mochten dienen om met behulp van het tooverformulier de ziel van den betrokken persoon in don wassen pop te kunnen doen ovorgaan. Is dit eenmaal gebeurd, dan kan men het origineel zoo ongvincor alles berokkenen wat men de pop aandoet, blind maken, annen en beenen breken; maar behalve lichamelijke letsol kan men het origineel ook geestolyk kwaad aandoen. Ook kan men macht over iemand krijgen, door wat aarde te nemen van het centrum van zijn voetspor. Van dozo aarde maakt men drie pakjes, in rood, zwart en geel katoen, en hangt

ze samen op aan een veckleurig koord indden boven de slaapplaats. Met een bezenijpe van zeven lidi's slant men drie achterenvolgende nachten bij zonsondergang, middernacht en zonsopgang, telkens zeven maal, tegen de aldus ingepakte aarde, en begraaft deze dan in 't midden van een weg. Als de te bewerken persoon zijn voet op die pick heel gezet, is hij daarmede in de macht gekomen van dengenen, die hem onder zijn invloed wil krijgen. Deze en nog tal van andere middelen zijn uitvoerig venneld door Skeat in zijn Malay Magic. Omtrent de *mantera-goena-goena* (t, in het algemeen gezegd formules voor lief des magie en de daarbij te bezigen *ramoean*, geeft M. T. Soctan Lem ba ng *Alam in zijn boven reeds aangehaakt werke tal van belangrijke mededeelingen. Zoo zyn er toovermiddelen voor de vrouw om te maken, dat haar man naar geen andere kijkt en geheel en al onder haar commando staat; maar ook middelen voor den man om alle ontrouw van de zijde der vrouw te voorkomen. Met de *mantra-pirmanis* kan men zich de genegenheid verschaffen van hem is men deze maar wenscht; de *mantera tenoeng toen-djoek* geeft den man gelegenheid om met zekerheid uit te ma ken of een begeerde vrouw al of niet van hem gediend is. Blijkt het, dat zij afkeerig van hem is, dan loont het de moeite haar verder met de geschikte mantera-goena-goena te bewerken.

Ook andere middelen zijn bekend om bij een begeerde vrouw liefde op te wekken. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan meldt in zijn Geneskunde der Minangkabau Jalciers, dat in Goenoeng Sahlan de jonge man, om zich te verzekeren van de liefde van een meisje, haar een fijingewreven pinangnoot door het ctan mengt, welke hij zelf heel heeft vloogresit en gedefaceerd; een methode, welke in Europa niet onbekend is.

In verband met liefdesmagie behooren ook genoemd te worden de toovermiddelen welke zwangerschap helpen opwekken of alt ha ns daarvoor bevorderlijk zijn. Al is waarschijnlijk, zelfs voor de minst ontwikkelde volken van den Archipel, reeds lang de tijd voorbij, waarin het verband tusschen coitus on conceptie onbekend was, toch schijnt de wetenschap, dat de bevruchting niet anders dan door de cohabitatie tot stand kan worden gebracht, nog geen algemeen goed te zijn geworden. De oudero literatuur levert van zulk een grebek aan kennis menig bewijs. Men zie over dit onderwerp vooral W. H. Rassers, de Pandji-roman, hoofdstukken III en VI. Naar aanleiding van den *Tjikelivanengpati* wordt in dit werk vermeld: „hier leven *Ba tar a Naja Koesoenia* en zijn vrouw *Devi Nila Oeta*) ta bijeen, en dat zij samen mingenot smaken, blijkt duidelij genoeg, waar vermeld wordt, dat zij wonen in do vlakte *Leia Birahi*, d. i. „Minnen- spel!; wanneer het huwelijc editor kindorloos bliff, gaat do vorst drie maanden lang ascso verrichten op een berg, en woldra komt na — langs bovcnnaatuurlyken weg — de bevruchting tot stand. En verdor: „de huwelijken van den vorst en do vorstin van *Koripan* on van het vorstenpaar van *Daha* blyven kindorloos, en, zonder van elkaar af te woten, besluiten beiden naar *Noesa Sari* (het Bloemeneiland) to gaan, om daar om kroost te bidden; blykbaar in het besef, dat cohabitatio, hoo nuttig en onontbeerlijc wellicht ook voor de conceptie, doze toch

op zich zelf niet altijd kan tewegbrengen, worden allerlei ceremonien verricht: zij worden met water overgoten. Inet J neel en rijst bestrooid. magische bezweringen worden over hen uitgesproken, op ten slotte begeben zij zich ook een eind weegs ja zee. waar zij al badende een blauwe en een witte lotus vinden." Door het eten nu van deze planten worden de beide vorstinuën zwanger.

Voorbeelden van bevruchting langs bovennatuurlijken weg zijn uit de literatuur in menigte to halen. Van recenten datum is het bekend, hoe vrouwen om kinderzegen bidden bij een oud kanon, waarvan de druifbal aan den phallus doet denken. Tooverspreuken en middelen uit de kruidenapotheek worden evenzeer te baat genomen om het begeerde doel te bereiken. De zelfde tooverpractyken worden ook toegepast in zuiver Moslimsche landen; het is dus heel begrijpelyk, dat ze in den Archipel niet door de invoering van den Islam zijn verininderd. „Wo es bese Geister giebt, richtet sich bekanntlich ihr Unwille in jeder Weise gegen die Mutterfreude. In Mekka suchen sie zuniichst die Fruchtbarkeit zu verhindern; daher lassen sich die Wei be r, die nach Kinderscgen begehren, von einem erprob- ten „Schfch" ein Band mit iiberliefereten Formeln beschreiben und „besprechen", und holen Vorschriften ein, wie und wann die Beiwohnung stattfindenden soil, um mit Hiilfe des um den Bauch gewundenen Giirtels die Empfangniss zu ermog- lichen" (Dr. C. Snouck Hurgronje, Mekka II).

Al is ~ecliter, als boven gezegd, bij wellicht alle stammen van den Archipel eenig verband tus- schen coitus en conceptie heel goed bekend, dat moeder natuur ha ar groote magic bedrijft, als zij een nieuw individu in het aanzijn roept, door de copulatie van eicel en spermatozo, weet de massa der Indonesiers volstrekt niet, en omtrent het proces bij de zwangerschap heerschen nog allerlei zonderlinge meeningen. Van de Toradja's wordt in het bekende werk van Kruijt en Adriani medegedeeld, dat zij zich de zaak z66 voorstellen, als zoude bij de cohabitatie de man als 't ware een ei deponeren in den schoot der vrouw, dat dan door haar, als in een broedstoof, wordt uit- gebroed. Jhr. van Suchtelen schrijft in zijn zoo welgeslaagd boek over Endch (Mededeelingen Encycl. Bureau, Afl. XXVI), dat men op Flores weet, dat het kind vleesch is van de moeder; dat men er zwangerschap wel voorkomt door om- legging van de baarmoedermond; maar niette- min beschouwt men de zwangerschap als een kookproces, en overmatig braken van de aanstaande moeder schrijft men toe aan te hevige borrelen van het kooksei.

Tai van magische handelingen zijn bekend om de bevalling goed te doen verloopen. Met de vermelding van 4en typisch voorbeeld, ontleend aan het laatstgenoemde boek, moge hier worden volstaan: „Als eindelijk de weenen den naderenden pa'rus voorspellen, wordt ter vergemakkelijking der baring alles opgezegt: deuren, vensters, doozen. Geen touw mag gebonden blijven, de weefsels waaraan de patiente gedurende haar zwangerschap heeft gewerkt worden losgetornd, eventueel gespannen draden voor een nieuw weefsel worden losgemaakt..

Aldus begint het jonge menschenleven in een magische sfeer, waarin het wordt gevangen gehouden tot aan den dood; en het leven, dat daar- nê in een andere wereld wordt voortgezet, staat

naar de overtuiging van hen, die op a rde toeven, niet minder onder invloed van de magic.

Voor bronnen kan worden verwezen naar de bronnenopgavon, welke zijn vermeld bij de aangehaalde encyclopedie-artikelen en in de aangehaalde afzonderlijke werken: in het bijzonder is de aandacht te vestigen op het Register van geraadpleegde schrijvers, opgenoemen achter 3lr. van OsscnbruggeVs geschrift over "Het, Primitieve Denken". Bijclragen Kon. Instituuty Deel 71. 1911G.

C. S./
-ERMELING (JOHANN PHILIP) GeborenAe Zelhcm in Gelderland den 2Jen Januari 1831. Genoot zijne opleiding aan de Koninklijke Militaire Academic en wercl den 11en Juli 1850 be- noemd tot 2den luitenant der Genie van het Ned.- Ind. Leger. In jNlaart 1851 te Batavia aangeko- men, werd hij bij de geniewerken geplaatst en bouwde te Mr. Cornelis het Noorder-Kampenein- gedeelte, wefkte "aji*- fortificatiewerken op en om het eiland Onrust (le daarna belast met het treffen der voorbereidingen voor den bouw van een fort nabij de pas opgerichte hoofd- plaats Rangkasbitoeng van het district Lebak in Bantam. In j 853*werd hij overgeplaatst naar Soerabaja, in verband met de uitvoering der zoogenoemde buitengewone fortificatiewerken, van vesting- en kustbatterijen en de verzorging van den Artillerie Constructiewinkel, een pas overgenomen particuliere fabriek, die veler- hande voorzieningen vereischte. In 1859 nam hij deel aan do eerste expeditie naar Boni. In Augustus 1859 tot kapitein bevorderd, werd hem in het begin van 1860 wegens ziekte een tweejarig verlof naar Europa verleend, welk verlof tweemaal werd verlengd om hem in staat te stellen eenc studio van de grondpeikunde in Europa te maken en zulks naar aanleiding van de mislukking van voor de citadel Prins Hendrik te Soerabaja en elders in Indie on demon) en putboringen. In Maart 1864 in Indiï terugge- keerd, werd hem dan ook de uitvoering van een artesieschen put in de citadel Prins Hendrik te Soerabaja opgedragen. In April 1865 werd kapitein E. bij het Departement der Burgerl. Open- bare werken gedetacheerd ten einde den eersten put uit te voeren ter hoofdplaats Grissee, welke belangrijke havenplaats voor drink- en badwater- behoefte geheel van regen en regenwaterkom- men afhankelijk was. Spoedig dnanop werd hem het lidmaatschap opgedragen van een commissio van waterstaats- en inijningenicurs voor het onderzoek naar de mogelijkheid van artscische irrigatie der van regen afhankelijke rystvelden in de laaglanden op Java. De resultaten van dit onderzoek gaven Ermeling aanleiding tot het doen van voorstellen voor de oprichting van een grondpeilwezen als onderdeel van het inijn- wezen. In Mei j 870 teruggeplaatst bij het Leger werd hij in Januari 1868 bevorderd tot inajoor. In Maart 1872 tot luitenant-kolonel bevorderd, werd hij als 2de Directeur der Genie by het Departement van Oorlog te Batavia geplaatst. By de late Atijhsche expeditio was hij wnd. Chef van het Wapen der Genie en maakte zich als zoodanig ook bij de voorbereidingen van do 2de Atijhsche expeditie zeer verdienstelijk. Ge- makkelijk verplaatsbare houten gebouwen van bijzondere constructie, als hospitaal- barakkon, magazijnen, en staflogies, en eenvoudige bam- boezen barakken voor do bezettingstroepen be-

nevens ecu duwtram naar den kraton werden door hem aanbevolen en aangemaakt. Tot verbetering van het bij ruw weer gevaarlijk debarkement van Artillerie en Cavalerie werd door hem het drijvervlot uitgedacht, vóórlig ook bij ruw weder, ruwe behandeling op tegen kogelschade. In het jaar 1875 bevorderd tot kolonel en Chef van het Wapen der Genie, werd hij in Juli van dat jaar in commissie naar Atjeh gezonden om aldaar van nabij met de bestaande toestanden kennis te maken. Ofschoon vele van zijne voorstellen, voornl. om financieele redenen, schipbreuk leden, kwamen ten gevolge van zijne adviezen toch verschillende voorzieningen tot stand, o. a. het spoorlijntje Oele-Lleue—Koeta-Radja, terwijl ter vervanging van de oude ziekenbarakken der 2de expeditie een groot militair hospitaal werd gebouwd. Ook in het binnenland van Java zijn, volgens Ermelings plannen, eenige nieuwe militaire etablissementen gebouwd, waarbij een ander, geheel nieuw ka-zerne-type word toegepast. Kolonel E. verliet den 3en April 1879 het Leger. Kort daarna werd hem de rang van generaal-majoor verleend. In Juli 1879 trad hij in dienst bij de Billiton-Maatschappij en werd kort daarop vertegenwoordiger van die Maatschappij in N.-I., eenne betrekking, welke Ermeling tot April 1902 heeft vervuld. Onder zijn doeltreffend beheer kwamen vele verbeteringen tot stand, terwijl zijn optreden zoowel door het Europeesch als het Chineesch personeel zeer gewaardeerd werd. Ten gevolge van ziekte werd Ermeling in September 1902 onder bijzondere dankbetuiging door de Billiton Maatschappij uit zijne betrekking ontslagen. Ook n zijn ontslag heeft de oud-generaal zich in het maatschappelijk leven nog lange jaren zeer verdienstelijk weten te maken, o. m. door zijne adviezen aan de Regeering met betrekking tot de haven van Soerabaja. Hij overleed den 4en Januari 1921 te Buitenzorg.

MARITIEME KRINGEN. Bij Ind. Stb. 1918 no. 262 (zoals dit is gewijzigd by Ind. Stb. 1918 no. 743 on 1919 no. (18) werden ingesteld *mari-Heime kringen*, waaronder worden verstant door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen aan de kuMen van Ned.-Indie grenzende watergebieden, waarbinnen enkel beperkende bepalingen gelden ter verzekering van de geheimhouding van verchillende verdedigingsmaatregelen. In Ind. Stb. 1918 no. 263 zijn door den Gouverneur-Generaal eenige zoodanige maritieme kringen aangewezen.

OPLEIDING VAN ADMINISTRATIEVE AMBTENAREN (INDISCHE BESTUURS-). Do vraag, op welke wijze de opleiding in verband met de go-wijzige cischen van den befttuisdienst het best ware te regelen, kwam in 1918 opnieuw aan de orde door de indiening van een vcrzoekschrift, ondertekend door een aantal gewezen Indische hoofdamttenaren, waarin werd aangedrongen op de inatelling van een nieuw doctoraat, in do vorceningdo faculteit der rechtsgeleerdheid on dor letteren en wijsbegeerte, tot do studio waar-voor ook zouden inoeton worden toegelaten be-zitters van het cinddiploma der vijfjarigo hoogero burgerschool. Naar aanleiding van dat request werd bij gemeenschappelijk beschikking van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en den fungerenden Minister van Koloniën van 18 September 1919 eeno commissio ingesteld voor de hervorming van do opleiding

van Indische bestmirsambtenaren, bestaande uit do Heeren Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Prof. Mr. G. Anlr6 de la Porte, Mr. G. J. A. van Berckel, (; F. deT Bruyn Kops, C. J. Hassel-man, F. A. Liefcrinck, Dr. E. Moresco, F. P. Sollowijn Gelpke en Prof. Mr. C. van Voltenho-yen. In haer onderdagtekeniig Van 93laart 1920 uitgebracht verslag voldeed zij in de eerste plaats aan de haer verstrekte opdracht om een studio- en examenprogramma te ontwerpen voor een wetenschappelijke opleiding aan een of mecr der universiteiten, welke rechtstreeks zou moeten opstaan voor hen, dio in het bezit zijn van een getuigschrift van met goed gevolg afgelegd eindexamen der gymnasia of der hoogere bur-gerschoolen met vijfjarigen cursus (of van een daarmede wettelijk gelijkstaand examcn) en waarbij de benoembaarheid ontleend word aan een afgelegd (doctoraal of staats-) examen.

Inmiddels was bij artikel XXXIII der wet van 11 Maart 1920 (Ned. Stb. No. 105) aan artikel 133 der Hooger-Onderwijswet een tweede lid toegevoegd, luidende : „Tot het afleggen der examens in de vereenigde faculteiten der rechts- geleerdheid en der letteren en wijsbegeerte be-treffende de studio van den Oost-Indischen Archipel worden toegelaten zij, die in het bezit zijn van een der getuigschriften, vermeld in de ar-tikelen 11 en 12 *) of van een getuigschrift van met goed gevolg afgelegd eindexamen van de hoogere burgerschoolen met vijfjarigen cursus.”

In de toelichting (gedr. stukken Tweede Kamer 1919—1920—57, No. 10) verwees de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen naar de instelling van bovencvrmelde Commissie, onder aantekening dat bij de regeling der hiebedoelde opleiding zou worden uitge-gaan van de gedachte, dat er een harmonische vereeniging moct zijn van taal- en volkenkunde en van staatswetenschappelijke studien; een wetenschappelijke voorbereiding zou worden ontworpen, waarbij zoowel het onderwijs, als de examenregeling uit verstaar zouden zijn en wou in dieer voogt, dat deze niet aan eene faculteit zouden worden verbonden, maar do faculteit der rechtsgeleerdheid gelijklijk met die der letteren en wijsbegeerte in de opleiding zouden worden betrokken.

In anshitting aan deze toezegging zijn bij het nieuwe Acadinisch Statuut (Koninklijk besluit van 15 Juni 1921, Ned. Stb. No. 500) in artikel 4, Rubriek VI, bepalingen vastgesteld on pons do examens in de vereenigde faculteiten der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbe-geerte. Daarbij is onderscheiden tusschen twee studierichtingen:

A. Studio van het Nedcrlandsch-Indisch recht on

B. Indologische Studio.

Aan het doctoraal oxamen in het Ncdcr-landsch-Indisch recht*) ontleent de candidaat

i) d.w.z. eindexamen gymnasium of z.g.n. Staatsexamen.

*) Dit omvat als verplichte vakken:

1. het adarocht van Ncdcrlandsch-Indie.

2. het Nederlandsch-Indisch burgerlijk recht, handelsrecht on strafrecht, met hoofd-zaken van hot Nederlandsch-Indisch burgerlijk procesrecht en strafprocesrecht.

3. do Javaansch taal.

de hoedanigheid van meester in de rechten; dit examen geeft uitsluitend toegang, tot promotie in de rechtsgeleerdheid. Bij de Indologische Studie is het candidaatsexamen, ter keuze van den Candidaat, hetzij taalkundig, hetzij staats-huishoudkundig. Voor hen, die het taalkundig candidaatsexamen hebben afgelegd, is het doctoraal een staats-huishoudkundig examen, en voor hen, die het staats-huishoudkundig candidaats-examen aflegden, is het doctoraal een taalkundig examen. Elk der beide doctorale examens geeft toegang tot de promotie, hetzij in de rechtsgeleerdheid, hetzij in de letteren en wijsbegeerte, ter keuze van den candidaat.

De nieuwe regeling op de bestuursopleiding (Koninklijk besluit van 17 Juli 1922 No. 35, Ned. Stb. No. 453) bepaalt nu, op den grondslag van het evenvermeld nieuw academijsch statuut, dat tot de hoogere betrekkingen bij het Binnenlandsch Bestuur allen benoembaar zijn zij, die geslaagd zijn in een der doctorale examens in het Nederlandsch-Indisch recht of in de Indologische studierichting. Aanspraak op benoeming hebben alleen de in zoodanig examen geslaagde candidaats-ambtenaren, waarvan, overeenkomstig de te voren geldende regeling, het aantal jaarlijks wordt vastgesteld en waarvan de aanwijzing zoowel in Nederland als in Indie wordt voorbereid door een commissie. In verband met de omstandigheid, dat thans universitaire examens moeten worden afgelegd, welke worden beheerscht door het hierboven vermeldde artikel 133 der Hooger-Onderwijswet, komen voor aanwijzing als candidaats-Indische ambtenaren slechts zij in aanmerking, die voldaan hebben aan een der examens ter verkrijging van een getuigschrift van bekwaamheid tot de studie aan eene universiteit of aan het eindexamen van hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in Nederland of Indie (en het daarmede bij de wet van 11 Januari 1919, Ned. Stb. No. 19 gevestigde eindexamen van afd. B der algemeene middelbare school in Nederlandsch-Indie). De candidaats-ambtenaren genieten als tegemoetkoming in de studiekosten een jaarlijksche toelage, tot een door den Minister van Kolonien te bepalen bedrag, zoodmede c.q. geheele of gedeeltelijke vrijstelling van collegegelden.

In het hierboven vermelde verslag van de commissie voor de hervorming van de opleiding der bestuursambtenaren werd mede de vraag in beschouwing genomen of het wenschelijk en mogelijk is, met opheffing van de Nederlandsch-Indische Bestuursacademie te's Gravenhage, de hoogere vorining van bestuursambtenaren, die de examens voor den Indischen administratieven dienst hebben afgelegd of daarvan vrijstelling hebben bekomen, zoover noodig gewijzigd, over te brengen naar de universiteit.

Als uitvoelisel van de terzake door de commissie gedane voorstellen werd de Hooger-onderwijs-wet by artikel XXVIII van de wet van 11 Juli 1921 (Ned. Stb. No. 782) aangevuld met een overgangsbepaling, welke het mogelijk maakte, dat bg artikel 41 van meervermeld nieuw Academijsch statuut de noodige voorschriften werden vastgesteld om hen, die voor 1 Januari 1924 het grootambtenaarsexamen of het eindexamen voor den Indischen administratieven dienst hebben afgelegd en daarna in Indie actief hebben ge-

diend, in de gelegenheid te stellen de nieuwe universitaire examens, onder genot van faciliteiten, af te leggen. In aansluiting aan die regeling en in overeenstemming in hoofdzaak met het voorstel van voornielde commissie zal worden overgegaan tot opheffing van de Nederlandsch-Indische Bestuursacademie, nadat de daarvoor in 1921 aangewezen ambtenaren hun studien hebben voleindigd.

VEETEELT. 15c bevolking van den Oost-Indischen Archipel vindt grootendeels haar bestaan in landbouw en veeteelt. Doze beide bedrijven zijin onafscheidelijk aan elkander verbonden. Door den veestapel wordt in hoofdzaak de trekkracht geleverd voor het bewerken van den grond, waaruit volgt, dat hij ten opzichte van het landbouwbedrijf een belangrijke plaats inneemt. Langen tijd geleden, toen Java nog minder dicht bevolkt was, had de veestapel aan voers gebrek. Slechts een klein gedeelte van de nuert rijstbouw geschikte gronden werd in cultuur gebracht, terwijl de rest bestemd was tot veeweide. Over de kwestie van de voeding van den veestapel behoefden men zich toen ter tijd niet te bekommeren. Het landbouwbedrijf verkeerde nog in het stadium van rooibouw en over den veestapel werd ten dienste van het landbouwbedrijf alleen beschikt als men hem noodig had. De rest van den tijd liepen de dieren vrij rond en werden's avonds onder dak gebracht in hoogst primitief ingerichte veekrallen.

In verschillende streken van de Buitenbezittingen stalt de bevolking haar vee 's nachts onder de huizen, die min of meer hoog boven den grond worden opgetrokken en op zware houten stijlen rusten. Daar waar veel tygers voorkomen verbi jven de dieren 's nachts in goed afgesloten stallen.

Gaandeweg is de bevolking op Java toegenomen en in de laatste tientallen jaren zo6 sterk, dat thans in de meeste gewesten geen geschikte weigronden voor den veestapel meer beschikbaar zijn. De cultures, met name *frucht*, suiker, thee, koffie, tabak en rubberondernemingen hebben geleidelijk een groot oppervlakte gronds in beslag genomen, waar vroeger het vee kow grazon. Met die inkrimping van de oppervlakte weigrond had noodzakelijk gepaard moeten gaan een andere wijze van veehouding. Aan het vraagstuk der veevoeding werd niet de noodige aandacht geschenken. In verband met de wijziging der economische toestanden had de veehouding in andere banen geleid behooren te worden. Vcrpeling van den veestapel in hoofdzaak op stal had toen ingevoerd moeten zijn.

De teelt van buffels en runderen is in Indie als regel een bijbedrijf, een nevenbedrijf, dat echter onmisbaar ia voor de uitoefening van het landbouwbedrijf. Over het algemeen bezit de bevolking een uiterst gebrekkige kennis van veeteelt. De natuur heeft steeds voor alles gezorgd en moet dit veelal nog doen. Van teeltkeus en uitsluiten der minderwaardige stieren van do voorttelling moet de groote betekenis haar nog worden bijgebracht.

Over het algemeen komt groot veebezit op Java niet voor; wel zijn er in de afdeling Tji-latjap, in de Zuid-Preanger en in Bantam Inlanders, die 40 tot 100 buffels bezitten, doch voor alle reeds in cultuur gebrachte streken mag aangenomen worden, dat het bezit per hoofd varieert

van 1—8 buffels of runderen. Meest worden den gezin niet neder dan twee tot vier stuks dezer dieren verpleegd. De overige besteedt men uit, wonden z.g. „getitip“, waaronder verstaan wordt het tijdelijk in verzorging geven van het vee tegen een kleine vergoeding. Zoo gebuurt het dat geregeld, na afloop der grondbewerking, door de bevolking in de vlakke haer vegetitip worden in de bergstreken. Daar bestaat groote behoefte aan mest en zijn de bewoners van die streken meestal ook genegen het vee zonder eenige vergoeding tijdelijk te verplegen.

Ten einde in de behoefte aan trekvee te kunnen voorzien zijn er al veel cultuurondernemingen, die een eigen veestapel bezitten. In Deli heeft elke onderneming Jaar veestapel uitsluitend bestaande uit Bengaalsch vee, dat uit Britsch-Indië werd geïmporteerd. Nadat in 1905 de veeartsenijkundige dienst van het Departement van Binnenlandsch Bestuur was overgegaan naar het Departement van Landbouw, werden maatregelen voorbereid, die konden leiden tot verbetering van den rundveestapel der bevolking. Afdoende was reeds gebleken, dat middels reinteeft op Java het beoogde doel niet meer bereikt kon worden, zoodat overgegaan moest worden tot kruising met een geïmporteerd ras. De keuze viel op den Zebu, waarvan reeds verschillende rassen door particulieren waren ingevoerd ten behoeve van de melkproductie. In 1907 had de eerste invoer plaats door de Regeering van een 300 stuks Mysorestieren, waarvan het grootste gedeelte verstrekt werd aan de bevolking der afdelingen Salatiga, Magelang, Kebomen, Poerbolinggo, Bandjaragara en de onderafdeeling Pajo Koemboeh der afdeling 50 Kota (Padangsche Bovenlanden). Hiermede ging gepaard het door middel van castratie uitsluiten van de voortteling der minderwaardige mannelijke dieren. De resultaten met de Mysorestieren zijn over het algemeen tegengevallen, hetgeen was toe te schrijven aan het feit, dat het meeren-deel dezer dieren niet voldoende massa bezat en het in de eerste plaats noodig was in de kruisingsproducten met het Javaansch rund neder massa aan te brengen. De verdere invoer werd gestaakt en er werd overgegaan tot het importeren van de grootere rassen, nl. Ongole, Hissar en Gujrat. De resultaten hiermede verkregen zijn van dien aard, dat op den thans ingeslagen weg behoort te worden voortgegaan. Sedert 1910 zijn telkens Commissies van aankoop naar Britsch-Indië geweest om tot heden werden ruim 2000 stieren en ongeveer 1200 koeien aangekocht met de bedoeling deze in verschillende gewesten aan de veebezitters op gemakkelijk afbetalingsvoorwaarden (in don vorm van rentelooze voorschotten) te verstrekken. De voornamste fokcentra op Java, waar met succes de kruising met Zebus is toegepast, zijn de afdelingen Magelang, Kebomen, Bandjaragara, Poerwokerto, Salatiga, Kendal, Ponorogo, RMBang, Toeban, Djonbang en Blitar. De helft oed Bengaalsche stieren zijn gebleken voor trekdiens toe veel beter te zijn dan het Javaansch rund. Daarbij komt nog dat de melkproductie ook niet onbelangrijk is, zoodat de vrouwolyko attainmelingen der Zebustieren veel aangekocht worden voor kleine melkbedrijven. Op verschillende plaatsen zijn na verloop van tijd fokstations opgericht, voornamelijk om jonge volbloed Zebustieren tot een zekeren leeftijd (ongeveer 2%

jaar) op te fokken en in goede conditie tegen billijken prijs aan de bevolking te verstrekken. Hoe goed de bevolking ook geweest moge zijn, die heeft voorgezeten bij de oprichting dezer fokstations, de resultaten waren allesbehalve bevredigend. Al dadelijk bleken het dure inrichtingen; het aanplanten van gras, de verzorging der aanplantingen, de verpleging der dieren, het verstrekken van extra voer in droge tijden kostte veel geld, zoodat de opgefokte jonge stieren uit den aard der zaak met veel verlies van de hand gezet moesten worden. Ze kwamen veel duurder te staan dan de uit Britsch-Indië geïmporteerde. Fokstations zijn opgericht in de afdeling Bataang, sedert overgebracht naar Boemijaoe, residentie Pekalongan, in de Padangsche Bovenlanden te Padang Mangatas, in de afdeling Padang Sidempoean te Si Hitang, in de afdeling Benkoelen te Doerian Demang en op Sumatra's Oostkust te Tandjong Moelia. Te weinig is bij dezen maatregel rekening gehouden met de mentaliteit en de draagkracht van den Inlander. Het bleek al spoedig, dat de op deze stations opgefokte stieren, in de deses verstrekt zijnde, in voedingstoestand achteruitgingen en weinig productief deden. Waar er destijds van bevoegde zijde op gewezen was, dat in enkele streken de bevolking reeds bezig was met succes jonge stieren op te fokken tot den tweejarigen leeftijd, was het veel rationeeler geweest deze opfokmethode, waaraan nog wel het een en ander mankeerde, in beter banen te leiden. Dan was althans bereikt, dat na verloop van tijd een voldoende aantal stieren had opgekocht kunnen worden, dat opgegroeid is onder omstandigheden en voorwaarden, zooals ze in de deses, in het algemeen werden aangetroffen. In de afdelingen Kendal, Kebomen, Koetoardjo, Rembang en Toeban zijn meerdere deses aan te wijzen, waar de veebezitters van het opfokken van jonge stieren een bedrijf maken. In het algemeen slaat de Zebu het beat aan in droge, warme streken, doch hij heeft een groot aanpassingsvermogen ook voor eenigszins koudere en vochtige klimaten, zooals bijv. in de afdeling Wpnospo gebleken is.

Ten einde voor de toekomst niet geheel afhankelijk te zijn van Britsch-Indië, wat betreft den import van Ongole-vee, is de Regeering er toe overgegaan sedert 1913 op het eiland Soemba een aantal stieren en koeien van dit ras te verstrekken aan de radja's op dit eiland. Voornamelijk op Midden- en Oost-Soemba werden aan de radja's een koppelt koeien van 15 tot 20 stuks verstrekt met 66n stier, op voorwaarde dat ze even veel jonge stieren van 2% jaar aan het Gouvernement teruggaven als do kudde aan diezen stierk was. In 1917 is na afloop dezer overeenkomst een betere regeling getroffen, nl. deze: dat de verzorgers van do koppels verplicht werden om alle kalveren, zoowel inannelijke als vrouwelijke, op eenjarigen leeftijd te verkoopen aan de Regeering tegen een prijs van / 50. Op deze wijze had men beter de selectie in de hand bij het formeeren van nieuwe koppels en werd voorkomen dat in de laatste toegepast. Op het eiland Soemba, waar thans reeds meer dan 3000 volbloedkoeien, zijn en het benodigd aantal volbloedstieren gaat dezo fokkerij uitstekend; de kosten zijn zeer gering, terwijl zij voor de bevolking veel voordeel afworpt. Jaarlijks worden thans reeds

i. 200 Ongole-stieren uitgevoerd naar Java, om daar als dekstier te worden gebezigd.

Zoo zijn er nog wel meer streken op de kleine Soenda-eilanden, die zich goed leenen voor het extensieve veeteeltbedrijf. De fokstations zijn altoopgericht in reeds jaren lang gecultiverde streken, waar het fokken van vee met reël meer kosten en moeite gepaard gaat. De destijds op het eiland Socniba ingevoerde Madoreesche en Australische runderen zijn sedert 1918 o verge-bracht naar Timor, waar gunstige voorwaarden bestaan tot het fokken van slachtvee.

In de Lampongsche districten tot Gedong Tataan, waar reeds jaren kolonisatieproeven ge-riomen worden met Javanen uit Kedoe, werden Javaansche koeien geïmporteerd en Gujrat-stieren, waaruit uitstekende gebruiksdieren zijn gefokt, zoodat daar thans reeds een veestapel aanwezig is van 20 stieren, 700 koeien, 175 ossen, 825 koekalveren en 230 stierkalveren. Op het eiland Madoera wordt sedert 1910 jaarlijks \pm 100.000 toegestaan voor verbetering van den veestapel. In hoofdzaak worden deze fondsen besteed aan het primeeren van goedgekeurde dekstieren, het houden van tentoonstellingen en kerappans (stierenwedstrijden). Het is evenwel nog niet gelukt de castratie van minderwaardige stieren daar algemeen toegepast te krijgen, het-geen voornamelijk moet worden toegeschreven aan het feit, dat de veebezitters en de veehand-laren van deze kunstbewerking financiële na-deelen ondervinden. Door dit niet te willen erkennen, is er een algemeen lijdelijk verzet bij de bevolking ontstaan en kunnen de resultaten onmogelijk evenredig zijn aan degrootuitgaven, die aan de veeverbetering worden ten koste gelegd. Waar cr jaarlijks 60.000 slachtrunderen worden uitgevoerd, laat het zich hooren dat het veeteeltbedrijf op dit eiland, waar uitsluitend reinsteelt wordt toegepast, van groot belang is voor de bevolking.

Een groot verschil met Madoera vormt het eiland Bali, waar de castratie van stieren van ouds door de bevolking zelf werd toegepast. De gewoonte bestond echter om deze kunstbewerking niet toe te passen voor den 4 jarigen leeftijd, opdat de os zooveel mogelijk het mannelijk type zou behouden. Eigenaardig is zeker dat de zwart-bruine kleur van den stier na castratie verandert in de roodbruine van de koe, welk verschynsel moet worden toegeschreven aan het uitschakelen van den invloed van bepaalde stoffen, die bij den stier in de testikels worden afgescheiden en in het bloed circuleeren en dus bij den os ontbreken. De maatregelen tot verbetering bestaan op dit eiland uitsluitend in selectie van de stieren, castratie der minderwaardige en het houden van tentoonstellingen. Het aantal uitgevoerde slacht-ossen bedraagt jaarlijks ongeveer 25.000 stuks. Van groot belang is het derhalve, dat de veestapel zoowel kwantitatief als kwalitatief wordt verbe-terd. In de hoogere bergstreken wordt getracht met behulp van Australische en Hollandsche stieren een gebruiksrund te fokken met meer massa en grooter slachtwaarde. Zoo werden destijds in de 1666gr20 Herefordstieren geïmporteerd en 10 stuks in de afdeling Salatiga. Do laatste jaren zijn deze stieren, die geleidelijk moesten vervangen worden, verwisseld met jonge stieren der boerderij „Generaal de Wet“ te Tjisaroea, dus van Hollandsch ras. Ongetwijfeld wordt op deze

wijze een zeker percentage, al is dit gewoonlijk niet nicker dan 15 %, goede gebruiksdieren ge-fokt, doch het nicerende! hiervan wordt ver-kocht aan eigenaars van melkcrijen, die er flinkc prijszen voor betalen. Vooral nu er groote vraag naar melkvee bestaat in Indie, worden vele dor beste vrouwelijkc dicren aan de fokkerij ontrok-ken. Intusschen worden ook in de afdeling Malang een aantal Hollandsche stieren verstrekt; van Zebus is de bevolking in de Oostelijkc ge-westen van Java bepaald afkeerig, vooral in Besoeki. Door Europeanen en Chinesezen worden veelal de bestaande melkcrijen in Fudie ge-exploiteerd. In de meeste dezer bedrijven worden een aantal kruisingsproducten, soms ras-looze dieren, aangetroffen. Evenwel zijn er ook enkele, die over een zeer goed veebeslag beschik-ken, zoodals te Tjisaroea en te Lem bang bij de Gebr. Ursone.

Aan verbetering van den buffelstapel wordt in de meeste gewesten nog niet veel gedaan, terwijl toch dit dier van bijzonder groot belang is voor de grondbewerking. In de residentie Semarang wordt al jaren selectie gehouden van de stieren en de minderwaardige uitgesloten van de voortteling raiddels castratie. Voor enkele streken is de buffelsteelt van bijzonder groot belang. Zoo bezit Soenibawa een grooten buffelstapel en voert jaarlijks ongeveer 3000 stuks uit, voornamelijk naar Java.

Uit het mindere-ve vaartsonderzoek is reeds gebleken dat het vleeschverbruik per hoofd bij de Inlandsche bevolking was toegenomen. De laatste jaren wordt er volgens de statistieken op-vallend meer vee geslacht. Op verscheidene resi-dentie-afdelingshoofdplaatsen bestaan slacht-huizen, terwijl er ook al verscheidene zijn op districtshoofdplaatsen, opgericht door de Gewestelijkc Raden. De meeste particuliere slachtplaat-sen laten uit een hygienisch oogpunt zeer veel te wenschen over, evenals de verkoopplaatsen van vleesch en visch op vele plaatsen. Er zijn thans 8 Gemcente-veeartsen belast met de kuring van vee en vleesch, op de overige plaatsen geschiedt dit meestal door daartoe opgeleide Inlandscho keurmeesters, bij gebreke aan deskundig perso-nnel. Soms geschiedt de kuring van levend vee ook wel door Inlandsche schrijvers, oppassers, Officiëren van Gezondheid, Inlandsche nrten, dio hiervoor evenin in de bevoegdheid bezitten. Schietniaskers worden zelden gebruikt, het slachten geschiedt meestal door doorsnijden van den hals op de Mohammedaansche manier, terwijl op de Karohoogvlakte en in de Bataklandcn de dieren ook nog wel door een lanssteek in de hartstreek afgemaakt worden.

Veestapel. Voor een bevolking, dio grooten-dools in landbouw haar bestaan vindt, is uit den aard der zaak do veestapel van veel belang. Zoowel op Java als op do Buitonbezittingen wordt do trokkracht voor hot landbouwbedrijf geleverd door don hoornveestapel. Buffels on runderen ne-mon dan ook do oorste plaats in, daarna paarden, kleinvee en pluimvee.

Do buffel (MAL. Krbau, JAV. kebo) is een bij uitstek nirtig huisdior voor do bevolking. Forsch en zwaar van lichaamBbouw kan dit dier enormo kracht ontwikkelen, hetgeen ook noodig is voor een bohoorlijk diop bowerken van don grond. Hij voodt zich gemakkoijk, kost weinig aan onder-houd en vormt dus een. zeer waardovol bezit voo r

den Inlandschen landbouwer. In gewoonten en gebruiken is door den Javaan zoowel als den Macier aan den buffel een voornam plant toegekend. Zoo warden in sommige streken witto buffels nog als heilig beschouwd en was het tot voor kort verboden ze te slachten. Buffels mot stork ontwikkelde horens worden op het eiland Socmba roods tijdona het levn van een radja aangewezen om na (hiens overliden goslacht to worden en als doodenmaal te dicnon. Ter be z wo ring van ziekten, zooals cholera en pest, worden in de Vorstenlanden nog wel witte buffels, mooi opgotuid en gevolgd door een grooten stoet Inlanders, rondgeleid onder het branden van wicrook. Niet ten onrechte is daarom wel eens gezegd, dat de buffel een trouwe bondgenoot is in het leven van den Inlander. De zorg voor doze loggo viervoeters is opgedragen aan Inlandsche knapen, z.g. „botjah angon", die als het ware van jongs af met hen opgroeien. Uit bepaalde teckens meent do bevolking de gaardheid en deugdzamheid van de buffels te kunnen afleiden. Tot die tockons bell ooren vooral verschillende haar^vervels en witte kringen of streepen onder den hals, terwijl aan stand, richting, lengto van de horens en den staart do eigenaars hunne dieron weten te herkennen. Do algomeen voorkomende kleuren van buffels zijn blauw en grijs, doch er zijn donkorblauwe, z.g. kebo binoewang en lichtgrijze, z.g. kebo mi-loekoet. Onder de eerstgenoemde worden de grootste en beste oxemplaren aangetroffen. Witto buffels zijn zeldzamer: wel komen er bontge-kleurde voor, nl. blauwgrijze met witte vlokken aan kop, romp en onclerbeenen. Voor het transport op verharde wegen is de buffel minder go-schikt dan het rund, zijn klauwen zij niet zoo stovig van bouw, zoodat er geinakkolijk zool-kneuzingen ontstaan. Bovendien bcacht hij ook niet over zooveel uithoudingsvermogen. Voor do natte bewerking dor rijstvolden is hij ovenwcl hot aangewezen dier.

do Preangor-Regon tschappcn (afdeelingen Tasikmalaja en Tjandjoer), Banjoemas (afd. Tjilatjap), Pckalongan (afd. Batang en Bribes), Palembang en do onderafdeeling Ophir op Sumatra's Westkust komen de besto buffels voor, wat grootte en lichaamsbouw betroft. Vooral in Palembang zijn buffels mot een hoogte van 1.25 — 1.40 M. en borstomvang vnn 2—2.20 M. geon zoldzaamheid.

Hot rund (MAL. ICmboo, JAV. sapi) is nog het eenig van do grooto huisdieron, dat in het wild wordt aangetroffen, nl. de banteng of Bos Soondaicus M. et 8., voorkomende in do Zuidelijke ge-(colten der residenties Bantam, I^oangor-Rogentschappen, Banjoemas, Kediri, Pasoeroaan en Besooki. In do uitgestrekte ocrbosschon vindt mon don bantng in kuddeii van 4 tot 5 koeion mot 6en sticr. Op do overigo oilanden van don archipel wordt do bantng niet moor aangetroffen. Wol kon) op Borneo con vorwilderd rund voor, dat zoer op don banteng gelijk con waarschijnlijk holzoldfo verwilderde Bulinescslio rund is, dat op Jlot eiland Mojo ten Noorden van Soembawa voor-komt. Do bantengator is donkorbruin, dikwijls op zwart af, de koo steeds licht of roodbruin. Do zeer typische kenniorkon zijn do witto achter-vlakte dor dijon on onderboonon, daarbij do langgerokte schoft. Do stior is opvallend groot con stork ontwikkeld in vorgolyking van do koo.

Op hot eiland Colo bos leeft in het wild hot z.g. dworgrund of Anoa (zie ANOENG), ongeveer 80—90 cM. hoog. Er bestaan twee varieteton van, nl. do Anna dcpressicornis en Quarlesii. Do voornaamsto verschillen tusschen beide zijn zo-ker wol, clat do ccrstc ocn staart bezit als een rund, de txveedo als een hert.

Do tammo rundoron in den Indischen archipel behooren tot twee verschillende rassen:

le.- Hot Javaansche ras.

2e. Hot Balineescho ras.

Van het eerstgonoe mde worden drie verschillende typen aangetroffen, die hun ontstaan te danken hebben aan den invloed, van uitwendigo ontwikkelingsfactoren, n.l.:

a. Hot Javaansche rund.

b. Hot Madoereescho rund.

c. Hot Siinitraansche rund.

Het phaenotypo heeft zich dus eenigszins gewijzigd na verloop van tijd, genotypisch zyn het feitelijk vertegenwoordigers van een en hetzelfde ras.

Het Javaansche of inheemsche rund nu is ontstaan uit een kruising van den Zebu, enuven geloden door Maleisch-Polynesische volksstammen. in Indie gobracht, met don banteng, dio het aanzijn gaf aan een constanten tusschenvorm. Vergleken met do Europeesche rassen en den Zebu is het klein van gestalte. Terwijl de sticren een. hoogte bezitten van 1.20—1.25 M., bedraagt deze maat voor de kooien 1.10—1.15 M. In do af-deeling Wonosobo der residentie Kedoe en op het eiland Madoora worden nog wel eens stieren van 1.35 M. aangetroffen. De lichaams-longte is naar verhouding belangrijk minder dan bij ons Hollandsch voc; do sticr heeft in den rcel korte, naar buiten staande horons, doch, er komon voel afwijkingen voor in richting on lengte. De hals is kort, maar zwaar, do nek breed en gespierd. Steeds is do voorhand overwegend stork ontwikkeld vorgeloken met de achterhand, een kenmerk bij natuurrassen. De koe is aanmerkelijk kleiner dan do stier, de horens vt□ licht en naar boven on buitenwaarts gericht. De schoft is vaak langgerokt, hetgeon wijst op afstamung van den banteng, ovenals do eenigszins lichtgeklurde onderboonon, buik on achtervlakte van de dijon.

Hot Madoereescho rund verschilt in werkelijkheid niet van hot Javaansche. Ongotwijfeld is op Madoera hot goodo typo bo to bohouden geblevon, omdat or op dit eiland geen vreemd bloed wordt ingevoerd; daarbij staat <lo Madoorees bokond als een uitstekend verzorger van zijn voc.

Hot Sumatraanscho rund. Do besto oxomplaron hiervan worden aangetroffen in do Padaugsche Bovenlandon, Padang La was (Tapanoeli) on Langsar (Atjeh). Van een afzonderlijk ras is ovenwol geon spruko, in bouw komt hot vrijwel overeen met het Javaansche; hot staat alleen wat lngor op zijn beonon on is wat nicer godrongon van lichaamsbouw.

Het Balneoescho rund is feitelijk do tot huisdier goworndon bantng on heeft do typische kenmerkon van zijn stinvaarders bohoudon, n.l. do witte uchtervlakton dor dyon on onderboonon, do langgerokto schoft, witto zoom oin do bovenlip, do niuostal donkoro klour van don stier on do licht-bruino of roodbruino klour dor koe. Hot hoofd alleen betookonis als trok- on vlcoschrund; voor do

melkproductie konit het, evenin als andere natuurrassen, in aanmerking.

Ook het Javaansche rund heeft voor de melkproductie geen betekenissen, hoogstens bedraagt de melkgift 2 tot 2½ Liter per dag, nauwelijks genoeg om het kalf te zoogen.

Oorspronkelijk kwam het Balineesche rund alleen op het eiland Bali voor, thans wordt het in vrij grooten getale ook aangetroffen op het eiland Lombok en is het zwaai overgebracht naar Borneo, Celebes, Soe in ba wa, Soemba, Timor en Nieuw-Guinea.

Evonals de banting heeft de Balineesche stier een breeden korten kop, met eenigszins concave profielijin op zware horenkam.

Om buffels en runderengoniakkelijk in de cl wa ng te houden worden ze op ± 2* jarigen leeftijd voorzien van een neustouw. Met een puntig bamboe wordt een opening gemaakt in het nousmidenschot, waardoor een touw loopt, waarvan de uiteinden op den nek worden vastgoknoopt. De lastigste dieren worden met behulp van dit dwangmiddel handzaam gemaakt; het voldoet beter dan een neusring.

Overzicht van den paarden- en eestapel op Java en Madoera op ultimo 1919.

Gewesten	Getalstrkte van den paarden- en hoornveestapel				Klein veen.		
	Paarden	Runderen	Buffels	Totaal hoornvee	Varkens	Geiten	Schapen
Bantam.....	6570	697	139538	140235	955	39047	26658
Batavia.....	25898	26065	281054	307119	30255	175625	50123.
Praanger-Resentschannen	45019	19771	227.613	247434	2350	278784	1309006
Cheribon.....	8502	1564	132214	133778	4035	102215	80146
Pekalongan.....	15332	24605	182934	207539	1662	111880	32585
Semarang.....	18745	109137	211.2333	321470	5702	86105	117783
Rembang.....	6738	226207	141379	36758.6	1380	34114	9884
Soera baja.....	10557	241909	901G2	332131	17993	73110	115575
Paseroean.....	29741	231.05	8905	832010	2964	79493	44906
Besoeki.....	31885	3598.7.1	21940	381811	geen opgaven.		
Banjoemas.....	6954	82466	87704	164670	7715	43937	33795
Kedoe.....	18031	145769	110039	255808	geen opgaven		
Diokiakarta.....	5369	104431	44695	14912G	485	28787	84511
Soerakarta.....	19501	189495	162399	351894	2806	87814	119872
Madioen.....	12082	17967G	152810	332486	2351	87288	15936
KSadiri.....	12549	161579	117741	279325	3704	117484	14545
Madoera.....	13603	11638	23998	595636	203	82716	7409
Totaal.....	287076	3268045	2132013	5400058	79560	1428399	712794
B u i t e j i > e z i l l i n g e n *)							
Sumatrans Westkust ..	1G937	106696	115003	221(599	2513	28207	2521
Tapanoei.....	5445	22203	35496	57699	53498	13077	3890
Benkoelen.....	1403	1G916	15752	32668	255	14739	2260
Lamongsche districten ..	49G	5816	9189	15005	—	8141	2515
Palembang.....	534	37472	25514	62986	37G	52291	7682
Diambi.....	415	5189	30074	35263	293	9967	144
Oostkust v. Borneo ..	11615	26994	31719	58713	G9504	17171	3478
Atjeh en Onderhoorigh..	611	124337	47912	172249	2800	55460	21626
Riouw en Onderhoorigh..	—	4925	4683	9608	—	3248	—
Banka en Onderhoorigh..	geen opgaven						
Westerafd. Borneo ...[1645	15054	20484	35538	17997	10589	1G91
Z en O afd Borneo /							
Mfado.....	2541 L	25J 802	19127	270929	65573	34302	20249
Celebes en Onderhoorigh.	77246	3763	276181	279944	228229	14931	1234
Amboina.....	159	2163	863	3026	4650	9675	578
Ternate en Onderhoorigh.	154	1558	—	1558	1590	7450	7
Timor en Onderhoorigh..	116436	4245	23794	128039	41572	49154	43320
Bali en Lombok	34266	363021	87430	450451	210265	3747	278
Totaal.....	292773	992154	843221	1835375	699115	332149	111932

*) Vele van deze cijfers berusten alleen op schatting.

Do verdceling van den hoornveestapel over do oilanden van den Indischen Archipel houdt over het nlgemeen verband mot de bodonigesteld-heid en het stand)unt van ontwikkeling, waarop hot landbouwbedrijf dor bevolking staat. Op do zwaro kleigronden en in moerassige stroken govooit zich do buffel uit den aard dor zaak beter thuis dan hot rund. In West-Java worden overwegend vool buffels aangetroffen, op Midden-Java komon ongevool evenveol buffels als runderen voor, torwijl in Oost-Java hot rund verrewog de overhand heeft.

Op de Buitenbezittingen, waar hot landbouw-bedrijf in de meesto streken ton achtor staat bij Java, vindt men veel meer buffels dan runderen. Zoo worden op Sumatra do meoste runderen nog aangetroffen in de Lampongsche districten, Palembang, Sumatra's Westkust, Tapanoeli en de Oostkust van Sumatra, achter zijn do buffels overal in de moederhoofd.

Op hot eiland Borneo kwamon oorspronkelijk alleen buffels voor, hot rund is daar ingevoerd in de Zuider- on Oosterafdeeling uit Bali on Madoera. Gedeeltolijk is hot daar weer verwilderd on het vorwilderdo Balinoesche rund wordt aangezien voor den banting.

Van hot eiland Celebes staat de residentie Menado bovenaan wat den rundveestapel be- treft, in hot overigo gedeelto komon veel meer buffels voor.

In de residentie Bali en Lombok is do rundvee- stapel veel sterker dan de buffelstapel. Bali is bekend on zijn mooie runderen ; hot landbouw- bedrijf staat er ook hooger dan op Java. Daaren- tegen bozit de residentie Timor en Onderhoorig- heden een grooten buffelstapel; de rundveestapel is daar van veel minder belang.

Kleinvee. Do geit komt in hot wild nog voor op Sumatra (Koerintj en Padangsoho Boven-hinden), nl. do steenbok- of Nemorrhacodus Suniatranus.

Hot aantal geiten in Indie is opvallend grooter dan dat dor schapen. Eerstgenoemd dier lcvort niet alleen vleesch als voedsel voor den mensch, ook do huid bezit waarde, torwijl do vacht van hot schaaft tot hedon vrijwel waardeloos is. Voor de melkproductio heeft do Inlandsche goit geen buteokonis. Langs do Noordkust van Java zijn door do daar gevestigilo Arabioron vool BcngaalHche geiten goiniportoord voor do melk. Affittaincningen van deze dieren hob ben zich vermengd met do Inlandsche goitooi; ondor dozo kruisingsproducteh zijn er, dio —2 liter inelk per dag gevon.

Uet Inlandsche schaaft is over hot algomcon kloin van taille, produceert woinig of geon wol on lovoltkrt alleen vleesch als vooclsol voor do bevolking. Hot besto schaaft komt voor in Dongala- (Celebes), hot z.g. voottaartschaaft, dat opvallend grooter on zwaarder is. Ook in Oost-Java on op hot oiland Aladoora worden botere schapen aan- gotroffen dan o) hot overigo gedeelte van Java.

Hot IndiHcho varken stamt af van hot wildo varken, dat algomeen versproid voorkoint. Hot tain me varken vindt mon overal, waar Chineezcn wonon ; veelal is hot gekruist met hot Chineescho varken, dat on zijn grooto vruchtbaarheid bo- kond staat. In do Bataklandon, op Celebes en do kloino Soonda-oilanden worden veel varkons gohouden, doch uitsluitend door do Christen- on

do llicidenbevolking. De Mohammedancn bo- schouwn hot als een onrein dier.

Den grootsten varkensstapol bezit ochter hot ciland Bali, waar de Hindoo bevolking zich voor- namelijk voedt mot rijst on varkensvleesch en jaarlijks ± 50.000 varkons worden uitgvooerd naar Java, Sumatra, Celebes en Singapore.

Pluimvee. Tot hot pluimvee behooren voor- namolijk kippen on eenden. Dozo dieren komon vrijvol overal bij do bevolking voor. De Inland- sche kip is oon zoer nuttig dier, levort behalvo cieren, vleesch ala voedsel voor den mensch, is oon uitstekendo broedster on bezit veel weer- standsvormogen tegen ziekten. In de residentie Kedoe op do hollingen van den Soembing en Sindoro worden de beste hoenders aangetroffen. Het aantal eieren, dat por jaar gelegd wordt, varieert van 50—60 met een gewicht van. 40—5 gram.

Door verschillende liefhebbers zijn enige jaren geleden hoonderparkon aangelegd tot hot fokken van raskippon. Vooral Leghorns, Minorca's, Ply- mouth Rocks, Langshans en Orpingtons werden geimporteerd. Horhaaldelijk hadden deze inrich- tingen to kampen met ziekten, zoodat er on hedon niet veel van is overgeblevon. In aommigo streken (district Purakun der residentie Kedoe) legt men zich toe on hot fokken van vechthanan. Kruisingsproducten van de gewono kip met den boschhaan (bekisar) worden vooral door Chineez- on als stiorvogels gohouden.

On der eonden nemen de voornaamste plaata in de z.g. loopeenden voor do eier- en vleeschpro- ductie. Kruisingsproducten van do gewone eend met de 3lanilla-eend, de z.g. bratis, leveren veel vleesch, doch onderliug zijn ze onvruchtbaar en kunnen dus niet voortelen.

Vechandel. Verhandeling van veo direct onder elkaar komt bij Inlanders over hot algemeen wei- nig voor. In zake vechandel is de desaman nog steeds aangewezen on tusschenpersonen, make- laars, z.g. belantiks en bakoels. Deze personen hebben een groot overwicht op de bevolking en weten daar handig partij van te trekken. In do centra van veeverkeer worden gewoonlijk om de vijf dagen veemarkten gohouden. Op Midden- Java zijn hot voornamelijk de veepeasars te Sala- tiga, Ngampel, Soenggingan. (Bojolali) Sawang- an, Sloentilan, Ker teg, Sapoeran en Wonosobo, waar de meeste slachtrunderon worden verhan- dekl, meerndeels bestend voor de levering van vleesch aan de hoofdplaatsen van Midden- en West-Java. Al deze veemarkten zijn gelegen op of in de nabij heid dor bergellingen van den iler- baboc, Merapi, Soembing en Siudoro, waar de bevolking van oudsher hot vee goed verzorgt en in huis verpleegt.

In do vlakto wordt hot mage re vee opgekocht, dat na zes tot 8 maanden verpleging op stal in huis in slachtconditie is gebracht on vervolgens met een bchoorlyke winst van do hand te worden gezot. Zoodoende wordt on Midden-Java een le- vendige vee be waging in stand gohouden, die zich in hoofdzaak richt van de vlakto naar de hooger gelegen bergstrekon on vandaar weer terug naar do grooto bevolkingscentra.

In West-Java, waar overwegend veel buffels worden aangetroffen, worden do grootsto vee- markten gohouden te Buitenzorg, Bckasi, Kra- wang, Sprang, Poerwakarta, Tjandjoer, Bandoeng, Tasikmalaja, Tjainis en Cheribon. Ook to Tegal, PCKalongan, Batang, Poerwodadi, Koe-

does. Pati en Keboemcn worden reel buffels ver-Bandeld. De verkoop vindt nu op twee manieren plaats: de desaman brengt zijn vee op den pasar, waar het door den belantik wordt verkocht, of wel de bakoel reist met 5 tot 10 stuks vee van verschillende eigenaars, na voorafgaande taxatie, de veeparasars in de ogeving af, tot dat alles verkocht is. De Jaatste vorm van bedrijf is vooral op het eiland Madoera veel in zwang, niet zelden worden met een kudde vee al de veeparasars van Soemenep tot Kamal afgereisd alvorens al de dieren verkocht zijn. Wei een bewijs, dat de vee-bezitters over het algemeen een groot vertrouwen stellen in de nakelaars, die den geheelen veehandel beheerschen. Madoera bezit van alle gewesten den grootsten veestapel on daar worden dan ook de belangrijkste veeparasars aangetroffen, waar dikwijls 7 tot 800 stuks vee te koop worden aangeboden. Vooral de pasars te Balega, Sam pang, Bangkalan en Soemenep worden druk bezocht. Verder zijn van Oost-Java de vee-markten te Bodjonegoro, Modjokerto, Djombang, Kediri, Malang, Pasoeroean, Prohalinggo en Bondowoso het meest bekend.

Veedicjstallen en vee m i s h a n d e l i n g. Sedert de gemeenschappelijke veekralen, z.g. „kandang Koempoelan” zijn afgeschaft is het aantal veediefstallen en het doorkappen van de Achillespezen afgenomen. Door verpleging op stal of in huis, zooals in de bergstreken gebruikelijk is, wordt er aan de dieren meer zorg besteed en geschiedt de bewaking veel beter dan ooit bereikt kan worden met om toerbeurten aangestelde bewakers, die dikwijls samenspannen met de dieven. Gewoonlijk worden er zware straffen gesteld op veediefstal. Op het eiland Soemba werd diefstal van een paar destijds onherroepelijk met den dood gestraft.

Mishandeling van dieren komt in Indie nog veelvuldig voor. Over het algemeen worden ze veel te jong gebruikt voor zware trek- en draag-diensten. Het is daarom toe te juichen, dat van Regeeringswege verboden is het gebruiken van paarden voor trekdiensten wanneer ze nog niet gewisseld hebben, dus feitelijk nog veulen zijn en voor draagdiensten, wanneer zij nog geen 4 jaarden- of blijvende tanden bezitten.

Evenzoo zijn in verschillende gewesten verordeningen afgekondigd, waarbij liet verboden is buitelen en runderen te bezigen voor trekdiensten, die het eerste paar snij tanden nog niet gewisseld hebben.

Door de Vereeniging tot bescherming van dieren in Ned-Indie, wier hoofdbesluit te Batavia gevestigd is, werd reeds veel op dit gebied vericht. Door het oprichten van weegbruggen wordt gecontroleerd of te zware vrachten worden getrokken of gedragen en opzichters waken er tegen, dat kreupelen en gewonde dieren worden gebruikt. Op enkele plaatsen, met name Buitenzorg, Salatiga en Malang zijn klinieken geopend, waar door de dierenartsen gratis medische hulp wordt verleend.

5." **VEEZIEKTEN.** Op het gebied van het oijfferzoek naar het voorkomen en bestrijden van veeziekten valt in Nederlandsch-Indic nog een ruim arbeidsveld te bewerken. Wei is waar is er in deze richting reeds veel gedaan door den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst en het veeartsenijkundig laboratorium te Buitenzorg, doch er zijn nog tal van ziekten, vooral de z.g. bloedziekten, die door parasieten worden ver-

oorzaakt, waarbij nog vele zaken omtrent ontstaan, verbreiding en bestrijding nader moeten worden onderzocht. Zooals elk land zijn gences-middel en opie vert, worden ook in Indie tal van Inlandsche kruiden op minerale stoffen aange-troffen, die in bepaalde gevallen van veel nut kunnen zijn bij de behandeling van zieke dieren.

Over het algemeen heeft de Inlander niet veel vertrouwen in Europeesche genesmiddelen. Wei kan men dit vertrouwen geleidelijk winnen door het behandelen van zieke dieren en het niet a priori versma den van zijn dikwijls eenvoudige middelen. Zoo kunnen temoe lawak, tamarinde, sirih, kalk, troesie, tawas, kajoepoe-tih-olie, welirang en meerderc inlandsche mid-delen in bepaalde gevallen met succes worden toegepast.

Er komen voor besmettelijke en niet besmettelijke ziekten. Met de laatste heeft de veeartsenijkundige dienst, voor zoover het de huisdieren van de bevolking betreft, weinig bemocienis. Deze beweegt zich in hoofdzaak op liet terrein van opsporen, onderzoeken, voor-komen en bestrijden van besmettelijke veeziekten, die in Indie vaak zoo veel slachtoffers in a ken.

Bij Ind. Stb. 1912 no. 432 en 1917 no. 45 is vastgesteld, welke veeziekten als besmettelijk worden beschouwd.

Om den inheemschen veestapel te beschermen tegen het overbrengen van besmettelijke ziekten uit het buitenland bestaan drieërlei voorschriften:

- 1e. verbod van invoer,
- 2e. keuring aan boord voor den invoer,
3. quarantaine.

Geldt het de bestrijding en het voorkomen van uitbreiding van besmettelijke ziekten, die eventueel zijn binnengesleept of wel inheemsch zijn, dan kunnen de vol gen de maatregelen worden toegepast:

1e. afmaken van het door de ziekte aange-tast vee.

2e. afzonderen der zieke dieren.

3e. verbod van in-uit-en doorvoer uit een bepaalde district. Het afmaken past men alleen toe ingeval er mogelijkheid bestaat om de ziekte bij het begin van haar optreden te onderdrukken. Blijkt dat uitbreiding niet is te voorkomen, dan wordt het afmaken onmiddellijk gestaakt. Afzonderen van zieke en verdnehte dieren wordt uit den aard der zaak bij het heerschen of voorkomen van elke besmettelijke ziekte toege-jast. De lijken van gestorven dieren worden begraven of verbrand.

De voornaamste besmettelijke ziekten, waar door buffels, runderen en paarden worden aangetast zijn: Surra, malleus (kwadc droes), septicaemia haemorrhagica, piroplassmoscn, niiltvuur, boutvuur, tuberculose, mond- en klauwzwer on saccharomycosis (psudomalleus). Tegenover het buitenland zal steeds gewaakt moeten worden tegen invoer van veepest, long-ziekte en tuberculose.

Surra, moebeng (JAV.) Deze ziekte wordt veroorzaakt door trypanosomen, behorende tot de protozoen. Het zijn parasieten, die in het bloed worden aangetroffen; in hot levende bloed kan men ze bij vergrooting van 300 maal onder den microscoop duidelijk zien. Zoowel bij buffels, runderen als paarden komt deze ziekte voor on

wordt van het ene dier op hot andere overgebracht door bloedzuigende en stekende vliegeii. Vooral de horzels (*Tabanus*) en ook de laler (*JAV.*) (*stomoxys*) zijn wel in de niecste gevallen de overbrengers. Tijdens de kentering en in hot bijzonder in de nabijheid van bosschen zwermen dezc insecten veel. In het algemecn niøet voorkomen worden, dat gezondc dieren worden aangctast en dit bereikt men door al het vee in donkergemaakte stallen te verplegen, zuodra eenige gevallen dezer ziekte zijn gconstateerd. Buffels en lunderen genezen wel eens van deze ziekte; aangetaste paarden sterven alle.

Gelukkig komt de ziekte nog niet overal in Indie voor. Op het eiland Soemba is zij nimmer waargenoinen tot heden, wel op Soeibawa, Roti, Timor, waar zij veel slachtoffers maakte onder den paardenstapel. In 1917 heerschte een groote epidemic onder buffels en runderen in de residenties Rem bang en Soerabaja, waar ongeveer 10.000 dieren stierven. Men onderscheidt een acuten en een chronischen vorm. Eerstgenoemde kenmerkt zich bij buffels en runderen door eigenaardige draai-bewegingen.

Dourine (boosaardige dekziekte) wordt door een dergelijken parasit veroorzaakt als de surra, de z.g. trypanosoinum equip^ulum, die tijdens de dekking wordt overgebracht. Gevallen van deze ziekte worden nog wel eens waargenomen in de Preanger-Regentschappen. Uitsluitend paarden worden er door aangctast.

Septicæmia-hæmorrhagica. Een bloedziekte, die gewoonlijk zeer verbreid voorkomt. In West-Java, waar zij het incest onder buffels wordt aangctroffen, noemt de bevolking haar ngorok (*JAV.*, *SOUND.*), naar het snorkende geluid, dat bij de ademhaling gehoord wordt. Heele kleine bacteriën, die met massa's in het bloed voorkomen, zijn de oorzaak van deze ziekte. Zij gaat gepaard met groote zwellingen aan borst, hals en keel. Runderen zijn niet zoo vatbaar, het sterftecijfer onder buffels is verroeg het grootst. De smetstof leeft in den bodem en in stilstaande plussen. Het meerendeel der dieren a terft bionen een dag, so ms na twee dagen. Van de aangetaste buffels bezwijken zeker 90—95%. Bij de verbroiding splcnc stekende en bloedzuigende insecten ongetwijfeld een voornamc rol, doch nieMtal wordt do sinetstof opgenomon met het gras, of under grocn voer. Prophylactisch kan veel bereict worden met wasschon, uitsproیدن en aan het z<>nicht blootstellen van het gras, alvorens het donc dieren te verstrekken en verplegen op stal van den veestapel zoouling zich gevallen van deze ziekte in een bepaaldo streek voordoen.

Piroplj-smonen. Dit zijn ziekten, veroorzaakt door piroplasinata, behoorendc tot dezelfde groep als de aniooben, dus gcnocollige organismen, die in de roode bloedlichaampjes dringen evenals de malaria-parasieten by den mensch. Men spreekt ook wel van rundermalaria of Toxas-koorts, oindut in dit land de ziekte het ceïst is bestudeerd. Het overbrengen van de smetstof geschiedt door teken; deze zuigen zich vol met bloed op de ziekte dieren. Op doze wijze komen de piroplasmosen terecht in het lichnain van de teek. Volgezogen zijnde valt de teek af en uit de cijtes der x'rouwelijko teken ontstaan na verloop van 20—25 dagen de z.g. nymphon, die in een volgend stadium overgaan in larven.

Supplement.

Beidc tusschenvormen herbergen echter ook de piroplasmata, die zich daar geslachtelijk voortplanten, terwijl in het bloed van buffel en rund dit proces plaats vindt door deeling.

Aangezien deze ziekte inheemsch is, worden bijna alle buffels en runderen op jeugdigen leeftijd met piroplasmata besmet. Het lijden verloopt dan echter zeer licht, soms onmerkbaar. En voor het verdere leven hebben deze dieren een zekere mate van onvatbaarheid tegen deze ziekte verkregen. Het meest hebben dieren te lijden, die van uit het buitenland zijn ingevoerd. Bij het inheemsche vee ziet men dus het chronische, bij het geïmporteerde het acute verloop dezer ziekte, gepaard gaande met hooge koorta en bloedwateren.

De bestrijding moet gericht zijn tegen de teken. Daarvoor worden de dieren „gedipt“, d.w.z. een volbad gogeven in een waterige oplossing van soda en arsenicum in bepaalde verhouding.

Miltvuur (*Anthrax*). Evenals de septicæmie verloopt ook deze ziekte zeer acuat en wordt veroorzaakt door den miltvuurbacil (*bacillus anthracis*). De smetstof dezer ziekte is aan den bodem gebonden, jarenlang kan eenzelfde stuk grond besmet zijn. Het zijn vooral de spoien door de bacillen gevormd, die geweldig veel weerstandsvermogen bezitten.

Na opname met het voedsel ontstaan in het lichaam van buffel en rund miltvuurbacillen, die zich in het bloed snel vermenigvuldigen. De ziekte verloopt soms zeer snel, in andere gevallen minder en gaat dan gepaard met bloedrige outlasting en zwellingen op het lichaam.

Ter voorkoming van uitbreiding der ziekte is voorgeschreven, dat de cadavers van gestorven dieren, zoo eenigszins mogelijk, moeten worden verbrand. Afzonderen van de zieke en opstallen van de gezonde dieren zijn de voornaamste maatregelen ter bestrijding. Met succes worden laatstgenoemde tegenwoordig ook geent.

Boutvuur (*Gangraena emphysematosa*). Dit is eveneens een ziekte veroorzaakt door bacillen, die in den bodem worden aangctroffen en daar sporen vormen. Eyenals miltvuur kan ook boutvuur jaren achtereen aan een bepaalde streek gebonden zijn.

De algemeene verse hijnscn en koorts, verloren cetlust en een ty pise he zwellung, meestal voorkomende aan het bovenste gedeelte van een der ledematen, ook wel eens op den borstwand. Bij wryven er over heen laat zich een knetterend geluid hooren, dat veroorzaakt wordt door vocht en gassen, die zijn opgehoopt in do dikko spiermassa. Een constant verschijnsel bij deze ziekto is hot kroupel gaan.

Gewoonlyk duurt do ziekte slechts 1 of 2 dagou en eindigt meestal met deu dood. Cadavers afkoinstig van deze dieron worden zoo mogelijk verbrand. Evenals tegen miltvuur bestaat tegen boutvuur een voorbehoedende ontng met een entstof, bestaande uit verzwakto smetstof. In de praktijk bereikt men ook al goede resultaten met tijdelijk opstallen van den veestapel en verstrekken van voer, dat na uitgespreid te zyn eenige uren aan hot felle zonlicht is blootgesteld geweest.

Uit het voorafgaande moge blijken dat in Indie aan stulvorpleging veel voordeelen zijn verbonden. Niet alleen dat aan deze wijze van verpleging hot groote voordeel is verbonden, dat veel

stalmest gemaakt wordt, doch ook uit een oog-punt van prophylaxis, van voorkomen van ziekten, heeft zij groote beteekenis.

Tuberculosis. Oorspronkelijk kwam deze ziekte niet voor in Indie, bij het inheemsche rund en den buffel werd zij nimmer primair geconstateerd. De besmetting gaat echter uit van de geïmporteerde Australische en Hollandsche runderen, zooals meermalen gebleken is. Tot heden besliikt de Regeering over geen enkele behoorlijke quarantain-plaats; het is dan ook gebleken, dat er gelegenheid to over bestaan heeft om deze ziekte binnen te slepen. Het is dan ook gebleken, dat zij ongeveer in alle melkerijen te Soera-baja voorkwam en in vele andere te Sema-rang, Batavia, Bandoeng, Djokjakarta, Soera-karla, Kediri, Malang, Modjokerto en andere plaatsen.

Het zal nu niet zoo gemakkelijk zijn deze ziekte weer geheel uit te roeien. Ter onderkenning van de ziekte wordt gebruik gemaakt van de tuberculinatie, een kunstbewerking, die uit-sluitend kan veiricht worden door ter zake kun digen.

Mond-en klauwzeer (Aphthae epizootica). Zooals de naam reeds aanduidt, zijn bij deze ziekte voornamelijk aangedaan het mondslijm-vlies en de klauwen. De ziekteoorzaak behoort tot de nog onzichtbare smetstoffen. Over de geheele wereld verspreid, komt zij voor bij alle dieren met gespleten hoeven.

In den regel verloopt deze ziekte in Indie goedaardig en zijn de aangetaste dieren binnen veertien dagen weer hersteld. Laat de verzorging van de klauwen te wenschen over, dan treden nog al eens verzwerigen op, gepaard met een loslaten van den hoorn van de zool, waarvan het gevolg is ontschoening en lang-durig kreupel gaan.

Op cultuurondernemingen, die een eigen veestapel bezitten voor het afvoeren van de producten, kan deze ziekte veel last en moeielijkheden veroorzaken. Niet zelden in oct het geheele transport tijdelijk stop gezet worden. In melkerijen veroorzaakt inond- en klauwzeer eveneens veel schade, omdat de melkproductie sterk vermindert en de koeien na herstel niet meer op voile melkgift terugkomen.

Veepest (Pestis bovina). Herhaalde malen werd deze ziekte uit het buitenland binnenge-sleept en wel met zebus uit Britsch-Indie. Sedert 1897 is de invoer van zebus voor partieu-lieren verboden en sedert komt ook geen veepest meer op Java voor. Van 1909—1911 is zij eveneens uitgerooid in de afdeling Bataklanden, waar onder buffels, runderen en varkens tevooij geregeld veepest voorkwam.

Ook de smetstof van deze ziekte isonzichtbaar. Vooral de veestapel van West-Java heeft des-tijds herhaalde malen te lijden gehad van invasies dezer ziekte. Het aterftcijfer bedroeg gewoonlijk 90—95 %, zoodat enorme schade werd geleden door de bevoiking.

In Britsch-Indie, waar de ziekte inheemsch is, sterft slechts een gering percentage der aangetaste dieren, omdat geleidelijk een groote, natuurlijke onvatbaarheid is ontstaan bij de zebus. Worden evenwel gevoelige dieren besmet, dan treedt de ziekte onder heftige verschijnselen op, voornamelijk tranen der oogen, zweren op het mondslijmvlies, tandvleesch en

lippen, diarrhee, so ms bloedcrige outlasting.

Longziekte (Pleuroneumonion contagiosa). In het jaar 1910 werd deze ziekte geconstateerd onder twee veestapels in Oost-Java. Gelukkig heeft geen besmetting plaats gevonden van den inheemschen veestapel. Sedert zijn echter strenge inaatregelen genomen ten opzichte van Australie, van waar de invoer van vee slechts onder bejerkende bepalingen mag plaatsvinden. Alleen is vrije invoer toegestaan van slachtvee uit West-Australie, waar deze ziekte nog niet is geconstateerd. Verder mag ook melkvee uit Nieuw-Zeeland worden ingevoerd.

Saccharomycosis (Pseudomalleus). Een ziekte, voorkomende bij paarden, waarbij zich zweren op het lichaam ontwikkelen, voornamelijk op de borst en aan de beenen, in het verloop van de lymfhebanen. Soros breid het proces zich uit op het neusslijmvlies en lijkt de ziekte dan inderdaad veel op:

Malleus (kwade droes), eveneens uitsluitend bij paarden voorkomende. Microscopisch zijn deze ziekten echter gemakkelijk uit elkaar te houden. Malleus wordt veroorzaakt door een bacil en saccharomycosis door een schimmel.

In stalhouderijen, vooral te Soerabaja, komt malleus zeer veel voor; nog steeds worden maandelijks ± 40 paarden, lijdende aan deze ziekte, afgemaakt. Ook op de eilanden Lombok en Soembawa heeft deze ziekte veel slachtoffers gemaakt. Na een systematische bestrijding is zij daar echter teruggebracht tot sporadische gevallen. Op het eiland Soemba is tot heden gelukkig deze ziekte nog niet voorgekomen.

Goedaardige droes (adenitis equorum) komt daarentegen overal verspreid voor en is een ziekte, die voornamelijk jonge paarden aantast. Neus- en keelslijmvlies zijn daarbij ontstoken, wat gepaard gaat met zwelling van de klieren onder de kaak en in den keelgang, veelal gevolgd door abscessvorming. Binnen eenige weken is gewoonlijk het dier weer hersteld.

Schurft (scabies), een besmettelijke huidziekte bij runderen, buffels, geiten en ook wel bij paarden. Jonge dieren hebben er dikwijls veel van te lijden.

Rabies (hondsdolheid). Ongewijfeld de meest gevaarlijke ziekte met het oog op besmetting van den mensch. Jaarlijks wordt deze ziekte in verschillende gewesten geconstateerd en geregeld worden er andere dieren en ook menschen gebeten. Het aantal personen, dat jaarlijks aan de dood wordt aan het Instituut Pasteur, bedraagt meer dan 600, waarvan het grootste deel Inlanders. Gelukkig treedt slechts by 0,3 % der behandelde personen watervrees op. Tot heden is nog met weinig succes tegen deze ziekte opgetreden, wat voornamelijk moet worden toegeschreven aan de verkeerde toepassing van de ter zake bestaande voorschriften en het algehele gemis van een goede voorbereiding, zonder welke nimmer het gewenschte resultaat zal worden bereikt.

By de uitvoering der inaatregelen moet ook in de eerste plaats rekening gehouden worden met de mentaliteit van de groote volkmassa, die er nog zeer eigenaardige begrippen op na houdt omtrent deze ziekte.

Ook by paarden, runderen en geiten, gebeten door dolle honden, wordt deze ziekte meermalen waargenomen.

Onder de niet besinnetelijke ziekten zijn de voornaamste:

Distomalosis of leverbotziekte, waaraan vooral buffels en runderen veel te lijden hebben. Wordt veroorzaakt door de leverbot, die in de galgangen van den lever voorkomt, do ch in enkele gevallen deze doorboort on het grootste gedeelte van het leverweefsel ondermijnt, af en toe ook in de longen wordt aangetroffen. Vooral wanneer de dieren geregeld grazen op vochtige, laag gelegen plaatsen in de nabijheid van rivieren, zoodat jaarlijks overstroming plaats vindt, staan zij veel bloot aan dezen parasiet.

Filaria lacrymalis, een dunne worm, die in de voorste oogholte wordt aangetroffen bij paarden. Alleen op het eiland Sumatra schijnt dit lijden voor te komen. Indien deze worm niet operatief wordt verwijderd, volgt onherroepelyk blindheid.

Filaria immitis, eveneens een hecle fijne worm, die als een kluwen dikwijls wordt aangetroffen bij honden in de rechter hartkamer. Zoolang de wormen nog vrij in de bloedvaten circuleren treden geen ziekteverschijnselen op, doch zoodra ze zich hebben opgehoopt in het hart, treden hevige benauwdheden op, gewoonlijk gevolgd door den dood.

Sd.e.ro8lomiasis, een ziekte veroorzaakt door kleine ingewandswormen, die veel bloed zuigen en daardoor een zekeren graad van bloedarmoede veroorzaken vooral bij veulens op het eiland Soeimba. Dikwijls gaat hierneede nog gepaard een vliegenplaag, waarbij de dieren als het ware bezet zijn met de z.g. luisvlieg (hyppo-bosca), eveneens bloedzuigende. Een groot percentage van de jonge veulens bezwijkt hieronder.

Ontomalacie (Sakit toeleng, MAL.). Dit lijden ontstaat ten gevolge van gebrek aan kalkzouten in het voedsel. Te Padalarang kwam destijds deze ziekte veel voor onder de paarden van de tannic stoeterij. Door kalkbemesting van den bodem en het toedienen van phosphorzure kalk met het voedsel is de toestand spoedig verbeterd.

Bounaardige kupzichte, verloopt meestal doodelijk en konit zoowel bij buffels als runderen voor. Jc begin verschijnselen komen veel o vereen met veepest.

Anchylostomiaais, een wormziekte, bij honden veel voorkomende in Indie. Zij gaatgepaard met hoogen graud van bloedarmoede en bij tusachenpozen met bloediarrhic.

Taeniae (lintwormen). Bij honden komt veelvuldig voor de taenia Margiinata, afkonistig van de blaasworin, die bij het rund wordt aangetroffen, jil. de cysticercus tennicollis. Ook bij nienochon komen dikwijls lintwormen voor en wel twee soorten: de taenia marginata van de cysticercus inerniis, een blaasworm in de spieren van hot rund en do taenia solium van de eysticercus cclulosae, een blaasworm, die by hot varken in de hart- tongen de kaakspieren wordt aangetroffen. Vooral by de Bataks, die veel varkensvlesch in vry rauwen toestand eten, wordt deze lintworm dikwijls waargenomen.

AUTONOMIE. In navolging van het moederscho staatsrecht spreekt men ook in het Indischo sinds lang van "autonomie" tegenover „zelfbestuur" (medebewind, selfgovernment), om kenbaar te maken, dut de in Indie uanwozige

lagere publicrechtelijke lichamen deels zorg voor eigen huishouding hebben (de hierbedoelde autonomic), deels plicht tot medewerking aan de taak van hogere huishoudingen. Zoo gaf men den naam autonomie aan het ia art. 71 lid 2 Reg.-regl. beschreven eigenmeesterschap der dorpsgemeenten (I, bl 591, 636); zoo erkende men feitelyk veelal de autonomie van dorpenbonden en soortgelijke lichamen (I, bl. 759); zoo werden de locale ressorten der decentralisatiewetgeving van eenige autonomic voorzien, al ontving deze autonomie niet (gelijk de grondwet doet voor niederlandsche provincies en gemeenten) een wettelyk waarborg (I, bl. 574, 575); zoo werden voorts autonome waterschappen in wester schen trant mogelijk gemaakt en ingesteld (IV, bl 700); en zoo kwam ten slotte de autonomie der zelfbesturende rijken nicer tot haar recht, althans op papier, sinda de instelling van landschapskassen en de nieuwe zelfbestuurspolitiek (I, bl. 576; IV, bl. 829). Voor al deze gevallen was "autonomie" een gebrekkig woord, daar het, naar de letter genomen, „zelfwetgeving" be- teekent, terwijl het in werkelijkheid niet alleen op daden van wetgeving of regeling, maar op het geheele bestier der eigen huishouding (ook bestuur, ook politie, soms zelfs ook rechtspraak) bedoelt te zyn. De nieuwe redactie van art. 71 lid 2 Reg.-regl. (Ind. Stb. 1922 no. 216) drukt dit duidelyker uit dan de oude. Autonomie omvat nergens nieer een bevoegdheid der lagere publicrechtelijke lichamen om in vry he id hun eigen organisatie te bepalen (het langst deed zij dit voor de zelfbesturende rijken); wel die om, behoudens in de wet worclende beperkingen, him eigen huishoudelijke belangen te behartigen naar eigen inzicht. Een bepaling als die van art. 144 lid 4 der grondwet, welke het mogelyk maakt de autonomie der niederlandsche gemeenten bij een speciale wet (van Koning met Staten-Generaal) voor een speciaal geval te breken, ontbreekt in Indie voor de tot dusver genoemde lichamen; daar echter de lagere publicrechtelijke lichamen aldaar uitsluitend in de wet wortelen (behalve de zelfbesturende landschappen), zou ook voor Indie een speciale wet (van Koning met St.-Gen.) elke speciale autonomie kunnen ter zijde stellen. Voor locale ressorten is echter opheffing van het publicrechtelyk lichaam zelf mogelyk (art. 17 Peentralisatiebesluit); voor inlandsche gemeenten in rechtstreeksch gebied is sinds Ind. Stb. 1918 no. 482 opheffing mogelyk, hetzij van de gemencnt zelf, hetzij van een deel barer autonoinie; voor Europeesche waterschappen op den voet van het nieuwart. 145 Reg.-regl. is opheffing mogelyk.

Mon vergelyke voor het bovenstaande o; a: Kleintjcs, Staatsinstellingen, 11³, 1918 bl. 2, o; 71/ Jlasselman, De tooverformule der desa-autonomie. in Onze Eeuw 1911; Kroniek Sum. Oost-kust 1917 over kampong-autonomie.

In lator tijd evenwel komt in het Indisch staatsrecht hetzelfde woord "autonomie" ge- durig voor in tweerleyk nieuw verband, waarvan men vroeger niet hoorde.

I. Vooreerst wordt de behoefte bepleit, en somtijds vervuld, aan nieuwe „autonome lichamen 111011". Weliswaar is daarmee niets anders bedoeld dan wat al in de decentralisatiewetgeving en in het nieuwe art. 145 Reg.-regl. (waterschappen) tot uiting kwam, doch men begeert zo

thans mogelijk te maken op ruimer voet. Nadat Ritsema van Eck in 1912 al op autonomie regentschappen had aangedrongen (I, bl. 288) en daarvoor sympathie gebleken was, nam De Graaff deze in 1914 in zijn nadere plan non eener bestuursvorming over (I, bl. 287), hetgeen Van Deventer in het Ind. Genootschap, Oct. 1914, een gelukkigen greep noemde. Is van autonoom regentschappen nog niet gekomen (zie REGENT-SCHAPSRADEEN), en heeft men tot dusver in de buitengewesten autonome lichamen van dezelfde soort slechts in het leven geroepen op den voet der decentralisatiewetgeving — de lokale ressorten Angkola-en-Sipirok, Pa da ng Pandjang, ... Lematang Ilir, Ogan Ilir, Koming Ilir. Bara-bai, Minahasa, Ambon, Karangasem —, het rapport dor Herzieningscommissie wilde autonome lichamen op breeder schaal mogelijk maken (bl. 97, 232, 244), en de wet op de bestuursvorming in Ind. Stb. 1922 no. 21G gedooft in het algemeen dat binnen de zoo aanstonds te noemen provin-cies gedeelten daarvan zullen worden aange- zezen a ls „zelfstandige gemeenschappen” onder een tot regeling en bestuur van de huishouding dier gemeenschap bevoegden raad. Nevens deze lagere autonome lichamen kwam bovendien a an de orde het gouvernement (de provincie) als autonoom lichaam, een lichaam van dien om- vang van eenige hedendaagsche gewesten bij- eengenomen : hadden de plannen-De Graaff die autonoom der gouvernementen ontworpen in een vorm, waaraan al het kenmerkende en democratische der moederlandsche autonomie vreemd bleef (I, bl. 287). Van Deventers politiek testament van 1915 had juist op echte autonomie aangedrongen, een wetsontwerp-Plcyte van 1917 had ze geschetst, het herzieningsrapport van J 920 bepleitte zulk een autonomie van groote gebiedsdeelen met kracht (autonomie voorop, zelfbestuur achterna), en de bestuursvormings- wet van 1922 opent voor deze autonomie de deur, zy het met toevoegingen en toelichtingen, die doen verwachten, dat o.a. de kring der „eigen huishouding” eng getrokken zal zijn. Het hiërarchisch verband tusschen de autonome lichamen, door de decentralisatiewetgeving evenzeer verwaarloosd als later door de wijziging van art. 71 Reg.-regl. in 1918, is in de wet van 1922 geteekend in dier voege, dat de provincies als rechtsgemeenschappen staan onder het Land, de a ls zelfstandige gemeenschappen aangewezen gedeelten van provincies onder de provincies, de dorpsgemeenten onder de „bij algemeene verordening aangewezen zelfstandige gemeenschappen”, waarmee gedoeld is op de zoevoen vernielde provinciedeelen, doch onder welken term ook de lokale ressorten der decentralisatiewetgeving zouden kunnen vallen. Bij de hierbedoeldc autonoom valt nog aan te teekenen, dat de Herzie- ningscommissie aan alle autonome lichamen tusschen „gouvernement” en desa den verwarren- den naam „gemeente” had toegedacht (Rapport, bl. 99, 245), dat haar rapport herhaaldelijk niet de nieuwe rechtsgemeenschappen zelf, maar de raden autonoom noemt, en dat Ritsema van Eck in den term autonomie nog de willekeurig geko- zen gedachte wensch te leggen, dat zij alleen in handen mag zijn van ongemengde „Indier”- raden.

II. Op geheel ander gebied, en als zaak van veel grooter gewicht, ontmoet men de „autono-

nie” van geheel Indie. In een rede, op 31 Augustus 1905 bij het openbaar gehoor gehouden, bepleitte Gouv.-Gen. Van Heutz, vooral voor fi- nancieele zaken, „het verschaffen van de ver- cischte autonoom aan Ncd.-Jikkie” ; een punt, waarop) deze bewindsman voor en na zijn aftreden .meer dan eens terugkwam. In Onze Eeuw van 1910 schreef Hasselman een artikel, in welks titel “Indies autonomie” voorkwam. Juridisch scherp is die benaming misschien niet want als Indie behalve in zijn op eigen territor gevestigde cigen organon of representaties bovendien eigen organen of representaties in het moederland heeft — enerzijds de Kroon, ancler- zijds de wetgevende macht —, dan zou men kunnen volhouden, dat het de bevoegdheid om door eigen organen zijn eigen huishouden te bestieren reeds bezit (vgl. Bordewijk, Rechtspersoonlijk- heid der Nederlandsche kolonien, 1905, bl. 148, 161, 176). Evenwel placht men in 1865, bij de tot- standbrenging van de twee Westindische regee- ringsregimenten, den term “autonomie van Suriname (van Curasao)” te bezigen voor de bevoegdheid van Suriname of Curasao om zijn eigen zaken te bestieren door organen, die het met nie- niand anders deelt, die speciaal aan Suriname of Curasao eigen zijn, d.w.z. door organen, op eigen gebied gezeteld; want zijn Haagsche organen (Kroon, wetgever, Raad van State, Hooge Raad) deelt het met het Rijk in Europa en zelfs met den geheelen Staat. Op gelijke wijze is men, vooral sinds de dagen der leuze „Indie Weer- baar” (J916, 1917), meer en meer gaan spreken van „autonomie voor Indie” om aan te duiden J ndiis bevoegdheid om zijn eigen huishouden te bestieren door organen, in Indie gezeteld en waarover de bevolking zelf eenig zeggenschap erlangt. Deed de instelling van den Volksraad de eerste mogelijkheid daartoe opkomen, en gaf de opening srede van den cersten Volksraad op 18 Mei 1918 reeds te verstaan, dat ook de Indische regering in deze richting wilde ar- beiden, het waren vooral de niansen den Land- voogd in den Volksraad gedane treffende mede- deelingen van 18 November en 2 December 1918 —mededeelingen, op den wnpentilstand in Europa (J 1 November 1918) en de vrees voor woelingen in Nederland zelf gevolgd —, de instelling van de Herzieningscommissie (17 December 1918) en het rapport dezer commissie (30 Juni 1920), die dit vraagstuk tot een vraag- stuk van practische politiek hebben gemaakt (zie IV, bl. 620, 621 en HERZIENINGSCOMMISSIE). De op 20 December J918 in Nederland benoemde grondwetscommissie bleek in haar verslag van 27 October 1920 de overzeesche gebiedsdeelen te hebben verwaarloosd, doch de op 22 Maart J 921 by de Staten-Generaal ingediende regeeringsvoorstellen tot grondwetsherziening hid- den vrygevege bepalingen op dit stuk in van be- knooper vorm dan het grand wets voorstel der Herzieningscommissie, doch van gelijke strek- king als deze. De toelichting beschreef de richting der voorgestane hervormingen aldus: „dat zoowel wetgeving// als bestuur ten aanzien van de inwen- dige aangelegenheden zoveel mogeJyk moeten worden geJegd in handen van in Indie zelf zete- lende lichamen en overheden en dat aan de aldaar gevestigde bevolking een zoo groot mogelye invloed op en aandeel in de sanionstelling dier li- chamen moet worden toegekend**”. Meende men

uit dczc voorstellen, waavop in April 1921 de M rndiers" ook niet-Indiers ging oinvatten. De Graaff Volksraad were! gehoord. te moeten verstaan, dat het nam het denkbeeld van regentschaps- raden in de opperbestuur van zins was en wczen lijke autonomic tweede editie zijner bestuurshervoor voor Indie berc.kbaar te maken door een nieuwe mingsvoorstellen over (I, bl. 287);het herzienings- lhdische staatsregeling, de ge- heele toon der rapport van Juni 1920 ging er eveneens mee ac- mernoric van antwoord en der rc- geeringsdebatten coord (bl. 98, 99, 129, 136, 244). Inmiddels was op vestigde weer bij velen den in druk, dat op het woo rd 17 Juli 1919 by den Volksraad een voorstel der regoering niet kon worden gebouwd. Eind aanhangig gemaakt om, in den vorm cener sup- December 1921 vormdc zich in Indie een „Comite ploicorc begrooting (memoriepost) en op den voet voor de autonoinie van Indi. '’, waartoe der decentralisatiewetgeving, de instelling mogelijk aanvankeijk drie bekende rfege- ten behoorden, die spoedig het coinitd verlicten volgens do regecring „vrijwillig" verlie ten. Op 3 Februari 1922 gaf de regentschap, onder leiding van den regent en met „vrijwillig" verlie ten. Op 3 Februari 1922 gaf de een gemengden (naast Indonesia rs ook niet- minister van Kolbnien in de Eerste Kamer te kennen, Indoneuiers tellenden) raad. Dit voorstel, op 7 aan een algemeene herziening van het Reg.-regl. niet Januari J 920 in den V olksraad met warmte te denken. Ook in Nederland vorinde zich toen, in gevoteerd, kwam i n Juni 1920 in zulk een vorm (als Mei 1922, met het oog op de naderende verkiezingen onderdeel eener uitvoerige aanvil- lingsbegrooting) een „Romite voor de autonomic van Indie", htwelk en zoo laat bij de Tweede Ka- mer in, dat i op deze echter bij de stem bus van J uni 1922 geen zyner aan op 2 Juli 1920 wel be- sluiten moest voor haar rcces be- volenen gekozen zag. Op 26 Juni 1922 kwam bij den begrootings- post niet meer te behandelen : van den Volksraad het voorontwerp in van een wet tot welk uitstel, buiten schuld der Kamer, afstel kwam. In plaats toch van in een volgende zitting het ringsreglement van 1854, htwelk in November en voorstel te hernieuwen, knoopte de regering in December 1922 in den Volksraad behandeld werd. In Maart 1921 in haar wetsontwerp op de bestuurshe- der richting van een autonoom Indie wijst de vorming (tot wet getwonden in Februari 1922) de aanstelling van een eigen „Jiandelscom- missaris van de regentschapsraden aan deze groote be- N.-1." : van toelating als lid van den Volkenbond kan eerst sprake zijn, nadat de beoogde autonomic tot solide werkelijkheid zal zijn ge worden.

Over deze „autonomic van Indie" handelt, in de jaren 1921 en 1922, een vrij rijk dagbladlitc- ratur, ten deele ver me ld in het persoverzicht van Jje Indische Gids : zie ook Koi. Tschrift E 23], . .3{ } 1. Zie voorts het fi'ryicTrfn^fiqijport 1920 op tai van plaatsen (bl. 1, 8, 15, 45 enz.) ; nir. Cp- hen Stuart, Java, waar, eerst na langc jaren inisschicn, een in Ind. Genootschap 28 Jan. 1921. ; dr. M(irbsco, Les „prvincie" op den voet der wet van 1922 zou kunnen worden ingesteld. Met dat al blijft nog altijd de herziening van de Indische staatsinrichting, uitgave de instelling van zelfstan- dige regentschappen als locale ressorten der decentralisatiewetgeving van het Indische Auto- no mico ini te, 1922 : mr. Van Vollenhoven, (ndie gisteren on heden, 1922 : dr. Colon bra nder in De Gids^ -Juni 1922 : . Stokvis, Van wingewest naar zelfbestuur, 1922; Van Koi in De Social. Gids^Z Oct, 1922 : D. G. Stibbe, Autonomic van IndiC in „De Amsterdinner" van 15 April 1922.

REGENTSCHAPSRADEN. De regentsdiap- pon, die de Compagnie op Java aantrof, waren meereendeels niet anders dan ambtskringen van hooggeplaatste stodehouders vaiiMataram; alleen voor de Preanger kan inen zo beschouwcn als zelfstandige rechtsgemeenachppen. Do re- gentschappen, dio de Compagnie en later hot gouvernement ontleenden ann do organisatie van het vorstenbestuur, waren dan ook niets anders dan ambtskringen ; cn als de oontegeningsver- ordoning van 1864 in haar art. 1 van een onteige- ning ten name vnn o. a. een regentsohap sprak, borustic dit op een vergissing, aangezien een regentschap geen rechtspersoon was, geon rech- ton had, goon cigendoim kon verkrijgen (III, bl. J 34). RitHoma van Eck was de eerste, die in zijn brochures (I, bl. 288) het donkbeclrd opperde o 1 n den Htaatkundigen bouw van Java te beginnen met regentschappen als publiekrechtelijke licha- inen : zy zouden dan, even ala de locale ressorten (I, bl. 575), raden en financion moeten krijgen; doze schryver weigerde cohtcr regentschappen I als autonome lichamen te beschouwcn, tonzij de regentschapsraad ongcmengd bleef, d.i. niet naast ' der vijftien rechtstreeks bestuurde ge westen (krachtens de decentralisatiebepa- lingen van 1903 en 1905), doch alleen in dat deel of die deelcn van gevolg zou hebben, dat niet —gelijk in het eerste plan —regentschapsraden zouden kunnen, worden opgericht overal wnar de proef kans van slagen bood, dus b. v. in ten minate een regentschap van elk der oostersche regentschapsraden passen) mogelijk, en zoowel de Volksraad (motie van 12 Juli 1921) als de In- clische regering (openingsrede op 16 Mei 1922) gaf blijk de urgentic van verwezenlijking te ge- voelen; waaraan wellicht ook deze overwe- ging niet vreemd was, dat velen aan de regentschapsraden een plaats toedenken in Let toekoningstige kiesstelsel voor den Volksraad. en dat de decentralisatiewetgeving in de buitengewes- ten reeds gebezigd is om een aantal Indonesisch- gokleurde zelfstandigo gebiedsdeelen in het leven to roe pen (Angkola- en- Sipirok, Padang Pan- djang, LcMatang Ilir, Ogan Ilir, Koivering Ilir, Burnbai, Minahasaraad, Ambonraad, Karanga- s5nirnad). Uit de plannen is nog niet duidelijk ge- bleken, voor welke onderwerpen men naast re- gentschappen als rechtsgemeenschappen de re- gentschappen als ambtelijke bestuurskringen wil laten voortbestaan, noch ook hoe men zich het verband tusschen ontvoogding van regentsohap- pen, regcntschapssecretarissen en regentschapsraden heeft te denken.

Zie, naast de reeds vermelde officieelo stuk- kon: Ind. Gids 1919, bl. 610 (regeeringscirculaire van Jan. 1919); mr. Van Wijngaarden in De Tank van 1919 (zie Koi. Studien, 2, bl. 143); Locale bclangen 7, 1919—20, bl. 261, 357, 369, 516; Meijer Rannoff in Koi. Studion 3, 1919, bl. 32); Kol.Tschr. 1919, bl. 7G3, 755, 757; Ritseme

van Eck in Berzieningsrapport 1920. bl. 397 ; I Ann den gelcidclijken ontwikkelingsgang der Hasan Djajadiningrat in Koi. Studien 4. 1920. b] Inlanrlsche scheepvaart en scheepsbouw werden | .23 ; Ritscma v. Eck in Ind. Gids, April 1920 ; echter grenzen gestek en wel hoofdzakelijk door |le komst. van Europeesche vrcmdelingen in het Oosten, die met hunne groctre, vterc uitgeruste schepen. als omstandigheden gunstig zijn voor het verkeer te organen van kapitaalcrachtige han- dclslchamen, water, niet alleen op de rivieren en meren, maar ook langzamerhand de eigenlijke In- landsche vrachtaart — en vooral — ter zee, dan is het zeker in den grootcndeels verdrongen. Vooral de stoomvaart heeft Indischen archipel. daartoe veel bijge- dragen.

Een gebied van duizenden eilanden, omsluitende de grootste binnenzee, waar orkanen en zware stormen onbekend zijn en de atmosferische toestanden beheerscht worden door de regehnatige Hoop en Madagascar zouden hebben bezocht, vrisschverking van land- en zee wind (waaraan het bovaren thans de zee bijna uitsluitend slechts langs de daglijkscli verkeer zich aanpast) en van Oost- en kusten van Java; de groote Maleische en Atjehsche Westmoesson (waarnaar de grootere reizen ge- handelsprauwen ziet men haast niet meer. Slechts de regeld worden). Voegt men bij dit gegeven den Boegineezen en Makassaren, zoemde de bewoners grooten rijkdom der omsloten wateren aan visch en van eenige kleine eilanden beoosten Madoera hebben andere waardevolle producten als tripang, zij't ook lang niet op den voet van eertijds. (zeeokkommers, holothurioidea), schildpadden, parel- en paarletnoerschelpen: het voordeel voor de Volgens het bekende "overzicht van den eco- zeevarenden, dat op linne tochten bijna altyd land- nomischen toestand op Java en Madoera" van Van zichtbaar is, waardoor oriënteering zeer Deventer zoude van de Javaasche scheepvaart vergemakkelijkt wordt ; het tropische klimaat, dat overgebleven zijn:

1. Binnenvaart. Op de Solorivier niets. Op de zeevarenden aan herberging en kleeding stelt Brantas nog een Jevendige prauwvaart met en alle door koude veroorzaakte ellende of ongemak uitsluit : voorts het — als het ware — overal tjomprdnjs tusschen Toeloengagoeng, Kediri en Soerabaja.

2. Schuiterivoerderij. Het stadsverkeer in de hier allo factoren aanwezig zijn, om in de eerste havens, voorzover betreft het transport van goederen plaats de zeevisscherij en vervolgens het van en naar de op de reede of in de haven liggende handelsverkeer, door middel van sloop- vaart, schepen, is bijna uitsluitend in handen van tusschen de verschillende groepen van eilandenbewoners met uiteenlopende * behoeften uit Europeesche maatschappijen.

3. Kustvaart. Het meest in den Oosthoek met Madoeresche prauwen, dan West-Java met de landenbewoners met uiteenlopende * behoeften uit Lampongsche Districten, en het minst in Midden-Java, waar slechts tusschen de #emarang en Djapara een druk buurtverkeer bestaat.

4. Groote vaart. Slechts van uit de ten streken van Nederlandsch-Indie, zoowel in het Oosten van Madoera gclegen eilanden Sapoeidi, uiterste Westen als in het Oosten, kent men zielen- Kangóan, Raas en Goowa-Goewa naar verschillende en : offerprauwen of wordt de doodskist aangeduid deelen van den archipel met vaartuigen naar Makas- met een woord, dat "vaartuig" be- teekent. Verder saarsch-Boegineesch model. Hierbij kan opge- merkt behoort hier en daar, niet alleen op zee (zie ORANG worden, dat de visschers van de tot Java behoorende eilanden Ba wean en de Duizend-Ei- landen hunne LAOET) maar ook in het gebied der groote rivieren, tochten tot Borneo en de Chinese zee uitstrekken een vaartochtje per prauw tot het en dat de Madoeresezen tot bij Bandjirmasin en huwelijksceremonieel; bruid en bruidegom stappen Makasser naar tripang en paarl- moerschclpen dan in letterlijken zin in het huwelijksbootje. Tevens visssen.

Over de vroegere toestanden in Atj&h gewangt Beaulieu (Nederlandsche vertaling van J. H. Glazemaker, „De rampspoedige scheepvaflr!"): „De Koning van Achem is onder zijn gebueren de jnachtigste ter zee. Hij heeft omtrent bondert grote galayen, zo in Achem, Day a als te Pedir, die alle gereet en vaardig zijn. Het darde deel daaraf is wel groter dan diegenen, die men in Christendom bout.

Ik heb de kiel van een ge- zien, die niet meer dan middelmatig was en van 66n stuk zynde hondert en twin tig voeten lang was.* Van die blooiende scheepsbouw windstric in Atj, is niet veel overgebleven.

Van de aanraking met de technisch hooger staande Westcrlingen hebben do Indische vol- ken op scheepsbouwgebied niet eens in belang- ryke mate hun voordeel kunnen doen. Do Inlanders missen namelijk over het algemeen orgu- niseerend talent en zoo bestaan onder hen geene groote reedryen, geen groote scheepswerven,

geene dokken en geene kajitaalkrachtige hand-slichamen. Verbeteringen, die niet door den prauweigenaar zelf kunnen worden nagebracht respectievelijk onderhouden, worden dan ook niet overgenomen. Zelfs waar bij vele Inlandsche handelaren de behoefte aan sneller en zekerder vervoer wordt gevoeld, scheidt deze omstandigheid geen prikkel tot vervolmaking te (lien aanzien der inheemsche vaartuigen, te minder, omdat die handelaren bevrediging hunner behoeften vinden in de Westersche stoomschepen met hunne lage tarieven voor ^depassagiers".

Doze zijn de redenen, waarom men nu nog de Inlandsche vaartuigen, ten opzichte van hun bouw en uitrusting, in denzelfden toestand als ceuwen geleden aantreft nog wel met dien verstande, dat verscheidene typen, als oorlogs-, roovers-, staatsie- en zelfs handelsvaartuigen, verdwenen of van bestemming veranderd zijn.

Overigens is er nog vercheidenheid genoeg. Iedere bevolkingsgroep heeft hare eigen bijzondere vaartuigen, die plaatselijk weder kunnen verschillen, en elk type heeft zijn eigen ontwikkeling gehad. Tot de meest karakteristieke typen behooren de Javaansche m a j a n g met de naar binnen gekromde- en a l i s a l i s met gespleten v66r- en achterstevens; de Borneesche gondelvormige p r a h o e n e g a r a en p r a - h o e t a m b a n g a n; de Makassaarsch-Boegi-neesche padoeuwakang met driebeengige master) en hoog achterschip; de Moluksche o r b i n b a a i e b e l a n g met zeer hoog op- loopende versierde stevens en de inuzikanten- zitplaats op het platte dak van de hut; de lange, zeer smalle kano van Zuid-Nieuw-Guinea, met naar binnen gekromde boorden en waarin slechts staande kan geroeid worden; en in het algemeen voor heel Nederlandsch-Indie de vlerk- p r a u w.

Op (inkele uitzonderingen na. kan men verder aannemen, dat de in den Indischen archipel voorkomende prauwtypen ook zuiver Indo- nesiseh of Polynesisch zijn. Deze opvatting vindt Hteun in de omstandigheid, dat de nicest gang- bare ben a in in gen voor vaartuigen in het algene- nien of onderdeelen daarvan als p r a h o e o f j) r a h o e, (l j o e k (e n g, (l j a l o e r, (l a - j o e n g, k a j o e h, k C i n o e d i, t i a n g enz. idonesische woorden v.ijn. Tot de oudste Indo- nesische woordvormen, waarmede vaartuigen worden aangeduid, behooren, de halve p r a h o e, ook b a n a w a e n w a n g k a n g, hoewel onder w a i i g k a n g tegenwoordig uitsluitend een zeilschip van Chinceach type verstaan wordt.

De meeste verscheidenheid nee mt men onder de visschersprauwen waar en het aantal vormien ei> narneii, danrop butrekking hebbende, is overweldigend groot. Op den naam oefenen, behnlve de verm, ook de j)laats van herkomst en het ge- bruikt wordende vischtuig invloed, zoodat het vaak voorkomt, dat geheel met elkaar overeen- komende vaartuigen op verschillende, niet ver vnn elkander gelogen plaatsen met verschillende iia men worden aangeduid.

Evenwel, hoevele en hoevele verschillende cr ook zijn, toch kunnen de Idonesische vaartuigen tot slechts enkele grondvormen worden teruggebracht, waarbij opgemerkt worde, dat men in nagenoeg den gheelcn archipel hot <er- type naast do ineer gecompliceerde vindt.

Het vlot, dat als vervoermiddel uitsluitend

op rivieren en slechts stroomafwaarts, of als veerpont wordt gebruikt, is eigenlijk slechts een „drijftuig". Als zoodanig doet het ook dienst als onderbouw der drijvende woningen op de groote rivieren in Borneo en Sumatra. Zij bestaan alsdan uit groote boomstammen van zeer licht hout, naast en aan elkander bevestigd, of uit verschei- dene lagen ba in boe en zyn verder verankerd op zoodamige wijze, dat zij de op-en-ncrgeraande be- weging van het water onbelemmerd kunnen volgen.

Toch is het mogelijk, dat uit het vlot zich een kano, zij het ook met vlerken, ontwikkeld heeft (zie hieronder).

Als oertypen der Indisc he prauwen kunnen echter met meer recht genoemd worden de kano van boomsehors en de uitgeholde sagoestain, die beide nog hier en daar in gebruik zijn; de sagoe- stain zelfs nog bijna overal, waar sagoe gewonnen wordt. Om de sagoe te verkrijgen, velt men den boom, een palnisoot met dikken stam, split den stam in tweeën en ha kt en klopt het vezelachtige nierg fyn, waarna het sagoemeet er uit gewas- schen wordt. Van den stam blijft slechts een paar vingers dikke harde, taaië schors, als een holle halve cylinder, over. Aan een uiteinde wordt wat merg uitgespaard en dicht men — zooda ook inderdaad geschiedt — de open zijde met klei, dan verkrijgt men al dadelijk een bootvormig voorwerp, dat o. a. voor transport te water van de gewonnen sagoe geschikt is. Daar verder de sagoepalmen het liefst aan rivier- of moerasoever groeien, is het water, waarin de uitgeholde stam moet komen te drijven, ook bij de hand. De ver- onderstelling, dat de sagoestam de eerste Indo- neaise kano is geweest, schijnt niet te gewaagd, te minder als men den verbazend hoogen ouder- dom van het sagoewinnen zelve in aanmerking neemt.

De boomschorskano is ook niet moeielijk te vervaardigen. Men kiest daarvoor dikke, taaië schors, die men naar de vcrclange afmetingen van den desbetreffende stam snijdt en afpelt. De bast wordt overlans gevouwen, de uiteinden daarvan stevig vastgesnoerd en verder met klei dichtgeïnaakt, terwijl dwarshouten van verschil- lende lengte de boorden van elkander houden en in den vereischten vorm brengen.

De volgen de sport der ontwikkelingsladder van hot vaartuig wordt ingenomen door den uitgeholde stam van boomen, andere dan sagoe- pal men, varieerende tusschen de peulschillen op do rivieren, waarin kinderen in den letterlijken zin van het woo rd „spelevaren" en die, welke plaats bieden aan vijftig en meer volwassen personen.

Op de rivieren en ineren met het stille water voldodon zij, als zoodanig, heel goed, maar voor het woelige zoo water waren zij niet st a biol genoeg, althans voor cenigszins langore tochten ter zee niet geschikt. Dit bezwaar were! op tweeerlei wijze ondervangen, namelijk door verhooging, tegelijkertijd verbreding der boorden en door het aanbrenon van uitlccgors aan beidc kanton of slechts aan ecn kant. Deze uitleggers, door ons, Nedcrlanders, „vlerken" genaamd, bestaan uit twee (zofs ook uit cen) of nieor dwarsliggers, die een vaam en verder buiten boord uitsteken en welcr uiteinden aan elke zijde met elkaar ver- bonden worden door langscheepsche rondhouten van zeer licht hout of door ecn dikken bamboe

dan wel een bundel saamgebinden bamboe's: in de Molukken soms door *gaba-gaba* (dooscher lichte en sterke middennerf van het sagopalblad). Deze „dryfhouten” of „drivers” steken voor en achter voorbij de dwarshouten uit en loopen niet precies evenwijdig met de lengte-as van het vaartuig, maar van voren iet of wat naar elkander toe, zoodat zij ongeveer in de richting van het weststroomende boegwater liggen en daardoor aan minder wrijving zijn blootgesteld dan anders het geval zoude zijn. Ook zijn zij met dat doel voor spits uitlopend en wat hooger dan achter. Voorts moeten zij zoodanig zijn aangebracht dat zij, zoodra de boot becommand of geladen is, even het water raken. Door een en ander belemmeren de vlerken de vaart heel weinig.

Tweezijdige vlerken geven meer stabiliteit dan enkel. Bij harden wind gaat een gedeelte der bemanning op de vlerk aan den loefkant staan of zitten, om het evenwicht beter te bewaren.

De voordeelen der eenzijdige zijn: 1e dat men aan de open zijde van het vaartuig gemakkelijker met vischnetten kan manoeuvreeren; 2e dat men met dien vrijen kant langs zij van een onder vaartuig of eene kade kan komen; 3e de mindere wrijving. Hierbij wordt aangetekend, dat de eenzijdige vlerk in den regel aan de loefzijde, als tegenwicht, gehouden wordt, dus c.q. verplaatsbaar moet zijn.

Er zijn ook losse dubbele uitleggers, die gemakkelijk aangebracht en geborgen kunnen worden, zoodat zij bij het binnenkopen van rivieren of havens niet behoeven te hinderen. De prauwen met vaste vlerken bevinden zich, zoolang zij niet in gebruik zijn, op het strand, waarop zij getrokken of gedragen worden.

Daar waar hooge branding kan staan zoodals op de Westkust van Sumatra, de Zuidkusten van Java en Bali, moeten de vlerkprauwen berekend zijn voor een zeer onzachte aanraking met het strand. Aan de Zuidkust van Bali is bij zwarc branding het in- en uitvaren slechts met de gevlerkte djoekoengs mogelijk. Met vliegende vaart worden zij, gedragen door een groote schuimende golf, terwijl de bemanning uit alle macht roeit en de stuurman het vaartuig in de gewenschte richting (recht op de kust) houdt, bij het „binnenkomen” tegen het steil oplopende strand geworpen en aldaar door daarvoor gereed staande personen opgevangen. Deze grijpen den voorsten dwarsligger der vlerken stevig vast en slepen het vaartuig verder het strand op, ten einde het buiten bereik van den volgenden brekenden metershoogen oceanroller te brengen. Romp en vlerken moeten dan wel heel sterk zijn, om dit alles te kunnen doorstaan.

De eenvoudigste vlerken ziet men bij kleine prauwen met lage boorden: *a* 64n dwarsligger met een driever beide van bamboe; *b* twee rechte en gelijke dwarsliggers, direct op het boord, en twee daaraan vastgebonden, eenigszins gebogen bamboes als drijvers. Zijn de boorden hooger, dan worden inkepingen of gaten daarin genaakt, waarin de dwarshouten komen te liggen of waardoorheen zij steken. Daarentegen ziet men ook wel, dat zij op vervehedenen, die op het boord zijn aangebracht of uitgespaard, rusten. Verder komt het voor, dat losse houten dwarsliggers gestoken worden in dikke bamboezen kokers, die zoo lang zijn als het vaartuig breed is en dwars over de boorden bevestigd zijn.

Over het algemeen zijn de vlerken in het Oostelijk deel van den archipel gecompliceerder en sierlijker dan in het Westelijk. Het meer saaingestelde uit zich zoowel in den vorm en het aantal der dwarsliggers als in de verbinding tusschen deze en de drijfhouten. Bij het Madoereesche model bestaat het achterste dwarshout uit drie stukken, waarvan het middelste, met de eindpunten naar boven, gebogen is en met naar beneden stekende zijstukken aan de drijvers verbonden. Hoe sierlijker de dwarsliggers soms bewerkt worden, kan men uit de in „Ned.-Indië” Oud en Nieuw” 1917 no. 7 gereproduceerde teekening van W. O. J. Nieuwenkamp duidelijk zien.

Verder naar het Oosten wordt het aantal dwarsliggers vaak meer dan twee, bij grotere prauwen tot twaalf oplopende. Zij worden dan tevens tot zitplaatsen voor de roeiers en ook, voor een deel buiten boord van een dak voorzien, tot bergplaats van allerlei benodigdheden ingericht.

In het gebied van Halmadra loopen de vlerken niet over de geheele lengte van het vaartuig door, doch zijn meer tot midscheeps beperkt: steken echter vrij ver uit. Ook de eenzijdige vlerken van Noord-Nieuw-Guinea steken ver zijwaarts uit en zijn aan de andere zijde een weinig voorbij het boord verlengd, welk deel als zit- en bergplaats dient.

Eene speciale studie omtrent de prauwvlerken vindt men in het „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1920 deel L, getiteld „The outriggers of Indonesian canoes” van A. C. Haddon. Deze schrijver komt tot de volgende conclusies: 1e dat de vlerken van Indonesischen oorsprong zijn; 2e dat de dubbele vlerk ouder is dan de enkele; 3o dat de vlerken waarschijnlijk ontstaan zijn uit de dubbele kano's, thans nog in gebruik op sommige Australische eilanden, of uit een vlot van drie boomstammen. In het eerste geval zou de tweede kano, langzamerhand in afmetingen afnemende, tot een eenzijdige vlerk ontstaan zijn; in het tweede geval wordt verondersteld, dat de middelste boomstam van het vlot zich, door uitgehold te worden, tot het eigenlijke vaartuig ontwikkeld heeft, terwijl de twee laterate als drijfscunpunten bleven dienstdoen, waardoor dus de dubbele vlerk zoude geschapen zijn.

In verband met het voorkomen van enkele en dubbele uitleggers, trekt Haddon over den Indischen archipel grenslijnen. Het gebied der enkele zou, op een klein deel van Sumatra, Westkust en de Noordkust van Nieuw-Guinea na, buiten Nederlandsch-Indië vallen. Dit is in zooverre juist, dat de eenzijdige vlerken in het grootste gedeelte van Nederlandsch-Indië niet zooveel voorkomen als de dubbele, doch zij worden zoowel aan Java's Noordkust als in Zuid-Celebes en de Molukken aangetroffen.

De op de N.-kust van Midden Java, van Chribon tot RCmbang, thans behorende djoekoengs hebben alle slechts eenzijdige vlerken.

Ten aanzien van de dubbele *outriggers*, die wil in Nederlandsch-Indië normaal zijn, bestaat onderscheid in het aantal dwarsliggers en wordt geconstateerd, dat twee dwarsliggers al het algemeene type in dat gebied moeten worden beschouwd. Meerderc dwarshouten tot twaalf toe treft men slechts in de Molukken en Nieuw-Guinea aan. Ten deze valt aan te teekenen, dat er ook eenzijdige vlerken zijn met 66n dwarsligger,

welk model vrij algemeen bij de bovengenoemde djoekoengs van Midden-Java in gebruik is.

Verder verdeelt hij de verschillende wijzen, waarop de verbindingen tusschen dwarsliggers en drijvers aangebracht zijn in eenige typen en spreekt van *a* directe, *b* indirecte, *c* gemengde verbindingen. De directe kan weder op twee verschillende manieren tot stand gebracht zijn: de dwarsligger dringt in (door) het drijfhout of wordt daaraan met touw (rotan) gelascht. De indirecte wordt bewerkstelligd middels een plankje, een stok of lange pin, waarbij dient opgemerkt te worden, dat Bawcan, Madoera, Oost-Java en Bali ter zake eene afzonderlijke ondergroep uitmaken. In het verdere Oosten van den archipel heeft de verbinding op zulk een bijzondere wijze plaats, dat te dien opzichte weder van afzonderlijke typen kan gesproken worden: 1. Het Moluk-kentype, hierin bestaande, dat tusschen drijver en dwarshout stukken rotan in U, 0, 6 of 8- vorm vastgehecht zijn en 2. het Halmahera-type met de schuinliggende S als vorm van het verbindingsstuk.

Onder „gemengd,” wordt verstaan, dat een der dwarshouten *direct* en de andere *indirect* met den drijver verbonden is.

In het trekken van de grenzen waar wfel, dus ook waar geen vlerkprauwen in gebruik zijn, heeft Haddon zich in zoverre vergist, dat hij de Noordkust van Midden- en de Zuidkust van heel Java aangeeft als gebied *zonder* vlerkprauwen, hetgeen bealst onjuist is. Tot zover Haddon.

De vierkprauwen hebben by vele voordelen, het nadeel dat zij, bij het voorkomen van dwarszeetes eerder water scheppen dan gewone vaartuigen, doordat zij niet zoo „meegevend” op de golfbeweging reageeren, daarin verhinderd door den weerstand van de vlerk aan de 1ste zijde en door het tegenwicht van de andere. Van tyd tot tyd moet dan ook der roeiers zich met het uithoozen van het ingedrongen water bezig houden. Evenwel, al loopt zulk een prauw vol, door de groote drijfkracht der uithouders zinkt zij toch niet verder dan tot even onder de wateroppervlakte.

Het is opvallend, dat de eigenlijke „Maleiers,” het gebruik van „vlerken” nimmer overgenomen hebben en zoo treft men in het groote gebied, waar de uitleggers toepassing vinden, namelijk van Madagascar, Oost-Afrika en Ceylon tot de Zuidzee eilandten met inbegrip van Nederlandsch-Indie en de Philippynen, een strook aan, begrond door de Noordkust van West-Java, de Oostkust van Sumatra, het schiereiland Atalaka, en de Westen Zuidkust van Borneo, waar vierkprauwen niet of slechts bij hooge uitzondering voorkomen. De verklaring van dit verschijnsel wordt gezocht te worden in de onstandigheid, dat het Malaische gebied eamenvalt met dat der kahnstee zee en der grootste rivieren, waarvoor de Malaische prauwen voldoende zeewaardig blijken te zijn.

Bovendien komen aan een deel der Zuidkust van Niouw-Guinea ook slechts vaartuigen zonder vlokken voor. Daar, aan die kust, kan men het wonderbaarlijke achouwspel zien, dat zeer lange en zeer Hmalle, uit 6en uitgehouden boomstam bestaande kano's, z66 smal, dat men er niet zitten en slechts met de beenen achter elkaar, staan kan, en z66 gladronnd van bodem, dat allo sta-biliteit uitgesloten is, door de inboorlingen in staande houding met zeer lango pagaaien op zee

voortgeroeid worden en wel met groot vastheid. De kracht en de geoefendheid der bemanning benevens de lichtheid der prauwen verleenen aan deze een groote snelheid, die uren lang kan worden volgehouden.

Het woord „vlerkprauw” waarmede de vaartuigen met bovenomschreven uitleggers worden aangeduid, is van betrekkelijk jongen datum. Onze voorvaders noemden ze „vlieghers”, niet omdat zij het betrekkelijke apparaat met vleugels vergeleken, maar omdat die prauwen, vooral de kleine, zoo „snel int seylen zijn, dattet schynt, dat zy vlighen, derhalve van ons oock vlieghers genaenit wordt” (Willem Lodewyksz. d'Eerste Boeck f Amstredam C. Claesz 1598, waarin ook afbeeldingen van Indische vaartuigen zijn). De Engelschen spreken van „flying prow”.

De vlerken bleken zoo doeltreffend te zijn, dat zij ook op vele vaartuigen van hogere orde, als die met opgehoogde boorden en zelfs op geheel van planken opgebouwde werden aangebracht. Op de bas-reliefs van den Boroboedoer zijn groote en hooge oud-Javaansche schepen met vlerken afgebeeld. De grootste vlerken zullen wel geweest zijn die der oude Moluksche korakorra's (zie aldaar).

De prauwen uit 66n uitgehouden boomstam, al of niet met opgehoogde boorden, worden overal in Indie aangetroffen en plaatselijk aange-maakt. Men kiest een rechten stam van de begerde houtsoort uit, zoo mogelijk zonder kwas-ten. Van do Toradja's aan het Posomeer wordt door N. Adriani vermeld, dat zij hout met een kwast er in niet als materiaal voor een vaartuig geschikt achten, omdat de kwast krokodillen zoude aantrekken, die het vaartuig zouden aanvallen. Aan het omkappen der boomen gaat bij vele volkstammen een godsdienstig ceremonieel vooraf, terwijl ook gedurende de eigenlijke bewerking vaak rituele of aditvoorschriften moeten in acht genomen worden.

De uitholling van den stam geschiedt zoowel door uitkapping met een dissel als door uitbranding. Om die boorden een weinig buitenwarts te doen buigen, verwarmt men den stam zacht en geleidelijk van buiten, na in de uitholling water gedaan te hebben, terwijl men den verlangden vorm krijgt door het aanbrengen van stukken hout van verschillende lengte dwars tusschen de boorden. In plaats van de binnenruimte van den romp met water te vullen, maakt men in sommige stroken die slechts nat, terwijl de openbuiging gevorderd wordt door de boorden middels klemmen en daaraan verbonden koorden buitenwarts te trekken. Het verband der boorden is geen bepaald voorschrift, indien het vaartuig van vlerken wordt voorzien. In het Oosten van den archipel blijft die bewerking meestal achterwege en in Niouw-Guinea zijn de boorden der kano's meestal zelfs opvallend naar binnen gebogen.

De afwerking bestaat in het weggappen van het overtollige hout aan binnen- en buitenkant en c. q. door het aanbrengen van versieringen door verf of snijwerk dan wel beide. Veelal wordt het geheele schuitje met houtolie (van den Krocingboom) als hardings- en preserveerings-middel herhaaldelijk bestreken.

Op deze wijze verkrijgt men do vaartuigen van het djoekoeng (djocngkocng, djongkocng, djaloct) type, waarvan de grootste een longte hobbon, die naar de 30 M. loopt on

ongeveer 2 M. breed kunnen zijn. Deze buitengewoon groote doen tegenwoordig in sonunige streken slecht-s bij roeiwedstrijden en andere feestelijke gelegenheden dienst.

De bodemvorm der vaartuigen van bedoelt type varieert van zeer flauw- tot scherpgebogen met den zuiver ronden vorm er tusschen in. Do kano's met zeer flauw gebogen bodem en romp zijn uiteraard plat en laag van boord (het eigen-lijk d j a l o e rtype) en slecht-s voor zeer kalm water geschikt.

De ophooging, tevens meerdere verbreeding der boorden geschiedt met boomschors. *atrip, kadjang, gaba-gaba* of planken.

Geheel van planken opgebouwde vaartuigen, welker constructie ingevikkelder en moeilijker is, en in hoofdzaak met die van onze vaartuigen vrijwel overeenkomt. Verreischen uit den aard der zaak bekwaame scheepsbouwers en worden dus niet overal op de plaatsen zelf, waar zij gebruikt worden, vervaardigd. Voor Java vindt men in de residentien Rembang en Soerabaja de voornaamste scheepswerven. Op Sumatra en Borneo worden vrij groote handelsprauwen op of nabij de groote handelsplaatsen gemaakt; ook op de eilanden bewesten Sumatra. Simaloer en Nias, zoomede op de tusschen Borneo en Sumatra gelegen Poelau Toedjoeh eilanden. In de Mohik-ken zijn de prauwen van Kei, die o.a. naar de Aroe eilanden. Banda, Ambon uitgevoerd worden, goed bekend, zoomede die van Senana, hoofd-plaats der Soda eilanden. In Zina-Celebes, het land der Boegineezen en Makassaren, worden de groote handelsprauwen — van het p a d o e - w a k a n g type — vervaardigd en wel o. a. te Ara, Lemo-Lemo, Bira, Bonthain, Boeloe-Komba en het eiland Manoei.

Bij de opgebouwde prauwen is ineenstal een kiel aanwezig. Bestaat deze uit een bepaalden balk, dan kan men van een eigenlijke spreken; bestaat ze echter uit een eenigszins uitgeholde boomstam en is ze daardoor zeer laag en plat of flauw gebogen, zooals zeer dikwijls het geval is, dan is de term „kielplaat" beter op zijn plaats. Het voordeel dier weinig gepronon- ceerde kiel is, dat het vaartuig gemakkelijk op het strand kan getrokken worden.

Bij vele vlerkprauwen van de Noordkust van Celebes om Atjeh zoomede bij soinnige prauwtypen van Oost-Java en Madoera zijn de kiel en kielplaten voor en achter verlengd, zoodat zij nog vrij ver uitstekten (in het Noorden van Celebes zeer) en, daar zy eenigszins oploopen, ook goed zichtbaar zijn. De meeningen over het doelmatige van dezen bouw loopen uiteen. Is't om beter het water te klieven, is het voor het verkrijgen van meer weerstand tegen afdrijven, voor het breken van den golfslag of tot bescherm- jning van den romp bij aanvaring? In a He geval echter wordt die constructie dienstbaar gemaakt aan de verwezenlijking van het denkbeeld, om aan het vaartuig het uiterlijk van een visch te geven, namelijk v66r van den geopenden viscj- bek en achter van den gespJeten vischstaart.

Bij het te water laten van nieuwe prauwen heeft op vele plaatsen in Ned.-Indie een inwijdingsfeest met een offermaaltijd plaats.

Het aangewezen hout voor scheepsbouw is op Java het welbekende *djali*, torwyl aldaar ook *b'nda, njamploeng, ingas* en *kemiri* daarvoor gebruikt worden. Buiten Java, waar nagenoeg

geen djati voorhanden is, heeft men de beschik- king over vele zeer dcugdzanie soorten van „wildhout"; die om hare taaiheid, buigzaamheid en duurzaamheid zich uitstekend voor het doel leenen als: *meranti, widang, boengoer, rasak, rengas, bintangoer, niirbau, njamploeng, oelien (onglen, behan), soerian, tinibiseo, ivaroe, kapoer, da mar, bajor, t'roentoeng, goevassa, katondeng* enz. Zie H0 UTS00 RTEN. Voor de prauwen, die stroomversnellingen moeten bevaren, worden lichte, doch taac houtsoorten gekozen; voor ankers en riemen ook bijzonder taai hout.

Als hechtingsmateriaal moet hier on daar nog rotan dienst doen, waarmede de verschil- lende deelen aan elkaar gebonden of vastge- snoerd worden; elders houten pennen of groote dooms als de *tjangkringdoorn*, maar men werkt ook al reel met spijkers en nagels.

Voor het dichten der naden, het kalfaten en breeuwen bezigt men den bast van den *gelani*- boom, bamboevezels, boomvezels, *kapas, kapok*, mossorten enz., gevogd door bestrijking met *deinpoel* (stopverf), een mengsel van fijn werk, kalk en *djarak* (ricinus) olie of *da mar*, welk mengsel *gala-gala* heet. De *da mar* (hars) wordt daarvoor fijngestampt en gezeefd, met heet water overgoten en daarna met houtolie en *kapas* dooreengekneet. De geheele romp wordt van buiten met *gala-gala* bestreken, waardoor een huid ontstaat ter bescherming tegen den paal-worm. Ten slotte wordt de geheele huid nog ge- kalkt. Indien hinderlijke aangroeiing moot ver- wijderd worden, eischt de huid ook algeheele vernieuwing en worden de planken, v66r het aanbrengen der nieuwe laag, schoongebrand. Een niethalen huid komt bij prauwen niet voor.

De masten zijn ineenstal als bij ons, rondhouten (soms van bamboe), gaande door een balk of doff. Er zijn er ook, die in een koker gestoken worden, om ze gemakkelijk te kunnen strijken, een toepassing, die veel bij rooversprauwen voorkwam. Bij de MaJesische prauwen wordt steeds de voorste mast door een rotan in een sterk bocht voorovergehaald, zoodat de nok soms recht boven de boegspriet komt.

In Nieuw-Guinea bestaat een prauwsoort, waarbij de mast *builanhords* op een uitleggor is geplaatst.

Bij de Boegineezen en Makassaren bestaan de masten, althans van de groote prauwen, uit een bok met drie beenen (ook wel van bamboe), waarvan twee, de eigeiilke mastbeenen, in 6en lijn, loodrecht op de Jengteas van het vaartuig in kokers of gulgen staan, terwijl het derde, dat tusschen de beide andere door een bout kan draaien, v66r- of achteruilwyst en tot steun dient. De geheele bok kan spoedig worden opgezet en neergelegd. Ook t wee been ige masten, dus zonder steun, komen voor. De masten van bam- boe zeke men hoofdzakelijk bij kleine vaartuigen, zij komen echter ook bij grotere voor.

Het sturen geschiedt op vrschillende wijzen. De kleinste vaartuigen hebben geen roer, maar worden zoowel voortbewogen als bestuurd door den man. meestal den eenigen, die aan den achter- steven zit met een pagaai, vrij in de hand. Voor grootere prauwen gebruikt men als roer een groot- ten riem met breed uitlopend blad, die met een flinken strop (ineestal van rotan) aan een staak of stnirbalk aan het achterschip wordt vastge- maakt en wel aan de lijzjdti en, bij verandering

van boeg, overgebracht wordt. Aan den steel van het roer is ter bestemder plaats een horizon tale lat aangebracht, door middel waarvan de roergang met het roer manoeuvrert.

Zeer groote prauwen hebben meestal twee roeren, waarvan de lijwaartsche gebruikt wordt, daar het door de afdrift van het vaartuig daar- tegen wordt gedrukt, terwijl dat tier loefzijde zoude afwijken en daaroni buiten het water wordt gehangen Sommige groote rivier- en laad- prauwen hebben een zwaar roer, met een strop aan de uitstekende stevenpunt bevestigd, en voorzien van een kruk, gelijk een groote pagaai met een lang bl ad.

Roeren naar Chineesche of onze wijze, dus draaibare, met roepen of koorden, en achteruit midscheeps aangebracht, komen langzamerhand wat meer in gebruik, doch zijn nog verre in de minderheid. De Maleiers hebben voor zulk een roer een eigenaardigen naam: „kemoedi tjawat”.

is roer en „jav/aC” is de schaanigordel van den man, die eerst om de heupen aangelegd, daarna tusschen de beenen door stijf aangehaald en achter weder ingestoken wordt.

Wat de „ankers” betreft, staat vrij wel vast, dat de Indonesische oorspronkelijk niets anders waren dan zware stenen, die, al dan niet van een gat voorzien, aan trossen van gevlochten rotan of plantenzeve] s stevig bevestigd, over boord werden geworpen. Nu nog hebben vele kleine prauwen geen ander voorwerp daarvoor dan een steen (soms een stuk koraal) of een stuk ijzer. Een van de nog gangbare Maleische benaani- gen voor het anker is *ba toe* (steen), terwijl de man, die met het toezicht op het anker belast is, nog steeds *djoeroe batoe* genoemd wordt (*djoeroe* = iemand, die in het een en antler bedreven is, daarin voorgaat, daarmede belast is).

Later zijn ankers in zwang gekomen, die in vorm nicker met de onze overeenkomen en ook van de Westelingen zullen overgenomen zijn. Zij heeten o. m. ook *djangkar*, hetgeen duidelijk een verbastering van het woord „anker” is. Evenwel zijn zij inestaal van hout en hebben dan nog gewoonlijk slechts 66n arm. De armen, die nimmer „handen”, hebben, eindigen in een dikwijls met ijzer beslagen punt. Ankers met twee armen hebben in den regel een „stok” op de halve hoogte van de schacht of nog dichter bij de armen. De schacht heeft aan het bovendeinde een gat, waardoor een strop van rotan komt, aan welken strop het ankertouw bevestigd wordt. Ten einde het geheel te verzwaren, worden groote stenen of stukken ijzer boven aan de schacht gebonden. Een an de re manier van ver- zwaren past men o. a. op de Mdntawoi eilanden (ten W. van Sumatra) toe. Daar bestaat de anker- *atok* uit vier houten latten, die door ringen van gevlochten rotan bijgenghouden worden en waartusschen een rij vrij zware stenen bckncl is. Een andere afwijking van dat anker bestaat daarin, dat, in plants van armen, aan weerszijden van het ondereinde der schacht driehoekige houten weerhaken zijn bevestigd.

Meer en meer komen ook gewone ijzeren ankers en dreggen in gebruik, dikwijls to zamen met de houten, oin naar gelang van de weersge- steldheid gobezigd te worden.

Wij komen nu tot de voortstuwingswerk- tuigen en noemen daarvan, als waarschijnlijk het oudste, het eerst de *galah*, de staak, gewoonlijk

bestaande uit een dunne, doch zeer sterke bamboe met ingestoken punt van hard (*anau*) hout, waarmede „geboomd” wordt. Algemeen worden de laadprauwen de rivier-op voortgecluid; op de groote diepe rivieren uitcraard vlak langs den oever.

In de twee de plants dient genoemd te worden de pagaai, ook wel „scepriem” of „roeis chop” geheten, waarmede los uit de hand geroeid wordt, terwijl de roeier voortuikijkt. Waarschijn- lijk is de dubbelc pagaai*), waarmede beurtelings links en rechts geroeid wordt, de oudste vorm van de Indonesische roeispaan. Deze dient ook als cvenwichtsmiddel bij het stil liggen op het water. Het is mogelijk, dat zij het aanbrengen van vaste evenwichtsmiddelen, de vlerken, heeft geïnspireerd.

De dubbele pagaai is op de eilanden in de Stille Zuidzee nog veel, doch ook op verschil- lende plaatsen, over heel Nederlandsch-Indie verspreid, in gebruik.

De enkelc wordt zeer algemeen in den archipel aangewend tot voortstuwung van kleine en zelfs matig groote prauwen zoomede bij roeiwedstrijden, waarbij de roeiers in groote, lange „kano's” niannetje aan mannetje aan beide boorden geplaatst zijn.

Tot de oerpagaaien, nu nog in gebruik, o. a. in Zuid-Oost-Nieuw-Guinea, niogen wel gerekend worden die, welke uitsluitend uit de middennerf van een sagoepalmblad, *gnba-gaba*, bestaat. Deze bladnerven zijn zeer licht en sterk en lang genoeg, om er staande mede te roeien, zooals al- daar gebruikelijk is.

Tn de pagaaien, die alle, met uitzondering der bovenbedocldc primitieve, van taai hout vervaardigd zijn, bestaat, wat den vorm aangaat, een groeter verscheidenheid, dan men oppervlak- kig zou veronderstellen. De hoofdvorm is een „steel” met aan het eene einde een „blad” en aan het andere een „kruk”. Meestal bestaan steel en bind uit 66n stuk, maar het komt ook voor, o. a. zoowel in de Molukken als op de eilanden bewesten Sumatra, dat het bind, middels een kruiselsinge doorvlechting van rotanreepen aan een afgeplat gedeelte van den steel wordt vastgehecht.

Aan den vorm der stelen, rond, zeshoekig, achthoekig, is niet veel variatie te brengen, aan dien der bladen zooveel te meer en zoo vindt men claaronder: rondo, ovale, langwerpige driehoekige, gelijkzijdige driehoekige, ruitvormige, langwerpige zeshoekige, bladvormige, lancetvormige, langwerpige klokvorinige enz. met of zonder middenrug, welke nu eens sterk geprononceerd is dan wedor gelcidelijc verloopt. In het Borneesche zijn sierpagaaien met een bind, waarvan de vorm beschreven kan worden als „zeer lang- werpig klokvormig met zeer breed grondvlak”. (R. ethn. mus. Leiden). Zie ook de afbeelding

i) Oorspronkelijk vorstond men onder „pagani” slechts de *dubbele* sceprieni, tegen- woordig spreekt men van „enkele” on „dub- belc” pagaaien. Deze uitdrukkingen hebben trouwens reeds vry lang het burgerrecht ver- kregen, dftar Prof. Veth in zijn „Oost on West” reeds melding inaaakte van „pagaaien met twee rocischoppen”. Zoo is ook het verschil tusschen de werkwoorden „pagaaien* on „scheppen” verloren gegaan.

van een sierlijke pagaai van het Mantanameer in Celebes in „Reisen in Celebes“ van de gebr.

Sarasin.

De kruk kan zijn tonrond of zuiver cilindervormig; recht of gebogen. Bij sierpagaaien ziet men ook wel een mooi uitgesneden cirkelvormig handvat, in plaats van een kruk.

De langste pagaaien zijn bij de Papoea's, die staande roeien, in gebruik en kunnen tot 3 M. lang zijn.

De zucht tot versiering, die meer in het Oostelijke deel van den archipel dan in het Westen tot uiting komt, vindt behalve in het vaartuig zelve, ook in de pagaai een giefied object. De versieringen, soms ingesneden, soms en relief dan wel met kleuren, worden voornamelijk aan het blad, doch ook aan steel en kruk aangebracht. Te Palembang zijn er, die geheel gelakt en van verguldsel voorzien zijn. In Nieuw-Guinea stelt de kruk dikwijls een menschenkopje voor.

Zoodra de prauwen wat zwaarder en de boorden hooger zijn, wordt er op Westersche wijze geroeid met riepen, die echter over het algemeen niet zoo lang als de onze en geheel recht zijn. Hier en daar wordt ook daarmede staande geroeid; door Chineezee in hun *sampan kotak* en *sampan poekat*; door Indonesiers o. a. op het Tondanoineer (Minabasa).

Bestaan de riemen uit één sink, dan is het ruitvormige blad slechts een kleine verbreding van den steel; zijn zij uit twee stukken gevormd, dan is het blad meestal plat en rond. Bij laadprauwen doen korte, zware riemen met langwerpige vierkante of ronde bladen en een kruk dienst. De langste riemen ziet men voor en achter op de groote vloten; zij rusten op een standaard en worden door den roeier, al heen en weer loopende, in beweging gebracht. De gewone riemen worden door aan de boorden der prauw bevestigde rotanstronpen gestoken; te genwoordig worden ook dollen en pennen gebruikt.

Ook de riemen worden in sommige streken van den archipel van snijwerk voorzien of geverfd.

Zeer eigenaardige roeispanten worden o. a. op de Mentawai eil., ten W. van Sumatra, gebruikt, n.l. met twee lange dunne uiteinden, die onder het roeien trillen en geluid voortbrengen.

Vermelding verdient nog, dat het roeien zoowel met riemen als met pagaaien op een vaartuig ook voorkomt, althans voorkomt. Zie BELANG.

Met uitzondering van een minderheid, w. o. de kleinste visschers- en de meeste riviervaar- tigen zomeede de lange smalle Papoeasche kano's, zijn de Inlandsche prauwen ook voor het zeilen ingericht. De zeilen zijn trapeziumvormig (ra-zeilen), zuiver rechthoekig (Mak-Boeg, razeilen) of driehoekig, de z. g. latijnsche zeilen, die aan een langen spriet worden aangeslagen en zoodanig aan een korten mast geheschen, dat de nok hoog daarboven uitsteekt. Kleine prauwen hebben ook wel een driehoekig zeil met een uit- houder van onder, waaraan de school is vastge- maakt. De visschersprauwen op Java gebrui- ken — op een enkele uitzondering na — nooit twee groote zeilen tegelijk. Zij hebben twee razeilen van verschillende grootte aan boord, om ze beurtelings, naar gelang van de kracht van den wind, te hijschen. Algemeen worden de zeilen geborgen door het val te strijken en tegelijkertijd

het zeil om den ondersten spriet op te rollen.

Vierkante zeilen zomeede bezaan- en fokkezeilen naar Europeesch model komen ook voor, doch zijn zeldzaam.

De typisch Inlandsche zeilen worden nog veelal vervaardigd van grof „zakkengeveel“ *karong a gel of kadoet*, de gevlochten vezels van den *gebang* palm; ook van *kadjang*, de aaneengeregen bladeren van den *nipah* - of van den *Zo'zYarpalm*, welke grondstoffen goed tegen zee water bestand zijn; verder ook van grof linnen of katoen.

De eerste Indische zeilen zijn vermoedelijk onbewerkte palmbladeren gevveest, rechtstandig in de prauw gehouden en nu nog vindt deze manier van zeilen hier en daar, o. a. in Nieuw-Guinea, toepassing. Overigens gebruikt men daar vierkante zeilen van aaneengeregen palmbladeren. Een zeer eigenaardige wijze van zeilen neemt men bij de Tor&dja's van het Posomeer waar. Binnen de prauw bevinden zich tegen den wand houten blokken, waarin gaten zijn gebeiteld. Wanneer de schipper een zeil wil opzetten, steekt hij in die gaten, aan weerszijden van de schuil-, staken, waartusschen een *sarong* gespannen wordt. De adat aldaar laat geene andere wijze van zeilen toe en houdt dus vooruitgang ten deze tegen, maar zal zich te eeniger tijd wel aan de allengs dringender wordende gewijzigde behoeften aanpassen.

Bij zeilwedstrijden, het nationale vermaak bij uitnemendheid der Riasche Maleiers, voeren de meeste prauwen overmatig groot zeil en slaan daarbij dan ook wel eens om. De te water geraakte opvarenden hoozen al zwemmende de prauw leeg, zetten de zeilen weer bij en vervolgen den wedstrijd. Op rivieren en in nauwe zeeengten worden ook wel wedstrijd en met miniatur zeil- scheepjes, uiteraard zonder bemanning, gehouden.

Het touwwerk bestaat hoofdzakelijk uit rotan, gevlochten *idoek* (*doek, g'moeeto*), de bastachtige zwarte vezelstof tusschen den stani en de bladstelen van den arenpalm, en gevlochten *saboet of kaer*, het omkleedsel van de kokosnoot. Het fijner bindtouw is meestal van *rami*-, Indisch vlas, vezels gemaakt. De rotanstengels gebruikt men of al zoodanig of in elkaar gevlochten tot touwen, in welk laatste geval men zich van een dun, taai soort bedient. Zoowel rotan als *idoek* worden niet door zee water aangetaast.

Boven is reeds met een enkel woord over het aanbrengen van versieringen van vaartuigen gesproken. Bij de eigenlijke gezegde Maleiers zien wy daarvan niet veel, zelfs weinig onnoedig hoog oplopende stovens of andere voorzieningen, om aan de prauw eene sierlijke gedaante te geven. Hier wordt slechts op de eischen der doelmatigheid gelet. Op Sumatra moet men naar de Bataks toe, om — op het Tobameer — door bijzondere bouw en snijwerk verfraaide vaartuigen te zien. In het Maritiem Museum „Prins Hendrik“ te Rotterdam is een model van een Bataksche prauw s o l o e b o e l o n, waarvan de uitgesneden, op eigenaardige wijze gevormde, fraai beschilderde voorsteven de aandacht trekt.

Zijn op West-Java vormen en kleuren over het algemeen nog eenvoudig te noemen, in Oost-Java en Madoera en verder in geheel de Oostelijke helft van den archipel vallen de sierlijke vormen

en do levendige kleuren der vaartuigen op. Het looog doen ploopen der voor- en achterevens, overigens verschillend gevormd, behoort tot de veel toegepaste verfreesmiddelen. Deze stevens staan recht naar boven of helion ken weinig, zijn vaak steik gebogen, soms met bin- neuwaarts gekromde c in den (het karakteristiek van het IU a j a n gtype), eindigen in een punt of zijn vlak afgesneden dan wel afgerond. Boven- dien worden zij, ook de niet oloopende, gewoon- lijk van snijwerk voorzigtig of geheel uitgesneden, waarbij men zich veelal laat leiden dode zeer voor de hand liggende vergelking van het watertuig met een waterdier, in de eerste plaats de visch. De voorstevan moet dan den vischkop en de achterstevan den vischstaart voorstellen.

Dit denkbeeld wordt ook door schilderwerk weergegeven en de meest eenvoudige wijze daarvan kan men o. a. op de Bataviaasche laadprauwen gedemonstreerd zien, waar aan weerszijden van het voorschip een driehoek (bek), kleine cirkel (oog) en een boog (kieuwspleet) achter elkaar, en achter een driehoek, in tegengestelde stand als de eerst genoemde, als staart aange- bracht zijn.

In plaats van den gewonen vischkop zijn op Bali koppen van een soort van zeolifanten (*ma-kara* = zeemonster) en in Nieuw-Guinea van krokodillen in den voorboeg uitgesneden. De lange, smalle, zeer laag op het water liggende kano's der Papoea's doen ook sterk aan aan de opper- vlakke van het water drijvende krokodillen den- ken. Ook bij de Dajaks komt de krokodillenkop als versiering van den voorstevan voor, soms met opengesperden bek, waarin een klein dier.

Voorts komt vrij veelvuldig en over geheel Nederlandsch-Indie verspreid de afbeelding van den draken- of *naga-kop* voor. Er zijn staatsie-prauwen, die in hun geheel een draak voorstellen met boog opgeheven kop en staart en de boot gechilderde romp ala het geschubde lichaam. (Alaritien Museum Rotterdam, staatsieprauw van Haroekoe). Nog andere versieringsmotieven zijn vogels, vogelkoppen (zeer gewild is die van den neushoornvogel), honden en wilde zwijnen (Nieuw-Guinea) on krullen. De meest bewerkte- Jijck zijn in Nieuw-Guinea, waar krulvormige fi- guren met gloeiend ijzer uitgebrand worden en het vorvaardigen van prauwversieringen een by- zondere tak van ny voorheid uitmaakt.

Op Enggano, ton W. van Sumatra, kent men aln versiering van den voorstevan ook een hou- ten menschenkop met chte tanden en oogen van paarlemonoer.

Ook komt het voor, dat het uiteinde van het „dr^okhout" ruwweg ala een dierenkop wordt uitgesneden. In „Nederlandsch-Indie Oud en Nieuw" 1917 no. 7 laat Nieuwenkamp ook zien hoe de Boegi- neezen den spiegel hunner s o p d verfraaien.

De in a j a n g s van Oost-Java hebben nog een typisch versiersel. Tusschen mast en achterstevan hebbew zy een staak — vaak ook met any werk — met gevorkten top, om het gestrekte zeil op to houden. Deze staak is met den mast ver- bonden door een bamboe (of een bundel van 2 a 3 bumboes), waarvan het uiteinde als een groote, enigszins schuinstaande S ver voorby den ach- torstevan uitsteekt en bovendien met een roodo lappenstrook en een bundel kralen behangen is. Deze verbindungabamboe, *andany andang* of

pelandang geheeten, dient overigens onjer een kadjangal(lakje of netten, die gedroogd moeten worden, over t hange).

Ten opzichte van de versiering door verf, kalk en teer zij vermeld, dat in do Molukken on Nieuw-Guinea een bonte beschildering van den geheelen romp voorkomt, terwijl men zich op Java hoofdzakelijk becpaal bij het sober aan- brengen van overlangsche strepen.

De Javaansche, Maleische, Makassaarsche, Boegineesche en eenige andere Indoneaische namen van de voornaamste onderdeelen der vaartuigen volgen hier :

mast, *tijang* (JAV., MAL.); *11 ha ng* (ATI.); *palajarang* (MAK.); *paladjarang, lolosoe* (ROEG.); *paliarana*. (TALAUTSCH); *palalaheng*

(SANGIBEESCH

zeil. *lajar* (JAV., MAL.); *la-jara, sombala* (MAK.); *ladja, sompa* (BOEG.); *karoro* (MAK.-BOEG.); *lodja* (BIM.); *lojo* (NIAS); *lajeu* (ATI.); *kapokai* (z. W. NIEUW-GUINEA) ;

groote razeil. *lajar tandjak* (JAV., MAL.); *la jar top* (MAL.); *sombala tandja* (MAK.) ; *sompa tandja* (BOEG.) ;

sprietzeil. *lajar soedoe-soedoe* (JAV.); *lajar ba- tang, l. saba ng* (MAL.);

kluiverzeil. *lajar goesi, Ljetojoer, djib* (MAL.);

kalezuere, tjotjoro (MAK.-BOEG.);

pagaai. *kajoeh, gajoeh* (JAV.); *kajoeh, pengajoeh* (MAL.); *bi*(MAK.); *wise* (BOEG.); *besei, palar* (DAJ.); *peh, po, pos, pesa, pores, poejaek, itok ka- via* (NIEUW-GUINEA) ; *WOS*(TORADJA).

dubbele pagaai. *zvelah* (JAV.); *belibat, k&libat* (MAL.); *klibeuet* (ATI.);

riem. *dajoeng* (JAV., MAL.); *pangyajong* (MAK.)

; *gadjong* (BOEG.); *sola* (NIAS); *loeka* (MIJNTAWEI);

zeer lange riem voor vlotten. *dajoeng paling, Ijawas* (MAL.);

roer. *kimodi*(N.A.I.); *moedi* (JAV.); *goeling* (MAK., BOEG.); *keumoedoe* (ATI.); *gamoeri* (NIAS) ; *oe* (NIEUW-GUINEA) ;

anker, *ba toe, laboeh, djangkar* (JAV., MAL.); *saoeh* (MAL.); *balango* (MAK., BOEG.); *so-ar* (NIEUW-GUINEA) ;

vlerken. *lctjak, kitjakan* (JAV.); *kair* (JAV., MAL.); *tjadik, katil* (MAL.); *ati* (BOEG.); *paUicai* (MAK.); *rofa* (NIAS); *tjeude* (ATI.); *semang, s. - ?nan*(MOLUKKEN); *adi, jaas* (NIEUW-GUINEA); *Kaloemani* (TOBADJA) ; *haman* (z.w. ELL.).

In navolging van de alleszins loffelijke bewerking van dit artikel in den eersten druk dozer Encyclopaedie door de Heeren P. C. Coops en G. P. Rouffaer, volge hioi* ook de alfabetische opsomming met kurto beschrijving van prauwtypen en, ofschoon thans over wat meer materiaal dan toen kan beschikt worden, moet ook nu, evenals toen, vorklaard worden, dat die opsomming geen aanspraak op volledigheid kan maken. Er valt nog veel in *loco* te onderzoeken, vooral wat het gebied buiten Java en Madoera betreft, ten opzichte waarvan de beworking mot uit- voerige besohrijvingou van G. F. de Bruyn Kops Sr. "lets over de zeovaart in den Indischen Archipel", opgenomen in het T^jdschr. voor Nij- verheid in N.- l. ell. I 1854, nog steeds de voor- naamste bron is.

Aangaande Java en Madoera kunnen wy tevens

schers op Java en Madoera", deel iitinkende van de Mcdedeelingen v/h. Dept. van Landbouw no. 9 jaar 1909, waarvan bij de samenstelling van dit nieuwe artikel „vaartuigen" door schrij ver dozen een ruim en dankbaar gebruik is gemaakt.

Ben andere nieuwe bron van betekenis is het artikel van A. C. Haddon „The outriggers of Indonesian canoes" (Journal of the Royal anthropological Institute 1920), mede met afbeeldingen.

Het is zeker ernstig zaak. dat de verdere die- per gaande studie der Indonesische vaartuigen spoedig ter hand genomen wordt, daar in den loop der laatste halve eeuw reeds verscheidene prauwtypen verdween en andere aan het ver- dwijnen zijn. Een bijna onafwijsbare eisch daar- bij is, dat de bewerking door fotografien en, waar noodig, ook door teekeningen aangevuld worde. aangezien de gewone lezer, uitsluitend aan de hand zelfs van de meest nauwkeurige be- schrijving van een vaartuigtype, zich toch geen juiste voorstelling van het beschrevene kan vormen.

Met „roeriem" of „riem" wordt steeds be- doeld het roeituij naar Westersch model, terwijl "Pagaai" de typisch Indonesische roeispaan is.

Van de verschillende prauwtypen zijn mo- dell en:

I. Het Rijks Ethnografisch Museum te Leiden.

II. Museum van land- en volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik" te Rotterdam.

III. Koloniaal Museum te Haarlem.

IV. Het voormalige Ethnografisch Museum van „Natura-Artis-Magistra" te Amsterdam, thans in bewaring bij het Koloniaal Instituut.

V. Museum der voormalige Indische Instelling te Belft.

VI. Ethnologische verzameling van het Bata- viaasch Genootschap v. Kunsten en Weten- schappen te Batavia.

Van I, V eh VI bestaan beschrijvende catalogi, ook met betrekking tot de vaartuigen.

A b a k. Platboomd visschersvaartuig, *djoe- koengtype*, weinig omhoogstekende, puntig stevens, gewoonlijk met vlerken. Mdntawei eil.

A l i s - a l i s. Geheel van plan ken opgebouwd visschersvaai- tuig, heeft dezelfde gedaante als de handelspr&uw djangolan, is echter kleiner. Karakteristiek is de aan beide uiteinden vrij uitstekende kielbalk. De boorden gaan voor en achter over in. een eeverdwers staand vlek, met s- laakvolle gekleurde figuren versierd- In Oost-Java, vooral aan de aan Straat Madoera grenzende kuststreken, in gebruik.

A l o e t. Algemeene benaming voor kano in het Kenja-Dajakisch.

Arad. Zie D j o e k o e n g - a r a d.

A r o e t. Van planken opgebouwd handels- vaartuig met hoog oplopende stevens en een kajuit. De voorstevens is afgerond, de achter- steven breed en recht afgesneden. Z.-Borneo.

A r o e t t a m b a n g a n. Als voren doch kleiner, om personen over de Barito te zetten.

Backeleis)rauwen. In Compagnies- tijd in W.- Java tot militaire doeleinden gebruikte riviervaartuigen, waarover een luitenant met den titel van „opsichter van 's Comps cleen oarlogsvaartuygh ende prauwenhuys" het com- mando had.

B a h t 6 r a. Javaansch uit het Sanskrit; groot vaartuig, schip, ark.

B a l o e k. Rotineesch handelsvaartuig met een a twee masten.

B a l o e r. Een vroeger niet groot roeivaartuig, als roofprauw gebruikt en in de koloniale bronnen ook „balou"v" genoemd. Zie B i n t a (k).

B a n a m a. Dajakisch: vaartuig, schip in het algemeen. Zie B a n a n a w a.

B a n a w a. Een Makassaarsch-Boegineesch, naar het model der p a d o e w a k a n g s opgebouwd vrachtschip met twee roeren, een of twee masten en een boegspriet, voert ook een stazeil r^n dient o. a. tot vervoer van vee. *Banjiwa* LZhoort tot de oudste Indonesische woorden, om in het algemeen schip of vaartuig aau te duiden.

Bandoeng. Zeil- en roeivaartuig met twee masten, vrachtschip tot vervoer o. a. van brand- hout en houtschool van de Riausche eilanden naar Singapore. Ook een rivierlaadprauw, geheel overdekt en voorzien van loopplanken (voor het boomen) in W.-Borneo.

%B andoengan. Pont, bestaande uit een dek— ran-^cvlocliten baniboelatten, over twee of drie aan elkaar verbonden kleine vaartuigen. voor het oversteken op rivieren. Zoo'n pont wordt geboomd. Wordt ze middels een van den eenen naar den anderen oever gespannen zware rotan getrokken, dan heet ze d r 6 t a n, iets dat ge- sleept, getrokken wordt.

Bang ka. Zie Wang ka, W a n g k a n g.

Bang ko (P r a h o e b a n g k o, P r a h o e k a g o e n a), Roei- en zeilvaartuig in de Mo- lukken (Ternate) tot personen vervoer. Ko met in bouw overeen met de o r e i m b a a i, heeft echter midscheeps zware vlerken met vier dwarsliggers en overlangsche verbindingen, waarop binnen boord een plat- of schermvormig overdekte hut.

Banting. Laad- en handelsprauw met twee masten, vroeger veel in Atjoh gebruikt. Ook de naam van een open laadprauw aan Java's Noord- kust, die veel overeenkomst met de t j o n i - p r 6 n g heeft, zynde een kort en breed vaartuig met naar binnen gebogen stevens. De boorden zijn naar achter als vleugels verlengd en o)dezcz vleugels rust het lage dak van de hut- Het heeft twee masten en twee roeren.

B e l a n g. Een op de Kei-eilanden thuis be- hoorende groote roei- en zeilprauw, waarvan de stevens spits oploopen en meestal fraai be- sneden en beschilderd zijn. Ze is de staatsie- prauw der Inlandsche hoofden en wordt bij voor- kom ende plechtige gelegenheden met vlaggetjes opgetuigt. Het betrokken hoofd en zijnc gaHcn ncm en in het midden op een stellage plaats, do rociars pagaaien op den rhythmus, door eenige spelers op slaginstrumenten, *Ufa-gone*, aangege- ven, terwijl op de voorplecht een paar mannen dansen uitvoeren.

Vroeger waren de *baking's* oorlogsvrauwen met een geblindeerd karietje van dik hout voor den konnandant en een platform daarboven. Beneden, op voor- en achterschip, zaten de roeiers met pagaaien en op het platform roeiers met riemen.

De b 6 l a n g wordt ook gebruikt bij de parel- visserij op de Aroe-eilanden en is dan een weinig anders ingericht. Boven het dek van bam- boelatten en de boorden verheffen zich dan drie smalle, overlangsche stellages tot berging van zeilen, masten en bagage, waar ook plaats is

(7 业 v • J j

voor de *tifa*/ongapeiers*. In het midden bevindt zich een stookplaats tot berceiding van het eten. Verder heeft ze dan een of twee niasten van het Mak.-Bocg. model, dus twee of driebeenige, rechthoekige zeilen van *kadjang* of gespleten bamboe en twee roeren.

De prauwen, die o. a. te Banda voor roeiwedstrijden gebezigd worden, zijn ook b e l a n g s uit Kei.

B e l a r a n g. Vlerkprauw van Zuid-Celebes.

B e l o n g k a n g. De gewone rivierlaad-prauw in Palembang, Djambi en Indragiri, ook gebruikt voor transport van reizende militairen en andere personen; plat boord, zonder masten en midden in een vast dak van *kadjang*, terwijl, zoo noodig, de prauw over de geheele lengte met *kadjang* kan gedekt worden. Stroomopwaarts wordt ze, waar mogelijk, geboomd, met welk doel men zoo dicht mogelijk langs den oever vaart. Stroomafwaarts wordt ze met riemen geroeid.

B e l o l l o (blotto). Uiterst primitieve kano op het meer van Tondano (Menado).

B e n a d o n. Vlerkprauw, handelsvaartuig der Soeloe eilanden, ten N. van Celebes.

Bentjaang. Het Atjehsche woord voor P a n t j a l a n g ; zie aldaar.

B c n a o e. Het Timoreesche woord voor B a n a w a ; zie aldaar.

B e r o (k). Timoreesch ; vlerkprauw in het algemeen.

Bese. Open, Javaansche laadprauw, thuis hoorende in de kuststrook Seinarang-Sedajoe. Ook de naam van een vischvaartuig van het *majangtype* aan de Noordkust van Midden-Java.

B i d a r (B e d a). Met plan ken opgehoogde d j a l o e r s van een lengte van zes tot tien M., soms met ree, laagoverhangende stevens en gewoonlijk wit geschilderd. Op de achterste helft een kajuit; romp en kajuit ook wel met ver-guldsel en snijwerk versierd. De voortstuwing geschiedt door twaalf tot vier en twintig roeiers met pagaaien. Het vaartuig dient tot vervoer van Europeesche en Inlandsche ambtenaren en hoofdten op de rivieren van Sumatra en Borneo. Als reisprauw van Inlandsche hoofdten is ze meestal geheel met een *kadja ngda,k* overdekt en by grootere tochten door een keukenprauw verzeld. Ten aanzien van de Europeesche bestuurBambtenaren zijn de *bidar/i* langzamerhand door kleine motor- of stoombootjes vervangen. Zie ook P e l e l e.

Op de Riausche eilanden kent men ook een zeevaartuig b i d a r met 66n mast, gelijkende op de djoeloeng d j o e l o e n g, doch kleiner.

Bij den Onderkoning van Riau was destijds ook een b i d a r (bidar kadjang strong) met twee korte masten, als reisvaartuig tusschen de eilanden, in gebruik. Daarop was p l a a t a voor dertig pagaairoeiers.

B i d o c k. Vlerkprauw van cigenaardig model met twee masten, die vroeger veel in Straat Soenda gezien word, waar ze o. a. als *kadraaier* — zie aldaar — bij de aldaar vertoevende zeilschepen functioneerde. Thans is ze nog in Atjeh als land- en transportvaartuig, onder den naam van *bi do*, in de vaart. Deze heeft volgens do beschrijving een raaiken vorm en een mast, terwijl voor en achter de kielplaat op zoodanige wijze uit-steekt, dat de v66r- en achterstevan respectieve- 3/4 den vischbek en vischstaartvorm hebben.

Ze moet een goede zeiler zijn. Het zeil wordt veelal gevlochten van ZdiOZ/bladeren, die goed tegen zee water bestand zijn.

B i d o e k g a d a n g. Klein handelsvaartuig op het meer van Singkarak (Sumatra's West- kust).

B i l o l a n g (B a l o l a n g). Mak.-Boeg. vlerkprauw voor de vischvangst, platboomd met bijna rechtoploopende stevens en een mast, hetzij enkelvoudig hetzij als mastbok, met een driehoekig of rechthoekig zeil. De uiteinden der boorden hebben een golvend beloop. Is ook als handelsprauw in gebruik en alsdan gewoonlijk voorzien van een overdekte hut, op de dwarsliggers der vlerken gebouwd en aan beide zyden een weinig buiten boord uitstekende.

Bingkoeng. Vrij groote vaachersprauw in W.-Java, is geheel van planken opgebouwd (zonder gekronide stevens) en wordt te Cheribon vervaardigd. De plank, die de beide boorden aan den voorboeg vereenigt, loopt niet tot boven door, maar eindigt halverwege met afgeronden top, waardoor de indruk gemaakt wordt van een kropgezel aan den voorboeg. In Bantam en Krawang wordt de prauw dan ook t j o f l - d o n g of t j o n d o n g g o n d o k (krop) ge-noemd.

Bingkoeng s o t o. Kleine *bingkoeng* in Cheribon bestemd voor de visscherij met lijn of kleine netten.

B i n i n t a a (Binin t a). Vroeger oorlogs-vaartuig op de Talaud-eil. Zie B i n t a (k).

B i n t a (k). Oudtijds groote rooversprauw van Mak.-Boeg. oorsprong en gelijkende op de p a d o e w a k a n g s, dus met maatbokken ; voeren- de een bemanning van 25 tot 50 koppen en meer. Ze had twee hutten, een achter en <?en mid-scheeps, aan weerszijden genoegzame ruimte latende voor de roeiers, die in twee rijen boven elkaar, vier en twintig in het geheel, waren ge-zeten. Voorop was een houten borstwering van verseh, taai hout, om het indringen van kogels te beletten en de bewapening bestond onder ncer uit eenige lichte kanonnen,waarvan een of twee achter de borstwering. Niet zelden waren de rooversprauwen rijk met snijwerk versierd. De zeeoovers, die vaak vloten hadden van vijftig of zestig goed uitgeruste bodems, maak- ten de zeeen van heel Nederlandsch-Indie on- veilig en konden eerst goed bestreden worden, toen onze oorlogsMoonschepen in de vaart kwamen en stolselmatig aan hunne bestrijding werden dienstbaar gemaakt. Thans behoort zeeroof (zie aldaar) — en dan nog op zeer kleine schaal in Ned.-Indie tot de hooge uitzonderin- gon. De beruchtste zeeoovers waren de llano en's van Mindanao (Philippynen).

Biro w a n g. Mak.-Boeg. vlerkprauw met 66n mast (ninstbok met drie poeten) en rechthoekig zeil.

B l a n d o n g a n. Vry smallu visschersprauw in Bunjoewangi van Madoeresch vlerk(ZjoeX:oen(-type met gevorkten voor- en achterstevan en opgehoogde boorden. Ze heeft een mast met trapeziumvoring zeil en achter den mast een verbreding, waarop do roeiers een plaats vinden.

B l a t i k. Andere naam voor *majang* op Poelo KSmbang in Straat Madoera.

B o e n g. Dajaksche naam voor een prauw met stompe stevens. Zie H a r o k.

B d k a. Kleine prauw uit een boomstani, met en zonder vlerken, op de Aroe-eil.

B 61. Naam van Europeesche sloepen in Atjeh en Riau.

Brockoetan. Handelsprauw op Java niet scherpe kiel en puntige naar binnen gebogen stevens. Het dek is van planken en in Jiet midden is een kajuit met Zrac?zgdak. De eenige mast gaat door het dak van de kajuit.

D a b. Kleine Aroeucesche *djokoeng* als B 6 k a. D a o e p d a o c p o f D a o e b d a o e b. Vrij groot riviervaartuig op Borneo en Sumatra, waarvan de boorden aanmerkelijk met *kadjang* opgehoogd worden, wanneer het stroomver- snellingen moet passeeren. Alsdan wordt het als een vlot bestuurd, namelijk met twee zeer lange riemen met ronde bladen, *dajoen pating, tjawas*, een v66r en 6en achter, ten einde, waar noodig, scherpe wendingen te kunnen maken. *Da-* (*hoep*) beteekent in het Kajan-Dajaksche prauw in het algemeen.

D e r m a j o e. Geheel van planken opgebouwd vischvaartuig (zonder gekromde stevens) in W.-Java en afkomstig van Indramajoe.

Djagohan (D j a g o w a n). Javaansch handelsvaartuig, gelijkende op de pantja- l a n g .

D j a l 6 k a w e. Atjehsche langwerpige, smalle kano uit een boomstam met spitse stevens en geringen diepgang, soms met een mast. Uitsluitend voor de vischvangst bestemd.

D j a l d k l i b e u e t. Als bo ven, doch zeer klein, zonder mast; wordt met de dubbele pagaai geroeid.

D j a l 6 koesangka (p e u s a n g k a). Als *djalil Izatve*, doch wordt ook tot vervoer van goederen langs de kust of op de rivieren gebruikt.

D j a f o e n. Benaming van verschillende soorten van vaartuigen. *Djaloeer* beteekent letterlijk slechts „kiel" of „kielplaat" en zoo worden in Indragiri en Palembang kleine, platte, uit een ondiep uitgeholde, boomstam bestaande prauwen, die eigenlijk niet veel meer dan „kielplaat" * z'n, ook *djaloeer* genoemd. Zij zijn soms zoo klein, dat zij slechts een man kunnen dragen.

Aan de Westkust van Sumatra verstaat men echter onder *djaloeer* een vrij groote vlerkprauw, waarvan het onderste gedeelte van den romp uit een uitgeholde boomstam bestaat en verder met planken is opgebouwd. Ze heeft twee masten en een vrij lange kajuit achter, die over de boorden en den achterstevens heenschiet en in een platten spiegel eindigt. Er zijn er ook met drie masten.

D j a t e n. Kleine een- a tweepersoons visschersprauw aan de Zuidkust van Java, van het *djokoengtypn* zonder opgehoogde boorden, voor en achter in horizontaal afgeplatte spitsen eindigende. Ze wordt dikwijls met de dubbele pagaai geroeid. Men waagt zich. hiernede tot ver in zee.

Een andere Oost-Javaansche *prahoe djalen* schijnt dezelfde te zijn als de *prahoe mandit*; zie aldaar.

D j e g o n g. Klein visschersvaartuig aan de Zuidkust van Java als de d j a t e n.

Ook de naam van een groot, van planken opgebouwd visschersvaartuig in W.-Java.

D j 6 g o n g p a n o e a r a k a n (d j . p a n - d j a l a n). Soort lokprauw voor de vischvangst, ongeveer* als *prahoe m a n d i t*; zie aldaar.

j e n g g o l a n (d j a n g g o l a n). Oost-Javaansch handelsvaartuig van ongeveer dezelf- de gedaante als de A l i s a l i s, doch grooter en met vaste overdekking. Het is kenbaar, be halve aan de gespleten voor- en achterstevens, aan twee rijen zwarte blokjes op den witgekakten romp, als de koppen van scheepsnagels. *Dj'nggo- lan* beteekent letterlijk transport- of beurtvaar- tuig.

De *djenggol*an wordt in O.-Java en Madoera ook door *nener* visschers bezield om vischter- rein te zoeken en tot vervoer van *nenerbibit*. *Nener* zijn de larven (*ibit*) van de *bandeng*, een geliefde vischsoort, die in vijvers nabij het strand ge- kweekt wordt.

j o e k o e j i g (Jav.). Beteekent in het alge- l n eel-IEE type der vaartuigen, welker romp geheel of gedeeltelijk uit den uitgeholde boom- stam bestaat. Die, we lke geene opgehoogde boorden hebben, dienen byna uitsluitend voor de riviervaar en de kustvisscherij of worden door de groote prauwen op sleeptouw genomen om, bij het uitzetten der netten, in het algemeen als sloep dienst te doen. Op zee gebruikt, hebben zij meestal een korten lossen mast, ook van bamboe, en zijn — behalve in het Maleische gebied — gewoonlijk van vlerken, eenzijdige of dubbele, voorzien. JDe Madoereesche *djokoengs* hebben steeds vlerken en eigenaardige rompvormige stevens.

De opgehoogde *vlerkdjokoengs* gaan tot ver in zee en worden zoowel voor visch- als transport- en handelsdoeleinden bezield. De Madoereesche groote *djokoeng* wordt, voorzoo veel betreft de zeevisscherij, langzamerhand door de Javaansche *majajig* en *alis-alis* verdrongen.

Naar gelang van den vorm en de bestemming der *djokoengs* worden zij door een tweeden daaraangekoppelden naam nader aangeduid.

Hier en da ar duidt het woord *djokoeng* zonder meer een bepaald soort van vaartuig aan, zooals aan de Zuid- en Oostkust van Java voor de kleinste een- of tweepersoons kano's als d j a - t 6 n en d j 6 g o n g; zie aldaar.

De vlerkprauwen van BaJi worden ook slechts *djokoetvg* genoemd.

Dj oekoeng a r a d. Een *djokoeng* met opgeboeide boorden en hoogoplopende gebogen stevens, zonder vlerken en mast, waarmede in W.-Bantam gevischt wordt met het *pajang arad- net*, eeri treknet met kleine mazen.

Djokoeng d j a J a. Een kleine *djokoeng* van Madoereesch type in Banjoewangi, waarvan de boorden met *kadjang* zijn verhoogd; zonder mast en met een eenzijdige vlerk. De andere zijde van het vaartuig blijft vry voor het uitwerpen van het werpnet (*djala*).

Djokoeng dj&ring. Mede een vlerk- *djokoeng* van Madoereesch type in Banjoewangi, vrij groot, met gevorkte v66r- en achter- stevens, een ophooging der boorden met twee planken en een langen houten mast met trapezium vormig zeil. Achter den mast is een verbreeding als zitplaats voor de roeiers. Ze dient tot het visschen met de *djarang*, een treknet.

Djokoeng djat&n. Eenvoudige visschers*djokoeng* van Madoereesch type, in het Rfimbangsche in gebruik.

Djokoeng d j 6 g o n g. Een uit planken opgebouwd visschersvaartuig in Krawang.

Djokoeng k 6 in a n a k. (d j . p 6 - A i

n g a n a k). Kleine *djoelcoeng* in W.-Java, zonder ophooging der boorden en zonder vlerken.; wordt als sloep door de *majangs* mede genomcn.

Djoe koeng l o e m b o c n g. Een *djoe • koeng* met rechtopstaande vrij hooge boorden, bijna geheel overdekt door een dak van *kadjang*. Reisvaartuig in de bovenstreken van Borneo, gebouwd speciaal met het oog op de stroom- vorsnellingen (*riam*) in de rivieren.

Djoe koeng i n a n t j i n g. Heeft denzelfden vorm als de *djoe koeng d j a r i n g*, dock is kleiner; heeft een korten houten mast met een driehoekig zeil. Ze wordt in Banjoewangi vpor de visschery met de lyn gebruikt.

Djoe koeng mantjingan. Kleine *vleridjoe koeng* van do Noordkust van Madoera voor de lijnvisscherij.

Dj o e k o e n g p a j a n g. Vrij groote vlerk-*djoe koeng* van Madoereesch type aan de Noordkust van Madoera, is ongeveer even lang als de *majangs* en is ook, evenals de *majangs*, voor de visschery met het *pajangnet* (groot treknet) bestemd. Ze wordt met vijf personen bemand en blijft soms dagen lang, namelijk in den *lajang*- (een vischsoort) tijd, in zee. De gevangen visch wordt niet geconserveerd, maar elken dag door opkoozers overgenomen en naarden wal gebracht.

Djoe koeng p a l o e n t a n g. Borneesch vaartuig van ongeveer vijf M. lang en een M. breed.

Djoe koeng p a n t j i n g. Kleine prauw met eenvoudige afgeronde stevens, soms van een eenzijdige vlerk voorzien; client voor de lijnvisscherij in W.-Bantam.

Djoe koeng p a n g o p e k a n. Een vlerk-*djoe koeng* van Madoereesch type aan de Noordkust van Madoera, als de *djoe koeng p a j a n g*, doch kleiner en bestemd voor de visch- vangst met de *pajang pangopekan*, een niet groot treknet.

Djoe koeng p a n g a n i p a k a n. Een visschersvaartuig in Bantam en de Lampongsche districten van het *djaloertype* met zeer opgehoogde boorden, voor en achter spits oplopend.

Djoe koeng parenggaean. Vrij groot visschersvaartuig, lang de Zuidkust van Borneo gebruikt voor het vissen mot de *renge* •>fzegen.

Djoe koeng s o e l o r. Kleine visschers- kano van Borneo.

Djoe koeng t a m b a n g a n. Vaartuig met zitbanken te Bandjirmasin, om personen over de rivier te brengen. Ook als kustvaartuig bekend.

D j o e l o e n g. Vr'j groote handelsprauw in het Oosten van Madoera en in Banjoewangi in gebruik en gelykende op de Mak.-Boeg. padoe- w a k a n g s, met ecu los dek van bamboelatten.

Ook een kleine *vlerkdjoe/coeng* in Madoera, waarvan de achterstevens als een vischstaart uitgesneden is en daarom naar de visch *djoe loeng-djoe loeng*, langwerpig met spitsen bek, wordt genoemd.

D j o e l o e n g d j o e l o e n g. Handelsvaartuig van Celebes met dubbele vlerken en een tweebeenigen mast, soms van bamboe. De voorstevens loopt hooger op dan de achterstevens.

Ook een Maleische prauw met Gen A twee enkelvoudige masten, gdijskonde op de p e n d j a - d j a b, doch kleiner.

Djoe n g. Groot Chineesch handelsvaartuig,

Supplement,

jonk, met twee en drie masten, hooge achterplccht^cn breeden^spiegel. De vorm van het achterachip (loot den ken aan dien der Mak.-Boeg. p a d o e w a k a n g s.

De speelgoedschepjes worden in het Maleisch ook *djoe ng* genoemd.

Dj een koeng (d j o n g k o n g). Het Maleische woord voor *djoe koeng*. Men verstaat in de Maleische landen daaronder een kano niet zoo plat als de d j a l o e r.

In Oost-Borneo noemt men ook *djoengkoeng* of *djoe koeng* een zeer lange, doch smalle prauw met in het midden een overdekt hekwerk en waarmede men betrekkelijk verre reizen doet.

D j o h o r a n. Een geheel van planken opgebouwde viaschersprauw met afgeknotte stevens in Krawang.

D j r o e p i h. Een vaartuig van Madoereesch *djoe koene/type* met vlerken, opgehoogde boorden, eenvoudig afgeknotten voorstevens en niet-gevoorkten achterstevens. Wordt in het Besoekische voor het inzamelen van schildpadeieren gebruikt.

Dob. Kleine vlerkprauw op de Aroe-eil., ongeveer als de B d k a.

D o e a n g a. Naain voor vaartuig in het algemeen bij de Toradja's in Midden-Celebes.

D o n d e i. Naam voor "prauw" in het algemeen in de Minahasa (Menado).

Dondei b l o t o e. Kleine kano. Zie B e l l o t o.

Dondei k a l e b a t. Groote vlerkprauw.

Dondei timbiloeng. Kleine vlerkprauw.

El o h a. Visschersvaartuig uit een stam gehouwen met vlerken, die rechtstreeks op de boorden of op uitgespaarde verhoogingen daarvan rusten, en zitbanken, in gebruik op het eiland Enggano ten Westen van Sumatra. De versie- ring der stevens met uitgesneden vogels of vogelkoppen wordt bij het te water laten aan- gebracht.

r e t a n. Overva ar tvlot; zie B a n d o e - n g a n.

Fakatora. Good zeewaardig roei- en zeilvaartuig met een mast en trapeziumvormig zeil in gebruik bij de Galelareezen (Halmahera.), ook bij de Galelareesche kolonie op het eiland Boeroe-

G a g a p (k a k a p). Snelvarend roeivaar- tuig, destijds bij de zeerovers in gebruik voor kruisrscrdioiisten, dus dat op kondschap word uitgezonden. Zie B i n t a (k).

G 6 t e k. Javaansche naam voor vlot van bamboe of hout; zie R a k i t.

G i l a l a. Ranke, zeer snelvarende roeiboort, vroeger in de Molukken in gebruik.

G l a t i k (b l a t i k). Andere naam voor m a j a n g n g.

G o b u n g (G o e b a n g). Klein, goed zeewaardig handelsvaartuig op Borneo, Banka, Billiton, Karimata-oil. en Sumatra met luel, uitstekenden schorpen voorstevens en rechten achterstevens, en p] an ken dek, houten kajuit en 66n mast met driehoekig zeil. Ook voor personen- vervoer. In O.-Borneo wordt een rivierprauw, welke in het midden aan weerskanten van een hekwerk is voorzien en voor het vervoer van *rolan* en *giath* client, ook *gobang* genoemd.

G o r a b (g o r a p). Groot roeivaartuig, „ga-lei" van Arabischen oorsprong, thans niet meer in Ned.-Indie in gebruik, wordt echter in oude koloniale bronnen meermalen genoemd.

H a k a. Ambonsche vlerkprauw; zie w a n g-

H a r o k k a j a n. Bomeosch riviervaartuig uit een boomstam uitgehouwen met recht op- staande vrij hooge boorden; zeer geschikt tot het bevaren der stroomversnellingen. *Harok* betee- kent in het algemeen een prauw met spitse Stevens. Zie B o e n g.

I d a w a n g. Prauw der Aroe-eil., zonder vlerken, in gebruik bij de parelvisserij.

Idjon-idjon. Geheel uit planken opge= bouwd vaartuig in O.-Java voor personen- en goedertransport, t e v e n s voor de \nsscherij) gebruikt.

I n a n g. Als i d a w a n g.

I s j a. Zeer smalle en niterst ranke een- mans kano. uit een stam, met glad-ronden bo- dem. gebogen voorsteven, eindigende in een langen. puntigen, horizontalen spriet en kor- teren, eenigszins afgeronden achtersteven, in gebruik op het meer Sentani bij de Humboldt baai, N.-Nieuw-Guinea. De roeier (met pagaai) zit op de naar binnen gebogen boorden met de voeten voor elkaar en opgetrokken kiiien. Moet hij een hand vrij maken, dan houdt hij met de andere, al manoeuvrerende met de pagaai, het raartuig in evenwicht; heeft hij zijne beide handen voor iets anders noodig, dan brengt hij zijne beide beenen schrijlings over de boorden in het water en weet daarmede het omkantelen te voorkomen. Voor de vrouwen zijn er afzonderlijke kano's. Zie K a j i.

J a v o e - n (J d - m b e). Naam van "vaartuig" in het algemeen in Z.*O.-Nieuw-Guinea.

J a - b j a v o e - n. Groote prauw in Z.-O.-Nieuw-Guinea.

J d. Vaartuig op Jamna (Nieuw-Guinea) met een linkse vlerk.

J o n k. Hollandsch-Chineesch woord voor d j o e n g.

K a d a l. Andere naam voor m a j a n g.

Kadraaier. Zoo worden door onze zee- lieden genoemd de kleine prauwen met koop- waren (allerlei kleine benoedigheden en versna- peringen), die aan de opvarenden van de op de reede liggende schepen worden verkocht. Het woord is afgeleid van "kaadraaier". Zie ook B i d o e k.

Kadangan. Zie P r a h o e k a d j a - n g a n.

K a j i. Kano uit een stam, speciaal voor de vrouwen, op het Sintani meer, grooter en sta- bieler dan die der mannen. Zie J s j a.

K a l a m b a. Groote handelsprauw met twee masten op Nias. Vele daarvan zijn reeds omge- bouwd tot laadprauwen en magazijnen, *goedang*, nadat de Paketvaart My er haar booten laat varen; een der vele voorbeelden van het verdringen, tot vernietiging toe, van de Inlandsche Bcheepvaart door de stoomvaart.

Kaloeloes(k61oeloes, k 61 o e k o e s). Een reeds lang uit de vaart verdwenen vaartuig van Javaanschen oorsprong. De Portugeezen spraken, blijkens hunne oude koloniale ge- schriften, van *calaluz*.

Kanaikan. Verheven term voor een vorste- lijk vaartuig, letterlyk het vaartuig, dat door den vorst bestegen wordt.

Ook de naam van een kleine kano. die bij de Boegineesche rooversprauw B i n t a (k) als sloep dienst deed.

I < a n t i n (g). Zie > r a h o c - k a n t i n.

K a p a l. Algemeen in Ned.-Indie gebruikt, van het Tamil overgenoinen woord, ter aan- duiding van op Europeesche wijze getuigde schepen. De Alakassaren ma ken er van *kapala*.

K a r 6 k d t. Madoeoeschc vlerk)prauw voor het visschen met de zetlijn, *pantjing kareket*.

Karroessi. Noefoorsche (Noord-Nieuw- Guinea) naam voor een groote, uit planken op- gebouwde prauw.

K a t o e r. Oude, niet nieerfebruikelijke naam van een soort Javaansch oorlogsvaartuig met een mast, dat ook als een galei kon geroeid worden. Het woord is waarschijnlijk uit V66r-Indie af- konistig en de woorden (Port.), du'er (Eng.) en *hotter* (Ned.) schijnen daarvan afgeleid.

K e m p a n g. Riviervaartuig van het d j a l o e r type in Sumatra's Oostkust en Riau Ling- ga archipel.

K e n a b a t b o g o l o e. Vroeger oorlogsvaartuig van de Mdntawei eil. (ten Westen van Sumatra), met groote vlerken, waarvan de dwarsliggers met een schuin over het dak van de kajuit loopende lat met de masten verbonden zijn. Aan v66r- en achtersteven worden zeer lange, gebogen sprieten, voorzien van hangende palm- bladeren, als versiering aangebracht. De be- manning bestond vaak uit honderd koppen.

K i r a p. Visschersvaat, uig der Sangi- en Talaud eil.

K i t j i. Scheepje met Europeesch tuig (brik, jacht). Vgl. het Hollandsche *kits* en het Engelsche *ketch*. K i t j i d a g a n g, handelsvaartuig; K i t j i p 6 r a n g, oorlogsvaartuig.

K l e w 6. Opgebouwde vlerkprauw in Atjth, bestemd voor handelsdoolcinden.

K l i t j i r a n. Klein visschersvaartuig van het *djoekeoentype* in Plikalongan voor strand- on riviervisserij met lijnen en kleine netten.

K o e. Benaming van prauw in het algemeen in Z.-W.-Nieuw-Guinea.

K o e n t i n g (K o n t i n g). Een der vele nanien van de visschersprauwen op Java van het in j a n g type; de *koenting* behoort tot du grootere.

K d l d k (k d l i k). Algemeen in Ned.-Indiij verbreido benaming voor een prauwHoor, echter niet overal voor dezelfde soort.

Het Maleisch *kolik*, zonder meer, duidt aan een zeer kleine kano, uit 66n boomstam bestaande, waarin gewoonlijk slechts voor 66n persoon en hoogstens drie plaats is en speciaal voor de lijn- visserij bestemd; ze is iets grooter en niet zoo plat als de d j a l o o r.

De Atjhsche *koel* is een vrij groote handels- prauw met 66n $\frac{2}{3}$ twee masten en soms met twee roeren.

In W.-Java is *kolik*, ook wel k d l 6 k t 6 t a p, de gewone naam voor een groote in j a n g met kleine stevens, die ook in W.-Java (Batavia) wordt vervaardigd. De romp is gewoonlijk wit gekalkt of geverfd, met een rooden of zwarten band langs de boorden en, benedide de waterlyn, ook rood of zwart gekleurd. De vroolyke kleuren wit en rood voor vaartuigen van W.-Java maken een uitzondering. Op de Duizend-eil. wordt de *kolkk*, behalve voor de viBcherij, ook als vracht- prauw gebezigd.

Verder kent men in het BiSsoekischceen *kdek*, die van de zoeoven genoemde geheel afwykt en meer overeenkomst met een sloep met spits op-

Joopenden voorsteven of een Riausche *-sa mpa.n* vertoont. De boorden zijn opgehoogd en Uet vaartuig heeft verder een dak van *kadjang*, een inast, een soort van boegspriet en een op Euro-peesche wijze aangebracht roer. Het zeil is van het rechthoekige Mak. - Boeg. model. De prauw is in gebruik bij de Boegineezen in Besoeki voor het inzamelen van schildpadeieren.

K d l k s e r o. Wordt gebruikt oin de visch uit de *siros* te halen, heeft vaste vischkaren aan boord. Zie *sampan s e r o*.

K d l k a n. Is in W.-Java de naam van een kleine soort van m a j a n g. In O. Java (Pasoe-roean) is de *kolekan* weer wat grooter, ook van het *majangtype*, maar mist het S-vormig ornament als verlengstuk van de *pelandang*, die de m a j a n g s van Oost-Java steeds hebben.

Te Soerabaja wordt een soort prauw, die voor personen- en goederenvervoer, hier en daar inede voor de visscherij gebruikt wordt, maar van het *majangtype* afwijkt, ook *kolekan* genoemd.

Een dergelijk vaartuig van het eiland Sapoeidi, ten Oosten van Madoera, met een compleet dak van planken en voor grotere tochten geschikt, draagt ook al den naam van *kolekan*.

K d l e k o l d. Een Ambonsche o r 6 in b a a i met vlerken.

K d j i k m a n t a n g. Vaartuigen van het Kolik selat *J koliktype* in den Kolik tumbang J Riauschen archipel, zoowel voor de visscherij als transport van personen en goederen tusschen de eilanden in gebruik.

K o l i k t 6 t a p. Is grooter en kan zes en inder personen bevatten; ligt vaster op het water (*titap* = vast, bestendig).

K o e n t i n g (k o n t f e n g, k o e n t i - n g a n). Anderc namen voor m a j a n g s.

> J c o r r a - k o r r a (k o r a k o r a). Hot gebied der *korra-korra's* slrckt zich over de Molukken en AV.-Nieuw-Guinea uit. Reeds voor onze komst in de tropen werden die vaartuigen van betrekkelijk groote afmtingen vervaardigd en voor oorlogsdoeleinden gebezigd; in den Compagnies tijd worden zij door het gebruik, dat daarvnn bij de *hongtucht* tot bescherming van het monopoliestelsel! gemaakt word, bcrucht.

Die vaartuigen waren reusachtige *or&inbaaien* met zeer groote en breede vlerken, bestaande uit meerdre dwarsliggers en overlansche drijvers, welke drijvers voorzien waren van twee h drie rijen banken, waarop de vele roeiers met hunne pagaaien gezeten waren. Met do vele roeiers in de boot zelve waren zij honderd tot twee honderd man stork. Geroed we rd, zoouls in de Molukken gebruikelijk, op de maat van muziek of zang.

De *Icorra-Icorra'n* waron zelf zeer breed, hadden indden-in een overdekt verblijf en zeer hooge in een punt eindigende, oploponde stevens, welke van snij- en schildderwerk waren voorzien. Zij waren ook voor het zeilen ingericht, doch zulks kon slechts onder de gunstigste omstandigheden plaats hebben, daar het loggo gevaarte, by eenigszins holle zecen, niet meer naar behooren kon manoeuvreeren en gevaar liep uit elkander geslagen te worden. Uiteraard waren zy bewapend

en wel met kleine stukjes en liandwapenen.

Elk voornaam hoofd had zijn *korra-korra* en, zooals te begripen valt, trachtto men elkander, wat grootte en fraaiheid van vaartuig aangaat, de loef af te steken. In Valentyns „Oud en Nieuw Oost-Indion" vindt men eenige teekeningen van *korra-korra's*.

Thans ziet men dergelijke groote *korra-korra's* niet meer Op de Sangi- en Talaudeil. ten N.O. van Celebes, zijn nog vaartuigen van dien naam, doch van kleiner afmtingen, en in den Timor archipel, namelijk in de kampeongs Lamakera op Solor en Lanjarap op Lombok, zijn kleine vlerkprauwen, ook *korra-korra* genaamd, met een uitbouwsel aan den voorstevan, waarop de harpocnicr staat, voor de walvischvangst in gebruik. De 40 of 50 M. lange harpoenlij wordt aan de prauw vastgemaakt. Trekl de geharpoeneerde walvisch het (vaartuig mede in de diepte, dan springen de daarop voorbereide opvarenden, 8 a 10 man, bij tijds in zee, zwemmen naar een andere klaar liggende prauw en wachten er tot het gewonde dier weer boven komt, om dan, zoo mogelij, een tweede en later een derde prauw aan den tros vast te maken. De zoodanig belaste, toch wedcr duikende walvisch raakt eindelijk uitgeput en wo'ldt dan naar den wal geslept.

De juistheid der meening als zoude *korra-korra* eeno verbastering van *koera-koera*, de Maleische naam voor schildpad, zijn en het vaartuig zoo genoemd van wege zijn overeenkomst met een schildpad, is aan twijfel onderhevig. Eene ander meening zoekt verwantschap tusschen *korra-korra* en *hole, hole*.

K r o i n a n. Is een kleine pfidoewang (zie aklaar), op Madoera en de eilanden ten O. daarvan in gebruik.

K r u i s o r e m b a a i. Groote *orimbaai*, vroeger ook gebruikt voor de /ongtochten, later voor transport van ambtenaren, doch sedert vrij lan-gen tijd in onbruik geraakt.

K r u i s p r a u w (k r u i s b o o t). Tot be-teugeling van die steeds grooter afmtingen nemenden zeeroof in geheel Nederl.-Indie (zie bij B i n t a (k). werden door de Indische regeering in de eerste helft der negentiende eeuw vier en dertig vaartuigen, *kritsprauwen* genaamd, in dienst gesteld en in versehillende gewesten gestationneerd. Zij waren geheel met inlanders bcm and, om geen argwaan te wekken, worden zij oorspronkelijk in den trant dor rooversprauweel opgetuigd, doch later doelmatiger op Europeesche wijze. Toen zij niet meer ter bstrijding van den zeeroof noodig waren, zijn zij nog lang voor het vervoer van ambtenaren op dienstreizen bestemd geweest, waarvoor zy, met een ruime kajuit en een breed dek, zeer geriefelijk ingericht waren. Verder zyn zij aan opningsvaartuigen toegevoegd geweest. Thans zijn er niet meer onder dien naam in de vaart.

Ook a(in sommige Inlandsche vorsten, o. a. dien van Riau-Lingga, word de verplichting opgelegd, een kruisprauw in dienst te hebben, waarvoor zy van het Gouvernement een indermmeit voor hot onderhoud ontvingen. Deze vaartuigen hadden dikwyls den vorm en het tuig van een pGndjadjab, een ook door de roovers veel gebruikte prauwsoort; twee masten, die gemakkelij konden noergelegd worden en een hut achterop. Zij konden ook met suc-

ces geroeid worden en wel met lange riemen.

L a j a n. Atj&hsc vissschersvaartuig. Zie L 6-1 a j a n.

L a m b O e M l a l l. Een soort van sloep.

"I L a m b o e t. Vissschersvaartuig in O.-Java met Europeesch roer en tuig, veel overeenkomende met onze gewone sloep.

In Madoera en Boeld'ng (Bali) zijn ook vrachtprauwen van dezen naam.

L a n o n g. Groot, diepgaand rooversvaartuig met twee niasten, twee a drie rijen riemen boven clkander en bemand met soms honderd vijftig koppen; kon zich niet snel bewegen. Zie B i n t a (k).

L a n t j a. Groot, Maleisch handelsvaartuig met drie masten en razeilen. Vroeger werden deze vaartuigen op het ciland Lingga (Riau) vervaardigd.

L a n t j a n g. Maleisch oorlogsvaartuig uit vroeger tijd met raas, doch zonder spiegel.

Ook een lang roeivaartuig uit vroeger tijd met plaats voor vijftig roeiers, bij de zeeroovers in gebruik. Zie B i n t a (k).

Lantjang (r a n t j a n g) p o e k a t. Het Atjehsche vissschersvaartuig bij uitnemendheid, langwerpige smalle boot met kiel en spitse Stevens, lang Inlandsch roer en roerriemen. Zie P r a h o e p o e k a t.

Ook een Maleische handesprauw, breed en kort, met doorlopend dek, dat door eene overdekte laadruimte wordt afgebroken, e6n mast en Jiegspriet draagt den naam van l a n t j a n g p o e k a t.

Lantjaran. Snelzeilend oorlogsvaartuig, uit vroeger tijd, door de Portugeezen *lanchara* genemd. De naam is waarschijnlijk afgeleid van *lanjar*, het vlug vooruitschieten als een slang. Lantjans en Lantjarans hadden vermoedelijk veel overeenkomst met de p e n d j a d j a b.

Lasara. Naam op het eil&nd Nias van een mythische wonderbare prauw, die uit zich zelf wist te varen.

L a w a k (l a w a k a n, l e l a w a k). Do kleinste vissschersprauw van het *djoekoengtype* op de N. kust van W.-Java.

L 6 l a j a n. Groote handelsprauw ter W. kust van Sumatra met drie masten, twee roeren en achter een hut, die buiten boord uitsteekt. De laadruimte loopt door tot de voorplecht, wordt door een dak gedekt en heeft met buiten communicatie door een luik tegen het boord. Do boorden zijn naar voren als vleugels verlengd en door een zwaren rib vereenigd.

Het Atjehsche l e u l a j a n is de naain van een opgebouwd handelsvaartuig met vlerken.

L 6 p a l 6 p a. De Mak.-Boeg. naam voor een prauw van het *djoekoengtype*, letterlijk beteekenend dus platbodemd. Zy kunnen eenzijdige en dubbele vlerken hebben en ook zonder vlerken *zijn*.

Ook in de Molukken heeten dergelijke prauwtjes *Upa-lepa*; in Ambon *zjn* zy gewoonlijk met*, in Halmahera zonder vlerken.

L 6 p a l 6 p a l e w a i t o e w a l i. Sichta voor een man bestemde kano in Zuid-Celebes met een eenzijdige vlerk en 6dn mast, gebruikt voor het vissen met de lijn.

L 6 p a l 6 p a d a r i. Als voren voor het vissen met het werpnet.

L e p a l e p a b o d o. Prauwte in Z.-Celebes

夕 /i-7j' z'c'f

om visch op te jagen en in het net te doen springen. L i s a l i s. Zie A l i s a l i a.

L o e m b o e n g. Lang en smal riviervvaartuig in O.-Borneo voor ver reizen. Voor- en achtersteyen zijn wel eens uitgesneden respectievelijk als drakenkop en drakenstaart. In het midden van het vaartuig bevindt zich een overdekt verblijf.

Loen g d j o e l o e n g. Zeer kleine vlerkdjoekoeng voor de lijnvissscherij a an de N. kust van Madoera. Zie D j o e l o e n g.

Londe. Vlerkprauw op de Sangi- en Talaud-eil., ten N. van Celebes, met e6n mast; bestemd voor de lijnvissscherij.

L o p i. Het Bimaneesche woord voor vaartuig in het algemeen. Vlerkprauw van Soembawa en Saleier.

M a j a n g. Het Javaansche vaartuig bij uitnemendheid voor het vissen met de groote zegen, *pajang*, is de *majang*. Haar gebied heeft zich waarschijnlijk van de N.kust van Midden-Java zoowel naar Oost als naar West over de geheele N.kust van Java verbreid en zij zal, naar het zich la at aanzien, ook in de Madoereesche wateren de *djoekoeng* als voornaamste vischprauw verdringen. Het is een geheel van *djali* opgebouwd, byna platbodemd, open vaartuig met gebogen kiel en lage, naar voren en achteren een weinig oplopende boorden, en dat door zijn groote breedte (± 3 M.) by een lengte van ± 12 M. en lage plaatsing van gewichten zeer stabiel op het water ligt; heeft e6n mast, iets v66r het midden, met een achteruithouder op den achtersteyen en voert een groot trapeziumvormig zeil. Het is een zeer goed zeiler en neemt weinig water over; het minste briesje is voldoende om het vaart te geven en zoo lang de wind ruim inkomt, kan het den kaimp met op Europeesche wijze getuigde vaartuigen gerust opnemen. Door wijziging van den stand van *zijn* eenig zeil wordt met de windkracht rekening gehouden. De mast is gewoonlijk van hout, echter bij kleine *majangs* ook van bamboe; sommige kleine *mfijsanga* hebben vlerken, hetgeen bij de grootere nooit voorkomt. Het karakteristieke van de *majang* is gelegen in hare oplopende gekroonde atevana met naar binnen (terug) gebogen uiteinden, welke steyens overigens plaatselijk cenigszins verschillen, hetzy puntig uitlopende en als horens gevormd, hetzy recht of vierkant afgesneden. Practische beteekenis kan aan een en ander niet gehecht worden.

Het roer is van gewoon Inlandsch model, hangende aan een stut of wel een lange ricin in een strop op de roerdoft; het anker van hout, met een steen bezwaard.

Bij stilte wordt de *nutjang* met korte riemen, gestoken door stroppen, gaande door klossen op het boord, voortgeroeid. Daar zij schorp van v66r en achter is, wordt met het roeien eene bc-vredigende snelheid bereikt.

De achteruithouder van den mast, waaraan in O.-Java een S-vormig vftlengstuk, *pilandang*, wordt gevoegd, wordt vaak met reepen gekleurd katoen, vlaggetjes, belletjes, bundels gekleurd vezels versierd. De ruimte onder de doffen is in yakken, *p'taJe's* verdeeld, waarin de vissen worden geborgen; het aantal *peals* verschilt naar de grootte van het vaartuig en is hoogstena negen, waarvan drie v66r den mast.

Vaartuigen van het *majangtiype* worden echter niet uitsluitend voor de visscherij, maar ook voor het overbrengen van goederen gebruikt. In het laatstgenoemd geval hebben zij midscheeps een dak ter beveiliging van de lading. Worden zij als loodsboten gebezigd, dan hebben zij een gezonken hut achterop. Meestal hebben alle *inajangs* een kleine prauw, *djoekoeng*, als sloep of sleeptouw.

Behalve in grootte, verschillen de *majangs* weinig van elkaar, doch er bestaat een zeer groote verscheidenheid in hunne namen, soms naar het schijnt, zeer willekeurig toegepast, zoodat bijv. geheel gelijkvormige prauwen in twee aangrenzende plaatsen anders genoemd worden.

In Bantam zijn de boorden wat nicker opgehoogd in verband met de hooge zeeën in Straat Soenda.

M a j a n g a n. Andere naam voor *majang*.

M a n s o s o e. Groote prauw in W.-Nieuw-Guinea.

M e u d a n g a r a (m 5 d a n g a r a.) Atj&h-sche handelsprauw met twee masten en twee roeren; tien tot twintig *kojan* (*Ikojan* = 2 ton) kunvende laden.

M 6 l a n g b o n g (m e l a n g b a n g.) Zie Pralambang.

M i n t i n g (koemfinting, tjoe-minting). Naam van een kleine soort *majang*.

M o l a n g a n. Madoereesche vierkprauw, gebruikt by de 7¹᠓¹ir/visscherij, voor 6 en a twee personen en den stuurman, die een Jijn met drie haken vasthoudt, terwijl het vaartuig met goede vaart vooruitgaat. De *tenggiris* zwemmen aan de oppervlakte en de niet bozarwade haken blijven door de vaart, waarinede zij voortgetrokken worden, ook aan de oppervlakte.

M o l o n n. Kleine Madoereesche vierkjoekoeng zonder vasten mast, op Sapoeði voor de visscherij in gebruik.

M o n d e A. Een visschersvaartuig op Madoera van het groote *majangtiype*.

N a h a n g. Aroeneesche prauw zonder vlerken, gebruikt bij do parclvisscherij.

N g o r 8 k. Een door G. F. de Bruyn Kops Sr. opgegeven naam van een O. Javaansch vaartuig; vermoedelijk niet anders dan een A l i s - a l i s, gebruikt voor het vissen met de *pantjing korik*, een samengestelde lange lijn.

N i j o n. Vloerprauw van Batjan.

N i t i h. Madoereesche prauw mot scherpo kiel, puntig oplopenden voorstev en staart-vormigon achterstoven, 66n mast en driehockig zeil.

O f a (O f a k). Algemeene naam voor vaartuig op Roti.

O f a m a e i k. Rotineesche vierkprauw.

O f a b a l o e k. Zie B a l o e k.

O m p o. Naam van een vierkprauw in Bima.

O r 6 m b a a i (o r o b a i l, a r o e b a i, a r o e i n b a i). Waarschynlijk een verbastering van hot Maleisch *rambaja*, staataievaartuig; wordt uitsluitend in de Molukken gebruikt voor opgebouwde kielvaartuigen zonder vlerken, welker roep veel overeenkomst met dien der *injangpra*, *i-wen* op Java heeft. De Stevens zⁿ zijn zeer hoog oplopend, achter recht en eindigen in con punt, zijn meestal rijk met snijwerk versierd.

Bij do uitsluitend voor de vischvangst bestemd- do *or(mbaais* liggen do doften over de geheole

Jengte van het vaartuig, in het midden een ruimte tot berging der netten opclatende. Zij worden met pagaaien geroeid en de zestien tot twintig roeiers zitten op de doften. Het sturen geschiedt ook middols een pagaai.

De *orhnbaais* voor personenvervoer hebben een a twee masten en in het midden een overdekt verblijf, waarvan het platte dak zoo sterk is, dat het tot zitplaats van eenige *Ufa r/onj*/spelers kan dienen. Doze *Ufa* (trom) jongspelers *) zorgen voor de maat, waarop geroeid moet worden. Zijn de roeiers vermoeid, dan wordt in een lang-zamer tempo op de instrumenten geslaggn, om langzamerhand weer tot het normale aan te zwellen. Even voor de aankomat bij een *negorij* wordt het tempo steeds versneld, om met zeker elan binnen te komen, al heeft men, nog zoo'n ver re reis achter den rug. De snelste maat wordt uiteraard bij roeiwedstrijden aangegeven en on-tegenzeggelijk spoorde de muziek tot vlug en gelijk roeien aan.

Beschikt men niet over bedoelde instrumetent, dan geeft wel eens zang de maat aan en anders slaan de roeiers met hunne pagaaien bij elken schep tegen den bootromp aan, terwijl degene, die de Icding daarin heeft, bovendien met den steel van zijn pagaai een tweeden slag doet hoo-ren. Zuiks is ook bij de visschers in gebruik en indien een prauw met een goede vangst thuis komt, dan hoort men het aan het krachtige en vlug rhythmische geklop van pagaai op boot.

Ieder negorij hoofd beschikt over een *or ini-baai* voor zijn transport, we lke dan fyner bewerkt en versierd is en gewoonlijk schoenerstuig heeft. Deze vaartuigen zijn zoo scherp gebouwd en de beinanning heeft zulk een vaardigheid in het roeien, dat zij een acht A hegen mijls vaart kunnen halen. Zie ook Kruisor8mbaai.

O r 6 m b a a i d j a r i n g. Een groote *or ini-baai* van twaalf tot veertien M. lang in Anoba, bestemd voor het vissen met een groot treknet.

O r S m b a a i r e d i. Een kleiner soort van ± acht M. lang voor het vissen met een kleiner zegen (*redi*).

O t i. Ternataansche vierkprauw.

O t i l (o t i l i). Vierkprauw van Tobelo (Halmahera).

O w o. Groote handelsprauw met twee masten op Nias. Zie K a l i i m b a.

P a d a h o c (p e d a h o e). Balineesche vaartuigen op de berginieren zoowel voor het vissen als voor personenvervoer. Het wo ord is misschien verwant aan *padaiwoe* (Tamil).

P a d e w a. Madoereesche naam voor padoe-w a k a n g, o. a. op het eiland Sapoeði in gebruik.

P a d 6 w a k a n. Andere Madoereesche naam voor p a d o e w a k a n g.

P a d j a l a (p 8 d j a l a). Mak.-Bocg. vaartuig van *padoewaka ngtpe*, zonder dek, zoowel voor de visscherij als voor handelsdoeleinden. Hot heeft gewoonlyk66n mastbok met drie pooten, maar soms nog een tweede mast achteruit. Vooi den loerganger is er een hut. Dit soort vaartuig gebruikt men ook op de eilanden ten O. van Madoera.

P a d j a l a l o m p o. Mak. vaartuig, bent and met negen personen, voor hot vissen

i) Soms versterkt door *soeling*- (fluit) en *ribana* (tainboeryn) apelers,

met het groote nvt. *djala lompo*. een zegcn.

Pa d o e w a k a n g. Het reeds zeer oudc, typisch Mak.-Boeg., betrekkelijk groote handels- vaartuig, dat blijkbaar in den loop der laatste eeuwen geenc noemenswaardige veranderingen heeft ondergaan, daar het nog nagenoeg geheel aan de vroegste beschrijvingen daarvan beantwoordt. Het behoort tot de meest karakteristieke typen van Indische vaartuigen en verraadt zoo- wel in bouw als in naam verwantschap met de echt Chineseche *wang kang* (zie aldaar): doet ook denken aan onze koggeschepen en wat het achter- schip het reft aan boerenwagens. De achterstevens is sterk gebogen en oplopend, terwijl de voor- zijde van de prauw zeer laag met korten stevens is, zoodat- het geheel een min of meer mismovord voorkomcn heeft.

Tot het zeer eigenaardige van deze prauwen behooren de twee of drie masten, bestaande uit driepootige bokken, meestal van hout, maar ook van bamboe. we Ike masten achterover neergc- legd kunnen worden. Twee pooten, de eigenlijke mastbeenen, staan in een lijn, loodrecht op de lengteas van het vaartuig en zijn aan den top saamverbonden door een naar achteren gebogen en omgekruilde houten kap, in den vorm van een langwerpige muts, waarin zich gat-en of schijven voor de zeilvallen bevinden. De voorste poot, die een weinig beneden den top der twee andere met deze verbonden is en wel zoodanig, dat hij tusschen beide kan draaien, dient tot steun.

Men ziet op sommige Mak.-Boeg. schepen ook wel een enkelvoudigen te zamen met een samengestellten mast; de enkelvoudige is dan niet van het mutsvormige topstuk voorzien.

De raas zijn gewoonlijk van zware bamboe, 8 aan een houten lat gesjord, terwijl de groote zeilen in zooverre in vorm van de andere in den archipel gebruikte verschillen, dat zij niet trapeziumvormig, doeb rechthoekig zijn. Zy hangen, voor den wind zeilende, nagenoeg horizontaal; bij den wind schuin overeind. Een roode reep overlans over het zeil beteekent, dat de prauw aan een adellijke of aanzienlijke toebehoort; twee van dergelijke reepen getuigen van vorstelijk bezit.

Achterop is een gezonken hut en soms mid- scheeps een grotere. Bij de grootste *padoewakangs* is achter een ruime kajuit onder het dek over de geheele breedte van de prauw. Aan de achterzijde wordt die door een grooten vierkan- ten platten spiegel afgesloten. Het dek boven de kajuit s tee kt van achteren buiten den spiegel uit en eindigt in een hek. De lading wordt of geheel benedendeks geborgen of in alle geval met planken overdekt.

Versiering in den vorm van snijwerk of beschildering wordt aan den spiegel, het hek- werk en den top van den boegspriet aangebracht, terwijl de nokken der raas met bundels gekleurde touw- of boomvezels prijken.

De *padoewakangs* zijn over het algemeen slechte zeeschepen, stampen zeer zwaar, zoodat het voorrechp by de minste zee onderduikt. Bovendien driven zij door hun hoogen boven- bouw, te hoog in verband met hun geringe lengte (8—20 M. lang by een breedte tot ±4.M.), bij zydclingschen wind sterk af.

En toch, niettegenstaande deze gebreken, hebben de Makassaren en Boegineezen, koene zee- vaardera als zij zijn, daarmede Binds eeuwen den

gehelen Indischen archipel, van Nicuv-Guinea tot de Westkust van Sumatra, bevaren, daarby rekening houdende met de periodieke moessons. Men ging er mee tot de N. W.kust van Australie, o. a. voor de tripangvangst. Nu nog worden *padoewalrangs* voor de tripangvangst dienst- baar gemaakt, zij het ook niet meer aan de Aus- tralische kust.

Behalve in Zuid-Celebes zijn de prauwen van het *padoewaka* type ook veel op de eilanden ten Oosten van Madoera in gebruik. In verband met het bovenstaande zij de opmerking gemaakt, dat de Boegineezen en Makassaren ten aanzien zoowel van den vorm als van de namen hunner vaartuigen en onderdeelen daarvan in Neder- landsch-Indie een geheel zelfstandige plaats innemen, getuigendc van hun eigen cultuur op scheepvaart- en schcepsbouwgebied, doch ook van hunne al te groote vauthoudendheid aan die cultuur.

Pa g a e. Vaartuig met dubbele vlerken in Zuid- Celebes voor het visschen met het treknet *goe*.

P a g a r a n g. Zeil- en roeivaartuig der Soeloe eilanden.

P a i s a l. Kleine vierkprauwen in de Moluk- ken met puntige stevens, gewoonlijk slechts door 6en man geroeid en nagenoeg uitsluitend om *Ijakalan's*, soort van tonijn, te visschen. Er wordt met twee lijnen gevischt Een andere naam voor zulk een prauw is *djoekoeng Ljakalang*.

P a k a t a. Makassaarsch vaartuig.

P a l a r i (p c l a r i). Handelsvaartuig van het *padoewakangtype* met twee masten, waarvan de grootste een driepoot en de andere een enkelvoudige is. Op de plecht is een hut. Het is in Zuid- Celebes en op de eilanden beoosten Madoera in gebruik; in laatstgenomd ressort zijn ook *pilaris* met 6en mast.

Verder is het de naam van een Mak.-Boeg. pleziervaartuig met twee masten ah boven en een met lof en snijwerk versierde kajuit. Het ligt laag op het water, is snelzeilend en kan ook, bij windstilte, door acht tot twaalf roeiers HICl voortgeroeid worden.

Palampoko. Mak. overdekte zeilprauw met platte, vooruitstekende kiel, buikigc zijden en hoogoplopende snavel- vormige stevens. Ze heeft een driepootigen mast van bamboe en is in hot midden door een *hul* gedeekt. Zc dient tot vervoer van handelsartikelen als kalk, zout, arfensuiker, sirih.

P a l a w 6 (p a l o w 6). Vaartuig van Boegineeschcn oorsprong.

Pamajangan. Anderc naam voor een vaartuig van het *majangtype*.

P a n g k o h. Vaartuig van Zuid-Borneo, genoemd naar de groote handsskampong van dien naam aan de monding der Kahajan.

Pantjalang (p a t j a l a n g, p C n t j a - l a n g). Geheel van planken opgebouwd groot Maleisch handelsvaartuig met 66n *It* twee masten, doorlopend dek en een hut. In het midden van de prauw is een door een vast dak overdekte laad- ruimte. In Atj^h heet het *bentjalang*, wordt op het ten Westen van Atj^h gelegen eiland Sima- loer vervaardigd, doch schijnt langzamchand uit de vaart te geraken. Vroeger was de *pantjalang* ook in N.-Java en de Lampongs goed bekend.

Tjalang beteekent iemand, die op uitkijk geplaatst wordt; *p&njalang* // een schip, dat op

kondschap wordt uitgezonden, een „kruisor“, Als zodanig deden de *phitjalangs*, van slankoren vorm dan de gewone handelsprauwen van dien naam, bij de zeeoovers dien.

Pantj al a n g e b e k . Palembang'sche prauw van het *hidartype*. *Ehek* beteekent „boei-planken“. Zie *P r a h o e t i n d a*.

P a n t j a s a n . Bataviasch, geheel van planken opgebouwd visschersvaartuig zonder inast; de beide boorden loopen spits naar elkander toe en zijn door een plank vereenigd.

Papalimbang. Mak. -Boeg. kusthandelsvaartuig, gelijkende op de *p a d j a l a* met verhoogde boorden, heeft een driepootig mast en midscheeps een hekreueling langs het verdek.

P a p i - s . Kleine prauw in *Z. - O. - Nieuw-Guinea*.

P a r e n g a e a n t a ! a t a p (Dajaksch). Borneesch zeil- en roeivaartuig met één mast, platten bodem, midscheeps een dak van *kadjang*, voor en achter een planken dek. Het dient voor het visschen met het treknet *renggae*.

Pedoewang. Is eigenlijk een vrachtschip in *O. - Java* en *Madoera*, doch wordt ook, als de *djenggol* (zie aldaar) door *nener* visschers gebruikt. Heeft ongeveer denzelfden vorm als de *A l i s - a l i s*, dus ook met den voor en achter uitstekenden kielbalk. doch is van (Madoereesche) vlerken voorzien: gewoonlijk twee masten, waarvan één vast en kort en de achterste los.

P e g o n . Andere naam voor een visschersvaartuig van het *majangtype* in *W. - Java*.

P e l a d j o n g a n . Zie *T e l a d j a n g a n*.

P e l a n g . Een ongeveer negen M. lange roei- en zeilboot voor de vischvangst in voile zee in Noord-Celebes; inder bepaald bestemd voor de *kimboengva.ngt.* Volgens Graafland een reisprauw met vlerken. -!^

Ook een vaartuig voor het vervoer van steenen en balken langs de kust der *Sangi-* en *Talaudeil*.

P e l e e . Kleine vishprauw van het *djoekoentype* zonder boordophooging, te *Batavia* in gebruik.

Ook een snelvarend riviervvaartuig in *W. - Borneo* als een smalle *b i d a r*, zonder boordophooging, en bestemd voor personenvervoer.

P 6 1 6 1 e d a r a t . Kleine prauw voor de riviervischvangst in *W. - Borneo*.

P 6 1 6 1 6 1 a u t . Als voren voor de zeevischvangst.

Deze vaartuigen worden *pHile* genoemd, vermoedelijk naar de *ikan HU*, een soort van meerval.

P e l e t k (= p 6 1 6 1 6 ?). Klein vaartuig, in gebruik aan de *N. kust* van *Java* voor het herstellen van *siro's*; (staketsels' in zee) heeft een kleinen, lossen mast.

P e l o » g (s a t a t a m a p e I o). Vaartuig van de *Sangi-* en *H'alaudeil*.

P 6 i n a n t j a . Geheel van planken opgebouwd visschersvaartuig met sterk opgehoogde boorden, die aan de uiteinden door een van boven afgeronde plank zijn vereenigd. De prauw is zwaar breed, heeft twee roeren en hoort op do *Karimon* - *cljawa eil.*, ton *N. van Java*, thuis.

P 8 n d a j f k . Riviervvaartuig in *West-Bornoo* voor het handelsverkeer met de *Dajaks*. Het is platbodemd, wordt met riemen geroeid en heeft een laadruimte van hoogstens 2 kajan of 4 ton.

P 6 n d w a k a n . Mai. Zie *P a d o e w a k a n g*.

P f i n d j a d j a b . Mai (Ma), handelsvaar-

tuig, scherp gebouwd met rechte, sterk hellende stevens op 6en mast even achter den voorstevens, welke mast als by alle *Mai*. prauwen, door een stag zover voorover wordt gehaald, dat de nok voor den boeg komt.

Het boord is opgehoogd, hetzij met *kadjang*, liet zij met planken, welk boeisel van achteren aan beide zijden verlengd en door dwarshouten vereenigd wordt. De prauw heeft een los dek van bamboelatten en een los *kadjan (da,k*, kan steeds, wanneer noodig geoordeeld, midscheeps over een lat geslagen worden. Ze kan ook geroeid worden en wel met dunne lange riemen. Het roer is vaak op Europeesche wijze aangebracht en is soma van stuurraden voorzien.

De *pendjadjab* dient ook tot woonschuit der *Orang-Laoet* (zie aldaar).

Een oud zeeooversvaartuig met twee masten en dubbele rij van roeibanen, plaats bieden de voor twintig 卐 dertig roeiers, werd ook *pendjadjab* genoemd; het kon zich zeer snel voortbewegen. Dergelijke vaartuigen werden ook door ons tegen de zeeoovers gebruikt en waren dan o. a. met eenige lichte kanonnen bewapend. Zie *B i n t a k*).

P e n g a i l (p 6 n g g a i l). Klein *Mai*. vaartuig in *W. - Borneo* om met de lijn (*kail*) te visschen. =

P C n g a j o e h a n . Zie *P e r k a j o e h a n*. Penis. Verbastering van het Engelsche woord *pinnacle* (Fransch: *peniche*, Holl: *pinas*). Naar Westersch model gebouwd en getuigd, Inlandsch handelsvaartuig met twee masten, dat in vele streken van *Ned. - Indie* in de vaart is.

P e n t j a l a n g . Zie *Pantjalang*.

P d n t o r . Madoereesch klein vaartuig voor het visschen met een handnet.

P e r k a j o e h a n . (Mai). Prauw, die gepagaaid wordt, van *kajoeh* = pagai. Met het daarvan afgeleide *pangajaoa* bedoelden de Portugeezen vroeger blijkbaar een bepaald soort roei- boot.

P e r a h o e . (P a r a h o e). Zie *P r a h o e*.

P S t o e r o e s a n . Visschersprauw in *O. - Java*, als een kleine *lis alls* en bestemd voor het visschen met het *toeroesnet*.

P i l a n g . Een platbodemd vaartuig.

P i l a u . De Chineesche uitspraak van *p & r a h o e*.

P i n d i s . Maleische sloep.

P o e k a t . Zie *P r a h o e p o e k a t*.

P o e k a t g a m b i r . Zie *P r a h o e p o e k a t*.

P o e s t a . (Mai). Een niet meer bestaand oorlogsvaartuig met zeil- en roeivermogen; het woord is afgeleid van het Spaansche *fusta*, Jang platbodemd vaartuig.

P o t i k (k o t i k). Andere naam voor een vaartuig van het *majangtype*.

P r a h o c o p 8 r a h o e is de nicest verbreide Indonesische benaming voor *Indisch vaartuig* in het algemeen. Het woord wordt in die beteekenis niet alleen in hee! *Nederl. - Indie*, maar ook in het daaraan grenzende gebied gebezigd en is door ons in don vorm van *prauw* c door de *Eiigelschen* in dien van *pro w* overgenomen.

Met *binuwa* en *wangkang* behoort het tot de oudste Indonesische woorden om *vaartuig* uit te drukken, doch heeft de beide andere in die beteekenis verre overvleugeld. Geen wonder, dat het, vooral in het *Javaansch* en *Maleisch*, in zeer vele verbindingen voorkomt; men zou het, om

het zoo uit te druk ken, voor elke andere benaming van Indische vaartuigen kunnen plantsen. De meest gebruikelijke dier samenstellingen volgen hieronder.

P r a h o e b a n t i n g. Zie Banting.

P r a h o e b e n a g a. Riviervaartuig van Z.-Borneo, zoowel voor personen- als goederenvervoer. De prauw is breed, heeft een ronden bodem en oplopende stevens. Over de gehele lengte is ze met een *kadjangduk*, rustend op korte stutten op de doften, gedekt. Onder dat dak zitten ook de rociërs (met pagaaien).

P r a h o e b i n t a k. Zie Bintak.

P r a h o e d j a r i n g. Kleine *djoekoeng* met vlerken, in de Wijnkoopsbaai gebruikt voor het vissen met een klein treknet bij de kust. De bemanning bestaat gewoonlijk uit vier personen.

P r a h o e d j a r i t. Ongeveer gelijk aan *I d j o n i d j o n*.

P r a h o e d j e g o n g. Zie *D j e g o n g*.

P r a h o e d j o e k o e n g. Palembangsch riviervaartuig uit een boomstam, zonder kiel, voor en achter zwaluwstaartvormig verbreed, voor het vissen, zoomede om producten van de velden te halen.

P r a h o e d j o e k o e n g l a m p o n g. Lam-pongsche vlerkprauw voor vischvangst en personenvervoer.

P r a h o e d j o c j o e n g. Visschersvaartuig van Madoereesch *djoekoengtype* met *kadjang*-boordophooging en korten mast in Banjoewangi in gebruik.

P r a h o e g a r i d. Ongeveer gelijk aan *I d j o n i d j o n*.

P r a h o e i l a n o e n o f l a n o e n. Zie *L a n o n g*.

P r a h o e k a d j a n g a n. Palembangsch vaartuig uit een boomstam met tegen de boorden een schuin opstaand hek van bamboelatten en hierop een zadeldak van *kadjang*. Het trekt en teert personen en goederen hoofdzakelijk op de rivieren, doch vaart ook over kleine afstanden langs de kust tusschen Palembang en de Lam-pongs, om van de eene riviermonding in de andere te komen.

P r a h o e k a n t i n (d a g a n g). Drijvende winkel op de rivieren in Palembang; platbodemeel vaartuig uit een boomstam met schuin afgesneden stevens, waarvan de voorstevens in een knop eindigt. In het voorschip wordt door een houten dwarswand een trapeziumvormige bak gevormd. Het verhoogde achterschip is ongedekt; de rest is voorzien van een driehoekig *kadjangdak*. Het dek is van planken. Het woord *kantien*, uit te spreken *kantien*, staat vermoedelyk in verband met one woord *cantine* of het Engelsche *canteen*.

P r a h o e k a t i r (J a v., M a i.). Al gemene naam voor vlerkprauw. Zie *Inleiding*.

P r a h o e l a n t j a. Zie *L a n t j a*.

P r a h o e l i n g g i s (l i n g k i s). Palembangsch riviervaartuig voor reizende familie. Hoofden. Midscheeps is een houten kajuit met *kadjang*-dak, terwijl het verhoogde achterschip een afzonderlijk dak heeft. Kajuit en achterschip zijn gewoonlijk van snigwerk voorzien. In het Handels Mus. te Haarlem is een model van een *p r a h o e l a n g k a b*, met versierde voorstevens. Blijkbaar dezelfde soort als *P r. linggis*.

P r a h o e l o e n a s. Palembangsch rivier

vaartuig van het *djaloertype*, dienende tot vervoer van pottebakkerwaren.

P r a h o e l o n b o n g (M a i.). Hoog opgebouwd vaartuig met weinig buik.

P r a h o e i n a n d i t (p i r i k, p i n e k). Kleine rivier visschersprauw zonder vlerken in Oost-Java. Ze heeft aan eene zijde aan korte uit-houders een wit geschilderde plank in schuinc richting, zoodat de vrije rand in het water koint. 's Avonds langs de oevers vaicnde, doet de hel-witte kleur de visschon schrikken: deze springen op en komen dikwijls in de prauw terecht. De daarbij gebruikte pagaaien zijn lang, om de prauw ook te kunnen voortduwen. Zie *D j a t d n e n D j e g o n g p a n o e a r a k a n*.

P r a h o e n g a d a n g. Vaartuig in O.-Java, gelijkende op de *A l i s a l i s*, doch voorzien van een *kadjangdak*. Het wordt voor opkoop van visch gebruikt.

P r a h o e n 6 g a r a. Geheel uit planken opgebouwd riviervaartuig in Z.-Borneo, lang en smal, met lichte kiel en hoog oplopende versierde stevens, die soms respectievelijk kop en staart van een draak inoeten voorstellen; andere stevens zijn snavelvormig met stompe punten. Midscheeps is een hut, waarvan de zijwanden met snijwerk versierd zijn: vóór en achter de hut zitten de roeiërs met pagaaien. De prauw wordt in den regel van ijzerhout, *oelin*, gemaakt en wel hoofdzakelijk te Negara, een groote nijvere kampong aan de Bahan of Negararivier, een zijtak van de Barito.

P r a h o e n g o e s e u p (S o e n d.). Kleine visschersprauw van het *djoekoengtype* met vlerken, de Wijnkoopsbaai aan de Z.kust van Java in gebruik voor het vissen met .de Jijn. Men waagt zich daarmede tot ver in zee.

P r a h o e p a j a n g. Een grootere visschersprauw van het *djoekoengtype* met vlerken, in de Wijnkoopsbaai, Z.kust van Java, gebruikt voor het bedienen van het *pajangnet*. Ze is ongeveer tien M lang, heeft met een plank of *kadjang* opgehoogde boorden en hoog oplopende gebogen stevens, waardoor ze op de *Bataviasche kolcks* lijkt.

P r a h o e p a j a r (p a j i r). De Mai. naam voor *kruisprauw* (zie aldaar).

P r a h o e p a n d i w e l a n (p a n g r 6 - w 6 d a n, p 6 m b a k o e l a n). Kleine *djoekoeng* in W.-Java, door opkoopters van visch gebruikt, om de groote vischprauwen tegemoet te gaan.

P r a h o e p a j a n (p a p a n g). Ouderwetsche benaming van uit planken (papan) ge bouwde vaartuigen in tegenstelling van die uit 66n boomstam; ook in oude koloniale bronnen gebruikt. Thana nog de naam van een laadprauw.

P r a h o e p a p a n s a j o e r. Palembangsch roeivaartuig uit 66n boomstam, met stomp afgesneden stevens voor het vissen in de rivier en ook voor transport van veldproducten.

P r a h o e p a p a n 8 a j a n g b 6 k a d j a n g. Palembangsche rivierhandelsprauw met vast *kadjang&k&k* en kajuit. Boven den achter-Bteven een stuurstoel van twee opwaarts gekromde balken met dak en hierboven een los *kadjang&k&k*. Op het voorschip ook een *kadjang*-dak. De boorden zijn achter booger opgetrokken dan voor; de romp is uit 66n stuk (Handels-Mus. Haarlem).

Pr&hoe patdtetan. Kleine, Ma doe- reesche *vlerk&joekoetiff* slechts voor <Sen man, oni met de lijn te visschen.

P r a h o e p e k o n. In koloniale bronnen genoemd vaartuig in W.-Java, o. a. gebruikt voor p r a h o e s a s a k (zie aldaar).

P r a h o e p e n g a n a k. Kleine *djoekoeng* a ls sloep op sleeptouw van degroote vischprouwen.

P r a h o e p e n i s. Zie Penis.

P r a h o e p o e k a t (Sampan poekat). Eigenlijk een vaartuig, bestemd voor het visschen met de zegen, *poekat*, doch zoo wordt ook ge- noemd een naar dat model, maar in grootere afmeting vervaardigde prauw, waarmede men *gambir* en andere producten zoomede personen in den Riauschen archipel en van daar naar Singapore vervoert. Tegenwoordig geschiedt dat transport hoofdzakelijk met kleine stoom- bootjes.

De prauw, n. 1. de grootere, heeft twee masten en op het achterschip een hut voor de passagiers. J)e voorsteven is sterk hellend en bijgcrond, ter- wijl de achtersteven recht op staat en een vier- kant hek draagt. Op het ruim is een los dek, waarop plaats is voor 24—28 roeiers (met riemen), die aan het vaartuig een zeer groote vaart kunnen geven. Het is ook een goed zeiler en voert bij gunstigen wind twee groote zeilen.

Vroeger were! het, om die eigenschappen, ook wel als rooversprauw in Straat Singapore en onder den wal van het schiereiland Malaka gebruikt.

Zie voor de gelijknamige vischprauw s a m p a n poekat.

P r a h o e r e m b a n g. Andere naain voor viaschersvaartuigen van het *majanfftype*.

Te Batavia wordt ook zoo genoemd een lange prauw van het *djoekoengtype* met sterk opgehoede boorden, mede bestemd voor het visschen met het *h&j&ngnet*.

P r a l i o e s a m p a n. Ook wel sampan zonder meer genoemd. Platboomd laadvaartuig in Cheribon en Bata via met dikke, schuin, weinig uitstekende stevens, waarvan de stompe koppen onderaan zwart en boven rood geklurd zijn. De laadruimte is omgeven door een vast boeisel, waarop een dak, ter beveiliging dor lading. Het heeft 66n mast, wolke, voor zoover de Batavia- 8che prauw betreft, neergeslagen kan warden. Om ook aan dezv vaartuigen ecnigszins hot uiterlijk van een visch te geven, schildert men aan weerszijden: *v66r* achtereevolgens een) (bek), een G (oog) en een) (kieuwspleet) on *adder* een < (de Btaart).

P r a l i o o s a s a k. Om bij gemis van bruggen, rivieren over te steken, worden vlotten gebruikt, bestaan'de of geheel uit bamboe of uit een dek van een horde (*sasalc*) van gevlochten bamboe- latten, over een paar prauwen gelegd; de prau- won zijn dan onderling door twee of meer rcbbon verbonden. Do laatstbeschreven soort wordt *prahoe aasak* genoemd.

P r i t h o e s m a n (n). Algemeene naam voor vlorkprouwen in de Afolukken.

P r a h o e b i s i r. Bataviasche prauw om de visch uit de *skro's* te halen, met het achrobnct- *si sir*. Zie Sampan s 6 r o.

P r a h o e s o e n g s a n g. Handels vaartuig, hoofdzakelijk tusschen Palombang en Muntok varende en zoo genoemd naar de kam- poeng Soengsang, aan een der hoofdmonden der

Mocsi gelegen. Het is uit 6cn boomstam vervaardigd en de boorden zijn met *kadjang* opgehoogd. Achter en voor steken evenwijdig aan de prauwas rib ben uit, waarvan de uiteinden door korte dwarsplanken vereenigd zijn. De prauw heeft twee masten, waarvan de voorste, volgens het Malcisch model, sterk voorovergebogen is, en twee roeren ; ze kan ook geroeid worden.

P r a h o e t a m b e n. Handelsprauw van Rembang.

P r a h o e t i m b a. Kleine *inajng* van Rembang.

P r a h o e t i m b a s a s a k. Rivierbaar- tuig van RSmbang.

P r a h o e t i n d a (p e n t j a l a n g). Palembangse rivierprauw voor het vervoer van ambtenaren. In het midden is een overdekte zitplaats met ban ken. De naam beteekent vaartuig met een tent (*tinda* naar het Port, *tenda*).

P r a h o e t j o n d o n g. Zie T j o n d o n g.

P r a l a m b a n g. Oud-Javaansch kielvaar- tuig, vermoedelijk van het *kaloeloe-stype* (zie aldaar).

P r a u w. De Nederlandsche schrijfwijze voor *prahoe*.

R a k i t. Het Mai. woord voor vlot. *Rakit* beteekent in het algemeen de verbinding van een aantal gelijke deelen tot een geheel. Op vlotten drijvende woningen op de groote rivieren van Borneo en Sumatra (o. a. te Bandjermasin, Pontianak, Palembang, Djambi) worden ook eenvoudig *rakit* genoemd. In de oudst bekende berichten van zeevaarders over Palembang werd reeds van die diTjvende woningen, waaruit toen het grootste gedeelte der st ad bestond, ge- wag gemaakt. Het is dus een zeer oude Indone- sische woonwijze, (lie zindelijk en gezond is. Zie Inleiding).

Het vlot, dat tot afvoer van bosch- en veld- producten client, is zelf ook koopbaar en wordt op het oindpunt der reis, na verkoop en lossing der goecleren, mede verkocht. Op dergelijke eindpunten, meestal de havenplaatsen aan de delta's der groote rivieren zijn bamboe en hout als drijf- en bouwateriaal zeer gewild.

Kleine, smalle, stevig in elkaar gezette vlotten van bamboe worden op riviergedeelten met lange, vry sterk hellende strooivervellingen gebezigd, om Icleinc hoeveelheden producten, die tegen nat worden en een schok bestand zijn, stroomafwaarts te vervooren (bijv. in Benkoelen). Voorop staat de man, op wien het besturen aankomt, met een dunnen, taaien, bainboestaak in de hand, om het met vliegende vaart, langs een kroukelenden geul door het water medegevoerde toestel voor botsingen tegen den rotsachtigen wand of tegen in de bedding liggende groote steenen te behoe- den. Men bewondert do koelbloedigheid en de vastheid van oog en hand, waannede de man juist op tyd en met de juist toegemeten kracht met zijn ' staak de noodige afstootingen bewerk- stelligt.

In het Maritieni Museum te Rotterdam is het modul aanwezig van een houth vlotje in den vorm van een sleede „om schildpadden te van- gon in Straat Socnda.”

R a o o. Vlerkprouw van het *djoekoengtype* op de Koi-oil. met platte plechten, waarop c. q. een harpoenier kan staan.

R 6 d a n g. Vaartuig in W.-Borneo met een uitgeholde boomstam als kielplaat.

R 6 m b a j a. Zie 0 r < 5 m b a a i.

R o e n g k o e. Vlerkprauw der Philippijnen en Soeloe eil.

R o r e g e (r o r e h e). Visschersvaartuig in de Molukken en het N. van Celebes van het *Orhnbaitypc*; kan met ongeveer twaalf koppeii be ma nd worden.

S a t a m a s o p e. Soort kotter op de Sa - n g i e n Talaudeil.

S a k o e n g. Sangireesch vaartuig in het al gemeen.

S a k o n a. Het Bimaneesche woo rd voor , , schoener."

S a k o t a. Bimaneesch vaartuig met een mast.

Sambo. Atjehsche naam voor Europeesche sloepen. Zie B 6 t.

Sampán. Dit woord is uit het Chineesch overgenomen en thans in Ned.-Indie als naam van eenige soorten van vaartuigen zeer verbreid. In het Chineesch beteeket *sampán* letterlijk *drieplank*; de naam is dus blijkbaar niet bedoeld voor vaartuigen, die uit een boomstam bestaan. Deze betekenis heeft hij in het Maleische ge - bied behouden, waar onder *sampán* verstaan wordt kleinere, scherp gebouw de, goed zeilende en roeiende vaartuigen, die tot allerlei locale doeleinden — vischvangst, goederen- en personenvervoer — gebruikt worden.

Voorts worden met het woord *sampán* zonder meer aarigeduid: In O.-Java zoowel een visschersvaartuig, breeder dan de Blandongan met een mast, doch zonder vlerken, als de klein - ste soort *visch-joekoeng*, slechts voor een man bestemd; op de Karimon-djawa eil. een zeer breede, geheel van planken opgebouwde prauw met sterk verhoogde boorden en twee roeren, waarmede ook ver re tochten gemaakt worden; in W.-Java een laadprauw; zie P r a h o e s a m - p a n.

Van de vele samenstellingen met *Sampán* worden de volgende vermeld.

Sampán b a l a n g. Maleisch handels- vaartuig met twee masten, grooter dan do sampán d j o h o r r. Het woord is misschien afgeleid van het Portugeesche *balao*, een soort van bark.

Sampán batik Maleische sleep met breedten buik en om haar min of meer ronden vorm naar een *batil*, bak, waarmede men water schept-, genoemd.

Sampán b e l a t r a n t a u. Vaartuig in Borneo, waarvan de stevens tongvormig en schuin aflopende zijn, met drie zitbanken en eén mast, bestemd om de fuiken, *belat*, te plaat- sen en te halen.

Sampán b e l 6 p a s. Kleine, Mai, handels- prauw op het ciland Boengoeran (Natoena eil.).

Sampán b 6 r l a g a. Mai, prauw voor wedstrijden.

Sampán b 6 r t a k a l i. Mai, vaartuig met ingekepte kieluiteinden.

Sampán b o e g i s. Vaartuig der Karimon- eil., voornamelijk tot het vervoeren van *ba/caic*- (rhizofoor) bast.

Sampán djaloer. Kleine, platbooinde visschersprauw in O.-Borneo met stomp, schuin-aflopende stevens; bestemd voor 66n man. In W.-Borneo zijn ook groote (*sampán djaloer*, tot vervoer van personen op de rivier.

Sampán d j a r i n g a n. Visschersprauw in O.-Java van het Madoreesche *djoekoeng* type,

sonis met een eenzijdige vlerk, bestemd voor de kustvisscherij.

Sampán d j o h o r r (t a m b a n g). Maleisch vaartuig voor de overvaart van perso nen, gelijkendo op de sampán b a l a n g, doch kleiner; heeft eén mast met sprietzeil en achter een verbreding voor den stuurman. Oorspronkelijk van Djohor, een Maleischen staat op het schiereiland Malaka.

S a m p a n g e b d n g (s. g c b i n g). Maleische boot, die tot woning voor de *Orang Laet* (zie aldaar) dient.

Ook een vroeger oorlogsvaartuig in de Batak-landen (Tobameer), thans voor personen- en goederenvervoer gebruikt. De voorstevén loopt schuin op, de achterstevén is recht afgesneden. Op het achterschip is een kajuit met plat dak. Voorstevén, boorden en kajuit zijn soms van snijwerk voorzien.

Sampán g o b a n g. Zie G o b a n g.

Sampán k i a u. Riausche *sampán*, scherp gebouwd, tot vervoer van personen en goederen en ook voor het vissen met de lijn.

Sampán k o t a k. Hieronder wordt thans verstaan een vierkante, korte sleep van typisch Chineesch model tot vervoer van personen en goederen over kleine afstanden. Van voren is ze laag met een afgeplaten spits, loopt dan breed en oplopend naar achteren uit, terwijl een dwarsplank de beide boorden vereenigt.

Deze soort vaartuigen, die veel in den Riau-archipel, Oostkust van Sumatra en Atjeh worden aangetroffen, worden in den regel slechts door een Chinees, in staande houding, met het gezicht naar voren, geroeid en bestuurd en wel middels *zvec* lange riemen, die elkaar binnenboord kruisen, zoodat de stuurboordsriem in de linkerhand en de bakboordsriem in de rechterhand

gehouden wordt. Langs de kusten van Indragiri en Siak worden deze *sampans* ook voor de visscherij, o. a. de garnalenvisscherij, gebruikt. •

KoUik beteekent in het Mai, vierkant vak of lade, kist, koffer en daaraan heeft het in vakken, als afzonderlijke ruimten, verdeelde vaartuig zyn naam to dan ken. Het is een zeer oud type van Chin.-Mal. vaartuigen en verondersteld wordt, dal er vroeger ook van grooieren omvang dan thans in de vaart waren, die verscheidenc passagiers, ieder over eene afzonderlijke laadruimte beschikkende, konden bergen.

Sampán k a d r. Kleine visschervlerk-prauw aan de Westkust van Sumatra.

Sampán l o p i k. Klein, Mai-, platbodemd roei vaartuig.

Sampán m o l o a n. Klein visschersvaartuig in O. Java, van het Madoreesche *djoekoeng*-type voor de kustvisscherij.

8 a m j a i i p a j a n g. Een op het ciland Baw6an gebruikte handels- en viaschersprauw, geheel van planken opgebouwd met kort- uitstekende stevens en niet gelijkende op de Javaansche prauwen. Daarmede worden reizen naar Billiton, Singapore enz. gemaakt.

Sampán p a n d j a n g. Zeer lange, smalle en scherpe roei- en zeilvaartuigen, in den Riauschen archipel in gebruik voor personentransport over grooiere afstanden. Aanzienlijken hadden vroeger zeer groote, snelroeiende (met riemen) *sampán pandjang* met meor dan 66n mast en achterop een but.

Sampan p a n d j a n g t a m b a n g. Kleine *sampan pandjang* met zonnetent van *kadjang*.

Sampan patitetan. Als sampan m o l o a n.

S a i n p a n e n d j a r i n g a n. Kleine visschersprauw, om met de *djarang* (net) te visschen.

Sampan pengajoh d a t o d a t o. Rivierreisprauw voor voornam Inlandsche hoofden, *dato dato*, in de Bataklanden, met doorlopend dek en zonnetent. De beide stevens zijn van sny werk voorzien.

Sampan p e n a m b a n g (t a m b a n g a n). Maleische overzetboek Zic T a m b a n g a n.

Sampan p o e k a t (s. p. i k a n). Als de Prahoc p o c k a t, maar kleiner en speciaal voor de vischvangst met het *poekatnet* (zegen). Zij is lang en smal met ronden bodem on zeer laag op het water, doch in de vaart met den neus opvallend boven het water uitstekende. Behalve de stuurman, zijn er zes roeiers, die het lichte vaarttuig snel over het water doen gaan. Het voert ook een» twee korte losse masten met sprietzeilen.

In de met Chinezen bemande *sampan poekat* wordtstaande geroeid met het gezicht naar voren, elke roeier met een lange riem en dus niet als bij de *sampan kota* (zie aldaar) met twee.

Door het voorvergoeien van het lichaam en tegelijkertijd strekken van de ar men maken de roeiers lange si a gen en daar zij boven dien uitgezochte krachtige mannen zijn, weten zij aan hun *sampan* een verbijsterend vaart te geven. Zij gaan ver in zee en. vervloeden meermaal een etmaal weg. Deze visschersvaartuigen zijn veel in den Riausclien archipel, Oost- en West- kust van Sumatra en Atjeh in gebruik. In Atjeh worden ze ook Lantjang poekat (zie aldaar) genoemd.

Sampan s a g o r b e l a h a n. Bataksche prauw voor vervoer van handelsartikelen, met ronden bodem en in het midden zeer breed. De voorsteven is afgerond en de achtersteven. visch- staartvormig. Ze wordt gewoonlijk geboomd.

Sampan reel. Vaartuig in W.-Borneo; een met 66n plank en lijst opgeboeide sampan d j a l o e r.

Sampan s 6 r o. Is de Batavinsche s a m p a n, die gebruikt wordt, om in de baaien van Batavia en Bantam de *sard's* (ataketsels in zee, in den vorm van fh-66ngeschoven reusachtige V*s en als fuiken functioncrend) te vervoeren en op te stollen, tevens om de visch van de *serai's* naar den wal te brengen. Om voldoende laft- ruimte over te houden is er geen mast in het midden aangebracht, doch zijn er twee kleine masten van hout of bamboe, 66n voor en een achter. In tegenstelling met de an de re Javaansche vischprauwen voert de *sampan stro*

twee groote zeilen teg el k.

Sampan t a m b a n g. Een door Chinezen, op dezelfde wijze als de sampan k o t a k, dus etaande, geroeide boot tot vervoer van per- sonen over korte afstanden (Riau eil.).

Sampan t i m b a u (8. t i m b a). Vaartuig van W.-Borneo; is een met 2 a 3 planken en lijst opgeboeide sampan d j a l o e r.

Sampan t o e n d a. Kloine *sain-pan* als sloep op sleeptouw.

S a n p j o n g. Chineesch han dels vaartuig in

(W.-Borneo, geplabodemd, wordt (met riemen) geroeid of gebodemd.

S a p i t k a d i a m a n. Woonschip der Ba- djau's (op zee zwervende volksgroep in O.-Borneo). met plattc kiel, weinig oplopende en recht afgesneden stevens; in het midden een dak.

S a r a m p o e. Vaartuig van de Padangsche Benedenlanden.

S a s a k. *Sasak* beteekent eigenlijk slechts grof vlechtwerk van bamboe, waarvan men zich bedient o. a. als wanden van een huis on als dek voor brug of veerpont. In verband met de laatst- bedoelde aanwending noemt men op Java de geheele veerpont *sasak*. Zic P r a h o e s a s a k.

S a s a k a m b a n g. Letterlyk drijvende sasak. Zic P r a h o e s a s a k e n B a n d o e n g a n.

S e b i r. Vaartuig op de Aroe-eil. voor de parelvischery in gebruik; gelijk op de B e l a n g (zie aldaar), doch heeft andere stevens. De voorsteven eindigt in twee horizontaal, boven elkaar uitstekende balken met soms een vertikale plank aan het uiteinde. Bij het boven kopten zouden de duikers zich aan die uitstek- sels optrekken. Aan den achtersteven is een zeer lang en dun, naar boven gebogen uitsteeksel, met snijwerk versierd.

S e k a h. Kielvaartuig van Billiton voor het visschen, buikig met schuinen voor- en bijna loodrechten achtersteven.

Het heeft een doorlopend dek, een mast en een op Europeesche wijze aangebracht roer.

S e k o n g. Een in O.-Java, Madoera, Bali en Lombok in de vaart zijnde visschers- tevens handelsprauw van het Macloeresche vlerk<Zjo<?Z:oe?ië7- type met uitstekende kieleinden. De vry hooge boorden loopen aan den bovenkant een weinig naar elkander toe, waardoor de prauw op den bodem breeder dan van boven is. Ze heeft een korten mast met ti'apeziunvormig of driehoekig "zeil en is goed zeewaardig. In „Ned.-Indie Oud en Nieuw" 1917 no. 7 vindt men mooie teeken- ningen van Nieuwenkamp van een (Prahoe) *sikong*.

S e k o t j i (s i k o t j i). Ver baste ring van ons woord "sebutje". Ln het Jav., Mai., Mak-, Bogc-, de naam van een Europeesche sloep; in het Mai. ook die van grootere vaartuigen met Europ. tuig van het jacht, brik of kottorinodel, bij de Indonesiers in gebruik.

S c k o e n j e r. De Maleische verbastering vnn ons „schoener,„ Hierbij client vermeld, dat de schoenrs in verschillende deelcn van Ned.- Indie als liandelsvaartuigen gebruikt worden.

8 e m a n. Zie P r a h o e s e m a r i (g).

S e n a t. Soort van Chineesch vaartuig.

S 6 n t i. Madoeresch handelsvaartuig met scherpe kiel on naar binnen gebogenstevensheeft 66n mast met rechthoekig zoil.

8 e p e h (S o p e h). Vaartuig om van de Sangien Talaudeil. naar Mfinado over te steken.

S 6 r o o a. Roei- en zeilboot in de Molukkon. kleiner dan de *orembaai* en van hot eiland S6roea bij S6ran afkomstig; heeft een hut met een plat- dak.

8 i k o e n j a r a. De Makassaarsche verbas- tcing van ons "schooner". Zio S 6 k o e n j (5 r.

S i l e m a n. Kleine *djockoeng* als sloep bij een m a j a n g.

Skandirija Staatscvaartuig van de Kei-eil., kan tot zestig personen bevatten.

Skandirija is eigenlijk een nnderc naam voor de B 6 l a n g (zie aldaar).

S o l o e b o l o n. Vrij groot roeivaartuig op het Tobameer (Bataklanden). vroeger oorlogs- prauw, thans voor den handel bestemd. Het is, hoewel tien tot twintig M. lang, uit een booinstam vervaardigd en is soms van vlerken voorzien. V66r- en achtersteven loopen breed uit, door een verticaal schot doormiddende gedeelte, welk schot onder ver doorloopt en als kiel dienst doet. Op het voorschip, dat gewoonlijk met snijwerk versierd is, (zie de tekening van Nieuwenkamp in Ned.-Indie Oud en Nieuw" 1917 no. 7) be- vindt zich de eereplaats voor de Inlandsche hoofden. Bij feestelijke gelegenheden wordt voorop een lange, flauwgebogen staak met plu- men en andere versieringen van uitgesneden hout (deze ook achter) aangebracht. Het roeien gaat gewoonlijk met gezang gepaard. Dergelijke vaartuigen hebben in den regel ook hunne eigen nenen.

S o l o e r a t s a r a n. Vaartuig als voren, doch kleiner, voor de vischvangst bestemd.

S o m b o e. Kleine kano der Toradja's op het meer van Poso (Centraal Celebes).

S 6-m b e J a v o e-n. Benaming voor schip in het algemeen in het Halifoersch van Z.-O.- Nieuw-Guinea.

S o e. Mak.-Boeg. visch- en handelsprauw, in giebriik in Z.-Celebes, O.-Java en jMadoera. Ze is geheel van planken opgebouwd, heeft een kiel, hellenden voorsteven en achter tusschen de ver- lende boorden een dwarsplank als spiegel, die van snij- en schilderwerk is voorzien. De mast is enkelvoudig, het dek doorloopt en mid- scheeps is er een vast dak van banibocreepen. De *sopis* worden ook op Bali en Lombok door aldaar gevestigde Boegineezen gemaakt (zie tekening van Nieuwenkamp in „Ned.-Indie Oud en Nieuw“ 1917 no. 7).

Sope is ook de naam van een laadprauw der Karimon-djawa eil. ten N. van Java, met eterk verhoogde boorden en uitstekende, puntig uitlopende stevens.

Voorts wordt ook zoo genoemd een matig groote vischprauw te Batavia, waarvan de boorden bij hunne uitcinden door een aan 66n kant afgeronde plank, als weinig uitstekende steven, vereenigd zijn.

S o p 6 g e p 6. Visschersprauw van ± 9 M. Jang in N.-Celebes.

S o p d t. Mak.-Boeg. vrachtprauw ah de P a l a r i, doch kleiner.

Soto. Zie Bingkoeng s o t o en Soto dapanan. Soto dapanan. Visschersprauw van Tfgal, soort van Bingkoeng.

Tababŕi (t a m p a b e r i). Noefoersch. Groote vierkprauw van N.-Nieuw-Guinea. De vlerk is eenzijdig en bestaat uit elf ronde dwars- houten, verbonden door een drij ver en verschei- dene overlansche latten. Voor- en achterstsvn zijn versierd.

Tambangan. Algemeen in Ned.-Indie, althans in de W. helft daarvan, gebruikte term voor kleine plaatmoede vaartuigen van plaatse- lyk verschillende typen (BandjSrmasin gondel- type, Batavia gewone sloeotype), die tot ver- voer van personen over kleine afstanden (stads- vervoer, van den wal naar de reede, tusschen beicle oevers van een breede rivier of zee-inham) dieneu.

Letterlijk beteekent *tambangan* "veerschuit".

Worden deze vaartuigen op zee gebruikt, dan zijn zij van een mast met driehoekig zeil voorzien. Middenin is een ingezonken ruimte voor de passa- giers, wa ar bo ven al dan niet een zonnetent is aangebracht. Zij worden geroeid, hetzij met pa- gaaïen (BandjSrmasin, Palembang) hetzij met riemen en gestuurd met een pagaaï (riem) of met een roer naar Europeesch model.

Voor den ovcrtocht van Soerabaja naar den Madoerawal worden grotere *tambangans* met twee masten gebruikt.

Tala (t a l a l o, t a l o, a l a l, s a p o e). Namen voor "vierkprauw" in het Moluksch Halifoersch.

T e k l e t d k. Madoereesch snelzeiland ha- rids- en visschersvaartuig op de Sapoedieil. ten O. van Madoera.

Tsladjangan (tjiland) ongan, peladjongan). Visschersvaartuig in Pa- soeroean en BSsoeki van het Madoereesche vlerk- *djoekoengtype*, met door planken of *kadjang* op- gehooide boorden. De uitstekende kielplaat van achter heeft den vischstaartvorm.

T 6 m b o n. Tamelijk groot Cheribonsch vis- schersvaartuig van het *djoekoengtype*, waarvan de boorden met meerdere planken zijn opgehoogd.

T e n a. Benaming van een „vierkprauw" op het eiland Soeinba (KI. Soenda eil.).

Tenggang (t i n g g a n g). Een in oude kolonialc bronnen meermalen genoemd vaartuig van W.-Java. Het was een laad- en transport- prauw, althans in den Compagnie's tijd. In Rum- phius* Rariteitkanier bl. 63 wordt er van gezegd: „een soort van Javaansche sloepen, *tingga* genaamt, in't gemeyn *thian*, dewelke met twee roers bestuurd worden".

T j a r l i n g k i n. Rivier-, uitsluitend roei- vaartuig van Palembang. Achter op het vaar- tuig is een hut met een vast dak van *kadjang*, waarvan de achterpunt hoog oploopt. Het heeft een doorlopend los dek, het voorste gedeelte daarvan is de zitplaats der roeiers (met riemen).

T j a k l a n t j a k. Visschersvaartuig van het Madoereesche *sampantype*, wordt alleen op Poelo Kŕtapanang, ten N. van Probolinggo aan- gestoffen.

T s m i s l a n. Vrij groote, geheel uit planken opgebouwde prauw van Midden-Java, vooral tusschen Semarang en ajara veel als vracht- schip gebruikt. Ze is te vergelijken met een „bom,^ of „buisSchip"» van wege het „buiszen" of „plompen,^ in het water, zoodra er eenige zee staat. Bouwt overigens goed zee, doch is een loome zeiler.

T j 6 m p l o n i s. Ook de naam van een lang vissehersvaartuig van het *djoekoengtype* met flink opgehoode boorden, voor het vissen met een *pajant/net*. Het hoort te Semarang thuis.

T j 6 n r a n a. Handelsprauw van West-Celebes, in hoofdzaak gevormd als de *padoewakang* met 66n mastbok. Ze heeft een sterk hellenden, gebogen en vry hoog oplopenden voorsteven en een, gebogen, steil opgaanden achtersteven. Het dek is zadelvormig, begint achter den mast en loopt tot over de kajuit op het achterschip.

3' j o e n 6 a (t j o e n i a). De bekende haven- laadprauw van Batavia, Semarang, Soerabaja en andere Javaansche havens, oorspronkelijk vanChineesch type, zoolH de naam ook aanduidt. Zij is *platomede* met. weinig uitstekende kiel

Z

en zware, niede weinig uitstekende steveiiH, waarvan de voorste helt en de achterste recht op staat. Achterop is cen hut met vast dak en daarachter een met *kadjang* uverdekte ruimte voor den stuurman.

De laadruimte wordt door houten hiiken overdekt. Buiten het boesiel is nog ruinate voor het boomen. De mast staat op een derde der prauw lengte van voren en kan neergelaten worden. Het op Europeesche wijze aangebracht roer wordt met een lange roepen bestuurd; het heeft een vier-kanten vorm en is onder water zeer breed. De riemen, twee * vier in getal, hebben den gewonen vorm. Waar mogelijk wordt het vaarttuig ge-boomd, daar het een slechte zeiler en roeier is.

Tjomprng. Een nog veel gebruikte laadprauw te Soerabaja en vooral op de Brantas tusschen Soerabaja, Kfidiri en Toeloengagoeng. (De binnenvaart op de Brantas heeft zich staande gehouden, doch do vroeger zou drukke vaart op de Solorivier tusschen Socrakarta en Gresik is tengevolge van den spoorwegaanleg geheel verdwenen).

De *tjompreng* is grooter dan do *tjoenea*, heeft e6n mast en wordt langs loopplanken geboomd of langs den oever met een lijn getrokken. De voor- en achterstevens steken hoog uit. In het achtergedeelte is een hut met een houten dak (ook wel een *icadjang & a^*) Het roer is op Indonesische wijze aangebracht.

In het Cheribonsche heeft men een visch- prauw van het Midden-Javaansche *djoekoenc/-* type, zonder vlerken, die ook *tjompreng* of *djoe- koeng tjompreng* wordt geheeten.

Tjondong (tjondong g o n d o k). Zie B i n g k o e n g.

T o e k a u. Chineesch vrachtschip, kleiner dan de Wang kang of Djoeng; wordt o. a. in den Riauschen archipel veel gezien.

Toembiloeng. Tamelyk lang en zeer smal visschersvaartuig op de Sangi- en Talaud-oil., ten N.O. van Celebes, met twee masten en vierken met drie dwarsliggers. Het is bestemd voor de lynvisschery ver in zee.

Toendraha (t o e d r a h a). Bcnaming voor "vaartuig" in het algemeen op het eiland Nias.

Toendraha g a i. Visschersprauw met opgehoogde boorden, bestemd voor de lijn-visscherij, op hot eiland Nias.

T o n g k a n g. Groote vrachtprauw van Chineeschen oorsprong, veel gebruikt tusschen de Riausche oil. en Singapore en in Borneo's Westersche Afdeling. Ze wykt geheel van het *wang- kangtype* af en lijkt ineer op een hoogc aak inct twee masten, op Europeesche wijze gotuigd. Ze wordt ook wol gebruikt, om de lading van en naar de op do rcedc liggende schepen te brengen.

T o n d a. Zie s a m p a n t o e n d a.

T 6 p (toe p). Do *top of prahoe lop* is hot g roots to Mai. handelsvaartuig (tot 100 *kojan* of 200 ton laadvormogen) en dat in bouw het meest met de Weatorsche scheepsbouwwordo overeen- komt, vroeger een veel voorkomende vershij- ning in Riau, Atjdh, Borneo en Celebes, thans nog slechts weinig in de vaart. Het moot van Siameeschen oorsprong zyn.

Het heeft een doorlopend dek van plnkn met een luik voor het ruim achter elk der twee A drie maaten on een rijkelyk van snywerk voor- zienen vierkanten spiegel. Op het achterschip is

een ingezonken hut, tlic weinig boven het dek uitkomt en waarvan het dak naar achteren een weinig oploopt. De groote en voorste mast voeren trapeziumvormige zeilen, de achtermast een driehoekig zeil.

Het roer is van Europeesch model df er zijn twee Indonesische roe re n.

De *prahoe top* in Z.-Celebes heeft twee masten en de hut geheel benedendeka.

De *tops* hebben een vrij groote sloep on sleep-touw.

V l e r k p r a u w. Zie Inleiding.

V V a, W a g (w a g a, w a n g g a). Vrij algemeene naam voor „vlerkprauw" in N.-Nieuw-Guinea. De vlerkprauwen aldaar hebben in den regel slechts e6n vlerk, die aan de andere zijde ook een weinig uitsteekt, we Ik deel tot zit- en berg-plaats wordt bestemd. Zij zijn zeer smal en hebben met plan ken opgehoogde boorden, die eenigszins naar binnen gebogen zyn. De verbinding tus- schen dry ver en dvarshouten van de vlerk be- staat uit twee kruiselings geplaatste latjes.

Soms wordt er van een zeil van kokos- of pandanbladeren gebruik gemaakt.

De buitenkant van den romp wordt vaak met roc d, wit en zwart geschilderde figuren versierd, terwijl ook uitgesneden figuren, van vogels en andere dieron als ornament van de prauw worden angewend. Bij sneltochten (tochten om te gaan "koppensnellen") worden de daarvoor gebruikte prauwen met pluimen van de veeren der witte kakatoe opgemaakt.

W a g en *waga* zijn eenigszins andere vormen van het oud Indonesische woord *wangka*(ng); zie aldaar.

W a i. Kleine kano in W.- en N.-Nieuw- Guinea.

W a i d o n. De grotere prauwen in W.-enN.-Nieuw-Guinea met hoornvormige, in een knop eindigende stevens. Ook deze worden slechts geroeid en wel met pagaaien.

W a p a i. Prauw van W.- en N.-Nieuw-Guinea met *gaba-gaba* (de middennerf van het sagoe-palmblad) schansldeeding. Daarop liggen op onderling gelijke afstanden zeven dwarsliggers met haakvormige, naar boven gekeerde einden, waaraan wordt vastgemaakt een langs de geheele lengte der prauw loopende ronde houten staaf, eon en andor als borstswering. *Wapai* is ook de naam van vlorkprauwen; de kleinere hebben 6en vlerk en de grotere twee vierken.

W a b a t a (o e w a b a t a). Kleine prauw in de Geelvinkbaai (N.-Nieuw-Guinea).

W a h o t e t e r. Opgebouwd kielvaartuig der Koi eil. van het *bilangtype*, doch veel klei- ier en minder sicrljik.

W a n g k a n g (w a n g k a). Onder *vang- kang* wordt thans verstaan uitsluitend een echt Chineesch zeilschip met hoog voor- en achterschip in den trant der *djoenys*, doch kleiner dan deze.

Hot woord is echter eou oer-oud Indoesische uitdrukking voor boot of vaartuig in het alge- meen (naast *prahoe* en *banawa*) en is nu nog onder verschillende daarmede verwante vormen over den geheelen archipel verspreid: *wak*(/), *waga*, *waka*, *wangka*, *bangka*, *haka*. Ook het Mak.-Boeg. *padoewakan*(/ moet daaraan verwant zijn, hetgeen te aannemelijker is, wan- neer men op den overeenkomstigen bouw van het achterschip by *padoewakang* en *icangkang* let; namelyk beido zeer hoog opgebouwd.

- Litcraïiur.* WiUcni.L.0dc5vyks7..tlEcrsLe..Boeck t? bk 233: Versl. Mil explor. v. Ned. Nieuw Guinea 1907—1915; A. C. Haddon, The outriggers of Indon. canoes, Jo urn. Anthr. Instit. dl. L 1920 bl. 69 en v.; J. Hornell, The orig. and ethn. signif. of Indian boat designs 1920; J. Kreemer. Atjeh dl. I 1922 bl. 571—578; Matthes, Mak, en Boeg, woorden boeken met ethn. atlas; Klinkert Mai, woordqnb.; .Roorda en Vree-de, JavTwoordenb.; Jansz, Jav. woordenb. Van der Tiiuk, "Balin, woordenb7f Van der Toorn, Minangk. Mai, woordenb.; Jonker, Rottin, woordenb.; Idem Bi man, woordenb. (Verh. Bat. Gen. XLVIII 189G); Beschr. catal. Ethn. verz. Bat. Gen. (v. d. Chys); Idem R. Ethn. Mus. Leiden; Idem Mus. voorn. Ind. Inst. Delft. **G. F. d. B. K.**
- ABAK.** Zie VAARTUIGEN.
- ALAL.** Zie VAARTUIGEN bij Tai a.
- ALOET.** Zie VAARTUIGEN.
- ARAD.** Zie VAARTUIGEN.
- AROET.** Zie VAARTUIGEN.
- BACKELEISPRAUW.** Zie VAARTUIGEN.
- BAHTIRA.** Zie VAARTUIGEN.
- BALOEK.** Zie VAARTUIGEN. **BALDER.** Zie VAARTUIGEN. **BANGKO.** Zie VAARTUIGEN. **BILARANG.** Zie VAARTUIGEN. **BILLOTTO** of **BLOTTO.** Zie VAARTUIGEN. **BINADON.** Zie VAARTUIGEN. **BENTJALANG.** Zie VAARTUIGEN. **BLANDONGAN.** Zie VAARTUIGEN. **BLATIK.** Zie VAARTUIGEN.
- BOENG.** Zie VAARTUIGEN. **BdKA.** Zie VAARTUIGEN. **BOI.** Zie VAARTUIGEN.
- BROEKOETAN.** Zie VAARTUIGEN.
- DAB.** Zie VAARTUIGEN.
- DfIRMAJOE.** Zie VAARTUIGEN.
- DJALO.** Zie VAARTUIGEN. **DJEGONG.** Zie VAARTUIGEN. **DJOHORAN.** Zie VAARTUIGEN. **DJROEPIK.** Zie VAARTUIGEN. **DOJB.** Zie VAARTUIGEN.
- DOEANGA.** Zie VAARTUIGEN. **ERETAN.** Zie VAARTUIGEN. **FAKATORA.** Zie VAARTUIGEN. **GLATIK.** Zie VAARTUIGEN.
- HAROK KAJAN.** Zie VAARTUIGEN.
- IDJON-IDJON.** Zie VAARTUIGEN.
- IDAWANG.** Zie VAARTUIGEN.
- INANG.** Zie VAARTUIGEN.
- ISJA.** Zie VAARTUIGEN.
- JAVOE-N.** Zie VAARTUIGEN. **JABfi-JAVOE-N.** Zie VAARTUIGEN. **JO.** Zie VAARTUIGEN.
- Zie VAARTUIGEN. **KADAL.** Zie VAARTUIGEN. **KADRAAIER.** Zie VAARTUIGEN. **KAJI.** Zie VAARTUIGEN.
- KALAMBA.** Zie VAARTUIGEN.
- KANAIKAN.** Zie VAARTUIGEN.
- KANTOORPRAUW.** Zie VAARTUIGEN.
- KARfiKfiT.** Zie VAARTUIGEN.
- KARROESSI.** Zie VAARTUIGEN.
- KfiNABAT BOGOLOE.** Zie VAARTUIGEN. **KIRAP.** Zie VAARTUIGEN. **KLfiWfi.** Zie VAARTUIGEN.
- KLITJIRAN.** Zie VAARTUIGEN. **KOE.** Zie VAARTUIGEN.
- KOENTING.** Zie VAARTUIGEN.
- KdLfKfKdLIK.** Zie VAARTUIGEN.
- Litcraïiur.* WiUcni.L.0dc5vyks7..tlEcrsLe..Boeck t? Am^tojredp.ni7 C. Clacsz-1..H. Glazemua-ker, De rampspOfidige stfheepvaart 1669 bl. 136; F. Valentijn, 0. en N. Oost-Indien 1724 dl. I 2e stuk fol 22, dl. II fol. 1S2 en v.; C. I-. Noble, A voyage to the East Indies in 1747 and 1748 London 17G2; Olivier, Reizen in den Moluk- schen arch. IS37 II bl. 239 en v.; Idem, Tafel- reelen en merkw. uit. 0. I. 1835 II bl. 66; T. v. N. I. I 1846. Een raket op de Joesti te Palembang bl. 392 en v.; Idem 1849 II Walvischvangst der Soloreezen bl. 66—67; G. F. de Bruyn Kops Sr. Schets v. d. Riouw Lingga arch. T. v. N. I. IV IS53 bl. 321—326; Idem. lets over de Zee van rt in de Ind. arch. T. v. Nijv. in N. I. I 1854 bl. 21—69 en 97—135; Liedermy uit 1838 T. v. N. I. IS54 II bl. 364; N. Adriani en A. C. Kruyt, . De Baree . sprekende ToraHja's 1872 II bl. • 351—353; Med. Ned. Zend. Gen. XVIII 1874 (Catal. verz. Zend, huis) bl. 169—170; Marre, Histoire des Rois de Pasey, Paris 1874 bl. 88 en v.; P. A. Leupe, Bijdr. gesch. zeeroof in d. O. I. arch, in 1800—1802, T. Bat. Gen. XXII 1875 bl. 97 en v.; J. H. P. E. Kuiphorst, Verdediging v. Ternate in 1716 en gevechten t. d. zeeroovers in de Mol. bl. 325; Idem, Hist, schets zeeroof in N.-I. 1876; G. F. Riedel, De sluik- en kroesh. rassen 1886; H. von Rosenberg, Int. Arch. f. Ethn. I. 1888bl. 218; ProfJrJ. J. H. C. Kern* Taalk^ gegeg. t. bep. v. hTstamland d. Mai. Polyn. volken, Versl. in med. Kon. Ak. y. Wet. Afd. P^ettr3e?l-eejis Vi 1889, de Bijlage en tekst bl. 2794-Prof P. J. Veth. Uit Oost en West 1889 IJt 81, 294—295; G. W. W. C. Bn. van Hoeveil, Aroe eil., Kei eil., T. Bat. Gen. XXXIII 1890; Baessler, Int. Arch. f. Ethn. 1891 bl. 78; F. S. A. de Clercq en J. D. E. Schmeltz, Ethn. be- schr. d. W. en N.kust v. Ned. Nieuw Guinea 1893 bl. 91—100, 219—221; E. F. Jochim, . Beschr. v. d. Sapoeidi arch.-, T. Bat. Gen. XXX.VI^ 1893 bl. 364 en v.; C. M. Pleyte Z. W. en Z.O. eil., T. Aardr. Gen. X 1893 bl. 581—584, met ethn. atlas; H. H. Giglioli, Int. Arch. f. Ethn. VI 1893 bl. 115—116; Prof. Dr. K. Martin, Reizen in den Molukken 1894; Freih. von Brenner, Be- such bei den Kannibalen Sumatra's 1894 bl. 284—285; Gra»fland, be Minahassa 1898JAL 185, 40jL_eJl.v.;^B. C. A. XVan^I5iüiter,"Aant. betr. -KeFeil. Siau. Gen. XLI 1899 bl. 356;. Rumphius Gedenkboek 1902, Dr. M. Weber's opstel bl. 90—93; Yule and Burnell's Hobson Jobson London 1903; Enthoven., .Borneo^—W- / Afd. 1903 — hL- 320—320? I; Mev. Weber — van Bosse, Een jaar a. b. v. d. Siboga 1904 bl. 270—271; Mr. C. Th. van Deventer, Overzicht v. d. Econ. toest. v. Java en Mad. J 904 bijdr. G. P. Rouffaer bl. 104—111; P. und F. S&rasin, Reizen in Celebes 1905; q. W. Nieuwenhuys, . / Quer durch Borneo 1904.^T907f-G " A. J. van der-,Sjnde : .Nova G uinea^ 1907 Ij], 193 en v.; Dr P. N. van Kampen, De hulpmiddelen (I. zeevissch. op Java en Mad., Med. Dep. v. Landbouw in N. I. no 9, 1909; Idem, Visschery en visch- teelt, Onze Koi. dierenteelt; Dr. F. de Haan, JPrangan 1911 I en, Hj, Med. ~Vi8sdh7^fa : tfon' nos I [五/7'! :]]'; C. Hose and W. Me Dougall, The pagan tribes of Borneo 1912; G. Friederici, Malatio- Polyn. Wanderungen 1914 bl. 17 en v.; E. E. W. G. Schroder, Nias 1917 bl. 194—199; W. O. J. Nieuwenkamp, lets over vaartuigen in onze Oost, N. I. Oud en Nieuw J 917 no. 7

KOLĪKAN. Zie VAARTUIGEN. **KdĪfi-KdĪfi.** Zie VAARTUIGEN. **KONTĪNG.** Zie VAARTUIGEN. **KORRA-KORRA.** Zie VAARTUIGEN. **KROMAN.** Zie VAARTUIGEN. **KRUISPRAUW (KRUISBOOT).** Zie VAARTUIGEN. **LAMBOET.** Zie VAARTUIGEN. **LĀNONG.** Zie VAARTUIGEN. **LĀSARA.** Zie VAARTUIGEN. **LĀWAK.** Zie VAARTUIGEN. **LĀWAKAN.** Zie VAARTUIGEN. **LĪLĀWAK.** Zie VAARTUIGEN. **LĪS-ALIS.** Zie VAARTUIGEN. **LOEMBOENG.** Zie VAARTUIGEN. **LOENG-DJOELOENG.** Zie VAARTUIGEN. **MANSOSOE.** Zie VAARTUIGEN. **MOLANGAN.** Zie VAARTUIGEN. **MOLOAN.** Zie VAARTUIGEN. **MONDĪT.** Zie VAARTUIGEN. **NAHANG.** Zie VAARTUIGEN. **NGOR/K.** Zie VAARTUIGEN. **NIJON.** Zie VAARTUIGEN. **NĪTH.** Zie VAARTUIGEN. **OMPO.** Zie VAARTUIGEN. **PĀGAE.** Zie VAARTUIGEN. **PĀGARANGAN.** Zie VAARTUIGEN. **PĀLAMPOKO.** Zie VAARTUIGEN. **PĀNTJAN.** Zie VAARTUIGEN. **PĀPLS.** Zie VAARTUIGEN. **PARENGGĀAN TALĀTAP.** Zie VAARTUIGEN. **PEMANTJA.** Zie VAARTUIGEN. **PĪNGĀIL.** Zie VAARTUIGEN. **PĪNTOR.** Zie VAARTUIGEN. **PĪTOEROESAN.** Zie VAARTUIGEN. **SAĀTAMA-SOPĪ.** Zie VAARTUIGEN. **SAKOENG.** Zie VAARTUIGEN. **SAKONA.** Zie VAARTUIGEN. **SAKOTA.** Zie VAARTUIGEN. **SAMBO.** Zie VAARTUIGEN. **SĀPIT KĀDIAMAN.** Zie VAARTUIGEN. **SĀPOE.** Zie VAARTUIGEN bij T 1 a. **SĀRAMPOE.** Zie VAARTUIGEN. **SĀBĪR.** Zie VAARTUIGEN. **SĀKĀH.** Zie VAARTUIGEN. **SĀKOENJĪR.** Zie VAARTUIGEN. **SĀNĀT.** Zie VAARTUIGEN. **SĀNTĪ.** Zie VAARTUIGEN. **SEPEH (SOPEH).** Zie VAARTUIGEN. **SĀROEA.** Zie VAARTUIGEN. **SĀLĪMĀN.** Zie VAARTUIGEN. **SO-MBĪ JĀVOE-N.** Zie VAARTUIGEN. **SOMBOE.** Zie VAARTUIGEN. **SOPĪT.** Zie VAARTUIGEN. **TĀBĀBĀRL.** Zie VAARTUIGEN. **TĀLĀ (TĀLĀLO, TĀLO).** Zie VAARTUIGEN. **TĀMBĀNGAN.** Zie VAARTUIGEN. **TĪKĪTĪK.** Zie VAARTUIGEN. **TĪLĀDJĀNGAN.** Zie VAARTUIGEN. **TĪMBON.** Zie VAARTUIGEN. **TĪAK-LĀNTJĀK.** Zie VAARTUIGEN. **TĪARĀLINGKĪN.** Zie VAARTUIGEN. **TĪEMPLON.** Zie VAARTUIGEN. **TĪENRĀN.** Zie VAARTUIGEN. **TĪLĀNDJONGAN (PĪLĀDJONGAN).** Zie VAARTUIGEN. **TĪJOMPRĀNG.** Zie VAARTUIGEN. **TĪJONDONG.** Zie VAARTUIGEN. **TOEĀKAU.** Zie VAARTUIGEN.

TOENDRAHA (TOEDRAHA). Zie VAARTUIGEN.

TONGKANG. Zie VAARTUIGEN.

TOP (TOEP). Zie VAARTUIGEN.

VLERKPRAUW. Zie VAARTUIGEN.

WĀBĀTA. Zie VAARTUIGEN.

WĀHO TĒTEĀR. Zie VAARTUIGEN.

WĀIDON. Zie VAARTUIGEN.

WĀNGKANG. Zie VAARTUIGEN.

WĀPĀL. Zie VAARTUIGEN.

ADATRECHT (aanvulling van I, bl. 6). Was ■ de term „adatrecht" voorheen beperkt tot het spraakgebruik, en slechts incidenteel in regeringsstukken erkend, bij art. XVIII der wet in Ned. Stb. 1920 no. 105 (tot wijziging van de hooger- en onderwijswet ; op dit punt sedert vervallen, zie Ned. Stb. 1921 no. 782, art. VII) en bij het academisch statuut in Ned. Stb. 1921 no. 800 is hij ook als officiële benaming aanvaard. Het op 1 Januari 1920 in werking getreden nieuwe art. 75 Reg. regl. (Ind. Stb. 1919 no. 621 en 816 ; bo ven, bl. 52) spreekt niet langer over „godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken" der inlanders en vreem- de oosterlingen, doch over de „met hun godsdien- sten en gewoonten samenhangende rechtsrege- len, ; tegen het vooropschuiven van den gods- dienst in deze omschrijving werd bezwaar geop- perd in het Ned. Weekbl. v. h. Recht 9820 (overgenomen in Adatrechtbundel 12, bl. 3). Voor de misvatting, die ter'oKeTvan Cliristelijk adatrecht bestaat, zie I, bl. 489, en III, bl. 567. In de Vor- stenlanden geeft men den term adatrecht tegen- woordig met tatajara wecr, vgl. o.a. Rijksblad v. Djokjakarta 1916 no. 19.

Een overzicht van eenige belangrijke inzettingen van het adatrecht is in deze Encyclopaedic gegeven in de artiklen Dcsa's, Dorpen, Gemeen- schappen, Grond (Rechten op den), Huwelijk, Ouderrecht, Rijksierader, Solidariteit, Stam, Waterrecht, zoomedo in de artikelen over streken en volkengroepen zoals Boegineezer, Chineezen, enz. enz.

De hulpmiddelen ter bestudeering van het a- datrecht zijn, behalve met een breede rij gege- vens in boeken en tijdschriftartikelen, verrijkt (tot December 1922) met tien nieuwe ~~in~~ recitbjmdQlsj-Biet vier nieuwe deelen — vijf boekdeelen — der „Pandecten van het adat- recht" (III en IV Grondenrecht, V Erfrecht; VI een deel van het Huwelijksrecht); met een uitvoerig woordregisterachteriuAcUtrchtbundel 20, 1922.; en „met een „Litte'atuurljst voor het adatrecht van Indonesia", 1920. Dit laatste werk is een uitgave der in 1917 te Leiden opgerichte Adatrechtstichting, welke Eestuur gevormd wordt door de in 1909 ingestelde „commissie voor het adatrecht" (I, bl. 7). In 1919 heeft zich te Manila een „Research Committee for customary law" gconstitueerd voor de Phi- lipijnen, welke bevolking evenzeer Indonesisch is illis die van Nederlandsch-Indie (vgl. 白四衣 rechtbundel*NL bl. 219, en 21, bl. 320)?0i- (Torcleeldn van het adatrecht zijn behandeld in / Van Eerde, Inlciding tot do Volkenkunde van. N.-I., 1920). Waarschuwing tegen ovrscrschatting van het adatrecht is met name uitgegaan van mr. F. C. Hekmeyer in de Ind. Gids van 1909, van mr. A. van Gonnop in het Ind. Genootschap van Dec. 1910, van mr. H. J. Scheuer in den Volksraad op 19 Nov. 1918, van mr. G. J. Nolst Trenit6 in Vragen des T'rijds van Dec. 1922, en

van prof. Mr. L. W. C. van den Berg in de Eerste Kamer sodort IOU.

Was het nadvindrecht der Chineezrn sinds een verordening van 1855 (werkend van 1 Afrt 1856 af) voor Java en Madoera en (Inter) voor de helft der buitengewesten teruggedrongen tot faculte- en versterrecht (I. bl. 456). sinds een verordening van 1917 (werkend van 1 Mei 1919 af) is in die zelfde streken hun geheele privaatrecht, op de adoptie na, aan Europeesch recht gelijkge- maakt, terwijl het adatrecht in zake adoptie codificatie onderging (Ind. Stb. 1917 no. 129); zie bo ven, bl. 43.

In 1921. in zijn vergadering te Parijs, heeft het Institut colonial international onistlnflig beraadslaagd over de jegens het adatrecht hier en elders te volgen staatkunde : zie de praeadvizen en debatten in het Compt Rendu van dat jaar. Zie verder, over adatrechtspolitiek, het in 1920 verschenen rapport der Herzieningscommissie, alsmede in deze Encyclopaedic o. a. I, bl. 459 (Christen inlanders). III, bl. 566 (rechtswezen), on IV, bl. 496 (unificatie), alsmede hierouder DUALIS- ME.

ONDERNEMERSRAAD VOOR NED.-INDIE. Dit lichaam is opgericht op 24 Augustus 1921 en gevestigd te s-Gravenhage. Doel: de bevordering van de maatschappelijke belangen van de in Nederlandsch-Indie werkende ondernemingen en bedrijven. De Raad werd erkend als rechtspersoon bij K.B. van 27 December 1921 no. 6. De volgende belangengroepen maakten in de jaren 1921 '23 deel uit van den Raad: de Ver. van N.-L. Spoor- en Traniweg Mijnen.; de groep Traus- ocaeuische en de groep Oost-Aziatische Stoom- vaart ; de Bond van Eigenaren van N.-I. Suiker- ondernemingen: de Ver. voor de Theecultuur in N.-I.; de groepen Koffiecultuur, Kinacultuur en Kiune-fabricatie, Sumatra Tabakscultuur. Oost- Java Tabakscultuur; de Bond van Vorsteniand- sche Landbouwondernemers : de Handelsver. Amsterdam; de groepen Industrie in het Algemeen, Petroleumindustrie, Mijnbouw-industrie: de Koloniale Exporteurs Ver.; de Ver. van luopor- teurs van N.-I. Producten: de Nederl. Handel- My. en de groep Gas- en Electriciteitsbedrijven. Het Dagelijksch Bestuur werd in die jaren gevormd door de heeren: Mr. 31. W. F. Treub, Voorzitter, Mr. J. H. van Hasselt, Onder- zitter. Ir. J. Th. Gerlings, Mr. J. Gerritzen, J. E. F. de Kok. W. C. Loudon (ter vervanging van J hr. Ir. J. C. van Reigersberg Versluys). Secretaris : G. J. W. Putman Cramer. De Ondernemers- raad voor N.-I. heeft gedurende zijn eerste verenigingsjaar onder meer in studie genomen het vraagstuk der Indische belastingen, inzonderheid voor zoo ver deze de aldaar gevestigde ondernemingen treffen, en heeft zoo reel mogelijk gegevens verzameld over de practische werking dier heffingen. De bij de beraadslagingen daaromrent tot uiting gekomen nieeningen en bezwaren alsmede de verzamelde gegevens zijn door den Voor- zitter verwerkt in eene in Juli 1922 bij de fa. Mouton & Co. te s-Gravenhage verschenen not a.

BUITENGEWESTEN. Sinds ongeveer 1916 is, uit antipathic tegen het woord „bezittingen“ (zie aldaar), de naam „buitengewesten“ in zwang gekomen voor a lie eilanden van Ned.-Indie, niet behoorende tot Java en Madoera; blijkt bl. 09 der Handelingen van den Volksraad van 27 April 1921 is hij bedacht door D. van Hinloopen Lab-

borton. Reeds herhaaldelijk heeft zich de Indische regering zelf van dien term bediend, b.v. in de openingsrede van 20 Mei 1919 en in de tabellen van het Kolon. Verslag; en ook in hot Ind. Staatsblad komt hij tegenwoordig geregeld voor, b.v. in Stb. 1919 no. 654 (afdeling „bestuurszaken der buitengewesten“), 1920 no. 406 en 407, 1922, no. 225, 522, 551, 562. De benamingen „buitenbezittingen“ en „bezittingen buiten Java en Madoera“ in oudere staatsbladen (I. bl. 419) zijn evenwel niet vervallen. Bij de schriftelijke behandeling der Ind. begrooting voor 1922 in den Volksraad bleek de Ind. regering een saainenvattend naam voor alle gewesten buiten Java en Madoera praktisch nog onmisbaar te achten (eerste gew. zitting Volksraad 1921, onderw. I, afd. I, stuk 8, bl. 9). Daarentegen is het vroeger meerinalen geopperde denkbeeld om een departement voor de buitenbezittingen (buitengewesten) in te stellen — minister De Waal in 1870; bet Tweede-Kamerlid Levyssohn Norman in 1892 — niet verwezenlijkt : in plaats daarvan is in 1908 bij het departement van binn. bestuur een afdeling voor de bestuurszaken dier bezittingen ingesteld, welke evenwel bij het genoemde Stb. 1919 no. 654 werd gereorganiseerd en minder zelfstandig gemaakt. Zie over deze afdeling o. a. Ind. Stb. 1909 no. 504, met wijzigingen ; JBijblad 1914, 7658, 7835, 846G; Van Koi in de Eersfe Kainer op 2T Sept. 1916; en deze Encyclopaedic, I, bl. 588. Het corps ambtenaren van binnenlandsch bestuur, voorheen gesplitst in een corps voor Java en Madoera en een voor de buitengewesten, is bij Stb. 1921 no. 749 voor de toekomst tot een gemaakt, in verband waarmede ook de opleiding geen verschil meer kent (vgl. I, bl. 10; III, bl. 170). De inlandische bestuursorganisatie is, wegens verschil in toestanden, uiteenloopend gebleven (I, bl. 283, en Heslinga, het inlandsch bestuur en zijn organisatie, 1920). De gouvernementenrechtpraak der buitengewesten is grootendeels geregeld in afzonderlijke rechtsreglementen, staande naast de bepalingen voor Java, doch daarvan niet essentieel verschillend (III, bl. 507). De inheemsche rechtspraak is vooral in de buitengewesten ontwikkeld (II, bl. 152).

DUALISME. Akhis pleegt men de oinstandigheid te noemen, dat de Indische wetgeving, sinds zij zich opzettelijk met de massa der Indonesische bevolking ging inlaten — hetgeen in den Conipagniestijd nog niet het geval was —, enerzijds bepalingen voor westerlingen, anderzijds bepalingen voor oosterlingen kent, en niet een stel bepalingen voor alien. Eigenlijk is dualisme geen juiste benaming, daar de wetgeving veeleer driedelig was en is (IV, bl. 538). Hot is vooral bij de behandeling der wotton van 3] Dec. 1906 nopens artt. 75 en 109 Reg. rgl. geweest, dat de vraag te berdc kwam, of de wetgeving inderdaad dualistisch was, en of dit duulihnt behoorde pluutH te in a ken voor unificatie (III, bl. 14, bl. 538) ; de nieuwe tekst van nrt. 109, op 1 Januari 1920 in werking get reden, verHcht intiiHohen in begin- sei niet van het gewrunkte nude art. 100. Zie o.m. Bijlagen der Tweedo Kamer 1904 (005, no. 121, stuk 5 (bijlage A), on du litrcrutuurogave over adatrechtspolitiek in LitrcrutuurlyHt voor het adatrecht van Indonesiu, bl. 92—94. Stelde de Herzieningscommissie togonover dit dualisme haar beginsel van afscluijfing van het

rascritrium (IV, bl. 497, 539), en beplicite I Ritsema geslacht of I ceftijd, ter bedevaart gaande, naar den van Eck een nieuw dualisme tusschen Indiers en Hedjaz, of daarvan terugkeerende.
 niet-Indiers (I, bl. 288 ; IV, bl. 497, | 539), do MEKKAGANGERS. De voorschriften'op het regering heeftZuinificatie op ha ar program ma (IV, vervoer van pelgrims van Ned.-Indie naar den bl. 496).⁷ Hedjaz en vandaar naar Ned.-Indic (Ind. Stb. 1898

BEZITTINGEN (Invulling van Dl. I, bl. 302), no. 294 en v.), opgenomen in de onderste 4 regels Had het in 1920 verschenen rapport der Herzieningscommissie bepleit den naam „kolonien en vervangen door andere bepalingen, ver- van de bezittingen' uit de grondwet en de x'crder Pelgrimsordonnantie 1922 (Ind. Stb. no. 698). wetgeving te verbannen (bl. 144, 146, 278), nog in VEEVOEDER. De voedermiddelen voor de September 1921 verzette zich de regering daartegen; huisdieren zijn in Nederlandsch-Indie meeren- deels doch de Tweede Kamr voteerde een redactie in den gehele andere dan in Holland. De oorzaak hiervan is geest van het herzienings- rapport. Ten gevolge voornamelijk gelegen in den tropi- schen daarvan rept de in 1922 ge- voteerde tekst der plantengroei en de wijze waarop de dieren verpleegd grondwet nergens nicer van „kolonien en, worden. De positieve kennis van de in Indie bezittingen", doch van „Neder- landsch-Indie, gebruikelijk voedingsmiddelen is veel minder Suriname en Curasao". Tegen aanbevolven groot dan die van de Europeesche. Van het verzamelnainen als overzeesche ge- biedsdeelen, voornaamte voedsel, het gras, is de kennis nog niet (gebieden, gewesten) had zich de re- geering verzet, zoodaan, dat zij gegrond is op een groot aantal De term „Buitenbezittingen" was al eerder voederproeven en chemische analyses. Maar al te verdwenen (zie BUITENGE- WESTEN)/ dikwijls berust de waardbepaling nog op

BUITENBEZITTINGEN. Zie BUITENGE- overlevering en empiric. Door Dr. Dekker zijn WESTEN. destijds in. het laboratorium te Buitenzorg

PELGRIMSSCHIP. Onder een pelgrimsschip in chemische analyses en voederproeven verricht, den zin der Pelgrimsordonnantie 1922 (Ind. Stb. no. vooral betrekking hobbende op de kalkhoudende 698) wordt verstaan een schip, dat gebezigd wordt om bestanddeelen van het voedsel. Het voornaamste van een haven in Ned.-Indie pelgrims over te voeren voedsel voor den veestapel is gras. Overal waar dit naar eene zeeplaats van de Roode Zee, Golf van in voldoende hoeveelheid en van goede kwaliteit Aden, of Arabische Zee of van eene zeeplaats van de wordt aangetroffen verkeerden de dieren in Roode Zee, Golf van Aden of Arabische Zee naar behoorlijken voedingstoestand. Deze gun- stige eene haven in Ned.-Indie. Een schip, dat be halve de toestand komt echter alleen nog maar voor in gewone passagiers (onder welke mogen worden ongcultiveerde streken. En angezien weiden gerekend de pelgrims, die als luptpassagier in de speciaal voor veevoer, zoals in Europa, in Indie hoogste klasse reizen) pelgrims der lagere klassen zal niet bestaan, omdat landbouw veel meer voor- deel overvoeren in eene verhouding niet grooter dan con afwerpt dan veeteelt, moet bij gebrek aan de noodige pelgrim per 283 M³. bruto inhoud van het schip, hoeveelheid gras de voedselvoor- ziening in een wordt niet als pelgrimsschip aangemerkt. andere richting gezocht worden.

Slechts stoom- of motorschepen mogen als Na het oogsten van de rijstvelden grazen de pelgrimsschip gebezigd worden, terwijl een schip met paarden, buffels en runderen op de stoppelvelden, een bruto inhoud van minder dan 2500 of een schip, die voor korten tijd vrij veel gras leveren, doch dat niet in staat is bij goed weder een vaart te loopen wanneer alle gronden beplant zijn is de bevol- king van tenminste 10 zeemijlen per uur, niet als in. velc streken reeds genoodzaakt om afval van de pelgrimsschip wordt toegelaten. verschillende cultuurgewassen in gedroogden

Een pelgrimsschip mag de reis naar eene plaats toestand op te slaan en in tijden van grasschaarschte buiten Ned.-Indie gelegen niet ondernemen van come aan het vee te verstrekken.

andere plaats in Ned.-Indii dan eene pel- grimshaven. Zoo wordt het rijststroo en loof van verschil- de pelgrimshavens zijn Makasser, Soerabnja, lende katjangsoorten geregeld verzameld om er het Tandjoengpriok, Em ma haven, Pale in bang en Sa vee op stal inee te voeren. De Madoeres slaat ook malsblaren in gedroogden toestand op, zclfs do bang.

Een pelgrimsschip en elk schip, dat, al wordt het jongo toppen van, de bamboe worden niet versmaad, niet aangemerkt als pelgrimsschip, van eene zeeplaats In groote steden zoals Soerabaja, Batavia, der Roode Zee (Suez uitgezonderd), Golf van Aden SBmarang en Bandoeng, waar veel gras noodig is of Arabische Zee, pelgrims naar Ned.-Indie vervoert, voor de velc paarden in verhuurderijen en het vee in mag, komende van eene plaats buiten Ned.-Inclie, bij de melkerijen, wordt geregeld's morgens en *s aankomst in Ned.- Indie geene andere haven aandoen middags het gras aangevoerd door vaste dan Sabang (Pocloe Rocbiah) of Tandjoengpriok graslevcranciers. Zoo heeft iuderen, die een of meer paarden of koeien houdt, zijn vasten gras- (Kuiper).

Omtrent de eischen, waaraan een pelgrimsschip snijder. Ook wordt op bepaalde plaatsen in de moet voldoen, hot onderzoek, de pelgrinis- drukke centra van verkeer dagelijks gras te koop certificaten, den meeststaat, het plaatsbewijs, den aangeboden.

pelgrimsagent, het genecskundig onderzoek van Tot de zeer goede grassen behooren: *Isachne australis* Brown of *Isachne Javana* Nees, aankomst in Ned.-Indie, zie men nader de bopalingen WawadCran (SOEND.), een nialsch en sappig gras, in de Pelgrimsordonnantie 1922, dio in working is dat door de dieren gaarne wordt gegeten. Het groeit getreden medio November 1922. bij voorkeur op moerassige plaatsen tot op ongeveer

PELGRIMS. Zie BEDEVAART NAAR MEK- 1000 Meter hoogte. Ten Oosten van Madioen is dit KA, Deel I, bl. 215 e.v. en MEKKAGANGERS, Deel gras tot heden nog niet aango- troffen.

11 bl.696. In den zin der Pelgrimsordonnantie 1922 *Leplochloa chinensis* Nees, Timoonan (JAV.), een. Mohammedaansch passagier, ongcacht

wordt reer geromd sis uitstekend voedergras. Bij voorkeur groeit het langs waterkanten, dus op vochtige plaai : ^en.

武<: 游; , 灰^ Grinzing Vooral voor psarden een reer vzdn&sh grss. Dit kruipcnde me : k>ne blxijdziet met gaarne in Mrasmuigs!?: hei jrM in de bergstreken EH sie via kt e. Langs wegen en mscrddt he: veel l'mldig aangetroffen. 云w': K&la^e^x'i (JAV.). La meta 涉W hei ?p v.x-hiige plaatsen.

2W J belArden gsel en smalle, •f污次 K^sdes> V^A.TS : r->c>r padalen wordt het SSB EUZTQMj Or T : u>w>litn te Padalarang ~: : i' di: fn ITS Traderial groote

Kiitila- :JAV. ?). Tapak .s : £W. m crs5 grc<eiT op drogen en hfrd<r. : 二 & ccssTregen. Als r<x\Dr cr&ss£<n s息&交^Sskend: S' : W ; M' . . . v£ : * ; . . . Re>empoet

Bang- 甘) * 犬二一、. Dit is wel jryres : .i.k-e gr^s vsn Indie. Het is .■ 曲 sx^iri nii. -R-fardoor het een jSl di : .; dk XfexgXREjr sJiTt grower wordt het : < : : 7 v q ; "T : ie gegeten. c ■■■. . ■ ■ v . . . : : 7 * : S inaal per : 泊: 心rr v- rdt-r. iroecix het op een

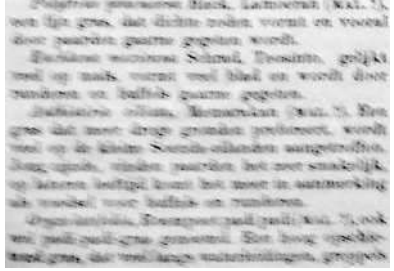
i -tf? t' : ; *' : : > P>rsk. KijAndjanA (JAV.), Xfex. st 云) fng. kraipend gras. , 史 i.T : : r.fji -jfz : ?*<r ; gel schieten

i : . . . ■ > . . . : . . . , 上 + : . ■ : . . . : : : . . . : . . . cg worden. J*穿: mj*E- k : : E二 prss v:<r iu ravijnen en rr .x : . t) < hrK 盘 + * : 沼 ^ Tn.>f-T*ss5ge si re ken. : . . . : . . . ds: tie

nt ! : - : 2r.-Tt-el paArden UK b -i ; . . . \rs : y d ; : gr*& dock ■ms JC Ktx ■VVT.TH.-TJ.

少工-v-.. T; i^k Austra-!>■.- : . . . 容:己.云. : n « : kvf< ki crss d>ch : . . . * : li; K Vi.2 : T4 A.-二V ; '-T pfUl'rGfTi fe.J> ! : : T.-■->>■. . . ■ : 典、 T : ST^kfc:另如 \ Cc-dsseL .sm. ■ t ^-r. £>■- : r; j . . : -for<-r. g*^展

tui : /rss J' . . : - if : r> : 'f : v:T y-v : v' : J : . . . ■ . . . : < : < : < : . . . : . . . : ■■■- f * 注. 三点 Sltr : < : [k

cn in nioerft8sig(8trok<m voorpoint. Op sawah's angeplant kan h<^, inaadelijks gesneden worden. Voor pnai,(l)n iw liet uitstekend voer, dal gamno gcgeten wordt.

Melinu'i minutijhira, Braziliaansch gras, dat allen in gekweten poetHand wordt aangetroffen. Het verspuddt < cn nog a) sterken geur, zoodat de dicren in den beginne een tegenzin hebben om het te eten. Voor melkkocioen is het minder geschikt, omdat <lc nielk er een eigenaarlicgen smnk van krijgt.

Bcptfakl slechte grawson zijn over het algemeen die. welke con stengel bezcttzen, die driehoekig of plat-ovaal ojd'doorHnee is. Hieronder worden aangctroffen de z. g. schijngrossen, veelal behoorende tot de Cyperaceae, die bij voorkeur groeien in moerassige strcken.

Ala veevoer wordt ook vee) gebruikr het blad van de Scsbania grandiflora Poir, ook wel Toeri (SOEND.) genoemd. Het is zeer voedzaam, oindat het een hoog gehalte aan eizvit be vat. In de war me streken met eenigszins zilten bodem groeit de toeri het best, doch slaat in hogere streken tot 1500 voet ook wei aan.

Lexicaena glavca Benth, Lamiaara, Kemlandingan (JAV), ook wel pete tjina (JAV.) genoemd naar de vruchten en zaden. De jonge takjes en bladeren van deze plant, die evenals de toeri bell oort tot de familie der lerjuminioaf. romren een uitstekend voedsel voor herkauweis.

Erythrina, Da dap (JAV., SOEND. ; > . de bekende schaduwboom, die zelfs op maagere groncen rr->eii en veel blad vomit, dat als veevoer gebezigd kan worden.

Door vennenging van verscheidene v:~dirg-s-middelen kan dikwijls een goed ixreid worden. Voor elk dier bestaat e<-n-r-rsderL jdk- en ecn productievooer. Terwijl he: eersie :lr : Lto diexit om in het onderhoud van he* : : : : 已 voorzien. dient hot lastste boveidiirri s : £ : 二 de wrbruikte stoffon a an te vulken. He: j- voer bij een bo pa aid leveiut ge'aix'-i- i* :K< 上 T : 日 en be<ir ; i3gt x oor vohvas^en

veer 3IX)KG. levend gewichs 7|—9 K< vsza- vrye v(x'dingsjoffen.出. in < : <-r- : : <r : T : : 二 nx.vU'n lx'vatU'u O.G - V.75 Kt ; c : <■ : , 4, x. ■-

k\ . . . , lhErM<- n en O. . . . Ki ; e* : . . . : hu. v kX^diugssleffen tia S'y. v . . - r? j.r Z: 7:.

. 如、 Kl ; QW'd > : TAA. : X ; - : vW : WSNAWWI KG. A.H.V. x.vk f K . * GN淋WEht^ X ^ (SiSx'hs? . . . ■ . < > ; ■ * < : ..5,3,7. 心 Kli. SE* : 善SA\ - .Ar.SIV. : V. : 4-

■ * : 浴、 v\$: X h' KG ' : & ; ' . * ?

& . . . * Ki ; J i S . . . Kai4' . . . : 混日、 t K\ ; < ; & 7-*) . . . 二 : . . . % \ ^ V X ^ S I S X V A . . . : q ; u tz zd v. < v' yk. (' ; ?

\ ■ ■ S* : ?

Woning. Zoo een het. Barmstak op ho . . . : ■ ■ ■ s v x' : N . . . ■ ■ ■ s v x : ■ ■ ■ ■ ■ X ^ A . . . : ■ ■ ■ ■ ■

祐、 *Z< kq

verstrek aan paarden, die zware diensten hebben te verrichten en aan melkkoeien. Behalve rijst in den vorm van gaba komen hiervoor in aanmerking mais en een mengsel van gemalen katjang, gaba, stroopsuiker en zemelen. De veevoederfabriek Ngadiloeweh op Java levert o.a. dergelijk voedsel voor vee en paarden.

6- BOJANS. Losse verkleiden ter Sumatra Oostkust, te Singapore en elders, die komen van Terug naar het eiland Bawean bij Java. Sommigen beschouwen den naam als een samentrekking van orang Bawean, anderen als een verbastering van het Maleische boedjang, arbeider. Zie I. bl. 215/.

BOACHI (AQUASI), prins van Ashanti, geboren 29 April 1827, als oudste zoon van den koning van Ashanti (benoorden de Kust van Guinee of Goudkust, destijds een Nederlandsche bezitting), overleden te Buitenzorg 9 Juli 1904. In 1837 werd door geïnfiaal Verveer een overeenkomst gesloten met den koning van het Rijk Ashanti, waarbij deze zich verplichtte tot levering van een zeker aantal manschappen aan het Nederlandsch-Indische leger. Tot waarborg van de getrouwe nakoming van die verbintenis gaf de vorst twee prinszen van 10 jarigen leeftijd als gyzelaars, op de belofte van Nederlandsche zijde, dat zij buiten zijn kosten als pupillen van onzen koning Willem I in Nederland een Europeesche opvoeding zouden ontvangen. Die twee prinszen waren Aquasi Boachi, 's konings oudste zoon en Poko, de oudste zoon van 's konings zuster, de aangewezen troonopvolger (men stelde daar prijs op zekerheid en zuiverheid van koninklijk bloed). De beide neven kwamen op de kostschool van Mark te Delft. Poko's studie was geen succes, hij keerde naar Afrika terug, maar de ontvangst van wege de koninklijke familie was zoo koel, dat hy zich in een vlaag van moedeloosheid te Elmina van het leven beroofde. Boachi had een ander lot, hij kon beter leeren, hij werd! Christen en vroeg in 1843 vergunning om aan de toen juist opgerichte Koninklijke Academie te Delft te mogen studeeren. Hij verwierf daar goede vrienden, zooals Linse en Lcbret, die gedurende een Jang leven met hem in betrekking bleven. Na den cursus van mijnningieur te hebben gevolgd te Delft, en zijn studie te Freiburg in Zwitserland te hebben voltooid, verwierf hij in 1849 te Delft het diploma van mijnningieur en word ter beschikking van den gouverneur-generaal (Rochussen) gesteld, die hem tot mijnningieur in snatsdienst aanstelde. In den aanvang diende hij met voldoening; hij verrichtte onder anderen een onderzoek naar kolon in Bantam. Maar al spoedig incende hij gering-schatting van superieuren te bespuren op hij kwam tot de overtuiging, dat elke hogere rang voor hem gesloten zou blijven en dat wel als gevolg van een geheime ministerieel oomschrijving. Hij nam daarop zijn ontslag en vertrok naar Nederland om zijn beklag te doen bij den koning (toen reeds Wille in HI). Do koning vond zijn klacht gegrond en sloeg aan den Gouverneur-generaal op oin, daar het ondoenlijk was om hem in zijn rang te herstellen, ter vergoeding van het veratoren van zijn loopbaan, hem een sc had-loosstelling toe te kennen. Dezo bestond in een erfpachtsrecht op gronden in Madioen on een toelage, die op de Indische begrooting, 2e hoofd-

stuk, uitgaven in Indie, post 40 c., steeds is uitgetrokken, onder het hoofd „vorsten, grooten, gezanten, staatsgevangenen en dergelyke”, als „toelage aan den Aquasi Boachi / 7200.". Later vestigde hij zich als landhuurder op het land Soekasari in de afdee-ling Buitenzorg, en ten slotte woonde hij te Bantar-Pete, even boven de hoofdplaats Buitenzorg. De bevolking betoende hem steeds diepen eerbied, zag in hem den koningszoon. Hij was gedurende een lange reeks van jaren correspondent van de Vereening van Burgerlijke (Delftsche) Ingenieurs en toen hij aftrad benoemde zij hem tot eeredid. In 1900 werd hij gehuldigd naar aanleiding van zijn 50-jarig verbi jf in Indie. Men zie over hem een waardeerend opstel van H. Linse in Eigen Haard van 10 No-ber 1900 (met portret) en De Ingenieur 1900L N°. 42 en 47 (idem), enoen necrologie in Ingenieur, 1904 N°.

EXORBITANTE RECHTEN. Onder dezen naam — eigenlijk een lakende benaming („de alle perken te buiten gaande rechten”), die het eerst gebruikt schijnt in 1852, doch sinds 1854 in zwang is gekomen zonder afkeurende bijbe-doeling — verstaat men de bevoegdheid van Landvoogd met Raad van Indie om aan perso-nen, die in Indie verblijven, het verblijf in geheel Indie of in een deel van Indie te ontzeggen, dan wel hun een verblijfplaats aan te wijzen (I, bl. 281; IV, bl. 528). De voorgeschiedenis dezer be-voegdheden, de betoekenis tier betrekkelijke artt. 45—48 Reg. Regl., de daaraan gegeven veelvul-dige loepassingen, de beteekenis voor zelfbestu-rende landschappen, de critiek, in Staten-Gen-eraal en Volksraad geuit, en de literatuur, is tans omstandig in samenvatting te vinden bij mr. P. H. C. Jongmans, De exorbitante rechten van den G7G. in de*praktijk, 1921. Het totaal der toepas-singsgevallen van 1855 tot 1920 wordt daar bere-kend op 1145. De onder Europeanen meest be-kende gevallen zijn die van bisschop Grooff in 1846 (I, bl. 655; III, bl. 630), Roorda van Eysinga in 1864 (III, bl. 809), mr. C. P. K. Winckel in 1873 (persdelict), Sol en De Sturler wegens de Tjomas-zaak in 1886 (III, bl. 578), Douwes Dekker met Tjpto en Soewardi in 1913 (mr. P. H. Fromberg, Het geval Soewardi 1918), Sneevliet in 1918, Brandsteder in 1919, Baars in 1921, Bergsma en Tan Malakka in 1922 : men zie echter niet voorbij, dat do druk der exorbi-tante rechten met name is gevoeld door de Indo-nesische bevolking. Hoewel dezo bevoegdheden officieel geen bijzondero namon dragon, pleegt men van uitzetting te spreken, indien het verblijf in heel Indie wordt ontzegd, van politieke verbanning indien het verblijf in een deel van Indie wordt ontzegd, van internecineri/f indien een verblijfplaats wordt aangewezen : de praktijk heeft een vierden maatregel ingewerd, die hiern bestaat, dat men vrijheid krijgt Indie te verlaten, doch, zoo neen, gclnterneerd wordt. Het in later tijd opgekomen woord *externeering* wordt nu cens gebezigd voor uitzetting uit Indie, dan weer voor don pasgenocniden vierden maatregel.

Ziet niemand het gevar van deze exorbitante bevoegdheden voorbij, en is daarop in parlement en Volksraad bij her haling gewezen (zie b. v. Tweede Kamcr 8 en 9 April 1919 en 19, 22, 23 Dec. 1919, Volksraad 22 J uni 1921), afachaffing zonder nicer word zelden aanbevolen. Het 必 /.

rapport der Herzieningscommissie uit 1920 (nieuwe koers in onze koloniale politiek, 1911. c. [VAN handhaaf ze, doch stelt er veel slinger beperkingen] (GIDEON), geboren te Amster- " da m 12 Juni Idngen aan (bl. 155): de in Mei 1922 verschenen; 1843, overleden te Baniloeng⁹ A
 Proeve eener staatsregeling voor Ned.-Indie van mr. September 1917, verkreeg in 1863 het diploma van civiel Oppenheim c.s. evenzoo (art. 8); prof. Carpenter ingenieur aan de Kon.-Academie te Delft, werd in hetzelfde Aling verdedigde hun behoud, op beperkten voet, jaar aangesteld als irHspirant-ingenieur bij den Waterstaat in „Vrije Arbeid“, Aug.-Sept. 1922. Vanen 's Land's Burgerlijke Openbare Werken in Ned.- Indie, zendingzijde is daarentegen zelfs het verwijderend doorloop in dat corps alle rangen, trad in 1892 op als van sommige hoofdinfan- milies van Boeroe bepleitdirecteur der Burgerlijke Openbare Werken en werd als in Medcd. v. h. Zen- delinggenootschap 62, 1918, zoodanig in 1898 gepension- neerd. Hij diende van 1867— bl. 274.

Toepassing van de exorbitante rechten heetoverigens op Java. Hy heeft Ret zeldzame voorrecht gchad uitcaard geen oplegging van stiaf (die van denzelfde groot openbaar werk voor te bereiden, op te rechter zou moeten uitgaan), doch geldt alsnemen, te ontwerpen, uit te voeren en te voltooien: de maatregel van politiedwang, lets nieuws van waterwerken van de afdeling DSmak. Hij leidde de verwanten aard is het „onder politictoezicht stellen“ voorbereiding van 1874— '78, ging toen voor 2 jaar met van een bepaald persoon, hetwelk niet in hetverlof wegens ziekte en werd na zijn terugkomst in 1881 Reg. regl. wortel en o. a. besproken is in denwederom in commissie naar Nederland gezonden om als Volksraad op 1 Dec. 1919.

EXPANSIEPOLITIEK. Met dezen naam wordtbereiden. In 1882 teruggekeerd, heeft hij die taak tot 1889 gewoonlijk de staatkunde aangeduid, die er naop schitterende wijze volbracht. Het werk kostte 8 miljoen gestreefd heeft de feitelijke gezagsoefening door deen met aanvullings- werken 12 miljoen, Hij gaf daarbij Indische regering te verbreiden over alle eilandenaan den Indischen Waterstaat het eerste, maar aanstonds en tot in alle hoeken van den archipel. Was deschitterende, voorbeeld van een streng technisch Compagnie tot op de dagen van Van Imhoff (II, bl. wetenschappelijke behandeling van groote irri- 135, 203) bijna nergens een territoriale macht, engatievraagstukken.

Na zijn pensionneering bleef hij 6 jaar in Nederland, aleer Java gelicdelijk in een reeks aan- eensluitendekeerde toen voor goed naar zijn geliefd Indie terug en gewesten verdeeld kon worden, op de eilandenvestigde zich in 1904 te Bandaeng. Hij werd daar een daarbuiten was onze macht gedurende het grootsteinvloedryk lid van den ge- meenteraad, bekleedde vele stuk der negentiende eeuw zwak vertegenwoordigd; andere maatschap- pelijke functies, en stelde pogingen in zoowel in het binnenland van Sumatra, Borneo, het werk tot bevordering der zijdecultuur. Hij heeft een Celebes, Halmahera en Nieuw-Guinea als op tai vanbelangrijk aandeel gehad in den opbloei van het eilanden beoosten Celebes en Madoera lagenvooruitstrevende Bandaeng.

“onafhankelijke“, dikwijls zelfs onverkende, landen *Literatuur*: De waterwerken van de Afdeling ; onze ver- tegenwoordiging door posthouders enDemak, door L. H. Slinkers en J. E. de Meyer, , Tijdschr. gezag- hebbers had meermalen met een werkelijkeKon. Inst. v. Ing. Afd. N. Ind. 1891— *92; Levensbericht be- stuursvoering niets gemeen; ; expedities waren (met portret) door W. R. A. van Sandick. De Ingenieur tuchtigingsexpedities, die na afloop het land 1918, N°. 35. verlieten gelijk zij het gevonden hadden. Talloos EXTERNEERING. Zic EXORBITANTE zijn uit deze periode de staaltjes van geiing-RECHTEN.

INDONESIA (vervolg). Deze in J 884 door den'j. Het is Loinbale-geweest, dat in 1894 onderDuitschen ethnograaf A. Bnstan aan den Malei- 's chen Gouv.-Gen. Van der Wyck de expansiepolitiek heeftarchipel gegeven naam (II, bl. J43,1, b). 174) wordt sedert zien inzetten, in 1896 en 1898 gevolgd door Atjehj uister en ruimer toegepast op dat deel van den aardbol, (Pidie-expeditie enz.). Onder Roose- boom'werH'inwaar volken wonen, wier eigenschappen.talen en deze richting voortgegaan (Midden- Sumatra), dochinzettingen verwantschap voortoonen met die van Javancn, vooral de landvoogdy van Van Heutz, 1904—Sumatranen, Celebcs-bconwers enz. Indonesic in dozen 1909, heeft aan de expansiepolitiek een centralezin om- plaats gegeven en haar ten einde toe volvoerd (Borneo, Zuid-Celebes, de Moluk- ken, Timor, Bah, enz.). Voor de organisatie van deze nieuwe sireken zijn van betekenis geweest de rondreizen van den toeninaligen officier H. Colijn in opdracht van Van Heutz. Sinds dien is Indiï geworden tot een aaneengesloten geheel van waarlijk georganiseerde streken; alleen voor enkele gedeelten van Nieuw-Guinea, voor enkele streken van Oost- en Zuid-Oost-Celebes en voor enkele eilanden gold nog een tijdlang de toestand van onbekend en onbestuurd zijn.

Behalve naar de vele artikelen dezer Encyclo- paedic zelf, die over bepaalde gewesten en land- streken buiten Java handelen, zij verwezen naar I, bl. 287 (bestuur), II, bl. 419 (koloniale politiek), IV, bl. 827, 829 (zelfbesturen); Doeff in Ind. Ge- nootschap 15 Jan. 1907 en in Koi. T. schrift 2, 1913; Lulofs in Onze politiek tegenover de Bui tenbezittingen, 1908 (overgedrukte artikelen uit de Java-Bode); mr. Jongeneel, De oude en do

vat het binnenland van Formosa, de Philippijnen, bijna geheel Nederlandsch-Indie, de Noordstrook van Borneo, de Portugesche helft van Timor, het Maleische schiereiland, eenige streken van Indochina, miscchien een paar streken in of nabij Engelsch-Indie, en Madagaskar. Een groot deel van Nederlandsch-Nieuw-Guinea valt buiten Indonesie. Zic over een en ander o. a. Van Eerde, inaugureele oratie, 1917, bl. 13, en Inleiding tot d'f volkenkuncd van N.-L., 1920, bl. 27, 35; Van Eerde in De Volken van N.-L., I, 1920, bl. 2, 12 t. Van Eerde (over Nieuw-Guinea) in Tijdschr. v. h. Aardr. Genootsch. 1921, bl. 823, en 1922, bl. 510.

Bij de behandeling in den Volksraad van de grondwetsvoorstellen van Maart 1921 is, in April 1921, een voorstel-Van Hinloopen Lab-

berton om Ned.-Indie in de grondwet Indonesia te noemen verworpen.

INDONESIER. Naam, die in later jaren nicer en in eer gegeven werd aan de inheemsche bevolking van Ned.-Indie en van het overige Indo-nesie (zie aldaar); hij komt b.v. jneermalen voor in Snouck Hurgronje, De Atdjhrs, 1893—1894, o.a. 11; -15]r3Q8/336r]c)zc naam wordt door so)n-migh boven den naam inlander" verkozen, om- dat, ten gevolge van spraakgebruik en regeerings- reglement (art. 109), in den laatsten naam de aan- wijzing van een lagergeplaatste volksgroep wordt gehoord. Misleitend is'cchter het feit, dat ver- scheidene Amerikaansche schrijvers (b.v. Kroe- ber, Peoples of the Philippines, 1919) den naam Indonesian bezigen, juist niet om onze Indone- siers aan te duiden, maar inteedeel om die ach- tergebleven volken aan te geven van bruine huidskleur, doch oudere of andere herkomst, die zij tegenover de Malaysians of Maleische volken stellen; Indonesian in dezen zin (proto-Malay- sian) zijn dan onder in eer de Bontoks en Iogao van Luzon, de Manob's van Mindanao, de Tag- banaoa van Palawan, en een aantal achterlijke volksgroepjes in N.-Indie en op het Maleische schiereiland.

De naam Indonesiir wordt in de wetenschap wel, in ambtelijke stukken nog niet gebruikt. De in Mei 1922 verschenen „Proeve van eene staatsregeling voor N. J.", van prof. Oppenheim c.s. stelde voor, die> naam officieel te maken (art. 3 en elders/)

UHLENBECK²(**GERARD HENDRIK**). Geboren te Colombo (Ceylon) den 17 Februari 1815 en den 5 October 1835, na, voltooid militaire oplei- cling tot 2e Luitenant van de genie 0. I. leger aangesteld, kwam Uhlenbeck 10 Augustus 1837 in Indie aan. Al spoedig volgde zijne bevordering tot le luitenant op 30 November 1837, waarna hij aangewezen werd tot adjudant van don Di- recteur der Genie te Batavia op 24 Augustus 1838. Als zodanig volvoerde hij van Mei 1843 tot Mei 1844 de opdracht om het terrein tusschen Scinarang en de Vorstenlanden op te meten met het oog op den spoorwegaanleg in de richting bedoeld bij Kon. Besluit van 28 Mei 1842 n°. 27 (Zie SPOOK- EN TRAMWEGEN Deel IV, bl. : 68). Tydens het be- wand van den Gouv. Generaal Duymaer van Twist werd wegens de onbevredi- gende toestanden bij den dienst der Open bare Werken eeno organisatie op be- tore grondslagen van het bebeer van dien tak van dienst nood- zakelijk geacht en het waa op Uhlenbeck — sedert 24 Oct. 1850 Majoor dor Genie —, dat de keuzo viel die organisatie tot uitvoering te bron- gen. Hij werd bij besluit van 27 Mei 1853 belast met de vvaarmcing der betrekking van Chef van den Waterstaaten'sLands civielc werken. De door Uhlenbeck ontworpen voorstellen licidden tot eeno organisatie, die vastgesteld werd bij Kon. Besluit van 4 November 1854 n°. 40, afgekondigd in het Ind. Staatsblad van dat jaar. In 1855 werd hot Departement van Burgerlijke Open bare Werken vpgiericht en bij Besluit van 8 April Uhlenbeck (Jl Sept. 1854 was hij tot Lt. Kolonel der genio bevordonl) annvankelyk belast met de waarme- ming en 19 Januari 1856 definitief benoemd tot Directeur der Open bare Werken en Inspecteur van den Waterstaat met gelijktijdig eervol ont- slag uit den militaircn dienst.

Tot 6 April 1861, toon hij met. tweejarig verlof

naar Nederland vertrok, is Uhlenbeck hoofd van den N. I. waterstaat go wees t op eene wijze, waar van in het werk van C. L. F. Post over den Waterstaat in N. I., uitgave 1879, met bijzondere waardccr'ng wordt getuigd. Uhlenbeck was ver- schidene jaren Voorzitter tier Maatschappij van Nijverheid en Curator van het gymnasium Willem III te Batavia, Omtrent de re dene n, die hem tot heengaan noopten, zie men het artikel WA- TERSTAAT, Decl IV, bl. 716.

Tijdens zijn verlof werd hem door Thorbecke in Januari 1862 de portefeuille van Kolonien aan- geboden, die hij 1 Februari 1862 aanvaardde. Als Minister van Kolonien ondervond Uhlenbeck in de Staten-Generaa l al spoedig veel tegenstand wegens zijne zeer liberalc beginselen. Zoo werd door hem een ontwerp betreffende de Cultuur- ondernemingen in O. J. ingediend, waarbij het oprichten daarvan aan voorschriften werd on- derworpen en het sluiten van overeenkomsten met de inlandsche hoofden zoowel als met de ar- beiders werd geregeld. Uit dit ontwerp sprak naar het oordeel der Kamers te groot radica- lisme en het werd reeds bestreden bij de bespre- king van het adres van antwoord op de Trouw- redc. In de Eerste Kamer werd de door Uhlenbeck verdedigde begrooting, hoewel in de Twee- de Kamer aangenomen, voornl. op grond van de oppositie tegen het hiervoorengenoemd ontwerp verworpen.

Uhlenbeck verzocht daarop onslag, dat hem met ingang van 3 Januari 1863 werd verleend. Met meer voldocning heeft hij kunnen terugzien, op het door hem in de Tweede Kamcr verdedigd wets- ontwerp op de afschaffing der slavernij in West- Indie. Na zyn aftreden als Minister van Kolonien word hij op lo October 1864 tot Lid van den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten be- noemd. Hij overleed 2 Mei 1888 te's-Gravenhage.

Zie de meer uitgebreide biografie door Rain aer in het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek van Dr. P. C. Molhuysen en Prof. Dr. P. J. Blok, 1918, DL IV ; ' .

INTERNEERING. Zie EXORBITANTE RECHTEN.

W/KOLONIE. Over de toepassing van dezen naam op Ned.-Indie, zie I, bl. 302, en onder BEZITTINGEN/ **KROONORDONNANTIE.** Zie IV, bl. 767 (wetgeving).

SCHAKELSCHOLEN. In 1921 is in Bandoeng ^f en Pa da ng Pandjang ccn proof begonnen met ecn nieuw schooltype, de zg. schakelschool, waarvan het welslftgen zoowel in naatschappelijc als in pnedagogisch opzicht van de grootste beteekenis kan worden voor een betere organisatie van het onderwijs voor de inheemscho bevolking.

Het bestaande stelsel vertoont cnkcld belang- rijke, tot dusver onvermijdelijk geachte gebre- ken, die onmiddcllijk samenhangen met het feit, dat onderwijs op Westerschen grondslag slechts aan ccn betrekkelijk zeer klein ducl der Inland- sche jeugd gegeven kan worden. De groote massa der onderwijsczockenden is ftangwezcn op de fi- landsche lagre scholen (volkscholen en 2de klas- sc scholen), die, wat mogelijkheden van verdere opleiding en uitzichten op goed loonende betrek- kingen aangaat, ver achterstaan bij de Hollandsch- Inlandsche scholen. Ambachtsscholen, normaal- scholen en cursussen tot opleiding van volkson- derwijzers, opleiding tot verpleger of vaccineator,

lagere betrekkingen bij verschillende dienstak-ken (bestuur en politic, post, spoorwegen, pandhuisdienst enz.), da ar me de zijn de perspectieven, welke het Inlandsch lager onderwijs opent, vrij-wel uitgeput. Voor alien nicker beteekenenden ar-beid, zoowel in particulieren als in overheids-dienst, is Westersche opleiding een vooralsnog onvermydelijke eisch. Welke Inlandsche kinderen nu voor zul'k een opleiding, bepaaldelijk voor toelating tot de Hollandsch-Inlandsche scholen, in de eerste plaats in aanmerking komen, hangt niet af van hun aanleg — die zich immers op omi-streeks 6-jarigen leeftijd nog niet voldoende laat onderscheiden —, maar van hun afkomst of van het milieu waaruit zij voortkomen. Dat hierbij niet alleen op aanzienlijke geboorte an gegoed-heid gelet wordt, maar ook op het ambt van den vader en op de door dezen genoten opleiding, nee mt niet weg dat de Hollandsch-Inlandsche school overwegend het karakter van standen-school draagt, al bly ven hier en daar ook wel eens plaatsen over voor kinderen van eenvoudige afkomst.

De inheemsche schooljeugd bestaat dus uit twee scherp gescheiden groepen: aan den eenen kant de groote massa, die de Inlandsche lagere scholen bevolkt en waarvan zelfs de meest be-gaafden weinig of geen kans hebben hun aanleg ten voile te ontplooi en een daaraan beantwoor-dende plaats in de maatschappij te bemachtigen, aan den anderen kant een betrekkelijk kleine groep bevoorrechten, waarvan de keuze op zich-zelve geen waajborgen geeft, dat de hun geboden voortreffelijke gelegenheid tot ontwikkeling in Westersche richting aan hen het best besteed is.

Te dempen is deze kloof voorloopig niet, maar de schakelschool beoogt haar althans te overbruggen en daardoor aan beide zijden in de aangewezen Jeemten eenigermate te voorzien. De bedoeling is nl., zeer begaafde leerlingen van de Inlandsche 2de klasse scholen, die het 3de leerjaar achter den rug hebben, doorintens onderwijs voor-al in het Nederlandsch voor te bereiden voor het Mulo en hen dus even ver te brengen als de leerlingen der Hollandsch-Inlandsche school. Voorloopig is er op gerekend, dat een vijfjarige Jeergang hiervoor noodig en voldoende zal zijn.

Ook uit onderwijskundig en paedagogisch oog-punt is de proefneming met de schakelschool van groote beteekenis. Het leerplan der Hollandsch-Inlandsche school gaat uit van de gedachte, dat de leerlingen de Nederlandsche taal het best machtig worden, wanneer met het onderwijs daar-in zoo vroeg mogelijk wordt aangevangen en ook andere vakken zooveel mogelijk aan oefening in het practisch gebruik van die taal worden dienst-baar gemaakt. Wei is waar wordt een niet onbe-langrijk aantal lessen, o. a. al het onderwijs in inheemsche talen, in de betrokken landstaal ge-geven, maar in de meeste vakken gebruikt men zoo spoedig mogelijk het Nederlandsch als voertaal en reeds de leerlingen der eerste klasse krijgen spreekonderwijs in die taal. Deze methode druisht in tegen het paedagogisch beginsel, dat de moe-dertaal der leerlingen voertaal bij het onderwijs moet zijn, vooral waar het zeer jonge kinderen

geldt. Zij moet echter noodgedwongen worden ge-hebben doen blyken dat het onder geen voor-waarde prijs te geven doe) der Hollandsch-In-landsche school: voorbereiding voor het Mulo

binnen redelijker tijd, tenminste even goed te bericken is, wanneer met het onderwijs in het Nederlandsch later wordt begonnen. Mocht nu de schakelschool dit bewijs leveren, dan zal ook de verbetering, welke zij dan brengt in de methode van Westersch onderwijs voor Oostersche leerlingen, ha ar tot een belangrijke aanwinst voor de In disc he onderwijsorganisatie maken.

Indien de proefneming slaagt, zal de schakel-school ongetwijfeld de normale inrichting van Westersch lager onderwijs voor Inlanders wor-den. Het laat zich echter niet aanzien, dat zij de Hollandsch-Inlandsche school geheel zal verdrin-gen. Een beperkt aantal van die scholen zal — zij het ook met gewijzigde leermethode — gehand-haafd moeten worden, omdat de verhoudingen in de Inlandsche samenleving en de sterke behoefte aan Westersch onderwijs in de bovenlaag daar-van zich verzetten tegen een stelsel, waarin bij de verschaffing van gelegenheid tot dat onderwijs het milieu-entium in het geheel geen rol meer zou spelen./

VAN BERCKEL (HENRI EMANUEL), geboren te Delft 25 Augustus 1844, overlede te *8-Graven^, haggjS. April 1902, verwierf in 1869 aan de Poly-technische school te Delft het diploma van, civiel ingenieur, we rd in 1870 benoemd tot aspirant-ingenieur bij den Waterstaat en's Lands Bur-gerlijke Open ba re Werken in Nederlandsch-Indie en we rd geplaatst in de residentie Banjoemas, — alwaar hij z'ch bijzonder onderschei3cle bij Het ontwerpen en uitvoeren in eigen beheer van werken onder zeer moeilijke omstandigheden, waar- onder de steenen boogbrug bij Poerwakarta in de eerste plaats moet worden genoemd. Verdei was hij nideontwerper van de groote waterleiding voor irrigatie in de afdeling BandjarnCgara en hij deed een opname voor een militair weg in het district Dajuhloehoer, door een streek, die be-rucht was wegens het doodende klimaat. Van Berckel's ongevenaarde energie en toewijding de-den hem echter alle bezwaren glansrijk overwin-nen. In J 874 werd hij belast met den bouw van een vuurtorei op l'oeJoe-Bras, een onbewoond.

wochi e)and aan den ingang van Straat Malaka. Do schitterende wijze, waarop liij aan die opdracht voldeed, werd erkend door zijn benoeming tot rid-1876 werd hij toegevegd aan J. A. de Gckler, voor het ontwerp en de uitvoering van de havenwerken van Batavia te 3'andjoengpriok. De bouw van de e igerTyrc Jill ve n ve rke n: a n hem opgedra-gen en toen de haven in J 883 gereed was, werd hij belast met den bouw van de accessoires. Hij was intusschen in 1883 opgeklimmen tot ingenieur lc-klasse en word in 1886 benoemd tot chef der 2de waterstaatsafdeeling op Java. In die betrekking heeft hij een belangrijk aandeel gliad in de be-vordring der irrigatie, waarbij hij zeer krachtig hot standpunt verdedigde, dat alleen de hoofdlei-(1 ingen door den Staat moesten worden aangelegd, doch de nevenleidingen en <le middelen ter dis-tributie van het water aan het Binnenlandgch Beetuur dienden te worden ovcrgelaten. Hij zag daarin bezuiniging en verhooging der rentabili-teit van de beviocingswerken.

In 1890 word hij bevorderd tot hoofdgenieur 2de klasse. In 1892 ging hij, na een 22 jarig on-afgebroken verblijf in Indie, met verlof — naar Europa, alwaar hem herhaaldelijk door het Mi-nisterie van Kolonien adviezen werden gevraagd.

Na zijn terugkomst in Indië we rd hij her-plaats als chef dev 2dc waterstaatsafdeeling. In 1894 dwong zijn gezondheidstoestand hem to repatriëren on den landsflincaat to verlaten. Hij heeft zich toon onclidig gchouiden met genecilogi-sche naspeuringen over zijn faniliic te Delft en met studien over kerkelijke kunst

Van Berckel was een man, die zich in Indië geheel en al gegeven heeft aan zijn ambt. Hij zocht geen ontspanning, doch werkte onafgebroken aan de hem opgedragentaak. Een door zjyn cenvoud en waardeering treffend icvensbericht verschen van hem in De Ingenieur 1902, n°. 17 van de hand van den chef der havenwerken van Batavia J. A. de Gelder, die o.a. zegt: „Van Berckel is de bouwnieester van de haven van Bata-via. Aan zjyn groote hoedanigheid is het daarbij verkregen succes te danken.”

OUDERRECHT. Zie HUWELIJK.

PRENTAAL. Zie IV, bl. 767 (wetgeving).

REGISTRATIE. Zie VERBLIJF.

ANTHROPOLOGISCHE

ONDERZOEKINGEN. zjyne verhandeling „Over Anthropologisch onderzoek opreis“¹⁾ (Tijdschrift van het Koninklijk yf. „Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 6e t deel. 1882 heeft onze landgenoot, de bekende an-X thj^poloog Dr. H. F. C. ten Kate de vraag gesteld, p¹⁾.wa.teV door Nederlandsche reizigers over het al- gemeen en in den Indischen Archipel in het bij- 8 *7 zonder op het gebied der inoderne physische an- thropologie is verricht geworden. Het antwoord (, & volgens Ten Kate gemakkelijk te geven: wei- 分 况W 况 nig of niets. „Wel kunnen wij wijzen“ zegt U 以 schrijver „op inannens als Junghuhn, BJeekeren Z (S / Swaving; maar in verhouding tot het schoone en onmetlijke veld van onderzoek in onze bezittin- gen is er zeer weinig gedaan. Wdl vinden wij als loffelijke proeven van anthropologisch onderzoek een aantal tabellen van maten van schedels enz.

in ecnige Nederlandsch-Indische tijdschriften verspreid ; maar het is niet voldoende, dat dergelijke spaarzame gegevens begraven liggen in werken, die zcklen of nooit door buitenlandsche vakge- leerden worden gelezen. Ontegenzeggelijk hebben ook weder vreenideligen op anthropologisch tercin in onzen Archipel ineer verricht dan wij. Mon denkc aan Wallace, A. B. Meyer, Von Miklu- cho-Maelay, Montano e. a. Mocht Nederland op toekonistige expedities toonen, dat hot ook op dit veld van wetenschapplijk onderzoek bij geen an- dere natie ten achter wij utaan; maar voor alles een bekwaain anthropoloog naar Insulindo zen- den, om een nalezing te houden in die streken, waar de koene Junghuhn, Miiller, Von Rosenberg o.a. voorbereidend doortrokken! Dan zouden de bouwstoffen voor een natuurlijk geschiedenis der rassen van Lnaulindc verzameld kunnen worden, ongeveer zooliH Fritsch die heeft bijeeng- bracht in zyn standaardwerk over de rassen van Zuid-Afrika en zoals door Malnow en Zograf zoo uittekende proeven ten opzichte der Mer- duinen en Sa mo jeden geleverd zjyn.

Mochton toekonistige Nederlandsche reizigers bodenken, dat er in Insulinde ook op een ander veld van wetenschap, tot nu toe zoo geheel ver- waarloosd, lauweren zyn te plukken, en dat er van de studio der levende natuur in haar talloozc vormen ons geen enkele zoo na aan het hart ligt als die van den mensch, zoals Goethe het uit- drukte „das non plus ultra alles menschlichen Wissens und Thuns“!

Aldus schreef in den jare 1882 do bij uitstek be- voegde en deskundige anthropoloog Herman ten Kate.

Wij zullen uit onze verderebeschouwingen kun- nen afleiden, dat inderdaad aan TenKate a wensch in menig opzicht is voldaan en dat in latere jaren niet alleen Hollandsche onderzoekera, maar ook in niet mindere mate vreemde reizigers en vakge- leerden ook op anthropologisch gebied lauweren hebben. goplukt.

Ten Kate wijst er dan in zjyn genoemde publi- catie nog verder op, dat vooral daarom de studie der gekleurde rassen van zoo groot belang moet worden geacht, omdat zij geen uitatel meer duldt. Ook hier geldt, zegt hij, in vele gevallen althans, hetgeen Ferrurier ten opzichte der ethnographic zeide: „Wie verzamelen wil, die moet zich haas- ten,“^ De alles nivelleerende Westersche bescha- ving doet haar onwederstaanbaren invloed reeds tot in de verate gewesten, vooral der gematigde luchtstreek gevoelen; het eene typische ras na het andere sterft uit, of wat, van ons standpunt beschouwd, hetzelfde is, gaat geheel op in het heerschende blanke element. Zoools een van Duitschland's uitstekendste anthropologen, Prof. Fritsch, opmerkte (Sonst und jetzt der menschi- chen Rassenkunde voim morphologischen Standpunt kt. Zeitschrift fur Ethnologie 1881), is er in de laatste tachtig jaren voor de physische anthropologie oneindig meer gedaan, dan in de 800 jaren, die voorafgingen ; maar vooral in de laatste 25 H 30 jaren is onze kennis, dank zij de anthropometrie en de photographic, met reuzenschreden vooruitgegaan.

Wanneer wij een overzicht willen geven van de anthropologische prestaties in het gebied van den Indischen Archipel en in de naburige streken, doet men m. i. goed te dien opzichte twee groote tijd- vakken te onderscheiden, n.l. de onderzoekingen verricht voor 1900 en die na het begin der 20ste eeuw, de onderzoekingen uit de periode der groote wetenschappelijke ontdekkingstreizen in onze Oost.

Toen vooral door de geschriften en onderzoe- ings van Blumenbach, Retzius, Peter Camper en Sandifort, do belangstelling in anthropologische onderzoekingen was levendig geworden, be- gonnen al spoedig ook in onze Oost sommigen. zich met dergelijke onderzoekingen, zij het dan ook aanvankelijk nog op zeer bescheiden wijze, bezig to houden. In zjyn studio „Über die Form des Knochengriistes des Kopfes bei verschiede- nen Völkern,“ heeft Retzius reeds enkele mede- doelingen gedaan onitrent den vorm van den sche- del, n.l. van Maleiers, Amboneezen en Papoea, s. En verder vindt men reeds in den atlas van G. Sandifort (Tabulae cranium diversarum gentium, L. B. 1839—1843) eene beschrijving met afbeelding van enkele In disc he schedels, met opgave van somnige hunner afmetingen, terwijl G. Vrolik in zjyn studie „Beschouwing van het verschil der bekkens in onderscheidene volkstam- men“ (Amsterdam 1826) al o)j)de eigenaardighe- den van het Javaansche vrouwenbekken heeft gewozen, waarbij hem bijzonder opvielen de rondo vorm van den bekkeningang, de geringe dwars- af me ting van dien ingang, de graciele bouw van het bekken, het weinig naar voren treden der basis sacri en het sterk naar binnen gekeerd zyn der spinae isohii.

Na Vrolik was het allereerst Prof. T. Zaayor,

die zich met de bestu(lering derIndische bekkens heeft be zig gehoiden (1862 en 1860). Voor zijn proefschrift heeft Zaayer zes bekkens van Java a nsc he vrouwen cn een bekken gener Niassche vrouw onderzocht, terwijl hij in zijne verhandeling van 1866 de resultaten van zijn onderzoek van 26 Javaansche vrouwen-bekken heeft neer- gelegd. Een tiental jaren later verscheen F. Winckel's publicatie „Einiges iiber die Bee Ken- Knochen und die Beckon der Papuas¹⁾ (Mittheilun- gen aus dem Kgl. Zoologischen Museum zu Dresden, 1877).

In Indic zelf werden de eerste anthropologische onderzoekingen, en wel craniologische, verricht door P. Bleeker, J. W. E. Arndt en C. Swaving. Deze schedelonderzoekingen zijn gepubliceerd geworden in het „Naturkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indi&". Bleeker's studie „Afmetingen van schedels van inboorlingen van Java, Sumatra, Nias, Borneo, Celebes, de Moluksche eilanden en Nieuw-Guinea" verscheen reeds in het jaar 1851. in welke studie hij ter vergelijking neg opgeeft de maten van schedels van een aantal ande- re volken. De niet minder belangrijke craniologi- sche onderzoekingen van C. Swaving werden gepubliceerd in de jaren 1861—1870; zij omvatten ook al een groot aantal stammen van den Indischen Archipel. Door Swaving were! gewezen op het voorkomen van hypsistenocephalie bij inlanders van het eiland, Sumatra, terwijl hij ook reeds heeft nagedacht over het voorkomen van Negrito's in den Indischen Archipel, eene kwestie, die in latere jaren herhaaldelijk de aandacht heeft getrokken en ook nu nog steeds de aandacht der anthropologen verdient.

Onder die anthropologische publicaties uit het begin der tweede helft van de vorige eeuw client ook nog genoemd te worden de studie van J. A. Kool, getiteld „Cranioetrie of onderzoek van den menschelijken schedel bij verschillende volken, in vergelijking met dien van den Orang Oe- tan" (Amsterdam 1852), waarvoor o.a. een 128- tal Indische schedel zijn onderzocht geworden. Met ijver wierp men zich in dien tijd, ongetwyfeld daartoe aangezet en geïnspireerd door Retzius' onderzoekingen en resultaten, op het beschryven en meten der schedels van de verschillende verzamelingen, in de verwachting op die wijze het vraagstuk der classificatie der rassen tot oplos- sing te kunnen brengen.

Zoo verscheen in het jaar 1860 te Leiden de catalogus van J. van der Hoeven: „Catalogus craniorum diversarum gentium", waarin ook een 55- tal Indische schedels worden verm eld. In den catalogus van het Museum Vrolik (J. L. Dusseau: „Catalogue de la Collection d'Anatomie humaine, coniparee et pathologique de M. M. Ger. et W. Vrolik", Amsterdam 1865) vindt men eveneens een aantal schedels uit den Indischen Archipel beech re ven. Een jaar later reeds publiceerde H. J. Halberts ma zijn studie „Die Asymmetrie der Javanischen SchadeF* (Nederlandsch Tijdschrift voor de Dierkunde J 866), waarin wordt gewezen op het frequente voorkomen van asymmetrie bij Javaansche schedels, veroorzaakt door zijde- lingsche afplatting van het achterhoofd. Volgens den schr. is deze oermerkelijke eigenschap niet toetschrijven aan vroegtijdige vergroeing van naden, maar zou zij waarschijnlijk het gevolg zijn van druk, van buiten op den schedel uitgeoefend door het jiggen op een harde onderlaag.

Onder deze schedelcollecties moct ook nog ge- noemd worden die van Von Baer (Crania selecta.), welke eveneens een aantal Indische schedels om- vatte.

Schedelonderzoekingen van inateriaal, afkom- stig uit den Indischen Archipel zijn verder vooral verricht door A. B. Meyer, Rudolph Virchow en door den Russischen reiziger en anthro- poloog Von Miklucho-Maclay.

De talrijke studies van A. B. Meyer nemen reeds een aanvang in het jaar 1873. Zij golden inet name het kunstmatig vervoemen van den schedel, in verschillende gebieden van den Archipel in zwang, de mutilaties van het gebit, eveneens in onze Oost een zeer verspreid gebruik, het onderzoek van Negrito-schedels der Philippijnen, onderzoekingen van schedelmateriaal van Celebes en van het Oostelijk gebied van den Indischen Archipel, alsook van Nieuw-Guinea afkomstig. Een verdienste van Meyer is het ook geweest, dat hij de aandacht gevestigd heeft op het feit, dat voor het anthropologisch onderzoek slechts zulke schedels van nut en van belang zijn te aclite n, waarvan de herkomst cn het ras nauwkeurig bekend zijn. Deze waarschuwing was vooral daarom zoo noodig, omdat te dien opzichte in dien tijd en ook nog wel later vaak met te weinig critiek is onderzocht geworden. In het bijzonder heeft Meyer zich ook beziggehouden met het be- langrijke Negrito- vraagstuk. Hij zag reeds in de Negrito's de oorspronkelijke bewoners van den Indischen Archipel en heeft nagegaan, welke volken tot het Negrito-ras moeten gerekend worden en welke de lichamlijke kenmerken van dit ras zijn (The Distribution of the Negrito's in the Philippine- islands and elsewhere Dresden 1899). Ook moct het een verdienste van Meyer worden genoemd, dat hij reeds crop gewo cn heeft, dat de Papoea's vdstrekt niet alien, gelijk men meende, een dolichocephalen schedel bezitten. Meyer* g at- lassen hebben ongetwyfeld ook veel bijgedragen tot eene betere kennis der inlandsehe bevolking van den Indischen Archipel. In het jaar 1885 ver- scheen te Dresden zijn „Album von Philippinen- Typen", inlSSO zijn „Al bum von Celobes-Typen**", terwijl eenige jaren later, in 1894, Moyer en R. Parkinson uitgaven hun „Album von Papua- Typen, Neu- Guinea und Bisinarck-Archi)er\ waarin bij de afbeeldingen tevers eene korte li* chaainsbeschrijving der inlanders is gevoegd.

Aan Von Miklucho-Maclay, dien wij naast A. B. Meyer noemlen, dan ken wij eveneens een groot aantal studies op anthropologisch gebied.

zijn in hoofdzaak in de jaren 1873—1880 ver- schenen. Zijn onderzoekingen golden in het byzon- der de Melanesiers cn Mikronesiers, de Papoea's, alsook de bewoners van het Maleische Schierei- land cn van de Philippijnen. Zijn onderzoek van Papoeo -schedels (1874) vestigde de overtuiging, dat dolichocephalic bij deze inlanders volstrekt geen karakteristiek lichaainskenmerk is. Meerma- len loch were! door Von Miklucho-Maclay bij <lc Papoea^ brachycephalic geconstateerd. Ook in vele eijanden van Melanesie constateerde]jjj bij de Inlanders duidelijke brachycephalic. Met A. B. Meyer heeft Von Miklucho-Maclay tot de eersten behoord, die in den Indischen Archipel in het veld, aan den Jevenden lijve, metingen hob- ben verricht.

In het schiereiland Malaka onderscheidde hij een Melanesisch ras van het Maleische, terwijl hij

er op wees, dat do Orang Sakai en do Semangs van het Maleische Schiereiland voor verwant ino- ten worden gehouden aan de Negro'ts der Philip- pijnen. Ook de Papoea's en Negro'ts meende Von Miklucho-Maclay als stamverwant te inogen be- schouwen. Op grond zijner anthropologisch o- nderzoekingen komt hij dan tot het resultaat, dat in den Indischen Archipel een Melanesisch element voorkomt, dat het rstant van een oorspron- kelijk ras voorstelt, hetwelk zich echter aldaar min of meer met de Maleiers heeft vermengd.

Als „dritter im Bunde“ uit dezen tijd noemden wij Rudolph Virchow, wiens eerste onderzoekin- gen op craniologisch gebied dateeren van om- streeks 1870. Onderzocht werden door Virchow o.a. schedels van het Maleische Schiereiland, van de Philippijnen, Nieuw-Guinea, de Molukken, Borneo, Ceram, Timor, Wētār, Tenimber, Ldti, Java, Madoera, Nias en Sumatra. In zijn publica- tie „Über Schadel von Neu-Guinea“ (1875) wijst Virchow erop, dat er belangrijke verschillen be- staan tusschen schedels van Negro'ts en die van Papoea's. Evenmin zou men overeenkomst ino- gen aannemen, wat betreft den schedelvorm, bij Negritische en Australische schedels, terwijl de Negro'ts-schedels eveneens van Afrikaansche Ne- ger-schedels zouden verschillen.

Wat betreft de Heidsche volking (ler Mo- lukken meende Virchow, dat deze zich in hoofd- zaak aansluiten bij de Jaleische bevolking van Celebes en bij die der Philippijnen, terwijl zij slechts in geringe mate kruising met Melanesisch bloed zouden hebben ondergaan.)

In de Negro'ts der Philippijnen zag Virchow de oerbvolking van dit gebied, verwant aan de Mincopies der Andnmanen en de Semangs en Sakai van het Maleische Schiereiland. Verder zouden, naar hij meende, ook Negro'ts voorkomen in het grensgebied tusschen China, Burma en Siam, alsook in soinnige bergstreken van Voor-Indie. Al deze kleine volken zouden evenmin als de dwergvolken van Afrika pithekoïde eigenschap- pen bezitten; ook zijn zij niet theromorph.

M. Haberlandt (1885) beschreef een 20-tal oude en recente schedels, afkomstig van de eilanden Malipano en Samal, aan de Zuidpunt van Mindanao golgen. Bij deze schedels waren duidelijk de teekenen van kunstmatige vervorming aan- wezig.

De belangstelling in do craniometrie leidde er- toe, dat men in verschillende landen zich op het verzamelen van rasschedels ging toelagen. Van de schedel-collecties in Duitschland (Die Anthro- pologischen Sammlungen Deutschland¹¹⁾ werden uitvoerige catalogi uitgegeven, waarin ook de voornaamste maten der schedels zijn genotcerd. In deze verzamelingen bevinden zich ook talrijke sohdels uit den Indischen Archipel. Genoemd moeten vooral worden de collecties van Bonn, Frankfurt en Darmstadt, (gecategoriseerd door Schaaffhausen), het Anatomisch Museum van Borlijn *G. Broesike), Freiburg (A. Ecker), Tiibing- on (R. laecker), Straatsburg (E. Mehnert), Dresden (A. B. Moyer en E. Tiingel), Heidelberg (J. Mies), do collectie der Universiteft van Berlijn (H. Rabl- Ruckhard), Munchen (Rüdinger), Leip- zig (E. Schmidt), Göttingen (J. VV. Spengel) en Breslau (G. Wigger).

Soortgelijke verzamelingen, eveneens Indische schedels bevattende, ontstonden ook in andere

landen; bekend zijn b.v. de collectieH van Parijg, Louden, Zurich, Leiden, Amsterdam en Utrecht¹².

In Frankrijk waren het in het laatste kwartaal der 19e eeuw vooral P. A. Lesson, Martinet, de Quatrefagea, Hamy en Lapicque, die zich met an- thropologische vraagstukken, den Indischen Ar- chipel betreffende, hebben bezig gehouden.

Aan P. A. Lesson danken wij een studio om- trent de bewoners van het eiland Timor (1877). Hij meende, dat do Timoreezen tot de Papoea's moeten worden gerekend en dat deze Papoea's aldaar de Negro'ts hebben geabsorbeerd of ver- drongen. Tegeno'er Ha my betwijfeldc Lesson, dat in het centrum van Timor nog Negro'ts voor- koircn. Uitvoerige inlichtingen omtrent de bevol- king van den Indischen Archipel geeft ook de stu- die van Lesson en Martinet, getiteld : „Les Poly- nesies, leur Origine, leurs Migrations, leur Langage“ (1880). Hierin wordt aangenomen, dat in Oceanie twee verschillende rassen voorkomen, het Melanesische en het Polynesiache. Tot de Me- lanesiers worden de Papoea's gerekend. Van de Maleiers zou men in Oceanie slechts enkele sporen vinden. In de Javanen en Maleiers zagen schrijvers geen oorspronkelijk ras, maar een ras ontstaan door de kruising van Polynesiërs met een zwart ras, dat reeds eerder in den Indischen Archipel leefde. Dit zwarte ras was dat der Negro'ts, hetwelk zou verschillen van het Melanesische ras, waartoe in den Indischen Archipel de Papoea's worden gerekend. De kleine donkere volken, die in Melanesia worden aangetroffen, zouden niet tot de Negro'ts behooren; de kleine gestalte dier volken wordt namelijk aan slochte hygienische verhoudingen toegeschreven. In de Heidsche bevolling der binnenlanden zagen schryvers de afstanimelingen der Maleische Polynesiërs.

Verder wordt in genoemd geschrift de theorie bestreden, volgens welke Polynesie bevolkt zou zijn geworden door Aziatische of Maleische immi- granten, welke van het Westen naar het Oosten zich begaven. Lesson en Martinet meenden omge- keerd, dat de Polynesiërs van uit hun gebied in den Indischen Archipel en in Azie zijn gedrongen, na korteren of langeren tijd in Polynesie te hebben vertoefd. De Polynesiërs zouden van Nietw- Zealand naar de Polynesiache eilanden zijn geko- men en niets anders zyn dan Maori, wier fysieke kenmerken en taal in do meer equatoriale gebie- den min of meer gewijzigd werden. De directe afstanimelingen der Polynesiërs in den Indischen Archipel zouden zyn: de Bataks van Soematra, de Dajaks van Borneo en de Heidsche bevolking der binnenlanden van Celebes, terwijl de Javanen en Maleiers slechts als indirecte nako- melingen der Polynesiërs worden beschouwd. Verder zouden door het binnendringen van Poly- nesische elementen in sommige Melanesische ei- landen aldaar intermediaire volkstypen tot ont- wikkeling zijn gokomen. Zoewel in Polynesie als in Melanesie zouden zich de Polynesiërs met de Melanesiërs hebben gefikruist. Daarontegen kwam K. T. Hamy (1875), op grond van zijn onderzoek van craniologisch materiaal van Timor afkomstig, tot de overtuiging, dat er aldaar twee zwarte rassen voorkomen, n.l. con Negro'ts (in hoofdzaak in het Centrum en het Zuidelijk deel van Portu- aeesch Timor) en een Papoea-ras. De Negro'ts en Papoea's zouden vroegere bewoners van den Indischen Archipel zyn geweest, bij welke eerst in veel later tijd do Maleiers zich hebben gevoegd.

Ook in Borneo meende Hamy een Negrito-ras te mogen aannemen.

Lang vóór de Maleier- zouden in den Indischen Archipel reeds bestaan hebben de „Indonesiers“ met welke benaming reeds vroeger Logan had aangeduid de lichtgekleurde, niet-Maleische bewoners van dit gebied. Ila my verstonde echter onder Indonesiers alle volken van den Indischen Archipel, die niet van Maleische en ook niet van Papoea-origine zijn, maar die een Kaukasisch type bezitten, wonende in het gebied van Nieuw-Guinea door Indo-China tot aan het Himalaya-gebied. Tot deze Indonesiers rekende Hamy de Bataks (in Soematra het zuiverste type van Indonesiers), de bewoners van Nias, Enggano, vele Dajaksche stammen van Borneo en verder ook bepaalde stammen in Celebes en de Philippijnen. Die Indonesiers zouden goed onderscheiden moeten worden van de II aiders.

In dit verband zij nog vermeld, dat reeds F. W. Junghuhn in zijn studie „Die Bataklander auf Sumatra“ (1847) de Bataks, Dajaks en Alfocren, alsook de Niassers, Koeboes, Pasoemah, de Makassaren (n Boegineezen, de bewoners van Timor. Flores (?) en van eenige na bunge eilanden tot een afzonderlijk ras in den Indischen Archipel heeft samengevat, wel te onderscheiden van de beide andere rassen aldaar, het Negrito-ras en de Maleiers.

Ook aangaande de bevolking der Philippijnen en die van het Maleische Schiereiland heeft Hamy belangrijke mededeelingen gedaan. De Negrito's, zooals die in de Philippijnen voorkomen, meende hij tot in Japan te kunnen vervolgen, Zuidelijk tot in Timor, terwijl ook in Borneo Negrito's zouden worden aangetroffen. In het Maleische Schiereiland werden door Hamy de Semangs tot het Negrito-ras gerekend.

Het vraagstuk van de verspreiding der Negrito's in den Indischen Archipel vond ook de voile belangstelling van A. de Quatrefages. Deze verdeelde den Melanesischen tak van het Negerras in twee groepen, namelijk in de groep der Negrito's en die der Papoea's (1872). Het Negrito-ras leeft in Malaka en op de eilanden, vanaf de Andamanen tot aan Melanesie en Mikronesie. Echter meende de Quatrefages, dat in den Indischen Archipel twee typen van kleine Negroïde volken bestaan, verschillend door hun gelaatsvorm. Het eene type heeft het gelaat van de Mincopies, het andere een ietwat anders gevormd gelaat en tevens eene minder donkere huid. Dit laatste type zou in het Oostelijk gebied van den Archipel leven en daarin aanraking zijn gekomen met de Papoea's, die echter lichamelijk van hen verschillen. Beide typen hebben echter de brachycephalic ge-meene. Vandaar dat de Quatrefages de Negrito's verdeelde in een Maleischen tak, die eertijds over den geheelen Archipel zou hebben bestaan, nu echter vanaf Flores en de Molukken tot in Nieuw-Guinea wordt aangetroffen, en een Mincopie-tak in de Andamanen, Nico baren tot aan de Philippijnen, in vroeger tijd zich echter verder uitstreckte tot in de Marianen en zelfs tot in Japan. Tot deze Mincopie-tak rekent de Quatrefages o.a. de Semangs van het Maleische Schiereiland.

In eene latere studie (Nouvelles Etudes sur la distribution géographique des Negritos et sur leur identification avec les Pygmées Asiatiques de Chesias et de Pline, 1882) vermeldt de Quatrefages nog, dat de Oostelijke tak der Negrito's een

ietwat langcran schedel bezit dan de Westelijke. De Negrito-Papoea's stellen den Oostlijken ken tak voor, de Westelijke tak omvat de eigenlijke Negrito's. In de lichtgekleurde bewoners der binnenlanden van de groote eilanden in den Archipel zag de Quatrefages (1864) volken, die verwant zijn aan de Polynesiërs. De Polynesiërs zouden een aantal lichaams-eigenschappen bezitten, weike zij ontleenen aan het blanke element; het blanke element zou echter in de Polynesiërs overwegen. Van uit Azie zouden dan de Polynesiërs hun tegenwoordige woonplaatsen zijne binnengegredrongen.

Volgens de Quatrefages zouden resten der Negrito-bevolking ook in Celebes, Borneo, Java en Timor voorkomen (Les Pygmées, 1887), inischieen ook in Soemba en Flores (A. de Quatrefages et T. Hamy : *Crania Ethnica*, 1882).

Eene groote verbreiding van het Negrito-ras in den Indischen Archipel werd ook door Lapicque aangenomen. Behalve de bevolking der Philippijnen toch zouden verschillende stammen in Malaka, Solor, Lombok, Odonara, het Oostelijk deel van Flores, Roti en Timor Negrito-bloed in zich hebben.

In zijn studie van 189G (La Race Negrito et sa Distribution Géographique, *Annales de Géographie*) daarentegen schrijft Lapicque, dat in Solor en Timor eene bevolking leeft, ontstaan uit het Indonesische en het Papoea-ras; een Negrito-ras durft hij aldaar niet met zekerheid aannemen. In Sumatra achtte hij het Negrito-element eveneens weinig waarschijnlijk.

Onder de Franschelingen die in de laatste decennien der vorige eeuw over de anthropologie van den Indischen Archipel publicaties hebben geleverd, moeten nog genoemd worden Ch. Cauvin, Mugnier, Alfred Marche, J. Montano en Elise Reclus.

Van eerstgenoemde verscheen een onderzoek van schedels van Nieuw-Guinea (1882); Mugnier beschreef een aantal Sakai-schedels, van het Maleische Schiereiland afkomstig (1880). Alfred Marche heeft gedurende zes jaren in de Philippijnen gereisd en van verschillende stammen aldaar eene anthropologische beschrijving ving gegeven (1887). Montano bestudeerde de bevolking van het Maleische Schiereiland en de Philippijnen (1884). Hij meende, dat het schiereiland Malaka en de geheele Indische Archipel ten Westen van Flores, Ceram en Djilolo door drie verschillende rassen worden bewoond, n.l. door de Negrito's, Indonesiers en Maleiers en geeft op, welko volken in den Archipel tot deze drie groepen moeten gerekend worden, alsook hunne karakteristieke lichaams-eigenschappen en geografische verbreiding. Reeds vroeger (1878) waren door genoemden onderzoeker een aantal Boeginesche en Dajaksche schedels bestudeerd, aanwezig in het „Musée d'Histoire Naturelle“ te Parijs.

Een overzicht van de anthropologische samenstelling en de lichaamskenmerken der volken van den Indischen Archipel en die van aangrenzende gebieden vinden wij in Reclus' „Nouvelle Géographie Uni verselle“ (La Terre et les Hommes, T. XIV Ocean et terres Océaniques, 1889). Dit overzicht verscheen een viertal jaren na de publicatie van P. J. B. C. Robidó van der Aa: „De verhouding der Papoea's en Mclanesiers tot het Maleisch-Polynesische ras,“ *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 1885).

Daarin bestrijdt Van der Aa de opvatting vnn Earl, volgens wien in den geheelen Archipel nog donkergekleurde volksstammen zouden leven als de Negro'ts of Papoea's. Earl rekende namelijk de Negro'ts tot de Papoea's. Volgens Van der Aa zoot in geheel Nieuw-Guinea en de daarby behoorende eilanden, als ook in de aan de Noord-Oost- en Zuid-Oosthoek zich aansluitende eilandengroepen van Nieuw-Brittannie en Louisiade de bevolking dezelfde zyn. Zelfs zou men desnoods de benaming „Papoea,, nog verder Oost- waarts kunnen gebruiken voor de bewoners van den eilandengordel, reikende van Nieuw-Ierland's Oostkaap in een h al ven cirkel tot den Steenboksring, bestaande uit de Salomonen, de Santa-Cruz-Archipel, de Nicuw-Hebrieden en Nieuw-Caledonie. Hij meende, dat er geen voldoende reden bestaot om de Papoea's en Aelaniërs als twee verschillende menschenrassen op te vatten. Hoogstens wettigt het verschil in huidskleur en uiterlijk het vermoeden, dat deze twee groote families van volken, wanneer zij tot hetzelfde ras behooren, reeds sedert eeuwen van elkaar gescheiden zijn geweest.

De gewoonlijk veel te sterk op den voorgrond geplaatste anthropologische verschillen tusschen de Papoea's en Malayo-Polynesiërs zouden volgens Van der Aa geen bezwaar opleveren als als verschillende takken van een menschenras op te vatten. Hij vronderstelde, dat al de bewoners der eilanden tusschen de drie continenten, Azie, Amerika en Australië, behooren tot hetzelfde menschenras, hetwelk hij het Insulaire of Oceanische ras noemt. Dit menschenras zou in vijf takken te splitsen zijn, teweten: de Papoea's, Melaniërs, Maleiers, Mikronesiërs en Polynesiërs. Deze groepen zijn echter reeds vanaf overouden tijd van elkaar gescheiden geweest en hebben in den loop der eeuwen door allerlei omstandigheden belangrijke wijzigingen ondergaan. Door het langdurig verkeer in later tyd met het Mongoolache ras en door kruising daarmedo zouden de verachtillende Maleische volken thans zoozeer van liun oorspronkelijke stamverwanten, de Papoea's, afwijken en min of niger een Mongoolsch type hebben verkregen.

Ojde bestudeering van anthropologische vraagstukken betreffende den Indischen Archipel hebben zich in het laatst tier vorige eeuw ook Engel- 80 he onderzoekers toegelegd. De meeste dier onderzoekingen golden uit den Archipel afkoinatig schedelmatcriaal. Zoo onderzocht P. Comrie (1877) een aantal schedels van Britsch-Nieuw-Guinea; echter danken wij aan dozen onderzoekcr ook nog eenc anthropologische beschrijving der Papoea's van de Zuid-Oost-kust van dit eiland. J. G. Garson bestudeerde een aantal schedels van Koeboes (Sumatra) en van Timorzeen. Hy kwatn tot de overtuiging, dat de Koeboe's niet tot het Negro'ts-ras kunnen gerekend worden, maar van Mongoolscho origine zijn. Bij de Timor-laot-bewoners onderacheidde hij twee typen, n.l. het Maleische type en het Papoea-element (1884).

Door Oldfield Thomas (1885) werden eon 49- tal schedels van de Torres-Straits (Jarvis-eiland) onderzocht, die alle Melanesisch, of Australisch van type zouden zijn. Aan W. Turner danken wij vooral belangrijke onderzoekingen omtrent de bevolking van de Torres-Straits, den Entrecas-teaux-Archipel, Nieuw-Guinea en Borneo, ter-

wijl van later tijd da tee re n liens studies betreffend cten sacraalindex, de wervelkolom en het bekken van verschillende volken. Verder word door W. H. Flower (1880—1889) het Negro'ts-vraagstuk weder onder de oogen gezien en de ver-wantschap der Negro'ts met de Mincopies der Andaniënen nagegaan. In het bijzonder vestigde genoemde onderzoeker de aandacht op de verschillen tusschen de Negro'ts en Melaniërs, wat hunne lichaams-eigenschappen betreft. Hij meende, dat in den Indischen Archipel Java en Sumatra do eenige groote eilanden zijn, waar geen Negro'ts voorkonien. In Nieuw-Guinea zouden daarentegen we I Negro'ts worden aangetroffen (1885). De Maleiers en de bruine Polynesiërs rekende Flower tot het Mongoolsche ras.

Macfarlane gaf beschouwingen omtrent de afkomst en lichaamsgesteldheid der bevolking van Britsch-Nieuw-Guinea en van de Torres Straits (1876).

Volgens Wallace (1879) zouden de Papoea's van Nieuw-Guinea verwant zijn aan de Negers van Afrika en zou eertijds in het Oosten het Melanesische ras over een zeer uitgestrekt gebied de oorspronkelijke bevolking hebben uitgemaakt, welke in later tyd uitgeroeid en verdrongen is geworden door een lichter gekleurde, sluihcharig bevolkingselement. Wallace ging na, door welke lichaams-eigenschappen de Papoea's verschillen van de Maleiers en Polynesiërs.

Van de Italia a nsc he onderzoekers uit dezen tijd moeten vooral genoemd worden Gigliogi, Siglolo, Incoronato, Mantegazza, Regalia, Riccardi en Zanetti.

E. H. Gigliogi leverde eene uitvoerige studie over het Negro'ts-ras en aangaande de verschillende volken, welke tot dit ras moeten gerekend worden (1876). Het Negro'ts-vraagstuk vormde ook nog het onderwerp van studie voor H. H. Siglolo (1876 en '78), die meende dat het Negro'ts-ras zich uitstrekt van Centraal- en West-Afrika tot in den Indischen Archipel en inisschien zelfs tot in Nieuw-Guinea en de Oostelijk daarvan gelegen eilanden. Men zou daarom de Negro'ts in drie groepen kunnen verdeelen, n.l. de Aethiopische, Aziatische en Australische groep.

Door A. Incoronato werden eenige schedels van Papoea's en van de Heidense bevolking van het eiland Aroc Vokan onderzocht, terwijl Mantegazza's talrijke publicaties eveneens in hoofdzak golden het onderzoek van schedel-materiaal van Nieuw-Guinea, zoowel van het Engelsch als van het Hollandsch gebied. Op grond dezer onderzoekingen kwam Mantegazza tot de overtuiging in Nieuw-Guinea eon tot dusver nog onbekend ras te kunnen aannemen, hetwelk verwant zou zijn aan het Negro'ts-ras.

Door E. Regalia word in het bijzonder het voorkomen van inotopie onder een groot aantal Pftpoea-schedels opgespoord (1877), door P. Riccardi byzonderheden in bouw bij schedels van Papoea's nagegaan en tevens het skelet van een Atjehcr vergeleekcn met skelotten van Maleiers, Dajaks, Papoea's, Sumatranen en Javanen. Zanetti onderzocht een Dajak-schedel. In het laatste decennium der vorige eeuw vallen ten deele nog do onderzoekingen van den Deen A. E. H. Lubbers en van onzen landgenoot H. F. C. ten Kate. Eerstgenoemde publiceerdo eene studie over de Atjehers (1890), waarin hy ah zijn vermoeden uit sprak, dat onder deze Atjthers een donker be-

volkingselement is opgenomen, hetwelk waarschijnlijk uit V66r-Indië stamt. Van het jaar 1893 dateert Lubbers' publicatie over de anthropologie der assistent-residentie Gorontalo (residentie MSnado).

Ten Kate's belangrijke studio „Contribution A l'Anthropologie de quelques peuples d'Océanie". (l'Anthropologie, Tome IV) verscheen in het jaar 1893. Een groot aantal volken uit het Oostelijk deel van den Indischen Archipel werd door onzen bekwamen landgenoot nauwkeurig onderzocht, waarbij hij tevens in de gelegenheid was er op te wijzen, door welke kenmerken zich de Polynesiërs van de Indonesiërs onderscheiden. In zijn niet minder belangrijk „Verslag van een reis in de Timoergroep en Polynesie" (Tijdschrift van het Nederlandch Aardrijkskundig Genootschap), in het jaar 1894 verschenen, vestigt Ten Kate de aandacht op het feit, dat de grenslijn van Wallace voor de menschenrassen van Insulinde gedeeltelijk onjuist moet worden geacht en dat yulke een lijn voor de menschenrassen onmogelijk scherp kan worden getrokken. In eene andere studie van 1894: „Een en ander over anthropologische problemen in Insulinde en Polynesie" wijst Ten Kate en nogmaals op, dat men toch niet de Indonesiërs voor ver want moet houden aan de Polynesiërs.

Van reel later datum is Ten Kate's interessante verhandeling: „De verspreiding van den schedel en neusindex in de Timoer-groep en Polynesie" (1915), waarin wordt betoogd, dat er niet slechts een Prae-Maleisch ras in den Archipel is geweest, maar verscheidene Prae-Maleische rassen of onderscheiden, terwijl bovendien in den opbouw der inlandsche bevolking de Wedda's een belangrijke aandeel hebben gehad. Ook onder de Negrito's en Papoea's zouden verscheidene onderscheiden bestaan. Volgens Ten Kate zal inzake deze raskwesties het laatste woord niet zijn aan den linguïst, maar aan den anthropoloog.

Ook craniologische onderzoekingen danken wij aan Ten Kate. Een groot aantal Atjidsche, Oeloesche, Batakische, Niassche en Batoe-schedels zijn door hem gemeten geworden (1881), terwijl later nog de uitkomst van een onderzoek betreffende een 21 tai schedels van Soemba, Timor, Roti en Flores, aanwezig in's. Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, is gepubliceerd geworden (1913).

Van de Duitsche onderzoekers uit deze periode moeten vooral genoemd worden O. Finsch en B. Hagen. Finsch heeft het rassenvraagstuk in Oceanic behandeld en in het bijzonder omtrent de anthropologie der Melanesiërs en Papoea's belangrijke gegevens aan de hand gedaan.

Ook Hagen's talrijke onderzoekingen en publicaties vallen ten deele nog in het laatste decennium der vorige eeuw, ten deele echter reeds in het begin der 20ste eeuw. Hagen nam in den Indischen Archipel en in de naburige gebieden een Maleisch oer-ras. de Oer-Maleiers of Prae-Maleiers aan, hetwelk zich in de kustgebieden gekruist zou hebben met vreemde elementen: Euro-peanen, Indiërs, Chinezen, Arabieren, Hindoes enz., door welke kruising de Klist-Maleiers zijn ontstaan. Dit oer-ras zou zich tot in Melanësië, Afrika en Amerika hebben voortgezet.

Genoemd moeten verder vooral ook worden Hagen's onderzoekingen omtrent de Papoea's van Duitsch-Nieuw-Guinea, alsook die betreffende de Koeboe's van Sumatra (1890). Op grond van het onderzoek van een drietal door Hagen meege-

brachte Koeboe-skeletten kwamen Klaatsch tot de overtuiging, dat de Koeboe's een der primitiefste, een der laagststaande typen der menscheid voorstellen.

Wat aangaat de anthropologische onderzoekingen van Duitsche zijde uit het laatste decennium der vorige eeuw zij er nog op gewezen, dat A. Schadenberg een onderzoek publiceerde over de bevolking der Philippijnen, dat O. Schellong verschillende stammen van Duitsch-Nieuw-Guinea onderzocht, L. Steiner het voorkomen van pigmenten in de conjunctiva van Maleische volken naging en dat E. Zuckerkandl de schedels der Novara-collectie en een 27-tal Niassche schedels beschreef. Zuckerkandl wijst in zijn studie op de overcnkomst in schedelvorm bij Niassers en Bataks, welke laatstgenoemd volk door Hagen tot het Oer-Maleische ras wordt gerekend.

Van de Engelsche onderzoekingen uit het laatste decennium der vorige eeuw moeten in het bijzonder die van Chalmers, Haddon en Gray worden vermeld; ook deze publicaties vallen echter reeds ten deele in het begin der 20ste eeuw.

J. Chalmers onderzocht de bevolking van Britsch-Nieuw-Guinea, terwijl A. C. Haddon eveneens de bewoners van dit gebied bestudeerde en tevens aan het Negrito-vraagstuk zijn aandacht wijdde. Tegcnover A. B. Meyer nam Haddon het standpunt in, dat op Nieuw-Guinea geen Negrito's voorkomen en dat de Papoea's en Negrito's van verschillend origine zijn.

Door J. Gray werden 124 Papoea-schedels, op enkele weinige na alle uit het Britsch gebied afkomstig, nauwkeurig gemeten.

Als onderzoekingen van Italianen uit het laatste decennium der vorige eeuw noem ik allereerst die van J. Danielli, door wien de door Elio Modigliani uit Nias en Enggano medegebrachte schedels zijn onderzocht geworden. G. Sergi bestudeerde een groot aantal schedels van Nieuw-Guinea en meende op grond van dit onderzoek elf verschillende variëteiten bij de Melanesiërs te kunnen onderscheiden.

In het laatste der vorige eeuw, maar vooral ook in het begin der 20ste eeuw tot op heden hadden de groote wetenschappelijke expeditie plaatsen, waardoor in betrekkelijk korten tijd de Indische Archipel zooveel beter is bekend geworden. Deze expedities, waaraan zowel door Nederlanders als door vreemdelingen worden deelgenomen, baden deels op eigen initiatief en eigen kosten plaats, deels werden zij op touw gezet en bekostigd door onze drie groote wetenschappelijke lichamen, te weten: het „Indisch Comité" voor wetenschappelijk onderzoek", de „Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Kolonien" en het „Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap". Al deze onderzoekingsstochten genoten in ruime mate den steun en de belangstelling der Indische Regeering. In den regel waren aan deze expeditie personen verbonden, aan welke het anthropologisch onderzoek was opgedragen.

Van deze onderzoekingsstochten zij in het bijzonder vermeld: die van Dr. A. W. Nieuwenhuys dwars door Borneo, de tocht der Sarasins door Celebes, de expeditie van Van Hasselt e.s. en latende van Dr. Alfred Maass en Kleiweg de Zwaan door Midden-Sumatra, die van Rudolph Martin in het Schiereiland Malakka, van Volz door de Batak- en Gajo-landen van Sumatra, verder de

ondcrzoekingen van Hose en Mac Dougall in Borneo, die van Kleiweg de Zwaan op het eiland Nias, om niet te vergeten de talrijke Nieuw-Guinea-expedities, bij welke anthropologisch onderzoek is verricht geworden door mannen als Koch, Van der Sande, Van Nouhuys, Bijlmer e.a.

Het door Dr. A. W. Nieuwenhuis op zijn tocht in Borneo verzamelde anthropologische materiaal wordt bewerkt door Dr. J. H. F. Kohlbrugge (1903), die tot de conclusie kwam, dat in Borneo twee groepen van bevolking voorkomen, namelijk eene brachycephale en eene dolichocephale groep. Laatstgenoemde groep, waartoe behooren de Oeloe-Ajar-Dajaks, alsook de Soeroc- en Mahakam-Dajaks worden tot de Indonesiers gerekend, terwijl de brachycephale groepen tot de Maleische zouden behooren.

Aan Dr. Kohlbrugge danken wij bovendien nog belangrijke ondrzoekingen omtrent de lichaams-eigenschappen der Javancn (1901) en omtrent de eveneens aldaar wonende TenggCreezen. Kohlbrugge nam in het binnenland der vier groote Soenda-eilanden eene oerbevolking (Indonesiers, Oer-Maleicrs) aan, die dolichocephaal is, terwijl de Kust-Maleiers brachycephaal zijn. Hij meende de TenggSreezen op Java tot de Indonesiers te moeten rekenen. In eene latere publicatie (1911) daarentegen spreekt Kohlbrugge het vermoeden uit, dat de dolichocephale der TenggSreezen, alsook die van bepaalde stammen in Sumatra en Borneo aan een geringe functie der hersenen kan worden toegeschreven, terwijl de kustbewoners dier eilanden, welke hunne hersenen nicer gebruiken, daardoor wellicht een brachycephalen schedel hebben gekregen.

Omtrent Borneo danken wij ook nog anthropologische gegevens aan E. B. Haddon (1905), die eveneens aldaar dolichocephale stammen (de Moeroets, Kalamantans en Oeloe-Ajar-Dajaks) van brachycephale kan onderscheiden. Laatstgenoemde groep noemde hij: Proto-Maleiers, de dolichocephale: Indonesiers. Een 27-tal schedels van Moeroet-Dajaks van Sarawak werden eveneens door Haddon beschreven; op grond van dit onderzoek kwam hij tot de conclusie, dat in den Indischen Archipel, afgezien van de Negrito's en Melanciers, en de immigranten van het vasteland van Azie, nog twee verschillende rassen of varieteten voorkomen, namelijk de Indonesiers en de Proto-Maleiers.

Door T. R. H. Garrett (1912) werden eenige Hlaminen uit het Oostelijk gebied van Borneo, n.l. de Bandjareezen, Orang Balik Papan, Orang Tara kan en BoeJongan gometen, terwijl in het werk van Ch. Hose en W. Alac Dougall (The Pagan Tribes of Borneo, 1912) A. C. Haddon de Mooeroets, Kalamantans*, Poenans, Kenja's, Kajans en J bans van Borneo aan een uitvoerig onderzoek onderwierp en tevens het resultaat van zijn onderzoek van 83 schedels van Dajaks van Sarawak heeft gepubliceerd.

Omtrent de anthropologische verhoudingen op Celebes danken wij, gelijk gezegd, belangrijke gegevens aan de expeditie der Sarasins (1906). Deze onderzoekers zijn van meening, dat in Celebes de Toala, Tomoena en Tokeja, alsook do slaven van Centraal-Celebes de priinitievo bevolking van het eiland voorstellen. Deze stam men zijn waarschijnlijk verwant aan de Wedda's van Ceylon. Tot deze Wedda-laag rekent Sarasin ook de Scno van het Schiereiland* Malaka. De Tora-

dja's van Celebes daarentegen, en ten deele ook de Boegineezen en Makasaren, als ook de Gorontaleezen in het binnenland en tie Mongon do tiers en AJinahassers worden tot het proto- of rein-Maleische type gerekend, terwijl de kustbewoners van Celebes, ten deele ook de Boegineezen en Makasaren en verder de bewoners der kust van Mandar, Kaitii en de inlanders der Tomini-bocht, als ook de kust-Gorontaleezen tot het deuterio- of gemengd-Maleische type worden samengevat.

Volgens de Sarasins zou certijds het Wedda-type over den geheelen Archipel verspreid geweest zijn, toen nog de verschillende groote eilanden aldaar door land verbindings met elkaar vereenigd waren. Later echter is deze Wedda-bevolking door hoger staande volken uiteenge-drongen, grootendeels uitgeroeid of naar de on-toecan kelijke bosschen en bergstreken van het binnenland verplaatst geworden.

Omtrent de samenstelling der bevolking van het Maleische Schiereiland en hare fysieke kenmerken zijn sedert het begin dezer eeuw grondige studies verschenen van Nelson Annandale en H. C. Robinson, Duckworth, Skeat, Blagden, Rudolph Martin, Knocken en Schlaginhausen.

De ondrzoekingen van Annandale en Robinson betreffende de bevolking van het Schiereiland Malaka zijn verschenen in het „Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland" (1902) en in de „Fasciculi Malayennes" van 1903. In het bijzonder zijn door genoemde onderzoekers de Orang Semang en de Orang Sakai bestudeerd geworden. Zij achten het mogelijk, dat de Orang Sakai zijn SSmangs, die min of meer eene kruising hebben ondergaan met Maleijers.

Door W. L. H. Duckworth zijn de lichaamsafmetingen opgegeven van een aantal Pagan-Sakai, door Laidlaw gemeten, welke studie eveneens in genoemd „Journal", in het jaar 1902 is verschenen. Bovendien gaf Duckworth eene uitvoerige beschrijving van een Semang-schedel uit BoenPrak, opgegraven door Grubauer, alsook van een Pagan-SSmang. Denzelfden onderzoeker danken wij nog eene latere studie van schedels, afkomstig van Kwaiawata-eiland, bij Nieuw-Guinea gelegen (1906), alsook een onderzoek van eenige crania van Rotuma.

Duckworth onderscheidt de Orang Sakai van de Orang SSmang en houdt eerstgenoemden voor verwant aan de Wedda's van Ceylon, de Semangs daarentegen voor verwant aan de Mincopies der Andainannen. Door W. W. Skeat werden in zijn publicatie „The wild Tribes of the Malay Peninsula" (1902) drie groepen van bevolking in het Maleische Schiereiland onderscheiden, namelijk de kroesharige Negrito's (de Semangs), de goldvendarige Sakai en de sluijkjarige Jakuns, die op de Maleicrs gelijken. In zijn boek, door Skeat in samenwerking met Ch. A. Blagdon uitgegeven, „The Pagan Races of the Malay Peninsula" (1906) vindt men eene uitvoerige uiteenzetting van het rasprobleem in het Schiereiland Malaka. In genoemd werk worden de Semangs als vorwant aan de Mincopies beschreven, do Sakai en Senoi daarentegen voor verwant aan do Wedda's van Ceylon gehouden, terwijl in de Takuna wordt gezien het kruisingsproduct van Maleiers met SSmangs en Sakai.

Verder zij nog vermeld, dat in het „Journal of the Anthropological Institute of Great Britain

and Ireland" van 1907 nog is gepubliceerd eene anthropologisch? studie van F. W. Knocker over de aborigines van Sungci Ujong, de Orang Bukit van het Maleische Schiereiland.

Reeds in het jaar 1899 was van de hand van Rudolph Martin in het „Korrespondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologic und Urgeschichte" eene studio verschenen over de oerbewoners van het Maleische Schiereiland. Martin onderscheidde aldaar de ultrische stammen (Semang en Pangang) van de cytotriche (de Senoi, door de Maleiers inestaal Sakai genoemd) en de gemengde stanunen (Blanda's, Mameri of Besisi, Mantra's en Jakuns).

Zijn standaardwerk: „Die Inlandstanune der Malayischen Halbinsel" verscheen echter eerst in het jaar 1905. Daarin geeft Martin eene uitvoerige classificatie der verschillende volksstammen van het Maleische Schiereiland, met opgave hunner lichaams-eigenschappen en -afmetingen. De ultrische Semangs houdt hij voor ver want aan de Negrito's der Philippijnen en de Mincopies der Andamanen, terwijl de Senoi ver want schijnen te zijn aan de Wedda's van Ceylon en de Toala's van Celebes.

Ten slotte leverde O. Schlaginhaufen eene studie voor eenige Semang-schedels, door Grubauer verzameld (1907).

Wat betreft de anthropologic der Philippijnen zijn uit het begin der 20ste eeuw vooral te noemen de onderzoekingen van Koeze, Reed, Jenks, Cooper Cole, Brewer Christie, Barrows, Bennett Bean, Sullivan en Kroeber.

G. A. Koeze heeft in zijn „Crania Ethnica Philippina" (1901—1904) een groot aantal schedels beschreven en de afmetingen opgegeven van verschillende Philippijnse stammen, waarbij in het bijzonder de aandacht werd gewijd aan de kunstmatige schedelvervorming, bij verscheidene stammen der Philippijnen in zwang. Onitrent de Negrito's van Zambales bezitten zij nog belangrijke inlichtingen van W. A. Reed (1904), terwijl A. E. Jenks vooral de Bontoc-Igoroten heeft bestudeerd (1905). Ook A. L. Kroeber heeft een aantal metingen gepubliceerd (1906) bij Igoroten, aanwezig op de tentoonstelling van San Francisco.

De studie van Cooper Cole „Distribution of the non-Christian Tribes of North-Western Luzon", waarin omtrent de Negrito's, de Igoroten, Tingyanen, Apayaos en Kalingas mededeelingen wordengedaan, verscheen in 1909 (American Anthropologist, vol. 11). In hetzelfde jaar kwam ook uit de verhandeling van Emerson Brewer Christie over de Subanuns van de Sindangan-baai.

Eene uitvoerige anthropologische publicatie is ook die van Robert Bennett Bean: „The Racial Anatomy of the Philippine Islanders" (1910), waarin bij de Philippijnse bevolking een groot aantal rassen en typen worden onderscheiden, die door den schrijver worden aangeduid als: het Adriatische-, primitieve-, Beiersche-, Alpine-, Iberische-, Noord-Europeesche-, Cromagnon-type, het Australoïde- en palaeolithische type.

Sullivan's publicatie (Racial types in the Philippine islands; Anthropological Papers of the American Museum of Natural History, 1918) beoogde in hoofdzaak eene samenvatting der waarnemingen en onderzoekingen van verschillende anthropologen, ten einde daardoor en op die wijze te kunnen vaststellen de onderlinge rasverwantschap der verschillende volken in de Philip-

pijnen woonachtig. Hij onderscheidt aldaar de Christen-bevolking van de wilde (Pagan), Mohammedaansche en Negrito-volken en vermeldt, welke stammen in de Philippijnen tot deze groepen moeten gerekend worden, alsook hunne lichaamskenmerken en lichaamsafmetingen.

De Philippijnse bevolking zou dan tot drie verschillende rasstypen kunnen teruggebracht worden, n.l. tot het Maleische ras-type, het Indonesische- en het Negrito-ras, waarbij dan wordt opgegeven, welke stammen tot deze drie rasgroepen behooren. Bovendien worden nog de anthropologische verhoudingen op de Philippijnen vergeleken met die van andere gebieden in den Indischen Archipel.

In het jaar 1919 verscheen nog een publicatie van A. N. Kroeber: „Peoples of the Philippines", waarin eveneens de anthropologische samenstelling der bevolking op de Philippijnen wordt behandeld en een onderscheid gemaakt tusschen de Negrito's, de Maleische en Indonesische stammen. Zoowel de Maleiers als de Indonesiers worden door Kroeber tot het Mongoolsche ras gerekend; de Indonesiers zouden echter minder duidelijke Mongoloïde eigenschappen bezitten dan de Maleiers.

In Sumatra en de naburige kleinere eilanden zijn gedurende de laatste twintig jaren anthropologische onderzoekingen verricht door Volz, Kleiweg de Zwaan en Moszkowski, terwijl Von Luschan een aantal schedels heeft onderzocht, door Alfred Maass van de Mentawai-eilanden thuisgebracht en Giuffrida Ruggeri het skelet van een Batak en een 14-tal Sumatraansche schedels heeft beschreven.

W. Volz publiceerde in 1900 in het „Archiv für Anthropologic" eene anthropologische studio over de Bataks, bij welke hij een brachycephaal bevolkingselement en een subdolichocephaal aanneemt. In 1906 verscheen Volz' publicatie over de Mentaweiers, in welk volk hij een uitgesproken Mongoloïd-type meende te kunnen herkennen. Volz' studie over de Koeboe's in Sumatra verscheen in genoemd „Archiv" van het jaar 1909. De tegenwoordige Koeboe's houdt Volz voor een meng-ras, de resten wellicht van verschillend overoude bevolking. Hij meent bij de Koeboe's twee variëteiten te kunnen vaststellen, n.l. een mesocephaal met een lang gezicht en een brachycephaal met kort gelaat. Ook door hun haarvorm, huidkleur, vorm der oogen en hun uiterlijk zouden deze twee variëteiten verschillen. De mesocephale variëteit komt overeen met de Oer-Maleiers, de brachycephale houdt Volz voor het eigenlijke Koeboe-element.

Vanwaar dit element afkomstig is, kan echter niet worden opgegeven. Volz meent het te mogen rekenen tot het Negrito-type van den Indo-Australischen Archipel.

In zijn, in hetzelfde jaar verschenen werk „Die Batakliinder" geeft Volz inlichtingen omtrent de lichaams-eigenschappen en rasverwantschap der Bataks. Hij is van oordeel, dal in de Karo-Bataks van Sumatra, evenals in de Mentaweiers, een oud bevolkingselement is opgesloten, hetwelk behoort tot het Wedda-type, wantoe door Volz ook worden gerekend de Senoi van het Maleisch Schiereiland, de Koeboe's van Sumatra, als ook sommige inlandsche stammen van Celebes.

Uitvoeriger anthropologische inlichtingen omtrent de Gajo's van Midden-Sumatra geeft Volz

in zijn in het jaar 1912 verschenen publicatie „Die Gajoliinder“ : hij acht de Gno's opgebouwd uit een Batak-eleinent en een Kocboe-clement, terwijl bovendien in de Gajo's nog Atdjhsch. Maleisch en Arabisch bloed opgesloten zou zijn.

Van het jaar 1908 dateert de anthropologische studie van J. P. Kleiweg de Zwaan over de Minangkabau-ijaleiers van Midden-Suinatra, het resultaat van waarnemingen en metingen bij 569 Minangkabauers. In 1914 verscheen van denzelfden schrijver de „Anthropologische Untersuchungen über die Niassers“.

Ook bij de Niassers kon schry ver verschillende typen onderscheiden. Schrijvers schedelonderzoekingen zijn neergelegd in het in 1915 verschenen werk „Kraniologische Untersuchungen Niassischer Schiidel“, verder bestudeerde Kleiweg de Zwaan nog een aantal schdels van Mentawai, welke studie is verschenen in het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap (1917).

Omtrent de Orang Akit en Sakai van Sumatra deed M. Moszkowski eene mededeeling (1908) : hij meent de Sakai te mogen rekenen tot de Papoea's, als wier laatste uitloopers men de Wed-da's van Ceylon zou hebben op te vatten. De Orang Akit daarentegen zouden ten dele tot het Negrito-ras behoren. In zijn publicatie „Auf neuen Wegen durch Sumatra“ rekent Moszkowski de Sakai van Sumatra voor verwant aan de Koe-boe's en behoorend tot het Wedda-type, hetwelk eertijds over uitgestrekte gebieden van tropisch Azië zou hebben bestaan, nu echter nog slechts in de binnenlanden en de bergstreken te vinden is; een menschentype, dat den oervorm der menscheit zeer na zou staan.

Omtrent de bevolking van Java bezitten wij uit den lateren tijd, hoe vreemd zulks inoogen klincken, slechts schaarsche anthropologische gegevens. Niet veel meer dan de onderzoekingen van J. W. R. Koch, toegevoegd aan zijn proefschrift over de Papoea's. In ditzelfde proefschrift zijn ook nog metingen gepubliceerd betreffende de Djambiërs en Atjehers van Sumatra, de Ba-Jiers en Sasaks (Bijdrage tot de Anthropologie der bewoners van Zuid-West-Nieuw-Guinea, benevens uitkomsten van lichaamsmetingen verricht by Javanen, Soeniatranen, Baliërs en Sasaks, 1908). Omtrent de lichaamsvormen der Javaansen vrouwen heeft Stratz ons nog een en ander medegedeeld ; deze studie is echter reeds in 1898 verschenen.

Verder heeft Eugdo Dubois ons onlangs belangrijke gegevens aan de hand gedaan omtrent een Australoïden fossielen in de hand van Wudjnk (Java), welke hij als nauw verwant beschouwt aan den stamvorm, waaruit zich de Australiërs en Tasinaniërs hebben ontwikkeld. Den Wadjak-mensch meent Dubois misshien als de oudste, zeker echter den meest primitieven vorm van het homo-sapienstype —voor zoo ver (lit in 1920 bekend was — te mogen beschouwen. Gelijk bekend, danken wij aan Dubois ook de buitengewoon belangrijke vondst van den Pithecanthropus erectus, een vondst van zoo bijzonder groote en verstrekkende betekenis.

Heel wat meer is ons zeker bekend geworden uit Nieuw-Guinea en de aangrenzende gebieden en wel I door anthropologen van verschillende nationaliteit. Hiei dient in het bijzonder gewaczen te worden op de onderzoekingen op publicaties van

Fischer, Friedrici, Frizzi, Moszkowski, Neuhaus, Poch, Reche, Schlaginhausen, Thurnwald, Kramer, Parkinson, Krueger-Kelmar, Von Luschan, Schmidt, Van den Broek, Van der Sande, Van Nouhuys, Bijlmer, Rivers, Seligmann, Wollaston, Berry, Robertson en Stuart Cross.

Van deze onderzoekers hebben de Hollanders uit den aard der zaak in hoofdzaak het Nederlandsch gebied van Nieuw-Guinea onderzocht, of anthropologisch materiaal, daaruit afkomstig, bestudeerd.

In zijn reeds genoemd proefschrift (1908) heeft J. W. R. Koch de resultaten zijner metingen bij 120 inboorlingen van Zuid-West-Nieuw-Guinea neergelegd. Deze metingen hadden in vijf verschillende streken van Nieuw-Guinea plaats, n.l. in Alerauku, Mimika, de Etna-baai, Fak-Fak en op het eiland Wamar. Het bleek, dat naar het Westen toe de bevolking schijnt te veranderen, niet alleen wat aangaat de lichaamslengte, maar ook wat het algemeen uiterlijk en deri habitus betreft. Meer Westelijk is de index cephalicus iets hooger. De bewoners der eigenlijke Zuidkust (M6-rauke, Mimika en Etna-baai) werden langer bevonden dan die van het meer Westelijk gebied (Fak-Fak en Doba). Aan de geheele Zuidkust van Nieuw-Guinea schijnt uitgesproken dolichocephalie voor te komen ; daarentegen waren de mannen van Doba brachycephaal.

Van der Sande's onderzoek (Nova Guinea 1907) gold in het bijzonder de Papoea's der Humboldtsbaai en die van het Sentani-meer; hy vond de Papoea's van het kustgebied duidelijk langer dan die van het gebergte.

In het „Tijdschrift voor Tandheelkunde“ (1907) heeft Van der Sande bovendien eene uitvoerige beschrijving van het gebiet der Papoea's gegeven.

J. W. van Nouhuys gaf in „Nova Guinea“ (1913) eenige inlichtingen omtrent de door hem bezochte Pdsfichem-Papoea's van Centraal-Nederlandsch-Nieuw-Guinea.

Door A. J. P. van den Broek werd in het „Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap“ eene beschrijving gegeven van de dwergstammen, die het gebied van het Goliath-gebergte bewonen (1911). Ook danken wij aan Van den Broek de bewering der anthropologische resultaten der derde Lorentz-expeditie, waarbij 50 tai PesCehCins werden gemeten, terwijl hij ook nog heeft gegeven eene uitvoerige beschrijving van het skelet van een PesCehCin-Papoea (Nova Guinea, 1915). Verder verdient vermelding de uitvoerige studie van Van den Broek betreffende 116 Papoea-schedels van Nederlandsch Zuid-West-Nieuw-Guinea, eveneens in „Nova Guinea“, (1915) verschenen.

Een drietal schdels van Hollandsch-Nieuw-Guinea zijn ook door Aug. Kriëner onderzocht geworden, van welke twee bijzonder klein bloken te zijn.

De Papoea's van het Mam bora, inoogebied werden door Moszkowski bestudeerd (1911).

Bijlmer geeft in zijn onlangs verschenen proefschrift (Anthropological Results of the Dutch Scientific Central New-Guinea Expedition A° 1920, followed by an essay on the Anthropology of the Papuans, 1922) eene uitvoerige beschrijving van de door hem onderzochte Tiutorini van kleine gestalte, in het centrale bergland van Nieuw-Guinea. Het bleek hem, dat deze Timorini

grootte overeenkomst vertoonen met de reeds ge- noemde en naburige Pedsch<?ms. wonende aan den Zuidkant van den centralen bergketen. Door Bijlmer worden daarom de Timorini der Swartvallei voor verwant gehouden aan deze Pe- sechems. alsook aan de op niet verre afstand le- vende Tapiro- en Goliathdwergen.

Op grond van zijn onderzoek komt Bijlmer tot de overtuiging, dat het element-x*^aan kleine gestalte een essentieel bestanddeel der bevolking van ge- heel Nieuw-Guinea is, maar dat eenafzonderlijken echt dwergras aldaar niet met zekerheid is aange- toond geworden. In het algemeen zou inen bij de Papoea- bevolking twee verscheidende elementen kunnen onderscheiden, namelijk een breedneuzig type met breed gelaat en een ander bevolkingsty- pe van langere gestalte, met een langen en convex- en neus en een langer gelaat. Deze beide be- volkingselementen hebben zich in Nieuw-Guinea veelvuldig met elkaar en met andere gekruist en zijn ook bij de Timorini duidelijk te herkennen. Het type van langere gestalte komt vooral aan de Zuidkust van het eiland voor, maar ontbreekt nergens anders.

In de Papoea's ziet Bijlmer in hoofdzaak een kruisings-product van Negrito- en Kaukasische bevolkingselementen. Van eei-stgenoemd ras hebben de Papoea's hun kroeshaar, hun breeden neus met diepingezonken neuswortel, de bruine huid- kleur en de roodachtige bijtint van het donkere haar. Het Kaukasische element herkent men vooral door de langere lichaamsgestalte, sterkere be- haring, door de neiging tot dolichocephalic en den langen, niet zelden gebogen neus./Het Kaukasische element zou een kenmerk zijn der Dravido- Wedda- Australoïde bevolkingsgroep, van uit Indie in Nieuw-Guinea gekomen en die zoowel Negrito a Is Kaukasische eigenschappen zou bezitten.

De dwergrassen van Nieuw-Guinea houdt Bijl- nier niet voor een apart ras, maar eenvoudig voor Papoea's van kleine gestalte, van de langere Pa- poea-stammen verse hillend, doordat zij meer Negro- en minder Kaukasisch bloed in zich hebben.

Vrij talrijk zijn ook uit den lateren tijd de onder- zoekingen van anthropologisch materiaal uit het vroegere Duitse gebied van Nieuw-Guinea en de naburige eilanden.

Zoo heeft J. Krueger-Kelmar in eene akademi- sch proefschrift (1905) een 23-tal Melanesi- sche schedels onderzocht, op grond van welk onderzoek tot de conclusie we rd gekomen, dat de Nieuw- Hollanders, Polynesiërs en Melancsiërs zoowel anatomisch als ethnologisch drie verschil- lende ra's*en voorstellen. De Nieuw-Hollanders schijnen den Polynesiërs anthropologisch nader te staan dan deu Melanesiërs.

R. Poch heeft verscheidene studies gepubli- ceerd aangaande de inboorlingen van het vroegere i)uiiSeh-Nieuw-Guinea. Deze studies dateren uit de jarvn 1905—1917. In het bijzonder werden door hem an: hropologisch onde- zocht de Monoem- bo. Manam. Kai-Papoea's. Baining's, de bev<inking der Huongolf. de Nieuw-Mecklenburgers, alsook de Ki- orapi van Britseh-Nieuw-Guinea, de bewo- ners van Mosquito-ïsland, van Fergusson en GLH'- denough. In Nederlandsch-Nxew-Guinea bv- sudeerde Pof-h nog de Ksja-Kaja-Papoea's.

Ook Schlhginshuf beeen ons omtrvnt de ant- hropijijie van Duixh- Nieuwv-G uinea en de gebie- den zeer voile gegevens

verschaft. Zijne onderzoekingen golden in het bij- zonder de Pygmeen-volken van Nieuw-Guinea, de Butam's van Zuidelijk Nieuw-Mecklenburg en verschillende st a in men van het vroeger Duitsch- Nieuw-Guinea. Wat betreft het Pj-gmeeen-vraag- stuk zij vooal ook gecocind Schlaginhaufen's be- langrijk publicatie: „)ber die Pygmienfrage in Neu-Guinea" (Festschrift der Dozenen der Uni- versitat Zurich. 1914). In eene andere op het pyg- meeen-vraagstuk betrekking hebbende verhande- ling „Pygmiaen-rassen und Pygmienfrage" (1916) spreekt Schlaginhaufen als zijn meening uit, dat de dwergrassen waarschijnlijk ontstaan zijn ten gevolge van een selectieproces. Het pygmeeen- vraagstuk in Nieuw-Guinea is ook nog door Von Luschan behandeld, naar aanleiding van een zeer kleinen schedel door hem verkregen uit het Ga- zelle-Schiereiland (1910).

Opmerkelijk zijn zeer zeker ook de onderzoe- kingen van O. Reche over groei en geslachtsryp- heid van Melanesische kinderen, waarin vergelij- kingen te vinden zijn met de verhoudingen te dien opzichte bij Europeesche kinderen. Boven- dien heeft genoemde onderzoeker nog een aantal schedels, afkomstig van de Keizerin-Augusta- rivier, bestudeerd.

Neuhaus' onderzoekingen hadden ten deele eveneens betrekking op het pygmeeen-vraag- stuk in Nieuw-Guinea, terwijl hij bovendien pu- blicaties heeft geleverd betreffende het roodblonde haar der Papoea's en de lichaamskenmerken der bevolking van Duitsch-Nieuw-Guinea en van naburige eilanden.

Door E. Frizzi werd de bevolking van Bougain- ville en van Buka (de Nasioi, Telei, Numa-Numa, Buka en Alu) en tevens een 14-tal schedela van Telei (Zuid-Bougainville) en van Buka bescre- ven.

Vermeld client ook nog te worden, dat R. Par- kinson in zijne publicatie „Dreissig Jahre in der Sudsee", o.a. eene beschrijving heeft gegeven van de Inlanders van het Gazelle-Schiereiland, Nieuw- Mecklenburg en van enige naburige eilanden, ter- wijl hij omtrent de lichaamsgesteldheid der be vol- king van Palau onlangs uitvoerige inlichtingen hebben gekregen van Augustin Kramer (1919).

Wat ten slotte betreft het Engelsche gebied bezit- ten wij anthropologische publicaties uit den laatste tijd met name van Rivers, Seligmann, Wollaston, Berry, Robertson en Stuart Cross. Eerstgenoemde bestudeerde de bevolking van de Torres-Strmit-eilanden en van het Fly-rivierge- bied, alwaar anthropologische metingen zijn ver- richt geworden door 8. Meyers en W. Mac Ijou- gall. Tezamen met W. Mersh Strong bestudeerde C. G. Soligmann de Koeni, Kanaweka en Mekeo van Eugelson-Nicuw-Guind.; bovendien publi- ceerde SeligniRnn nog een onderzoek betreffende de Tugore-Papoea's van het Hollandsc gebied.

Eenc uitvoerige eilandsch-uitie der bevolking van Britsch-Nh, uw- <:; uint' gn(g<<orinde onderzoeker in liet „Journl <>f (h<> Atithropologicid Institute of Great Britain <nd Lrelnd** (vol. 39, 1909), wtiurby eon kaart is gevord. atingeovmlr <|< geo- gnfiseho vordecling vnn do Pnput'ii'H en Paoesi- Mi'InivHicH in h<t. Kng<'IN->In> gobi<*(l, Laatstge- noenuh N'taimnen vmlt mon hrshreven in svhr/s w'rk "Th. nf British New-Guiea" (1910). wnorin hovulking \<>nh vor- deelh in on W'slolijke uroep.

Van West U<H: OUHI vpiHiuhu l nniulhoi hoi type

van een dolichocephaal van korte gestalte in con brachycephaal bevolkingselement van langere gestalte.

Door A. W. D. Robertson zijn een aantal Papoea en Melanesische schedels vergeleken met Australische en Tasmanische. Hij kwam tot de conclusie, dat de Tasmaniërs het meest homogene volk zijn, het zuiverste ras voorstellen; daarop volgen wat zuiverheid van ras aangaat de Melanesiers, dan eerst de Australiërs, terwijl de Papoea's het minst homogene bevolkingstype zouden zijn.

Tezamen met Richard J. A. Berry en K. Stuart Cross publiceerde Robertson nog eene anthropologische studie, getiteld „A Biometrical Study of the Relative Degree of Purity of Race of the Tasmanian, Australian and Papuan" (Proceedings of the Royal Society of Edinburgh, vol. XXXI, 1910—1911), waarin genoemde onderzoekers eveneens tot de conclusie kwamen, dat de Tasmaniërs het zuiverste, de Papoea's het minst-zuivere ras type voorstellen. Aan Wollaston's werk "Pygmies and Papoea's", waarin eene lichaams-beschrijving wordt gegeven van de Papoea-bevolking en van de Tapirodwergen, is toegevoegd geworden eene studie van A. C. Haddon, waarin het pygmeeen-vraagstuk wordt behandeld.

Ten slotte kunnen wij ook nog de aandacht vestigen op eenige anthropologische publicaties betreffende de bevolking van eenige eilanden van het Hollandsche gebied in Indie, in de buurt van Nieuw-Guinea gelegen.

Zoo heeft b.v. B. Bickel in het „Zeitschrift für Ethnologie" (1917) een onderzoek gepubliceerd van een groot aantal schedels afkomstig van de eilandengroepen Babar, Timor en Aroe, -Volgens dezen schrijver kan men bij deze schedels duidelijk twee verschillende typen onderscheiden, n.l. het Aroeneesche type, dat veel gelijk op het Papoea-element en het type van Timor en Babar, dat nimmer Maleische kenmerken vertoont. Het Maleische- en -element element kon Kleiweg de Zwaan ook onderscheiden bij zijn Tenimber «chedels (studie van 1917). Een groot aantal schedels, van het eiland Ceram afkomstig, werd door M. Schwoerer onderzocht (1919), bij welk materiaal ook twee verschillende typen konden worden opgemerkt. Omtrent de lichaams-eigenschappen en afmetingen der inboorlingen van Flores bezitten wij nog gegevens van J. A. v. Stayeren, die zijn publicatie: „Die Rokka's van Midden-Flores" (Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie, 1915).

Eenige schedels, van Timor afkomstig, werden beschreven door E. Frizzi (Archiv für Anthropologie, 1914), terwijl de beken de Portugeesche anthropoloog A. A. Mendes Correa vele schedels van het Portugeesch gebied van (Ut eiland heeft onderzocht, namelijk van Beira-mar en van Montanka. Ook bij deze laatste schedels kon duidelijk een Maleisch- en een Papoea-sch element worden vastgesteld.

Ten slotte willen wij nog de aandacht vestigen op eenige meer speciale anthropologische onderzoekingen, betrekking hebben de op het fipierstelsel, zenuwstelsel, de zintuigen en stofwisseling van Inlanders uit het Indische gebied.

Wat betreft de musculatuur der Inlanders zij vermeld, dat A. Foerster het spiersysteem van een Papoea-footos heeft onderzocht (1904) en Eugen Fischer de ontwikkeling der gelaatssierren bij

twee Papoea's (1906). Het spiersysteem van een pasgeboren Papoea-kind werd door Fr. Steffens en O. Koerner (1910), terwijl Lina Harslen-Riemschneider in het „Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie" (1921) eene bijdrage heeft geleverd, getiteld „Die Gesichtsmuskulatur von 14 Papua und Melanesiern".

J. J. Koster bestudeerde de gezichtsmuskulatuur van Soenda-eilanders (1919); zijn academisch proefschrift „Bijdrage tot de kennis van de gezichtsmuskulatuur van Bewoners van den Indischen Archipel" verseehen in het jaar 1920.

Betreffende het zenuwstelsel der Inlanders van den Indischen Archipel verschenen de volgende publicaties:

O. Mohnke: Afzetting van zwart pigment op de arachnoidea der medulla oblongata, eigenaardig aan de Maleische volkstammen, Tijdschrift der Vereniging tot Bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in Ned.-Indie, 2e jaargang, 1354; L. Bolk: Das Gehirn eines Papua von Neu-Guinea. „Petrus Camper", deel 3, 1905; J. H. F. Kohlbrugge: Die Gehirnfurchen der Javanen, 1906; J. H. F. Kohlbrugge: Die Gehirnfurchen Malayischer Völker verglichen mit denen der Australier und Europäer, 1909; M. Herzog: The Brain-weight of the Filipino. American Anthropologist, vol. X, 1908; C. van Noord: De gehoorende gezichtsschors bij Madoreeschersenen, 1917; F. A. Kooy: Over den Sulcus lunatus by Indonesiers, Academisch Proefschrift 1921.

Onderzoekingen omtrent handkracht, gezichtscherpte, kleurenzin, sinaak, reuk, reactietijden, temperatuur en polsslag vindt men o.a. in de reeds genoemde werken van G. A. J. van der Sande (Nova Guinea, J 907); R. Martin (Die Inlandstammen der Malayischen Halbinsel); J. P. Kleiweg de Zwaan (Bijdrage tot de Anthropologie der Menangkabau Maleiers, en diens Anthropologische Untersuchungen über die Niasser); R. Neuhauss (Deutsch Neu-Guinea, 1911) en H. J. T. Bijlmer (Anthropological Results of the Dutch Scientific Central New Guinea Expedition A°, 1920).

Verder moeten nog de volgende publicaties worden vermeld: G. Grijns: Bepalingen van den enkele oudigen reactietijd bij Europeaan en Alaciërs, Geneeskundig Tijdschrift van Ned.-Indie, 1902; G. Grijns: Reukmetingen bij Europeaan en Inlanders, Idem 1906; Rivers: Physical Characters and Diseases of the eyes in Torres Straits (1901 en 1903); H. J. Gerritsen en G. J. van der Hilst Karwey: Een onderzoek naar de gezichtsscherpte van militairen, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie, deel LUI 1913; II. F. C. ten Kite: Dynamometrie, American Anthropologist 1916; S. Koster: Een vergelijkend onderzoek bij Inlanders van Ned.-Oost-Indie en Holanders, Geneeskundig Tijdschrift van Ned.-Indie, 1921.

Voor onderzoekingen betreffende de stofwisseling en de samenstelling van het bloed der Inlanders van den Indischen Archipel zij in hoofdzaak verwozen naar de publicaties van A. van der Scheer, G. Gryn, C. D. de Langen, H. Schut, C. Eykman en A. W. Verhoef.

Wanneer wij ons dan ten slotte de vraag voorstellen, wat er op anthropologisch gebied in den Indischen Archipel is gepresteerd geworden, kan in waarheid worden geconstateerd, dat in metig opzicht vooral in den laatste tijd onze kennis te dien opzichte belangrijk is a. errijkt.

Echter er ontbreekt nog zeer veel, er blijft al-daar voor den anthropoloog nog veel te doen en te onderzoeken. De waarnemingen en metingen toch hebben tot dusverre vaak slechts bij kleine aantallen van personen plaats gehad en hebben diensgevolge soms slechts eene betrekkelijk geringe beleekenis. Bovendien is het materiaal van onderzoek niet altijd met voldoende critiek verzameld geworden.

In vele gebieden van onze Oost hebben nog volstrekt geen anthropologische onderzoekingen plaats gehad, die gebieden liggen nog ten eenen-male braak.

Het zal noodig zijn in de toekomst zulke onderzoekingen op grooiter schaal te doen plaats hebben en wel door competente en daarvoor met zorg opgeleide onderzoekers, volgens onderling overeengekomen onderzoekingsmethoden. In het bijzonder zal daarbij meer dan tot dusverre het geval is geweest, de aandacht gevestigd moeten worden op het onderzoek van voorhistorisch anthropologisch materiaal. De zeer merkwaardige vondsten en onderzoekingen van Prof. Eugene Dubois wijzen hier den weg.

(Dit artikel is in hoofdzaak hetzelfde als dat, onder den titel: "Physical Anthropology of the Indian Archipelago and adjacent regions" (1923), namens de Internationale Circumpacifische Onderzoek-Commissie der Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, gepubliceerd).

J. P. K. d. Z.

ONDERZOEKINGEN (ETHNOLOGISCHE).

DE ETHNOLOGISCHE ONDERZOEKINGEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE AARDOLIE MAATSCHAPPIJ. Tijdens het bestuur van den Generaal J. B. van Heutsz over het gewest Atjeh en Onderhoorigheden richtte deze vertoogen tot de Indische Regeering, waarin hij trachtte aan te toonen, dat de uit ontginning van aardolie verkregen winsten zoo ruim waren, dat het billijk moest worden geacht, deze in ruiner mate te doen bijdragen tot versterking van 's Lands financiën dan als gevolg van de, in do eerlang in working tredende Indische Mijnwet geregelde, cijnshoeffing het geval zou zijn. Toen hij in October 1904 als Gouverneur-Generaal het bestuur over Nederlandsch-Indie aanvaardde en inmiddels was gebleken, dat het beoogde doel niet zonder wetswijziging was te bereiken, werden al spoedig, met te niet doening van te voren getroffen voorbereidende maatregelen, soinnige terreinen en streken voor het iustelleii van mijnbouwkundige opsporingen gesloten verklaard ten einde aldus tijd te winnen voor het treffen der noodige maatregelen. Hieronder behoorde ook de residentie Djambi.

Het bleek evenwel niet zoo gemakkelijk een bevredigende oplossing te vinden, vooral ook omdat naast de vraag op welke wijze grooitere baten voor de schatkist uit de ontginning door derden waren te verkrijgen, reeds aanstonds de mogelijkheid en wenschelijkheid van staats-exploitatie aan de orde werden gesteld.

Eerst in 1910 kwam, op initiatief van Minister De Waal Malefijt, een wijziging der Indische Mijnwet tot stand, welke strekte om den Indischen fiscus een aandeel te verzekeren in de grooite winsten, die met de winning van delfstoffen konden worden gemaakt en welke daartoe de gelegenheid opende door aan het Gouvernement de bevoegdheid te verleen, of zelf opsporingen

op ontginningen ter hand te nemen of met >-articulieren contracten te sluiten, xvaarbij dezen zich verbinden tot de exploratie en de exploitatie van bepaalde streken of terreinen onder voorwaarden, die den staat grooiter voor-deel waarborgen, dan hem ten deel zou vallen, indien die streken of terreinen bij gewone vergunning tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen of concessie tot injontginning worden uitgegeven.

Nadat in de gedachtenwisseling tusschen het Opperbestuur en de Indische Regeering over de vraag of in Djambi al dan niet tot staatsexploitatie van aardolie diende te worden overgegaan, in ontkennden zin was beslist, were! in 1912 een openbare inschrijving geopend voor hen, die met den staat ter zake van de oliewinning in Djambi op speciale voorwaarden wilden contracteren en daarbij den Lande grooitere dan de gewone financieele baten wilden doen toekomen.

De inmiddels van gouvernementewege onderzochte aardolievelden in Djambi waren daartoe gesplitst in twee terreinen, resp. groot 336,000 en 220,000 hectare, op elk waarvan inschryvingen werden ingediend door een zestal gegadigden.

Na nauwkeurig onderzoek dezer bindingen diende Minister Pleyte in 1915 een tweetal ontwerpen in, strekkende om voor deze beide terreinen resp. met de Bataafsche Petroleum Maatschappij en met de Petroleum Maatschappij Zuid-Perlak een overeenkomst aan te gaan. Het eerstbedoelde wetsontwerp werd in November 1915, na aanneming van een motie van de heeren Albarde en Mendels, waarin de wenschelijkheid van staatsexploitatie werd uitgesproken, verworpen, nadat de Zuid-Perlak haar aanbod reeds te voren had ingetrokken, omdat een inmiddels opgetreden nieuw bestuur dezer maatschappij do aangeboden voorwaarden te bezwaren had geacht.

Daar Minister Pleyte de bezwaren, aan Staatsexploitatie verbonden, ook na nader overleg met de Indische Regeering, onverkomenlijk achtte, gaf hij aan het in de motie uitgesproken verlan-gen der Kainer geen gevolg, doch sloeg een midden weg in en diende in 1917 opnieuw een wetsontwerp in, dat in de richting ging cen gelijk-tijdig met de motie-Albarde bij de behandeling van zijn eerste wetsontwerp ingediende motie-Do Meester; Dezz motie was door de verder strekkende, welke staatsexploitatie beoogde, niet in stemming gekomen, doch sedert dien was gebleken, dat zij van vershillende zijden synpatische had gewonnen. Dit wetsvoorstel strekte om de aardolievelden in Djambi in ontginning te doen nemen door eene speciaal daarvoor in het leven te roepen maatschappij, wier kapitaal enerzijds door den staat zou worden gewaarborgd, doch op wier gestie deze anderzijds vloed zou hebben.

Spoedig na het uithrengen van een in het algemeen ongunstig luidend voorloopig verslag, trad Minister Pleyte in September 1918 af. Zijn opvolger, Minister Idenburg, die de zaak wederom ter hand had genomen, moest de portefeuille van Kolonien echter reeds eind 1919 wederom neerleggen en zoo bleef het aan zijnen opvolger, Minister de Graaff, om deze moeilijke aangelegenheid cindelijk tot een oplossing te brengen. Een ontwerp tot ontginning der aardolievelden in Djambi, waaromtrent als gevolg van inmid-

dels door den dienst van het mijnwezen voortgezette onderzoekingen, gebleken was, dat zij een aanzienlijk grootere uitgestrektheid besloegen en die reeds in het tweede ontwerp-Ployte tot een gezamenlijk oppervlak van 1.746.000 hectaren waren aangegeven, werd op 22 November 1920 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal in-gediend en bereikt, ondanks eene, zoowel bij linien als buiten het parlement daartegen gevoerde krachtige oppositie, het staatsblad (Wet van Juli 1921 Ned. Stb. No. 845). Krachtens artikel 1 dozer wet werd de Minister van Koloniën „gemaaktigd om met inachtmeining van de bepalingen dezer wet voor en namens Nejerlandsch-Indie met de door hem aan te wijzen persoon of personen eene naamlooze vennootschap op te richten, genaamd „Nederlandsch-Indische Aardolie Maatschappij“, welke ten doel heeft :

a. het opsporen en winnen in de residentie Djambi van:

1. aardolie, aardpek, aardwas en allo andem soorten van bitumineuse zelfstandigheden, zoowel vaste als vloeibare en brandbare gassen, voorzover niet uitmakende een bestanddeel van een vast gesteente, dat voor hunne winning in zijn geheel moet worden ontgonnen ;

2. jodium en de verbindingen daarvan ;

b. het te gelde ma ken van de gewonnen grondstoffen en de daaruit bereide producten ;

c. het verrichten van handelingen en het aangaan van overeenkomsten, welke tot de bereiking van het sub a en b vennelde doel bevorderlijk zijn, daaronder het deelncmen in andere vennootschappen“.

Uit de toelichtende bescheiden bleek, dat de Regeering het voornemen koesterde, om bij do oprichting van de vennootschap gebruik te ma-ken van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, welke had verklard daartoe bereid te zijn en deze tevens met de di rec tie te belasten. Het leidende beginsel, dat bij het ontwerpen dezer wet gold, bestond toch in het aangaan eener be-langengemeenschap met een lichaam, dat op het gebied der winning en bereiding van aardolie en den verkoop der daaruit verkregen producten geacht mochi worden de waarborgen te bieden, welke voor een technisch en financieel welslagen der onderneming onontbeerlijk werden geacht.

De memorie van toelichting vermeldde hieromtrent na eene uiteenzetting van de redonen, waarom staatsexploitatie geacht word niet tot bevredigende resultaten te kunnen leiden, het volgen de:

„Zoals de omstandigheden thans zijn, kan licit Land nafr het oordeel van den eersten ondergeteekende slechts dan uit de Djambi-terreinen geldelijke voordeelen behalen, welke inderdaad van betekenis zijn tegenover de steeds hoogere financiele eisen, die aan het Gouverneinent gesteld worden, wanneer besloten wordt tot eene wijze van ontginning, waarbij hetzij met de Koninklyke-ShoH-groef), hetzij met de Standard Oil Company wordt samengegaan. Deze beide lichajon hebben eene ervaring op het gebied van oliewinning en verwerking als geen ander ; zij al] een beschikken over eene handelsorganisatie, waardoor zy in staat zijn voor al hare producten to alien tijde zich van don hoogsten prijs te verzekeren. De economische voordeelen van een zoodunig samengaan, waarbij de Staat, instede van op zich zelf een oliebedrijf te moeten opbouwen,

ingeschakeld word in een bestaand machtig bedrijfsgeheel, springen aanstonds in het oog. Eene dergelyke bedrijfsconcentratie voorkomt economise ho verspilling en waarborgt zoowel een zoo hoog mogelijk opgevoerde productie als de meest doeltreffende distributie“.

Uit deze beide lichamen kooa de Minister de Bataafsche Petroleum Maatschappij, omdat deze „niet alleen aan de evenvermelde oischen in den ruimsten zin voldoet, maar (die) bovendien de in de nabijheid der Djambi-terreinen gelegen Palembanggache olievlcden exploiteert en uit (lien hoofde beter dan eenig ander hchaam toegerust is voor eene zoo economisch niogelyke ontgin-ging ook van de eorstbedoelde petroleumterreinen.“

Op 14 December 1921 werd de Nederlandsch-Indische Aardolie Maatschappij opgericht. De voorwaarden, waaronder deze belangengemeenschap tot stand werd gebracht, beoogen voor-eerst om aan het Land een ruini winstaandeel te verzekeren, terwijl een overwegend medezeggenschap in de leiding der onderneming aan de Regeering degelyke waarborgen voor een goede behartiging harer belangen verschaft.

Het algemeen bestuur der vennootschap be-rust bij den Raad van Beheer, die tevens de Maatschappij in en buiten rechten vertegen-wor digt en die uit vijf leden bestaat, waarvan drie door den Minister van Kolonien worden be-noemd. De di rec tie is bclasl met do dagelyksche leiding van zaken en tegenover derden bevoegd tot alle da den van beheer en eigendom, met uit-zondring evenwel van een uantal nader in de wet aangeduide en deegewenscht in de acte van oprichting nog verder uit te breiden handelingen, waarvoor zij de goedkeuring of machtiging van den Raad van Beheer behooft.

Als voornaamste der door den Raad van Beheer gereserveerde bevoegdheden moet worden genocmd :

„het in exploitatie nemen of het beëindigen van de exploitatie van terreinen en de oprichting en sluiting van fabrieken, zoomede de totstandbrenging en opheffing van verkooporganisaties en het sluiten, wyzigon en tenietdoen van overeenkomsten voor den verkoop van ruwe en daaruit bereide producten, behalve transacties, in een commercieel bedrijf dagelyks voorkomende“.

Het maatschappelyk kapitaal —waarin Ne-lerliindschIndic steeds voor de helft deelneemt — bedraagt 10 miljoen gulden, verdeeld in 5000 aandeelen A en 5000 aandeelen B elk groot f 1.000. Alic aandeelen luiden op naam. Houder van aandeelen A knu uitsluitend zijn de rechts- persoon Nederlandsch-Indie. De houders van aandelen B, dat zijn de persoon of de personen, met welke de Maatschappij is upgericht, moeten voldoen aan de vereischten van art. 4 der Indische Mijnwet, waardoor het Nederlandsch karakter der onderneming wordt gewaarborgd en mogen niet worden overgedragen dan na toestemming van den Minister van Kolonien. Dooi* de houders der aandeelen B, welke alle in handen zijn der Bataafsche Petroleum Maatschappij, worden twee leden in den Raad van Beheer be-noemd.

Daar de houder der aandeelen A, behalve zyn kapitaal, de olielouidende terreinen in Djambi inbrengt, wordt hij, ondanks dat de medcon-tractanten daartegenover ook nog hare bedrufsr-

varing en de personele en materiële middelen, waardoor spoedige en doeltreffende ontwikkeling van het bedrijf mogelijk wordt, benevens hare relatie met een wijdvertakte verkooporganisatie beschikbaar stelt, bij de winstverdeling bevoorrecht. Het gezamenlijk dividend wordt toch tusschen de houders van aandeelen A en B als volgt verdeeld:

Zoolang het voordeelig saldo in totaal niet meer bedraagt dan 25 pct. van het gestorte kapitaal, ontvangen de houder der aandeelen A 60/100 en de gezamenlijke houders tier aandeelen B 40/100 van het gezamenlijk dividend.

Bedraagt het voordeelig saldo in totaal meer dan 25 pct. over het gestorte kapitaal dan ontvangen het gezamenlijk dividend:

- van de eerste 25 pct. de houder der an nd. A. 60/100, de houders der aand. B. 40/100;
 - van het meerdere t/m 35 pct. de houder der aand. A. 65/100, de houders der aand. B. 35/100 ;
 - van het meerdere t/m 45 pct. de houder der aand. A. 70/100, de houders der aand. B. 30/100;
 - van het meerdere t/m 55 pct. de houder der aand. A. 75/100, de houders der aand. B. 25/100;
 - van het meerdere boven 55 pct. de houder der aand. A. 80/100, de houders der aand. B. 20/100;
- met dien verstande, dat aan den houder der aandeelen A in totaal nooit meer komt dan 70/100, aan de gezamenlijke houders der aandeelen B nooit minder dan 30/100 van het gezamenlijk dividend.

De di rectie geniet echter jaarlijks een belooning van 10 percent van het voordeelig saldo eener winst- en verliesrekening, na vermindering van dit saldo met de bijdrage aan liet reservefonds. De kosten dezer belooning worden door alle aandeelhouders gedragen, zoodat slechts de helft daarvan ten koste van Nederlandsch-

Indie komt.

Na de oprichting der Maatschappij werden ten spoedigste met de werkzaamheden een aanvang gemaakt, waartoe een tweetal antilinalen gelegden in Zuid-Oostelijk Djambi als de nicest geschikte in aanmerking kwamen. In den loop van 1922 kon dientengevolge met de boorwerkzaamheden een aanvang worden gemaakt alsmede met de aansluiting dezer boorterreinen aan het leidingsnet der Bataafsche Petroleum Maatschappij in de residentie Palembang. *

* 该以勺, **ETHNOLOGISCHE ONDERZOEKINGEN.**

, 八 尸 ■ J • Nederlandsch-Indie wordt bewoond door een zeer groot aantal ethnische groepen en groepjes, waarvan de room a t mete zijn:

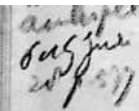
Op en bij Sumatra: de Atjehers; de Gajo's en Alas; de Bataks; de Minangkabausche Malciërs; de Oostkust-Maleiers, en die van den Riau-Archipel; de Zuid-Sumatranen; de bewoners der eilanden westen Sumatra.

Op en bij Java: de Soendaneezen; de Javanen ; de Oost-Javanen met de Madoereezen.

Beoosten Java: de Baliërs; de bewoners der overige „kleine Soenda-eilanden"; de bewoners van de Timor-groep.

In de Molnken: de Papoea's van Nicuw-Guinea en omliggende eilanden; de bewoners der Zuidelijke (Ambonsche) Molukken; die der Noordelijke (Ternataansche) Molukken.

Op en by Celebes: de bewoners van Noord-Celebes; die van Midden-Celebes (Toradjä^); de Mak asaren en Boegineezen.

Op Borneo : de inheemsche stam men van Borneo (Isajaks).

Over deze ethnische groepen mi zal in de volgen de regelen worden gehandeld en daarbij de vraag worden gesteld welke ethnographische onderzoekingen te kunnen opzichte zijn ingesteld en welke uitkomsten daarbij zijn verkregen. Dat zulke een overzicht binnen den beperkt kader slechts de voornaamste lijnen kan toonen, worde, zeker ten overvloede, hier nog even vastgesteld.

2. De ethnographische van den Ned.-Indischen Archipel is zoo oud als de berichten omtrent de daar wonende volken, voor zoo ver die berichten door vreemdelingen werden opgeteekend. Want lang vordert de volken van den Archipel de thans in verschillende letterteekens haast overal gebruikelijke schriftkunst machtig waren, werden hunne eigenaardigheden door vreemde kooplieden en zeevaarders waargenomen en hetzij verder verspreid om door schrijvers van de oudheid te worden genoteerd, hetzij door zulke vreemde bezoekers zelf te boek gesteld. In dit licht beschouwd zijn de mededeelingen van den Alexandrijnschen geograaf Claudius Ptolemaeus uit de tweede eeuw onzer jaartelling omtrent de vijf Baroesai-, de drie Sabadeibai-, en drie Sindai-eilanden met hunne anthropophagen (Geriak, Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia 1909, p.427 sq.) reeds ethnographische aanduidingen, geheel in overeenstemming met den primairsterken indruk, die het eten van menschen op hooger beschaaften maakte.

Naast dit inenschen eten als opmerkelijk feit: het voorkomen van goud op het vruchtbare Java badios met de hoofdplaats in het Westen: de Zil- verstad. En omstreeks dienzelfden tijd weet het Ramayana ook reeds in Hanoeman's last om de gerooft Dewi Sita te zoeken te gewagen van dat- zelfde goud - en zilver-eiland Jawadwipa, dat met zeven koningen prijkt.

Toentertijd dus reeds berichten naar landen ver over de zee van de menscheneters, de edele metalenwinners, de rijstplanters, de staatHord? van sommige streken van den Nederlandsch-Indischen Archipel, waarin later het goud-ciland (Sumatra), het rijst-eiland (Java), het edelgesteentc-eiland (Borneo) als voornaamste drie werden onderscheiden.

Vondon zulke berichten hunnen weg Westwaarts, het waren ook spoedig de schriftkunstnuchtig vreemdelingen uit het Oosten, met name de Chineseen, die van de volken van den Ned.-Indischen Archipel gewaagden. Sedert het begin van de 5de eeuw het reisverhaal van Fa-JFfian en de annalen van verschillende Chineesche dynastieën, zoals die door Groeneveldt, in zijn Notes on the Malay Archipelago and Malacca, uit Chinese bronnen zijn gecompliceerd en vertaald. Sedert de 7de eeuw I-Zsing's redord of the Buddhist religion ns practised in India and the Malay Archipelago (Takakusu, 1896), totdat 1225 A. j. Chau-Ju-Kua in zijn „Boek van de beschrijving van vice in de landen" (Hirth & Rockhill 1912), reeds hecJ wat bijzonderheden omtrent den Indischen Archipel komt mededeelen.

Tegeljkertijd met de Chineezen hebben intuschen ook de Arabieern gegevens verstrekt, te raadplegen in de Bibliotheca geographoruni Arabicorum (de Goeij 1889), les Relations des voyages faits par les Arabes (Reinaud 1845), Lo libro

de Favertissement de la revision (Carra de Vaux, 1896), Le livre des mercillies de l'Inde (van der Lith 1883—1886) en Les voyages d' Ibn Batoutah (vertaling Defremerre en Sanguinetti).

Zoo reiken de berichtcn tot in de 14de eeuw en <lan komen de Javaansche geschiedbronnen Pararaton (ed. Brandes—Krom 1920) en Nagarakretagama (ed. Kern—Krom 1919).

3. Intusschen zijn er ook veel oudere gegevens vooral op Java, aangetroffen, die een inzicht kunnen geven, zowel in het geestelijk als het stoffelijk beschavingsbezt van de Indonesiers. Uit allerlei inscripties op steen en koper, op monumenten vooral, is een Hindoo-Javaansche maatschappij te reconstrueeren, zooals die ook haar analoogen vond op andere eilanden, met name ook in sommige streken van Borneo en van Sumatra. Het rijkste materiaal levert in dit opzicht het grootste en prachtigste Buddhistische heiligdom van Midden-Java, de waarschijnlijk in de achtste eeuw voortschrijdende relieffees van de Boroboe-door, die „een ongekende rijke hoeveelheid en verscheidenheid van personen, zaken en situaties in beeld brengen. Zoo ergens, dan krijgen wij hier van uit het voile leven een indruk van het Java dier dagen. De paleizen der vorsten, worden ons evenzeer voor oogen gebteld als de hutten der on-aanzienlijken, het vrouwen vertrek opent zich zoo goed als het klooster, de dagelijksche bezigheden, het handwerk, de landbouw, de zeevaart, niets is er, waarheen ons de teksten niet verplaatsen. Zoo is hier een schat van gegevens opgetast van het leven der Hindoe-Javanen en de toestanden in hun maatschappij” (Dr. N. J. Krom, Beschrijving van Barabudur, I, 1920, p. 671). Toch heeft het tot de 19de eeuw geduurd, voordat het oog der Europeanen op dezen wetenschappelijken schat viel en eigenlijk zijn zij pas beoorloopt ont-sloten in het uitnemende en van een groot aantal afbeeldingen vergezeld boek van 4j. Kxoin-, waarvan de titel hooger were! vermcki.

Ecu wen tevoren werden echter reeds de vaak wonderlijk overdreven verhalen omtrentdevreemde Innden en volken van den Archipel op de phantasia der Zuidelijke en later der Westelijke Europeanen. Na hun optreden aklaar begint dan ook een steeds wassende stroom van berichten te vloeien, in den a an vang hoofdzakelijk uit Vcnctiaansche en Portugeesch-Spaansche bronnen.

Van J'ai-co Polo (1292) en Nicolo do Conti (1432), Antonio Pigafetr(T521), De Castanheda (1554), Antonio de Herera (1600), De Argensola (1609), Francisco d'Andrade (1613) gaat een iange reeks van Zuidelijke Europeanen, die hunne bijdragen leveren tot de kennis van den Indischen Archipel en de daar wonende menschen in hun bontschakeering, zooel wat het peil als den aarcl van hunne bcschavingen betreft. En spoedig treden daar ook de Engelschen (Drake 1577) en de Nedcrlanders (1596), de Franschen (1604), de Denen (1625) op, waarover te lezen zijn de voortreffelijke Htudien van Dr. P. 'A. Thiele, De Europeers in den Maleischen Archipel (Bijdragen Kon. Inst. T.-L.- en V.K. 1877—1887).

Het zou veel te ver voeren, om al de literatuur te vermelden, welke sedert de komst der Nederlanders in Indie (5 Juni 1590 by Enggano, en nchtien dagen later voor BantCn) en gedurende het tijdvak van de Oost-Indische Compagnie

(1602—1798) op ethnographisch gebied is verschenen. Maar twee uitzonderingen uit den eersten tijd mochten hier toch even vermeld worden, omdat zij in zeker opzicht als grondlegend kunnen worden beschouwd.

Vooreerst dan de eerste beschrijving van Bali en de Baliers, die wij reeds danken aan de aantekeningen, welke gedurende de eerste reis der Nederlanders (verblijf bij en op Bali Jan.-Febr. 1597) met betrekking tot dat eiland zijn gemaakt.

In De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indie onder Cornelis de Houtman; eerste boek van Willem Lodewijckz (uitgave Rouffaer en Ilzerman 1915, bl. 197) komt de oudste beschrijving der Baliers voor en het zou meer dan twee eeuwen dueren voordat ene volgende samenvattende ethnographic van dit volk verschijnen zou (Raffles, History of Java 1817, II App. K.). Later komen de gegevens van Zollinger (1849), Friedrich (1850), Jacobs (1883), en de illustraties van Nicuwenkamp (1906, 1910), Krause (1920), en Tyra de Kleen (1922) om nu de schrijvers van zeer belangrijke tijdschriftartikelen: Van Bloemen Waanders, Van Eck en vooral Liefrinck in de laatste, maar niet de minste plaats te noemen. De volledige literatuur omtrent Bali tot 1919 vindt men gelukkig bijeen in een uitnemend overzicht van C. Lekkerkerker (1920), waarnaar elke wetgeerige te verwijzen zal zijn.

Een tweede voorbeeld van wetenschappelijken zin, doch nu op een hooger plan, en doelbewust door de bewindhebbers en de overige vertegenwoordigers der Oost-Indische Compagnie gestuurd, is de arbeid van den beroemden natuurhistorischen en geschiedkundigen geleerde Rumphius, die in het midden der 17de eeuw in de Molukken grondige onderzoekingen instelde (zie over hem het „Rumphius-gedenckboeck van 1902 en Dr. M. H. Sirks, Indisch natuuronderzoek 1915, bl. 25). IJezc „Plinius Indicus” geeft in Caput. XII van d'Ambonsche Land Beschrijving (M. S.) een verhandeling van de Alphoeressen, dat zijn wilde Bergh bewoners op het Eyland Ceram, haer manier van Leven, draht en Religie, etc. In 1621 waren Sebastiaan Danckaerts (Bijdr. Kon. Inst. 1859, bl. 105 e.v.) en Aert Gysels (Kroniek Histor. Gen. Utrecht 1872, bl. 348 e. v.) hem trouwens als ethnografen van't Quartier van Amboina reeds voorafgegaan en Francois Valentijn zou later met Rumphius in een a dem genoemd worden als de geleerden, die ieder voor zich meer van de Molukken wisten „dan het geheele thans levende geslacht te zamen”. Dr. M. Dassen, 1847).

4. Was Rumphius de grondlegger van de wetenschappelijken kennis van den Ned.-Indischen Archipel, Valentijn is te noemen de schrijver van de eerste Encyclopaedic van die eilandwereld. Met hem zyn wij aangeland bij den auteur van de Indonesische letres curioscs et edifiantes. Want ten tijde van de Oost-Indische Compagnie waren het vooral ook de predikanten in haren dienst (or best op d van 1623—1633 te Leiden reeds een Collegium Indicum, waar aan de a.s. predikanten Maleisch, Mohannndanisic om hoidensiche gods-diensten werden gedoccerd), die zich ten aanzien van de beschrijving der gebruiken en donkbeelden van de bevolking onder welke zij werkzaam waren, hebben verdienstelyk gemaakt. Wij noemen hier in verband met hunne volksbeschrijvingen uit V661-Indie Abraham Rogcrius, die go du-

rende tien jaren predikant was te Paliacatta en die in 1651 in zijn „Openc Deure tot het verbor- gen He5 dendom“ eene beschrijving gaf van den godsdienst der Hindoes op de kust van Coromandel (s Gravenhagc 1915); zoomede de Ceylon-sche predikant Philippus Baldaeus, van wien in 1672 belangrijke mededeelingen verschenen over de Afgoderye der Oost-Indische Heydenen op de kust van Malabar (s Gravenhagc 1917). Met be- trekking tot den Indischen Archipel moot hier echter vooral! vermeld worden het reeds genoerde encyclopaedische werk van den Ambonschen predikant Francois Valentijn, wiens „Oud en Nieuw Oost-Indien“, (1724—1726) een schat van wetenswaardigheden bevat, ook op ethnographisch gebied omtrent de bevolking van verschillende landstreken in de eerste plaats van de Molukken, waar de Oost-Indische Compagnie zich gevestigd had. Met deze drie Nederlandsche ethnografen wordt een reeks geopend van verkondigers van het Evangelic in Nederland&ch-Indie, die zich op het gebied der volksbeschrijving hebben verdienstelijk gemaakt en die voortgaat tot op den huidigen dag. Onderpredikanten inaak- ten zich o.a. verdienstelijk W. R. baron van Hoe- vell (Reis over Java, Madoera en Bali 1847), Dr. S. A. Buddingh met zijn driedeelig werk Nederlandsch-Oost-Indie (1857) en J. F. G. Bruinund met zijn publicaties o) archaeologisch gebied (18G2). Doch het was vooral ook de Protestant- sche zending, die met hare hoe langer hoe beter volkenkundige en taalkundig geschoolde zendelinge- gen de ethnographie van Nederlandsch-Indie zeer heeft gediend. Niet alleen de nauwe aan- ring met de bevolking en de belangstelling voor haar geestelijk leven; niet slechts een langdurig verblijf op dezelfde plaats; noch ook eene min of meer goede volkenkundige en taalkundige scho- ling (waaraan hoe langer hoe meer aandacht werd geschonken) waren op zich zelf de factoren, welke medewerkten om de zending een groote rol toe te beedelen bij de ethnographie. Het was mede de ijzeren noodzaak, die den eisch stelde van grondige verkenning met het uitzicht op vertrouwenwekkenden omgang en als resultaat wellicht goede uitkomsten, als door de zending bedoeld. En zoo zien wij dan ook, dat verscheidene zendingsge- nootschappen, -verenigingen en -bonden man- nen naar Nederlandsch-Indie hebben gezonden, welke onze kennis omtrent de bevolking hebben verrijkt, zoolwel door hunne bijdragen in de zendingsperiodes als in verschillende weten- schappelijke tijdschriften van ethnographischen aard. Het spreekt van zelf, dat deze bijdragen, in hoofdzaak betrekking hadden op de bevolking van die streken, waarin de zending intensief werk- zaam was, met name sommige gedeelten van Java: Medhurst, Verhoeve, Jansz., (vader en zoon), Harthoorn, Alkema/JDoolmsa, Grashuis, Klin- kert, J. Kruyt, Poensens, Kreemer e. a.; de Batak- landen op Sumatra: Schreiber, Warneck, Jjam- merboer, Joustra, Neumann, e. a.; Nias: Denmin- ger, Sundermann, Kramer, Lagemann, Fehr, Friess, Lett (Mentawai) e. a.; Zuid-Oost Borneo: Hardeland; Celebes: Riedel, Schwarz, Wilken Sr., Graafland, A. C. Kruyt, Schut e. a.; de Ambon- sche Molukken: Roskott, Teffer, Van Ekris, Krayer van Aalst, Van der Miesen, Letteboer e. a.; deTernataanscheMolukken: Van Dijken, Van Baarda, Fortgens, Hueting c. a.; Nieuw-Guinea: Van Balen, Van Hasselt, Bink, e. a.; de Timor-

Archipel: Wielenga, e. a.; Bali: Van Eck, De Vrooin e. a. Op een navertant gebied, dat der Bijbelverta- ling, licit het Nderlandsche Bijbelgenootschap zich gel den en ook aan dat genootschap dan ken wij een aantal geleerden, die veel hebben bijge- dragen lot de bestudeering van de talen en de psyche van de Indische volken: Dr. J. T. L. Gericke op Java, Dr. H. Neubronner van der Tuuk op Sumatra en Bali, Dr. A. Hardeland op Oost-Borneo, Dr. B. F. Matthes in Zuid-Celebes, Dr. J. P. Esser op Madoera hebben ieder op hun terrein de ethno- logische wetenschap verrijkt. Hetzelfde is op grond van hunne academische proefschriften te verwachten van Dr. H. van der Veen en Dr. H. Kraemer, die thans vanwege het Nederlandsche Bijbelgenootschap in Nederlandsch-Indie werk- zaam zijn. Eén paar namen er een boek werden voor het laatste van dit hoofdstuk bevaard, vooreerst om- dat daaraan verbonden is de nauwe samenwer- king tusschen Bijbelvertaling en Zending en dan nog, omdat wij aan die samenwerking een der beste ethnographische werken omtrent een Indo- nesisch volk danken: Dr. N. Adriani en Dr. A. C. Kruyt. Nu haast 30 jaren wonen zij onder de To- radja's van Midden-Celebes en voor de wetenschap bracht hun eendrachtig streven als schoone vrucht hun uitnemend boek over de Bare'e sprekende Toradia's van Midden-Celebes (1914).

Ook door de R. K. Missie zijn tal van gegevens op taal- en volkenkundig gebied verzameld en gepubliceerd, veelal in de tijdschriften, waarvan eene opsomming te vinden is op bl. 143 van „Onze Mission in Oost- en West-Indie, Feest- nummer v. d. Indische Missie-vereening van 9 Sept. 1922, vergel. Bijl. XIX (bl. 384) van De Roomsche-Katholieke Missie in Nederlandsch- Oost-Indie 1808—1908 (Nijmegen 1908). Hier mogen genoemd worden: Gronowegen, Van Lith (Midden Java); Van Meurs (Midden-Sumatra); Calon, Usseldijk, Timmers, Engbers, de Nateris, Rouppe van der Voort (Flores); Asselbergs (Zuid- Celebes); Van Swieten, Mathysen, (Timor); ie Cocq d'Armandville; Neycns, Nollen, Van deKolk, Viegen, Vertenten, (Nieuw-Guinea); Mertens, Kusters, Geurtjens (Kei-eiland).

5. Zeevaarders, kooplieden, cvangelieverkon- digers droegen nidus bij tot de vermeerdering on- zer ethnographische kennis omtrent den Indischen Archipel. Naarmate de vestigingen der Europeanen zich uitbreidden en duurzamer werden, namen ook de omvang en de waarde der vol- kenkundige gegevens toe.

Om dit toe te lichten wordt hier in groote t re liken gcschetst do toeneeming van de ethnographi- sche bekendheid met de bevolking der Molukken sedert Rumphius en Valentijn, omdat in zulk een schets van dit gebied lijnen worden onderkend, welke voor de geheele Indoncsische volkenkunde van belang zijn, terwijl zij zich in het drukke beeld van de ontwikkeling onzer kennis van de bevolking in andere streken van den Archipel soms verliezen. Na de grondleggers van de ethnographische kennis van de Molukken komen hier en daar by schrijvers van do 17de en 18te eeuw nog / wel gegevens voor (Wurffbain 1686, ABarchowitz (1730), doch eerst in de 19de eeuw wOrdt die ken- nis op eenigszins belangrijke wijze vermeerderd.

Traag blijft de sloom van gegevens vlocien in de eerste helft van die eeuw.

Crawfurd in zijn *History of the Indian Archipelago* (1820); Koff's *Reisc* (1828); Olivier's *Land- en zectogten* (1827—1834, 1837) en *Tafereelen en Merkwaaardigheden* (1838); Sal. Muller's *Schetsen* (1839—1844) en *Reizen en onderzoekingen* (1857); Reinwardt's *reis van 1821* (1858); Temminck's *Coup <Foel* (1849); Van Schmid's *Aanteekeningen* (1844); Scherius' *Korte aanteekeningen* (184G); de Boudyck-Bastiaanse's *Voyages* (1845), Wilier's *Bocroe* (1858) en Blecker's *reis* (1856) brengen ons onder het bestuur van de gouverneurs-generaal Rochussen, Duymaer van Twist en Pahud.

De klimmende belangstelling in het lot van de bevolking der Molukken uitte zich toen in hetzenden van regeeringscommissarissen ook in reizen van de landvoogden zelf, die zich deden vergezellen door deskundige ambtenaren, wier verslagen later werden gepubliceerd.

Naast de zendelingen en predikanten komen nu de bestuursambtenaren als ethnografen aan het woord: na Wilier komt Van der Crab (1862 en 1864), zoo ook Van Eybergen. (1865), doch vooral waren het de werken van Baron van Hoevel, eerst controleur en later resident van Amboina, die veel hydrogen tot do vermeerdering van de kennis omtrent de Ambonsche Molukken. In 1875 verschen zijn boek over Ambon en de Oeliansers, in 1890 zijne bijdragen over de Tanimber- en Timorlaot-eilanden, Babar, de Aroe-eilanden, Leti, de Kei-eilanden, later gevolgd door verscheiden opstellen in het Internationales Archiv für Ethnographic. Mede van de hand van een gewezen resident van Amboina, J. G. W. Riedel, was een reeks van ethnographische schetsen van de bewoners der verschilleude eilandengroepen tusschen Celebes en Nieuw-Guinea (1886), terwijl de kennis omtrent de bevolking van de residentie Ternate nieuwe bijdragen vond in de Aanteekening van den resident de Clercq (1890).

Het laatste gedeelte van de 19de eeuw kenmerkte zich nog door een ander verschijnsel, n.l. het optreden van wetenschappelijke expedities. In de eerste plaats is dan te noemen de expeditie naar de Kei-eilanden onder leiding van de heeren Planten en Wertheim in de jaren 1889 en 1890, uitgezonden door het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap. Hocwel v.n.l. in de bedoeling lag, een hydrographisch, geographisch en geologisch onderzoek te doen plaats hebben, leverde de expeditie op ethnographisch gebied ook belangrijk resultaten op. In de verslagen van de leden der expeditie, opgenomen in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap van 1892 en 1893, komen veel belangrijke gegevens voor, niet alleen van de Kei-eilanden, doch ook van de andere Zuidelijke eilandengroepen.

In 1894 bereisde Prof. Dr. K. Martin de Mohikken, hoofdzakelijk voor het doen van geologische verkenningen. Het omvangrijke verslag van zijn reizen (1894) verschafte echter bovendien interessante gegevens op ethnographisch gebied, vooral van Ceram en Boeroe.

Van de vreemdlingen, die de Molukken met een of ander wetenschappelijk doel bezochten, moet in de eerste plaats worden genoemd, de bekende ethnoloog Prof. A. Bastian, die in Juni en Juli 1879 de Molukken bereisde en de cerate aflevering (1884) van zijn werk „*Indonesien*“ aan do

Molukache vol ken wijdde. Voorts bezocht de Amerikan Prof. A. S. Bicknore de Molukken (vertaling van zijn werk door de Hollander, 1873).

In opdracht van het Berliner Museum für Volkerkunde bereisde de Noor A. Jacobsen in 1887—1888 de eilanden tusschen Flores en Kei. De instructie, die hij medekreeg van Prof. Bastian hield o.m. de opdracht in v.n.l. de aandacht te richten op godsdienstige gebruiken der natuur-volken en de voorwerpen, bij hun eeredienst in gebruik, te verzamelen. De resultaten van deze reis zijn opgenomen in het in 1896 uitgegeven reisverhaal „*Reise in die Inselwelt des Bandamee-rcs*“.

De Senckenbergische naturforschende Gesellschaft zond in 1893 Dr. W. Kiiienthal naar den Oostelijken Archipel met het doel zoologische onderzoekingen te verrichten en materiaal te verzamelen. In het in 1896 uitgegeven reisverslag worden echter ook belangrijke ethnographische gegevens mededeeld, vooral over de bewoners van Halmahera.

Op de door den Engelschen botanicus Henry C. Forbes medegeleide bijzonderheden op ethnographisch gebied (1884, 1885) werd critiek geleverd door Wilken en Riedel.

Van de overige buitenlandsche schrijvers over de Molukken noemen wij nog Dr. E. Friedmann (18G8), Schulze (1877), C. Ribbe (1892) en Joest (1895).

Nieuwe ambtelijke personen komen dus in de twee de helft van de 19de eeuw als ethnografen op den voorgrond: reizigers en bestuursambtenaren of met bestuursfunctien belaste officieren. Hoe meer het Nederlandsch gezag zich uitbreidde, hoe meer behoefte er bleek te bestaan aan betere en diepere bekendheid met de bevolking, hoe meer ook aan die behoefte werd voldaan door hen, die sterk het gemis aan goede gegevens hadden ondervonden en nu voor zichzelf, na publicatie ook voor anderen, zulke gegevens verzamelden. Dat daarvan ook door de wetenschappelijke werkers gaarne werd gebruik gemaakt, spreekt vanzelf en blijkt b.v. uit Pleyle's bewerking van door die onderzoekers verzamelde ethnographica (Tijdschr. K. N. Aardrijkskundig Genootschap 1892, 1893 en 1894).

Zoo was dan de 20ste eeuw aangebroken en deze kennerkt zich door weer betere en grondigere studies van de bevolkingen der grootere eilanden van de Molukken, mogelijk gemaakt door een steeds toenemende bevestiging van het Nederlandsche gezag op die eilanden, de organisatie van het bestuur aklaar en de plaatsing van met bestuur bekleede personen op verschillende plaatsen van de grootere eilanden. Het waren ook vooral de gezaghebbende officieren, welke nu de uitkomsten hunner plaatselijke studien publicerden.

Zij vonden hunne voorgangers in Van Doren (185(1, 1857), Ludeking (1865), Boot (1893), en konden nu verder wyzen op eene beschrijving van Het eiland Seran en zyno bewoners door F. J. P. Sachse (1907, 1922) en (ions Nota over West-Ceram (1919). Verder op de gegevens over Ceram van J. van Hecht Munlingh Napjes (1912), terwijl over de bewoners van dat oiland ook belangrijke gegevens werden verstrekt door J. W. Tissot van Pacht (1908) en A. C. Schadco (1915).

Over Halmahera schreven de officieren G. J. J. de Jongh (1909) en J. M. Baretta (1917); over de Soela-eilanden. J. W. van Nouhuys (1910), en

A. van Hulstijn (1918), terwijl ook omstreeks de zenschoon monument heeft opgericht voor dozen tijd de zending voortreffelijke bijdragen op voortreffelijke geleerde.

volkenkundig en taalkundig gebied levrt over Nu de Leidsche Universiteit ter sprake kwam met Halmahéra (van Baarda, Hueting, Fortgens, e. a.), haar zeer oude wetenschappelijke brie ven op het over welk eiland een Literatuuroverzicht te vinden is gebied van het Senitsche Oosten (Ercenius, Goltius), in de Mededelingen van het Encyclo- / bureau. 才旦 dient hier van den opbloei te worden gewag gemaakt, (1917).

^AVetenschappelijke expecta Raes komen ook nil weerde twee de helft van de 19de eeuw, zoodat die stad een opdagen. De Senckenbergische Gesellscliapt zond Dr. wereldccntrum kon worden voor de bedevaarten der H. Merton (1907—1908) naar de Aroe- en Kei-orientalis- ten. De namen der mannen, die aan Leiden eilanden, waar o.a. ethnografische gege- vens haar grooten naam als zoodanig gaven, behoeven werden verzameld. Dr. O. D. Tauern publi- ceerde slechts vermeld te worden om voor den geest te roepen omtrent Ceram reel wetenswaardigs in zijn fraaie ccn aantal wetenschappelijke werken van hooge en werk van 1918. En het in 1914 beraam- deblijvende waarde voor de Oostersche wetenschappen. wetenschappelijke onderzoek van de eilanden Dozy (Islamisme) met zijne leerlingen De Goeje tusschen Celebes en Nieuw-Guinea door het K. N. (Bibliotheca geographorum arabicorum), Snouck Aardrijkskundig Genootschap, dat op geologisch en / Hurgronie (Mekka), Houtsma, Van Vloten zodlogisch gebied reeds resultaten opleverde (1920), boll, Van Gel3er, L.'W. C. van den Berg. . heeft ook op volkenkundig gebied ver- wachtingen Jærn (Buddhisme, Kav1-studifl) met zijne leerlingen Brandes, Adriani-/Jonker. Juynboll, van

Het van verschillende zijden verzamelde niate- Ronkel. riaal gaf de aanleiding tot verscheidene volken- De oudere Indologen Wilkens, Winter, Cornets de kundige studien. Hier worden genoemd die van Meyer Groot, Roorda, Keyser, Gunning, Meinsma, Grashuis, bn Richter over de koperen helmen (1900), schilden Vreede, Cohen Stuart vonden hunne opvolgers in en pantsers (1902, 1903), die van J. F. Snelleman over Hazeu, Krom, Boshé, Binkes, Hoe- sedn J a j a dini Tenimber (1913) en Kei (1913), die van ngrat, Schrieke^ Van der Veen, Kraemer, Lafeber, Nieuwenkamp over de keteltrommen op Leti (1908) e.a.

en die in de Notulen van het Batavi- aasch Doch genoeg namen. zijn hier genoemd! Werden er nog verdienstelijke geleerden op het gebied der Indische talen over het hoofd gezien ? Zeker, het

6. Het is wel verleidelijk dergelijke schetsen. te zullen er vele zijn, want naast Neu- bronner van der geven van de ontwikkeling der ethnografische Tuuk, Niemann, Van Ophuysen, Kiliaan, Van Disscl, bekendheid met al de ethnische groepen, die in den Van de Wall, Walbeehm, Fokker, Tendeloo, Kats, aanvang van dit overzicht zijn genoemd. Doch de Labberton e.a. zouden nog verscheidene namen van toegestane ruinate van dit overzicht la at dat niet toe zendingen her- haald moeten worden en ook dan nog en zulk een uitgebreide verhandeling zou wellicht ook zou men verre van volledig zijn.

het hier gestelde doel voorbijstreven. Zoeken wij dus Mogt dit voldoende zijn om vier omstandig- nog even de groote lijn terug, dan vinden wij dezeheden te doen zien. Vooreerst, dat verschillende thans Rrvolgd tot aan het zich doen golden vangselachten van Indische taalgeleerden sedert het verschillende bestuursa m btena- ren als ethnografen midden van de 19de eeuw werkzaam zijn geweest om en tot aan het optreden van expedities, die uitsluitend de talen en daarmede de vol ken van den Indi- schen voor wetenschappelijke doeleinden arbeidende, vaak Archipel beter te doen kennen. Dan, dat het de belangrijke volken- kundige gegevens verzamelden. Indische staatsdienst was, die door zijn aalstening van Tevens zagen wij hoe zulk een arbeid van metambtenaren voor de beoefening van Indische talen bestuursfuncties be- laste ambtenaren en van (sedert 1878), van Adviseurs voor Oostersche talen en expedities- were! in de hand gewerkt door de Mohammedaansch recht, voor Inlandsche en uitbreiding van het Ne- derlandsche gezag in den Arabische zaken, door zijn Oudheidkundigen dienst Indischen Archipel, zoo- als die uitbreiding vooral cn zijn onderwijs in Indie, de opleiding van Indologen sedert de Jaatste halve eeuw is tot stand gekomen. zeer bevorderde.. Ver volgens, dat ook het hooger

Dat de bestuursambtenaren op dit wetenschap- onderwijs aan Universiteiten en Hoogescholen pelijk terrein een rol gingen spelen, hield mede in. Nederland hoe langer hoe meer leerkrachten vroeg. verband met hunne opleiding, die plants gaf aan de En ten laat- ste, dat in dit licht bezien hier de sleutel studio van de Indische talen- en volkenkunde, zooals gclgen is voor de bevinding, dat er geen groep van die hun sedert 1864 te Delft gn sedert 1877 en daarna lager ontwikkelde volken zoo goed beschreven, be- uitsluitend sinds JSFOTAan de Uni- versiteit te studeerd en voor de ethnologische wetenschap. Leideju^vordt gegeven. Uit hunnen kring is toegankelijk is gemaakt als de volken van den voortgekomen de grootmeester der Indische- Nederlandsch-Indischen Archipel. Is deze bevin- ding ethnologic Dr. G. A. Wilken, eerst bestuurs- juist, dan is de verklaring daarvoor in hoofd- zaak ambtenaar op Bohroe, later in Mónado en in Mid- drieledig. Vooreerst dan, omdat de verzn- meling der den-Sumatra en feri slotte hoogeleraar aan de gegevens kon plaats vinden door een groote staf, alom Leidsche Universiteit (1885—1891). Zijne studien door den Archipel versjreid wo- nende ethnografen, n.l. de min of ineer volkenkundig onderlegdo bestuursders, zendingen, of- ficieren e.d. In de offeregebruiken, de schedelvereering en zoovele an- dere onderwerpen meer, doen hem kennen als de tweede plaats waren er in Indie en in het Moe de ria nd tai van degel ijk weten- schappelijk onderlegdo geleerden aanwezig, welko die gegevens ethnologisch verge], kend k>nden

ethnoloog van diepgaande en veelonvattende studie, wiens room dan ook een internationale klank heeft verkregen. Zijn geschriften zijn in 1912, in vier deelen verzameld, uitgegeven door Mn F D. S. van Ossenbruggen, die aldus een

bewerken. En in de laatste plants, omdat by de door de regering gevrande taalkundigen ook de ethnologic onderworp van studie werd en hoo langer hoe meer bleef (ook het onderwijs van Mr. Steinmetz in de algemeene ethnologie droeg vruchten).

Nu dient hier de naam genoemd te worden van 66n geleerde, die op zeldzame wijze den taalkundige en den volkenkundige in zich vereenigt. Dr. C. Snouck Hurgronje, die ook bij zijn leeringen de liefde voor de sainenwerking van ethnologie en linguïstiek wist ingang te doen vinden.

Is Kern „ons aller leermeester“, Wilken „de Nederlandsche Tylor“. Snouck Hurgronje mag met recht onze „Goliath redivivus qui mores multorum vidit et urbes“ heeten, omdat hij de geheimenissen van den Islam in het hart van het Mohammedanisme doorvorschte, zooals hij later het hart van den Atjehschen en den Soendaneesch Islamiet doorvorschen zou om vast te stellen, welke beteekenis het Mohammedanisme voor zijne blijdens in Oost-Indie heeft.

Niet alleen dus over Mekka (1888—'89), het Mekkaansche feest (1880), de Islam (1886), de Mahdi (188G), Arabische spreekwoorden (1886, 1891) schreef deze geleerde, doch in het verband met dit overzicht moet voor alles de nadruk gelegd worden op de verschijning van het uit een ethnographisch oogpunt zeer belangrijke standaardwerk „Hethers“ (JL893.—'94), waarvan een Engelsche vertaling verscheen in 1906: The Achehese.

Want datr werk was niet alleen belangrijk als ethnographic van het Atjehsche volk, het gaf een frissen kijk op een groot gebied van de Indonésische volkenkunde in 't algemeen en vooral op de Indonesische practijk van de Moslimsche instellingen en denkbeelden. Dat werk werlt boven-dien, de grondslag voor een politieck gedragslijn tegenover het woelige Atjeh, die voeren zou tot de pacificatie van dat land. Een ander werk: Het „Gajo-land en zijn bewoners (1903) en een serie / voordrachten (Nederlandschen de Islaau 1915, Mohammedanisme 1915), bleven bewijzen van het in- n'ig verband tusschen de wijze en mate van receptiviteit van den IHLIII en de ethnologische eigenaardigheden en het ontwikkelingspeil van een bepaald volk.

7. Er is inisschien geen tweede gebied ter wereld, waar de omstandigheden voor wetenschappelijke expedities zoo gunstig zijn als de Nederlandsche Indische Archipel.

Voorceret, omdat de literatuur o nitre nt de verschillende eikinden van den Archipel zeer uitgebreid in, zooalr voorstudien kunnen worden genaakt, die een goeden grond geven voor voortgezét onderzoek ter plaatse. En ten tweede, omdat de Indische Regering de gewoonte had wetenschappelijke onderzoekers zoo veel mogelijk voort te helpen en bij te staan.

Vooral echter op ethnographisch gebied levert de Archipel velerlei voorwaarden om tot goeido uitkomsten te geraken. limmers is de eilandbevolking van dit uitgestrekte gebied hanst iminer over zee te genaken en slechts op do grootstoe eilanden treden de exploratie-bezwaren op, die expedities op de vastelanden kenmerken. Het insulaire karakter van Nederlandsch-Indio had mede ten gevolge, dat volkstype en Meschaving het eigene langen tijd bewaardon of dat be-

schavingsbezit, dat elders in hetgedrang kwam, op een of nicer dezwer eilanden een veilig onderkomen vond. Kwamen daarbop op vele eilanden nog onderlinge vijandschap, plaatselijke veeten, dan ontstond een groote verscheidenheid van gewoonten, denkbeelden en maatschappelijke instellingen; dan treft men aan de bonte varietet van beschavingsuitingen, die Nederlandsch-Indie deed worden tot het belangwekkende museum van varieerend beschavingsgoederen. Hoe beter dat museum toegankelijk werd, hoe meer bezokers en belangstellenden het trok, ook van buiten de Nederlandsche grenzen. Eenige der voornaamste onderzoekingstochten en de daarvan gepubliceerde uitkomsten worden hier genoemd, daarbij de Molukken buiten beschouwing latende, omdat omtrent de tocneming van de volkenkundige kennis van de eilandengroepen reeds (met dankbare gebruikmaking van gegevens van den archivaris van het Molukken-Instituut) in den loop van dit overzicht is gevaagd (onder 5).

Sal. Muller's Reizen en onderzoekingen (1857, II); De Glidden Sumatra-expeditie (1877 van Hassel's volksbeschrijving); Uzerman's tocht Dwars door Sumatra van 1891 (1895); Dr. H. F. C. ten Kate's Anthropologisch-ethnographisch onderzoek van de kleine Soenda-eilanden van 1891 (T. K. N. A. G. 1894); in 1893 Nieuwenhuis; ... onclerzoek in de Westerafdeeling van Borneo, ge-volgd in 1896—1897 en 1898—1900 door zijne. tochten Quer durch Borneo (1904); de Reizen in Celebes van de heeren P. en F. Sarasin van 1893—1895 (Reisen 1905, Versuch Anthropologic 1905); Maass' gegevens van Mentawati (Bei Liebenswürdigen Wiklen 1902) en Quer dutch Sumatra (1912); Kleiwegde Zwaan's Insel Nias bei Sumatra (1913—*14); Elbert's Sunda-exneditie van 1909 (1910—12);

Bali en Lombok (1906) en ZwerfloocheiTf1910); W. Volz' Nord-Sumatra (1909, 1912), zijn sommige getuigenissen van de toenemende mate, waarop expedities in Nededandsch-Indie werden ondernomen.

En nu is hierbij nog gezegwen van de systematische en snelle verkenning van de volkenkundige verhoudingen op het Nederlandsche gedeelte van Nieuw-Guinea. Deze verkenning heeft plaats gehad met een doortastendheid en volharding, die ten slotte, men mag wel zeggen in een korten tijd heeft geleid tot een overzicht van hetgeen Nieuw-Guinea in den loop der eeuwen heeft verborgen gehouden. De wetenschappelijke exploratie van Nieuw-Guinea is een der symptomen van de groote activiteit, welke in het laatst van de 19de eeuw zoowel in Nederland als in zijne kolonien is ontstaan. Vooral ook op koloniaal terrein heeft Nederland sedert dien tijd veel energie ontwil-kekl, die rechtstreeks ten goede kwam aan het wetenschappelijk onderzoek van gebieden, welke vóór dien dag vrijwel terra incognita waren gebleven, zij het in verband met hunne conoïnisch en politiecke onbelangrijkheid, zij het omdat hunne exploratie groote bozwaren met zich bracht.

Ofschoon do kuststroken van Nieuw-Guinea door de roizen van zeeoffoieren, bestuursambtenaren en zendelingen wel eenigszins bekend waren geworden, zoomed door do onderzoekingen van vreemde reizigers: Alfred Russel Wallaco (1858—1860), Cerruti (1870), Baccari en d'Alberti (1872—1875), Van Aliklucho Maclay (1874), en A. D. Meyer (1872—'73), zoo begint toch eigenlijk de ernstige exploratie op systematisch-wetenschap-

pelijke basis na de oprichting van de bestuursposten te Fak-Fak en te Alanokwari in het Westelijk deel van Nieuw-Guinea in 1898.

In 1901 bezocht controleur Van Oosterzee met een deel van de bemanning van Hr. Ms. "Ceram" het Sentani-meer, terwijl de controleur Moolenburgh den doorsteek maakte van de Geelvinkbaai naar de Telok Bintoeni en de controleur Van der Meulen het Kamaka Wallefineer bezocht (Bydraeen^A. K. I. 1903, p. 250) / <Tusschen-1902-en-1905 iverkende de controleur Van Hille een deel van het Macclurgolff-gebied (Tijdschr. K. N. Aardrijksk. Gen. 1905—1907). De heer Van Dissel, benoemd tot tijdelijk ambte- naar oor de bestudeering der inlandsche talen, gesproken aan de kust van Nederlandsch-Nieuw-Guinea en het verzan(e)jen van ethnographische gegevens aldaar, verkende in 1904 het schiereiland Onim.

In 1902 werd te MCraukS in Zuid-Nieuw-Guinea een bestuursvestiging opgericht en tevens een militaire bezetting aldaar gelegerd. In 1905 werd deze bezetting weer opgeheven. Door deze troepen was in de afgelopen jaren veel verkenningwerk gedaan, hoewel de nog steeds gevolgde politiek van onthouding meebracht, dat de exploratie als bijzaak werd beschouwd. Met het optreden van den assistent-resident Hellowig (20 Januari 1906) begon echter een tijdvak, waarin ook grootere tochten werden beschreven.

Overeenkomstig de voorstellen van den regeeringscommissaris Colijn, werd in 1907 besloten Nieuw-Guinea stelselmatig te exploreren. Het hoofdoel van deze exploratie was het verkrijgen van een goede ataskaart van het Nederlandsche gebied. Dit neemt echter niet weg, dat de kennis van de be vol king gedurende den aystematischen arbeid aanzienlijk werd uitgebreid, zoals blijken kan uit het „Verslag van de Militaire Exploratie van Nederlandsch-Nieuw-Guinea 1907—1915", verschenen in 1920.

Een deel van het verzamelde materiaal werd reeds eerder in dagbladen, boeken en tijdschriften openbaar gemaakt. Zoo verschenen in het Tydschr. K. N. Aardr. Genootsch. geregeld uittreksels uit de verslagen van de leiders der exploratiedetachementen, waarin ook tal van bijzonderheden omtrent de bevolking voorkomen. Bovendien schreven verschillende officieren en ambtenaren nog verhandelingen over speciaal-ethnographische onderwerpen. (Gooszen, Giellerup, Helderig, Sne) J . Langelor, Doorman).

Zonder te kort te willen doen aan de uitnemende verdiensten van de wetenschappelijke expedities, in de laatste twintig jaren naar N. Guinea gezonden, kan ook wel gezegd worden, dat bet voornamelijk de militaire exploratie is geweest, welke ten slotte het binnenland van het uitgestrekte eiland heeft opengelegd en ons bekend heeft gemaakt met de merkwaardige stammen, die hier woonden.

Nadat het eerste exploratiedetachement 1] Ju- li 1907 te MeraukC was aangekomen, werd in Zuid-Nieuw-Guinea de verkenningarbeid onafgebroken voortgezet onder de bevelen van Gooszen, Weber, Schaeffer, le Cocq d⁵Armandville. Weyerman en Opperman.

West-Nieuw-Guinea werd voorloopig verkend door het detachement, dat daar in 1906 was gelegerd tot handhaving van het gezag. In 1921 werd dit detachement voor het verrichten van explo-

ratio-werkzaamheden op denzeIfden voet georganiseerd als het detachement van Zuid-Nieuw-Guinea (Koch en Jlelb).

In Noord-Nieuw-Guinea werd, na een voorverkenning in 1909, een detachement gelegerd onder kapitein Sachse. Onder zijn opvolgers Ten Klooster en Schulz werd de exploratie voortgezet tot 1913, waarna de deelnemers overgingen naar het detachement in het MambGramo-gebied, waaraan werd uitgezonden de z.g. Mainberamo-expeditie (Nov. 1909—April 1910) onder leiding van kap. Franssen Herderschee. Hierop volgde de marine-exploratie van de Idenburg-rivier onder leiding van den luit. t/z. De Wai. In Nov. 1913 werd in dit gebied een exploratie-dctachement gelegerd onder commando van den kapitein Opperman.

Ten gevolge van den oorlog moesten de werkzaamheden in Januari 1915 worden afgebroken.

Intusschen waren naast deze militaire verkenningen ook de wetenschappelijke expedities opgetreden, zooals uit het volgende overzicht blijken kan.

1903. Een wetenschappelijke expeditie onder leiding van Prof. A. Wichmann bezocht de N.- kust, van waaruit verschillende kleine tochten naar het binnenland worden gemaakt. De resultaten van deze en volgende belangrijke expedities werden vastgelegd in hetserie-werk Nova Guinea, dat als een archief van wetenschappelijk ke verhandelingen over Nieuw-Guinea kan worden beschouwd en verschillende ethnographische studien bevat. In dit verband moge hier met groote waardeering gewag gemaakt worden van Vol. III Ethnography and Anthropology door G. A. J. van der Sande (1907), Vol. VII Pesegemberg- stam door J. W. van Nouhuys en Ethnographica door H. W. Fischer, en voorts gewezen worden op het boekje van Lorcn% Eenige maanden onder de Papoea's van 1905/&^7 :

1904 De Zuidwest-Nieuw-Guinea-expeditie v. h. Kon. N. Aardrijksk. Gen. (waar an het ver- slag in boekvorm verscheen in 1908) verkent de Otakwarivier en de Kasteel-rivier en maakt van-

af de Etnabaai een landtocht (Poathumus Alcyjes, De Rocheinont, Koch, Moerman).

1907. Eerste expeditie naar Zuid-Nieuw-Guinea onder leiding van Lorentz (Van Nouhuys, Versteeg en Dumas).

1909—1910. Tweede expeditie Lorentz (van '0) : Nouhuys, Habbema, Von Romer). Zwarte menschen, witto bergen 1913.

1912—1913. Expeditie naar de Lorentz-rivier en het Sneouwgebergte onder leiding van A. Franssen Herderschee (Versteeg, PuJe, Hubrecht, Sitanala). Zie Tijdschr. K. N. Aardrijksk. Gen. 1912 en Pulle, Naar het pneeuwgebergte van Nieuw-Guinea (1913).

1920—1921. Expeditie naar Centraal-Nieuw-Guinea onder leiding van kap. van Overene en later van den kap. luit. t/z. Kremer (Bijlmer, Hubrecht). Zie Tijdschr. K. N. Aardrijksk. 1922 bl. 156 en Dr. H. J. T. Bijlmer, Anthropological results of the Dutch Scientific Central New Guinea-expedition 1920, followed by an Essay on the Anthropology of the Papuans Zi (1922).

De laatstgenoemde vier expedities werden uitgezonden door het Indische Comité voor wetenschappelijke onderzoekingen te Batavia in vereniging met andere instellingen^Klaaffichappy

ter bevoorclering van het Natuurkundig Onderzoek der Ned. Kolonien).

Door de Britsche Ornithologische Union werden twee expedities gezonden naar Nieuw-Guinea.

1910—1911. Eerste Engelsche expeditie onder leiding van W. Goodfellow (Wollaston, Shortridge, Stalker, Rawling, Marshall; dekkings-detachment onder luit. H. Cramer). Verkend werden de Mimika- en Kamocra-rivier.

1912—1913. Twee de Engelsche expeditie onder leiding van Dr. Wollaston (Boden Kloss, dekkingsdetachment onder hnt. A. v. d. Water naar Otakwarivier en Sneeuwgebergte). Zie Wollaston, Pygmies and Papuans 1912, en Rawling, The land of the New-Guinee pygmies 1913, en Reports on the collection, 1916.

Bij den modernen exploratie-arbeid op Nieuw-Guinea is wat uitvoeriger stilgestaan, om de twee nieuwe factoren : het militaire exploratiewerk en het s'ystematische optreden van wetenschappelijke expedities in het licht te stellen.

Daarnaast bleven Protestantsche Zending en R. Katholieke Missie, Bestuur en Marine hun aandeel leveren in de geschiedenis van do ontdekking van Nieuw-Guinea, dat met zijn groote rivieren, zijn Centraal-gebergte, zijn moeilijk toegankelijke passen en sneeuwtoppen al de moeilijkheden oplevert van een vasteland. Voor de oudere ontdekkingsgeschiedenis worde verwezen naar ^{Wichmann}, Entdeckungsgeschichte 1903 en Mededeelingⁿ Encyclopaedisch Bureau Deel XI (1916).

8. Wanneer wij nu in groote trekken zullen na-gaan hoe het staat met de ethnographische kennis van de verschillende volksgroepen, welke in den aanvang van (lit overzicht zijn genoemd, dan worde er nog eena met nadruk op gewezen, dat hier van eene bibliographic geen sprake kan zijn en dat dus slechts enkele gedrukte bronnen kunnen worden genoemd, ook al weder met de bedoeling om in deze uitkomsten van het ethnographisch onderzoek vastu lijnen te zoeken. Wij zullen dan zien, dat hoe langer hoe meer on vooral in de 20ste eeuw zich twee verschynselen manifesteeren, welke nauw verband houden met de dan bereikte vrij bohoorlijke mate van ethnographische kennis omtrent de meeste volksgroepen. To weten; le de neiging om de verspreide gegevens te verwerken in samenvattende boeken, Ze de neiging om naast de verdieping der kennis door vakgeleerden, te geraken tot voor velen toegankelijk volkenkundig vverken. Op die boeken en werken wordt hier hoofdzakelijk de aandacht gevestigd van degenen, die meer willen we ten clan in het verzamelwerk De Volken van Nederlandsch-Indië (2 deelen, 1920—21 by Elsevier) door verschillende deskundigen is medegeedeeld.

Met betrekking tot *Sumatra* inogen hier dan genoemd worden Marsden's History (1783; 1811), Veth's samenvatting (1873) en ten slotte jickkerker's Land en Volk van Sumatra (1916). Do Atjdhers vonden, na de beschrijving van Veth (1873) en Jacobs (1894), voortreffelijke behandeling in het boven reeds aangeduidu boek van Snouck Hurgronj (1893—94, The Achonheno 1906) en in Kreemer's werk Atjdh, waarvan 1922 het eerste deci het licht zag.

Hetzelfde werk handelt ook over de Gajo's on A'aasers, van welke de bewoners van het Gajo-

land reeda een uitnemende beschrijving vonden door Snouck Hurgronje (1903), terwijl Dr. Haze/ in zijn Gajo'sch-Nederlandsch woordenboek (1907) een schijf van volkenkundige gegevens had medegeedeeld.

i) Een kenschetsende wijze van de toeming der ethnographische kennis van de Gajo's en Aalassers levert de literatuur omtrent die volksgroepen. Voor 1901 were/ hun land nog door geen Europeaan betreden, terwijl in de daarna volgende 20 jaren eene zeer belangrijke hoeveelheid gegevens we rd verkregen, zooals blijken moge uit de navolgende literatuuropgave, die wij danken aan den Archivaris van het Atjdh-Instituut. De voor 1901 verschenen gegevens zijn afkomstig of van het nabuuvolk der Atjdhers of van zich aan de kust van Atjeh bevindende Gajo's.

Koloniaal Verlag 1877 p. 11. ; P. J. Veth: De Gajo's, een volkss tam in de binnenlanden van Atjdh, Tijdschr. K. N. Aardrijksk. Gen. dl. 2 (1877) p. 30 vg. ; Dezelfde: Les Gayos, tribu de Fintieur d'Atchin, Annales de Pextreme Orient vol. 1, 1878/1879, p. 22 vg. ; L. Wallon: Atchin, les Gayos et la mer interieure, als voren p. 179 vg.; Van Belden en R. H. Schomerus: Nota over de Gajo, Ind. Gids 1881 dl. II, p. 142 vg. ; K. F. H. van Langen: Bijdrage tot de kennis van de Gajoelanden, Tijdschr. K. N. Aardrijksk. Gen. di. 5 (1881) p. 34 vg. ; C. Snouck Hurgronje : Nota van wenken, die by de aanraking met hoofden en bevolking van het Gajo-57 land te behartigen zullen zijn, Batavia, 1902>

444. ^{H. Cramer} van overwerpen, verzameld in de c Gajolanden gedurende de excursie onder joor Van Daalen in 1901, Notulen Bat. Gen. dl. 40 (1902), Bijl. I. ; G. C. E. van Daalen : Journaal van den commandant der marechaussee-colonne ter achtervolging van den Pretendent 苏, Sultan in de Gajolanden, Ind. Milit. Tijdschr./k/ 1902, extra bijl. No. 2 ; C. Snouck Hurgronje : Het Gajoland en zijne bewoners, Bafavia? 1903; B. Hageij: Die Gajofaffider auf Sumatraj Jafiresber. des Frankfurter Vercins für Geogr. und Statist. GGe/67e jrg. (1903) p. 29 vs. 177 C. Snouck Hurgronje: De blauwe Prinses inⁿ. libV Gajomeer, Album Kern, Leiden 1903; B. Hagen: Die Gajos auf Sumatra, Globus dl. 80 (1904) p. 24 vg. ; Instructie voor den luitenant-kolonel van den Generalen Staf G. C. E.

van Daalen, commandant van do marechaussee-colonne op excursie naar de Gajo- en Alas-landen enz. (Bijlag Hand. Stat. Gen. 1904—1905 No. 4/40 b.); J. C. J. Kempees: De tocht van overate Van Daalon door do Gajo-, Alas- en Bataklanden, Amsterdam, 1905; a. Inventaris van voorwerpen, afkomstig van de = Gajo-, Alas- en Bataklanden, verzameld door luit. koi. G. C. E. Van Daalon (1901—1904), tentoongesteld in het Museum van het Bat. Gen. van K. on W. van 5/12 Februari 1905. Ba- tn via, 1905; Geneeskundig rapport betreffende de excursie naar do Gajo- en Alaslanden onder den luit. koi. G. C. E. Van Daalen, Indⁿ Milit. Tijdschr. 1905, extra bijl. No. 15; G. C. E. Van Daalen: Verslag van den tocht naar de Gajo- on Alaslanden in de maanden Februari . tot en inet Juli 1904, Ind. Milit. Tydschr. 1905, 七册 extra bijl. No. 14. ; Dczelfdo: Nota over het /k/alsland, Tijdschr. K. N. Aardrijksk. Gen. 2do 4

Over de Bataks bestant een literatuurverzicht (1907, met supplement 1910), evenals een gazetteer, De Batakspiegel (1910 met supplementen 1913 en 1916) van de hand van M. Jousra, ter-wijl ook eenige andere uitgaven, mede van het Batak-Instituut, nopens deze volksgroep inlicht-ten.

Over de Minangkabauische Maleiers handelen de groote werken van de Midden-Sumatra expeditie en van Maass, beide reeds hooger genoemd, zoomede een samenvattend werkje Minangkabau door M. Jousra (Leiden z.j.).

De Oostkust-Maleiers zijn veel moeilijker te benaderen; men moot gegevens o miren t deze lieden bijeengaren van allerlei kant en dan meestal van vrij oud datum. Netscher, Neumann, Hymans van Anrooy, Van Rijn van Alkemade, Van Dijk, Kroesen, Westenberg zijn de bestuursambtenaren, die over deze Maleiers hebben verteld. Overigens zullen Swettenham, Blagden en Martin's Inlandstamme (1905) en de daar aangehaalde literatuur, zoomed de gegevens over den Riau-Archipel (De Bruyn Kops, Netscher, Schot, De Boer) en de Poelau Toedjoeh (T. K. N. A. G. 1898) aanvullende gegevens brengen.

Jserie dl. 24 (1907) p. 204 vg. : J. F. Niermeyer:
 // Gajo's en Nederlanders. Amsterdamer 2 en 9
 A /April 1905.; G. Nijppels : Gezag in de Gajo- en
 Alaslanden. Ind. Gids 1905 dl. I, p. 102—103;
 / R. Pick : Das Gajoland und seine Bewohner,
 7J Mitt. d. K. K. Geograph. Gesellsch. in Wien
 /1907, p. 379 vg.; G. A. J. Hazeu: Gajosch-
 yCcNederl. woordenboek, Batavia, J 907 : In-
 structie voor de onderafdeelingsschefs in de Ga-
 jo- en Alaslanden van 27 Januari 1909; W.
 / Volz : De Gajo en Bataklanden (voordraecht
 X - Tijdschr. K. N. Aardrijksk. Gen. 2de serie dl.
 >26 (1909) p. 535 vg. : C. van Vollenhoven:
 Het adatrecht van Nederlahdsch-Indie, Leiden
 4 afl.ni (1909) p. 226 vg. en afl. IV (1911) p. 229
 vg.; W. Volz : Nord Sumatra dI. II (Die Gajo-
 lander), Berlin, 1912; H. W. Fischer: Cata-
 logus van's Rijks Ethnographisch Museum dl.
 / VI (Atjeh, Gajo- en Alaslanden), Leiden, 1912 ;
 :yNota betreffende het landschap SCRbadjadi,
 ■/瑜ar : g. J L.-en Vk. dl. 67 (1912) p : 439 vg.:/
 q J M. Jousra: Gegevens en a : anwijzingen_ ointrena
 : l aSatrecht bij de Gajo's en de jBatak's getrokken
 mt- de Woordenboeken, Adatrechtbundel VI
 (1913) p. 21747.: Van. Eybergen: AtjMi „up
 to date”, Tijdschr. Binn Best. dl. 46 p. 1 vg ;
 H. van Kol: Driemaal dwars door Sumatra
 / en zweeffdcliteii door Bali, Rotterdam, 1914 :
 „Mr. P. A. F. Blom: Kentrekken van het ver-
 wantschaps-, familie- en erfrecht bij de volken
 van Indonesie (proefschrift 1914) p. 36/41 ;
 W. Baptist: Siah Oetaina, een Gajosche legen-
 de, Aarde en haar volken jrg. 51 (J915) p.
 159/161; Medecl. v. h. Encyclop. Bur., De Bui-
 ten bezittingen dl. II afl. 2 (Atjdh en Onderhoo-
 righeden), 1917 ; J. J. Sporry: Het N. W. Ga-
 joland (het Meergebied), Jaarversl. Topogr.
 Dienst in N. I. over 1917, p. 210 vg.; F. F.
 Milius: Opvoer naar de Gajoe Loeos, Ind. Mi-
 Jit. Tijdschr. 1919 p. 1018/1022 ; J. Kree-
 mer: De bewoners van de Gajo- en AlaSlandeii-
 4n Volken van Nederlahdsch-Indie, Am-
 sterdam, 1920, dl. I p. 80/120; Dezelfde:
 Atjeh, Leiden, 1922.

Over de Zuid-Sumatranen weer een gewcldi'c literatuur en een samenvattend boekje, Overzicht van Zuid-Sumatra door G. F. de Bruyn Kops (1919), waarnaast het ra a dji egen van ethnogra- phische literatuur noodig blijft, de werken van de Midden-Sumatra expeditie en Ilzernian's tocht, oudere opstellen van De Sturler, Van Vloten, Wes- ly, Helfrich e.a., en het groote werk van Dr. R. Broersma, De Lainpongsche districten (1916).

De binnnlandsche slannun van Sumatra von den gelukkig ethnografen, zoodat him primitieve beschaving in hoofdzaak we rd vastgelcd. Ha- gen's beweringen over de Koeboe's vonden aan- vulling en verbetering door Van JDongen (190G, 1910). Een lijstje Koeboe literatuur is te vinden in Tijdschr. voor Geschiedenis, Land- en Volken- kunde 1915, bl. 233; en een met Koerintj-litera- tuur bij Van Aken (Meded. Encyclop. Bureau VIII, 1915). Over Regdjang schreef Swaab in Tijdschr. K. N. Aardrijksk. Gen. 1916 ; over de Loeboe's in Mandailing gekken ook imincr de ge- gevens van Hey ting, Van Ophuysen, Kreemer, Van Dijk, e.a. ;

Ook de eilanden langs de Westkust van Suma- tra herbergen een zeer belangwekkende bevol- king, die oni ineer bestudeering vraagt, hoezeer ook de zending, het bestuur en wetenschappelijke reizigers zich inspannen om goede gegevens te verzameleji. Van de afzonderlijke werken mogen hier genoemd worden Modigliani (1890) en Schro- der (1917) over Nias, Maass over Mentawai terwijl tai van tijdschriftartikelen over de be vol- king van de eilandenreeks van Simaloer tot Enga- gano dan onvermeld blijven.

Meer dan drie eeuwen zijn de Nederlanders nu op Java, op het geheele eiland wordt door hen een veelomvattende en intense bestuursbeinoeicnis uitgeoefend. RijckloH van Goens gaf reeds in 1656 een Corte Beschrijvinge van t' Eyland Java (Bijdragon 1856 p. 36G) en toch: eene goede eth- nographische beschrijving van ontbreekt. Van de Atjohers en de Toradja's, van de Gajo's en de Baliers weten wij meer dan van de J a vane n. Ko mt het, doordat men de GajoW in do laatste 20 jaar met het 00g op hun geringc getal betcr in besohouwing kon nemen dan de ticcntalJcn mil- lioenen tellende bevolking van Java in een paar ' eeuwen I Of komt het hierdoor, dat de koloniale inachtsiniddelen op Java zoo groot waren, dat de eigenaardigheden van de bevolking er minder toe deden : of hierdoor, dat op dat eiland „waar nie- mand lijd heeft”, geen gelegenheid restte om zich te bezinnen en te verdiepen in het belangrijkste Javaansche onderwerp: de bevolking? Hoc (lit zij, de literatuur is overs teiend, maar de uitwer- koren goede werken zijn weinige. Tusschen Raff- les, History of Java (J87) en Chailley's Java et ses habitans (1914) ligt een eeuw van politick der Dutch in Java. (.Clivic Day, 1904). Van Imhoff'x van j 743 (Bydragcn 1853) is van Aiigi'ista de WiFs' Facts and fancies' (1905) gescheiden door anderhalve eeuw en toch zijn wij bij den blik, dio Mayer ons laat slaan in het Javaansche volkscl' ven (J897) of als hij ons den Javaan schetst als rnsch etc. (1894) ver van voldaan, ondnns Poensen's karakterschetsen (Med. Ned. Zending. XXI J. J) en wat daaraan vooraf ging. Die onvol- daanhe sluit de dankbaarheid niet uit, welke men verplieht is aan VeQCa speurzin en conipila- tie-ijver bij het sain ermtel eu. van zijn java (1878, bijgewerkte druk van 1896), doch sedert zijn wij

door de Atdjders on de Toradja's ver we nd cn vragen derhalve thans om bcter.

Intusschen bezitten wij over de Soendancezen een Encyclopaedie in de. Haan's Priangan (1910), over de Badoe's een belfngrijke schets van „ Jacobs gij ” — over de Vorst'nlnden Rcuiffaer's degclijk Encyclopaedic-artikel, over de Madoezezen een groot fekort aan v^blRgiiulcn-dige gegevens in vergelijking tot de taalkundige en voor de bevolking van gchcel Java met Madoe-ra behalve een haast niet te overziene hoeveelheid tijdschriftartikelen, een bibliotheek met klappers daarop (Hasselman, Steinmetz) in de uitkomsten van het zoogenaamde Welvaartsonderzoek (1905—1920).

Drie omstandigheden zijn er, die doen hopen, <lat er een goed boek over de bevolking van Java zal groeien. Vooreerst, omdat de Hindoe-maat-schappij van het oude Java op Brandes* voorgaan .degelijik we rd en wordt verkend door hen, die bij den Oudheidkundigen dienst werkzaam waren of zijn ; dan, omdat de grondslag van de Mohammed-^{daansche} geschiedenis van Java in een aantal Leidsche proefschriften stevig is gelegd en de schrijvers daarvan thans Java ook door hunne ethnologisch geschoolde oogen bezien ; vervolgens omdat onder de ontwikkelde Javanen zelf natio-naliteitsbesef en waardeering van de eigen cul-tuur hand aan hand gaan.

Wanneer wij nil naar de eilandcn *beoosten Java* gaan, laten wij Bali liggen, omdat daarover reeds hooger (onder 3) were! gesproken en komen wij bij de bevolking van *de overige Kleine Soenda-cilanden*, waaronder ook de Mohammedaansche Sa-saks van Lombok begrepen zijn, en die Oostelijk afshiet met de menschen. van de Timor-groep : Timor, Soemba, Roti.

De standaa rd werken op deze bevolking be trekking hebbende, bepaaln zich tot de taalkundige boeken van Jonker over het Bimaneesch en het Rotineesch, doch overigens is men op tijdschrift-artikelen aangewezen, onder welke echter belang-rijke worden aangetroffen. Zollinger opent de rij (1.847—1850), Elbert's expeditie zag er rond (L910—1912), Jnspcr vrcldte ervan (190S), en voorts zijn aan deze cilandenrij, behalve die van misHionnrisaen de Hchrij versnamen verbonden van)IVcigJ^i^SGO), Boos (187.7), Couvreur (1908), Bcc- JcenTig (1911), Ten Kate (1914)ZSUpel (1914), Van Stuvercn (J 915). Over Endch, zie ^reded, Ency- fclojk Bureau XXVI (1912) en over de Timor- groepaldaar III (1914), zoomede WieJenga(1913), Wanner (1913), Grijzen (1904) en oudcrncn. Dr. Kruyt vult in den^jongslcn tijd in verschillende periodiecken aan, wat door deze en an de re schrij- vers is medegedeeld.

Over *de Molukken en Nieuw-Guinea* we rd reeds een en onder medegedeeld (onder 5 en 7).

Be othnographische kennis van de bevolking van *Celebes* groepeerd zich om het reeds genoemde work van Adriani en Kruyt, de Barc^sprekende Toradja*H (1914) en om de latere publicatican van deze zendingssinannen. Intusschen bostaan er ook waardvolle gegevens omtrent de bevolking van de Noordelijke en Zuid-Wcstelijke streken van dit eiland, dat reeds in de eerste helft van de IGO eeuw door Europeanen word bezocht, zoodat hier oeds oude vestigingen, centra van Inlandsch / Christendom voorkomcn. Graafland's Minahassa / (1869, 1898), Jellesma (1903), Meded. Encyclop. Bureau II (1912); de reeds gonoemde werken van

de Zwitsersche onderzoekers Sarasin (J 905), Grubauer's Kopfjager (1913), Elberts Sunda-xpeditie (1910—'12) en laatstelijk Kandern's I Celebes Obygder (1921) zijn voorts van meer of mTn-def belanx uit cen bogpunt van tekst of illustratie.

Voor de Mohaimedaansche bevolking van het Zuid-Westelijk schiereiland zijn wij nog immcr aangewezen op Bijdragen van Matthes (1875) met de daarbij behoorende ethnographische atlas, om nu van oudere schrijvers : Donelaar (1855), ' Bakkers (186.5) en vele nieuwere a Is Kooreman ' (T883), Nielhann-fl889), Asselbergs (1894), Eerd- -- mans (1897), Van Marie (1901—'02) niet te spre- kcn.

Toen Posewitz in 1889 zijn literatuuroverzicht over *Borneo* samenstelde geschiedde dit voor de verschijning der groote studie, welke thans over de binnenlandsche stammen bestaan : Ling Roth's boek (1896), dat een encyclopaedie heeten mag, Nieuwenhuis' Quer durch Borneo (1904), Hose " and Mac Dougalt Pagan Tribes (1914) c.a. In deze studien is zulk een prachtig materiaal verwerkt, dat het boek Borneo al haast geschre\ en zou kun- nen worden door dengene, die na aanvullend plaatselijk onderzoek de geheele ethnologische structuur van dit eiland zou kunnen overzien, daarbij geholpen door de taalkundige gegevens van Hardeiaud (1858—'59), Barth (1910), Sun- dermann (1911—'12) en Sidney H. Ray (1913).

9. De Nederlandera bcniijden de Engelschen, behalve een aantal Imperial Gazetteers het bezit van ccn ding : Strachey's India. Waarom, dat zoo is, zal uit het bovenstaande wel gebleken zijn. Want daarin moesten veel te veel namen genocmd worden. Dat was niet noodzakelijk geweest, wanneer van elke volksgroep, of voor elk eiland of nog bcter voor geheel Nederlandisch-Indie een boek bestond, dat volledig en beknopt inlichtte omtrent de Indonesische bevolking, zoals dat ten aanzien van sommige volken reeds mogelijk bleek.

Want noch de Heillander'b Handleiding v 1861), of von Rosenberg's Malayischer Archipel (1879), noch van der Lith's Nederlandsch-Oost-Indie^ (1893) : noch Veth's Insulinde (dat een bewerking is van Wallace, The Malay Archipelago 1869), noch van Hinlopen-Labberton's Geillustreerd / Handbook (1910), noch Colon's Neerlands-Indie^L (19H —, 12) geven wat meii^c^wenscHchVoor zoo ver deze werken niet verouderd zijn, wat zeker het geval is met Wilken's Handleiding voor de vergelijkende vol ken kun de van Nedcrlandsch-In- die van 1893, zijn zij van compositie en synthese toch niet die doorleefde en doorschouder een- heid, welke wenschelijk ware om de Indoneeschen men den belangstellende te vertoonen in beknopt en sprekend beclit. Wat Nederland wel heeft, dat is de deze Encyclopaedie (Iste druk, 4 din, 1896—1905, 2do druk 1917—1921), die ofschoon niet geillustreerd cn niet-mot kaarten doorschoten, nan ethnographische onderwerpen goede aan- dacht schenkt. Men zou dezo do derde Encyclo-pnedie kunnen noemen na Valentijn's werk uit de 18e eeuw en Crawford's Descriptive dictionary of the Indian islands van 1856.

Wat Nederland bovendien heeft, dat is de slou-tel op, men mag haast zeggen alles, wat omtrent de kolomen in Oost-Azie gedrukt is, te weten: do Catidogus van do Koloniale Bibliotheek te ,s Gra- venhage, 1908 (met supplementen), die eene op-

soniming van de boekwerken bevat en vnn het Repertorium op de koloniale literatuur (7 deelen 1877/1880, 1895, 1901, 1906, 1912, 1917, 1922) betrekking hebbende op de Tijdschrift-artikelen.

Wic deze catalogi raadpctcgt, zal twee indrukken ontvangen. Vooreerst, dat er in Nederland en in Nederlandsch-Indie naarstig wordt gewerkt op ethnographisch en ethnologisch terrein, maar ook, dat men een zeer rijke literatuuri bezit, die vooral uitmunt door voortreffelijke werken, welk een overzicht geven van bepaalde onderdelen van het Indonesische beschavingsbezit.

Allereerst dan de voornaamste boeken, welke het *geestelijk beschavingsbezit* bchndclen.

Ten aanzien van het primitieve volksgeloof vindt men in Wilken's verzamelde geschriften overvloed van gegevens en tai van belangwekkende studies; eveneens in Kruyt's Animisme (1906), zijne Measa-artikelen in "Bijdragen 1918/19 en "20, en van Ossenbruggen's Primitieve/aenken (1906). Deze boeken laten ons deze gegevens zien in Animistisch, Zielesstoftheoretisch en Prae-animistisch licht, aldus evenwijdig loopende aan de lijn door Tylor, Durkheim en Preusz getrokken en verduidelijkt.

De invloed, die het in het begin onzer jaartelling in den Indischen Archipel gekonien Hindoeïsme op dat volksgeloof en op de Indonesische maat-sebappij uitoefende gedurende de eeuwen van zijne inwerking, is na te gaan uit Kern's verzamelde geschriften (1913 sq.), Brandes' Afparation - u i t ga ve J-(laats telyT van J 920), Krom's Inlei-

ding tot de Hindoe-Javaansche kunsC(T920) eh de fraaie jnbnograjhiene, die over sommige Hindoe-tempels op Java zijn uitgegeven. (Tjandi-Toempang, Panataran, Boroboedoer).- Het Moliiniiniedanfme, datindeTijHieeuwecrn geslaagd was het Hindoeïsme van Java te verdringen, kan men leeren kennen uit de reeds hooger genoemde geschriften van Dr. C. SnouckJurgonje.

Na de godsdierst het adatrecht, dat zich naar de behoeften van de inheemsche maatschappij heeft gevormd en daadwerkelijk is doorgedrongen in het bewustzijn van het volk. Er is waarschijnlijk geen Europeesche natic, die op zoo een grondige studie van het adatrecht kan wijzen als de Nederlanders ten aanzien van de rechtsgevolgen hebbende gebruiken der Indonesiers. In Nederland geen officieele maatregelen voor het verzamelen en codificeeren van het adatrecht, geen regeeringscommissien tot nderzoek, maar : een Indin door Mr. C. van Vollenhoven (het eerste deel kwam in 1918 gereed, het tweede zal spoedig volgen) en daaromheen een aantal boekjes van dozen schrijver, welke aJe het specifiek Indonesische adatrecht tot. onderwerp hebben. Miskenningen van het adatrecht (1909). Een adatrechtboekje voor heel Indie (1910). De-Indonesie(jr en zijn grond (1919). totstandkoining van een commissie voor het adatrecht in Nederland (sedert 1909), een commissie van bijstand voor het adatrecht te Batavia, een adatrechtstichting (sedert 1917), de samenwerking met het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie, met het Kononiaal Instituut, en met buitenlandsche lichamen, welke ook belangstellen in het Indonesische adatrecht, dat alles is het werk van den heer Van Vollenhoven, die bezig is een grootsch gebouw op te trek ken voor dat levende volksreht. Meer dan 20 Jy vi'e Adatrecht

hndcls. en 6 deelen Pandecten van het adatrecht doen reeds de gegevens omtrent het adatrecht voor ieder toegankelijk zijn en nog steeds wast deze stroom van publicatien aan, ook wat betreft de Leidsche priefschriften over adatrechtelijke onderwerpen. Een literatuurlijst van het adatrecht van Indonesie verscheen in 1920 door de zorgen van de Adatrechtstichting.

Wat de Inlandsche beeldende kunst betreft, ook de waardeering daarvan is in de laatste kwart-eeuw zeer toegenomen. Uit de geschriften van Hein, Haddon, Foy, Richter, Rouffier en Juynboll, Von Sa her, Pleyc, Jasper, Loebdr, Nieuwenkamp, Nieuwenhuis, Roorde en vele (LncIcr(?n-KOir Iret i ecl e r ~c(u i d e l i j < worden, dat de anome Indonesische kunstenaars kunstwerken scheppen, die in breedten kring bewondering wek- ken, vooral wat betreft het snijwerk, de textiele versieringen, het smeedwerk, oin nu niet te spre- ken van n de H indoe-Javaansche bouw- en beeld- houwkunst, waarover het hooger reeds genoemde werk van Dr. Krom handelt. Een bibliographic van de literatuur over Indische kunstnijverheid is te vinden bij Loeber, Teclniek en sierkunst in den Indisc hen Archipel DL VIII (1916). Over het Inlandsche toneel schreven Serrurier (1896), Hazen (1897), Juynboll (1918); met betrekking tot de Inlandsche inuziek worde gewezen op eendege- lijk artikel in deze Encyclopaedie, Deel II, bl. 812 van Joh. F. Snelleman. Over den dans liandelt een opstel van Dr. G. J. Nieuwenhuis in Internationales Archiv fiir Ethnographic, Bd. XXIII (1916)s/183.

Blijft nog over te vermelden de Letterkunde der Indonesiers, die zooals reeds hooger bleek een groot aantal beoefenaren vond en de Inlandsche wetenschap, die zich vooral uitte in de primitieve geneeskunde en de tijdrekening, waarover ook verscheidene publicatien bestaan.

10. Wannecr men nu vragen zou of naat deze voornaamste werken, welke handlen over het beschavingsbezit der Indonesiisrs ook niet op andere wijze zal kunnen warden kennis gemaakt met de *stoffelijke besclmingsuitingen* uit den Nederlandsch-Indischen Archipel, dan zou het antwoord natuurhjk zijn eene verwijzing naar de ethnographische Musca van Nederland en dat van het Bataviaasch Genotschap van Kunsten en Wctensclapien te Batavia. In het Moederland is het rijkst voorzien's Rijks Ethnographisch Museum to Leidenj_h{?t incest dyrczickTeijijke Eet Museum „Pflns Hendrik,' te Rotterdam: in aan- bouw is een groot museum van het Koloniaal In- stituut te Amsterdam : smaakvol uitge>takl is een collectie te Leeuwarden en voorts zijn er ethno- graphische verzamelingen te Haarlem, Delft, Breda, Arnlicjn, Kampen, Zwo1 i vcnter, Zait- phen, Tilburg, Oudenbosch, Steyl,' Zeist, Middcl- rg.

De in veJe deelen verschijnende cataJogus van 'h Rijks Ethnographisch Muse uni te Leiden is cen voorbeeldig werk, dat het overvloedige materiaal in beschrijving en afbedeling met literatuuraanwijzingen onder ieders bereik kan brengen, en dat als het ware een loggeer gaat vormen voor een groot deel van het materieele cultuurbezit der Indonesiisrs, voor zoo ver het in deze rijke verzamelingen aanwezig is.

Genoeg om te doen zien, dat in Nederland eon opgewekt leven heerscht op het gebied der ethno-

graphisch studio. Zoowel de wetenschappelyko beoefening van ethnologie en ethnographic als de cdita, welke daarmedo verband houden, zoowel de collection in de verschillende musea, als de uit-rlisting van expedition warendaarvan getuigenis-sen. En die belangstelling uit zich ook in de werkzaamheid derwetenschappelijke Genootschappen, welke op dit gebied zich laten gelden. In dit verband client in de eerste plants genoemd te worden het oudste wetenschappelijke genootschap in de Europeesche Kolonien: het in 1778 opgerichte Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat in zijn Verhandelingen, zijn Tijdschrift, zijn Notulen en de Catalog! van zijnc verzamelingen een schat van ethnographisch materiaal heeft verzameld en gepubliceerd. In het Moederland is sedert 1851 werkzaam het Konink-lijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volken- kunde van Nederlandsch-Indië, dat in het bezit is? van eene? uitnemende Koloniale Bibliotheek (met 7 uitvoerige catalog!) te *S'Gravnhage en dat door het uitgeven > te zijne Bydragen en van afzonder- lijke werken dedelen te 's-Gravenhage 27 Februari 1915, ging Indonesische ethnographische studien zeer bevordert. in 1855 met zijn ouders mee naar Indië en deed Ook het Koninklijk Ne- derlandsch Aardrijkskundig reeds op zijn 13de jaar opzichterswerk op de sui-Genootschap te Amsterdam (sedert 1873) were! in d'kerfabriek "Rendeng", nabij Koedoës (Japara), overzicht reeds genoemd in verband met de uitrusting waarvan zijn vader mede-eigenaar en axministra- van ex- peditiën, welke goede uitkomsten leverden op ethnographisch gebied (Midden-Sumatra, Zuid- Nieuw-Guinea, Kei-eilanden, Kleine Soenda- eilanden, Midden-Celebes, Ceram, Boeroe, enz.). In fiet Tijdschrift van dit Genootschap en de door zijne zorgen uitgegeven werken zijn ook belang- rijke ethnographische gegevens te vinden. In de laatste jaren werkt dit Genootschap nauw samen met de Maatschappij ter bevordering van het Na- tuurkundig onderzoek der Nederlandsche Kolonien (1888) en het Indisch Co mite voor wetenschappelij k onderzoek (1897), aan welke wij o.a. dan ken de expedities naar Borneo en Nieuw-Gui- nca. Ook vrschienen sedert 1911 een aantal nio- nographieën of opstellen over ethnographische on- derwerpen door bemiddeling van een door de Jn- dische Regeering ingestek! Encyclopaedisch Bureau (zoo over Batjan, Atjeh, Sangi- en Talaud- eilanden, Habinsaran, Timor, Koerintji, Nieuw- Guinea, Halinuhera, Morotai, de Soela-eilanden, Minangktabau, Sinialoer, de Schoufn- en Padai- do-eilanden, het Batakland, Nias, Flores, enz.). En ten slotte werd in 1910 te Amsterdam opge- richt het Koloniaal Instituut, dat kennis wil ver- zainelen en verbreiden omtrent de Nederlandsche kolonien en dat voor dat doel ook heeft ingestold cene Volkenkundige afdceeling. Een groot ethno- graphiHch Museum is in aanbouw, waarin tai van in het bezit van het Instituut, zyndo collectien zullen worden tentoongestek!. Stclselmatige ethnographische studio is aan deze afdceeling onder- noimen ten nanzien van verscheidene ethnische groep van Nederlandsch-Indië on een aantal sa- monvattende publication verscheen reeds door do inedewerking van verachillende kleinere Insti- tuten (voor Atjeh, de OoKtkuat van Sumatra, Mi- nungkabau, Zuid-Sumatra, Bali, do Molukken), welke in verband inct de Volkenkundige Afdce- ling van het Koloniaal Instituut wrkzaam zijn. Uit dit schotsinatige becdl nioge den belangstel- lende blijkcn, dat in Nederland en in Necler- landsch-Indië eon opgewekt wetenschappelij lo- von heerscht met betrekking tot de ethnographic van de Nederlandsche kolonien in het verro Ooston.

(Dit artikel is in hoofdzak hetzelfde als dat, in 1923 vrschienen onder den titel: „A review of the ethnological investigations in the Dutch Indian Archipelago”, ten behoeve van de Inter- national Circumpacific conference te Sydney). // 12

i. c. v. E. Z. "Sj
ONDERZOEKINGEN (ANTHROPOLOGISCHE) r - ~
Zie ANTHROPOLOGISCHE ONDERZOEKIN - " C * -
GEN. 1881 - Sex -
TJAMAT. Voormalige naam voor die tusschen-
.....

hoofacn in de Preanger Regentschappen, die 但 ~
ouddtids de schakel vormden tusschen de dis-
eenerzijds en de dorpschoufden anderzijds. In het * 7 ~ ~
sprakegebruik is de naam tjamat (met zijn aflei-
ding katjamatan) overgegaan op het onderdia-
trikshoofd, den assistent-wedana (I, h. 286). Zie
ook op TUSSECHENHOOFDEN ^ ^
HEYNING (JOHANNES CORNELIS),
geboren

20 Alaart 1853,
> te Zijpe (Noord-Holland)
van zijnzide in 1878
Indonesische ethnographische studien
in 1855 met zijn ouders mee naar Indië en deed
Ook het Koninklijk Ne- derlandsch Aardrijkskundig
reeds op zijn 13de jaar opzichterswerk op de sui-
Genootschap te Amsterdam (sedert 1873) were!
in d'kerfabriek "Rendeng", nabij Koedoës (Japara),
overzicht reeds genoemd in verband met de uitrusting
waarvan zijn vader mede-eigenaar en axministra-
van ex- peditiën, welke goede uitkomsten leverden op
ethnographisch gebied (Midden-Sumatra, Zuid-
Nieuw-Guinea, Kei-eilanden, Kleine Soenda-
eilanden, Midden-Celebes, Ceram, Boeroe, enz.). In
fiet Tijdschrift van dit Genootschap en de door zijne
zorgen uitgegeven werken zijn ook belang-
rijke ethnographische gegevens te vinden. In de laatste
jaren werkt dit Genootschap nauw samen met de
Maatschappij ter bevordering van het Na-
tuurkundig onderzoek der Nederlandsche Kolonien (1888) en het
Indisch Co mite voor wetenschappelij k onderzoek
(1897), aan welke wij o.a. dan ken de expedities naar
Borneo en Nieuw-Gui- nca. Ook vrschienen sedert
1911 een aantal nio- nographieën of opstellen over
ethnographische on- derwerpen door bemiddeling
van een door de Jn- dische Regeering ingestek!
Encyclopaedisch Bureau (zoo over Batjan, Atjeh,
Sangi- en Talaud- eilanden, Habinsaran, Timor,
Koerintji, Nieuw- Guinea, Halinuhera, Morotai, de
Soela-eilanden, Minangktabau, Sinialoer, de
Schoufn- en Padai- do-eilanden, het Batakland,
Nias, Flores, enz.). En ten slotte werd in 1910 te
Amsterdam opge- richt het Koloniaal Instituut, dat
kennis wil ver- zainelen en verbreiden omtrent
de Nederlandsche kolonien en dat voor dat doel ook
heeft ingestold cene Volkenkundige afdceeling.
Een groot ethno- graphiHch Museum is in aanbouw,
waarin tai van in het bezit van het Instituut, zyndo
collectien zullen worden tentoongestek!.
Stclselmatige ethnographische studio is aan deze
afdeeling onder- noimen ten nanzien van verscheidene
ethnische groep van Nederlandsch-Indië on een
aantal sa- monvattende publication verscheen reeds
door do inedewerking van verachillende kleinere
Insti- tuten (voor Atjeh, de OoKtkuat van Sumatra,
Mi- nungkabau, Zuid-Sumatra, Bali, do Molukken),
welke in verband inct de Volkenkundige Afdce-
ling van het Koloniaal Instituut wrkzaam zijn. Uit dit
schotsinatige becdl nioge den belangstel- lende
blijkcn, dat in Nederland en in Necler- landsch-Indië
eon opgewekt wetenschappelij lo- von heerscht met
betrekking tot de ethnographic van de Nederlandsche
kolonien in het verro Ooston.

naar de residentie
Bantam, speciaal voor het doen van opnemingen
t (t verbetering van dyken en wegen": Hij ont-
wierp en voerde dijkverbeteringen uit aan de
Tjioedjoeng in Noord-Bantam en een wegve-
betori ng in de afdceeling Lebak van Rangkasbi-
toeng naar de Buitenzorgsche grens. Beide werken
(varen-bcdocld als zoogenaamde relief-werks.

Na een verblijf van slechts 2 maanden in de
afdeeling Duniak der residentie Samarang, werd
hij in 1882 geplaatst naar Soerabaja^jom werk-
zaam te zijn by den dienst der verbetering van
het vaarwater in Straat Madjoera. Toegevoegd
aan den ingonieur J. J. Dijkstra, werd hij door
dozen belast met een zeer belangrijk werk, de
uitvoering van do verlegging van den mond der
Solorivier. Dit work, omvattende het graven van

de Solorivier, is door hem in eigen beheer op - Madoera, ingestckl in 1902. Intusschen was hij volprezen wijze volbracht en binnen den gestel- den klasse. In 1906 vertrok hij met verlof naar Euro- uitgaiven / 3 miljoen, ongeveer / 640.000 beneden de begrooïnp, bleven. Een tweede werk was de uitvoer- ing van de sluis in de kali Miring, evcncens volgens ontwerp van Dijk- straa.

In 1855 werd hij benoemd tot chef der op 1 Ja- nuari 1859 in te stellen irrigatie-afdeeling Sera joe (residenties Bagelen en Banjoemasj. Het was de eerste proef, die de Regeering nain met het technisch beheer der bevolciingen en waterver- deeling. Dit betekende een omkeer in de be- stuurspolitiëk op Java. De proef slaagde volko- men. Zoo is Heyning slagen. Eenige dagen vroeger was hij benoemd de pidnier geweest van het technisch beheer der bevolciingen, en zooals Prof, ir. C- W. Weys het in 1913 uitdrukte in zijn inau- gurele rede aan de Technische Hoogeschool te Delft: „Heyning is geweest de scheppcr van het succes der irrigatie-afdeelingen\" In 1890 ging hi) wegens ziekte met verlof naar Europa, keerde in 1892 naar Indie terug en werd in 1893 toe- gevoegd aan den chef der 4de waterstaatsafdee- ling, teneinde te worden belast met de opnemïng- gen in het belang der verbetering van de bevoei- ing der districten Waroedjajang en Kertosono in de residentie Kedip Het door hem op grond

van die opnemingen ingediende ontwerp is tus- schen 1901 en 1911 in zijn geheel uitgevoerd. In 1895 werd hij overgeplaatst naar Demak (res. SGMarang) a ls chef der irrigatie-afdeeling Serang, die zich uitstrecte over deelen van de residenties Semarang, Japara en R5mban^, JTot dat gebied BeBorden\"\"ffe DemaEsche waterwerken. Hij heeft daar, in samenwerking met zijn vriend, den regent van Dfimak. Raden Mas Adipati (later Pangeran) Ario Hadiningrat ingevoerd de Demaksche waterregeling, een systeem van beuirl bevolciing, hetgolingans- tedscl van Dfimak, dat tot bedoeling had stipt rechtvaardige verdee- ling van het voor den n at ten rijstbouw zoo kost- bare irriga tie water, alleen in het belang van den wong tani, den kleinen inlandschen land- bouwer. Het sttsel voldeed uitstekend. Indische, Nederlandsche, ja zelfs Japansche en Fransche ingenieurs togen naar Demak en vertrokken vol waardeering over hetgeen Heyning aldaar be- reikt had. Na zijn vertrek uit Demak in J 902 schijnt niet meer de hand te zijn gehouden aan de regeling. Een commissie van onderzoek werd benoemd, die in 1908 een rapport indiende, waar- bij voorgesteld werd de regeling, die vastgelegd was bij ordonnantie van 18 Juli J 903 n°. f2 (Stb. 269) in te trekken. Dit geschiedde. Van het levenswerk van Heyning was niets nicer over. Dit was hem een groot teleurstelling, stiejnde hem pessimistisch over de toekomstvan de exploi- tatie van irrigatiewerken. Hij wordt een warm voorstander van de overbrenging van die exploi- tatie naar het Departement van Landbouw.

Van 1902—190G was hij chef van de 3de water- staatsafdeeling ter standplaats SSMarang. Hij heeft toen verschihende belangrijke adviezen gc- geven als lid der Watersnood- en voedingsnood- commissie over de verbetering van bevoeiing en afwatering in de res. SSMarang (verdeclwerk Wi- aloeng, uitgevoerd 1908) en onitredt de Rawah Pining. Verder was hij lid van de Hoofdcommis- sie der Commissie tot onderzoek naar de mindere veldwaart der Inlandsche bevolking op Java en ,

onderwijs in de waterbouwkunde aan de Techn- nische Hoogeschool te Delft, tocn zijn collega ir. P. Th. L. Grinwis PlaaFwegens ziekte zijn buit- tengewoon hoogleraarschap niet ineer kon wa- nemen. Hij heeft dat hoogleraarschap 8 inaan- den geheel belangeloos waargenomen, maar wee- gerde pertinent na Grinwis Piaat's overlijden, hem als hoogleraar op te volgen. In 1909 werd hij op zijn verzoek eervol uit's Lands dienst ont- slaagen. Eenige dagen vroeger was hij benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Heyning was een man, die zich nooit op den voorgrond plaatste en altijd achter de scher- men bleef. Net hem ging een bekwaam ingenieur en een wa'r vriend van de inheemsche bevol- king heep-

TOELATING. Zie VERBLIJF. •

TOE-RI-DJENĪ. Makassaarsche naam van, zeenomaden of zeemensch, die rondzwalken op de kusten van Zuid-Cdebes en op de eilanden in de nabijheid; vergelijkbaar met de orang laet van Riouw en de orang sekah van Banka (I, bl. 161; III, bl. 175, 178, 183, 609). Zij komen o.a. voor als tripang-vangers. Zie over hen Tideman in Bijdr. v. h. Kon. Inst. T. L. V/ 59, 1906, bl. 653, 656; Kriebel aldaar 76, 1920, bl. 213; Kriebel in Koi. T.schr. 8, 1919, II, bl. 1089-■ Vjivi Ecclfe in De Velken van N.-I., 1, 1920, bl. 3ul—

TDSSCHENĪUOFDEĪN. Onder tusschenhoof- den verstaat men of zoodanige Inlandsche hoof- den, die, zonder zelf dorpschoofd te wezen, tus- schen het vorstenbestuur (later: de besturende gouvernementssambtenaren) en een aantal nabu- rigie dorpsgemeenten in waren geplaatst, of zoodanige dorpschoofden, die aan hun qualiteit van dorpschoofd van 6cn dorp toezicht over een aantal naburige dorpen paarden, ten gerieve alweder van vorsten- of gouvernementssbestuur. De tusschenhoofden hiden er dikwijls hun eigen boden op na. De tusschenhoofden op Java (zie I, bl. 286) zijn geleidelijk afgeschafst si nds 1840 en vooral na J 866, doch het instituut is nog niet dood en hun verjnclding komt nog altijd voor in art. 33 Ini. Regl. (de wijziging bij Ind. Stb. 1919 no. 689 is niet in working getreden, zie Ind. Stb. 1920, no. 9 en 325). Namen voor tusschenhoofden op Java zijn of waren o.a.: djogokfirso, tompo- kôrso, pClawangan, aris, palang, kfipalang, p6- tinggi aris, baoc aris, glondong; op West-Java tjamat; in Boel^ling op Bali painbekCl.

Zie Baud in Keuchenius III, bl. 587; Eind- resum6 1 I I, bl. 207 ; Van Davelaar in TijdHchr.- Bat&v. Gen. 34, 1891 (Java); Van Volienhoven, IFet adatrecht van N.-I., 1, 1938, bl.

715 (Java); Heslinga, IFet inlancKplĪesCuef en zijn rorganisatie, 1920, bj. 81/

UITZETTING. Zie EXORBITANTE RECH- tē VERBANNING. Zie IV, bl. 122, 132, 135, 151, en EXORBITANTE RECHTEN.

AARDOLIE MAATSCHAPPIJ (NED- IND).

OLIE MAATSCHAPPIJ.

VESTIGING. Zie VERBLIJF.

VERORDENINGEN. Zie WETGEVING.

BEVOLKING. Volgens do uitkomsten van de

in November 1920 gehouden volkstelling (zie bylage A van het Koi. Verslag van 1923) waren op dien datum in Ned.-Indio aanwezig 169708 Europeanen en met dozen gelijkgestelden (95010 mannen en 74G98 vrouwen), van wie 135288 (74919 m. en G0369 vr.) op Java en Madoera en 34420 (20091 m. en 1432(TVK) in de buitengewesten woonachtig waren.

Het aantal Chinezen bedroeg in genoemde maand in geheel Ned.-Indie 809647, van wie 384218 op Java en Madoera en 425429 in de buitengewesten. Het zielental van de Arabic en was op dat tijdstip 44921, van wie 2780G op Java en Madoera en 17115 in de buitengewesten. Het aantal der andere Vreemde Oosterlingen (Klingaleezen, Afganen, Afrikanen en Egypte-naren) beliep 21938, van wie 3383 op Java en Madoera en 18555 in de buitengewesten.

Op genoemd tijdstip bedroeg het aantal Inlanders op Java en Madoera 34.433476 (namelijk 16.861920 mannen en 17.571556 vrouwen), terwijl het zielental over de buitengewesten — in totaal 13.871144 (van wie 7.041134 m. en 6.830010 vr.) — als volgt verdeeld was: Sumatra's Westkust. 1.505209, Tapanoei 839515, Benkoelen 253639, LampongscKe 'districten 229608, Palembang 810353, Djambi 228975, Oostkust van Sumatra 1.042930, Atjeh en Onrlerhoorigheden 718444, Riouw en Onderhoorigheden 199315, Banka en Onderhoorigheden 85774, Billiton 39188, Westerafdeeling van Borneo 535516, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 998282, Molnād, o. 745985, Celebes. en ^Onderhoorigheden 2.329123, Amboina .271879, Ternate en Onderhoorigheden 146391, Nieuw-Guinea 103856, Tjijon en Onderhoorigheden 1.140708 en Bali en Lorn bolt. 1'556154

Volgens de uitkomsten dor volkstelling van 1920 bevonden zich dus in geheel Ned.-Indie in November 1920 ruim 48.000000 Inlanders, tegen 37.00U000 einde 1905, eene vermeerdering dus met 30%

Het aantal in Ned.-Indie gevestigde Europeanen bedroeg in 1905 80910 en in 1920 169708; het vermeerderde in de laatste 15 jaren met 110%.

Het aantal Chineezon beliep in J 905 563449 en in 1920 809(547, nam alzoo van 1905 tot 1920 too met 44%.

Dat van do Arabioren was in 1905 29588 en in 1920 44921, dus steeg van 1905 tot 1920 met 52%.

Vergeleken met de inlanders vormen do niet-Inlanders een zeer gering bestanddeel van de geheele bevo king: in 1920 op Java en Madoera 1.6% on in de buitengewesten 3.6% (do Europeanen alleen 0.4 on 0.25%).

De uitkomsten van de beide Jaatsto volkstellingen wijzon op ceno vermeerdering van de geheele bevolking van Ned.-Indie van 1905 tot 1920 van 31%.

Aangozien de oppervlakto van Java en Madoera 131430 K.M.² en van do buitengewesten 1.768710 K.M.2 bedraagt, is de diehtheid der bevolking op de ceratgenoemde eilandon 266 zielen per K.M.² en in do buitengewesten ongevoo r 8 per K.M.². Hot dichtst bevolkt zyn op Java on Madoera de gewesten Kfidoe, Sporabaja, Djokjakarta on PfikalongaQ (4477417, 407 en 400 personen K.M. «), hot slechtst bevolkt Bantam en B6soeki (J 13 en 148 personon per K.M.²). Van do buitengewesten zyn Bali en Lombok het

Supplement.

dichtst bevolkt (148 per K.M.²) en Nieuw-Guinea het slechtst (0.4 per K.M.²).

Literatuur: Uitkomsten der in Novomjrer 1920 gehouden volkstelling (Batavia 1922)z'

ONDERZOEKINGEN (ZOOLOGISCHE). Zie ZOOLOGISCHE ONDERZOEKINGEN.

ZOOLOGISCHE ONDERZOEKINGEN. I. K o r t e geschiedenis van o n z e z o o l o g i s c h e k e n n i s van den Indischen A r c h i p e l. De geschiedenis van dit grootste eilanden- rijk der aarde, gelegen t u a a c h e n h e t E u r - A z i a t i - s c h e en A u s t r a l i s c h e v a s t e l a n d , i n d e r o u t e n a a r C h i n a en J a p a n , r e i k t i n d e v e r r e o u d h e i d t e n i g . H e t d a n k t z i j n e v r o e g e r e v e r m a a r d h e i d a a n d e s p e c e r i j n d e r M o l u k k e n , d i e l a n g s z e e - e n k a r a - v a n e n w e g e n h e t v e r r e W e s t e n b e r e i k t e n . M a a r j u i s t a l s „ s p e c e r i i l a n (r ' b y u i t n e m e n d h e i d g a f h e t a n l e i d i n g t o t l a n g d u r i g e n s t r i j d o n z i j n b e z i t , v o o r a l t u s s c h e n P o r t u g e e z e n , N e d e r l a n d e r a en E n g e l s e h e n : e e n s t r i j d , d i e v a n z e l f d e n s l u i e r l i c h t e v a n d i t u i t g e s t r e k t e g e b i e d e n h e t t o e g a n - k e l i j k m a a k t e v o o r h e t l i c h t d e r w e t e n s c h a p .

Reeds vroeg hechtte zich aan den Archipel het z o d i o g i s c h e p r o b l e e m v a n d e h e r k o m s t d e r b e v o l k i n g v a n e i l a n d e n : e e n e v r a a g , d i e v a n A r i s t o t e l e s a f t o t h e d e n d e w e t e n s c h a p b e z i g b o u d t . D i t p r o b l e e r a d e r d i s c o n t i n u i t e i t v a n g e s l a c h t e n en s o o r t e n , d i e b i j e i l a n d e n n i c e r d a n e l d e r s o p d e n v o o r g r o n d t r e e d t , w a s , e v e n a l s h e t p r o b l e e m d e r A n t i p o d e n , i n d e m i d d e n e e u w e n n o g g e e n z o o g e o g r a f i s c h v r a a g s t u k , m a a r e e n v a n p h i l o s o f i e s e h e n e n v o o r a l v a n r e l i g i e u s e n a a r d , d a t a l l e d e n k e n d e n b e z i g h i e l d .

De klaasieke oudheid zag geen bezwaar in hat disjuncte voorkomen van menschen en dieren. Zij v o n d i n h u n a u t o c h t h o o n o n t s t a a n e e n e g e r e e d e v e r k l a r i n g .

Voor het bijbelgeloof der middeleeuwen kon deze niet gelden. Alle menschen toch stamden van Adam en Noach af. Hoe konden zij, hoe dieren op eilanden komen, nademaal alien, die geen plaats in de arke vonden, verdrongen ? Zij konden op bevel Gods door engelen derwaarts gebracht zijn, of znoals Augustinus in „ De civitate Dei" — half haeretisch verdedigde, hun ontstaan aan eene nieuwe schepping danken, waarmede hij eene lans brak voor de allermodernste opvatting van het "polytope" ontstaan van soorten.

Eerst in Zimmermann, den grondvester der exacte dieroogographie (1777), vond dit vraag- stuk der eilandenfauna, speciaal ook voor do Soenda-cilanden, eene nieuwe interpretatie. Hy meent, dat zij door „aardrevoluties", hnn vroegere n samenhang raet continenten verloren, van waarij zij hun diorenhevolking kregen, die slechts over land (laar korden komen. Maar daar hij te- vons vraagt in hoe verre de geographische geschiedenis der Quadrupeden de geschiedenis van onze aarde verklaren kan. ia hij tevens de stichter der genetische dieren-geographie- Hij brengt het eerst do twee probleemcn naar voren, die heden nog de z o d i o g i s c h e s t u d i e n v a n d e n A r c h i p e l b e - h e e r s c h e n .

Haar faunistische basis werd eerst in het begin der 19o eeuw opgetrokken. Maar lang voor dien heeft men Indische dieren leeren kennen. Aan v a n k i l i j k i n d e n v o r m v a n o n b e t r o u w h a r o , m i t o f m e e r p h a n t a s t i s c h o p g e s m u k t e v o r h a l e n v o o r a l v a n z e e v a r e n d e n .

De eerste, dieetssamenhangendagaf, berusten- de op informatie en observatie ter plaatse, was J.

• 11

de Bondt (Jacobus Bontius)], die in 1627 den Gouverneur-Generaal Coen als medicus vergezeldde. In het 5e boek van Piso's werk bespreekt hij een aantal dieren. Voornamelijk Indische visschen behandelt Johan Nieuwhof. Maar het standaard-werk uit deze tijden is de „Amboinsche Rariteitkamer” van G. E. Rumphius, een wijdvermaard werk, dat na zijn dood in 1705 verscheen. Het behandelt de Mollusken, Crustaceen, Echinodermen en Coelenteraten, waarvan een deel der koralen bespreking vond in zijn „Herbarium amboinense”) De heldere, nauwkeurige beschrijvingen en af-beeldingen, de naanigeving, die prophetisch-lin-neisch is en veelal zuiver binair, doen het dubbel betreuren, dat zijn „Dierboek handelende van Land-, Lugt- en Zeegedierten der Amboinsche ey-landen” is verloren geraakt. Vermoedelijk heeft F. Valentyn er gebruik van gemaakt in het derde deel van zijn „Oud en Nieuw Oost-Indie”, maar dan als dilettant en zonder den kritischen geest van Rumphius, die hem nog heden een eereplaats in de wetenschap verzekert, zoo helder in het licht gesteld in het hem in 1902 gewijde Gedenboek. Zijne beteekenis blijkt ook uit de reis van A. S. Bickmore, opzettelijk uitgevoerd oin vooral de door Rumphius beschreven Mollusken terugte-vinden. Uit Rumphius tijd dateeren ook platen, eveneens te Ambon vervaardigd, waarvan Cornelis de Vlaming gebruik maakte. Voorts F. H. Ruysch voor de derde editie van Jonstons *Historia naturalis animalium*. Ook L. Renard, agent van den Koning van Frankrijk, voor een werk, dat Vosmaer in 1754 uitgaf. Louter werken, die geen vergelijking gedooget met Rumphius* klas-siek levenswerk.

Weinig weten wij van het lot zijner verzamelingen. Zeker kwam een deel daarvan terecht in het Hof museum te Weenen, een ander wellicht in hand van verzamelaars, waaronder A. Seba bovenaan stond. Bij hem trad Artedi, de „vader der moderne ichthyologie” en LinnG's vriend in 1735 te Amsterdam als assistent kortstondig in dienst, daar Hij spoedig verdrong. Van den rijkdom van Seba's verzameling, vooral ook aan Indische dieren, legt zijn prachtwerk in 4 deelen getuigenis af.

Met Rumphius dood in 1702 begint eene voor de Indische zoologie rteriele periode. Zij duurde juist 100 jaren, totdat Th. Horsfield in 1802 te Batavia Jandde en meer methodische faunistische studien incldide. In dien tusschentijd was de eenige verrijking onzer kennis te danken aan reizigers, die terloops den Archipel bezochten. Zoo Ph. Commerson, die L. A. de Bougainville op zijn wereldreis vergezeldde. Van zijn nagelaten

ook Cuvier en Valenciennes gebruik, die tevens in het bezit kwamen van de origineele gedroogde huiden.

Een ander tochtgenoot van De Bougainville, P. Sonnerat, bleef in Indie, bezocht 1759 het Oostelijke deel der Molukken en gaf in 1776 daarover het werk uit: „Voyage A la Nouvelle Guinee”, een opzettelijk misleidende titel — hij bezocht immers nimmer Nieuw-Guinea — om voor de „Oost-Indische Compagnie” te verbergen, dat het verkrijgen van versche materiaal van de notemus-kaat doel zijner reis was. Maar zij wierp ook wetenschappelijk vruchten af, evenals zijne tweede reis in 1774—1778.

In een supplement tot De Bougainville's reisverhaal zijn opgenomen de natuurwetenschappelijke resultaten van J. Banks en D. Solander, die J. Cook op zijn eerste reis rond de wereld (1768—1771) vergezelden en ook den Archipel bezochten.

Eenige bijdragen tot de kennis van de fauna van den Archipel leverden ook de reizen van P. Osbeck en van C. P. Thunberg, die ook Java bezocht.

Vroeg kwamen ook opmerkelijke dieren uit Indie levend naar Europa. Zoo, reeds in 1597, een exemplaar van *Casuarus galeatus* uit Ceram naar Amsterdam; voorts de Orang door Vosmaer en door P. Camper in 1778 beschreven. Ook Von Wurmb bestudeerde hem in hetzelfde jaar, gedenkwaardig wegens de oprichting van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat van toen af in wisselende mate ook voor de Zoologie van beteekenis was. Von Wurmb was de eerste secretaris van dit oudste wetenschappelijke Genootschap in de tropen.

Reeds werd Horsfield als inleider van een nieuwe periode van zoologisch onderzoek bestempeld. In 66n adem met hem is Th. Stamford Raffles and W. Marsden te noemen: alle drie vooral ook explorateurs van Sumatra.

Maar eerst met het beëindigen van de Engelsche tusschenregering (1811—1815) en van af het herstel van Nederland (1815) begint het zoologisch onderzoek op methodische wijze.

Het werd het eerst aan C. G. C. Reinwardt oververtrouwd; daarna met meer succes aan de „Naturkundige Commissie voor Nederlandsch India”, in 1820 opgericht. Haar eerste leden waren de begaafde jonge onderzoekers H. Kuhl en J. C. van Haaselt, die vooral aan Temminck, Cuvier en Valenciennes e.a. het materiaal leverden voor belangrijke gepchriften.

De verdere geschiedenis der Commissie, met de namen der begaafde natuuronderzoekers Boie, Macklot, Salomon Muller, Diard, Forsten, Schwanner, is voor een goed deel een Ijddensgeschiedenis, daar velen van hen een vroegtijdig einde in dienst der wetenschap vonden. Zij is uitvoerig door H. J. Veth^{1,2)} beschreven, en als hij tot het besluit komt, dat hare opheffing in 1850 eene wenschelijke zaak was, mag men nimmer vergeten, dat door haar toedoen een goed deel der landfauna van de Groote Soenda-eilanden, van Timor, Celebes, de Molukken en Nieuw-Guinea bekend werd: dat uit-hunne verzamelingen velerlei werken voort-

1) Voor de literatuur zij verwezen naar de in het Engelsch verschenen brochure „The Zoology of the indo-australian Archipelago by the Section for Zoology of the I. C. O Committee” Internat. Circumpacif. Onderz. Kon. Academie v. Wetensch. Amsterdam 1923.

2) Op de Crustaceen gaf J. G. de Man, op de overige Evertetraten M. von Martens een sleutel in „Rumphius Gedenboek” 1902. Een „Clavif Rumphiana botanica et zoologica” werd door Henschel in 1833 uitgegeven.

1) H. J. Veth, Overzicht van hetgeen gedaaid is voor de kennis der fauna van Nederl.-Indie. Leiden, 1879.

sproten¹⁾ die de basis vormden van een goed deel van onze zoologische kennis van den Archipel. Intusschen begon ook de marinefauna de aandacht te trekken. Al ebeurde het niet metho- disch, veel van haar werel bekend, in de eerste plaats door de groot Franche wereldreizen van de „Uranie“ „Physicenne“, „Astralabe“, „Co- quille“, die elkander tusschen 1817 en 1840 snel opvolgden en op hun uitgebreiden weg over de aarde ook den Archipel bezochten. De zoologische resultaten werden bewerkt door Lesson, Garnot, maar vooral door de bekwaame zoologen Quoy en Gaimard.

Ook de reizen van de „Sulphur“ en „Starling“, die de Molukken bezochten (1838—40) en later van de „Samarang“ (1843—46) en van de „Fly“ (1843—45), met den verzamelaar J. Mac Gillivray aan boord, vermeerderden naast de kennis der Zoogdieren en Vogels, vooral ook die van Vissen en Mollusken.

De expeditie van de „Rattlesnake“ (1848—1850) naar Torres-Straat en Zuid-Nieuw-Guinea is waard in de herinnering voort te loven, daar de jeugdige Th. H. Buxley²⁾ op haar zijn eerste zoologische ontdekkingen deed.

Van zeer bizonderen aard was het zoologisch werk van P. Bleeker, die van 18+2—60 in Indië vertoefde. Wereldkundig zijn zijne ichthyologische studien, die (lit deel der fauna van den Archipel tot het best bekende maakten. Hij mocht niet beleven zijn „Atlas ichthyologique“ voltooid te zien. En daar hem de diepzeefauna geheel onbekend bleef, evenals de zootwaterfauna der Oostelijke eilanden, kwamen anderen ertoe, met steun der regering de uitgave van een werk over de Indo-Australische vissen tot stand te brengen, n.l. M. Weber en L. F. de Beaufort. Daaruit groeide het plan tot de uitgave van een systematisch werk over de geheele Vertebratenfauna, waarvan reeds de Reptilien door mejuffrouw P. De Rooy het licht zagen en de Amphibien door P. N. van Kampen in druk zijn.

Maar Bleeker's veelzijdige geest en groote werkkraft wisten daarnaast aan de kwijnende wetenschap nieuw leven in te blazen, zooals 70 jaren voor hem de stichters van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschap. Hij stichtte thans in 1850 de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indio, die even als haar Tijdschrift zooveel deed ook ter bevordering der Zoologie.

Belangrijker nog is het jaar 1854, waarop A. R. Wallace zijn intrede in Indië deed en tot het jaar 18+2 vole eilandn grondig onderzocht. Met hem traden de vrugen naar voren, die als het probleem der discontinuïteit der eilandfauna, reeds de grijze ouderheid bezig held. Zij waren teruggedrongen door het empirisch streven de rij ke fauna der eilandnwereld te Jeeren kennen : een streven, dat steeds wakker bleef, hoogere ding en dieperen zin kreeg door de talrijke zoogeografische vragon, reeds door Salomon Muller (1846) en W. Earle (1845) opgeworpen, die onder invloed van Darwin's leer tevens het karakter kregen eener genetische diegeographic. En daar het eilandn gold groot in aantal en omvang, twee continenten

van groote biologische verscheidenheid verbindend, cilanden met een gecompliceerde geologische voorgeschiedenis en met eene meer veelzijdige fauna dan elders ter wereld, word de Arc hi pel steeds meer klassiek terrein voor de studie van biologische problemen. In steeds klimmend aantal togen hare adepten derwaarts. Zij deden de literatuur in zoodanige mate aangroeien, dat hier slechts uitvoeriger naar enkele auteurs vor- wezen kan worden, waar verdere bronnen te vinden zijn³⁾.

Kennierkend voor deze nieuwe periode is allereerst eene enorme toename onzer feitenkennis, die tot heden aanhield. Het meest geldt dat voor het voorclien het slechtst onderzochte Oostelijke gedeelte van den Archipel.

Vanaf Bernstein en Von Rosenberg was Nieuw-Guinea het studieobject van talrijke zuivere verzamelaars en van geleerden als O-Beccari, D'Alberis, A. B. Meyer, Raffray en Alandron, W. Macleay, Miklucho-Maclay, O. Finsch e.a. Maar het waren vooral de later nog nader te bespreken, groot opgezette Nederlandsche expedities, die van af 1903 tot heden Nieuw-Guinea ook zoologisch goed bekend maakten. Daaraan namen ook deel twee Engelsche expedities naar Zuid-Nieuw-Guinea in 1910 en 1912 van W. Goodfellow en A. F. R. Wollaston, voorts P. N. van Kampen en K. Gjellerup als leden der Nederlandsch-Duitsche Grensregelings-Commissie (1910). In het standdaardwerk van A. Wichmann²⁾ is ook eene volledige geschiedenis over de zoologie van dat eiland tot 1903 te vinden.

Nieuwe zoogeografische vragen traden daardoor op den voorgrond, waarin ook de Molukken betrokken waren. Tot hunne oplossing leverde de reis van R. Semon (1894), maar vooral die van VV. Kükenthal (1893) naar Halmahera, van H. Merton en J. Roux (1911) naar de Arocs en Keieilandn en van L. F. De Beaufort naar Waigeo en Ceram (1913) en de Freiburger Molukken-Expeditie (K. Deninger en O. Stresemann) het gewenschte materiaal. Ook de reizen van H. O. Forbes (1878—83) naar Ambon, Boerpie-Timor-Laut en Timor zijn hier te noemen.

Vooral van het laatste eiland was de zoologische kennis verwaarloosd sedert de weinig voorspoedige en weinig verreichende exploratie door de Natuurkundige Commissie.

GeJukkig hebben de reizen van H. F. C. ten Kate en van de geologen A. Wichmann (1888—1890) en later van G. A. F. Molengraaff (1910) ook belangrijk zoologisch materiaal geleverd.

De naburige „Kleine Soenda-eilandn“, waar het eerst Wallace's assistent Allen verzamelde, werden nader onderzocht door M. Weber en door de expeditie van J. Elbert.

Dat Java door zijn steeds uitgebreider wortlendewetenschappelijke instellingen te Batavia en Buitenzorg in klimmende mate het uitgangspunt werd voor zoologisch onderzoek zal later blijken. Ook de Sumatraansche zoologie mocht zich allengs in bescheidener wetenschappelijke centra gaan verheugen, maar hier werd vooral nieuw

¹⁾ Voor eene algemeen-? orienteering zij daarvoor verwezen naar hot verdienstlijk werk van M. J. Sirks, Indisch Natuuronderzoek, 1915.

²⁾ Wichmann: „Entdeckungsgeschichte von Neu Guinea. Nova Guinea i, ii, Leiden 1909—1912.“

³⁾ Wij noemen slechts: „Verhand. over de nat. geschiedenis der Nederl. Overzeesche Bezittingen“, waarvan het 3de deel 1840/1847 de Zoologie omvat.

licht ontstoken door de Midden-Sumatra-Expeditie (1877—79), door den reeds genoemden H. O. Forbes, door M. Weber, door de drie reizen van E. Modigliani tusschen 1886 en 1894 en door onderzoekingen van Perugia, D. B. Hagen, W. Volz, G. Schneider, W. L. Abbot, G. Niüller e.a. tot in deze dagen.

Modigliani was het ook, die liet onderzoek der Sumatraansche eilandketten begon, die door Kleiweg de Zwaan voortgezet en door E. Jacobson tot Simaloer uitgestrekt werd.

Voor Borneo werd het werk der Natuurkundige Commissie het eerst weer door Wallace opgevat. Spoedig volgden hem E. Von Martens als zooloog der Pruisische expeditie naar Oost-Azië, de reeds genoemde Italiaansche reizigers G. Doria en O. Beccari, voorts de onderzoeker van den Kina Balu J. Whitehead (1893), waaraan zich het onderzoek van Sarawak door Everett en Hose aansloot. Ook Kikenthal (1896) en C. Bock verzamelden in Borneo. Uitgebreider deden dit voor de vischfauna de door Nederland uitgezonden "Borneo-expedities" tusschen 1903 en 1906.

Centrum der wetenschappelijke belangstelling was en bleef het eiland Celebes, dat reeds in de geschriften van Wallace zulk een voornamste plaats beslaat. Met zijne zoologische problemen hield zich vervolgens A. B. Meyer, die met L. W. Wigglesworth (1898) zijn avifauna bewerkte, bezig. Nog intensiever M. Weber, die aan de zoetwaterfauna en aan de fauna der iand-Evertebraten aandacht wijdde, inaar vooral P. en F. Sarasin, die Celebes in 1893 tot 1896 en 1902 en 1903 bereisden. Hun vijfdeelig werk: Materialien zur Naturgeschichte der Insel Celebes (1898—1906) is een voorbeeldgeworden voorzoogeographischestudie.

Do marine fauna van Celebes werd vooral door S. J. Hickson en laatstelijk door de onderzoekingen van de "Albatross" bevorderd.

Van groote betekenis, ook voor de Zoologie, werd de stichting der „Maatschappij ter bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche Kolonien" in 1890 door L. Serrurier, in 1888 voorafgegaan door die der Commissie van geïjken naan door H. Trüb.

Haar eerste daad was de uitzending van A. A. W. Hubrecht voor het bijeenbrengen van embryologisch studie-materiaal, een doel dat ook E. Selenka (1890) naar Indie voerde. Maar spoedig hadden op haar initiatief en met haar inoeden en financieelen steun grotere ondernemingen plaats: tusschen 1893 en 1897 de expedities naar Borneo; in 1899—1900 de Siboga-expeditie, tusschen 1903 en 1912 vier expedities naar Noord- en Zuid-Nieuw-Guinea. Ook de zoologische kennis van Nieuw-Guinea mocht zich daardoor in verblijdende toename verheugen, die verdere uitbreiding onderging door de pas afgelopen expeditie naar de Mambiramo-rivier. Ook de expeditie van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap in 1904 leverde materiaal. Intusschen is in gemeenschap met dat Genootschap het onderzoek der eilandketten tusschen Celebes en Nieuw-Guinea begonnen door het onderzoek van Ceram en Boeroe.

Talrijk zijn de geschriften, waarin de reizigers hunne tochten beschrijven en hunne bevindingen te boek stelden. Zij bevatten veel ook zoologisch wetenswaardigs en waren, als wij over meermalen beschikten, ten voile waard nader besproken te worden. Wij kunnen hier slechts enkele noemen,

die nicer uitsluitend zoologisch zijn. Bovenaan staan de standaardwerken van A. R. Wallace, clan volgt zijn tijdgenoot O. Mohr. Van geheel ander aspect is het werk van E. Von Martens, een der decelijkste geschriften over Indische zoologie Eenig in zijn soort is het verdienstelijke werk van J. C. Koningsberger, eene eerste proeve eener oecologische zoologie.

Uit dit vluchtig overzicht kan niet blijken de hoeveelheid geestelijke arbeid en moeite, die het veelheid volharding, ontbering en moed, die het gepraeeteerde werk eische. Er blijkt ook nauwelijks uit hoe sedert Wallace nieuwe banen van onderzoek bewandeld werden.

Het meest verwaarloosd was een meer in ethologische kennis van de zoetwaterfauna. E. Von Martens was de eerste, die zich met baar bezig hield; uitgebreider nog M. Weber, die vooral de vischfauna gebruikte voor zoogeographische speculatie over Celebes, de Aroe- en Kei-Eilanden, Nieuw-Guinea en voor het glaciaal-probleem in Indie. Vruclitbaar waren voorts de studien van P. en F. Sarasin over de meien van Celebes. Later zal de huidige betekenis van het hydrobiologisch onderzoek blijken.

Een tweede nieuwe weg werd eerst door Earle en vervolgens door A. R. Wallace bewandeld. Hierbij werd de verspreiding van de recente fauna in verband gebracht met het geologisch verleden: eene besehouwing, die de basis vormt van het meesterwerk van P. en F. Sarasin over Celebes; aan M. Weber in 1902 „Der Indische Archipel und die Geschichte seiner Tierwelt", aan P. N. van Kanipen „De Zoogeographic van den Indischen Archipel" (1909) in de pen gaven en de roode draad is in vele zoogeographische geschriften over dit deel der aarde.

Ten slotte zagen wij boven reeds hoe allengs, aanvankelijk meer incidenteel, de lang verwaarloosde marine-zoologie de belangstelling trok. Het laatst door de Oostenrijksche Novara-Expeditie (1857—1859) en de Deutsche Gazelle-Expeditie (1874—1876), die beide ook den Arc hielp bezochten. Th. Studer op de Gazelle gaf reeds eene breedere hydrobiologische basis aan zijn verzameld materiaal. Maar eerat door de klassiek geworden expeditie van de „Challenger" geschiedde dit op methodische wijze bij hare onderzoekingen vooral van de diepzee-fauna, ook van een gedeelte van het Oostelijkste gedeelte van den Archipel. Omgekeerd gebeurde dit voor het uiterste Westen door de "Valdivia". Een systematisch onderzoek werd eerst aan de "Siboga-Expeditie" (1899—1900) opgedragen, die oecanographische problemen, die de Archipel in zijn naast elkander gelegen vlak en clinee biedt, tot basis van haar werkzaamheden nam, maar deze ook uitstiekt tot een methodisch onderzoek der rifauna en daardoor de zee-fauna van den Archipel tot een der best bekende maakte.

Daartoe hielp mede J. et werk van vele anderen waaronder C. Ph. Sluiter en C. Pictet en M. Bedot (1893) bovenaan staan.

Naast al deze talrijke expedities en tochten van individueels ntiluuronderzoekers, die toch in de eerste plaats verzamelingen waren, waarvan het materiaal thuis uitgewerkt moest worden, trad steeds meer de behoefte on neiging voor den dag tot meer sedentair werk in den Archipel zelf, waarbij het verzamelen tot bestudeeren in loco kun worden uitgebreid on verdipt. Pioniers-

werk op (lit gebied was dat van C. Ph. Sluiter (1851—1891), die de stichter was van het eerste aquarium in de tropen. Hiervan on van zijn hulp en raad profiteerden velen, doch een en ander kon slechts dienen om de bohocfte aan la bora to- ria in klimmende mate te doen gevoelen.

II. Zoologische Instellingen voor p r a c t i k e n w o t e n s c h a p.

Het zou niet lang duren, of aan die behoefte werd, aanvankelijk op bescheiden, Inter op ruïne on zelfs schitterende wijze voldaan.

Het groote botanische centrum te Buitenzorg, dat onder de leiding van Treub tot huoge ont- wikkeling en algemeene bekendheid was geko- men, trad meer en meer in relatie tot de practijk van den landbouw en in verband daarmede bleek al spoedig de noodzakelijkheid, ook de landfauna tnt object van onderzoek te maken. In 1894 werd een zoologisch laboratorij opgericht, aanvankelijk met geen ander doel dan de bestudering der voor den landbouw schadelijke dieren. Het bleek echter al spoedig, dat deze studie slechts dan tot de gewenschte uitkomsten kon leiden, wanneer zij met een meer algemeen onderzoek der fauna gepaard ging, wat op zijn beurt de noodzakelijkheid in het licht stelde, over een zoo volledig mogelijke zoologische collectie te beschikken. De eerste stappen daartoe werden in 1899 gedaan en in 1901 werd te Buitenzorg een zoologisch museum geopend (Directeur Dr. K. W. Damraermann), dat snel in uitgebreidheid toenam en thans de diervormen van Necler- landsch-Indie tot een vrij hooge mate van volledigheid bevat.

Niet alleen de fauna van het land, maar ook die der zee. Want naast de landbouw kwam ook weldra de visscherij om behatiging harer belangen vragen. Dit laatste gaf aanleiding tot de stichting, in 1906, van een biologisch station te Batavia, voor het onderzoek van de fauna der zee in verband met visscherij-aangelegenheden, welk station zich langzamerhand heeft uitgebreid tot een groot laboratorij, dat over alle moderne hulpmiddelen beschikt, die voor dergelijke doeleinden onmisbaar zijn (Directeur Dr. A. L. F. Sumier). Zelfs werd, in 1907, een volledig uitgerust stoomschip ter beschikking van het visscherij-onderzoek gesteld, dat niet alleen ten doel had de Westersche methoden der hoogzevisscherij in de zeeën van Nederlands- Indië te beproeven en haar bruikbaarheid aldaar te toetsen, maar ook dienstbaar werd gemaakt aan hydrologisch, hydrobiologisch en oceanographisch onderzoek.

Het voorbeeld, aldus door de Regeering van het land gegeven, vond, wat den landbouw betreft, weldra ook in de kringen der belanghebbers zelf algemeene navolging. Aan de talrijke proefstations, die in den loop der laatste dertig jaren ten behoeve der culturen van suiker, tabak, thee, cacao, kina, rubber enz. werden opgericht, werden bijna zonder uitzondering dierkundigen aangesteld, die, ieder in zijn kring, in niof geringe mate tot vergrooing onzer kennis der fauna bijdroegen en niet zelden locale collecties van hoog instructieve beteekenis tot stand brachten. De grootste deze verzamelingen vindt men in het Proefstation voor de tabakcultuur tusschen de hoofdplaats van het gouvernement Obsckan van Sumatra, het centrum van de tabakscultuur van Deli.

Met al deze plaatselijke haarden van dierkundige werkzaamheid staat het centrale zoologische instituut te Buitenzorg in nauwe en voortdurende aanraking, zoodat een algemeene en vruchtbare samenwerking is gewaarborgd.

Als gevolg van al het bovenstaande, waarin uit den aard der zaak slechts de hoofdzaken werden vermeld, mag thans worden vastgesteld, dat de fauna van het uitgestrekte cilandenrijk tot een aanzienlijk percentage bekend is. Het meest gekend (lit voor Java, waar het dierkundig onderzoek het langst en het meest intensief heeft plaats gehad, waarbij ook de biologische en de economische zijden ervan vooral in de laatste decennia de volle aandacht tier zoologen hadden. Dat echter onder de kleinere en minder opvallende vormen, en onder deze weder vooral die van de hoogere, dikwijls moeilijk toegankelijke bergstroken, nog veel nieuws schuilt, zal niemand verwonderen, die eenigszins met den onuitputtelijken rijkdom der tropische fauna bekend is. Ook de andere grote cilanden (Sumatra, Borneo, Celebes) zijn reeds in aanzienlijke, dikwijls zelfs bevreemdende mate doorzocht en zoologisch bekend, maar toch bieden zij den onderzoeker nog een rijk en vruchtbaar arbeidsveld. Dit laatste kan ook worden gezegd van de kleinere eilanden, waarvan do Soemba-eilanden en de Molukken de belangrijkste groepen uitmaken. Hier is nog veel werk te verrichten, waarbij vooral de vraagstukken der zoogeographische verspreiding op den voorgrond treden.

Wat eindelijk het uitgestrekte Nederlandsche gedeelte van Nieuw-Guinea betreft, hier is, evenals op het overige gedeelte ervan, nog slechts pionierswerk verricht. Maar de talrijke wetenschappelijke expedities, in de laatste twintig jaar naar dit merkwaardige land ondernomen, hebben veel nieuws aan het reeds bekende toegevoegd en rijke hoeveelheden materiaal opgeleverd, dat voor een aanzienlijk deel reeds in bewerking is genomen.

Voor de kennis der zee fauna hebben de vroeger genoemde expedities, vooral die der Siboga, niet alleen de grondslagen gelegd, maar ten aanzien van talrijke diergroepen hebben zij dadelijk veel meer dan dat gegeven. Op haar vruchtbaren arbeid bouwt het instituut voor het biologisch onderzoek der zee fauna te Batavia voort, waarbij het tegelijk zijn aandacht schenkt aan vraagstukken van ruimere strekking, zoowel in oceanographische, als in oceanografische en andere richting.

Zooals zoeven reeds werd opgemerkt, trad, om voor do hand liggende redenen, de economische studie der landfauna in sterke mate op den voorgrond. Do groote culturen van suiker, rijst, koffie, thee, kina, rubber enz. zijn in hevige mate aan do aanvallen van allerlei schadelijk gediert blootgesteld en het laat zich hooren, dat do wyzo van optreden, ontwikkeling, verspreiding en, ten slotte bestrijding ervan, in de eerste plaats de aandacht der zoologen in beslag nam. Als gevolg hiervan zijn, vooral sinds ongeveer 1890, ten aanzien van alle takken van landbouw uitvoerige onderzoekingen ingezet en heeft zich allenghand een goed georganiseerde phytologische dienst ontwikkeld, zoodat thans kan worden getuigd, dat Nederlands-Indie in dit opzicht bij geen ander land ten achter staat. Het in 1919 verschenen werk van K. W. Dam-

incrmann : „Landbouwdierkunde van Oost- Indië' legt daarvan een duidelijk getuigenis af.

III. Zoogeographic van den Indischen Archipel ter sprake gekomene. Er is wel geen ander deel der aarde te noemen . waar op het gebied van de verspreiding der dieren zich zulke interessante problemen voordoen en het is daar- om geen wonder, dat zobgeographische onderzoekingen over dit gebied talrijk zijn geweest.

Om tot een goed begrip te geraken van de problemen, die den zoogeograaf hier gesteld worden, zij er aan herinnerd, dat de eilanden van den Indo-australischen Archipel gestrooid zijn in de teene, die Australic scheiden van Azii. Australie nu, het is te bekend om er lang bij stil te staan, herbergt een dierbevolking, die men grooten- deels primitief kan noemen. Tai van meer moderne dieren, de hoogere zoogdieren b.v., zijn hier onbekend. Daarentegen hebben hier de af- stammelingen van aiervormen kunnen voort- leven, die elders zijn uitgestorven.

De fauna van de Westelijke eilanden van den Archipel, met name de Grootte Soenda-eilanden: Sumatra, Java en Borneo, vertoont geheel een aziatisch karakter. Maar reeds op Celebes wordt het anders. Naar tai van dieren, die men op de zoeoven genoemde eilanden aantreft, zal men hier tevergeefs zoeken. Daarentegen zal in enkele australische vormen ontmoeten. Hoe Oostlijker men komt, hoe grooter dit Australisch element wordt om ten slotte op Nieuw-Guinea zoo zeer te domineeren, dat de overeenkomst met Australie, in het bijzonder met Noord-Australie, treffend is te noemen.

Wat is de oorzaak van die groote verschillen in fauna tusschen Oost en West ? Zoolang aangenomen werd, dat alle diersoort-ten vanaf het begin der schepping onveranderd hebben bestaan, kon wel geen andere verklaring gegeven worden dan die, welke Salomon Müller gaf, nl. dat het verschil veroorzaakt werd door verschil in klimaat en in voedsel. Anders werd het toen Darwin en tegelijkertijd Wallace de evolutie-leer ontwikkelden. Voor Wallace, die toen juist den Archipel bereisde, kwamen de problemen, naar wier oplossing bij gezocht had, in een geheel nieuw licht. Hij zag in, dat de verspreiding van nieuw ont- stane soorten, voorzoover zij althans niet de zee kunnen overzwemmen of overvliegen, door de verdeeling van land en water wordt be- paald en daar die verdeeling door alle tijden heen niet dezelfde is geweest, liet zich veel verklaren, wat vroeger geheel duister was. Nu begreep hij, waarom eilanden, zelfs als zij zoo dicht bij elkaar liggen als in den Archipel, zoo dikwijls eigen (endemische) soorten herbergen en zoo kwain hij ook tot het inzicht, dat Australie langen tijd ge- isoleerd moet geweest zijn, ten gevolge waarvan moderne soorten dit vasteland niet konden be- reiken en meer primitieve vormen, die elders verdrongen en uitgestorven zijn, daar konden blijven voortleven. Uit de overeenkomst, die tusschea de fauna's van de Grootte Soenda-eilanden en Azie bestaat, leidde hij af, dat die eilanden eenmaal met dit continent verbonden waren en bekend is de „Ipn van Wallace", die hij Oostelijk van de Philippijnen, tusschen Borneo en Celebes en tusschen Bali en Lombok trok als de schei-

dingslijn tusschen een Aziatisch en een Australisch gebied.

Talrijk zijn de onderzoekers, die zich na Wallace met de zoogeographic van dit gebied bezig hebben. Verscheidenen zijn reeds genoemd. Op het door tien en anderen bereikte resultaat willen wij nog even ingaan.

Max Weber zag in, dat voor de oplossing van zobgeographische problemen een bestudeering van de zoctwaterfauna van groot belang is, iets waarop o. a. Gunther en Von Martens reeds had- den gewozen. Op zijn reis, in 1888, door den Archipel ondernemen, wijdde hij dan ook in het bijzonder zijn aandacht aan die fauna en kwam hij dientengevolge tot een zienswijze, die van die van Wallace in enkele punten afwijkt. Zoo kon door hem worden aangetoond, dat Celebes en de Kleine Soenda-eilanden geen „AusGraliese", maar een verarmd-Indischefauna, met bijvoe- ging van enkel Australische vormen herbergen en dat- de lijn van Wallace dientengevolge niet die belangrijkste heeft, welke de uitvinder er aan toekende. Nog scherper kon dit door de neven Sarasin worden aangetoond, die door hunne reizen op Celebes een grondige kennis van de fauna van dit eiland verkregen. Zij konden aan- toonen, dat Celebes zijn Indisch-Aziatische fauna door vroegere verbindingen met de Philippijnen en Java verkreeg, niet echter van uit Borneo. Celebes en Borneo hebben geen diersoort- gemeen, welke ook niet op Java of op de Philippijnen wordt aangetroffen, slechts door tusschenkomst van een der eilanden konden dieren van Borneo naar Celebes komen en omgekeerd. De lijn van Wallace kreeg daardoor, althans voor het deel tusschen de beide genoemde eilanden een nieuwe beteekenis. De diepe straat- Alakassar vormt een belangrijke zodgeographische grens, wat ook met de opvattingen dergelooen overeenkomt (Molengraaff 1922). Westelijk daarvan — een blik op de kaart doet het ons zien — Jiggen de Grootte Soenda- eilanden op een ondiep onderzeesch plateau, dat hen met Azie verbindt. De geoloog Molengraaff bevestigde vroegere berekeningen, dat het vastleg- gen van water in den vorm van ijs van de polen zoo- veel water aan den oceaan by denevenaarontrok, dat het zoeoven genoemde ondiepe onderzeesche plateau, het „Soenda- plal" droeg kwam te jig- gen. Tusschen Sumatra, Java en Borneo strekte zich toen een laagvlakte uit, waarin de rivieren van Oost-Suinatra en West-Borneo uitvloeiden en zich vereenigden tot een mach tigen stroom, die Noordwaarts in de Zuid-Chineesche Zee uit- mondde. Deze hypothesc kon Max Weber be- vestigen door een analyse van de zoetwatervis- schen, welke de rivieren van Borneo en Sumatra bewonen. Hij toonde aan, dat de vischfauna van de rivieren van West-Borneo, welke nu in de Soenda-zee uitmonden, meer overeenstemming vertoont met die van de Hvicren van Oost-Su- matra dan met die van West-Borneo, welke naar straat-Makassar afwateren. Stresemann kon dit nog nader bevestigen. door een studie van de vei - spreiding der spechtsoorten van Sumatra. Slechts soorten, welke laaggelegen bosschen bewonen, hebben zich naar Java en Borneo verspreid en komen op alle drie eilanden voor; de bergvormen, welke van de verbinding door de laagvlakte geon gebruik konden maken, zijn, op e6n uitzondering na, op Borneo en Java onbekend.

Evenals de Grootte Soenda-eilanden met Azid,

moeten ook Nieuw-Guinea en Australië in den ijstijd verbonden zijn geweest, zooals Molengraaff aantoonde. Ook hier is een ondiep onderzeescliplateau, het Sahul-plat, dat Australië met Nieuw-Guinea, de Aroe-eilanden en enkele andere eilanden verbindt. Door zoogeographen is reeds lang zulke verbinding aangenomen, al word inestal de tijd, waarin die bestaan heeft, vroeger gesteld. Gedurende de succesvolle Nederlandsche wetenschappelijke expeditiën naar Nieuw-Guinea, die in 1903 aanvingen, werd op instigatie van Max Weber de zoetwaterfauna ijverig verzameld en diencntgevolg kon deze aan de hand van de zoetwatervischfauna en steunende op de gegevens uit andere diergroepen tot hetzelfde resultaat komen, als waartoe Molengraaff op geologische gronden geraakte, al meende Weber de verbinding tusschen Nieuw-Guinea en Australië eenigszins vroeger te moeten stellen.

Weber's beschouwingen gaven Merton en Roux aanleiding, de fauna van de Aroe- en Kei-eilanden te verzamelen en aan De Beaufort, om de zoetwaterfauna van Waigeo en Ceram te onderzoeken. Uit het onderzoek van de collecties van Merton en Roux en speciaal uit de door Max Weber bewerkte visschen kon het groote verschil tusschen de fauna's van deze twee eilanden-groepen worden aangetoond: De Aroe-eilanden, over-eenkomstig de verwachting, vertoonen in hun zoetwaterfauna een Australisch element, dat op de Kei-eilanden ontbreekt. Desgelijks vond ook De Beaufort ditzelfde Australische element onder de zoetwatervisschen van Waigeo en zocht hij daarnaar te vergeefs op Ceram. Aan de hand van een analyse van de vogelfauna kon laatstgenoemde bovendien het treffende verschil aantoonen tusschen de eilanden, welke met Nieuw-Guinea en Australië op de Sahul-bank liggen en die weleke daar buiten vallen.

De geschiedenis van de fauna van deze laatste eilanden, de eilanden dus tusschen de Grootte Soenda-eilanden en Nieuw-Guinea, is zeer inoecielijk te ontcijferen. Ten deele, wanneer wij afzien van Celebes, onuldat die fauna minder goed bekend is dan van andere eilanden van den Archipel. Wei is waar heeft Kiikenthal Halmahera onderzocht, heeft de Freiburger Molukken-expeditie op Boeroe en Ceram verzameld en de Elberk-expeditie op de Kleine Soenda-eilanden, waar ook Weber vroeger verzameld, maar toch is do zoetwaterfauna b. v. van vele dier eilanden nog slecht bekend. Maar in de tweede plaats is Hit deel van den Archipel in tegenstelling met het stabiele Soenda-plat in het Westen en Sahul-plat in het Oosten, een gebied met een zeer onrustig bodemrelief (Molengraaff 1922), waarin in geologisch jongen tijd, die het meest zijtate in pel op de huidige verspreiding der dieren gedrukt heeft, waarachynlijk talrijke verbindingen en vorbrekingen van eilanden hebben plaats gehad, waardoor allerlei uitwisseling van diersoorten kon geschieden. Van Kaiuën heeft er op gewezen, dat deze uitwisseling verinoedoelk over sinalle landbruggen heeft plaats gehad. ■Bij de studio der Amphibien kwam hij tot het resultaat, dat er in verhouding meer Indische vormen van deze klasse Nieuw-Guinea hebben bereikt, dan van andere. Dit is op zich zelf niets vorvonderlijks — niet alle diergroepen zijn even oud en hebben van dezelfde verbindingen bij hunne verspreiding gebruik kunnen maken, zoo

als ook blijkt uit de studie, die Barbour van de verspreiding der Reptielen maakte.

Maar wat in het geval van de Amphibien inerkwaarlijk is en waarop Van Kampen dan ook in het bijzonder wijst, is, datonderde Amphibien, die Nieuw-Guinea van uit het Westen hebben bereikt, er vele vormen zijn, die hunne ontwikkeling in het eidoormaken en zich diencntgevolg van het zoete water min of meet geemancipeerd hebben. Het is te begrijpen, dat zulke soorten nog gebruik konden maken van landverbindingen, die b. v. voor zoetwatervisschen geheel ontoereikend waren.

Hoe die verbindingen in bijzonderheden geweest zijn, is nog niet opgehelderd. De Sarasin's nemen eene vroegere verbinding van Celebes met de Molukken aan over de Soela-eilanden, zoowel als eene minder belangrijke met de Kleine Soenda-eilanden. Wat deze laatste eilanden betreft heeft Weber aangetoond, dat de scherpe scheiding tusschen Bali en Lombok, door Wallace gelegd, niet kan worden volgehouden. De Kleine Soenda-eilanden vertoonen ons een veramde Indische fauna, die wellicht vroeger rijker is geweest, maar door de hevige vulkanische uitbarstingen in deze streken gedeeltelijk kan zijn vernietigd: inisschien ook hebben nooit vele diersoorten in deze smalle eilandenreeks kunnen doordringen.

Van de marinefauna kan men in het algemeen zeggen, dat zij uit drie categorieën samengesteld is.

Uit universeele soorten, die dan in de eerste plaats circumtropisch zijn. Ten tweede uit soorten, de meerderheid der fauna vormende, die in ruimere of beperktere mate eigen zijn aan het indopacifische gebied. Ten derde vrij talrijke locale soorten, vooral door de Siboga-Expeditie bekend geworden. Eerst de toekomst kan uitmaken, in hoeverre deze laatste beperkt zijn tot den Archipel. Zij vinden wellicht hare verklaring in de zoogeographische en oecologische bijzonderheden van de zeeën van den Archipel. Gelegen tusschen den Indic en Pacific en een overgangsvormende tusschen het Oriëntaalsche en Australische faunagebied, munten de haast 3 millien quadraatkilometer omvattende wateren van den Archipel uit door physische en oecologische verscheidenheid. Gedeeltelijk zijn het ondiepe zeeën, wier bodem gevondt wordt door zand, torriegenen modeler en detritus, afkomstig van de koraal, die eilanden vormen of do kusten omzooien. Daarnaast treden diepe bekkens op, die met diepten tot over 6500 M. tot de diepste der aardo behooren. Zij zijn door nauwe straten verbonden en met de naburige oceanen.

Deze veelheid van levensvoorwaarden is oorzaak van don rijkdom aan soorten. Kenmerkend voor do diepzeo van don Archipel is, dat zij wat haar bode in bedek kingen haar bewoners aangaat, haast ongomerkt overgaat in hot sublitorale gebied: dat abyssale dieren dus reeds in ondieper water voorkonien dan mon vroeger wist. Belangrijke r nog is de vraag naar de herkomst der inter-archipolftigische diopzeeffauna, daar de diepe bekkens he don door betrekkelijk ondiepe drempels van de oceanischo cliopten gescheiden zijn. De wordingsgeschiedenis der bekkens is een geologisch probleem, nog in Unger door Molengraaff besproken.

Do uitkomsten der Siboga-Expeditie leidon

den zoogeograaf tot het besluit, dat er een tijd moet geweest zijn, waarin ook de abyssale gedeelten van den Archipel in ruimere communicatie stonden met de werelcoceanen, dan thans het geval is en openstonden voor immigratie. Omgekeerd leeren die uitkomsten verder, dat de Archipel waarschijnlijk het oorsprongsgebied was voor verschillende groepen van dieren, die van hier uit over de oceanische diepten zich gingen verspreiden. Dit leidde tot het besluit, dat de abyssale fauna van den Archipel ook moet zijn, maar daaruit volgt niet, dat de huidige configuratie der abyssen zelvo en dus van den Archipel in zijn geheel ook moet zijn.

IV. Medische Zoölogie. Eerst sedert betrekkelijk korten tijd is de zoölogie door den Geneeskundigen Dienst in Nederl.-Indie erkend als een wetenschap, die binnen het kader der ambtenaren van dien dienst, met het oog op de oplossing van vraagstukken, die de volksgezondheid rakenj beoeënd dient te worden. Onder invloed van De Vogel, Van Loghem e.a., is aan dit inzicht practische uitvoering gegeven. H oewer reeds voor dien tijd zoölogische arbeid van bovengenoemde strekking werd verricht, mag erkend worden, dat die daarna in omvang zeer sterk is toegenomen, een nrbuid waaraan zowel geneeskundigen als zoölogen hebben deelgenomen. Geheel gescheiden daarvan is het zoölogisch werk in veterinaire dienst, dat reeds van veel ouderen datum is.

Deze zoölogische arbeid bestaat gedeeltelijk uit "veldwerk" (bijv. bij malaria), zonder nauw verband met een bepaald laboratorium; gedeeltelijk is het laboratoriumwerk en wordt verricht in het Geneeskundig laboratorium (dir. Dr. H. W. Hoosen) en het Centraal Militair Geneeskundig laboratorium (dir. Majoor Dr. S. L. Brug) te Weltevreden (Java), het laboratorium der SGndmbah tabak Mij (dir. prof. dr. W. Schifffner) te Tandjong Morawa (Deli-Sumatra), het Pathologisch lab. (dir. Dr. H. Vervoort) te Medan ^DeK-Sumatra), het laboratorium van het Serdang Doctorfonds (dir. Dr. Baermann) te Patoemboekan (Deli-Sumatra) en in de verschillende territoriale laboratoria in Ned.-Indie; voor de veterinaire zoölogie staat het laboratorium van den veeartsenijkundigen dienst te Buitenzorg open.

Een niet gering gedeelte van den verrichten arbeid komt uit Nederlandsche laboratorij, waar ook sommige der onderzoekers een deel hunner opleiding genoten, met name de Afd. voor tropische hygiene van het Koloniaal Instituut te Amsterdam (dir. Prof. Dr. J. van Loghem) en het Instituut voor tropische geneeskunde te Leiden (dir. Prof. Flu).

De zoölogische arbeid, verricht ten dienste van de volksgezondheid in Ned.-Indie, laat zich als volgt indeelen:

a. Werk verricht in verband met de studie der epidemiologie en ter bestrijding van de builenpest.

b. Id. id. van de amoebendysenterie.

c. Id. id. van de ancylostomiasis.

d. Id. id. van de malaria.

e. Id. id. van de filariasis.

f. Id. en met de wering van de gele koorts.

a. *Builenpest*. De morphologische onderscheiding van huisrat en sawab-rat (*Mus rattus griseiventris* Bonhote op *M. r. diardii* Jentink¹⁾) door

¹⁾ Naar De Beaufort's nomenclatuur.

Van Loghem op Sumatra's Oostkust in 1909 gegeven, werd door dezen bij het uitbreken der pest op de Javaansche ratten toegepast. De aandacht, die aanvankelijk op de veldrat als pestbron geacht was geweest, werd daardoor op de huisrat overgebracht, daar a lie gevonden pestratten tot het huisrattype behoorden.

Het resultaat van het verdere onderzoek van Van Loghem e.a. over de biologie van de huisrat, met name het feit, dat deze in de bamboes, waaruit de woningen der inlanders zijn opgebouwd, nestelt, leidde tot de praetische gevolgtrekking, dat ook hier het vraagstuk der pestbestrijding tot dat der woningverbetering kon worden teruggebracht. Dit inzicht bleek bij zijne toepassing van groote waarde te zijn, waardoor o.m. in de eens zoo zwaar geteisterde afdeling Malang (Java) de pest geheel verdwenen is. Otten heeft daarbij aange-toond, dat die rat een strik huisdier is en niet op de velden kan leven, zoodat de woningverbetering tevens tot de vernietiging van de huisrat leidt. Hij vond verder, dat de zgn. „kleine huis-rat" (*Mus concolor* Blyth), in bergstreken een veldrat, secundair tot huisrat kan worden, in streken waar de groot-huisrattenbevolking zeer gering is, een omstandigheid, die de taak der woningverbetering zonis zeer bemoeilijkt.

De verkregen inzichten werden nader getoetst aan en gesteund door onderzoekingen over de biologie der Ned.-Ind. rattenvlooiën, waaraan behalve de reeds genoemden ook nog Flu, Swellengrebel e.a. medewerkten.

b. *Amoebiasis*. Het door Schifffner reeds geruimen tijd vastgestelde feit, dat onder de koelees der tabaksondernemingen op Sumatra's Oostkust het verstreken van goeden drank, wanneer zete veldte arbeiden, voorkomt, dat ze uit de daar stroomende beekjes hun dorst Jesschen en dat zoodoende de Amoebendysenterie voor een groot gedeelte voorkomen kan worden, werd verklaarbaar door Kuenen en Swellengrebel's onderzoek. Zij toonden aan dat de cysten (d. z. afgeronde vormen omgeven met een stevigen wand, die ook buiten het menschelek lichaam kunnen levon en zoo de overgang van de parasit van mensch op mensch bevorderen) der dysenterie-amoebe in schoon water tot 66n maand lang in leven kunnen blijven, maar snel in stork faociaal verontreinigd water afsterven, zoodat het hegripelijk is, dat het heldere, door strooming ververschte beekwater hun gunstig is. Zij toonden ook het voorkomen van cysten van de dysenterie-amoebe aan bij menschen, die niet bewust te voren aan de ziekte hadden geleden (een ervaring later door oorlogs waarnemingon herhaaldelijk bevestigd). Verder verbeterden zij de methode tot het vinden van amoeben op hunne cysten in faeces (zgn. „EoBine-methode"), waardoor dit onderzoek sneller en zekerder geschiedt, waarbij o.m. gevonden werd, dat de cysten niet tegen uitdroging bestand zijn. Eindelijk beschreven zij en met hen Brug, Flu, Roelenhuis, diverse andere in den nienschelijken darm levende amoeben, die het van gewicht is om te kennen, daar men ze met do dysenterie-amoebe verwarren kan. Ten slotte bracht Bayer⁸ concon-tratiemethode do mogelykheid, de cysten ook daar aan te toonen, waar ze in z66 klein aantal voorkomen, dat men ze zelfs met de eosinmethode niet meer vindt.

c. *Ancylostomidis*. De belangrijkste onderzoekingen op dit gebied, vooral de vergelijkende stu-

die over do werking van diverse vermifuga en de toepassing ervan in do praetijk bij groote bevolkingsgroepen, valt geheel buiten ons kader. Hier valt behalve de differentiatie der Nod. Ind. ancyllostomen in Ancylostoma en Necator, door Elders in 1911, vooral Baerraans' onderzoek to noemen. Hij toonde aan, dat de inynwormlarven (die buiten het menschelijk lichaam een tijd lang lven in vochtige aarde en van daaruit, via de huid in het lichaam van een nieuwen gastheer binnendringen) vooral te vinden zijn in de vochtige aarde, onder de watervaten in de woningen der inlanders en dat daar, wo, nneer die vochtige pick met de bloote voet betreden wordt, de be- smetting wordt opgedaan ; doze is dug cen huis- infectie en bij de bestrijding zal naast wormkurcen en verbetering der privaten, met den aard der watervoorzienting en de const ructie van den vloer der woningen deugdelijk rekering moeten wor- den gehouden. Schuurmans Stekhoven heet Eaerniann's vondsten ten deele kunnen beves- tigen.

d. *Malaria*. Schiiffner en Swellengrebel begonnen de systematische bowerkjng der Nederl.-Indische Anophelinen en toen die met Van der Heyden's medewerking eenmaal vergenoeg gevorderd was, onderzochten zij de iclatieve gesLktheid der diverse soorten voor de overhrenging der malaria en hunne levensgewoonten als Jarve en imago. Ann dit onderzoek namen verschillende ande- ren deel, als Mangkoe Winoto, Achmad Moech- tar, Citroen, Nieuwenhuis en Tresling, van Bree- men en Sunier, Walch en Sorgdrager e. v. a. Hier- bij bleek : lo, dat sommige Anophelinen inder- daad veel gevaarlijker zijn (d. w. z. veel geckchik- ter om de malaria van mensch op mensch over te brengen), dan andere, nl is de grens tusschen ge- vaarlijke en ongevaarlijke soorten (d. z. zulke welke die geschiktheid niet of in geringer mate bezitten), niet z66 scherp als men aanvank- lijk, misleid door de resultaten van elders verrichte ond?rzoeken, meende te mogen aannemen. 2o, dat de broedplaatsen van de larven der diverse soorten wel is waar onderling soms zeer ver- Hohillen, maar dat het toch maar zelden mogelijk is om broedplaatsen van beteckenis aan te wijzen, die door een gngeven soort met practische zeker- heid gemeden worden. Toch zijn daar uitzonde- ringen op en met name is Anopheles ludlowi Theob. een soort, die eeiierzyds de allergcvaarlijk- ste Anopheles is, die wo tot- nu toe in Ned.-Indie kennen ca aan den anderen kant (ten minute op Java) in de keuzc harer broedplaatsen beport is to het brak water nabij de kust. Hier is het mogelijk, rekening houdend met die tweeigenschap- pon: bijzonderc gevaarlijkheid en kieskeurigheid op do broedplaatsen, bij de bodem- assuincering in het b可zonder tegen die eeno soort op te treden („Bpccic8-assauncering”), wat een grootc bespa- ring met zich brengt en zondcr welke een bodem- assauncering in het groot zelfs mectal niet uit- voerbaar in.

Hoewel deze species-assauncering, bij lang niet op alle soorten en onderallo omstandigheden toepassing kan vinden, werkt dit onderzoek op het epidemiologisch inzicht toch z66 verhelderend, dat een anophelc8-anftlyee tegenwoordig als vast nummer op het. program ma van elke m ala ria- exploratie voorkomt.

Mutatis mutandis laat zich dit ook zeggen van de het eerst door Schuffner, vervolgens ook door

Swellengrebel toegepaste systematische analyse der plaamodienfauna in het bloed van de bevol- king in een gegeven malariagebied. Deze analyse wie p niet alleen cen nieuw licht op de beteckenis der gametenproductie bij malaria-parasieten, maar veroorloofde zich spoedig een beeld te vor- men omtrent don aard der onderzochte epidemie (resp. endemie).

e. *Filariapis*. Nadat door Schiiffner het voorkomen van filariaais (F. bancrofti) in Ned.-Indie was vastgesteld, was het vooral Flu, die het voor- konien der parasiet in Batavia bestudeerde. Hij concludert uit zijn onderzoek T^{nat}. deze parasiet daar lang niet zoo zeldzaam is, als men aanvan- kelijk meende en dat zijne cijfers vermoedelijk zelfs nog te laag zijn.

f. *Gele koorts*. Deze ziekte, die in Ned.-Indie niet voorkomt, zon er een gunstigen bodem kunnen vinden, doordat het insect dat de ziekte over- brengt : *Stegomyia fasciata* er wdl leeft. Dit we rd het eerst nader bekend door den Hr. en Mevr. Van Loghem—Pouw. Merkwaardig (ook ter beoorde- ling van de elders in de actie tegen dit insect ver- kregen uitkomsten) is de op vele plaatsen gecon- stateerde achteruitgving van de frequence dezer soort. Ze wordt dan vervangen door de verwante *St. scutellaris*, die daarbij, hoewel aanvankelijk hoschmukiet, de allures van een huismuskiet vol- ledig aanneemt.

Wat de vterinaire zoologie betreft, moeten wij ons hier uit plaatsgrek tot een korte aanduiding beperken en noemen de onderzoekingen over *Trypanosoma evansi* (die de surra veroorzaakt) van Penning, De Does e. a.; die over de runder-Piro- plasmidac en de hen overbrengende teeken van - De Bleeck en zijne medewerkers, eindelijk de stu- dien over de in huisdieren levende Hematoden, waaraan de namen van Smit, Soediro, Van der Schroeff, Vrijburg e. v. a. verbonden zijn.

Sedert korten tijd worden de veterinar-zoolo- gische onderzoekingen behartigd door den daar- voor aan het veeartsonekundig laboratorium te Buitenzorg aangestelden zooloog, Dr. J. fl. Schuurmans Stekhoven Jr.

(Dit artikel is in hoofdzaak hetzelfde als dat, onder den titel: "The Zoology of the indo-austra- lian Archipelago" in 1923, namens de Internationale Circumpacifiche Onderzoek-Commissie der Kon. Academic van Wetenschappen te Anister-, dam gepubliceerd). M. W. :

BALOHANBAAI, op het eiland W6, Noordkust ? Sumatra, op ongeveer 95° 20' O.L. biedt in alle moessons, doch vooral in don Z.W.-moesson, geheel achtcrin eene veilige ligplaats aan. Do dioptie, die aan do Oost-zyde van den ingang 45 en in het midden 70 tot 80 vadem bedraagt, is aan het eiu- do der baai, waar zich een schoon zandstrand be- vindt, nog tot op ongeveer 100 M uit den wal 16 vadem.

Eene ankerplaats met minder diepte dan 16 vadem is in de baai niet aanwezig. Aan de Oost- en Westkant van de baai steekt buiten de kust eene smalle koraalbank uit, waarop slechta eenige voeten water staat.

lets landwaarts in van het binnenste der baai ligt de kampoeng Balohan, de grootsto van het eiland en woonplaat- s van hot hoofd van Wd. Id de nabijheid van dezen kampoeng zijn zoetwater- bronnen en een riviertje met zoet water. By den ingang der baai ia aan den Weatherok ook zoet

water te y^rkrijgen. Zie Zeemansgids 0. I. Arch, deel II^a/'

/ **BEICGALEN-PASSAGE** of Sawang Poeloe We, a-9- de zeestraat tusschen de eilanden Breuh en , " is 11 zeemijl breed en zeer diep.

In de Bengalenpassage loopt, voornamelijk in den Oostmoesson, doch bijna het geheele jaar door, een stroom om de N.W.

Zie Zeemansgids 0. I. Arch, deel II^x- q. zC **BOEROE**. Een eilandje, gelegen in de Malaka- » " passage, tusschen Poelo.e.iy6en Pedro-punt en behoorend tot de affeeling Groot-Atjeh. Het eiland bestaat voornamelijk uit rotsblokken, waartusschen zich hier en daar plekken koraal bevinden. Water is niet aanwezig. Het eiland is omgeven door een rif van hooge steenen, die gedeeltelijk boven water liggen. Op dit rif staan meestal zware branding en zware stroomrafelingen. Sinds 1881 is er een kustlicht, 19 M. hoog en zichtbaar tot op 12 z<femijlen. Zie Zeemansgids 0. I. Arch, deel 牛

D. BREUEH (POELO) of Lam Poelang, vroeger I' gewoonlijk als P. Bras betiteld. Eiland benoorden Atjeh, en tot het gov. Atjeh en Onderboonghedeir behoorende. Op de N.O. lijkste punt van het eiland aan den ingang van de Bengalenpassage, die het van Poeloe We 也 scheidt, is in 1875 een vuurtoren gebouwd, die de Willemstoren genoemd is, en waarvan het licht thans tot ± 59 K.M. in den omtrek zichtbaar, veel bijtreugt tot de veiligheid van de vaart van Europa en Britseh-Indie op Malaka, Singapore, China en Japan, daar sedert de ontsteking van clat licht de ingang van de straat van Malaka goed kan worden verkend, en de meeste sjiomscapen sedert den korteren weg door de Bengalen- en Malakapassage nemen (Vgk. ATJfch). Het eiland heeft een grilligen vorm, waardoor vole baaien gevormd worden, waarvan echter geen enkele eene veilige ligplaats in beide moessons aanbiedt. Het terrein is zeer ongelijk met berggrugen van 500 M. hoogte⁴, waarvan de hoogste top de Tjeumo, ongeveer J midden op het eiland ligt en 700 M. hoog is. In de valieen, evenals achter vlakke stranden, zijn sawahs en ladangs. Vooral aan de Zuidkust, waar een betrekkelijk breed, vlak terrein is, treft men kompoengs aan met vele klapperbosschen en suikerrietvelden tegen de heuvels. In het N.W. gedeelte z^on eenige pepertuinen van geringen omvang. De bevolking is gering. De kust rijst voor het grootste gedeelte rotsachtig en steil uif zee op. Zie Zeemansgids 0. I. Arch, deel Hr

DIAMANTPUNT. Oostelijke punt Van de N.-kust van Atjeh, gelegen op 5° 16' 32" N.B. en 97° 30' 49" O.L., is een lage, zandige hoek, waarbinnen eene kleine, met hoog water sleetes even droogblijvende en met tjemarabooinen bezette grasvlakte. De kustlijn schijnt daar lan'zamerhand meer binnenwaarts te dringen. Voor deze hoek strekt zich in Noord - W estelijk ke richting I eene breede, harde zandbank uit. Op deze zand- bank op ruim 2 K.M. afstand van de kust, staat sedert 1905 een op schroefpalen gebouwd kust, licht, 27 M. hoog en 15 zeemijl /ichtbaar. Zie Zeemansgids 0. I. Arch, deel

ANDEU& en LALA. Sedert de invoering van de • bestuursreorganisatie in Atjeh en O. (Ind. Stb. 1922 no. 451) behoort dit landschap tot de onderafd. Lam-Meulo der afdeeling Pidie.

Door den dienst der irrigatie wordt thans een

door het niet irrigeerbaar deel van dit landschap bevoeid kan worden.

ARSE. Sedert de invoering van de bestuursreorganisatie (Ind. Stb. 1922 No. 451) behoort dit landschap tot de onderafd. Sigli der afdeeling Pidie. De bevolking is zeer wctvarend, velen drijven handel o.a. ter afdeelingshoofdplaats Sigli.

ARON. Sedert de invoering der reorganisatie (Ind. Stb. 1922 no. 451) behoort dit landschap tot de onderafdeeling Sigli der afdeeling Pidie.

BAMBI en (III moekim) OENDE. Sedert de inwerkingtreding van Ind. Stb. 1922 no. 451, behoort dit landschap tot de onderafdeeling Sigli der afdeeling Pidi&j J) g M.

BEUNGA. Sedert de inwerkingtreding van Ind. Stb. 1922 no. 451 behoort Beungga, als moekim van Tangse tot de onderafdeeling Lam-Meulo der afdeeling Pidie. Vroeger was Beungga een zelfstandig gebied en hoorde tot de kaway XII federatie, evenals Keumala Dalam en Geumpang. Het gebied wordt doorsneden door de Kroeng Baro en den transportweg van Lam Meulo naar Geumpang : De Beungga vallei is ten deele bevoeid (sawahs), doch hier en daar voor sawahbouw ongeschikt door den steenachtigen bodem. Wei client het gebied voor weideplaats ; vooral veel lieden uit eigenlyk Pidie verzorgen hier hun vee. Te Lhd)« Keutapan, welke plaats thans per automobiel te bereiken is, wordt over de Kroeng Baro een brug van 45 Meter gebouwd.

BEUREUNOEN. Een plaats in het landschap Keumangan. Keumangan behoort sedert de inwerkingtreding van Ind. Stb. 1922 no. 451 tot de onderafdeeling Sigli, afdeeling Pidie. Er is een zeer bloeiende keud6 en pasar. Aanwezig is een Gouv. school 2e kl.: de landbouwchool is sedert 1921 opgeheven. In de koeta van den Oeliebah, die hier woont, staat een geheel met houtsnijwerk versierd, zeer groot Atjdisph huis, dat een merkwaardigheid is van PidiLz

* **GEUMPANG**. Sedert de inwerkingtreding van 7 Ind. Stb. 1922 no. 451 behoort Geumpang tot de onderafdeeling Lam Meulo der afdeeling Pidie. Vroeger hraorde dit gebied tot de kaway XII federatie^z

GIGIEN G.oedert de inwerkingtreding van Ind.⁴

Stb. 1922 no. 45 J behoort dit landschap tot de onderafdeeling Sigli, afdeeling Pidie. Behalve van rijst en klappers leeft de bevolking van vischvangst en veeteelt. Het landschap wordt doorsneden door den landHchapsweg Sigii-Kcuud6 Xe Leubeu en den asweg van Sigli naar Meureudoez[^]

FILOEMPANG PAJONG. Sedert de inwerkingtreding van Ind. Stb. 1922 no. 451 behoort, dit landschap tot de onderafdeeling Sigli der afdeeling Pidie. De bevolking is welvarend; evenals de rest van Pidie zijn a lie sawahgronden geirrigceerd. Rijstbouw, klapper- en pinang-cultuur bene^ena veeteelt zijn de bronnen van inkomstep

2/ZKLIWON (aanvulling van II, bl. 351). Is klijwon de titel van zgn. onderregenten in de VorHtenlanden bl. 35, 629), het was inede de benaming van zekere voormalige hoofden in het rechtstreeks gebied van Java, die tusschen regent en districtshoofd in stonden (I, bl. 286), en is nog altijd de naam van het dorpsoudf op Madoorra (Madoereesch: kaldbotm). Voor kliwon als passtij dag, zie boven bl. (J)C

JAPANNERS IN DEN MALEISCHEN ARCHIEPEL. Historische inleiding in g. Uit tai van bronnen, zoowel Japansche als Wester-

sche blijkt, dat in het eind van de 16de en het begin van de 17de eeuw Japansche schepen de waten van den Indischen archipel plachten te bezoeken. Eene uitgave vanwege het J. a. pause he Departement van Buitenlandsche Zaken van 1916 schrijft: „Het Maleische en het Japansche ras zijn in oorsprong verwant; de Minahassers noemen zichzelf afstammelingen van Japanners, ook hebben zij allerlei Japansche overleveringen. De bouw der huizen, de vorm der omheiningen, van grafzerken enz. koint overeen met die in Japan. Ook komen onder de persoons- en voorwerpenamen Japansche woorden voor. Volgens een Hollandschen zending op Banda is het fort Oranje-Nassau in 1617 door Japanners gebouwd. Op het einde der Ashikaga-periode (1338—1597) gingen onze voorvaderen op zeeroof uit en strekten hun stroomtochten uit niet alleen tot China en Korea, maar ook tot den Indischen archipel; ook werden op het eind der 16de eeuw handels-schepen uitgerust. Op oude Japansche zeekaarten komen de Indische eilanden voor.” 1)

Andere Japansche bronnen melden, dat de koopvaardijvloot in 1617 197 vrij groote schepen telde.

In December 1600 ontmoette Olivier van Noort in de buurt van Manilla een Japanschip, waarvan hij meel, visch, ham en strootouw in ruil ontving voor lijnwaden en geweren; in Januari 1601 trof hij in de waten bij Borneo een anderen Japanschen koopvaarder ond'cr bevel van een Portugeeschen kapitein.

Een brief van Hendrik Brouwer, Opperkoopman in Japan aan Gouverneur-Generaal Both van 13 Februari 1613 meldt o.a.: „Naclat wij hier verscheiden beraadslagingen hebben gehouden, hebben wij hier ook besloten een flinke Japansche goed te mantle bark tegelijk met (lit schij) aan U te zenden.”

In het verinaarde proces naar aanleiding van een voorgenomen aanslag tier Engelschen op Amboin in 1623 zijn Japansche soklanten betrokken en bij de verovering van Groot Banda zijn twee compagnieën Japanners in het vuur gebracht.

Op het erf van het Japansche Consulaat-Generaal te Weltevreden, bevindt zich een grafsteen (te Batavia aangetroffen) met het volgende opschrift: „Hier rust d'ersame Michiel T'sobe Christen Jupandcr gebooren tot Nnngasacki den XV August Anno 1605 obit den XIX April Anno 1663”.

Waar er dun allerlei bewijzen zijn voor de aanwezigheid van Japanners in den Indischen archipel in de eerste helft van de 17de eeuw, is het zeer merkwaardig, dat men in de twee en een halve eeuw daarna ze niet nicer aantreft en het is daaron noodig huurvan eene verklaring te geven.

Omatrecks 1541 kwacinen voor het eerst Europeancn, nl. Portugeezen en Sjanjiarden, naar Japan en gedurende zestig jaren waren hunne

1) De veronderstelling, dat de Minahassers en ook wel, dat de Bogineezen afstammelingen zijn van Japanners is een geliefd onderwerp van artikelen in Japansche tijdschriften, die een politiek van expansie naar den Indischen archipel voorstaan. Inderdaad bestaat er uiterlijk menigmaal eene treffende gelijkenis tusschen Japanners en Minahassers. Voor het overige moet men de theorie geliecl laten voor rekening van de Japansche schrijvers.

schepen de eenigo Wosterscho, die dat land bezochten. Berichten omtrent Japan werden naar Holland gebracht door Dirk Gerritsz, die in dienst der Portugeezen gevaren had. In 1595 gaven de Staten van Holland opdracht den Noordelijken zeeweg naar China, Japan en Indie te zoeken, een poeing, die geen succes had. Op particulier initiatief werden in Juni 1598 vijf schepen uitgerust om via Straat Magelhaens naar Japan te varen. Van deze vloot, met 491 koppen bemand, bereikte te allen de „Liefde“ in deemiswaardigen toestand in April 1600 de Xoordkust van het Japansche eiland Kyushu. Slechts vier en twintig man waren nog in leven, en daarvan stierven er den dag na aankomst nog drie van uitputting.

Destijds was de regeeringsmacht in handen van Shogun Ieyasu uit het geslacht der Tokugawa's, Ieyasu wenschte alien vreemdelingen gelegenheid te geven vrijelijk met Japan handel te drijven en wilde ook handel en schepvaart met het buitenland bevorderen. In 1602 richtte hij zelfa tot den Spaanschen gouverneur van de Philippijnen het verzoek hem scheepsbouwers te zenden, aan welk verzoek niet werd voldaan. Onder Ieyasu's bevel was er dus geen sprake van de later gehuldigde politiek van afsluiting van het land en verdring van vreemdelingen. Ook tegenover de schipbreukelingen van de „Liefde“ betoonde de Japansche Regeering zich welwillend en liberaal, ondanks gestook van Portugeezen en Spanjaarden. Door het verlies van het schip konden de Hollanders niet terugkeeren; echter werd het in 1603 in Japan bekend, dat te Patani ter Oostkust van het Maleische schiereiland eene Hollandsche factory gevestigd was. De daaino van Hirado rustte nu op eigen kosten een schip uit, waarmede de Hollanders vertrokken. In December 1605 arriveerden zij te Patani. Zij waren in het bezit van een handelspas van Shogun Ieyasu, waarbij hun vergund werd Japan te bezoeken en er handel te drijven. Van deze vergunning is gebruik gemaakt door koopman V'an Santvoort van de „Liefde“ om voor zijn rekening van Patani uit handel te drijven met Japan. Hij leverde peper, zijde en rogvisdi-huiden in ruil voor graan.

De lotgevallen van de expeditie, waartoe de „Liefde“ behoord had, waren in Holland nog niet bekend, toen de Heeren XVII besloten Prins Maurits uit te noodigen een brief te schrijven aan den „Keizer“ (ten rechte den Shogun) van Japan met het verzoek den Hollanders het vrije handelsverkeer toe te staan. Het antwoord van den Shogun van 21 Juli 1609 bevestigde de rechten van vrij verkeer, welke reeds by bovengenoemden handelspas waren geschonken. Voorts schreef de Shogun: „zoo Uwo Mfijsteit“ (aangezien een Oostersch volk zich moeilijk een begrip zou kunnen vormen van den republikeinschen staatsvorm had men het doen voorkomen alsof Prins Maurits souverein vorst der Nederlanden was), „beambten herwaarts zendt, zal hun land gegeven worden, opdat zij huizen kunnen oprichten, waar het hun behagen nioge zich te vestigen.”

Dezelfde liberale opvattingen als van Ieyasu werden gehuldigd door zijn opvolger Hidetada; door dozen word in 1617 do handelspas vernieuwd. Daarna is er echter geleidelijk eene algeheele verandering gekomen in de houding van de Japansche Regeering ten aanzien van verkeer met het buitenland.

De Portugeezen streefden ijverig naar verbreiding van het Katholicisme en vele machtige daimios aanvaardden dezen godsdienst of knoopen althans vriendschappelijke betrekkingen met de zendingen a an in de hoop daarmede den winstgevenden buitenlandschen handel tot zich te trekken. De toenemende rijkdom en machtsontwikkeling van deze edelen leidde tot botsingen met de centrale Regeering en eindelijk in 1635 tot een opstand, welke in bloed gesmoord word. Het Katholicisme werd uitgeroeid en aan Japanners, die eenmaal het land verlaten hadden, werd op straffe des doods verboden daar terug te keeren. In 1636 word een edict uitgevaardigd gelastende, dat alle Japansche schepen van Westerschen bouw of geschikt voor de groote vaart moesten worden vernietigd. In 1639 kwam er last om alle Japansche vrouwen, die kinderen hadden van Hollanders of Engelschen met die kinderen per eerste scheepsgelegenheid naar Jacatra te zenden; voorts werd verboden, dat Japansche vrouwen met Hollanders zouden huwen of oingang met hen hebben.

Hoewel het dezen bannelingen verboden was oot naar Japan terug te keeren, was het haar geoorloofd met familiebetrekkingen in Japan te corresponderen. Enkele van deze brieven zijn nog bewaard gebleven en in het bezit van verzamelaars, o. a. een epistel van zekere Cornelia, vermoedelijk een dochter van Cornelis van Nyenrode, Directeur van de Factory te Hirado.

In 1640 werd de Hollandsche Factory, die aanvankelijk te Hirado gevestigd was, overgebracht naar Deshima, een eilandje bij Nagasaki. Allen anderen vreemdelingen werd het verkeer met Japan en het verblijf aldaar verboden. Zoo was dan gedurende meer dan twee eeuwen de vestiging op Deshima de eenige schakel, die Japan met de buitenwereld verbond.

In de eerste helft van de 19de eeuw begint de aandacht van de buitenwereld zich op Japan te vestigen. Engelsche en walschvaarders, die in Japansche wateren schipbreuk leden of tekort aan scheepsbehoefden hadden, werden bedreigd met vernietiging van hun schip en dood of gevangenschap der bemanning. In 1825 werd zelfs zulk een gedragsslijn tegenover alle andere dan Hollandsche schepen uitdrukkelijk voorgeschreven. Herhaaldelijk hebben de Hollanders op het gevaarlijke van een dergelijke politick gewezen. Na 1842 werd het edict van 1825 in zooverre verzacht, dat men schepen, die door orkanen of gebrek naar Japan gedreven werden, vriendelijk moest bejegenen. Vermoedelijk is deze verzaohing te danken aan het machtsvertoon van Engeland, dat in 1842 van China openstelling van eenige havens verkregen had.

Merkwaardig in dit verband is het feit, dat Koning Willem II den 10den Februari 1844 een brief schreef aan den Shogun, welke eene djingende aanmaning bevatte om de wetten tegen de buitenlanders te verzachten. De Koning wees er op, dat de concessie, welke in 1842 gedaan was, niet ver genoeg ging en dat eene weigering om vreemde schepen tot het handelsverkeer toe te laten onvermijdelijk tot rampen voor Japan zou moeten leiden. Den 4den Juli 1845 werd hierop namens den Shogun geantwoord. De goede raad werd gewaardeerd, doch de Shogun handhaafde de politick der gesloten deur: „ons vrouwelijk, vriendschappelijk verkeer bepaalt zich tot Korea

en Lioe Kioe, het handelsverkeer tot Uw Edel Rijk en China. Met al wat buiten deze is mogen wij niet opnieuw in verkeer treden."

De ontdekking van goud in Californio in 1848 leidde tot de opkomst van steden op de Westkust van Noord-Amerika en plannen werden gemaakt voor een stoomvaartlijn van San Francisco naar China. Daartoe was het echter dringend gewenscht onderweg een kolenstation te hebben en daartoe was Japan aangewezen. Aangezien herhaalde pogingen van Amerikaanse en Engelsche afzonderlijke oorlogsschepen om relaties met de Japansche Regeering aan te knoopen gefaald hadden, besloten de Vereenigde Staten in 1852 eene expeditie uit te rusten, die wel is waareen volkomen vreedzaam karakter zou dragen, maar toch ook eene machts-demonstratie zou wezen. In Juli 1853 ankerde Commodore Perry met vier stooinsschepen in de baai van Yedo en bracht een brief van den President voor zijn „grooten en goeden vriend" den Shogun. In Februari d.a.v. verscheen Commodore Perry ter tweeden male, thans met een eskader van zeven schepen, om het antwoord te halen. Na veel discussie werd 31 Maart 1854 een verdrag gesloten, waarbij de havens van Shimoda (op het schiereiland Izu) en Hakodate (op het eiland Yezo) voor Amerikaanscheschepen werden opengesteld, terwijl aan Amerika de bevoegdheid werd verleend te Shimoda consuls aan te stellen. Spoedig daarop volgden soortgelijke tractaten met Engeland, Rusland en Nederland.

De toelating der vreemdelingen verwekte veel onstemming en leidde ten slotte in 1868 na eene periode van binnenlandschen strijd tot den val van het Shogunaat en het herstel van den Mikado in de werkelijke macht. De tegenstanders van den Shogun, die onder de leuze „vrijdrijving der vreemdelingen" de Tokugawa's hadden ten val gebracht, zagen echter zeer goed in, dat Japan zich naar de wenschen van de Westeringen zou moeten voegen en zichzelf Westersche beschaving moest eigen maken, wilde het zijne onafhankelijkheid handhaven en zich eenige plants verzekeren in de ryder mogendheden. Achtereenvolgens werden verschillende wetten op Westerschen grondslag ingevoerd, spoor- en telegraaflijnen aangelegd, stoomvaartmaatschappijen opgericht, banken en Kamera van Koophandel ingesteld, leger en vloot gereorganiseerd, enz. enz. De oorlog met China (1894—95) en die met Rusland (1904—5) openbaarden aan Europa tot welk cenomacht het Oostersche rijk gestegen was.

Handelsverkeer tusschen Japan en Nederland is nauwelijks van eenig rechtstreeksch handelsverkeer sprake. Het aantal Japanners was in Indie zeer gering en de weinigen, die er waren, behoorden, behalve wellicht enkele uitzonderingen, tot de heffe des volks, prostitutees met haar ongunnen aanhang en allerlei ongewenschte elementen.

De inlijving van Formosa na don oorlog met China bracht Japan zooveel dichter bij ons gebied en leidde tot eene verhoogde belangstelling in de Indische gewesten.

Volgens de statistieken, uitgegeven door het Indische Departement van Financien, bedroeg de in- en uitvoerhandel met Japan v66r 1896 slechts enkele duizenden guldens. Hierbij — en ook bij volgende gegevens — dient echter wel in aanmerking genomen te worden, dat deze statistieken

geen licht vorschaffen omtrent handelsgoederen, die te Singapore of te Hongkong zijn overgeladen. Ook de jaren 1896 t/m. 1899 toonen nog weinig vermeerdering van den rechtstreekschen invoer. De export van petroleum en aardolie wordt van eenig belang en die van suiker neemt gestadig toe. In 1900 werden bijna 20.000 ton steenkolen ingevoerd en worden als uitvoerartikelen gemeld: copra, drogerijen en medeijenen, indigo, aardolie, suiker.

Hieronder volgt een statistiekje van den groei van het handelsverkeer tusschen Ned.-Indie en Japan in het tijdvak 1900 t/m 1921.

Toen door den wereldoorlog het verkeer met Europa verbroken was, heeft het handelsverkeer met Japan eene groote vlucht genommen. Vele Japansche producten hebben echter hunne plaats op de markt in Indie niet kunnen handhaven, toen Europa weder kon leveren. In de laatste jaren van den oorlog en daarna zijn de kosten van levensonderhoud en daarmede ook de productie-kosten van alle voortbrengselen in Japan tot ongekende hoogte gestegen; het voordeel, dat Japan bezat tegenover Europa en Amerika, van goedkoopere werkkrachten, is geheel te loor gegaan. Door soinnige Japansche firma's zijn waren ge-

Invoer uit Japan in Nederlandsch-Indie in miljoenen guldens:

1900	1905	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
0.3	2.4	3.2	3.8	4.9	6.8	6.6	12.8	27.3	54.8	114.6	77.1	134.1	86.1

Uitvoer uit Nederlandsch-Indie naar Japan in miljoenen guldens:

1900	1905	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
4.8	12.9	16.9	11.5	21.4	35.8	19.2	15.6	18.1	31.3	77.8	180.9	140.-	109.1

Statistiek van de voornaamste handelsartikelen in het verkeer tusschen Ned.-Indie en Japan in het tijdvak 1916 t/m. 1921.

	I n v o e r (in duizendtallen guldens).					
	1916	1917	1918	1919	1920	1921
Aardewerk: borden.....	55	272	548	677	1034	1453
id.: kopjes en schoteltjes	147	668	792	238	836	1227
Automobilbanden	50	647	1750	3719	2435	3418
Bier in flesschen	334	841	1778	2491	1354	1653
Cement in vaten	1263	2258	4416	2442	5042	4926
Garens van katoen.....	780	712	708	313	1154	1001
id. andere.....	26	26	25	26	28	25
Geneesmiddelen.....	217	367	913	588	412	371
Glaswerk (lampglazen)	208	193	331	372	312	606
id. (stouflesschen).....	154	75	78	82	99	295
Glas en glaswerk n.a.v.....	453	566	920	913	903	1220
Hout- en houtwerk.....	863	1056	1621	2215	2662	2060
Kattiane k6dfl6 (sojaboon).....	35	103	272	97	314	1113
Kleedren.....	2072	2529	3910	2738	2844	3594
Krainery.....	1094	2541	3261	2133	2225	2853
Lucifera.....	780	1717	5024	3820	5033	2615
Manufacturer!, katoen ongebleekt.....	96	443	4966	9473	24039	16316
id. id. gebleekt.....	479	2573	6892	4069	10957	4458
id. geveerd, gedrukte, bonto.....	2985	7465	19020	10641	31050	11322
Meat (fosfaten en superfosfaten).....	—	—	1034	723	217	612
(zwavelzure ammoniak).....	97	3753	3010	720	8002	42
(andere soorten).....	785	920	1241	260	1048	2
Modowaren.....	1827	2448	2400	1456	2145	2486
Papier en papierwerk	434	1189	5201	1702	1184	932
Riwielbanden.....	122	415	686	482	1270	672
Sigaretten.....	—	—	—	45	3	339
Steenkolen en cokes.....	2273	2946	6338	2121	3680	4430
Thee.....	1205	2026	2835	2105	2768	3295
Ijzer, staal en yzerwerk.....	841	802	3550	2220	1240	840

Uitvoer (in duizendtallen guldens).

Aardolie- (vloeibaar brandstof).....	—	—	388	9110	8100	21961
id. (neteroleum).....	—	487	1436	4712	4331	5329
prod. (benzine).....	—	434	4236	1291	5066	3530
id. (naraffino).....	1042	2504	4638	2971	6058	4628
Copra.....	542	3774	6907	1424	114	763
Kinabast.....	423	430	423	417	979	1071
Suiker.....	9040	13255	43738	150381	108245	66550
Tin.....	1591	2968	5408	2421	2237	2167

leverd van inferieure kwaliteit en niet beantwoordend aan het monster. De „boom“ van den uitvoerhandel in en kort na den oorlog is oorzaak geweest, dat in Japan tai van handelshuizen a is paddestoelen uit, den grond zijn verzeen, die zich op den export zijn gaan toelaggen. Zucht naar snelle groote winsten was hunne drijfveer veeleer dan de crnstige bedoeling zich deze nimmer wederkeerende gelegenheid ten nutte te ma ken om een permanent afzctgebied te vinden.

Onder den invloed van de zich hersteUende Europeesche concurrencc is de import in krame-rijen, slopflesschen, papier, bier sterk achteruit-gegaan. Daarentegen heeft de Japansche import de markt blijkbaar blijvend veroverd voor de artiklen: rijwielbanden, goedkoop aardewerk, lampegelazen, lucifers. De invoer uit Japan van ruwe, ongebleekte katoen bedroeg in de jaren 1920, 1921, 1922 respectievelijk 55 %, 67 % en 64 % van den totalen invoer. Voor gebleekte katoen bedragen deze cijfers 15 %, 9 %, 3 %, voor geverfde, bedrukte en bontgeweven katoen 33 %, 29 % en 42 %.

Onder de artikelen van uitvoer van Indie naar Japan trek ken de aandacht aardolie en suiker.

Stookolie voor de vloot wordt geregeld door marine-tankschepen gehaald van Tarakan.

In den suikerhandel verdringen de Japanners meer en meer de anderen van de markt. Van den oogst 1921 en 1922 werden gekocht door:

	1921	1922
Europ. firma's	8.632.077 pls.	7.577.513 pls.
Japansche id.	7.146.618	9.992.233
Chineesche id.	5.576.806	5.250.066
Britsch Indiers	481.047	769.400
Arabieren	230.580	205.875

Van den oogst 1923 was op 10 April 1923 reeds verkocht aan:

Japansche firma's	4.644.540 pls.
Europeesche id.	582.350
Britsch Indiers	280.000
Chineesche finna,s	202.350

Japan is niet alleen de grootste consument van de suiker van Java, doch ook de grootste distri-buant. Zoo goed als het geheele Verre Oosten be-hoort tot de clientele van Japan, met uitzonde-ring van het gebied van Hongkong, waar Euro-peanen en Chineezcn nog de overhand hebben, maar waar toch ook de concurrentie van Japanners zich geducht doet voelen.

Bankwezen. Er zijn in Nederlandsch-Indie drie Japansche bankinstellingen, de Bank of Taiwan, (Taiwan Ginko), de Yokohama Specie-bank (Yokohama Shokin Ginko) en de China & Southern Bank (Kanan Ginko). De Bank of Tai-wan (kapitaal GO.000.000 yen) is sederl 1915 in Indie gevestigd. Aanvankelijk had zij alleen een agentschap te Soerabaja; in 1916 en 1918 werden ook agentschappen--te--Semarang en Batavia geopend.

De Yokohama Speciebank vestigde zich op Ja-va in 1919 en heeft agentschappen te Batavia en Soerabaja. Het kapitaal bedraagt 100.000.000 yen.

De Kanan Ginko heeft sedert 1919 een agent-schap te Semarang (kapitaal 10.000.000 yen).

De banken genieten steun van de Japansche regeering, het Gouvernement van Formosa en de Bank of Japan. Hare werkzaamheid heeft zeer veel bijgedragen tot bevordering van den han del

en de cultures van Jnpanners. Ten gevolge van de malaise in de jaren 1921 en volgen de hebben zij zich zeer moeten beperken in het verleccn van credieten.

De Kanan-Ginko is opgericht voornamelijk met het doel om sanienwerking te bevorderen tusschen Foruiosanen (d.w.z. Chineezcn van Formosa, die Japansc onderdaan zijn)en Japanners. Haar werkring is voornamelijk die van een land-bouw-crediet-bank.

H a n d e l s h u i z e n. Enkele zeer groote Japansche handelshuizen hebben agentschappen in Ned.-Indie. Op pag. 175 volgt een staat van de voornaamste Japansche maatschappijen en firma's, die in Ned.-Indie gevestigd zijn.

Be halve bovengenoemde groote handelshuizen vindt men op alle plaatsen van eenig belang Japansche winkels, handelaren in kunstvoorwerpen, kramcrijen, toiletartikelen, speelgoed, patentmedieijnen enz. Ook vindt men hier en daar fotogra-fen, barbiers, rijwielreparateurs enz.

C u l t u r - o n d e r n e m i n g e n. Op pag. 176 volgt een staat van de voornaamste Japansche cultuur-ondernemingen op 1 Juli 1922.

Op verschillende plaatsen vindt men voorts Japanners, die zich bezig houden met aanplant van gewassen op kleine schaal, winning van sagoe enz.

Industrie. Eigenlijke Industrie wordt ner-gens door Japanners bedreven, behalve een tapiocafabriek te Koeningan in Cheribon en eene te Tangfirang. S u h i e r f a v r i e k e n zijn hierbij be-schouwd als ondernemingen van landbouw.

V i s s e r i j. In de wateren van den Riouw archipel treft men veelal Japansche visscherB aan, die te Singapore gevestigd zijn on bun vangst al-daar ter markt brengen. In de wateren van Jlalik- -paj>an (0. Borneo) en Totok (Celebes) wordt ook door japanners gevischt. Op Boeton en te Do bo (Aroe-eilanden) vindt men Japansche parelvis-schers.

Veeeteelt. In de Minahasa wordt door een Japanner een varkensfokkerij gedreven.

Scheepvaart. Het bezoek van Japansche schepen aan de havens van Nederlandsch-Indij is in de laatste jaren belangrijk toegenomen: in 1912 kwamen 103 Japansche schepen, metende netto 694.000 M³; in 1922 waren deze cijfers ge-stegen tot 590 schepen, metende 4.088.000 M³. Gedurende den tijd, dat de suiker van Java wordt afgescheept, bezoeken vele Japansche vrachtschepen de havens der Noordkust in z.g. wiklo vaart. Daarnaast hebben echter ook verschillende reederijen vaste lijnen geopend.

De Osaka Siosen Kaisha heeft een maandelijkschen vraeht- en passagiersdienst tusschen Java en Japan, waarbij ook Makasser wordt aange- daan ; bovendien een veertiendaagschen dienst tusschen Java en Bangkok via Singapore ; de Nanyo Yusen Kaisha heeft een drieweekelykschen dienst tusschen Japan en Java; op de thuisreis wordt Balikpapan aangedaan; de Toyo Kisen Kaisha heeft een passagiersschip in de vaart ge- bracht, dat een zeswekelijkschen dienst onder- houdt tusschen Batavia, Semarang, Soerabaja en Japan. Do schepen der Nippon Yusen Kaisha en die der Yamashita Kaisha doen op ongeregelde tijden Indische havens aan.

Planneit bestaan tot het openen van een lijn, die de Japansche mandaat-eilanden via Ned.-In- dische havens met Japan moet verbinden.

Naam	1	Kapitaal	Bedrijf	Gevestigd te
Mitsui Bussan Kaisha	Y.	100.000.000	Import en export, verzekering, reederij	Batavia, Semarang, Soerabaja.
Suzuki & Co.	Y.	50.000.000	Import en export, reederij	Batavia. Soerabaja.
Nihon Menka Kabushiki Kaisha	Y.	50.000.000	Import van katoenen goederen	Semarang, Soerabaja.
Toyo Menka Kabushiki Kaisha	Y.	25.000.000	Import van garens, katoenen goederen enz.	Semarang, Soerabaja.
Gosho Kabushiki Kaisha	Y.	25.000.000	Import van garens en katoenen goederen	Soerabaja.
To-indo Boeki Kabushiki Kaisha (East India Trading Co.)	Y.	1.500.000	Import en export	Batavia, Semarang, Soerabaja.
Kishida	Y.	1.000.000	id	Batavia
Nanyo Shokai Kabushiki Kaisha	Y.	1.500.000	id. Ontginningsarbeid, Cultures	Semarang, Soerabaja, Bandoeng
Nanyo Soko Kabushiki Kaisha	Y.	5.000.000	Veem	Semarang T-Sfera baj a.
Kyodo Shoji Kabushiki Kaisha	Y.	2.000.000	Import en export	Semarang.
Arima Yoko Kwik Ho Tong Senda & Co.	Y.	500.000	Import en export	Semarang, Soerabaja.
	Y.	4.000.000	Handel in suiker en rijst	Semarang.
	\$.	724.000 (Singapore)	Agentuur en Commissiehandel	Soerabaja.
Mitsubishi Shoi Kabushiki Kaisha	Y.	15.000.000	Import en export	Soerabaja.
Kawahara Shoten Kabushiki Kaisha	Y.	3.000.000	Import en export	Soerabaja, Makasser.
Nichiran Boeki Kabushiki Kaisha	Y.	1.000.000	Import en export	Batavia, Semarang, Soerabaja, Medan.
Nihon Baiyaku Kabushiki Kaisha	Y.	1.000.000	Import van patent-medicijnen, toilet-artikelen, verbandmiddelen	Soerabaja.
Yuasa Boeki Kabushiki Kaisha	Y.	5.000.000	Suiker, en andere export en import	Soerabaja.
Nanvo Sango Kabushiki Kaisha	Y.	2.000.000	Import en export	Makasser.
Daibun Yoko Shoten Kabushiki Kaisha	Y.	1.000.000	Import en export	Soerabaja.
Yokohama Fish Oil Company	Y.	7.600.000	Import en export	Menadh—>
Nanvo Boeki Kabushiki Kaisha	Y.	2.000.000	Import en export	Mónado.

Bevolking. Hieronder volgt een staatje I registers van het Consulaat-Generaal te Batavia van het aantal Japansche onderdanen volgens de | per ult. Juni 1923.

	Java	Sumatra	Borneo	Celebes	Molukken enz.	Totaal
Japanners .{ *	1282 400	684 767	305 154	239 96	134 48	2644 1465
Totaal	1682	1451	459	335	182	4109
Koreanen	I			2		3
Forinosanen < ^m 1 vr.	56 23		42			98 23
Totaal	79		42			121
Totaal Jap. onderdanen	1762	1451	501	337	182	4233
Vergeleken bij ult. Juni 1922	—14	—126	—141	+ 16	+2	—263
Aantal gezinnen	419	450	81	112	58	1120

Ge west	Naam der Onderneming	Naam der Mij.	Kapitaal	Oppervlak	Product
JAVA					
Batavia	Tjimoelang	Nankoku Sangyo Kabushiki Kaisha	/ 1.450.000	1580 bouw	thee, rubber.
Preanger	Halimoen	Assam-thee-onderneming Halimoen	/ 400.000	1066 „	thee, rubber.
Soerakarta	Gedaren	Cultuur Mij. Gedaren	f 600.000	515 „	suiker.
Soerakarta	Soember-Lawang	Dutch Janan Plantation Co. Ltd.	/ 5.000.000	9026 „	sisalhennepe, rijst.
Soerakarta	Bandoeng-Wonololo	id.	id.	4960 „	rijst.
Soerakarta	Medjenang	Landbouw Mij. Medjenang	?	1050 „	sisalhennepe, indigo.
KSdiri	Ngadipoero	Nanyo Shokai Ltd	Y. 1.500.000	441 „	indigo.
Soerabaja	Djoeran-Djeroek	Cultuur Mij. Djoeran Djeroek Sf.	/ 200.000	422 „	citronellagrass.
Soerabaja	Soemengko	Soemengko	/ 5.000.000	545 „	suiker.
Paseroean	Soekoredio	Sf. Soekoredio	/ 900.000	1125 „	suiker.
Paseroean	Soepit Oerang	Cultuur Mij. Soepit Oerang	/ 100.000	870 „	koffie. kina.
Paseroean	Tempoer Sewo	Cultuur Mij. Tempoer Sewo	f 40.000	512 „	rubber.
Paseroean	Wonosari	Cultuur Mij. Wonosari	/ 90.000	676 „	thee.
SUMATRA					
Sum. 0. K.	Silau Toewa	Sumatra Koervo Kabushiki Kaisha id.	f 5.000.000	3300 acre	rubber, tabak.
Sum. 0. K.	Poeroe Andeh	id.	id.	12000 „	rubber, tabak.
Sum. 0. K.	Laboean Batoe	Furukawa Sumatra Gomei Kaisha	Y. 20.000.000	35000 bouw	tabak. rubber.
Sum. 0. K.	Toelong-Tjoet	Borneo Rubber Co. id.	Y. 5.000.000	2500 acre	rubber, tabak.
Sum. 0. K.	Paia-Temnah	id.	id.	5500 „	rubber, tabak.
Sum. 0. K.	Panton Meura	id.	id.	12500 „	rubber, tabak, houtaankap.
Sum. 0. K.	Tanah Itam Ilir	Nanyo Rubber Co.	Y. 2.000.000	2600 acre	rubber.
Sum. 0. K.	Paja Rambong	Rubber Mij. Paia Rambong	?	4400 „	rubber.
Sum. 0. K.	Balei	Nan Wa Kongsi	?	2000 „	rubber.
Sum. 0. K.	Doesoen-Oeloe	Simeloengoen Rubbersyndicaat	?	4500 „	rubber.
Atjeh	Tandjong-Semantoh	Borneo Rubber Co.	Y. 5.000.000	3000 „	rubber, tabak.
Atjeh	Peureula	Sumatra Norin Estate	/ 180.000	6800 „	rubber, houtaankap.
Sum. WK	Kajoe Tanam	Towo Comnanv	?	625 bouw	rubber, koffie.
Riouwen 0.	Awi & Momoi	Cultuur Mij. Awi & Momoi	?	420	rubber.
Riouwen 0.	Batam	Batam Estate	?	802 „	rubber.
BORNEO					
Z. en 0. Afd.	Danau, Salak en Atajao estate	Borneo Rubber Co.	/ 5.000.000	2046 „	rubber.
CELEBES					
Menado	Kelelondey	Cultuur Mij. Kelelondey	/ 125.000	?,	diverse.
MSnado	Noda Coconut plantation	Noda Coconut Plantation	/ 40.000	?,	kokosnoten.
M'nado	?	Nanyo Yashi Kabushiki Kaisha	f 500.000	?	kokosnoten.
AMBON					
Dobo(Aroe)	?	Kawahara Shoten	Y. 450.000	?,	kokosnoten.

Vertegenwoordiging. Japan is vertegenwoordigd door een Consul Generaal te Batavia en een Consul te Soerabaja. In Februari 1909 werd te Batavia een Consulaat opgericht, in Mei 1919 werd het tot Consulaat Generaal verheven. De instelling van het Consulaat te Soerabaja dateert van Maart 1920. Herhaaldelijk is door het Consulaat aangedrongen op de instelling van een vice-consulaat te Medan.

Japansche Vereenigen. Op de meest plaats, waaraan vrij groot aantal Japanners woont, heeft men vereenigen tot wederzijdschen steun en behartiging van Japansche belangen. Te Soerabaja is voorts gevestigd de Japanese Commercial Association, een genootschap, dat o.a. een gehectografeerd weekbericht uitgeeft met allerhande gegevens, die voor Japansche handelaren van belang kunnen zijn. Het te Tokyo gevestigde genootschap „Nanyo Kyokai** (Zuidzee-Genootschap) is te Batavia door een kantoor met gesalarieerd eigen personeel vertegenwoordigd. Deze vereeniging stelt zich ten doel het verspreiden van kennis omtrent de gewesten van de Zuidzee. Zij geeft een maandschrift uit en publiceert allerlei werken, die tot het beoogde doel kunnen dienen.

Japansche Pers. Te Batavia verschijnt een Japansch dagblad, te Singapore evenzoo een dagblad en ook een weekblad. Beide laatstgenoemde publicaties wijden zeer veel aandacht aan Nederlandsch-Indische aangelegenheden. ■ Q v. d.

GRINWIS PLAAT (PIETER THOMAS LEONARD), geboren te Beerta (Gr.) 29 December 1854, overleden te Berlijn 9 September 1910, deed in 1872 te Utrecht de Examen H. B. 8. en studeerde aan de Technische Hogeschool te Zurich, waar hij in 1876 het diploma van werktuigkundig ingenieur behaalde. Daarop studeerde hij aan de Polytechnische School te Delft, werd in 1877 toegelaten tot een verbintenis voor den Indischen Staatsdienst, verkreeg in 1879 het diploma van civiel ingenieur en werd door het Departement van Kolonien voor zijn practische oefening geplaatst bij de Rijkswerken van den Waterweg van Rotterdam naar Zee te Hock van Holland en vervolgens bij de uitvoering van de spoorwegbrug over den Rijn te Rhenen.

In Maart 1881 werd hij benoemd tot adjoint-ingenieur bij den Waterstaat en * Lands Burgerlijke Openbare Werken in Ned.-Indië. Aanvankelijk geplaatst in het gouvernement Sumatra's Westkust, werd hij in 1883 overgeplaatst naar het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, ter standplaats Koeta-Radja, iilwaar hij belast werd met den aanleg van de Atjeh-tram, een nigenaardige en voor een civiel ingenieur zeker niet alledaagsche tank, omdat „kwaadwuiigen" herhaaldelijk de kunstwerken vernielden, den spoorweg opraken en de herstellingen dikwijls moesten worden verricht onder bescherming van de militaire macht en onder het vuur van den vijand. In 1886 werkzaam gesteld bij de Directie der B. O. VV. te Botavia, werd hij in J. 887 godtacheerd bij den dienst der Staatsspoorwegen op Sumatra's Westkust onder leiding van J. W. Uzerman en speciaal belast met den aanleg van den spoorweg in „de Kloof

Nadal hij was teruggeplaatst bij het wateraatscorps werd hij te werk gesteld bij de afdeling Bevoelingswazen van het Departement Supplement.

der B. O. VV. en trad daarna op als chef der Irrigatieafdeeling Sfirajoc te Karanganyar.

In 1892 vertrok hij met verlof naar Nederland, waar de Minister van Kolonien hem de opdracht gaf een conmissie te maken naar Italië en waar dat elders noodig mocht worden geacht, ter bestudeering van het irrigatiesysteem, vooral wat betreft de wijze van becheer en van toezicht. Het resultaat van zijn studiereis is neergelegd in een voordracht in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs (11 September 1894) en daarna meer uitvoerig in een Verslag, uitgebracht op last van den Minister van Kolonien „Bevoeligen in Noord-Italië en Spanje" (1895).

In 1895 in Indië teruggekeerd werd hij voor de derde maal geplaatst ter Sumatra's Westkust, doch werd al spoedig naar Java geroepen om op te treden als chef van de werken tot verbetering van den waterafvoer en de bevoeling in Zuid-Bageldn. Onder de onder zijne leiding ontworpen en uitgevoerde werken noemen wij de belangrijke werken van de bevoeling uit de rivier Djali. Nadat hij in 1896 was opgeklimmen tot ingenieur der klasse, was hy van 1897 — 1900 in tijdelijken dienst bij de Maatschappij „Surname" en hij leidde de alsreeme exploratie en opname voor een stoomtram in die kolonie. In Oost-Indië teruggekeerd werd hij in 1901 gedeputeerde bij den aanleg van Staatspoorwegen op Java, eerst als sectie-ingenieur bij den aanleg van de lijn Padalarang—Krawang, een belangrijke berglijn in West-Java, en in 1903 als chef van den aanleg der lyn Rangkasatoeng— een uitbreiding van de Bantam-lyn. In 1903 ging hij voor de tweede maal met verlof naar Europa. Zijne gezondheid had veel geleden in Suriname en een grievende, niet alleen voor hem onbegrijpelyke, telurstelling in zijn ambtelijke loopbaan, de benoeming van een jonger ingenieur bij keuze tot hoofd-ingenieur, had hem een vreeslijke schok gegeven. Hij gevocde zich een gebroken man. Gelukkig was dit maar tijdelijk. In 1906 werd hem het geven van onderwijs in de waterbouw-kunde aan de Technische Hogeschool te Delft opgedragen. Zijn verlof werd verlengd, hij werd tevens in 1906 benoemd tot hoofd-ingenieur 2de klasse en in 1908 tot hoofd-ingenieur der klasse. In hetzelfde jaar werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleraar en aanvaardde dat anbit met een intreedende, gctiteld: „de opleiding van den civiel ingenieur voor den Indischen dienst."

Hij nam zitting in verse heidene com missies van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, voor de aanvulling in verband met de dienstvoorwaarden van den Indischen Staatsdienst; van de Regeering voor de verbetering van de voorwaarden van Soerabaja met behulp van groote baggerwerk tuigen. Einde 1908 werd hij zeer ernstig ziek en moest naar een milder klimaat vertrekken. Zijn hoogleeraarschap te Delft werd belangeloos waargenomen door zyn ambtgenoot Ir. J. C. Heyning, tot Plaats in 1909 zijn arbeid te Delft weer kon hervatton. Dit was echter slechts voor korten tijd. Met ingang van 1 Januari 1910 werd hem cervol ontslag verleend als buitengewoon hoogleraar. Zijno ambtelijke loopbaan was tevens ten einde. Hij werd op zyn verzoek cervol uit * Lands dienst ontslagen. De rust deed hem goed. Hij ging met zijno echtgenote in Augustus 1910 naar Berlijn, xyaar hem 31 Augustus het be-recht bereikte, dat hij benoemd was tot rid de in

de orde van den Nederlandschen Leeuw. De dankbetuigingen, die hij richtte tot zijne vrienden, die hem gelukwenschten met deze, zii het late, officieele erkenning van zijne verdiensten. waren nauwelijks in hun bezit. toen de tijdning kwam, flat hij plotseling te Berlijn was overleden. Het uitvoerig en waardecrend levensbericht (met portret), door Ir. R. A. van Sandick aan hem gewijd in De Ingenieur 1911, n°. 4, eindigt met de woorden: „zijn nagdachtchenis zal in eere blijven, zoo lang Nederland, nog kolonien heeft in Azie en in Amerika”^{*/^}

PALLAWA-SCHRIFT, zoo genoemd naar het ryk van dien naam aan de Oost-kust van Zuidelijk Voor-Indie, hetwelk zijn middelpunt had in Kantji, het tegenwoordige Conjeeveram, en zijn grootsten bloei beleefde van de vierde tot de achtste eeuw onzer jaartelling. De hier gebruikte schriftsoort, vroeger ook wel met den minder juist naam van Wenggischrift aangeduid, werd door de Hindoe kolonisten naar verschillende streken van den Archipel, het Maleische Schiereiland en Achter-Indie medegebracht. In deze schriftsoort zijn de oudste oorkonden van West-Java en Borneo, uit de vierde en vijfde eeuw, gebeiteld en in een iets jonger vorm vinden wij haar nog in de zevende eeuw op Banka en Sumatra, en in de achtste op Midden-Java in zwang. Op den duur is zij vervangen door het Kawi-schrift en de daarmede verwante schriftsoorten; men hield tegenwoordig over tot de meening, dat het Kawi niet een geheel nieuw schrift is, doch dat het zich geleidelijk uit het Pallawa heeft ontwikkeld.

Literatuur Kern in Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wet. Afd. Lett. 2de reeks, 10 (1881). - herdrukt in Verspr. Gesclu. VII, en Vogel in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1911//

MAKARA. Naam van een zeemonster, bepaaldelijk in de Hindoe-Javaansche kunst in gebruik als aanduiding voor het ornament-motief van den vischotifant. Dit ornament, een visch of krokodil met olifantskop weergevend, is uit de Voor-Indische kunst overgenomen; op Java echter wordt nooit het lichaam afgebeeld en ziet men slechts den kop, met een enkele maal een paar pooten. De kop vertoont altijd een wijd openge-sperden bek met naar boven omgekruide slurf; de tanden, waarbij twee slag tanden, zijn duidelijk te zien. Spleetogen, kleine oortjes en naar beneden gebogen horens (als die van een ram) ontbreken zelden. Tegen het uiteinde van de slurf is doorgaans een lotusbloem aangebracht, waaruit een dik zaadsnoer afhangt, terwijl uit den geopenden muil een figuur van mensch of dier, bijvoorbeeld een leeuwtje of kakatoe, half te voorschijn komt. Het motief komt bijna uitsluitend voor in de klassieke (Midden-Javaansche) kunst, en wordt op allerlei wyzen verstyeld en tot bloem en rankornament vormd. Men past het toe als epuiet of trapboom-versiering, maar vooral in combinatie met den Kala-kop (zie het artikel BANASPATI), het meestgeliefde omlijstingsornament van Midden-Java. De makara is vooral bestudeerd door Brandes in Not. Bat. Gen. 1902 Bijl. VI en Tijdsch. Bat. Gen. 45 (1902) p. 128—133 en 48 ~ J 906 p. 21—36; vgl. nog Krom, Inleiding Hin-kiinaf, p. 162 虫.

SFVAN BOSSE (MARINUS) JACOB Tge 15-nrente Amsterdam 21 Maart 1843, overleden te *s-Grav-

enhage 6 December 1917, verwierf in 1864 aan

Koninklijke Academic te het diploma van civiel ingenieur en werfde in hetzelfde jaar benoemd tot aspirant-ingenieur bij den Waterstaat en's Lands Burgerlijke Openbare Werken in Nederlandsch-Indie. Eerst was hij gedurende vier jaar werkzaam te Semarang, waarna trad hij op als eerste-ingenieur in de residentie Banka, en in 1870 in gelijke betrekking in de residentie Pasoeroean: van waar hij in 1873 met verlof naar Nederland vertrok. In zijn verloftijd diende hij eene concessieaanvraag in voor een spoorweg Soerabaja-Malang-Pasoeroean, die hij introk. Toet hij in 1874 naar Indie terugkeerde. Op verzoek van den Minister van Kolonien stelde hij zijn gegevens ter beschikking der Regeering. Zij vonden den grondslag voor het wetsontwerp, om de bedoelde spoorwegverbinding van staatswege aan te leggen, dat in 1875 door de Tweede Kamer werd aangenomen. Na zijn terugkomst in Indie werd Van Bosse bij het Departement der B. O. W. geplaatst. Pe indiening van een nota aan de Regeering nopens verbetering van missanden en invoering van verbeteringen in den gang van zaken bij de B. O. W. was echter aanleiding tot zijn overplaatsing naar Semarang, waar hij belast werd met de werken tot verlenging van de zeehoofden. In 1879 werd hij sous-chef bij de Bataviaasche havenwerken onder leiding van J. A. de Cekler en in het bijzonder belast met het beheer van het drijvend materieel. In 1884 benoemd tot hoofd-ingenieur 2de klasse, was hij intusschen reeds in 1882 als chef van den dienst der havenwerken opgetreden tot de voltooiing van dat groote werk in 1885. Hij werd toen chef van het Technisch Bureau van het Departement der B. O. W. en bleef tevens belast met den bouw der havenaecessoires. Opmerkenwaardig zijn de pogingen destijds door hem gedaan, om een afzonderlijken dienst der havenexploitatie in het leven te roepen, die eerst een kwart eeuw later, als gevolg eener commissie Kraus—de Jongh, verwezenlijkt werden.

Tn J 887 vertrok hij naar Nederland met verlof. Met A. C. Wertheim ontwierp hij gedurende zijn verloftijd plannen tot oprichting van een particulier entrepot te Amsterdam en in de Rietlanden. In 1888 kreeg hij een aanbod om naar Perzie te gaan in verband met het vraagstuk van de bevaarbaarmaking der Karun-rivier, maar toen hem het ambt van directeur van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken werd aangeboden, nam hij dit aanbod aan en bekleedde deze functie gedurende 3 jaar, van 1889—J 892. Zijn naam is voor altijd verbonden aan het algemeen irrigatieplan, dat door de Regeering werd ingediend bij de Indische begrooing van 1891. Het heeft jaren lang al leidraad gestrekt voor een stelselmatige verbetering van het bevoeiingswezen op Java. Het Departement der B. O. W. was in dien tijd veel uitgebreider dan later, toen dat der fiouvincienbedrijven er een belangrijk deel van had overgenomen. Zoo behoorden ook de spoorwegen tot de bpinoeniens van Van Bosse. Hij had vstrekkende denkbeelden, stelde in 1891 voor de particuliere spoorwegen Semarang—Vorstellaanden en Batavia—Bijenzorg te naasten en in verband dan mee een dooraancle verbinding langs de Noordkust van Batavia naar Semarang, en van daar over Goendih naar Soerabaja—stand te brengen, maar te Re-

geering wees die voorstel af. In September 1892

diende hij de plannen voor de irrigatie der Snlovalle' in. Kort daarna vroeg hij om wlag uit Landsdienst en keerde toen naar Nederland terug. Was hij in **Indio president geweest van** het Bestuur der afdeling Nedcrlandsch-Indie van het Koninklijk Instituut vnn Ingenieurs. na zijn terugkomst was hij tot drie maal toe lid van den Raad van Bestuur van dat lichaam, on werd voorzitter van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs. Verder werd hij directeur van de Oost-Borneo Maatschappij, in wier belang hij verscheidene reizen naar Indië maakte, commissaris van de Haarlemsche Machine-fabriek, v. h. Gcbr. Figeet te Haarlem, on lid van de Centrale Coin missie voor de Statistiek. Hij was een veelzijdig man, die evenzcer tehuis was op technisch, econoomsch als financieel gebied. Een necrologie met portret door Ir. R. A. van Sandick verscheen in De Ingenieur 1918, n°. 9.

ALGEMEENE MAATREGELEN VAN BESTUUR. Zie WETGEVING.

AMBTSSIERADEN. Zie III. bl. 646 (RIJKS-SIERADEN).

ATOERAN. Zie IV, bl. 767.

ECONOMISCHE TOESTAND. Van den econo-

mischen toestand der inheemsche bevolking van Java en Madoera werd in 1904, in opdracht der regeering, een overzicht vervaardigd door C. Th. van Deventer (I, bl. 594; II, bl. J 89). De vole nieuwe gegevens, vervat met name in de uitkomsten van het welvaartsonderzoek (IV, bl. 751), gaven in 1921 aanleiding tot, en stof voor, eene nieuwe be working van hetzelfde onderwerp door dn W. Huender, wiens geschrift (Overzicht van den econ. toestand der inheemsche bevolking van Javaen Mad., 1921) derhalve golden kan als eene herziene tweede druk van Van Deventer's boek. Voor de buitengewesten zijn soortgelijke gegevens niet in samenvattend vorm gepubliceerd, al beval de regeering in 1914 het verzamelen daarvan voor zelfbesturende landschappen aan , bij By blad 8091 en al zijn losse schotsen wel voorhanden, b.v. Broersma, De Lampongs, 1916; Broersma, Oostkust van Sum., 2dln., 1919—1922; Van der Wuals over Sumatra's economische ontwikkeling, in Indische Gids 1921; Franssen Herdersche over klapper-, Ruinen over sagocultuur in de Mohikken in Ind. Gids 1920 en 1921. De zoo inerkwaardige economische toestand der Chineseche bevolking (I, bl. 480, 487) wordt angeroerd b.v. door Schaank in Tydschr. v. h. Batav. Gen. 35, 1893, en in een aantal algemeene werken over Chineezcn, doch mist een samenvattend overzicht, ovcnlns trouwens de economische toestand der Etu'opeanen in Indic. Vernieling verdienet in dit verband nog de recente publicaties der **Indische Gids** van 1920, de opmerkingen der **VolksraadsLukken**

/ :PATOENTOENG (MAK., PANOENTOENG (BOEO). Dit. is de naam voor de belijters van een weinig bekenden <, eredienst in Z. Celebes, voocnl. in de bergstreken van het landschap Goa. Het aantal aanhangers vermindert gestadig en er bestaat veel leans op een volkomen verdwijnen van don zuiveren natocntocng-ceredienst.

Tot voor een honderdtal jaren waron do bewoners der hellingen van het Juompo-Batang-com-

plex over het algemeen „patoentoeng", en vond men zelfs aanhangers van dit geloof in de Bergregentschappen en Z. Boni. De voortdurend aanraking met hunne Mohammedaansche naburen deed het aantal aanhangers echter steeds verminderen, ook al werden zij toen nog vrijwel met rust gelaten door hunne Mohammedaansche vorsten. Doch vooral omstreeks J S50 veranderde dit door eene krachtige godsdienstige pressie van de zijde van den vorst van Goa, I Koemala, waardoor velc patoentoeng, vooral die der lagere streken, er toe kwamen de Islamitische gebruiken te volgen en zich Mohamtredaan te nemen, ook al blev^{en} zij in hun hart trouw aan de oude goden. Nog genii men tijd volgden deze "Islamieten" naast de voorschriften van hunnen nieuwen godadienst tevens die der patoentoeng, waardoor deze laatste echter zeer verbasterd werden en zelfs vele Islamitische gebruiken inslopen bij de patoent- toeng, welke hun oude geloof openlijk bleven aanhangen.

Een herhaald uitgevaardigd verbod tot het volgen van den patoentoengdienst, en het onder dwang doen overgaan tot den Islam volgden wel- dra van de zijde van I Knemala, hetgeen het voortdurend verder terugtrekken der weinige aanhangers naar onherbergzamere oorden toe gevolg had. Hier werden zij ten slotte geruimen tijd met rust gelaten. Do zoon van den laatsten Goa-reessen vorst, Kraeng Bonto-Noimpo, leenman over het uitgestrekte berggebied (Malakadji), waar de meeste patoentoeng wonden, begon hen weder tot overgang naar den Islam te dwingen, onder bedreiging met wegaging naar het Gouvernementsgebied, verbeurdverklaring hunner bezittingen en zelfs met slavernij. Onder dergelijke druk is de voortdurende afname van het aantal getrouwen niet te venvonderen.

Ook buiten Goa's grondgebied nam het aantal patoentoeng steeds af. Wonden vroeger op de Oostelyke hellingen en uitloopers der Wawo-Karaeng in de vroegere afdeling Bikeroe nog talrij- ke patoentoeng, met hot openleggen der stieek en de uitbreieling van het handelsverkeer onder ons gezag (sedert 1860) drong ook hier de Islam meer en meer door, zij het dan ook op vredelievender wijze dan in Goa. Zoodoende vindt men clan ook in deze streken, evcnals in Tjamba (regentschap Malawa) nog slechts weinige werkelijke patoentoeng, doch grootendeels eene islamitische bevolking, wicr godsdienstige begrippen nog sterk ver- mengel zijn met allerlei patoentoeng-voorschrif- ten.

Nog steeds gaat deze vreedzaine uitbreiding van den Islam onder de patoentoeng voort.

Was (his voor een honderdtal jaren nog het grootste deel van hot bergland van Z. Celebes tot de vlakte van W. Goa en Polabangkeng in het W. en Koxnpang in het O. bewoond door werkelijk- ke patoentoeng, wier godsdienst uitgebreide vertakkingen had in Binamoe, Bonthain, Tjamba en Z. Boni, thans zijn de trouwgebleven aanhangers van dit geloof teruggedrongen tot slechts en- kelc, moeilijk bereikbare en onherbergzame stre- ken; terwijl in hunne vroeger hiervorengenoemde

• landen hot Slohammedaanscho geloof nog vaak de oude patoentoeng-bogrippen laat doorscho- meron.

De meestc aanhangers van het geloof wonen thans nog in eenige kampoongs van Z. cn W. Goa, Bonthain, Binamoe, Bangkala. Pangkadjene en

Polabangkeng, terwijl verder nog in enkele streken van Tjainba en Sindjai (Sopeng, Kompang) verspreide aanhangers wonen. Naar ruwe schatting zal dit aantal niet veel meer dan een 1500-tal te zamen bedragen.

Boren een heirleger van goede en kwade geesten erkent de patoentocng drie hoofdgoden, waarvan do voornaamste heet (Karaeng) Ampatana, d. i. de Heer van het heelal.

Met behulp van den op hem volgende (Karaeng) Kaminang Kamaja = de Grootmachtige, bestuurt hij alle werelden, doordat hij zijn wil kenbaar maakt aan Kaminang Kamaja, die als schepper en uitvoerder handelt. Voor de aarde wordt Kaminang Kamaja bijgestaan door (Karaeng) Patana-lino = Meer der Wereld, die voornamelijk als wreker en uitvoerder der goddelijke gerechtigheid optreedt en als zoodanig bekend is onder den naam Pata-toc = bezitter der menschen. Zon en maan staan ook als afzonderlijke werelden onder "wali's" of geesten, die echter onder de drie hoofdgoden staan. Ook het vuur en het water hebben ieder hun afzonderlijke wali's, welke eveneens gehoorzamen aan de drie goden.

Overigens denkt de patoentocng zich deze wereld bevóólt met goede en kwade geesten, die in bosschen, groote steenen, grotten en bergtoppen wonen en om hunne goede of kwade eigenschappen te vriend inoeten worden gehouden door het brengen van kleine offers bij het betreden van hun gebied. Vaak worden deze geesten, eveneens als aangeduid, door de goden gebezigd om goede of slechte daden der menschen te beloonen of te straffen. Ook het rijstgewas staat onder een afzonderlijken wali.

Door den invloed van den Islam erkennen de meeste patoentocng naast hunne drie goden nog verschillende aan dien godsdienst ontleende, mindere goden, die alien nog verre beneden Patana-lino staan. De meest genoemden zijn wcl: Karaeng Ala Ta*ala, nabi-Yoesoep, nabi-Adam en nabi-Moehamat, van wier doen en Jatcn zij echter slechts eene zeer flauwe voorstelling hebben.

Alles wat op deze aarde geschnedt, is de wij van Karaeng Ampatana.

Kwade of goede daden worden gestraft of be-looñcl; het goede vindt reeds op aarde zijn loon in een lang en voorspoedig leven, het kwade echter wordt gevolgd door rampen = ziekten. Grootte zonden (bloedschande, afval van het geloof, enz.) worden vaak op het geheele land gewroken door langdurige droogte, misgewas, hongersnood of epidemieën, welke laatste vooral veroorzaakt worden door Karaeng Alihikija = de rondzwer-vende Heer, een teekenenden naam voor dezen geest, die in zijn káin alle ziekten met zich draagt.

Ook na den dood duren loon of straf voor den patoentocng voort. De slechte mensch komt in het hiernamaals terecht in de „ranaka" der hel, waaruit nimmer verlossing mogelijk is. De goede mensch echter komt in de soeroegoe, het para, d. i. de verblijfplaats van Karaeng Kaminang Kamaja. Ie het bestaan in de soeroegoe van op-heffenden invloed geweest op de ziel van den mensch, dan wordt hij opgenomen in den hemel (asbra) bij Ampatana.

Als goede daden worden behalve offeren, bidden en trouw volgen der patoentocng-voorschrif-ten nog beschouwd het steunen van zijne mede-menschen, voorai van zieken en armen, matig-heid, ijver en eerbied voor hoogergeplaatsten;

terwijl! als slechte daden genoemd worden: lui held, liegen, overspel, bloedschande, drift, boos-heid, stolen of inoorden.

De patoentocng is verplicht het land te bebou wen. daar dit aan de goden behoort en hem ten gebruike is gegeven. Het uitspreken van een leugen wordt zeer ernstig opgevcvl, terwijl ver-draagzaamheid, ook bij hoon en heledediging, gevorderd wordt.

Aan hun godsdienst wordt door de patoentocng toegeschreven de zachtere zeden, die in verschil-lendo, vroeger door patoentocng bewoonde streken bestaan bij schakings-kwesties, die zoo'n groote rol spelen in het maatschappelijk leven van den Jlakassaar.

De geschiedenis en voornaamste overleverin-gen, die gewoonten en ritualen van dezen belang-wekkenden eeredienst zijn uitvoerig beschreven ~ in het artikel: „de Patoentocng" door W. A. Pd-nard, voorkomende in het Tijdschr. v. T.-, L.-en Vk., deci LV, bl. 515—543, uit welk artikel ook bovenstaande gegevens zijn overgenomen. Voor verdere literatuur wordt verwezen naar: Gouds-waard, Siwadicnst in Z. Celebes, Meded. Ned. Z. Genootsch. 1865 : Le Ritte, de Schaking bij den Makassaar; Tideman, idem : v. Marie, Beschrij-ving van het rijk Goa, T. K. N. A. G., 1902; Matthes, Bijdrage tot de ethnologie van Z. Celebes, Over de ada's enz.; Idem, Macassaarsche en Boe- / gineesche Chrestomatieën; Eerdmans, het Land/ schap-Gowa., Verh. Bat. Genootsch. v. K. en 3V., di. 5Q.

WEDUWEN- EN WEEZENFONDS DER EU 1/ ROPEESCHE OFFICIEREN VAN HET NED.-' INDISCHE LEGER. Bij kon. besluit van 27 September 1923 no 66 kwam een nieuw reglement voor het weduwen- en weezenfonds der Euro-peesche officieren van het Ned.-Indische *leger tot stand. Alle Europeesche beroeps-officieren van het Ned.-Indische leger, benevens de daar-van herkomstige officieren, die recht hebben op een voortdurend pensioen, zijn verplicht deelge-noot in hot fonds. Dit deelgenootschap vangt aan met den dag, waarop zij als officier van het Ned.- Indische leger inkomsten genieten; het eindigt op den dag, waarover als officier of gepension-neerd officier voor hot laatst inkomsten worden genoten. De bijdragen aan het fonds worden on-derscheiden in gewone, buitengewone en hu-welijks-contributien en extra-bijdragen. Do ge-wone contributie bedraagt 0 % en wordt bere-kend: 1°. voor de niet-gepensionneerden zoowel in Ned-Indie, Suriname en Curasao als buiten die gewesten, in het laatste geval als zij als officier zijn tewerkgesteld of met verlof of op non-activiteit met bezwaar van den lande zijn, van de militaire bezoldiging die zij genieten : 2°, voor de officieren, die tijdelijk zonder militaire inkomsten zijn, van de militaire bezoldigingen die zy zouden genieten, indien zij in werkelijken militaircn dienst in Ned.-fndiii waren: 3°. voor de gepensionneerden van het aan hen toege-kende pensioen of, indien dit meer bedraagt dan het voor hun rang vastgestelde normale pensioen, van dit laatste; voor de facultatieve deelgenooten naar den inaatstaf van de hoogste bezoldiging, welke kan worden genoten in den rang, die bij het verlaten van den dienat were! bekleed. Als buitengewone contributie is ver-schuldigd het verschil tusschen de hoogste als militair reeds genoten en de nieuwe maand-

lijksche bezoldiging, welko als militair wordt genomen. De huwelijks-contributie is verschuldigd door hen, die bij den aanvang van hun deelgenootschap reeds gehuwd zijn, zoomede door hen, die gedurende hun deelgenootschap in het huwelijk treden: zy bedraagt in hoofdsom / 1000. Het jaarlijksche pensioen bedraagt voor de weduwe van een luitenant-generaal of generaal-majoor / 2640, een kolonel of luitenant-kolonel / 2520, een majoor / 2400, een kapitein / 1920, een lste-luitenant / 1500 en een 2de-luitenant / 1200. De jaarlijksche onderstand der weezen, wier moeder pensioen geniet ten laste van het fonds, bedraagt voor een kind / 480, voor 2 kinderen / 900, voor 3 kinderen / 1200, voor 4 kinderen / 1380 en voor 5 of meer kinderen / 1500. Ten behoeve van kinderen van een overleden deelgenoot, wier moeder overleden is of niet in het genot is van pensioen, wordt aan den voogd, aan de moeder-voogdes of aan den voogdijraad toegerekend voor een kind / 720, voor 2 kinderen / 1350, voor 3 kinderen / 1800, voor 4 kinderen / 2070 en voor 5 of meer kinderen / 2250's jaars. Geen onderstand wordt uitgekeerd aan weezen, die een vast ambt in 's lands dienst bekleeden, dat wordt bezoldigd met minstens / 1800 (in de kolonien) of minstens / 1500 (buiten de kolonien), s jaars, en aan weezen die in het huwelijk zijn getreden.

De regeling van de pensioenen en onderstand der weezen in Nederland door de Directie, in Ned.-Indie door den Beheerder van het fonds. De pensioenen en onderstanden worden maandelijks of driemaandelijks uitbetaald. De pensioenen en onderstanden zijn onvercormbaar. Bij het overlijden van een deelgenoot zal aan zijne nagelaten betrekkingen of boedelbereders dan wel aan hen, die de begrafenis bekostigd hebben, ter tegemoetkoming in de kosten der begrafenis, ten laste van het fonds worden betaald, zoo de overledene is geweest een opperofficier / 250, een hoofdofficier / 225 en een subaltern officier / 200.

De vorderingen van het fonds wogens gewone contributie, zoomede de vorderingen op het fonds wogens pensioen of onderstand en tegemoetkoming in de begrafenis-kosten verjaren door verloop van 5 jaren; de vorderingen van het fonds wogens buitengewone contributie en die wogens huwelijks-contributien verjaren door verloop van 30 jaren.

Het deelgenootschap vervalst: a. voor den ongehuwden deelgenoot, indien hij den leeftijd van 65 jaar heeft bereikt, indien hij geen minderjarige wettige kinderen heeft; b. voor den gehuwden deelgenoot, indien hij den leeftijd van 65 jaar heeft bereikt, indien zy nochtan niet aan haar laatste huwelijk geen aanspraak kan ontlenen op pensioen ten laste van het fonds en hij geen minderjarige wettige kinderen heeft.

Ongehuwden, dus ook weduwnaars en van echt gescheidenen, zijn by toetreding als deelgenoot een extra-bijdrage verschuldigd van / 300, indien zy kinderen hebben, die bij hun overlijden aanspraak op onderstand zouden kunnen maken; die bijdrage is eveneens verschuldigd indien door een deelgenoot nooit huwelijksbijdrage is voldaan, bij wotting van een of meer kinderen.

Een weduwe die een nieuw huwelijk aangaat,

verliest haar pensioen; bij ontbinding van het huwelijk treedt zij weder in het genot van het pensioen.

Officieren, die boven den leeftijd van 30 jaar zijn aangesteld, betalen bij of wegens huwelijk een extra-contributie: indien de aanstelling heeft plaats gehad op den leeftijd van 31 jaar / 104, 32 jaar / 212, 33 jaar / 325, 34 jaar / 442, 35 jaar / 563, 36 jaar / 690, 37 jaar / 821, 38 jaar / 958, 39 jaar / 1101, 40 jaar / 1249, 41 jaar / 1403, 42 jaar / 1563, 43 jaar / 1729, 44 jaar / 1902, 45 jaar / 2082, 46 jaar / 2270, 47 jaar / 2465, 48 jaar / 2667, 49 jaar / 2878, 50 en meer jaren / 3097.

Het fonds wordt gezamenlijk met andere fondsen voor koloniale landsdienaren, onder het oppertoezicht van den Minister van Kolonien, en onder het toezicht van commissarissen (in Nederland ten hoogste 7, in Oost-Indie ten hoogste 5, in Suriname en Curasao 3) beheerd door een directeur, bijgestaan door een tweede directeur. De beheerders voeren het algemeene beheer over het fonds en andere fondsen gezamenlijk overeenkomstig hun door den directeur te geven voorschriften.

Om de 5 jaren — te beginnen met 1923 — stelt de directie van het fonds een nauwkeurig onderzoek in, in hoeverre de op het fonds rustende verplichtingen door de inkomsten en bezittingen van het fonds worden gedekt en wordt in verband daarmee een wetenschappelijke balans opgemaakt.

GRASHUIS (MR. GERHARDUS JAN). Gob. te Groningen 14 Nov. 1835, ging hij in 1859 in dienst van de Nederlandsche Zendingssociëteit naar Indie, en werd door haar geplaatst in de Prenterij ter beoefening van het Soendaneesch. In 1868 onderwierp hij zich met succes aan het Groot-ambtenaars-examen; na eenigen tijd bij het Binnen- Bestuur op Java gediend te hebben, werd hij in 1873 werkzaam gesteld bij de Rijksinstelling voor Onderwijs in de Taal- Land- en Volkenkunde van N.-I. te Leiden en als privaatrecht-docent belast met het onderwijs in het Soendaneesch; 16 Dec 1875 promoveerde hij daar tot Dr. in de rechten. In 1877 werd hij benoemd tot lector in de Soendaneesche taal aan de Rijks-universiteit te Leiden, en tevens tot leeraar, later tot lector, aan de thans opgeheven Leidache Gemeente-instelling tot opleiding van O.-I. ambtenaren. In September 1896 werd hij tydelijk geplaatst aan de Rijks-landbouwschool te Wageningen om onderwijs te geven in de Staatsinstellingen, de Land- en Volkenkunde van N.-I. en in het Maleisch.

Van zijne hand verschenen bij A. W. Sijthoff te Leiden een stel Soendaneesche leerboeken, getiteld: do Soendaneesche Tolk, 1o druk in 1873, 2e druk in 1879; Soendaneesch leesboek met Inleiding en Aanteekeningen in 1874 en Zedeleer naar Ghazzali, Soendaneesche tekst met Inleiding en Aanteekeningen, mede in 1874; Soendaneesche Bloemlezing, 1e deel in 1881: een 2e in 1891; Handleiding voor het aanleeren van het Soendaneesche letterschrift in 1882; Bijdrage tot de kennis van het Soendaneesch in 1891. Verder in 1893 eene vergelijkende uitgave van de Regeerings-Reglementen van N.-I., benevens het Charter van Nederburgh.

Dat Grashuis eene degelijke kennis der Soendaneesche taal had kan niet betwijfeld worden.

zoewel zijne bloemlezingen — voor den tijd van ren. dat voorineld denkbeeld door een in het daarop hare verschijning zeer merkwaardige werken — als volgnd jaar te houden Taal-, Land- en zijnc bovenvermelde Bijdrage bewijzen het. Het valt Volkenkundig Congres verwzenlijkt zo worden. echter te betreuen. dat hij zoowel in die Bijdrage als Op het cultuur-congres van J 918, waarheen een oO- in zijnc werken over het Javaansch (zie beneden) te tal vereenigingen 375 afgevaardigden zonden. reel heeft toegegeven aan zijne zucht naar werden door de heeren A. Muhlentfeld R. Ng. etymologiseeren en naar terugvoe- ren der woorden Wodiodipocro (dr. Radfiman), R. M. Soetaino tot enkele hypothetische wor- tels en oer-elcmenten. Soeriokoeseoeno, Z. Stokvis, D. van Hinloopen Behave genoemde werken over het Soendaneesch Labberton, J. Rottier, Dr. Satiman Wirjosandjo en cn eenige tijdschrift- tikelen — waaronder die in Tijpto Mangoenkoeseoeno en door Raden A joe den Ind. Gids van 189-1 over de Javaasche Notosoedirdjo gcb. Karlinah, prae-adviezen Letcrkunde en in dat- zelfde tijdschrift over de uitgcbrncht over de volgende vra- gen: I. In welke geschiedenis der op- leiding van Indische richting moet, gegeven de tegen- woordige bestuursambtenaren aan- dacht verdienen — be neve maatschappelyko invloedcn op Java, de ns de artikelen in de eerste uitgave dezer ontwikkeling van de J a vane n geleid worden ? a. In encyclopaedic over ver- scheidene Indonesische hoeverre is een op Westerschen grondslag ingericht talen, verschenen van zijne hand: Javaasche Tolk onderwijs voor de ontwikkeling van de Javanen 1898, Jav. Spraak- kunst met Vertaal oefeningen noodzakeJijk ? b. Welke Westersche wetenschappen 1897, Maleische Spraakkunst. m. V. 1898, en nichoden komen bij de tegen- woordige Handleiding v. h. aan- leeren v. h. Javaansch 1911. ontwikkeling van den Javanen het eerst in aanmerking Voorts gaf hij van het Maleisch Leerboek voor om onderwezen te worden ? c. In hoeverre kan bij de eerstbeginnenden en meergevorderden van A. opvoeding van het Javaasche volk de Meursinge eene ver- meerderde uitgave, 1—3 stuk, tegenwoordige Javaasche cultuur, zzoals die 1879 en 1880; en in 1875 eene heruitgave van bewust of onbewust in de volkspysche lccft, a Is Roorda v. Eysinga's NederL Mai. woordenboek. Hij grondslag dienen ? d. Is het mogelijk en gewensch, om hetgeen van de oud- Javaasche cultuur dreigt af

// A- , JAVA-INSTITUUT. EcrtTe Soerakarta geves- tigde te sterven tot nieuw leven te bezielen ? II. Wat dient vereeniging, welke — blyfSUs^ne^Kii Gvts, in verband met een en ander aan het tegenwoordig overleed den 18 Jpli 1920 te onderwijs- systeem gewijzigd te worden ? no. 12, goedgekeurde statuten — zich ten doel stelt Deze prae-adviezen zijn vanwege het Comité de ontwikkeling van de inheemsche cultuur, in den gedrukt en uitgegeven.

meest uitgebreiden zin van het woord, van Java, Gelijk de vornzitter R. Sastrowidjono ten ^jidoera en Balj te bevorderen. De vereeniejing congresse .verklaarde, stelde het Comité zich op het tracht dit doel te bereiken : a. door het verzamelen standpunt, dat de tijd was aangebroken om, lo« van en toegankeJijk maken van zo volledig mogelijke elk poliviek streven, de eerste stappen te doen. om de gegevens omtrent alle uitingen der Javaasche bevolking op te wckken zich bewust te maken, dat cultuur, zoowel in het heden a)s in het verleden : b. naast economische en politieke opheffing een volk door het bevorderen van kennis van en inzicht in de eerst dan een nationaal be- staan kan vocron, indien de Javaasche cul- tuur door middel van congressen, het steunt op historic en overlevering. Eigen cultuur

tentoonstellin- gen, voordrachten, lezingen, is, naar getuigd werd, een der cminenste vormen,

curssussen, prijs- vragen en gesebriften; c. door het waarin. het nationaal zelfbewustzijn en volkskarakter

steunen van elk ernstig streven van anderen in de tot niting komen. Vandaar de oproep gedaan om het

richting door de vereeniging vorgestaan; d. door volk van Java, zonder onderscheid van zijn

alle andere wettige middelen, welke der vereeniging groepeerijng, hetzij Soendanees, Madoereea of

bevorderlijk kunnen zijn. Midden-Javaan, samcn te brengen ter bespre- king

van de vraag: in welke banen de ontwikkeling van dat

volk zal inoeuton worden geleid.

Naast de Indische Instituten, welke in nauwen Gehouden in het nationalistisch centrum, daar

samenhang staan met bet Koloniaal Instituut (Zie „waar het hart van Java klecft", werd ook van de zijde

INSTITUTEN), neemt het Java-Instituut eene der bolosche aristocratic groote belang- stelling

bijzondere plaats in. Opgericht 4 Aug. 1919, is de getoend in hot cultuur-congres. dat zijn bezielenden

vereeniging aan te merken als een consolidatie van invloed vermocht uit te oefenen tot binnen de Kraton-

de nationale geestesstrooming, welke tot open sfeer. Voor bet eerst gaf de Soesoehoenan

baring kwam in het, op initiatief van het Hoofd van toestemming den Kraton voor het Inlandsch publick

Prangwadono, op 5—7 Juli 1918 te Soerakarta open te Htellen; van welke tot dusver ongekende

gehouden *Congres voor Javaanliche Cultuuron- liberaliteit een dankbaar ge- bruik word gemaakt*

wikMing, ter bespreking van de vraag: „in welke door „en masse" binnen te treden en de vorstelijcke

• banen de opvoeding cn het onderwijs der Java- verblijfsplaats te hezich- tigon. De Soesoehoenan

den geleid te worden*Op dit congres — een verklaarde zich zelfs bereid een catalogus van de in

uitvoerig versing is te vinden in De Locomo- tief van de Kraton- boekerij aanwezig manuscripten ter

van G Juli (2e bl.) en 8 Juli (le on 2e bl.) 1918 — beschik- king van het Comité te stellen.

we rd n.l. besloten over te gaan tot de oprichting van Aan dit cultuurcongres, dat volgens ve] en een

een permanent instituut ter be- studeering van de „ar)stocratiRch-intenectueer karakter droeg, werd

cultuur van Java uit vroegere dagen en van beden en ook deelgenomene door enige voormannen van het

ter afbakoning van de richting, waarin zij zich voor „Comitd voor Javaansch N&tion&ismeij", dat — in

de toekomst zal moeten ontwikkelen. Aan het tegensteljing met het „Comite voor Javaasche

congres-comitd, onder besbeermheerschap staande Cultuuronwikkeling* — met een

van den Soe- soehoenan, werd tevena opgedragen

te oevorde-

eigen orgaan, de "Wederopbouw", een maanelse lirift „gewijd aan do Jong-Javanen-Bewcging en het Javaansch geestesleven", een sociaal- politieke geestesstrooming veitegenwoordigt.

De belangstelling voor de "cultuur" dor Java-landen, voor het eigen nationale gcestesleven, kwam merle tot uiting in hot *Kiinfttr.nijfren*, op 1—3 Augustus 1919 te Djokjakarta gebouwen, ter gelegenheid van de jaarvergadering van den *Bond tan Ned. Indische Kum:tl.ringen*; bij welke gelegenheid in behandeijing kwam het onderwerp: „de Nijverheid in Ned.-Indie en wel in het bij-zonder de Kunstnijverheid" — welk congres ook van de zijde der zelfbesturende rijken groote be-langstelling mocht verwerven. Op dit congres, waarvan de notulen gepubliceerd zijn, werden prae-adviezen uitgebracht door de heer J. W. Tellers (over Nijverheid, Kunst en Volksont-wikkeling) en R. Ng. Wediodipoero — dr. Radji-man — (over de zedelijke beteekenis van de kunst voor het volk van I)(ie).

Het daags na afloop van dit Kunstcongres opgericht «Java-Instituut, waarvan het beschermheerschap werd aanvaard door den Gouverneur-Generaal van N.-I., organiaeerde eind 1919 het in het vorig jaar in uitzicht gesteld *Congres*, ge-wijd aan de studie van *Taal-, Land- en Volken-kunde*, met het doel om de kennis van volk, taal en geschiedenis der Javalanden te verrijken. Vnn dit gedurende de Kerstdagen van 1919 te Solo gehouden eerate congres voor de taal-, land- en volkenkunde zijn de "Handelingen" door het Java-Instituut in druk uitgegeven.

Begin Januari 1921 werd het orgaan van het Java-Instituut uitgegeven, n.l. het voorloopig in de Nederlandsche taal gesteld, geillustreerd driemaandelijksch tijdschrift „*Dja tud*", dat blijkens de inleiding in het eerste nummer boogt te zijn een der geëigende middelen om door het vergaren en verbreiden van do kennis van de door ontlerlinge nauwe verwantschap wel als eenheid te noemen inheemsche cultuur van Java, Madonra en Bali, die cultuur te ontwikkelen en te bevorderen.

In Maart 1921 werd eene „af de cling-Djokjakarta" van het Java-Instituut opgericht om „het plaatselijk bevorderen van het doel van het Java-Instituut" mogelijk te inaken.

Het Java-Instituut hield op 17—J 9 J uni 1921 to Bandoeng een *Oulluurcongr.*, waarop weder- oni Uelaigmikkende piaoo-adviezen werden uitgebracht over de volgen-*le* onderwerpon: a. Over do noodzakelijkheid van goachiodenis-onderwps. Prae-adviezon van R. Dania Koesoema, M. W. Dwidjoswitjo. Mevr. W. Fruin—Mees, R. Hnsjnn Soema di Pradja, R. M. Soetatmo Soerio Koe-Boenio en Z. Stokvis. b. Over do ontwikkelings-mogelijkheid van de muziek op Java. Prae-adviezon van J. 8. Biantds Buys, R. T. Djojodi-poero, Mevr. S. Hofland (Linda Bandarn), J. Kats, R. M. A. Soerjo Poetro on R. M. Wrekso-diningrat.

Literatuur. Ind Oids 1919 I p. 482, II p. 1203; De Taak 1918—19 p. 241, 1020 p. 571, 1921 p. 609; Djawi 1921 no. 1, 2 en 4.

J Th p n.

DIERENVEREERING. In het artikel ZIELS-VERHUIZING (DI. IV bl. 858 en 859) wordt met een enkel woord gesproken over de opvat-tingen der Indoneaiirs omtront soinniigo dioron als incarnaties of verschijningsvormon van. over-

ledenen. Daar do uit die of andere opvattingen voorkomende dierenvereering eene eigenaardige plaats inneemt in het Indonesisch Heidendom, en bij de daarvoor handelende artikelen in deze Encyclopaedie slechts zeer ter loops vermeld werd, volgen hier eenige samenvattende mede-deelingen over dit onderwerp. Aangezien volgena sommigen de dierenvereering te beschouwen is als een onderdeel of een overblijfsel van het totemisme was het onvermijdelijk, in het artikel TOTE MIS ME (zie aldaar) enkele gevallen van dierenvereering te bespreken; men zie dus ook op genoemd artikel, ook wat betreft de spijs-verboden, voor zoover deze betrekking heb-ben op het vleesch van dieren. Onder dierenvereering wordt hier niet verstaan *die.renaanbidding*, maar het ontzag voor en de daaruit voort-vloeiende eerbiedige behandeijing van bepaalde dieren.

Het zijn vooral twee dieren, aan welke in den Indischen Archipel algemeen eene zekere vereering betoond wordt, n.l. de krokodil en de tijger; sporadisch komen daarnevens nog enkele andere diersoorten voor. Ongeacht het ontzag, dat deze roofdieren den Inlander inboezemen, is er voor deze vereering nog een ander motief aan-*wezig*, n.l. het allerwege in den Archipel aange-troffen geloof, dat de genoemde dieren incarnatica zijn van de zielen der voorouders. Niet slechts bij de nog Heidensche bevolkingselementen, maar evengoed bij de Mohammedanen bestaat nog dit geloof, zooals blijkt uit de ondervolgende vermelding der volken, bij wie do vereering van krokodil en tijger voorkomt.

Beginnen wij met *Sumatra*, dan moet voor Gajo's en Bataks verwezen worden naar het artikel TOTEAHSMIE.

Uitvoerigo mededeelingen omtrent dieren-vereering bij de Minangkab&usche Maleiers vinden we in het artikel van J. L. van der Toom: „Het animisme bij den Minangkabauer der Pa-dangsche Bovcnlanden". Ten aanzien van de zielsverhuizing heerscht bij hen de opvatting, dat een boosdoener, de helsehe straffen onder-gaande, ton slotte op zijn smeeken verlof krijgt, als dior herboren te worden, om zijn leven te beteron en boete te doen. De ziel keert weder in het lichaam, dat voorloopig het hoofd van een. dior — tijger, wild varken of slang — krijgt, en na 7 dagen goheel in con dior verandert; zulk een. wezen hoot *oerang djadi-djadian*, en steunt nu (or botooning van berouw zijnc familieleden in alto gevaren, helpt hen in moeilijke omstandig-heden, vergezelt hen op vorre reizen enz.

Dierenvereering openbaart zich bij hen vooral ton aanzien van tijger, krokodil en olifant. Van den tijger spreekt men gewoonlyk als *toean*; men noemt hem *inji' balang* = gestrepte of govlekte voor-*of* grootvader. De krokodil staat in groote eor, omdat do Minangkabauer meent dat een zijner groote legendarische wetgevers, Kjai Katoomangoongan, als zodanig herboren werd. Zijn nakomelingen zijn aan de krokodillen verwant on genieton op reis van die dioron be* schenning. Do ledon der seekoe Koto Piliang, afstammelingen van dien wetgover, hebben dan ook eenige verbodabepalingen (pantang) ten

Bijdragen v.h. Kon. Inst. T. L. en V. v. N.J. DL 39 (5. V) p. 72 e.v.

aanzien van de krokodillen in acht te nemen ; voor alien geldt een aantal verbodsbepalingen ten opzichte van tijger en olifant.

Voorts verdient vermelding, dat zich bij **Kapalge** au, dicht bij Fort de Kock, een vijver met visschen bevindt, waarvan niemand ooit zal eten. Volgens het verhaal zou een moeder eens haar kind op den rand van dien vijver geplaatst hebben; het kind viel er in, en zou in een visch veranderd zijn.

Ook op *Nias* doet zich de vereering van den krokodil gelden. Schroder *) deelt daaromtrent mede, dat men op deze dieren alleen jaagt, als zij menschen of varkens aangevallen, of meege-sleurd en gedood hebben. Men maakt dan zoo- genaamd zijne opwachting bij een mythischen grooten krokodil, het opperhoofd van alle krokodillen, en deelt hem mede, dat een van zijne onderdanen schuldig is en moet worden uitgeleverd. Het schuldige dier wordt dan door middel van een lokaas (een kip) gevangen, waaraan een engel is vastgemaakt, en vervolgens afge- maakt.

Omtrent de krokodilleneverering op *Bangka* ontleeft Wilken²⁾ het volgende aan Epp. Schilderingen aus Holländisch Ost-Indien, p. 159—160 : „Die Verehrung geht so weit, dass der Inlander glaubt, das Wohl oder Wehe seiner Familie hange von dem des Crocodils ab. Niemals wagt er, ihm etwas zu Leide zu thun, ja wenn er aus Notwehr ein Crocodil verletzen sollte, so plagt ihn sein Gewissen mehr, als wenn er den schrecklichsten Mord begangen hätte. Der Eingeborne glaubt an eine Verwandtschaft zwischen Mensch und Crocodil. Nach dem Tode in ein Crocodil verwandelt zu werden ist der sisseste Genuss bei dem Gedanken an Unsterblichkeit. Der Eingeborne belegt den Buwaja (Crocodil) mit Ehrentiteln, spricht nur mit Devotion von ihm und stellt ihn an Rang den Fürsten gleich. Da auf Bangka der Resident der höchste Beamte ist, so stellen die Bangka-nesen das Crocodil ihm an Rang wenigstens gleich und nennen es *Tuwan-besar* d.i. grosser Herr. Der Kapala-kampong (Dorfhauptling) von Batusarak, obgleich ein bigger Mtslem, verfehlt nicht, an Festtagen und wenn ein Glied seiner Familie erkrankt war, dem Crocodil auf dem zernagten Fels, der bei niedrigem Wasserstande im Flusse sichtbar wird, Opfer zu bringen.“

Dierenvereering komt ook op *Jflva*. algemeen voor, en geldt ook hier weder in hoofdzaak twee dieren: den krokodil en den tijger. De reden daarvan is ook bij de Javanen weder het geloof, dat het in het bijzonder deze dieren zyn, die de geesten der voorouders in zich kunnen bevatten. De krokodil, in de nabijheid van een dorp vertoevende, wordt dan ook vaak beschouwd als de beschermers van de desa; hij wordt slechts gedood, als hij zich aan een der dorpelingen vergrepen heeft, en dan dus eigenlijk bij wijze van straf. Bij verschillende plechtige gelegenheden worden offers aan de dieren gebracht. Van den tijger geldt ongeveer hetzelfde al van den krokodil. Gelijk bekend is, spreken de Javanen, als er een tijger in de buurt is, van

hem met den naam *toewan* = heer of *kjai*, oude heer. Dit gebruik kan echter ook wel door de groote vrees, die men voor het roofdier koestert, verklaard worden. Evenwel blijkt vol- doende, dat ook op Java het denkbeeld leeft, dat de zielen der afgestorvenen zich in tijgers kunnen reincarneren. In het Soendaneesch heeten dergelijke tijgers *maoeng k'djaden*; de Soendaneezen zullen er niet licht toe kornen, deze dieren te doodden. Zelfs toen eenige tien- tallen jaren geleden in Zuid-Bantam eene ware tijgerplag heerschte, waren de Inlanders, on- danks de hooge premie, er niet toe te krijgen, op de roofdieren jacht te maken, en niost een bekend tijgerjager van elders voor de jacht over- komen.

Op *Borneo* konien geen tijgers voor, inaar ook omtrent krokodilleneverering wordt van de Dajaks niets vermeld. Hier zou kunnen gesproken worden van een soort vereering voor de omineuze vogels, die als boden der goden of geesten en van den Alvader beschouwd worden, ter- wijl de plaats van den tyger wordt ingenomen door den panter. De omineuze vogels zijn vooral twee soorten van honingvogels, een trogonsort en een valksoort, terwijl ook de *kidjang* (Cervulus muntjac) en een zwarte slang (*Doliophis bivirgatus* Boie) er waarzeggende dieren beschouwd worden. Er bestaat een verhaal ter ver- klaring waarom de Zee-Dajaks de omineuze vogels vereeren. Een hoofdman, Sioe geheeten, was gehuwd met een schoone jonge vrouw, die in werkelijkheid een vogel was, ofschoon hij dat niet wist. Zij liet hem beloven, nooit een vogel te doodden of te kwetsen, of zelfs maar in zijn handen te houden, want als hij dat deed, zou zij niet langer zijne vrouw zijn. Jaren leefden zij gelukkig, tot op een onheil- dag de man zijn belofte vergat, een vogel in zijne hand nam en hem streefde. Toen ging de vrouw treurig heen om niet meer terug te keeren. De bedroefde echtge- noot en zijn zoon gingen de verloren vrouw en moeder zoeken, en vonden haar eindelijk in haar oud tehuis, het huis van den Heerscher der Geestenwereld. Tevergeefs trachten zij haar te bewegen, met hen ineer terug te gaan; vader en zoon moesten alleen huiswaarts keeren. Maar voor zij vertrokken onderwees de Heerscher der Geestenwereld hen, hoe zij de heilige vogels moesten vereeren, en voortekens van hen kon- den ontvangen.]

Van de opvattingen der Bahau-Dajaks ten aanzien van dieren, planten en levenlooze voorwerpen, leert men het volgende uit Dr. Nieuwenhuis „Quer dutch Borneo“; Aan den- mensch wordt het b6zit van twee „zielen“ toegeschreven: de *broewa* en de *ton loewa*; deze laatsto verlaat bij den dood wel het stoffelijk omhulsel, maar blijft zich ophouden op de begraafplaats, waar ze zoolang omzwerft, tot ze eindelijk een boozo geest wordt. Tydens het oponthoud op de be- graafplaats kunnen de *ton loewa* in den vorm van dieren, n.l. herten en grijze apen, verschijnen. Vandaar dat de Bahau's deze dieren al 166n eten, als de honger hen daartoe dwingt.

Aan de dieren in het algemeen wordt door de Bahau's slechts 66ne ziel toegeschreven; zulke

Nias. p. 140.
*) Wilken : „Xerspreide @sc.hriften DI.
ni. p. SIT" *r ... ■

) Rev. Gomes, Two Sea Djak Legends, aangehaald by Frazer, Totemism and Exogamy. Vol. II p. 206.

dieren worden dan ook als „werkelijke dieren” aangeduid. Maar de huisdieren, de herten, grijzo apen en wilde zwynon zijn in het bezit van doozelf- de twee zielen als de menschen: vandaar dat zo ook tydelijk als menschen kunnen leven en even- als dezo, huizen kunnen bewonen. Eene soortge- lijke vertelling als bo ven van de Zee-Dajaks vermeld werd, deelt Nieuwenhuis hierover mede ¹⁾. Hier is het een wild zwyn, dat tijdelijk in de gedaante van eene vrouw leeft. De overlevering is oorzaak, dat de Bahau's nooit meer wilde zwijnen jagen, zonder vooraf een offer gebracht te hebben aan hunne zielen.

De *broewa* van den door de Bahau's zeer ge- vreesden panter wordt doorhenbijnaals machtiger dan hun eigen *broewa* beschouwd. Vandaar groote onrust, als ze er een geschoten hebben: acht maal stappen ze dan over het gedoodde dier heen, onder het uitpreken van de bezweringsfor- mule : *koele, broewa ika, hida broewa akoei* = panter, uw ziel is onder mijn ziel. Thuisgekomen worden jagers, honden en wapenen met kippen- bloed ingesmeerd, en bovendien moeten de mannen acht dagen lang zoowel overdag als '8 nachts baden. Na afloop van die acht dagen moeten zij op nieuw op jacht gaan ²⁾.

Uit de mededeelingen van Dr. Alb. C. Kruyt in zijn bekend werk: „de Bar6e-sprekende To- radja's van Midden-C?

~~bryTTT^clafra^ob

k
bij 'die ■■■\STEsslammen beschouwingen bestaan die er op wijzen, dat zij de dieren in geestelijk opzicht naverwant achten aan de menschon, en die aomtyds tot een soort van vereering van som- mige dieren kunnen leiden. Zoo acht men ver- schiHende dieren den verschijningsvorm der zielestof van de menschen b.v. de regionworm, sommige slangen, vmurvlieg en muis. Ook de afetamming van sommige dieren van een mensch wordt in Toradja- verhalen wel geleerd, b.v. van de apen en van de krokodillen. Ten aanzien van de krokodillen zou men van een zekere vereering kunnen spreken; ze worden door de Toradja's, beschouwd als wrokers van de goden: alleen zij, die iets op hun geweten hebben, worden door deze dieren gedood. En toch, wanneer zulk een schuldige door een krokodil wordt opgegeten, eiacht de bloedwraak dal men ook den schuldi- gen krokodil weer doodt.

Omtrent de vraag, of do krokodillen door do Torsdja's als de incarnaties hunner voorouders beschouwd worden zegt Kruyt, dat mon soma goneigd zou zijn, zulks to denken, daar men dezo dieren steeds toospreekt met 'wjkai — groot- vader ³⁾.

De voreoring, tils men het zoo mag noemeii, die do Toradju's voor sommige vogels hebben, borust ook weder geheel op do betekenis der vogels als voorspellors der toekomst, of aan- wyzers van do te volgen gedragslijn. Vogels worden door do Toradja's beschouwd als afgo- zanten der goden. „JDeze dieren toch” zegt Kruyt, „verkeeren tusschen do beide wereldon, die der goden on die der menschon, en daarom kan het niemand verwonderon, dat do goden dikwijls vogels gebruiken oin de menschon to waarschuwen voor dreigend govaar, of toekom-

stig verlies. Het luisteren naar de geluiden, die de vogels maken, om daaruit te kunnen opmaken, hoo men heeft to handelen, is dan ook algemeen onder de Toradja's. Bij hot aanleggen van akkers, bij het jagen, bij zout stoken, bij het stichten van een dorp, bij a) le mogelijke aanglegenheden van eenig belang tracht de Toradja den wil der goden te leeren kennen uit het geschreeuw der vogels.” i).

Vooraf verschillende uilsoorten worden door de Toradju's als omineuze vogels beschouwd, voorts de kiekendief, de vischarend en eenige kleinere vogels. Ook den haan zou men tot de omineuze vogels kunnen rekenen ²⁾. Onder de omineuze dieren kan eveneens de huishagedis gerekend worden. „Wanneer zij schreeuwt, ter- wijl men aan het praten is, bewijst dit dat degene, die aan het woord is, gelijk heeft. Wanneer men wil vertrekken om op reis te gaan, en de huishagedis laat haar geschreeuw hooren, is dit een teeken, dat de reiziger geluk zal hebben. Schreeuwt zij boven het hoofd van een persoon, als deze juist weg wil gaan op reis, of op eene on- derneming, dan is dit eene waarschuwing, dat hem eenig onheil zal overkomen, hij moet dan eerst gaan zitten. Valt een huishagedis zonder iemand te raken, dan betekenf zulks niets. Valt zij echter op iemands lichaam, dan is dit een teeken, dat spoedig iemand zal sterven van de familie van dengene op wien het diertje ge- vallen is” ³⁾. Ook spijsverboden ten aanzien van sommige dieren bestaan bij de Toradja's; zoo oton de vrouwen bij do meeste stammen nimmer buffolvleech, terwijl de Mohammedaan ge- worden Parigiers en Saesoegers, zoowel mannen als vrouwen, het vleesch van witte buffels niet willen eten. Een totemistischen grondslag voor deze verboden behoefte men volstrekt niet aan te nemen: omtrent het eerste verbod zegt Kruyt: „Dit kan wel niet anders dan hieruit verklaard worden, dat de vrouw, het conservatieve deel van hot volk, zich niet aan het eten van de ingevoerde buffels heeft gewaagd. Dit wordt nog waarschijnlyker, wanneer wij verne- men, dat bij de To Pebato, waar de vrouwen wel buffelvleesch oten, de priestoressen, dus de vertegenwoordigers van den godsdienst, zich er van moeten onthouden” ⁴⁾. En het andere verbod vindt zijn verklaring in de be we ring, dat het eten van het vleesch van witte buffels lepra zou veroorzakon: witte plekken zullen dan op het lichaai van den eter te voorschijn koinen ⁵⁾.

Eon bijzonder goval van dierenvereering komt in het Zuid-Westelijk deel van Celebes, voor, n.l. do vereering dor heilige palingen in Boeloe- koeinpa, in de voormalige Oosterdistricten, en ook wel elders in dat deel van Celebes. Aan Dr. F. B. Matthes. Bijdragen tot de othnologia van Zuid-Celebes, ontloent Wilken *) de mededeeling, dat het vooral vrouwen zyn, die de moeder- vrougde verlangen, we lke aan deze palingen offers, in kippenboutjes bestaande, brengen. Ondor het bespelen van de gong komen de dieren

1) Op. cit. D1.0 期.

a) Id. DI. II p. 181.

3) I (17-Dh I p. 266.

«) Dim p; '169.

5) DI: F pr-1 ■■

1) Op. c. I. p. 106.

«) Op.-cfz7 p : -TOB—107.

3) Zie het aangehaalde werk, DI. I p. 260 e.v., p. 263 e.v.....

uit het water te voorschijn en springen op het land rond om zich te goed te doen aan de spijzen, welke hun aldus worden aangeboden. Volgens de mededeeling van den Heer Kooreman stelt men zich voor, dat de zielen der voorouders in deze palingen wonen.

Een andere vorm van dierenvereering vinden we vermeld van het uiterste Noord-oosten van Celebes, n.l. van de oude bewoners van Menado. Deze betoonen een groote vereering aan de apen, die op het eilandje Mënado-toewa wonen, want zij meenen, dat dit hun voorouders zijn, dat wil dus zeggen, dat de zielen hunner voorouders in deze apen gereïncarneerd zijn, niet dat zij meenen zouden, als prae-Darwinisten, van apen af te stammen. Vroeger ging men er jaarlijks heen met offers van allerlei cwtaren, later plaatste men die op een verlicht vlot, dat men's nachts de rivier liet afdrijven¹⁾.

Overigens vindt men ook bij de Boegincenzen erTNakassaren weder dezelfde voorstellingen omtrent de krokodillen als incarnaties der vooroudergeesten. Men gelooft hier, dat de krokodil nooit- met opzeten mensch verslindt, maar alleen bij vergissing, omdat hij hem voor een dier aanziet. Volgens de Inlanders op Z. Celebes hebben sommige krokodillen eene tong, andere niet; alleen de eerste zijn van menschelijke afkomst. Ook incarneeren niet alle voorouder-geesten zich in krokodillen, want sommigen van hen houden zich in hoogere gewesten op; voor dezen worden de offers in boomen opgehangen, voor de voorouder-krokodillen in het water geworpen²⁾.

Omtrent Timor vinden we eenige interessante mededeelingen, op ons onderwerp betrekking hebbende, in het artikel „de Timoreezen" van Dr. Alb. C. Kruyt³⁾. Aangaande den hond vertelt men in Amanatoen, dat eens twee honden uit zee zijn gekomen, bij de monding van de Si-noel-rivier. Deze honden zouden het aanzijn hebben gegeven aan het geslacht Omlene, en om die reden mogen de leden van dat geslacht er geen honden op nahouden³⁾. Van een totemia-tische betrekking tot den hond blijkt overigens niet, daar hondenvleesch op Timor vrij algemeen wordt gegeten; zij, die het niet gebruiken, zijn gewoonlijk leden van de radja-geslachten; dozen eten het in Annas echter ook⁴⁾.

Terwijl de kat op Timor eene eigenaardige vereering geniet, en er ten opzichte van dit dier een aantal verbodsbepalingen bestaan, is reeds hierom in dit geval niet aan totemisme te denken, omdat volgens Kruyt dit huisdier nog niet lang geleden zijn intrede op Nederlandsch-Timor moet hebben gedaan. Vooral in de meer afgelegen streken als Amanaboen en Ain¬en kent men het dier nog niet lang, verscheiden ouden van dagen verzekerden aan Kruyt, dat eerst in de laatste dertig jaren in die streken katten zijn gekomen. In Mollo, waar de katten volgens de overlevering al wat langer geleden ingevoerd zijn, worden ze met veel onderscheiding behandeld. Men spreekt hier niet van „een kat koopen", maar van „een kat trouwen"⁵⁾. Ze

wordt met veel formaliteiten naar huis gebracht en met *fet nae* = juffrouw aangesproken; een kater met *nai noeke*, zooveel als „meneer". Kinderen mogen de kat niet aanraken of plagen. Zij wordt min of nicker beschouwd als de „eige-nares", van de mais, omdat zij het is, die zorgt, dat dit voedingsmiddel niet door de muizen wordt opgegeten. Daarom, als iemand een nieuw paard heeft gekocht, en hij wil dit wat mais te eten geven om het aan hem te wennen, moet hij daartoe eerst verlof vragen aan de kat. Ook als men andere voorwerpen uit de woning verkooft of weggeeft, als men iets gekocht heeft, of als een der huïgenooten overleden is, geeft men daarvan aan de kat kennis. Ook met jonge katjes hebben verschillende plechtigheden plaats, zoodra ze de oogen geopend hebben.

De kat mag wel geslagen worden als ze eenig kwaad heeft gedaan, maar men moet haar nooit met ijzer aanraken, want dat zou de woning "w&rm", d.i. ongezond maken⁶⁾.

Een beperkt spijvsverbod bestaat ten aanzien van paling, die overigens op Timor vrij algemeen wordt gegeten. In enkele landschappen n.l. eten de leden van het vorstengeslacht ze niet; in Mollo mogen vrouwen ze niet eten, want dan zouden de voedingsmiddelen verdwijnen. Kruyt brengt dit in verband met de gladheid der dieren, en verklaart dit gebruik dus uit de „sympathetische" denkwijze. Hiermede zou dan ook verklaard kunnen worden, dat vele vrouwen niet toestaan, dat het vleesch van de paling in de woning wordt gebracht, het moet buitens-huis worden gegeten⁷⁾.

„Overal op Midden-Timor worden bronnen van eenige betekenis ontzien; men zal de daarin lovende palingen niet vangen. Men zou daarvan ziek worden, of de bron zou opdrogen. Men noemt die bronnen ook *noe'oef*, waaruit blijkt, dat men denkt, dat daarin een geest woont."

„Te Bidjeli is een pool, waarvan de paling niet mag worden gegeten. Men zegt, dat die dieren kinderen zijn van de avond- of de morgen-ster. Ook uit poelen, waarvan het water geregeld door buffels en paarden gedronken wordt, moet men de paling niet wegnemen, want dan zou de kudde in aantal afnemen, omdat enkolo dieren door het water zouden worden meegenomen. Daaroin ook mogen buffelhoeders niet alleen geen paling eten, maar ze mogen zelfs niots nuttigen, wat in het water leeft."

Volgens Dr. Kruyt heerschen soortgelijko gebruiken als op Timor ten aanzien van de kat ook op Soemba, * *) waar het dier weinig voorkomt, en men hot ook nog niet lang kent. Ook daar spreekt men van een Rat "trouwen", terwijl er voor het dier een bruidschat gegeven wordt, onz. Overigens heeft men niet veel eerbied voor do kat, maar men heeft allerlei middelen, om haar aan het huis te verbinden: wil men cen kat lang houden, dan inoeten allerlei verbodsbepalingen in acht genomen worden.

De vereering van aUingen komt ook op Soemba voor. In Wajewa ziet men in den python een

¹⁾ Versprei.de Geschriften DL.III-p: 84.
²⁾ de taal- land-r.-en.- volkenkuiide v. N.-I. DI 79 (1923).
— 卍 —
³⁾ id. p. 462. * —

⁴⁾ Op. jciL p. 465 ©, v.

⁵⁾ 489.

⁶⁾ Op. cit. 489.

⁷⁾ Dr. Alb. C. Kruyt. Do Soembaneezen. Bijdr. Kon. Inst. T. en. V. '1. — 78 p. 573—580.

voorvader, en, als men zulk een dier ontmoot, spreekt men het met Oemboe, heer of groot-vader aan, onder het toewerpen van wal sirih-pi nang¹⁾: het blijkt niet, of men hier ook weer met zielsverhuizing te maken heeft. Ook de groote slang, die in con grot bij Wui Bangga heet te wonen, en waaraan vroeger zelfs menschcn geofferd werden, wordt een *marapoe* of voor-vader genoemd²⁾. In de kampong Leko is een hoi, waar pythons wonen, aan welke men eens om de twee of drie jaar, als men aan ze herinnerd wordt, eten gaat geven³⁾.

Naast den tijger en den krokodil mochten voor-al de *hag edis* en de daarmee verwante *leguaan* (*bijawak*) genoemd worden als dieren, die in verschillende deelen van den Archipel een zekere vereering genieten. Tai van voorbeelden daarvan vindt men in Dr. Wilkens verhandeling: „De Hagedis in het volksgeloof der Malayo-Polynesiiërs”, opgenomen in Deel IV zijner „Verspreide Geschriften”. Omtrent de *bijawak* (leguaan) deelt hij mede, dat *dezo* in *Deli*, *Langkat* en *Serdanrj* eene bijgeloovige vereering gehiet, zoowel van de zijde der Maleiers, als, en meer nog, van dat zijde der Bataks. Bygeloovige vrees voor die dicren heerscht ook in het Oosten van den Archipel, b.v. op Soeroe, waar men in hen eene incarnatie der vooroudergeesten ziet, en op *Watoeb^hla*, waar zij als de verschijningsvorm van booze geesten worden beschouwd. Ook van de vereering van de hagedis geeft Wilken in genoemd opstel een aantal voorbeelden. Zeer al gemeen is in de eerste plaats de omincuse betee-kenis, aan het geschreeuw van de huishagedis en de gekko ghecht. In het algemeen is de betee-kenis ongunstig, zooals bij de *Timoreezen* en op de *Philippijnen*. Van de *Tobeloreezen* vermeldt Hueting *) „en het ongunstigst is wel, als de huishagedis, o *lalehekana*, schreeuwt. Die is beslisft een booschapper van de geesten, en een plan moet nu nog eenigen tijd uitgesteld worden. Men zit eenige oogeblikken muisstil (misschien, alsof men het voornemen opgeeft) en gaat pas daarna.” Van *Java* vermeldt Wilken, dat, wan-neer men aan het eten is en een tijtjak van het dak Lusschen de schotels valt, dit een teeken is van een op handun zijnd groot ongeluk. Voigens den Javaan waarschuwt de tijtjak ook voor dicfsal. „Wan nee r twee personen inct olkander aan het redenceren zijn, waarbij de een niet wil gelooven wat de andere beweert of vorhaalt, en eene hagedis op dat oogenblik hare stem doet hooren, is dit voor den ongelooovige een teeken, om niet langcr aan do waarhnd van het ver-haalde of bewערdo te twijfelen” *). Ook omtrent de *lok^h* (gekko) gcliden soortgelijke opvattingen.

Van een cigenlijke *ver per ing* van de hagedis kan vooral gesproken worden op *Bali* en bij de Balicrs op *Lombok*. Wilkon haalt een mededcoling van Van der Tuuk aan elaaromtrent, volgens welke de Balinees, wanneer hij onder het voeren van een gesprek het geluid van een hagedis hoort,

zegt: „Bewarheid het Saraswati!” of wel: „Zij het waar gebiedster!” Hij toont verder aan, dat op Bali de hagedis vcreenzelvig wordt of tot symbool client van Saraswati, de godin van wijsheid en kennis, van de poezie en de redekunst.

Volgens zijne meening echter is deze voorstelling niet overgenomen van de Hindoo's, maar op Indonesischen bodem ontstaan, terwijl natuurlijk de vereering van Saraswati zelvc wel van de Hindoo's is overgenomen. Hiert egen over meent van Eei de *) dat, inoge de hagedisvereering al van Maleisch-Polynesischen oorsprong zijn, deze bij de Baliers toch onder sterken invloed van Indischo begrippen voorkomt. Hij wijst er op, dat bij de Hindoe's Saraswati een dubbele functie heeft, n.l. die van godin der wijsheid en van godin van de rivieren of het rivierwater; en dit-zelf is ook het geval bij de Hindoo-Balicrs op Lombok. Saraswati wordt genoemd de Sedahan der goden, waarmee men wil aanduiden, dat zij de besciijkster is over het levend water voor de sawah's. „Nu is het merkwaardig” aldus Van Eerde, „dat dit attribuut ook op de tijtjak is overgegaan. Doe hem geen kwaad, want hy is de „Sedahan dewa”. En wanneer een tijtjak, die langs de zoldering kruipt, uitwerpselen op iemand doet vallen, zal deze zich niet boos maken, maar met vriendelijke intonatie in de stem vragen: „Hcer Sedahan, waarom behandelt u mij zoo, dat u mij van uit de hoogte bevuilt?” Of wanneer die uitwerpselen in de rijst vallen, zegt men tegen elkander: „„De heer Sedahan is al te onbcleefd.””

Volgens Wilken zou het aannemelijk zijn, dat ook bij de *Bataks* de hagedis als een betichaming van een twcetalt geesten beschouwd wordt, n.l. van Boraspati-ni-tano dat is: Boraspati van den grond, en Boraspati ni-bagas, dat is: Boraspati van het huis. Het woord *Boraspati* nu beteekent ook: hagedis, en beantwoordt aan het Sanskrit: *Bhraspati*, den god der wijsheid, den leermeester der goden. Naar analogic van hetgeen bij de Baliers met Saraswati gebeurd is, zal men bij de Bataks Bphaspati met de hagedis vcreenzelvig hebben.

Wij zullen niet van alle eilanden in het bijzonder de vereering van dicren en de spijsverboden ton aanzien van bepaalde dieren nagaan, en volstaan inot de vermelding, dat de vereering van den krokodil verdor nog voorkomt op Timor, op Boeroe, op do Aroo- en op de Zuid-Wester oilanden. Spijsverboden worden van de Ambonscho oilanden en Ceram geineld ten aanzien van het vleesch van palingen²⁾. Van Boeroe dealt Van dor Mioson³⁾ mede, dat do *fenna* of stam Reboot zijn voortbstaan vcrschuldigd is aan hot medelijden van een haai. Do stamvader had schipbruc geleeden en zou zeker zijn omgekomen, indien een haai zich niet over hem ontfermd had en hem aan land gebracht had. Sodert dien tijd bestaat er een goede verstandhouding tus-

1) J. C. van Eerde. De hagedis in het volksgeloof der Hindoe-Balicrs. Tijdschr. v. h. Binnenl. Best. DL XX (1901) p. 203 e. v.

2) Vgl. Wilken III p. 81 en 82 on do daar vermeldko bronnen.

3) J. H. W. van der Miesen. Een en ander over Boeroe. Meded. Ned. Zend. Gen. DL 46. p. 431 e. v.

*) Op. cit. p. 544..

2) IcEj), CTIT^hKruyt zegt hier voor *marapoe*.

„godliela”r

3) id. p. 544.

(*) ^hTiTrn lEot do T. L. en V. van N. I. DI. 78 (1922-1): 202 :

*) Wilken. Verspreido Geschriften. DI. IV,,, p. 151 en 152.

schen deze fennti en de haaien, on de leden zijn vast ervan overtuigd, dat als er eeu van hen in zee gegooid wercl, de baaien stellig tot zijne redding zouden toeschieten en hem ann land brengen.

Nu eens wordt als roden van vcreering of spijsverbod opgegeven de meening, dat men van de eene of andere diersoort zou afstammen, dan weder dat de geesten der voorouders zich daarin incarneeren. Het komt ons voor, dat laatstgenoemde opvatting primair is, terwijl de afstammingsverhalen later verzonnen zijn, om een verklaring van de vereering te geven. Dit is blijkbaar ook de bedoeling van Wilken, wanneer hij zegt, dat de zielsverhuizing de verbindende schakel is tusschen het totemisme en den dienst der afgestorvenen. Alleen verstaat men onder totemisme tegenwoordig nog heel wat meer—ten deele geheel wat anders—dan enkel vereering van enkele dieren en spijsverboden ten aanzien van sommige dieren. T. J. B.

TOTEMISME. Onder de termen, in de ethnologie en de vergelijkende godsdienstwetenschap gebruikelijk, is er nauwelijks een van zoo weinig scherp omlinnde betekenis als *totemisme*. Het woord is ontleend aan de taal der Od jib wee (Chipee)-Indianen, en wordt in verschillende spellingen opgegeven. Volgens abbe Thavenet is het woord eigenlijk *otc*, en beteekent het: familie of stam, possessief: *otem*, en met het persoonlijk voornaamwoord *nind otem* = mijn stam ; *kit otem* = je stam enz.

Niet slechts in hun opvattingen van hetgeen onder het begrip Totemisme moet worden samengebracht, maar ook in de verklaring van den oorsprong van het verschijnsel wijken de onderzoekers zeer sterk van elkander af. Deze groote verschillen mogen zeker voor een deel op rekening geseld worden van de omstandigheid, waarop R. M.H. Lowie in zijn "Primitive Society"¹⁾ terecht de aandacht vestigt, deze n.l. datalles, wat men onder den naam totemisme samenvatte, beschouwd werd als overal geheel gelijksoortig te zijn. Zoo kwam men er toe, hypothesen op te stellen om te verklaren, hoe totemisme in het algemeen ontstond, terwijl de tier en daar voorkomende wijzigingen veronachtzaamd werden.

Wil men onderzoeken, of er in onzen Archipel totemisme voorkomt, of blijkens nog voorhanden sporen, vroeger bestaan heeft, dan kan de vraag naar den mogelijken oorsprong van het verschijnsel gevoegelijk blijven rusten. Maar wel is het noodzakelijk, een wel omschreven defintie aan te nemen, ten einde daaraan de gevonden verschijnselen te toetsen.

Onder de onderzoekers nu van het verschijnsel neemt zeker wel J. G. Frazer de eerste plaats in. In zijn uit vier deelen bestaand werk: *Totemism and Exogamy* ²⁾, heeft hij een ontzagwekkend feituumateriaal uit alle deelen der aarde byeengebracht. Het komt dus gewenscht voor, de defintie van Fraser als toetssteen te gebruiken; daarbij zal af en toe big ken, dat de door hem uit den Archipel aangevoerde verschijnselen aan zijn eigen defintie niet ten voile beantwoorden.

"Een totem", zegt Frazer ³⁾, "is een klasso van

1.) New-York. Boni and Liveright. 1922.

2.) Londen. Macmillan and Co. 1910.

3) O. c. p. 138, 139.

stoffelijke voorwerpen, die de primitieve mensch („a savage") met bijgeloovigen eerbied beschouwt, daar hij gelooft, dat er tusschen hem on ieder voorwerp van die klasse een intincine can zeer bijzondere betrekking bestaat. De betrekking tusschen een man en zijn totem is van weerszijden van welwillenden aard; de totem beschermt den man, en de man toont zijn eerbied voor den totem op verschillende wijzen. door hem niet te dooden als het een dier is, en hem niet af te snijden of in te zamelen als het een plant is. [n onderschiding met een fctis, is een totem nooit een op zich zelf staand individu, maar altijd een klasse van voorwerpen, gemeenlijk een dier- of plantsoort, zeldzamer een klasse van onbezielde natuurvoorwerpen, zeer zelden een klasse van kunstmatig vervaardigde voorwerpen.

„In betrekking tot den mensch beschouwd, zijn er op zijn minst drie soorten van totems: 1. de clan-totem, aan een geheele clan gemeen, en door erfenis van geslacht tot geslacht overgaande; 2. de sextotem, gemeen of aan alle mannen, of aan alle vrouwen van een stam, met uitsluiting in elk geval van de andere sexe; 3. de individueele totem, die aan een enkel individu behoort en niet op zijn afstammelingen overgaat. Er bestaan ook andere soorten van totems, maar zij kunnen misschien als variaties van den clan-totem beschouwd worden. Deze laatste is verreweg de belangrijkste van alle; en waar sprake is van totem of totemisme zonder meer heeft dit betrekking op de clan-totem.

„De clan-totem wordt vereerd door een groep van mannen en vrouwen, die zichzelf noemen met den naam van den totem, zich als van 6en bloed beschouwen, afstammelingen van 6en stamvader, en die verbonden zijn door gemeenschappelijke verplichtingen jegens elkander en door een gemeenschappelijk geloof in den totem.

„De leden van een totem-clan noemen zich bij den naam van hun totem, en gelooven gewoonlijk dat zij er werkelijk van af stam men."

Nog scherper definieert Frazer in zijn „The Belief in Immortality" ⁴⁾ (J9J3) p. 95 den totem, door te zeggen dat „de wilde zich daarmede op een eigenaardige manier identificeert, zich verbeeldende, dat hij zelf en al de Jeden van zijn clan, voor practise he doeleinden, kangocroe's of emu's, ratten enz. zyn." ¹⁾ Als alleen dergelijke denkbeelden totemisme mogen heeten, wordt dit in Indonesie zeker niet gevonden.

Alvorens de door Frazer en andere Hchryvers als totemisme vermelde verschijnselen aan de boven aangehaalde defintie te toetsen, is het gewenscht na te gaan, wat Dr. G. A. Wilken, die het eerst over totemisme in den Archipel ge-schreven heeft, over dit onderwerp zegt.

In zyn bekende monographic „Animism by de volken van den Indischen Archipel" ²⁾ behandelt hij ook het geloof aan de zielsverhuizing bij do Indonesiers, en, na daar van tai van voorbeelden, te hebben gegeven en te hebben vermeld, wat men bij de Noord-Amerikaansche Indianen onder totemisme verstaat, zegt hij: ¹⁾ „Hetgeen wij by de volken van den Archipel

⁴⁾ Verspreide geschriften van G. A. Wilken, verzameld door Mr. F. D. van ■ Usseñjruggen, Deel IU p. 86 e.v.

aangetroffen hebben beantwoordt hiorftan volk. ABoenlijk zijn zij er niet toe gekoimen om zich naar de dicren te noemcn, die zij dus als hunno stamouders vereeren". Volgens Wilken is de zielsverhuizing de verbindende schakel tusschen het totemisme aan den cen en den dienst der afgestorvenen, aan den an de re n kant, welke schakel, bij vele volken weggevallen, in den Archipel ineenstal nog duidelij merkbaar is ¹⁾. Ook in zijn verhandeling: „De Hagedis in het volksgeloof der Malayo—Polyn^siers" noemt hij de krokodil „bij tai van volken in den Archipel het totdier bij uitnemendheid." ²⁾.

Hiorbij moet worden opgemerkt, dat hetgeen Wilken onder totemisme verstaat, veel beperkter is dan de definitie van Frazer, die wij boven aanhaalden, aangeeft. „Elke stam hier" zegt Wilken van de Noord-Amerikaansche Indianen, „heeft, onder de bonaming *totem*, het een of ander dier dat als een fetis vereerd wordt, waar- naar de stam heet en waarvan zijne leden hunne afkomst afle^den." ³⁾ En elders ⁴⁾ omschrijft hij het totemisme alleen als: „het geloof in de afstam- ming van en de verwantschap met dieren".

Van meer belang echter is het op te merken, dat ook in de door Wilken aangehaalde voorbeelden van het geloof aan zielsverhuizing volstrekt niet steeds sprake is van een *afstamming* van dicren, maar integendeel meestal van een over- gaan van dezielen der afgestorvenen in die dieren : het duidelijkt wel komt dit uit ten aanzien van Wilkens "totemdier bij uitnemendheid" de kro- kodil, dat slechts in een enkel geval als *stainvader*, overigens steeds als *incarnatie der voorouder- geesten* vereerd worcit (zie onder DIERENVER- EERJING).

Er is echter nog een reden, waarom men moeilijk in dit opzicht veel waarde kan hechten aan Wilkens meening, dat het totemisme wel in den Archipel voorkomt. Volgens zijn uitspraak is de zielsverhuizing de *verbindende schakel* tusschen het totemisme en den dienst der voorouders. Ware dit het geval, dan zou het totemisme, zoo goed als de dienst der voorouders, een zelfstan- dig bestaan moeten hebben. Maar uit hetgeen Wilken mededeelt omtrent het z.g. totemisme blijkt, dat dit niets anders is dan hetgeen rechtstreeks uit het denkbeeld der zielsverhuizing voortvloeit; eerbied voor de dieren, die inen als incarnaties van de voorouderH beschouwt. Het spreekt wel vanzelf, dat inen den term totemisme in een veel te beperkte betekenis zou opvatton, wanneer men alleen dit gene verschynsel met dien naani ging bestempelen.

Ook over de plant als totem laat Wilken zich uit, waar hy zegt: „Gelijc bekend is, behoefc de totem niet allijd een dier te zijn, doch kan ovengood eene plant wezen. Ook in den Indischen Archipel is het goioof in het ontaun, het ge- boron worden van monsohen uit planten zeer al- gemeen. Het is vooral uit bamboc en ndero rictsoorten en uit rotan, dat personon heeten te voorschijn te zijn gekomen. In de literatuur en in de legenden vindt men talrijke verhalen van dien aard. In het wezen der zaak komt het lotemisubf

in den Indischen Archipel met dat van de Noord- Amerikaansche Indianen ouereen. ¹⁾ Toch wijkt het in een punt daarvan af. Zoover is men name lijk hier niet gekomen, dat men zich naar de dieren of planten benoemt, die men als stamouders vereert of beschouwt. Alleen in de literatuur ontmoet men enkele voorbeelden waar uit blijkt, dat dit vroeger wel eens gedaan word. Zoo tref men in de Bataksche verhalen nu en dan namen aan met den uitgang *anan*, welke uitgang bepaaldelij gebruikt word, om de afstamming van dieren aan te geven, bij voorbeeld : *Si Lomhuwanan*, govormd van *lombu* = rund, als eigenaam van lemand, die van een rund zijne afkomst afleidt, het rund dus (*I T.J.B*) tot totem heeft. *Zoo* wordc in het Maleische werk: „Hikajat radja-radja Pasei" van eene prinses verhaald, die uit een betung-bamboe was voort- gekomcn, en daarnaar *Putih-Batting*, dat is: „Prinses Bamboe" heette, terwijl in de legenden van de Alfoeren der JMintahasa, gesproken wordc van eene *Prinses Uwehanden*, dat is : Prinses Rotan, dus genoecnd, dewijl zij uit een rotan- struik gesproten was. Ook atamhamen, aan dieren of planten ontleend, wijzen soma op het totemisme. Van de Bataks vinden wij onder anderen vermeld, dat elke stam of *marga* een dier (tijger, panter, kat, hond, geit, wilde tortel, enz.) heeft, dat aan de leden van den stam heilig is, omdat inen meent daarvan of te stam men. In zeer enkele gevallen -) nu draagt de *marga* of stam ook den naam van dat dier. Zoo heet de *marga*, die den tijger tot totem heeft, *Babijat*, dat is: tijger. Op die wijze zijn waarschijnlijc ook enkele stamnamen by de Alfoeren van de Minahasa te verklaren, bij voorbeeld: *Tonmbitulu*, dat is: menschon (afkomstig) van den bamboe, *Tote'niwo h* = monschon (afkomstig) van den tewoh (eene rictsoort), *Tou'm-pakiwa* en *Tou'mbasian* = menschen (afkomstig) van de *pakewa* en van den *wasian* (twee soorten van boomen), enz."

Omtrent de vorhalen van afstamming van menschen uit planten kan worden opgemerkt, dat inen daaraan niet te veel gewicht moet hechten, ingoval het bij verhalen blijft. Zij gelden toch slechts een enkele persoon, een zeer bijzonder geval, en wat in dazo van veel beteekenis is, geen *plantensoort*, slechts een enkele plant. Van cenig nauw verband tusschen een groep van personen en een plantensoort is nergens sprake, zelfs niet in de literatuur. Ook bij de Minahassische Btaminon blijkt niet van die bijzondere betrek- king tusscheneen bepaaldenstam en de plantensoort waarvan hij afkomstig zou zijn. Die stam- naincn laten trouwens gedeeltelijc ook nog een geheel andere, niet- totemistische verklaring toe, zooals die gegevon wordc door N. Graafland in/ den 2den druk van z.g werk: de *Minafiaaa* (1898). Dat *Tou'm-bulu* in verband zou staan met *bulu* = bamboe acht hy onwaarschijnlijc, omdat *bulu(-h)* een Maleisch, geen Minahassisch woord voor bamboe is. VVaarschijnlijc moot het dus oor- spronkelij geweest zyn: *bulur* = berg; dus "bergmenschcn", *Tou'm-lewuh* is een andere naam voor de *Tonmpakiwa* : Graafland ver- klaart hem naar het steken inct tewoh = eon soort van niet, door den vader van het kind, dat voor de eerste maal na de geboorte naar het

)D. c. p. 87.

•) ①[. £[434.

3) DI. III p. 86.

4) DE IV p. 153.

5) Vcrspr. Geschr. 1)I. IV p. 112.

*) Wij cursiveoron.

2) Wij cursiveeren.

bad wordt gebracht. De Tou*^m pakewa zouden vroeger ook met dit riet gevochten hebben.¹⁾

Wij gaan thans over tot de bespreking van hetgeen door Frazer en andere schrijvers beschouwd wordt als totemisme, of sporen daarvan, bij verschillende volken van den Archipel.

Gebruiken, die inderdaad de gedachte aan een bestaand totemisme, of aan overblijfselen daarvan, zouden kunnen wekken, worden vermeld van de *Bataks*. Gelijk bekend is, zijn de Bataks (behalve de hoofdverdeling in Toba- Bataks, Karo-Bataks enz.) onderverdeeld in exogame groepen, *marga's* of *marga's* genaamd, welke hun afkomst van een stamvader langs de mannelijke lijn af leiden; da ar de exogame bij hen met het patriarchaat verbonden is, behooren de kinderen tot de *marga* van den vader.

Van verschillende *marga's* nu vindt men vermeld, dat het vleesch van bepaalde dieren voor hen verboden is. In het bijzonder geldt dit van de Bataks in het Pan6- en Bila-stroomgebied. De *marga* Nasoetion mag geen vleesch van witte buffels eten; voor de *marga* Si Regar en haar ondermarga's is het vleesch van geiten verboden, voor de *marga* Babijat het vleesch van tijgers, panters e.d., voor de *marga* Tonipoel honde- vleesch enz. Als reden voor deze verbodsbepalingen wordt so ms opgegeven, dat de leden van zulk een *marga* van zulk een dier afstammen, en dat *hun zielen in deze dieren overgaan na den dood* (wij cursiveeren); somtijds wordt beweerd dat een der dieren het leven van hun voorvaderen reddde, enz. Zooals wij reeds zeiden, schijnen dergelijke verschijnselen, door Frazer ontleend aan mededeelingen van Neumann »), wel in de richting van het totemisme te wijzen. Maar in hun tegenwoordigen vorm voldoen ze zeker in reel opzichten niet ten voile aan Frazer's definitie. Eeneintieme betrekking tusschen den z.g. totem en de eene of andere Bataksche *marga* wordt niet vermeld; bijna uitsluitend bestaat het vermeende totemisme in het verbod van het eten van het vleesch van bepaalde diersoorten. Met evenveel recht kan dit echter beschouwd worden als een der vormen van het in den Archipel zoo veel- vuldig voorkomend stelsel van verbodsbepalingen (*pemali*, zie op dat woord). En voor deze verbodsbepalingen kunnen vaak geheel andere dan totemistische gronden aangevoerd worden.

Maar er is meer. „Als reden voor deze verbodsbepalingen", aldus Frazer »), „wordt soms opgegeven, dat de leden van zulk een *marga* van zulk een dier afstammen, en dat *hun zielen in deze dieren overgaan na den dood* (wij cursiveeren). Wil men met Wilken (zie bo ven) de dieren vereering als onderdeel of liever uitJoesel der vooroudervereering totemisme noemen, dan bestaat niet alleen bij de Bataks, maar zeer algemeen in den geheelen Archipel totemisme, want, zooals in het artikel DIERENVEREERING wordt vermeld, komt de vereering van sommige dieren, in het bijzonder van den krokodil) en den igher, zeer veel in den Archipel voor. Legt men echter als maatstaf eene meerom vattendedef initie

van het totemisme aan, dan voldoet de Indonesische dierenverecring daaraan niet, al mocterkend worden, dat het verband tusschen *bepaalde stammen* en *bepaalde dieren* zooals dat bij do Bataks voorkomt, wel iets eigenaardigs is, dat als een overblijfsel van vroeger bestaan hebbend totemisme zou kunnen worden opgevat.

Soortgelijke mededeelingen als ointrent de Bataks vinden we ook uit het *Gajo-land*. „Evenals op Java" zegt Dr. Snouck Hurgronje, „heeft men in het Gajo-land bepaalde geslachten of families, voor wie het eten van zekere dieren of andere spijzen als verboden geldt. Dit wordt altijd aan een ced of eene verwensching (*pesoem- pahan*) van eencn voorvader toegeschreven, ten gevolge van eene gebeurtenis, waarvan deledgende wordt overgelcvcrd"). Zoo mag een bepaalde vischsoort, *lokot*, niet gegeten worden door een tak van het geslacht Petiambang; een soort van woudduif is verboden voor een bepaald geslacht in Gajo-Loeos. In Peparek mogen sommige lieden geen uitspruitsels van bamboe eten; de bewoners van Doeren geen *dongrahladen* gebruiken als borden voor rijst, "Misschien" zegt Snouck Hurgronje, „dat totemisten voor dat alles hunne eigene verklaring weten te geven, maar zeker berust thans de gehoorzaamheid aan de verbodsbepalingen alleen op de vrees, dat ziekte, ram pen of de dood hem zouden treffen, die door overtreding den toorn van zijn voorvader gaande maakte".

Blijkt uit deze woorden reeds, dat ook de geleerde schrijver hierbij niet direct aan totemisme wil gedacht zien, te minder schijnt dit gewet- figd, daar ook van „andere 即 牙 牙 牙" dan dieren- vleesch alleen gesproken wordt: in het laatst- genoemde voorbeeld zelfs van het gebruik van een soort bladeren voor rijstschotels.

Omtrent hetgeen men op dit gebied bij de Gajo's vindt zegt Volz²⁾: „Zwischen dem Tiger und den Eingeborenen besteht ein ganz besonderes Verhältniss, welches ganz zweifellos auf totemistische Vorstellungen zurückzuführen ist. Der Tiger ist weitaus das gefährlichste Raubtier, eines der wenigen Tiere, das auch dem Menschen gefährlich wird, und so greift er in den Vorstellungskreis des Menuchen ein und wird zu einem übermächtigen Wesen. Wie mit der Gottheit oder mit Naturkräften, so sucht der primitive Mensch auch mit diesem gefährlichen Tier sich zu stellen, einen Pakt zu schlieszen nach dem Prinzip: „Tu <lu mir nichts, denn tu ich dir auch nichts!" So werden Schlangen, Kro- kodile, Tiger zum Gegenstand der Verehrung; zum Dank dafür sollen nie den Menschen in Frieden lassen, und motiviert wird diese Verehrung damit, dass die Menschen in ihnen Verehrung und Ahnen sehen oder was dergleichen Vorstellungen mehrsind; das sind totemistische Vorstellungen. Der Tiger wird zum „Nönd" „Grossvater" oder zum „Abang", dem „iUteren Bruder", der ja im malaaischen Leben eine grosse Rolle spielt, und der Mensch, der dem Tiger im Walde begegnet, erweist ihm Ehrenbezeugungen und redet ihn als „ndnd" odcr „abang" an. Das schlieszt aber auf der anderen Seite

1) GraaXlamL-p.-323r

2) J. B. Neumann. Het Pan6-en Bila-stroomgebied. Tijdschr. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie Hie AfI. Meer uitgebreid Q artikelen No 2 p. 243 No. 3 p. 492.

), Frazer. II p. 187.

*) Dr. C. Snouck Hurgronje. Het Gajo-land en"zy ne Bewonersl p. 328.

2) Prof. Dr. W. Volz. J^orcI-Sumatra. Band II. Die Gajo-Lander p. 375.

nicht aus, dasz dor Eingeborne sich recht gern dieses gefahrlichen Verwandten entledigt; nur musz das in aller Form der Hoflichkeit geschchen: er bittet ihn uni Verzeihung, ehe er den toltlichen Schusz abgiebt."

Wij behoeven er wel niet op te wijzen, dat hier het probleem van het totemisme wel wat erg eenvoudig wordt gesteld en opgelost!

Als voorbeelden van totemisme me op *Nias* deelt Schroder mede, dat aan vrouwen het eten van apevleesch verboden is, en aan den *sioeloe* van Bawofalagotanom en zijn verwanten het eten van herlevleesch¹⁾. Wanneer hij elders vermeldt, dat verschillende dieren als incarnatie van de zielen der voorouders worden beschouwd en dit in verband brengt met het verbod om van bepaalde dieren te eten, zegt hij echter o.i. te recht: „dan moge dat voor bepaalde geslachten of voor eene bepaalde sekse in de verleiding brengen, hier totemisme te vermoeden, zeker is het, dat de verklaring van de Niassers zeJve niet die opvatting bevestigt, en naar andere oorzaken van het verschijnsel wijst²⁾. Van meer belang is, volgens hem, mogelijk het feit, dat er onder de stammen een aantal genoemd is naar dieren, zooals aal, slang, krokodil, haan³⁾. Zeker is dit althans een der kenmerken van het totemisme, maar uit de mededeelingen blijkt niets van eene nauwe betrekking tusschen de leden van zulk een stam en de diersoort, waar-naar hij genoemd is. Uit den stamnaam alleen tot het bestaan of bestaan hebben van totemisme op *Nias* te besluiten ware o.i. voorbarig.

Bekend is het, dat op *Java* voor soinnigo geslachten het gebruik van eene bepaalde kris, van een bepaald soort paard enz., verboden is, welk verbod zijn oorsprong vindt in de ver-vloeking van een dergelijk wapen of dier door den voorvader, zooals die soms vermeld wordt in de „Babad Tan ah Djawi” of Javaansche kroniek Volgens persoonlijke mededeeling van Prof. Snouck Hurgronje komen ook thans nog „in vele streken op Java verbodsbepalingen voor betreffende het eten van het vleesch van bepaalde dieren, het berijden van paarden van een bepaalde descriptie, het houden van bepaalde dieren, b.v. apen, als huisdieren enz. Soms gelden zij voor de afstammelingen van een bepaald persoon in de manndijke of in de vrouwelijke lijn, of in beide linicn; soms zijn de bewoners van een bepaald gebied — een groep dus, die oorspronkelijk wel gencalogisch, later alleen territoriaal verbonden was — eraan onderworpen.”

„De vraag aldus Dr. Snouck Hurgronje, „of in die bepalingen overblijfsels van totemisme te vinden zijn, schijnt mij voor afdoende beaatiwording niet vatbaar dan na een volledig systematisch onderzoek, althans betreffende een belangrijk deel van *Java*. Zelf heb ik dit niet kunnen inatellen, en mijno sedert vele jaren telkens herhaalde pogingen om anderen, wien het geinakkelijker gevallen zou zijn, tot het verrichten der noodige nasporingen op te wekken, werdton tot dusver niet met succes bekroond”.

Van geheel andere zijde wordt het vraagstuk, of ook op *Java* eenmaal totemisme bestond, aangevat in de uitvoering en doorwrochte disser-

tatie van Dr. W. H. Rassers: „De Pandji-ro-man*. In een scherpzinnig betoog tracht hij aannemelijk te maker), door een diepgaande ontleding van het Pandji-verhaal: „dat ook *Java* een stadium van totemisme moet hebben meegemaakt en het Javaansche totemisme terug-gaat op een totemistischen ritus¹⁾”, ja, „dat de oudste kern van het Pandji-verhaal een mythe is, die, op een alleen in een totemistischen gedachtegang passende wijze het ontstaan verhaalt der Javaansche wereld met haar exogame regeling van het huwelijk en haar initiatie-ritua als inleiding daartoe²⁾”. Ook de namen der batikpatronen, krisvormen en pamornotieven beschouwt hij ala namen van totems en subtotems, terwijl hij ook eene, zij het verwijderde, analogie stelt tusschen de Javaansche kris en de Australische *churinga*³⁾. Het is hier niet de plaats om na to gaan of Dr. Rassers in zijn poging geslaagd is, te minder, daar het er hem toch alleen om te doen is, aannemelijk te maken, dat het totemisme eenmaal op *Java* bestond. Wel echter moet er op gewezen worden, dat Rassers als definitie van totemisme uit de vele voorgestelde, leest: „totemisme is het door een groep van personen, die zich als elkanders verwanten beschouwen (in typischen vorm: een exogame clan), beleden geloof aan hare *essentieele ijHdenlile.ir*” met een klasse van materiele wezens of voorwerpen⁴⁾ enz. Legt men deze definitie als maatstaf aan, dan voldoet misschien zelfs het-geen men op Nieuw-Guinea vindt niet; en geloof aan essentieele ijyentiteit met den totem wordt in het overige Indonesie, volgens hetgeen daaromtrent bericht wordt, niet gevonden. Overigens geven de conclusien van Dr. Rassers wel aanleiding tot eenige vragen, b.v.: hoevele eeuwen terug moet men wel de totemistische denkwijze, volgens de definitie van Dr. Rassers, tellen, wanneer men ziet, dat hij tot do Australiera moet gaan, om het beste analogon te vinden, daar toch bij de verwante Indonesische volken, ook bij hen, die op veel lager trap van beschaving staan, de denkbeelden geen voldoende stof voor vergelijking meer aanbieden? En is het dan aan te nemen, dat de totemistische denkwijze uit een dergelijk grijs verleden nog onbewust zulk een invloed zou uitoefenen in den tegenwoordigen tijd, dat literarische werken daardoor een bepaalden vorm moeten aannemen? Is het aan to nemen dat b.v. godsdienstige voorstellingen der Batavieren nog een dwingend invloed gehad zullen hebben op onze zeventiende-eeuwse en latere schrijvers?

Omtrent de Dajaks op *Borneo* zegt Frazer, dat er onder hen tot nu toe geen systeem van totemisme, in den strikten zin des woords, ontdekt is. Indordaad komen ook daar de gewoonten en opvattingen, die, volgens hem, analogieën opleveren met die van totemistische volken en met eenigen grond van waarschijnlijkheid als sporen van een afstervend, of als onontwikkeldo vorm van een beginnend totemisme zouden kunnen worden opgevat, in hoofdzaak neer op spijsverbod, verklaard door verha-

1) O. o. p. 323.

2) O. c. p. 369.

3) p. 365 en 364.

4) Wy cursiveeren.

6) p. 325.

1) E. W. G. Schroder. *Nias*. p. 140 en 9.

2) O. C. p. 540;) id.

len omtrent afstamming van dieren, of door het geloof aan zielsverhuizing. Omtrent het verbod van het eten van vleesch van hoornvee on- der de Dajaks merkt Frazer terecht op, dat het te algemeen onder hen is, om totemistisch te kunnen zijn, daar toch een karakteristieke trek van het ware totemisme is, dat zijn verbodsbepalingen niet in acht genomen worden door ge- heele st-ammen of gemeenschappen, maar alleen door bijzondere groepen of families, die den st-ain of de gemeenschap vormen.

Voorts valt op te merken, dat althans bij een der verbodsbepalingen van de Dajaks de ani- mistische (of dynamistische) grondslag duidelijk uitkomt, n.l. ten aanzien van het verbod om wild, in het bijzonder het hert, te eten. Dit heeft zijn grond in de opvatting, dat men daardoor de beschroomdheid en vreesachtigheid van het hert op zich zou overbrengen.

Meer het eigenlijke totemisme naar de ge- geven definitie nabij komend is hetgeen Furness mededeelt omtrent de vereering van gibbons door de familie van een Kajan hoofdman aan de Tindjar in Serawak. Gedurende tenminste drie genera ties werden apen door de familieleden a Is heilig beschouwd, en nimmer were! een der dieren door hen gedood. De hoofdman ze!f beschouwd -hen als zijne beste vrienden, en vond den dag gelukkig, waarop ze zijn weg kruisten of hun geluid in de nabijheid van zijn huis werd ge- hoord i).

Ook Hose en Me. Dougall geven omtrent de Dajaks van Serawak verschillende mededelingen waaruit blijkt, dat verschillende stammen of afzonderlijke personen hun afkomst van of intieme betrekking tot sommige diersoorten staande houden : vooral apen, krokodillen en herten komen in dit opzicht in aanmerking. Maar ook bier weder verdient het opmerking, dat b.v. de Bakongs, een st-am van de MClanau-Dajaks, die de „bear-cat" (Artictis) en verschillende soorten van Paradoxurus als hunne familie be- schouwen, als reden daarvoor opgeven, dat ze deze dieren dikwijls uit de graven zien komen en dus blijkbaar meenen, dat zij reïncarnaties zijn van hun gestorven familieleden.

Hetgeen door A. Hueting wordt niedegedeeld omtrent de Tobeloreezen op *HalmaMra*²⁾ doot wel eenigszins denken aan overblijfselen van clan- totemisme, maar geeft tegelijk toch weer een voorbeeld, hoe daarop gelijkende verschijn- selen wel degelijk some een andere verklaring toelaten. Hueting vertelt, dat soimmigen den krokodil vereeren, omdat die hun *dodadi* d.i. oorsprong van hun bestaan is. „Een Goeroe had eens in de rivier Medee twee krokodillen geschoten. Het waren vearlijke beesten, die al meer dan een dachtoffer gemaakt hadden onder de kinderen, die de rivier overstaken. Niettegenstaande dat had een zekere man hem daarvoor onderhouden. Ik deed onderzoek, en nu deelde de man mij mede, dat de krokodil zijn *dodadi* was. Toen ik hein er op wees, dat het moeilijk was aau te nemen, dat hij een anderen oorsprong had dan andere menschen, ant-

woordde hij, dat het ook zoo niet bedoeld was, maar zijn eerste voorvader was op den rug van een krokodil komen aanzwemmen, on dus was hy nu door een zekeren plicht der dankbaarheid aan het krokodillengeslacht verbonden. Werd er een gedood, dan moest hij daar kwaad om worden. Hy meende dat niet, maar hij moest toch zoo doen, anders zouden de krokodillen ongeluk over hem brengen". Hetzelfde was het goval met de kampoeng *Gosoma* = krokodil.

„Die menschen hoorden tot de afdeling *Huboto*, maar hun dorp heette *Gosoma*, en zij vereerden ook als hun *dodadi* den krokodil. Zij mochten dus ook die beesten niet doodden, maar wel verkoopen. Bij hun kampoeng kwamen er namelijk nog al heel veel voor. Vingen zij nu jonge beesten, dan brachten zij die om ze te verkoopen voor een paar centen. Zij wisten wel, dat ze dan door mij of door wie ze anders kocht, gedood werden, maar dat was niets; zij hadden dat zelfs heel gaarne, want ze waren volstrekt niet op hun *dodadi* gesteld, alleen maar, om geen ongelukken te krijgen, mochten zij ze niet doodden*. „Voor een der afdeelingen was de krokodil het o *berera na ng ale*, het teeken van het dorp zou men zeggen, het wapendier. Ook daarom doodde die *Hoano* den krokodil niet, of, moest men het toch doen, dan tachtte men, door een paar centen in de rivier te werpen, het geslacht te verzoenen".

Ontegenzeggelijk doet deze mededeeling wel totemistisch aan : overigena schijnt het vooral vrees te zijn, die de menschen ten opzichte van den krokodil vervult. Dit is, volgens mededeelingen van Hueting, ook het geval ten aanzien van sommige vogels, die als begeleiders van booze geesten beschouwd worden. „Men bewercet echter stellig, dat die vogels zelf geen booze geesten zijn, maar als hun begeleiders optreden, eigenlijk : door hun geschreeuw de menschen op booze geesten opmerkzaam maken. De vogels zelf zijn dus eigenlyk wel als vrienden der menschen te beschouwen, en wellicht dat dan ook hot verbod, om deze dieren te doodden, oorspronklyk daarop berust, dat men tegenover deze dieren tot dankbaarheid verplicht was. Dit leidt er echter toch onwillckourig toe, dat men die dieren gaat vreezen".

De omineuze diers- en, die men ook bij de Tobeloreezen kent, en als boden der geesten beschouwt, genieten daardoor volstrokt geen eer- bied of vereering.

Omtrent het voorkomen van totemisme op de *Kei-eilanden* zegt Pater Gurtjens het volgende] :

„Van het totemisme vindt men slechts sporadische verschynselen. Men treft b.v. families aan, die zich moeten onthouden van het eten van het vleesch van sommige dieren, omdat deze dieren op een of andere wijze in betrekking staan tot de legende hunner wording, of omdat zielen van hun verwanten in de lichamen dezer dieren verhuisden. Godsdiensge vereering wordt hun echter niet bewezen.

„Zoo mogende liden van Ngilngof niet een soort kleine eendjes doof van eten, die leven op een meertje, genaamd woe Able), op eenigen afstand van hun dorp, Eertijds toch was dit meer eon

i) W. H. Furness. The Home-life of Borneo Head-hunters, p. 55 e.v.
x²⁾ A. Hugonig. De-Tobeloreezen in hun den- / ken en doen. Bijdr. Kon. Inst. T. L. on V, DIJ. 78 (1922) p. 196—198.

i) „Uit een vreemde wereld" p. 37 e.v. en p. 15.

heuvel, op welks top hun dorp gelegen was. Doch op zekeren dag sprak een veel geplaaide en daardoor vertoornde toovrcrk haar vloek uit over deze plaats, om de heuvel verzonk in de diepte, alle bewoners die thuis waren, mee verzwelgend. Op de plek, waar do heuvel zich verheef, ontstond het meer en de zielen der onschuldige mee omgekomen kincleren verhuisden in de eendjes. Doodde men nu die dierjes, dan zou men gevaar loopen deze kinderen te dooden, die in de eendjes voortleven, en de verbolgenschimmenzouden zeker wraak nemen." Iets dergelijks vertelt men ten aanzien van papegaaiën, die ook veranderde kincleren zouden zijn. Geen letsel wordt ook toegebracht aan kleine tortelduifjes (*Ptilopus Xanthogaster*): de zielen van kinderen, voor of terstond na de geboorte gestorven, verhuizen in die duifjes, wier weemoedig gekir herinnert aan het geweest der kinderen.

Voorts vermeldt Geurtjens, dat sommigen geen opsumvleesch mogen eten, omdat hun voorvaderen zich langs den staart van den opossum op Kei hebben neergelaten. Eenige families hebben een bijzonderc betrekking op een reuzen- schildpad (*JDermatchelys coriacea*), die vroeger een verbond met hen sloot, en wiens soortge- nooten zich nu gewillig door deze familie zullen laten dooden. Andere families weer hebben een bijzondere betrekking op den potvisch.

Onder de trekken, die aan totemisme herinnee'n, bevindt zich toch ook hier weer veel wat uitsluitend met het denkbeeld der zielsver- huizing in verband staat. Merkwaardig ook is het dooden van het "totem"-dier in het geval van den reuzenschildpad.

Wat de vereering betreft, op *Timor* en *Soemba* aan de *kat* bewezen, verwijzen wy naar het artikel *DIERENVEREERING*, waar o.i. duidelijk wordt aangetoond, dat van totemisme daar geen sprake kan zijn. Hetzelfde geklt van wat Kruyt omtrent den *hond* op *Soemba* vernieldt. Wel is er te Taroeing in *Laufi* een geslacht, welks Jedcn geen hondenvleesch mogen eten, en ook geen hond mogen dooden, „omdat hun *inarapoe* (stainvader) een hond was", terwijl ook in de Jjoofdplaats van *Lamboja* het eten van hondevleesch voor drie van de vier daar voorkomende gefilachten verboden is, maar volgens Kruyt is op *Soemba* de hond juist het offerdier bij uitnemendheid, terwijl men over het geheele eiland hondvleesch eet¹⁾. En dat men ook voorzichtig moet zijn met uit spijsverboden al dadelijk tot bestaan of bestaan hebbend totemisme te besluiten blijkt o.a. uit Jjettegen Kruyt op pag. 489 van zijn opstel: „do *Timorcczen*"²⁾ vermeldt omtrent het verbod van het eten van palingen op Midden-Timor, waar hetzij de synpathetische opvatting (de "glnclheid" van de paling), of het bewoond zijn van poelen enz. door geesten, do verklaring van het verbod geeft (zie verder *DIEREN VEREERING*).

Het is niet noodig, lang stil te staan bij <le overige voorbeelden van vormcnd totemisme, door Frazer ontleend aan *Riedel's*

„De sluike- en kroesharige rassen tusschen *Selebes* en *Papua*"³⁾ en betrekking hebbend op *Ceram*, *Bocroe*⁴⁾ *Leti*, *Mod*, *Lakor*, *Babar*, *Witair* en de *Aroe-eilanden*. Slechts verdient het opmerking, dat daarin, zoowel als in hetgeen *V.d. Miesen*²⁾ mededeelt omtrent een *tema* op *Boeroe*, een trek uitkomt, die meer dan krokodillenvereering of algemeene spijsverboden, aan totemisme herinnert, deze n.l. dat bepaalde personen of bepaalde groepen van personen, in een bijzondere betrekking tot een bepaalde dier- of plantensoort staan, iets wat we ook in zekeren zin bij *Bataks* en *Gajo's* hebben aangetroffen.

Geheel anders staat de zaak ten aanzien van *Nieuw-Guinea*, althans wat betreft de *Marind-Sneezen* (*Marinde-anim*) of *Kaja Kaja's* van *Zuid-Nieuw-Guinea*. *Frazer*, die van *Engelsch-Nieuw-Guinea* een aantal voorbeelden van totemisme aanhaalt, spreekt er zyn verwondering over uit, dat het instituut in het (voormalige) *Duitsche* en *Hollandsche* deel van het eiland totaal schijnt te verdwijnen. Hij meent, dat het alge-meene stilzwijgen der schrijvers over dit onderwerp eer is toe te schrijven aan onoplettendheid dan aan het ontbreken van het verschijnsel³⁾. Hierteegenover merkt *A. van Gennep*⁴⁾ op, dat men zal moeten toestemmen, dat groepen zuivere *Papoea's*, die op een zekeren afstand van de kusten leven, het totemisme niet kennen en nooit gekend hebben, terwijl ze toch vaste en gesloten familie- of territoriale organisatie hebben.

Merkwaardig is het wel, dat in het groote werk over *Nieuw-Guinea* van *Van der Sande*⁸⁾ zoo weinig over het totemisme in het *Hollandsche* gedeelte van het eiland voorkomt. Wel haalt *Van der Sande* berichten van *Parkinson* en anderen aan overspijsverboden in (voormalig) *Duitsch-* en *Engelsch-Nieuw-Guinea*, raar omtrent het *Nederlandsche* gedeelte vermeldt hij slechts, dat aan de *Geelvinkbaai* het ambacht van smid de onthouding van varkensvleesch met zich brengt, een verbod, dat hij, bij wijzo van gissing, meent te moeten verklaren als een nabootsing van hetgeen de bevolking waarnam bij *Mohammedaan-* sche smeden, daar de smeedkunst haar door *Mohammedanen* gebracht is⁶⁾.

Zeer uitvoerig en duidelijk worden de totemistische denkbeelden der *Alarindencezen* (*Marinde-anim*) van *Zuid-Nieuw-Guinea* beschreven door *Dr. P. Wirz*⁷⁾. Volgens de bij hen gang ba re opvattingen zijn hun voorvaderen, zoo goed als die van de overige menschen en in het algemeen van alle andere levende wezens de *Demo's* geweest. *Doze Perna's* (ook *Amai* = grootouders, voorvaderen genaamd) waren wezens, op menschen zoowel als op dieren gelykende, die met buitengewone, bovennatuurlijke eigenschappen en krachten toegerust waren: bovendien bezaten

¹⁾ Vgl. *Frazer* Vol. II, p. 197—202.

²⁾ *J. H. W. van der Miesen*. Een en ander over *Boeroe*. *Medcd. Ned. Zend. Gen.* DI. 46, p. 43 e. v.

³⁾ Vol. II, p. 55, 56.

⁴⁾ *A. van Gennep*. *L'Etat actuel du Problème totemique*, p. 170.

⁵⁾ *Nova Guinea*. Vol. III.

⁶⁾ Op. cit. p. 134.

⁷⁾ *Die Marind-anim von Iloollandisch-Sucl-Ncu-Guinea*. Band 11, p. 10 e. v.

¹⁾ *Dr. Alb. C. Kruyt*. *De Soembaaneezen*.

Bijdr. Ind. Ethn. (177 Tr*E7"en-(7 vair-N; ;^ 1) 78 (1922), p. 573—580.

²⁾ *Bijdr. tot de T. .L. cu, Y. van N.-I. DI.*

-70 (1923) /

Supplement.

zij het vermogen, zich te kunnen veranderen. Alles, wat in den voortijd bestond, was Dema; werkelijke menschen, dieren en planten waren er toen ter tyde nog niet; daarentegen bezaten alle natuurvoorwerpen toen nog buitengewone krachten, die zij in den loop der geslachten verloren, zoodat zij gewone menschen, dieren en planten werden. Alles, wat thans bestaat, kwam uit de Dema's voort. Deze veranderden zich zelf deels in dieren en planten en andre voorwerpen, deels werden deze door de Dema's verwekt en op andere wijze voortgebracht, zoodat het tegenwoordig niet meer geschiedt. Derhalve is het te begrijpen, dat deze natuurproducten met verschillende menschengroepen verwant zijn, want beide gaan op gemeenschappelijke "Urheber", de Dema's, terug. Terwijl de Dema's iets gemeenschappelijks hebben met de van hen afstammende voorwerpen (totem-afstammelingen), ligt aan deze laatste nog altijd de gestalte van den Dema, waaruit zij zijn voortgekomen, ten grondslag, met andere woorden, de menschelijke gestalte; b.v. bij den kokospalm, waar de noot het hoofd voorstelt, de stam de beenen enz.

Op de talrijke mythen omtrent de Dema-voorvaderen berust de totemistische-exogame clan-indeeling der Marindeneezen. De geheele stam is verdeeld in twee hoofdgroepen: de *Geb-ze* en de *Sami-rek*, die met elkander niet verwant zijn. Terwijl de *Geb-ze* een gesloten verband op zich zelf vormen, vervallen de *Sami-rek* in verschillende, zeer losse exogame groepen, die Wirz: „Totemgenossenschaft" noemt. Zulk een groep is weer in kleinere afdelingen verdeeld, door de Marindeneezen: *Boan* genoemd, totemistische clans met exogamic en patriarchalc afstamming. De totemistische saam hoorighe vloeit direct voort uit het geloof aan de jD<?*na-voorvaderen. Het voorwerp, waarin de Dema zich kon veranderen, of dat hij voortgebracht had, we rd in zekeren zin tot symbool van de clan, tot hoofdto-tem, waarnaar de geheele clan zich voortaan noemde. Zoo omvatten de *Geb-ze* de hoofd-foetans: banaan en kokos, die elk verscheidene clans bevatten: de *Sami-rek* vervallen in vier groepen, die elk verschillende *boans* (casuaris, vuur, kangoe-roe, areka-noot, krokodil enz.) bovatten¹⁾.

Wat de spijsverboden betreft, deze hebben geen betrekking op alle totemdieren, doch alleen op vogels, maar ook daarmee neemt de Marindenees het niet zoo nauw. Zoo zal hij zich nooit ten aanzien van een gebräad van casuaris, kroon-duif of eend onthouden, maar deze met een uit-roep van beklag tegenover zijn *amai* (voorvader, enz.) zonder bedenken verorberen²⁾.

Ook op de *Entrecasteaux-eilanden* ten Z. O. van Nieuw-Guinea komen instellingen voor, die veel gelijken op hetgeen van de Marindeneezen gemeld wordt. Men vindt ook daar verbodsbepalingen ten aanzien van verschillende voedingsmiddelen, hetzij uit het plan-ten- of dierenrijk, welke naar gelang der verschillende families verschillen. De kinderen erven hun „totems" van den vader, in enkele weinige gevallen evenzeer van de moeder, maar in het

algemeen wordt de totem van de inoeder niet door de kinderen in acht genomen en gaat nooit op haar kleinkinderen over. Daar de meeste inwoners van een gehucht door bloedverwantschap met elkander verbonden zijn en dus dezelfde totems geerfd hebben, heeft ieder gehucht meestal een of meer eigen totems; het "clan-totemisme" is hier dus tevens meestal een "locaal-totemisme". De namen voor totem zijn *talagi*, *koeboekoe* en *taboe*. Voor de overtreding van de bepalingen omtrent het doodten of eten van totemdier of-plant vrees men zeer strenge straffen: zelfs als een man in het bosch onbewust zijn voet op zijn dooden totem mocht zetten, zal de voet niet zweren be de kt worden; mocht de totem gekookt en gegeten worden door een ander inboorling, dan zal toch degene, wiens totem het is, sterven enz. Toch wordt niet overal dezelfde waarde aan de totems gehecht en schijnt het instituut niet meer dezelfde kracht en strengheid te bezitten. Met het huwelijksverbod is de instelling in het algemeen niet verbonden; personen, wier totem hetzelfde is, mogen met elkaar huwen¹⁾.

Omtrent de Papoea's van de *Geelvinkbaai* ontleent Wilken het volgende aan een bericht van den zendelingleeraar Van Balen te Windesi²⁾.

Sprekende van een zijner leerlingen, Kepori geheten, schrijft de Heer Van Balen: „wonderlijk is de geslachtsboom, dien hij er op na houdt. Toen ik onlangs met hem langs een der eilanden voer, vertelde hij mij het volgende: „op dat eiland woont een mijner familieleden; lang geleden bracht een mijner voorouders een tweeling ter wereld, een gewoon kind en een leguaan; de moeder zoogde beiden, en toen de leguaan groot was, bracht zij hem naar dit eiland; daar leeft hij nu nog altijd in een hoi, en uit eerbied laat men hem leven. Tot mijn geslacht behooren ook de kroon-duif en de zwarte kakketoe". Voor deze echter toont hij minder eerbied, want, alshij kan, hchiet hij ze dood en brengt ze mij, maar een ander moet ze voor hem dragen; hij eet ze niet, raakt ze zelfs niet aan."

Resumeerende, kunnen wij zeggen, dat de in het bovenstaande besproken verachtingen, zelfs wat op Zuid-Nieuw-Guinea wordt aange- troffen, (en wat men toch we I met de Frazer's definitie van het totemisme geen van alle vol- komen voldoen; men zou dan ook kunnen zeggen, dat in den Archipel, met uitzondering van Nieuw-Guinea, de Zuidkuat vooral, totemisme niet *bealaal*. Ook bij het aanleggen van een maastaf, aan andere schryver ontleend, zal men slechts in enkele gevallen tot een andere conclusie moeten komen. Zoo, wanneer Pater Schmidt, die het bestaan van hot totemisme in Indonosic wel aanneemt, zegt: „dat er geen waar totemisme is, dan dat van de groep, omdat dit alleen een bepaalde sociologische functie heeft: „Aan do basis van het groepstotemisme bevindt zich het geloof aan de afstamming: de groep stamt af van den totem, hoedanig die ook zij. Zoo is het aithans in Australie en Melanesia, terwijl men in Indonesie naast het denkbeeld van

¹⁾ Jenness and Ballantyno. The Northern d'Entrecasteaux. (Oxford 1920), p. 66 e.v.

²⁾ Versj'reide Geschriften. DI. IV. p. 147 —,

i) Wirz. Band II, p. 29, 31, 37.

^{*} id. p. 32. Zie ook Pater Jos. v. d. Ko]k in de „Java-Po8t", 1912, p. 226—227 en O. S. Heldring in Tijdschr. voor Ind. T. L. en V. kunde, DI. LV (1913), p. 429 e. v.

a *f* *flaming* dat van *parallelisme* ontmoet. „Tusschen den stamvader van de inenschelijke groep en den toetinstamvader van dierlijken aard hebben vroeger betrekkingen van vriendschap en hulp, of, zeldzamer, van vijandschap bestaan” 1).

De definitie van W. H. R. Rivers, 2) betrekking hebbend op het totemisme in Melanesie, zou in *onderdeelen* wcl min of meer kunnen passen op hetgeen in Indonesie gevonden wordt: „Onder totemisme versta ik een vorm van sociale organisatie, die drie voornaame karaktertrekken vertoont:

1°. Het verband tusschen een diert- of plantensoort of een onbezield voorwerp of een klasse van onbezieldde voorwerpen, en een bepaalde sociale groep van de gemeenschap, typisch: een exogame groep of clan.

2°. Het geloof in een verwantschap tusschen de leden der sociale groep en het diert, de plant of het voorwerp, een geloof dat zich dikwijls toont onder den vorm van geloof in de afstamming van de menschelijke groep van het diert, de plant of het voorwerp.

3°. De eerbied, betoond aan het diert, de plant of het voorwerp; de typische vorm van dien eerbied bestaat hierin, dat het diert of de plant niet gegeten mogen worden, terwijl het onbezieldde voorwerp niet gebruikt mag worden, althans niet zonder zekere beperkingen.”

Het zal bij de bespreking der verschijnselen in Indonesie evenwel voldoende in het oog gevallen zijn, dat de band tusschen het z.g. totemisme en den „vorm van sociale organisatie” of niet bestaat, of zeer los is. De drie „voornaamste karaktertrekken” komen ook alchts weinig gecombineerd voor; de verschijnselen zijn incidenteel, hebben blijkbaar weinig betekenis voor het huislijk of maatschappelijk leven. Het „geloof” aan de afstamming schijnt ook vaak alleen te bestaan in het hechten aan verhalen daaromtrent in omloop, verhalen, die ook zeer goed later bedacht kunnen zijn, om b. v. een spijverbod te verklaren.

Daar er onder de besproken verschijnselen echter vele zijn, die verschillende trekken met het totemisme gemeen hebben, zou men de stelling kunnen verdedigen, dat het totemisme in den Archipel niet meer bestaat, of er niet tot volkomen ontwikkeling is gekomen. Daartegenover is in het bovenstaande telkens uitgekomen, dat de als afsporen of rudimenten van totemisme opgevatte verschijnselen vaak ook op andere wijze hun verklaring kunnen vinden.

Wilt men alle *dierenverering* met don naani van totemisme bestempelen, dan komt natuurlijk het totemisme algemeen in den Archipel voor.

T. J. B.

* **LAMMINGA (ANSKE GERBEN)**, go boron to Makkum (gemeente Wonsoredeol, Friesland) 25 November 1855, overleden te Assen-Gravenhago 31 October 1920, studeerde aan do Polytechnische School to Delft, word in 1877 toegelaten tot een verbintenis voor don Indischon ryksdienst bij den Waterstaat en deed in 1879 zijn eindexamen voor civielingenieur.

Voor zijn practische vorming werd hij door het Departement van Kolonien achtereenvolgens geplaatst bij do Rijkswaterstaat-werken van den Waterweg van Rotterdam naar zee te Hock van Holland, bij de Gemeentewerken van Amsterdam en Rotterdam en bij den bouw van de spuOTw'eg-brug over den Rijn te Rhene. In Januari 1881 uitgezonden naar Indie, trad hij in dienst als aspirant-ingenieur bij den Waterstaat en's Lands Burgerlyke Openbare Werken. Van 1881—1893 bleef hij geplaatst in de residentie Probolinggo en hij heeft daar schitterend werk verricht. Hij deed een zeer uitgebreide en nauwkeurige opname en grondde daarop een breed toegelicht voorontwerp van de Pekaldn-werken, dat in 1885 werd geautoriseerd. Het maken van het definitieve ontwerp en de nitvoering daarvan in eigen beheer werden aan Lamminga opgedragen. Het was de eerste schepping van den Indischen waterstaat op het go bled van de zoogenaamde ge-regelde bevolcingswerken, die zich uitstrekke over 10.000 bouws. In 1892, toen de Pekalen-werken gereed waren, vertrok hij met verlof naar Nederland. Na terliker in Indie was hij van 1895—1903 belast met de opnemng en nitvoering van werken in het belang der verbetering van de bevolcng en den waterafvoer in Noord-Tegal en later ook van Noord-Pekalongan, te samen een oppervlakte van 166.000 bouws (118.000 H.A.) en omvattende de volgende werken (oppervlakte in bouws tusschen haakjes): Djengkellok (8000), Kaboejoetan (5000), Babakan (5000), Pemali (45000), Goeng en Koemissik (39000), Tjimal-Tjijatjaban (37000) en GSnteng-Sragi-werken (27000). Verder maakte hij zich verdienstelijk door het inleiden van een exploitatie-wijze, de Pekal6n-regeling, by Gouvernementsbesluit van 25 April 1901 n°. 35 vastgelegd in een Reglement, het eerste van dien aard.

De economische zijdo van irrigatie had tevens steeds ten zeerste zijn aandacht. Vandaar dat hy bij de oprichting van de Rentabiliteitscommissie in 1897 daarin van den aanvang af als vertegenwoordiger van het Departement der B. O. VV. zitting kreeg.

In 1903 werd hij bij keuze benoemd tot hoofd-ingenieur 2de klasse en aangesteld tot chef der 4de waterstaatsafdeeling ter standplaats Spe-rabaia. A18 zoodanig heeft hij groote bevolcngswerken in Madioen en Bosoeki in behandeling genomen en een werkzaam aandeel gehad in de havenplannen van Soorabaja. In 1905 giug hij voor de tweede maal met verlof, word bij zijn terugkeer bevorderd tot hoofdingenieur 1e klasse en benoemd tot chef der 3do waterstaatsafdeeling te S6ma rang. Hij had toen bemoeienis met de verloterij-gaor haventoestanden te S6ma rang, de bevolcng uit do kali Bodri (afdeeling Kfindal), de vorlaging van het peil der Rawah PSning (bij Salatigaen Willem D) CJI de verbetering van de aiwating dor Sorang- en Toentangrivioron (in het gebied der Domakscho waterwerken). Op economisch gebied is hij de schepper van het eerste waterachap op Java, dat der Woro in de Vorstenlandon, dat echter eerst by Indisch Stb. 1920 n°. 722, bekend als de Vorstenlandsche Waterschapsordonnantie, een instelling van publiekrechteluk karakter werd.

In 1908 word hem het ambt van directeur dor B. O. W. aangeboden, maar de gezondheidstoestand van zijn echtgenoot noopte hom dit aan-

1) P. W. Schmidt, aangehaald op pag. 32 van A. van Gonnep, L'Etat actuel du Problème todmique. Paris. 1922.

2) Zie van Gennep. 0. cit. p. 36, 37.

bod af te wijzen en zijn ontslag uit 's Lands dienst te nemen, hetgeen hem met ingang van 5 Maart 1909 werd verleend. Wei verdiend was daarop zijn benoeming tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. In Nederland teruggekeerd werd hij bij Kon. Besluit voor het tijdvak van 1 April 1910 t/m Juli 1911 benoemd tot tijde-西 buitengewoon hoogleraar in de waterbouwkunde aan de Technische Hoogeschool te Delft en opende zijn colleges met een intreedende getiteld: „Stand van het irrigatiewezen in Nederlandsch-Indië”. Doch na ommekomst van dat tijdvak weigerde hij een verlenging van het professoraat, wegens de onderschatting van dat ambt liggende in het buitengewoon hoogleraar-schap, de tijdelijke aanstelling en de geringe bezoldiging. De Technische Hoogeschool betreunde zijn heengaan.

In 1912 trad hij toe tot een combinatie van Nederlandsche aannemers, die havenwerken in Hamburg uitvoerden, waaraan de wereldoorlog een ongewild einde maakte. In 1913 was hij tot gedelegeerd commissaris en in 1914 tot directeur van de N. V. „Nederlandsche Maatschappij voor Havenwerken”, benoemd. In het belang van haar zaken ging hij in 1917 naar Chefoc, van daar naar Nederlandsch-Indië en van daar weer naar Chefoc, om in 1919 in Nederland terug te keeren. Hij nam een werkzaam aandeel aan de stichting van het „Nederlandsch syndicaat in China” en de „Societe internationale d'etude des travaux du Maroc.” Een ernstig Hiden sloopte spoedig zijn krachtig gestel. Nr zijn overlijden bleek op treffende wijze zijn liefde voor de wetenschap en sympathie voor Indië. Bij zijn uiterste wilsbeschikking werd onder den naam „Lammingafonds” een stichting in het leven geroepen met een kapitaal van / 100.000 uit zijn nalatenschap, bezwaard met vruchtgebruik ten bate van zijne vrouw, tot bevordering van de waterbouwkundige wetenschap, door de stichting van een waterbouwkundig laboratorium „tot het doen van onderzoekingen, waarbij de voorkeur wordt gegeven aan onderwerpen, die in het bijzonder kunnen dienen tot de ontwikkeling van de waterbouwkunde in Nederlandsch-Indië.”

Geschriften : Irrigatie uit de rivier Pekalen, bijdrage tot de kennis van het irrigatiewezen in de res. Probolnggo, Tijdschr. Kon. Inst. van Ing., Afd. N. I. 188G—87; De Pekalen-werken, Tijdschr. Kon. Inst. v. Ing., Verhandelingen 1884—85; idem, De Ingenieur 905 n°. 46 en 47; Gewijzigde inzichten in den bouw van prises d'eau in Indische rivieren sedert J 887, De Ingenieur 911 n°. 1. Over de PCmalı-werken is een verhandeling verschenen door Jr. J. C. Voorduin in Tijdschr. Kon. Inst. v. Ing., Verhandelingen 1914. Uitgebreide necrologie (met portret) door prof. Ir. C. W. Weijts, De Ingenieur 1921, n°. 20.

SARĀKAT ISLAM. Zesde Nationaal Congres. Voor de tweede maal al werd in 1921 — thans te Sperabaja, van 6—10 October — door de Centrale S. I. een nationaal congres gehouden; echter zonder haar voorzitter. De heer Tjokroaminoto was n.l. in Augustus van dat jaar in preventieve hechtenis gesteld, beschuldigd van meineed in het Sosrokardonproces (afd. B-Tjimaranie-drama). De arrestatie van Tjokro had aanleiding gegeven tot betoogingen, alsmede tot de oprichting van een Co mite „Menegoehkan Kebranian Pergerakan”, voor de vorming van een fonds

ter ondersteuning van de voorvechters tevens slachtoffers der beweging. De leiding der S. I.-centrale kwam in handen van Hadji Agoes Salim en Abdoel Moe is; ook die van deze vergadering. Het October-congres trok groote belangstelling; in behandeling zou komen het beginsel der z.g. par-場 discipline, dat in een der vergaderingen van het D jokia-congres van Maart 1921 was vastgesteld. Dit beginsel, dat gericht was tegen de communistische strooming in de S. I., tegen de Communistische Party (P. K. I.) en de door dezze party beïnvloede locale S. I.-organisaties, zou thans in openbaar debat komen.

Bij de opening van het congres werd een met rood en zwart lint omhangen -portret van Tjokroaminoto onthuld, waarbij Abdoel Moeis en H. A. Salim den afwezigen voorzitter huldigden als een leider die, schuldig of niet, toch het wel-zijn der S. I. wilde en bevorderde en voor do vrij-zijn van zijn volk streed. Op den eersten dag werd ter sprake gebracht de Regeeringscirculaire weike het verlenen van rechtspersoonlijkheid aan nieuwe S. I. vereenigeningen afhankelijk stelde van het schrappen van het eedvoorschrijf uit de statuten.

[Volgens art. 4 lid 4 der uniforme statuten bevat de eed, welke de candidaat in handen van het S. I. bestuur aflegt, de verzekering zich te zullen houden aan het statutair odel der S.I., zich te zullen inspinnen tot het bereiken van dat doel en stipt te zullen gedragen naar de bepalingen der statuten en van het huishoudelijk reglement. De tekst van den eed is als bijlage gevoegd bij het huishoudelijk regie meat.]

Salim protesteerde tegen deze beperking van de vrijheid en van het recht van vereeniging en vergadering; hij stelde voor om aan de nieuwe locale S. I.'s de keus te laten of zij al dan niet het eedvoorschrijf uit de statuten wilden weglaten; zij hadden iminers zelf te beslissen of zij sterk genoeg waren om het zonder rechtspersoonlijkheid te kunnen stellen. Abdoel Moeis wilde de rechtspersoonlijkheid aan de Regeering teruggeven en de S. I. ma ken tot een aan geen locaal ressort gebonden „Partij Sarekat Islam”; met het protest tegen den niaatregel der Regeering zou verbonden kunnen worden een bedreiging om de betrekkingen met Haar te verbreken. Na cenige discussie werd hot voorstel van Salim nopens de eedskwestie aangenomen.

De daarop ter sprake gebrachte eisch der Regeering om in de statuten een bepalingop tenemendat men, om in het bestuur eener locale S. I. zitting te kunnen nemen, minstens zes maanden in het ressort gevestigd moet zijn, werd alsmede als een inbreuk op de bewegingsvrijheid der S. I. aangemerkt, Salim achtte de praktische betekenis van dezen maatregel gering; zonder bestuurdslij te zijn kon men aan een locale vereeniging even goed leiding en voorlichting geven; bijv. aln propagandist, bezoldigd administrateur, enz.

Belangrijker was hot punt der agenda van cen der volgende dagen — 8 Oct., n.l. de *partijdiscipline*. De stemming in den boezem der Centrale, waarvan 5 hoofd-bestuurders aanwezig waren, was aanvankelijk lauw. Het was de stilte v.66r den storm! Na eenige inleidende woorden van do heeren Moeis en Salim over de beginselen der S. I., welke bezwaarlijk van tweerlet onderling tegenstrijdigen aard konden zijn, alsmede over liet revolutionnair principe der S. I., dat „vrij-

heid, gelijkheid en broederschap" beteekent, we rd het netelig onderwerp door hen in- geleid.

De partijdiscipline achtten zij cen onmisbaar vereischto voor een gezond organisatie. Zij wezen crop dat B. O., P. K. I. en N. T. P. zoodft- nig beginsel reeds lang aanvaard hadden, doch uit eigen belang een uitzondering maakten voor de S. I., wier terrein door hen we rd gebruikt als kempplaats voor hun hanen en wier organisatie door hen was verzwakt. Mocht de invoering van de partijdiscipline voor sommige leden of leiders een reden zijn om uit de S. I. te treden, dan zou daaruit blijken — aldus H. A. Salim — dat zij de andere partij verkozen boven de S. I. en dat zij dus de S. I. slechts voor de doeleinden van die andere partij wilden gebruiken. Hun uitreden zou daarom winst voor de S. I. beteekenen en geenszins verlies. Eerst was derhalve partijdiscipline noodig, wilde men beginselvastheid erlan- gen. Naderhand zou de mogelijkheid van sa- menwerking kunnen worden overwogen. Heersch- te er verdeeldheid in beginsel, dan was er noch Sardak noch Islam!

Daartegen were! door de communistische S. I-ers van Semarang—Semaoen, Tan Malaka, Mohamad Kanan c.s. — betoogd dat communisme en S. I. geen tegenstelling vormden ; dat de gods- dienst niet de juiste grondslag der volksbeweging zijn kon. Semaoen wenschte bij eventuele aan- vaarding van de partydiscipline voor de P. K. I. een uitzondering gemaakt te zien. Hij betoogde dat de S. I. zich zelf niet gelijk was gebleven; dat de vader der S. I. Samanhodi kapitaHst was en de S. I. -toko's kapitalistisch waren ; dat de ha- dji*8 van den godsdienst een „kapitalistische ideologie" maakten. Hij herinnerde aan de bezwaren, die zijn partijgenooten hadden tegen het praedi- caat „zondig" : dat aan het begrip "kapitalisme" in het beginselprograin van 1917 was toegevoegd, toen de 8. I. verklaarde den strijd te zullen aan- binden tegen het „zondig kapitalisme**". Immers — aldus Semaoen — „al het kapitalisme is zon- dig, ook het Moslimsche; de klassenstrijd moet ook tegen Mohammedaansche kapitalisten wor- den gevoerd, ter bevrijding van de verdrukto klassen, onverschillig van welken godsdienst." „Do P. K. I. komt voor de rechten dor verdrukto klassen op, daarin behoort zij van de partijdis- cipline te worden uitgezonderd."

Salim stelde editor tegenover de jonge menschlijke leerstellingen van Marx de oudo godde- lijke Koraan, waarin eeuwen tevoren het histori- sch-matrealisme word gelcerd. Aan de eon- heid van den Islam inoest worden vastgehouden; „de 8. T. huldigt immers de idee der broederschap; zy is nationaal, maar door den godsdienst tevens internationaal."

Semaoen hield vol dat de S. I. aanvankelijk do opkomst boteekendo van den derden stand en kapitalistisch was; op vroegerc congrcsen wemelde het immers van tulbanden. „Do godadienst gee ft geon zuivercriterium" —aldus Semaoen —; „Christenen en Mohammedanen wonen in het- zelfde land en hebben dezelfde belangen; men denke toch aan de broeders onder do soldaten". „Uit een oogpunt van tactiek moet de belang- gemeenschap der klass als de nicest duurzame grondslag worden aangenomen; anders stcent men de verdeel- en heersch-politiek, die van godsdienstverschillen gebruik weet to naaken.

Daarom, zoo men partijdiscipline wil, dan toch met uitzondering van de P. K. I."

Het debat sluitend, constateerde Abdoel 3loeis dat er twee stroomingen waren, waarvan „de eene versterking van den Islam en hand- having van de beginselverklaring wil, terwijl de andere gericht is op vernietiging van den gods- dienst en den nadruk legt op de tactiek.**". Wordt de partijdiscipline aangenomen, dan treedt de eene groep uit ; wordt zy verworpen, dan scheidt zich de andere partij af : ... hier scheiden zich de wegen" ; — aldus Abdoel Moeis.

In stemming gebracht, we rd met overwel- digende meerderheid van de vertegenwoordigers der locale S. L's de partijdiscipline zonder be- perking aangenomen. De communisten verklaar- de n daarop voor hun persoon uit de S. I. te tre- den. Daarinde was het beslecht ten nadeele van de communistische groepen in de S. I.

Op de volgende dagen word o. m. de vakbewe- ging ter sprake gebracht; n.l. de vraag of de vak- actie al dan niet vrijgehouden moest en kon wor- den van de politiek; voorts of geen samenwerking mogelijk was van de Revolutionnaire Vakcen- trale van Semarang met de Djokjasche Vakcen- trale. Besloten we rd om deze aangelegenheid op een nader te bepalen datum in een conferentie van vakvereeningen in behandeling te nemen.

Ge v o l ge n der schexiring; g e s c h e i- den samengaan op algemeen nationa al terrein; concurrentie; verdrin- g i n g van de S. I. op economisch te r-

den op het Soerabaja-congres van 1921, waar men het sussend en verzoenend woord van den tactvollen leider Tjokroaminoto wel miste, de communistische afgevaardigden verklaard voor hun persoon uit het S. I. verband te treden, op hun voorbeeld volgden spoedig do besturen van vrijwel alle locale S. I.'s in en om Semarang. Deze „roode" S. I.'s waren reeds lang onder com- munistischen invloed gekomen; door haar inter- mediair had de P. K. I. zich immers een „poli- tiek front" kunnen vorraen in de volksbeweging. Het "economisch front" were! beheerscht door de Revolutionnaire Vakcentrale. Voor de communis- tische S. I. afdelingen, die uit het centraal S. I. verband gestooten, zich voorloopig onder het Semarangsche „gewestelijk S. I.-comite", hadden geschaard, moest een nieuwe centrale instelling worden geschapen. Dit geschiedde in 1921 op het Kerstcongres der P. K. I., toen besloten we rd tot de vorming van een z.g. „Persatoean Sarekat Islam"; althans in beginsel.

Intusschen was de splitsing van de Inlandsche politieke beweging in twee hoofdstroomingen, n.l. do godsdienstig-nationale met Djokja — se- dert 1920 zetel der Centrale S. I. —als concen- tratiepunt en de communistische met Semarang als rood centrum, een voldongen feit geworden. Do verwijdring van woelige elementen zou aan de S. I. de zoo lang begeerde "beginselvastheid" geven en voor do leiders do mogelijkheid openen om nu eens rustig aan het hors tel van het ver- brokkeld partijverbaud to arbeiden.

Het consolidatie-proces ondervond echter voortdurend stoornis. Vooral van de zij de van communisten van Inlandschen landaard werden gedurig pogingen aangewend om zoo al niet tot verzoening dan toch tot samenwerking — natuur- lijk ten bate van de eigen partij — te geraken.

Het stork oplevend inheemsch "nationalisme", aangewakkerd door propaganda voor constitutioneel hervorming, oefende een te grootte aantrekkingskracht uit, dan dat scheiding in organisatie een samengann voor bepaalde doeleinden zou behoeven uit te sluiten.

Motieven voor gezamenlijke *nationale actie* vond men al spoedig in de z.g. „autonomie-beweging" van December 1921 — Januari 1922, ingeleid door eenige notabelen van Europeeschen landaard, die de beginselen der Herzieningscommissie van 1918 gaarne spoedig verwezenlijkt zouden zien „als eerste stap ter tegemoetkoming aan de diepgevoelde verlangens der bevolking". (Zie De Indische Gids 1922 p. 289 vlg. : 350 vlg.; p. 431 vlg.).

Ter wille van een nationale samenwerking werd bij het uitbreken van de pandhuisstaking van Januari 1922 door de Centrale S. I. voorts een poging gedaan om in contact te komen met den Pandhuisbond (P. P. P. B.), welke poging echter faalde door de actie der P. K. I., die zich dadelijk met het conflict bemoeide.

Betere gelegenheid tot samenwerking met andere nationale vereenigingen vond de S. I. in de verschillende maatregelen van bestuur en politie met betrekking tot de voedselvoorziening: tot de uitoefening van het vergaderrecht; in de toepassing van de politieke maatregelen tot interneering en externeering, van de preventieve hechtenis; in het kort in al die zaken waarbij op koloniaal-nationale tegenstellingen kon worden gewezen, bijv. : ten aanzien van de beperkingen der „bewegingsvrijheid". *¹ Als bindmiddel moest dan het nationaal bewustzijn dienst doen als „negatieve ideologie", in de betekenis van verweer tegen wat als verouderd wordt beschouwd, van verzet tegen al wat gericht schijnt op onderdrukking van het verlangen om eens baas te zijn in eigen huis en eigen huishouding eens zelf te mogen bestieren.

De nationale gedachte zou dan het best kunnen worden gepropageerd door vorming met tertijs van een „Nationaal Indisch Congres", een combinatie van min of meer zelfstandige subnationale eenheden, n.l. congressen van Sumatra, Borneo, Celebes, Timor, Java enz., alle op eigen lokaal-inheemsche grondslagen, zoo veel doenlijk met den nationalen godsdienst als bindmiddel. Zoo werd eind 1921 er naar gestreefd om de Inlandsche beweging op Sumatra te concentreren in een „Comité Persatoean Sumatra" met Sibolga als centrum; zoo werd kort daarop het oog geslagen op Borneo als terrein voor nationalistische propaganda; later zou Celebes aan de beurt komen.

De periode na het conflict met de P. K. I. en hare communistische filialen kenmerkte zich dan ook door een „voortdurend zoeken naar telkens hooger reikende politieke organisatie". Mogelijk zouden de nationalistische leiders elkaar in die hogere organisatievormen kunnen terugvinden wanneer het gaat om het streven naar het ideaal der „zelfbeschikking".

De kloof tusschen Djokja en Semarang was diep en breed, maar bleek toch op verschillende punten wel te overbruggen. Een dier punten was gelegen aan het economisch front. Ruim een jaar na de seheuring der Vakcentrale in twee helften, waarvan de eene, de Revolutionnaire, tot Samarajig en de andere, de Persatoean PrgCrakan

Kaoen Boeroeh (P. P. K. B.), te Djokja was gezeteld, glukte het naar Smaoen, die na een avontuurlijke reis naar Rusland in Mei 1922 was teruggekeerd, om de beide vakcentrales te vereenigen in een federatie. De fusie kwam tot stand in een algemeene vergadering van vakvereenigingen in September 1922 te Madioen gehouden, naar het heette speciaal met het doel! om stalling te nemen tegen de voorgenomen bcziuiningsmaatregelen van verschillende werkgevers.

Onder den naam *Persatoean Vakbond Hindia* (P. V. H.) werd toen een federatie opgericht, waarbij zich aansloten de Pandhuisbond (P. P. P. B.), de Fabrieksarbeidersbond (P. F. B.), de Vereeniging voor Spoor- en Tramwegpersoneel (V. S. T. P.), de Kwakschool-, Hulpouderwijzers- en Opiumregiebonden. De geheele vakbeweging kon dan in communistische bedding worden gestuwd, naar de leiders der P. K. I. meenden. De S. I. was meteen van het geheele terrein der vakbeweging verdronen. Hier was de Communistische Party (P. K. I.) heer en meester; op dit terrein kon de leer van den klassenstrijd ongestoord worden gepropageerd en een felle actie worden gevoerd, welke 8 maanden later zou leiden tot de spoorwegstaking van Mei 1923.

Pogingen tot herorganisatie van de S. I.; verdere pro-paganistische versterking van nationalistische en godsdienstige gevoelens.

Intusschen hadden de voormannen der S. I. niet stil gezeten. Sedert de geruchtmakende vrij-spraak van Tjokroaminoto in Augustus 1922, nadat hij in April in vrijheid was gesteld, was deze voorman doende geweest om allerwegen aan de S. I. nieuw leven in te blazen. Daarbij maakte hij gebruik van de propaganda-middelen der communisten. Zoo streefde hij er naar om vrouwen en kinderen in de politieke beweging te betrekken, door hen op te wekken om aan vergaderingen deel te nemen. Een vereeniging voor S. I. vrouwen te KSoedjati, „Wanoedyo Oetomo" heeheten, werd door Tjokro's echtgenoot opgericht, terwijl padvindervereenigingen den 8. I. geest onder de kinderen moesten opwekken en gaande houden. De S. I. scholten in en om Semarang zorgden voor het onderwijs op politieke grondslag. De roode S. I.'s hadden echter het grootste succes met hunne S. I.-scholten en jeugdorganisaties, welke naar het voorbeeld van den Russischen cultuurarbeid behalve den strijd tegen het analfabetisme door onderricht aan volwassenen, de vorming van een „nieuwe generatie van communistisch denkers" beoogden. Min of meer onder communistischen invloed was mode een fonds opgericht ter bevordering van het S. I. onderwijs, go-naamd F. O. S. I. O. (fonds oetoko S. I. onderwijs), in den geest van de „Malakka-scholen" tot vorming van arbeiders voor verschillende bedrijven.

Het beginsel der partijdiscipline werd intusschen in de S. I. doorgevoerd; het werd uitge-speeld tegen de roode elementen in de plaatselijke S. I.'s om ze uit het verband te stoten.

Het afsplitsingsproces verliep te Madioen op bijzondere en heftige wijze. Van hare oprichting af toonde de plaatselijke S. I. van Madioen zich steeds min of meer weerspannig tegenover de Centrale S. I., wier gezag zij niet in elk opzicht

wiklc erkennen ; het niinst nog ten opzichte van de plaatselijke kas; zij verkoos hare geldmiddelen zelf te beheeren. Ook tegenover de „sociale idee" der centrale bleef de Madioensche S. I. sceptisch; die idee schen ha ar wat al te democratisch toe. Langzamrhand kwamen echter nieuwe leden, tevens leden van de V. S. T. P., hunne uit Scinarang meegbrachte denkbeelden en leuzen bin-nen den Madioenschen conservatieven kring propageeren. Zij brachten nieuw leven in de rustige sfeer, doch ook strijd.

De botsing tusschen tie nieuwe en de oude denkstromingen deed hare uitwerking ook gevoelen in de leiding, waar het ten slotte tot een uitbarsting kwam. Een open bare vergadering zou a an den strijd een eind moeten maken; aan haar de beslissing welke partijrichting die der „S. I.-s6djati" der ware S. I., zou zijn.

Op 16 J uli 1922 we rd tie vergadering gehouden, waarin het tot een openlijke breuk kwam tusschen de „roode" en de „witte" fractie, toen het beginsel der partijdiscipline tegen de communistiche elementen word uitgespeeld. De witto S. I.-ers zochten steun bij het Inlandsch bestuur en boden den Regent het beschermheerschap aan; de roode frac tie organiseerde zich tot een afzonderlijke plaatselijke S. I. en voegde zich in het verband, het hare zustervereniging — de roode S. I.'s van Semarang, Salatiga, Wirasari, Oengaran, Kendal, Bandoeng, Soeka-boenii, Soemedang, Tasikmalaja, Ngandjoek, Djokjakarta en PoerwokSrto — omvatte.

Tegen de gestadige propagandistische actie der Semarangse communisten waren de tact en het beleid van Tjokroaminoto blijkbaar niet bestand. Noch de opneming van Semaoen sedert 1918 in de S. I.-contrale, als com missaris voor Semarang, noch de aanvaarding, op het Maart-congres van 1921, van het soepele, met socialistiche beginselen gedrenkt compromis-program, noch de medewerking aan den strijd tegen het (zondig) kapitalisme, heeft in de practijk het ontbindingsproces kunnen verhinderen.

In een 8. I. vergadering te Ambarawa in Augustus 1922 gaf Tjokroaminoto dan ook uiting aan zijn wrevel over den gang van zaken gedurende zijn preventieve hechtenis door te verklaren dat de S. I. ziek was: „zij lijdt aan ar-moede en -gebrek, net zooals het Javaanscho „volk; ook aan ontwikkeling waardoor de ziel jijdt". Na het kapitalisme do schuld te hobben gegeven van de armoede van het volk, wees Tjokro tie socialisinc aan als de vijand van het kapitalisme. „Er zijn echter soorten van social-isme", verklaarde hij, „het soort dat do 8. I. bezigt, is dat hetwelk door Allah geschonken werd, de IHLIII, de cenige ware grondslag".

Over do partijdiscipline sprekend, zeide Tjokro dat hij het niet goed kon vinden, dat de S. L., die door hare grondslagen een groote, ernstige en vlekkelooze bond was geworden, in een andere vereniging zou overgaan; „dat zou zijn ongo-hoorzaamheid jegens AUah".

Het propageeren van de onaantastbaarheid van het godsdienstig beginsel der 8.1, geschieddo uitoaraad op inheemsch-nationalen grondslag, buiten de Arabieren om. Dozen hadden allongs do S. I. den rug toegekeerd en zich aan de centralo Jeiding onttrokken sedert do aanvaarding van hot socialistiche beginselprograin en het coquet-ieeren met de aartsvijanden van het kapitaal.

Het in 1918 door de Centrale S. I. ingesteld „Comit6 Tentra Kangdjeng Nabi Mohamad", de z.g. „benteng agama fslam", dat de godsdienstige vraagpunten der S. I.-ers to behandelen kreeg en tot taak had om twistvragen met betrekking tot den Islam buiten de S. I. te houden, was inder-tijd met geldelijken steun van Arabischc kapitalisten opgericht. Nu zou de taak van dit Comite overgaan op de te Djokja sedert 1917 gevestigde vereeniging „MohammadVah." een godsdienstige schoolvereeniging, die zich niet met poli-tieke aangelegenheden ophoudt, zoodat zij het „kapitalisme" ongemoeid laat. De Mohamma-dyah nu zou als veiligheidsklep voor religieuze aspiraties dienst doen en de Centrale S. F. in staat stellen om godsdienstgeschillen buiten hare organisatie te houden.

Naar het voorbeeld van de „A11 Muslim League" in Britsch-Indie en als tegenwicht tegen het „A1 Indie Congres" dat in de Pinksterdagen van 1922 te Bandoeng gehouden het streven der Nationaal Indische Partij naar „volksseenheid en volksYryheic!" propageerde, we rd eind October 1922 het „Eerste Al Islam Congres" te Che-ribon gehouden. Dit „A1 Islam congres", dat ook door talrijke locale S. I.'s we rd bijgewoond, stond onder voorzitterschap van Tjokroaminoto, doch onder leiding van H. Agoes Salim; het stelde zich ten doel „te streven naar eensgezind-heid en onderlinge samenwerking cler Mohame-dancn, met name ten aanzien van vraagstukken, die de tijd meebrengt en die den Islam raken."

Gewezen we rd op de successen van Moestafa Kemal Pasja in zijn krachtig streven om het Turkscho Rijk voor ondergang te behoeden en het Congres in overweging gegeven hem een telegram van hulde te zenden. Aan de Centrale S. I. we rd tevens opgedragen om te streven naar de samonstelling van een „Islam-raad" waarin zitting zouden nemen eenige door de locale S. I.'s aan te bevelen schriftgeleerden. Ook het onderwys genoot op het congres de noodige belangstelling. Betoogd we rd dat bevordering van werelddcho wetenschappen niet strijdig is met den Islam; zij zijn juist noodig ter verklaring en verheldering van den godsdienst. Aan de kennis dier wetenschappen diende echter het godsdienstig beginsel ten grondslag te liggen.

Ook op staatkundig terrein deed zich de gelegenheid voor om een woord mee te spreken. De behandeling in den Volksraad van het v6or-ontwerp van wet tot herziening van de staatsinrichting van Nod.-Indie had do 8.1, vertegenwoordiging in dat college in nauw contact gebracht met de oppositie. In den stryd tegen de „reactie in do politick" mocht do Centrale S. I. toch niet achter blijven. Zy sloot zich met do P. K. I. en met de (indere Inlandsche partijen aanstonds aan bij de „Radical. Concentratie" van November 1922, die ook leiders van niet-inheemscho organisaties onivatto. Toen allengs block dat do leiding dier actie gchcel in Europeesche handen zou blijvcn, voor zoo ver die zich niet in communistiche richting liet dryven, verflauwdo do belangstelling van S. I. zijde spoedig.

Zevende Nationaal Congres. Na het-geen kort to voron was voorgoavallom mot de plaatselijke S. I. van Madioon, scheon dezo plaats de aangewezeno te zijn voor het congres dor centrale S. I., dat van 17—20 Februari 1923 dan ook akklar word gehouden. Het we rd bijgewoond

door 1200 卍1500 leden: 40 afdeelingen waren er vertegenwoordigd door 117 afgevaardigden.

De bijeenkomst, we lke ook door S. I. vrouwen was bezocht, werd geleid door Tjokroaminoto, die mededeelde dat in de bestuursvergadering besloten was om de omvorming van de vereeniging in een „Partij S. I.“, in open ba re vergade - ring te behandelen. Dit onderwerp we rd ingleid door H. A. Salim, die cr op wees dat de vorin der S. I. organisatie, we lke door de Regeering was aangegeven — plaatselijke vereenigingen desgewenscht verbonden door een centra al lichaam — den vrijen groei dier beweging had belemmerd ; voorts dat de C. S. I. in den loop der tijden verantwoordelijk we rd gesteld voor hetgeen in de plaatselijke vereenigingen gebeurde.

De zwakke band tusschen de S. I.-centrale en de locale organisaties, waardoor het mogelijk werd, dat andere vereenigingen in de „kandang“ der S. I. (d. i. binnen de S. I.) aanhangers konden winnen, niaakte het noodig naar een andere for- matie om te zien. Doze was nu gevonden in een Partij S. I., bestaande uit „werkende leden“ (wargo roemekso), die in de locale S. I.'s, waar- van zij lid zouden zijn, propaganda zouden ma- ken voor en zouden werken naar de in het begin- selprogram opgenomen voorschriften.

Nadruk we rd gelegd op het vasthouden aan de beginselen van den Islam in zijn inaatschappij- leer en aan zijn voorschriften voor deze wereld; zoodat voor het werk hier op aarde allen zich aaneen te sluiten hadden met behoud evenwel van eigen inzicht en van vrijheid in het volgen van een eigen weg tot het geluk in het hierna- maals. Nadat Tjokroaminoto had verklaard dat hij voor het congres 52 plaatselijke afdelingen had bezocht, waarvan 45 zich met het plan konden vereenigen, we rd het voorstel tot oprichting van de „Partij S. I.“ aangenomen verklaard.

Daarop werd de partijdiscipline ter sprake gebracht, vermits op de opheffing daarvan door sommige locale S. I.'s was aangedrongen, in zoover dat voor de Communistische Partij (P. K. I.) een uitzondering zou worden gemaakt. Aan de voorstanders van de afschaffing, n.l. de afgevaardigden van enkele Semarangse S. I.'s, die zich nog niet van de centrale organisatie hadden afgescheiden, werd door den Voorzitter gevraagd een uiteenzetting te geven van de communistische beginselen ten aanzien van den godsdienst. Hun verklaring dat de P. K. I. en de communistische S. I.'s tegenover den godsdienst een „neu- traal“ standpunt innamen, maakte echter hun opneming in de Partij S. I. onmogelijk. Met 33 stemmen v66r en 3 tegen werd door de afdeellings- afgevaardigden besloten de partijdiscipline te handhaven, zonder eenige uitzondering. Op den volgenden dag kwam het vraagstuk der werk- loosheid ter sprake, waarbij adhaesie werd be- tuigd aan de actie van den Bandoengschen Bond tegen werkloosheid; voorts werd het plan geop- perd om een landbouwcongres te houden ; daarna kwam aan de orde de vrouwenbeweging in de S. L., waarbij de wenschelijkheid werd betoogd van meerdere ontwikkeling der vrouw, die den man in den politieken strijd tot steun moest zijn. Voorts werd, in aansluiting bij het verhandelde op het „Al Islam Congres“ van Cheribon, door

H. A. Salim een uiteenzetting gegeven van de Sultanswisseling te Constantinopel. Hij wees op de wenschelijkheid om den nieuwen Chalief ook

door de Moslims in Indie te doen erkennen als „Heer der Geloovigen en beschermer van de beide heilige plaatsen?“ Aan de locale S. I.'s zo\i worden opgedragen lijsten in te dienen van schrift- geleerden, die geschikt en bereid zouden zijn om zitting te nemen in den door het Al Islam Congres bedoelden Islam-raal.

Op den 3den dag werd de actie van het „Alphabetisme Bestrijdings Comité“ (A. B. C.) ter sprake gebracht, waarbij besloten werd om die beweging te steunen. Ook maakten de algemeene verhooging van bestaande en de invoering van nieuwe belastingen den onderwerp van bespre- king uit, waarbij de wenschelijkheid werd betoogd om de uitgaven voor leger en marine aan- zienlijk te verminderen en voor de salarissen een maximum van / 1000. 's maands te stellen.

In de sluitingsvergadering werd door Tjokroaminoto de bedoeling van de oprichting der Partij S. I. nogmaals verklaard; degenen, die tot de communistisch gezinde groepen der S. I. behoorden, zouden niet in het partijverband der S. I. Partij kunnen worden opgenomen; de groepen zelve zouden niet bij de Centrale S. I. mogen blijven aangesloten. Voorloopig zou de Centrale S. I. naast de Partij S. I. blijven bestaan; de locale S.I.'s zouden echter langzamerhand over- gaan in „vakvereenigingen“\ De partijdiscipline zou ook gelden tegenover Boedi Oetomo, de Nat. Ind. Partij, Pasoendan en Sumatranenbond. Met deze vereenigingen zou de samenwerking blijven bestaan, doch elke partij zou blijven in eigen verband m't. eigen beginselen. Vijandig zou de Centrale S. I. tegenover geen enkele politieke vereeniging staan, met uitzondering echter van den Politieke Economischen Bond (P. E. B.), die als „vijand van de volksbeweging“ were\ gebrandmerkt. Als verwant met de P. E. B. was de „S. I.-poetih“ de witte S. I. van Madioen, aan te merken.

Vervolgens sprak H. A. Salim een slotwoord, waarin de Volksraad een „wajangan,^ (Bchiinver- tooming) werd genoemd, terwijl de ontworpen in- stelling van een Wetgevenden Raad naar zijn oordeel de waarde van den Volksraad nog nicer zou verminderen. Werld de herziening van de staatsinrichting werkelijkheid — alclus het Volks- raadslid Salim — dan achte de Centrale S. J. verdere medewerking met de Regeering in die richting ongewenscht. Mocht de Sarekat J slam het echter toch noodig achten dat de vereeniging in den derden Volksraad vertegenwoordigd werd, dan zou alleen Tjokroaminoto daarvoor in aan- inkering kunnen komen. Ten slotte besprak Sa- lim de samenwerking met de Radicale Concw- tratie, welke steeds zou plaats hebben met behoud van eigen beginselen.

Dat de Indische Communistische Partij op den tijdens dit C. 8. J.-congres tot uiting gekomen anti- communistischen geest evenzeer in het openbaar zou reageeren, was wei te voorzien.

Als weerslag op dit congres is dan ook te be- achouwen het op 4 Maart 1923 door de P. K. J. tezamen met de roode plaatselijke S. I. vereeni- gingen, te Bandoeng gehouden Communistisch Congres, waarin de tegenstelling van de P. K. I., „die ha ar ontstaan aan de vele onderdrukkingen te danken had“*, tot de S. I., die „hoewel zich een volksvereeniging noemend, van het kapitalisme geen afstand wil doen“, door den heer Semaoen scherp werd geaccentueerd. „In de S. I., waar de

„goelddienst slechts als bindmiddel wordt gebruikt, heeft men arbeider naast kapitalisten, „zoodat het wezen van deze vereniging nooit „goed kan zijn.“ „Wij als kaocin boeroeh (arbeiders) voelen ons dan ook niet thuis in de S. I.“ — aldus Semaon. „Wij hebben ons van de S. I. „afgescheiden en vormden een oppositie-partij, „toen wij merkten dat de gelden der arbeiders „door de S. I. leiders waren opgemaakt.“

Tegenover de nieuw te vormen, door toepassing van de partijdiscipline van coönnunistische invloeden vrij te houden „Partij S. I.“, zou een combinatie van roode S. I.-verenigingen, „Sa- rekat Rajat“, worden gestekt; een „echte“ S. I. allerwegen naast en tegenover elke „kapitalistische“ S. I. De Persekatan Kommunist India en de Sarfekat Raj at zouden een eenheid vormen, „in 66n lichaam worden vereenigd.“ Op Ahe plaatsen waar roode S. I.'s gevestigd zijn, zouden ook P. K. I. afdelingen worden opgericht, met wie de „echte“ S. I.'s zouden hebben samen te werken om het kapitalisme te bestrijden. Alle belangrijke zaken zouden echter door de plaatselijke P. K. I.'s en roode S. I.'s ter regeling worden gezonden aan het hoofdbestuur der P. K. I. te Semarang. „De Roode S. I.'s (latere Sardkat „Raj at) zouden met de P. K. I. 66n banting vor- „men, 66n leger, 66n gelid, ter verdediging van de „belangen van het Indische Volk.“ (Zie Overzicht Ini. en Mai.-Chin. Pers 1923 no. 12 p. 595; Sinar Hindia 15 Maart 1923).

Die geleidelijke omvorming van de „kapitalistische“ S. I.-organisatie in een „ware“, d. i. coönnunistische S. I., zou blijkbaar geschieden volgens Sovjet-systeem; de door het syndicalisme op economisch terrein nagestreefde „cellen-structuur, voor het maatschappelijk organ is me was dan ook het doel der P. K. I.-leiders, die blijkbaar de methode van den „cellenbouw“ voor oogen hadden. De Sardkat Raj at zou de onderbouw, de Coönnunistische Partij de bovenbouw van het organisatorisch geheel uitmaken. Degenen, die voor het communisme nog niet waren, zouden eerst in den onderbouw, dat is in de Sardkat Rajat, do volkspartij, zich hebben op te houden, waar zij „gesaringd“ (ge- louterd) zouden worden v66r hunne opnemng in de P. K. I., de tweede instantie. Met de Sard- kat Kajat en de Vakorganisatie als roode strijd- krachten zou dan een georganiseerd stryd worden gevoerd ter vernietiging van het kapitalisme, waartoe uit den aard der zaak alles zou worden gerekend, wat zich niet in communis- tisch verband wilde doen openneen.

Literaluvr. Koloniale Vorschlagen 1921 en 1922 hfdst. B.; Indische Gida 1922 p. 78, 714, 824 vlg.; 1923 p. 529, 533 vlg.; N. Rott. Courant 30 en. 31 Mei 1923; Overzichten Jnl. en Mai.-Chin. Pers: over 8. T. Congressen 1921 no. 42, 1923 nos. 2, 6, 9, 10, 11 en 14; over S. I. en Mohaniadyah 1922 nos. 22, 28, 35, 36 en 37, 1923 no. 11; over Al Inlnm Congres 1922 nos. 45 en 46; over S. I. Party 1922 no. 50, 1923 no. 12; over Pandhuis- staking 1922 nos. 4 t. m. 9; over Fedcratie Vak- bonden 1922 no. 51, 1023 no. 1.; over Al Indie Congres 1922 nos. 23, 26 en 33.

Verg. Revue du Monde Musulman van October en December 1922 vol. LI en LII: Le Bolcho- vismo et FlsJam.

J. TH. P. B.

RADICALE CONCENTRATIE. Een coalitie ad hoc van do hoofdbesturen van „linksche“ groe- pen in de Indische beweging, van democratische — inclusief nationalistische, socialistische e. q. coönnunistische — politieke organisaties in de Indische samenleving, ten doel hebbende om door gezamenlijke actie aandrang uit te oefenen tot „democratisering“ in versneld tempo van het regeer- en bestuursstelsel.

De eerste concentratie had, als politiek reflex op de „November-bcweging“ van 1918, plaats omstreeks 16 November van dat jaar, toen op initiatief van het toenmalig lid van den Volks- raad Ch. G. Cramer, leider der Indische Sociaal Democratische Verening (de latere Ind. Soc. Dem. Partij), nauwe samenwerking we rd verkregen met de vertegenwoordigers in den Volks- raad van Sardkat Islam, Boedi Oetomo en In- sulinde (de latere Nationaal Indische Partij). In de vergadering van den Volksraad van 16 November 1918 (Handelingen p. 211) werd! die samenwerking door den heer Cramer aldus gemotiveerd: „De huidige tydsomstandigheden maken een „concentratie van de uitgesproken democrati- „sche Inlandsche en Europeesche elementen m „deze landen noodzakelijk. De grondslag van „deze concentratie zal zijn een urgentieplan van „hervormingen, die geboden zijn door de plaats „gehad hebbende gebeurtenissen in Europa.“ De naam „radicale concentratie“ we rd door hem in de Volksraadsvergadering van 6 December 1918 (H. p. 557) genoemd. Het was naar aan- leiding van de Regeeringsverklaring van 18 November 1918, nopena den „nieuwen koers“, welke de toenmalige wereldgebeurtenissen voor Nederland zouden hebben voorgeachreven, ten- gevolge waarvan Regeering en Volksraad voor „nieuwe verhoudingen, verschuivingen van be- voegdheden“ zouden zijn geplaatst, dat de Radi- cale Concentratie zich uitte. In verband met het tot Ades van Antwoord strekkend Verslag van den Volksraad nopens voormelde Regee- ringsverklaring diende de tot stand gekoönnen coalitie een *nota* in, welke ondertekend was door de leden Tjipto Mangoenkoesoemo (Insu- linde), Cramer (I. S. D. V.), Dwidjosewojo (B. O.), Abdoel Moeis (S. I.) en Tjokroaminoto (S. I.) en die gevoegd werd bij het Verslag der Coni- missie van Rapporteurs van 23 November 1918. In deze nota word als de „66nige door de oin- standigheden aangewezen weg“, welke de Regee- ring zou hebben in te slaan, opdat zonder ver- storing der orde Hare goede voornemens zouden kunnen worden verwezenlijkt, do volgende genoemd: „Er worde onverwijld een Voorparlement „of Nationaal Raad bijeengeroepen, samenge- „steld in streng democratische verhouding door „en uit vertegenwoordigers van alle politioke „organisaties, zoomedo uit afgevaardigden van „bijzondere, nog niet in politioke organisaties be- „grepen groepen“. Dit Voorparlement zou nu snel 66n enkelo taak ten uitvoer hebben te bren- gen, n.l. „de samenstelling ener voorloopige „constitutie, regolend in het bijzonder de ver- „houding van Indie tot Nederland, de inrich- „ting van Regeering en bestuur hier te lande, en „hot karakter van een zeer uitbreid kiesrecht.“

Op 25 Nov. 1918 diendon de sauienstellers hier nota, thans echter tezamen met de leden Sastrowidjono, Radjiman, Teouwen en Thajeb, een *motie* in, waarbij als het oordeel der onder-

teeknaren werd te kennen gegeven: „dat ten „spoedigste moot worden overgegaan tot de „vorming van een uit en door het Volk gekozen „parlement met volledige wetgevende bevoegd- „heid en de instelling van een aan dat parlement „verantwoordelijke Regeering.“ en in verband daarmede aan de Regeering werd verzocht om „in samenwerking met de vrschillende politieke „organisaties in Indie de noodige inaatregelen te „criffen, ten einde den nieuwen, door den Volks- „raad gewenschten stand van zaken te doen in- „stellen v66r de op 1921 vastgestelde beëindiging „van het mandaat van den bestaanden Vo lks- „raad.“ (Zie Handelingen Volksraad, 2de gewone zitting 1918—1919, bl. 216, 223, 251, 284, 300, 429, 443; Bijlagen onderwerp 27 stukken 1, 2 en 3).

Behalve dat zij naar aanleiding van de Garoet- affaire (Tjimareme-drama) een „protest-inee- ting „ op 20 Juli 1919 te Weltevreden hield, heeft deze Radicale Concentratie niet lucer van zich doen hooren. De „sociaal-politieke idee“ echter kwam op het Nationaal Congres der Centrale Sarakat Islam van Oct.—Nov. 1919 in een ande- ren vorm tot uiting, n.l. in dien van een centrale politieke organisatie der Inlandsche beweging, a Is pendant van een centrale organisatie der vak- beweging naar syndicalistisch model. Ook deze Politieke Concentratie „heeft zachtken geleefd en is ongemerkt verscheiden“ (Het Volk, 19 Febr. 1923, derde blad).

Voor de tweede maal, doch thans op breederen grondslag, werd vier jaren na de eerste combina- tie van November 1918 een z.g. Radicale Concentratie gevormd. Zij was echter niet, gelijk hare voorgangster, een „parlementaire combinatie“, maar omvatte thans „heel de volks- en vakbe- weging“, voor zoover de organisaties daarvan zich tot de linksche groepeerings wilden ge- rekend zien.

Na de behandeling in den Volksraad van het ontwerp van wet tot herziening van het Regeerings Reglement in 1922 werd door het hoofd- bestuur der Ind. Soc. Dem. Partij een oproep ge- richt tot de „voornaamste leiders der volksbe- weging in al hare schakeeringen“ om te geraken tot een organisatie van „gemeenschappelijk verweer tegen de reactie“, die een aanslag heette te ondernemen op de welvaart en de ontwikke- ling van de Indische volken en die verzaakt zou hebben de plechtige belofte van Nov. 1918, dat het bestuur des Lands onder wettelijke zeggen- schap der bevolking zou worden geplaatst. Noch in dien oproep, noch in de op 12 November 1922 te Weltevreden gehouden oostitueerende ver- gadering van dit „communistisch-socialistisch - nationalistisch bloc“ (Zie algemeene beschou- wingen nopens de le algemeene aanvullingsbe- grooting voor 1923 in de 2de gewone zitting van den Volksraad 1922; H. bl. 488 vjg.) was echter de naam „Radicale Concentratie“ genoemd.

In deze vergadering in besloten kring, welke bijgewoond werd door vertegenwoordigers van de I. S. D. P., N. L. P., P. K. L., 8. I. en B. O., bracht de leider der eeratgenoemde party, het Volksraadslid Cramer, in herinnei- ing dat de Novem ber- beweging van 1918 verwachtingen bad opgewekt, dat gelukkiger dagon zouden aan- broken; dat door de Regeering beloften waren gedaan, welke echter niet werden gehouden; dat de constitutioneele hervorming welke de Rege-

ring aan de orde had gesteld wel een bewijs was dat in de politiek „reactie treef“ was. Daartegen inoest nu eensgezind front, worden gemaakt door vorming van een organisatie, wier macht vrees zou inboezemen. Actie zou worden gevoerd door de demonstratieve meetings, door byeenkomsten van leiders van politieke organisaties en van vak- vereenigingen, „krijgsraden“ later „leidersraden“ te noemen, alsmede door de verslaptte vakbewe- ging weer op gang te brengen.

In de eerste vergadering van afgevaardigden, welke 3 Dec. 1922 te Bandoeng werd gehouden, zou een dagelijksch bestuur zĳn gekozen, waarin zitting namen de vertegenwoordigers, o. m. van N. I. P., P. K. I. en S. I., en besloten, zijn om plaatselijke comites van actie in te stellen, zoowel op politick a Is op een economisch terrein. De centrale leiding zou in handen blijven van een hoofdeomi- te of hoofdkrijgsraad. Doel der actie zou zijn de vorming van een goed aaneengesloten linker een- heidsfront tegen de rechtergroepen van het be- houd en van de reactie, die aanstuurden op be- perking der bewegingsvrijheid, op bezuinigingen in zake onderwijs, hygiene en andere sociale ver- zorging. Den 7den Januari 1923 werd een vergadering gehouden te Bandoeng, ter voorziening in het presidium der centrale leiding, waaromtrent van meet af aan principieel geschil was ontstaan. Reeds in de oprich tings vergadering stonden P. K.

I. en N. I. P. scher tegenover I. 8. D. P. Zelfs met N. I. P.-materiaal kon de diepe klove, welke ook op Indischen bodem tusschen socialHme en communisme gaapt, niet worden overbrugd. Hoe we l de poging om de hoofdleiding in 66n hand te brengen mislukt was werd zoo lang mo- gelijk naar „sainenwerking met behoud van auto- nomie“ gestreefd.

Op 14 Januari 1923 werd een openbare meeting in het Sirenepark te Weltevreden gehouden, waarin o. a. de leider der Sarakat Ambon, Patty, verklaarde, dat do Radicale Concentratie was ontstaan door vereeniging van plitieke vereeni- gingen en vakbonden, ten einde op te komen tegen de „bezuinigingsmaatregelen der reactie, waarvan volk en land de dupe worden.“ Op dienzelfden dag werden door de plaatselijke sub- comitds meetings gehouden te Semarang, Bandoeng, Socrabaja en Medan. Gelijkloidenf ino- tics werden op dien dag door de aangesloten ver- eenigingen aangenoien, waarin zij verklaarden accoord te gaan met de door de Radicale Concentratie voorgestane en in de practijk door te voer ren actie tot verkrijging van meer bewegingsvrij- heid, tot bestrijding van werkloosheid en armoe- de en tot verkrijging van meer rechten en vrij- heden op politick en economisch gebied, van goed oaderwijs en van een geheel aan zijn doel beantwoordenden gezondheidsdienst in Indie en voor het Indische volk.

Door hot Hoofddomit der Radicale Concentratie werd bij die gelegenheeden in de Malci- scho taal gesteld manifest uitgegeven, waarin go- hekeld werden het optreden tegen volksleidera, do wetgeving, het polittietoezicht, de drainage van Indie door kapitalisten, alsmede het wetsont- werp tot herziening van het Regeerings Reglement. Dit manifest — vertaald opgenomen in Het Indische Volk (orgaan van de I. S. D. P.) van 24 Januari 1923 —, dat tegen / 0.02 per stuk algemeen verspreid werd, vormelde in een noot: „Het Comit6 der Radicale Concentratie

„bestaat uit do politicise partijen Booth Octomo, „N. I. P. (Sardkat Hindia), Sarikat Islam, S. „Ambon, 8. Minahassa, Pasoendan, Partij Kom- „muniat India (P. K. I.) on nnder: ook de Vak- „centrale „Persatoean Vakbonden Hindia” (d. i. „centrale van V. S. T. P., P. P. P. B., P. G. B., „Politibonci, O. T. B. A., Kwekschoolbond „V. I. P. B. O. W., O. R. B., Kiccmakersbond, „Typografenbond, Havenarbeidersbond, cnz.) .”

De leider der P. K. I. de heer Seniaoen, die van de aansluiting bij de Radicaic Concentratie uiteraad gebruik maakte oin propaganda te voeren voor de bginselen der communistische partij, verklaarde in een op 14 Januari 1923 verspreide brochure, welke om haren communistischen op- zet de goedkeuring van het Hoofdcomite niet kon verwerven, het standpunt van de P. K. I. tegenover de Radicale Concentratie aan „het In- dische volk.” Waar zijns inziens de politieke toe- stand van een, volk in hooge mate door den econo- mischen toestand wordt beheerscht, gaf hij in het geschrift eerst een verklaring van „de reactie in de economie, en een beschrijving van den groei en de overheersching van het Europeesch kapi- talisme. Ook „de reactie in de politiek”, we rd door hem voorgesteld als het werk der kapitalisten, die weigeren een behoorlijk bed rag aan belasting te betalen en zich gereedmaken voor den oorlog. De Indische volksbeweging wordt dan ook door hen vertrappt. Daarom moest worden gestreefd naar verkrijging van India's vrijheid voor zelf- bestuur en autonomie. De Radicale Concentratie nu — aldus de brochure — wil cnchid van be- weging voor een gemeenschappelijk doel. Met een oproep om de gelederen der P. K. I. te ver- sterken besluit de uitvoerige uiteenzetting van het standpunt der communisten ten opzichte van de concentratie. (Zie Overzicht van de Inlandsche en Maleiach- Chineseesche Pers, 1923 no. 5).

De leiding van cleze combinatie kwam spoedig meer en meer in handen der N. I. P.-mannen, die in de centrale instelling een middel zagen om hun in nationalistische zoowel als in communistische richting afbrokkelend partijverband te versterken. Nadat op enkele tevoren gehouden leidersvergaderingen, waarop noch S. I. noch B. O. was vertegenwoordigd, tevergeefs door de N. I. P. een pleidooi was gehouden voor „non-cooperation”. were! op 18 Maart 1923 in het Gambir-park te VVelteveden weer een meeting van de Radicale Concentratie gehouden, onder leiding van het Volksrtdadslid den N. I. P.-er Dahier, in welke bijeenkomst o. m. ter sprake werden ge- bracht: de bezuinigingsmaatregelen der Regee- ring, de social e wetgeving, de ponaalo sanctie, als- mede de komat van Prof. Treub in Indic, welke „dcn arbeiders de oogen deed openen voor de inacht der kapitalisten”. Ook in de daarna gehouden leidersbijeenkomsten schonen de leiding in handen te berusten van de N. I. P., de partij van het Indisch compromiH tusBchen socialism. en cominuniste met hunuc voor de nationale op- leving schadopolitiek en zelfs door sociaal-democra- tische partijpolitiek niet to voorzotten tegen- stellingen.

Nauwelijks een half jnar na hare wedergeboor- te is ook Aeze, zonder innerlijken sa men hang in het begin der „autonomie-^gisting voortgeko- men combinatie in Juni 1923 wegens principieele partijgeschillen even „ongomerkt vrscheiden” als hare voorgangtor.

Het karakter van deze horticuwdc poging tot samentrekking van de hoofdleiding der vertak- kingen van de Indische beweging, zoomed hare be ten ken is voor de evolutie in di Inlandsche sa- menleving, hebben de noodige belangstelling zoowel in als buiten den Volksraad getrokken. Ondanks cle bedoeling van de promotors der Concentratie om krachtige actie to voeren siechta tot „gezamplijk verweer” tegen „het scherp aaneen- gesloten behou- (r (J. E. S. in Het Volk van 19 Febr, 1923, 3e blad), om politieken druk uit te oefenen steeds „binnen de grenzen van de wet” (N. Rott. Courant 30 Mei 1923, avond- blad D), is van de felle propaganda der Radicale Concentratie inderdaad misbruik gemaakt voor „extre- mistisch en revolutionnair drijven: „ongeacht het feit, dat deze alliantie in haar opzet geweld en raasenhaat wil verwerpen” (De Telegraaf 22 Febr. 1923, avondblad, 2e blad; vgl. De Maas- bode, 4 Febr. 1923, ochtendblad, 23 blad); onge- acht ook de verklaring: „deze volksactie beoogt niets tegen de regeering, wil geen orderverstoring of geweld.” (Het Indische Volk 3 Januari 1923).

J. Th. P. B..

INLANDSCHE BEWEGING. Zie BOEDI OETOMO en SARFIKAT ISLAM.

BABAH AWE, DJINAMPONG EN NO. Vroe- ger zelfstandige landschappen in de onderafdee- ling Tjalang; werden wegens hunne onbeduidend- heid toegevoegd aan het landschap Lho Kroet. Aantal geregistreerde mannen: Bnbah Awe en Djinam prong 17, Nd 24. Do onderhoorigheid Ba- bah Awe, waartoe ook behoort het boschrijke, dock onbevolkte Djinamprong, maakte vroeger deel uit van het uitgetrekte rijk Daja en behoorde aan Teukoe Poctdh Salain, iemand uit Daja ; het was toen echter nog onbewoond. De eerste bewoners, die er zich ongeveer in het midden der vorige eeuw vestigden, waren lieden uit Pidie, die onder aanvoering van Teukoe Lam Baet der- ■ waarts kwamen en er peperaanplantingen aan- legden en van de aldaar door de natuur gevormde baai gebruik maakten voor de verseheping van hun product. T. Keutjhi Lam Baet wist zich van T. Poetdh Salam onafhankelijk te maken en we rd hoofd van het ontstane landschap. Na zijn dood werd hij opgevolgd door T. Keutjhi Nja Gam * (zijn zoon), die echter voor het uitbreken van den Atjhd oorlog overleed. Deze werd op zijn beurt weer opgevolgd door zijn zoon T. Radja Leman, die in 1878 voor het eerst met het Nederlandsch- Indische Gouvernment in aanraking kwam. Hij teekende 21 October 1899 de korte verklaring. Het landschap teklo toen ongeveer 100 strijd- baro mannen. T. Radja Leman overleed in het • jaar 1903 en werd opgevolgd door zijn toen nog minderjarigen zoon Nja Ali (do tegenwoordig * Imoum van Bahah Awe) onder voogdij van Nja Ali van Oedj oeng Moo16h. Sedort 3 April 1911 voert Teukoe Ali zolf het bestuur over Bahah Aw6 en den 12 Juni 1911 teokende hij de verklaring der inlijving van zijn landschap bij Lho Kroet.

Djinam prong werd gelyktijdelig met Ba bah Awe ontgonnon, is thans echter vcor geheel bosch ge- worden on is onbewoond.

Op don Blang Paroe heeft do bevolking goedo bovloeibare rijstvelden aangelegd.

Do onderhoorigheid Nd was in het begin der vorige eeuw nog onbewoond en werd gerekend tot Daja to behooren. Eon ingozotone der gam

pong Pande (ann de Atjih rivier) met name Teungkoe Hadji Nd kwam or zich vestigen met eenige volgelingen en legde er pcpcranplantingen aan. Hij were! door eenige lieden uit Baja aange- vallen en riep de hulp in van Panglinia Polon van Reuleudng (VII mockims). Toen laatstgenocmde er in slaagde de vijanden te vcrdrijven, droeg Tgk. Hadji Nd hem het gebied op. Na het over- lijden van Panglima Polon werd deze opgevolgd ■ door zyn zoon Panglima Tjoet, die van den Soel- tan wist gedaan te krijgen, dat hij als Oeleeba- lang over het landschap werd erkend. Na zijn ; dood (1881) werd hij ver- vangen door zijn zoon Teukoe Asan, die echter kort daarop kinderloos overleed. Het bestuur kwam toen in handen van zekeren Teukoe Ali, een afstammeling van Panglima Polon. De aanrakingen van het landschap met het Nederlandsch-Indische Gouvernement dateeren van 1878 tijdens het bestuur van Panglima Tjoet. De tegenwoordige Ineum van de on- derhoorigheid Nd heet T. Mahmood.

DAJA. Verzamelaam voor Noordelijke landschappen der onderafdeeling Tjalang, afdeeling Westkust van Atjeh, met name: Koela Daja, Lambeusoe met onderhoorigheden Lam Md en Lam Nd, Oenga met Pante Tjeureumen en Kloeang. Er wonen ruim 2100 geregistreerde mannen.

De Atjfehers verstaan onder „Daja” de land- streek, die volgens hen door P6 teu Meureuhom Daja georganiseerd werd. Deze toch zou volgens het populaire verhaal de door hem veroverde landstreek geislamiseerd en in 5 meokims ver- deeld hebben, waarvan er 2 aan de Kloeang en 3 aan de Lambeusoe of Dajarivier gelegen waren. Oenga viel dus buiten dit gebied.

Landschap Koela Daja. Gegeschie- denis van dit ± 400 geregistreerden tellend landschap is bekend van de 16e eeuw. In het jaar 1530 werd het stroomgebied der Daja- en Lambeusde- rivier door een Atjdhschen vorstzoon, na zijn dood als P6 teu Meureuhom Daja vereerd, ver- overd en georganiseerd. Hetgraf van dezen P6 teu bevindt zich op de G16 Djong en staat in een reuk van heiligheid, is in Daja „het heilige graf”.

P6 teu Meureuhom Daja bouwde een benteng aan de monding der thans verzande, doch vroeger meer belangrijke Dajarivier en wist zijn macht ver Zuidwaarts uit te breiden. Naar de bevolking mededeelt, had de P6 teu Meureuhom geen nakomelingen, doch waarschijnlijker is het, dat die er wel geweest, doch in vergetelheid geraakt zijn en men a) hunne daden heeft geconcentreerd in den persoon van P6 teu Meureuhom. Later viel het rijk uiteen en wist een oelama, belast met de rechtspraak en daarom Teukoe Hakim geheeten een gedeelte van het gebied voor zich te reservee- ren en sedert leverde het geslacht der Hakiins de hoofden van het landschap. Hetlandschap Koela Daja onderwierp zich in 1877 aan het Ned.-Ind. Gouvernement. Het tegenwoordige hoofd van het landschap is Teukoe Hakim geheeten (korte ver- klaring door de Regering bekrachtigd 10 Februari 1901).

Landschap Lambeusoe. Dit landschap behoort evenals de landschappen Koela Daja en Kloeang tot de streek, welke van ouds- her als Daja bekend staat. Toen in 1898 het 3c Bataljon Infanterie een excursie in Daja maak- te, was het alleen T. Moeda Koela, hoofd van Lambeusoe, die zijn opwachting bij den comman-

dant maakte. Ondanks de tegenwerking van zijn onderhoorigen bleef hij trouw en vooral nadat zijn stiefbroer T. Nja Moot zich in 1903 had on- derworpen, kon hij zich, met behulp van deze krachtige, in Daja zeer invloedrijke persoon- Jijkheid eerst goed doen gelden en gelukte het hem spoedig orde en rust in zijn landschap te vestigen. T. Moeda Koela overleed in 1909 en werd opgevolgd door zijn zoon T. Aboe Bakar, een man, die hoewel ons bestuur goedgezind, door zijn zwakheid van karakter zoo zeer de achtung van en zijn invloed op de bevolking ver- speelde, dat het hoe langer hoe moeilijker werd hem als landschapshoofd te handhaven. Geheel oninogelijk werd dit door zijn slappe houding t)dens de ongeregelddheden in het Dajasche in de tweede helft van 1914, welke ontstonden na den verraderlijken moord op den Gezaghebber van Tjalang, den lo Luitenant der Infanterie W. van Kregten op de Keude Lam Nd (20 Mei 1914). Nadat orde en rust hersteld en de verzetleden onschadelijk gemaakt waren, achtte men het tijdstip gekomen T. Aboe Bakar van zijn anibit te ontheffen. Daar zijn oudste zoon nog ininderjarig was, was T. Nja Moet, de oom van T. Aboe Bakar, de aangewezen persoon om tijdens de minderjarigheid van den rechthebbende T. Kedjeroen met het landschapsbestuur te worden belast. Bij Gouvt. besluit van 10 Maart 1916 werd T. Aboe Bakar eervol ontheven van zijne waardigheid van bestuurder van Lambeusoe en 20 Juni d.a.v. teekende en beedeigde T. Nja Moet de korte verklaringals waarnemend bestuurder over ginoeind landschap. T. Nja Moet overleed 25 September 1916. Na den dood van T. Nja Moet werd een geschikte vervanger gevonden in T. Dorahman, Ineum van de onderhoorigheid Lam No. Op 13 Februari 1918 teekende en beedeigde T. Dorahman de korte verklaring als waarnemend bestuurder van het landschap Lain- beusoe, gedurende de minderjangeheid van den rechthebbende T. Kedjeroen, in welke functie hij thans(1923) nog werkzaam is.

Landschap Oenga. In het begin der vorige eeuw moet het landschap Oenga nog zon- der bevolking zyn geweest. De ontwikkeling van ginoeind landschap dateert van de koinst _ van T. Sarong, zoon van T. G16 Tjoet van de moe- kim Lam Leu* ot (Seulimeuin), die met geld door T. Nja Geh van Lh6 Krocet gesteund, mid dels' wajjengeweld T. Adam van Lambeusoe dwong van zijn rechten op dat grondgebied af te zien. Na zich aan de monding der Oengarivier gevestigd te hebben, wist hij zich door den Soeltan als oeieeba- lang van dat gebied te doen erkennen.

Aangezien het land niet genoeg opbracht on n zijn schuld aan T. Nja Geh af te doen, verloorde hij zijn zoon, Potjoet Ibrahim, met diens dochter/ Nja Patimah on stond aan T. Nj6 Geh een deel der uitvoerrechten van de jjeper af. Na het over- rjden van T. Sarong, volgde zijn zoon Potjoet... Ibrahim hem op, doch deze stierf kort daarna, waardoor zijn oom Potjoet Abaih aan het be- * werd kwam, die tevens met Njd. Patinah, die nog niet met Potjoet Ibrahim in den echt was ver- bonden, huwde. Door dit huweljk werd de schuld aan Lho Krocet als afgedaan beschouwd en ver- viel het aandeel in de uitvoerrechten op de peper. Potjoet Abaih volhardde geruimen tyd in zijn verzet tegen het Gouvernement, doch in 1883 kwam hij eindelijk in onderwerping. Hy overleed

in 1886 zonder mannelijke nakomelingen na te laten. Zijn graf bevindt zich te Gle Djong (Kocala Daja) naast het graf van P6 teu Meureuhoin Baja. Na het overlijden were! blykbaar stilzwijgend T. Ali (oudsto zoon van T. Nja Geh van Lh6 Kroeet) als oelcobalang erkend. Dezc were! op- gevolgd door T. Moeda Pahlawan. Genoemde Teukoe was meer in Groot-Atjeh dan in zijn land en in zijn afwezigheid bestierde T. Rajeu zijn zaken. I'oen dan ook aan T. Moeda Pahlawan ontslag is verleend werd hij opgevolgd door T. Rajeu. Korte verklaring door de Regeering be- krachtigd 25 September 1916.

Landschap K l o e a n g. Het landschap Kloeaing, eertijds een rijk land, is na het overloopen van T. Oemasterkachteruitgegaan. Hetland bestaat zoo goed als geheel uit uitstekende sa- wahgronden, de bevolking is echter te gering om al de gronden te beplanten.

De waarnemend bestuurder van het landschap Kloeaing is T. Mahmoeu om zulks gedurende de minderjarigheid van T. Radja Samedan, oudsten zoon van T. Haajim (ex-bestuurder). De korte verklaring werd door de regeering bekrachtigd dd. 30 Maart 1916. Genoemde T. Radja Samedan is 10 April 1922 echter overleden, zoodat later waarschijnlijk in zijne rechten zal te re den zijn jongere broer T. Adean.

De rijstvelden in de Daja landschappen zijn, alhoewel bijna alle van regen afhankelijk, d.w.z. onbevloeid, zeer goed. Er is ook een vee- stapel bestaande uit karbouwen en runderen. Daja is door tai van binnenwegen doorsneden. Over den Tjot Euinp'e loopt een pad naar de XXVI mockims van Groot Atjeh, over den Gle Groetfice naar Lhong en langs de kust loopt de in aanleg zynde groote weg naar Tjalang, terwijl er voorts nog een pad voert van Lam No naar Ocdjoeng Soedhucen aan de Kloeaing baai. In laatstgenoemde baai ligt het eilandje Kloeaing. Op dit eilandje alsmede op den G16 Teumiga, een rotscomplex aan de kust van Kloeaing, bevinden zich enkele grotten met eotbaro voglnestjes.

In de bewonera van Lam N6 worden gezien do afftamniclingen der oer-Dajaneezen. Hun taal vertoont eenige afwijkingen van het gewone Atjehsch. Zoo wordtin uitgangssyllaben de open a uitgesproken als eu, de be als d en de 6e als aj.

Hot kaomverband (zie Snouck Hurgronje. De Atjihers), dat in Groot Atjeh zoo goed ala ge- Jicli verdwenen is, is in het Dajesch — hoewel ook daar verdwijnend — nog meer levend.

BATOE BATOE. Een onbelangrijk onderdistrict van het district Siempang Kiri, onderafdeling Singkel, afdeling Westkust van Atjeh, gelegen aan de La6 Batoo Batoc. De schaarsche bevolking is Mohanimdaansch en van Pakpaksch bloed, dat echter niet onvermied is. De taal ten minste is een Pakpaksch, waarin talrijke Maleische, Alas- sche en Atjehsche woorden zijn overgenomen. Het landschap heeft eenige verinaardheid gekre- gen door hot verzet van den radja. In 1904 toeh oidorvierpen zich de landchapshoofden langs Siempang Kiri en Siempang Kanan met uitzon- dring van den radja van Batoc Batoc. Deze stelde zich aan het hoofd van een party met Pasi Bld en Batoc Batoc als centra, van waar uit to Singkel te plegen moordaanslagen en andere rustverstoringen werden op touw gezet. Don 22ston. October 1904 werd het goducht verstorkto Batoc Batoo door een colonne, die van uit Bocolo

Sama over land daarheen was opgerukt, genomen. De radja, hoewel gewond, wist te ontkomeji. Hij onderwierp zich 17 Sept. 1905; maar week Aug. 1908 opnieuw uit. O n hem te doen terugkeeren werd zijn oude vriend en wapenbroeder T. Ben Blang P1 die in den arm genomen, met het succeda dat hij zich in begin 1909 wedrom onderwierp. (Yps: Dairi en. Singkel. Tijds. Bat. Gen. 1907).

Na de verovering is Batoc Batoc verbrand en de bevolking heeft sinds dien de plaats niet meer durven betreden. Zij is uitgeweken naar de omliggende streken, n.l. Singersing en Nama-Boeaja. Het onderdistrictshoofd, de zoon van den afgezetten radja, heeft thans als onderdistrictshoofd van Batoc Batoc, in de kampong Polot bij de samenvloeiing van de Lae Singersing en Lae Beski zijn standplaats.

Inzaineling van boschproducten is het voornaamste middel van bestaan. De landbouw be- staat voornamelijk uit ladangbouw.

Was voor het verzet in 1904 de streek Batoc Batoc welvarend, met den val van T. Daoelat en in verband met den aanleg van den weg naar het Oosten, gingen de boschproducten de richting uit van S. idikalang, om van daar uit verder ver- voerd te worden naar Sibolga, waar de vele paar- den in die streken de bevolking een beter ver- voermiddel aanbiedt dan de kleine tweemans- prauwen, welke slechts bij hoog water gebruikt kunnen worden. De vceleel is van zeer weinig belang. Wei zijn enkele welgestelden (orang kaja) in het bezit van geiten, maar overigens treft men in de kampoeng geen vee aan, niettegenstaan- de de grond uittunmend voedsel oplevert. Het veelvuldig voorkomen van tijgers en andere ver- schurende dieren is hiervan waarschijnlijk de oorzaak.

In de vlakten tusschen de hooge heuvels gra- zen kudden verwilderde karbouwen, afkomstig uit de kampoeng Batoc Batoc, vanwaar zij ven- jaagd werden toen de marechaussee in 1904 de plaats bezocht.

Na 1904 is de pasar, die geen geringe beteekenis had, verplaatst naar Roendeng aan do Siempang Kiri, den tegenwoordigen zetel van het districts- hoofd. Deze plaats is daardoor aanzienlijk in wel- vaart toegenomen.

De bevolking van het onderdistrict Batoc Batoc is arm. Groote kampoongs vindt men in deze streek niet, alleen aan de Lae Batoc Batoc en de zyrivieren treft men hier en daar verspreid eenige huizencomplexen aan, welko over het alge- meen een armoedig aanzien hebben. Niet alleen de vlucht uit Batoo Batoc, maar ook de daling der prijzen van boschproducten van 1915 tot 1920 heb ben de bevolking tot armoede gebracht. Thans (1923) komt er weer leven in den handel van ka infer on da mar en gaat zienderoogen de bevolking in economischen zin vooruit. De voor- naamste verkeersmiddelen diet streek zijn do draagpaarden voor de verbinding met het-Oosten en do een- of tweemansprauwen langs de rivieren voor do in Westelijke richting; van Polot uit treft mon dan ook naar het Oosten breede wegen aan, terwijl naar het Weston slechts weinig ge- brukte voetpaden loopen.

Het Oostelyk godcelto van het onderdistrict Batoc Batoc wordt hoofdzakelyk ingenomen door een laag heuvelhind, afgewisseld door kleino vlakten, die in den regemomsson in moeras her- schapen worden.

Overigens leent het lage heuvelterrein on het klimaat zich bijzonder ^oor grootcultuur, b.v. voor die van rubber,...

/ BELËGEN. Een zeer onbelangrijk onderdistrict van het district Simpang Kiri, onderafdeling Singkel, afdeling Westkust van Atjdh, gelegen aan de Lae BelCatoe, een linker zijrivier van de Lae Batoe Batoe.

De zetel van het onderdistrictshoofd is Pangkalan Pambelasan aan den \veg van Pangkalan Kombi naar Naina-Boeaja. Toen in 1904 kampoenng Batoe Batoe in sainenwerking met Pasir-B16 zich verzette tegen het Nedcriandsch gezag, stond het tegenwoordige onderdistrict onder het bestuur van een oud bezadigd hoofd, die door zijn reizen in de Pakpaklanden beg rip had gekregen van wat NedeflanSclieuuater betekende. Niet-tegenstaande de verleidelijke aanbiddingen en bedreigingen van T. Daoelat van Batoe Batoe is hij ons trouw gebleven en heeft niet aan het ver-zet deel genomen. Aan hem heeft de bevolking dan ook te danken, dat het land niet hetzelfde lot heeft ondergaan a Is Batoe Batoe. Landbouw en veeteelt zijn gelijk aan die van het onderdis- trict Batoe Batoe (zie aldaar) ;

3' • BOELOE SAMAH. Boeloe Samah is een onderhoorigheid van het Zelfbestuur Troemon, gelegen in de onderafdeling Singkel, gouvernement Atjeh. en Onderhoorigheden, met hoofdplaats Boeloe Samah, zetel van den Panglina, een door den Radja van Troemon aangesteld hoofd.

De landstreek wordt grotendeels ingenomen door een haast ontoegankelijk moerasgebied ; alleen de kuststrook — een duinenreeks — en een smalle lijn langs de kroegng Boeloe Samah, zijn bewoonbaar. De zee is de eenige behoorlijke toegangsweg tot de hoofdplaats. Boeloe Samah ligt aan een diepen inham, die echter door sterke aanslibbing gevaarlijk en onbruikbaar wordt. De bewoners van Troemon zijn koene zeevaarders. In hun smalle zeilprauwen zonder vlerken wagen zij zich dikwijls bij stormweer in zee, om hun lading damar, bijenwas of copra tijdij — v66r de aankoinst van de K.P.M. steamers — in Tapa-Toean dan wel Singkel te brengen. Veeteelt wordt in het Boeloe Samahschie niet gedreven; de karbouwen moeten hun voedsel zoeken op den gchralen duin-grond langs de kust. Middelen van bestaan vormen het vangen van riviervisch in de kroegng Boeloe Samah, de klappercultuur (copra) en het inzamelen van boschproducten als damar en bijenwas.

Een voetpad verbindt de hoofdplaats met het huizencomplex in het binnenland aan de kroegng Boeloe Samah. Dit pad is echter zoo slecht, dat bij den minsten regen de coimunicatie zoo goed a Is verbroken is. De handelsweg naar buiten loopt via Singkel; middels prauwen worden de uitvoerproducten naar Singkel gebracht om ver-der per K.P.M.kuststooiner naar Padang of Penang vervoerd te worden.

De bevolking is sterk vermengd; de oerbewoners zijn de vurige Troemoneezen, daarnaast treft men den bedaaerden Singkelees.

B. Samah is een Atjehsche onderhoorigheid van Troemon en heeft oorspronkelijk een Atjehsche bevolking met Atjehsche iinstellingen en adat gehad. Vermenging met de Singkel Maleiers bracht er deels de Minangkabausche adat, doch niet *et matriarchaas"

e': BINANGA. Binanga ligt in de onderafdeling

Singkel van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden en wel aan de kali Simpang Kiri, juist bij den overgang tusschen het onbegeaan- baar moerasgebied in het Zuilen en Westen en het heuvelterrein in het Noorden en was vroeger een der voornaamste bestuurszetels van de 19 onafhankelijke landschappen in de Oeloesreek, welker hoofden krachtens volmacht van den sultan van Atjdh met onbeperkte macht over hun gebied heerschten. Sedert 1908 is dit landschap evenwel onder rechtstreeksch bestuur van het Gouvernement gekomen en is het met eenige nabuurstaten tot het district Simpang Kiri, met Binanga als hoofdzetel gevormd. Na den opstand in de Batoe-Batoestreek in 1904, toen een afdeling marechaussee te Roendfeng geplaatst was, werd, in de door de ongezonde ligging der plaats, de hoofdzetel verplaatst naar het nabij- gelcgen Roendfeng.

De bevolking is oorspronkelijk Pakpaksch, doch voorai in den laatsten tijd, sterk vermengd met Atjdhsch en Maleisch bloed, terwijl men sporadisch Niassers onder de inwoners aantreft.

Aan rijstbouw wordt weinig gedaan ; aan de oevers van de Simpang Kiri wordt op den aangeslibden kleigrond hier en daar rijst verbouwd, maar van geregelde rijst-cultuur is geen sprake. De voornaamste middelen van bestaan voor de bevolking bestaan uit het aanplanten van suikerriet en het vernalen van het net tot suikerstroop, welke in groote potten naar Singkel en Roending vervoerd wordt en het werken als arbeider op de perceelen der N.V. Houthandel Singkel. Voorts het verzamelen van damar en andere boschproducten, die op de markt v&n Singkel verhandeld worden, vischvangst in de rawah-meren en krekken. Een z.g. colonneweg (onverharde 3 M. brede weg) verbindt Binanga met de stroomopwaarts gelegen plaatsen, terwijl een minder goede landverbinding tot 5 K.M. in Zuidelijke richting loopt lang de rawahkani-poengs ten Westen van de plaats, terwijl de La6 Kombi den waterweg vormt met de Oostelijk gelegen streken. Binanga is echter geen markt-plaats in eer.

De voornaamste communicatie is de kali Simpang Kiri, waardoor de bevolking middels kleine prauwen zich geinakkelijk en vlug kan verplaatserij

AARDRIJKSKUNDIGE

ONDERZOEKINGEN. Eerste periods : Van de vroegste tijden tot de koinst der Eurojceers (1511 A. D.).

Aan den Westelijken rand van den oerouden Pacificischen Oceaan ligt, tusschen de beide massale continenten van Aziti en Australie, een uit-gestreckt eilandrijk, dat die oude wereldsche scheidt van den Indischen Oceaan. Langs den Pacific wordt deze archipel begrensd door de eilandrij uitgaande van Nieuw-Guinea, over Halmahera. en de Philippijnen naar Formosa, terwijl het andrczijde van den Indischen Oceaan afgescheiden wordt door den Soenda-boog, welke van het Australische continent, over Java en Sumatra, strekt tot voorbij het Maleische Schier-eiland. Tusschen dit schiereiland en Sumatra ligt de oude verkeeraweg Straat Malaka, doorgang voor alien en alles, wat van het antieke bescha- vingscentrum „Voor-Indi(i)", naar het andere niet minder oudo cultuurgebied "China" wilde gaan.

Ziedaar de oudsto beteekenis van het eilandrijk: een doorgangsgcbied tusschen de beide be-

schavingscentra Indie en China. Bij Straat Ma-laka ligt het zwaartepunt.

In de oude geschriften der Hindoes en in de reisverhalen der Chinese zeevaarders en godsdienstreizigers ontmoeten wij dan ook de eerste gegevens omtrent den Malcischen Archipel. Prof. H. Kern heeft in zijn studio „Java en het Goud-eiland (volgens de „bcru'litcii“, in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie, 3e Volgrees, dl. IV, 1869, bl. 638—648, het oudste bericht uit het bekende gedicht, het Ramayana, voor ons geopenbaard. „alrijk zijn verder de geschriften van dezen geleerde, die bij het voortgezette onderzoek steeds inder gegeven gebracht hebben uit deze eerste periode, waaruit ons mede vele inscripties op steenen tafelen, op vaste rots of koperen platen zijn nagclaten, welke inhoud dikwijls een helder licht werpt op de toen heerschende toestanden in het lang-zamerhand tot re'tiging^gebied geworden eilandrijk. In Kern's „Verspreide geschriften“ fs-Gravenhage, Martin us Nijhoff, 1913—19)~zyn vele facsimile's opgenomen van deze inscripties.

De Hindoes schijnen ook de berichtgevers geweest te zijn van den Alexandrijnschen geograaf, Ptolemaeus, die omstreeks 150 A.D. voor het eerst sa menvat hetgeen aan het Westen bekend was omtrent het verre Oosten. In zijn „Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia (Further India and Indo-Malay Archipelago)“, ^London, 1909, heeft G. E. Gerini getracht de verschillende gegevens van Ptolemaeus te localiseren, daarbij stouwend op de berichten en geschriften van Hindoes en Chinezen. G. P. Rouffaer heeft in zijn artikel „Jijih.ten?“, opgenomen in de eerste uitgave dezer Encyclopaedic, alle gegevens van Ptolemaeus vermeld en zooveel mogelijk ge-identificeerd.

Euwen lang blijft voor het Westen het boek van Ptolemaeus en zijn samenvatting der gegevens de eenige bron van kennis, die langzamerhand vergeten, in de 15e eeuw herontdekt en dan in tal van werken herdrukt vermeerderd wordt met de resultaten van de sedert opgodane kennis*).

Do berichten van de Chinese reizigers, waar onder Fa Hian, I Tsing en Hiouen Tsang do bekendsten zijn, warden toegankelijk gemaakt door

i) Men raadplege: G. Coedès, *Extrême Orient depuis le Ve siècle avant J. C.* Paris, 1910, in: *Documents histor. et géogr. relat. à l'Indo-Chine...* Tome I: Hugo Berger, *Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen*. Zweite verbesserte und ergänzte Auflage. Leipzig, 1903; Vivien do Saint Martin, *Histoire de la géographie et des découvertes jusqu'à nos jours*. Paris, Hachette et Cie., 1875.

De (Universiteit van Amsterdam bezit in de Bibliotheek 23 uitgaven van Ptolemaeus, waarvan de oudste is van 1511 (Venetie) en de jongste, die van 1704 te „Lug(luni) Bat. et Trajecti ad Rh.“ verschonon. (vgl. C. P. Burger Jr., *Geographic en reizen*. Amsterdam, Stadsdrukkerij, 1923, sodert verschenen als laatste arbeid van Burger).

Het Historisch Scheepvaartmuseum te Amsterdam bezit als gelukkige aanvulling daarop de drie oudste uitgaven: die van Rome (1478), die van Firenze (1480?) en die van Ulm (1482).

W. P. Groeneveld in zijn „Notes on the Malay Archipelago and Malacca. Compiled from Chinese source*?“. Batavia, March 6th, 1876, in: *Verh. Bat. Gen. v. K. en W.* 1) XXXIX, 1880 (Verg. Aant. G. P. Rouffaer in Noot op bl 120 van zijn. „Was MalakaeiupQrjuni^... enz.“ in: *Bijdragen. dl. 77* te Afl., 1920). Daarin komt mede een lijst voor voor vair*3e-door-Qj)eneveld geraadpleegde Chinese werken, w.o. *The twenty-four Historians*, een werk van ongeveer 900 groote deelen*).

Na Groeneveld moet onmiddellijk genoemd worden het beroemde artikel van Pelliot: „Deux itinéraires de Chine en Inde *la fin du Ville siècle*“, opgenomen in: *Bulletin de l'École française d'extrême orient* (Befeo), Tome IV, 1904. Rijk van inhoud is mede de studie van G. Ferrand, in: *Journal asiatique*, Tome XII. „Le K'ouen-Louen et les anciens navigations inter-oceaniques dans les mers du sud“.

Een uitmendend overzicht van de betekenis der Chinese bronnen, met frisschen journalistiek geest geschreven, vindt men in de „Indische Gids“: Maart—November Aflevering, 1919, van gehand van wijlen M. van Geuns, met een inleidend woord van G. P. Rouffaer. Voor latere Chinese bronnen raadplege men nog Rouffaer in zijn reeds genoemd artikel „Tochten“, in de eerste uitgave dezer Encyclopaedic en zijn jongste studie in de „Bijdragen“ 5 -Dh 77, 1921, mede reeds genoemd.

Nu komen de Javaansch-Maleische bronnen inder licht verspreiden. Bovenaan staat de „Na-

)Verg. ook: W. P. Groeneveld, *Supplementary jottings to the Notes on the Malay Archipelago and Malacca. Compiled from Chinese sources*. T'oung Pao. VII. 1896: 113 en *Ibid.* IV. 1893. 8]; Voor de reizen van Fa Hian: James Legge, *Record of Buddhist Kingdoms, being an account by the Chinese Monk Fa-Hien of his travels in India and Ceylon*. With map. Oxford, 1886; S. Beal, *Travels of Fa Hien and Sung Yun, Buddhist pilgrims from China to India, 400 and 415 A.D.* With map, 1869; Chy Fa Wan, *Foe Koue Ki, ou relation des royaumes bouddhiques*. Traduit du chinois et commenté par Abel Remusat. Augmenté par Klapproth et Landresse. Paris, 1836; Raymond Beazley, *The dawn of modern geography*. London, John Murray, 1897, p. 478—86; Voor I Tsing en Hiouen Tsang raadplege men: I. Tsing, „A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago (A. D. 671—695). Translated by J. Takakusu. Oxford, 1896; H. Kern, *Een Chineesch reisig* op Suniata, T'adschrift v. Ned.-Indie, 1897. I-Tsing. *Voyages des pèlerins bouddhis* tes, mdmoiro composé a F6poque de la grande dynastie T'ang sur les religieux dminents qui allèrent chercher la loi dans les pays d'Occident*. Traduit on franjaia par Edouard Chavannes, 1894; *Me moires sur les contrées occi-dentales, traduit du Sanscrit en Chinois en Pan 648 par Hiouen-Tsang et du Chinois en Fran- Qais par Stanislas Julien*. Paris, 1857; *Histoire de la vie de Hiouen-Tsang et de ses voyages dans l'Inde, do puis l'an 629 jusqu'à 645, par Hoi-Li et Yen-Thsing; suivie de documents et de éclaircissements géographiques tirés de la relation originale de Hiouen-Tsang; traduit du Chinois par Stanislas Julien*. Paris, 1853.

garakrotagama, hot berocnuc lofdicht op Hajam Woeroek, dcii vierdeii -Koning van Madjapahit, door Prapanca, van 1365 (nieuw editie Kern-Krom, 's-Gravenhage, Martin us Nyhoff, 1919). De daarin opgenomen lijst van de onderhoorig- heden van Madjapahit toont ons duidelijk aan, dat in de dagen van Madjapahit het geheele eiland- enrijk van Nieuw-Guinea tot en met het Malei- sche schiereiland en Achter-Indie, althans bij name, aan de Javanen en Maleiers bekend was. (verg. de kaart in de editie Kern-Jyromi zoonede de artikelen van Rouffaer, Nienneyer, Van Ecr- de, Krom, Westenenk en Blagden. die alien deze lijst behandelen : ook Ferrand in zijn „Relations", Deel 2, 1914).

Van jonger datum is de niet minder belangrijke „J^araratpn^ (Ken Arok het boek der Koningen. van Tumapel en van Madjapahit, hot eerst uitge- geven en toegelicht door Dr. J. L. A. Brandes. in 1896, thians in tweeden druk bewerkt door Dr. N. J. Krom, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., DI. LXII>. 1920). Zzoals deze geschiedbron thans ter beschik- king van alien is gesteld onder medewerking van Rouffaer en van de Fransche onderzoekers G. Ferrand en P. Pelliot mag bier zeker volstaan worden met eene verwijzing naar het werk zelf.

Van de Maleische geschriften moet genoemd worden de Sa^arah Malays (Malay Annals: translated from the Malay language by the late Dr. John Leyden. With an introduction by Sir Thomas Stamford Raffles, London, 1821). Rouffaer acht de Sadjarah Malayu ontstaan omstreeks 1612. Van nog jenger datum is de Hikajat Radja Paisei, die waarschijnlijk uit de achttiende eeuw dateert (verg. J. C. van Eerde in: T. K. N. A. G. 2e Serie, di. 28).

Voorai in de laatste jaren zijn al deze gegevens door talrijke Nederlandsche en Fransche geleer- den nader bestudeerd en onderzocht. Daardoor kennen wij thans beter de verhoudingen, die om den beroemden verkeersweg Straat 31alaka heen geheerscht hebben in deze periode. Meer en meer is het duidelijk geworden hoe om het beheerschen van dien toegangsweg van den aanvang af strijd gevoerd is door Voor-Indie, Sumatra en Java. Voor de gegevens zij verwezen naar : Dr. N. J.

-Krom, Oratie. Leiden, 1919; G. Coed^s, Le royaume de Crivijaya, Befoe, Tome XVIII, No. 6, 1918; G. Ferrand, L'Empire de Crivijaya, in: Journal asiatique, 1922 No. 1 en 2; G. L. liouffaer, Was Malaka emporium...enz., q 濁昭:

en er ook Javaansche kaarten uit deze periode bekend? Het bestaan ervan staat vrijwel vast (vgl. S. P. FHonoreNaberin: „De zeeen van Neder- /landsch Oost-Indie", Leiden, E. J. Brill, 1922, bl. 2 en 3, zoonede hetgeen Dr. F. C. Wieder bericht in hetartikel KAARTBESCHRUVING in dezcEncyclopaedie), maar er zijn er geen tot ons gekomen.

Sedert de negende eeuw werd het eilandrijk mede bezocht door Arabieren en Perzen, waar- onder er verscheidencn zijn, wier geschriften be- waard gebleven en door geleerden voor den geo- graaf toegankelijk gemaakt zijn. Ibn Chordadh- beh's werk is in Arabischen tekst met Fransche vertaling uitgegeven door Prof. De Goeje in: Bibliotheca Geographorum Arabicorum dl. VI, Leiden, 1889; G. Ferrand behandelt verder ver- echillende Arabische en Perzische reisbeschrijvin- gen in zijn „Relations de voyages et textes geo- graphiques arabes, persans et turcs relatif a Tex-

treme-Orient du Ville au XVIIc siecles tra- duits, revues et annotes par... "

Een kort overzicht van de voornaamste berich- ten dezer reizigers tot begin 16e eeuw geeft Rouf- faer in het artikel TOCHTEN in de le uitgave dezer Encyclopaedic, terwij 1 een schets van de beteekenis van het werk der islamitiesche geo- grafen onlangs verschenen is van de hand van Baron Carra de Vaux: „Les penseurs de Flslam, Paris, 1921. Ook Van Gelms geeft in zijn hier- voren genoemd artikel in de Indische Gids van 1919 een kort maar leerrijk overzicht van de be- richten dezer reizigers.

De tweede helft van de dertiende eeuw brengt dan aan het Westen de kennis in het verre Oosten opgedaan door de Venetiaansche handelaren. Onder hen neemt Marco Pclo wel de voornaamste plaats in. Zijn w^erk AVifit^f^uTrgegeven door Sir Henry Yule en Henry Cordier, London, 1903).

Tweede periode. Van de komst der Europeers (loll) tot heden.

Zoo is aan het einde van do eerste periode de groei van de aardrijkskundigo kennis van het verre Oosten door eigen waarneming ingeluid. Reeds in 1459 teekent Fra Mauro op de gegevens van de laatstgcnoomde reizigers een wereldkaart, waarop datgene van den Maleischen Archipel voorkomt, waarin het Westen het meeste belang stelde, nl. de eilanden waar de spederijen groeicn (verg. Rouffaer: "Tochten").

In den aanvang van deze periode staan dan de pogingen der Portugeezen oin Indie te bereiken, waarin zij volkomen slagen. Daarvoor zie men de schets van. deze tochten bij P. A. Tide in de Gids van 1873 (bl. 177—223). De verrassende uit-komsten van deze ontdekkingsreizen wil VVcst-Europa kennen. M. Waldseemiller volddoet aan die behoefte en geeft in 1507 een wereldkaart uit, waarop de jongste ontdekkingen voorkomen²⁾.

J) Van de andere Europeesche reizigers, die in deze periode den Maleischen Archipel be- reikt hebben en wier reisberichten tot ons gekomen zijn, moeten na Marco J^olo nog genoemd worden: Fra Odorigo de Pordncon, die in 1323 op Noord-Sumatra verblijf. Jlij is een Italiaan- sche monnik, wiens reisverhaal voorkomt in Ramusio's „Navigation! et Viaggi".

Nicolo de Conti, een Venetiaan, die zoowel op Java als op Sumatra gewcest schijnt te zijn (vgl. Rouffaer I. c. bl. 393). Zyn tijd is omstreeks 1423.

Verder Duarte Barbosa, die waarschijnlijk in J501 in Voor-Indie kwain en wiens berichten te Sevilla zijn opgesteld in samenworking met Magalhaes. Ook zijn reisverhaal is opgenomen in de verzameling van Ramusio.

Ten slotte Ludovico di Varthema van Bolog ; , na, die in J 505 Malaka en Pedir bezocht. Wat hij van Java en de Molukken mededeelt verdient geen geloof (P. A. Tide, Bijdragen, 1877—1887: De Europeers in den Maleischen Archipel).

2) Voor nadere bijzonderheden nopens deze kaart en ook betreffende de Carta Marina van 1516 zie men: Prof. Jos. Fischer en Fr. R. von Wieser, Die achtste Karlo mit dem Na men Amerika aus dem Jahre 1507, und die Carta Marinaausdem Jahre 1516des M.Waldseemilller (Ilacomilus). Verler Dr. G. Burger in: „Het Boek", 5c Jrg. 1916:)je oudste Hollandsche wereldkaart een werk van Cornelius Aurelius.

Ook in Nederland bestond de behoefte aan een kaart, waarop men de nieuw ontdekte landen vinden kon. Cornelius Aurelius teekent hier voor de Cronycke van Ierlandt, Zeeland en Vriesland, de zg. Divisiekronek. De geheele voorstelling is ontleend aan de kaart van Waldseemüller, zoals een vergelijking der beide reproducties dadelijk aantoonst.

Gedurende den tijd van de ontdekkingsreizen der Portugeezen en Spanjaarden groeit onze aardrykskundige kennis van het Oosten snel. Diego Ribero teekent in 1529 zijn wereldkaart met de demarcatielijn van den Paus en langen tijd wordt op dit Ribero-type voortgearbeid (vgl. P. A. Tide, De oudste kaarten van den Maleischen Archipel in: Bijdragen, 1883; F. C. Wieder, Nederlandsche historisch-geografische documenten in Spanje, E. J. Brill, Leiden 1915; Dezelfde in deze Encyclopaedic i. v. Kaartbeschriving).

Het hoogtepunt wordt bereikt met de kaart van Lopo Homem in 1554, waarin noch Vaz Dourado (1568—1580), noch Laso (1590) vordering brengen (Wieder, Encycl. DI. II, bl. 233).

Was aldus de stand van het kaartbeeld, de beschrijvende kennis was vastgelegd in de talrijke reisbeschrijvingen, verzameld door Rani usio, wiens drie deelen van 1550—1556 verschenen zijn. Voor een overzicht raadplege men verder P. A. Tide in zijn studie: De Europeers in den Maleischen Archipel in: Bijdragen, (1877—1887).

Op den hierdoor verkregen grondslag wordt in 1590 de Nederlandsche cartographic van het ver Oosten gebouwd. Plancius teekent in dat jaar zijn eerste wereldkaart voor den Bijbel, die nog een getrouwe copie is van de kaart van Ruimoldus Alrcator, maar reeds in 1592 vershynt van zijn hand de grootste tot dan toe bekende wereldkaart in 16 bladen (origineel te Madrid en Valencia) en in 1594 een verkleinde uitgave voor Linschoten's Itinerario van 1596. Een nauwkeurige beschouwing van deze laatste kaart met die van 1590 toont aan hoe Plancius door eigen studie der reisbeschrijvingen het kaartbeeld heeft verbetert.

Naast dit kaartbeeld staan ook hier weer de reisbeschrijvingen als de zoogenaande leeskaarten. In de eerste plaats moet daarvan genoemd worden het Itinerario van Jan Huygen van Linschoten (Prof. H. Kern, Itinerario voyage ofte schipvaart van Jan Huygen van Linschoten naar Oost ofte Portugaels Indien 1579—1592, Linschoten Vereeniging, /B-Gravnhage, Martinus Nijhoff, 1910. inleiding van P. A. Tiele).

Nu wordt het werk met kracht voortgezet. Iedere re is brengt nieuwe gegevens. Voor het aandeel der Hollanders in de ontdekking van Australië raadplege men: Remarkable Maps II, en III, The geography of Australia as delineated by the Dutch cartographers of the XVIIth century, Amsterdam, 1895, Introduction and notes to part II and III, supplements, door E. J. Heeres. Delft. April 1899.

In de (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam berust een kaart, waarop het aandeel der Hollanders in den groei van onze kennis van het Zuidland duidelijk is aangegeven tot 24 Nov. 1642: Antoni van Piënenalant, alderceerst besyft ofte ontdeckt by des'choponen Heemskerck ende Zeehanden den 24 Nov. 1642.

Supplement.

Nu begint ook de tijd aan te breken, waarin het Hollandsche volk schitterend voorgelicht wordt nopens den stand van de aardrykskundige kennis van de geheele wereld door tic talrijke atlansen, welke nu gaan vrschijnen. Van 1648—1664 vrschijnt bij Joan Blaeu te Amsterdam 't Ooroten atlas oft werelt-beschriving, in welke 't aerdryck, de zee, en hemel, wort ver-toont en beschreven. 9 din. Tooncel der steden. 2 din.

Were! op deze wijze het kaartbeeld met liefde en kunstzin verzorgd, ook het natuurwetenschappelijk onderzoek, reeds aangevangen in het einde van de 17e eeuw, wordt gedurende de eerste helft van de 18e eeuw krachtig voortgezet. Van 1643—1702 heeft op Ambon gewerkt de Plinius Indiëcus, de eerste wetenschappelijke landbeschrijver, Rumphius. Voor zijn arbeid zie men het Rumphius-Gedenboek, uitgegeven door het Koloniaal Museum te Eijdam den 15 Juni 1902, als een hulde aan de nagedachtenis van dezen man.

Mede op zijn arbeid steunt het encyclopaedisch werk van Francois Valentijn: Oud en Nieuw Oost-Indien, dat in 1724 te Dordrecht vrschijnt.

De tweede helft van de achttiende eeuw wordt gekennierkt door een stilstand van het onderzoek. Tegen het einde echter wordt de geest weder vaardig. In Juni 1778 wordt het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen opgericht. Dit lichaam heeft vooral in de eerste jaren van zijn bestaan, later onder Raffles en eigenlijk tot 1850 — het jaar waarin in Indie de Natuurkundige Vereeniging wordt opgericht — zeer veel gedaan voor de uitbreiding van onze aardrykskundige kennis van den Archipel. Zoo wel de "Verhandelingen" als het "Tijdschrift" en de "Notulen" uit dezen tijd getuigen van dien arbeid. Zij bevatten belangrijke artikelen, die ook nu nog van groote beteekenis zijn.

Zoo eindigt deze periode der Oost-Indische Compagnie, waarop Holland ondanks alles — vooral wat den groei van onze kennis betreft — met trots mag terugzien. Dit wel eens in is ken de resultaat is vooral in de laatste jaren duidelijk aan het licht gekomen door de uitgaven van de Linschoten Vereeniging, door het werk van de Firma Frederik Müller en hare medewerkers, Wieder en Heeres, door de Firma Martinus Nijhoff, en door mannen als: P. A. Leupe, P. A. Tiele, J. hr. Mr. J. K. L. de Jonge, Mr. J. A. van der Chijs, Dr. J. VV. IJzerman, Dr. G. P. Rouf-faer, Dr. H. T. Colonbrander, J. F. L. de Balbian Verster en vele anderen.

Raffles heeft krachtig voortgebouwd op de in het laatste van de 18e eeuw verkregen resultaten. In samenwerking met John Leyden, met John Crawford en met de Nederlanders H. W. Muntinghe en J. C. Cranssen worden groote dingen tot stand gebracht voor de vermeerdering van onze kennis. The History of Java, London, 1817, van Raffles; The History of the Indian Archipelago, Edinburgh, 1820 (three Volumes), door Crawford, zes en dertig jaren later omgezet in zijn „Descriptive dictionary of the indian islands & adjacent countries", London, 1856, leggen daarvan getuigenis af.

Kort na de herkrijging van onze onafhankelijkheid wordt de voortzetting van het werk door de Hollanders met kracht aangevat. Caspar Georg

Carl Reinwardt¹⁾ wordt in 1815 benoemd tot leider van het onderzoek van Java en de naburige eilanden en in 1820 wordt de „Natuurkundige commissie” benoemd.

Met groote liefde en uiterste inspanning hebben de leden van deze commissie hun tank volbracht. Men raadplege voor hun werk: Dr. N. J. Sirks, Indisch natuurkundig onderzoek, Uitgave Koloniaal Instituut 1915.

Hier zij slechts de aandacht gevestigd op het werk van S. A. L. Schwaner, Borneo, Amsterdam 1853 (Uitgave van het Kon. Inst. v. T., L.- en V.-kunde.)

Voor de fysieke geographie is het werk van een der leden van de Natuurkundige commissie van zoo groote betekenis geweest, dat men dien man, n. l. Franz Wilhelm Junghuhn, als Officier van Gezondheid naar Indie gecommandeerd, gerust als den grondlegger van het fysisch-geographisch onderzoek van den Archipel mag beschouwen. Voor zijn leven en werken zij verwezen naar „Gedenkboek Franz Junghuhn 1809—1909”, s-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1910. Van zijne werken noemen wij: Die Battalander auf Sumatra, Berlin, 1847 en Java, zijne gedaante, zijn planten- toot en inwendige bouw. Met atlas en kaart van Java (later verschenen in 1855 te Breda) s-Gravenhage 1853.

Het kaartbeeld vindt in deze jaren ook nadere verzorging in den vorm van enkele atlansen, waarvan de beste en voornaamste wel die is bewerkt door P. Baron Melvill van Carnbee en W. F. Versteeg, Batavia 1853—1862. Tweede uitgave in 1870 3).

Mede valt in dezen tijd de oprichting van de reeds terloops genoemde Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indie. Onder leiding van P. Bleeker ontwikkelt dit jonge Jichaam een groote kracht, zich uitend in talrijke belangrijke artikelen in het Tijdschrift dier vereeniging (Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie, 1850—heden), welke voor de aardrijkskundige kennis van den Archipel nog groote betekenis hebben.

In het moederland wordt in 185 J te Delft opgericht „Het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië”.

1) Voor zijn levensloop en werk raadplege men P. J. Veth, Ontdekkers en onderzoekers. Zevental levensschetsen, Leiden, J 884. Verder: „Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821” door C. G. C. Reinwardt, Amsterdam, 1858.

2) VoortR zij hier nog genoemd: Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen door de leden der natuurkundige Commissie in Indie en andere schrijvers, 1839—1844.

3) Voor verdere kaartwerken uit de eerste helft van de 19e eeuw raadplege men: J. A. E. C. A. Timmerman in: Encyclopaedic van Nederland Indic Je uitg. i. v. Kaartbeschrijving, bl. 150—175. Daar vindt men ook literatuuropgave. Voorts kan men in het Repertorium op de Koloniale literatuur, .. enz., door J. C. Hooykaas, de stuk, Amsterdam, 1874 onder de nummers 1338—1725 een uitvoerige opgave vinden nopens de tot 1874 in verschillende periodieken besproken kaarten van Oost-Azie.

Do belangrijke „Bijdragen” door dit Instituut uitgegeven werden in het vorenstaande reeds incernialen genoemd. Zij vormen met de vele afzonderlijke uitgaven van het Instituut een voorname bron van kennis voor den geograf.

—Boewel de plaatsruimte ons belet de expeditie te noemen, die in de eerste helft van de 19e eeuw den Archipel bezoeken en wij daarvoor moeten verwijzen naar het aangehaalde werk van Sirks (Indisch Natuuronderzoek) en naar L'Honor. Naber in: De zeeën van Nederlandsch Oost-Indie, Leiden, E. J. Brill, 1922, zoo mogen wij niet nalaten te wijzen op de reis van Charles Darwin (H. M. S. Beagle 1831—1836), welke van groote betekenis is geworden voor de kennis der koraalvormen *) ook in onzen Archipel, ofschoon die niet bezocht werd. In aansluiting daarvan zij gewezen op de verstrekkende gevolgen van het bezoek van Wallace^{2 3)}, waardoor opnieuw het vraagstuk van het groote verschil tusschen het Westelijk en het Oostelijk deel van het eilandrijk aah de orde komt, thans op geologisch-biologische grondslagen, waarop zijn scheidslijnen berust.

Dan treedt de nieuwere tijd in. Het kaartbeeld, dat tot nu toe eigenlijk in de lucht had gehangen, wordt thans wetenschappelijk gefundeerd. In 1857 wordt Prof. Dr. J. A. C. Oudemans beclast met de leiding van den geographischen dienst en in 1861 begint de eigenlijke driehoeksmeting. Java is dan het eerst aan de beurt. De resultaten van zijn werk heeft Oudemans neergelegd in „Die Triangulation van Java”, dat in 1900 compleet is en dan in zes afdeelingen alle gegevens betreffende de beide geslagen driehoeksmetingen bevat.

In Mei 1883 begint de triangulatie van West-Sumatra en in 1895 die van Zuid-Sumatra. De eerste were! beëindigd in 1890, de laatste in 1906, toen aangevangen werd met de triangulatie van Djambi, nadat in 1904 onder leiding van Prof. Dr. J. J. A. Muller de aansluiting van het Sumatra-tranet bij het Javanet tot stand was gebracit. In

1) Men raadplege te dien aanzien verder: G. A. F. Molengraaff in: De zeeën van Nederlandsch Oost-Indie, E. J. Brill, Leiden J 922, bl. 3JG—337. Kaart IV en V; L. van Vuuren, Het Gouvernement Celebes. Proeve eener Monographic, Batavia 1920, bl. JOO—150; B. G. Escher, Atollcn in den Nederlandschen Oost-Indischen Archipel, Meded. Enc. Bur. XXII 1920; J. F. Niermeyer, Barriere-riffen en utol- ica in den Oost-Indischen Archipel, T. K. N. A. G. 1911, bl. 877—894.

2) Wallace verjijft van 1854 tot 1862 in het Oostcn. Men raadplege: The Malay Archipelago. The land of the Orang Utan and the Bird of Paradise, London, 1864. Nederl. Vertaling van P. J. Veth, Amsterdam, J 870—1871. Merk-waardig zijn evenzeer zijn opstelen in: Journal of the R. Geogr. Soc. 33. J 863: On the physical geography of the Malay Archipelago, en in: Journal Linn. Soc. Zool. 4. 186: On the zoological geography of the Indian Archipelago, beide door P. J. Veth in het Hollandsch vortaald resp. versclien in: Tijdschr. v. Ned.-Indie, 1865 en in: J'e Gids, 1864.

Men zie verder: „De zeeën”*. Geologic. Kaart J, II en III. Monographic Celebes, bl. 6—55 en de artikelen van J. F. Niermeyer en R. Schuilin in: Tijdschr. K. N. A. G. 1897 (758—765) en 1888 (523—560).

1907 werd een aanvang gemaakt met de triangulatie van de Oostkust van Sumatra en in 1910 met die van Celebes (vgl. J. A. Müller, in: *Catalogus Kon. Ned. Aardr. Gen. Tenlooningstelling 1913*, Amsterdam, bl. 27—34).

De hoogtebepalingen der verschillende driehoekspunten geschiedde door trigonometrische hoogtemeting. Als grondslag voor de hoogtebepalingen zijn op verschillende plaatsen peilschaalwaarnemingen uitgevoerd om daaruit den gemiddelden stand van den zeespiegel af te leiden. In streken, waar de terreingesteldheid aan de driehoeksmeting te groote bezwaren in den weg legt, zijn astronomische plaatsbepalingen uitgevoerd. Zoo berust de opneming van het Westelijk deel van Borneo op een grondslag van 103 op dergelijke wijze bepaalde punten en werden in het vlakke Zuidoostelijk deel van Sumatra 64 punten astronomisch vastgelegd. De geographische breedten der astronomische stations zijn afgeleid uit circum-meridiaanswaarnemingen. De lengteverschillen werden bepaald door middel van een aantal tijdmeters. Sedert 1922 is een aanvang gemaakt met astronomische vastlegging van een aantal punten in de vlakke laaglanden van Oostelijk Midden-Sumatra, waarbij voor de lengtebepalingen gebruik wordt gemaakt van radio-tijdsienen uitgezonden door het station AJ alabar (West-Java).

Hiermede wordt getracht een zoo kort mogelijk overzicht te geven van de ontwikkeling in den wiskundigen grondslag der kaartteering in Nederlands-Indië. Het bestek van dit overzicht laat niet toe de ontwikkeling van den topographischen dienst in haar geheel te schetsen, hoewel zij ook verband houdt met den groei van onze aardrijkskundige kennis.

Wij mogen echter niet nalaten te wijzen op den arbeid van den voormaligen chef der opname den toenmaligen kapitein J. J. K. Enthoven, die in de jaren 1886—1895 kans gezien heeft de Westerafdeling van Borneo geheel in kaart te brengen op den door hem zelf gelegden grondslag van astronomisch vastgelegde punten (vgl. J. J. K. Enthoven, *Geographische plaatsbepalingen*, T. K. N. A. G. 1903, bl. 825—852). Deze arbeid ontleent zijn geographische betekenis echter voornamelijk hieraan, dat Enthoven de zoonismisbare geographische toelichting op de topographische kaart heeft neergelegd in een omvangrijk werk in twee deelen: *Bijdragen tot de geographie van Borneo's Westerafdeling*, Leiden, E. J. Brill, 1903. Bovendien moet de aandacht gevestigd worden op het mode door zijn toedoen tot stand gekomen Jaarverslag van den Topographischen Dienst (1906 tot heden), waarin belangrijke gegevens voor den geograaf zijn opgenomen.

In het moederland wordt in dozen tijd bezieulende leiding gegeven aan het aardrijkskundig onderzoek door Prof. Dr. P. J. Veth. Reeds was van hem in 1854—1856 verschenen: *Borneo's Westerafdeling*, toen hij de hand ging leggen aan zijn meermalen: *Java, geographisch, ethnologisch, historisch*, dat van 1875—1884 in vier delen verschijnt. Onder zijn leiding of liever door zijne medewerking en vurige belangstelling verschijnt mede van 1859—1869 het Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlands-Indië, ter vervanging van het gedeelte van het reeds in 1839 (1837)—1851 verschenen Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland door A. J.

van dor An, dat betrekking had op Ned.-Indië. Dan wordt in 1873 in Nederland het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap opgericht en Veth is de eerste voorzitter. Reeds in 1876 wordt begonnen met de uitgave van het "Tijdschrift", dat in den loop der jaren geworden is tot de belangrijkste bron van kennis voor de aardkunde van den Malacischen Archipel.

In 1875 worden de eerste voorbereidende maatregelen genomen voor de eerste expeditie door het genootschap uitgerust met steun der Regeering. De resultaten zijn neergelegd in het werk: *Midden-Sumatra, Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie*, uitgerust door het Aardrijkskundig Genootschap, 1877—J 879, beschreven door de leden der expeditie onder toezicht van Prof. P. J. Veth.

Daarmede is dan de rij van expeditie en uitgaven van het Genootschap geopend, die later voortgezet zou worden in samenwerking met Indië zelf. De schakel daartoe wordt gelegd door Melchior Treub. Door zijn toedoen komt de „Maatschappij tot bevordering van het natuur-kundig onderzoek der Nederlandsche Kolonien" tot stand en in Indië het „Indiseli Comity van wetenschappelyk onderzoek" en in gelukkige samenwerking wordt het werk voortgezet.

Nog vóór deze samenwerking tot stand gekomen was had men besloten tot eene expeditie naar de Key-eilanden: Het resultaat hiervan is neergelegd, in de: *Verslagen van de wetenschappelijke opnemingen en onderzoekingen op de Key-eilanden*, gedurende de jaren 1889—1890, ingesteld door H. O. W. Planten en C. J. M. Wertheim, in opdracht van het Kon. Ned. Aardr. Gen. Met eene kaart der Key-eilanden en een ethnographischen atlas van de Zuidwest- en Zuidoost-eilanden, Leiden, E. J. Brill 1893.

Dan beginnen echter de pogingen van Treub en Serrurier vruchten te dragen. De expedities naar Borneo vangen aan: *Borneo-Expeditie*, Geologische verkenningstochten in Centraal-Borneo (1893—94) door Dr. G. A. F. Molengraaff, Leiden, E. J. Brill, 1900; In Centraal-Borneo. Reis van Pontanak naar Samarinda door Dr. A. W. Nieuwenhuis, I en II, E. J. Brill, Leiden 1900; Beide werken uitgegeven door de „Maatschappij tot bevordering van het natuur-kundig onderzoek der Nederlandsche Kolonien". *Querschnitt durch Borneo*, *Ergebnisse seiner Reisen in Teif Jahren 1894, 1896—97 und 1898—1900* von Dr. A. W. Nieuwenhuis unter Mitarbeit von Dr. M. Nieuwenhuis-von Uxkuell-Gueldenbandt, Zwei Baende, Leiden, E. J. Brill, 1904—1907.

Ook Sumatra bleef de aandacht behouden. Onder leiding van J. W. IJzerman werd een verkenningstocht gemaakt dwars door Sumatra in verband met den mogelyken kolonievvoer naar het Oosten van de inmiddels ontdekte Ombilin-kolenvelden. De resultaten zijn samengevat in het werk: *Dwars door Sumatra. Tocht van Padang naar Siak*. Onder leiding van den Hoofdingenieur J. W. IJzerman, beschreven door de leden der expeditie J. W. IJzerman, J. F. van Bemmelen, S. K. Koorders en L. A. Bakhuis, 1895.

In verband met de aanwezigheid in Indië van Prof. Max Weber (1888—1889 met Mevr. Dr. Weber-van Bosse) wordt Prof. Dr. A. Wichmann door het Genootschap in de gelegenheid gesteld een reis te ondernemen naar Celebes en enkele Oostelyke eilanden. Daarover bericht deze ge-

leerde in: Bericht über eine im Jahre 1888—1859 Central Celebes, waarvan de uitkomsten voor de aardrijkskundige en geologische kennis van dit gebied neergelgd zijn in zijn groote werk in vier deelen: Geologische en Geographische doorkruisingen van Midden-Celebes (1909—1910) door E. C. Abendanon, Leiden, E. J. Brill, 1915, 1916 (Atlas), 1917 en 1917—1918.

Dan is Nieuw-Guinea aan de beurt. Prof. Wichmann zal hier het eerst de leiding nemen (1902). De belangrijkste uitkomsten van de sedert dien op het groote eiland ingestelde onderzoekingen door verschillende Nederlandsche expeditionen onder de auspiciën der genoemde lichamen zijn samengevat in het sedert 1909 verschijnende werk „Nova Guinea”.

Den 9en Juni 1907 begint bovendien de militaire exploratie van Nieuw-Guinea, welke geduurd heeft tot Januari 1915. De uitkomsten daarvan vindt men in: Verslag van de Militaire exploratie van Nederlandsch-Nieuw-Guinea, 1907—1915. Met 9 kaarten, 10 schetsen en 166 foto's, Weltevreden, 1920.

Een indruk van den hier verrichten arbeid verkrijgt men, wanneer men een der oudere kaarten legt naast de thans verschenen schetskaart van Nieuw-Guinea in vier bladen, schaal 1 : 1.000.000 (1919). Wij kunnen verder slechts de hoofdmomenten uit dit ontdekkingswerk opnoemen: 7 November 1909 bereiken Lorentz, van ~ Nouthuis en Habbema op 4461 M. hoogte den ~Wilhelminatop en daarmede de eeuwige sneeuw; 30 Januari 1913 bereikt Dr. Wollaston de sneeuwrens bij de Carstenstoppen; Franssen Herderschee bereikt met Hubrecht in 1913 den Wilhelminatop; 4 December 1921 bereikt Hubrecht — als lid der expeditie Kreiner — thans uit het Noorden, den Wilhelminatop en is derhalve de eerste, die dwars door Nieuw-Guinea trok. (Men raadplege voorts nog: Informations of the Encyclopaedic Bureau, Issue XI 1916, The results obtained of Military Exploration work in Dutch New-Guinea).

Het Oostelijk deel van den Archipel met de fantastisch gevormde eilanden, met zijn verbrokkelde eilandbogen en diepe bekken begon nu meer en meer de aandacht te trekken.

Reeds in 1893 beginnen de neven P. en F. Sarasin daar hun onderzoekingsreizen, welke voortduren tot 1896 om in 1902—1903 hervat te worden. De voornaamste resultaten vindt men in hun werken: „Materialien zur Naturgeschichte der Insel Celebes, Wiesbaden, 1901, 1902 en 1905, 3 Bde. en in: Reisen in Celebes ausgeführt in den Jahren 1893—1896 und 1902—1903, Wiesbaden, 1905, 2 Bde.

In hetzelfde tydsgericht valt het hoogtepunt van de Nederlandsche onderzoekingswerkzaamheden: de Siboga-Expeditie. Het aantrekkelijke reisverhaal van deze expeditie verscheen van de hand van Mevr. Weber-van Bosse by E. J. Brill te Leiden in 1905.

In 1907 wordt door de „Verein für Geographic und Statistik) zu Frankfurt am Main” onder leiding van Dr. Joh. Elbert de Soenda-Expeditie uitgerust. De resultaten daarvan zijn wereldkundig gemaakt in: „Die Sunda-expedition des Vereins für Geographic und Statistik) zu Frankfurt am Main von Dr. Joh. Elbert, Frankfurt am Main 1911, 2 Bde.

Celebes komt dan wederom in het middelpunt te staan. Het Kon. Nederl. Aardr. Genootschap stelt den Myningénieur E. C. Abendanon in staat in de jaren 1909 en 1910 een reis te maken naar

Centraal Celebes, waarvan de uitkomsten voor de aardrijkskundige en geologische kennis van dit gebied neergelgd zijn in zijn groote werk in vier deelen: Geologische en Geographische doorkruisingen van Midden-Celebes (1909—1910) door E. C. Abendanon, Leiden, E. J. Brill, 1915, 1916 (Atlas), 1917 en 1917—1918.

Het is hier de plaats om te wijzen op het groote aandeel, dat door de Nederlandsche Zending en hare medewerkers verkregen is in de vermeerdering van onze kennis van den Archipel. Talrijk zijn de tijdschriftartikelen en afzonderlyke werken, die van de zijde der Zending over de verschillende eilanden worden geschreven. Het is onmogelijk alien, die aan dat werk hebben deel genomen hier te noemen. In deze Encyclopaedic vindt men in Dl. IV op bl. 489—493 een overzicht van de Zendingstijdschriften i. v. TIJDSCHRIFTEN.

Van de afzonderlyke werken dient genoemd te worden: N. Adriani en Alb. G. Kruyt, De Baresprekende Toracilja's van Midden-Celebes, I en 2, Land- en Volkenkunde, Batavia, 1912.

Evenzeer is aan het aardrijkskundige we ten groote diensten bewezen door de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur en door de officieren van Land- en Zeemacht. Zoowel in het Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur, het Koloniaal Tijdschrift, als het Militair tijdschrift van Ned.-Indic zijn vele gegevens gepubliceerd omtrent afgelegen streken van den Archipel, terwijl velen uit de genoemde corpsen, behooren tot de medewerkers aan bestaande aardrijkskundige periodieken i).

Mede hierdoor is de aardrijkskundige literatuur verspreid over een groot aantal periodieken, waardoor een nadeel geboren is, dat gelukkig ondervangen wordt door den belangrijken arbeid verricht op initiatief van J. C. Hooykaas en W. N. Du Rieu, krachtig voortgezet door A. Hartman, W. J. P. J. Schalker en W. C. Muller. Hun werk, algemeen bekend onder den naam Reperitorium van Hooykaas en Hartman, wijst velen den weg in den steeds grooter geworden vloed van tijdschriften en Regeeringspublicaties. Het vijfde deel, behandelende de literatuur over de jaren 1916—1920 is onlangs bij Nijhoff in Den Haag verschenen.

Van Regeeringswege werd voorts in 1910 bij het Departement van Binnenlandsch Bestuur een „Encyclopaedisch Bureau” opgericht, dat tot taak kreeg de verschillende eilanden en gebiedsdeelen encyclopaedisch te beschrijven. Sedert zijn door het Bureau een 30-tal „Mededeelingen” in het licht gegeven, meestal vergezeld van kaarten en foto's. Bovendien werd een atlas der Buitengewesten in bewerking genomen, waarin thans 18 kaarten verschenen zijn. Buiten de serie „Mededeelingen” verscheen het eerste deel van een Monographie van het Gouvernement Celebes, door L. van Vuuren, Uitgave van het Encyclopaedisch Bureau, Weltevreden, 1920.

Ongeveer ter zelfder tijd is de Dienst der

i) Zeer in het bijzonder moet de aandacht gevestigd worden op de zoo uitnemend geredigeerde „Zeamandsgrids voor den Oost-Indischen Archipel”, uitgegeven door het Ministerie van Marine, Afdeling Hydrographie, waarin tal van voor den geograaf belangryke opstellen zijn opgenomen, vergezeld van een groot aantal landverkenningen der beschreven kusten.

Staatsspoor- en Tramweg in Nederlandsch-Indië begonnen met de uitgave van een Serie "Mededelingen", welke naast de technische uiteenzettingen goede landbeschrijvingen bevatten der onderzoekte gebieden, toegelicht met kaarten en foto's. Het laatste verschenen verslag in deze serie behandelt de afdeling Menado en verscheen in 1922 als No. 18 in de serie.

Wat het bodemonderzoek betreft, dit gaat uit van het Departement van Landbouw in Nederlandsch-Indië. Dr. Julius E. C. Mohr heeft menige publicatie over het verweeringsvraagstuk het licht doen zien en onlangs de gegevens samengevat in zijn boek: De grond van Java en Sumatra door Dr. Julius E. C. Mohr, Amsterdam, J. H. de Bussy, 1922.

Het valt overigens niet te ontkennen, dat het fysisch geographisch onderzoek van den Archipel, behalve dan de meteorologic en de seismographic, stiefmoederlijk behandeld is. De eenige bron van kennis is daarvoor, na den arbeid van Junghuhn, het Jaarboek van het Mijnwezen en voor Java het werk van Verbeek en Fennema. Met het oog hierop moet echter nog gewezen worden op het werk van W. Volz, Nord Sumatra I. Die Bataklaender, II. Die Gajolaender, Berlin, 1909 en 1912.

De Regeering en hare organen leverden blijkens het bovenstaande in de laatste decennia belangrijke bijdragen ter vermeerdering van de aardrijkskundige kennis van den Archipel. Maar ook het Genootschap, de "Maatschappij" en het "Indisch Comité", hebben gedurende dien tijd den arbeid voortgezet.

Ter gelegenheid van het veertig-jarig jubileum van het Genootschap werd te Amsterdam een tentoonstelling georganiseerd (Sept.—Oct. 1913) waar, beter dan door woord of geschrift mogelijk is, een beeld werd gegeven van den grooten voortgang in onze aardrijkskundige kennis van Nederlandsch-Indië. In den catalogus zijn een aantal artikelen opgenomen van geleerden en van mannen die zelf krachtig hebben deelgenomen aan den arbeid op hot terrein zelf. Op dezelfde tentoonstelling was inede aanwezig: Eerste geologische Bchetskaart van Nederlandsch-Indië. 1 : 2.500.000, samengesteld door E. C. Abenda-non ten boehoeve van het Kon. Ned. Aardr. Genootschap.

Spoedig daarop is de wereldoorlog gekomen, maar zelfs die heeft het werken slechts kunnen beperken en uitstellen, opgegeven werd hot niet.

De commissie voor de expeditie uit het Genootschap advicerende hot onderzoek ter hand te nemen van de eilandon tusschen Celebes en Nicuw-Guinea (T. K. N. A. G., 1914, bl. 360 en 304). Inderdaad slaagde men or in met inderewerking van de "Maatschappij" en van het "Indisch Co- in September 1917 op Ceram hot onderzoek te doen aanvangen door do geologen L. Rutten en W. Hotz. Het duurdo tot Juni 1919. In het Tijdschrift vindt men tusschen die data voortdurend bericht on nens de vorderingen van het werk, waarin voor den geograaf belangrijke berichten voorkoinen. Vgl. Geological, petrographical and palaeontological results of the explorations, carried out from September 1917 till June 1919 in the island of Coram by L. Rutten and W. Hotz. First series: Petrography. No. 1; H. do Jong, Studien iiber Eruptiv- und Mischgesteine des Kaibobogebietes. J. H. de Bussy, 1923.

Bovendien kon in 1920 een aanvang gemaakt worden inet hot onderzoek van het eiland Boerpc. Eind van dat jaar kwamen Gerhard Henny en

L. J. Toxopeus Indië aan. De eerste verslagen zijn opgenomen in het Tijdschrift van 1922, bl. 597.

Den 15en Januari van hetzelfde jaar vertrok do jongste wetenschappelijke expeditie naar Nieuw-Guinea, uitgerust door het "Indisch Co- in samenwerking met de "Maatschappij". Zij stond aanvankelijk onder leiding van den Kapitein van den Generalen Staf A. J. A. van Overeem, later onder die van den Kapt.-Luit. ter Zee J. H. G. Kremer. Het doel der expeditie was meer in het bijzonder een onderzoek naar het gebied tusschen de Rouffaer- en Idenburg-rivieren eenzijdig en het Nassau-gebergte anderzijds. Aan de expeditie werd deelgenomen door Kapt.-Luit. ter Zee J. H. G. Kremer voor astronomie, meteorologic en topographic; Dr. P. F. Hubrecht voor geologic; J. hr. W. C. van Heurn voor zoologie; Dr. H. J. Lam voor botanie; Controleur B. B. J. Jongejans voor ethnologic; Dr. H. J. T. Bijlmer voor anthropologic; H. de Roek, officier van gezondheid; Kapitein van Arkel, Luit. K. Drost en J. Kooy voor het militaire escorte; Luit. J. Droog voor de draadlooze telegrafie.

De anthropologische resultaten van de expeditie zijn reeds door Dr. Bijlmer gepubliceerd in het genoemde werk, "Nova Guinea".

Den 2en Juni 1923 heeft het Kon. Ned. Aardr. Genootschap zijn vijftig-jarig bestaan herdacht. Ter eere van dat gouden feest verscheen het werk, "De zecon van Nederlandsch Oost-Indië", Leiden, E. J. Brill, 1922, hiervoren reeds meermalen genoemd.

Ten slotte moet melding gemaakt worden van de beide fondsen in beheer bij het Genootschap, waaruit reeds verschillende malen aardrijkskundige en aanverwante onderzoekingen of uitgaven van wetenschappelijke werken werden bekostigd, nl. "Het Veth-fonds", gesticht in 1902 en het "Junghuhn-fonds", gesticht in 1909 (Tijdschrift 1909, bl. 1026).

Bij het veertig-jarig jubileum van het Genootschap in 1913 is door de Heeren E. Heldring en H. C. Rehbock aan het bestuur de matrijs aangeboden voor een gouden medaillon uit te reiken aan personen, die zich bij de bevordering van de aardrijkskundige wetenschappen verdienstelijk gemaakt hebben. Op het advies van Dr. F. C. Wieder zyn voor de enibleincn van deze medaillon gekozen de becltenis van Plancius en de bekende plaat voorstellende het vertrek van de eerste Nederlandsche vloot naar Java.

Voor de eerste maal is de medaillon uitgereikt aan Dr. J. W. Izerman, den in 1921 afgetreden voorzitter van het Genootschap, den man van de hierboven gememoreerde Dwar-door-Sumatra-expeditie, dió in de laatste jaren het Genootschap on daarmede de vorderingen van do aardrijks- kunde van Nederlandsch-Indië leidde.

L. v. Ny

ONDERZOEKINGEN
(AARDRIJKSKUNDIGE ONDERZOEKINGEN). Zio

WADOEKSTELSEL. Onder hot *wadoekstelsel* wordt in het kort verstaan het opzamen van het bovloeingswater gedurende den nacht in speciaal voor dit doel gegraven vergaarkommen (*wadoek* is de meest gebruikelijke Inlandsche benaming van vergaarkom), waaruit dan overdag

het water wordt afgetapt voor de bevoeiing der verschillende gewassen.

Het doel, dat met de toepassing van dit stelsel wordt beoogd, is de afschaffing van de z.g. *dag- en nachtregeeling*. Onder deze, vermoedelijk reeds uit den tijd van de Gouvernements suikercultuur dateerende, regeling verstaat men een stelsel van waterverdeling, waarbij het beschikbare bevoeiingswater in den Oostmoesson overdag geheel of grotendeels aan het suikerriet en 's avonds en 's nachts aan de bevolkingsaanplantingen wordt verstrekt.

Deze regeling heeft na de ontwikkeling van de particuliere suikerindustrie in de tachtiger jaren van de vorige eeuw aanleiding gegeven tot zeer veel strijd en tot tal van onclcrzoeken naar de werking van die regeling, waaromtrent uitvoerige mededeelingen te vinden zijn in de bekende in 1900 verschenen „Nota over den invloed van de particuliere suikercultuur op de teelt van Inlandsche voedingsgewassen". Het eerste uitgebreide onderzoek op dit gebied had plaats in 1893 naar aanleiding van een verzoek van den Jlinis-ter Van Dedeni om inlichtingen omtrent de practijk dor waterverdeling ten behoeve van de suikerindustrie. Uit dat onderzoek bleek, dat de z.g. dag- en nachtregeeling toenmaals reeds vrywel overal in de suikercentra werd toegepast, zeer ten ongerieve van de Inlandsche bevolking, die dan ook niet bijster met deze regeling was ingenomen. Ook door verschillende hoofden van Ge- westelijk Bestuur en waterstaatsingenieurs werden de onbillijkheid en de schadelijkheid van meergenoemde regeling voor de Inlandsche land- bouwers ingezien, doch men aanvaardde die regeling als een noodzakelijk kwaad, omdat men meende dat anders het voortbestaan der suikerindustrie in gevaar zou worden gebracht.

Een nota van 1894 van den Chef der 2e Waterstaatsafdeeling op Java, den Hoofdingenieur H. E. van Berckel, waarin deze zich nog al scherp had uitgelaten over het onthouden van water aan de tweede gewassen der bevolking ten einde dit water te verstrekken aan de suikerfabrikanten voor hunne riettuinen, gaf aanleiding tot nadere onderzoekingen.

Ook uit deze onderzoekingen bleek wederom hoe bezwaarlijk de dag- en nachtregeeling in het algemeen voor de bevolking was en hoe zij in vele gevallen aanleiding gaf tot vermindering van den Oostmoessonaanplant van de bevolking.

De in 1893 en 1894 door het Lid van den Raad van Nederlandsch-Indie, den heer J. Müllemeister, en de naar aanleiding van een Regeeringsaanschrijving uit denzelfden tijd ingestelde onderzoekingen leverden ongeveer dezelfde uitkomsten. Nadien hadden nog onderzoekingen omtrent de practijk der waterverdeling ten behoeve van de suikerindustrie plaats door den Hoofdinspecteur van Cultures, den heer H. J. W. van Lawick van Pabst gedurende de jaren 1896—1899 en door den ingenieur C. W. Weijs gedurende de jaren 1903—1905, terwijl ten slotte, naar aanleiding van het bekende onderzoek naar de mindere welvaart door de z.g. Mindere Welvaart Commissie, nog door verschillende andere ambtenaren onderzoekingen werden ingesteld naar de werking van de z.g. dag- en nachtregeeling. De resultaten van laatsbedoelde onderzoekingen zijn vermeld in Deel Vila van de uitgaven der M.W.C., ge-

titeld : „Overzicht van de uitkomsten der gewestelijke onderzoekingen naar de irrigate".

Alhoewel uit de verschillende onderzoekingen duidelijk gebleken was tot welke onbillijkheden en nadeelen voor de bevolking de z.g. dag- en nachtregeeling aanleiding gaf, werd er over het algemeen in berust, ten eerste omdat men daarin een middel zag om van het beschikbare bevoeiingswater het grootst mogelijke nut te trekken en het zoo economisch mogelijk aantewenden en voorts omdat men het, in verband met de beschikbare Oostmoessondebieten, in het algemeen een onmogelijkheid achtte zoowel aan het suikerriet als aan de bevolkingsaanplantingen gelijktijdig overdag voldoende water te verstrekken. De waterverstreking moest dus op verschillende tijdstippen plaats vinden en waar het uitgesloten werd geacht, dat een intensief gedreven cultuur als de suikercultuur 's nachts water zou kunnen gebruiken, bleef er niets anders over dan dat aan de zooveel geringere waarde vertegenwoordigende en extensief gedreven Inlandsche cultures 's nachts het water zou worden verstrekt. Van twee kwaden moest het minste gekozen worden, een andere, billijker regeling werd uitgesloten geacht.

In latere jaren is getracht de z.g. dag- en nachtregeeling voor de bevolking eenigszins te verzachten door het tijdstip, waarop des middags aan de bevolkingsaanplantingen water werd verstrekt, een of meer uren te vervoegen, waardoor — naar men meende — de bevolking nog gelegenheid had bij daglicht het water over de verschillende velden te verdeelen. Verder werd in sommige streken een zoodanige regeling getroffen, dat de bevolking eens in de week of in de twee weken (waarvoor dan Zondagen werden uitgekozen) gedurende 24 uren al het beschikbare bevoeiingswater kon krijgen. Veel bevrediging schonken deze maatregelen niet, omdat zij de bezwaren van de bevolking tegen de z.g. dag- en nachtregeeling slechts voor een klein deel opheven, zoodat dan ook van verschillende zijden werd aangedrongen op een vervanging van de dag- en nachtregeeling door voor de bevolking billijker en minder bezwarende regelingen.

Zoo werd in 1902 door een Commissie, vermoedelijk op instigatie van den Ingenieur van den Waterstaat J. C. Heijning, voorgesteld voor geheel de vroegere residentie Japara de dag- en nachtregeeling te vervangen door een *pasardag-regeling*, bij welke regeling het bevoeiingswater om beurten gedurende 3 opeenvolgende etmalen aan de suikerondernemingen en daarna gedurende 2 etmalen aan de bevolking zou worden verstrekt. Deze regeling is, voor zoover bekend, echter nimmer toegepast.

Intusschen gingen er steeds meer en meer stemmen op, ook in de Inlandsche wereld, welke op een billijker verdeling van het bevoeiingswater tusschen bevolking en suikerindustrie aandrongen. Door de Regenten-vereening Sediyo-Moelio werd o.a. in een rckest aan de Regeering van 22 April J 915 om een billijker waterverdeling verzocht, waarbij de verdeling van het water tusschen rieten bevolkings-aanplant evenrelijk aan de uitgestrektheid bevoeibare bouwgronden zou plaats hebben. Ook door eenige afdelingen van de Sarikat-Islam werd aangedrongen op afschaffing van de dag- en nachtregeeling.

Ten slotte was bij de behandeling van de In-

dische begroting voor 1914 en 1915 in de Tweede Kamer der Staten Generaal door het Kamerlid Ir. J. W. Al herd a de aandacht van den Alinister van Kolonien gevestigd op de groote nadelen voor de Indische landbouwers, we lke voort-vloeiën uit de dag- en nachtregeling. Dit gaf be- doelden Staatsman aanleiding in 1915 bij de In- dische Regeering aan te dringen op betere tech- nische en administratieve voorzieningen op het gebied der verdeling van bevoelingswater en tot vastlegging of codificatie van de theoretische beginselen, die bij de beschikking van dat water behooren voor te zitten, terwijl tevens inlichting gevraagd we rd nopens de werking van de z.g. dag- en nachtregeling. Naar aanleiding hiervan werel daarop aan den Ingenieur van den Water- staat Ch. G. Cramer opgedragen plaatselijke on- derzoekingen in te stellen naar de werking van de bestaande regelingen op Java betreffende het watergebruik voor landbouwdoelcinden, inzon- derheid de z.g. dag- en nachtregeling. Door ge- noemden ingenieur werden in de jaren 1915 en 1916 met de bevolking 73 en met de fabrikanten 14 vergaderingen gehouden, waarop de kwesties van de dag- en nachtregeling en de vervanging van deze regeling door andere, o.a. met behulp van het z.g. wadoekstelsel, werden behandeld.

Zoowel de bevolking als de suikerfabrikanten werden op die vergaderingen volledig in de gelegenheid gesteld hunne meeningen omtrent, eventueel hunne bezwaren tegen de bestaande en de voorgestelde regelingen te uiten. Uit die onderzoekingen, waarvan notulen zijn gehouden, bleek dat in de meeste suikercentra het riet *overdag* van 6 tot 7 uur af tot's iniddags 4 a 5 uur toe al het beschikbare water ontving, terwijl eerst daarna, dus gedurende den avond en den nacht, de bevolking de beschikking over het water kreeg. In enkele streken van Java hield de waterverstrekkling aan het riet echter reeda om 2) 3 uur's namiddags op, terwijl voorts in enkelo ge- vallen, wanneer er ruim voldoende water be- achikbaar was, de bevolking over dag ook nog water inocht gebruiken, voor zooverre dan de Suikerin(l)itric dit water niet noodig had.

Een der voornaamste bezwaren, die do bevolking, blijkens de ingesteldc onderzoekingen, tegen deze regeling had, was, dat tengevolge van de ge- durende den nacht heerschende duisternis, het water niet behoorlijk verdceld en geleid kon worden, zoodat alchts do in de nabijheid der leidingen gelegen velden behoorlijk van water voorzien werden en do overige sawahs weinig of geen water ontvingen. VVatardiefstallen werden door de duisternis in de hand gowerkt en konden ook moeilyk worden geconateerd of tegengo- gaan. Een ander bezwaar was, dat do diopie duisternis belette het water te voeren naar die plekken, welke er het inest behoefte aan h&dden, zoodat men naar Gods water over Gods akkor liet stroomen, hetgeen aanleiding gaf tot een zeer oneconomisch watergebruik. Voorts word als een der bezwaren genoemd hot moeilijk te consta- teeren of te verclipen van lekkon in leidingen of dam men, dan wol andere oorzaken, waardoor hot water niet regelmatic stroomdo. Ton slotte bleek by hot ingesteldc onderzoek, dat de bevoUding bc- zwaar had tegen het onbowaakt achterlaten van haar huizen, vrouwen en kinderen on haar veo gedurende den avond en don nacht, wanneer zij haar sawahs moest gaan bevoelien. Tegen dien

avond- of nachtarbeid op zich zelf had zij ook bezwaren. Bij onclervraging bleek nog, dat het grootste deel van de bevolking een waterver- strekking overdag ver re verkoos boven een wa- terverstrekkling gedurende den avond of nacht.

Uit indergenoemde onderzoekingen bleek nog, dat de dag- en nachtregeling, vooral wanneer zij streng werd toegepast, er in aanzienlijke mate toe bijdroeg, dat in vcrschillende streken uitgeatrekte gebieden in den Oostmoesson — vooral in de tweede helft — onbeplant bleven, omdat zij in het geheel geen of zeer onvoldoende water ontvingen. Dit had ook ten gevolge, dat weinig waardvolle en weinig of geen watereisohende ge- wassen werden geplaat, terwijl dikwijlg de op- brengsten, tengevolge van watergebrek, bene- den het normale bleven.

Waar uit de ingestelde onderzoekingen nog- maals was gebleken, welke groote nadelen en bez- waren aan de z.g. dag- en nachtregeling voor de bevolking waren verbonden en vermeend werd, dat afschaffing van die regeling en vervanging daarvan door eene regeling, waarbij de bevolking eveneens overdag water zou krijgen, een zeer gunstigen invloed zou hebben op de verdere ont- wikkeling van den Inlandschen landbouw in den Oostmoesson, we rd nagegaan of er geen *afdoende* oplossing te vinden was, waarbij aan bovenbe- doeld desideratum, d.w.z. waterverstrekkling overdag aan de bevolking, we rd voldaan zonder dat het bestaan van de suikerindustrie daardoor in gevaar zou worden gebracht.

Door hooger genoemden Ingenieur Ch. G. Cramer word toen het denkbeeld geopperd om het nachtwater op te zamelen in speciaal daar- voor aangelegde vergaarkonimen (wadoeks), waaruit dan overdag het water weer zou worden afdapt voor do bevoelieing der gewassen. Aan- vankelij we rd alleen, gedacht aan het opzamelen van het voor de suikerindustrie bestemde nachtwater in z.g. *tuinwadoeks*, die zoo dicht mogelijk bij de riettuinen zouden moeten komen te liggen. Daarbij werd dan gedacht aan regelingen (z.g. etmalenregelingen), waarbij het water beurteelinga een of meer geheele etmalen aan de riettuinen en daarna aan de bevolkingsaanplantingen zou worden verstrekt. Door die tuinwadoeks zou de suikerindustrie het nachtwater nuttig kunnen aan- wenden en zou het bezwaar dier Industrie tegen de opheffing van de dag- en nachtregeling groo- tondeels vervallon, torwijje de bezwaren van de bevolking tegen het gebruiken van nachtwater daardoor tot minstena de helft zouden zijn te- ruggebracht, omdat zij nu om den anderen dag overdag water kon ontvangen.

In 1916 worden met doze tuinwadoeks de eerste proeven genom. Alhoewel uit doze proeven der practische bruikbaarheid van het wadoekstelsel bleek, rezen tegen het stolsel van tuinwadoeks toch vorschillende bezwaren. In de eerste plaats werden de bezwaren van de bevolking togen het waterverbruik gedurende don nacht niet geheel ondoorvagen on in de tweede plaats zou het aan- tal vergaarkommon tengevolge van do twee- of driejaarlijkscho wissoling van de riettuinen te groot worden, hetgeen zoowel uit een oogpunt van kosten als uit een oogpunt van grondverliea te bezwaren was.

Ten einde aan de hiergenoemde bezwaren tege- moet te komen werd het stolsel van de over het gohoelo terrein vorsepreide en in do onmiddollij ke

nabijheid der riettuinen liggende Uinwadoeks verlaten en vervangen door een stelsel van *vak- of kringwadoeks* (in de residentie Cheribon worden deze *balongs* genoemd), waarin in den Oost-moesson *al* het aan het eind- of tertiair bevoeiingsvak toekoinende nachtwater wordt verza- meld, om dit dan den volgende morgen terug te voeren in de bestaande tertiaire leidingen —waaruit de wadoeks zijn gevuld —, en het water uit die leidingen aan de verschillende aan-plantingen te verstrekken. Nadat in 1917 op grotere schaal proeven waren genomen met het wadoekstelsel, waarbij van het stelsel van z.g. tuinwadoeks was afgezien, werd begin 1918 aan den Directeur der B.O. W. verzocht over een bedrag van / 190.000 te mogen beschikken, ten einde op meer systematische wijze met het wadoek- stelsel proeven te nemen. Daarvoor zou dit stelsel bij wijze van proef in /verschillende afgesloten bevoeiingsgebieden van niet al te kleine om- vang worden ingevoerd. In werkelijkheid is in 1918 een veel belangrijker beëindiging — ongeveer het dubbele van het aangevraagde —: besteed aan den aanleg van kringwadoeks. De reden daarvan is geweest, dat de Regeering het wenschelijk achtte, in verband met de heerschende voedsel- schaarschte, alle mogelijke maatregelen te nemen om de voedselproductie zoo hoog mogelijk op te voeren en de aanleg van kringwadoeks werd als een dier maatregelen beschouwd. Het karakter van proefnemingen ging daardoor wel eenigszins verloren, zoodat, nadat door de in 1918 aangelegde en geëxploiteerde kringwadoeks de practische bruikbaarheid van het wadoekstelsel nog eens duidelijk was gebleken en over de noodige gegevens omtrent de kosten enz. kon worden beschikt, de Commissie in het belang van het Irrigatiewezen op Java en Madoera *) (toenmaals bestaande uit de heeren J. van der Marel, J. E. van der Stok en Ch. G. Cramer) in 1919 aan de Regeering voorstelde in *beginsel* te besluiten tot een zoo spoedige mogelijke invoering van het z.g. wadoekstelsel, waar zulks noodig is en een daarmede gepaard gaande afschaffing van de z.g. dagen- nachtregeeling en daarmede op de begrooting, te beginnen met 1920, rekening te houden. De totale kosten, verbonden aan de invoering van het wadoekstelsel en de daarmede gepaard gaande afschaffing van de dag- en nachtregeeling, werden door hooger genoemde Commissie op ongeveer 11 a 12 miljoen gulden geschat. Met het oog op de wenschelijkheid om in de eerste plaats de veel bestreden dag- en nachtregeeling zoo spoedig mogelijk op te heffen en ten tweede de voedselproductie zoo vlug mogelijk op te voeren, achtte meergenoemde Commissie het wenschelijk bovengenoemd bedrag binnen niet al te langen tijd te verwerken. Zij stelde daarom voor om, indien zulks mogelijk was met het oog op de schatkist en het beschikbare waterstaatspersoneel, voor den aanleg van kringwadoeks jaarlijks 1,5 mil-

lioen gulden op de begrooting uit te trekken, te beginnen met het dienstjaar 1920; na 7 A. 8 jaren zou dan de dag- en nachtregeeling tot het verleden behooren.

De Indische Regeering kon zich in beginsel met het voorstel van de Commissie vereenigen en zij bracht in verband hiermede op de voor- loopige begrooting van 1920 een post van 1,5 miljoen gulden voor den aanleg van kringwadoeks. Volksraad, Opperbestuur in Nederland en de Staten-Generaal vereenigden zich hiermede, zoodat feitelijk in 1919—1920 in *beginsel* besloten werd tot een definitieve doorvoering van het wadoekstelsel en een daarmede gepaard gaande afschaffing van de dag- en nachtregeeling.

Het wadoekstelsel vindt in de eerste plaats in die bevoeiingsgebieden toepassing, waar in den Oostmoesson het minste water beschikbaar is en de dag- en nachtregeeling dus het strengst wordt doorgevoerd; daarna komen de gebieden, waar over ruimere hoeveelheden water kan worden beschikt, aan de beurt. Vermoedelijk zal het grootste deel van de suikercentra van kring- of vakwadoeks worden voorzien. In verband met den minder gunstigen financieelen toestand, waarin momenteel Nederlandsch-Indië verkeert, en waardoor voor den aanleg van kringwadoeks belangrijk minder op de begrooting zal kunnen worden uitgetrokken dan aanvankelijk is geschied, zal de algeheele afschaffing van de dag- en nachtregeeling aanzienlijk langer duren, dan waarop door de Commissie in het belang van het Irrigatiewezen op Java en Madoera oorspronkelijk werd gerekend; eind 1922 was slechts voor een bedrag van rond 1,6 miljoen gulden aan kringwadoeks aangelegd.

Tot nu toe werd, bij de toepassing van het stelsel van kring- of vakwadoeks, het geheele bevoeiingsgebied gewoonlijk, met het oog op een zoo eenvoudig mogelijke waterverdeeling en -regeling, regelmatig voorzien van dergelijke wadoek; elk tertiair vak kreeg zijn eigen wadoek, die zoo dicht mogelijk bij de aftapping van de tertiaire uit de secundaire of hoofdleiding werd aangelegd. In die wadoek werd dan al het water, waarop het vak recht had, gedurende den nacht opgezameld om dan dit opgezamelde nachtwater den volgende morgen weer los te laten in de tertiaire leiding, waaruit het afkomstig was. Noodzakelijk is het echter niet om alle vakken van wadoeks te voorzien, in its er slechts voor gezorgd wordt, dat de aangelegde wadoeks groot genoeg zijn om al het in zoo'n bevoeiingsgebied beachikbare nachtwater op te zamelen.

Van een regelmatige voorziening van het geheele bevoeiingsgebied met kringwadoeks, zoodat elk tertiair vak zijn eigen wadoek bezit, wordt meermalen afgeweken, vooreerst om *lechnische* en ten tweede om *financieele* redenen. In verband met de geaardheid van liet terrein of de grondsoort is het dikwijls *technisch* be- zwaarlijk alle vakken van wadoeks te voorzien, terwijl in den loop der jaren gebleken is, dat de aanleg en ook de exploitatie van wadoeks, waaruit groote complexen worden bevoeid, goedkoper zijn, — relatief gesproken, wanneer de kosten per bouw te bevoeien sawah of per M² waterin houd van de wadoeks worden uitgedrukt —, dan die van wadoeks, welke slechts voor kleine complexen dienen. Uit een *financieel* oogpunt verdient het dus aanbeveling, — ook al wordt

1) Deze Commissie is, naar aanleiding van hooger genoemd schrijven van den Minister van Koloniën in 1916 ingesteld en heeft tot taak gekregen: het treffen van technische en administratieve voorzieningen op het gebied van het gebruik en de verdeling van bevoeiingswater op Java en Madoera en de vaststelling van de theoretische beginselen, welke daaraan ten grondslag behooren te liggen.

de waterverdeling en -regeling dan door wat ingewikkelder —, het aantal in een zeker bevoelingsgebied aan te leggen wadoeks zooveel mogelijk te beperken. In verband hiermede is men reeds in enkele bevoelingsgebieden overgegaan tot den aanleg van z.g. *secundaire wadoeks*, d. z. wadoeks, die voor de bevoeling van meerdere vakken dienen; gewoonlijk dienen zij voor de bevoeling van gemiddeld 500 bouws per wadoek; er zijn er bij, die een grootter oppervlak van ± 1000 bouws bestrijken. Als regel ontvangen zij het water uit de secundaire leiding en storten zij het's nachts opgezamelde water den volgenden ochtend daarin weder uit.

In enkele bevoelingsgebieden heeft men, ter besparing van aanleg- en exploitatiekosten, slechts een gedeelte van alle tertiaire vakken van wadoeks voorzien, die dan gezamenlijk de noodige waterberging moeten hebben. Men onderscheidt hierbij dan „wadoek" en „leiding-vak"; het is een combinatie van kringwadoek met secundaire wadoeks. Welk systeem ten slotte de voorkeur verdient zal de praktijk moeten uitmaken, terwijl ook terreins- en andere omstandigheden het noodzakelyk kunnen maken een bepaald systeem te verkiezen boven andere.

Dit is echter zeker, dat de kosten, zoowel wat den aanleg als wat de exploitatie betreft, van het wadoekstelsel bij de toepassing, van de twee laatstgenoemde systemen lager zijn dan die waarbij elk vak zyn eigen wadoek krijgt.

De *inhouden* van de wadoeks per bouw te bevoelen sawah loopen nog al uiteen en deze hangen in hoofdzaak af van de benoedigde en van de beschikbare waterhoeveelheden: zij loopen uiteen van 10 M³. tot 25 M³. per bouw sawah. De meeste wadoeks krijgen echter geen grootter inhoud dan 14—17 M³. per bouw te bevoelen sawah; de gemiddelde vak- of kringwadoeks hebben gewoonlijk geen grootter inhoud dan ± 2800—3400 M³. Daarentegen krijgen de secundaire wadoeks dikwyls veel grootere inhouden; de grootste tot nu toe aangelegde secundaire wadoek heeft een inhoud van ± 13000 M³.

De waterdiepte in do wadoek wordt zoo groot mogelijk genomen, ten einde de bodemoppervlakte klein te houden, wat zoowel uit een oogpunt van waterverlies als van kosten een groot voordeel is. Als regel bedraagt de waterdiepte bij de kringwadoeka meer dan 0.60 Al; de secundaire wadoeks hebben als regel een veel grootere waterdiepte n.l. van LOO M. en nicer; de grootste waterdiepte heeft tot nu toe 1.50 M. bedragen.

Uit inhoud en waterdiepte valt do *bodemoppervlakte* van do wadoek afleiden; do toftele wadoekoppervlakte, met inbegrip van do dijken, bedraagt als regel meer dan 1 bouw.

Do wadoeks, die gewoonlijk een kwadraatvorm krijgen, liggen als regel voor het grootste deel in ophooging; minstens 2 M. breedte dijken sluit de wadoek af. Voorts zijn de wadoeks, die liefst zoo dicht mogelijk by de aftapping uit do secundaire of hoofdleiding moeten komen te liggen, voorzien van permianonte in- en uitlaatsluisjes, die zoodanig zyn ingericht, dat de manipulaties met de sluisjes zoo eenvoudig mogelijk worden, ten einde extra personeel te besparen. Verder is een en ander zoo ingericht, dat af- en aanvoer van het water gemeten kunnen worden.

Wanneer in de wadoeks groote waterverlozen optreden, in hoofdzaak tengevolge van het wog-

zakken van het water in den bodeni, wordt deze beklee, waarvoor tot nu toe gebruikt is gemaakt van z.g. puddel en van baksteen. Onder puddel wordt verstaan een mengsel van kalk en grond (daaronder te verstaan de aarde, zooda die verkregen wordt uit de ontgraving voor de wadoek), met of zonder bijvoeging van zand, al naar gelang van de geaardheid van de ter plaatse van de wadoek aangetroffen grondsoort. Als regel wordt aan den grond nog zand toegevoegd en ongeveer 10 % kalk. Van groot belang is de samenstelling en de bereiding van de puddelspecie, die als een soort stampbeton wordt aangebracht; de dikte van de aangestampte puddellaag bedraagt als regel 8 a 10 c.M. De puddelbekleding heeft niet overal goed voldaan, hetgeen voor een groot deel moet worden toegeschreven aan gebrek aan er- varing. In verband daarmee zijn verschillende wadoeks, waarin te groote waterverliezen op- treden, voorzien van een platte laag baksteen, geinetseld in basterdspacie van de menging:

1 roode cement + 1 kalk + 1 zand. Deze bekleding voldoet goed en vereischt weinig onderhoud, maar is veel kostbaarder dan een puddelbekleding. Daarom zijn van enkele wadoeks de bodems bekleed met een puddellaag, terwijl de wanden voorzien zijn van een baksteenbekleding.

Bekleding van wadoeks tegen waterverliezen is kostbaar en doet de kosten van het wadoekstelsel aanzienlijk stijgen; gelukkig is het aantal wadoeks, dat bekleed moet worden, gering. Van de tot nu toe aangelegde wadoeks behoefde nog geen 13 % te worden bekleed.

De *exploitatie* van de kringwadoek zelf is zeer eenvoudig.

Tegen 6 uur 's namiddags worden het keersluisje in de tertiaire leiding en het uitlaatsluisje van de wadoek gesloten, terwijl het inlaatsluisje van de wadoek geopend wordt; do vulling van de wadoek vangt dan aan. Wanneer de sluisjes eenmaal goed gesteld zijn, behoeft 's nachts niet meer naar een en ander te worden omgezien. In z.g. wilde bevoelingsgebieden, waar nog geen of weinig penmanente bevoelingswerken voorkomen, heeft de vulling enkele malen, van wege waterdiefstallen gedurende den nacht, aanleiding gegeven tot moeilijkheden. Den volgenden morgen om ± 6 uur wordt het inlaatsluisje van de wadoek weer gesloten, terwijl het uitlaatsluisje van do wadoek en het keersluisje in de tertiaire leiding worden geopend. Het gedurende de avond- en nachtur in do wadoek opgezamelde water vloeit dan weer af naar de tertiaire leiding, waaruit het afgetapt is. De bevoeling heeft dus door do wadoeks *uitsluitend over dag* plaats; 's nachts mag dan nergens meer water worden gebruikt voor de bevoeling.

Bij de waterverdeling in hot tertiaire vak kan de watervertrekking aan riet- en bevol- kingspuntint *gelijktijdig* plaats hebben of ka een z.g. *uren- of emulencerdeling* worden inge- voerd, waarbij de bevolking en de suikerindua- trio om bourton al hot beschikbare water gedu- rendo een zokor aantal uren of etmalen ontvan- gen; dit aantal wordt dan bepaald door de opper- vlakken van do verschillende aanplantingen en do waterbehoeften. Tot nu toe werd in het grootsto gedeelte der z.g. *wadoekgebieden*, d. z. do bevoelingsgebieden, waarin het wadoekstelsel reeds is ingevoerd, de golyktudigo waterver-

strekking toegepast. Het is echter geblijven, dat die gelijktijdige waterversprekking in verschillende gevallen aanleiding heeft gegeven tot ernstige onregelmatigheden. Bij onderzoek kwam n.l. aan het licht, dat in verschillende gebieden bij de gelijktijdige waterversprekking al of bijna al het water naar de rietvelden vloeide, terwijl de bevolking niets of nagenoeg niets ontving, waardoor de bevolking in die gebieden er door de wadoeks dus niet op voortuitging. Enkele malen kwam het voor, dat de bevolking te veel water nam, waardoor de rietvelden te weinig water ontvingen. Dergelijke ernstige misbruiken zijn te voorkomen of door het aanstellen van meet en van betrouwbaar personeel of door het invoeren van een z.g. *ehnalenging*.

Daar laatstgenoemde regeling veel goedkooper en veel eenvoudiger en ook beter en gemakkelijker te controleren is dan een regeling, waarbij aan beide partijen gelijktijdig water wordt verstrekt, verdient zij boven alle andere regelingen de voorkeur en wordt zij ook meer en meer toegepast, vooral in de tweede helft van den Oost-moesson, wanneer het waterverbruik het grootst en het rivierdebiet het kleinste is. In die gebieden, waar slechts weinig riet wordt geplant, zal een gelijktijdige waterversprekking moeten plaats hebben, omdat een etmalen-regeling, in verband met de verhouding tusschen de riet oppervlakte en de totale oppervlakte, dan praktisch onmogelijk wordt.

Behalve de hoogstgenoemde moeilijkheden levert de exploitatie der wadoeks als regel geen ernstige moeilijkheden op. Hier en daar wordt last ondervonden van verzanding of aanslibbing der wadoeks, hetgeen de onderhoudskosten doet stijgen. De invoering van het wadoekstelsel heeft in verschillende bevoeiingsgebieden aanleiding gegeven tot het in dienst nemen van meer Inlandsch personeel, dat speciaal belast werd met de exploitatie der wadoeks. Waar deze wadoeks een intensiever gebruik van het beschikbare bevoeiingswater beoogen, zullen zij in die bevoeiingsgebieden, waar de exploitatie nog veel te wensen over laat, aanleiding geven tot vermeerdering van personeel.

De aanlegkosten en ook de exploitatiekosten van de wadoeks loopen nog al uiteen, zoodat slechts de gemiddelde kosten hier zullen worden vermeld. Voor de gemiddelde aanlegkosten van een onbekleede kringwadoek mag een bedrag van rond / 10,— per te bevoeien bouw sawah of \pm / 0.70 per M³ wadoekinhoud worden aangenomen. De aanlegkosten van de z.g. secundaire wadoeks worden lager. Voor de gemiddelde aanlegkosten van een bekleede kringwadoek mag een bedrag van rond / 30,— per bouw sawah worden aangenomen; de kosten van de bekleede wadoeks (open bijzonder sterk uiteen, hetgeen uiteraard verband houdt met het gebruik van bekleedingsmateriaal. Wordt veiligheidshalve aangenomen dat ongeveer 25 % van het totaal aan te leggen wadoeks bekleed zal moeten worden dan komen de doorsnede kosten van een wadoek te

$$\frac{3 \times 10 + 30}{15} = 3$$
 staan op ----- of rond / 15,— per bouw sawah.

Volgens de laatste gegevens zullen voorloopig ongeveer 750.000 bouws sawah in de Gouvernementslanden op Java (de Vorstenlanden zijn hier buiten beschouwing gebleven, omdat daar nog

zoo geheel andere toestanden heerschen), waar van 150.000 bouws met suikerriet gepland, van kringwadoeks worden voorzien, waarmede dan de afschaffing van de (dag- en nacht)regeling in die gebieden gepaard zal gaan. Het is niet uitge-sloten, dat het wadoekstelsel ook in niet suiker-centra, waar in den Oostmoesson watergebrek voorkomt en een vrij intensieve Inlandsche land- bouw bestaat, op den duur zal worden ingevoerd. De totale kosten van het wadoekstelsel en de daannde gepaard gaande afschaffing van de dag- en nachtregeling in de Gouvernementslanden mogen dus op rond 11 miljoen gulden worden gesteld.

De kosten voor de waking en bediening en van het gewoon onderhoud van een kringwadoek worden geschat op respectievelijk / 0.50 en / 0.30 per bouw te bevoeien sawah. Bij een rente- standaard van 6 % en een ruime afschrijving van 2 % van het aanlegkapitaal komen de gemiddelde exploitatiekosten (rente, afschrijving, onderhoud, bewaking en bediening) per bouw sawah op / 2,— te staan. Die kosten bedragen voor een onbekleede en een bekleede wadoek respectievelijk / 1.60 en / 3.20 per bouw.

Het is uiteraard geenszins uitgesloten, dat de hierboven genoemde bedragen, die berusten op de tot nu toe beschikbare gegevens, in de toekomst eenige wijziging zullen ondergaan. Verwacht wordt echter, dat zij eerder aan verlaging dan aan verhooging onderhevig zullen zijn.

Het wadoekstelsel heeft nog te kort gewerkt om reeds belangrijke resultaten op te leveren. Toch heeft de invoering van dit stelsel in die gebieden, waarin het sinds kort wordt toegepast, een belangrijke verbetering van der bevoeiings- toestand in het algemeen ten gevolge gehad en heeft dit stelsel ook een gunstigen invloed gehad op de verschillende aanplantingen van de In- landsche bevolking. Deze hebben zich niet alleen uitgebreid maar ook een omzetting van minder waardevolle weinig of geen waterreischende gewassen in meer waardevolle, veel water eischende gewassen heeft door (lit stelsel) plaats gehad, terwijl ten slotte hierdoor in verschillende gevallen meer dan eens in den Oostmoesson kon worden geoogst en de productie per bouw toe- nam.

De bevolking is dan ook over het algemeen bijzonder met dit stelsel ingenomen. Ook de suikerfabrikanten, die aanvankelijk minder gunstig voor het stelsel gestemd waren, begonnen meer en meer in te zien, dat het wadoekstelsel ook voor de suikerindustrie verschillende niet te verwaarlozen voordeelen oplevert. In de eerste plaats toch ontvangt die Industrie het haar toe- komende water meer op tijd en regelmatig, wat een waterwinst van niet geringe beteekenis ver- tegenwoordigt. Voorts bevordert het wadoek- stelsel een juiste, gelijkmatige verdeling van het water over de verschillende bevoeiingsgebieden, wat ook de suikerindustrie ten goede komt. Last not least zal met de afschaffing van de dag- en nachtregeling een der ernstigste grieven van de bevolking tegen de suikerindustrie komen te ver- vallen. De groote, aan het wadoekstelsel verbonden, voordeelen rechtvaardigen dan ook ten voelste de betrekkelijk hoge kosten van dit stelsel.

Ten slotte zij vermeld, dat ultimo 1921 480 wadoeks gored en op enkele na ook in exploitatie waren; zij dienden voor de bevoeiing van rond

82.600 bouwsawnhs, waarvan rond 15.700 bouws met riet warcn bcplant.

Literatuur Nota over het opzamelen van bevoeiingswater gedurende den nacht in wadocks van beperkten omvang enz. van Ir. Ch. G. Cramer, Mei 1916; Verslag over de in 1916 genomen proeven met het opzamelen van bevoeiings- water gedurende den nacht in wadoeks enz. van Ir. Ch. G. Cramer, November 1917; Verslag over <lc in 1917 genomen proeven enz. van Ir. Ch. G. Cramer, Juni 1919; Verslag betreffende de toepassing van het wadoekstelsel over 1918 en 1919 > van Ir. Ch. G. Cramer, September 1921; Verslag betreffende de toepassing van het wadoekstelsel over 1920 en 1921 van Ir. Ch. G. Cramer, Maart ,/1923 (de eerste vier publicaties zijn in druk ver- schenen op verkrijgbaar bij het Departement van B.O.W.: de vijfde is daar eveneens verkrijgbaar, maar nog niet in druk verschenen); Het wadoekstelsel en de waterverdeling tusschen riet- en bevolkingsaanplantingen door Ir. Ch. G. Cramer, Mededeeling van het Algemeen Inge- nieurs Congres, Batavia 8—15 Mei 1920; Voor- stel van de Commissie in het belang van het Irri- gatiewezen op Java en Madoca, betreffende cene algeheele doorvoering van het wadoekstelsel en een daarmede gepaard gaande afschaffing van de z.g. dag- en nachtregeling, Landsdruk- kerij 1919; Verslagen over de B.O.W. Afdeling Irrigatie van af 1915; Een ontwerp voor een vakwacloek door Ir. P. de Gruyter, De Water- >>taat3- Ingenieur van October 1923; Rapport / van 28 April 1918 van het Djombangsche wadoek- Comite over de wadoekproeven in 1917, Archief van de Suikerindustrie in N.L., Aflevering No. 3^e September 1918.

MATEN EN GEWICHTEN. In zake den>erplichten ijk en herijk van maten, gewichten en weegwerktuigen in Ned.-Indie is de Indische Regeering een belangrijke tap verder gegaan, door uitvaardiging van de ordonnantie van 2 Februari 1923 (Ind. Stb. no. 57).

Blijkens do considerans dezer ordonnantie is het gewenscht geoordeeld over te gaan tot gelei- delijk invoering van verplichten ijk en herijk, mode om langs dien weg to komen tot algeheele invoering van hot metriekc stelsel van maten en gewichten in Ned.-Inclie. Hiermedo komen do destijds nog prematuur geachte denkbeelden van den ambtenaar O. Venema (zie het artikel MATEN en GEWICHTEN in Deel II bl. 685) tot een begin van verwezenlijking.

De intrekking der regelingen in de Ind. Stb. 1907 nos 505—507 is hot gevolg van bovenge- noemde Regeeringsmaatregel. Bopaald is nu, dat de G.G. bij in do Javasche Courant te plaat- sen besluit de gebiedsdeelen aanwijst, welko bo- hooren tot het ykgebied (alwaar do verplichte ijk is ingevoerd) en tot hot herijk gebied (de declon van liet ykgebied, waar do verplichte herijk is ingevoerd), zoemedo do ambten, waaraan de bevoegdheid is verbonden tot het stellen van goed- of afkeuringsmerkon op maten; gewichten of weegwerktuigen. Dezo maten, gewichten en weegwerktuigen worden nader omschreven.

In door den G.G. aan te wyzen plaatsen worden ijkkantoren govestigd, terwijl do Directeur van Landbouw, Nyverheid en Handel bepaalt welko deelen van het ijkgebied tot den kring van ieder kl kantoor behooren.

Strafbopalingen zijn uitgevaardigd tegen hot

in ijkgebied te koop aanbieden of in den handel brengen, het gebruik of voorhanden hebben van andrc maten, gewichten of weegwerktuigen dan die aan den ijk of herijk zijn onderworpen of die niet van een geldig goedkeuringsmerk *zijn* voor- zien of die zijn afgekeurd. Overangsbepalingen zijn vastgesteld ten aanzien van de maten, gewichten en weegwerktuigen, die bij de inflijving van zeker gebiedsdeel bij het ijkgebied aldaar reeds in gebruik zijn, zoo mode die, we Ike onder de werking van het bepaalde in do Ind. Stb. 1907 ons 505 en 506 zijn geijkt.

Nieuwe voorschriften ter uitvoering van de bij de ordonnantie inInd.Stb. 1923 no57 vastgeatelde bepalingen vindt men in Ind. Stb. no 58; zij omschrijven de voorwaarden, waaraan de lengte- maten, inhoudsmaten voor droge waren en strij- kers (houten cilindern om bij het afmeten de in- houdsmaten af te strijken) , inhoudsmaten voor natto waren, ijzern, koperen en plaatvormige gewichten en weegwerktuigen moeten voldoen, de plaatsing der ijkmerken en het tarief van ijk- gelden (dit tarief heeft wijzigingen ondergaan, zie Ind. Stb. 1923 no 609).

Vooralsnog zyn tot ijkgebied verklaard de grondgebieden der genieenten Batavia en Soera : — baja (Ind. Stb. 1923 no 59) en der gemeente Mr. Cornelis (Ind. Stb. 1923 no 320). Bij Ind. Stb. 1923 no. 610 zijn bepalingengetroffen ter verclere uitbreiding van het ijkgebied en bij no 638 a Is horykgebieden aangewezen de tot het ijkgebied behoorende grondgebieden der gemeenten Batavia, Soerabaja en Mr. Cornelis. De bevoegd- heden tot ijk en herijk zijn verbonden aan de ambten van Inspec-teur, iker, adjunct-ijker en herijkor (voor herijken alleen) bij don dienst van het IJkwezen. Do betrekking van Adjunct-In- specteur bij het IJkwezen, (bedoeld in Ind. Stb. 1905 no, 117, gewyzyd bij dat van 1918 no. 512) werd bij Ind. Stb. 1923 no 319 ingetrokken en de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel gemachtigd om voor het verder ondergeschikt personeel voor toolagen en uitgaven van niet persoonlijk aard ten behoeve van het IJkwezen in N.- I. te beschikken over de jaarlijks bij de begoofing beschikbaar gestelde bedragen.

Ook voor *buiten ijkgebied* is het verboden ma- ton, gewichten of weegwerktuigen, a,ls ingevolge de voorschriften in ijkgebied aan ijk zijn onder- worpon, welke niet van een goedkeuringsmerk voorzien zijn en die welke een afkeuringsmerk dragen to koop aan to bieden of in den handel te brengen. Evenzoo is het *buiten ijkgebied* verboden op plaatsen bestemd voor of gebruikt to het drijven van handel of to het bepalen van gewicht of maat by het dry ven van handel of het doen van loyeringen, te gebruiken of voorhan- den to heb ben maten, gewichten of weegwerk- tuigen, wo Ike een afkeuringsmerk drageiu /

BALAMBANGAN. In Dl. I. bl. 105 dozer En- / " c^Topaedio viiidt- mon slechts enkele regels ge- wijd aan het laatste Hindoerijk van Java. Hier volgt een kort overzicht dor geschiedenis van Balambangan, dat tozyn val in 1767 Hin- doesch (Qiwaitisch) is gefloven. Volgens Dr. H. N. van dor Tuuk was nog in ± 1840 de d6sa Tjoengking, 3 K.M. ton W. van Banjoewangi, geheel Qiwaitisch. Ook van het voor- Hindscho ' hoidondom zijn in hot voormalige Balambangan. tonigo resten langer overge blevon dan in het overigo Java. Zoo is het do eenige streek op

Java, waar met zekerheid megalithische grafmonumenten zijn aangewezcn, die men op de Kleine Soenda-cilanden weer terugvindt: graf-grotten, in de levende rots uitgehouwen of ge-fat-soeneerd. steenen doorkisten van bijzondere vorm, dolmenachtige graven, soms met antieke kralen en andere "b^gaven" er in (Zie literatuur-opgave aan het slot, no. 1—). Ook het expo-neeren der lijken in de wildernis, gevolgd door verbranding der resten (althans by de aanzien-lijken) en het volgen in den dood van hun vor-stelijken heer en meester door weduwen van lage heboorte en andere aan hun meester ver-knochten heeft even lang bestaan als Balambangan zelve.

In zijn grootste uitgestrektheid besloeg het rijk Balambangan de tegenwoordige residentie BGOeiki en de afdelingen Loemadjang, Malang en Blitar. De afstammelingen der oorspronkelijke bevolking vindt men thans echter alleen in de afdeling Banjoewangi, de z.g.n. Oesingers (van Toesing\ „sing", het inheemsche woord voor „neen", ook hier dus de benoeming van een volksgroep naar het woord voor de ontkenning). Zij onderscheiden zich scherp en houden zich buiten aanraking van het later genimigreerde Madoereesche bevolkingsdeel en van de tal-rijke Javaansche immigranten der laatste jaren, de z.g.n. „wong Koelon" (Koelon = West). Aard, taal en adat wijken sterk af van die der overige Javanen; zij laten het schakingshuwelijk nog toe en staan bekend om hun sterk gevoel van eigen-waarde, hun eerlijkheid, hun koppigheid en hun afkeer om bij Europeanen te dienen. Door het ruime grondbezit zijn zij nu zeer welvarende landbouwers.

Het eerste tijdvak der geschiedenis van Balambangan is dat der afhankelijkheid van Madjapahit en loopt van ongeveer 1294 tot ongeveer 1500 na Chr. De naam Balambangan komt reeds voor in de Nagarakretagama van 1365 A.D. (zie JAVA, Geschiedenis II, J 93) en in de Hikayat radja-radja Pasei, in beide als eene bezitting van Madjapahit. In Compagniestukken vindt men den naam steeds als Balamboangan of varianten daarvan. Vriesman, ass.-resident van Banjoewangi en in 1885 resident van Bali en Lombok, zegt dat "lambwang" in Banjoewangi beteekent „pinggir", kant, rand, zijde. De naam zou dus uit Kalambangan zijn ontstaan (V. d. Tuuk, K.B. Wdbk. i. v. lambwang). In het Javaansch en Maleisch is "lambong" zijde of kant van een lichaam of een vaartuig. De naam Pinggir voor de overgebrachte inwoners van Balambangan (zie PINGGIRS, III 409) wijst ook op deze beteekenis van den naam, die dus eenvoudige grensland, buitenstreek, vlegelland zou beduiden.

De eerst bekende gouverneur van dit grens-land was Ar ya Wiruradja, etadhouder op Madoera te SongSnCp, tevoren als Banjak Widi, een hoog ambtenaar van Toein&pel, die feitelijk Radin Widjaja, als eerste vorst van Madjapahit Kretaradja Djarawardhana geheeten, aan zijn troon had geholpen. Eerst de zoon en opvolger van dezen, Djajanagara (tevoren Radn Kalagemet), loste de eereschuld zijns vaders in door den reeds bejaarden Wiraradja „Lamadjang Noord en Zuid en de drie djoeroe" te achenken. De verhouding tusschen vorst en leenman ver-koelde spoedig; Wiraradja trok zich terug naar zijn leengoed en overleed in 1311.

Zijn zoon en opvolger Nambi kwam in 1316 openlijk in opstand tegen zijn leenheer, maar hij verloor den strijd en sneuvelde, waarna de leenbrief van Wiraridja's geslacht word ingetrokken. Nambi had zijn zeer vers terkt verblijf te Padjaraknn of Lem bah, welke plaats door Miihlenfeld met vrij groote zekerheid is herkend in de ruTnen van Koeta Renon. Ten N. van Loemadjang, de weinige overblijfselen van een uitgestrekte, strategisch zeer gunstig gelegen versterkte stad. Ganding we rd in dezen oorlog ook verwoest (mischien Gentling bij Kraksaain, zie Nagarakrotaganian Z. 34: 2).

Korten tijd daarna vindt men weer een Ooste-lijk vlegelland, ZOALB blijkt uit den gevaarlijken opstand tegen Madjapahit in 1331 te Saddng, nabij Poeger. Dit rijk had tot kern het kustge-bied van Loemadjang en Djember en moet des-tijds goed bewoond zijn geweest, zooals blijkt uit Zang 22 en 23 van den Nagarakretagama en uit 3e restanten van bouwwerken en andere oud-heden in dit gebied, waarbij er zijn van 1339 en 1370 A. D. en met namen als Ke^aton, Koeta. Krandjingan, Koeta Bara, Koeta K^dawoeng, Koeta Blatfir en Kapatihan (literatuur-opgave no. 7 bl. 146, no. 5, II bl. 409, no. 8).

V66r den dood van Radjasanagara van Madjapahit (Ajam Woerok 1350—1389) vinden wij diens zoon, bekend als Bhre Wirabhoemi, begiftigd met het Oostelijk deel van dat rijk. Deze vorst van Wirabhoemi schijnt onafhankelijk te hebben geregeerd. Hij behoorde tot de vorsten, die in 1381 en 1382 huldegeschenken zonden aan den keizer van China. In 1401 kreeg hij oneenigheid met Wikrainawardhana (later Hyang Wisesa geheeten), neef, schoonzoon en opvolger in Madjapahit van Ajam Woerok; in 1404 gaf deze twist aanleiding tot een fellen oorlog tusschen Madjapahit en Balambangan, die in 1406 eindigde met de nederlaag van het Ooste-lijk rijk. Bhro Wirabhoemi vluchtte op een schip, maar word daar gevangen en onthoofd. Het hoofd we rd als trofee naar Madjapahit gebracht (literatuuropgave no. 7 en 9). Brandea (no. 7 bl. 180) vermoedt in dezen oorlog den historischen achtergrond te mogen zien van den Jamar Woelan-roman. Mnak Djingga zou dan Bliro Wirabhoemi zijn; Damar Woelan dicit8 overwinnaar Rad Gadjah.

Evenals voor de geschiedenis van Java volgt nu ook voor de geschiedenis van Balambangan een tijdvak van onbekendheid, dat duurt tot de eerste Europeesche berichten vcrschijnen. Volgens veel later geschreven en daardoor historisch weinig betrouwbare bronnen (gabad tanah Djawi; Sorat Kanda in no. 7, bl. 213, 224) zou een "zoon van den gehneuvelden Menak Djingga —vermoed te zijn Bhre Wirabhoemi — door den vorst van Madjapahit weer in zijna vaders erfdeel zijn gcsteld onder den naam Minak Daddali Poetih. Deze zou een anti-Mohamme-daansche rol hebben gespeeld in de islamiseerings-geschiedenis van Oost-Java en gesneuveld zijn in den strijd, dien hij met een Balisch vorst voerde tegen Madjapahit.

Men kan aannemen, dat Balambangan zich in de eerste l eeuw na Wirabhoemi vrij rustig ontwikkelde, dat de bevolking naar de Oostkust toe ineen en meer toenam en ook de vorstenzetel in eenige verjlaatsingen dien trek naar het Oosten volgde. De slagen van den oprinding den

Islam werden vooreerst opgevangen door het eveneens nog Qiwaltische rijkje Socpitr Ocrang of Senggoeroeh of Gftjdjah Mada (zie onder GA-D J A H MÄTI en verder Veth, 2c uitg. I 256, IV 104.). De Noordkust lag het meest blootge- steld aan de aanvallen der Islamieten: dozen ver- overden Panaroekan, maar in 1575 wist do oude vorst van Balambangan, die *Santa Goena* wordt gnoemd, deze belangrijke handelsplaats te heroveren. De Portugeezen dreven veel handel op de havens van Balambangan, kochten er o.a. veel slaven voor hun hoofdplaats Malaka. In 1580 vestigden zij to Panarockan en sterkte, waar Capucijner monniken kerken en kloosters stichtten. In 1599 is deze stichting vernietigd in den oorlog van Pasoeroehan tegen Balambangan. Twee K.M. ten N.O. van het tegenwoordige Pa- naroekan wordt een plek in de desa Koetabe^{ah} (=verwoeste sterkte) nog genoemd „b^{ent}ng”. Volgens Bosch (no. 8) heette Panaroekan destijds Pocrwonggo en de groote kota Tokdngan en had de vorst, die destijds al naby de Oostkust resi- deerde, bñkSI's in het binnenland, zooals te Ma- ketip bij KadSmangan en te Kepatih bij KasfimSk in het PoegGrsche.

Balambangan kreeg in dezen tijd economische, cultureele en matrimoniale betrekkingen inet Bali. Volgens Van der Tuuk zyn vele der op Baligevonden Oud- en Middel-Javaansche handschriften van Balambangan afkomstig, zooals de Wariga (tijdreknkundig werk) en de wetboeken.

Francis Drake, die in Maart 1580 op zijn vermaarde wereldreis Balambangan even aandeed, noemde den vorst Radja Denan. Thomas Cavendish hoorde in 1588, ter plaatse vertoevende, van aklaar wonende Portugeezen eenigo bijzonder- heden over het land. Kortten tijd daarna legde de Htokoudo Santa Goena de regering neer en ging ergens in het binnenland als kluizenaar leven.

Zijn. zoon en opvolger were! in 1596 met een leger van 8000 in an aangevallen door don gouverneur van het in 1587 door Sdnapati van A(a- taram veroverde Pasoeroehan. Toen de Hollanders op hun eerste scheepvaart naar Oost-Indio (J595—*97) op 17 Januari 1597 voor Balamba- ngan kwamen, was deze woeste oorlog in vollen gang. (Jit de journalen van dien scheepstocht en de latere Hollandsche berichten weton wij daarvan een en ander. Eerst word Panaroekan te- vergeefs belegerd. De vorst van het noer nog onverdeelde Bali te GdlgM verleendo hulp, maar kon niet bletcten, dat Balambangan in 1600 of begin J 601 word ingenomen en de Hindoesche vorst niet geheel zijn geslacht werd vermoord (no. 16, De Jonge, II, 201 n. 1).

Wij vinden nu den vorst van Bali een halve eeuw lang als leenheer van Balambangan en de hier dan hoerschende regenten zijn waarschijnlijk van B&liHcho afkomst. Dat zij regenten en geen onafhankelijke vorsten waren blijkt uit de titels, waarmeo 词 WQrdon benoemd (Patih, Dipati en derg.). Het was ook in dezo halve eeuw, dat do velc veroveringstochten van Mataram naar Balambangan, die zich in 1036 en 1639 zelfs tot Bali uitstrekten, door hun wreedheid en woest- heid den grond legden tot den on blusch baren haat van de Balam bangers jegens de Mataram mors. De buitengewesten van Balambangan gingen daarbij telkens van de eone in de andre hand over, inaar het is Mataram nooit gohikt het laatste bolwerk van het Qiwaisine op Java

voor goed te veroveren. De verzwakking van jMataram en de toeneming van de macht der Compagnie heeft zulks belet, geenszins de hulp en de kracht van den leenheer, want ook de Dewa Aogeng van Bnli zag spoedig zijn rijk verbrokkel- en en zijn macht stinken, zoodat hij zich met Balambangan weinig kon inlaten en onvoldoende hulp zond.

Verwoestingstochten naar dit land, op last van Soeltan Ageng van Mataram (1613—1646) ondernoicn, zijn bekend van 1625, 1636—37, 1G39, 1645—46; op last van Amangkoe Rat I (Soesoehoenan Tfigal Wangi 1646—*76) van 1647. De bijzonderheden dier tochtcn gelyken alle op elkaar. De Compagnie hield er zich buiten, hoe dikwijls haar ook hulp werd gevraagd. Balambangan geraakte ontvolkt, vooral in de buitendistricten, door oorlogsellende en het naar Mataram meevoeren van bevolking (bojong). Moor- den en branden stonden bij de krijgsvoering voorop; zich blijvend vestigen kon de Mataram- sche heerschappij niet. By den tocht van 1639 werd het rijkje Senggoeroeh vernietigd, maar ook dit betekende geen vestiging van Mataram in het Malangsche.

AHeen in 1646 gelukte het den Matarammers de residentie van Balambangan te veroveren en den verdediger der stad *Ki Alas Kembar*, zoon van den gesneuvelden of vermisten vorst, met veel buit en talrijke andere bojongan's naar Mataram te voeren,waar hij tot boepati (regent) van Balambangan werd aangesteld. Onmiddellijk na den dood van Soeltan Ageng inaaakte de Dewa Aogeng van Bali zich weer van Balambangan meester en de nieuwe boepati erkende hem weer als leenheer.

De nieuwe Soesoehoenan van Mataram zette dadelijk eene groote land- en zee-expeditie op touw om Balambangan te heroveren (1647). Dit gelukte na bloedige gevechten. Ki Mas Kem- bar wist te ontkomen naar Bali; 1500 bojongan's werden naar Mataram overgevoerd, doch onder- wee te Tadjri aan hun lot overgelaten, daar de eene bevelhebber der Javaansche troepen over- leed en de andere zelfmoord pleegde, omdat hij een smadelijke doodstraf vreesde bij terugkeer te Plirfed als gevolg eencr paleis-revolutie. Ki Mas Kembar dorst terug te keeren naar Balambangan, doch de oorlogstoestand tusschen Bali en Mataram bleef voortduren. Dit leidde o.a. tot hot zonden van een Compagniesgozantschap onder Jacob Bacharach door den G. G. Reiniersz naar Bali (1651), ten einde een aanvallend verbond tegen Mataram to sluiten met Bali. Toen Bacharach cchter te Gdlgij kwam was de oude D6wa Aogong juist overleden; successietwisten en eene grenzenloozo verwarring volgden, het Balische rijk viel uiteen, zoodat Bacharach on- veirichtcrzake moest vertrekken.

Omstreeks 1655 kwam *Tawang Aloen* aan het bestuur. Hij was ocn zoon van Pangeran Tnpaena van Ke(lawoeng, in wien men wa&rschyn- lijk den bovengenoemden Mas Kembar heeft te zien. Of in diens residentie hot bovengenoemde Kocta Kec.lawoeng in het Poegfirscho, dan wel eon nieuw Ke<;lawoeng in de Oostelyke kuststreek is zion blijkt niet. In oik goval was Tawang Aloen de laatste bewoner dezer residentie en vry zeker is hij de stichter en naamgever gewest van de nieuwe residentie *Matjaupoelih* in de wildornis van Soedyamara (desa Malar, ten N. van Ruga-

djampi); mogelijk hebben ook volgende vorsten de plants vergroot. Ann den grooten omvang en de sterkte van den nieuwen rijkscetel (zie Krom, no. 5, 11 bl. 409—416; 429) kan men zien, dat Balambangan in dien tijd zijn hoogsten bloei beleefde. Pangeraji Tawang Aloen is de nationale weldoener en held voor de bevolking gebleven. Zijn naam behield een fascinerenden invloed op het volk tot lang na zijn dood.

Toen in het laatste levensjaar van Amangkoe Rat I van Mataram (Tegal Wangi 1646—76) van alle zijden de opstanden tegen dezen tiran losbarstten sloot ook Tawang Aloen met troepen Balabanganners en Baliërs zich bij diens belagers aan. Aan de ernstige onlusten van 1676—80 in en om het Mataramsche rijk had ook Balambangan zijn deel, maar Tawang Aloen bleef hardnekkig weigeren aan de uitnodiging der Compagnie te voldoen om den nieuwen Soesoehoenan Amangkoe Rat II als zijn suzerain te erkennen. Hij was en bleef volslagen onafhankelijk en draagt, ook in officieele Nederlandsche stukken, nu den titel Soesoehocnan.

Inmiddels begon de bekende Soerapati (zie: JAVA, Geschiedenis) zijn rol te spelen op Midden-Java. Amangkoe Rat II, door de Compagnie gered, en op den troon geholpen, verleende asyl aan dezen bittersten vijand der Compagnie. De G.G. Camphuzs zond in 1685 Jeremias van Vliet, den vroegeren onderhandelaar met Balambangan, weer naar dit rijk om een offensief verbond te sluiten tegen Soerapati. Tawang Aloen weigerde hierin te treden. Toen evenwel Soerapati machtig begon te worden, zijn rijk Pasoeroehan stichtte en de Westelijke regentschappen van Balambangan begon te veroveren werd de zaak anders voor hem. Tawang Aloen zond nu in 1690 gezanten naar Socrabaja en Djapara om Compagnieshulp tegen Soerapati te vragen. De G.G. Camphuzs zond deze gezanten terug in gezelschap van den kapitein Jan Barvelt en den luitenant Jan Francen als gevolmachtigde onderhandelaars. Op 14 Sept. 1691 kwamen dezen te Matjanpoetih aan en vier dagen later overleed plotseling Tawang Aloen. Volgens de Babad Balambangan (no. 15) werd zijn lijk neergelegd in de wildernis van Mletjoetjan; volgens Valentijn werd het den 13den October (dus 25 dagen na zijn dood) verbrand, waarbij 270 van zijn 400 vrouwen werden geofferd.

Zijn dood was het sein tot een successiestrijd, waarbij de pretendentes steun zochten of naar de zijde Compagnie en Mataram, of bij Balische vorsten, Soerapati en de andere Compagniesvijanden.

Uit den strijd kwam als vorst van Balambangan te voorschijn *Pang eran Dipati Matjan na-Poera* (of Mantja-na-Poera), die zich een nieuwe dalem liet bouwen te *Widjenan* en deze Balambangan noemde, verder Zuid dan Matjanpoetih. Hij bleef zes jaar regeeren en was Compagniesgezind, doch moest het aanzien dat zijn regentschappen Panarokean, DjCinbSr en Malang aan Soerapati beven en door verwanten van dezen werden bestuurd.

In 1697 wendde zich 'Mas Poerba, de nog jeugdige zoon van een in 1691 gesneuvelde kroonpretendent, tot den vorst van Boelildng Goesti Ngoerah Panel ji Kertanagara, bijge-naamd Sakti, met het verzoek om hulp ten einde zijn oom van den troon te stooten. Bij dezen

eerzuchtigen vorst, den nationalun held der BoelMngers, was hij aan het recht kantnor. Met behulp van Karangasem en van diverse vijanden der CoJnpagiHe-eff vrienden van Soerapati were! een explicitecorps gevormd, dat op twee punten in Balambangan landde en Mntja na Poera ver-dreef. Deze vluchtte naar Prabalingga en verder Westwaarts, ging later over tot den Islam en werd, toen hij het waagde naar Balambangan terug te keeren, op last van zijn neef en opvolger vergiftigd.

Mas Poerba werd dus nu vorst van Balambangan, doch onder suzeriniteit vpn Boelildng en onder den naam van *Pang Iran Danoeredia* of

Mangkoenageira (gelijkbeteekenende namen), bij de Baliërs Dewa Njoerga. Het terugkeerende BoelMngsche leger zou 800 Balabanganners hebben meegevoerd, benevens de 'rijkssieraden' (m. a. w. de suzeriniteit ging over aan Boelildng). De nieuwe vorst-leenman bouwde zich een nieuwe koeta in de wildernis Kebroekan te Lateng, nabij Oeloe Pam pang (tegen woordig Tratas) en niet ver van Widjdn^{an}.

De anti-Compagniespartij was dus aan het bestuur gekoien, Balambangan was zijn onafhankelijkheid kwijt en had zijn buitendistricten verloren aan de Soerapats/

P. Danoeredia regeerde 19 jaar (1697—1736).. Hij voelde zijn ongeschiktheid aan Boelildng als efen last, zocht toenadering tot de Compagnie, speelde tegenover zijn leenleer een dubbelzinnige rol, die in 1726 tot een open oorlog met Boel^leng leidde. Op dat tijdstip was de radja van Boelildng in oorlog met den Goesti Agoeng van Mfingoewi. Het einde dezer vchterijen was, dat ciftaatste in 1729 Balambangan in bezit nam en aldus leen-heer werd over dit rijk.

Bij den dood van P. Danoer^ldja, wiens lijk werd "bjezet" te Toe ban en later verbrand, stelde de Goesti Agoeng van Mfingoewi den minder jarigen zoon van den overledene Mas Noe-weng tot opvolger aan onder den naam *Pangiran Danoeningrat*, of *Mangkoeningrat*, wat hetzelfde beteekent, ook bijgenaamd Pangdran Djingga (1736—1764). In 1735 aanvaardde hij in persoon het bestuur.

Zijn bestuurstijd werd gekenmerkt door allerlei onlusten, die wij stilzwijgend voorbijgaan. De kusten van Balambangan werden wijkpiaats voor allerlei Compagniesvijanden. Ook rebelleerende Chineezen, na den Chineezenmoord te Batavia van J 741 en de daarop gevolgde gebeurtenissen een wijkpiaats zockend, vestigden zich in grooten getale te Oeloe Pangang en vormden een element, dat zijn rol speelde in de latere gebeurtenissen. Gevallen van strandroof en moord, ook op Europeesche Bechepen en scheepelingen, kwamen op de kust van Balambangan voor, maar do Gouverneur van Java's Noordoostkust te Sgma-jangHartingh adviseerde—hoewel devoldoening, diehijaibtelijk) tredendontving niet voldoende was — om die zaken maar te laten rusten. *Zander* oorlog inet Balambangan en Mfingoewi zou er toch niets aan de zaken zijn te veranderen.

Meer leed had P. Danoeningrat van zijn jongeren broeder Mas Srna, gewoonlijk Wong Agoeng Wilis genoemd, gpboren uit eenc Balische moeder en verwant aan den Gpesti Agoeng van Mfingoewi. Deze stelde zich aan het hoofd der Balische party en was bij de bevolking zeer populair, zoodat Danoeningrat hem afzette als

patih en door een zijner zonen verving. De leenheer bemoeide zich inder en nader met de inwendige aangelegenheden van Balambangan; Danoeningrat's macht werd een sc had uw.

Toen hij in 1763 tot tweemaal toe door zijn leenheer naar Mengoewi was rd opge roepen begreep hij, dat zijn leven gevaar liep en dat he in niet anders overschoot dan zich te werpen in de armen der Compagnie en deze zijn land aan te bieden.

Hij vluchtte naar Pasoeroehan en via de instanties kapitein Van Hogewitz te' Pasoeroehan, gezaghebber Hendrik Breton te Soerabaja en Gouverneur Van Ossenerch tot Seniorang, die alien Balambangan wilden bezetten, kwam de zaak bij den G.G. Van der Parra, die van het plan niets wilde weten.

De armc Danoeningrat moest aan zijn noodlot worden overgelaten; van den een naar den ander weggeeloodst kwam de zwerfer in Balambangan terug. Hier had hij alle gezag verloren. De Goesti Agoeng van Mngoewi had er direct be-stuur ingevoerd onder zekeren Banjoe Alit, die kort daarna vervangen were! door de Mengoe-wische Goestfs Ngerah Ktoet Kaba-Kaba en Koeta Bedah. Zijn broer Wilis was overgebracht naar MCngoewi en daar geïnterneerd in de poeri te Kaba-Kaba.

Eenige weken na zijn terugkeer we rd ook Danoeningrat met zijne familie opgevat, naar Mfingoewi overgebracht en daar bij eene ver-wante geïnterneerd. Een jaar heeft hij daar ver-toefd. Waarschijnlijk oin de Compagnie niet meer dan noodig was tegen zich in het harnas te jagen, liet de Goesti Agoeng den ontroonden vorst niet direct doodn, maar we rd een intrigue geenssed-neerd om hem door de bevolking te doen afma-ken. Onder het lichtgeloovige volk we rd de mee-ning gesuggereerd, dat eene toen juist heerschen-de epidemie te wijten was aan de aanwezigheid der vreemdelingen uit Balambangan. Op zekeren dag in 1764 werd Mangkoeningrat met al zijn volgelingen (door de o)gezweept bevolking van de desa Moenggoe naar de nabijgelegen haven-plaats van Mengoewi, 33日, gesleept en daar op het strand werden alien gedood door middel van lanHcn, krissen on knuppels. Mangkoeningrat zelve kwam om onder de lanssteken van zekeren Ki Doebocr.

De lijken der slachtoffers, naar opgegeven wordt 80 in gctal, warden in zee geworpen. Tot den huidige dag geldt het tooneel van doze furie voor de bevolking van Sfeseh als een ge-vloekt oord. Er is een boete-tempeltje opgericht voor de godheid "Allah", waarvan de bowaker geen varkeisvleesch mag eten. De bevolking be-schouwde Mangkoeningrat dus blijkbaar als Mo-hammedaan, misschien terecht.

Aan hot bloedbad ontkwamen de gelijkgrudige vrouw van Danoeningrat, genaamd *Maa A Joe Nawari* (8mi met hare dochters en haar zusje en twee jongere broers van 8 en 7 jaar, *Mas A lit* en *Mas Talib* (of Mas Sangot), die later Conipagniesregenten van het latere Banjoewangi zijn geworden. De Goesti Agoeng zond deze gespaarde vrouw cn kinderen naar Balambangan terug, wtuir zij in armoede leefden. Toen drie jaren later (1767) de Compagnie Balambangan veroverde, zochten alien een schuilplaats bij den Panfim-bahan van Bangkalan Tjakra Adiningrat VI, die daarop met de weduwe huwde. De laatste heeft

het land, waar *zij eens* koningin was, nooit teruggezien. De Compagnie wilde dit niet om politieke redenen, toen haar jongere broers re gen ten waren van Ban Joe wangi.

Alzoo waren in 1764 rijk en dynastie van Balambangan voor goed gevallen.

De Mengoewische stadhouders voerden in Balambangan een zoo echt Balisch wanbeheer, dat de bevolking liever de Compagnie zag ko-men dan bestendinging daarvan te dulden. Het liefst zou zij echter haar nationaal bestaan onder Mas Wilis zien herleven. Deze werd echter nog vastgehouden door den Goesti Agoeng van Mengoewi.

De Compagnie, hoewel wetend wat er in het nieuwe Mngoewische wingewest omging, hield zich afzijdig, totdat haar langs verschillende wegen ter oore kwam, dat Engelschen van de situatie party trokken, onderhandelnden met de bestuurders van Balambangan, het juist in op-komst zijnde Badoeng en Karangasem (die van Mengoewi werd-(160r)innnlandscke onlusten te zeer in beslag genomen) en in die landen opium, geweren en lijnwaden verhandelnden tegen pro- visien en hout. Bovendien hadden de vijandige Chineezen zich geconcentreerd aan de monding van de rivier Pangpang (Lo Pangpang, later tot Oeloe Pa in pang verbasterd), nabij de koeta Lateng, en wilden deze vestiging aan een bende Mandareezen in handen spleen, en verder bleven allerlei vijandige elementen op verschillende punten aan de kust gevestigd.

Op voorstel van den Gouverneur van Java's N.O. kust, Johannes Vos, besloot nu de G.G. in Straat Bali te doen kruison tegen Engelschen en andere ongewenschte elementen, maatregelen te nemen tot beveiliging der grenzen van's Compagnies gebied, een post te vestigen aan Straat Bali en — wat later een ernstige fout bleek — een Javaansch hoofd over Balambangan aan te stel-len. Bovendien begingen de plaatselijke Compagniesbestuursambtenaren later een nog ernstiger fout door van de Inlandsche bestuursamb-tenaren te verlangen, dat deze het oude geloof zouden verwerpen en den Islam aannemen. Zij konden zich maar niet losmaken van de gedachte, dat de heidensche bevolking als zoodanig pro-Balisch en anti-Compagniesgezind was, en dat een overgang tot den Islam een anti-Balische en pro-Compagniesgezinde stemming zou wek-ken. In werkelijkheid werd het volk alleen bewogen door haat tegen de Javanen en de be-geerte naar een rustig, zooveel mogelijk nationaal bestaan. De ware Bali-Hindoescho en aan de Compagnie en den Islam vyandige stemming werd alleen gevonden by de talrijke „pōranak-un's", kruislingen van Baliens en Balamban-ganners, dio later bijna alle weer op Bali terecht kwamen.

De voor dien tijd sterke expeditie onder *Erdicijn Blanke* en *Caspar Lodewijk Tropengro*, commandanten van Semarang en Pasoeroehan, vorsterkt door 2000 Madooreezen, verzamelde zich 25 Februari 1767 te Kabanjar op Madoera; do hoofdmacht trok van Panaroekan uit over land; een deel der expeditievloot zeilde recht-streeks naar Banjoelit. Zonder al te veel moeite werden de voornaamste punten van tegenstand veroverd; de Inlandsche bevolking bood geen tegenweer; on stelde zich onder twee verwanten van den laatstcn, vermoordcn vorst *Mas A no m*

en *Mas Teka of Weka*; de blokkade van Straat i Bali Mandareezen. Op 21 Maart 1768 brnk het oproer belette de overkoinst van Balische hulp- troepen: de tegen de Compagnie openlijk uit; zelfs de in- middels Chincezen, Boegineezen en Manda- reezen tot regen ten aangstldc Mas i'nom en Mas Weka onderwrcpen zich: de beide Balische stadhouders liepen over naar Wong Agoeng Willis, den vonden naar Balischen trant met al de hunnen hun afstammeling van Tawang Aloen. Lo Pangpang we eind in een "poepoetan" en op 31 Ma art 1767 deed rd weer het niiddelpunt van de vijand- lijke macht Blanke zijn intocht in Lo-Pangpang. De Compagnie en het verzet, Van Ryke we rd in zijn- fortje te was meester van het oude rijk. Blanke nam Banjoalit nauw ingesloten. Met groote moeite we rd maatregelen voor een gematigd bestuur van het land en leger bijeengebracht onder den Gezaghebber van en beveiliging van zijn troepen.

Gouvrcneur Vos besloot nu (waarschijnlijk eigener zwaren strijd op 13 Mei J 768 het sterk verschanste autoriteit) om de voormalige West- Lo Pangpang kon heroveren en vijf dagen later Koeta Balambangansche districten, in 1697 voor goed aan Late ng kon nemen en verbranden en uit het de afstammelingen van Soerapati gelaten, te materiaal een fort oprichten, waarin bezetting were! veroveren, vooreerst- om de roofzieke Bangka- gelegd. Eenige dagen later viel Wong Agoeng Willis lansche hulptroepen weg te krijgen en ook om- dat in zijn handen; deze we rd (met de verraderlijke vooral Karta Nagara van Loemadjang vij- andig was regenten en een groot aantal andere politieke opgetreden, asyl verleende aan ge- vluchte Baliërs en gevangenen) naar Edam overgebracht en van daar over zee Balische versterkin- gen ontving en zijn rijk later naar Rosengain (Banda). openstelde voor de vij- anden van de Compagnie en Van hier wist hij later te ontvluchten naar Se- ran den Soesoehoenan van Mataram, waarvan vooral de en bereikte van daar Bali weer, waar hij spoedig Mataramsche rebel Pangeran Singasari (Praboe daarna overleed (voor 1780). Djaka) in de grensdistricten der Compagnieslanden Twee aan de Compagnie trouw gebleven lands- roofde en brandde. grooten, Soeta Nagara en Wangsengsari, werden tot

Troponegro deed een waarlijk heroischen tocht regent aangesteld en „gepersuadeerd" over te gaan met zijn troepen, onder ongeloofelijk moeilijke tot den Islam. De bezettingen werden vastgesteld op omstandigheden, door Loemadjang en ten Zui- den slechts 74 man voor Oost- Balambangan, verdeeld om den Semeroe heen, waarna hij zich kon over Lo Pangpang als hoofdvestiging. Koeta Late ng vereenigen met de van Pasoeroehan uit gezonden en Banjoalit, 21 man voor Loemadjang, 14 voor troepen onder den commandant van die plaats Malang en 29 voor Ngantang.

Gondelag^ terwijl kap.itein *Frans Bernard van* Na het vertrek van Coop a Groen bleef de majoor *Hounold* de wegen van Malang en Ngantang uit naar Colmond als hoofdeommandant te Lo Pangpang, tot het Noorden bezette7T)p 2 September 1767 eindigde hij in Sept. 1769 den overleden Coop 3 Groen een hevige slag tegen de benden van de bestuurders tijdelijk als gezaghebber van Soerabaja moest van Malang en Loemadjang bij Goe- boeg Klakah op vervangen. In dien tijd ham Colmond tai van harde de N. \V. helling van den Sferoero, die door maatregelen voor het volk : opeischingen van den Troponegro we rd gewonnen ten koste van zware oogst, verbranding van wat niet kon worden verliezen en met weinig nuttig resul- taat. Het einde meegevoerd, zware hee- rendiensten aan de van de hardnekkige guerilla in deze streken was, dat versterkingen zonder voed- selverschaffing, Karta Nagara van Loemadjang en Malaja Koesoema wachtendiensten ter controle van de Baliërs. De van Malang den dood vonden : Pangeran Singasari gevolgen waren hongers- dood, ziekten, groote sterfte, met fa- milie en volgelingen voorloopig op Edam vluchten naar de wil- demis en haat bij het landvolk werden geïnterneerd en Loemadjang, Malang met tegen de Compagnie, een haat die tevoren niet had Ngantang en Porong tot Compagniesregentschappen beslaan. Na Colmond's vertrek werd *Van Biesheuvel* resident te Lo Pangpang met Schophoff als secundus.

In Oost-Balambangan liepen de zaken inmid- dels De sterfte der Europeanen in de garnizoen- tjes was verkeerd. Blanke, die te Banjoalit zijn verblijf had angstwekkend. Balambangan werd een oord(ler ingericht, overleed reeds in Juni 1767, binnen 3 verschrikking. maanden na zijne overwinning. Zijn opvolger was Do bodem was weel gunstig toebereid voor de *Adria an van Rijke* met *Cornells van Biesheuvel* als kuiperijen van den Goesti Agoeng van M6- ngoewi. secundus. In Mei 1771 ontdekte Van Biesheuvel nog tijdig eene

De Goesti Agoeng van MGngoewi had de hoop samenzwering van de beide regenten Soeta Nagara Balambangan weer terug te krijgen niet opge- geven. en Wangsngsari met MGngoewi om Balische Nu we rd zijn neef, de bovengenoemde Wong troepen onder zekerer Goesti Tangkas een inval te Agoeng Willis, zijn werktuig. Deze ver- zocht, onder laten doen in Ba- lambangan. Verbanning naar voorgeven in Mengoewi niet goed te worden Ceylon van de regenten en hun aanhang was het eind. behandeld, aanneming door de Compagnie, doch Mr. Pieter Luzac, op het eind van J 769 tot wachte geen antwoord af, kwam te Gradjakan aan de Gezaghebber van Java's Oosthoek aangesteld, Zuidkust met een groep Balische edelen- aan wal en benoemde een trouw gebleven patih, Djaksa Nagara, vestigde zich in de dalem van *zijn* vernioorden tot regent, doch Gouvrcneur Vos keurde dit af en halfbroer te La- tóng. Van Rijke liet hem, om welke benoemde den patih van Soerabaja Karta Wi- djaja, redenen clan ook, met rust tot hij bemerkte, dat het ook Karta Nagara genoemd, tot eersten regent. Doch volk on- willig were! in het verrichten van op het eind van 1771, .toen het hieronder te heerendienst, dat Willis voeling hield met Malaja vermelden oproer al in vollen gang was, werd deze Koesoema in Malang, Balisch geld en Engelsche maar teruggeroepen „omdat de BaJambanganners geweren uit- deelde, weer een aanhang kreeg van hardnekkig geen.Javaanichen. regent wenschten". Baliërs en pSranakan's, Chinceezen, Boegineezen en

In de volgende maand, Juni 1771, ontdekte Van Biesheuvel opnieuw een complot, vorinoo- deijk ook in Mengoewi op touw gezet, van een sergeant en eenige soldaten van Lo Pang pang met een aantal ontevredenen, bedoelende het fort af te loopen, de wachschepen op de reede te bemachtigen en over te steken naar Bali. De sergeant werd neergelegd, het garnizoen ver- wisseld. De boekhouder van het fort sneuvelde bij het handgemeen.

In Juli 1771 werd Vos door *Johannes Robbert van den Burgh* vervangen als Gouverneur van Java's N. O. kust en onmiddellijk daarop begon de 14- maandsche bloeijige strijd tegen de tot ellende gebrachte bevolking, opgezweept door fanatieke priesters en "adjar's" (kluizenars, godsdienatleeraars, asceten), nilitair gesteund en geleid door Baliers, een strijd waarin de bevolking voor het eerst en het laatst haar nationale wezen krachtig verdedigde, maar die haar bijna tot zelfvernietiging voerde.

Het begin der beweging was eene duistere vrouwengeschiedenis in en om den dalem van den regent Djaksa Nagara, die tot gevolg had, dat deze een ondergesehikt persoon, zekere Reinpek of Rempak, die hem in den weg stond, van het leven wilde berooven. Rempak vluchtte daarin naar het oude bergheiligdom Bajoe op de helling van den Raen, waar ook Tawang Aloen had vertoefd en zijn aanhang had gekregen in moeilijke dagen, en gelcgen nabij Song- gon, nog ongeveer twee uur boven Indrawana (Derwana). Eenig muurwerk nabij Songgon is vermoedelijk van dit Bajoe overgebleven (zie no. 4 bl. 123, no. 2547). In dit gewijde oord ging RSmpek in de leer bij den adj ar Ropo.

Wekra ging het gerucht door het land, dat de geest van den in 1768 verbannen en bij de bevolking nu steeds populaireren Wong Agoeng Wilis in het lichaam van n Rempfik was gevaron ; hij kreeg van zijn volgelingen titel en naam van Panggran en zelfs Soesoehoenan Djagapati; in een Babad Balambangan wordt hij als een af- Htainmeling van den grooten U'awang Aloen en cone Balische vrouw uit Pakis (Badoeng) voor- gcHteld. Honderden gezinnen trokken naar Bajoe, bl even er, ontgonnen er gronden, zelfs de inesto inwoners van Lo Pangpang, mot medeneming van wapens. Pogingen van Van Biesheuvel en Schop- hoff om de menachen in der minne tot terugkeer te bewegen stuitten steeds af op den tegeneisch: de dood van Rfimpck's doodsvijand Djaksa Na- gara, terugkeer van fien verbannen regent Soeta Nagara. Als actieve leiders van de beweging worden genoemd de adj ar a of bnpe's (= vader, aanspraaktitel) Ropo, Enda en Larat.

In Augustus trad Van Biesheuvel met de hem tot beschikking staande middelen militair tegen Bajoe op, met het gevolg dat hij noderlagen leed. <le bevolking nu bijna in zijn geheel tot don pseudo- Wilis overliep en Van Biesheuvel militair Im Ip aanvroeg. Deze verscheen onder de luit- nants linhoff on Montro ; op 22 Sept. Iced Imhoff een zware nederlaag; zyn inlandscho troepen desorteerden. Nicu we troepen worden gevraagd en verkregen en Van Biesheuvel besluit tot verwoesting van het land om de rebellen door hon- gor en gebrek tot overgavo te dwingen.

imiddels wrapt zich eene vrouw in West- Balam bangan als door een geest bezield bp en brengt ook daar de bevolking tot opstand tegen

Supplement.

de Compagnie; de hoofden van Pocger en S6n- tung (bij Banda, was) volgen dcze", "I<GizeTin" en weldra loopcr cruzeziden vijanden het land aan weerszijden van den Raen af. De poathouder Steenberg en Djember moefr terugtrekken; de kleine bezetting, in 1768 op Noeaa Baroeng geplaatst, wordt omgebracht; de wegen naar Panaroekan afgesneden. In West-Balam bangan kon het oproer spoedig worden onderdrukt en de luitenant Fischer Pocger en Djember weer bezetten, maar in Oost-Balambangan sloeg de pseudo- Wilis zelfs het beleg voor Koeta Lateng met behulp van 300 overgekomen Baliers uit Djembrana...

"Vile beschikbare troepen van Java en nieuw geworven korpsen, tot tweedijzend wapendra- genden, worden nu bijeengebracht onder de ka- piteins *Re Jgers* en *Heinrich*.

Eer deze troepen te Lo Pangpang zijn aange- komen, overlijdt Van Biesheuvel in begin No- vember 1771 en Hendrik Schophoff wordt eerste resident. Het gelukt den commandanten, nog in November de- voorraadschuren der rebellen te vernielen, de baai van Gradjakan, hun operatiebasis en de landingplaats der Balische helpers, te bezetten en den vijand to dwingen, he t beleg van Koeta Lateng op te breken. Pardonbrieven aan de bevolking worden uitgevaardigd in de ijdele hoop den invloed van den heilige te ver- zwakken. Op 14 December valt Reijgers het oordeelkundig versterkte Bajoe aan. Op 15 Dec. wagen de Bajoeers een woedenden, uitval, die de Europeanen verraste. Een verschrikkelijke nederlaag is het gevolg. Slechts onkele Europeanen brengen er het leven af. Den 20sten trekken de treurige overblijfselen van het leger Koeta Lateng binnen onder leiding van Alap-Alap, een kapitein, der Madoerezen, die zich dapper had- den gedragen. Reijgers was al dadelijk zwaar aan het hoofd gewond en stierf te Lo Pangpang ; de luit. Van Schaar, de commandant van Koeta Lateng, sneuvelde. Naar men zegt werd zijn lijk door de woeste tegenstanders gekookt en gege- ten; de kornet Tinne sneuvelde eveneens, de vaandrig Ostrousky werd zwaar gekwetst.

Het was onmogelijk verder te ageeren. De sterfte onder de weinige ovrgeschoten mili- tair en was zeer groot en do enkele overlevende officieren lagen alien ziok.

Ook Remppek, de pseudo-Wilis, had in dezen strijd een wond gekregen, waaraan hij later stierf.

Het werd Augustus 1772 eer een met de groot- ste moeite byeengesehraapt lger van 5000 man onder Heinrich en de persoonlyke leiding van Van den Burch naar den verren Oosthoek kon trekken. Do Bajoeers stonden nu geheel onder de leiding van Bailors; dezen en do ba pa's bleven onverzoenlijk, hoewel een hovige epidemie binnen Bajoe woedde. Opnieuw was dus wapengo- weld noodzakelijk. Hoinrich handelde thans met zoo veel beloid, dat de vesting Bajoe horn 11 October 1772 in handen viel.

Zoo was dan het gezag der Compagnio hersteld ten koste van de zwaarste offers. Maar het land was verwoeat on do bevolking aanzienlijk gedund. De resident Schophoff heeft vermoedelijk wreed- heden begaan; Van den Burch begreep, dat thans mildheid on zachtheid op haar plaats waren. Niettom in bio ven or onverzoenlyko- ^Latengers⁸¹ rondzwerfen, die weigerden den nieuwen slant

van zakten te erkennen. Een deel van hen, die in de wildernis waren gevlucht, kwam om van el-lende, zoovelen dat de licht der ontbindende lijken tot verre afstand hinderlijk was. Nog in 1800 vond de tijd, wnd, resident Palm 200 zulke verwilderde menschen, die hij over de omgelegde desa's Jiet verdcelen. In 1781 stond onder deze zwerfende heidenen een nieuwe pseudo-Wilis op, een priester of adjar, die zich Pangeran Singa noemde en zich in betrekking wilde stellen met de vorsten van Mcngoewi en Djembrana; in 1797 smeedde een zekere Mas Skar een sa-menzwering om de Hollanders te Banjoewangi te vennoorden en de Baliërs in te halen. Deze zaak was vermoedelijk op touw gezet door den Goesti van Djembrana en had zelfs vertakkingen tot ver buiten Bali. De hulp van Bali bleef uit, daar de havens van West-Bali toen juist werden ver-ontrust door Bocgineezen. Eenige zijlins uit Soerabaja en Serna rang te hulp groeopen compagnieën maakten aan het oproer een einde. De laatste aanval van Bali op Java was de dwaze onderneming van den vorst van Boeleleng in Februari 1814, tijdens het Engelsche tusschenbestuur (zie no. 17 bl. 1062), die haastig van Banjoewangi werd weggeslagen.

Na de tragische gebeurtenissen van 1771 en 1772 werd de taak van pacificatie, herstel en wederbevolking ter hand genomen. Een eerste en wijze maatregel was het aanstellen tot regent van een afstanuning van Tawang Aloen, n.l. den in 1764 bij den moord te Sedih gespaard gebleven Mas Alit, onder den titel en naam *Raden Toem&nggoeng Wira Goena* (1773). De G.G. gelaste uitdrukkelijk, tegen het gevoelen van Luzac, in, dat geen enkele rechtstreeksche of zijdelingsche maatregel mocht worden genomen om hem tot het a an n men van den Islam te dwingen. Evenmin mocht men zich bemoeien met het verdrijven der priesters van het oude geloof; dezen moesten ongestoord worden gelaten in het uitoefenen van hun godsdienst. De nog slechts 17-jarige regent vestigde zich voorloopig te Bentjoeloek, nabij Koeta Late ng. Negen jaar later kwam hij ongelukkig aan zijn eind. Op reis naar Semarang om de verpachtingen bij te wonen en den Gouverneur de gewone hulde te brengen werd zijn vaartuig tusschen Toeban en Lasfim door zeeroovers aangevallen en de regent doodgeschoten. Zijn broer Mas Jalib (Sangot) volgde hem op onder denzelfden titel en naam.

In West-Balambangan werden nieuwe hoofden aangesteld te Pradjekan, S'n^ong, DjSm-ber en Sabrang, met behoud der oude indeeling. In 1779 word deze veelhoofdigheid vervangen door een regentschap te Poeger onder den Pasoeprehanschen regentszoon *Toemhiggocntj Prawira Diningrat*, nabij de Compagniespost te Klatak.

Van 1774 tot '76 werden residents- en regentszetels van Oeloe Pampang op Bentjoeloek overgebracht naar het voi der Noordelijk gelegen punt, dat van ouds Banjoewangi heette, naar de bekende daaraan verbonden legende van Sri Tandoeng, en zulks in de eerste plaats oin de Baliërs beter in het oog te kunnen houden, in de tweede plaats om gezondheidsredenen. De versterkingen te Oeloe Pampang en Koeta LatGng werden geslecht; aan het nau wst van Straat Bali te KStapang-Kaliboentoe eene kleine sterkte gebouwd.

Voor een overzicht der vele kunstmatige po-

gingen om Balanibangan wdcr te bevolken door middel van gedwongen emigratie van Javanen, van opzending van gestraften en prostitute's, en door kunstmatige en natuurlijke emigratie van Madoereezcn zie men no. 17 bl. 1063 v. v. Buiten het Banjowangische bleek wederbevolking met Balambanganners onmogelijk; er was geen Javaansch kern meer voor een zoo groot gebied.

Als residenten hebben achtcreenvolgens in Oost-Balambangan — Banjoewangi — gediend: April-Juni 1767 Erdwijn Blanke, overlijdt; Adriaan van Rijke; Coop a Groen (wnd.), Colmoncl (wnd.) tot Sept. 1769; C. van Biesheuvel, overlijdt 1771; Schophoff, overlijdt 1777; Dijkman, overlijdt 1778; P. Microp, overlijdt 1781; Keyseel, overlijdt 1786; Becker, overlijdt 1788; C. de Harris, overlijdt 1800; J. C. van Wikkerman tot na 1805: L. Jansen, was landroos in 1811; tijdens het Engelsche tusschenbestuur Capt. Neight, Capt. Clarke en Lieut. Davis; na de restauratie weer Van Wikkerman. In 1826 werd Banjoewangi als afdeling bij Besoeki gevoegd; in 1849 een zelfstandige assistent-residentie; in 1860 eene residentie; in 1882, bij de installing van de residentie Bali en Lombok, weer eene afdeling van Besoeki. Van 1849 tot 1882 had het bestuurshoofd tevens als kom missaris toezicht op de zaken van Bali en Lombok.

Literatuur. 1. H. E. Sleimmetz, Oudheidk beschrijving van de afd. Bondowoso, Tijds. Bat/Gen. XL, 1898, bl. 1; 2. Notulen Bat. Gen. 1896 bl. 87, ib. 1903, bl. 55; 3. Oudheidk. Verslag 1921, bl. 56—59 en elders; samenvatting in: 4. Rappj^ Oudheidk. Dienst 1923, Invent. Hindoe^oucheiden III, 1923, bl. 97, 123, en in: 5. Krom, fnE^T(it). de Hindoe-Jav. kunst, 2e uitg. 1, bl. 123^ Nagarakrtagama, vert. door J. r. Kern., uitgave J. r. Krom; 7. Brandes, Pharraton., 2de uitg. 1920; 8. Bosch, Aant. over de Afd. Bondowoso, Tijds. Bat. Gen. 1857, bl. 439; 9. Groencveldt, Notes of the Malay archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources. Vh. Batav. Gen. XXXIX 1880; 10. De Jonge, De opkomst van het Ned. gezag in Oost-Indie, II, V, VIII, X, XI, XII, XIII pass.; 11. J>agh-Register van t passee-/rendc enz. pass.; 12. Leupe, licit gezantschap naar Bali.... in 1633, Bijdr. i. n. l. Inst. 2—1 (V),*, 1856, bl. 1; 13. Idem, Bali 1597. Copy van t gheene ick enz. (Aernout Luytensz). Ibid bl. 203; 14. Rouffaer. cn Uzerman, De eerste schipvaart t^ enz. 's-Grav. 1915, 184; 15. Brandes, Verslag over 7 een Babad Balambangan met Nalezing. Bat. Gen. 37, 1894, bl. 325 en 38, J 895, bl. 282; 16. Idem, Over een Babad Balanibangan in tem- bang, ib. 35, 1892, bl. 433; 17. C. Lekkerkerker, Balambangan. Indische Gids 1923, bl. 1030. Hierin een volledig overzicht van de gcschiedenis van Balambangan, waarin o. u. 00k verwerkt eene „Beschrijving van Bali en Banjoewangi door den commandant te Banjoewangi J. C. van Wikkerman, J 805", berustend op het Algemcen Rijksarchief, Engelhard-bundel Jnv. J 49.

Over het Jatere Banjoewangi: Epp, Banjoewangi, Tijds. v. N. I. 1849, 11, 241; Eenige mededeelingen ointrent Banjoewangi, Bijdr. Ind. Inst. 111—1 (XIII, 1866) 337; Van Hoe veil, Reis over Java, Madura en Bali, III 1851, bl. 184 v.v.; E. Stolir, die Provintj Banjuwangi, Abhandl. Scnckenb. Naturf. GOB. IX, 1874; Orohydrografische beschrijving van de afdeling

Banjoewangi. Tijds. v. Nijv. on L. in N. I. 48, 1894, bl. 354; L. F. van Gent, De afd. Banjoewangi. M. k. Jaarv. Top. Dienst in N. I. VII over 1911, bl. 199; Broersma, Besocki, een gewest in opkomst, Amsterdam 1913.

AARDRIJKSKUNDIGE ONDERZOEKINGEN. (Vervolg II 125, 240 : A 206.) Bij een overzicht van hetgeen op aardrijkskundig gebied in den Archipel gedaan is, mag vermelding van wat aldaar door den hydrographischen dienst is verricht niet ontbreken, al kan grootdeels volstaan worden met verwijzing naar een aanvulling van de artikelen **HYDROGRAPHIE** (zie aldaar) en **ZEE-KAARTEN** (zie aldaar). Deze dienst, welke sinds 1858 onafgebroken bezig is geweest met de stelsmatige opncining van den archipel, en de meer een incidenteel karakter dragende hydrographische onderzoekingen, welke voor en na dat jaar gedaan zijn, hebben thans het nauwkeurige beeld van de kustlijnen en van het relief van den zeebodem voor het grootste gedeelte voltooid. Daarmede is niet alleen de bouwstof verkregen voor de zeekaarten en zeemansgidsen, welke een veilig vaart mogelijk maken, doch daarmede is een grondslag voor tal van studies o) oceanographisch, aardrijkskundig en geologisch gebied. Ruwweg geschat hebben de werkzaamheden 170 schipjaren van onverpoosden arbeid in beslag genomen, en voortwerkende met vier schepen als thans geschiedt, mag een eerste voltooiing der hydrographische opncining van den archipel in 1934 te gemoet gezien worden.

De Grootte Soenda-eilanden zijn opgenomen op de Zuidkust van Java na; van de Kleine Soenda-eilanden ontbrekt slechts de ZO.kust van Tiinor. De SSRmatagroep is voltooid; aan de Babar- en Tanimbar-eilanden wordt gewerkt. De opncining van de Boeroe- en Ceramgroep is aangevangen, doch zal niet die van de aangrenzende kleine eilanden nog jaren werk vereischen; echter zijn de Kei- en Aroe-eilanden reeds opgenomen. Halmaliera is voltooid op den Zuidelijken uitlooper na; voorts ontbroken nog de opnciningen van de Baljan- en Onibi (Majorn)ep, van de Soela-eilanden en van den Sangi- en Talaudarchipel. Misool omgeving is zoo goed als gereed; van Nieuw-Guinea moeten nog slechts de Schouten-eilanden worden opgenomen, zoodat de Noordkust van de b)Swesten de Mambromo-delta tot de grens op de Zuidkust van beoosten de Etna-baai tot de grens.

In later jaren zijn als moderne hulpmiddelen voor de opncining de draadloze tijdseinen en het vliegtuig ingevoerd. Voor de lengtebepalingen met behulp van die seinen wordt voornamelijk het tijdkeim gebruikt, dat door Malabar (nabij Bandoeng) 's nachts wordt uitgezonden. Ook het Gjdscin van Eunubashi (Japan) wordt gebruikt. Vergeleking der beide seinen op 66n dor opnciningHvaartuigen deed reeds een font van ongeveer 9 " in de lengte van Batavia vermoeden, v6r dat de uitkomsten van de recente waarnemingen van het wetenschappelijke tijdschin te Bordeaux op het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia bokend geinaakt zijn. Het resultaat dozer waarnoiningen plaatst Batavia 9 " . 2 Westelyker dan in 1896 is aangenomen. De draadloze lengtebepalingen geven belangrijker nauwkeuriger uitkomsten dan de vroegero, waarbij de tijd door chronometers wordt overgedragen. Zoo vond b.v. H. Ms. opnemingsvaartuig Tyde-man in 1923, dat Ambon 23 " Oostelijker ligt dan

in 18fG cn '67 door Dr. Oudemans uit de lengte van Makasaer is afgeleid. De naam van dezen eminenten observateur staat borg, dat destijds de verkrijgbare nauwkeurigheid bereikt is. Het vliegtuig wordt voorloopig nog slechts gebruikt om uit de lucht naar gevaren te speuren, welke bij de opnemingen niet gevonden zijn. Het heeft daarvoor o.a. zijn bruikbaarheid bewezen, doordat in 1921 binnen het uur het onbekende rif benoorden Billiton gevonden werd, waarop eene maan aan den te voren het Japansche stoomschip Riojum Maru vergaan was. Door het opnemingsvaartuig Van Gogh was toen reeds een dag tevergeefs naar het gevaar gezocht. Ook het grootscheepsch vaarwater langs de NO.kust van Banka en gedeelten van Straat Soenda zijn stelselmatig door vliegtuigen afgezocht. Photographische opnemingen uit vliegtuigen zijn echter nog niet in den archipel toegepast. Naast dit onderzoek door vliegtuigen zal bij de herziening der oudere opnemingen ook het systematisch afweggen van die gedeelten der kustzegen, waar het voorkomen van koraal- en steenriffen samengaat met minder doorzichtig water, op het programma der opnemingsvaartuigen moeten geplaatst worden. Tot nu toe is die methode slechts sporadisch met geimproviseerde toestellen toegepast, o.a. ter reede Socrabaja, waar op die wijze nog in 1919 twee onbekende scenen werden gevonden. Bij de herziening zal echter gebruik van de vervolmaakte, grootte inrichtingen, zoals in Amerika op groote schaal toegepast worden, aancvulling verdienen. Voor een stelselmatig onderzoek der diepzee wordt veel verwacht van het in ontwikkeling zijnde echolood, waarmede de diepte tijdens de vaart kan worden afgeleid uit het tijdsverloop tusschen het rechtstreeksche geluid van een ontplofende patroon en de weerklank daarvan tegen den zeebodem. Vooral voor zeer groote diepten, waarvan de bepaling door middel van loodlijnen verbander reed tijd kost, zal dit een ideale methode zijn. Het onderzoek zal in de eerste plaats van waarde zijn voor een nauwkeurige kennis der geologische formatie van den archipel.

Voorts is de hydrographische kennis van den archipel vermeerderd door onderzoekingen van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia. Genoemd moeten worden de waarnemingen der getijden en de uitkomsten van de studio van doze door Dr. J. P. van der Stok, destijds directeur dier instelling. Van der Stole heeft de getijbeweging in den archipel, welke onistreeks 1840 als te ingewikkeld beschouwd werd! oen verklaard te kunnen worden, aan de hand der moderne theorie ontleend en daarbij een zoo heklrekke inzicht in haar mechanisme gegeven, dat tegenwoordig de archipel tot die streken der aarde behoort, waarvan de getijden het best bekend zijn. Zyn arbeid heeft niet alleen mogelijk gemaakt, dat voor de voornaamste havens geregeld getijtafels kunnen worden uitgegeven, waarvoor van nu tot uro de te verwachten waterstandcn vormeld zijn, maar tevens heeft hij con methode helpen uitdenken, waarmede zelfs uit korte waarnemingsreeksen van niet langer dan 15 ctmaalen de constanten van een getij mot voldoende nauwkeurigheid bonaderd kunnen worden. Doze methode wordt op do opnemingsvaartuigen gebruikt en, dank zij het oorspronkelijk werk van Van der Stok en dat, hetwolk op die vaartuigen in zijn voetsporen is gedaan, is Hums van een 200-

tai plaatsen in Nederlandsch-Indie het getij met genoegzame juistheid bekend.

Ook het ruwe materiaal voor de kennis van winden en stroomen, voorkomende in honderden scheepsjournalen, is door Dr. Van der Stok bewerkt. De resultaten zijn neergelegd in zijn in zeevaartkringen goed bekend werk „Winds and Weather, Currents, Tides and Tidal streams in the East Indian Archipelago”, in 1897 verschenen.

Niet onvermeld mag nog blijven hetgeen genoemd observatorium verricht heeft op het gebied van het magnetisch onderzoek, waardoor de scheepvaart nauwkeurig kennis heeft gekregen van de kompasafwijking. De uitkomsten van het onderzoek zijn vervat in de uitgave „Magnetic survey of the Dutch East Indies 1903—1907”. Een magnetische heropneming van den Archipel is in 1916 aangevangen. De uitkomsten dezer hermeting zijn in 1919 in het Natuurkundig Tijdschrift van Nederlandsch-Indie verschenen. J. L.

AKAR BAHAR. Onder de vindplaatsen van akar bahar dient ook Nieuw-Guinea vermeld te worden, in het bijzonder de riffen bij Sock en Roemberpon. Ook door de Papoea's werden armingen van akar bahar gedragen als voorbehoedmiddel tegen krankheden, in het bijzonder tegen reumatische aandoeningen. De Noemfoorsche naam is Arwaiw. Naar het heet, bevat de echte akar bahar radium; vandaar het vrij algemeene gebruik van deze armbanden als middel tegen reumatiek, niet alleen door de inheemsche bevolking, maar ook onder de Europeanen. Op de meeste pasars vormen de akar bahar-armbanden tegenwoordig een veelgezocht handelsartikel; ook heeft geregeld eenige uitvoer naar Nederland plaats. Een gevolg van de vraag eraan is, dat er meer en meer vervalschingen in den handel worden gebracht.

ALANG LAWAS. Thans geen afzonderlijke nagari, doch kampong met pasar, deel uitmakend van de nagari Halaban. De vroegere pasang-grahan bestaat niet meer.

ALOR. Eiland gelegen N. W. van Timor, daarvan gescheiden door de 27 K.M. breede straat Ombaai. Het eiland is zeer bergachtig en is oud vulkanisch met op sommige plaatsen koralkalk daarover. De vulkaanvorm spreekt nog duidelijk uit den vorm van de Piek van Kolana, in het O. deel van het eiland (ruim 1600 M.) en het eilandje Poera, gelegen in de straat tusschen Alor en Pantar. Het overige terrein bestaat uit zeer onregelmatig heggende ruggen, top pen en steile ravijnen. Op het gheele, ongeveer 60 mijl lange eiland bevindt zich slechts een hoogvlakte, die van Tanglapoei, gelegen Westelyk van genoemden Piek.

Het eiland is verdeeld in 5 landschapsjes, alle nog in het genot van het zJbestuur. De Radja's hebben alien de korte verklaring geteekend.

De bevolking is cen waar raengelmoes van stammen, uitgeweken van de verschillende andere eilanden van den Timor-archipel. Behalve in O. Alor, waar deze menschen zich ook in het gebergte vestigden, zijn deze stam men meestal aan de kust blijven wonen. Het spreekt van zelf, dat bij een zoo groote verscheidenheid van bevolking er ook een groote verscheidenheid van talen bestaat.

Er valt daardoor een scherp onderscheid te maken tusschen kust- en bergbevolking. Uit-

zonderd in O. Alor, waar zoo goed als de geheele bevolking overging tot het Christendom, zijn de bergstammen hoidenen, terwijl de kustbewoners Mohammedanen zijn. Do bergbewoner is uitsluitend landbouwer en jagcr (hercnjacht, uitsluitend gebruik van pijl en boog). De kustbewoner daarentegen vindt zijn bestaan, behalve in den aanleg van kleine tuinen, in de vischvangst en den ruilhandel met de bergbewoners. Do landbouwer pleegt op groote schaal roofbouw. Om de twee jaar verandert bij van tuin en laat dan zijn grond 6 jaar braak liggen. Daardoor heeft een groote ontbossing plaats gehad, en zijn de hellingen tier bergen hoofdzakelijk begroeid met alang-alang en laag struikgewas. Slechts in O. Alor vindt men nog bosschen van eenige uitgebreidheid, behalve de cucalyptusbosschen, die meestal staan op grond, welke voor beplanting ongeschikt is. Er wordt uitsluitend in als padi geplant. In gunstige jaren wordt van beide voedingsgewassen uitgevoerd. De verdere uitvoer van het eiland bestaat uit copra en verschillende boschproducten als banari, bijenwas, kemiri, die door de bergbevolking worden verzameld en aan de Chineesche handelaren verkocht. De uitvoer heeft steeds plaats naar Makassar. De kustbewoners leven in geheel open kampongs. Openkele plaatsen treft men nog oude muren aan, doch dit is uitzondering. De bergkampongs stonden tier betere verdediging steeds op de hoogste toppen en waren altijd alleen te naderen langs een smal en steil pad. Ook de tuinen werden altijd op de steilste hellingen aangelegd, doch langzamerhand heeft de bevolking zich meer en meer op de lagere en meer bereikbare gederfde vestigd. De reden hiervan is, datsinds de vestiging van ons daadwerkelijk gezag een einde is gekomen aan de vroegere strooprijen en overvallen. De dorpen tellen van 20 tot 300 inwoners. Het vruchtbaarste gedeelte van het eiland is het Oostelijke gedeelte, het minst vruchtbaar hot schiereiland, dat wordt gevormd door de 9 mijl diepe baai van Kabola. Dit schiereiland bestaat geheel uit kornalroth en is met het overige gedeelte van het eiland verbonden door een 4 K.M. breede, slechts 10 M. hooge landengte.

Het betaal middel was vroeger niet finders dan de mokko, een koporen trom in den vorm van een diablo met cen vieral hand vatten. Nu het geld nicer en meer ingang vindt, wordt de mokko hoofdzakelijk gebruikt als huwelijksgift. Er bestaan inisschion een 30 tai verschillende soorten van mokkos, terwijl de waarde varieert van 2 tot 1000 gulden. Volgens overlevering werden de eerste mokkos in den grond gevonden, dit zijn dan ook de dure soorten. De andere werden door de Makassaarsche en Boeginesclic prauwvaarders ingevoerd en als ruilmiddel gebruikt. Aan do achterlyke bevolking word dit betaal middel veel te hoog in rekening gebracht. De koperwaarde van cen mokko, onverschillig welk soort, wisseit van 5 tot 1() gulden, on de bewerking in meestal zeer priimatief.

Aan de Kabola baai ligt de onderafdeelingshoofdplaats Kalalnihij, stand plants van den gp. zaghebber; er ligt een nilintir detachement van 2 brigades (40 man). Kulabahi wordt eeng in de maand aangedaan door de K.P. M., en wcf door de boot van de Makassorsijn. Alle handel handelt cen uitsluitend plaats mot Makassar. Tn het

jaar 1922 word uitgevoerd voor een waarde van / 95000 en ingevoerd voor een waarde van / 85500.

AMABI. Landschap op het eiland Timor, behoorende tot de onderafdeling Koptang van de afdeling Zuid-Timor en Eilanden der residentie Timor en O. Is, met behoud van zijn zelfstandigheid als genicicet, toegevoegd aan het landschap Koptang.

AMANATOEN. Landschap, met Amanoeban de onderafdeling Zuid-Midden-Timor vormend. (n 1908 were! dit landschap vergroot met Anas (zie aldaar). Bevolking en bestaansvoorwaarden zijn dezelfde als van Amanoeban. Do zelfbestuurder, evenals die van Amanoeban/van niet-Timo-reesche afkomst, zou 药n intrede hebben gedaan in dit landschap, terwijl hij bedekt was met goud, vandaar de naam Amanatoen (Ama = vader, mnatoe = goud). Een andere lezing zegt, dat de zelfbestuurder omringd was door honderd dap-pere mannen (Ama = vader, natoen = honderd) aldus de „vader van honderd” genaamd.

AMANOEBAN. Landschap, deel uitmakend van de onderafdeling Zuid-Midden-Timor, afdeling Noord- en Midden-Timor, residentie Timor en O; begrensd door den Oceaan en de landschappen Amanatoen, Amarassi en Rollo. De bevolkingdrijft landbouw (hoofdzakelijk mais) en veeteelt (paarden en karbouwen); de huis-industrie levert als beste producten kralenwerk, weefsels en vlechtwerk. Zijn naam moet het landschap ontleenen aan den vreedend bestuurder, die van het land aan de andere zijde van de zee (pah oef), vermoedelijk Rote, kwani; amanoeban beduidt vader (aina) der wolken (noeban).

AMBER BA K^N. Landstreek aan de N.-kust van de „Vogelkop* (Nieuw-Guinea). Vruchtbare laagvlakte. Wordt bewoond door een volkstem, behoorende tot de binnenlanders. De Noemfoorcn hobben aan de kust nederzettingen. Reeds in 1850—'GO vrbouwde de bevolking rijst (ladangs). Zoowel de Radja-Ampat als de Dorc-Baai, Noem-for en Bink kochten hier hun rijst. Door den vo-gelhandel raakte de rijstbouw op den achtergrond. Do ankorplaatson zijn Warbemi, Imboani, Warjiaperi en Sau-Korcin. Van hier leidden wegen naar het binnenland.

AMBERPON. (t. r. Roomberpon). Eiland bij de Westkust der Geelvinksbai, dicht onder den vusten wal van Nieuw-Guinea en waarschijnlijk vroeger met dezon vereenigd. De Noeifoorische legendo over Noeri vormde een grooten water-vloed in deze streken. Do oorspronkelijke naam van het eiland was Arwaini. Nadat de stam der Roomberpon (con der vier hoofdfamilien der Noemfoorcn) zich hier gevestigd had, ging do naam van de familie over op hot eiland. Door verkeerd verstaan word (lit Rocinberpon) vohuspeld tot Ainberpon. Aan de Noordkust en Oostkust woont nog de stam der Roomberpon. Aan do Zuid- en Westkust zijn nederzettingen der WindesiSrs. Do smalle straat, die het eiland scheldt vtm de vaste kust, is o. m. rijk aan spon-sen on akar bahar, dat in hot Noemfoorsch ar-walm hoot.

AMBOELOMBO of **KEO-VULKAAN**, een werk-zamo kogel in Midden-Flpres»_2149 M. hoog, die nog gerogeld rookt. Tckening bij Wichmann, Tydschr. Aardr. Gon. 1891. De top word bo-zocht en is bedekt met vulkanische asch on los»o

blokken andsciet. Do krater is het best te bereiken van uit kampong Warikeo. Bij de grootste solfatoren zijn dunno korsten zwavel afgezet, die editor niet van economische betekenis zijn.

AMFOAN. Een zelfbesturend landschap op het eiland Timor, behoorende tot de onderafdeling West-Midden-Timor der afd. Noord- en Midden-Timor, res. Timor en O. Het is bekend wegens den grooten uitvoer van was.

AMOERANG. Onderafdeling van de afdeling Alenado der gelijknamige residentie, bevattende de districten Anwrcfvng, Kawangkpan en Ratahar^ (nieuwe administratieve indeling van 192f). De standplaats van den controleur is Amoe-rang aan de golf van dien naam (zie aldaar). De districtshoofdplaatsen zijn respectievelijk Amoc-rang, Kawangkoan en Ratahan. Jje voornaamste rivieren zijn de Poigar, de grensrivier tusschen de Minahasa en Bolaiing Mongoudou, de Ranoi- apo (de stroom der goden), de grootste rivier van de Minahasa, de Ranowanko en de Ma-roeascy. Do onderafdeling wordt doorkruist door smalle doch zeer goede wegen, waarvan de voornaamste zijn:

1°. van Amoerang via Toempan, Kawangko naar Menado (kortc verbinding + 59 K.M.)

2°. van Amoerang via Toempan, Kawangkoan Sonder, Tomohon naar Menado (lange verbiuding ± 80 K.M.).

26. Bij Kawangkoan is een zijtak van den weg welke naar Langowan, Kakas en Tqndano.jvoort.

3°. van Amoerang—Motoling.

4°. van Amoerang—Poigar.

De bevolking leeft geheel van de opbrengst harcr klapperboomen, ladangs en sawah's, welke laatste meer en meer in aantal toenemen.

Bchalfc de gewone gewassen (mais en rijst) wordt koffie en tabak geteld.

De onderafdeling is zeer bergachtig en vulkanisch. Het bevolkingscijfer bedraagt ± 90.000 zielen, nagenoeg alien Christenen, die Tontembansch, Tomboeloesch en Tonsawangsch spreken.

AMOERANG.”?Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeling, zctol van den controleur en eon hulpproduker, met een bevolking van ± 4500 zielen, waaronder 36 Europeanen, 1000 Chineseen en 40 andero Vreemde Oosterlingen. De Inlandsche bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Mohammedansche en Christen burgers. Do handel is in de laatste ja.r.on zeer toegenomen, ge-tuigo hetgrootc welvarende Chineseche kamp. De booten dor K. P. M. doon doze plaats gerogeld aan. De noot tonnon-inhoud der binnengekomon on uitgogane sc hope n bedroeg in 1922 ± G00.000 M³.

Do pasar wordt druk bezocht door kleinhandclaren van de omliggende negorijen. De natuurlijke grenzen ten Westen en ten Ooston zijn de Ranoiaop on de Ranowanko.

AMPINAN. Haveiplaats — de voornaamste van het eiland — aan de Westkust van Lombok, landingsplaats der expoditio in 1894 en eerste standplaats van don assistent-resiclent van Lombok. Het is eon plaats, waar con groot aantal Chineseche en Arabische handelarcn on eenigen van anderen landaard, o.a. Bundjareezoncn sc Europeaanagevestigd zijn,totwijd doNedorlandsch-Indische Handelsbankcon filiaal te AmpCnan geopend heeft. To dozer plaatso bevindon zich drio rijst-pollorijen door motorische kracht en door stroom

gdreven, een klapperoliefabriek en een bcndc- I renmeelfabriek. Het aantal aangekomen en ver- trokken schepen bedroeg in 1921: schepen op zee- I brieven 156 met een netto inhoud van 629.591.54 M³. en 518 schepen op jaarpassen met een netto inhoud van 14.131.34 M³. Voor 1922 bedragen deze cijfers: schepen op zee brieven 199 met een net- to inhoud van 625.165.40 M³. en 415 schepen op jaarpassen met een nets inhoud van 10.629.33 M³.

AMPIBABO, vroeger een zelfbesturend land- schap, sinds 1917 met de landschappen Kasim- bar, Toriboeloe en Saesoc vereenigd tot het vergroote landschap Parigi (onderafdeeling Parigi der afdeeling Midden-Celebes, residentie Me- nado).

ANAS. Te voren een zelfstandig landschap, thans, met behoud van zijn zelfstandigheid als gemeente, een onderdeel van het grootere landschap Amanatoen, waarbij het we rd gevoegd in 1908. Ten deele orienteert het zich naar Zuid- Beloe. De bevolking is gemengd en spreekt veelal zoowel Dawang (Timoreesch) als Tetoen (Be- loeneesch).

ANDOENG (ten recht: **ANDONG**). Berg (geen vulkaan) van 1700 M. hoogte in Kedoe, ten Noord- Oosten van Al agelang. Werd op de oudere top, kaarten: „Djoko Pckik" genoemd (niet Tjo- ko Pekik).

ANSOES. Groote kampong aan de Z. kust van Japen (Geelvinks-baai), Nieuw-Guinea.

ANSOES-VOGEL. Varieteit van Paradisea apoda, zeer gezocht om de bijzonder lange en schoone borstvederen. Deze varieteit komt alleen op Japen voor. Aangezien Ansoes vroeger het eenige station van de K. P. M. op Japen was, noemde men de varieteit naar deze kampong.

ARDJOWINGAEN. District van de afdeeling en het regentschap Ponorogo, residence Ma- dloen. Het is onderverdeeld in 4 onderdistricten (Sambit, Mlarak, Sawo en Djctis) en had begin 1923 een 59-tal desa's. In 1920 bezat het, volgens de uitkomsten van de in dat jaar gehouden volks- telling, eene bevolking van ruim 76.000 zielen, w.o. 1 Europeaan en een 40-tal Chineezen. Do standplaats van het districtshoofd is Tamansari, een gehucht van de desa Sam bit. Jje priester- school te Karanggebang is verloopen. De in het district gelegen desa TCgalsari is, behalve oin de „pösantr&n" (godsdiensschool), ook bekend om de aldaar vervaardigde z.g. „deloewang gen- dong", d. i. JavaanBch papier, verkregen door kloj)pen van den bast van den gloeogoe-boom. Dit papier werd om zijn goede qualiteit uitsluitend aangewend voor het vervaardigen van „Kitabs" (godsdiens- geschriften), welko lange jaren dienst moeten doen, doch in den laatsten tijd be- gint het meer en nicer belangstelling te trekken, niet aHeen in Indie (bij Gouvernements-instellin- gen als Volkslectuur en Topograijhschen Dienst), doch ook in Nederland en in Amerika.

ARFAKKERS. Alhoewel de binnenJanders van Biak (Schouten Eilanden) in taal en zeden veel verschillen van de Arfakkers van den z.g.n. „ Vogelkop", noemt de Biaksche kustbevolking ook hen Arfakkers.

ARFOE. Landstreek aan de N.-kust van de "Voge] kop" (Nieuw-Guinea). De „Kasi", die een groot stroomgebied heeft, doch onbevaarbaar is, mondt hier in zee uit. De landstreek gaf den naam aan een Papeoschen binnenlandschen stam,

wiens gewoonten overeenkomen)nct die dcr overige binnenlandsche stam men. Aan de kust hebben de Nocrifooren gedurende den 0<>st- moosson tjdelijke nederzettingen, van waaruit zij handel drijven met de binncnlanders, tuinen aanleggen en sagoe kloppen. Arfoe-si be te e kc nt Arfoe-zijliden en Arfoe-si is een ver- llolandschte meervoudsvorni.

ASAHAN. Afdeeling van het gouvernement Oostkust van Sumatra, verdeeld in de onderaf- deelingen Asahan, Laboehan Batoe en Batoe Bara. De hoofdplaats der afdeeling Asahan, Tandjbcngbalai, is voor kleine zeeschepen de haven- plaats der streek, doch wegens verzanding van de Asahan rivier werd een steiger gebouwd in het 5 K.M. benedenstrooms gelegen Telok Niboeng, waar de groote zeeschepen hun lading lessen en tot welke van Medan naar Asahan is doorgetrokken. De inkomsten dcr in- en uitvoerrechten en actijnzen bedroegen in 1922 / 693.000. De invoer bestaat uit: rijst, zout, nia- nufacturen, enz.; de uitvoer uit rubber, gambir, thee, palmolie, copra en visch. Tandjoengbalai is door een transportweg verbonden zoowel met Medan en Pematang Siantar als met Bandarpoe- lau, Tandjoeng Pasir en Mirbau. De weg naar Bandar Pasir Mandogei aan de Silau-rivier is vervallen, daar door den aangelegden Tobaweg (Psrapait- PCmatang Siantar) de markten te Ban- darpoelau en Bandar Pasir Mandogei van geon belang meer zijn. Een aanvang is genaikt met de verbetering van het ceuwenoude Tobapad (Ban- darpoelau-Toba), waardoor de bloei der beide genoemde marktplaatsjes weder zal toenemen.

ASSISTENTENREGELING. Geschiede- n i s. De bedoeling eener assistentenregeling voor de Oostkust van Sumatra, waarvan het eerste ontwerp in 1917 werd gepubliceerd, was om te trachten de aanvallen op assistenten door koelies (contractanten volgens de koelieordon- nantie) der onderneming te doen verminderen. Want — zoo redeneerde de Regeering, blijkend de menior van toelichting op het eerste ontwerp —, de bestaande asBistentencontracten niaken het mogelijk, dat de assistent te alien tijde, so ms zelfjij zonder schftdcloosstelling, wordt ontslagen; iijij volgt dus terwille van het behoud van zijn bo- trekking alle bevelen van den werkgever op, ook onredelijke, waardoor hij ooibillijk wordt tegen- over do koelies, die daarin een aanleiding tot een aanval op de assistent vinden. Had de assistent nu meercerc „bestaanszekerheid** dan zou hij vrijer zijn om dergelijke orders niet op te volgen, maar dan moest er ook een regeling zijn, die hem 8terk deed staan tegenover den werkgever. Daarin moest het ontwerp voorzien om in dien gedach- tengang waren in dit eerste ontwerp verschillende daartoe strekkende be- pal ingen opgenomen. Er moest een notariel contract worden opgemaakt. De contracten mochten alleen voor een bepaalden duur en dan minstens voor een jaar aangegaan worden. Het tusschcntdusch ontslag van (len assistent werd bemocilijkt door voor te «chrijvon, dat de werkgever in dit geval een schadeloosstel- Jing van 46n jaar salarjH a.a.n den assistent — in- dien er althans geon dringen de redenen voor ont- slag aanwezig waren — moest uitbetalen, terwijl de assistent bij verbreking van het contract een schadeloosstelling van / 500. — nicest betalen. Verschincnde onderwerpen, zooais h(it loon, het winstaandeel, het verlof en de terugzending inoes-

ten in het contract worden geregeld. De werkgemers werden met zwaar straffen (tot f 10.000 boete) bij overtreding bedreigd.

Tegen deze opvattingen kwamen de plantersverenigingen ter Oostkust, wier advies was gevraagd, in verzet. De praemisse, dat de aanvallen op assistenten het gevolg van onredelijke bevelen van den werkgever waren, werd onjuist geacht, want die aanvallen waren het gevolg deels van den misdadigen aanleg van verscheidene der koolies en ook van hard handig optreden van de assistenten ten opzichte van hun ondergeschikten. Bovendien kon een regeling nooit bestaanszekerheid geven, daar deze afhangt van de wijze, waarop de assistent zijn werk doet. Men wees op de noodzakelijkheid om ook het sluiten van contracten voor onbepaalde tijd inogelijk te maken en op de onbillijkheid om een ongelijke schadeloosstelling voor partijen bij tusschentijdsche verbreking vast te stellen. Ook werd gevraagd om de mogelijkheid te openen een profijtcontract te sluiten. Daar het ontwerp verschillende voorschriften bevatte, die niets met de poging om de aanvallen van koolies op assistenten tegen te gaan te maken hadden, doch al een algemeen regeling van de rechtsverhouding tusschen assistenten en werkgevers bevatten, kwam men er tegen op, dat een dergelijke regeling alleen voor de Oostkust van Sumatra werd ontworpen, terwijl de rechtstoestand, waarin de assistenten elders tegenover hun werkgevers verkeerden, zeker niet beter, zoo niet slechter, was.

Het ontwerp, dat in 1919 in den Volksraad werd ingediend, (het tweede) bleek reeds in verscheidene opzichten gewijzigd te zijn, zoo b.v. was de mogelijkheid geopend contracten voor onbepaalde tijd te sluiten, de straffen waren verminderd en de Memorie van Toelichting liet zich voorzichtiger uit wat betreft de mogelijkheid van het tegengaan der aanvallen op assistenten.

Het ontwerp werd in den Volksraad behandeld op 17 en 18 November 1919 (Handelingen bl. 35—83) en bij die behandeling gaf de Regeering-gemachtigde toe, dat de bedoeling van het ontwerp om de aanvallen op assistenten tegen te gaan hypothetisch en indirect was, zoodat de strekking alleen kon zijn om de rechtspositie van den assistent te regelen. In den Volksraad werd ook nog aangevoerd, dat de assistent aan een dergelijke regeling geen bestaanszekerheid kan onttrekken. Verscheidene wijzigingen werden in den Volksraad aangebracht. De vrije dagen, die minstens twee moesten be dragen, werden op vier gebracht, waarvan twee op een Zondag; terwijl het ontwerp nog of een jaarlijksch binnenlandsch verlof van een maand of een buitenlandsch verlof van een maand of een maand na de werkdagen verplicht boide vorloven te geven; de dringende redenen werden uitgebreid, tegen de ongelijke schadeloosstelling bij verbreking van de overeenkomst door den assistent of door den werkgever werd beswaar gemaakt, enz. Wat het bozwaar betreft, dat alleen voor de Oostkust van Sumatra een assistentenregeling werd noodig geoordeeld, door de Regeering werd te kennen gegeven, dat dergelijke regelingen ook voor andere buitengewone alsmede voor Java zouden worden ingevoerd.

Het naar aanleiding der behandeling in den

Volksraad gewijzigde (derde) ontwerp werd aan de Regeering in Nederland toegezonden, waar de regeling in een Koninklijk besluit zou worden afgekondigd. Ook in Holland werden er wijzigingen aangebracht. Zoo werd de schadeloosstelling bij onrechtmatige verbreking van het contract voor beide partijen gelijk gesteld, evenals dit in het Nederlandsche arbeidscontract is geregeld, het binnenlandsch verlof werd op 14 dagen gebragt, de dringende redenen werden weer uitgebreid, verschillende voorschriften werden veranderd van dwingend aard te zijn, d.w.z. dat daarmede strijdige bepalingen in de overeenkomst nietig zijn, enz. In het Ind. Stb. van 1921 no. 334 werd het Koninklijk Besluit, de assistenten regeling vaststellende, afgekondigd.

Naar aanleiding van enkele gebleken onduidelijkheden had in November en December 1923 de behandeling in den Volksraad plaats van enkele wijzigingen in de assistentenregeling. De voornaamste is, dat in art. 19 de ambtenaren van de Arbeidsinspectie mede worden belast met de opsporing van overtredingen der assistentenregelingen. Deze wijzigingen moeten nog in een Koninklijk besluit worden vastgesteld.

Uit de uitingen der Indische Regeering in den Volksraad mag worden afgeleid, dat de assistentenregeling niet voor andere gewesten zal worden ingevoerd en dus de Oostkust van Sumatra haar uitzonderingstoestand zal behouden. In 1923 werd niet gepubliceerd het ontwerp van een nieuw gemeenschappelijk Wetboek voor Ned.-Indie, waarin ook de behandeling van het arbeidscontract voorkomt, vrijwel gelijk aan de betreffende regeling in het Nederlandsche B. W. en op 28 Juni 1923 decide de Regeering-gemachtigde in den Volksraad mode, dat eerst de titel van het nieuwe Ind. B. W., regelende het arbeidscontract ingevoerd zou worden en eerst daarna speciale regelingen voor verschillende groepen van werknemers zouden worden afgekondigd, indien althans na een grondig onderzoek de noodzakelijkheid van een dergelijke speciale regeling was aangevoerd.

In het ontwerp der regeling. Op 1 Maart 1922 trad de assistentenregeling voor de Oostkust van Sumatra (Ind. Stb. 1921 no. 334, gewijzigd in 1924, welke wijzigingen echter zooals hierboven reeds vermeld werd, nog niet afgekondigd zijn), in werking. De regeling, door de Indische Regeering ontworpen, werd bij Koninklijk besluit vastgesteld, in verband met de omstandigheden, dat de regeling afwijkingen van het Indisch Burgerlijk Wetboek bevatte.

De regeling heeft tot doel de rechtsverhouding vast te stellen tusschen werkgevers en assistenten en wel alleen voor die ter Oostkust van Sumatra en dan nog slechts op ondernemingen, waar personen volgens de koolicordonnantie (Ind. Stb. 1915 no. 421) in dienst genomen kunnen worden. De werkgevers moeten met de assistenten, die op dergelijke ondernemingen werkzaam zijn, een schriftelyk (notarieel of onderhandsche) overeenkomst gesloten hebben (art. 1 al. 1) en een afschrift van die overeenkomst uitgereikt hebben, anders is de werkgever strafbaar (art. 19). In die overeenkomsten moeten de volgende onderwerpen geregeld worden (art. 4): 1°. het loon, dat de assistent zal genieten, en eventueel andere voordelen, 2°. de soort van den bodonden arbeid, 3°. het oventueel van den assistent toekomend

aandeel in de winst der onderneming op de wijze, waarop die winst wordt berekend, 4°, de dagen der maand, waarop van den assistent geen arbeid mag worden gevergd. De assistent heeft recht op vier vrije dagen per maand, waarvan twee op een Zondag moeten vallen en mag zich op die dagen vrijelijk op of buiten de onderneming bewegen. Ten vijfde moet het contract de verofsregeling vermelden. De assistent heeft recht op veertien dagen verlof na elk jaar dienst en op een verlof van acht maanden na zes jaar dienst bij denzelfden werkgever. Een eenmaal verkregen recht op verlof gaat niet verloren, al wordt de overeenkomst vóór dien ontbonden. Do assistent heeft het recht die verloven in het binnenland of in het buitenland door te brengen. Gedurende de verloven behoudt hij zijn volle loon. De assistent kan reeds na vijf jaar dienst recht op een langdurig verlof doen gelden, indien hij althans niet zelf de overeenkomst opzegt of geen dringende reden tot opzegging heeft gegeven; hij ontvangt dan het overeenkomstig deel van het loon, dat hij bij een verlof van acht maanden zou verkregen hebben en de duur is ook evenredig met den duur van het verlof waarop hij na volle zes jaar dienst recht zou hebben. Ten slotte (6de) moet het contract de plaats in of buiten Ned.-Indië vermelden, waarheen de assistent na het eindigen der overeenkomst kosteloos met zijn gezin en zijn lijfgoederen moet overgevoerd worden. Genoemde onderwerpen moeten geregeld zijn in de overeenkomst; anders is de werkgever strafbaar (art. 19). Is een onderwerp desondanks niet geregeld, dan wordt het beheerscht door het plaatselijk gebruik of bij gebreke daarvan naar billijkheid door den rechter geregeld, behalve de plaats van terugzending; is deze niet in het contract genoemd, dan mag de assistent opgeven waarheen hij kosteloos met zijn gezin en lijfgoederen wensch overgevoerd te worden.

De overeenkomst (art. 2) kan voor een bepaalde tijd worden aangegaan doch nooit voor korter dan een jaar, of voor onbepaalden tijd, maar ook dan met een minimum-duur van 66n jaar. Alleen wanneer een overeenkomst voor een proef-tijd wordt aangegaan, kan de overeenkomst korter duren, doch dan niet langer dan vijf maanden; een dergelijk proefcontract kan niet voor de tweede maal met denzelfden assistent worden aangegaan. De overeenkomst voor een onbepaalden tijd (art. 2) eindigt door opzegging op wel nadat vier maanden na de opzegging zijn verstreken. Overeenkomsten voor een bepaalden duur loopen voor denzelfden termijn door, indien zij niet vier maanden voor den afloop van den termijn zijn opgezegd. De werkgever of de assistent kan ook zonder den opzeggingstermijn in acht te nemen de overeenkomst doen eindigen, doch dan moet degen, die dit doet, aan den ander een schadevergoeding betalen (art. 10 en 13) gelijk aan het loon van den assistent over vier maanden, indien het een overeenkomst voor onbepaalden tijd betreft en bij een overeenkomst voor bepaalden tijd zooveel maanden het loon van den assistent als de overeenkomst nog had moeten duren. Die schadevergoeding is niet verschuldigd, indien de andere partij in de tusschen-tijd sche verbreking instemt of indien er een dringende reden voor het verbreken van de overeenkomst bestond. Die dringende redenen worden in de assistentenregeling genoemd (art. 13 en 12);

zij komen nagenoeg geheel in de dringende redenen in het Nederlandsche Burgerlijk Wetboek (art. 1639?) en g) overeen. Met proeftijdcontract kan te allen tijde ook zonder opzeggingstermijn door een der partijen worden beëindigd, zonder dat hieruit eenige verplichting tot schadevergoeding voortvloeit.

Voorts schrijft de regeling nog voor (art. 6), dat de assistent recht heeft op kostlooze, behoorlijk lijke verpleging en geneeskundige behandeling, indien hij ziek is of door een ongeval wordt getroffen, tenzij hij toen met verlof afwezig was, terwijl de leden van zijn gezin mode recht hebben in het ondernemingshospitaal of het centraal hospitaal, waarbij de onderneming is aangesloten, opgenomen te worden, indien de behandelende geneesheer dit noodig acht. Do werkgever moet (art. 5) de werkplaatsen zover indelen en het be-drijf zo leiden, dat de assistent tegen gevaar voor lijf en good beschermd is, anders moet de werkgever aan hem en bij zijn dood aan zijn gezin of ouders de schade vergoeden; voorts moet de werkgever (art. 7) desgewenscht een getuigschrift aan den assistent uitreiken bij het eindigen der overeenkomst.

De straf voor den werkgever is een boete voor elke overtreding tot een maximum van / 1000.—. De ambtenaren van de Arbeidsinspectie zijn mede belast met de opsporing van deze overtredingen.

Literatuur: „De Planters” van 4 en 16 Juli, waarin word gepubliceerd het eerste ontwerp der assistentenregeling met de Memorie van Toelichting; Critiek op het eerste ontwerp in de mededeeling No. 2 der Deli Planters Vereeniging van Februari 1918 en in een brochure van Mr. P. H. Schneider, voorts bespreking van het eerste ontwerp in „de Planter” van 20 October 1917; Stuk-ken 2, 3, 4, 5 en 6 van onderwerp 2 der bijlagen van de Tweede gewone zitting van den Volksraad in 1919; het bij den Volksraad ingediende tweede gewijzigde ontwerp, de Memorie van Toelichting, het afdelingsverslag, de Memorie van Antwoord en de amendementen. Handelingen van de tweede gewone zitting 1919 van den Volksraad pg. 35—83; Mcdedeeling No. 9 der Deli Planters Vereeniging van April 1920; artikelen in de Econ. Stat. Berichten van 4 en 11 Augustus 1920; Mcdedeeling No. 12 der Deli Planters Vereeniging van Februari 1922 met bijlage; Stukken I, 2, 3 en 4 van onderwerp 6 der bijlagen van de tweede gewone zitting van den Volksraad in / 1923; ontwerp wijziging der Assistenten Regeling inot toelichting, afdelingsverslag en Memorie van Antwoord; artikel in do Econ. Stat. Berichten van 12 Maart 1924. || J. B.

ATAPOEPOE. Uitvoerhaven van het Oostelijk deel van ons gebied op Timor, onderafdeling B6100 der afdeling Noord- en Midden-Timor. Hof fort bestaat niet neder. Joo plaats is gelegen in de kleine vallei van Atapo(5)joa, con stuk aan het Gouvernemct afgestaan gebied. Do bo- volking beataat bijna uitsluitend uit Chineezon en hunno koolios. Sijnd den ovorgang van de be- stuursstandplaats naar Alam boon hot aan tai Chineesche handclaren bolangrijk verindrcd.

BAA of NAMODEALE. HavonplojbtB in do <n- derafdeling Roti, afdeling Z. Timor en Eil., residentie Timor en Ond., golcon aan de Westkust van het eiland Roti, toven« HlandplaaU van dun goiaghebbcr. De vroeger hior gevestigdo kweckschool voor Inlandscho onderwijzerH ten behoove

van de landschaps- en zondingscholen is in Augustus 1922 naar Koepang verplaatst. De hulp-prediker, tevens hoofd der kweekschool, is daardoor mede van de plaats vertrokken. Er bevindt zich thans een huipprediker, die allen voor de zending werkzaam is. De plaats telde uitl. 1922 也 1200 inwoners, waarvan een achtal Europeanen, een honderdtal Chineezen en enkele Arabieren.

BADA. Vroeger zelfbesturend landschap in Midden-Celbes. Bij Ind. Stb. 1916, No. 722 werd het met de landschappen Besoa, Napoe en Tawaelia vereenigd tot het tegenwoordige landschap Lore. Het vormt thans een district daarvan.

BAGAN SI API API. De uitvoer van visch, garnaal en trasi bedraagt tegenwoordig (1924) in totaal per jaar ongeveer 35 miljoen K.G., waarvan naar Java ± 15 miljoen K.G. In 1920 is het centrum weder geheel door brand verwoest, doch zal spoedig weder geheel herbouwd zijn.

BAGOES KOENING. Was oorspronkelijk eene kleine nederzetting van Inlanders, hoofdzakelijk potten- en pannenbakkers, ongeveer een half uur stroomafwaarts van Palembang aan de rechteroever der Moesi-rivier gelegen. Het verkreeg meerdere betekenissen door de oprichting o. a. van eene petroleum-raffinaderij door de Petroleum 石油, "Moesi-Iliir", welke in April 1903 in werking kon worden gesteld. Via de „Koninklijke Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Ned. India" kwam de exploitatie en het beheer dier raffinaderij in 1907 aan „De Bataafsche Petroleum 石油 in Xlaatschappij". Tegenwoordig is Bagoes Koening een woonkwartier voor het Europeesch en Aziatisch personeel van laatstgenoemde Maatschappij, die het daar aanwezige tankenpark bezigt voor den opslag van ruwe olie. De raffinaderij is buiten werking gesteld. Bagoes Koening behoort tot de gemeente Palembang.

BAJANG. Gebergte in Borneo's Viceraderij; hoogste top G. Nijoet, 1701 M. Op de Z. helling bevindt zich een klein meer, de Danau Jao, waaruit de Landak-rivier ontspringt onder den naam van Tegengeng. Ook heeft de Sainbas-rivier op (lit) gebergte haar oorsprong.

BALAPOELANG. District met gelijknamig hoofdplaats van de controle-afdeeling Protjot, afdeling en regentschap Tegal van de residentie PCKalongan. De plaats Balapoelang is sedert 1885 door een spoorweg met de hoofdplaats Tegal verbonden. Bovendien is in de verbindingsweg met de hoofdlijn der S.S. van Batavia naar Soerabaja tot stand gekomen. Er is eene suikerfabriek van denzelfden imani. Men heeft in het district ook een orfpachtH-onderneming. Het heeft 3 onderdistricten met 35 desas en telde in 1920 ± 78.000 inwoners, waaronder 90 Europeanen, 600 Chineezen en ruini 200 Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen.

BANDAR. District van het ontvoogde regentschap Batang van de residentie Pekalongan. Het heeft 3 onderdistricten met 75 desas en telde in 1920 56.000 bewoners, waaronder slechts 24-Lal Europeanen en 26 Chineezen. In dit district bevindt zich de landsfokkerij Tjopotto, welke de Hieren voor de bevolking in de residentie PCKalongan lovert.

BANDJAR. District van de onderafdeling Boeleling, afdeling Singradja, residentie Bali en Loimbol.

BANDJAR. District van de afdeling Pocrba-

linga in het regentschap BandjarGgara der residentie Banjoewas, met districtshoofdplaats Wonodadi. Het heeft eene oppervlakte van 261 K.M.2 en telt 76 desks met 81.488 zielen, w.o. enkele tinnallen Chineezen (cindo 1922).

BANDJARNEGARA. Regentschap van de afdeling Poerbalinga, residentie Banjoemas, groot 905 K.M.2 met gelijknamige hoofdplaats. Het bevat de districten Singainerta, Bandjar, Karangkoerabatoer en telt 467.000 bewoners, w.o. een vijftigtal Europeanen en ruim 1600 Chineezen; de hoofdplaats heeft 6300 inwoners, w.o. een 40-tal Europeanen en 480 Chineezen (volkstelling 1921). De aanleg van de tramlijn BandjarGgara—Wonosobo is thans geheel voltooid.

BANGKA. Landschap aan de monding van de Rokan-rivier, district van het zelfbesturend landschap Siak Sri Incirapoera; grensrivier is de Soengei Senoeboi. Het heeft een bevolking (blijkens volkstelling 1920) van ± 7000 zielen.

BANGKALAN. Westelijk afdeling van Madocra, tevens een z.g. ontvoogd regentschap, verdeeld in 5 districten, met name Bangkalan, Arosbaja, Sapoele, Kebanjar en Balega. In het Zuidoostelijk deel der afdeling werkt een Europeesch steengroefbedrijf annex kalkonderneming. In het heuvelterrein ten Noorden van de afdeling heeft de Madoera Petroleum maatschappij concessio voor het winnen van petroleum: deze maatschappij exploiteert op haar terrein tevens een steroïolfabriek. Voor een betere afwatering en bevoeiing van de streek beoosten de afdelingshoofdplaats zijn in de laatste jaren omvangrijke gouvernementswerken tot stand gekomen.

BANGKALAN. District der afdeling en van het landschap Bangkalan, residentie Madoera, met 4 onderdistricten en 48 desas. De standplaats van het districtshoofd is DSMangan.

BANGKINANG. Onderafdeling der afdeling L. Koto, residentie Sum. Westkust. De groote verbindingsweg, waarvan in het oorspronkelijk artikel over Bangkinang gesproken wordt, is voor een groot deel reeds tot stand gekomen. Van Loebok Bangkoeng uit is die weg reeds berijdbaar tot aan Pangkalan Kota Baroe, waar door een levendig auto- en vrachtautoverkeer met Pajoelkoemboeh is ontstaan en naar den anderen kant verder tot Tandjoengbalit. De daarop volgende 26 K.M. geprojecteerd weg zijn nog in aanleg. Van de nagari Koeok af, ongeveer 16 K. M. ten Westen van de onderafdelingshoofdplaats Bangkinang, is hij vervolgens berijdbaar tot aan de bin haven Pakunbarue in het gouvernemente Oostkust van Sumatra. Waar de handel en emigratie van de onderafdeling zich voornamelijk naar dit gouvernemente en het schiereiland Malaka richten, is ook op dit weggedoolte reeds een rogelmatig verkeer ontstaan. De schepen der Koninklijke Paketvaart Maatschappij doen echter deze haven niet nader aan. Veel zijn er enkele particuliere Chinese stoomvaartlijnen, die de verbinding met Singapor onderhouden op producten uit de Crotchong (voornamelijk bevolkingsrubber) vorschepen. Gedurende eenige jaren is door het Gouvernemente een proefontginning gehouden van tinertslagen nab. Singgalan, ongeveer 14 K.M. ten Zuiden van de hoofdplaats Bangkinang gelegen. Wegens onvoldoende opbrengst is zij echter weder stopgezet.

BANGIL. Noorchvestelijke afdeling van de res-
centic Pasoci oenn. Op het einde van 1920 had zij een
bevolking van 270.000 zielen, w.o. 1300
Europeanen, 2300 Chinezen en 1300 Arabieren.

BANGIL. District van het regentschap on de
afdeling van dien naam, residentie Pasoeroan. Het
heeft 4 onderdistricten met 67 desa's en telde einde
1920 51.000 inwoners, w.o. 200 Europeanen, 730
Chinezen en ruim 900 Arabieren. In dit district zijn
twee suikerfabrieken gevestigd, t.w. Soemberredjo en
Wonoredjo.

BANGIL. Hoofdplaats van de gelijknamige af-
deling en het gelijknamig district. Einde 1920 telde
zij een bevolking van 17.264 zielen, w. o. 130
Europeanen, 700 Chinezen en 900 Arabieren. Een
tramweg gaat naar het Zuidelijk gelegen district.
Pandain.

BANJOEASIN EN KOEBOESTREKEN.
Onder-afdeling der afdeling Palembangische
Beneden-landen, ontstaan door de samenvoeging
der onderafdelingen Iliran en Banjoëasin met de
onder-afdeling Koëboestrecken (Ind. Stb. 1915 No.
717), met een oppervlakte van 19.241 K.M², be-
staande uit 21 margas's. Het onderdistrict Koë-
boestrecken vormt een zelfstandig ressort; het
onderdistrictshoofd is rechtstreeks ondergeschikt
aan den controleur. Bij Ind. Stb. 1919 No. 814 zijn
margaraden ingevoerd, bestaande uit het
margahoofd a Is voorzitter, doesoenhoofden, die
ambtshalve lid zijn en gekozen leden uit de bevol-
king. De bevolking is gelaten in het genot van eigen
rechtspleging. De adat is beschreven in het adat-
wetboek Oendang-oendang Simboer Tjahaja, welk
als leidraad dienst doet. Er bestaan 3 rechtbanken n.l.
de grootte Rapat, onder leiding van den
bestuursambtenaar en rechtsprekende over-
uitsdriven en groote civiele zaken, de kleine Rapat,
eveneens onder leiding van den bestuursambtenaar
en rechtsprekende over over-tredingen en kleine
civiele zaken en de Rapat inanga, onder
voorzitterschap van het margahoofd, rechtsprekende
over adat-vertredingen en de kleinste civiele zaken.
De boeten en ver-beurdverklaringen, door deze
rechtbanken uitge-sproken, worden gestort in de
margakassen.

De onderafdeling bestaat uit laag, moerassig
land. Een uitzondering maakt het Noord weste-
lijk deel, dat heuvelterrein is. In de Koëboestrecken is het
land nog bedekt met oerbosch, waarin veel
boschproducten te verzamelen zijn, zooals rotan,
dainer etc. De djeloetoeng heeft afgedaan. Eenige
yzerhoutboschcomplexen zijn in het bezit van de
Vereenigde Indische Boschexploitatie
maatschappijen. Deze terreinen zijn thans geheel
leeggemaakt. Het verdere gedeelte van het ressort
heeft thans zulk een gebrek aan bosch, dat bij Ind.
Stb. 1916 No. 420 beperkende bepalingen zijn in het
leven geroepen. De ladang-keur bevat eveneens
bejerkende bepalingen ten aanzien van gebruik van
grond voor landbouw. De onderafdeling wordt
doorsneden door machtige stroomden. De
belangrijkste is de Moesi-rivier, die tot Palembang
bevaarbaar is voor Paket-vaartschepen en
vrachtbooten der Maatschappij Nederland of
Kotterdamsche Lloyd. Stroomop- waarts is zij nog
zeer goed bevaarbaar voor klei- nere stoomschepen
en rivierstoomers. Beneden- stroom is van de
hoofdplaats der residentie splitst de Moesi zich in 3
takken, n.l. de Soengsang, de Oepang en de
Kocmbang. Alleen de Soengsang is bevaarbaar voor
zeeschepen. De twee andere

takken zijn zeer goed bevaarbaar voor kleinere
schepen. Door de Selatdjaran staat de Moesi in
verbinding met de Air Tela ng, eveneens een
moeitevolle rivier met een sterke sroom. Deze rivier
is de oorzaak van de verondieping der eenige
verbinding van Moesi- en Banjoëasin-rivier, n.l. de
Telok Dari-doorvaart op Air Poen-tian. Een poging
om deze verbinding uit te bag- geren heeft geen
gevolg gehad. De Banjoëasin-rivier ontstaat uit een
samenvloeiing van ver- schillende rivieren, waarvan
de voornaamste zijn de Air Da was en de Air
Toengkal, beide bevaarbaar voor stoombootjes met
6—8 voet clipgang. Later splitst de rivier zich in de
Air Tjalik en Air Banjoëasin, omvattende het groote
eiland Poeloe Rimau (500 K.M² oppervlakte). Een
belangrijk zijrivier van de Banjoëasin is de Air
Lalan, de toegangsweg naar de Koëboestrecken. De
rivier is zeer diep, op 13 uur stroomopwaarts is de
diepte nog 45 M. De meeste andere riviertjes zijn
zeer goed bevaarbaar voor motorboten. Het land is
zeer laag, dat overal in deze streek de invloed van eb
en vloed zeergoed voelbaar is. De kust is moei-
lijk te bereiken door de modderbanken en ondie-
pen. Ongevaarlijk is zij ook niet door de plotseling
opkoinende rukwinden, de bekende Sumatraan-
tjes. Een eigen oorspronkelijke bevolking bezit het
ressort niet; van vele streken derresidentie en uit
enkele daarbuiten zijn menschen gekomen en
hebben hier een bestaan gezocht. Men vindt lie-
den uit de Komingstrekken, uit Merangat, uit de Moesi-
streek, van Banka, van Java e. a. Een uitzondering
hierop maken de Koëboes, die be-
hooren tot de autochtone bevolking van Palembang,
vreemdelingen, die langs de groote rivieren
langzamerhand het binnenland zijn bin-
nengetrokken, weggedrongen tot in de uitge-
oerwouden der Koëboestrecken. Volgens de laatste
volkstelling tellt het ressort in totaal ± 50.000
inwoners, waaronder naar Hchatting 2300 Koëboes.
Aan den Selatdjaran-waterweg ligt het Gouver-
nements-grootstelselbedrijf Selatdjaran, met thans een
bebouwd oppervlak van 250 bouw.

In de Koëboestrecken liggen eenige be-
reidings- en verwerkingsbedrijven (oortre-
nen der Bataafsche Petroleum Maatschappij).

De onderafdeling heeft een Gouvernements-
school der 2e klasse te Talang Bctoetoeng en drie
volksscholen te JGbing A bang, Soengsang en
Pangkalanbalai. Het schoolbezoek laat nog al te
wensen over.

BANJOEBIROE. Een klein meertje in het
district Grati van de afdeling en residentie
Pasoeroan, een zeer gezochte bad- en uitspan-
ningsplaats. In 1922 word dit bad door den ge-
westelijken raad van Pasoeroan in beheer geno-
men en gerestaureerd. De badplaats wordt al heel
schouwd; zij wordt met z.g. Javaansch
Nieuwjaar door vele Inlanders bezocht, waarvan
vercheidene offers brengen aan de Boeddhis-
tische beelden ter jaarse en aan een heilig graf. Ook
is aan het ontstaan van de bron een legende
verbonden (Zie H. J. Domis, De Residentie
Pasoeroan, den Haag 1836).

BANJOEMOEDAL. District met hoofdplaats
Moga van de onderafdeling, afdeling en
regentschap Pfinalang, residentie Pekulongun. Het
heeft drie onderdistricten met 32 desa's op telde in
1920 69.000 inwoners, waaronder slechts enkele
Europeanen, Chinezen, Arabieren en
andere Vreemde Oosterlingen. De districtshoofd-

plaats is boknd door een prachtig badgelogenheid alsmede door de van daar uitgevoerde djeroekmanis.

BANKA, ton rechte **BANGKA. B e v o l k i n g.**
De bevolking van Banka bedroeg volgens do laatste telling < > p ultimo December 1922 171.099 zielen. Miorvan waren 600 Europeanen, 55 Japaners, G6.084 Chineezcn, w.o. 17.74G contractanten der Banka Tin winning, 269 Arabicren, 23 andere Vreemde Oosterlingen en 85.693 Inlanders, w.o. 629 Sekahs.

Bij Ind. Stb. 1921 no. 407 word met ingang van 1 Januari' 1921 de inkomstenbelasting ook toepasselijk verklaard op de Inlandsche bevolking van dit gewest. Bij Ind. Stb. 1921 no. 804 werden de heerendiensten. met uitzondering van transportdiensten, als bedoeld bij artikel 1 paragraaf 3 van gemeld Staatsblad, afgeschafte tegen vervanging van een hoofdgeld ad f 3.—per hoofdpllichtige per jaar (Ind- Stb. 1921 no. 805). Sinds 1920 werden echter geen heerendiensten nicker gevorderd.

De ganibircultuur verliop geheel. Nu worden slechts hier en daar kleino bevolkingsaanplanten van gambir aangetroffen. De pccperulur breidde zich vooral tijdens den Eur. oorlog uit, doch nani na 1920 weder in belangrijkheid af.

1918	81.102	pikocl	witte
.....			
1919	81.418	„	„
1920	69.269	„	„
1921	73.583	„	„
.....			
1922	66.238.75	„	„
.....			

V V c g c n. Op het ciland Banka treft mon een goed wegennet aan, waarvau ruim 1000 K.M. geschikt gemaakt is voor het vervoer per auto. De wegei) zyn thans in onderhoud bij de Burgorlijke Open bare VVorken.

O n d o r w i j s. Op 31 December 1922 waren op het eiland 2 open bare ligo re scholcn voor Eur. onderwijs te Muntok en Pangkalj)inang on 3 Hollandsch-Chinec8che scholcn te Pangkalpinang, Soengeiliat en Blijnjo. Het aanCt lccrlingen bodroeg respectiovelijk 146, 103, 169, 235, on 195 lccrlingen. Verder treft men nog aan 10 openbaro 1 nlandsche scholcn 2e klassc. Particuliere Inlandscho Hcholen heeft men nict. Chinesche scholcn worden aangetroffen te Blijnjo, Soengeiliat, Pangkalj)inang, Koba en Toboali.

B e a t u u r. In 1922 (Ind. Stb. no. 66) word Banku a(Inini)stratief vordeokl in vijf onderafdeelingen, elk met een controleur aan hot hoofd. J. Noord-Bunku, hoofdplaats Blijnoc, met hot district Blijnoo on ondordistrict Dj)boes. II. Soongeiliat, (hoofd)l)laats Soengeiliat, mot hot district Soengeiliat on do onderdistricten Njalau on MS-rawang. III. Muntok, hoofdplaats Muntok, met hot district Muntok on het ondordistrict Klapa. IV. Pangkalpinang, hoofdplaats Pangkalpinang, met hot district Pangk&lpinang on do onderdis-

tricton Mfindockbarat on Soengcislau. V. Zuid-Banka, hoofdplaats Toboali, met hot district Toboali on de onderdistricten Koba, Bring on Le- paeilanden.

BAS&RAH (ten onrechte vroeger vermeld als idcntick met Tjaranti of Tjcrnti). Bascrnh on Tjcrnti zyn twee afzonderlijk nederzettingen in het landschap 4 Koto di Ilir op 20 K.M. van elkander vcrwijderd. Baserah is de voornaamste negeri van het landschap 4 Koto di Ilir. Het aan de linkerzijdo derKwantan-rivier gelegen gecclechte der nederzetting heet Bascrnh Koto Toeo met 4500 zielen, het aan de ovcrzijde der rivier gelegen gedeelte Bascrnh Koto Rad jo inct 1200 zielen. Koto Toed on Koto Radjo zyn thans twee afzonderlijke nSgSri's, elk met een afzonderlijk negribestuur bestaande uit vier penghoeloes (penghoeloe nan berampat). Koto Radjo was de voorialige verblijfplaats van den vorst Radja Hasan. Tjcrnti is een op 20 K.M. beneden- strooms van Baserah gelegen ncgSri in het landschap 4 Koto di Ilir met 3000 zielen. Het is de verblijfplaats van den huidige vorst Ongkoe Soctan.

(Zie omtrent Radja Hasan on Ongkoe Soetan KWANTANDISTRICTEN Gesc h i e d e n i s.)

BATANG. Ontvoegd regentschap van de residentie Pokalangan, met gelijknamige hoofde plaats. De oppervlakte bedraagt bijna S600 K : M2. Het regentschap is verdeeld in de (llictric- ten Batang, Bandar, Soebah on Bawang. De be- volking was in 1920 ± 2G5.000 zielen sterk, waaronder bijna 200 Europeanen, bijna 2000 Chi- neezen on enkele Arabieren on andere Vreemde Oosterlingen.

BATANG. Hoofdplaats van het gelyknamige regentschap, ligt lang den grooten postweg op S K.M. Oostwaarts van de residentio-hoofdplaats Pekajongan, aan een klein riviertje, de Kali Sambong, dat aan de Z. grens der residentie on den Goenoeng Boetak ontspringt on omstreeks 1 K.M. beneden de plaats Batang in zee valt. De grenzen der hoofdplaats zyn vastgesteld bij Bij- blad no. 705G, terwijl zij op het einde van 1920 25.000 inwoners telde, w. o. 20 Europeanen on 1300 Chinezen.

BATANG HARAU. Voormalig district, thans ondordistrict tier onderafdeeling Padang (zie aldaar).

BATANG-LOEPAR. Naam van een rivier in Serawak, die ontspringt op de waterscheiding tusschen dit gebied on de Westerafdccling van Borneo, in ongoevor Westelijke richting stroomt, niettegenstundo een betrekkelijk korten loop in ha.ar bonedenloop zeer breed is en zich in de bocht van Batoo stort. De inheemsche bevolking in het stroomgebied van deze rivier noomt men Batang-Loepar Dajaks. Zelf noemien zij zich „orang ^ban, ^". Deze stam is naar hot Zuiden ook op Ned.-Indisch gebied verbreed on woont in de onderafdeeling Smitau ten Noordeur van het inc- reengebied. De Batang-Loopars waren in de vorige eeuw zeer beruchte koppensncllers on bij alle stammen ver in den omtrek gevreesd. Kruchtige muati'cgclcn waren, ook nog in dezo ceuw, van be- stuurswoge noodig, om hun snellen tegen te gaan. Zy konden hunne practijken lang volhouden, daar zy na hunne inisclrijven in korten tijd over de grons kondon vlichtten. Onder den drang van het bestuur werden de beruchtsto kampoengs go- noodzaak, zich meer naar hot Zuiden, verdr

van de grens af, to vestigen. Sedert in de latere jaren een nauwe samenwerking met de SCRA-waksche autoriteiten verkregen word, is de toestand in do Batang-Loeparlanden veel rustiger ge- worden. Sinds geruimen tijd worden geen geregeld de sneltochten nicer goinaakt, zeer sporadisch doet zich nog slechts een geval van koppensnellen voor. In hun omgang zijn de Batang-Loepars nog altijd zeer vrijmoedig. De militaire post, welke in 1880 in hun midden gevestigd word, is nog in de vorige eeuw ingetrokken. De Batang-Loepars nemen geregeld in aantal toe, thans wonen er ± 5000 op Ned.-Ind. grondgebied. Vgl J. J. K. Enthoven. Bijdrage tot de Geographie van Bor-neo Westerafdeeling, bl. 225 vlg.

—**BATANG NATAL.** Landschap van de onderafdeeling Natal en Batang Natal, thans behoorende tot de afdeling Padang Sidimpoean, der residentie Tapanoei, en gelegen langs den bovcnloop der rivier van dien naam.

BATANG-TOROE-DISTRICTEN. De afdeling heet thans Sibolga en Ommelanden. De naam Batang-Toroe-districten is in onbruik ge- raakt.

BATAVIA (residentie). Het gewest is thans administratief ingedeeld in de vier volgende afdelingen: 1e. Batavia, 2e. Meester-Cornelis, 3e. Buitenzorg, 4e. Krawang. De vroegere afdeling Taugerang is sedert controle-afdeling geworden. De nieuwe regeling, opgenomen in Ind. Stb. 1922 No. 123, waarbij met intrekking van de betrekkingen van zelfstandig pathid der afdelingen Batavia, Meester-Cornelis en Buitenzorg in dienst zal worden gesteld een regent ten behoeve van elk der nieuw gevormde regentschappen Batavia, Meester-Cornelis en Buitenzorg, was begin 1924 nog niet go heel in werking getreden.

BATAVIA (STAD). De voornaamste veranderingen, welke sedert 1914 in Batavia hobb en plaats gevonden, zullen hieronder vermelding vinden.

Do samenstelling der bevolking is thans (begin 1924, opgave van den resident van Batavia) als volgt: Europeanen 287 J 3; Japanners 293; Chinezen 502 G 9; Arabieren 3515; andere Vreemde Oosterlingen 350; Inlanders 198.929; in totaal 282.069 inwoners.

Batavi&s woonbuurten breiden zich in Zuidelijke richting steeds meer uit. De nieuwe wijken Gondangdia en Menteng zijn dicht bewoond gedeelten geworden, waar vele dikwijls zeer fraaie woningen zijn verzeen. Met de goed verlichte "boulevards" maakt dit gedeelte den indruk van een villastad. Was eertijds het Koningsplein bijna geheel onbewoond, thans zijn eenige bebouwingen. Aan de Noordzijde is een druk bezochte on groot bioscoop-onderneming gevestigd, het „Deca-Park". Daarnaast is het groote nieuwe telefoonkantoor gebouwd. Aan de Westzijde van het Koningsplein is het uitgebreide Staatsspoor- hotel verzeen, een der z.g. Gouvernementshotels, gebouwd in den tijd, dat er dringend behoefte aan hotcruinte bestond. Uit architectonisch oogpunt is het nieuwe gebouw der K. P.M. aan de Oostzijde van het Koningsplein een aanwinst. Verscheidene nieuwe ziekeninrichtingen zijn gesticht, de Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting op Sal&m ba, het Sirk-Carolusgesticht en de Ziekeninrichting van de K. P. M. op JPCambooran (Djati). Talrijk zijn ook de handelsondernemingen, die nieuwe, vaak kapitale kantoorgebouwen

optreken. In de benedenstad moeten hiervan genoemd worden de nieuwe kantoren van de Escompto-maatschappij, de Chartered Bank of India en de Hongkong-Bank: op Rijnswijk de winkelvereniging „Eigen Een niao en ruim postkantoor werct gebouwd voor Weltevreden a an den Postweg, tegenover Pasar-Baroc. Een nieuwe aanwinst voor Batavia is "ook het in de benedenstad op Pasar-Ikan verzeen agiariu m, waar in groote, electrisch verlichte bassins allerlei inerkwaardige zeebewoners rondzwemmen.

De verbetering der wegoi is zeer ernstig tor hand genomen en steeds wordt hiernede voort- gegaan. Op het oogeblik (1924) zijn ongeveer 50 K.M. van de voornamere wegen geasphalteerd en verkeerden in voortreffelijke staat, terwijl binnen- kort door het aanbrengen van een asphalt-beton- laag een nog meer afdoende wegverbetering zal worden tot stand gebracht. Is hierdoor de stof- plaag reeds belangrijk verminderd, bovendien zijn ten reinigingsdienst dn besproeiingsdienst modern ingericht.

Batavia bezit thans een goede bronwaterleiding, die in 1922 word goepend en in beheer is bij de gemeente. Men heeft hierbij gebruik gemaakt van de Tjomasbronnen bij Buitenzorg, gelegen op 270 M. boven zee aan den voet van den Salak. Van het brongebouw voert een ruim 53 K.M. lan- ge aanvoerleiding het water eerst naar het hoog-reservoir op 12 K.M. van Batavia gelegen, met een inhoud van 20.000 M³, en daarna naar Batavia, waar het vercler gedistribueerd wordt door de bestaande en verbeterde leidingen van de oude artesische watericiding. Het water is volgens bacteriologische en schikkundige onderzoekingen van uitstekende kwaliteit, maar toch raden de voorzichtige medici aan het voor consumptie bestemde gedeelte te koken. De totale aanlegkosten hebben ongeveer 9 miljoen gulden bedragen, grooten- deels door het Gouvernement ter beschikking ge- steld.

Als gevolg van de groote afstanden is het aantal middelen van verkeer groot en verscheiden. De spoorwegen door en om Batavia, welke door het Gouvernement worden geexploiteerd, hebben een groot aandeel in het vervoer over de lange afstanden in Meester-Cornelis, Weltevreden en Batavia. Bchalse een elf tai stations, waar- van de belangrijkste zijn Batavia, Meester-Cornelis, Manggarai, Weltevreden, S6n6n, Tanah-abang, Angk6 heeft nien nog eenige liaitcn en ettelijke stopplaatsen. De stad Jigt als het ware opgesloten tusschen twee spoorbanen: 64n ten Oosten en 66n ten Westen, terwijl een derde lijn dwars door Weltevreden en Batavia gaat; ten Zuiden worden de lijnen verbonden door de spoorlijn Meester-Cornelis—Manggarai—Tanahabang, ter- wijl zc in het Noorden op het station Batavia samencomen. De belangrijke treinverbindingen in de richting Bandoeng, Djokjakarta via Qheribou, en Buitenzorg hebben hun uitgangspunt in het Centraal gelegen station Weltevreden, terwijl de overal stoppende treinen ook vertrekken van Batavia via SCnfen en Meester-Cornelis in de richting Bandoeng en via Weltevreden—Manggarai in de richting Buitenzorg. Van Batavia en Meester-Cornelia via Antjol gaan de treinen naar Tandoengpriok. De treinen naar Bantam vertrekken van Batavia via Tanahabang en naar TangG-rang, van Batavia via Angk6 en Doeri. Vo6r hot goederen ver voer heeft Batavia drie goederenHtati-

ons, Tanahabang, Senfen en Batavia (Hecmradenploin). Het meestc goederenvervoer vindt plaats overdo Westclijkgelegenlijn. Eeanaavang werd gemaakt met electricificac van de lynMeoster-Cornelis—Senin—Priok, welke lijn in 1925 in gebruik zal worden genomen. Het ligt in de becloing, daarna ook de lijn Meester-Comelis—Manggarai—Batavia—Priok en KCmajoran—Batavia te clectrificceen. Anderc viyogronoiiYei verbeteringen moesten om financieelo redencn achterwege blijven.

Zeer groote verbeteringen op assainceringsgebied hobben Batavia van een plaats, waar een of meer keeren per jaar groote en belangrijke stadsgecleeden onder water kwamen te staan en waar water af- en aanvoer hoogst gebrekkig waren, gemaakt tot een stad, die kan bogen op een zeer doclniatiig aangelegd en bchoorlijk functionnccrend samcnstel van werken tot bandjirbctueugling, wateraf- en aanvoer en assainceering. De taak der gemcenten wordt in Indie steeds omvangrijker. De gemeente Batavia met zijn oppervlakte van rond 200 K.M.² legt daarvan ook getuigenis af. Dit spiegelt zich af in de begrooting, welke in totaal over ongeveer 10 millioen gulden aan uitgaven en hetzelfde bedrag aan ontvangsten loopt :

BATAVIA (BAAI VAN). Op de eilanden On ; rust en Kuiper zijn quarantainc-stations gebuud.

BATOE. In 1916 werd de controle-afdeeling BaToe opgeheven en de districten PCnanggoengan en Ngantang gevoegcl by de controle-afdeeling Malang. De voornaamste Europeesche nederzettingen zijn: in het district Penanggoengan: Batoe (ter districtshoofdplaats Sisir) met het 4 K.M. van daar gelegen badhotel Songgo ; riti (war mo geneckskrachtigc bron) en Ro.cjiten.< (ondordistrictshoofdplaats); in het district Ngantang : PoecIjon (onderdistrictshoofdplaats) met het op. ± 4 K.M. van daar gelegen WjUielmina-LCbaksa.rj. De nodorzettingen Batoe on Poedjon ¹)reiden zich sterk uit en do hotels op die plaatsen trekken in de vacantiemaanden vclogas ten.

BATOE BAPAHAT (= uitgebeitelde rots). Een in do rotsen uitgehakte waterleiding uit don Uindoe-tijd, bij Soeroaso (Pad. bovenlanden), 4 K.M. ten Z.O. van P'ort van de Capellen. De liding, die water van de S6io-rivier aftapt en naar Soeroaso voert, is door den dienuit der B. O. W. van kunstwerken voorzien en gcheol hersteld; zij bevloeit een groot oppervlak sawahs nabij Soeroaso (tegenwoordig Snrocaso gcschrevcn).

BATA KAPEDOE. Eerlijds een zelfstandig lan(18chaji, thans, met behoud van zijn zelfstandighoid, als gemcunteen onderdeel van het land-Hchup Lewa in de onderafdeeling Midden-Schjenti Zy

BATOEDAKA. Vroeger zelfbusturend land* schap in de onderafdeeling PosO der res. Menado, omvat een deel cicr Togian oil. (zio aldaar); bovclkingHsterkte ± 2500 zielen. Bij Ind. Stb. 1916 No. 722 word het als zelfstandig landschap opgehovon, het maakt thans deel uit van hot land-schap Oena-Oona.

BATOERADJA. Hoofcplaats van do afdeeling Ogan en Komering-Oeloe dor residentio Palombang. In 1918 word de administratievo indceling van do residentie Palembang gewijzigd on kreeg do afdeeling Ogan on KomSring-Ooloo, na toovoo-ging van do onderafdeeling Komering Ilir den

naani van Ogan Ocloe on Komering. Doze indeeling is in 1921 (Ind. Stb. 1921 No. 465) wcdrom gcwijzigd en de vroegere hers told. Er ligt een detachement gewapende politidienaren van 3 brigades onder on Europeesch hoofd-detachementscomandant. Het aantal inwoners van Batoeradja bedroeg in 1924 : 1359, w.o 39 Europeanen, bijna 300 Chinceezcn en enkele andere Vreemde Oosterlingen. Door zijne bijzonder gunstige Jigging aan de Ogan rivier bereikbaar voor groote handelsprauwen en hekwielers, vormt Batoeradja het centrum van den handel van de boven Ogan-streek, de Kiti en de L.Sngkajap. Niet weinig heeft daartoe bijgedragen de aanlcg van den Zuid-Sumatra spoorweg, die in 1916 van uit Praboemoelih begonnen, binnenkort becindigd zal zijn, waardoor tusschen Batoeradja, dat in den Oostinoesson met hekwielers niet te bereiken is, en Palembang eene goede en vlugge verbinding tot stand komt.

Batoradja is door zeer goede, breede, verharde wegen verbonden met Mocara linim (110 K.M.), Moeara Doea (80 K.M.) en Alartapocra (80 K.M.). Ook do wegen van uit Moeara Doea en Martapoera verder het binnenland in zijn uitstekend geschikt voor licht auto- en grabak-trans-¹PQ 少

340AWAL (IKAN). De gewonc bawal itam is 'Stroviateus nig er. Deze zeer smakelijke zeevisch zwent gewoonlijk op zijn kant, afwisselend links en rechts:Zi :

BAWANGIO (VLAKTE VAN), meer gebruike-lijk Bangio of Pinogoe, in den bovenloop van de Bone-rivier, onderafdeeling Gorontalo. Zie CELEBES en

BIKASL District van de afdcclng Meester-; Cornclis, residentie Batavia, met 108 desa/Vien ruim 162.000 inwoners/ w.o. 30 Europeanen en 7500 Vreemde O.osterlingen. Het district telt 3 ..ondordistricten, t.w. Bekasi, Tjilintjing en Tjibitoengon wordt gcheol ingenomen door particuliere landerijon, toebehoorend aan Chineesche landheeren, die eenige vrij groote rijstperlijen exploitceeron. Doze particuliere landerijen bestaan nagenoeg gcheel uit sawahs en zijn dus rijstlanden. Enkelo rubberondernemingen zijn mede in exploitatie. De districtshoofdplaats Bekasi, jaren geleden afdeelingshoofdplaats, werd later stand-pl a ats van een controleur, doch sedert eenige jaren voert on districtshoofd het plaatselijk bo-stuur. Het district Bekasi was tot voor 1922 zeer berucht om do aldaar heerschende criminaliteit, de politic heeft echter sedert den toestand in dit opziclit belangrijk verbeterd. De districtshoofdplaats heeft thans, behalvo door don trein, ook gercgoklo verbinding mot do afdeelingshoofdplaats Meester-Cornelis middels een geregelden particulieren autobusdions¹

3b B'LOE. Onderafdoeling dor afdeeling Noord-on Midclen-Timor van de residentie Timor en O.» bo-staandc uit het Gouvernementsgebied, gevormd door de valloi van Atapoepo bene vens de land-schappun Beloo Tassi Fettoh en Malakka. B61oe Tassi Fettoh omvat de gemeenschappen Kitkocloek Moaak, Fialaran en Lainakndn. Malakka omvat Dirma (Diroeinh), Fatoo Arcocin, Lakdkon. Wai hale on VV'aiwikoe. Standplaats van don gezagshobbor is Atamboea. Hot grootstogedcelto dor bevolking behoort tot de Emma Tctoon, dat zijn de monschen, dio hot Tctoen

gedcelto van Portugeesli-Timorworcticsproken. De bevolking van Lamakndn spreekt het Marai, welke taal zooveel verschilt, met het Tetoen. dat de Emma T6toen deze in het geheel niet verstaan. In het Westen van Fa toe Aroein wonen nog de zuivere ^Timoreezen, die het Dawang als voertaal bezigen, terwijl in Noord-Beloe nogecni-ge kampongs van uitgeweken Portugesche on- derdanen worden gevonden, waar het Kcmak gesproken wordt. De Oostgrens van Beloe valt samen met de grens van Nederlandsch- en Por-x- tugeesch-Timor. De criminaliteit is er, tenge- volge van de voleveediefstallen en de verwickel- lingen met Portugesche onderdanen, groot. Van de ± 65000 inwoners zijn ± 100Qp*Roomisch- Katholiek, de overigen zijn heideJ /

B&NASOE. Onderdeel van het zelfbesturend iandschap Koelawi in dp onderafdeeling Palbe der residentie Menadz

BENEDEN-TAPA 角 **OELI.** In het jaar 1918 is deze afdeling opgeheven. De vroegere afdeling Natal en Batang Natal is als onderafdeeling gevoegd bij de afdeling Padang Sidimpoean terwijl het ressort Sibolga--en^Batang-Toroe- districten onder den naani van Sibolga en Oinme- landen tot een zelfstandige tijdelijke afdeling is verheven en Nias eyeneens een tijdelijke afdeling is geworden^^

BINGKAJAJCfe. Hoofdplaats van de onderafdeeling Bengkajang, afdeling Singkawang, der residentie Westerafdeling van Borneo, gelegen in een bergachtige streek op een hoogte van bijna 200 M. Er is een militaire bezetting, Bengkajang is met den kustweg verbonden door een auto- weg van G8 K.M., welke weg zich op de onderafdeclingshoofdplaats vertakt in twee autowegen, een naar Sebalau, den Chineseche nederzetting, welke weg 12 K.M. lang is, en een andere in N. richting naar Loe mar en Ledo, die 18 en 40 of te zainen 58 K.M. lang is. De afvoer van producten, voornamelijk peper, geschiedt per auto of draag- paard naar de kust dan wel over Sebalau middels prauwen naar Sambas. Werden voorheen in de omstreken vele Europeesche mijnen aangetroffen, thans zijn die ondernemingen verlaten

B NGKOEDOE. De batik-industrie niaakt veel gebruik van bCngkoedoe, vooral voor de duurere batiks, daar deze in kleur en licht- cchtheid de met goedkoopere ifiniline-verstof- fen bewerkte verre overtreffen./

f- / **BERB&K.** Afdeling en regwtschap van de re- sidentie Kediri, heeft een oppervlakte van 1103 K.M.², en is verdeeld in 5 districten, met name Ngandjoek, BCRbck, KGRtosono, Warodjajeng en Lengkong. Sedert de z.g. ontvoogding van het Inlandsch bestuur in 1920 zijn de contrdle-afdee- lingen Ngandjoek en KSRtosono opgeheven. Einde 1922 telde de afdeling ruim 392.000 inwoners, waaronder ± 500 Europeanen en bijna 3400 Chinesezen.

BERB&K. Distinct met gelijknamige hoofdplaats van de afdeling en het regentschap van dien naam. Het heeft 4 onderdistricten en 81 de- sa's. Einde J 922 had het eene bevolking van ± 85.800 zielen, waaronder ee; 0 tai Europeanen en ongeveer 360 Chinesezen

/ **BESIKAMA.** Plaatsje aan de Z.kust van B61o& (Mafdeeling Noord- en Midden- Timor, res. Timor en 0. Het heeft vrij veel hand in producten, vooral copra en tabak, die door Chinesezen gedreven wordt. Het ligt in de landstreek Waiwikoe, dat

evenals Wai hale, wegens den voor deze streken vrij grooten regenval vruchtbaar genoemd mag worden yT

BESZ)A. Vroeger zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Poso der residentie Menado. Bevolkingssterkte 2000 zielen. Bij Ind. Stb. 1916 No. 722 werd het met de landschappen Bad a, Napoo en Tawaclia vereenigd tot het tegenwoer- dige landschap Lore. Het vornit thans een district daarvan/

BIMA. L a n d b e s c h r i j v i n g. Landschap. in de landstaal genaamd m^Bod jo, dat het Oostelijk gedeelte van Soembawa beslaat en verschildende eilanden, tusschen Soembawa en Flores gelegen, omvat. De oppervlakte van het m^Knfc^ schap wordt geschat op ongvccer 3100 K.M.². Het ressorteert sedert 1909 onder de residentie Timor en Onderh. en behoort administratief tot de onderafdeeling Bi ma, afdeeling Soembawa, tot welke onderafdeeling tevens de zelfbesturende landschappen Dompoe en Sanggar behooren. De laatstgehouden volkstelling (1920) wees uit, dat het aantal zielen in het landschap Bima ruim 138.000 bedroeg. Bima heeft een grooten vee- stapel en de bevolking legt zich den laatsten tijd zeer toe op de tee It van katjang idjo en uien.

Bevolking. De Bimacezen zijn ijverige landbouwers : ook voor koeliewerk uitermate geschikt, en driftig van aard. Zij worden verdeeld in add (hoog en lage), volk, en slaven (nakome- lingen van vroegere slaven). Het volk wordt weder onderverdeeld in ruim 70 darfs of groepen (als soldaten, timmerlieden, smeden enz.), wier vcrplichtingen in vroeger jaren tegenover de gemeen&chap voor elk op bepaalde wijze waren geregeld.

Bestuur. Het bestuur berust bij het Zelf- bestuur, bestaande uit den Sultan en twee landsgroten. Benoeming en ontslag van den Sultan heeft plaats door den Gouverneur Gcne- raal, van de landsgroten door den resident. Evenals in vele Boeginesche landen zijn ook aan de kroon z.g. ornamenten (zie op dat woord) verbonden; te Bima behoort daartoo een rijk- paard, djara manggila, een stekelharige vos (karonde), dat door nieinand bereiden mag worden. Bi in a is verdeeld in 4 districten: Belo, Bolo, Rape en RasanaE, elk bestuurd door een dis- trictshoofd (djheli). Verder wordt het bestuur geveerd door hoofdgelarangs, gelarangs en kam- ponghoofden, welke laatste drie categorieën be- noemd worden door den Sultan. Biina heeft een zeer belangrijke landschapskaH-- 7> z

BIMA. Hoofdplaats van hetMandschap Biina, zctel van het Zelfbestuur, bestaat uit 26 kam- pongs, elk onder een kamponghoofd. De bevolking bedraagt ongeveer 12.000 zielen. De plaats, gelegen aan een prachtige baai, die een veilige haven aanliedt ook voor groote schepen, is een voornamo havenplaats, die geregeld door de toeschoppen der Kon. Paketvaart Mand- schappij bezocht wordt. Er is een ambtenaar der in- en uitvoerrechten, tevens havenmeester. De Europeesche bestuursambtbaar woont te Raba, q, K.M. van Biima gelegerd^

„ **BINDJAI (BINDJE).** Hoofdplaats van de onderafdeeling Boven7L langkat der afdeling Langkat, gouvement Oostkust van Sumatra, heeft sinds 1917 een geïntereerd, waarvan de con- trole- ambtshalve voorzitter is. Het aantal in- gezetenen /bedraagt blijkens de volkstelling van-

1920: 477 Europeanen, 74.400 Inlanders en 13.483 Vreemde Oosterlingen. Er is een Eur->-peesch school, een particuliere Hollandsch-Inlandsche school, twee Inlandsche scholen^ twee volksscholen, terwijl een vervolg-school binnen af-zienbaren tijd zal opgericht worden. Verder zijn hier nog een twaalf belangrijke Chinese scholen en een lagere school van de Amerikaanse Methodistische Zending. Twee zeer goede particuliere ziekenhuizen van de landbouwonder-mingen zijn ter hoofdplaats gevestigd, benevens een Gouvernements hospital voor Inlanders. Drie drukke pasars brengen veel vertier aan de plaats, welke aardig gelegen is en er keurig uitziet./

BINOENG. Voormalig district, thans onafhankelijk district dor onderafdeeling Padang LVAe (aldaar) der residentie Sumatra's Westkust.

-ZBLIDAH. Landschap gelegen tusschen de rivieren Moesi, Ogan en Lematang, behoorende tot de onderafdeeling Ogan Ilir, residentie Palembang. In 1923 telde het 13.450 inwoners, verdeeld over 4 marga's met 41 doesoens; de marga PCdaran is in 1902 opgeheven en bij KSrtamoe- lia gevoegd, zoodat Blidah momenteel nog uit de marga's Kertamoelia, Alai, Geloembang en Leimbak bestaat. Alleen in de marga KRtamoelia treft men moerassen (CBaks) aan, welke sedert 1920 voor de sawahcultuur aangewend worden, zoodat nu reeds ongeveer 125 bouw met padi bo-plant wordt. Waar ook de rubbercultuur eenige jaren geleden haar intrede deed (+ 45 000 para-boomen) kan men van de Blidah niet meer zeggen dat het een moerassig, met laag kreupelhout bedekt, dor en onvruchtbaar landschap is, integendeel, zelfs deze moerassen worden verpacht a 18 vischvijver en brengen jaarlijks een bedrag van ± / 2000 op. De spoorweg Palembang—Moc-ara 15m doorsnijdt deze streck over een lengte van 75 K.M. in de richting N. O.-Z. W.

Een overleving zegt dat drie menschen van Modjopait, de beide inannen Regoel en Ndago en de vrouw Sadi, zich in Blidah vestigden. Regoel wilde Mohammedaan worden, doch toen hij zich wilde laten bescnijden was het ines daartoe te bot, zoodat do)lechtigheid niet kon doorgaan. Daar li ij zich Rhaamide, ve rd ween hij uit de samcnleving en vestigde zich te Tjumbai. De nakonielingen van Ndfigo en Sadi zoidignd do Blidah bevolkt hebben^—

BLITAR. Afdeeling van de residentie Kediri, groot 1802 K.M². Op het einde van 1920 telde do afdeeling ruim 450.000 inwoners, waaronder ruini 1300 Europeanen, 3500 Chineezen en enkele Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen. In deze afdeeling waren op ultimo 1920 ± 52.000 baoe*8 in erf-pacht afgestaan, waarop) voornamely kof-fie, rubber, coca, cassavo en agave en ook Inland-Hchogowaasen goteeld worden. De particuliere suikerindustrie nee mt cr een overwegende plaats in. Zij maakt voor haar aanplantingen hoofdzakelij gebruik van door haar ingehuurode bevolkingsgronden, in geringe mate ook van orfpachtgronden. In de jaren 1875, 1901 en 1919 lieft deze afdeeling veel te lijden gehad van uitbarstingen van den Kloet, waardoor een deel dor afdeeling, by do eerste en de derde eruptie zelfs een gedeelte der hoofdplaats Blitar, door een moddervloed worci bedolven, die veel menschenlevens, vce, bouwwerken en aanplantingen verloor deed gaan. Zie ook K GDIRU.

BLITAR. Hoofdplaats van dmriet en afdeeling

Blitar ligt gemiddeld ± 170 M. hoog : oind 1920 had zij een bevolking van 19.700 zielen, waaronder ruim 500 Europeanen en ruim 1700 Chinczen, cnkcl Arabieren op andere Vreemde Oosterlingen. In 1 OOfi is de hoofdplaats een ge-ccentraliscerde gemeente geworden. Hare grenzen zijn het laatst vastgesteld bij Ind. Stb. 1919 No. 709. De plaats heeft een goed klimaat. Er is een opleidingsschool voor Inlandsche ambtenaren, een kweckschool voor Inlandsche onderwijzers, bestemd voor de Hollandsch-1 nlandsche scholen en een normaalschool, waar de onderwijzers van de/de klasse Inlandsche scholen hun opleiding genieten, alle monumentale inrichtingen.

Sinds de Kloet-eruptie van 1919 is de bestijging van dozen he^g_yan uit Blitar zeer bezwarend ge-word 要尸/

BLOEBOER. Landschap, gelegen in de afdeeling Buitenzorg. Tot eind' 1917, toen het eerste parliciiTiere land (TjTbinong Oost) in de afdeeling Buitenzorg door terugkoop tot het staatsdomein were! teruggebracht, was dit landschap het eenige tot genocmd domein behoorende stuk grond in de afdeeling Buitenzorg. Met uitzondering van een desa, welke in 1921 bij het toen gevormde district Tjiawi is gevoegd, behooren de 10 desa's, gevormd op het land Bloeboer, administratief tot het onderdistrict Buitenzorg, district van dien naam. De oppervlakte van het landschap Bloeboer be-craagt ongvcer 4000 bahoc's, waarvan ruim 1750 bahoc's door de bevolking in cultuur zijn ge-bracht. De totale bevolkingssterkte was op ult'. December 1923: 51.000. V66r 1863 genoot de Gouverneur-Generaal de inkomsten uit dit land, hoofdzakelij bestaande uit een vyfde van het rijstgewas. In dat jaar worden de inkomsten door den staat overgenomen. Tot en met het jaar 1923 were! daarna van de bij de Inlandsche bevolking in bezit zijnde gronden landrente geheven, welke belasting krachtens de op 1 Januari 1924 in werking getreden ordonnantie, opgenomen in Ind. Stb. 1923 no. 425, is vervangen door de z.g. In-Landsche Verponding. Naast laatstgenoe mde grondbelasting is do Inlandsche bevolking nog onderworpen aan de heffing van het z.g. hoofdgeld, welko belasting laatstelij bij de ordonnantie, op-nomen in Ind. Stb. 1923 no. 24 is bepaald op / 1.10 (per werkbare man). De bijzondere positie, welko het landschap Bloeboer van ouds om histo-rischo redo non in do afdeeling Buitenzorg in-neemt, treedt bij de heffing van het hoofdgeld sterk aan den dag : voor de Gouvernementsdesa's gevomid op alle andoro, tot hot landsdomein te-ruggbrachtoc particuliere landeryen in de afdeeling Buitenzorg were! bij laatstgenoemue ordon-nantie het hoofdgeld bepaald op / 2.90. Heuren-diensten worden op hot landschap Bloeboer oven-als op hot overige, roods tot het staatsdomein te-ruggbrachte deel dor afdeeling Buitenzorg, niet mcor gevorderd. Ijc bevolking van Bloeboer bo-hoort gedeeltelij tot de Soondaneezen, gedeele-lijc tot het goinongde Soondaasch-Bataviaasch- Maleische ras, vandaar dat volen zich van hot Ma-loisich als oingangstaal bodienon, vooral in do Noordclijckst gelegen desa's. Verinelding ver-diont nog dat 7 dor 10 desa's op het landschap Bloeboer golgen zijn binnon do gronden der afdeelingshoofdplaats Buitenzorg (vastgesteld bij Ind. Stb. 1904, no. 311X welRB^gronzen dezelfde zijn ultio der bij Ind. Stb. 1905 no. 208 gevormde Europcescho gomeonto Buitenzorg. 7

BLOEMBOENGAN. Zio
BROEMBOENGAN.

de Rēni bāng, waarvan het 'Zuidwestelijk gedeelte' uitmaakt de afdeeling, die ruini 1951 K.M% oppervlakte heeft, bestond vroeger uit twee controle-afdeelingen, welke echter sedert de ontvooging van het Inlandsch bestuur werden opgeheven. Zij is verdeeld in 5 districten en 16 onderdistricten. Zij is voor bijna tweederde met djatibosch bedekt. Deze djatibosch behoren tot de schoonste van Java. De Zuidoostelijke grens van de afdeeling wordt gevond door de Solo-rivier, die deze afdeeling van het grootste deel van Bodjonegoro scheidt. De afdeeling wordt overigens byna in hare geheele lengte van Oost naar West doorsneden door de Loesi-rivier, waaraan de hoofdplaats Blora ligt. Op het einde van 1920 had de afdeeling 390.000 inwoners, w. o. ruim 1000 Europeanen en 4200 Chinesezen. De hoofdplaats Blora telde op het einde van 1920 14.000 Inlanders, ruim 200 Europeanen, 1500 Chinezen en enkele andere Vreemde Oosterlingen.

De afdeeling wordt van Oost naar West door drie tertiaire heuvelgronden doorsneden. In den middelsten en Noordelijksten lieuevlug heeft men vele petroleumbronnen aangeoord, die aau een belangrijke industrie het aanzijn hebben gegeven. Te Tjepoe (Ngareng) heeft de Bataafsche Petroleum Maatschappij een groote raffinaderij en kaarsenfabriek. Een deel van het product wordt tot batikwas verwerkt (paraffine). De belangrijkste boring van genoemde maatschappij is gelegen te Ledok (± 12 K.M. van Tjipoe) op den Noordelijksten heuvelrug. Te Kapoewan (± 6 K.M. Zuidwaarts van Tjipoe) vindt men sedert het jaar 1922 een kleine raffinaderij van de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij, die hare bronnen voornamelijk op den middelsten heuvelrug heeft. Op den Zuidelijken rug heeft men nog geen petroleum in ontginbare hoeveelheid aangetroffen. De afdeeling wordt doorsneden door de tramlijnen Tjepoe—Blora—Poerwodadi en Blora—Renibang aan de Semarang Joana Stoomtram (fa, tscKai) en de tramlijn Goendih—Tjepoe—Soerabaja van de Nederlandsch-Inelische Spoorweg Maatschappij. De hoofdplaats Blora ligt 90 M. hoog; hare grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1905 no. 19. Zij is tevens de hoofdplaats van het district Karangdjati (zie aldaar) j^aBOEKIT BATOE. District van het Zifbestu- rend landschap Siak, gelegen in de afdeeling BSngkalis, gouv. Oostkust van Sumatra., Verdeeld in de onderdistricten Boekit Batoc en Doemei. Behoorde vroeger tot het gebied van den Datoek Laksamana, een der rijksgrootten van het landschap Siak. Sinds de invoering van de districtenindeeling van 1914 is het zelfstandig gezag van den Datoek Laksamana verdwenen, hoewel de titjel behouden bleef, alsmde do aanspraak op pantjong alas (een heffing van een tiende van de verzamelde boschproducten)

BOELELENG. District van de onderafdeeling Boelfeleng, afdeeling Singardjaja, residentie Bali

BOENGDES. Nagari aan de gelijknamige baai even ten ^{le}Eminajavcn., Sum. Westk. BeJoorst tot het district J^oboek Begaloong der onderafdeeling Padan*/

BOED. Een nagari in het district Boeo, vroeger

onder den naam Lintau (gcw. reorg. 1913) deel uitmakende der onderafdeeling Fort van de Capellen, afdeeling Tanah Datar, Sum. Westk., thans ressorteerrule onder de onderafdeeling Sidjoendj oeng[^]

BONGGO. -^vuststrook langs de Walckenaers- < baai (Noord-Nieuw-Guinea) met de vrij groote kanipongs Talawasi, Taronta, Kaptian, Airmo-pa, Maroes-wrcs en Maroes-dai. Zeer waterrijk. Jje bevolking maakt copra. Merkwaardig is dat men hier namen als Talawasi en Kaptian vindt, die herinneren aau Salawat en Kofian in de Radja-Ampat, alhoewel in de laatste 50 jaren en stellig daarvoor ook, geen communicatie plaats had tusschen de beide strekeK[^]

BOSNIK. Kampong op de ^Z.kust van Biak (Schouten - Eil.). Gouvernementsnederzetting, zendingspost en station voor de K. P. M. Er heeft uitvoer van dam ar. schelpen, tripang en ijzerhout plaats

JOV戒-LANGKAT, zoo genoemd als onderafdeeling van de afdeeling Langkat, en als Loc.- haq van het landschap Langkat genoemd Lang- kat Hoeloe, heeft tot hoofdplaats Bindjai (zie aldaar) en is het belangrijkste deel van Langkat. De Europeesche groote landbouwondernemingen brachten dit ressort tot grooten bloei. Bijna alle bruikbare gronden werden daartoe reeds in beslag genomen. In het geheel zijn zich geves- tigd 41 ondernemingen, welke tabak, rubber en een weinig thee en koffie voortbrengen. In de lagere streken in de nabijheid van de hoofdplaats wordt uitsluitend tabak verbouwd, welke tot de beste van de Oostkust van Sumatra gerekend wordt. In de hoogere streken wordt voor het inereendeel he yea verbouwd. Het geheele ressort is doorsneden met een groot aantal rijwegen, zoowel openbare als particuliere. De rivieren zijn niet an dors bevaarbaar dan met de kleine sampans van de bevolking. Een 20 K.M. lange spoorweg van Bindjai naar JIaVala. door- snijdt de tabaksondernemingen- in dit ressort.

Zie verder onder LANGKAT[^]
■ BUITEN-ZORC-door de nlanders Bogor ge- I naand. Zuidelijke afdeeling dor residentie Batavia, bestaat uit de districten Buitejzoi[^]J[^]aroeng, Leuwiliang, Djasihga, J'jibfnogh, Tjibaroesa on Tjiawi. Laatstgenoemd district is ontstaan door splitsing in 1921 van het zeer uitgestrekte district Buitenzorg in de districten Buitenzorg en Tjiawi. De afdeeling teldo op ultimo December 1923 ruim 800.000 zielen, waaronder 5000 Europeanen, by- na 19.000 Chineezen en 700 Arabieren on andere Vreemde Oosterlingen. Zij bestaat ten deele uit particuliere landerijen, ten deele uit Gouvernementsdomein. Sindh 8 J 0 J werden 14 particuliere landerijen door terugkoop tot het landsdomein teruggbracht. Het aantal nog bestaende particuliere landerijen bedroeg op ultimo December 1923: 39, en wel in elk dex- hooger genoemde districten respectievelijk 4, 1, 9, 3, 3, 1 en 8. Het district Tjibaroesa wordt gchel ingenomen door de zeer uitgestrekte particuliere landerijen Tjibaroesa, Klapanoenggal, Tjileungsi en Tjipnning- kis, tezamen vormend de zgn. "Michiels Arnold Rijstlanden", in bezit bij de N. V. Maatschappij tot exploitatie van Rijstlanden op Java "Michiels Arnold". In de onder. districten der afdeeling komt particulier land en staatsdomein naast el-kaar voor. Het aantal op de teruggekochte particuliere landerijen gevormde Gouvernementsde-

sa's bedraagt 142, zoodal zich in de gehele afdeeling met inbegrip der 10 dean's op hot landschap Blocoer (zie akaar) 152 desa's bevinden, waar de Gouvernenisregelingen en belastingou zijn ingevoerd. Van de nog bestaande particuliere landerijen zijn er 20 in handen van naamlooze vennootschappen, 5 in handen van Europeanen, 9 van (hineezen en 4 van Inlanders, terwijl het partictj)ierc land Dispok, gelegen in het district Paroeng, ondoor behoor staat van het Bestuur der Inlandsche Christen-gemeente Depok (zie akaar). J)c gezamenlijke verpodingswaarde der partieu- Jiere landrijen bedroeg op ultimo 1923 / 22.1189.700. Op de inecste particuliere landrijen is het hoofdproduct de padi, we Ike door de opge- zetenen wordt verbouwd en waarvan aan den landheer een vijfde gedeelte, de z.g. tjoeke, moet worden afgestaan. Daarnaast zijn op vele landerijen min of meer uiegestrekte, ter vrije beschikking van den landheer staande terreinen beplant met ovorjarige gewassen, w.o. thee, rubber, sfire-gras, kina, koffice en ook klappers en oliepalmen diecnct te worden genoemd. Voorts levrens sommige particuliere landrijen nog kapok, kalk en voglncstjes op. Het werk in de cultuurtuinen wordt bijna zonder uitzondering in vrijen arbeid, diis tegen betaling verucht. Op de tot het landsdomcin teruggebrachte particuliere landrijen he l»ben de opgezetenen de bij den tcrugkoop in hun bezit zijnde gronden behouden. Zij oofeneh' daarop het erfelijk individucele bezitrecil uit. De cultuurgronden beplant met thee, rubber enz. zijn op de teruggekochte landen aan de voormalige landheeren afgestaan met het erfpachtsrecht.x

BUITENZORG. De hoofdplaats Buitenzorg tefdc ulCV1923 48.000 zielen, waarvan 4200 Europe : ancen, 5300 Chineezen en 650 Arabieren en andere Vroemde Oosterlingen. De plaats is een gedecentraliseerde gemeente, sinds 1920 is een burge-meester voorzitter van den gomcenteraad. Te Uitenzorg zijn govestigd de Algemcone Secrctaric en het J)epartement van Land bouw, waaroncdr rcssortceren 'a Lands Plantentuin met zijn aanhang van Jabofatoria en musca, de Cultuur-tuin, zoo mode oilcidingsscholen voor land- en tuijbouw. Bovendien vindt men er de Ncder-Jandsch-Indische Vcoartsenschool, waar jongolicden van cl ken landaard worden opgeleid tot In-(li8ci)veearts, bonovens do Opleidingsschool voor het personcl der Algemcone Politic. Voorts tref men tot Buitenzorg meordero inrichtingen van openbaar en bijzondor lager Europesche en In-JancldHch Onderwijja aan, zoodme een school voor M.U.L.O., een Hollandsch-Inlandscho en een Hollandsch-Chinesescho school. Er is een garnizoen op een uitgebreid, modern ingericht krank-zinnigongesticht. De plants breidt zich voortdurend uit.Het groote Chinesescho kamp ligt bozuiden Buitenzorg aan den grooten postwog »aar de Prcancer'heUArabiBocho kamp ligt daarnevens in een koni. Vermelding verdient nog, dat de jaron geleiden voorgononien electricificatie van de spoorlijn Buitenzorg—Jiatavja—Tandjoengpriok bin-nen afzionbaren ty(l haar beslag zal krijcen. J)e aanlog van do bonooidige hoogspanningsleiding (T)itjoorrog — Buitenzorg — Tandjoengpriok) is bij gerecil.

(如) & **CASSIA*FISTULA** L. Word o. a. uit Z.-Celebes' on Java in vrij bolangrijke hoeveelheden uit-govoofd naar Europa, doch door den oorlog is die Supplement.

o. ft. een goed afnomoer^ naar men zegt o. a. voor wiorook-fabricatie^A

... : **DAIRLAND** 点.N. Naam eener onderafdeeling van de afdeling Bataklanden dor reaidentie Tapanocli. De bevolking bestaat uit: 1°. Do Pakpak-Batak, verdceld over de landstreken Siamaem, Kepas, Pegagan ; 2°. Het langs de Lao Renoen wonende deel der Karo-Bataks ; 3°. Eenige langs den Westelijken oever van het Tobamoer wome-den Toba-Bataksche stammen (Paropo, Silalahi, Parboeloan). Elk dezer drie groepen spreekt een andere taal : /

DAMAR (Dammer of Daam). Eilandje in de Banda-zce, ten N.O. van Timor, behoorende tot de onderafdeeling Kisar der afdeling Zuid-Timor righeden. Aan do baai van Solat liggen de plaatsen Woeloor en Kehli. Kehli wordt 2 d. 3 maal per jaar door een stoomschip der Paketvaart Maatschappij aangedaan. Verder liggen op het eiland nog 5 negorijen, die vroeger op heuvcls gobouwd en door steenon ringmuren omgeven zijn; thans liggen zy aan do kust. De bevolking zal ± 1600 zielen bedragen. De pisang is het hoofdvoelael der bevolking. De landbouw bestaat hoofdzake-lijk uit aanplanting van mais on aardvruchten. Sagoe komt vrij veel voor. Zwavel wordt niet meer uitgeveer'ij/

5/ **DARANGDAN.** Naam van een voornalig district in de afdeling Krawang, residentie Batavia. Met ultimo 1921 opgeheven en ingelijfd voor een deel bij het onderdistrict Pldr6d, voor een ander xdccl bij het onderdistrict Wanajasa, district Poer-\vakarta., afdeling Krawang dor residentie Ba-

DTILAKI-ILJASI AWIENG, non rochte ge-naamd Topaka en Bodabali. Twee sedert lang niet wrkzame vulkanen op het eiland Pantar, residentie Timor en O., hoog resp. 1365 M. en 938 M., N.W. van de eerste ligt de Siroeng, 600 M. hoog. Hier is een kratermeer van 500 M. omtrek. Bit meer ligt op don bodeni van een ouden krater, waar nog een tiental sulfatoren met broin-^mond geluid zwaveldampon doon ontsnappen/

Pin**MAK.** Afdeling en regentschap van de residentie Semarang. Einde 1920 had de afdeling 400.000 bewoners, waaronder 200 Europoancn en 2300 Chineezen. In 1919 werden de particuliere landrijen Sajoeng en Bahoe door het Godvernement van Ned.- Indie aangokocht, zoo-, dat ze sindsdien landsdomcin zijju geworden./

Dfi**MPO.** Do top van den berg I)3mpo wordt door de omwononice bevolking beschouwd als te zijn de vcrblyfplaats van een viertal goden (de-\vn%), waarvan de Toaan Radja Njawa de voor-naanisto is. Ioder dozer ddwa's hoeft or zijn „in-akam" op do hooge oevers van hot kratermeer. Wil men icts afwnecken of is mon bijzonder dankbaar gestemd over het in vervulling gaan van een lievolingswonsch, dan maukt mon zioh, op ter bedevaart naar don top van dozen majestuouzen berg, uhvaar men den goden goiton en kippen offert. Ofschoon do Islam thans nagonog in do gehoelo Pas3mah beleden wordt, blijft dit oud-heidensche gobruik nog steeds in core.

DIRMA (DROEMAH). Te voren een zelfstan-dig landschap, thans, mot behoud van zijn zelfstandigheid als geincente, een ondoorcl van het landschap Mulakka dor ondoorafdeeling Beloe/ **DJASINGA.** Dit district dor afdeling Buiten-zorg bestaat uit 2 onderdistricten t.w. Djasinga,

onder het rechtstreeksch bestuur van het districtshoofd en Paroengpandjang onder een assistent-wgdana. Het onderdistrict Djasinga wordt geheel ingenomen door de particuliere landen Djasinga (eigenaar: The Djasinga Rubber and Produce Co. Ltd) en Bolang (eigenaar: Maatschappij tot exploitatie der ondernemingen, nagelaten door Mr. W. A. Baron Baud), terwijl het onderdistrict Paroengpandjang, met uitzondering van het daarin gelegen particuliere land Tjikopomajak (eigenaar: N. V. Cultuur Maatschappij Tjikopomajak) behoort tot het staatsdomein. Het a. n. t. Gouvernementsdesa's bodraagt 20. De particuliere landen Djasinga en Bolang behorende tot de uitgestrekte der afdeling Buitenzorg (resp. 23.630 en 31.093 bahoe; aantal opgezeten op ult°. 1923 resp. 15.994 en 26.429). Naast goede sawahs treft men in de bergstreken van beide landen uitgestrekte, zeer goed renderende thee- en rubber-aanplantingen aan. De winstgevende cultuur van oliepalmen wordt in de laatste jaren met kracht ter hand genomen. Het particuliere land Tjikopomajak is groot 1500 bahoe, deels sawah, deels met rubber beplant. In tegenstelling met het vruchtbaar, voor een deel nog met oerwoud bedekte onderdistrict Djasinga biedt het landschap in het Paroengpandjang een vrij troosteloozen aanblik. Men treft hier weinig goede sawahs aan, daar irrigatie vrij wel overal ontbreekt. De bevolking vindt dan ook voor het grootste deel haar bestaan in het verrichten van koeliearbeid op in de buurt gelegen ondernemingen en te Batavia, waarmede de onderdistrictshoofdplaats door een spoorlijn is verbonden. Het district Djasinga behoort tot de minst bevolkte der afdeling Buitenzorg. Op ult°. December 1923 bedroeg het aantal zielen bijna 70.000, waarvan een 100-tal Europeanen, bijna 1000 Chinezen en eenige Arabieren.

DJATI. Wijk van Batavia, gelegen op den heuvel bezuiden Tanahabang. Hier bevond zich vroeger het z.g. Djati-gesticht, een gesticht voor verlaten kinderen (zie LEFDADIGHEIDS-IN-STELLINGEN), sedert naar Krainat verplaatst. In deze wijk is een groot viaduct gebouwd over den spoorweg naar Bantam en over het nieuwe bandjir-kanaal. Ook werd er een groot ziekenhuis van de K. P. M. opgericht.

DJATING. District van de afdeling en het regentschap Ponorogo. Als gevolg van de in 1921 plaats gehad hebbende inlijving bij dit district van het te voren tot het regentschap Trenggaldik behoord hebbend onderdistrict Ngrajoen, bestaat het sedert uit 4 onderdistricten (Balong, Boengkal, Slaoheng, Ngrajoen). Het aantal desa's bedroeg begin 1923 een 71-tal. Het district (voormeld onderdistrict Ngrajoen inbegrepen) telde in J 920 volgens de uitkomsten van de in dat jaar gehouden volkstelling, ruijn 90.000 zielen, w.o. 13 Europeanen en bijna 30 Chinezen.

DJBOES. Standplaats van het onderdistrictshoofd van het gelijknamig onderdistrict der onderafdeling Noord-Bangka.

DJEMBRANA (DJAMBRAWA). Een der voorinvalijge landschappen op Bali, evenals Boeliefeng in 1855 onder rechtstreeksch gezag van het Indisch Gouvernement geplaatst, sedert 1882 een afdeling der residentie Bali en Lombok, thans met de onderafdeling Bodimeng vormend de afdeling Singaradja, met een bevolking in 1920 van 37.000 zielen. Het ligt in den Zuidwestelijken

hot eiland, grenzende ten Noorden aan Boelding ten Oosten aan Jabanan, waarvan het door de rivier Jenteh gescheiden is. Dicht bevolkt is atfen de vlakte van NSgaraj, gevormd door hot cnigo grooterc stroomstolsel, dat der Djogading, die bij T. Prantjak in zee vloeit; minder dicht de hieraan grenzende vlakte van Djembrana, met als hoofd-rivier de Daja, terwijl de bevolking van het Oostelijk gedeelte tot desca Tcmblen, met als hoofd-rivier de Pantjetjerik en Baloeckpaha, de laatste jaren belangrijk is toegenomen. Bevolkingssterkte in deze drie deelen resp. 16.000, 8000 en 12.000. Verder Oostelijk tot de Poeloekan zijn hier en daar nog nederzettingen; de meer Noordelijk gelegen streken zijn vrijwel onbewoond. Dank zij het door ons ingevoerd bestuur is de volkswaard zichtbaar toegenomen; als hoofdbron moot de rijstcultuur worden genoemd, welke hier intensief wordt beoefend, terwijl voorts de klap-percultuur en de veeteelt vermelding verdienen.

Het sawahcomplex zoowel als dat der klapper-tuinen is voor uitbreiding vatbaar, terwijl de hoogergelagen boschgronden ook voor andere cultures, als koffie en cacao, gelegenheid bieden.

Het overgrote deel der bevolking belijdt den Hindoegodsdienst, welks vormen en ceremoniën echter in mindere mate worden in acht genomen dan op overig Bali. De overigen, Baliers, Javanen en Madoercezen, enz., hangen den Mohanime-daanschen godsdienste aan.

Administratief is de afdeling Djembrana, bestuurd door een controleur, verdeeld in drie districten, Negara, Mundojo en Djimbrana, die elkeen Inlandsch beambte met den titel van poenggawa, aan het hoofd hebben, voor zoover betreft de Hindoebalisch bevolking; terwijl aan het hoofd der Mohanimedanen een pombek is geplaatst.

De voornaamste plaatsen in deze vlakte zijn: Nfigara (6000 zielen), de hoofdplaats en zetel van den controleur, op ongeveer 6 K.M. afstand van de kust, aan de rivier Djo-gading; Loloan, voornaamste handelsplaats, 1 K.M. Zuidelijker, aan dezelfde rivier gelegen. DjSmbrana, de oude hoofdplaats, Oostwaarts van Nfigara. Do haven-plants voor Negara is Tjoepil, in het Westen der vlakte gelegen. Een zijweg loopt tusschen deze twee plaatsen verder van Oost naar West door een groot gedeelte der afdeling. Een paardenrijd verbindt de afdelingen DjSmbrana en Boelding.

DJEMBRANA. District van de onderafdeling Djembrana, afdeling Singaradja, residentie Bali en Lombok.

DUIF. (verbetering van DI. I, bl. 644, lo ko-lom, r. 12, 13 en 1?). De kroonduif wordt gevonden op de Schouten-Eilanden, Soepiori (in het Kondo on Boek) en Biak (Wiak). De bevolking van Soepiori verstaat de kunst de vogels te strikken; men beweert, dat degenen, die dit, willen doen, een bepaalde formulie moeten kennen. De Biakkers beweren, dat de mannetjes van de wijfjes onderkend kunnen worden door hunne zwaardere pooten.

(BL 644, kolom 2, r. 32 en bl. 645, kolom I, r. 5). Voor "Maibmon" en "Waimoir" leze men Wainion. De eerstbedoelde soort is do wainion van het vasteland; men vindt deze nict op de bij Nicuw-Guineew liggende eilanden, terwijl do tweede soort uitsluitend op do eilanden gevonden wordt en nooit op het vastland wordt gozion. De Papocanderschoiden ze daarom in: „Waimon soep beba" en „Waimon meos;" vastland-

Wai mon eii ciland-Waimon. Ook het woord /£• M&ision on 'bl. 642 r. 22 komt te vervallen.

71/ ■. ^{HAN}PEL (HILANDSCHE) *uil ethnographisch*
de verschillende volken en stammen telkens
molding gemaakt is van de betekenis van don
handl als economische factor in het volksloven
on van de handelsartikelen, worden in dit artikel
alleen eenige ethnographische eigeaardigheden
van den handel der Inlanders boachreven.

Hot verschil in boschaving tusschen de onde-
scheidne bevolkingsgroepen van den O.-I.
Archipel is oorzaak, dat men er ook allerlei sta-
dian van handelontwikkeing aantreft, van don
meest primitieven zuiveren ruilhandel tot good
georganiserdo handelstochten, zoals op Zuid-
Celebos. Toch wordt zuivere ruilhandel nog
slechts bij enkolo, zeor laag staande volken aangec-
troffen; als voorbeeld diene de z.g. "geheime"
ruilhandel, zoals die voorkomt, of tot v66r
weinge jaren voorkam, bij do Koeboe's op
Sumatra, en de Poentu's op Borneo. Bij een derge-
Tylcen handel zagen de Koeboe's en do Ma-
lischc handelaren elkaar niet, maar op vastge-
stelde plaatsen wrclden de ruilwaren, hotzij door
de Maleiers, hetzij door de Koeboe's, noerogelgd,
waarna, op oen gegeven sein, de andere partij de
goedoren kwam weghalen en er hare waren voor
in de plaats legde.

Ook van verschillende Papoea-stammen op
Nieuw-Guinea wordt gemeld, dat do handel er
nog uitsluitend ruilhandel ie. Evenals het goval
is bij hoogerstaande bevolkingsgroepen in den
Archipi (zie hieronder), baseeren zich de han-
delsbctrokkengen tusschen de verschillende Pa-
poeastammen vooral op de oinstandigheid, dat
niet iederc stam in zijn gebied alle grondstoffen
vindt, noodig voor hot vervaardigen van ver-
schillende gebruikavoorwerpen. Morkwaardig
is het wel, dat een voorbeeld hiervan wordt
aangetroffen bij den dwergstam der PfisGchfim-
Pajioa's, die ten Zuiden van don centralcn berg-
keten worden aangetroffen, en nog niet met het
ijzcr bekend waren, toon do Nicuw-Guinea-expe-
dities met hen in aanraking kwamen. Zij ge-
bruiken steencn bijlcu, vervaanligd van chloor-
melaniet, cen gestecnto, dat niet in hot door
hen bewoende geborgto wordt gevonden, en vor-
moedelijc van de Noortkust afkomstig is, even-
als de zcoschctpon, die hun tot sieraad diencn. Er
gaan dan ook druk bolooopen voetpaden over du
centrale bergketen, waaruit blijkt, dat do PSse-
chOm'n verbindingen onderhouden mot do stam-
men ton Noorden van hot Nassaugobergto, on
dit kunnen wol niet anders dan hfdindsbctrok-
kingen zyn.

Van oen zeor eigoenaardigon ruilhandel: \wordt
ge-
wag gem an kt door de iodon der oxfordio naar het
Uentraal geborgto (Wilholminatop) in 1920—22 *)
Jc Japoea's aan do Dika-Tivior bleken buitong-
veel waardo te hechten aan schellijjos
van het bekicule katjos-model, dio do Papoea's
an.n do Idonburgivic en de Mambraino als
hoofd- en borstbanden dragon. Toon men dit
omnaal wist, worden 6000 scholpjos ineegcno-
mon, waarmedo men ondr de Papoea's wondoren

I verrichtte. Ecn goed varken wordt botaald met 7
schelpjea = 14 conts; het duurste varken, van I
Hollandsche afmetingen, kostte 22 schelpjes.

Voor 1 schelpje liepen de dragers met een koffer-
tje van 17 K.G. op den schouder van 7 uur 'a morgons tot
2 uur's middags. Van het standpunt der oxfordie
beschouwd deden dezeschelp- jes als ruilmiddel
dicnat; den Papoea's was het blijkbaar alleen on het
bezit ervan te doen, zij beschouwdcn de schelpjes
als handelswaar; het was hior dua cen zuivere
ruilhandel.

Onder de Papoea-stammen zyn cr cen aantal, die
al boven den zuiveren ruilhandel uit zyn, en dus
ruilmiddelen gobruikon. Zoo wordt gemeld dat de
Papoea's van Sawdh, ten Zuiden van de
Walckenaersbocht, oude kralen, van de kust-
stroken afkomstig, als ruilmiddel gebruikcn; en bij do
Papoea's van Taubadi, aan de Iluum- boldtbaai in het
Noorden van N.-Guinea, vlak bij do grens met het
Engelsche gebied, worden de z.g. semboni's, zeor
gewilde kralen van ver- schillenden vorm on kleur,
als ruilmiddel van hooge waarde gobruikt.

Natuurlijk zyn ook de volken, die in bescha-
ving hooger staan clan de Papoea's, het zuivere ruilverkeer
reeds lang te bovon, on bezitten zij allerlei
ruilmiddelen. Gewoonlijk bestaan deze ruilmiddelen
niet uit munten of waardcpapieren als in het
VWesterscho handelsverkeer. Een eigen-
aardigheid is juist, dat de Westersche en andere munten vaak niet
uitsluitend als ruilmiddel, inaan als waardevol bezit
werden aangemerkt; zoo b.v. worden op Bali van de
daar in omloop zijnde Chineescho kcpJng's
godenbeeldjes ver- vaardigd, door ze op bepaalde
wijze aneanc te rijgen; op Midden-Celebes werden
z.g. „haan- tjes-duiten" gebruikt, waarvan er 900 X
1000 op een ryksdaalder gingen. „Maar," zegt Dr.
Kruyt, „vaak vorkocht inen zyn waar alleen voor
dergolijke duiton om veel koper te krijgen, ten oinde
dnarvan door con rondreizenden kopergie- ter eenig
siraad te laten gieten. Wanneer men vroeger iets
voor zilvergeld verkocht, was dit alleen ten einde
dezo inuntstukken te doorboren on ze kindoren om
den hals te hangen; of men bracht ze aan cen
Boegineeschlen zilvorsmid aan het strand, om oen
zilvoren annband of oor- knop van te laten maken".
1).

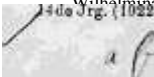
Als voorbeeklen van een tamelijk ontkwikkeld
handelsverkeer bij betrokkelijc primitievo volken,
waftrij ook van ruilmiddelen, in ruinen zyn
genonien, gobruik word gcuiaakt, kan in de eer-
sto plants *Nias* genoemd worden *). Het voor-
naamste ruilmiddel was daar het goud, voorts kwamon in
aanmorking: varkons, varkensvlcosch on
landbouwproducten.

Dat dozo zaken werkelyc als ruilmiddelen ge-
bruikt werden, blijkt hioruit, dat cen relatieve
waardobopaling daarvan landsc hapsge w y zo plants
had. De grondalag van do Niasscho staatB-
inrichting wordt gevormd door het landschpns-
verbond.Nins bestond vroeger uiteen aantal land-
schappen, in het Nourdon Ori gehcchten, mot be-
paalde grenzen, niet bowoond door personen van
66n stam, maar ontstan door, bondgonootschap-
pen van lieden van verschillende stammen. Bij

■) Do Barea-sproknde Toradja's van M.-Cc-
lobes. Dm iry' *.....

v) G.E. Schroder. *Nias* p. 414, 200, 204 en 332
o.v.

*) J. H. G. Kromer. De oxfordie naar hot
Centraal Gobcrgto van Nieuw-Guinea (den
Wilholminatop). 1920—1922, „Onzo Vloot" 7 x
)p. 106 en] 10.

het tot stand komen van zulk een Oriverbond werden niet alleen vastgesteld de rangregeling der hoofden, de verschillende ma ten, als rijst en varkensmaat, het goudstandaardgewicht, maar ook de onderlinge waardeverhouding van goud, varkens en rijst. Door deze vaste waardebe-plingen verkregen de genoemde artikelen geheel en al het karakter van ruilmiddel; en, zoals de controleur Schroder terecht opmerkt, door de landschapsgewijze vaste telling der waarde kan zelfs van een verschillenden koers van dit soort van geld gesproken worden. Zelfs had men „klein geld“ in den vorm van geconserveerd varkensvleesch.

Directe ruilhandel zal daarnaast wcl niet ontbreken hebben, maar, wanneer eenmaal vaste waarmedeters bij een volk bestaan, zal dit sterk de neiging bevorderen om de waarde van alle te verhandelen waren daarin uit te drukken.

Wij gaan thans over tot ten tweotal volken uit den O.-I Archipel, wicr maatschappelijke ontwikkeling onderling ongeveer op gelijk peil staat, maar in veel opzichten lagcr is dan die der Niasers, n.l. de *Toradja's* van Midden-Celebes en de *Kajan* of *Bahau-Dajak* van Centraal-Borneo.

De Toradja's zijn verdeeld in stammen, eigenlijk grootzj familiegroepen, die elk binnen een eigen gebied wonen. Twee omstandigheden zijn oorzaak, dat van han del binnon zulk een stam eigenlijk geen sprakc kon zijn. Vooreerst zijn de behoeften van alle stamleden geheel gelijksoortig, terwijl door alle leden in die behoeften zelf wordt voorzien voor zoover de grondstoffen in het gebied van den stam te vinden zijn. Een nog sterker rem voor het ontstaan van handel in den stam wordt gevonden in het communisme, dat onder de leden van den stam, immers familie-leden, heerscht. „Iemand“ (zegt Dr. Alb. C. Kruyt) „kan nu eenmaal niets weigeren aan een lid van zijn stam, aan zijn familielid dus, zoodat een poging tot handelen zou uitloopen op het wegschenken van de handelswaar. Tijdens ons verblijf in Midden-Celebes is het een enkele maal voorgekomen, dat een Toradja ingevoerde handelsartikelen aan het strand klocht om deze met winst van de hand te zetten onder zijn stamgenooten; maar steeds moest zoo iemand na korten tijd zijn handel staken met groot verlies, omdat hij een deel zijner goederen had moeten wegschenken aan vragers, terwijl hij den prijs van een ander gedeelte zeker wist, niet te zullen ontvangen, omdat een oom of broeder de schulde- naar was“ / y Handel is dus bij de Toradja's alleen te verwachten tusschen stammen, wier producten van grond en nijverheid verschillen. In het gebied van sommige Toradjastammen wordt ijzer gevonden, deze stammen vervaardigen ijzeren wapenen en werktuigen, die zij inruilen tegen voorwerpen, welke in hun stam niet voorkomen. Bij and ere stammen weer wordt de potten- bakkerij beoefend, weer andere stoken zout; aan het strand worden groote schelpen gevonden en naar het binnenland gevoerd, waar men er ringen van maakt. Uit het bergland worden lianensorten, geschikt voor vlechtwerk, naar lagere streken gebracht. Zoo was er dus differentiatie genoeg onder de stammen om handel mogelijk te maken. Voor dien handel vormden een aan-

tai personen — d. w. z. Jandbouwers, want handelaars van beroep had men bij de Toradja's vroeger niet — een handelsgezelschap van ± 10 personen, dat or na afloop van de bewerking der rijstvelden op uit trok. Aancensluiting was noodig met' oog op de grooto onveiligheid, daar het nicnigmaal gebeurde, dat een reisgezelschap op het gebied van een vrecinden stam verhoord we rd, ja „sommige streken waren berucht om de vaardigheid, waannede de bewoners reisgezelschappen wisten te overvallen“ (p. 302). Do handel was natuurlijk een ruilhandel, d. w. z. men ging er niet op uit, om geld te verdienen met zijn waren, maar men nam handelswaren mee om daarvoor in de plaats artikelen te koopen, die men graag wilde hebben. Ja, gewoonlijk had men al vooraf bepaald, welke waren inen voor hetgeen men meenain wilde koopen. Bieden de koopers andere goederen dan de verlangde aan, dan geeft men zelden zijn waar af. Zoo is er bij dozen ruilhandel een zekere vastheid in de waren, die tegen elkaar geruild worden: zout en koperen sieraden tegenovex¹ buffels, aarden potten en kleinere handelsartikelen tegen rijst; de waarde van deze artikelen was over het algemeen vrij vast. Ook een vorm van geld komt hier weder bij voor, in zooverre ingevoerde katoenen goederen, waarvan iedere Toradja gewoonlijk een kleinen voorraad bezit, als universeel betaalmiddel in M.-Celebes dienden.

Ook credit komt bij dezen handel te pas, maar, wcl verre van zoals in Europa den handel te vergemakkelijken, wordt deze er, zouden wij zeggen, eer door belemmerd. Kruyt zegt hieromtrent ²): „Het zit den Toradja in het bloed om hetgeen hy noodig heeft of wensch, op credit te nemen. Meer dan c6n Toradja heeft ons ver-zekerd: „Wanneer wy niet eerst hebben, wat wij wenschen, voelon wij ons innerlijk niet kradi-tig genoeg om den prijs er voor te zoeken“.

Deze neiging heeft dan tengevolge, dat men zeer dikwijls niet a contant koopt. Vooral is dat het geval, als de waren niet buffels worden be-taaid. „Het heet in dat geval dat de bufficis nog niet kunnen worden opgovangen. Het gezelschap) keert dan terug zonder den prijs van zijne artikelen te hebben ontvangen, en meermalen ont-vangt hot dien eerst na jar6n en na onzijdig manen. Dit op credit koopen was certijds do voornaamste bron van gc[Schi] len“. Eon ander slecht govoJg van dit borgen was, dat de vreedmo handelaren vroeger gedwongen geweest zijn, voorachottcn te go ven, waardoor zorgeloosz lieden zich zeer cliep in de schulden staken.

Torwjl met de handelstochten beoogd Werd, zich zaken aan to schaffen, die in oigen stam niet te krijgen waren had de handel in boschproducten een ander doel, n.l. zich rijkdommen te vergaren, hetzj om een boete te kunnen betalen, hetzj om aan een overledone mode te geven in de doodkiwl, om hem als een aanzienlijk in het zielonland te doen aankoncn, of wcl in het algemeen on) zich meerdcr aanzien bij zijn stamgenooten te vor-schaffen. Deze schatten beslonden vooral in groote hoeveelheden katoenen goederen, die in sluitnanden bowaard werden.

Evenals bij de Toradja's is ook bij de *Dnjaks* weinig handel binnen den stam tewachten, daar do behoeften van alle stamleden veelszins gelyksoortig

zijn, en elk gezin in hoofdzaak zelf in al zijn behoefte kan voorzien. Maar ook weer gelijk by do Toradjas vindt men bij de Dajaks wel degelijk wat wy handol zouden noonen tusschen de stammen onderling. Zelfs worden door do Dajaks grooto hancelseizen naar andero stain men onderno- men ¹⁾. Bit staut in verband met de groote be- tekenis die do kralen in het levon der Dajaks apelen. Bij alle stammen in het binnenland van Borneo zijn kralen in veelvuldig gebruijk). Het zijn bijna allo kralen, die in vroeger of later tijd uit glas, porseloin en fayence zijn vervaardigd en ondor do Dajaks zijn ingevoerd ; dit soort kralen maken de Dajaks zelven niet. Do nieuwe kralen zijn bijna alle uit Singapore ingevoerd, de oude zijn in lang vervolgen tiden uit onbekende streken op Borneo gekomen. De waarde der kralen wordt in hoofdzaak door den ouderdom bepaald; maar het gebruik hangt v. n. 1. van hun vorin af. Een soort oude kralen werd volgens Dr. Nieuwenhuis in 189G—1900 aan de Kapoeas voor / 100 het stuk verkocht en de sultan van Koetie toonde hem een kraal, die naar zijn zeg- gen / 40.000 waard was. Hot gebruik der kralen is zeer uiteenloopend : men maakt er fraaio patro- nen van voor zwaardscheeden, hoofdbanden, rokjes enz. ; halskettingen, ambanden en gordols worden or van vervaardigd, maar de voornaam- ste rol spejen ze bij godsdienstigo ceremonien, terwijl ook do dooden met hun kostbaar bezit aan kralen halskettingen en gordels, met mutsen en kleeding met kralen bozot, begraven worden. Zoo komon de kralen in den grond en worden later weer gevonden. Volgens Nieuwenhuis is het zeer waarschijnlijk, dat een aanzienlijk deel der thans gebruikte kralen reeds eenmaal met een lijk be- graven is geweest.

Daar nu de soort van kralen, bij den eenon stam in gobruik, afwijkt van die bij, een anderen, on ook de prijszon sterk kunnen vorschillen is voor de Dajaks de inkoop van kralen de aanleiding tot het ondernemen van niaanden- dikwijls jaren- langc handelHreizen uit hot ecne stamgebiod in het andurc. Van de Kapoeas uit inaken de by Poetoessibau wonendo Taman-Dajaks tochtou naar den middenloop van de Mahakam of rivier van Kootoi, waar de oude kralen sterk in prijs gedaald zijn. Zij gaan naar den bovon- on middenloop van de Mahakam oin daar rubber en ro- tan to zoeken, dio zij in OedjooTepoo vorkoopen; voor don prijs daarvan koopon zij bij de daar wonende staimnen oude kralen, dio zy als cenigen inkoop inoeborongon na con reia van 6 maanden tot andorhalf jaar. In hun vadorland truggo- koord dry ven zy cen zcor voordeoligen handol met do moogobrachte kralen onder hun oigen dorpsnonooten on de omwonendo staimnen. Ook do Kajan-Dajaks van do Mcndalam bezookon do verwanto staimnen aan de Mahakam on de Tawang, in hoofdzaak om van daar oude kralen naar huis te bringon. Door vorschillonde oorzaken is do prys daarvan veel lagor dan aan de Kapoeas, omdat veel oude kralen aan do Ma- hakam uit graven afkoinstig zijn ; do bevolking wil uit afsohuw dozo kralon niot gobruikon, maar ziet or niots in, ze aan v roe melon to verkoopon. Do kralen vormon niet slechts con huudolsartikel tusschon do staimnen onderling, maar vervullon

Dr A. W. Nieuwenhuis. Quor durch Borneo II, p : 224 e. v.

bovendene rol van ruilmiddol binnon den stam. Voor hot dagelijksch gebruik worcien daarvoor meer of minder kostbare kralen aan cen band van lianonvezels gregen ; mon koopt or varkens, aardvruchtou, ryat onz. voor. Volkeren, die niet, zoals Toradjas en Dajaks, in het binnenland wonen, maar aan zee, of op kleine cilandon, verkregon daardoor gunatiger omstandighoden om handelsverkeer over groote afstanden tot stand to brengen. Wij treffen dit dan ook aan bij volksstammen die stellig niet hooger, wollicht lager in beschaving staan clan de zoeoven genoemde binnenlandsche stammen. Wij zien (lit o. a. op de Kei-eilanden, waar de handel als ruilmiddol vooral gebruik maakt van borden — van het eenvoudigste nieuwerwetsche plaatelwerk af tot het kostbaarste oude Chi- neesche en Jajiansche porcelain — en van sarongs. Ook gongs, goudon en zilveren voorwerpen dienen als botaalmiddel. Een levendige handel in copra wordt gedroven met Chineseche en Ara- bische handelaren, vooral op Groot-Koi, dat een goed klapperland is.

Maar ook hancelseizen worden door de bewoners der Kei-eilanden ondernomen. Zij zijn geboren reizigers en trekkors, maar bij vele reizen is het meer- to doen om wat van de wereld to zien en avonturen te boleven, clan om veel handel te drijvon, want de meegenomen waren vertegenwoordigen slechts een geringe waarde.

Iets anders is het, als een groote, een soort volksrois ondernomen wordt, want het duel daarvan is voornamelijk, om booton en schuitjes te verkoopon. Do Kei-eilanders zijn op de omlligende cilandon als voorwaardigora van uitstekende booten bekend, en vooral bij schuiton van tamely ke afmetingen heeft een geheele familiestam daaraan meegewerkt; de boot is dus familiegoed, waarover het familiehoofd het beheer voert; hij z&l zo in overleg mot do oudston verkoopon, steekt den prijs or voor op, dien hij later weer besteed ten bate der familio, om schulden of booten te botalon, en vooral om een echtgenooto te koopon voor de jongelieden.

Wanneer dan nu een voldoende aantal booten klaar ligt, besluit men de grooto rois te aan- vaarcien ; men vaart uit als cen lange keten van schuitjes, op sleepouw genomon door een groo- tere boot, een soort van kotter; op dezen kotter bevindt zich do bcmanning en do proviand, terwijl in elk der schuitjos een man zit om botsingen to voorkomcn. VVcgons het grooto belang dezor roizon en de volo govaron, die do opvarenden van de zyde der booze goeaton bedreigen, heeft zich een zcor ingcwikkold on intorcssant reis- ceremonieel gevormd, dat door Pater Geurtjena in zijn boek „Uit con vreemdo Worok!" ¹⁾ uit- voerig wordt beschreven, on waarbij bijzondero aandacht verdiont hot heiligo vuur, dat op don vooravond van hot vortrok wordt aangestokon en tot don terugkeer dor reizigers niot mag uit- gaan. Geurtjona noemt dit vuur „hot zinnebeeld van het lovcn dor reizigers"; niet onwaarschynlyk cchter moot worden aangenomon, dat naar do hier heorschendo opvatting dit vuur hot oigon- lijke leven dor reizigers is, con voorbeeld van animisine dus, waarby do ziel of “zielesto!" in ,een of onder voorwerp gomaterialiseerd is, waarbij hot als voor den Archipel merkwaardig

i) pag. 144 e. v.

de aandacht trekt, dat dit dan op de Kci-eiland- den met \pm / 4500 handelskapitaal om daarvoor in juist een vuur is. Singapore waren in te slaan. De lading naar Blykt reeds uit het zeer uitvoerige en ingewikkelde Singapore bestaat uitsluitend uit kapok en reiscromoniel der Kci-cilanders welk een groote Mandarsche rotanmaten; zij is het eigendom van plaats dergelijke handelstochten in hun levenschipper en bemanning, met dien verstande dat de innemen, nog veel sterker is dit het ceval bij aan zeeanachoda over tweemaal zooveel ruimte beschikt als wonende volken van veel hooger beschaving, n.l. de den Hd van de bemanning. Ook het meegegeven Boegineezen en Makassar. Reeds in 1676 werd handelskapitaal wordt door den kapitein onder de door Amanna Gappa, het hoofd der Wadjoreezen te bemanning verdeeld, en ieders aandeel wordt door Makasser een hand- del- enden anachoda opgeteekend in het scheepvaartwetboek¹⁾ aingesteld, dat nog in grootscheepshandelsboek, waarin ook elks aandeel in de aanzien staat- bij do Boegineesche handelaren. Het lading staat voorneld. Ieder tracht te Singapore zoo werd in 18G9 met vertaling en aantekeningen voordeelig mogelijk te koop en te verkoopen ; uitgegeven door Dr. Matthes¹⁾. Toch moet men zichook van ieders aankoopen wordt door den kapitein niet voorstellen, dat dit de betekenis heeft van een aantekening gehouden. Te Madjene, worwaarts de stel van dwingende voorschriften, waaraan alle thuisvarende prauwen zich begeben, geeft de handelaren ver- plicht zijn, zich te onderwerpen. Dr. terugkomst der vloot uit Singapore een groote drukte Matthes waarschuwt dan ook: „indien (de Jezer) hierop de markt; men 'verkoopt of maaf] van de lading, iets denkt te vinden, dat naar onze begrippen slechts een koopt daarvoor artikelen, die in de Molukken eenigermate aan de eischen van een wetboek voldoet, gewild zijn: sarongs, vrouwenbroeken, vischlijnen, zoo zal hij zich zeer bedrogen vinden. Hijanker- touwen enz.; dientengevolge is een tamelijk verwachte eenvoudige een stuk, waaruit hij de belangrijke huisindustrie van deze goederen in het denkbeelden der Boegineezen in zaken van Mandarsche ontstaan.

scheepvaart eenigszins kan leeren kennen". De op deze wijze aangevulde lading wordt geheel „Amanna Gappa, die alles behalve... .. een in de Molukken verkocht, en voor de ont- vangst rechtsgleerde was, heeft slechts de onder de Wa- koopt men copra, schildpad, tripang, schelpen, djoreezen hier en daar verspreide bepalingen hertenhuiden, paradijsvogels enz., welke waren men trachten te verzamelen"). Maar in elk geval blijkt uit de Makasser rechtstreeks of door tusschenkomst van het bestaan van die verzameling, hoe belangrijk ook Chineezon, aan de daar gevestigde handelshuizen in die tijden de scheepvaart van Z.-Celebes reeds verkoopt. In Alakassci; koopt men dan nog, uitsluitend voor rekening der bemanning, petroleum was.

A Is de beste zeevaarders van Celebes staan en lucifers in, en keert vervolgens terug naar bekend de Mandareezen, die het land der 7 Babapoolo of Pambaoeang, waar de slot-afrekening riviermonden bewonen, dat zich langs de West- kust plaats vindt. De eigenaar van de prauw ontvangt 5 % van de van Celebes uittrekt, van den Zuid-Oost- hoek der Golf van Mandar tot aan het N. van Mamoeidjoe, bij total ontvangst; van de mot het voorschot gemaakte de Paloegolf; zc zijn van Boegineeschin staan de leden der bemanning I, de kapitein) Toradjaschen²⁾ oorsprong, maar sterk gemengd met af aan den voorschotgever.

Maleiers van Borneo. De andere groote route is die naar Batavia en Ondanks de scherpe concurrentie met de Padang; deze reis wordt gewoonlijk in Juli begonnen stoomvaart heeft zich de handelsprauwvaart der en in December beëindigd. De derwaarts Mandareezen met succes weten te handhaven, dank medegecoincin artikelen zijn bijna uitsluitend < : zij eenige voor deze vaart bijzonder gun- stige op Sumatra's Westkust zeer gezocht Mandarsche factoren. zijden en katoenen sarongs; voorts wat roukolie en kakatoe, 8, deels uit de Molukken meegebracht.

Uitvoerige inlichtingen omtrent deze vaart vindt men in het interessante artikel van van Vuuren¹⁾. De Prauwvaart van Celebes²⁾, in 3en- Isten Jaarg. der „Koloniaal studie". Wij zien daaruit, hoe deze gelost op bij do een of andere firma in do benedenstad gebracit, welke voor de verzending per handelsvaarten uitstekend georganiseerd zijn, en pakketboot naar Padang zorg draagt. Bij de prauw welke bijzonder omstandigheden hun voortbestaan, blijven 4 man achter, de overigen gaan met de mogelijk maken. De groote routes zijn: A. naar pakketboot meo naar Padang. Te Padang wordt Singapore on na terugkomst door naar de Molukken, zooveel mogelijk alles verkocht, en worden sarongs B. naar Batavia en Padang. en hoofddoeken van Europ. maakscl, go- batiktgoed, katoentjesen benzoï ingokocht; al les wordt in kiaten

De eerste reis wordt begonnen in October, tegen verpukt naar de firma te Batavia gezonden; hier het einde van den Oostmoesson ; in \pm 14 dagen zijn koopt men na aankomst vooral rood garon, wit goed, van de prauwen te Singapore, keeren in de eerste helft, prikkeldraad, katoentje enz. Bij het begin van den Molukken om de in Singapore gekochte waren daar Westmoesson wordt de thuisreis ondernomen. van de hand te doen. In Juli of Aug. is men dan thuis, Westmoesson wordt de thuisreis ondernomen. om in October opnieuw Westwaarts te stevenen. De afrekening voor deze reis geschiedt eenigszin anders dan bij de vorige. Men ziet wcl, dat men hier handels- organisatie is zeer-eigenaardig. De kapitein, inderdaad mcl een goed georganiseerd de anachoda, is meestal niet de eigenaar van de handelsvaart te doen heeft, die een belangrijke rol prauw, maar deze behoort aan een koopman te spelt in den goede- renruil tusschen het Oosten op Westen van den Archipel. Do heer Van Vuuren wijst

¹⁾ £)r. B. F. Matthes. Over de Wadjoreezen met er op, dat er eenige voornamc factoren zijn, welke hun Handel- en Scheepvaartwetboek. doze vaart de concurrentie kunnen doen volhouden tegen de etoom vaart. In de eorac plaatH de gunstige

²⁾ O. c. p. 40. ligging van Mandar in het centrum van don Arohi- pel, waardoor do prauwvaart naar vorkiozing van

Oost- en Westmoossoil kan profiteren ; in de tweede plaats het groot aantal tusschengelegen eilanden en oilandengroepen, zoodat men de reis in verschillende dtappen kan doen, voor het in- nemen van water en brandstof. De reis naar Batavia is in hoofdzaak gebaseerd op de voorkeur der bevolking van Sumatra's Westkust voor de geruite Boegineesche sarongs, terwijl op de thuis- reis een deel van de grondstoffen voor de sarong- weverij op Celebes kan worden meegenomen.

Gelijksortige factoren hebben de kleine prauwvaart in het leven geroepen, die zich richt op Paré-Paré op Celebes, Makassar, Ampenan op Lombok, Boedlóng, op Bali, SoemUawa, Grissec en Banjoewangi op Java. Onder de voornaamste artncelen-voor de heenvaart behooren die, ver- vaardigd van de vezels van den kowpalpm (Gebanga corypha), als vischnetten, en ligmaten, voorts kokosolie en copra ; in Makassar koopt men rijst, petroleum, zout, Chin, tabak, garens enz. in, op Lombok en te Banj oowangi vooral tabak. Een gunstige factor voor de instandhouding van deze prauwvaart is de omstandigheid, dat men op veel plaatsen van den Archipel Boegineesche reep, Mandarsche kolonies vindt, zoo b.v. te Ampenan ; van hen koopt men tabak en aan hen verkoopt men de vischnetten van kowwalvezels. Van wellicht evenveel belang als de prauwvaart van Mandar is die van Zuid-Bone, welke in de behoeften van de kleinere eilanden en de O.-kust van de Golf van Boni voorziet; zij berust vooral op de omstandigheid, dat Boni een groot uitvoer- land is van mais, terwijl voor de Toradja's van Rante Pao en Makalé, die na afloop van hun rijsttoest damar gaan zoeken in het gebied van Alalili, aldaar veel rijst moet worden ingevoerd; zoowel voor den uitvoer van djoegoeng (b.v. naar Pal ini a) als voor den aanvoer van rijst to MaliJizor- gen de Bonische prauwvaarders; bovendien vee- ren zij ook nog tabak van Boni on Wadjo mode.

Zagen wij bij do tot nu besproken volken van den Archipel dat geen enkel ervan zonder ruil- verkeer is, dat eigenlijk bijna overal reeds ruil- middelen gebruikt worden, en dat bij sommige, ook meer primitieve, stammen, de handelsgeest tamelijk ontwikkeld genoemd kan worden, het hoogtopunt van den Inlandschen handel wordt toeh pas gevonden, waar men een ontwikkeld inarktverke. er heeft, clus pasars of vastgestelde clagon. Voorwaarden daarvoor zijn veiligheid van persoon en good, vreedstoestanden, nieerdere arbeidsverdeling, en storkere differentieatie binnen den stain of de groep wat behoeften en productie betreft. Zoo vindt men dus hot pasar- wezen tot bloei gekomen by do meeste volken van Sumatra, voornamelijk bij de bewoners dor Padangscha⁶ Bovnlanden, maar ook bij Aljehcers, Lamponyers, Bataks, enz. Wat het luatstgenooindo volk betreft, do onan, lifja, of pakan, zooals daar do niarkt genoemd wordt, speeldo wol roods van ouds een grooto rol in het binnenlandscho handelsverkeer, maar sedert door Gouvernomontsinvlod do veiligheid in do Bataklanden zooveel grooter is geworden, be- zoekt men wol marktplaatsen op dagreizon af- stand. Ook by Boegineezen on Makassaren, in do Minahasa, in ^-OJJornco heeft men vaste mark- ten on voorts op tai van pluaton, waar in hoofdzaak do aanwzigheid van Wcatorscho of Ooster- schc vreedcindingen zo hoeft doen ontstaan. Maar hot voornaamac land van de pasurs is toeh,

bch&IvcSumatra's Westkust, Java, met Madocra on Bull en een deci van Lombok.

Uit een historisch oogpunt beschouwd heeft de handel dor Javanen een zeer eigenaardig verloop gehad. Er is con tijd geweest, dat Java het monopolie had van den handel op do specerij- cilanden¹⁾; tot ± 1511, het jaar der verovering van Malaka door de Portugeezen, is dat zoo ge- bloven. Ja, hot is wel buiten twijfel, dat de Hindoc- Javanen tot op dien tijd de werkelijke groothan- delars van den Archipel zijn gewest. Ja- vaansche schepen met Javaanscho bemanning voerden de producten dor Molukken naar Java, waar Chineezen, Voor- Indiers, Perzen en Ara- bieren de specerijen moesten komen oopkopen voor het verdere vervoer naar het Noorden en het Westen. En niet tot de specerijen dor Moluk- ken beperkte zich de handelsvaart der Javanen ; sandelhout en was werden aangevoerd uit den Timor-archipel, rijst en weefsels uit Zuid-Celebes, diamanten uit W.- Borneo, goud, kaifer en ben- zoe uit Palembang, rijst uit Malakka.

Verschiedene factoren hebben aan dien groot- handel onherstelbaar nadeel toegebracht; de ontdekking der Molukken door de Portugeezen, de verzwakking van den politieken invloed der Javanen in den Archipel, de invloed der Hollanders, die aan de Chineezen ten goede komt, dit alles doot den Javaanschen groothandel to niet gaan, terwijl ook langzamerhand de Chineezen don tusschenhandel in handen krijgen.

Ongetwyfeld heeft de Hindocolonisatie een zeer grooten invloed gehad op do groote ont- wikkeling, we lke de Javaansche groothandel tot hot begin der 16cle eeuw gekond heeft. Maar het is wel aan te nemen, dat reeds vóór de komst der Hindoes' een lovendige binnenlandsche handel op Java zelf gedreven werd. Hoe anders zou hot to verklaren zyn, dat op Java reeds voor de komst dor Hindoes' inheemsch geld gevonden werd, in den vorm van een stukjo lak- of droppijp, met een stempeltje er in gedrukt. En een ander bewijs van den omvang van den binnenlandschen handel op Java in voor- Hindoesche tijden is te vinden in de groote ontwikkeling van het niarkt- wezen. Immors een oud-Javaanscho instituut is dat dor periodieke, om de 5 dagen in eenzelfde dorp plaats hobendo pasar's, met dien verstande, dat daardoor een markt- cenntruin met de 4 daar het dichtst omheen liggende dorpen in onderling handelsverkor werd gebracht. Zoo ontstond do oud-Javaanscho marktweck van 5 dagen, nog altijd in gobruik; Kliwon, Legi, Piling, Pon on Wage. In een kring van 5 dorpen is dus steeds in dorp A. de markt on Kliwon, in B. op Legienz. (zio ook TIJDREKENING). Dat nog steeds deze kleinhandel op de pasars in een land als Java mot zijn dichte bevolking en vruchtbaren bodoin van buitongewone betekenis is, spreekt van zelf. Bozo betceekonis van don kleiuhandel wordt nog verhoogd door twee oiuandigheden: ton eerste doze, dat zulk een groot percentage van do Javaanscho bevolking kleinlandbouwor is, dat een dool van den oprongst van zijn grond te geklo meet, makon voor hot aanschaffen van allerlei benoedigdhoden; ton tweedo : hot feit, dat,

*) Vgl. voor het volgende Mr. C. Th. v. De- ventor. Overzicht van don Econom. toe stand dor Ini. bevolking van Java en Madoera (1904) §§ 13 on 14.

wegens het overheerschen van dwerg- en kleinbedrijf in den landbouw, do landbouwer uit zijn grond in het algemeen niet voldoende opbrengst haalt om in zijn levensbehoefte en die van zijn gezin te voorzien. In don „schralen tijd“⁵ moot dus in het tekort worden voorzien door de z.g. nevcn- bedrijven, het vlcchten van matten, het weven, het bakken van potten enz., welke bedrijven door den man zoowel als door de vrouw en de grootere kinderen kunnen worden uitgeoefend. Voor al deze producten moot dus weder eon afzet gezocht worden op de markten. „Op den Jav. pasar“⁹) zegt Mr. v. Deventer „wordt het heele Ini. dorps- leven van stoffelijke behoeften voorzien, terwijl ook de behoefte aan gezeUigheid haar deel krijgt. Een Javaansche markttag is daardoor — nicer dan bij ons — handelsdag en feestdag tevens; en me er ook dan bij ons de boerenvrouw, is het de Jav. desa- vrouw, die verreweg den meesten klein- handel drijft; zij is kleinhandelaarster in merg en been. Haar talent „om op de kleintjes te passen“ bij koop of verkoop is in zijn soort onverbeterlijk. De rijsthandel, de waroeng-handel — dat is, het te koop bieden in „stalletjes“ van allerlei eet- waar —, de vruchten- en groentenhandel, berust zoogoeed als geheel in haar wel vertrouwd handen. Wat er op deze wijze in opgewekte stemming op de periodieke pasar's in de Jav. desa's verhandeld wordt, is enorm. Maar degene, die hier handeld, is een vrouw, de Jav. bakoel of koopvrouw, die dan vaak tevens plaatselijk „rondventster“ wordt.

Van dezen handel kan met recht ook thans nog gezegd worden, wat een lid der Mindere Welvaarts- commissie, de heer Hoevenaars, opmerkt om- trent Kedoe: „De handel is belangrijk te noemen, dewijl een ieder, die wat bezit, zijn toebehooren in't ruilverkeer brengt. Van de verkoopster, die hare waren aanbiedt in do waroeng, den jongen, die met zijn duiven ter markt gaat en den dag- werker, die zyn kleeren veilt voor eenige stuivers, tot den goeoden landbouwer, die de opbrengst zijner velden, zyn tabak en katjang voor / 100 en meer aan de markt brengt, wordt er handel ge- dreven door bijna alien zonder onderscheid van leeftijd en kunne. Over't algemeen is het verhandelde zeer gering in waarde en verdient de handel alleen beduidend te worden geheeten, omdat hij zoo algemeen is en de dagelijks verhandelde kleine bedragen, doort' groote aantal, aangroeien tot aanzienlijke Bommen“⁷).

Enkele eigenaardigheden van dezen kleinhandel inogen hier niet onvermeld blijven. Vooreerst een voorbeeld van Javaanschen kettinghandel. Op den pasar te Mfinfes, afd. Anjfir, res. Bantam, wachten kleinhandelaors, dikwijls onder eon cent op zak, '8 morgens heel vroeg de verkoopers op; wordt de waar tegen den geboden prijs — die even wel nog niet uitbetaald wordt — afge- staan, dan wordt ze op dezelfde wijze verkocht aan een volgende opkoper, en zoo voort tot ze eindelijk in handen der verbruikers komt. De verkoopers, die gewacht, of in dien tusschentijd iets ander verricht hebben, ontvangen dan eerst hun geld. Waarschijnlijk komt dit systeem ook voor op andere markten“⁸).

De kleinhandel op de pasafs is veelal wat men

welcons inidellijken ruilhandel noemt, d.w.z de Inlandsche landbouwer komt ter markt, om voor het geld, dat hij voor zyn producten ontvangen heeft, omiddellijk weer artikelen voor zyn huis- houding, kleeren enz. te koopen. Maar ook van rechtstreekschen werkelijken ruilhandel wordt in de Welvaartsverslagen nog melding gemaakt, o.a. van sommige afgelegen gedeelten van Tjian doer, waar weinig geld in omloop is, en in de vloeegere afdeling TrSnggal^k *). Van den eigen- aardig verschijnsel op handelsgebied maakt Mr. v. Deventer nog melding, als een bdkijs tevens, dat er ook bij de Javanen wel aanleg voor handel schuilt, die uitgaat boven den klein- handel op do pasar's, n.l. van de zoogenaemde „karboewmenschen“ in de vroegere residentie Bagelen (tegenwoordig afd. dor res. Kedoe). Ken zesta) mannen, so ms ook vrouwen, laadt de vrachtkar van een hunner vol met producten uit Bagelen, zooals suiker, aardewerk, eieren, enz., en deze menschen trek ken of duwen deze kar gezamenlijk voort naar Seinarang, waar de lading verkocht en een andere lading, vooraf vise]] . ingekocht wordt. Nadat zij de kar weer naar huis hebben getrokken“ wordt de lading daar van de hand gezet.

Tenslotte nog iets over inheemsche ruilmid- delen, welke, hoewel niet van vreemdingen af- komstig, toch meer het karakter van onze munten of ons papiergeld dragen.

In de eerste plaats vermelden wij het z.g. „ringgeld“ van hot landschap Koerintji. Tot voor korten tijd algemeen en thans nog spora- disch vindt men daar als pasmunt in omloop metalen ringetjes, gewoonlijk messing, van 1 a 1.5 c.M. diameter en 1 ft. 2 m.M. dikte, die ge- heel de rol van geld vervullen. Wel is waar werdtsn ze slechts in een beperkt gebied gubruikt, jnaar daar dan ook zelfs om groote bodragen, zooals den bruidschat, te voldoen.

De waarde ervan wordt zeer verschillend opgegeven, en Joopt uiteen van 2| cent tot ± ^{*/3}cent; blijkbaar is railing (tegen andere munt weinig voorgekoinen. Zij worden bij honderd stuks met touwtjes verbonden tot 66n bos; deze boason werden wederoin aan touwtjes geregen en z<6 een groote hoeveelheid om hals of arm gis- dragen.

Do ringetjes worden of in gietvormen gegoten, of op de wijze, bekend onder den naam *a die, perdu*. In Koerintji heeft men op vernuftige wijze volgens dit proc66 een groot aantal ritig- tjes gelijk weten to gieten. Men sohuift over een glad, volkomen cilindrisch staafje kle een groot aantal ringetjes van was, in vorm en grootte gelijk aan do mousingringen die men wil mu ken. Hot gechoel wordt nu eerst zorgvuldig met een dunne kloilaag omgeven; daarna mot een dikker, zodat een vierkante kleistaaf ontstaat, met een diehoekig gleufje van onder waardoor de was- ringetjes nog even zichtbaar zijn ; vier van znke staafjes worden tot een vierzijdig afgeknotte kleipyramide samengevoegd, aan het ene eiudo met eon groot rond gat, aan het andere twee kleine gaten, die mot het eerste communiceren. Nu wordt het gesmolten metaalmengsol, koper en tin, van boven ingegoten; het doet de wasringen smelten en neemt hun plaats in. Na afkooling

⁵) Welvaartsverslagen Via. DI. I p. 22.

i) Mr. C. Th. v. Deventer, p. 98 en 99.

*) Welvaartsverlagen Via DI. I. p. 19.

³) id. p. 22.

wordt de vorm gebroken on kan men do ringetjos van de staven nomen en wat bijwerken.

Het ambt van "muntmeester" zou volgens 66n berichtgevr (Kooronian) aan e6n bepaald hoofd, volgens een anderen (Ployto) aan twee pagawei's toekomon : volgens con dorclon (Saurel) zou het icdercen vrij staan, deze ringen te maken, maar zou de kunst alleen in Koering Rawang, ten Westen van het meer van Koeintji, beoefend worden ³⁾).

Ook een voorbeeld van hetgeen men Inlandsch *bankpapier* zou kunnen noemen vindt men in den Archipel, n. 1. op het eiland *Boelon*, ten Oosten van den Zuidoostarm van Celebes. Daar werden kleine stukjes gewezen stof als hoofdbetalingsmiddelen gebruikt, on in het begin alleen door den Sultan en de Rijks grooten uitgegeven. Deze banknoten, 15 bij 15 of 17 bij 17 c.M., groot, worden op afzonderlijk ke weeftoestellen vervaardigd; alleen deze zijn geldig, anders stukken stof uit een of andere lap weefsel gesneden zijn waardeloos. Zij hadden inderdaad zeer veel van werkelijk bankpapier, van schuldbeckentnissen, want van tijd tot tijd had een intrekking van de in omloop gebrachte doekjes plaats, tegen een koers van 4 voor 1 cent. Toon later ook aan de lagere beambten de ver.vaardiging werd toegeestaan, verschenen groote aantallen doekjes van verschillende kleur en patroon op de markt. Eerst in don laatsten tijd is dit doekgeld geheel door zilver geld verdrongen ⁴⁾.

T. J. By
>-P **INDISCHE ONDERNEMERSBOND.** Dit

lichaarh is opgericht den lien November 1922 en is gevestigd te *Batavia*. Doel: de bevordering van de maatschappelijke belang van in Nederlandsch-Indie werkende ondernemingen en bedrijven. Volgens artikel 5 der statuten handelt de Bond in samenwerking met den in Nederland govestigden „Ondernemersaad voor Nederlandsch-Indie" (zie aklaar), van een lk lichaam tovons de bobartiging der belang van den Bond in Nederland is opgedragen. De statuten werden goedgekeurd bij Gouvernementsbesluiten van 18 Beccember 1922, No. 27 on 5 J uni 1923, No. 32. Lid kunnen zijn: in Nederland, Noderlandsch-Indie of ciders gevestigde naamloozo vennootschappen, handelsvennootschappen ondcr firma on personon, die ondernemingen van landbouw, industric, handel, scheepvaart of verkeer in Nederlandsch-Indie uitoefenen, bene vens rechtspersoonlijklicid bezittendo vorceningen van zulke vennootschappon of personon. Do loden zijn ingedcold in groepen, welcke in a arc! overeenkomstige bodrijvon uitoefenen, of die door do plauts hunner veatiging ovorcnckomstige bolangen hobben. Do navolgonco groepen niaakton ultimo 1923 deel uit van clen Bond: Vorkerswcczen te land : Stoomvaart on aanvervan te bodrijven; Suikercultuur; Oost-Java Tabakscultuur; Overjarigo cultures Java; Sumatra l'libuka cultuur; Overjarigo cultures Sumatra; Niouwcro cultures; Industric in het algemccn; Potroloum inductrio; Gas- on olcctriciteitsbodrijvon; Mijnbouwindustrio; Handol; Nedcrlandsche l'lundol-Maatschappij; Bankwezon.

Hot Dagelijksch Beatuur bestond ultimo 1923

*) H. W. Fisher. Intern. Archivfiir Ethnographic. Band XXI p. 99 o.v.

4) Jhr. Joh. Elbert. Die Sundaexpedition.

uit do heeron: J. L. van Houten, President van dcFactorij elcr Nederlandsche Handel-Maatschappij. Voorzitter; Mr. J. F. A. M. Buff art, President van de Algemecho Verecniging van Rubberplanten ter Oostkust van Sumatra : Jr. *Wouter Coo 1,*

Voorzitter van do Bestuurdcrscommissio der Verecniging van Nederlandsch-Indische Spoor- on Tramwegmaatschappijon: C. v. d. Linde, President-Dirccteur van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij : W. Muurling, Hoofdvertegenwoordiger van de Bataafsche Petroleum Maatschappij en Mr. Dr. D. Talma, Voorzitter van hot Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indie. Mr. J. J. W. Eekhout, bij de oprichting van den Bond tot-seerctaris^-benoemd, werd begin 1924 als zoodanig vervangen door Mr. J. van Vollenhoven. Tezelfdcr tijd werd besloten tot reorganisatie van het bestuur van den Bond, en wel zoodanig, dat ingesteld werd de functie van „gdcdelegerd lid van het Bestuur" aan welk gdcdelegerd lid de leiding der dagelijkschc werkzaamheden van den Bond werd toevertrouwd. Als zoodanig is benoemd de Heer W. C. van der Meulen, chef der afdeeling Algemeene Zaken bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij to Amsterdam?.. zijne nieuwe functie in Mei 11J24~ vaardde. Gcdurende het eerste vereenigingsjaar nam de Bond, naast verschillende andere kwesties, / o.a. die der herziening van het Indische belastingstelsel in studie, als me de die der vertegenwoordiging van de voornaamste ondernemersgroepen in den Volksraad, terwijl ook de reorganisatie der borgcultures, in het bijzonder in verband met de Rcgceringsplannco tot het inatelen van Kamors van Landboww, in zijn be-moeingskring werd gotrokkeiv^

ZEEMACHT. A. *Tank en sa mens telling der J!* vlool, *maritiem verdedigingssysteem.* Ten aanzien der marine was de eerste maatregel dor in 1816 in Indio aangekoom commissarissen-generaal het instellen der Koloniale Marino (Res. van C.G. dd. 5 Nov. 181G, No. 13). Deze marine was, zoowel wat materieel als wat personeel betrof, volkomen afgeschicden van de Nederlandsche zeemacht, haar doel was voornamelijk het tegengaan van zeeroof. Voorts werd bij K. B. van 25 Maart 1818 No. 40 de sterko der Nederlandsche zeemacht in Indio bepaald op 2 fregatten en 4 korvotton of brikken. Van een stelsel van niaritime verdediging was voorloopig nog geen sprako.

De Koloniale Marino beantwoorde niet aan hot dool, zoodat in 1821 bovendien een civicle marine word ingesteld (besluit van 11 Oct. 1821, No. 1, Ind. Stb. 1821, No. 37), uitsluitend bestaende uit kleino vaartuigen, geheel bemand met inlanders en bopaaldelijk aangewezen voor bestrijding van zeeroof. Als gevolg hiervan bohicld de Koloniale Marine alleen de grootere vaartuigen, terwijl het contingent Europeanen werd uitgebreid. Do civicle marine voldeed in het gohcel niet en word in 1827 aanmerkclijk ingokrompen, de ovorblijvende 10 prauwen werden bohouden onder don naam van residentiovaartuigen.

Bij K.B. van 1828 no. 150 werd een commissio benoemd om oenigo vraagpunten betreffendo hot zeewozen te overwogow. Zij stelde o.a. voor do stork to van hot Noderlandsch oskader in Oost-Indie niqt to wijzigen en de Koloniale Marine to behouden. Voigona deze commissio zou hot Noderlan ds ch eskador in Indio dienen „om Z. M.

„vlag zoo door vreemde Europeesche schepen, als „door inlandsche vorsten en volken te doen cor- „biedigen en vooral op deze laatste met eenigen „nadruk te imponeren ; tor overbrenging van mi- „litaire macht, welke ter bescherming (ter onder- „scheidene bezettingen en ingezetenen op be- „dreigde punten zich vereenigt, en om tevens in „overeenstemming met derzelver aanvallen of „verwering van de zeezijde inoede to werken, en bij „grooten togenspoed, hetzij van de landmacht, van de kleine vaartuigen, op deze oorlogs- „schepen te kunnen terugtrekken, om beveiligd „te worden.“

Het advies der Commissie. had het K.B. van 4 November 1832 No. 16 tengevolge, waarbij de bostaand sterkte van het Nederlandsch eskader in Oost-Indie werd gehandhaafd en nog eens uitdrukkelijk werd bepaald, dat de administratie van dit eskader geheel zou behooren onder het Departement van Marine ; tevens werd de taak der Koloniale Marine in dit besluit zuiver geformuleerd, terwijl de Gouverneur Generaal wordt uitgenoodigd deze aanwyzingen tot een stelsel en plan uit te werken. Deze opdracht gaf aanleiding tot een langdurig overleg tusschen de betrokken autoriteiten, waarvan het ietwat onverwacht gevolg was, dat bij K.B. van 13 Maart 1838 No. 50 werd besloten tot opheffing der afzonderlijke Koloniale Marine. De bewoordingen van dit K. B. waren niet zeer duidelijk, zoodat het door het K. B. van 9 December 1841 No. 120 werd bevestigd en aangevuld. De aanwezige vaartuigen der Koloniale Marine zouden in den volgorde worden bemand door personeel, dat door het Nederlandsch eskader zou worden verstrekt, aangevuld door een aantal inlandsche matrozen. De residentie-tievaartuigen bleven behouden onder den naam van civiele- of residentie marine, welke benaming weldra werd overgezet in gouvernementmarine. (Ind. Stb. 1842, No. 27).

Als taak der marine werd genoemd:

a. Het beschermen der kust tegen zeeroovers;

b. het doen van militaire expeditien tegen vijandelijke Inlandsche vorsten;

c. het afweren van Europeesche vijanden en kapers, vlagvertoon en het doen van wetenschappelijke reizen.

Deze opvatting stemde overeen met het aangevaarde stelsel, n.l. verdediging van Java alleen ; de marine was te zwak om welken vijand ook slag te leveren en zou er zich dus toe moeten bejalden de troepen van de buitengewesten naar Java over te brengen en verder steun te verlenen bij de verdediging van de kusten van Java.

Bij K. B. van 24 Juli 1843 No. 50 werd de sterkte der vloot in Indie gewijzigd in verband met de toevoeging van stoomschepen, en terwille van bezuiniging. De onzekere toestand van 1848 maakte, dat men in Nederland meer belangstelling gevoelde voor de defensie en men algemeen tot de opvatting kwam, dat de marine niet voldoende was toegerust. Als gevolg hiervan werd bij beschikking van 14 Februari 1852 No. 57 door den Minister van Marine een commissie benoemd „ter beantwoording van eenige punten betrekkelijk het zeewezen van den Staut“. Ten aanzien van Oost-Indie was de Commissie van oordeel, dat wij aldaar geen toercikende macht konden vereenigen om deze eilanden niet redelijk kans op goed gevolg tegen de aanvallen van overmach-

tige Europeesche vijanden te verdedigen. Do rin zou in geval van oorlog, volgens de commissie, een niet onbelangrijk aandeel kunnen nemen van de verdediging der kostbare bezittingen door onderschepen van transportatjepon, door nachtelijke aanvallen op de vyandelijke scheepsmacht zelf, wanneer de expeditie de kust nadert, in het woord zij zou veel kunnen doen, om den vijand aanmerkeliijk schade toe te brengen. Als steun-punt der vloot voor Soerabaja aanbevolen.

De Commandant der Zeemacht in Indie meende daarentegen, dat aan de marine de hoofd-rol bij de verdediging behoorde toe te komen en zij in elk geval zoo diende te worden ingericht, dat zij den vijand ter zee zou kunnen bevechten. Na langdurig overleg werd in 1858 de taak der zeemacht aldus geformuleerd :

1. Strijdvaardig zijn in geval van aanval of blokkade door een Europeesche mogendheid ;

2. Optreden tegen Inlandsche vorsten en volken ;

3e. Bestrijden van zeeroof;

4e. Bekruisen van den gelieclen Archipei;

5e. Doen van hydrographische waarnemingen en in kaart brengen der waarwaters.

Bij deze omschrijving werd voor het eerst de beveiliging tegen buitplaatsch go weld op den voorgrond gesteld. In onderling overleg tusschen de Ministers van Marine en van Kolonien werd de sterkte der vloot bepaald op 2 wachtschepen, 8 schroefkorvetten, 2 stoomtransportschepen en 18 kleinere stoomschepen.

Naar aanleiding van zeer ongunstige uitlatingen van den toenmaligen Minister van Marine werd in 1862 door de Tweede Kamer een enquête ingesteld. De hertoe benoemde Commissie sprak ten aanzien van Nederlandsch-Indie het volgende als haar meening uit: „De verdediging van Nederlandsch-Indie tegen een ernstigen aanval van een zeemogendheid van den eersten rang door een vloot is niet wel mogelijk, evenals in het „moederland (moot in Indiï een goed deel der verdediging voor rekening der landmacht komen. „Een landing op grooto schaal op de Noordkuht „van Java is niet te beletten“. Overigens is dit onderzoek niet tot bijzondere voorstellen.

In 1864 beoemde de Minister van Marine een Commissie ter beantwoording van de vraag aan welke vereischen het inatriciel in Indie behoort te voldoen. De Commissie verdeelde de noodige geoordeelde vloot in tweeën, n.l.:

A. vaartuigen bestemd ter handhaving van het gezag tegenover de Inlandsche bevolking;

B. schepen uitsluitend bestemd ter bescherming tegen een aanval van buiten.

Voor dit doel achtte zij gepantserde vaartuigen noodig, het duurde echter tot J 876 voor hot eerste gepantserde schip, do Prins Hendrik der Nederlanden, in Indie aankwam.

In verband met de gevoelde behoefte aan een betere regeling van het financieel beheer tier zee-macht in Oost-Indie is op grond der hier aangegeven splitsing hot K. B. van 16 Nov. 1866 No. 80 nopens de vaststelling der grondslagen voor de afscheiding der Marineuitgaven in Nederland en Nederlandsch-Indie tot stand gekomen. IJ oewel niet in dit besluit zoo genoemd, werden de hier-voor genoemde deelen der vloot onderscheiden met de benaming Indische Mil. Marine om auxiliair eskader, beide deelen zijn echter bemand met personeel der Nederlandsche zeemacht. (Over de

ZEEMACHT.

gevolgen van dit besluit ten aanzien van beheer over en verantwoordelijkheid voor de vloot zie hierna onder B).

In art. 2 van geïnde besluit wordt bepaald, dat de sterkte der zeemacht in Nederlandsch-Indië jaarlijks door de Ministers van Marine en van Kolonien zou worden vastgesteld.

Bij de Marinebegroting van 1870 decide Minister Brocx mede, dat de Regcering van plan was het eskader in Nederlandsch-Indio, „dat, wat „hot typo van schepen aangaat, geheel onvol- „doende kan geacht worden oin togen een bui- tenlandschen vijand te agccren" in te krimpen.

Doze gedachte, dat de hoofdtak der Marine in Indie is de zorg voor inwendige rust en veiligheid is vele jaren gehandhaafd. Zoo were! in 1875 door den toenmaligen Minister van Marine de taak der vloot in Nederlandsch-Indie aldus omschreven: „De Indische Mil. Marine vormt het hoofdb- „standdeel der Indische Zeemacht. Haar roeping „is handhaving van het Nederlandsch gezag in „den Archipel, en het houden van politietoezicht „in de Indische wacrcen. Het auxiliair eskader „kan zich wijden aan de behartiging der handels- „on diplomatieke betrekkingen. In buitengewone „omstandigheden, in geval van oorlog met een „inachtigen inlandschcn dan wel met een buiten- „landschen vijand komt het auxiliair eskader de „Indische Zeemacht tchulp".

Ook in het gemensehapplijk rapport van de Ministers van Marine en van Kolonien van 1/14 Juni 1891, Kabinet L 7, Bureau B No. 251, dat by Kon. Kabinetsrecript van 12 Juli 1892 No. 16 aanvaard word als leidraad voor het verdedi- gingssystem van Nodcrlandsch-Indic, is slechts Hjjrake van de verdediging van Java, waarbij de vloot een ondergeschikte rol speelt.

Toch won langzamerhand de meening veld, dat j uist con krachtig auxiliair eskader het voormaai- ste deel der zeemacht behoorde te zijn. Een bclct- scl tot doorvoering dezor godachte was evenwel de bestaende verdccling der uitgaven. Door het Departement van Marine word on geklelijke re- denen het aantal schopon van hot auxiliair eskader juist ingekroipen, terwyl meermalen daar- uun schepen in slechten staat worden toegevoegd, zoodat langcziuric herstellingon niet uitbleven, terwyl door de voortschrijding (ler techniek de kleine Behcepjes dor Indiacho Mil. Marine alle go- vechtswaardc verloren, waardoor een strevon ontstond ten lasto van de koloniale middolon steeds grooter en krachtiger oorlogsbodoms te bouwen. Een nieuwe regcling bleek noodzakelijk. OJJ deze jnateric tot regelen word bij K.B. van 31 Juli 1889 no. 27 con Staatscommissio ingesteld tot hot uitbrengen van advies omtrent do vraag of de bestaende indeeling der zeomacht in den Nc- clurland8ch-Indischo Archipel overconkomstig het besluit van 16 November 1866 No. 80 al dan niet bolioordo te worden bostendig.

Langdurig beraadslagingon over don arbeid dozer Commissio loidden ton slotto tot hot K. B. van 27 Juli 1896 (Staatsblad No. 141), het zoog- naamde fundamontcel besluit, nopens de verdc- cling van do uitgavon voor do zeomacht in Nedor- landsch-Indio over Staats- on Indische bijdragon, en hot uitvoeringsbesluit van 4 J uni 1897 (Staatsblad No. 163), waarbij de sterkte en samenstclling dor zeomacht werdon geregeld. De verdcloing in Ind. Mil. Alar, en NoderlandKch Eskfdor word daarby bohouden, doch de saainstelling van de

bcide deelen, waaruit de maritieme weermacht zou bestaan, word veel scherper aangegeven.

Als grondslag voor de sterkte en aamstelling van het Nederlandsch eskader in Indie gold de volgonde omschrijving van haar taak:

1e. het beschermen van de kleine oorlogsach- pen, mail- on pakke- booten ;

2c. beschermen van de gemeenachap met de buitenbozittingen;

3e. beschermen van de kustplaatcn tegen coup de mains ;

4e. harcclcren eenor vijandolijke transport- vloot en bomooilijking van het debarkement.

Hieraan werd nog toegevoegd „het handhaven der neutraliteit".

Voor dit doel werden G kmisers in Indie noodig geacht, welke later door pantserschepon werden vervangen.

Terwille van minder belangrijke on niet princi- peele veranderingen werd het K.B. van 4 Juni 1897 gewijzigd bij K.B. van 27 Juni 1901 (Ned. Stb. 191); K.B. van 15 September 1909 (Ned. Stb. 309) on K.B. van 7 Juli 1919 (Ned. Stb. No. 467).

Inmiddels deed zich weldra opnieuw de nood- zakelijkheid gevoelen het vraagstuk van een doel- inatigo samenstelling en indeeling der zeemacht in Nederlandsch-Indio en de verdeeling der kos- ten over de Staats- en de Indische begrooting on- der de oogen te zicn, zoodat bij K.B. van 3 April 1906 No. 39 een Staatscommissio met een hircoc strekkende opdracht werd ingesteld.

Deze commissio kwam tot de conclusie, dat een Koninklijk Marine voor Nederlandsch-Indie moest worden ingesteld met eigen materieel en eigen personeel onder uit- zittende verantwoor- delijkheid van den Minister van Kolonien. Als voornaamste doel dier marine werd aangegeven do verdediging van Nederlandsch-Indie tegen buitenlandsch gwelcl en het handhaven der neutraliteit on verdor de zorg voor rust en orde in den Archipel, vlagvertoon on hydro- graphischen dienst.

Dezo voorstellen zyn niet aanvaard, de Rogce- ring kon zich mot do voorgestelde splitsing der zeomacht niet verenigen, waarop bij K.B. van 5 Juni 1912 No. 60 een zeer uitgebreide Staats- commissio werd ingesteld con de verdediging van Noderlandach-Indic in vollen omvang te bestu- doren.

Doze commissio was van oordeel, dat gebroken moest worden mot het in 1892 aanvaarde stelsel van verdediging van Java alleon on atelde daarte- genover doze grondslagen :

1c. aan elke paging tot schonding van onze ncu- raliteit in den geheolon Indischen Archipel krachtadag het hoofd te bieden ;

2c. nan een vijand, die zich opmaakt tot ver- mcestering van ons koloniaal bezit niet allen de verovering van Java, doch ook do inbezittinge van de buitenbozittingen te beletten.

Als gevolg hiervan kwam zij tot dezo conclusie: „Do verdediging van Nederlandsch- (ndio togen „een buitenlandschen vyand en de beschorming „der onzijdigheid duaronder begrepen, behoort in „„hoofdzak door de zeomacht te geschieden." Daarbij stelde de commissie zich op het stand- punt, dat de kans zondor bondgonoot te staan te- genover een grootc zeomogendheid uiterst gering is en dus by de samenstelling der vloot niet het oog moet worden gevestigd op do voile machts- ontwikkeling van zulk een mogontheid tegenover onze srydmacht. Op grond van een en andor

Minister van Marine.

Minister van Marine exi
Minister van Kolonien.

Minister van Kolonien.

C. *Civiel en personeel bij Departement der Marine te Batavia, bij Marine-Etablissement, voor xerving van Inlandsche schepelivgen, voor beheer van aan In die toebehoor endc voorraden geheel. / ten deele ten behoeve van de zcmacht bestaande.*

Aanwizing Inspecteur van Administratie, Chef van den Geneeskundigen dienst, c.q. van den Inspecteur over de Marinestoomvaartdienst.

Voordracht benoeming Com-I mandant Zeemacht, aanwizing officier machinist d.d. werkluigkundig ingenieur bij hot Marine-Ettfblisse inent.

Ove rig civiel en militair persooncl hierboven bedoeld, waar- bij de Minister van Marine in- vloed kan uitoefenen op de .aanwijzing van het benooidig' de Militaire Personee).

D. *Aanbouto en uitrusting van het materieel bedoeld in art. 2 van het Kon. Besluit van 27 Juli 1096, S. No. 141, enz.*

Aanbouw en uitrusting van het I materieel sub a van genoemd | besluit, (Ned. Esk.)
Aflissing van dit materieel.

Vaststelling en tijdelijke wsi- zing in de sterkte van het ma- torieel sub a van genoemd be- shiit bedoeld, vaststelling, aanbouw en eerste uitrusting van het materieel sub b, can d van genoemde Kon. Beslui- ten (Ind. Mil. Marine.)

Wijziging in sterkte en uitrusting van het materieel sub b, c en d van genoemile besluiten ; overgang van dit materieel naar andere diensten c.q. ge- heel afvoering uit de orga- nisatic.

E. *Onderhovd en hcrsrellingen aan materieel en de dxiarvoor noodige inrichlingen.*

Wijzigingen of grootc herstel- lingen aan de schepen van het Nederlandsche Eskadcr.

Bemanningen der schepen voor zoover deze van invloed zijn voor he I onderhoud van het materieel.

Alics, t.w. inrichting Departe- ment der Marine, Marine Eta- blissement, magazijnen, pyro- tech nische werkljlaat8 cn%, uitgezonderd het hiervoor ge- noemde.

F. *Voorraden noodiy voor de be/ionflen van de «cheep»/nacht, zoowel in tyd v(i7b vrede, a ls van oorlog.*

Voorraad kleedingstukken voor Europeesche schepelingen, en- kele voedingsartikelen voor repatrieerende schepen, aan- schaffing en keuring van art. en torpedobehoeften, zeein- slrunienten en enkele andere artikelen.

Al het overige waarbij de Mi- nister van Marine, in verband met J) le kolom, vcll invloed op het benooidige uitoefent.

G. *Ocbruik hetvjek van de ucheepumacht (/cmriakl z(tl worden.*

Hydrographic, speciaal uitgaaf van kaarten.

Vlagvertoon on diensten van personeel buiten de kolonien, tijdelijk aan de zeemacht al- daar onttrokken.

Al het overige, waarbij in ver- band met D Jo koJomj de Mi- nis»Ur van Marine grooten in- vloed uitoefent.

H. *8la.forganisatieJi.*

AUCB waarby, in vorband met D 1c kolom, do door den Minister van Marine genomen mnatrogelen van invloed zijn.

verdeling der vloot in twee categoriën op wcl:

a. oorlogsschepen, afgezonderd van 's Rijks zee-macht om tijdelijk in Nederlandsch-finclic dienst te doen (het z.g. Nederlandsch auxiliair es-kader).

b. schepen en vaartuigen bestemd om in Indie te blijven en daar dienst te doen (n't sprakge- bruik genoemd tic Inclische Mil. Marino).

In algomcnen zin bleven de kosten voor de sub a bedoelde schepen met uitzondering van de stenkolen en behoefden voor de machinekamer ten laste van de Nederlandschc begrooting, ter- wijl allo kosten voor aanbouw en exploitatie der sub b bedoelde vaartuigen ten laste der begroo- ting van Nederlandsch-Indie zouden komen.

Ten opzichte van de in het leven geroepen fill ancieele scheiding werden dus weder als v66r 1842 de maritieme strijdmiddelen in den Indischen Archipel gesplitst. Deze splitsing heeft na- tuurlijk het bezwaar medegebracht van de gc- deelde verantwoordelijkheid van den Minister van Marine en van Koloniën.

Vorenstaandc tabel geeft een overzicht van den toestand, zooals die thans nog bestaat.

De Staatscommissie ingesteld bij K.B. van 31 Juli 1889 No. 27 heeft gemeend, het behoud diër gedecide verantwoordelijkheid te mocten aan- vaarden, zoodat in de regeling van 1896 de verdeeling in Nederlandsch Eskader en Indische Militairc Marine wer d behouden. Zij zocht verbetering van den toestand niet in principieele wijziging, doch in betere uitvoering van de bestaande grondgedach- te; het groote verschil met de regeling van 1866 is dan ook, dat een nauwkeurige omschrijving word gegeven van de soort van materieel, dat bij elk der organisaties moest dienst doen. Eenzijds werden hierdoor do bezwaren der oudc regeling onder- vangen, anderzijds was de engere begrenzing oor- zaak, dat tamelijk dikwijls wijziging noodig was.

Zoo word reeds in 1906 een Staatscommissie benoemd om de bestaande regeling te herzien. Dczc Commissie was van oordeel, dat slechts door prin- cipieele wijziging van de beheersregeling verbetering mogelijk was. Zij zag de oorzaak van veel minder gewenschlc toestanden geheel in de go- noomdc gedecide verantwoordelijkheid. Mitsdien haar conclusie, dat de zee-macht in twee de- ion nicest worden gesplitst, n.l. in een Koninklijke Marine voor Nederland onder den Minister van Marine en een geheel afzonderlijk Koninklijke Marine voor Nederland-Hch-Indio onder verant- woordelijkheid van den Minister van Koloniën. Ter wilc van de eenheid in het beheer word do eenheid der organisatic zelf prijsgegeven! Do Re- geering was van oordeel, dat doze splijding niet kon worden aanvrurd, zoodat volstaan werd met wijziging van het uitvoerings-besluit van 4 Juni 1897, terwjl het fundamenteel besluit van 27 Juli 1806 gchandhaafc bleef. Ook de Staatscom- missie van 1912 achtte hot noodig, dat do bohar- tiging van de bolongan van hot deel dor zee-macht in Nederlandsch-Indio, dat een taak hcoft te ver- vullen bij do vordodiging tegen buitenlandsch go- woki, in 66n hand zou koinen. Evenwol verwerp zij absoluut de instelling eener Koloniale Marine, omdat vordediging van deolon van het Rijk Staat»zaak is on men zal mooten blijven vasthou- den aan een Staatamarine. Do voorstelton dor Comissie hovotton dan ook opheffing dor Indi- soho Militairc Marine en hot stollen dor goeuele zee-macht onder de vorantwoordelijkheid van don

Minister van Marine. Medezcggingenschap van de Indische Rogcoring wenachte de Commissie te vorzokoron door de samenstelling der vloot te rc- gelen bij een wet — vlootwet — welke door de Ministers van Marine en Koloniën te zamen by de Staten-Generaal zou worden aamhangig gemaakt.

Door het uitbreken van den oorlog in 1914 zijn de voorstellen dezer Staatscommissie niet verder uitgewerkt en behandeld, zoodat noodgedwongen het besluit van 27 Juli 1896 met bijbehoorend uit- voerings-besluit nog immer van kracht bleef, hoe- wel de onhoudbaarheid reeds lang was gebleken.

By do Wet tot verhooging van het Vic hoofd- stuk der Staatsbegrooting 1915 ten behoefte van den aanbouw van 2 kruisiers en 4 onderzeebooten word dan ook van deze besluiten afgeweken voor wat betreft de verdeling van de bouwkoaten.

Gevolgdo genoemd Koninklijk Besluit toch zouden de kruisiers betaaid mocten worden uit de Staatsbegrooting en de onderzeebooten — voor zoover bestemd voor den dienst in Indie — uit de Indische middelen. Bij de aangehaalde wet nu word in afwachting van het totstandkomen van een vlootwet op een vlootfonds, waarmede later verrekening der kosten zou kunnen plaats heb- ben, bepaald, dat de gezamenlijke bouwkoaten voor de helft ten laste van Nederland, voor de we- derhelft ten laste van Indie zouden komen. Uit- drukkclijk vermeldde de Minister van Marine, dat het wetsontwerp niet als op zichzelf staand mag worden beschouwd, doch moet worden aange- merkt als eerste stap op den weg der vloothervor- ming. Ook bij den bouw van latere onderzeebooten voor den dienst in Nederlandsch-Indie is het systeem van gelijke verdeling van bouwkosten gevolgd, waarmede dus voortdurend van de be- staande K.B. wordt afgeweken.*

Een definitieve regeling van het vraagstuk van do verdeling der kosten voor do vloot tusschen Nederland en Indie, waarvoor dus reeds in 1906 zonder succes een Staatscommissie was ingesteld, was vervat in het ontwerp vlootwet 1923. Ook hierin was als grondslag genomen de eenheid van de Staatsmarine onder verantwoordelijkheid van den Minister van Marine.

De verdeling dor kosten zou geschiedon naar de volgende beginselen:

1e. De kosten van aanbouw van materieel worden gbracht voor do helft ten laste van de be- grooting van Nedorlandsch-Indie, voor de weder- helft ten laste van de Staatsbegrooting.

2o. Van do bedrijfskosten komen ten laste van Nedorlandsch-Indie die, welko uitsluitend betreffen hot deel der Marine, dat bestemd is voor don dienst fildaar, benevens een uitkeering aan '8 Rijks middelen van / 3.500.000 por jaar, als aandeel in de kosten van do militairc pensioenen van het Europeesch personcel der Koninklijke Marine.

Alle overige bodrijfskosten komen ten laste van do Staatsbegrooting.

3e. Do kosten voor aanleg van steunpuntton ton bohoovo dor maritieme vordediging van Neder- landsch-Indio komen ton lasto der Indischo bo- grootiiig.

Door do vorwerping van (lit wotsontwerp hangt voorloopig do verdeling der kosten voor de vloot over Staatsbegrooting en bogrooting van Ned.. Indië weder in de lucht.

C. *Llet Perroneel.* Bij do afsluiffing dor Koloni- ale Marino werd bepaald, dat het personcel voor

de bemanning van alle oorlogsschepen in Indische begroting te berouwen. Indien gelveerd zou worden door het Nederlandsche de splitsing wordt aanvaard. zal dus principieel kader, waarbij een evenredig aantal Inlandsche gebroken worden met het bestaande systeem van schepelingen zou worden gevoegd.

Bij het K.B. van 27 Juli 1896 (Ned. Stb. No. 141) Met het definitief a van ar den der klein-inat-word dit beginsel bevestigd door de bepaling, dat dericcl-vloot is een geheel andere samenstelling van het oorlogsvloot in Nederlandsch-Indie wordt bemandpersonnel noodig geworden. Deze reorganisa- tie is en aangeveerd door personeel der Ne- derlandschenog lang niet geerd, zoodat de personeeds- formatie Zeemacht, voor zooveel noodig aan- gevuld metvan het oogenblik niet aanpast ann het interiecl. Dit Indische schepelingen. Doze Tegc- Jng bestaatkwaad, dat als voorbijgaand moet worden thans nog.

De sterkte van het personeel in Indie bedroeg jarenontrent de verdiensten van de tot dus- ver bestaande lang rond 3000 Europeanen en 1000 In- landschceenheid van het personcel der Staatsmarine. schepelingen. Langzamerhand is het aantal Krachtens de thans bestaende organice regeling Europeanen iets verminderd, het getal In- landschmoet vrijwel al het in Indie aanwezige materieel schepelingen enigszins uitgebreid, zoodat in 1913voortdurend in dienst zijn. Hieraan zal een einde de sterkte was rond 2200 Europeanen en 1257moeten komen, in vredestijd bchoort slechts een Inlanders.

Als belangrijke stap in de goede richting, te tracht- wordt uitgebreid. De mogelijkheid tot dit systeem en voor het bemannen der vloot in Indie zooveelover te gaan is bevorderd door de wet van 23 Mei J mogelijk gebruik te ma ken van inheem- schc917, Ned. Stb. No. 348, waarbij Europeesche elementjn, moet genoemd worden de nieuweingezetenen van Nederlandsch-Indie voor de militie regeling van het Inlandsche personeel en de op-kunnen worden aangewezen. Door de beschikking richting van de Kweeschool voor Inlandscheover zeemilitie en reserve-perso- ncel, die in schepelingen te Makasser in 1916.

Na het einde van deEforlog had een zeer grootvredcsorganisatie klein kunnen zijn oin bij verloop plaats onder het Europeesche personeel dermobilisatie in een veel groeter oorlogsbcdrijf te Marine, de sterkte verminderde met circa 25 % en alsworden omgezet. Het ontwerp vlootwet 1923 had gevolg hiervan moest ook de sterkte van hetook doze gedachte als grondslag genomen.

Europeesche personeel in Indie worden verminderd. *Literatuur.* Guyot, Marine Studien ; Guyot, Over 1921 ticle de marine in Neder- landsch-IndieOrganisatie onzer Marine; De Waal, Indische fi- rond 1400 Europeanen en 1428 Inlandschenancier! ; Rapport der Commissie 1828 (K. B. van schepelingen. Volgens het ontwerp Vlootwet zou in 15 Mei 1828, No. 150); Rapport der Commissie 1852 vredestijd de sterkte moeten zijn 3269 Europeanen(Beschikking Minister van Marine 14 Febr. 1852, en 2655 man Inlandsch perso- neel. Een moeilijkheidNo. 51); Enquete omtrent de Zeemacht 1862 van de personeelsvoorzie- ning volgens het huidige(Twccde Kamer der Staten Generaal, Zit- ting systeem is, dat oin een zekere sterkte in Indie te 1861—] 862, LXI gedrukte stukken); Rap- port der kunnen onderhouden ook een daardoor bepaaldeCommissie 1889 (K.B. 31 Juli 1889, No. 27); hoeveelheid personeel in Nederland beschikbaarRapport der Commissie 1906 (K.B. 3 Augustus moet zijn. Dit aantal stemt natuurlijk niet volkomen 1906, No. 39); Rapport der Commissie 1912 (K.B. 5 overeen met het- geen uitsluitend met het oog op deJuni 1912, No. 60); Rapport der Inter- marietie de- fensie van Nederland noodig is. Inclpartementale Commissie (Beschikking Minister sommige cate- gorieen is daardoor de sterkte invan Marine 29 Mei] 920, 8. 50); Rapport der Nederland groo- ter dan strikt genomen voorVlootwet Commissie (K.B. 2] November 1922, No. oorlogstoestand noodig zou zijn, dit personeel vormt51) ; Jaarboek van de Koninklijke Neder- Jandsche het z.g. over- compleet. De InterdepartementaleZeemacht (1875—1904); Jaarboek van de Cominesie 1920 becijferde dit overcompleet op 272Koninklijke Marino (1904—heden); Medede- man bij een totale sterkte in Nederland van rondlingen betreffende het Zcewezcn, uitgegovon door 3600 man. Hierbij zij opgemerkt, dat deze getallenhot Departement van Marine vanaf J 861; J. C. Rijck, be- rusten op volledige uitvoering van het ontwerpMarine 1 en 2 ; J. C. Rijck, Met bestuur der Marine; vlootwet 1923.

De Louer, Staats- en administratie- recht van Als beginsel voor de personeelsorganisatie geldt,NeilejallVlsch-Indie; Kolonittle Vcrsla- /gori. dat met kracht moet worden voortgegaan op den—A. v. J. reeds ten aanzien van Inlandsche vrijwilli-? gers met BOEDOEK, Chinesees nederzetting in de on- goeden uitslag gevolgdcn weg, om voor de (erafdeeling Singkawang, afdecing van dien naam bemanning van het voor Nederlandsch-Indicder residentie Westerafdeeling van IBorico. Over bestemde deel der vloot zooveel mogelijk gebruik teland te bereikcn van de afdeelinghooft(l-)laats door niaken van de in dat gebiedsdeel beschikbaretot PatCngahan den weg naar BCng- kajang te Europeesche en inheemsche krachten. In de orga- volgen en vandaar langs een voetpad over nisatie, welke is voorgestekl in het rapport der in-Sdbakoewan aan de SGlakau-rivier te gaan. Voorts terdepartementale Commissie, is dit beginsel zooveris zy ook to bereikcn door de SChangkau- rivier en mogelijk doorgevoerd. daarna do linkerzijrivier, de Boedock- rivier, tot

In Mei 1924 were! een Commissie ingesteld om : Pangkalan Hadji op te varen, van- waar een voetpad le een regeling te ontwerpen voor de splitsing van hetloids van ongevceer tien mi- nuten gaans. De Europeesche personeel der Staatsmarino in een deelbevolking vczamcld eenig alluviaal goud middels uitsluitend bestemd voor den dienst bij de zeemachtwasschen. De hoofdmid- delon van bestaan zijn de in Nederland en een deel uitsluitend bestemd voorpepor- cn gambircul- tuur. In de omstreken treft men den dienst bij de zeemacht in Nederlandfch-Inditi; zeer veel Da- jaksche nederzottingen aan van de 2e. do financieelc ge- volgen hiervan zoowel voor de fitammon Boe- kit en Kndajalis met geheel Staats begroting afzonderlijke talon.

ADIRE.DJA. District van de afdeeling on hetstaat het latere Mansinam als Branciers eiland. Zccr regentschap Tjilatjaj¹jesidentie Banjocmas, met dewaarschijnlijk was Dore toon nog onbe- woond. In hoofdplaats Kroja...Jct heeft een opper- vlakke van 1774 maakt Forrest, die toen Dore bezocht, gewag 304 K.AI.³ en telt 76 dca's inct ± 186.000 zielen, van twee huizen, vo hen het water gebouwd. De w.o. cen hondcrdtal Europeanen en ± 900 Chineezcnbewoners dezer twee huizen zullen Noomforen (eindc 1923).-

DJENILOE. Te voren een zelfstandig land-(het eiland Noemfor) verwisseld hadden met doze- schap, thans, met behoud van zijn zelfstandigheid als streek en die ook den naam Dore gegeven hadden. gemeente, een onderdeel van het landschap "Dorg" (oor- spronkelijk Dori) be tee ke nt toc in Beloetassidftto, behoorende tot de onderafdee- linghet Nocm- foorsch „de baai". Op de kaart van Forrest Bfeloo der afdeling Timor en Eilanden, re- sidentieheet "Havre de Dory", de binnenbaai, waar het Timor en Onclerhoorigheden, Bijna de gcheele be voltegenwoordige Manokwari ligt. In 1793 were! door de Engelschen, Oostelijk van de kampong Kwawi, king is Roomsch-Katholiek.⁷

DJEPEON. District van de afdeeling 2ei hetaan de beek Warkabari, eene nederzet- ting regentschap Blora (residentie Rembang). Het district govestigd, die den naam New Albion kreeg; het is groot ± 354,02 K.M.² en is verdeeld in drie blokhuis heette „Fort Coronation"¹⁵ en de baai weixl onderdistricten. Het wordt grootendeels ingenomen verdoopt in „Restoration Bay". In 1795 vertrokken door djatibosschen, die verdeeld zijn in vijfde Engelschen weer. In 1823 ver- toefde een houtvesterijen. De hoofdplaats van het district draagt Fransche expeditie onder Duperry en Dumont dezelfde naam en is gele- gen aan den weg Blora—d'Urville op Dore ; op Jdn Kamoeidi, even ten W. Tjepoe op ongeveer 7 K.M. van Blora, en a.an de van het tegenwoordige Manokwari, verrees een tramlijn Blora— Tjepoe van de Semarang-Joana- „Observatoire". Deze expeditie maakte een Stoomtram Maatschappij. Op het einde van 1920 voortreffelijke kaart van Dore en omgeving. In 1849 telde het district bijna 59.000 zielen, waarvan 70 bezocht de „Circe" Dore en plaatste er con Euro- peanen en 400 Chineezcn. In het Zuiden van wapenbord in de kampong Kwa- wi. Ditzelfde bord. het district vindt men eenige petroleumbronning van siert thans nog het residentie- kantoor te Manokwari. Omstreeks dezen tijd krijgt ook de handel meer beteekenis. Genoemd moeten worden Derghton, van Duyvenbode, Bruyn en Fabritius. De laatste, die op zyne rei- zen verzegeld word door zijne vrouw, verza- melde veel gegevens over land en volk. De Kapoeas, aan do monding van de Embahoe rivier. Tot zen- deling Goudswaard work to die gegevens uit in een boekje „De Papoehoes van do Geelvink- baai."¹⁴

DJINENGDALEM. District van de nderafdee- ling Boel61dng, afcl,eejng Singaradja, residentie Bali en Lombok.x"

DJONGKONG. Malcische kampong aan do zen- deling Goudswaard work to die gegevens uit in een boekje „De Papoehoes van do Geelvink- baai."¹⁴ op eenige jaren was deze plaats met om- geving een In 1855 kwamen de eerste zendelingen (Duitschers) onbelangrijk zelfbesturend land- Bchap onder een In 1855 kwamen de eerste zendelingen (Duitschers) radja, die den titel van pang6ran voerde. By zich vestigen op het eiland Mansinam en te Kwawi op do Dor6-kust. In 1862 nam de Utrechtsche Zend. Gouvernementsbesluit dd. 14 November 1912 no. 26 ver. het werk over. Tot heden arbeid deze op Dor6. wer rd besloten Djongkong, met andero landschappen Dor6 is een complex van vier kampongs, t. xv. in de onderafdeeling Seintaut, n.l. Silat, Soehaid, Rowoi, Rarisamberi, Kwawi on Amboberido. De Salimbau en Piasa, bij het GouvernementsgebiejLin gouvernementsneder- zetting Manokwari ligt niet te lijven, het- geen in 1916 geschiedde. J meer in het eigen- ..lijke Dor6.

DOEMAL Onderdistrict van het district Boo- kitbatoo, landschap Sink, gouv. Oostkust yan... **DOR6(BAAL VAN).** Een baai aan de N. kust van Nicuw-Guin6, N. W. hoek dor Geelvink- baai. Sumatra, omvat een strook van de kust en eenige Daar zo door de eilanden Mansinam en Noesmapi enanden zoals Roepat, Poclau Pajoeng c. a.; do naar Oost en Zuid beschermd wordt tegen de onderdistrictshoofdplaats is Batoe Pandjang op oceaanclning, is ze ton alien tyde vol- komen veilig, Roepat gelcgen. Do naain Docmai is feitotijk al- leen in bestaat er nooit bezwaar tegen laden en lossen. Do toepasnelijk op do kuststrook. Doemai was v66r de baai biold overal een goeden ankorgrond.zoo ook invoering van do inddeling in districton (1914) een v66r de gouvernementsneder- zetting Manokwari. gebiod, waar do penghoeloe van Docmai to Dore-baai is feitelijk een ploonaame, angeezion Pangkalan Scaai de macht had en de paji- tjony alas Dor6 .in het Noomfoorsch ropd8 betceket: te baai... hief (tiende penning van de verzameldo **DRAMAGA** (oig. Dei'uaga). Particulier land in boschproducten). Bind8 1914 bleef alleen het recht het district Buitonzorg der afdeeling Bui- tenzorg, op de pantjong alas over. Zio ook T. Bat. Gen. XXXresidentie Batavia, (in bezit bij de N. V. Cultuur Mij (1885) bl. 299. *.. Dramaga) met een opper- vlakke van 3774 bahoo, .

DOLOK. Bcnaming van een landstrcck in hot waarvan 1900 bahoo, over hot algoeoon zeer Noordelijkdeel der onderafdeeling Padanglawas - vruchtbaro sawahs. Van de rest is ruim 700 bouw van de uldeoling Padangsidimpcan (res. Tapan- noeli)¹²

DOOM of **DOMI.** Eilandjo aan do N. W. punt van dit land zijn b'jna gehcol gorooid in verband met de Nieuw-Guin6. Togenwoordig meer bekend als elk jaar teruglopendo productio en vervangen dor Sorong, standplaats van een gezaghebber B. B., de hoogergonoemdo cultures. De bevolking (op station van de K. P. M. en stapolplaats van den handelultimo Decombor 1923 ruim 21000 zielen) be- hoort in dezo streken. Uitgovoerd worclon: vogolhuiden, tot de incest welvarondo der afdeeling Bui- tenzorg/ copra en damar. Het ligt ongeveer 30 M. hoog on **DUIZEND-EILANDEN.** Zes hoorvan hebbon bestaat uit kalk8teonjy.⁷

DOR^I. Hot . Noordelijkst deel van de Wwt- kust dor Geelvink-baai in Ned.-Nieuw-Guin6. Waarschijnlijk reeds in 1705 door Weylandt met d'Geelvink bezocht. Op de kaart van Woylandt

Supplement.

thans een vaste bevolking, n.l. Panggang, Klapa, den weg, in Z. richting naar Tandjoenganipaloe Tidoeng, Palembang. Rotterdam en Boeroeng, 1 net (en d66r naar Sidjoendjoeng en de Batanghari resp. 400, 600, 300, 300, 150 en 30 ziclen. Se- dert, districten) en in N. richting naar het bijna 8 K.M. 1919 is op de Duizend-eilanden de landrente verwijderde Boeo (zie aldaar) en door naar Pajo- ingevoerd. Het eiland Amsterdam (P. Oentoeng), koemboeh. Bij Goegok Tjino heeft de weg Fort vroeger bewoond, is sedert 1917 verlaten wegens de van der Capellen-Sitangkai een zaitak naar aanwezigheid van zeer talrijke malariamuskieten. In Sawahloento (in a Talawi). In a an leg is de rijweg den laatsten tijd worden er pogingen gedaan om dit Fort van der Capellen—Lintau over den Mara- it eiland gezond te maken. Het voornaamste eiland is palam^>^/ Panggang, standplaats van een In- landsch GADING. Is als controle-afdeeling vervaJcn/, posthouder. Hier, alsmede op Kia pa en Tidoeng, zijn GAJO LAND. Met ingang van 1 Januari 1911 volksschoJen opgericht. Het Gou- vernement stelt, hield de afdeeling Gajo Loeeus en de Alaslanden door tusschenkomst van de Ba- taviaasche op te bestaan, en werden Gajo Loeeus en Alaslant-afdeclingsbank, goedkoop los zout (4 ct. de K.G.) den zelfstandige afdeelingen ; in 1914 we rd Gajo beschikbaar voor de vischvangst. Eramboesia tropica Loeeus bij de afdeeling Oostkust van Atjeh ge- koint zeer veel vooyi • FATOE AROEIN. Te voren voegd. Deze uiteenrukking van ethnographisch een zelfstandig land- schap, thans, met behoud van een geheel vormende landschappen kon niet be- " zijn zelfstandigheid als gemeente, een onderderd van stendig blijven. Toen zich in 1922 liet aanzien, het landschap Malaka der onderafdeeling B'loe, dat de vroeger voor niet mogelijk gehouden ver- bindingen Timor en Eilaniën. residentie Timor en bindingen tusschen de Gajo-landschappen, bin- nenkort tot stand zouden komen, werden de Onder- hoorigheden : "/

FIALARANG (ten rechte: Fialaran), te voren een zelfstandig landschap, is, met behoud van zijn zelfstandigheid als gemeente, thans een on- derdeel van het landschap Beloetassifetoh der onderafdeeling Beloe, afdeeling Timor en Eilan- den. residentie Timor en Onderhoorigheden. Te Lahoeroes is een standplaats der R. K. Misgie. Van het bestaan van koper is niets bekend./

FOENAL. Landschap behorende tot dqGnder-afdeeling Koepang der afdeeling Timor en Ei- Janden, residentie Timor en Onderhoorigheden. Het is, met behoud van zijn zelfstandigheid als gemeente, toegevoegd aan het landschap Koe- pangz-.

FORT VAN DER CAPELLEN. De onderafdeeling-Toft van der Capelleh' (afdeeling Tanahda- tar, residentie Sum. Westkust) wordt tegenwoor- dig niet meer door de gouvernements-autobussen bereden, zoewel wegens de zeer scherpe concur- rentie met particuliere automobieldiensten als wegens de minder gunstige Jigging ten aanzien van het te Fort de Kock gevestigd landsauto- mobilbedrijf, daar de handelsbeweging van uit Fort van der Capellen zich in hoofdzaak op de meest nabijgelegen spoorweghalte Koeboe Krain- bil (aan de lijn PadangjiaAdjang—Solok^ Sawahloento) richt. Er bestaan thanEh de onderafdeeling Fort van der Capellen een vijftal autobus-ondernemingen, die een geregeld verkeer onderhouden met de Batanghari districten, Sidjoendjoeng, Boeo, Pajpkoeim.ijeh, Fort de Kock.en Koeboe Krambil. Een belangrijke verbe- tering in de irrigatie der onderafdeeling is tot stand gekomen door den bouw van een stuwdain door den dienst der B.O.W. bij Padanggantung in de S61o- rivier, waar het water wordt OJlge- stuwed en afgeleid.

De onderafdeeling is doorsneden van goede wegen; Fort van der Capellen is in N. richting via Tabatpatah (16* K.M.), en Baso-: verbonden met Fort de Kock (36 K.M.) en ook met Pajo- koeinboeh (via Tabatpatah en Piladang ; afst. F. v. de C. — P.K. 38 K.M.). In (Tty^ncI)ting is de hoofdpi. via Simaboer en Pariangan verbonden met de spoorhalte Koeboe Krambil (21 K.M.), in Z.lijke richting met de halte Ombilin aan het Singkarakmeer (18| K.M.), terTtjir in" Z.O.lijke richting de ininset geaccidenteerde rijweg loopt, die by Sitangkai (30 K.M.) aansluit aan

Land- en Volkenkunde, Deel XXIX)Zijit landschap is meer bekend onder : ué. — den nagari-Tvaam Padanggaloegeoer ; het bestaat in hoofdzaak uit een gedeelte van het daar zeer moerassige lengte-dal der rivier de Soeinpoer (de bovenstroom van de Rokan-kiri) en ligt op ± 175 M. Het klimaat is zeer vochtig en warm, de streek is daardoor ongezonder (malaria). Het land- schap, zoowel het vlakke gedeelte als de dogren- zende bergheilingen, zijn voor een groot deci met bosch bedekt. De bevolking is Minangkabausch, echtermeteen vrij grootpercentageMandailingHch bloed. Galoegeoer (een boomsoort met zure vruchten) was oorspronklyk alleen de naani van een kampoeng. Deze kampoeng is langzamerhand tot de tegenwoordige nagari uitgegroeid (Neu- mann), welke altijd dun bovolkt en arm was. Slechts enkele sawah-complexen vindt men hier en daar tusschen het bosch. Aan ladangbouw deed en doet de bevolking weinig. Behalve voor eigen gebruik teelt de bevolking geen voe dings- gewassen, terwijl ook geen noemenBwaardige veeteelt gedreven wordt. Als gevolg hiervan is er van handel niet veel te bespeuren. Van eenig be- lang zijn de vischvijvers; gerookte visch is een der voornaamste artikelen, die op den pasar van het naburige Ran verhandeld worden.

Reeds in vroegere tijden vond het verkeer naar buiten hoofdzakelijk plaats naar de Rokan- streken en Deli. Toon de ondernemingen daar veel arbeidskrachten vroegen, had er een ware exo- dus plaats, zoowel uit Padanggaloegeoer, als uit de omliggende nagari's. Hadden de nngam- ri'f van Bondjol, vanwaar ook veel emigratie plaats had, varTtrfe emigratie voordeel, door- dat de vroegere inwoners na korteren of lan- geren tijd met hun overgespaard geld (en veruimden blik) voorgoed terugkeerden, niet

alzoo to Padanggaloeoer. Een maal gctiini-greerd, komen do bowoners daar niet terug. De bevolking nee mt dan ook gestadig af ; volgcns de laatste volkstelling in 1920 bedroeg het a an tai inwoners 1118. De bevolking is arm en gaat nog steeds achteruit. De hoofden zouden gaarne zien, dat de bevolking van Mapattoeng^oocl, een zeer geaccidnteerd berglandschap ten Oosten van Padanggaloeoer, het zwerwersleven opgef om saAvah's in Padanggaloeoer a an te leggen. Te Mapattoenggool heeft de bevolking namlijk een moelijk bestaan en loeft hoofdzakelijk van roofbouw, terwijl de vlakte van Galoeoer ruinite in overvloed biedt voor sawah-aanleg.

De streek wordt doorsneden door den weg Padang—Sibolga—

z 3/-**GEMPOE**. District van^uc controle-afdeeling, qafdeeling en het regentschap **Eangil** residentie Pasoeroean, met 3 onderdistricten en 59 desa's. Het had op het einde van 1920 eene bevolking van ± 60.000 zielen, w. o. 32 Europeanen, 670 Chineezcn en een 50tal Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen. Men vindt hier de suikerfabriek Babat. De standplaats van het districtshoofd is Geinpolsoraat, gelegen aan de Po-rongrivier^u

f- ■ **GOEMAI-GEBERGTE**. Dit gebergte, dat de Pasemahhoogvlakte scheidt van die van Kikini, stijgt aan de Pasemahzijde nagenoeg loodrecht uit de vlakte op, terwijl het aan den Kikimkant neer geleidelijk in laagland overgaat. Door tal-looze bergstromen wordt deze bergketen veel-vuldig en zeer diep ingesneden. Mede in verband met de bodemgesteldheid is dit gebergte volmaakt ongeschikt voor het drijven van bergcultures. Daarbij komt, dat het over de geheele lengte voor hydrologische-klimatologische doeleinden gereserveerd

GOMBARA X(KEMBARA-KEMARO).

Onbe- woond eilandje, gelegen in de Moesi-rivier, tegen- over de uitmonding van de Air Pladjoe in de Moe-si. Palembangers van de hoofdplaats hebben er vroeger klappertuinen aangelegd, die thans zijn verlaten. Poeloe Kembara behoort tot de ge-ineente Palembang.

Het ciland staat in een reuk van heiligheid bij de Chineezcn. Bij de Tjap-Gome-festen varen zij in hun versierd booten ook naar de Poelau Kembara, om aldaar te offeren. Aan deze gowoon-te is de volgende legende verbonden. In vroe-gere tijden kwam een broeder van den toen-jnaligen Keizer van China te Palimbang en word een vriend van den Sultan. Hij ging over tot den Islam, word besneden en huwde een dochter des lands. Hij kreeg een zoon, die, toon hij volwassen was, zijn vader te kennen gaf, ook cons China te willen zien. Toen tot de reis beslo-ten was, gaf do vorst van Palimbang als geachnk eenige honderden martavanen met verduurzaaindo andjivie (sesawi) asme. Dicht bij het ciland gekomen onderzocht de zoon wat do Palmbangscho Vorst had inasnegegeeven en toon hij zag, dat er slechts sawi asne in de goetji's was, wierp hij zo over boord. Een echter lag wat verborgen om werd over het hoofd gezien. Do vader werd boos, toen hij de daad van zijn zoon bemerkte, en vond ten slotto nog de eene goetji. Bij onderzoek block de martavaan echter ryksdaalders to bevatten, alleen togedekd door een dunne laag groente. De gedachte, dat de overboord geworpen martavanen ook gold zou

den kunnen bevat hebben, overweldigde hem zoodanig, dat hij zich overboord wierp en verdronk. Fcvergeefs werd naar het lijk gezocht en de reis werd toen vervolgd. In China aangekomen vertekle de zoon aan de **familieleden het verhaal van het droevig lot van zijn vader**. Toen ver-scheen de vader in den droom aan zijn familie en decide mede, waar hij was aangespoeld op Poelau Kembara en dat een booinvaren op zijn laatste rustplaats was gecocid. De familieleden trokken toen naar Poelau Kembara om to offeren voor den verdronkene op de plaats waarde boomvaren stond. Aldus is de gewoonte ontstaan, dat op Tjap-Gom6 de Chineezcn van Palembang offeren op Poelau Kembara, waar de boomvaren heilig wordt geacht. Verdr staat Poelau Kembara^{be}? kend door de wapenfeiten in 1819 en 1821.

GONDANGLEI. District van het regentschap en de afdeeling **Malang**, residentie Pasoeroean, met vier onderdistricten en 68 desa's; het had volgens de laatst gehouden volkstelling in 1920 eene bevolking van ruim 155.000 zielen, w.o. ± 350 Europeanen en ± 450 Chineezcn en andere Vreemde Oosterlingen. Er zijn nog^u vijf koffie-, rubber- en vezelondernemingen./

GORONTALO. Afdeeling van de residentie Ma- ' g na B e s t u r. De belasting op de be- drijfs- en andere inkomsten (Ind. Stb. 1914 No. 130) werd vervangen door de inkomstenbe- lasting (Ind. Stb. 1921 Nos. 312, 313 en 405).-De heorendiensten zijn geregeld bij Ind. Stb. 1922No. 504, terwijl do bevolking in het genot barer eigen rechtspleging werd gelaten (Incl. Stb. 1889 No. 95). Sedert de reorganisatie bedoeld in het Ind. Stb. 1920, No. 452, bestaat de afdeeling Goron- talo, onder een assistent-resident, uit 4 onder-afdelingen: n. a. Gorontalo (hoofdplaats Go* rentalto), met de districten: Bond, Kabila, Kota, Tapa, Telaga, Tibawa, Batoeda'a ; b. Boalemo (hoofdplaats Tilamoeta), met de districten Pa- goejaman, Boalemo on Pagoeat; c. Koeandang (hoofdplaats Koeandang), met de districten Koeandang en Attingola; d. Boepl- (hoofdplaats Paldleh) bestaande uit het landschap van dien naam. Alleen deze laatste onderafdeeling staat nog niet onder rechtstreeksch bestuur.

GORONTALO. Onderafdeeling van de gelijk- namige assistent-residentie der residentie Mana- do, onder hot bestuur van een controleur, die ter hoofdplaats Gorontalo govestgd is. Zij bestaat uit do ■ districten: Bond, Kabila, Kota, Tapa, Telaga, Tibawa on Batoeda'a. De onderafdeeling had in 1020 eon bevolking van ± 103.000 Inlanders, i 250 Europeanen, ± 1100 Chineezcn on ± 48Q^u Ambieren en andro Vreemde Ooster- linge

GRATI. District van het regentschap roean in het gewest van dien naam met vijf on- derdistricten en 47 Gouvernements- on 8 parti- culier desa's. Het had op t einde van 1922 oono bevolking van 67.500 zielen, w. o. 26 Europeanen, 206 Chincozon en 16 Arabieren. Bij de districts- hoofdplaats is het ineer van Grati ge- legon, Ranoe Klindoangan gohecten. Volgens Verbeek on Fennema, dl 1 pag. 136 on 137, is dit meer een echt kratermeer, ontstaan door instorting van een vulkauntop en verzakking van den vulkaanbodern. De Zuidrand ligt tegen den Tongger-vroet, de Noordzijde grenst aan den Goe- noeiig Schwbgkond. De omlingondo houvens bestaan uit iagen losso uitworpsolen, die door

verweering een bruine klei geven, met bazalt-blokken. Het hoogste punt aan de Zuidzijde ligt 63 M. boven zee of 45 M. boven het meer, welks oppervlak dus ± IS M. boven zee ligt. De rand is ongeveer cirkelvormig en heeft een straal van 0,83 K.M. Het meer-oppervlak is ongeveer 1.534 K.M.² De verschillende lagen, waaruit de vulkaan is opgebouwd, zijn vaak van elkaar gescheiden door kalk, terwijl ook de spleten met kalk opgevuld zijn. Een en ander wijst er op, dat vorming van den vulkaan Grati gedeeltelijk onder zee geschiedde. De grens aan de Noordzijde is kunstmatig en wordt gevormd door een stevigen dijk. In de dijk is een sluis aangebracht, waar door men het water op een bepaald niveau kan handhaven. Het daaruit afvloeiende water wordt vroeger gebruikt om het waterdamp van de suikerfabriek Grati, die omstreeks 1885 gesloten werd, in beweging te brengen. Aan het Oosteinde van den dijk is nog een afvloeier. In dit waterrijke land worden vele eenden gehouden, waarvoor ook voedsel gezocht wordt in het meer. In het meer zelve ziet men slechts enkele eenden, in de dorpen er om heen echter vele. De eieren worden gezouten en geëxporteerd. Aan de halte Grati van de S.S. zijn steeds kinderen te vinden met gezouten eieren. Aan het ontstaan van het meer is een legende verbonden (Zie Domis: De Residentie Pasoeroean, den Haag 1836k/

/ GROOT EN KLEIN MANDAIMNG, OEOLOEA

EN PAKANTAN. Een afdeeling van de afdeeling Padangsidiempoean der residentie Tapiannoeli bestaat, met hoofdplaats Kotanopam. Zie ook MANDAILING.

疾 in " " -KISARAIL, „Risiriets hoofdplaats in Asahan < > (gouvernement Oostkust van Sumatra), gelegen langs de Silau-rivier. Door den aanleg van den weg en door de spoorverbinding Tandjoengbalai - Kisaran - Medan, is het transport-tfVOT" de Silau-rivier naar Tandjoengbalai geheel vervallen. Kisaran is het centrum van de cultuuronderzoeken der Holland'sh-Amerikaansche Plan-tage Maatschappij.

f2 J 'rr KROJA. Nieuw hoofdplaats van het district Alcedra (zie aldaar), alwaar de nieuwe spoorlijn Tjerebon-Kroja aansluit op den spoorweg Bandung-Sora. Zij telt een 10-tal Europeesche en ± 300 CKineesche ingezetenen.

LAOET TADOR. Naam van een meer midden in het bosch, bij de spoorhalte Laoet Tador, aan de spoorlijn Tebingtinggi—Tandjoengbalai.

SIGIBIROMAROE. Zelfbesturend landschap ressorteerd onder de res. Manado. Het behoort tot de Kajelische landschappen en wordt begrensd ten Noorden en Westen door Paloe, ten Oosten door Parigi en ten Zuiden door Koelawi. De zelfbestuurder draagt den titel Magaoe en is gevestigd te Biromaroe.

, SILANGDJANA (GOENOENG). Berg, gelegen in het district Djinengdaleman van de onderafdeeling Boeldjig, afdeeling Singaradja, residentie Bali en Lombok, op ongeveer 7 K.M. ten Z.O. van gingaradja; 2082 M. hoog.

TANDJOENGBALAI. Hoofdplaats der afdeeling Asahan (gouvernement Oostkust van Sumatra), tevens hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling, het landschap en het district. Het is sinds 1917 een zelfstandige gemeente, waarvan de raad wordt voorgezeten door den ter plaatse wonenden assistent-resident. Tandjoengbalai bezit een gemeentewaterleiding en

dric gmcenparasars, die haar hoofdbron van inkonisten vormen; verder een Hollandsch-Inlandsche school en twee Gouvernements Inlandsche scholen der 2de klasse.

TANDJOENGBERINGIN. Standplaats van het landschapshoofd van Bedagai in de onderafdeeling Padang en Bedagai, afdeeling Deli en Scrdang, gouvernement Oostkust van Sumatra, aan de Bedagairivier. Er is een tolkantarovergeest, op cr is een vrij drukke vischmarkt.

TJITAROEM-BEVLOEIINGSWERKEN. Deze bevoeiingswerken, van welke uitvoering het eerste groot onderdeel (het maken van het Iste gedeelte van het Tjitaroemhoofdkanaal, gelegen in de afdeeling Krawaig der residentie Batavia) op 20 December 1919 in het openbaar werd aangevangen, moeten dienen om rond 1.110.000 bouw's aan de Inlandsche bevolking behorende gronden in de vlakte van Noord-Krawang, gelegen tusschen de Tjitaroem en de Tjilamajaja, en in het Noorden begrensd door de zee, te bevoeien met het aan vruchtbaar vulkanisch slib rijke, aan eerstgenoemde rivier te ontleene water. Daartoe wordt een beweegbare stuw gebouwd in de veldingsrivier bij de desa Walahar, gelegen nabij de halte Kosambi in de S.S. lijn van Krawang naar Tjikamp&k. Deze stuw bestaat uit vier, 20 M. lange en 5.70 M. hooge, ijzeren, tegen rolwagens steunende schuiven, waarvan in gesloten stand de benedendorpel rust op een vasten gemetselden drempel van 2 M. hoogte. Nevens deze stuw wordt een schutsluis gebouwd voor de plaatselijke scheep- en vlootvaart, terwijl het geheel op moderne wijze, met gebruikmaking van benzine-motoren, zal kunnen worden bewogen. De aan de stuw op den rechteroever der rivier vastgebouwde inlaatsluis zal in staat stellen aan het hoofdkanaal, dat na de staking van de Solovalleiwerken het grootste, in Indie tot uitvoering gekomen bevoeiingskanaal is, een grootste waterhoeveelheid toe te voeren van 96 M³. per seconde. Het eerst ongeveer 5.5 K.M. in. Noordelijke richting loopende hoofdkanaal, dat de spoorbaan en den grooten rijweg van Batavia naar Tjikamp&k snijdt, splitst zich verder in con Westelijken en een Oostelijken tak.

De totale kosten dezer bevoeiingswerken zijn voorloopig geraamd op 20 miljoen gulden.

Hoewel in Krawang tot dusver (1924) de Europeesche suikercultuur geen ingang vond, meent men te mogen verwachten, dat dit na do toestand-komender in aanleg zijnde werken veranderen zal en in do toekomst de Krawangse vlakte aan / 20 a 25.000 bouws suikerriet plaats zal vorleenen/

SOERJA ATMADJA (PANG RAN ARIA). Gesproten uit een oud regentengeslacht, welks leden gedurende bijna twee eeuwen aan liet hoofd stonden van het regentschap Soemedang; over Jeden te Mokka, Juni 1921. Panggran Aria Soerja Atmadja volgde bij zijne benoeming tot Regent van Soemedang, 30 Dec. 1882, zijn vader op; hij bleef zijn betrekking bekleeden tot 1919, wicik jaar hem op verzoek een eervol ontslag werd verleend. Hij was gerechtigd tot het dragen van de groote gouden medaille, was officier in de orde van Oranje Nassau en ridder in die van den Nederlandschen Leeuw; v66r hem de titel van Pangeran werd verleend, was hem reeds het recht toegekend om de gele song-song te voeren. Hij was een van de beste regenten van zijn tyd, man van groote werkkraft en strenge plichtsbe-

trachting, voorstander van Inlandsche militie, tegenstander van de Sarekat Islam, van welke vereniging onder zijn regentschap geen afdeeling in Soemedang werd opgericht.

In 1921 toog hij met zijn vrouw ter bedevaart naar Mekka, waar hij heel spoedig na aankomst is overleden. Toen in hetzelfde jaar de Gouverneur-Generaal de Prensinger Regentschappen bezocht, besprak deze met den resident het plan tot het oprichten van een gedenksteen ter ere van de nagedachtenis van dezen uitnemendsten boepati, waartoe een commissie werd gevormd, met den Gouverneur-Generaal als eere-voorzitter.

P. A. Soerja Atmadja liet geen nakomelingen na in de rechte lijn en is als regent opgevolgd door een zijner broeders. Een meer uitvoerige levensschets van de hand van den oud-resident G. J. Oudemans verscheen in het maandblad Ned.-Indie Oud en Nieuw, 6e jaargang*.

CHETTI. Onder dezen naam, in Maleisch gesproken, schreven *tfeli* (nieuwer, *tfeli*) en uitgesproken met een sisklank in den aanvangsconsonant, verstaamt men op het schiereiland Malaka en in de landen aan de Oostkust van Sumatra en van Bengalis tot Lho'seumawd, de uit het Zuiden van Voor-Indie komende geldhandelaren, die hun verdienste vinden in het verleen van crediten op onderpand, meest vaste goederen, en deels ook in het bewaren en beheeren van gelden in deposito.

In andere streken van den Indischen archipel zijn de chettis onbekend; in Oost Sumatra verscheen de eerste, *Moenawian Chelti*, zich in 1879 te Laboehanf41i-wan toenmaals met den geldhandel het meeste was te verdienen. Thans zijn er alleen te Iledan reeds ongeveer 70 en in alhoewel min of meer belangrijke verkeerscentra van de Oostkust hebben zich aan de re n metterwoon gevestigd. Met de opkomst van het cultuurgebied zijn blijkbaar de zaken dezer handelaren ook in bloei toegenomen.

De Chetti's drijven hunne zaken niet voor eigen rekening, maar in opdracht van hunne chefs in het vaderland, door wie ze worden uitgezonden voor den tijd van drie jaren, op een gescreven contract, gegrift in pahnblad. Geclurendo die jaren ontvangen zij vast salaris en voerrecht voor huisvesting, voeding en kleding. Na afloop keeren zij naar hun land terug, waar zy aan hunnen chef rekening en verantwoording doen. Aan tans tides ontvangen zij dan 10 % van de gemaakte winst, wat in den regel overeenkomt met twee vijf duizend gulden; doch BOintijds is het bedrag aannemelijk grooter.

Dezelfde clietti wordt niet dadelijk weer uitgezonden, doch wel, nadat een ander hem gedurende drie jaren in den vreemde heeft vervangen.

Hunne volksinstellingen staan aan de vrouwen niet toe het land te verlaten en dus leven de clietti's buitenslands ongetrouwd of wel in concubinaat met Inlandsche vrouwen. Dikwijls nemen zij een zoon of een anderen jongen mee als helper en boodschapper, die voor zijn hulp een klein salaris geniet.

By voorkoor drijven deze geldhandelaren hun zaken min of meer in het groot; men kan voor het leenen van een klein sommetje ook wel bij hen terecht, maar toch behoort zulke kleine transacties meer tot het bedrijf der *Tjina*- en *Arab mindering*. De gevraagde rente heet in den regel 11 % per maand, maar is feitelijk aannemelijk hooger; want de gewoonte is, dat een schuldbekentenis

wordt gevraagd voor een bedrag, gelijk aan de hoofdsom vernieerdert met een jaar rente, welke bedrag moet worden terugbetaald in tien maanden bij gelijke maandelijksche termijnen. Mocht de schuldenaar, als er een termijn is verstreken, niet in staat zijn om zijn *an/socra*? te betalen, dan is de ghecle schuld in eens invorderbaar; om aan executie te ontkomen, kan hij echter een nieuwe leening aangaan, op zwaardere voorwaarden, of ook wel voorhands 2 % rente per maand extra betalen voor het achterstallige bedrag. De handel dezer chetti's is dus wel een snort woekerhandel, maar zij hooren toch niet tot de ergste *pengisap da rah* van den archipel. Ook staan zij bekend als eerlijk, goed voor hun geld, en als onderling solidair. Zij hebben dikwijls met eenigen samen hun kantoor in een gemeenschappelijk lokaal, waar door zij elkander eenigszins kunnen controleren. Voor hunne principalen is zulks tevens een soort verzekering tegen bedrog van de zyde dezer agen-ten.

In kleding enz. blijven de Chetti's buitenslands de eigen gewoonten volgen; die van Natukottai zijn kenbaar aan hun kaalgeschoren hoofd, waar op geen hoofddeksel wordt gedragen. Anderen dragen het hoofdbaar in een kleine wrong en tooien zich met een klein oorsieraad.

Zoals boven wordt vermeld, is het uitleenen van heel kleine bedragen, tegen hooge en zelfs zeer hooge rente, bij gelijke gedeelten, per week of om de vijf dagen terug te betalen, meer het werk van de zoogen. *Tjina mindering*. Deze Chinese-sche geldschietters, vooral op Java ook welbekend, zijn zelden pranakans; byna allen zijn immigranten, behorende tot de Hok Tjia of Hing Hoa. Als ze pas in Indie zijn aangekomen, worden ze voorloopig geholpen door laadgenooten, die daar reeds langer toelven, en onderwijlen leeren ze de taal en gewoonten, voor zoo ver noodig, van de bewoners van hun a.s. arbeidsterrein. Dan vangen ze al spoedig aan de kampeongs af te loopen, of moderner, af te fietsen, met een pak katoentjes en andere kledjes en wefels, welke zij op afbetaaling trachten te verkoopen. Op deze wijze kunnen zij hunne relaties aan met de clea-bevolking en zoo spoedig als de kansen gunstig zijn en de financien het veroorloven zetten zij den katoentjes-handel om in geldhandel. De uitgeleende bedragen loopen van 1 tot 25 a / 30; zelden of nooit wordt meer dan 50 ineens uitgeleend. De condities zijn voor den leener nog al zwaar; als iemand een rijksdaalder leent, zal hij b.v. moeten terugbetalen met tien vijfdaagsche *angsoer-Un's* van f 0.35, dat is 40 % in vijftig dagen of ruim 280 % per jaar; maar de geldschietter loopt veel risico en daartegen tracht hij zich door de hooge rente te verzekeren. Overigens maken de *mindering's* hunne cliënten zoo genaakklijk mogelijk; de kleine voorschotten worden verleend zonder schuldbekentenis, zonder borgen, en van daar dat ondanks de hooge rente nog veel gebruik wordt gemaakt van deze eenvoudige manier om een beetje geld in hand te krijgen.

Naast de *Tjina mindering* kent men ook wel *Arab mindering*, die even duur of nog duurder zijn dan hun Chineseche collega's.

Eindelijk zij hier vermeld, dat de betekenis van het in hoofde aangegevene woord *clietti* niet vaststaat. In een artikel over dit onderwerp, opgenomen in Koloniale Studien, zesde jaargang, /*** Augustus 1922, schrijft de heer L. C. Westenonk

dat in de oudste legenden omtrent afstamming van Malcische vorsten, reeds met eere melding wordt gemaakt van een *tjati bilauq pandni*, knap in het rekenen; en dat reeds in de eerste eeuw van onze jaartelling *chelli's* zich moeten hebben aangesloten bij handelaren van Koromandel, die stofgoud, specerijen enz. van West Sumaj'ra haalden. Barros noemt hen *chat Vs.*.....

In het Zuiden van Voor-Indië hebben de Chetti's geen afgerond, geen duidelijk begrensde gebied: de benaming wordt daar gegeven a an handelaars in allerlei verschillende bedrijven, ongeacht ras en kaste. Niettemin vertegenwoordigen zij een eigen bevolkingsgroep, iminers — naar de mededeelingen van Westcnenk — hebben zij een eigen adat, ook ter zake van instellingen, die buiten den handel staan.

Het verdient de aandacht, dat de oerbewolking van Voor-Azië, volgens Dr. Buschan „die Hititer oder *Kheta* der Bibel“, in de Ned. Bijbel-vertaling Hetieten genoemd, wier rijk twaalf eeuwen voor Christus te gronde ging, en om-trent wie in de laatste tijden door opgravingen in Boghaskoi, Sindsjiri en elders meer bekend is geworden, ook te boek staan als *Chetien*, *Chittim*, *Ch eta*, *Chatti*. Natuurlijk is hiermede niet gezegd, dat de in het Delische zoo bekende *chetti* zouden stammen van de Hetieten, en evenmijn dat deze afstamming onmogelijk zoude

TJETI. Zie CHETTI.

TJINA MINDERING en ARAB MINDERING. Zie CHETTI.

GENERALE THESAURIE. In Juni 1924 (Ind. 'Stb. no. 298) is ingesteld eene generale thesaurie, welke deel uitmaakt van het Departement van Financien en aan welke is opgedragen de behandeling van de volgende, tot den werkkring van genoemd departement behorende onderwerpen: *a.* het algemeen toezicht op de ontvangsten en uitgaven en de behoorlijke inning der inkomsten; *b.* de samenstelling van de algemeene begrooting van uitgaven en ontvangsten, aan de hand van de terzake door de de partementen van algemeene bestuur geleverde bijdragen; *c.* de samenstelling van de algemeene rekening van ontvangsten en uitgaven; *d.* het bank- en muntwezen; *e.* het beheer van de vlottende en vaste schulden; *f.* het be beer en de voorziening in de behoeften der Landskassen; alsmede in het algemeen alles, wat bevorderlijk kan zijn aan een deugdelijk financieel beheer en een doelmatic gebruik van de Landsmiddelen. Ten behoeve van de thesaurie zijn in dienst gesteld: eën thesaurier-generaal, drie inspecteurs der generale thesaurie en eën hoofd van de afdeling 'voor de financieele statistiek. Bij dezelfde gelegenheid is tevens eene in-structie voor den thesaurier-generaal afgesteld.

BENGKOELOE, vroegere spelling **BENKOE!**—¹
LEN. Residentie op Sumat. RA.

Midden van b e s t a n. Hoewel de landangrijsbouw nog steeds overheerschend is, vindt ook desawahbouw langzamerhand nicer ingang. Voornamelijk is dit het geval in de onderafdeelingen Redjang en Lebong, waar zich tevens de voornaamste irrigatiewerken bevinden. Het bevolkingsgebied van die werken te Moeara Aman (Air Kelahoen) beslaat een oppervlakte van 3000 bouw, van die te Loeboek Blimbing, Loeboek Mocmpo, Pelalo en Permoe (alle in de onderafdeeling Redjang) resp. 213, 538, 410 en 690 bouw. Ook in de onderafdeelingen Bengkoe-

loe (Docsoen Besar, 000 bouw) en Lais (Air Gading, 660 bouw en Aloen Doca, 204 bouw) bevinden zich uitgestrekte sawahcomplexen. Ult^o. 1922 bedroeg de totale oppervlakte van de gezamenlijke bevolkingsgebieden in de ghecele residentie 7445 bouw. Daarnaast echter komen ook moerasawahs en door de be vol king zelve, onder Icing van cultuurmantrfs aangelegde natte rijstvelden voor. De steeds nog, speciaal ten behoeve van de met contractkoelie's werken- de ondernemingen, noodzakelijke rijstvoer nam de laatste jaren voortdurend af en bedroeg in 1922 7G4.000 K.G. In 1916 werd te Bengkoeloe een irrigatie-ingenieur geplaatst onder den eerst- aanwezig waterstaatsingenieur. Een, in 1915 te Tjoeroep opgericht, landbouwschool leed door gebrek aan leerkrachten een kwijnend be- staan en is sindsdien weder opgeheven.

Het voornaamste uitvoerproduct van Bengkoeloe is de koffie, die ook door de Europeesche landbouwondernemingen in de bergstreken (voornamelijk oni de Kaba gelegen) in hoofdzak wordt geplant, naast thee en sina. Proeven met Javakoffie genomen slaagden niet, zoodat deze thans nagenoeg overal door robusta is vervangen. Ook de bevolking plant voornamelijk deze soort. De laatste jaren wordt schade ondervonden van de gevreesde boeboekziekte. De totale uitvoer van koffie, met inbegrip van de bekende Kroc- koffie, bedroeg in 1922 5.777.000 K.G. Op ult^o. 1922 waren 38.000 bouw erpachtsgronden ten behoeve van den Europ. landbouw uitgegeven.

De uitvoer over zee van inheemsche tabak, in 1913 nog 58.000 K.G., bedragencl, beliep in 1922 rond 10.000 K.G., met een waarde van onge- veer / 12.500; al deze tabak was bestemd voor havens binnen het Ned.-Ind. tolgebied. De in de onderafdeeling Redjang geteelde tabak gaat grootendcels overland naar Palcmbang, waar zij zeer gewild is. De totale productie in 1922 bedroeg in die onderafdeeling ongeveer 1600 pikols.

Pinang werd de laatste jaren niet nicer uitgevoerd; daarentegen nam de productie van pepor en kruidnagelen toe. De peperuitvoer bedroeg gedurende J 922 581.889 K.G. tegen gemiddeld 500.000 in de jaren J9 0/13. De kruidnageluit- voer liep van gemiddeld 37.000 K.G. in dezelfde jaren op tot 133.634 K.G. in 1922. Wat de bosch- producten betreft, het zoeken van damar levert voor de bevolking een winstgevend bedrijf op, door de hooge prijzen, die op de haven plaatsen door de opkooers (incest Chineezcn) voor goed gesorteerde damar worden betaald. De totale uitvoer van dit product bedroeg in 1922 bijna 450.000 3.G. Rotan wordt voornamelijk nog ingezameld in de onderafdeeling Meekomoeko.

Voor het steeds voortgaande boschreserveringswerk is te Bengkoeloe een hoofdopziener voor het boschwezen onder den houtvester te Palcm- bang geplaatst. De gewestelijke veestapel nam gestadig toe. De getallen bed roegen voor de jaren J 912 en 1921 resp.: buffels 11.000 en 15539; runderen 14.000 en 15.174; paarden 900 en 1238. Het getal schapen en geiten nam echter af en wel voor dezelfde jaren: schapen van 4000 tot 1873; geiten van 15.000 tot 13.811. Het aant&l varkens bedroeg ult^o. 1921 900. Ten behoeve van de verbetering der runderstapel waren ult^o. 1921 114 dekstieren in deze residentie geplaatst (eigen- dom der marga's). De bevolking draagt door de

opbrengst van het z. g. wang sapi A. /0,10 per bclastingplichtige in de onkosten hiervan bij.

Vogelnestgrotten van 's Landswege verpacht, komen voor in de onderafdeelingen Seloeina, Manna en Kroci

Van de op bl. *270 van <11. T genoemde particuliere mijnbouw- en aatschappijen waren ult^o. 1922 alleen Redjang-Lebong (onderafd. Lebong) en Simau (onderafd. Lais) nog in werking. De goudexploratiemaatschappij Lebong Kan die kon wegens te geringe rijkdom van het erts niet in ecne exploitatie worden omgezet, terwijl de resultaten, verkregen door de M.M. Gloemboek van dien aard waren, dat zij de aanschaffing en oprichting van een eigen verwerkingsinstallatie niet wettigden, waarop in 1917 gevolg werd gegeven aan het reeds in 1912 bestaande plan om de concessie aan de M.M. Simau te verkoopen. De M.M. Ketahoen werd na een productie van 311 K.G. goud en 493 K.G. zilver in 1917 en van 157 K.G. goud naast 191 K.G. zilver in 1918, geliquideerd wegens de onbevredigende resultaten. Ook de productie van de Redjang-Lebongmijn verminderde. In 1908 bedroeg de opbrengst 2576 K.G. goud en 14.656 zilver, in 1913: 1358 K.G. goud en 6621 K.G. zilver en in 1921 nog slechts 761 K.G. goud en 4190 K.G. zilver. In 1918 stond men voor de keus of het bedrijf geleidelijk stop te zetten of nog f 500.000 uit te geven voor de exploitatie van een 8ste en eventueel een 9de niveau.

Tot het laatste werd besloten, met het gevolg dat de productie sedert dien weer is opgelopen en de vooruitzichten zelfs zeer gunstig zijn geworden. Dat de totale opbrengst van het goud en zilver in Bengkoeloe sedert 1913 ongeveer stationnair bleef (in 1921 / 4.800.000) is gevolg van een vermeerderde productie, speciaal wat zilver betreft van de M.M. Simau. De productiecijfers van die mijn waren voor de jaren 1913, 1919 en 1921 resp.: 111, 1088 en 1237 K.G. gouden 5418, 10.451 en 12.657 K.G. zilver. Ten behoeve van de *Gouvernements-jouddontginningen* Tambang Sawah en Lebong Si in pang word in 1916 een aan vang gemaakt met den bouw van een electricische krachtcentrale aan het mecr van Tais (onderafd. Lebong), die tevens bestemd was om stroom te levercn aan de Redjang-Lebongmijn, en begin 1920 gereed kwam. Nadat de Regeering in J 918 afwijzend beschikt had op een verzoek van de M.M. Redjang-Lebong om het gouvernementensveld Tambang Sawah op den basis van een exploitatie te mogen exploiteeren, werd in 1919 met de installeringswerkzaamheden van do beide gouvernementsterreinen een aanvang gemaakt en bij Ind. Stb. 1919 no. 397 het gouvernementensbodryf „Goudontginning in Benkoelen” ingesteld en geregeld. Voor Lebong Simpang werd de installatie van do gecliquideerde M.M. Ketahoen grotendeels overgenomen. Thans in 1923 is men zoover, dat de cerate productie binnon afzienbaren tyd (vermoedelijk April 1923) mag verwacht worden. Na 13 jaar voor het particulier initiatief gesloten te zijn geweest, word Bengkoeloe in 1918 weer opengeateld, waarvan zoo we I do M.M. Redjang-Lebong als de M.M. Simau gebruik hebben gemaakt door hot aanvragen van nieuwe exploratieterreinen.

Het verkeer te land heeft, aanvankelijk ten gevolge van het mijnbedrijf on later ook ten gevolge van hot steeds toenemend aantal Europeesche landbouwondernemingen, een steeds grooter

vlucht genomen. De in 1912 in dit gewest ingesteldc gouv. automobielcienst, die in 1914 met 7 vrachtauto's werkte, had ult^o. 1922 45 vrachtwagens in gebruik. Thans vertrekken eenmaal daags gouv. vrachtauto's van Bengkoeloe, via Kepajang, Tjoeroep en Moeara Aman naar Taibang Sawah en van Bengkoeloe, via Kepajang, Tjoeroep, Padang Oelak Tanding naar Moeara Klingi in Pale m ba ng. Eenwekelijksche verbindingen bestaan tusschen Bengkoeloe—Mana, Bengkoeloe—Ketahoen en Kepajang—Kebon-agoeng, terwijl 2 maal's weeks gouv. auto's van Bengkoeloe naar Tebing-Tinggi, Lahat en Moeara-Enim in Palmbang vertrekken. Naast deze gouv. dienst waren er ult^o. 1922 57 particuliere vracht-auto's, tegen 34 in 1912. In verband met reeds sedert 1898 bestaande plannen om Bengkoeloe met het Zuid-Sumatra spoorwegnet te verbinden, werd in 1920 een aanvang gemaakt met de opname en verkonning van de lijn Bengkoeloe—Kepajang, die via Tandjoengraja en Pager-alam zou aansluiten aan het Paldbangenet en voorts van een zijlijntje Kepajang—Tjoeroep. Hoewel die opname sedert is beëindigd, is van de totstandkoming dezer plannen nog niets definitiefs bekend. Ook aan de, met het spoorwegnet nauw samenhangende havenplannen, is nog geen uitvoering gegeven. De totale waarde van den invoer in Bengkoeloe liep van 4 mill. gulden in 1914 op tot bijna 7 miljoen in 1920; die van den uitvoer bleef vrijwel stationnair (8 millioen). Gedurende de oorlogsjaren was echter een inzinking te bespeuren. Zoo bedroegen in 1917 de in- en uitvoerwaarden resp. 3,7 en 5,7 miljoen gulden.

Onderwijs. Naast 2 Europeesche scholen, 66n te Bengkoeloe en 66n te Moeara Aman, bezit het gewest een Holl.-Ind. en een Holl.-Chin. school, waar de Nederl. taal onderwezen wordt, beicle op de hoofdplaats. Voorts waren er ult^o.

1922 over het geheele gewest verdeeld 32 Inlandsche scholen der IIde klasse, tegen 18 op ult^o. 1912. Het aantal z. g. volks- of margaschooltjes, bestaande uit 3 klassen, bedroeg ult^o. 1922: 129. De Gouv. subsidie voor deze schooltjes bedroeg in 1923 / 34.800, terwijl de overige exploitatiekosten gevonden worden in het door de bevolking zelve opgebrachtc wang sekolah it / 0.50 per belastingplichtige.

Een particulier Europeesche school bevindt zich op het etablissement van de M.M. Simau. Ten slotte bestaat ter hoofdplaats Bengkoeloe een Gouvernementens meisjeskostschool, waar in de iniddaguron particulier onderwijs in ineisjes-handwerken wordt gegeven.

Bevolking. Volgens de in Nov. 1920 gehouden volkstelling had het gewest toen 257.140 inw. (tegen 220.000 in 1911), waarvan 253.639 Inlanders, 2841 Vreemde Oosterlingen en 660 Europeanen (tegen in 1911 resp.: 231.000 Inl., 5500 Vreemde Oost. en 400 Europ.). De voornaamste Inlandsche bevolkingsgroepen zijn Redjangers (69.000) in de onderafd. Redjang, -Lebong, Lais, Bengkoeloe en Seloeina; Pasemahers (18.000) in do bovenstreken van do onderafd. Mana, Se-loema en Kaoer; Serawaiers (55.000) in de onderafd. Mana en Seloeina; Lampongers (29.500) in de onderafd. deeling Kroci on Kaoer en Minangk&bauei's in de onderafd. Moekmoeko.

Do contraoatboiclers van de Europ. ondernemingen van land- en mynbouw zijn in hoofd-

zaak Javanen en Soendanezen. Hun aantal, vermeerderd met dat der Javaansche op Soendaesche kolonisten in de immigratiekolonie*s te Kepajang, Tjoeroep en Mocara Aman, bedroeg in Nov. 1920 13.500. Palembangangsche en Padang-sche handclaren komen vooral in de kustplaatsen en grootere pasars veelvuldig voor.

Geschiedenis. Omtrent de oudste geschiedenis van Bengkoeloe verhaalt 'lars-den, dat de Westkust van Sumatra tot de rivier de Oerai (nabij de Ketahoen) reeds ongeveer 100 jaar voor de komst der Engelschen (in 1685) onder Bantensche suprematie stond. Jaarlijks verscheen te Silebar of te Bengkoeloe een djenang of gezant van den Sultan van Banten voor het afhalen van peper en tevens om de proatins of dorpschouwen in hun ambt te bevestigen. Toen de Engelschen te Bengkoeloe een etablissement hadden opgericht, kondigde de djenang aan, dat hij voortaan niet meer zou verschijnen en ver-trouwde het bestuur van de landschappen Soengailimau en Soengailhitam toe aan 2 hoofden, die in verband hiertoe den titel pangeran kregen en de stamvaders waren van de latere regenten van die streken. De aldus geschapen pangeran van Soengailimau had voor dien eenvoudige Baginda Sebjain geheeten, en zou volgens eene in het Tijdschr. v. Ind. T. L. V. 4°. Serie d. II, pag. 197, voorkomende stamboom van het huis van Soengailimau de zoon geweest zijn van Depati Bangoen Negara in D. I (pag. 271) genoemd. De aldaar tevens vernielde koperen piagem in 1079 (1663) aan den Proatins of Chalipa van Silebar geschonken, venneldt geen eigenaam, zoodat onmogelijk is uit te maken wie de eerste eigenaar ervan geweest is. Bantens' suprematie in dit deel van Sumatra zou haar oorsprong vinden in een huwelijk van een der sultans met een dochter van den vorst van In-drapoera, die het land van Silabares (Silebar) a Is bruidschat meekreeg. Het rijk van Moekomooko, <aanvankelijk Anak-Soengai geheeten en zich uitstrekkende van de Oerai in het Zuiden tot de Mandoeta in het Noorden ontstond op de ruïnes van het rijk van Indrapoera. De eerste sultan vestigde zich met behulp van de Engelschen in 1695 te Mandoeta. Pasemah, voor 1596 onder de suprematie van Banten, kwam, nadat Pa-16mbang zich in dat jaar van Banten had losgemaakt, onder den invloed van de sultans van Pal6mbang, een invloed, die zich in hoofdzaak beperkte tot de benoeming van de hoofden (pangdrans) en na het verschijnen van de Hollanders in bang op deze overging.

Bestuur. De administratieve inderjening van Bengkoeloe laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1922, no. 66. Het gewest bestaat thans uit 2 afdeelingen, nl. Bengkoeloe (onder den resident) en Lebong (onder een ass.-resident te Moeara Aman). De afdeeling Bengkoeloe is onderver-deeld in 5 onderafdeelingen: Bengkoeloe (met gelijkn. hoofdpl.), Seloema(hoofdpl. Tais), Mana (gelijkn. hoofdpl.), Kaero (hoofdpl. Bintochan) en Kroel (gelijkn. hoofdpl.); de afdeeling Lebong in 4 onderafd.: Lebong (hoofdpl. Moeara Aman), Redjang (hoofdpl. Kepahiang), Lais (gelijkn. hoofdpl.), en Moekomooko (gelijkn. hoofdpl.). Elk dezer onderafdeelingen staat onder een controller of civiel gezaghebber. By de regeering is in behandeling de afschaffing der afdeelingen Lebong en Bengkoeloe, waarna alle onderafdeelingen rechtstreeks onder den resident zullen staan.

Het Inlandsche bestuur wordt gevormd door districtshoofden (titel dcinang) en wel een per onderafdeeling en onderdistrictshoofden of ass.-demangs (2 1/3 per onderafd.). Ze genieten een vast salaris. De inkomsten der volkshoofden zijn wisselvallig en worden opgesomd in de regeling betreffende de adatwettige inkomsten en heffingen der marga in de residentie Bengkoeloe, in 1917 door den resident vastgesteld. Ze bestaan uit 1 het z.g. *wang lcm'r*, een ver-goeding voor de afschaffing van persoonlijke diensten, op te brengen door de heerendienst-plichtingen (/ 1.50 per pers.); 2°. de door de rapats opgelegde bocten en de gerechtskosten (*wang walesan*) voor die hoofden, die aan de zitting hebben deelgenomen; 3°. hulp in arbeid ingevolge de *adat long-mcnolong* bij den bouw van een huis of het bewerken van rijstvelden; 4°. een ver-goeding voor verleenden bijstand bij koop en verkoop, opmaken van een testament, innen van *boenga kajoe*, d. i. een recht op het inzamelen van boschproducten voor den handel bestemd etc. Ook de adatrechtsgemeenschap, de marga, heeft verscheidende adatinkomsten. Behalve de reeds genoemde *boenga kajoe*, het *wang pekan* (marktgeld), het *wang sekolah* en *-sapi* (zie boven) etc. Bij res. besl. van 3 Nov. 1921, no. 451 is een reglement vastgesteld op het beheer en de administratie van deze margakassen. Een Inlandsche gemeentecoördinatie (met do marga als gemeente) is afgekondigd in Ind. Stb. 1923, no. 470. Het ambt van Chin, wijkmeester te Lebong Soelit is door de liquidatie van de M.M. Ketahoen komen te vervallen.

De belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten voor de Inl. bevolking wordt bij de belastingunificatie evenals elders vervangen door een inkomstenbelasting (Herziening ord. Ind. Stb. 1921 no. 312), volgens welke de in hoofdzaak landbouwende bevolking 4 % belasting betaalt van alle uit den grond verkregen inkomsten en overigens volgens een progressief tarief. De belastingaanslag nam steeds toe. Bedroeg de totale aanslag voor Inlanders in de hoofdelijke belasting in 1873 (jaar van invoering) "2647, in 1912 was dit bedrag opgelopen tot / 290.000, terwijl de aanslag in de inkomstenbelasting 1920 voor de jaren 1920, 1921 en J 922 reep. / 298.850, / 334,402 en / 358,53J bedroeg. Voor dezelfde jaren waren de aanslagcijfers voor Chineezen / 19,476, / 21.573 en / 26.483 en voor Europeanen / 55,016, / 80,975 en / 92,436.

De hoerendiensten zijn voor dit gewest geregeld bij Ind. Stb. J 920 no. 779 en bedragen maximaal 35 da gen per werk baren man per jaar. Uitvoeringsvoorschriften werden ge-geven bij G. B. van 23 Oct. 1920 no. 31, art. 2. De bevolking ter hoofdplaats Bengkoeloe is ingevolge Ind. Stb. 1874, no. 276 van heerendienst vrijgesteld, tegen betaling van / 2 per jaar per man, welk bedrag bij ikens de Ind. begrooting als een bijzondere belasting en niet als hecren-dienstafkopen wordt aangemerkt. De afkoop-regeling voor de Bui tene westen (Ind. Stb. 1918 no. 772) vindtook in Bengkoeloe steeds meer toepassing. De afkooptommen worden jaarlijks door den resident opnieuw vastgesteld (onder-afd.-gewijs) en zijn in verband met do dunne bevolking en een gebrek aan vrije arbeiders nog hoog (/ 10 tot / 20 p. pern. per jaar).

De landsontvangsten bedroegen in Bengkoeloe in 1922 bijna / 2.800.000 tegen / 1.218.000 in 1921 ; de landsuitgaven ruim / 2.900.000 in 1922 tegen / 1.332.000 in 1910. Op het gebied van het VoHescrediet- w c z e n waren per ult°. 1922 63 marga-credit- bankjes met een gezamenlijk bedrijfskapitaal van / 111.135 in de residentie werkzaam.

Ten bchoeve van de topografische o p n a m c zijn te Bengkoeloe geplaatst de le en 3e opnemingsbrigade, tijdelijk onder e6n chef (kapitein) vcrenigd. Ult°. 1922 was Zuid-Bengkoeloe gcheel, Midden-Bengkoeloe nagenoeg gereed. Noord-Bengkoeloe is nog in bewerking. *Literatuur.* W. Marsden, History of Sumatra. 2^e ed. 1 TS^LLondn.^/

)((
 JT >^ • **BENKOELOE**, ,Vroegere spelling **BENKOELEN**. Afdeling van ~~het gewest van dien naam~~ en ingesteld bij Ind. Stb. 1922 no. 66. De afdeling Bengkoeloe bestaat uit de onderafdeelingen Bengkoeloe (zie aldaar), Seloema(z. a.), Mana(z. a.), Kaoer (z. a.) en Kroel (z. a.). Het Hoofd van gewestelijk bestuur is tevens afdelingschef van de afd. Bengkoeloe. Plannen oin de afdeling Bengkoeloe, evenals de afdeling Lebong op te heffen, waarna dan alle onderafdeelingen rechtstreeks onder het Hoofd van gewest. bestuur zullen staan, zijn in behandeling; zie BENGKOELOE, residentie^J

BENGKOELOE, v?% gere spelling **BENKOELEN**. Onderafd. van _de gelijknamige afd. in het gewest Bengkoeloe, een oppervl. bestaande van 491 K.M.^s (zonder finggano)en beataande uit de

hoofdplaats Bengkoeloe en 8 marga's: Bermani-lama, Seloepoe-lembakdelapan, Proatin XII-di-Tepi-Air, Semidang-boelutkaboe, Scmitoel en Banghadji en voorts de eilanden finggano en Poe-Jautikoës. De bevolking bedroeg in Nov. 1920: 25.422 zielen, waaronder 312 Europeanen en 841 Vreemde Oosterlingen.

Aanvankelijk vormden de Onimelanden van Bengkoeloe een afzonderlijke afdeling onder een controleur te Tabahpenandjoeng (nal 893 te Bengkoeloe), maar in 1902 werden de Onimelanden bij de hoofdplaats gevoegd onder een ass.-resident, die in 1905 vervangen we rd door een controleur en in 1922 were! dg afdeling oingevormd tpt een onderafdeling/

VAN HEUTSZ, JOANNES BENEDICTUS, 6 / Gouverneur-Generaal van Nederlindsch-Indi(i / van 1904—1909, we rd 3 Februari 1851 te Coevorden^eboren cn is 10 Juli 1924 to Montreux !!!

Zwitaerland ovcrleden. Den IOden April 1867 als volontair bij het Instructie Jiataljon to Kain pen in dicnst getreden, were! hij 13 Augustus 1872 benoemd tot tweede luitenant van het Nederlandsche leger en ingedeeld bij het Ode Regiment Infanterie te Breda. Naar aanleiding van het uitbreken van Jen JKtjeh-oorlog word hij in Juli 1873 in rang en anciennititit overgoplaast bij het NederJanclscli-1 ndisclit leger. In September van dat jaar vertrok hij naar Indie en we rd na aankomst aldaar geplaatst bij het 13e Bat. Inf. te Soerftbaja. In November 1874 we rd hij o vergeplaatst naar Atjeh cn wcl naar het 3do Bat. inf. In Mei 1875 volgde zijne benoeming tot Adjutant van den 2den Bevel he b e r cn in October 1875 tot Adjunct bij den Staf te Koeta Radja. Bij verschillende krygsverrichtingen had hij zich zoodanig onderscheiden, dat hem bij K. B. van 12

Nov. 1875 No. 18, de Militaire Willemsorde 4de klasse word toegekend. Na den 8stcn Februari 1876 te zijn bevorderd tot 1ste luitenant, verliet hij Atjeh en we rd geplaatst als Adjutant bij het 2c Bat. Inf. cn in April 1877 benoemd tot Plaat- selijk-adjutant te Soerabaja. In Januari 1880 word hij voor de tweede maal naar Atjeh overge- plaatst. Nog in hetzelfde jaar deed hij examen voor de lie Afdeling Krijgsschool. Hij voldeed, doch word niet geplaatst, daar cr slechts 0 plaatsen voor Indie open gesteld waren en hij volgens de toen geldende anciennititit-schikking No. 8 was. In 1881 deed hij andermaal examen, slaagde weer, doch were! wederom niet geplaatst. Daar men slechts twee inalen aan het examen mocht deelnemen, vrczocht van Heutz 6 maanden ver- lof naar Europa buiten bezwaar van den Lande om te ^s-Grayenhage_persoonlijk zijne belangen en aanspraken op eene plaatsing op de Krijga* school te kunnen bepleiten. Het verlof word hem in het begin van Juli 1881 verleend. In Nederland wist hij zoodanig voor zijne aanspraken op te komen, dat nog voor den aanvang van den cur- sus 1881/82 een plants voor hem op de Krijgs- school, boven het voor het Indisc he leger bepaalde aantal plaatsen, opengesteld werd. Na volbrachte studien keerde hij in November 1883 naar Indie tcrug. Na eerst van Januari 1884 tot en. met Dec. 1885 Adjutant bij het Garnizoens-Bataljon van Sumatra's Oostkust te zijn geweest, had in 1886 zijne detachceering" 15g de verschillende wapens plants. Intusschen was hij den IOden Januari 1886 bevorderd tot kapitein. Medio 1887 werd hij overgeplaatst bij den Generalen Staf en geplaatst bij het Hoofdbureau daarvan.

Twee jaren later, in Augustus 1889, werd hij benoemd tot Chef van den Staf van de troepenmacht in Atj&h, waar toen de Generaal-majoor Van Teyn, wiens rechterhand hij spoedig werd, Civiel en Militair Gouverneur was.

Van af dat oogienlijk kreeg Van Heutz gelegenheid van zijne groote militaire bekwaamheid blijk te geven. Door zijn invloed traden onze troe- pen weer meer actief en aanvallend op, zoodat in Groot-Atjeh het verzet spoedig afnam.

Bij het terugtrekkeii uit de stelling by de Inlandsche benteng Koeta Raja (Tjade) op 8 Februari 1890 werd hij door een gewerschot door den linker bovenarm en in do linkerborst levehs- gevaarlijk gewond.

Hiervan was Van Heutz nog niet geheel hersteld, toen hij in J uni 1890 Generaal Van Teyn vrcgczeldc als Chef van den staf van do, in het I-discho, onder diens bevelen optredende expeditie-naire trooponinacht.

In betrekkelijk korten tijd werden toen schitterende resultaten bereikt. Voor een niet gering gedcelte was dit to danken aan de groote bekwaamheid van den Chef van den staf, wiens juiste inzichten, groote wilskracht, energie, doorzettingsvermogen en zclfvcrtrouwen aller bewondring verwekten.

H ij onderscheidde zich toen zoodanig, dat hij don 7den October 1890 wegens uitstekende inilitaire daden bj keuze bevorderd word tot majoor. Don 2G Juni t. v. was hem de Eeresabel met het onschriift Voor betoonds clapperheir* toegekend.

inzichten en omtrent het optreden onzer Ircepen van meening verschillende, verzocht en verkreeg van Heutzts overplaatsing van Atj^h en kwam in 1891 als commandant van het Ude Bataljon In- fanterie te MeesterJ^oornelijn garnizoen.

Gedurende de afgehoopen Atjeh-periode was hem de groote betekenis der onderhoorigheden van dat gewest duidelijk geworden en had hij de gegevens verzameld voor zijne zooveel opzien verwekkende brochure „De onderwerping van Atj^h“, welke tot motto had: „De Atjdh-oorlog „knaagt aan ons Koloniaal bezit; hij moot eindelijk „gen. Laten wij cindelijk aan de beschaafde wereld „toonen, dat wij daartoe in staat zijn.“

De herhaalde bestuursveranderingen en voortdurend wijzigende bestuursinzichten scherp hekelende, gaf hij in die brochure tevens duidelijk en logisch den weg aan, die gevolgd moest worden om de onderwerping en pacificatie van Atjdh te verkrijgen.

De brochure, welke in 1892 het licht zag, eindigde met de merkwaardige uitspraak dat „de Atjehers zich nooit anders dan gedwongen zullen „onderwerpen en dat slechts hij, die toont de „macht te bezitten om zijn wil te doen eerbiedigen, de meester zal zijn, aan wiens bevelen zij „zich zullen onderwerpen.“

Den 30sten Juni 1893 werd hem twee jaren verlof wegens ziekte verleend. Hij bleef in Holland tot Januari 1895. In Indie teruggekeerd werd hij, die in Juli 1894 bevorderd was tot luitenant- kolonel, Gewestelijk Militaire Commandant van Sumatra's Oostkust.

Toen na den afval van Teukoe Oema⁶ in Maart 1896 de toenmalige legercommandant, Generaal Vetter, als Regeerings-Commissaris naar Atjeh was gezonden, om daar, na het fiasco van de zoo-genaamde Oema⁶-politiek, orde op den gang van zaken te stellen, werd bij telegram d.d. 13 April 1896 de Overste Van Heutzts ter beschikking gesteld van den Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh. Hij heeft toen als colonnecoömandant en leider van verschillende oorlogshandelingen een belangrijke rol gespeeld, daar hem steeds de gewichtigste, moeilijkste en nicest gevaarvolle ondernemingen werden opgedragen.

Daar hij het dikwijls met het beleid van zijn chefs niet eens was en dezen zijn optreden aan on-bilijckic kritiek onderwierpen, moest zulks, ook in verband met zijne karaktertrekken, tot conflicten leiden, waardoor zijn loopbaan meermalen gevaar liep. De tusschenkomst van den toenmaligen landvoogd, J hr. van der Wijck, was noodig oin zulks te voorkomen en hem de belooeningen te schenken, welke hem alleszins toekwamen.

Voor zyn dapper en beleefd optreden als colonne-commandant werd hij in Mei J 897 benoemd tot ridder der 3e klasse van de M.W.O. en daarna den 30e September van genoemd jaar wegens uitstekende militaire daden buitengewoon bevorderd tot kolonel en benoemd tot Chef van den Generale n Staf in stede van den tot generaal-majoor bevorderden Kolonel Van Vliet, die tevens benoemd was tot Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden.

Langzamerhand begonnen de zienswijzen en de denkbeelden van Van Heutzts onitrent het in Atjeh te volgen beleid bij de Indische regeering meer en meer ingang te vinden en toen verschil van in- zicht omtrent een eventueel optreden van onze troepen tegen de landschappen in Pidic tusschen

Regeering en Gouverneur leidde tot het aftreden van den laatste, werd 25 Alaart 1898 Van Heutzts tot Civiel en Mil. Gouverneur benoemd. Nu kon hij toonen, dat hij de macht bezat zijn wil door de Atjdheren te doen eerbiedigen, dat hij zou duidelijk ma- ken de meester te zijn, aan wien-zij hadden te gehoorzamen. Overal werd spoedig na zijn optreden krachtig offensief opgetreden, zoowel door mobiele colonnes als in grooter troepenverband onder zijn persoonlijke leiding, o.a. bij de bekende Pidie-expeditie in 1898, de expeditie ter Noord- en Oostkust van Atjeh in 1899 en de krijgsvor- richtingen tegen Batde Hie cn Samalanga in 1901.

Afzonderlijke vernedding verdie nt nog de onder zijn be wind plaats gehad hebbende merkwaardige tocht naar de Gajo-, Alas- en Bataklan- den, waarmede Overste Van Daalen in Februari 1904 werd belast.

Rusteloos werd overal, waar men zich tegen ons gezag bleef verzetten geageerd, maar het succes was dan ook volkomen. Na zoovele jaren van vernedding had hij het Indische leger daar- door het geloof teruggegeven aan eigen kracht en kunnen.

De krachtige slagen aan de zich verzettende bevolking toegebracht, noopten deze zich aan ons gezag te onderwerpen. Vele belangrijke verzetleiders, waaronder in de eerste plaats genoemd moeten worden Tocankoe Mbhamad Dawot, de pretendent-Soeltan, en Teukoe Panglima Poldim, het Sagihooft der XXII Moekims, legden in 1903 het hoofd in den school, terwijl 1 tai van anderen met vele honderden volgelingen neergelegd of ge- vangen genomen dan wel op andere wijze onscha- delijk werden gemaakt.

In de jaren 1898—190*1, toen de daad en het woord aan hem waren, heeft Van Heutzts waarge- maakt, wat hij in 1892 geschreven had. Zoo word Atjdh door hem onderworpen en werden de grond- slagen gelegd voor de pacificatie en een periode van voortdurende economische ontwikkeling.Niet alleen heeft hij zich daarbij doen kennen als een hoogst beleefdvoerd, maar ook als een bezadigd en rechtvaardig bestuurder.

Dat hij zulke groote resultaten kon bereiken, had hij ook te danken aan zijn benijdenswaardig optimisine onder alle ornstigheden ; nooit liot hij zich weehouden door bezwaren, waardoor „alles kan“ zijn lijfspreuk werd.

Na in November 1898 bevorderd te zijn ge- worden tot generaal- in- majoor, werd hij in Januari 1899 benoemd tot cominandeurM.W.O. en in Augustus van dat jaar tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw en in September 1900 bevordcid tot luitenant- generaal. In Aug. 1902 benoemd zijnde tot Adjutant in buitengewoon dienst, Adj udant- Generaal van H. M. de Koningin met rang van Groot-Officier van de Kroyn, word hem in Maart 1903 UH bewijs van bijzondere te- vredenheid over de wijze waarop hij zijn taak als Civiel en Militair Gouverneur had vervuld, de hoogsle militaire onderscheiding, het Grootkruis der M.W.O., verleend. Na in Juli 1904 benoemd te zijn tot opvolger van den Gouverneur-Generaal Roose boom, aanvaarde hij in October van dat jaar de Landvoogdij, welke hij tot in December 1909 bekleedde.

Met vaste hand heeft hy gedurende zijn be- wind een einde gemaakt aan don onhoudbaren en vernederenden toestand in de buitengewaten, waar in vele streken slechts een schijngezag werd

uitgeoefend, terwijl meerderc gebieden nog zoo goed als geheel onafhankelijk waren en zich niets van de Indische Roggering aantrokken.

Het door hem bevolen optreden onzer troepen were! feitelijk een zegetocht : in Mid de n -S11 matra, in Centraal-Borneo, in Selbes, in Uali, in Soem-bawa, in Soemba, in Flores, in Timor en in de Molukken! Tot in de uiterste schuilhoeken van den Archipel we!d ons gezag blijvend gevestigd en werden geregelde toestanden in het leven ge-roepen, waardoor allerwege orde, rust en veilig-hheid ontstonden en de grondslag gelegd were! voor den bloeienden toestand, waarin thans de buiten-gewesten verkeerden. Te opmerkelijker is het, dat in weinige jaren zulke resultaten bereikt werden, omdat Van Heutsz slechts over beperkte middelen kon beschikken, daar bij zijn optreden's Lands financier! zich in slechten toestand bevonden en deze dus ook tegelijkertijd door bezuinigingen en andere maatregelen gezond moesten worden ge-maakt. Ook daarvoor wist hij den weg aan te wij-zen en consequent te doen volgen, zoodat reeds in 1906 er een overschot was op den gewonnen dienst, hetgeen gedurende zijn be wind gehandhaafd bleef.

Daardoor heeft hij de juistheid bewezen van het inzicht, dat een groot, onder geregeld bestuur gebracht gebied ongetwijfeld vele uitgaven mede-brengt, maar ook belangrijke inkomsten oplevert en dus geen ramp voor landsfinancien behoeft te betekenen.

Na in Augustus 1907 benoemd te zijn tot com-mandeur in de orde van den Nederlandschen Leeuw, was het Grootkruis van die orde hem, die ten rechte de evenknie van den grooten Coen ge-noeind wordt, bij zijn aftreden als Landvoogd toegekend, een pasaade belooning voor zijne groote verdiensten. In Juni 1905 had de Duitse Keizer hem het Grootkruis van de Orde van den Rooden Adelaar van Pniisen verleend.

No zijn terugkeer in Holland in 1910 vestigde Van Heutsz zich eerst metterwoon te Amsterdam, eenige jaren later, na het overlijden van zyne echtgenoot te Bussuin. Van toen af trok hij zich zoeveel mogelijk uit het" open bare leven terug. Sedert November 1022 hield hij zich ter wille van zijn geachokte gezondheid beurtelings te Montreux en te Me ran op, totdat hij in eerstege-noenule plaats kwanT-ee-dveflijden. Zijn stoffelijk overschot is op het stille kerkhofje van Clarens bij Montreux voorloopig ter aarde besteld, maar zal naar het vaderland worden overgebracht en te Amsterdam zijn verdro rustplaats vinden. Hier zal op zijn graf een monument en elders een hem waardig gedenkteoken worden opgericht.,-

PANDHUISDIENST. De verlagingsZvan het rente-kostenjtarief, waarvan sprake was aan het einde van het artikel over bovengenoemd onder-werp (bl. 285 van do tweede uitgaaf) is, met ingang van 1 Januari 1920, tot stand gekomen hij het Indisch besluit in Indisch Staatsblad 1919 no. 781. (Zie voor de toelichting bl. 28 M. v. T. der Indische begrooting voor 1919). Het daarbij vaBtgestekle tarief is intusschen niet lang van kracht geweest. Door de verlagings bleek een veel grooter be drag te zijn prijs gegeven dan in de bedoeling had gelegen. En daar bovendien eene orvaring van lange jarfen nimmer van eenige economisch nadelige working van het oude ta-rief had doen blijken (M. v. T. bl. 69 begr. voor J 924) wercl, mode onder den drang der noodzake-lijkheid om tot cene sluitende begrooting van

Nederlandsch-Indie to komen, dat tarief met ingang van 1 Juni 1924 hersteld. (Ind. Stb. no. 219).

Voorts is met de invoering van do pandhuis- regio in de Buitengewesten een aanvang ge- maakt, nadat de Gouverneur-Generaal bij eene ordonnantie in Ind. Stb. 1921 No. 28 tot die invoering bevoegd was verklaard. Van de be- doelde bevoegdheid heeft de Gouverneur-Generaal gebruik gemaakt ten aanzien van de residen- ties Lampongsche districten en Sumatra's West- kust (Ind. Stb. 1921 Nos. 148 en 420, alwaar de regie resp. op 1 April en 1 October 1921 een aanvang heeft genomen), terwijl het voornemen bestaat, om met ingang van 1 April 1925, de invoering in de gewesten Atjeh en Onderhoorig-heden en Sumatra's Ooakust te doen volgen (zie bl. 19 der M. v. T. betreffende de begrooting voor 1925). Voor de financieele resultaten zie men de jaarverslagen. Volgens het verslag over 1923 heeft de dienst over dat jaar een saldo van / 6.244.000 opgeleverd.

AMOENTAL Onderafdeeling der afd. Hoeloe Soengai, Res. Z. en O. afd. van Borneo. In het onderdistrict Alabio (zie aldaar) is een ringvor-mige weg voor karren- en autotransport, die in den drogen tijd geregeld is te berijden. Voorts be- staan er goede karren- en autowegen van Amoen- tai naar Lampihong en Paringin ; de we gen van Paringin over Awajan naar Birajang en van Lam-pihong over Batoemandi naar Hong zijn in den drogen tijd ook geschikt voor karren en auto's. In het bestuurstelefoonnet is ook Soengaipandan opgenomen.

AMOENTAL District der onderafd. Amoantai. Do bevolking in dit district heeft wel dikwijls te lijden door misoogsten, tengevolge waarvan ve-len emigreeren naar de Straits en naar Indragiri, doch in de laatste jaren heeft de rubberhandel veel bijgedragen tot verhooging van de volkswel-vaart, inzonderheid in de perioden van hooge rub-berprijzen. Vele bewoners van Amoantai hebben heveatuinen, welke zijn gelegen op hogere gron-den in het district Balangan.

AMOENTAL Onderafdeelings- en districts- hoofdplaats. De bevolking bedroeg in 1920 ruim 2900 ziofen, waaronder 8 Europeanen en een tien-tal Chineezen. Sedert 1921 is de plaats weer vooruitgaande.

BALANGAN. District der onderafd. Amoantai, onder een Kiai of districtshoofd met standplaats Paringin, aan de Balanganrivier. Het deel van dit uitgestrekte district, dat langs de rivier is gelegen, is beneden Paringin laag en veelal moeras- sig; het overige, grootere gedeelte tot de grenzen van do onderafdeelingen Pasir en Tanahbom- boc is heuvel- en berggachiig en nog al sterk met bosch bezet.

BANDJERMASIN. Afdeeling der residentie Z. en O. afd. van Borneo. De laatste organieke in-deeling, die geen wijziging heeft gebracht in aan- tal op nauieu der onderafdeelingen, is opgenomen in Ind. Stb. 1921 n°. 767.

BANDJERMASIN. Onderafd. der gelijknamige afdeeling. Voor „Aemout Kanaal", zie I pag. 137, leze men Sarapat kanaal; voor "standplaats van den Ass. Resident dor glijknamige afdeeling," standplaats van don Controleur van Berodan Dajak.

BANDJERMASIN. Hoofdplaats van de residentie Z. en O. afd. van Borneo; er zijn thans vier

Gouv.'s Ini. scholen der 2o klasse op een Holl.-Inlandsche school. Volgens de opname van 1920 bedraagt het aantal inwoners 46993, waaronder 752 Europeancn, 3207 Chincezen, 1276 Arabieren en 97 an de re Vr. Oosterlingen, zoodat het aantal Inlanders 41661 bedraagt.

BANGKALA'AN. Riviertje aan Borneo's Zuid-oostkust. Deze rivier is merkwaardig wegens haar onderaardsche beddingen bij Tagoerhampang en beneden Mahakit, waar zij haar weg neemt met door kalkachtig gesteente. De groten Liang Tamaloeng zijn rijk aan eetbare vogelnestjes. Het recht deze te plukken wordt telkens voor drie jaren verpacht, de laatste maal voor 3076. %; Druipsteenformaties komen in deze groten bij NST niet voor; er zijn bijna regelmatig gevormde booggewelven, waarbinnen men over een afstand van ± 4 K. M. kan doorvaren met kleine sampans. Een ervaren gids en goede fakkels zijn bij deze vaart onmisbaar.

De rivier, die haar oorsprong heeft in het Meratoesgebergte, maakt in haar middenloop een sterke bocht naar het Noorden bij Tagoerhampang. Aan de oevers wonen heidensche Dajaks, behalve in kampong Bangkalan Melajoe, ± 7 K. M. van de monding, waar Moh. Maleiers zijn gevestigd. Het stroomgebied vormt met het voormalige landschap Tjantjoeng een onderdistrict met hoofdplaats Pantai, die hier wordt genoemd omdat zij een belangrijke peperhaven van het gewest is geworden. De pepercultuur wordt voornamelijk gedreven door Maleische immigranten, afkomstig van de Hodoe Soengai. De handel geschiedt door tusschenkomst van Chincezen, die zich deswege te Pantai hebben gevestigd.

BARABAI. Onderafdeling der afd. Hoeloe Soengai, rez. Z. en O. afd. van Borneo, bestaande uit het district Barabai, onder een districtshoofd ter gelijknamige hoofdplaats. De streek aan den bovenloop der rivieren Batangalai en Laboemas is grotendeels beplant met hevea; de rubbercultuur levert voor de bevolking een bron van ruime inkomsten op. Vele zeer goede wegen verbinden deze onderafd. met de aangrenzende, Amoentai en Kandangan.

Sedert Juli 1912 is voor de onderafd. Barabai een onderafd.'s-raad ingesteld, die hare huishouding beheert. Deze raad bestaat uit 27 leden en wordt voorgezeten door den ambtenaar van plaatselijk bestuur; hij heeft voor zijn ressort een auto, busdienst ingesteld, die in een bepaalde behoefte voorziet voor het verkeer tusschen de druk bezochte pasar's van Barabai, Pantaihambawang, Angkinang en Kandangan.

BATOELITJIN. Aan de monding van de rivier van dezen naani ligt de kampong Batoelitjin, waar zich eenige Chincezen hebben gevestigd, wegens den niet onbelangrijken handel in goed wildhout, o. a. oelin, waaraan de streek van den middenloop der rivier zeer rijk is. Bij deze kampong kunnen eitoombooten ankeren; hoogerop is de rivier slechts bevaarbaar voor kleinere prauwen. Zij vormt echter tot Kocsambi de eenige verbindingsweg, daar de oevers drassig zijn. Bruggen zijn over de Batoelitjin niet gebouwd.

Tegenover de monding ligt het eiland Soengi, dat rijk is aan ijzererts, welke nog niet worden geëxploiteerd, doch wel reeds de volle aandacht hadden van het Gouvernement. Op een Zuidelijken uitlooper van het Koekoesan gebergte, die is te rekenen tot het linker stroomgebied van de

beneden Batoelitjin, bevindt zich ook een belangrijk ertsveld, dat nog op ontginning wacht.

De bronnen van de Batoelitjin zijn gelegen in het Meratoes-gebergte; de voornaamste bronrivieren zijn de Sela en de Salilau.

BEKOEMPAL. District der onderafd. Marabahan. De Bekeoinpaiers spreken een eigen dialect, bahasa Koempai, dat veel gelijkt op het Ngadjoesch, maar ook veel uit het Bandjareesch in zich heeft opgenomen. Deze bahasa Koempai wordt langs de Barito algemeen verstaan, daar de Bekeoinpaiers de handelaren van de bovenlanden zijn; /

BOELOENGAN. Het zelfbesturend landschap /Bocloengan grenst in het binnenland aan de afdeling Boven Mahakam, niet aan Koetai. Het gezag van den Sultan in do Tidoengsche landen reikt tot de lijn Malinau-Pantjangan; verder Westelijk strekt zijn gezag zich feitelijk niet uit, **DAJAKS.** Ter aanvulling van het artikel Dajaks, volgen hier op de eerste plaats enkele mededeelingen betreffende de *Oloh Ngadjoe* en de *Ot Danoen*. In de taal van laatstgenoemden komt het woord *dajak* niet voor; de *Oloh Ngadjoe* kelen het in den herhaalden vorm *daja-dajak*, waarmee zij de manier van gaan of loopen kenmerken van korte, eenigszins gezette personen, in tegenstelling tot de wijze van gaan van lange menschen, en ook het zich door of achter elkander voortbewegen van een groep van betrekkelijk kleine menschen of van dieren van middelmatige grootte. Het niet herhaalde woord, *dajak*, is de naam van een bepaalde soort rijst. Als volks- of stamnaam is het woord dus zeker niet afkomstig van de *Ot Danoen*, en hoogst waarschijnlijk ook niet van de *Oloh Ngadjoe*. Echter noemen zij, die tot het Christendom zijn overgegaan, zich zelf daarna Dajak.

De aan beneden en midden Kapoeas en Kahajan wonenden, hebben zich van ouds, en mogelijk het eerst tegenover de bevolking van de kust, do Bandjareezen, *Oloh Ngadjoe* of bovenlanderB genoemd. De Bandjareezen noemen hen ook wel *Biadjoe*, doch de *Ngadjoe*-menschen hooren deze benaming Hover niet, *zij meenen* dat er iets kleinereeds in ligt opgesloten. Terloops zij hier tevens aangeteekend, dat in Kotawaringin do Dajaks zich *Mamah* noemen, en de Maleiers klaaij *Orang baniaga*, handelslui. De *N(i)djoe's* noemen de kustbewoners *Oloh loembang*, lui van de monding. *Biadjoc's* komen in Kotawaringin niet voor, behoudens een stanoonderdeel aan de Alan-tobi. Do *Ot Danoen*, aan den bovenloop van Kapoeas en Kahajan, noemen op hun beurt de *Ngadjoe's* *Oeloen baal*, benedenlanders, en zich zelf *Oeet da-naom*, wat overeenkomt met *Ma. oeloe air*, en de *Ngadjoc's* noemen deze bovenlanderevcnals an dore binncnlansche stammen kortweg *Ot*. Do *Ot Danoen* echter achten zich wel degelijk onderscheiden van andere binnenlanders, als *Oeet haras*, die van het oerwoud, waaronder zij vooral de Poenan'8 rekenen, on tai van anderen, als bijv. *Oeol Habokdt* (Boekafs), *O. Mandu*, *O. Pijnjavjoenrj*, *O. Moeroeng*, *O. Pari*, *O. Mahaham*, enz.

De *Ot Danoen* zijn wellicht 10.000 zielen talrijk en wonen Zuid en Noord van het Schwancr-gebergte, aan den bovenloop van de daar ontspringende rivieren, als Katingan met zijtakken, Mantaja (Kalang), aan de Kahajan met Miri, aan boven Kapoeas, Melawi (Malahoei) met zijri-

victijs als Lakaat, Cjilang, e. a. Aan de Moc-roeng, de inest Oostelijke groot rivier in het Danoem-land, zijn ze nicher sporadisch verbreid.

Ngadjoe's en Ot Danoem werpen de hcschuldiging, dat zy ooit menschenzets zyn geweest, verre van zich. Morcel schijnen de Ot Danoem boven de Ngadjoe's te staan, in zooverre dat priesteressen dezer laatsten ook tevens publieke vrouw zijn, die der Danoem niet. Bij hen treden ook vrouwen van stand on aanzien, ook cchtge- nooten van stamhoofden, als priesteres op. Ook <le priesters der Danoem maken zich niet schuldig aan de handelingcn, waardoor die der 01 oh Nga-djoe berucht zijn geworden. Godsdienstplechtig- heden van de nog heidonsche Ot Danoem zijn eenvoudiger, meer van oorspronkelijken vormi, dan die der Ngadjoe's.

Tatoueren komt bij beide stammen tegenwoordig aanmerkelijk minder voor dan vroeger. Onder de Ot Danoem laten jonge lieden zich hoogstens nog de kuiten beteekenen, als een soort kleeding zoals zij zeggen, maar zeker toch ook nog wel als een tpeken van moed ; want iemand die wat rijkelijk getatoueed is, geldt ook als dapper. Vroeger kwam, vooral bij de Ot Danoem tatoueren op uitgebreide wijze veel voor.

Onder de wapenen dezer bovenlanders client naast de mandau, bij de Danoem *ahpang* gehec- ten, de *dohong* genoemd te worden, een tweesnijdend kort zwaard of lange dolk, dikwijls met gevest van ivoor. Deze wapens zijn oude familie- stukken en worden zorgvuldig bewaard.

De palissaden om de huizen of dorpen zijn bij beide volksstammen reeds verdwonen ; sedert er geen sneltochten meer te vreezen zijn, kon men deze afsluiting gevoegelijk missen. Ook de groote huizen zijn aan het verdwijnen, ze raken meer en meer in onbruik; nieuwe begriffon, bekend geworden door meer verkeer en onderwijs, door overgang tot het Christendom, hebben de behoefte doen ontstaan aan huizen voor 66n gezin of voor een paar gezinnen. De oudc, invloedrijke stam- hoofden, die met hunne stamhoorigen onder een dak woonden, sterven ook langzamerhand uit. Zoo wonen thans reeds velen met hun gezin in een klein huis, waarbij een met vruchtboomen be-)lant erf.

De Ot Danoem noemen hun opperwezen *Pahatara*; hetgeen 司 omtrent dozen mededeelen wijkt nog af van hetgeen de Ngadjoe's zeggen omtrent hun *Mahalara*. Naar het hcet, heeft Pa- hatara de stamvaderen der Danoem, zeven in ge- tal, in cen gouden offerschaal, *palafcaï*, laten neer- dalen uit den hemel en een plants verleend op be- paalde bergon. *Pahatara* woont in den hemel, rondom de aarde met het uit»pansel, en ook in de wolken. Hij schiop het land en het water en het uitspansel, dan den incnach, de sterren, de maan en do diorenwreld. *Pahatara* Hlaapt niet, is al- hoorend en vermag te straffen. Naast den opper- god konnen de Ot Danoem ook Avatergoesten, lucht- en boschgeesten enz. : maar zij we ten niet af van verwantschap van Pahatara met Djata's en Sangiang.

Naa»t de reeds in Deel I gonoemde Dajaksche stammen, verdient afzonderlijke vormolding de gtm van do *Tingguian*, wonende in het Noorden van do Tidoengsche l&nden, in het stroomgebied van midden- en bovenloop van do Sombakoeng en dat van de bovon-Sebookoe. Hot aantal stain-

ledcn wordt geschat op ongeveer 11.000, die gehuisvest zijn in cen honderdtal groote woningen. Deze stani heeft con cigen taal.

De Tinggaln zijn klein van gestalte en vrij donker van huidkleur. Tatoueren is bij hen onbekend ; ook andere, overigens onder de Dajaks veel gebruikelijke inutilaties komen bij hen niet voor. Mannen en vrouwen hebben in beide oorellen een klein gat voor het dragen van oorsieraden, waarvoor veelal kleurige bloemen worden gebruikt. De mannen dragen het haar om een koperen of houten pen gewonden, de vrouwen laten het los hangen of steken het op in een wrong. Jongelieden tooien zich met halskettingen van geregen kralen ; meisjes geven door het dragen van zulk een sieraad tevens te kennen, dat zij geen bezwaren hebben tegen meer intie men omgang met jonge mannen.

De huizen staan met de lengte-as evenwijdig aan de rivier. Zij zijn gebouwd op 2 4 3 M. hooge palen en over de lengte in drie lange vakken ver- deeld, waarvan het middelste een ± 3 M. bree- den gang vormt; daarop komen van weerszijden vertrekken uit, waarin de andere vakken zijn ver- deeld. In het midden van het huis zijn echter geen kamers; de gang verbreedt zich daar tot een groote ruimte, welke de geheele breedte van het huis in beslag neemt ; deze „zaal,^ *sala'* genaamd, wordt gebruikt voor vergaderingen en voor fees- ten, en dient tevens tot logies voor gasten. Het hoofd des huizes heeft in den regel zijn vertrek grenzend aan do *sala'*. De afschiding tusschen de verschillende vertrekken is zeer primitief.

Het hoofdvoedsel van de Tinggalan is cassave; rijstbouw is bij hen, hoewel zij toch tot de gevestigde stammen behooren, van geen betekenis en de by andere Dajaks in eere gehouden bijzondere gebruiken ter zake van den rijstbouw bij hen onbekend. Zij telen wel eenige rijst, doch slechts zooveel als noodig is tot het onthalen van vreeaide gasten en tot gebruik als een gemakkelijk mede te nemen teerkost op reis.

Te oordeelen naar hunne begrippen omtrent hxiwelijkstrouw en sexueele moraal, maken de Tinggalan den indruk te behooren tot gedege- nereerden. Men kent er een soort voorwaardelijk huwelijk, totstandgekomen door betaling van een gedeelte van den door de ouders van het meisje verlangden bruidschat, welk huwelijk zij kunnen verbreken, als een andere huwelijkscon- didaat zich aanmeldt, die een hooger prijs wil vlakoen, met wien do dochter dan een nieuw voor- waardelyk huwelyk begint. Ook voor zulk een verbinenis hebben do meisjes, dikwijls reeds op kinderleeftijd en dan, naar do berichten luiclen, soins kunstmatig daartoe lichamelijik geschikt ge- maakt, voelar reeds intiemcn omgang gehouden met mannen, aun wien nachtelijk bezoeken gaar- ne worden toegestaan. Do moisesjes zouden zich deze bezoeken tot cen eer rekenen. Ondanks dit alles wordt door do ge-boorte van een kind de band tusschen cchtgenooten hechter en meer blijvend.

Lijkbezorging geschiodt by deze Dajaks door de overledenen te bergen in aarden vaten, zoogen. martavancn, welke tot dit doel eerst worden gehalveerd. Het lijk wordt, vofor het is verstyfd, met hoog opgetrokken knieën in zittende bonding gebracht, zoodat het in de martavana kan worden goplan.tst; de beide helften van het vat worden met rotanbandon stevig aan elkander be- vestigd on do breuknaad wordt met hars gestopt

on gedicht. De marx¹aan-opcning shut men af met een houten stop. Is het lijk reeds verstijfd, voor men het aldus kan bezorgen, dan worden soms amputates van beenen en annen verricht, om het toch naar het gewon gebruik te kunnen bijzetten. Ten aanzien van den godsdienst kan worden medegedeeld, dat de Tinggalan een op-perwezen kennen, dat zij aanduiden met den naam *Mangoen*.

Tot de Poenan's behoreen ook de Basap, een zeer kleine stam van wellicht nog geen 100 zielen, zwerfende in het gebied tusschen Tan-djoengselor en Tanahkoening, en wel voorn. in het Sadjau-gebied. Hun hutten zijn zeer primi- tief; zij verbouwen wat pisang en cassave, welke arbeid kan wijzen op eenige neiging tot het se- dentaire leven. InKoej-ai, bovenstroomsvan Sang- koeliran, zouden naar berichten ook lieden vande Basap verblijven./ C - PRIMBON. Onder dezen naam verstaat men 'een soort Javaansche geschriften, die wat hun inhoud betreft in sommige opzichten met elkan- der overeenstemmen, in an de re echter groote verschillen kunnen vertoonen. De afleiding van het woord *primbon* staat niet vast; volgens som- migen zoude het bij contractie zijn ontstaan uit *para imbon*, het laatste van den stam *imboe*, en dan zovoel als aanteekeningen beduiden; volgens andere opgaven is het een afleiding van Kawi *rimboe*, d.i. *simpn*, bewaren, wegleggen voor later gebruik, zoodat het bewaarplaats of iets van dien aard zoude beteekenen.

In alle primbons wordt gehandeld over mys- tiek; het hierover medegedeelde komt in hoofd- zaken op hetzelfde neer, in de details echter zijn van allerlei verschillen. Sommige meer moderne bevatten aanteekeningen, welke meer of minder direct verband houden met Arabische bronnen, maar zijn toch ook niet vrijgehouden van den invloed van populaire magische denkbeelden; in de oudere is die invloed meestal van overwe- gende beteekenis. Bijna immer is die mystiek pantheïstisch, met als einddoel voor de boeef- naren de vermenging van dienaar en Heer; ook de zeven graden van het Zijj, de trapsgewijze ontplooiing van het Zijn van Allah, waardoor ten slotte deze manifesto wereld tot stand komt, worden met voorkeur in de primbons behandeld. Daarnaast zijn verder van allerlei onderwerpen aan te treffen, als tooverformules, voorschriften omtrent amuletten, mededeelingen van astrolo- gischen aard, aanteekeningen met betrekking tot gelukkige en ongelukkige tijden, tot den bouw van huizen, medische voorschriften enz. De tekst wordt soms nader toegelicht door figuren, de z.g.n. *daerafi's*, welke de mystieke waarheden aanseebouwelijk heeten voor te stellen; voor de magische practijken zijn aftelkruisen, wichelta- bellen en dergelijke aangegeven. De eigenaar van zulk een geschrift gebruikt het bovendien ook wel als memorandum, om er aanteekeningen in te maken voor zijn persoonlijk belang.

Doch niet altijd is de stof op ongeveer gelijke wijze behandeld, zoodat er enkele soorten in de primbons zijn te onderscheiden, al zijn dan ook de grenzen daartusschen moeilijk te bepalen en niet scherp te trekken. Bij uitzondering is de be- naming *primbon* ook gebezigd geworden voor een historisch week ; de schrijver van de Ba bad Kediri heeft zelf zijn penncvrucht aangeduid als *serai primbon*.

Deze geschriften hebben in zeker opzicht hun tegenhangers in die, welke bekend zijn onder den naam s o e l o e k, en als voorgangers van beide kunnen dan nog dezulke venneld worden, die den gemeenschappelijkcn naam van t o e - t o e r dragen.

Het woord *soeloek* komt voor in onderscheiden beteekenissen; in de eerste plaats wordt het gebruikt voor de boeefening van mystieke devoties, het "bewandelen" van den mystieken weg, zie ISLAM II, e. In het Javaansch kent men het voorts als naam voor een bepaalde soort geschriften, welke inhoud ook voornamelijk van inys- tiek en altijd van godsdienstigen aard is, en door zijn vorm geschikt oin te worden gereciteerd op den zangerigen, bij het reciet behoorenden toon. Deze geschriften zijn altijd opgesteld in *tembang* en vooral deze vorm onderscheidt hen van andere, min of meer dergelijke werken, al zijn er daaronder ook in dezelfde dichtmaat. Ook het reciet van Kawi-verzen door den da- lang, bij het vertoonen van de wajang, wordt *soeloek* genoemd.

De in de soeloek's behandelde stof is aan Mo- hammedaansche mystiek en dogmatiek ontleend; daarnaast kornen wel verhalen voor over hoofd- personen uit de Indische heldendichten en uit oude legenden, en ook fragmenten van geschied- kundigen aard. De wijze waarop de stof is be- werkt maakt de soeloek's Javaansch van karak- ter, evenals de *primbon*[^]. Een enkele maal is de bewerking geschied in den vorm van een ge- sprek tusschen man en vrouw, hetgeen weer nor- maal is in de oudere, z.g.n. *toetoes*.

Het woord *toetoes* komt o.a. voor in Javaansch en Soendaneesch, in de beteekenis zeggen, mede- deelen, onderrichten ; in Maleisch en Minangkabausch (*toetoes*) met de beteekenis spreken, pra- ten, keuvelen. Men duidt er in het Javaansch ook een soort geschriften mede aan, afkomstig uit den tijd, die aan de Jslamisering van Java voorafging, en waarin, mogelijk in navolging van voorbeelden uit de Sanskrit-literatuur, in den vorm van een gesprek tusschen man en vrouw, of ook wel tusschen vader en dochter, op allerlei gebied van Jietzelfde genre, als later in de *prim- bon's* is behandeld, onderricht of leering wordt gegeven.

Voor nadere gegevens raadplege men: Dr. D. A. Rinkes, *Abdoerroeef van Singkel*; -Dr. JB.Sir07 SGliriek, *Het Boek van Bonang*; Dr. H. Kraemer, *Een Javaansche i'rhilibin uit de Zestiende Eeuw* ; voorts verschillende catalogi van Javaansche en Maleische handschriften.

SOELOEK, Deel III, bl. 822, voeg bij: zie PRIMBON.

TOETOEER. Zie PRIMBON.

SAREKAT AMBON. Opggericht te Semarang 9 Mei 1920, stelt deze vereeniging zich volgens do ; statuten ten doel, om „met al de haar ten dienste „staande wettige middelen de stoffelijke en ze- „delijke belangen van de inheemsche bevolking „der residentie Ambon te bevorderen en het land „tot bJoei en welvaart te brengen, alsmede te „streven naar opheffing van alle zoodanige mis- „standen en wetsbepalingen, welke de bevorde- „ring van dat (Joel in den weg staan“.

Het vereenigingsprogram omvat o.m. het doen d66rdringen onder de Ajnbonsche bevolking van de idee eener volkseenheid; het streven naar een parlementair regeringsstelsel, het uitbreiden,

verdiepen en unificeeren van het onderwijs en het bevorderen van de economische belangen der bevolking.

De talrijke op Java gevestigde Amboneezen hadden tevoren reeds gepoogd hunne specifieke belangen door middel van een organisatie te bevorderen. Zoo was in 1909 door Dr. W. K. Tehupeory een *Ambonsch studiefonds* opgericht ter bevordering van het onderwijs voor Christenen van Ambonschen landaard, welke vereniging als rechtspersoon erkenning vond bij Gvts.besluit van 14 Januari 1911 no. 32.

Bij de opkomst der Indische beweging, toen nationaal-democratische gedachten werden gepropageerd door de leiders van Indische Party en Sar^kat Islam, deed onder de Amboneezen op Java de drang tot aaneensluiting zich evenzeer gevoelen. Uit den aard der zaak trok de Sardkat Islam hen niet aan, doch wel de Indische Partij, de latere Nationaal Indische Partij, die dan ook Amboneezen en Minahasera onder hare leden telde en, vooral sedert 1917, krachtige propaganda voerde in Ambon. Doch evenals bij de Minahasers bleek bij de Amboneezen het gevoel van stam-saamhoorigheid te krachtig ontwikkeld, dan dat zij zich op den duur trevreden zouden stellen met de beginselen der zoo heterogene Nat.- Indische Partij.

De stoot tot de oprichting van een eigen vereniging werd gegeven door den heer A. J. Patty, die te zamen met zijn geest verwant Najoan in April 1919 te Semarang een blad had uitgegeven, genaamd „Padoman Soera Anak militair dan gewapende politie“. Beide personen stonden in relatie tot de Communistische Partij (P. K. I.) en tot de Indische Partij (N. I. P.). Als orgaan der Sardkat Ambon werd door Patty de „Mena Moeria“ uitgegeven. De promotors der Sardkat Ambon wenschten de bestaande vereniging „Ambonsch studiefonds“, waarvan uitsluitend Christenen lid konden zijn, om te zetten in een organische met een politiek doel, welke het geheel Ambonsche volk zou omvatten, ongeacht den beleden godsdienst.

De heer Patty begon met propaganda te voeren onder de Ambonsche militairen op Java, onder wie ontevredenheid heerschte over de regeling van hunne positie in vergelijking met Europeesche militairen, in verband daarmee over het nieuwe bezoldigingsstelsel, over het onderwijs-systeem, enz. Het gevolg van de fel ingezette propaganda waren reletjes onder de Ambonsche militairen te Semarang en te Djatjngfdoh. (Handelingen Volksraad, Iste gewdric zitting J 1920, bl. 337 en 344 vlg.). Toen de actie onder de militairen door de legerautoriteiten werd tegengegaan, o.m. door aan militairen te verbieden om vergaderingen te bezoeken, waarin de promotors der Sardkat Ambon als sprekers zouden optreden, verslapte de Ambonsche beweging op Java meer en nicer.

Onder den invloed der beweging voor autonoomie en de daarmee verband houdende eenheidsbeweging herleefde tegen het eind van 1922 de Sardkat. Ainbon en met haar do Perserikatan Minahasa. Beide verenigingen hielden op 17 November 1922 te VVeltvreden een vergadering ter paling van de planks, welke zij in de Indische beweging zouden innemen tegevoerd de „reactie“. Blijkbaar onder den indruk van de oprichting, een week te voren, van de z.g. Radi

cale Concentratie. wilden de leiders samenwerking met de I. S. D. P., S. L. N. I. P. en P. K. I. Enkele maanden later — 21 Januari en 11 Februari 1923 — hielden beide verenigingen gezamenlijke byeenkomsten, in welke de heer Patty o.a. verklaarde, dat aansluiting bij de Radicale Concentratie noodzakelijk was voor de Sardkat Ambon, die tevens de N. I. P.-propaganda voor „non-coöperation“ zou steunen. Afdeelingen zouden worden opgericht te Meester Cornelia, Soerabaja en Semarang. Als onderdeel der Sarekat. Ambon werd een vereniging voor vrouwen opgericht, „Ina Toen“, — de ware vrouw — genoemd.

In deze periode van opleving kwamen in sterkere mate dan tevoren twee stroomingen in de Sardkat Ambon tot ontwikkeling. Eenige vooraanstaande figuren konden wel is waar zich in principe vereenigen met het streven der beweging om het saamhoorigheidsgevoel onder de Amboneezen te bevorderen als eerste stap tot verkrijging van autonomie voor de Ambonsche volks-gefieenschap, doch de extremistische wijze waarop dat streven door enkele leiders werd gepropageerd, in samenwerking met socialistische en communistische partijgroeperingen, werd door eerstbedoelde voormannen verwerpelijk geacht. Deze meer bezadigde en jegens het bestaand gezag meer loyale gezinde elementen achtten, mede met het oog op de instelling van den Am-bonraad voor Amboina en Saparoea (Ind. Stb. 1921 nos. 158 en 743), het voorts alleszins noodzakelijk, dat de ingezetenen van het gewest, die tot dusver buiten de Sarekat Ainbon en hare actie waren gebleven, in de gelegenheid werden gesteld om zich uit te spreken omtrent de meest gewenschte wijze, waarop de Ambonsche belangen door het op Java gezeteld verenigingsbestuur behoorden te worden behartigd. In de openbare vergadering van 19 November 1922 nu were! een ander duidelijk uiteengezet door den voorzitter van het Ambonsche Studiefonds, den heer Pattipeilohy, die o.m. te kennen gaf, dat z.i. de Sarekat Ambon in *Ambon* thuishoorde en daar haar arbeid had te verrichten; een opmerking welke blijkbaar verband hield met het mede greepleverde feit, dat in de vereniging twee stroomingen zich hadden geopenbaard, de eene vóór, de andere tegen het Nederlandsche gezag.

Intusschen was op het, dd. 28 Juni 1920 door het Sardkat Ambon-bestuur tot de Regeering gericht verzoek om goedkeuring der statuten nog steeds geen beschikking ontvangen. Aangezien het uitblijven van de gevraagde goedkeuring door het A.-bestuur word toegeschreven aan de onwclwillende critiek, welke op de verenigingsgestie door een deel der pers was uitgeoefend, wendde het bestuur zich bij request van 22 November 1922 zoowel tot de Regeering: als tot den Volksraad, waarbij de noodzakelijkheid der begeerd rechtspersoonlijkheid word bepleit en op de ongrondigheid dier perscritiek werd rd gewezen.

In de vergaderingen van 25 Februari en van 18 en 25 Maart 1923 werden meer in het byzonder onderwijsaangelegenheden besproken, doch tevens andermaal de aansluiting bij de Radicale Concentratie, welke niet algemeen were! goedgekeurd. De gematigde olemcten spraken er hun afkeuring over uit en konden zich niet ver-

eenigen met de aanvaarding van het „non-coöperation“-beginsel der N.I.P.

Inmiddels hadden de leiders der ultra-democratische strooming den door de gematigden gegeven wenk, om de belanghebbende te volgen in het Aibonsche stamland niet buiten de verenigingsactie te houden, ter harte genomen. In April 1923 werd de S. A.-voorzitter Patty naar Ambon afgevaardigd, om in het land zelf propaganda te maken voor de partijbeginselen en vooral ook om zich ter plaatse op de hoogte te stellen van de stemming onder de invloedrijke ingezetenen jegens de, zoowel in als buiten de S.A. gewraakte vooruitstrevende actie van den voorzitter en zijn geestverwanten, onder wie de geneeskundige J. Kayadoe geacht werd te behoren. Op dat besluit was vermoedelijk invloed uitgeoefend door de fractie der gematigden, w.o. de geneeskundigen J. Westplat en W. K. Tehupeiry, die met name de aansluiting van Patty bij de Radicale Concentratie hadden betrouwd en zich meer aangetrokken gevoelden tot de houding van den bezadigden voorzitter van het Comité voor de Ambonsche belangen, tevens vertegenwoordiger van den Inlandschen Jeejaarsbond en Christelijk-Ambonschen Volksbond, den heer J. M. M. Hetharia.

De heer Patty begon dan op 28 April 1923 zijn propagandareis in Ambon, ter bevordering van „de eensgezindheid en de verbroedering van het Ambonsche volk.“ In dit gewest had sedert 1917 de N. I. P. er naar gestreefd een ommekeer te weeg te brengen in de gezagsbegrippen der bevolking, met het gevolg dat tweedracht was gekomen onder de negorij-bewoners, onder wie vanouds eensgezindheid had geheerscht. De ineerderheid der bevolking bleek daarom niet gediend te zijn van geïmporteerde politieke actie.

De in het stamland bestaande organisaties, van Pattis komt verwitigd, betoogden in een gecombineerde vergadering, enkele dagen voor diens komst belegd, dat de Sarekat Ambon „overbodig“ was, aangezien bereids een *federatie* was tot stand gekomen van plaatselijke verenigingen, die zich eveneens ten doel stelde om, in samenwerking met het Bestuur, het Ambonsche volk in inaatschappelijk en economisch opzicht op te heffen. Die federatie omvatte den Regentenbond, den Christelijk-Ambonschen volksbond, het Ambonsche studiefonds, den Inlandschen Jeejaarsbond, de Ambonsche Hoop, e.a.

Poor doze beweging zou Patty zich echter niet van de wijs laten brengen. Den 30sten April 1923 hield hij een openbare vergadering te Ambon ter verklaring van de beginselen zijner partij. Op de hem gestelde vraag, wat de leiding van de Sarekat Ambon bewogen had om toe te treden tot de Radicale Concentratie, antwoordde Patty ontwijkend, dat deze combinatie niets kwaads bedoelde en slechts een „radicale verbroedering“ beoogde. Intusschen — merkte hij op — had het hoofdbestuur der S. A. besloten uit de Radicale Concentratie te treden. Mocht de aansluiting bij die combinatie verkeerd worden geacht, dan moest men zulks als een daad van jeugdige onbezonnenheid aanmerken. Voorts gaf hij als zijn voornemen te kennen om zoowel in Ambon als in Saparoea afdelingen der S. A. op te richten.

Op de volgende vergaderingen in Ambon en Saparoea werd als het doel der S.A. aangegeven:

te streven naar politicken om maatschappijken vooruitgang van het Ambonsche volk, „in samenwerking met en onder leiding van het Nederlandsch bestuur.“

Verschild van inzicht openbaarde zich al spoedig nopens de wijze, waarop de S. A. het door de leiders gewenscht organisch verband zou vormen met de plaatselijke bevolking. Blijkbaar maakten de negorij hoofden zich ongerust over de plaats, welke in zoodanig verband was toegedacht aan het inheemsche plaatselijk bestuur. Door zich, met de al te zeer bekende N. I. P.-leuze van „sama rasa, sama rata“, rechtstreeks te wenden tot het volk en met de massa in direct contact te komen, ook en naar het scheen bij voorkeur buiten zijn eigen negorijbestuur om, zouden de verenigingsleiders — naar het oordeel der volks-hoofden — ook bij het volk de gedachte wekken, dat het hun er om te doen was de gevestigde bestuursorganen op zij te dringen en zich in hun plaats te stellen. Naar de meening der volks-hoofden zou hetscheppen van een nieuw organisatorisch verband, ter vervanging van het bestaande en beproefde, min of meer kerkelijk negorij verband, een ontwrichting beteekenen van de structuur der Ambonsche samenleving, waartoe alleen de onrustige en aan den bestaanden bestuursvorm vijandige elementen diät samenleving medewerking zouden willen verleenen. De afdelingen, welke de S. A. zou willen oprichten, zouden alsdan alleen extremistische elementen, destijds door de Sariskat Hindia (N. I. P.) beïnvloed, tot zich trekken; diät zou tengevolge hebben, dat het overgrootste deel der gezeten bevolking zich van de S. A. zou afkeeren op tegen hare actie stelling zou nemen.

Deze tactische en praktische wenken trachtte Patty in den beginne wel op te volgen; in zoover dat hij er naar streefde om vooral ook loyale elementen uit de samenleving in de S. A.-afdelingen op te nemen. Aanvankelijk scheen hem dit zoowel in Ambon als in Saparoea te gelukken, doch allengs traden vele N. I. P.-era tot de nieuwe afdelingen toe, waardoor de bezadigde elementen een gereserveerde houding aannamen op geleidelijk uit de S. A. traden.

Te Ambon slaagde Patty er in om een „gedelegeerd bestuur“ der S. A. aan te stellen, een orgaan, dat als vertegenwoordiging van het te Batavia gevestigde hoofdbestuur boven de plaatselijke afdelingsbestuuren der S. A. gesteld, als schakel zou fungeren tusschen het hoofdbestuur en de lokale organisaties.

Dut do heer Patty niet allcrwegen door de negorijbesturen met open armen werd ontvangen, bleek uit de mislukking van zijn propaganda in de negorij Pclauw (Hetoemoeri) op Jlarokoo, ondrafd. Saparoea, waar een geschil was ontstaan tusschen den Regent en een deel der bevolking over de verplichting om negorijdiensten te verrichten. (Verg. Koloniaal Verslag J 922, hfdst. C, kolom 121). In Hotoemoeri had zich n.l. sedert de N. I. P.-actie een oppositie-partij gevormd, die zich keerde tegen het kerkelijk gezag en practische doorvoering wenschic van een scheiding van negorij bestuur en kerk en geen vrijstellingendulde, welke volgens de aad door die naren der kerk werden genoten. Onder do bevolking was daardoor tweedracht ontstaan. Dit verdroot de meerderheid van het, aan het negorijverband met zijn „saniri“ (volksvergadering) ge-

hechte Ambonsche volk, dat ten slotte met den Regent aan het hoofd stelling na in tegen de opposite-part ij. Deze zou zich weklra scharcn ondr de vaan der S. A. In de negorij aangekomen, stel-de Patty het Inlandsche bestuur in kennis met zyn konst, als ook met zyn voornemen om in Juni 1923 cen open bare vergadering te houden: waarop het negorijbestuur hem berichte zulks niet te kunnen toestaan en hem gelaste de negorij te verlaten.

Over de poging van Patty om zich met de interne aangelegenheden van het negorijbestuur te bemoeien waren de rustige clementen in de Sardkat Ambon ten zeerste ontstemd, wat het gedelegeerd bestuur aanleiding gaf den heer Patty ter verantwoording te roepen. Toen de "consul" der S. A. het on gepaste van zyn handelwijze niet wilde inzien, trad het gedele- geerde bestuuren bloc af ; het wilde met een her- boren N. I. P. niets te maken hebben. Het voor- beeld werd! door vele loyale elementen in de S. A. gevolgd.

Over de ondervonden tegenwerking diende Patty's aanhang een klacht in bij het gewestelijk bestuur, waarin de op de negorij-adat gegronde handelwijze van het inhemsche bestuur on wettig we rd genoemd.

Na dit conflict trok de heer Patty naar het eiland Saparoea, waar zijn aanhang aDengs hoofdzakelijk uit oud-N.I.P.ers bestond. Hier bleef zyn werkzaamheid aanvankelijk beperkt tot de hoofdplaats, waar hij er in slaagde een z.g. S. A.- schooltje op te richten en de ook daar bestaande vrouwenvereniging Ina Toeni naar zijn hand te zetten. In de negorijn werden S. A.- cursussen gehouden en cooperatieve winkels geopend, waardoor de belangstelling voor de S.A.- idee ook in het binnenland word opgewekt en gaande gehouden.

In het hoofdbestuur der S. A. te Batavia bleef de beginselenstrijd ook gedurende de af- wezigheid van Patty voortduren. In zijn plaats was sedert Maart 1923 de heer Hetharia als voorzitter der S. A. opgetreden, een leider, die, naar men hoopte, door zijn invloed op eenige in Ambon gevestigde verenigingen, aan de 8. A. cen nicer geinatigde rich ting zou kunnen geven. Die verwachting were! echter niet vervuld, hoofdzakelijk door toedoen van de Patty-fractie, die in het Mei—Juni nummer van ^Mena een felle actie voerde. Een scheuring was onovermydelyk, nu or zulk een princi- pieel verschil bestond over het voeren van de propaganda. Ernstig meeningaverschil bestond ook over de richting der vrouwenvereniging Ina Toeni, n.l. ovor de vraag of deze al dan niet politicko doeleinden zou hob ben na te stroven ; voorts over het al dan niet uitvoeren gedurende de jubileumfeebten in September 1923 van de door sommigen belachel(jk en vernederend geacht) vertooning van de „tjaka!616" (nationale krijgs- (lans) door de Ambonsche militairen.

Tegen don drang der extremistische strooming in het hoofdbestuur bleken de geinatigde eJenien- ten op den duur niet bestand te zyn. Zij traden 9 September 1923 uit de 8. A. en richtten onder voorzitterchap van den heer Hetharia een „Ver- eeniging voor Moluksche belangen" op, welko — naar uitdrukkelijk we rd verklaard — niet ge- richt was tegen de S.A. als zodanig, maar tegen de extremistische elementen daarvan, die in do

Supplement.

gelegenheid worden gesteld om zich in cen nieuwe vereniging te organiseren. Het hoofdbestuur der S.A. kwam nu onder leiding van Dr. Kaya- doe.

Deze splitsing gaf aanleiding tot een verbit- terden strijd in de Bataviaaache pers tusschen de leiders der beide fracties. Den 7den October hiel- den de hoofdbesturen van SA en Ina Toeni te Weltevreden cen openbare vergadering, waarin besproken werden: de Ambonsche vrouwenbe- weging Ina Toeni, de S. A. en de reactie, de Fe- deratie van Ambonsche vakverenigingen „Sou Maloeka Ambon" en de Vereniging voor Mo- loksche belangen.

In Ambon geraakte de S.A. hoe langer hoe racer in discredit onder de bevolking. Adat- hooffden verboden den heer Patty openbare ver- gaderingen te beleggen in hunne negorijen of ont- zegden hem op grond van het adat-staatsrecht den toegang tot het negorij-gebied ; ook van den kansel werd tegen de S.A.-propaganda— d.i. tegen Patty's principes en leuzen— geijverd.

Den 28sten November 1923 werd in den Ambonraad cen motie aangenomen, waarbij, naar aanleiding van een bij dien raad ingediend ver- zoek van den gemeenteraad van Saparoea dat aan Patty een verder verblijf in Saparoea zoude worden ontzegd, den Resident werd verzocht het daarheen te leiden, dat de S.A.-consul uit het resaort van den Ambonraad zou worden verwg- derd; voorts om de S. A. tot de verboden ver- eenigingen te doen verklaren en de school van Patty te Saparoea te doen sluiten. De motie ging vergczeld van cen aantal moties van gelijke strek- king, aangenomen door verschillende Inlandsche gemeenteraden en negorij besturen in de onder- afdeling Saparoea, door den Ini. leeraarsbond en door de Federatie van Ambonsche verenigin- gen. Het recht der adatbesturen, om ondanks art. 111 Regeeringsrcglement en de Reisregeling van 1918 (Ind. Stb. no. 694) de bewegings- en spreek- vrijheid van voor hen ongewenschte personen. te belemmeren of te beperken, werd in den Ambonraad van deskundige zijde verdedigd.

De Regeereng vond echter voor zulke ver strek- kende inaatregelen geen reden (vgl. „Mededeel- lingen der Regeering omtrent enkde onderwer- pen van algemeen belang — April 1924", bl/ 32). VVel achte zij den tijd gekomen om haar standpunt tegenover de S.A. en haar verzoek om rechtspersoonlijkheid te bepalen, vooral in verband met de aanwezigheid in het leger van tal- rijke Amboneezen, leden der S.A. Daar rechts- prssoonlijkheid afhankelijk is van een „erken- ning", welke goschiedt door „goedkeuring" van de statuten, en deze goedkeuring naar de aige- meene volkaopvatting wordt beschouwd als een placet van regeerings wogo op het doen en la ten, als ook op do bedoelingen van cen vereniging, wnschte de Regeer ring, rekening houdende mot de gestie der S.A., do gevraagde goedkeuring op de statuten dicr vereniging niet te verlenen.

Bij Gvts. besluit van 25 Maart 1924 werd het verzoek van A. J. Patty c.s., uitmakende het hoofdbestuur van de vereniging Sariskat Ambon, Semarang dd. 28 Juni 1920, om goedkeuring der Regeering op de statuten van die vereniging afgewezon, op grond van de overwoging, dat „hoewel omtrent hot dool en streven der ver- ..eeniging de statuten onvoldoende licht geven, "met name uit de actie in de residentie Amboina

„van haren propagandist Patty en uit den in- Jhoud van haar blad, de Mena Moeria, duidelijk dat het verleen van de gevraagde goed- „keuring in strijd zou zijn met het algenieen be- „lang“. Bij het nmen van deze beslissing was gelet op de artt. 3 en 4 van het K.B. van 28 Ma art 1870 no. 2 (Ind. Stb. no. 64), laatstelijk gewijzigd bij het K.B. van 17 Juli 1923 no. 162/Ind. Stb. no. 452). J. Th. P.B./

BEVOLKINGS-RUBBERCULTUUR.

De ouefste aanplantingen der bevolking van rubber, hieron- dcr te verstaan Hevea Brasiliensis. datceren van ongeveer 15 jaar geleden; sporadisch kwamen ze voor en van eenig belang konden ze niet Avorden genoemd. Langzamerhand, nadat het te behalen voordeel nicer tot het besef van den Inland- schen landbouwer was doorgedrongen, werden de aanplantingen zeer uitgebreid en in de laatste jaren zijn zy van groote beteekenis geworden, speciaal voor de gewesten Djambi, Zuider- en Oostcraddeeling van Borneo, Westcraddeeling van Bortio6^Palehibang^Sumatra's Oostkust, Rian en Onderhoorigheden" en Tajjianhbeli. JS—

De groote vlucht.die deuitvoervan bevolkings- rubber in 1923 heeft geen omen, toont duidelijk aan, dat de Inlandsche bevolking in de genoemde gewesten langzamerhand zeer groote complexen rubber heeft aangeplant, die thans gaandeweg in voile productie komen. Veilig kan men aannemen, dat met de exploitatie van zeer vele aanplantingen eerst kort geleden een begin is gemaakt, dat anderc tuinen nog te jong zijn om geexploiteerd te worden, en dat verdere biplanting nog steeds plaats vindt. Men kan dan ook verwach- ten, dat in de toekomst de uitvoer per jaar van bevolkingsrubber die van 1923 in niet geringe mate zal overtreffen. Toch moet men voorzichtig zijn met de beoordeeling van die uitbreiding der aanplantingen. omdat waarschijnlijk in vele ge- vallen nieuwe aanplant slechts een vervanging is van reeds dood getapt materiaal.

Ter beoordeeling van de belangrijkheid van de bevolkings-rubbercultuur volgt hieronder een staatje, aangevende den uitvoer naar het buiten- land gedurende de jaren 1921, 1922 en 1923:

Uitvoer van bevolkingsrubber naar het buiten- land in tonnen van J000 K.G.

Naam van het Ge- west	1921	1922	1923	1924 Jan.- Juni.
Djambi.....	2.915	9.666	17.389	J 0.055
Zuider-en Oosterafd. van Borneo....	600	7.500	13.000	7.100
W.-afd. v. Borneo .	1.800	4.500	8.500	6.100
Palembang	83	893	4.609	3.533
Sumatra's Oostkust	—	1.000	5.000	3.000
Kiau en Onderh...	600	1.758	4.009	2.600
Tapiannoci	—	200	1.000	600
Totaal	5.998	25.517	53.507	32.988

De tot ale rubberuitvoer uit Nederlandsch- Indie bedroeg in de jaren 1921,1922, 1923 respectievelijk 73.402 ton, 103.616 ton en 139.681 ton, zoodat de bevolkingsaanplantingen van dien totalen uitvoer respectievelijk 8.2%, 24.6% en 38.3 % leverden.

Hierbij mag echter niet uit het oog worden verloren, dat de z.g. bevolkingsrubber niet alleen een hooger watergehalte heeft, doch bo ven- dien veelal vermengd is met zand, stcentjes, enz., zoodat het uitvoercijfer minstens met */s moet worden verminderd.

C u l t u u r i n c t h o d e n. Zoodaals reeds werd opgemerkt zijn de eerste bevolkingsaanplantin- gen niet ouder dan 15 a 16 jaren.

Ofschoon men in den aanvang omtrent tap en bereiding nog volkomen in het duister tastte, begonnen zich toch destids hier en daar Inlanders op de rubberteelt toe te leggen, hoofdzakelijk uitgaande van de meening, dat er wel een goede reden zou bestaan, waarom het Europeesche kapitaal zooveel belang begon te stellen in de cultuur van dit gewas. Vooral in de jaren 1910 tot 1914 werden zeer groote hoeveelheden zaad van uit de Straits Settlements ingevoerd. Ver- schillende personen, w.o. veel Chinezen, legden zich toe op het kweeken van bibit. Gewoonlijk werden de voorgekiemde zaden uitgelegd in plat- te, hoogstens 8 c.M. hooge kistjes, gevuld met vochtig zaagsel, somtijds vermengd met wat aar- dc, om de aldus verkregen zaailingen na enkele wcken verder te verhandelen.

In den regel werden deze plantjes onmiddellijk na ontvangst op het veld uitgeplant. Hierc toe bezigde men ladangerterren, waarvan de padioogst zeer kort te voren was binnengehaald.

Ook heden ten dage wordt deze werkwijze nog wel gevolgd, ofschoon — nu men overal bijna zander kosten zaaizaad kan verkrijgen — meer en meer gewone kweekbedden worden aangelegd. De aldus verkregen bibit wordt nu op het pas ontboschte terrein uitgeplant even voor het uit- zaaien van de ladangpadi, dan wel, evenals vroe- ger, direct na beëindiging van den eersten ryst- oogst.

Ook worden dan nog enkele tweede gewassen als tusschengewas aangeplant, waarna, op de goede gronden allhans, nog 66maan rijst volgt. Is ook deze laatste oogst afgeloopen, dan is meestal van geregeld onderhoud weinig of geen sprake meer. De rubberboompjes hebben zich dan echter reeds voldoende ontwikkeld om een tijdelijke, gedceltelijke vcrwaarloozing te kun non doorstaan. Zoodra de boonen geacht worden een voldoende stamotrek te hebben oim met den tap te kunnen beginnen, worden de tuinen meer geregeld onderhouden.

Het is opmerkelijk hoe snel zich de aanvanke- lijk weinig verzorgde aanplant dan weer her- stelt. Van een al te weligen onkruidgroei heeft men wldra geen last meer, daar het gewoon- lyl< nauwe plantverband voor een intensieve beschaduwing van den grond zorg draagt.

Vooral bij de allererste aanplantingen, toon men met deze cultuur nog onvoldoende ervaring had opgedaan, were! een veel te nauw plantver- band gebezigd. Zelden bedroeg de afstand van stam tot stam meer dan 3 meter. In de jongere tuinen is echter gewoonlijk op afstanden van 4 bij 4 Meter geplamt, tcrwij men allengs over- gaal tot nog ruiniere plantafstanden.

Uitgestrektheid de r: a.anp] an- t i n g e n. Uit de wijze, waarof de Inlandscho rubberaanplantingen tot stand komen, kan men reeds besluiten, dat in de meeste rubberstreken de landbouwers over meer dan 66n aanplant be- schikkQn. In den aanvang toch moest een 5-tal

jaren op de gewone wijze worden golangd, alvorens tot het tappen van den eersten aanplant kon worden overgegaan. De teelt van rijst, welk product men uit den a r d der zaak in de allereerste plaats noodig had oin aan vodsvel te komen, bleef toen nog hoofdzaak. De aanplant van rubber was meer bijzaak.

We rd aldus, bv. om de 2 of 3 jaren, een nieuw stuk boschgrond voor den aanplant van rijst bestemd (op niet tot de slichste soort behoorende ladanggronden is dit inderdaad regel) en werden later die velden achtereenvolgens met rubber volgeplant, dan kon men er op rekenen, na verloop van 6 jaren in het bezit te zijn gekomen van twee of drie rurbertuinen, elk ter grootte van ongeveer een bouw. Op slichtere ladanggronden, waar van een tweeden rijstooft weinig of niets kon worden verwacht, ontstonden dientengevolge gewoonlijk meerdere tuinen, die het eigendom waren van denzelfdeneigenaar. Het spreekt voorts vanzelf, dat nu en dan enkele aanplantingen door brand of verwaarloozing geheel of gedeeltelijk verloren gingen, dan wel in handen kwamen van derden (wegens verkoop of anderszins): doch uit het bovenstaande zal niettemin voldoende zijn gebleken, dat in de meeste rubbercentra het aantal rubberboomen van een enkelen eigenaar dikwijls 800 A 1000 bedraagt. Er zijn er echter, die het tien-, twintig- en meervoudige van genoemd aantal tot hun eigendom kunnen rekenen.

Overigens heeft in de rubbercentra, waar nog voldoende gronden voorkomen voor den landbouw, nog steeds verdere bijplanting van rubber plaats.

Omtrent de uitgestrektheid der aanplantingen zijn geen nauwkeurige gegevens beschikbaar. Wel is, op last van den Directeur van landbouw, door de gewestelijke bestuurshoofden eene schatting gemaakt van het aantal door Inlanders geplante rubberboomen, waarvan onderstaand staatje een overzicht geeft.

Gowest.	Aantal boomen.	Waar van in tap.
Djambi	21.000.000	13.000.000
Z.- en O.-afd. v. Borneo	12.000.000	10.000.000
Westerafd. v. Borneo ..	3.700.000	onbekend
Paldmbang	5.000.000	2.500.000
Sumatra's Oostkust ..	2.440.000	onbekend
Atidh en Onderh.	50.000	onbekend
Riau en Onderh. ...	4.000.000	1.500.000
Tapiannochi	1.800.000	800.000
Bengkoeloe	20.000	onbekend
	50.010.000	

Bereidingen Hand 1. De wijze, waarop de Inlander uit de latex rubber bereidt, is zeer eenvoudig en heel weinig kostbaar.

In den tuin wordt de in een petroleumbliek verzamelde latex doorgaans met een overmaat van uluin binnen 20 minuten tot stremming gebracht. Dezo gestremde rubber wordt op een plank met een flesch gerold tot dikke lappen, die in de zon gedroogd worden, waarna deze naar de opkoopters worden gebracht. De groote opkoopters verzenden de partijen rubber per hckwieler of op andere wijze (per bamboevlot) naar de hoofdplaatsen. Van hieruit wordt het product in hoofdzaak naar

Singapore geexporteerd, waar het in speciale fabrieken een nabewerking ondergaat alvorens het bij de groote opkoopters-consumenten aan landt. In den laatsten tijd is men ook in de productielanden dergelijke fabriekjes gaan oprichten.

De omstandigheid, dat blijkbaar met weinig kosten minder goel bereide Inlandsche rubber tot een op de wereldmarkt gemakkelijk verhandelbaar product kan worden omgezet, is oorzaak, dat de opkoopters voor Inlandsche rubber zeer goede prijzen betalen.

Zijn de rubberprijzen aan het dalen en komen zij op zulk een hoogte, dat weinig of geen winst gemaakt wordt, dan zullen de Inlandsche rubberplanters, en vooral de grootere onder hen, tot algeheele of gedeeltelijke stopzetting van den tap moeten besluiten. Dit houdt verband met het veelal gevolgde systeem, dat de tapper a ls loon de helft van het door hem gewonnen en bereide product ontvangt, terwijl de rest het eigendom blijft van den eigenaarder tuinen. Kan toch een tapper in oudere tuinen rekenen op een maandelijksche opbrengst van minstens een pikoel (in vele gevallen is die opbrengst zelfs 11 a 2 pikoel, omdat de boomen meestal, zij het ook tijdelijk, worden overtapt en het product half nat wordt verhandeld), dan kan hij nog een behoorlijk loon maken, indien de prijs oiu de / 40 per pikoel schommelt. Daalt echter de prys tot / 25 of / 30, dan wordt de animo veel geringer om zich als tapper te verhuren, daar in de meeste streken der buitengewesten een loon van \pm / 15 's maands beslist onvoldoende wordt geacht.

Jongere, minder latex leverende tuinen, worden het eerst van den tap uitgesloten, omdat geen liefhebbers nicer voor de exploitatie zijn te vinden. De kleinere rubberplanters, die met hun gezin alle voorkonende werkzaamheden zelf verrichten, kunnen echter nog op een voldoende winstmarge rekenen, al is de prijs van het artikel ook laag.

Intusschen is te verwachten, dat bij lage prijzen op den langen duur de grootere bezitters wel zullen overgaan tot uitkeering van meer dan de helft van het door hunne tappers gewonnen product, daar zij anders geen voordeel zouden trekken uit hunne bezittingen. In de meeste rubbergebieden is het verkrijgen van tapkoelies thans reeds een der inoelijkste vraagstukken voor de groote Inlandsche rubberplanters.

Bemoeienis van den Landbouwvoorlichtingsdienst met de Inlandsche rubberplanters. Reeds vele jaren heeft de volksrubbercultuur de volle belangstelling van den Landbouwvoorlichtingsdienst. Verschillende pogingen werden aangewend oin cultuur, tapberciding in Betere banen te Icicle n, tot verwezenlijking van we Ik od hier en daar speciale ambtenaren werden geplaatst.

Vooral in de residentie Pali* m ba ng heeft het een ernstige pogingen ter zak niet uitbroken en ook heden ten dago worden die pogingen nog met yver voortgezet.

Van de verschillendc verrichtingen door den Landbouwvoorlichtingsdienst op het gebied van de volksrubbercultuur kunnen worden genoemd, de gehouden demonstraties ten aanzien van het meest wenschelyke tapsysteem, de bereiding, en de bestrijding van ziekten; verder de uitgavo

van een in de Maleische taal gestelde handleiding voor Inlandsche rubberplanters en de pogingen om te komen tot vereenigingen van rubberproducenten.

In de residentie Pal'imbang wordt vanwege de Landbouwvoorlichtingsdienst al sedert eenige jaren maandelijks een landbouwblaadje in de landstaal uitgegeven, waarin voor de Inlandsche rubberplanters belangrijke artikelen en mededeelingen voorkomen. Het blaadje telt ruim duizend abounds.

Eenigen tijd geleden werd nabij Batoeradjia (residentie Palembang) een speciale rubberbedrijfschool opgericht, waar aan zoons van rubbertuinbezitters in den aan de school behoorenden rubbertuin practisch wordt geleerd, hoe een rubberaanplant op de meest loonende wijze moet worden aangelegd, onderhouden en geëxploiteerd, terwijl hun eveneens de juiste, d. i. de meest economische, bereidingswijze wordt bijgebracht. Ook leeren de a.s. rubberplanters hier door een eenvoudige boekhouding een nauwkeurig inzicht verkrijgen in de bedrijfsresultaten, d. w. z. zij leeren de economische betekenis van de verschillende in het bedrijf genomen maatregelen beoordeelen en begrijpen.

PAPOEA'S. Aanvulling van het artikel in Deel III.

ad pag. 298. Men kan op Nieuw Guin6 drie beschavingslagen onderkennen, nl. een inheemsche Papoea-beschaving en de van elders gekomen Indonesische en Melanesische beschavingstoevoegsels. In West Nieuw Guine komen de „onvervalschte“ Papoea's nog voor in het binnenland en op de Westkust van de Geelvink-baai; de anderen hebben zooveel van de Molukken overgenomen, dat van hun oorspronkelijke beschaving weinig is overgebleven. Langs de kust van Westelijk Nieuw Guin6 zijn dus Indonesische invloeden en vermenging overheerschend; deze invloeden reiken langs de Zuidkust tot de Etnabaai, Amara en de Otakwa-monding, waarop verder Westwaarts weder de oorspronkelijke Papoea-beschaving volgt tot Cape Possession in Papua-Territory. Scherp begrensd zijn die invloedsfeeren natuurlijk niet.

Aan de Noordkust is de beschavingsinvloed uitgegaan van Ternate; deze is lang zoo sterk niet geweest als de Seranische op de West- en Zuidkust. Een zuivere Papoea-beschaving wordt langs de Noordkust niet nader gevonden; er is hier een gebied waar de Indonesische en de Melanesische beschavingsinvloeden overgaan. In verband met de, ten Oosten van de Mamberamo voorkomende geestenhuizen (zie Deel III pag. 327, 2e kol., sub V, ten 2e), waarin de bamboe-fluiten dienstdoen om het geluid der geesten te manifesteren, welke huizen ten Westen van doze rivier niet voorkomen, kan de Mamberamo aangenomen worden als de grens tusschen de Indonesische en Melanesische beschavingsgebieden. In de bovenlanden heeft men ook hier nog de zuivere Papoea-beschaving, met uitzondering echter van het gebied der bewoners van de Oostelijke oevers van het Sentani-meer (zie hieronder).

Literatuur: Tijdschrift Ned. Aardr. Genootschap, deel XXXVIII (1921), pag. 823 e. v. en deel XXXIX (1922), pag. 510 e. v.

ad pag. 308, ten 5e. Hier werd reeds het vermoeden uitgesproken, dat zich in het centrale

bergland nog meer z.g. dwergstanimen zouden bevinden en inderdaad werd in 1920 in het hoogste gedeelte der Swart-vallei, dus ten Noorden van den centralen bergketen, een nieuwe stam ontdekt. „Oeroenggoep“ of „Tinorini“ genaauw. De eigenlijke stamnaam schijnt te zijn „Oeroenggoep“; alleen Il. J. T. Bijmer geeft in sommige zijner verhandelingen dezen stam den naam „Tinorini“.

De Swart-rivier is een zijrivier van de van der Willigen- of Tarikoe-rivier, die op haar beurt weert valt in de Mamberamo. Het strooingebied van de Swart-rivier is gelegen ten Westen van een lijn, getrokken van den Wilhelmina-top naar het punt van de Idenburg-rivier waar deze, stroomende uit het Oosten, recht Noordwaarts ombuigt (zie kaart behoorende bij „Het Verslag van de militaire exploratie van Ned. Nieuw Guine, 1907—1915“).

De kampongs der Oeroenggoep liggen op een hoogte van ongeveer 1000 M. Het klimaat is goed, niet te warm, de woonplaatsen liggen open in de zon, in de nabijheid van helder, stroomend water; in den omtrek zijn geen moerassen; klimatologisch en hygienisch zijn de kampongs dus zeer goed gelegen. Zij zijn onderling verbonden door goede paden en niet beschermd tegen vijandelijke overval. Van muskieten werd weinig last ondervonden. Goed onderhouden suikerriet-, oebikeladi-enketelavelden werden aangetroffen, evenzoo aanplantingen van pisang; in de nabijheid der hutten wordt tabak verbouwd. De hutten zijn door schuttingen omheind. De omgeving der hutten is zindelijk; de vrij rondlopende varkens zorgen voor opruiming van het vuil.

Het gemiddelde van een aantal metingen gaf voor de mannen een lengte van 154, voor de vrouwen van 143,2 cM. Ofschoon zij dus klein van gestalte zijn, is hun lengte grooter dan die van de Pesechem; de Oeroenggoep vormen dus geen dwergstam; wellicht zijn zij het beste aan te duiden als berg-Papoea's; Algeineen zijn, zoolwyl mannen als bij vrouwen, het neustus-schot en de oorellen door boord; zelden wordt echter iets ter versiering door de gaten gestoken en dan nog alleen door de vrouwen en enkel door den neus, waarvoor dan tanden van wikkelvarkens worden gebezigd. Bij beide seksen komen vermnkingen voor, nl. het afsnijden van den top van enkele vingers en van een stukje van de oorlel. Bij de mannen heeft die vermnking uitsluitend plaats aan de linkerhand, bij de vrouwen zoolwel aan de rechter- als aan de linkerhand. Alle vingers, doch niet de duim, komen er voor in aanmerking. De operatie is eenvoudige; het middenkootje van den vinger wordt strak omwonden met een touw, dat er eenige dagen om blijft zitten; daarna wordt het uiterste lid met een bijl afgekapt of met een bamboemes afgesneden. De operatie schijnt weinig pijnlijk te zijn. De vermnking heeft reeds op jeugdigen leeftijd plaats, bij de jongens echter op lateren leeftijd dan bij de meisjes. Het doel van de vermnking is niet bekend. Tatoeage werd niet aangetroffen; ook de besnijdenis is bij de Oeroenggoep niet bekend. Vele vrouwen hebben een kropgezwel.

Ofschoon de Oeroenggoep zich nimmer verschenen en er zeer onzindelijk uitzien, hebben zij geen last van cascado of ringworm, ziekten die op Nieuw Guin6 overigens zoo algemeen verbreid zijn; evenmin werd het voorkomen van beri-beri geconstateerd. Ijderen aan vnerische ziekten

werden niet aangetroffen, da a rentegen wel veel aan zij mochten allcrminst als wilden worden beframbesia. Malaria en ingwandzickten schijnen niet voor te koimen.

In uiterlijk gelijken de Oeroenggoep veel op de in het Zuidelijk deel van het centrale bergstelsel wonende Pesechem. Kleding en de op het lijf gedragen versierselen en gebreide kledingstukken zijn bij beide stammen nagenoeg geheel overeen. De vrouwen met een band om het voorhoofd hangt, door de inannen om den hals of aan den schouder wordt gedragen; zoo ook de manier waarop het haar wordt opgehaakt; de zoo waardevolle nautilusschelpen worden bij beide stammen gevonden. De inannen ciragen een penisoker, die niet wordt versierd; het enige kledingstuk der vrouwen is een kort rokje, bestaande uit een dichte rij afhangelende koordjes, die slechts tot boven de knie reiken; de band van het rokje zit ver onder de taille en laat dus den buik vrij.

Met een der armbanden wordt in korten tijd vuur gemaakt; de band bestaat n.l. uit een paar meter van de dikdraaide resten of gespleten bamboe. Deze worcit een paar maal om een stok geslagen en snel heen en weer getrokken, waarbij het uiteinde van den stok in een hoop droge bladeren steekt, die spoedig gaan smullen.

De genotmiddelen zijn tabak en sirih.

De Oeroenggoep maken in hun optreden een gunstigen indruk; bij de begroeting geven zij een hand. Bij de eerste ontmoeting toonden zij geen wantrouwen. Het gevoel van eigenwaarde is bij hen groot en bij vermeende onrechtvaardige behandeling komen zij spoedig in verzet. Zij zijn vrijgevig en hebben goeden handelsgeest; in den ruilhandel zijn zij niet gemakkelijk. Bij geneeskundige behandeling wenschten zij steeds de verkrege hulp te betalen met vruchten enz. Het meeste werk wordt door de vrouwen gedaan, jnaar zij worden geenszins als slavinnen behandeld; do vrouw weet op te treden en zich te doen gelden. De inannen dragen evengoed de lasten als de vrouwen en ook bij den huizenbouw zijn zij behulpzaam.

Als ruilmiddel hebben een hoogo waarde de z.g. „katjesche ppen"; voor een schelpje droeg een Papoea een inandvracht gedurende den geheelen dag; evenzo is voor 66n schelpje een blik oebi te krijgen, een flink varken voor 8—10 schelpjes, enz. De schelpjes worden door den eigenaar gewikkeld in vele binders en zorgvuldig bewaard.

De ka in pongs staan tusschen de tuinen; also huizen hebben een ronden vorm, evenals de nannenhuisen bij de Pesechem, welke vorin slechts in enkele streken van Nicuwin worden gevonden. Er zijn afzonderlijke inannen- en vrouwenhuizen; de mnnenhuisen staan op den vlakken grond, de vrouwenhuizen op een hellenden bodem, zoodat dozo van oen houten vloer zijn voorzien. In het mnnenhuis is een zoldering, ter plaatse waar het kegelvormige dak begint; in hot vrouwenhuis 18 ter halverhoogte van den wand over een deel van de ruimte nog een twee de vloer, waaronder een afgeschoten ruimte voor do varkens.

De steeen bijlen en de vier steeen pijlen, bij do Oeroenggoep in gebruik, zijn gelijk aan die der Pesechem. De talen van beide stammen toenmen I een opvallende overeenkomst ten aanzien van I de woorden.

Do Oeroenggoep leven in do neolithischeperiode; |

schouwd. Zij zijn geen primitieven en staan maatschappelijk ver boven de zwervende jagers- en visschersstammen. Hun vaste woonplaatsen, hun landbouw en het bezit van huiskindertuinen en honden op zekeren trap van cultuur.

Ten slotte kan nog het volgende worden medegedeeld. De expeditie, die in 1921 van uit het Noorden den Wilhelmina-top bereikte, vond alle hooggebergte-valleien tusschen de Swartvallei en dezen top, tot een hoogte van 2800 M., dicht bevolkt met berg-Papoea's. Bij deze bevolking komt het tote mis me voor. Er zijn ten minste twee groepen te onderscheiden, zij dio van de kangoeroe en zij die meenen van de koeskoes af te stammen. Verder is hier lijkverbranding in zwang; onder hiid gehuud der vrouwen wordt het lijk op een houtvuurtje in de open lucht verbrand, waarna de beenderen worden begraven. Sommige berg-Papoea's zijn getrouwd met vrouwen uit de meervlakte, waaren men nu en dan gaat om de allcrwege verbouwde tabak te ruilen voor de hooggeschatte schelpjes. Met deze schelpjes moet ook een deel van den bruidsschat worden betaald.

De verstandhouding tusschen de stammen der verschillende valleien is niet altijd vriendschappelijk.

De laatste hoogvlakte, voor men den Wilhelmina-top bereikt, is onbewoond; de bodem is daar drassig en wordt door meerder rivieren doorstroomd; de hoogte is 3000 M. De inboorlingen verblijven hier nu en dan om een klein soort, goed smakende kreeften te vangen; ook winnen zij hier zout en zetten zij rattenvallen.

Paden loopen vanaf de hoogst gelegen nederzettingen naar het land der Pesechem.

Literatuur: Verslagen der Ethnogenbijeerkomsten te Amsterdam, 1921—1924, pag. 20 e. v. en 23 e. v.; H. J. T. Bijlmer, Anthropological results of the Dutch scientific Centr. New Guinea Expedition, A^o. 1920, Academisch proefschrift, Leiden 1922. Tijdschrift "De Aarde en haar Volken", 1923, nos. 5—9, welker artikelen ter zake ook in boekvorm zijn verschenen onder den titel: Dr. H. J. T. Bijlmer, Met de Centraal Nieuw-Guineë-Expeditie, A^o. 1920, naar een onbekenden volksstam in het hooggebergte". T. N. A. G. deel XXXIX (1922), pag. 156 e. v.; J. H. G. Kremer, De expeditie naar het Centrale gebergte van Nieuw Guinea, 1920—1922, Onze Vloot, 1922—1923.

ad pag. 335. De Papoea's aan het Sentani-meer. Van deze Papoea's kan nog het volgende worden medegedeeld. Physisch wijken do Scentaniers weinig af van de bowoners van do Humboldtbaai; ook hun zeden en gewoonten verschillen slechts weinig. De taal is geheel afwijkend van die van de naburige stammen. Waarschijnlijk hebben zij zich reeds lang gelcden aan do oevers van het meer gevestigd, voor wo lke onderstelling ook het volgende pleit. Op de heuvels der in het meer gelogen eilanden bevindou zich langwerpige, waarschijnlijk gchouwen steenen, waarvan doel en beteekenis niet bekend zijn. De meeste on grootste steenen liggen op de hoogste heuvels van het dichtst bevolkte eiland, Ifaar. De grootste, hier gevonden steen is lang 307, breed 59 cm. Wellicht hebben deze steenen gediend voor pijlers van do woningen, doch dan is dit al zeer lang

geleden, daar de heuvelruggen tegenwoordig geheel onbewoond zijn; alle huizen staan thans aan den oever in het water. Die bewerkte steenen worden alleen op Ifaar en nabijgelegen eilanden gevonden en zijn blijkbaar plaatselijk uit de rotsen (diabaas) gehouwen. De Papoea's houden deze steenen voor *oearfo* (door *duivels bezeten*) en vermijden dus ze te verplaatzen.

De oudste nederzettingen bevinden zich op de eilanden en schiereilanden (Ajapo, Ase, Ifaar, Jabe, Poejo). Zij hebben blijkbaar eenige suprematie over de andere, meer afgelegen vestigingen. Verschillende nederzettingen zijn gesplitst, waarschijnlijk wegens de geringe oppervlakte der eilanden, zoodat men naast de eiland-dorpen Ifaar, Jabe en Poejo, ook gelijknamige dorpen vindt op de oever van het meer. Ifaar is zelfs verdeeld over drie eilanden, terwijl zich ook nog een gelijknamige nederzetting op het vasteland bevindt. Iedere nederzetting omvat een streng begrensde gebied en isoverigensook volkomen zelfstandig. Aan het hoofd van zulk een vestiging staat een *ondoforo* (*opperhoofd*); bij gesplitste nederzettingen aan het hoofd van ieder deel een *ondoforo ken din* (*onderhoofd*), die ondergeschikt is aan den *ondoforo* van de geheele nederzetting. De waardigheid van *ondoforo* is erfelijk en gaat over op den oudsten zoon, c.q. oudsten broeder.

De *ondoforo* heeft bepaalde rechten en plichten; zoo beslist hij in alle zaken betreffende de te houden feesten; hij alleen mag trommen (muziekinstrumenten) bezitten; hij leidt de ceremonien bij de geheime eerediensten enz.; hij heeft het recht op een deel van de opbrengst van de jacht, van de vischvangst en van de producten van het veld. Eigendom van den *ondoforo* zijn de huisgezinnen, ontstaan uit krijgsgevangenen en geroofd kinderen. Deze slaven, als men ze zoo noemen wil, zijn alleen daarin van de andere leden van de nederzetting onderscheiden, dat zij verplicht zijn te arbeiden voor den *ondoforo* en zijn gezin; in de eerste plaats hebben zij te zorgen voor het noodige voedsel. Hard hebben die slaven (*uot*) het niet en feitelijk vormen zij een deel van het gezin.

De stam der Sentaniers is in een aantal klassen verdeeld; de beteekenis hiervan is echter niet bekend; met de huwelijksregeling heeft die inderding niet (meer?) te maken en in het sociale leven der inboorlingen heeft zij geen practische beteekenis. De inderding berust hierop, dat het kind, in verband met de afkomst zijner inoeder, tot een bepaalde klasse behoort. Het huwelijk tusschen de naaste bloedverwanten is verboden, overigens is de jongeling vrij in zijn keuze, die voornamelijk afhankelijk van de grootte van den koopprijs in verhouding tot zijn eigen welgesteldheid. De koopprijs wordt voldaan in chineeseh porselein, porseleinen kralen, aan welke hooge waarde wordt toegekend, en zorgvuldig geslepen bijlen. De meisjes trouwen op een leeftijd van 16—18 jaar, de jongelingen op iets ouderen leeftijd. Niets staat natuurlijk het geslachtelijk verkeer vóór het huwelijk in den weg en een geheel vrije omgang tusschen jonge lieden van beide seksen, die den afzonderingstijd hebben doorgemaakt, schijnt regel te zijn. Orgien tusschen meisjes en jongelingen hebben nu en dan plaats in de wildernis onder leiding van de vrouw of de zuster van den *ondoforo*, en etaan waarschijnlijk in verband met de geheime eerediensten. Gehuwde vrouwen

nemen nimmer aan die orgien deel; ook in andere opzichten staan de begriippen onttrent zedelijkheid betrekkelijk vrij hoog.

Bij een huwelijk vinden geen feesten plaats; alleen de bruid krijgt op den dag dat zij het ouderlijk huis verlaat een feestelijk afscheid van de vrouwelijke familieleden. Ook bij de Sentaniers bestaat het recht van den eersten nacht, zoodat alle mannen, behorende tot de nederzetting van den jongeling, in dien eersten nacht hun recht op de bruid mogen doen gelden.

De koopprijs wordt in den regel den op den trouwdag volgenden morgen voldaan. Alvorcns gemeenschap met zijn vrouw te mogen hebben, moet de jonge man eerst voor haar een kano vervaardigen, en de vrouw eerst een tuin aanleggen en een groote hoeveelheid sago bereiden.

Evenals bij de andere Papoea's, worden ook bij de Sentaniers en naturige stammen de begriipen omtrent godsdienstige aangelegenheden beheerscht door een onbestemd gevoel dat overal machten en krachten aanwezig zijn, die in den regel zich boosaardig en verderfelijkt tegenover den mensch stellen. De inboorling heeft bij voortdoring, van de geboorte tot den dood, rekening te houden met twee tegenovergestelde zaken, het profane (*poejakara*) aan den eenen en het byzondere, bovennatuurlijke (*oearfo*) aan den anderen kant. Aan het begrip *oearfo* (Nafri: *oearopo*, Tabadi, enz.: *oereb*) verbindt de Sentanier een aantal begriipen, die identiek schijnen te zijn aan soortgelijke, welke men vindt bij de meeste kuststammen van Nieuw Guin6 en Melanesie. Dit begrip komt overeen met het melanesische *mau* en geeft de aanwezigheid aan van een onmogelijk nader aan te duiden, onpersoonlijke macht, die in den regel huist in alle zeldzame en onbekende dingen. Alles wat *oearfo* is behoort tot een bijzondere, magische, demonische wereld, die dus tegenovergesteld is aan de werkelijke, profane wereld, waarin slechts zaken voorkoinen, die de inboorling met zijn verstand kan omvatten. Tegenover alles wat *oearfo* is gevoelt de Sentanier een zekere schuwheid en wantrouwen. Voorwerpen, welke worden behouwd als te zijn *oearfo*, zijn dan ook in de meeste gevallen tevens *taboe*, cl. i. een onbevoegde aanraking van deze voorwerpen kan nadelige gevolgen hebben, in het bijzonder den schuldige een ziekte bezorgen.

Tegenover *oearfo* staat *poejakara*, d. i. allea wat tot de werkelijkheid behoort, d. w. alles wat den inboorling bekend is en door hem begrepen wordt.

Het is moeilijk na te gaan in hoeverre de Sentanier onder *oearfo* ook duivelachtige wezens beschouwt, die zich als personen manifesteren, zich op een bepaalde plaats ophouden en hunne aanwezigheid op bovennatuurlijke, of tenminste ongewone wijze kenbaar maken.

De voorstelling, welke men zich van zulk bovennatuurlijke wezens maakt, is natuurlijk ontstaan door verpersoonlijking van krachten en door de neiging om kosmische verschijnselen, ongewone gebeurtenissen en zelfs dagelijkse voorvallen, op phantastische wijze te verklaren.

Men hoort dan ook wel spreken van demonen, die rotsspletten, helen, groote steenen en booinen, het meer en de riviertjes bewonen, maar slechts zelden laat de inboorling zich op onduidelzinnige wijze uit over een bepaalde *oearfo*, zoodals zou kunnen geschieden wanneer hijv. *oearfo* als een

zeker dier verschijnt; in den regel is het dus be ter te spreken van een kracht, die huist in het voor-werp. In het bijzonder komen hiervoor in aan-merking die voorwerpen, welke door een merk-waardig uiterlijk de aandacht trekken, en ook die plaatsen, waar lang geleden iets bijzonders ge-beurd is. Rotsblokken of rolsteenen worden in den regel beschouwd als te zijn *oearfo*, evenzoo groote, oude boomen, die men dikwijls op de eilanden in het meer aantreft. Verder gelden dik-wijls sommige dieren als te zijn *oearjo*, en wel by voorkeur slangen en wilde zwijnen, dus zulke dieren, die men onverwacht in het bosch leant ont-moeten. Omtrent uiterlijk of gedaante van den *oearfo*, van het wezen waarvan de magische kracht uitgaat, heeft de Sentanier geen duidelijke voorstelling, zij het dan dat een zich in de nabij-heid bevindend dier daarvoor wordt aangezien.

Bepaalde plaatsen, waar een *oearfo* zich ophoudt, zijn : een plaats aan het strand van het eiland Ifaar, waar voortdurend gasbellen uit het water opstijgen ; verder een, ongeveer vier meter hoog, bijna rood heuveltje op het eiland Poejo ; een groote, oude ficusboom op het eiland Jab6 ; overhangende rotsen nabij de nederzetting Ajapo enz. In al deze gevallen kan, volgens de meening van den Sentanier, slechts *oearfo* de oorzaak zijn van de merkwaardige verschynselen, die door machtige krachten moeten zijn of nog worden veroorzaakt. Ook zijn *oearjo* sommige steenen en oude potscherven, die volgens verklaringen van de inboorlingen uit den hemel zouden zijn gevallen. Dikwijls vindt men in de nabijheid der nederzettingen (bv. Ifaar en Jabe) aan het strand kleine hutjes, veel gelijkende op de omheinde en van een dak voorziene begraafplaatsen, maar iets hooger en in den regel zonder omwanding. In zulk een hutje liggen gewone steenen en potscherven en iedere steen en iedere scherf heeft een bepaalden naam. Wel vernijdt men die voor-werpen aan te raken, maar op eenige wijze ver-eerd worden zij niet. Waarschijnlijk zijn de steenen in vroeger tijd van de steile rotsen afgerold, doch de Sentanier denkt, dat ze uit den hemel zijn komen vallen. Pannen van aardewerk worden wel als verBiering op de daken der huizen geplaatst en zullen wellicht bij een aardbeving naar beneden gevallen zijn, wat door de bewoners niet als een natuurlijk, maar als een boven-natuurlijke gebeurtenis werd! beschouwd. Oor-zaken genoeg om steenen en potscherven aan te duiden als *oearfo*.

Zooals reeds gezegd, bezit iedere steen op scherf een naam, die ongetwijfeld een bepaalde *oearfo*, een onzichtbaar wezen aanduidt, dat zich in de nabijheid van het voorwerp ophoudt; de steen enz. is dan slechts een deel van de kracht van dien *oearfo*. De denkbeelden van de inboorlingen hierover zijn erg onduidelijk op zij weer-spreken elkander dikwijls.

Alles wat vnn een *oearjo* afkomstig is of met hem in verbinding staat, is zelf *oearfo*, d. w. z. het bezit bovennatuurlijke krachten, want dezcr krachten zijn overdraagbaar.

Het begrip *oearjo* is dus veel omvattend. De natuurkrachten en natuurverschynselen, zooals wind en regen, donder en bliksem, zijn *oearfo*; evenzoo het gesternte. Hetzelfde is het geval met den hemel en de aarde, wat echter niets te makon heeft met monotheistische denkbeelden, analoog aan die der Noeforezen.

Iedere man die den leeftijd van vijf en twin tig tot dertig jaar is gepasseerd, beweert cenmaal des nachts door con *oearfo* te zyn bezocht; hij krijgt dan last van hevige bevingen, die in de voeten beginnen en zich langs de beenen naar het boven-lichaam voortplanten, zoodat hij al spoedig in trance is, waaruit hij slechts langzaam herstelt. In dezen toestand komt het schuim hem op den mond en praat hij wartaal : dat is de *oearfo*, die in hem spreekt. Het is nog niet bekend of hierbij ook kunstmatige middelen worden toegepast. Het eigenaardige is nu, dat de man, die in dien toestand geweest is, zichzelf aanduidt als te zijn *oearfo*, wat zoo ver gaat, dat hij nu zelfs van naam verwisselt en zich voortaan noemt naar den *oearfo*, die hem heeft bezocht. Zijn eerste naam, de *poeja-kara-naam*, wordt nu niet meer door hem gebruikt.

Met zijn *oearfo*, zijn schutspatroun, zooals men zou kunnen zeggen, staat de man van nu af in de nauwste verbinding; hij meent dat hij doorlopend beïnvloed wordt door de kracht, die van den *oearfo* uitgaat, deze kracht zelf bezit en er naar welgevallen over kan beschikken. Zijne nakome-lingen worden echter op geenerlei wijze door die kracht beïnvloed.

Is de *oearfo*, waarmede hij thans onafscheidelijk verbonden is, een dier, dan mag de man dit soort van dieren niet meer dooden of eten ; doet hy dit toch, dan zal hij dor ziekten worden geplaagd. Hetzelfde geldt uit den aard der zaak voor vruch-ten van boomen, die als *oearfo* gelden.

Uit het bovenstaande volgt, dat men ten aan-zien van de Sentaniers, en analoog van de inboorlingen aan de Humboldt-baai, niet kan spreken van een groepen-totemisme, doch zou kunnen zeggen dat iedere Sentanier boven zekeren leeftijd een schutspatroun heeft.

Vele inboorlingen beweren, dat hun *oearfo* een zwijn is; varkensvleesch is dus voor hen, vanaf het oogenblik dor incarnatie taboe ; waarmede echter niet gezegd wordt, dat zij daarna nooit meer dit vleesch zullen eten. Is iemand ziek, dan schrijft hy de oorzaak van de ziekte dan ook dik-wyls toe aan het nuttigen van de verboden waar.

Zelden is de *oearjo* een krokodil, welks vleesch een groote lekkerny voor de inboorlingen is, terwijl vogels en visschen, voor zoover bekend, nooit *oearjo* zijn.

Een bijzonder interessant geval van zulk een *oearfo*-incarnatie betreft het voor eenige jaren gestorven hoofd van As6. Deze beweerde nl. door de *zonne-oearfo* (*soe-oearfo*) bezeten te zyn. Zijn *oearfo*-naam was *soe-lotereu* (waarschijnlijk een verbastering van *soe-to-i-eri* = *zonne-mnn*). en hij gold wijd en zijd als een groot, invloedrijk hoofd. Volgens sommige Europeanen, die zich in dien tijd in die streken ophielden, zoudt dit hoofd meenen van de zon af te stam men en zij beschouw-den dit als een aanwijzing van een vereering van (lit hemellichaam ; dit is echter niet juist, de zon was slechts zijn *oearfo*.

Bohnfo het bovenbeschreven, als men het zoo noemen wil individueel totemisme, kennen de Sentaniers geen onder soort totemisme. Aan het phantastische en toch zoo natuurlijk gehouden houtsnijwerk, voorstellende vogels, visschen, mensch en varkens, dat vroeger de daken van de mannen- of j ongelingenhuizen en ook van de geestonhuizen sierde, ligt geen totemisme ten grondslag, zooals vroeger wel beweerd is; dit snijwerk heeft ten doel het huis te versieren en

den wensli naar geluk op de jacht en de vischvangst tot uiting te brengen. In deze wijze van uitdrukken van het verlangen, het gewenschte, komen magische of prae-animistische ideeën tot uiting, want bij deze natuervolken draait alles om een geregeld voedselvoorziening en een soort magische verzekering hiervan uit zich te-ker niet het laatst in hunne kunstprestaties.

Op de vraag of deze denkbelden tot een eeredienst hebben geleid, moet ontkennend worden geantwoord. Afgezien van magische kunsten en gebruiken, die met den *oearjo* niets te maken hebben, schijnen godsdienstige handelingen in het dagelijksch leven geen rol te spelen. Men roept den *oearjo* niet a an, brengt hem geen offers, men kent geen bezwingsformules, maar toch staan de oude mannen nauwe verbinding met bun *oearjo*. Op de vraag of de *oearjo* in hout of op andere wijze wordt nagebootst-, moet evenzo ontkennend worden geantwoord. Als men de wonderlijke figuren in hout ziet, die de pijlers van de vereenigingshuizen van de hoofden van Ajapo en Ifaar sieren, dan zal men allicht denken, dat deze figuren de voorvaders voorstellen, evenals de korwars op de Noordkust. Doch ook dit is niet juist; de inboorlingen verklaren uitdrukkelijk, dat die figuren niets te maken hebben met de afgestorvenen of voorvaders en evenzo dat zij geen *oearjo* zijn; ook hebben zij geen naam. Even- min dienen die figuren tot bescherming van het huis of van de nederzetting, terwijl zij ook niet worden aangeroepen, zooals met de korwars het geval is. De Sentaniers verklaren slechts, dat die houten figuren zeer oud zijn en onder geen omstandigheden mogen worden verwijderd, daar men dan door ziekten zou worden bezocht. Tegenwoordig worden die figuren niet meer gemaakt.

Naast deze groote figuren vindt men ook grotere of kleinere poppen van hout. Dadelijk na de geboorte wordt naast het kind een pop gelegd; later grijpt het er naar en speelt er nice, ofschoon die pop niet met dit doel, als speelgoed, werd gegeven. Ook de oude mannen, zelden van vrouwen, spelen met zulke poppen; zij werpen ze in de hoogte en vangen ze weer op en trekken ze met de ene hand door de andere. De bedoeling van een en ander is blijikbaar, dat de magische kracht die zich in het voorwerp bevindt, over zal gaan op de zuigeling, c. q. op den grijsaard, die zich oud en zwak voelt. Evenzo zal het zijn met de houten beelden van de vereenigingshuizen: ook hier zijn het zekere, niet te definieeren hogere krachten, die van deze figuren, wat zij ook mogen voorstellen, uitgaan en ten goede komen aan alle leden van de nederzetting.

Aan de Humboldt-baai vindt men op de dakspits van ieder huis een menschenfiguur in hurende houding. Die figuren beschermen de bewoners tegen ziekten en onglukken en in 't bijzonder het huis tegen brandgevaar, maar ook deze figuren zijn geen afbeeldingen van de voorvaders. Aan het Sentani-meer ziet men op de spits van de geestenhuisen 66k zulk een figuur, welke eenszins moet worden beschouwd als een symbool van den *oearjo*, die aan het geestenhuis verbonden is. Hier heeft men een duidelijk voorbeeld hoe aan een voorwerp, dat van anderen wordt overgenomen, dikwijls een geheel andere beteekenis wordt toegekend. In de nederzettingen, waar men aanstands te venciiden geheimen eeredienst niet kent, kent men ook deze figu-

ren niet; die eeredienst en de figuren zijn gelijktijdig ingevoerd, en wel nog geen vijftig jaar geleden (zie hieronder).

Naast *oearjo* staan degeesten drafgestorvenen, die echter geenszins identiek zijn met de ziel, die gedurende het leven in het lichaam heeft gehuisd. Na den dood blijft de geest nog langen tijd in de nabijheid van het sterfhuus en houdt dan op alle manieren de dorpelingen voor den gek; nie-mand durft dan ook in dien tijd des nachts zonder licht het dorp te verlaten. Eerst als een groot feest is gehouden, waarbij veel varkensvleesch wordt genuttigd, verlaat de geest het land; waar hij echter naar toe gaat, is niet bekend. Bij het graf blijft een zwak beeld, een schaduw of schim van den overledene, die daar steeds blijft huizen.

Ofschoon in de woningen dikwijls afbeeldingen van zon en maan worden aangetroffen, is niets bekend van bijzondere vereering van deze hemellichamen.

Omtrent den evenbedoelden geheimen eeredienst worde nog het volgende medegedeeld. Voor ongeveer vijftig jaar waren de Sentaniers nog niet bekend met dezen dienst, die door de bewoners van de Noordkust wordt beledcn. Toenmaals kochten de bewoners van Ajapo en Ase, als zijnde de enige stammin, die handelsbetrekkingen onderhielden met de kuststammen, de geheimen van dien eeredienst van de bewoners van Nafri en Tabadi. Ajapo moet hiervoor hebben betaaid: een zeer oude, waardvolle, glazen arming*) meerdere oude, steencn paarlcn, eenige groote trommen, een aantal varkens en sago. Asó wilde niet achterblijven bij Ajapo en kocht die geheimen van Tabadi en ten slotte nain Ifaar den eeredienst over van Ase. De andere stam min aan het Sentani-meer kennen ook thans nog dien geheimeneeredienst. De driegenoeemde nederzettingen der Ifaar hebben zich nadien nauwer aaneengesloten en het is merkwaardig, hoe de bewoners daarvan thans met geringe schatting neerzien op de bewoners van de andere nederzettingen aan het Sentani-meer. Eigenaardig is het ook, dat alleen Groot-Ifaar de kennis van dien eeredienst bezit en Klein-Ifaar niet, wat tot een by-zondere verhouding tusschen de bewoners van deze beide nederzettingen aanleiding geeft. Waar- sehijnlijk echter beoefenen ook de mannen van Klein-Ifaar de ceremonien, die zij dan van hunne buren hebben afgeleusterd en afgekeken.

De geheim eeredienst dezer Sentaniers uit zich, evenals bij de naburige kuststammen, in een (Mclanesisch) verbond van de mannen, dat eenzijdig van veel invloed is op het sociale leven van den stam en anderzijds eng verbonden is met godsdienstige en magische denkbelden en gebruiken. Bijna steeds gaat die geheime dienst gepaard met sexueele handelingen, die vroeger algemeen en dikwijls nu nog in wellustige en wreede orgien ontartten, zooals kannibalisme en zelfs endo-kannibalisme. Van origine zullen zij waarschijnlijk wel een soort vruchtbaarheids-ceremonien zijn.

Geheime eerediensten in mecr of minder gewijzigden vorm, bestaan ook aan de Zuidkust van Ned. Nieuw Guinó (bij de Marindc-anim;

*) Deze ringen zijn waarschijnlijk, zooals ook de oude, porselcnen paarlcn, van Chineeschen oorsprong. Zij bezitten in het N.O. van Nieuw Guinó een bijzonder hoog waarde.

zic a)daar) en zooals Haddon vermeldt, aan de Zuidkust van Papoca-Territory. Hetzelfde vermeldt Parkinson van de bewoners van den Bismarck-archipel, terwijl Wirz een dergelijken cereediens aantroof in het Mainberamo-gebied en hier-toe ook rekent het *Kaki han n - verbond* op Seran.

In den loop der tijden zijn de cereinonien enz. na tuurlijk ook wel van aard veranderd en so ms overgegaan in gecompliceerde, religieuze handelingen. Onder den invloed van tote mis me ontstonden bijv. de *klapper cultus* der *ma jo* en de *vauarcultus* der *rapa* bij de Marinde-anim aan de Zuidkust; aan de Noordkust, in het Nederlandsch-Britsche grensgebied kwam men onder andere invloeden tot een *varkens- en schildpaddencultus*, die op den duur weer magische beteekenis kreeg.

Uit den aard der zaak kan niet iedereen zonder meer tot den geheimen eeredienst worden toegelaten. Er is een schrpce scheiding tusschen de onmondige knapen, de jongelingen op rijperen leeftijd en de mannen. De eerste vormen een afzonderlijke klasse; tot de tweede klasse behooren de rijpere jongelingen en de mannen, tot de derde klasse de oudere mannen en de grijsaards: iedere klasse neemt in den dienst een byzondere plaats in. De jonge knapen moeten de puberteits-jaren in afzondering doorbrengen en leeren in (hien tijd de zeden van den stam en de gebruiken van den eeredienst. Als verblijfplaats voor hen dient het geestenhuis.

De jongelingen moeten eerst een tijd van allerrhande beproevingen en ontberingen doormaken, v66r zij als gelijkgerrechtigd lid in den bond worden opgenomen. In het Noordelijk en Oostelijk deel van Nieuw Guine heeft ook nog de besniedenis plaats, die eenigszins kan worden beschouwd als het slot te vormen van de jeugdperiode; oorspronkelijk zal zij wel geon ander doel gehad hebben dan den jongeling tot een geslachtsrijp man te maken. De Sentaniers kennen echter de be- sniedenis niet. Eerst na deze voorbereidingen mogen de jongelingen actief deelneemen aan de orgien en feesten.

Deze afzondering der mannelijke jeugd had bij de Sentaniers oorspronkelijk niets te maken met den geheimen eeredienst van thans; men vindt die afzondering eiders ook waar geen geheime eeredienst bestaat, terwijl op wecr andere plaat-sen en afzondering eeredienst voorkomn zonder ondeding verband.

De rijpere, roods ingewijde jongelingen en de jonge jannnen vormen bij alle geheime eerdiensten het wezonlijko on actiove deci van de organisatie. De knaap moet eerst voorbereid worden tot de opnaic in hot verbond, welck een bo- langrijke gebeurtenis vormt in het leven van den jongeling. Onder bedreiging inct zware straffen wordt hem daarbij geheimhouding op- gelegd. Bon niet-ingewijden wordt op de mouw gespeld, dat een spook het geestenhuis nu en dan als verblijfplaats gebruikt; het maken van vcel lawaai met verschillende instrumenten (fluiten, blokken hout, grootc schelpen), dient om die bewaring kracht bij te zetten.

Deze geheime bond heeft bij do Sentaniers twee zijden, een social. . voor iedereen waarneein- barc een innerlijke, waarvan de niet-ingewy- den nooit iets zien of hooren, tenzij dan de ver- hale n over het spoken van den oearfo. Ook de ingewyde weet feitlijk niet veel meer en boven- dien niets positiefs; doch er zijn veel mythen in

omloop omtrent den oearfo, waaraan ook door de ingewijden wordt geloofd, en de uiterst geheim- zinnige wijze, waarop de oudcren de novieten in- lichten, de drastische maatregelen waarvan de mannen zich bedienen om hun het zwijgen op te leggen, maken op den jongeling een diepen indruk, zoodat hij ook later, op rijperen leeftijd, nog aan den oearfo blijft gelooven.

Alle ceremonien en eetpartijen worden gehou- den in het gecstenhuis (*inau*), dat zich meestal door grootte en vorm van de ander hutten onder- schiedt; het heeft, evenals de geestenhuisen aan de Humboldt-baai, den pyramide- vorm; de woon- hutten der Sentaniers zijn steeds meer lang dan breed. Op de daks pits is dikwijls nog een klein, van een staart voorzien dakje geplaatst. Wellicht is oorspronkelijk de bedoeling van deze bouwwijze geweest, het gehele huis te cloen gelijken op een monster.

Het inwendige van de *mau* bestaat uit een enkele ruimte, waar de jongelingen des nachts verblijven; hier worden bewaard de voorwer- pen in gebruik bij de ceremonien, zooals de bam- boe fluiten en een soort trommen, bestaande uit lange, rondc, aan beide zijden spits toeloopeude en slechts zelden uitgeholde balken, die aan het dakgestel hangen.

Volgens de overlevering zou de instelling van deze ceremonien enz. afstammen van den casua- ris, daar het door dit dier voortgebrachte geluid gelijkt <?p de toonen, die aan de bamboe fluiten worden ontlokt, terwijl het oorspronkelijk uit een bamboe te voorschyn zou zijn gekomcn. Dit is ook de reden, waarin de fluiten dikwijls met casuarisvederen worden versierd en geen man, die in de geheimen is ingewijd,ooit een casuaris zal dooden of zijn vleeschcten. Deze gebruiken doen denken aan een oorspronkelijk totemistischen ri- tus, welks volgers den casuaris tot totem hebben.

Literatuur: Tijdschr. voor Ind. T., L. en V. 1923, Afl. 1. Qjntcrnt de *St a rind t-ant ???*: -(TTT deel, Pipoez's, sub III, ad 8e), zie ook: Dr. P. Wirz: „Die Marind-anim.“

OEROENGGOEPE. Een volksstam in het cen- trale geberte van Nieuw Guine. ook wel ge- naamd „Timorini“. Zie PAPOEA'S, A 9> -

TIMORINI. Een volksstam in het central ge- borte van Nieuw Guine; wordt gewoonlijk gA noemd: Oeroenggoep. Zie PAPOEA'S, A 9^{1/2} \.

WATERSCHAPPEN. De Nederlandsclvln- waterschnppen zyn. van tweeerlei soort: de oud-inheemsche en do van den jongsten tyd dagteekenende, op Westersche leest geschoeide.

Voor de eerstgenoemde, wolke onder den naam „soebak“ alleen op Bali en Lombok worden aan- getroffen, zie men dl. I, pag. 122, 124, 127, 759, (11. II pag. 154 en dl. III pag. 814.

Dit artikel handelt nleen over de laatste, wel- ke hun oorprong danken aan byzondere, van die in overig Java afwijkende, toestanden in de Vor- stenlanden, en dan ook alleen daar voorkomen.)

*)Wol is ook ter Sumatra's Oostkust de naam „vaterschap“ gebezigd ter aanduiding van bepaalde colleges, doch in eenigszins andere beteekenis. Want het betrof daar com missies uit on voor den Cultuurraad, bestemd om (lit licliiaan van raad te dienen inzake de verbetering — normalisatie — van de Belawan-, de Deli- en de Pertjoetrivier. Voor elk dier ri- vieren was er zulk een „waterschap“

Ofschoon, ovenals elders in Nederlandsch Indie, in beginsel berustend bij het openbaar gezag, berustte oudtijds in die landschappen het waterbeheer toch niet bij de overheid. Het beheer op de beschikking over het bevoeiingswater werden overgelaten aan belanghebbenden, de overheidsbemoeiing bepaalde zich tot het reageren op klachten. Dwong het landschapsbelang tot ingrijpen, dan hadden alle andere belangen of aanspraken te wijken.

In't algemeen gesproken had diegene, die het gebruik van den grond had, weleke was te bevoeien, ook het genot van het voor dat doel bestemde bevoeiingswater.

Geschillen over het recht op een dam, eene leiding, of op het gebruik van water, werden in der minne door het Inlandsche bestuur in overleg met de belanghebbenden geschikt en geregeld.

Voor zoover onder die omstandigheden gesproken kon worden van recht op water en voor zoover dit recht dan geacht kon worden toe te komen aan hen, die — naar de toen geldende landsinstellingen — door den zelfbestuurder bij wijze van bezoldiging of ter tegemoetkoming in hun levensonderhoud in het genot van bepaalde gronden waren gesteld, oefenden de Europeesche landhuurders dit recht uit op de door hen van de apanage-houders ingehuurde gronden.

Die ondernemers waren het, die het aandurfden in den vaak zeer gebrekkigen bevoeiings- of afwateringstoestand verbetering te brengen, dan wel van levend water verstoken gronden daarmede te voorzien door de verbetering van bestaande of den aanleg van nieuwe waterwerken.

Dit initiatief en dezen durf zict men eerst in het juiste licht, als men bedenkt, dat de ondernemers gewoonlijk, voor het geheel of voor een gedeelte, gebruik maakten van den arbeid van de dienstplichtigen, waarover zij de beschikking hadden, zoodat het derhalve de bevolking was, die voor een goed deel den last droeg; en als men verder in de gedachte houdt, dat de verbetering der soms zeer primitieve en niet steeds deskundig geplaatste werken in menig geval niet heeft geleid tot blijvende verlichting van den, in verband met de bevoeiing door de dienstplichtigen te verrichten onbetaalden arbeid.

Op deze wijze legden de ondernemers in den loop der tijden aan bevoeiingswerken aanzienlijke bedragen ten koste, hetgeen medebracht, dat zij zich als eigenaar beschouwden van die werken, van welker instandhouding het wel kon ween onderneming afhing en welke dan ook geheel bij hen in onderhoud en beheer waren.

Van het belang der landhuurders in zake bevoeiing dooreengenomen samen met de hunner opgezeten en was in dit opzicht de toestand niet zonder zijn goede zijde, het kon, bij de uitbreiding, welke de landbouwnijverheid van lieverlede kreeg, niet uitblijven, dat over het water moeilijkheden niet met aangrenzende ondernemingen of met de tusschen huurlanden ingeklemd rakende kfidjawn-gronden.*)

Liep een geschil hoog, dan onderwierp men de kwestie aan de Voratenlandsche administratieve rechtspraak, uitgeoefend in gemeenschappelyk overleg door den betrokken Zelfbestuurder of

diens Patih en het Hoofd van gewestelyk bestuur, in den regel voorgelicht door commissien van landhuurders en Javansche grooten.

Het gebrekkige van het recht, het strijdige der belangen, de duisternis, waarin men vaak ten opzichte van het technische deel der kwestie rondtaste, soms ook het stilzwijgen der bevolking, veroorzaakten intusschen elk hun eigen moeilijkheden bij die rechtspraak.

Met dal al kwam het er in de practijk op neer, dat de landhuurders eene overmatige vrijheid van beweging genoten, hetgeen er toe leidde, dat de ondernemer dikwerf, het eigen belang stellend boven dat van het algemeen, eigenmachtig optrad zonder zich erom te bekommeren of door dat optreden naburige ondernemingen of bevolkingsgronden in hunne waterbelangen bedreigd of geschaad werden.

Zelf tot de erkenning gekomen dat deze staat van zaken zoo niet voortduren mocht, deden de landhuurders bij de voorbehandeling van de in 1906 tot stand gekomen herziening van het Landhuurreglement (Ind. Sib. 1906 No. 93.) het verzoek om eene voorziening te dezer zake.

Deze vond eene plaats in het derde lid van artikel 18, lr. b., van genoemd reglement, waarin aan de landhuurders de verplichting werd opgelegd „zich te gedragen naar de, in overleg „met den Javaanschen Vorst of diens Patih, „door dat (het Gewestelyk) Bestuurs-hoofd vast „gestelde of nader vast te stellen regelen aan „gaande het gebruik en het onderhoud van de „op of nabij de gehuurde gronden voorkomende „wegen, bronnen, rivieren en waterleidingen met „daarin gelegen kunstwerken.”

Van deze bevoegdheid werd! door genoemd Bestuurs-hoofd het eerst gebruik gemaakt in Soerakarta, waar waterwerksties aan de orde van den dag waren en haar hoogtepunt bereikten in het jaar 1906, toen door een verhoogden afvoer van Merapi-zand verschillende ondernemingen in sterke mate werden bedreigd.

In het begin van het jaar 1907 were! voor evengenoemd gewest — en in 1910 were! in Jogjakarta dit voorbeeld gevolgd — eene algemeene regeling in het leven geroepen omtrent het waterbeheer „voor de op en naby de huurlanden „gelegene gronden.”

„Verboden werd daarbij, dat door of ten behoeve van landhuurders waterleidingen of andere waterwerken zouden worden aangelegd, of in ecnig werk van dien aard, dan wel in rivieren of bronnen door of ten behoeve van zoodanige huurders wyzigingen zouden worden gebracht zonder schriftelijke vergunning van het Hoofd van gewestelyk bestuur.

Aan de totstandkoming of wijziging van werken als evcnbedoeld, zouden geen rechten jegenu het openbaar gezag worden ontleend, waartegenover dat gezag op zich nam, om in de richting of het gebruik dier werken geen verandering te brengen dan om dringende redenen van publiek belang.

Volgens artikel 1 (lcr) regelingen zouden nadere voorschriften, als bedoeld in bovengenoemd derde lid, lr. b., van artikel 18 van het Landhuurreglement, worden vastgesteld door het Hoofd van gewestelyk bestuur in gemeenschappelyk overleg met den betrokken Inlandschen Vorst of diens Patih.

Ter geruststelling van de betrokken landhuur-

*) Niet aan de particuliere landbouwnijverheid verhuurde gronden.

ders were! met betrekking tot de bestaande, door hen uitgeoefende zoogenaamde waterrechten te pa 1d, dat de vaststelling der even bed oelde voor-schriften zou geschieden met inachtning van het beginsel, dat geen verandering zou worden gebracht in rechten, voortvloeiende uit beslis-singen, genomen in overleg tusschen het Zelfbe-stuur en het Hoofd van gewestelijk bestuur; zoo-jneede dat zooveel mogelijk benadeeling der brijik-baarheid van den grond voor de tot cl us ver daar-op toegepaste wyze van exploitatie zoude worden voorkomen.

Eindelijk word nog omtrent bedoelde nadere voorschriften in het tweede lid van artikel 1 bepaald, dat voor de vaststelHng daarvan, „indien „dit ter bevordering van de belangen der bij het „gebruik of het onderhoud der vermelde wer- „ken betrokken ondernemingen of personen kan „strekken, zooveel mogelijk (wordt) gestreefd „naar de vorming van afzonderlijk waterschap- „pen, omvattende, geheel of ten deele, het stroom- „gebied van een of meer rivieren.”

Bedoelde nadere voorschriften werden alleen vastgesteld voor Soerakarta in den vorm van reglementen voor waterschappen, waarvan een drietal (Woro, Poesoer en Pengging) in het le-ven geroepen werd.

Bij het ontwerpen dier instelling zat de grond-gelachte voor, om — waar vooral in zake bevoei-ning en afweer van zand- en waterloeden zoovele belangen door de verschillende ondernemers in meerderc of mindere mate werden gedeeld en zoovele nadeelen gemeenschappelijk werden ge-dragen — de bestaende neiging tot de behar-tiging alleen van eigen belang zonder voor de algemeene belangen aandacht te hebben, zoo mogelijk allengs te doen plaats maken voor een gezonder inzicht. Krachtige samenwerking zou wellicht de voorziening mogelijk kunnen maken in behoeften, welke vervulling de krachten van enkelen zou te boven gaan en zou in het algemeen eenheid in stelsel kunnen brengen in den aanleg en de inrichting der bevoeiings- en andere waterwerken.

De waterschappen, waarmede het evenoin-schreven doel was na te streven, waren niet a an te merken als publiekrechtelijke lichamen; trou-wens de Resident van Soerakarta zou niet be-voegd zijn geweest, instellingen met een zoo-danig karakter in het leven te roe pen. Zij konden geen onder dan een zuiver administratief karakter dragen.

Tot het nemen van beslissingen in waterkwes-ties waren deze lichamen niet bevoegd; (lit bleef aan den Resident met den Ryksbestuurder voor-behouden.

Wei werd omtrent zulke geschillen de voor-lichting van het waterschapsbestuur ingewonnen evenals no pens de verleenig van vergunningen tot den aanleg of de wijziging van waterwerken, waartoe de Resident eveneens do bevoegdheid aan zich had gehouden.

Van over wegende betekenis was hetvoorschrift, dat de uitvoering der beslissingen van het water-Hchapsbestuur, in zooverre deze krachten den aard van het onderwerp daarvoor in aanmerking kwam, onderworpen zou wezen aan de hooger besproken „algemeene regelen” omtrent het wa-terbeheer, zoinde aan de voorschriften, welke ingevolge die algemeene regelen nopens het go-bruik on-derhoud van bronnen, rivieren on

waterleidingen in et de daartoe behoorende wer-ken door het open baar gezag voor het waterschap toepasselijk zouden zijn verklaard.

In laatste instantie hiekl de Resident derhalve het heft geheel in handen, hoewel hij uit den aard der zaak zoo weinig mogelijk ingreep.

Van de instelling van waterschappen werd in elk geval (lit voordeel verkregen, dat zij de be-langhebbende landhuurders in de gelegenheid stelden hunne medewerking te verleenen, van voorlichting te dienen, alsmede het initiatief te nemen tot de behartiging van eigen en gemeen-schappelyke belangen.

In de practijk heeft de werkring van deze waterschappen zich in hoofdzaak bepaald tot het uitbrengen van raed nopens bij den Resident ingekomen verzoeken tot aanleg of wyziging van waterwerken. Aldus is nuttig werk verricht, zoodat zelfs de belanghebbende landhuurders de wenschelijkheid der instelling in alien deele hebben erkend.

Ook waterkwes-ties werden in den adviseeren-den waterschapsraad meermalen ter sprake ge-bracht, en de belanghebbenden legden zich in de regel neer bij het oordeel hunner fmedeleden, nadat zoo noodig een door den raad uit zijn le-den aangewezen commissie zich nog nader plaat-selyk op de hoogte had gesteld.

Tot een gezamenlijken aanleg van werken, be-kostigd uit de waterschapskas, is het echter nooit gekomen, behoudens dat eenige duizenden guldens zijn saenagebracht ten behoeve van een door den dienst van het Boschwezen aangevan-gen herbebossching van den Merapi.

Zoo was in het algemeen de toestand, toen de agrarische hervorming kwam, bestaende in een egeheele herziening van het landolijk stelsel.

Voor de bevolking bracht die mede de vorming van Inlandsche gemeenten en de schen-king aan die nieuwe rechtsgemeenschappen van de door het Zelfbestuur — langs den weg van opheffing van het anapage-bezit — vrijgeaanaakte gronden met het Inlandsch bezitrecht, onder ver-plichting het 66n vyfde gedeelte daarvan af te zonderen als ambtsveld voor het dorpsbestuur en voor andere gemeenteljk doeleinden, en het overblijvende in vaste en, onder zekere voor- waarden, erfelijke aandelen onder de daarvoor in aanmerking koinende gemeentenaren uit te geven.

Voor de Europeesche nijverheid moest deze re-organisatie noodwendig een e verandering van basis medebrengen. Want door de toekening aan do Inlandsche gemeenten van rechten op don grond en de invoering van een landrentc-regeling, kwani do vroegere deelbouwpacht te vervallen en daarmedo de grondslag voor de beschikking over den grond ten bchoeve van de teelt van sta-pelproducten en over den verplichten arbeid der bevolking ten dienste der cultuurwerkzaamheden.

In het, na menigvuldige mondelinge en sc hr if-telijke gedachtenwisseling met de bolagheb-benden tot stand gekoeken „Grondhuurreglo- „ment voor de residentie Soerakarta en Jog- „jakarta” (Ind. Stb. 1918 No. 20) werden voor de landbouwnijverheid de nieuwe fondamente gelegd.

De landhuurder zou tot den nieuwen toestand kunnen toetreden door het aflleggen van de z. g. convey*sieverklaring, waarbij hy afstand deed van allo uit bestaende landhuux*ovoreenkomsten voort-

vloeiend rechten; waartegenover hem dmn voor een tijdvak van (ten hoogste) vijftig jaren het genot van den voor de voortzetting van het bc- drijf benooidgen grond enz. door het Zelfbe- stuur verzekerd werd bij eene schriftelijke be- schikking.

Aan die beschikking ontleende de landhuur- der — nu van naam veranderend en „landbouwonder- nemer" geheten — o.in. recht „op het ge- „bruik van water voor cultuur-, fabricatie- of „andere doeleinden tot denzelfden omvang en „onder dezelfde voorwaarden' als tijdens het indienen der conversieverklaring „hem was toe- gestaan' (artikel 12, Ir. b.).

Hoe moest het. nu gaan met de bevoeiing? De door de landhuurders al of niet voor het ge- heel of een deel met heerendienstplichtigen aan- gelegde en door hen als hun eigendomi beschouwd- de water werken waren nog go heel bij hen in on- derhoud, en ook de watervereiding was, be- houdens de „regelende" bevoegdheid van de over- heid, feitelijk nog zoo goed als geheel in hun han- den, terwijl de bestaande waterschappen — ge- lijk gezegd — slechts dienden om tot overeen- stemming te komen in zake de vaak di i vergee- rende belangen der betrokken ondernemingen.

Bestndiging van dezen toestand was niet verenigbaar met de beginselen, welke aan de her- vorming ten grondslag lagen. Want door de vor- ming van desa's en de schenking van de bouwvel- den aan die desa's zou in de streken der cultuur- ondernemingen de bevolking vrij worden van den landbouwondernemer, bij wien de gronden te voren in huur waren, op wiens gronden zij der- halve tot dusverre hare voedingsgewassen had geteeld en van wien zij het voor die aanplant vereischte water had verstrekt gekregen.

Eenerzijds derhalve met het oog op de be- langen der van den ondernemer losgemaakte bevolking, maar anderzijds ook ter voorkoming van allerlei moeilijkheden in de toekomst, welke o. a. zouden kunnen voortvloeien uit het den ondernemers verzekerd recht op het gebruik van water, is bij den opzet der hervormingsplannen het beginsel in het oog gehouden, dat het daad- werkelijk beheer van het water en van de water- werken, voorzover deze ook voor a n d e r e n van nut t e a c h t e n z i j n, aan de ondernemingen zou zijn te ontnemen.

Van belanghebbende zijde stelde men hier- tegenover als eisch, geheele of gedeeltelijke terug- gave der aanlegkosten.

Deze kwestie kon op stuk van zaken zoo worden opgelost, dat de bewuste werken het eigen- dom b l i j v e n van de landbouwondernemers. Het beheer van die, eene p u b l i c k e be- steuning he b ben de werken, moest evenwel bij de overheid berusten, - en ter tegemoetkoming in de kosten van dat beheer zouden dan heffin- gen worden gedaan.

Om aan die heffingen een deugdelijken rechts- grond te kunnen geven en tevens om de ongrust- heid weg te ne] nen, welke de ondernemers toon- den ter zake van de opdracht van het voieldig watirbeheer aan de (Inlandsche) overheid, is be- sloten om over te gaan tot het instellen van waterschappen met een publiekrechtelijk ka- rakter, bevoegd om verordeningen te maken in het huishoudelijk belang dier instellingen, waar- onder begrepen straf- en belastingverordeningen.

Vermite de wetgevende macht in Indie, naar

het Regceringsreglcmct, destijds alleen toe- kwam aan den Gouverneur Generaal, aan locale raden en aan Hoofden van gewestelijk bestuur (artikel 20, 68c, en 71, 72), terwijl, evenzeer op grond van het Rcgceringsreglcmct (artikel 58), in Nederlanden- ~~Indie geene belastingen mogen worden geheven dan die bij algemeene verorde- niingen, dan wcl bij verordening van locale raden zijn bepaakt, kon de oprichting van waterschappen met het hoogerangeduici karakter editor niet plaats vinden zonder voorafgaande aan- vulling van evengenoemd reglcmct.~~

Die aanvuHing is geschied (Ind. Stb. 1919 No. 49) *) door toevoeging van een Elfde Hoofd- stuk, bestaande uit een artikel 145, luidende:

„Naarmate de omstandigheden het vorderen „wordt de zorg voor de waterstaatsbelangen toe- „vertrouwd aan rechtspersoonlijkheid bezittende „waterschappen.

„De oprichting en de opheffing van water- „schappen, zoodmede de samcnstelling, de in- „richting, de werkring en de bevoegdheden van „hunne besturen worden bij ordonnantie ge- „regeld.

„Aan de besturen kan bij ordonnantie de be- „voegdheid worden toegekend om met in acht- „ne)ning van de daarbij te stellen regels en onder „het daarbij te regelen toezicht in het huishou- „delijk belang der waterschappen verordeningen „te maken, ook zoodanige waarbij belastingen „worden geheven. De ordonnantie kan aan de be- „sturen ook de bevoegdheid toekennen om in „hunne verordeningen straffen te stellen op hare „overtreding."

Ter eerste uitvoering van dit nieuwe hoofd- stuk werd in 1920 eene ordonnantie nopens de instelling enz. van waterschappen voor de resi- dentien Soerakarta en Jogjakarta uitgevaardigd, de „Vorstenlandsche Waterschaps-ordonnantie" (Ind. Stb. No. 722).

Van den inhoud dezez ordonnantie, welke ook voor de onderhoorigen van het Zelfbestuur geldt en waarvoor dientengevoege vdoraf de instemming der Zelfbesturen moest worden ver- kregen, is het voornaamste:

1. dat de oprichting van waterschappen, na goedkeuring van den Gouverneur Generaal, kan geschieden bij beschikking van het Hoofd van gewestelijk bestuur in overleg inct het Zelfbestuur voor bepaalde gebieden, waarbinnen Landbouw- ondernemingen gelegen zijn, doch i n e l k g e - v a l moot plaats vinden voor gebieden, waarbinnen geconverteerde landbouwondernemingen gelegen zijn, welke gronden afwisselend in gebruik hebben (voor suikerriet, tabak e. d.);

2. dat op dezelfde wijze door het Gewestelijk Be- stuurshoofd een reglcmct wordt vastgesteld, waarin al wat noodig is voor de uitvoering en ter verzekering van de ordelijke werking der instelling wordt ge re geld (Waterschapsreglcmct), welk reglcmct van Regeerijiswege moet worden afgekondigd in de Javasche Courant;

3. dat in elk waterschap een Waterschapsraad is, waarvan, onder bepaalde voorwaarden, de beheerders der geheel of ten deele binnen het gebied van het waterschap gelegen ondernemingen lid zijn, en die overigens bestaat uit daartoe aan-

(*) Ook artikel 68 van het Regeeringsregle- ment kreeg daarbij eene hionnede samenhan- gende aanvulling.

gewezen Europeesche en Inlandsche ambtenaren, zoo mogelijk ook uit belanghebbende Inlandsche landbouwers, in dier voege, dat het totaal van het aantal der ambtelijke leden en der niet-ambtelijke Inlandsche leden niet grooter is dan dat der beheerders van ondernemingen;

4. dat de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken berust bij een Waterschapsbestuur, door den Waterschapsraad uit zijn midden gekozen;

5. dat de werkring van het waterschap in het algemeen omvat het beheer van rivieren, bronnen, leidingen, waterwerken e.d., de verdeling van het water, de zorg voor afvoer en wering van water en zand, den aanleg van nieuwe of wijziging van bestaande werken, waarbij meerdere landbouwondernemingen of minstens een onderneming en de Inlandsche bevolking gezamenlijk belang hebben, met (hien verstande echter, dat de fondsen voor dien aanleg en die wijziging door het waterschap niet uit heffingen mogen worden verkregen);

6. dat de Waterschapsraad in het huishoudelijk belang van het waterschap verordeningen kan maken en bevoegd is tegen overtreding zijner verordeningen straf te bedreigen;

7. dat die raad, ter goedmaking der kosten verbonden aan de vervulling van zijn taak, jaarlijks eene heffing kan vaststellen ten laste der landbouwondernemingen en Inlandsche gemeenten van zijn gebied, en van de binnen zijn gebied gevestigde Inlandsche bevolking op bepaalde wyze en onder bepaalde voorwaarden verplichte dienstermogen van de vorderen ten behoeve van de bij het waterschap in beheer zijnde werken;

8. dat het waterschap in het algemeen onder toezicht staat van het Hoofd van gewestelijk bestuur in overleg met het Zelfbestuur, en dat beslissingen van zijn raad en bestuur te alien tijde by een met redenen omkleed besluit door dat bestuursloofd, in overleg met het Zelfbestuur, kunnen worden geschorst of vernietigd, voor zoo ver zij met algemeene verordeningen of met het algemeen belang strijden.

Op dezen voet zijn in 1921 twee waterschappen ingesteld: „Opak”, voor een klein deel in Soerakarta en overigens in Jogjakarta gelegen, en „Dengkaling” in eerstgenoemd gewest.

Uit het hiervoor onder 1e. vermelde vloeit voort, dat uitbreiding van bestaande of oprichting van nieuwe waterschappen by de voortschrijding der hervorming niet kan uitblijven.

Zoo inoest in den aanvang van het jaar 1924 het waterschap „Opak” uitgebreid worden met landen in het stroomgebied van de Kali Praga, in verband waarinede de naain veranderd is in „Opak-Praga.”

Voor Soerakarta maakt de voortgaande reorganisatie de oprichting noodig van een nieuw waterschap, te noemen.

Na de oprichting van de beide eerstgenoemde nieuwe waterschappen kon opheffing van de colleges van hot oude kaliber Woro en Poesoer volgen, terwijl de begroning van Pengging gewijzigd moest worden in afwachting van zijne toekomstige algeheele opheffing.

Ten behoeve van de instelling der waterschappen is, mede in het jaar 1920, overgegaan tot de oprichting van een Centraal Waterschapskantoor (Ind. Stb. No. 821), bestemd om nopens

de gebiedsindeling en de begrenzing der op te richten autonome lichamen te adviseeren, de inrichting van den technischen dienst der instellingen voor te bereiden en de beginselen aan te geven, naar welke zoodanige dienst zou moeten werken.

Dit kantoor vond zich voor een delicate taak gesteld.

In opzet niet anders dan een technisch bureau tot voorbereiding en uitwerking van plannen tot verbetering van den waterstaatkundigen toestand binnen de waterschappen, werd het tevens belast met het beheer van de uit heffingen als anderszins door de waterschappen verkregen gelden, terwijl het ook de bevoeling van de reeds geconverteerde, maar nog niet in een waterschap ondergebrachte ondernemingen te regelen kreeg.

Met het voltooiën der voorbereidende werkzaamheden en het toetreden van onder voorloopig waterbeheer staande ondernemingen tot het waterschap, was de taak van het Centraal Waterschapskantoor evenwel nog niet afgelopen.

Het bleek noodzakelyk om — bij wyze van overgangsmaatregel — in de regimenten der waterschappen te bepalen, dat — zoolang, ter beoordeeling van de Hoofden van gewestelijk bestuur, de waterschappen nog niet bij machte zouden zyn om de technische uitvoering van de hun opgedragen werkzaamheden zoodanig te verrichten, dat voor alle daarbij betrokken belangene een behoorlijke behartiging mogelijk zou wezen — die uitvoering opgedragen zou blyven aan het Hoofd van gemeld kantoor, dat echter zoo spoedig mogelijk de noodige gegevens zou hebben te verzamelen en maatregelen te treffen om die uitvoering door de waterschappen zelf mogelijk te maken.

De omstandigheden maakten, dat — na de conversie — de ondernemingen op het stuk van waterbeheer de volgende perioden hadden te doorloopen.

Op de gereorganiseerde onderneming bleef eerst de toestand van voor de toetreding tot de conversie gehandhaafd; de ondernemer voerde nog het beheer over het water, doch zonder zich echter verantwoordelyk te houden tegenover de van hem losgemaakte bevolking voor wat betreft de bevoeling van hare, van zyn waterverstrekking nog afhankelijke gronden.

Dan volgde het stadium, dat het waterbeheer van het personeel der onderneming werd overgenomen door dat van het Centraal Waterschapskantoor, hetwelk dat beheer dan voortaan bekostigde uit fondsen, daartoe door de ondernemers ter beschikking van het Hoofd van gemeld kantoor gesteld.

Dan kwam de oprichting der onderneming in het waterschap, doch — gelyk hiervoor gezegd — het waterbeheer bleef voorschands bij het Centraal Waterschapskantoor.

Tijdens dezen overgangstoestand deden zich allcrhande moeilijkheden voor, gelyk volkomen te verwachten was bij een nieuwe instelling, gericht op de behartiging van vaak tegenstrijdige belangen en bestemd om orde, en regelmaat te brengen in eigenaardige toestanden, by welke opheffing ongeveer de helft van de leden van deji Waterschapsraad, t.w. de boherdera der landbouwondernemingen, zich weinig gobaat achtten. Het was geen wonder, dat de branding hoog

opliep rond het Centraal Waterschapskantoor. Want het Hoofd van (lit kantoor had ten aanzien van elke ondernemingen in overleg daarmede, onder toezicht van de Residenten, het behoorlijk zo danig op neutralen grondslag te regelen, dat de in een waterschap voor alle belanghebbenden geldige belangen naar behooren zouden worden behartigd, met inachtneming el van geldige aanspraken van de ondernemingen en de bevolking en rekening houdende met de bodemgesteldheid van het terrein en van de uiteenlopende eischen van de cultures, wier planttijden en plantwijzen over het algemeen nog niet voldoende geregeld waren.

Dit voorbereidend werk werd verricht onder de eenhoofdige leiding van den chef van het Centraal Waterschapskantoor, ten einde aan de hand van op billijkheid steunende beginselen eenheid te brengen in de wilde bevoeiing met soms zeer primitieve en niet steeds deskundig aangelegde kunstwerken en irrigatie-leidingen. Deze werkzaamheden, aangevangen bij het voorloopig waterbeheer en voortgezet ingevolge de overgangsbestemmingen der waterschapsreglementen, komen eerst ten einde, wanneer naar het oordeel van het betrokken Hoofd van gewestelyk bestuur voldaan is aan de volgende twee vereischen:

1. dat voor het geheele gebied van het waterschap door den waterschapsraad vastgestelde en door den Resident goedgekeurde waterregelingen zijn ingevoerd;

2. dat het waterschap de beschikking heeft over een technischen dienst, in staat om de uitvoering van die waterregelingen te bewerkstelligen.

Tegen het Centraal Waterschapskantoor, zijne werkwijze en zijn waterbeheer had men van ondernemerszijde de grief, dat het aan de positie der waterschappen als autonome lichamen te kort deed; en voorts, dat het waterbeheer onder zijne leiding te veel geld kostte.

Dan gaven zoowel de Waterschapsordonnantie en inzonderheid een daarin aangebrachte „verduidelijking“ (Ind. Stb. 1922 No. 704) als de aan het hiervoor vermeld artikel 12, Jr. b., van het Grondhuurreglement te geven interpretatie nog allerlei stof tot strijd, zoo in den boezem der waterschappen als daarbuiten, en tot beroep op de Regeering.

Maar de strijd is reeds geluwd, en hoewel de nieuwe publiekrechtelijke lichamen de volle maat van hunne autonome werkzaamheid nog niet hebben bereikt, laat het zich toch wel aanzien, dat zij op den duur volledig zullen beantwoorden aan het voor de Vorstenlanden beoogde doel: eene goede plaatselijke behartiging van de bevoeiingsbelangen en een economisch waterbeheer op den grondslag van watertoevoer naar behoefte, zoo van landbouwend ondernemer als van inlandsche bevolking.

Voor overig Java en de gewesten daarbuiten is het vraagstuk der waterschappen nog niet aan de orde.

Zoodra het inzicht zich baan breekt, dat op den duur de bevoeiing alleen economisch en doelmatig kan worden geregeld en een irrigatiewerk het best tot slagen kan worden gebracht door plaatselijke organisaties met publiekrechtelijke bevoegdheden, zal de oprichting van waterschap

pen, die thans nog veel tegenstanders tellen, wel een aanvang nemen.

Zoker is echter, dat daarvoor dan wel niet den opzigt zal worden gekozen, dien men voor de Vorstenlanden heeft meenen te moeten aannemen ter wille van het welzijn der agrarische hervorming, onder den drang van de omstandigheden, en in verband met bestaande toestanden en verhoudingen en ter waarborging van de, door de particuliere nijverheid uitgeoefende rechten op het gebruik van water.

Literaluur: Ir. A. Groothoff: „De instelling van waterschappen in de suikerindustrie van Java“ Archief voor de Suikerindustrie in Nederlandsch-Indië 1919, bl. 1081 e.v.

Ir. Ch. E. J. Meyl: „De Waterschappen in de Vorstenlanden“, De Waterstaatsingenieur 1922, bl. 308 e.v., 342 e.v., 422 e.v. Nos. 9, 10 en 12, en 1923 bl. 10 e.v. No. 1. „Toelichting der nieuwe regeling omtrent de verkrijging van gronden voor landbouwdoeleinden in de residentien Soerakarta en Djokjakarta“, Landsdrukkerij 1918, bl. 61 e.v.

„Gedenkschrift voor Nederlandsch-Indië ter gelegenheid van het Regeeringsjubileum van H. M. de Koningin 1898—1923“, bl. 72 e.v.

„De Waterkrachtregelingen in Nederlandsch-Indië“, Landsdrukkerij 1924, bl. 56 e.v.

„Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang (April 1924)“ bl. 154 e.v.

CENTRAAL WATERSCHAPSKANTOOR. Zie WATERSCHAPPEN A9.

WERVEN EN DOKKEN. Het onder dit hoofd in Deel IV voorkomende artikel kan op de beneden aangegeven plaatsen worden gewijzigd en aangevuld met de navolgende gegevens.

Het Marine-Etablissement. Bl. 759, 2e kolom. Aan de 1e alinea moet toevoegen: Ook vermelden vermelding, de aanleg van twee gegraven dokken (1921—22), de bouw eener groot werkliedenkampong (J919 e. volg. jaren) en de in J 921 aangevangen werkzaamheden voor de vorming van het verbrede schiereiland, bestemd voor hellingen en werkplaatsen.

De 4e alinea lezen men als volgt: Het Etablissement is gelegen tusschen de mondingen der Kalimas en Pegirian. Het omheinde of ommuurde gedeelte, waarin de halve de eigenlijke werf, de magazijnen, w.o. de stenkolenloodsen en stookolietanks, de debarquementgebouwen, de nieuwe gegraven dokken, de afzonderlijke werkplaatsen en inrichtingen voor den onderzeedienst en torpedodienst, de masten en de op het gevestigde station tier draadloze telegrafische, de pyrotechnische afdeling en eenige complexen woningen zijn gerepen, beslaat een oppervlakte van circa 72 H.A., waarvan 40 H.A. water, verdeeld over twee met elkander verbonden bassins, de Westeren de Oosterhaven. De omliggende Marineterreinen, groot circa 80 H.A., bovatten de Marinekazernes en pavilions, de villaparken en wonin gen voor het personeel van het Marine-Etablissement, een uitgebreide werkliedenkampong, welke gedeeltelijk in exploitatie is, het Marine-sportterrein en het postduivenstation.

Bl. 700, 2c kolom. Aan de 2c alinea wordt toegevoegd: In aanbouw is een betondok ter vervanging van het 1400 tons drijvend dok. Aan de 4e alinea toevoegen: In aanbouw is een dwarsshell. Aan de 7e alinea voeg men

toe: Dieselolictanks bewaren de olie voor de onderzeeboten en andere oliestoker; groot residuutanks voor de kruisers zijn in aanbouw. Aan de voorlaatste alinea toe te voegen: Van een groter torpedoatelier werd in 1922 de aanbouw ondernomen.

Bl. 761, 1c kolom. Aan de 2c alinea wordt toegevoegd: „Het voornemen bestaat om de gasfabriek uit te breiden ten behoeve van de verbranding van Blaugas. Dit gas, dat zeer bedrijfszeker en gemakkelijk vervoerbaar is, zal gebruikt worden voor het bijvullen van bakens en boeien. Aan de 6e alinea toevoegen: Een nieuw gebouwde watertoren kwam in 1921 in bedrijf.

De Droogdok Maatschappij te Soerabaja. Bl. 761, 2e kolom, 3e alinea, leze men als volgt: Het terrein der maatschappij is thans uitgebreid tot 3,6 H.A. Het aantal vaste en losse werklieden bedraagt gemiddeld 1200. In verband met de toenemende vraag naar dokruimte en reparatie- werk besloot de Directie aan het bedrijf een flinke uitbreiding te geven, welke in 1921/22 gereed kwam. Zij bestaat uit:

1. Een derde drijvend droogdok, systeem van Klotzing met de volgende afmetingen:
Lichtvermogen..... 1400 ton
Lengte 308—5
Breedte tusschen de wrijffrollen . . . 51—9
Diepgang op blokken..... 16—6

Het dok is uitgerust met een elektrisch gedreven portaalkraan op elk der zijkasten. De elektrische stroom voor de pompen, kranen en hulpwerktuigen zal van den wal geleverd worden.

2. Een drijvende werkplaats, speciaal bestemd voor bediening van de schepen op de reede, met een complete elektrische laschinstallatie, benevens een luchtcompressor voor pneumatisch boron en klinken, en verder eenige draaibanken en andere lichte werktuigen. Een Atlas-inotor van 8 P.K. dient voor aandrijving van laschrichting en werktuigen.

3. Een nieuw fabrieksgebouw van 40 bij 99,5 M., met loopkraan van 10 ton hefvermogen en twee velocipede-kranen. Dit gebouw bevat de draaierij en bankwerkrij; de hierdoor vrijkomende ruimte in het oude gebouw zal worden benut voor uitbreiding van gietrij, smederij, plaatwerkrij en ketehnnkerij.

De N. V. „Zeehaven en kolonisation Sabang“. Bl. 762, 1o kolom, 9e al. Het personeel is aangegroeid tot 20 Europ. vaklieden en circa 450 vaste werklieden.

Dokken. Het 3000 tons dok heeft belangrijke herstellingen moeten ondergaan, welke gewichtsvennindoring medebrachten, tongevolge waarvoor het hefvermogen geringer is geworden.

In 1924 kwam te Sabang een 5000 tons stalen z.g. zelfdokkend sectiedok, van 6 secties, elk bestaande uit een ponton met twee evenwijdig loopende zijkasten; de secties zijn onderling waterdicht aan elkaar verbonden en vormen aldus tuzamen een gesloten geheel. Het dok is voorzien van elektrische pompinstallatie, laschrichtingen en verlichting. Ook de beweging der kaaijhtanders op de vier hoeken van het dok en die der brandbluschpompen geschiedt door electromotoren. In het centraalbedieningshuis bevindt zich, behalve de schakelborden en bedieningsinrichtingen der verscliillende motoren, de pneumatische waterstandaanwijzing, waardoor de waterstand in alle compartimenten door

den dokmeester kan worden gecontroleerd.

Do kimblokkon, die vanaf de zijkastdekkens langs rails op den dokvloer bewogen kunnen worden, zijn geïntoneerd op waterdichte stalen kisten, waardoor bij grootte sterkte een gering gewicht met gemakkelijke verplaatsbaarheid is verkregen. Tot de intrusting van het dok behoort verder een elektrische portaaldraaikraan met een hefvermogen van 5 ton, die zich verplaatst kan langs rails op een der zijkastdekkens.

De afmetingen van het dok zijn: Hefvermogen 5000 tonnen.

Lengte over den ponton..... 119,25 M.
Breedte over den ponton..... 25,91 „
Afstand tusschen de wrijffrollen . . . 19,2 „ Maximum diepgang voor schepen . . 5,8 „

Onder het hoofd „H e l l i n g e n “ is de 2e zin als volgt te wijzigen: Verder zijn er aanbouw- hellingen voor 5 vaartuigen met verschillende afmetingen (tot circa 1000 ton).

2de kolom: Onder het hoofd „Werkplaatsen“ na de 2de al. te doen volgen: Een nieuwe smederij, waarin twee stoomhamers met valgewicht van 1000 K.G. en 350 K.G., benevens twee luchtdruk- hamers, is ondergebracht in een afzonderlijk gebouw; deze smederij heeft ondergrondsch rook- afvoer. Het aantal elektrische laschmachines is vermeerderd geworden. Voor de gietrij, voorzien van 3 vijftons gietovens en van de meest moderne installaties, is een 20 tons elektrische loopkraan ontworpen. De elektrische centrale wordt uitgebreid met een dynamo met stoom- machine, een derde accumulatoren-batterij en een Lancashire-agregaat, waardoor de totale „ capaciteit is gebracht op ± 1000 Kilowatt.

A ROE-EILAN DEN. Deze maken thans een 0 onderafdeeling uit van de afdeling Zuid-Eiland- den, residentie Amboina, onder een gezaghebber. Het aantal inwoners bedraagt ± 17.000, dus ± 7000 meer dan vroeger werd geschat. In D.I. werd reeds vermeld, dat bij de dorpen veel kokospalmen worden aangeplant; er dient bij aan- geteekend, dat er negorijklappertuinen worden aangeetroffen en ook enkele klapperondernemingen van particulieren. Bij de inmiddeelen van bestaan behoreen ook het inzamelen en uitvoeren van eetbare vogelnesten te worden genoemd.

BATJAN, Sultanaat. Volgens de in 1920 gehouden volkstelling, bedraagt de bevolking van dit sultanaat 8775 zielen, waarvan op Batjan 5103, op Oelil 1509, op Kasirocta, voor welfs Noordkust de naam grootTawali wordt gebruikt, zoodat het niet juist is te spreken van Kasiroeta of groot Tawali, 1684 en op Mandioli 619. Deze bevolking is naar de standen verdeelen in 1°. verwanten van den sultan, die den titel D'ade of Dano voeren en nakomelingen van vrouwen uit deze groep en mannen uit het volk, die Onipoe worden genoemd; 2°. personen, die heeten tot stam men uit een bepaald geslacht, waaruit de Bobato's of volkshoofden werden gekozen; 3°. de leden der volksklasse.

De bosschen zijn rijk aan gom-copal enz.; het ingzameld product moet afgeleverd worden aan het Landschap, on dit levert het weder aan de Batjan Archipel Mij. en aan een Europ. particulier tegen contract vastgestelden prijs. De damarbosschen zijn in zekere complexen ver- cleid; het verzameld product wordt door de inzamelaars aan du kost geleverd, en dan van daar door de Mj. etc. weggehaald.

Het sultansbestuur wordt gevoerd door den Sultane en onderafdeeling van de afdeeling Zuidmet zijn rijksgrooten. De andere, vroegere Eilanden, residentie Amboina. Te Tapa op het o. adathoofden, bekend als Bobato's, een soort van Babar is een gezaghebber gevestigd, die districtshoofden, met onderscheidene titels, als ondergeschikt is aan den te Toelap op Groot Kai Ngofamajira, Kimelaha, Sengadji, zijn op een gevestigde ass. resident. De bewoners van Babar, sioen gesteld geworden, ten laste van de land- en onder eigen hoofden of Orang-kaja (die met den titel schapkas; deze kas betaalt ook nog een maand-geld Kapitan komen niet meer voor) zijn bijna allen aan een "nijfjaar" en een „kapitan" die nog over zijn Christenen (Protestant). Hunne kinderen gaan allen van een vroeger nog al uitgebreid „officiëren"-ter school; zij leeren daar van Ambonsche onderwijzers o. a. het Maleisch. Door den invloed

Volgens een andere, dan de in DL I in het oordeel der onderwijzers vinden Ambonsche zeden en spronkelijke artikel vermeldde overlevering, zou een gewoonte meer en meer ingang bij de geheele Ara hier op Ternate de stam vader, een wi-dadari bevolking, die van origine meer tot de Timoreezen stamroecler zijn van de vorsten van Batjan, behoort. De huizen zijn nog naar ouderwetschen trant Djailolo, Tidore en Ternate; de vorsten van ingericht voor een groot aantal menschen, die in de Batjan-ti-ti-film van den oudsten zoon van dit uistre ruimte dicht open wonen; wellicht is het voorouderpaar. Naar een Batjansche kroon-niekmede hieraan te wijten, dat er veel lijdens aan waren de opvolgers van Sultan Zainalabidin, Bajangtuberculose zijn. Sedert 1916 komt ook lepra voor. Skroelahi, ten re elite Bajangnos- siroellah, vermoedelijk van buiten aangebracht. De mannen Alaeddin I, Noer Salaat, Ali, Alaeddin II, verlaten het eil. dikwijls voor tijdelijk werk elders, Malikoeddin, Masiroeddin, Tarafannoer, vooral te Dobo; ook trekken er naar Merauke ter Moehammad Sahaddin, Iskandar Alam, Ahmad, vogel-jacht (paradijsvogels) Hamaroellah, Hajatoeddin, enz., volgen nog de S'ARAN-LAOET, vroeger spelling CERAM, laatste drie van de in het oorspr. art. opgegeven lijst. LAOET, Eilandengroep, behoorende tot de onder-

BATJAN of **SEKI**. Eiland in de Moluksche zee, afdeeling Oost-Seran, Seran-laoeten Goram, afd. De bevolking bedraagt, naar de telling van 1920, Seran, residentie Amboina; de onderaf., waartoe 6654 zielen (5103 onderhoorigen van den Sultan), deze groep behoort, staat onder een controleur of een waaronder ± 1500 Batjanners en ± 500 In. gezaghebber te Gisdri, die wordt bijgestaan door een Christenen. In de vlottende bevolking leveren ook zijner beschikking gestelden post-houder.

Tobeloreezen en Galelareezen hun aandeel; deze Middelen van bestaan der bevolking van deze menschen houden zich hoofdzakelijk bezig met heteilanden zijn voornam. vischvangst (tripang), het zoeken van boschproducten. De voornaamste vervaardigen van kleine prauwen, zamelen van agar-handelsproducten zijn tegenwoordig copra en gom-agar van de strandriffen en van schelp-dieren; de copal: de uitvoer geschiedt voornamelijk door de export is in handen van Chinezen.

Batjan Archipel Mij., zoals tegenwoordig de naam. Op het eiland Seran-laoet is een erfpachtsper-luid van de voormalige Batjan-Exploitatie-gesellschaft, waarop kokospalmen maatschappij. Deze exploiteert ook de parelbanken, DAI. Eilandje even benoorden Babar. Het telt welke in eenige der zeestraten worden aangetroffen, slechts weinig bewoners, die zich vooral bezig houden met het geitenokkeren. KJapperboomen kpmen

BATJANSCH. Deze taal wordt nog slechts gesproken op dit eiland niet voor/nl. **DJAILOLO**, District van een onderafdeeling spoken door de eigenlijke Batjanners, die voor-nl. **DJAILOLO**, District van een onderafdeeling wonen in de kampong Amasing. De bewoners, van Halmaliera, afdeeling Ternate, residentie Amboina, Laboeha, wier voorouders reeds in het begin derwaarin de voormalige districten Sidang-oli en 17de eeuw tot het Christendom overgingen, spreken Dodinga tegenwoordig ook zijn opgenomen. Het het Molukken-Maleisch. Overigens is Batjan districtshoofd, dat evenals de andere districtshoofden grootendeels bewoond door menschen, die op Halmahera geen afzonderlijk ken titel meer voert, afkomstig zijn van andere Moluksche eilanden, als in de kampong Djailolo, welke in de Ternataten, Tidoreezen, Makjanners, Gal6-onmiddellike nabijheid van het strand is gelegen en lareezen, Tobeloreezen, enz. Deze spreken onderbestaat uit een achttal zeer kleine gehuchten. Djailolo elkander hun eigen taal, terwijl lieden met ver-is tevens Htand- plaats van den controleur der schillede moedertalen zich tegenover elkaar be-afdeeling. Er is een nieuwe aanlegsteiger gebouwd, dienen van het Ternataansch of van het Maleisch; vlak bij het civiele en militaire etablissement. De baai in den laatsten tijd wordt Maleisch meer en meer van Djailolo vorint een, voor het grootste deel van het gebruikt.

De in het oorspr. art. opgegeven voorbeelden van grootste booten der K. P. M. kunnen ankeren. Enkele den „averchtsen" geniet, *soesoe mala* (tepel), gevaarlijke riften zijn op primitieve wijze in bakken *tangan all* (handpalm), leze men *soetsoe ma-^ana* aangegeven. In de districtshoofdplaats is thans een en *tangan atina*/

BELANGBELANG. Een der eilanden van de Zendingvereening; de Tobaroe of zoala zij zich Obigrj^3lians^eh^oren tot de residentie Amboina, afd. zelve noemen Tobaroe van Boekoematiti en die van Ternate, onderafdeeling B^tjaj) Get is in erfpacht het gehucht Domato, van Sidangoli, zijn voor het uitgegeven aan de Belang-Be-lang Cultuurmaatschappij grootste deel reeds tot het Christendom overgegaan.

ook in het aangrenzende district Sahoe reidrt het **C BOELI (MABOELI) (BAAI VAN)**. Van de in '1' hetaantal bekeerlingelinge zich uit. Djailolo is door een oorspr. art. genoemde, aari de kust gelegende weg verbonden met Sosoepo, hoofdplaats ofschepplaatsjes Boeli en Ma ba, wordt Boelien het district Sahoe; deze weg heeft verschillende tegenwoordig aangedaan door de schepen der K. P. SLZ zijtakken, o. a. naar Kaeo aan de Oostkust van het

BAB/MIR-EILANDEN. Eilandengroep, vormen-schiereiland; van

daar kan men verder langs een grootendeels behoorlijk pad naar Tobelo koinen. Ook de kampongs langs de baai zijn door een breed voetpad met elkander verbonden.

DOBO. Hoofdplaats van de onderafdeeling Aroe-eilanden, afdeeling Zuid-Eilanden, residentie Amboina en standplaats van een gezaghebber. Het parclivisschersbedrijf wordt tegenwoordig uitgeoefend door de firma Schinidit en Jeandel te Makassar, met 25 loggers 頭
- **DODINGA.** Vroeger district, thans behorende tot het district Djailolo, onderafdeeling Halmahera, afdeeling Tirmate, residentie Amboina. De Christen-kampong Domin (Tomani) is gevoegd bij Pasirpoetih en vormt geen afzonderlijke kampong meer. De Gorapsche kampong Bobane-Igo is, sedert Halmahera oncler geregeld bestuur werd gebracht, weder op haar oude plaats hersteld. Deze is thans door een weg met Dodinga verbonden, zoodat men den smallen landtong, die het Noordelijk schiereiland met het centrum van Halmahera verbindt, in drie kwartier kan oversteken. De kampong Bobane aan de Kaoebaaï bestaat niet meer.

DODINGA-BAAL. Deze aan de W. kust van Halmahera indringende baai is zoo ondiep, dat vaartuigen van geringen diepgang toch alver uit den wal inoeten blijven; by eb kunnen kleine njuawen zelfs niet aan land koinen/

GALFELA. District van de onderafdeeling Ial-mahera, afdeeling Tirmate, residentie Amboina. Het voetpad om het meer Akelamo is verbreed en sedert 1922 geschikt voor lichte voertuigen. Het bestuur berust bij een districtshoofd, die, zooals tegenwoordig ook elders op het eil. Halmahera, geen afzonderlijken tiel voert.

GAMKONORA. Vroeger district, thans behorende tot het district Iboe, aan de Westkust van het Noordelijk schiereiland van Halmahera; zie *LBOJilX*

ZIGANFe; yroegere spelling GAANE. District, behorende tot het reasort Weda, onderafdeeling Halmahdra, afdeeling Tirmate, residentie Amboina. In dit district liggen 33 kampongs, waarvan de voornaamste zijn Batoelak, Saketa, Ganedidalam, Ganediloear; de beide laatste zijn door een breed bergpad met elkander verbonden. De bevolking is in hoofdzaak Mohamedaansch, doch er z(jn ook heidene onder; in het binneland is nog een zwerfende stam, Toegoetil, waarvan het aantal njenschen niet met eenige nauwkeurigheid bekend is. Oncler de houtsoorten verdient ijzerhout vooral vermeld te worden. De bevolking heeft veel klapperboomen en uit do dorpen Batoelak/ Sak6ta en Mafa wordt copra ge-exporteerd/

GABE. Naast de bijna geheel Mdnammedaansche bevolking van dit eiland, verblyven er enkele Ambonsche Christenen en een drietal Chineezzen; zij heeft veel aanraking met die van Patani en Sorong. Aan de Noordoostzijde liggen de kainponga Ketjepi, Sanafi on OemAra; de beide eerste loopen in elkaar. V66r Mei 1923 was 'hoofd, doch de post is thans opgehoven; het eiland ressorleert nu oncler het district VVeda, on-drafd. Halmahera, afd. Tdrnate, residentie Ani-

G 它血 R of GISSER. Eiland, bestaande uit koraal-zand; in het midden is een, bij eb grootendeels droogvallende lagune. Het handelsplaatsje

Gdser is tegenwoordig standplaats van een controleur, hoofd der onderafdeeling Oost-Seran, Seran-laet en Goram, afdeeling Scran, res identic Amboina.

De bevolking bestaat uit een vermenging van S6ranners, Amboineezzen, Bandaneezzen, en voorts uit ±400 Vreemde Oosterlingen. Reeds tijdens de O. T. C. hebben zich te GBs 況 Chinesezen gevestigd; het plaatsje heeft zich al van ouds ontwikkeld tot het belangrijkste handelscentrum van Seran. Belangrijke uitvoerproducten zijn agar-agar, die op de riffen rondom de Seran-laet eilanden in groote hoeveelheden voorkomt, verder copra, damar, en verschillende soorten schelpen; vroeger was er ook geregeld uitvoer van hout. .. 1 Straat G6s6r is door de riffen en den sterken .str-pom (4 tot 7 mijl) alleen bij dag te passeereren. **GOERAPIN. Voormalig kroonlandschap van Tidore, thans een kleine kampong aan de Westkust vaiLhet Tidoreesche gedeelte van Halma-**

GURAITII (GORAH ITJI). Deze eilandengroep behoort thans tot de residentie Amboina, afdeeling Tdrnate. De voornaamste eilandjes zijn Siko, Gafi, Laigoma, Tamakomafatoe, Goenange, en T'aTimaoe. Bijna alle grond op deze eilandjes is beplant met klapperboomen; naarinat deze product beginnen te leveren, neemt de belangrijkheid der eilanden toe. Sagopalmen hebben voor de bevolking veel minder betekenis dan vroeger, evenals de vogelnesten op de klippen van Gafi. Goenange wordt nu en dan bezocht door een sc hip van de K. P. M. voor de verscheep van copra.

De op de kaarten vermelde naam Goemorga, voor een dezer eilanden, is bij de bevolking niet bekend. Op Siko, Laigoma, Tamakomafatoe, Lailai en Talimaoe zijn vestigingen van een blijvende bevolking, voornamelijk herkomstig van Makian; op Laigoma en Gafi zijn ook nederzettin-g6n doch van een zeer gering aantal menschen.

GOEROEAH. Zie WAILORU.
GOEROEAPIN (GOEROEAH-PIN). Voorna^mste l<a2mp^iig op de Kajoa-eilanden, standplaats van een onderdistrictshoofd. Bij deze kampong sluit een vestiging aan van Badjo's, die zich echter slechts weinig met de overige bowoners vermengen. Het totaal aantal zielen bedraagt ongoever 900, welk aantal gestadig toeneemt. Sedert 1917 heeft Goeroeapin een volksschool. De inheemsche bevolking verbouwt rijst op droge gronden, inals, en plant tegenwoordig ook klappers aan. De Badjo's vinden hun bestaan in vischvangst (tripang) en het zainelen van schelpen en schildpad.

Hoewel het vaarwater voor de kampong door een uitgestrekt rif wordt beschut, is het door riffen en ondiepten moeilijk bevaarbaar; in den Westmopsson is Goeroeapin so ms dagen achter een nigCijiet een prauw te bereiken of te verlaten/

GORAM-EILANDEN. De bewoners van deze tot de residentie Amboina, onderafdeeling Seran, behorende eilanden, ruim 8000 zielen sterk, verbouwen aardvruchten, rier en daar tabak, ge-teeld voor de inlandsche markt, en hebben aansplantingen van klapperboomen en muskaatnotenboomen voor den handel in copra en muskaatnoten. Onder de houtsoorten verdient yzerhout afzonderlijke vermelding.

Do Goram-groep vormde vroeger met de Wa-

toebela-eilanden, Teon on eon gedeelte der Kai-eilanden, het rijkje Amar under een eigen ra-dja. In 1911 werd diens gebied beperkt tot het eiland Manowoko; maar niettemin wordt ook thans, elders in zijn voormalig rijk, zij suprematie nog altijd erkend.

Yf IBOE. District varf de onderafdeeling Halmaelera, afdeling Tijrnate, residentie Amboina, gelegen aan de Westzijde van het Noordelijk schiereiland van Halmahera, in we Ik district ook is opgenomen het voormalige district Gamkonora, ondereen districtshoofd gevestigd te Toeigoete. ; **Soengi.** In het Zuidelijk deel wonen de Waioli, die vroeger verspreid waren langs de kust, thans vereenigd in kampongs, waarvan de voornaamste zijn Tobelo, Bataka, Baroe, Tabobo, met nog drie kampongs over de grens in het district Sa-hoe, die alle bij de kust zijn gelegen bezuiden Gamkonora. In het binnenland hebben zij nog twee dorpjes ten Z. O. van Baroe, benevens een, Saraoe, ten N. van Gamkonora aan den weg naar Iboe. Een gedeelte van deze Waioli is tot het Christendom overgegaan.

De Tabaroe, of zooals zij zich zelf noemen Tabaroe, wonen in het Noordelijk deel van het district, tegenwoordig alien in kampongs vereenigd. Aan de kust en langs de Iboe-rivier wonen Chinese handelaren en Tidmatanen en ook tot

den Islam overgegangene Tabaroe, in de kampongs Toen—ete-Tamamlamo en Gam-Itji. De eigenlijke Tabaroe-nederzettingen Toengoete-Soengi, Kie-Itji, Toengoete-Goin e.a., liggen iets nieër het binnenland in ; ze zijn onderling en met Toengoete-Ternate door een behoorlijken weg verbonden. Reeds sedert eenige jaren zijn onder de Tabaroe zendingen werkzaam, doch het aantal bekeerlingen is niet groot. Naar eigen overlevering dezer „nieuwe menschen" (To baroe) zijn zij inderdaad afkomstig van Selebes (Manado) en met vlotten naar Halmahera overgestoken.

In het district Iboe liggen de volgende meertjes : Telaga Gam-Itji, Telaga Baretta, genoemd naar den kapitein van den Generalen staf van dien naam, die deze streek verkende, en Telaga Tokoeko : de laatste twee hebben geen verbinding met de Iboe-rivier. Men zie overigens voor dit district ook voor GAMKONORA, Deel

4 ->**JTJAPALOELIOESTRAAT.** Deze straat loopt tusschen de eilanden Mangoli en Taliaboe van de Soela-groef. De stroomsnelheid bij springtij wordt geschat op 12 a 14 zeemijlen ; de schepen der K. P. M. maken van (lik vaarwater geen gebruik. De doorvaart wordt alleen mogelijk geacht bij Rente ring van het getij./

C) f. WAILORO. Het op de kaaf en als Goeroeah / aangeveeneilandje, behoorende tot het onderdistrict Kajoa, district Makian, afdeling Ternate residentie Amboina, is bij de bevolking bekend onder den naam Wailoro; met het woord goeroeah. noemt zij elke beschutte ankerplaats. Hoewel op dit eiland aan de kusten hier en daar klappers zijn aangeplant, is het toch van weinig of geen belang; voor vestiging schijnt het ongeschikt.

:CREMER (JACOB THEODOOR); Geboren te Zwolle, 30 Juni 1847, overleden in de Boerhaave-kliniek te Amsterdam, 4 Augustus 1923. Cremer, die een der eersten uit onze landshistorie, van voortreffelijken aanleg, geest en gemoed, is genoemd geworden, heeft zich zelf gevormd ; zijn schoolonderwijs eerst te Zwolle, daarna te

Oosterbeek en tot besluit aan het Instituut Vct-lialie Arnhem, was op zijn zestiende jaar af-

gegaan. Toen kwam hij als jongste bediende op het kantoor van den Heer C. Balck, expeditie-ur en agent van de Kolner en Dusseldorfer Dampfschiffahrt Gesellschaft en van de Arnhemse Stoombootrederij. Een kleine twee jaar later verkreeg hij een plaats te Rotterdam op het kantoor van de firma A. Eller commissiehandel in Oost-Indische producten en groothandel in vias en lijnzaad op Ierland dreef. In 1867 wist hij zich bij vergelijkend examen een plaatsing te verwerven bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij, die hem in 1868 uitzond naar Nederlandsch-Indie, waar hij spoedig gelegeheid vond zijn talenten te ontplooien en van zijn groote begaafdheid te doen blijken. Op verzoek van de Handel-Maatschappij zelf ging hij in 1871 over naar de Deli-Maatschappij. In de naastvolgende tien jaren heeft hij niet alleen de belangen dezer maatschappij behartigd, maar ook die van de nog betrekkelijke weinige anti-ere ondernemingen, die toen in het Delische waren gevestigd, en zelfs van zeer veel die er in de naaste toekomst zouden komen; want het is Cremer geweest, die met groote stuwkracht het heele land van Deli vooruitbracht, maatschappelijk en economisch, waardoor de arbeid er de beste kansen kreeg om te slagen en deze streek van Sumatra's Oostkust kon opbloeien tot het groote, alom bekende cultuurgebied.

Het was in die jaren in het Delische voor de ondernemers de groote moeilijkheid om arbeiders te krijgen en vooral ze te behouden en in hunne concurrentie ontzagen zij zich in tijden van gebrek aan koelies niet, om ze elkander af te winnen. Reeds in 1872 werden bij „Algemeen Politie-reglement voor Inlanders" de arbeiders strafbaar gesteld, die zonder behoorlijke redenen het huurcontract verbraken of weigerden te arbeiden, doch deze poenale sanctie kon de moeilijkheden niet verhelpen. Toch is er toen reeds in de Twee de Kamer op aangedrongen die strafbepalingen op te heffen; Cremer heeft toen in zijn „Een woord uit Deli tot de Tweed. Kamer der Staten-Generaal", niet in den hndel, ge- drukt bij G. van Tyen en Zonen te Amsterdam / 1876 (in 1916 herdrukt ter Drukkery Plantijn Amsterdam), net klcm betoogd, we Ike nadelen daarvan het gevolg zouden zijn; en in hetzelfde jaar maakte hij een ontwerp voor een koclief-ordonnantie, hetwelk hij met een verzoekschrift indiende bij den Gouverneur-Generaal. De in J 880 in werking getreden Koclief-Ordonnantie voor de Oostkust van Sumatra kwam in Koofd-zaken met het ontwerp van Cremer overeen. Eerst toen hij Minister van Kolonien was kon hij doorvoeren, dat de berechtiging van de over-treders niet nicer te Batavia behoefde te geschieden, doch tot de competentie kwam van de locale juBtitie-ambtenaren, een maatregel, welken hij van den aanvang af noodig had geacht. De tijd heeft wel geleerd, dat Cremer goed had gezien; want hoe ook in de laatste halve eeuw de meeningen omtrent de yerhouding tusschen werkgever en werknemer, tusschen landbouwondeiuier en contract-koelie mogen zijn veranderd, niettemin is ruim veertig jaren, de poenale sanctie nog niet en stellig niet opeens kan worden gemist.

In 1880 keerde hij naar Nederland terug. Was een jaar to voren op zijn initiatief in Indie de Deli-Plantersvereniging opgericht, in Holland trachtte hij aanstands belangstelling te wekken voor de Indische zaak in het algemeen en voor Deli in het bijzonder, o. a. door zijn brochure „De toekomst van Deli. Eenige opmerkingen”, Leiden Gualth. Kolff, 1881. Als een tier resultaten van zijne bemoeiingen, kwam de Deli-Spoorweg-Maatschappij tot stand, waar- van hij zelf de eerste directeur we rd, en kort daar- na de Nederlandsch-Indische Landbouw Maat- schappij, waarmede de in 1884 dreigende de- bacle in de suikrindustrie we rd bezworen. De Regeering benoemde hem daarna tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Niet alleen ecliter de Indische belangen had- den Cremer's aandacht, evenzeer de behoeften in het vaderland zelf; daarvan kunnen getui- gen de door zyn arbeid en invloed in 1891 op- gerichte „Nederlandsche Fabriek van Werk- tuigen en Spoorwegmaterieel genaamd Werk- spoor” en de Nederlandsche Scheepsbouw- Maatschappij, opgericht in 1894. Voor Indie ver- dient dan weer vermelding deKoninklijke Paket- vaart- Maatschappij; en naast deze groote licha- men dan tai van andere hun ontstaan aan het initiatief, de hulp of den arbeid van dezen werker.

Na zijn terugkomst in Nederland begint ook al spoedig zijn politieke loopbaan ; in 1881 were! hij als candidaat van de kiesvereniging Bur- grcpficht te Amsterdam gekozen tot afgevaar- digde voor de Tweede Kamer, en gedurende dertien jaren heeft hij het lidmaatschap van de Kamer bekleed.

In J 897 were! Cremer Minister van Kolonien in het kabinet Pierson. Onder zyn minister- schap kwamen o. a. tot stand, de regeling van de opiumregie met gelijkzidige opheffing van het vroegere pachtsysteem, een mynwet voor Ned.- Indie, de zoogen. gelijkstelling van Japanners met Europeanen: het was ook onder Minister Cremer, dat er een rechtstreeksche spoorweg- verbinding kwam tusschen Priok en Bataan a met het Oosten van Java, dat Aerabaja zyn waterleiding kreeg, dat langs Atjei's Noord- en Oostkust een Btoomtramdienst were! ingestekt. Voor de rationale welvaart en nict minder voor de posilie van Nederland en Indie beide in de internationale verhoudingen, is het wellicht van ineer beteekenis nog geweest, dat hij de Kon. Ned. Maatschappij tot exploitatie van petro- leumbronnen in Ned.-Indie heeft we ten te be- schi:innen tegen mededinging op eigen terrein van de Amerikaansch petroleum- industrie, die tern'inen in Indie zocht en onderhandeligen voerde om de petroleumonderneming Moeara Enini te koopen. De Koninklijke was toen nog lang niet het machtige lichaam van nu; Cremer voorzag dat, zyls haar gevaarlijke concurrent in Indie cenmaal vasten voet had gekregen, den Hrijd nict zoude hebben kunnen volhouden, en wist de transactie te voorkomen.

Nadat hij in 1901 als minister was ngetreden, keerde hij weer terug tot zijn vorigen arbeid bij verschillende inaatschappijen, met welke hij, voor hij het ministerschap aanvaardde, de financieele betrekkingen had verbroken. In 1905 keerde hij nog eens terug naar Indie, waar hij in 1883, dus na zijn eerste verblijf aklaar, ook nog voor korten tijd hfd vertoefde. Hoe de toestanden in het De.-

lischc in die jaren waren veranderd, kan reeds brijken uit den titel van een geschriftje, waartoe deze derde re is hem inspireerde, „Per automo- biel naar de Batakhooiyaklakte.”

In 1907 teruggekeerd in het vaderland, kwam hij wederom bij de Nederlandsche Handel-Maat- schappij, nu als haar president, en leidde de belangen van dit handelslichaam gedurende een vyftal jaren. Toen deze periode was verstreken, vestigde hij zich op het be ken de landgoed Duin en Kruidberg, waar hij zijn krachten o. a. wijdde aan den arbeid voor de stichting van het Koloni- aal Instituut te Amsterdam, waarvoor hij de plannen in overleg met Dr. H. F. R. Hu- brecht had ontworpen, en tevens aan den par- lamentairen arbeid, want in 1921 was hij ge- roepen geworden tot het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten Generaal. In 1913 was hij ook nog weer in Indie.

Zoo bleken de jaren al heel weinig vat te heb- ben op de werkkraft van dezen man ; toen hem op zijn zeventigsten verjaardag een grootsche huldebetuiging werd gebracht, sprak van de waardeering voor die werkkraft we heel dui- delijk het opschrift van een, hem namens tai van maatschappijen en ondememingen aange- boden gedenkpenning, welk opschrift luidde: Vijftig jaren zegenryke arbeid voor de welvaart van Nederland en Indie.

De tijd van rust was na die halve eeuw voor Cremer nog nict gekomen. Nog eens deed het vaderland een beroep op hem ; de Regeering toch zag in hem den juisten man voor de in dat tijds- gewricht zeer moeilijke en delicate taak, om haar te vertegenwoordigen te Washington ; een delicate taak, want Amcrika's stemming ten op- zichte van het in den wereldoorlog neutraal ge- bleven Nederland was verkoeld in dezelfde mate als de gomoederen warmer waren geworden door de deelname aan den strijd, en de Belgische propaganda voor „herkrngen” van het “afgestane” Limburg enz., begon in Amerika weerklank te vinden. Dat Cremer deze moeilijke taak, we lke -hij op zijn 71c jaar nog aanvaardde, tot een ge- lukkig einde heeft gebracht, is we lduidelijk gebleken uit de woorden, die Minister Colijn sprak toen vier jaren latei* op het kerkhof Westerveld bij Santpoort de laatste eer aan Cremer werd bew- ezen: „Wat hij in Amerika verricht heeft is slechts aan weinigen bekend ; maar ik wensch te ge'uigen, dat hij daar inisschien den grootsten dienst aan den Lande heeft bewezen, dien hij bewijzen kon. In die moeilijke periode, volgende op het sluiten van den wapenstilstand, is hij er in geslaagd het volk aan de overzijde van den ocean to doordringen van het besef, dat Nederland's recht ononistootelijk vaststaat.”

In Amerika werd Cremer ernstig ziek, dock in 1920 kon hij toch naar Nederland terugkeeren. Voiledig herstel heeft die terugkeer niet meer mogen brengen. Aan het boveneinde van zijn grafsteen staat een wit marmeren obelisk, met opschrift : Aan Jacob Theodor Cremer, een man van groote bedrije, besogne. memorie en directie, ja singular in alles, is dit gedekteeken toegewijd door het dank bare Deli.

Een volledige lijst van Cremer's geschrifte is opgenoien achter zijn levensbericht van do hand van Dr. C. J. K. van Aalst, in -lc Handelini- gen van de Maatschappij der Nederlandsche Let- terkunde te Leiden, 1923—1924/

17 2?PIMMIGRATIE. De immigratiedienst in Ned.-T - J. - Indie bestaat in zijn tegenwoordigen vorm sedert 1 April 1915. Tevoren waren de *toelating* en *vestiging* ook reeds gebonden aan wettelijke voorschriften. De uitvoering daarvan behoorde tot den werkring van eene der afdelingen van het Departement van Justitie te Weltevreden.

Bij een rondblik naar andere, ook moderne Westersche landen valt te constateeren hoe, na de economische schommelingen en politieke stroomingen, welke de wereldoorlog na zich sleepte, het immigratievraagstuk in stijgende mate de aandacht eischte. Konden die landen, beschikkende over ruime machtsmiddelen en uitgerust met eene intensief doorgevoerde administratie, zich in normale tijden bepalen tot maatregelen van repressieve aard tegenover ongewenschte vreemdelingen, door de veranderde omstandigheden werd alom meet en meer de behoefte gevoeld aan meer preventief werkende en verscherpte bepalingen ten aanzien van personen, die uit een politiek of economisch oogpunt geacht kunnen worden niet tot het welzijn van het land te zullen bijdragen. Het vers in dit opzicht ging Amerika met o. m. de limitering van het jaarlijks toe te laten aantal immigranten. Vinden politieke agitators met extremistische ideeën bezield, in Westersche landen veelal een bodem, door eeuwenoude cultuur voor hunne experimenten weinig gevoelig, de feiten leeren hoe zij - het oog hoopvol op het Oosten gericht houden. Voor een gebied als Ned.-Indie, verkeerende onder zoozeer van Westersche landen afwijkende omstandigheden, valt de noodzakelijkheid van eene wettelijke regeling van de *landing*, de *toelating* en de *vestiging* en daarmede het belang van eene immigratiedienst, bezwaarlijk in twijfel te trekken. Dat een voortdurend toezicht op vreemdelingen geboden is, werd dan ook in Ned.-Indië, evenals elders in het Oosten, ingezien. In alle omliggende landen, met uitzondering van China, worden bepalingen van nagenoeg gelijk strekking aange troffen. Hoezeer de immigratie in een gebied als Ned.-Indie kan worden beïnvloed door elders heerschende ongunstige maatschappelijke omstandigheden blijkt, om een tweetal voorbeelden te noemen, uit den exodus van Russen, die na de omwenteling hun land verlieten en uit de omvangrijke Chineezemigratie uit Zuid-China in 1921, als een gevolg van den aldaar toen optredenden hongersnood. Beide gevallen van landverhuizing op min of meer aanzienlijke schaal vonden duidelijk weerspiegeling in de immigratietijfers van Indië, waarvan aan het slot van dit artikel een overzicht wordt gegeven.

Aangezien immigranten van Chineeschen landaard circa 80 % uitmaken van de jaarlijks in Indië binnenkomende vreemdelingen, is het van belang hier te vermelden, dat het emigratiegebied van China zich uitstrekt over Zuid-China

en wel over de provincie Kwatoeng en het Zuidelijk gedeelte van Foehkian, een gebied dat door zijne natuurlijke gesteldheid de bevolking dwingt tot rusteloozen en harden arbeid. Misoogsten, veroorzaakt door droogte of atortvloeden, drijven meermalen een deci der bewoners in de eerste plaats naar de aangrenzende provincie Kiangsi. Uit genoemde Zuidelijke provincien nu zijn ook nagenoeg alle in Ned.-Indië verblijvende Chineezen afkomstig. Onder het Nederlandsch

bestuur kwamen en komen ook thans nog velen dier immigranten tot welstand.

Alvorens eene beknopte bespreking te geven van de vroegere en huidige in- en uitgaande, zij opgemerkt, dat deze er zooveel mogelijk op ingericht is, eenzijdig bonafide immigranten, die er toe kunnen bijdragen Indië tot verdere ontwikkeling te brengen, zoo min mogelijk benenimmering in den weg te leggen en anderzijds personen, die uit een politiek, economisch of sociaal oogpunt ongewenschte elementen zijn, den toegang te beletten of een verder verblijf te ontzeggen. Het relatief geringe percentage van niet-toegelatenen wijst op de gunstige preventieve werking der bepalingen, terwijl uit de vrij aanzienlijke getalsterkte der inimmigreerende vreemdelingen nochtans valt af te leiden, dat van een stremmenden invloed niet kan worden gesproken.

Vroegere regeling. Artikel 105 van het Regeeringsreglement van 1854, bepaalde dat, met uitzondering van de van Rijkswege naar Ned.-Indie gezonden personen, zich niemand aldaar mocht vestigen zonder schriftelijke vergunning, op Java en Madoeirt, van den Gouverneur-Generaal. Uitsluitend de hoogsten gewestelijken gezaghebber. Alle vorige reglementen hielden bepalingen van ongeveer dezelfde strekking in. De voorschriften betreffende de *toelating* berustten op het tweede lid van het aangehaalde art. R.R., bepalende, dat de voorwaarden van *toelating* bij algemeene verordening zouden worden geregeld. In 1860 kwam eene algemeene maatregel van bestuur tot stand regelende de *toelating* in Indië van Nederlanders, andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden. Deze regeling werd in 1871 vervangen bij een K. B. waaruit twee ordonnanties voortvloeiden, de eene voor Nederlanders, andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden, de andere voor Oostersche Vreemdelingen en met dezen gelijkgestelden. In algemeenen zin bleef de regeling in evenbedoelde ordonnanties verval voor Java en Madoeirt tot 1912, voor de Westerd-afdeling van Borneo, v. 7. v. OosterBche vreemdelingen betreft, tot 1913 en voor overig Ned.-Indië tot April 1918 van kracht. O. m. was bepaald, dat Nederlanders en vreemdelingen zich bij het Hoofd van plaatselijk bestuur moesten aanmelden om te doen blijken wie zij waren en met wie ik doe! zij in Indië kwamen, waarna een *loeuittingskaart*, behoudens nadere verlenging gedurende zes maanden geldig, kon worden uitgereikt. Die kaart gaf den wettigen houder het recht zich in de voor den algemeenen handel geopende havens en voorts op de plaatsen van de streken daarop afzonderlijk vermeld op te houden. Mede kon eene, gedurende twee jaren geldige *vergunning tot reizen* worden bekomen, terwijl ten aanzien van eene *vergunning tot vestiging* het bovenvermelde voorschrift van art. 105 R. R. gold. Weigering van een vergunning tot vestiging of het niet bezitten van geldige toelatingspapiercn had voor den betrokkene tengevolge een bevel om Ned.-Indië binnen een vastgestelden termijn te verlaten. Tenzij met eene afzonderlijke vergunning van het Hoofd van plaatselijk bestuur waren Oostersche vreemdelingen ten slotte verplicht in bepaalde wijken verblijf te houden.

Eene herziene regeling ten aanzien van Nederlanders en vreemdelingen werd in 1911 vastgelegd in het „toelatingsbesluit“, nader uitgewerkt

in de "toelatingsord"nantië". Doze regeling hield o. m. middelen in tot wering van onge-wenschte elementen kan wees een per kt a antal ontschepingshavens aan, terwijl als schenkels tus-schen de landing en de toelating werden inge-lascht de vergunning lot ontschepping en het on-derzoek door eene i)itigraticoinmissie.

Tegenwoordige regelingen. Het toelatingsbesluit. Ten slotte werden alle bepalingen herzien bij het, bij K. B. van 15 October 1915 no. 32 (Ind. Stb. 1916 no. 47) vast- gestelde en behoudens wijzigingen ook thans nog van kracht zijnde „toelatingsbesluit" (T. B.), uit-gewerkt in de „toelatingsordonnantie" (T. O.), Ind. Stb. 1917 no. 693, in werking getreden op 1 April 1918. Van het bepaalde bij art. 20 van het T. B. were! sedert gebruik gemaakt orn, ter ver-zekering eener goede werking, de noodige n a de re voorzieningen te treffen. Deze zijn vastgelegd in enkele afzonderlijke ordonnanties. Het T. B. be- vat nagenoeg dezelfde hoofdbeginselen als het besluit van 1911. Onderworpen aan de toelatings- bepalingen zijn Nederlanders, niet uit in Indie gevestigde ouders geboren, noch ingezetenen van Ned.-Indie zijnde, en vreemdelingen, die niet zijn ingezetenen van Ned.-Indie. Bij aankomst in een der voor de ontschepping aangewezen havens wordt door den gezagvoerder van het schip aan den aanwezigen *ontschepingsambtenaar* een lijst overgelegd van de aan de immigratiebepa- lingen onderworpen passagiers. De *ontscke-pingsambtenaar* voorzigt de immigranten van eene, eventueel tevens voor de echtgenooten en minderjarige kinderen geldige vergunning tot ontschepping, welke aan eene betaling van / 100 onderworpen is. De betaling wordt niet gevorderd van Nederlanders, terwijl zij, die Indie binnen een door den Gouverneur-Generaal te be-palen termijn — bij de T. O. gestek op zes maanden — weder verlaten, op terugbetaling van genoemd bedrag aanspraak kunnen ma ken. Bij weigering der toelating heeft evencens terugbetaling plaats. De vergunning tot ontschepping wordt, tenzij aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan, niet uitgereikt aan hen van wie blijkt (hit zij krankzinnig, idioot of lijdende zijn aan eene besmettelijke ziekte of gevaarlijk voor de samenleving, dan wel tcngevolge van hun licha- inelijken toestand waarschijnlijk armlastig zul- len worden. Passagiers le en 2e klasse op sche- pen van in de T. O. met name genoemde reede- rijen of stoomvaartmaatschappijen, die aan de eischen voor toefitting gestekl voldoen, kunnen dadelijk eene *vergunning lot ontschepping tevens toelatingskaarl* bekoinen met een geldigheids- du. ur als van gewone toelatingskaarten. Bij afgifte van eene vergunning tot ontschepping behoort dit stuk bij den secretaris der imigratiecommissie, c. q. den fd. Hecretaria eener elders gevestigde commissie, ter inwisseling tegen eene toelatings- kftart te worden aangeboden. Gezinsleden worden elk afzonderlijk van eene toelatingskaart voor- zien. Deze kaart is twee jaren geldig, terwijl hare geldigheidsduur door Jiet Hoofd van plnatselijk bestuur twee keer met d6n jaar kan worden ver- lengd. In bijzondere gevallen van twijfelcftichtigen arnd kon een *voorloopig-toelatinysbewijs* met een korten geldigheidsstermin worden uitgereikt. Behnlve om de redenen, welke tot- weigering der vergunning tot ontschepping kunnen leiden, wordt de toelatingskaart geweigerd aan hen van wie

blijkt, dat zij van het plegen of bevorderen van ontucht hun be roe p ma ken: dat zij in een vreemd land, waarmede een uitleve rings verdrag gesloten is, veroordeeld zijn wegens een misdrijf waarvoor krachtens dat verdrag uitteivering zou kunnen ge- schieden: dat hun het verblijf in Ned.-Indie is ontzegd: verder aan hen, van wie niet blijkt dat zij in het onderhoud van zichzelf en van hun gezin behoorlijk kunnen voorzien en aan degenen, die gevaar. opleveren voor de open- bare orde en rust. Sedert 1921 behoort voorts tot de aan vrcemdelingen gestelde eischen het bezit van een van Nederlandsch visum voorzien buitenlandsch paspoort, waarvan vrijgesteld zijn de uit China, de Straits Settlements en de gefedereerde Maleische Staten geboortige Oos- tersche vreemdelingen, die werklieden zijn, ter- wijl sedert 1924 de mogelijkheid tot vrijstelling van door den G. G. aan te wijzen groepen van vreemdelingen is in het leven geroepen. Van de opengestekte gelegenheid, om in buiten Ned.- Indie gelegen havens toelatingskaarten dooramb- tenaren van den N.-L immigratiedienst te doen uitreiken, we rd gebruik gemaakt om in Singa- pore een imigratiekantoor in te richten; Sedert 1 December 1922 is dit kantoor echter weder opgeheven.

V66r het verstrijken van den geldigheidsstermin der toelatingskaart kan door den houde>r eene *vergunning lot vestiging* worden gevraagd, op Java en Madoera aan den G. G., in de Buiten- gewesten aan het Hoofd van gewestelijk bestuur. De vergunning tot vestiging is onderworpen aan eene betaling van / 10. Zij kan worden geweigerd in het belang van de openbare rust en orde, wan- neer de belanghebbende niet behoorlijk in zijn onderhoud kan voorzien of wanneer hij sedert de toelating wegens misdrijf is veroordeelL Weigering van de toelatingskaart of van de vergunning tot vestiging, in het eerste geval met beroep op het Hoofd van het gewest, heeft verwijdering uit Ned.-Indie tcngevolge. Personen die worden aangetroffen zonder in het wettig bezit van geldige toelatingpapieren te. zijn, worden naar be- vind van zaken alsoog daarvan voorzien, dan wel verwijderd. Voor do in dit geval uit te reiken toelatingskaart is verschuldigd / 100, tenzij de bepalingen op de ontschepping zijn overtreden, in we lk geval de verschuldigde som / 150 bedraagt. Eene toelatingskaart kan door den G. G. worden ingetrokken in het belang van de openbare rust en orde, waarop verwydering volgt. De immi- gratiebepalingen zijn niet toepasselijk op: van Landswege naar Ned.-Indie gezonden personen met hunne gezinnen; consulaire ambtenaren met hunne gezinnen; officieren en bemanning van de tot de marine van eenige Mogendheid behorende schepen; gezagvoerders, officieren en scheplin- gen van koopvaardyschepen, tenzij bij aankomst of tijdens het oponthoud van het schip het dienstverband cindigt en voorts op hen, die in Ned.-Indie hunne zeercis niet beëindigen.

Zij aan wie eene toelatingskaart of eene ver- gunning tot vestiging is geweigerd of wier toelatingskaart is ingetrokken kunnen door het Hoofd van plaatselijk bestuur onder politietoe- zicht of in verzokerdo bewaring worden gesteld.

Overgangsbepalingen van het T. B. passen de gevolgen der oude voorschriften bij den nieuwen toestand aan. Met het oog op de nauwe economi- sche banden met de Straits Settlements is voor

den Riau-archipel eene afwijkende bepaling gehandhaafd, terwijl voor Chinezen, die onder vroeger regelingen een nllcen ter Oostkust, xail, Sumatra gldigo z.g. "soerat idzan" konden verkrijgen, het bekomen van een toelatingskaart, tegen betaling van een zegelrecht van / 1.50 is gemakkelijk gemaakt. Dispensatie van de bepalingen van het T. B. kan door den G. G. worden verleend.

De toelatingsordonnantie. Bij de T. O. zijn a Is ontschepingshavens aangewezen Fanapengpriok—Seniarang en Socrahaia eij 24 Eavens in de Buitengewesten. De T. O. bevat voorts voorschriften ten aanzien van de afgifte van verklaringen van ingezetenschap, noemt de gevallen waarin de voor de ontscheping be- taalde som wordt terugbetaald (behalve in de reeds vermelde gevallen, indien een vergunning tot ontscheping werd uitgereikt aan hen, die eerst na de landing kunnen aantoonen van de immigratiebepalingen te zijn vrijgesteld) en geeft eene opstelling van de plaatsen (immigratie-kantoren), waar de vergunning tot ontscheping tegen eene toelatingskaart kan worden ingewisseld. Zij schrijft verder voor het voeren van de internationale seinvlag N. door immigranten-aan- brengende schepen; verleent den secretarissen der immigratiecommissies de bevoegdheid om immigranten, die nietaancinelijk kunnen luaken voor toelating in aanmerking te komen, onder politie- toezicht of in verzekerde bewaring te stellen; regelt de samenstelling der immigratiecommissies en vermeldt ten slotte eene lijst van de stoomvaartmaatschappijen, waarop het bij de bespreking van het T. B. ten aanzien van passagiers le en 2e klasse opgemerkte van toepassing is.

V e r d e r e bepalingen. Eene afzonderlijke ordonnantie, opgenomen in Ind. Stb. 1917 no. 694, verklaart de bepalingen van het T. B. niet toepasselijk op werklieden behorende tot de met Inlanders gelijkgestelden, die buitenslands zijn aangeworven om voor het Land of op den voet van eene bij koelie-ordonnantie voorge- schreven werkovereenkomst te arbeiden. Zij behoeven, tenzij die bijzondere omstandigheden ophouden te bestaan, noch eene vergunning tot ontscheping noch eene toelatingskaart. Is de werkovereenkomst gedurende drie achtereenvolgende jaren nageleefd, zoo kan, na de ontbinding ervan, aan bedoelde werklieden, mits binnen een maand aangevraagd, eene met een

een on ander ter beoordeeling van het Hoofd van plaatselijk bestuur, geldt eene gelijke bepaling. Eene vroeger geldende vrijstelling van panglongkoelies (in de afd. Bengkalis ter Oostkust van Sumatra en in Riau en Onderh.) wordt, ter bevordering van eene betere controle, noodig in verband met de minder gunstige arbeidstoestanden op de panglongs, ingetrokken.

Eene an de re ordonnantie (Ind. Stb. 1918 no. 92) werkt eene ten aanzien van vreemdelingen — niet zijnde Europeanen of met Europeanen gelijkgestelden — in de afd. Tandjoengpinang en Lingga en het buiteh den Sumatra-wal gelegen gedeelte der afd. Karimoc van de residentie Riau en Onderh. geldende afwijkende bepaling uit, in dien zin dat aan belanghebbenden een vergunning tot vestiging kan worden uitgereikt tegen eene betaling van / 100, behalve indien zij kunnen aantoonen of aanneinlijk maken bij het in werking tre den der ordonnantie reeds in het omschreven gebied woonachtig te zijn geweest, in welk geval slechts het normale recht voor eene vergunning tot vestiging van / 10 behoeft te worden voldaan. Weigering der vergunning kan geschieden op dezelfde gronden, waarop de weigering van een vergunning tot ontscheping, pen toelatingskaart of een vergunning tot vestiging in het overige deel van Ned.-Indie steunt. Ook kan aan de ingeoomd gebied reeds op 1 April 1918 wonende vreemdeingen desgewenscht eene verklaring van verblijf worden uitgereikt.

De voor de verschillende immigratiepapieren vastgestelde betalingen zijn gebaseerd laatstelijk op art. 45 sub 2 der „Zegelverordening 1921", welke na de wijziging bij Ind. Stb. J 922 no. 570 in het kortzegt, dat vergunningen tot ontscheping, toelatingskaarten en vergunningen tot vestiging zijn onderworpen aan een zegelrecht, gelijk aan en strekkende ter voldoening van de bedragen, welke onderscheidenlijk voor die stukken ingevolge de desbetreffende regelingen zijn verschuldigd en dat het aan zegelrecht betaalde wordt teruggegeven in de gevallen, waarin de teruggave der vorenbedoelde bedragen bij de desbetreffende verordeningen is voorgeschreven.

Sedert 1 Juli 1924 gelden nieuwe modellen voor de immigratieformulieren, opgenomen in Ind. Stb. 1924 no. 258.

De Inspectie van den immigratiedienst. Bij de, met het inwerkingtreden op 1 April 1918 van het T. B. en de daarmede in

Landraad	1918 *)	1919 1	1920	1921	1922	1923
Nederlanders	1.605	3.663	-5.444	4.528	2.695	2.342
Andere Europeanen	632	1.540	2.396	1.910	1.018	1.015
Jananers	1.075	1.119	1.099	896	659	783
Chineezcn	14.612	18.254	22.658	44.857	31.640	34.019
Arabieren	69	205	673	825	906	702
Andere Oostersche vreemdeingen ..	1.708	2.468	3.132	4.866	3.187	2.765
Totaal vreemdeingen	18.096	23.586	29.958	53.354	37.410	39.285
Algemeen totaal	19.701	27.249	35.402	57.882	40.105	41.627

i) Van 1 April tot en met ult. December.

recht van / 1.50 gezegelde toelatingskaart worden uitgereikt. Voor onder dezelfde omstandigheden in Indie gekomen werklieden, die op tabaksondernemingen een eigen tabaksveld gedurende een geheel oogst in bewerking hebben gehad,

verband staande regelingen samenvallende uitbreiding van den immigratiedienst over geheel Nederlandsch-Indie, were! het voor eene uniforme toepassing en voor een nauwlettend toezicht wenschelijk geacht, de centrale leiding naar een af-

zonderlijken dienst over te brengen. Deze gedachte leidde tot de instelling van de onder het Departement van Justitie ressorteerende Inspectie van den immigratiedienst, waarvan bij het G. B. van 29 November 1917 no. 1 de werkring, omvattende in den ruimsten zin alle aangelegenheden op de immigratie uit het buitenland betrekking hebbende, is omschreven. De dienstleiding is in handen van den Inspecteur, Hoofd van den immigratiedienst, aan wien adjunct-inspecteurs zijn toegevoegd, alsmede het vereischte bureau personeel. Het aantal immigratiekantoren staat onder het beheer van secretarissen der immigratiecommissies, vroeger ten getale van 4, we rd tot 25 uitgebreid. Onder elke der secretarissen te Batavia, Soerabaja en Medan zijn twee tot drie adjunct (vervangende) secretarissen tewerkgesteld, terwijl op alle kantoren tolken voor de Chineesche taal en het benoodigde ondergeschikte personeel aanwezig zijn. Tegen vacatieloon kan ook van tolkendiensten ten behoeve van de Japansche- en Arabische taal worden gebruik gemaakt. Te Belawan (M&dan), Tandjoengpriok, Soerabaja, Semarang en Makassar—zijn immigratie-grantenvolblijven ingericht, waarin personen aan wie de toelating is geweigerd of over wier toelating niet aanstonds kan worden beslist, in afwachting van hunne verwijdering dan wel toelating kunnen worden aangehouden. Benoodigd politiek personeel staat den immigratiedienst ter beschikking. Behalve de secretarissen der immigratiecommissies ontvangen de ontschepingsambtenaren, administratief deel uitmakende van het Departement der Marine, hunne instructies van den Inspecteur van den immigratiedienst. De tot den werkring van het Departement van Justitie behorende werkzaamheden, rakende politieke zaken, verhandelingen en interneeringen, zijn sedert 1924 bij het hoofdkantoor van den immigratiedienst overgebracht. Door uitwisseling van gegevens en gedachten werkt de immigratiedienst, zooals voor de hand ligt, in de eerste plaats samen met het „Kantoor voor Chineesche zaken" en inde met het „Regeerings bureau ter bestrijding van den z.g. handcln vrouwen en meisjes", terwijl uiteraard meermalen overleg met consulaire ambtenaren plaats vindt.

Cijfers betreffende de immigratie. Van de immigratie in Ned.-Indie geeft nevenstaande tabel van de in het tijdvak 1918 t/m 1923 in het bezit van toelatingpapieren gestelde Nederlanders en vreemdelingen, een vergelijkend overzicht *).

Van het in 1923 toegelaten aantal immigranten waren alzoo 5.6 % Nederlanders, 2.4 % andere Europeanen, 1.9 % Japanners, 81.7 % Chinezen, 1.7 % Arabieren en 6.7 % andere Oostersche vreemdelingen. Wat de getalsterkte van de aankomende immigranten betreft is Tandjoengpriok (Batavia) de belangrijkste der ontschepingshavens. Ongeveer de helft van het totaal wordt te Batavia, Soerabaja en Medan afgehandeld. In ronde cijfers beliep de opbrengst aan zegelrecht op de verschillende immigratie-foin Hilieren in 1922 / 93G.000 en in 1923 / 1.208.000, in we lk laatste bedrag de kantoren te Batavia, Soerabaja en Medan respectievelijk een aandeel hadden van / 239.000, / 74.000 en / 164.000/

JAARBEURZEN TE BANDOENG^ Ook aan Nederlandsch-Indie is de groote Europeesche oorlog niet ongemerkt voorbijgegaan: de verschillende verkeersbelemmeringen en de economische moeilijkheden, welke allerwegen rezen, stelden de geïsoleerde positie van (lit tropische eilandrijk in een schril licht, waardoor de economische afhankelijkheid, waarin dit vrijwel uitsluitend landbouwend gebied verkeert, in bijzondere mate de aandacht trok en scherper dan vroeger werd beseft. Meer en meer won de overtuiging veld, dat het, om aan dezen ongewenschten toestand een einde te maken, noodzakelyk was de totstandkoming van een eigen fabrieksnijverheid zooveel mogelijk te bevorderen. Bijna alle denkbare grondstoffen toch kan Nederlandsch-Indie zelf leveren; indien ook de verwerking daarvan op eigen bodem zoude kunnen geschieden, dan ware niet alleen economische onafhankelykheid verkregen, maar zoude bovendien een nieuw bron van bestaan zijn aangeboord voor de inheemsche bevolking, wier steeds groeiend aantal de beduchtheid deed rizen, dat beoefening van den landbouw alleen op den duur niet voldoende zoude zijn om in aller behoeften te voorzien.

Als een der middelen, om wat reeds aan inheemsche nijverheid bestond tot grootere activiteit te prikkelen en de oprichting van nieuwe nijverheidsondernemingen te bevorderen, we rd door sommigen het houden van jaarbeurzen bijzonder aanbevolen. Vermelding verdient in dit verband, dat reeds in 1917 door de Afdeling Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in Nederlandsch-Indie het plan we rd voorgestaan om ook daar te lande tot het houden van jaarbeurzen over te gaan. De tijdsomstandigheden waren echter oorzaak, dat het destyds bij plannen is gebleven.

De Indie-Werbaar-dagen in 1918 brachten het jaarbeursvraagstuk, aan de orde gesteld door den heer Rhemrev, opnieuw naar voren. Het was te Bandoeng, in welke stad men plannen koesterde tot het houden van een z.g. pasar-malam, dat zich een comite vormde om ook het jaarbeursvraagstuk in studie te nemen. Vooraanstaande personen op financieel en industrieel gebied bleken sympathie voor een instituut van dien aard in Indie te hebben, en daar het denkbeeld voor verwezenlyking vatbaarder leek, we rd zonder lang dralen met de voorbereiding aangevangen. Reeds dadelijk we rd door enkele belangstellenden een fonds bijeengebracht als basis voor de verdere actie.

Een voorloijig bestuur, waarin de heer K. A. R. Bosscha, de voorzitter van het comite Indie-Werbaar, een belangrijke rol heeft vervuld, stelde in de maanden September en October 1918 statuten en huishoudelyk reglement vast, waarin Bandoeng we rd aangewezen als plaats, waar de jaarbeurs zou worden gehouden, en in December 1918 benoemde de pas opgerichte vereeniging „Nederlandsch Indische Jaarbeurs", wier toenmalig voorzitter was de heer B. Coops, burge-meester van Bandoeng (later opgevolgd door den heer M. H. Damme), den heer B. J. Krol tot haar secretaris.

De eerste algemeene vergadering vond plaats te Bandoeng op 11 Januari 1919. Zij is waard gememoreerd te worden, omdat daarin feitelyk voor het eerst algemeene bekendheid aan de plan non werd gegeven; de vergadering werd, wat

*) Hieronder niet begrepen contract-koeliea.

de hoofdpunten betreft. voor een fait accompli geplaatst. Immers de statuten waren reeds door de Regeering goedgekeurd en de vaststelling van het huishoudelijk reglement, in de statuten a an het bestuur voorbehouden. had reeds plaats gevonden, terwijl mede reeds was besloten tot de stichting van een eigen permanent gebouw. Deze gang van zaken vindt zijn verklaring in de eigenaardige moeilijkheden, welke overwonnen moesten worden; snel besluiten en handelen bleek vaak onvermijdelijk, wilde men spoedig tot een resultaat komen.

Men draalde dan ook niet om aan den ingenieur C. P. Schoemaker te Bandoeng opdracht te verstrekken om een plan voor een permanent jaarbeursgebouw te ontwerpen, terwijl eigendomsrechten werden aangevraagd op een perceel grond, ter grootte van 6400 M²., gelegen aan de Menadostraat aldaar.

Toen stond men nog voor de groote moeilijkheid van het organiseren van een doeltreffende propaganda en het populariseren van de jaarbeurs-idee in een land, waar de Industrie nog in haar kinderschoenen stond en aan het overgrote deel der bevolking elk industrieel begrip vreemd was. Ook beschikte men destijds nog niet over gegevens omtrent reeds bestaande jaarbeurzen, zoodat men wat de inrichting betreft nog geen partij kon trekken van elders opgedane ervaring, terwijl men bovendien was gebonden door het in artikel 3 der statuten neergelegd beginsel, dat doel moest zijn de bevordering der Nederlandsch-Indische nijverheid in de meest uitgebreide betekenis van het woord. Om dit doel te bereiken en de Inlandsche Industrie een goede kans van slaagen te geven, werd de mogelijkheid van deelneming aan de jaarbeurs alleen opengesteld voor:

- a. artikelen van inheemsche nijverheid;
- b. grondstoffen en halfabrikaten, welke in Indië verdere bewerking ondergaan;
- c. machinerieën en voorwerpen of monsters, dienstig voor het in het leven roepen of bevorderen van industrieën.

Het ligt voor de hand, dat men zich door deze beperking aan een groot risico blootstelde; tai van buitenlandsche industrieën toch, welke anders wellicht tot deelneming aan de jaarbeurs zouden zijn overgegaan, waren nu uitgesloten.

Boven werd reeds vermeld, dat een fonds was bijeengebracht als basis voor verdere actie. De ingekomen bijdragen, hoewel de verwachting overtreffende, bleken niet voldoende om de plannen naar behooren ten uitvoer te brengen. In het na-jaar van 1919 wendde het bestuur der vereeniging zich daarom tot de Indische Regeering met het verzoek, om een bedrag van / 60.000 ter beschikking te willen stellen ten einde de bereiking van het gestelde doel mogelijk te maken. Dit be-roep bleek niet tevergeefs gedaan; bij nota van wijziging op het ontwerp der voorloopige aanvullingsbegroting voor J 920 werd het gevraagde bedrag uitgetrokken. Deze post werd echter door den Volksraad verworpen. Ondanks dezen tegenslag werd de vereeniging ten slotte toch geholpen, doordien een regeling mogelijk bleek, waarbij aan het in den Volksraad tot uitting gekomen bezwaar — het te loor gaan der verstrekte gelden bij mogelijke mislukking der beurs — zooveel mogelijk werd tegemoetgekomen. Deze regeling bestond hierin, dat de onroerende goederen der vereeniging tegen den kostenden prijs (/ 379.500) aan h&t

Gouvernement werden overgedragen, waardoor de jaarbeurs de beschikking kreeg over een vol- doend bedrofskapitaal, terwijl het Land in het bezit kwam van min of meer waardevolle eigen- do in men, welke aan de vereeniging in huur werden afgestaan. Zoodoende ging het vastgelegde kapitaal belioorlijke rente opbrengen (6 % van de koopsom, benevens een percentage voor afschrijving, gebaseerd op een levensduur van 40 jaar voor het hoofdgebouw en 10 jaar voor de tijdelijke gebouwen), terwijl de overgenomen onroerende goederen bij mislukking der beurs voor Gouvernementsdoeleinden konden worden aangewend.

De voorbereiding kon dus verderen voortgang hebben, en den 17den Mei 1920 vond de officieele opening der Eerste Nederlandsch-Indische Jaarbeurs in de groote zaal van het permanent hoofdgebouw plaats.

Na de openingsrede, gehouden door den toenmaligen Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, den heer Sbinga Mulder, werd het woord gevoerd door den voorzitter der vereeniging, den heer M. H. Damme, die er toen reeds de aandacht op vestigde, dat het in de toekomst noodzakelijk zou kunnen worden om van den aan- vankelijk ingeslagen koers af te wijken en den arbeid niet te beperken tot het organiseren van jaarmarkten Bandoeng, wanneer mocht blijken, dat het houden van kleinere of grotere tentoon- stellingen en het uitstrekken van het veld van werkzaamheid ook tot andere deelen van Indië nuttig zoude zijn.

Het aantal deelnemers aan de eerste jaarbeurs bedroeg ruim 150. Het grootste aantal inzendingen was van Europeesche zijde afkomstig. Als oorzaken van het feit, dat de Inlandsche nijverheid verre in de minderheid bleef, worden in het door de vereeniging gepubliceerd verslag o.m. genoemd, gebrek aan inzicht in het doel der jaarbeurs en het ontbreken van voor de deelneming noodige fondsen. Het aantal betalende bezoekers bedroeg in totaal 58.220, terwijl 347 a bono-mentskaarten werden verkocht.

In hoeverre de eerste beurs voor de deelnemers een succes is geweest, valt moeilijk na te gaan. Wei treft men in het verslag eenige zinsneden aan, waaruit blijkt, dat verschillende Inlandsche deelnemers kwamen informeerden, wanneer de tweede jaarbeurs zou gehouden worden, daarbij te kennen gevende, dat zy wederom zouden deelnemen. Onder hen waren handelaren in kant-werk, koperwerk, kains, sigaren en aardewerk en fabrikanten van deze artikelen.

In financieel opzicht waren de resultaten niet zeer gunstig. De aanlegrekening tot sloot met een nudeelig saldo van rond / 80.000 en de exploitatierekening met een nadeelig saldo van ruim / 5000. Dit laatste treft te meer, indien men bedenkt, dat een groote plaats was ingeruimd aan verschillende, feitelijk minder bij een zakelijk instituut passende gemakkelijkheden, wat op het getal betalende bezoekers ongetwijfeld van invloed zal zijn geweest.

Hoe dit zij, de geldelijke toestand der vereeniging was weinig bemoedigend, en het liet zich eenigen tijd aanzien, dat het bij deze eene jaarbeurs zou blijven. Door een aantal belangstelenden, onder wie de Resident der Preanger Regentschappen, de heer Eyken, werd echter met gunstig gevolg een poging aangewend, om

door het bijeenbrengen van een so in van / 50.000 het voortbestaan der vereeniging tot verzekeren. Bo ven elien stem de de Indische Rejeering, zij het slechts voor een keer, er in toe. den voor betaling van rente en aflossing geldenden tennyn der door hafra van de vereeniging aangekochte gebouwen te verschuiven, waardoor de totstandkoming van de tweede jaarbeurs was verzekerd.

Aangeteekend zij hier, dal de vereeniging voor deze beurs van Regeeringswege een subsidie heeft verkregen van / 12.000: ook voor elk der volgende beurzen is subsidie genoten.

Ondanks den verkregen steun bleek het gewenscht om, in verband met den ingetreden ongunstigen conjunctuur, de ba kens te verzetten. Niet alleen moest het aanvankelijk voorgenomen uitbreidingsplan worden prijsgegeven, maar tevens bleek het noodzakelijk om af te zien van de beperkingen, die op de inzending van goederen van uithemtschen porsprong bij de eerste beurs waren toegepast. Door de te late bekendwording der gewijzigde tchelatingsvoorwaarden en het niet tijdig inzetten der propaganda miste deze maatregel echter, wat de tweede beurs betreft, zijn volle uitwerking. Toch was sterke vooruitgang merkbaar; gaf de eerste beurs hier en daar leege plekken te zien, gedurende de tweede beurs was alle beschikbare ruimte op een kleine uitzondering na gevuld. Het aan huur ontvangen bedrag steeg dan ook van ruim / 82.000 tot ruim / 95.000, terwijl het aantal betalende bezoekers van 55.220 toenam tot 75.734. Uit een na afloop der beurs ingestelde enquete naar de door de deelnemers bereikte zakelijke resultaten bleek, dat g van de inzenders, waarvan antwoord werd ontvangen, tevreden waren met de verkregen resultaten en hunne deelneming loonend achtten.

Deed men van de zijde van het bestuur der vereeniging ook al het mogelijke om het jaarbeursinstituut hecht en blijvend te maken, de economische crisis bleef een voortdurende bedreiging voor het welslagen dezer pogingen. Nauwelijks was de openingsdatum van de derde jaarbeurs vastgesteld, of er lieten zich in de pers stemmen hooren, welke aanbevalen om de hours een jaar uit te stellen. Het bestuur echter versaaide niet, en ondanks vele moeilijkheden en tegenslagen, gelukte het om voor de derde beurs een vrij breed deelname te verkrijgen. Het totaal der deelnemers was grooter dan dat aan de beide vorige beurzen en de ter beschikking van exposanten gestelde ruimte was vrijwel geheel verhuurd. Ook het aantal bezoekers nam toe tot rond 95.000, waartoe de aan de beurs verbonden gemakkelijkheden voor een deel zullen hebben bijgedragen. Een enquete, ingesteld naar de door de deelnemers bereikte resultaten, mislukte, aangezien slechts een zeer kleine niincerheid er toe overging de enqueteformulieren in te vullen.

Het was in dozen tijd, dat na gehouden overleg tusschen het jaarbeursbestuur en een comité tot oprichting van een concurrerende jaarbeurs te Soerabaja, in beginsel word besloten tot het aangaan van een belangengemeenschap in dien zin, dat de jaarbeurs te Bandoeng nls de algemeene jaarbeurs voor geheel Nedcrlandsch-Indie zou blijven gelden, terwijl de inedewerking der jaarbeursvereeniging werd toegezegd om te Soerabaja een jaarmarkt te stichten.

Intusschen was langzamerhand de overtuiging gerijpt, dat een jaarbeurs, als plants waar vrywel

alleen fabrikant, groothandel en wederverkoper elkaar treffen, een zuiver zaken-instituut (lus, in don cerstkomenden tijd noch in Bandoeng, noch elders in Indie bestaansmogelijkheid zoude bezitten. De gelegenheid tot detnilverkoop, de gelegenheid tot tentoonstellingskarakter van vele inzendingen bleken niet te kunnen worden gemist. Het bestuur begreep, dat het dit feit had te aanvaarden, en het gevolg was, dat in de statuten de (eolomschryving als volgt werd gewijzigd:

1. De Vereeniging stelt zich ten doel de belangen van de Nederlandsch-Indische nijverheid en handel te bevorderen.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door :

a. het houden van jaarbeurzen te Bandoeng ;
b. het organiseren van jaarmarkten en tentoonstellingen aldaar;

c. aanraking en samenwerking te zoeken met organisaties, welke zich het houden van jaarmarkten en tentoonstellingen in Nederlandsch-Indie ten doel stellen, alsmede het bevorderen der oprichting van zoodanige organisaties, voor zoveel dit wenschelijk wordt geacht.

Het zal na het vorenstaande wel geen verwondering wekken, dat de vierde jaarbeurs meer nog dan haar voorgangsters behalve den naam niet heel veel meer gemeen had met haar Europeesche zusterondernemingen. Wel werden ook hier relaties tusschen fabrikant en grootafnemer, tusschen importeur, enplaatseky agent aangeknoopt, doch het zwaartepunt lag op het gebied van den detailhandel in al zijn geleidingen, van den verkoop van auto's tot dien van batiks en koperwerk. De jaarbeurs werd tevens jaarmarkt en bovendien tentoonstelling. Men trof er een aantal overheidsinzendingen, waarbij de arbeidsmethoden werden gedemonstreerd, welke bij sommige gouvernementendiensten en bij de inlandse huisvuil in gebruik waren. Voorts was er een tentoonstelling van vliegtuigen en een veetentoonstelling, terwijl de als attractie bedoelde — hun doel niet missende — gemakkelijklieden o. m. bestonden uit sportfeesten, en Italiaansche opera en de jaarlijksehe races. In het verslag dezer beurs wordt van de zijde der vereeniging met voldoening geconstateerd, dat het bezoek zeer druk was en dat vooral op de feestavonden een vroolijke, opgewekte stemming op het terrein heerschte. Uit sommige plaatsen van dit verslag blijkt wel duidelijk, in welke richting de Bandoengsche jaarbeurs is gedreven.

De in 1924 gehouden vijfde beurs werd dan ook aangekondigd als Nederlandsch-Indische jaarbeurs en jaarmarkt. Ook ditmaal baarden verschillende omstandigheden moeilijkheden : de nog niet tot een einde gekomen malaise werkte storend op het zaken doen en de steden-rivaliteit had een campagne tegen Bandoeng in de Indische pers ten gevolge. Toch schijnt ook deze beurs vry wel geslaagd te zijn, dank zij ook het feit, dat gelijktijdig op het terroin der beurs een theetentoonstelling werd gehouden, terwijl in een der tijdelijke gebouwen een gedeelte der wegenten-toonstelling was ondergebracht.

Het aantal betalende bezoekers steeg aanmerkelijk: in 1920 by een duur der beurs van 23 dagen 58.220 betalende bezoekers, in 1924 by een duur van 16 dagen 124.269. Ook de inzenders bleken byna zonder uitzondering tevreden over de door hen

Aan het slot van dit overzicht rest nog te vermelden, dat de voorbereiding voor de van 20 Juni—5 Juli 1925 te Bandoeng te houden zesde Nederlandsch-Indische jaarbeurs en -in ar kt met daaraan verbonden electriciteitstentoonstelling in rollon gang is.

Ten ein de een denkbeeld te geven van de aan het inhuren van expositienumte verbonden kos- ten, zij hier aangeteekend, dat blijkens het prospectus wordt berekend voor plaatsruimte in het hoofdgebouw / 40 per M¹. en in het ijzeren bijgebouw / 20 per M%, terwijl de huurkosten van monsterkamers in de semi-permanente ge- bouwen met een grondoppervlakte van 16 M². van / 200 tot / 350 per kamer bedraagt, waarop cen z.g. pioniersreductie, afhankelijk van het tijdstip van inschrijving, wordt verleend van 10 tot 20%. Voorts verleenen verschillende ver- voermaatschappijen vrachtreductie op voor de beurs bestemde goederen, terwijl vrijsteding van invoerrechten wordt verleend voor die goederen, welke na afloop van de beurs weder worden uit- gevoerd^.

f/f NAGA, de slang, gelijk die in de Voor-Indische en Oud-Javaansche literatuur en kunst wordt opgevat als te behoren tot een speciale soort van wezens, die halfgoddelijke, menselijke en slan- gen-eigenschappen in zich vereenigen en van dat samengesteld karakter ook in hun uiterlijk blijk geven. Men heeft de naga's achtereenvolgens verklaard als demonische verschijningen in den trant der weerwolven (Oldenberg), als water-geesten (Kern) en als oorspronkelijk een volks- stam, die de slang als totem had (Oldham). Daar- tegenover legt Barth (Oeuvres I p. 230) den na- druk op den gecompliceerden aard der Voor-Indische naga-vereering, waarin hij een combinatie van eerbetoen aan het gevreesde dier, hulde aan de watergoden, door de golflijnen van de slang gesymboliseerd, en opvattingen aangaande de stormmythe en den strijd tusschen licht en duis- ternis ziet.

Ongetwijfeld moet van het dier zelf worden uitgegaan, waaraan om zijn bijzondere gedaante en bewegingswijze gemakkelijk magische krach- ten konden worden toegeschreven; en daar juist in den regentijd de slangen te voorschijn komen, lag ook een verband tusschen de slang en de wa- teren voor de hand. In de oudste epische poezie hebben de naga's duidelijk het karakter van slangen, gevreesd en bezworen; in jongre stuk- ken treedt ook de wijze en deugdzaame naga op. Een zeer groote rol spelen de naga's in het Boed- dhisme, zoolvel in de levensgeschiedenis van Boeddha %cdf als in de verhalen omtrent zijn eer- :美?— ste volgers Op het oogeblik worden de naga's - nog vereefd vooral in Kashmir, waar zij water- geesten zijn, en in Zuid-Indie, waar hun dienst duidelijk een primitieve slangencultus is.

In de oudste kunst van Noord- en Centraal- Indie treden de naga's op in de gedaante van een mensch, wiens hoofd wordt overdekt door een huid, welke uit een aantal naast elkander ge- plaatste cobra- koppen is samengesteld; men vindt dit zoolvel te Bharhut als in de Gandha- ra-kunst. In het Zuiden daarentegen heeft men de voorstelling van een gewoon slangenlichaam, dat in een aantal huifvormig opgestelde koppen uitloopt, of wel het benedenlijf van een slang, met mensche) Hk bovenlichaam. Over de slangen in Voor-Indie zie men Winternitz in Mittheil.

Anthrop. Gesellsch. Wien 18 (1888) en Vogel in" Acta Orientalia 2 (1924).

Verschillende dynastieën beroemen zich op af- stamming van een naga, en dat is eveneens het geval in het gehindoiseerde Achter-Indie (Tjani- pa). Het Zuid-Indisch gedicht Manimcalai noemt Nagapoera de hoofdstad van het land der Qawna^h, hetgeen men wel met Java of Sumatra heeft geïdentificeerd.

De naga-verhalen tier Oud-Javaansche litera- tuur zijn hoofdzakelijk aan Voor-Indische bron ontleend; vooral de slangenkoning Wasoeki (Ba- soeki) is er welbekend. In de Midden-Javaansche kunst zijn de naga's veelvuldig afgebeeld op de Bara boedoer-reliefs; ze zijn er steeds van het type in menschengestalte met cobra-huif. Daarentegen treedt in de Oost-Javaansche kunstsinds den tem- pel vanDjago een andere vorm op, hetzij metslan- genonderlijf, slangenkop en daartusschen in men- schelijk bovenlichaam met armen, hetzij geheel in slangengedaante; in beide gevallen echter is de kop bekroond met een juweel of bezoar. Dit laat- ste type — slang met bekroonden kop — ver- toont de naga eveneens a Is ornamentmotief. Een sprekend voorbeeld van de betekenis van dit mo- tie f geeft het tempelcomplex van Panataran. Naga's omlijsten er de nissen in den bovenbouw aan den hoofdtempel, slingeren zich om de kroon- lijst van het naar hen genoemde Naga-tempeltje en omgeven de beide pondop- terrassen (zie PANATARAN).

Ook in allerlei andere opzichten heeft de Hin- doe- Javaansche kunst naga-motieven toegepast, hetzij afzonderlijk, hetzij in combinatie met den geroede, den goddelijken vogel, die volgens de Voor-Indische mythe de gezworen vijand der naga's is. Latere te m pelge b o u wt j es brengen weer een ander gebruik : het monument rust dan als het ware op een schildpad en boven dit dier kronkelen zich naga's rondom het gebouw (Pe- nampiban, Matjan-poeth), een toe passing, die zich ook op Bali heeft voortgezet. Dat Java in het veelvuldig Eezigen van naga-ornament allcr- minst op zichzelf stond, bewijst de Achter-In- dische kunst, waar b.v. de groote naga's als balustrade-versiering in het oude Kambodja be- kend zijn. Dat ook de draken van China en Japan van naga's zyn afgeleid, heeft De Visser uiteen : . / gezet (Verh. Kon. Ak. v. Wetensch. N. R. 13, ' / 19J3).

Zoolvel in de Javaansche en Balische kunst als op andere eilanden van den Archipel zijn naga- motieven tot den huidige dag populair geble- ven. Ook slangen-verhalen treft men in allerlei streken aan, en in sommige gevallen wijst de in- houd dier verhalen uit, dat zij langs een omweg aan Voor-Indische naga-geschiedenissen ont- leend zijn, naast de gevallen, waar zulk een her- komst niet aannemelijk is, e,men dus eigenlijk niet van naga's kan sprekeij.

BAKENGELD. Het bakengeld is eene heffing 厂 die, ingeolge de ordonnantie opgenomen in Ind. !' J Stb. 1924 no. 228, gevorderd wordt van de sche- pen en vaartuigen, die den Nederlandsch-In- dischen archipel bevaren, als bijdrage in de kos- ten yan bebakening, kustverlichting en hydrographic.

Het bedraagt vijf en een kwart cent per ku- bieken meter bruto inhoud van het schip of vaartuig, en is verschuldigd zoodra dit is aan- gekonien in een haven of op een reede of anker-

plaats, waarvoor van overbeidswege reedegrenzen zijn vastgesteld; het wordt niet geheven op enkele kleinere plaatscn, waar de inning moei- lijkheden zou opleveren, en in verband met de overeenkomst met de N. V. Zeehaven en Kolcn- station Sabang niet te Sa bang. Als ten genoegen van den havenmeester wordt aangetoond, dat het bezoek geen ander doel heeft en niet anders wordt verricht dan het innemen van water, levensmiddelen, brandstof of andere slieeps- benodigdheden voor gebruik van het schip op de reis, het aanvullen der be manning, het ver- krijgen van geneeskundige hulp, ontrating, het uitvoeren van eene noochherstelling, het ont- vangen van orders, het afgeven of halen van poststukken, of bij een toeristenschip het a an den wal laten gaan van toeristen, die met het schip de reis voortzetten, wordt het bakengeld beperkt tot een maximum van honderd gulden. Door beta ling van twee- en twintig in een halven cent per kubieke meter, wordt gedurende zes maanden vrijstelling verkregen van betaling van bakengeld.

Vrijgesteld zijn aan het Ryk of a an den Lande behorende schepen en vaartuigen, oorlogssche- pen voerende de vlag eener bevriende mogend- heid, hospitaalschepen en schepen en vaartui- gen, welker bruto inhoud minder dan zestig kubieke meter bedraagt.

Het bakengeld is ingesteld op 1 Januari 1919, tegelijk met de afschaffing der vroegere haven- en ankeragegelden en de verlaging van eenige * loodstarieven, en bedroeg toen drie- en een halve cent per kubieke meter bruto inhoud, hetgeen in 1921 is verhoogd tot het tegenwoordige bedrag, terwijl uit doelmatigheidsoverwegingen in 1924 een maximum voorschepen, die alleen bunkeren, toeristenschepen enz. is ingesteld.

De opbrengst van het bakengeld is voor 1925 geraamd op / 1.900.000. Zie ook SCHEEPVAART (DIENST VAN) en HAVEN- EN ANKERAGE- BELDEN./

交2 ' BEBAITENING. Een staat van de bebakening in ' den Ned.-Indischen archipel wordt tegenwoordig alleen uitgegeven in het, bij het begin van elk jaar te Batavia yerschijnend Bericht aan Zee- varenden, no. I. Aan dezen staat gaat de vol- gende mededeeling vooraf:

In den N.-I. Archipel worden aangetroffen:

1e. eene betonning en bebakening, welke in stand wordt gehouden door de zorg van den dienst van Scheepvaart bij het Departement der Marine. Deze is in haar geheel in dit B. a. Z. opgenoinen.

2e. op enkele plaatsen kleine boeien, houten bakens, oversteekinerken enz., waarvan eenige in dit B. a. Z. zijn vermeld met de bijvoeging (n. o.) en sommige op de kaarten en in den Zee- mangids zyn aangegeven, doch waarop niet vast gerekend mag worden. Waar in B. a. Z. sprake is van dergelijke bakens, wordt steeds bijgevoegd: „niet officieel”, bij afkorting (n. o.).

De tonnen en ba kens in den staat zijn niet genummerd. Bijzonderheden omtrent de lichten van de in den staat vermelde lichtbakens, licht- boeien en lichtschopen, geeft de Lichtenlijst van Ned.-India (zie KUSTVERLICHTING).

De tonnen on bakens, die volgens het interna- tionaal aangenomen stelsel een roode kleur zou- den moeten hebben (stuurboordzijde der vaar- waters), zijn in Ned.-Indic nog steeds wit ge-

schilderd, om ze beter zichtbaar te doen zyn tegen den achtergrond van het bosch, dat hier bijna overal zich uitstrekt tot vlak aan het water.

Voor een overzicht van de bebakening kan worden verwezen naar genoemden staat. De toegangen tot alle havens en reeden, die van eenig belang zijn voor de buitenlandsche en de ar- chipel.lijnen, zijn behoorlijk be bake nd, en bo van- (liên zijn tai van in de routes clier lijnen liggende gevaren (riffen) voorzien van bakens of tonnen. De bebakening volgt de behoeften der scheepvaart, en veelalook de hydrographische opneming, die de juiste ligging van vaarwaters en gevaren doet kennen. Voorts worden, overal waar dat mogelijk is, de tonnen, die veel onderhoud ver- eischen en aan verdrifven bloot staan, vervangen door schroefpaalbakens.

Zoo vermelden de Koloniale Verslagen, dat op 1 April 1916 de officiele bebakening be- stond, uit 389 tonnen, 177 ijzeren schroefpaal- bakeris, 62 houten en 29 steenen bakens (bene vens de lichtbakens en dryvende lichten), op 15 Maart 1924 uit onderscheidenlijk 406, 264, 75 en 24. Zie voorts onder SCHEEPVAART (DIENST VAN)/

GOUVERNEMENTS MARINE EN GEWES- / TELIJE VAARTUIGEN. Voor de bestuurs- voering (in den uitgebreidsten zin) zijn op tai van plaatsen Landsvaartuigen gestationeerd, die naar de wijze van beheer in twee groepen zijn verdeeld, t. w.:

1°. De schepen der Gouvernements Marine, zeestoomers van 400—900 ton waterverplaatsing met ruime passagiersinrichtingen, en gevoerd door voor de groote vaart gediplomeerde gezag- hebbers, officieren en werktuigkundigen. De gezaghebbers staan voor de te verrichten diensten onder het Hoofd van het gewest; voor wat het personeel en materieel betreft, onder den Hoofd- inspecteur van scheepvaart.

2°. De Gewestelijke vaartuigen (vroeger Gewestelijke politie- en communicatievaartuigen geheeten), stoom- en motorvaartuigen van hoog- stens 250 ton waterverplaatsing, zeilvaartuigen en roeivaartuigen, met personeel dat hoogstens gediplomeerd is voor locale vaart. Beheer als voren, doch op eenvoudiger leest geschoeid en met inschakeling tusschen den djoeragan (ge- zagvoerder) en genoemde autoriteiten van een beherder, meestal een deskundig havenmeester in het gewest.

Bij de Gouvernements Marine zijn bovendien ingedeeld de tolegraafkabelschepen, de schepen voor de bestrijcling van den opiumsluikhandel op zee, het schip voor het onderzoek der zee, welker gebruik wordt go regeld door de hoofden der betrokken diensten, en de met personeel der Gouvernements Marine bemaude opnemings- vaartuigen. By de gewestelijke vaartuigen zyn ingedeeld douanevaartuigen, politievaartuigen, enz.

Einde Maart 1924 bestond de vloot der Gouvernements Marine, na aanzienlijko inkrimping wegeis den toestand van 's Lands financiën, uit 10 schepen voor gewestelijke diensten, 2 voor algemeene diensten, 2 opiumschepen, 1 schip voor zeeonderzoek, 2 opnemingsvaartuigen en 1 kabelschip, be neve ns 9 schepen in reserve; het personeel uit 22 gezaghebbers, 68 officieren, 7 aspirant-officieren, 71 werktuigkundigen (bijna alien Europeanen) en 804 schepelingen (In-

landqrs). De vloot tier Gewestelijke vaartuigen bestond uit 41 stoomvaartuigen, 97 motorvaartuigen, 7 motorschoeners, talrijke roci- en zeil- vaartuigen en eenige vaartuigen in reserve; het personeel uit ongeveer 1000 man (Inlanders).

De grootere schepen der Gouvernements Marine zijn of worden alle voorzien van radiotelegrafie, bediend door officieren en werktuikkundigen, die daartoe te Batavia worden opgeleid.

De taak der Gouvernements Marine ter zake van politiediensten te water, bestriding van den slavenhandel, deelnemen aan expeditie, is zeer verminderd naarmate in Nederlandsch-Indie te water en te land geordende toestanden intraden, en tegenwoordig voeren de schepen nog slechts handwapenen, en enkele een paar lichte snelvuurkanonnen. Dat dit vroeger anders was, blijkt duidelijk uit den inhoud van Ind. Stb. 1849 no. 20; de officieele naam van de latere Gouvernements Marine was toen „Gouvernements schoeners en kruisbooten”, in een nog vroeger tijd „civiele schoeners en kruisbooten.” Bij den eersten opzet (Ind. Stb. 1821 no. 37) bestond deze civiele vloot uit kruisprauwen, gewapende Inlandsche vaartuigen tot bestrijding van zeeroof langs de Noordkust van Java, waar- bij zij ondersteund werden door oorlogsvaartuigen. Een overblijfsel uit deze tijden is ver- moedelijk de nog steeds gebruikelijke Maleische naam voor de schepen der G. M.: „Kapal se- tengah koempeni”. In tijd van oorlog zal ook thans de Gouvernements Marine benut worden voor diensten, verband houdende met neutraliteitshandhaving en defensie.

Niet onbelangrijk is, hetgeen door de Gouvernements Marine is verricht voor het vervaardigen van voorloopige zeekaarten en zeilaanwijzingen, terwijl sedert 1915 ook door personeel en schepen der Gouvernements Marine wordt deelgenomen aan de regelmatige hydrographische opnemingen.

Gegevens omtrent personeel en materieel van Gouvernements Marine en Gewestelijke vaartuigen worden jaarlijks vermeld in het Koloniaal Verslag en in het eerste deel van den Reegerings- almanak voor N.-I., waarin ook de betrekkelijke staatsbladen enz. zijn vermeld. Zie ook SCHEEP-VAART (DIENST VAN)

HAVEN- EN ANKERAGEGELDEN. Met ingang van 1 Januari 1919, gelijktijdig met de invoering van het bakengeld (zie BAKENGELD), is het haven- en ankeragegeld afgeschaft.

HAVENMEESTER. Van ouds (zie bijv. Ind. Stb. 1817 nos. 20 en 23) is op elke Nederlandsch-Indische zeeplaats van eenig belang aangesteld een havenmeester, die de ligplaatsen der schepen regelt, zorgt voor orde en veiligheid te water en, op het haven- en uitklaar-, aan- en afmonstert en ook hoofd van den plaatselijken loodsdiens, bekakening en verlichting is.

Bij deze functie hebben zich vanzelf gevoegd die van plaatselijk ambtenaar van de scheepvaartinspectie, beheerder der gewestelijke vaartuigen ter plaatse of in het geheele gewest, en tai van andere functie, wa ar voor de haven- meester, als veelal eenig nautisch-technisch ambtenaar, de aangewezen persoon is, zoo ook die van ontschepingsambtenaar als bedoeld bij het Toelatingsbesluit (zie IMMIGRATIE).

Bij de instelling, sedert J 910, van het gemeentelike havenbeheer is in de z.g. beheers- haven de ha venmeester on the ven van het beheer

van haventerreinen, kaden en steigers, terwijl ook de politie te water, de vroegere waterschout met zijn personeel, niet meer onder hem staat. In de Indische beheers- haven is echter als regel de havenmeester belast met de functie van „beheerder van de haven.”

De havenmeesters staan rechtstreeks onder den Hoofdinspecteur van scheepvaart, doch tevens zijn zij ondergeschikt aan het Hoofd van gewestelijk bestuur. Hun dienst, met personeel en materieel wordt veelal aangeduid met den naam „havendepartement.”

Te Tandjoengprrok, Semarang, Soerabaja, Songenep, Banjoewangi, Tjilatjap, Em maha ven, Sabang, Pangkalanbrandan, Belawan IJeliz Asalia n, Sainboe, Riau, Palenbang, Muntok, Pou- tianak, Bandjermasin, Balikpapan, Sainarinda, Tarakan, Makassar en Amboina zijn beroeps- havenmeesters gevestigd, allen bevaren gewezen zeeofficier, officier der Gouvernements Marine, gezagvoerder of officier der koopvaardij. Op ruim 200 kleinere zeeplaatsen zijn dienstdoende havenmeesters aangesteld, waartoe meest amb- tenaren der douane worden aangewezen.

Bij tai van reglementen enz. zijn den havenmeesters verplichtingen opgelegd en bevoegdheden toegekend. Wat de zorg voor de orde en veiligheid te water betreft, is het belangrijkste het Reedenreglement 1925 (Ind. Stb. 1924 no. 500), waarbij verschillende plaatselijke havenreglementen aansluiten. Zie voorts onder SCHEEP-VAART (DIENST VAN)

KUSTVERLICHTING. De verlichting van den Indischen archipel is in het tijdvak 1916—1925 verbeterd door nieuwe lichten en het versterken van bestaande lichten, zij het ook door de moeijlichkeiten van den wereldoorlog en de noodzaak tot bezuiniging, niet in zoo snel tempo als kort te voren.

Zoo kreeg Straat Soenda een licht op Toppershoedje. Jc Oostkant van den Lingga-archipel werd gedeekt door een kustlicht op Kentar, de Oostelijke ingang van Straat Singapoera door een kustlicht op Berakit (N. O. punt Bintan), de Aroa-eilanden (Straat Malaka) door een kust- licht op Djemocr. De Westkust van Sumatra kreeg nog lichten op Karsik, te Bengkoeloe en to Mlana, de reede van Tjerebon een lichtbaken.

Het vaarwater naar Kaliahget (Madoera) kreeg twee lichtbakens, een kustlicht op Tandjoeng en een stel geleidelichten voor de geul naar Kalianget. In Straat Makassar verzezen kustlichten op D6wakang Besar en op Ambo (Kleine Paternoater-cilanden), in de Golf van Tomini een lichtbaken in straat Wal6a. Het vaarwater naar Tarakan en de monding der Beraoe-rivier (beide Oostkust Born6) werden verlicht, en verken- lichten werden opgesteld bij Menia (Noordkust S6voe), op Tandjoengkoeroeng (toegang naar Timor Koepang) en bij Manokwari (Noordkust Nieuw-Guin6). Het door de nieuwere verlichting overbodig geworden licht van Makassar een der oudste vuurtorens van den archipel, werd ge- blucht.

De acetyleenbakens en botsien, waarbij het gas automatisch uit carbid wordt bereid in een toestel op het bakens of in de boei, bleken voor die plaatsen, waar ze maanden lang zonder toe- zicht moeten branden, nog niet zoo bedijfa- zeker als gewonscht is. Daarom werd bealoten tot eene langdurige beproeving van Blaugs-

gloeilicht, waarvoor het gas uit Europa we rd betrokken. Dit lce ft goed voklaan, zoodat reeds tot uitbreiding we rd overgegaan, en eerlang de oliegasfabriek te Soerabaja zal worden ingericht voor de vervaardiging van dit gas. Het blaasgas wordt evenals het oliegas (vetgas, Pintschgaz) bereid uit petroleum, kan echter bij gewone temperatuur onder hoogen druk vloeibaar worden gemaakt, en nee mt dan zeer weinig ruimte in. Daardoor is het zeer geschikt voor de lichtbakens, en ook voor de Pintschlichtboeien der Ned.-Indische kustverlichting.

Verscheidene oliegas-lichten kregen gloeilicht; enkele lichten bij havens konden aangealoten worden aan het plaatselijk electriciteitsnet; eene kustlichten werden verbeterd door toepassing van acetyleen of van paroline-gloeilicht der Nederlandsche kustverlichting, waarin een licht petroleumdistillaat wordt gebrand, waarmede hooger lichtkracht kan worden verkregen dan met petroleum. Het in den aanvang genoemde tijdvak bracht ook de voltooiing van het proces der geleidelijke vervanging van de Europeesche lichtopzichters door Indlandsche hoofdlichtwachters.

Het bekakeningsschip „Sperwer“ ontviel door ouderdomsgebreken aan den dienst; een nieuwe bekakeningstoomer, de „Pollux“, van 900 ton waterverplaatsing en voorzien van gasrecipiente n, we rd aan de vloot toegevoegd.

In 1924 omvatte de Ned.-Indische kustverlichting ongeveer 140 kustlichten, 60 lichtbakens en 110 drijvende lichten (tegen 70, 0 en 10 in 1898) benevens 120 kleinere lichtjes.

De Ned.-Indische kust-, baken- en drijvende lichten worden tegenwoordig niet meer vermeld in de in Nederland uitgegeven Lichtenlijst en in den Zeemansgids voor den O. I. Archipel, doch uitsluitend in de „Lichtenlijst van Nederlandsch-Oost-Indie“, uitgegeven te Batavia, waarvan naar behoefte nieuwe uitgaven verschijnen (ver- krijgbaar bij de onderdepots van zee kaarten en gidsen in Nederland bij gebr. van Cleef). De lichtenlijst is ingericht naar het stelsel, aangenomen op de Internationale Hydrographische Conferentie te London, 1919.

literatuur na 1915; Organisatie en Techniek der kustverlichting en bekakening door C. H. de Goeje (Mededeeling Algemeen Ingenieurs Congres, Batavia 1920, le Sectie Verkeerswezen); J. M. Phaff, Visibility of lights, Visibilite des feux. The Hydrographic Review, Vol. 1 no. 1, n. 108—118, Monaco, 1923, Zie ook SCHEEPVAART (DIENST VAN).

LOODSWEZEN. In 1918 is uitvoering gegeven aan het plan om een loodsdienst in te stellen vvoor hot vaarwater naar de olie-haven Tarrakan (Oostkust Borneo).

In 1919 is te Soerabaja bij het ingebruiknemen van de nieuwe haven, een havenloodsdienst ingesteld.

Toen, in 1921, do uitdieping van de Deli-geul voldoende gevorderd was om do haven van Belawan toegankelijk te doen zijn voor oceanaanepen, is uidaar een niet-verplichte loodsdienst ingesteld.

De loodsgelden van Tandjoengpriok., Soerabaja en Balikpapan zijn in 1910, tegelyk met de afschaffing van de haven- en ankeragegelicden en de invoering van een bakengeld, belangrijk verlaagd, terwijl in 1921 in verband mot de zeer

gestegen kosten van den dienst, alle loodstarieven met 50 % zijn verhoogd.

De opbrengst van alle loodsdiensten in Ned.-Indie tezamen, is voor 1925 geraamd op 1.450.000. Zie verder SCHEEPVAART (DIENST VAN).

RAAD VAN TUCHT. Bij de ontworpen verbetering van het toezicht op de scheepvaart, waarop gerekend was bij de begroeting van Nederlandsch-Indie voor 1920, zou de Raad van Tucht opgaan in een in te stellen Raad voor de scheepvaart, op overeenkomstige wijze als in Nederland is geschieel bij de invoering der Schepenwet. Bij de kort daarop ingetreden sterke besnoeiing van de Landsuitgaven is echter de begroetingspost voor den Raad voor de scheepvaart vervangen door een memoriepost, niettegenstaande de Volksraad 30 November 1921 het desbetreffende Regeeringsvoorstel had verworpen. Wei is bij die gelegenheid toegezegd, dat eene bepaling zou worden gemaakt, waardoor het voortaan voor de Regeering mogelijk zoude zijn, om bij een voorgekomen scheepsramp, ook zonder klacht, door den Raad van Tucht een onderzoek te doen instellen.

De Raad van Tucht heeft in zijn ongeveer 50 jarig bestaan slechts zeer weinig zaken te behandelen gehad. In de laatste jaren is dit eenigszins toegenomen; zoo werden bijv. het vergaan van de kolenhulk „Bromo“ (1918) en de branden op de „Benoa“ (1919) en „Mietsu“ (1920) voor den Raad gebracht.

SCHEEPVAART (DIENST VAN). De scheepvaartangelegenheden van de Indische Regee ring zijn thans voor een groot deel samengebracht onder den Dienst van Scheepvaart, die ontstaan is uit den vroegeren dienst van Bekakening, Kustverlichting en Loodswezen, en evenals deze, ressorteert onder het Departement der Marine in Ned.-Indie. Sommige scheepvaartangelegenheden ressorteeren rechtstreeks onder het Hoofd van dit Departement, of onder andere autoriteiten, en wel:

1°. onder den Commandant der Zeemacht en Hoofd van het Departement der Marine: de defensie en neutraliteitshandhaving benevens personeel en materieel der militaire opnemingsvaartuigen, en het beheer van de gemeenschappelijke zaken, Marine Etablissement en voorraden;

2°. onder het Departement der Burgerlijke Openbare Werken (Havenwezen): aanleg, onderhoud en commercieele exploitatie der havens;

3°. onder het Departement van Gouvernements Bedrijven: de vervoersdiensten te water van de Zoutregie, van de Staatsspoor- en Tramwegen, de Banka Tinwinning en de vervoerscontracten voor het vervoer van Landsproducten c. a.;

4°. onder het Ministerie van Marine: de Gravenhage afdeling Hydrographic: het samenstellen en uitgeven van zee kaarten, en zeemansgidsen; de kosten van dit bureau, voor zoover ze Ned.-Indie betreffen, komen ten laste van de Indische begroeting, evenals een deel der jaarlijksche bijdrage in de kosten van het in 1921 opgericht Internationaal Hydrographisch Bureau te Monaco.

De dienst omv&ct: a. de inspectie en het hoofdkantoor van schoepvaart te Weltevreden; b. de Gouvernements Marine en de Gewestelyke vaartuigen;

c. de paktvaart en andere scheepvaartdien- sten in en op den Ned.-Indischen archipel ;

d. de centrale aanschaffing van vaartuigen met toebehooren ten behoeve van de Regeering van Ned.-Indie;

e. de bebakening en kustverlichting ;

f. de haven- en loodsdiensden ;

g. de hydrographic, behoudens het hiervoren cenoenide, en de verstrekkung van zockaarten en gidsen ;

h. de scheepvaartstatistiek, de zeebrieven en anaere . nationaliteitsbewijzen van schepen en vaartuigen, scheepsmeting, bakengeld en dergelijke zaken tot de scheepvaartwetgeving behoorende ;

i. het toezicht op de scheepvaart en alle ver- dere bemoeiingen met de scheepvaart behoorende tot den werkring van het Departement der Marine in Ned.-Indie, behalve voor zover het betreft oorlogsschepen ;

j. den slibarbeid.

Aan het hoofd van den dienst staat een hoofdbambenaar met den titel van "Hoofd- inspecteur.. Hoofd van den dienst van Scheep- vaart", wiens instructie is vastgesteld door den Gouverneur-Generaal. Hem staan terzijde een onderhoofd, inspecteurs, adjunct-inspecteurs, werktuigkundigen en opzichters, benevens een "hoofdkantoor." De hoofdspecteur is Regeer- ingsgemachtigde bij den Volksraad.

Literaluur: H. Colijn e. a., Xeerlandsch. Indie. Amsterdam 1913. Deel II biz. 324 „Het verkeers- . \vezen te water⁵ (door" A7 0. Zeeman) ; Gedenk-

boek voor'Nederlaridsch-Indie tergelegenheid van het regeeringsjubileum van H. M. de Konigh. Batavia-Weltvrede—Leiden, 1923, biz. 478 „Scheepvaart** (door C. H. de Goeje). Zie ook begrotingsstukken Twee de Kamer (voornam- 1ijk v66r 1919) en Volksraad, en vooral Regeer- ingsalmanak voor Ned.-Indie, deel I, waarin ook de verschillende Staatsbladen enz. ter zake zijn vermeld, waarnevens nog bijzondere dienst- staan. De schee)vaart-voorschriften zijn sameng- evat in het werk „Verordeningen en bepalingen betrekking hebbende op de Scheepvaart in Neder- landsch-Oostlndiii" door B. Kamp. Batavia, 1919. Zie verder onder BEBAKENING, BEBAKE- NING, KUSTVERLICHTING EN LOODSWE- ZEN, GOUVERNEMENTS MARINE EN GE- WESTELIJKE VAARTUIGEN, HAVEN- MEESTER, HYDROGRAPH IE, KUSTVER- LICHTING, LOODSWEZEN, RAAD VAN TUCHT, SCHEEPSMETING, SCHEEP- VAARTINSPECTIE, SLIBARBEID, ZEE- BRIE VEN EN JAARPASSEN.

SCHEEPVAARTINSPECTIE. De zorg voor leven en welzijn der opvarenden van schip en werktuigen, reddingmiddelen en uitrusting, en de eischen aangaande bemanning en passa- giersinrichtingen zijn geregeld bij de Stoomvaart- ordonmantie (Ind. Stb. 1905no. 370, laatstelijk ge- wijzigd bij Ind. Stb. 1924 no. 498). Het keuren van schepen is opgedragen, op de grootere hax'enplaat- sen aan daartoe aangewezen commission, bestaan- de uit den havenmeester en twee deskundigen; keuringen voor de Jocalvaart worden verricht

door beroepshavenniesteren of gezaghebbers der Gouve'nements Marine.

Wegens de vele Icemten in de Stoomvaator- donnantie, en de uitbreiding van het toezicht in andere Innden. waardoor het gevaar bestaat dat men daar de Ned.-Indische keuringscrti- ficeaten niet meer zal erkennen. is eene Se he pen ordonmantie ontworpen, op welker invoering voor het eerst gerekend is bij de begrooting voor 1920.

De diploma's voor 3en, 2en en 1en stunnan groote vaart en voor machinist A, B en C worden uitgereikt na het voldoen aan een te Batavia afgenomen examen, waarvoor dezelfde eischen gelden als voor de overeenkomstige rangen in Nederland, zoodat de diploma's over en weer worden erkend.

Bijzondere bepalingen voor het vervoer van pelgrims naar den Hedjaz, en terug, zijn vervat in de „Pelgrimsordonnantie 1922" (Ind. Stb. 1922 no. G98, 1. gew. bij Ind. Stb. 1924 no. 529), bijzondere bepalingen voor het vervoer van In- landsche emigranten naar Suriname in Ind. Stb. 1896 no. 72, 1. gew. bij Ind. Stb. 1921, no. 194, veiligheidsvoorschriften voor het vervoer van benzine, petroleum enz. in de „Petroleumordon- nantie 1910" (Ind. Stb. 1910 no. 27.1. gew. bij Ind. Stb. 1921 no. 127).

Het toezicht op binnenvaartuigen en kleine vaartuigen wordt geregeld door de gewestelijke wetgevers. Zie verder onder SCHEEPVAART (DIENST VAN).

SLIBARBEID Onder "slibarbeid" wordt in / / z , , ; * ; Nederlandsch-Indic verstaan de uitdieping van vaarwaters door middel van over den grond ge- sleepte, van schoepen voorziene raden. De schoepen dringen door het gewicht van het rad in den bodem, en vermengen, doordien het rad voortrolt, de opgespitte specie met het water. Voor het slib weder bezonken is, is het door den stroom een eind weggevoerd.

Bij een baggermolen of slibztiiger moet arbeid worden verricht om de specie naar de oppervlakte te brengen en om ze vervolgens naar de stort- plaats te vervoeren. Bij slibraderen vervalt deze arbeid; daarentegen zal veelal con deel van het opgewoelde slib bezinken v66r het ghechl buiteu het vaarwater is, zoodat het nogmaals moet worden opgewoeld. Welk van beide stelsels het goedkoopste werkt, hangt af van de omstandig- heden : zoo zal op stenachtigen bodem cn in wateren waar geen stroom staat, de slibarbeid niet bruikbaar zijn : daarentegen kan het alibrad met voordeel worden toegepnrt op plaatsen, waar slibzuigers wegens hun diejggang en baggermolens wegens te woclige zee niet kunnen werken.

Reeds omstreeks 1860 of 1870 is het denk- beeld opgeworpen om den drempci van het VVes- tervaarwuter van Soerabaja door middel van slibraderen uit te diepen. Tot (laden is het echter eerst gekomen toen, nadat de oud-generaal-ma- joor-titulair J. Ph. Enneling dit plan opnieuw bij dellegeering had bejlejt, de toenmalige hoofdspecteur van scheepvaart A. J. M. A. Ridder van der Does de Bye het plan practisch uit- voerbaar had verklaard, cn deze met de uit- voering word belast. In 1907 word het werk op bescheiden schaal aangevangen, en in 1912 was de verlangde diepte in de as van de geul bereikt. Daarna is de geul breeder gemaakt, terwijl se- dex't 1918, aanvankelijk wegens gebrek aan ina-

teriele, daarna ter bezuiniging, slechts onderhoudswerk is verricht. De gunstige uitslag inact dat, toen in 1912 de op advies van de ha vencommissie Kraais-de Jongh voor het. Westervaarwater geGouwe slibzuiger „Java" in Ned.-Inclie aankwam, dit werktuig voor een fnder werk (Deli-geul)—bestenid kon worden.

Sedert 1913 wordt slibarbeid toegepast voor de uitdieping van den zeedrempeel der Kleine Kapoeas, het vaarwater naar Pontianak. Ook hier werd het werk met goeden uitslag bekroond, hoewel de aanzienlijke natuurwerking, die tracht de kunstmatig gevormde geul weder dicht te werpen, oorzaak is dat het bereiken en onderhouden van de aanvankelijk verlangde diepte te kostbaar zoude worden en dus met eene geringere diepte volstaan wordt. Van de scheepvaart, die van deze geul gebruik maakt, wordt onder den naam „Kapoeasgeul" (Ind. Stb. 1916 no. 317, sedert gewijzigd) eene bijdrage in de kosten der uitdieping gevorderd. Eene poging, 1916—17, om ook de binnendrempels van de Asahan-rivier met behulp van slibraden uit te diepen, is opgegeven toen bleek, dat de sterke zandafvoer van de rivier de gemaakte geulen telkens weder dichtwierp.

Zoals het veelal gaat met nieuwe denkbeelden, heeft de slibarbeid in Ned.-Indie veel critiek uitgelokt. Aanvankelijk werd de mogelijkheid om noemenswaardige uitdieping te verkrijgen ontkend, daarna het reeds bereikte toegeschreven aan de schroefwerking der schepen, en ten slotte zijn invloeden, die geen verband houden met de uitdiepingswerktuigen (t. w. het toemenen der natuurwerking, die tracht het oude bodemniveau te herstellen, met de grootere diepte, en de beperking wegens gebrek aan materieel of bezuiniging), op het debet van de slibraden geboekt geworden.

Literatuur: J. Ph. Ermeling, Afslibbing van drempels in en banken voor vaarwaters — nicer bijzonder voor de vaarwaters van Soembaja. De Ingenieur, 1908, biz. 4—9; A. J. M. A. Ridder van der Does de Bijde, De slibarbeid op den drempel van het Westervaarwater van Soerabaja. De Ingenieur, 1912, biz. 370—378; Wouter Cool, Technische Lessen en Vraagstukken op het gebied van den Indischen J-lavenbouw. Batavia, 1918, biz. 11—14; Some notes upon the raking operations in Surabaya Strait and on the Kapuas Bar, brochure uitgegeven bij de inzending van het Ministerie van Kolonien op de Scheepvfl. art-tentoonstelling in Olympia, Londen, in 1919. Volledige gegevens bevatten de verslagen van den Hoofdinspecteur, Hoofd van den dienst van Scheepvaart aan de Indische Regeering (niet gepubliceerd). Korte berichten in de Koloniale Verslagen onder Burgerlijke Openbare Werken.

2 E/WATERKRACHT EN ELECTRICITEIT.

De grenzen van de territoriale wateren werden reeds door Hugo de Groot in de 16e eeuw vastgesteld en thans gelden nog de door hem gehukigde beginselen voor de rechten ter zee buiten deze

grenzen. In aanzien van de wateren binnen deze grenzen heeracht nog immer de Romeinache rechtsopvatting, dat tot de openbare wateren van den Slant worden gerekend te behooren altof winterloopen, ook de ondergrondse, van af de brongebieden tot in zee, inbegrepen de binnen-zeeën, mren, plassen en moerassen, welke al of niet door rivierwater worden gevoerd. Hiertoe behooren ook de oevers dezer waterloopen en wateren, hetgeen in Ned.-Indie kan blijken, o.a. bij de erf pachtsuitgifte van gronden; geheele rivierclalen, tot op een bepaalde hoogtelijn, steile aansliggende terreinen, en bij alle oevers een strook van minstens vijf en twintig meters, worden van de erf-pachtsuitgifte uitgezonderd ter bescherming dezer oevers, die evenals ravijnen waar noodig werden beboscht.

Bovengenoemde grondbeginselen zijn ook in Inaulinde van toepassing en op het gebied van de waterverzorging, een belangrijk onderdeel van het waterwezen, geregeld bij G. B. no. 8 d.d. 10 September 1895, Vergunningen tot gebruik van water voor huishoudelijke doeleinden en particuliere ondernemingen, opgenomen in Bijblad op het Stb. van N.-L. no. 5081. Hierop heeft eveneens betrekking de circulaire van den directeur der B. O., W. van 8 Juli 1910 no. 1470 afgedrukt in Polak, schroefwerking der schepen, biz. 89 en 368 en Polak, invloeden, die geen verband houden met de aangevuld door Byblad 5439, Vergunning tot tijdelijk gebruik van water voor spoelende boringen naar aardolie, petroleum of dergelijke bitumines zelfstandigheden, waarop Bijblad no. 6185 nog weder een aanvulling geeft.

Watervergunningen. De ter zake geldende regelen zijn neergelegd in Bijblad 5081 (Gouvernementsbesluit no. 8 van 10 September 1895), Vergunningen tot het gebruik van water voor huishoudelijke doeleinden en particuliere ondernemingen, aangevuld door de bepalingen in de bijbladen no. 5439 en 6185.

Volgens dit G. B. moet ter verkrijging van een vergunning voor het gebruik van water voor de aangegeven doeleinden een gezegeld verzoekschrift met de daarbij behorende bescheiden worden ingoelnd bij het Hoofd van de gewestelijk bestuur, welk verzoekschrift is gericht aan den Directeur der B. O. W., waarbij onderscheid is te maken of gewenscht wordt een vergunning tot wederopzeggens, dan wel een vergunning op langen termijn.

Uo vergunningen tot wederopzeggens, waarvoor geen cijns (waterbelasting) wordt betaald, worden alleen verleend voor waterwerken voor eigen bedrijf en met zeer lage bouwkosten, welko een tijdelijk karakter dragen, zoodat bij opzeggen door het Gouvernement, zonder eenige schadeloosstelling of vergoeding, door den houder der vergunning het terrein en de waterloopen in den oorspronkelijken toestand zijn terug te brengen.

De aanvragen van deze vergunningen worden ingediend bij het Hoofd van de gewestelijk bestuur, die een commissie aanwist, welke onderzoekt of de bevoeiing dan wel andere plaatselijke belangen zich tegen de vergunning verzetten of wel bijzondere voorziening noodig maken.

Deze vergunningen tot wederopzeggens worden na ingewonnen advies bij het Gewestelijk bestuur c. q. Gemeente besturen, c. q. Dienst voor Waterkracht en Electriciteit verzoend bij Besluit

In deze vergunningen worden de bepalingen gestipuleerd nopens indiening van goed te keuren ontwerpen en de waterregelingen, waaraan de vergunninghouder zich heeft te onderwerpen.

De vergunningen op langen termijn worden na ingevonnen advies van dezelfde bovengenoemde lichamen- gegeven bij Besluit van den Gouverneur Generaal. In de voorwaarden zijn de bepalingen opgenomen over de goed te keuren ontwerpen der bouwkundige en waterbouwkundige werken, de regelingen nopens de waterverdeling, de tijdsduur der concessie en de bij te dragen kapitaalkosten voor den bouw der werken benevens de onderhoudskosten daarvan, indien de bouw en het onderhoud van Gouvernementswege geschieden.

De vergunningen voor waterkrachtdoeleinden voor een vermogen van minder dan honderd waterpaardekrachten worden op dezelfde basis verleend als bovenstaande vergunningen voor het gebruik van water enz.

Voor een vermogen van honderd en meer dan honderd waterpaardekrachten zie onder waterkracht vergunningen.

Waterkrachtvergunningen. Voor waterkrachtwerken beneden de honderd waterpaardekrachten kan vergunning worden verleend volgens bijblad 5081, aangevuld in de bijbladen no. 5439 en no. 6185, voor het geval de werken een tijdelijk karakter dragen en alleen voor eigen gebruik dienen. Dit zijn vergunningen tot wederopzeggens, te verleenen door den Directeur der B. O. W., na ingewonnen advies van het Gewestelijk Bestuur (c.q. het gemeente bestuur), den Dienst voor Waterkracht en Electriciteit en eventueel andere belanghebbende lichamen. Voor het gebruik van waterkracht ingevolge deze soort van vergunning wordt geen belasting in den vorm van waterreijns geheven. Licht het in de bedoeling voor deze kleine waterkrachten permanente werken aan te leggen voor onbepaalde tijd, dienstig aan kleine ondernemingen en fa brie ken, dan is het noodig een concessie op langen termijn aan te vragen, welke alleen door den Gouverneur Generaal kan worden verleend.

Voor waterkrachtwerken van honderd waterpaardekrachten en hooger, welke ingevolge de daaraan verbonden groote belangen, ook van derden, en wegens de daarin te steken grootere kapitalen een meer permanent karakter dragen, is het noodig een concessie op langen termijn bij de Regeering aan te vragen door indiening van een verzoekschrift op zegel bij het Hoofd van gewestelijk bestuur, dat een plaatselijk commissie van onderzoek benoemt. Ingevolge Bijblad 6938 is vervolgens het advies van den Gewestelijken Raad noodig, waarna de bescheiden met het advies van het gewestelijk bestuurshoofd door tusschenkomst van den Dienst voor Waterkracht en Electriciteit kunnen worden doorgezonden. Deze dienst neemt, ingevolge het bepaalde bij art. 2 ten vierde van Ind. Stb. 1917.no. 468, de aanvraag in behandeling, waarbij onder meer het advies van het Departement der B. O. W. wordt ingewonnen. Na afloop der voorbehandeling wordt ter zake door den Directeur van Gouvernementsbedrijf ven de beslissing van den Landvoogd gevraagd.

De Dienst voor Waterkracht en Electriciteit geeft voorlichting aan gegadigden ointrent ligging en vermogen van waterkrachten, gelegen in streken, welke door dezen dienst voldoende zijn

verkend, waarom belanghebbenden uitdrukkelijk moet worden aangeraden, ten einde onnoodige uitgaven te verijnden, hunne eerste schreden tot het kantoor van genoemden dienst te richten. Niet alleen worden bovengenoemde gegevens uit het waterkrachtkadaster verstrekt, doch eveneens wordt inbegreep de beoogde waterkracht niet reeds gereserveerd is door de Regeering, al of niet door anderen reeds is aangevraagd, of gebruik van die waterkracht geen inbreuk zal maken op reeds bestaande plannen, en ten slotte of geen roofofbouw zal gepleegd worden (onder roofofbouw wordt verstaan het zoodanig bouwen van een waterkrachtwerk, dat volledige uitbouw van het riviervak in de toekomst onmogelijk of te kostbaar wordt).

Indien uit mededeelingen, gestaafd door overgelegde bescheiden, de ernst der plannen blijkt en geen concessies worden aangevraagd in het doel deze zonder meer te verkopen, kan op medewerking van genoemden dienst ten voile worden gerekend en zal door hem in overweging worden genomen, tegen een vooraf te bepalen vergoeding, de gegevens te verzamelen voor de projectien der bouwwerken.

Indiening van de concessieaanvraag. Nadat door den aanvrager een plaatselijk onderzoek is ingesteld en hem daarbij is gebleken, dat geen ernstige bezwaren in den weg staan en de te voren van den Dienst voor W. en E. verkregen inlichtingen eveneens gunstig waren, dient hij bij het Hoofd van gewestelijk bestuur een gezegeld verzoekschrift in, gericht tot den Gouverneur Generaal, met als bijlage een topografische kaart in vijfvoud, of bij gemis daarvan, een voldoende duidelijke hoogtekartaar, waarop de ligging van de gewenschte waterkracht wordt aangeduid. In het verzoekschrift worde duidelijk omschreven de ligging (Gewest, Afdeling, District, nabijliggende dorpen en de naam van de rivier), de grootte (hoeveelheid water in liters per seconde en valhoogte in meters), het doel van de beoogde waterkracht en de duur der concessie. Tijdens het onderzoek van dit verzoekschrift bij de verschillende openbare diensten, kan de aanvrager een v66r-project opmaken met begrooing. Bij gemis aan particuliere technische voorlichting, kan voor deze werkzaamheden de hulp worden ingeroepen van ineen genoemden dienst, die reeds voor verschillende diensten gewesten en gemeenten belangrijke ontwerpen heeft opgemaakt.

Dit voor-project, bestaande uit situatiekaart met hoogtelijnen, schaal 1 op 2000, van watervang, toevoerleiding, verzamelen, ontvangbak, drukleiding, machinehuis en afvoerkanaal, een lengteprofiel met bodem- en waterpeilen, hoogteschaal 1 a 100, lengteschaal 1 h 1000, eenig doorneden van de toevoerleiding met waterhoogten, eenig duidelijke schetsen van schaal 1 A 200 of op schaal 1 a 100 van den watervang, de andere voornaamste kunstwerken en het machinehuis, met bijbehorende technische omschrijving en begrooing, opgave van hydrotechnische en bouwkundige gegevens en de noodige, voor een voldoende beoordeeling onontbeerlijke maten, is ten bewyze van den ernst der plannen spoedig in te dienen bij bovengenoemden dienst. Met deze bescheiden tot grondslag en in het door den aanvrager aan meerge-melden dienst verstrekte mededeelingen over de hem beschikbare financiële middelen en de wijze

van exploitatie der waterkracht, kan dan <lc concessie worden verleend, indien to gen de vergun- ningsaanvraag door de andero adviseerende lichamen geen bezwaren zijn ingebracht. In den regel geldt zij voor den tijd van veertig jaren.

Walcrcijns. Zie Gouvernementsbesluit no. 2T van 8 September 1919. Voor het gebruik van waterkracht uit rivieren, meren of waterleidingcn, krachten een van gouvernementswege verlcencle vergunning, is een jaarlysclic vergoeding aan den Lande verschuldigd, berekend naar het theore- tische vermogen van de waterkracht, en wel per theoretische P. K.: / 2.— voor het vermogen boven de 100 tot en met 1000 P.K.; / 1.50 voor het vermogen boven de 1000 tot en met 10.000 P.K.; / 1,— voor het vermogen boven de 10.000 P.K. Voor het gebruik van waterkraoht tot een totaal vermogen kleiner dan 100 theoretische P.K. is geen vergoeding verschuldigd.

Inhoud van de concessievoorwaarden. De door de Regeering te stellen voorwaarden, behoorende bij de concessieverleening, bevatten bepalingon over het waterverbruik, de wijze van watenneting en waterverdeeling, over waterverontreiniging, de onbelemmerde medewerking van den concessio- naris bij uitbreiding van bestaande of bij aanleg van nieuwe werken door den Staat of door derden uit te voeren in de nabijheid van de werken van den concessionaris, den toegang tot de werken voor controle en politie, het onderhoud van we- gen, leidingen en kunstwerken, waar de belangen van den Staat of van anderen raken a an de belangen van den concessiehouder, en verder de verplichtingen van deze voor een solieden bouw der werken en voor toekomstige uitbreidingen. Voorts bepalingen over naasting door den Staat, de wijze van taxatie der bouwwerken bij naasting, on bepalingen nopons het tijdstip van aan- vaarding der concessie, het tijdstip van indie- ning der bouwprojecten en van don aanvang van den bouw der werken.

Voorceurverleeningen op waterkracl. Indien de Re gee ring bij gemis aan voldoende gegevens nog geen beslissing kan nemen en dorhalve de con- cessie nog niet kan verleenen, dooh zij de plannen van den aanvrager van voldoende go^vicht acht, kan voorkeur op de aangevrande waterkracht worden verleend voor 66n jaar of langer, zonder dat lierdoor eenige verplichting zijdens do Ro- geering voortspruit, dan nilcen, dat by de behan- deling van nakomende aanvragen voor ontgin- ning van dezoldfo waterkracht door andoren, de aan vrage, waarop voorkour is verleend, hot eerste in behandeling komt.

Vervallen verklarin/ der concessie. Indien do bij Gouvernemensbesluit vorleendo concessio niot op tijd aanvaard wrpd of indien met den bouw der waterkrachtwerken ingevolge de voorwaar- den behoorende by de concessieverleoning niet op tijd wordt aangevangen of deze niot worden vol- tooid on in bedrijf gesteld, kan do concessie bij Regeeringsbosluit worden ingetrokken.

I ndienen der bouwprojecten. Deze zijn binnen on vastgestelden termijn na den datum van het concessiebesluit ter goedkeuring in t zenden aan den Dienst voor Waterkracht on Electriciteit; met de bouwwerken mag eerst worden bogonnen, nadat deze projecten zyn goedgekeurd.

Dienst voor Waterkracht en Electriciteit. *De* aanvankelyk aan den opnamediensl der Staatsspoorwogen opgedragen

Supplement.

taak, de geschikto waterkracht op Java op te sporen, word in 1913 toebedeeld aan een speciaio afdeling van genoemden dienst. Het onderzoek naar waterkracht door do S.S. dateert van begin 1909 ; in 1917 word gonoemde afdeling met do Departementaafdeling Electriciteit samengc- voegd tot een afzondcryken dienst van het Departement van Gouvernementsbedrijf ven. In Ind. Stb, 1917 no. 4G8 wordt de taak van dezen dienst omschreven ; in het kort is hij werkzaam tot bevoor- dering van de energie-ontginning, over- brenging en levering aan particuliere, 's lands-, geweatijlike- en gemeentelyke bedrijven, zoo- wel voor energie-voortbrenging met waterurfei- nes als met stoommachines en oliemotoren/.

Indeeling van den Dienst voor W. en E. / -

I. De hydrotechnische afdeling. Haar taak is: le. De stelselmatige opsporing van water- krachten op topografischo kaarten, gevolgd door terreinverkonningen ter bepaling van de geolo- gische, hydrologische en bouwkundige gesteld- heid van den bodem, waarin de bouwwerken ko- men te liggen, en ter bepaling van de voor- naamste peilen en afmetingen van het toekomstige waterkrachtwerk.

2e. De gedane watermetingen gedurende tai van jaren verzamelen en in verband met de regen valwaarnemingen tot bruikbare gegevens omwerken. Het daaruit vervaardigen van af- voerkrommcn, de biotgraf lieken, duurkrommen der debiction. Het oprichten van peilschaalwaar- nemingsposten, alwaar dagelijks de rivierwater- standen worden opgenomen. Op belangrijke pun- ten worden zelfregistreerendo peilschalen geplaatst, in do nabijheid dier posten op gergelende tgdstippen dwaraprofielen over de rivieren ge- noien cn afvoermetingen vrcricht met water- meetmolens of volgona de methode der chemi- sche meting.

3e. Het verzamelen, uitwerken en in staat- vorm rangschikken van de gegevens der verkende waterkrachten, de cartceering van de water- krachten en stroomgebieden, het vervaardigen van situatieschotsen, lengteprofielen der rivie- ren. Deze verzameling vormt het zoogenaamde waterkrachtkadaster, waaruit aan gegadigden de gegevens voor waterkracht worden verstrekt.

4e. Het opmaken van voorontwerpen van Staatswaterkrachtwerkon en electriciteitvoor- zieningen.

5e. Hot ondoorzoeken van concessieaanvragen op watorkrachtsgebied en het opmaken der concessie voorwaardon. Het beoordeelen van water- krachtprojecten. Het wukon tegon onrechtma- tigo wateronttrekking.

II. Do elcctrotochnische afdeling. Deze heeft tot

taak: le. Het ontwerpen van het electrotechnische gdclicl der Staatawatorkrachtwerken.

2e. Het beheeren van in bedrijf zijnde Staats- waterkrachtwerken.

3e. Het ontwerpen en uitvooren van de details van in uitvoering zyndo Staatswaterkrachtwer- ken. Het verleenen van adviezon voor uitbrei- dingswerken van waterkracht- en calorische cen- tralen van Gouvernementsbedrijven.

4e. Het verleenen van voorlichting, het geven van olectrotechnisoho adviezen aan overheida- organen en aan do Industrie.

Het richting geven aan de olectrioiteitstarieven in gowesten en gemeonten.

Het verzamelen van statistische gegevens van de electrotechnische bedrijven in Nederlandsch-Indië.

5e. De werkzaamheden verbonden aan de voorbereiding van de te verleenen vergunningen voor den aanleg en het gebruik van electrische sterkstroomleidingen.

6e. Het uitoefenen van het regeeringstoczicht op de electrische bedrijven en sterkstroomleidingen.

HI. De Bouwafdeeling. Zij is belast met:

1e. Het ontwerpen van de bouw- en detailteekeningen, waarnaar de werken worden uitgevoerd.

2e. Het organiseren en beheeren van de verschillende inuitvoering zijnde waterkrachtwerken.

Waterkrachtwezen (A l g e m e e n). Waterkracht is de kracht, welke de mensch ont-leent aan de beweging van het water. In den jongsten tijd wordt gedacht over het benutten van de eb- en vloedbeweging aan zeebaaien en benedenrivieren. Sinds het bloeitijdperk der Romeinen is het water, dat door zijn zwaarte-kracht in rivieren en beken naar lager gelegen punten van het aardoppervlak stroomt, het wa-terverval, benut geworden voor het drijven van watermolns. Het houten waterrad in zijn oudste gedaante in Europa, treft men eveneens aan bij de Indonesische volken ter ondersteuning van menschelijken arbeid, in hoofdzaak voor het ont-bolsteren van de rijst en voor bevoelingen.

De primitieve verbeteringen aan waterrad en toevoergeleiding in het begin der negentiende eeuw gaven den stoot tot het verhoogen van het nuttig effect der waterraderen; eerst in het midden der negentiende eeuw ontstond de waterturbine, werkende onder grootere waterhoogte dan het waterrad. De toepassing van de omhulling der turbine met een ijzeren slakkenhuis en toe-voer van het water door gesloten ijzeren pijp-leidingen, voerde weder tot het gebruik van nog hooger waterdruk. Na dit ontwikkelingstijd-perk van omstreeks 1830 tot 1850 werden tech-nische bureaux opgericht en ontplooid zich het waterkrachtwezen, hetwelk zich vervolgens ontwikkelde in drie kenmerkende onderdeelen: I. de krachtsporing of exploratie; II. het kracht-bedrijf, het vormen van de kracht, en III. het krachtgebruik, het toepassen van de gewonnen kracht.

I. *De Krachtsporing.* Waar op de hoogte-kaarten de hoogtelijnen het dichtst bij elkaar liggen en op markante wijze als donkere vlekken de aanwezigheid van sterke terreinplooien en in de nabijheid van waterloopen veelal van water-vallen verraden, dus daar, waar grootte hoogten beschikbaar waren, ontstonden de eerste waterkrachtwerken, waarvan de Niagarawaterval een Idassiek voorbeeld geeft. Niet de waterval zelf wordt benut, doch het water wordt boven den waterval in kanalen en tunnels afgeleid, om door ijzeren drukleidingen naar de turbines, welke benedenstroms van den waterval in gebouwen *zijn* ondergebracht, te worden gevoerd. *Deze* turbines ontnemen aan het water de energie. Het product van *a*, de waterhoogte in de drukbuizen in meters uitgedrukt *c* b. de hoeveelheid verwerkt water in liters per Beconde uitgedrukt, en dit product gedeeld door het getal 75, geeft weer de aanwezige energie in waterpaardekiachen (ook wel theoretiBche P. K. genoemd).

Het hangt nu van de constructie van leiding en turbine af, welk gedeelte van de in het water aanwezige energie in de turbineas wordt overgebracht. Wil men de verliezen in rekening brengen, welke tezamen niet meet dan 25 procent bedragen, zoodat niet minder dan 75 procent der energie wordt gewonnen, dan geeft derhalve het product van de waterhoogte in meters en het aantal liters per secunde gedeeld door 100 het aantal waterpaardekrachten aan op de turbineas.

Liggen de waterwallen als gunstige punten voor waterkrachtwerken voor de hand, de opsporings-diensten onderzoeken nog vele andere geschikte punten aan meren, rivieren, kanalen, waar water kan worden afgetapt en geleid naar punten met voldoende valhoogte en waar een economische uitbouw tot zijn recht komt. Daar in het hooggebergte het *lengteprofiel* der beken een steil verloop bezit, daarentegen het *stroomgebied* van de beek (dat is de aardoppervlakte, welke op de beek afwatert), of met andere woorden de hoeveelheid regenwater gering is, kan vaak een goed-koopte aftapping met korte toevoergeleiding ge-bouwd worden naar een geschikt punt, vanwaar de drukleiding met groote hoogte doch steile ligging naar het turbinehuis gelegd wordt.

In het middelgebergte en in heuvelland, waar rivierverval geringer is, doch het waterdebit grooter, zijn achter den watervang in den regel langere toevoergeleidingen, met geringer verval dan de rivier heeft, noodig om hoogte te winnen en bovendien om een geschikt punt te bereiken van waaruit de drukleiding naar de turbine voert. In deze lange toevoergeleidingen liggen vaak be-langrijke kunstwerken. Ten slotte breidt zich de studie van den opsporingsdienst uit tot het onder-zoek naar verzamelbekkens, waar het rivierwa-ter maanden lang kan invloeien om een groot *gedeelte* van dit water eerst in tijden van geringe rivierdebieten te benutten. Met deze jaar-accumulatie wordt onafhankelijkheid bereikt van het waterverbruik van de hooge en laag rivier-standen; het overvloedige water by hooge rivier-standen stroomt niet onbenut naar zee, doch wordt opgevangen.

De hydrotechnische dienst, waarvan de opsporingsdienst een onderdeel vormt, knoet zich, alvorens tot projectwerk over te gaan, een grondige kennis eigen maken, *ten eerste* van de beschikbare waterhoeveelheden op alle tijdstippen (de hydrometrie), *ten Tweede* van de aanwezigheid van het water in den bodem, zyn chemische samenstelling en zyn zwendende bestanddeelen (de hydrologic), *ten derde* van de bodemgestektheid (do geologic).

Het project moet omvatten den economischen uitbouw van het geheele riviergebied, van de bronnen tot de laagvlakte. In een riviergebied is de totale beschikbare valhoogte van de bronnen tot aan de laagvlakte economisch uit te bouwen in een of meerdere waterkrachtwerken, onder elkaar gelegen en al of niet gescheiden door voor waterkrachtexploitatie oneconomische rivier-vakken. De hoofdafmetingen van dit geheel complex van waterkrachtwerken worden be-paald naar de uitkomsten van de debietgrafieken over een groot aantal jaren, waaruit het karakter van het riviergebied bekend wordt. Is het moge-lijk al het afkomende water gedurende een jaar, of een groot gedeelte daarvan, te verguren, dan

is de hoofdafmeting der waterwerken voor het geheele complex waterkrachtwerken te berekenen naar het vergaarde water gedeeld door een jaar in seconden uitgedrukt.

Is een klein gedeelte jaarlijks te accumuleeren, dan wordt dit verzameld water benut om bij geringe de biete n in droge tijden te supplereen : een gedeelte van het rivierwater stroomt dan onbenut weg. Is alleen dagaccumulatie mogelijk, dan is de hoofdafmeting der waterwerken niet af te meten naar het minimum debiet der rivier, doch dan hangt de hoofdafmeting af van de samenwerking met andere waterkrachtwerken uit andere riviergebieden of met calorische centrales, die supplereen zoodra het debiet komt beneden het gemiddelde debiet over b.v. de negen achtereenvolgende gunstigste maanden van het jaar.

Deze grens van acht, negen, tien of elf maanden enz. hangt af van het karakter van de rivier (duurkromme van het rivierdebet, enz.) en van de wijze en aard van samenwerking met calorische centrales; die grens is voor elk geval te berekenen.

Het hangt nu af van de Jigging en grootte van het jaaraccumulatiebekken, van de ligging der centrales, van de valhoogten der centrales, van den vorm van het belastingsdiagram, van de grootte der inogelijk en economisch uit te bouwen dagaccumulatiebekkens en reguleerwerken, van de geologische gesteldheid der onderdeelen, b.v. van de tunnels, welke centrale of centrales van het complex de spitsbelastingen zal of zullen opnemen.

De afmetingen der toevocleidingen, berekend naar het b.v. negenmaands debiet, zijn hierdoor gedeeltelijk te wijzigen. Diliwijls zijn hiervoor verschillende oplossingen te onderzoeken, waaruit de nicest economische, doch ook de meest passende aan de verschillende fasen van uitbouw en aan de mogelijk te verwachten verschillende vormen van belastingdiagrammen van af den bouw der eerste tot aan de laatste centrale van het complex van waterkrachtwerken is te kiezen.

Eerst na deze volledige studie wordt, in verband met de toekomstige energiebehoefte, de uitbouwvolgorde der onder elkaar in 6dn riviergebied liggende waterkrachtwerken vastgesteld; eerst hierna kan worden aangevangen met het definitieve ontwerp van de eerst uit te bouwen waterkracht.

Aangezien de bouw van waterkrachtwerken in bovenstaanden zin economisch dient te handgenonien te worden om hierby de belangen van de overheid voor het soheppen van goede verkeer-8-verbindingen, van de Industrie, de samenleving in de stad en op het land, de landbouw, innig verbonden zijn, were! het in verschillende landon noodzakelijk geacht do exploratie van waterkracht en deels ook do exploitatie daarvan, op to dragon aan een rijksbureau, to vens voorlichtingadienst.

Waar geen rijksbureau zioh speciaal hiermede bezighooidt zijn vereenigingen ontstaan, waarin fillo belanghebbenden vertogonwoordigd zijn; ton slotte tracht toeh hot rijk door een voldoende wetgeving don middonweg te houden en heeft het gezag dn als concessiegever 6n als toeziohouder, terwijl het bovendien een gedeelte der krachten reserveert voor zijn eigen behoefteon.

II. Het krachtbedryf, het winnen van de kracht.

De hooge prijs der steenkool dwong de bergbewoners tot uitbreiding der waterkrachtontginning, om de „witte steenkool" in hunne onmiddellijke nabijheid te vinden te maken en bij do voortschrijding der techniek volgden de bewoners der middelgebergten om de „groene steenkool" te benutten : straks zullen wij wellicht nog de toepassing belevan van eb en vloed bij de bewoners der lage landen.

Na 1850 hebben de volgende factoren meegewerkt tot de meer intensieve ontginning van waterkracht:

1e. De bereiding van ijzer in groote afmetingen volgens het Siemens Martin procede, met een breuksterkte van 34 tot 42 K.G. per cM². en 25% rek, en de bereiding van naadlooze buizen volgens Mannesmann en Ehrhardt, waardoor het mogelijk werd kleine buismiddellijnen van 60 c.M., dik 41 m.M., constant onderhevig aan 122 at mosferen bedrijfsdruk te maken. Het fabricereen van flensverbindingen met schroefbouten uit nikkelstaal met een elasticiteitsgrens van 3600 a 4200 K.G. per c.M.² en een breukvastheid van 5600 tot 6200 K.G. per c.M.2, een rek van 28 tot 34%, insnoering 48 tot 52 % : het fabricereen van inof-verbindingen tot een middelijn van 1400 m.M. bestand tegen een drukhoogte van 300 M. water. De bereiding van smeedbaar gietijzer van groote homoginiteit, van gietstaal in groote afmetingen in den turbinenbouw. De constructie van afsluiters van groote afmetingen bij waterdruk van 30 atmosferen en hooger.

2. De voortschrijding in den turbinenbouw : vooral het Francis- en het Peltontype brachten een groote omwenteling tweeg. Het type Francis-spiraal turbine is geschikt voor drukhoogten tot 225 M. Aan de Yadkinrivier U. S. A. werken Francis turbine eenheden van 31.000 P.K. met een rendement van 90 %, de rotor heeft een middelijn van 8.75 M. Het Peltonrad is uitgevoerd voor een drukhoogte van 1650 M. (Fully, Zwitserland).

De bouw van snelloopende turbinen tot 900 omwentelingen per minuut, waardoor een grooter aanpassingsvermogen verkregen wordt met de op dezelfde as gemonteerde generatoren, die wegens het groote omwentelingsgetal goedkoper geconstrueerd kunnen worden.

De bouw van groote langzaamlopende turbinen, 350 omwentelingen per minuut, in slakkenhuizen van gewapend beton, voor lage druk- hoogten tot 6 A 7 M., met een waterverplaatsing van 60 M.³ per secundo.

3. De bouw van aarden dammen en van stuwuren uit gewapend beton voor het vormen van kunstmatige waterbekkens voor jaaraccumulatie.

4. „Last, but not least" de ontwikkeling der electrotechniek, de sterkstroomtechniek; de bouw van generatoren tot een machinespanning van 15.000 volt; het transport van electriciteit met zeer weinig verliezen langs hoogspanningsleidingen uit koper of aluminium, nadat de stroom is getransformeerd tot hooge spanning (200.000 volt). Vooral dezo uitvindingen maken het mogelijk industriego bieclen van electricite he kracht te voorzien op honderden kilometers afstand van de energiebron verwijderd.

De electrische reguleurs, automatische schakelapparaten enz., getuigendo van groot vernuft.

5. Do snelheids- en drukreguleurs der turbinen met daaraan verbonden afstelapparaten en ont-

lastkleppen, waarbij in de buisleidingen een overdruk van niet grooter dan 15 % van den statischen druk wordt gewaarborgd en tengevolge waarvan de sterkte der drukleidingen aanzienlijk kan worden verminderd en de toe te laten grootste watersnelheid in de drukleidingen practisch tot 6 M. per secunde kan worden opgevoerd. De gevoelig- Seid dezer apparaten is z66 groot, dat sainenwerking van verschillende centralen op 6en hoogspanningsnet mogelijk wordt.

III. *Het krachtgebruik.* De mechanische overbrenging van de waterkracht op het waterrad naar de in de onmiddellijke nabijheid zijnde fabrieksdrifassen werd sinds de groote uitvindingen op het gebied van de toegepaste electriciteit verdrongen door den direct aan de as van het waterwiel gekoppelde electrischen generator.

In den generator wordt de waterkracht, welke op het waterwiel (de turbine) werkt, omgezet in electrische energie (electrischo arbeid).

Deze in den generator opgewekte arbeid werd in het jaar 1900 nog grotendeels onder dezelfde opgewekte spanning door koperdraden over een afstand van ten hoogste 40 K.M. naar de verbruikscentrale geleid; eerst na de uitvinding van den transformator (voor het opvoeren van de electrische spanning) en na de toepassing van draai- en wisselstroom van hooge spanning, werd het mogelijk zonder groote verliezen en met de noodige soepelheid de electrische energie langs hoogspanningsleidingen over groote afstanden te vervoeren.

Electriciteitstransmissie onder spanningen van 100.000 a 200.000 volt over afstanden van drie tot vierhonderd kilometers en hoeveelheden van constant 100.000 kilowatt is niet zeldzaam, sedert de mechanische- en electrische toestellen, hoogspanningschakelaars, meetinstrumenten en de isolatieconstructies in machines en leidingen aan hooge eischen, ook van veiligheid in bediening, voldoen en telkens nieuwe verbeteringen worden ingevoerd.

- Hoe verschillend zijn thans de toepassingen op het gebied van de electriciteit, van het zoo eenvoudige uitzienende lampje in de woonhuizen tot de groote booglichten van eenige duizenden watt lichtsterkte overgaande naar de meer ingewikkelde lampen voor de radiotelegrafie en die in de laboratoria voor natuurkunde; van de eenvoudige motoren in de kleine draaibanen tot de groote electrische locomotieven voor zware snelreinen; van de kleine electrische kachels in de studeerkamer tot de groote electrische ovens voor de bereiding van zilver en alluminaten uit uren. De electrische oven is, dank zij de daarin bereikbare temperaturen, geschikt voor het zilver- en phosphorvrij maken van ijzeren koper. In de metallurgie en de electrochemie speelt de electrische oven een groote rol; voor gietijzer en zink worden reeds ovens gebouwd voor een vermogen van 5000 P.K. constant. Do bereiding van ijzer, zink, koper, nikkel, glas en aardewerk, potten, pannen en dakpannen is door den electrischen oven op een hooger standpunt gekomen.

De toepassingen op hot gebied van de electrochemie zijn zeer groot: de bereiding van calciumcarbid, chloraten, nitraten (calciumcyanamide, kalkstikstof voor bemesting), koolzuurhoudende stoffen, zuurstof en waterstof, het bleeken van textielgoederen en de galvanoplaatiek.

In Indie waar nog geen metallurgische- en

chemische fabrieken zyn, zou de goedkoopere electriciteit, welke in uren van weinig gebruik niet benut wordt (de z.g. afvalenergie), gedeeltelijk gebezigd kunnen worden voor het oppompen van irrigatiewater.

Do op Java gebouwde hydroelectrische krachten zullen in de eerste plaats energie leveren aan het verkeerswezen (spoor- en traniewegen), aan den radiodienst en de haveninrichtingen, ten tweede aan groote fabrieken en in de derde plaats aan de algemeene lichtvoorziening en de kleine nijverheid. De afvalenergie kan ook benut worden voor de bereiding van kalkstikstof ten bate van den landbouw en voor enkele chemische halfpreparaten.

Waterkrachtwerken in Nederland en de eerste waterkrachtwerken werden op Java gebouwd omstreeks 1880-1890 en wel voor theeondernemingen; deze hebben een vermogen van ongeveer veertig turbinoparekrachten, bij sommige werken met mechanische overbrenging op de fabrieksdrijfassen.

Eerst na de ontwikkeling van het turbinewezen en de massaproductie in den generatoren bouw in Europa en Amerika na het begin der twintigste eeuw, werden verscheidene andere ondernemingen voorzien van moderne installaties van klein vermogen, en omstreeks 1910 waren, voorzover bekend een veertigtal, meest theefabrieken, in het bezit van een hydroelectrische centrale. Thans in 1925 tellen wij op Java alleen ongeveer vijfhonderd kleine krachtenwerken meest voor den z.g. grooten landbouw met een totaal vermogen van 17.000 P.K. Grotendeels zijn deze kleine krachtenwerken administratief gebaseerd op vergunningen tot wederopzeggens, de z.g. kleine vergunningen.

Eenige technische bureaux, opgericht ter ondersteuning van cultuurondernemingen, hebben zich verdienstelijk gemaakt met het op beschikbare wijze uitbouwen der waterwerken van watervang tot ontvangbak, alwaar de pypleidingen, meestal ter plaatse uit plaatijzer geklonken, al of niet voorzien van flenzen, op primitieve wijze dikwijls over aanzienlijke lengte op den bodem in rueten.

De turbines zijn voorzien van automatische snelheids- en drukregulateurs, welke niet veel te verrichten hebben wegens do meestal wat ruim genomen middelen der pypleiding; verder liggen de turbines op eenzelfde as met den generator of zij hebben een riemoverbrenging. De overbrenging der electrische energie geschiedt veelal onder dezelfde spanning; eerst in de laatste jaren is transformatie op verschillende spanningen tot hoogstens 5000 volt toegepast.

Voor een bezoek aan eenige kleine krachtenwerken van 40 tot 200 P.K. ter voorbereiding voor het opzichten eener onderneming, dienen belanghebbenden zich te vervoegen tot een der technische bureaux op Java, hetwelk meestal spoedig voor de gewenschte introductie zorg draagt.

J). grotere waterkrachtenwerken, zoowel voor algemeene kracht- en lichtvoorziening als voor fabrieken en landbouwondernemingen werden in 1910 in bedrijf gesteld; zij zijn modern ingericht en een bezoek overwaard.

¹⁾ *Ungonijs Waterkrachten.*

1. J) Eugocho onderneming op do Tjassam ^{0.1} Pdmwmiulunden (hoofdvervolgwoordiger

te Soebang), met een waterkrachtwerk van 1000 P. K. vermogen aan de turbinassen, gelgeen aan een zijkant van de Tjipoengara, con tic nit al K.M. ten Noorden van Soebang.

Sinds 1912 in bedrijf, onder leiding van den ingenieur C. W. Weys en zijn assistent, den ingenieur F. A. Janssen van Raay gebouwd, vertoont het een dcgclijk, eenvoudig karakter. In het breede, vecl slijb en grint houdende rivierbed wordt door een lagen, vasten, gemetseldeii dam met spuisluis en inlaat van geschikte afmetingen het water, zoowel bestemd voor irrigatie als voor waterkracht, afgelcid. In het hoofdkanaal wordt het water gespsht in een eenvoudig verdeelwerk; een tak voert naar den ontvangbak, van waar- uit een door aarde bedekte jMannesmann mof- buisleiding onder flauwe, rechte helling het water onder ongeveer 30 M. drukhoogte naar de tur- binen voert, twee horizontale Francisturbinen met direct gekoppelden generator, compleet in- gericht met schakelaanleg en transformatie. De energie wordt aangewend voor eenigo landbouw- etablissementen en voor verlichting te Soebang. Het is een. type van een middeldrukwerk; in midden- en Oost-Java zijn verschillende derge- lijke oplossingen voor irrigatie tevens water- krachtontginningen mogelijk.

2. De Nederlandsch Indische Portlandcement Mij. te Indaroeng, 20 K.M. ten Noorden van Padang (Sumatra's Westkust), op den weg naar den Soebangpas; deze heeft sinds 1912 in bedrijf de waterkrachtcentrale Rasak Boengah in de onmiddellijke nabijheid van de cementfabriek. Sedert 1923 is de capaciteit veraterkt met een nieuw werk van 2 X 800 P.K. en 87 M. drukhoogte aan de Koerandjirivier, ongeveer 7 K.M. van de cementfabriek vcrwijderd. Bit nieuwe werk beziteen vasten stuwdam met sluisinlaat en daarachter gelegen zandvang, een open toevoerkanaal van 3 K.M. lengte langa den berg wand van het ravyn, een eenvoudig ingerichten ont- vangbak met gemetselden overstort en hellende goot, een op betonneuten rustende pijpleiding van 300 M. lengte, type Mannesmann, met hoog- drukmofflensverbinding, twee aggregaten, elk bestaande uit een horizontale Francisturbine met oliedruk- en snelheidsregulatur, direct gekoppeld Brown Boverie generator (690 K.V.A., 3150 volt 50 perioden draaistroom), een complete schakelaanleg en olietransformatoren 3000 op 20.000 volt, 3 X 16 m.M.² koperdraden op ijz- ren vakwerkmasten en 3000 volt bedrijfsspan- ning in de cementfabriek.

3. Do Toentang centrale (het waterkrachtwerk Soesockan) van de N.V. Algemeene Nodor- Jandsch Ind. Electriciteits Maatschappij, sinds 1913 in bedrijf, met een geïnstalleerd vermogen van rond 6000 P.K. aan de turbineassen. Even benodon den bekonden waterval golegen, nabij het kruispunt van den grooten weg Semarang— Salatiga met den spoorweg Kedoeongcljati—Am- barawa, bestaut de watervang uit een vasten stuwdam met con stortvloer, spuisluis en inlaat op den rechteroever, in zeer gunstig terrein. Het open toevoerkanaal is 800 M. lang ; twee gc- klonken buisleidingen op gemetselde neutron, in rechte strekking en in flauw hellend terroin mot twee vcitkiale bochten, loiden naar do dwars daaropstaande centrale, welke vlak langs den rots- achtigen oever der flauw gobogon rivier gebouwd is. De valhoogte bedraagt ongeveer 80 M. Na do

jongsto uitbreicling in 1922—1923 voor een con- casie van 5 M.³ per seconde, bevat zij twee aggre- gaten elk GOO K. W. en drie aggregaten van 1000 K. W., met gelegenheid voor plaatsing van een zes- do aggregaat. De 0000 volt draaistroom wordt langa twee hoogspanningslcidingen van 27 K.M. lengte, elk langa een eigen trace en met 30.000 volt spanning, naar Semarang geleid.

4. De centrale Giringan bij Madioen (Java), met 2000 turbinopaardkrachten, ten behoeve van de werkplaatsen der S.S., en vervolgens energie leverend aan de gemeente Madioen, in 1916 in bedrijf gesteld. Op 18 K.M. van Ma- dioen aan de Tjatoerrivier (ontspringt op het Wilisgeberge) is even beneden de samenvloeiing van Tjatoer en Koewajangan een vaste gemetselde stuwdam gebouwd met spuisluis en inlaat, waarachter een dubbele zuiveringsbak, gevolgd door een aquaduct in gewapend beton. Het ge- heele samenstel van waterbouwkundige werken in het nauwe rivierdal biedt een indrukwekkend gezicht. Het toevoerkanaal, lang 2600 M., heeft twee tunnels, samen lang 600 M., een overstort na den tweeden tunnel en daarachter een slijzbak; het volgt overigens in open leidinggedeelten de ravijnbochten en eindigt in een ontvangbak, waar de ijzeren drukleiding (0,60 M. inwendige middellijn met Mannesmann hoogdrukmoefflens- verbinding) in rechte strekking op gemetselde neuten over een hoogteverschil van 108 M. de centrale bereikt. De waterwerken zijn uitgeoerd voor een debiet van 2 M.³ per seconde.

Nabij den ontvangbak is de bouw van een ver- gaarkom, groot 10.000 M.³, mogelijk. De veilig- heid van het werk wordt verhoogd door een automatische heveloverlaat aan het beneden- einde van de zuiveringsinrichting. Do centrale is uitgerust met twee Francisturbinen elk van 1000 P.K., horizontale as met daaraan gekoppelde draaistroom generatoren. De 18 K.M. lange over- brengingsleiding op ijzeren vakwerkmasten geleid den opgetransformeerden stroom van 25.000 volt naar Madioen.

Een technische beschrijving van dit werk wordt aangetroffen in het weekblad De Inge- nieur van 1920. De centrale leverde in 1924 slechts anderhalf miljoen kilowattuur. Plannen zyn in voorbereiding om de energielevercing in hot go west Madioen uit te breiden.

5. Do twee waterkrachtcentralen van den Radiodienst op do Bandoengsche hoogvlakte, met een totaal vermogen van ongeveer 650 P.K., die in 1919 in gebruik werden genonien. Beziens- waard zijn do houten pypleidingen met een middellijn van 90 c.M., zoals zij in Australio en Californie veelvuldig worden toegepast.

6. Het waterkrachtwerk T&s, gelegen vlak bij hot punt waar hot meer van dcn naam zijn water woer aan do Air Ketahoen afstaat, afdeeling Moeara Aman der residentie Bengkoeloe, in het begin van 1921 in bedrijf gesteld ten behoeve van do gouvernementsschijn Tambang Sawah en de mijnbouwmaatschappij Rodjang Lobong.

Het toevoerkanaal, lang ongeveer 1900 M., met open aftapping uit het nicer, doch op 500 M. van den inond voorzien van een regulerersluis, heeft achter dit reguleerwerk een houten koker van 600 M. lengte, vervolgens een open kanaal, tot den ontvangbak, met overstort naar de Air Ketahoen. Eertijds was de capaciteit ontworpen voor 10 M.³ per seconde, doch tydens do uitwo-

ring moest het open profiel, wegens de onbetrouwbare grondgesteldheid, plants maken voor een houten koker, welke een capaciteit heeft van 6 M.³ per seconde, die bij eenige opstuwing van het nicker nog kan worden verhoogd. Bij een val-hoogte van 55 M. is de geklonken ijzeren, met aardo ingedekte drukleiding, 1,30 M. wijd, 580 M. lang, in staat om de genoemde hoeveelheid water te verwerken voor een vermogen van ruim 3000 turbinepaardekrachten.

Voorloopig werden twee aggregaten elk van 1000 P.K. opgesteld. De turbines hebben horizontale as en vastgekoppelden generator, draai-stroom 6000 volt machinespanning, 52 perioden.

De 25.000 volt hoogspanningsoverbrengingsleiding op gedeeltelijk ijzerhouten, gedeeltelijk ijzeren Bates-masten van de centrale naar het afkstation Moera Aman, heeft een lengte van 26 K.M. Op de beide mijnemplacementen wordt de spanning verlaagd tot de bedrijfsspanningen van 600 en 500 volt.

Deze centrale leverde in 1924 ongeveer 5 miljoen kilowattuur bij een bedrijfstijd van 8600 uren. Zij is met weinig kosten tot een constant vermogen van 3000 turbinepaardekrachten uit te breiden. 1-1

7. De waterkrachtwerken voor de energievoorziening op de Bandoengsche hoogvlakte. De Bandoengsche Electriciteits Maatschappij, die sinds 1906 stroom leverde uit de sedert 1922 buiten werking gestelde Pakarcentrale a an de Tjikapoendoeng, ongeveer 7 K.M. benoorden het centrum van de residentiehoofdplaats Bandoeng (totaal vermogen 1500 P.K. aan de turbineassen en 80 M. valhoogte), werd 1 Januari 1920 geliquideerd en opgenomen in het gestichte Gemeenschappelijk Electriciteitsbedrijf Bandoeng en Omstreken (verkort G. E. B. E. O. genbemd), een distributiebedrijf, dat de elektrische energie tegen kostprijs ontvangt uit de inmiddels door den Staat overgenomen en verbeterde Pakarcentrale en uit de later gereedgekomen nieuwe Staatswaterkrachtwerken. In dit distributiebedrijf zijn financieel belanghebbenden de Staat, het gewest Preanger-Regentschappen, de gemeente Bandoeng en de oud-concessionaris de Bandoengsche Electriciteitsmaatschappij. Inmiddels wordt in 1919 met den bouw van het nieuwe waterkrachtwerk Bangkok aan dezelfde rivier aangevangen, hetwelk in begin 1922 in bedrijf werd gesteld.

Voor de behartiging van den radiodienst was de Dienst voor W. en E. verplicht het gebied van de Tjisingkoei te gaan ontginnen en werd overgegaan tot den bouw der central. Plengan, 40 K.M. ten Zuiden van Bandoeng, welke in begin 1923 in bedrijf kwam. Met deze beide werken dacht men de energiebehoefte voor een tiental jaren te hebben bevredigd, maar de stroomaanvragen namen, vooral door den radiodienst, dermate toe, dat ook met het oog op de vrucht-dragende electricificatie van eenige spoorlijnen, een aanvang moest worden gemaakt met den aanleg van het waterkrachtwerk Lamadjan, eveneens in het Tjisingkoeigebied gelegen, tiewelk begin 1925 in bedrijf werd geald.»

Geeft het ten opzichte van de verbruikscentra gunstig gelegen stroomgebied van de Tjikapoendoeng, grootendeels ten Noorden van Bandoeng gelegen, geen andere economische voorwaartkrachtuitbouw geschikte rivieravakken van vol-

doend valhoogte meer dan de reeds ontgonnen vakken behorende bij de centrale Bangkok en de secundaire centrale Dago, daarentegen is het in het stroomgebied van de Tjisingkoei, een linkerzijrivier van de Tjitaroem, met een jaaraccumulatie van 40 a 50 miljoen kubieke meters water, economisch mogelijk een groot rivieravak met een totale hoogte van 435 M. met vrucht uit te bouwen.

Deze accumulatie met uitbouw in drie krachtwijken, onder elkaar gelegen, zal een constant vermogen van minstens 20.000 turbinepaardekrachten geven; zij verdient in a lie opzichte n den voorrang boven ontsluiting van andere waterkrachtgebieden. Van dit hoofdplan zijn ontgonnen een gedeeltelijke accumulatie van voorloopig 10 miljoen kubieke meters in het Tjileuntja-bekken en de rivieravakken behorende bij de centralen Plengan (84 M. hoogte) en Lamadjan (225 M. hoogte).

De Bandoengsche hoogvlakte beschikt in 1925 over een geïnstalleerd vermogen van 19.700 kilowatt in drie werken, met in normale jaren een constant vermogen van rond 11.000 turbinepaardekrachten of rond 8096 kilowatt, welke in tijden van groote, abnormale droogte gesteund worden door een calorische centrale te Dajeuh-kolot van 1500 K.W. vermogen, die in 1920 door de Telefunken Mij. voor den radiodienst werd opgericht.

Deze krachtstations zijn door een hoogspanningsdubbeleiding van 41 K.M. lengte verbonden, met 25.000 volt spanning, welke den electrischen stroom in de onderstations Malabar, Kiara-tjondong en Bangkok afgeeft.

Het waterkrachtwerk Bangkok is gelegen aan de Tjikapoendoeng. De waterwerken zijn uitgevoerd voor een debiet van 2,5 M.³ per seconde, hetgeen bij een nuttige valhoogte van ruim 100 M. overeenkomt met een turbinevermogen van minstens 2500 P.K.

Het tegelijkertijd gebouwde suppletiekrachtwerk Dago, nabij den Dagawatcrval, gebruikt hot afgewerkte water van de Bingkokcentrale over een nettohoogte van 40 M., waarmede 1000 P.K. of ruim 700 K. W. gesuppleerd wordt.

De ontvangbak vormt een onderdeel van den verzamelkoin van 30.000 M.³ nuttigen inhoud; deze dagaccumulatie wordt voor spitsdekking benut en verleent aan dit werk een groote waarde.

Achter den watervang, een vasten gemetselden stuwdam met spui* en inlaatsluizen, volgt een 2800 M. lange toevoerleiding, waarvan ruim 2400 M. tunnel. De tunnel wordt ongeveer 500 M. achter den watervang onderbroken door een plateautje, waar de zuiveringinrichting werd ingebouwd. Van de 620 M. lange drukleiding, wijd 30 M. x 1.10 M., werd het bovenste, flauwe beloop over 360 M. lengte uitgevoerd in gewapend beton (tot een drukhoogte van 30 M.).

Het niet door de drukleiding opgenomen water stort door een hellend goot van uit den vergaarkoijn naar de Tjikapoendoeng.

De centrale bevat drie aggregaten van 1500 turbinepaardekrachten, horizontale Francis-turbine met direct gekoppelden generator (6000 volt, 50 perioden draaistroom), complete schakelinrichting met beveiligingsapparaten en transformatoren (6000—25.000 volt).

Het daarmee samenhangende Dagowerk heeft een gemetselde, overdekte toevoerleiding, lang

900 M.; de drukleiding is van gewapend beton op het benedeneinde na (middellijn inwondig 1 M.).

De centrale is uitgrust met een aggregaat van 1000 turbinepaardkrachten. De energie wordt met een grondkabel naar de verzamelrails van Bdnkok gevoerd.

De centrale Bdnkok leverde in 1924 ongeveer 9 miljoen K.W.U. over 8525 bedrijfsuren; het gemiddeld vermogen is 1000 K.W., de toebelasting 3640 K.W.

Het waterkrachtwerk Plengan aan de Tjisaroera, ongeveer 40 K. Al. ten Zuiden van Bandoeng gelegen, ontvangt zijn water uit twee riviertjes, de Tjisangkoei en de Tjisaroera, welke een kilometer beneden de centrale samenvloeien. Er zijn dan ook twee watervangen en twee toevoeringen, voor het grootste deel als tunnel of overdekte leiding uitgevoerd, tezamen lang ongeveer 3 K.M., welke bij den ontvangbak samenvloeien, waaruit een ijzeren drukleiding van 200 M. lengte onder een verval van 84 M. in rechte strekking naar de verdeelleiding en verder naar de turbines voert.

De waterwerken zijn gebouwd voor een toekomstige capaciteit van tezamen 5 M.³ per seconde. Het onbenutte water wordt door een aparte, met beton omhulde ijzeren pijp, waarin een energievernietiger is ingebouwd, afgeleid naar een woelbak. Bij eenig defect hieraan kan het water langs een hellende goot, echter slechts tot een hoeveelheid van 2 M.³ per seconde, naar de rivier worden afgevoerd.

Boven beide water van gen kan, zoodra het debiet der riviertjes onvoldoende wordt, in beider bedding water uit het accumulatiebekken Tjileuntja worden gesupleerd.

De centrale bevat drie aggregaten van 1000 K.W. van hetzelfde type als te Bangkok, doch werkende onder geringere drukhoogte, en is overigens compleet ingericht.

Het waterkrachtwerk Lamadjana aan de Tjisangkoei, ongeveer 3 K.M. (hemelsbreed gemeten) benedenstrooms van de centrale Plengan gelegen, ontvangt het afgewerkte water uit het afvoerkanaal van het werk Plengan. Van een mogelijken stilstand der turbines in de centrale Plengan, wordt een onbelenuerde toevoer van het water verzekerd door den genoemden overortpijp met energievernietiger (capaciteit 5 M.³ per seconde). Indien aan 66n der beide toevoeringen van Plengan ooit herstellingen worden uitgevoerd, kan door een noodinlaat uit de Tjisaroera water worden gesupleerd en rechtstreeks in de Lama-djan-toevoerleiding worden gebracht.

De toevoerleiding, capaciteit 5 M.³ per seconde, lang 3100 M., is een aanschakeling van tunnels, waartusschen de zijrivynen overbrugd zijn door een samonstel van gemetselde bogen van 6 M. spanwijdte. Het aansluitende voorgaarbekken van 48.000 M.³ netto inhoud is voorzien van een waterdichte bekleding van beton motwapenings-Haven en heeft een spoelingsstelsel voor slijverwijdering. Do drukleiding is wijd 1.50 M. tot 1.30 M., lang 480 M. en heeft een rechte stroking, aan het benedeneinde steil onder 82 procent. Het bovendeel dezer ppleiding heeft de Ferrum hoegedrukmofverbinding, hot steile benedendeel is geklonken. Tusschen do ankerblok-ken, op gemetselde neuten rustend, heeft zij alleen by het geklonken deel expnaiestukken uit gicststal.

In het afsluiterhuis op den ontvangbak zijn een automatische afsluiter en een afsluiter met handbeweging aangebracht. Even voor de verdelleiding kruist de drukleiding de Tjisangkoei met een ijzeren vakwerkbrug van 30 M. overspanning, welke ingericht is voor twee buizen en voor de cnkelsporige bann der hijschelling, die naast de drukleiding doorloopt tot aan den ontvangbak.

De centrale, in het nauwe dal gelegen, bezit bijna geen emplacement. Er zijn geïnstalleerd twee aggregaten van 9000 turbinepaardkrachten, elk bestaande uit een Francis-turbine met vertikale as en daaraan gekoppelden draaistroom-generator van 8000 K. V. A. Gerekend wordt op een eindtoestand van twee buisleidingen met vier groepen, elk van 9000 P.K. De 25.000 volt schakelapparaten met transformatoren zijn ondergebracht in het 140 M. hooger gelegen schakelhuia Badra, op een plateau nabij de hoogspanningslijn, en de grondkabels daarheen liggen in een gemet-selden koker onder de permanente hijschelling, welke de centrale verbindt met het plateau Badra, waar zich ook de woningen van het personeel bevinden en waar de toegangsweg, beginnende bij den postweg Bandoeng—Penggalmgan, eindigt.

8. Zonder aan de volgorde naar tijdstip van gereedkomst der werken tekort te doen, moet gewezen worden op de in langzaam tempo gebouwde waterkrachtcentrale van de theodenemingen Malabar en Tanara, groot 3000 P.K., in oen der zylfivieren van de Tjilaki. Deze in steil terrein gelegen centrale is zeer bezienswaardig.

Het waterbouwkundige deel bestaat uit een vasten dam met inlaat, een open leiding, aan het eind waarvan een spuilsuijsjo, en vlak daarachter een tunnel in hard andsietgesteente, wederom gevolgd door een open leiding, waarna weldra de drukleiding wordt bereikt. Overigens is de centrale compleet ingericht.

9. Do waterkrachtwerken voor de energievoorziening van Batavia en West-Preanger.

Uit don drang naar electricitatie der daarvoor in aanmerking komende spoorwegen, de ceintuurbaan van Batavia en de lijn Buitenzorg—Batavia—Priok, ontstond het plan voor het uitbouwen van eenige waterkrachten in de daarvoor het meest in aanmerking komende rivieren, n.l. de Dano in Banton, de Tjianten ton Westen van Buitenzorg, de Tjisadau ten Zuiden van laatst- genoemde plants, de Tjitjatih en do Tjimandiri in het Westclijk deel van de Preanger.

Na een uitvoerige studie van den treinenloop, de samonstelling on de snelheden der treinen, leidend tot hot belastingdiagram, d. v. z. tot de benooidigde electrische energie op elk tijdstip van het etmaal, waaruit zijn af te leiden de op-tredende spitsbelasting en de gemiddelde belasting, waaraan do energiebron moet voldoen, word de keuze gevestigd op de voordelst uit to bouwven werken aan do Tjianten on aan de Tjitjatih.

Het Danobekken, 115 K. M. ton Westen van Batavia, is voor West Java, eenig in zijn vermogen tot jaaraccumulatie, welke voor de toekomst als compensatie voor optredende spitsbelastingen in droge maanden gereserveerd wordt.

De waterkro Tjianten bezit, bchvalc cenigo kloinero kraohton, een voor waterkrachtuitbouw gesohikt riviervak met ongeveer 160 M. valhoog-

te, een minimum debiet van 3,6 M.³ per seconde in twee trappen, waarvan het grootste, het Kra-tjakwerk, met een bruto hoogte van 109 M. en beschikbare dagaccumulatie, ontgonnen is.

De Tjissadand, met gemiddeld 5 M.³ per secun-de, boven Buitenzorg, heeft een geschikto uit- bouw van 54 M. hoogte, evenwel in minder gun- stig terrein gelegen.

Het groote Tjimandirigebied heeft eenige ge- schikt-e waterkrachten, waarvan de vooruaamste zijn: het laagstgelegen riviervak met een val- hoogte van ongeveer 100 M. en een minimum- debiet van 6,5 M.³ per seconde, een gemiddeld debiet van 10 M.³ per seconde nabij den mond van de Tjitjatih en in de Tjitjatih zelf met een valhoogte van ongeveer 125 M. Hier van is het hoogst gelegen vak, ten Zuiden van Tjibadak met een minimum debiet van 5 M.³ per seconde, een negenmaandsch debiet van 10 M.³ per seconde, en een valhoogte van 74 M., ontgonnen met den bouw van de Oebroekcentrale.

Bovenaangestipte waterkrachtbronnen, aan de Dano, Tjianten, Tjitjatih en Tjimandiri, heb- ben tezamen een constant vermogen van ncer dan 50.000 P.K. en zijn bij normale belastingdiag- rammten geschikt voor topbelastingen van meer dan 180.000 P.K. Hiervan zijn in 1925 ontgonnen :

Het genoemde waterkrachtwerk Oebroek aan de Tjitjatih, ongeveer 107 K.M. van Batavia. 8 K.M. ten Zuiden van Tjibadak gelegen ; het ont- leent zijn water aan een zijrivier van de Tjiman- diri, de Tjitjatih, door inmiddel van een vasten stuwdam met spui- en inlaatsluizen van belang- rijke afmetingen; de Tjitjatih heeft ter plaatse een stroomgebied van 486 vierkante kilometers en een maximumafvoer van meet dan 900 M.³ per seconde.

Het toevoerkanal is 6,7 K.M. lang en bevat eenige belangrijke kunstwerken, een zuiverings- inrichting en een syphon, en eindigt in den ont- vangbak met automatische hevelovrlaat en een aangebouwen vergaarkom van 94.000 M.³ netto inhoud, nuttige waterschijf van 3,5 M. dikte, later eventueel uit te breiden tot 240.000 M.³ inhoud.

Allo waterwerken zijn uitgevoerd voor een ver- mogen van 10 M.³ per seconde.

De drukleiding bestaat uit een gewapende bet- onbuis, middelHijn 3 M., gevolgd door twee autogeen gelaschte ijzeren buizen met flenzen en rubber-dichting, elk lang 356 M., middellijn 1.90— 1.80—1.70 M. Het bruto hoogteverschil bedraagt 74 M.; de capaciteit dezer leiding is berekend voor 20 M.³ per seconde.

De centrale biedt plaats voor vier aggregaten, elk van 7600 turbinepaardkrachten, waarvan voorloopig twee zijn opgesteld; elk aggregaat is Bamengesteld uit een Francisturbine met hori- zontale as met daaraan gekoppelden generator, 7200 K. V. A., 6000 volt draaistroom.

De energie wordt tot een spanning van 70.000 volt gebracht en drie leidingstellen voeren haar naar buiten, 66n naar Soekaboemi en twee naar Batavia.

Voor het bedrijf in de centrale zelf zijn twee turbinen met 50 K. V. A. draaistroomgenera- toren en bovendien twee turbinen met 230K.V.A., 6000 volt draaistroomgeneratoren voor energie- levering in den omtrek der centrale. Overigens is zij voile dig uitgerust met schakelinrichtin-

gen, transformatoren en bovcilingstocstellen.

Het waterkrachtwerk Kراتjak aan de Tjian- ten, 24 K.M. ten Westen van Buitenzorg ter plaatse waar de rechterzijrivier, de Tjikloewoeng, in do Tjianten valt, even beneden den waterval Tjocrock Lontar. In de Tjianten zoowel als in de Tjikloewoeng wordt het water ingelaten door middel van vaste stuwdammen met spui- en inlaatsluizen, waarachter de zuiveringsinrich- tingen, aan do Tjianten bovendien voorzien van een aut.omatisch werken den hevelovrlaat. Beide toevoerleidingen, respectievelijk lang 650 en 980 M., elk een tunnel bevattende respectievelijk van 334 en 490 M. lengte, leiden naar een be- zinkvijver van 12.000 BL.³ inhoud, waarin zij zich vereenigen en waarachter een buisbrug, een aquaduct van 30 M. wijdte, op een zeer gunstig punt in een steile rotsvermauwung van het rivier- bed over de Tj ianten ligt. Beide toe- voerkanalen hebben tot aan den genoemden bezinkvijver elk een capaciteit van 6 M.³ per sec.; het aquaduct en de daarachter volgende leiding hebben een vermogen van 7 M.³ per seconde. De lengte dezer toevoerleiding bedraagt 1307 M.; zij bestaat uit een open kanaal met gemetselde en bepleisterde wanden, lang 770 M., waarachter een gewapend betondrukbus, lang 537 M.» wijd 2.10 BL., welke onder een grootsten druk van 15 M. in den vergaarkom van 215.000 M.³ netto inhoud uitkomt. De drukleiding vormt door haar groote lengte van ongeveer 1150 M. een belangrijk onderdeel van het werk; zij bestaat uit een betonbuis van 190 M. lang, aan welker einde een standpijp, om de wa- terschommelingen op te nemen, waaruit twee geklonken buisleidingen met middellijn 2.20 — 2.10—2 M. doorloopen tot aan de centrale, welke ontworpen is voor een grootsten uitbouw van vijf machinegroepen, elk van 9000 P.K. Voorloopig wordt gec-ekend op het plaatsen van 66n buislei- ding en van twee inachnegroepen. De bruto valhoogte bedraagt 109 M.

De energie van beide beschreven werken wordt door lioogspanningsleidingen, dio in het onderstation Buitenzorg samenkomcn, naar Batavia gevoerd.

De lijn Oebroek—Buitenzorg—Meester Cor- nells is 107 K.M. lang en rust op ijzeren vakwerk- masten van 23 M. normal© hoogte en 300 M. mastafstand. Het lijnvak Oebroek—Buitenzorg is gemonteerd met twee draai-^oromleidingen, elk bestaande uit drie koperkabels van 50 vier- kante millimeters doorsnede en een aardgeleider uit gegalvaniseerd staal van 35 vierkante millimeters doorsnede. De grootste mastafstand be- vindt zich in dit leidingdeel en bedraagt 640 M.

Het vak van Buitenzorg tot Antjol heeft een koperdoorsnede van 70 vierkante millimeters Do hoogspanningslijn Kراتjak—Buitenzorg is 18.6 K.M. lang en heeft een gomiddelden mastafstand van 400 M. Van uit het onderstation Buitenzorg wordt genoemde plaats van energie voorzien; voorloopig ingericht voor 500 K. V. A., 70.000— 6000 volt, zal dit onderstation later wor- den uitgebreid voor energielevering aan do Staatspoorwegen. Thans geschiedt de energie- levering aan dezen dienst in do onderstations Meester Cornelia (voorloopig 1900 K. V. A.) en Antjol (voorloopig 1950 K. V. A.).

Met de Nederlandsch Indische Gas Mij. is een overeenkomst voor wederzijdsche energielevering gesloten; do Mroom wordt geleid naar hot kop-

pcistation Weltevreden op het terrein van genoemde Maatschappij.

10. Het waterkrachtwerk Tjandjoer, in bedrijf gesteld in 1923, onder beheer van den technischen dienst van de provincie West Java.

De voormalige Gewestelijke Raad der Preanger Regentschappen heeft het plan opgeworpen do afdeelingshoof(1 plaatsen Tjandjoer, Garoet en Tasikmalaja van elektrische energie te voorzien, en in zooverre is dit plan verwezenlykt, dat Tjandjoer en Garoet electrisch verlicht zijn.

Tjandjoer heeft een waterkrachtcentrale van ongeveer 650 P.K. geïnstalleerd venvogen, die tevens energie levert aan de theeonderneming Geddd en eenige rystpellerijen. Garoet bezit voorloopig een motorcentrale van 200 P.K. vermogen en de voorziening van Tasikmalaja wacht op een gunstiger tijd.

De waterbouwkundige werken aan de Tjandjoer zijn uitgevoerd voor een maximum capaciteit van ruim 1 M.³ per seconde met een bruto valhoogte van ongeveer 50 M., met een toekomstig uit te bouwen vergaarbak van 5000 M.3 inhoud, een vasten stuwdam met inlaat en spuisluis, waarachter de hoofdzakelijk in tunnelbouw uitgevoerde toevoerleiding; de drukleiding bestaat voorloopig uit een ijzeren buis van 0-40 M. middellijn.

De centrale met hoogspanningsleiding naar Tjandjoer en de genoemde theeonderneming benevens het distributienet zijn alle modern ingericht en als type van een klein waterkrachtbedrijf bezienswaard.

11. De energievoorziening van Midden Java uit waterkracht is vertegenwoordigd door slechts een grootbedrijf, de Toentangcentrale (zie onder no. 3), met hoogspanningslijnen naar Semarang, terwijl in Poerwardja de kleine waterkracht uit de irrigatieleiding Penoenkoelan een kleine carbid fa brack drijft. Verder zijn er eenige kleinere waterkrachtwerken in bedrijf. Solo en J.ogja. bezitten motorcentralen. De grobte/ nog te ontginnen energiebronnen bevinden. zich aan de Sera joe met zijrivieren (minimum constant vermogen 2600 P.K.); terwijl aan de Toentang, door opstuwing van de Rawah Pening bij Ambarawa tot een jaaraccumulatie van grooten inhoud, 237 miljoen M.³, mede ten nutte van de irrigatio in het Demaksche, een groot vermogen zou zijn te geven ; hierby zou zich het Toentangdal tot verdere ontginning leenen.

De mocito en kosten van do verhuizing van do om genoemde rawah wononde bevolking en do groote financieel gevolgen van dit ontwerp zijn oorzaak der vertraging in de uitvoering van het grootsche werk. Intusschen. zal de Rawah Pening door uitdieping on verbetering van den afvoercul tot een reservoir zijn in te riohten, teneinde de bestaundo Toentangcentrale in het droge jaartijde eon constant vermogen te verzekoren van 5.5 M.³ per seconde.

12. Do onorgievoorziening van Oost Java uit waterkracht. In hoofdzaak zijn hier twee gebieden te onderscheiden; ton eerste dat van de Brantas ten Zuid-Westen van Soerabaja, en ten tweede dat van IJcniber^ de kali SampiSanT met 6000 turbine PR. minimumvermogen.

Daar alleen de Besoekite Electriciteita M^j, die twee motorcentralen te Djenibor on Band a— waara. -drijft, plannen maakt voor waterkrachtontginning. welke nae in projectvorm liege

valt van (lit gebied voor de algemeenc licht- en krachtvoorziening niets bijzondere te vermelden.

Daarentegen kan van het Brantasgebied worden gemenoerd, do oprichting van een gecincnd bedrijf tusschen den Staat en de Algemeenc Nederlandsch Indische Electriciteits Maatschappij (bij verkorting Aniem) tot ontginning van het eerste uit te bouwen krachtwerk aan de Kali Kanta, een waterrijke zijrivier van de Brantas, tusschen Malang en Kediri.

Behalve eenige concessies voor enkele kleine krachtwerken aan landbouwondernemingen, is bovengenoemd object voorloopig het eenige, (loch van groote beteekenis voor Soerabaja en Pasoeroean, en indien het rendabel is te maken ook voor Kediri; daarom volgt hier een korte beschrijving ervan.

De energievoorziening van Soerabaja en omstreken.

Reeds in 1914 werd door het waterkrachtbureau van de S.S. een voorontwerp samengesteld voor een krachtwerk uit de Kantarivier ten behoeve van de electricitatie der lijn Soerabaja—Kertasana, annex algemeene licht- en krachtvoorziening van de stad Soerabaja. Dit ontwerp bleef door uitstel van het electricitatieplan liggen. Inmiddels werd de lijnKrian—Gempolkrep doorgetrokken tot Kertasana en de lijn Soerabaja—Krian van dubbelspoor voorzien, zodat het toenemend vervoer op dat lijnvlak -op andere wijze werd bediend : doch sindsdien was het electriciteitsverbruik te Soerabaja dermate toenomen, dat uitbouw van een waterkracht ook zonder spoorwegelectricitatie rendabel werd en niet langer mocht worden uitgesteld.

Aangezien de Regering geen middelen ter beschikking stelde voor do uitvoering van dit rendabele werk, werd met de Aniem een overeenkomst gesloten (1925) tot gemeenschappelijke uitbouw. Met het oog op het in 1926 verlichte gebruik to Soerabaja van gemiddeld 3500 kilowatt on in maximum 5500 kilowatt, is de uitbouw wel wat laat aangevangen. Bovendien wordt de electricitatie van de spoorlijn Soerabaja—Malang (90 K.M.) door alle belanghobbende lichamen sinds eenige jaren als een noodig werk gevoeld.

Na de studie over het krachtgebruik in de eerstkomondo twintig jaren, waarbij ook de spoorlijnen te Soerabaja en de lijnen Soerabaja—Malang—Rlitur on Soerabaja—Kertasana—Kediri—Blitar betrokken werden, bleek eenc krachtbehoefte te bestaan, welko geheel gedekt kan worden door ontginning van het meest daarvoor in aanraking komende riviervak Kedoengredja—Siman, alwaar in drie trappen, in do centralen Maron, Men dale n en Pondog, een bruto hoogte van 550 M. kan worden benut, met achtereenvolgens nogcnmaandsche debieten. van 3.6, 7.7 en 7.7 M.³ per seconde cn vermogona van 10.800,11.500 en 7700 turbinepaardekrachten of te zamen 30.000 P.K. (hoogten 300, 150 en 100 M.), terwijl het minimaal vermogen 21.500 P.K. bedraagt, dat zoo noodig gesteund kan worden door grootendeels reeds aanwezige energie uit de calorische centrale van de Aniem te Soerabaja.

Tot. het opnemen van topbelastingen tot -77.600 P.K. kunnen vorgiaarkomn gebouwd worden. Voorloopig is uitbouw noodig van het middelde to der drie werken, nam. het water

krachtwerk Mendalan, een maximum uitbouw van 5 groepen elk van 8000 P.K. en drie buis-leidingen, bovendien 6en reservegroep.

De eerste uitbouw zal bestaan uit drie machiniegroepen met twee buisleidingen en bovendien 6en reservegroep.

De waterbouwkundige werken zijn ontworpen voor een toekomstige capaciteit van 11 SI.³ per seconde tot aan den vergaarbak ; dit gedeelte zal bestaan uit een vasten stuwdam met spui- en inlaatshuizen en een grintvang, waarachter een zuiveringsinrichting, systeem Dufour, alle gelegen op den plateau aan den rechteroever, 400 M. benedenstrooms van de samenvloeiing van de Koewajangan met de Kanta.

Achter de zuiveringsinrichting begint de toevoerleiding, een tunnel van 3200 M. lengte, op een viertal punten afgebroken door aquaducten van kleine afmetingen over de kleine zijrivieren van het Kantadal. De waterdicht te maken verjaarkom heeft een nettoinhoud van 75.000 M.³ bij een nuttige waterdiepte van 3 M. en automatische overlaat. Achter dezen kom bevindt zich de druktunnel van cirkelvormige doorsnede uit gewapend beton, wijd 3.10 M. voor een capaciteit van 27 M.³ per seconde en watersnelheid 3.60 M. per seconde, uitkomende in den ontvangbak tevens compensatietoren van 2000 M.³ inhoud.

Van hieruit leiden drie gewapend-betonbuizen naar het afsluiterhuis, alwaar het water zijn val voortzet in ijzeren buizen, minimumwijdte 1.65 M. Elke buisleiding zal twee aggregaten bedienen met een capaciteit van 10.6 M.³ per seconde. De bruto valhoogte bedraagt 150 M. Voorloopig wordt de centrale inrichting voor twee turbines van 8000 P.K. met daaraan gekoppelde generatoren. Eerst na vollen uitbouw kan deze centrale aan de hoogspanningszijde der transformatoren 67 miljoen K.W.U. per jaar leveren.

De opgewekte energie zal met een dubbele hoogspanningslijn, 110 kV K.M., naar Soerabaja worden overgebracht.

7. Toekomstige waterkrachtontginning op Java. Uit bovenstaande korte beschrijving van ontgonnen waterkrachten blijkt, dat op Java de energielevering voor algemeene licht- en krachtvoorziening uit waterkracht, zich ontwikkelen zal in vijf afzonderlijke gebieden:

1. Batavia, West Preanger en Banten.
2. Midden en omgeving (Midden en Oost Pranger) en Tjerebon.
3. Midden Java.
4. Soerabaja, Pasoeroean, Kediri.
5. Oostelijk Java (Besoeiki).

Van deze vijf gebieden vertoonen de eerste twee een snelle ontwikkeling, het oudste, in de laatste twee verkeerden nog in hun beginstadium.

In het eerste gebied komen voor do verdere ontwikkeling in aanmerking de nog beschikbare krachten in de Dano, Tjianten en Tjimandiri, zie onder de ontgonnen krachten no. 9.

In het tweede gebied stroomden de Tjifiangkoei en de Tjitareom, welke nog groote waterkrachten bezitten, zoo ook de Tjilaki en Tjimanoeek. In deze drie riviergebieden bevindt zich een vernieuwen van 100.000 P.K. of ongeveer een vierde van het op Java geschatte minimum vermogen aan waterkrachtbronnen.

In het derde gebied, omvattende de residenties Pekalongau, Semarang, Banjoemas, Kedoe,

Jogjakarta en Soerakarta, is de rijkdom aan energie der rivieren niet zoo groot als in de beide eerste. De voornaamste zijn de Toentang en de Serajoe. De de Praga en de rivieren aan de Noord-kust tusschen Tegal en Semarang; verder zijn hier de Koemisilf en Goeng-irrigatiegebieden, de Bandjar Tjahana en van der Wijckleiding.

In Zuid Kedoe (Bagelen), Solo en Jogjakarta wordt veel water door den irrigatiedienst benut en loopen de debieten in den Oostmoesson sterk achteruit.

Eerst nadat de plannen tot electricificatie van enkele spoorlijnen door N. I. S. vaster vorm hebben aangenomen, kan de energieontginning en exploitatie met een hoogspanningslijn, die de hoofdplaatsen dezer gewesten verbindt, ter hand genomen worden; zie onder no. 3 van de beschreven ontgonnen waterkrachten.

In het vierde gebied spelen de Brantas en Bengawan de hoofdrol; vooral in het Brantasstroomgebied is de poreuze bodem meer waterhoudend dan in andere gebieden en de afvloeiingscoëfficiënt dientengevolge kleiner.

In het vijfde gebied zijn behalve in de Sampoeng nog kleine krachten in de Kali Setali en Kali Baroe voorhanden.

In den eersten staat op pag. 315 is het resultaat weergegeven van de door den Dienst voor W. en E. geëxploreerde waterkrachten op Java.

Het tweede staatje meldt het aantal beschikbare waterkrachten in de vijf onderscheidbare gebiedsdeelen van Java, waarbij is gerekend met een rivierdebiet over de negen achtereenvolgende gunstigste maanden van het jaar. Daarnaast is opgesteld het vermogen van de reeds ontgonnen waterkrachten in Kilowatt uitgedrukt.

Waterkrachtexploitatie en exploratie op de overige eilanden van Insidende.

Sumatra. Ontgonnen zijn een waterkracht aan de Ketahoen (zie onder 6, centrale Tis aan het meer van Tds), aan de Air Loesang voor de mijnbouwonderneming Simau (1300 P.K.), aan de Tala ng Oeloe, de oude centrale van Rcdjjang Lebong (800 P.K.), alle in de residentie Bcngkoeioe; voorts aan de Koerandji en Lochoekparakoe van de N. I. Portlandcement Mij, te Indarocng (2500 P.K.), aan de Salidari rivier van de niuribouw Mij, Salida (1000 P.K.), aan de Koeriman van de mijnbouw Mij, Equator, boven Pajakomboeh (Mangani) (1000 P.K.), alle ter Sumatra's West-kust.

Concessies voor waterkrachtuitbouw zijn verleend:

In Zuid Sumatra:
1. Voor landbouwondernemingen aan de Wai Tapoen in de Lampoengsche Districten, aan de Air Paseinah in Paldmbang, aan de Patanirivier in Sumatra's Oostkust.

2. Voor stikstofindustrie aan de Air Aloesi (Paldmbang) en aan de Asahanrivier (op de grens van Sumatra's Oostkust en Singkel).

3. Voor stikstof of chemische industrie aan de Ombilinrivier.

Van Staatswege zijn verkend de Air Moesi (100.000 P.K.) en het Ranaumeer (20.000 P.K.) in Zuid-Sumatra; de Ombilinrivier met het nicker van Sinjkajuk (16.000 P.K.), de Agam (10.000 P.K.) en de Anai (4000 P.K.) in Midden Sumatra; de Asahan (600.000 P.K.) met haar groot waterbekken het Tobameer en de Peusanganrivier

(100.000 P.K.) met het Tawarmccr in Noord Sumatra.

Hoewel slechts een zeer klein gedeelte van (lit eiland is geexplorerd met het bijzondere doel om zijn rijkdom aan waterkracht te bepalen, kan ah vaststaand worden aangenomen, dat de waterkrachtrykdora groeter is dan op Java en de groote waterkrachten met achterliggende meer- gebieden voor toekomstige chemische industrieën en electricitac van zware berglijnen, zooals die

ontdekt van zeer groot vermogen, echter zoover in het binnclnd gelegen, dat zij voor ontgin- ning voorloopig niet in aanmerking komen.

Van het, alleen door de rivieren toegankelijke binnenland met zijn geweldigen plantengroei en gestadigen rogenval in de onherbergzame uitgestrekte oerboschen, geeft Dr. Nieuwenhuis, in zijn „Dwars door Borneo" een duidelijk beeld. Na diens Uekendo tochten hebben ambtenaren B.B., officieren en petroleumexplorateurs ver-

OMSCHRIJVING.	AantaU	Totaal minimum vermogen in turbine P. K.	Toclichtingen.
Op de kaarten opgespoord, doch nog niet nader onderzocht, met een vermogen van 50 tot 1000 P.K.	222	} 672.000	De grootste is 14.000 P.K.
meer dan 1000 P.K.	223		
Hiervan zijn vermoedelijk economisch ontginbaar 448.000 P.K. Van Gouvernementswege nader onderzocht, waarvan:			
a. volledig opgenomen, ontworpen en begroot	18	83.300	De grootste met ± 10.000 P.K.
b. in aanbouw	3	9 550	
c. uitgebouwd en in bedrijf	6	4 050	
In concessie uitgegeven waarvan: a. met uitbouw nog niet begonnen ..	11	4 435	Van deze in totaal 790.775 P.K. worden 368.200P.K. door geregelde water- waarnemingen gecontro- leerd.
b. in aanbouw	4	4 310	
c. uitgebouwd en in bedrijf	9	3 130	
Benut volgens vergunningen tot wederopzeggens	863	10.000	
Totaal		790.775	

OVERZICHT VAN DE OP EIND 1923 BEKENDE WATERKRACHTEN OP JAVA.

GEBIEDSDEELEN.	Beschikbare waterkrachten.	Ontgonnen waterkrachten.
1. Batavia, West Prdanger en Banten..	227.500 K.W.	12.600 K.W.
2. Midden en Oost Pr6anger met Tjero- hon	336 500 K.W.	17 090 K.W.
3. Midden Java	182.500 K.W.	8 220 K.W.
4. Soerabaia, Pasoerocan en Kediri ...	166.500 K.W.	2 240 K.W.
5. Besoeki	70.500 K.W.	670 K.W.
Totaal beschikbare waterkrachten	983.500 K.W.	
Totaal ontgonnen waterkrachten		35.820 K.W.

Opmerking: Hierby wordt gerekend met rivierdobieton over de nogen achtereenvolgende gun- stigste maanden van hot jaar.

van Peinatangsiantar naar de Tobavlakto en van Tobingtinggi naar Bengkoeloe zeer geschikt zyn. Do boringing van kalkstikstof uit do lucht door groote waterkrachtcentralen, zooals in Noorwegon, is een voorbeeld ter aansporing, om ook in Insulindo mot zyn groote watervallon een dorgelyke Industrie te ontwikkelen.

Verdor biedt (lit aan natuurschoon zoo rijke eiland vele kleino waterkrachten, waarvan de afgolegon mijn- on landbouwondernomingen een dankbaar gebruik maken.

Borneo. In de stroomgebieden van de Kapoeas in de Westcrafdeeling van Borneo, van de Barito, Mahakam of Kootairivier on Kajan in do Zuider on Oostorafdeeling, zyn waterkrachten

schoidene malen do binnenlanden van de Noord- en Oostzijdc van het eiland bezocht en de aanwezigheid van stroomversnollingen bij constanto grooto hooveelhedon water ontdekt.

Selibe^A. Door de onderzoekingstochten van do nevon Sarasin, de reizen van den zendoling Dr. A. C. Kruyt, den bekendon geologischon mili- tairon verkenningstooht (1898) naar het Poao- meer van den gooloog R. Fennema en den kapi- tein van don Gonoralen Staf P. A. Gallas, waarbij crstgenoemde het leven liet, is Middon Sel6bds meer bekend geworden; doch eerst na de tweede Boni-expeditie in 1906 kon gedacht worden aan exploratio voor land- en mijnbouw.

Hoewel hot eerste spoorlijntjo van Makassar

het binnenland openlegt, zullen nog vele jaren verlopen eer waterkracht voor algemeene licht- en krachtvoorziening zal worden ontgonnen.

De groote waterkrachten in do Poso (200.000 P.K.), de Malili (150.000 P.K.), in de La as (golf van Tolo) en in de Mamasā (100.000 P.K.) hebben dan ook voorloopig alleen waarde voor toekomstige grootindustrieën.

Door den Dienst voor W. en E. zijn in het Maliligebied opnamen verricht voor krachtuitbouw ten behoeve van toekomstige ijzer- en nikkelaf- brikten uit de ertsen nabij het Towoetimecr. Een concessie voor waterkrachtuitbouw aan de Ma- inasariwier werd verleend aan een consortium, voor de stichting van een kalkstikstoffabriek of voor electrochemische en electrometallurgische fabrieken. In Noord Selebes zijn door den mijnbouw waterkrachtwerken uitgebouwd, als Totok 400 P.K., en Bola'ang Mongondow, doch deze zijn minder bekend.

In hetTondanogebied^zyn door den Dienst voor W. en fT^wSterkrachten verkind (20.000 P.K.) en gereserveerd voor toekomstigen aanleg van elektrische tramwegen.

De overige eilanden van den Archipel zijn nog niet verkend, doch uit de rapporten van militaire en geologische expedities blijkt, dat hier en daar groote waterkrachten aanwezig zijn.

Het electriciteitswezen. *De electriciteitswetgeving* berust ten eerste op het „veiligheidsreglement“, Ind. Stb. 1910 no. 406 : (gewijzigd volgens Ind. Stb. 1917 no. 212, waarbij dan nog is te letten op de ter zaak geldende bepalingen van Ind. Stb. 1917 no. 497, en Ind. Stb. 1919 no. 245), dat het toezicht opdraagt aan den Dienst van het Stoomwezen. De voornaamste bepalingen zijn neergelegd in de artikelen 2, 3, 6, 10 en 1; daarbij zijn, bij beschikking van den Directeur der B. O. W., bijzondere bepalingen vastgesteld betreffende elektrische installaties, additioneel aan art. 2 sub 19 tot en met 26 van het veiligheidsreglement; en wel: *a.* Als normen gelden de veiligheidsvoorschriften voor elektrische sterkstroominstallatieB, vastgesteld en uitgegeven door het KoninklijkInstituutvanIngenieurs; *b.* afwijkingen van de onder *a.* genoemde normen vereischen bijzondere goedkeuring (zie bijlagen R1 en R2 van het blijvend gedeelte van het jaarboekje van genoemd Instituut).

Ten tweede berust de electriciteitswetgving op de bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik van geleidings voor elektrische verlichting en het overbrengen van elektrisch arbeidsver- mogen door middel van electriciteit, neergelegd in Ind. Stb. 1890 no. 13, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1917 no. 41. Hierbij wordt onderscheid gemaakt voor: ten eerste leidingen, die uitsluitend loopen over gronden by 66n bijzonder persoon of eene bijzondere onderneming in gebruik (gronden waarop de aanvrager eigendoms-, erfacht-, op- stal- of individueele bezitsrechten uitoefent voor eigen gebruik), en ten tweede alle andere sterkstroomleidingen. Voor de eerste soort wordt de vergunning verleend door den Directeur van Gouv. Bedr. totwederopzeggens en voor de tweede soort leidingen door den Gouverneur Generaal voor een bepaalden tijd van hoogstens veertig jaren, welke termijn echter later voor verlenging vatbaar is. Voor beide gevallen is het aan te ra- den, alvorens eenig werk te doen verrichten, zich te wenden tot den Dienst voor W. en E., die in

deze aangelegenheid alle voorlichting geeft. In het kort samengevat moet in het eerste geval de aanvrager een gezegeld verzoekschrift, gericht tot den Directeur van Gouv. Bedr., indienen bij het Hoofd van plaatselijk bestuur of van gewes- telijk bestuur, binnen wiens ressort het uit- gangspunt der leidingen gelegen is. Daarbij is een bewijs over te leggen van ingezetenschap van Ned.- Indief,indiende vergunning geschiedt voor of ten name van eene naamlooze vennootschap, een bewijs, dat de vennootschap in Nederland of in Ned.-Indie is opgericht en in Ned.-Indie is gevestigd of behoorlijk vertegenwoordigd. Hiervoor is meestal een exemplaar der statuten voldoende en een bewijs, dat de aanvrager ge- machtigd is namens de vennootschap op te treden. Voorts zijn aan te geven de stroomsoort (met of zonder nulleder), aantal perioden en van welke spanning zal worden gebruik gemaakt.

De in te dienen teekeningen (in tweevoud) moeten bestaan in een situatietekening, schaal 1 *it*, 500 of 1 a 1000, en een plattegrond van de kruising der leiding met wegen, spoorwegen, elektrische leidingen, schaal 1 a 20, een en ander met duidelijke aanwijzing van alle ondersteu- ningspunten. Op de situatietekening moet de loop der geheele leiding juist worden aangegeven en voor elk gedeelte der leiding moet daarop worden vermeld: *a.* of boven- dan wel onder- grondsche leidingen zullen worden gebezigd; *b.* het aantal geleiders; *c.* het materiaal, waaruit deze vervaardigd worden; *d.* de doorsnede per geleider in vierkante millimeters; *e.* de hoogste stroomsterkte in ampères, welke toegelaten zal worden; *f.* bij bovengrondsche leidingen de hoogte der leidingen boven den grond (het voorgeschre- ven minimum voor laagspanning is 5 M.), de plaats en de soort van alle on- tiersteuningspunten (houten of ijzeren masten, muurhaken enz.); *g.* de kruisingen met we- gen, spoor- en tramwegen en andere elektrische leidingen (in het bijzonder tdegraaf en telefoon), cventueel ook de palen en draden van deze laatste.

Op de teekeningen der kruisingsplaatsen moet de plaats van de kruisende elektrische leidingen en de constructiedelen daarvan nauwkeurig zijn aangegeven, voorzoo- der deze minder dan 7 M. verwijderd zijn. Tevens moet volledig blijken welke de afmetingen, de constructie en de ge- bezigde materialen zijn: *a.* bij bovengrondsche leidingen, van de ondersteuningspunten ter weerszijden, der kruising, cventueel de uchoron daarvan, de dwarsarmen, de isolatoren en isola- torpennen, de bliksemafleiders, cventueel het vangnet en do wijze waarop dit elektrisch gelei- dend met de aarde is verbonden; *b.* bij onder- grondsche leidingen van de kabels (ook de diepte daarvan onder den beganen grond), de wijze van afdekking, de opstijgende en de afwerking daarvan.

Van de te bezigen draad of kabel, isolatoren enz., moet eventueel een monster worden gezon- den. Het monster van den draad of de kabel moet van voldoende lengte zyn, doch minstens 0,30 M.

Zoodra de leidingen, ook al is het slechts over een kleinen afstand, zooala b.v. by het kruisen van een open baren weg of van een erf, dan aan een ander toebehoort, over gronden loopen, welke niet uitsluitend door den aanvrager word on ge- bruikt, moet voor den aanleg en het gebruik van

de goeclio leiding een vergunning worden aangevraagd conform Ind. Stb. 1890 no. 13, dug to richten tot den Gouverneur Generaal. Nadat de vergunning is verkregen, moot zij binnen een jaar zijn aanvaard, door het storten van de bij de vergunning bepaalde waarborgsom en het indienen van een gezegelede verklaring, waarbij de vergunninghouder zich onderwerpt aan de voorwaarden, waarop de vergunning is verleend. Voorts moeten de leidingen binnen een, bij de vergunning te bepalen tijdsverloop in gebruik zijn gesteld. Op verzoek kunnen de termijnen door den Directeur van Gouv. Bedrijven worden verlengd.

Wat de vergunningen voor leidingen voor levering van stroom aan derden betreft, hieraan kan een uitsluitend recht voor het betrokken gebied worden verbonden, waarbij dan eene verplichting tot stroomlevering wordt opgelegd. Een en ander is in de vergunningsvoorwaarden nader omschreven.

Verder zijn termijnen vastgesteld voor aanvaarding der vergunning, voor een ernstig begin met den aanleg der leidingen en het in gebruik stellen van deze. Met den aanleg mag eerst worden aangevangen, nadat op de plannen de goedkeuring van den Directeur van Gouv. Bcdr. is verkregen. Zij moeten voldoen aan vastgestelde voorschriften, waarvan een exemplaar bij den Dienst voor W. en E. verkrijgbaar is gesteld. De plannen zijn in tweevoud bij genoemden Dienst in te dienen en moeten vergezeld zijn van een verklaring van het Hoofd van den P. T. T. dienst, waaruit blijkt dat deze, in verband met de aanwezigheid van zwakstroomleidingen, met den voorgenomen aanleg zich geheel kan vereenigen. De ingebruikstelling der leidingen mag niet geschiedt dan na goedkeuring door den Dienst voor W. en E. en deze verleent eerst toestemming, nadat een gezegelede verklaring is overgelegd, waaruit blijkt dat aan alle voorschriften is voldaan.

Verscheideno gewesten hebben verordeningen vastgesteld voor bovengrondsche leidingen voor hooge spanning, naar welke de eigenaar van hoogspanningsleidingen zich te gedragen heeft. Voorts heeft de vergunninghouder te rekenen met het gebruikinuken van gronden, waarbij is to raadplegen Agrarische Regelingen van J. Polak.

Ten slotte rest te vermelden, dat voor het oprichten van een elektrische centrale vergunning noodig is van het Hoofd van plaatselijk bestuur, waarvan de bepalingen zijn opgenomen in Ind. Stb. 1.836 no. 11, zie ook Ind. Stb. 1917 no. 497.

In do vergunningsvoorwaarden zijn gestipuleerd: de duur der vergunning, het uitsluitend recht of gedeeltelyk uitsluitend recht tot stroomlevering en de verplichting tot stroomloving en de beperkingen dozer verplichting; de voorwaarden voor aansluiting en de tarieven, het te storten waarborgkapitaal, het systeem van stroomloving, de uitvoering en herziening der plannen, do eischen van het bedrijf en de naastingsbepalingen.

Het opwekken van elektrischen arbeid voor levering aan do publioko licht- en krachtvoorziening dateert van het begin der twintigste eeuw. Nagenoeg tegelykertyd we rd zoowel door don Staat als door particulieren voor het eerst electriciteit opgewekt met stoom als beweegkracht en eerst een tiental jaren daarna met olionio-

toren. Van de particuliere opwekkingsbedrijven is de Algemeene Nederlandsch Indisch he Electriciteits Maatschappij (de Aniem) een der jongste bedrijven van groot vermogen. Zij begon te Soerabaja in 1911 met een Dieselmotor van 800 P. K. on richtic in 1914 een stoomcentrale op van 2 X 1250 K. W. In 1907 spande de Bandoengsche Electriciteits Maatschappij (sedert 1920 Gebeo) de ladingnetten van het distributiebdfrijf voor electriciteit uit waterkracht. In 1914 ging de Nederlandsch Indische Gas Maatschappij te Batavia cr toe over, naast haar verlichtingsbedrijf uit stoenkoolgas, elektrische energie van be- duidenden omvang to leveren, en daarna, om- streeks 1914, volgde de Solosche Electriciteits- Maatschappij met een aanmerkelijke uitbreiding van haar centrale en in 1919 ook de Electriciteits Mij. Medan..

Sedert dat tijdstip ging de electriciteitsvoorziening met groote schreden vooruit.

De Aniem heeft in hare centrale Semampir te Soerabaja thans zes stoomketels en zes turbines vooreen vermogen van ruim 10.500 kilowatt en een uitgebreid leidingnet in de gemeente Soerabaja ; zij levert bovenelien stroom aan het elektrisch trambedrijf ter plaatse. Te Semarang we rd na de gereedkomst van de waterKrafeltcentrale Toentang hoofdzakelij stroom geleverd uit deze centrale. Genoemde maatschappij heeft elektrische opwek- en dis trib utie be dr ij ve n te Soerabaja, Semarang, Ala lang, Pasoeroean, Salatiga, Jogja, Magelang, Pekalongan, Poerwardja (alwaar de voorziening deels uit waterkracht geschiedt), Tegal (overgenomen van de N.V. Tegalsche Machinefabriek Braat), JCediri.. (overgenomen van Heemaf) on Tjerebon. —

Ook de Nedeelandsch Indische Gas Maatschappij heeft niet stilgezeten; zij begon met opwekking van energie met kleine installaties te Batavia, waar zij thans een moderne stoomcentrale bezit van twee turboaggregaten, elk van 3200 kilowatt, en twee andere, elk van 1500 kilowatt, met een elektrische spanning van 7200 volt. Zij heeft voorts elektrische bedrijven voor algemeene licht- en krachtvoorziening gesticht to Makassar, Mfdan, Bindjaa en Paldmbang, en in 1924 een overeenkomst met den Staat gesloten voor wederzijdsche stroomlevering. De Staat levert energie uit de waterkrachtwerken Oebroek enKratjak.

Voor do kleine elektrische centrales blijkt de opwekking met oliomotoren, Dieselmotoren, voordeelijker te zijn dan do opwekking met stoom. Bij een olieprijs van / 40 por ton van 1000 K.G. bedragen de stroomopwekkosten nog geen 2 cent por kilowattuur af generator, terwijl bij de stoomcentralen van gering vermogen (eenheden beneden de 6000 kilowatt capaciteit) de opwekkosten 4 cent of meer per kilowattuur bedragen, bij een kolenprijs van / 20 por ton en kolen van 7000 calorieen. Onder opwekkosten wordt verstaan de uitgaven aan brandstof, bediening en gewoon onderhoud der centrale. Bovendien zijn dezo Dieselmotoren eenvoudiger in bedrijf en gemakkelijker te vorplaatsen naar niouwe centralen. Bit is de reden, dat de meeste kleine be- drijfjon gebruik maken van oliomotoren.

Buiten de twee genoemde groote, good uiterusto lichamen, zijn verscheideno kleine maatschappijen govormd en hebben gewestelijke radon en gexneenton er zich oveneens voorge- spannen.

STANDAARDBLAD VOOR NEDERLANDSCH-INDIË, VAN KRACHT VAN AF 1 JANUARI 1924.			
	Spanningsoort.	Spanning.	TOEPASSING.
	Wisselspanning. (50 perioden per seconde) als onderdeel van driefasensysteem.	110*	Alleen in aansluiting aan bestaande netten en voor netten waarvoor concessie is verleend voor 1 Januari 1924.
		127*	
		190	Alleen in aansluiting aan bestaande netten en voor netten waarvoor concessie is verleend voor 1 Januari 1924.
		220	
		220*	Als lampenspanning alleen in aansluiting aan groote krachtinstallaties.
		380	Alleen voor groote krachtinstallaties.
		500	
		3000	In aansluiting aan bestaande netten en indien 6000 volt bezwaren oplevert.
		6000	
		15000	Indien 30.000 volt belangrijke bezwaren oplevert.
	30000		
		Hoogere spanningen worden voorloopig niet genormaliseerd.	
	Gelijkspanning.	110	Voor opzichzelf staande installaties.
		220	
440		Voor kracht indien draaistroom bezwaren oplevert.	
600		Voor krachtinstallaties in bestaande tramnetten.	
£P	Tractiespanningen worden voorloopig niet genormaliseerd.		
<p>De spanningen zijn in volt uitgedrukt. * Tusschen faseleider en nulleider. <i>Definitie :</i> Onder bedrijfsspanning wordt verstaan de spanning tusschen de leiders by onbelasten toestand van het net. <i>Opmerking:</i> De grenswaarden der spanningen, waarbij onderdeelen van een installatie kunnen worden toegepast en de fabricage- en beproevingspanningen zullen bij normalisatie van deze onderdeelen worden behandeld.</p>			
<p>1. Hoofdsysteem voor overbrenging en verdeling is draaistroom van 50 perioden per seconde. Voor verdeelsysteem voor draaistroom met lage spanning wordt het vierleiderstelsel toegepast, behalve bij bijzondere krachtinstallaties. Uitzonderingen kunnen zijn: Spoor en Tramwegen en ondernemingen welke voor haar doel noodzakelijk een speciale stroomsoort of frequentie behoeven, alsmede op zichzelf staande fabrieks- en huisverlichtingsinstallaties, waarvoor gelijkstroom kan worden toegepast.</p> <p>2. Alle hier niet genoemde, in gebruik zijnde spanningen en stroomsystemen kunnen bij aansluiting aan en uitbreiding van bestaande installaties gehandhaafd blijven.</p>			
Normalisatie van bedrijfsspanningen boven 100 volt voor elektrische Bterkstrominstallaties in Nederlandsch-Indië.			

Opgave van andere lichamen dan de bovengenoemde:

1915. N.V. Maatschappij Electra te Toeloengagoeng.

1917. N.V. Banjoewangi Electriciteit Compagnie te Banjoewangi met uitzondering van de haven.

1917. N.V. Probolingangsche Electriciteits Mij. te Prabalangga.

1919. De gemeente Padang.

1919. De gemeente Pematangsiantar.

1920. De gemeente Madioen, uit waterkracht.

1920. Het gewest Pranger Regentschappen te Tjandjoer en Garoet.

1920. N.V. West Borneo Electriciteit Mij. te Pontianak.

1920. Het Gewest Besoeki te Djember op Bandawasa met concessie voor elektrische leidingen; het bedrijf wordt echter beheerd door de Besoekische Electriciteit Mij.

1920. N.V. Deli Maatschappij te Berastagi (Oostkust Sumatra).

Er zijn nog vergunningen uitgegeven voor aanleg en gebruik van elektrische leidingen voor verlichting en krachtoverbrenging aan personen of naamloze vennootschappen, welke nog niet in bedrijf zijn gesteld, onder meer te Djombang, Rangkasbetoeng, Telokbetoeng, Sabang, Sibolga, Panaraga en Alagetan, en Lawang.

Door den Dierist voor Waterkracht en Electriciteit werd het initiatief genomen tot het normaliseeren van de elektrische spanningen in Nederlandsch-Indië, waarvan het resultaat in de tabel op pag. 318 is nergelegd.

Dit zoogen. standaardblad is vastgesteld overeenkomstig de besluiten van de vergadering voor de Normalisatie van elektrische spanningen in Nederlandsch Indië, gehouden te Bandoeng op 30 Juli 1923.

Eveneens wordt de tariefpolitiek door voorlichting en samenwerking van genoemde dienst in goede banen gelid. De eenheid in de tarieven berust op de beginselen van het gemengde tarief (vast recht plus kilowattuur verbruik) met toepassing van den verscheidenheidsfactor, naar welken het strooinverbruik duurder wordt belast in de uren van grootste verbruik (spertijd van 5 uur 's middags tot 11 uur 's avonds). Eveneens worden stroombegrenzers voorgestaan. In het algemeen wordt het juiste standpunt ingenomen, al of niet met stroombegrenzer, vrijheid heeft in de koud van zijn lampen op van de lichtverdeling in zijn huis. Voor de talrijke Indische bevolking, met 66n, hoogstens twee lichtpunten in iedere woning, is het abonnententarief (betaling per lichtpunt) van toepassing.

Het totaal aangesloten vermogen op de openbare electriciteitsbedrijven op Java bedroeg in begin 1924: 33.470 kilowatt met een totale maximum in belasting van 15.220 kilowatt. Deze getallen zullen in de komende jaren sterk stijgen. Het aantal vergunningen voor den aanleg en het gebruik van elektrische leidingen is van 45 in 1918 toegenomen tot 94 in 1924; het aantal plaatsen, waar elektrische stroom in het openbaar wordt geleverd, is van 14 in 1918 toegenomen tot 27 in 1924, met achtereenvolgens 66n miljoen tot 1,7 miljoen inwoners.

Van de verschillende Staatsbedrijven met eigen

electricisch vermogen en stoom als opwekkingskracht zgn te noemen:

De Bankatwinning. Deze heeft in de centrale Mantoeng een vermogen van 4000 K.W. (draai-stroom 6000 volt 50 perioden) met 2000 K.W. reserve. Onlangs is deze centrale uitgebreid met twee turboaggregaten, elk van 2000 K.W. vermogen, terwijl van de oude installatie 2 X 1000 K.W. aggregaten werden afgestaan aan de Boekit Asammin (Paldimbang), zoodat het totale geïnstalleerde vermogen te Mantoeng thans 8000 K.W. bedraagt.

De geleverde arbeid uit de oude aggregaten bedroeg in de laatste jaren ongeveer 17 miljoen K.W.U.

De Ombilin kolonotginning, een der oudste ondernemingen in den archipel, welke voor haar bedrijf electriciteit toepast (sinds 1902). Het oude krachtwerk Sawah Loento heeft een geïnstalleerd vermogen van 4000 K.W. (draai-stroom 6000 volt 50 perioden) en wordt thans voor de ontginning van in de nabijheid liggende nieuwe kolenvelden vers terkt met de nieuwe centrale Tajaeh aan de Ombilinrivier, met een vermogen van 4 x 2000 K.W. (voorloopig 2 X X2000 K.W.). De uit de oude centrale opgewekte energie bedroeg in de laatste jaren ruim 10 miljoen K.W.U.

De Boekit Asam kolonotginning, met een aanvangsvermogen van 2000 K.W. in de centrale Tandjoeng (bij Moearabinnin). Evenals de Poeloe-laoetsteenkolemyn aan de Zuid-Oostkust van Borneo, is deze myn nog in het eerste ontwikkelingsstadium.

De Gemeenschappelijke Mijnbouw Mij.Billiton, met een elektrische centrale met Dieselmotoren als aandrijfkraft; het geïnstalleerde vermogen van deze centrale bedraagt 9800 P.K., waarmede in 1923 ongeveer 16 miljoen K.W.U. werd opgewekt. De generatorspanning, 3000 volt, wordt getransformeerd tot 30.000 volt en door een 30 K.M. lange hoogspanningsleiding naar de verbruikerscentra gebracht. De gebruiksspanningen bedragen 3000 en 500 volt.

Het opgestelde generatorvermogen van krachtwerken in Nederlandsch-Indië bedroeg in begin 1924:

In waterkrachtwerken ongeveer 25.000 K.W.

In calorische krachtwerken „ 95.000 K.W.

Totaal ongeveer 120.000 K.W.

In 1910 bedroeg dit totaal nog geen 12.000 K.W.

Van de electricische onderdelen in de bedrijven van de petroleumvoorbedrijven (Tjepoe, Pangkalan-brandan, Balikpapan) is weinig bekend. **LUYPEN (EDMUNDUS SYBRANDUS)**. We rd f geboren te Hoofdplaat, Staats-Vlaanderen (Z), 3 Juni 1855, en overleed te Batavia 1 Mei 1923. Na de humaniora te hebben doorlopen aan het klein seminarie te Oudenbosch, begon hij op 18 jarigen leeftijd de studie van wijsbegeerte en godgeleerdheid aan het grootseminarie te Hoeven, waar hij 7 Juni 1879 de H. Wijding ontving. Daarna legde de jonge priester zich te Regensburg eenige jaren bijzonder op de kerkmuziek toe. Te zelfder tyd ontwikkelde zich zijn neiging tot het religieuze leven, welke hij volgde door 26 Sept. 1883 te Mariendaal by Grave in de Sociëteit van Jezus te treden. Na eenige jaren van gebed en studie was hij werk-

zaam aan het St. Willibrordus college te Katwijk, tot hij in 1889 de reis naar Indie aanvaardde. Daar verbleef hij 8 jaren op Flores als pastoor van Maoemdr. waar hij veel van de heerschende koorts en de liden heeft gehad en heeft gezorgd, dat de jongensscholen, de meisjesscholen en de woning der Eerw. Zusters naar het gezondcr L61a werden overgebracht. Te Maoemdre ontving Monseigneur de pauselijke breve van 21 Mei 1898, die hem tot titulair bisschop van Orope en Apostolisch Vicaris van Batavia benoemde. De bisschopsconsecratie ontving Mgr. Luypen den 13 Nov. van hetzelfde jaar te Oudenbosch uit de handen van Mgr. Leyten, bisschop van Breda, die regent was van het seminarie, toen de wijddeling daar studeerde.

Den 25en Sept. 1899 betrad Mgr. Luypen als bisschop weer den bodem van Nederlandsch-Indie, dat hij in alle richtingen heeft doorkruist. Op een vormreis 1908—9 naar Selbds en de Kleine Soenda Eilanden werd hij ziek en sinds dien tijd is Mgr. Luypen altijd min of meer lijdende geweest, waardoor vooral reizen hem bezwaarlijk word.

In 1901 werd hij benoemd tot Ridder in de ordo van den Nederlandschen Leeuw. In 1904, bij gelcgenheid van zijn zilveren priesterfeest, toonde zich de belangstelling der Indische Katholieken o. a. door het schenken van den kunstvollen preekstoel in de kathedraal te Batavia.

17 6. y **WARDENAAR (JOHAN WILLEM BARTHOLOMEUS)**. Geb. in 1787 te Semarang, overleden 30 Jan. 1869 te Soerabaja. Hij was een zoon van Mr. Willem Wardenaar, die 1809—1811 Raad van Indie was, en werd opgeleid, als cadet voor de genie aan de toenmalige Artillerie en Marine-school te Semarang.

Als sous-lieutenant werd Wardenaar aide du camp van Maarschalk Daendels en door dezen bevorderd tot kapitein der genie. Met den kolonel-ingenieur Cornelius te Soerabaja heeft hij o. a. hospitaal, kazernc, werf, constructiewinkel en verlegde havenhoofden helpen tot stand brengen. Bij de invoering der landrenteregeling in 1813 werd Wardenaar waarnemend collector der landrevenue en in 1817 kollekteur der landelijke inkomsten in de residentie Soerabaja. Van die functie werd hij in 1834 ontheven en benoemd tot Assistent-Resident van Bodjonegoro; doch hij vroeg toen zijn pensioen aan. Hij heeft veel gedaan voor de kennis der oudheden van Madja-pahit door zijn opgravingen en metingen in het tijdvak 1813—1816, van welke resultaten Raffles gebruik maakte voor zijn grootte werk, zonder den naam van den gewez^n kapitein-ingenieur Wardenaar te vermelden.

NATUURMONUMENTEN. Evenals in Nederland heeft zich in Indie de wenschelijkheid doen gevoelen om sommige gedeelten van het land, bepaalde terreinen, met al wat moeder natuur daar heeft gewrocht en laat leven, te vrijwaren tegen elke onnoodige schennis van menschen; hetzij dat d'ze vrijwaring geschiedt ten behoeve van de wetenschap, dan wel ter bescherming van bepaalde diersoorten om uitsterven of althans plaatselyk uitsterven zooveel mogelijk tegen te gaan, om verdwijning van zeldzame gewassen te voorkomen, hetzij om een stuk natuurschoon ongerept te bewaren, dus op grond van overwegingen van zuiver acsthetischen aard. Het beoogde doel is alleen dan te bereiken, als de overheid

hulp biedt, en de voorschennis te behoeden ter-reinen onder bescherming neemt van haar gezag. Door een particuliere vereeniging alleen, zie Deel IV pag. 545, kan natuurlijk in (lit opzicht bij langc niet zooveel worden bereikt, als met hulp der Regeering mogelijk is. Welke hulp door de Ned.-Indische overheid is verleend, kan blijken uit de ordonnantie, opgenomen in Ind. Stb. 191 G n°. 278.

Naar deze ordonnantie, waarvan de ponsi-derans slechts verklaart dat maatregelen ter bescherming van rijkdommendernaturwenschelijk zijn, zullen onder „natuurnionumenten" worden verstaan, de door den G. G. als zoodanig aange-zeven, tot het Landsdomein behoorende terrein-gedeelten, waarop door anderen geen rechten worden uitgeoefend en waarvan de zooveel mogelijk ongerepte instandhouding met het oog op de bijzondere wetenschappelijke of aesthetische waarde daarvan in het algemeen belang wenschelijk wordt geacht.

Zoo kreeg dan het woord natuurnomument een speciale beteekenis naast zijn nicer alge-meene, in den zin als de ordonnantie aangeeft. Deze verordening verbiedt elke handeling, waarvoor verandering wordt gebrächt in den bestaanden algemeenen toestand van zulk een monument of verandering ten aanzien van daartoe behoorende of daarvan deel uitmakende zaken, als verzamelen van planten, vangen, worden of dooden van dieren, stichten van brand, laten weiden van vee, enz. Natuurlijk dat uitzonderingen op den regel mogelijk zijn; voor wetenschappelijke doeleinden kan de Directeur van het Departement van Landbouw enz. ontheffing van deze verbodsbepalingen verleenen aan bepaald personen. Deze Directeur heeft ook de bevoegdheid, in overeenstemming met het betrokken Hoofd van gewestelyk bestuur of anderna bekomen inachtiging van den G. G., do aangewezen terreinen te sluiten voor openbaar verkeer.

Tegen overtredingen en ook tegen de poging daartoe, worden in de ordonnantie straffen bedreigd en zij bepaalt tevens wie met het toezicht op natuurnomumenten zijn belast en wie bevoegd zijn de bedoelde overtredingen op te sporen.

Het duurde tot 1919 voor de eerste natuurnomumenten werden aangewezen; sedert dien zijn er by herhaling nieuwe bijgekomen. Een enkele maal were! de beschermende hand weder van een reeds aangewezen terrein afgetrokken. Zoo zijn dan thans als natuurnomument in den zin der ordonnantie de navolgende terreinen door het Gouvernoment onder zijn hoede genomen:

In de residentie Bantem, het Danocmeer met omringende inoerasgronden, onder den naam „Natuurnomument Danocmeer", doch slechts voor zoo lang als meer en moerasgronden niet noodig zijn, deels of geheel, ten behoeve van de ontginning van waterkrachten; voorts het Prinseneiland, hetwelk van den zetter in het Staatsblad als natuurnomument den naam Prinseneiland ontving, benevens hot schierciland Oodjoeng Koelon, Ind. Stb. 1921 n°. 683.

In de residentie Batavia, het Natuurnomument Klein Kombuis, bestaande uit het eil. van dien naam, Ind. Stb. 1921 n°. 683.

In de residentie Pradanger Regentschappen, afd. Tjiandjoer, district Soekangegara, het Nat. mon. Takoka; afd. Bandoeng, district Tiwid6i, hot

district Damiaradja, het Nat. mon. To mo, welko alle bestaan uit nauwkeurig aangewezen boschgedeelten: afcl. Tasikmalaja, het eilandje Noesa Gede in het meer van Pendjaloe, welk eil. in 1921 officieel herdoopt is in Koordersiland en als Nat. mon. denn(iam„KQordersnijuurinunicnt" ontving; in de afd. Bandoeng, district Bandoeng, een terrein, dat den naani verkieg van „Jung-huhnaturmonument", zie voor een en ander Ind. Stb. 1919 no. 90. In afd. en distr. Garoet, het Nat. mon. Telaga Bodas (zie ook Ind. Stb. 1924 no. 43); in afcl. Tjandjoer, distr. Tjibeber, Nat. mon. Tjadas Malang; in afd. Bandoeng, distr. Tjiwidaej, Nat. mon. Tjigenteng-Tjipanji II; afd. Soekaboemi, distr. Palaboehan, de Nat. montn. Soekawajana-Palaboehan Ratoe en Tangkoeban Prahoe-Palaboehan Ratoe; afd. Bandoeng, distr. Tjiwidaej, het kratermeer Telaga Patenggang en in de afd. Soekaboemi, distr. Tjibadak, Nat. mon. Tjimoengkat, zie Ind. Stb. 1919 no. 392; in de afd. Bandoeng, distr. Bajongbong, een terrein on tier den naam Nat? mon. Papandjankrater, Ind. Stb. 1924 no. 43.

In de residentie Pckalongan, afd. Batang, distr. Soebah, de Nat. montn. Peson Soebah I en II, Ind. Stb. 1919 no. 392; en voorts het boschgedeelte bekend onder den naam Oeloelanang Ke-tjoeboeng, Ind. Stb. 1922 no. 765.

In de residentie Banjoemas, afd. Bandjarne-gara, distr. Singamerta, twee boschgedeelten onder de namen Pringamba I en II, benevens stukken van het eil. Noesa Kambangan en de rotseilandjes Karangbolong en Widjakocsoema, onder de namen Noord Noesa Kambangan I en II.

In de residentie Semarang, afd. Djapara, distr. Bandjaran, drie terreinen van de houtvesterij Keling, genaamd Keling I, II en III, Ind. Stb. 1919 no. 90; in de afd. Salatiga, distr. Oengaran, het Nat. mon. Geboegan-Goenoeng-Oengaran, en distr. Ambarawa het Nat. mon. Sapakoeng-Tdlamaja, zie Ind. Stb. 1924 no. 43.

In de residentie Rembang, afd. Blora, distr. Djepon, twee gedeelten van do houtvesterij Tjabak, onder de namen Nat. montn. Tjabak lenll, Ind. Stb. 1919 no. 90.

In de residentie Madioen, afcl. Panaraga, distr. Pocloeng, de Nat. montn. Goenoeng Pitjjs en Goenoeng Si Gogor; in de afd. Madioen, distr. Tjaroban, het Nat. mon. Klangoen-Saradan, zie Ind. Stb. 1924 no. 43.

In de residentie Pasoeroean, het Nat. mon. Tengger-Zandzee, Ind. Stb. 1919 no. 90; in de afd. Loemadjang een boschgedeelte onder den naam Nat. mon. Ranoe-Koembolo, Ind. Stb. 1921 no. 683; in de afd. Prabalingga, distr. Tengger, het Nat. mon. Rande Panic Regoelo, Ind. Stb. 1922 no. 765.

In de residentie Kediri, afd. Kediri, distr. Paro, twee boschgedeelten, als Nat. montn. Besawa-Goenoeng Keloet-Gadoengan en Jlanggis-Goenoeng Keloet-Gadoengan, Ind. Stb. 1919 no. 392.

In de residentie Besoeki, afd. Bandawasa, distr. Besoeki, het Nat. mon. Soeigi. Kolboe-Ijangplateau; afd. Djember, district Poeger, de Nat. montn. Wutangan, Poeger I tot V, distr. Majang, de Nat. montn. Tjoramani-Sempolan I tot VIII; afd. Panaroekan, distr. Pradjekan, de Nat. montn. Pantjoer Idjen X en II; afd. Banjoewangi, distr. Ragadjampi, do Nat. montn. Djanggangan-Ragadjampi I en II, Ind. Stb. 1919 no. 392. Voorts

Supplement.

in de afd. Panaroekan, distr. Pradjekan, de Nat. montn. Tjcing en Kawah-Idjen-Merapi-Oengoep-Oengoep; afd. Banjoewangi, distr. Genteng, het schiereil. Djati-Ikan en het schiereil. Poerwa; afd. Djember, distr. Poeger, het eil. Noesa Baroeng, Ind. Stb. 1920 no. 736.

In de residentie Bengkoeloe, drie terreinen onder de namen Bengkoeloe Rafflesia Nat. montn. I, II en III, Ind. Stb. 1919 no. 90.

Tn de residentie Lampoengache Districten, het eil. Krakatau, Ind. Stb. 1919 no. 392 en 1925 no. 15, en Verlaten Eiland, Ind. Stb. 1925 no. 15.

In de residentie Paldmbang, afd. Paldmbang-sche Bovenlanden, onderafd. Lematang-hoeloe, het Nat. mon. Boengamas-Kikim, Ind. Stb. 1919 no. 392.

In de residentie Djambi, de in de afd. Bangko gelegcn grot Hoeloe Tiangkoe, Ind. Stb. 1919 no. 90.

In de residentie Sumatra's Westkust, het Nat. mon. Baringin-Sati, gevormd door een terrein met waringin in de kom van Fort van der Capellen, slechta 15.60/14 Meter, Ind. Stb. 1921 no. 683; voorts in de afd. Batipoeh en Pariaman, het Nat. mon. Anaikloof, Ind. Stb. 1922 no. 765.

In de residentie Tapiannoeli, afd. Bataklanden, distr. Silindoeng, Nat. mon. Dolok-Saoet, Ind. Stb. 1924 no. 43.

In de residentie Manado, de bovenste vulkaankegel van den Goenoeng Lokon en een terrein Goenoeng Tongkoko-Batoeangoes, Ind. Stb. 1919 no. 90.

In het gouvernement Seleb's en Onderhoorigheden, het Nat. mon. Bantimoeroeng waterval, Ind. Stb. 1919 no. 90.

[In de residentie Bali en Lombok, afd. Zuid Bali, het Nat. mon. Sangch, bestaande uit een voor heilig gehouden bosch van pahalabomen, waarvan tempelbouw mag worden gekapt, na verkreng vergunning van het Hoofd van gewest. bestuur, Ind. Stb. 1919 no. 90.

In de residentie Amboina, bij de hoofdplaats, hot Rumphius Nat. mon., en in West Nieuw Guin6, het Lorentz-Nieuw-Guine-Nat. mon., Ind. Stb. 1919 no. 90, en voor zoover het laatstgenoemde betreft ook Ind. Stb. 1920 no. 736.

De nieuwste van de hier aangegeven terreinen, omtrent welke aard uit deze opgave niet nader blijkt, zijn gedeelten van in stand te houden wildhoutbosschen."

NOESA BAROENG. In Januari-Februari van 1924 zijn op (lit eiland metingen verricht; kaarten zijn echter tot nu toe niet verkrijgbaar. Het geheele eiland bestaat uit een zeer geaccidenteerdc kalkformatio. Aan de Zuidkust kan slechts op 66n plaats worden goland, bij Kandangan, alwaar een natuurlijke binnenhaven is, beschut tegen de branding; aan de Noordkust is weinig branding en daar kan o.a. by Djerock en Koedoe worden geland. De bodem is bijna geheel be-groeid met wildhoutbosch, hier en daar met goede houtsoorten. Groote roofdioren, koinon er niet voor, of leven herten, varkens en grijze apen, ook enkele gvooto slangen. Van de vogelsoorten worden die hoonders en de groene duif vermeld. De grond wordt door de bewoners van den overwal niet, althans niet meer, als gewyd beschouwd. By G. B. cld. 9 Oct. 1920 no. 46, Ind. Stb. 736 is Noesa Baroeng opgenomen onder de natuurmonumenten.

I : 几ANDAWASA (BONDOWOSO). AfdoeIing en 21

regentschap van de residentie Besoeki, strekt zich sedert 1921 niet inder nit. tot de Noordkust; de districten Besoeki - en Mlandingnn. behalve onder-distr. Wringin, gingen over naar de afd. Panaroekan. Ind. Stb. 1921 no. 444 : het district Pradjekan met het ljdjn-plateau we rd a an Bandaxvasa toegevoegd. De grenzen West en Noord worden nu gevormd door de afd. Panaroekan, Oost door de afd. Banjocwangi. Voor 17 ondernemingen, vermeld in het oorspronkelijke artikel, leze men 9; bijgevoegd worde al- daar: 5 koffiëondernemingen. waarvan een tevens veeteeltonderneming.

Ult. 1923 telde de hoofdplaats bijna 15.000 inwoners, waaronder 425 Europeanen, bijna 950 Chineezen en bijna 850 Arabieren

BANJOEWANGI—Afdeling van de residentie Besoeki. Het aantal inwoners bedroeg naar de telling van 1920 269.599, waaronder 744 Europeanen, 1770 Chineezen, 690 Arabieren en 59 an de re Vreemde Oosterlingen. In 1922 kwam over den Kendeng-rug een verbinding tot stand met de afd. Djember. De uitvoer van pisang naar Aisralra is gelcidelijk toegenomen, en geschiedt th a ns voor een waarde van on ge veer / GO.000 per jaar. Het aantal suikeronder-nemingen ging terug van 3 tot 1 : in het district Gentdng zijn een theeonderneming, een vezel- en een serehondememing, elders in de afdeling 2 sereholiefabrieken en een klapperoliefabriek. Aan de Zuidkust, waar zich een smal strand heeft gevonn da an de Radjgawesi- baai, worden schildpadeieren gczocht door pach- ters uit Poeger : schildpadden komen daar thans minder voor dan vroeger, tengevolge van de jacht, we ike stroopers er op maken.

BESOEKI. Vroeger contr6le-afd. district van de afd. en het regentschap Bandawasa, thans alleen district van de afd. en het regentschap Panaroekan, residentie Besoeki. Het grenst ten Oosten thans aan het district Panaroekan, ten Zuiden aan de afdelingen Bandawasa en Djember. Het district telt 112 desa's met ruim 65.000 bewoners, waaronder een aantal Europeanen, Chineezen en Arabieren, ongeteerd als vermeld in het oorspronkelijke artikel.

BESOEKI. Vroeger hoofd^laats van het gelijknamige gewest, daarna van de control-afd. van dien naam der afd. Bandawasa, is thans slechts districtshoofdplaats van het district Besoeki, afd. Panaroekan. In 1923 we rd de plaats aangedaan door 28 stoopisepen met ruim 187.000 M*. netto inhou

DJEMBER. Afdeling van de res. Besoeki, telt volgens 无 in Nov. 1920 gehouden volkstelling 674.460 inwoners, waaronder 1278 Europeanen, 3825 Chineezen, 211 Arabieren en 53 andere Vreemde Oosterlingen. De afdeling bestaat uit de districten Djember, Kalisat, Majang, Rainbi-poejji, Tanggoel, Poeger en Woeloehan. Er zyn 69 erfpachtsondernemingen, op ruim 60.000 bouw grond, waarop koffië en rubber wordt verbouwd, op 669 onderneming thee.

Een tiental tabaksondernemingen bezigen voor hun gewas jaarlijks ± 20.000 bouw van de bevolking gehuurden sawahgrond. In het Zuid- westen heeft de suikeronderneming Djatiroto een „rietaanplant van 2000 bouw/

LOW (PIETER, JOHAN; FREDERIK). Geboren 22 Mei 1856 te Helder, overleden 24 September 1924 te San Remo, werd 23 December 1879

aangestekl tot 2e luitenant der Infanterie van het O.- l. leger. Achtcreenvolgens doorloep hij clc subalterne rangen. were! in 1900 bevordord tot nja- joor en in 1903, na volbrachten diensttijd, eervol uit den militairen dienst ontslagen.

Louw schreef „De 3e Javaansche Successieoorlog 1746—1755“, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1889. Op voordracht van genooid Genootschap were! Louw door het legerbestuur daarna beschikbaar gesteld voor de bewerking van een historisch onderzoek op koloniaal inilitair gebied van den Java-oorlog 1825—1830. Van zijn hand verschenen Deel I 1894, Deel II 1897, Deel III 1904 : de volgen de Deelen IV—VI werden be- werkt door den toenmaligen kapitein der Infanterie van het O.-T. leger E. S. de Klerck. Offici- eele waardeering van Louw's arbeid bleek uit zijne bepoeming tot ridder in de orde van Oranje Nassau!

LEEFTIJD SKLASSEN. Een vorm van maatschappelijke groepering, die over de geheele wereld bij verschillende primitieve en half- beschaafde volken wordt aangetroffen, is de indeeling in leeftijdsklassen, d.w.z. in groepen van personen van gelijke sekse, die zich in de zelfde levensperiode bevinden. Elk van deze klassen heeft in den regel haar eigen rechten en verplichtingen en bezit gewoonlijk ook een bijzondere kleederdracht of lichaamsversiering, die haar van de andere onderscheidt. Een van de karakteristieke kenmerken der instelling is verder de afzondering van de aankomende jongens en jongelingen, veelal onder oplegging van het verbod tot omgang met vrouwen, ter- wijl voor deze groep ook dikwijls een initiatie plaats vindt. Overeenkomstige gebruiken, hoe- wel in minder strengen vorm, worden hier en daar gevolgd ten opzichte van de huwbare meisjes. Aan het huwelijk gaat gewoonlijk een periode van ongebonden geslachtenlijk verkeer vooraf.

Waarom heeft deze merkwaardige instelling nu haar ontstaan te danken ? Hieromtrent zijn de meeningen verdeeld. Schurz, zocht de oorzaak voornamelijk in de natuurlijke tegenstellingen tusschen de beide sekse in hun verhouding tot het gemeenschapsleven, vooral in den bij de vrouwen slechts zwak ontwikkelden, daav- etegen bij de mannen in hooge mate aanwezigen drang tot onderlinge aansluiting. Deze „Geselligkeitsstriebe" verschaften den mannen reeds dadelijk een overwegenden invloed, toen zich uit de genealogische groepen grootere gemeen- schappen begonnen te vormen. Gelijko belangen en neigingen, dezelfde wenschen, zorgen en levensbehoeften, bevorderden de nauwere aansluiting van hen, die zich op deze zelfde levens- hoogte bevonden. De ook nu nog bij tai van volken voorkomende pubertietaceremonieën brachten een natuurlijke scheiding tusschen twee levensperiodes. In zijn eenvoudighen vorm gaf dan ook het instituut der leeftijd- klassen een indeeling te zien in drie groepen: kindsheid, huwbare jeugd en gchuwde vol wasenen. Hieruit ontwikkelden zich onder den invloed van verschillende factoren de meer gecompliceerde stelsels met een indeeling in een

H. Schurz. Altersklassen und Mannertinde; Berlin, 1902

groeter aantal klassen, die elk voor zich een afzonderlijke plaats in de inaatschajip innemen.

Volgens Schurz zou verder in deze instelling nog gezien kunnen worden, een primitieve, maar daarom niet minder merkwaardige poging tot beperking van de gevarren, welke de maatschappelijke aanensluiting bedreigen bij het bestaan van een niet aan banden gelegd geslachtelijk verkeer. De afzondering der tot een klasse verenigde huwbare jongelingen schonk toch gelegenheid, het sexueel verkeer op jeugdigen leeftijd te verhinderen, terwijl — door hun in een latere periode het leven in vrije liefde toe te staan — de gehuwde volwassen mannen op natuurlijke wijze tegen mededinging der jongeren werden beschermd.

De geheime genootschappen en mannenbonden van het type, dat vooral in Melanesia wordt aangetroffen, zouden voorts beschouwd moeten worden als een voortgezette ontwikkelingsvorm der leeftijdsklassen.

De door Schurz verkondigde theorieën werden geheel of grotendeels overgenomen door Wundt, Lasch, Meinhof, Weulc, Ed. Meyer, Webster c.a., en vinden ook nu nog aanhangers ¹⁾). In-tusschen hebben zich met betrekking tot het ontstaan der leeftijdsklassen ook andere inzichten gevormd. Zoo stelt Pr. W. Schmidt b.v. tegenover de voornamelijk op psychologische gronden berustende beschouwingen van Schurz de resultaten van het onderzoek in cultuur-historische richting, welke hierop neerkomen, dat zowel de initiatie der jongelingen, als het stelsel der leeftijdsklassen, behooren tot den totemistischen beschavingskring ²⁾). De initiatie, die in den regel gepaard gaat met een af-zonderingstijd, besnijdenis, mutilatie en pijn-ingen, had ten doel, de jongelingen tot volwaardige mannen te stempelen en hen in te brengen in de overleveringen en gebruiken van den stam, huwelijksgebruiken, enz. In deze gewoonte, die een markante scheiding bracht tusschen twee levensperiodes, zou de oorsprong van het systeem der leeftijdsklassen moeten worden gezocht ³⁾). Voorts is Schmidt nog van meening, dat de mannenbonden niet, zooals Schurz dacht, een organische voortzetting zijn van de leeftijdsklassen, doch beschouwd moeten worden als een poging tot verweer tegen den invloed van vrouwelijke overmacht, voortspuitende uit het moedrecht.

Zijn dus de niceningen over de oorzaken, die tot het ontstaan van het leeftijdsklassen-stelsel hebben geleid, nog verdeeld, in ieder geval mag wel aangenomen worden, dat het een van de

i) Dr. G. Buschan. Illustratio Volker kun do; 2tc Aufl. Stuttgart. 1922: Bd. I.

^{a)} W. Schmidt und W. Koppers. Volker und Kulturen; Regensburg, 1924, I, S. 238—246.

³⁾ Vgl. ook Dr. B. Schupli. Some remarks on circumcision in India; Tijdschr. Bat. & ; en- LX, 1921, biz. 404—

⁴⁾ Aangeeteekerd wordt nog, dat van Gennep onderscheid maakt tusschen do initiatie-riten, naaante zij een wijcing boogven van de introdo in de leeftijdsklassen, in do toomgroep, of in do geheime genootschappen en mannbonden op magisch-religieuzen of politieken grondslag. (Les rites do passage; Paris, 1909, Chap. VI).

ouclste on oorspronkelykste instellingen der menschelyko samenleving is. De vraag, die gewettig schijnt, of niet de initiatie in het algemeen religieuzen ondergrond kan gehad hebben, moge hier verder onbesproken blijven.

In Ned.-Indie is een typisch voorbeeld van het Jeeftijdsklassen-systeem te vinden by den stam der Marind-anim, de bewoners van het Z.W.deel van N. Guine ¹⁾. Iedereen, man of vrouw, meisje of jongen, behoort tot een der klassen, welke alle moeten worden doorloopen. Een bevordering per saltum is dus uitgesloten.

Voor do kinderen van beide geslachten heeft men de namen *konakon*, pasgeborenen, kind, en *kanlara*, kind van den leeftijd van eenige jaren.

Men onderscheidt verder de volgende klassen :

Mannelijke kl.

1. P a t o c r, kleine jongens ;
2. A r o i - p a t o e r, jongelingen en ongehuwde ionse mannen, die in het jongelingenhuis verblijf houden; jonge ongetrouwde maⁿ (in den regel verloofd) ;
3. W o k r a v i d, getrouwde man ;
4. E w a t i, oude mannen ;
5. M e a k i m, id. (ongetrouwde).
6. A m n a n g i b,
7. S a m b a n i m, (Mes-Meakim)

Vrouwelijke kl.

1. K i v a s o m, kleine meisjes ;
2. W a h o e k o e, grotere meisjes met schaamschort en eerste haarverlengsels ;
3. Kivasom-
■ i w a g, huwbare meisjes ;
4. I w a g, ionse vrouw (de meesten zijn verloofd) ;
5. S a v, ongetrouwde vrouw ;
6. M e s - I w a g, oude vrouw.

De eerste vier mannelijke en de eerste drie vrouwelijke klassen zijn weer in groepen onderverdeeld.

Elke klasse heeft t haar bijzondere opschik en kenmerkende haardracht. De karakteristieke haartooi der Marinds, de haartressen (*majoeb*) met de daaraan bevestigde verlengsels van plant-aardig materiaal, is voor alle leeftijdsklassen verachillend. Ook de hierboven bedoelde groepen hebben weer een afzonderlijke haardracht. Een beschrijving van de vole, over het geheel zeer ge-compliceerde kapsels en van de lichaamsversiering dor verschillende klassen valt echter buiten de grenzen van dit artikel. Hiervoor moge worden verwezen naar de beschrijvingen en afbeeldingen in de werken en artikelen van Nollen, Van de Kolk, Vertenten, Wirz e.a. Enkele karakteristieke onderscheidingssteekken zullen hieronder in het kort worden vormeld.

Van den a r o i - p a t o o r wordt het lichaam mot root zwart gemaakt. De w o k r a v i d

i) Dr. P. Wirz. Die Marind-anim von Hollandisch-Sud-Nou-Guinea; Hamburg, 1922. Pr. H. Nollen. Les differentes classes d'age dans la societe kaia-kaia; Anthropos IV, 1909.

^{a)} Voor de spooling der klasse-namen wd gevolgd het Marindneesch woordenboek van J. van de Kolk en P. Vertenten. (Weltvre-den, 1922).

krygt de eerste haarverlengsel; het lichaam wordt nog zwaart gehouden, doch inag nu geolied worden. Als e w a t i begint de jonge man de penisschelp te dragen; deze wordt afgelegd bij overgang naar de klasse der in e a k i in, waarna de man den bekenden penisgordel draagt. De a m n a n g i b gebruikt bovendien voor bedekking van het membrum virile nog de penisschelp -dop.

Als wahoekoe krijgt het meisje de eerste haarverlengsels en begint het de schaamschort (*noah*) te dragen. In de derde leeftijdsklasse wordt begonnen met de versiering van het lichaam door littekens (*scarificatie*). Overigens onderscheiden de klassen en groepen zich in hoofdzaak door de verschillende haardrachten.

De duur van het verblijf in de klassen is zeer verschillend en aan vrij groote schommelingen onderhevig. Aroi-patoer blijven de jongens slechts korten tijd, soms enkele maanden. De A v o k r a v i d blijft niereedere jaren in zijn klasse. E w a t i is de jonge man ook gewoonlijk vele jaren. De meisjes en jonge vrouwen blijven tamelijk lang in de verschillende klassen, de w a h o e k o e ongeveer tot de intrede der puberteit, de i w a g k i v a s o m en i w a g meerdere jaren.

De overgang van de ene klasse naar de andere wordt, op een enkele uitzondering na, met grooten luister gevierd.

De meisjes en jonge vrouwen blijven doorgaans in het huis van de moeder wonen tot zij getrouwd zijn. De jongelingen en ongehuwde mannen worden echter afgezonderd. Op eenigen afstand van het dorp ligt het jongelingsverblijf (*golad*), uit een of meer huizen bestaande. Hier moeten zich overdag de aroi-patoer, w okravind en e w a t i ophouden. Alleen 's nachts komen zij in het dorp terug om in het mannenhuis (*otiv*) te slapen. De e w a t i geniet echter reeds een groote vrijheid; hij neemt aan alle feesten en spelen deel en vervult daarbij zelfs een hoofdrol. Voor de jongelingen van de eerste twee klassen wordt het verbod om met vrouwen in aanraking te komen vrij streng gehandhaafd. Tegen overtreding waakt de pleegvader (*binahor*), meestal iemand zonder kinderen, die daartoe door de ouders wordt aangewezen. De jongen komt na zijn opnemings in het jongelingshuis onder diens voortdurend toezicht. Hij slaapt in het mannenhuis naast den *binahor* en moet 's avonds bij zijn vuur zitten. Nadat hij e w a t i is geworden is hij den *binahor*'e an ge-hoorzaamheid meer verschuldigd.

Aan deze gewoonten, n.l. de afzondering in het jongelingshuis en het adoptiesysteem, Hgt kennelijk de bedoeling ten grondslag, het geslachtelijk verkeer voor het huwelijk onthans op jeugdigen leeftijd te verhinderen. Het gevolg is echter geweest, dat het jongelingshuis geworden is tot een plaats, waar sexueele misbruiken veelvuldig voorkomen.

Ook het meisje krijgt bij overgang naar de tweede leeftijdsklasse, dus als zij wahoekoe wordt, pleegouders, den *jarang* en zijn vrouw; doch zij blijft bij haar moeder inwonen.

Bij de naburige stammen komt het systeem der leeftijdsklassen eveneens voor; de tegenstellingen tusschen de klassen verminderen echter, naarmate zij verder verwijderci wonen van het Marindineesche gebied. Zoo wordt b.v. het jongelingshuis aangetroffen bij de J e e - a n i m,

bij de Westclijk, en ook bij Oostelijk wonende stammen, tot diep in het Engelsch gebied, doch de strenge afzondering der jongelieden Rent men daar niet. Zelfs bij de Marinds van het binnenland wordt de afscheiding niet zoo streng gehandhaafd als aan de kust, terwijl het adoptie-systeem met *binahor* en *jarang* er veelal onbekend is.

Van de overige deelen van Ned. Nieuw-Guind zijn geen leeftijdsklassenstelsels bekend, die op dezelfde grondslagen berusten als bij de Marindanim. De verklaring hiervan mag wellicht worden gezocht in de door Van Eerde aangetoonde aanwezigheid van verschillende beschavingsgebieden op het eiland, waarvan het Zuidelijk deel, voornamelijk het Marindineesche gebied, het minst beïnvloed werd door vreemde cultuurelementen*).

Terwijl bij de Marinds het stelsel der leeftijdsklassen nog den vorm van een maatschappelijke groepeerings heeft behouden en er geen verband valt aan te toonen tusschen deze instelling en de geheime ma- en iemo-diensten, hebben de geheime erediensten der mannen van typisch Melanesisch karakter, die in het Noorden van het eiland veel voorkomen, aanleiding gegeven tot de vorming van groepen, welke men onder zeker voorbehoud ook als leeftijdsklassen zou kunnen beschouwen.

Hoewel de strekking van deze bonden hoofdzakelijk van religieuze aard is, valt hun invloed in sociaal opzicht niet te miskennen. Dit blijkt al dadelijk hieruit, dat de aankomende mannelijke jeugd in dit gedeelte van N. Guind overal een op zich zelf staande klasse vormt, waaraan gedurende een vrij langdurige afzonderingsperiode in geestenhuis of tempel, de gebruiken van den stam en het ritueel van den eredienst worden onderwezen. Een tweede klasse vormen de volwassen, ingewijde jongelingen met de jonge mannen, terwijl de oudere mannen en grijsaards ook een afzonderlijke klasse uitmaken.

Met tai van plaatselijke wijzigingen komt deze gewoonte voor langs de geheele N.-kust, ook in het voormalige Puitsche gebied. Het geestenhuis of de tempo J, bestemd tot afzondering van de mannelijke jeugd, waarvan de toegang steeds aan vrouwen en kinderen verboden is, wordt nog onder verschillende namen (*da/ma, daram, deram, seram, mau*, enz.) langs de geheele kust-streek en de daarvoor gelegen eilanden aangetroffen*). In de onmiddellijke nabijheid van de tempels liggen de jongelingshuizen.

Op de Schouteneilanden worden door de *insoe-* en *k'bor'kbor'iceatan*, oorspronkelijk puberteitsfeestzjn, meisjeb en jongelingen tot afzonderlijke klassen gewijd. Na de feesten, die met tai van ceremonien, tijdelijke opsluiting, bcsnijdenis voor de jongens en taouage voor de

1) J. C. van Eerde. Indonesische en Melanesische beschavingsgebieden op Nicuw-Guind; Tijdschr. Aardr. Gen., XXXVIII, 1921, biz. 823, en XXXIX, 1922, biz. 510.

*) Vgl. P. Wirz. Dies und jenes liber die: Sentanier und die ticheimkulte im Norden von Neu-Guinea. Tijdschr. Bat. Gen., LXIII, 1923.

3) Nova-Guinea III. (G.A.J. van der Sande, Ethnography and Anthropology), biz. 286, 301, 142. Wirz, o. c.

meisjes, gcpaard gaan, mogen de ingcwijden voortaan alleen met den namn van *insos* en *k'bor(kobor)* worden genoemd on geroepen. Do *insos* behoort nu tot de gctrouwde vrouwen, terwijl de *k'bor* verder in het jongelingenhuis wordt opgovoerd voor het huwelijk en onderricht ontvangt in de gewoonten van den stam en in alle mannelijke bezigheden *).

Omtrent het bestaan van leeftijdsklassen bij de bevolking van het binneland kan op het oogenblik nog niets worden gezegd. Wei wordt, op enkele uitzonderingen na, ook hier een strenge afzondering tusschen de seksen onderhouden en komen jongelingenhuis en mannenhuizen bij verschillende stammen voor. Bij de bevolking van Beraoc staan de jongelingenhuisen als ooeivaarsnesten op een hoogen, gladstammigen boom. De dwergachtige bewoners van Centraal N. Guiné (Pesechem, Timorini enz.) hebben ook mannenhuizen, waarin de jongens bij intrede van de pubertit worden opgenomen. Bij de bewoners der Swart-vallei zonderen de meisjes zich eerder dan bij andere stammen van de jongena af²⁾. Doch van een bepaald stelsel van leeftijdsklassen wordt in de literatuur over deze volksstammen nergens melding gemaakt.

Blijkens een recente mededeeling van Pr. J. van de Kolk bestaat op de Tanimbar-eilanden een inderling in leeftijdsklassen, die, naast meerdere verschillen, ook veel punten van overeenkomst vertoont met die van Zuid Nieuw Guiné³⁾.

Kinderen van beide geslachten heeten tot ± tweejarigen leeftij *metimjar* (*memeje*= rood); van ± 2 tot 15 jaar *kangir*. Hierop volgen de mannelijke en vrouwelijke leeftijdsklassen:

1. T a b r i w a m b e, naast b a t d a r e w a m b e; leeftijd 15—17 jaar.
2. T a b e r i m a n g - t o l a s, naast b a t d a r e l l i n g - k a t e m a n; leeftijd 17—20 jaar.
3. T a b e r i m a n g - a s r i o i, naast b a t d a r e s o c l d o e n i r; leeftijd 20—25 jaar.
4. T a b r i s i l a i, naast b a t d a r e s i l a i; leeftijd 25—35 jaar.
5. M a n s l i a i a r, de „grootte getrouwde Jui“, man non en vrouwen van 35—45 jaar.
6. M a k e n a r, oude mannen, naast b a t - m a k e n a r, oude vrouwen; leeftijd 45—60 jaar.
7. M a k e n e w a s i a r, grijsaards, naast b a t - m a k e n e w a s i a r, besjes; leeftijd boven de 60 jaar.

Afzondering van do jongelingen vindt niet plaats. Volgens van Iloevell slapen editor do jonge mannen's nachts bij voorkuur in de *lingat*,

*) Feuilletau do Briaⁿ. Schouten- en Paido-cinnden. Med. Enc. Bur., XXI, Batavia 1920. F. J. Jens. Het insos- en het k^oborfeest op Biak en Soepiori. Bijdr. Kon. Inst., DI. 72., 191G, biz. 405 e.v. F. J. F. van Hasselt. Iets over do Room-Scram ...; Tijdschr. Bat. Gon., LX, 1921, biz. 109 e.v.

²⁾ L. A. Snell. Ecnige gegovens betreffendo de PfiCchem van Center. N. Guinea. Bull. No. 68 Maatsch. Nat. Ondcrz. Ned. Koi. Vgl. verder de medodcelingen van Van Nouhuys en Wirz in Nova-Guinea, DI. VII, biz. 19; XVI, /1924, biz. 42, 68.

³⁾ Jos. van de Kolk. Leeflijdsklassen op do Tanimbar-eilanden; Bijdr. Kon. Inst., DI. 80, biz. 601—607.

cen buiten het dorp gelegen huis, waar de mannen ook bijna den gcheelen dag doorbrengen, waar gemeenschappelijk wordt gegeten en sago-wccr-drinkgelagen worden gehouden¹⁾. Karak-teristiek is ook het strenge verbod (*loambe*) voor de jongeliceden van beide skacan, dio in de eerste leeftijdsklasse zijn, om met personen van het andere geslacht te spreken. Bit verbod wordt opgeheven bij overgang naar do tweede leeftijdsklasse.

Elke klassc heeft weer een eigen kleederdracht en vorm van lichaamsversiering. Bekend is de fantastische wijze, waarop de jongelingen der tweede leeftijdsklasse zich opschikken, o.a. met de groote, halve-maanvormig geplooidc doeken op het hoofd²⁾.

Bij de opneming in de klasse der *taberi wambe*, of bij overgang naar een andere klasse, hebben, in tegenstelling met de gewoonten op Zuid Nieuw Guine, geen feesten plaats.

Het gevoel van saamhoorigheid onder de leden van elke *toeboe* (groep van personen, die ongeveer even oud zijn), is zoogroot, dat de invloed daarvan in alles te bespeuren valt. Als gevolg daarvan vormen de leeftijdsklassen, elk voor zich, een streng aaneengesloten eenheid. Dat bij het bestaan van een dergelijke solidariteit de klassen der jonge mannen, de *taberiar* (pl. van *taberi*), grooten invloed in deze maatschappij moesten verwerven, valt niet te verwonderen. Deze invloed, waarvan dikwyls misbruik gemaakt werd, is thans aan het verdwijnen.

Dat juist het Oostelijk deel van den Indischen Arc hi pel typischo voorbeelden van het leeftijdsklassen-stelsel te zien geeft, is niet bevremdend, wanneer men bedenkt, dat het gelegen is in de onmiddellijke nabijheid van het Australische en Oceanische gebied, waar deze instelling veelvuldig voorkomt. Do mededeelingen, waarin uitdrukkelijk van het bestaan van leeftijdsklassen melding wordt gemaakt, bepalen zich dan ook tot N. Guiné en de Tanimbargroep.

Is dus het instituut der leeftijdsklassen in het overige gedeelte van Nederlandsch-Indie niet bekend? Een direct antwoord op deze vraag is moeielijk te geven. In het algemeen kan gezegd worden, dat doze kwestie nog weinig de aandacht heeft getrokken, zoodat dan ook de ter beschikking staande beschrijvingen van Indone-sische volken weinig of geen aanwijzingen daaronitrent verschaffen³⁾.

Toch vinden wij hier en daar gegevens, die — hetzij op zich zelf, hetzij in onderling verband beschouwd — op een bestaan of een vroeger bestaan der instelling zouden kunnen wijzen (o.a. besnijdenis en (of) tandenmutilatie als cermonie van manbaarverklaring; afzonderlijke nachtverblijven voor jongelingen; georganiseerde klassen van jongeliceden en ongewuudo meisjes; door de adat voorgeselireven kleeding en opschik voor bepaalde leeftijds-groepen).

¹⁾ G. W. W. C. Baron van Hoe veil. Tanimbar- en Timorlaet-eilanden. Tu(Ischr. Bat. Gen., XXXIII, 1890, biz. IBS.

²⁾ Annalen 3lissiehuis Tilburg. XXXVII, 1919, biz. 12 on XXXVIII, 1920, biz. 106.

³⁾ Omtrent de Kei-eilanden wordt uitdrukkelijk verklaard, dat do instelling er niet (niet nicer?) bestaat (H. Gourtjens. Uiteen vreednde wre Id. ^-Hertogenbosch, 1921, biz. 21—22).

Eenc algemeene bespreking van deze gegevens zou de aan dit artikel te stollen grenzen overschrijden. Daarom moge hier worden met het geven van een beknopt overzicht der bij sommige Indonesische volken en volks-groepen bestaande instellingen en gebruiken. De gewoonten bij besnijdenissen zullen daarbij terloops worden vermeld: voor de daaraan toe te kennen betekenis zij verwezen naar de bij onder- volgende overzicht aangehaalde literatuur *)

S e r a n a m b o n g r o e p. Bij de Al-foeren van Seran wordt den knaap bij de intrede der puberteit de *tjadako* aangelegd, hetgeen met eenige plechtigheid gepaard gaat. Voor de incisies heeft deze overgang ook met eenige ceremonieel plaats (*lepas kain kadoc*).

De overeenkomst van het West-Seransche *kakihan* met de geheime mannenbonden van Melanesisch karakter kan nu wel als vaststaand worden aangenomen²⁾. Op de initiatie, die ook weer omstreeks den puberteitsleeftijd plaats vindt, volgt een langdurige afzondering der ingewijden.

Zooval op de Ambongroeijals in de Christen- en Mohammeedaansche negorijen van West-Seran kent men in elke negorij de klasse der *djoedjaro* (ongehuwde meisjes), die onder aanvoering van de *kepala djoedjaro* een clement van beteekenis vormen in het negorijleven. Bij ontvangst van gast- en op bij feestelijkheden treden zij, zo ms nog gekleed in pakejan-tanah, gezamenlijk op. Ook de *ngoenjaric* (jongelingen) worden bij feestelijke gelegenheden c.d. door den *kepala ngoenjaric* aangefoerd.

Tusschen de jongelieden van beide seksen bestaat een zeer vrij verkeer. Gezinsvorming moet, volgens Mr. Holleman, iets van jongeren datum zijn³⁾.

Bij de bewoners van het binnenland van Boeroe is de *hocma-tita*, een open loods zonder eenige omwandling, het verlyf der jongelieden, die hier gemeenschappelijk slapen⁴⁾.

Kleine **8 o e n d a e i l a n d e n.** Op Lombok dient de *oli-maoc* (*koreke*), als balai en als logies voor doortrekkenden. Gedurende een oorlog moesten de jongelingen in de *korcke* slapen. Vrouwen mogen er niet binnen gaan of in de nabijheid er van komen⁵⁾.

Op Flores geschiedde vroeger de besnijdenis voor alle jongelingen uit een kainpong gelijk-tijdig. Na de operatie, die als ceremonie van man-baarverklaring werd beschouwd, en tot een groot feest aanleiding gaf, werden de tanden gevijld.

*) Wilken. Verspreide geschriften, -IAJ., Me. 2? 履孩四7初-旦曲哄火 3吨

²⁾ J. C. van Eer3e. Gegevens betreffende de onderafd. W.-Seran, Tijdschr. Aardr. Gen. 2e S., XXXVJJ, 1920, bk. 531—537.

³⁾ F. J. P. Sachse. Seran; Med. Enc. Bur., XXIX, 1922. Mr. F. D. Holleman. Het adatrechtenrecht van Ambon en de Oeliasers; Amsterdam, 1923. G. W. W. C. Baron van Hoevell. Ambon en de Oeliasers; Dordrecht, 1875.

⁴⁾ J. H. W. van der Miesen. Toeliten op het eiland Boeroe; Tijdschr. Aardr. Gen. 2e S., XXVI, 1909, biz. 240 en 242.

⁵⁾ J. D. H. Beckering. Beschrijving der eilanden Adonara en Loiblem Tijdschr. Aardr. Gen., 2e XXVIII, 1911, biz. 192.

De jongelingen worden 's nachts afgezonderd en moeten op de galerij van het huis overnachten. Tusschen de ongehewden bestond ook hier een vrij verkeer¹⁾.

Op Bali en Lombok trekken eenige inzettingen en gewoonten, in verband met het behandelde onderwerp, de aandacht, ai is ook veel van hetgeen vroeger op deze eilanden inh'eemsch was onder vreemden invloed verdwenen. Evcnals elders, worden de verschillende leeftijden aangeduid door bijzonderheden in kleding, opschik, haartooi, enz.

Gedurende de onmondigheid van den Balischen jongeling zijn er reeds bepaalde tijden in zijn leven aan te wijzen, waarop hij bepaalde rechten en verplichtingen krijgt. Slechts zelden wordt do leeftijd gebezigd om zulks aan te wijzen. Daartoe dienen: de lichaamslengte, de stentzetting, de haarverzorging, het dragen van een kris in den gordel enz". Heeft hij het nu zoover ge-bracht, dan heet hij *troena boenga*: is hij vol-wassen, doch ongehuwd, dan noemt men hem *troena*. Eigen bas wordt de jonge man eerst door zijn huwelijk²⁾.

De intrede van den huwbaren leeftijd (*nieuk da ha*) wordt voor het meisje met een plechtig feest gevierd, waarbij men haar gedurende drie etmalen in een kamer opsluit. Deze afzonde-ringstermin wordt met een feestmaaltijd besloten. Ook het huwelijk moet voorafgaan en voor de jongelingen op 15—16-jarigen leeftijd behoort plaats te vinden, is een plechtigheid, die met grooten luister wordt gevierd. Na de operatie wordt de patient gedurende drie dagen in een donkere kamer opgesloten.

Interessante instellingen zijn echter vooral de vereenigingen van ongehewde jongelingen en meisjes. De volwassen jongelingen vormen te zamen een vereeniging, *se'calia gong of sehaha troena*, waarin zij onder elkaar hun eigen zaken regelen. Zij verrichten lichte diensten, voornamelijk bestaande in het bespelen van de gamelan en het uitvoeren van dansen in de tempels; ook hebben zij een taak bij cereinonen en optochten en bij levering van materialen voor de tempel.

De meisjes worden, wanneer het haar reeds zoo lang geworden is, dat zij het kunnen opbinden, ingedeeld bij de *pesuren* of desa-maagden (*daha desa*). Zij vormen de *iekaha daha* en genieten het voorrecht, eens in de maand geheel vrij bijeen te mogen komen om haar belangten te bespreken en haar werkzaamheden te regelen. In de torn pels vormen zij een koor, dat de gancelan begeleidt; ook verrichten zij nog andere ceremonieel dienste³⁾. Voigens Korn (o.c. biz 63)

¹⁾ J hr. B. C. C. M. van Suetelcn, Endch (Flores), Med. Enc. Bur., afl. XXVI, Weltevreden, 1921; biz. OS, 110, 117, 150, 151 — 153, 180. J. A. van Stavren. De Rokka's van Mid-den-Flores; Tijdschr. Bat. Gen., LVII, 1915; biz. 144—146.

²⁾ V. E. Korn. Het adatrecht van Bali; s-Gravenhage, 1924; biz. 391, 392.

³⁾ van Eck. Schetsen van het eiland Bali; Tijdschr. v. Ned. I., jg. 1878—J 880. F. A. Lieftrinck. Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali; Tijdschr. Bat. Gen., XXXIII, 1890. Vgl. 414 en

415. Korn. Het Adatrecht van Bali, biz. 392.

is de tank der *troena's* en *da ha's* te vergelijken met die van de *boedjang* en *gadis* van Zuid-Su-inatra en de *sinoman* of *kanoman* van Oost Java.

Java. In sonunige streken van Java kent of kende men bepaald organisaties van klassen der ongehuwde jongelingen en niannen en van die der ongehuwde meisjes. Klassic-namen voor ongehuwde jongelingen en in an non zijn (warcn): in Oost-Java, *sinoman*; in Kediri, *djakd*; in Midden-Java, *perdjaka*; in het Z. van de Preanger, *djadjakah*; in Banten, *landjang* (ongehuwde en niet nicer gehuwde mannen); op Ma-doera en Kangean en in Banjoewangi, *lantjeng*; op Ba wean, *perdjaka*. Als klasse-naam voor ongehuwde meisjes kent men in Zuid-Soerabaja, *bydd*; in Oost- en Midden-Java, *kanoman*; in het Z. van de Pranger, *landjang*.

Deze klassen had den een, meestal uit de groep gekozen praes of hoofd, *kepala-* of *loerah-sinoman*, *-kanoman*, enz.; in Banten, *djaro-landjang*. De leden verrichten soma lichte diensten, doch hadden vnl. tot taak, het trefven van toebereidselen voor, en het verleen van hulp bij feesten in de desa. Van den invloed, dien zij in de desa-huishouding uitoefenden, getuigen enkele mededeelingen. Van de *si no man* in Oost-Java wordt vermeld, „zij vormen een staat in den staat", en van de *landjang* in Menes (Ban-ten), „Het was een groep, die zich in overmoed vele vrijheden veroorloofde."*)

Deze klassen zijn so ms als vereenigingen beschouwd en beschreven geworden²⁾. Volgens Van Vollenhoven is zulks echter te wijten aan inisverstand van namen als *kepala-sinoman*, en schijnt men hier slechts te doen te hebben met een bepaalden vorm van onderling of weder-keerig hulpbeloof³⁾. Van een vrijwillige groe-peering is, ook blijkens latere onderzoekingen, geen sprake; we I inisschicn van een door de adat opgelegd instituut. Voorts is de meening geopperd, dat deze inzetting wellicht een Hindoe-Javaanschen, religieus-politiekcn grondslag zou hebben gehad. Dr. Schricke acht ocnwel het tuinnen van een Hindoe-oorsprong niet plausibel, omdat het verschijnsel vooral in min of nicer gelseleerd streken wordt teruggevonden, waar van een intensieve Hindociseering nimmer⁴⁾ rake is geweest⁵⁾.

Wanneer (lit zoo is, zouden wij dan wellicht in deze organisaties, en inisschicn ook in de van eld(*rs bekende klassen der jonge mannen en on-

gehuwde meisjes, de overblijfselen mogen zien van een oud-Indoncsische instelling van sociaal karakter, die zich langzamchand heeft aangepaard aan de verschillende stelsels en opvattingen, die in den loop der tijden elkaar hier hebben opgevolgd? Bestaat dan verder de mogelijkheid dat deze inatellingen dateeren uit een tijd, dat e'e groepering in leeflijdsklassen een onmisbaar instituut vormde in de maatschappelijke structuur?

Niettegenstaande het verschijnsel hier en daar verdwenen, op andere plaatsen geheel verbleekt is, zou een onderzoek in deze richting thans wellicht nog interessante resultaten kunnen afwerpen.

Borneo. Ook bij de meeste Dajaksche stammen brengt de intrede der puberteit de groote verandering me de in de levensomstandigheden van jongens en meisjes. Vooreerst zijn zij nu onderworpen aan de verbodsbepalingen, welke de godsdienst aan de volwassenen oplegt. Tegelij-kertijd vangt de periode van lichaamsversiering en -mutilatie aan, waarbij vooral tattooage, vjing, versiering en zwart maken der tanden, en besnijdenis worden toegepast¹⁾. Bij een groot aantal Dajaksche stammen van de Boven-Ka-poeas- en Melawistreek kent men bovendien nog een eigenaardig gebruik, dat sterk aan de *insos*-feesten der Schouten-cilanden doet denken. Het bestaat hicin, dat de huwbare meisjes van onistreeks 13—15 jarigen leeftijd tijdelijk worden afgezonderd in een soort van withouten kost (*oemboeng*), die in het huis wordt opgesteld. De openiing in de *oemboeng* gaat gepaard met veel ceremonien en een feestmaaltijd. De afzondering duurt so hun een jaar. De radja's laten een enkele inaal ook ms zoons *beroemboeng*; by de gewone Dajaks gebeurt dit echter nooit²⁾.

Tusschen beide seksen bestaat reeds vroeg een vrij verkeer. Afzondering der jongelingen en ongehuwde niannen heeft alleen des nachts plaats. In de groote stamhuizen der Dajaks is gewoonlijk de galcrij de slaapplaats der ongehuwden. Bij sommige stammen bestaan (bestonden) echter ook afzonderlijke verblijven voor ongehuwden (jongelinguhuizen). Zoo zijn b.v. bij de Dajaks in het gebied van de Boven-Seka-jain (West-Borneo) de *panjar*, en bij de Land-Dajaka van Zuid-Scraway de *pangah-raniin* — groote, op palen gebouwde huizen van achthoekigen of ronden vorm, met een spits toelooptend of kegelvormig dak — de verblijfplaatsen van de ongehuwde mannen en vreenideligen. Tevens dienen deze huizen tot bcwaarplaats van de gesnelde koppen³⁾. In het Noordoostelijke deel van het eiland was, volgens een mededeeling van Tromp, bij do ton N. van de Mahakam wo-nende Modang-Dajfiks de *petee*, een voor de wo-ning van het hoofd gelegen gebouw, het verblijf van do ongehuwde mannen en gasten⁴⁾.

1) Dr. A. W. Nieuwenhuis. In Centraal Borneo; Leiden, 1900; I, biz. 36, 37, 234, 235.

2) E. L. M. Kihhr. Schetsen uit Borneo's Westernfdeeling. Bijclcr. Kon. Inst., XLVI, 1896, biz. 63-74.

3) P. J. Veth. Borneo's Westerafdecling; II, biz. 261. H. Ling Roth. The Natives of Sarawak II, p. 5, 156, 157. Wallace. The Malay Archipelago, I, p. 103.

*) S. W. Tromp. Uit do Salasila van Koe-tei. Bydr. Kon. Inst., XXXVII, 1888, biz. 66.

*) Van Vollenhoven, Adatrecht, biz. 513, 527; Pokken«; Eindrcsumc van het omierzoek naar de verplichte die ns ten op Java en Madoera (1903); T, biz. 19; II, biz II 6. (2k(latr< : e.tbunrlcl I.V., 1911, biz. 513 en

³⁾ M. J. van der Pauwert. Een tweetal desa-vereenigingen lot onderling hulpbeloof; Tijd-Hchr. B. B.» XVI, J 899.

³⁾ Adatrecht, biz. 523. Vgl. Mr. S. F. Duurvoort. Rechtspersoncn in de Ned. Kolonien Leiden, 1916.

*) Mr. O. van Bockel. De zuiver Inlandsche /creoniging. (Adatrcchtb.. XIX, biz. 264.)

③) P. (19 J<oo de la l'aille. Over hot grondenrecht onder Javaansch vorstenbestuur. T. Bat. Gen., LIX, 1919, biz. 100. Dr. B. Schricke. Uit de geschiedenis van het adat- grondenrecht. I; ibid. biz. 150 — 151.

Sumatra. In Zuid-Sumatra, bij de Lam-poengers, wordt de knaap door de besnijdenis (omstreeks het 14e jaar) een huwbaar jongeling (*mcranai*). Tandenvijling heeft bij de knapen omstreeks het 16e jaar plaats, bij de meisjes als zij op het punt staan te trouwen¹⁾).

E vena Is op bijna geheel Sumatra, zijn ook hier kleeding en opschik der vrouwen afhankelijk van het al dan niet gehuwd zijn. Van den huwbaren leeftijd tot aan het huwelijk dragen de meisjes talrijke versierselen. Al die opschik verdwijnt, wanneer zij gaan trouwen²⁾).

In de Lam-poengsche districten vormen de huwbare meisjes en de jongelingen elk een klasse, de *moelai* en de *mcranai*. Deze klassen staan onder leiding van de *loea inoekii* en den *toea mcranai*, en nemen, goed georganiseerd als ze zijn, een bijzondere plaats in de samenleving in. De *moelai* en *meranai* treden, evenals de *djoedjaro* en *ngoengare* van de Amb. eilanden, gezaamenlijk op bij de talrijke feesten (*bimbang*) en bij ontvangst van ambtenaren en dergelijke officiële gebeurtenissen. De gamelan, het nationaal instrument van den Lam-poenger, wordt meestentijds door ongehuwde mannen bespeeld. Neuriend worden beurtelings de minneliederen door de *meranai* en *moelai* opgezegd³⁾).

Hoewel niet zoo op den voorgrond tredend als in de Lam-poengs, vormen ook in het overige deel van Zuid-Sumatra de jongelingen (*boedjang*) met de meisjes (*gadis*) een afzonderlijke groep in de samenleving, die haar eigen organisatie heeft. Het speciale gebied der *boedjang-gadis*, waarop zij dan ook vrij onbeperkt heerschen en de anderen slechts als hulp troepen worden gebruikt, zijn weer de feesten (*bimbang*), die een belangrijk onderdeel van het dorpsleven vormen. Hier-bij is de *toeha* of *kepala boedjang* de hoofdperson. In sommige doesoens heeft men ook een *toeha gadis*, of *kepala gadis*. Soms worden hier-voor rustige jongelui uitgezocht; in enkele streken, o.a. in Kroei, is de *kepala gadis* een meisje⁴⁾).

In Midden-Sumatra moeten de jongens (na hun achtste jaar) en de ongehuwde mannen buitenshuis slapen. Zij brengen den nacht door in de *soerau* (bidhuis) of in een der huizen, die niet tot de *roemah g a dang* (familiewoningen) behooren, soms ook in een opzettelijk daartoe gebouwd huis, dat dan eigenaardig *goedang* wordt genoemd. De meisjes worden van haar twaalfde jaar af tot haar huwelijk binnenshuis gehouden en aan vreemde oogen onttrokken⁵⁾; vandaar,

¹⁾ O. L. Helfrich. Bijdrage tot de geogr., geol. en ethnogr. kennis der afd. Kroei. Bijdr. Kon. Inst., 5e Rks, IV, biz. 556, 557, 022.

²⁾ K. H. F. Roos. Aanteekeningen ovec de afdeling Kaer; Tijdschr. B. B., IV, biz. 25—27. G. F. de Bruijn Kops. Overzicht van Zuid-Sumatra; (Amsterdam), 1919, biz. 46.

³⁾ Helfrich, o.c., biz. 560. Dr. R. Broersma. De Lam-poengsche districten; Batavia, 1916, biz. 125—127.

⁴⁾ De Bruijn Kops, o.c., biz. 46. L. C. Westenenk. Memorie van overgave van den aftredenden resident van Benkoelen; Med. Enc. Bur., XXVIII, biz. 73.

⁵⁾ A. L. van Hasselt. Volksbeschrijving van Midden-Sumatra; Leiden, 1882; biz. 247. C. /Lekkerkerker. Land en Volk van Sumatra; Teiden, 1916; biz. 155—137, 144. ~

dat men van deze meisjes zegt, *oempama boc-roeng matanja lepas badamja dikoeroeng*, ze zijn als vogels, die tot zij kunnen rondkijken maar tot opgesloten zijn in de kooi.

Naar het Noorden toe nec met deze afzonderingsgewoonte karakteristieker vormen aan. In Mandailing moeten bij de orang *Loeboe* zoowel meisjes als jongens, die tot zij ongeveer 12 jaar oud zijn *toing* en *dal than* worden genoemd, na het bereiken van dien leeftijd in een afzonderlijke woning (*taicatak*) overnachten. De meisjes komen daarbij onder de hoede van een oude weduwe, hetgeen echter niet verhindert, dat tusschen de jongelui een uiterst vrij verkeer bestaat. Dit wordt vooral in de hand gewerkt door de avond-bijeenkomsten in de meisjeshuizen.

Bij het huwelijk ontdoet zich de vrouw, wier tanden van te voren gevild werden, van haar sieraden en ook van haar naam; zij heet verder *iaama-bodjoe* tot de geboorte van haar eerste kind. Haar man krijgt daarentegen bij het huwelijk juist een nieuwen naam¹⁾).

Deze gewoonten vertoonen veel overeenkomst met de in dit opzicht merkwaardige instellingen der Bataks. Niettegenstaande ook bij hen de maatschappij onder den invloed van Christendom of Islam en bestuursveranderingen, en ook van de groote cultuur-ondernemingen, veel wijziging heeft ondergaan, zijn de overblijfselen van een stelsel, waarin de huwbare jeugd een afzonderlijke klasse vormde, nog duidelijk aan te wijzen. Elk Bataksch dorp heeft (of had tot voor korten tijd) zijn jongelingenhuis, in Mandating en de Zuidlijck Bataklanden *sopo-na-godang*, in het centrale Batakland *sopo*, in Karoland *djamboer*, in Simeloengoen *ball* geheten. Deze huizen dienen behalve tot verblijfplaats van de mannelijke jeugd, in den regel ook tot vergaderplaats en vrecmdelingenvcrblijf. Ook de gehuwde jnalinen brachten vroeger bij voorkeur den nacht in het jongelingenhuis door²⁾).

Een merkwaardig verschynsel, tevens een belangrijke afwijking van de in overige deelen van Ned.-Indie bestaande gewoonten, is het meisjeshuis, de plaats waar de huwbare meisjes den nacht moeten doorbrengen onder toezicht van een weduwe of ongetrouwde vrouw. In To ba, het Z. Batakland en Padanglawas wordt dit huis, waar de meisjes 's avond« bezoeken van de jongelingen mogen ontvangen (*marlandmig*), *bugas podornan* of *partandangan* genoemd. In Karo en Simeloengoen is het meisjeshuis niet bekend³⁾).

In ver band met de mededeelingen van Jousstra⁴⁾ omtrent de sterke vermenging van de Karo-Bataks met Drawidische volksstanunen van Voor-Indie, en het veelvuldig voorkomende Hindoesche type bij de Toba-Bataks, valt nog aan te teekenen, dat voor zoover bekend, het voorkoinen van afzonderlijke slaaphuizen voor ongehuwde meisjes nog aHeen gemeld wordt van

1) J. Kreemer. De Loeboes in Mandailing; Bijdr. Kon. Inst., DL 66, 1912, biz. 308—322.

2) Batakspiegel, biz. 113, 120—124.

*) Batakspiegel, biz. 166. H. Ris. De onderafdeeling Klein-Mandating Oeloe .. .; Bijdr. Kon. Inst., XLVI, 1896, biz. 500—507. Dr. J. Winkler. Die Toba-Batak in gesunden und kranken Tagen; Stuttgart, 1925; biz. 20.

4) Batakspiegel, biz. 9, 107,

sommige Munda- en Dravidastammen van Voor-echter ook nog in andere deelen van Ned. N. Guine Indië, o.a. van de Bhuïyas, Oraons en Kandhs. Deworden aangetroffen.

algemeene naam van deze huizen, waarin ook een Als gevolg van Melanische invloeden komt bij weduwe of oude vrouw toezicht uitoefent, is vele stam men in Noord Nieuw Guineë een inbedeling *djiangadi basa* *).

Als ceremonie van huwbaarverklaring gelden vervullen hebben bij de uit-oefening van de voornamelijk de vijling of het afbeelden der tan-dengeheime eerediensten, doch die tevens verband houdt 2). Dr. Winkler zegt hiervan : „Ohne Zweifel habenmet den leeftgd.

wir es bei dem Mutilieren der Zihne zu tun mit De instellingen en gebruiken, die bij sommige Überresten einer religio's begründeten Indonesische volken worden (werden) aangetroffen, Geschlechtsweihe ... 3).

De inzettingen en gewoonten op Noord-Suma-travoorvorkomen van het leeftijdsklassen-stelsel. Het zou beoogen cvneens afzondering van de klasse dervoor de kennis van de sociale ontwikkeling der gehuwde mannen. Indonesische volken van be-lang zijn, indien aan het

In Atjeh strekt de *meunasah* tot nachtverblijf voorverzamelen van gegevens betreffende dit alle volwassen jongelingen der *gampong* en tevensverschijnsel nieer aandacht werd geschonken, voor alle mannen, die daar tijdelijk verblijf houden **AMAHAI**. Onderafdeeling, zie I biz. 33, zich

en niet in de *gampong* getrouwd zijn. SnouckWestwaarts uitstrekende tot de rivier Wae Tala, Hurgronje nam aan, dat deze in- richting reeds zeerOostwaarts tot de Wafe Kaba. De kust maakt hier twee oud is, ouder dan de tegen- woordige, uit hetdiepe inhammen, in het Westen de Elpa-poetih-baai, Arabisch afgeleide naam van het mannenverblijf, in het Oosten de Teloeti-baai, waar- van Toen de Islam in Atjeh het leven ging beheerschen, laatstgenoemde de belangrijkste is. Aan de heeft men van dat man- nerverblijf tevens een Elpapoetih-baai woont een Christen-bevolking, *gampong*-bedehuis ge- maakt⁴⁾), waarnaast nog enkele heidenen. Er zijn hier twee

Intusschen zijn de gewoonten op dit punt in den klapperonderemingen, Elpapoetih en Awaya, zie laatsten tyd aanmerkelijk gewijzigd en bren- gen de aldaar. De in het oorspronkelijke artikel, s. v. Awaya, meeste ongetrouwde mannen tegenwoor- dig denvermelde teelt van cacao, tabak, notemuskaat en nacht door in de voorgalerij van het ouderlijke huis, koffie, bestaat niet meer; de negorij Awaya heeft ⁵⁾), zich verplaatst, ongeveer 4 K.M. naar het Westen. Aan

De *meresah* van het Gajo-land en de *mendersah* de baai van Elpa-poetih is eenige uitvoer van sago der Alas-landen komen in aard en bestemming naar Amboina en de Oeliasir-eilanden.

overeen met de Atjische *meunasah's* *). In GajoAan de Teloeti-baai woont een, deels Moham- verzamelen zich de jongens en ongetrouwde inan- medaanscho deels Christlycck bevolking. Het nenen hier overdag, om alleen op ctstijden even naar belangrijkste plaatsje aldaar is Tehoroe, met veilige huis te gaan. Volgens Kreemer brengen vnl. de ankerplaats en uitvoer van copra, damar en jongens, die het Koranonderwijs volgen, den nacht in kruidnagelen, middelpunt van een welvarende het dorpsbedehuis door, terwijl de ongehuwde Moslimsche bevolking.

mannen clan veelal thuis verblijven, in het **AMAHAI**. Voorloopige hoofdplaats van de Meergebied en Alas in de mannengalerij, in Gajo gelijknamig onderafdeeling en als zoodanig de Loeuës, waar dat als onvoegzaam geldt, in de groote standplaats van een gezaghebber bij het Bin- rijstschuren⁶⁾), nenenlandsch-Bestuur; sedert 1916 niet meer de

Voor de in Atjeh, Gajo en Alas gebruikelijke hoofdplaats van de afdeeling Scran. Het plaatsje naniën tot het aangeven van den leeftijf of van bestaan ook thans nog uit twee negorijen, Ama- hai en lovensperioden, moge verder worden verwezen naar Soahockoe, beide met een Christenbevol- king; zij het werk van Kreemer, dl. II, biz. 434—3G. hebben elk een kerkgebouw en gezamen- lijk een

Een samenvatting van het voorgaande leidt tot Gouvernements Inlandsche school. De vroegere deze slotsoin: Jict leeftijdsklassen-stelsel als negorij Amahai Islam heeft zich sinds 1899 verplaatst maatschappelijk instelling is in Ned.-Indie alleen in Oostelijk richting over een afstand van 9 K.M. en bekend van Zuid Nieuw Guineë en van de Tanimbar- is thans bekend onder den naam Roctah.

cilanden; waarschijnlijk zal het Van de voprmaligo Portugeesche sterkte op de landtong b* Amahai is tegenwoordig niets meer te vinderij

i) Schmidt u. Koppers. Volker unci Kul- turen ; vinery biz. 244, 246. Zie ook: E. T. Dalton. Descriptive **ELPAPOETIH**. Plants, gelegen op do West- kust Ethnology of Bengal; Calcutta, 1872; p. 142, 247, van do Elpapoetih-baai, bewoond door een Christenbe 248, 272, 295. E. Thurston. 'Castes and Tribes ofvol king. Zij voert sago uit naar Am- boina en do Southern India; Madras, 1909, III, p. 368. 8. E.Oeliasir-eilanden.. In haar nabijheid is cen Peal. On the "Morong"Journ. Anthr. Inst., onderneming, waar op groote schaal klap-percultuur wordt gedroveei/en op kleinoro schaal koffie- en rubbercultuuiy,

⁴⁾ Zie omtrent deze gewoonte en besnijde- nis, Batakspioogl, biz. 164—166. , /J ; **DENGKANG**. Linker-zyrivier van de Sold-rivier

打 (Bengawan) en vroeger ten onrechte wol als do bovonloop van dio rivier aangemerkt. Zij ont- staat in het Zuidon der afdeeling Kladrn uit de samenvloeiing van verachillonde riviereh, waar- van do voornaamste

³⁾ o.c., biz. 38.

⁴⁾ De Atjihors, biz. 63—64.

⁵⁾ J. Kreemer. Atj&h; Loiden, 1922; dl. I, biz. 372. zijn de Kongklangan, do Warn (Simping) en do Onda (Loesah). Deze riviere n vindon hun oorsprong in den

⁶⁾ C. Snouck Hurgronje. Het Gajoland^ ...; Bat.z.g. Wara- driehoek, gelegen op de Zuidelyko l说3·b) 成了被,13知1的.打;Kreemer: o.c., dl, I, hellingen van biz. 387.

⁷⁾ Vgl. Kreemer: o.c., Dl. I, biz. 372.

den Merapi. Bij de laatste uitbarsting van dien berg n.l. zyn groote massa's zand uitgeworpen, waarvan bovengenoemde driehoek het hoofd-reservoir is. Geleidelijk wordt dit zand door de rivieren afgevoerd, tengevolge waarvan dezze zeer sterk zijn verzand en de oorspronkelijke bedding eenige meters is verhoogd. Oni deze reden is de Dengking in haar bovenloop, evenals alle zand-rivieren in de afdeeling Klatidn bedijkt, tencinde — overstromingen zooveel mogelijk tegen te gaan.

DJAMBI. Het artikel over Djambi, hoofd-plaats, Deel I biz. 614, is te wijzigen en aan te vullen met de navolgende gegevens. Zetel van den Resident van het gelijknamige gewest en van den Conitroleur der gelijknamige onderafdeeling. De onderafdeeling met een oppervlakte van 17.295 K.M.² telde volgens de gegevens der in November 1920 gehouden volkstelling 49.730 zielen (46.777 Inl., 2257 Chin., 523 Arab., 39 andere Vreemde Oosterlingen en 134 Europeanen); de hoofdpl. 11.311 zielen (8871 Inl., 1847 Chin., 432 Arab., 39 andere Vreemde Oosterlingen en 132 Europeanen). Op den hoogen rechteroever bevinden zich, behalve het kampement met bijbehorende militaire gebouwen, de woningen der Europeanen, verschillende Gouvernementsgebouwen, ook de wijkon der Inlanders en der Vreemde Oosterlingen. Op den linkeroever liggen enkele kampongs der Inl. bevolking, waarvan de woningen op hooge palen en neuten gebouwd zijn. De plaats bestaat uit 18 kampongs: er wordt dagelijks markt gehouden en tengevolge van de stijging der baten, verkregen door de rubbercultuur der bevolking, is een vrij levendige handel ontstaan. De uitvoer van rubber naar Singapore geschiedt via de hoofdstad, evenals de invoer voor het achterland. Men vindt er twee Europe. handelskantoren en vele Chin. winkels. De onderafdeeling omvat, behalve de hoofdpl., de adistricten Pemajoeng-hoeloe en -hilir, Awin, Mes-tong, Penjengat-rendah, Djambi-ketjil, Koempehilir, Djeboes, Berba en Air Hitam-laet, Saba en Lagan, Dendang, Mandahara en Toeng-kal.

Het districtbestuur (zie DJAJIBI, BESTUUR) bestaat uit demangs te Djambi en Koeala Toengkal, en assistent-demangs te Djambi, Loeboekroesa, Moearasabak, Tandjoeng en Tamaradja.
2c/ DJAMBI. Het artikel over de residentie Djambi, Deel I biz. 608, kan met de volgende gegevens worden gewijzigd en aangevuld: de wijzigingen vinden voor een deel hare aanleiding in de afscheiding van Korintji, dat in 1921, Ind. Stb. no. 798, is toegevoegd geworden aan de residentie Sumatra's Westkus.

Landbeschrijving. Residentie van Sumatra, begrensd door Indragiri, Sumatra's Westjeust, Bengkoeloe en Palenibang. Oppervlakte ongeveer 44.452 K.M.². De Z.W. helft der onderafdn. Moearaboengo, Bangko en Saro-Jangoen wordt ingenomen door het mesozöisch bergland (goud, steenkool) van den Boekit Barisan, die ook hier uit eenige nagenoeg evenwydig aan elkander loopende gebergten bestaat.

De eerste keten is het cigenlijko Barisan gebergte in engeren zin, dat ongeveer op de grens loopt met Bengkoeloe.

Tengevolge van de jongvulkanische uitwerpselen, die het overdekken, is zijn geologische samenstelling slechts weinig bekend. In het Zuiden

van dit gebergte vindt men enkele vulkaankegels; het zijn: de werkende Soembing (2700 M.), de Mesoerai (2900 M.) en de Gocnong Toengkat (2500 M.).

De tweede gebergte-keten, in volgorde van West naar Oost, is de Tabir-Rawas Ietsien-strook, die buiten de vulkanen niet hooger dan tot 1500 M. stijgt. Daarvoor ligt de Sangir-Poelaubajoer-strook.

Langs het oudere bergland ligt een strook tertiaire marine sedimenten, in het jongvulkanisch tijdperk tot een heuvelland geplooid (voglnest-grotten). De overige tertiaire afzettingen zijn tot een schicrvlakte geerodeerd, welke in het Noorden smal is, doch Zuidelijk in de Pajadiba-nagich zeer breed voortzet (aardolie). Als eilanden steken het Tigapoeloe-en het kleinere Deoblas-gebergte (zie aldaar) erboven uit. In het laat-tertiaire begin-diluvium werd Sumatra opgeheven en ontstonden de vulkanen. In het diluvium is dan ook het Sub-Barisan-laagplateau ontstaan van vulkanisch en ander materiaal. Het vult het bekken van de Batanghari boven Tembesi. Een diluviaal smal heuvelland vormt de overgang voor de bovengenoemde schicrvlakte naar de alluviaal kuststrook. In de oudere formaties hebben de rivieren hun dalen uitgeschuurd en hun klei gedeponoord.

Op deze vruchtbare „renah“-gronden wordt bij voorkeur de rijstbouw gedreven. De minder goede kasanggronden (latexachtige, tertiaire en diluviaal gronden) zijn hog geschikt voor de rubbercultuur. De rivierdalen in het oude bergland zijn uiteraard smal en bieden nauwelijks ruimte voor sawahaanleg.

In het jongere terrein worden de dalen breeder, die der zijrivieren 3 tot 5 K.M., het dal van de Batanghari naar schatting 10 tot 15 K.M.

De gemiddelde regenval bedraagt ± 2700 m.M.; het verschil in moesson is weinig merkbaar. De gezondheidstoestand is vrij goed; ge-neeskundige hulp wordt verleid door drie off. v. gez. en een Indisch arts, reape, te Djambi, Moearatemesi, Sarolangoen en Bangko.

Voor de communicatie hebben de rivieren in Djambi zeer groote betekenis. Het verkeer le water geschiedt met 6 Chineesche hekwielers en 3 dito schroefbootjes tot Moearaboengo en SaroJa.-ngoen. Afvoer van veer en rubber heeft ook plaats per vlot. De landwegen zijn voor een geregeld handelsverkeer in de benedenlanden nog van weinig belang; die in de bovenlanden eischen nog veel verbetering voor ze daartoe geschikt zijn. Als doorgaande wegen zullen worden aangelegd of verbeterd de wegen: Sarolangoen-Rawas en Moearatebo - Batanghari districten; voor aancg van den weg Moearatebo - Moearaboengo wicvlf 695.000 toegestaan. De hooge kosten aan het maken van de in lagere terreinen der benedenlanden verbonden, zijn een groot bezwaar. Reeds is besloten tot den aanleg van een verbindingsweg (waarvan de kosten op eenige mil-lioenen worden geschat) van Bangko a/d Merangin naar Soengaincndeh in Korintji.

De voornaamste middelen van bestaan zijn landbouw en inzanieing van boschproducten, in sommige streken ook veeteelt, en aan de kust vischvangst; aan handel en het uitoefenen van ambachten wordt weinig gedaan.

In de onderafdn. Djambi en Moearatemesi heeft de rijstbouw plaats op ladangs en moeras-

sawahs; in de onderafd. Mocarntebo, bo venstrooms van de onderafdcelingshoofd plaats, ook nog op bcploegde droge velden (djadjaran), terwyl in de boven-Djoedjochan sawahs zijn, die bevoeid worden door middel van leidingen of watteraderen (kintjir). In de overige onderafdn. vindt men alle genoemde wijzen van rijstbouw; in de bovenlanden werkt de terreingesteldheid mede tot aanleg van bevoeiingswerken. Het percentage bevoeide sawahs van het totaal beplante oppervlak in de onderafd. Moearaboengo be- draagt 75 %, in Bangko 25 %, in Sarolangoen 50 %. De jaarlijksche rijstwinning van uit Singapore^ bedroeg in 1922 4550 ton of ruim 13 % dec behoefte.

Bestond voor de afscheiding van Korintji een overschot aan tabak en koffie, nadien is er nog slechts geringe productie voor eigen gebruik. Eenigermate breidt de koffiecultuur zich uit in Moearaboengo en Bangko; klapporcultuur vindt men in de Toengkal; de export van copra bedroeg in 1922 636.155 K.G. ter waarde van / IGO.000; in 1923 671.625 K.G. ter waarde van / 165.524; in 1924 717.261 K.G. ter waarde van / 179.315.

Rubber is de allesbeheerschende volkscultuur geworden. De aanplant geschiedt op kasangronden (zie boven); men velt en verbrant het bosch en legt een rijstveld aan met rubber als tusschen beplanting. Na de rijstooft laat men het terrein braak liggen. Na3 tot4 jaar wordthet jonge bosch, dat met de rubber is opgegroeid, gekapt. Clean-weeding kent men niet. Ijc rubber wordt geexploiteerd in decwinning; eigenaar en tapper krijgen ieder J van het product. Coagulatie geschiedt in de tuinen zelf met alun. De "sheets" worden bijna altijd gemaakt door kneeden met de voeten en uitrollen met een Icege flesch op een plank. De 3 rubberfabriekjes te Djambi (eigendom van Chineseen) verwerken de bevrilingsrubber (sheets en scraps) op blanket-erepe. De capaciteit van doze fabriekjes is ongeveer J van de totaalproductie; de rest wordt uitgevoerd naar Singapore. De productie beliep in 1922 170.000 pikol, waarde bijna 7 mill. gid.; uitvoer in 1923 17.389.229 K.G. ter waarde van / 13.835.530, in 1924 22.851.197 K.G. ter waarde van / 15.995.737.

De tot nu toe genomen proeven met den aanplant van katoen inochten nog niet op succes bogen; aanplant van velerlei andere gewassen, als peulvruchten, gambir, suikerriet, kajok, pi-nang, aren, scsainum, jjsang en verschillende vruchtboomen, voor binncl. verbruik, komt alle rwege voor. Onder de ingezamelde boschproducten bekleeden een voornaame plaats: rotan, waarvan de uitvoer gemiddeld per jaar 2A-millioen K.G. bedraagt, ter waarde van / 0,5 mill., waarvan het grootste deel echter ongeplante rotan is. Uitvoer rotan in 1923 940.686 K.G., waarde / 199.847; in 1924 1.991.556 K.G. ter waarde van / 305.045. Bosch-guttapercha (getah-mórah, getah-poctioh on getali-soendik), bosch-caoutchouc (djcloctocng), drakenbloed (djer-nang), IMI'8 (In.mar) en was zijn van minder betekenis. De uitvoer bracht in 1922 nog geen honderd duizend gulden op. De inzameling van eetbaar vogelnestjes, die verpacht is, brengt gemiddeld / 800 per jaar op. Er zijn twee concessies tot hot winnen van getahdjeloeetng aanvaard, die echter nog niet op grootsucces kunnen wijzen, on 37 crfpachtsperceelen tot een opper-

vlacht van 37.800 bouws, welke meerendeels in exploitatie zijn.

De veestapl. ging in de laatste 10 jaren nog iets terug en telde in 1922 26.800 stuks groot hoornvee, en bedroeg per 100 zielen 13 karbouwen en 3 runderen; het aantal paarden nam enigszins toe (in 1922 289 stuks). De uitvoer van gezouten en gedroogde visch en gamalcn beliep de laatste jaren gemiddeld 55.000 K.G. per jaar; de Vermindring van den uitvoer, welke in 1921 nog 107.000 K.G. bedroeg, is een gevolg van het toenemende verbruik binnen het gewest zelf.

Bij de wot van 5 Juli 1921, Ned. Stb. 1921 no. 845 (Ind. Stb. 1921 no. 552) kwam de Ned. Ind. Aardolie Mij tot stand. Zij verkreeg het uitsluitend recht tot opsporing en winning van aardolie e. d. in een begrensde gedeelte van Djambi. De exploitatie geschiedt in gemengd bedrijf met een aandeelenkapitaal van tien miljoen gulden, waarvan de helft in handen van het Gouvernemen. In het begin van 1922 gingen de terreinen welke reeds aan de n. aan. De boorterreinen liggen bij de grens met Palembang. Een pijpleiding van ongeveer 100 K.M. lengte is aangelegd naar Babat in de onderafd. Moesi-hilir, res. Palembang.

De handel in het binncland is nog altijd onbeduidend; in 1922 telde men 24 In. markten (pansars); ter hoofdplaats zijn ook eenige Padangsche handelaren gevestigd; als industriele ondernemingen in het gewest zijn thans ook te noemen 3 rubberfabriekjes; het aantal steen- en pannbakkerijen steeg tot 12, verspreid over het geheele gewest (uitgezonderd in de onderafdeeling Bangko). De looncn van koelies (voornam. zijn dit Korintjiers) bedragen tegenwoordig / 0,80 a / 1 per dag, van timmerlieden en nietselaars / 2a / 2,50. Er bestaat ook thans nog groote behoefte aan arbeidskrachten, vooral voor de inzameling van de rubber in de talrijke hevea-aanplantingen.

De verbinding over zee wordt onderhouden door een wekelijksche vaart van een boot der K. P. M. van uit Singapore, een wekelijkschen dienst van een boot der K. P. M. van uit BataviaM-via Palembang en twee Chineseche vrachtbooten varende op Singapore. De gezamenlijke ontvangsten van de kantoren der I. U. en A. becloegen in 1922 / 271.866,55.

De jongste kaart is de Schetskaart van de res. Djambi, schaal 1 : 250.000 in 4 bladen uitgegeven door de Topogr. Inr. te Batavia in 1919.

Bevolking. Het gewest, zonder de afdeeling Korintji, telde in 1920 een bevolking van 197 Europeanen, 2782 Chineseen, 547 Arabieren, 42 andero Vromde Oosterlingen en 161.050 Inlanders, totaal 164.618 zielen. De oppervlakte bedraagt ± 44.452 K.M.², zoudat het cijfer voor gemiddelde zielenaantal per K.M.² 3,7 is.

Welke plaats do Koeboe's (zie aldaar) innuuen in do geschiedenis van hot land is nog niet bekend. De oigenlijk Djaiubiers waren onderscheiden in do „orang kerdjan" langs de Batanghari, onder direct sultansbestuur staande en verplicht tot het presteeren van verschillende soorten heeren diensten, on de „orang bedjadjah", met eigen bestuur, georganiseerd in dorpsbonden (als de Bataksche koeria's), doch onder 9 stedchouwers (djenang), welke eens in do 2] jaar de bc-lastng (djadjah) in goud inden, en ook bemoeio-

nis hadden met de rechtspraak. De dorpsbonden bestaan uit hoofddorpen, meestal elk met eigen woudgebied, en overigens met woudgebied, dat gezamenlijk bezit is van den dorps bond, elk hoofddorp staande onder een batin. Het a antal batin-schappen in een dorpsbond varieert van 2 tot 12. Ook heeft men in het Sarolangoensche zelfstandige batin-schappen. Dikwijls behooren bij een hoofddorp nog verschillende bijdorpen; de variatie's op dit gebied zijn legio. In de bovenlanden, vooral Sarolangoen, zijn vele nederzettingen van Menangkabausche immigranten met eigen bestuur, en soms eigen woudgebied.

De bevolking wordt beschreven als vrijmoedig, vroolijk, goedmoedig, zorgeloos, zelfstandig, indolent, lichtgeloovig maar toch niet dom; in de benedenlanden stug tegen vreedwilligen. Zij is gemakkelijk te besturen, doch gehecht a an godsdienst en adat, zoodat onnoodige inmen-ging licht kwaad bloed zet. Overigens is ons bestuur in Djambi nog te kort gevestigd, orn aan de bevolking nut en noodzaak van ons stelsel te doen begrijpen, en leeft zij nog in en met haar al-oude adat. Een gewapende macht in het ge-west ter voorkoming van aanslagen op het gezag kan niet worden gemist, doch voor de uitoefening van het dagelijksche bestuur is zulk een macht niet noodig.

In geheel Djambi bestaat het matriarchaat, doch in de benedenlanden met vele afwijkingen onder invloed van de Mohammedaansche wet. Het Djambische matriarchaat verschilt van het Menangkabausche. De eenheid is in Djambi de wijk (kampong, keleboe).

De bevolking is streng Mohammedaansch; de godsdienstplichten worden trouw nagekomen; godsdienstleeraren hebben veel invloed.

Er bestaat veel neiging tot de bedevaart; zoo bedroeg het aantal Mekkahgangers in 1918, 1919, 1920, 1921 en 1922 resp. 17, 451, 835, 146 en 88. De stijging der cijfers voor 1919 en 1920 zijn het gevolg van de betere reisgelegenheid, na de door den wereldoorlog veroorzaakte belemmering in de voorgaande jaren; terwijl de daling na 1921 gedeeltelijk veroorzaakt is door de afscheiding van Korintji.

Geschiedenis. Het slot van het geschiedkundig overzicht, gegeven in het oorspronkelijke artikel, en wel de laatste veertien regels, leze men als volgt.

Den 26 Aug. 1916 ontstonden ongeregeldeheden te Mocaratembesi. Gedurende de afwezigheid van Controleur en Demang word de Inl. arts vermoord en sneuvelden bij de poging tot verdediging der benteng 10 G. P. D. soldaten. De opstand breidde zich encl uit naar de bovenstreken. De leiders, onder wie een gewezen politieagent en een gedroste dwangarbeider, namen vorstelike titels aan en gaven zich uit voor herrenzen helden uit de Djambische geschiedenis. Controleur. Walter werd te Sarolangoen vermoord. Moearatebo, vvaar de G. P. versterkt was door 10 man uit Moearaboengo, sloeg 2 Sept. een drievoudigen aanval af. Een aanslag in de benteng op den Controleur Vogelsang mislukte. Na een laatsten aanval op 4 Sept. werd Tebo den daarop volgenden dag door G. P. uit Padang, onder Kap. Ot, tijdelijk ontzet. Ook de Bezetting van Bangko sloeg succesvol een aanval af. De G. P. D. wist zich nog te handhaven gedurende overmachtige aanvallen te Mangoen-

djaja en Telokrendah en doorstond nogmaals een aanval op Moearatebo ojj19 Sept.

Intusschen had op 11 Sept. Koloncl Kroesen de leiding in handen genomen. Hij beschikte over 102 brigades infanterie en 1 sectie genietroepen benevens enkele gewapende rivierbooten. Door zijn krachtig optreden was korten tijd daarop (uit. Oct) het verzet geëindigd.

Als oorzaken van den opstand worden beschouwd de zware lasten, welke drukten op de bevolking. De daardoor ontstane stemming leverde een vruchtbaar bodem voor agitatorisch drijven van enkele minder gunstige elementen.

Bestuur. Het gewest was administratief verdeeld (Ind. Stb. 1913 no. 241) in 7 afdeelingen, elk onder een controleur of civiel gezag-hebber.

Bij Kon. besluit van 3 November 1921 no. 66 (Ind. Stb. no. 798), werd Korintji met ingang van 1 Januari 1922 afgescheiden en bij besluit van den G. G. van 2 Febr. 1922 no. 34 werden de afdelingen opgeheven en de betreffende res-sorten onderafdeelingen genoemd.

De residentie bestaat dientengevolge uit een afdeling, Djambi, welke is verdeeld in 6 onderafdeelingen, namelijk: Djambi (49.730 inw.), Moearatembesi (18.514 inw.), Moearatebo (19.102 inw.), Moearaboengo (27.739 inw.), Bangko (29.411 inw.), Sarolangoen (20.122 inw.).

De adat-districtshoofden zijn bijna alle vervangen door gouvernements (onder) districts-hoofden met den titel van (ass.) demang (Ind. Stb. 1913 no. 709).

Met ingang van den 1sten Jan. 1923 werden gemeentekassen ingevoerd, waarvoor de oude adat-formatie gedeeltelijk werd hersteld, als voorbereiding voor de invoering der gemeenteordonnantie.

De *Chineezen* staan op de gewest. hoofdplaats onder een kapitein met 2 wijkmeesters, terwijl te Moearasabak eveneens een wijkmeester aangesteld is.

De *militaire bezetting* bestaat uit 23 brigades, welke op de onderafd. hoofdplaatsen (met uitzondering van Moearaboengo) gelegerd zijn en behooren tot het garnizoensbataljon van Palembang en Djambi. Voorts is er in het gewest een gewapende politie bestaande uit 122 man, terwijl ook bij de plaatselijke ambtenaren en de districtshoofden, agenten van de algemeene politie bescheiden zijn.

De inlandsche bevolking is onderworpen aan de herziene inkomstenbelasting van 1920 (Ind. Stb. 1921 no. 312), waarvoor de aanslag over het jaar 1922 / 208.949.25 bedroeg, on aan de pers. belasting (Ind. Stb. 1908 no. 13), waarvan de aanslag / 5.694.35 was. Voor de ink. belasting bedroeg de gemiddelde aanslag voor Inlanders / 4.34, voor Vreemde Oosterlingen / 18.88; overigens worden dczelfde belastingen geheven als algemeen in de Buitengewesten gebruikelijk zijn.

Volgens de opvattingen van het Gouvernemen-t, doch in stryd met den toestand onder hefc sultansbestuur, behooren alle woeste gronden tot het Staatsdomein en berust de beschikking, behoudens het ontginningsrecht der bevolking, uitsluitend bij het Govt. Voorzichtigheid bij uitgifte van erfpachtsperceolen is gewenscht, aangezien de woeste gronden veelal onontbeerlijk zyn voor de bevolking.

De persoonlijke diensten, waartoo de Inlandsche bevolking verplicht is, zijn gorgeld bij Ind. Stb. 1919 no. 51.

De adatinkomsten worden tegenwoordig gec-stort in do kassen dor rchtsgemeenschepen, ten nutte waarvan zij worden besteed.

ONDERWIJS. Aanvulling van het artikel in Deel III. Van do in dat artikel gevolgde indeeling van de stof zal hier cenigszins worden afgeweken. Met behoud van de onderscheiding tusschen inrichtingen met Nederlandsch en inrichtingen met een inheemsche taal als voertaal, zal eerst het algemeen vormend onderwijs van lager tot middelbaar en hooger worden afgehandeld, waarna het vakonderwijs afzonderlijk zal worden besproken. Openbaar en bijzonder onderwijs zullen bij de verschillende geleidingen. van het onderwijs tegelijk worden behandeld.

INLEIDING.

§ 1. Met de instelling van den Volksraad brak voor de Indiache onderwijspolitiek een nieuw tijdvak aan. Ondanks het meer advL seerend karakter van zijn taak, is de invloed van dit college op den gang dier politiek groot en over het geheel genomen ook heilzaam geweest. Opmerkelijk is het, dat vooral de inheemsche leden van den aanvang af een groote en on-verflauwde belangstelling voor onderwijsvraag- stukken aan den dag legden. De grondtoon hiervan was in den beginne een vrij algemeen verbreid wantrouwen in de bedoelingen der Regeering, hetwelk deze bij monde van haar gemachtigde, den directeur van onderwijs en eeredienst Mr. Creutzberg, op gelukkige wijze wist te overwinnen door een openhartige uiteen- zetting en verklaring van haar onderwijsbeleid. Diens rederoeping in de eerste zitting van den Volksraad (1918) is een staatsstuk geworden van blijvende waarde voor de bestudeering van de geschiedenis van het onderwijs in Indio.

Als elke andero tak van Staatszorg is ook het onderwys niet kunnen ontkoimen aan de gevolgen van de diepe economische inzinking, welko in de achterliggende zes jaren haar stempel op de Indische geschiedenis heeft gedrukt. De ernstige verstoring van hot financieel evenwicht in de Staatshuishouding dwong de Regeering mot on- verbidelijke noodzaak haar aandacht, die in een vorige periode meer gericht kon zijn op de voorziening in sociale en economische nooden ter inhaling van den achte*stand van jaren, voortaan te concentreren op gezondmaking van den financieel toestand. VVaren do gevolgen van deze z wing king van het roer van Staat voor het onderwijs ook al eerder zichtbaar in een geloidelijko verlangzuming van het koortsachtig snelle uitbreidingstempo van vroegere jaren, do groote crisis kwam eerst in 1922. De zeer ongunstige cindcijfers van de begrooting noodzaakten tot krachtigc banoeiing ook van de onderwijsuit- gaven. Door een wolverwogon boleid gelukte het over het algemeen do vitale bolangen van het onderwijs te sparen, zoodat de edelo deelen van het organisme niet in hun verderen*groei behoef- den te worden gestuit. Het beato getuigenis hiervan is wel, dat de oprichting van do rochtthooge- school, waarvan do voorbereiding dateert uit do donkersto dagen van don financieel crisis, onverhinderd haar bealag kon krijgen. Do bezui-

nigingen werden grootendcels gevonden op zaken, die hoezeer ook gewenscht en van nut, toch niet als dringend en dadclijk noodzakelijk konden worden aangemerkt. En al kan men maatregelen, als bijv. de algemeenc verhooving van schoolgel- den, in menig opzicht betreuren, wanneer daar- tegenover gesteld kan worden, dat de uitbreiding van onderwijsgelegenheid niet behoeft te worden stopgezet, dan dient erkend, dat hier van twee kwaden het minste gokozen is en dat de onderwijsvoorziening als geheel er zeker niet door is geschaad. De invloed van den algemeenen financieelen toestand op do onderwijspolitiek weerspiegelt zich duidclijk in de cijfers der netto- onderwijsuitgaven (dus na aftrek van de ont- vangsten aan schoolgelden) in de verstreken. periode. Gaven de jaren 1918/21 nog een voort- durende styging te zien van (in. miljoenen guldens) 23,5 tot 28,4, 36 en 39,5, in 1922 begon de reactie met een daling tot 35,7, die zich verder voortzette in 1923 (33,2) en in 1924 (32,6). De voorboden van een gunstiger periode zijn intus- schen zichtbaar geworden, nu het evenwicht in de Indische begrooting hervonden is. De ramings- cijfers voor 1925 en 1926 vertoonen althans weer een opmerkelijke stijging (resp. 33 en 37 mil- lionen).

§ 2. A l g e m e e n onderwijsbeheer e n onderwijstoezicht. De centrale leiding van het onderwijdepartement onderging versterking door de instelling van het ambt van onderdirecteur, noo dig geworden door de niet onaanzienlijke verzwareing van de taak van den directeur als gevolg van de instelling van den Volksraad.

Onderwijsdocentralisatie. De oplovende belangstelling bij sommige locale raden voor de onderwijsvoorziening, waarvan in dl. III (§ 5) reeds gewag gemaakt we rd, bewoog de Re- geering in een uitvoorig rondschr y van December 1919 (Bijbl. 9369) haar inzichten te ontvou- wen over de verhouding tusschen centrale over- heid en locale gebiedsdeelen met eigen huishou- ding ten aanzien van do zorg voor het onderwijs. Met vooropstelling van het beginsel dat de leiding van de algemeene onderwijspolitiek bij de Regeering moet blijven en dus van overdracht van do onderwystaak in andoron vorm dan dien van zelfbestuur geen sprako kan zijn, maakt dit rondschr yven bij do beantwoording van de vraag, we lk aandeel in de onderwijsverzorging kan worden opgedragen of overgelaten aan locale ressorten, onderscheid tusschen hot Inlandsche en het Westerscho onderwys. Het eerste acht de Regeering voor een vdr gaande overdracht vatbaar, al zal daartoo eerst op ruime schaal kunnen worden overgegaan na de instelling van autonome regentschappen in provinciaal vor- band. Ten aanzien van het Westersoh onderwijs vormien do belangon dor personcolsovoorziening, met het oog op do afhankelijkheid van Euro- jeeische leerkrachten, een overwegend bezwaar tegen volledige clocentralisatie. Alleen aanvullend optreden van do gemeenten, byaklion hot Gouvernment wegens gebrek aan Europeenscho leerkrachten bohoefon onvrvuld moot laten, kan toegestaan worden. Het oionlyk g'zegd vakonderwys leent zich daarentegen voor bij uitstek voor plaatselijko zelfwerkzaamheid. In afwachting van een nadero rogeling van de finan- cieole verhouding kregen do gemeenton de toe-

zegging, dat de door haar op te richten scholen voor Westersch onderwijs geheel op denzelfden voet gesubsidieerd zouden worden als particuliere scholen. Hiervan gebruik makende, hebben vooral de gemeenten Batavia en Semarang in de onderwijsbelangen Tiarer ingezetenen voorzien door de oprichting vooral van Holl.-Inl. en Holl.-Chin. scholen, terwijl Batavia bovendien nog een aantal Inl. scholen en een Europeesche school stichtte en Semarang een lagere handels-school.

Gesubsidieerd bijzonder onderwijs. De beëindiging van den schoolstrijd in Nederland door de aanvaarding van de financiële gelijkstelling bracht ook het particulier onderwijs in Indië groote winst. Weliswaar moest om verschillende redenen van volledige gelijkstelling worden afgezien (uitvoering discussies werden aan dit vraagstuk gewijd in de Volks-raadszittingen van 1918 en 1919); maar niettemin zag het bijzonder onderwijs zijn financiële positie aanmerkelijk verbeterd door een zodanige verhooging van de subsidies over de geheele linie, dat de grens van financiële gelijkstelling vrijwel werd bereikt en voor scholen met behoorlijke schoolgeldopbrengsten veelal zelfs overschreden, zoodat een correctie noodig was in den vorm van terugvordering van overschotten op de exploitatierekening, waarbij de netto-kosten van een gelijksoortige Gouvernements-school van gelijk soort als maastaf van vergelijking werden genomen. De royale ondersteuning maakte een krachtige ontwikkeling van het particulier schoolinitiatief mogelijk, waarbij ook andere dan Christelijk confessionele richtingen zich niet onbetuigd lieten. Ter illustratie diene, dat het aantal gesubsidieerde scholen in 1918 en 1924 bedroeg: bij het Westersch lager onderwijs 78 en 157, bij het Mulo 4 en 11 en bij het Inl. onderwijs 1866 en 2541. De bezuinigings-noodzaak bracht intusschen inede, dat ook het particulier initiatief beperkt moest worden in de vrijheid van schoolstichting. Het aantal te subsidiëren nieuwe scholen wordt thans telken jare bij de begroting gelimiteerd.

Ongesubsidieerd onderwijs eische in mate de belangstelling der overheid op toen politieke (vooral communistische) drijvers de school als propagandamiddel begonnen te benutten in hun destructieve actie onder de inheemsche bevolking, terwijl ook de nationalistische Chinese scholen steeds meer onder den invloed kwamen van via China gelmpoorteerde bolsjewistische leuzen. De Regeering zag zich hierdoor gedrongen een eind te maken aan de bijkans volmaakte vrijheid van onderwijsgeven, waarin niet-Europeaanen zich voorheen nochten verheugen. Een "toezicht-ordonnantie" werd in het leven geroepen (Ind. Stb. 1923 no. 13.6), welke registratie van alle vrije scholen en van haar onderwijzers mogelijk maakt en den onderwijzers verder bedreigt met een verbod van onderwijsgeven gedurende ten hoogste twee jaar, wanneer het belang der openbare orde dit eischt. Naast de communistische schoolactie, die als doze geheele politieke beweging in opzet en methode duidelijk het kenmerk draagt van haar uitheemschen (Russischen) oorsprong, vraagt nog de aandacht het uit de meer nationalistische en godsdienstige stroomingen in de inheemsche maatschappij

voortgekomen initiatief tot schoolstichting. Hieraan danken het aanzijn de Java-analistieba - listisebe zgn. Taman-Siswo-scholen van den bekende volksleider Suwardi Surijaningrat (gewezen balling uit het Douwes Dekker trio) en de evenals doze vooral in Midden-Java voorkomende scholen der modern-islamitische vereeniging Mohammadijah, waarvan de oprichting tot op zekere hoogte ook is te beschouwen als een reactie op het veldwinnend Christelijk confessionele onderwijs.

In de organisatie der onderwijsspecties kwam een belangrijke verbetering doordat de drie organen der lager onderwijs-specties in nauw verband met elkaar werden gebracht. Wel werden de drie verschillende corpora voor onderscheidenlijk het Europeesch (en Holl.-Chin.) onderwijs, het Holl.-Inl. en het Inl. onderwijs gehandhaafd, maar de ressorten en standplaatsen werden zoodanig geregeld, dat een voortdurende samenwerking tusschen de verschillende inspecteerende ambtenaren mogelijk gemaakt is, welke bovendien nog wordt bevorderd door het voorschrift dat de scholen met Nederlandsch als voertaal ook door andere dan de eigen inspectie-ambtenaren mogen worden bezocht. Aldus wordt gelcidelijk de sainsmelting voorbereid van de Europeesche en Hollandsch-Inlandsche inspecties.

§ 3. Diverse algemeene onderwerpen. Onder de middelen tot verhoging van de opvoedende en algemeene vormende waarde van het onderwijs kreeg de handarbeid een plaats in de belangstelling der overheid. Eind 1921 werd de gewezen onderwijzer ADOLF in dienst gesteld als ambtenaar voor den handarbeid, met de taak de invoering van dit vak voor te bereiden door organisatie van het onderwijs in handarbeid aan de opleidingsinrichtingen voor onderwijzers, en verder door propagandagen en demonstraties de belangstelling voor dit nieuwe vak onder de onderwijzersaan te kweken.

De lichamelijke opvoeding heeft zich thans een blijvende plaats veroverd in het onderwijs-systeem. De belangstelling voor het onderwijs in lichaamsopvoeding neemt hand over hand toe, zoowel onder leerkrachten als ouders. Niet alleen op alle opleidingscholen voor onderwijzerf, maar ook op tai van lagere scholen is de Zweedsche gymnastiek (sport en spel) onder de gewone leervakken opgenomen. Door samenwerking tusschen de beide departementen van Onderwijs en Oorlog werd een doeltreffende organisatie verkregen, welke het mogelijk heeft gemaakt de militaire gymnastiek en sportschool te Bandoeng tevens te benutten voor de vorining van gymnastiekonderwijzers voor de schooljeugd. Veel medewerking in haar streven om de lichamelijke opvoeding algemeen ingang te doen vinden ontving de Regeering van den te Bandoeng zetelenden Bond voor lichamelijke opvoeding en zijn vertakkingen op andere plaatsen. Onder groote belangstelling werd in 1924 de eerste tienkamp gestreden tusschen groepen leerlingen van de verschillende kweek- en normaalscholen op Java, waarvoor de Gouverneur-Generaal een wisselbeker had uitgelooft.

Huishoudonderwijs voor meisjes (biz. 92 Lecl IH). Van de beide door het Gouvernement in het leven geroepen cursussen in huishoudelijke vakken voor Indo-Europesche meisjes bleek die te

Jogjakarta een succes, terwijl de Icergngg te Bandoeng na een kwijnend bestaan gescid te hebben, an n de bczuinigng ten offer moest vnl. Van particuliere zijde wordt voor de bclangen van deze meisjes gezorgd door industriescholen te Batavia en Soerabaja en huishoudscholen met internaten te Jlalang en iXmbarawa van de „Vereniging tot oprichting van jongc-vrouwenscholen“. Al doze inrichtingen genieten subsidie van het Land. Voor de inspectrice van het onderwijs in huishoudelijke vakken bleef verder een uitgebreide taak weggelegd op de kweek- en normaalscholen voor Inlandsche onderwijzeressen, de lagere nicisjesscholen en de particuliere huishoud-Jeergangen, verbonden aan Inlandsche meisjesscholen.

Intermaatwezen. Terwijl de bemocienis der overheid met de huisvesting en verpleging der leerlingen zich vroeger in hoofdzaak beperkte tot de instandhouding van internaten als inte-greerend onderdeel van het onderwijs aan be-paakle vakscholen (voor onderwijzers, bestuurs-ambtenaren, rechtskundigen en artsen), drongen de voortschrijdende behoeften haar deze taak uit te breiden over an de re takken van onderwijs. Niet door oprichting van open bare kosthuizen, doch door ondersteuning en aanmoediging van het particulier initiatief, wilde de Regeering in deze aangelegenheid in ruimere mate voorzien. Vooral bij het zich sterk uitbreidend voortgezet onderwijs deed zich hoe langer hoe meer de be-hoeftige gevoelen aan een betere verzorging van de met de huisvesting zoo nauw samenhangende buitenschoolsche opvoeding der leerlingen. Tot dat doel brachten belangstellende particulieren bij gelegenheid van de herdenking van het 300-jarig bestaan van Batavia een groote som gelds bijeen, waarmede elc „Jan Pietersz. Coen-Stichting“ in het leven word geroepen, die in 1923 haar speciaal daartoe gebouwd internaat voor jongens van alle landaarden te Batavia kon openstellen, na tevoren reeds met hanr financieelen steun de totstandkoming van een gelijksoortig internaat voor meisjes te hebben moglyk gemaakt. Deze kohthuzen ontvangen verder financieelen steun van het Land, waarvoor in 1921 een speciale sub-Hiclieregeling het licht zag. Ecn ambtenaar voor het intermaatswezen word ingesteld, doch inoest na korten tijd weer worden opgeofferd aan den bczuinigingsdrang, we lke mode oorzaak was, dat de subsidieering van do hierbedoelde internaten, waarvan enkele ook op andere plaatsen waren verzeen, zeer moest worcien beperkt.

Schoolgeld en studiebeurzen. Als rechtstreeksch uitvlocisel van de bczuinigingspolitiek werden in 1922 do schoolgelden over de geheele linie met gemiddeld 50 % verhoogd om korten tijd later voor sooinige soorten van scholen nog meer te worden opgevoerd, terwijl deze heffing tevens niouw word ingevoerd op inrichtingen, als de kweek- en normaalscholen, die tot dusver daar- van waren vrygebleven. In den laatsten tijd is eohor wecr een tendenz-nierkbaar om het pcil, althans voor do minimum-tarieven, tot beschei-dener afmetingen terug te brengen, zooals ininid-dels by het Inlandsch lager onderwijs reeds had plaats gevonden. Oin tegcinoet te komen aan de belangen van groote gezinnen is eon rogeling getroffen, waardoor voor meer kinderen uit 6en gezin, ook voor zoover zy andoro scholen (open-bare of bijzondero) bezoeken, aflopende tarieven

worden berekend. De tarieven zijn overigens progressief en worden berekend over het bclastingplichtig inkomen van ouders of verzorgers. Behalve op de zgn. eerste Europeesche scholen en de Holl.-Inl. en Holl.-Chin. scholen, kunnen kinderen van on- en minvermogenenden kosteloos lager onderwijs genieten. Afzonderlijke voorschriften regelen de yrstelling van betaling en vermindering van schoolgeld en de kostelooze verstreking van boo ken en leermiddelen ten behoeve van leerlingen van mid del bare (ook Mulo-) en technische scholen.

Aan de royale verstreking van studiebeurzen kwam een einde door het aanleggen van een strengere maatstaf bij de beoordeeling van studie-aanleg en gegoedheid. De beurzen bedragen voor de inrichtingen van voortgezet onderwijs (met uitzondering van de hogere burgerscholen) ten hoogste / 600 en voor studic in Nederland / 800 's jaars.

Leermiddelen. Een onschadelijke en in me nig opzicht zelfs nuttige bczuinigingsmaatregel was de vervanging van de verstreking van schoolboekjes in eigendom door een in bruikleen.

I. LAGER ONDER WIJS.

§ 4. Het Westersch lager o n d e r w i j s, gelijk de in het officieelc spraakgebruik ge-ijkte verzamelterm voor het lager onderwijs met Nederlandisch als voertaal luidt, onderging een groote uitbreiding, met name het Holl.-Inl. en Holl.-Chin. onderwijs. Bedroeg in 1915 het aantal scholen 466 met 75.785 leerlingen, uit. 1924 waren deze cijfers gestegen tot 597 scholen en 112.000 leerlingen, waaronder niet minder dan 80.900 leerlingen van Chineeschen en Inlandschen landaard.

Een niouw schooltype were! in 1921 aan de drie bestaande soorten toegevoegd. Deze „*schakel-school*“ genoemde inrichting, waarvan de eerste bij wijze van proef te Bandoeng en Padangpan-djang werden opgericht, beoogt de „missing link“ tot stand te brengen tusschen het Inlandsch lager onderwijs en het Westersch onderwijs, met name het Mulo. Zij tracht dit doel te bereiken in een leertijd van 5 jaar, aansluitend op do derde klasse van een Inlandsche school. Bij de toelating heeft een strenge selectie onder do leerlingen plaats. De geheele organisatie draagt overigens nog een voorloopig karakter; de resultaten van do eerste proefneming kunnen trouwens eerst in 1926 bekend zyn. Het aantal schakelscholen heeft zich intusschen tot 17 uitgebreid, waaronder 5 particuliere.

Bij het *Europeesch lager onderwijs* werd, in navolging van hetgeen in Nederland was geschied, het Fransch van het leerplan der zgn. eerste scholen afgevoerd. De organisatie der Europeesche school maakt het onderwerp uit van studio in den Onderwijsraad, we lk college een uitvoerig schema ontwierp voor een schoolvoon, waarbij de boide laagste klassen van de tegenwoortlige lagere school in een „kindcrhof“ zouden worden vereenigd met do fribel- of bowarschool. Tot verwezoningliking van dezo plan non is het nog niet gekooinon. Wei word in 1920 de bewaarschool-onderwyzeres tot do lagere school toegelaten in de voorklasso, waarmede voor het eerst deze Icerkracht haar intrede deed by het openbaar onderwijs.

Het tekort aan personeel bij het Westersch lager onderwijs nam in 1920 en 1921 zulke afmetingen aan, dat een oogcnblik zelfs ernstig werd overwogen om Duitsche en Vlaamsche onderwijzers, na een korte opleiding in Nederland, naar Indie uit te zenden. Hiertegen rees echter bij het Europeesch publiek zulk een tegenstand, dat van het plan moest worden afgezien. Geleidelijk verbeterde de toestand vanzelf, naarmate een grooter aantal Inlandsche en Chineseche onderwijzers van de hoogere en Hollandsch-Chineseche kweekscholen beschikbaar kwam ter vervanging van Europeesche leerkrachten. Thans kan de personeelsvoorziening weer vrij normaal genoemd worden, behalve dan dat naar verhouding het aantal vrouwelijke leerkrachten nog te groot is. Het grootte aanbod van onderwijzersessen, dat thans de vraag ver overtreft, maakte het mogelijk de uitzending van deze leerkrachten uit Nederland geheel stop te zetten. Door de aanstelling van onderwijzersessen voor twee derde van den normalen schooltijd (mogelijk op groote scholen met zwaar bezette lagere klassen, die om elf uur naar huis worden gezonden) en dienover-eenkomstig op twee derde van het normale salaris, kon een aanmerkelijke bezuiniging worden ver-gregen.

Voor de *parti cullere scholen* kwam in 1924 een nieuwe subsidieregeling tot stand, die a lie scholen voor Westersch lager onderwijs bestrijkt. De subsidieverbetering, waarvan reeds word gerept, beteekende voor de Europeesche scholen een verhoging van dooreengenomen 40 % en voor de beide andere groepen van 30%. Een afzonder-lijke regeling werd in het leven geroepen voor Europeesche scholen verbonden aan liefdadigheids-gestichten (weeshuizen en derg.). Deze kunnen aanspraak maken op volledige vergoeding der kosten.

De *leergangen van het Nederlandsch Verbond* (zie Deel III, biz. 120 § 54) namen een groote vlucht onder de werking van een in 1919 uitge-vaardigde speciale subsidieregeling. Door onvol-doende centrale leiding onttaarden verschillende dezer plaatselijke cursussen in baatzuchtige ondernemingen van de onderwijzers, waar het peil van. het onderwijs te wenschen over liet. Dit, gevoegd bij de noodzakelijkheid van. bezuiniging op's Lands uitgaven, leidde tot een reorga-nisatie, waarbij met vermindering van de subsidies betere waarborgen werden verkregen voor een deugdelijken opzet van deze leergangen, voor de instandhouding waarvan voortaan meer offervaardigheid van de daarbij belanghebbenden wordt gevorderd. Het gevolg hiervan is geweest, dat een groot aantal leergangen, die aan de strengere eischen niet konden beantwoorden, moesten worden opgeheven. Slechts 25 bleven voortbestaan.

§5. Inlandsch lager o n d e r w i j s. In de organisatie der *Inlandsche 2e klasse-scholen* kwam eenige wijziging door de invoering van ge-splitste schooltijden in de beide laagste klassen, welke maatregel — in verband ook met een kleine verschuiving van vakken in het leerplan — ten goede is gekomen aan een betere aansluiting met het volksonderwijs, terwijl daarmede ook recht-streeksche voordeelen werden bereikt door besparing op personeelsuitgaven. Ging de overgang van een leerling van de vaksschool naar de 2e klasse-school vroeger steeds gepaard met een

jaar verlies, doordat het getuigschrift der drie-jarige volksschool hem slechts recht gaf op plaatsing in de 3e klasse eener volledige school, door de vermelde reorganisatie van het leerplan der 2o klasse-school enerzijds en door verbetering van het leerplan der desaschool anderzijds, is de mogelijkheid geschapen van een normalen over-gang. Aldus wordt de 2e klasse-school in haar gedaante van twee & driejarige vervolgschool een zuiver verlengstuk van de volksschool, waar-inede het perspectief is geopend van een geleide-lijken uitgroei van het lager onderwijs voor de groote massa naar de zesjarige lagere school, die als standaard op het oogcnblik zeker nog boven de verlangens en behoeften van deze massa uit-gaat. Het aantal 2e klasse- en vervolgscholen is in de laatste zes jaren gestegen tot 2114 met 259.700 leerlingen.

Volksonderwijs. Van oordeel dat het tempo van uitbreiding der desascholen te langzaam ging en nauwelijks voldoende was om den bevolkings-aan was bij te houden, laat staan het levende geslacht binnen den kortst mogelijken tijd volledig van lager onderwijs te voorzien, gaf de Regering in 1919 den Moot aan een krachtige uitbreiding van het aantal scholen door royale versterking van bijdragen voor den bouw en inrichting der schoolgebouwen. Op deze wijze gelukt het in elk der jaren 1920 en 1921 onge-veer 1000 nieuwe scholen op Java en Madoera in het leven te roe pen. Na dien nam het accres weer sterk af als gevolg, eensdeels van het feit, dat het Gouvernement onder den drang der tijdsomstandigheden het beginsel van plaatselijke medebekostiging weef strenger moest toepassen, en anderdeels van de geringe medewerking, die van de bevolking we rd ondervonden. Een nieuw stelsel van kostenverdeelting tusschen Gouvernement en plaatselijke gemeenschap word bij de begrooting voor 1922 aangenomen. Met berust op de volgende beginselen. Voor rekening van het Gouvernement komen de onderwijzerssalaris- sen volgens een vastgestelde standaardschaal (/ 22.50 tot / 40 voor een schoolhoofd en / 17.50 tot / 30 voor een hulponderwijzer) benevenB toe- lagen (voor de helft door de desa te dragen), wanneer de leerkrachten een hoogere bevoegd-heid bezitten dan het eenvoudige diploma van volksonderwijzer. Voor rekening van de desa blijven de gebouwen, hun inrichting en de leer- middelen, doch bij wijze van extra-steun aan minder draagkrachtige gemeenschappen, kan het Gouvernement bijspringen door het verlenen van, al dan niet rentedragende bouwvoor-rachten en (of) door versterking van de leermiddelen tegen verminderden prijs of kosteloos. Het aantal opeitbare volksscholen is thans aangegroeid tot 10.545 (waarvan 7647 op Java en Madoera) met 701.600 leerlingen.

Het blykt hoe langer hoe meer, dat met de uitbreiding van het volksonderwijs langzamchand de grens bereikt is, tot waar o)volvoende mede-werking en belangstel-ling van de bevolking zelve mag worden gerekend. Met uitzondering van enkele streken (Pranger en Kedoe) kan niet gezegd worden, dat op Java het volksonderwijs reeds der in ate in de inhemsche maatschappij heeft wortxjl geschoten, dat de voorwaarden voor een kraehtigen natuurlijken groei vervuld zyn. De betrekkelijke onverschilligheid, waarinde de groote massa nog tegenover elke goed bedoelde

poging staat, die beoogt haar op te heffen uit den toestand van analphabetscme, we rd duidelijk gecomstreefd door het volslagen fiasco van de met enthousiasme onder veel bliken van belangstelling van do zijde der Inlandsche intellectuelen begonnen actie van het A.B.C.-comité (analfabetisme-bestrijdingscomité), om te komen tot een wijd verspreide organisatie van cursussen in lezen en schrijven voor volwassenen.

Particulier onderwijs. Na veeljarige beraadslaging met vertegenwoordigers van de Zending, kwam in 1924 eindelijk een nieuwe algemeene subsidieregeling voor het Inlandsch lager onderwijs tot stand, welke sedert 1906 bij de onclerwijsvoorziening van Overheidswege gevolgde beginselen voortaan ook aan het particulier schoolinitiatief tot richtsnoer voorschryft (biz. 123, Decl III). Een toelichting, tevens leidraad voor de bestuurs- en inspectieambtenaren, geeft een uitvoerige uitleg van doel en strekking der nieuwe regeling, waarbij den ambtenaren o. in. wordt voorgehouden, dat op het gebied van het onderwijs de belangen van de Regeering en de Zending samengaan en dat de laatste, door haar organisatie en werkkrachten in dienst te stellen van een taak, die anders geheel op de schouders der Overheid zou komen te rusten, het algemeen belang dient en daarom voor haar schoolarbeid ten volle aanspraak mag maken op den zedelijken en materielen steun van de Regeering en van haar organen. Concurrentie tusschen de openbare en bijzondere school dient daarin zooveel mogelijk te worden vermeden; de ervaring (met name in Irian) heeft duidelijk geleerd, dat deze nededinging licht kan leiden tot een schadelijke opruijing van de kosten van het onderwijs boven de draagkracht van de inheemsche maatschappij. Het aantal gesubsidieerde scholen steeg tot 2541 met 14G.000 leerlingen.

II. MIDDELBAAR ONDERWIJS.

§ 6. Hogere burgerscholen. De oprichting van de H.B.S. onderging, in navolging van Nederland, eenige verandering. Het eindexamen wordt als staatsexamen afgeschaft en vervangen door een schoolexamen. Een nieuwe toelatingsregeling kwam tot stand, berustende op een speciaal onderzoek naar de mate van kennis van het Nederlandsch. De eindexamen naar deze oprichtingen, hoewel ecnigszins getemperd door den groei van het Mulo, bleef groot en leidde tot de oprichting van filiaal-scholen bij de H.B.S. te Batavia, Bandoeng en Soerabaja. Op hot voet-schoor van Nederland zal aan sommige hogere burgerscholen (te beginnen met die te Semarang) een literair-economische afdeling worden verbonden. Met betrekking tot het *particulier middelbaar onderwijs* valt te vermelden, dat de subsidies van het Land aanzienlijk verbeterd werden en dat de Carpenter Alting-Stichting, naast haar driejarige H. B. S. voor meisjes, een ook alleen voor meisjes bestemde school met vijfjarigen cursus oprichtte. In den laatste tijd wordt van particuliere zijde veel belangstelling aan den dag gelegd voor oprichting van een lyceum. Plan-nen tot licit verbinden van een klassesieke afdeling aan de ovenbedoolde vijfjarige H. B. S. der C. A.-Stichting, die alsdan ook voor jongens toegankelijk zal zijn, verkeeren in een veegevoerd stadium van voorbereiding.

Supplement.

§ 7. Algemeene Middelbare School. De plannen tot stichting van een specifiek Indisch inrichting van voorbereidend hooger onderwijs (Deel III, biz 92 § 3) werden in 1919 verworpen door de opening van de eerste V. H. O.-afdeeling B der A. M. S. (wis- en natuurkunde) te Jogjakarta. Daarmede ging gepaard een aanpassing van de Mulo-scholen (wie naam we rd veranderd in Mulo-afdelingen der A. M. S.) aan haar nieuwe bestemming van onderbouw der V. H. O.-afd. Reeds een jaar later werd de Westersche-klassesieke Afdeling All te Bandoeng geopend, waarmede voor het eerst in Indie ge-legenheid werd gegeven tot het ontvangen van schoolonderwijs in het Latijn. De oprichting van een Oostersch-letterkundige afdeling A1 is in voorbereiding voor 1926.

Aan de V. H. O.-afdeeling B te Jogjakarta wordt onderwijs gegeven in dezelfde vakken als op de H. B. S. met vijfjarigen cursus in de drie hoogste klassen worden onderwezen, met uitzondering van Fransch (facultatief) en met toevoeging van een of meer Inlandsche talen (facultatief). Het eindexamen, waarvan de regie me nt en programme zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1922 no. 175, geeft dezelfde rechten als dat van de H. B. S. met vijfjarigen cursus, zie Ind. Stb. 1919 no. 161.

Het leerplan van de afdeling A II te Bandoeng omvat Latijn, Antieke cultuur, Nederlandsch, Fransch, Engelsch, Hoogduitsch (facultatief), Geschiedenis, zAardrijkskunde, Staatsinrichting, Volkshuishoudkunde, Wis- en natuurkunde, Schikunde, Plant- en dierkunde, Teekenen en Kunstgeschiedenis, zie Bijblad no. 10099. Het eindexamen is ten aanzien van de daarmede verkregen rechten gdeeltelijk gelijkgesteld met het eindexamen van een gymnasium, bedoeld in art. 11 der Hooger Onderwijswet (Ned. Stb. 1923 no. 47). Het geeft toelating tot de juridische faculteiten der Universiteiten in Nederland, en met een aanvullend examen in Grieksch bovendien tot de theologische en literaire faculteiten en tot de vereenigde faculteiten der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte betreffende de studio van den Oost-Indischen Archipel.

§ 8. Het Meer Uitgebreid Lager Onderwijs ontwikkelde zich in weinige jaren tot een krachtigen loot van den onderwijswest. Naarmate het Westersche lager onderwijs zich uitbreidde steeg ook de vraag naar Mulo, het geen leidde tot een sterke veeuueverdering van het aantal inrichtingen. Verspreid over een zestal plaatsen op Java en zoven in de Buitengewesten, inogen de 35 Julo-afdeelingen, wier aantal nog telken jare toeneemt, zich in een grooten toeloop van leerlingen verheugen, dank zij de ruime perspectieven, welke het eindexamen door de school opent. Hoewel het eindexamen door de school opent door het Gouvernement wordt opgericht (23 van de 35), begint ook het particulier initiatief steeds meer belangstelling voor dezen tak van het onderwijs na den dag te leggen, vooral sedert in 1922 de subsidieregeling aanzienlijk werd verbeterd.

In den laatste tijd verheffen zich steeds meer stemmen tegen het leerplan der openbare Mulo-inrichtingen. Aangodrongen wordt op een differentiatie van het onderwijs naar de onderscheL deno behoeften van hen, (lic zich mot onclonderwijs te treden stellen, en van leerlingen, die zich

voor hogere studie wiUn voorbereiden en daartoe ook de vermogens toonen te bezitten. Het vraagstuk is thans in studie bij den Onderwijsraad. Aan de particuliere scholen is intusschen op dit punt groote vrijheid van beweging gelaten, zoodat zij haar onderwijs nicker kunnen inrichten op de belangen en behoeften van een bepaald bevolkingsgroep, met name de Europeesche trekgersgezinnen. Door naast het Engelsch ook Fransch en Duitsch te onderwijzen en het leerplan zooveel mogelijk parallel te doen loopen met dat van de drie laagste klassen der hogere burgerschool, kunnen deze particuliere inrichtingen in belangrijke mate tegemoet komen aan de belangen van trekgersgezinnen in de Buitengewesten, die althans hun voor de H. B. S. bestemde kinderen langer dicht bij huis kunnen houden. Met een dergelijk doel werd onlangs te Medan een particuliere Mulo-afdeeling opgericht, die feitelijk het karakter eener driejarige hogere burgerschool draagt. Vermelding verdient eindelijk, dat het eindexamen als staatsexamen plaats maakte voor schoolexamens en schoolverklaringen; het recht tot het uitreiken daarvan kan ook aan particuliere scholen worden verleend.

III. HOOGER ONDERWIJS.

§ 9. Met de plechtige opening op 3 Juli 1920 van de *Technische Hoogeschool* te Bandoeng (Deel III, biz. 100 § 12) deed het hooger onderwijs voor het eerst zijn intrede in Indie. Gesticht door het te Amsterdam zetelend Koninklyk Instituut voor Hooger Technisch Onderwijs en ruim gesteund door het Land, dat de helft der exploitatiekosten vergoedde, en door de gemeente, die een uitgestrekt terrein ter beschikking stelde, heeft de inrichting aan de eerste verwachtingen ruimschoots voldaan. Zij telt thans een kleine honderd studenten en leverde in 1924 na een studieduur van vier jaar de eerste civiel-ingenieurs ten getale van 12 af. In October van datzelfde jaar werd de school door haar stichter aan het Land overgedragen. Het onderwijs omvat voorshands nog slechts een faculteit, die der weg- en waterbouwkunde. Het diploma geeft voor de plaatsing en bevordering in 's Lands dienst dezelfde rechten als het ingenieursdiploma van Delft.

Een tweede stap op het gebied van het hooger onderwijs werd gedaan met de oprichting op 28 October 1924 van de *Rechtshoogeschool* te Batavia. Volgens het plan van haar organisator, Prof. P. SCHOLTEN, is de studie ingericht op een vierjarige duur. Na twee jaar studie wordt een eenigszins afgerond geheel van propaedeutische kennis verkregen, uitdrukking vindend in een candidaatsexamen, waaraan een afzonderlijk civiel effect zal worden verbonden. Eén jaar na dien kan het eerste gedeelte van het doctoraal examen worden gedaan. Tot zoover is de studie voor alien gelijk, maar daarna splitst zij zich in vier richtingen, uitlopende op even zoovele doctorale examens, t. w. een strafrechtelijk, een privaatrechtelijk, een staatsrechtelijk en een socio-logisch-economisch doctoraal. Aan het doctoraal diploma is het civiel effect verbonden voor juridische of administratieve functies. Het studieplan vertoont overigens veel overeenkomst met dat voor de Indologische en Indisch rechtskundige studierichtingen volgens het Nederlandsch Academisch Statuut. Ten behoeve van studenten, die

bij hun voorbereidende opleiding geen onderwijs in het Latijn hebben ontvangen, wordt deze taal aan de hoogeschool gecloeced door een lector. Volgens den eerste ontwerp van de Indische Regeering zou de hoogeschool ook gelegenheid bieden om Europeesche bestuursambtenaren op te leiden, doch van dit plan moest worden afgezien.

De oprichting van een *medische hoogeschool* verkeert in een vervorderd stadium van voorbereiding. Door een daartoe ingestelde commissie werd reeds in 1922 een plan hiervoor uitgewerkt, doch een definitieve beslissing werd hieromtrent nog niet genomen.

Met de ongeveer gelijktijdige overneming van de Technische Hoogeschool door het Land en oprichting van de Rechtshoogeschool kreeg de eerste wettelijke organisatie van het Indisch hooger onderwijs haar beslag. De op het voetspoor van de Nederlandsche Hooger onderwijswet uitgevaardigde Hooger onderwijs-ordonnantie na overleg met den Volksraad vastgesteld, houdt rekening met een latere uitgroei van de verschillende hoogescholen tot een Indische universiteit. Voor de bestuursinrichting van de hoogescholen is een van den Nederlandschen afwijkende vorm gevonden. Elke hoogeschool heeft haar eigen college van curatoren, waarin de wetenschappelijke staf der faculteit vertegenwoordigd is met twee leden. Aan den president-curator is een zekere mate van zelfstandigheid gegeven, terwijl het dagelijksch beheer grootendeels in handen is gelegd van den voorzitter der faculteit. Een secretaris der hoogeschool, door den Gouverneur-Generaal benoemd, staat hem en het Curatorium in hun taak ter zijde. Beide hoogescholen kregen het jus promovendi, waarvan de Technische Hoogeschool intusschen gebruik heeft gemaakt om het eerste doctoraat honoris causa toe te kelinen aan Dr. J. W. IJzerman, uit erkentelijkheid voor het zeer groote aandeel, dat deze verdienstelyke ingenieur als lid in den Raad van Beheer van het Koninklyk Instituut voor hooger technisch onderwijs in de oprichting der hoogeschool heeft gehad.

IV. VAN DE VERHOUDINGEN TUSSEN HET HOOGER ONDERWIJS EN HET ONDERWIJS IN DE BUITENLANDEN.

A. **Opleiding van leerkrachten.** (Zie Deel HI, hoofdstuk VI, biz. 113 e. v., en hoofdstuk VII, biz. 126).

§ 10. Leerkrachten voor het Westersch lager onderwijs. In de regeling van de opleiding van onderwijzers voor de Europeesche lagere school kwamen geen essentiële veranderingen. Nu het bezoldigingsvraagstuk, waarvan in § 49 van de deeling HI werd gerept, een oplossing gevonden heeft in de nieuwe algemeene bezoldigingsregeling voor Landsdienaren, mag verwacht worden dat de Regeering weldra haar inzichten en jilannen zal bekend inaken over de opleiding van evenbedoelde onderwijzers aan kweekscholen, die ook bestemd zullen zijn voor de vorming van Inlandsche en Chinese leerkrachten, onderscheidenlyk voor het Hollandseh-Inlandsch en het Hollandseh-Chineesch onderwijs (het veelbesproken plan der kweekscholen voor alle landaarden). In afwachting van een eindelijk beslissing omtrent dit netelige vraagstuk, heeft het particulier initiatief zich de opleiding vooral van niannelijke Europeesche leerkrachten in een volledige kweekschool aangetrokken.

Deze kweekschool werd in 1922 door de Indo-Europese Schoolvereniging te Bandoeng opgericht. Zij trok dadlijk een groot aantal leerlingen, waaronder de meisjes tot dusver echter de meerderheid blijven vormen. Do inrichting geniet subsidie op den voet van de daarvoor geldende regelen (Deel III, biz. 12G§ 69). Desubsidie bij wijze van premie voor elken geslaagden candidaat werd verdubd de Id en op / 1000 gebracht.

Een tweede *hoogere kweekschool* kwam tot stand naast de oudere inrichting te Poerwardja; deze werd opgericht te Bandoeng en mede open-gesteld voor Mulo-abituriënten.

Het aantal gewone *kweescholen* voor *Inlandsche onderwijzers* steeg van 9 tot 16 (waaronder 1 voor meisjes en 3 particuliere), terwijl de opleidingsduur met een jaar kon worden verminderd en dus thans 4 leerjaren telt.

De eerste openbare *kweekschool* voor *frobel-onderwijzeressen* kwam in 1919 te Bandoeng tot stand. Zij is toegankelijk voor meisjes van alle landaarden, die een school voor Westersch lager onderwijs met vrucht hebben doorloopen. De leerdur is vier jaar. De gediplomeerden worden geplaatst aan voorklassen van Europeesche, Holl.-Indi. en Holl.-Chin. scholen. Van particuliere zijden worden zoodanige scholen met Lands subsidie onderhouden te Semarang (Van Deven-terschool) en te Mendoet (onder leiding van R. K. zusters).

§ 11. Leerkrachten voor het Inlandsche lager onderwijs worden Met de afschaffing van de examens voor kweekeling en hulponderwijzer (§ 46, Deel III) kwamen tevens een einde aan het bestaan van de normaalcurssussen (§ 44). De onderwijzers voor het Inlandsch lager onderwijs worden thans in hoofdzaak opgeleid aan een tweetal soorten van opleidingsinrichtingen, nam. de *leergayigen* voor de *opleiding van volksonderwijzers* en de *normaalscholen*. Alleen een beperkt aantal wordt bovendien golevercl door de hooger besproken kweescholen. Het aantal openbare normaalscholen onderging een groote uitbreiding en bedraagt thans 21, waaronder 5 alleen voor meisjes. Het aantal opgeleide leerkrachten is hierdoor in sneller tempo toegenomen dan de behoefte, zoodat sedert eenige jaren een overcompleet van dergelijke onderwijzers is ontstaan, hetwelk tot beperkende maatregelen dwong bij de toelating van nieuwe leerlingen. Op enkele meisjes-normaalscholen wordt het Nederlandsch als leervak onderwezen. Tegende invoering van dit vak op de jongens-scholen heeft de Regeerling zich steeds gekant, ondanks sterken aandrang van Inlandsche zijde.

Voor de *particuliere opleiding* van *Inlandsche leerkrachten* kwam een nieuwo voordedcliger subsidie-regeling tot stand. Het aantal van de daarvoor besteiende onderwijsinrichtingen bedraagt 18, waaronder 3 kweescholen met Nederlandsch als voertaal.

§ 12. Leerkrachten voor het voortgezete indische onderwijs worden wij H. Terwijl vroeger in Indie geen onderwijsbevoegdhedon voor het middelbaar onderwijs konden worden behaald, is hierin in 1922 veran der ring gekomen door de instelling en afnemng van examens voor de middelbare akten Wiakund K¹ en Engelsch A. Voor de eraatgenoemde akto hcoft zc]fs gedurende korten tijd een gesubsidicerde opleidingscuraus bestaan, verbonden aan de

Technische Hoogeschool. Nieuwe Middelbare akten werden ingesteld voor: Land- en Volkenkunde, Archacologie en Geschiedenis van den Oost-Indischen archipci, Maleisch, Javaansch en Soedaneesch. De examens worden afgenomen te Leiden, waar aan de Universiteit ook de beste gelegenheid tot voorbereiding daartoe bestaat.

In 1920 kwam te Batavia tot stand een Gouvernements *Instelling ter bevordering van de kennis van Inlandsche talen en van de land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indie*, met het tweeledig doel om, primo leiding en voorlichting te geven (gedeeltelijk door schriftelijke cursussen) bij de studie van Europeesche en Inlandsche leerkrachten voor lagere onderwijsakten in de genoemde vakken (zie § 38, Deel III) en secundo het onderwijs in de inheemsche talen op de Mulo-scholen te organiseren en daaraan leiding te geven. De instelling wordt beheerd door een directeur, die eenige uitgekozen Inlandsche leerkrachten te zijner beschikking heeft.

B. Opleiding voor administratieve en rechterlijke functies.

§ 13. Opleidingsscholen voor Tnlandsche ambtenaren (§ 18 biz. 103, Deel III). De reorganisatie van deze inrichtingen tot zuivere vakscholen, aansluitend op het Julio, kreeg nog niet haar beslag. Wei kon de voorbe-reidende afdeling van 2 jaar, bestemd voor leerlingen van de Hollandsch-Inlandsche scholen worden opgeheven, terwijl de hoogste of 2e afdeeling rechtstreeks toegankelijk werd gesteld voor Mulo-abituriënten.

§ 14. Rechtsschool. Door een wijziging der Hooger onderwijswet en de zeer vrijgevege houding van den Leidschen Academischen Senaat werd aan abituriënten der Inlandsche rechtsschool in 1919 de gelegenheid geopend om met vrystelling van het candidaats-examen zich aan de Univerisiteit te bekwamen voor den Nederlandschen McestorstiteL. Hiervan werd op ruime schaal door belanghebbenden gebruik gemaakt en ook van niet-Inlandsche zijde ontstond een drang naar dezen nieuwen en zooveel gemakkelijker toegangsweg tot deNederlandsche rechtsfaculteit. Dit leidde tot de openstelling van de Rechtsschool voor alle landaarden, nadat te voren reeds enkelc Europeanen en Chincezen als extraneT tot het eindexamen waren toegelaten. Na de opening van de Rechtshoogeschool te Batavia heeft deze middelbare vakschool voor rechtskundigen feitelijk haar „raison d'etre", verloren, zoodat in beginsel tot haar opheffing is besloten. De eerste afdeling kon inmiddels reeds geleidelijk worden opgehoven door de candidaten rechtstreeks te recruteeren uit degenen, die een Mulo-school met goed gevolg hadden doorloopen.

§ 15. Cursus voor de Nederlandse taal. Ter verbetering van het gehalte van het in de lagere en middelbare rangen werkzame kantoorpersoneel werd door de gemeente Batavia een avondcursus opgericht, aan welken dit personeel een aan de praktijk k van het werk aansluitende voortgezotte vorming ontvangt. Aan het eind-diploma van den cursus zijn bijzondere voordeelen verbonden voor de aan Lands- en gemeente-kantoren werkzame cureisten. De leergang wordt door het Land gesubsidicerd en mag zich in een voortdurend grooten toeloop van candidate^ verheugen.

C. Opleiding van medici en geneeskundige hulp-krachten.

§ 16. De inrichting van de beide artsen-scholen (§ 19 biz. 105, Deel III) bleef in hoofdzaak ongewijzigd. Met de geleidelijke opheffing van de voorbereidende afdelingen is een begin gemaakt. Jongelieden in het bezit van een eindexamen Mulo-school of gelykwaardig getuigen-schrift kunnen rechtstreeks tot de vakafdeeling worden toegelaten. De raden van bestuur werden opgeheven en vervangen door commissies van toezicht, benoemd door den Gouverneur-Generaal. Voor het dagelijksch bestuur worden de directoren bijgestaan door de leeraarsvergadering.

§ 17. In 1919 werd te Batavia opgericht een leergang voor de opleiding van analisten en controleurs voor de volksgezondheid, aansluitend op de Mulo-scholen. De opleiding duurt drie jaar. Als hoofd fungeert een leeraar-apotheker, die het onderwijs regelt in overleg met den directeur van het geneeskundig laboratorium en den inspecteur-pharmaceut.

§ 18. De apothekersassistenten-school te Batavia, voortgekomen uit een in 1918 bij wijze van proef ingestelden leergang, geeft in een tweejarigen cursus, aansluitend op het lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal, een opleiding tot het Staatsexamen voor apothekersassistent.

§ 19. Op inheemschen grondslag staat de opleiding in de richting van mantrivertpleegsters, laboranten, vroedvrouwen en mantris voor de volksgezondheid, welke plaats vindt aan Gouvernements, locale en particuliere ziekeninrichtingen, voor zoover deze daarvoor door den hoofdinspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst geschikt worden geacht.

D. Nijverheidsonderwijs, (aanv. §§ 12, 13, 33, en 61, Deel III).

§ 20. Het nijverheidsonderwijs, dat vroeger gedeeltelijk onder het Departement van Landbouw ressorteerde, werd in 1920 weder in zijn geheel bij het Departement van Onderwijs ondergebracht en onder toezicht gesteld van een inspecteur van het technisch onderwijs. Ingesteld werd een permanente „Commissie van voorlichting inzake het technisch en aïnachtsonderwijs", die tot taak heeft voeling te houden met de diensten en lichamen, welke hun personeel van de verschillende technische en ambachtsscholen betrekken, en verder om den Directeur van Onderwijs van raad en voorlichting te dienen inzake de inrichting van het nijverheidsonderwijs in zijn verschillende geleidingen. Een van de eerste ontwerpen, die haar in studio werd gegeven, was de oprichting van een middelbare technische school op de basis van het Mulo. Een beslissing hieromtrent werd nog niet genomen.

§ 21. Door de oprichting te Bandoeng van een nieuwe school (j 920) steeg het aantal openbare technische scholen tot vier. In de inrichting van het onderwijs kwam weinig of geen verandering. Het aantal leerlingen nam tot 1922 regelmatig toe en bedroeg in dat jaar 1674, doch daarna trad onder den invloed der malaise en de daaruit voortvloeiende vermindering van de technische werkkrachten een Baling in tot 1405 einde 1924.

Technisch onderwijs wordt verder gegeven, be-

halve aan den ambachtsleergang te Batavia en de particuliere technische school te Semarang (beide reeds behandeld in Deel III), aan een burgeravondschoon, uitgaande van de gemeente Soerabaja en een technische avondschoon van de vereniging Mangoenhardjo te Semarang. Beide inrichtingen staan op lager peil dan de openbare technische scholen.

§ 22. Een speciaal karakter draagt de aan de Technische Hoogeschool verbonden particuliere leergang tot opleiding van instrumentmakers en glasblazers, welke toegankelijk is voor jongelieden, die een lagere school met Nederlandsch als voertaal met vrucht hebben doorloopen. Als leerkrachten fungeren de chef-instrumentmaker en chef-glasblazer van de Hoogeschool.

§ 23. Tot het nijverheidsonderwijs dient ook gerekend de door den „Bond van geëmployeerden bij de Suikerindustrie" te Soerabaja in het leven geroepen Suikeracademie. In een, in twee afdelingen gesplitsten cursus geeft zij een opleiding tot suikerchemist, volgens de eischen, gesteld voor het zgn. syndicaatsexamen. De cursus duurt vijf maanden (gedurende den stillen tijd in de Industrie) en wordt in hoofdzaak bezocht door reeds in de suikerindustrie werkzaam personen. Onder bepaalde voorwaarden kan de school aanspraak maken op Lands subsidie.

§ 24. Aïnachtsonderwijs op inheemschen grondslag. Het aantal scholen met driejarigen leergang bleef onveranderd (drie). Aan de scholen te Batavia en Semarang werd een leergang verbonden voor chauffeur-werkman. De uitbreiding van het Inlandsch ambachtsonderwijs geschiedt hoofdzakelijk door oprichting van scholen met tweejarigen leergang waarvan er thans 11 bestaan, die opgericht werden door het Land, verder 6en onderhouden door de gemeente Bandoeng en 7 door zendingscorporaties. De meeste dezer scholen hebben een Europeesch vakonderwijzer aan het hoofd, doch in de laatste jaren wordt de uitbreiding meer gezocht in de richting van een voudige schooljes onder Inlandsche leiding en geregelde controle van het Europeesche hoofd eener naburige school.

E. Handelsonderwijs.

§ 25. De handelsschool verbonden aan de P. H. S. (§ 22 Deel III) werd opgesteld voor abiturienten van de Mulo-scholen, hetgeen eenige speciale voorzieningen noodig maakte voor leerlingen, die op de Mulo-scholen geen onderwijs in Fransch en Duitsch hebben genoten.

Het aantal inrichtingen voor het ontvangen van handelsonderwijs vermeerderde in een door de gemeente Se in a rang opgericht en van Landawege gesubsidieerde lagere handelsschool, aansluitend op het lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal. Het onderwijsprogramma is verfleeld over een leertijd van drie jaar.

De voorziening in de behoefte aan lager handelsonderwijs op inheemschen grondslag, aansluitend ophet Inlandsch lager onderwijs, maakt een onderwerp van studio uit in den Onderwijsraad. Maatregelen werden op dit gebied nog niet genomen, behoudens do inatelling van een akte van bekwaamheid voor het geven van lager handelsonderwijs, bestemd voor personen in het bezit van Europeesche onderwijstbevoegdigen en van een onderwijsakte voor den kleinhandel, die speciaal gedacht is voor Inlandsche onder-

wijzers, ten einde aldus gelcidlijk te komen tot een organisatie van eenvoudige- haitelonderwijs op inheemschen grondslag.

F. Zeevaarkundig onderwijs.

§ 26. De cursus voor (1) zeevaartkunde (§23 Deel II I) werd in 1922 van de Prins Hendrikschool losgemaakt en als afzonderlyke onderwijsinstelling overgebracht aan boord van een speciaal daarvoor ingericht Gouvernementsstoomer. Hiermede ging gepaard een verkorting van den tweejarigen opleidingsijd tot 66n jaar, hetgeen door de gecombineerde theoretische en praktische vorining aan boord mogelijk werd! ge- maakt. Voor de aldus gewijzigde zeevaarkundige opleiding bleek van den aanvang af nicer lief- heberij bij den Indischen jongen te bestaan, zoodat de vraag vrij regelmatig het beperkt aantal plaatsen overtreft. Ook deze opleiding onsluit, respectievelijk op het Mulo en het lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal. Het toelatingsexamen voor de technische scholen is ook geldig voor de cultuurscholen.

G. Landbouwonderwijs.

§ 27. De op Westerschen grondslag staande inrichtingen bleven beperkt tot de middelenbare landbouw school te Buitenzorg (§ 20 Deel III) en de cultuurscholen te Sbeka- boemi en Malang (§ 14 Deel III). De aan deze scholen verbonden voorbereidende afdelingen konden worden opgeheven, zoodat het vakonderwijs thans rechtstreeks aansluit, respectievelijk op het Mulo en het lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal. Het toelatingsexamen voor de technische scholen is ook geldig voor de cultuurscholen.

§ 28. De Inlandsche landbouw- scholen (§ 30 Deel III) worden omgezet in *landbouwbedrijfscholen*, waarbij de praktische werkzaamheden op den voorgrond treden. In enkele gewesten van Java worden *landbouwcur- sussen* gegeven door speciaal daarvoor opgeleide docentonderwijzers, die hun opleiding hebben ontvangen aan tweejarige landdagcursussen, gegeven door landbouwleeraren.

V. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

§ 29. Uitzending van Nederland. (§§47 en 71 Deel III) heeft thans nog alleen plaats van leeraren en leerressen voor het middelbaar onderwijs en van onderwijzers met hoofdakten. Onderwijzcreason kunnen tegenwoordig volledig in Indie worden gerecruiteerd. Het aanbod van deze leerkrachten overtreft zelfs verro de vraag, zoodat overwogen wordt de geheele, hoofdzake- lijk uit dames bestaande groep van onderwijzers der 3e klasse (hulpaktoezitters), wier ambtelijke positie geregeld is op den voet van uit Nederland betrokken werkrachten, over te brengen naar de bezoldigingsschalen, vastgesteld voor de zgn. gemengde betrekking (door Europeanen en Inlanders vervuld), waarin geheel kan worden voorzien door aanwerving in Indie.

§ 30. Particuliere schoolbestuurders, die onderwijzers uit Nederland laten uitkomen, krijgen de daaraan verbonden kosten van uitrusting en overtocht sedert onkcle jaren integraal vergoed tot de bedragen, die bij uitzending voor Gouvernemente rekening zouden zijn vol- daan. Voor de leoraren wordt de fractioneele ver- goeding van drie vierde der kosten gehandhaafd. Sedert 1920 vergoedt het Gouvernement ook do

kosten, verbonden aan de buitnlandsche ver- loven van bijzondere leerren en onderwijzers, voor de eerste groep tot de fractie van drie kwart en voor de laatste ten voile.

§ 31. De bezoldigingen (§49 Deel III)

zijn onlangs voor alle landdienaren geheel herzien. Zij bewegen zich voor de voornaamste groepen van leerkrachten tusschen de volgende grenzen:

Inlandsche volksonderwijzers /	17.50—/	40
Inlandsche hulponderwijzers (niet opgelcid)	30 —	105
Inlandsche onderwijzers met diploma normaalschool ..	40 —	135
Inlandsche onderwijzers met diploma kwekschool ...	75 —	200
Inlandsche onderwijzers met diploma hogere kwekschool	110 —	350
Onderwijzers met hulpakto		
E. L. O.	180 —	500
Onderwijzers met hoofdakto		
E. L. O.	330 —	800
Onderwijzers met Mulo-akte ..	430 —	950
Leeraren (halfbevoegd) ...	350 —	950
Leeraren (volledig bevoegd) ..	400 —	1100
Hoogleraren	1200 —	1500

(Afgesloten 1 Juni 1925); **BALANGNIPA.** De handelsplaats van dezen naam ligt op 3 K.M. afstand van den mond der Tangka-rivier; zij is door een verhardend rijweg, aan welks eindpunt het visschersdorpje Larea- rea is gelegen, verbonden met de reede. De baai van Balangnipa, waarin do rivier van dien naam uitmondt, biedt een goede ligplaats aan voor de scheepvaart, e vena ls de baai van Tjampalangi. Beide in de onderafd. Balangnipasche en Bi- noeangsche benedenlanden (zie I, BALANIPA, BALANGNIPA). In deze onderafd., met hoofd- plaats Tinamboeng (Controleur), loopt langs de kust de grooto weg tusschen Madjene, over Ba- langnipa, Pamboesoan, Tjampalangi, Mapili en Binoeang; verder zijn slechts voetpadeu naar het binnenland, waarvan het pad langs de Tjampalangi-rivier het belangrijkste is : / **BOEGINEEZEN.** Ten aanzien van het bestuur 'over de Boegineezon (zie I, pag. 326, le kolom) kan, zoowel voor rechtstreeks als voor niet rechtstreeks bestuurd gebied, het ornamentschap of het territoir van een gaokang-stichting, dus het complex van dorpen aan het hoofd waarvan de bewaarder van de ornamenten staat, als terri- toriale eenheid worden aangemerkt.

Bij de reorganisatie van het Inlandsche bestuur in rechtstreeks bestuurd gebied is gestreefd naar behoud van zelfstandigheid der karaeng-, aroe-, opoe- of galarangschappen, en zelfs zijn er weder hersteld, welke eerst waren opgeheven ge worden, van nee r het bestaan er van in het bewustzijn der bevolking was blyvon voortleven. Wei echter zijn so ms twee of meor adatgemeenschappen ver- eenigd tot 66n ressort, waarin de samenstellende deelen hunno onderlinge onafhankolykheicl be- hielden; (lit geschieddo als een gevolg van de uitbreiding van do ressorten der Europeesche bestuursambtenaren, waardoor vergrooting van do Inlandscho bestuursressorten mode nood- zakelyk werd. Zulk een gecombineerd gebied word niet onder een adathoofd gestekti, doch onder een daarvoor geschikt persoon, die zijn gezag ontleende aan een aanstelling van het Gouvernement en die dus gouvernementsambte-

naar word. Ookthansnog worden, waar de mogelijkheid bestaat tot blichoorlijke ontwikkeling, adatgemeenschappen opgericht, met eigen gemeenschapskassen, waaruit de uitgaven worden bestreden om waarin de mid de Ion tot dekking vloeien, volgens jaarlijksche begrotingen, di% de goedkeuring behoeven van het Hoofd van het gewest. De hoofden der adatgemeenschappen, karaeng's en lagere hoofden, ontvangen uit die kassen een vaste bezoldiging, waardoor hunne wisselvallige inkomsten uit, niet zelden door usurpatie verkregen ornamentalsvelden, pasarheffingen (*soesoeng pasara*), adatboeten enz. zijn komen te vervallen. De kassen staan onder beheer van zoogen. beheerscommissie's, onder leiding van den plaatselijk besturende ambenaar.

In het niet rechtstreeks bestuurde gebied sta t a aan het hoofd van een ornamentalschap de karaeng, met den soelewatang als ornamentalschapsbestuurder. Sommige van zulke ornamentalschappen zijn vereenigd tot een bond onder bestuur van een bondsraad of hadat, met een der ornamentalschapshoofden als bondsvorst en diens soelewatang als bondssoelewatang. Zulke bonden hebben zich ook wel weer vereenigd tot opperrijken, onder uit den heinel neergedaalde vorsten, tomanoeroeng, gelijk het geval was met Bone en Loewoe. De hoofdvorst had voor zijn bestuur een mede-regeerende hadat, een raad van invloedrijke keurgrooten, naast zich.

Wat het grondbezit betreft (zie I, pag. 330, le kolom), geldt in Zuid Selebds de regel, dat er geen grond bestaat, welke valt buiten eenig ornamentalschapsbeschikkingsrecht (zie ook bij BONfi, *grondbezit*); dit beschikkingsrecht teekent zich vooral af in meer bevolkte streken, waar djal duidelijk blijkt, dat er geen beschikkingsrecht op gronden toekoint aan het dorp. Evenwel slijt hier en daar dit ornamentalsrecht enigszins af; grondbezit in een ander ornamentalschap dan waarbinnen iemand woont is mogelijk, grondering door lie den van elders en verpanding aan iemand buiten het ornamentalsgebied zijn toegestaan.

De ontginner krijgt recht van erfelijk vruchtgebruik, hetwelk hij verliest indien hij niet naar behooren voldoet aan zijn kassoewiang (zie I, pag. 330, le kolom); tegenwoordig is het toegestaan, dat een plaatsvervanger wordt gesteld, die deze verplichtingen waarneemt. Het recht van vruchtgebruik kan worden verhuurd, weggeschonken of verpand, maar niet verkocht; dock deze overgang kan worden verboden door het districtshoofd indien dit meent, dat de nieuwe vruchtgebruiker zijn kassoewiang niet zal n% koinch of geen vervanger stelt.

Zoolang vroegere bebouwing nog kenbaar is, bijv. aan vruchtboomen, of wanneer vroegere bouwvelden reeds zijn vervallen tot woeste gronden, zoolang de cultuur er van nog in de herinnering der menschen is blijven voortleven, gaat het bezitrecht niet verloren, tenzij er gebrek aan grond is; in dat geval houdt een bezitter, die zijn grond heeft verwaarloosd of verlaten, alleen een voorkeurrecht.

Onder de gronden, welke in een bijzonderen rechtstoestand verkeeren (zie I, pag. 330, 2e kolom) verdienen vermelding do ornamentalsvelden bekend als galoeng aradjang, in tegenstelling met de ornamentalsvelden, welke in huur

(tesang) worden bewerkt en bekend zijn als galoeng akaroengeng; voorts de onbebouwde ornamentalsgronden, jachttercinen enz., ongko genaamd, waar niet-ond)erhoorigen van den vorst geen rechten hebben./

P BONfi. Het landsihap Bond (zie I, BONI)

7/ is verdeeld in de oi/derafdece] ingen Bond, Zuid ■- Bond en Noord Bonfe. Het zelfbestuur wordt uitgeoefend, naar den Reegerings-almanak 1925 voorloopig, door den Hadat (Raad van landsgrooten), aan welken het in 1917 is opgedragen geworden, nadat in 1916 de verhouding tot het Gouvernement geregeld is geworden bij de korte verklaring, welke v66r dien eerst niet we rd geaccepteerd (zie I, pag. 348, 2e kolom, slot).

Grondbezit. Het ornament (zie III, ORNAMENTENSCHAP, RIJKSSIERADEN) is eigenaar vandegrondrechten; eris geen grond welke buiten eenig ornamentalschapsbeschikkingsrecht staat. Als bewaarder der ornamenten voerden de vorsten het beheer en geschiedt dit tegenwoordig door het zelfbestuur, dat in de plaats is getreden der vroegere vorsten, namens de gemeenschap. In de van gouvernementwege ingestelde districten en onderdistricten delegeert het zelfbestuur dit recht van beheer aan de districts- en onderdistrictshoofden. De gemeenschap, die het nauwst is verbonden met de ornamenten, heeft het beschikkingsrecht over alle onbebouwde gronden binnen het ornamentalschap, welke nog nooit ontgonnen zijn geweest (zie AdatrechtbundoLIXr rapport van den voormaligen -Cdri-troleur van Baroe, O. M. Goedhart).

Indien ienands bezitrecht op gronden komt te vervallen door verwaarloozing of door vertrek uit het land, dan keert het terug tot het ornamentalschap, welks bestuur het weder moet toegestaan aan een ander ornamentalschapsgenoet, bij voorkeur een nabestaande van den vorigen bezitter; zoo geschiedt ook indien bezitrecht vervalt door overlijdd>n van izmand, die geen erf geen amen nalaa;/^

SEL%B£: S EN dNDERHOORIGHEDEN (GOU-

《
VERNEMENT). In deel I, pag. 467, 2o 11 kolom, regel 20 e.v., in vermcltd dat „de landschappen Boengkoë, Mori en Banggai, welke „vroeger deel uitmaakten van Ternate t.l.xans „ingevolde Ind. Stb. 1907 no. 367 onder Celebes „en Q/yL-Aensortecren". Bij Ind. Stb. 1924 no. 365 is% epaald geworden, dat het gebied van de onderafdeelingen Banggai en Boengkoë en Mori der afdeeling Oost-Sel66bs van het gouvernement Selebfea en Onderhoorigheden van gemekl gewest wordt afgescheiden en toegevoegd aan de residentie Mai)a-10y/

-j/DRUKPERS. In deel I biz. 642, 2e kolom, gedane voorspelling, dat het strafrechtelijk gedeelte van het drukpersregl. geheel zou komen te vervallen bij de inwerkingtreding van het nieuwe W. v. 8., is slechts in zoverre in vervulling gekomen dat, ingevolge art. 6 no. 15 der invoeringsord., de art. 21 t/ n. 27 op 1 Januari 1918 zijn komen te vervallen, omdat deze eene plaata in het nieuwe Straf wet boek gekregen hidden. Daarnaast zijn echter nog enkele strafbare feiten in het drukpersregl. gehandhaafd en wel die venneld zijn in de art. 12, 13, 19 en 29, waar strafbaar worden gesteld: in art. 12 de verspreiding van een drukwerk, niet voorzien

in art. 13 de niet-toezending binnen 24 uur na de verschijning van een in N.-I. uitgegeven drukwerk aan het hoofd v. pl. best., in wicns ressort het drukwerk verschijnt;

in art. 14 de weigering van plaatsing der beantwoording van een in een drukwerk verschenen persoonlijk aanval, gissing of beoordeeling; en

in art. 29 de openlijke oproep en uitnodiging om bij te dragen tot betaling van geldboeten of van gerechtskosten, verbeurd wegens een drukpersdelict.

Reeds enkele maanden later werd nog eene verandering in het systeem der berediging van drukpersdelicten gebracht door eene redactie-wijziging van art. 31, welke aan de eenige in Indië nog bestaande afwijking van de in Nederland geldende wijze van berechting dier delicten een einde maakte.

Immers werd bij K.B. van 4 Februari 1918, no. 61 (Ind. Stb. 1918, no. 269, j^o. 544) uit de le zinsnede van dat art. gelicht de bepaling, dat elke vervolging op grond van de voorschriften van het drukpersregl. berecht zou worden door de raden van justitie. De reden der wijziging moet gezocht worden in de omstandigheid, dat men algemeen van oordeel was dat het doel, om door de berechting der drukpersdelicten door de raden van justitie eenheid van rechtspraak te bekomen, in geen deele bereikt was en dat aan die regeling daarentegen ernstige bezwaren verbonden waren, in verband met de vaak zeer vertraagde berechting der bij de met werk overladen raden aangebrachte drukpersdelicten en van de dikwijls verre afstanden van het rechtscollege van de woonplaatsen der verdachten en getuigen. De wel eens geuite vrees, dat de Nederlandsche en Chinesche pers de afschaffing der competentie der raden als eene achteruitzetting zouden gevoelen, is ongegrond gebleken. Speciaal van de zijde der pers was zoo vaak afgegeven op het „gewrocht der duisternis“, dat ze de competentiewijziging als een logische consequentie van de nieuwe wetgeving heeft aanvaard.

Redert 1 Januari 1918 worden derhalve de in het W. v. S., en sinds 1 Oct. d.a.v. mode de in het drukpersregl. vermelde drukpersdelicten berecht door den rechter van den delinquent (politie-rechter, landraad dan wel raad van justitie), overeenkomstige algemeene bepalingen van hotregl. op de rechterlijke organisatie.”

LEENINGEN. A. Landsfeening. Op do in decl II vermelde geldleeningen, 1915, 1916 en 1917 zijn in de jaren 1919 tot en met 1924 nog twaalf leeningen gevolgd. Volledigheidshalve worden ten aanzien van do drie eerstgenoemde hieronder nog enkele bijzonderheden medegedeeld.

De leening 1915 uitgegeven in stukken van / 1000, / 500 en / 100 (met coupons per 1 April en 1 October) tegen een koers van 97 is verdeeld in 25 serien, achtereenvolgens uangeduid met do letters A tot en met H en J tot en met Z, elk groot / 2.500.000. De seriesgewyze aflossing geschiedt jaarlyks op 1 April van ieder jaar, te beginnen met 1916; in de maand Februari wordt bij loting de serio aangewezen, welke a pari zal worden afgelost. V66r 1 April 1925 was de leening niet vatbaar voor conversio of versterkte aflossing.

Van de leening 1916 (rosp. 1917),

zijn de schuldbeugzen (van / 1000, / 500 en / 100) met coupons per 1 Mei en 1 November, a pari aflosbaar op 1 Mei van ieder jaar, te beginnen met 1917 (1918), tot een bedrag van ten minste het 1/40 gedeelte van de geleende som, dus resp. / 2.000.000 en / 1.250.000. Jaarlyks worden in de maand Maart vooraf by loting de stukken aangegeven, welke zullen worden afgelost. Tot 1 Mei 1921 (1922) was de leening niet vatbaar voor conversio of versterkte aflossing. De koers van uitgifte der leening 1916 bedroeg in Nederland 99 $\frac{1}{2}$ pCt. en in Nederlandsch-Indië 101 $\frac{1}{2}$ pCt., en van de leening 1917 99 $\frac{1}{2}$ pCt.

Leening 1919, groot 180 miljoen gulden, werd in Augustus 1919 uitgegeven in Nederland en in Nederlandsch-Indië, krachtens de Nederlandsche Leeningwet 1919 (Ned. Stb. no. 280, Incl. Stb. 1919 no. 327 en 1920 no. 78), in 6 pCt. 's jaars rentende stukken tegen den koers van 100i pCt.

De schuldbewijzen van / 1000, / 500 en / 100, met coupons per 1 Januari en 1 Juli, zijn op 1 Juli van ieder jaar, te beginnen met 1920, a pari aflosbaar tot een bedrag van ten minste het 1/40 gedeelte van de geleende som, dus f 4.500.000. De aflosbaar te stellen stukken worden telken jare in de maand Mei vooraf by loting aangewezen. Tot 1

* Juli 1924 was doze leening niet vatbaar voor conversio of versterkte aflossing.

Leeningen 1921 A, B, C en D. Bij de Nederlandsch-Indische Leeningwet 1921 (Ned. Stb. no. 798, Ind. Stb. no. 483), aangevuld by de wet van 29 November 1922 (Ned. Stb. no. 607, Ind. Stb. 1923 no. 83) is machtiging verleend tot het gelden maken van schuldbewijzen ten laste van Nederlandsch-Indië, tot een nominaal bedrag van ten hoogste 250 miljoen gulden, met bepaling dat zulks kon geschieden ineens tot het geheele bedrag, dan wel in gedeelten. Krachtens deze machtiging zijn vier leeningen uitgegeven t.w.:

Leening 1921 A (Min. beschikking 15 Juli 1921, 2de Afdeling, No. 1; Nederl. Staatscourant van 15 en 16 Juli 1924, no. 136), groot 75 miljoen gulden in 7 pCt. 's jaars rentedragende stukken van / 1000, / 500 en / 100, met coupons per 1 Maart en 1 September, werd in Juli 1921 in Nederland uitgegeven tegen een koers van 100 pCt.

Leening 1921 B. (Min. besch. 10 October 1921, 2de Afdeling, No. 1 en van 25 October, 2de Afdeling, No. 4, Nederl. Staatscourant van 10 en 28/29 October 1921, nos. 196 en 210) groot 56 miljoen gulden in 6 $\frac{1}{2}$ pCt. 's jaars rentende stukken van / 1000, / 500 en / 100, met coupons per 1 Maart en 1 September, werd in October 1921 uitgegeven in Nederland en in Nederlandsch-Indië, tegen een koers onderscheidenlyk van 99 pCt. en 99 $\frac{1}{2}$ pCt.

De schuldbewijzen van deze beide leeningen A en B worden op 1 September van ieder jaar na 1921, tot een bedrag van minsteus het 1/40 gedeelte van de geheele leeningsom, a pari aflosbaar gesteld, waartoe een jaarlykscho uitloting wordt gehouden in do maand Juli. Tot 1 September 1926 zijn deze leeningen niet vatbaar voor conversio en zullen de jaarlyksche aflossingen het 1/40 gedeelte van do geleende som niet to boven gaan.

Leening 1921 C, groot 5 miljoen pond sterling in 6 pCt. 's jaars rentevogende stukken van £20, £100, £500 en £1000, met coupons per 15 Februari en 15 Augustus. Deze leening, welko

in Januari 1923 werd uitgegeven, is overgenomen tot eengezamenlijkbeeloop van het 1/30ste gedeelte door Hambros Bank Ltd. on Lazard Brothers & Co. van het op 1 Maart 1932 uitstaand bedrag. Overigens gelden voor vervroegde aflossing door inkoop pond tegen den koers van 98 pCt. uitgegeven te London op een miljoen pond overgedaan aan de Nederlandsche H an del - M a t s c h a p p ij, die deze som in Nederland heeft geplaatst tegen een koers van 96 pCt. De leening loopt af in 40 jaren : gedurende de eerste tien jaren heeft geen aflossing plaats. Van 15 Februari 1933 af geschied terugbetaling van het uitstaand nominaal bedrag in 30 jaarlijksche termijnen, behoudens de bevoegdheid der Regeering om op 15 Augustus 1933 of op elken volgende coupdatum dat bedrag geheel of gedeeltelijk af te lossen. De aflosbaar gestelde stukken worden telkenjare bij loting te 's-Gravenhage in de ma and December aangewezen.

Leening 1921 D, groot 25 miljoen dollar nominaal, in 5* pCt. 's jaars rentegevende stukken van \$ 1000 en \$ 500, met coupons per 1 Maart en 1 September. Deze leening, te New York in Februari 1923 uitgegeven tegen den koers van 88 pCt., is overgenomen door Guaranty Trust Company of New York. Zij heeft een looptijd van 30 jaar ; tot 1 Maart 1933 heeft geen a flossing plaats, tenzij door inkoop van schuldbewijzen. Van 1 Maart 1934 af heeft jaarlijksche aflossing plaats, telkens ten bedrage van het 1/20ste gedeelte der geleende som, hetzij na loting a pari, hetzij door inkoop tot hoogstens pari.

Leeningen 1922 A, B, en C. Bij de Nederlandsch-Indische dollarleeningwet 1922, (Ned. Stb. 1921 no. 1455, Ind. Stb. 1922 no. 155) werd machtiging verleend tot het te gelde maken in de Vereenigde Staten van Ainerika van schuld-bewijzen ten laste van Nederlandsch-Indie, tot een nominaal bedrag van ten hoogste 100 miljoen dollar. Ingevolge deze machtiging zijn onderscheidenlijk in Januari, Maart en April 1922 de dollar-leeningen 1922A, B en C, groot resp. 40, 40 en 20 miljoen dollar nominaal, in 6 pCt, 's jaars rentende stukken van \$ 1000 en \$ 500 uitgegeven tegen een koers van onderscheidenlijk 94 ½ pCt., 94 ½ pCt. en 96 pCt.

De leeningen zijn overgenomen en geplaatst door Guaranty Trust Company of New York, onder de namen „Dutch East Indies Twenty-Five-Year External Six Percent Gold Bonds” (dollarleening 1922A, met coupons per 1 Januari en 1 Juli), en „Dutch East Indies Forty-Year External Sinking Fund 6 % Gold Bonds” (dollar-leeningen 1922B en C, met coupons per 1 Maart en 1 September).

De looptijd der leening 1922A bedraagt 25 jaar. Gedurende de eerste tien jaren (tot 1 Jan. 1933) heeft geen aflossing plaats, doch is het Gouvernement uiteraard vrij de schuldbewijzen in te koop en. Van de op 1 Januari 1932 uitstaande schuld-bewijzen der leening zal op 1 Januari van elk jaar, te beginnen met 1933, het 1/15de gedeelte — door loting te New York vooraf aan te wyzen — a pari worden afgelost, behoudens de bevoegdheid van het Gouvernement om op 1 Januari 1932 en elken volgende coupdatum tot aflossing a pari van het geheele uitstaand leeningsbedrag over te gaan.

De looptijd van de dollarleeningen 1922B en C, bedraagt 40 jaar. 1 Maart van elk jaar, te beginnen met 1933, heeft aflossing a pari plaats van door loting te New York aan te wijzen schuldbewijzen

Leening 1923 A, B, C en D, aangecraclitens de Nederlandsch-Indische Leeningwet 1923 (Ned. Stb. no. 248, Ind. Stb no. 292), waarbij de Minister van Kolohien werd gemachtigd tot het te gelde maken — hetzij in eens of bij gedeelten — van schuldbewijzen tot een zoodanig beeloop als noodig was ter verkrijging van eene so in van ten hoogste / 300.000.000.

Leening 1923 A, groot 65 miljoen gulden in 5 pCt. rentende stukken van / 1000 en / 500, inet coupons per 1 Juni en 1 December, is overgenomen door een Nederlandsche bankiersgroep, welke haar in Juni 1923 in Nederland uitgaaf, met gelgenschap tot inschrijving in Nederlandsch-Indie. De schuldbe wijzen zijn op 1 Juni van elk jaar, te beginnen met 1924, a pari aflosbaar tot een beeloop van tenminste het 1/40ste gedeelte van hun totaal nominaal bedrag; geen conversie noch versterkte aflossing mag plaats hebben vóór 1 Juni 1928.

Leening 1923 B, groot 6 miljoen pond sterling, in 5 pCt. 's jaars rentende stukken van £100, £500 en £ 1000 (coupons per 15 Januari en 15 Juli), is overgenomen en tegen een koers van 92 pCt. in Januari 1923 te London uitgegeven door Ham bros Bank Ltd. en Lazard Brothers & Co. Ltd. De looptijd der leening bedraagt 40 jaar ; gedurende de eerste 10 jaren heeft geen aflossing plaats. Van 15 Juli 1933 af geschied terugbetaling van het uitstaand nominaal bed rag in 30 jaarlijksche termijnen, behoudens de bevoegdheid der Regeering om op genoemden datum of op elken volgende coupdatum dat bedrage heel of gedeeltelijk af te lossen. De aflosbaar gestelde stukken worden telken jare bij loting te 's-Gravenhage in de maand Mei aangewezen.

Leening 1923 C, („Dutch East Indies Thirty Year External Sinking Fund 51% Gold Bonds”), groot 25 miljoen dollar, in 5* pCt. 's jaars rentende stukken van \$ 1000 en \$ 500 (coupons per 1 Mei en 1 November), is overgenomen en in November 1923 te New York tegen een koers van 90 pCt. uitgegeven door de reeds genoemde Guaranty Trust Company of New York. Deze leening is aangegaan voor den tijd van 30 jaren. De eerste 10 jaren wordt niet afgelost; daarna heeft op 1 November van elk jaar, te beginnen met 1934, aflossing plaats in 20 gelijke jaarlijksche termijnen, hetzij door voorafgaanden inkoop tot hoogstens pari van schuldbewijzen, hetzij door uitloting a pari, te New York. Het Gouvernement kan op 1 November 1933 en op elken volgende coupdatum, na t'ijde aankondiging, het dan nog uitstaand bedrag - geheel of ge-deeltlijk a pari aflossen.

Leening 1923 D, groot 75 miljoen gulden ia door dezelfde bankiersgroep overgenomen, wel-ke de leening 1923A kocht. De 6 pCt. rentende schuldbewijzen van / 1000 eu / 500 (coupons per 1 Alaart en 15 September) dezer leening zijn in Augustus 1924 in Nederland en in Nederlandsch-Indie te gelde gemaakt tegen den koers onderscheidenlijk van 97/ pCt. en 100 pCt. Do looptijd der leening bedraagt 40 jaar. De schuldbewijzen zyn op 15 September van elk jaar, te beginnen

met 1925, a pari aflosbaar tot een beliep van tenminste het 1/40ste gedeelte van het totaal nominaal bedrag dier schuldbewijzen. Vóór 15 September 1929 mag geen conversie of versterkte aflossing plaats vinden. Jaarlijks worden de aflosbaar te stellen schuldbewijzen bij toeling in de maand Juli vooraf aangewezen.

Van de leeningen 1915, 1916, 1917 en 1919 verjaren de aflosbaar gestelde schuldbewijzen na 10 jaar, van de overige guldenleeningen na 30 jaar.

Coupons en aflosbaar gestelde obligaties van de guldenleeningen 1915, 1916, 1917, 1919, 1921A en B, en 1923A en D, zijn betaalbaar te Arnstorf, dam, *s-Gravenhage en Rotterdam bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij, de Nederlandsche Indische Handelsbank en de Nederlandsche Indische Handel-Maatschappij, te Batavia bij De Javasche Bank. Bovendien zijn de coupons der leening 1915 in Indie nog betaalbaar bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij, Factory, de Nederlandsche Indische Handelsbank en de Nederlandsche Indische Escompto-Maatschappij, terwijl de obligaties van de leeningen 1915, 1916, 1917 en 1919 ook betaalbaar zijn bij De Nederlandsche Bank te Amsterdam.

Coupons en obligaties der dollarleeningen 1921D, 1922A, B en C en 1923C zijn betaalbaar te New York bij Guaranty Trust Company of New York, die tevens Fiskaal Agent voor deze leeningen is.

Coupons en obligaties der pondsterleeningen 1921C en 1923B zijn betaalbaar te London bij Hambros Bank Limited en Lazard Brothers and Co. Limited, zoodmede, wat de coupons der leening 1921C betreft, te Amsterdam bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij.

De bijgevoegde tabel geeft een overzicht van de verschillende geldleeningen, met vermelding van enkele bijzonderheden, zie pag. 345.

B. Locale leeningen. Volgens het 3de lid van artikel 686 van het Indisch Regeeringsreglement (resp. van artikel 124 der Indische Staatsregeling) kan ten laste van een go west of een gedeelte van een gewest geen geldleening worden aangegaan of gewaarborgd dan onder voorbehoud van bekrachtiging van het daartoe

strekking besluit bij een ordonnantie. Luidens punt c van het 1ste lid van artikel 38 tier Locale Raadenordonnantie mag in besloten raadsvergadering niet beraadslaagd of beslist worden over het aangaan eener locale leening. In leeningsbesluiten behooren volgens Regeeringsaanschriften steeds de regeling der aflossing voile dig vast-gelegd en de koers van uitgifte, althans de minimumkoers, aangegeven te worden, terwijl mede als eisch pleegt te worden gesteld, dat wordt aan-ge-toond op welke wijze in den dienst der leening zal worden voorzien. Aangezien de aflossingsster- mijn verband houdt met de bestemming der leeningsgelden mag hij nimmer de nuttigheidsduur der leeningsobjecten overschrijden. In verband hiermede is de aflossingstermijn als regel tot ten hoogste 40 jaren beperkt-, terwijl daarin geen wijziging mag worden gebracht buiten bewilliging der Regeering. Voor andere dan "buitengewone" uitgaven mogen geen leeningen worden aangegaan.

De Regeering heeft zooveel mogelijk bevorderd, dat de locale ressorten zich zonder eenigen specialen waarborg voorsolideiteit op de open markt een eigen credit zouden vormen. Om die reden heeft ze a lie verzoeken van die ressorten om rente en aflossing hunner leeningen te waarborgen afge- wezen, doch is aan den anderen kant het beleggingsveld verruimd, doordat tai van instellingen z. a. de Indische Weduwen- en Weezenfondsen, de Wees- en Boedelkamers, de Indische Postspaarbank, het Nederlandsche Weduwen- en Weezen- fonds voor burgerlijke ambtenaren en de Rijks- verzekeringbank, de bevoegdheid erlangen om ook het schuldpapier van die gebiedsdeelen in den kring hunner beleggingen op te nemen. Voorts pleegt de Indische Regeering in hare goed- keuringsbesluiten van locale leeningen te verklaren, dat zy ook hare zijds toezichtzal uitoefenen op de richtige uitvoering van den dienst der toegestane leening, door er voor te waken, dat op elke begrooting van uitgaven van het betrokken ressort de vereichte post voor rente en aflossing der leening wordt gebracht en gchandhaafd.

De volgende tabel bevat een overzicht van de verschillende leeningen der locale ressorten.

OVERZICHT VAN DE VASTE LEENINGSSCHULDEN DER LOCALE RESSORTEN PER

	Nominaal gevoteerd bedrag	Nominale rentevoet	Leeningsduur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afge-lost bedrag	Uitstaand bedrag	Toclichtingen
Totaal . . . i •	85.693.700	—	—	/ 64.116.200/ 5.610.820/ 59.105.380			
I. Gemeenten ..	76.196.700	—	—	/ 55.219.200	/ 4.523-070	/ 50.696.130	—
A. Java en Madoera	71.796.200	—	—	/ 51.366.200	3.611.320	/ 47.754-880	—

	Nominaal gevolcerd bedrag	Nominal o renlevoet	Lei- >nings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgelost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
Batavia	/ 20.700.000	—	—	f 1G- 700.000	/ 1.224.000	/ 15.176.000	
	700.000	pCt.	30	700.000	/ 217.000	183.000	Ind. Stb. 1910 no.
	-4.500.000	5 ..	35	-4.500.000	-136.000	-4.36-1.000	.. 1917 no. 627
	-2.000.000	6 ..	10	-2.000.000	-800.000	-1.200.000	... 1920 no. 73-1
	-5.000.000	..	40	-5.000.000	—	-4.929.000	... 1921 no. 351
	-6.000.000	7 ..	40	-2.000.000	—	-2.000.000	.. 1922 no. 527
	-1.000.000	0 ..	35	-1.000.000	—	-1.000.000	.. 1924 no. 566
	-1.500.000	6 ..	35	-1.500.000	—	-1.500.000	.. ,, 192-1 no. 566
Meester-Cornelis .	/ 2.511.600	—	—	/ 2.511.600	/ 100.000	/ 2.411.600	
	500	6 pCt.	20	500	200	300	Ind. Stb. 1916 no.
	6	40	—	—	—	... 1917 no. 624
	6	20	—	—	—	... 1921 no. 1G4
	6	20	—	—	—	... 1922 no. 338
	7	40	—	—	—	... 1922 no. 356
	6	12	261.	—	—	.. ,, 1924 no. 350
Builenzorg....	/ 1.290.000	—	—	/ 1.290.000	/ 113.500	/ 1.170.500	
	1000	5 pCt.	40	1000	f 22.500	f 77 50	Ind. Stb. 1912 no.
	5	40	—	—	—	... 191G no. 577
	5	GO	—	—	—	... 1915 no. 644
	7	40	—	—	—	... 1922 no. 167
	650.00	..	—	650.00	25.00	625.00	
Soekaboemi ...	/ 205.00	—	—	/ 205.00	/ 19.05	/ 185.95	
	1500	pCt.	40	1500	f 8 55	f 36.450	Ind. Stb. 1915 no.
	6	20	—	—	—	... 1921 no. 364
	7	30	—	—	—	... 1922 no. 122
	90.00	..	—	90.00	—	90.00	
Bandoeng	/ 20.215.000	—	—	/ 4.085.000	/ 140.000	/ 3.915.000	
	8500	5 pCt.	24	8500	1600	6900	Ind. Stb. no. 1910
	1J	30	—	—	—	... 1913 no. 4
	5	40	—	—	—	... 1915 no. G84
	5	40	—	—	—	... 1917 no. 162
	5	40	-1.000.000	—	—	... 1918 no. 632
	-5.000.000	5 ..	40	—	—	—	... 1920 no. 902
	-6.200.000	6 ..	40	—	—	—	... 1920 no. 905
	6	40	—	—	—	... 1921 no. 211
	-1.500.000	6 ..	40	—	—	—	... 1921 no. 350
	-3.100.000	7 ..	30	—	—	—	... 1922 no. 461
	6	4	—	—	—	... 1923 no. 629
	-1.000.000	6 ..	40	-1.000.000	—	-1.000.000	... 1924 no. 549
Tjerebon-T ...	/ G00.00	—	—	/ 600.00	/ 46.55	/ 553.- 150	
	2000	0 pCt.	30	2000	46 55	153 45	Ind. Stb. 1917 no.
	6	10	—	—	400.00	» ” 1924 no. 481
	600.00	..	—	400.00	—	—	

	Nominiaal gevolcerd bedrag	Nominal rentevoet	Leenings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgelost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
Tegal.....	175.00	5* pCt.	35	175.00	30.00	145.00	Ind. Stb. 1916 no. 723
Pekalongan ...	225.00	6 pCt.	30	225.000	49.00	176.000	Ind. Stb. 1916 no. 589
Semarang	8.500.00	—	—	8.500.000	603.000	7.897.000	—
	2.000.000 -2.000.000 500.000 -1.000.000 -2.000.000 -1.000.000	4* pCt. 5 6 6 7 6	40 30 40 40 40	2.000.000 -2.000.000 -500.000 -1.000.000 -2.000.000 -1.000.000	192.000 -332.000 18.000 20.000 28.000	1.808.000 -1.668.000 82.000 80.000 -1.972.000	Ind. Stb. 1911 no. 340 ,, 1915 no. 590 ,, 1920 no. 417 ,, 1921 no. 481 ,, 1921 no. 482. ,, 1922 no. 709
Salatiga	210.00	—	—	210.00	—	210.00	—
	120.00	7 pCt. 7	35 35	120.00	—	120.00	Ind. Stb. 1921 no. 16G ,, 1922 no. 285
Magelang	225.60	—	—	225.600	51.80	173.80	—
	15.000 9.600 1.000 6.000 60.000	5 £ pCt. 5 5 5 6	15 10 14 32 30 10	15.000 9.600 1.000 6.000 60.000	9.000 9.600 500 500 7.000	6.000 9.600 500 2.500 43.000	Ind. Stb. 1009 no. 490 ,, 1910 nd. ,, 596 ,, <186 ,, 1917 no. ,, 613 ,, 1918 no. 754
Madioen ..	605.00	—	—	605.00	30.00	575.00	—
	300.00 80.00	6 pCt. 7 7	40 30 30	300.00 80.00	30.00	270.00 80.00	Ind. Stb : 1920 no. 328 ,, 1921 no. 467 ,, 1924 no. 459
Madjakerta....	135.00	7J pCt.	20	135.00	6.75	128.25	Ind. Stb. 1923 no. 588
Soerabaja	14.000.000	—	—	14.000.000	831.000	13.169.000	—
	3.000.000 -5.000.000 -6.000.000	5 pCt. 7J 6	60 40 40	3.000.000 -5.000.000 6.000.000	876.000 71.000 84.000	2.324.000 -4.929.000 -5.916.000	Ind. Stb. 1010 no. 430 ,, 1921 no. 464 ,, < 1922 no. 606 1 1923 no. 226
Kediri.....	114.00	—	—	114.00	43.92	70.08	—
	100.00 14.000	6 pCt. 6	20 25	100.00	40.00	60.00 10.080	Ind. Stb. 1916 no. 33 ,, 1917 no. 717

	Nominiaal gevoeteerd bedrag	Nominale rentevoet	Leenings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgeïost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
Blitaf	75.00	6 pCt.	20	75.00	33.75	41.25	Ind. Stb. 1915 no. 462
Malang	1.750.000	-	-	f 1.450.000	249.000	1.201.000	—
	f 150.000 - 400.00 0 - 500.00 0 - 400.00 0	4J pCt. 4J ” 5 ” 6 ” 7 ”	55 55 30 30 20	f 150.000 - 400.00 0 - 200.00 0 - 400.00 0	27.27 3 72.727 : 54.00	122.727 264 27.273 72.727 00.000 -16.000	ri r 1913 no. Ind. Stb. {MI- 1915 no. 115 r 1913 no. 264 ” < 1915 no. 736 ” ” 1918 no. 247 ” ” 1920 no. 42 ” ” 1922 no. 357
Pasoeroean ...	220.00	—	—	220.00	30.00	f 190.000	—
	170.00 0 - 50.000 0	5 pCt. 7 ”	31 10	170.00 0 - 50.000 0	30.00 0 - 50.000 0	140.00 0 - 50.000 0	Ind. Stb. 1918 no. 840 ” ” 1921 no. 363
Prabalingga ...	40.00	6 pCt.	20	- 10.000	10.00	30.00	Ind. Stb. 1919 no. 509
B. Buitengewesten	4 . 4 . . . 5 . . .	—	—	3-853-000	9H- 750	2.941.25.	—
Padang	700.00	—	—	700.00	42.00	658.00	—
	300.00 0 - 1.000.000 0	6 pCt. 6 ”	30 25	300.00 0 - 1.000.000 0	10.00 0 - 50.00 0	290.00 0 - 950.00 0	Ind. Stb. 1917 no. 751 ” ” 1920 no. 30
Paldinbang ...	530.00	—	—	80.00	36.00	4- 1.000	—
	80.00 0 - 450.000 0	6 pCt. 5 ”	20 35	80.00 0 - 450.000 0	36.00 0 - 50.00 0	44.00 0 - 950.00 0	Ind. Stb. 1915 no. G75 ” ” 1919 no. 315
M6Jan.....	1.075.000	—	—	1.075.000	80.50	991.50	-
	75.00 0 - 1.000.000 0	1J » Cl. voor de cerate 5 j. 7% daarn na 7% of hoogstens 8%	25 20	75.00 0 - 1.000.000 0	30.50 0 - 50.00 0	41.50 0 - 950.00 0	Ind. Stb. 1911 no. 440 ” ” 1921 no. 459
Peinutangiunlar	519.50	—	—	422.00	105.50	310.50	—
	120.00 0 - 52.00 0 - 250.00 0	6 pCl. 6 ” 6 ” 6 ”	20 20 20	120.00 0 - 52.00 0 - 250.00 0	30.000 13.000 62.500 0	90.00 0 - 39.00 0 - 187.50 0	Ind. Stb. 1918 no. 584 ” ” 1919 no. 71 ” ” 1920 no. 15 ” ” 1920 no. 18

	Noniinaal gevoteerd bedrag	Vo min ale rcntevoet	"enings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgelost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
Tandjoengbalai ..	165.00	-	—	f 165.000	/ 137.200	f 27.800	—
	130.00 35.000	6 pCt. 7 "	25 10	f 130.000	/ 109.200 28.000	f 20.800	Ind. Stb. 1920 no. 500 ,, ,, 1922 no. 448
Tebingtinggi ..	53.000	7 pCt.	20	f 53.000	/ 5.300	f 47.700	Ind. Stb. 1923 no. 55
Makassar	1.358.00	—	—	/ 1.358.000	/ 505.250	/ 862.750	—
	f 28.000 600.000 60.000 75.000	3.2 pCt. 5 " 6 " 7 " 8 "	17 40 25 5 20	f 28.000 600.000 60.000 75.000	/ 28.000 19.750 33.500 360.000 44.000	f 8.250 6G.500 31.000 2.000	Ind. Stb. 1908 no. 212 ,,, 1917 no. 314 ,,, 1919 no. 542 ,, ,, 1920 no. 913 ,,, 1921 no. 737 ,,, 1923 no. 522
II. Gewesten...	f 9.497.000	—	—	/ 9.497.000	f 1.087.750	/ 8.409.250	—
Banten.....	50.00	7 pCt.	20	50.00	2.50	47.50	Ind. Stb. 1923 no. 247
Batavia.....	650.00	—	—	650.00	/ 150.000	500.00	—
	150.00	5 pCt. 6 "	20	150.00	/ 150.000	500.00	Ind. Stb. 1921 no. 342 ,,, 1924 no. 74
Preanger Regent- schappen	3.200.000	—	—	/ 3.200.000	/ 135.000	/ 3.065.000	—
	500.00 2.700.000	4* pCt. 7!,,	40 25	f 500.000 2.700.000	/ 95.000	/ 405.000	Ind. Stb. 1912 no. 458 ,,, 1921 no. 649
Tjerebon	400.00	—	—	f 400.000	/ 170.000	/ 230.000	—
	100.00	6 pCt. 6 "	20 8	100.00	/ 40.000 130.000	G0.000 170.000	Ind. Stb. 1916 no. 341 1921 no. 362 ,,, 1924 no. 494
Pekalongan ...	500.00	7 pCt.	30	500.00	—	500.00	Ind. Stb. 1921 no. 764
Kedoe.....	600.00	—	—	600.00	—	600.00	—
	120.00	7 pCt. GJ ,,	30 47	f 120.000 480.000	—	120.000	Ind. Stb. 1922 no. 717 ,, ,, 1924 no. 104

	Nominaal gevoteerd bedrag	Nominal %	Leeniings- duur (jaren)	Geplaatsl bedrag	Afgelost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
Semarang	f 600.000	5 pCt.	25	f 600.000	85.00	f 515.000	Ind. Stb. 1918 no. 238
Soerabaja	f 1.000.000	—	—	f 1.000.000	f 50.900	f 949.100	—
	f 300.000	5 pCt.	48	f 300.000	17.00	f 281.200	Ind. Stb. 1914 no. 782
	—	6 „	29	—	—	—	1920 no. 580
	—	7 „	20	—	—	—	1923 no. 98
	500.00	—	—	500.00	20.00	480.00	—
Kediri	957.00	—	—	f 957.000	172.350	f 784.650	—
	f 37.000	5 pCt.	30	f 37.000	f 20.350	f 16.650	Ind. Stb. 1913 no. 341
	—	6 „	20	—	—	—	1914 no. 715
	—	6 „	20	—	—	—	1915 no. 589
	750.00	5 „	20	750.00	73.50	676.50	„ „ 1917 no. 570
Madioen	200.00	7 pCt.	20	200.00	20.00	180.00	Ind. Stb. 1921 no. 705
Paseroean ...	550.00	4 J pCt.	57	550.00	100.000	450.00	Ind. Stb. 1913 no. 284
Madoera	60.00	—	—	60.00	34.00	26.00	—
	f 30.000	6 pCt.	15	30.00	18.00	12.00	Ind. Stb. 191 G no. 488
	30.00	6 „	15	30.00	16.00	14.00	„ „ 1916 no. 576
Plaatselijke raad van de onderafd. Lornatang Ilir ..	80.00	0 pCt.	20	80.000	28.00	52.00	Ind. Stb. 1919 No. 738

VLOTTENDE SCHULD. Deze dankt haar ontstaan aan de omstandigheid, dat 's Lands inkomsten niet op elk oogenblik voldoende zijn ter dekking van de loopende uitgaven. Voor zooveel de gewone inkomsten op den duur tekort sc hie- ten ter bestryding van de gewone uitgaven zal do ter overbrugging van (lit hiaat aangeane vlot- tendo schuld omgezet moeten worden in vaste schukl, hetgeen ook het geval is met de uitgaven voor den buitengewonen of kapitaaldienst, voor zoover die niet uit anderen hoofde dekking kun- nen vinden. De Indische vlottende schuld is SfinengecHeld uit:

1) Voorschotton u i t d e N e d e r - l a n d s c h e s c h a t k i s t , als een gevolg van do omstandigheid, dat do uitgaven van Indie in Nederland do Indische inkomsten aldaar belang- rijk overtreffen. Die kasvoorachotten vinden hun wettelijken grondslag in do zgn. jaarlijkscho Indische kastokortwet (zie voor 1925 Nederlandsch Staatsblad 1924 no. 603), waarbij het bed rag be- paald wordt, tot het beloop waarvan de Minister vaji Financien krachtens artikel 23 der Indischo Comptabiliteitswet (Nederlandsch Staatsblad 1925 no. 328) aan den Minister van Kolonien kre-

dieten opent. Deze kredieten zijn een gevolg van het in evengenoemde wet (art. 26) belichaamde stelsel, dat voor zooveel de hier te lande te be- werkstelligten Indische uitgaven en te ontvangen inkomsten aangaat, Nederland de kassier van Indio is.

2) Voorschotton van De J a v a - 8 c h e Bank, waartoe deze instelling verplicht is krachtens artikel 13 van do Javasche Bankwet 1922 (Nederlandsch Staatsblad no. 159). Deze voorschotten, welke tot een bedrag van 6 miljoen gulden renteloos verstrekt moeten worden, worden gegeven op voldoende onderpand ('s Lands producten of Nederlandsche dan wel Indische schatkistbijjetton).

3) Schatkistpapier, nl. schatkistbil- jetton en schatkistpromesson.

4) M u n t b i l j e l l o n -

5) T y d e l i j k o n b e l e g d o g o l d e n v a n h o t I n d i s c h e M u n t f o n d s .

Wekelijks pleegt in do Nederlandsch. Staats- courant en in de Javasche Courant eene opgavo van den stand der vlottende schuld te worden gedaan.

Hieronder volgt een overzicht van het bedrag op het einde van elk der jaren 1912 tot en met en de samenstelling der Indische vlottende schuld 1924 en op 29 Augustus 1925, in duizenden guldens.

Jaar	Totale vlottende schuld	Voorschotten uit 's	Voorschotten	Schatkist papier	Munt biljetten	Beleggings-
		Rijks kas	Javasche Bank			Ind. Muntfonds
1912	7.446	5.673	1.773	—	—	—
1913	21.088	20.333	705	—	—	—
1914	85.955	60.536	28.149	—	—	—
1915	60.089	73.309	—13.742 *)	—	—	522
1916	15.557	19.003	—5.303 i)	—	—	1.857
1917	29.144	33.400	—7.140 *)	—	—	2.884
1918	145.494	80.797	62.409	—	—	5.288
1919	118.665	117.953	—4.983	—	—	5.695
1920	446.361	258.564	—11.434 i)	145.850	46.777	6.604
1921	596.791	371.775	55.583	162.200	52.076	5.157
1922	430.768	310.466	—25.500 i)	88.100	44.100	13.602
1923	223.478	101.403	—3.500 *)	79.100	41.700	4.775
1924	118.481	3.032	—9.808 s)	80.000	39.117	6.140
1925 (29 Augustus)	106.077	649.	7.783	57.000	36.184	5.759

*) Voordeelige saldi van het Gouvernement bij De Javasche Bank, als gevolg van de omstandigheid dat de circulatiebank op de plaatsen waar zij kantoren heeft is belast met de bewaring van 's Lands kas.

与 Tegoea bij 's Rijks kas^.

SCHULD (INDISCHE). Kze bestaat deels uit vaste, deels uit vlottende schuld. Omtrent de vaste Indische schuld raadplege men LEENIN-GEN en omtrent de vlottende schuld het artikel onder dat loofd.

Onderstaand overzicht geeft den stand weer der Indische schuld (in duizenden guldens) op het einde van elk der jaren 1912 tot en met 1924 en op 29 Augustus 1925.

Jaar	Totaal	Vaste schuld	Vlottende schuld
1912	93.208	85.762	7.446
1913	105.201	84.113	21.088
1914	171.350	82.365	88.985
1915	203.102	143.013	60.089
1916	234.049	218.497	15.552
1917	291.079	261.935	29.144
1918	402.388	253.894	148.494
1919	544.157	425.492	118.665
1920	858.365	412.004	446.361
1921	1.126.474	529.683	596.791
J 922	1.192.646	761.878	430.768
1923	1.291.412	1.067.934	223.478
J 924	1.243.028	1.124.547	118.481
1925 (29 Aug.)	1.216.476	1.110.399	106.077

REGENTEN-GESLACHTEN IN PRIANGAN. De residentie van Priangan of Prdnger Regentschap—pen bestond in 1818 uit de afdeelingen Tjiandjoer, Bancjoeng, Soemedang, Soekapoera en Limbang—an. De namen dezer afdeelingen waren tevens die van de vijf voornaamste regentschappen. Met regentschap Liinbangan kreeg in 1913 den naam Garoet, Soekapoera dien van TasikinaJaja.

De regenten in dit gewest hebben langen tyd in een eenigszins andere verhouding tot het Gouvernement gestaan dan hunne aintgenooten in de overige gouvernementen van Java, zie PREANGER-STELSEL, Dl. III pag. 506. Weliswaar hadden zij geen aanspraak op grotere onafhankelijkheid dan de regenten elders, en waren zij niet als Inlandsche vorsten zoo goed als onaf-

maar zij oefenden toch een grotere macht uit over de inheemsche bewoners die min of meer als hunne hoorigen konden worden beschouwd, en hünne waardigheid is eeuwen lang erfelijk gebleven in dezelfde geslachten. Van deze oude regentengeslachten in de bovengenoemde vijf regentschappen is hieronder een overzicht gegeven.

Tjiandjoer.

I. Aria Wiratanoe datar I (1691—1707), eerder Ngabfeli Wiratanoe geheten en na zijn dood bekend onder den naam Dalem Ta—rikolot, vermoedelijk omdat hij op de „oudt plaats" bleef wonen of daar is begraven geworden, nadat zijn zoon zicli had gevestigd te Tjiandjoer.

II. Aria Wiratanoe II (—1726), eerder Astramanggala, posthume naam Aria Ditjondrd of Dalem DitjondrdG, naar het vvaepen tjondrd, een soort sward, waarmede hij we rd verinoord. Hij was de oudste zoon van I. en stichter van het tegenwoordige Tjiandjoer.

III. Wiratanoe (—1701), eerder Wiramanggala, daarna met het predicaat Aria. In 1740 kreeg hij den titel Adipati ter gelegenheid waar van zijn naam we rd ve ran derd in Wiratanoe datar (dus III). In den volksmond heet hij Adipati Noehgidin. Oudste zoon van II.

IV. Adipati Wiratanoe datar IV (—1776), eerder Radén Wiranegara genoemd, bij liet volk bekend als Dalem Pabiroedin. Hij was de oudste zoon van III, had drie kinderen, waar—, van de oudste zijn opvolger werd en de tweede, R&dd&n Aria Soerjanataningrat, patih word van Tjiandjoer. Zijn jongste kind was een dochter, Radin A joe Modjanegara, zie bij VII.

V. Adipati Wiratanoe datar V (—?), v66r liij als regent optrad bekend als Radon Wiranegara, door het volk genoield Dalem Moehjidin, oudste zoon van IV. In het werk van Dr. F. de Haan, Priangan I, biz. 171, is te lezen (fat Hij in zijn aniblijf lot "Tsi3", "Ket jaar waar— in hij zou zyn gestorven. Uit do onzekerheid, welke op biz. 174 van dit boek blijkt omtrent de relatie tusschen dezen regent en zijn opvolger,

en in verband met de opgaven in een door schrijver van deze vroeger van den toenmaligen regent van Bandoeng (zie ald. bij X) ontvangen geslachts-lijst, zou kunnen worden ondersteld. dal Dr. de Haan in dozen Adipati twee personen heeft vereenigd.

VI. Adipati Aria Wiratanoedatara VI (—1813), in den volksmond Dalem Enoch geheeten. Hij was de oudste zoon van V en had zelf drie zoons (bij Dr. de Haan zijn deze zoons van V), waarvan geen hem opvolgde. De jongste, Radon Abas, was bij den dood zijns vaders nog een klein kind en ontving verder zijn opvoeding bij den regent van Soemedang (zie aid. XII); later werd hij regent van Limbangan (zie aid. bij XIII).

VII. Toemengoeng Wiradiredja (—1836), ontving in 1816 den titel Adipati en voerde daarby den naam Prawiradiredja; het volk noemde hem Dalem Kaoem. Volgens opgave van den regent van Bandoeng (zie boven), huwde Raden Ajoe Modjanegara, dochter van IV, met een Ara bier, Sajid Abdoellah, familielid van den sultan van Banten. Een uit dit huwelijk geboren zoon, Radin Alangkoediredja, wercl pathin van Tjiandjoer en trouwde met Raden Ajoe Tandjoengnegara, dochter van V en dus zijn voile nicht. Hun zoon is die in 1813 benoemde, hier sub VII vennelde regent, die dus een oomzegger was van VI. Uit berichten van tijdgenooten blijkt (zie J. de Haan < I. bl. 174 en] 75), dat hij tevens zwager was van VI, en daar hi' niet gehuwd zal zijn geweest met een zuster van VI, was hij dus gehuwd met een zuster van diens vrouw.

VIII. Raddn Toemenggoeng Wiranegara (—1834), bij het volk bekend als Dalem Tonggoh, zoon van VII. Bij een aardbeving vlucht hij van zijn standplaats en wordt deswege ontslagen.

IX. Radon Adipati Koesoemalingrat (—1863), ook bekend als Dalem Pan-tjaniti; hij was een zoon van -VII, dus broeder van VIII.

X. Raden Adipati Aria Prawiradiredja, zoon van VIII; overleed 27 Maart 1910. Hij liet een dochter na, Icadon Adjeng Wiarsih, die reeds op haar derde jaar in den echt word verbonden met den man, die later haar vader zou opvolgen.

XI. Raddn Toemengoeng Wiranatakoesoema, benoemd in Dec. 1912, daarvoor bekend als Raden Moeharam, zoon van IX van Bandoeng (zie beneden), en schoonzoon van X. In Maart 1920 werd hij benoemd tot regent van Bandoeng.

XII. Raddn Toemengoeng Aria Soerjati (—1920), de tegenwoordige (1925) regent.

Bandoeng.

I. VViranangon (1678—1681). Wegens Haincsjjaning met Banten tegen de O. I. Compagnie wordt hij ver van gen.

II. Anggadiredja I (—1704). Hij stamde van do vroegere vorsten van Timbanganton en was, voor hij regent van Bandoeng werd, demang van het gebied zijner vadren.

III. Ralend Demang Tinbangalife (—1747). V66r zijn benoeming was hij bekend als Radin Anggadiredja; in 1725 krijgt hij den titel Toemengoeng, waarachter clan weer

Supplement.

den <>uden naam Anggadiredja wordt gebezigd. Hij was de oudste zoon van II.

IV. Toemengoeng Anggadiredja II (—1713). Voor zijn benoeming bekend als Demang Natapradja; oudste zoon van III.

V. Toemengoeng Anggadiredja III (—1791), regent van Bandoeng Timbanganteh. Voor zijn benoeming droeg hij den naam Indradiredja; in 1788 werd hij Adipati en verkreeg bij dezen titel den naam Wiranatakoesoema. Hij was de oudste zoon van IV.

VI. Adipati Wiranatakoesoema II (—1829). Hy was eerst pathin in hetzefde regentschap en droeg toen den naam Indradiredja; bij te bevolking stond hij bekend als Boepati Kaoem. Ondcr zijn bestuur word de regenszetel verplaatst van Tjiticureup, welke plaats sedert dien den naam Dajehkolot, d. i. oude hoofdstad, kreeg, naar Bandoeng. Hij was de oudste zoon van V en schoonzoon van Adipati Koesoemanegara, regent van Soemedang. (Zie akl. bij XII).

VII. Raddn Adipati Wiranataloesoema III (—1846). Zoon van VI, bij het volk bekend als Dalem Karangar.

VIII. Raden Adipati Wiranataloesoema IV (—1874). Zoon van VII, onder het volk geheeten Dalem Bintang. Van zijn vele zoons werd geen enkele geschikt geacht om hem op te volgen.

IX. Raden Adipati Koesoemalingrat (—1893). Zoon van VII, dus broeder van VIII. Bij zijn dood liet hij een zoon na van vijf jaren oud, Raden Moeharam (zie bij XI).

X. Raddn Adipati Aria Martanagara (—1920). Deze was een kleinzoon van Radon Adipati Koesoemajoeda, regent van Soemedang (zie aid. bij XIII).

XI. Raden Toemengoeng Wiranatakoesoema V, de tegenwoordige (1925) regent van Bandoeng, daarvoor regent van Tjiandjoer (zie aid. bij XI). Zijn jeugdnaam was Raddn Moeharam.

Soemedang.

I. Pangran Koesoeniadinata I (midden 17e eeuw). By zijn volk heette hij Pangeran Santih.

II. Pangeran Geusanocloen, zoon van I. Hij was de eerste van deze regenten, met wien de O. I. Compagnie in aanraking kwam en een verbond sloot.

III. Raddn Adipati Ranggagede.

IV. Ranggagempoi, ook bekend als Pangeran Koesoeniadinata en als Pangeran Panembahan.

V. Raddn Tanoe adja, oudste zoon van IV.

VI. Raddn Koesoeniadinata II, oudste zoon van V. In 1710 kreeg hij den door zijn grootvader gedragen naam Raden Ranga Gempol; in 1724 ontving hij den titel Adipati Soemedang en in 1737 word hij verheven tot Pangeran. Bij het volk is hy bekend als Pangeran Kiroehoer. Hij liet bij zijn dood drie zoons na, die ongeschikt waren hun vader op te volgen. Naar het schijnt is toen gedurende een tiental jaren het bestuur gevoerd door zijn dochter RacBn Ajoe Radja-ningrat, wollicht voor haar zoon, die na haar weer als regent optreedt.

VII. Raddn Koesoemadinata III (—1701), kleinzoon van VI. Hij ontvang na eeni-

gen. tijd den titel Ranggon in 1748 (lien van Adipati. heet dan Adipati Kocsoemadinata Soemedang. In 1761 overleden zonder kinderen na te laten.

VIII. Adipati Socranjagara I (1765). oudste broeder van VII, voor zijn benoeming Raddn Socranjagara. J-l ij laat een zoon van drie jaren oud (zie XII).

IX. Adipati Koesoemadinata IV (f 1773), jongere broeder van VIII, voor zijn benoeming Soerjalaga (?) geheeten. Hij laat bij zijn dood drie zoons na, waarvan de oudste niet geschikt is en de beide anderen te jong zijn om hem op te volgen, en eene dochter (zie XIV).

X. Adipati Tanoebaja I (—1775), eerder regent van Parakanmoentjag.

XI. Adipati Tanoebaja II (—1789), zoon van X en voor zijn benoeming bekend als Toemengoeng Patrakoesoema van Parakanmoentjag. Wegens ongehoorde knevelarijen wordt hij in 1789 ontheven en geïnterneerd te Batavia. De patih van Soemcdang, Radin Satja-pati, wordt met de waarneming van het regentschap belast, ontvangt den titel Aria, doch in 1791 wordt ook deze wegens luiheid en knevelarij ontheven en weer teruggesteld tot patih.

XII. Toemengoeng Soerjanjagara II (f 1828), zoon van VIII en schoonzoon van V van Tjandjoer (zie aldaar). Hij was voor zijn benoeming te jong om de ma ng en patih van Soe-medang. In 1798 wordt hij Adipati en noemt dan zichzelf in den volge Adipati Koesoemanegara; in 1818 wordt hij verheven tot Pangeran, achter we l ken titel dan de naam Koesoemadinata wordt gedragen. Bij zijn volk was hij bekend als Pangeran Kornel en als Pangeran Sepoeh. Zijn oudste zoon, Adiwidjaja we rd regent van Parakanmoentjag (1806—1813), daarna van Limbangan, en volgt niet op in Soemedang.

XIII. Raden Adipati Koesoemadinata (—1836), bijgenaamd Papantjangan.

XIV. Pangeran Soerjanjagara Koesoemadinata (j 1882), oudste zoon van

XIII. Vóór hij regent van Soemedang was, bekleedde hij reeds de waardigheid van regent over Limbangan (zie aldaar bij XII). Zijn eerste vrouw was een dochter van Wiranatakoesoema, regent van Bandoeng (zie aldaar bij VII), zijn tweede vrouw een kleindochter van IX; de derde Radon Ajoe was een dochter van den regent van Tjamis. Hij had tai van kinderen (101), waarvan er bij zijn dood nog 67 in leven waren.

XV. Pangeran Aria Soerjanjagara (f 1921), zie diens levensbericht. In 1919 kreeg deze op verzoek zijn eervol ontslag.

XVI. Raden Toemengoeng Koesoemadinata (f 1919—), jongere broeder van zijn ambtsvoorganger/ de tegenwoordige (1925) regent.

Soekapoera.

I. Toemengoeng Wiradedaha I, in J 641 tot regent verheven. Zijn benoeming valt waarschijnlijk samen met de vorming van het regentschap Soekapoera: te voren was hij Ngabehi Wirawangsa van Soekakeria, welke plaats was gelegen ten Ooaten van Soekaradja, waar thans Dajeuh ligt. Het nieuwe regentschap bestond uit de districten Saoeng Watang, Mochara en Malangbong.

II. Wiradedaha II (—1674), zoon van I,

bij de bevolking bekend onder de namen Dalcin Tamela en Dalcin Sockakareta.

III. Raden Anggalipa of Wiradedaha III (f 1720), broeder (of broederszoon ?) van II, door het volk genoemd Dalcin Sawidak, d. i. zestig, waarschijnlijk wcl omdat hij zoo langen tijd regent was. Hij werd veroverd honderd jaren oud (Dr. F. de Haan, Priangan).

IV. Raden Toemengoeng Wiradedaha IV (—1745), tweede zoon van III, tevoren genaamd Soebamenggala. Bij zijn volk stond hij bekend onder den naam Dalem Tjiwa-rek. In 1745 vroeg hij ontslag, wegens hoogen leeftijd.

V. Toemengoeng Satjapati (—1747), broederszoon van IV, dus kleinzoon van III.

VI. Toemengoeng Wiradedaha V (—1765), zoon van V, vóór zijn benoeming Djaja Anggadiredja of Djaja Ngadiredja geheeten.

VII. Raden Djaja menggala (—1807) zoon van VI. In 1800 wordt hij Adipati en heette van toen af Raden Adipati Wiratanoebaja. Bij de bevolking was hij bekend als Dalem Pasir Tando. Had zestien zoons.

VIII. Raden Demannggadi, oudste zoon van VII. In 1811 werd het regentschap opgeheven; doch twee jaren later werd het weder ingesteld, en tegelykertijd werden Galong-gang en Galoeh aan Soekapoera toegevoegd.

IX. Soerjalaga (1813—1814).

X. Adipati Wiradedaha VI (—1828) zoon van VII, zoodat met hem het oude geslacht weder aan het bestuur komt. Hij was gehuwd met een dochter van den regent van Soemedang (zie aldaar bij XII).

XI. Radin Toemengoeng Wiratanoebaja I (—1835), broeder van zijn ambtsvoorganger, dus ook zoon van VII. In den mond van het volk heet hij Dalcin Sepoeh Pa-Vgandaran.

XII. Raden Toemengoeng Wiradaha I (—1854), zoon van XI, bij het volk bekend als Dalem Soemadinata.

XIII. Raden Adipati Wiradedaha (—1874), broeder van XII. Na zijn aftreden noemde het volk hem Dalcin Bogor, oindat hij in 1874 werd verbannen naar Buitenzorg, nadat hij wegens tegenwerking van de Preanger-regeling (zie PREANGER-STELSEL) was ontslagen. Hij stierf in 1912.

XIV. Raden Toemengoeng Wiradiningrat (—1906), broeder van XII en XIII, dus zoon van XI.

XV. Radin Toemengoeng Aria Prawiradiningrat (—1908), zoon van XIII, in den volksmond Dalem Aria geheeten.

XVI. Raden Adipati Wiratanoebaja II (1925) regent, gehuwd met een kleindochter van R. A. A. Marta-nagara, regent van Bandoeng (zie aldaar bij X). Sedert 1913 heet het regentschap Toskmalaja.

Limbangan (an Garoet).

I. Najawangsa (—1678). In zijn tyd sorteerde Limbangan nog onder Soemedang (Dr. F. de Haan, Priangan, III, biz. 89); in 170(j) werd I het daarvoor losgehaakt en zelfstandig verklaard (Dr. F. de Haan, Priangan, III, bU. 114).

II. Kiamas Martasinga (—1726),

jongere broeder van I. Hij heeft 160 gezinnen onder zich.

III. R a d e i i W a n g s a d i t a (—1710), zich ook noemende Rnngga Limbangan, zoon van I.

IV. R a d d n R a n g g a L i n b a n g a n (—1744), voor hij regent werd Wangsadita geheeten: zoon van III.

V. S o e r a p r a d j a (—1752), broeder van IV.

VI. S o e r a p r y a (—1763), oudste zoon van V. Hij krijgt in 1757 den titel Toemengoeng met den naam Wangsaredja (I).

VII. Toemengoeng W a n g s a d i a e c l j a II (—1799), jongere broeder van VI. In 1790 krijgt hij den titel Adipati. In April 1790 wordt he in op zijn verzoek eervol ontslag verleend, dat hij aanvraag wegens hoogen leeftijd, doch feitelijk om gezondheidsredenen.

VIII. R a d e n Toemengoeng Wangsakoesoema (April—December 1799), zoon van VII.

IX. De voorgaande regent wordt weder vervangen door VII (—1805), die geheel genezen is. In 1805 vraagt hij opnieuw zijn ontslag.

X. Toemengoeng Wangsaredja III (—1813), als kind Racin Arwachetjen, klein-zoon van IX, Hij stond aanvankelijk onder voogdij van zijn grootvader, ongeveer tot 1810.

XI. Toemengoeng A l i w i d j a j a (1813—), oudste zoon van Toemengoeng Soerjanagara van Soemedang (zie aldaar bij XII). Van 1806—1813 was hij regent van Parakanmoen-tjang. In 1816 wordt hem de titel Adipati verleend. De hoofdplaats van het regentschap is bij zijn optreden overgebracht geworden naar Garoet; de oude standplaats der regent ten weste sedert dien Bloeboreng Limbangan genoemd. Bij het volk was dezo regent bekend als Dalcm Tji-peudjeu. Een kleindochter van hem was gchuw met Pangeran Sorja Atmadja van Soemedang (zie aldaar bij XV), met wien zij in 1921 naar Mekka reisde, waar beiden toen kort na aankomst zijn overleden.

XII. K o o n o c i n a d i n a t a (—1836), zoon van XI. In 1836 wordt hij regent van Soemedang (zie aldaar bij XIV).

XIII. Toemengoeng D j a j a n i n g r a t (—1871), schoonzoon van XI, zoon van Adipati Wiratanoedatar van Tjandjoer (zie aldaar bij VI). Hij noemt zich later Rad fen Adipati Wiratanoedatar; bij het volk was hij bekend als Dale in Sepoeh.

XIV. R a l d n Adipati Aria W i r a t a n o c l a t a r (—1915), zoon van XII. Hij huwde een dochter van wijlen den hoofclpanghoeloe van Garoet, Raddn Hadji Moehammad Moesa. In 1913 krijgt het regentschap den haan Garoet.

XV. J c n d e n Toemengoeng R a n g g a Socrja K a r t a l e g a w a, de tegenwoordige (1925) regent, broederszoon van de, Radin Ajoe van XIV.

G. J. O/

*)0 \ -- **BANDJAR.** District van de oude afdeeling Mtsikmalaja, residentie (afdeeling) Middcn-Priangan van de provincie West-Java (Pasoendan), met gelyknamige hoofdplaats (zie Deel I, pag. 134). Dezo plaats is gelogen te midden van een streck met een tinctal belangrijke particuliere rubberondernemingen, a an de Zuidelyke hoofdspoorlyn over Java; zij is beginstation van do Staatstramlijn, we Ike verder langs Tjisu'ar, Pa

gan da ran, Kalipoctjang, Tjik^inbnclan en Parigi naar Tjidoehong voert, aan den Westehijken oever van flc DirkVrics-baai. Do op- en afvoer van producten van landbouw en nijverheid langs deze lijn nrcn gestadig toe; zij vormt (leeh tevens de verbin ding met Tjilatjap, we Ike verder wordt onderhouden door een geregeklcn stoombootdienst tusschen laatstgenoemde plaats en Kalipoctjang. In het plaatsje Band jar is een vrij belangrijke werkplaats van den Staatsspoor.

In het district valt in de laatstc jaren een belangrijke immigratie waar to nemen van Javanen uit de naburige gewesten Banjoemans en Kedoe. De immigranten beginnen veelal als arbeider op een particuliere onderneming; doch vrij velen vestigen zich blijvend als landbouwer, waartoe zij gelegenheid vinden in het verkrijgen ter ontginning van domein grond. Van de groote Rawa Lakbok, welke zich in (lit district uitstrekt, zijn klein gedeelten cirougelegd door draineering en geschikt gemaakt voor bouwland.

Het district is verdeeld in vier onderdistricten, waarvan Bandjarsari afzonderlijke vermelding verdient wegens zijn uitgestrekte en vruchtbare sawah's. Het aantal inwoners bedraagt ± 68000, verspreid over 28 desa's. Er zijn 22 Inlandsche volksscholen en ter districtshoofclplaats is een Gouvernements Inlandsche 2e klasse-school.

BANDOENG. Hoofdplaats van de residentie (afaeeling) Middcn-Priangan der provincie West-Java (Pasoendan). Sedert het artikel over deze plaats, dat in Deel I is opgenomen, we rd geschreven, is Bandoeng zeer aannmerkelijk voortuitgegaan. In bedoeld artikel wordt het aantal inwoners vermeld voor 1905, en wel 47.400 zielen; thans bedraagt het ziclcnaantal, naar een opgave in het maandblad Inter-Occan van Maart 1925, 135.426 waaronder 15.696 Europeanen. Naar de vollostelling van 1920 was het aantal op 1 Jan. van dat jaar 90.273; ecu jaar later bedroeg het 102.227; in deze cijfers is echter het garnizoen niet inbegrepen; in het juistvermelde aantal voor 1925 mogelijk weL

Het begin van Bandoeng's bloei dateet reeds van een voertigtal jaren terug, nauwkeuriger van 1884, in welk jaar de spoorlyn Tjandjoer—Bandoeng we rd geopend, zoodat cr een doorlopende ijzeren weg was tusschen Bandoeng en Batavia. Tien jaren later kwam zulk een verbin dng tot stand met Middcl- en Oost-Java, toen de lijn tusschen Bandoeng en Mapsiu exploitatie we rd genomcn. De spoorverbindingen zijn later nog verbeterd geworden; Mei 1906 kon de lijn Padalara rang—Ijikampdk worden geopend, waar door do rois naar Batavia met een aantal uren word bekort. Verbinding met Tjcrebon zal wel niet lang op zich laten wachten; Rantjadckj—Soemedang is reeds eenige jaren in gebruik en tusschen 'rjerebon en Kadipat.cn loopt een stoomtram. Zoo zijn de verbindingen van Bandoeng, vanwaar in Zuidelyke richting nog een vertakte stoomtrambaan gaat, heel goed geworden, zeer ten gorieve van handel en industrie. In de stad zelf lcvrt het spoorvcgvraagstuk nog zijn mooylykheden, want zij heeft zich uitgebrcid benoerden en bezuiden de hoofdlijn. Wel kwam in 1923 de nieuw gebouwd halte Kiaratjongdng gereed en het Noorder-parallelspoor vandnar naar het emplacement Tjikocdapatcuh, evenzoo het parallelspoor Andir—Bandoeng en spoedig later ook Bandoeng—Kiara-

tjongdong, terwijl in genoemd jaar ook reeds werd begonnen met den bouw van een viaduct in den Pasir-Kalikiweg; maar daarmede is het vraagstuk van de stad toch niet opgelost, on de kwestie van een nieuw station voor reizigersverkeer blijft aan de orde.

Bandoeng ligt aan den grooten postweg; het had vroeger een gereden vorm, door den aanleg langs dien weg. Onder Daendels moest de regent zijn zetel van Tjitiereup naar Bandoeng verplaatsen; de oude regentschapshoofdplaats draagt sedert dien den naam Dajehkolot, oude hoofdstad. De allocatie met de kaboeptan en mesigit ligt ten zuiden van den grooten weg. In de nabijheid daarvan zijn de bekende hotels.

Sedert 1906 is Bandoeng een administratief zelfstandige gemeente en in 1917 (zie Ind. Stb. van dat jaar, no. 243) kreeg de stad haar eerste burgemeester. Onder diens leiding heeft het gemeentebestuur met voortvarendheid de groei van Bandoeng bevorderd en vooral ook geleid; groote terreinen zijn voor den uitbouw geschikt gemaakt, van wegen en parken voorzien, waarlangs en waaromheen in korten tijd een aantal woonhuizen zijn verrees, gebouwd in den mode men Indischen villa-trant. Onder die nieuwe villa's verdienen vooral de Archipel-wijk en Karees vermelding, aan Oost- en Zuid-Oostzijde van de stad. Over grotere afstande strekt zich de uitbreiding naar de Noordzijde uit, waar de nieuwbouw, als we dit woord mogen gebruiken, voorloopig zijn afsluiting vindt in het gebouwen-complex van de Technische Hoogeschool, opgetrokken in Minangkalingen stijl, welke voor zulke groote gebouwen toch minder geschikt schijnt. Niettemin maakt het hoofdgebouw met zijn groote dakvlakken toch een goeden indruk, vooral in verband met de omgeving; het inooidiermanpark met zijn waterpartijen.

Xndere Lijzondere gebouwen in de stad, deels reeds genoemd in het in den aanvang bedoelde artikel, zijn o. a. het palais van den Legercommandant, het gebouw van het Departement van Oorlog, van de Javasche Bank, van het Agentschap der Ned. Handel Maatschappij, de Mulo-school met aardige torentjes en galerijen, het Jaarbeursgebouw, etc. In het Noord-Westen der stad kreeg het nieuwe, geheel modern ingerichte Gemeente Ziekenhuis een plaats, en in de onmiddellijke nabijheid daarvan vindt men het Instituut Pasteur. Aan de Zuidzijde komt het weggengeten Motto min of meer sarnen bij het race-terrein, en geheel in het Oosten op de grenzen der stad is de gasfabriek gelegen. Jonger weer dan deze bouwwerken is het complex gebouwen aan de Noord-Westzijde voor het Departement van Gouvernementsbedrijven, dat in 1921 naar Bandoeng verhuisde en aanvankelijk is ondergebracht geworden in een daarvoor aangekocht hotel.

Het spreekt vanzelf dat de aanwezigheid van twee zulke belangrijke Departementen niet weinig bijdraagt tot den bloei der stad; en zulks te meer, omdat allerlei onder deze departementen ressorterende diensten eveneens naar Bandoeng werden overgebracht, als bijv. de Artillerie-Constructiewinkel, de Pyrotechnische werkplaats, de Projectiefabriek, de diensten van de Zoutregie, van Post, Telegrafie en Telefonie, Staatsspoor- en tram wegen.

In de nabijheid van Bandoeng werd, in verband met de plannen ter zake van verdediging van Java, het militaire kampement Tjimihi gesticht; maar Bandoeng zelf huisveste toch ook een vrij groot garnizoen: het 15e Bataljon Infanterie, het 1e Depot Bataillon, een subsidien-troepen-kader: een peloton Ordonnansen, het Depot de Ca valerie en de Katlarschool; de 1e Afdeeling inotor-artillerie. Dan zijn er geplaatst de Staf der Kust- en Stellingartillerie, de Directie van het mate rice! en het magazijn van Oorlog; er is een Automobiel Compagnie en voor de gebouwen enz. een zoogen. Gecwestelijk-Genie-eerst- en wezndschap.

De Jigging in het binnenland is eerder geschikt voor Industrie dan voor den handel; toch is Bandoeng een eigenlijk industriestad geworden. Groote werkenplaatzen van de Staatsspoor zijn er gevestigd en eenige belangrijke fabrieken, als de Bandoengsche kinnefabriek, de Bandoengsche Conservenfabriek, welke leger en vloot voor-ziet, de Bandoengsche Capuchoufabriek; maar de Industrie is niet zoo overheerschend, dat zij het karakter van de stad bepaalt. Even min vermag de handel zulks te doen, al zijn er ook kantoren van eenige groote banken, belangrijke importkantoren, als byv. van de Baldwin Locomotive Works, de Deutsch-Lu xemburgische Bergwerk- und Hiitten Aktien Gesellschaft, van de firma Linde Teves-Stokvis, enz.

Deze combinatie van handel en industrie in een gemakkelijk te bereiken plaats met centrale Jigging, mooie omgeving en goed klimaat, welke bovendien de laatste jaren ziende oogen was voortgegaan in groei en bloei, maakt het be-grijpelijk dat juist te Bandoeng plannen tot het houden van jaarbeuren tot uitvoering kwamen: men zie daaromtrent nader Afl. JO van de aanvullingen en wijzigingen dezer Encyclopaedie.

Ook op het gebied van ondetwijs mag Bandoeng zich bevoorrecht achten. Daar is in de eerste plaats de Technische Hoogeschool, stichting van particulieren en later overgedragen aan het Gouvernement, welke 3 Juli 1920 werd geopend. Spoedig daarna volgde de opening van de Westersch-Klassieke afdeling der Algemeene Middelbare school, of korter V. H. O. (voorber. hooger onderw.) Afdeeling Afl. Er was toen reeds lang een H. B. S. met 5-jarigen cursus. Verder verdienen van de onderwijsinrichtingen vermeld de H. B. S. voor meisjes van de Zusters Ursulinen (St. Angeaschool), de Technische School, de Norinaalschool ter voorbereiding tot het examen van hoofdonderwijzer(es), een Hoo-gere Kweekschool voor Ini. onderwijzers, een Kweekschool voor Ini. onderwijzers, nog een particuliere Kweekschool, een Opleidingsschool voor Ini. ambtenaren, twee Open bare Mulo-afdeelingen, eenige Hollandsch-Inlandsche scholen, zoowel van het Gouvernement als particuliere, en een Hollandsch-Chineesche School. Aan het slot van de lange doch niet volledige lijst kan dan nog de school voor blinden worden genoemd.

Het is icts meer dan een kwart eeuw geleden, dat te Bandoeng het Blinden-Instituut werd gevestigd van de Vrecreniging tot verbetering van het lot der Blinden in Ned.-Oost-Indie. Deze vereeniging werd gesticht in het bijzonder ter verzorging enz. van blinden in de Inlanders; maar aan het Instituut is al heel spoedig een afdeeling

voor Euro pea non verbonden go worden en er zijn blinden van allerlei nationaliteit in verzorgd en onderwezen geworden. In Nederland bestaat van deze vereniging een „Afflceing Amsterdam". Het Koningin Wilhelmina Gasthuis voor oog- lijders te Bandoeng, met a lias wat er bij behoort, is door het Gouvernement van deze vereniging overgenomen.

Het behoeft geen betoog, dat zulk een snelle stadsuitbreiding het gemcen tebestuur bij herhaling voor moeilijck vraagstukken heeft geplaatst. Veel is er gedaan om Bandoeng als woonstad gezocht te maken, o. a. aanleg van drinkwaterleiding, van geleiding voor electricisch verlichting en voor de industrie van krachtoverbrenging (zie bij WATERSTAAT en ELECTRICITEIT), en de „trek" er heen houdt dan ook nog steeds aan. Of nu inderdaad deze stad, zooals in het ooi, spronkelyk artikel in Deel I is vermeld, mettertijd de hoofdplaats van Ned.-Indic zal worden, kan alleen de toekomst lee re n.

Bronnen: Tijdschrift voor Economische Geographie, 10e jaargang, 1919: H. Blink, Bandoeng, toekomstige hoofdstad van Nederlandsch-Indie. Indie, geillustreerd weckblad voor Nedcrjland en Kolonien, 1921 : S. A. Reitsma, Bandoeng, en Uitvoer, 7e jaargang 1922 : C. te Lintuin, .x Bandoeng, de toekomstige hoofdstad van Nederlylandsch-Indie. Inter-Ocean, March 1925: Bandoeng, The Mountain City of Netherlands India. Groot Bandoeng, Maandblad. -^

TJITAROEM-BEVLOEIINGSWERKEN.

Tot aanvulling van hetgeen over deze bevolciingswerken wera vermeld in Afl. 9, biz. 260, worcht nog het volgende medegedeeld.

De voormalige residentie Krawang, sinds 1901 epii afdeelijck van de residentie Batavia, heeft een oppervlakte van 4930 K.M², waarvan voor 1919 — het jaar van den terugkoop der Painanoekan- en Tjiasenlanden — 2123 K.M², behoorden tot die particuliere landerijen, welke de geheele Oostzijde der afdeeling innamen en 566 K.M². tot de Tegalwaroelanden, die langs een gedeelte van de Westgrens gelegen zyn. De particuliere landerijen besloegen derhalve tot voor kort meer dan de helft der oppervlakte van de afdeeling, waarvan slechts 2241 K.M². tot de Gouvernementsgronden behoorden.

Dit gebied wordt begrensd door de Tjitaroem in het Westen en de Tjilamaja in het Oosten en bestaat voor het meeat Noordelijke deel uit een groote, flauw naar zee hellende, hier en daar inoorassige alluvialo vlakte, grootendeels uit zwaren kleigrond opgebouwd.

Niettegenstaande de aanwezigheid van de waterrijke Tjitaroem, welke strooiingebicd zich uitstrekt tot de Bandoengsclie hoogvlakte en do haar insluitende bergketenen, in het Zuiden den Boerangraij, den Tangkoebanprahoe en den Bdekittoenggoel, welke zich tot omstreeks 2000 M. hoogte verheffen, was het een vijf en twintigtal jaren geleden met do bevolciing der vlakte treurig gesteld, terwijl ook het verkeerswezen alles te wenschen licd, zoodat de economische toestand er nauwelijks be ter was dan in de aangrenzende particuliere landerijen.

Dezo toestand was den opvolgenden bestuurders niet ontgaan. Zij leiddo er den toenmaligen Resident Poore boom Vollar toe, in 1889 een voorstel te doen tot verbetering der bestaande bevolciing uit de wadoek Kamodjing, ontstaan

door afdamming van de Tjikaranggelcm, door suppletie van water uit de Tjihcranliaroes door middel van de sloknngedeh, we Ik work / 137.700 zou moeten kosten. De Directeur der B. O. W. niccnde, dat flit werk onvoldoende vruchten zou afwerpen en stelde voor door het Departement van Binnenlandsch Bestuur een nader onderzoek te doen instellen, hetwelk in 1892 we rd opged ragen aan den toenmaligen Inspecteur dor cultures Liefbrick. Diens rapport, zoomede nadere klachten van Resident van Santo n in 1895, leidden crtod, dat in het volgende jaar een ingenieur (Ir. M. Ypelaar) met het ver- richten van opmetingen en het doen van onder- zoekingen we rd belast.

De bij besluit van 23 Januari 1897 No. 5 in het leven geroepen "Rentabiliteitscommissie" zag zich onder hare eerste opdrachten ook die toege- wezen, om omtrent de wenschelijckheid van het voortzetten der opnemingen verslag uit te brengen. De commissie, samengesteld uit de beide vaste leden, den Hoofdinspecteur der cultures H. J. W. van Lawick van Pabst en den Ingenieur der B. O. W., A. G. Lamminga, en voorts uit den Controleur van Krawang C. W. van Rinsum, vol- deed aan haar opclraclit in 1898. Zij schilderde den toestand als buitengewoon treurig ; het deel van het gewest, dat hot irrigatiegebied der Tji- taroem zou vorinen, gaf haar den indruk tot de verwaarloosde streken van Java te behooren, waar de zegeningen van ons Bestuur zich nog slecht ts in geringo mate hadden doen gelden. Dit gold zoowel het verkeerswezen als de bevolciing. Wat de laatste betreft adviseerde zij tot voort- zetting der opmetingen en tot het doen opmaken van een ontwerp met kostenraming voor eea bevolciing uit de Tjitaroem. Zij grondde dit advies onder andere op de omstandigheid, dat de afschrijving der landrente in de laatst verloopene tien jaren binnen het onderwerpeelijck gebied ge- middeld niet minder dan 30 % had bedragen.

Het ontwerp, omvattende de bevolciing van 110.000 bouws uit de Tjitaroem door middel van een te bouwen watervang met vasten stuwdam te Paroengkadali, ± 5 K.M. hemelsbreed ten Noorden van de samenvloeiing met de Tjikao, we rd door den opvolger van Ir. Ypelaar, den Ingenieur B. M. Blijdenstein, in 1904 ingediend. Ije raining van de kosten toonde eencindcijfer van / 12.420.000. Gerekend we rd op een toevoer van 80 M³. per seconde in den Westmoesson, ter- wijl het allerlaagste Oostmoessonsdcbiet op 11 M³. word gestold ; normaal zou dit laatste echter gemiddeld voor de cdroogste maand niet beneden 26 M³. dalen.

Het ontwerp is gedurende tien jaren sluimc- rend gebleven, naar het heetto wegens gebek aan personel bij den Waterstaatsdienst. Als men echter acht geeft op de betrekkeluk geringo bedragen, welke in die 10 jaren op de lands bogrooting voor nieuwe bevolciingswerken werden uitgetrokken (van / 2.251.000 in 1904 tot / 4.679.000 in 1914), dan lijkt de onderstelling gewettigd, (Int pok het hooge bedrag der totale bouwsom, mogelijk ook de naworking der Solo- vallei-d6bacle, een beletscl moeten hebben ge- vormd om de uitvoering bij de Regeering aan te bevelen.

Intusschen had men in Krawang geenzins geheel stil gezeten, doch een bedrag van ruim 1/4 miljoen gulden aan verbetering van het wege-

stelsel in de Noordelijke vlakte besteed, terwijl I ruim i/° miljoen gulden aan verbetering der bestaande plaatselijke bevoeïingen was ten koste | gelegd. Voorts was de spoorlijn doorgetrokken van Krawang over Tjikampok naar Padalarang (1906) en van Tjikampok naar Tjerabon (1913), terwijl daarop aansluitende sinalspoorbaanjestot stand kwamen van Tjikampok naar Tjilamaja en naar Wadas. De gunstige invloed hiervan bleef niet achterwege.

Middelwyl was in 1911 aan het Departement van Landbouw verzocht het water dor Tjita- roem op de geschiktheid voor bevoeïing, in verband met den te bevoeïen grond, te onderzoeken. Het resultaat luidde: Men kan van bevoeï- ing met Tjitaroemwater bij goede detailberdce- ling uitstekende resultaten verwachten.

Dit en eenige ruimere personeelsvoorziening gaven den toenmaligen energieke Directeur der B. O. W., Ir. J. Homan van der Heide, aanleiding in 1914 aan de Regeering voor te stellen het grootte bevoeïingsplan op de begrooting van 1915 te brengen en daarvoor een eerste termijn van / 75.000 uit te trekken. Hij verwachtte van de werken een economisch rendement (mecrop- brengst aan landbouwproducten) van ruim 5 miljoen gulden voor het geval geen suikerriet door Europeesche ondernemingen zou worden geteejd en van ruim 13 miljoen gulden indien dit, tot een uitgestrektheid van 10.000 bouws, wcl het geval zou zijn. De kostenberaming word, o. a. in verband met den Noordwaartsche ver- schuiving van den watervang, herzien en nader vastgesteld op / 11.150.000; de meeropbrengst zou dus in het ongunstigste geval in een jaar nog nagenoeg de helft der bouwkosten bedragen!

De Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, door de Regeering om raad gevraagd, Week de optimistische verwachtingen van Ir. Homan van der Heide geenszins te deelen, doch zag meer heil in intensivering en rationaliseering van den landbouw, waardoor vanzelf, zonder dure werken, een stijging van de opbrengst van den grond mocht worden verwacht. Mondelinge en schriftelijke gedachtenwisseling leidde in 1916 tot een nader gedetailleerd agronomisch en agro- geologisch onderzoek door Dr. E. C. J. Mohr, Ir. P. van der Elst en den Heer J. E. van der Stok, van wier hand rapporten verschenen, die den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel tot gunstiger verwachtingen voerden. Gemiddeld werd een meeropbrengst aan padi mogelijk geacht — bij goede afwerking en goede detail bevoeïing en na 20 1/2 25 jaren — van 16 pi- koel per bouw, terwijl Ir. Hojnaan Jangs geheel an- deren weg tot de conclusie kwam daarvoor 16,7 pikoeltekunnaenmenien, alzal hij zich wcl voor- gesteld hebben dit resultaat in minder dan 20 jaren na de voltooiing der bevoeïingswerken te bereiken. In geld uitgedrukt verwachtte de Heer Van der Stok een meeropbrengst van / 4.675.000, mogelijke cultuur van suikerriet buiten rekening gefaten.

Het voorstel van den Directeur der B. O. W., Ir. P. J. Ott de Vries, om het werk op het werk- plan voor 1918 te brengen, werd nu door de Re- geering aanvaard en zij verleende machtiging om daarvoor a ls eerste termijn een som van 2 ton uit te trekken. Intusschen meende Ir. Ott de Vries, in verband met de looigere cischen door het Departement van Landbouw, Nijverheid en

Handel aan de detailbevoeïing gesteld, zoomede we gens de in de laatste oorlogsjaarengestegenloon- standaard en hoogere materiaalprijsen, de begrooting met ± 20 % te nweien verhoogen, zoodat die word gebracht op 14 miljoen gulden. Scdert is telken jare op het werkplan een bedrag voor dit werk uitgetrokken, in elc laatste jaren gewoonlyk 1 miljoen gulden. Men vergelijkte o. a. biz. 82/83 van gedrukt sink 6 der Vilde afdeeling van de begrooting, behandeld in de Voorjaarszitting van den Volksraad in 1924, waaruit blijkt, dat in 1923 een bedrag van / 1.127.000 verwerkt word: voor 1924 bedroeg het ongeveer / 1.300.000. Tevens is daaruit te zien, dat nog cenmaal, namelijk bij de begrooting van 1923, de raining der totaal kosten moest worden verhoogd wegens de toenmaals sterk gc- stegen arbeidsloon en materiaalprijsen; de verwachting word editor uitgesproken, dat dit nog vele jaren durenc werk ook de gevolgen van een vermoedelijke — inmiddels inderdaad ingetreden — daling der algemeene bouwkosten zou aanwyzien en dus de raining t. z. t. wel weder eenige verlagng zou kunnen ondergaan. Na 1924 bleef van het in totaal tot rond 20 miljoen gulden gestegen bedrag nog ± 15 1/2 miljoen te verwerken over. Het werk is thans (1925) zoover vol- tooid, dat tegen het eind van het jaar de eerste velden zullen kunnen worden bevoeïd.

In het ontwerp van het hoofdkanaal is tijdens de uitvoering, o. a. in verband met den reeds ver- melcen terugkoop der Pamanoean- en Tjiasem- landen, nog een kleine wijziging gebracht. Was de capaciteit van dat kanaal aanvanklyk, rekc- ning houdend met de verkleining van het bc- vlocibaar oppervlak door de Noordwaartsche ver- schuiving van den watervang doch overigens overeenkomstig het voorontwerp, becijferd op 0,8 L. per sec. per bouw voor 105.800 bouws ver- minderd met 10.000 bouws (suikerrietaanplant), dat is rond 77 M². per sec., later leek het, mede met het oog op de ruimc Westmoessonsdcbieten van de Tjitaroem, gcwenscht op ecnigo uitbrei- ding van het bevoeïingsgebied ten Oosten van de Tjilamaja te rekenen, zoodat de totale te bc- vlocien oppervlakte (zonder de na vermeldc annexe gebieden) wederom op 110.000 bouws word gesteld. Daarvan werden weder 10.000 bouws gerekend met suikerriet te zullen worden be- plant, dus in den Westinoesson geen bevoeïings- water te zullen behoeven, terwijl het overblijvend gebied in 5 gelijke golongans werd verdeeld ge- daclit, beplant met een phaseverschil van een halve inaad, behalve de 4c en 5e golongan, die gelijktijdig zouden beplant worden. Het water- gebruik word verder gelijk gedacht aan dal in het Pemalgebied, t.w:

per bouw saw	cerste 0.5. maand (grond be	3 L.
working)		
daarna J .5		1 „
1.5 „		0.8 „
0.5 „		0.5 „
0.5 „		0.4 „
0.5 „		0.2 „
0.5 „		geen water.

Aldus word beeyferd, dut het grootste water- gebruik 96 M³. per sec. zou kunnen bedragen; in overeenstemming daannee verkreeg de in- laatsluis 10 openingen van 2.10 M. breedte en 3.50 M. hoogte, terwijl aan het hoofdkanaal een bodembreedte is gegeven van 28 M. by een water-

(diepte van 3.63 M. om een snelheid van 0,75 M. l Het ligt in het voornemen om, behalve de be- vloeiing uit de Tjitarocin zelf, ook die door de Zuidgrens van het betreffende gebied vloeiende bestaande bevoeiingsgebiedjes, de z.g. n. annexe gebieden, te verbeteren. Het blijvend deel daarvan beslaat een totaal oppervlakte van 15.400 bouws. De kosten zijn in het be drig der raming begrepen.

Literatuur : Jaarverslagen der B. O. W. over 1918 en volgende jaren, 5c gedeelte (bevoeiing, afwatering en waterkeuring).

MIJNORMZIEKTE. Deze chronische ziekte, bekend onder den wetenschappelijken naam *ankylostomiasis of a nchj/losto mi a sis*, wordt veroorzaakt door een dierlijken parasiet, welke als larve het menscheijk lichaam binnendringt door de huid en ten slotte zijn verblijfplaats vindt in den dunnen darm

van zijn gastheer, waar hij tot volle ontwikkeling komt en zich voortplant. Hij voedt zich in den dunnen darm met het slijm- vlies : naar gelang van de wandjes, welke aan de aangebeten vaten ontsnapt, worden kleinere of grootere vrbloeding veroorzaakt. Het aantal parasieten bij een gastheer is sonis zeer groot, zelfs wel tot een paar duizend, en de achtereenvolgende bloedingen veroorzaken dan korten tijd anaemie. Bovendien wordt door bepaalde klierafscheiding van deze wormen het milieu, tot larven en deze larven zijn in staat- om het gehalte aan bloedkleurstof der rootle bloedcellen menscheijk lichaam binnen te dringen langs een beinvloock bij lijftees aan mijnwormzickte is een haarfollikel in de huid. De volwassen an hancmolo- binc-waarde van minder dan 75 % geen klylostonielari- ve heeft geen bijzonder kennelij- ken uitzon- dering, en er zijn zelfs gevallen waargenomen mond en een kleine korte mondholte; het van 30 en nog lager. Intusschen zij in (lit verband chitinehuidje draagt voor aan den mond een in- de aandacht gevestigd op een als bladvulling ge- deuking. De oesophagus, welke in de jongere stadia plaatsic mededeeling van J. Tijssen in het Ge- neeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indiï, 1923, onder den titel, Ontstaat de anaemie bij anchy- lostomiasis door bloedverlies of door een in het Jichaam circuleerend vergif; of die mededeeling Juidt : „Indien een mijnwormzickte een kind ter werke brengt, dan is het haemoglobinegehalte van het kind, zelfs al is (lit bij de moeder 10 procent, a I tijd 70 procent Tallquist,.. De ziekte leidt eerEt tot een verhoogde werking van het hart, wel- kenoodig wordt-voor den aanvoer van de voorstof- wisseling on(intberlijke zuurstof, en daardoor tot kortademigheid : spoedig ook tot minder weerst. and tegen allerlei Hchadelijke invloeden en vatbaarheid voor malaria beri-beri, dysenteric, enz. Op den langen duur ondergaan aantal en vorm van tie roode bloedcellen vennidering en verandering en ondervindt de mijnwormdrger de ghelece naslecp van ziecklijke verHchijnselen en gevolgen van deze gcvaaerlijcke bloedarmoede.

Het zijn voornamelijk twee soorten van deze wormen, *Ankylostoma Duodenale* en *Necator Americanus*, welke in het lichaam van den mensche parasiteeren. Van eerstgenoemde is een volwassen mannelijk exeniplaar ongeveer negen, een vrou- welijk on] strecks twaalf inilimeter lang; de dikte bedraagt om in bij vier tiende deelen van een mill me ter. De kleur varicert van rose tot blauw- rood, wijl het wijde darinkanaal meestal is gevulkt met bloed en de vrij harde ringvormige huid eenigrizins doorschijnend is. Kenmerckend voor dezo soort is de rugwaarts gebogen houding van voor- en achterlijf; nimmer is het ghehele lichaam gestrekt. 19c mond is naar verhouding groot en gewapend met haakvormige, naar binnen omgebogen tan den, bovendien met inwendige

tan den, gevormd door twee zaagvormige harde platen, en nog een paar naaldvormige tanden. In het voorlijf zijn eenige klieren, welke hunne afscheiding uitloozen langs een stel van buisjes in de mondholte. Het mannelijk geslachtsorgaan bestaat uit een testis en voor de copulatie uit twee draadvormige, samen in een scheede liggende penes, welke door spicren uitgebracht en ingetrokken kunnen worden : het achterlijf van het mannetje is voorzien van een klokvormige bursa, welke geopend en gesloten kan worden; hij de copulatie hecht deze bursa zich om de vagina vast. Het vrouwelijk geslachtsorgaan wordt gevormd door een ovarium, bestaande uit tai van lusvor- nige buisjes, welke ten slotte uitmonden in een dubbelen uterus, elk voorzien van een receptacu- lum seminis is. De be ten slotte zijn verbijfplaats vindt in den dunnen darm ide uteri hebben hunne uit- mondung in een korte vagina, langs welke de eie- ren na bevruchting naar buiten worden gebracht. Deze cieren hebben een ovalen vorm : de grootste afmeting bedraagt 60 a 70 micron.

Als boven reeds is vermeld, geschiedt de voort- planting in den dunnen darm van dien gastheer ; en de met de faeces v r ia ten de eieren diens lichaam. Ze ontwikkelen zich dan in korteren of langeren tijd, naar gelang van temperatuur en vochtigheid van het milieu, tot larven en deze larven zijn in staat- om het menscheijk lichaam binnen te dringen langs een haarfollikel in de huid. De volwassen an hancmolo- binc-waarde van minder dan 75 % geen klylostonielari- ve heeft geen bijzonder kennelij- ken uitzon- dering, en er zijn zelfs gevallen waargenomen mond en een kleine korte mondholte; het van 30 en nog lager. Intusschen zij in (lit verband chitinehuidje draagt voor aan den mond een in- de aandacht gevestigd op een als bladvulling ge- deuking. De oesophagus, welke in de jongere stadia plaatsic mededeeling van J. Tijssen in het Ge- daartusschen een dunner middengedeelte bestaat, is bij de volwassen larven min of meer cy- lindrisch en slank, met een lengte van ± een der deel van hot gcheele lichaam. Het genitaal- primordium is klein; het lichaam loopt gelijkma- tig uit in een lancetvormigen staart.

Eeninaal bij den gastheer binnen, geraakt de larve met een lymfveat in beweging langs de bloedbanen. komt in het hart en ten laatste in de long. Nu verandert zijn gedrag; hij laat zich niet meer nieestuwen, maar werkt zich door bloed- en luchtvaten heen tot hij het lumen van d? lucht- buizen heeft bereikt, oin dan van daar, dees ac- tief deels passief, te bclanden in het strotenshoofd. Het slot van de reis is aanmerkelijk eenvoudiger, want met het voedsel en de spijsbrij, komt hij door don slokdaren en de inaaig in de gewenschte vrbijf)l)laats, den dunnen darm van zyn gast- heer. J area lang kan hy het daar uithouden en hem kwellen; met zijn scherpe tanden bij hij de vaten van het slijmvlies stuk om zich te voeden. Mijnwormzickte komt voor in vele Lindes : in Nederland, Belgio, Frankrijk, Engeland en Duitsoland slechts sporadisch, in sommige stre- ken van cten Balkan en in Italie belangrijc meer : in tropische en sub-tropische gebieden, en zoo ook in Ned.-Indie zeer frequent. De parasiet ge- drijt het besto in een warm en vochtig klimaat. Voor geheel Ned.-Indie dooreengomen is de infectiegraad geschat geworden op 70 a 80 %, en voor Java zou hij, naar wol be wee rd is geworden, dicht bij 100 % zyn. Dezo schattingen zijn na- tuurlijk niet nauwkeurig; doch vast staat dat een zeer groot aantal Inlanders, voor- al Inlanders, inijnwormen herbergt, tot groote se hade van de volksgezondheid. tot schade even- zeer van de volksenergie en arbeidskracht. Bij on-

derzoekingen in het Soloscho, vonden Dr. J. H. Schuurmans Stekhoven Jr., A. V. Schuurmans Stekhoven-Meyer en 3ias Socradji, bij een soort van steekproeven gedaan in een viciaal deca's,

98.S — \$6.7 — 99.5 — 100 procent van het aantal onderzochte inwoners besmet met anchylostomia. zie hun artikel „Mijnwormbesmetting en bodem-infectie" in het Genesck. Tijdschr. v. N. 1. 1921.

Uit het bovenstaande valt reeds af te leiden, waar vermoedelijk de infectiehaarden zijn te zoeken. nam. op de plaatsen, waar de outlasting wordt gedeponeerd. Inderdaad dreigt van die plaatsen het meeste gevaar; de larven werken zich in den bodem, later ook aan een of andere scheut of spruit en vooral de ongeschicde bezoeker van zulk een pick loopt kans er een of nicer van mede te brengen. Kinderen, dikwijls zonder kleedding, die zich ophouden aan de ken of slokans, welke oevers bij voorkeur benut worden als plaats voor defaecatie, die daar liggen en spolen met hun handen in den grond, zijn in het bijzonder aan infectie blootgesteld: bij hen komt de larve even-zeer binnen door de huid van handen en voorarmen als van voeten en beenen. De zeer jonge larve zinkt in water, doch na eenige verdere ontwikkeling krijgt hij het vermogen om zich naar boven te werken: de boven water uitstekende planten-deelen zijn daardoor ook wel met larven van anchylostoma enz. bezet. Met kauwen op grasjes en dergelijke kan men natuurlijk de larve binnen-krijgen: hij komt dan aanstonds op de pick, welke hij na binnendringen door de huid eerst langs een ingewikkelde re is bereikt. Toch schijnt orale infectie weinig voor te koinen. Vliegen en andere insecten dragen wel larven met zich mede en zouden dus ook wel overbrengen van infectie kulinen zijn.

Hoe de ziekte het best is te voorkomen wordt door den aard van de gevaarlijk infectiehaarden als van zelve aangewezen. Toch zijn de daartoe noodige middelen, hoe betrekkelijk eenvoudig ook, alleen behoorlijk toe te passen, waar afdoend toezicht is, of waar de menschen zelf het belang er van beseffen. Het zal dus het beste kunnen geschieden, bijv. in kazernes, op groote ondernemingen, waar de huisvesting eenigszins ojkazernering gelijkt, en waar naar verhouding een groot aantal meerderen, chefs of opzichters aanwezig is; in het algemeen, waar gezorgd kan worden, dat bestaande besmettingshaarden worden opgeruimd en nieuwe zich niet kunnen vormen. Het behoeft geen betoog, dat in een land als Ned.-Indie, dat voor verreweg het grootste gedeelte bewoond wordt door een onontwikkelde, uiterst primitief gehuisveste plattelandsbevolking, voor koinen dezer ziekte op groote schaal buitengewoon bezwaarlijk is; dit kan slechts plaatselijk geschieden. Wel is het inogelijk gebleken, getuige de in J 925 met gunstig gevolg gevoerde Htrijd tegen de mijnwormziekte in de residentie Banjoemas, onjin een uitgestrekt gebied een groot deel van de bevolking van de kwaal te bevrijden; doch de tijd zal nog moeten leeren in hoeverre deze bevolking zelve er zorg voor zal dragen, om er in de toekomst ook van bevrijd te blijven.

De Jijders zijn te genezen door een afdrijvingskuur, waarvoor tai van middelen bekend zijn. Het inest toegepaste is Oleum Chenopodii, welke in capsules wordt-toegeediend op nuchtere maag, waarna eenige uren later castorolie wordt gegeven. Het is nog niet met volkomen zekerheid be-

kend, welke bestanddeelen van dit middel, de meer vluchtige of de zwaardere, het ineeft effect sorteeren. In de laatste jaren zijn proeven gc-nomen met tetrachloorkoolstof, waarvan de damp in de longen wel gevaarlijk is, maar dat bij inwendige toediening vrij wel onschadelijk k. en al-thans niet schadelijker is dan oleum chen. Dit nieuwer middel wordt ook in capsules toege-diend, 2,5 a 4 cc. oni (> uur's morgens o)nu ch to re inaag, na 11 uren vasten, en 2% -uur later 2 cc. cnstorolie. Nog wcer nieuwer is een conibi na tie van oleuin chon, on tetraciloorcoolstof; naarde

proe ven hebben geleerd zoude de beste uit working verkregen worden met een verhouding van 1 cc. ol. chenop. en 4 a 5 cc. tetrachloorkoolstof.

Voor naclere gegevens zie men De Taak, alg. Ind. weekblad 1917/1918, Dr. Ph. Laoh, Indische Weerbaar en mijnwormplaaq. Genesckundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie, jaargang 1917, Dr. G. Baermann, Eine einfache Methode zur Auffindung von Ankylostomum-(Nematoden)-Larven in Erdbroden. Dezelfde, Ueber Ankylostomiasis, deren Ausbreitungsbedingungen (lurch die Bodenfection und deren Bekampfung. Id., jaargang 1918, dezelfde, Oleum Chenopodii en ankylostomiasisbehandeling. P. C. Flu, C. D. de Langen en F. Weehuizen, Onderzoekingen over de olie van Java gekweekte chenopodiumsoorten. H. M. Neeb, Rapport van het anchylostomionderzoek op de zaal voor tropische ziekten. Id. jaargang 1919, F. G. J. Wol-tring. Enkele gegevens over ankylostomiasis bij de Inlandsche schepelingen der Koninklijke Marine. Id. 1921, J. Tijssen, Onderzoekingen over oleum chenopodii van verschillende herkomst. S. L. Brug, De methode van Baermann toe Repast op het onderzoek der faeces op mijnworm-eieren. Id. 1922, Dr. W. J. Baais, Tetrachloorkoolstof als mijnworminiidclcl. Dr. J. A. de Nooy, Onderzoek naar het voorkomen van ankylostomion-larven in den grond in kampongs te Batavia. Id/ 1923, Dr. J. H. Schuurmans Stekhoven Jr., De bestrijding der anchylostomiasis. Dr. N. C. Keiikenschrijver, Wormziektebehandling met een mengsel van tetrachloorkoolstof en oleum chenopodii. Dr. J. K. W. Kehrer en Soemadji, Over oleum chenopodii en tetrachloorkoolstof als mijnwormmiddel. /

VEREENIGINGEN. V e r e e n i g i n g e n e » I n s t e l l i n g e n t e r b e v o r d e r i n g v a n o n d e r w i j s b e l a n g e n .

Vereniging „Moehammadiah," opgericht te Jogja in het begin van 1910, met het doel de bevordering van Moslimscii onderwijs voor de Moslins van Java en Madoera; later is dit geworden, bevordering van onderwijs voor de genoemde persunen in nicer algencnen zin, doch op Moelischsen grondslag, en reeds aan de eerst opgerichte Moehammadiah-school, te Jogja, k wa in het onderwijs overedu met dat aan een Gouvernments-school der 2e klasse, uitgebreid met Moll, godsdiensonderwijs. Bovendien bevonlort de* vereniging d] opfichting van ziek(huizen, crcdietbanken, boekblijen, o)Mosl. grondslug, zoodat zij zich belmlye o)onderw]Hgebid ook op uelgeincn maatschappelijk go bidd lieweet.

Begin 1912 vroeg de vereniging rechtsper-aan; daar het Gouvernment «lezo slechts wildc vorleenen, indien het n] beichveld word beperkt tot de residentie Jogjakarta, werden de sluttot] di(!n<v(?reenkint] guwyzigd,

waarna in 1914 rechtspersoonlijkheid werd verleend. Sedert 1915 heeft Moe ham madiah een eigen organ n, het maandblad Socara Aloe ham madiah. Tengevolge van uitbreiding der werkzaamheden, heeft zij deze verdeeld over vijf groepen, *tableg* (d. i. gestand doen) v<or> godsdienstonderwijs, scholen, alg. maatschappelijke hulp, boe-kerijen en Aisjah, onder we Ike laatste groep meisjesscholen en in het algemeen vrouwenbeweging rcssorteren.

Sedert 1919 bleek de oprichting van afdelingen in andere plaatsen meer en meer gewenst; daarom werden de statuten wederom gewijzigd, ten einde de gelegenheid te openen elders afdeelingen op te richten, en op deze gewijzigde statuten wordt thans de goedkeuring der regering verkregen. Al spoedig daarna zijn eenige afdelingen van Mochammadiah buiten Jogja opgericht, o. a. te Solo, Soerabaja, Blora, Garoet, Batavia, Pekalongan, Batang, Kepadjan en Pocrwakerta.

Vereeniging „Koloniale School voor meisjes en vrouwen.” Deze vereeniging, opgericht in 1920 en gevestigd te 's Gravenhage, heeft tot doel, om door middel van eenige cursussen jonge meisjes en vrouwen, die naar Ned.-Indie (of naar West-Indie) zullen gaan, voor te bereiden op omstandigheden, we Ike zich in haar leven kunnen voordoen, en waarin zij daar wellicht ver-stoken zullen zijn van goede, deskundige hulp. De cursussen dienen dan ook in hoofdzaak om

eenige kennis bij te brengen omtrent voeding, hygiene, huiselijk ziekenverzorging, kraamverpleging en zuigelingenverzorging. Naar de vereeniging verwacht, zullen de vruchten van dit onderwijs niet alleen ten goede komen aan haar, die het genoten, maar ook aan hare omgeving, en inzonderheid aan hare Inlandsche omgeving. Do school dezer vereeniging, 's Gravenhage West-einde 46, werd in September 1921 geopend; zij ontvangt subsidie van het Rijk en van de gemeente 's Gravenhage.

Vereenigingen van algemeen of bijzonder aardschappelijk belang.

Vereeniging „Oon en West.” In 1919 stichtte <lez>5 vereeniging, jnct geldelijke stun van de regering, onder den naam „P ersinggaha n”, een tehuis voor Jnl. bedienden, hetwelk werd gevestigd in de van Boetzelaerlaan te *s Gravenhage. J let doel dier stichting is, onderkomen en verzorging te bieden aan Inlanders van beiderlei kunne van den dienstbaren stand uit Ned.-O.- of W.-Indie, die door bijzondere omstandigheden buiten betrekking zijn gerant, en een plaats van sainskonist te bieden aan alic in den 11 nug vertoevudo Indische dienstbaren; aid us tevens een kantoor te voorzien voor raad en voorlichting en een soort arbeidsbeurs voor deze lieden.

Een andere nieuwe stichting, niet gesticht door de vereeniging Oost en West, maar door do Studeoconmissie dier vereeniging en waarvan het beher opgedragen is aan een Commissie van Jieheer is het „T e h u i s v o o r I n - d i e c l i o S t u d e n t e n”, gevestigd te 's Gravenhage, Priis Mauritaplein 23. Het panel werd in 1920 van regeeringswege gekocht; een bijdrage in de exploitatie wordt jaarlijks ten laste ge-bracht van de begroting van het Departement van Kolonidn. Het dcnkbeeld, zulk een tehuis te stichten, waar jongelieden van allo rassen, die

voor studiedoelcinden van we I ken a r d ook uit Ned.-Indie (of uit West-Indie) naar Holland zijn gekomen, datlolijk na aankomst aldaar onderdak kunnen vinden, waar zij zoo noodig gedurende vacaties kunnen verblijven, enz., was reeds vroeger overwogen geworden; op initiatief van den voorzitter der genoemde Studie-Commissie kwam door den steun der Regeering in 1920 het Tehuis voor Indische Studentcn tot stand, en in Maart 1921 kon de inrichting worden geopend. Sedert dien werden tot het einde van 1923 bijna duizend verblijfdagen geboekt, afgezien van de talrijke bezoekers, die er korter dan een geheel etinaal vertoefden. De tegenwoordige Directie is tevens gedelgeerde van de Studie-Commissie van Oost en West, zoodat de studeerenden, die van dit tehuis profiteren, daar tevens in liehtingen kunnen inwinnen omtrent hun studie-aangelegenheden.

PERSINGGAHAN. Zie VEREENIGINGEN, onder „Oost en West.”

TEHUIS VOOR INDISCHE STUDENTEN. Zie VEREENIGINGEN, onder „Oost en West.” C GOEROE-ORDONNANTIE. Deze naam is algemeen.

meccn gebruikelijk geworden voor de ordonnantie, afgekondigd in Ind. Stb. 1905 no. 550, bij welke regelen werden vastgesteld omtrent van bestuurswege uit te oefenen toezicht op het Mohammedaans godsdienstonderwijs op Java en Madoera, met uitzondering der Vorstenlanden. Onder den, thans officieelen naam „Goeroe-ordonnantie 1925” kan het Besluit van den Gouverneur-Generaal van 14 Mei 1925 no. 2x, afgekondigd in Ind. Stb. no. 219, worden „aangehaald” bij hetwelk de in 1905 gegeven regelen zijn herzien en tevens voorschriften zijn vastgesteld voor zulk een toezicht in de gewesten buiten Java en Madoera, met uitzondering van de zelfbesturende land-schappen.

Tusschen de beginselen, welke aan deze goeroe-ordonnantie's ten grondslag liggen, bestaat kenmerkend verschil. De nu vervallene moest preventief werken; zij eischte voor het geven van bedoeld onderwijs een schriftelijke vergunning van den Regent (zelfstandigen Path of wel van Hoofd van pl. best.), welke alleen werd verleend, indien de aanvrager te goeder naam en faam bekend stond en het door hem te geven onderwijs niet street tegen de open bare orde of de goede zeden, en bovendien geen bijzondere omstandigheden of door het Hoofd van gewestelijk bestuur gegeven voorschriften zich er tegen verzetten. Die vergunning kon worden ingetrokken wegens herhaalde overtreding van in de ordonnantie gegeven voorschriften, ook wegens wangedrag van den onderwijzer, door het Hoofd van plaatselijk, en te alien tijde door liet Hoofd van gewestelijk bestuur.

Bo nieuwo goeroe-ordonnantie moot repressief werken; zij is hoofdzakelijk gericht op bescherming van de open bare orde. Het stelsel van de voorafgaande aanvraag is vervangen geworden door dat van de voorafgaande kennisgeving, welke moet worden gericht, op Java en Madoera aan don Regent (zelfst. Path of wel Hoofd van pl. best.), in de buitengewesten aan een, door het Hoofd van gewestelijk bestuur aangewozen Inlandsch hoofd of bestuursambtenaar. Het gewestelijk bestuurshoofd kan „in het belang van de open bare orde” aan don onderwijzer de bevoegdheid tot het geven van zijn onderwijs ont-

in Indie plants heeft. Allen niecten zich schriftelijk verbinden om ingevnl zij binnn een, bij hunne uitzending te bnpalcn tcmijn na aankomst in Indie om ccnige ander reden dan welbewezen ziels- of liciaamsgebre- ken uit 's-Lands dienst mochlcn worden ont- slagen, op de cerstc aanmaning aan 's Lands kas tcrug te be talon htgeen voor hun intrusing en hun overtocht is voldaan (Ind. Stb. 1916 no. 60-1 en 1922 nos. 26 en G8G). Geen uitzending heeft plaats zonder geneeskundig onderzoek, zooals overigens ook in Ned.-Indie zelf geen be- noeming van Europeeschc landsdienaren plaats heeft zonder keuring (Ind. Stb. 1918 nos. 152, 276 en G42 en 1919 no. 546). De in Nederland ter bcschikking van den Gouverneur-Generaal gestelde ambtenaren mocten naar Ned.-Indie vertrekken binnen den termijn door den Minister van Kolonien bepaald.

Het *bezoldigen* der ambtenaren geschiedt naar het beginsel dat, behalve de toe te leggen jaar- wedde, geen andere dan de uitdrukkelijk too- gestane voordcelen uit het ambt niogen worden getrokken (art. 51 R.R.). De Gouv.-Generaal regelt het be drag der bezoldigingen, voor zoover het nict door de Kroon is vastgesteld. Bezokli- gingen bij Koninklyke besluiten bepaald of begrepen in een goedgekeurde begrooting, kuline n door den Gouv.-Generaal, zonder machti- ging der Kroon, niet worden verhoogd (art. 50 R. R.). De bezoldigingen worden in Indie maan- delijks vooruit beta aid; in het algemeen vangt de bezokliging aan op den eersten dag van de maand volgende op do ' maand, waarin inen were! aangesteld, terwijl bij ontslag uit een be- trekking het salaris wordt toegekend over de voile maand, waarin het ontslag l)laats vond. Bcioudens de bevoegdheid der Rcgcering om, wanneer de omstandigheden bepaald clartoe no pen, aan personen, bestemd om bij cenigen tak van dienst werkzaam te worden gesteld, bijzondere belooningen — in den algemeenen zin van speciale dienstvoorwaarden — toe te kennen, wordt voor de bekleeders van een ambt in gouv. dienst, die onder dezelfde verhoudingen in dat ambt dienen en nan gelijkc voorwaarden van beoemoenbaarheid (examens e.d.) hebben voldaan, ten aanzin van de belooning geen onder- scheid geniaakt tusschen Europeancn, Inlanders en Vreemde Oostcrslingcii, noch tusschen per- sonen, die hunne opleiding gcheel of godecltel- lijk in Ned., India hebben genoten, en hen, die gcheel of gedeeltelijk buiten Ned.India zijn oijgeleid, noch tusschen personen, die in Necl.- -Indie in gouv. dienst zijn getreden, en hen die ekler», bij v. in Nederland, voor den Indischen dienst zijn aangeworven en naar Ned.-Indie zijn uitgezonden.

Aan de betrekkingen in gouvcrnientsdienst behooren zoodanige bezoldigingen te worden verbonden, dat de landsdienar, van welken landaard ook, in overeenstemming met de plaats, welke zijn ambt in de aamenloving inncnct, naar inhccmschon maaftaf in zij no le veils behooft ten belioorlijk kan voorzien, zonder oen staat te voeren, welck ook in Westersche of andere Oostersche landen in soortgelijko ambe- lijk kringen uitgesloten is (zie de in Ind. Stb. 1925 no. 53 opgenomen grondslagen voor een Indisch bezoldigingsstelsel, zoomede de be- schouwingen in de gedrukte nota*s van de salaris-

commissie betreffende de bezoldigingaherzic- ning voor burgerlijke ambtenaren).

Je nieuwe rcgeling van de bezokliging der burgerlijke landsdienaren (verkort : B.B.L. 1925), welke I Kcbruari 1925 in working is getreden, is opgenu mon in (nd. Stb. 1925 no. 43, juncto 1925 nos. 10-ci. 108, 293 en 329.

Nadat op 1 April 1915 de regeling was afgcschaft, volgns we Ike landsdienaren op een vast, maan- delijkache bezokliging, zoomede gepensionneerden een gedecfte, hoogstens de hclft, van hun be- zoldiging, wachtgclcl, non-activititstraktmcnt of pensioen door bemiddcling van de regearing naar Nederland mochtcn delcgeeren (Ind. Stb. 1915 no. 144), is die rcgeling op 30 Juli 1917 weder tijdelijk in working gesteld (Ind. Stb. 1917 no. 467).

Volgens art. 49 der Comptabiliteitswet kun- nen aan ambtenaren *voorschotten* worden ver- leend. Hiervoor kan worden verwezen naar het oorspronkelijk artikel (Deel I, biz. 43, le kolom), doch in de plaats van de daar vermelde Ind. Staatsbladen lezo men: 1917 nos. 41, 138 en 676, en 1918 no. 297. Ook ter zake van *kortingen* ten behoeve van particuliere schuldeischers, van den *amtseed* en van administratieve *belooningen* en *straffen*, zij verwezen naar dezelfde bl a ci zij de en kolom van Deel I ; in regel 19 v.o. leze men i.p. v. Bijbl. no. 2902. Ind. Stb. 1920 no. 601 en Bijbl. nos. 2170, 2527, 2902 en 4370.

Aan de burgerlijke ambtenaren in Ned.-Indie kunnen worden verlee nd binnenlandsche en buitenlandsche *verloven*. De binnenlandsche verloven kunnen worden verleend we gens ziekte voor ten hoogste zes maanden en wegens andere gewichtige rode n voor ten hoogste drie maan- den voor landsdienaren op Java en Madoera en ten hoogsto vier maanden voor landsdienaren in de Buitengewesten. Verloven wegens ziekte brengen het behoud van vol traktement mode gedurende de eerste drie maanden, terwijl inge- val van verlof wegens gewichtige redenen, vol traktement behouden wordt gedurende de eerste maand voor hen, die op Java en Ma doer a, en gedurende de eerste twee maanden voor hen, die in do Buitengewesten geplaatst zyn. Tijdens den verderen duur dier verloven wordt half traktement genoten. De Gouv.-Gcn. is echter bevoegd ook voor den verderen duur van het verlof wegens ziekte de uitkeering van vol traktement te vorgunnen, ingeval de ziekte een gevolg is van bovnlcn of gevorderdo dicnsten. Voorts kan de Gouv.-Generaal wegens gewichtige redenen voor bepaalkn of onbepaaldeu tijd verlof toetaan buiten bezwaar van den Lande. Zie verder het Regie me nt voor het verleenen van binnenlandsche verloven aan Europeeschc ainh- tenaren, vastgesteld by Ind. Stb. 1912, no. 198, gewijzigd by Ind. Stb. 1915 no. 625. Ingevolge de bij Ind. Stb. 1910, no. 643 vastgestoldo regaling kan aan Europeeschc burgerlijke ambe- naren, die krachtens de bestaende bepalingen binnenlandsch verlof kunnen bekoniien, verlof worden verleend naar plaatsen buiten Ned.-Indio (zie ook By bl. nos. 7352. 8348 en 10443). Op het voorleuen van buitenlandsche verloven is een Regiment vastgesteld bij Kon. besluit van 25 Augustus 1892, no. 32 (Ind. Stb. no. 235, laat- stelij gewijzigd by Ind. Stb. 1925 no. 136) ; bepalingen regelende het constateeren der ziekto van burgerlijko ambtenaren, die een buiten-

landsch verlof tot herstel van gezondheid verzoeken, zijn opgenomen in Ind. Stb. 1913 no. 695 (gew. bij Ind. Stb. 1916 no. 658, 1917 no. 190, 1920 no. 63 en 1925 no. 90). De buitenlandsche verloven worden onder genot van verlofstraktement en van vrijen overtocht verleend aan in vasten dienst zijnde Evropschesche ambtenaren en wel wegens ziekte of wegens langdurigen dienst, in het eerste geval voor den tijd in het geneeskundig certificaat vermeld, behoudens een maximum van twee jaren. In het laatste geval voor den tijd van acht maanden na ten minste zes jaren dienst. Bcdraagt de dienstduur meer dan zes jaren, dan wordt voor elk vol jaar boven dat getal de duur van het verlof met een maand verlengd, met dien verstande, dat het verlof nimmer wordt verleend voor langer dan een jaar. Aanspraak op verlof wegens langdurigen dienst wordt driemaal verkegen telkens na ten minste zes jaren dienst in Ned.-Indie. Bij Kon. beëhiit kan ook andere dienstduur dan Indische in aanmerking worden gebracht voor de berekening van den dienstduur, die aanspraak geeft op verlof wegens langdurigen dienst (Ind. Stb. 1912 no. 522). De Gouv. Generaal kan in bijzondere gevallen te zijner beoordeeling aanspraak op een buitenlandsch verlof wegens langdurigen dienst op verzoek van den belanghebbende veranderen in aanspraak op een binnenlandsch verlof van ten hoogste zes maanden (zie Ind. Stb. 1915 nos. 579 en 715 en Bijbl. nos. 8445, 8760 en 10444). Een verlof naar Europa wegens langdurigen dienst kan, wanneer daarop aanspraak verkegen is, alleen worden geweigerd, ingeval de Gouv.-Gen. het met de belangen van 's Lands dienst onverenigbaar acht, dat de verzoeker zyn werkring op het door hem aangegeven tijdstip verlaat. In zoodanig geval geschiedt de weigering bij gemotiveerd besluit en wordt een termijn bepaald, na welken op het verzoek kan worden teruggekeken. Het maandelijksche verlofstraktement wordt berekend naar den volgende maatstaf: 100 % van de eerste / 125 der maandelijksche bezoldiging, 80 % van de tweede / 125, 60 % van de volgende / 250, 40 % van de volgende / 500 en 30 % van elk volgend bedrag. Het verlofstraktement wordt verhoogd met 5 % voor elk minderjarig kind meer dan één; de verhoging mag ten hoogste 25 % van het verlofstraktement bedragen. Zoolang de met buitenlandsch verlof zijnde ambtenaar geen kostwinner is, wordt zyn verlofstraktement verminderd met 10 %. Het normale en het verhoogde verlofstraktement kan niet meer bedragen dan / 1000 *s maands (Ind. Stb. 1925 no. 136). In den Regeerings Almanak voor Ned.-Indie (eerste gedeelte) is onder het hoofdstuk „Personeelverordeningen omtrent landsdienaren en andere personen“ een staat opgenomen, waarin achter elk traktement het verlofstraktement is vermeld. De verloven naar Europa onder genot van verlofstraktement kunnen door den Minister van Kolonien wegens ziekte worden verlengd met behoud van dat traktement, mits het daarvoor niet langer dan drie jaren genoten wordt. Ook kan de Minister de verloven naar Europa verlengen buiten bezwaar van den Lando, wanneer 's Lands belangen het naar zyn oordeel goeddoogen. In geval van verlenging van een verlof, dat verleend is met behoud der betrekking en

tijdelijke voorziening in de waarneming daarvan, kan de Gouv.-Generaal, zulks geraden achtende, definitief in de betrekking voorzien. De Gouv.-Generaal bepaalt de te maken betrekkingen bij verlof van de titularissen voor niet langer dan een jaar tijdelijk worden waargenomen. De bepalingen omtrent het verlenen van buitenlandsche verloven zijn mede van toepassing op den president en de leden van de Algenicene Rekenkamer, met deze uitzondering nochtans, dat zij niet geacht worden door het vragen van verlof afstand te doen van hunne betrekking (Ind. Stb. 1898, no. 164). Zic omtrent den voorzitter, de vice-voorzitters en de leden van het Hooggerichtshof art. 99 R.R. Ten slotte wordt hierbij aangeteekend, dat ook ver J of kan worden verleend wegens dringende redenen, doch slechts voor den tijd van hoogstens zes maanden en buiten bezwaar van 's Lands schatkist.

Wachtgeld wordt toegekend aan niet in werkelijken dienst zijnde burgerlijke landsdienaren, die eervol uit innige betrekking zijn ontslagen wegens intrekking van die betrekking of wegens zoodanige verandering dan wel inkrimping van den dienst, waarbij zij werkzaam waren, dat hunne werkzaamheden overbodig zijn geworden, mits het betrokken diensthoofd verklaart, dat op hun behoud voor 's Lands dienst prijs wordt gesteld. Het wachtgeld bedraagt gedurende de eerste drie maanden 80 ten honderd, gedurende het overige gedeelte van de eerste twee jaren 60 ten honderd, daarna 40 ten honderd van het laatst genoten activiteitstraktement en kan, voorzover aangaat de twee laatstgenoemde tijdvakken, ten hoogste tot de bedragen van onderscheidenlijk / 900 en / 600 *s maands worden toegekend.

Nonactiviteitstraktement wordt toegekend aan niet in werkelijken dienst zijnde burgerlijke landsdienaren, die uit Nederland voor den dienst in Nederlandsch-Indie zijn uitgezonden, of die uit Europa van een hun wegens ziekte of wegens langdurigen dienst verleend verlof terugkomen, met uitzondering van de degenen, wier verlof wegens ziekte werd verleend of verlengd en die terugkeeren zonder voor den dienst in Indie te zijn goedgekeurd. Het nonactiviteitstraktement wordt toegekeeld tot dezelfde bedragen als het wachtgeld, met (lit verschil dat het voor de landsdienaren, die uit Nederland voor den Indischen dienst zijn uitgezonden, dadelijk aanvangt met GO % van de bij de acte van aanstelling bepaalde activiteitseinkomsten, welke zij na hunne definitieve benoeming in Indië zullen genieten, en voor de a in btenaren, die uit Europa van een hun wegens ziekte of langdurigen dienst verleend verlof terugkomen, met 50 % van het laatst genoten activiteitstraktement.

Wachtgeld en nonactiviteitstraktement worden toegekend tot wederopzeggen en kunnen ten hoogste gedurende 5 jaren genoten worden, zullende telkens na verloop van een jaar, wanneer de buiten werkelijken dienst zijnde land* dienaar dan nog niet is geplaatst of heeft geplaatst, omtrent de redenen daarvan verslag worden uitgebracht door het Departementshoofd, waaronder de Jaatstelijk door hem vervulde betrekking behoorde, dan wel J, wanneer die betrekking niet onder een der Departementen behoorde, door den gezaghebbende door wien genoemd inkomsten worden toegekend (zie de regeling

in Ind. Stb. 1925 no. 99). *Ondcrubiid* kan worden verleen d aan de nict in a c tie ven dienst zijnde landsdienaren, voor zoover zij niet in de ter men vallen om nonactiviteitsstrakement of wacht- gekte ontvangcn. De onderstand bedraagt het drie tiende gedeelte van de laatst genoten bezoldi- ging, doch niet nicer dan / 250 's maands (zie het Reglement op het toekennen van nonacti- viteitstrakement, wachtgeld en onderstand in Ind. Stb. 1919 no. 193, 1920 no. 588 en 1922 no. 665).

Ter zake van de vergoeding van *reis en verblijf- koscn* zijn de noodige voorschriften vastgesteld in een algemeen reisreglement (Ind. Stb. 1921 no. 422, gew. bij Ind. Stb. 1923 no. 238, 1924 nos. 65 en 376). In dit reglement zijn slechts alge- nieene en aan weinig verandering onderhevige beginselen opgenomen, terwijl de uitvoering dier beginselen in n a de re bijzonderheden aan het hoofd van het kantoor voor reiswezen is op- gedragen. De aibtenaren worden in het regie- nient verdeeld in zes klassen, nl. Ge klasse met een bezoldiging van minder dan / 50 's maands, 5e klasse met een bezoldiging van / 50 en meer doch minder dan / 200 's maands, 4e klasse met een bezoldiging van / 200 en meer doch minder dan / 350 '8 maands, 3e klasse met een be- zokliging van / 350 of meer, doch minder dan / 600, 2e klasse met een bezoldiging van / 600 of meer, doch minder dan / 1200 en 1c klasse met een bezoldiging van / 1200 en hooger. De dag- geiden bedragen bij overplaatsings- cn commissie- reizen onderscheidenlijk / 16 en / 10 voor de 1e kl., / 13 en / 8 voor de 2c kl., / 10,50 en / 6 voor de 3e kl., / 8 en / 5 voor de 4c kl., / 4 en / 2 voor de 5e kl. en / 2 en / 1 voor de 6c kl. Voorts worden transport- en bagagekosten vergoed.

Een algemeene regeling nopens de voorzie- ning van landswege in de *Icuisvesting* van bur- gerlijke landsdienaren en nopens de be baling van huur voor de hun aangewezen woningen (burgerlijk woningregeling), we lke 1 Februari 1925 in werking is getreden, is opgenomen in Ind. Stb. 1925 no. 48.

Eenc regeling betreffende de toekenning van *UandplaaMoelaven* aan burgerlijk landsdienaren, we lke 1 Februari 1925 in werking is getreden, is opgenooin in Ind. Stb. 1925, no. 49.

Ontslaff kan worden verleend 6f alleen uit do betrekking, waardoor de ambtenaar onder genot van zeker inkomsten ter beschikking van de Jiegeering blijft, 6f wel uit 'H Lands dienst, waardoor hij ophoudt ambtenaar te zijn. Ontslag wordt op of zonder eigen verzoek, eervol of niet- eervol verleend, ontslag uit den dienst of uit de be trekking door den Gouv. •Genera al, behoudens <le aan andere ambtenaren of op hoog gezag ingc- Htelde lichamen overgedragen bevoegdheid tot ontslag (zie Ind. Stb. 1920 no. 601). Als beginsel is aangenomen, dat aanvragen om ontslag uit de butrekking wegens andere redenen dan ziekte niet aanstonds inogen worden ingewilligd, maar bij de Rcegering moeten worden voorgebracht met voorstci om den betrokkce persoon uit 's Lands dienst to ontslaan, terwijl voorts a in fate n are n cn bcaintien, die langer dan vijf jaren buiten werkelijken dienst van den Lande zijn, evenzeer voor ontslag uit den dienst in ammer- king moeten worden gebracht. Voor ontslag wegens dienstweigeriug van ambtenaren, die eigenmachtig hun betrekking he b ben ve ria ten,

wordt verwezen naar Bijbl. nos. 5519 en 7099.

Het Reglement op het verlcen van *penst- oenen* aan Europ. burgerl. ambtenaren in Ned.- Indie we rd laatstclijk gcwijzigd bij Ind. Stb. 1923, no. 417. Overigens kan hetgeen in het oor- spronkelijke artikel in Deel I ter zake van pen- sioen is vermeld onveranderd blij ven gel den van biz. 44, 2c kolnn regel21, tot aan het slot van de eerste alinea van de volgende kolom, waar ter plaatse de hieronder gegeven toevoeging aansluit. Bij kon. besluit van 11 Maart 1921 no. 30 (Ind. Stb. no. 360) zijn de [iudische burgerlijke pensioenen en onderstanden verhoogd met 40 %, met dien verstande dat de verhoogingen worden toegekend tot een algemeen geldend minimum van / 150 per jaar, dat echter 75 % van het bedrag van het pensioen of de onderstand niet mag overschrijden en dat het pensioen en de verhoog- ging sainen het bedrag van / 12000 per jaar niet mogen te bo ven gaan.

Er bestaat in Indie een *Weduiven- en IVeezen- fonds* van Europeesche burgerlijke ambtenaren, dat door de Ind. Regeering is opgericht voor het toekennen van uitkeeringen aan weduwen en weezen der deelgenooten (Zie het Reglement voor het Weduwen- en Wcezenfonds van Europeesche burgerlijcc ambtenaren in Ned.-Indie in Ind. Stb. 1913, no. 359, gew. bij Ind. Stb. 1913 no. 611, 1919 no. 201, 1920 no. 67 en 1924 no. 54). Het fonds wordt samengesteld uit de bij- dragen der deelgenooten, d.z. alle mannelijke en vrouwelijke burgerlijke ambtenaren. De gewone contributie bedraagt voor mannelijke deelgenooten 5 % en voor vrouwelijke 2*/3 % van a lie als ambtenaar genoten inkomsten, behalve huis- huurindemiteit en inkomsten als vergoeding voor onkosten en overwork. Buitengewone con- tributies zijn verschuldigd bij eerste indienst- treding, bevordering en huwelijk. Het pensioen der weduwen wordt berekend naar het gemid- dcde vaste inkomen door den overleden lands- dienaar genoten gedurende de twee laatste jaren van zijn werkelijken dienst en bedraagt: van traktementen van / 100 's maands of minder 20 %, doch minstens / S ,s maands; van traktementen boven / 100 's maands 16 %, doch minstens / 20 's maands en hoogstens / 160 's maands. Boven dit pensioen wordt, zoolang de weduwe in leven is, door de minder- jarige kinderen en stiefkinderen een onderstand genoten volgcs een vastgesteld tarief berekend naar het bed rag van het pensioen der weduwe. Heeft do moeder geen aanspraak op pensioen of is zij cveneens overleden, dan wordt de onderstand aldus berekend: a. bij een getal weezen van <rie of minder krijgt idler van hen % van het pensioen, hetwelk hun moeder, in leven zijnde, zou genoten hebben; b. bij oen getal van meer dan drie wordt voor drie claarvan de onder a bedoelde berekening toegepast en voor de an- deren het bovenbedoelde tarief, met dien verstande dat elk der weezen recht heeft op een gelijk aandeel van het totaal der aldus verkre- gen bedragen. (Zie verder artt. 18 en 19 van het bovengenoemde Reglement voor het Weduwen- en Wcezenfonds).

Bij Kon. besluit van 28 Mei 1920 no. 45 (Ind. Stb. 1921 no. 70) is een reglement betreffende de toekenning van pensioenen en onderstanden ten laste van de geldmiddelen van Ned.- Indio aan de nagelaten betrekkingen van in en door den

dienst omgekomen Europeesche en met deze gelijkgestekende landsdienaren vastgesteld. Annalen die u van den omgekomen landsdienaar wordt pensioen en aan zijne kinderen onderstand toegekend; aan en Here nagelaten betrekkingen kan onderstand worden verleend wanneer blijkt dat zij daaraan dringend behoefte hebben. De pensioenen en onderstanden worden toegekend in Nederland door den Minister van Koloniën en in Ned.-Indië door den Directeur van Financien!

INLANDSCHE AMBTENAREN. Wat de inlandsche burgerlijke ambtenaren in de gouvernementen-landen op Java en Iadoera betreft, is bij Ind. Stb. 1867 no. 168 (zie ook Ind. Stb. 1857, no. 88, 1917 no. 119 en 1920 no. 601) bepaald, we Ike ambtenaren door den Gouv.-Generaal, we Ike door de Hoofden van Departementen van Algem. bestuur en we Ike door de Hoofden van gewestelijk bestuur in overleg met de regenten worden *benoemd en ontslagen*. Zulks is voor zoover de inlandsche ambtenaren en beambten in de gouvernementen-landen in de Buitengewesten aan-gaat — het gouvernement Atjih en Onderhoorigheden uitgezonderd — bepaald by Ind. Stb. 1881 no. 117, en wat laatstgenoemd gewest betreft by Ind. Stb. 1899 no. 259 (§ X) en 1908 no. 41 (§ H). Zie voor het Gouv. Selebds en Onderhoorigheden nog Ind. Stb. 1906 no. 374, 1907 no. 161 en 1909 no. 359, voor de residentie Bali en Lombok Ind. Stb. 1913 no. 594, voor de residentie Zuidere Oosterafd. van Borneo Ind. Stb. 1915 no. 164. Benoeming van Inlandsche ambtenaren mag niet plaats hebben en voordrachten daartoe mogen niet worden gedaan, zonder dat de controleur der betrokken afdeling is gehoord (Bijbl. no. 3626). Betrekkingen voor Inlanders bestemd worden niet aan Europeanen opgedragen (Bijbl. nos. 4147 en 6084). Zoowel bij eerste benoemingen in's Lands dienst als bij bevorderingen zal rekening moeten worden gehouden met de door de betrokken candidaten of ambtenaren genoten opleiding (Bijbl. nos. 4722, 5556 en 5693). Voor hun kunde en geschiktheid zijn echter geen bindende regels bij algemeene verordening gesteld.

Voorschriften betreffende de benoeming en bevordering van ambtenaren bij den Inlandschen bestuursdienst op Java en Madoera zijn opgenomen in Bijbl. nos. 8167, 8661, 8815 en 9256.

De Hoofden van gewestelijk bestuur zijn bevoegd, om, wanneer de belangen van dien dienst het vorderen, de onder hun bevelen gestelde Inlandsche ambtenaren, uitgezonderd de Inlandsche officieren van justitie, in de uitoefening hunner bediening *schorsen* en tijdelijk in het daardoor opvallend ambt te voorzien. Voor zoover betreft personen, die door andere autoriteiten benoemd zijn, geschiedt de schorsing onder nadere goedkeuring der autoriteiten. Het schorsen van ambtenaren mag niet het karakter hebben van een administratieve bestraffing (Bijbl. no. 2527). Schorsing bij wyze van straf kan alleen worden opgelegd door den Gouv.-Generaal.

Bij Ind. Stb. 1867 no. 10, 1874 no. 94a, 1882 no. 19 en 1902 no. 380 zijn de Inlandsche ambtenaren aangewezen, tegen wie geen burgerlijk *rechtsvordering* of vervolging tot straf mag worden ingesteld dan na bekoinen verlot op Java en Madoera van den Gouv.-Generaal, daarbuiten van den hoogsten gewestelijken gezaghebber.

Voorschriften op het verleen van *voorschot-*

l'ii aan Inlandsche landsdienaren bij verandering van stand- of woonplaats in Ned.-Indië zijn te vinden in Ind. Stb. 1917 no. 41 en 138. Buiten de daarin bedoelde gevallen worden voorschotten slechts bij uitzondering en na verkrengen machtiging van den Gouv.-Generaal verleend. De binnenlandsche verloven aan Inlandsche ambtenaren zijn geregeld in het „Reglement omtrent het verleen van binnenlandsche verloven aan Europeesche en Inlandsche burgerlijke landsdienaren in Ned.-Indië” (Ind. Stb. 1912 no. 198). Buitenlandsche verloven kunnen aan Inlandsche ambtenaren alleen buiten bezwaar van den Lande verleend worden (Bijbl. 6376).

De Inlandsche burgerlijke landsdienaren op Java en Madoera hebben ingevolge het bij Kon. besl. van 24 Aug. 1887 no. 18 (Ind. Stb. no. 192, gewijzigd bij Ind. Stb. 1905 no. 527) vastgestelde reglement recht op *pensioen* na een dienst-tijd van dertig jaren, zo mede indien zij in of door de uitoefening van hun ambt of ter zake van die uitoefening, ten gevolge van gewelddadige aanranding of verzet of van met gevaar gepaard gaande dienstverrichtingen, worden of gebreken bekomen hebben, welke hen volstrekt ongeschikt maken langer te dienen. Hun *kan* na eervol ontslag pensioen worden verleend, als zij een diensttijd hebben van minstens 10 jaren en ongeschikt worden geacht voor verdere dienst, dan wel een diensttijd hebben van ten minste 5 jaren en door welbewezen ziele- of lichaamsgebreken belet worden langer te dienen. Voor een diensttijd van 30 jaren wordt het jaarlijksche bedrag vastgesteld op driemaal de hoogste maandelijksche bezoldiging gedurende vierentwintig maanden genoten. Dit reglement is bij Ind. Stb. 1891, no. 208 toepasselijk verklaard voor de Inlandsche burgerlijke landsdienaren in de Buitengewesten.

Aan weduwen van Inl. ambtenaren kan bij hooge uitzondering *onderstand* worden toegekend en daarvoor komen allen in aanmerking de weduwen (eerste wettige vrouwen) van regenten en enkele anderen bij wyze van gunst, indien daartoe wegens hooge geboorte of politieke overwegingen voldoende redenen worden gevonden.

Het toekennen van *wachtgeld* aan Inl. ambtenaren is geregeld by Ind. Stb. 1919 no. 193, gew. bij Ind. Stb. 1920 no. 588, fnl. ambtenaren, die in de uitoefening hunner functies zijn geschorst of uit hun betrekking zijn ontslagen onder aantekening, dat omtrent den aard van dat ontslag nader zal worden beslist, komen voor onderstand bij wyze van wachtgeld in aanmerking.

De vergoeding van *reis- en verblijfskosten* is voor de verschillende categorieën van Inl. ambtenaren afzonderlijk geregeld. Zoo ook de kosttuinen, static, enz. Aan Inlanders van aanzien kan ter belooning voor bewezen diensten een *eeretekening* worden toegekend in goud, zilver of brons. Voorts kan aan Inlanders de medaille worden toegekend voor mede en trouw, waaraan een geldelijke toelage kan worden verbonden.

LOCALE AMBTENAREN. Behalve de categorieën landsdienaren zijn er, sedert de instelling van locale raden, ook Europeesche locale ambtenaren, die, in dienst van eenig gebieddeel met eigen geldmiddelen, zijn aangesteld tot een ambt, waaraan eene bezoldiging ten laste van de locale begroting is verbonden. Grootendeels is hunne politiek bij locale verordeningen geregeld. Een enkel punt,

hetwelk van algemeen be lang wordt beschouwd, heeft zyne regeling gevonden in een Koninklijk besluit; hun pensioen en dat van hunne < weduwen en weezen is geregeld bij Kun. besluit van 4 Aug. 1920 no. 58 (Ned. Stb. no. 684, Ind. Stb. no 83G), terwijl het toekennen van de pensioenen bij diezelfde gelegenheid is opgedragen aan het Pensioenfonds voor Euro)eesche locale aainbtenaren in Ned.-Indic.

Het aan het Departement van Kolonien verbonden Bureau van den raadsman voor studeerenden houdt toezicht op onder het genot van toelage studeerenden voor den Ind. dienst en geeft raad en bijstand aan tijdelijk in Nederland vertoevende Nederlandsche onderdanen en andere personen van Indische afkomst, die daar- aan behoefte hebben.

De Studie-commissie van de Vereeniging „Oost en West“ heeft ten doel toezicht te oefenen op de opvoeding en de studie der in Nederland vertoevende jongelieden, afkomstig uit Indie, hun hulp en bijstand te verleenen en hun verblijf in Nederland zoo vruchtbaar mogelijk te maken. Zij beoogt vooral de in Nederland voor hunne beschaving en ontwikkeling vertoevende Inlanders en met hen gelijkgestelden van dienst te zijn

Naast de hierboven genoemde artikelen 49, 51, 50 en 99 R. R. raadplege men respectievelijk de artikelen 39, 41, 40 en 154 van de Wet op de 1 Staatsinrichting van Nederlandsch-Indie, Ind. ” .Stb. 1925 no. 447/

BERG (Mr. NORBERTUS PETRUS VAN DEN), (J Geboren te Rotterdam op 5 November 1831;

overleden te Amsterdam 5 Januari 1917. Hij bezocht gedurende een drietal jaren het Erasmiaansch gymnasium (waar hij o.a. ook een cursus in staathuishoudkunde van den toenmaligen secretaris van de Kamer van Koophandel te Rotterdam, Mr. W. C. Mees, later President van de Nederlandsche Bank, volgde) en was vervolgens van J 849 tot 1854, ills mede-vonnoot in de door zijn grootvader gestichte firma N. van den Berg en Zonen te Rotterdam, werkzaam in den graanhandel. Daar deze werkring hem niet bc- vredeigde, trad hij in laalstgenocmd jaar als geem- ployeerde in dienst bij de Nederlandsche Handel- Maatscliappy. Aanvankelijk werkzaam gesteld bij het hoofdkantoor dezer instelling te Amsterdam, were! hij in het begin van 1855 uitgezonden naar Indic en geplaatst bij de factory der Neder- landgche llandel- Maatschappij te Batavia. Door zijn ijver en bokwaamheden won hij hier weldra het vertrouwen van den toenmaligen president der factorij, (V. Poolman, met het gevolg dat hij op 1 Juli 1858 tot commies-notularis (secretaris) van de factory word aangesteld. In dezo be trekking is Van den Berg werkzaam gblevcvn tot 1863, toen hij benoemd word tot Hoofdagent to Batavia van de in dat jaar te Amsterdam opge- richte Nederlan dsch-Indische Handels bank. In Januari 1869 met verlof naar Nederland vertrok- ken tot hers tel van gezondheid na een ernstige ziekte, die hem in 1868 bijna noodlottig was ge- worden, keerde hij begin Januari 1871 te Batavia terug. IJaarna is Van den Berg nog ruim twee jaren Hoofdagenti van de Ned.-Indische Handels- bank gblevcvn, totdat hem, in verba nd met een verschil van jneening met do Directic dier instelling inzake het te volgen bnkkbleid, met ingang van 1 April 1873 op zijn verzoek eervol ontslag

wer<l verlcend Op denzelfden dag aanvaardde hij de functic van President van de Ja vase he Bank, waa rtoc hij iumidifles bij go u vomejne n ts ben I u i t van 2() Ma art 1873 benoemd (vas/n deze gewich- tige betrekking, die hij ruim zes'en jaren be k l Ice cl heeft, beuces Van den Berg het land grootte dien- sten. Tijdens zijn presidium kreeg in 1875 de bc- langrijke wijzigin<j in de regeling der biljetten- cmissie (van de Javasche Bank haar beslag (zie BAN K. J A VASCHE, I, n. 149), en het is stellig voor een goed deel me de aan zijn bleid te danken geweest dat Indie tijdens de ernstige crisis, waar- door het in 1884 geteisterd were!, voor cen alge- heele financieel en cconomische ontwrichting be- hoed is geworden. In Augustus 1889 trad Van den Berg af als President van de Javasche Bank, oin voorgoed naar het moederland terug te keeren, en in het najaar van datzelfde jaar de betrekking van directeur van de Nederlandsche Bank te aanvaarden. Twee jaar later, in September 1891, word hij, als opvolger van Mr. N. G. Pierson, die in het Ministeric van Tienhoven-Tak van Poortvliet als Minister van Financien was opgetreden, tot President van de Nederlandsche Bank be- noocnd. In deze functie is hij werkzaam gblevcvn tot September 1912, toen hij, in verband met zijn hoogen leeftijd, meende zich niet opnieuw be- noembaar te moeten stellen. Als President van de Nederlandsche Bank heeft hij een belangrijk aan- deel gehad in de verlcening en wijziging van het octrooi dier instelling, die bij de wet van 31 December 1903 (Ned. Staatsblad no. 335) tot stand kwa m.

Aan Van den Berg zijn in zijn lange leven tai van onderscheidingen te beurt gevallen. Hier nio- ge worden volstaan met te vermelden dat hij, na in Mei 1876 benoemd te zijn tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, in Augustus 1898 tot Com man de ur in deze orde werd bevoor- derd, terwijl hem in September 1912 het Groot- kruis van den Nederlandschen Leeuw ten deel viel. De Ieidsche Universiteit benoemde hem, bij gelegenheid van haar driehonderd-jarig bestaan op 8 Februari 1875, *honoris causa* tot doctor in de beide rechten, en hij was sedert April 1892 lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Ten slotte zij in dit verband nog aangetee- kend dat Van den Berg in Juni 1893 door den toenmaligen Minister van Kolonien, Mr. W. K. baron van Dedem, is aangzocht om zich beschik- baar te stellen voor een benoeming tot Gouver- ncur-Generaal van Nederlandsch-Indio. Hij meen* de echter voor dit aanbod te moetcu bedanken.

Van Van den Berg's talrijke geschriften kunnen hier alleen do voornaainste zeer in het kort vor* den besproken. Zij hebben betrekking op het Nederlandsch-Indische muntwezen en laten zich, ruw gen onion, in twee groepcu verdeelen. De eer- sto groep wordt gevormd door drie uit de jaren 1862 en 1863 dagtcekenende brochures over den geldaomloop in Nederlandsch-Indie. Om deze merkwaardige werkes op hun juiste waardo te schntten, moet men zo beschouwen in de lyst van hun tijd.

Eenige jaren na do invoering van de Indische

ze omstandigheid deed in de jaren 1861 en 1862 een krachtige beweging ontstaan ten gunste van de oprichting van een in u t fa brick in Indie, het- gceen den toenmaligen President van de factorij der Nederlandsche Handel-Mij., N. Trakrancn, aanleiding gaf om den koninies-notu L aris Van den Berg uit te noodigen de kwestie van de oprichting van een munt in Indie nader te onder- zoeken. Deze heeft zyn rapport, op aanraden van genoemden President, nog cenigszins uitgewerkt en in brochurevorin verkrijgbaar gesteld. Het verscheen te Batavia in 1862. anoniem, onder den titel „Beschouwingen over den gekslomloop in Nederlandsch-Indiïi". De critiek en verdere publicaties voor een inunt in Indie, gaven den auteur aanleiding tot het publiceren van twee nieu- we brochures, „Bedenkingen tegen de aanmer- kingen op de brochure Beschouwingen over den geldsoinloop in Nederlandsch-IndW", Batavia 1862, evencens anoniem, en „De kwestie over den geldsoinloop in Nederlandsch-Indiïi", Batavia 1863, onder vollen naam.

Van den Berg toont zich in deze brochures een overtuigd tegenstander van een munt in Indiïi; hij betooft de onjuistheid van de be we ring dor voorstande's, dat bij het bestaan van een eigen munt in tijden van geldschaarschte met voordeel zilver zoude kunnen wordei ingevoerd uit omlig- gende handelsplaatsen om dit op Java in Ind. standpenningen om te zetten; concludeert dat het oprichten van een eigen muntfabriek zou neerkomen op „het geheel omnut verspillen van eenige tonnen schats ten koste van den lände" (Bedenkingen, p. 5); legt de oorzaken bloot van den gestadigen zilveruitvoer, welke destijds in Indie valt waar te nemen, en dien hij hoofd- zakelijk wijt aan de te ruime specie-aanvoeren uit het moederland voor rekening van het gou- vernement (Beschouwingen, p. 15; Kwestie, p. 30); en toont aan dat verbetering van den toestand kan worden verkregen, door de ter voor- ziening in het zoogenaamd administratief tekort benoedigde gelden als regel naar Indie over te maken in den vorm van wissels op het moeder- land, welke het Indische gouvernement te Batavia kan verkoopen, en eerst dan specie te zenden, wanneer het verlies op den wissel grooter wordt dan de kosten van verzending van specie bedra- gen (Kwestie, p. 37; zie ook Beschouwingen, p.16).

VgL over de drie bovengenoemde brochures van Van den Berg: H. E. Moltzer, „Waar blijft het Ned- Indische geld?" en „Nog iets over het Nederlandsch-Indische geld", in den Economist van 1863, p. 137 e.v. en 306 e.v.; (Th. F.) S(chill), „Geldsomloop en munt in Nederlandsch-Indie" in het Tijdschrift voor Nederlandsch - Indie van Juni J 803; en S. Vissering, „De kwestie van den gelds- omloop in Nederlandsch-Indie" in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indiïi van September 1863.

De twee de groep van Van den Berg's geschrif- ten, waarvan beknopt verslag inoet worden ge- daan, dateert uit een ietwat latere periode. Zij heeft betrekking op de invoering en de hand having van den gouden stanclaard in Ned.-Indie.

De maatregelen op het gebied van het muntwe- zen, die in het begin van de zeventiger jaren in verschillende Europeesche Janden en in het bijzonder in Duitschland waren genomen (zie MUNTWE- ZEN), hadden in Nederland de vraag dben rijzen, of de muntregelng van J 847 zoude kunnen ge- handhaafd blyven. De in Oct. 1872 ter zake be-

noemde Stantscom miss io kwam tot de conciusie, ci at de invoering van den cnclcn gouden stan- daard onvermijdelijk was geworden voor wat het muntwezen in het moederland betrof; doch dat in de bezittingen in Oost-Indie de zilveren stan- daard van kracht moest blyven, welke verande- ring ook in het muntstelsel van het moederland mocht worden gbracht.

De rapporten dezer Staatscainmissie werden in Indie bekend kort nadat Van den Berg het presi- dentschap van de Jävaschc Bank had aanvaard; natuurlijk trokken zij in hooge mate zijn aan- dacht. In zijn in druk verschenen voordracht, gehouden in het Bat. Gen. v. K. en W., „De munt- hervorming in Nederland en hare gevolgen voor Nederlandsch-India", Batavia 1873, scharht hij zich, voor zoover het Ncdcrlandsche muntwezen aangaat, geheel aan de zijde der Staatscommissie; doch hij teekent protest aan tegen haard vies met betrekking tot het Indische muntwezen. Ook in Indie, aldus is zijn oordeel, zal men waarschijn- lijk al vrij spoedig worden gedwongen aan het zilver zyn karakter van wettig betaabiddel te ont- nemen en het goud or voor in de plaats te st- len, al geeft hij toe, dat er op zichzelf aan eene invoering van den gouden slandaard in Indie bezwa- ren zijn verbonden, welke echter zijns inziens van het nemen van dezen maatregel niet niogen wecr- houn.

Een brochure van Mr. N. G. Pierson, waarin deze met kracht opkwam tegen Van den Berg's pleidooi, gaf laatstgenoemde een nieuw geschrift in de pen, hetwelk onder den titel „De munt- quaestie met betrekking tot Indie..", in 1874 te Batavia het licht zag. Dit werkje moet zener cen- ige twijfel worden gerangschikt onder het beste van al hetgeen Van den Berg heeft gepubliceerd. In den breede toont hij aan, dat het hoofdaru- went, hetwelk door Pierson voor zijn opvatting wordt aangevoerd, alien feitelijken grondslag mist, en verdedigt hij opnieuw de stelling, dat waar in de toekomst een vermeerderd aan bod van het witte metaal en verminderde vraag daar- naar is te ver- wachten „eene verdere progressievc daling van het zilver.. .. niet (zal kunnen) uit- blyven" (p. 116). „Al de argumenten** — zoo schrijft hij — „die voor het verlalen van den zii- veren standaard in Nederland pleiten, (zijn) ook voor Indie met schier even vccJ kracht van toe- passing.. (p. 141). „Zooewel het bclang van

den Staat, als van zijn ingezetenen ci«cht.. .. ge- biedend dat men er op bedacht zij om het ruil- middel voor depreciatie te bewaren, en (lit doel zal onder de gegeven omstandigheden alleen kunnen boreikt worden door het voorbeeld van Nederland te volgen, en ook in Indie den gouden standaard in de plaats te doen treden van den thans bestaanden zilveren standaard" (p. 145/146).

Bij de wet van 28 Maart 1877 (Ned. Stb. no. 42, Ind. Stb. no. 112), waardoor het Indischeunt- wezen geheel op denzelfden voet werd geregekl als in Nederland bij de wet van Juni J 875 wa« ge- schied, kwam voor Ned.-Indie in alien vorm de overgang tot het goud tot stand. Het heeft den wetgever nijmmer be hoe ven te berou ven, dat hij hetadvies van Van den Berg bo ven dat van de Staatscommissie van J 872 heeft verkozen. uitkomst heeft geleerd dat Van den Berg's vrees voor een sterke daling van den zilverprijs volko- men gegrond geweest is; en de nadelen, welke hij

aanvankelijk van de invoering van den gouden standaard duchtte, zijn geheel achterwege gebleven, doordat het zilver, hoewel al s daanstaand prijsgegeven, als circulatiemiddel behouden bleef.

Vanvankelijk werd over de working van de nieuwe muntregeling in Indie nog al verschillend gedacht en in den loop van de tachtiger jaren openbaarde zich daar een vrij sterke strooming om weder tot hers tel van den zilveren standaard te geraken. Ter verdediging van het nieuwe muntstelsel heeft Van den Berg in de jaren 1886—1888 tai van publicaties in het licht gegeven, waarvan bier met name een drietal nioge worden genoemd, verschenen in het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned.-Indië van Juni en Sept. 1887 en Mei 1888, onder de titels, „De voor- en nadeelen van onze tegenwoordige muntregeling”, „Onze muntregeling en hare bestrijders”, en „Feiten of verzinsels”. Van den Berg geeft in deze verhandelingen toe, dat de handhaving van den zilveren standaard in Britsch-Indië voor de planters aldaar heeft gewerkt als een exportpremie, door de stijging van den wisselkoers op alle lan den met gouden standaard, en hij doet duidelijk uitkomen dat hij gaarne zou hebben gezien dat aan de landbouwnijverheid op Java een compensatie ware toegekend voor de voor haar „min gunstige muntverhoudingen”, die door het vrlaten van den zilveren standaard zijn ontstaan. Niettemin betreurt hij het geen oogenblik, dat men het zilver als standaard heeft prijsgegeven; immers — zoo beoogt hij — de bijzondere belangen der planters vallen geenszins samen met die van het algemeen en voor de groote meerderheid der in-gezeten van Ned.-Indië is de muntregeling van 1877 een onschatbaar voordeel geweest. Ten slotte komt Van den Berg ook met nadruk op tegen de vloer do zilvermannen geponeerde stelling, dat de muntregeling de oorzaak zou zijn van de economische malaise, waaronder Ned.-Indië in die jaren gebukt ging en welke hij het gevolg acht van een samenloop van omstandigheden, tegenover het meerendeel van welke de inensch even onmachtig staat als tegenover de Krakatau-ramp, die eenige jaren geleden West-Java teisterde* (Onze muntregeling, p. 17).

Be halve do hierboven besproken verhandelingen publiceerde Van den Berg o.a. nog: „Bank- en wesen en banken in Britsch-Indië. Eene geschiedkundige schets” (Batavia 1866); „Het octrooi der Javasche Bank” (Amsterdam 1869); „De Bataviasche bank-courant on bank van leening 1746—1794” (Amsterdam 1870)*Een conflict tusschen do Reggering en den Raad van Juatitic des katceels Batavia 1795” (aanvankelijk vcschenen in het Tijdschrift voor Indische Taal- [and. en Volkenkunde, deel 29; daarna ook afzonderlijk gepubliceerd, Batavia 1884) „The Money Market and Paper Currency of British India” (Batavia 1884); „Debet of Credit?” (Batavia 1885); „The Financial and Economical Progress and Condition of Netherlands India during the last fifteen years and Lho Effect of the Present Currency System” (Printed for private circulation only; Batavia 1887; van dit werkje is later een bygewerkte uitgave verschoncn onder den titel „The Financial and Economical Condition of Netherlands India since 1870 and the Effect of the Present Currency System”, Printed for the Members of the Netherlands Economical and Statistical Society, The Hague 1895); „Do

liataviasche Deceinberbeweging van 1795, in de Gids van Juni 1890; „Verstoring der verhoudingen” in de Gids van Mei 1893; „Het muntvraagstuk in Britsch-Indië”, in de Gids van Jaart en April 1894; „Het Octrooi van de Javasche Bank”, in de Economist van 1906, p. 77 e.v.; en „Feelerland en Engclancil op koloniaal muntgebied”, in de Economist van 1913, p. 233 e.v. Voor den cerstcn druk dezer Encyclopaedie leverde Van den Berg verschillende artikelen, waarvan hij de voornaamste later deed herdrukken in een af-zondcrlijken bundel: „Jlunt-, credit- en bank- wesen, handel en scheepvaart in Neclclflaridsch-” Indie*¹ (s-Gravenhagc 1907).

HUIZEN DER INLANDSCHE BEVOLKING. Over dit onderwerp zijn eenige gegevens te vinden den s. v. II UIQ, Decl II, biz. 115, en ook bij de base krijvingen van de vrschillende volksstammen, dock deze gegevens zijn beknopt en verspreid. In het ondervolgende artikel is een samenvattend overzicht gegeven, waarin het onderwerp uit een algemeen oogpunt is beschouwd en enkele bizonderheden zijn behandeld, welke aan de meeste woningen der Inlanders gemcen zijn. Bij de bizonder beschrijvingen is m.m. de door Mr. C. van Voellenh. ov. en in zijn werk „Het Adatrecht van Ned-ElAndschljidi.” gegeven indeeling in rechtskringen gevolgd, voornamelijk om te onderzoeken of ook ten aanzien van de woningen de afgrenzing in dergelijke kringen voldoende scherp is, dan wel daarbinnen zich nog sprekende verschillen in huishouvoordoer.

Volksstammen zonder vaste woonplaats. Groote volksgroepen zonder vaste woningen worden in deii Oost-Indischen Archipel niet meer aangetroffen. Van de, betrekkelijk slechts weinige jaren geleden nog zwerfende, kleine groepen, zijn de meeste sedert kort ook geheel of bijna geheel tot het gezeten leven overgegaan. Van die kleine groepen leunen genoemd worden: op Sumatra: de Koebe's, de Loebce's, de Orang Akit, de Orang Oeloe, de Orng Oetan, de Orang Rawa en de Orang Sakai; op Bangka: de Orang Darat en de Orang Lom of Orang Mapor; op de eilanden van den Riau-Lingga Archipel: de Orang Benoea of Orang Darat, op Borneo: de Poenan's, Bapap's en Bektetan's; op Zuid Saldbis: de To- Ala i). Half-nomadisch zijn nog heden de Orang Bokit in het Meratocsgcberge, Zuid Oost Borneo, die telken jarc na den eogst een ander stuk grond voor hun drogo rijstvelden uitkiezon, en dan ook hun oudo woningen in den steek lieten, en by hun veld nieuwo bouwen. Zelfs veel hooger staande volken vinden men in den Archipel, dio door den zeer extensieven drogen rijstbouw, welken zy booeenen, min of meet tot de half-nomadisch en gerekend kunnen worden. Bij do Bahau- en Kcnja-Dajaks van Contraal Borneo b.v. staan grond be working en landbouw nog op zoo lagen trap, dat een bopaaki stuk landgewoonlijkslechts een jaar bebouwd wordt, waarna men het twee jaar braak laat liggen. In het derde jaar kan men hetzclfv stuk dan weor in gebruik neinen; maar als op dezo wyzo hetzelfde grondstuk in 12 it 15 jaar ongevccr 4 nialengebruiktisgeworden, wordt do opbrengst gering, en besluit men een nieuw stuk boschgrond to ontginnen. Is dat in do onmiddellijko nabijheid van de nederzetting niet

¹) Men zie voor nadere bijzonderheden op al deze namen.

nicer te vinden, dan wordt het geheele, groote stambuis verplaatst..

Boomwon in gen. In ouclere opgaven vindt men vaak vermeld, dat sonimige zeer laag staande volkstammcn in den Archipel *n'oningcn in booin en* zouden bouwen. Zoo geeft Wilken nog op, dat dergelijke boomwoningen hier en daar op Soembn zouden voorkomen, bij Papoea's van de Noordkust van N. Guine, van het ciland Japan en van Peling, terwijl ook de Poenans op Borneo nog vaak tusschen de takken der hooge boomen „zich a Is het ware een nest in a ken“*)). Het is later gebleken, dat men van een dergelijke *gewoonle* bij bepaalde stam men moeilijk spreken kan, terwijl alleen bijzondere omstandigheden bij enkele personen tot het tijdelijk bewonen van zulke boomwoningen kunnen leiden, b.v. bij de To-radja's, om aan de muskieten te ontkoïnen. Van daar dat dergelijk woningen sporadisch ook bij meebrebeschaaftde volken voorkomen: zoo vermeldt Verkerk Pistorius het van de Maleicrs in do wildernissen ten Oosten van Siloengkang²⁾.

Alje.li. Het Atjehsche huis heeft in het algemeen het Maleische type, een rechthoekige woonruimte, op eenige Meters boven den grond, en onderscheidt zich niet door een bijzondere dakvorm. Maar de inwendige verdeling is anders, omdat de gewone Maleische huizen altijd slechts voor een gezin bestemd zijn, terwijl het Atjehsche huis er wel meerdere bevat, in verband met de bij de Atjehers voorkomende gewoonte, dat een dochter, die trouwt, in het ouderlijk huis blijft wonen. Het huis heeft een voor- en een achtergalery over de geheele lengte en daartusschen een middendeelte met eenigszins verhoogden vloer: dezc bevat of twee kamers, met deuren op de achtergalery uitkomende, en een verbindingsgang van voor naar achtergalery tusschen de beide kamers, of slechts eene kamer, in welk geval de verbindingsgang zich naast die kamer bevindt. Het Atjehsche huis behoort tot de roerende have; het zit geheel met pinnen in elkaar, en kan gemakkelij afgebroken worden en elders weer opgezet. Vooral voor den Atjeh-oorlog werd zeer veel zorg besteed aan fraai snijwerk voor de woningen, althans die der aanzienlijken en gegoeden.

Gaju-landen. In de kleine dorpen, die men nog aantreft in streken waar de bodemgesteldheid geen intensieven landbouw toelaat, vindt men nog wel huizen, die bestaan uit een reeks van aan elkaar gebouwde bamboe-hutten op palen. Volgens Volz³⁾ is dit wellicht een der oorspronkelijke bouwwijzen in de Gaju-landen, zoodat een *blah* of wijk van een dorp uit 66n huizen bestond. Solider bouw vindt men in de grootere dorpen, o.a. in de omgeving van de *Laet-Tawar*. Het Gajo-huis staat daar op palen 3a4 M. boven den grond. De vier rijen, elk van acht palen, gaan van

den grond tot aan het groote geveldak door. Tusschen de beide binnenste rijen van palen wordt de ruimte ingenomen door kainerijes. Aan de eene zijde da ar van vindt men een breede, naar buiten open galcrij, de zoogen. mangengalerij, welke voornamelijk wordt gebruikt bij fecsten; de galcrij aan de andere langzijde is de gewone ver-blijfplaats voor de vrouwen en kinderen; deze is in het i-ond gesloten, en bevat de noodige kook-plaatsen. De slaapkamertjes in het midden van het huis, die met deuren op het vrouwenverblijf uitkomen, zijn bestemd voor woon- en slaapver-trekken van de geshuwden (ook het Gajd-huis bevat verschillende gezinnen) en de kinderen. In de voorgalcrij bevindt zich een gemeenschappelijke vuurplaats, en een *andjong*, als afzonderlijke kamer voor den eigenaar van het huis. De wanden bestaan of uit planken, of uit bamboevlecht-werk i).

In *Gajo Loeuus* zijn de groote huizen ongeveer van hetzelfde model en dezelfde inrichting als aan de *Laet Ta war*, maar bij de kleinere huizen, waarin het meerendeel van het volk woont, ont-breekt de open galery voor de inannen; aan de Zuidzijde vindt men een rij kamers, aan de Noord-zijde een ongeveer gesloten galcrij, die als kook-, eet- en woongelegenheid dienst doet. Het aan-bouwen van stukken aan het huis komt hier veel voor.

Nog een ander type vindt men in het gebied van *Petiambang*, o.a. in het dorp Padang aan de Woi ni Rampong, waar ook bijzondere zorg aan het houtsnijwerk wordt besteed. Het huis is daar over de lengte verdeeld, aan de eene zijde woon-kamers, aan de andere kookgelegenheid enz., met afgescheiden *andjong*²⁾. In *Serbeudjadi* hebben de huizen meestal het type van Gajo Loeuus, maar men vindt er ook kleine huizen zonder kamer-verdeeling³⁾.

Alasland. Het Alas-huis komt in veel opzichten overeen met dat der Gajo-landen, en wel in hoofdzaak met dat van de *Laet-Tawar*; het onderscheidt zich o.a. door de van voren en van achteren aangebouwde *andjong*'s, die tamelijk groote afmetingen hebben, en als woongelegenheid voor den eigenaar dienen. Het huis is meest korter dan het Gajo-huis; de indeling even wel is in groote trekken dezelfde.

Batakfinden. Om den typisehen vorin, de van grooten kunstzin getuigende veraieringen en de solide constructie (althans van do ouderwet-sche huizen, speciaal die der aanzienlijken) verdient het Bataksche huis een eenigszins uitvoerige beschrijving. Als punt van uitgang nemen wij het *Toba-liataksche* huis, naar de beschrijving door Controleur van 知 (de Boer⁴⁾). Het is een rechthoekige, van hout gebouwde woning, op palen van 1 P/4 M. hoogte, ongeveer twee maal zoo diep als breed, met een tweedeel-dak van ijdoek, dat naar de zijkanen afloopt, dus met de noklijn in de lengterichting van het huis. Het is ± 10 M. lang (diep), ± 5 M. breed en aan den voorkant tot aan do nok 3 1/2 M. hoog. De basis der wanden bestaat uit twee dikke, van Voor-

¹⁾ Dr G. A. Wilken. Handl. v. d. verge!, voL kenkunde van N. I., uitgegeven door Pleyte (1893), biz. 55,56.

²⁾ Studien over de Ini, huishouding in de Pad. Bovenlanden, biz. 217. Voor uitvoerige meddeelingen over dit onderwerp, zie Van / Eerde. Ini. tot de Volkenkunde van N. I. biz. / 133—142.

³⁾ Volz. Nord-Sumatra. Bd. II. Die Gajolander, biz. 107.

⁴⁾ id. biz. 45, 46.

²⁾ id. biz. 13J 132.

³⁾ id. biz. 181.

*) Het Toba-Bataksche huis. Meded. van het Encycl. Bureau. Afl. XXIII.

achtergevel doorloopcituale plan ken van 10 M. lengte, 40 c.N. b rec cite on 4 c.M. dikto, die schuin op him kant liggen en ccn hnek van 1.20 graden met den vloer ma ken. De basis van voor- en achterwand bestaat nit minder zware, 5 M. lange plan ken; de open gebleven niimte tusschen dezcz basis en de dakstukken wordt door plan ken aan gevukl. De noklijn van het zeer hooge dak is zwak zadelvorinig gebogen; de opstaande vvor- dakzijde holt veel nicer, m. a. w. steekt veel ver- der buiten den romp van het huis uit, dan de ach- terdakzijde. „Dc bedoeling hiervan is, om vol- doende beschutting te geven aan het plekje gronds vóór het huis, de *h ala man roemah*, waar het rijstblok staat, de huisvrouw zit te weven, de visscher zijn netten herstelt, de werkman van zijn werk uitblaast, de kinderen spelen, de varkens, honden en kippen gevoederd worden en waar men bezoek ontvangt, kortom de plek, waar men het grootste gedeelte van den dag verblijft, daar de ruimte binnenshuis te donker en ook te klein is“ i). Ook wordt door het hooge luifelvormig uitgebouwde voordak het kostbare snijwerk be- schut tegen zon en regen, cvenals het zich aan den voorkant bevindende balkonnetje. Dit voordak- stuk, de voorgevel, bestaat nit drie, cou'isse-ge- wijze achter en boven elkaar geplaatste stukken. Het is vooral aan de twee onderste dezerstukken, dat men de meeste zorg besteedt; zc zijn geheel overdekt met fraai snijwerk. Aan den achterwand worden geen versieringen aangebracht. Op den breeden plankaaude voorzijde wordengewoonlijk nog tu ee paar vrouwenborsten in hout afgebeeld. Ook de h aged is wordt vaak in het houtafgebeeld „juist daar, waar de trap toegang geeft tot de woning, om den binnentredende or aan te herin- neren, dat daar Hi de woning van het gezin bij de intiiniteit van het haardvuur slechts de wa a rde id gesproken mag worden“ (van Vuuren).

Do aangebracht versieringen worden ook beschilderd, waarbij als regel rood voor clen ondergrond, zwart voor het versieringsmotief wordt ge- bruikt.

„Dcj ruimte binnenshuis is niet in vertrek ken verdeeld, ook ul wonen er meerdere gezinnen by- een. Wcl wordt het huis in denkbeeldige afde- elingen onderverdeeld, n.l. in vier gelycke parten, de vier hoeken, en sonis in zes vakken, niet medegerekend do *djatnboer*, aan weerskanten van het trapgat. In het midden is een neutrale strook vrijeJaten „(lc *te.laga*“, dienstdoende als centrale „couloir,* en als neutraal terrein voor besprekin- gen. De hoek daar rechts achter is het verblijf van den huishcer met echtgenoot en eventueel de jonge Hpruiten. Jc hoek links achter wordt aan een getrouwde dochter toegewczn, zoolang deze nog niet in een eigen huis woont n, of antlers worden daar we I de gasten gelogeed; de hoek links vóór is voor don oudsten zoon; de hoek rechts vóór is het aangewezen vertrek voor gnsten. Is het Inisgezin groot, omdat er by, vdweden, zulHers van den huishcer, bij inwonen, clan wordt van elk der vier hockei cnigc ruimte afgenomen, waardoor in liet midden van de woning twee nieuwe afdelingen kunnen worden gevormd“ a).

„Zoo aristocratisch van smaak en kunstzin te toegelijkyrd ook goed verzorgd, als het Batak-

sc he h u is er u i t w e (n l ig kan uitzieu, zoo'n in tens onverschillige en verwaarloosde rominel is hot van binnen“ *).

Je huizen staan als in een straat nnaet elkaar, vandaar dat de voorgcv(4s bijzonder versierd zijn.

De huizen der *Karo- fialales* verschillen in een aantal pun ten van die der Toba's; bij de Karo's staan zc kransvorinig om het dorpsplein; de ver- siering der huizen staat hier verre ten achter bij die der Toba-huizen en wordt, in verband met de plaatsing der huizen, vooral op de zrigevels toe- gepast. De plan ken, waaruit deze bestaan, worden met idjoek- touw verbonden en wel zoo, dat de idjoek een hagedis-figuur vormt. Ook vindt men wel versiering aan de driehockige gevelstuk- ken. Het hooge dak vindt men ook bij de Karo- huizen, maar de zijvlakken (gevelstukken) sprin- gen sterk in, aid us ; de nok draagt aan bei- dc zijden als versiering een karbouwenkop van idjoek. Een groot verschil bestaat in de verdee- ling der inwendige ruimte; het Karo-huis wordt over de geheele lengte door een gang in twee helf- ten verdeeld, waarvan ieder gezin — er wonen er gewoonlijk vier in een huis — een afgescheiden gedeelte bewoont; zoolow voor als achter heeft deze gang een deur. Aan voor- en achterzijde vindt men een opengalerij ter hoogte van den huisvloer.

In het *Pakpak-land* outbreaken voor- en achter- balkon; de geheele inwendige ruimte is over- deeld, in het midden is een groote gemeenschappelij- ke haard, en rondom langs de wanden zijn de slaapplaatscn ; de ongehuwde vrouwen slapen in de hocken, terwijl de plaatscn voor gehuwden door matten afgescht kunnen worden. De versiering wordt ook hier in hoofdzaak op de zij- wanden aangebracht²).

Midden Sumatra. De huizen der Minangkabail- ors staan op palen, die tot aan het dak doorloo- pen, en a Id us het geraamte van het huis vorinen; daartusschen bevindt zich, ter hoogte van 1 a 2 M. boven den grond, de huisvloer; zeer cnkele huizen in het Zuiden der Pndangsche Bovenlan- den hebben een verdiopirig. „een bijzonderheid“ die aan bijna alle woningen eigen is in de dorpen aan gene zijde van het Barisan-gebergte, in het dal van de Ngalo-Gadang. De plan ken vloer van het benedenhuis dezer woningen ligt slechts 1 voet boven den bogancn grond ; de verdieping steekt gewoonlijk een weinig voorbij het onder- huis uit, en de hoekstijlen dier verdieping loopen niet tot den grond toe door, aanzyn op P/2 M. daarboven afgesneden en eindigen in een bekap- ten knop.

Door de tot het dak reikende palen wordt het Minangkabausche huis over de breedte en diepte in vakken, *roeaug'n*, verdeeld ; hoe inecr palen het huis in de diepte heeft, hoo mooicr en aanzienlij- ker men het vindt; het aantal roeaug's in de breedte (langs den weg) wordt bepaald door het aantal gezinnen, dat in bet huis woont. Ook het Minangkabausche huis is n.l. een familiehuis, waarin so ins wel 80 personen wonen (of woonden, want <lc gewoonte om op een zelfde erf afzonder- lijke womiigon bij te plaatsn neeint in vershille- nlele streken too). Aan een of aan beide zijden hebben de huizen aanbouwseis, *and joe ng's*, smaller dan do huisdiepte, en met verhoogden

*) Aid. biz. 4.

a) do Boer, biz.

*) id. biz. 16.

*) Volz. Nord-Sumatra. Band I. biz. 152, 337, 151.

vloer; hier zijn de ecreplaatsen die aan gasten van aanzien worden toegewezen. Het dak eindigt in twee a ls hoorns gevormde punten, *tan dock*; ook in het midden vindt men vaak nog twee zulke tandock's, en evencens op de andjongs; nicer dan 6 spitsen heeft het dak nooit. De kanten van het dak en de tandock's worden versierd met randen en bloc men van uitgeslagen blik, dat de eentonigheid van de grauwwarte idjoek-bedeckking breekt. De omwanding der woningen bestaat uit hout, bamboe, gevlochten bamboe of boomschors; de plan ken worden vaak van fraai snij- en scinlderwerk voorzien, en met stukjes spiegeliglas inglegd; hoe Zuidelijker men konit, hoe zeldzainer de planken wanden worden. De toegang tot het huis wordt gevormd door een trap, die bij aanzienlijke woningen op een soort voorbalkon, langs de breedte van het huis loepend en met een balustrade afgesloten, uitkomt; bij andere huizen in eens op de uroeping. De omwanding der huizen loopt dikwijls tot den grond door, zoodat ze ook de ruimte onder den vloer omsluit.

Inwendig is het huis verdeld in: 1°. het midden-voorgedeelte, de *tangah roeniah*, als gemeenschappelijke ruimte voor al de bewoners, waar de kinderen en de oude ongetrouwde huisgenooten slapen, en 2°. de *bilik's* of kamertjes, de gezinsvertrekken, waar de gehuwden en de huwbare meisjes slapen, afgeschoten in het achtergedeelte van het huis door o in wandingen van planken, bamboe, boomschors of katoen i).

Djambi. Moearaboengo. De huizen zijn hier bij de goeoden en aanzienlijken van een zeer fraai type. Zij rusten op palen van ± 2 M. hoogte, de wanden zijn van planken, en het dak heeft slechts twee schuine zijden; aan de kortste zijden van het huis loopen de wanden verticaal omhoog. Aan de voorzijde vindt men een galerij, vaak met fraai snijwerk voorzien, waarop ook de trap uitkomt.

Bengkoeloe, onderafd. Redjang. De huizen, ook hier op palen staande, en rechthoekig van vorm, hebben geen bijzondere eigenaardigheden, behalve dat, buiten de eigenlijke woning en daarmede verbonden, een overloop verbonden, een afzonderlijk vierkant vertrekje als keuken dient, in het midden van de voorgalerij (die somtijds ontbreekt) bevindt zich de deur, die toegang geeft tot het ruimstxj vertrek der woning, de z.g. *lengah* (midden), de woonkamer. Hierachter bevinden zich in den regel twee kainers, de slaapkamers der huisbewoners; vreemden logeeren in de *tengah*. De huizen dienen algemeen slechts voor 66n gezin, maar soins woont een getrouwde (lochter nog bij de ouders in 1²).

Onderafd. Kaer. De huizen, op palen van circa 1/2 M. staande, varieeren in grootte van 4 tot 8 M. in het vierkant. Ze hebben over hun geheele breedte een smalle, aan drie zijden open voorgalerij, van waar een deur toegang geeft tot het binnenvertrek, dat in twee ovranglsche vakken is verdeeld. Het eerste dient voor de huiselijke bezigheden en het ontvangen van bezoek, het

tweede, in verschillende kokjes verdeld, bevat de slaappleatsen¹⁾.

Paiebangsdie Bov^nlandcn (Afd. *Ogin-hoe^oc en Koniering*). De huizen bestaan Jier meestal uit twee deelen: eerst het eigenlijke huis, met fraaie lijsten en snijwerk versierd, geheel donker, met slechts eene opening, die door een kleine, inaar zeer massieve deur gesloten wordt; dit gedeelte dient tot bewaarplaats van het weinige huisraad, tot keuken en slaappleats. Voorts de *broego*, een daarnaast gelegen luchtiger en lichter vertrekje, waar de gasten ontvangen en gelogcerd worden. Daar ontmoeten ook de jongelingen de meisjes, die zij het hof wiken ma ken, terwijl deze zich met het woen van kleedingstukken bezighouden²⁾.

Semendo (Lemning-hoeloe). De huizen hebben hier dit eigenaardige, dat ze bestaan uit drie afzonderlijke, naast elkaar, hoog van den grond op palen staande gebouwtjes, waarvan het middelste, het grootste is en door overdekte bruggen van bamboe of hout is verbonden met de beide andere. Het middelste gebouw is het eigenlijke woonhuis, gewoonlijk bestaande uit een en nooit uit meer dan twee vertrekken. De beide andere gebouwtjes zijn de keuken en de ontvangtevens logeerkamer.

De huizen worden hier van het zwaarste en duurzaame hout gemaakt, en de planken gewoonlijk van fraai snijwerk voorzien³⁾.

Over het algemeen staan de Palfenbangers bekend om hun bekwaamheid in het bouwen van stevige en fraaie huizen, terwijl in de meeste streken veel zorg besteed wordt aan de versiering door zorgvuldig uitgevoerd snijwerk, zooals b.v. in de Kisain- en Oganstreken en in de omgeving van Tebingtinggi (vgl. Forbes, Wandcrungen eines Naturforschers, 1st Bd., biz. 191, 192, 199, 200, 232 en 233).

De *hoofdplaats* Palembang is bekend om de vele *vlotvoningen* op de Moesi, waaronder ook een aantal zeer goed afgewerkt is. Een eigenaardigheid van de huizen aan den wal is, dat een goede woning verscheidene inalen kan afgebooken en elders neergezet worden, omdat er bijna geen spijkers of ijzerwerk bij gebruikt wordt; van daar dat het koopen en verkoopen van huizen veel plants heeft, en velcn een goede woning bouwen met het doel die te verkoopen⁴⁾.

Palembangsche. Benedenlanden. Onderafd. lia-was. De huizen staan ook hier op palen, hebben een rechthoekigen vorm, en zijn elk voor slechts 66n gezin bestemd. Vele huizen zijn hecht en sterk getimmerd, en sommige hebben een aanzienlijke grootte. De vloeren der verschillende afdeelingen, waaruit het huis bestaat, worden ter rasvormig aangelegd en verspringen meestal 66n voet. De voorkant der woningen wordt door traliewerk afgesloten; vaak bestaat de buitenwand uit ecbne bewegbare gedeelten, die over dag naar binnen worden opgeslagen tegen het plafond. Doorgaans wordt een niet overdekt platform tegen den v66rwand aangebouwd, waarop eemige

1) K. H. F. Roos. Aanteekningen over de afd. Kaer. Tijdschr. B. B. DI. IV (1890) biz. 21, 22. >

2) H. Pauw ten Kate in Tijdschr. Bat. Gen.,

N°. XV (1860) biz. 412.

3) Roos. Aanl. over die afd. Kaer, biz. 22, 23.

4) Storm van 's Gravesande. De Stad Pa-

lambang. Tijdschr. Batav. Gen. 1) I. V (1856), biz. 454.

i) A. L. van Hasselt. Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, biz. 148—153.

J. L. AJ. Swaab. Beschrijving der onder-afdeeJing Redjang. Bijlcr. T. L. en V. kunde van N.J. DI. 72, (1916), biz. 48* 484.

martavaten of een petroleunblik, vol water, om de voeten te wasschen **).

Lampoengsche Districten. In dit gewest toont het type van huis, vooral dat dor aanzienlijken, invloed van de van elders, met name van Paldm-bang overgenomen wijze van bo u wen. I Jet oude Lampoengsche huis¹⁾ is een houten ark op palen met een trapje van enkele sporten, con paar getraliede openingen bij wijze van venster en een dak van atap. „Een eemgsmzms voornaan huis heeft een ideeJing, welke verband houdt met de samen- stelling van het gezin. Men komt het huis binnen dooi de *garatig* te beklimmen, een m den re gel *on-* gemakkelijke houten trap van enkele treden, die toegang geeft tot een sb ms vrij breede galerij, de *srambl*. waar de huisgenooten zich in ledige uren ophouden en waar bezoek wordt ontvangen. Door een nogal breede deur in het midden komt men in een groote ruimte of binnengalerij, ook voor de ontvangst van bezoekers gebruikt; in deze ruimte is het voornaamste meubilair geplaatst. Hier ko- men de deuren uit, welke toegang verleenen tot kleinere vertrekken, bestemd tot vrouwenverblij- ven, de *proempoe*, de *balangan* en de *tengah noia* (het middenhuis). De hoofdvrouw bewoont de *proempoe* en de derde vrouw, die rechtstreeks aan haar ondergeschikt is, een bijvertrek er van. De twee de vrouw bewoont de *baUngan*, en de vie r de vrouw, welke aan de tweede rechtstreeks ondergeschikt is, een bij vertrek. In de *tengah nowa* ver- blijven's nachts de samalangvrouwen (leviraat), de goendiks (bijzitten) en lam bangs (huwelijksla- vinnen), die er elk haar ligmat en kussens hebben, en voor elk van wie een ruimte is afgeschoten met hangende matten.

„Huw nu de oudste zoon van het gezinshoofd bij de eerste vrouw, dan wordt de proempoe aan hem ingeruimd, inede een tee ken dat hij zijn va- der als familiehoofd opvolgt en reeds ten deele vervangt. De vader betreft clan de balangan, waaruit hy vervolgens ook weer kan worden ver- cleven op dezelfde manier door den oudsten zoon uit de tweede vrouw“²⁾).

Oost Sumatra. Van tic huizen in deze landstreek 18 weinig typecrends tielden: voor zoover geen Bataksche invloed zich doet gelden, vindt men er onder de Maleiers het rechttheckige „Maleische“ luiH op palen, met twee schuine dakvlakken en twee verticale, als verlengstukken der zijwanden. De deur be vindt zich, e vena Is de trap, aan den voorwand, hetzij in het midden, hetzij aan een der hoeken. De woningen zijn in don regel voor 66n gezin bestemd, e vena Is de woon huizen der in dezo streken voorkomende, kleine bevolgings- groefjen, die op lagen trap van beschnving staan (Orang A kit, Orang Sakai, enz.). Ook bij hen vindt men rechttheckigo woningen, die soms, b.v. bij do Akits, niet veel nicer dnn armzalige hutten *zijn*, vloeren op palen, met schennedaken van palm bladeren, vank zonder wan den en zoo laag van verdieping, dat zelfs de khiingebouwde A kits or niet rechlop in staan kunnen ©). Een solider indruk in a ken de Akitwoningen, die nren op vlot- ton in de rivier vindt,).

i) L. F. Wesly. Be onderafd. Rawas. Tijd- schr. Binnenl. Best. III (1889), biz. 309.

²⁾ Dr. R. Broersina. De Lampongshc Dis- tricten (1916), biz. 98 en 99.

•) Moszkowski. Auf neuen Wogcn (lurch Su- matra (1909), biz. 36.

«) Aid. afbeelding op biz. 36.

Ook van *fiangl,ri* en *B elit or ng* vindt men ver- meld, dat dr* oorsjronkelijkp bevolking er in zeer primitieve woningen woont *).

Zu id Niafl. In tegenstelling met de *ovale* huizen van lord-Nias zijn de huizen in het Zuiden van dit eiland rechthoekig van vorm. Vooral aan de woningen der *siocloe's* (hoofden) wordt buitenge- wone zorg besteed: zij maken een indruk van groote soliditeit en forsksheid. Het front is van 5 —10 M. lang, en tamelyk kort in verhouding tot de diepte (J 0—25 M.) en de hoogte (10 tot 20 M.). De vloer is op 2 a. 3 M. hoogte van den groncl tu- schen de stijlen, die tot het dak doorloopen, aange- bracht. De woonruimte is verdeeld in tweeën; het voor iedereen toegankelijke woonhuis, en het achterhuis, dat slechts door intieme kennissen der familie betreden wordt. Het voorhuis, dat zich tot voorbij het midden van het huis in de diepte uitstrekt, is door een wand van het achter- huis gescheiden; het wordt gebezigd als feest-, audientie-, vergader- en danszaal, en bovendien als logeervertrek; achterin komt het trapgat uit en klaar vindt men ook den haard, een privaat, den doorloop naar het achterhuis, enz.

Het achterhuis is het eigenlijke woonhuis van den luiseigenaar met zijn gezin, met eigen pri- vaat en haard; van de woonruimte gaat een ge- heel door wanden ingesloten kamertje af, thans ook als slaapvertrek in gebruik. Volgens den Controleur D., W. N. Boer moot dit vertrek bestemd geweest zijn als „bergplaats“ van de jonge meisjes en vrouwen “die niet door iedereen ge- zien mogen worden, en die niet met een ieder pra- ten mogen. Haar cmige vermaak tijdens feesten was dus, dat zij, zclven nagenoeg onzichtbaar, in elk geval buiten bereik, spel en dans in het voorhuis met oogen en ooren mochten medema- ken van achter den getralieden uitk⁴⁾“ ©).

Be halve o in vang en zorgvuldige bewerking van de palen (die van de cerate frontry hebben een om vang van niet minder dan 2.10 M.), vallen bij de Zuid Niassche hoofdhuizen de solide constructie en cigenaardige vorm van het dak op: het verheft zich zeer steil tot de met het front evenwijdig loopende noklijn; nabij zijn voet gaat het in een gebogen vlak over. Aan de zykanen is het ongeweer loochrecht, en sluit hie de tusschen de houten wan den en den nok overblyvende ruimte af.

Vermelcing verdicnen voorts nog de uitbou- wen aan voor- en achterkant van het huis; die aan den voorkant is de grootste en vormt gewoonlyk twee, so ms mcor, estrades. Uitstekende ba I ken en plan ken aan den voorgevel, wandplanken en deuren zijn van zeer fraai snijwerk voorzien: vloeren en wan den van het hoofdvertrek (het voorhuis) zijn gepolijst, de zuilen aldaar gebeldhouwd.

De huizen der gewone Niassers zijn wcl van denzelfden bouwtrant, maar materiaal en versiering zijn veel primitiever.¹⁾

Noord Nias. De huizen op Noord Nias onder- scheiden zich van die in het Zuiden door hun ova- len vorm met nagenoeg kegelvormig dak; de lengtas is hier evenwijdig aan de dorpsstraat. De inwentige inrichting is anders, in zooverre de

¹⁾ Zie artikelen BANKA en BILLITON.

²⁾ Het Niassche huis. AfI. XXV der Mccdd. van het Encycl. Bureau betr. de Buitengewes* ten (Batavia, G. Kolff & Co. 1920), p. 4.

geïncenseerde zaal in het midden gelcegen is. met de gezinskamers daaronder. Ook in aanleg der dorpen is verschil: in het Zuiden vormen de woningen straten, in het centrum en het Noorden staan ze om een pleintje; de straten in het Zuiden en het centrum zijn gewoonlijk geplaveid, vaak met figuren in het plaveisel, terwijl prachtig gebeeldhouwde steenen trappen toegang geven tot vele der Zuidelijke kampongs, waar ook de bad-plaats vaak van steen vervaardigd is, en over-vloedig water verschaft. De watervoorziening was hier de hoofdzaak, terwijl men er in het Noorden op uit was, ontoganklijke plaatsen voor de vestiging te zoeken. Een bijzonderheid dor Nias-sche kampongs is verder de aanwezigheid in de straten of op het dorpsplein van gedenksteenen, opgericht in verband met belangrijke feesten en den voorouderdienst *).

Mentawai-eilanden. Gelijk bekend. worden de bewoners van deze eilanden veelal gehouden voor een bevolkingsgroep, die nadere verwantschap toont met de Polynesiërs dan de meeste andere Indonesiërs. Naar de meest gangbare opvatting zouden van den bevolkingsstroom, die voor een onbekend aantal eeuwen niet slechts do eilanden van den Archipel bevolkt heeft, maar ook de meeste eilandengroepen van Polynesie, de groep die op de Mentawai-eilanden is aangeland bijna even weinig aanraking met later aangekomen immigranten hebben gehad als dit hetgeel geweest is met de meeste Zuidzee-eilanders.

Hoe dit zij, een zeer typeerend onderscheid tusschen de huizen van de Mentawaiers en die van andere Indonesiërs valt niet aan te wijzen. Van het (nader te behandelen) gemeentehuis, de *oema*, zegt Kruyt, dat het dak „doet denken aan de daken der Bataksche woningen, aan die der Sa'dan en Binoeng-Toradja's, maar vooral aan de huizen der To-Barra onder de To-Seko". En daar de *oema* door vele gezinnen wordt bewoond, acht hij de onderstelling gewettigd, „dat de kampong oorspronkelijk uit een enkele groote woning heeft bestaan, zooals dit nog ge von den wordt onder de meeste Dajakstammen en bij de To-Seko in Midden Selebes" ²⁾). Ook het gewone Mentawaiische woonhuis heeft geen bijzondere afwijkingen van wat elders wordt ge von den: het staat op palen, waardoor de vloer : 1 a 2 M. boven den grond komt, en bevat een, van voren open voorgalerij, die bestemd is voor de dagelijkse bezigheden, waarvoor de daarachter liggende woonruimte, uit 1 of 2 vertrekken bestaande, te donker is; het dak bestaat uit twee scijune zijwanden, terwijl aan voor- en achterzijde zich rechte sluitstukken bevinden ³⁾.

De dorpen op de Mentawai-eilanden bestaan elk uit een aantal wijken; iedere wijk wordt bewoond door een familie, in den ruimen zin van het woord. De kern van iedere wijk wordt gevormd door de *oema*, het gemeenschappelijke of club-huis dier familiegroep. De *oema* wordt soms niet bewoond, en dient dan alleen als elubhuis; Bonis

woont er een deel van de groep in een aantal kleine kamertjes. Om de *oema* heen liggen dan de woningen der getrouwde lieden, en nog verder aan den rand van het dorp (maar alleen op Pagai en Sipora) de *zoesoek*, de hutten der ongetrouwden.

Zooals boven reeds gezegd werd, heeft de *oema* een zadelvormig dak; het loopt, in twee punten uit, versierd met vlaggestekken zonder vlag. Vóór den vloer van de *oema* ligt een onoverdekt platform, waarop des avonds de jongens en jongelinge samen komen om met elkaar te praten en grappen te maken. Het geheel omwande huis heeft een groote open ruimte met stookplaats, en so ms in het rond langs den wand een verhooging bij wijze van bank. Deze ruimte is bestemd voor de jongens en nog niet verloofde jongelingen, terwijl in de *poeneit*-of verbodstijden, die op Alen-tawai zeer talrijk zijn, ook de gehuwde mannen hier slapen; op Siberot (volgens Kruyt: Sabi-roet), slapen de getrouwde inannen hier altijd. Voorts dient deze ruimte ook voor het houden van dansen; een deel van den vloer is door losliggende planken speciaal tot dansvloer ingericht. Daar voeren de priesters bepaalde dansen uit, maar ook mannen en vrouwen geven er gedurende de verbodstijden dansen ten beste, bestaande in de nabootsing van dieren. Deze dansen mogen alleen in de *oema*, worden uitgevoerd; in huis mag er wel onderricht in gegeven worden, maar dan moeten de bewegingen langzaam geschieden ⁴⁾;

Na dit gemeenschappelijk deel van de *oema* volgt een lange gang met kamertjes aan weerszijden, die elk door een deur kunnen worden afgesloten; dit zijn de gezinskamertjes, elk met een stookplaats en een altaarje aan den wand. De lange gang loopt uit op het achterhuis, bestemd voor de vrouwen, die er overdag haar werk kunnen verrichten, en zich er bij plechtige gelegenheden verzamelen, zooals de mannen doen in het voorvertrek.

Men heeft ook *oema's*, die slechts aan één lengtezijde van het huis kamertjes hebben, en ook zonder kamertjes, die dus alleen voor jongens en jongelingen slaapplek bieden ⁵⁾.

Ejulgano. Dit kleine eiland, we Iks thans uitstervende bevolking in zoo veel opzichten een bijzondere plaats inneemt, onderscheidt zich tot vóór een vijftigtal jaren ook door den eigenaardigen huisvorm. Men vond hier niet het echte „bijenkorfhuis", een kleine rondere woning, niet veel meer dan een rond dak op palen, met een rondo opening, een soort rond dakraampje, als deur. Sedert de Jaatste tientallen jaren is dit soort huizen geheel verdwenen en vervangen door het „Maleische" rechthoekige huis.

Midden en Oost Java. In tegenstelling met de meeste streken der Buitengewesten, staan in Midden- en Oost-Java de woningen direct op den grond, dus niet op palen. *ij*, een weinig opgehoogde grond binnen de woning dient tot vloer. Een andere tegenstelling wordt gevormd door de omstandigheid, dat aan *luinve,rsiarinfi* op Java bijna niets gedaan wordt ⁶⁾, de zijwanden van de

*) Vgl. DL III d^{er} EncycL, biz. 2G.

2) Dr. Alb. C. Kruyt. Een bezoek aan de Mentawai-eilanden. Tijdschr. v. h. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Reeks. J. L. XLJ, p. 3-1.

与 J. F. K. Hansen. De gr<ep Noord- en Zuid-Jageh van de Mentawai-eilanden. Bijdr. Kon. Inst. v. d. T. L.-an V.-kunde v. N. I. DI. —70(1914), p. 164—166.

>) Kruyt in bovenaangehaald art. Tijdschr. Aardr. Gen., p. 34—37.

z) Wij s>reken hier niet van de huizen van rijke Javanen, als b. v. in Koerloes[^] waaraan een overvloed van snijwerk < : vindcii is, of van de meer Europeesch ingerichte woningen van regenten en aanzienlijke Inlanders.

Java an sc he woning bestna uit niets anders dan gcvlochten bamboe, zonder eenige versiering. Ook aan het houtwerk wordt bij de huizen van den gewonen desanian geen versiering aangebracht; (lezo komt allcen voor bij huizen van de gecgoden; bij hen vindt men dan ook wel huizen met „mas- sief houten deuren, soms met con frinae omlijsting van snij- of bceichouwwerk, en aan weerszij- de een beschot, of panncou met lijstwerk" ¹⁾). De woningen van eenigszins gegnecd Javanen bestaan eigenlijk uit een serie van twee of drie huizen achter elkaar, elk onder zijn eigen dak. Het voorste gebouwtje is de *saloe*, aan de voorzijde gewoonlijk slechts afgesloten door een halven vaststaanden wand, terwijl 1 de bovenhelft uit een klapwand bestaat, dien men naar verkiezing knn openen of sluiten. Bij regenten en aanzienlijke Inlanders is dit voorhuis de bekende *pendopo*, een ontvangzaal zonder wanden, maar inecst door banibocjalocziën, tot op den grond afhangelend, afgesloten. Bij de meest eenvoudige woningen daarentegen, die slechts uit een huis bestaan, is de *saloe* vervangen door een voorgalerijtje. Uit het voorhuis komt men in het middenhuis, de *kam-poenri* of *djogo-satroe*, soms door gevlochten wanden van het voorhuis gescheiden, meestal slechts voor een deel; ook vindt men in den wand wel eens een deur. Dit middenhuis draagt bij de huizen van aanzienlijken den naam van *pringitan*: plants waar de wajang wordt vertoond (ringgit is het Kromo-woord voor wajang). Bestaat de woning slechts uit twee huizen, dan wordt dit middenhuis weggelaten, en komt men in eens van het voorhuis in het eeniglijke woonhuis, de *oimah ing boeri*, het achterhuis: (lit woonhuis is in verschillende vertrekjes verdeeld, die elk een eigen naam dragen.

Poensen onderscheidt vijf hoofdvormen van huizen, en wel naar den vorm van het dak, 1 o. *limas*, 2o. *darofje-pak*, 3o. *srotongan*. 4o. *sinom*, 5o. *bupaiagan*. Altijd is het dak in twee gedeelten te verdeelen, waarvan het bovenste steiler helling heeft dan het onderste; de verschillende dakstukken, welke ter indekking worden gebezigd, worden van te voren geheel gereed gemaakt en daarna o. j. de ba 1 ken van het gereede bevestigd. Het is hoog opgetrokken en heeft een korte noklijn; het tft 4 onder- en 4 bovendakstukken, evenala het *tinoni*-<ak, doch (lit laatste is naar verhouding veel lager en heeft langer noklyn. De *linifis*-vorm wordt gebruikt bij kleine woningen met 4 hoofdstijlen of *sokogeroe*, de *sinom*-vorm bij huizen met 8 *sokogeroe*. Het *dorogepak*-huis heeft 4 boven- en 2 benedendakstukken; de zijgevel van het huis heeft dus den vorm van een rechthoek waarboven een gelijkbeinig trapezium is geplaatst. Het *irotonyan-dak* is heel eenvoudig, 2 boven- en 2 benedendakstukken: de *btipangcm*-vorm heeft 4 beneden- en 2 bovendakstukken, teKsehen welke laatste, aan den kant van elke zijgevel van het huis, een verticale driehoek als het ware een inspriegende verhooging van (lien gevel vormt. De deur is bij het Java a use he huis altijd in de langste zijde van het huis geplaatst, d. i. in den wand, die parallel met de noklijn loopt.

1) C. Poensen, Java an sc he Woningen en Erven. Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. 19 (1875), p. 124. By de beschrijving is ctit o pate 1 gcvolgd, <lat in hoofdzaak betrekking heeft op de huizen in do residentie Kediri.

Doze voorzijde van het huis is altijd naar het Noorden of naar het Zuiden gekeerd; allcen als het Diet anders kan naar het Oosten of het Wc3- ten.

In den rgeel is de Javaansche woning bestemd voor een gezin; dit zelfde is ook in de Soendalanden het geval. Wel gebeurt het nog eens, dat de gctrouwde zoon of dochter nog in het ouclerlijk huis blijft wonen, althans den eersten tijd van het huwelijc; omgekeerd trek ken ook de ouders of de overgeblevene van hen op gevorderden leef tijd wel by getrouwfle kinderen in.

Vermelding verdient nog een eigenaardig deel van het Javaansche huis, de *kobongan*, waaromtrent Prof. Hazeu het volgen de inecdeelt: „In het edit Javaansche huis wordt een plekje of kamer tje aangetroffen, dat uit een ethnografisch oogpunt de aandacht verdient. Dit vertrek, dat zich in't midden aan de achterzijde van het eigenlyke woonhuis (*omah boeri*) bevindt, wordt wel *sent on* (*tengah*) of *amben tengah*, doch in de Vorstenlanden *kobongan*, by de meer aanzienlijken bo ven (len nog *padjangan* of *pasarejan agent*) genoemd.

„Aan de voorzijde is dit kamertje open of slechts door een portiere gedeeltelijk aant gezicht onttrokken. De binnenruimte wordt vrijwel geheel in gen omen door een soort van staatsiebed, met vele opeengestapelde kussens, dikwijls rijk versierd met fraaic matten, weefsels en borduursels. Men vindt hier ook eenige toiletartikelen (spiegelje, haarkam, welriekende olie) en een ouderwetstc twectuitige waterkruik en een eveneens ouderwetstc starden of koperen pot, inhoudende een aantal tot de van ouclsher gebruikelijc offers aan voorouders of beschermgeesten behoorende zaken (*sadjen*).

„Voor de kobongan zijn een of meer ouderwetstc lam pen geplaatst, soms bovendien, nog twee beschilderde houten beelden, een man en een vrouw in oucl-Javaansche costuuni voorstcllehd (*lara blonjo* of *loro blonjo*). In dit vertrek worden ook wel de poesaka-wapens (krissen, lanssen enz.)

„3Het groote zorg wordt dit alles onderhouden en op bepaalde dagen, o. a. geregeld des Donderdags-avonds, pleegt men daar wierook branden.

„Een nog steeds in eerc gehouden *adat* eischt dat op den avond van het huwelijc, bruid en brui- gom op fraai versierde zitplaatsen eenigen tijd in staatsie zitting voor de kobongan. Overigens wordt van dit vertrokje geen practisch gebruik gemakt, maar aigemeen wordt het nog beschouwd als het heiligste plekje van het huis. Sonimigen mcncn dat het oorspronkelijk bestemd was voor Dewi Sri, de door de Javanen hoog vereerde godin of beschermgeest van de rijst, voort, voort, geval zy de stercvelingen mocht willen bezoeken; anderen zijn van oordeel dat de kobongan meer in't algemeen dienst moest doen als (tydelijke) verblyfplaats voor de geesten der voorouders" ¹⁾.

We. ^1 Java. Antlers dan op Midden en Oust Java staan de huizen luer niet aanstands op den grond maar op lage palen of ncuten vtm ongeveer twee voet hoogte. Alle huizen hebben een vooi-

*) Prof. Dr. G. A. J. Hazeu. De Kobongan in het Javaansche huis. Verslag v. h. Iste Congres van het Oosterseh Genootschap in Nederland (1921), biz. 39, 40.

galerij (*tepas*), waar men zich veelal overdag op-houdt: door een dour komt men in het binnen-vertrek, flat, als het noodig is, door gordijnen in verschillende afdelingen kan worden verdeeld. Het dak bestaat of uit vier schuin tegen elkaar oplopende vlakken, of uit twee schuin oplopende. In de laatste geval de zijgevels in een driehoek uitloopen.

Wanneer als reden voor het niet op palen staan der Javaansche huizen Hindoe-invloed mag worden aangenomen, een invloed, die zich, gelijk bekend, reël intensiever op Midden en Oost Java dan op West Java deed gelden, dan mag die oorzaak zeker ook voor *Bali* gelden. Echter zijn hier de woningen van een type, dat geheel afwijkt van wat men elders in den Archipel vindt. Wij kunnen volstaan met te verwijzen naar hetgeen in DI. I van deze Encyclopaedie, p. 121 daaromtrent is gezegd; doch vestigen nog bijzonder de aandacht op de mededeling, dat de woonvertrekken van klei zijn opgetrokken en met riet of a tap zijn ingedekt.

Loimbok Sasaks. De huizen op Lombok toonen, ook Sasaks, in zooverre overeenstemming met die op Bali, dat ook hier veel gebruik gemaakt wordt van leem en rolsteenen, doch in hoofdzaak voor het fundament. Van de Noordkust van Lombok beschrijft Elbert het dorp a)- dus: "Het dorp Bajant ont drie soorten van huizen, het woonhuis (*bale*), het vreemdelingen-, respectievelijk slaaphuis (*baroeqa*), en de rijstschuren (*sambi*). De woonhuizen wisselen in hoogte af van 2 tot 3 M., in lengte van 3 tot 4 M., en in breedte van 2 tot 3 M. Het woonhuis rust op een fundament van steen met kleiaanvulling van

O. 75 tot 1 81 . hoogte, waarvan 20 tot 25 c. 3L uit een steviger steenmassa bestaat. Het dak is met alang-alang gedekt; de wanden, die slechts eene opening, namelijk de lage deur, bezitten, bestaan uit het gewone driedeelige bamboevlechtwerk. Stijlen en balken zijn van hout met uitzondering van de dakspanten, die van bamboe vervaardigd zijn.

„Het inwendige van het huis heeft om zoo te zeggen twee halve etages. De benedenruimte bevat in het achterste gedeelte de keuken, bestaande uit een haard met vier tot vijf kokgaten, die uit dikke steenen, met klei besmeerd, is opgebouwd. Het voorste deel van de ruimte bevat de slaapgelegenheden voor de mannen en het dienstpersioneel. De bovenruimte is slechts 1 A M. hooger geplaatst en necjnt den voorsten kant van het huis in. Zij is geheel afgesloten en dient als vrouwen- of huwelijksvertrek."

De *vreemdelingenhuizen* bevinden zich in den 90 M². grooten voorhof van het dorp, en bestaan alleen uit een op zes stijlen rustend dak. Het grootste deel van zulk een vreemdelingenverblijf bezit een 1 M. boven den grond aangebrachten vloer, die als brits dienst doet; het kleinste, vrijgebleven deel bevat op den grond slechts eenige steenen, waarop gekookt wordt. De *rijstschuren* zijn kleine huiskes, die op 4 palen rusten *).

In het Noord-Oostelijk deel van Lombok wordt aan den bouw der huizen inder zager besteed, zooals blijkt uit de beschrijving die Elbert geeft van de huizen op de Sembaloon-hoogvlakte, ten Oosten van den Rindjani. De fundamenten van rolsteenen met leem zijn er 1J M. hoog; dit funda-

nient vormt eenigszins lager, aaj den voorkant, een soort galerij, vanwaar men met 3 a 4 t redenen in het woonhuis komt. De vloer bestaat er uit con vastgestampte leemlaag. Ter bescherming tegen de valwinden hangt het dak een heel stuk over den vloer uit. De wanden bestaan ook hier niet ge-vlochten bamboe. Wat de inwendige verdeeling van het huis betreft, naast de eigenlijke woonruimte vindt men er nog een zijvertrekje, eigenlijk als slaapkamer bedoeld, maar gewoonlijk gebruikt voor het bewaren van voorraad. Een eigenaardigheid op de Sembaloon-hoogvlakte is verder, dat er, althans bij de rijken, behalve de keuken in het huis, nog een afzonderlijk keukengebouwje is, eveneens op een kleifundament, dat lager is dan dat der woonhuizen.

De *baroeqa's* of vreemdelingenhuizen dienen hier vooral als werkplaatsen en tot verblijf voor de doortrekkende koopvrouwen, die hier uerclnlang hun waren uitstallen. Anders dan in Bajan (zie bovenc) zijn ze niet aan alle zijden open, maar geheel door wanden gesloten, op een deel (ter voorzyde na 1).

In het Z.O. van Lombok, van Swela (of Sewile) af, zijn de dorpen, als op Bali, door kleimuren omgeven, terwijl lagere nuren er door heen loopen. De wanden der huizen zijn hier soms uit klei vervaardigd, so ms van bamboe vlechtwerk of planken. In Pringabaja, een der grootste Sasakdorpen, vindt men eveneens dozen a an leg, terwijl hier eigenaardig is, dat aan elk huis zich aan de eene zijde een badgelegentheid, aan de andere een W. C. bevindt. Bij aanzienlijke is het hooge fundament vaak tot een kelder ingericht, terwijl de deuren en plan ken dikwijls met zeer fraai snijwerk, naar Balineeschc motieven, versierd zijn *).

Borneo. Bij de Dajaks van Centraal Borneo onderscheidt Nieuwenhuis drie bouwstijlen, waarvan die der Kajan's aan de Mahakam, die der Long-Glat, en die der Ma-Toewar (beide in Long-Deho, in den middenloop der Mahakam) als typen dienen. Van deze bouwstijlen is die der Kujan's het nicest verspreid; zij wordt ook bij de Pnihing, Ma-Soeling, Pagong, Kenja en eenigo anclere klieren stammen aangetroffen.

Een Kajan-huis maakt len indruk van, con lang gebouw, altijd met de langzijde evenwijdig met de rivier staande; het bestaat eigenlijk uit een reeks van aan elkaar gebouwde gezinswoningen, onder 66n doorloopend dak, welke met de lere n uitkomen op een eveneens doorlooiende gemeenschappelijke, overdekte voorgalcrij. Icdere woning is ongeveer 8 M. breed, 12 tot J4 M. diep en 8 N. hoog, en rust op palen van 1 tot 5 M. lengte. Het hooge dak is aan de achterzijde door een geheel gesloten wand van 1 M. hoogte met den vloer verbonden; aan den voorkant van de galerij loopt een tralievormige open wand. Jc lange noklijn is hier en daar onderbroken, en daar men van de vertrekken van hoofden het dak hooger is. Bij deze vertrekken behoort een 1)rec de voorgalcrij, en daar men in dit bredere deel van l)rec de gc-bouw het dak toch dezelfde helling geeft moet de nok hooger worden aangebracht.

De gezinswoningen (*amin*) zijn van de galerij (awa) door een 3 tot 4 M. hoogen wand gescheiden. Deze wanden Jiggen dus in elkaars verlengde en vormen een volkomen afscheiding der ge-

) Elbert. DI. I, p. 42—44.

.2) Elbert DI. I. biz, 62—64, 06.

zinswoningen van de gonicens; happe 1 ijke galerij. Do lengte van sommige Kajan-huizen (die men ook dorpen met overdekte <lorpsstraat voor do huizen zou kunnen noemen) is x'aak zeer groot, soms tot 250 81. : het huis herbergt in zoo'n geval een geheelen stani. Laat de terringstelling den bouw van zulk een groot huis niet toe. dan zet men wel voor een stani een aantal kleinere huizen in elkaars nabijheid.

De bouwstijl der Longglat verschilt in hoofdzaak van die der Kajans, doordien iedere gezinswoning de geheele ruimte tusschen achterwand en voor wand inneemt, zoo dat de gemeenschappelijke voorgalerij der Kajans ontbreekt; zij wordt vervangen door een vloer, onder de huisvloeren doorlopend op geringe hoogte boven den grond, vanwaar ladders naar de afzonderlijke gezinswoningen voeren. Deze vloer dient in de eerste plaats als weg door de nederzetting, en voorts tot werkplaats voor allerlei bezigheden, die men in de woonruimten niet kan verrichten: ryststam-pen, matten vlechten, rotanarbeid, enz.

De huizen der hoofden staan bier niet, als bij de Kajans, in het midden der overige familie-woningen; de hoofden wonen in afzonderlijke huizen, die een anderen bouwstijl hebben dan de zoeven beschrevene. Zij bezitten namelijk een voorgalerij op dezelfde hoogte als de benedenste vloer der andere huizen : deze galerij, eve nee ns awa genoemd, is aan alle zijden, behalve aan den voorkant, open.

In vele opzichten gelijkend op de hoofdenhuizen der Longglat's zijn de gewone huizen der Ma-Toewan in Long Dcho; het voornaamste verschil is, dat de galerijen geen zijwanden hebben, en (lus beneden voor langs alle huizen doorloopen: een soort gemeenschappelijke voorgalerij dus als die der Kajans, maar *lager* dan de woningen.

Waar de verschillende stammen door elkaar wonen, behoudt ieder toch zijn eigen bouwstijl. Volgens Nieuwenhuis is de gewoonte, om in lange, deelf gemeenschappelijke huizen te wonen, vooral het gevolg van de omstandigheden, b.v. van onvrijheid. Dit blijkt o.a. hieruit, dat Bahau's en Kcnja's, behalve hun gemeenschappelijk lang huif in de neder-Ming, ook nog afzonderlijke gezinswoningen op hun rijstvelden hebben, waarin zij, als die velden tuniclijk ver gelegen zijn, in den drikslen werktijd, soms zelfs gedurende de geheele periodo van den rijstbouw, wonen.

De huizen der *Ot-Danom-Jajaks* van de Zuideren Oosterafdeeling van Borneo hebben niet een gemeenschappelijke voorgalerij, maar een over de geheele lengte van het huis looj)enden gemeenschappelijkcn gang, waar) de gezinsvertrekken uitkomen. De gang loopt uit op een ruimte, bestemd voor ontvangst van gasten en slaapplaats voor vreemdelingen en ongetrouwde jonge mannen. Sums ligt deze gang niet in het midden maar lunge den voorwand. By de *Biadjoe-Jajaca* vindt men in de woningen een gemeenschappelijk voorgalerij over de geheele lengte van het huis; het achterste deel is dan nog weer over de lengte in tweeën verdeeld: eerst een gang, en daarna, tegen den achterwand, de gezinsvertrekken. De huizen in de *Wester Afd.* zijn over het algemeen niet zoo fraai en groot als die der Kajans; waar men er groote huizen nantref zijn deze wel ongeveer van denzelfden bouwstijl, maar wegens de nog of tot voor kor-

ten tijd nog heerschende voortduronde oorlogstoestanden gepalissadeerd. Dit laatste is ook het geval met de boven beschrevene huistypen uit de Z. en O. Afdeling. Als afwijkend type verdient nog vermelding het huis der Sanggau-Dajaks in de *Wester Afd.* vloer ligt ongeveer 3-31' boven den grond en rust op withouten palen; het dak zit aan de beide langste zijden onmiddellijk bij dozen vloer aan ; alleen aan de smalle zijde van het huis (hier voor en achterwand), zijn wanden van bladeren of boomschors. In het midden van den voorwand is een deur, waartoe een ruw bekapte boomstam als trap toegang geeft. Door deze deur komt men in de middengalerij van 1 a 2 M. breedte; rechts daarvan vindt men de gezins-vertrekken, links de slaapplaatsen voor de gasten en ongetrouwden, verder naar links weer een gemeenschappelijke, doorlopende galerij, welke dus door eene zijde van het dak overdekt is. In het dak zijn kleppen aangebracht, waardoor men uit laatsbedde de galerij op een open hordes komt, gevormd door verbreeding van de vloer buiten het dak ; dit hordes dient tot het drogen en stampen van rijst, terwijl er ook de groote feesten gegeven worden *).

Boegineezen en Makassaren. De huizen, op *Zuid Selebes* staan op palen van 1 & 2 M. hoogte; alleen de aanzienlijken mochten 5, 6 A, 7 rijen palen in de lengte van het huis klaarvoor gebruiken. Ook in voor- en achtergevel bestaat verschil : bij den geringe mag die uit niet meer dan 2 met dekriet belegde vakken bestaan, terwijl, al naar den rang, bij vorsten en andere hooggeplaatsten deze gevels uit 3, 5 of 7 zulke vakken bestaan. Onder de kenmerken van een vorstelijke woning behoort (of behoort) ook een venster, dat tot aan den vloer doorloopt, en bij begrafenissen tot deur dient, waardoor het lijk wordt uitgedragen. De trap geeft toegang tot een hordes en door een deur komt men in een voorportaal, dat ongeveer de helft van de gansche ruimte beslaakt en bij de gewone woningen veel lager ligt dan het overige deel; het is bestemd voor keuken, privaat enz. Door een beschot is dit voorgedeelte afgescheiden van het overige gedeelte der woning, dat in meer of minder vertrekken is verdeeld. In dat beschot vindt men gewoonlijk slechts een deur, bij vorstelijke woningen twee *).

Midden Selibes. De huisbouw der *Baree-sprekende Toradja's* van Midden Selibes (Poso-streek) heeft in (en latsten tijd eenigen invloed ondergaan van het optreden van het Gouvernement; zoo wordt b.v. niet meer toegestaan, huizen voor zeer veel gezinnen te bouwen. Gewoonlijk is thans een huis bestemd voor vier tot zes gezinnen. Als reden, dat ze geen woningen voor een gezin bouwen, geve de Toradja's zelve op, dat het voor hun gemak is; hoe inder mannen er aan het werk kunnen deelnemen, hoe gemakkelijker het is. Bovendien vinden zij het gezelliger. Kruid onderscheidt drie typen van Toradja'sche huizen: het eerste, dat vooral bij de Tolage en Tolonda'e wordt gevonden, heeft een portaal met een trap, die naar de woning voert. Deze trap komt uit op een voorgalerij, aan drie zijden open

*) Zie de in 1)1. I op biz. 567 en 568 opgegeven literatuur

*) Dr. B. F. Matthes. Over de adas of gewoonten der Makassaren en Boegineezen, biz. 140—145 (v. cl. overdruk).

en in de rondte van een hekje voorzien. Deze voorgalerij is van het binnenhuis afgescheiden door een wand van bamboe, planken, boom- schors of palmladeren. Een of twee openingen in dezen wand geven toegang tot het binnenv- trek, waarin door boomschors of palmladeren een paar kamertjes zijn afgesloten. Een voor den heer des huizes en zijn vrouw, en een voor de on- gehuwde slavinne. Ongehuwde mannen en kin- deren si a pen in het binnenhuis of de voorgalerij. Aan een der wanden in het binnenhuis vindt men steeds den haard. Wei kan het aantal kamertjes naar behoefte vermeerderd worden, maar dit huistype leent zich weinig voor het samenwonen van gezinnen; vandaar dat bij de To-Lage en To- Ondac velen er toe overgingen, zoodra zij ge- huwd waren een eigen woning te bouwen. Het Gouvernement heeft thans een vast model voor- geschreven. in hoofdzaak met het boven beschre- vene type overeenkomende, met weglating van het porta al en verplaatsing van den haard naar een afzonderlijk bijgebouwtje achter de woning.

De beide volgen de nu te noemen typen gera- ken dus hoe langer hoe meer in onbruik.

Bij het tweede type bestaat geen voorgalerij on komt de trap, onder het huis geplaatst, uit bij een gat in den vloer; zij geeft toegang tot een breeden middengang; op dezen gang komen aan weersziden de gezinskamei* s uit, onderling gescheiden door een haard, zoodat twee gezinnen van eën haard gebruik ma ken. Ongehuwdc mannen sla- pen in den gang.

Het derde type, bij de To-Pada en andere klei- ne stammen in het stroomgebied van de Laa, heeft ook een gang, waarin de trap uitkomt; deze gang is smal en geeft toegang tot een open gedeel- te van het huis, bestemd voor ontvangst van gas- ten, het gebruiken der maaltijden, het verrichten van huiselijken arbeid en voor slaappleaats van de grootere kinderen en jonge mannen. Op den gang en in het binnenhuis komen eene gezins- kamertjes uit; op verschillende plaatsen vindt men de haarden.

Een geheel ander t), p vertoont de huizon der Berg-Toradja¹: het onderstel bestaat gewoonlijk uit horizontaal liggende balken, in een raam op elkaar gelegd. De daken loopen spits toe en rus- ten op de vloeren; de eenige opening is een kleine deur in het dak. In het midden van het huis vindt men den haard, en langs de wanden de verschillende slaappleaats. De bouw is geheel berekend op de koude die hier des nachts heerscht.

Onggeving van Jilalana- en Totvoeli-meer. Ook hier vindt men op palen staande woningen, die zich kenmerken door over elkander geplaatste gevelstukken, waardoor luchtverversching mo- gelijk is, en door het bezit van vensters tot dat zelfde doel J). In deze ongeving vindt men op be- trekkelijk korten afstand van elkaar vrij verschijllende woningtypen. Bij de Tobila b.v. in So- rowaka zijn het huizen met smalle, zeer hooge daken, met een gemeenschappelijk voorttrek en eenige afzonderlyke kamers; bij de Tolambatoe in het Winirano-dal daarentegen is de ruimte onder een verband breed, en zeer vlak uitlopend dak verdeeld in drie deelen: een open doorgang op den grond, bestemd voor allerlei huishoudelyk bezigheden, een middenstuk, bestaande uit twee

rijen kamertjes, door een smallen gang geschei- den, waaroneen twee galerijen loopen, uitko- mende op het derde gedeelte van het huis, even- eens een overdekte galerij vormende.

Pariti-Kaili-Toradja's. Een zeer uitvoerige studie over de huizen van deze Toradja's vindt men het in onlangs verschenen werk van Walter Kandern: Structures and Settlements in Central-Celebes *). De huizen van deze stammen (door hem genoemd: Paloe-Toradja's en Koro-Tora- dja's) verdeelt hij in vier typen: Koelawi-type A, B en C. en het Lindoe-type. Het eerste is het minst gecompliceerde, rust op een onderstel van horizontaal in een vierkant over elkaar gelegde balken²⁾, heeft bamboewanden, twee schuine dak- stukken, terwijl de dakstukken aan voor- en ach- terzijde bijna verticaal staan. Het huis heeft in den regel geen galerij on bevat slechts eene ka- mer. Tamelijk veel hiervan afwijkend is type B, in de eerste plaats door de fundee ring. De e bestaat uit een rechthoekig raam van horizontaal liggende balken, op een aantal steenen rustende. Op dit raam staan 10 stjuilen, die het huis dragen. De wanden zijn van planken, en de deur is vaak versierd met sny werk, naar het motief van buffel- horens. Meestal bevat het huis aan de voorzijde (gevelzijde) een overdekte galerij, welks vloer lager ligt dan de huisvloer. Deze huizen zijn grooter dan die van type B; toch bevatten ze soms ook slechts eene kamer, in vele dorpen echter twee of drie. Als gevelversiering vindt men bij beide typen vaak ithyphalisch houtsnijwerk. Type C wijkt in hoofdzaak af door de fundeering: hier geen raam van horizontale balken, maar tien palen, elk op een vlakken steen rustende, die dak en vloer dragen; de wanden zijn ook hier van plan- ken, aangevuld met gabah-gabah. Deze huizen zijn gewoonlijk grooter dan die van type B on hebben in den regel een galerij. De fundeering van het Lindoe-type is of gelijk die van Koelawi- A, of die van Koelawi-B, met wanden als van B, die echter gewoonlijk veel lager zijn; rond het g<-> heele huis loopt onder het dak een soort van vlie- ring, en aan de voorzijde soms nog een tweede daarboven. Er is geen verdecling der inwendige ruimte en houtsnijwerk ontbreekt bijna geheel. Zuidelijker, in Jidda en HSM, kenmerken de Juni- zen zich voora) door de zeer hooge, «pitse daken»^{3,4)}.

Sadan-Toradja^{groep}. Een zeer bijzonclere en fraaie buuwstijl wordt gevonden bij de Toradja's ten Westen van Paloppo, b.v. in do dorpen Bilalang, Nenng en Jondong. De eigenaardigheid van deze huizen is, dat het zadelvormig gebogen dak aan de (snille) voorgevelzijde hoogoploopt ver buiten het front van het huis uitsteekt, zoodat nog een rechtopstaand steunbalk en verscheidene d wars- steunbalken noodig zijn om het te dragen. De voorwand van het huis en de genoemde steunbal- ken zijn met het fraaiste, verschillend gekleurde snijwerk overdekt, terwijl aan den rechtopstaan- den steunbalk karbouwenhorens met nageboot- sten karbouwenkop zijn aangebracht. Ook de rijstschuren hebben hier dergelyke fraaie daken, evenals de bruggen, b.v. in het Rant6pao-dal *).

Van de huizen dezer Toradja's zegt Kruyt:

1) Goteborg, 1925.

2) Zie boven.

3) O. c. biz. 34—95.

4) Afbeeldingen bij Grubauer, p. 234, 235, 266, 267, 287.

*) A. Grubauer. Unter Kopffjiuern in Central-Celebes, biz. 63, 78, 144—145.

„Er zullen wel weinig volken in Indie zijn, die in den vorm thinner woning nog zooveel overeenkomst met een vaartuig laten zien als deze Toradja's. De daken der huizen hebben de gedaante van een schip. Aan de Noord- en aan de Zuidzijde, dus aan de breedtekanten der woning, is een vogelkop op langen hals aangebracht, de *katik*, die als van zelf doet denken aan de versieringen, die aan de plect van den achtersteven van Inlandsche vaartuigen zijn aangebracht. De *kalit*, die zich aan de Noordzijde bevindt, is gewoonlijk grooter en beter bewerkt dan die aan den Zuidkant. Ook van het houtsnijwerk, dat aan de breedte zijden gevonden wordt, is aan den Noordkant het meeste werk gemaakt, zoodat het allen schijn heeft, dat men met deze huizen vaartuigen wil voorstellen die den steven naar het Noorden hebben gericht.

De huizen zijn lang en smal; ook ten opzichte van de inrichting van binnen doen ze aan vaartuigen denken. Gewoonlijk zijn het drie, soms vier afdelingen waarin de inwendige ruimte is verdeeld. Het middelste gedeelte, de *sali* of "vloer" ligt lager dan de vertrekken aan de beide uiteinden. Op de *sali* komt ook de trap in het huis uit: (lit is het dagverblijf der bewoners. Het portaal waarheen de trap leidt is de *tanydo*. Naast de *sali* vindt men aan de eene zijde de *sondong*, het verblijf voor de overige huisgenooten, en aan den anderen kant de *soemboeng*, de slaapkamer voor den heer des huizes en zijn gezin.

De gedachte aan een leven in vaartuigen, dat men vroeger zou hebben geleefd, is nog voortbestaan in den naam *sanglembarj*, „van een prauw". Zoo wordt het complex van gezinnen genoemd, dat in een of ander opzicht, bij voorbeeld bij den landbouw, dezelfde gewoonten volgt. Een tweede naam hiervoor is *sangboca*, „van een doen".

In hetzelfde ops tel (p. 272) wordt melding gemaakt van een stamhuis, *longkonan*, waaruit dus schijnt te blyken, dat er bij de genocmen de Toradja's naast de huizen voor een of meer gezinnen, ook grotere, gemeenschappelijke woningen bestaan.

Ten aanzien van het meegedeelde om te zien den vorm van de huizen dozer Toradja's moet worden opgemerkt, dat uit het gelijken op een vaartuig en de kierooven genoemde uitdrukking „van prauw" nog geenszins behoefte te volgen, dat daaruit de herinnering zou blyken aan een vroeger leven in vaartuigen. Uit de aanvangswoorden: „Er zullen wel weinig volken in Indie zijn, die in den vorm thinner woning nog zooveel overeenkomst met een vaartuig laten zien als deze Toradja's", zou men binnende conclusie trekken, dat volgens Dr. Kruyt idel of de meeste volken van den Archipel vroeger in schepen gewoon inoeten hebben, en in hun huisvorin nog de herinnering daaraan in meerdere of mindere mate doen zien. Nu is het wel waar, dat, b.v. van het Minangkabueshuis de opmerking gemaakt is, dat het veel lijkt op een op stapel staand schip, maar naar het ons voorkomt, is de vorderstelling, dat in het algemeen de bewoners van den Archipel oorspronkelijk als zeenoaden geleefd

zouden hebben, moeclijk in overeenstemming te brengen met hetgeen bekend is omtrent het stamland der Indoncsiers en him nederzetting in den Archipel.

Zuid-Oost-Selebes, Moena, Boeton, Kabaena. In de landschappen *Roenbia* en *Poleang*, en op het eiland *Kabaena* wonen de Maronenen (zie *akiaar*), wier huizen over het algemeen tamelijk primitief zijn; de huizen zijn tamelijk groot, (laar zij betreed de voorgalerijen hebben, welke als werk- en slaappleatsen dienen; de cigenlijk binnenruimte, welke tot woning dient, is betrekkelijk klein, en bestaat slechts een kamer; ook hier staan de huizen op palen en hebben een rechthoekigen vorm. Op een hooger standpunt staan de huizen der Maronenen van *Kabaena*, vooral die der aanzienlijken. De gewone huizen onderscheiden zich hier door een zeer hoog, spits dak en staan op hooge palen, vooral in het Oosten van het eiland. De nok is hier geenszins zadelvormig ingebogen en loopt aan de uiteinden opwaarts door; hetzelfde is het geval met de uiterste dakspanten aan voor- en achtergevel. In het Zuiden van *Roenbia* loopen de noklynen zeer ver met rondingen opwaarts en stellen blykbaar hals en kop van een vogel of ander dier voor (zie *Elbert. Sunda-Expedition Bd. I Tafel XXV, fig. 1*). De huizen der *To-Mengkolca* van *Z. O. Selebis* zijn weder beter dan die der Maronenen, en over het algemeen ook grooter. Het huis van het voornaamste hoofd alhier heeft een zeer bijzondere dakvorm, met gebroken noklijn, in het midden ingezonken, als drie zijden van een gelijkbeenig trapezium, dat rust op de korte evenwijdige zijde *).

Zeer primitieve woningen vindt men op *Moena*, want de bevolking nog een halfnomadisch leven leidt. Gaat men dan, zooals in vruchtbaarder streken, tot het meer gezeten leven over, dan worden de primitieve tuinhuisjes tot woonhuizen omgevormd, door ooreenvoudig een verdieping over heen te bouwen. Het platte dak wordt vervangen door een hoog, spits dak, of liever, men bouwt het over heen, en blijft intusschen in het huis wonen; eerst als het hooge dak klaar is, verrijdt men het lage. In deze grotere huizen heeft men een ruimte als werkplaats, en daarboven of daarachter een als slaapruiimte en tegelijk keuken. Op de huizen der aanzienlijken heeft de Boeginesche bouwijzen grooten invloed doen gelden, zooals (lit ook algemeen op *Boston* het geval is, waar de huizen in den regel grooter en degelijker zijn dan op *Mocna*).

Minahasa. Omtrent de huizen in dit Noord-Oostelijk deel van *Selebes* behoeft alleen gezegd te worden, dat sedert de invoering van het Christendom de groote familiehuizen bijna geheel hebben plaats gemaakt voor gezinshuizen, die wel op een verhooging, maar niet meer op palen staan. Het eigenaardige hooge dak is evenwel behouden gebleven, ja, zelfs bij woningen van Europeanen vindt men dezen dakvorm wel.

Timor-archipel. Een geheel bijzondere plaats nemen de huizen in het Nederlandsche gedeelte van *Timor* in (met uitzondering van *Zuid-Tetoen* in *Midden-Timor*), omdat de woningen daar niet op palen boven den grond staan, maar op den

¹) De Toradja's van de Sa*dan-, Masoepoe- en Mainasa-rivieren door Dr. Alb. C. Kruyt. Tydschr. v. Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde. 1. LXI (1923), biz. 86—87.

*) *Elbert. Sunda-Expedition, Bd. I, biz. 238, 255, 257; Bd. II, biz. 43, 44.*

²) *Elbert. Sunda-Expedition, Bd. I, 155—157; Bci. II, 207.*

grond, zonder vloer van hout of bamboe; en voorts om den ouderwetschen *bijenkorf* vorm, die echter tegenwoordig geleidelijk aan wordt vervangen door den ovalen vorm. Het dak vanzulk een bijen-korfhuis rust op vier palen, die door vier balen met elkaar verbonden zijn. „Glidden over dit vier-kant van balken is een dikke plank gelegd, in welks midden een stijl omhoog rijst, die den top van het korfdak draagt. Vandaar gaan de langste sparren naar beneden; de uiteinden daarvan komen te rusten op het geraamte van een lagen wand, gewoonlijk niet hooger dan een Meter. Hoe wijder de cirkel van het dak wordt, hoe nicer sparren worden bijgelegd, die niet nicer tot aan den top doorloopen. De huizen die een ovalen vorm hebben, zijn van een korten nokbalk voorzien, die door twee stijlen gedragen wordt. De wand is gewoonlijk van platgeslagen bamboe of palmbladen (stelen)”. Dezen ovalen vorm vertoonen in den laatsten tijd de huizen van eenige aanzienlijken; gewoonlijk is hierbij het voorste deel der woning afgesloten bij wijze van voorgalerij; de voorste palen zijn dan wel van eenig snijwerk (o.a. kroko-dillen) voorzien.

In de inwendige ruimte vindt men eenige stooken en aan den wand eenige britsen. Platte enen dienen als zetels; een steen, de *jatoc leoc*, de gewijde steen; deze mag nooit als zetele gebruikt worden; hij ligt aan den voet van den oornaaftste der vier palen, waarop het dak rust, in *enaf* of inoelclerpa), en is bestemd voor het leggen van offers. Muller spreekt van ronde uikerbroodvormige huizen en van rhoekige, die vooral voor vorsten en aanzienlijken bestemd zijn; ook deze zijn als regel niet op een, maar rechtstreeks op den grond gebouwd, enwel zijn onder de door hem afgebeelde ronde huizen ook eenige, die een nokbalk vertocnen, dus tigszins den ovalen vorm naderen³⁾. Volgens *orden*⁴⁾ zijn het in het bijzonder de huizen in *Jord-Tetoen* (*Beloe*), die, in afwijking van den veren bijenkorfvorm der op den beganen grond ande Timoreesche huizen, den ovalen vorm hebben, wat den buitenvorm van het dak betreft (dat aan of bij den grond doorloopt); het eingenlijke onhuis, heeft een rechthoekigen vorm, en staat palen. In dat woonhuis slapen vader, inoeder, ine kinderen en oude familieleden; de wassen zonen slapen op een overdekete galeerij, de huwbare dochters in t-egen de omwinding 1 gebouwe afgesloten banibohokjes.

Flores. Manggarai. Het huis op *West Flores* ft ook min of meer den vorm van een bijen-korf, ar de beschrijving van Stapel⁵⁾ is de oorkonkelijke vorm van het Manggaraische huis die

1) Dr. Alb. C. Kruyt. *Je Timoreezen*. Bijdr. v. h/Kon. Inst. v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-L., DL 79 (1923), p. 449—450.

2) Kruyt, Verslag van een reu over Timor. Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Rks, DL 38, p. 786.

*) Verh. over de Nat. Gesch. der Nederl. Overzeesche Bezittingen. DL HL Land- en Volkenkunde door S. Miiller. Leiden, 1839—44, biz. 260 en Plaat 33.

4) H. J. Grijzen. Mededeelingen Beloe. of 15Hiddeii-Tinf-5r (1904), Ilz. 44—46.

1) H. B. Stapel. *Het Manggaraische volk*. Tijdschr. v. T. L. en „V. kunde 第几四. 1. III /EVI, p: 157 e.v.

1)*

den- of hoofdsteijl loopt door het midden van den kelvornigen vloer van gespletten baniboc of van plaken, die A 1 31, bo ven <len grond ligt. Van het vengedeelte van den middensteijl, die een kleine sicring, en in huizen van hoofden ook nog een bouwengcwci draagt. Loopen de daksparren tot aan a rand van den vloer door; zij dragen cirkelvormige ribboelatten ter bevestiging van de dakbedekking, uit atap, gespletten bamboe of soms si rap bestaat. n eenigszins opgelicht gedcelte van het dak dient als ar; soms heeft men den vloer op die plaats wat latcr orloopen, zoodat een klein voorgalerijtje is ontstaan. or de deuropening ligt een hoop platte steenen bij ze van trap; ook vindt men er wcl een laddertje.

In het huis is een geheel doorloopende gang; daarin is bij de middensteijl de vuurplaat aangebracht, waaromheen de bewoners bij guur weer op bankjes samenzitten. Op dezen gang komen de gezinsvertrekjes uit; het voor- of achterge-deelte wordt gebruikt als slaapgelegenheid voor de jonge ongetrouwde mannen en voor reizigers.

Bij een jongeren vorm van huizen loopt de dakbe(lekking niet geheel tot den vloer door; onder het dak is een omwanding van platgeslagen bamboe (*ploepoeh*).¹⁾ Ook vindt men huizen met een elhpsvormigen vloer en een langen nok. Zoo bestaat de kaimpong Tjeremba uit slechts een huis, dat 65 passen lang is met een frontbreedte van 13 pas. De deuropening wordt gevormd door eene opheffing van het dak over het geheel voor-front. Daaronder is rechts een kleine voorgalerij, links de trap. Het inwendige van het huis wordt gevormd door den langen gang in't midden, zoo- als in het kegelvormige huis. In dien gang zijn twee rijen stoekplaatsen, terwijl het totale aantal kamertjes aan weerszijden en op't uiteinde van den gang, juist geteld zestig bedraagt. Er wonen in deze „kaszrme” dan ook bijna 200 mannen, vrouwen en kinderen]

Geheel anders is de bouworde der rechthoekige huizen van de Oostelijk van Manggarai wonende *Ngadrineezen*. Het huis staat hier op palen ± 2 Al. bo ven den grond, en heeft op staande van den van ± 1.50 M. Hierboven is een zeer hoog dak o) getrokken, klat behalve aan den voorkant tot ter hoogte van den vloer door- loo pt, zoodat men binnen een dubbele beachu- ting voor koude en wind heeft. De toegang bestaat uit een rechthoekige opening in den voorwand, die met een schuif gesloten kan worden. Rechts van deze deur vindt men den vuurhaard; langs de wand den zijn de, soins verhoogde slaapplaatsen. Aan den voorkant is tegen het hi] in een binnen- galerij aangebouwd, waarvan de vloer lagex- ligt dan die van licit huis; van voren is ze gedeeltelijk door een houten of bamboe balustrade afgeflo- ten. Weer wat lager is de daarvoor gelegen en van buiten niet afgesloten buitengalerij. Deze sluit dikwijls op die van naastliggende wooningen aan, zoodat eenige huizen op een rij op die manier met elkaar correspondeeren. Rondom de deur en ook op andere plaatsen is soms houtsnijwerk aangebracht. Woningen van aanzienlijken hebben wel drie galerijen. De huizen dienen tot verblijf- plaats van een of twee gezinnen; overdag vertoeft men in de voorgalerijen, '8 nachts in het woonhuis, waar altijd een vuur brandt.

*) O. c. biz. 159.

In tegenstelling met West Flores konmerken de kampons zich door groote roghnaat van aanleg; de huizen staan vrijwel juist in de rooilijm om een zuiver rechthockig plein, dat in geacci-denteerd terrein uit verschillende terrassen be- staat; het plein wordt steeds bochorlijk schoon- gehouden, en door een doorlopende bamboe- afsluiting onder langs den voorkant der huizen worden de varkens verhinderd binnen deze ruim- te te komen. De kampons zijn door bamboe- bosschen omgeven; de rijst- en maisschuurtjes worden buiten de dorpen gebouwd.

Voorts vindt men in de kampons, meest lang- den rand van de terrassen, rijen langc opstaande stecnen, *watoe lewa* d. i. lange steen, geheeten, aan welker voet eenige platte zijn gelegd.

Deze steencn dienen tot offeraltarcn voor de geesten, goede en booze, en vooroudergeesten, die zich meest in de nabijheid daarvan ophouden ; de steenen worden niet vercred. Eindelijk wor- den in de kanipong nog een of meer exemplaren aangetroffen van de *nadoe* en de *baka*. De *nadoe*, gewijd aan of symbool van den stamvader van een familie-eenheid (*noi*), is een zware, vaak kunstig bewerkte houten paal, van boven in een vork eindigende, met cirkelvormige uitholling tusschen de tanden. Op deze paal is een kegel- vormig alang-alang dak geplaatst, zoodat de vorm heffinnr aan het dak der h >izen op West Flores. De *baka*, het symbool van de stammioeder, is een huisje, dikwijls vanfraibesneden plan- ken gemaakt, in vorm overeenkomende met het gewoue huismodel, maar meest zonder voor- galerijen *).

Op *Soembawa*, d. w. z. in het eigenlijke sulta- naat van dien naam in het midden van het eiland, woont de oorspronkelijke bevolking, die verwant is met de Sasaks van Lombok, in zeer eenvoudige gebouwtjes van klincen omvang, die zich door geen bijzonderen bouwstijl onderscheiden. Vroe- ger was (lit soort woningen daar meer algeineen, maar bij de eigenlijke Soembawaneezen, die na- verwant zyn met de Boegineezen, v)n(lt men voor- al ondei de huizen der aanz; cnUjken vaak groote, fraaiegebouwen, die volgens Dr. J. Elbert „zu den hochsten Werken jungmalayischer Baukunst^h behooren. Zij veTtooncn >n vecl opz'chten geheel het Boegincoische type. Vermelding verdicnen vooral de fraaic gevelversieringen in houtsjyn- werk; als motieven dienen vooral de naga en daaruit voortgekoinen rankenverBiering, en ver- schillende vogels, o.a. de kakatoe *).

Doe Donggo. Eigenaardig zijn de woningen der *Ddoc Donygo*, een klcin bergvolk in het binnen- land van *Soembawa*. Hunnc huizen jcyv zeer klein; zij vertooncn twee typen: het huis met zeer hoog en spits dak, en dat met stomp duk. Het eerste, dat <icn ouderen vorm vertegenwoordigt, trekt de aandacht door den vorm van het dak: bij een br!cde van ± 2A M. heeft het een hoogto van mini(5A M. Het bestaat cigenlijk uit een dak over een vloer, die op een onderstel van 2\$ M. hooge palen rust. Ook de deur, de eenige opening, zit in hot dak. De voorkeur voor deze huizen met spitse d aken en zonder wan den sebjint voort te komen

uit de omstandigheid, dat zij be ter beschutten te- gen de koude, die des nachts in de her gen onaan- genaam kan zijn *). Vcrmeld moet nog worden, dat de huizen bij dit berg vol k geen familie-, maar gezinswoningen zijn.

De woningen op *Socmba* staan op palen, en heb- ben een vierkantcn vorm. Het centrum van het Socmba'sehe huis is do *haard*, die in het midden v'n de woning, tusschen de vier hoofdpalen gelege n is. Boven den haard, dus ook tusschen deze vier stijlen, is een zoldring onder den nok aange- bracht, waar de geesten der voorvadre en ook der later gestorven familielcden wonen, en waar men ook heilige voorwerpen bewaart. De vier hoofdstijlen worden bij het opzctton van een wo- ning het eerst geplaatst, en wel het allereerst die in den Noordoosthoek, die als de voornaamste geldt. Om de vier hoofdstijlen worden een aantal woon- en slaapvertrekken gebouwd; een groote rechthoekige ruinite, waartoe de hoofdeur (in soinnige streken altijd aan den Oostkant aange- bracht) toegang geeft, en die een groot deel van het Noordelijk deel der woning beslaat, dient tot ontvangkamer. Om het huis loopt vaak een smal- lc, open galerij.

Rote. De huizen der *Roleneezen*, op 4 a 9, bij groote huizen 20 palen, ± 2 M. boven den grond staande, hebben een rechthoekigen vorm, en zijn in den regel gezinswoningen, geen familiewoni- gen; allecn blijft een schoondochter gewoonlijk geruinen tijd in de woning van haar schoonoou- ders, totdat de man in staat is zich een eigen huis te bouwen. Het huis ligt steeds met den ingang naar het Noorden, en is in twee hoofddelen ver- deeld: het Oosteljk deel is de woonruimte voor de mannelijke, het Westeljk die voor de vrou- weljkc lcdcn van het gezin. Het Oosteljk deel is het grootste, maar aan den Noordkant gaat daar het trapportal af, met vloertjes aan beide zij- den van de trap, waarop men wel bijeen zit, en waar gewoonlijk de slaapplaats is van den heer des huizes. Aan den Zuidwand van het Westeljk deel vindt men den haard, aan den Noordwand, naast de trap, de "bruidskamer", waar een jong- getrouwd paar de eerste dagen van hun huweljk doorbrengt. In het mannenverblijf nemen de zone n des gezins, zoodra ze het hakmes aanbinden, en de sirih-pingtasch oinhangen, dat is op on- geveer 14 jarigen lceftijd, hun intrck. Overdag evenwel mogen de vrouwen ook in deze ruimte zitten en allerlei werk cloen, doch des nachts zijn ze in hun cigen afdeeling, waar overigens alleen de heer des huizes mag binnengaan, en andere man non alleen met zyn toestemming.

Het Rotdneesho huis heeft een hoog dak met voor en achter tamelyk steil aflopende wanden, terwijl de zijwanden ervan steil omlaag gaan; tus- schen den nokbalk en den vloer is nog een zoldr- ruimte. Een cigenaardigheid is, dat de ruimte onder het huis, tusschen de palen, die den vloer dra- gen, met verschillende namcn wordt aangeduid: in'pn heeft daar den „weg der geesten", den "weg voor varkens", den „weg der mannen" den „weg waardoor het geluk binnenkomt", den „weg voor voorouders", enz. Dezo verdeling wordc niet gevormd door de palen, maar door het uiteinde der daksparren, die daar uitkomen. Daarom moeten de gaten in den nokbalk, waarin de boventuiten- den der daksparren worden gestoken met do

*) J. A. van *Staveren*, *De Rokka's* van Mid-., don -inzn^hTTyclschr. v. fnd. T. L. en V^hkiihdo. l) 171; Vifrbzl7154, 155; 134 en J 32. iTKrtrSTRmda-Expedition. I f, p. J 09— 110 en 110.

)] Elbert. Suncla-Expedition II, p, 62, 63.

grootste zorgvuldigheid door den werkmeester zelve daarin worden goet eld. want wanneer bij dit werk fouten geaakt worden, zouden de bewoners de schadelijke gevolgen daarvan ondervinden¹⁾.

Alor. De huizen der bergbewoners staan hier op lage palen, zijn solide van maaksel en kenmerken zich door ten zeer hoog dak. Bovenin slaapt het gezin: daar is ook de stoopplaats en worden de levensmiddelen bewaard; beneden bevindt zich een rustbank, waar het gezin zijn werkzaamheden verricht. De kampos zijn op toppen of hellingen van heuvels gebouwd, in vicrkanten of langwerpigen vorm, en inest slechts van twee zijden toegankelijk; ze zijn veelal omgeven door een zwaren bamboe pa gar, doch ook wel door steenen borstweringen. In elke kanpong treft men een dorpsraadhuus aan. Sedert ons gezag orde en vrede gebracht heeft vestigt de bevolking zich, evenals in zoovele streken het geval is, hoe langer hoe meer in de vlakke^{2 3 *)}.

Ifoelukken. Seran. Een tamelijk groote verscheidenheid van huizen treft men aan in de Molukken, dit woord in den ruimsten zin genomen. Wat de Ambonsche Molukken betreft op het grootste eiland daarvan, Seran, staan (metuitzondering van die der kustbevolking, welke huizen meest direct op den grond zijn gebouwd), de huizen alle op palen, ± 1 A a 2 M. boven den grond. In West-Seran (Westerlijk van een lijn van Roemah Olat naar Sepa) zijn ze klein en elk bestemd voor slechts een gezin. Ze hebben daar een viervlakig dak, dat wegens de nachts heerschende koude wmden tot dicht aan den vloer doorloopt; lager dan de vloer maar nog onder het dak en boven den grond is de *dego-digo* of rustbank, waar ter plaats het gezin overdag nicest huist. In Centraal Seran zijn de huizen in het algemeen voor geheele familien of geslachten bestemd, en worden ersoms tot 100 personen in; de gehuwden hebben afzonderlijke kamertjes, en daar alleen is de wand tot aan het dak doortrokken, terwijl de (*Ugo-ndego* langs den geheel rand van het geïncorporeerde gedeelte van het huis rondloopt, door een wand van slechts enige d.M. hoogte beschut; hier si a pen de ongehuwden en wordt het dagelijksche huiswerk verricht

Wordt in Centraal Seran veel zorg aan het huis besteed, bij de Bonfia-stam in Oost Seran bestaan de huizen in hoofdzaak uit een groote ruimte, die aan eene zijde open wordt gelaten³⁾.

Kai-eilanden. In den tijd dat het gezag van het Indische Gouvernement zich nog weinig op de Kai-eilanden deed gelden behoorden oorlogen tusschen de verschillende stammen of dorpen tot de orde van den dag. Daarom werden voor de vestiging van dorpen de meest ontoegankelijke bergtoppen uitgekozen, en waren de dorpen ongenaakbare en met Indische wapenen ommebare vestingen, overal van denzelfden vorm. Het is een vierkant, omsloten door zware logge muren,

die van 50 tot 100 lang zijn. Elk dezer inuren vertoont in t midden een vordekten ingang met trap, (ci-zij aanancken n kant een steilo helling die overbodig ma a kt. Reuzenwerken in hun soort hebben de Kai-eilanden vooradcrn op (lit gebied geleverd. Ontzaglijke steenblokken hebben zij opgestapeld tot muren van een vadem dik en meters hoog. Achter die muren in de vaak zeer bekrompen omsloten ruimte verzezen enkele niassale huizen, warn in te kleine hokjes tien tot twintig gezinnen samenhoften. Zoo'n huis geelck een bijenkorf. Bij elke nieuwe uitzwerping of huweljk were! ergens, soms zelfs in de hanelal-ken, een vakje afgescheut van een uitbouwte tegen het stamhuus aangeleund^{4 5 *)}.

Sedert het Gouvernement den vrede handhaaft zijn de dorpen verplaatst naar de vlakke en Jangs de kust, maar hoevcl men dus veel meer ruimte heeft, wonen in een huus soms nog wel tot 12 gezinnen. De huizen op de Kai-eilanden behalve op Groot-Kai, waar het ijzerhout schaarsch is, inunten uit door soliden bouw, daar alleen zwaar ijzerhout gebruikt wordt; de stijlen worden, om rotten in den vochtigen grond te voorkomen, nicest al op steenen neuten geplaatst. De vloer komt op ± 1 5 M. boven den grond: de voor-galerij, die langs de geheele length van het huis loopt, is ongeveer gelijk met den grond. Midden in deze galerij voert een zware trap naar de woonruimte, een groot vertrek midden in het huis, meestal met planken bevloerd. De wand tegenover den ingang, de plaats der notablen bij vergaderingen, is de nicest eerbiedwaardige plaats van het huis. Iets bijzonders vindt men er niet, althans niet ineer, maar de naam *lay* herinnert aan de *la woe*, het huisheiligdom der Tanimbar-eische huizen, dat zich ook op die plaats bevindt. Aan de beide zijden van het middenvertrek vindt men de afzonderlijke vertrek ken voor de gezinnen, die het huis bewonen; elk gezin heeft zijn eigen stoopplaats. Het dak heeft geen bijzonderen vorm; stijlen en planken zijn alle van zeer fraai snywerk voorzien. Be roe in d was het groote huis in de kamjong Har, waaraan op alle plaatsen zeer fraai snywerk was aangebracht. In dat huis woonden ± 150 meischen te zamcn. Toen het Gouvernement beval, dat elk gezin zijn eigen woning moest hebben, was de eigenaar van (lit huis bevreest, dat hij met zijn gezin alleen in dal groote huis zou achterblijven, en word liet geheele huis afgebroken; in ta van inusea vindt men er stukken van⁶⁾. Door het bevel van het Gouvernement verdwijnen trouwens langzamerhand de groote familiewoningen.

Op de *Tanimbar-eilanden* heeft het, op jalen 1 & 2 M. boven den grond staande huis, een recht-hoekig grondvlak. In het midden is een evcneeiis recht-hoekig gedeelte voor gemeenschappeljk gebruik en tevens slaapplaats voor kleine jongens en meisjes; hier omheen zijn de sjaapgelegenheden voor de volwassenen en ook de vuurhaard. Volgens Pater Cappers dient eigenlijk de geheele hut als slaapplaats voor soms wel 10 of 15 personen, en zijn de afscheidingen inaar denckbeeldig. Kenmerkend is het hooge steile dak der woningen.

>Dr. Alb. C. Kruyt. De Roteneezen. Tijdschr. Bat. Gen., DI. 60 (1921), biz. 301 — 303, 305, 306.

2) Tijdschr. Aardr. Gen. 1914. Be eilanden Alor en Pantar.

3) Zie DI. I van deze Encycl. art. CERAM of SERAM (p. 469) en de daar aangehaalde literatuur, o. a. Dr. O. Tauern. Pata-Siwa und Pata-Lima, biz. J 25.

*) Geurtjens, Uit een vreedide wereld, biz. 271.

*) Geurtjens, O. c. p. 256 e. v. Joh. F. Snelleman. Het groote huis van Haar. Eigon Haard, J013.

Een trap van vijf, zcs sporten gee ti-ega:g tet de deuropening van het h'i:s. -he in rien v)her is aangebracht en door een valluik gesloten wordt. Tegenover die deuropening vindt men de eigenaardige versiering van icder 3'animbareesch huis, de *tawoe*, een houten figuur, ± 1 j i M. hoog, die in ruwe vormen een menschlijk wezen met uit-gestreekte handen — de bonding der vrouwen bij het dansen — voorstelt. Boven den kop van de *tawoe* is een plank of bakje aangebracht, waarop of waarin de halsswervels of soms de doodshoof-den der ouders of grootouders worden bewaard. Dicht boven de deuropening vindt men een dikke plank, eveneens met ruwe nienschelijke vormen, de *oeboe* of voorvader, waarop geregeld offers worden gebracht *)

Op de eilanden Jam den a cn Selaroe worden (of werden oudtijds) de nederzettingen bij voorkeur op de toppen van hooge koraalblokken gebouwd, zoodat men langs zware houten trappen het dorp moest bereiken. In tijden van oorlog werden deze trap pen uit elkaar genoinen en in het dorp bewaard. De grootste dezer nederzettingen had tach tig groote huizen. Het geheele dorp is om-geven door zware muren van opeengestapelde koraalsteenen, en versterkt met versperingen van bamboe en doornstruiken *)

Babar. De huizen op Babar onderscheiden zich door een zeer hoog, spits dak; zij hebben aan een der dwarszijden een galerij, die door een afzon-derlijk dakstuk beschermd is. en zijn in twee af-deelingen verdeeld, we lke zijn gescheiden door een wand met een balustrade, voorzien van snij-werk. De kleinste afdeeling dient als werkkruimte voor de vrouwen, in de andere staan de bamboe-slaapbanken langs de wanden, zoodanig dat zij een middengang openlaten. Elk huis wordt door twee 也 drie gezinnen bewoond.

Veel minder zorg dan hier, wordt op *Wetar* aan de huizen besteed; het zijn daar niet veel meer dan atapdaken boven een vloer, die omstreeks 1 M. boven den grond ligt. Echter vindt men op *Wetar* wel grootte huizen met een lengte van tien en een breedte van acht Meter.

Aroo-eilanden. De huizen, die op 2 a 3 M. hooge palen staan, worden nicest door twee of meer gezinnen bewoond en zijn hoogst eenvoud-ig, zonder eiger,aarcligen bouwstijl of dakvorm; %e «taan zeer dicht bij elkaar, zoodat de dorpen heel klein zijn: vroeger werden ze steeds ver-hterkt. De gezinnen wonen elk in een der hoeken, die met matten afgeschoten worden *)

Kiwr. De huizen staan hier o)palen, of dade-lijk op den grond; bij laatstedelcde worden de muren tot hoogte van A M. van kleiaardo opgetrok-ken. Onder de op palen staande huizen vindt men cr, die een lengte van 18 en een breedte van 14 M. hebben. Het huis bestaat uit een groot ver trek in het midden, met afschuttingen langs de zij-wanden voor slaaj)vertrekken, kook- en berg-plaatsen. De oudc dorpen op bet eiland zyn met

J) P. Drab be. Dood en begrafenissen en spiri-tisme op Tanimbr. Tijdschr. Aardr. Gen. 2c Rks., DI. 42, p. 34—35.

2) Ed. Cappers. Hygiene op de Tanimbar-eilanden. Annalen van het Missiohuis te Tilburg, 40c Jrg. (1922), biz. 77, 78.

3) v. Hoe veil. De Aroo-eilanden. Tijdschr. v. 'Ind. T. I. en V.-kunde. DI. XXXIII (1890), ■■: biz. 80.

stecnen inuren van 5 M. hoogte en 2 M. dikte oinringd, voor zooverre dezc nog niet zijn ver-nielt. De incstc dorpen liggen (of lagen) op de tGppen der brng<-n, waar de huizen zonder eenige regel maat of or de om een plein zijn (waren) ge-bouwd. Gedurende den veldarbeid staan die huizen leeg, de inenschen blij ven dien tijd op do vlakte om het plantsocn te bewaken *■)

Leti, Mo(r, Lako.) De vorm der huizen komfc op deze eilanden ongcvcer overeen; sommige staan op palen. andere op den grond of liever op een onderlaag van koraalsteenen. De vorm is recht-hoekig, met hoog dak, met een aflopend stuk boven uen ;ngang. Ze hebben gewoonlijk een gropt gemenschappelijk woonvertrek, en langs de wanden afzonderlijke slaapplaatsen voor ge-huwden, jongo mannen en jongc vrouwen. Ook hier liggen de dorpen op rots- of koraalblokken, en zijn ze door een steenen muur van 3 M- hoogte en 1 M. dikte oinringd *)

De huizen op *Damar* gelijken in veel opzich-ten op de zoo juist beschrevene.

De huizen op de *Soela-eilanden* zijn onderschei-den naar gelang zij bewoond worden door Mh-ammedanen of door zg. „Alfoeren". Op het eiland Soela-Mangole wonen alleen Mohamme-dancn; zij zijn vooral gevestigd aan de kust. Op het eiland Taliaboe wonen Mohammedanen en Alfoeren. Het Soelaneesche huis vertoont veel ovcrconkinst met het Ternataansche, zooals dit ook op Noord Halmahera voorkomt, ook wat den dakvorm betreft. Het heeft een ongevore vier-kante binnenkaindr, waar men zich overdag op-houdt en waar bij feesten gedanst wordt, om-geven door slaapplaatsen, bergruinten, keuken, afzonderlijke plaatscn voor mannen en vrouwen bij feesten, on rechts van de dour een verhooging van ± 1 voet, welko bij feesten enz. voor de hoofden is bestemd. Ook de huizen der 'lohainme-danen van Taliaboe zijn van dit type, maar over het algemeen veel ruimer *)

De huizen der „A1-foeren" op dit eiland zijn over het algemeen ellendige hutten op palen, met een dak van blade ren ; alleen bij den Sebojo-stam wordt iets meer werk van het huis gemaakt, en is een bepaald type te herkennen; in een huis voor 2 gezinnen bv. vindt men een rechthoekige gmcieenschapp-lijk binnengalcrij, omgeven door slaap- en kook-plaatsen 4*)

Het eenigo huis der Soela-eilanden, waaraan door houtsnijwerk eenige versiering is aangebracht, is afgebeeld in de aflevcring XV der *Moded.* van het Encycl. Bureau; het is bewoond door Alfoeren van den 'Mbono-stain.

Uahnahira. De huizen dor Galclareezen (N. Halmahéra) hebben een achthoekig grondvlak, ontstaando doordien om een vierkant in id don-gedeelct vier lagcro uitbouwels geplaatst zijn, die we 1 overdekt zijn, maar niet altijd ook wan-dén hebben. Het dak bestaat uit een middelstuk, dat zeer steil is, on de veel zwakker hollendo daken der uitbouwels, waarvan vier een vier-hoekigen, en de daartusschen ingeschovcne een

*) Riedel, biz. 422, 423.

2) Id. biz. 379, 380.

3) P. van Hulstijn. Memorice over de SoMa-oilanden. Medcdeelingen v. h Encycl. Bureau Afl. XV. biz. 64—66.

4) J. Fortgens. Vier we ken Zendingsarbeid op Taliaboe. Med. vanwego het Ned. Zendel. Gen. DI. 59 (1915), biz 14S, 149.

driehoekigen vorm hebben. Binnenshuis dragen vier in het midden staande stijlen het middelste hooge dak, en door zorgvuldig samengevoegde dwarsbalken ook de rest der dakbedekking. Tusschen deze stelen staat, onstreeks 1 A.J. boven den grond, een rustbank; ook langs de vier langste wanden vindt men dergelijke banken, de vier korte wanden hebben deuren.

Eenigszins anders is de bouwstijl van de huizen der *Tobcloreezen*, waarbij nog slechts een aanduiding van den achthoekigen vorm is overgebleven in een zy-uitbouw, met een vierhoekig dak en twee driehoekige lagere dakstukken. Jczzc stijl vindt den overgang tot de langgerckte huizen in het binnenland van *Kau*. Het middelste hooge dak vinden ook hier; inaar in de langsrchtng shut zich a an beide zijden daarvan een lager dub-beldak aan. Een groot verschil met de huizen in *Galela* en *Tobelo* bestaat voorts hierin, dat de tuizen hier op palen van manshoogte staan, zoodat woon- en slaapruinte zich hoog boven den grond bevinden. Den achthoekigen vorm van het huis vindt men in het *Kau*-district nog wel bij de *saboedn* of het gemcente-huis *) . Ook het *Toebaroc*- huis 6taat in den regel dicht op den grond, terwijl het *SaZtoe*-huis, we lks kern een langwerpig vier- kaat is, ± 1 M. boven den grond staat.

Nieuw Guine, Gebied der Kalanu Fat of Itadja Am pat. Men heeft lier zoowel huizen dadelijk op den grond als op palen, en dan meest boven zee. De huizen direct op den grond zijn weinig meer dan hutten, geheel uit palmbladeren samenge- steld. De woningen op palen zijn veel steviger, met een v66r een achterdak, dat op vier stevige houten stijlen rust; ze hebben een overdekte voor- en achtorgalerij, waaruit men met een deur in het middenvertrek komt, dat door docken of pandanmatten in drie of vier afzonderlijke vertrekken, meestalslaapplaatsen, is afgesloten. Indeze streken munt- en de won in gen te *Biga* op *Miso'ol* door grootte en goede afwerking uit; bevloering en omwanding bestaan uit regelmatig gestelde houten latten. Van de aan de 4 radja's onderlioorige stammen verdienen nog vermelding de *Arfoe's* of *Arfoesi*, wier huizen op hooge palen gebouwd worden en twee vertrekken hebben, 66n voor de ruannen en 6en voor de vrouwen; de afschiding in huis tusschen beide seksen is zoo streng, dat ze niet gezamenlijk eten. Van den „ *Vogelkop* ” vermelden we de huizen der bevolking van *Bcrau*, die op 3 a 4 M. hooge palen staan, en in het midden een hoofdvertrek hebben, met aan weers- zijden de kleinere vertrekken der vrouwen, met stoekplaatsen. In de langere woningen vindt men geen niiddenvtrek, maar een 2 M. breeden, doorloopen gang, met aan weerszijden de vertrekken van mannen en vrouwen. Van hetheuvel- land worden hier, naast de paakyonningen, ook *boomwoningen* venmeld in hooge boo men, bij de ontgonnen stukken boschgrond, dus blijkbaar als tijdelijke woningen betrokken. De jongeJingshuizen staan hier, „als oeiwaarsnesten op een. hoogen, gladstammigen boom of paal”.

Ook aan het *Sentdni-nieer* huist men in paalwoningen boven het water; ze zijn incestaal zeer lang, soms bijna 100 M. en op zware palen van

hard hout gebouwd. De hoofelposten zijn gheheel boonistammen, met het tojein- le in don meerbodem gedreven. De groote, deers wortelbladen vormen de armen, waarin de dwarsbalken van het huis komen te liggen. Later worden in deze wortelbladen met grooten kunstzin krokodillen, slangen, hagedissen weergegeven tusschen jour snijwrk; soms wordt ook de slam geheel met figuren versierd; dit alles geschiedde voor ± 20 jaar nog met stecnen werktuigen. Om den vloer van gcsplcten nipahpalmen wordteen omwanding van bladncrven van den sagoe palm gemaakt, ter hoogte van 1 M. De groote huizen, waarin meestal een groot aantal families samenwonen, hebben in het midden een gang; aan weerszijden daarvan zijn tegen de zijwanden kleine hokjes voor de gezinnen afgesloten; ieder gezin heeft zijn eigen vuurhaard. In deze hokjes slapen vrouwen en kinderen; de mannen brengen den nacht in afzonderlijke mannenhuizen door. *Deze* hebben een andere bouwde en onderscheiden zich door een hoog puntdak; men besteedt aan bouw en versie- ring veel meer zorg dan aan de gewone huizen. Hier logeeren ook de vreemdelingen, en worden danfeesten gchouden; ook de geestenbezwerin- gen hebben hier plaats J).

De voornaamste stam van de *Geelvinkbaai* met daartoe behoorende eilanden wordt gevormd door de *Noemforen* of *Noeforen*. Hun gewoonlijk boven het water gebouwd woningen zijn langwerpig vierkant en hebben een cigenaardigen dakvorm, daar de bamboelatten, waaraan de bedekking van sagoe- nipah- of pandanbladeren bevestigd is, zoodanig zijn omgebogen, dat het dak den vorm krijgt van de bolle zyde van een schildpadschaal. Ook hier is weder een middengang met aan weerszijden gezinsvertrekken, dus niet zulk een scheiding der geslachten.

Overigens vermelden we van de verdere stammen slechts de zeer Jange huizen der *Papoea's* van Japen's Zuidkust, door 50 en meer personen bewoond.

Voor *Nieuw Guine, Noord-kust*, verwijzen we naar de beschrijving van de huizen van de *Papocu's* aan de *Humboldtbaai*, uit het artikel *PAPOEA'S* in Deel III, p. 333; we makon hier kennis met een anderen dau den rechtlioe- kigen huismorm: de huizen zijn *achtzijdig*, goed afgewerkt en rusten op groote palen; zie Deel III te genoemder J)laatse ”).

Een uitzondering op het algemeen voorkomende huizentype van Noord Nieuw Guin6 wordt gevormd door de woningen van de *Papoea's* 8 aan de *Ar so*, een linker zijrivier van de *Tami*; hunno huizen bestaan uit een kamer van ongeveer 4 bij 4 M., op palen gebouwd en met een kegelvormig dak; v66r de kamerdeur bevindt zich 1 31. lager een platform ter breedte van de kamer, met twee trappen, rechts en links naar beneden. Het dak loopt naar beneden door tot ongeveer 1 M. boven den grond en rust daar op palen, zoodat om de kamer een gesloten galerij loopt J) met v66r- en achteruilgang, De hoe ken van het huis zijn fterk

i) Jac. Bijkerk, Naar Sen tan i (1924), biz. 19—24.

) Bijkerk (Naar Sentani, biz. 7) spree kt van de „hooge, zeskantige punttaken, der paalwoningen in de Jautefabaa, een binnenbaai van de Humbokitbaai.

>) Prof. Dr. W. Kikenthal. In Malayischen Archipel, biz. 158—101 en C. F. H. Campen in Bijdr. T. L. en V. v. N. I., IVe Volgr. DI. VIII *r(1884), biz. 162 en volg.

afgerond; nog nicer dan het achtwandige lius nadert dit huis dus tot den *ronde* vorm.

De huizen dor *Jilarind-anlin*, aan de Zuidkust van de Prinses Marianne-straat, tot aan de Oost-grens, welk volk in veel opzichten van de overige bewoners van Nicuw Guine afwijkt, vertoonen wat den huisbouw betreft allereerst dit verschild, dat de woningen op den begangen grond staan. Zc zijn naar alle zijden gesloten met wanden van tusschen de stijlen opgestapelde bamboe of gabah-gabah. Het dak heeft de eigenaardigheid, dat het eene vlak uitsteekt over de noklijn, terwijl het andere die lijn niet bereikt, zoodat een spleet ontstaat voor verwijdering van den rook. Mannen en vrouwen wonen afzonderlijk. Boven- dien heeft men hier nog afzonderlijke jongelings- huizen, *gotad*, waarin de jongens gedurende eenige leeftijdsklassen den dag doorbrengen.

Pygmeen van het dal van de Dika (Swartrivier) en haar zijrivieren Toll en Panara. Algemeen is hier een type hutten van een soort tonvorm, van 3i—4 M. doorsnede en 1j—2 M. hoogte, waarop het kegelvormige, steeds met gras bedekte dak rust. De wand bestaat uit ruw behouwen planken, als een vat samengevoegd, on zoo we 1 van binnen als van buiten door rotanreepen vastgehouden en met lianen gebonden. Op de omwandring, waar- van de plan ken eenigszins in den grond zijn ge- laten, komt een horizontale zoldering van naast elkaar liggende riethalmen, met lianen samenge- bonden; (lit is de slaapplaats, we lke wordt be- reikt langs een ingekerfden boomstam of een scheef staande plank. Ook de sparren van het ke- gelvormige dak, welks top \pm 4 M. boven den grond ligt, worden met concentrische rotanringen en lianen vastgehouden; op het sparrengeraanite komt het gras te liggen. In het midden van de meeste hutten bevinden zich vier onbehouwen boomstammetjes, die door de zoldering heen tot het dak loopen en aan de sparren zijn vastge- maakt. Op den grond tusschen deze palen is de laard ; ook de „bovenverdieping” heeft tusschen deze vier stijlen een vuurplaats op een onderlaag van aarde of zand. Boven elc der haarden is een rekje aangebracht, voor het droog be ware n en rooken van vloesch, enz. De hutten der vrouwen hebben 6en, die der mannen twee dcuropeningen, door eenige plan ken te sluiten. Een nederzetting bcHtaatsteeds uitcen mannhuis, strengcnomen slechts door vertegenwoordigers van 6en clan bcwoond, en een aantal vrouwenhutten, die door verschillende vrouwen van 66ne familie, meest zusters en nichten, bewoond worden; 15—20 bewoners is geen zeldzaamheid. Het mannhuis vormt eenigernifte het middelpunt der nederzetting. De nederzettingen bevatten in den regel 5—10 hutten, ordeloos door cknar attaande, en om- geven door de omheinde tuinen.

Berglijkje rondo hutten hebben ook de *Pc-sechem*, en wel 66n in iedere nederzetting, vernioedelijk het mannhuis, omdat bij de *Pcsc-chem* ook do geslachten gescheiden wonen. Maar daarnevens vindt men bij hen rechthockige hut- ten op palen, met een rondoppervlakte van \pm 4 M*. Ook de Goliath-Pygmeen in bet brongebied van de Eilandcn-rivier hebben rondo hutten van dezelfde afmetingen als de boven beschreveno; het eenige onderscheid schijnt daarin te bestaan, dat de hutten dezer pygmeeci in den regel \pm 1 M. boven den grond een vloer hebben, ter- wijl de zolderverdieping ontbreekt. De dakbe-

Supplement.

dukking bestaat hier uit pandanusbladeren *)• Wy zien dus, dat als hoofdtype ook op Nicuw Guine6 het rechthockig- huN op palen voorkomt, meestal door een gewoon schuin afloepend dak gcclckt; dat hier echter vaak afzonderlijke mannen- en vrouwenhuizen worden gebruikt, of al- thanu afzonderlijke verbij ven in een huis. Slechta als uitzondering komt het *ronde* huis nog vor, waarnaast eenige soorten, die den ronden vorm min of meer naderen.

Aan de Humboldt-baai hebben de *karwari*, tempels, tevens jongelingshuizen, evenals de woonhuizen een achtkantigen vorm, met een zeer hog, kegelvormig dak. Een en ander is wel een aanwijzing, dat ook op Nicuw Guine het rondo huis den meer archaischen vorm vertegenwoordigt.

Uit de voorafgaande korte beschrijving van de huistypen op de voornaamste eilanden van den Indischen Archipel kunnen enkele algemeene gevolgtrekkingen worden gemaakt. In de eerste plaats deze, dat in tegenstelling met Midden en Oost Java, in de Buitengcwesten bijna overal de huizen op moer of minder hooge palen staan. Daar de voornaamste uitzondering voor de Bui- tengc westen Bali en het Balische deel van Lombok betreft, schijnt de meening niet ongegrond, dat het direct op den grond wonen onder invloed der Hindoo's ontstaan is, te meer daar de gewoonte niet voorkomt op West Java, waar, naar bekend is, de Hindoe-invloed niet zeer krachtig heeft gewerkt. Voor het woen direct op den grond in het Oostelijk deel van Seran, in sommige deelen van N. Guine, enz. kan deze factor natuurlijk niet in rekening gebracht worden.

Als aanwijzing, dat oorspronkelijk ook op Java de huizen op palen hebben gestaan, zou mogelijk kunnen gelden dat nog steeds daar de *langgar*, thans het dorpsbedehuis, inaar oorspronkelijk bij- na zeker het dorpsraadhuis, nog eenige voeten boven den grond staat. Voorts is te vermelden dat het Javaansche wo ord voor buurman is: *1 a n g g a*, in het Malcisch: *selangga*, hetgeen betee- kent, van dezelfde huistrap; ook dit zou er op kunnen wijzen dat vroeger op palen gebouwd we rd, en ook, dat familiewoningen op Java eer- tijds gebruikelijk waren. Verder is te wijzen op het groote huis der Tenggcreezen, 15 也 20 M. lang en 4 A 8 M. breed, en vroeger voor meer dan een familie bestemd.

Hot ligt voor de hand, dat de verscheidenheid in vorm der huizen van ongvooei' dezelfde grootte in een min of moer primitieve maatschappij als de Indoncsische, zich vooral zal moeten vertoonen in den vorm van het *dak*, en in de *verdeling* van do inwendige ruimte. Het grondvlak is bijna altyd rechthockig, slechts bij uitzondering rond of ovaal. Deze uitzonderingen stain men wellicht nog uit een moor arohaische beschaving; allcen van het ovale huis van Zuid Nias kan zulks moeilijkgczegd worden.

Wat de *grootte* on de *inwendige verdeling* van de huizen betreft, deze hangen ten nauwsto sa- rnen met het aantal gezinnen per woning. In de meeste streken der Buitengcwesten zyn de huizen goon gezins-, maar familiewoningen en so ins zolfs beated voor nog grootere complexon dan een familio. Daaruit volgt vanzelf con verdeling in een

) Nova-Guinea XVI, Livr. I, biz. 95

e.v.
20

gemeenschappelijke ruimte, gewoonlijk het voor-gedeelte, en de gezinsvertrekken. Van bijzondere, eigenaardige verschillen in de in-deeling van de huizen blijkt overigens nergens iets.

Zoals op biz. 375 gezegd word, deelt de Javaan zijn woningen in naar den *d-akvorm*. Doze in-deeling zou gevoegelijk ook op alle huizen van den Archipel kunnen toegepast worden. want de dak-vorm is het meest onderscheidende kenmerk in de verschillende streken. Het zadeldak der Minangkabausche huizen, met zijn 4 tot 6 *tandoek's* of hoornen, het Bataksch huis met zijn insprin-gende zijvlakken en in karbouwenkoppem uitlo-penden nok (Karo's), het zeer hoog oploopende dak der Zuid Niassche hoofdenwoning, het viervlak-kige dak der Ternataansche en Halmaherasese woningen, welks vier vlakken eerst flauw oploo-pen, om daarna in het midden een steile helling aan te nemen, het dak der woningen van Midden Selb⁶ met hun zeer ver over de zijwanden van het huis uitstekende gevellijn, vertegenwoordigen een aantal scherp onderscheiden eigen vormen, welke kunnen worden beschouwd als bepaalde *bouwstijlen* van de bedoelde volkstammen. Daar- tegenover vertoonen de da ken der Atjehsche, Zuid Sumatraansche en Boeginesche woningen, met hun twee schuine en twee rechtopstaande vlakken, wel de meest eenvoudige en aan geen „stijr gebonden oplossing van het vraagstuk, om het regenwater gemakkelijk af te voeren.

Zoals uit de beschrijvingen te lezen is, valt de in-deeling in adatrechtskringen van Prof. van Vollenhoven niet geheel samen met die der verschillende huistypen. Aan den eenen kant vertoonen b.v. Atjehsche, Maleische *) en Boeginee-sche woningen te veel overeenkomst om ze als drie verschillende typen te beschouwen (behalve wat de inwendige verdeeling betreft), aan den an- deren kant zijn b.v. binnen den Timorschen kring en dien der Ambonsche Molukken zeer groote on- derlinge verschillen aan te wyzen.

Nog moet de aandacht gevestigd worden op het feit, dat aan de huizen der gewone Javanen, Soendanezen en Madoerezen geen of weinig versiering door snijwerk enz. wordt aangebracht, terwijl juist van de versiering van het houtwerk in vele streken der Buitengewesten bijzonder veel werk wordt gemaakt. De omstandigheid, dat op Java als regel gezinswoningen voorkomen, ter- wijl men op de Buitenbezittingen familiewonin- gen aantreft, waaraan dus zeer vele personen hun tijd kunnen besteden, is wellicht voor een deel de verklaring van dit verschynsel.

Bij de nog weinig voortgeschreden arbeidsver-deeling in de Inlandsche maatschappij is het niet te verwonderen, dat men er in het algemeen geen afzonderlijke klasse van timmerlieden of huis-bouwers vindt. Zelfs op Java wordt een huis op-gezet door hen, die er in zullen gaan wonen, met hulp van de naaste en verder wonende geburen (*tangga teparo*); alleen in den laatsten tijd wordt, blijkens de Welvaartsverslagen, dit onderling hulpbetoon eenigszins door betaalden arbeid ver-vangen. Een merkwaardige uitzondering vindt men op het kleine eiland Rot6 (Rotti), waar niet alleen van een hoofdbouwmeester kan worden gesproken, maar ook een ver gaand arbeidsver- deeling bij den huisbouw plaats vindt. Weliswaar

moet ook hier dezic voornaamste bouwmeester, de *indoloc inci* vooral verstand hebben van hetgeen de ndat eischt aan aninistische ceremonien, maar toch moet hij ook we I deglijk bekend zijn met het kappen en bewerken van hout, het op- zetten van het huis enz. En onder hem staan de *indoloc anak*, de mindere werkbazen, die elk af-zondcrlijke namen dragen, overeenkoincnde met het deel van het huis, waaraan zij in het bijzonder werken: in het geheel acht werkbazen, benevens eenige werklieden. Elke werkbaas zoekt het hout en de balken, die hij voor zijn afdeeling noodig heeft. In een cnkele streek worden de namen der acht werkbazen rean de rd in de namen van voor-ouders, die beroend waren in het bouwen van huizen. Voor elk is een bepaald loon vastgestekt, waaruit wel blijkt, dat men hier niet met het zoo gebruikelijke onderling hulpbetoon te doen heeft¹⁾. Overigens werken ook op de eilanden buiten Java velen mede aan het gereedmaken der inaterialen en het opzetten der huizen, al zal de versiering door houtsnijwerk ook meer de taak zijn van hen, die daartoe bijzonder in staat zijn. Des te merk- waardiger is het feit, dat ook bij tamelijk laag staande bevolkingsgroepen ieder onderdeel van de bestanddeelen van het huis, en in het bijzonder van het dak, zijn eigen naam heeft. Als voor- beeld kan verwezen worden naar de afbeelding van het geraaite van een huis der Dooe Donggo van Binia, in het lie deel van Joh. Elbert. Die Sunda-expedition, biz. 61, waar van de kleinste onderdeelen de Inlandsche namen worden opge- geven. Hieruit blijkt wcl, dat ook zelfs bij derge- lijke volksgroepen het ineenzetten van het huis naar vaste regels gaat, die reeds uit ouden tijd staimen, zoodat er inderdaad van een *bouwkunst* kan gesproken worden. Natuurlijk is dit nog veel meer het geva²⁾ bij volken als de Dajaks, bij wie vooral het dakgeraamte zeer stevig en kunstig in elkaar gezet word, en de Niassers, althans wat de huizen der hoofden betreft. „Het Zuid Niassche *stoeloe-huiti* maakt dan ook werkelijk op den be- zoeker een niachtigen indruk. De massieve, for- eche bouw doet aan als een aymbool van de stoere en taaië werkkraft van den flink gebouwd en goedsperiden Zuid Niasser, terwijl een voor dit minder ontwikkeld volk vermsend diepe kunft- zin zich verraaft in het vele fraaie beelhouw- werk in steen en hout³⁾.

De omstandigheid, dat bij alle grootere of klei- nere volksgroepen een eigen vorm van woning wordt aangetroffen, al zit dat eigene dan ook soms alleen in dakvorm of inwendige verdeeling, houdt ongetwijfeld verband met het hierboven vermelde feit, dat het bouwen een zaak is der ge- meenschap. Dat men gehebt is⁴⁾ aan zijn bepaal- den huismorm, blijkt uit de mededeeling van Dr. Nieuwenhuis, dat Dajakstammen, die verhuizen, te midden van de nieuwe oingeving toch hun eigen huistype bewaren⁵⁾. Het feit nu, dat met de volksgroep het uiterlijk der won ingen wisselt, en dat geen afzonderlyke huisbouwers bestaan, kan wellicht ook de verklaring geven van het gp-

*) T. H. van de Wetering. Het Rotfineschc?-, huis. Ty(l8cJjr.7v., : Iuil : T : L. CO y.,hun(Te.7 LX!! 1923, biz. 4.5-) e.v.

4) D. W. N. de Boer. Het Niassche H uis (Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bu- reau, Afl. XXV, biz. 2).

5) Quer durch Borneo IT biz 150

i) In de betekenis van Zuid Sumatraansche en Oost Sumatraansche huizen.

brek aan afwisseling in de verschillende huizen van 66n type, daar nooit de individualiteit van een bouwmeester zich kan doen gelden. Natuurlijk is een ander niet van toepassing, waar door het Gouvernement dwingende voorschriften voor woningbouw gegeven worden, of vreemde invloed zich sterk deed gelden.

Zeer algemeen hebben in den Archipel bij den huisbouw allerlei godsdienstige plechtigheden plaats, voornamelijk allerlei *offerhandelingen*. De offers worden meestal gebracht of bij den eeraten paal, die in den grond geplaatst wordt, of bij het zetten van den *hoofdpaal*. Het is de Indonesische vorm van het over de geheele wereld verbreide *houzvoijer*, waarover o.a. gesproken wordt in den Bybel, 1 Kqn. 16 : 34., „In zijne (Achab's) dagen bouwde Hiel de Betheliet Jericho : op Abiram, zijnen eerstgeboren zoon, heeft hij haar gegrondvest en op Segub, zijnen jongsten zoon, heeft hij hare poorten gesteld". (Vergelijk ook Joz. G : 26). De bedoeling is, althans zeker tegehoordig, om een offer te brengen aan den geest of de geesten van den grond, den eigenaar of de eigenaars van den grond; volgens sommige opvatting zouden in praehistorischen tijd dergelijke offers de strekking gehad hebben, om magische slechte invloeden van den grond voor de bewoners van het huis af te weren. Thans echter is blijkbaar de opvatting, dat door het bouwen, vooral door het graven in den grond om daarin de huispalen te kunnen plaatsen, de geesten in hun rust verstoord worden en dus met offers moeten worden verzoend. In elk geval acht men het noodig, aan den geest-eigenaar vergunning te vragen, en als bij het vragen van een of andere vergunning aan het hoofd der gemeenschap, doet men ook hier zulk een aanvraag van eenige geschenken vergezeld gaan. Als voorbeeld van de tegenwoordige wijze van doen kan volstaan worden met de beschrijving van hetgeen geschiedt of geschiedde bij den huisbouw bij de Bahau-Dajaks, waaromtrent Dr. A. W. Nieuwenhuis zeer uitvoerige bijzonderheden geeft *)■ De daar beschreven ceremonieën en offerhandelingen hebben natuurlijk in zoo uitgebreiden vorm alleen plaats bij bouw en inwijding van de woning van het stamhoofd. Er zal uit de beschrijving blijken, dat geenszins alle ceremonieën rechtstreeks met het geloof aan de geesten van den grond in verband kunnen gebracht worden.

Moet een nieuwe nederzetting gesticht worden, dan moet het hoofd bepaalde ceremonieën uitvoeren met een menschensoedel, die thans, daar bij de Bahau's het koppensnellen niet meer voorkomt, van een naburigen stam gelend wordt. „Diese Sitte", zegt Nieuwenhuis, „deutet wahr-scheinlich darauf hin, dass der Hausbau friiher mit der Opferung eines Menschen eingeloliet wurde" 2).

By het verzamelen van het materiaal voor den huisbouw moeten tal van verbods bepalingen in acht genomen worden, terwyl daarbij, en by de bewerking van het hout, op het geluid van ommeuse vogels kan andere dieren moet worden gelet. Bij het vellen moet een boom go heel zijwaarts neervallen: hij mag niet van den atronk afglyden

en dan, tegen andere boomen geleund, blijven staan.

De grootste plechtigheid bij het opzetten der woning heeft niet bij den hoofdpaal, d. i. den zwaarsten paal, plaats, maar bij den middenpaal. Nadat deze opgericht is, worden er offers gebracht door een priester, die de daar wonende geesten aanspreekt, en niet slechts aan de luchtgeesten, maar ook aan die der aarde offeranden brengt. Opk bij het oprichten van de met fraai snijwerk versierde palen, die de voorgalerij dragen zullen, worden offers gebracht ; met de grootste zorg worden deze, ± 3500 K.G. zware palen in den kuil geplaatst, want valt zulk een paal, dan mag hij bij den bouw niet meer gebruikt worden. Onder de mannen, die bij dezen arbeid medewerken, mag er geen zijn, die zijn vrouw verloren heeft, en dus den toorn der geesten reeds ondervonden heeft. Verder wordt weer geofferd, wanneer het huis onder dak is, en daarna, voor de dakbedekking wordt aangebracht. Dit laatste offer wordt door den hoofdman zelf en niet door den priester gebracht, en alle dorpsgenooten nemen er aan deel door eerst de slachten offerdieren aan te raken. De geesten bemerken dan aan den reuk, wie geofferd heeft, zoodat de betrokken personen later niet bang behoeven te zijn ziek te worden, als ze onder het ijzerhouten dak komen. „Diese Auffassung entspringt dem starken Eindruck, den ein so festes, kostbares Dach auf den Bahan macht; er fürchtet daher, seine Seele (*brawa*) konnte beim imposanten Anblick erschrecken und fliehen, wodurch er selbst krank werden würde" 1).

En gefingeerde sneltoet (*ngajo*), kort na het plechtig betrekken van het huis, moet dienen om alle verbodsbepalingen, waaraan men tijdens den bouw onderworpen is geweest, op te heffen. Na terugkeer der deelnemers wordt gewicheld met de ingewanden van offerdieren, die daarna, als de voortekenen gunstig waren, aan de geesten worden toegewijd. Ook aan de zwaarden, speren, schilden, gong's enz. worden offers gebracht, en even zoo aan de voor de ceremonie gebruikte schedels. Na nog enkele andere religieuze handelingen is de inwijding van het nieuwe huis geëindigd.

Van de *Toradja's*, voor wie ovenzeer, als voor de meeste Indonesische volken, tal van verbodsbepalingen gelden omtrent den huisbouw, welke van allerlei religieuze ceremonieën vergezeld gaat, moge het volgende aangehaald worden uit Kruij's beschrijving der huisinwijding, omdat daaruit, mer dan uit hetgeen van de Dajaks vermeld werd, het verband met het geloof aan de geesten van den grond blykt. „Wanneer a lies gereed is, plaatst do oudsto des huizes zich naast het offer-toestel, mot het golaat naar het Oosten gericht. Hij doet dan de volgende aanroeping: „O Eigenaar van den grond, waarop ik mijn huis heb gebouwd, kou eu ten. Hier z'n wij om u verlot te vragen. Kom niet met de bedoeling om ons kwaad te doen, maar met ons goed te doen. En dan gy, God, dio den adem geeft (hiermee wordt Poesi in Palaoeroe — de zon. — bedoeld), kom niet om ons kwaad te doen. Hier z'n palmwijn, rijst en betel, die wij u geven" 3). Voor dezen geest van don grond (Toompoe 'n Tana) is ook een duit en

*) Nieuwenhuis. Quer clurch Borneo. Bd. II. Kap. -----

i) Quer durch Borneo, II, biz. 173.

2) Baro'e-sjirekendo Tovadja's, TI, biz. 163.

cen kraal, die men in het eerste paalgat doet, als prijs voor dien grond").

Terwijl wij bij verschillende andere volken in den Archipel, op ongeveer dcnzelfden trap van beschaving staande als de Toradja's, dergelijke gebruiken vinden, zijn ook bij hoogerstaande volken, als Javanen en Maleiers, animistische gebruiken bij den huisbouw nog zeer algemeen. Voor het opzetten van een huis zal een Javaan, die de oude gebruiken in cere wil houden en het betalen kan, een *poedjangga*, con deskundige, ontbieden, wiens deskundigheid vooral bestaat in het bepalen van den goeden dag (waardoor tevens is aangewezen in welken hoek men moet beginnen) en het aanwijzen van de volgorde, waarin de stijlen geplaatst moeten worden, en de offers (*sadjen* en *tjak-bakal*) bij de palen in de kuilen gelegd moeten worden. Voorts spreekt hij, bij het naar boven brengen van het v66rdakstxik, een bede aan den *danjang* of beschermgeest (geest van den grond) uit: „Dan-hjang, die deze plants onder uwe bescherming hebt, ik bied u als welriekende gekookte rijst ontluikende melati's in den knop aan! Ik verzoek om uw bescherming! Moge ik toch wel slagen in het oprichten van dit huis, en er geen ongelukken plaats hebben met al hetgeen verder naar de hoogte gaat" * 2).

Hoogstwaarschijnlijk zijn al de offers, die thans nog bij den huisbouw in Indonesie gebracht worden, overblyfselen van het menschenoffer, dat oudtijds daarbij gebruikelijk was. Van de Toradja's zegt Kruyt: „Alleen bij de oprichting van een dorpsnipeel werd eertijds algemeen onder de Toradja's een stukje van een menschenchedel onder den eersten paal gelegd. Gewoonlijk werd daartoe een stukje van een schedel gebruikt, welken men reeds bezat....

„Het gebruik van dit stukje menschenchedel wijst op een vroeger bestaan hebbend menschenoffer. En inderdaad bevestigen enkele verhalen dit. Zoo vertelt men van zekeren Tetemboe, die, uit de handen van de To-Kinadoe ontkomen, naar een dorp der To-Pada vluchtte. Hier staat men op het punt een tempel op te richten, en vlug heeft men onderling besloten Tetemboe, den vreemdeling, onder den hoofdpaal te begraven. Tetemboe, dankbaar voor zijne opname in het Pada-dorp, heJpt ijerig mede met houtsleepen. Als het eerste gat gegraven is, vraagt men Tetemboe daarin af te dalen, om het nog dieper uit te graven, en wanneer hij zich dan bukt om aardc te scheppen, la at men den gereedliggende paal op hem neerkomen" 3).

Van de *Milanau-Dajaks* wordt vermeld, dat nog niet heel lang geleden het de gewoonte was, om in den kuil, waarin de hoofdpaal van een huis zou komen, een slavin te plaatsen, die dan door den zwaren paal verpletterd en gedood werd.

De herinnering aan deze menschenoffers leeft nog voort in de om en bij Batavia, maar ook elders op Java wel voorkomeri (le 77beZ/Z:-verhalen. Onder het artikel *tjoelik* vindt men in het Soendisch-Nederduitsch Woordenboek van H. J. Oosting: „Het volk meent, dat onder ieder groot steenen gebouw of groot werk, by v. een brug,

bij den bouw een inenschenhoofd wordt begraven. Het begraven onder het in aanbouw zijnde huis van een kop van een go it of van een kip, door vermogenden van een buffelkop, is nog ten huidige dag gebruikelijk. De personen, die door den bouwheer zouden worden uitgezonden om een inenschenhoofd te bemachtigen, bedoelt men met *tjoelik*, als men zich uitdrukt b.v. als volgt: juist toen ik naar het rijstveld ging, ontmoette ik een tjoelik, die een mand bij zich had, waarin twee inenschenhoofden. Voorts gebruikt men *tjoelik* in den zin van den boeman; ook vond ik het nog gebezigd, waar wij zouden zeggen menschenmoorder, menschenlachter of menscheneter, *).

Van dit tjoelik-geloof zijn menigmaal onschuldige personen, die voor tjoelik gehouden werden, het slachtoffer geworden.

Niet slechts bij het opzetten van het huis, maar reeds bij het zoeken naar een geschikte plaats voor den huisbouw, en bij het verzamelen der materialen komen tal van gebruiken voor, die met het animisme in verband staan. Bij de Dajaks in de afd. Koelakapoeas (Res. Zuider- en Oosterafdeling van Borneo) b.v. moet de grond, dien men voor zijn huis uitzoekt, aan bepaalde eischen voldoen. Zoo onderzoek men o.a. of de grond uit een gat van ± A. M. diepte een gewone lucht of een onaangenamen geur heeft. „In dit laatste geval gaat men niet tot den bouw over, want het is een slecht teeken, evenzoo als men kwade droomen heeft dien nacht. Het is een teeken der aardegeesten, dat ze kwaadgezind zijn. 2). Ko mt men bij het zoeken naar hout in het bosch een geschikten boom tegen, dan stelt men daarnaast een offer op, het verzoek aan de bewoners (de geesten) om zich te verwijderen, aangezien men dien boom geschikt vindt voor huizenbouw. Jaar- op slaat iemand zijn kapes in het hout en laat dat da ar in zitten, dan wcl hij zet zijn kapes tegen den boom. [Als hE den volgende dag terug- komt en het] nes is gevallen, dan is dat een teeken, dat de boom bewoond en de geest niet genegen is zijn woonplaats te verlaten; de man zal dan onverschrokken verder gaan 3). Soortgelijke gebruiken komen allerwege in den Archipel voor; men zie voor uitgebreider bijzonderheden o.a. V. Earde. Inleiding tot de Volkenkunde van Ned : Indic, biz, 92—99. T. J. B.

> ENTHOVEN (JOSEPH JOEL KAREL). Geb. den 19en Juli 1851 te Rotterdam. Den Jen Ma&rt 1869 trad hij als vrijwilliger in dienst bij het Instructie-bataljon. In 1873 vertrok hij als sergeant naar Nederlandsch-Indie, waar hij in 1875 werd benoemd tot tweede luitenant der Infanterie. Als zodanig nam hij deel aan de krijgsverrichtingen tegen Atjdh in de jaren 1875 en 1876. In 1879 begoef zijn roemrijke carrière bij den Topographischen Dienst. Als luitenant opnemer was hij werkzaam in Besocki, waar hij tevenw deel nam aan de sainenstelling van een kaart van het toenmaals cartographisch nog weinig bekende eiland Bali. Voor dezen

*) C. Spat. Tjoelik. Ind. Gids 1910. DI. I, biz. 338 e.v.

2) J. Mallinckrodt. Ethnogr. mededelingen over de Tjaks in de aT(l/Kbeal-capo,eas. By dr. Kcfri.J net. v. 4; T.j E.- en V.kunde v. N. I. Deel : 810920), biz. 165.

*) Aid. biz. 166.

1) Bare'sprekende Toradja's, II, biz. 150.

2) C. Poensen. Javaansche Woningen en Erven. Meded. Ned. Zend. Gen. DI. 19. (1875), biz. 30—132.

*) Bare'sprekende Toradja's, II, biz. 150.

van 27 Mei 1883, No. 7, de bijzonderc tevredenheid der Rcegering betuigd.

Na cenigen tijd wrkztiam te zijn gowcest als Chef cener opnemingsbrigade in de Preanger Regentschappcn, were! hij Chef der opnieming van de Westcrafdeeling van Borneo. Toen die opneming in 1886 begon, was van de topographische gestedheid van het gewest nog slechts weinig bekend. Het bovenstroomgebied van de Ka-poeas moest toen nog gcheel als „terra incognita„ worden beschouwd. Of het centrum van Born6o were! ingenomen door een centraalgebergte, zoo- als door cnkelen we rd bewcerd, of wel na den Oost en West vloeiende Mahakain- en Ka- poeasstrooinen hun oorsprong vonclen op een uit- gestrekt hoogplateau, dat zich in het centrum van Borneo zou verheffen, bleef tot kort voor de laatste jaarwisseling onopgelost. De in 1895 bc- eindigde opneming heeft echter dat onbekende land toegankelijk gemaakt voor de wetenschap en ook el ken twijfel omtrent de topographische gestedheid opgeheven. De wiskunstige grond- slag van de opneming berust op 103 astrono- mische punten ; verreweg het grootste deel daar- van werd door den Chef der opneming zelf bc- paafd. Uit een artikel in het Album der Natuur 1891/1892 blijkt overtuigend welke groote moeite- lijkheden aan de opneming verbonden waren en welke ontberingen het personeel zich moest getroosten. In 1895 kwam het grootsche werk, waarmede de leider, die den 5en April 1889 tot kapitein bevorderd was, voor zich zelf een blijvend monument heeft opgericht, tot een cinde. De Indische Reegering had zijn verdiensten reeds beloofd door Enthoven bij G. B. van 7 December 1894, no. 13, Hare bijzondere tevreden- heid te betuigen voor zijn buitengewonen ijver en uitstekende plichtsbetrachting ; het volgende jaar word hij bij K. B. van 25 Augustus No. 26 benoemd tot Ridder in de Or de van Oranje Nassau.

Na zijn aftreden als leidir der wrkzaamheden in de Westcrafdeeling van Borneo, was E. voor en na zijn verlof naar Europa in 1896/97, ge- durende welken tijd hij tot majoor bevorderd werd, werkzaam bij de triangulatie ter Sumatra's VVestkust, tot hij den 25en October T897 den luitenant kolonel Bos boom verving als Chef van den Topographischen Dienst. Onafgebroken was hij als majoor, luitenant kolonel (1898) en ko- lonel (1903) als dienstchef werkzaam om, voort- bouwende op het werk van zijn voorgangers, zijn dienstvuk meet en nicer a an zijn mooie taak, de topographische opneming van de eilanden van den Indischen Archipel, te doen beantwoorclen en te niaken tot een organisatio ten bate van het uitgestrekte ovcrzeescho gebied in Aziï en hiermede ook van een niut te mis ken non centrale betekenis vuor gcheel Indiï. Onder zijn beheer en door zijn stuwkracht mocht het gelukken ten «lottc komen tot een reeds in het midden der vorigeceuw wenschelykgcachtto centralisatie van opnemings- en carteeringswerkzaamhedcn. In verband met deze centralisatie gingen de landrcntemotingen van den Kadastralon Dienst over naar den Topographischen Dienst. De hoofdbronnen voor dezen ovrgang was, dat het volgens E. niet oordeelkundig kon zijn om de metingen voor fiscale doeleinden, waarvoor slechts een betrekkelijke nauwkeurigheid vrcrsicht werd, te koppelen aan de metingen voor het Eigendomskadaster, waar

voor de uiterste nftuwkeurigheid moest worden toegepast. Doordelandrentemctingen op zichzelf zijn belangrijc economische voordeelen behaald. Het voor die metingen opgesteckle werkplan is volkomen tot uitvoering kunnen komen en de doorvoering ervan heeft een eincle gemaakt aan tai van in de desahuishouding welig tierende misbruiken, terwijl cen billijke verdeling der op de la n d bo u wen de bcvolking drukkende las ten, werd mogelijk gemaakt. Het heeft hem echter steeds verdrotcn, dat van de landrentekaarten geen veelzijdigc gebruik werd gemaakt door ze door ervaren topografen en onder degelijke topographische leiding, te doen benutten voor de samenstelling van topographische detailbladen.

Als een uitvloeiisel van de centralisatie werd de Top. Dienst, die tot dien een onderdeel uitmaakte van den Generalen staf, in 1907 een afzonder- lijke afdeling van het Departement van Oorlog.

Onder het beheer van E. werd in 1906 een aan- vang gemaakt met de opneming en carteerung van Zuid-Sumatra. Vooraf werd een uitgebreid werkplan opgemaakt, waarbij in onderling overleg op uitstekende wijze werd tegemoet gekomen aan door de verschillende diensten te stellen eischen en gecopenbaarde verlangens. In 1900 werd een detachement te werk gesteld in AtjBh en Onderhoorigheden, terwijl in 1908 een aan- vang werd gemaakt met de opneming van Sumatra's Oostkust.

Om de triangulatiebrigade het wetenschappe- lijk peil te doen behouden, waarop zij was ge- bracht onder leiding van de heeren Dr. J. J. A. Muller en Ir. S. Blok, werden maatregelen ge- troffen om de leiding voortaan toe te vertrouwen aan in Nederland opgeleide geographische inge- nieurs. Op het hoofdburcaai werd krachtig gewerkt aan de samenstelling van schetskaarten, waar- aan voor de zich snel ontwikkelende buitenge- westen groote behoefte bestond (Bali 1905, Midden- Borneo en Koetai 1905, Gowa 1902, Midden en Zu id Celebes 1906, Seran 1905, Flores 1909, Lombok 1897, Mentawai-eilanden 1909, Bataklanden 1905, Indragiri-rivier 1907, Ba- tanghari districten en Djambi 1910, Kerintji 1907, Zuid-Sumatra 1904).

In 1908 en 1909 verschenen de belangrijke economische overzichtskaarten van Sumatra, Borneo en Celebes, in 1905 werd do kaart van Java en Madoera op 1 : 500.000 en in 1908 de ovcrzichtskaart van Nederlandsch-Indie op 1 : 2.500.000 uitgegeven, terwijl meerdere bladen van den bekenden atlas van Stemfoort en ten Siethoff werden herzien. Al dezc kaarten ge- tuigen van een juist oartographisch inzicht. De in 1906 verse ho non „Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in den Nederlandsch- Indischen Archipel“* droeg er toe bij, dat in de iy)elling dicr namen meer eenheid word gebracht.

Aan de Teproductie der kaarten werd bij- zondere zorg gewijd. In 1899 werd een deskundig chef der re product io uit Europa ontboden, terwijl tevens de eerste snelpers word aangeschaft, die later door meerdere word gevolgd. In 1905 had een vergrooting en verbouwing plaats der repro- ductie- ateliers, waardoor het mogelijk werd de capaciteit nog belangrijk op te voeren.

De togenwoordige cartographische afdeling b)j het hoofdkantor van don TopographischenDienst heeft haar ontstaan te danken aan de door E. ingezione noodzakelijckheid, om voor de geue-

ralisecring van kaartenmateriaal van verschildend gehalte te beschikken over deskundig, wetenschappelijk onderlegd personeel.

In 1915 werd begonnen met een gedrukt verslag van de verrichtingen van den Topographischen Dienst uit te geven, waarmede wederom een schrede voorwaarts is gedaan op den weg tot vermeerdering van de aardrijkskundige kennis van den Archipel. Zoowel op praktisch als wetenschappelijk gebied is het verslag met zyn mooie kaarten en illustraties uitgegroeid tot een jaar- periodiek van groote betekenis; het heeft in niet geringe mate bijgedragen tot het opwekken van den studiezin van officieren en verder hooger personeel van den dienst.

De behartiging van de belangen van het personeel was bij E. in zeer goede handen, hij had een bijzonder talent om belangstelling op te wekken en levendig te houden bij zyn medewerkers. In allo opzichten was hij een tactvol leider en uitnemend organisator. Zijn naam en zyn geest zullen het mogelijk maken dat de Topographische Dienst, na een periode van verval, onder leiding van geestverwanten weder tot opbloei kan getaken.

Wegens zyn verdiensten als dienstchef werd E. in 1899 bevorderd tot officier in de Orde van Oranje Nassau en in 1905 benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandschen Leeuw. Bij zyn ontslag uit den militairen dienst op den 17en April 1909, gewerd hem de voor een hoofdofficier buitengewone onderscheiding der bevordering tot Commandeur in de Orde van Oranje Nassau.

Buiten zyn ambtelijke werkkring stelde E. in Indie zyn groote werkkraft beschikbaar als voorzitter der Koninklijke Natuurkundige Vereeniging en als lid van het College van Curatoren van het Gymnasium Willem III en de directie van het Militair Weduwen- en Weezenfonds. Bij zyn terugkeer in Nederland werd hij benoemd tot eeredlid van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. In het algemeen bestuur van het Genootschap gekozen, maakte hij zich verdienstelijk als voorzitter van de cartographische commissie, van de commissie voor de samenstelling van den Atlas van Nederlandsch Oost- en West-Indie en van de commissie van redactie van het tijdschrift. Toen het K. N. A. G. ter gelgenheid van zyn 40-jarig bestaan een tentoonstelling inrichtte om een duidlijk beeld te geven van den grooten vooruitgang, die onze aardrijkskundige kennis van Oost- en West-Indie in liet toen afgelopen veertigjarig tijdperk had te boekstaven, was het E., die als voorzitter der commissie, in hooge mate heeft bijgedragen tot het welslagen der tentoonstelling.

Wanneer het noodig was liet hij nog zyn stem hooren in het belang van den Nederlandsch-Indischen Topographischen Dienst. Zoo teekende hij in 1916 ernstig protest aan, toen in het Indische legerbestuur en de topografische dienstleiding een zijns inziens verkeerde opvatting huldigde omtrent de tewerkstelling van den dienst. Ook is het aan zyn invloed te danken, dat in 1922 geen uitvoering werd gegeven aan de plannen om de reproductie-ateliers van den Topographischen Dienst af te scheiden en over te brengen naar het Departement van Gouvernementsbedrijven.

Naast zyn werkzaamheid in het belang der

geographische wetenschap vond E. bezigheid door de belangen van de te Parijs gevestigde Société Franco-Nederlandaise de Culture et de Commerce in Nederland te behartigen. Hij deed dat op de hem eigen energieke wijze.

Toen hij in 1921 onder zeer groote belangstelling zijn 70en verjaardag vierde, werd hem nls nieuw blijk van Koninklijke waardering de titulaire rang van generaal majoor toegekend. Hij overleed den 25en December 1925 te Parijs en werd den 2en Januari 1926 op Oud Eiken Duinen te s-Gravenhage begraven.

E. is de schrijver van "Bijdragen tot de geographie van de Westerafdeeling van Borneo", een standaardwerk in twee deelen; van „Geografische plaatsbepalingen" en „De taak van den Topografischen Dienst" in het Tijdschrift van het K. N. A. G. (1903 en 1919); „De militaire kartografie in (Nederlandsch-Indie" (Indisch Militair Tijdschrift 1905); „De topografische opening der Westerafdeeling van Borneo" (Album der Natuur 1891/92) en eenige kleinere bijdragen, in verschillende periodieken. — J. v. R. — S

KANTOOR VAN ARBEID V o r d i n g s e s c h i d e n i s. Nagenoeg alle lie gewesten van den Indischen archipel worden cultuurondernemingen aangetroffen. Een van de meest belangrijke factoren voor de instandhouding van cultuurondernemingen is arbeids- en arbeidszekerheid. Arbeidszekerheid is de zekerheid voor den werkgever, dat de werkmán zyn aangeganc werkovereenkomst behoorlijk nakomt; voor arbeidszekerheid wordt de aanwezigheid vereischt van een arbeidersbevolking van zoodanige sterkte, dat steeds over de noodige werkkraften kan worden beschikt. Terwijl het dichtbevolkte Java een overvloed van arbeiders heeft, die voor land- en bouwwerkzaamheden uiterst geschikt zijn, hadden en hebben de Buitengewesten bij voortdurend met groote moeilijkheden te kampen om in de behoefte aan goede werkkraften te voorzien. De Buitengewesten zijn niet alleen nog maar te schaarsch bevolkt, doch de inheemsche bevolking aldaar is bovendien in het algemeen niet geschikt en bereid tot geregelden arbeid. Hierin ligt de reden van een meer intensieve regeeringsbemoeienis met het arbeids- en arbeidsvraagstuk op de Buitengewesten dan op Java, doch deze regeeringsbemoeienis heeft zich slechts zeer geleidelijk en Jangzaam ontwikkeld.

Van de Buitengewesten heeft het gewest Oostkust van Sumatra de grootste en belangrijkste landbouwindustrie. Aanvankelijk had het Europeesch kapitaal slechts vertrouwen in de, in het ovengeenemd gewest gedreven tabakskultuur; doch na 1910 werden ook ondernemingen van anderen aard, in de eerste plaats rubber- en thee-ondernemingen, door Europeesche ondernemers geopend. De tabakskultuur ter Oostkust van Sumatra dateert van het jaar 1861; evenwel eerst in 1869 kwam de eerste maatschappij, nam. de Deli-Maatschappij, tot stand. In het begin moest deze tabakskultuur zich behelpen met Bataksche, en door werving te Penang verkregen Malewcho werkkraften. Eerst ongeveer van het jaar 1870 af werden de voor de tabakskultuur benodigde Chineesche werklieden op het Maleische sehior-eiland (Penang en Singapore) door tussehenkomst van Chineesche makelaars (brokers) geworven. Na de aanstelling te Singapore in 1876 door de Engelsche Regeering van „protectors of Chinese",

besloten de jlanters ter Oostkust van Sumatra, ook neningen van handel, landbouw of nijverheid en al met het obg op de zeer hooge wervings- kosten, open ba re werken, alsmede ten behoeve van den verbonden aan de werving van Chineeche arbeiders aanlcg en de exploitatie van spoor- en tram- wegen op het Maleische schiereiland, in China zelf de in <lc Bui tenge westen, voorzoofer die werving niet werving van arbeiders te openen, welke werving van door tusschenkomst van het Open- baar Gezag in het Chineeche werklieden ook heden bestaat en op den belang van den Lande of op den voet van de vnie duur goed is georganiseerd ge- worden. wervingsordonnantie ge- schieft. De laatstgenoemde

De vraag naar van Java afkomstige arbeiders, in ordnantie is opge- nomcn in Ind. Stb. 1921 no. 505 het bijzonder ten behoeve van de Oostkust van (zic ook Ind. Stb. 1921 no. 507 en 1922 no. 811); zij Sumatra- en van Suriname, kreeg eerst in de tach- regelt de gevallen, waarin buiten de tigger jaren eenige beteekenis. Gcleidclijk betrok- ken „Wervingsordonnan- tie" om geworven mag worden. alle ondernemingen van cnigen omvang in de Deze "Wervingsordonnantie" heeft in hoofd- Buitengewesten hun werkvolk, voorzoofer het uit zaak be trek king op de beroepswerving. Indiencen Inlanders bestaat, van Java en Madocra. De werving werkgever of werkgevers op de Buitengewesten de op Java en Madoera geschiedde door op zich zelf werving van Inlandsche arbeiders op Java zelf, doch staande wervers, die tegen betaling voor elken uitsluitend „ten eigen behoefc", ter hand wil- len aangeworven en naar de plaats van bestem- ming nemen, dan kan, voorzoofer daartoe een overgevoerden koeli, het aangevraagde werkvolk overheidsvergunning is verkregen, die werving bezorgden. Ondernemende personen gingen van de geschieden op den voet van het bepaalde in Ind. [Stb. werving een bedrijf maken en aid us kwamen op 1915 no. 693 j°. 1917 no. 497, welke wervings- Java werfkantoren tot stand, welke geleidclijk in voorschriften minder scherpe eischen bevatten dan aantal toenamen. De Regeering vond aanvankelijk die van de Wervingsordonnantie. By Ind. Stb. 1914 geen reden zich met de werving in te laten ; slechts no. G15 j°. 1917 no. 497 zijn, bij het verleenen van door de ambtenaren bij het Binncnlandsch Bestuur toestemming voor die werving waarop het we rd een zeker poli- tietoezicht op de handelingen wervingsverbod betrekking heeft (zie hierbo- ven), van de werfkantoren gehouden. Eerst van 1887 af van toepassing verklaard de bepalingen van de kan van een Re- geeringsbemoeienis met de werving Wervingsordonnantie, met uitzondering van artikel worden ge- sproken. Bij ordnantie van 9 Januari 20, le lid, met dien verstande, dat vergun- ningen, als 1887 (Ind. Stb. no. 8) we rd o.m. verboden Inlanders bedoel bij de artikelen 1 en 4 dier verordening, van te werven voor het verrichten van arbeid in het rechtswege tevens geldig zijn voor de werving ten buitenland, met dien verstande, dat de Gouver- neur- behoefc van het buitenland (uitgezonderd de Generaal wegens gewichtige redenen en on- der Nederlandsche kolonie Suriname). De zoodanige voorwaarden, welke noodig inoch- ten uitvoeringsvoorschriften van de Wer- zing, dispensatie van het wervingsverbod kon vingsorclonnanlic zijn te.jvinden in Bijblad no. verleenen. Sedert 1 Januari 1918 (zic Ind. Stby 1915 „812 j°/Bijbl. nos. 8174, 8793 ^9366...^ no. 732, 1917 nos. 497 en 645) kan d-Sit r S]pciale wettelykc regeliirgh ten aanzien van de wervingsverbod niet meer worden gegrond op Ind. onderlinge vorhouding van arbeiders en werk- gevers Stb. 1887 no. 8; voor die werving wordt de kwamen veel eerder tot stand dan. de tocatemning van den Gouverneur-Generaal Wervingsordonnantie. Reeds in 1861 we rd Re- verreicht. De eigenlijke werving bleef nog onge- geeringsbemoeiing met vrijen' arbeid noodig ge- reglementcerd. Door de onderlinge concurrentie van acht. De overwegingen ter zake leidden tot artikel 2 do werfkantoren, door de lichtgeloovigheid van de no. 27 van het Algemeen Politie Strafregle- ment voor Inlanders en de vrees van de aangewor- venen voor Inlanders in Nederlandsch-Indie (Ind. Stb. 1872 no. de wervers, bleven kwade practijken bij de werving Ill), volgens hetwelk met geldboete van / 16 tot / 25, niet uit. Mislcidingen in verschil- lenden vorm subsidiair met 7 tot 12 dagen ter arbeidstelling aan de hadden daarbij plaats, weshalvo in 1896 de publieko werken voor den kost zonder loon, gestraft Regeering voorschreef, dat tolkcns bij het vertrek wordt de Inlander, die zich als dienstboete of van aangeworven koelies van Java naar elders de workman voor den gewonen huuryd of voor een ambtenaren bij het Binncnlandsch Be- Htuur op de onbepaalden tijd bij de maand verhuurt on zonder inschepingsplaatsen zich moesten overtuigen, of de aannemelijke redenen binnen den gewonen huurtijd betrokken arbeiders op do hoog- te waren van hunne of gedurende do loopende maand zonder verbintenis en of zij het hun toegezegd voorschot op toestemming van den dienstbruiker z'jn dienst verlaat het te vercliienen loon dan we l de promio inderdaad of woigert te ar- bciden. Tegen dit voorschrift rozen hidden ontvangen. Dit bcstuurstoezicht bleek in hot Moe- derland overwegende bezwaren. De 2e ovenwel niet voldoende te zijn, om niet-gewenshto Kamer der Statcn-Generaal mcende dat, behoudens wogering van Inlanders van Java naar elders te de ver- plichting der Roegering om de voorkoinen. De noodzakclijkheid om in den rechtsverhouding tusschen werkgevers en van elders ongezonden wervings- toeHtand in te grypon deed aangevoerde arbeiders by afzonderlijke verordening zich hoo langer hoc nicer gcvoelon. In de te regelen, het niet wenschclijk was het genocind ordnantie van 10 Fobrua- ri 1000 (Ind. Stb. no. artikel 2 no. 27 langer to handhaven. Dit artikel we 123) werd on te dicr zake bcHcherinende bcपालingen rd by Koninklijk besluit van 12 Mei 1879 no. 18 (Ind. voor de Inlandsche be- volking uitgevaardigd. Deze Stb. no. 203) ingetrokken, terwijl bij ordnantie van ordnantie, „VVcr- vingsordonnantie,* genoemd, 13 Juli 1880 (Ind. Stb. no. 133) voorschriften worden is herzien bij Ind. Stb. 1914 no. 613, gewijzigd bij gegeven, tot regeling van de onderlinge rechten en Ind. Stb. J 915 nos. 181, 423 en 693, 1917 no. 497, vorplichtingen der werkgevers en der van elders 1920 nos. 56 en 535 en 1921 no. 506. Zy regeltlc afkomstige werklielen op do onderne- ming van werving van Inlanders op Java en Madoora tot het landbouw en nijverheid in het gewest Oostkust van Sumatra. Tntusschon waren bij Ind. Stb. 1879 no. 256 de artikelen 1601, 1602 on 1603

van het Burgerlijk Wetboek voor Nederlandsch-Indië (huur van dienstboden en werklieden) van toepassing verklaard op Inlanders en de daarmee- de- bevolking. De verordening, opgenomen in Ind. Stb. 1880 no. 133, bekend onder den naam van Koelie-ordonnantie, is herhaaldelijk aangevuld en gewijzigd en in 1915 (ordonnantie van 22 Juni 1915 Ind. Stb. no. 421) algeheel herzien, bij welke herziening aan deze regeling door den wetgever de naam „Koelieordonnantie” is gegeven. Deze ordonnantie van 1915 („Koelie- ordonnantie Sumatra's Oostkust”) is gewijzigd bij Ind. Stb. 1917 no. 497, 1920 no. 535, 1921 no. 39 en 1925 no. 311. Geleidelijk, vanaf het jaar 1850, kwamen voor de overige daarvoor in aan- merking komende Buitengewesten koelieordonnanties tot stand, terwijl de herziene koelie- ordonnantie Sumatra's Oostkust m.m. ook reeds in andere gewesten is ingevoerd.

De Bankatwinning vormt een afzonderlijk bedrijf, behoorende tot den dienst van Mijnbouw. Voor Banka geldt het algemeen reglement voor Gouvernementswinning op Banka (Ind. Stb. 1891 no. 134, gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1905 nos. 191 en 455, 1906 no. 493, 1908 no. G24, 1911 no. 372 en 1914 no. 381). In Ind. Stb. 1920 no. 222 zijn nieuwe bepalingen opgenomen ter vervanging van het „algemeen Reglement voor de Tin winning op het eiland Banka”, alsmede het „Reglement voor de Tin winning op het eiland Banka, voorzover deze in eigen beheer door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië geschiedt.” Deze ordonnantie is nog niet in werking getreden. In het vorenbedoeld reglement zijn de strafrechtelijke sancties van de bedingen van de werkovereenkomst in hoofdzaak dezelfde als die bedoeld in de koelieordonnantie.

Be halve de koelieordonnantie geldt voor de Buitengewesten, waarvoor deze ordonnancies zijn uitgevaardigd en voor het gewest Bali en Lombok (welk gewest geen koelieordonnantie heeft), de regeling, opgenomen onder „Ten twee- de” der ordonnantie van 3 October 1911 (Ind. Stb. no. 540), de z.g. vrije arbeidsregeling, laat- stelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1924 no. 250.

Toezicht op de nakoming van de in de koelie- ordonnantie opgenomen bepalingen werd oorspronkelijk gehouden door de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, doch overstelpt als deze reeds waren met andere werkzaamheden, moest de nakoming van deze taak wel to wenschen over- laten. De behandeling van het werkvolk van de zijde van enkele werkgevers gaf Mr. J. van den Brand aanleiding in 1902 een brochure, getiteld „De miljoenen van Deli” te publiceren. De Regering vond in deze brochure voldoende reden om bij Gouvernementsbesluit van 24 December 1903 no. 19 den Officier van Justitie bij den Raad van Justitie te Batavia, mr. J. L. F. Rhemrev, op te dragen om een onderzoek naar de behandeling der arbeiders op de ondernemingen ter Oostkust van Sumatra in te stellen. Het door dien ambte- naar uitgebrachte rapport, behelzende de resul- taten van het evenbedoeld door hem gehouden onderzoek, bevatte tevens een voorstel tot het treffen van eenige maatregelen tot wegneming van geconstateerde misstanden t.w.:

1. ins telling van een Arbeidsinspectie ter Oostkust van Sumatra;
2. verbetering van de politic in dat gewest;

3. oprichting van een Raad van Justitie te Aledan. voorstellen, gnoeind onder 2 en 3 zijn eerst later verwezenlijkt. In de eerste plaats werd aan, den onder 1 bedoelden maatregel gevolg gegeven, door bij Gouvernementsbesluit van 24 Juli 1904 no. 3 bij wijze van tijdelijken maatregel in dienst te stellen een Inspecteur van den Arbeid en twee Adjunct-Inspecteurs van den Arbeid. Tot de eerstgenoemde betrekking werd beoemd de Ambtenaar voor Chineesch zaken B. Hoetink, met standplaats Medan (Oostkust van Sumatra), terwijl aan de twee tijdelijke Adjunct-Inspecteurs van den Arbeid, S. J. Bijlcveld en F. E. Spirllet, onderscheidenlijk de standplaatsen Tebingtinggi en Bindjai (beide ter Oostkust van Sumatra ge- logon) werden aangewezen. Inmiddels was reeds bij Gouvernementsbesluit van 30 April 1904 no. 1 de heer B. Hoetink voornoemd, als ambtenaar in commissie, belast met werkzaamheden in verband met eene herziening of wijziging der voor de Buitengewesten vigerende regelingen van de onderlinge rechten en verplichtingen van werkgevers en werklieden op ondernemingen van landbouw, nijverheid en mijnbouwkundige opsporingen (koelieordonnanties). De ambtenaren bij de Arbeidsinspectie waren in het bijzonder belast met het rechtstreeksch toezicht op de uit- voering der regelingen van de onderlinge rechten en verplichtingen van werkgevers en werklieden, waar die regelingen golden met de controle over de op de ondernemingen heerschende toestanden, met het ontvangen van eventueel klachten van werkgevers en werklieden en met het rapporteer- ren van hunne bevindingen, c.q. onder indiening van de noodige voorstellen. Aan den Directeur van Binnenlandsch Besluit, onder wiens bevelen de tijdelijke Inspectie van den Arbeid werkzaam was, werd opgedragen over een zestal maanden omtrent de werking van dezen maatregel verslag uit te brengen.

Het door den heer Hoetink, ingevoelde de bovengemelde opdracht samengesteld „ontwerp voor eene nieuwe Koelieordonnantie voor de resi- dentie Oostkust van Sumatra”, noch zijn „ont- werp tot herziening der voor de residentie Oostkust van Sumatra geldende Koelieordonnantie” vonden bij de Regering algeheele instemming. Aan den met verlof in Nederland zich bevinden- den en daarna op non-activiteit gestelde rech- terlijk ambtenaar mr. A. F. van Ulomnicste in werd toen door den Minister van Kolonien opgedragen het arbeidsvraagstuk te bestudeeren, in verband waarmede hij in 1905 tijdelijk op het Ministerie van Kolonien werd geplaatst. In 1910 werd het door dezen ambtenaar samengestelde „Ontwerp eener ordonnantie tot regeling van den arbeid van den elders afkomstige personen in be- drijven, welke in het gewest Oostkust van Sumatra geheel of gedeeltelijk buiten de be vol king- centra worden uitgeoefend” gepubliceerd; en na- dat hij in Mei 1909 ter beschikking van den Di- recteur van Justitie was gesteld om werkzaam te zijn in het belang der arbeidswetgeving, werd hem bij Gouvernementsbesluit van 23 Juli 1910 no. 38, onder gelyktijdige aanstelling tot hoofd- ambtenaar voor de arbeidswetgeving, opgedragen om, voor zooveel noodig na plaatselijk onderzoek, een voorstel in to dienen tot regeling van den arbeid van den elders afkomstige personen in bedrijven, welke in het gewest Oostkust van

Sumatra geheel of gedeeltelijk binten (le bevolkingcentra worden uitgeoefend; zoonde oin voor de overige gewesten der Buitengewest(?n, ter vervanging van (le bestaande koelcordonnuntifs, nicuwe arbeidsregclingen te ontwerpcn en de regeling van de arbeidsvereenkoinsteij op Java voor te bereiden. Deze hoofdamtenaar voor de arbeidswetgeving, die in de eerste plaats tot tank had de door de ondernemers tegen het door hem sainingesteld ontwerp van een koelcordonnantie ingbracht talrijk bezwaren te bestrijden, was geplaatst te Batavia en stond geheel los van den dienst der Arbeidsinspectie, wiens leider, met den titel van Inspecteur van den Arbeid, sedert 1907 eveneens te Batavia was bescheiden. Bij Gouvernementsbesluit van 25 Februari 1907 no. 1 toch, was een nieuwe tijdelijk Arbeidsinspectie ingesteld, als voortzetting van de in 1904 in het leven geroepen tijdelijke Arbeidsinspectie (zie hierboven), nadat de daarbij betrokken ambtenaren op verzoek uit hunne betrekkingen waren ontslagen. Aanvankelijk bestond de nicuwe tijdelijke Arbeidsinspectie uit den Inspecteur van den Arbeid, chef van den dienst, te Batavia en 3 ter Oostkust van Sumatra geplaatste Adjunct-Inspecteurs van den Arbeid. Bij Gouvernementsbesluit van 6 Juni 1908 no. 3 (Ind. Stb. no. 400) is de Arbeidsinspectie definitief ingesteld. In ditzelfde jaar werd besloten om deze inspectie in stede van onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur, gelijk het geval tot dus ver was geweest, te doen ressorteeren onder het Departement van Justitie, o. a. op grond van de overweging, dat de ambtenaren van de Arbeidsinspectie niet ondergeschikt behooren te worden geïnaakt aan de Hoofden van gewestelijk bestuur, vermits een dergelijke ondergeschiktheid de eenheid van uitvoering der koelcordonnanties zou schaden en overigen het bereiken van het beoogde doel niet zou vergemakkelijken. Na 1908 heeft de Arbeidsinspectie zich geleidelijk uitgebreid: in 1909 werden in dienst gesteld een Adjunct-Inspecteur van den Arbeid, sous-chef van den dienst en 2 Wervingscommissarissen, onderscheidenlijk voor Semarang en voor Joravaria, beclast met de uitvoering van de betrekkelijke voorschriften, van de Wervingsordonnantie en van (le L U t voeringsvoorschriften daarvan; in 1910 waren er ter Oostkust van Sumatra 5 Adjunct-Inspecteurs van den Arbeid; in 1912 werden 2 Adjunct-Inspecteurs van den Arbeid in dienst gesteld, die beiden te Batavia werden geplaatst, terwijl ook voor Soerabaja een Wervingscommissaris in dienst werd gesteld; in 1913 bedroeg het aantal te Batavia bescheiden Adjunct-Inspecteurs van den Arbeid 4 (het aantal van 5 Adjunct-Inspecteurs van den Arbeid ter Sumatra's Oostkust bleef ongewijzigd). By Gouvernementsbesluit van 25 November 1914 no. 44 (Ind. Stb. no. 730) worden formatie, bezokiging en werkring van het inspectorend personeel bij den dienst der Arbeidsinspectie nader vaargesteld. In de daaropvolgende jaren (1915—1918) beatoncl do dienst der Arbeidsinspectie uit: het Hoofd van den dienst, 1 Inspecteur van den Arbeid, sous-chef van den dienst, 3 Adjunct-Inspecteurs te Batavia, 1 Inspecteur te Soerabaja, met 2 Adjunct-Inspecteurs; verder ter Oostkust van Sumatra 1 Inspecteur van den Arbeid (te M6dan) en 5 Adjunct-Inspecteurs; voorts 1 Adjunct-Inspecteur van den Arbeid te Semarang op eindelijk 2 ambtenaren ter beschikking

van het diensthoofd, we Ike ambtenaren bestemd waren om opgelicid te worden tot Adjunct-Inspecteur van den Arbeid, ten einde bij even-tueele vacature van de laatstbedoelde betrekking dadclijk over de daarvoor bekwame krachten te kunnen beaichikken. In 1917 werd een tweede Wervingscommissaris voor Batavia in dienst gesteld. In het tijdvak 1919—1921 word en, aan het betrokken hoofdkantoor te Batavia ondergeschikt kantoor van de Arbeidsinspectie in Langsa (Atjeh en Onderhoorighden) geopend met 1 Inspecteur van den Arbeid en 1 Adjunct-Inspecteur van den Arbeid, we Ike laatstbedoelde ambtenaar te Koelalasingpang (Atjeh en Onderhoorighden) werd bescheiden. In 1922 bestond de dienst der Arbeidsinspectie, behalve uit den dienstchef, uit: 1 Inspecteur, onderhoofd, 4 Inspecteurs, respectievelijk geplaatst te Batavia, te Soerabaja, te M6dan en te Langsa; 15 Adjunct-Inspecteurs, van wie 4 te Batavia, 3 te Soerabaja, 1 te Seinarang, 6 ter Oostkust van Sumatra, en 1 in Atjeh en Onderhoorighden (Koelalasingpang) waren geplaatst. Verder besclikte de Arbeidsinspectie over een bepaalde aantal Inlandsche en Chineseche tolken en over het noodige bureau-personeel. •

De eerste, bij artikel 2 van het Gouvernementsbesluit van 15 Februari 1910 no. 6 (Bijblad, no. 7228) vastgestelde instructie voor de ambtenaren van de Arbeidsinspectie is bij Gouvernementsbesluit van 26 November 1914 no. 45 (Bijblad, no. 8203) vervangen door een nieuwe instructie, doch deze bevat geen principieele verschillen met de eerste. In hoofdzak bepaalt de nieuwe instructie, dat de dienstchef belast zal zijn met het algemeen toezicht op de uitvoering der regelingen van de onderlinge rechten en verplichtingen van werkgevers en werklieden in de gewesten, waar zoodanige regelingen van kracht zijn, alsmede op de naleving der voorschriften onder „Ten tweede” der ordonnantie van 3 October 1911 (Ind. Stb. no. 540), en verder op de aanwerving in Nederlandsch-Indie van contractarbeiders ten behoefve zoolw als binnon als buiten Nederlandsch-Indie gevestigde bedrijven van land- of inijnbouw, nijverheid als anderszins; dat de dienstchef over alle zaken, zijn dienst betreffende, mededeelingen en voorstellen, waar noodig, doet aan den Directeur van Justitie, aan wien hij rechtstreeks ondergeschikt is. Met betrekking tot de Inspecteurs en Adjunct-Inspecteurs, schrijft gemelde instructie hoofdzakelijk voor, dat deze onder de bevelen van den dienstchef — de Adjunct-Inspecteurs, voorzoover zij rechtstreeks ondergeschikt zijn aaneen inspecteur, onder de bevelen van dezen — beclast zullen zijn met het rechtstreeks toezicht op de uitvoering der regelingen van de onderlinge rechten en verplichtingen van werkgevers en werklieden in de gewesten, waar zoodanige regelingen van kracht zijn, alsmede op de naleving der voorschriften, bedoeld onder „Ten tweede” der ordonnantie van 3 October 1911 (Ind. Stb. no. 540), met het geregeld bezoeken der ondernemingen en plaatsen, waar die regelingen en voorschriften gelden, met do controle over de aklaar heerscheude toestanden, met het ontvangen van oventuuelo klachten van werkgevers en werklieden en met het rapporteeren hunner bevindingen, zoodeme met het toezicht op de uitvoering van de wervingsregelingen van contractarbeiders, voorzoover him dit door den dienstchef

wordt opgedragen. Ook het toezicht in dit opzigt over de Gouvernement-sondernemingen werd aan de Arbeidsinspectie toevertrouwd. Wei werd in 1913—1915 het denkbeeld besproken om dit toezicht aan de Arbeidsinspectie te onttrekken. Doch de Regeering vond geen reden dezen maatregel te treffen. Bij Ind. Stb. 1910 nos. 149 en 230 zijn de ambtenaren van de Arbeidsinspectie en de Wervingscommissarissen bevoegd verklaard tot opsporing van sommige strafbare feiten, terwijl bij besluit van den Directeur van Gouvernementsbedrijven van 28 Juni 1910 no. 5093 entyan 10 April 1915 no. 13140 (Bijblad no. 7226 pn 8261) aan de voormelde ambtenaren de bevoegdheid is verleend tot het verzenden van Regeeringstelgrammen aan bepaalde autoriteiten?

Van 1922—1923 moest de formatie van den dienst der Arbeidsinspectie, met het oog op 's Lands ongunstigen financieelen toestand, tijdelijk worden ingekrompen, in dezen zin, dat de plaatsen van enkele inspecteerende ambtenaren voorloopig onvervuld bleven; doch deze maatregel is sedert grootendeels weer opgeheven. Voor het dienstjaar 1926 zijn zelfs nieuwe fondsen voor de Arbeidsinspectie op de betrokken ontwerp-grooiting gebracht.

De Arbeidsinspectie werkt hoofdzakelijk preventief. De betrokken ambtenaren hebben geen uitvoerende of dwingende macht; bij de huidige arbeidswetgeving kunnen zij slechts door tact en door een bezadigd optreden, gepaard met een op de beheerders uitte oefenen moreel overwicht, met vrucht werkzaam zijn.

Hoewel op de drie hoofdplaatsen van Java inspecteerende ambtenaren van de Arbeidsinspectie geplaatst zijn, hebben deze met de arbeidstoestanden op Java geen bemoeienis, weshalve er dan ook geen ambtelijk verband bestaat tusschen dezen dienstak en de bij de Gouvernementsbesluiten van 24 December 1906 no. 30 (Bijblad no. 44) van 23 Juni 1913 no. 31 (Bijblad no. 7858/ respectievelijk ingestelde „Commissie van advies in zake de suikerindustrie op Java,* en „Commissie van advies in zake de landbouwnijverheid op Java (met uitzondering van de suikerindustrie)“. Deze commissies zijn bestemd om aan de Regeering, de Directeuren der Departementen van algemeen burgerlijk bestuur en de Hoofden van gewestelijk bestuur advies uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen met betrekking onderscheidenlijk tot de suikerindustrie en de landbouwnijverheid op Java, zijnde de daarvoor noodige werkzaamheden opgedragen in het eerste geval aan het Dagelijksch Bestuur van het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten op Java, in het laatstbedoelde geval aan het Dagelijksch Bestuur van het Nederlandsch-Indische Landbouw Syndicaat. Het toezicht op de werking van Inlanders op Java voor het verrichten van arbeid op de Buitengewesten en in de vrije Kolonien eischte evenwel de plaatsing van eenige ambtenaren der Arbeidsinspectie op Java, waardoor tevens bij een oordeelkundige indeeling van de te houden inspecties in de Buitengewesten, waar geen ambtenaar der Arbeidsinspectie gevestigd is, de verschillende ondernemingen aldaar aan een geregeld en veelvuldige controle kunnen worden onderworpen: de organisatie van de Arbeidsinspectie houdt hoofd-

zakelijk verband met het aantal in de Buitengewesten werkzaam zijnde arbeiders, die krachtens de koelieordonnanties werkovereenkomsten hebben gesloten (gewoonlijk contractanten of contractarbeiders genoemd, in tegenstelling met de arbeiders, die op anderen voet dan beoogd in de koelieordonnantie een werkovereenkomst hebben aangegaan en met den naam van „vrije arbeiders" worden aangeduid). Het aantal contractarbeiders bedroeg in 1924 ter Oostkust van Sumatra rond 175.500 en elders rond 97.000. Als regel gold, dat het gewest Zuidere Oostere afdeling van Borneo en de gewesten gelegen ten Oosten van Soerabaja door de aldaar beschicden inspecteerende ambtenaren van de Arbeidsinspectie werden bezocht; de betrokken inspecteerende ambtenaar te Scinarang had het toezicht op de ondernemingen in de Westere afdeling van Borneo, terwijl de overige Buitengewesten, met uitzondering van Oostkust van Sumatra en Atjeh en Onderhoorigheden, waar ambtenaren van de Arbeidsinspectie zich bevinden, van uit Batavia door dezen dienst werden bezocht.

Voor Java bestaat er geen bijzonder Overheids-toezicht op den arbeid, daar het met een dusdanig toezicht beoogde doel, zonder een bijzonder wettelijke arbeidsregeling, welke tot dusver voor Java nog niet bestaat, niet zou worden bereikt. Van planterszijde is weleermalen het verzoek gedaan om ook voor Java een koelieordonnantie te doen uitvaardigen, doch de noodzakelijkheid daarvan is door de Regeering niet erkend. Zelfs nog in 1913 verzocht een aantal werkgevers in de afdeling Banjoewangi der residentie Besoeki aan de Regeering om Ketkarheen te leiden, dat er maatregelen worden getroffen, waardoor het van elders ingevoerde werkvolk zal kunnen worden genoodzaakt den overgekomen tijd te blijven werken op de ondernemingen, waarvoor zij zijn aangeworven. De Commissie van advies inzake de landbouw-nijverheid (zie hierboven) werd toen door de Regeering uitgenoodigd om een onderzoek te doen instellen betreffende de vraag „of inderdaad in de afdeling Banjoewangi een bepaalde noodzaak bestaat tot terzijdestelling in het belang van onvermijdelijke eischen der practijk van de te gepenaliseerde burgerlijke overeenkomsten principieele bedenkingen, voor de aantooning van welke noodzaak in de eerste plaats cijfers en feiten moeten verstrekt, welke uitwijzen, dat de bestaande toestand, tengevolge van het zich willekeurig onttrekken aan contractuele verplichtingen door aangevoerde arbeiders, inderdaad onhoudbaar is?“. Een daarvoor speciaal samengestelde „commissie van enquête inzake de werkvolk kwestie in Banjoewangi“, bestaande uit eenige planters, deed, op grond van de verkregen resultaten van het door haar gehouden onderzoek, het voorstel om voorzieningen te treffen ter verkrijging van arbeids- en arbeiderszekerheid. Dit voorstel werd door de Commissie van advies inzake de landbouwnijverheid aan de Regeering aangeboden, waarbij in overweging werd gegeven om in de eerste plaats een ambtelijk onderzoek ten deze te doen instellen. De Regeering heeft toen een ambtenaar van de Arbeidsinspectie met dit onderzoek belast, welke ambtenaar tot de conclusie kwam, dat er geen noodzaak voor de invoering van strafrech-

telijke sanctie op de werkovcrccnkoinsten be- stond, dus geen kochleordonnantio noodig was, doch we I een arbeidsregeling in anderen zin tot bevordering van een gezonden arbeidstoestand. De Regeer ring vereenigde zich met dit denkbeeld. Dientengevolge kwam in 1918 tot stand „Ont- werp van cene ordonnantie, houdende bepalingen nopens de rechten en verplichtingen van werkgevers en van de buiten de na te noemen af- dcelingen voor vast dienstverband aangeworven Inlandsche werklieden op landbouwondcrnemin- gen — met uitzondering van suikerondernemingen — in de afdceeling Banjoewangi der residen- tie Besoeki." Dit ontwerp werd in November

1918 den Volksraad ter behandeling toegezonden, doch in de najaarszitting van den Volksraad in 1919 deed de Regeering de schriftelijke mededeeling, dat de behandeling van het gemeld ontwerp gedurende die zitting niet verlangd werd. Bij schrijven van 6 Mei 1920 deelde de Regeering aan den Volksraad mede, dat geen prijs werd ge- steld op de behandeling van het ontwerp „Arbeidsregeling voor Banjoewangi." Gebleken was, dat volgens meening van de betrokken planters en van het gewestelijk bestuur van Besoeki er geen bezwaar bestond tegen de opschorting van de invoering van deze regeling. Het ontwerp is toen voorloopig ter zijde gelegd.

Ookhet ontwerp cener ordonnantie tot regeling van den arbeid van van elders afkomstige per- sonen in bedrijven, welke in het gewest Oostkust van Sumatra geheel of gedeeltelijk buiten de bevolkingscentra worden uitgeoefend, van Mr. A. F. van Blommestein (zie hierboven) werd door de Regeering (in 1913/1914) ter zijde gelegd in verband met de daartegen grezen overwegende bezwaren. In 1914 was door het, op diens ver- zoek verleende ontslag uit *s Lands dienst van den heer Mr. van Blommestein, de betrekking van Hoof d btenaar voor de arbcids wctgevi ng vacant gekomen en niet ineen vervuld geworden. Het aantal advisors van de Regeering in zaken arbeidsaangelegenheden bleef niettemin nog grobt. Op deze omstandigheid had reeds in 1914 Prof. D. G. Stibbe, die in Indie de betrekking van Inspecteur van den Arbeid had bekleed, in *zyn, in het Koloniaal Tijdschrift, de halfjaar 1914 opgenomen artikel, getiteld: „ Het Arbeids- vraagstuk in Neclerlandsch- Indie" de aandacht gevestigd. „Een centraal orgaan voor arbeids- zaken,*" aid us de heer Stibbe in zijn opstel, „ont- breekt en dus moot de Indische Regeering maar zien, hoe zij uit (lien chnos van incidenteele, uiteraard uiteenlooj)enclio adviczen van desk un- digen, half- deHKundigen en ondeskundigen, die door hun werkring geen van alien in staal go- stekl worden het veld dor arbeidskwestio met al zijne verschillende, maar onderling ver band houdende ondercleelen in zijn geheel te overzien, de ten aanzien van dit voor do Fnciische -Maat- Hchappij zoo gewichtig vraagstuk tot volgen ge- drag»lijn vaststelt. Onder die omatandigheden kan redelykerwijze niet verwacht worden, dat ooit een bcjvredigend resultaat zal worden be- reikt. Het stelsel zelf doc mt onhorroepelijk het centraal gezag tot regelingsmacht. Licht het niet voor de hand, dat de Regeering niet hot noodige vertrouwen kan schenken aan voor- lichtenigen, afkomstig van autoriteiten, die hot onderwerp, waarover zij van advics dienen, niet volkomen beheerschen en dat hot noodwendig

gevolg van zoo'n stelsel moet zijn aarzelng, halfslachtigheid en uitstel van urgente maatregelen, gezwegen nog van de kans op het inslaan van een verkreerde richting. Eene voor de ont- wikkeling van Nedcrlandsch-Indie noodige en reeds l7,ng gewenschte krachtige arbeidspolitiek is eerst mogelijk, indien deze komt te berusten op den cenig rationelen grondslag van gron- dige kennis en vol begrip van den toestand on de daaruit voortspuitende behoeften. Ter be reiking van dit doel is noodig de instelling van een cen- traal Regeeringsorgaan voor arbeids&ken." Dit opstel van den heer Stibbe gaf in 1915, in verband met een door de Regeering gedane, daarop betrekking hebbende vraag, den Directeur van Justitie aanleiding, om overcenkomstig het ad- vies van het Hoofd van den dienst der Arbeids- inspectie, cler Regeering in overweging te geven om tot verwezenlijking van het door den heer Stibbe aanbevolen denkbeeld over te gaan. De Regeering vond evenwel geen grond om toen reeds aan dit voorstel gevolg te geven. Ook het door den Hoof dinspecteur, Hoofd van den Bur- gerlyken Genceskundigen dienst in Nederlandsch- Indie eerdcr aan de hand gedaan denkbeeld om dien dienst met den dienst van de Arbeidsin- spectie samen te voegen tot 'een centraal-bureau, belast met de behartiging van de tot de vorenbedoelde twee diensten behorende zaken, werd niet verwezenlijkt. Do toestand bleef on- gewijzigcl tot het jaar 1920. In dat jaar werd een bureau voor sociale aangelegenheden opgericht. De totstandkoming van dit bureau, verbonden aan het Departement van Gouvernementsbe- drijven, werd door de Regeering in die mate urgent en gewichtig geacht, dat aan den Volksraad, nog in de najaarszitting van 1918, het voorstel werd gedaan tot het inlassen van een nieuwe onderafdeeling 323A tusschen de onderafdeelin- gen 323 en 324 van de Uitgaven, voor: „Kosten van het bureau voor sociale aangelegenheden / 25,200", hoewel dit voorstel niet meer op de tweede Nota- van Wij zigin gen op de aanvullings- begroting 1919 kon worden gebracht, daar deze nota bereids aan den Volksraad was ingediend. Ter toelichting van dit voorstel verklaarde de Regeering o. m., dat bij de verschillende Gouver- nementsbedrijven op sociaal gebied nog zeer veel te regelen valt, weahalve de Regeering het als haar taak beschouwt de nog noodige voorzienin- gen op sociaal gebied voor hare bedrijven te tref- fen. „Voorkonien dient te worden" — aldus de Regeering — „dat de drang dor behoefte tot handelen noopt, hetgeen onvermijdelijk moet ce- beuren als ten deze niet wordt voortgezeten en niet met voortvriendheid wordt opgetreden. Zij acht het haar plicht den gang van zaken vofr te zijn en bijtijds de leicling te nemen, door hare sociale bcmoenenis met de cigen bedrijven zoo snel en zoo krachtig mogelijk aan te vatten. Wordt met den voorgestelden maatregel beoogd bij de Gouvernementsbedrijven tusschen werk- gever en werknemer verhoudingen in het loven te roepen, die beide partijen voldoen en waarin beicler belangen volledige behartiging zullen vinden, ook mag verwacht worden, dat van een voorgaan in dezo richting by de overheidsbedry- ven een groote opvoedende kracht zal uitgaaii en dat op deze wijze geleidel'jk de hier in Indie op dit gebied nog ontbrekende ervaring zal worden vorkregen, waarvan, by de verdre regeling

van deze materie en de toe passing klaarvan op de particuliere ondernemingen, partij zal kunnen worden getrokken." De Regeering nicende voorts, dat de leiding van dit bureau van han den niost worden gesteld van iemand, die de aan arbeidsverhoudingen en sociale zorgen te stellen eischen niet slechts van den wetenschapJClj ken kant heeft leeren kennen, maar er ook in de practij nede heeft kennis gemaakt. Daarvoor zal noodig zijn iemand, die zich in deze richting heeft gespecialiseerd en voornamelijk iemand, die met den socialen onMnkkclingsgang in Wester- sche landen heeft medegeleefd en daarbij prac> tische ervaring heeft opgedaan en weet we lke klippen moeten worden omzeild en op welke punten niot worden aangestuurd. (Zie Han- delingen van den Volksraad 1918—1919).

Een zoodanig persoon meende de Regeering te hebben gevonden in den zich in Nederland bevindenden heer Mr. Dr. J. B. Peyrot, die mitsdien benoemd word tot „Algemeen Adviseur bij het Departement van Gouvernementsbedrijven voor sociale aangelegenheden", welke betrekking is ingesteld bij het Gouvernementsbesluit van 14 Februari 1920 no. 4 (Ind. Stb. no. 79).

De oprichting van dit bureau voor sociale aangelegenheden stond in verband met de in het jaar 1918in Nederland plaats gehad hebbende gebeurtenissen. De daaronitrent uit het Moederland in Indie ontvangen berichten stemden, zooals de Regeering in 1918 aan den Volksraad verklaard heeft „tot dankbaarheid, vooral om- dat zij duidelijk aantoonen, dat de meerderheid van het Nederlandsche volk niet voornemens is zich den nationalen schat van grondwettelijke inzettingen door een minderheid gewelddadig te laten ontroofen." Bij dezelfde gelegenheid erkende de Regeering, dat voor de Overheid in In(lie intusschen een groote tank is weggelegd, in de eerste plaats om te zorgen voor een behoor- lijke sociale wetgevingen het wegnemen naar noodig van misstanden; dat verder voor alles noodig is een juist inzicht in de belangen welke hier op het spel staan; voorts dat eerst het noodige Jicht daaromtrent moet worden verspreid, en dat om deze reden de Regeering! besloten heeft om zonder verwijl een commissie te benoemen ten einde een onderzoek in te stellen naar alle verhoudingen en oinstandigheden in de groote Jandbouwnijverheid, in de eerste plaats de sui- kerindustrie. De Regeering nam zich verder voor de economisch zwakkeren in bescherming te nemen door een arbeidswetgeving, „waartoe, —a) dus luidden de Regeeringswoorden — „de grondslag zal worden gelegd door de een dezer dagen ondr voorzitterschap van den heer Schumann te benoemen commissie, welke naar de hier te lande bestaande arbeidstoestanden en verhoudingen een onderzoek zal instellen." Beide com missies zijn tot stand gekomen. Bij Gouvernementsbesluit van 24 December 1918 no. 73 is onder den naam „Suiker- enquetc-com- missie" een commissie ingesteld, welke tot taak heeft een onderzoek in te stellen naar de verhoudingen en toestanden in de suikerindustrie, en zoonoodig in verba nd daarmede aan de Regeering verzoeken in te dienen nopens een betere regeling dier verhoudingen (vgl. ook Ind. Stb. 1919 no. 105). De hierboven in de tweede plaats bedoelde commissie Htaat be ken d onder den naam van „Arbeidscommissie"; zij is ingesteld

bij Gouvernementsbesluit van 14 Februari 1919 no. 7 (vgl. Bijblad no. 9167). Beide commissies > scclert weer ontbondeik.

De gang van zaken met betrekking tot het arbeidsvraagstuk kon den toenmaligen Gouverneur-Generaal Mr. J. P. Graaf van Limburg-Sturum nog niet bevredigen. De vraag drong zich op den voorgrond welke maatregelen getroffen dienden te worden ter elanking van een inder doeltreffende arbeidspolitiek. De gedachte om een bureau van Arbeid te doen instellen, welk bureau ook als adviseer re nd Regeelingsorgaan zou optreden en geleidlijk zou moeten uitgroeien tot een departement van Arbeid, vond in beginsel bij de Regeering instemming. Doze gedachte was niet nieuw. Reeds bij de be handeling van de Indische begrooting in 1913 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal toech werd het denkbeeld, om een nieuw departement van algemeen bestuur voor dit deel van staatzorg in het leven te roe pen, door enkele leden aan de hand gedaan,

Na gepleegd overleg met den Directeur van Justitie inzake de gedachte oprichting van een „kantoor van Arbeid", deed de Regeering in de tweede gewone zitting van den Volksraad in 1920 het navolgende voorstel.

„In de 2e gewone zitting 1918—191.9 van den Volksraad werd een verhooging van de begrooting voor het dienstjaar 1919 voorgesteld ten behoeve van de indienststelling van een Algemeen Adviseur bij het Departement van Gouvernementsbedrijven voor sociale aangelegenheden, met de taak den departeintschef en de bedrijfshoofden te adviseeren, zoowel omtrent de strekking van allerlei maatregelen van socialen aard als omtrent de details van uitvoering (ontwerp 1, stuk 26). In dit verslag over dit door den Volksraad met instemming begrept voorstel (stuk 27) staat te lezen, dat door een lid hierin werd gezien een eerste slap voor de totstand- koning van een uitgebreider Arbeidsinspectie, terwijl anderen van meening waren, dat het voorstel alleen zou beoogen eene betere samenwerking tusschen werkgever en werknemer in de Landsbedrijven. Voor beide meeningen is grond. Madden laatstgenoemde leden zonder twijfel gelijk, dat de voorgestelde maatregel als zoodanig niet van verdere strekking is dan het in het leven loepen van een organ, dal binnen don kring dor Staatsbedrijven zijn uitsluitende taak vindt, aan den anderen kant was toech het voorstel wel inede uiting van een meer algemeen inzicht, dat aan do sociale wetgeving hier te lande nog niet die ruime plaats is ingeruimd, die haar rechtmatig toekomt. Was dus de instelling van een bureau bij Gouvernementsbedrijven niet bepaaldelijk een slap in de richting van een gereorganiseerde Arbeidsinspectie, een symptoom van het streven der Regeering naar eeno door Haar wenschelijk geoordeJde betere verzorging der arbeidsverhoudingen was het scheppen van dit orgaan zeker wel. Het Jag voor de hand, dat zij in de eerste plaats de eigen bedrijven daartoe in staat wenschte te stellen.

De arbeidsconferentie te Washington heeft in hare ontwerpverdragen ten opzichte van de Koi onion als beginsel voorgesteld, dat de toetredende Staat zich verbindt de tractaten zoo mogelijk ook in zijne kolonien toe te passen. Oordeelt hij dit niet doenlijk, of is alleen een

gewijzigde toepassing mogelijk, dan blijft het toegreclen lid vrij hierin naar eigen inzicht te handelen, onder gehoudenis aan het internatio-naal Bureau van Arbeid omtrent het resultaat zijner overwegingen mededeeling te doen.

De even aangeduide vrijheid van handelen van den toetredenden Staat heft echter niet op de met de toetreding aanvaarde plicht om te streven naar toestanden in de Kolonien, die eene integra-le werking der tractaatsbepalingen zullen toela-ten. Met hetoop op een declnemen van Nederland aan de internationale organisatie van den arbeid is ook van dit internationaal gezichtspunt uit de oprichting gewenscht van een bureau van sociale aangelegenheden, dat niet binnen den engeren kring van de Landsbedrijven blijft, maar over het geheele maatschappelijk k leven der kolonie zijne zorgen laat gaan.

Het nicuw op te riechten kantoor, te noemen „Kantoor van Arbeid", stelt de Regeering zich aanvankelijk voor als eene — grootc zelfstandig-heid genicende — afdeling van het Departement van Justitie, onder leiding van een bekwaam sociaal geschoold persoon met vooraf ook Indi- sche ervaring. Later zal het bureau kunnen uit- groeien tot een zelfstandig departement, zooals ook in het Moederland het ontstaan van het Mi- nisterie van Arbeid is verlopen.

Uitcraard kunnen omvang on werkring van de nieuwe afdeling niet in eens definitief worden aangewezen; de aanvankelijke instelling zal — ook wegens te verwachten bezwaren bij de voor- ziening in het benodigd personcel — niet dade-lijk op volgroeiende schaal kunnen plaats hebben, al zou dit overigens wel inogelijk zijn. De toe te leggen bezoldigingen konden niet anders worden herekend dan naar den thans bestaanden — waarschijnlijk binnen kort vervallenden — maat- staf. Ten opzichte van het voorgebrachte schema van den opzet moet de Regeering zich derhalve eene zeer ruime vrijheid voorbehouden om naar bevind van zaken te handelen.

De tank van het Aloederlandsche departement van Arbeid in haar geheel dadclijk opdrage n aan de nieuwe afdeling gaat niet; de Burger- lijke Geneeskundige Dienst I), v. die zich hier te lande al breed heeft ontwikkeld, is vooralnog niet onder een bureau van Justitie onder te brengen, de overbrenging naar Arbeid zal eerst moeten worden overwogen bij het optreden van een zelfstandig departement. De in Nederland tot het Arbeidsministerie behorende onderwerpen als arbeidersverzekering, arbeidsinciddclng en daarmede samenhangende aangelegenheden zullen in Indie pas geleidelijk, naarmate de wetge- ving ter zake vordert, kunnen worden voorzien. Beperking van kinder- en vrouwenarbeid en overmatigen arbeidsduur zullen zoo spoedig moge-lijk moeten worden ter hand gen omen.

Wat de hiecr te lande reeds geentameerde so- ciuile zorg betreft, vordient het opmerking, dat de bentaando arbeidsinspectie geheel zal moeten worden gereorganiseerd en uitgebreid om aan de haar nieuw te ateljen eischen te voldoen. Te waken zal hierbij evenwel zijn tegen eene slaafsche navolging der Moederlandsche wetgeving; de nijverheid hier te lande staat z66 na tot den land- bouw, dat eene inspectie, die allea de nyverheid in engeren zin zou controleeron en den voldarbeid vrij liet, het voornaamste deel van het terrein onbestreken zou laten. De emigratie zal mode un

der contrdle tier nieuwe afdeling moeten komen. Omtrent Koloniatie, pandhuisdienst en volks- credietwezen, alie diensten met sociale strekking, waarvan de laatste reeds uitgewerkte formaties bezitten, kan nader worden overwogen, van nec r het het geschikte oogenblik zal zijn ze bij den nieuwen dienst onder te brengen. De toepassing der hinderwet en huurcommissie-ordonnantie zal onder het bureau van Arbeid moeten ressorteeren.

Het departement van Gouvernementsbedrij- ven zal voor zijne interne arbeidersvraagstukken en tijdige vervtilling zijner eigen vcrplichtingen als groot werkgever zijn adviseur voor sociale aangelegenheden niet kunnen missen, deze zal daar dus moeten blijven. De mode thans onder dat departement ressorteerende dienst van het toezicht op de particuliere spoor- en trammaat- schappen en de veiligheidsdienst van het injin- wezen zijn zoo overwegend technisch, dat het — althans vooralnog — niet wel doenlijk is hunne taak, zij het, die doe voor een groot deel op het tot het nieuwe bureau behorende ter rein komt, aan Gouvernementsbedrijven te onttrekken. Ditzelfde geldt ook van den tot het Departement der Burgerlijke Open bare Werken behorende n dienst van het stooinwezen; de daaronder mede ressorteerende toepassing van het Veilig- heidsreglement laat zich bezwaarlijk van het technisch toezicht losmaken, zoodnt vooralnog er van zal moeten worden afgezien dien dienst onder "Arbeid" te brengen. *)

Werkzaamheden ids, opium- en drankbestrij- ding zullen echter al dadelijk door den nieuwen dienst zijn te behartigen. De bestrijding van vrou- wenhandel, die thans, wat de leiding betreft, met Tucht- en Opvoedingswezen is gecombineerd, zal er eveneens op den duur onder te brengen zijn. Een afdeling Statistiek zal later, als het kan- toor in werking is, moeten worden opgericht.

De Regeer- ring stelt zich de formatie ongeveer voor als volgt: Een hoofd van het Kantoor op / 1500's maands. Afdeling Sociale wetgeving en adviezen : 1 hoofd op / 1000.—/ 1200's maands, 1 achministrateur op de daartoo staande bezoldi- ging, 2 referendarissen, 2 commiezen-redacteur, 1 eerste, 1 tweede en 1 derde commies, 6 klerken, allc op de daartoe staande bezoldiging.

Met het oog op den in te halen achterstand op hot gebied der sociale wetgeving zal zoo spoedig inogelijk de afdeling daarvoor op voile sterkte zin in te riechten; de forinatic daarvan kan zon- der bezwaar ruim worden genomen, omdat later ambtenaren dicr afdeling zoo noodig naar andre, zich uitbreidende onderdeelen kunnen overgaan. Dezo afdeling zal aanvankelijk wel de voor- naamste van het bureau moeten zijn; zij zal de tank van de arbeids- en suiker- cnquete-commissie moeten overnemen en zal ook als adviseur bo- langrijk werk kunnen doen ter voorlichting van het departement van Binnenlandsche Bestuur inzake hecclendisten, toezicht op de particu- liero landerijen, reorganisatie dor Voratienanden e.t.q. Te zijner tijd zullen, naar de Regeering zich voorstelt, uit deze ftdedeeling nieuwe afdelingen als arbeidersverzekering, bureaus voor arbeids- middeling, bemiddeling bij conflicten en derge- lijke kunnen voortkomen; hot schijnt evenwel wenschelyk noch doenlijk thans reeds te trahen

i) Sedert 15 April 1925 is hot Veiligheidstoe- • zicht gevoegd bij het Kantoor van Arbeid.

hicroment bepaalde voornietis tot uiting te brengen."

Het voorstel der Regeering bevat dan nog de sanienstelling van de Afdeling Emigratie en Transmigratie, van de Afdeling Arbeidsinspectie, de Inspectie op Java en Madoera en die voor de Buit-engewesten.

De kosten waren geraamd op / 327.600 per jaar, welk bedrag kan worden verminderd met / 32.160, omdat bestaande betrekkingen kunnen worden opgeheven. Daar het kantoor niet voor de tweede helft van 1921 in werking kan worden gesteld, zoude voor genoemd jaar slechts ongeveer / 150.000 benoedigd zijn.

Als gevolg van de aanvaarding van dit voorstel is een onderafdeeling 229A in de begrooting van Uitgaven in Nederlandsch-Indie voor 1921 opgenomen voor „Kosten van oprichting van een kantoor van Arbeid (+ / 150.000)."

In r i c h t i n g van het kantoor v an Arbeid. Bij het Gouvernementsbesluit van 30 December 1921 No. 1 (Ind. Stb. No. 813) werd het Kantoor van Arbeid ingesteld. Dit kantoor res- sorteert onder het departement van Justitie en omvat drie afdelingen : a. Wetgeving en Statistiek van den Arbeid; b. Arbeidsinspectie voor Java en Madoera; c. Vakbeweging. De formatie en de bezoldiging van het personeel, zooinde de karitoorfondsen zijn mede geregeld in ge- noemd besluit van 30 December 1921 no. 1. Daarbij zijn in dienst gesteld: 1 Hoofd van het Kantoor van Arbeid, 1 Chef der afdeling Wetgeving en Statistiek van den Arbeid, 1 administrateur, 1 referendaris, 1 cominies-redacteur, 1 eerste cominies, 2 klerken en 2 oppassers. Tevens is daarbij ter beschikking gesteld een bedrag van / 5000 voor kosten van eerste inrichting van het Kantoor. 's Lands ongunstige financieele toestand liet niet toe om reeds dadelijk geheel over de voor de instelling van het kantoor van Arbeid op de begrooting gebracht bedrag te beschikken (zie hierboven), weshalve, in verband met de door de Regeering voor het gemeld doel toegestane fondsen, het Kantoor van Arbeid in het begin (aanvang 1922) slechts op bescheiden voet was samengesteld. Het eigenlijk personeel van dit Kantoor heeft sedert geen noemenswaardige uitbreiding ondergaan.

De dienst van de Arbeidsinspectie stond tot 1923 geheel op zich zelf, terwijl het bureau voor sociale aangelegenheden ook zelfstandig bleef. Bij Gouvernementsbesluit van 29 Juni 1923 no. 51 (Ind. Stb. no. 336) werd bepaald, dat de dienst van de Arbeidsinspectie toegevoegd wordt aan het Kantoor van Arbeid, in verband waar- mede het bepaalde bij het Gouvernementsbesluit van 30 December 1921 No. 1 (Ind. Stb. no. 813), regelende de indeeling en de formatie van gemeld Kantoor, wordt aangevuld met: „een afdeling Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten", bestaande uit:

1 Chef van de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten ; 4 Inspecteurs van den Arbeid voor de Buit-engewesten; 15 Adjunct-Inspecteurs van den Arbeid voor de Buitengewesten; 2 Wervingscommissarissen te Batavia; 1 Wervingscommissaris te Semarang; 1 Wervingscommissaris te Soera- baja; 2 ambtenaren ter beschikking; 1 cominies-redacteur; 1 eerste cominies; 3 derde cominies; verder tolken, schrijvers en minder personeel, waarvan de formatie jaarlijks binnen de grenzen

der begrootingsfondsen wordt geregeld. Bij het zelfde Gouvernementsbesluit (Ind. Stb. 1923 no. 336) is tevens bepaald, dat in alie voorschriften, reglementen en besluiten voor: „Arbeidsinspectie" ; „Chef van den dienst der Arbeidsinspectie"; „Inspecteur van den Arbeid"; „Adjunct-Inspecteur van den Arbeid", wordt gelezen: „Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten\" „Chef van de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten\" „Inspecteur van den Arbeid voor de Buitengewesten\" „Adjunct-Inspecteur van den Arbeid voor de Buitengewesten". De bedoeling is om de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten gescheiden te houden van de nog op te richten Arbeidsinspectie voor Java en Madoera. In Bijblad no. 10404 (Gftuvernements besluit van 29 Juni 1923 no. 01XJfcijn de instructies opgenomen voor het Hoofd van het Kantoor van Arbeid en voor den chef en de ambtenaren van de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten. Ingevolge die instructie is het Hoofd van het Kantoor van Arbeid, onder de bevelen van den Directeur van Justitie, belast met de Overheidsbeoienis ten aanzien van de arbeidsverhoudingen tusschen werkgevers en werknemers in Nederlandsch-Indie. De Chef van de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten is, luidens zijne instructie, onder de bevelen van het Hoofd van het Kantoor van Arbeid, belast met de algemeene leiding van de Arbeidsinspectie op de Buitengewesten, daaronder begrepen het toezicht op de koeliewerving. Hij is inzonderheid belast met het algemeen toezicht op de uitvoering der regelingen van de onderlinge rechten en verplichtingen van werkgevers en werklieden in de gewesten waarzoodanige regelingen van kracht zijn, alsmede op de naleving der voorschriften onder „Ten tweede" der ordonnantie van 3 October 1911 (Ind. Stb. no. 540), op de aanwerving in Nederlandsch-Indie van contractarbeiders ten behoeve van binnen als van buiten Nederlandsch-Indie gevestigde bedrijven van land- of inijnbouw, nijverheid als anderszins. Ten aanzien van de werkzaamheden van de inspecterende ambtenaren bij de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten is de bovenbedoelde instructie in hoofdzaak eensluidend als die, opgenomen in Bijblad no. 8203 (zie hierboven). Bij Ind. Stb. 1922 no. 470 is aan het Hoofd van het Kantoor van Arbeid de bevoegdheid verleend tot het verzenden van Regeeringstelegrammen en het portvrij verzenden van dienststukken. De bevoegdheid van den chef en de ambtenaren van de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten tot het verzenden van Regeeringstelegrammen is geregeld bij Bijblad no. 826J. Hunne bevoegdheid tot het opsporen van straf- bare feiten, gepleegd inct betrekking tot de regelingen van de onderlinge rechten en verplichtingen van werkgevers en werklieden in de gewesten, waar zoodanige regelingen van kracht zijn, als- mede met betrekking tot de regelingen van de aanwerving in Nederlandsch-Indie van contract- arbeiders bleef geregeld by de ordonnantie van 15 Februari 1910 (Ind. Stb. no. 149, zie hierboven). Bij Ind. Stb. 1924 no. 21] zijn aan het Hoofd en de ambtenaren van het Kantoor van Arbeid eenige bevoegdheden toegekend, ten einde hen in Btaatte stellen zich de vereischte gegevens te ver- schaffen, benoedigd voor de Overheidsbeoie- nis ten aanzien van de arbeidsverhoudingen tusschen werkgevers en werknemers in Nederlandsch-Indie. Bij Ind. Stb. 1924 no. 287 zijn de aante-

naren van de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten beclast met het opsporen van de in do Assistentenregeling ter Oostkust van Sumatra (Ind. Stb. 1921 no. 334 j^o), 1921 no. 674 gewijzigd bij Ind. Stb. 1924 no. 287 j^o, 1924 no. 402) strafbaar gestelde feiten. (Zie ASSISTENTENREGELING).

In 1925 bestond het personeel van het Kantoor van den Arbeid uit :

het Hoofd van het Kantoor van Arbeid te Batavia; den Chef van de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten: 1 administrateur; 1 ambtenaar ter beschikking met den rang van referendaris; 1 cominicus-redacteur; 1 ambtenaar ter beschikking; 1 eerste commies; 2 derde commiezen.

Het inspecteerende personeel bij de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten telde in 1925: te Batavia, 1 Inspecteur en 2 Adjunct-Inspecteurs; te Soerabaja, 1 Inspecteur en 2 Adjunct-Inspecteurs; te Tandjoengpinang (Riouw en Onderhoorigheden), 1 Adjunct-Inspecteur; ter Oostkust van Sumatra te Medan, 1 Inspecteur, 1 Adjunct-Inspecteur, 1 ambtenaar ter beschikking; te Bindjai, Loeboekpakam, Pemalang, tiantar, telkens 1 Ailjunct-Inspecteur van clen Arbeid; te Koelafsimpan/ (Atje/i en Onderhoorigheden), 1 Adjunct-Inspecteur van den Arbeid. De overige ingestelde betrekkingen bleven onvervuld.

De plaatsing van den Adjunct-Inspecteur van den Arbeid te Tandjoengpinang (Riouw en Onderhoorigheden) was het gevolg van de noodzakelijkheid om een scherpe controle te doen uitvoeren op de panglons (d. z. houtzagerijen, houtaankappen en houtskoolbrandrijen, gedreven door Chinezen met Chiieesche werklieden). Voor de panglons geldt geen klocheordonnantie, (loch zy zijn onderworpen aan een bijzondere regeling, genoemd het "Panglongreglement". Bij ordonnantie van 7 Mei 1923 (Ind. Stb. no. 220) is met intrekking van het panglongreglement voor Bengkalis (Oostkust van Sumatra) vastgesteld het „Regiemen I voor de houtzagerijen, houtaankappen en houtskoolbrandrijen in de afdeling Bengkalis (Oostkust van Sumatra), in de onderafdeeling Lingga, Karimoon en Tandjoengpinang (Riouw en Onderhoorigheden) en Djambi (panglongreglement)". In J 924 (Ind. Stb. no. 89) is dit Reglement mode van toepassing verklaard op de onderafd. Indragirische Benedenlanden, afd. Indragiri, res. Riouw en onderh. J)e panglons staan onder het toezicht van het betrokken gewestelyk bestuur, welk toezicht van politionclen aard is. De mistanden b. de panglons deden de Regeering besluiten om eerst een inlandschen tolk van don dienst der Arbeidsinspectie ter beschikking te stellen van den Resident van Riouw en Onderhoorigheden, ter vergemakkelijking van de controle op de tuestunden bij de panglongH. Deze inaatregel bleek niet voldoende te zijn. De Regocring vond het toen raadzaam uitdrukkelijk vast te stellen, dal het toezicht op de panglons ook door de Arbeidsinspectie wordt uitgeoefend. Bij ordonnantie van 15 April 1924 (Ind. Stb. n°. 175) word artikel 10 van het panglongreglement, vastgesteld bij de ordonnantie van 7 Mei 1923 (Ind. Stb. no. 220), aangevuld. Het luidt nu als volgt:

„Met de zorg voor de naleving van dit regloment on van de door de Hoofden van gewestelyk bestuur vastgestelde uitvoeringsvoorschriften en met de opsporing van de overtredingen daar- van zijn, behalve de politie het betrokken per-

sonnel van het boschwezen en de ambtenaren van de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten, mede beclast de daartoc door de Hoofden van gewestelyk bestuur aan te wijzen ambtenaren.

Mitadien wordt het toezicht op de panglons sedert ook gehouden door de Arbeidsinspectie voor de Buitengewesten. Om dit toezicht naar eisch te doen plaats vinden is de aanvullings- begroting voor 1926 o.m. verhoogd met een bedrag voor de aanschaffing van een motorboot ten behoeve van de door den Adjunct-Inspecteur van den Arbeid te Bengkalis (Oostkust van Sumatra) te houden inspecties bij de panglons.

POENALE SANCTIE. Aanvulling van het ter, zake m^odcgedeelde by KOELIE, Deel II. Ingevoelge artikel 2 no. 27 van het Algemeene Politie Strafreglement voor Inlanders in Ned.-Indie (Ind. Stb. 1872 no. III) was de Inlandsche werknan in bepaalde gevallen strafbaar, indien hij zonder toestemming van den dienstbrucker zijn dienst verliet of xveigerde te arbeiden. In Deli (Oostkust van Sumatra), waar in 1872 de tabakscultuur reeds eenige betekenis had, waren de akiaar aangebrachte Chineseesche werklieden onderdanen van den Sultan van D61i. Deze delegeerde zijn gezag over die arbeiders aan de planters; dit gezag was absoluut en liet arbeidsdwang toe. De uitvaardiging van artikel 2 no. 27 van het gemeld Politie Strafreglement en het feit, dat in 1873 de Chineezen en Klingaleezen op de ondernemingen in D61i tot Gouvernementsonderdanen werden verklaard, brachten dus feitelijk geene wyziging in de aldaar bestaande arbeidsverhoudingen. De Tweede Kamer der Staten-Generaal had evenwel bezwaar tegen de verdere handhaving van het genoemd artikel 2 no. 27, en bij K. B. van 12 Mei 1879 no. 18 (Ind. Stb. no. 203) were! dit artikel ingetrokken. Blijkens de tot de intrekking daarvan geleid hebbende beraadslagingen in de Tweede Kamer, was deze van nieening, dat in beginsel de niet-nakoming door den Inlander van eene overeenkoinat, waarbij hij zich verbindt om voor een onder arbeid te verrich ten, in het algemeen geen strafbaar feit behoort te zijn, doch dat als een uitzondering op dien regel de niet-nakoming door de van elders aangevoerde arbeiders van de door hen aangegane arbeids-overeenkomsten als eene strafbare handeling zou kunnen worden aangemerkt. Een dusdanig uitzonderingsgeval meende de Regee ring te moeten stellen met bo trekking tot do cultuurondernemingen in de Buitengewesten, gezien de nioei-lijkheid om — bij ontstentenis aldaar van werk-krachten, in vlokloende hoeveelheden en geschikt voor den ondcmeuiingsarbeid — het benooidige werkvolk van elders te betrekken en om de aldaar aangevoerde werklieden gedurende hem dienstverband voor de onderneming te behouden. Van dit standpunt uitgaande word, aanvankelyk alleen voor de Oostkust van Sumatra, de ordonnantie van 13 J uli 1880 (Ind. Stb. no. 138) uitgevaardigd, met de bekende strafbedreiging tegen inbreuk op de werkovereenkoinat en tegen overtreding van sonnige in die verordening voorkomende bepalingen. Na(e totstandkoming van deze arbeidsregeling kon alle arbeid, welke in dienst werd verrich door de van elders in den Ned.-Ind. Archipel en van uit het buitenland afkomstige arbeiders, werkzaam op in het gewest Oostkust van Sumatra go lege n ondernemingen

van landbouw en nijverheid, slechtis worden geëischt op grond van een overeenkomst, aangegaan op den voet, dier regeling. De ord. opgenomen in Ind. Stb. 1880 no. 133 verplichtte toch de betrokken werkgevers de cvenbedoelde categorieën van arbeiders in dienst te nemen uit-shiitend krachtens een overeenkomst met poonale sanctie. Dit impracitief voorschrift bleef in de ordonnantie van 13 Juli 1889 (Ind. Stb. no. 138), welke in de plaats kwam van de ordonnantie van 1880 no. 133, gehandhaafd ten aanzien van de uit het buitenland afkomstige arbeiders, doch met betrekking tot de arbeiders, afkomstig van andere deelen van den Ned.-Ind.-Archipel dan het gewest Oostkust van Sumatra, word het in een facultatief voorschrift reran de rd. In beide genoemde arbeidsregelingen was niet voorzien in het geval, dat een arbeider, die de hem opgelegde vrijheidsstraf buiten de onderneming had ondergaan, weigerde naar zijn werk terug te keeren, hoewel zijn overeenkomst nog niet was gecindigd. Luidens een beslissing van den Procureur-Generaal bij het Hoogerrechtshof in Ned.-Indie was het terugbrengen van dien weigerachtigen arbeider met dwang naar de onderneming, zonder dat zulks uitdrukkelijk in de arbeidsverordening was bepaald, onwettig. In deze leemte is bij de ord. van 19 Januari 1897 (Ind. Stb. No 4G) voorzien door de bepaling, dat de arbeider, die tijdens den duur der overeenkomst buiten de onderneming terechtgestaan of een vryheidsstraf ondergaan heeft, of die na een afwezigheid wgens verlof, ziekte of anderszins niet naar de onderneming binnen den toegestane tijd terugkeert, op kosten van den werkgever door de politie of namens deze door het personeel van den werkgever naar de onderneming kan worden teruggevoerd. Dit aan den werkgever gegeven recht wordt in het kort omschreven als „het terugbrengen met den sterken arm” of met „het gebruik van den sterken arm”. Geleidelijk zijn ook in de overige Buitengewesten, waar cultuur-ondernemingen zich bevinden, verordeningen uitgevaardigd, van dezelfde strekking en in hoofdzaak gelijklopend als die, opgenomen in Ind. Stb. 1889 no. 139 j°, 1897 no. 46. Alle deze verordeningen hadden voor 1915 wettelijk geen bepaalden titel. Eerst in de ord. van 22 Juni 1915 (Ind. Stb. no. 421) bepaalde de wetgever, dat die ordonnantie kan worden aangehaald onder den titel van „Koelieordonnantie Sumatra's Oostkust.” Doch reeds lang vóór dien tijdstip werden deze verordeningen „Koelieordonnantien” genoemd, terwijl de arbeiders, die op den voet daarvan een overeenkomst (contract) hadden gesloten, met den naam van „contractarbeider”, „contractkooijies” of „contractganten” en de door hen te verrichten arbeid met den naam van „contractarbeid” werden aangeduid.

De koelieordonnanties beoogen inder om den arbeider tot de behoorlijke naleving van z'n aangegane overeenkomst en van de verder bij die ord. hem opgelegde verplichtingen door straf- en dwangbepalingen te nopen, dan oin de arbeidsvereenkomst zelf te regelen. Doch naast de wettelijke bescherming van de cultuurbefangen, bevatten de koelieordonnanties waarborgen, dat aan de rechtmatige aanspraken van den arbeider, die de economisch zwakke partij is en bovendien in een hem onbekende atreek moet

werken, niet te kort wordt gedaan. Te dien einde worden inbreuk op de werkovereenkomsten van de zijde van den werkgever en de niet-nakoming door dezen van sommige verplichtingen ook strafbaar gesteld, en moeten de werkovereenkomsten, wat vorm en inhoud betreft, aan bepaalde eischen voldoen. Een afwijking van die eischen, zoo wel principieel als formeel, zelfs door opening in de overeenkomst van andere bedingen dan die, welke in het vastgestelde modelcontract vermeld staan, ontnemt, luidens het vonnis van den Raad van Justitie te Medan van 31 December 1909, bekrachtigd bij arrest van het looogge-rechtshof in Ned.-Indie van 2 Maart 1910, aan de werkovereenkomsten hunne rechtsgeldigheid in den zin van de koelieordonnanties. Deze rechterlijke beslissing leidde tot nadere regeling, opgenomen in Ind. Stb. 1910 No. 198, waarbij bepaald werd, dat in de werkovereenkomsten ook andere bedingen mogen worden opgenomen dan in de koelieordonnantie en het daarbij behoorend model-contract zijn vermeld, met dien verstande, dat niet-naleving van de andere bedingen geen strafrechtelijke aansprakelijkheid tengevolge heeft en dat, voorzover die bedingen in strijd zijn met de voorschriften van de koelieordonnantie of met het model-contract, zij niet als geschreven worden beschouwd, blijven de contracten overigens van kracht. Bij deze gelegenheid werd die bepaling van toepassing verklaard op de toen reeds geregistreerde werkovereenkomsten.

De in de koelieordonnantie vastgestelde strafrechtelijke sanctie van de bedingen der werkovereenkomst, in het bijzonder voorzover die bedingen verplichtingen voor den werkmann inhouden, versterkt door het recht van den werkgever om den arbeider met den sterken arm naar de onderneming te doen terugvoeren, begrijpt het spraakgebruik - onder de enkele uitdrukking: „poenale sanctie.”) de arbeids- en arbeiders-zekerheid op de ondernemingen in de Buitengewesten berusten op deze sanctie. In dit opzicht staat Ned.-Indie niet alleen, in de Britsche Kroonkolonies o. a. was contractarbeid — aldaar „indentured labour” genoemd — al kort na de ufschaffing van de slavernij in 1834 bekend. De in Voor-Indie aangeworven Indiërs, bestemd om ciders ondernemingsarbeid te verrichten, ware] op de plaats van bestemming strafbaar, ingeval zij niet of niet behoorlijk werkten, en konden bij desertie van het werk met den sterken arm weder daarheen teruggebracht worden. Intusschen hebben steeds de jneeningen uitgedoolopen n(»- pens de vraag of het niet-nakomen door den Inlander van de door hem vrijwillig op zich genomen verplichting om voor een ander arbeid te verrichten strafbaar behoort te worden gesteld. Al were! later aangenomen, dat theoretisch, van wetenschappelijk standpunt beschouwd, geen bezwaar bestaat tegen de strafbaarstelling van de niet-nakoming van een arbeidsvereenkomst, de str yd- over de poenale sanctie tusschen de vóór- en tegenstanders verflauwde niet. In het tijdvak 1910—1923 was de poenale sanctie-kwestie een van de brandende vraagstukken, welke zich in Indie naar den voorgrond drongen. Reeds in 1904 was door de Regeering besloten de koelieordonnanties te herzien (ontwerp-Hebetink), terwijl in 1010 gepubliceerd word het „ontwerp eener ordonnantie tot regeling van den arbeid

van en elders afkomstige person on in bedryvcn, we Ike in het go west Oostkust van Sumatra gehec! of gedeeltclijk buiten de bevolkingscentra worden uitgeoefend", samengesteld door Mr. A. F. van Blommestein. Hoofdanibtenaar voor de Arbeidswetgeving (zie KANTOOR VAN ARBEID). In dit ontwerp was het aantal gevallen, waarin, krachtens de vigerende koelieordonnanties, poenaal gesanctioneerde overeenkomsten mogen worden gesloten, verminderd, en was de maximumduur van de werkovereenkomsten, in vergelijking met den in de bestaande koelieordonnantie vastgestelden maximumduur, belangrijk verkort. Het ontwerp-Van Blommestein becl oelde een drang uit te oefenen op de werkgevers tot het doen vestigen op hunne concessies van een arbeidersbevolking, waaruit de benodigde werkrachten bij voortduring gevonden zouden kunnen worden, zonder geregelde aanvoer van arbeiders van buiten het gewest. Alsdan zou de reden, waaroni de koelieordonnanties in de Buitengewesten waren ingevoerd, niet meer bestaan, zoodat de poenale sanctie kon verdwijnen. Het ontwerp-Van Blommestein bereikte het staatsblad niet. De Regeering meende, dat een dergelijke arbeidsregeling, hoe ook gewijzigd, vooralsnog en vermoedelijk in langen tijd niet mocht worden aanvaard. Tegelijk met deze Regeer rings beslissing were! in 1914 aan den Directie van Justitie opgedragen de Koelieordonnantie van 1889, Ind. Stb. No. 138, geheel te herzien in dezen zin, dat in de te ontwerpen ordonantie, zoo mogelijk met gebruikmaking van het herziene ontwerp-Hoetink, verbeteringen van practischen aard worden aangebracht, voorzover de ervaring de wenschelijkheid daarvan heeft aangetoond, en dat daarin tevens een voorschrift wordt opgenomen daartoe strekkende, dat de gelegenheid worde geopend voor geleidelijken overgang van contractarbeid tot arbeid zonder poenale sanctie. Een beperking van de toepassing van de poenale sanctie was reeds in de koelieordonnanties aangebracht door de bij de ordonantie van 3 October 1911 (Ind. Stb. no. 540) getroffen voorzieningen. Het in de koelieordonnanties imperatief gestelde voorschrift, dat de van het buitenland afkomstige arbeiders slechts in dienst kunnen treden krachtens een overeenkomst, aangegaan op den voet van de koelieordonnanties, verviel, daar ingevolge „Ten eerste" van Ind. Stb. 1911 no. 540, 66k bij het in dienst nemen van deze categorie van werklieden vrijheid is gelaten al dan niet een overeenkomst volgens de voorschriften van de koelieordonnanties te sluiten. Na de inwerkingtreding van de in Ind. Stb. 1911 no. 540 opgenomen ordonantie konden alle van buiten het go west afkomstige arbeiders in dienst worden genomen, hetzij op den voet van de koelieordonnantie, hetzij buiten de koelieordonnantie on. In het laatstbedoelde geval worden krachtens de ord. van 3 October 1911 (Ind. Stb. no. 540) de mot de arbeiders aangegane overeenkomsten beheerscht door de bepalingen, opgenomen onder „Ten tweede" van die verordening. Deze verordening kent geen poenale sanctie, zoodals in de koelieordonnantie bedoeld, en wordt daarom in de practijk „vrij arbeidsregeling" genoemd. Deze arbeidsregeling geeft vrijheid om de werkovereenkomst schriftelijk of inondoling aan te gaan, uitgezonderd hot geval, waarin de arbeider op

Java op den voet van de Wcrvingsordonnantie in dienst wordt genomen. De op Java en Macdoora aangeworven arbeiders moeten, ingevolge de wervingsvoorschriften, voor hunne verschepping van Java een schriftelijke overeenkomst sluiten, welke, voorzover zij geen overeenkomst is in den zinn van de koelieordonnantie, in het betrokken Buitengewest beheerscht wordt door de bepalingen van de vrije arbeidsregeling. De vrije arbeidsregeling regelt, evenals de koelieordonnanties, slechts de arbeidsovereenkomst, waarbij de arbeider in dienst wordt genomen, dus niet de aannemingsovereenkomsten of de overeenkomsten, waarbij het verrichten van bepaalde of bijzondere diensten wordt bedongen. De vrije arbeidsregeling, als een tijdelijke maatregel bedoeld, in afwachting van de door de Regeering te nemen beslissingen inzake de kwestie der poenale sanctie, staat geheel op zich zelf. Zij houdt slechts in zover verband met de koelieordonnanties, dat zonder uitdrukkelijke toepasselykverklaring door den wetgever, hare voorschriften alleen van kracht zijn voor die gewesten, ten behoeve waarvan koelieordonnanties zijn uitgevaardigd (vgl. Ind. Stb. 1916 no. 275, waarbij de vrije arbeidsregeling van toepassing is verklaard voor Bali en Lombok, welk gewest geen koelieordonnantie kent). De vrije arbeidsregeling is gewijzigd bij ord. van 28 Mei 1924 (Ind. Stb. no. 250). Ingevolge deze verordening worden werkovereenkomsten, welke niet voor een bepaalde tijd zijn aangegaan, ten aanzien van de toepassing van de vrije arbeidsregeling geacht te zijn gesloten voor den tijd van drie maanden en, bij stilzwijgende verlenging na dien, telkens op nieuw voor zoodanigen tijd. Tot deze wijziging gaf aanleiding het arrest van het Hoogerechtshof in Ned-Indie van 27 April 1921, bevattende de conclusie, dat de werkovereenkomsten, voor onbepaalden tijd aangegaan, niet onderworpen zijn aan de voorschriften van de vrije arbeidsregeling, doch slechts beheerscht worden door de artikelen 1601, 1602 en 1603 van het Burgerlijk Wetboek in Ned-Indie (Ind. Stb. 1879 no. 256).

De door den Directeur van Justitie, ingevolge de hierboven bedoelde Regeeringsopdracht, ingediende voorstellen leidden tot de ord. van 22 Juni 1915 (Ind. Stb. no. 421), welke, gelijk daarin is bepaald, aangehaald kan worden onder den titel van „Koelieordonnantie Sumatra's Oostkust". Deze nieuwe koelieordonnantie, gewijzigden aangevuld bij Ind. Stb. 1917, no. 497, 1920 no. 535, 1921 no. 39 en 1925 nos. 201 en 3U, werd m.m. ook in de andere daarvoor in aanmerking komende Buitengewesten ingevoerd. Opnieuw kwamen koelieordonnanties tot stand voor *Aijah en Onderhoorigheden* (Ind. Stb. 1916 no. 334 jo, 447, 1917 no. 497, 1920 no. 535, 1921 no. 39 en 1925 no. 311), voor de *Westerafdeeling van Borneo* (Ind. Stb. 1918 no. 37, 1920 no. 535 1921 no. 39 en 1925 no. 311), voor *Djambi* (Ind. Stb. 1918 no. 39, 1920 no. 535, 1921 no. 39 en 1925 no. 311), voor *Tapanoeli* (Ind. Stb. 1918 no. 41, 1920 no. 535, 1921 no. 39 en 1925 no. 311), voor *Ambon* (Ind. Stb. 1918 no. 45, 1920 no. 535, 1921 no. 39 en 1925 no. 311), voor *Sumatra's Westkust* (Ind. Stb. 1925 no. 303), voor *Benkoelen* (Ind. Stb. 1925 no. 304), voor *Palembang* (Ind. Stb. 1925 no. 305), voor de *Zuider- en Ooslerafdeeling van Borneo* (Ind. Stb. 1925 no.

306), voor *Celebes en Onderhoorigheden* (Ind. Stb. 1925 no. 307), voor *Manado* (Ind. Stb. 1925 no. 308), voor *Riouw en Onderhoorigheden* (Ind. Stb. 1925 no. 309) en voor de *Lampoenngschic Districten* (Ind. Stb. 1925 no. 310).

Werkgever en werknemer, die op den voet van de koelieordonnanties, welke nu van kracht zijn, een werkovereenkomst willen sluiten, moeten voldoen aan de te hunnen opzichte in die verordeningen gegeven omschrijving. Deze koelie-ordonnanties verplichten evenwel partijen niet om een dusdanige overeenkomst aan te gaan, doch ingeval een van de partijen, om welke redenen dan ook, daartoe niet geneigd is, wordt de door hen gesloten overeenkomst beheerscht door de „vrije arbeidsregeling" (zie „Ten tweede" van de verordeningen, waarbij de nieuwe koelieordonnanties zijn vastgesteld). Een dienstbetrekking tusschen die partijen kan op geen andere wijze dan zoeven bedoeld, tot stand komen, voor zoover althans de arbeider in dienst zal worden genomen ten behoeve van ondernemingen of van bedrijven, welke in de koelieordonnanties zijn aangegeven. Deze aanduiding van de soort van ondernemingen en bedrijven is in de nieuwe koelieordonnanties overgenomen uit Ind. Stb. 1914 no. 616, welke wijziging bracht in de ordonnantie van 3 October 1911 (Ind. Stb. no. 540) onder „Ten eerste." In dit opzicht bevatten de nieuwe koelieordonnanties geen beperking van de poenale sanctie; in Ind. Stb. 1914 no. 616 werd de uitdrukking „anderen aard" (vgl. Ind. Stb. 1911 no. 540), in navolging van de herziene Wervingsordonnantie (Ind. Stb. 1914 no. 613), niet meer gebezigd. Met die uitdrukking werd evenwel niet bedoeld „alle andere ondernemingen", doch slechts de niet uitdrukkelijk genoemde ondernemingen, waarvan vordertotstandkoming van Ind. Stb. 1911 no. 540 de wetgever het aangaan van overeenkomsten met poenale sanctie principieel reeds had toegestaan. In een andere richting is echter wel in de nieuwe koelieordonnanties beperking van de poenale sanctie aangebracht; immers „verregaande luiheid" en „dienstweigering" zijn in de nieuwe koelieordonnanties niet meer strafbaar gesteld, en de bij de ingetrokken koelieordonnanties vastgestelde maximumduur van de verlenging der dienstbetrekking en die van de reengagementscontracten is verkort geworden, terwijl voorts aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid is gegeven om den duur der werkovereenkomsten te verkorten. Eindelijk wefd nog in uitzicht gesteld, dat, zoodra de omstandigheden, zulks ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, toelaten, de bepalingen, houdende strafbedreiging tegen inbreuk op de werkovereenkomsten van de zijde der werkheden en tegen weigering om den verplichtten arbeid te verrichten, alsmede die betreffende de terugbrenging met den sterken arm van werkheden naar de onderneming, geheel of gedeeltelijk buiten werking kunnen worden gesteld. Door zulk een voorschrift in de koelieordonnanties op te nemen is de gelegenheid opengesteld gelijk de Regeering zich uitdrukt, „voor den geleidelijken overgang van contractarbeid tot vrijen arbeid den weg te banen." In deze verklaring ligt de erkenning opgesloten, dat een plotselinge of dadelijke afschaffing van de poenale sanctie niet mogelijk is. Wel stelde de Ind. Regeering in beginsel

vast, dat de algeheel afschaffing van de poenale sanctie geen kwestie meer is, want een rover valt te redetwisten en dat het daartoe binnen weinige jaren behoort te koinen. Dit besluit werd door den Gouverneur van de Oostkust van Sumatra, ingevolge een Regeeringsschrijven, in 1918 ter kennis van de betrokken planters gebracht. Intusschen bleef de Regeering met den Directeur van Justitie overleg plegen nopens de wijze, waarop de poenale sanctie-luweste dient te worden opgelost zonder de cultuurbelangen in gevaar te brengen. Vastgesteld werd, dat het raadzaam is om slechts door middel van een reeks elkaar spoedig opvolgende partieel maatregelen met vermindering van schokken in het landbouwbedrijf tot de geheele afschaffing van de poenale sanctie te geraken, waarbij het arbeidsvraagstuk niet uit het oog mag worden verloren. Dit vraagstuk komt hierop neer, dat voor de geheele afschaffing van de poenale sanctie aan de werkgevers voldoende gelegenheid wordt gegeven om een arbeidsbevolking te vormen van zoodanige sterkte, dat steeds over de noodige werkkrachten kan worden beschikt. Deze arbeidszekerheid kan worden verkregen door het stichten in het gewest van arbeiderskolonies, waaronder verstaan worden: volkplantingen, bestaande uit landbouwers, die tevens geschikt en geneigd zijn om ondernemingsarbeid te verrichten, en verder van arbeidersnederzettingen op de concessie-terreinen, bestaande uit gewezen contractarbeiders en van uit Java aangevoerde arbeiders, die niet gebonden zijn door werkovereenkomsten met poenale sanctie. Het (door den Directeur van Justitie aan de hand genomen) denkbeeld om door dwangmaatregelen van Overheidswege de gewenschte kolonisatie te bevorderen, werd door de Regeering verworpen. De Regeering meende niet haar bemoeiing in deze aangelegenheid, welke in de eerste plaats voor de Oostkust van Sumatra, met het oog op het in dat gewest gelegen uitgebreid en belangrijk cultuurgebied, zou moeten worden geregeld, voorloopig te kunnen volstaan met de ter beschikking stelling van den Gouverneur te M'dan van een ambtenaar, met het doel dezen als leider te doen optreden van een door de particuliere ondernemers in de Oostkust van Sumatra samen te stellen Kolonisatie-Comité (1918). Do taak van dit comité was het ontwerpen van een regeling, waarbij de ondernemers huis en tuin tijdelijk afstaan aan gewezen contractarbeiders, die in ruil daarvoor onder bepaalde voorwaarden betaalden arbeid ten behoeve van de onderneming zouden verrichten; de arbeidsplicht zou slechts rusten op het hoofd van het gezin, weshalve ook na diens overlijden zyne gezinsleden met het behoud van het genot van den grond geheel vrij zijn. In 1920 was de leider van het Kolonisatie-Comité van zijne werkzaamheden weer ontheven, nadat door hem een rapport was ingediend, waarin o.i.n. de vele moeilijkheden, welke een goede oplossing van het arbeidersvraagstuk in den weg staan, gereleveerd zijn. De gedachtenwisseling tusschen de Regeering en den Directeur van Justitie over de poenale Sanctie-kwestie leidde tot het door dezen in 1918 gedane voorstel om over 2 jaar den maximumduur van de reengagementscontracten te verkorten tot 12 maanden, en over 4 jaar den maximumduur van de immigratiecontracten te verkorten tot 2 jaar en dan

tevens de poenale sanctie op de reengementscontracten buiten werking te stellen. Voor de uitvoering van den laatsbedoelden maatregel, voor zoover betreft de reengementencontracten van Inlandsche arbeiders, zou, gelijk der Regeering later in overweging werd gegeven, de datum van 1 Januari 1926 vastgesteld kunnen worden.

De Tweede-Kamer der Staten-Generaal heeft ook aan de kweste der poenale sanctie haar aandacht geschonken. In hare zitting 191 G/1917 werd uit haar midden een commissie ingesteld om voor de Kamer het haar door den Minister overgelegd dossier betreffende de poenale sanctie in studie te nemen en daarvan rapport uit te brengen. Dit rapport is op 25 Maart 1919 uitgebracht geworden. De commissie oordeelde niet ednstemmig over den tennyn van afschaffing van de poenale sanctie en over de noodzakelijkheid van een overgangsmaatregel. Een lid van de commissie wenschte de afschaffing van de poenale sanctie na uiterlijk 3 of 4 jaar, in welk gedacht stelsel een korte overgangstermijn noodig is. De meerderheid der commissie meende, dat de poenale sanctie zonder overgangstermijn kan en moet worden afgeschaft, en dat in de plaats van de poenale sanctie, voorshands tot de kolonisatie op de ondernemingen ver genoeg gevorderd is, zal moeten treden een publiek-rechtelijke regeeling van ongeveer dezelfde strekking. De behandeling van dit rapport door de Tweede-Kamer ondervindt door verschillende omstandigheden vertraging. In 1923 decideerde de Gouverneur-Generaal aan den Volksraad mede, dat de vraag of de poenale sanctie op de reengementscontracten met ingang van 1 Januari 1926 zou kunnen vervallen, zoals het in de bedoeling lag, in verband met de daartegen grezen bezwaren, nadcr in overweging is genomen en dat de Nederlandsche wetgevende macht, na voorlichting, zich ter zake zal moeten uitspreken. Uit deze verklaring blijkt, dat de poenale sanctie-kwestie in een z66danig stadium verkeert, dat het initiatief tot verdere stappen verbleven is aan den Minister van Kolonien of aan de Tweede-Kamer der Staten-Generaal, die de zaak aan zich heeft getrokken. Om deze reden is nog geen beslissing genomen over de hierboven bedoelde voorstellen betreffende de geleidelijke afschaffing van de poenale sanctie.

De bier benproken kwestie kwam in de zitting van de Tweede-Kamer aan het einde van 1924 wedrom aan de orde. Met de meening van de Regeering, dat deze sanctie nog gedurende een geruimen tyd zal moeten worden gehandhaafd kon de Kamer zich vereenigen. Wei oordeelde de Regeering ook nu, dat zooveel doenlijk reeds dadelijk de toepassing van de poenale sanctie moet worden verzacht. De Regeering wil weten hoe en in hooverre verzachting van het stelsel, en verbetering in het lot der contractanten kunnen worden aangebracht, en om deze we tensen hap te erlangen — „om een levend contact te hebben met de binnenzijde der betrokken bedrijven”, gelijk de Regeering gemachtigde zich in den Volksraad heeft uitgedrukt — is bij Jnd. Stb. 1925 no. 201 te M6dan ingesteld een Permanente Commissie voor de bestudieering van de arbeidstoestanden ter Oostkust van Sumatra, weiker leden door den Gouverneur-Generaal worden benoemd. Het advies van deze commissie zal, zoo-

als in het evenaangehaald Ind. Stb. 1925 no. 201 is bejaald, door den Gouverneur-Generaal worden ingewonnen over de mogelijkheid van de toepassing van de bepalingen in het Je en 2e lid van artikel 24 Koclieordonnantie Sumatra's Oostkust, en de mate waarin die zal kunnen plaats hebben, telkens om de vijf jaar, voor het eerst in 1930. Ietzelfde artikel in de nieuwe koelie-ordonnantie van de regeesten dan de Oostkust van Sumatra is mede aangevuld met een nieuw lid, luidende: „De mogelijkheid van toepassing van dit artikel en de mate, waarin die zal kunnen plaats hebben wordt om de vijf jaar door den Gouverneur-Generaal aan de hand van de ten deze voor het gewest Sumatra's Oostkust getroffen voorzieningen in overweging genomen.”

De strafbepalingen en de bepalingen betreffende het gebruik van den sterken arm blijven mitsdien tot 1930 ongewijzigd; in afwachting van de eerste vijfjarige herziening van die bepalingen is reeds nu aan de voornoemde commissie op verschillende punten advies gevraagd, welke deels aan de Tweede-Kamer conclusie in zake de poenale sanctie zijn ontleend.

De maximumduur der reengementscontracten werd in 1925 reeds weder verminderd; deze contracten kunnen nu slechts voor ten hoogste 13 maanden worden gesloten met dien verstande, dat bij ondernemingen van landbouw, waarvan de betrokken oogstjaar nog niet is afgeloopen, de loopende reengementscontracten van rechtswege voortduren tot het einde van dit oogstjaar, des noodig ter beoordeeling van het Hoofd van plaatselijk bestuur, zonder evenwel den duur van 18 maanden te mogen overschriden. De evenbedoelde restrictie kan voor de tabaks-cultuur niet worden gemist, daar het oogstjaar (planten, verzorgen en oogsten van de tabak) niet v66raf kan worden vastgesteld en langer dan 13 maanden duurt. In de eerste gewone zitting van den Volksraad in 1925 kon de Gouverneur-Generaal, sprekende over den grooten landbouw, verklaren, dat do omvangrijke uitbreidingen, welke reeds zijn aangevat of nader in het voornemen liggen, toonen, dat het vertrouwen is teruggekeerd en de periode van stilstand tot het verleden behoort; dat de Regeering bereid is aan do voor Ned.-Indie noodige activiteit van het kapitaal tegeinoet te komen en die te verzoeken zooveel het mogelijk is, met inachtneming van de belangen van de bevolking; dat een interdepartementale commissie is ingesteld, die tot taak heeft te onderzoeken of, en zoo ja hoe, de administratief rechtelijke bepalingen kunnen worden vereenvoudigd, welke een vlotte behandeling van aanvragen tot exploitatie van de rijkdommen van hot land in den weg zouden kunnen staan om voorts om maatregelen te overwegen, welke de ontginning van den bodem, ook door en ten bate der inhcemsche bevolking, direct of indirect kunnen bevorderen.

WERVING VAN INLANDSCHE ARBEIDERS.

2) Hoewel van Java de vraag naar werkkrachten (koclies) in het algemeen vry groot is, heeft niette min emigratie van Inlanders van Java plaats. Het grootste gedeelte van de omgreironde Inlanders is bestemd om arbeid te verrichten in de Buiten-gewesten, in de Ned. kolonie Suriname en in enkele vreemde kolonien. Deze emigratie heeft in don regel niet plaats uit oigen beweging van

de betrokkenen, doch is het gevolg van de werving. Zy koimt niet voor bij alle lagen van de Inlandsche bevolking op Java. De wervers en handlangers, die op Java en Madoera Inlandsche arbeiders nietoen zoeken om deze te we geen Inin gboorteland te verlaten om elders arbeid te gaan verrichten, kunnen deze in het gewenschte a antal slechts vinden onder een bepaalde klassc van de bevolking. De bewcegedrenen van de aangeworvenen om voor het gemekle doel van Java te vertrekken zijn in het algemeen niet om hun levensstandaard te verbeteren; het niveau van het levensonderhoud bij deze klasse der bevolking is laag, en daar de Javaan zich moeilijk verplaatst, is zelfs transmigratie van de dicht-bevoikte streken op Java (Midden-Java) naar die gedeelten van het eiland, waar de cultuuronder-nemingen gebrek aan werkvolk hebben (o. a. Oosthoek van Java), zonder werving van geen beteekenis. Bij gernis van een dusdanig aanbod van werkkrachten heeft de Indische Regee ring in 1916 de door den Minister van Kolonien ge-stelde vraag of het denkbeeld om in Indie ar-beidsbeurzen voor koelics te organiseeren, levens-vatbaarheid zou hebben, ontkennend beant- woord. Werkeloosheid, zooals deze in Europa zich voordoet, komt in Ned.-Indie in normale om- standigheden niet voor. Hiermede is niet ge-zegd, dat in Ned.-Indie geen werkeloosheid zou bestaan. De omvang van de werkeloosheid aldaar is niet met juistheid na te gaan; al is de toestand ten deze niet zorgwekkend, de wenschelijkheid om arbeidsbeurzen te doen oprichten wordt sedert de laatste jaren ingezien. In zake de op- richting van deze beurzen hebben de gemeente- besturen te beslissen; zij worden aangetroffen, te Batavia, Bandoeng en Soerabaja; te M^odan bestaat een arbeidsbeurs voor Europeesche werk- zoekenden op particulieren grondslag. Intusschen is het niet denkbaar, dat zonder werving het be- noodigd aantal Inlandsche werkkrachten wordt verkregen. De wervingswetgeving voor Java en Madoera heeft ten doel enerzijds de werke- vers in de gelegenheid te stellen in de behoefte aan voor den arbeid geschikt werkvolk te voor- zien, anderzijds de Inlandsche bevolking voor misleiding te beschermen. Deze bescherming kan evenwel slechts dan tot haar recht koimen, wan- neer belanghebbenden niet om de een of andere reden, b.v. vrees voor de wervers, zich zelf op- zettelijk daaraan onttrekken. Reeds in 1882 vestigde de Resident der Oostkust van Sumatra de aandacht der Regeering op de vicieuse wer- vingstoestanden op Java, welke aan het licht waren gekomen door ondervraging van de ijnmi- granten. Van 1882 tot 1895 is van ambtelijke zijde de aandacht der Regeering herhaaldelijk ge- vestigd op de misstanden bij de werving, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot verschillende Regeeringsaanschrijvingen, gericht tot de Hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera.

In 1895 en 1896 we rd ook van particuliere zijde aangedrongen op verscherping van de controle op de werving, ook in het be lang van de werk- gevers, daar vaak lieden werden aangeworven, die niet in staat konden worden geacht om zich zelf te verbinden. Bij schrijven van den Eerste Gouvernementssecretaris van 6 November 1896 no. 2336 we rd den Directeur van Binnenlandsch Bestuur opgedragen de noodige voorstellen in te dienen tot bescherming van Inlanders, die zich

a Is koelies voor de Buitengewesten en Vreemde Kolonies deden aanwerven. Ten aanzien van de werving ten behoeve van het buitenland, dus ook van de vreemde kolonien, was slechts bij de ordonnantie van 9 Januari 1887 (Ind. Stb. no. 8) be pa a Id. dat het werven van Inlanders voor het verrichten van arbeid buiten Ned. - Indie ver- boden is, doch dat de Go u vernic nr - Ge n e ra a l in bijzondere gevallen wegens gewichtige redenen bevoegd is dispensatie van dal verbod te verlee- nen onder de noodig geachte voorwaarden. De bedoeling van deze Verordening was er tegen te waken, dat Inlanders van Ned.-Indie naar vreem- de landcn werden gelokt, zooaang er geen vol- doende waarborgen bestonden voor hunne behoor- lijke jegeening in die landen. Het evenbedoeld verbod heeft slechts betrekking op het werven van Inlandsche werkkrachten (koelies) voor ondernemingen in het buitenland, en dus niet op de werving van Inlanders voor het geven van aanschouwelijke voorstellingen uit het volkseven in het buitenland. Deze aangelegenheid is af- zonderlijk geregeld bij Ind. Stb. 1899 no. 235. Sedert 1 Jan. 1918, waarop het bij Kon. Besluit van 15 October 1915 no. 33 (Ind. Stb. no. 732) vastgesteld Wetboek van Strafrecht voor Ned. - Indie in werking is getreden (zie Ind. Stb. 1917 nos. 497 en 465), kan het wervingsverbod in de beide hierboven bedoelde gevallen niet meer gegrond worden op de juist gemelde betrokken verordeningen, doch op art. 239 van genoield Wetboek van Strafrecht, hetwelk, buiten de ge- vallen, waarin het krachten algemeene verordeningen veroorloofd is, strafbaar stelt het werven zonder toestemming van den Gouverneur- Generaal van een Inlander tot het verrichten van arbeid of tot het geven van aanschouwelijke voorstellingen uit het volkseven, het een of ander buiten Ned.-Indie. Met betrekking tot deze aangelegenheid is de Nederlandsche Kolonie Suriname als vreemd grondgebied aangemerkt. Voor de werving ten behoeve van deze kolonie is derhalve een Regeerings vergunning noodig, en voorts zijn bij Ind. Stb. 1896 nos. 72 en 73 voorschriften gegeven nopens de werving zelf, de huisvesting, het gnceskundig onderzoek der emigrantcn, de zcereis en het door het bestuur uit te oefenen toezicht. De uitvaardiging van) nd. Stb. 1896 nos. 72 en 73, sedert aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1897 no. 56, 1898 nos. 299 en 300, 1900 nos. 138, 171, 172 en 283, 1901 no. 58, 1908 no. 187, 1909 no. 307, 1910 no. 219, 1912 no. 529, 1913 no. 517, 1914 no. 467, 1916 no. 17, 1917 no. 497, 1919 no. 694, 1920 no. 74 en 1921 no. 194, vond haar aanleiding in den weinig bevredigenden toestand, waarin in 1894 een transport op Java aangeworven koelies in Suriname aankwam. De werving op Java ten behoeve van de evengenoemde kolonie vindt plants door een van wege het Surinaamsch Gouvernement aangewezen vertegenwoordiger, die aangeduid wordt met den naam van emigratic-agent en bclast is met de sluiting der werkvocreenkoirsten, welke moeten zijn opgemaakt volgens het in Bijbladen nos. 9703 en 10036 vastgesteld model. De over- voer van de aangeworven arbeiders van Java naar Suriname geschiedt met namcn het bestuur van Suriname gecharterde schepen. Het Immigratiefonds in Suriname behandelt de aan- gelegenheden, verband houdende met deze in- migratie.

Nadat de Directeur van Binnenslandsch Bestuur, ingevolge de bovenvermelde opdracht, bij schrijven van 13 October 1897 no. 4785 een ontwerp van een ordonnantie tot vaststelling van bepalingen op het werven van Inlanders op Java en Madocra voor het verrichten van arbeid in de Buitenge westen en in room de Kolonien had ingediend, verscheen in de Javasche Courant van 17 Januari 1902 een Regeeringsontwerp nopens de emigratie van Inlanders uit Java en Madoera naar de Buitengewesten of naar buiten Nederlandsch-Indie gelegen plaatsen, doch eerst in 1909 kwam de eerste "Wervingsordonnantie" tot stand. Deze ordonnantie is opgenomen in Ind. Stb. 1909 no. 123. Ingevolge deze wervings- ordonnantie moeten de werkovereenkomsten schriftelijk en volgens de in de uitvoeringsvoor- schriften aangeduide modellen zijn aangegaan. Deze modelcontracten (vgl. Bijblad no. 6962) waren toenmaals slechts die, welke krachtens de koelieordonnanties waren vastgesteld. De op deze wijze, op den voet van de wervingsordonnantie gesloten overeenkomsten waren levensrechtsgeldig in den zin van de koelieordonnanties, gelijk dit in 1913 (zie Ind. Stb. no. 523) is verduidelijkt, toen te dier zake twijfel was gerezen. De van Java in de Buitengewesten aangevoerde arbeiders konden derhalve destijds uitsluitend in dienst bij de ondernemers aklaar treden met „poenale sanctie-overeenkomsten". Dit was een afwijking van het daaromtrent in de koelieordonnanties gegeven facultatief voorschrift. Na de vaststelling van de vrije arbeidsregeling (Ind. Stb. 1911 no. 540 onder „Ten tweede") werd bij Gouvernementsbesluit van 19 Februari 1913 no. 36 (Bijblad no. 7829) in de uitvoeringsvoor- schriften van de wervingsordonnantie een nieuw modelwerkovereenkomst, opgenomen, geldende ingeval de op Java en Madocra geworven In- landsche arbeiders in dienst werden genomen op anderen voet dan in de koelieordonnanties is be- doeki. Nadat in 1910 en 1911 door de Arbeids- inspectie, ingevolge een Regeeringsopdracht, een enquête was gehouden betreffende de toepassing van de wervingsordonnantie en de in Bijblad nos. G962 en 7232 opgenomen uitvoeringsvoor- schriften, welk onderzoek aan het licht bracht, dat de gang van zaken bij de werving van In- landfiche werkrachten ten behoeve van de Bui- tengewesten en van het buitenland (vgl. Ind. Stb. 1909 no. 407) uiterst onbevredigend was, vooral door een vaak onjuiste ambtelijke toe- passing van de wervingsvoorschriften, kwam in 1914 een nieuwe wervingsordonnantie tot stand (Ind. Stb. no. 613, gewyzigd bij Ind. Stb. 1915 nos. 181, 423 en 693, 1917 no. 497, 1920 nos. 56 en 535, 1921 no. 506), met de daarbij behoorende uitvoeringsvoorschriften (Bijblad no. 8112 j^c. 8174, H793 en 9366).

De wervingsordonnantie regelt in het byzonder de beroepswerving. Hieronder wordt de werving verstaan, van welke hoofde een werfagant staat, die van een of neder werkgevers opdracht ontvangt een zeker aantal koolies aan te werven, met hen, a Is ginchichtigde van zijn lastgever(s) werkcontracten te sluiten en daarna zorgt, dat die lieden worden overgevoerd naar hot betrokken Buitengewest, vvaar de onderneming of onderne- m in gen liggen, ten bohoeve waarvan de aango^vor- vonen zich hebben verbonden. Aan de werving op den voet van de wervingsordonnantie zyn belang-

rijk kosten verbonden, weshalve deze werving als zaak wordt gecl re ven, hoowcl wette] ijk geen enkel bezwinnr er tegen bestaat, dat de werk- gevera zclf een dergclijck werving op Java (»r- ganisecen. Tot dusver is slechts de Deli Plante rsvereeniging (Oostkust van Sumatra) daar- toe overgegaan. Het werfkantoor van die ver- eeniging is te Semarang gevestigcl. De door tusschenkomst van dit werfkantoor naar de Oostkust van Sumatra over te vocren arbeiders worden geworven door laukehs, (l. z. Inlanders, die op een onderneming in het betrokken gewest, i. c. ter Oostkust van Sumatra, reeds als contract- arbeiders werkzaam zyn geweest. Deze laukehs worden op kosten van de betrokken werkgevers naar Java teruggezonden met het doel om in de streek, waarvan zij afkomstig zyn, hunne kennissen en familieleden te be we gen hen naar de Oostkust van Sumatra te volgen om aldaar ondernemingsarbeid te gaan verrichten. Vaak worden de door de laukehs aangeworven sing- kehs, cl. z. arbeiders, die voor het eerst in het Buitengewest als zoodanig werkzaam zyn, vergezeld door familieleden, die niet geworven worden, doch tengevolge van de door de laukehs gemaakte reclame uit eigen beweging naar de Oostkust van Sumatra vertrekken. Op de emigratie van de Inlandsche bevolking van Java uit eigen beweging is de wervingsordonnantie niet van toepassing. De juist bedoelde werving slaat bekend onder den naam „laukeh-werving". De daarbij betrokken laukehs worden verdeeld in: 1°. laukehs, die na expiratie van hun werkovereenkomst naar Java repatrieeren en aldaar, zondcr zich daartoe te hebben verbonden, singkehs werven, en 2°. laukehs, die speciaal in opdracht van den werkgever naar Java terugkeeren om aklaar singkehs te werven. De werving door middel van de laatsbedoelde categorie laukehs wordt genoemd de kehtauwerving. De Deli Planters- vereeniging heeft ook een laukeh-werving in China. Reeds in 1873 were! door de Administratie van Ije Deli Maatschappij moeite gedaan om Chineseche arbeiders in China te doen aanwerven. In 1875 werd in China van wege die Maat- schappij een onderzoek ingesteld omtrent de mogelijkheid van de werving van Chineseche arbeiders. Het bleek toen, dat de autoriteiten in Canton, Swatow en Emoy tegen de werving gekant waren. Toenmaals had de werving van Chineseche arbeiders nog plants te Penang en Singapore, doch de aan die werving verbonden kostenslegen langzainrhand in die mate, dat de planters in 1886 besloeden alle pogingen in het werk te stellen in China wervingsrelaties te krijgen. Met veel moeite were! op 29 April 1888 vorgunning ver- kregen tot vrije emigratie van Chineseche koelies, d. w. z., dat de arbeiders voor hunne inschoping zich niet bij overeenkomst mogen verbinden, znd slechts zonder eenig verband mogen emigreeren. Deze werklieden sluiten bij aankomst in het go west een werkovereenkomst. Veto moeilijk- heden zyn vaak bij deze werving onclervondcn. Ook in China valt zij, voorzooorv zy door middel van laukehs plants heeft, te onder- scheiden in huukh- en kehtauwerving. Sedert 1915 heeft de Deli Plantersvereeniging te Swatow een oigen agentschap, terwyl to Medan door hare reeds sedert lang is opererich het „Immigran- tenbureau", belast met alle werkzaamheden, verband houdende met de Chineseche iminigr-

tie. De Algemeene Vereeniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra bezit te Medan een Java-immigranten bureau ter bevoorleving der Java-koelie-immigratie. Behalve de bovenbedoelde laukeh-werving van de Deli Planters-vereening bestaan er op Java nog andere wervingsorganisaties, welke door de planters zelf ter hand zijn genomen. Dit soort werving wordt beheerscht door de voorschriften, opgenomen in Ind. Stb. 1915 no. 693 j^o. 1917 no. 497, welke verordening bekend staat onder den naam van „Eigen Wervingsordonnantie“. Zij stelt de gelegenheid open om aan werkgevers onder bijzondere voorwaarden vergunning te verlenen om ten eigen behoeve op Java en Madoera arbeiders te werven. (Zie betreffende de uitvoeringsvoorschriften Bijblad no. 8409). De eischen aan deze werving gesteld zijn minder zwaar en de ambtelijke controle op die werving is minder zwaar dan die, welke voor de werving op den voet van Ind. Stb. 1914 no. 613 (beroepswerving) noodig geacht worden. Verder kan de werving op Java en Madoera plaats vinden door tussschenkomst van het Openbaar Gezag en op den voet van de vrije wervingsordonnantie (Ind. Stb. 1921 no. 505). De wervingsordonnantie bepaalt uitdrukkelijk (vgl. Ind. Stb. 1921 no. 506), dat zij niet van toepassing is op de werving, volgens de vrije wervingsordonnantie, en op die, welke door tussschenkomst van het Openbaar Gezag plaats heeft. De Regering beslist van te voren een werving door tussschenkomst van het Openbaar Gezag in het geschieden (vgl. o. a. Bijblad nos. 8950, 9535, 9791). De aanwerving op Java van koelies, die, krachtens een in de koelieordonnantie bedoelde werkoevereenkomst, werkzaam zijn gesteld op een in de Buitengewesten gelegen Gouvernementsonderneming, zijn geworven of op den voet van de wervingsordonnantie of volgens de eigen wervingsordonnantie; in het laatste geval is de onderneming aangesloten aan een vereeniging van werkgevers met rechtspersoonlijkheid, aan wie een vergunning tot die werving is uitgerikt. De vrije wervingsordonnantie laat werving toe, buiten de wervingsordonnantie om, van hand-werklieden en gewone koelies, de laatsten alleen ten behoeve van de door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen ondernemingen. Met de arbeiders, die volgens de vrije wervingsordonnantie zijn geemigreerd, inoogen geen werkoevereenkomsten met poenale sanctie worden gesloten. Dergelijke overeenkomsten mogen ook niet worden aangegaan bij de toepassing van Ind. Stb. 1924 no. 433, ingevolge welke ordonnantie de wervingsordonnantie niet van toepassing is op werkoevereenkomsten, gesloten op Java en Madoera op anderen voet dan in de betrokken koelieordonnantie is bedoeld, voor ondernemingen van han del, landbouw en nijverheid en open bare werken in de Lampoengsche Districten. De reden van deze, alleen voor dat gewest getroffen regeling is, dat de controle op de werving daarvoor zeer bemoeijlikt wordt door de omstandigheid, dat vele Inlanders, in het bijzonder van Bantam via Macrak naar de Lampoengsche Districten heen en weer trekken.

Sedert 1921 (Ind. Stb. no. 779) is de „Koeliewerving“ opgenomen in de lijst van onderwerpen, bedoeld bij art. 1 van het Indisch ontwerp-ontginsbesluit (Ind. Stb. 1921 no. 310).

Ingevolge geen van de bestaande wervings-

verordeningen kunnen de aangeworven koelies worden gedwongen zich in te schepen; zelfs na de inscheping kunnen zij weigeren om te ver-trekken, in welk geval hun de gelcenheid niet (nag worden ontnomen om het schip te verlaten).

De eigenlijke werving ten behoeve van de Buitengewesten laten de wervingsverordeningen vrij; aan niemand kan worden verboden om zich met die werving bezig te houden. De verse heping van de aangeworven koelies kan echter slechts plaats vinden op de wijze als in de wervingsvoorschriften is aangegeven; de verscheping (het vervoer) kan zelfs, krachtens het bepaalde in art. 14 (3) der wervingsordonnantie worden belet. Op dit artikel is gegrond het in Bijblad no. 8531 bedoeld verbod van verscheping voor Java en Madoera van aangeworven contractarbeiders naar nieuw opgerichte ondernemingen, zolang op die ondernemingen niet is voldaan aan bilijke vereischen voor behandeling en verzorging der arbeiders. Het vorenbedoelde wervingsverbod heeft in zekeren zin zijne beteekenis verloren sedert in de nieuwe koelieordonnanties den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid is gegeven om bij een met reden omkleed besluit, den Raad van Ned.-Indie gehoord, in de daarbij bedoelde gevallen tijdelijk te verbieden werklieden krachtens een overeenkomst op den voet van de koelieordonnantie in dienst te nemen.

In de Buitengewesten is de werving van arbeiders ten behoeve van ondernemingen binnen Ned.-Indie ook niet verboden; de verscheping van de aangeworven arbeiders naar een ander gewest is aldaar niet gereglementeerd. Slechts bij uitzondering heeft werving van Inlandsche arbeiders plaats in het ene Buitengewest ten behoeve van een ander. (Op Boeton worden Boetoneezen geworven voor in Amboina gelegen ondernemingen).

De op Java en Madoera ingevoerde wervings-systemen hebben vele punten van overeenkomst met die, welke in Britsch-Indie worden aangetroffen. Aldaar dateert werving van arbeiders reeds van 1834; in dat jaar lieten de suikerindustrieelen van Mauritius op groote schaal werkvolk in Voor-Indie werven en naar Mauritius overbrengen. In het begin bejaalde het Britsch-Indische Gouvernement zich er toe voor te schrijven, dat de aangeworvenen niet mochten einigreeren alvorens de betrokken ambtenaren zich hadden overtuigd, dat de emigratie vrijwilijig geschiedde, en dat de emigranten geheel op de hoogte waren van de te sluiten overeenkomsten; later werd de cisch gesteld, dat de bedingen der overeenkomsten ambtelijk moesten zijn goedgekeurd. V66r 1863 was de werving in Britsch-Indie niet wettelijk geregeld. De wervingsvoorschriften regelden aanvankelijk slechts de beroepswerving. Zoowel de werving naar streken buiten Britsch-Indie, als die voor gebieden binnen Britsch-Indie is gereglementeerd. „The Indian Emigration Act, 17 of 1908“ regelt de werving naar streken buiten Britsch-Indie, uitgezonderd naar Ceylon en Malaka. Ingevolge deze wet is emigratie naar Ned.-Oost-Indie niet, naar Ned.-West-Indie wel toegeestaan. Onder emigratie wordt verstaan het vertrek over zee krachtens een arbeidsovereenkomst. Sedert 1918, in welk jaar de Engelsche Regeering kennis gaf van de opkegging van het in 1870 gesloten tractaat, waarbij aan Suriname

werd toegestaan werkvolk uit Britsch-Indië te betrekken, is de werving in Britsch-Indië voor Ned.-West-Indië juraïsch stop gezet. De emigratie uit „the Presidency of Madras” naar Ceylon en Malakka (Straits Settlements en de Gefeederde Maleische Staten) is vrij. De Britsch-Indiërs die immigranten worden in Malakka genoemd „tamils”; de werving en de immigratie van deze lieden heeft plaats door de middeling van het „Tamil Immigration Fund”, waarop betrekking heeft „The Tamil Immigration Fund Enactment 1911”. De tamils, die naar Britsch-Indië terugkeeren, met het doel aldaar te werven, worden genoemd „kanganics”¹¹. Deze werving is dus een laukeherving. Werving door tussschenkomst van laukehs heeft ook plaats voor de z.g. Labour Districten van Assam. In „the Assam Labour and Immigration Act 1907” wordt onderscheid gemaakt tusssen: 1° de beroepserving, zijnde de werving door middel van contractors, sub-contractors en recruiters (in Ned.-Indië genoemd: werfagent, werver en handlanger); 2° de werving door middel van garden-sardars en 3° de werving door middel van speciale garden-sardars. De onder 2 en 3 bedoelde werving is dezelfde als de hierboven bedoelde „kehtauwerving”.

Ingeval tot werving in Ned.-Indië ten behoeve van het buitenland (uitgezonderd de Ned.-Kolonie Suriname) toestemming van den Gouverneur-Generaal is verkregen, en de werving op Java en Madoera plaats heeft voor ondernemingen van handel, landbouw of nijverheid en openbare werken, dan zijn op die werving van toepassing de bepalingen van de wervingsordonnantie, met uitzondering van artikel 20. Ic lid, met dien verstande, dat vergunningen als bedoeld by de artikelen 1 en 4 dier verordening van rechtswege tevens geldig zijn voor de werving ten behoeve van het buitenland, gelijk bepaald is in de ordonnantie van 14 September 1914 (Ind. Stb. no. 615 j°. Ind. Stb. 1917 no. 497). In deze, evenmin als in de onder wervingsvoorschriften, is aange- duid wat onder „werving” of „werven” moet worden verstaan. Bij de samenstelling van Ind. Stb. 1887 no. 8 is nauwkeurige omschrijving wel overwogen geworden, doch de wetgever meende, dat het woord „werven” voldoende het strafbaar te atxjllen feit uitdrukt, weshalve een wettelijke omschrijving daarvan niet noodig was en ook niet gewenscht voorkwam. Een enkelc maal heeft het gemis van een definitie van het woord werven aanleiding tot moeilijkheden gegeven; do Regeering besliste toon, dat geen wettelijk be- zwaar of tegen bestaat, dat direct of door tus- schenkomst van agenten reclame gemaakt wordt voor een kolonisatie, hierin bestaande, dat door aanbieding van overtocht, afstand van een stuk grond en verleenning van steun gedurende de eerste tyden van vestiging, vrije Javaanscho landverhuizers naar ondernemingen worden go- lukt, weshalvo zoodanige aanmoediging tot emigratie niet valt onder de wervingsvoorschriften.

De ten aanzien van de werving van Inlanders in Ned.-Indië voor het verrichten van arbeid in de Vreemde Kolonien door de Regeering gevolgde gedragslijn is indermaal herzien. Voor- zoover in beginnel tegen die emigratie door het Opperbestuur geen bezwaar was gemaakt, werd voor de wervingstoestemming in de eerste plaats gecisocht, dat in het land, waar de aangeworven

Inlanders werkzaam zullen worden gesteld, de noodige waarborgen eener goede behandeling en behoorlijke bescherming van de rechten van de emigranten aanwezig zijn, en dat het klimaat aldaar bevredigend is. Van 1911 af wordt de toestemming alleen gegeven voor die streken, waarheen reeds een geregeld emigratie plaats heeft; onder „streken” wordt bedoeld „gebieds- deelen”, weshalve uit een gegeven wervings- vergunning voor een onderneming, gelegen in een bepaald gebiedsdeel van een kolonie, geen zins de gevolgtrekking mag worden gemaakt, dat een dergelijke vergunning wordt verleend voor een onderneming, gelegen in een ander gebiedsdeel van diezelfde kolonie. Ingevolge dit door de Regeering ingenomen standpunt met betrekking tot de werving voor het buitenland, (Vreemde Kolonien), heeft werving en emigratie, doch op onregelde tydstippen, plaats ten behoeve van ondernemingen gelegen in de Straits Settlements, de Gefeedere Maleische Staten, Indo-China, Nieuw-Caledonie en Britsch-Noord- Borneo. In deze landen bestaan arbeidswetgevingen, met voldoende waarborgen voor een goede behandeling van de aldaar geïmmigreerde Inlanders van Ned.-Indië. De arbeidsvoorschriften zijn voor de Straits Settlements: „The Netherlands Indian Labourer's Protection Ordinance IOOS”; voor de Gefeedere Maleische Staten: „The Netherlands Indian Labourer's Protection Enactment 1909”; voor Indo-China het „Arrete” van 8 Maart 1910; voor Nieuw-Caledonie het „Deeret” van den President van de Franse Republiek van 11 Juli 1893, afgekondigd onder no. 180 van het „Bulletin officiel de la Nouvelle Caledonie” van 1893; voor Britsch-Noord-Borneo: „The Labour ordinance 1916”, zooda deze arbeidswetgevingen sedert gewijzigd en aange- vuld zijn. De wervingsvergunningen voor Britsch- Noord-Borneo worden verleend aan het bestuur van die kolonie voor landbouwondernemingen in het algemeen aldaar; de wervingsvergunningen voor Nieuw-Caledonie gelden eveneens voor de aldaar gelegen ondernemingen, waarvan de aard in het betrokken vergunningsbesluit is genoemd. Overigens geldt de regeel, dat de wervings- vergunning slechts betrekking heeft op bepaalde ondernemingen. De voorwaarden, waaronder een wervingsvergunning voor de vreemde kolonien wordt gegeven, zijn van tweelei aard: 1°, die welke in het model-contract zijn vastgesteld (zie de vastgestelde modelwerkovereenkomsten in Bijblad nos. 4964, 5826, 7073 en 8174), en 2°, de voorwaarden, welke gesteld worden ten aanzien van het Overheidstoezicht. De laatstbedoelde voorwaarden worden, sedert de totstand- koming van Ind. Stb. 1914 no. 615 j°. 1917 no. 497, voor de werving op Java en Madoera niet nicer gesteld, doch wel ingeval de werving in de Buitengewesten plaats heeft, hetgeen echter zelden voorkomt. De wervingsvergunningen werden aanvankelijk uitgeroikt voor onbepaalde tyden, zoodat, al konden krachtens die vergunningen besluiten slechts een bepaald aantal werkliden worden verscheept, zy hot karakter hadden van een doorloopende wervingstoeusteu- ming. Zulks was in strijd met de Regcorings- bedoeling. Ook om andere redenen worden sedert 1911 dergelijke vergunningen telkens slechts voor den tijd van een jaar verleend, ingaande op de dagteekening van het betrokken Gou-

vermementsbesluit; na verloop van die periode is de vergunning vervallen, ook al is het daarbij genoemd aantal werklieden, hetwelk mag worden verworven, niet geheel verscheept.

Verder heeft de Regering zich het recht voorbehouden in de koloniën, waar door middel van werving geïmmigreerde Inlandsche werklieden van Ned.-Indië verkeerzaam zijn, een Ned.-Ind. ambtenaar te zenden om zich op de hoogte te stellen van de toestanden van die arbeiders. De bedoeling hiervan is niet om een voortdurende controle in het algemeen uit te oefenen — het toelaten van een dusdanig toezicht in eigen land door een vreemde autoriteit zou trouwens niet denkbaar zijn — doch slechts daartoe over te gaan, ingeval er een bepaalde aanleiding toe bestaat. Enkele jaren heeft dit plaats gehad; o. a. is in 1918/1919 op last van de Regering van wege de Arbeidsinspectie een dusdanig onderzoek ingesteld in Britsch-Noord-Borneo en in Nieuw-Caledonië; in 1925 is de laatstgenoemde kolonie weder door een Inspecteur van den Arbeid bezocht.

Ingevolge de wet van 10 Februari 1910 (Ind. Stb. no. 296) wordt het Nederl. onderdaanschap verloren door, ingeval van verblijf in het vreemde land, na te laten zich binnen 3 maanden na aankomst aan te geven bij een Ned. Consulair ambtenaar in dat land, en door bij voortzet verblijf na te laten die aangifte binnen de eerste drie maanden van elk kalenderjaar te herhalen. Naar aanleiding van deze wet zijn bij Gouvernementsbesluit van 7 Juli 1917 no. 35 (Bijblad no. 8793) eenige voorzieningen getroffen met betrekking tot de in die wet voorgeschreven aangifte, welke werklieden, die een overeenkomst hebben gesloten tot het verrichten van arbeid in tot het ambtsgebied van een Ned. Consul behorende streken, wenschen te doen.

Bij het Kantoor van Arbeid is een herziening van de wervingsbepalingen in bewerking. Luidens de door den Directeur van Justitie in 1925 aan den Volksraad afgelegde verklaring, zal deze herziening echter eerder gaan in de richting van het opheffen van belemmerende bepalingen, welke in de praktijk van geen werkelijk nut zijn gebleken, dan het verscherpen daarvan.

De bepalingen, opgenomen in het meer genoemd Ind. Stb. 1887 no. 8, hebben niet kunnen beletten, dat er herhaaldelijk ongeoorloofde werving in Ned.-Indië ten behoeve van de vreemde koloniën heeft plaats gehad. Ook nu nog komt clandestiene werving voor, met het doel om werkvolk, in het bijzonder van Java, naar het buitenland te lokken, zonder de aan de gereglementeerde werving verbonden kosten te inaken, dan wel om ondernemingen in de streken, waarheen emigratie door middel van werving niet is toegestaan, aan werkvolk te helpen. De reden, dat er steeds personen worden gevonden, die ten deze als bemiddelaars willen optreden, is gelgeven in het feit, dat de clandestiene wervers en handlangers daarbij goede zaken kunnen maken. De door de Regering aangevonden pogingen om de ongeoorloofde werving te bestrijden hebben tot duizend niet geheel het gewenschte succes gehad; zonder inbreuk te maken op de vrijheid van beweging, waartoe niet kan worden overgegaan, is het niet doenlijk de clandestiene werving geheel te onderdrukken, althans niet voor een deel op de medewerking ten

deze van de Inlandsche bevolking kan worden gerekend. Van een strafrechtelijke vervolging in zake verboden werving is zelfs meermalen mochten worden afgezien, daar de aangeworvenen verklaard niet te zijn geworven, doch naar het buitenland wenschten te vertrekken om familiaal aangelegenheden. De nabijheid van Singapore maakt het den clandestiniëren wervers gemakkelijker om koelies van Java onder allerlei toezeggingen en beloften te bevestigen naar Singapore te volgen, waartoe de aangeworvenen financieel in staat worden gesteld. Bij aankomst in Java zien deze lieden zich genoodzaakt zich als arbeider te verbinden ten behoeve van een onderneming gelegen op of buiten het Maleische schiereiland. De meesten van hen plegen zich noodgedwongen in hun toestand te slijken; het komt echter ook voor, dat zij zich daartegen verzetten, in welk geval de hulp kan worden ingeroepen van den Nederlandschen Consul-Generaal te Singapore.

KOL (HENRI HUBERT VAN). Geboren 23 Mei 1852 te Eindhoven; overleden 22 Augustus 1925 te Ayrwaille, irTTelgie. Hij was geboortig uit katholieke ouders, die tot den gezeten middenstand behoorden, en bezocht achtereenvolgens de Openbare Lagere School te Eindhoven, een Ecole Moyenne te Turnhout, de Hoogere Burgerschool te Roermond en (van 1870 tot 1876) de Polytechnische School te Delft. Reeds als hoogere burgerscholar voelde hij zich aangetrokken tot het socialisme en werd hij inzonderheid geboeid door de geschriften van den grooten Duit-schen agitator Lassalle. De sterke indruk, welke de toestanden in de achterbuurten onzer groote steden, op zijn ontvankelijk gemoed maakten, versterkte in hem het gevoel van opstandigheid tegen de bestaande maatschappelijke orde en gaf den stoot tot zijn aansluiting, als 19-jarig student, bij de door Karl Marx geleide (eerste) Internationale. Een achttal studenten volgden zijn voorbeeld, doch trokken zich spoedig terug, na een waarschuwing van minister Jolies, dat wie met socialistische propaganda doorging, zijn carrière zou bederven. Van Kol echter bleef Htandvaslig. In 1871 wilde hij zich naar Parijs begeven om de daar uitgeroepen Commune teliëpen verdedigen; doch vóór hij de Fransche grens bereikte, was Parijs reeds door de regeringstroepen ingenomen. Het volgen de jaar woonde hij in Den Haag het vermaarde laatste congres der Eerslof Internationale bij.

Na de voltooiing zijner studien, ging Van Kol als ingenieur bij den Waterstaat, naar Oost-Indië, waar hij van 1876 tot 1884 en van 1886 tot 1892 op Java werkzaam was. Vele belangrijke werken kwamen met zijn medewerking of onder zijn leiding tot stand; o. a. de kanalisatie van de Sam-paan in Besoeki en de irrigatie van West-Brebes in Tegal. Hij vatic een warme liefde voor land en volk van Indië op en maakte zich in die jaren een groote kennis van de Indische toestanden om van de noodden der Inlandsche bevolking eigen. De belangstelling, die hij als student voor de arbeidersbeweging in het Westen had getoond, bleef tijdens zijn langjarig verblijf tusschen de keerkringen onverflauwd; door zijn ouden vriend, den Delftschen hoogleraar Pekingharing, geregekl van de noodige literatuur voorzien, las hij vrijwel alle belangrijke werken van de oudere en nieuwere socialistische denkers. Een openbaar

debat met een zending was de aanclinging tot het schrijven van zijn eerste brochure, „(l)risten-dom en Socialisme“, waarbij hij als pseudoniemi den naam van „den laatsten dor Volkstribunen“, Rienzi, aannam.

Gedurende zijn eerste verlof (1884—1886) bereide hij een groot deel van Europa, woonde verschillende socialistische congressen bij en maakte kennis met vele vooraanstaande sociaal-democraten en anarchisten; met den beroemden geograaf Reclus werf hij in die jaren zeer bevriend, zonder echter diens anarchistische denkbeelden over te nemen. Aan de socialistische beweging, die zich destijds in ons land onder leiding van Domela Nieuwenhuis had ontwikkeld, nam hij actief deel, maar het voornaamste terrein voor zijn werkzaamheid als socialist was België, dat hem een tweede vaderland werd. Hij droeg veel bij tot de verzoening tusschen de Vlaamsche socialisten en den Waalsche geestverwanten en werd een der oprichters van de Parti Ouvrier, de Belgische Arbeiderspartij (in 1885).

Toen hij voor de tweede maal met verlof in Europa kwam (1892) vestigde hij zich te Brussel... De strijd van de Belgische socialisten voor het algemeen kiesrecht had toen een zeer revolutionair karakter aangenomen; in April 1893 werd de algemeene werkstaking uitgeroepen. Van Koi, die geen gevaar schuwde, ja eerder het gevaar ook om het gevaar zocht, voelde zich daarbij echt in zijn element. Het feit, dat hij, waar kans op een botsing met politie of militairen bestond, steeds zooveel mogelijk, en dan in het eerste gelid, aanwezig was, maakte hem onder zijn Belgische geestverwanten zeer populair, maar had ook tengevolge dat de aandacht der regeering op hem gevestigd werd en hij 21 April 1893 uit België werd verbannen, welk besluit echter vrij spoedig werd ingetrokken. Ook in ons land nam hij ijverig aan de socialistische beweging deel; in den winter van 1892—*3 sprak hij in 66 openbare vergaderingen en werd wegens „opruiming“ drie maanden gevangenisstraf tegen hem geëischt, (loch het proces eindigde met zijn vrijspraak. Werd hij hier in de arbeidersbeweging niet minder populair dan in België, hij kwam er weldra in conflict met den afgodich vereerden leider Domela Nieuwenhuis, die meer en meer in anarchistisch vaarwater was verzeild. De vroegere vriend-schap maakte plants voor een fellicijdschap en door Domela Nieuwenhuis en diens medestanders werd Van Koi op buitengewoon grove en peraanlijke wijze aangevallen; wat doze die jaren ondervond, stelde zijn idealisme en zijn Jiefde voor de socialistische beweging op een uiterst zware proef. Van Koi was een der eersten, die inzagen, dat een scheuring onvermijdelijk was. In overleg met hem, deden Schaper en Vliegdon den oproep, die in 1894 tot de oprichting van de S. D. A. P. leidde, en hij werd een der z.g. „twaalf apostelen“ dier partij. Kort daarop werd hij — zeer tegen zijn zin — afgekeurd en gepensionneerd wegens „een leverziekte“, die voor zijn gezondheid blijkbaar niet de geringste schade-lyke gevolgen heeft gehad. Hoewel hij tot de voormannen der „parlementaire socialistens“ behoorde en zijn partijgenooten hem als een der geschiktste kandidaten voor de Kamer beschouwden, voelde hij, met zijn revolutionair temperament, zich weinig aangetrokken tot wat hij „het mufte parlement“ noemde en verklaarde hy het

socialisme be ter „op de barricade“ te kunnen dienen. Slechts met de grootste moeite kon men hem in 1897 — toen hij naar Griekenland wilde gaan om in het Philhelleense legioen voor de bevrijding van Kreta tegen de Turken te vechten — bewegen, zich voor de Tweede Kamer kandidaat te laten stellen.

Bij een naverkiezing in het district Enschede — werd hij nog in dat zelfde jaar gekozen. Hij vertegenwoordigde dit district tot 1909. Toen hij dat jaar niet herkozen werd, wenschte hij geen candidatuur voor de Tweede Kamer meer te aanvaarden. Maar in 1913 werd hij de eerste roode senator; van 1913 tot 1922 en van 1923 tot 1924 was hij lid van de Eerste Kamer.

In beide Kamers is Van Koi een op den voorgrond tredende figuur geweest. Hij bewoog zich, vooral in de eerste jaren, toen de soc. dem. Tweede Kamerfractie nog slechts drie ledentelde, op allerlei terrein: buitenlandsche zaken, waterstaat, mijnwezen, oorlog, marine, belasting-politiek enz. Maar bovenal hield hij zich van meetaf bezig met de koloniale aangelegenheden; hij voelde zich in de eerste plaats geroepen de vertegenwoordiger te zijn van „den bruinen broeder“, van de miljoenen in Insulinde, die zelve geen vertegenwoordiger naar het Binnen-hof konden zenden. Hij werd de socialistische koloniale specialiteit en was in het parlement de ijverig en steeds strydvaardige kampioen voor de belangen van land en volk van Indie. In te genstelling met de opvattingen, die, toen hij zijn parlementaire arbeid begon, in de socialistische beweging overheerschten, inzonderheid in de Deutsche sociaal-democratie, volgens welke de sociaal-democraten tegenover de koloniale politiek alleen „negatieve“ hadden op te treden — tegen elke rassenoeverheersching, tegen het imperialisme — stoncl Van Koi een „positieve“ koloniale politiek voor. Ook volgens hem moest die politiek de algeheele onafhankelijkheid van Indie ten doel hebben. Maar tevens diende z. i., do sociaal-democratie de totstandkoming van de binnen het raam der bestaande verhoudingen niogelijke verbeteringen krachtig te bevorderen. Bij dezo hervormingspolitiek moest Van Koi pionierswerk verrichten; een arbeid tfe moeilijker, daar degencn, ten bate van wie de hervormingen zouden strekken, destijds een nog vrijwel geheel passieve massa vormden; or was in Indie niet als in Nederland een volksbeweging, die eigen wenschen en behoeften naar voren kon brengen.

Al was Van Koi het tegendeel van een „geslepen politicus“, al viel zijn spreektrant vaak nogal erg buiten het kader der Nederlandsche parlementaire eloquentie, al heeft hij — dikwijls te goed van vertrouwen zynde — in het parlement niet zeilcn zaken en personeel verdedigd of aangevallen, die zoo'n verclieding of zoo'n aanval niet verdienden, en al maakte hy, meegeslept door zijn onstuimig temperament, zich so ms aan overdryving • schuldig, zoo heeft hij toch door zijn groote kennis van do Indisohe toestanden, door de vurige geestdrift en de taac volharding, waarmee hij street! voor hetgeen hij noodig en rechtvaardig achtte, en ook door den eerbied en genegenheid, welke zijn ridderlijke persoonlijkheid inboezemden, zich in het parlement een belangrijke positie verworven.

Inhoud en vorm zijner philippica's tegen wat

hij noemde „ons wanbeleid in India" en „d. schandelijke verwaarloozing van de belangen der inlanders", wekten in vele kringen groote verontwaardiging. En vooral gedurende de eerste jaren van zijn optreden in het parlement, had hij over het algemeen in Nederland, nog minder dan zijn fractiegenooten een „goede pers." Zijn overdringen en misslagen werden breed uitgemeten. Zijn argumenten werden als „gevoelsargumenten", en hij zelf werd als „een transcendentiaal idealist" (Kuyper) gequalificeerd en gediskwalificeerd. Van Koi was echter allerminst een spreker, die zijn kracht zocht in vage algemeenheden en in rethorische zinswendingen; zijn redevoeringen waren integendeel steeds zeer gedocumenteerd en zij droegen ook meerendeels volstrekt niet een uitsluitend kritisch en „afbrekend" karakter, maar hadden vaak een bij uitstek „opbouwende" trekking. Naast „den boetprediker Van Kol" stond „de ingenieur Van Koi", de man van de rijke feitenkennis en de vele praktische wenken, de naartoe verzamelaar van gegevens en cijfers. Van groote deskundigheid op speciale terreinen, gaven o. a. zijn redevoeringen over de Indische mijnwetgeving en over het irrigatievraagstuk blijk. Dat ten slotte althans een deel zijner capaciteiten ook in regeeringskringen erkend en gewaardeerd werd, bewijst de hem in 1914 door den Minister van Kolonien gegeven opdracht tot het instellen van een onderzoek naar de industriële ontwikkeling van Japan. Ook zelfs van zijn aanvankelijk voorschromelyk overdreven uitgesproken kritiek hebben somtijds later politieke tegenvoerters van Van Koi de rechtmatigheid volmondig toegegeven; zoo ten aanzien van zijn opzienbarende rede over de misbruiken bij koeliewerving en de mishandeling van de contract-koelies in Deli.

Veel van hetgeen Van Koi voor Indie heeft nagestreefd is nog altijd onverwezenlijkt, maar toch heeft zijn arbeid ook menig direct resultaat opgeleverd. Het is mede aan hem te danken dat er in onze koloniale historie een hoofdstuk voorkomt, dat „de ethische periode" heet. Hij heeft den stoet gegeven tot het instellen van de Atjeh-enquete, tot de definitieve begravingen van de batig-slot-politiek; en de kwijtschelding van „de 40 miljoen" in 1904 was voor een groot deel een gevolg van zijn optreden. En het is kwalijk te schatten hoeveel van hetgeen op het gebied van sociale voorzorg en sociale voorziening in Indie is gedaan, ongedaan zou zijn gebleven, indien zijn stuwkracht had uitbroken. Hij is er ook in geslaagd om althans iets van de intense belangstelling, die hij koesterde voor Indie — en ook voor de vele andere streken buiten onze landpalen, die hij op zijn talrijke reizen bezocht en waarvan hij in boek en tijdschrift zoo graag en zoo smakelijk verhaalde — op zijn Jandgenooten over te brengen. Hij heeft ook meer belangstelling voor Indie gewekt in Indie zelf; hij moge niet een van de voorinmannen der Inlandsche volksbeweging zijn geweest, hij mag zeker tot haar voorbereiders gerekend worden.

In Indie, in West-zoowel als in Oost-Indie — want ook voor de belangen van „de West" was hy een vurig pleitbezorger — genoot Van Koi een buitengewoon groot aanzien en vertrouwen; weinige Hollanders zijn in de overzeesche gebiedsdeelen des Rijks zoo populair gewordene. En een niet minder groote populariteit had hy, die by

uistek „een internationale figuur" was, zich onder de vooraanstaanden in de socialistische beweging in het buitenland verworven. Zijn nobel en opofferend liefde voor de menschheid, een liefde, die geen perken van partij, volk of ras kende, is niet onbeantwoord gebleven; hij is voor duizenden — ook voor velen, die zijn beginselen niet deelden — geworden, wat hij, volgens een woord dat de Belgische minister Wouters bij zijn verassing sprak, voor de socialisten in België was: „Notre cher ami Van Koi."

Be halve een zeer groot aantal artikelen in binnen- en buitenlandse periodieken, heeft Van Koi o. a. de volgende boeken en brochures geschreven:

„Christendom en Socialisme" (1884); „Kapitalisme en Socialisme" (1886); „Rijk en Arm" (1893); „Onze aarde zij een Parades" (1893); „Land en Volk van Java" (1896); „Een noodlijdende Kolonie", (1901); „Uit onze Kolonien" (1903); „De Solowerken en de haven van Soerabaia", (1903) J., „Naar de Antillen en Venezuela" (1904); „De Bestuursstelsels der heden-daagsche kolonien", (1905); Prae-advies voor de Ver. v. d. Staath. en Stat, over „Welke maatregelen noemenswaardig op Java zijn in het belang der inlandsche bevolking te nemen?" (1905); „Mijnwetgeving en Mijnbouw in Nederlands-Indie" (1910); „In de Kustlanden van Noord-Afrika". (1911); „Nederlandsch-Indie in de Staten-Generaal van 1897 tot 1909" (1911); „Weg met het Opium!" (1913); „priemaai" dwars do Qi Sumatra, en zwertochten door Bali" (1914); „De komende Vrede en de Sociaal-Democratie" (1916); „De Ontwikkeling der groot-industrie van Japan" (1916); „Japan. Indrukken van Land en Volk" (1917); „Staatsbedrijven en Staatsmonopolies" (1918); „De Joden en de Vrede" (1919); „De strijd der 8. D. A. P. op Kolonial gebied" (1920); „Het Nederlandsch-Indisch Landsyndicaat" (1921); „Les Mandats coloniaux et la Societe des Nations" (1922 en 1923/

OVERTOCHT. In dit artikel is een overzicht gegeven van de voornaamste bepalingen uit het Overtochtsreglement (O.R.) nitre nit de rechten op vrijen overtocht van landsdienaren en hunne gezinnen.

Het thans vigeerend *reglement op de toekening van overtocht van Nederland naar Ned.-Indie en omgekeerd ten laste van de Indische Begrooting* is vastgesteld bij Kon. Besl. van 22 Juni 1916 no. 33 Ind. Stb. no*605, werd laatstelijk bij Kon. Besl. / van 22 Mei 1925 no. 33 Ind. Stb. no. 348 aangevuld en gewijzigd en is met ingang van 1 November 1916 in werking getreden. Bij de toepassing van het reglement worden als leden van een gezin aileen erkend de ouders en hunne ongehuwde, wettige (ook gewettigde) kinderen en stiefkinderen, zoons en stiefzoons editor niet, indien zij op den dag der inschepping meerderjarig zijn. In geval van echtscheiding treden de vrouw en de haar toegewezen kinderen en hare workinderen uit het gezin van den man en worden aangemerkt als een afzonderlijk gezin met de vrouw als hoofd. Waar in het reglement sprake is van de echtgenoot, de gescheiden echtgenoot, de weduwe of de kinderen van eenig landsdienaar worden daaronder niet verstaan zij, die met dien landsdienaar na zijn ontslag uit den dienst in het huwelijk zijn getreden, de kinderen, die uit zoodanig huwelijk zijn

geboren en de kinderen, die na het ontslag zijn gewettigd, tenzij zij voor het ontslag zijn geboren.

Volgens het reglement heb ben o.a. *recht op overtocht van Nederland naar Ned.-Indie*:

alls personen, die door het Departement van Kolonien ten be ho eve van 's lands burgerlijken of militairen dienst in N.-I. derwaarts worden uitgezonden, onverschillig of zij voor tydelijke dienstverrichtingen dan wel voor den vasten dienst bestemd zijn ;

alle aan 's lands burgerlijken of militairen dienst in N.-I. verbonden personen, die derwaarts terugkeeren om hunnen dienst te gaan hervatten, nadat zij naar Europa waren gekomen om aldaar tijdelijk te vertoeven, hetzij met verlof, gede- tacheerd of in commissie, wanneer zij de reis herwaarts hebben gedaan voor landsrekening of op eigen kosten, terwijl zij recht hadden op over- tocht voor landsrekening, dan wel tijdens hun verblijf in Europa in eene positie zijn gebracht, waaraan voor hen, die zich in Indie bevinden, recht op overtocht voor landsrekening is verbonden;

voorts de leden van het gezin van hem, die de reis voor landsrekening aanneemt krachtens de voorafgaande bepalingen ; de bij volmacht in het huwelijk getreden echtgenoot van den in vasten dan wel in tijdelijken dienst in N.-I. aanwezigen landsdienaar, zoodme de kinderen, die tenge- volge van dal huwelijk leden van zijn gezin worden;

de echtgenoot van een landsdienaar, zoowel in vasten als in tijdelijken dienst, in het huwelijk getreden tijdens diens verblijf in Europa onder omstandigheden, welke hem geen recht geven op overtocht voor landsrekening, zoodme de kinderen, die tengevolge van dat huwelijk leden van het gezin van den landsdienaar worden.

Gelijk recht als hierboven, dus *recht op overtocht van Nederland naar Ned.-Indie*, doch slechts voor eenmaal en voorzoover zij zich in Euro- >a bevonden dan wel op weg daarheen wa- ren, tijdens het ontslag: alle in N.-I. geboren personen, die eervol met toekenning van of met recht op pensioen of gagement ten laste van de Indische Begrooting uit den dienst zijn ontslagen en alle in N.-I. geboren burgerlijck ambtenaren, die — zonder recht op pensioen te kunnen doen gelden — wegens ziels- of lichaamsgebreken uit den dienst ontslagen werden, mits zij binnen twee jaar, nadat hun ontslag vrelend werd, de terug- reis naar Ned.-Indie aannemen;

als voren tijdens het overlijden:

de in N.-I. geboren weduwe zoodme de kinderen, nagelaten door den overleden landsdienaar of gewczen landsdienaar, zoolang zij recht hebben op, of in het genot zijn van pensioen of andere inkomsten ten laste van een der weduwen en weezenfondsen voor N.-I. landsdienaren en wat de weduwe betreft, zoolang zij geen nieuw huwelijk heeft aangegaan;

als voren tijdens het vonnis van echtscheiding in de registers van don burgerlijken stand were! ingeschreven: de in N.-I. geboren gewezen echtgenoot van een deelgenoot in een der weduwen en weezenfondsen voor N.-I. landsdienaren, wier huwelijk door echtscheiding ontbonden is, zoolang zij geen nieuw huwelijk heeft aangegaan;

als voren op het voor het hoofd des gezins aangegeven tydstip: do leden van het gezin van hem (of haar), die do reis voor landsrekening

aanneemt krachtens het hiervoren bepaalde.

Redd op overtocht van Ned.-Indie naar Neder- land hebben o.a.:

alle peraoenen, die onder genot van bezoldiging ten laste der Ind. begrooting wegens ziekte of wegens langdurigen dienst een verlof naar Europa bekomen of naar Nederland worden opgezonden om aldaar in het genot van verlof te worden ge- steld, be neve ns zij, aan wie door de Regeering wordt opgedragen zich tijdelijk naar Europa te begeven ter vervulling van eenige taak of om in Nederland voor een betrekking in 's lands burgerlijken dienst in N.-I. dan wel voor den militairen of don zeedienst te worden opgeleid;

de leden van het gezin van hem, die de reis voor landsrekening aanneemt krachtens het hiervoren bepaalde, tenzij bij de regeling van bijzondere opdrachten of tydelijke dienstver- vullingen bepaaldelijk is uitgemaakt, dat de betrokken persoon geen aanspraak op overtocht voor zijn gezin zal kunnen doen gelden.

Gelijk recht als hierboven, dus *recht op overtocht van Ned.-Indie naar Nederland* hebben, doch slechts voor eenmaal en voorzoover zij zich buiten Europa bevonden, mits niet op weg daarheen, tijdens het ontslag:

alle Europeesche landsdienaren, die eervol met toekenning van of met recht op pensioen of gagement ten laste van de Indische begrooting uit den dienst zijn ontslagen, voorzoover dat ontslag niet binnen een jaar na terugkomst van buiten- landsch verlof op verzoek om andere dan welke- wezen ziels of lichaamsgebreken, buiten eigen toedoen ontstaan (ter beoordeeling van de Re- geering) is vrelend, tenzij naar het oordeel van den Gouverneur-Generaal zich voor den betrokken landsdienaar gewichtige omstandigheden hebben voorgedaan, welke hem tot de onslagaan- vrage noopten;

alle Europeesche burgerlijke landsdienaren in vasten dienst, die zonder toe kenning van of recht op pensioen eervol uit 's Lands dienst zijn ontslagen, hetzij wegens ziels- of lichaamsgebreken buiten eigen toedoen ontstaan (ter beoordeeling van de Regeering), hetzij wegens opheffing van hunne betrekking;

als voren tijdens het overlijden van den echt- genoot of vader: de leden van het gezin nagelaten door den overleden Europeeschen ambtenaar of officier of door hem, die overleden is, terwijl hij zich in N.-I. bevond voor tijdelijke dienstver- vullingen, waarvoor hij door het Departement van Kolonien was uitgezonden, tenzij bij de regeling van zyn opdracht bepaaldelijk is uitgemaakt, dat hij geen aanspraak op overtocht voor zijn gezin zal kunnen doen gelden, zullende voor de weduwo (lit recht slechts bestaan, zoodang zij geen nieuw huwelijk heeft aangegaan;

de leden van het gezin nagelaten door den overleden gewezen landsdienaar, die pensioen genoot ten laste der begrooting van N.-I., zoolang zij recht hebben op of in het genot zijn van pensioen of andere inkomsten ton bate van een der weduwen- en weezenfondsen voor N.-I. landsdienaren en wat de weduwe betreft, zoolang zij geen nieuw huwelijk heeft aango- gaan;

voren tijdens het vonnis van echtscheiding in de registers van den burgerlijken stand werd ingeschreven: do gewezen echtgenoot van een deelgenoot in een der weduwen- en weezenfondsen

voor N.-I. landsdienaren. wier huwelijk door echtscheiding ontbonden is, zolang zij geen nieuw huwelijk heeft aangegaan:

als voren op het voor het hoofd des gezins aangegeven tijdstip; de leden van het gezin van hem (of hjaar), die de reis aanneemt krachtens het hiervoren bepaalde (met uitz. van het geval hiervoren vernield bij nagelaten leden van het gezin door den overleden Europeeschen ambte- naar of officier enz.). Het recht op overtocht van Ned.-Indie naar Nederland vervalt voor hen, die overeenkomstig de bepalingen op het vervoer in Indie van dat recht afstand hebben gedaan. ten- einde daardoor vrij vervoer naar eene plaats binnen Ned.-Indie te verkrijgen. Ten slotte zij nog aangetekend, dat het recht op overtocht voor landsrekening toegekend aan de leden van het gezin slechts geldt voor die leden, welke het hoofd des gezins *vergezellen*, tenzij het hoofd des gezins op zijn (haar) vóór het aanvaarden der reis ingediend verzoek van den Minister van Kolonien of van den Gouverneur-Generaal

schriftelijk vergunning heeft bekomen om zich door een of meer leden van het gezin in de vergunning „ifidrukkelijk” aan te wijzen te *doen volgn.*/*

RE^DEGRENZEN. Schepen, welke aankomen op een plaats in Nederlandsch-Indie met het doel om te laden, te lossen, water of brandstof in te nemen, dan wel o)n reizigers of andere personen op te nemen of te ontschepen, of omdat zij ter plaats moeten worden gesloopt, zijn verplicht ligplaats te nemen binnen de grenzen der reede, tenzij de havenmeester een andere ligplaats vergunne of bevele, of bijzondere voorschriften inet betrekking tot den toestand van schip of lading anders bepalen. Dit voorschrift, laatstelijk vernield in art. 4 van het Reedenreglement 1925 (Ind. Stb. 1924 no. 500), houdt verband met het toezicht in het belang van orde en veiligheid, met de heffing van in- en uitvoerrechten enz. (Zie ook onder BAKENGELD en QUARANTAINÉ).

De hier bedoelde grenzen van de verschillende reeden, waaronder ook zijn begrepen havens on rivieren, welke tot lig- of ankerplaats dienen, zoodme ligplaatsen aan los- en laadhoofden, kaden en steigers, zijn laatstelijk vastgesteld bij Gouvernementsbesluit afgekondigd in Ind. Stb. 1924 no. 23*'

MISSIE 7ROOMSCH-KATHOLIEKE).

„Wat den Roomsch-Katholieken godsdienst betreft is Zending niet gescheiden van eeredienst. Alle Roomsch-Katholieke geestelijken zijn missionarissen en oefenen zending overal waar zij kunnen. Voor Roomsch - Katholieke zending zie EE RE-DIENST.” Aldus besluit het uitvoerige artikel

Van den arbeid der missionarissen, op de eerste plaats in die gedeelten van Nederlandsch-Indie, welke door het Kerkelijk gezag zijn ont-trokken geworden aan den werkring van het Apostolisch Vicariaat van Batavia en verheven zijn tot zelfstandige missiegebieden, is in onder- volgende regelen een meer uitvoerig overzicht gegeven dan het artikel over EEREDIENST in deel I den gebruikers dezer Encyclopaedic aan-biedt.

a. *Het Apostolisch Vicariaat van Ned. Nieuw-Guine*, met hoofdzetel te Langgoer, omvattende het Oostelijk van 125° 30' 0. L. gelegen gedeelte van den N. I. Archipel; de geestelijke verzorging

is opgedragen aan de missionarissen van de congregatie van het Heilige Hart van Jezus van Tilburg (Gouv. besl. 28 Mei 1904 no. 28).

In December 1902 werden bij Decreet van de Congregatie tot voortplanting des Geloofts n de eilanden „Oostelijk gelegen van 125° 30' O. L. en bchoorende tot het gebied van Ned.-Indie, tot een zelfstandige Apostolische Prefectuur verheven, welke haren naam zoidte ontleenen aan het uitgestrekte gebied van Ned. Nicuw Guine. Zij werd toevertrouwd aan de missionarissen van het Heilige Hart, wier moederhuis voor Nederland is gevestigd te Tilburg.

Reeds vroeger waren pogingen aangewend om tot een verdeeling te geraken van het Apostolische Vicariaat van Batavia. De Ass.-resident Kroesen had bij zijn bezoeken aan. Engelsch Nieuw Guine Nderlandsche missionarissen van de Congregatie van het H. Hart leeren kennen, die aldaar werkzaam waren, en hen uitgenoodigd zich ook op het Ned. gedeelte van N. Guine te vestigen. Deze wenschen van den ass.-resident te Merauke werden door de missionarissen over- gebracht aan hunne oversten in Nederland, het- geen weldra leidde tot onderhandelingen tus- schen de hierbij betrokken autoriteiten over een verdeeling van het Indische missiegebied, het- welk tot dien tijd toe uitsluitend was toever- trouwd geweest aan de Jezuïeten. Voorloopig echter kwam cr niets van zulk eene verdeeling. Een der voornaamste bezwaren vormde het standpunt der Regeering, die slechts 6ene missioneerende orde in Indie wilde erkennen en andere missionarissen slechts wilde toelaten op voorwaarde, dat zij door de Regeering konden worden beschouwd als bchoorende tot de orde der Jezuïeten. Het Hof te Rome wenschte daaren- tegen bij oprichting van een nieuw missiegebied volledige zelfstandigheid. De moeilijkheid is ten slotte overwonnen door te bepalen, dat Kerk- rechtelijk de nieuwe missie geheel zelfstandig zoude zijn, dat echter de Apost. Vicaris van Batavia allo onderhandelingen met de Indische Regeering zoude voeren. Jjeze bepaling is van kracht gebleven tot 1913; in dat jaar zijn ook de andere missie-oversion officieel erkend geworden.

Den 28 Nov. 1903 zetten Dr. M. Nycns, de nieuwe Apost. Prefect, en zijn metgezcl Pater H. Geurtjens te Langgoer (Kai-eil.) voet aan wal. De missie telde toen ruim 1100 Christenen. In Maart 1904 vertrokken de laatste Jezuïeten van Kai en lieten het door hen aldaar begonnen werk aan hunne opvolgers over. Tot duBvrrre was uitsluitend gearbeid'o) Klein Kai; de nieuwe missionarissen vestigden zich ook op Groot Kai en al spoedig were! te Langgoer een ambachts- school geo pend. Om ook de vrouwelijke jeugd te bereiken en aid us de vorming van toekomstige Katholieke gezinnen voor te bereiden, werd de hulp jngeroepen van missie-zusters. In Februari 1905 kwamen de eerste vijf Franciscanessen vnn Heijthuisen te Langgoer aan en daarna kon spoedig een incisjes-internaat worden geo pend.

De Kai-eilanden vormen het middelwnt van dit missiegebied; hier is do arbeid het eerst begonnen en hier ook heeft de godsdienst het diep- ste ingewerkt. Er zijn thans op deze eilanden- groep 10 hoofdstaties met 41 bijstaties. Elke Btatie heeft een kerkje met school, waar de jon- gens en meisjes door catechisten-onderwijzers worden onderricht onder toezicht van den mis-

tionaris. Sedert enkele jaren hebben in de hoofdstad te Langgoer de Dochters van O. L. Vrouwe van het H. Hart een huishoudschool, waaraan een gewone lagere volksschool voor de kampongmeisjes is verbonden. De huishoudschool, we Ikee eenige subsidie geniet van het Clouvenmeit, heeft een zestigtal interne leerlingen uit verse bi lien de dorpen van de Kai-eilanden. Behalve voortgezet lager onderwijs (lezen, schrijven, rekenen, Maleisch, geschiedenis, aardrijkskunde, muziek enz.) ontvangen de interne leerlingen gedurende 2 of 3 jaren het noodige onderricht in huishoudkunde en handwerken, ook in tuinbouw; haar invloed in de kampong is duidelijk merkbaar door verheffing van maatschappelijk leven en beschaving. De externe kampongmeisjes ontvangen het gewone lager onderwijs der Inlandsche Volksscholen.

Hoewel nu, vooral in den aanvang, het missiewerk op de Kai-eil. alle krachten in beslag nam, zo were! toch N. Guine geenszins vergeten, en 14 Aug. 1905 landden de eerste missionarissen aan de Zuidkust te Merauke.

De goede verwachtingen, we Ikee omtrent het nieuwe arbeidsveld werden geoesterd, gingen volstrekt niet aanstonds in vervulling. Niet alleen de sneltochten bedreigden daar het leven der bewoners; de geeseld der venerische ziekten trof hen nog feller; in een tijd van ongeveer vijf jaren stierf \pm 40 % der bevolking. De missie stond er machteloos tegenover en het duurde geruimen tijd eer het bestuur ingreep. Eerst in 1919, nadat deze aangelegenheid ook in de Volksvertegenwoordiging in Nederland de aandacht had getrokken, werd Pater P. Vertenten naar Batavia ontboden, om daar met den Landvoogd en eenige autoriteiten plannen te beramen tot redding van het uitstervende volk. Het gevolg hiervan is geweest, dat jongelingshuizen — broednisten van onzedelijkheid — werden omgehaald, modelkampongs werden gebouwd, en de kinderen werden verplicht de scholen der missie te bezoeken. Dank zij deze maatregelen kon reeds na enkele jaren vooruitgang worden geconstateerd: het geboortecijfer steeg. Ook het missiewerk geraakte tot bloei; scholen en kerkje verzezen en vnn vier centra uit, Merauke, Koebin-66, Okabu en Wain bi, konden de missionarissen arbeiden.

In het jfjaar 1910 word nog een nieuw veld ontgonnen; in September kwamen de eerste missionarissen op de Tanimbar-groep en wel aan de Zuidzijde van het eiland Jamdena. Drie jaar later had daar het eerste doopfeest plaats. De hoofdstad werd gevestigd te Saumlakki, waar een aibachtsschool en een catechisten-inter-naat werden geopend. In den loop van 1925 hebben zich ook hier missiezusters gevestigd voor opvoeding van de jeugd en voor ziekenverzorging. Te Saumlakki were! een huishoudschool (inter-naat) geopend, waar ook de wefkunst wordt onderwezen.

Voorts wordt in de kamponga bijna overal door Inlandsche goeroe's, onderwyzer-catechisten, van Kai of Tanimbar, die zelve hun opleiding ontvingen aan een standaardsschool (vervolgsschool) met normalcurraus te Langgoer of te Saumlakki, onderwijs gegeven, hetwelk lezen, schrijven, rekenen, Maleisch en zang omvat. Het is voordeeld over drie klasaen en duurt zes jaar. De goeroe's moeten een verklaring van bekwaam-

heid bezitten van het bestuur. Deze schooltjes werden reeds voor ongeveer twintig jaren begonnen: waren zij eerst vrij primitief, thans zijn zij geheel methodisch, staan onder toezicht van Regeering en missie (reap. Inspecteur van Inl. onderwijs en beheerder) en ontvangen subsidie. Alle christen-kampongs hebben zulk een particuliere volksschool voor jongens en meisjes samen.

In 1920 werd deze prefectuur verheven tot Apost. Vicariaat. Tot eerste Apost. Vicaris werd benoemd Mgr. Joannes Acrts. De laatste statistiek der missie, loopende tot 1 Sept. '25 vermeldt: 1 Apost. Vicaris, 26 priesters, 18 breedders, 8 zusters, 17.722 Katholiken, 2057 catechumenen, 114 Inl. onderwijzers, 150 volksscholen met 3631 leerlingen, 1 standaardsschool met 91 leerlingen, 1 meisjesschool met 24 leerlingen en 2 bijz. opleidingscholen met 35 leerlingen.

Zoo zijn dus op Kai en Tanimbar wel bijzondere resultaten bereikt; op Nieuw Guine werden heldhaftige offers gebracht onder buitengewoon moeilijke omstandigheden. Elders wordt vrije ontplooiing van het missiewerk nog belemmerd door Art. 123 R. R.

b. *Het Apostolisch Vicariaat van Ned. Borneo*, met hoofdzetel te Pontianak, omvattende het tot Ned.-Indie behoorende deel van het eiland Borneo; de geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters Minderbroeders Capucijnen van de Ned. Provincien (Gouv. besl. 4 Juni 1906 no. 25 en 9 Sept. 1918 no. 1).

Reeds in de 16e eeuw is op Borneo het Katholiek geloof verkondigd geworden. Portugeesche Franciscanen en Thecijnaten waren hier de eerste missionarissen. Pater Antonio Kentimiglia bekeerde bij Bandjermasin 4000 Dajaks, voor wie hij een catechismus in hun eigen taal samenstelde. Hij is vermoord geworden door Mohammedanen. Toen de Portugeezen in het begin van de 17e eeuw het eiland moesten afstaan aan de Hollanders, werd de verkondiging van het Katholiek geloof verboden. Eerst in 1850 bezochten priesters van het Vicariaat Batavia dit eiland weder. Door jaarlijksche dienstreizen werden daarna aan de Westkust vele Chineezen voor het geloof gewonnen, waarom in 1885 een Jezuiet een vaste standplaats kreeg te Singkawang. Weinig jaren later werd te Smitau in het binnenland een statie geopend onder de Dajaks, we Ikee echter spoedig is verplaatst naar Nangasedjiram. In 1896 moesten de Jezuiten dezen post weder verlaten om elders opengevallen plaatsen te bezetten. Eerst nadat in Februari 1905 het groot eiland, wat het Neederlandsche gedcelte er van betreft, tot een afzonderlijke Apostolische Prefectuur was verheven, we Ikee werd toevertrouwd aan de Neederlandsche Paters Capucijnen, kon de missie op Borneo geregeld doorwerken. In November van genoemd jaar landden de eerste Capucijnen met Pater Pacificus Bos als eerste Apost. Prefect te Singkawang. Hier was een houten kerkje, dat in 1875 werd gebouwd en nog pas gerestaureerd was geworden. Te Sodjiram stond nog do oudo woning van den laatsten pastoor, doch van kerk en school waren daar zelfs de bouwvalligen verdwenen. Het aantal Katholiken bedroeg omstreeks 400; zij werden nu en dan door een missionaris uit Batavia bezocht.

Reeds na een jaar kon de Prefect melden, dat in het afgelopen tydperk 20 volwassenen en 36

kinderen waren gedoopt. Als catechumenen hadden zich 40 personen opgegeven. Het kerkje was alle Zondagen nagenoeg bezet en bleek op groote feestdagen zelfs te klein; dit jaar hebben we een meelaatschen-kerkje gebouwd. In Aug. 1906 vertrokken twee paters en een broeder naar Nangasedjiram. waar zij gebouwen voor kerk en school in orde brachten en den gergelden arbeid onder de Dajaks begonnen. In hetzelfde jaar kregen de Capucijnen de, voor een missie onmisbare hulp van zusters voor onderwijs en ziekenverpleging, zusters Franciscanessen uit Veghel.

Toen in 1908 de prefectuur word verheven tot Apost. Vicariaat, waren er reeds 8 bloeicnde hoofdstaties en 2 kwijnende, welke laatste later zijn opgegeven geworden. In 1920 kwamen de onderwijs-broeders van de Congregatie van Huybergen het werk der Capucijnen verlichten en in 1924 vestigden zich te Sainbas de Zusters Penitenten Recolletien van de Derde Orde van den H. Franciscus (nioderhuis te Etten). In Januari werkteii op Borneo, onder leiding van den Ap. Vicarus Mgr. P. Bos, 22 paters en 21 broeders Capucijnen, 53 zusters Franciscanessen van Veghel, 12 broeders van Huijbergen, 6 zusters Pen. Rec. van Etten, en waren er 12 hoofdstaties (o. a. Pontianak, Singkawang, Pamangkat, Sambas, Nangasedjiram, Benoea-Martinus, Nja-roemkop, Roemah-Nazareth-Bika en Sanggau), benevens 10 bij-staties welke van uit de hoofdstatie werden bediend.

De missie werkt op Borneo zoowel onder de Chineezen als onder de Dajaks. Met het onderwijs aan Chineezen werd Oct. 1907 aangevangen, toen de St. Dionysius-jongensschool te Singkawang, tot welke bouw en inrichting de mildheid van de ingezetenen van Tilburg de middelen had verschaft, kon worden geopend. Deze Holl.-Chin. school begon met 21 leerlingen, welke aan-tal spoedig steeg tot 80; de meesten waren intern, de kosten werden meereendeels door de missie gedragen. Nog in hetzelfde jaar werd te Singkawang ook een R. K. Chin. meisjesschool geopend, waar de zusters Franc, van Veghel als onderwijzeres optraden. Aanvankelijk was een kamer in het woonhuis der zusters als school-lokaal ingericht en een ander deel van het huis tot eet- en slaappleaats voor de 14 cerate leerlingen; in Maart 1909 werd het nieuwe gebouw der St. Agnes-school in gebruik genomen en toen konden ook meer leerlingen worden toegelaten.

De bovengenoemde jongensschool werd in 1924 overgenomen door de broeders van Huybergen en door het Gouvernement als particuliere Holl.-Chin. school erkend en gesubsidieerd; dit laatste geschiedde ook ten aanzien van de meisjesschool. De zusters van Veghel besturen ook nog een frobelen een huishoudschool. Van de vroegere schooljongens te Singkawang studeeren er (1925) 4 in Huybergen voor onderwijzer, 2 in Langeweg voor Capucijn; reeds is te Singkawang een Chin. onderwijzer in functie, die zijn verdere opleiding ontving te Dydenbosch.

De hoofdstatie te Pontianak opende in 1913 een Holl.-Chin. jongensschool met 35 leerlingen en een Holl.-Chin. meisjesschool (zusters van Veghel). In Juni 1924 werd deze jongensschool gecombineerd met zulk een school van het Gouvernement en samen met de meisjesschool erkend als particuliere Holl.-Chin. school, onder

bestuur der broeders van Huybergen. Zij telde toen 250 leerlingen, wier aantal nog steeds toeneemt. De Veghelscie zusters besturen te Pontianak bovendien een frobelschool, zoowel voor In. als voor Europ. kinderen en geven nog een cursus in fraaie en nuttige handwerken.

Te Pamangkat is in 1908 een Chin. School geopend, doch bij gebrek aan leerlingen in hetzelfde jaar weder gesloten. In 1922 is deze school heropend met ruim 20 leerlingen, alien extern.

Sambas kreeg in 1921 een Engelsch-Chin. school voor externe leerlingen. Later is deze omgezet in een Holl.-Chin. school en sedert 1918 is ze voornamelijk Chin. School. In 1925 kwamen de zusters van Etten te Sainbas en begonnen daer een frobelschool en een Holl.-Chin. meisjesschool. Naast de genoemde scholen bestaan in het missiegebied ook nog een paar Chin. volkschooltjes.

Het onderwijs voor de Dajaksche bevolking werd reeds ter hand genomen door de paters Je- zuleten, die in 1890 te Scdjiram een kleine school openden. Na acht jaren moest, wegens gebrek aan onderwijskrachten, dit werk worden gestaakt. De Capucijnen begonnen den arbeid in 1907 met een volksschool met internaat voor jongens en een voor meisjes, resp. met 10 en 9 leerlingen, beide weer te Nangasedjiram. Deze scholen zijn gestadig in bloei toegenomen; in Jan. 1924 schreef de Javapost: „Wanneer de school de warme belangstelling mag blijven behouden van het bestuur van Smitau, gelijk ze die heeft in de laatste twee jaren, dan zal Nangasedjiram eerlang een mooie Missie-statie zijn, die veel geestelijk en stoffelijk heil zal aanbrengen voor alle Dajaks in de omgeving.”

Voor de Dajaks van het Oostelijk deel van Borneo werd in 1911 een volksschool met internaat geopend te Laham, met ruim 30 leerlingen. Ofschoon de oudere Bahau-Dajaks wel sceptisch tegenover het onderwijs staan, neemt toch het aantal leerlingen voortdurend toe, dank zij den steun, dien de missionarissen aldaar steeds hebben mogen ondervinden van de ambtenaren te Longiram. Toen in Maart 1920 zusters van Veghel te Laham aankwamen, werden ze verwelkomd door ruim 70 schooljongens. Aanvankelijk wilde het echter met de meisjesschool niet vlotten, ten gevolge van vrees en antipathic van de ouders; doch spoedig kwam er verandering en reeds in 1925 telde deze school ±60 leerlingen, alien intorn en bijna geheel voor kosten van de missie, waarvoor Nedorlands Katholieken zich belangrijke geldelijke offers getroosten. De jongensschool had in 1925 reeds een 140-tal leerlingen.

In 1909 is op verzoek der Regeering in Landjak onder de Batang-Loepar-Dajaks een school opgericht; doch ondanks de moeite der inmissionarissen kwamen er geen leerlingen. Wel kwamen er later eenige jongens van Oostelijk wonende Embaloeh-Dajaks, die de Katholieke missie hadden leeren kennen in Serawak; doch de jongens der Batang-Loepar bleven weg. Deze omstandigheid leidde er toe de school te Landjak voorloopig te sluiten (1915), nadat onder de Embaloeh-Dajaks in 1914 te Benoea Martinus een school was geopend. In 1917 is te Landjak nog weder een poging aangewend, doch deze mislukte wederom, deels ook door ziekte onder het missie-personeel en door gebrek aan medewerking van de ambtenaren.

Op de school te Benoea Martin us konden door de duarte dor tijden aanvankelijk niet meer dan 10 leclringen worden aangenomen; later is het aantal opgeklooinen dock ten koste van groote offers. In 1921 vcrschnen ook dnar de zusters van Veghel, die er een meisjesschool begonnen. Bij de Embaloeh-Dajaks is de begeerte naar on- derwijs echter niet groot, waarschijnlijk wel vooral tengevolgc van de drankzucht (toak).

Pogingen om het onderwijs ingang te doen vinden onder de Dajaksche kustbevolking bij Pelandjau zijn niet geslaagd. Wei heeft de school aldaar korten tijd over de 100 jongens uit de omliggende kaimpongs vnn Singkawang gtekl, doch toen er ziekte kwani en twee scholieren stierven dreef bijgeloovigheid de leerlingen terug naar huis. Na tien jaren van tobben en zwoegen heeft men deze school gesloten en getracht onder dezelfde Dajak-groep met een elders gevestigde school beter resultaat te bereiken. Daar, te Nja- roemkop, had den de Capucijnen succes ; dus richtten zij aldaar naast. de gewone school ook hun standaard-school op voor de opleiding van Dajaksche goeroe's. In 1924 had deze reeds ne- gen gediplomeerde Dajaksche onderwijzers af- geleverd, welke thans alien hun ambt uitoefenen aan verschillende Dajaksche volksschooltjes.

Buiten de genoemde scholen bestuurt de missie in dit ressort nog volksscholen te Serengka, Bika, Tiang, Si bare, Pa⁵ Dj intan en Lintang. In 1925 bedroeg het totaal aantal leerlingen, Dajaks en Chineezcn, ongeveer 1400, van wie on- geveer 400 geheel en al, dus ook wat huisvesting en onderhoud betreft, ten koste komen van de missie.

Evena⁴i eiders is ook op Born6 door de Katholieke missie veel zorg gewijd aan ziekenverpleging, hier dus vooral wecr onder Chineezcn en Dajaks. Aanvankelijk konden de missionarissen ten behoeve van de zieken weinig meer doen dan medieijn verstrekken ; zoodra echter de liefdezusters zich in het missiegebied hadden geves- tigd, word de arbeid der ziekenverpleging goed to hand genoinen. In 1908 opendo te Singkawang de officier van gezondheid een kleine volks- klirrick, waar de zusters de zieken gingen ver- plegen en ook de zorg voor do huishouding op zich namen. Later is deze kliniek opgehoven; toon werden de zieken onderdak gbracht bij de zusters zelf, eerst in een schuur op het erf, daarna (in 1910) in een klein ziekenhuis, dat al heel spoedig te klein we rd. De missie vroeg toen steun bij de Regeering voor oprichting van een zieken- huis dor lo klassu; wel kon de gevraagde steun niet worden verleend, maar de Regeering ver- leendo toch subsidie voor een ziekenhuis 2e klasse. Het gevolg is geweest, dat een mooie inrichting tot stand kwani, welke naar lichaain en ziel zow veel goed kan doen voor de inwoners van Singkawang en omlegene landen.

Met grooten lof moge hier ook melding worden gemaakt van het work der zusters onder de melaatschen. Bij de komst der missie waren deze boklagonswftardige patienten eigenlijk geheel en al aan hun lot overgelaten. Met bedelen en een beetje kleinhandel moesten zij trachten zich het noodige levensonderhoud te verschaffen. Een afzonderlijke wyk was hun niet aangewezen; min of meer uitgestooten door de maatschappij sleepten zij hun droef bestaan voort. Do mis- sionarissen hebben zich het lot dozor ongeluk-

kigen angetrokken; zij gingen hen bezoeken, trachtton voor hen klceren te krijgen en vocdscI van de rijkc Chineezcn. Voor verzorging was het noodig, dat zij in een afzonderlijk gedeelte werden gehuisvest; daar werden ook andere me- laatschen naar toe gbracht, o.a. uit Pontianak; daar we rd een kerkje voor hen gebouwd ; daar werd door de zorg van de missie aan die armen der armcn een vleugje van geluk gbracht. Dit was der missie niet voldoende; zij vroeg hulp aan de Regeering voor den bouw van betere woningen, voor een afzonderlijk ziekenhuis, voor een inaadclijksche bijdrag in geld voor elken vcrpleegde, opdat men hen behoorlijk afgezond- derd zoude kunnen houden, buiten den omgang met niet-melaatschen. Het gevolg van een en an- der is geweest, dat de geneesheer tegen een maan- delijksche toelage deze zieken kwam bezoeken; de missie zelf bouwde een groot zusterhuis, zoodat tegenwoordig de melaatschen van elken land- aard daar vertegenwoordigd, Chineezcn, Maleiers, Dajaks, Madoereezcn, elken dag behoorlijk kunnen worden verzorgd. Met steun van de Regeering en hulp van de Chineesche gemeente is het de missie mogelijk geworden deze ongelukkigen te voorzien van hetgeen zij noodig hebben. Groot is hun aantal gelukkig met, het gaat do 40 niet te boven ; wel echter zijn er op andere plaatscn nog melaatschen, die nog niet naar dit oord konden worden overgebracht.

In de stad. Pontianak en omgeving hebben de zusters ten bate van zieken zich eerst verdienst- lijk gemaakt door verstrekken van medieijnen en zoogen. wijkrverpleging. In 1921 liet Mgr. Bos ⁴ naast het zusterhuis twee Chineesche woningen inrichten tot ziekenhuis, de eene helft voor man- nen, de andere voor vrouwen. Daar konden nu voortaan ernstige zieken worden verpleegd en daar werden nu ook medieijnen verschaft voor hen die ze noodig hadden, een en ander onder lei- ding van een gediplomeerde ziekenzuster. Dit ziekenhuis word spoedig reeds wecr te klein; toen (1923) deed zich de bijzondere omstandigheid voor, dat het Gouvernement juist van plan was een groot stedelijk ziekenhuis op te richten, en aan de missie vooratelde met den steun van het Gouvernement dit ziekenhuis te bouwen en te beheeren. Mot beide handen word het voorstel aangenomen; zuinigheidshalve werd begonnen met een ziekenhuis 2e klasse, dat in 1925 vol- tooid is geworden. De zorg er voor werd opge- dragen aan de zusters van Veghel.

Niet alleen in deze ziekeninrichtingen ver- richten de zusters hun liefdewerk ; tot diep in het binncnland zijn zij getogen, naar Scdjirani en Benoea Martinus, naar Laham bij Longiram, om hulp en troost te brengen in het lyden. De in 1924 afgetreclen Resident Prins heeft voor de Dajaks de komst bewerkt van een Europeeschen arts, Dr. Pfhigboil, die thans vaste practyk heeft onder do Dajaks langs de Kapoeas en con ziekenhuis te Sanggau. Ecns in de dric of vier maanden bezocht hij op zyn tournee's de stammen langs de groote rivier; het doel is vooral bestrijding van de framboesia.

De Katholieke missie doet ook haar best te zorgen voor de stoffelijke wolvaart van de men- schen in haar gobied. Hot iniddel hiertoe ia vooral de aanleg van tuinen. Zoowel in het binnen- land (Scdjiram) als aan de kust (Singkawang, Sambas) zyn reeds flinke plantagea geopend, voor-

al rubber-, klapper- en ganibirtuinen. De landbouw is een uitmuntend middel om de bevolking arbeidzaamheid en spaarzaamheid te leeren.

Welke zijn nu de resultaten, die met het missiewerk in dit vicariaat zijn bereikt geworden? Toen de Capucijnen op Borneo kwamen, was het aantal Katholieken ongeveer 400, waar- onder 36 Europeanen. Na twintig jaren, in 1925, bedroeg hun getal ruim 5.000; bovendien zijn er ruim 600 catechiemenen of doop-leerlingen en twee seminaristen bereiden zich voor op het priesterschap. Bezwaren van welke aard ook maken den arbeid moeilijk: men denke bijv. slechts aan de reusachtige afstanden in dit land haast zonder goede wegen, aan de geringe dichtheid van de nog dikwijls trekkende bevolking, het lage peil van ontwikkeling van de Dajaks, de aardschgezindheid van hen en ook van de Chi-neezen; men denke aan de verschillende talen welke er worden gebruikt, men denke bovendien ook aan machtigen invloed van den Islam.

De missie op Borneo is met die op Sumatra de eenige onder Chinezen welke ook werkt door middel van de school. Het welslagen van dozen arbeid mag verzekerd worden geacht, daarvoor zijn Singapore en Penang met hun buitengewone resultaten borg. Meer dan elders nog zullen de missionarissen op Borneo ook moeten zijn pioniers van den landbouw, om en de bevolking en de missie zelve op vasten grondslag tot blijvende welvaart te brengen.

c. *Het A postolisch Vicariaat der IJdeine Soenda-eilanden*, met hoofdzetel te Nilona (End6); de geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters van het Goddelijk woord van Steijl (Gouv. besl. van 22 Dec. 1913 no. 44 en 31 Mei 1921 no. 1).

Reeds in 1562 vestigden zich twee Portugeesche missionarissen, die door de berichten van een scheeps priester omtrent de ontvankelijkheid voor het geloof van de menschen van Timor en Flores hadden vernomen, op de Noordkust van Solor, ter plaats waar nu het Mohammedaan-sche Lewajong ligt. Er werden daar een fort, een klooster, twee kerken en een seminarie gebouwd en van dit centrum uit verbreidde zich de missie langs de kust van Solor en Adonare over Ooaten Zuidkust van Flores tot Ende toe. In 1598 waren er 18 statics met meer dan 25.000 Christenen. Toen begonnen vervolgingen van de zijde der Mohammedanen; velen vielen af, de meesten echter bleven trouw, eenige missionarissen stierven den marteldood.

In 1613 kwam de Oost-Indische Compagnie op de Kleine Soenda eilanden, veroverde daar o.a. ook het fort van Solor en verdreef de missionarissen. Slechts 6en, pater Augustino de Magdalena, inocht in Larantoea blijven. Doch in 1618 was het aantal priesters toch weer tot 18 gestegen; Larantoea was hoofdstatie geworden en van daar uit werd het missie-ressort, waar binnen nog wel een 13.000 Christenen woonden, verspreid over Flores, Solor, Adonare, Roti en Savoe, bediend. Door de vervolgingen der Mohammedanen was het aantal priesters weer geëlonken tot drie, toen een schip aankwam met den beroemden Dominikaan Rangel, die als visitator op bezoek kwam en twaalf nieuwe missionarissen meebracht. Toch kon in dien tyd het missiewerk geen groote vlucht nemen; de Hollanders verdreven de Portugeesche priesters van

Endo, veroverden Koepang, waar destijds (1640) nog tien missionarissen werkten, en wilden op Timor het Protestantisme invoeren. Dit ging niet gemakkelijk, althans Van de Velde beklagde zich over „de supcrstitieuse genegtheit der Christenen voor hunne missionarissen en hunnen godsdienst. Iijfzond den predikant Van den Broek naar Timor, onnlat hij op Solor volstrekt geen resultaat kon verwerven. Toen nu nidus Koepang voor hen verloren ging togen de missionarissen naar midden-Timor en naar Dilhy.

Met het begin der 18e eeuw begint de periode van haast geheel verval; de voortdurende vijandelijkheden van de O. I. C., vermindering van Portugals koloniale macht, ook vermindering van geloofsijver, waren de voornaamste oorzaken. In de 19e eeuw waren er nog drie missionarissen op Timor; Flores, Larantoea werden slechts sporadisch bezocht en op de eeneste plaats viel de gekerstende bevolking weer geheel tot het heidendom terug; zelfs te Larantoea deden alleen nog enkele verbasterde uiterlijke vormen denken aan het Christendom aldaar van weleer.

Gedurende vele jaren had de O. I. C. overigens weinig belangstelling voor de kleine Soenda-eilanden aan den dag gelegd; eerst in het midden van de 19e eeuw deed het Gouvernement op nieuw aanspraken geelen. In 1859 kwam het tractaat van Lissabon tot stand, waarbij Flores en omliggende eilandjes door Portugal aan Nederland werden afgestaan en voor Timor een grensregeling werd getroffen. Bij deze overgave bedong de Portugeesche regeering, dat de Hollanders den Katholieken godsdienst zouden eerbiedigen en voor de noodige missionarissen zouden zorg dragen.

De eersten dezer kwamen in 1860 naar de Larantoea; twee jaren later namen de Jezuïeten, die reeds elders in den archipel werkzaam waren, ook dit deel der Indische missie over. Zij waren echter te gering in aantal om de ± 9000 grootendeels tot het heidendom teruggevallenen op nieuw in den godsdienst te onderrichten. Het klimaat was ongunstig, de verpleging onvoldoende en de reeds spoedig bezweken eenige missionarissen, terwijl anderen moesten repatriëren. Hot succes was begrijpelijkcrwijze slechts gering. Toch gelukte het een school met internaat en een ambachtsschool te openen, en toen nu in 1879 ook nog de zusters van Heijthuisen te Larantoea kwamen en een internaat voor meisjes stichtten, kwam er een keer ten goede en werd de toestand gaandeweg al beter.

Bepaalde het onderwijs zich aanvankelijk tot onderricht in catechismus, huishoudelijke bezigheden en huisvlijt (kantknoopen, weven en vlechten), Jater kwamen gewone vakken van lager onderwijs, als lezen, schrijven, rekenen en zingen op het program. In 1881 kon worden begonnen met godsdienstonderricht voor vrouwen en volwassen meisjes uit de kampongs, hetwelk spoedig dagelijks door een zestigtal werd gevolgd. Niettemin heeft de missie menig moeilijk jaar moeten doormaken; in 1883 was er hongersnood door mislukken van het gewas, tien jaren later heerschte er een cholera-epidemie; haast erger nog waren de voortdurende bloedige twisten tusschen strand- en bergbewoners, menige nacht werd in groote onrust doorgebracht. Meer dan eens lag een oorlogsbodem op de reede

voor anker, oin in gcal van nood de zusters in herhaald verzoek, ondanks Art. 123 R. R., toe- veiligheid te brengen : ook zond het Gouverne- ment gestaan do Katholieke Inlanders op Soemba op militairen ter bescherming. dienstreizen te bezoeken.

Nieuwe staties werden in den loop der jaren In het jaar 1922, toen Mgr. Noyen reeds was gevestigd ; zoo in 1872 te Maoemere in Midden overleden, werd de prefectuur verheven tot Flores, in 1883 te Atapoeop op Timor, in 1889 op Apostolisch Vicariaat; pater Arnoldus Verstrae- len Soemba, doch door gebrek aan personeel moest do cerstc Apost. Vicaris. Do ontwil<-<e- ling laatste na vijf jaren weer worden opge- heven. In der missie nam steeds toeh in nog sneller tempo denzelfden tijd ongeveer were! een begin gemaakt dan voorheen, zoowel extenaeif als in- tensief.

In 1918 en 1925 bedroeg het aantal Christenen in de omgeving van Roeteng en naar het Oosten op resp. 45.544 en 89.379; het aantal priesters, 12 en 45, het eiland Lomblnd te Lamalera. Door gebrek aan hetgetal der doopsels (219 en 14.241. Vooral in personeel was in den aanvang het succes slechts het gebied van Maoemere en Laran- toeka (resp. gering en in de jaren 1888—1907 bleef dan ook het Midd. en Oost Flores), waar de missie het langst aantal Chris- tenen vrijwel stationnair (± 8.000). Na werkzaam is geweest, is de voor- uitgang 1907 echter komt een tijdperk van opbloei. Hiertoe opmerkelijk : de bevolking van geheele landstreken droegen verschillende factoren bij: invloed van het is hier tegenwoordig Katholiek, zoodat men er den weder herlevende Christendom, dat eertijds door de indruk krijgt in een R. K. land te zyn. In hetijds door de Westelijk deel van Flores gaan de vorderingen nog leerkrachten, die op de missie-scholen waren in langzaam tempo, maar toch zijn de resultaten gevormd; intensieve bemoeienissen van het bestuur, bevredigend. Vooral de ou- deren van jaren willen waardoor orde en veiligheid aanmer- kelijk werden zich niet bekeeren, maar zij hebben genoeg verhoogd en aanraking werd ver- kregen met voor vertrouwen gekregen in de missionarissen om hun dien tijd ontoegankelijke volks- stammen ; betere kinderen te laten deel- nemen aan het catechismus- verkeers wegen ; de school- regeling van 1913, onderwijs en zich niet te verzetten tegen hun welke het mogelijk maakte het volksonderwijs uit te doopsel. Ook de hei- denen beschouwen in de breiden over het geheele missiegebied en de zorg voor de meeste streken den missionaris als hun vriend het onderwijs, onder controle van het Gouvernement, er^ader en zien hem gaarne in hun dorp komenuz/(

wettelijk aan de missie toe te vertrouwen. Do Enkele teekenen, welke^wijzen op een ijverig Do gevolgen bleven niet uit; het aantal Christenen nam in Christelijk leven der bekeerden, zijn het veel- vuldig 1907 too met 650 zielen, in 1908 met 1400, in 1910 ontvangen der H. H. Sacramenten en de met 3000. Bij dezen snellen groei was het voor de offervaardigheid ter wille van het geloof. Voor de Jezuïeten niet langer mogelijk om vol- doende oprichting en onderhoud der kerken worden ar- beidskrachten en materialen (inlandsche) gaarne personeel ter beschikking te stellen. Daarom werd geleverd en. bovendien dok gelden saamgebracht. gaarne de hulp aanvaard van de Missiecongregatie van Steijl, al was het inder- daad een offer om dit Zoo hebben bijv. de inwoners van N61a en Hi hun zooveel belovende terrein van arbeid aan anderen af kerk voor het grootste gedeelte op eigen kosten te staan. gebouwd, niettegenstaande zij heel eenvoudige, arme lieden zijn.

In 1912 arriveerde do eerste missionaris der juist Ook in deze missio zijn het vooral onderwijs en genoemd. de congregatie op Timor en het vol- gendij school geweest, waaraan de bloei kan worden toe- jaar werd de geheele missie der Kleine Soenda geschreven. Op alle belangrijke punten werden cilanden a Is afzonderlijk Apost. Pre- fectuur scholen opgericht, welke geregeld van de hoofd- afgescheiden van het Vicariaat van Ba^ tavia. Pater statie uit worden geinspecteerd ; bij deze in- opgericht, werd de eerste Apost. Prefect. Tot 1920 specties worden dan tevens de omliggende dor- bleven do Jezuïeten nog hunne hulp verleen; in bezocht. Zoo vormt elke school een centrum van genoemd jaar werden de laat- sten hunner afgelost. missie-werk. In 1925 waren er op Flores 144

Voor ten gevolge van den wereldoorlog was er volkscholen met 242 onderwijzers en 11.915 gebrek aan inissionarissen geweest, doch ondanks leerlingen ; op Timor 26 volkscholen met 40 on- dezo ongunstige om- standigheid was onder de derwijzers en 1705 leerlingen; bovendien op Flores leiding van Pater Noyen de missie zich goed blijven 5 standaard scholen met 12 onderwijzers en 359 ontwikkelen. De hoofdzetel was vorlegd van leerlingen, 3 normaal cursussen met 5 on- derwijzers L&rantoeke naar Ndona by End6, vanwaar het 2 zuaterscholen met 12 N61a in het gebied van Maoemere; Lamalera op hot leorkrachten en 408 leerlingen en 2 huis- europa gomakkelyker was; bovendien kwam aldus houdcursussen voor oudere meisjes; op Timor 1 standaardschool met 4 onderwijzers en 93 leerlingen bij Ende eon bolwerk tegen het van daar het binnon- land indringendo M o h a m me dan is me. Nieuwe, en een zusterschool in huishoudcuraua. Den len vuste Htaties werden voorts gevestigd te Roeteng— Juli 1925 werd te End6 een schakelschool geopend in Manggarai (West Flores); to Badjeaya en Jodo- met 30 leerlingen, een Hollandsch- In- landscho BMoo in Jgada (Midden Flores); to Djopoe school welke voortbouw t op het uitge- breid <1^5061<aria in Tanakoonoelima; Ili, Paga en, volkasohool-ondorwys en toegang geeft tot het <1^5061<aria in het gebied van Maoemere; Lamalera op hot Mulo-ondorwya en verdere opleiding.

De laatsbedoelde post word genaam haar centralo Van zeer bijzonderen invloed is het Christendom op de verheffing van de vrouw. De heidenen in deze Jigging de hoofdstatie voor het eil. Timor. Van de stroken beschouwen doohers als arbeids* kracht en hoofdstatics uit worden verschil- iende posten of kostbare koopwaar; de gevolgen hier- van blijken reeds by het sohoelbezog. In Mang* garai, waar kerkjes opgericht en toezicht uitgeoofond op do betrekkelijk heel weinig ChristenWit zyn, is van volkssoholen. Ook word na 1091 scholieren het aantal meisdjft si ;

Supplement.

in het gebied van Ende en Ngada zijn de verhoudingen reeds gunstiger en in de districten van Maemere en Larantoea zijn er op resp. 2591 en 1985 scholieren 1204 en 602 meisjes.

Op de volksscholen, welke slechts drie klassen tellen, wordt onderwijs gegeven in lezen, schrijven en rekenen met Maleisch als voertaal, welke taal ook gebruikt wordt bij het godsdienst- onderwijs op deze scholen; buiten de school wordt bij godsdienstonderwijs de eigen taal van het land gebruikt. Is dit soort school doorloopen, dan keeren de leerlingen tot het gewone kampoeng- leven terug, behalve zij die opgenomen zijn in de internaten (standaardschool) om daar verdere opleiding te ontvangen.

In den laatsten tijd zijn twee nieuwe internaten geopend voor jongens, te Ndona en te Todo- -Beloe, en twee voor meisjes, te Ndona en te La- hoeroes; het internaat voor jongens op Timor is van Lahoeroes overgebracht naar Haliloelik. Er zijn in totaal ± 500 jongens en 400 meisjes in opgenomen. Dan zijn er normaal- cursussen voor Ini. onderwijzers te Ndona, Larantoea en Leia, met ± 100 leerlingen. In 1923 werd een begin gemaakt met een seminarie tot opleiding van een Inlandschen Clerus, hetwelk 8 leerlingen telt. Op het programma staat nog een ambachts- school en een Holl.-Inl. school voor Ende; theoretischen practisch ambachtsonderwijs wordt door de breedere reeds gegeven te Larantoea, Ndona en Haliloelik.

Het onderwijs aan de meisjes is sedert April 1925 geheel in handen van de missiezusters van Steijl; in 1923 was reeds bij gemeenschappelijk overleg besloten, dat zij het werk op Flores van de Franciscanessen van Heijthuyzen zouden overnemen, doch het duurde nog een paar jaren vóór er voldoende geschikte krachten konden worden uitgezonden en de Franciscanessen zich naar Java konden terugtrekken. De zusters van Steijl hadden eerder, in 1917, klooster en school te Leia, Zuidkust van Midden Flores, overgenomen van de liefdezusters van Tilburg, welke laatsten haren arbeid begonnen te Maemere met een meisjes- internaat, hetwelk overgebracht werd naar Leia omdat te Maemere het klimaat ongezond was. De leerlingen, dochters van districts- en dorpschouften en andere voorname families, ontvangen een opleiding welke haar in staat stelt later degelijke, godsdienstige huis- vrouwen te worden. Het onderricht is gratis; daar er ± 130 interne en ± 100 externe meisjes zijn, en slechts een kleine financieel steun uit de landschapskas wordt ontvangen, zijn de kosten voor de missie aanzienlijk. Tot 1917 werd het onderwijs in alle vakken er gegeven in het Sika'sch; daar eebter de gouvernementsscholen het Maleisch als voertaal bezigen, zoo is dit de taal geworden waarvan meer ontwikkelden zich gaarne bedienen, waarom de zusters ook het Maleisch als voertaal bij het onderwijs gingen bezigen, echter in een Maleische afdeling naast een Si- kaneesche. De eerste afdeling heeft 6 klassen en is voor de interne leerlingen, de tweede 4 klassen bestemd voor de externen.

Wanneer de interne leerlingen de zes leerjaren hebben doorloopen, kunnen zij nog gedurende een of twee jaren een huishoudcufus volgen. Natuurlijk doorloopen niet alle leerlingen alle zes leerjaren; meisjes, die reeds byna volwaseen zijn als zij onder de leiding der zusters komen, blyven

in den regel korter. Het gebeurt dikwijls, vooral onder de betere standen, dat een jonge man zijn aanstaande vrouw bij de zusters brengt, om voor haar huwelyk nog het aller noodzakelykste te leeren, zoodat zij in ontwikkeling niet geheel en al bij den man achterblyft. Ook de meest aanzienlijken uit de Inlandsche bevolking, zoodals byv. de radja's, sturen hun dochters naar dit internaat, waar zij geheel als de anderen worden opgevoed. De vruchten van de opvoeding door de zusters zijn nog niet volkomen te beoordeelen, da ar voor bestaat de school nog niet lang genoeg; doch wel kan thans reeds worden gezegd, dat cr het beste van mag worden verwacht.

De externe leerlingen zijn meestal arme kinderen, die in schamele kleding en dikwijls met honger ter school komen; sommigen harer na een wandeling van een paar uren door de branden- de zon; ook aan deze meisjes belevten de zusters veel voldoening, inzonderheid het geluk van een doop- of communiedag.

Ongeveer tweehonderd meisjes, die de school reeds verlieten, hebben zich aangesloten in een godsdienstige vereeniging, welke onder leiding staat van de zusters en van een missionaris. Deze meisjes wonen twee maal per week de H. Mis en het catechismus- onderricht bij.

In de onderafdeeling Maemere is in elke kampoeng van eenig belang een volksschool onder leiding der missie, waar jongens en meisjes in het Maleisch leeren lezen en schrijven, rekenen, zingen, enz. Deze scholen worden gecontroleerd door een missionaris- schoolopziener, die godsdienst- onderwijs geeft in de landstaal, bijgestaan door speciaal daarvoor opgeleide catechisten. De gewone vakken worden onderwezen door Ini. goe- roes, die hun opleiding zelf we er ontvingen te L6la, Ndona, Ende of Larantoea; de meesten hunner bezitten het diploma voor hulponderwijzer.

De groei van het volksonderwijs blijkt uit de volgende getallen: in 1918 waren er 63 scholen met 6023 leerlingen en 189 Ini. onderwijzers; in 1926 190 scholen met 16.457 leerlingen en 290 Ini. onderwijzers; do internaten zijn hierbij medegetekend.

In de Westelijke helft van Flores is de vooruitgang minder, hetgeen deels is toe te schrijven aan meer bedrijvigheid en ook tegenwerking van Moslimmedanen. Deze trekken als handelaars door het land en trachten tegelijkertijd den Islam ingang te doen vinden onder de heidenen. In ontwikkeling en beschaving staan zij boven deze, wat hun eenig aandachtspunt overwicht verschafft; de overgang tot den Islam gaat zeer gemakkelijk door het oppervlakkige van de eischen en de ruime concessies tegenover oude instellingen, tengevolge waarvan de Moslimsche propaganda niet zonder resultaat blijft. Had nu de missie voldoende middelen om meer catechisten op te leiden en te onderhouden, dan zoude zij grootere actie hier- tegenover kunnen stellen; doch al ontvangen ook de catechisten slechts weinig salaris (van / 10 tot / 30 per maand), toch ontbreken te eenenmale de middelen om hun aantal eenigszins noemens- waard uit te breiden, en de missionaris alleen kan onmogelijk al het werk af, daarvoor is het gebied dat hij heeft te bedienen veel te groot. Hij bezoekt op geregelde rondreizen de verschillende dorpen, onderricht de menschen, stelt ze in de gelegenheid weer eens de H. Mis bij te wonen en de H.H. Sacra-

menten te ontvangen, maar dan moet er verder een catechist in het dorp verblijf houden, om de Christelijke leer verder in te prenten, de noodzakelijke geboden te leeren, de menschen te vereenigen in het kerkje, enz. Ook moeten deze catechisten aan den missionaris, by (liens komst in het dorp, verslag uitbrengen over hetgeen sedert het voorgaande bezoek is voorgevallen.

Van den bloci van het Christelijk leven in menige gemeente getuigen de mannen-confreries en de Maria-congregaties. Ook het sociale vereenigingsleven deed hier zijn intrede, door de oprichting van den Katholieken Kleine-Soenda-bond, welke als een tegenwicht kan worden beschouwd van het Timor-verbond, dat via Makassar wêre! gelimpordeerd, op neutralen grondslag steunt en georiënteerd is naar de zijde van het bolsjewisme. Voor den Kleine-Soenda-bond, die een groot aantal leden telde, was de oprichting van een eigen orgaan, de Bintang-Timoer, een belangrijke gebeurtenis; dit eerste eigen blad in het vicariaat der Kleine Soenda-eilanden, verschijnt in het Ma-leisch en had al aanstonds bij zijn verschijning een drieduizend abonnees.

Evenals elders maken natuurlijk ook hier de zusters bij hare rondgangen door de kampoengs zich verdienstelijk door verpleging van zieken en het doopen van stervenden. Op iedere static is een missie-apotheek, waaruit medicijnen worden verstrekt.

Het vicariaat der Kleine Soenda eilanden omvat het oudste missiegebied in den Indischen archipel. Voor de splitsing heeft hier het grootste aantal missionarissen gearbeid, en hier is dan ook het veld van den grootsten oogst. Flores belooft binnen kort een overwegend katholiek eiland te worden en ook op Timor zijn belangrijke resultaten te verwachten. Ofschoon het missiegebied zich thans nog niet uitstrekt over Bali, zoo blijft toch de hoop dat ook op dit eiland het missiewerk een aanvang zal kunnen nemen.

d. *De Apostolische Prefectuur van Padang* met hoofdzetel te omvattende de gewesten Sumatra's Westkust, Tapanochi, Oostkust van Sumatra en Atjeh en Onderhoorigheden, benevens Indragiri (Res. Riouw en Onderhoorigheden); de geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters Minderbroeders Capucijnen van de Ned. Provincie (Gouv. Besl. van 6 Januari 1925, no. 22).

c. *De Apostolische Prefectuur van Benkoelen* met hoofdzetel te Benkoelen, omvattende de gewesten Benkoelen, Lampoengsche Districten, Palembang en Djambi; de geestelijke verzorging is opgedragen aan de Priesters van het Heilig Hart (Gouv. Besl. van 8 October 1924, no. 21).

f. *De Apostolische Prefectuur van Bangka. Billiton en den liouw-Archipel* met hoofdzetel te Saibon (bij Pangkalpinang, Bangka), omvattende de gewesten Riouw en Onderhoorigheden (met uitzondering van Indragiri), Bangka en Onderhoorigheden en Billiton; de geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters Missionarissen van de JI. Harten to Ginneken (Gouv. Besl. van 9 September 1924, no. 7).

Een algemeen overzicht van de missionering van Sumatra, waarvan het begin eigenlijk reeds dateert van den tijd der Portugeezen aldaar, moge hier voorafgaan aan de afzonderlijke behandeling der genoemde prefecturen. In de 16e eeuw be-

gonnen Portugeeschc priesters op Sumatra met de verkondiging van het Evangelic en het rijk van Atjeh word gedceltelijk voor het katholiek geloof gewonnen, zij het niet zonder lijden, getuige de bloedige vervolgingen in 1565 en in 1638. Twee Carmelieten, P. Dionysius, oud cosmograaf van den koning van Portugal, en Br. Redemptus stierven den marteldood; in 1900 werden beiden door Leo XIII de eer der altaren waardig gekeurd.

Na de komst der Compagnie op Sumatra verci ween aldaar langzamerhand het katholicisme geheel en a). De missionarissen, die twee en een halve eeuw later op Sumatra kwamen, konden van de vroegere resultaten ook zelfs geen spoor meer ontdekken. Toen in 1808 de Apostolische Prefectuur van Batavia werd opgericht kon voorloopig aan bekeering van Sumatra niet worden gedacht. In 1830 landden twee Fransche missionarissen der „Missions 6trangMes" op Nias, waar zij, volgens sommigen door vergiffiging, om het leven kwamen. Vier jaren later verschenen wederom twee Fransche priesters te Padang, met het plan naar Nias te gaan, welk eiland destijde kerkelijk onder Siam ressorteerde; hun verblijf in deze streken scheen der Regeering niet aange-naam te zijn, waarom zij in 1835 Sumatra weer verlieten.

In 1838 stichtte de Apostolische Prefect van Batavia een statie te Padang, welke door Hollandsche seculiere priesters werd bediend tot 1871, in welk jaar aldaar de eerste Jezuiten-missionarissen kwamen. Een twee de statie werd gesticht te Soengaiselan op Bangka in 1853; (lit was de eerste missie-post in Ned-Indic onder een niet-Europeesche bevolking. De aanleiding er toe was gelegen in een verzoek van een katholieken Chineeschen dokter, die een vijftigtal Chineezen had bekeerd en om een priester vroeg om hen te doopen. In 1885 telde deze statie 340 zielen, maar in 1898 moest zij worden opgeheven, omdat er on-inogelijk het voor de vlottende bevolking benoedigde aantal priesters voor beschikbaar gesteld kon worden. In 1913 is zij weder herrezen, toen de Capucijnen zich er vestigden.

De derde statie op Sumatra en omliggende eilanden werd gevestigd te Koetaradja in 1873; op de vermelding van dit feit moge aanstonds een eeresaluut volgen aan den zoo populair geworden pastoor Verbrak (zie Deel IV, pag. 529), die 33 jaren deze militaire static bediende en door zijn toewijding en opoffering de dankbaarheid en hoogachting verwierf van ieder die hem kende.

In 1879 volgde de oprichting van de statie Meccan, welke echter wegens nijpend gebrek aan priesters bij tusshenpoozeh onbezet bleef; in datzelfde jaar werd de eerste static onder de Indlandsche bevolking opgericht te Tandjoengsakti in Benkoelen.

In het jaar 1885 vestigden zich to Padang de Zusters van O. L. Vr.-Moeder van Barmhartigheid uit Tilburg, wier hulp den missionaris tot een onmisbaar steun is geworden voor de opvoeding en het onderwijzen der vrouwelijke jeugd. Onder hare leiding staat het Vincentius-weeshuis, gesticht in 1902, waar jongens worden verpleegd tot hun zevende jaar, waarna deze overgaan naar het R. K. Jongensweeshuis; en voorts een kostschool voor R. K. meisjes uit den net ten stand.

Bij decreet van *30 Juni 1911 werd door de Congregatie tot Voortplanting des Geloofs het eiland

Sumatra afgescheiden van het Apost. Vicariaat van Batavia en de Apost. Prefectuur van Sumatra officieel opgericht en toevertrouwd aan de Capucijnen der Hollandische Provincie; Mgr. Liberatus Cluts word benoemd tot prefect (15 Mei 1912).

In Juni 1912 kwamen de eerste Capucijnen te Padang aan; vijf missionarissen, waaronder de nieuwe prefect, die reeds eenige jaren op Borneo hadden gearbeid, werden naar deze nieuwe prefectuur overgeplaatst. Er waren toen op Sumatra, welks oppervlakte 13 maal die van Nederland beslaat, slechts vijf R. K. missie-staties. Padang had twee bijkerken, een te Andangpandjang en een te Fort de Kock; Koetaradja had een bijkerk te Oel'diheue, en ook Medan bezat er een, voor de Klingaleezen. Tandjoengsakti en Soengaiselan hadden destijds nog geen bijkerken. De katholieke bevolking dezer staties telde toen te zamen ruim 4200 zielen. Het laat zich begrijpen, dat de nussionarissen die hadden vol werk hadden met de

zorg voor de godsdienstige belangen der verspreid wonende Europeanen en dus weinig gelegenheid ook nog te arbeiden onder de Inlandsche bevolking. Aanvankelijk had de nieuwe prefectuur te kampen met vele moeilijkheden, doch men slaagde er toch in om te Padang een jongensweeshuis op te richten en te Medan een school voor Klingaleezen. In den omtrek van de statie Tandjoengsakti, welke zich begon uit te breiden, verzeen ook een paar schooltjes en Sambong op Bangka kreeg eveneens een school.

Na den wereldoorlog stond de Suinatra-missie op een keerpunt. Bij de Chinezen openbaarde zich een sterke drang naar ontwikkeling en het Gouvernement kon onmogelijk zooveel Holl.-Chin. scholen oprichten als 's noodig waren om aan dien drang te voldoen; dus trachtte de missie aan het verlangen naar onderwijs tegenioet te komen, natuurlijk inede omdat de oprichting van scholen een der beste hulpmiddelen is om het geloof te verbreiden. Zelfs de Bataklanden, waar ingevolgt art. 123 R.R. het katholieke geloof niet mag worden verkondigd, vroegen om missionarissen, en er is van daar uit een request aan den Gouverneur-Generaal gezonden met verzoek om er de katholieke priesters toe te laten.

Het was in het begin van bedoelden opbloei, toen haer eerste prefect aan de missie ontviel; Ngr. Cluts, die op een vorinreis naar de Lam-poengsche districten was, overleed op reis aan boord, 23 April 1921. Tot zijn opvolger werd benoemd Mgr. Mathias Brans. Tijdens die ns bestuur heeft de prefectuur belangrijke vorderingen gemaakt, vooral op het gebied van onderwijs, waartoe ook de zusters veel hebben bijgedragen. Te Padang en Medan belasten zich de fraters van Tilburg met de vorming der inannelijke jeugd.

De moeilijkheden, voortvloeiende uit de groote vitgestrektheid dezer prefectuur, bleven veel zorg geven; het gevolg hiervan is geweest dat het eiland Sumatra door de Congregatie tot voortplanting des geloofs, bij decreet van 15 Dec. 1923 werd verdeeld in drie afzonderlijke prefecturen, zoals boven onder *d. e en f* reeds is aangegeven. De oude prefectuur van Sumatra telde ten tijde van de verdeeling 9 hoofdstaties met 21 bijstaties.

Tegenwoordig omvat de Apost. Prefectuur Padang de ondervolgende staties:

1°. Padang, residentie van den Prefect, waaronder Sumatra's Westkust en Tapanoeli ressor-

teeren. Van de weeshuizen in de hoofdplaats is boven reeds met een enkel woord melding gemaakt. Reeds in 1912 begonnen de zusters van Tilburg er met een brofelschool, een dagschool voor meisjes en een opleiding voor onderwijzeressen. In 1920 kwam een Holl.-Chin. meisjeschool tot stand; bijna alle leerlingen, die gedurende eenige tijd deze school hebben bezocht, vragen katholiek gedoopt te worden, waartoe hare ouders meestal zonder eenig bezwaar toestemden mine verleenen. Onder de vier scholen, welke thans de leiding der zusters hebben is ook een Jluo-school.

Voor de vonning van de inannelijke jeugd kon eerst in de laatste jaren iets worden gedaan. In 1922 werd op zeer bescheiden voet da eerste jongensschool geopend; hoewel er geen propaganda voor was gemaakt, meldden zich aanstonds bij de opening meer dan 100 leerlingen aan. Een jaar later begonnen de fraters een school met drie klassen, die echter veel te klein bleek, waarom afzonderlijke cursussen of scholen werden geopend voor de Europeesche en voor de Chineesche jongens.

2°. Belantoeng (bij Padang), welke nu zelfstandige statie tot voor kort met Padang was verbonden.

3°. Sawahloento; in 1921 werd in dit mijnstadje een kleine school geopend, welke nu door ongeveer 150 kinderen wordt bezocht. De zusters van het St. Lucia-gesticht te Bennebroek hebben zich in 1925 op deze statie gevestigd. Sawahloento heeft een eigen kerkje.

4°. Pajakoemboeh, welke statie in 1924 werd gesticht. Op verzoek van de Chineesche bevolking besloot de prefect om in deze plaats een school op te richten.

5°. Medan, opgericht in 1879. De Oostkust van Sumatra en Indragiri worden van deze statie uit bezocht. Zij heeft een school voor Chinezen, onder leiding der missionarissen en sedert 1923 een Europ. meisjeschool en een brofelschool onder de zusters uit L'ongen. In het laatste verloopende jaar (1925) werd een begin gemaakt met de oprichting van een R. K. gasthuis door de zorg van de zusters van het St. Elisabeth-gesticht uit Breda en een jongensschool geopend onder de fraters van Tilburg. Er is in deze statie een Katholieke Sociale Bond en ook een Katholieke Politieke Bond.

6°. Petisah (bij Medan), statie voor de Klingaleezen, eerst sedert kort zelfstandig; vóór dien maakte zij geheel uit met de statie Medan.

7°. Koetaradja, de Europeanen-statie voor Atjih, waaronder als kerkdistrict het geheele gewest Atjeh en Onderhoorigheden ressorteert. De arbeid blijft hier in hoofdzaak nog beperkt tot de zielzorg voor militairen.

De Apost. Prefectuur Benkoekn, welke zich uitstrekt over drie gewesten van Zuid Sumatra (zie boven), telt nog slechts 66n hoofdstatie, nam. Tandjoengsakti. De missionarissen leiden hier twee jongensscholen en een meisjeschool; binnen kort zal er ook een R. K. ziekenhuis verrijzen. Van de 5 bij-staties is Pal'nbang de voornaamste en bestemd om hoofdstatie te worden.

De Apost. Prefectuur Bangka, Billiton en de Riouw Archipel omvat de genoemde eilandengroepen; de bevolking aldaar bestaat voor $\pm \frac{1}{4}$ gedeelte (100 op de 350 duizend) uit Chinezen. Tot 1919 was Soengaiselan de hoofdstatie; in genoemd jaar werd deze verlegd naar Sambong. In

laatstgenoemde plants heeft de missie con kerk, een internaat voor jongens, een Holl.-Chin. en een Chin. school. Vroeger was de Chinese bevolking meer vlottend dan tegenwoordig; als de contract-tijd was verstreken verlieten de Chinese werklieden het eiland Bangka weer, doch op den duur kwam er toch een blijvende bevolking van Chinezen.

Voor de vrouwelijke jeugd zorgen in deze prefectuur de Arnie zusters van het „Godelijk Kind”, van Amsterdam.

Langen tijd was de oude prefectuur van Sumatra een missie voor militairen, inzonderheid gedurende den Atj^h-oorlog en de eerste jaren daarna; toen werkten de missionarissen hier ook bijna uitsluitend onder de Europeanen. Er waren toen voor het eigenlijke missiewerk ook te weinig krachten beschikbaar voor dit uitgestrekte gebied. Daar komt nog bij dat door Art. 123 R. R. de heidnische bevolking niet overal is te bereiken. Ook omtrent de Moslims gold nog lang de meening, dat er voor hen weinig of niets valt te doen; de ondervinding op Java heeft echter geleerd, dat deze stelling niet houdbaar is.

g. *De Apostolische Prefectuur van Celebes* met hoofdzetel te Manado, omvattende de residentie Manado en het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden (Gouv. Besl. van 31 Maart 1920 no. 26); de geestelijke verzorging is opgedragen aan de missionarissen van het Heilige Hart van Jezus te Tilburg.

De Portugeezen en Spanjaarden waren op hunne ontdekkingsreizen steeds vergezeld van eenige missionarissen, wier taak ook was om zich te wendden aan bekeeringswerk in nieuw ontdekt en verworven gebied. De Philippijnen kunnen hiervan nog als getuigenis worden beschouwd; tot 1898 zijn zij onder Spaansch bestuur gebleven en de genoemde eilandengroep vormt het eenige katholieke land in het Oosten.

In het jaar 1525 kwamen de Portugeezen op Celebes; onder hen bevonden zich ook verschillende kloosterlingen. Volgens de overlevering zoude Franciscus Xaverius in 1547 het evangelie hebben gepredikt te Keina (of) te Manado, doch de juistheid dezer overlevering wordt door jongere historici betwefeld. Niettemin kan worden aangenomen, dat de bewoners der bedoelde landstreek later den katholieken godsdienst geleerd hebben uit Xaverius' catechismus en dat diens ijver en zorg zich hebben uitgestrekt over de Minahasa; in 1549 verlangt hij, dat de missionarissen in de Molukken hem zouden schrijven, welke hunne verwachtingen waren omtrent Celebes. Uit oude archieven der Spaansche Franciscanen blijkt, dat in 1648 de generaal der Franciscanen, op verzoek van den koning van Portugal, een karavaan missionarissen naar Celebes zond. Deze begonnen hun missiewerk in het rijk van Soepa, welks vorst na eenigen tijd zich met zijn gevolg bekeerde tot het katholieke geloof. Maar het duurde nog tot 1563, eerde Jezuleton Diogo Magelhaens en Pero Mascarenhas de eigenlijke missieering in de Minahasa zouden beginnen. In dat jaar toch trachtte sultan Hairoen van Ternate de Noordkust van Celebes aan zijn gezag te onderwerpen, welke onderwerping uitbreiding van het Mohammedaansche geloof met zich zoude brengen. De missionarissen verzochten toen den Portugeeschen gouverneur, die een schip ter kruistocht wildo zenden naar dezelfde

streken, dat Diogo Magelhaens mocht medegaan, vooral omdat de bewoners van Noord Celebes hadden gevraagd om in de katholieke leer te worden onderwezen. In Manado werden de radja en 1500 zijner onderdanen gedoopt, in Kaidipan 2000 inboorlingen. Tot 1568 bleef Magelhaens de Alinaha bezoeken; hoe we l nu de bewoners aldaar in grooten getale in het Christendom wenschten opgenomen te worden, kon toch door het geringe aantal leeraren aan then wensch slechts voor een deel worden voldaan. Na Magelhaens nam Pero Mascarenhas de geestelijke zorg voor de Minahasa op zich, tot het jaar 1572. Gedurende eenige tientallen van jaren kon van verderen arbeid in deze, zooveel belovende missie niets komen, wegens den voortdurenden oorlog van Portugeezen en Spanjaarden tegen Ternate, waarmede later de Hollanders zich verbonden, en ook door gebrek aan missionarissen. Na den moord op sultan Hairoen brak in de Molukken een algemeen verzet uit tegen de Westelingen. De Portugeezen vestigden zich te Tidore, van waar zij in 1605 weer door de Hollanders werden verdreven. In 1606 veroverde Spanje (sedert 1580 was het met Portugal vereenigd) deze streken weer; de Spanjaarden wilden het gebied kerkelijk vereenigen met de Philippijnen, vooral nadat in 1640 Portugal weder zijn onafhankelijkheid had herkegen. Doch in 1653 veroverden de Hollanders Ternate en Tidore, de laatste steunpunten van Spanje in de Molukken; de missie-arbeid was dienengevolge aldaar niet meer mogelijk. De Moluksche missie der Societeit van Jezus had tot 1610 behoord tot de Portugeesche Ordens-provincie van Goa, daarna tot die van Malabar, onder jurisdictie van den bisschop van Malaka. De jaren na 1572 waren voor de nieuw bekeerden in Manado een tijd van zware beproeving; tot 1617 bleven zij van alle geestelyke hulp verstoken.

Missionarissen, die op Ternate arbeidden, ontvingen een verzoek om hulp van enkele vorsten van Celebes; ook vernamen zij dat op vele eilanden in den omtrek de bevolking nog in het heidendom leefde; dus wendden zij zich tot den gouverneur van Manila, die verlof gaf aan twee missionarissen en eenige katholieke Inlanders omscheep te gaan. Deze landden in Las Quemas en kwamen eenige dagen later van daar te Manado, Kort en tyd later voeren zij naar het rijk van Cauripa, waar zij aan de kust een ontmoeting hadden met Mohammedanen van het eiland Ta-goelandang; dezo doodden Pr. Sebastianus en voerden den Ickebroeder Antonius mede naar hun eiland, waar hij den marteldood stierf.

In 1611 schonk de gouverneur der Philippijnen aan de Franciscanen verlof om in geheel Celebes den katholieken godsdienst te verkondigen en in 1619 zond hij een pater als gezant naar Makassar om met den vorst vriendschap te sluiten. Deze afgezant werd vergezeld door eenige missionarissen. Sommigen hunner waren achtergebleven te Manado, waar zij onder de bewoners van het binnenland het bekeeringswerk weder aanvingen. Uit hunne verslagen kan blijken dat zij verschillende dorpen bezochten; van do daaronder vermeldo nainen zijn er thans nog thuis te brengen, zoo bijv. Kale, Kaskasen, Tomun, Sarranson, (Kakakasdn, Toinohon, Sarongsong). In Augustus 1622 word Pr. Blas Palomino door de Mohamedanen met pylschoten gedood; in 1644 word bij een opstand Pr. Lorenzo Garraldo vermoord

te Kale, waar men nu .nog zijn graf aanwijst. Op Siao, waar eerst. Jezuleten het evangelie verkondigden, waren toen ter tijd ook Francis- canen werkzaam, zoo o.a. Pr. Diego de Rojas, die rveds met Pr. Blas Palomino in Mana do had gear- beid. Toen door den strijd met de Hollanders op Siao het missiewerk zonder vrucht moest blij- ven, keerde hij naar Mana do terug, doch hij over- leed aan de kust, uitgeput door vermoeienissen.

Na 1617 werd de Minahasa gedurende een aantal jaren geregeld van missionarissen voorzien, zoodat er steeds een paar werkzaam waren : in 1643 telde men in dit gebied ongeveer 4000 ka- tholieken. In 1644 werd bericht, dat de radja van Manado tot het Christendom was overgegaan en ook velen van de aanzienlijken . Doch in 1654 sloten de Minahasische stamhoofden een verbond met de Hollanders, die in 1660 de laatste Spanjaarden verdreven. Daar de O. I. C. in haar gebied de uitoefening van den katholieken gods- dienst niet- gedoogde, was deze politieke veran- dering een ramp voor de missie. De Jaatste mis- sionarissen toen ter tijd in de Minahasa was de Jezuïet Pr. de Miedes: eerst in de 19e eeuw kon de arbeid in dit gebied weder opgevat worden. Op de Sangi-e-Handen bleven de missionarissen langeren van de Talaor eil. vertrokken zij eerst in het begin van de 18e eeuw, toen ook deze in de macht der Hollanders waren gekomen. Vele katholieken zijn later protestant geworden en vormden aldus een kern van protestantsche gemeenten op Noord Celebes en omgelegen eilanden voor de 19e eeuw.

De jongere missie in de Minahasa dateert van 1868. Verschillende Manadoneezen, vooral ook oud-militairen, die elders tot het katholieke ge- loof waren overgegaan, vonden bij terugkeer in hun land geen geestelijke hulp. De regeering heeft steeds erkend, hetgeen door den resident Jelles- ma aldus werd geformuleerd, zij het dan eerst na zijn 20-jarige bestuurswerkzaamheid: „de ± 5000 Roomschen, die thans in de Minahasa zijn, hebben recht op voorziening in hunne kerkelijke behoeften”^{*)}.

In 1853 had op aanvraag van Mgr. P. M. Vrancken, pastoor C. de Hesselle een dienstreis mogen ondernemen naar Celebes, de Moluksche eilanden en de residentie Timor, doch zonder dat hem toegestaan werd zijn geestelijke zorgen aan de katholieken aldaar te wijden. In 1868 verzocht een der katholieken uit de Minahasa (D. Mandagi uit Langowajn) aan Mgr. Vrancken om een pastoor voor zijn land, en deze ontving ook omstreeks dien tijd een brief van den militai- ren commandant van Amboina. met een zelfde verzoek ten behoeve vanT'e katholieke militai- ren. Het gevolg is geweest, dat in 1868 met goed- vinden der Regeering Pastoor J. de Vries met een dienstreis werd belast. Hij verbleef 2 maanden in de Minahasa, waar hij de verspreid wonende katholieken bezocht en bijstond ; in dien korten tijd diende hij 254 doopsels toe, waarvan ± 200 aan kinderen van protestantsche ouders. Naar aanleiding hiervan zijn klachten en petities inge- komen bij den Gouverneur-Generaal (Mr. Pieter Mijer); het bestuur van het zendelinggenootschap in Nederland wendde zich tot den Minister van Kolonien, een en ander met het doel „het niet-

toelaten der Roomsche missie alhier” De G.G. verklaarde aan Mgr. Vrancken over het voorged- vallene zeer ontvreden te zijn ; de Min. van K<>I. antwoordde „dat door de Regeering geen gren- zen getrokken waren ten aanzien van het werk der verschillende zendelinggenootschappen en dat de Gouverneur Gencraal ongetwijfel over- wegen zou, wat hem te doen stond.” Het hoofd- bestuur der Protestantsche kerken in Indië keurde de gemaakte inissiereis niet af en Ds. J. Th. Schuurman verklaarde in den diaconeraad van Batavia, dat het gebeurde daaraan was toe te schrijven, dat de zendelingen hunne plichten niet hadden waargenomen. Zoo kon Mgr. Vrancken dan ook aan Pastoor de Vries schrijven (dd. 18 Febr. 1869), dat Z. E. de G.G. hem door den Alg. Secretaris in persoon had doen berichten „dat gij van de Minahasasche peccadillen ontslagen 孙”.

De volgende dienstreis naar de Minahasa werd gemaakt in 1873 door Pastoor G. Metz; na dien is gedurende eenige jaren eens per jaar zulk een reis ondernomen door Past. J. van Mcurs, die de inissie organiseerde, Inlandsche onderwijzers en hulpleeraren aanstelde en op 9 dienstreizen 2875 doopsels toediende, aan kinderen en volwassenen. heidenen en protestanten. In 1880 werd bij het toestaan der jaarlijksche dienstreis door den G.G. medegedeeld, dat verdere pogingen derK. geestelijkheid om bekeerigen te maken, oJthans in den eersten tijd, niet konden worden toege- laten. Deze beperking was een gevolg van de actie der Zenclingsconferentie van 1874 en van de jaarvergaderingen van 1876 en 1877. Mgr. A. C. Claessens, Apost. Vicaris, betuigde zijn smarte- lijke verwondering aan den G.G. van Lansberge, doch ontving ten antwoord (14. Juli 1880), dat de ondervinding aan de Regeering de overtuiging had geschonken, dat verdere pogingen der R.K. geestelijken om bekeerigen te maken, aanleiding zouden geven tot ongerichtigheden. Toen bij Gouv. Besluit van 10 Maart aan de R.K. geeste- lijken jaarlijks twee dienstreizen werden toego- staan op *s Lands kosten, werd als voorwaarde gesteld, dat de pastoor „zijn working overigens zal beperken tot het werk der bekeering tot hnt Christendom, van de aldaar gevestigde heiden- sche en Mohammedaansche bevolking, on zich be- paaldelijk zal onthouden van het aanwenden van pogingen om Inlanders, die reeds tot een of ander Christelijk kerkgenootschap behooren, of hunne vrouwen en kinderen, voor het R. Katholieke te winnen.” Pastoor van Meurs hield zich hieraan strikt; zelfs liet hij katholieke ouders v66r het doopen hunner kinderen ondergetuigen verklaren, dat het hUn eigen kinderen waren. Echter, indien een protestant schriftelijk en onder vermelding van getuigen had verklaard, geheel uit eigen be- weging katholiek te willen worden zonder eenige daartoe aangewende poging van de zijde van den pastoor, dan meende Past. van Meurs zoo iemand te mogen aannemen, en in Juni 1882 had hij 14 derzulken gedoopt, De Res. van Manado was van oordeel, dat hij hierniede tegen het Gouv. Best. had gehandeld en gaf hem order zijn dienstreis te staken en naar Manado terug te keeren. Pro- testen baatten niet en na een maand wachten reisde de pastoor weer naar Java, voorzien van een door 500 katholieken onderteekend request aan den G.G. De landvoogd was van oordeel, dat protestanten die tot de R.K. kerk w'iden over

*) De Minahassa en eenige andere streken der Residentie Menado, Amsterdam 1903, pag. 148,

guan eerst door een openbare da ad, door schriftelijke verklaring of abjuratie, moesten toonen niet meer protestant te zijn. In overleg met den Apost. Vicaris kwani tocn, 14 J uni 1883, het z.g. „Briefjesbesluit tot stand, volgens het-welk ieder Ini. Christen in de Res. Manado, Ternate en Amboina, die zijn kerkgenootschap wil verlaten, daarvan in tegenwoordigheid van twee getuigen kennis moet geven aan den geestelijke van zijn kerkgenootschap, met verklaring, dat hi) clif doct uit eigen beweging en zonder aan-zoek, zullende van die verklaring aanstonds een kosteloos een schriftelijk bewijs worden afge-geven door den geestelyke die haar ontvangt; geen Inlandseh Christen zal zonder dat bewijs in een ander kerkgenootschap worden opgenomen. Deze bepalingen gaven soms aanleiding tot moeilij- kheid, zoo bijv. te Tomohon waar het voor- kwam, dat de zending op een dag zestig van zulke bewijzen moest afgeven. De Apost. Vicaris legde in 1884 de ondervonden bezwaren bloot, aan den G.G., met het gevolg dat in 1886 het briefjesbesluit we rd opgeheven, toen vergunning we rd verleend tot vestiging van een pastoor te Manado. In Juni van laatstgenoemd jaar kwam toen pastoor B. Mutsaers zich aldaar vestigen. Protes- ten van protestantsche zijde zijn destijds o.a. door den Minister van Kolonien J. P. Sprenger van Eijk beantwoord met de woorden: „Alleen wan- neer de protestantsche zending in de Minahasa een eigen terrein had, zou er sprake van kun- nen zijn, om uit dat terrein een andere zending te weren. Maar duizenden inlanders behooren tot de katholieke kerk en de protestantsche zending heeft er dus geen eigen terrein”.

Het aan pastoor Mutsaers toevertrouwde go- bied was veel te uitgestrekt voor een man; be- halve voor de overal verspreid wonende katho- lieken en de 34 katholieke gemcenten, had hij ook nog de zorg voor Ternate, Amboina en Banda, waar hij jaarlijks 6 h 7 weken toefde. Vooral te Tomohon en omliggende dorpen nam het bet- aantal katholieken toe; in 1890 waren er daar reeds ± 1500, tegen ± 150 te Manado. Het was daarin, dat pastoor Mutsaers des Zondags veclad die net deed te Tomohon, en dat — toen in Juni 1889 een tweede pastoor voor de Minahasa was toegestaan — dezo zich ook vooral te Tomohon ophield. Deze Jaatste omstandigheid is aan- leiding geweest tot bitter geschrijf; van de zijdo van het gewestelijk bestuur is do zaak zelfa zoo voorgesteld geworden, alsof de pastoors, en eigen- lijk de Bisschop te Batavia, willens en we tens on- wet tig to Tomohon een static hadden gesticht. Bit was echter niet het geval. Reeds in Maart 1888 had Mgr. Claessens nan past. Mutsaers op- gedragen om over het toelaten van een tweede pastoor in de Minahasa, wien dan Tomohon als standplaats zoude worden aangewezen, het ge- voelen van den resident in te winnen, aangezien deze toch door de Regeering ter zake zoude worden gohoord. De resident (M. C. E. Provicaris van Batavia, liet de beslis- sing over a tin het gewestelijk bestuurshoofd. Do toenmaak niuw benoemde Apost. Vicaris van Batavia, Mgr. Luypen, wendde pogingen aan bij den G.G. en in Holland we rd door middel van eenige interpellaties in de bo ide Kamers der Staton General do zaak geplooit, doch zonder succes; op 27 November 1903 besliste de resident afwy- zend, en wel om reden, dat de opening dec school ten gevolge zoude hebben, dat vele protestant-

1889 pastoor A. Bolzius in de Minahasa kwam, ging — die door den resident officieel als Impppriester te Manado was erkend — tcratond door naar Tomohon, we lke plants hij tot centrum zijner werkzaamheden maakte. In 1895 word hij opgevolgd door pastoor P. A. Wintjes, die na een kort verblijf te Manado wederom naar Tomohon ging. Da ar de resident Jellesma, die in-middels het bestuur van Manado had overgenomen, op dienstreis was toen pastoor Wintjes ter hoofdplaats aankwam, kon deze zich niet ver- voegen bij den resident, gelijk kan blijken uit (liens brief van 22 Jan. 1896, waarin hij schrijft: „Toen de boot hier arrivcerde, was ik op dienstreis. Daardoor heb ik de heeren Pastoors bij hun- ne aankomst niet ontmoet. Er bestond echter geen reden om den Pastoor van Tomohon niet te vergunnen, zijn dicnstwerk al aanstonds te aanvaarden.” Ook pastoor A. van Velzen, die in 1893 als derde pastoor naar de Minahasa kwam, insgelijks als huippriester te Manado, kon aan- stonds doorgaan naar Tomohon, zonder dat het bestuur daarop eenige aanmerking maakte. Aldus was door de omstandigheden een toestand in het leven geroepen, waartegen verscheidene jaren lang van bestuurszijde geen enkel bezwaar we rd ingebracht. Toen de Regeering zich om in- lichtenigen wendde tot den Apost. Vicaris Mgr. Luypen, zette deze, 19 Mei 1900, de kwestie uit- een, erkennende dat er zich eenige onregelma- tigheid voordeed, doch er tevens op wijzende, dat de bestaande toestand geelidelijk aan zich uit de omstandigheden had ontwikkeld, zoodat noch het katholieke bestuur, noch het Hoofd van plaatselijk en het Hoofd van gewestelijk bestuur er de aandacht op hadden gevestigd. De Regeering heeft toen verzocht om voortaan zorg te dragen, dat iets dergelijks niet meer voor- kwam; zij willigde tevens het verzoek van den Apost. Vicaris in om den bestaanden toestand te wettigen en noodigde den resident van Manado uit (14 Dec. 1901) om twee pastoors te erkennen als huippriester te Tomohon, aan welke uitmo- diging bij besluit van den resident van 14 Jan. 1902 gevolg we rd gegeven.

Een nieuwe hulp gewerd de missie den 18en Juli 1898, toen de eerste zes geestelijke zusters, van het Gezelschap J. M. J. van 'sJBcisjih, te Manado aankwamen. Ook zij vestigden zich te Tomohon, met het doel aldaar een Ini. meisjesschool te openen. waartoe mondelinge goedkeuring was verleend door den Directeur van O. E. en N. Hot Hoofd van gowestelyk bestuur, aan wien do pastoor van Manado bij brief van 29 Juli 1898 vergunning vroeg tot oprichting eener R. K. Zusterschool te Tomohon, gaf echter bij zyn antwoord van 8 Aug. d. a. v. bericht, dat plaatselijke omstan- digheden zich er tegen verzetten, dat echter van een en ander mededeeling zou worden gedaan aan don G.G. ter nadere beschikking. De G.G., die ter zake een aangevraagde audientie had verleend aan den Provicaris van Batavia, liet de beslis- sing over a tin het gewestelijk bestuurshoofd. Do toenmaak niuw benoemde Apost. Vicaris van Batavia, Mgr. Luypen, wendde pogingen aan bij den G.G. en in Holland we rd door middel van eenige interpellaties in de bo ide Kamers der Staton General do zaak geplooit, doch zonder succes; op 27 November 1903 besliste de resident afwy- zend, en wel om reden, dat de opening dec school ten gevolge zoude hebben, dat vele protestant-

sohe ouders of hunne kinderen tot het katho- cisme zouden overgaan en zulks om onvoldoende redenen, en bovendien de school een middelpunt zoude worden voor de R. K. kerk, hetgeen in dit gebied van protestantsche werkzaamheid cen ge- vaar kon opleveren voor de open- bare orde en rust.

Resident van Geuns, die den Heer Jellesma was opgevolgd, voerde in 1905 over deze aange- legenheid een onderhoud met den Apost.-Vicaris bij diens eerste vormreis in de Minahasa, waarbij alle moeilijkheden en bezwaren werden opge- lost. Ook de controleur van Tondano, onder wien Tomohon ressorteerde, had gunstig geadviseerd en de Adj. Inspecteur van het Ini. Onderwijs eveneens. De zaak werd dus opnieuw aanhangig gemaakt. Na veel geschrijf over en weer kwam in 1907 de vergunning voor de zusters, om een gewone Ini. lagere school te openen te Tomohon, uitsluitend voor katholieke Tnl. meisjes, met de nadere toevoeging, dat zoo de school of het onderwijs van karakter veranderde dit aanleiding zoude geven om de vrlieende vergunning in te trekken. Zoo kon dan, na 9 jaren wachten, 4 Nov. 1907 de school worden geopend; zij begon met 108 leerlingen.

Intusschen waren ook andere moeilijkheden gerezen. In 1902 bad Mgr. Luypen aan de Regeering het verzoek gericht tot het doen van een vormreis naar de Minahasa, ter uitvoering van een plan van zijn voorganger, waarop in 1896 reeds goedkeuring was verleend. Thans echter werd het verzoek geweigerd, omdat werd gevreesd dat de verschijning van een katholieke bisschop in de Minahasa de rust en goede orde in gevaar zoude brengen. Na veel moeite werd ten slotte gedaan gekregen, dat in 1905 (28 April), zij het dan onder verschillende restricties, toestemming werd verleend. De gevreesde gevolgen deden zich niet voor ; de reis liep af zonder eenige rustverstoring en zoo ging het ook bij latere vormreizen van den Apost. Vicaris in 1909, 1914 en 1918.

Zoo waren dan voor de missie de grootste moeil- ikheden overwonnen. In J 905 werd het in 1902 ingediende verzoek bewilligd, om den kath. Ini. hulpleeraren dezelfde niaandelijksche bezoldiging uit Lands kas toe tekenen als aan de protestantsche ; gelijke verhooging van bezoldiging werd in 1914 toegestaan en over gelijke pensioenrege- ling werd in J 920 nog onderhandeld.

In het jaar 1905 kon te Wolooan een R. K. kweekschool voor Ini. onderwijzers worden ge- opend, en bij Gouv. Besluit. van 13 Oct. 1905 werd toegestaan, dat zich te Wolooan een pastoor vcs- tigde. Geleijk bekend is, was het onderwijs altijd een voorwerp geweest van bijzondere zorg voor de missie, waarvoor groote geldelijke offers werden gebracht. Pastoor A. van Velzen, die zich sedert 1899 moeito had gegeven voor verbetering van het gehalte der Ini. onderwijzers, zag in 1914, als resultaat van zijn arbeid, 25 onderwijzcrB met goed gevolg het z.g. subsidie-examen afleggen. Hij kon toen voor 11 bijzondere katholieke scho- len eenige subsidie van het Gouvernement ont- vangen; thans is dit getal gestegen tot ongeveer 20. Tn de kweekschool te Wolooan werden den eersten tijd 20 jongens uit de Minahasa gedurende vier jaren met Gouvernements-subsidie opge- leid ; sedert 1910 zijn er ook ongeveer twintig- 4al van Flores en nog eenigen van de Kai-eilanden bijgekomen. Gemiddeld bedroeg het aantal ± 25 per jaar.

Het aantal katholieken was in den loop der jaren ook gestadig toegenomen, zoodat nicer pastoors dringend noodig werden. Tn 1906 kwam de vierde, in 1908 de vijfde en in 1911 de zesde pastoor ; deze laatsten vestigden zich te Wolooan en wijdde zich aan het onderwijs. In 1909 ver- scheen het eerste nummer van een Maleisch maandbladje, „Geredja Katholik“, en al spoedig kreeg het een bijlage ; ook werd den Maleisch zang- boekje in het licht gegeven en in 1911 een be- knoptc Maleische catechismus, we Ike in 1917 door een uitgebreide werd gevolgd. In J 913 ver- scheen van de hand van pastoor van Velzen, die ook de juist genoemde uitgaven had bezorgd, een catechismus in het Tomboeloesch, het door de katholieken nicest gesproken dialect van de vier inheemsche dialecten der Minahasa.

Tijdens de rustige ontwikkeling van het onder- wijs dreigde in 1909 opnieuw moeilijkheid met het gewestelijk bestuur. In genoemd jaar diende de pastoor van Manado een request in ten be- hoeve van de oprichting eener zusterschool te Manado, waarvoor de resident gunstig was ge- stemd. zoodat het verzoek met gunstig advies werd doorgezonden naar Batavia. Het behelsde de volgende verlangens: oprichting eener zuster- stichting, welker hoofddoel zoude zijn onderwijs en opvoeding te verschaffen aan de vrouwelijke Ini. bevolking, zonder onderscheid van gods- dienstige gezindte; verbinding van een frobel- school aan het gewone lager onderwijs; het geven van meer uitgebreid lager onderwijs, van onderwijs in fraaic en nuttige handwerken, bij geble- ken wenschelijkheid namiddag-lessen aan Euro- peesche kinderen voor frobel- en lager onder- wijs, handwerken, muziek en talen, en eindelijk ver- pleging van Europeesche en Inlandsche zieken.

De beantwoording van het request onder- vond vertraging, omdat het zake van Europ. onderwijs en ziekenverpleging niet alle benoo- digde stukken schijnen te zyn overgele- g. Des- wege werd het verzoekschrift toen gesplitst en een afzonderlijk request ingediend om vergunning tot het geven van onderwijs alleen aan Inlanders. Daarop kwam aanatonds de officieele toestemming. In Febr. 1910 werd met den bouw der school begonnen, welko het volgende jaar gereed was. In November 1910 kwainen voor deze school zes zusters aan; toen nu voor ieder barer afzonde- rlijk de vergunning om Ini. onder- wijs te geven word aangevraagd aan den inmid- dels nieuw opgetreden resident (van Marie), gaf deze een weigend antwoord ; de zusters kregen slechts een todatingsbewijs voor zes maanden. Wei bleef het besluit van kracht, waarbij aan de overste der zusters vergunning was verleend om een inrichting van onderwijs te openen, doch de daarbij ook verleende toestemming om onderwijs te geven aan andersdenkenden zoude worden ingetrokken en de overige zusters kregen geen vergunning tot het geven van onderwijs.

Den 15en December 1910 werd het geven alleen van Ini. lager onderwijs aan Ini. kinderen toegestaan, gelijk ook te Tomohon was vergund, doch geen mulo ; , frobel- en handwerkonderwijs, dat juist voor Manado was aangevraagd en door resident van Hengel was toegestaan. Ook nu was weder het argument, dat zulk onderwijs katho- lieke propaganda beteekende en kwaad bloe i zoude zetten bij de prtestantsche bevolking. De weigering van den resident had tengevolge, dat

vele ouders, die voor hunne kinderen reeds toelating op de zusterschool hadden gevraagd, besloten gezamenlijk te requesteren. De pastoor van Manado wendde zich nogmaals tot den resident, met de vraag of hij genoegene wilde nemen met een nieuw verzoekschrift; toen hij hierop geen antwoord mocht ontvangen, stelde hij de kwestie in handen van den Apost. Vicaris te Batavia, en na eenige onderhandelingen met den G. G. en met den Minister van Koloniën werd ten slotte bij besluit van 11 Juli de vergunning van den Resident van Manado verkregen, gelijk deze reeds door zijn voorganger was toegezegd. In Januari 1912 begon toen het eerste schooljaar met 159 leerlingen, de middagcursus met 34 leerlingen; thans zijn er op deze zusterschool ruim 400 leerlingen van allerlei landaard en godsdienst.

Voor de zusterschool te Tomohon waren van den aanvang af ook pogingen aangewend ter wille van praktische gelijkstelling, wat betreft subsidie van het Gouvernement, met andere scholen. Deze school werd in 1907 geopend en Mei 1908 verzochten de zusters de gewone subsidie voor een Inl. lagere school te mogen ontvangen. Dit verzoek bleek niet voor inwilliging vatbaar, omdat de school slechts katholieke meisjes opnam; gesubsidieerde scholen moesten voor alle kinderen openstaan. Natuurlijk antwoordden de zusters, dat de beperking omtrent toelating haar was opgedrongen en zij volkomen bereid waren alle kinderen zonder onderscheid van gezindte op te nemen. Het kostte toen nog een paar verzoeken, eer in 1911 de toezegging werd verkregen, dat deze aangelegenheid naar de wenschen der zusters zoude worden geregeld; in 1913 volgde de beschikking omtrent de subsidieering en ander-half jaar later werd de eerste subsidie, ten bedrage van / 290 ontvangen. Inmiddels zijn in den laatsten tijd geheel nieuwe regelingen omtrent subsidieering van particulier lager onderwijs in het leven groepen (zie Ind. Stb. 1924 no. 68); voor de residentie Manado zijn deze bepalingen in working getreden in 1925 (zie Ind. Stb. 1925 no. 296).

De bovengenoemde beperking, dat de zusterschool te Tomohon alleen katholieke kinderen mocht opnemen, werd na de toekening der subsidie toch nog gehandhaafd; doch in 1918 (1 Maart) werd door resident Kroon ook aan dit bezwaar tegemoetgekomen en aan de zusters volledige vrijheid geschonken tot het geven van Inl. onderwijs. Ook op het bij herhaling gedane verzoek om vergunning tot het geven van Hollandsche namiddaglessen voor Inl. kinderen van alle gezindten, waartoe de zusters van vele zijden warden aangezocht, is ten slotte gunstig beschikt geworden. In 1912 zijn te Tomohon zonder geldelijke steun van het Gouvernement nieuwe schoolgebouwen opgericht en in 1917 stichtten de zusters met subsidie van de Regeering een nieuw ziekenhuis; daarin zijn gedurende de eerste drie jaren 214 zieken verpleegd, terwijl in de dagelijksche apotheek-uren ruim 54000 menschen werden geholpen.

In het jaar 1900 is te Manado en in 1902/1903 te Tomohon een nieuw kerkgebouw opgericht; deze zijn de eenige kerken met ijzeren geraamte in de Minahasa; voorts verzeen in deze missie een twaalfal houten schoolkerkjes. Het aantal scholen heeft zich uitgebreid tot 32. Zoo is de arbeid der missie, ook in dit gebied gestadig voor-

uitgegaan, hetgeen ook kan blijken uit de toename van het aantal katholieken. Van protestantsche zijde werd het nut van haar werk erkend, blijkens de woorden van den hulpprediker te Maombi, J. ter Hove: „Ik geloof dat voor de ontwikkeling der godsdienstige kennis onder onze gemeente de Roomsche propaganda ook hare goede zijde heeft. en voof ons en on personeel is zij een heilzame aansporing tot ijver; en men kan er bijvoegen onder sommige opzichten een heilzame rem.“

Bij apostolisch schrijven van 19 Nov. 1919 heeft Paua Benedictus XV het eiland Celebes en bijbehorende kleinere eilanden afgescheiden van het Apost. Vicariaat van Batavia en verheven tot Apost. Prefectuur van Celebes, welke werd toe vertrouwd aan de missionarissen van het Heilige Hart (Tilburg). Spoedig daarop volgde de benoeming van Pr. Vesters tot Apost. Prefect, die 7 Sept. 1920 officieel zijne waardigheid aanvaardde. De laatste Jezuleten-missionarissen konden in April 1921 scheep gaan naar Java.

Mgr. Vesters werd in 1923 belast met het ambt van Apost. Vicaris der vroegere Deutsche Kolonie van Nieuw Pommeren en in Celebes opgevolgd door Mgr. Walter, die in 1924 zijn ambt aanvaardde.

Evenals de paters Jezulieten hadden gedaan, concentreerden de missionarissen van het H. Hart hun krachten vooral op het onderwijs. Door uitbreiding van het aantal priesters werd het mogelijk, meer dan tot dusver kon geschieden, verschillende dorpen te bezoeken. De kweekschool te Woloan werd omgevormd tot normaalschool en omstreeks midden 1924 overgeplaatst naar Tomohon. Daar begon 1 Juli 1924 ookeen Holl.-Inl. school voor jongens, met 242 leerlingen, waarvan 141 intern. Tegelijkertijd werd te Manado een Holl.-Chin. school geopend met 180 leerlingen. In het najaar van 1924 kwamen de eerste fraters van Tilburg te Manado aan; ten getale van 6 zijn zij belast met het onderwijs aan de juist genoemde Holl.-Inl. en Holl.-Chin. school, reep, te Tomohon en te Manado.

Nog een andere stichting, welke van groot belang kan worden voor deze missie, kwam in 1924 tot stand, nam. een noviciaat voor Inlandsche zusters. Zes Inl. meisjes begonnen 22 Juni 1924 haar proeftijd.

De hoofdstatics dezer prefectuur met vaste residentie der missionarissen zijn thans: Manado, standplaats van den Apost. Prefect, Woloan, Tomohon en Makassar. De statistiek van 1925 vermeldt 59 bijstaties met ± 13500 Inlandsche en ± 500 Europeesche katholieken, 48 keiken en kapellen, 12 priesters en 3 broeders.

Het arbeidsgebied ligt in de Minahasa te midden eener meerendeels protestantsche bevolking, waardoor zich verschillende moeilijkheden hebben voorgedaan, niet tusschen de Inl. Christenen onderling, doch moeilijkheden met bestuursambtenaren, van don aard ala kan blijken uit het bovenstaande overzicht. V66r de overgave der missie en de uitbreiding van hare krachten kon niet gedacht worden aan bewerking der overige gedeelten van Celebes; daar liggen resultaten voor de toekomst a Is een ma al art. 123 R. R. mag warden ingetrokken.

Voor literatuur moge worden verwezen naar een vervolg-artikel over de Missie op Java.

■ **BELASTINGEN.** *Vennootschapsbelasting.* De "vennootschapsbelasting (Ind. Stb. 1925 no. 319) is een belasting op de winst van naamloze vennootschappen en andere verenigingen, waarbij het kapitaal geheel of gedeeltelijk in aandeelen is verdeeld, coöperatieve verenigingen en on-derlinge verzekeringsmaatschappijen, die binnen Nederlandsch-Indie gevestigd zijn, en van de winst van buiten Nederlandsch-Indie gevestigde lichamen, voorzoofer die is verkregen uit be- drijven binnen Nederlandsch-Indie uitgeoefend, daar gelegen onroerende goederen of rechten, en royalties bedongen bij den overgang van daar gelegen goederen. Ook verenigingen en stichtingen, die een bedrijf uitoefenen dat niet uit- sluitend strekt ter behartiging van een algemeen maatschappelijk belang, vallen onder de vennootschapsbelasting. De winst wordt berekend naar de resultaten van het afgelopen boekjaar of kalenderjaar. In aftrek komen winstuitkeeringen (tantiemes) aan anderen dan commissarissen, geconimiteerden, bestuurders of beheerende vennoten wegens verrichten arbeid toegekend, voorzoofer die niet zijn berekend naar het zuiver voordeel van het bedrijf. Alle andere winstuitkeeringen, dus zoowel de winstuitkeeringen berekend naar de zuivere winst aan het in het bedrijf werkzame personeel als de tantiemes van directeuren en commissarissen worden niet in mindering van de winst toegelaten; zie artt. 1 en 5 der ordonnantie. Ter toelichting wordt gezegd bij de invoering dier ordonnantie (zie Bij- yblad no. 10797 ad artt. 3, 4 en 5) : „De-winst / waarover de aandeelhouders kunnen beschikken / kan, doch behoeft niet samen te vallen met de winst welke in en door de organisatie is verkregen en deze laatste winst behoort in het algemeen de grondslag te zijn voor de vaststelling van de daarop rustende belasting.... Het ontwerp... staat op het standpunt, dat ook de tantiemes welke directie en commissarissen en andere deel- gerechtigden in de zuivere winst genieten voor een zakelijke belasting bij de bron in aanmerking komen... Het voor de bestaande vrijstelling van deze tantiemes, voorzoofer zij binnen Nederlandsch-Indie genoten worden (Ind. Stb. 1921 no. 312) aangevoerde motief, dat het tantieme bij den genietter door de inkomstenbelasting wordt getroffen, verliest het zakelijk karakter der heffing uit het oog. Het tantieme neemt in dit opzicht geen andere plaats in dan het dividend. Ook kan niet als argument dienen dat het tantieme ten opzichte van de aandeelhouders als bedrijfslast is aan te merken. En zulks te minder omdat veelal de aandeelhouders een deel der geheven belasting zullen af wenen te n op de tantidietrekkers. Het tantieme toch wordt berekend naar de winst. Dit brengt mede dat de fiscale lasten, welke op de winst rusten, voor een deel komen ten laste van de tantidietrekkers..

Veeelvuldig worden echter ook tantiemes uit- gekeerd aan personen, die in het bedrijf werkzaam zijn en op een goeden gang daarvan min of meer invloed kunnen uitoefenen, doch die bij de algemeene en speciaal bij de financieele gestie van het lichaam geenszins een leidende rol vervullen. Zoodanige tantiemes plegen naar de uitkomsten van het bedrijf, waarin die personen werkzaam zijn, te worden geregeld onafhankelijk van de zuivere winst, welke door het lichaam in welks dienst zij zijn, met het bedrijf is behaald.

Het karakter van deze tantiemes, die als een bedrijfslast van het lichaam kunnen worden aangemerkt, welke de behaalde eindresultaten kleiner doet zijn, doet ze voor aftrek bij de bepaling van de winst van het lichaam in aanmerking komen.

Winstuitkeeringen aan anderen dan tantidietrekkers, b.v. hetgeen de houders van oprichterabewyzen en winstbewyzen genieten, behooren mode bij de bron getroffen te worden.

Aftrek wordt toegelaten van renten van opgenomene gelden, tenzij op grond van het feit dat die renten onmiddellijk of middellijk worden genoten door een of meer personen of lichamen, die allen of tezamen onmiddellijk of middellijk gerechtigd zijn tot meer dan de helft van het uitgegeven kapitaal, of op grond van andere omstandigheden moet worden aangenomen, dat de rechtshandelingen, waarvan de renten het gevolg zijn, niet zijn in overeenstemming met de in het bedrijfsleven gebruikelijke wijze van voorziening in de behoefte aan gelden (art. 5, 3°).

Ter toelichting werd gezegd: „Weliswaar zal uit de door het lichaam gedreven zaken niet alleen gevonden moeten worden de wisselende vergoeding voor het in die zaken aangewende aandeelenkapitaal, maar daarenboven de vaste vergoeding welke aan de eigenaars van het opgenomene kapitaal moet worden uitgekeerd; doch zoo men ook het gedeelte der bruto-winst dat als vaste rente moet worden uitgekeerd in de belasting ging betrekken, zou dit een extra-druk betekenen, welke zwaarder zou zijn naarmate de aard van het bedrijf vastlegging van een belangrijk kapitaal, waarin door het uitschrijven van obligatieleeningen pleegt te worden voorzien, eischt.

Gewaakt moet echter worden, dat niet kunstmatig de bruto-winst voor een belangrijk deel in den vorm van rente op vaste rente dragende schuld wordt uitgekeerd aan personen of lichamen, die tevens als aandeelhouders tot de zuivere winst gerechtigd zijn. Vloeit langs dien weg winst in de zakken tier aandeelhouders, dan is er alle reden daarvan een gelijke belasting te vorderen als ook geheven zou zijn, wanneer de aandeelhouders het meerdere niet in den vorm eener geldleening had den verstrekt, inaar het aandeelenkapitaal hadden uitgebreid."

De belasting is proportioneel en bedraagt 10 procent van de zuivere winst, daaronder begrepen het zuivere voordeel uit vervreemding van zaken, die niet voor verkoop bestemd waren, en in het algemeen elk met zoodanige zaken — al ware het na staking van het bedrijf — verkregen voordeel (art. 3).

Waardevermeerdering van de niet voor verkoop bestemde bestanddeelen van het kapitaal blijft daarentegen buiten beschouwing, zoolang die niet door vervreemding van de betreffende zaken is gerealiseerd.

Geleden verliezen kunnen in mindering worden gebracht van de eventuele winst over de op het verliesjaar volgende twee jaren (art. 7).

De vennootschappen zijn verplicht een boekhouding te voeren in de Nederlandsche, Maleische of Chineseesche taal, doch kunnen van den directeur van financien toestemming krijgen de boekhouding in een andere taal te voeren (art. 13). Bepalingen omtrent dubbele belasting in Nederlandsch-Indie en elders vindt men in artt.

9 en 10. Vrijgesteld is hetgeen de vennootschap, anders dan als houder van aandelen (van toondergeniet als aandeel in de winst van andere in Nederlandsch-Indië gevestigde of werkzame lichamen (art. 8), zoowel van een die de winst wordt uitgekeerd op aandeelbewijzen en winstbewijzen als wanneer de vennootschap de winst geniet als voerende de directie over een ander lichaam.

Over de veelvuldig in Nederlandsch-Indië voorkomende Indische of Nederlandsche dummys van buitenlandsche holding-maatschappijen zegt de toelichting: „Volgens de Indische agrarische en mijnwetgeving zijn elders dan in Nederland of in Indië gevestigde lichamen uitgesloten van het recht om als erfpachter van domeinronden of als houder van mijnvergunningen of mijnconcessies op te treden... Het recht op de gronden, waarover die lichamen de beschikking wenschten te krijgen, moest ten name staan van een Indisch of Nederlandsch lichaam. Om die reden hebben de buitenlandsche lichamen niet de Indische ondernemingen zelve gekocht doch het aandeelbezit van de bestaande lichamen en deze als dochter-maatschappijen laten voortbestaan. Naar buiten doen echter veelal ook tegenover hare aandeelhouders die buitenlandsche holding-maatschappijen het nagenoeg in alles voorkomen, alsof er slechts een maatschappij bestaat, de buitenlandsche, aan wie de Indische onderneming toebehoort en die haar voor eigen rekening exploiteert.

Ook bij de aanslagregeling in de inkomstenbelasting heeft men getracht deze voorstelling van zaken ingang te doen vinden. Doch tevergeefs. De administratie is steeds de meening toegedaangeweest en gebleven, dat moge de bevoegdheid om op te treden als exploitant van het recht van de dummy op den grond ook niet aan de holding-maatschappij zijn ontzegd, het bestaan van een zoodanige verhouding slechts kan worden aanvaard wanneer blijkt, dat de holding-maatschappij inderdaad tot het gebruik en genot van de Indische onderneming gerechtigd is. In gevallen waarin van een zoodanig eigen recht niet blijkt, neemt de administratie aan dat de holding-maatschappij het Indische bedrijf voor en namens de dummy voert als directrice, beheerder, gemachtigde of zaakwaarnemster en dat de resultaten van die bedrijfsuitoefening uitsluitend aan de dummy ten goede komen. Maatschappijen, die op grond van algemeene economische of bijzondere bedrijfsoverwegingen met dochter-maatschappijen werken, hebben middelen te over om de werkelijke verhouding, die tusschen beide lichamen bestaat, duidelijk te doen uitkomen. Zij kunnen er alsnog toe overgaan om in alles het bestaan van twee lichamen in het oog te houden, hetzij door de bedrijfsuitoefening aan de dochter-maatschappij over te laten, hetzij door op strikt zakelijke basis een regeling te treffen over den afstand van het exploitatierecht aan de holding-maatschappij."

Buitenlandsche verzekeringsmaatschappijen, die ook in Indië werken, worden belast voor zover het levensverzekeringsbedrijf betreft naar 5 ten honderd en voor andere verzekeringsbedrijven naar 10 ten honderd van het bedrag, dat aan premien en kapitaal ontvangen is van binnen Indië wonende of gevestigde verzekereden of voor binnen Indië loo pond gevaar. Courtages, provisiën, rabatten, herverzekering en andere

kosten komen daarbij niet in aftrek. Echter kan desverlangd ook een evenredig deel tier totaal winst, berekend naar verhouding van de ontvangen premies als Indische winst belast worden (art. 6).

Bestuurders en beheerders vennooten en in Indië werkzame vertegenwoordigers zijn met de vennootschap voor de belasting hoofdelijk aansprakelijk, evenals de vereffenaars en hunne vertegenwoordigers in Indië, tenzij wordt aangevoerd, dat zij in de onmogelijkheid zijn geweest in hun hoedanigheid voor de betaling te zorgen (art. 12).

's Lands kas heeft een voorrecht op alle roerende en onroerende goederen van het lichaam en van de voor de belasting aansprakelijke personen. Dat voorrecht gaat boven panel en oogstverband en boven naafloop van het belastbaar tijdvak gevestigde hypotheek. Belanghebbenden kunnen echter van het Hoofd van gewestelijk bestuur een verklaring vragen, dat het hypotheekrecht zal voefgaan, mits voldoende waarborg bestaat dat de nog verschuldigde belasting zal worden voldaan (art. 39).

Tegen de aanslagen staat beroep open bij den hoofdinspecteur van financiën, en van diens beschikking bij den Raad van Beroep voor belastingzaken te Batavia.

Voorgeschiedenis der vennootschapsbelasting. Zie voor nadere bijzonderheden omtrent het toestand komen der vroegere regelingen meer uitvoerig het onderdeel *inkomstenbelasting* (Deel I biz. 225 en Supplement). Een belasting op de winst van naamlooze vennootschappen kende reeds de ordonnantie op het patentrecht van 1878 (Ind. Stb. no. 350). Het patentrecht trof met een heffing van 2 % het inkomen (berekend naar het geniddelde der laatste drie jaren) van alle in Nederlandsch-Indië door anderen dan Inlanders en Vreemde Oosterlingen uitgeoefende bedrijven. In de toelichting (Bijblad 33S2) leest men ten aante beveling van een parte n tree Ift-b p het inkomen uit bedrijven boven een algemeene inkomstenbelasting, alle inkomen omvattende: „Een aanzienlijk deel van de winsten uit handel en nijverheid getrokken komt ten bate van personen buiten Nederlandsch-Indië woonachtig. Alleen door het patentrecht kunnen die inkomsten getroffen worden, en dat zij getroffen worden is billijk en wenschelijk: want alleen door de bescherming en de zorg van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement kunnen de inkomsten genoten worden. Wildo men geen patentrecht, men zou van de groote so in men uit handel en nijverheid getrokken in veel gevallen het leeuwen-aandeel vrijlaten, om alleen het matige deel van den boeeder hier woonachtig te treffen." In Nederland gevestigde vennootschappen, daar onderworpen aan een patentrecht ten bedrage van 2 % over haar *uitdeelingen*, werden niettemin vrijgesteld.

Erst van 1897 af kroeg de Indische fiscus een deel van de door in Nederland gevestigde maatschappijen met Indische ondernemingen gemaakte winsten. Die maatschappijen werden echter niet in Indië maar in Nederland belast, en wel naar het bedrag harer uitdeeling. Van die in Nederland betaalde belasting werd een gedeelte aan de goldmiddelen van Nederlandsch-Indië uitgekeerd.

Koninkrijks wet van 1897 (Ned. Stb* no. 84,

Ind. Stb. no. 150) werd aan de geldmiddelen van Nederlandsch-Indie uitgekeerd: 萬 van de hoofdsom der door naamlooze vennootschappjen betaalde bedrijfsbelasting, wanneer het hoofd- bedrijf bestond in de uitoefening van landbouw mijnbouw of fabrieksnijverheid in Nederlandsch-Indie en den verkoop in of buiten Nederlandsch-Indie van de verkregen voortbrngsclden. het ex- ploiteeren van spoorwegen enz. of het vervoeren van personen en goederen tusschen gedeelten van den Indischen Archipel of tusschen dien Ar- chipel en landen buiten Europa, zoomede andere bedrijven, die uitsluitend in Nederlandsch-Indie werden uitgeoefend, en | van de hoofdsom der belasting, betaaid door die naamlooze vennoot- schappen, die niet hiervoor zyn vermeld, doch die een of meer in Indie gevestigde kantoren of andere vaste inrichtingen ten behoeve van haar bedrijf in Ned.-Indie bezigden.

Eerst in 1906 (Ind. Stb. no. 59) ging men er toe over de Nederlandsche maatschappjen ook in Indie te belasten en wel met 1 % over de gemaakte winsten. Dit ging gepaard met een verhooging der belasting der niet in Nederland gevestigde maatschappjen van 2 % op 3 %, zoodat het bestaande verschil in belasting tusschen Nederlandsche en andere maatschappjen bleef bestaan, terwijl ook de uitkeering aan de geldmiddelen van Indie krachtens de regeling van 1897 bleef gehandhaafd. Toen op 1 Mei 1915 in Nederland de belasting op bedrijfs- en andere inkomsten werd vervangen door de inkomstenbelasting, we lke het stelsel huldigde dat in Nederlandsch-Indie aan een inkomstenbelasting onderworpen naamlooze vennootschappen in Nederland zyn. vrijgesteld voor 2/3 van het ge- deelte der uitkeeringen dat, in verhouding van de Indische win st tot de totale winst geacht wordt in Indie te zyn verkregen (Ned. Stb. 1915 no. 197) en de uitkeeringen door Nederland aan Indie kwamen te vervallen, kreeg de Indische fiscus vrijheid de Nederlandsche vennootschappen op gelijken voet a Is de andere te belasten en werd de belasting ook voor de Nederlandsche vennootschappen opgevoerd tot 3 % (Ind. Stb. 1915 no. 367).

Voor in Nederland gevestigde verzekerings- maatschappjen had geen uitkeering volgens de wet van 1897 plaats; deze maatschappjen wer- den voor haar in Indie uitgeoefend bedrijf aldaar in de patentbelasting aangeslagen en kregen gedeeltelijke ontheffing van haar aanslag in de bedrijfsbelasting in Nederland. (Ind. Stb. 1897 no. 127, 1908 no. 298 en 1913 no. 182).

Reeds in 1906, bij de verhooging met 1 % van het tarief van het patentrecht voor vennootschappen, was blijkens de M. v. T. begroo- ting 1906 de vraag overwogen: „of niet ten einde de hooge winsten uit hande, nijverheid en landbouw behoorlijk te treffen, het percentage ook ten aanzien van naamlooze vennootschappen enz. progressief zou kunnen worden gemaakt“, maar in plaats van daartoe over te gaan voerde men een speciale belasting voor de suikerin- dustrie in. Aan deze belasting werd niet den vorm gegeven van een uitvoerrecht op suiker, omdat, naast de daartegen bestaande algemeen erkende economische bezwaren, de ondervinding had geleerd, dat bij een ongunstigen toestand van de suikerindustrie schorsing van het uitvoerrecht onvermijdelijk was en daardoor ook

die ondernemingen van de betaling ontheven wrden, die haar nog zeer goed zouden kunnen dra- gen. (In 1898, Ind. Stb. no. 45, was het reeds sinds 1 J uni 1887 geschorste uitvoerrecht op suiker — tijdelijk hersteld van 1 Jan. 1894 tot 1 J uni 1895 in den vorm van een over de winst van de suiker- ondernemingen ongeslagen heffing (Ind. Stb. 1892 no. 264) — afgeschaft). De voorkeur werd gegeven aan een speciale belasting van de ex- ploitiatiwinst, zooals reeds ter verving van het uitvoerrecht in 1893 bij de Volksvertegen- woording was aanhangig gemaakt, welke maat- regel destijds door de ontbinding van de Tweede Kamer buiten behandeling bleef. Die „suiker- belasting., (Ind. Stb. 1906 no. 250 en 1907 no. 243) was een progressieve heffing van de winst per pikocl suiker behaald loopende van 2 % tot 7 %*.

Een verdubbeling der tabaksbelasting in den vorm van een uitvoerrecht ging met dien inaat- regel gepaard.

De Regeering voerde ter verdediging der suikerbelasting aan (M. v. A.) dat, aangezien de hooge winsten door het patentrecht niet vol- doende konden worden getroffen en de suiker- cultuur haar winsten behalve aan eigen inspanning aan een gunstige conjunctuur had te danken, de onbillijkheid eener speciale heffing voor de suikerindustrie niet. kon worden ingezien. Geen der andere cultures, zooals kina, thee, koffie, indigo en tabak (behalve op Sumatra's Oost- kust) verkeerden in gelijke omstandigKe'dieTrTrls de suikercultuur.

Toegegeven werd dat voor een speciale belasting van de winsten uit petroleum aanleiding bestond. Blijkens M. v. T. begrooting 1907 zag de Regeering echter van zoodanige speciale belasting der winsten op petroleum af en stelde zij de afschaffing der suikerbelasting bij de in- voering van een algemeene, allo inkomsten om- vattende inkomstenbelasting ter vervanging van het bestaande patentrecht in uitzicht.

Die invoering van een „algemeene“ inkomsten- belasting, gepaard met de afschaffing der suikerbelasting en verlaging van het in 1906 ver- dubbelde uitvoerrecht op tabak, had plaat* op 1 Januari 1908 (Ind. Stb. 1908 no. 298). De M. v. T. zegt dat het van vennootschappen ge- heven proportioneel recht van 3 resp. 1 %, naar algemeen wordt erkend, te laag is, „wanneer de in landbouw nyverheid en handel gestoken ka- pitalen groote winsten — d.w.z. groot in verhouding tot de kapitalen waarmede zij behaald zyn — afwerpen.^{1*} Met handhaving van het bestaande recht van 3 resp. 1 % van de winst | onder den naam van „belasting naar het jaarlijksch zuiver inkomen“ werd een nieuwe heffing daaraan toegevoegd onder den naam „belasting naar de jaarlijksche overwinst.“ Deze overwinstbelas- ting was niet toepasselijk op buiten Ned.-Indie gevestigde verzekeringsmaatschappjen, die aan een proportioneele heffing van 4 % werden onderworpen. Daat ook het inkomen uit aandelen- bezit — in tegenstelling met wat onder de wer- king van het patentrecht plaats had — door de „algemeene“ inkomstenbelasting werd getroffen, die immers ook vermogensinkomsten in de heffing betrok, bracht deze regeling een dubbele belasting, eerst bij de vennootschap, daarna bij de aandeelhouders.

De overwinstbelasting, bedoeld als een ver-

wezen ð king van het de nk bee Id cener progressieve inkomstenbelasting voor naamlooze vennootschappen, word geheven over de *uitdeelinjen* a an deelgercchtigden in de winst na aftrek van 5 % van de op aandeelen effectief gedane en niet terugbetaalde stortingen, Bijschrijving op en uitreiking van aandeelen en obligaties werden, voorzoover deswege geen storting plaats had, als uitdeelingen aangemerkt. Ingeval van liquid datie we rd het batig saldo, voorzoover het de stortingen te boven ging, als overwinst aange-m'rtkt. Echter we rd bij wijze van o verga ngs- maatregel in art. 17 bepaald, dat als storting zou worden aangemerkt voor de in working treding der ordonnantie gemaakte winst, voorzoover die niet was uitgekeerd doch tot verhooging van het tot uitoefening van het bedrijf aangewende kapitaal was gebezigd. Voor deze z.g. "kapitaalsaantooning" we rd een in Batavia ze- telende commissie ingesteld. ~

In 1913 (Ind. Stb. no. 182) werd de maatregel der kapitaalsaantooning weer ingetrokken, omdat dientengevolge de belasting naar de jaar- lijksche overwinst niet had beantwoord aan haar doe! „om de hooge winsten verkregen met in land bouw, nij verheid en handel gestoken kapitalen behoorlijk aan de Indische financien te doen-bidragen." Het progressieve tarief der overwinstbelasting werd gelijktijdig ver vangen door een proportioned tarief van 6 %.

In verband met de herziening der verpondings ordonnantie (Ind. Stb 1912 no. 31) werd een voor de inkomstenbelasting bestaande vrijstel- ling van * van het inkomen uit ongebouwd en J van het inkomen uit gebouwde eigendom- msn ingetrokken, waardoor, naar de M. v. T. begrooting 1912 zegt, een zuiver systeem wordt verkregen, „en al zou men dan voor zoover geen amortisatie of afwnteling van verponding plaats grijpt, tot op zekere hoogte van dubbele belasting kunnen spreken, dit gevolg van de hef- fing der verponding is te rechtvaardigen door (lez?lfde omstandigheid, waarmede die belasting zelf te motiveren is, n.l. de bestuursbamoeniens welke onroerend goed eischt en de daarvoor gevorderde uitgaven, waartegen heffing van een extra bijdrage van den tegenwoordigen eigenaar van onroerend goed niet onbillijk is."

In 1918 (Ind. Stb. no. 362) werd de belasting naar het jaarlijksch zuiver inkomen verhoogd van 3 % op 4 % en die naar de overwinst van % op 8 %.

Immidciels waren de buitengewone winston ah gevolg van den wereldoorlog de aanleiding om opnieuw te zoeken naar een redelijke belasting der conjonctuurwinsten. Was aanvankelijk weer besloten tot een speciaale heffing van de winsten der suikerindustrie (Ind. Stb. 1916 nos. 510 en 513), deze regeling moest dadelijk plaats maken voor die der oorlogawinstbelasting (Ind. Sbb, 1917 nos. 592 en 593), welke terugwerkende kracht kreeg tot 1 Augustus 1914. De opbrengst d u' oorlogawinstbelasting kwam echter voor de h dft aan Nederland ten goede. Bij Ind. Stb. 1921 no. 372 werd deze heffing tot rekenen van J Januari 1920 weer afgeschaft.

Bij de M. v. T. begrooting 1920 werden als nieuwe maatregelen om buitengewone winsten te treffen aangekondigd uitvoerrechten naar glijdende schalen op diverse stapelproducten en z g. productebelastingen op de winsten van

ondrcmcingen die auiker, tabak, koffie, thee, kinabast en kinine voortbrachten. Door de In- dische Regeering aanvankelijk als blijvende hef- fingen bsdoeld, werden deze balastingen ten slotte slechts aanvaard ah tijdelijke heffingen — aanvankelijk voor 3 jaar — en verrekenbaar mat ds *extra = winsbel'stinj* (Ind. Stb. 1921 no. 312), een nieuwe heffing op progressieven grond- slag, toegevoegd inat iagang van 1 Januari 1920 aan de belasting van 6 % van het jaarlijksch inkomen en naar de overwinst der naamlooze vennootschupsn; zie ook de heffingen voor het jaar 1919 op suiker en kina (Ind. Stb. 1921 nos. 300 en 301). Da tijdelijke heffingen, suiker-, koffie-, thee- en tabakbelastingen (Ind. Stb. 1921 nos. 299, 297, 293, 295 en 293) en een tijdelijk uit- voerrecht naar glijdende schalen op caoutchouc, kinabast en kinine (Ind. Stb. 1921 no. 210), werden ingevoerd omdat de werking van de nieuwe bepalingen in de practijk, in het bijzonder der extra-winstbelasting, nog niet geheel kon worden overzien. „Inmiddels" — zoo zegt de M. v. T. — „zal gelegenheid bestaan tot voor- zieningzoo noodig in aan het licht gekomen lee rate n of gebreken in de algemeene heffing, welke verder overeenkomstig het principieel standpunt hiervoren uiteengezet, bestemd is om na verloop van den voor de toepassing der bijzondere be- lastingen aangenomen tydsduur ook met betrekking tot de evengenoeinde landbouwpro- ducten ten voile de plaats in te nemen, welke haar in het stelsel toekomt?"

Bij Ind. Stb. 1924 no. 200 werd de duur der heffing der productenbelastingen met een jaar verlengd en werden tevens eenige verbeteringen aangebracht om in de practijk gebleken onbillijkheden der regeling weg te nemen. Aan een der geopsrde bezwaren kon echter niet tege- moet gekomen worden, daar die inherent aan de regeling zelve was, n.l. dat geen rekening werd gehouden mat de hoegroetheid van het in de uitoefening van hot bedrijf gebezigde kapitaal. In dit opzicht toonden de heffingen van de met de landbouwproducten der groote cultures ge- maakte winsten een principieel versheil met de extra- winstbelaating, welker progressie juist haar basis vond in de hoegroetheid van het aan- gewend kapitaal. Daarbij dient echter in het oog gehouden te worden, dat aan de productenbe- lastingen niet een progressiebeginsel, maar het beginsel van een extraheffing van conjunctuur- winston ten grondslag lag, gobaseerd op de ook reeds by cle invoering der suikerbasting in 1903 naar voren gekomen gedachte dat, indien de winsten ba halve aan eigen inspanning mede aan een gunstige conjunctuur te danken zijn, plants is voor een op do bedrijfsuitkomsten ge- baseerde extra-hoffing van buitengewone winsten.

Gslyktijdig werd voor den duur van 6en jaar aan de spaciaale heffingen, die mat de extra-winst- belasting verrekend konden worden een nieuwe heffing toegevoegd, te weten een aardoliebelasting 1923 (Ind. Stb. 1924 no. 371), daar gebleken was dat aan do heffing der extra-winstbelasting bezwaren kleefden, die deze belasting niet do resultaten deed afwerpen, die daarvan nlbesten worden verwacht, welke gebreken zich juist by het aardoliebedrijf in sterke mate deden gelden. Die aardoliebelasting verving to vens het uit- voerrecht op pstroleum en andere aardoliepro-

ducten, dat in 1911 (Ind. Stb. 1912 no. 207) zijn intrede had gedaan (consequente van de z.g. petroleum-wijnschikking met Frankrijk, en tweemaal niet onbelangrijk was verhoogd (in 1919 Ind. Stb. 452 en in 1921 Ind. Stb. 210). Na de laatste verhoging bedroeg de opbrengst ± miljoen gulden. Die verhoging in 1921 kwam in de plaats van een bij de begroting van 1920 door den Minister aangekondigde petroleum-belasting, waarvan groote moeilijkheden werden voorzien, daar die in het wetsen der zaak te beschouwen was als een vermomde cijnshoofing.

Bij de behandeling der begroting voor 1922 in den Volksraad werd een amendement-Vreede aangenomen (1 ste buitengew. zitting 1921 onderwerp 1 stuk 6 en Handelingsb. 10—21) op een door de Indische Regeering gedaan voorstel tot verdubbeling van het uitvoerrecht op petroleum, welk amendement tot een aanzienlijk grootere verhoging zou voeren (de raming werd gesteld van het Regeeringsvoorstel op / 8 400.000 van het amendement-Vreede op / 53.900.000). Hoewel de Indische Regeering in het aangenomen amendement wenschte rekening te houden, nam de Minister het voorstel tot verhoging der uitvoerrechten niet over, daar z.i. de toestand van de Indische petroleumindustrie geleidelijk dermate ongunstige was gewijzigd, dat een verzwaaring van de uitvoerrechten als destijds bedoeld, zou leiden tot een belangrijke inkrimping van de exploitatie, met de daaraan verbonden nadeelige gevolgen voor den fiscus. Een —later door de Eerste Kamer afgestemde — algemene verhoging der toltolrechten met ten hoogste 25 procenten zou ook de uitvoerrechten op petroleum omvatten. Tevens verklaarde de Minister boven uitvoerrecht aan een speciale petroleumbelasting in verband met de bedrijfsresultaten de voorkeur te geven en liet uitvoerrecht door zoodanige heffing te willen vervangen, zoolang n.l. de heffing van een extra-bijdrage nog te verdedigen was.

Volgens het bij den Volksraad aanhangig gemaakt voorstel (2de gewone zitting 1922 onderwerp 1, afdeling III stuk 1) werd de opbrengst der aardoliebelasting geraamd op 26 miljoen gulden.

De belasting zou worden geheven naar een progressief tarief, gebaseerd op de gemiddelde netto-opbrengst per ton en bedragende bij een netto opbrengst van / 2.— 1.5 % en bij een netto opbrengst van / 95.— of hooger 40 %.

Onder netto opbrengst werd verstaan het verschil tusschen de handelswaarde der gewonnen ruwe aardolie en het bedrag der ontginningskosten. De handelswaarde van de ruwe aardolie op het terrein der verwerkingsinrichting of het winningsterrein zou worden afgelcid — evenals zulks bij de mijnreijnsberekening plaats heeft (Ind. Stb. 1906 no. 434 art. 312 e.v. en Ind. Stb. 1919 no. 15) — uit de handelswaarde van de hoeveelheden benzine, kerosine en overige producten, welke door middel van verwerking en bereiding daaruit worden verkregen. Als regel zou de handelswaarde gelijkgesteld worden met de werkelijke opbrengst door den belastingplichtige voor de bedoelde producten verkregen, verminderd met het werkelijk bedrag der kosten van verwerking en bereiding, en die van verpakking, vervoer en verkoop. Als echter door een bijzondere verhouding, waarin de belastingplichtige

tot anderen stone! het bedrag van de opbrengst lager of dat der kosten hooger was dan onder de bestaande omstandigheden bilijk was te achten, zou de handelswaarde afgeleid worden uit de prijzen der producten op de wereldmarkt, met inachtneming voor zooveel noodig van de zoeven bedoelde kosten. Hoewel het afdeclingsverflag gunstig was, meende de Indische Regeering na overleg met den Minister van Koloniën bij de M. v. A. in het voorstel wijziging te moeten aanbrengen in diër voege, dat de heffing gebaseerd werd op de verhouding van de verkregen netto opbrengst per ton ruwe olie tot den kostprijs (d.i. het verschil tusschen de bruto-opbrengst en de netto-opbrengst) en dat het heffingspercentage in overeenstemming werd gebracht in het grondtarief der productenbelastingen (varieerend van 1.5 % bij een winst van 10 % van den kostprijs tot 20 % bij een winst van 150 % van den kostprijs). Van dit nieuwe voorstel, waarbij dus de progressie in de heffingsschaal minder ver was doorgevoerd dan bij het oorspronkelijk voorstel, verwachtte de Regeering een opbrengst van hoogstens 10 miljoen gulden. Een motie-Cramer om het oorspronkelijk voorstel der Regeering te herstellen werd in de vergadering van den Volksraad van 19 December 1922 zonder hoofdclijke stemming aangenomen. De Minister hield bij zijn ontwerp-begrooting met deze motie echter geen rekening en het gewijzigd Regeeringsvoorstel bereikte ondanks de bestrijding in de Volksvertegenwoordiging het staatsblad (Ind. Stb. 1924 no. 371).

De extra-winstbelasting (Ind. Stb. 1921 no. 312) — aan welke blijkens het vorenstaande de voornaamste plaats was toegedacht in een stelsel dat beoogde de buitengewone winsten zwaarder te treffen — voldeed niet aan de daarvan gekoesterde verwachtingen. De bij haar invoering opnieuw opgestelde "kapitaalsaantooning" was oorzaak dat de opbrengst der belasting te genuevel, evenals zulks het geval geweest was na de invoering der overwinstbelasting in 1908. De kapitaalsaantooning — waaraan de offers van 1908 ten grondslag werden gelegd, aangevuld met de sedert (hien tot 31 December 1919) gereserveerde winsten — was bilijkheidshalve opnieuw aanvaard, zooloof de extra-winstbelasting a)8 voor de overwinstbelasting, welke laatste heffing in 1921 ook andere wyzigingen had ondergaan. Periodiekc kapitaalsaantooning kende echter ook deze nieuwe regeling niet.

Een ander gebrek der regeling was aan het licht gekomen in het korte tijdsbestek, waarin de extra-winstbelasting gewerkt heeft, n.l. dat de Indische winst van ondernemingen die gedeeltelijk binnen, gedeeltelijk buiten Nederlandsch-Indie werkten, niet belast werd naar de winst-gevenheid van het Indisch bedrijf, maar naar de zoo binnen als buiten Nederlandsch-Indie behaalde bedrijfsresultaten.

De Commissie door de Indische Regeering op 5 Juli 1922 (Ind. Stb. no. 25) ingesteld, die een herziening van het belastingstelsel van Ned.-Indie tot tank had, nam dan ook in haar eerste verslag (October 1923), waarin zij concludeerde tot een progressieve winstbelasting (varieerend van 5 tot 30 %), afgemeten naar het kapitaal en de op de baUina verhandelde reserves, voor de ook buiten Indie werkende rechtspersonen de bepaling op, dat de belasting zou worden berekend naar

de Indische winst en het in Indie voor de ver-kryging van die winst aangewende kapitaal).

Een door den Minister van Kolonien op 1 (> November 1923 ingestelde Nederlandsche Com-missie, concludeerde tot een proportioneele winst-belasting met een heffingspercentage van 10, waarop hoogstens 20 o peen ten te Icggen. De Regeering sloot zich hierbij aan (Jl. v. T. be-grooting 1925 afd. III stuk 1 in den Volksraaci), al gaf zij toe dat een progressieve vennoot-schapsbelasting wel te verdedigen zou zijn als onderdeel van een algemeenc heffing wegens buitengewone rentabiliteit van bedrijven. De praktische bezwaren, aan een permanente aan-tooning van kapitaal verbonden, deden haar echter van een progressieve heffing afzien. Zy voegde daaraan nog toe: „Buitengewone win- sten komen naar het oordeel van de Regeering in daartoe leidende gevallen in aanmerking voor een aanvullende niet met de vennoot- schapsbelasting verrekenbare heffing". Ook de Nederlandsche commissie meende dat van buitengewone winsten, door bijzondere omstan- digheden veroorzaakt, tijdelijke aanvullende be- lastingen konden worden geheven. Op de heffing werden 25 opercenten gelegd.

De opbrengst werd geraamd op / 51.000.000, "hetgeen" — zegt de M. v. T. — „nagenoeg overeenstemt met de raming voor het jaar 1924 van de inkomstenbelasting voor rechtspersonen, met inbegrip van de productenbelastingen en van de aardoliebelasting". Dat niettemin een be- langrijke verschuiving van lasten tusschen de maatschappijen onderling van de nieuwe regaling het gevolg was, blijkt uit de cijfers door den Regeerings-gemachtigde Bodenhausen in den Volksraad medegedeeld (Handelingen begroo- ting 1925 afd. III biz. 512). De voorstellen der Regeering werden door den Volksraad slechts aanvaard onder aanneming van een motie, welke de wenschelijkheid uitsprak van een de- gressie bij matige en een extra-belasting bij hooge rentabiliteit (Handelingen biz. 632). De voorstellen werden echter ongewijzigd bij de Sta- ten-Generaal ahangig gemaakt en zijn sedert in de vennootschapsbelasting 1925 (Ind. Stb. no. 319) belichaamd.

De heffing der productenbelastingen en aard-oliebelasting nam gelijktijdig een eind, terwijl de vennootschapsbelasting de bepalingen verving in de ordonnantie op de inkomstenbelasting, welke de belasting op het jaarlijksch inkomen, de overwinst en de extra-winst van naamlooze ven- nootschappen enz. rcgelden.

Literatuur. Eerste en tweede verslag Commissie herziening belastingstelsel in Ned.-Indie (Landsdrukkerij Weltevreden 1923 en 1924). Verslag Commissie voor do Indische vennoot- schapsbelasting (Algemeene Landsdrukkery 1924). Nota-7 re-6 uitgegeven voor rekening van den Ondernemer Braad (1922) en Critisch antwoord daarop van Vleming (Batavia 1922). J. v. G.(el- deren) in de Taak (1922). *B. J. de Leeuw* in Weekbl. Privaatrecht, N. cn R. nos. 2762 en 2795 (Indische productenbelastingen), 2787 (Progressieve winstbelasting in Ned. Indie, aardoliebelasting), 2791 (De vennootschapsbelasting in Ned. Indie), 2830 (Het uitheemse kapitaal in de inkomstenbelasting). *Rexliduser* in de Mijningenicur 1923 (Belasting proleumindus- trie in verschillende landen). Proefschriften van

Steinmetz (Amsterdam 1923) en *Log ema nn* (Leiden 1923).

REISGELEGENHEDEN. In hebb. J. d. 1923-24 de, ecne aanvulling van het artikel REISGE- LEGENHEDEN in Deel III, biz. 581—591, zijn de toevoegingen opgenomen, onder dezelfde rubrickshoofden als in het oorspronkelijke artikel zijn gebezigd.

I. VAN EX NAAR INDIE. A. Stoo m en m o-

Toen begin 1919 de vaart door het Suez-kanaal, na beëindiging van den wereldoorlog kon worden hervat, werden de veertiendaagsche diensten met de mailschepen door de Maatschappij Nederland en de Rotterdamse Lloyd langs die route her- steld. De "Nederland" onderhoudt thans haren dienst van Amsterdam via Southampton, Algiers, Genua, Suez, Colombo, Sabang, Bela van Deli en Singapore naar Tandjoengpriok en de havens van Java's Noordkust en terug, terwijl de „Rotterdam- sche Lloyd", uitgaande van Rotterdam, een der- gelijken dienst via Southampton, Tanger, Marseil- le, Suez, Colombo, aanvankelijk Padang, naar Tandjoengpriok en Java's Noordkusthavens en te- rug uitoefent. Toen het mailcontract op 31 Mei 1923 ten einde was geloopt, werd de route der Lloyd- schepen verlegd langs de Oostkust van Sumatra, n.l. langs Sa bang, Bela van Deli en Singapore, gelijk die van de „Nederland" dus.

Betreffende den voor beide maildiensten in we- kelijksche afvaarten van Tandjoengpriok op Za- terdag gestelde vertrekdag valt op te merken, dat te beginnen met de afvaart van het ss. Gro- tius van de "Nederland" op 12 Maart 1924 die vertrekdag voor beide maatschappijen op Woens- dag werd bepaald. In 1926 werd voorts de traditio- neele Zaterdag als vertrekdag uit Amsterdam en Rotterdam voor de "Nederland" vervangen door Dinsdag en voor de Lloyd" door Woensdag.

Het tarief voor particuliere reizigers enkele reis Europa—Ned.-Indie of omgekeerd bedraagt thans:

Sabang, Batavia Semarang Soera- Belawan Deli, Sin- baja

	Singapore			
1e klasse	/ 1190	/ 1250	/ 1290	/ 1300
2e ..	830	875	900	950
3e ..	520	550	—	—
4e ..	440	440	—	—

Retourbiljetten worden niet afgegeven. Voor locale reizen in Ned.-Indie gelden de tarieven der Kon. Paketvaart My.

Het postcontract, dat de Regeering in 1908 met de beide maatschappijen gezamenlijk sloot, liep op 1 J uni 1923 af en werd in 1924 vervangen door met elk der beide Muon afzonderlyk gesloten. Inaar nagenoeg gelijkluidente postcontracten. De mini mum-vergoeding bij hetvorige contract ge- ga- randeerd is hierby vervallen; daartegenover zijn geene verplichtingen omtrent tijdstippen van vertrek, duur van den overtocht enz. opgelegd. De maatschappijen hebben slechts een geregelden dienst tusschen Amsterdam (Rotterdam) en Tan- djoengpriok via Genua (Marseille), Sa bang, Ba- lawan D61i en Singapore te onderhouden. Volle- digheidshalve worde hier vermeld, dat het teger- woordig contract voor productenvervoer mot 1 Augustus 1921 aanvankelijk voor e6n jaar geslo- ten, stilzrijgend goacht wordt van jaar tot jaar te

zijn verlengd, indien het niet v66r 1 Mei wordt opgezegd.

Het ka pita al der Mij Nederland bedraagt. volgens het jaarverslag over 1925 / 20.000.000, geplaatst in aandelen van / 1000 en / 500; verder staan nog 4 % obligatieleningen uit, nl. van 1907 / 769.000, van 1911 / 1.122.000 en van 1912 / 2.404.000.

Over] 919 tot en met 1925 werd aan dividend onderscheidenlijk k uitgekeerd 20, 11, 9, 8, 9 en 9 %.

De "Nederland" had ult^e. 1925 acht mail-passagierschepen, houdende 65372 bruto registerton, in de vaart op N.-I. Op de werf Ch an tiers de la Loire te St. Nazaire is het motormailschip Pieter Cornelisz. Hooft van 14.500 bruto reg.ton in 1926 afgebouwd ; op 31 Augustus van dat jaar is het in de vaart gebracht. Begin 1926 is aan de Ned. Scheepsbouw Mij de bouw opgedragen van een motormailschip van 16000 bruto reg. ton, dat den naam zal dragen van Christiaan Huygens.

Het kapitaal der Rotterdamse Lloyd bedraagt volgens het jaarverslag over 1925 / 20.000.000 geplaatst in aandelen van / 500. Over 1919 tot en met 1925 werd aan dividend onderscheidenlijk uitgekeerd, 20, 15, 10, 7, 3, 5 en 71 %.

De Lloyd had ult^e 1925 negen mail-passagierschepen, houdende 69.851 bruto reg. ton, in de vaart op Ned.-Indie. In December 1925 werd door de Kon. Maatschappij de Schelde te Vlissingen afgeleverd het eerste motor-mailschip, ^de Indra-poera, van 10.772 bruto reg. ton. Bij diezelfde scheepsbouw Mij is de kiel gelegd voor een tweede motor-mailschip, de Sibajak, groot ± 13000 bruto reg. ton. Twee schepen, t.-w. Patria en Sla-mat, zijn van turbine-machines voorzien.

Door de beide maatschappijen Nederland en Rotterdamse Lloyd is na den oorlog ook weder het vervoer van b edeva artgangens van Java naar Djeddah her vat; de passage heen en terug Java - Djeddah bedraagt thans voor volwassenen / 235 tegen vroeger / 200.

De Ned. Stoomvaart Mij Oceaan oefent met een vijftal stoomschepen een geregelden vrachtdienst uit van Amsterdam op de voornaamste N.-I. havens; er is aan boord der schepen eene beperkte accommodatie voor passagiers. Naast deze maatschappij kan nog worden genoemd de Holland-O. Azie lijn, bediend door de Vereenigde Ned. Scheepvaart Mij, waarvan de schepen met beperkte passagiersgelegenheid maandelijks van Amsterdam of Rotterdam via Genua langs Singapore loopen en aldaar aansluiting geven op scheepsverbinding met Ned.-Indie.

Van de vreemde maildiensten, waarvan ge-bruik kan worden gemaakt voor de reis van Europa naar Indie en terug, doordat zij aansluiting geven te Singapore, Penang of Bela wan D61i zijn te vermelden:

Compagnie des Menageries Maritimes, 14 daagche dienst van Marseille naar Colombo, Singapore, Hongkong, Shanghai, Kob6 en Jokohama;

Peninsular and Oriental Steam Navigation Coy, 14 daagsche dienst van Londen naar Penang, Singapore, Hongkong, Shanghai, Kob6 en Jokoha-ma;

Norddeutscher Lloyd, vierwekelyks van Hamburg, Rotterdam, en Antwerpen via Genua naar Colombo, Belawan, Singapore, Hongkong, Shanghai en Jokohama;

Nippon Yusen Kaisha, 14 daagsche dienst

Londen via Marseille en Napels naar Colombo, Singapore, Hongkong, Shanghai, Kobe en Jokohama: op de thuisreis zal, naar wordt brieft, ook Rotterdam worden aangedaan ;

~~*Lloyd Triestino*, maandelijks van Triest naar Penang of Singapore en O. Azie, via Brindisi, Colombo ;~~

terwijl van vreemde stoomvaartdiensten, wol-ke passagiers-accommodatie hebben en gelegenheid geven tot overscheping te Penang en/of Singapore, kunnen worden genoemd:

Blue funnel line, van Londen via Penang en Singapore naar China en Japan ;

Chmrgcurs R&M, van Marseille via Singapore naar Saigon en Halphong;

Ellerman and Bucknail line, van Southampton via Penang, Singapore naar China en Japan ;

Glen line, van Londen via Penang, Singapore naar China en Japan ;

Hambürg-Amerika lijn, van Hamburg via Rotterdam of Antwerpen, Penang, Singapore naar China en Japan;

Hugo Stinnes lijn, van Rotterdam via Singapore naar China en Japan.

Bovenstaande opgave geeft slechts een overzicht van de thans bestaande voornaamste stoomvaartdiensten van Europa naar O. Azie.

De stoomvaartverbinding onder Nederlandse vlag van Ned.-Indie met andere werelddelen dan Europa wordt onderhouden door de

Java China, Japan lijn.

De door deze lijn bevarende diensten zyn thans:

a. Java-China lijn West, veertiendaagsche afvaart van Batavia naar Hongkong, Shanghai, Chin Wan Tao, Dalny en terug via Shanghai, Hongkong naar Java ;

b. Java-China lijn Oost, ongeveer eenmaal per maand van Soerabaja via Makassar en Balikpapan (eventueel Manila), Hongkong, Swatow, Amoy, Shanghai en terug via Keelung, Amoy en Hongkong naar Makassar en Java;

c. Java-Japan lijn, ongeveer eens per drie weken van Soerabaja via Makassar en Balikpapan naar Hongkong, J6kohama, Nagoya, Osaka, Kobe, Moji en terug via Hongkong naar Java;

d. Java-Zuid China lijn, zonder vaste afvaarten van Jakavust naar Hongkong, Saigon en to-rug naar Java.

De vloot telde volgens het jaarverslag 1925 veertien stoomschepen, metende 92.347 bruto registerton.

Do Koninklijke Paketvaart Mij onderhoudt behalve de *Java-Australie lijn*, reeds in het oorspronkelijk artikel vermeld, nog een *Dili-Strails-China lijn*, elke veertien dagen naar Hongkong, Amoy, Swatow en terug, waarop ook passagiers (koefie) vervoer wordt uitgeoefend. De in 1915 door de "Nederland", „Rotterdamse Lloyd" en „Java-China-Japan lijn,* onderhouden Java-Pacif-ic lijn, welke gedurende den oorlog ook pasaa-giera vervoerde van Java naar San Francisco, is in October 1923 tijdelijk gestaakt.

Ook heeft vervoer van passagiers plaats met schepen van vreemde maatschappijen en reeder'en *tusBchen Ned.-Indie en andere werelddelen dan Europa*. Aangezien de opsomming van de betrokken diensten te veel pl&ats zou vergen moot worden volstaan met te verwijzen naar de elk jaar bij het Hoofdkantoor van Scheepvaart te Batavia samengestelde Statistiek van de Scheepvaart in

N.-I.¹⁾ Men vindt daarin voorelke haven van cenigo beteekenis het verkeer met het buitenland van de met name genoemde nationale en vreemde maatschappijen en reedrijnen verzameld. Onderde daartoe behoorende schepen komcn passagiers- en vrachtschepen voor, onder we lke laatste velo met beperkte passagiers-accommodatie.

Was er vroeger somtijds een enkel toeristen-schip dat Ned.-Indie bezocht, sedert 1922 doen toeristenschepen geregeld Ned.-Indische havens aan. Hun aantal steeg in het laatste seizoen (eind 1925—begin 1926) tot G.

B. Luchtvaart.

In de eerste op 15 December 1925 door het Comité Vliegtocht Nederland—Indie uitgegeven "Mededeelingen over het Luchtverkeer in en naar Indie" wordt er al dadelijk de nadruk op gelegd, dat de in 1925 door het bekende driemanschap Thomassen A Thuessink van der Hoop, Van Weerden Poelman en Van den Broeke ondernomen proeftocht door het Comité beschouwd is als een studie- en propaganda tocht, strekkende om het vraagstuk van eene snellere verbinding door de lucht tusschen het moederland en Ned.-Indie nader tot eene oplossing te brengen.

Het Comité is sedert in samenwerking en overleg met de Kon. Ned. Vereeniging voor Luchtvaart, de N. I. Vereeniging van Luchtvaart en de Comid's ter bevordering van het luchtverkeer te Semarang en te Soerabaja in die richting blijven doorwerken, zoowel ten aanzien van het luchtverkeer naar als in den N.-I. Archipel. Het bekende boek van den genoemden Heer Van der Hoop, getiteld „Door de lucht naar Indie" heeft de kansen en mogelijkheden van het luchtverkeer in en naar Indie aangetoond; maar of een eigen luchtverbinding Nederland-Indic spoedig in bedrijf zal komen, blijft voorloopig een open vraag. Wei is in die richting weder een stap voor- waarts gedaan met de geslaagde proef voor eene rechtstreeksche verbinding tusschen Nederland en Marseille, waardoor het mogelijk bleek om van Amsterdam en Rotterdam in 9 uur tijd Marseille te bereiken. De eerste verbinding geschiedde met het vliegtuig type F. VII a van de K. L. M., bestuurd door Ir. B. Grase op 28 Mei 1926 in aansluiting op het dien middag van Marseille naar Inclii vertrekend mailschip Indra-poera der Rotterdamse Lloyd; op den 5 Juni (I. a. v. had in omgekeerde richting de verbinding plaats met do thuisvaronde Patrin der Rott. Lloyd van uit Marseille.

Bij de N.-I. Vereeniging voor Luchtvaart bestaat het plan in het voorjaar van 1927 bij wijze van proef en propaganda, in samenwerking met den Marine-vliegdiens in N.-I., het Comité Vliegtocht Ned.-Indie te 's-Gravenhage en de Rotterdamse Lloyd een maaihdiegtocht te doen ver- richten tusschen Sabang en Tandjoengpriok res)ectieovlijk Soerabaja in aansluiting op de mailboot, die daar uit Europa zal aankomen of naar Europa zal vertrekken.

Ook is binnenkort een Britsche luchtlijn Londen-Melbourn over Bagdad, Singapore te verwachten, welke mede voor ons van belang is. Mon hoopt de luchtverbinding CaTrijngBangore uiterlyk Juli 1927 door do BritsohTCivil Aviation in bedrijf gonomon te zien, waarna de aansluiting

¹⁾ Te, raadplegen op de boekerij van het Departement van Kolonien.

in het W. naar London dan spoedig volgen zon. Daar vorgunning voor een lijn van Melbourne naar Soerabaja door de W. Australische Luchtvaart Mij aan de Indische Regeerung is aangevraagd, wordt het ~~zoer gewenscht over den 900 K.M. bedragenden~~ afstand Singapore-Batavia een aan- sluitingslijn in te stellen, hetzij een Britsche, het- zij een van het N.-I. Legor of de Marine, dan wel van een burgerhijken luchtvaartdiens in N.-I.

Zie over de luchtverbinding in Ned.-Indie Rubriek II. IN DEN ARCHIPEL, onder 3.

Landsreizigers. Het overtochtsregle- ment, vastgesteld bij Kon. Besluit van 22 Juni 1916, no. 13. (Ind. Stb. no. 605, ala bijlage in Deel I van den Regeeringsalmanak opgenomen, is sedert aangevuld en gewijzigd bij de Kon. Be- sluiten van 8 Maart 1924 no. 32, Ind. Stb. no. 269, en 22 Mei 1925 no. 33, Ind. Stb. no. 348 (zie ook Ind. Stb. 1926 nos. 55 en 125). Voor wat betreft de voornaamsta bepalingen omtrent het recht op overtocht van Nederland naar Ned.- -Indie en omgekeerd ten laste der Indische Be- grooting wordt verwezen naar OVERTOCHT.

Een gewijzigd contract ter vervoer van gouvernementspassagiera is voor 15 jaar, te beginnen 15 September 1923 cn. eindigende 14 September 1938. aangegaan. Voor vervoer van die passagiera wordt van Regeeringswegc aan de maatschappijen, welke daarvoor eene overcenkonist hebben aangegaan, betnald volgens een tarief, dat 10 % lager is dan de particuliero tarieven. De restitutie bij ontscheping te Genua (Marseille) is niet gewijzigd en bedraagt dus voor le klasse reizigers / 100, 2e klasse / 60, 3e klasse / 40 en voor kinderen | of + van die bedragen al naar gelang van den leeftyd. Aan landsreizigers le, 2e of 3e klasse kan worden vergund de reis aan te nemen met een in geregelden dienat varend stoomschip van eene naar het oordeel van den Minister van Kolonien daarvoor in aanmerking komende vreemde maat- schappij in dezelfde klasse. Aan de vreemde maat- schappijen wordt voor den overtocht van landa- reizigers niet meer voldaan dan aan de maat- schappijen, welke daarvoor eene overeenkomst met de Regeering hebben aangegaan, verminderd met zooveel als volgens die overeenkomst door die maatschappij aan de reizigers wordt uitbe- taald bij in- of ontscheping in eene haven aan de Middellandsche Zee.

Aan landsreizigers, die de reis met bovenbedoel- de vreemde maatschappijen maken, wordt v6dr den aanvang der reis van Regeeringswege uitbe- taald het vcrsohil tusschen hetgeon aan die maatschappijen wordt betaald on de met de maatschap- pyon, waariuede do Rcegering eene overeenkomst heeft, oovoreengekomen oovtochtselden. De be- taling geschiedt aan het hoofd des gezins voor het goheelc gezin.

Bij verplicht verblijf in een noodhaven is de sohadeloosattelJing voor den landsreiziger thans: le klasse voor elken dag vorblyf aan den wal f 15, beneden don leeftyd van 12 jaar / 7.50, 2e klasse / 9 en / 4.50, 3e en 4c klasse f Genf 3.

De sohadeloosstelling bij verplicht vorblyf aan den wal to Batavia gedurondo de laaddagen op do reis van Soerabaja of Semarang naar Nederland bedraagt: lo klasse, voor elken dag vorblyf aan don wal / 12, bonedon den leeftyd van 12 jaar / 6, 2o klasse / 8 en / 4, 3c en 4o klasse / 5 en / 2.50.

IL. IN DEN ARCHIPEL. le t e laud. a. *loge- menten.*

In de laatste jaren is als gevolg van het toenemend groot-toerisme door toedoen van den Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen in N.-I., die sedert 1919 verscheidene hotels exploiteert, en door het initiatief van de N.-I. Hotelvereniging en de Java Motor Club, die een 36 tai geriefelijke hotels, over de voornaamste pleisterplaatsen op Java verdeeld, onder toezicht hebben, eene groote verbetering in de inrichting van het hotelwezen tot stand gekomen.

Men vindt een lijst van de voornaamste hotels in N.-I. in het officiele zak- en adresboek van hotels en restaurants in Ned. O. I., uitgegeven door Jac. G. Lasschuit in opdracht van de A. N.V. V. (Alg. Ned. Vereniging voor Vreemdelingenverkeer), en ook opgaven van hotels in de door de Kon. Paketvaart Mij en het officieel Toeristen Bureau te Weltevreden (en aldaar of bij de Agenten en Correspondenten verkrijgbare) uitgegeven inlichtingen voor reizigers.

b. *Draagstoel*, zie Deel III, pag. 589.

c. *Spoortrein en tram*.

Den 1 October 1920 werden de reizigerstarieven der S.S. met 25 % verhoogd, zij bedragen thans voor het lokaalverkeer :

in de klasse 5] cent per K.M.;

...,3e,, voor de eerste 250 K.M., 1 cent per K.M. voor de volgende 250 K.M. | cent per K.M. voor elken K.M. boven 500 K.M. 1] cent.

De lengte in K.M. van het spoor- en tramweg-net bedroeg in 1925 voor de lijnen van den Staat 4108 en voor de particuliere spoor- en tramwegen 2886.

Met de electricatie der spoorwegen is voorloopig een aanvang gemaakt voor wat betreft het complex Batavia, waaronder worden verstaan de lijnen m eester Cornelis—Pgen Senen—Priok, Priok—Batavia, Batavia—Pasar Senen, Batavia—Weltevreden—Manggarai—Meeeter Cornelis. Zie verder SPOOR- EN TRAMWEGEN.

d. *Automobil*.

De Java Motor Club is de organisatie, die het automobilisme en motorisme en daarmee het toerisme op Java bevordert. Omgekeerd dwingt het toenemend toerisme tot sneller ontwikkeling van het autoverkeer. Het jnoderne vervoermiddel heeft thans de vroegere equipages in het bezit van de meer geegoede ingezetenen verdrongen. Er liepen in 1925 op Java ± 36.000 auto's. In de Buitengewesten voltrekt zich in dat opzicht eene zelfde evolutie. Ook het Bedrijf der S.S. en Tramwegen heeft thans autodiensten in exploitatie, zoals in Benkoelen, Paldmbang, Sumatra's West- kust en op Java in Midden Priangan en Cheribon.

Het mechanisch transport blijft voortdurend verbetering van de verharding der bestaande wegen en uitbreiding van het wegennet eischen. Daartoe zijn van gouvernementswege de noodige wegenplannen in. uitvoering, zoals voor Java, Sumatra, de Minahasa, W. en Z. en 0. Afd. van Borneo en Zuid Celebds.

2e. *T e water, a. Stoom- en motorvaart.*

Het contract met de Kon. Paketvaart Mij is met vijf jaren verlengd, nl. tot en met 31 December 1930 (Wet van 30 Dec. 1925, Ind. Stb. 1926 no. 1).

Voor het vervoer van particuliere reizigers le

klasse zullen geen hogere overtochtskosten in rekening worden gebracht dan van 10 % boven hetgeen voor landsreizigers dier klasse verschuldigd is. Voor afstanden groter dan 2000 zeemijlen mogen de overtochtskosten van particuliere reizigers 10 klasse echter niet meer bedragen dan die van landsreizigers in dezelfde klasse. De overtochtskosten voor particuliere reizigers der 2e, 3e en 4e klasse zullen niet meer dan onderscheidenlijk 60, 30 en 12] % van die der particuliere reizigers der le klasse mogen bedragen.

Het tarief voor landsreizigers uitgedrukt in centen per beveren zeemijl is :

Leeftijd	le kl. 2e kl. 3e kl. 4e kl.
12 jaar en ouder ..	26 13 5,2 2,6
Kind beneden 3 jaar .	niets niets niets niets
Kind van 3—12 jaar .	13 6,5 2,6 1,3
Twee tot een gezin behorende kindere[n] beneden 3 jaar, tezamen .	6,5 3,2] 1,3 0,6]
Drie of ineer tot e[n] gezin behorende kindere[n] beneden 3 jaar, tezamen	13 6,5 2,6 1,3

Op 31 Mei 1926 (Jaarverslag over 1925) bestond de vloot der Kon. Paketvaart Mij uit 75 passagiersschepen (waaronder 5 motorschepen) en 5 hekwieltstoomers. Hieronder zijn medegegeld 11 passagiersschepen (waarvan 2 motorschepen) en 1 hekwieltstoomer in aanbouw Het geplaatst aandeelkapitaal bedraagt / 30.000.000, terwijl nog 4 % obligatieeeningen uitstaan, nl. van 1903 / 242.000, Mei 1908 / 385.000, December 1908 / 431.000, 1909 / 476.000 en 1913 / 1.802.000, totaal / 3.336.000. Over 1919 toten met 1925 were! aan dividend onderscheidenlijk uitgekeerd 14, 8, 23,7,8}, 10 en 12%.

Van andere mi[n] of meer geregelde stoomvaartdiensten, welke ook gelegenheid geven tot *passagiers-vervoer binnen Ned.-Indie*, hetzij aan boord van schepen, die binnen Ned.-Indie varen, clan wel van schepen, die hinnen route van en naar buiten den Indischen Archipel via Ned.-Indische havens nemen, geeft de hievoren onder I. Stoom- en motorvaart genoemde statistiek van de scheepvaart in N.-I. een goed overzicht. Men vindt daarin voor elke haven van eenige betekenis het verkeer binnen Ned.-Indio en daarbij de namen van de nationale en vreemde maatschappijen of reederijen. Onder de daartoe behorende schepen komen passagiers- en vracht- schepen voor, van welke laatste vercheidene be- perkte accommodatie voor passagiers hebben,

b. *Zeilvaart*, zie Deel III, pag. 590.

3e. *Luchtvaart*.

Verschiedene vraagstukken betreffende particuliere Luchtvaart in N.-I. zijn reeds eenige jaren door verachtillende commissies en deskundigen bestudeerd; de totslandkoming kan dan ook niet lang meer op zich laten wachten. De Kon. Luchtvaart Mij deed op 31 Januari 1924 voorstellen nopens de instelling van het diavel luchtvaartverkeer in Indie aan het N.-I. Gouvernement. Daar N.-Indie een natuurlijke schakel vormt tusschen Britsch-Indie en Australie kan de beslissing omtrent een aansluitend N.-I. luchtverkeer moeilijk nog lang worden uitgesteld. Reeds heeft de W. Australische Luchtvaart Mij verzocht een dienst op Soerabaja to mogen openen en de doortrekking der Britsche Imperial Airways tot Sin

gapore wordt in 1927 verwacht, zooals onder I. B. Luchtvart is gezegd.

Is de particuliere luchtvaart dus nog geen volgend feit, bij het N.-I. leger en bij de Marine in N.-I. is de luchtvaartdienst al cenig jaren in werking. Bij het Leger werd bij Gouv. Besluit van 30 Mei 1914 no. 39 reeds eene proefvlieg-afdeeling en daarna in 1917 de N.-I. vliegafdeeling opgericht. Die afdeeling nam de voorbereiding van eene luchtroute Batavia—Soerabaja ter hand en verzamelde door proefvluchten gegevens o mtre nt regeling en bedrijfskosten van den lucht- dienst en betreffende het bestaansrecht van zulk een bedrijf. Bij K. B. van 10 Januari 1922 no. 65 werd de Luchtvaartafdeeling opgenomen in de vaste legersamenstelling.

Bij de Marine werd in October 1918 door aankomst van een detachement van den Ned. luchtvaartdienst eveneens een luchtvaartdienst ge- sticht. Ook door dien dienst werden tochten voor bestudeering van toekomstige lichtvcrbindin- gen gedaan.

De dienst heeft reeds vlieggampen te Batavia en Semarang, terwijl een groot vlieggamp voor zee- en landvliegtuigen in aanbouw is te Soerabaja. Wellicht zullen de bestaande gouverne- ments landingsterreinen met hunne gebouwen enz., een deel daeraanwezige vliegtuigen en andere hulpmiddelen in bruikleen worden afgestaan aan eene particuliere onderneming, die onder van gouvernementswege te stellen voorwaarden een vlieg- verkeer in den N.-I. Archipel tot stand zou willen brengen.

Gouvernementsreizigers.

Het reglement op het reizen in N.-Indie van Europeesche burgerlijke landsdienaren en andere personen (Ind. Stb. 1890 no. 209), gewijzigd bij Ind. Stb. 1902 nos. 441 en 442, is ingetrokken bij Kon. Besluit van 8 Maart 1919 no. 43, Ind. Stb. no.446, waarbinnen Algemeen Reisreglement werd vastgesteld, dat bij ordonnantie van 10 Juli 1921 (Ind. Stb. no. 422) op 1 Augustus 1921 in werking is getreden. AHe bestaande reisregelingen kwamen biermedc te vervallen, behalve regelingen op n izen per eigen automobiel betrekking heb- bende.

Het in dit Algemeen Reisreglement genoemd Hoofd van het Kantoor Reiswezen is het hoofd van een bij G. B. van 20 Februari 1918 no. 21 on- der het Departement van B.B. in het Ieven geroe- pen kantoor, aan wien tot taak word gestekd de vereenvoudiging van de reisbepalingen en het onderzoek der ingediende reisrekeningen. Het toezicht op de aanschaffing en het gebruik van lands- automobielen in gebruik bij niet zelfstandige bedrijven is inede aan dat Moofd ojjgedragen. Uit het Algemeen Reisreglement (A. R.), laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1926 no. 145, volgen hier cenigo hoofdzaken.

Met betrekking tot aanspraken op vergoeding voor rois- en verblijfkoston worden de burgerlijke landsdienaren naar den maatstaf hunner maan- delyksohe bezoldiging en de militairen van leger en vloot naar him inilitairen rang verdeeld in 6 groepen:

Je groep. Bezoldiging van / 1050 en nicer, zome- de Opper-, Vlag- en Hoofdofficieren;

2e groep. Bezoldiging van / 500 en meer, doch minder dan / 1050, zomeede de officieren van gezondheid, militaire apothekers en militaire paar- denartsen met meer dan 3 jaren dienst en de an-

derc subalterne officieren met meer dan 6 jaren dienst als officier ;

3c groep. Bezoldiging van / 250 en meer, doch minder dan / 500, zomeede de niet in de Ic of 2e groep ingedeelde officieren en de onderluitenanten;

4c groep. Bezoldiging van / 160 en meer, doch minder dan / 250, zomeede onderofficieren tot en met den rang van sergeant ;

oe groep. Bezoldiging van / 50 en meer, doch minder dan / 160, zomeede korporaals en mans- chappen der Koninklijke Marine;

6e groep. Bezoldiging van minder dan f 50.

Het Hoofd van het Kantoor Reiswezen is be- voegd om te bepalen, dat de kosten van dienstrei- zen, waarop het A. R. niet van toepassing is, op den voet daarvangeheel of gedeeltelijk worden vergoed.

De dienstreizen worden onderscheiden in over- plaatsingsreizen en commissiereizen; welke reizen tot de eerste, welke tot de tweede soort be- hooren, is nader aangegeven.

Bij dienstreizen moet steeds gebruik*worden- gemaakt van de in de richting der plaats van be- stemming voerende Staats- en particuliere spoor- en tramwegen, in ieder geval van' die lijn, waar- langs in den kortsten tijd de bestemming te be- reiken is. De vergoeding der reiskosten per spoor of tram geschiedt volgens tarief. |

Een algemeene regel is, dat op de dienstreizen op de voor het land minst kostbare wijze en met bekwamen speed wordt gereisd, ter beoordeeling bij overpjaatsing van burgerlijke landsdienaren van het Hoofd van het Kantoor Reiswezen en bij commissie-reizen van den lastgever of den on- middellijken chef van den reiziger. Voor militairen gelden dergelyke bepalingen ten aanzien van de betrokken Departementschefs.

Onder reizen te water vallen alle reizen op bin- nenwateren en over zee. Bij reizen met particuliere stoombooten (waaronder motorschepen) is- eene indeling in 3 klassen van kracht en is in een tarief de vergoeding voor vervoer van bedienden en goederen geregeld.

Ter erlanging van scheepsgelegenheid met par- ticuliere stoombooten, ook voor gezin en bedien- den, hebben de niet tot de Departementen van Oorlog en Marine behorende reizigers zich te wenden tot het Hoofd van gewestelyk of plaat- selijk bestuur.

De landsreizigers genieten daggeld bij reizen te land en tafgeld bij reizen te water volgens on- derstaand tarief.

Klasse	Daggeld		Toeslag	
	hii over- plaatsines reizen.	hii com missie reizen.	tafel geld reizen.	on tafel geld, als in eigen voeding moet worden voorzien..
1	/16	/10	/2.5	15
2	13	8		4
3	10.5	6	1.5	3
4	8	0	1.—	2.50
5	4	2	0.50	1.—
6	2	1	0.25	0.50

Daggeld en tafgeld (met of zonder toeslag) kunnen nimmer gelijktijdig worden genoten

Indien bij commissiereizen te land gebruik wordt gemaakt van motorgwiden (ook met zij- spanwagen) en gewone rij widen, dan wel te voet wordt gereisd, wordt ondersoheidlyk J0.15» / 0.10 en / 0.10 por K.M. te goed gedaan. Overi-

gens wordt voor vervoer over land, indien vervoermiddelen ingehuurd dan we I oigen vervoermiddelen worden gebezigd, per K.M. vergoed :

Klasse. Bij overplaatsings- Bij commissie-

	reizen.	reizen.
1	/ 0.60	/ 0.30
2	0.50	0.25
3	0.40	0.20
4	0.30	0.20
5	0.30	0.15
6	0.25	0.15

Bij berekening der afstanden gelden de officieele afstandswijzers als maatstaf ; de Javapaal rekent 1500 M.

Bij reizen met gouvernement's-autoinobielen wordt den reizigers vergoeding voor het niedenemen van goederen toegekend, als voor reizen per spoor of per tram is bepaald. Onder de leden van het wettig gezin zijn te verstaan de vrouw en de ongetrouwde wettige (ook gewettigde) kinderen en stiefkinderen, zoons en stiefzoons echter niet indien zij meerderjarig zijn.

Geenerlei vergoeding wordt toegekend voor commissiereizen niet verder dan 9 K.M. buiten de standplaats van den reiziger, tenzij om redenen van dienst buiten moet worden overnacht, en voor commissiereizen van te Batavia of Veltevreden geplaatste landsdienaren naar Tandjoeng-priok en terug.

Desverlangd wordt op reis- en verblijfkosten een voorschot van 5 van het vennoedelijk eind-cijfer der reisrekening verleend. De reisrekening wordt ingediend volgens model door het Hoofd van het Kantoor Reiswezen vastgesteld.

Vergunning tot reizen in den Archipel.

Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1924 no. 548 is de reisregeling van 1918 (Ind. Stb. no. 694), waarbij eene herziening van de voor verschillende gewesten buiten Java en Madoera getroffen regelingen op het reizen is tot stand gebracht, gewijzigd en aangevuld.

In bepaalde door den Gouv. Generaal van N.-T., zoo noodig voor een zekeren tennijn, aan te wijzen landstreken, is het reizen aan alle aldaar niet woonachtige personen dan wel aan door het betrokken Hoofd van gewestelijk bestuur aan te wijzen categorieën daarvan, alleen geoorloofd met een paspoort van het Hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur, tot wiens ressort de betrokken landstreek behoort. Dit paspoort is in gewone omstandigheden geldig voor één jaar.

De aanwijzing van die bepaalde landstreken geschiedt onderscheidenlijk bij de ordonnantiën in Ind. Stb. 1918 no. 696, 1919 no. 483, 1923 no. 410, 1925 nos. 17, 18 en 315. Zie ook IMMI-GRATIE.

Literaluur. Behalve de reeds in den tekst genoemde druk werken, verschillende handboekjes gidsen door de nationale en vreemde stoomvaartmaatschappijen uitgegeven; Publicaties van het Officieel Toeristen Bureau, Weltevreden; Gedenkenboek van N. I. 1898—1923; Gedenkenboek der S.S. en Trainwegen in N. I. (1875—1925) door

S. A. Reitsma; Indie 14 en 28 April 1926, De luchtlijn London—Singapore in 1928 door E. / SchmuHing; Indische Post 27 Febr. 1926, Het * \ groot toerisme in Indie, Het automobiliame in Indie gedurende de laatste 20 jaren ; Nederlandsch Welvaart, Koninklijke Paketvaart Mij, afle-

ring 6; Jaarverslagen Stoomvaart Mij Nederland, Rotterdam'sche Lloyd, Kon. Paketvaart MU ; Koloniale Verslagen /

MAHAYANA. De vorm van Boeddhisme, die in den Archipel het nicest verbreid is geweest, en waaraan de Boeddhistische monumenten te danken zijn.

De geheele Boeddhistische kerk gaat uit van de leer der zielsverhuizing en van de wet van het Karma, d. w. z. het leerstuk, dat 's menschen handelingen in het hene leven zijn lot in het volgende bestaan bepalen. Ook is die geheele kerk het er over eens, dat een uitweg uit dezen on-eindigen kringloop van levens is aangetoond door de prediking van den Boeddha, ongeveer 500 jaar v66r het begin onzer jaartelling. Aangaande de bedoeling en de strekking der predikatie echter is er reeds spoedig verdeeldheid ontstaan. In den loop der tijden zijn twee voornamie richtingen op den voorgrond getreden, het Hinayana, letter-lijk Kleine Voertuig (n.l. ter bereiking van het eindoel), ook wel de Zuidelijke Kerk genoemd, en het Mahayana of Groote Voertuig, de Noordelijke Kerk.

Voor het Hinayana bestaat het doel van des menschen streven in de uiteindelijke uitblussing (nirwana) zijner individualiteit, hetgeen hij hoopt na talrijck levens van meditatie en vrome werken te kunnen bereiken. Het Mahayana echter stelt den geloovige als ideaal voor oogen, dat hy eenmaal zelf het Boeddha-schap zal mogen bereiken en de heilsleer prediken aan de schepselen. Een aanstaanden Boeddha noemt men Bodhisattwa, en dus formuleert men bovenstaande Mahayanistische grondstelling als die van het algemeen Bodhisattwa-schap der geloovigen. Daar nu de verstederdend der Bodhisattwa's, die men met bovennatuurlijke krachten begaafd achtte, zich door daden van hulpvaardigheid ten opzichte hunner medeschepselen voor het aanstaand Boeddha-schap bekwamen, is een der kenmerkende verschijnselen in de practijk van het Mahayana de uitgebreide Bodhisattwa-ver-eering.

In den Archipel is allereerst uitsluitend Hinayana in zwang geweest, vooral sinds do prediking van Goenawarman in het begin der vijfde eeuw. Die toestand heeft geduurd tot in don loop der achtste eeuw. Toen heeft den groote ommekeer plaats gehud in politiek en kunsthistorisch opzicht, en tevens een religieuz ommekeer, door- dat het Mahayana zich van zijn uitgangspunt in het oude Malayoe op Sumatra, thans Djambi, in korten tijd over alle Boeddhistische eilanden verbreiddo on er het Hinayana geheel verdrong. Slechts uit literaire overlevering weten wy iets van dit voorafgaand Hinayana; alles wat wij editor aan Boeddhistische geschriften, heiligh-dommen of beelden over hebben, is uitsluitend Mahayanistisch. Als voornaamste heiligh-dommen kunnen op Sumatra de stoepa van Moeara Ta-koes, op Java die van Bamboetjoer vermeld worden; de nicest bekende Javaanscho Boeddhistische tekst is de Sanghyang Kamahayanikan (uitgegeven door Kats in 1910).

Meer en meer heeft zich het Mahayana van Java ontwikkeld in tantrische richting. Tantrismo is in het algemeen (dus ook buiten hot Boeddhis-me) het streven om door bovennatuurlijke mid-delen, tooverpractijken, geestenbezwinging enz., een bepaald concreet doel te bereiken. Op het

Mahayana toegepnt betekent het de leer om door middel van dergelijke pncitijken reeds dadc-lijk (en niet na een serie levens van opoffering) het cincldoel, het Boeddha-schap, te verwerven. Dit is natuurlijk alleen mogelijk, wanee r men onder „Boeddha-schap" icts anders is gaan verstaan dan het prediken der heilsleer, en inderdaad heeft in het Tantrisch Boeddhisme een vorschuiwing van begrippen plaats gevonden. Boeddha is voor den Mahayanistischen Tantrist een benaming voor het Opperwezen geworden en wat hij met zijn bovennatuurlijk ritueel tracht te bereiken is de 66nwording met dit hoogste wezen.

Eenzelfde doel nu staat ook den Tantrist voor oogen, die uitgaat van den anderen Javaanschen staatsgodsdienst, het Qiwalisme, en dientengevol-ge aan het Opperwezen niet den naam van Boeddha, doch van Qiwa geeft, doch overigens eenzelfde ideaal langs dezelfde wegen tracht te be- naderen. Zodoende heeft het Tantrisme er in hooge mate toe bijgedragen om de grenzen tus- schen Boeddhisme en Qiwalisme te doen ver- flauwen, en om met zooveel woorden te doen er- kennen, dat Qiwa en Boeddha eigen)ijk hetzelfde zijn. Hoewel er uiterlijk versheid in de beicle eere- diensten bleef bestaan, were! voor het gevoel der geloovigen hun inhoud tot een hooger eenheid opgeheven. Zelfs bij hetgeen thans nog van ^iwa- -dienst en Boeddha-dienst op Bali over is, werken deze opvattingen door. Ook heeft het Tantrisme in vielerlei opzicht invloed uitgeoefend op de Islamitische mystiek, zooals die zich op Java sinds do vijftiende eeuw ontwikkelde.

Over Mahayana en Tantrisme in het algemeen zal men het best een der groote werken over het Boeddhisme raadplegen, waaronder Kern's Geschiedenis van het Budddhisme in Indiï (1882) nog altijd een cereplaats inneemt. Speciale studies zijn neergelegd in de gcschriften van L. de la Vallee Poussin, terwijl ook verwezen kan worden naar de desbottreffende artikelen in Hastings, Encyclopaedia of Religion and Ethics. Aan het Javaansche Tantrisme heeft in de laatste jaren J. L. Moens eenige beschouwingen in het Tijdschr. Bat. Gon. gewijd.

**HĪNAYANA, zie MAHAYANA.
TANTRISME, zie MAHAYANA.**

POST-, TELEGRAAF- EN TELEFOONDIENTST. liet onder den titel „Post- en Telegraafdienst" in Deel III, biz. 465— 84, opgonomon artikel is bijgewerkt tot December 1918. Sedert is zoowel op posttaal- ah op telegraaf- (vooral radiotelegraaf-) en telcfoongebied zooveel ver- anderd en verbeterd, dat een aanvullingsartikel noodig is geworden. De titel is uingevuld tot *Post-, Telegraaf- en Telefoondienst*, niet alleen, omdat dit do officieele naain van den dienst in Indie is, maar ook, omdat de tefonio een zeer belangrijk onderdeel van don dienst uitmaakt.

Om een juist beeld te geven van de ontwikke- ling van den dienst over het zeer belangryke tydvak 1917 t/m 1925, is een betrekkelijk groote plaats ingeruimd voor statistischo opgaven, waarin niet, zooals in het oorspronkelijke stuk, de cyfors voor perioden van 5 jaren, maar van oik jaar worden gegeven.

Achtereenvolgens worden behandeld:

I. Medodeelingen betreffendo den geheelon dienst: *a.* kantoren; *b.* personeel; *c.* geldolyke uitkomsten.

II. Postdienst: *a.* brievenpost in het buitenl. on

in het binnnlandsch verkeer; *b.* postwisseldienst; *c.* pakket postdienst; *d.* statistieken omtrent den postdienst; *e.* postwaarden.

III. Telegraafdienst, *a.* landlijncn: *b.* zeckabel- verbinclingen, bitnclnlandsche en binnenlandsche; *c.* radio-telegrafische verbindingen, buitenland- schc en binnenlandsche; *d.* statistisclie gegevens omtrent het verkeer.

IV. Telefoondienst.

T. 31 e d e d e j i n g e n betreffende den g c h e e l e n dienst. *a.* Kantoren. Op het eind van 1925 bedroeg het aantal voor het publiek verkeer opengestelde Gouvernements en particuliere kantoren:

Gouvernements Post- en Telegraafkantoren 139; by post- en telegraafkantoren 8; bijpostkan- toren 2 ; hulppost- en telegraafkantoren 192 ; hulppostkantoren op plaatsen, waar geen telegraaf- en telefoonkantoren gevestigd zijn, 137; hulppostkantoren op plaatsen, waar van den P. T. dienst geen, doch van den dienst der Staatsspoor- en tramwegen, het Binnenl. be- stuur of bijzondere spoorwegondernemingen wel een telegraaf : of telefoonkantor gevestigd is 78; hulptelegraafkantoren 7; telegraafkantoren van den dienst der Staatsspoor- en tramwegen 457; telefoonkantoren van het Binnenlandsch bestuur 74 ; telegraaf- en telefoonkantoren van bijzondere spoorwegondernemingen 138 ; Gouvernements telefoon- en bijtelefoonkantoren 305; Gouverne- ments radiostations, met inbegrip van de stations van de Departementen van Marine en van Oorlog 21 ; particuliere radiostations 4.

In deze opgaaf zijn niet opgenomen de bestel- huizen van de districtspost op Java en Madoera, waarvan het aantal op het eind van 1924 939 bedroeg, en welke, hoewel opgericht ten behoeve van een geregelde uitwisseling van dienstzendingen tusschen de bestuursambtenaren, mede dienstbaar zijn gemaakt aan een geregeld particu- luer postverkeer.

Voorts dient nog vermeld, dat alle passagiers- schepen en de meeste hekwieltstoomers der Kon. Paketvaartmaatschappij van een postinrichting van eenvoudigen aard (fungeerend hulppostkan- toor) zijn voorzien, onder leiding van den len of- ficier, c.q. ladingssklerk, als fungeerend hulppost- commies.

b. Personeel. Het algemeen beheer van den dienst staat onder leiding van een hoofdambe- naar, die den titel heeft van 11 oofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst; onder hem ressor- teeron do 4 afzonderlyko dienstvakken: Poste- rijen, Telegrafio, Tefonio, Adniiustratie en Al- gomeeono zaken, elk vaak onder leiding van een hoof dam btonaar, Het hoofdbestuur van den dienst, vroeger te Weltevreden gevestigd, is in 1922/23 overgobracht naar Bandoeng. De sterkte van het personeel sedert 1918 kan blijken uit den bijgevoegden staat (zie tabel pag. 438).

Terwyl het aantal ambtenaren, in het byzon- der wat de hoogero en middelbare betreft, tot 1922 geloidelijc vermeerderde, is het sedert weer afgenomen. Dit houdt verband met de toen in- gotreden algemeene malaise, welke, zooals van zelf spreekt, een sterken invloed op den omvaug van het bedrijf der postergn, telegrafie en tele- fonie had.

De bezoldigingsrogleng onderging in de laatste jaren veol wyziging; thans goldt die van 1925

Sterkte van het personeel (zoo wel in vaste als in tijdelijke dienst)
bij den P. T. T. Dienst

	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Hoogeren middelbaar personeel	4.397	4.901	5.674	5.897	5.137	4.958	4.486	4.460
Lager personeel	4.991	5.136	5.740	579SS"	6.120	6.011	5.620	5.254
Totaal.....	9.388	10.037	11.414	11.885	11.257	10.939	10.106	9.714

(Ind. Stb. no. 43). Boven de vaste traktementen worden in de jaren 1922 t/m 1925 ruim 91 miljoen gulden wegens duurtbeijlagen uitgekeerd, een bedrag, dat uiteraard sterk drukte op de geldelijke uitkomsten van den dienst.

• De bezoldiging van het mindere, niet in het Bezoldigingsbesluit 1925 genoemde personeel wordt door het Diensthoofd geregeld.

Voordat de malaise, waarop hiervoor werd ge-
doeld, intrad, had de dienst met personeelsgebrek te kampen en moesten allerlei maatregelen worden genomen om personeel te werven. Zoo werd aan de Leidsche Postschool — waarover hieronder nader — een 2e afd. toegevoegd tot opleiding van ambtenaren met beperkte aanspraken,

d. w.z. ambtenaren, die zonder nader examen niet tot de hogere rangen benoembaar zijn. Toen de malaise haar invloed deed gelden en het bleek, dat er een groot aantal ambtenaren te veel was, werd de Leidsche school opgeheven en moesten de afgestudeerde leerlingen van de 1e en 2e afd. van die school zelfs gedurende geruimen tijd in Nederland worden aangehouden.

Voor de opleiding van personeel in Nederland werd in 1914 te Leiden een school tot opleiding voor commies, later controleur 2e kl., bij den P. T. T.-dienst geopend, gewoonlijk de „Indische Postschool" genoemd, waarvoor als eisch van toelating werd gesteld eindexamen H.B.S. 5 j. c., Gymnasium, Hoogere handelsschool enz. Na afloop van den volledige cursus, welke 28 maanden duurde, werden de geslaagden ter beschikking van den G. G. gesteld om tot commies, later controleur 2e kl., te worden benoemd; zij konden zonder verder examen de hoogste rangen bereiken. Een groot aantal jongelieden, ook vrouwen, hebben te Leiden hun opleiding genoten en hebben zich een goede positie bij den dienst in Indie verworven. Het is dan ook zeer te betreuren, dat de tijdsomstandigheden er toe noopten om in 1923 de school op te heffen.

Wegens personeelsgebrek werd in 1921 de school uitgebreid met de hiervoren bedoelde tweede afdeling, waartoe jongelieden met eindexamen H.B.S. 3 j.c., M.U.L.O.-diploma enz. toegelaten konden worden.

De opleidingsinrichtingen in Ned.-Indie voor personeel bij den Post-, Telegraaf- en Telefoon-dienst zijn na 1923, tengevolge van de noodzakelijke bezuinigingsmaatregelen gaandeweg opgeheven/geworden. Deze inrichtingen waren de volgende

ContrJeurs^cursus, opgericht in 1910; aanvankelijk was deze bestemd voor adjunct-commies, later voor personen buiten den dienst, die werden opgeleid tot controleur (vroeger commies). Om toegelaten te worden was eindexamen

M. U. L. O. vereischt. De opleiding duurde 2 jaar; het onderwijs werd gegeven door hogere ambtenaren van den dienst en door leeraren H. B. S.

Opleiding voor assistent, opgericht ± 1913, bestemd voor de lagere rangen. De opleiding duurde ongeveer 14 maanden; het onderwijs werd gegeven door controleurs.

Opleiding voor radio-telegrafist, opgericht ± 1918, bestemd voor personen, die het internationaal radio-diploma eerste klasse wenschten te behalen. Voor toelating werd ten minste vereischt bezit van het diploma klein-ambtenaars-examen. Do cursus duurde ± 14 maanden; het onderwijs werd gegeven door controleurs, ingenieurs en een leeraar H. B. S. (Engelsch). Een zelfde opleiding bestond voor personeel bij de Gouv. Marine.

Collegium tot opleiding van controleurs voor de hogere rangen (chef-kantoor Je klasse en hooger), opgericht 1921. De sollicitanten werden geplaatst met behoud van vol traktement en recht op promotie, op advies van een schiffings-commissie, en waren geheel vrij van anderen dienst. Het onderwijs werd gegeven door hooger personeel van den dienst en een leeraar H. B. S. (Fransch).

Ten slotte dient nog vermeld de technische cursus tot opleiding voor gediplomeerd technisch ambtenaar, welke cursus 3 jaren duurde, waarvan het 2e jaar bestemd was voor practisch werken. Voor toelating werd eindexamen vereischt van H. B. S. of van de Technische School. De opleiding geschiedde zoowel voor telegraaf- als voor telefoondienst, waarvoor in het 3e jaar werd gesplitst. Het onderwijs werd gegeven door ingenieurs van deze diensten en door leeraren H. B. S. (natuur- en scheikunde).

Al deze inrichtingen, welke, zoals boven reeds is gezegd, sedert 1923 geleidelijk aan weder zijn opgeheven, waren gevestigd te Batavia, terwijl voor de opleiding voor assistent ook een filiaal te Soerabaja bestond. Sinds kortig besloten tot het weder in het leven roepen van de opleidingen in Indie. Begin September 1926 is daarmede reeds een aanvang gemaakt door de oprichting van een leergang tot opleiding voor den rang van commies, den z.g. commieescursus, welke, in verband met de verplaatsing van het hoofdbestuur van den dienst naar Bandoeng, aldaar is gevestigd.

Tot het volgen van dien cursus komen in aanmerking adjunct-commies, die door een schiffingscommissie daartoe geschikt worden geacht. De duur der opleiding is voorloopig op omstreeks 1½ jaar bepaald. Behalve in de dienstvakken wordt les gegeven in Nederlandsch, Engelsch en Aardrijkskunde.

Voorts ligt het in de bedoeling binnenkort het collegium weder in te stellen.

c. *Geldelijke uitkomsten van den dienst.* Sedert de invoering bij den P.T.T.-dienst van de commercieele boekhouding, kan men zich beter clan vroeger een denkbeeld vormen van de geldelijke uitkomsten van het bedrijf. In de laatste jaren worden bij de jaarverslagen volledige bedrijfs- en kapitaalrekeningen, balans en overzicht van de vaste activa met de afschrijvingen gevoegd, terwijl in de Koloniale verslagen, te beginnen met 1919, geregeld een staat wordt opgenomen van de bedrijfsuitgaven en opbrengsten, alsmede van de kapitaalsuitgaven en de boekwaarde der bezittingen.

De aan een en ander ontleende statistieken zijn hieronder afgedrukt.

Voor nadere bijzonderheden wordt verwezen naar de aanhangsels in de jaarverslagen en voornamelijk naar de inleiding tot het geldelijk gedeelte (aanhangsel I der verslagen).

Ter bezuiniging is de omvang van de jaarverslagen, welke tot en met het verslag over 1920 in 2 dcelen verschenen, tot een minimum teruggebracht. Blijkens de inleiding van het verslag over 1921 is er naar gestreefd door bekorting tijd en kosten te winnen, zonder het overzicht van de resultaten te verliezen, maar niet in alle opzichten is dit laatste verkregen. Veelal zijn de Koi. verslagen vollediger dan de jaarverslagen, maar in derdaad waren vroeger de jaarverslagen dikwijls onpoodig uitvoerig. Voor de inkrimping waren in die verslagen foto's betreffende den dienst opgenomen; daarvoor is thans blijkbaar geen plaats meer.

Geldelijke uitkomsten van het bedrijf in guldens, waarbij rekening is gehouden met afschrijvingen en leeningrente voor het in de bezittingen gestoken kapitaal. (Ontleend aan de jaarverslagen)

	Post		Telegraaf		Telefoon		Geheele P. T. T. dienst	
	overschot	tekort	overschot	tekort	overschot	tekort	overschot	tekort
1917		1.951.724		1.466.244	470.262	—	—	2.947.706
1918	—	2.416.998	—	522.548	505.272	—	—	2.434.274
1919	—	1.950.931	—	526.088	55G.974	—	—	1.920.045
1920		4.836.843	76.441	—	434.491	—	—	4.325.911
1921		5.604.416	—	3.007.088	23G.920	—	—	8.374.584
1922	—	4.996.731	—	5.561.366	—	928.164	—	11.486.261
1923		541.713	—	4.920.356	—	2G.851	—	5.480.20
1924	2.085.854	—	—	3.332.714	177.923	—	—	1.065.93S
1925	2.914.381	—	—	2.823.764	600.345	—	690.962	—

Do bedrijfsrekeningen van den dienst wijzen de volgende cyfers aan, in guldens (ontleend aan de Koloniale Verslagen).

	Bedrijfs- uitgaven	Opbrengst	Voordeelig saldo	Nadeelig saldo	Kapitaals- uitgaven	Boekwaarde der bezittingen
1919	30.040.370	28.120.325	—	1.920.045	7.384.513	40.673.112
1920	27.670.526	23.344.615	—	4.325.911	6.962.692	41.913.375-
1921	35.835.282	27.460.698	—	8.374.584	12.447.240	56.79S.209
1922	37.807.437	26.321.176	—	11.486.261	G.569.065	ewi.业...
1923	33.006.620	27.517.700	—	5.488.920	2.851.473	58.869.091
1924	30.100.262	29.031.324	—	1.068.938	1.552.528	54.178.542
1925	29.457.626	30.148.588	690.962	—	403.925	50.293.488

II. Postdionat.

a. *Brievenpost in het buiten- en binnenlandsche verkeer.* Het Internationaal postcongres, dat in 1914 te Madrid zou worden gehouden, maar wegens den oorlogstoestand uitgesteld moest worden, heeft aldaar van 1 October tot ult^o. November 1920 plaats gehad. Jjbd.-Xndie werd op dat congres vertegenwoordigd doof de heeren G. M. Wigman, toon Hoofd van het Dienstvak Post- ryon, van Sept. 1924—Sept. 1926 Hoofd van den P. T. T.-dienst en thans gepensionoord, W. F. Gerdes Oosterbeek, thans Referendaria b/h Dep. v. Kolonien en J. v. d. Werf, Inspecteur v/d Ind. P. T. T.-dienst/ ...,

Dit Congres is in 1924 gevolgd door dat te Stockholm, waar Ned.-Indie vertegenwoordigd werd door de heeren I. J. Milborn, Afd.-hoofd bij het hoofdbestuur P.T.T. in Indie en Gerdes Oosterbeek voomoemd.

Mot het begiusel, dat in de wereldposte steeds gelden had, nl. dat de internationale postarieven voor alle unie-landen gelyk zouden zijn, moest te Madrid gebrokon worden, aange- zien do belangen van de landen, waar do munt gedepreioerd was, sterk uiteenliepen met die in de landen, waar zulks niet het geval was. De buiten- landsche porten werden nagenoeg verdubbeld, maar tegelykertyd werd toegestaan, dat de op 1

Oct. 1925 bestaande porten zouden worden gehandhaafd.

Te Stockholm is het algemeen streven geweest het uniforme port te herstellen. Dit mocht echter niet geheel gelukken, doordat de economische belangen der verschillende landen nog te veel uiteenliepen. In verband daarmee werden bij het postverdrag van Stockholm uniforme porten overeenkomstig die bij het Verdrag van Rome (1908) vastgesteld, doch bij het slotprotocol werd de bevoegdheid gegeven om die porten met ten hoogste 60 % te verhoogen en met ten hoogste 20 % te verlagen. Dienovereenkomstig konden voor Indie de ingevolge het postverdrag van Madrid vastgestelde porten gehandhaafd worden, met uitzondering van het port van drukwerken, documenten en monsters, dat van 5 tot 4 cent per 50 gram verlaagd moest worden. Thans gedeeltelijk in het buitenlandsch verkeer van Indie de volgende porten:

brieven, eerste 20 gram.....	20	cent
elk volgend gewicht van 20 gram ..	10	„
briefkaarten per kaart	12	§
(venneerderd met 1 cent voor de kaart)	„	„
drukwerken per 50 gram.....	4	„
documenten (papiers d'affaires) per		
50 gram	4	„
met een minimum van	20	„
brailleschriften (blindenschrift) per		
1000 gram	4	„
monsters per 50 gram	4	„
met een minimum van	8	„
doosjes met aangegeven waarde per 50		
gram	10	„

Het voormelde zeer lage port voor brailleschriften werd op het congres te Madrid onder algemeenen bijval vastgesteld ter tegemoetkoming aan de behoefte van de velen, die in den oorlog blind zijn geworden.

Het binnenlandsch brief port is op 12 cent voor de eerste 20 gram, 7 cent voor elk volgend gewicht van 20 gram, en voor briefkaarten op 7 cent per kaart gebleven. Dienovereenkomstig bleef ook het port van per zeepost naar Nederland verzonden stukken op die bedragen bepaald.

Met ingang van 1 October 1926 is het port voor brieven en briefkaarten, welke per mail naar Nederland worden verzonden, gelijkgesteld aan dat in het binnenlandsch verkeer en per zeepost. De hooge porten, welke in het overige buitenlandsch verkeer gelden, worden echter gehandhaafd, waardoor Ned.-Indie een der weinige landen is waar zulke abnormaal hooge porten worden gegeven. Blijkens de Mem. van Toelichting op de Indische begrooting voor 1927, waarin melding wordt gemaakt van de voormelde portverlaging in het mail-verkeer met Nederland en van de verlaging welke de telegraafariefen hebben ondergaan, kan wegens den algemeenen stand der begrooting voorehands niet overgegaan worden tot ver, dere verlaging van de postariefen en evenmin tot verlaging van de telefoontariefen.

Bij de invoering van de bepalingen van de postverdragen en overeenkomsten van Madrid is een belangrijke vereenvoudiging gebracht in de regelingen ter zake van het buitenlandsche post- en pakketpostverkeer. Waren toch vóór 1922 de bedoelde bepalingen bij een aantal Kon. besluiten geregeld, by K. B. van 13 Januari 1922 (Ind.

Stb. no. 218) werd met intrekking van al die Kon. besluiten bepaald, dat de Gouverneur-Generaal het bcdocde verkeer regelt, voor zooveel inoodig in verband met de internationale verdragen, overeenkomsten, enz.

Op grond hiervan heeft de G.G. uitgevaardigd het z.g. internationaal postbesluit en het z.g. internationaal pakketpostbesluit, welke echter, in verband met het postverdrag en de postovereenkomsten van Stockholm, vervangen zijn door het internationaal postverdrag 1925 (Ind. Stb. no. 518) en het internationaal pakketpostverdrag 1925 (Ind. Stb. no. 519).

Wat het binnenlandsche verkeer betreft zijn de desbetreffende reglementen voor den postdienst en voor de pakketpost en de algemeene bepalingen tot uitvoering daarvan eerst in 1921 (Ind. Stb. no. 4 t/m 6) en daarna in 1925 (Ind. Stb. no. 514 t/m 517) opnieuw vastgesteld.

De voornaamste wijzigingen, welke door een en ander in de binnen- en buitenlandsche regelingen in 1925 zijn aangebracht, komen in het kort op het volgende neer:

1. aan het Houd van den dienst is meer dan tot dusver het geval was, de bevoegdheid gegeven om aangelegenheden van ondergeschikten aard te regelen;

2. in navolging van het buitenlandsch verkeer is ook in het binnenlandsch verkeer volledige frankeering van andere stukken dan brieven en briefkaarten verplicht gesteld;

3. het byzondere tarief voor z.g. militaire brieven in het binnenlandsch verkeer en naar Nederland per zeepost, hetwelk gelijk was aan het binnenlandsch post voor briefkaarten, is afgeschaft;

4. voor de bijzondere behandeling van brieven inhoudende voorwerpen, waarvoor invoerrechten verschuldigd zijn, is een recht van 25 cent per brief ingevoerd;

5. de verzending van samengestelde brieven (clubbed letters) is ook in het buitenlandsch verkeer verboden (dergelijke brieven werden in Indie in grooten getale ontvangen uit China, waar brieven voor in die werkende Chineesche koolies in convert werden gesloten, waardoor het port ontduken werd);

6. het drukwerkertarief bij verzending per mail is van 5 op 4 cent per 50 gram, terwijl het tarief Brailleschriften zoowel in het binnen- als in het buitenlandsch verkeer en bij verzending per zee- post naar Nederland van 25 cent per 500 gram, aanvankelijk op 5 cent later op 4 cent per 1000 gram word gebracht;

7. het minimum-port voor ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde zendingen is van 7 J cent in het binnenlandsch verkeer en van 12 / cent in het buitenlandsch verkeer, op 5 cent gebracht;

8. een byzonder recht van / 2.— per kalendermaand is ingevoerd voor bijzondere verzoeken in zake do bestelling;

9. het instituut der postbons is afgeschaft;

10. alle kosten, verschuldigd voor aangeteekende zendingen en postpakketten met verrekening, w.o. ook die voor overmaking van het verreken- bedrag aan den afzender, moeten zoowel in het binnen- als in het buitenlandsch verkeer bij voor- uitbetaling worden voldaan[^]

11. expresse bestelling is ook in het * buitenlandsch verkeer ingevoerd;

12. het minimum-port voor doosjes met aangegeven waarde is van 40 op 50 cent gc- bracht;

13. het recht voor buitenlandsche postwissels is van 25 cent tot / 25.—, 50 cent tot / 50.— enz. gebracht op een vast recht van 12 J cent, vermeerderd met 12A cent voor een bedrag tot en met 25.—, met 37 A cent tot en met / 75.— en in alle andere gevallen met 40 cent per / 100.—;

14. voor verlenging van den geldigheidstermijn van buitenlandsche postwissels, het verstrekken van inlichtingen in zake de invordering van gelden op binnenlandsche pakketten enz. is een recht ingevoerd van 30 cent;

15. het recht van invordering van buitenlandsche postquintaties is van 12 cent op 15 cent gebracht.

Het postcontract van 1908 met de stoomvaartmaatschappijen Nederland en Rotterdamse Lloyd liep op 1 Juni 1923 af en werd vervangen door met elk der beide maatschappijen gesloten afzonderlijke, doch gelijklooiende contracten, welke niet aan de goedkeuring van de Staten-Generaal zijn onderworpen en dientengevolge ook niet in het Staatsblad zijn opgenomen.

Het groote verschil tusschen deze contracten en dat van 1908 is, dat aan de maatschappijen geen garantie meer is toegezegd en zij dus voor het postvervoer niet meer genieten, dan haar volgens de internationale bepalingen daarvoor toekomt. Daartegenover kon de Regeering geen bepalingen bedingen, omtrent het onderhouden van een geregelde vaart, den vaartduur, enz. en evenmin omtrent het bouwen van de mailschepen op Nederlandsche werven; de P. C. Hooft van de Nederlandisin1925/26inFrankrijkgebouwd. Overigens geeft een en ander geen bezwaar, aangezien de maatschappijen, ook zonder contractuele verplichting, uit hoofde van de concurrentie met vreemde mails, moeten zorgen voor een geregelde en snelle vaart. Sedert Juni 1923 vftart de Rott. Lloyd niet meer langs Sumatra's Westkust, doet zij Padang dus niet meer aan, en volgt zij den zelfden weg als de Nederland (Sabang, Bclawan, Singapore, Batavia).

In 1920 sloot de Regeering (Waterstaat en Kolonien) een contract met de N. V. „Maatschappij tot exploitatie van Van Blaaderen's drijvende Beheepsbrandkasten", betreffende de plaatsing aan boord van do mailschepen van de Nederland van drijvende brandkasten, waarin aangeteekend zendingen tegen een extra vergoeding konden worden geborgen. Do kast was zoodanig ingericht, dat ze, ingeval het schip mocht zinken, van hot schip zou losraken en zou blijven dry von, gedurende geruimen tijd signalen en vuurpijlen afgevend. Nadat het contract was goeindigd (ult. Augs. 1923) werden de kasten gaandoweg van do schepen verwijderd.

Uit don staat op biz. 445 van de opbrengst der verkochte postwaarden kan blijken, dat in het tydperk 1 December 1921 tot September 1923, gedurende hetwelk de brandkastzegels, waarmede het extra-recht word gokweten, aan de postkantoren verkrijgbaar waren, weinig zegels verkocht z'n ond dat dus van de gelegenheid tot vorzending per dryvende brandkast slechts weinig gebruik gemaakt is.

Volledigheidshalve wordt hier aangeteekend, dat tot dusve; noch in het buitenlandsche pooh in het binnenlandsche verkoer voor het vervoer van

de post v'an luchtschepen of vliegmachines root gebruik gemaakt.

De vermaarde vliegtocht, welke V. d. Hoop, V. Weerden Poelman en V. d. Broeke in Oct./Nov. 1924 van Amsterdam naar Batavia volbrachten — waarbij ook post is overgebracht tegen een extra port van / 10 per zending — deed do verwachting koesteren, dat cerlang een luchtpost- dienst tusschen Nederland en Indie tot stand zou worden gebracht. Hoewel het ter zake ingestelde „Comitè „ Vliegtocht Nederland-Indie" niet stil zit, behoort zulk een dienst nog tot de vrome wenschen. Een proef van de K.L.M. tot overbrenging van de post naar en van „Marseille-Genua is wel gelukt, maar leidee nog niet tot een geregelden dienst. Intusschen blijkt, dat de N.-I. Ver. voor Luchtvaart het plan heeft opgevat om in het voorjaar 1927, bij wijze van proef en propaganda, in samenwerking met den Marinevliegtucht in N.-I. het voormelde Comitè en de Rotterdamse Lloyd, een mailvliegtocht te doen verrichten tusschen Sabang en Tandjoengpriok, resp. Soerabaja, in aansluiting op de mailboot, die te Sabang van Europa zal aankomen of naar Europa vertrekken, terwijl dan tevens het traject Marseille- Nederland per vliegtuig zal worden afgelegd. Levert deze postversnelling bevredigende uitkomsten op, dan zal de proef vervolgd worden door het traject Nederland-Prst Said of terug eveneens per vliegmaschine te doen.

Bij Gouv. besluit van 10 April 1919 is een commissie ingesteld, welke tot taak heeft het vraagstuk van de instelling van een luchtverkeers- dienst in Ned.-Indie in zijn vollen omvang in studie te nemen. Tot eenig practisch resultaat heeft die studie, voor zoo ver bekend, nog niet geleid.

Voor het vervoer van de post van en naar Tandjoengpriok worden vrachtauto's gebruikt, waardoor de snelle bezorging der mails zeer bevorderd wordt.

b. *Postwisseldienst.* Ten aanzien van het postwisselverkeer met de landen, welke bij de internationale postwisselovereenkomst (thans van Stockholm) zijn aangesloten, gelden do bepalingen van die overeenkomst. Omtrent de wijziging van het recht op buitenlandsche postwissels is- hiervoren onder 13 reeds een on ander vermeld. Wat het verkeer met niet toetgetreden landen betreft, kan hot volgende worden vermeld. In plaats van den dienst tusschen de Vereenigde- Staten van Ameri- en Indie, door tusschen- komst van Nederland, is, met ingang van 1 Alaart 1926 (Ind. Stb. no. 121), een rechtstreekschrf dienst in het leven geroepen. Voor den recht- streekschen dienst met den Australiischen Staten- bond wordt verwezen naar Ind. Stb. 1923 no. 545, voor dien met Hongkong naar Ind. Stb. 1923 no. 614 en voor dien met den Maleischen Staten- bond naar Ind. Stb. 1924 no. 23.

c. *Pakketpostdienst.* Het pakketpostverdrag van Madrid is vervangen door de pakketpostovereenkomst van Stockholm. Ook met landen, welke niet tot dio overeenkomst zyn toetgetreden, wordt een dienst onderhouden, waarvoor afzonderlijke overeenkomsten zyn gesloten; zie o. a. de overeenkomst met Hongkong, Ind. Stb. 1923 no. 614; met de Straits Settlements, 1924 nos. 21 en 122, 1925 no. 31; met Australio, 1924 no. 22; met de Vereen. -Statea van Amorika, 1924 no. * 377; met don Muleischon Statonbond, 1924 no. 23.

Aantal verzonden en uitbetaaldc gewone en telegrafische postwissels en hun geldelijke bedragen (in guldens)

	Binnenlandsch verkeer				Buitenlandsch verkeer			
	Gew. postwissels		Telegr. postwissels		Gew. postwissels		Telegr. postwissels	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
1917	1.161.84S	39.368.378	87.044	15.964.700	49.524	2.012.726	1.343	317.256
1918	1.286.119	45.238.072	97.205	18.503.609	40.237	1.747.508	1.721	364.332
1919	1.405.898	53.512.255	114.635	23.410.623	59.699	2.664.572	1.446	312.462
1920	1.529.496	69.753.781	100.616	21.823.622	77.863	3.701.213	1.539	373.120
1921	1.590.783	79.439.568	79.346	17.915.712	SS.736	4.510.932	1.893	466.938
1922	1.689.688	77.840.457	69.722	13.946.016	103.643	5.547.054	2.173	519.778
1923	1.662.842	74.089.605	63.806	12.373.899	103.256	4.803.754	2.191	489.757
1924	1.782.970	75.650.542	64.842	12.702.184	107.245	4.646.248	2.298	501.286
1925	1.939.644	84.074.540	74.046	15.497.907	121.475	5.269.436	2.681	558.382

Aantal ter invordering ontvangen en betaaldc postquantities en hun geldelijke bedragen (in guldens)

	Binnenland s c h verkeer				Buitenlandsch verkeer			
	Ter invordering ont- vangen quantities		Betaalde quantities		Ter invordering ont- vangen quantities		Betaalde quantities	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
1917	275.172	3.994.721	189.663	2.599.647	8.312	198.108	6.078	138.200
1918	285.247	4.201.925	209.095	2.885.591	8.263	216.181	6.235	153.856
1919	302.701	4.709.810	221.340	3.192.366	10.799	290.774	8.293	221.469
1920	492.054	7.978.119	390.409	6.095.666	10.057	314.181	7.641	236.411
1921	502.513	8.959.766	404.638	6.700.66	10.455	385.810	8.143	300.238
1922	518.150	8.600.200	414.50A	6.463.712	12.721..	452.237 -	9.928	344.305 -
1923	515.155	8.569.565	403.364	6.489.637	12.236	448.623	9.662	341.223
1924	401.785	6.913.984	305.934	5.193.776	12.058	408.608	9.860	331.675
1925	418.382	7.202.569	312.303	5.527.918	11.731	391.228	9.493	319.165

Aantallen der gewone postpakketten, alsinede aantallen en bedragen (in guldens) der postpakketten met aangegeven geldswaarde en met verrekening.

	Verzonden in het binnenlandsch verkeer					i Verz. en ontv. in het buitenlandsch verkeer						
	Gew. p.p.		P.p. met aangogoven geldswaarde		P.p. met vorrekening		Gow. P-P.		P.p. met aangogoven geldswaarde		P.p. met verrokening	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
J 917	261.197	47.405	5.188.884	218.571	4.933.688	48.852	8.037	938.854	7.168	220.629		
1918	288.721	51.067	5.925.771	248.336	6.503.731	56.655	5.811	699.650	1.529	38.846		
1919	328.481	58.233	5.970.043	293.525	8.673.072	141.532	10.846	1.094.273	3.958	160.189		
J 020	446.904	107.172	14.607.043	366.900	14.393.496	156.769	22.895	2.747.786	14.890	649.399		
1921	502.543	118.708	13.869.996	344.815	12.120	178.084	41.761	3.863.598	29.356	1.258.294		
1922	422.886	63.828	12.172.234	323.454	9.839.695	174.226	44.191	3.580.248	34.315	1.339.831		
J 923	371.380	76.970	9.885.490	320.418	9.205.412	172.173	40.771	2.674.436	37.297	1.326.875		
1924	348.050	60.288	7.746.117	308.340	8.924.705	166.376	42.288	2.672.510	39.872	1.323.308		
J 925	375.87J	66.468	9.068.994	360.725	11.696.157	169.936	44.525	2.867.079	-12.629	1.388.338		

c. *Postwaarden. Frankceerzegels.* Sedert 1912 is geen verandering gebracht in de 3 typen, waarin de frankceerzegels worden uitgegeven. De in boekdruk vervaardigde zegels worden nog steeds in z.g. loslatende kleuren gedrukt, waardoor de fraude door afwassen van reeds gebruikte zegels zoo goed als geheel wordt voorkomen. De zegels van 1, 17J en 22J ct. werden in 1922 buiten gebruik gesteld, terwijl in dat jaar nieuwe in gebruik genomen werden van 32I, 40, 60 en SO ct. Het zegel van 10 cent, dat oorspronkelijk in het

Koninginnetype werd uitgegeven, is in 1921 naar het cijfertype overgebracht. Voorts werden, in verband met de bepaling van het internationaal postverdrag, dat de zegels voor enkelvoudig buitenlandisch briefpost blauw, voor buitenlandische briefkaarten rood en voor enkelvoudig buitenlandisch drukwerk-port groen moeten zijn, de kleuren van eenige waarden gewijzigd.

Thans (1926) bestaan de frankceerzegels in de volgende waarden en typen:

Cijfertype, boekdruk, gewone grootte	Koninginnetype, boekdruk, gewone grootte, gezicht naar rechts over zee met schip	Koninginnetype, plaatdruk, groot model, gezicht naar links, zijanten met palmversiering
1 cent, grijsgroen	12J cent, rood	
2 „ bruin	20 „ blauw	50 cent, groen
2J „ lichtrood	25 „ paars	60 „ blauw
3 „ geel	30 „ grijszwart	80 „ oranje-rood
4 „ lichtblauw J)	32J „ paars met rood waarde-cijfer	/ 1.— sepia
		/ 2.50 rood
5 „ groen		
7J „ lichtbruin	40 „ groen	
10 „ paars		
*) het 4 cent-zegel — enkel van het int. postverdrag feitelijk groen zijn.		gevolgde de voormelde bepaling

In 1915 zijn z.g. Roode-Kruis-postwaarden uitgegeven, nl. frankceerzegels van 1, 5 en 10 cent en enkele briefkaarten van 5 cent met een opdruk in rood, bestaande uit een kruis en + 5 cent, welke tegen de daarop gedrukte waarde vermeerderd met 5 cent verkocht werden. De aldus verkregen baten werden verdeeld over het Centraal Comité in N.-L van de Ver. „Het Roode Kruis“, het te Batavia gevestigde Centraal Comité tot leniging van den nood in Nederland en het fonds voor de leniging van nooden in de Kolonie Curasao. Van de 11 miljoen aldus overgedrukte postwaarden zijn tot 1923 — in welk jaar ze buiten gebruik zijn gesteld — slechts 93.502 verkocht, en de ten goede van de voormelde instellingen gekomen baten hebben niet meer dan / 4975.35 bedragen.

Ten einde in een plotseling opgekomen behoefte aan frankceerzegels van J, J, 17J en 30 cent te kunnen voorzien, zijn in 1917/18 opdruk-zegels tot die waarden uitgegeven, nl. op 2J cent, 1 op 4 cent, 17A op 22J cent (oud model) en 30 cent op / 1.— (oud model).

In afwachting van het gereedkomen van de zegels in andere kleuren en van nieuwe waarden, kwamen in 1921 de volgende overdrucken uit:

12J (rood) op 17cent, 12& (rood) op 22J cent, 20 (blauw) op 2 J cent, 32J (blauw) op 50 cent, 40 (rood) op 50 cent, 60 (blauw) op 1 gid., 80 (rood) op 1 gid.

Ter gelegenheid van de jaarbeurs te Bandoeng in 1922 had een tijdelijke uitgifte plaats van zegels met opdruk „3de N. I. Jaarbeurs Bandoeng 1922“, van de waarden:

1, 3, 4 en 5 cent met opdruk in rood; 2, 7J en 12J op 22J cent met idem in blauw; 10, 17J en 20 cent met idem in zwart en 2* cent met idem in groen.

Ter gelegenheid van het 25-jarig Regeeringsjubileum van de Koningin werden van 31 Augustus 1923 tot ult^o. April 1924 verkrijgbaar gesteld „jubileumzegels“, van het formaat van het Nederlandsch jubileumzegel 1913, voorzien van de jaartallen 1898—1923, do beeltenis van H. M. „en face“, geflankeerd door tempelzuilen aan den voet waarvan leeuwen rusten (ontleend aan de Mendoet), in de waarden: 5 cent (groen), 12J ct. (Od) 26 ct. (blauw), 50 ct. (oranje), / J.— (violet), / 2.50 (sepia) en / 5.— (bruin).

Ten slotte zij nog vermeld, dat do van September 1911 tot September 1912 genomen proef met de uitgifte van *dienstzegels* niet herhaald is. De daarmede verkregen raming van het aantal en het gewicht der poststukken, welke worden verzonden door officieel, portvrijdom genietende personen en Hechamen, wordt gebezigd bij de berekening van de sommen, welke zouden verschuldigd zijn, indien de bedoelde vrijdom niet bestond.

Brandkastzegels. Ten behoeve van de voldoening van het extra recht, verschuldigd bij het mailvervoer voor verzending per drijvende scheepsbrandkast, werden aan de kantoren van 1 Dec. 1921 tot ult^o. Aug. 1923 bijzondere zegels, z.g. brandkastzegels, verkocht in 7 waarden: 15, 60, 75 cent, / 1.50, / 2.25, / 4.50 en / 7.50, welke van de in Nederland uitgegeven zegels slechts verschilden wat de naam van het land betreft. In de philatelistische wereld is men het er niet over eens of deze zegels al dan niet als frankceerzegels moeten worden beschouwd. In do postzegelcatalogi zijn ze met kleine letter aangegeven.

Portzegels. Het aantal portzegels is sedert 1918 vermeerderd met drie waarden (73, (2) en 25 cent) en verminderd met 66n waarde (30 cent), zoodat ze thans bestaan uit elf soorten, nl. 2 J,

5, 7 J, 10, 12A, 15, 20, 25, 40, 50 en 7u cent.
 Was de waarde-aanduiding v66r 1913 in zwart gedrukt, sedert dat jaar zijn de portzegels gehed in een kleur (rood) vervaardigd. Tegelijkertijd zijn de verschillen in de gravure vervallen: alle zegels worden thans in type 1 uitgegeven.

Volledighcidshalve wordt hier, med© ter aanvulling van hetgeen in Deel III, biz. 477 le kolom, is vermeld, nog het volgende aangetcekend.

De le uitgifte (1874/75) verscheen in 4 waar- den, 5, 10, 15 en 20 ct., van onderling verscil- lende kleur en inin of meer belangrijk verschil in gravure. Te beginnen met 1882 is een uniforme kleur (rood met waardecijfer in zwart) ingevoerd. Voor de samenstelling van de platen voor de 9 waarden bezigde men, geheel willekeurig, het nog bruikbare materiaal van de le uitgifte, met het gevolg dat de typen I t/m IV ontstonden. In 1892 verviel type IV en kwam de aanvulling met "Cent" eveneens in zwart, terwijl bij de laatste uitgifte (1913) ook de waarde-aanduiding in rood is uitgevoerd en als gravure alleen type I wordt gebezigd.

Naarmate van de meerdere of mindere zekl- zaamheid worden de typen tegen hogere of la- gerc prijzen verhandeld.

Briefkaarten. In verband met de verhooging van het port voor briefkaarten zijn in 1921/22 binnenlandsche briefkaarten van 7A cent (enkele en dubbele) en buitenlandsche briefkaarten van 12A cent (enkele en dubbele) uitgegeven. Ten einde den voorraad op te gebruiken zijn enkele en dubbele briefkaarten van o cent, voorzien van een opdruk in groen van 7 A cent, uitgegeven.

Alle briefkaarten worden verkocht voor de door de zegelafdrukken aangeduide waarde, met verhooging van 6en cent voor de enkele en van twee cent voor de dubbele briefkaarten.

Ointrent de uitgifte in 1915 van z.g. Roode- Kruis-briefkaarten van 5 cent is hiervoren onder frankeerzegels een en ander vermeld.

Verhuiskaarten. De uitgifte van verhuiskaar- ten met zegelstempel van 1 cent, welke alleen in het binnenlandsch vorkeer zijn toegelaton, dag- tceekent reeds va» 1900. Sedert is het model zoo- wel wat het zegel als wat de opschriften betreft gewijzigd, maar overigens is er geen verandering in aangebracht.

Postbladen. Sedert Mei 1922 worden gozegoldo postbladen van (2) cont tegen den prijs van 13* cent per 8tuk verkrijgbaar gesteld. Ze zijn van lichtgroen karton vervaardigd en voorzien van de opschriften „Postblad—Loim bar Pos" en „Naain en Ad res des Afzonders—Naina dan Tinggalnja Pengirim", alsmode van don zegelstempel van 12i cent in oranje-rood.

Gezgelde briefom^layen bestaan thans slechts in 2 soorten, voorzien van zegelstempels van 12& en 20 cent. Zij worden uitgegeven togen do door den zegelafdruk aangeduide waarde mot verhooging van 66n cont per stuk.

Voor nuderio byzonderheden zie men hetHand- boek dor postwaarden van Ned.-Indie, uitgoge- von door do Nederl. Ver. van Postzegelverzaine- laars, waarvan deel I (frankeerzegels) uitsluitond in Nederlandsohon tekst en deel IE (portzegels) in Nedorlandschen, Duitschen, Engelschen en Franschen tekst verscheen.

HI. Telegraafdienst.

a. **Landlijnen.** De moeilijkheden, welke zich aanvankelijk (zie Deel ILL, biz. 478 le kolom)

if	o \$ oi IO 1 173.132 C O G IT F T CO
S	1 30 LOGO a-OC ← CO
6	彩 COG 6 S CO G1 6 CO CO CO 1 CO CO CO 9 CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO
S	u g IO S CO x cd 1 CO b CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO
S	<X> w CO 6 O JO G1 1 V 搭 CO M CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO
O	1 1 CO CO CO CO CO CO CO CO CO
6	g CO CO 6 O er 1 毛 履 CO CO * CO CO 切 寸 CO CO 6 M 切 CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO CO
1	1 1 C C C C C C
1	1 M 1 CO CO CO CO CO CO
* J E a b d c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z AA AB AC AD AE AF AG AH AI AJ AK AL AM AN AO AP AQ AR AS AT AU AV AW AX AY AZ BA BB BC BD BE BF BG BH BI BJ BK BL BM BN BO BP BQ BR BS BT BU BV BW BX BY BZ CA CB CC CD CE CF CG CH CI CJ CK CL CM CN CO CP CQ CR CS CT CU CV CW CX CY CZ DA DB DC DD DE DF DG DH DI DJ DK DL DM DN DO DP DQ DR DS DT DU DV DW DX DY DZ EA EB EC ED EE EF EG EH EI EJ EK EL EM EN EO EP EQ ER ES ET EU EV EW EX EY EZ FA FB FC FD FE FF FG FH FI FJ FK FL FM FN FO FP FQ FR FS FT FU FV FW FX FY FZ GA GB GC GD GE GF GG GH GI GJ GK GL GM GN GO GP GQ GR GS GT GU GV GW GX GY GZ HA HB HC HD HE HF HG HH HI HJ HK HL HM HN HO HP HQ HR HS HT HU HV HW HX HY HZ IA IB IC ID IE IF IG IH II IJ IK IL IM IN IO IP IQ IR IS IT IU IV IW IX IY IZ JA JB JC JD JE JF JG JH JI JJ JK JL JM JN JO JP JQ JR JS JT JU JV JW JX JY JZ KA KB KC KD KE KF KG KH KI KJ KK KL KM KN KO KP KQ KR KS KT KU KV KW KX KY KZ LA LB LC LD LE LF LG LH LI LJ LK LL LM LN LO LP LQ LR LS LT LU LV LW LX LY LZ MA MB MC MD ME MF MG MH MI MJ MK ML MN MO MP MQ MR MS MT MU MV MW MX MY MZ NA NB NC ND NE NF NG NH NI NJ NK NL NM NO NP NQ NR NS NT NU NV NW NX NY NZ OA OB OC OD OE OF OG OH OI OJ OK OL OM ON OO OP OQ OR OS OT OU OV OW OX OY OZ PA PB PC PD PE PF PG PH PI PJ PK PL PM PN PO PP PQ PR PS PT PU PV PW PX PY PZ QA QB QC QD QE QF QG QH QI QJ QK QL QM QN QO QP QQ QR QS QT QU QV QW QX QY QZ RA RB RC RD RE RF RG RH RI RJ RK RL RM RN RO RP RQ RR RS RT RU RV RW RX RY RZ SA SB SC SD SE SF SG SH SI SJ SK SL SM SN SO SP SQ SR SS ST SU SV SW SX SY SZ TA TB TC TD TE TF TG TH TI TJ TK TL TM TN TO TP TQ TR TS TT TU TV TW TX TY TZ UA UB UC UD UE UF UG UH UI UJ UK UL UM UN UO UP UQ UR US UT UU UV UW UX UY UZ VA VB VC VD VE VF VG VH VI VJ VK VL VM VN VO VP VQ VR VS VT VU VV VW VX VY VZ WA WB WC WD WE WF WG WH WI WJ WK WL WM WN WO WP WQ WR WS WT WU WV WW WX WY WZ XA XB XC XD XE XF XG XH XI XJ XK XL XM XN XO XP XQ XR XS XT XU XV XW XX XY XZ YA YB YC YD YE YF YG YH YI YJ YK YL YM YN YO YP YQ YR YS YT YU YV YW YX YY YZ ZA ZB ZC ZD ZE ZF ZG ZH ZI ZJ ZK ZL ZM ZN ZO ZP ZQ ZR ZS ZT ZU ZV ZW ZX ZY ZZ	

voorden bij den aanleg en het onderlioud van de landverbindingen, deden zich ook gelden gedurende den wereldoorlog, doordat de aanschaffing van materialen, zooals van ijzeren palen, bezwaar ondervond. Een ander bezwaar, aan het gebruik van ijzeren palen verbonden, is dat het vervoer daarvan, vooral op plaatsen waar geen spoorwegen zijn, moeilijk en kostbaar is. In verband met een en ander werden proeven genomen met palen van gewapend beton, waarvan de aanschaffingskosten veel lager zijn dan die van ijzeren palen, terwijl ze aanmerkelijk duurzamer en betrouwbaarder, doch betrekkelijk niet veel duurder zijn dan houten dolken. Bovendien is het materiaal voor het maken van beton neeestal ter plaatse verkrijgbaar. De proeven hadden het gewenschte succes.

Voor het telegraafverkeer op de landlijnen wordt tegenwoordig niet uitsluitend de Morse gebezigd, maar zijn ook in gebruik recordtoestellen, sneltelegraaf-toestellen, benevens automatische wheatstone-seingevers en telefoontoestellen. Met inbegrip van de op zoekkabels ge-bezigd wordende toestellen waren einde 1925 in gebruik: 278 Morse-toestellen, 64 recorder-, 7 sneltelegraaf-toestellen, benevens 4 automatische wheatstone-seingevers en 240 telefoontoestellen.

Het telegraafverkeer Weltevreden—Soerabaja, Weltevreden—Batavia—Semarang, wordt over de landlijnen voor het grootste deel onderhouden met sneltelegraaf-toestellen. Een proef om dit verkeer over de sedert opgeheven kabelverbinding langs de Noordkust van Java met de sneltelegraaf af te wikkelen, viel ongunstig uit en werd daarom niet voortgezet.

Volledigheidshalve zij vermeld, dat de Bandoeng een systeem in gebruik is voor het afwerken van de Malabar-correspondentie (zie onder radiotelegraafverbindingen, biz. 448) met Weltevreden.

b. *Zeekabelverbindingen. Buitenlandsche verbindingen.* Het aantal kabels van de Eastern Extension Australasia & China Telegraph Comp. Id., welke op Ned.-Indisch grondgebied landen, is begin 1925, door het gereedkomen van een 2en kabel Singapore—Batavia, van 5 tot 6 uitgebreid; ze bestaan thans uit: Singapore—Batavia 2 kabels, Banjoewangkr-Port Darwin 2 kabels, Batavia—Cocos^{af} Tjeelingeilanden J kabel en Penang—Medan I kabel. De beide in de bijbl¹ nos. 6311 en 10798 opgenomen concessies der voormelde maatschappij zijn herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld (zie bijbl. nos. 7941, 8443, 8444 en 10799).

De kabel van Majjado naar Yap van de Duitsch-Nederlandsche I elegraafmaatschappij is sedert de bezetting van Yap door de Japanners in October 1914 buiten gebruik. Bij het Vredesverdrag van X^{ersailles} heeft Duitschland afstand moeten doen d.¹ST van de 3 kabels der Duitsch-Nederlandsche: Manado-Yap, Yap-Shanghai en Yap-Guam. Op grond van de omstandigheid, dat de bedoelde maatschappij geen zuiver Duitscho maatschappij was en dat daarbij ook Nederlandsche belangen, zoowel politieke als handels- belangen, betrokken waren, heeft de Nederlandsche Regeering tegen dien afstand geprotesteerd bij Duitschland en bij de (geallieerde) geallieerde en geassocieerde Mogendheden. Hoewel het recht formeel erkend werd, is de aanvankelijk gedane toezegging, dat de kabel Manado-Yap aan Neder-

land zou worden toegewezen (de kabel Yap-Shanghai, die sedert naar Japan is doorgelegd, zou aan dat land en die van Yap naar Guam aan de V. S. van Amerika worden toegewezen) nog niet tot uitvoering gekomen. Dientengevolge bleef de kabel Manado-Yap buiten gebruik.

De Fransche kabelverbinding van Saigon over P. Condore naar Pontianak is feitelijk nimmer in gebruik geweest. Een poging van het kabelschip Telegraaf om die verbinding te herstellen inis-lukte.

Binnenlandse kabelverbindingen. De opgaaf van de Gouvernemenskabels (zie Deel III biz. 479, le kolom) loopt tot en met 1913. Sedert zijn de volgende kabelverbindingen tot stand gekomen:

1914 Sumatra (Singkek-Tapatoean)—Simeuloe (Sinabang); 1916 en 1921 Java (Anjer)—Sumatra (Teloekbetoeng); 1916 Java (Sberalajaja—Sitoebondo); 1916 Sumatra (Tandjoengbalai—Bagansi piapi); 1919 Java (Gresik)—Madoera (Bangkalan); 1921 Celebes (Makassar—Donggola—Manado); 1921 Java (Soerabaja)—Celeb66s (Makassar); 1922 Bangka (Pangkalpinang)—Riouw (Tandjoengpinang).

Daarentegen is in 1923 de kabelverbinding B&tavia—Semarang—Soerabaja buiten gebruik gesteld.

De kabels voor de verbinding: Padang—Batavia—Semarang—Soerabaja werden in 1913 geleverd en gelegd door Siemens Brothers te LftUrdenij die voor de verbindingen Makassar—Donggala—Manado, K6ma—Ternate en K4ma—Gorontalo in 1914 zijn door de Norddeutsche Seekabelwerke geleverd en gelegd.

De overige kabels werden uit de in Indisch aanwezige kabelvoorraden gelegd door het kabelschip Telegraaf. Dit kabelschip, hetwelk gedurende een 20-tal jaren goede diensten heeft bewezen, was gaandeweg dermate verouderd, dat het in 1924 moest vervangen worden door een nieuw, waaraan de naam "Zuiderkruis", naar het voornaamste sterrenbeeld op het Zuidelijk halfrond, gegeven werd. Gebouwd door de Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij te Amsterdam, is dat schip op 17 November 1923 te water gelaten en op 23 Maart 1924 van Amsterdam naar Indie vertrokken, waar het nog hetzelfde jaar in dienst gesteld werd.

In aansluiting aan het staate in Deel I.II, biz. 481, le kolom, wordt hieronder een staat afgedrukt vermeldende de Jengte in K.M. en de samenstelling van het telegraafnet, waaruit de ontwikkeling daarvan sedert 1918 kan blijken (zie tabel pag. 447).

Bovendien zijn in onderhoud bij den telegraafdienst do internationale telefoongeleidingen, waarvan de ontwikkeling van 1917 t/in 1925 blijken kan uit den staat op biz. 450.

Telegramtarieven. De tarieven van de telegrammen in het binnenlandsch verkeer werden met ingang van 1 April 1920 verduubeld, maar blijkens de M. v. Toel. op de ontwerp-begroeting voor 1927 zyn ze onlangs belangrijk verlaagd. Do daarvan te verwachten vermindering van inkomsten wordt op rond 5 ton per jaar geschat.

c. *Radiotelegrafische verbindingen.* 1°. *Buitenlandsche.* De in Deel III, biz. 481, Je kolom, bedoelde proeven, welke onder leiding van Dr. de Groot werden genomen, vonden plants met een in 1916, door de Geselschaft fir drahtlose Telegra-

	Bovengrondsche verbindingen		Zeekabel-verbindingen	Overige kabel- en ondergrondsche verbindingen		Totaal	
	Lijnlengte	Draadlengte	Lijn- en draadlengte	Lijnlengte	Draadlengte	Lijnlengte	Draadlengte
1918	10.977	27.447	9.939		7G3	21.061	38.149
1919	10.979	28.946	9.946		822	21.072	39.714
1920	11.052	29.424	9.982		S07	21.149	40.213
1921	11.329	31.227	12.281		964	23.732	44.473
1922	11.454	31.446	12.568		1.062	24.147	45.076
1923	11.139	29.200	12.150		1.062	23.414	44.836
1924	11.002	31.513	12.149		1.165	23.273	44.827
1925	10.798	31.046	12.132		1.212	23.048	44.426

phie (Telefunken) te Berlijn, ter beschikking van de Indische Regeering gesteld ontvangtoestel, dat te Tjankring, op de Bandoengsche hoogvlak- te, werd opgesteld.

Toen in den aanvang van 1917 gebleken was, dat de teekens van de groote Europeesche stations door dat toestel goed ontvangen werden, kwam de toenmalige Minister van Kolonien met de voormelde Maatschappij overeen, dat zij op de hoogvlakte van Bandoeng een station voor draad- looze telegrafie — overeenkomstig het Telefunken station te Nauen, d.i. een machine-zenderin- richting — zou oprichten, van voldoende capaci- teit om rechtstreeksche verbinding te onderhou- den met een in Nederland op te richten station ; zulks onder bepaling, dat het Gouvernement het station zou overnemen, zoodra gebleken zou zijn, dat het aan het doel beantwoordde en ook over- gens aan billijke eischen voldeed. Aangezien met de vervaardiging van het voor Indie bestemde station geruimen tijd — men schatte ten minste 1 J jaar — gemoed. zou zijn en het, ook in verband met de moeilijkheden, welko toen ondervonden werden van de blokkade, die de Britsche Regeering op het telegraafverkeer tusschen Nederland en Indie toepaste, zeer wenschelijk werd geacht, dat zoo spoedig mogelijk kon worden beschikt over een, zij het slechts voor enkele uren per etmaal en voor korte berichten geschikte verbinding, stekle Telefunken al aanstonds een voorloo- pige zendinrichting ter beschikking van de Indi- scho Regeering. Deze inrichting werd reeds begin J uni 1917 naar Indiï verscheept, maar het duur- do nog tot eind 1918 ecr ze te Tjililin, eveneens op de hoogvlakte van Bandoeng, was opgesteld en in gebruik kon worden genomen.

Het definitieve Telefunken- atation kwam tijdig gereed, maar kon ten gevolg van do tijdsom- Htandighedon eerst in 1919 naar Indiï worden overgebracht. Deze oinstuncligheden waren mode oorzaak, dat do bouw van hot station op don Al al a bar slechts langzaam vorderde en dat het niet voor Augustus 1922 in gobruik kon worden genomon. Sodert heeft het min of meer geregeld gowerkt. Do overneming door het Gouvernement had in 1924 plaatH.

Ongoveer tegelijkertijd, dat hier te lande de voormeldo overeenkomst met Telefunken tot stand kwam, April 1917, had do Indische Radio-dienst het voornemen opgevat om een booglamp, welke oorspronkelijk voor een ander doel, nl. voor een verbinding met Honolulu, in Amerika was aangekocht, zoodanig te verbeteren

en to versterken, dat daarmee een, zij het ook voorloopige verbinding met Nederland zou worden verkregen. Daarin slaagde men in zoover, dat in gunstige tijden inderdaad verbinding werd be- reikt. Dit betrekkelijk goede resultaat gaf den Radio-dienst aanleiding om met in Indie aanwe- zige materialen en met aldaar beschikbare krachten, een booglampinstallatie van groote ca- paciteit te vervaardigen, welke in de eerste helft van 1922 gereed kwam. Intusschen had de Indische Radio- dienst, eveneens onder leiding van Dr. de Groot, over den Malabar-kloof een bergan- tenne gespannen, welke 250—750 M. of gemiddeld 350 M. hoog is en de hoogste antenne ter wereld kan worden genoemd *)•

Een van de redenen, dat met de voorloopige, zendinrichting van Telefunken, die te Tjililin was geplaatst, eerst in Juni 1919 en met de kleine booglamp eerst in het einde van dat jaar verbinding met Nederland kon worden verkregen was, dat hier te lande niet eerder over een goede ontvanginrichting werd beschikt. In de eerste helft van dat jaar werden aan boord van Hr. Ms.'s De Zeven Provinciën op de reis, welke dat schip toen van Indie naar Nederland (over Japan, het Panamakanaal, Nieuw-York) ondernam, proeven genomen, met een in Indie gebouwde ontvanginrichting. Eigenaardig was, dot tot het Panainakanaal de seinen uit Indie geregeld werden opgevangen, terwijl daarna tot Nieuw-York niets werd gehoord. Tot voortzetting van die proeven werd de ontvanginrichting nabij Blaricum geplaatst, alwaar een antenne was gespan- nen. Op 7 Juni 1919 werden de teekens van het Tjililin-station voor het eerst te Blaricum ont- vangon, een gebourtienis van betekenis in de ge- schiedenis van do radiotelegrafie op groote af- standen. Mot do proeven aldaar werd nog eenigen tijd doorgestaan, nadat het Rijksontvangstation te Sambok (N.-B.) in October 1919 gereed was- gekomon. Sindsdien werden ook de teekens van de kleine booglamp min of meor geregeld in Nederland gehoord.

Van een oigonyko telegraai verbinding kan echter eerst gesproken worden na de opening in den aanvang van 1923 van het door Telefunken geleverde machine-zenderstation toJKjpotwyk (op do Veluwo).

Op den Sen Mei 1923 word het Malabar-station

De gewone aan masten van ten hoogsto 220 M. opgehangen antennes hebben een gemiddekle hoogte van ±175 M.

door den G.-G., Mr. D. Fock, in tegenwoordigheid van vele autoriteiten, plechtig geopend. Do telegrammen, welke bij die gelegenheid met den grooten booglampzender aan H. M. de Koningin en aan den Minister van Koloniën werden verzonden, konden echter te Sambeek niet worden opgenomen, zoodat zc per kabel moesten worden overgebracht. Over die mislukking is heel wat te doen geweest; er werd zelfs een commissie van onpartijdige deskundigen benoemd, bestaande uit de Hoogleraren aan de Technische Hoogeschool te Delft Prof. ir. C. L. van der Bilt en Prof. Jhr. dr. Eliassen den natuurkundige b/d. N. V. Philips* Gloeilampenfabriek te Eindhoven Dr. B. van der Pol Jr., om uit te maken, waaraan zulks te wijten was geweest. /Tijit het in de dagbladen gepubliceerde rapport der commissie blijkt, dat niet gedacht kan worden aan opzet (integendeel heeft het personeel te Sambeek het mogelijke gedaan om de telegrammen op te vangen), maar dat zoowel het tijdstip van verzending der telegrammen, alsmede de golfengte ongelukkig waren gekozen (op dat uur was nl. met de booglamp nog nimmer een telegram overgekomen), terwijl aangenomen mag worden, dat de booglamp nog niet geheel bedrijfszeker was. Het ware beter geweest indien men tijdig ware overgegaan op den machine-zender, welke reeds van Aug. 1922 af, dus ± 9 maanden vrij geregeld had gewerkt.

Thans werkt ook de booglampzender, welke verbeterd en aanmerkelijk versterkt is (nl. tot 1900 K.W. primair of SOO a 900 K.W. in de antenne, terwijl de Telefunkenzender 600 K.W. primair of 400 in de antenne heeft), zeer geregeld en wordt het verkeer met Nederland met de beide zenders vlot afgewerkt.

In den laatsten tijd worden met veel succes proeven genomen met z.g. korte-golfzenders, welke golven van 18—0 M. opwekken, terwijl de golven van de machine- en booglampzenders onderscheidenlijk met de 15,6 K.M. en 7,5 K.M. golf werken. Aangezien zoowel de aanschaffings- als de exploitatiekosten van de korte-golfzenders in vergelijking met die der groote stations uiterst gering zijn, is van die zenders in de toekomst veel te verwachten.

In de uren, waarop het verkeer met Nederland niet of slechts moeilijk kan worden onderhouden, heeft de verzending der radio-telegrammen over San Francisco en Nieuw-York plaats.

In den laatsten tijd wordt ruim 70 % van het telegramverkeer tusschen Nederland en Ned.-Indie per radio verzonden. Dit is ook uit een gelijkelijk oogpunt voor beide landen van groot belang, omdat bij rechtstreeksche overbrenging per radio de opbrengst der telegrammen tusschen Nederland en Indie wordt verdeeld, terwijl bij verzending langs den kabelweg slechts de eind-taksen aan de beide administraties ten goede komen.

De sterke concurrentie, welke de radio de kabels aandoet, heeft de kabelmaatschappijen er toe gebracht, om de snelheid per kabel zooveel mogelijk op te voeren; thans komt een kabeltelegram tusschen Java, en Nederland in gemiddeld 3 uren over.

Behalve met Nederland en over Nederland met Duitsland, wordt geregeld radio-telegrafisch verkeer onderhouden met Amerika, Saigon en over Saigon met Siam, terwijl binnenkort een verbinding met Japan tot stand zal komen.

De ontvanginrichting is geplaatst te Rantjafekke, maar de bedrijfscentrale voor ontvangst zoowel als voor verzending is te Bandoeng.

2°. *Binnenlandsche radio verbindingen.* De in Deel III, biz. 480, 2e kolom, vermelde radiostations te Sitoebondo (Java), Tiinor-Koepang en Ambon, welke in 1922 belangrijk versterkt werden, dienen zoowel voor het verkeer met schepen in zee als voor het gewone telegrafieverkeer. Het eveneens op biz. 480 genoemde station te Sabang (P. Wdh) client uitsluitend voor het verkeer met schepen in zee.

Sedert is het aantal stations aanmerkelijk uitgebreid, terwijl nog verschoiden plaatsen voor aansluiting door inidcl van radio-telegrafic© het programma staan.

Begin 1926 waren voor het binnenlandsch verkeer aangewezen de radiostations te Sitoebondo, Koepang, Ambon, Tomohon, Banda, Dobo, Manokwari, Merauke, Boeton, Bi ma, Waingapoe, Ends, Bengkalis en alsmede het militaire station te Taroena en in geval van storing ook het station te Sabang.

Het Malabar-station geeft dagelijks tijdseinen en persberichten voor schepen in zee en stations binnen den Archipel en zendt voorts telegrammen uit bestemd voor schepen, welke zich op grooten afstand in zee bevinden.

Ook de stations te Sitoebondo, Ambon en Koepang geven dagelijks persberichten en de Marine-stations te Manggarai en te Soerabaja tijdseinen.

De sedert 1924 met de beide te Soerabaja en Makassar geplaatste radio-telefontiastions genomen wordende bedrijfproeven hadden niet het daarvan verwachte succes en zullen dan ook niet worden voortgezet. In de toekomst verwacht men voor Indie veel van de toepassing van de korte golf op de radiotelefonie. Indien de in die richting voorgenomen proeven slagen, dan zal menige afeleggen bestuurspost uit zijn isolement worden verriest.

Het kustverkeer (met schepen in zee) wordt onderhouden door de stations te Ambon, Koepang, Sabang, Medan, Semarang, alsmede door de militaire stations te Manggarai, Soerabaja, Tjilatjap, Cheribon, Taroena en de stations van de Bataafsche Petroleum Maatschappij te Balikpapan en Tarakan.

Vaste particuliere zendstations zijn in exploitatie te Balikpapan, Tarakan, Mandoel en Boela (van de Bataafsche Petroleum Maatschappij) en te Beraoe (van de Steenkolen-maatschappij Parapattan).

Het aantal vergunningen voor radio-stations a/b van schepen werd in do laatste jaren belangrijk uitgebreid.

Tijlen« de wetenschappelijke expeditie op Nieuw Guinec in 1920 werden drie radiostations opgericht, welke zeer goed voldeden.

In 1924 werd te Taroena (res. Manado) tydelijk, ten behoeve van spoedige hulpverlening aan de bevolking bij een eventuelee vulcanische uitbarsting op dat eiland, een verplaatsbaar militair radiostation opgesteld, dat tevens voor het verkeer met schepen in zee diende.

De in Deel III, biz. 477, 2o kolom, vermelde bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik van telegrafen in Ned.-Indie (Ind. Stb. 187(5) no. 257, gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1878 no. 101, 1889 no. 213, J 891 no. 235, J 913 no. 604 en 1917 nos. 479 en 719) zijn in 1903 (Ind. Stb. no. 405) j°.

Ind. Stb. 1906 no. 403) ook van toepassing verklaard op radio-telegraf en telefonen.

Op grond daarvan mogen in Indie geen radio-telegraaf- of telefoon-inrichtingen worden aangelegd en voor het verkeer opgesteld dan door of met vergunning der Regeering. Met het geven van zulke vergunningen is de Indische Regeering tot dusver uiterst spaarzaam geweest: niet alleen voor zendinrichtingen, maar zelfs voor ontvanginrichtingen wordt in den regel vergunning geweigerd. Men spreekt dan ook van het in Indie bestaande „luisterverbod“ waartegen in de Staten-Generaal en in de pers bij herhaling bezwaren zijn ingebracht. Daarbij werd er op gewezen, dat zoo goed als nergens ter wereld zulk een verbod bestaat en in alle beschaafted landen het hebben en gebruiken a lth a ns van ontvangtoestellen onder bepaalde voorwaarden wordt toegelaten.

Als motief voor het handhaven van het verbod werd van de zijde van den Indischen dienst aangevoerd, dat de Internationale Radio-overeenkomst (in 1912 te Londen gesloten) aan alle daarbij aangesloten landen, dus ook Ned.-Indie, de verplichting oplegt, om zooveel mogelijk te waken tegen schending van het telegraafgeheim, hetgeen voor Indie te meer zou gelden, omdat daar verscheidene streken zijn, welke slechts per radio aan het wereldtelegraafnet zijn aangesloten.

Het verbod heeft in Indie intusschen weinig mogen uitwerken; zelfs vervolging door de justitie had geen succes.

In verband met het voornemen van de tegenwoordige Indische Regeering, om binnenkort een vergunning uit te geven voor een of meer omroep- (broadcast-) stations, zal, naar genicld wordt, het luisterverbod met ingang van 1 Januari 1927 worden opgeheven, zoodat de ontwikkeling van dit belangrijke verkeersmiddel, ook door amateurs, dan niet langer zal worden belemmerd.

Telefoondienst. Zooda als blijkt kan uit de hierna afgedrukte statistieken heeft de ontwikkeling van den Gouvernementstelefoondienst, waarop in Deel III, biz. 484, le kolom, reeds gewezen werd, zich ook na 1917 in steeds stijgende lijn voortgezet. Terwijl in dat jaar de lijnlengete der interlocale geleidingen 2257 K.M. en de geleidingen 6519 K.M. bedroeg, waren die cijfers

op het eind van 1925 onderscheidenlijk 3026 K.M. en 14904 K.M. Ook het locale en districtstelefoonneet breidde zich sterk uit; draadlengete 1917 : 113.797 K.M., 1925: 232.203 K.M. Het aantal interlocale gesprekken is van 1917 tot 1925 gestegen van 558,027 tot 1.707.740 en de gesprekkosten van 802.652 tot j 2.634.448. De abonnementsgelden vermeerderden van / 2.253.216 in 1917 tot / G.883.990 in 1925.

Aan den aanleg en het onderhoud van de lijnen wordt de uiterste zorg besteed en de bediening laat niet te wenschen over. Een vergelijking tusschen den Indischen telefoondienst, vooral op lange afstanden, en de West-Europesche en Noord-Amerikaansche telefonen, valt dan ook zeker niet ten nadeele van Indie uit. Ditzelfde kan echter niet gezegd worden ten aanzien van de tarieven, welke in Indie nog steeds zeer hoog zijn. Het is dan ook te betreuren, dat de stand van de ontwerp-begroeting voor J 927, blijkens de Memo-rie van Toelichting, de Indische Regeering heeft genoopt om voorshands niet tot verlaging der telefontarieven over te gaan, hoewel de telefoon-dienst, behalve in 1922 en 1923, geregeld min of meer belangrijke overschotten oplevert, over 1925 zelfs ruim / 600.000, en de rekening van de geheele P.T.T. over 1925 ook een voordelig saldo aanwist.

In de jaren 1919/21 had de dienst groote moeilijkheden met de aanschaffing van materialen en met personeelsgebrek, terwijl in dien tijd ook langdurige storingen voorkwamen door natuurrampen; ook wordt in 1921 melding gemaakt van storingen ten gevolge van diefstal van draad.

Particuliere telefoonverbindingen. Gaandeweg werden concessies voor particuliere verbindingen door het Gouvernement overgenomen of oin andere redenen ingetrokken. Van de 11 concessies wd ko in 1918 bestonden, is er sedert 1921 nog slechts een over, die van de Deli Spoorweg Maatschappij.

Het aantal telefoonverbindingen voor eigen gebruik vermeerderde geleidelijk en bedroeg eind 1925 45; het bedrag van den deswege aan den Lande verschuldigde cijns steeg van / 2549 in 1916 tot / 3302 in 1925. Over dat tienjarige tijdvak werd aan cijns betaald / 33,415 of gemiddeld ± / 3340 per jaar.

Telefoondienst

Lengete in K.M. a. van de interlocale telefoongeleidingen in onderhoud bij den Telegraafdienst, waaronder niet begrepen de trajecten, waar de geleidingen aan de telegraafsteunpunten zijn opgehangen; b. van het locale- en districtstelefoonneet.

a. Interlocale geleidingen			b. Locale en districtstelefoonneet				
Lijnlengete	Geleidingslengete		Totalo geleidingslengete	Bovengrond-sche lijnen (routen)	Kabels onder den grond en onder water	Totale draadlengete	
1917	2.257	6.519		67.538	13.890	495	113.797
1918	2.275	7.243	1918	70.004	14.117	555	119.138
1919	2.516	8.094	1919	81.068	16.703	626	140.982
1920	2.498	9.912	1920	87.485	18.183	701	152.354
1921	2.640	U.378	1921	101.685	J 9.444	858	162.368
1922	2.692	12.813	1922	110.684	19.542	943	184.855
1923	2.819	15.570	1923	117.500	19.640	990	194.800
1924	2.792	14.597	1924	134.136	20.133	1.057	246.950
1925	3.026	14.904	1925	126.621	19.892	1.127	232.203

Verschuldigde abonnementskosten en gesprekkosten voor interlocal verbindingen (in gulden) en aantal interlocal gesprekken.

	Abonnements-geld.	Gesprek-kosten interlocale gesprekken.	Aantal interlocale gesprekken.
1917	2.523.216	802.652	558.027
1918	2.907.36G	1.130.392	751.222
1919	3.519.981	1.853.966	969.743
1920	5.268.623	2.289.047	1.214.362
1921	7.045.629	2.620.894	1.389.400
1922	6.762.086	2.439.300	1.318.628
1923	6.637.0GG	2.800.036	1.486.799
1924	6.683.433	2.545.132	1.559.0G2
1925	6.883.990	2.624.448	1.707.740

October 1926. W. F. G. OZ
 *, TOPOGRAPHISCHE DIENST. Aanvulling van net gelijknamige artikel, Deel IV, biz. 406. Na de pensionneering van Koi. A. van Li th in 1923, ging de dienstleiding over in handen van Luit. Koi. Dr. L. F. van Gent, die toen hij, inmiddels tot koi. bevorderd, na het nog te vermelden regeer- ringsonderzoek in 1926 aftrad, werd vervangen door Luit. Koi. (thans Koi.) H. J. K. Schuiten- voerder, door wiens benoeming, na een onderbre- king van zes jaar, weer een topograaf aan het hoofd van den dienst kwam te staan. Koi. Schuitenvoerder publiceerde in 1920 belang- rijke beschouwingen over het kaartceeringsvraag- stuk in N.-I. (zie Tijdschr. K. N. A. G. 1922, biz. 326 e.v.), welke beschouwingen een indruk kun- nen geven omtrent de in de toekomst onder des- kundige topografische leiding te volgen richting (zie ook afdeelvingsverslag van den Volksraad over do Ind. begroting 1927, en de bespreking van de laatste jaarverslagen van den Top. dienst in het Tijdschr. K. N. A. G. en de artikelen in de Ind. Gids 1923 en 1924).

De 4 Jandronte-opnemingsbrigades van Java werden omgezet in 3 herzieningsbrigades resp. voor West-, Midden- en Oost-Java. In 1923 werd een opnemingsbrigade opgeheven, in 1924 werden zelfstandig detachementen opgericht te Matarain, Padang en Balige en in 1925 een te Makassar. Om de topografische opnemng van don Archipel bin non afzien baren tijd haar bo- 81ag te doen krijgen en tevens de zoo hoog noodig aandacht te kunnen schenken aan de bijhouding van de bestaande kaarten, zal verder uitbrei- ding van den dienst niet al te lang uitgesteld mogen worden. Als een gevolg vnn do gclukkig buitengewono ontwikkeling van het grondgebied in Nod.-Indi(i, vooral sedert het begin dezer eeuw, zijn de Landischo landkaarten blootgesteld aan een zeer spoedigo veroudering.

Bij de herzieningsbrigades zijn ingedeeld: 3 majors of kapiteins (hoofden), 3 kapiteins of Je htenants, 14 topografon (burgerl. ambt.), 21 mil. oijnemers, 158 inhcomsche topogr. (waarbj hoogstens 12 voor vorconingen) en 93 inh. tekenaars. Do formatio van do zelfstandigc detachementen is nog niet definitief vastgestel. De betrekking van onderhoofd van den dienst is vervallen; in stede daarvan is op hot hoofdkan- toor een luit.-kol., majoor of kapitein topogr. geplaatst.

Volgden de officieren van den dienst oorspron- kelijk de promotie van het wapen, waarvan zij afkomstig waren, op den duur bleek, dat zulks niet alleen oneigenlijk, maar ook zeer onbillijk is en voortdurend tot verwikkelingen aanleiding kan geven. Nadat sedert 1911, toen de onbillik- heid op overtuigende en voor een behoorlyke aanvulling van den dienst schadelijke wijze aan het licht trad, uit den boezem van het korps her- haadlyk op verbetering was aangedrongen (zie o. m. Ind. Mil. Tijdschr. 1911 en Ind. Gids 1921), werd eindelijk bij K.B. van 24 Maart 1924 no. 24 (Ind. Stb. no. 265) geceleetlyk aan de wen- schen tegenioet gekooinen en de legersam- stel- ling zoodanig gewijzigd, dat de Top. Dienst voort- aan een gesloten formatie heeft voor de oudste 11 officieren, die de promotie van het wapen der infanterie zullen volgen. Intusschen moesten inengevolg van hot niet bijtijds nemen van af- doende maatregelen, reeds eenige vreemdeelingen met landmeetkandige voorpraactij in dienst worden genomen om, na behoorlyke opleiding en voorbereiding, zoolw bij de triangulatie als bij de opnemng tijdelijk de plaats in te nemen van een aantal officieren. Daar de opleiding van het middelbare vakpersoneel van den topografi- schen cursus te Magelang, in tegenstelling met de vroegere militaire pupiilenschool te Gombong, niet of op zeer onvoldoende wijze in de aanvulling van het Europeesche element van den dienst kon voorzien, werd de cursus in 1925 bij wijze van proef verplaatst naar de opleidingsbrigade en gereconstrueerd. De toelatingsseischen werden verhoogd, waardoor de cursus aansluit aau de mulo- school en de opleiding kan worden be- perkt tot een zuivere vakopleiding gedurende 1A jaar.

Bij K.B. van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) werd een afzonderlyke groepering vastge- steld van het personeel behoorende tot de in- richtingen van den dienst, (d.z. de kartografische afdeling, het reproductiebedrijf (teekenzaal, fotografische werkplaats, lithografische werkplaats on boek- en illustratiedrukkerij, het kaarten- magazijn en de instrumentmakerswinkel, welk personeel voorheen geceleetlyk was gevoegd bij dat van het hoofdkantoor of behoorde tot de Top. Inrich- ting.

In 1921 werd de herziening der landrentekaar- ten, behalve in 17 districten der Preanger Re- gentschappen en in de res. Bantam gestaakt. Een deel van hot vrijkomende landrentepersoneel word benut oin de herziening der topografische kaarten in een sneller tempo te doen ge- schieden, een ander deel were! bij wijze van proef bestemd voor do individueelc uitmeting ton be- hoeve van een verbeterde registratio van het inlandscho grondbezit in die strekon, waar zulks door do inlandsche bevolking op prijs werd gesteld. In het tweede halfjaar 1924 werd de herziening der landrentekaarten weer hervat, een zesde ge- deelte der topografische kaarten was herzien, doch du ar de landrente-topometers geheel vreom stonden tegenovor de topografische kaart, mag, zoolas trouwens achteraf ook overtuigend is ge- bleken, aan de herziening slechts geringo waarde worden toegekend. Het beperkte doel, kaarten te vorvaardigen, dio voldoen aan eischen, welke van militair standpunt billjkerw- Dze z'n in te stel- len, is zelfs niet bereikt. De kaarten zyn wcl modern van kleed, maar niet van inhoud.

De individuele uitmeting en de registratie van het inlandsch grondbezit zijn in tijdschrift- en dagbladers aan zeer veel critiek onderhevig geweest en mochten ook niet de instemming verwerven van den adviseur van het Dep. v. Kol., den oud chef van den kad. dienst in Ned.-Ind. L. C. F. Polderman (zie o.m. Ind. Gids 1925 en Ind. Tijdschr. v. h. Kad. 1923 en 1924). Als ge- volg van een ingesteld onderzoek werd bij G. B. van 12 Aug. 1925 no. 18 bcpnald, dat niet tot uitbreiding der proef zal worden overgegaan — ook niet wanneer later tijdelijk weer personeel beschikbaar komt — voordat een daartoe t.z.t. aan te wijzen commissie van deskundigen, zoo- wel op kadaster- als bestuursgebied, een nauw- keurig onderzoek zal hebben ingesteld nopens de resultaten, welke in de practijk zijn ver- kregen met de individueele uitmeting en registratie; ook de financieele zijde van het vraag- stuk zal daarbij onder de oogen moeten worden gezien.

De in 1923 genomen proeven met de terrestrische stereo-autogrammetrie hebben aanleiding gegeven tot een vernietigend rapport (zie Jaar- .versl. T. D. 1923 en Tijdschr. K. N. A. G. 1925). De bij G. B. van 29 J uni no. 77 ingestelde commissie om de Permanente Commissie voor opne- niings- en kaarteeringswerkzaamheden voor te lichten over de mogelijkheid eener toepassing van de luchtfotogrammetrie in N.-I., sprak in haar eindrapport als haar oordeel uit, dat het voorloopig nog slechts mogelijk en loonend kan worden geacht om door middel van verticaal genomen foto's te doen samenstellen: topografische kaarten op groote schaal van vlakke en sterk ge- detailleerde terreinen als steden, havens, visch- vijvercomplexen enz. en landrentekaarten in ge- vestigde streken op een schaal 1 : 5000, indien tegelijkertijd de repartitie der peceelen uit de kaart kan plaats hebben.

De in 1917 onderhanden genomen landrente- metingen op Bali werden voortgezet en uitge- breid over Lombok. Tot den werkring van het detachement te Mataram behooren ook de voor

rekening van het zelfbestuur op Soembawa aldaar te verrichten landrentemetingen. Van 1919— J 923 hadden landrentemetingen plaats in de afdeling Oeloesoengai der Z.- en O.-afd. van Borneo. Met behulp van de landrentekaarten werden topografische detailbladen samengesteld. De wiskunstige grondslag van de metingen is hier echter zeer primitief (zie Tijdschr. K.N.A.G., ■ 1920).—De detachementen te-Padang en Balige zijn bestemd voor de opmeting van de bouwvelden der inlandsche bevolking voor een beteren aanslag in de inkomstenbelasting. Het detachement te Makassar verricht landrentemetingen in het rechtstreeks bestuur gebied van het gouv. Cel6b4s en Ond., terwijl in het zelfbestuursgebied in de afdelingen Parepare en Bon6 voor irrigatiedoeleinden en voor het verkrijgen van een billijker en juistere belastingheffing, in afwachting van de invoering eener landrenteregeling, voor rekening van de landschappen kaarten der bouwvelden op 1 : 5000 worden samengesteld, welke behalve de wegen, rivieren en waterleidingen, alleen de grenzen der bouwvelden en de vischvijvers, tevens die der ornaments-, ambts- en proefoogstelden bevatten. Die z.g. geraamte-kaarten zullen later tot volledige landrente-kaarten worden bygewerkt.

De herzieningsbrigades op Java verrichten allo opnemingswerkzaamheden in liun ressort. Daar de leiding is opgedragen aan topografisch geschoelde krachten, inag verwacht worden dal de resultaten der landrentemetingen voortaan op deskundige wijze beter bonut zullen worden voor de samenstelling, bijhouding en herziening van topografische kaarten, dan voorheen het geval was. De opleidingsbrigado kan zich thans geheel wijden aan de opleiding ; aan de zoo hoog noodge wetsenschappelijke vorming der officieren wordt veel zorg besteed door het houden van voordrachten door daartoe alleszins bevoegde personen.

De opneming en kaartteering van Zuid Sumatra zijn voltooid; er werd een aanvang gemaakt met de topografische opneming van Djambi en de gedeelten van Sumatra's Westkust, waarvan vroeger in verband met de politieke omstandigheden nog geen topografische kaarten konden worden vervaardigd. Wegens de toenemende moeilijkheden bij het aanwerven van meet-, kap- en draagkoelies, o.m. voortspuitende uit een gering aantal vrije arbeiders en de groote vraag naar arbeidskrachten voor de bevolkings- rubbercultuur, is echter reeds besloten de in Djambi werkzaam zijnde opnemingsbrigade naar Bangka te dirigeren. De opneming van Sumatra's Oostkust en van Celebes wordt voortgezet. Aangezien van militaire noch civiele zijde verder prijs werd gesteld op voortzetting van de topografische kaartteering van het Gouv. Atjen en Ond., werd de daarvoor sinds 1900 gehandhaafde tijdelijke uitbreiding van den dienst met 6 mili- taire opnemers medio 1925 opgeheven. Dienten- gevolge zullen de werkzaamheden aldaar, na voltooiing der onderhanden detailbladen, slechts een incidenteel karakter dragen.

De eilanden Ambon en Haroekoe werden topografisch opgenomen, terwijl er op de nog niet geregeld topografisch opgenomen eilanden door deskundig person edl vluchtige opnemingen plaats hadden. Van verscheidene eilanden kwamen schetskaarten gereed op de schalen 1 : 100.000 tot 1 : 250.000. De witte vlokken op de kaart van den N.-I. Archipel zijn verdwenen.

In 1923 werden metingen uitgevoerd ter afpaling van het betwiste Djagoeigebied op de grens tusschen Serawak en do Westerafd. van Borneo, zoomede ter vastlegging van de z.g. groote grens tusschen Portugeesch en Neder- landsch Timor.

Nadat reeds sinds 1910 herhaaldelijk was ge- wezen op het belang van nauwkeurigheds- waterpassingen op Java, werd dezo aanglegen- heid eindelijk in 1923 in studio genomen. In Mei 1925 werd door den heer J. H. Goossens met de metingen een aanvang gemaakt; de eerste resultaten zijn van dien aard, dat zij niet behoeven onder te doen voor de eischen , die in Europa op waterpasgebied worden gesteld. Het primaire net voor de waterpassingen, bestaande uit 24 krin- gen, waarvan 20 gesloten, heeft een lengte van 4500 K.M.; de duur der meting is benaderd op 18 jaar. De nauwkeurighedswaterpassing op Java, gebaseerd op een Algemeen Middelbaar Java Veil., zal bevorderlijk zijn aan:

a. het brengen van een juist verband tusschen de talrijke bestaande stolsels van waterpassing en gebezigde vergelijkingsoppervlakken, waarbij tevens de bestaande graad van nauwkeurigheid

zal kunnen worden vastgesteld, c.q. verbeterd ;

b. het leggen van juiste grondslagen zoowel voor de verdere detailwaterpassingen, welke op Java ongetwijfeld nog noodig zullen zijn, als voor een toepassing van de luchtfotogrammetrie;

c. een afdoende verbetering van de verticale gegevens, vermeld op de topografische kaart ;

d. de belangen van die takken van wetenschap — geologic, geografie, geodesie — welke met nauwkeurige verticale gegevens zeer gebaat zijn.

Ook in de Minahasa en in Zuid Celebes hadden de waterpassingen plaats. Voor nadere bijzonderheden omtrent de uitgevoerde waterpassingen moge worden verwezen naar de artikelen van H. J. K. Schuitenvoerder en P. D. Boon in het jaarverslag Top. Dienst 1925.

In 1920 werd uitvoering gegeven aan een reeds in 1908 door generaal Enthoven geuit wensch om een aardrijkskundige bij het hoofdkantoor van den dienst te werk te stellen. Voor de taak van dien ambtenaar (zie men jaarversl. T. D. 1921, biz. 70 e.v. De werkring van de kartografi-sche afdeling werd belangrijk uitgebreid door dat haar vanwege het Dep. van Onderwijs werd opgedragen de vervaardiging van school-kaarten en atlassen, voor zoover dat tot een aanzienlijke bezuiniging van 's lands financiën kan leiden. Het voortbestaan van den bekenden atlas van Van Gelder en Lekkerkerker wordt hierdoor ernstig bedreigd, hetgeen door deskundigen betreurd wordt (zie Tijdschr. K. N. A. G. 1926, biz. 496 e. v.). Van de voormalige afdeling Encyclopaedisch bureau van het Dep. van Binnenl. Bestuur werd de afwerking van den atlas der buitengewesten overgenomen. Van de belangrijkste kaarten, die het licht zagen, verdienen de herziene overzichtskaart van den N.-I. Archipel op 1 : 2.500.000, de overzichtskaarten van Java en Madoera, en Sumatra op 1 : 250.000, de ondernemings- te wisselwegen- kaart van Java en Madoera op 1 : 500.000 en de bladen van de Internationale kaart op 1:1.000.000.

In 1923 werd overgegaan tot het oprichten van een afdeling, waarbij alle voor 's lands dienst vervaardigde zink- en koperplaten worden geregistreerd. Sedert 1921 wordt beschikt over een Amerikaanse offsetpers; in 1924 werd begonnen met den rotogravurendruk, die nog bij geen enkele particuliere drukkersfirma is ingevoerd. Een denkbeeld om de Topografische In-richting om te vormen tot een landsreproductie- bedrijf en dat over te brengen naar het Dep. van Gouv. bedrijven is (althans voorloopig) niet tot uitvoering gekomen (zie o.m. Tijdschr. K.N.A.G. 1922 on Ind. Gids 1926). Naar aanleiding van klachten over concurrentie aangedaan aan het particuliere drukkersbedrijf (zie hi erover de stukken van de 1c gewone zitting 1925 van den Volksraad) werd bij G. B. van 1 Oct. 1925 No.5 een Regeeringscommissie ingesteld. Een der maatregelen, voortvloeiende uit het verslag der commissie, is de benoeming van een permanente commissie inzake drukkerijangelegenheden van den Lande ter verkrijging van volledige en voortdurend samenwerking tusschen de drukkerijen van de Landsdrukkerij, den Top. Dienst en het Bureau voor Volkslectuur. Van af 1 Januari 1925 is bij het reproductiebedrijf de commercieele boekhouding ingevoerd. Het daartoe strekkende G. B. van 21 Mei 1925 no. 5 geeft tevens de

grondslagen aan voor den arbeid, den inwendigen dienst, de bedrijfsvoering en de administratie en is daarom van fundamenteel belang voor het bedrijf. Ook voor den instrumentmakerswinkel worden een andere, meer commercieele boekhouding ingevoerd, welke het mogelijk maakt om de zelfkosten der herstellingen te berekenen. De magazijnkaarten der kaarten en boekwerken in het kaartenmagazijn bedroeg op ult. 1925 rond 3.611.000 gkl.

De Permanente Commissie voor opnemings- en kaarteeringswerkzaamheden, wier betoekenis na het aftreden van Generaal Enthoven zeer in aanzien was gedaald (zie Ind. Gids 1919), treedt sinds 1924 weer actief op en het is te verwachten, dat zij voortaan weer zal voldoen aan haar, ook uit een financieel oogpunt zoo belangrijke taak : een lichaam te zijn van centraal toezicht op de kartografie van den Archipel. In haar vergadering van 9 December 1924 stelde zij voor de N.-I. kaarten den z.g. algemeenen bladwijzer vast, waarbij voor den geheelen archipel een enkele nulmeridiaan, de meridiaan over den ouden tijd-klep te Batavia, is aangenomen. Door draad- looze telegrafie is de ligging van dien meridiaan in het jaar 1923 door de heeren Dr. J. Boerema en F. Rijken Rapp van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia bepaald op 7u. 7m. 13s., 853 of 106° 48' 27", 79 O. van Greenwich; bij G.B. van 25 November 1924 no. 18 (Ind. Stb. no. 528) werd die lengte officieel vastgesteld (zie verder „A New Determination of the Eastern Longitude of Batavia" by Dr. J. Boerema). Alle 0- en W.-randen der graad-afdeelingen zijn in het aangenomen systeem gelegd op een veelvoud van 20' bestevan of besteden den nulmeridiaan. Iedere graadafdeeling wordt aangeduid door twee getallen, waarvan het eerste (Romeinsche cijfer) verband houdt met de geografische breedte van de midden parallel, het tweede (Arabische cijfer) met de geografische lengte van den middenmeridiaan der graadafdeeling. Aan den algemeenen bladwijzer is door Prof. Ir. J. H. G. Schepers een artikel gewijd in het jaarversl. Top. Dienst 1924. Als gevolg van de besprekingen in de Permanente Commissie werden verschillende maatregelen genomen; zoo werden bijv. de opnemings- en kaarteeringswerkzaamheden van den dienst van het Boschwezen op Java gesteld onder de technische leiding van een officier van den Top. Dienst.

Het jaarverslag van den Top. Dienst, dat sinds 1905 wordt uitgegeven en welks geografische waarde is belicht in het Tijdschr. K.N.A.G. 1926, geeft als bijdragen van geïntendend aard verschillende belangrijke artikelen, waarvan de halve van talrijke korte beschrijvingen van vulkanen, in de laatste jaren inzonder de studies van Prof. Ir. J. H. G. Schepers en Dr. S. van Vainburg op den voorgrond treden. v. Ry-

TRIANGULATIE. Aanvulling van het gelyknamige artikel, Deel IV, biz. 432. De driehoeksmeting van Sumatra is, uitgezonden het Gouv. AtjMi en Onel., waar de politieke toestanden de werkzaamheden nog niet toelaten, zoo goed als voltooid. Do basis bij Padang in 1883 werd gemeten met een stalen meetveer en te kort bleek te zijn, zal in 1927 met het J&derin-basis-apparaat worden overgenomen. Met de bepaling van vaste punten in de laaglanden van Sumatra's Oostkust, Indragiri en Djambi door astro-

nomische plaatsbepaling werd in 1921 begonnen. Voor de leigebepaling wordt gebruik gemaakt van draadloozc tijdseinen. Hierdoor is een vlug-gere werkwijze mogelijk en kan de vastlegging der punten ook nauwkeuriger geschieden dan voorheen, toen men was aangewezen op de over-brenging van tijdsmeters. De astronomische niet-tingen bestaan uit circummeridiaansbreedtebepalingen, zoo mogelijk op 2 sterren N. en Z.

De lengtebepaling bestaat uit het opvangen van tijdseinen, welke tegen middernacht worden afgegeven door het radiostation te Malabar. Deze tijdseinen worden zoowel op het vaste station op Java (aanvankelijk het meteorologisch observatorium te Weltevreden, thans de Bos-schastrenwachter Lein bang), als op het reizende station opgevangen, terwijl, zoowel op het vaste station als buiten, het tijdstip van het ontvangen sein door tijdsbepalingen wordt vastgelegd. Voor het vertrek der reizende waarnemers worden hun persoonlijke equaties met den waarnemer op het vaste station bepaald. Voor meet uitvoerige mededeelingen onttrent de bepaling van de geografische lengten van astronomische punten wordt verwezen naar een artikel van Prof. Ir. J. H. G. Schepers in het jaarverslag Top. Dienst 1922.

De triangulatie van N. en Z. W. Celebes wordt voortgezet; op een paar stations in de Mi nail asa door door den heer L. C. H. Horsting ook breedtebepalingen verricht. Ten behoeve van den dienst van Waterkracht en Electriciteit werd in 1919 een aanvang gemaakt met de triangulatie van Midden-Celebes. In Maart 1920 werd onder leiding van Prof. Ir. J. H. G. Schepers een derde basis geïet bij Koro Dolo. Die basis heeft een lente van 6567,5 M. » een gevonden middel-bare font van een twaalf miljoenste zal voor een Jaderinvarbasismetring wel een record zijn. Op p. 58 werd een breedte- en azimutsbepaling verricht en op S. 126, dat bestemd is als astronomisch station voor de oriëntering van het net van Midden Celebes, een breedtebepaling. De bepaling van de geografische lengte kon nog niet plaats hebben door een ongeval met de antenne te Malabar; weersomstandigheden beletten de azimutsbepaling.

De werkzaamheden op Bali die voorloopig slechts een secundair karakter droegen, omdat zij door de opleidingsbrigade werden uitgevoerd, zijn van dien aard geweest, dat de resultaten geheel als volwaardig beschouwd kunnen worden. De gevonden middelbare font uit de resultaten der stationvereffeningen voor den hoek met het gewicht 12, bedraagt 0",40 en uit de volgemeten driehoeken Deze resultaten kunnen een vergelijking met de verkregen resultaten op Java en Sumatra en zelfs die, bereikt bij de Europeesche triangulaties, met glans doorstaan. In verband met de hevige aardbeving, die het eiland Bali in 1917 teisterde, werden in 1920 een paar hoeken van het Bali-net overgemeten; de gevonden resultaten wijzen niet op merkbare verplaatsing van een der stations. De werkzaamheden op Lombok, die aanvankelijk slechts werden opgezet ten behoeve der landrentemetingen, werden uitgebreid in verband met de voorgenomen algeheele topografische opneming van het eiland. De kettingisovergebracht naar Soembawa.

In de jaren 1918 en 1919 had de triangulatie van Ambon plaats. Daar door de oorlogsomstan-

digheden de benoedigde invarraad niet uit Nederland was teruggezonden, geschiedde de meting der 2587 M. lange basis met een stalen meetveer. Ten einde den invloed van de stralendo zonnewannte op de lengte van den meetveer te elimineren, werden de metingen na zonsoudergang uitgevoerd. Op een der basispunten had een azimutsbepaling plaats; een verschil van 15",5 tusschen de waarnemingen op sterren 0. en W. wijst op een belangrijke fout in de geografische breedte van het station. Daar er geen gelegenheid was de breedte opnieuw te bepalen, werd zij afgeleid van de in 1866 door Prof. Dr. J. A. C. Oudemans bepaalde geografische breedte van den vlaggestok van het fort Ambon. Het gevonden verschil van de azimuts wijst op een relatieve schietloodafwijking van 14",61 tusschen het door de diepe baai van Ambon gescheiden basispunt en den vlaggestok.

In de Z.- en O.-afdeeling van Borneo werd in 1920 een kleine driehoeksmeting uitgevoerd ten behoeve van de daar te verrichten landrentemetingen. Daar geen basis werd gemeten en uitgegaan werd van een in 1919 onnauwkeurig gemeten vrij zwevend polygoon van ± 250 K.M. lengte, kan aan de werkzaamheden slechts een geringe en allerminst blijvende waarde worden toegekend (zie ook Tijdschr. K. N. A. G. 1926). Dit laatste kan wel geschieden ten opzichte van de door deskundig personeel astronomisch bepaalde punten aan straat Makassar en in Koeti. De heer J. Gerabek — later de heer M. Gras — werd toegevoegd aan de in 1925 door het Ind. Comité van wetenschappelijke onderzoekingen uitgezonden wetenschappelijke expeditie naar Midden Oost Borneo tot het bepalen van eenige punten langs de Kelindjau, Tildin en Mahakam.

Op Timor werden in 1923 astronomische plaatsbepalingen verricht voor de vastlegging der meting van de z.g. groote grens tusschen Portugeesch en Nederlandsch Timor.

De driehoeksmetingen in Madioen, Kediri, Soerakarta en Jogjakarta werden voltooid, voorts were! voor de landrentemetingen do residentie Soerabaja getrianguleerd. Op het tot dit gewest behorende eiland Bawean were! in 1917 een basis ter lengte van 1033 M. gemeten met een stalen meetveer. Aan het resultaat mag geen grotere nauwkeurigheid worden toegekend dan een twintigcluisendste, wat wel niet fraai is, maar voor het beoogde doel als voldoende kan worden beschouwd. Het Noordoostelijk azimut van een driehoekszijde is bepaald met het universeel instrument door een zonswaarneming. Als uitgangspunt voor de coördinatenberekening is genomen het punt T 598 Sangkapoera, hetwelk door een korten veelhoekstrekk verbonden wordt met het door Prof. Dr. Oudemans in Mei 1868 bepaalde astronomische punt op het erf van de woning van den toen nog op Bawdan gejaatsten assistent-resident.

De geodetische grondslag in Midden Java, met uitzondering van Rein bang, beantwoordt thans aan de in den tegenwoordigen tijd te stellen eischen. Zeer zeker is zulks het geval in de voormalige residentie Tegal, in Madioen, Kediri, Soerakarta en Jogjakarta, waar voor de berekening van de coördinaten van de punten der tweede orde geen benaderingsmethode, maar de methode der kleinste vierkanten werd toegepaat, waarbij de coördinaten der te berekenen punten

als onbekenden werden ingevoerd. Thans moot nog worden nagegaan of het dnehoksnat van Oost Java, bchalfel at in do residentie Soerabaja, waar ook de niouwere werkwijze werd toe- gepast, slechts aanvulling on omrekening be- hoofd, dan wel of er een algcheele hermeting zal moeten plaats hebben. Wijl er daar tot voor kort slechts land re n te - o p n e m i n g s brigades werk- zaam waren, waarbij niet over geodetisch ge- schoold kraehten beschikt kon worden, is het zooveel mogeelijk niodemiseren van de resul- taten der vroegere driehoeksmetingen, in tegen- stelling met West Java en speciaal de Preanger Regentschappen, (zie jaarverslagen Top. Dienst 1906, 1907, 1908, 1919 en 1923) achterwege <jelaten. v. R.

BESTUURSWEZEN. Aan het slot van het artikel over de in 1918 door den Gouverneur-Gone- raal van Limburg Stirum ingestelde Commissie tot herziening van de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indie (HERZIENINGSCOMMISSIE, Aanvullingen, biz. 22) werd een beknopt overzicht gegeven van de algemeene strekking der voorzieningen, welke met betrekking tot de inrichting van hot Staatsbestuur van dat gebiedsdeel waren voorgesteld in het on twerp der jongste Grondwetsherziening, zoals dit in December 1921 door de Tweede Kamer was aangenomen. Die voorzieningen waren van veel wijdere strekking dan de enkele wijzigingen van ondergeschikten aard, waartoe de Nederlandsche Staatscommissie ter voorbereiding van de herziening der Grondwet in haar op 27 October 1920 uitgebracht verslag ten aanzien van Indie gemeend had zich to mogen beperken. Terecht was de Regeering van oordeel geweest, dat in het toenmalig tijdperk van staatkundige beweging in Indie maatregelen van meerprincipeele betekenis werden verwacht. Met den meesten spoed was daarom in dien zin alsnog een overleg geopend mot den Gouverneur-Generaal, met het gevolg dat de bij Koninklijke boodschap van 22 Maart 1921 aan de Tweede Kamer aangeboden ontwerpen tot herziening van do Grondwet in veel breedoren oijzet tgemocht kwamen aan de eischen van don tijd, wat aangaat do beginselen van bo- stuur on wetgeving van de overzecsche gewosten van het Rijk. Do gedachtenwisseling in de Staton- Generaal gaf inedo nog tot enkele voorzieningen van zaklijken of vormelijkon aard aanloiding. Aldus bchelde de ton slotte bij Koninklijk be- sluit van 27 Doonibr 1022 (Ned. Stb. no. 736) in haren volldigen tekst bekend gomaukt herziono Grondwet ook met betrekking tot Nodorlandsch- indie op verschoidene punten wijzigingen van organioke beteokonis.

Voor het clod dozer beschouwingon vreischon die wijzigingen n nd ere besjreiking, voorecrat wat aangaat de bopaling in het eerste lid van artikel 61, dat do Staatsinrichting van Nederlandsch-Indie door de wet wordt vastgesteld. Andere onclerwerpon — vorklaart die bopaling verder — wor- <len door de wot gerogeld, zoodra de bohoofdo daaraan blijkt to bestaun. In hot algemioen dus is hot do inrichting van hot staatsbestuur, waarvan de regoling, indien op dat punt voorzio- ningen worden gevorderd, bopaaldolijk bij do wet moot geschiedon. Torwijl do Grondwet in haron vroogerer vorm conzolfde voorbohoud steldo met betrekking tot do regoling van hot muntwezon in de kolonien en tot die van de wijzo van bohoor on vorant woordi ng der

kolonialo geldmiddolon, o 乙奴杯

性心”頃, /y

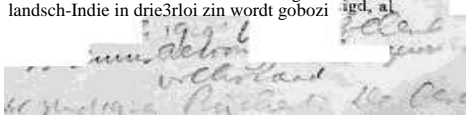
vindt men daaron tegen thans die beido aangelegheden niet nicer uitdrukkelijk daartoe aange- wezon. Ook daarvoor dus geldt voortaan alleen de algemeene bepaling, ook vroeger reeds in do Grondwet voorkomend, krachtiens welke de Rijks- wetgever ten alien tijde gerechtigd is elk ander onderwerp ter regeling aan zich te trekken, wan- neer de behoefte aan eene regeling in dien vorm zich openbaart. Aan dezo afbakening van de taak van den Rijkswetgever verbindt het eerste lid van genoemd artikel nog het voorschrift, dat — behoudens bij de wet te be palen uitzoncleringen, bij welk voorbehoud inzonderheid aan gevallen van spoedeischeden aard is gedacht — het vertegen- woordigend lichaam van het betrokken gebied, voor Indie dus de Volksraad, ter zake wordt ge- hoord, op de wijze bij de wet te regelen. In gelij- ken trant is later, in 1925, bij de herziening der Staatsinrichting van Nederlandsch-Indie ook met betrekking tot ontwerpen van maatregelen van .algemeen bestuur, uitsluitend of in belangrijke mate Indie betreffend, de verplichting gesteld tot raadpleging van den Volksraad (vgl. Wet op de Staatsinrichting van Ned.-Indie — by verkorting „Indische Staa la reg cling” —, Ned. Stb. 1925 no. 327, Ind. Stb. 1925 no. 447, artikel 71).

Een punt, dat bij de beschouwing van de Grond- wetsherziening, voor zooveel deze op de overzee- sche gebiedsdeelen betrekking had, mede de aan- dacht vraagt, is de principeele scheiding welke daarbij is nangebracht tusschen de bcgrippen „op- perbestuur” en „wetgevin<”]. Eene scheiding in dien zin, dat onder den grondwettelijken term “opperbestuur” voortaan niot meer begrepen zou zijn ook de wetgevende inacht van de Kroon. Aan die vroegore samenvatting van bcgrippen, voor een zuiver onderling verband der bepalingen van belemmere; iden invloed, is op die wijze een einde gemaakt/

Naa/de verklaring, in het eerste lid van arti- kel 60 dor Grondwet in haren tegenwoordigen vorm, dat de Koning het „opperbestuur” heeft over Nedorlandsch-Indid — een uitdrukking, die derhalve thans in den strikten zin van het woord is te lezen — bepaalt voorts het tweede lid van dat artikel, dat, voor zooveel niet by do Grond- wet of bij de wet bepaalde bevoegdheden aan den Koning zijn voorbehouden, hot „algemeen be- shuur” aldaar wordt uitgeoefend, in naam des Ko- nings, door don Gouvornour-Generaal. Do uitzon- deringsgevallen daargelaton, waarin krachtiens bijzondoro wetsaanwijzing hot de Kroon zal zijn, die, naast Haro algemiono uitoefening van het op- j : 2rbestuur over Indie, tovons in de tweede functie optroedt, is hot mitstdon do Landvoogd, dio bij de Grondwet bolast is goworden met het algemeen bestuur. Doze laatste term in tegenstelling met de nader to besproken uitoefoning van geweslelijk- of ■plaalschijk-, in het algemeen van „regionaal be- sluur”, met wolken vorzamelnaaiu die uitoefoning van bestuur in haro verschillende vormen hiarra hcrhaaklolijk zal worden aangeduid.

Ten aanzien van doze laatste bestuursvooring heoft ook voor Indio hot vraagstuk dor DECENTRALISATIE meor en meor beteekenis aangono- men.

By de behandeling van dit onderwerp in DI. I, biz. 574 vlg., werd on don voorgrond gesteld, dat de term Decentralisatie met betrekking tot Neder- landsch-Indie in drie3roi zin wordt gobozoi

naarmate men denkt aan de inrichting van het gouvernementbestuur ze] f, aan locale raden of aan zelfbesturende Inlandsche landschappen. Op het belang voor Indie, ook thans nog, van de decentralisatie in den eerste bedoelden zin — do „ambtelijke“ of „administratieve decentralisatie“, zal bij de nadere bespreking van dit punt worden gewezen. Bepaaldijk evenwel is het de decentralisatie van den tweeden vorm geweest: de „staatskundige decentralisatie“, om met het oog op hare politieke beteekenis die overdracht van bestuur aldus te noemen, die sinds het begin van deze eeuw de aandacht heeft bezig gehouden. Wat van dien aard voor dien tijd in Indie zich voordoede, beperkte in het algemeen zich tot de Inlandsche dorpsgemeenten en dergelijke uit het volksleven zelf voortgesproten gemeenschappen; voorts tot de voormekler plaats (Dl. I, biz. 574) met een enkel woord besproken locale fondsen, waarvan echter de beteekenis over het algemeen zeer gering was, terwijl die fondsen bovendien — anders dan waar het gold geheel vrijwillig samengebrachte golden — staatsrechtelijk meerendeels feitelijk niet toelaatbaar waren.

Eerst met de tijdens het bewind van den Minister Idenburg vastgestelde „Decentralisatielaw“ (Ind. Stb. 1903 no. 329, gewijzigd bij Ind. Stb. 1915 no. 542) verkreeg de verwezenijking van het vraagstuk der staatkundige decentralisatie in het rechtstreeks bestuur Gouvernementsgebied inderdaad eene plaats in liet Indisch Staatsrecht. Wat die wet, waarbij het toenmalige Regeeringsreglement werd aangevuld hoofdzakelijk met de artikelen 68, a, b en c (artt. 123, 124 en 125 van de „Indische Staatsregeling“) in het algemeen bedoelde, was het scheppen van de mogelijkheid om voor gewesten of gedeelten van gewesten uit de algemeene geldmiddelen een deel af te zonderen, ten einde — zooveel mogelijk onder het bestuur van een voor het betrokken gebied bij ordonnantie in te stellen Raad — als eigen geldmiddelen van dit gebied te worden aangewend voor bijzonderere, mede bij ordonnantie aan te wijzen, locale behoeften, voor welke dan niet langer van Landswege gezorgd zou worden. De vorming van dergelijke fondsen was het, welke de grondgedachte uitmaakte van de decentralisatie van het jaar 1903, in dit verband vaak meer in het bijzonder met de benaming „financieele decentralisatie“ bestempeld.

De resultaten van die wetgeving en in het algemeen haar beteekenis als inleiding tot latere regelingen van een meer positief staatkundig karakter, mogen niet onderschat worden. Dat zij niettemin op den duur geene bevrediging bracht, moet wel in de eerste plaats worden toegeschreven aan het feit, dat zij niet dan in zwakke mate uitdrukking gaf aan de gedachte van vorming van gemeenschappen als die der provincie en der genieente in het Moederland; gemeenschappen, welke ten aanzien van de in hare eigen huishouding begrepen en de verder aan hare zorgen toevertrouwde belangen in het betrokken gebied be-

kleed zijn met bestuursmacht, in den tweelcdigen zin van *autonomic* en *medebesluit*).

Zoals in het artikel „AUTONOMIE“, (Aanvullingen, biz. 99) is uiteengezet, is het de wet op de *bestuurschervorming* (Ind. Stb. 1922 no. 216) geweest, die den weg tot instelling in Nederlandsch-Indie van dergelijke gemeenschappen heeft geopend.

In het systeem van die wet, welke voor de toekomstige bestuursinrichting van Indie de grondslagen heeft gelegd, is — evenals bij den geheelen wetgevenden arbeid van de laatste jaren op het gebied der staatkundige ontwikkeling van Indie — uiteraard voortgebouwd op de historische basis van den *eenheidsstaat*; van de *unitarische* staatsinrichting, die van den aanvang der vestiging van onze macht in Indië af de wording en den groei der staatsorganisatie in het rechtstreeks bestuur gebied heeft beheerscht. Eene and ere gedraglijn, met name een opbouw op federatieve basis, zoals in de laatste jaren van enkele zijden is bepleit, zou trouwens ook praktisch uitgesloten zijn geweest 2).

1) Tengevolge van verschil in systematisering bestaat in de staatsrechtelijke literatuur over het vraagstuk der uitoefening van de hier bedoelde rechten verwarring. In navolging van de considerans der Decentralisatielaw zal in deze bijdrage de bestuursvoering van gemeenschappen van den onderwerpelijken aard in *haar geheel* worden weergegeven met den term „*zelfbestuuring*“. Aldus gebezigd, omdat de uitdrukking beide vormen, waarin dat begrip naar ons staatsrecht is te onderscheiden; vooreerst dien van „*autonomie*“: zelfstandige regeling, binnen de grenzen der wettelijke bepalingen, van de tot de eigen huishouding der gemeenschap behorende belangen; in de tweede plaats dien van „*medebesluit*“ of „*medebewind*“: het recht en de plicht tot medewerking ten uitvoering van algemeene verordeningen van het hooger gezag, indien en voor zoover die verordeningen ten opzichte van eenig belang in het betrokken gebied zoodanige medewerking vorderen (Eng. „self-government“).

2) Naar aanleiding, in het bijzonder, van het bij do wetsvoordracht omtrent do Indische Staatsregeling in dezelfde Jaars door haar ingenomen standpunt, is der Regeering van sommige zijden verweten (zie o.a. het opstel, getiteld „De staatkundige verhouding tusschen Nederland en Indië“ van Mr. Dr. H. H. A. van Gyland Oosterhoff in „Vragen des Tyds“, Ju 1-Augustus nummer J926), dat zij zich in dat opzicht zou hebben laten leiden door het vooropgezette denkbeeld eener ontwikkeling in de richting van den eenheidsstaat, in plaats van in die van eene federatievestaatsinrichting. Van eene zoodanige principieele voorkeur, in deze of gone richting, is door de Regeering geen blijk gegeven. Gesteld voor heb historische feit van het *beslaan* der unitarische staatsorganisatie, had zij alleen *daarom* reeds geene andere keuze kunnen doen. Wat bovendien uit het oog werd verloren, hoezeer de Regeering niet heeft nagdaten, bij de behandeling der hierboven vermelde wetsvoordracht niet na druk het licht daarop te doen vallen (Handelingen Tweede Kamer 1924/J925, biz. 152]), is de omstandigheid, dat met de historische ont-

) Bij den aanvang van het jaar 1925 had schepping op den voet der Decentralisatielawgeving van locale fondsen van bedoelden aard toepassing gevonden voor 15 gewesten op Java en Madoera en 42 plaatselijke ressorten, waaronder 32 gemeenten.

Luidens de uitgewerkte Memorie van Toelichting, waarvan het in 1921 door den Minister De Graaff ingediend wetsontwerp tot nadere wijziging van het Regeeringsreglement ten behoeve eener hervorming van de grondslagen van het gewestelijk en het plaatselijk bestuur in Nederlandsch-Indie verzegeld ging, beoogde die wet als einddoel de totstandbrenging, in den trant van het Nederlandsch bestuursgebouw, van een samenstel van onderling nauw ineen grijpende huishoudingen van verschillende staatkundige betekenissen, allengs gezamenlijk het geheele veld van Overheidszorg omvattend, voor zoover dit niet uit zijn aard of om andere redenen uitgesloten moest blijven.

In de eerste plaats betrof dit de indeeling van het grondgebied van Nederlandsch-Indie in *gewesten*. Zooals uitvoerig bespreking heeft gegeven den in het hervormingsplan, dat in de Memorie van Toelichting was neergelegd, lag het in de bedoeling om de toenmalige verbrokkeling in een 37-tal gewesten, waarvan 17 op Java en Madoera, te doen plaats maken voor een splitsing in niet meer dan eenige weinige ressorten van dien aard; ressorten van grooten omvang, aan welke, in verband met hun geringer aantal en hunne zooveel krachtiger geldelijke en economische capaciteit, een zoodanige bestuurstoerusting zou kunnen worden gegeven, dat inderdaad — zooals steeds als eisch der bestuurspolitiek van de toekomst voorop was gesteld — allengs een langrijk stuk "regering" naar do gewestelijke centra kon worden overgebracht en op die wijze inderdaad voor het centraal gezag ten slotte eene aanzienlijke inkrimping van bestuursbemoeienis zou worden verkregen. In het nieuwe gewest in zijn eindvorm: dien van de „provincie”, territoriaal zich uitstrekkend over een uitgebreid gebied en voor de regeling en het bestuur van do huishouding der zelfstandige gewestelijke gemeenschap voorzien van een vertegenwoordigend lichaam, den „Provinciale(n) Raad”, wd het orgaan gezien, dat aan de tot dusver weinig belovende ge-

wikkeling van ons gezag op den grondslag van den eenheidsstaat tevens is weggevaagd, voor zoover het eertijds bestaan moge hebben, en, praktisch gesproken, voor den geheelen verdere duur van het Nederlandsch gezag in Indie is weggevaagd, het eerste onmisbare element voor eene federatieve staatsvorming: de aanwezigheid namelijk, in het direct bestuurd gebied, van territoriaal eenheden in staatkundige zelfstandigheid. [miners juist do inbrenging in een foedus van staatkundige rechten als hier bedoeld inakt het kenmerk feit uit voor do vorming van den federatieven staat en staatkundig rechten van dien aard — wlf te onderscheiden van hetgeen mot onverkorte handhaving van de Nederlandische soevereiniteit langs den weg van decentralisatie aan lagere gemeenschappen is overgolan ten alsnog zal worden overgelaten — bestaan in het hier bedoelde Gouvernementsgebied niet. Wat men zich voorstelde langs "federatieven" weg te moeten zoeken, ligt overigens, voor zoover praktisch en staatsrechtelijk toelaatbaar, go heel in de lijn van eene doelmatig toegepaste decentralisatie, als door de bepaling ontrent do bestuurs-hervorming van 1922 mogelijk is gemaakt.

westelijk decentralisatie op den duur de gewenschte betrekkenis zou kunnen geven. Evenzeer als voor de Nederlandsche provinciale organisatie zou ook voor de Indische gewestelijke gemeenschap van den nieuwen vorm het aan haar toegedacht zelfbestuur in groote mate uiting moeten vinden in de tweede hierboven onderscheiden richting: die van *medebestuur* tot uitvoering van regelingen van den centralen wetgever. Daarnaast zou niettemin van stonden aan het oog gericht moeten zijn ook op eenenrume ontwikkeling van de *autonome* gestie; op eene gestadige uitbreiding van het samenstel van belangen, uitmakend de cigen huishouding der provincie. Minder juist heeft men daarnaast in het nieuwe gewest tevens het orgaan willen zien, dat naar karakter en bestemming geroepen zou zijn, om in zijne bestuursvoering aan cigenaardige volksinstellingen en maatschappelijke behoeften van plaatselijk aard uitdrukking te geven. Wat in dit opzicht de bestaande gewestelijke indeeling reeds niet zou kunnen geven, ware zeker veel minder nog te verwachten van de nieuwe organisatie met hare zooveel grootere gewestelijke ressorten. Zij heeft dat ook niet te geven; de nader te bespreken plaatselijke bestuursorganen in het gewest zijn het, die in het bijzonder zich de vervulling van dergelijke locale behoeften tot taak hebben te stellen en uit hun aard ook veel beter daartoe in staat zullen zijn.

Het bij de wet op do bestuurs-hervorming in het Regeeringsreglement ingevoegd artikel 67a, zooals dit sedert met eenige wijziging is overgegaan naar artikel 119 van de Indische Staatsregeling, behelst in de eerste plaats do bepaling, dat de indeeling van het grondgebied van Nederlandsch-Indie in gewesten geschiedt bij *ordonnantie*. Terwijl die indeeling vroeger aan den Koning was voorbehouden, zal het voortaan dus bij algemeene verordening van den centralen Indischen wet-gover zelve zijn, dat dit punt regeling vindt. Wat aangaat het nieuwe gewest in zijn eindvorm: de *provincie*, bepaalt genoemd artikel verder, dat de — eveneens bij *ordonnantie* in te stellen — Provinciale Raad, belast met de regeling en het bestuur van de „gewestelijke huishouding”, een *College van Gedeputeerden* benoemt, dat, evenals het gelijknamige college in de Nederlandse provincie, mot inachtneming van de daartoe gestelde regels voor de dagelijkse leiding en uitvoering van zaken heeft te zorgen. Terwijl echter instelling van een Provincialen Raad, volstrekt voorwaardig is voor de aan wijziging van eenig go west tot "provincie", is dit met het College van Gedeputeerden niet het geval. Waar de omstandigheden naar het oordeel van den Provincialen Raad do benoeming van een zoodanig college niet toelaten, blijft zij achterwege.

Do taak van Godoputeerden wordt alsdan vervuld door don *Gouverneur*, die luidens het viordrid van voornoemd artikel der Indische Staatsregeling in elke provincie door den Gouverneur-Generaalwordtaangesteld en aldaar belast is mot het toezicht op de verrichtingen van den Provincialen Raad on hot College van Gedeputeerden, van beide welke lichamen hij ambtshalve voorzitter is, terwijl hem in laatstgenoemd lichaam toevens stein is verleend; eene taak dus als die van don Commissaris des Konings mot botrekking tot do provincialinstelling in Nederland.

Meergenoemd wetsartikel, dat, ook om elken

schijn van grond to ontnemen aan de zondcringe voorstelling als zou de toekening van een andero dan de "echte" autonomic zijn bedoeld, zooveel mogelijk in gelijke bewoordingen als die der daarmede verwante regelen in de ~~Nederlandsche wetgeving is opgesteld, bevat voorts de belangrijke bepaling, dat wanneer de algemeene verordeningen het vorderen, de provinciale besturen hunne medewerking verleenen tot uitvoering daarvan: de wettelijke grondslag dus der uitoefening van het medebestuur, dat, gelijk reeds word opgemerkt, ter bereiking van eene werkelijk belangrijke verlichting van de zorgen van het centraal bestuur al meer in ruinie mate en voor omvangrijke onderdeelen van dat bestuur aan de Indische provincie opgelegd zal moeten worden. De uitvoering geschiedt in provincien, waar een College van Gedeputeerden is benoemd, door dit College, en anders door den Gouverneur, voor zooveel niet de algemeene verordening bepaaldelijk de medewerking vordert van den Provinciale Raad.~~

Voor het geval van weigering van die medewerking en van verwaarloozing van de regeling en het bestuur van de huishouding der provincie bevat het artikel verder nog de noodige voorzieningen, waarbij eveneens de Nederlandsche provinciale wetgeving in hoofdzaak tot voorbeeld heeft gestrekt.

Aan den ordonnantie-wetgever is overigens de nadere regeling opgedragen van de inrichting, de bevoegdheid en de verplichtingen van de provinciale besturen en van het bestuur en de verantwoording der geldmiddelen van de provincie. Op gelijke wijze ook wordt de macht van den Gouverneur-Generaal geregeld, om de besluiten van den Provinciale Raad, van het College van Gedeputeerden of van den Gouverneur, die met de wet of met het algemeen belang strijdig zijn, te schorsen en te vernietigen.

Het voorgaande wat aangaat de aangelegenheden, die tot de provinciale huishouding en dus niet of niet nicer tot de Landshuishouding behooren en die als zoodanig door de provinciale gemeenschap autonoom worden beheerd. Voorts ook wat aangaat de aangelegenheden van medebestuur. Daarnaast zullen, evenals in de Nederlandsche provincie, ten allen tijde binnen het gebied der provincie tal van belangen van meer of minder betekenis overblijven, die in verband met hun karakter, met politieke overwegingen of om andere redenen hetzij voor het oogenblik nog, hetzij bij voortdurend deel blijven uitmaken van de Landshuishouding en die ook niet onder de medebesturende taak der provinciale gemeenschap zijn gebracht; belangen, welke noch onder het zelfbestuur der provincie noch onder dat van plaatselijke gemeenschappen in het gewest ressorteeren en waar voor dus de ambtelijke vertegenwoordigers van het Landsbestuur: de Gouverneur der provincie en de verder daarvoor aangezeten Landsdienaren in het gewest als zoodanig hebben zorg te dragen, voor zoover het beheer niet in het Regeeringscentrum zelf wordt gevoerd.

Naast de nieuwe gewesten, welke omstandigheden van dien aard zijn, dat zij voor de provinciale bestuursinrichting vatbaar waren, zullen voorts langen tijd nog andere gewesten aanwezig zijn, voor welke de mogelijkheid van dien overgang nog in een meer of minder ver verwijderde toekomst ligt. Men denke aan gebiedsdeelen als

Borneo, Celebes, de Molukken; aan gewesten ook mot een overwegend aantal zelfbestuurde Indische landschappen van zoo geringe beteckenis als bestuurs eenheid, dat van een doorvoering van den provinciealen voor eerst sprake kan zijn na een stelselmatige onderlinge groepeerling van die landschappen op federatieve grondslag, waarvoor, in tegenstelling met het Gouvernementsgebied onder rechtstreeks bestuur, de staatkundige factoren in (lit geval niet ontbreken.

Ook de wetgever had met het feit rekening te houden, dat de nieuwe territoriale indeeling voorsnog dus tweeërlei gewesten zou omvatten: provincien en gewesten, voor welke eerst in een later tijdsgewicht de provinciale bestuursvorm weggelegd zou zijn. In dit verband dan ook is het, dat het eerste lid van artikel 119 der Indische Staatsregeling van eene indeeling spreekt, van het grondgebied van Nederlandsch-Indie, in „provincien en andere gewesten". Voor die "andere" gewesten — behoudens de mogelijkheid, dat ook daar voor bepaalde onderdeelen van het gebied plaatselijke decentralisatie op den voet der bepalingen van het jaar 1903 heeft plaats gevonden of alsnog plaats vindt — blijft alzoo de administratieve bestuursvoering gelden, in artikel G8 van het voormalig Regeeringsreglement bedoeld.

Aan deze begin sei en is bij de wet op de bestuursvorming uiting gegeven in de eerste alinea van het daarbij in het Regeeringsreglement ingevoegd artikel 67a, dat, met eenige wijziging van ondergeschikten aard, thans artikel 120 van de Indische Staatsregeling uitmaakt. Luidens die alinea wordt, voor zoover niet bij of krachtens de Staatsregeling anders is bepaald — een voorbehoud, betrekking hebbend op het zelfbestuur van locale gemeenschappen —, ten aanzien van aangelegenheden van bestuurszorg, welke geen deel uitmaken van de gewestelijke huishouding onder autonoom beheer van den Provinciale Raad, in de provincie het bestuur, in naam van den Gouverneur-Generaal, uitgeoefend door den Gouverneur. Voor het tweede punt: de bestuursvoering over de nieuwe gewesten, welke nog geen provincie zijn — de "andere" gewesten, zoodals zij in het eerste lid van artikel 119 worden aangeduid, — bepaalt, in navolging van artikel 68 van het vroeger Regeeringsreglement, alinea 1 van artikel 120 der Indische Staatsregeling verder, dat het bestuur, eveneens weder in naam van den Landvoogd, aldaar wordt uitgeoefend door hoofden van tenaren, onder zoodanige ambts titels als zijn of zullen worden bepaald. Onder dozen regel vallen — naast de nieuwe gewesten, niet-provincien, welker bestuurder eveneens den ambts titel „Gouverneur" zal voeren — voorshands ook nog die gewosten van het oude stelsel, tot welke de invoering van de nieuwe bestuursregeling zich voor — alsnog niet heeft uitgestrekt.

Vorder behoelt artikel 120 der Indische Staatsregeling in navolging van het voormalig Regeeringsreglement de bepalingen, dat de Gouverneur-Generaal voor de hoofden van gewestelijk bestuur, waaronder ook de Gouverneurs der provincien, instruction vaststelt en een meer betrekking regelt tot de militaire gozaghouders en de bevolkingshebers der schepen van oorlog (alinea 3), alsmede (alinea 4) dat het burgerlijk gozag, zoolang niet anders is bepaald, het hoogste is.

Van geheel bijzondere aard is de bepaling in het tweede lid, waarbij de mogelijkheid goopond

werd om in gewesten, die nog niet tot provincien zijn geworclen, aan het hoofd van gewestelijk bestuur bij ordonmantio toe te voegen con *Advisee-rende(n) Raad* van daarbij bepaald same ns tolling en bevoegdheden. Als overgangsmaatregel tot den provincialen eindvorm en tevens als hulp-middel ter beantwoording in twijfelachtig gevallen van de vraag, in hoe ver de maatschappelijke omstandigheden in eenig gewest reeds van dien aard zijn, dat eerlang aan voorbereiding van de provinciale bestuursinrichting zal kunnen worden gedacht, zal de instelling, voorshands, van een zoodanig adviseerend college nuttig kunnen zijn. Waar de verantwoordelijkheid voor den gang van zaken, zoolang het gewest nog geene provincie is, niettemin geheel op den Gouverneur blijft rusten, zou van eenige andere deelneming aan de bestuursvoering dan eene medewerking van adviseerenden aard in dat stadium van overgang nog geen sprake kunnen wezen.

Op het voetspoor van de Nederlandsche provinciale wetgeving, behoudens inachtneming van de bijzondere omstandigheden en de eigenaardige eischen, die zich voor Indie doen gelden, is aldus op breeden voet de weg gebaand voor de ontwikkeling van een gewestelijk zelfbestuur, dat in het wezen der zaak door gelijke beginselen zal worden beheerscht als het Moederland voor zyne eigen provinciale instellingen tot grondslag heeft gekozen.

Met volgende artikel, dat bij de wet op de bestuurs hervorming in het Regeeringsreglement werd ingevoegd (thans artikel 121 van de Indische Staatsregeling), strekt tot doorvoering ook met betrekking tot in de provincie te vormen *locale* gemeenschappen van de beginselen van zelfbestuur, in den tweeledigen zin van dit woord, die voor de provinciale organisatie zijn aanvaard.

Waar de plaatselijke omstandigheden het toelaten, worden gedeelten van provincien: gemeenten, regentschappen op Java en Madoera of anderszich daartoe leononde gebiedsdcelon daar of elders, bij ordonnantie aangewezen ter vorming van zelfstandige gemeenschappen, tege- rust met een raad tot regeling en bestuur van de huishouding der gemeenschap. Aan de besturen der gemeenschappen is ovensens weder de plicht opgelegd tot medebestuur, waar het geldt de uitvoering van verordeningen van het hooger gezag — in dozen dus van verordeningen van den algemeenen of den provincialen wotgovor — die zoodanige inedowering voorschrijven.

Aan vaststelling by ordonnantie wordt verder overgelaten de aanwyzing, welk gezag het bestuur der gemeenschap vervangt, wanneer dit do vorlange medewerking weigert; voorts de regeling van de dagelijksche leiding on uitvoering van zaken, van hot voorzitterschap van don raad, en van do inrichting, bovoogdheid en verplichtingon der besturen van de gemeenschappen. Op gelijko wijzo wordt voorzoon in de regeling der schorsing of vormietiging van besluiten van de besturen, welko inot do wot of hot algemoo bonlang strij- dig z.n, en in het geval van verwaarloozing van hot boheer der huishouding van do gemeenschap.

Adeon voor zelfstandige plaatselijke gemeenschappen, welkor gobied deel uitmaakt van eono provincie, gelden de vorenstaande regelen. Overal elders is dit wettelyk uitgesloten. De eenheid van

beginselen, wat aangaat de uitoefening van zelfbestuur door en in de provincie zelve, zou niettemin ook dan nog verstoord worden, wanneer niet ook de rechtstoestand van de locale instellingen in het gebied der provincie, die c.q. op den voet der Decentralisatiewet 1903 daar tot stand zijn gekomen, in het kader van artikel 121 der Indische Staatsregeling werd overgebracht. Nadat de provinciale bestuursvorm is ingesteld, wordt dus, om geheel tot homogeniteit van rechtstoestand in het gewest te komen, voor locale lichamen van dien aard alsnog eene zoodanige conversie vereischt. De bepalingen der Stadsgemeente-ordonnantie in Tnd. Stb. 1926 no. 365 geven voor de gemeenten den weg daartoe aan¹⁾. Omgekeerd volgt uit het vorenstaande, dat eerst met de overbrenging in het provinciaal verband van het laatste gebiedsdeel van den Archipel, waar een locaal bestuur als zovooven bedoeld wordt aangetroffen, de Decentralisatiebepalingen van 1903 haar reden van bestaan zullen hebben verloren. Tevens ligt daarin opgesloten, dat wanneer voor de aanwyzing tot provincie van eenig gewest, hetzij van den nieuwen, hetzij van den ouden stijl, zich als* nog de behoefte aldaar doet gevoelen aan schepping van locaal beheer voor oenig onderdeel van het gewest, de wet, wijl het daarbij niet betreft „gedeelten van provincien" (art. 121, al. 1, Indische Staatsregeling), nog steeds geene andere voorziening in die behoefte toelaat dan die van toepassing der Decentralisatiewetgeving. Eerst later, wanneer het gebied deel gaat uitmaken van eene provincie, wordt dan dat eigen boheer met toepassing van de Stadsgemeente-ordonnantie of soortgelijke bepalingen omgezet in zelfbestuur op den breederen grondslag van de bij de bestuurs hervorming in het leven geroepen beginselen.

In dit verband was het dus noodzakelijk, de bepalingen, die bij artikel 1 der Decentralisatiewet in het vroegere Regeeringsreglement waren ingelascht, vooralsnog in stand te doen blijven bij de herziening van dat Reglement, die in het jaar 1925 tot de vaststelling heeft geleid van de wet, houdende de Indische Staatsregeling. In die behoefte is bij de artikelen 123, 124 en 125 van die regeling voorzien.

Het vorenstaande geeft de grondtrekken weer van de algemeene hervorming van het bestuurswezen, die sodort 1922 in Indie in voorbereiding is en inmiddels gedeeltelijk reeds tot uitvoering is gebracht; een veelomvattende arbeid, met de leiding waarvan een Regeeringscommissaris ontdor do rechtstreeksche bevelen van den Landvoogd is belast²⁾.

In aansluiting aan de gegevooi uiteenzetting

1) Zie omtrent het ontwerp dezer voorordening hot artikel „Do Stadsgemeente-ordonnantie" door Mr. S. Gohen-FzhJi Kol Tijdschrift, September 1926.

2) Als Regeeringscommissaris was aanvankelijk werkzaam Mr. S. Cohon Fzn., te voren Resident van Soerubaja. In 1924 is als zoodanig opgetreden do heer D. G. Stibbe, Buitengewoon Hoogleeraar aan de Ned. Handels-Hoogeschool, die to voren in Indie bij het bestuur en in andere Landsbetrokkingon on laatstelijk als Inspecteur van den Arbeid aldaar werkzaam was geweest.

van de grondbeginselen der Indische bestuursreorganisatie en aan de artikelen, die nopens de onderdeelen van dat vraagstuk en de daarmede verband houdende onderwerpen van staatsrecht onder verschillende hoofden in deze Encyclopaedie en hare aanvullingen verschenen zijn, zal thans nader in bijzonderheden een overzicht worden gegeven van de bestuursinrichting, zooals die voor de toekomst is gedacht.

Het Bestuur over Nederlandsch-Indië laat zich splitsen in het OPPERBESTUUR, bij de Kroon berustend, en het INDISCH BESTUUR, uitgeoefend door de Indische Regeering en de verdere Overheid daar te lande. Het tweede is nader te onderscheiden in het ALGEMEEN BESTUUR, dat behoudens bepaalde uitzonderingsgevallen aan den Gouverneur-Generaal is opgedragen, en het REGIONAAL BESTUUR, uitgeoefend, binnen bepaalde gebiedsdeelen, hetzij door Landsdienaren of Landsadministratie (*Ambtelijk- of Admi-nistra-lief Bestuur*), hetzij op den grondslag van *Zelfbestuur*.

I. Opperbestuur.

Het opperbestuur over Nederlandsch-Indië berust luidens het eerste lid van artikel 60 der Grondwet bij den Koning.

Zooals we reeds in de inleiding hebben gezien, werd ook in de Grondwet van 1848 een zoodanige bepaling aangetroffen (art. 59), die bij de wijziging van die wet in 1887 gehandhaafd bleef (art. 61). Hoezeer bij de jongste herziening der Grondwet van 1922 de bedoelingen eveneens in hoofdzaak onveranderd zijn gebleven, heeft echter — gelijk reeds hiervoor in het licht werd gesteld — de betekenis van het begrip "Opperbestuur" in zoverre daarbij een belangrijke beperking ondergaan, dat de wetgevende macht van de Kroon, die te voren mede in dat begrip opgesloten lag, thans daarvan gescheiden is. De term "opperbestuur" is daarmede in zyne betekenis teruggebracht tot bestuursuitoefening in den eigenlijken zin van het woord, terwijl de wetgevende functie van de Kroon, voor zover zij ook thans nog in stand is gebleven, bij eene afzonderlijke bepaling (artikel 61, tweede lid) geregeld is.

Aan het slot der beschouwingen ter hierboven genoemde plaats in het Eerste deel, omtrent het opperbestuur des Konings, is de opmerking gemaakt, dat dit bestuur zich geenszins oplost alleen in de zorg voor uitvoering van wettelijke en Koninklijke besluiten, doch integendeel de opperste leiding omvat van alle behartiging van het welzijn der kolonien binnen de grenzen der koloniale begrotingen. Ook onder de nieuwe beginselen blijft die opmerking van kracht, en evenzeer ook het bij de zoodanige bedoelde beschouwingen op den voorgrond gestelde feit, dat de uitoefening van het opperbestuur door de Kroon onder voortdurende deelneming en algeheele verantwoordelijkheid van den Minister van Kolonien geschiedt. De waarborgen voor de naleving van dien regel, vroeger door artikel 38 van het Regeeringsreglement verschaft, zijn thans in het ongevorderd gebleven artikel 27 van de Indische Staatsregeling neergelegd. Wat aangaat de vraag of de Minister van Kolonien in zijne aanrakingen met den Gouverneur-Generaal, betrekking hebbende op de uitoefening van het opperbestuur, heeft te doen byken, dat hij daarbij handelt met medeweten en in

stemming van den persoon des Konings, moge verwezen worden naar het artikel OPPERBESTUUR (DI. III, biz. 173), waarin dit punt in bijzonderheden behandeld is en de nadruk is gelegd op de uitspraak in ontkenningen zin van gezag hebbende zijden.

IT. Indisch Bestuur.

A. ALGEMEEN BESTUUR.

„De Regeering der Kolonien en bezittingen van het Rijk in Azië; uitmakende het gebied van *Nederlandsch-Indië*; wordt in naam des Konings uitgeoefend door eenen Gouverneur-Generaal, op den voet en onder de bepalingen van het „genwoordig reglement". Aldus de tekst van het eerste lid van artikel 1 van het Regeeringsreglement van 1854, waarvan de vermelding, als inleiding tot de bespreking van het "INDISCH BESTUUR" in het artikel "BESTUUR" (DI. I, biz. 280); gevolgd werd door de beschouwing, dat vermits de Landvoogd in sommige gevallen het gevoel moest inwinnen van den Raad van Indië en — wat voor het betoog meer gewicht in de schaal legde — in enkele andere gevallen ook in bestuurszaken geene beslissing mocht nemen dan in overeenstemming met dien Raad, men onder „Indische Regeering" soms den Landvoogd alleen, soms den Landvoogd met den Raad had te verstaan.

De herziening der Grondwet van 1922, gevolgd drie jaren later, door de vaststelling der Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië (Indische Staatsregeling), heeft aan die verhoudingen een ander karakter gegeven. De vage uitdrukking "Regeering" ter omschrijving van de betekenis der gezagsuitoefening van den Gouverneur-Generaal — een uitdrukking, op zich zelf weinig geschikt om het onderling verband der machtsverhoudingen tot klaarheid te brengen — heeft, gelijk reeds gezegd, sinds de jongste Grondwets-herziening in het Indisch Staatsrecht plaats geëmaakt voor den term: "algemeen bestuur".

„Voor zover niet by de Grondwet of bij de „wet bepaalde bevoegdheden aan den Koning „zijn voorbehouden" — bepaalt artikel 60, tweede lid, der Grondwet in Jiaren tegenwoordigen vorm — „wordt het algemeen bestuur in naam „des Konings uitgeoefend in Nederlandsch-Indië „door den Gouverneur-Generaal... op de wijze „bij de wet te regelen" en de Wet op de Indische Staatsinrichting, die dadelijk aan den aanvang dit punt nader behandelt, verklaart in het eerste lid van artikel 1, dat de uitoefening van dat algemeen bestuur geschiedt „overeenkomstig de (in die) wet gestelde regelen om met inachtneming „van *s Konings aanwijzingen". In navolging, ten deele, van artikel 37 van het vroegere Regeeringsreglement doet voorts het tweede lid daarop volgen, dat de Gouverneur-Generaal wegens de uitoefening van zijn ambt verantwoordelijk is aan den Koning en te dien zake aan den Minister van Kolonien altoos verlangde inlichtingen verstrekt.

Wat aangaat het voorbehoud van bepaalde bevoegdheden van algemeen bestuur aan de Kroon, heeft de vaststelling van de Indische Staatsregeling nog verdere beperking gebracht in het aantal gevallen van dien aard, in het artikel BESTUUR (DI. I, biz. 280) omschreven. Zoo geschiedt — naar reeds hierboven werd opgemerkt — de indeeling van het grondgebied van Nederlandsch-Indië in gewesten niet langer door den

Koning, maar bij ordonnantie (Ind. Stfatsregc-ling, art. 119, al. 1) en worden voortaan de offici- cren van de Ned.-Indische landmacht ook wan- neer zij buiten Indie verblyf houden, alien be- noemd en ontslagen door den Gouverneur-Gene- raal, wat betreft de benooiningen met uitzondo- ring alleen van denBevolhebber der landmacht en wat betreft de verleening van ontslag, met uitzon- dering, evenals vroeger, van de Opperofficieren (art. 32 a. v.).

De benoeming on het ontslag van den Vice- President en de Leden van den Raad van Indie blijven ook voortaan aan den Koning voorbehou- den, niettegenstaande de plaats van het College in het nieuwe regeeringsbestel eene andere zal zijn. Met de hervorming, welke de Volksraad in- gevolgo de Wet op de Indische Staatsinrichting eerlang (Mei 1927) zal ondergaan, zal de geheele medewetgevende functie van den Raad van Indie een einde nemen,om,naar de bedoeling derGrond- wet, op bij de wet vastgestelden voet op evenge- noemd vertegenwoordigend orgaan over te gaan. De bestuursdaden voorts, waaromtrent nog over- eenstemming van Gouverneur-Generaal en Raad van Nederlandsch-Indie zal worden gevorderd, betreffen voortaan geene andere beslissingen moer dan — om bijzondere redenen — bosluiten tot verwijdering en interneering in het belang der openbare rust en orde (artt. 35, 36 en 37 Ind. Staatsregeling) en de uiteraard hoogst zeldza- me gevallen van amnestie en abolitie en van dis- pensatie, bedoeld in artikel 42, al. 3, en artikel 43, al. 2, van die Regeling. Van een nederegeeren van den Raad van Indie zal dus onder de nieuwe Staatsinrichting bezwaarlijk nog gesproken kun- nen worden. De toekomstige betekenis van het College zal te vergelijken zijri met die van den Raad van State in Nederland, in dions advisee- rende hoodanigheid. Dit neemt echter niet weg, dat ook onder die omstandighedon prijs zal zijn te stellen op krachtige waarborgen van zelf- standigheid. Do tegenwoordige rogeling van benoeming en ontslag door do Kroon is daarom bij de gewijzigde positie van den Raad behoudon ge- blivon.

Een onderwerp, dat bij do gedachtenwissoling ttiHSchen Regering en Staten-Generaal nopens de wetsvooratollon ointront de Indischo Staatsroge- ling in groote mate de aandacht heeft bezig ge- houden, was de verhouding van den Gouverneur- - Generaal tot het Opperbestuur; daarnaast dio van den Minister tot de Staten-Generaal.

Wat dit laatstc punt betreft, verklaarde do Mi- nister nadrukkelijk (zie o.a. Handolingen Twcedo Kamor 1924/1925, biz. 1512), dat ondanks do in tie Grondwot aangebrachte principieele onder- scheidung tusshon het opperbestuur van don Koni- ng, als do hoogsto controleerondo macht in strikten zin, on do met de uitdrukking „algemeen bestuur“: aangeduidodaadwerkelijko bestuurvoe- ring over Indiii, welke in beginsel tot de taak be- hoort van den Gouverneur-Generaal, do Minister van Kolonien ook in hot nieuwe stolsol ten voile verantwoordelijk blijft jegens de Staten-Generaal voor het in Indie gevoerde bestuursbeleid.

Wat aangaat de verhouding van den Gouver- neur-Generaal tot de Kroon werd by do openbare behandeling in do Staten-Gonoraal in het licht ge- steld, dat in verband met de opdracht, by do nieuwe grondwettelijke bepalingen, aan don Gou- vornour-Generaal, van hot „algemeen bestuur“

over Indie, voor zoover niet bepaalde bevoegde- den van dien aard aan don Koning zijn voorbo- houden, de Gouverneur-Generaal voortaan zal zijn *bestuursorgaan*, drager van zelfstandige be- stuursbovoegdheden. Vooropstellend het beeld van don Landvoogd, wettlyc innemend den ze- tel van het Algemeen Bestuur in Indie, een zetel, waarop dus voor den Minister, vertegenwoordi- ger van het Opperbestuur, geene plaats meet is, had men zich den laatsten, te denken als geplaatst novens dien zetel, toezicht houdend, preventief en. repressief, op de plannen en daden van den Landvoogd; een toezicht, meet of minder van nabij, naarmte het feiten van meerdere of min- dere betekenis betreft, en met den plicht tot in- grijpen, wanneer de Minister ziet aankomen of ge- constateerd heeft daden, waarvoor hij de verant- woordelijkheid niet meent te kunnen dragen Su- perintendentie, leiding en controle, ingrijpend op- treden alleen wanneer de ministerieele verant- woordelijkheid daartoe dwingt, — in. die woorden liet, naar de uiteenzetting van Regeeringszide, zich de gedragslijn weergeven, die krachtens de nieuwe grondwettelijke beginselen de samenwerking bepaalt van hot Opperbestuur met het hoog- ste gezog in Indie.

Een amendement van verscheidene Kamerle- den van uiteenlopende staatkundige richting, strekkende tot uitbreiding van de bewoordingen van artikel 1 der voorgodragen wet op de Staats- inrichting van Nederlandsch-Indie in dier voege, dat aan do bepaling, luidons welke de uitoefening van hot aan den Gouverneur-Generaal opgedga- gen algemeen bestuur zou geschieden overeen- komstig do in die wet gestelde regelen, alsnog werd toegevoegd de zinsnede: „en met inachtne- ming van's Konings bevelen“, ontmoette bij de Regeering ernstigon tegenstand. Het begrip „be- velen“, als grondslag in dien algemeenen zin van het toekomstig regeeringsbeleid, werd met de fun- damenteele gedachte van het nieuwe stelsel van bestuur niet in overeenstemming geoordeeld. Van een practisch standpunt beschouwd, werd de aan- vulling bovendien overbodig geacht. Ook de tij- dens de debatten aangebrachte wijziging, waarbij het woord “bevelen” plaats maakte voor de in beginsel meer aannemelijke uitdrukking „aanwij- zingen“, kon de Regeering niet met het voorstel verzoenen, wat nochtans eene aanvaarding met groote meerderheid van stemmen niet vermocht te bolleton.

In do vervulling zijner bestuurstak wordt de Landvoogd door oen groot aantal ambtenaren van vorschillondon rang on werkkling en van ver- schillondon landaard terzijdo gestaan. In de naaste omgoving van don Gouverneur-Generaal zijn hot do ambtonaren dor Algemeene Secretarie en die dor Dopartomonten van Algemeen Bestuur, welke als zoodanig werkzaam zijn (zio onder die hoof- den, DI. I, biz. 585 en DI. IIf, biz. 732). Het ver- dient de aandacht, hoe de ook in den verzamel- naam der departoinonten gebezigde uitdrukking „algemeen bestuur“, die bij de jongsto Grond- wetsorziening verdere toepassing verkreeg in den zin van do daadwerkelijke bestuurvoering in Indio door don Gouverneur-Generaal, in onder- scheid eonerzijds met het opperbestuur • van do Kroon, anderzijds met het regionaal bestuur in onderdoolen van het gebied, roeds in het Regee- ringsreglement van 1854(derde hoofdstuk) ter aan- duiding strokte van hot centraal bestuur aldaar.

„De departementen van algemeen bestuur” — bepaalt thans artikel 115 van de Indische Staatsregeling — “worden beherd door departements-„hoofden, wier taak en bevoegdheid door „den Gouverneur-Generaal worden geregeld”. Het aantal departementen van algemeen bestuur, met inbegrip van de twee militaire departementen, bedraagt negen. Luidens artikel 116 van de Indische Staatsregeling vormden de departementshoofden te zamen een „Raad van departementshoofden”, voor welken de Gouverneur-Generaal eene instructie vaststelt.

Het spreekt vanzelf, dat het ook in vroegere jaren alleen door een zeer uitgebreide overdracht van bevoegdheden en werkzaamheden den Gouverneur-Generaal mogelijk is geweest, zijne omvangrijke bestuurszaak naar behooren te vervullen. Naast de overdracht op de departements- hoofden was het inzonderheid dio op de hoofden van gewestelijk bestuur, welke eene groote rol heeft gespeeld. Bij dat alles betrof het, zooals hiervoor reeds werd gezegd, „ambtelijk-” of „administratieve decentralisatie”, die in vele opzichten ook thans nog den boventoon heeft bo ven de terzelfder plaatse besproken „staatkundige decentralisatie” — vrucht van de eerst sedert het begin dezer eeuw in het rechtstreeks beheerd gebied van Indie a Hengs in toepassing gekomen beginsel van zelfbestuur.

Die administratieve decentralisatie dankt niet haar ontstaan aan eene nieuwe bestuurspolitiek van de laatste jaren. Ook in vroegere tijden zou de taak van den Landvoogd diens krachten ver te boven zijn gegaan, wanneer niet ook destijds reeds eene zoodanige overlating van bestuur al- lerdings in den Archipel haren weg had gevonden. Dat niettemin te reel nog van de algemeene bestuurszaak in het centrum — bij den Gouverneur-Generaal met diens Departementschefs — opengehoopt bleef, wordt vaak te zeer aan persoonlijke oorzaken: ongenoegzaamheid tot prijsgeving van bevoegdheden, bureaucratische invloeden en andere neigingen van dien aard toegeschreven. Zonder die feiten geheel uit te schakelen, heeft men de hoofdoorzaak elders te zoeken, namelijk in de omstandigheid, dat de ambtelijke toerusting van degewestelijke bestuurscentra, want om deze ging het in hoofdzaak daarbij, in het algemeen te zeer te kort schoot, om de zorg voor werkelijk belangrijke takken van dienst of onderdelen van takken van dienst — stukken „regering”, zooals men het heeft genoemd, — welke dagelijksche verzorging inderdaad voor het centraal bestuur bezwaarlijk mocht heeten, too te vertrouwen aan de gewestelijke bestuursvoering. Aan dat feit bovenal was de onvoldoende ontplooiing der administratieve decentralisatie te wijten en aldus beschouwd laat het zich aanstonds verklaren, dat aanschrijvingen en leidraden, als in het artikel BESTUUR (DI. I, biz. 281, le kolom) vermeld, geen overwegend effect konden hebben. Wat daarbij langs administratieve weg werd gezocht, was in werkelijk bevredigende mate alleen bereikbaar door organisatorische maatregelen, namelijk door eene ingrijpende hervorming van het gewestelijk bestuurswezen in Nederlandsch-Indie als do thans in uitvoering zijnde reorganisatie zal geven, wanneer zij over het geheele gebied tot rijpheid is gekomen.

B. REGIONAAL BESTUUR.

1 o. A. Ambtelijk bestuur.

Bij de uitvoering van de bestuursvorming staat — het werd reeds gezegd — op den voorgrond: indeeling, bij ordonnantie, van het grondgebied van Nederlandsch-Indie in eenige gewesten van grooten omvang en van eene zoodanige gesteldheid, dat zij geacht kunnen worden aanstonds of in een nimmer of minder verwijderd toekomst zich te zullen leenen voor een bestuursinrichting van den eindvorm, dien men zich in het nieuwe stelsel voor het gewest heeft gedacht, den „provincialen bestuursvorm”.)

Tenaanzien van aangelegenheden van bestuurszorg in de tot provincie aangewezen gewesten, welke deel uitmaken van de in het tweede lid van arti-

i) Met betrekking tot Java en Madoera heeft het plan van indeeling in hoofdzaak reeds vasten vorm verkregen. Bij Ind. Stb. 1925 no. 285 werd met ingang van 1 September van dat jaar op do nieuwe grondslagen het gewest West-Java (Pasoendan) ingesteld, omvattende de voormalige residenties Bantam, Batavia, Preanger-Regentschappen en Cheribon. Op 1 Januari 1926 is dit gewest provincie geworden. De indeeling van het vordere gebied van Java en Madoera in twee zoodanige gewesten, eveneens bestemd om vervolgens tot provincie te worden, zal binnen enkele jaren te verwachten zijn. Tenaanzien van de overige eilanden van den Archipel is mede inmiddels het gevoelen ingewonnen van den Volksraad. Voor Sumatra wordt aan eene splitsing in drie nieuwe gewesten gedacht, waarnaast, om staatkundige redenen, Atjeh voorshands eveneens nog een afzonderlijk gewest zou blijven. De wijze van indeeling maakt intusschen in verschillende opzichten nog een punt van overleg uit. Van andere zijde wordt, op evenzeer niet aanstonds te verworpen gronden, de voorkeur gegeven aan eene splitsing in niet meer dan twee gewesten (Noord- en Zuid-Sumatra), eveneens met als voorloopige regeling, Atjeh en Onderhoorigheden daarnevens als clorde gewestelijk ressort. Het eiland Borneo zal, naar de in overweging zijnde plannen, in zijn geheel een gewest uitmaken. Het denkbeeld echter van de Regeering, om het eiland C616bes te splitsen in twee deelen, Zuid- en Noord-C616bes, met de bedoeling om het eerste in verceniging met de Kleine Soenda-eilanden, het tweede in verceniging met de Molukken een gewest op den nieuwen voet te doen uitmaken, ontmoette ernstige bezwaren bij don Volksraad. Door dit college werd krachtig aangedrongen op aanwijzing — zooals van den aanvang af in do bedoeling heeft gelegen en met de instelling in 1925 (Ind. Stb. no. 579) van het Gouvernemente der Molukken ten deele reeds is geschied — van elk der beide complexen van eilanden, do Molukken en do Kleine Soenda-eilanden, tot afzonderlijk gewest. Aan invoering van de provinciale bestuursinrichting zou vennoedelijk voorshands alleen gedacht kunnen worden voor een of twee der nieuwe gewesten, welke voor Sumatra ontworpen zijn. Be overige gewesten daar en elders zouden vooralsnog gouvernemente op den grondslag der bestuursvorming worden, totdat ook zij te eeniger tijd rijp zijn om tot provincie te worden aangewezen.

kel j 19 der Indische Staatsregeling beoelde „gewestelijke huishouding“, is het de Provinciale Raad, aan wien het bestuur wettelijk is opgedragen. Ten aanzien van andere aangelegenheden van dien aard, niet in die huishouding begrepen, wordt, luidens het eerste lid van artikel 120, het bestuur, in naam van den Gouverneur-Generaal, uitgeoefend door den Gouverneur, niet in de ambtshalve aan dozen voorbehouden bijzondere functie van voorzitter van den Provinciale Raad, maar in zijne algemeene dienstbetrekking tot den Lande.

In do nieuwe gewesten, welke nog geene provincie zijn („gouvernementen“), wordt het gewestelijk bestuur in zijn geheel op dienzelfden ambtelijken grondslag uitgeoefend — al dan niet in het bijstand van een Adviseerenden Raad (art. 120 a. v., tweede lid) — door hoofdamtbenaren, onder zoodanigen ambtstitel als daarvoor is of zal worden bepaald. Als zoodanig is ook voor die gewestelijke bestuurders de titel „Gouverneur“ gekozen, zij het met verschil in bezoldiging en in assimilatie van het ambt.

Aan het zooveel geringer aantal gewestelijke centra zal eene toerusting van dien aard kunnen worden gegeven, dat zoowel technisch als administratief de bestuursvoering aan zoodanige eischen beantwoordt, dat niet langer geschroomd behoeft te worden, om de zorg voor belangrijke onderwerpen van overheidsbemoediging aan het gewest op te dragen en aldus zoowel langs den weg van staatkundige decentralisatie, waar het de provincie betreft, als langs dien van ambtelijke decentralisatie eene voor de toekomstige ontwikkeling van Indië doelmatige verplaatsing van taak en verantwoordelijkheid na te stroven. Als eerste voorwaarde daartoe zal het noodig zijn, den gewestelijken bestuurder den steun te verschaffen van een staf van deskundigen, bewaani om, elk op zijn gebied, in den ruinsten zin voorzichtig te verschaffen om, met behulp van do hun in het gewest ten dienste staande krachten, een oordeelkundig beheer en eene goede uitvoering van zaken te verzekeren. Een tweede voorzetting, niet minder onmisbaar voor het welzijn van do nieuwe bestuursinrichting, is de inrichting van een welgeorganiseerd gewestelijk bureau, zooveel mogelijk aan gelijkij oischen van administratieve vaardigheid beantwoordend als de centrale Regeeringskantoren.

De vorvulling van beide die voorwaarden ligt in de plannen der bestuursvorming. Mot het oog op do tweede voorziening is — op hot voet van de in de Memorie van Toelichting der wetsvoorstellen van 1921 ontwikkelde donkboeklen — bij hot „Besluit op do Bestuursorganisatie“ in Ind. Stb. 1925 no. 622 in de door den Gouverneur-Generaal aan to wijzen gewesten, waannde de provincie on do gouvernmenten van den niouwen vorin zijn bodooft, de kantoor-dienst bij hot Binnenlandsch Bestuur gesplitst in twee korpsen: dat van den algemeenen en dat van den plaatselijken kantoor-dienst, van welko hot cersto zoodanig georganiseerd zal zijn, dat daarin ook voor personeel van breeder opleiding eon bevredigendo loopbaan kan worden gevonden.

Do niouwo regeling voor den bureaudienst bij het Binnenlandsch Bestuur, die clorhalve speciaal ten aanzien van do Gouvernmentkantoren van dien aard in de plaats treedt van de algemeene beginsolen, welke omtrent de inrichting van den

I bureaudienst in Indie gelden (vgl. het artikel A D-MINISTRiXTIEVE AMBTENAREN, DL I, biz. 10), komt verder in hoofdzaak op het volgende neer.

Bij het korps van den algemeenen kantoor-dienst zijn ingesteld de navolgende rangen: a. op de Gouvernmentkantoren de rangen van Gewestelijk Secretaris; Administrateur; Referendaris le klasse; Referendaris en Administratief Ambtenaar; b. op de Gouverneurs- en andere bestuurskantoren op Java en Madoera de rangen van Afdeeling-(Residentie-)secretaris; Kantoorhoofd; Hoofdcommies; Regentschapssecretaris le klasse; le Commies; Commies-redacteur; Regentschapssecretaris 2e klasse; Adjunct-Regentschapssecretaris; Commies; Adjunct-Commies-redacteur; Mantri-Kaboepat'n (gediplomeerd); Adjunct-Commies en Ambtenaar bij den Inlandschen bestuursdienst; c. op de Gouverneurs- en andere bestuurskantoren buiten Java en Madoera de rangen van Afdeling-(Residentie-)secretaris; Kantoorhoofd; Hoofdcommies; le Commies; Commies-redacteur; Commies; Adjunct-Commies-redacteur en Adjunct-Commies.

Bij het korps van den plaatselijken kantoor-dienst worden onderscheiden de rangen van: le Klerk, 2e Klerk, Schrijver le klasse, Schrijver en Hulp-schrijver.

Van de benoemingen tot deze ambten geschiedt die tot Gewestelijk Secretaris bij keuzo; die tot de overige ambten van het korps van den algemeenen kantoor-dienst naar rangorde, behoudens gebeliken geschiktheid. Tot dien einde worden, met inacht-neming van de ter zake gestelde regelen, ten kantore van het Hoofd van gewestelijk bestuur van deze ambtenaren gewestelijke ranglijsten aangehouden. Eene uitzondering hierop maken de Administrateurs, Referendarissen le klasse, Referendarissen en Administratieve Ambtenaren, die in hetzelfde verband zijn te beschouwen als do bekleeders der golyknamige ambten op de centrale regeeringskantoren en waarvoor op het Departement van Binnenlandsch Bestuur algemeene ranglijsten worden aangelegd. Van het tot het korps van den plaatselijken kantoor-dienst behoorende personeel geschiedt de samenstelling en bijbonding van ranglijsten afdelingsgewijze, ten kantore van het hoofd der afdeling.

Do bezoldiging, onderscheidenlijk aan de vorrenstaande ambten verbonden, zijn bepaald bij do „Bezoldigingsregeling Burgerlijke Landsdienaren 1925.“ („B. B. L. 1925“) in Ind. Stb. 1925, no. 43, hot besluit in Ind. Stb. 1925 no. 423 on de op de onderworpelijke ambten betrekking hebbendo nadore besluiten van den Gouverneur-Generaal tot wijziging en aanvulling van die Bezoldigingsregeling.

Evouals te voron zal ook bij de niouwo organisatie hot gewest — provincie of gouvernement — verdeeld zijn in bestuursafdeelingen, welker omvang ochter over het algemeen wedr die van de vroegero afdeelingen overtreffon zal. Terwijl verder in het oudo stelsel dio ressorten in den regel bestuurd worden, onder do bevelen van hot Hoofd van het gewest, door oen ambtenaar van hot Binnenlandsch Bestuur van den Assistent-Residentrang, treedt bij de niouwo organisatie onder de bevelen van den Gouverneur als plaatselijken bestuurder der afdeling op eon hoofdambtenaar van dien tak van dienst met den rang

van Resident, in welchen rang de hoogste bezoldiging die van den Resident, hoofd van gewestelijk bestuur in de vroegere formatie, evenaart. Voor zooveel staatsrechtelijk en praktisch mogelijk, zal voorts de nieuwe Resident ook in bevoegdheden als anderszins meer en meer in zyn ressort de plaats gaan innemen, die vroeger door den gewestelijken bestuurder werd vervuld. Die opzet van zaken brengt ook voor de nieuwe afdeling (residentie) mede de behoefte aan versterking der bestuursmiddelen, waartoo in de eerste plaats zal strekken de aanstelling van een Afdelings- (Residentie-) Secretaris voor de dagelijksche leiding van het plaatselijk bestuursbureau.

Het streven, om aan het geheele bestuurswezen een breederen grondslag te geven en aan den bestuursambtenaar van de wetenschappelyke vorming, die voor dien werkring steeds meer als eisch is gesteld (zie OPLEIDING VAN ADMINISTRATIEVE AMBTENAREN, DI. III, biz. 167, en Aanvullingen, biz. 89, alsmede de Koninklijke besluiten in Ind. Stb. 1924 no. 584 en 1926 no. 319), eene positie te verzekeren, die met zijne opleiding en zijne verhouding tot andere taken van dienst in overeenstemming is, wordt in de nieuwe organisatie ook tot de lagere rangen doorgevoerd. In plaats van de vroegere toezicht houdende ambtenaren met den titel "Controleur" — een titel, die in de laatste jaren allens voor personeel van meer beperkte vorming in verschillende andere dienstakken in gebruik isgekomen, — zullende nieuwe Residenten, hoofden van plaatselijk bestuur der afdeling, worden terzijde gestaan door een of meer Assistent-Residenten. Die ambts titel, vroeger door de afdelingsbestuurders zelve gevoerd, zal op die wijze op den lagere rang zijn overgedragen, voor welken de beteekenis van het ambt en de verhouding tot den nieuwen afdelingsbestuurder — Resident — met juistheid daardoor worden aangegeven. Voor hunne benoeming tot Assistent-Resident, waaraan enkele jaren van practische voorbereiding vooraf moeten gaan, zullen de betrokken ambtenaren in den rang van „Ambtenaar bij den algemeenen bestuursdienst" hun werkring bij het Binnenlandsch Bestuur aanvangen.

De vorenstaande ambten, waarbij nog te noemen is dat van Luitenant-Gouverneur, bij de iliening van welken rang voornamelijk aan een eventueel gebruik van dien ambts titel voor de vertegenwoordigers van het Nederlandsch gezag in de Javaansche Vorstenlanden is gedacht, vormen in het nieuwe stelsel den tak van dienst van het Binnenlandsch Bestuur, in artikel I der Bepalingen in het „Besluit op de Bestuursorganisatie" (Ind. Stb. 1925 no. G22) aangeduid als *het Nederlandsch korps van den algemeenen bestuursdienst*. Nanst dat korps onderscheidt genoemd artikel voor Java en Madoera *het Inlandsch korps van den bestuursdienst* en voor de bestuursvoering buiten Java en Madoera vooreerst *het Nederlandsch korps van den plaatselijken bestuursdienst* en voorts *de gewestelijke inlandsche korpsen van den bestuursdienst*.

Bij de voltooiing, in de eerste plaats, van het overzicht van het *Nederlandsch* bestuurs-element in de nieuwe formatie, is het naast het hierboven besproken korps van den *algemeenen* bestuursdienst het *Nederlandsch korps* van den *plaatselijken* bestuursdienst buiten Java en Madoera, dat de aandacht vraagt.

De snel toenemende expansie der bestuursuitoefening in de Buitengewesten, si nds eene meer actieve bestuurspolitiek ten aanzien van de zelfbesturende Inlandsche landschappen was ingetreden (zie EXPANSIEPOLITIEK, Aanvullingen, biz. 132), deed in de eerste jaren dezer eeuw een nijpend gebrek aan bestuurskrachten ontstaan. Aan die behoefte binnen bekwamen tyd tegemoet te komen door eene voldoende aanvulling van het Bestuur met op den gewonnen voet opgeleide Europeesche krachten, was praktisch uitgesloten. Ook in de richting van een meer uitgebreid en een meer doelmatig gebruik, in de Buitengewesten, van *Inlandsche* bestuurskrachten, bood zich geen uitweg aan. Te weinig nog was daartoe over het algemeen aan de vorming van een goed ingericht Bestuur van dien aard, in navolging van hetgeen Java en Madoera te aanschouwen gaven, in die gewesten de aandacht gewijd. Gesteld voor de noodzakelijkheid van eene onverwijlde oplossing, werd onder die omstandigheden het besluit genomen, om, als voorziening van tijdelijke strekking, aan het vanouds bestaande instituut der *civiele gezaghebbers* uitbreiding te geven, echter met vooropstelling, zooveel mogelijk, van den eisch eener algemeene ontwikkeling van dien aard, dat na zekere practische voorbereiding eene behoorlijke vervulling der bestuurs-taak mocht worden verwacht in streken, waar zich op bestuursgebied geen bijzondere eischen voordeden.

Naast het gebruik voor dat doel van officieren der landmacht, voor zover dezen door het Legerbestuur voor eene tijdelijke aanwijing tot Civiel Gezaghebber beschikbaar konden worden gesteld, werden mitsdien allens tai van personen op den zoeven bedoelden voet bij Europeesch Bestuur der Buitengewesten geplaatst, om op die wijze de dreigende ontreding van het bestuurswezen in die gewesten te stuiten.

Aan de moeilijkheden van oogenblikkelijken aard, die zich daarbij voordeden, paarde zich een bezwaar van blijvende beteekenis, dat al dadelijk niet over het hoofd was gezien en by de doorvoering van den maatregel al meer zich afteekende; het bezwaar namelijk, dat afschaffing, te eeniger tijt, van het aldus tot ontwikkeling gekomen element van Europeesche hulpmachten, vóór nog de plaats daarvan kon worden ingenooiden door in den loop der jaren gevormde Inlandsche bestuurskorpsen — eene voorziening, waarmede over het geheel jaren gemoeid zouden zijn, — onvermijdelijk tot eenezoo onevenredige versterking van personeel in de lagere rangen van het eigenlijk Europeesch bestuurskorps zou nopen, dat eene hoogst bedenkelijke ontwrichting van het geheel op den duur te vreezen zou zijn. De overweging, dat derhalve het inmiddejs in talsterkte steeds aangroeiende Europeesch hulpmorps ondanks zyne transitioire bestemming vermoedelijk nog van langen levensduur zou zijn, braa lie de Indische Regeering weldra tot het inzicht, dat het ojjharen weg lag aan dat korps een vastere grondslag en een beter afgebakende vorm te geven. Een van de belangrijkste maatregelen van die strekking is geweest de vasts telling, by het Koninklijk besluit in Ind. Stb. 1914 no. 502, van de reeds in het artikel GEZAGHEBBERS (DI. I, biz. 785) terloops vermelde „Bijzondere Voorwaarden van benoembaarheid tot candidaat-gezaghebber en hulpgezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur in No-

derlandsch-Indic en van uitzending nil Nederland in de eerstgemeldc betrekking ; alsmerlc rc- gelen betreffende de opleiding van gezaghebbers". Die opleiding zou plaats vmden, zoowel voor de in Nederland als voor de in Indie aangesteklo Candidaat-Gezaghebbers. aan cene van Gouvernementswege te Batavia gevestigde school" *) Ma het volgen, met bevredigenden uit- slag, van een tweejarigen leergaag aan die instel- ling, worden de geslaagden in het eindexamen als Hulpgezaghebber in den werkelijken bestuurs- dienst opgenomen, om vervolgens alsnog zekeren practischen leertijd te doorloopen, met toevoe^ ging aan daarvoor geschikt gaachte Gezagheb- bers, Controleurs of andere ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur of op zoodanige andere wijze als door den Gouverneur-Generaal dienstig wordt gecoördceerd. De Hulp-Gezaghebbers, die in verband met de omtrent then practischen leertijd uitgebrachte verslagen door den Gouverneur- -Generaal voor den dienst bij het Binnenlandsch Bestuur geschikt worden geacht, worden daarop naar gelang der behoefte tot Gezaghebber bc- noemd op de gewone aan die betrekking verbon- <len inkomsten.

Bij het hooger genoemd Besluit op de Bc- stuuorsorganisatie in Ind. Stb. 1925 no. G22 wercl, gelijk reeds Js vermeld, het onderwerpeijk be- stuurkorps, ter onderscheiding van hot Neder- landsch korps van den algemeenen bestuursdienst,

i) De Candidaat-Gezaghebbers — voor wier aanstelling als zoodanig o. m. vereischt wordt het bewijs van inetgunstig gevolg afgelegd eind- examen van hogere burgerscholen met vijfjari- gen cursus of van een daarmede ten minste gelijk te stellen examen dan wel het bezit van op andere wijze verkregen geschiktheid voor den beoogden werkring — ontvangen, luidens bo- vengenoemd Koninklijk besluit, aan de Be- stuuersschool, welke inrichting geregeld is bij Ind. Stb. 1914 no. 504 en de nadere wijzigingen daarvan, onderwijs in (Ind. Stb. J 914 no. 502, art. 8);

a. do grondbegii)selen der Maleische taal en eeno algemeenc inlciding tot de kennis der Indische talon ;

b. de algemeene trek ken van het Ned.-Ind. Staats- on strafrecht;

c. do algincene trekken van do geschiedenis van Ned.-Indie, die dor Christelyko zending in- begrepen;

d. de algonicne trek ken van de land- en vol- kenkunde, speciaal mot betrekking tot do Bui- tengewoston, daarondor mode te verstaan en- kele bogrippen der mot den Islam verband hou- dende instellingen en gobruiken aldaar ;

e. hot burgerlijk rod)t, vokoondte tot uitoe- foning van cen noturiaat op bokorte schaal;

f. de burgerlijk on waterbouwkunde, uit- sluitend wat aangaat de eenvoudigeste sanien- sto(lingei) van gobouwen, wegen, bruggen en be- vloeiingswerken;

y. do bginselen van gezondheidsleer, ver- bandleer en ziekenbehandeling.

Zoals uit hot vorenstaende blijkt, waar- borgt de regcling der voorbereiding ook voor deze categoric van Europeescho bestuursamb- tonaren cene voor de uitoefening dor aan hon togedachte bestuursfunctio alloszins voldoon- de bekwaamheid.

in de nieuwe organisatie van het Binnenlandsch Bestuur opgenomen ondr de benaming van het Nederlandsch korps van den plaatselijken bestuursdienst buiten Java en Madoera. In die be- nanning is tevens uitdrukking gegeven aan de bo- doeling, die voor het onderwerpeijk bestuurs- korps kenmerkend en met het oog op de zeer uit- eenloopende toctanden in de verscheidende dee- lcn van het gebied der Buitengewosten van be- tekenis mag heeten, om aan deze ambtenaren eene ineer plaatselijke bestemming te geven ; hen zooveel mogelijk werkzaam te doen blijven in een bepaalk gewest of een bepaalden kring van ge- westen, ten einde de allengs aldaar verkregen locale orvaring bij voortdiring aan de plaatselijke bestuursvoering ten goede te doen komen. Wat in (lit opzicht voor het personeel van den algeme- nen bestuursdienst in de Buitengewosten om redenen van practischen aard slechts in geringe mate mogelijk is, zal ten aanzien van een korps als (lit, bestemd in hoofdzak voor het bestuur der onderafdeelingen in het gewest, niet zozeer uitgesloten behoeven te zyn. Op grond van admi- nistratieve overwegingen zal niettemin ook voor dit personeel bij het departement van Binnen- landsch Bestuur een gemeenschappelijke rang- lijst worden aangehouden.

In aansluiting aan den bostaanden toestand, zyn voor dat personeel, welks ambtelijke inkomsten eveneens bepaald zyn bij de algemeene Be- zoldigingsregeling in Ind. Stb. 1925 no. 43, de rangen onderscheiden van Hulpgezaghebber, Gepdiomeerd Gezaghebber, Gepdiomeerd Gezag- hebber lo klasse en Fungeerend Controleur, welke laatste functie ook Chans reeds door een dee! der Gezaghobbers wordt bekleed.

In het plan van reorganisatie, zooals dat in de Momorie van Toelichting der wetsvoordracht tot de bestuurs hervorming ontwikkeld is, vindt men van de bedoeling melding gemaakt om, wanneer de ainstbttel Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur na de algeheele doorvoering van de nieuwe organisatie van het bestuurskorps van den al- gemeenen dienst in dat korps vervallen zal zyn, van dien titel in verschillende vorm gebruik te makeii voor het onderwerpeijk personeel; dit laatste in verband ook met het bozwaar, dat de naam „geznghebber" voor den Inlander veelal niet behoortlyk uit te spreken is. Tevens is het denkbold geoppord, om het ambt van Resident, hoofd dor bestuursafdeeling in het nieuwe stelsel, als hoogsten rang beroikbaar te stellen, echter voor niet moor dun eon zeker aantal plaatsen, ook voor hot Nederlandsch korps van den plaatselijken bestuursdienst, als belooning voor ambtenaren, die in dat korps den eindrang bo- kleeden on door ambtelyke en persoonlijke hoe- danigheden zich zozeer onderscheiden, dat zij voor een overging naar het korps van den alge- meendon dienst, als hoofdambtenaar van den ge- meendon rang, ten voile in aanmerking konnon koinen. Wordt ann dit donkbeeld te zijner tijd gevolg gegeven en in dicn zin eene principieelo voor- ziening aangebracht in het besluit op de bestuurs- organisatie, clan zal daarmedo oeno bovordigende oplossing zyn gogoveii aan de vraag, bedoeld aan hot slot van het artikel GEZAGHEBBER (DI. I, biz. 785), op welke wyze voor zooveel noodig alsnog verdero vooruitzichten zouden zyn te oponen voor don verdienstelijken ambtenaar van dion rang.

Van de *Inlandsche* korpsen van den bestuurs- van donkbeelden van het jaar 1910 was aanbevo- len, dienst, eischt thans in de eerste plaats bespre- king het dan wel (ien van Patih, zoals, met bestendi- ging in in het Besluit op do Bestuursorganisatie in Ind. Stb. zoover van het bestaande, in de uitge- werkte 1925 no. 622 onderscheiden bestuurs- korps van dien hervormingsvoorstellen van 1914 werd aangegeven, aard op *Java en Madoera*.

Het gewichtig beginsel van bestuursbeleid, vervat of de verhouding tot den Regent meer die van den in artikel 67 van het voornalig Regee- Europeeschen Contro- leur tot het hoofd der afdeling ringsreglement, luidens hetwelk, zooveel de om- in het vroe- gere stelsel van bestuur nabij zou komen standigheden het toelaten. de Inlandsche bevol- king dan wel die van den Patih in dat stelsel tot den Regent. gelaten wordt oncler de onmiddellijke leiding van De gedachte om hetgeen met de eene hand gegeven hare eigen, van Reegeringswege aangestelde of was, met de ander hand weer terug te nemen erkende hoofden, onderworpeii aan zoodanig hooger (ONTVOOGDING, Aanvullingen biz. 34), was ook toezicht, als bij algemeene of bijzondere aan de eerste denkbeelden vreemd. Ook daarbij stoncl voorschriften door den Gouverneur-Generaal is of zal het bepaalde voornemen op den voorgrond om — worden bopaald, is in artikel 118 van de Indi- sche behoudens het in elk geval on- misbaar toezicht — Staatsregeling in Ind. Stb. 1925 no. 447 on- veranderd met inkrimping van de recht- streeksche gehandhaafd.

De inrichting van het ambtelijk Inlandsch be- van bevoegdheden van het Inlandsch Bestuur zooveel stuurswezen in do verschillende deelen van den mogelijk te vergrooten ; met andere woorden om het Archipel en de wijze, waarop aan evengemeld hierboven aangehaald fundamenteel beginsel van grondbeginsel van koloniaal beheer toepassing is bestuursvoering over de inheemsche bevolking door gegeven, zijn onderwerpen van uitvoerige be- eigen hoofden tot de uiterste mogelijkheid in schouwing geweest onder het hoofd „*Inlandsch* toepassing te brengen. Diezelfde gedachte *bestuur*” van het artikel BESTUUR in DL I (biz. 283 beheerschte de latere voorstellen, beheerschte ook het vlg.). Wat aangaat het tweede punt is in de — minder juist aid us betield — “Inlandsch Aanvullingen onder het hoofd ONTVOOGDING ontvoogdingsbesluit^^ in Ind. Stb. 1921 no. 310 en (biz. 34) tevens uiteengezet, hoe meer en meer heeft ten slotte ten voile uitdrukking gevonden in de gestreefd is naar uitbreiding van de zelfstandige bestuurs hervor- ming van het jaar 1922, die niet als bevoegdheden van het Inlandsch Bestuur. Inzon- uitzondering voor bepaalde regenschappen, maar derheid aan de in 1910 in Indie aanhangig gewor- den *algemeen* voor de nieuwe gewesten op die gedragslyu voorstellen tot hervorming van het bestuurs- wezen is ge- baseerd.

komt de verdienste toe, den stoot daartoe te hebben De rangen, die bij het „Besluit op de Bestuurs- gegeven. Die voorstellen wierpen ten duidelijkste het organisatie” voor het Inlandsch korps van den licht op het feit, dat een organi- satorisch en financieel bestuursdienst op Java en Madoera zijn ingesteld, zijn voor de toekomst aanne- melijke inrichting van den — in overeenstemming — met het geheel met den bestuursdienst niet an- ders bereikbaar was dan met bestaanden toestand — die van Regent, Patih, toepassing, op rui- me schaal, van het beginsel van Districtshoofd (Wedana), Onderdistricts- hoofd I e overdracht van bestuursbevoegdheden aan den klasse (Assistent-Wedana | e klasse), On- Regent en het Districtsbestuur op Java en Madoera en derdistrictshoofd(Assistent-Wedana), A mbtenaar waar en wanneer ook elders het Inlandsch Bestuur bij den Inlandschon bestuursdienst, Mantri-poli- tie le daartoe bekwaam is, eveneens aan de ambtenaren van klasse en Mantri-politie. Het besluit van den dien tak van dienst aldaar.

Afgezien van zeker conservatisme, dat daarbij vereeniging met de algemeene „Bezoldi- hier en daar te overwinnen zal zijn, valt het niet te gingsregeling Burgerlijke Landsdienaren 1925” (Ind. ontkennen dat ook meer gegronde bedenkingen in Stb. no. 43), regelt ook het ambtelijk inkomen van meerdere of mindere mate daarbij ter zijde zul- len deze categoric van Landsdienaren naur de behoefte zijn te stellen. Al aanstonds lijdt het geen twij- fel, dat van den tijd. De invoering van het nieuwe vooral in den aanvang maar ook in het vervolg een bestuursstelsel maakte voorts nog ook voor de nauwtzettend toezicht van het Euro- peesch Bestuur en Regenton in de }rovincien o)Java en Madoera de van het hoogste Inlandsche ge- zag in bet regentschap vaststelling noodig van een gewijzigde Instructie. of daarmede overeenkom- stig ressort in het belang Eene verordening van die Brekking voor de Rogen van de bevolking en van een goeden gang van zaken ten in de op den voet van art. 19 der Indische niet zal mogen ont- breken. Dat toezicht zal in de Staatsregeling ingestelde gewesten op Java en eerste plaats een van de belangrijkste onderdeelen, Madoera werd vastgesteld bij het be- sluit van zoo niet het be- langrijkste onderdeel, uitmaken van den Gouverneur-Generaal van 8Mei 1926 no. J2 do taak der Residenten, hoofdfeii van de (Bijblad 11Q51^). In aansluiting aan het bestuursafdeelingen, en van de Assistent-Residenten staatkuuiligTjegnisel van declneming der bevolking van het nieuwe Europeesche bestuurskorps van den aan het bestuur der eigen huishouding van het algemeeneu dienst. Binnen den kring van het regentschap, vindt men den Regent daarin niet meer regentschap zullen het verder op Java en Madoera de als hoofd van de Inlandsche bevolking maar als hoofd Regen- ten zijn, die met behulp van de hun van het Inlandsch bestuur in het regentschap onmiddellijk ter zijde gestelde Inlandsche aangoduid.

ambtenaren hebben te waken, dat niet de meerdere Met betrekking tot de *Buitengewesten* behelst het bestuurszelfstan- digheid, die aan de inheemsche „Besluit op de Bestuursorganisatie” (Ind. Stb. 1905 bestuurders in de districten ten deel is gevallen, aan no. 622) ointrent het Inlandsch Bestuur geene andere het algemeen belang ten nadeele komt. Of de zooveven bepaling dan de verklaring, dat de instelling van bedoeldo Inlandsche ambtenaren den titel zouden rangen bij de gewestelijke Inlandsche korpsen van dragen van Adjunct-Regent, zoals om rodenen van den bestuursdienst aldaar afzon- derlijk zal bij- komstigen aard bij de voorloopige ontwikkeling geschieden, hetzij *geicestgewijze*, het-

zy voor *groepen van gewesten*. De organisatie van den Inlandschen bestuursdienst buiten Java en Madoera, die, zooals reeds werd opgemerkt, in de meeste stroken nog in een minder goevorderd staat van ontwikkeling verkeert, zou, bij de groote verscheidenheid van maatschappelijk toestanden en verhoudingen in de verschillende deelen van het gebied, niet anders dan regionaal kunnen geschieden. Het einddoel: vervanging, in de toekomst, van het Nederlandsch korps van den plaatselijken bestuursdienst in do hier bedoeldo gewesten door daartoe bekwame Inlandsche bestuurskorpsen, zij het met behoud zooveel mogelijk van het z.g. „adatbestuur“, zal derhalve eveneens gewestsgewijze moeten worden bereikt.

De opleidingsscholen voor den Inlandschen bestuursdienst zijn in het artikel ONDERWIJS (DI. III) onder §18, biz. 103 vlg., in bijzonderheden behandeld (vgl. tevens Aanvullingen, biz. 339). A an het slot van het artikel BESTUUR, (DI. I, biz. 287) is voorts bij de vermelding, als eerste resultaat van de voorstellen-De Graaff, van de Bestuurschool te Batavia, bovendien reeds gewag gemaakt van de tweeledige strekking van die instelling, welke naar de denkbeelden van den ontwerper eensdeels — zooals hiervoren uiteenzetting heeft gevonden — de vakopleiding beoogt van het personeel, dat in do terminologie der nieuwe Bestuursinrichting als het Nederlandsch korps voor den plaatselijken bestuursdienst buiten Java en Madoera is aangeduid, anderdeels eene hoogere opleiding verschafft voor Inlandsche bestuursambtenaren op Java en Madoera. Het reglement voor die inrichting van onderwijs, vastgesteld bij het besluit in Ind. Stb. 1914 no. 504, bevat ook de nadore regeling van deze laatste opleiding, welke naar de bewoordingen van artikel 1 bepaaldelijk ten doel heeft, aan de betrokken ambtenaren, die, luidens de vordere bepalingen, een diensttijd moeten hebben van niet minder dan zes en niet meer dan tien jaren en minstens gedurende twee jaren don rang van Onderdistrictshoofd moeten hebben bekleeed dan wel bij het Inlandsch bestuur een hoogeren rang moeten innomen, gelegenheid te geven om zich voor hunne tank, inzonderheid in do hoogere ambten, verder te bekwaamen *) Jaarlijks wordt door den Directeur van Binnenlandsch Bestuur een met inachtneming van het daarvoor bij de begrooting uitgetrokken bedrag vastgesteld

i) In den vorm, zooveel mogelijk, van elkan der afwisselende reeksen van voordrachten en practische oefeningen wordt luidens art. 11, gowyzigd bij het besluit in Ind. Stb. 1922 no. 543, aan de bedoeldo Inlandsche ambtenaren onderricht gegeven in: a. de Nedorlandscho taal, inzonderheid in het practisch gebruik daarvan; b. de hoofdboginselen van het privaatrecht in Ned.-Indie; c. bepaalde onderdeelen van hot staats-, administratief- en strafrecht in Ned.-Indio on van do staatshuishoudkunde, voor den bestuursambtenaar van byzondor belang; d. de landbouwkunde, in algemeen trekken, alamedo do verzorging als anderszins van den veestapol; e. do wijze van constructio van eenvoudige gebouwen en waterwerken, den aanleg van wegen en hot vordichten van oevovdigo terreinmetingen; f. de beginselen van hygiene, verbandleor on ziekenbehandoling.

aantal Inlandsche ambtenaren voor de studie aangewezen, waartoe bij voorkeur in aanmerking komen zij, die in het bezit zijn van het diploma van afgelcgd cindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus of van de tweede afdeeling eener opleidingschool voor Inlandsche ambtenaren, dan wel van een door de Regering daarmede minstens gelykgestelfd examen. Gedurende den studietijd blijven de aangewezenen in het genot van hunne ainbtelijke inkomsten, terwijl aan hen, wier inkomsten minder dan / 200 's maands bedragen, eene toelage ter aanvulling tot dat bedrag wordt uitgekeerd. Ofschoon de aard der instelling medebrengt, dat de gekozenen tot den bestuursdienst behooren, geven voorts de bepalingen vrijheid om, wanneer de belangen van dien dienst dit medebrengen, ook andere Inlandsche ambtenaren voor het volgen van den cursus aan te wyzen.

Ook uit den Inlandschen bestuursdienst van de Buitengewesten wordt zoo mogelijk daartoe eene keuze gedaan, wat in toenemende mate het geval zal kunnen zijn wanneer ook daar het streven naar verbetering in organisatie en gehalte van de inheemsche bestuurskorpsen algemeen vruchten gaat dragen.

Naast de aangewezenen voor het volgen van den leergang is verder voor andere Landsdienaren, Europeesche zoowel als Inlandsche, de gelegenheid opengesteld, om, met vergunning van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, de lessen of voordrachten geheel of ten deele bij te wonen.

Het aantal aangewezen ambtenaren bedroeg in de laatste jaren voor de twee leerjaren te zamen onistreeks een 25-tal. De ruimere wetenschappelijke en practische ontwikkeling, op die wijze jaarlijks door een zoodanig aantal van de beste krachten uit den Inlandschen bestuursdienst verkregen, zal ongetwijfeld van niet gering belang zijn voor het welslagen der nieuwe organisatie, dat wel in groote mate van de aanwezigheid van een bekwaam Inlandsch bestuurskorps afhankelijk zal zijn.

In het leader der bespreking van het regionaal ambtelijk bestuur valt ten slotte nog melding te maken van het *bestuur over Vreemde Oosterlingen*. (Zie BESTUUR, DI. I, biz. 286, en VREEMDE OOSTERLINGEN, DI. IV, biz. 636), welk bestuur geheel een administratief karakter draagt. De inrichting daarvan ligt buiten het bestok van de bestuurs hervorming.

2o. Zelfbestuur.

a. Rechtsreeks bestuur Gouvernementsgebied.

le K r a c h t o n s d e Decentralisatie-dienst 1903. De Decentralisatiewetgeving van het jaar 1903, hoezecr ook niet dan niet groote behoedzaamheid do eerste schredo zettend op het terrein van zelfbestuur in gewesten of godeelten van gewesten, behoorend tot het rechtsreeks bestuur Gouvernementsgebied, beoogdo, gelijk in de vorige bindziden is aangestipt, niettemin reeds zokere ontwikkeling van een zoodanig bestuur in do tweeledige betekenissen daarvan. De vooropstelling ovenwel, in de wettelijkdo constructio van do zaak, van het feit der afzondoring van *geldmiddelen* ten behoeve van gewesten of gedelcten van gewesten en het gemis, daarnevens, van een scherp gefor-

muleerden opbouw van zelfbesturende gemeenschappen, in den trant van hetgeen op dat punt in het Moederland zich voordoe, brachten den indruk teweeg, dat in die afzondering van golden de kenmerkende beteekenis was gelegen van de beoogde decentralisatie, die als zoodanig dus in hoofdzaak als eene „financieel decentralisatie” was te beschouwen.

De opmerking is hiervoor reeds gemaakt, dat het belang van die decentralisatie, als in lei ding tot de by de bepalingen omtrent de bestuursvorming van 1922 tot stand gebrachte breedere grondslagen, nochtans niet mag worden onderschat. In aansluiting aan hetgeen over hare resultaten is medegedeeld in de artikelen DECENTRALISATIE (DI. I, biz. 574) en AUTONOMIE (Aanvullingen, biz. 99) zij nog het volgen de aan-geteekend.

Bij de oplossing der gewesten op Java en Madoeira in de provincien der nieuwe bestuursorganisatie vervallen uit den aard der zaak de vijftien gewestelijke raden, die thans onder de working der Decentralisatiewetgeving 1903 ajdaar in het rechtstreeks bestuur gebied zijn ingesteld. Als *locaal* orgaan te groot van ressort voor eene zorgvuldige behartiging van bijzondere plaatselijke belangen, als *gewestelijk* orgaan daarentegen te beperkt bestuursmiddelen voor eene werkelijk breede ontwikkeling van hare zelfbesturende en wel inzonderheid van hare medebesturende functie, zijn zowol in de eene als in de andere richting die gewestelijke instellingen tot dusver met minder bevredigenden uitslag werkzaam geweest. De mogelijkheid van eene betere bestuurs-toerusting voor de nieuwe provinciale centra wet-tigt in het tweede opzicht voor het nieuwe gewestelijk zelfbestuur betere verwachtingen.

Het aantal steden, waarvoor op het einde van het jaar 1925 de decentralisatiebepalingen toepassing hadden gevonden, bedroeg 32, waarvan 19 op Java, 9 op het eiland Sumatra, 2 op Celebes (Makassar en Manado) en 1 te Bandjermasin en te Amboina. Hetzelfde deed zich voor ten aanzien van 10 plaatselijke ressorten van meerderen omvang, alle in de gewesten buiten Java en Madoeira gelegen: onderafdeelingen en andere grootere of kleinere onderdeelen van afdelingen of gewesten, waar de zelfstandige behartiging van bepaalde behoeften aan een daartoe ingestelden lokalen raad is opgedragen. Alle die instellingen zijn, zowol in de algemeene beschouwingen bespreking heeft gevonden, bestend oin, zoodra het gebied deel gaat uitmaken van eene provincie, te worden geconverteerd in zelfbesturende lichamen (ojden grondslag der bestuursvorming, voor zowool niet bijzondere oinstandigheden tot opheffing nopen of tot samensmelting met eenig ander lichaam van den laatstbedoelden aard.

Als zoodanig werd in de Memorie van Toelichting der wetsvoordracht omtrent de bestuursvorming (biz. 17) de aandacht gevestigd op de kleinere stadsgemeenten op Java, welke innerlijke kraecht — gelijk in die Memorie werd opgemerkt — oijvoldoende is voor een vruchtbaar zelfstandig Lestaan doch wier afscheiding van het regentschap niettemin aan het laatste in groot mate levensvatbaarheid als zelfstandige gemeenschap ontneemt *).

i) In een met zaakkennis geschreven artikel den 17 Januari- en Februari- afleveringen 1926

20. Krachten (lebestuurs hervorming) 1922.

De cindbeschouwingen onder liet hoofd A UTONOMIE (Aanvullingen, biz. 100) behelzen o. m. de oijmerking, hoe inzonderheid de op 22 Maart 1921 bij de Staten-Generaal ingediende Regeeringsvoorstellen tot herziening der Grondwet de meening hadden gevestigd, dat het Opperbestuur van zins was eene „wezenlijk autonoom” voor Indië bereikbaar te maken door eene nieuwe Indische Staatsregeling. Eene meening, gegrond ook op de Toelichting van die voorstellen, die de richting der voorgestane hervormingen aldus beschreef, dat „zowol wetgeving als bestuur ten aanzien van de invendige aangelegenheden zowol veel mogelijk (moesten) worden gelegd in handen van in Indië zelf zetelende lichamen en overheden en dat aan de aldaar gevestigde bevolking „een zowol groot inogelijke invloed op en aandeel in de samenstelling dier lichamen (moest) worden toegekend.” In tegenstelling echter daarin gaf de geheele toon der Memorie van Antwoord en van de Regeeringsdebatten aan velen den indruk, dat op het woord der Regeering niet kon worden gebouwd, terwijl op 3 Februari 1922 de Minister van Kolonien in de Eerste Kamer te kennen gaf, aan eene algemeene herziening van het Regeeringsreglement niet te denken.

In deze opmerkingen kruisten twee gedachten elkander: die aan eene „wezenlijk autonoom” voor Indië, als uitvloeisel van de Grondwetherziening, en die aan eene „algemeene” herziening van het vroegere Regeeringsreglement, als het middel, dat eene zoodanige autonomie had moeten brengen. Het verzecht nauwelijks te toogen, dat de laatste gedachte al dadelijk op een misvatting berustte. De staatkundige en staatsrechtelijke verhouding van Indië in het Staatsverband, ook het autonomie-vraagstuk dus voor Indië, werd — op de basis der Grondwet — beheerscht door die artikelen van het Regeeringsreglement (thans van de Indische Staatsregeling), welke speciaal dat onderwerp behandelde, niet door de vele andere artikelen, welke strukking daarbuiten lag. Toen de Regeering, overtuigd dat eene verder uitgebreide herziening tot ernstige vertraging aanleiding zou geven, waarvan het eenige punt, dat werkelijk ten spoedigst voor-ziening vroeg: het autonomie-vraagstuk, het slachtoffer zou worden, het besluit nam tot eene

van de „Vragen des Tijds”, getiteld „De bestuursvorming in Nedcrlandsch-Indië”, wijst de voornuulige Regeeringscommissaris Mr. S. Cohen Fzn. eveneens er op, dat op Java verscheidene, om zoo te zeggen bij vergissing gevorinde, stadsgemeenten bestaan, die zeker nimmer ingesteld zouden zijn wanneer destijds reeds autonome regentschappen aanwezig waren geweest. Ten eerste werd het door den schrijver betreurd, dat de eerste maal reeds, toen aan het bestaan van eene dergelyke gemeente eene had kunnen worden gemaakt, namelijk toen de onbeduidende gemeente Soekabocini op te lossen ware geweest in het autonome regentschap van dien naain der provincie West-Java, waarmede het te zamen een goed figuur had kunnen maken, de Indische Regeering zich daarvan heeft laten weerhouden door overwegingen van onderge-schikten aard.

y)artieele hprzicning, zich strikt bcpalend tot de ar- tikelen, waarop het voor clat vraagstuk aankwam, lag dus wel allerminst daarin reden tot de gevolg- trekking, dat zij zich a an vrcleerc bereik baar- niaking van autonomic voor Indie onttrok. Het feit, dat het dezelfde Regcering was geweest, die bij de Grondwetsherziening den weg daartoe had geopend, had trouwens op zichzelf reeds elke ge- dachte van dien aard niotoen uitsluiten. En evenmin ook inocht de gedraglijn van de Regeering, die voor het wclslagen der zaak groote omzichtigheid had te betrachten. in rcdclijk- heid aanleiding geven tot den indruk, dat op haar woord niet zou kunnen worden gebouwd. Integendeel mag haar besluit, om niet zonder noodzaak zich op den gevaarlijken weg eener algemeene herziening te begeven, waardoor het ondanks alle moeilykheden haar geluktis, in betrekkelijk korten tijd de zaak tot een oplossing te brengen, aanspraak maken op de waardeering van alien, wien het streven naar autonomic voor Indie ter harte gaat.

Of nu de verkregen autonomic mag worden aangemerkt als de „wczenlijke" autonomic, waarvan hierboven sprake was, hangt uiteraard geheel af van hetgeen men voor Indie onder zulk een autonomic verstaat. Begrypt men daaronder, zooals in het artikel AUTONOMIE op biz. 99 der Aanvullingen is uiteengezet, de bevoegdheid om, behoudeus in de wet wortelende beperkingen — in dit geval dus behoudens de uit de algemeene verantwoordelijkheid van den Minister en andere grondwettelijke beginselen voortspruitende restricties — de eigen huishoudelijke belangen te behartigen naar eigen inzicht, dan zeker beantwoordt het verkregene aan den gestelden eisch. Bedoelt men daarentegen voor de overzeesche gebiedsdeelen van het Rijk, in (lit geval voor Nederland-Indie, eene gelijke rechtspositie met het Moederland in het algemeen Staatsverband, dan staat het evenzeer vast, dat noch de Grondwetsherziening zclve, noch de nieuwe Indische Staatsregeling de „wczenlijke" autonomic bereik baar hebben gemaakt. Niet minder vast Htaat het clan even wel, ci at men bij eene zooda- nigo verwachting zich van de maatschappelijke en slaatkundigo ontwikkeling van Indio eene voorstelling heeft gemaakt, die voor de naaste toekomst zoomin als thans door de werkelijkheid gerechtvaardigcl zou worden.

Het bovenstaande betreft de autonomic van Indie in zijn geheel, in de j)lotieke verhouding van dit gebiedsdeel tot het Moederland, — een vraagstuk van geheel andor karakter dan dat der autonomic van provinciale gemeenschappen in Indie en van locale gemeenschappen in territo- rialc onderdeelen van provincien, welker zelfbc- stuur in de, reeds aan eene uitvoerige beschouwing onderworpen, bepalingen wortelc vaxjlc artikelen 119, 121 en 122 der Indische Staa(-regclij)g, aan- w^andc do bestuurs hervorming./

^adat in 1922 de Rijkswc^ever zijne sanctie liad geliccht aan die bepalingen, was het de Indi- Meho wetgever, die op den grondslag daarvan in den vorm van ordonnancies de noodige regelen had te schcppen voor de totstandbrenging der organon van zelfbestuur, door welke do uitoefening van de bovoegdheden der gemeenschap en do vor- yulling van de daarmedc sametgaande vrcplich- tingen zou geschieden, en voor de vaststelling van de wijze, waarop, en de beperkingen, waaronder

die uitoefojing van zelfstandig bestuur zou plaat ; vinilcu.

In die behoefte we rd in de eerste plaats voor- zien door de uitvaardiging der in Ind. Stb. 1924 nos. 78 en 79 vervatte ordonnancies tot regeling van de instelling en tot omschrijving van de in- richting en bevoegdheden onderscheidenlijk van provincien („Provincie-ordnantie") en van au- tonome regentschappen op Java cn?<la(loera,?c- gentsc/apsordnantie").

Bide ordonnancies zijn vrcdeeld in een zeven- tal hoofdstukken, waarvan het eerste eenige algc- meene bepalingen be vat. Met betrekking tot de regentschappen op Java en Sladoera verklaart de tweede ordonnanctie in art. 3 o. m., dat die ressor- ten kunnen worden aangewezen als zelfstandige gemeenschappen op den voet van het eerste lid van art. 67 c van het toenmalig Regeeringsrege- ment (art. 121 der Indische Staatsregeling), als- mecle — hi ideas de bij Ind. Stb. 1926 no. 373 aangebrachte wijziging — dat tot het gebied van het regentschap, in den zin der ordonnanctie, niet behoort het gebied van de binnen de grenzen van het regentschap gelegci stadsgemeenten. Met andere woorden dus, dat binnen de grens van die gem con ten de autonome gemeenschap van het regentschap geene rechten van zelfbestuur uitoef- tent, in tegenstelling met die der provincie, waarvoor eene dergelijke uitsluiting niet bestaat en principieel zoomin als uit een oogpunt van practisch bestuursbeleid zou mogen bestaan.

Het tweede hoofdstuk bphandelt de bestuurs- organen van provincie en regentschap. Het wijst, overeenkomstig de in de Toelichting van het wetsontwerp der bestuurs hervorming ontwik- kelde denkbeelden en de bepalingen van die wet, als zoodanig aan voor de provincie den Provincia- len Raad, het College van Gedeputeerden (indien aanwezig) en den Gouverneur ; voor het autonoom regentschap den Regentschapsraad, het College van Gecommitteerden (indien aanwezig) en den Regent.

Wat aangaat de samenstelling van den be- sturenden rand, wordt het aantal leden en het aantal van die leden, dat dpor verkiezing wordt aangewezen, voor de provincie bij ordonnanctie, voor het regentschap bij de instellingsordonnanctie der autonome gemeenschap vastgestekl. De overige leden worden voor den Provincialen Raad benoemd door den Gouverneur-Generaal, den Raad van Indic gehoord; voor den Regent- scliapsraad door den Gouverneur der provincie, na indioing door den Regent van eene aanbeve- ling van twee personen voor elke te vervullen plaats.

Bij de bedoekte ordonnanctie is tevens ange- wezen het aantal leden, behorend tot: a. de onderdanen, Nederlanders; b. de onderdanen, niet- Nederlanders van inheemschen oorsprong; c. de onclordancn, niet-Nederlanders van vreemden oorsprong *). Voor den Regentschapsraad vindt men tevens uitdrukkelijk bepaald, dat de leden

*) Bij de ordonnancies in Ind. Stb. 1925, nos. 397 en 398 tot aanvulling van de Provincie- on de Regentschapsordonnanctie zijn de omschrij- vingen onder b en c vorvangeel door de aanduidingen „inheemsche onderdanen — niet Nederlanders" en „inheemsche onderdanen- -niet Nederlanders**.

der tweede groep in den raad de niederheid vormen. In overeenstemming met de destijds ahangige wetsvoordracht der Indische Staatsregeling heeft het, rasciterium: de onderscheiding in Europeanen, Inlanders en Vreemde Oostcringen, welke vanouds de wettelijke groepering had bepaald, plaats gemaakt voor eeu splitsing naar de quasi-nationaliteit. Vooropstellend den algemeenen eisch van het Nederlandsch onderdaanschap, xverd eene verdeling ingevoerd naar de drie grootte bevolkingsgroepen, kortweg te onderscheiden a J s Nederlanders, Inlanders en Vreemdelingen. In het artikel REGENTSCHAPS RADEN (Aanvullingen, biz. 101) is reeds met een enkel woord melding gemaakt van den strijd, die zich in den loop der jaren ontwikkeld heeft omtrent de vraag, of aan den bestuursraad van het autonome regentschap een onvermengd *Inlandsch* karakter dan wel, evenals aan den Provinciale Raad, een *geinend* karakter zou zijn te geven. Een onderzoek, in het jaar 1919 bevolen, ten einde in de verschillende streken van Java en Madoera door plaatselijke bespreking zich te overtuigen van de stemming der Inlandsche hoofden en bevolking nopens de instelling van regentschapsraden en de samenstelling als anderszins van die lichamen, had, wat het onderwerpelij punt betreft, over het algemeen van een besliste voorkeur voor de gemengde samenstelling doen blijken. Den doorslag voor eene keuze in die richting gaf voorts bij de Regeering het feit, dat eene belangengroepering, als aan het instituut van een Inlandschen Regentschapsraad noodzakelij ten grondslag zou moeten liggen, waarbij zeker complex van specifiek Inlandsche belangen te onderscheiden zou zijn, over welke het bestuur van den raad zich zou uitstrekken, bij de huidige maatschappelijke en economische structuur voor verreweg het meerendeel der regentschappen op Java en Madoera praktisch onuitvoerbaar is.

De vereischten, die verder voor het lidmaatschap der Provinciale en Regentschapsraden zijn vastgesteld, zijn de volgende : het ingezetenschap van Nederlandsch-Indic; een werkelij verblijf binnen de provincie of het regentschap, wat aan gaat het laatste met inbegrip ten dezen van de binnen de grenzen van het regentschap gelegen afzonderlijke gemeenten ; den leeftijd van 25 jaren het bezit, voor de Provinciale Raden, van vol-dorende kennis van de Nederlandsche taal; het machtig zijn, voor de Regentschapsraden, van de schrijfkunst met Latijnsche karaliters en eindelijk voor beide, de voorwaarde dat de betrokkene niet krachtens onherroepelijke rechterlijke uitspraak ontzet is van de beschikking of het beheer over zijne goederen of van eeiijg recht of eenige be-voegdheid en niet in staat van faillissement verkeert. In tegenstelling voorts met de latere bepalingen in de Indische Staatsregding, welke ver-kiesbaarheid tot lid van den Volksraad voor de vrouw niet uitsluiten, is dit voor de Provinciale en de Regentschapsraden wel het geval. Alleen man-nelijke Nederlandsche onderdanen zijn tot het lidmaatschap daarvan toegelaten.

De verkozen en benoemde raadsleden hebben gedurende een tijdvak van vier jaren zitting.

De leden van den Provinciale Raad genieten reis- en verblijfkosten voor het bijwonen van de vergaderingen van den Raad en van commissien uit den Raad. Hun kunnen bovendien zittinggel-den daarvoor worden toegerekend. De leden van

den Regentschapsraad genieten alleen de eerste vergoeding. De besluiten van het college, tot regeling van de vergoedingen, behoeven voor eerstgenoemden raad de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, voor den Regentschapsraad die van het College van Gedeputeerden der provincie.

Voor de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken benoemt de Provinciale Raad — al dan niet uit zijne leden — een College van Gedeputeerden, in het laatste geval eveneens met inacht-neming van de algemeene eischen voor het lidmaatschap. Het aantal der leden van der plaatsvervangende leden bedraagt ten minste twee en ten hoogste zes.

In gelijken trant stelt het College van Gedeputeerden, waar de omstandigheden in het regentschap het toelaten — omtrent welke vraag do Regentschapsraad wordt gehoord —, voor de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken bij dien Raad een College van Gecommitteerden in, bestaande, naast den Voorzitter, uit zoovele Gecommitteerden als door Gedeputeerden is bepaald, echter ten minste uit twee. Terwijl evenwel het lidmaatschap van den Provinciale Raad geene volstrekte voorwaarde is voor de Gedeputeerden, worden de Gecommitteerden, tegelij met een of meer plaatsvervangers, door den Regentschapsraad uitsluitend uit zijn midden gekozen. Tusschen beide function bestaat een kenmerkend verschil. De instelling van het College van Gecommitteerden uit den Regentschapsraad be-doelt veelere eene gezamenlyke bespreking en beslissing met den Regent. Aan de Gedeputeerden der provinciale gemeenschap daarentegen zal, evenals dit in Nederland het geval is, elk afzonderlij een bepaald onderdeel der taak van het college ter behartiging kunnen worden opgedragen. In dit verband ook geniet, luidens de bepalingen der Provincie-ordonnantie, de leden van het College van Gedeputeerden eene maandelijksche bezoldiging, door den Provinciale Raad onder goedkoting van den Gouverneur-Generaal te bepalen, maar geene zittinggel-den noch reis- en verblijfkosten voor het bywonen van de vergaderingen van den Raad of van hun College. Daarentegen ontvangen de Gecommitteerden van den Regent-schapsraad reisen verblijfkosten maar geene vergoeding van anderen aard.

Voor beide raden is het lidmaatschap overeenigbaar met de betrekkingen van Vice-President of Lid van den Raad van Nederlandsch-Indie, Algemeen Secretaris, Hoofd van een departement van algemeen bestuur of Gouverneur, alsmede met een betrekking, waarui rekenplichtigheid dun wel ondergeschiktheid aan den Raad voort-vloeit. Voor den Provinciale Raad is bovendien nog als zoodanig genoemd de betrekking van Voorzitter of Lid van de Algemeene Rekenkamer; voor den Regentschapsraad die van Resident (hoofd der bestuursafdeeling in de provincie), een uitsluiting, noodzakelij voortvloeiend uit de bepaling in het laatste hoofdstuk der Regentschaps-ordonnantie, welke dien hoofdenaar met het toezicht op den Regentschapsraad belast. De aanschikt verdient verder nog de beperking, voortvloeiend uit hierarchische ambtelijke verhoudingen, dat de Gecommitteerden in het Regentschap niet tevens mogen zijn dorps-hoofd of lid van een desabestuur, tenzij, wanneer het belang van het regentschap dit vordert, het College van Gedeputeerden dispensatie van dat verbod verleent.

Voorzitter van den Provincialen Raad en het College van Gedeputeerden is luidens het vierde lid van artikel 119 dcr Indische Staatsregeling ambtshalve do Gouverneur, die tevens met het toezicht op beide lichamen is belast. In laatstgenoemd College heeft hij stem. Voorzitter van den Regentschapsraad is de Regent, bij ontstentenis of verhindering van wien de Patih als plaatsvervangend voorzitter optreedt.

In de algemeene beschouwingen aan het begin van deze bijdrage werd reeds aangetekend, dat de Gouverneur der provincie met het dagelijksch bestuur is belast, waar de omstandigheden naar het oordeel van den Provincialen Raad de benoeming van een College van Gedeputeerden niet toelaten. In de Provincie-ordonnantie wordt dit punt in meer uitgebreiden vorm geregeld. Eene daarmede overeenkomstige bepaling in de Regentschapsordonnantie kent met betrekking tot de verrichtingen en bevoegdheden van het College van Gecommitteerden aan den Regent eene gelijke plaats toe, indien voor het regentschap geen zoodanig college is benoemd.

Aan den Regent is verder de zorg opgedragen, dat de ontwerpen van verordeningen van den Regentschapsraad en van begrotingen, met toelichting in de landstaal en in het Maleisch, in zijn kantoor en in de kantoren dcr Districtshoofden binnen het regentschap voor ieder ter lezing worden nedergelegd; dat ieder lid van den Raad een exemplaar van die stukken ontvangt; dat zij tegen betaling der kosten voor ieder verkrijgbaar worden gesteld en dat zij worden gezonden aan een of meer der nieuwsbladen, die in de afdeling verschijnen.

De Gouverneur tegenover den Provincialen Raad, de Regent tegenover den Regentschapsraad is voorts belast met de uitvoering van de besluiten van den Raad, waar hem dit is opgedragen, en onderscheidenlijk van die van het College van Gedeputeerden, voor zoover niet een lid van het College daarvoor is aangewezen, en van het College van Gecommitteerden. Het besluit, dat naar hun oordeel als strijdig met eene hoogere verordening of met het algemeen belang kan worden geschorst of vernietigd, brengen zij niet ten uitvoer. Zij geven binnen driemaal vier of twintig uur van dit gevoelen kennis aan het betrokken college en doen daarvan mededeeling in het eene geval aan den Gouverneur-Generaal, in het andere aan het College van Gedeputeerden in de provincie. Indien binnen drie maanden na die kennisgeving geene schorsing of vernietiging heeft plaats gevonden, zijn zij tot uitvoering van het besluit verplicht.

Hoofdstuk III der beido ordonnantien (vgl. tevens Ind. Stb. 1925 nos. 397 en 398) geeft enkele bepalingen omtrent do provinciale en do regentschapshambtonaren on het ter beschikking van die gemeenschappen gesteld aanteel per Honceel. Van die bepalingen zij in de eerste plaats vernield de opdracht aan den Provincialen on don Regentschapsraad tot rogeling van de bezoldiging dier ambtenaren, onder voorbehoud van goedkeuring in het eerste geval door don Gouverneur-Generaal, in het tweede door hot College van Gedeputeerden. Met inachtneming van die regelingen en van de grenzen der begrotingen stollen Gedeputeerden on Gecommitteerden de bezoldigingen van de bedoelde ambtenaren vast, tenzij de Provinciale- of do Regentschaps

raad de vasts telling aan zich heeft voorbehouden of deze aan anderen is opgedragen.

De benoeming, de schorsing en het ontslag van de ambtenaren in dienst van de provincie of het regentschap zijn krachtens de wijziging, die het betreffend artikel bij de ordonnan tie in Ind. Stb. 1926 no. 254 heeft ondergaan, opgedragen aan den Provincialen Raad en den Regentschapsraad, voor zooveel die bevoegdheden niet aan anderen zijn voorbehouden of de Raad niet aan anderen opdracht daartoe heeft verleend.

Alic provinciale ambtenaren, evenals de Landsdienaren, die ter beschikking van de provincie worden gesteld, staan onder de bevelen van den Gouverneur, die voor den provincialen dienst tevens beschikt, voor zooveel naar zijn oordeel noodig en met de eischen van 's Lands dienst verenigbaar, over het hem als Landsdienaar ondergeschikt personeel. Overeenkomstige bepalingen regelen, wat aangaat de Landsdienaren en provinciale dienaren en de regentschapsambtenaren, de onderwerpelij ke aangelegenheid voor den Regent, met betrekking tot den dienst van het autonome regentschap. Een algemeen voorschrift verbiedt voorts de toekenning, in welken vorm ook, van belooningen van wege de provincie aan Landsdienaren, van wege het regentschap aan Lands- en provinciale dienaren, anders dan met voorafgaande bewijling van het betrokken Departementshoofd dan wel, in het tweede geval, van het College van Gedeputeerden.

Eene afzonderlijke afdeling van hetzelfde hoofdstuk behandelt onderscheidenlijk het Secretariaat van de provincie en dat van den Regentschapsraad. De eerste functie wordt vervuld door een Secretaris, te benoemen door den Provincialen Raad uit een voordracht van ten minste twee personen, opgemaakt door het College van Gedeputeerden. Schorsing en ontslag geschieden mede door den Raad, op voorstel van dat College. De Secretaris der provincie is tevens Secretaris van het College van Gedeputeerden en van den Gouverneur. Als Secretaris van den Regentschapsraad en van het College van Gecommitteerden treedt op de van Landswege benoemde Regentschapssecretaris, die den Raad, het College van Gedeputeerden en Commissien uit den Raad behulpzaam is in alles, wat hun werkkring aangaat.

Do regeling der vergaderingen van de voornoemde lichamen in provincie en regentschap, maakt het onderwerp uit van het daaropvolgende hoofdstuk der beido ordonnantien.

Aan don Gouverneur en aan den Regent is daarbij opgedragen het beleggen en de leiding der vergaderingen respectievelij k van den Provincialen- en van don Regentschapsraad en de zorg voor do handhaving van de orde in die vergaderingen, welke onderscheidenlijk ter hoofdplaats van de provincie en van het regentschap moe ten worden gehouden. Do genoemde raden vergaderen zoo dikwijls in het eene geval do Gouverneur of het College van Gedeputeerden, in het andere geval do Regent of hot College van Gecommitteerden hot noodig oordeelt of wanneer eon vijfde der leden daartoe schriftelij k mot opgavo van redenen het voorzoek doet. Do vergaderingen worden in het openbaar gehouden, tenzy eon vijfde van de aanwezige leden sluiting van de douron voordort do Voorzitter sluiting noodig oordeelt, waarna behoudens omtrent bopaalde onder-

wcrpen, waarvoor eene beslissing anders dan in open bare vergadering niet toegelaten is — de vergadering beslist of met gesloten deuren zal worden beraadslaagd.

De Regent stelt in de vergadering van den Regenschapsraad alle onclcrwerpen aan de orde in de door den Raad bij het regie me nt van orde te bcpalen taal. Bij de beraadslaging kan zoowel de landstaal als de Nederlandsche of de Jlaaleische taal worden gebezigd. Indien een der leden zulks verlangt, zet de Regent, of op diens verzoek een lid van den Raad, voor hen, die eene gebezigde taal niet verstaan, kortelijk uiteen, in een der ge- noemde talen, die voor hen verstaanbaar is, wat in het midden is gebracht en geeft hij hun gele- genheid ter zake hun gcvoelen uit te spreken. In bijzondere gevallen kan voorts de Raad zich ter vergadering doen bijstaan door een tolk.

De beslissingen over zaken zoowel als over personen worden in beide raden bij volstrekte meerderheid der stemmende leden genomen; de stemming over personen geschiedt bij gesloten en ongeteekende briefjes. De raad mag niet beraadsla- gen of besluiten, zoo niet de meerderheid van het in de instellingsordonnantie bepaald aantal leden aanwezig is.

Zoowel de Regenschapsraad als de Provinciale Raad stellen zelf een reglement van orde vast voor hunne vergaderingen, dat niet in werking treedt dan na te zijn goedgekeurd voor laatstge- noemd College door den Gouverneur-Gcneraal, voor het eerste door het College van Gedeputeer- den der provincie.

De zorg voor de vergaderingen van de Colleges van Gedeputeerden en van Gecommitteerden berust eveneens respectievelijk bij den Gouverneur en den Regent. Het door deze Colleges voor hunne vergaderingen vastgesteld reglement van orde vereischt de voorafgaande goedkeuring onderscheidenlijk van den Provincialen Raad en van den Regenschapsraad.

Luidens artikel 1 van het Koninklijk besluit van 3 December 1925 no. 51 (Ind. Stb. 1926 no. 28) zijn de voorzitter en de leden van den Provincialen Raad en de raden der overige zelfstan- dige gemeenschappen, alsmede die van de colleges van dagdijksch bestuur, niet gerechtelijk ver- volgbaar voor hetgeen zij in de vergaderingen hebben gezegd of aan haar schriftelijk hebben overgelegd, tenzij zij daarmede openbaar inaken wat in gesloten vergadering onder geheimhou- ding is gezegd of overgelgd.

In aansluiting aan de betrekkelijke bepalingen der Indische Staatsregeling verklaart Hoofdstuk V van de beide ordonnanties, betrekking hebben- de op de bevoegdheid en taak van de voornoemde instellingen, in de eerste plaats, dat aan den Provincialen Raad en den Regenschapsraad behoort de regeling en het bestuur van de huishouding der provincie en van het regentschap, m.a.w. dus van het complex van belangen, begrepen in de huishouding der autonome gemeensebap. Aan beide raden is voorts het recht toegekend, ojn de belangen van het ressort en van de ingezetenen voor te staan bij den Landvoogd en den Volks- raad; voor den tweeden mede bij den Provincialen Raad, het College van Gedeputeerden, den Gouverneur en den Resident.

Regelingen van gemeenschappelijke zaken, belangen, inrichtingen of werken met a nd ere Provinciale Raden of, voor den Regenschapsraad,

met ander zelfstandige genieenschappcn. of w ijzigen in dergelijke rcgclingen vereischen do goedkeuring respectievelijk van den Gouverneur-Generaal en van het College van (Jedeputeerclren, wier beslissing eveneens noodig is, indien omtrent de opheffing of de intrekking van eene dergelijke regeling geene overeenstemming kan worden verkregen.

Aan den Provincialen Raad en den Regenschapsraad is verder uitdrukkelijk de bevoegd- heid toegekend tot vaststelling van de verorde- ningen — dit woord tevens te verst a an in den zin van besluiten (vgl. art. 2 der ordonnantie)—, die zij in het bclang van provincie of regentschap noodig oordeelen of die vereischt worden tot de uitvoering van hoogere verordeningen, voor zoover deze die medewerking vorderen. Is het eerste een rechtstreeksch uitloeiisel van het autonoom karakter tier gemeenschap, in het tweede drukt zich hare medebesturende taak uit. tn die verordeningen mogen geene bepalingen - voorkoinen omtrent punten, waarin voor het ressort voorzien is door hoogere verordeningen, tenzij deze daar- toe vrijheid geven. Zij treden voorts niet in de regeling van de huishoudelijke belangen van binnen het gebied gelegen zelfstandige gemeenschappen, als hoedanig in de Regenschapsordonnantie ook de desa is genoemd.¹ Bepalingen in de onderwerpelijke verordeningen houden van rechtswege op te werken, wanneer in het onderwerp voorzien wordt door eene verordening van hooger gezag. Bij ordonnantie kan overigens ten aanzien van besluiten van den Provincialen- of den Regenschapsraad omtrent bepaalde onderwerpen worden verklaard, dat zij niet in werking treden dan na hoogere goedkeuring.

Aan beide lichamen is, in cnercenstemming weder met him zelfbesturend karakter, de bevoegdheid verleend tot het heffen van belastingen. De daartoe strekkende verordeningen evenwel behoeven wat aangaat den Provincialen Raad de goedkeuring van den Gouverneur-Gcnc- raal, den Raad van Nederlandsch-Indie gehoord ; wat aangaat den Regenschapsraad die van het College van Gedeputeerden²). Besluiten, strekkende tot het verkrijgen, vervreemden of bezwa- ren van onroerend goed of tot het treffen van da- dingen vereischen dezelfde goedkeuring, indien met de uitvoering een bedrag is gemoeid, dat eene voor de provincie bij ordonnantie, voor het re- gentschap bij provinciale verordening te bepalen grens te boven gaat. Geldleeningen kunnen even-

^{*)} De heffing van provinciale belastingen ook van de ingezetenen van in het gebied der provincie gelegen zelfstandige gemeenschappen van plaatselijken a, met name de Stad* gemeenten, maakt op het oogblik een punt van principieele gedachtenwisseling uit voor de Indische Regeering, naar aanleiding van een besluit van die strekking van den Provincialen Raad van Went-Java. Tot de ter zake gerezene oppositie heeft in groote mate bijgedragen de minder juiste gedagslijn, tot dusver op dat punt in Indie gevolgd met betrekking tot de belastingheffing door gewesten, welke onder de Decentralisatiebepalingen van 1903 waren gebracht (Vgl. het artikel „De opcentenverorde- ningen der provincie West-Java“⁵ doot* Mr. 8. Cohen Fzn. in „De Indische Gids“, November ; Aflevering 1926).

eens niet ten laste van eene provincie of een regentschap worden aangegaan of gewaarborgd dan onder voorbehoud van bekrachtiging van het besluit in het eerste geval bij ordonnantie, in het tweede door het College van Gedeputeerden.

De straf, welke op overtreding der verordeningen van den Provincialen en den Regentschapsraad kan worden gesteld, is, tenzij bij algemeene verordening anders is bepaald, voor de eerstbedoelde verordeningen vastgesteld op hechtenis van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste honderd gulden, voor de regentschapsverordeningen op hechtenis van ten hoogste acht dagen of geldboete van ten hoogste vijf en twintig gulden, voor beide lichamen met of zonder verbeurd verklaring van bepaalde goederen. Voor het geval van herhaling bi mien den tijd van een jaai kunnen de bedoelde straffen tot het dubbel van die maxima worden bedreigd. Ten aanzien van regentschapsverordeningen, welke strafbepalingen inhouden, is goedkeuring door Gedeputeerden als eisch gesteld.

Als voorwaarde voor het verbinden van provinciale en regentschapsverordeningen, wordt algemeen gevorderd afkondiging door plaatsing in den klaarvoor vastgestelden vorin in het provinciaal blad, terwijl het College van Gedeputeerden jaarlijks in el at blad eene korte opgave doet plaatsen van de gedurende het vorige jaar door de regentschappen der provincie afgekondigde verordeningen. Ten minste eenmaal in de vijf jaren verklaart voorts de Regentschapsraad, welke do or hem vastgestelde verordeningen, tegen de overtreding waarvan straf is bedreigd, nog zullen gelden.

De laatste artikelen van het hoofdstuk betreffen het College van Gedeputeerden en dat van Gecommitteerden, wier taak in het algemeen nidi is omschreven, dat zij belast zijn met de uitvoering van de besluiten onderscheidenlijk van den Provincialen en van den Regentschapsraad en met de beslissing van de over die uitvoering gerezen geschillen, tenzij deze beslissing a an andere reii is opgedragen. Voor het College van Gedeputeerden is tevens bepaald, dat bij een in het provinciaal blad te plaatsen besluit de uitvoering geheel of voor een gedeelte door het College kan worden overgedragen aan den Gouverneur of eon der J eden. Zoowel het College in zijn geheel als de voorzitter en de leden zijn, voor zoover do da gel ijk sche leiding en uitvoering van zaken betreft, verantwoordelijk aan den Raad, aan wien zij te dien aanzien, zoowel gezamenlijk als per soonlijk, alle vrlangde inlichtingen geven. De Colleges zorgen verder voor de behoorlijke voor bereiding van hetgeen in den Raad ter ovel we ging en beslissing moet worden gebracht, voor zooveel die arbeid niet aan anderen wordt opgedragen.

Als organon van jnebestuur zijn de hier besproken colleges belast met de bij hoogere verordeningen gevorderde medewerking tot uitvoering claurvan, wanneer die verordeningen niet bepaaldelijk de medewerking eischen van den Provincialen Raad of den Regentschapsraad zelve dan we I van den Gouverneur of den Regent, alsmedo wanneer de Raad de gevraagde medewerking niet of niet behoorlijk verleent. Voldoen de Colleges van Godoputeerden en Gecommitteerden niet of niet naar behoren aan hunne verplichting, dan voorziet, wat betreft het eerstgenoemde lichaam,

na bekomen inachting van den Gouverneur-Generaal I in dringende gevallen onder diens nadere goedkeuring de Gouverneur op kosten der provincie hierin ; voor het College van Gecommitteerden is het de Resident — hoofd der bestuursafdeeling — die in gelijker voege na bekomen machting of onder nadere goedkeuring van den Gouverneur de verplichting heeft te vervullen.

Het College van Gedeputeerden vertegenwoordigt de provincie in en buiten rechten : het College van Gecommitteerden het regentschap.

De bepalingen in hoofdstuk VI omtrent het beheer en de verantwoording der geldmiddelen stellen het beginsel voorop, dat aan den Raad, met betrekking tot het beheer tier eigen geldmiddelen van de gemeenschap, alle bevoegdheid behoort, die niet aan de Regeering en, voor het regentschap, aan het College van Gedeputeerden is voorbehouden. Aan den Gouverneur-Generaal is o. a. de bevoegdheid verleend, om ten aanzien van het beheer van die geldmiddelen administratieve voorschriften te geven en ten behoeve der zelf standige gemeenschap aan bepaalde Landsdienaren het ontvangen, bewaren, betalen of afleveren van gelden, geldswaarden en goederen op te dragen.

De eerste begroting wordt voor elke provincie en elk regentschap bij ordonnantie vastgesteld ; daarna geschiedt de vast telling jaarlijks respectievelijk door den Provincialen en den Regentschapsraad. De begroting behoeft evenwel, om te werken, de goedkeuring onderscheidenlijk van den Gouverneur-Generaal en van het College van Gedeputeerden. Die goedkeuring wordt aan de begroting in hnar geheel verleend of onthouden. De weigering geschiedt bij een met redenen omkleed besluit; wat aangaat de provinciale begrotingen, den Raad van Nederlandsch-Indie ge hoord.

De Colleges van Gedeputeerden en van Gecommitteerden zijn bevoegd tot handelingen, welke uitgaven tengevolge hebben, binnen de grenzen der begroting. Tot handelingen evenwel, welke den post vo or onvoorziene uitgaven bezwaren of uitgaven tengevolge hebben boven een door den Raad te bepalen bedrag, wordt in het algemeen niet overgegaan dan krachtens beslissing van den Raad. Voor gevallen van zoo dringende aard, dat door het vooraf inroepen van's Raads beslissing een belang der gemeenschap met benadeeling zou worden bedreigd, kunnen nochtans bij een, onverwijld aan hogere goedkeuring te onderwerpen, met redenen onikleed besluit het College van Gedeputeerden en dat van Gecommitteerden de handeling bij voorbaat gelasten.

De voordringen ten laste der begroting worden onderzocht, verevend en betaalbaar gesteld oveneens door die colleges. Afstand van aan do gemeenschap behoorende goederen aan een schuldeischer tot ghecele of gedeeltelijke vorkoeping zijner vordering is verboden. Ten behoeve van do gemeenschap kan geen onroerend goed worden gekocht dan krachtens beslissing van den Raad.

Van do verdere bepalingen van het hoofdstuk zij nog vermeld het verbod van aanbesteding van openbare werken, waarbij heerenclienstplichtigen of veroordeelclien worden gebezigd. Aan Landsdienaren, voor het regentschap ook aan provinciale dienaren — voor beide categorieën van personeel echter met uitzondering van de bezoldigde of

onbezoldigde hoofden van Vreemde Oosterlingen — zomede aan a lie ambtenaren en bedienden van de gemeenschap zelve is het voorts verboden, werken, leveringen, of transporten ten behoeve van de gemeenschap aan te nemen, zich daarvoor borg te stellen of daarin rechtstreeks of zijdelings deel te hebben.

Aan den Gouverneur en den Regent is de zorg opgedragen, om, met inachtneming van hetgeen ter zake door den Raad mocht worden voorgescreven, te waken, dat de verordeningen en andere voorschriften betrekkelijk de inkomsten der gemeenschap naar behooren worden toegepast en dat alles, wat uit eenigen hoofde aan de gemeenschap verschuldigd is, ten behoorlijken tijde wordt ingevorderd en verant wo ord.

De Provinciale Raad en de Regentschapsraad stellen jaarlijks voorloopig vast eene, de begroo-ting zoo mogelijk op den voet volgende, rekeuing van uitgaven en ontvangsten, welke begroo-tingsrekening, onder dagteekening van de afsluiting van den dienst, tijdig daartoe in gereedheid wordt gebracht door het College van Gedeputeerden en dat van Gecommitteerden. De door den Raad voorloopig vastgestelde begroo-tingsrekening wordt, met de daarbij behoorende stukken, uiter- lijk den 1sten November van het jaar, volgende op het dienstjaar, gezonden voor de provincies aan den Gouverneur-Generaal, door tusschen- komst van de Algemeene Rekenkamer. Voor het regentschap worden die bescheiden aan het College van Gedeputeerden gezonden, terwijl inge- volge het bepaalde bij art. 4 van het Koninklijk besluit van 3 December 1925 no. 51 (Ind. Stb. 1926 no. 28) het toezicht van de Algemeene Re- kenkamer zich voor die gemeenschappen bij wijze van steekproef tot eenige na de goedkeuring door haar op te vragen rekeningen bepaalt. Het besluit van den Gouverneur-Generaal tot vaststel- ling der begroo-tingsrekening van de provincie en dat van het College van Gedeputeerden betref- fende het regentschap wordt in de Javasche Cou- rant, het tweede tevens in het provinciaal blad geplaatst en onderscheidenlijk door den Gouverneur en den Regent bekend gemaakt op door den Raad te bepalen wyze.

Aan het College van Gedeputeerden en aan dat van Gecommitteerden is een gestadig toezicht voorgescreven op het beheer der Rekenplich- gen aan den Raad.

Ten slotte geeft hoofdstuk VII van de Provincie- en van de Regentschapsordonnantie nog en- kele bepalingen nopens het hooger toezicht op die gemeenschappen .

Van die bepalingen heeft reeds terloops in de vorige bladzijden vermelding gevonden de opr- dracht, in de laatstgenoemde ordonnantie, van het toezicht op den Regentschapsraad aan den Resident, die ter zake aan het College van Gedeputeerden de voorstellen kan doen, die hij noodig acht.

Wat aangaat schorsing of vernietiging van be- sluiten, die met het algemeen belang of met eene hogere verordening str- dig zijn, is voor de besluten der provinciale bestuursorganen de bevoegd- heid daartoe verleend aan den Landvoogd, den Raad van Nederlandsch-Indie gehoord. Voor de besluiten der bestuursorganen van het autonome regentschap: den Regentschapsraad en het College van Gecommitteerden, kunnen door het College van Gedeputeerden voorstellen van die strekking

aan den Gouverneur-Generaal worden gedaan. Het schorsings- of vernietigingsbesluit, met rede- nen omkleed, wordt als het geldt een provinciale beslissing in de Javasche Courant, wanneer het betreft het regentschap in het provinciaal blad geplaatst. Schorsing geschiedt voor een bepaalde n- duur, niet langer dan een jaar. Is in dien tijd geene vernietiging gevolgd, dan wordt het besluit geacht geldig te zijn, waaraan wederom in de ge- noemde bladen bekendheid wordt gegeven. Vernietiging wegens strijd met eene hogere verordening brengt mede vernietiging van alle gevolgen, voor zoover die nog voor vernietiging vatbaar zijn. Vernietiging wegens strijd met het algemeen belang laat de gevolgen in stand, welke niet met dat belang strijdig zijn. Aan het betrokken be- stuu rsorgaan is voorts de verplichting opgelegd, om ingeval van schorsing, vernietiging of niet- goedkeuring zijner besluiten voor zooveel noodig alsnog in de behandelde zaak te voorzien.

Het laatste onderwerp, in de ordonnantie be- handeld, is de beslissing van geschillen van be- stuur tusschen provincien onderling en regentschappen onderling dan wel van provincien en re- gentschappen met andere zelfstandige gemeen- schappen. De beslissing van dergelijke geschillen is, wanneer het de provincie betreft, opgedragen aan den Gouverneur-Generaal, den Raad van Neder- landsch-Indie gehoord. Betreft het geschillen tusschen regentschappen onderling en van re- gentschappen met andere zelfstandige gemeen- schappen, dan behoort de beslissing aan den Gouverneur-Generaal wanneer de betrokken resor- ten niet binnen dezelfde provincie liggen, en anders aan het College van Gedeputeerden met toe- lating, binnen vier weken na de ontvangst, van hooger beroep op den Gouverneur-Generaal.

Het tijdstip van inwerkingtreding der ordon- nantie werd gesteld op een nader door den Gouverneur-Generaal te bepalen datum. Bij het besluit van den Gouverneur-Generaal van 26 Maart 1925 no. 2 (Ind. Stb. no. 133) is voor beide als zoodanig aangewezen 1 April 1925.

Aldus de hoof d trek ken van de als uitvloeisel der bestuurs hervorming vastgestelde algemeene verordeningen tot regeling van de instelling van provincien en van autonome regentschappen op Java en Madoera en tot omschrijving van hunne inrichting en bevoegdhetten. In haren algemeenen opzet geven die ordonnantie zeker niet den indruk, dat — oin hier eene opmerking in het arti- kel AUTONOMIE (Aanvullingen biz. 100) aan te halon — de bestuurs hervormingswet voor do daarbij beoogde autonomic (de deur zou hebben geopend, echter met de novenbedoeling, dat o.a. de bring der eigen liuishouding eng getrokken zou worden. Hoo en tot waar die grens op eenig tgd- stip getrokken zal worden, ligt trouwens buiten de rechtstreeksche boinoeienis van het Opperbe- stuur, dat al166n tot opening van den weg de noo- dige stappen kon doen maar overigens zich tot het algemeen toezicht voortspruitend uit de mi- nisteriele verantwoordelijkheid, zal hebben te bepalen. Die grens te trekken en naar de eischen en mogelijkheden van het oogenblik te verruimen, is de taak van de in Indie zelf zetelende Regeerings- organen en het inag worden aangenomen, dat, onder den andrang ook van de politieke stroomin- gen daar te lande, die organen niet zullen nalaten daarbij zoo ver te gaan als met het algemeen be-

lang en met de actueele bestuurscapaciteit van de autonome instellingen verenigbaar is.

In aansluiting aan de bepalingen voor de regentschappen op Java en Madoera, mag voor de overige zelfbesturende „plattelandsgemeenten“ welke mogelijk te eeniger tijd in het gebied van die regentschappen zich ontwikkelen, en in het algemeen voor de gemeenschappen van dien aard in de Buitengewesten de totstandkoming van eene soortgelijke verordening of van meerdere soortgelijke regelingen worden verwacht. Te zamen met de Regentschapsordonnantie en met de hiervoor reeds met een enkel woord vermelde „Stadsge-meente-ordonnantie“ in Ind. Stb. 1926 no. 365, welke hieronder nog meer in den breede beschouwing zal vinden, zullen die „Plattelands-“ of „Landsgemeente-ordonnanties“ — om bij verkorting dezen laatsten verzamelaar te bezigen — binnen het kader van de „Provincie-ordonnantie“ een organisatorisch krachtig samenhangend geheel vormen.

De nadere beschouwing van de „*Stadsgemeente-ordonnantie*“ kan uit den aard der zaak niet geheel vrij blijven van herhaling, zij het in een ander verband, van hetgeen reeds voor de Provincie- en de Regentschapsordonnantie mededeeling heeft gevonden. Voor zooveel met den eisch van een min of meer afgerond overzicht verenigbaar, zal nochtans ook daarbij naar beperking tot de meest kenmerkende bepalingen worden gestreefd.

Als zoodanig valt van de Algemeene Bepalingen in Hoofdstuk I te wijzen op artikel 3, verklarende dat de op den voet van artikel 121 der Indische Staatsregeling, derhalve van de beginselen der Bestuursvorming 1922, als zelfstandige gemeenschappen aangevezen steden *stadsgemeenten* worden genoemd.

Hoofdstuk II, tot onderwerp hebbende de bestuursorganen der stadsgemeenten, bepaalt in artikel 4 dat het bestuur eener zoodanige gemeente bestaat uit den Raad, het College van Burgemeester en Wethouders en den Burgemeester, dan wel — waar de tweedo instelling vooralsnog niet is ingevoerd — den Raad en den Burgemeester.

Van de verdere bepalingen van het hoofdstuk zullen de navolgende hier ter sprake worden gebracht.

Het aantal leden van den Raad eener stadsgemeente en de verdeling daarvan over het drietal bevolkingsgroepen, bij de bespreking van het provinciaal- en het regentschapbestuur genoemd, wordt voor elken raad in zijne instellingsordonnantie vastgesteld. Do vereischen voor het lidmaatschap onderscheiden zich van die dorvorige lichamen door de voorwaarden van werkelijk verblijf binnen de Btadsgemeente zelve en van het bezit van voldoende kennis der Nederlandsche taal, ter beoordeeling van den Burgemeester, die nochtans gehouden is voldoende kennis van die taal aanwezig te achten by hen, die in het bezit zyn van het gotuigachrift van het vroegere z.g. kleinambtenaarsoxamen of van het oxamen, dat sinds 1903 daarvoor in de plaats is getreden, zoodat bij hen, die van eerstgenoemd examen zijn vrijgesteld. Onder de betrekkingen, waarmede het lidmaatschap van den Stadsgemeenteraad onveroenigbaar is, vindt men o. a. weder genoemd den Gouverneur der provincie en den Resident

van de afdeling; voorts de leden van het College van Gedeputeerden en den Secretaris van den Provinciaal Raad. Evenals van de zelfbesturende gemeenschappen van provincie en regentschap zijn verder o. m. uitgesloten betrekkingen, waaruit rekenplichtigheid of ondergeschiktheid aan den Raad der gemeenschap voortvloeit, behoudens de bevoegdheid van den Burgemeester, die tevens Secretaris der gemeente is, om lid van den Raad te zyn. Ook in (litgeval weder zyn alleen mannelijke Nederlandsche onderdanen, ingezetenen van Nederlandsch-Indie, verkiesbaar.

De duur van de zittingsperiode is eveneens weder bepaald op vier jaren.

De bevoegdheid tot het kiezen van de leden van den Raad, zoodat de wyze, waarop de verkiezing plaats vindt, worden, luidens artikel 10, bij ordonnantie geregeld.

Aan de leden van den Raad kunnen zittinggel-den worden toegekend voor het bijwonen van de vergaderingen van het college en van commissien uit den Raad. De raadsbesluiten, daartoe strekkend, behoeven de goedkeuring van het College van Gedeputeerden der provincie.

Het volgende hoofdstuk betreft het College van Burgemeester en Wethouders. Voor de ins telling, in eene Stadsgemeente, van een college van dien aard wordt de goedkeuring van Gedeputeerden vereischt. Bij niet-goedkeuring is beroep op den Gouverneur-Generaal toegelaten. De Wethouders, ten getale van minstens twee en hoogstens vier, worden door den Raad — bij voorkeur uit zijn midden — benoemd. Benoeming van iiuet-leden van den Raad tot Wethouder, welke personen overigens aan dezelfde algemeene eischen moeten voldoen, is Mitsdien niet uitgesloten, zoodanig als dit — in tegenstelling met het bepaalde omtrent het College van Gemccmit-teerden bij den Regentschapsraad — het geval is bij de inrichting van het dagelijksch bestuur der provincie.

De Wethouders vormen met den Burgemeester het College van Burgemeester en Wethouders, waarvan de Burgemeester lid en voorzitter is. De Wethouders genieten eene toelage, welke bedrag door den Raad wordt vastgesteld, behoudens goedkeuring door het College van Gedeputeerden, eveneens weder met toelating van beroep op den Landvoogd ingeval van niet-goedkeuring. Buiten die toelage genieten zij geenerlei inkomen uit de stadsgemeenschap, anders dan bij wyze van vergoeding van ton behoeve der gemeente werkelijk godane

In stadsgemeenten, waar geen College van Burgemeester en Wethouders bestaat, geldt hetgeen voor de verriochtingen van het college is bepaald voor den Burgemeester, behoudens dat de Raad in die gemeenten ten minste twee en ten hoogste vier zijner leden aanwijst, die met den Burgemeester de Coimmissie van Financien vormen. Uitgenomen onkelo bij de ordonnantie zelve aan die Commissio opgedragen nangelogenheden van goudloijk beher, is hot de Stadsgemeenteraad, die haro taak en werkwyze regelt, voor zoo ver die

1) Bepalingen van die strekking, waarbij uiter-aard zal worden uitgogaan van de „Kiesordonnantie-Gemeenteraadon“ in Ind. Stb. 1925 no. 673 on de tot uitvoering daarvan vastgestelde „Kiesvoorschriften“ in Ind. Stb. 1926 no. 20, ontbreken vooralsnog.

nict bij algemeene verordening zijzj bepaald.

Hoofdstuk IV verklaart, dat tot Burgemeester alleen kunnen worden benoemd mannen, die den leeftijd van dertig jaren hebben bereikt en niet bij onherroepelijk geworden rechterlijke uitspraak de beschikking of het beheer over hunne goederen hebben verloren of van eenig recht, of enige bevoegdheid zijn ontzet, noch in staat van faillissement verkeerden. De Burgemeester kan, met goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, door den Raad tot Secretaris worden benoemd. Hij wordt in die functie niet geschorst of ontslagen dan eveneens met goedkeuring van den Landvoogd, aan wien mede de benoeming, de schorsing en het ontslag van den Burgemeester, als zoodanig, zijn voorbehouden.

De bezoldiging van den Burgemeester* en de verdere aan zijne betrekking verbonden wettige voordelen worden door den Gouverneur-Generaal na ingewonnen advies van den betrokken Raad en het College van Gedeputeerden der provincie geregeld en komt ten laste van de algemeene geldmiddelen van Nederlandsch-Indië, met dien verstande dat van de aan het ambt van Burgemeester verbonden kosten — waaronder begrepen tegeaioetkomingen, toelagen of gratificatie uit 's Lands kas aan waarnemende burgemeesters — door de betrokken gemeente de helft wordt terugbetaald. Behalve eene bezoldiging als Secretaris, indien hij daartoe is benoemd, geniet ook de Burgemeester geenerlei inkomsten, onder welke benaming ook, uit de stadsgemeentekas anders dan bij wijze van vergoeding van voor de gemeente werkelijk gedane uitgaven, die niet onder de omschrijving van de hem van Landswege toegelegde inkomsten vallen.

De Burgemeester heeft zijn werkelijk verblijf binnen de stadsgemeente. Binnenlandsche verloven worden hem op den voet van de daarintrent voor burgerlijke Landsdienaren in het algemeen geldende bepalingen verleend door den Gouverneur der provincie, zonder wiens verlof hij zich echter buiten de gemeente mag begeven, vwanneer zijne afwezigheid niet langer dan acht dagen duurt. Bij verlof naar Europa van den Burgemeester, voor niet langer dan een jaar, kan zijne betrekking tijdelijk worden waargenomen.

Waar geen College van Burgemeester en Wethouders bestaat, bepaalt de Gouverneur, wie den Burgemeester by ongesteldheid, afwezigheid of ontstentenis vervangt. Waar zoodanig college aanwezig is, wordt de vervanger door dit lichaam uit zijn midden aangewezen. Jje Gouverneur kan echter te alien tijde op andere wijze in de verandering voorzien op voorstel of na raadpleging van het College van Burgemeester en Wethouders.

De Burgemeester vertegenwoordigt de stadsgemeente in en buiten rechten. Hij is belast met de uitvoering van de besluiten van het College van Burgemeester en Wethouders, voor zover dije niet door het college aan een der Wethouders opgedragen. Het besluit van den Raad of van hit College van Burgemeester eri Wethouders, dat naar zijn oordeel als strijdij met eene algemeene of provinciale verordening of met het algemeen belang door den Gouverneur-Generaal kan worden geschorst of vernietigd, wordt niet ten uitoeer gebracht. Hij geeft van dit gevoelen binnen driemaal vier en twintig uren na het nemen van het besluit kennis aan den Raad of aan het College van Burgemeester en Wethouders, zoo-

mode aan het College van Gedeputeerden, dat daarvan ten spoedigste aan den Gouverneur-Generaal verslag doet. Indien binnen drie maanden daarnaageene schorsing of vernietiging heeft plaats gehad, is de Burgemeester tot uitvoering verplicht.

Van de algemeene bepalingen, vervat in Hoofdstuk V, aangaande het Stadsgemeente-personeel, vordert al dadelijk de aandacht het eerste artikel, bepaland dat de Raad de bezoldiging regelt van dat personeel, behoudens goedkeuring van het College van Gedeputeerden voor zoo reel betreft gemeenten, waar de Burgemeester tevens Secretaris is. Eene uitzondering maakt de bezoldiging van den Secretaris, die door Gedeputeerden onder goedkeuring van den Gouverneur-Generaal wordt geregeld, nadat de Raad der stadsgemeente is gehoord. Het College van Burgemeester en Wethouders stelt met inachtmeijning van de aldus na getroffen regelingen en binnen de grenzen der bezoldiging der wedden vast van de ambtenaren in dien st der stadsgemeente, in zover zulks niet door het College aan anderen is opgedragen.

De Raad benoemt, schorst en ontslaat de hier bedoelde ambtenaren, tenzij dit aan anderen is voorbehouden of anderen door den Raad daarniede zijn belast. Op verzoek van den Raad kunnen krachten der provincie of van het College van Gedeputeerden der provincie of van het College van Gedeputeerden van het regentschap, onderscheidenlijk Lands-, provinciale- en regentstadsgemeenten hetzij belast worden met werkzaamheden ten behoeve van eene stadsgemeente, hetzij ter beschikking van eene stadsgemeente worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij ondergeschikt aan den Burgemeester en verplicht diens bevelen op te volgen. In het eerste geval wordt hun verhouding tot de bestuursorganen der stadsgemeenten voor zover noodig geregeld door de autoriteit, krachten welke goedgevinden zij met gemeentelijke werkzaamheden kunnen worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij ondergeschikt aan den Burgemeester en verplicht diens bevelen op te volgen. In het eerste geval wordt hun verhouding tot de bestuursorganen der stadsgemeenten voor zover noodig geregeld door de autoriteit, krachten welke goedgevinden zij met gemeentelijke werkzaamheden kunnen worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij on-

dergeschikt aan den Burgemeester en verplicht diens bevelen op te volgen. In het eerste geval wordt hun verhouding tot de bestuursorganen der stadsgemeenten voor zover noodig geregeld door de autoriteit, krachten welke goedgevinden zij met gemeentelijke werkzaamheden kunnen worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij ondergeschikt aan den Burgemeester en verplicht diens bevelen op te volgen. In het eerste geval wordt hun verhouding tot de bestuursorganen der stadsgemeenten voor zover noodig geregeld door de autoriteit, krachten welke goedgevinden zij met gemeentelijke werkzaamheden kunnen worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij on-

dergeschikt aan den Burgemeester en verplicht diens bevelen op te volgen. In het eerste geval wordt hun verhouding tot de bestuursorganen der stadsgemeenten voor zover noodig geregeld door de autoriteit, krachten welke goedgevinden zij met gemeentelijke werkzaamheden kunnen worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij on-

dergeschikt aan den Burgemeester en verplicht diens bevelen op te volgen. In het eerste geval wordt hun verhouding tot de bestuursorganen der stadsgemeenten voor zover noodig geregeld door de autoriteit, krachten welke goedgevinden zij met gemeentelijke werkzaamheden kunnen worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij on-

dergeschikt aan den Burgemeester en verplicht diens bevelen op te volgen. In het eerste geval wordt hun verhouding tot de bestuursorganen der stadsgemeenten voor zover noodig geregeld door de autoriteit, krachten welke goedgevinden zij met gemeentelijke werkzaamheden kunnen worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij on-

dergeschikt aan den Burgemeester en verplicht diens bevelen op te volgen. In het eerste geval wordt hun verhouding tot de bestuursorganen der stadsgemeenten voor zover noodig geregeld door de autoriteit, krachten welke goedgevinden zij met gemeentelijke werkzaamheden kunnen worden gesteld. In laatstbedoeld geval zijn zij on-

de commissie van den Raad behulpzaam in alias, Avat hun werking aangaat. Nevens zijn arbijt mag hij geene andre betrekking bekleeden dan krachtens met redencen ontleede dispensatie van den Raad. Bij ongesteldheid, afwezigheid of ontstentenis van den Secretaris, voorziet de Burgemeester in zijne vervanging.

Het volgende hoofdstuk strekt tot regeling van de vergaderingen van den Stadsgemeenteraad. Van de daarin vervatte voorschriften zij in de eerste plaats genoemd de bepaling, luidens welke de Burgemeester de vergaderingen belegt en leidt en zorg draagt voor de handhaving der orde in de vergaderingen, in welke hij een raadgevende stem heeft. De Raad vergadert zoo dikwijls de Burgemeester of het College van Burgemeester en Wethouders het noodig oordeelt of ten minste een vijfde der leden schriftelijk, met opgave van redencen, den wensch daartoe te kennen geeft. Openbaarheid der vergaderingen is ook hier voorgeschreven, met dezelfde uitzonderingsbepalingen omtrent sluiting der deuren, beraadslaging in besloten vergadering als anderszins, als voor den Provinciale- en den Regentschapsraad zijn vastgesteld.

De leden van den Stadsgemeenteraad hebben het recht van initiatief en van amendement, met verplichting tot schriftelijke indiening der door hen voorgestelde ontwerpen van verordeningen en wijzigingen van ontwerpverordeningen, welke voorstellen van eene toelichting voorzien moeten zijn. Andere voorstellen kunnen door de leden zowel mondeling ter vergadering worden gedaan als schriftelijk bij het College van Burgemeester en Wethouders worden ingediend. De Raad mag wederom niet beraadslagen of besluiten zoo niet de meerderheid van het bij do instedingsordonnantie bepaalde aantal leden aanwezig is. Is dit niet het geval dan wordt met inachtneming van de daarvoor bepaalde tijdsruimte eene nieuwe vergadering bevestigd, waarin door de aanwezige leden beraadslaagd en beslist wordt uitsluitend over de zaken, in den oorspronkelijken oproepingsbrief vermeld.

De beslissingen worden ook in den Stadsgemeenteraad bij volstreekte meerderheid van stemmen genomen; stemming over personen vindt ook in (lien raad by gesloten en ongeteekende briefjes plaats.

Aan den Stadsgemeenteraad is eveneens de bevoegdheid voorbehouden tot vaststelling van een reglement van orde voor zijne vergaderingen. Voor de inwerkingtreding wordt de goedkeuring van het College van Gedeputeerden vereischt.

De Wethouders, niet-leden van den Raad, kunnen, luidens het laatste artikel van het hoofdstuk, de vergadering van den Raad bijwonen en daarin hun gevoelen uiten.

Hoofdstuk VII behandelt de vergaderingen van het College van Burgemeester en Wethouders. De Burgemeester belegt en leidt ook deze vergadering en zorgt ook daarbij voor de handhaving der orde. Nevens enkele regelen omtrent de bevoegdheid van het College tot beraadslagen of besluiten en omtrent de wijze van stemmen over zaken op personen treft men alsnog de bepaling aan, dat het reglement van orde, hotwelk hot College van Burgemeester en Wethouders voor zijne vergaderingen vaststelt, niet in werking treedt dan na goedkeuring door den Raad.

De niet-vervolgbaarheid in reemten voor het-

geen de voorzitter en de leden van de raden en de colleges van dagolijksch bestuur in de vergaderingen hebben gezegd of aan haar schriftelijk hebben overgelegd, is ook voor de stadsgemeenten verzekerd door het reeds genoemde Koninklijk besluit in Ind. Stb. 1926 no. 28.

De bevoegdheid en taak van den Stadsgemeenteraad en van het College van Burgemeester en Wethouders vinden in hoofdstuk VIII regeling.

Aan den Raad behoort, luidens het eerste artikel daarvan, de regeling en het bestuur van de huishouding der stadsgemeente, voor zoover de bevoegdheid to dien aanzien niet aan het College van Burgemeester en Wethouders of aan den Burgemeester is voorbehouden of door den Raad is opgedragen.

De Raad kan commissie zijner leden belasten met werkzaamheden in verband met de verzorging der tot zijn werking behorende zaken. De Raad is verder bevoegd, op voordracht van het College van Burgemeester en Wethouders of, waar dit College niet bestaat, op voordracht van den Burgemeester, onderscheidenlijk aan het College of aan den Burgemeester Commissie van bijstand toe te voegen, welke op gelijke voordracht te alien tijde kunnen worden opgeheven. In stadsgemeenten, waar geen College van Burgemeester en Wethouders is ingesteld, kan de Raad, op voordracht van den Burgemeester, het dagolijksch bestuur van bepaalde takken van dienst of van bepaalde inrichtingen opdragen aan een der Raadsleden dan wel aan Commissie, van welke steeds een Raadslid, door den Raad aan te wijzen, voorzitter moet zijn, een ander volgens door den Raad vast te stellen regelen. Zoodanige Commissie van bestuur kunnen door den Raad op voordracht van den Burgemeester steeds worden opgeheven. De besluiten, zooveen bedoeld, van commissie en leden van den Raad, worden niet ten uitvoer gelegd alvorens zij aan den Burgemeester zijn inedegeeld en deze verklaard heeft ze niet in strijd te achten met de wet of het algemeen belang.

De Raad kan de belangen van de stadsgemeenten en van hare ingezetenen voorstaan bij den Gouverneur-Generaal, den Volksraad, den Provinciale Raad, den Gouverneur en den Resident. Hij kan met andere zelfstandige gemeenschappen gezamenlijke zaken, belangen, inrichtingen of werken regelen, een punt waaromtrent ook voor de Stadsgemeenteraden uitvoerige bepalingen zijn gesteld.

De Raad stelt verder de verordeningen vast, die hij in het belang van de stadsgemeente noodig oordeelt of die vereischt worden tot de uitvoering van algemene of provinciale verordening, derhalve voor de vervulling van de medebesturende taak der gemeenschap. In stadsgemeenteverordeningen inogen geene bepalingen worden opgenomen nopens punten, welke voor het gebied der gemeente bij eene Lands- of provinciale verordening geregeld zijn, tenzij die verordening daartoe vrijheid geeft. Bepalingen van verordeningen van den Raad dor stadsgemeente houden eveneens van rechtswege op te gelden, wanneer in het onderwerp voorzien wordt door eene hoogere verordening als hierboven bedoeld. Ook voor die gemeenschappen weder is verder het voorbehoud gemaakt, dat bij ordonnantie ten aanzien van besluiten omtrent bepaalde onderwerpen kan worden voorgeschreven, dat zij niet in werking tre-

den dan na goedkeuring hetzij van den Land-voogd, hetzij van Gedeputeerden.

Aan den Raad der stadsgemeente is, evenals dit het geval was met den Raad van provincie en regentschap, de bevoegdheid verlcend tot heffing van belastingen. De daartoe strekkende verordeningen worden binnen acht dagen na hare vaststelling voorgedragen aan het College van Gedeputeerden, dat vervolgens binnen zes weken na de vaststelling van het besluit verslag doet aan den Gouverneur-Generaal, die, na den Raad van Nederlandsch-Indie te hebben gehoord, binnen drie maanden, nadat Gedeputeerden verslag hebben uitgebracht, ter zake beslist, behoudens bevoegdheid tot verdrag van de beslissing bij een inmiddels genomen, met redenen omkleed besluit. Bij ordonnantie kunnen omtrent de heffing en invordering van stadsgemeentebelastingen algemeene regelen worden vastgesteld.

Wat aangaat de straf, welke door den Raad op overtreding zijner verordeningen kan worden gesteld, verklaart artikel 79 der ordonnantie, dat, tenzij bij algemeene verordening anders is bepaald, als zoodanig is toegelaten hechtenis van ten hoogste een maand of geldboete van ten hoogste honderd gulden, met of zonder verbeurtverklaring van bepaalde voorwerpen. Bij herhaling binnen een jaar sedert een vroegere veroordeeling wegens gelijke overtreding, kunnen de straffen tot het dubbel van die maxima worden bedreigd. De stadsgemeenteverordeningen, welke strafbepalingen inhouden, vereischen de goedkeuring van het College van Gedeputeerden.

Die verordeningen verbieden voorts wederom niet dan na behoorlijke afkondiging, waarvoor de Burgemeester zorg draagt door plaatsing in bepaalden vorm in het provinciaal blad. Jaarlijks doet het College van Gedeputeerden in het provinciaal blad eene korte opgave verschijnen van de gedurende het vorige jaar door de Stadsgemeenteraden hunner provincie afgekondigde verordeningen. De Raad der stadsgemeente verklaart overigens, op daarvoor vastgestelde wijze, minstens eenmaal in de vijf jaren — evenals dit voor den Regentschapsraad is voorgeschreven — welke door hem uitgevaardigde verordeningen, waarvan de overtreding met straf is bedreigd, nog zullen gelden.

Het College van Burgemeester en Wethouders is belast met de uitvoering van de besluiten van den Raad, zoodeme met de beslissing der over die uitvoering gerezen geschillen, tenzij die beslissing aan anderen is opgedragen. Bij een ter open bare kennis te brengen, in het provinciaal blad te plaatsen besluit, waarvan mededeeling moet geschieden aan het College van Gedeputeerden, kan het hierboven genoemd college de uitvoering van de Raadsbesluiten geheel of ten deele overdragen aan den Burgemeester of aan een der Wethouders. Van de uitvoering is alsdan beroep toegelaten op voornoemd college, volgens door den Raad te stellen en ter open bare kennis te brengen regels. Eveneens is het het College van Burgemeester en Wethouders, waaraan is opgedragen de vervulling der medebesturende taak van de gemeenschap: de bij algemeene of provinciaal verordeningen gevorderde medewerking tot uitvoering daarvan. Uitgezonderd is het geval, dat de verordeningen bepaaldelijk de medewerking voorschrijven van den Raad of den Burgemeester, tenzij de Raad die medewerking alsdan niet of niet

behoorlijk verleent. Wordt de medewerking door het College van Burgemeester en Wethouders niet of niet behoorlijk verleend, dan voorziet de Burgemeester hierin op kosten van de gemeente.

Evengenoemd College zorgt voor de behoorlijke voorbereiding van hetgeen in den Raad ter overweging en beslissing moet worden gebracht, voor zoover die voorbereiding niet aan anderen is opgedragen. De Burgemeester draagt zorg, dat de ontwerpen van verordeningen en begrotingen, met eene toelichting en eene vertaling in het Maleisch van het ontwerp en de toelichting, in zijn kantoor voor ieder ter lezing worden gelegd; dat ieder lid van den Raad een exemplaar ontvangt; dat de stukken tegrict betaling der kosten voor ieder verkrijgbaar zijn en dat zij worden gezonden aan de nieuwsbladen, die door het College van Burgemeester en Wethouders daartoe worden aangewezen. De Raad is bevoegd het doen vervaardigen van vertalingen in het Maleisch achterwege te laten.

Gedleeningen kunnen niet worden aangeaan of gewaarborgd onder voorbehoud van bekrachtiging van het daartoe strekkend besluit door het College van Gedeputeerden. Aankoop van onroerende goederen vereischt de goedkeuring van den Stadsgemeenteraad, evenals verveemding, bezwaring, verhuur, verpachting of ingebruikgeving op andere wijze. Voor bepaalde handelingen van vermogensrechtelijken aard, een bij provinciale verordening te bepalen grens te boven gaande, wordt de instemming van het College van Gedeputeerden gevorderd.

Van de verdere bepalingen van het hoofdstuk — waaronder, evenals in de Provinciale- en in de Regentschapsordonnantie, nog enkele artikelen voorkomen, die de eigendommen der gemeenschap betreffen — verdient in het bijzonder nog de aandacht het laatste artikel. Luizens het daarbij bepaalde zijn zoowel het College van Burgemeester en Wethouders in zijn geheel als de voorzitter en de leden daarvan verantwoordelijk aan den Raad voor de dageliksche leiding en uitvoering van zaken door het College, voor zoover de huishouding der stadsgemeente betrefond. Zij geven te dier zake, gezamenlijk zowel als persoonlijk, aan den Raad alle door dezen verlangde inlichtingen. Waar geen College van Burgemeester en Wethouders bestaat, zijn de vorenstaande bepalingen van toepassing op den Burgemeester.

Hoofdstuk IX regelt het beheer en de verantwoording van de geldmiddelen der stadsgemeente.

Aan den Raad — verklaart artikel 99 tier ordonnantie — behoort met betrekking tot het beheer der eigen geldmiddelen van de stadsgemeente alle bevoegdheid, die niet bij algemeene verordening aan den Gouverneur-Generaal of het provinciaal bestuur is voorbehouden. In aansluiting daaraan bepalen de volgende artikelen o.m., dat de Gouverneur-Generaal en het College van Gedeputeerden ten aanzien van dat beheer zoodanige administratieve voorschriften geven als noodig voorkomen, alsmede dat het ontvangen, be-waren, be-talen of afleveren van gelden, gelds-vaarden en goederen ten behoeve eener stadsgemeente op haar verzoek kan worden opgedragen door den Gouverneur-Generaal aan Landsdienaren en door het College van Gedeputeerden aan provinciale dienaren, die voor het Land of de provincie met soortgelijke werkzaamheden zijn belast.

Voor elke stadsgemeente, die niet op het tijdstip van haar aanwijzing als zelfstandige gemeenschap op den voet van artikel 121 der Indische Staatsregeling reeds als locaal ressort op den voet van artikel 123 van die wet bestond, wordt de eerste begroting bij ordonnantie vastgesteld. Vervolgens geschiedt de vaststelling jaarlijks door den Raad. Na het eerste jaar behoeft de begroting om te werken de goedkeuring van het College van Gedeputeerden, dat aan de begroting in haar geheel zijn goedkeuring verleent of onthoudt. Van de weigering der goedkeuring, die bij een met redenen omkleed besluit moet geschieden, staat binnen twee maanden beroep open op den Gouverneur-Generaal. De Landvoogd beslist dienaangaande bij een met redenen omkleed besluit, den Raad van Nederlandsch-Indie gehoord, welk besluit in het provinciaal blad wordt opgenomen.

Het College van Burgemeester en Wethouders is bevoegd tot handelingen, welke uitgaven tengevolge hebben binnen de grenzen der begroting. Tot handelingen, welke den post voor onvoorzien uitgaven bezwaren, zoome de tot handelingen, welke uitgaven veroorzaken boven een door den Raad te bepalen bedrag, gaat het College niet over dan krachtens beslissing van den Raad. Wanneer ten behoeve eener door den Raad noodig geoordeelde handeling eene wijziging der begroting is of wordt vastgesteld, waartoe niet bij de begroting zelve machtiging is verleend, kan de Raad bij gemotiveerd besluit de handeling gelasten zonder de vereischte goedkeuring op de wijziging af te wachten, ingeval door zoodanig uitstel een gemeentelijk belang met benadeeling zou worden bedreigd. De goedkeuring van Gedeputeerden wordt daarna onverwijld gevraagd. Weigering van goedkeuring stuit onmiddellijk de werking van het besluit. De vorderingen ten laste van de begroting worden onderzocht, verevend en betaalbaar gesteld door het College van Burgemeester en Wethouders. In stadsgemeenten zonder zoodanig college kan de Raad voor bepaalde gevallen voorschrijven, dat de vereening niet nagenoeg plaats vinden clan met toestemming van de Commissie van Financien of krachtens beslissing van den Raad.

Ook voor de stadsgemeente is aanbesteding verboden van openbare werken, waarbij heeren-dienstplichtigen of veroordeelden worden gebodigd. Het verbod aan ambtenaren in openbaren dienst, om werken, leveringen of transporten aan te nemen, zich daarvoor borg te stellen of daarin rechtstreeks of zijdelings deel te nemen, betreft voor die gemeenten niet alleen Lands- en provinciale dienaren, bezoldigde of onbezoldigde hoofden van Vreemde Oosterlingen wederom niet duaronder begrepen, maar ook alho ambtenaren der gemeentel.

Het College van Burgemeester en Wethouders waakt, met inachtneming van hetgeen ter zake door den Raad inocht worden voorgeschreven, dat de vorodeningen en andere voorschriften omtrent de inkomsten der stadsgemeente naar behooren worden toegepast en dat alles, wat uit eenigen loofde aan de gemeente verschuldigd is, ten behoorlijken tijde wordt ingevorderd en verantwoord.

De jaarlijksche begrotingsrekening wordt voorloopig vastgesteld door den Raad. De opmaking geschiedt door het College van Burgemeester

en Wethouders uiterlijk den laten September van het jaar, volgende op het dienstjaar. De door den Raad voorloopig vastgestelde begrotingsrekening wordt, met de daarbij behorende stukken, uiterlijk 1 November d. a. v. ter vaststelling van het slot van rekening aan het College van Gedeputeerden gezonden. Het besluit van die streekking wordt in het provinciaal blad geplaatst en door den Burgemeester plaatselijk bekend gemaakt op door den Raad te bepalen wijze. Het onderzoek der Algemeene Rekenkamer van door haar ter onderzoek opgevraagde begrotingsrekeningen van stadsgemeenten is bij artikel 131 der ordonnantie geregeld.

Het College van Burgemeester en Wethouders houdt gestadig toezicht op het beheer der rekenplichtigen.

De bepalingen omtrent het hooger toezicht op de stadsgemeente in Hoofdstuk X behelzen in de eerste plaats het voorschrift, dat de besluiten van den Raad en het College van Burgemeester en Wethouders, die met het algemeen belang dan wel met eene algemeene of provinciale verordening strijdig zyn, door het College van Gedeputeerden ter schorsing of vernietiging kunnen worden voorgedragen aan den Gouverneur-Generaal. De verdere regeling van dit onderwerp stemt in het algemeen overeen met hetgeen voor het autonome regentschap is bepaald, behoudens dat de verplichting om alsnog te voorzien in de zaak, waarop een besluit tot schorsing, vernietiging of niet-goedkeuring betrekking heeft, berust bij den Raad, eventueel het College van Burgemeester en Wethouders.

Geschillen van bestuur tusschen verschillende stadsgemeenten en tusschen stadsgemeenten en andere zelfstandige gemeenschappen worden beslist door den Gouverneur-Generaal wanneer de betrokken gemeenschappen niet binnen dezelfde provincie liggen en anders door het College van Gedeputeerden met toelating van hooger beroep op den Landvoogd.

Als Overgangsbepaling treft men het belangrijk beginsel aan, dat wanneer voor het gebied van een als zelfstandige gemeenschap ingevolge artikel 121 der Indische Staatsregeling aangewezen stad te voren krachtens artikel 123 van die wet geldmiddelen waren afgezonderd, het door die afzondoring in het Iven geroepen ressort zijn bestaan voortzet als stadsgemeente. Personen, die tijdens de aanwijzing lid zijn van den Gemeenteraad en die niet den staat van Nederlandsch onderklaan bezitten of den leeftijd van 25 jaren nog niet hebben bereikt, kunnen zitting bliven houden in den Stadsgemeenteraad, indien zij overigens aan de voor dat lidmaatschap gestelde eischen vokioen. Zij zijn —eveneens onder die voorwaarde — medo herkiesbaar voor laatstgenoemde Raad en, zoalng zij bovendien voortdurend ingezetenen van Nederlandsch-Indie bliven, opnieuw verkiesbaar.

Luidens het tweede artikel van de Overgangsbepalingen worden voorts, waar in algemeen verordeningen, welke niet van rechtswege dan wel door een uitdrukkelijk voorschrift uitgesloten zijn van toepasselijkheid op stadsgemeenten, zoome in besluit sprake is van "locale ressorten", ter uitvoering van de voorschriften dier verordeningen en besluit stadsgemeente mede onder dien term begrepen, voor zoover niet anders is bepaald.

Artikel 154, de slotbepaling uitmakend van de Stads-gemeente-ordonnantie, houdt de verklaring in, dat de ordonnantie in werking treedt met ingang van een nader door den Gouverneur-Generaal vast te stellen datum. Bij het besluit in Ind. Stb. 1926 no. 374 is als zoodanig aangewezen 1 October 1926.

Van de hier omschreven ordonnantie kan worden verklaard wat voor het geheele samenstel van ordonnantien, in de voorgaande bladzijden besproken, zonder voorbehoud kan gelden, dat ook daarmede op onbekrompen voet gelegenheid wordt geboden voor eene gezonde ontwikkeling van het staatkundig leven der bevolking van Nederlandsch-Indië. Aan die bevolking zelve zal het in de eerst-e plaats zijn, om op met de bedoelingen der Regeering overeenkomstige vruchtbare wijze die mogelijkheid in den loop der jaren tot verwezenlijking te doen komen.

De eerste stap van de zijde der Indische Regeering, om de bestuursliervorming uit het stadium van wettelijke voorbereiding in dat van feitelijke uitvoering te doen overgaan, was het ontwerpen van eene nieuwe gewestelijke indeeling van het gebied van Nederlandsch-Indië, op de basis van de beginselen der reorganisatie. Het verloop der overweging van dit punt en van het overleg ter zake in den Volksraad is in de noot aan den voet van biz. 462 in hoofdzaak weergegeven. Voor het oogenblik is het resultaat geweest, dat in plaats van al dadelijk tot de instelling over te gaan van een provincie op Java en van twee gewesten van den nieuwen vorm daarbuiten — een van den provincialen bestuursvorm op het eiland Sumatra en een government, geheel nog op administratieve grondslag bestuurd — tot dusver alleen het eerste en het laatste heeft plaats gevonden, terwijl de instelling van de provincie Zuid-Sumatra alsnog op de eindbeslissing omtrent de regeling der gewestelijke indeeling van dat eiland wacht.

In afwachting van de vorming van een provincie West-Java willende overgaan tot de instelling van een gelijknamig administratief gewest, ten einde aldus een overgangstijdsperk te scheppen, waarin de eindvorm kon worden voorbereid, werden bij artikel 1 der ordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 285, ingaande op 1 September van dat jaar, met wijziging van de bestaande indeeling van het grondgebied van Nederlandsch-Indië de gewesten Bantam, Batavia, Preanger-Regentschappen en Cheribon opgeheven en werd hun gezamenlijk gebied gevormd tot een gewest West-Java, in inheemsche talen aan te duiden als *Pasoendan*. De zetel van het bestuur over het nieuwe gewest zou zijn Batavia. De Gewestelijke Raden van de vijf genoemde residenties werden met hunne ressorten opgeheven, met dien verstande dat voor het door elk van die residenties ingenomen gebied tegelijkertijd op den voet van art. 68ct van het toenmalig Regeeringsreglement, derhalve van de Decentralisatiewet 1903, een *plaatselijke* raad werd ingesteld. Ten behoeve van dezen raad werd het op 1 September nog niet uitgegeven gedeelte afgezonderd van de bedragen, die voor het jaar 1925 uit de algemeene geldmiddelen aan die vroegere residenties waren toegemeten. Ook wat aangaat eigendommen, baten en lasten, rechten en verplichtingen werd in denzelfden geest met

behoud van den best aanden zakelijken toestand een overgangsvorm in het leven geroepen, evenals ook met betrekking tot de verordeningen van de opgeheven gewestelijke raden, de begrotingen van uitgaven en ontvangsten als anderszins.

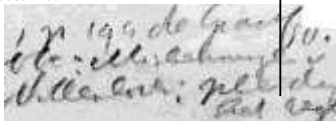
Bij de slotbepaling van het besluit in Ind. Stb. 1925 no. 403 (sedert ver van gen door de reeds vermelde beschikking in Stb. no. 622 van dat jaar) werd voorts in dat besluit vervattende nieuwe organisatie van het personeel bij dien dienst van het Binnenlandsch Bestuur op Java en Madoera van toepassing verklaard op het met ingang van den hooger genoemden datum te stellen gewest West-Java, terwijl bij het besluit van den Gouverneur-Generaal in Ind. Stb. 1925 no. 404 de inrichting van het bestuur in dat gewest nader regeling vond.

Met iitrekking van de vroegere betrekkingen bij het Europeesch Bestuur in de voornoemde residentien en van alle ambten en betrekkingen op de kantoren van die bestuursambtenaren en op de regentschapskantoren, werd bij bedoeld besluit o. m. het volgende bepaald. Het bestuur over het gewest West-Java zou worden gevoerd door een Gouverneur. Met handhaving van de bestaande indeeling in regentschappen, districten en onderdistricten werd voorts het gewest gesplitst in 9 residentien (afdeelingen), elk bestuurd door een Resident *) ; een vermindering met 5 afdeelingen in vergelijking met de vroegere in-deeling. Verder werd een Resident ter beschikking van den Gouverneur gesteld, om te worden belast met zoodanige werkzaamheden als door dien gewestelijken bestuurder aan hem zouden worden opgedragen. In den geest der aanvankelijke hervormingsplannen zal deze Resident ter beschikking den Gouverneur ter zijde staan in de overweging en algemeene bewerking van gewichtige vraagstukken op bestuursgebied en bij afwezigheid of ontstentenis den Gouverneur vervangen. In het gewest werden voorts werkzaam gesteld 28 bestuursambtenaren van den nieuwen *Ajeng-Residentenrang*, van welke twee ter beschikking van den Gouverneur, ten einde belast te worden met werkzaamheden ten behoeve van de Jarticuliere landerijen bewester de Tjimanoeck, dric om in die residentien werkzaam gesteld te worden, waar dit door den Gouverneur noodig wordt geacht, en drien twintig om te worden toegevoegd aan de Residenten, bestuurshoofden der nieuwe afdeelingen, overeenkomstig de in het besluit aangegeven verdeling en op de daarbij vastgestelde standplaatsen, zijnde meerendeels de hoof-

*) De ingestelde residentien zijn de volgende: Bantam (omvattende de regentschappen Sevang, Lebak en Pandegiang), Batavia (regentschappen Batavia en Meester-Cornelis), Buitenzorg (regentschap Buitenzorg), Krawang (regentschap Krawang), West-Priangan (regentschap) Soekaboemi en Tjandjoer), Mid-den-Priangan (regentschapjen Bandoeng en Soemedang), Oost-Priangan (regentschappen Garoet, Tasikmalaja en Tjiamis), Indramajoe (regentschappen Indramajoe en Aladjalengka) en Cheribon (regentschappen Cheribon en Koenangan). Als standplaats van den Resident werden respectievelijk aangewezen: Serang, Batavia, Buitenzorg, Poerwakarta, Soekaboemi, Bandoeng, Tasikmalaja, Indramajoe en Cheribon.

7子

!,-

if *战切,

REGISTER

- A A. A. J. VAN DER, 211b.
 ABBOT, W. L., 164a.
 ABDOEL MOEIS, 15b, 20a, 194b, 197b, 201b, 506a.
 ABDOERAHMAN, 23a, 28b.
 ABENDANON, In. E. C., 212a en b, 213a.
 ACHMAD MOECHTAR, 169a.
 ADIWIDJAJA, TOEMENGGONG, 355a.
 ADOLF, 334b.
 ADRIANI, DR. N., 88a, 105b, 150b, 152b, 157a, 212b.
 AERTS, MGR. JOANNES, 413b.
 AHMAD, 288a.
 AJAM WOEROEK (Radjasanagara van Madjapahit), 2205. AJOE NAWANGSASI, MAS, 223a. ALAOEDDIN I, 288a. ALAOEDDIN II, 288a. ALAP-ALAP, 225^加 ALBARDA, 146b.
 ALBERDA, IR. J. W., 215a.
 ALBERTI, d*, 153b.
 ALT, 288a.
 ALIMIN PRAWTRODIRDJO, 18a, 18b.
 ALIT, MAS. (RAD'AN TosMeNO-GOENG WIRA GoENA), 223% 226a.
 ALKEMA, 150a.
 ALLEN, 163b.
 AMANGKOE RAT I (SOESOEHOENAN TCGAL WANOI), 221b, 222".
 AMANGKOE RAT II, 222a.
 A MANNA GÄPPA, 246a.
 ANDRADE (FRANCISCO), d*, 149".
 AXDRI& DE LA PORTE, PROF. MB. G., 49a, 89b.
 ANGOADIPA (WIRADEHA III), RADISN, 354b.
 ANGGADIPA, RADEN DEMANO, 354b.
 ANGGADIREDJA I, 353a.
 ANGGADIHEDJA II, TOENENGOENO, 353b.
 ANCGADIKEDJA III, TOEMEN a-OEONG, 353b.
 ANOM, MAS, 223^加 224b.
 ANTONI us, 421b.
 ARGENSOLA, DE, 149a. ARNDT, J. W. E., 136a. ARISTOTELES, ASSELBERGS, 150b, 157b. AUGUSTINUS, 161b.
 ARK EL, VAN, 213b.
 AURELIUS, CORNELIS, 209a.
 BAARDA, VAN, 150a, 152a.
 BACHARACH, JACOB, 221b.
 BAER, VON, 136b.
 BAERMANN, DR. G., 168a, 169a, 360b.
 BAGINDA SEBAJAM, 264a.
 BAI, DR. W. J. 360b.
 BAJANG SKROELAA (T. R. BAJANGNOESSIROELLAH), 288a.
 BAKKERS, 157b.
 BAKHUIS, L. A., 211b.
 BALBIAN VERSTER, J. F. L. DE, 209b.
 BALDAEUS, PHILIPPUS, 150a.
 BALEN, VAN, 150a, 194b.
 BANJOE ALIT, 213a.
 BANKS, J., 162b.
 BARBOSA, DUARTE, 208b.
 BARBOUR, 167a.
 BARCHEWITZ, 150b.
 BARETTA, J. B., 151b.
 BARROWS, 142a.
 BARTH, 151b, 298a.
 BARVELT, JAN, 222a.
 BAYER, IGSb.
 BEAUFORT, L. F. DE, 163a en b, 167a.
 BEAULIEU, 102b.
 BECCARI, O., 153b, 163^加 164a.
 BECKER, 226b.
 BECKERING, 157a, 326a.
 BEDOT, M., 164b.
 BEMMELEN, PROF. DR. J. F. VAN, 211b.
 BENEDICTUS XV, PAUS, 425b.
 BENNETT BEAN, R., 142a.
 BERCKEL, II. E., 214a.
 BERCKEL, MR. G. J. A. VAN, 89b.
 BERG, PROF. MR. L. W. C. VAN DEN, 128a, 152b.
 BEIGSMA, 18b.
 BERNSTEIN, 163b.
 BERRY, R. J. A., 143b, 145a.
 BEUCKER ANDREAE, MR. W. C., 23a, 28b.
 BHRE WIRABHOEMI (MENAK DEDALI POETH), 220b.
 BICKEL, B., 145a.
 BILT, PROF. IR. C. L. VAN'DER, 448a.
 BINK, 150a.
 BLAEU, JOHAN, 209b.
 BLAGDEN, CH. A., 141b, 16a, 208a.
 BLANKE, ERDWIJN, 223b, 224a, 226b.
 BLOK, IR. S., 389b.
 BLOMMESTEIN, MR. A. F. VAN, 392b, 395a, 401a.
 BLUMENBACH, 135b.
 BLUIDENSTEIN, B. M., 357^切
 BOCK, C, 164a.
 BOECKEL, MR. O. VAN, 327a.
 BODEN KLOSS, 155a.
 BOER, D. W. N. DE, 156a, 370b, 371a en b, 373b, 386^加
 BOEREMA, DR. J., 453b.
 BOLK, L., 145b.
 BOLZIUS, PASTOOR A., 423b.
 BOON, P. D., 453a.
 BOOT, 151b.
 BOS, PATER PACIFICUS, 413b, 414a, 415b.
 BOSCH, 152b.
 BOSSCHA, K. A. R., 295^加
 BOUDJIC-BASTIAANSE, DE, 151a.
 BOUGAINVILLE, L. A. DE, 162<Z en b.
 BRAND, MR. J. VAN DEN, 392a.
 BRANDTS BUIJS, J. S., 183<.
 BRANS, MGR. MATTHIAS, 420a.
 BREEMEN, VAN, 169a.
 BRETON, HENDRIK, 223a.
 BROEK, VAN DEN, 416b.
 BROEKE, VAN DEN, 433a, 441b.
 BROERSMA, DR. R., 156^加 179a, 373a.
 BROUWER, HENDRIK, 171a.
 BRUG, DR. S. L., 108a en b, 360b.
 BRUYN, 257b.
 BRUYN KOPS SR., G. F. DE, 109b, 117a, 126a.
 BRUYN KOPS, G. F. DE, 89d, 156a en b, 328a.
 BUSCHAN, DR. G., 2G2a, 323a.
 BUFF ART. MR. J. F. A. AL, 249b.
 BURGH, JOHANNES ROBERT VAN DEN, 225a en b.

REGISTER.

- CALON, 1503.
 CAMPER, PETER, 135b, 162b.
 CAPPERS, ED., 353a.
 CARPENTIER ALTING, PROF. MR
 J. H., 23a, 130n, 496a.
 CASTANHEDA, DE, 1496.
 CAUVIN, CH., 1386.
 CAVENDISH, THOMAS, 221a.
 CERRUTTI, 1636.
 CHAILLEIJ, 156b.
 CHALMERS, 140&. **140&.**
 CHAU-JU-KUA, 1486.
 CITROEN, 169a.
 CLAESSENS, MGR. A. C. » 422
 如 423a.
 CLARKE (CAPT.), 2266.
 CLEMEN, DR. CARL, 80a.
 CLUTZ, MGR. LIBERATUS, 420a.
 COCQ D'ARM AND VILLE, LE,
 PAS-TOOB, 1506.
 COCQ D'ARMANDVILLE, LE,
 (LUIT.), 154a.
 COEDES, G., 208a.
 COHEN, MR. 8. FZN., 459b,
 4686, 472b.
COLENBANDER,
 PBOF. DR. H. T., 209b.
 COLMOND, 2246, 2266.
 COLIJN, H., 22a, 132a,
 154a,
 157如
 COMMESOX, 162a.
 COMRIE, P., 139a.
 CONTI, NICOLO DE, 149a,
 208b.
 COOL, IR. WOUTER, 249b.
 COOLSMA, 150a.
 COOP A GBOEN, MR. JOHAN
 EVERARD, 2246, 2266.
 COOPS, P. C., 1096.
 COOPS, B., 295b.
 COOPER COLE, 142a.
 CORDIER, HENRY, 208b.
 CORNETS DE GROOT, 152b.
COUVREUR, 157b.
 COWAN, MR. F. J. H., 44b.
 CRAB, VAN DER, 151a.
 CRAMER, IR. CH. G., 201 如
 202a, 215a, 216a, 219a.
 CRAMER, H., 155a.
 CRANSEN, J. C., 2096.
 CRAWFUDD, A. B., 696, 79a,
 157b, 2096.
 CREMER, 28b.
 CREUTZBEGG, MB., 333a.
 CUVIER, 162b.
 DAHLER, 202a.
 DAMME, M H., 295b, 296如
 DAMMERBOEIJ, J., 150a.
 DAMMERMANN, DR. K. W.,
 165a en b, 166a.
 DANCKAERTS, SEBASTIAAN,
 149b.
 DANIELLI, J., 140b.
 DARSONO, 19a, 20a en b.
 DARWIN, CHARLES, 166a,
 2106.
 DAVIS (LIEUT.), 2266.
 DEDEM, MIN. VAN, 214a:
 DENINGER, K., 1634
 DENNINGER, 150a. DCPATI
 BANGON NEQARA, 264a.
 DERGHTON, 251b.
 DI ARD, 1626.
 DIONYSIUS, PB., 4196.
 DISSEL, VAN, 1526, 154a.
 DJAJAMENGALA, RADUIN,
 3546.
 DJAJANAOARA (RAD% KALA-
 GEMET), 220a.
 DJANANINGRAT, TOEMENG-
 GOENG, 355a.
 DJAKSA NEGARA, 225a.
 DOES DE BYE, A. J. M. A.
 RIDDER VAN DER, 3026.
 DONGEN, VAN, 156b.
 DONSELAAR, 1576.
 DOORMAN, 154a.
 DOREN, VAN, 1516.
 DORIA, G., 164a.
 DOUWES DEKKER, 18a.
 DOZY, 1526.
 DRABBE, P., 383a.
 DRAKE, FRANCIS, 221a.
 DROOG, J., 2136.
 DROST, K., 2136.
 DUBOIS, PROF. EUGENE, 143a,
 146a.
 DUCKWORTH, W. L. H., 141
 如 DUMAS, 154b.
 DUMONT D'URVILLE, 251b.
 DUPERRY, 257b.
 DURKHEIM, 366, 158a.
 DUURVOORT, MB. S. F., 327a.
 DUYVEBODE, VAN, 2576.
 DWIDJOSEWOJO, MAS W.,
 183a, 2016.
 DIJK, VAN, 156a en b.
 DIJKEN, VAN, 150rt.
 DIJKMAN, 2266.
 EARL, W., 139a, 163a.
 ECK, R. VAN, 3266.
 EEKHOUT, MR. J. J. W.,
 2496.
 EERDE, PROF. J. C. VAN, 866,
 1276, 132如 160b, 1878,
 208a, 3246, 3886.
 EERDMANS, 157b, 1806.
 EKBIS, VAN, 150a.
 ELDERS, 169a.
 ELIAS, PROF. JHR. DR. G. J.,
 448a.
 ELST, DR. P. VAN DER, 358a.
 EMERSON BREWER CHRISTIE,
 142a.
 ENDA, 225a.
 ENGBEBS, 150b.
 ERPENIUS, 1526.
 EVERETT, 164a.
 EIJ BERGEN, VAN, 151a.
 EIJKEN, 296b.
 EUKMAN, C., 1456.
 PA HIAN, 207a.
 FABRIIUS, 257b.
 FEHR, 150a.
 FERRAND, G., 208a,
 FBULLETAU DE BRUYN, W. K.
 H., 85a, 325a.
 FISCHER, 2256.
 FISCHER, EUGEN, 1436, 145«. **145«.**
 FISCHER, H. W., 1546.
 FLOWER, W. H., 1396.
 FLU, PROF., P. C. 1680 en b,
 1696, 380b.
 FOERSTER, A., 145a.
 FOKKER, 152b.
 FOKKENS, F., 327a.
 FORBES, HENRY O., 1516,
 1636, 164s
 FORREST, 257b.
 FORSTEN, 162b.
 FORTGENS, J., 150a, 152a,
 3836.
 For, 158b.
 FRANCFAN, JAN, 222a.
 FRANSSEN HERDERSCHEE, 154如
 179a, 212a.
 FRAZER, J. G., 36a, 65a,
 188a en b, 190a, 1916,
 192a, 193a.
 FREISS, 157a.
 FRIED ER CI, 1436.
 FRIEDMAN, DR. S., 1516.
 FRIESS, 150a.
 FRITSCH, PROF., 135a en b.
 FRIZZI, E., 1436, 1446,
 145a.
 FRUIN-MEES, W., 183a.
 FURNESS, W. H., 192a.
 GAIMARD, 163a.
 GARROT, 163a.
 GALLAS, P. A., 3156.
 GARROLD, PR. LORENZO,
 4216.
 GARRETT, T. R. H., 141a.
 GARSON, J. G., 139a.
 GEEB, DE, 5a, 8b.
 GELD ER, VAN, 152如
 GENNEP, DR. A. VAN, 80a,
 1276, 193如 323a.
 GENT, DR. L. F. VAN, 451a.
 GERABEK, J., 454如
 GEHDES OOSTERBEEK, W. F.,
 439a en b.
 GERINI, G. E., J. a.
 GERLINGS, IN. J. TH., 128a.
 GERRITSEN, H. J., 1456.
 GEBBITSEN, MR. J., 128a.
 GEBBITSZ, DIBK, 1716.
 GEUNIS, M. VAN, 207b, 208b.
 GEURTIJENS, PATER H., 1506,
 1926, 193a, 245如 3256,
 382如 412b.
 GEUSAN OEOLEN, PANGARAN,
 353b.
 GIGLIOI, 1396.
 GJELLEBUP, K., 154g, 1636.
 GOEDHART, O. M., 341A
 GOEJE, PROF. DE, 152如 208a.
 GOLIUS, 152a.
 GONDELAG, 224a.
 GOENAWARMAN, 4366.
 GO ESTI AGO ENG VAN MCGOENG-
 WI, 2226, 223u, 224a en b.
 GOESTI KO ETA BED AH, 223a.
 GOESTI NGOBRAKHOTOETKABA-
 VAN, 223b.

REGISTER

- GOOSZEN, A. J., 85a, 154".
 GOUDSWAARD, 2576.
 GRAAFF, S. DE, 5a, 346, 100a, 1466, 457a, 467a.
 GRAS^{III}, IR. B., 433a.
 GRASZ, 31, 4546.
 GRAY, 1406.
 GROENEWEGEN, 1506.
 GROOT, PROF. DE, 4Gb.
 GROOT, HUGO DE, 303a.
 GBUBAUEB, A., 1413, 142a, 378a en b.
 RVGGEBI, GIUFFRIDA, 1426.
 GRUYTER, IR. P. DE, 219a.
 GRUNS, G., 145b.
 GRUIZEN, H. J., 157a, 380a.
 GUNNING, 1526.
 GUNTHER, 1666.
 GYBLAND OOSTERHOFF, Mr. DR. H. H. A., 4566.
 GIJSELS, AEBT, 149b.
 HAAN, DR. F. DE, 157a, 352b.
 HABERLANDT, M., 137a.
 HADJI AGOES SALIM, 196b, 197a, 199b, 200a en b.
 HABBEMA, 1546, 212a.
 HADDON, A. C., 1046, 105a, 110a, 1406, 145a, 158b.
 HADDON, E. B., 141a, 281a.
 HADJI A. SALIM, 186, 20a en b, 28b.
 HADJI HASAN, 15b.
 HAGEN, D. B., 140a, 156b, 164a.
 HAIROEN, SULTAN, 421a en b.
 HAJATOEDDIN, 288a.
 HALBERTSMA, H. J., 136a.
 HAMAROELLAH, 288«.
 HAMII, E. T., 1376, 138a.
 HANSEN, J. F. K., 374a.
 HARRIS, C. DE, 2266.
 HARSLEN-RIEMSCHEIDER, LINA, 1456.
 MARTHOONK, 150a.
 HARTMAN, A., 63a, 212b.
 H ASSELMAN, C. J., 896, 1006.
 HASSELT, A. L. VAN, 150a, 328a, 372a.
 HASTINGS, 437a.
 HAZEU, PROF. DR. G. A. J., 1526, 1586, 3756.
 HECHT MUNTINGH NAPIES, J. VAN, 151b.
 HEIN, 1586.
 HEERES, PROF. E. J., 209a en b.
 HEINRICH, 2256.
 HEKMEYER, MR. F. C., 1276.
 HELB, 154b.
 HELDRINO, E., 154a., 213b.
 HELFRICH, O. L.» 1568, 328a.
 HELLWIG, J54a.
 HELSDINGKN, MR. W. H. VAN, 23a.
 HENRIK VAN (RESIDENT) 4246
 HEURX, JnR, W. (VAN, 213 6.
 HEYNIÑO, J. C., 214b.
 HEYTING, 156G6.
 HICKSON, S. J., 1 G4a.
 HIDEYADA, 1716.
 HILLE, VAN, 154a.
 HILST KARREWIJ, G. J. VAN DER, 1456.
 HINLOOPEN LABBERTON, D. VAN, 128a en b, 1576, 1826.
 HIOUEN TSANG, 207a.
 HOESEN DJAJADININGRAT, 1526.
 HOESEN, DR. H. W., 168a.
 HOETINK, B., 392, 400, 400, 400.
 HOEVELL, G. W. W. C. BARON VAN, 325a en b, 383a.
 HOEVEN, J. VAN DEB, 13Ga.
 HOEVENAARS, 248a.
 HOFLAND, MEVR. 8., 183a.
 HOGEWITZ, VAN, 223a.
 HOLLEMAN, MR., 326a.
 HOMAN VAN DEB HEIDE, IR. J. 358a.
 HOOYKAAS, J. C., 210a, 2126.
 HONORF, NABER, S. P. 1', 208a, 2106.
 HORSTING, L. C. H. 454a.
 HOSE, CH., 141a, 157b, 164a, 192a.
 HOTZ, W., 213a.
 HOUNOLD, FRANS BERNARD VAN, 224a.
 HOUTEN, J. L. VAN, 2496.
 HOUTSMA, 152b.
 HOVE, J. TER, 4256.
 HUBRECHT, DR. P. F., 212a, 2136.
 HVENDER, DR. W., 179a.
 HUETING, A., 150a, 152a, 192a en b.
 HULSTIJN, P. VAN, 152a, 3786.
 HUXLEY, TH. H., 163a.
 HUJMAN VAN ANROOY, 156a.
 I. KOEMALA, 179a.
 IDENBUHG, A. W. F., 1b, 3a, 146b, 456a.
 IEYASU (SHOGUN) 171b.
 IMHOFF, 225a.
 INCORONATO, A., 1396.
 ISKANDAR ALAM, 288a.
 JACOBSEN, A., 1516.
 JACOBSON, F., 164a.
 JANSSEN, L., 2266.
 JANSSEN VAN RAAY, IR. F. A., 309", (vadcr en zoon)
 JANSZ., (vadcr en zoon) 150a.
 JASPER, 157a, 158b.
 JELLESMA, (RESIDENT), 157a, 422a, 423, 424a.
 JENKS, A. E., 142a.
 JOEST, 1516.
 JONG, IR. D. DE, 23a, 286.
 JONG, DR. K. H. E. DE, 81a.
 JONGEJANS, B. B. J., 2136.
 JOUSTRA, M., 150a, 156a.
 JUNYBOLL, PROF. MR. TH., 1526.
 JUNBOLL, DR. H. H., 152b, J 586.
 KAMPEN, DR. P. N. VAN, 1096, 163a en b, 1646, 1G7a en b.
 KAN, H. N., 23a, 286.
 KARTA NAGARA VAN LOEMADJANG, 224a.
 KARTA WIDJAJA (KARTA NAGARA), 2246.
 KARUTZ, DR. RICHARD, 80a.
 KAT ANGELINO, J. P. de, 156.
 KATE, DR. H. F. C. TEN, 135a en b, 1396, 140a, 1456, 153, 157a, 1636, 164a.
 KATS, J., 1526, 183a, 4366.
 KAUDERN, WALTHER, 1576, 3786.
 KAYADOE, DR. J., 272a, 2736.
 KEHRER, DR. J. K. W., 3606.
 KENTIMIGLIA, PATER ANTONIO, 4136.
 KERN, R. A., 23a, 286.
 KEUKENSCHRIJVER, DB. N. C., 360b.
 KEYSEL, 226, 226, 226.
 KI MAS KEMBAR, 2216.
 KIAI MARTASINGA, MAS, 3546.
 KILJAAN, 1526.
 KINDERMANN, MR. H. A., 23a, 28b.
 KJAI KATOEMANGGOENGAN, 1836.
 KLAATSCH, 140a.
 KLEEN, TIJRA DE, 149b.
 KLEIWEG DE ZWAAN, PROF. DR. J. P., 876, 1406, 141a, 142, 143a, 145a en b, 164a.
 KLEBECK, E. S. DE, 3226.
 KLOOSTER, TEN, 1545.
 KNAAP, A. J., 23a, 286.
 KNOCKER, F. W., 1416, 142a.
 KOCH, D. M. G., 23a, 28b.
 KOCH, J. W. R., 141a, 143, en b, 154, 154.
 KOERMER, O., 1456.
 KOESOEMA SOEDJANA, 23a.
 K.OESOEM ADIN ATA, 355(7).
 KOESOEMADILAGA, RADEN ADIPATI, 353, 353.
 KOESOEMADILAGA, RAD I: N TOEMENQGOENG, 354(1).
 KOESOEM ADIN ATA I, PANG 血 RAN 3536.
 KOESOEMADINATA II, RADEN, 3536.
 KOESOEMADINATA III, RADEN, 3536.

REGISTER

- KOL, VAN, 1286.
KOLFF, 151a.
KOLK, PATER J. VAN DE, 150a, 194a, 323ⁱⁿ 325a.
KONINGSBERGEN, DR. J. C., 226, 1646.
KOOL, J. A., 136a.
KOORDERS, S. K., 2116.
KOOREMAX, 1576, 186a, 249a.
Kooij, J., 2136.
KOOIJ, F. A., 1456.
KOOIJ, PATER VAN DER, 676.
KOPPERS, W. 323a, 329a.
KORN, V. E., 3266.
KOSTER, J. J., 1456.
KOSTER, S., 1456.
KRAEMER, H., 82b, 1526.
KRAENG BONTO-NOMPO, 179a.
KRAMER, AUGUSTIN, 1436, 1446.
KRAMER, 150a.
KRAUS, 303a.
KRAUSE, 1496.
KRAIJER VAN AALST, 150a.
KREEMER, J. E., 150a, 155a, 15Gb, 3286, 329a.
KREGTEN, W. VAN, 204b.
KREMER, J. H. G., 154b, 2136.
KREIBEL, D. J. C., 1606.
KROEBER, A. L., 142a.
KROESEN (KOL.), 3326.
KROESEN, 156a, 412b. KROL, B. J., 2956.
KROM, PBOF. DR. N. J., 1526, 158a, en b, 178a, 208a, 222a.
KROON, (RESIDENT), 425a.
KRUEGER-KELMAR, J., 1436.
KRUIJT, DR. ALBERT C., 37a, 66a, 88a, 150a en b, 157a, 158a, 185a en b, 186a en b, 193a, 2126, 243ⁱⁿ 244a en b, 315b, 374a en b, 377b, 379a, 380a, 382a, 387ⁱⁿ 388a.
KRUYT, J., 150a.
KUENEN, 168b.
KUHB, E. L. M., 327b.
KBKENTHAL, PROF. DB. W., 1516, 1636, 164a, 167a, 384a.
KUSTEKS, 1506.
LABBERTON, 1526.
LAC^oPEDE, 162a.
LAFEBEH, 1526.
LAOEMANN, 150a.
LAIDLAW, 1415.
LAM, DR. H. J., 213b.
LANG, A., 36a en b.
LANGEN, C. D. DE, 1456, 3606
LANGELER, 154a.
LANSCHOT, VAN, 11a.
LAOH, DR. PH., 360b.
LAPICQUE, 1376, 138ⁱⁿ
LARAT, 225a.
LASO 209a.
LASCH, 323a.
LASSCHUIT, JAC. G., 434G.
LA WICK VAN PABST, H. J. W. VAN, 214a, 3576.
LEKKEBKEBKEB, C., 1496, 155a.
LESSON, P. A., 1376, 163a, LETT, 150a.
LETTEBOER, 150°.
LIEFRINCK, F. A., 59b, 1496, 3266, 3576.
LINDE, C. V. D., 2496.
LING ROTH, 157b.
LITH, F. G. J. M. VAN, 23a, 25b, 150b.
LITE, A. VAN, 451a.
LOEBÉ:R JR., J. A., 1586.
LOGHEM, PROF. DR. J. J. VAN, 168b.
LOGHEM-POUW, MEVR. VAN, 1696.
LOPO HOMEM, 209a.
LORENTZ, PROF., 154b, 212a.
LOUDON, W. C., 128a.
LOWIE, R. M. H., 188a.
LUBBERS, A. E. H., 139ⁱⁿ 140a.
LUDEKIXG, DR. E. W. A., 151ⁱⁿ LUSCHAN, VON, 1426, 1436, 1446.
LUZAC, 226a.
MAASS, DR. ALFRED, 1406, 1426, 153ⁱⁿ 1566.
MAC DOUG ALL, 157 b, 192a.
MAC DOUGLAS, W., 141a, 1446.
MAC GILLIVRAY, J., 163a.
MACFARLANE, 1396.
MACLE AY, 1636.
MAGDALENA, PATER AUGUSTINO DE, 416a.
MAGELHAENS, DIOGO, 421a en b
MAGNIER, 138ⁱⁿ MASNOW, 135a en b.
MALALA KOESOEMA, 224a.
MALIKOEDDIN, 288a.
MALLINCKRODT, J., 3886.
MANDAGI, D., 422a.
MANDROX, 1636.
MANGKOE WINOTA, 169a.
MANTEGAZZO, 1396.
MABCHE, ALFRED, 1386.
MABEL, J. VAN DER, 216a.
MARETT, R. R., 36a, 80a.
MARLE, VAN, 1576, 1806, 424⁺
MAUS, 57a.
MARSHALL, 155a.
MARTANAGARA, RADⁿ ADIPA- TI ARIA, 3536.
MABTENS, E. VON, 164a en b, 1666.
MARTIN, RUDOLPH, 1406, 1416, 142a, 145b, 156a.
MARTIN, PROF. DR. K., 151a.
MARTINET, 1376.
MASCAREXGHAS, PEBO, 421a en b.
MASIROEDDIN, 288a.
MATHUISEN, 1506.
MATTHES, DR. B. F., 246a, 3776.
MAUBITS (PRINS), 1716.
MAURO, FRA, 208b.
MEESTEB, DE, 1466.
MEINHOF, 323a.
MEINSM, J 526.
MENDELS, 1466.
MENDES CORREA, A. A., 145a.
MERCATOR, RUMOLDUS, 209a.
MERSH STRONG, W., 144b.
MERTENS, 150b.
MEETOX, DR. H., 152a, 1636, 167a
METZ, PASTOOR G., 4226.
MEULEN, VAN DER, 154a.
MEULEN, W. C. VAN DER, 2496.
MEURS, PASTOOR J. VAN, 1506, 422⁺
MEYER, ED., 322°.
MEIJERS, 8., 1446.
MIEDES, PR. DE, 422a.
MIEROP, P., 226b.
MIESEN, J. H. W. VAN DER, 150a, 187b, 193b, 326a.
MILBORN, I. J., 4396.
MODIGLIANI, ELIO, 1406, 1.5Gb, 164a.
MOEHAMMAD S AH ADDIN, 288a.
MOENS, J. L., 437a.
MOERMAN, 1546.
MOHAMAD KASAN, 197a.
MOESTAFA KEMAL PASJA, 1996.
MOHR, DR. JULIUS E. C., 213", 358a.
MOLENGRAAFF, G. A. F., 1636, 166ⁱⁿ 167a en b, 2106.
MONTANA, J., 135a, 1386.
MONTRO, 225a.
MOOLEXBURGH, 154a.
MOBESCO, DR. E., 89b.
MOSKOWSKI, M., 1426, 143a en b, 372a.
MUHLENFELD, A., 1826, 2206
MULLEMEISTEB, J., 214a.
MULLER, W. C., 63a, 2126.
MULLER, FBEDERIK, 2096.
MULLER, PROF. DR. J. J. A., 2106, 3896.
MUTSAERS, PASTOOR B., 423".
MUUBLINO, W., 23% 2496.
NAJAWANCISA, 3546.
NAM BI, 220b.
NATERIS, DE, 1506.
NEEB, H. M., 3606.
NEIGHT, (CAPT.), 226b.
NELSON ANNANDALE, 141ⁱⁿ
NEUHAUSS, R., 1436, 1446, 145ⁱⁿ
NEUMANN, J. B., 150a, 156a, 190a ..
NEYENS, DR. M., 1506, 4126.
NIEBMEYEB, PROF. J. F., 208a, 2106.
NIEUHOF, (JOHAN), 162a.
NIEUWENKAMP, W. O. J., 1046, 1236, 124a, 149b, 152a, 1536, 158b.
NIEUWENHUIS, PBOF. DB. A. W., 36b, 140b, 141a, 1576, 1586, 184ⁱⁿ 185a, 211b, 245a, 3156, 327ⁱⁿ 376b, 377a, 386a, 387a en b.
NIEUWENHUIS-VON (JXKJELI-) GUELDKNBANDT, DR. M., 211ⁱⁿ
NIEUWENHUIS, 169G.
NILSSON, MARTIN P., 65b.
NJA PATIMAH, 2046.
NOER SALAAT, 288a.
NOLLEN, 150b, 3236.
NOLST TBNITIS, MR. G. J.» 127b.
NOOHT, C. VAN, 1456.

REGISTER

- Noou, Dr. J. A. DE, 3606.
 NOUHIJS, J. W. VAN, 141a,
 143b, 1516, 1546, 212a.
 NOYEN, MGR., 417a en b.
 NYENRODE, CORNELIA VAN,
 172a.
 NIJHOFF, MARTINUS, 209a en b.
 OLDFIELD THOAIAS, 139a.
 OLDENBERG, 298a.
 OLDHAM, 298a.
 OLIVIER, 151a.
 OOSTERZEE, VAN, 154a.
 OPPENHEIM, PROF. MR. J., 1316
 133a, 51 la.
 OPPERMAN, 154a.
 OSBECK, P., 162b.
 OSSENBRUGGE, MR. F.
 D. E. VAN, 37a, 84a, 86a,
 87a, 886, 152a, 158a.
 OSTROVSKY, 2256.
 OT (KAPITEIN), 332a.
 OTT DE VRIES, IR. P. J., 358a.
 OTTEN, 1686.
 OUDEMANS, PROF. DR. J. A. C.,
 227 如 454 如
 OVEREEM, A. J. A., 1546,
 2136.
 PALM, 226a.
 PANOGBAN DANOENINGRAT OF
 MANGKOENINGRAT (F. DJING-
 GA), 222b, 223a.
 PANG ERAN DIPATI MATJAN NA-
 POERA (MANTJA-NA,
 POERA), 222a.
 PANG'ARAN SING A, 226a.
 P. INGRAN SINGASABI (PRABOE
 DJAKA), 224a.
 PANGLIMA POLON, 204a.
 PANGLIMA TJOET, 204a.
 PABKINSON, R., 1436, 1446,
 1936, 281a.
 PATTIPELOHY, 2716.
 PATTY, A. J., 2026, 271a,
 272a en b, 273a en b,
 274a.
 PAUW TEN KATE, H., 3726.
 PAU WERT, M. J. VAN DEB,
 327a.
 PEERBOOM VOLLBR (RESIDENT),
 357a.
 PELLIOU, P., 2076, 208a.
 PENARD, W., 1806.
 PENNING, 1696.
 PERRY, 1726.
 PERUGIA, 164a.
 PHYROT, MR. DR. J. B., 396a.
 PFLUOBEL, DR., 4156.
 PICTET, C., 16.46.
 PISO [62a
 PLANTEX, IL O. W., 151a,
 2116.
 PL EYTE, 249a.
 Pd TEU MEUREUHOM DAJA,
 204a.
 PALOMINO, PB. BLAS, 4216,
 422a.
 PGCH, R., 1436, 144a.
 POERBA, MAS, (PANG'ARAN DA-
 NOERCDJA OF P. MANGKOE-
 POLDERMAN, L. C. F., 452a.
 POLO, MARCO, 1486, 2086.
 PORDENONO, FRA ODORIGO DE,
 2086.
 POSEWITZ, 1576.
 POSTHUMUS MEYES, R., 1546.
 POTJOET ABAIH, 2046.
 POTJOET BRAHIM, 204b.
 PRANGWADONO, P. A. A. P.,
 182 吃
 PRAPANCA, 208a.
 PRAWIRADININGRAT, RAD:&N
 TOEMENGGOENG ARIA, 3546.
 PRAWIRADIREDJA, RADiiN ADI-
 PATI ARIA, 353a.
 PREUSS, K., 36a, 158a.
 PRINS (RES.), 415b.
 PTOLEMAEUS, CLAUDIUS, 1486,
 207.
 PULLE, PBOF. A., 154b.
 PUTMAN CRAMER, G. J. W.,
 128a.
 QUATREFAGES, A. DE, 1376,
 138a en b.
 QUOY, 163a.
 RADK AJOE NOTOSOEDIRDJO,
 GEB. KARLINAH, 1826.
 RAD'AN DARNA KOESOEMA,
 183a.
 RAD 舍 N HASAN DIAJADINING-
 RAT, 23a, 286.
 RAD 舍 N HASSAN SOEMA DI
 PBADJA, 183a.
 RAD'AN MAS ARIO WOERJA-
 NINGRAT, 28b.
 RAD* M. A. SOERJO POETRO,
 183a.
 RAD:6N MAS SOERJOPRANOTO,
 16a en b, 17a, 186.
 RAD:6N M. WBEKSODININGBAT,
 183 吃.
 RADEN NQABEHI WEDIODI-POERO
 alias DR. RADJIMAN, 23a,
 1826, 183a.
 RAD'AN P. SOSROKARDONO,
 166, 19a.
 RAD'AN SASTROWIDJONO, 182 如
 RAD'AN T. ARIO KOESOMO OE-
 TOYO, 23a.
 RAD'AN T. DIOJODIPOEBO,
 183a.
 RAD:SN T. HARSONO, 23a,
 286.
 RAD'AN WIDJAJA (KBETABA-
 DJASA
 DIAJAWABDDHANA),
 2206.
 BADJIMAN, DR., 2016.
 RAFFRAI, 1636.
 RANGEL, 4166.
 RANGGA GED&, RADI; N
 ADI-PATI, 3536.
 RANGOA GEMPOL, 353 如
 RANOGA LIMBANQAN, RADN,
 355a.
 RANGOA SOEBJA KARTALEGA-
 REDEMPTUS, BR., 4196.
 REED, W. A., 142a.
 REGALIA, E., 1396.
 REIBOCK, H. C., 2136.
 RCMPsk OF ReMPztk
 (pseudo-wilis), 225a en
 b.
 RENARD, L., 162a.
 RETZIUS, 135 b, 136a.
 REUGERS, 225b.
 RHEMREV, MR. J. L. F., 2956,
 392a.
 RIBBE, C., 1516.
 RIBEBO, DIEGO, 209a.
 RICCARDI, P., 1396.
 RICHTER, DR. O., 152a,
 1586.
 RIEU, W. N. DU, 2726.
 RINKES, DR., 1526.
 RINSUM, C. W. VAN, 351b.
 Ris, H., 3286.
 RITSEMA VAN ECK, S., 23a,
 28a, 101a, 129a.
 RIVERS, W. H. R., 1436,
 195a.
 ROBERTSON, A. W. D., 1436,
 145 a.
 ROBIID 色 VAN DER AA, P.
 J. B. C., 1386, 139a.
 ROBINSON, H. C., 1416.
 ROCHEMONT, E. J., 154b.
 RODENHES, 168b.
 ROGERIUS, ABRAHAM, 150a.
 ROJAS, PR. DIEGO DE, 422a.
 ROMEV, VON, 154b.
 RONKEL, PROF. DR. S. VAN,
 1526.
 Roo DE LA FAILLE, P. DE,
 327a.
 ROOK, H. DE, 2136.
 ROON SWAAN, MR. C. DE, 23a.
 Roos, K. H. F., 1576,
 328a,
 372b.
 ROOY, P. DE, 163a.
 ROPO, 225a.
 ROSKOTT, 150a.
 ROTTIEB, J., 1826.
 ROTUMA, 141 如
 ROUFFAER, DR. G. P., 63a,
 69a en b, 70a, 716, 1096,
 1586, 207a en b, 208a en
 b, 2096.
 ROUPPE VAN DER VOORT, 1506.
 Roux, J., 163d, 167a.
 RUTTE, LE, 180 如
 RUTTEN, L., 213a.
 RUYDS DE BEERENBROUCK, JHR.
 MR., 494 如
 RUIJSCH, F. H., 162a.
 RICKLOFF VAN GOENS, 1566.
 RIJKE, ADRIA AN VAN, 224a en
 b, 226b.
 RYKEN RAPP, F., 4536.
 RIJN VAN ALKEMA, VAN, 156a.
 SACHSE, F. J. P., 151 如
 1548, 326a.
 SALIM, AUGUST, 23a.
 SAMANHOEDI, 197a.
 SAMPON, G. A. L. VAN DER, 141 如

REGISTER

- 141a on b. 1536,
1576, 164a on b, 1666,
1676.
SASTROWIDJOPO, 2016.
SATIMAN WIRDOSADJOJO, DR.,
1S26.
SATIAPATI, TOEMENGGONG,
354b.
SAUREL, 249a.
SCHAANK, 179a.
SCHAAR, VAX, 2256.
SCHADEE, M. C., 67a, 86a.
SCHADÉE, A. C., 1516.
SCHADENBERG, A.,
1406. SCHAEFFER, 154a.
SCHALKEB, W. J. P. J., 63a,
2126.
SCHĒEB, A. VAN DER,
1456.
SCHELLONG, O., 1406.
SCHEPERS, PROF. IR. J. H. G.,
453b, 454a.
SCHERIUS, 151a.
SCHEUER, MB. H. J., 1276.
SCHLAGINHAUFEN, O.,
1416, 143^加 144a en b.
SCHMID, VAN, 151a.
SCHMIDT, PATER P. W., 366,
1436, 1945, 195a,
323a, 329a.
SCHMIDT EN JEANDEL, 289a.
SCHOEMAKER, IR. C. P., 296a.
SCHNEIDER, DR. GUSTAAF, 84b,
164a.
SCHOLTEN, PBOF. P., 338a.
SCHOPHOFF, HENDRIK, 224b,
225a en b, 226b.
SCHOT, 156a en b.
SCHREIBER, 150a.
SCHRIECKE, DR. B. J. O.,
1526, 323a, 326a, 327a.
SCHRODEB, E. E. W. G. » 65b,
66a, 1566, 184a, 191a.
SCHROEFF, VAN DER, 1
696.
SCHUFFNEE, PROF. DR.
W., 168a en b, 169a en
b.
SCHUILING, R., 210b.
SCHUITENVOERDER, H.
J. K., 451a, 453a.
SCHULZ, 154b.
SCHULZE, L. F. M., 1516.
SCHUMANN, MB. DR. W. G. M.,
23a.
SCHUBZ, H., 3226, 323a.
SCHUT, H., 145b.
SCHUT, 150a.
SCHUUBMAN, DS. J. Ph.,
4226.
SCHUURMANS STEKHOVEN JR.,
DB. J.H., 169a en 6, 359a,
3606.
SCHUUBMANS
STEKHOVEN- MEWEB,
A. W., 360a.
SEBA, A., 162a.
SEBASTIANUS, PH., 421b.
SEKAB, MAS, 226a.
SELIOMANN, C. G., 1430,
SIRKS, DR. M. J., 1496, 210a
cn6 STRNA, MAS. (WONG
AOOENG
WILIS), 2226. 223aend,
224a.
SIT AN ALA, 1546.
SKEAT, W. W., 876, 1416.
SLUITER, C. Pn., 164b,
165a.
SMIT, 1696.
SNELL, L. A., 154a, 325a.
SNELLEMAN, J. F., 152a,
1586.
SNOUCK HURGRONJE, PROF.
DR. C., 34a, 88a, 896,
152b, 153a, 158a, 1906,
191a, 329a. SODERBLOM, N.,
36a en b. SOEDIRO, 1696.
SOELTAN AGE'NG VAN
MATA- RAM, 2216.
SOEMADHONO, 3606.
So ERADJI, MAS, 360a.
SOERAPATI, 222a en b, 224a.
SOERAPRADIJA, 355a.
SOERAPRIJA
(WANGSADIRE'DJA I),
355a.
SOERIALAGA, 354b.
SOERJA ATMADJA, PANG'ARAN
ARIA, 354a.
SOERJADININGBAT,
RADEN TOE- MENGGONG
ARIA, 353a.
SOERJANEGARA I,
ADIFATI, 354a.
SOERJANEGARA II,
TOEMENG- GOENG,
354a.
So ETA NAG ARA, 224^加 225a.
SOETAN LEMBANG 'ALAM, M.
T., 876.
SOLANDER, D., 1626.
SOLLEWIN GELPKÉ, T. P., 896.
SONNERAT, P., 1626.
SORGDRAGER, 169a.
SPAT, PROF. C., 87a, 3.886.
SPIBLET, F. E., 392^加
STALKER, 155a.
STAKMAN, M. C. E., 423a.
STAPEL, H. B., 157a, 380a
en b.
STAVAREN, J. A. VAN, 145a,
157a, 381a.
STEENBERGEN, 225b.
STEFFENS, Fr., 1456.
STEINER, L., 1406.
STEINMETZ, H. E., 157a.
STIBBE, PBOF. D. G., 395a en
b, 459⁺
STOK, DR. J. P. VAN DER,
2276, 228a.
STOK, J. E. VAN DER, 216a,
358a.
STOKVIS, Z., 1826, 183a.
STOBM VAN 'S GRAVESANDE,
3726.
STBACHEU, 157 b.
STBESEMANN, O., 1636.
STUDER, TH., 164b.
STUART CROSS, K., 1436.
STUBLEB, DE, 1566.
SVETTENHAM, 156a.
SWIETEN, VAN, 1506.
TALIB, MAS. (MAS SANGOT),
223a, 226a.
TALMA, MR. DR. D., 3b, 4a,
23a, 2496.
TAN MALAKA, 197a.
TANOBAJA I, ADIPATI, 354a.
TANOBAJA II, ADIPATI, 354a.
TANOEMADJA, RAD'AN, 353b.
TARAFANNOER, 288a.
TAUERN, DR. O. D., 152a.
TAWANG ALOEN, 2216, 222a,
225a, 226a.
TEEUWEN, 2016.
TEFFER, 150a.
TEHUPEURIY, DR. W. K., 271⁺,
272a.
TEILEBS, J. W., 183a.
TEKA, MAS. (WEKA), 224a en
b.
TEMPEL, VAN DEN, 86.
TEUKOE ABOE BAKAR, 2045.
TEUKOE ADAM, 204b.
TEUKOE ADEAN, 205a.
TEUKOE ALI, 204a.
TEUKOE ASAN, 204a.
TEUKOE BĒN BLANG PIDIE, 205b.
TEUKOE DAOELAT, 206a.
TEUKOE DORAHMAN, 2046.
TEUKOE HAKIM, 204a.
TEUKOE KEUTHI LAM BAET, 203
^加
TEUKOE KEUTHI NJA GAM,
2036.
TEUKOE MAHMOED, 204⁺,
205a.
TEUKOE MOEDA KOEALA, 204⁺
en b.
TEUKOE MOBDA PAHLAWAN,
205a.
TEUKOE NJA ALI, 2036.
TEUKOE NJA GEH, 2046.
TEUKOE NJA MOET, 2046.
TEUKOE POETEH SALAM, 2036.
TEUKOE RADJA LEMAN, 2036.
TEUKOE RADJA SAMKDN, 205a
TEUKOE RAJEU, 205a.
TEUKOE SARONG, 2046.
TEUNGKO HADJI Nd, 204⁺.
THAJEB, 2016.
THAVBNET, 188a.
THOMASSEN A. THUESSINK VAN
DER HOOP, 433a, 4416.
TIMBANOANTEN, RADÉ'N DE-
MANG, 353a.
TINNE, 2256.
TJAKHA ADININGRAT VI,
223<z.
THUNBERG, C. P., 1626.
THUNWALD, 1436.
TIDEMAN, 160b.
TIMMERMAN, C. A., 210a.
TIMMERS, 1506

REGISTER

- TOEMENGOENG PRAWIRA DININGRAT, 22(-)tt.
 TOPEE, S. DE, 23a, 28b.
 TOXOPEUS, L. J., 2136.
 TRESLONG, 169a.
 TREUB, MR. M. W. T., 128a, 203a.
 TROMP, S. W., 3276.
 TKOPONEGORO, CASPAR LODEWIJK, 223b, 224a.
 I TSING, 207a.
 TURNER, W., 139a.
 TILOR, E. B., 356, 36a en b, 37«, 158a.
 TYSSEN, J., 359a, 3606.
 ULJEE, A. C., 23a.
 VALIENCIBNNES, 1626.
 VALLEE POUSSIN, L. DE LA, 437a. VALKENBURG, DR. S. VAN, 453b. VARTHEMA VAN BOLOGNA, LUDOVICO DI, 2086.
 VAUX, BARON CARBA DE, 2086.
 VAZ DOURADO, 209a.
 VEEN, DR. VAN DEB, 1526.
 VELDE, VAN DE, 4166.
 VELZEN, PASTOOR A. VAN, 423b, 424a.
 VERHOEFF, A. W., 1456.
 VERHOEFF, A. F., 23a.
 VERHOEVE, 150a.
 VERKERK PISTORIUS, 370a.
 VERSTEEG, W. F., 210a.
 VERSTEEG, 1546.
 VERSTRAETEN, PATER ARNOLDUS, 4176.
 VERTENTEN, PATER P., 150b, 323b, 413a.
 VERVOORT, DR. H., 168a.
 VESTERS, MOR., 4256.
 VETH, H. J., 1626, 327b.
 VIEGEN, 1506.
 VIERKANDT, A. 81a.
 VIRCHOW, RUDOLPH, 1366, 137a.
 VISSKR, DE, 2986.
 VLAMINO, CORNELIS DE, 162a.
 VLIET, JEHEMIAS VAN, 222a.
 VLOTEN, VAN, 1528, 1566.
 VOGEL, 2986.
 VOGEL, DE, 168a.
 VOGELSANG (CONTOLEUR), 332a.
 VOLLENHOVEN, PROF. MR. C. VAN, 896, 158a, 1606, 327a, 369, 386a.
 VOLLENHOVEN, MIL. J. VAN, 2496.
 VOLZ, PROF. DR. W., 1406, 142b, 153b, 164a, 1906, 213a, 370a, 3716.
 Vos, JOHANNES, 223b, 224a en b, 225a.
 VOSMAER, en b.
 VKANCKEN, MOH. P. M. 422a en b.
 VROMK, G., 1356.
 VROOM, DE, 1506.
 VRIBURO, 1696.
 VUUREN, VAN, 5a, 1 Ob.
 VUUREN, L. VAN, 2106, 2126, 24fia cn b, 371a.
 WAAAL MALEFIT, J. H. DE, 128a 146a.
 WAALS, VAN DER, 179a, WAL, DE, 1546.
 WALBEEHM, 1526.
 WALCH, 169a.
 WALDSEEMULLER, M., 2086, 209a.
 WALTER (CONTROLEUR), F., 15a, 332a.
 WANGSADIREDJA I (SOERA- PRIJA) 355a.
 WANGSADIREDJA II, TOEMENGOENO 355a.
 WANGS ABED J A III, TOEMENGOENO, 355a.
 WANGSADITA, RADEN, 355a.
 WANGSAKOESOEMA, RAD & N TOEMENGOENG, 355a.
 WANGSANGSARI, 2246.
 WANNER, J., 157a.
 WARNECK, 150a.
 WATER, A. VAN DER, 155a.
 WAWOROTOE, A. L., 23a.
 WEBER, 154a.
 WEBER, PROF. MAX, 163a, 164a en b, 166b, 167a en b, 211b.
 WEBER-VAN BOSSE, MEVB. DR., 2116, 212a.
 WEBSTER, 323a.
 WEEHUIZEN, F., 360b.
 WEERDEN POELMAN, VAN, 433a, 441b.
 WELTER, CH. J. I. M. » 23a, 28b.
 WERF, J. v. D., 439a.
 WERTHEIM, C. J. M., 151«, 2116.
 WESLIJ, L. F., 156, 372a.
 WESTENBERG, 156a.
 WESTENENK, L. C., 208a, 2616, 262a, 328a.
 WESTPLAT, J., 272a.
 WEULE, 323a.
 WEJERMAN, 154a.
 WEYLANDT, 257a.
 WEIJS, IR. C. VV., 214a, 309«.
 WICHMANN, PROF. DR. A., 1546 155a, 163b, 2116, 212a.
 WIEDER, DR. F. C., 2096, 2136.
 WIELENOA, 1506, 157«.
 WIGMAN, G. M., 439a.
 WIKKERMAN, J. C. VAN, 2266.
 WIKRAMAWARDDHANA (H YANG WI^oESA), 2206.
 WILLEM II (KONING), 172a.
 WINCKEL, MR.
 W.A.P.F.L. 486.
 WIRANOONANGON, 353".
 WIRADEHADA I, TOEMENGOENG, 354".
 WIRADTDAHA II, TOEMENG-OOENG, 354a.
 WIRADEDAHA III (ANGOADIPA) RADⁿ, 354b.
 WIRADEDAHA IV, RADIIN TOE- MENGGOENG, 3546.
 WIRADEDAHA V, TOEMENG- GOENG, 3546.
 WIRADEDAHA VI, ADIPATI, 354.
 WIRADIREDJA, TOEMENGOENG, 353a.
 WIRAHADININGRAT, RAD & N TOEMENGOENG, 3546.
 WIRANATA K.OESOEMA, RADEN TOEMENGOENG, 353a.
 WIRANATAKOESOEMA II, ADI- PATI, 353b.
 WIRANATAKOESOEMA III, RA- DI: N ADIPATI, 3536.
 WIRANATAKOESOEMA IV, RA- D & N ADIPATI, 3536.
 WIRANATAKOESOEMA V, RADEN TOEMENGOENG, 3536.
 WIRANEQABA, RADEN TOE- MENGGOENG, 353a.
 WIRZKTANOEBAJA I, RADI: N ADIPATI, 3546.
 WIRATANOEBAJA II, RADEX ADIPATI, 3546.
 WIRATANOEDATAR, RADEN ADIPATI ARIA, 355a.
 WIRATANOEDATAR I, ARIA, 3526.
 WIRATANOE II, ARIA, 3526.
 WIRATANOE III, 3526.
 WIRATANOEDATAR IV, ADIPATI, 3526.
 WIRATANOEDATAR V, ADIPATI, 3526.
 WIRATANOEDATAR VI, ADIPATI ARIA, 353a.
 WIRATANOENINGRAT, RADIIN ADIPATI, 354.
 WIRZ, DR. P., 1936, 194a, 281a, 323, 3246.
 WIT, AUGUSTA DE, 1566.
 WOLLASTON, DR. A. F. R., 1436, 145a, 155a, 1636, 212a.
 WONO AOGOENG WILIS, 225a.
 WOLTRING, F. G. J., 3606.
 WUNDT, WILHELM, 36a, 37a, 323a.
 WURFFBAIN, 1506.
 WURMB, VON, 1626.
 YPELAAR, IR. M., 357.
 JJSSELDIJK, 1506. \

ENCYCLOPEDIË
VAN
NEDERLANDSCH-INDIË

TWEEDE DRUK

ONDER REDACTIE VAN

D. G. STIBBE en Dr. J. STROOMBERG

oud-regeeringscommissaris voor de
bestuursvorming in Ned.-Indië,
buitengewoon hoogleeraar aan de
Ned. Handels-Hoogeschool

hoofd der afd. handel van het dep. van land-
bouw, nijverheid en handel in Ned.-Indië

MET MEDEWERKING VAN

E. M. UHLENBECK

oud-luitenant-kolonel der infanterie n. i. l.

ZESDE DEEL

S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1982

VOORBERICHT.

Weer zijn vijftien supplement-afleveringen gereed om, na samenvoeging en alfabetische rangschikking van de daarin voorkomende artikelen, nu als deel VI, de met deel V aangevangen reeks van supplement-deelen dezer Encyclopaedie voort te zetten.

Door eene reorganisatie van de redactie, waarbij de leiding in Nederland blijft, doch in Indië een redacteur werkzaam is, die de redactioneele belangen van de Encyclopaedie in het land zelf behartigt, is het mogelijk gebleken, meer en beter nog dan tevoren, het levend contact met de in voortdurende beweging verkeerende Indische maatschappij te bewerkstelligen, de voorlichting, die de Encyclopaedie geeft, up-to-date te houden.

Ter vereenvoudiging van het opzoeken van artikelen is aan dit deel toegevoegd een alfabetisch gerangschikte inhoudsopgave voor de beide supplement-deelen V en VI tezamen. Om zich te vergewissen, of een artikel in de Encyclopaedie voorkomt, kan dus volstaan worden met raadpleging van een der vier (alfabetisch gerangschikte) hoofddeelen, de gezamenlijke inhoudsopgave van deel V en VI en voor het vervolg de inhoudsopgave van de laatst verschenen supplement-aflevering.

Aan allen, die aan het welslagen van dit deel medewerkten, betuigt de redactie haar oprechten dank.

Maart 1932.

DE REDACTIE

Medewerkers aan het zesde deel (2e Supplement) der Encyclopedie van Nederlandsch-Indië

A.
ABENDANON, Prof. Ir. E. C. — Mijningengineur.
ALPHEN DE VEER, Prof. Ir. W. H. A. van — Buiteng.
hoogleraar aan de Techn. H. S. te Bandoeng.
ANROOY, A. J. W. van — Looofdinspecteur, Hoofd van
den dienst van Scheepvaart in N. I.

B.
BAARDA, P. J. van. — Secretaris v/d. Ver eeniging
voor Toeristenverkeer in N. I.
BAKKER, H. — Oud-Luit.-Gen Inf. N. I. L.
BERGAMIN, L. F. — Landmeter le kl. bij het Kadaster
in N. I.

BEPVRETTY, D. W. — Directeur v/d. N.V. Algemeen
Nieuws en Telegr. Agentschap „Aneta” te Batavia.
BESIER, Dr. A. A. H. — Ambtenaar bij het Centraal-
Kantoor voor de Statistiek in N. I.

BLOEM, J. W. — Opperhoutvester.
BLOKHUIS, D. F. — Ambtenaar bij het Dep.
varTT/TT^, en TI.

BLOKZEYL, K. R. F. — Idem.
BOEREMA, Prof. Dr. J. — Buiteng. hoogleraar aan de
Geneesk. II. S. te Batavia.

BOSCH VAN DRAKESTEIN, Jkvr. Y. — Di rectrice
van het Kinderhuis van de Stichting „Jeugd zorg” te
Buitenzorg.

BRAAK, Dr. H. R. — Chemicus bij 's Lands
Caoutchouc-bedrijf in N. I.

BREMAN, J. J. — Ambtenaar bij de Koninklijke
Paktsvaartmaatschappij te Batavia.

BROEKMAN, M. VV. — Hoofd-Inspecteur van Politie
in N. I.

BUUREN, Ir. P. J. E. van — Hoofd-Inge- niour bij do
afd. Havenwezen van het Dep. van B. O. W.

C.
CARPENTIER ALÏTNG, Prof. Mr. J. II. f — Oud-Lid
van den Raad van N. I.

CREUTZBERG, Mr. P. — Assistent bij het Centraal
kantoor voor de Statistiek in N. I.

D.
DAMMERMAN, Dr. K. W. — Hoofd van het
Zoölogisch Museum en Laboratorium te Buitenzorg.

DELSMAN, Prof. Dr. H. C. — Hoofd van het
Laboratorium voor het onderzoek der zee te Batavia.

DIFFELEN, Dr. R. VV. van — Referendaris bij'de
Algcmeenc Scerotarie te Buitenzorg.

DIRECTIE DER NED.-IND. HANDELSBANK (N.V.).
DOCTERS VAN LEEUWEN, Prof. Dr. W. M. —
Directeur van 's Lands Plantentuin in N. I.

DONATH, Dr. W. F. — Hoofd van het Ana- lyse-
laboratorium te Buitenzorg.

DIJK, L. J. van — Hoofdcommies Ministerie van
Koloniën.

E.
EERSEL, B. E. L. F. van —
EMST, P. van — Ambtenaar bij het Dop. van L., N. en
H.

ENDERT, Dr. F. H. — Opperhoutvester.

F.
FOLKERS, T. —
FRUIN, Mr. Th. A. — Directeur van de Centrale Kas te
Weltevreden.

G.
GARRETSEN, A. J. — Landbouwkundige in N. I.
GERDES OOSTERBEEK, W. F. — Referendaris
Ministerie van Koloniën.
GROÏJOHANN, B. C. A. — Onderdirecteur
Postspaarbank in N. I.
GRAAFF, S. de — Minister van Koloniën.

H.
HALEWIJN, Ir. E. K. E. — Nijverheidscon- sulent bij
het Dep. van L., N. en H.
HAMER, E. A. C. den — Hoofd van de Ar-
beidswetgeving en Statistiek in N. I.
HANDELSVEREENIGING „AMSTERDAM”, N. V.

— HARTMAN, W. F. — Employé N. I. Esco
niptomaatschappijl '.

HIRSCHEL, Drs. L. —
HOEKMAN, J. G. — Voorzitter van de Commissie ter
voorbereiding van een regeling van den rechtstoestand der
Indische Ambtenaren.

HOOFD POST-, TELEGRAAF- en TELE- FOON
DIENST —

HOOGSTRATEN, Mr. J. E. van — Referendaris bij de
Algemeene Secretarie in N. I.

HIJMANS, Mr. H. M. — Hoofd van het Ge-
vangeniswezen in N. I.

I.
INTERNATIONALE CREDIET- EN HAN-
DELSVEREENIGING „ROTTERDAM”, N.V.

J.
VLANSEN, ^G. — Hoofd van het Gemeentelijk Bureau
voor Grohdzaken te Médan.
JONGH, Ir. A. C. de — Hoofd van het Bureau van den
Opsporingsdienst in N. I.

K.
KASTEELE, L. C. A. van de — Kol. der Gonie N. I. L.
KEMPEN, G. O. van — Inspecteur van den
Beleggingsdienst der Civiele Pensioenen in N. I.

KETWICH, J. H. — Hoofd van het Verkoopkantoor van
's Lands mijnbouwproducten in N. I.

KLEIJNTJENS S. J., I. — Leoraar St. Wille brood
College te Katwijk a/d Rijn.

KOOLEMANS BEUNEN, Prof. G. J. W. —
KOPERBERG, S. — Secrotaris-ponuingmees- ter van
hot Java- instituut te Soerakarta.

KOPPEL, C. van de — Hoofd van het Museum voor
Economische Botanie in N. I.

KORTE, Mr. H. C. P. — Advocaat en Procureur te
Bandoeng.

KRAF FT, Dr. A. J. C. — Leeraar aan de Op-
leidingschool voor Inlandsclie ambtenaren te Bandoeng.

KREKEN, Dr. E. A. — Wetenschappelijke medewerker
der Bosscha-Sterrenwacht te Lem- bang.

L.

LANGE, J.M. de — Secretaris Dep. van B.O.W.
 LEEUWEN, A. J. H. van — Voorzitter N. I. Theosophische
 Vereniging te Bandoeng.

LEKKERKERKER, C. — Oud-Inspecteur Inl.
 Onderwijs in N. I.

LEKKERKERKER, Dr. J. G. W. — Leeraar aan de
 Opleidingschool voor Inlandsche ambtenaren te
 Probolinggo.

LEVERT, Ir. J. H. — Voorzitter Lands-
 gezondheidscommissie voor de gemeente Batavia.

¹¹ LETHART, Th. — Oud-Directeur Javasche Bank.

LIEBENSTEIN, E. R. von — Ambtenaar Dep. van L.,
 N. en H.

M.

MERKENS, Dr. J. — Leeraar N. I. Veeartsenschool te
 Buitenzorg.

MOETON, Mr. P. J. — Administratief ambtenaar bij
 de Algemeene Secretarie in N. I.

MOM, Ds. Ir. C. P. — Hoofd van het Proefstation voor
 waterzuivering te Manggarai (N.I.).

MOUW, H. — Adviseur, Hoofd van den dienst der
 Chineesche zaken in N. I.

N.

NIUWENHUIS, H. — Vertegenwoordiger Kon.
 Ned-Ind. Vereniging voor Luchtvaart in N. I.

NEUMAN, — Zending te Raja (NTT.r)

NEIJTZELL DE WILDE, Mr. A. — Oud- Voorzitter
 van den Volksraad, Hoofd der Eerste afdeling van het
 Ministerie van Koloniën.

O.

OCHSE, J. J. — Landbouwconsulent bij het Dep. van
 L. N. en H.

P.

PALSTRA, Wiebe. — Commandant van het Leger der
 Heils in N. J.

PETRUS BLUMBERGER, J. Th. — Oud- N.-I.
 ambtenaar, Hoofd van het Kabinet van den Minister van
 Koloniën.

PLAS, Ch. O. van der — Assistent-Resident t. b., Wd.-
 Adviseur voor Inlandsche Zaken in N. I.

POST VAN DER BURG, Ir. G. J. — Hoofd van den
 Indischen Centralen Aanschaffings- dienst te Bandoeng.

POUTSMA, I. H. J. — Secretaris der Jan Pieterszoon
 Coen Stichting in N. I.

PREUSS, Dr. O. K. — Gouvernements veearts le kl. in
 N. I.

PRINSEN GEERLTGS, Dr. H. C. — Directeur van de
 Filiale „Nederland” van het Proefstation van de
 Javasuiker-Industrie.

R.

ROELFSEMA, H. L. — Arts.

ROEPKE, Prof. Dr. W. K. J. —

ROODE LA FAILLE, P. de. — Oud-Lid van den Raad
 v. N. I.

SALOMONSON, H. —

SANDKUIJ L, Mr. A. C. — Lid van den Volksraad
 Hoofd vertegenwoordiger van de Bataafsche Petroleum
 maatschappij.

SCHOUWENBURG, J. Ch. van — Secretaris-
 Penningmeester van de Eugenetische Vereeniging in N. I.

SMEETS, W. V. — Voorzitter v/d. Algemeene
 Rekenkamer in N. i.

SPAT, Prof. C. t — Bijzonder Hoogleeraar aan de
 Rijksuniversiteit te Utrecht.

STAPEL, Dr. F. W. —

STEENTST Dr. C. G. G. J. van — Plantkundige bij het
 Museum voor economische botanie in N. I.

STROOMBERG, Dr. J. — Hoofd der Afdeling Handel
 van het Dep. van L., N. en H. SWART, H. N. A. — Oud-
 Luit-Gen. N. I. L.

T.

TENGWALL, Dr. T. — Onder-Directeur van het
 Proefstation voor Pvbber in N. I.

TERGAST, Ir. G. C. W. Chr. — Landbouwkundige bij het
 Dep. van L., N. en H.

TISSOT VAN PATOT, J. W. — Oud-Inspecteur van
 Scheepvaart.

TJASSENS KEISER, W. J. — Voorzitter van de
 Vereeniging tot verbetering van het lot der Blinden in N. I.

TRICHT, Dr. B. van —

U.

UHLENBECK, E. M. — Oud-Luit. Kol. N.I.L.

ULTEE, Dr. A. J. — Directeur Proefstation Malang in N.
 I.

V.

VEEN, Dr. H. van der — Afgevaardigde voor hot Ned.
 Bijbel Genootschap in N. I.

VELSEN, M. M. T. van — Secretaris van de Java
 Motor Club.

VERWIJK, J. J. — Oud-O. I. Ambtenaar. VISSER, Dr.
 S. W. — Wd. Directeur van het Kón. Magn. en Metcrol.

Observatorium in N. I. VISSER SMITS, Dr. D. de —
 Leeraar. VOLLGRAFF, Mr. J. C. —

VOS, C. — Hoofdcommissie bij het Ministerie van
 Koloniën.

VOS, J. P. de — Hoofd van den Dienst van het
 Ijkwezen in N. I.

VRIES, Gzn., W. de — Hoofd van den Gouvernements
 Accountantsdienst in N. I.

W.

WALL, H. van de —

WIGGERS, G. J. — Inspecteur bij don Im-
 migratiedienst in N. J.

WINCKEL, Dr. Ch. W. F. — Inspecteur bij don Dienst
 der Volksgezondheid in N. I.

WIND Ilzn., Dr. R. — Opperhoutvester. WIJK, N. A.
 van — Assistent-Resident.

Z.

ZIMMERMANN, Dr. J. — Scheikundige bij het
 Analyse-laboratorium bij het Dep. van L., N. en H.

INHOUD VAN DEEL V EN VI

- Aardbevingen 1 2, A 094
Aardolie Maatschappij (Ncd.-
Ind.) A 160
Aardrijkskundige Onderzoekin-
gen A 20G, 227
Abak A 120
Abelmoschus esculentus A 780
Abelmoschus moschatus A 700
Abendanon (Mr. J. H.) A 525
Aboekasan Atmodirono (Mas)
A 22
Abroma angusta I 5, A 780
Abroma fastuosa A 789
Acacia decurrens A 790
Acacia Farnesiana I 5, A 798
Accountantsdienst (Belasting)
A 824
Accountantsdienst (Gouverne-
ments) I 5, A 822
Accountantswezen in Ned.-Indië
A 821
Actinodaphne A 790
Aetionophora A 790
Adatrecht I 0, A 127
Adenanthera microsperma A
790
Adenanthera Pavonina I 8, A
790
Adircdja I 0, A 257
Adoptie T I I, A 43
Adriani (Dr. N.) A OIO
Aetherische oliën A 878
Agar Agar I 17, A 738
Ahmadiyah A 013
Akar Bahar I 25, A 228, A 738
Akte van Verband A 35
Alal A 120
Alang-Alang I 27, A 790
Alangium A 790
Alang Lawas I 27, A 228
Albizzia chinensis A 790
Albizzia Falcata A 790
Albizzia Lebbecckioides I 28, A
700
Albizzia Sumatrana A 804
Alourites I 28, A 790
Algemeeno Maatregelen van
Bestuur A 179
Allamanda Uthartica A 791
Aloet A 120
Alor J 31, A 228
Alsophila I 32, A 791
Alstonia I 32, A 791
Alstonia acuminata A 791
Alstonia pneumatophora A 791
Altomanthera Amoena A 791
- Amabi f 33, A 229
Amahai (onderafd.) I 33, A 329
Amahai (hfdpl.) I 33, A 329
Amanatoen I 33, A 229
Amanocban I 33, A 229
Amberbakèn A 229
Ambèrpon I 34, A 229
Amboelombo I 34, A 229
Amboineezen I 37, A 007
Ambtenaren I 42, A 302, A 825
Ambtssieraden A 170
A mfoan I 47, A 229
Amoentai (onderafd.) I 47, A 207
Amoentai (distr.) I 47, A 2G7
Amoentai (hfdpl.) I 47, A 207
Ainoerang (onderafd.) I 47, A
229
Amoerang (hfdpl.) I 47, A 229
Amorphophallus A 708
Amorphophallus campanulatus
I 48, A 7GS
Amorphophallus variabilis I
48, A 708
Ampenan I 48, A 229
Ampibabo I 49, A 230
Analyse Laboratorium A 085
Anas I 49, A 230
Anastrophus compressus A 708
Andcuë en Lala I 50, A 170
Andocng I 50, A 230
Andropogon Aciculatus A 708
Andropogon Martini A 708
Andropogon Naudus A 70S
Andropogon Sorghum A 708
Andropogon Zizanioides A 708
Angclisia splendens A 708
Angioptoris A 708
Animisme I. 53, A 35
Anisoptera A 708
Ansoes A 230
Ansoes-Vogel A 230
Anthocephalus macrophyllus A
709
Anthropologische Onderzoekin-
gen A 135
Antidsma A 709
Apama toraentosa A 709
Apium gravcolens A 709
Aporosa A 709
Aquilaria Malaccensis I 55, A
709
Arad A 120
Arbeidsbemiddeling A 080
Arbeidsbeurzen A 080
Ardjowinangoen I 59, A 230
Areca pumila A 709
- Arèë I 59, A 170
Arfakkers I 00, A
230
Arfoc I 00, A 230.
Aroe-Eilanden
I 01, A 287
Aroet A 120
Aron I 02, A
170
Arseernts A 959
Artemisia
vulgaris I 02, A 709
Artocarpus
altissima A 769
Artocarpus
anisophylla A 709
Artocarpus
G'hampeдон A 709
Artocarpus
Kemano A 769
Artocarpus
lancifolia A 770
Artocarpus
Teysmannii A 770
Asahan
I 65, A 230
Asam Sèlong I 00, A 770
Aspergillus
Wentii A 770
Assistentenregelung A 230, A 700
Atapoepoe I 08, A 232
Atocran I 95, A
179
Auricularia A 770
Autonomie A
99
Avena
Junghuhnii A 770
Azadirachta
indica I 98, A 770
Baa of
Namoedale I 98, A 232
Babah Awé,
Djinampröng en N6 I 99, A 203
Babar-Eilanden I 99, A 288
Baccaurea
A 770
Baccaurea
dulcis A 770
Backeleis-
sprauw A 120
Bada I 100, A
233
Badoejs I 101, A 641
Baeckia
frutescens I 103, A 770
Bagan Si
Api I 103, A 233
Bagoes
Koning I 103, A 233
Balam I
105, A 041
Bahtera I 104, A 120
Bajang I 104, A 233
Bakengeld I 07,
A 298
Balambangan I 105, A 219
Balangan I 106, A 267
Balangnipa I
100, A 341
Balangpphora A 770
Balapoelang I 100, A 233
Balook A
126
Baloer A 126
Balohanbaai I 129,
A 109
Bambi en
Denöë I 130, A 170
Bandar I 134, A 233
Bandawasa I 340,
A 321
Bandjar (Midden-Priangan) [134, A 355

Noot: Het
A Romoinsche cijfer verwijst naar een der 4 hoofdoelen van den 2^on druk; dat achter
naar de bladzijden der Aanvullingen en Wijzigingen.

- Bandjar (Bali) I 134, A 233 Bandjar (Banjoemas) I 134, A 233
 Bandjarnegara I 135, A 233
 Bandjermasin (afd.) I 137, A 267
 Bandjermasin (onderaf. d.) I 137, A 267
 Bandjermasin (hfdpl.) I 137, A 267
 Bandoeng I 135, A 355 Bangil (afd.) I 140, A 234 Bangil (distr.) I 140, A 234 Bangil (hfdpl.) I 140, A 234
 Bangka I 140, A 233 Bangkala'an I 140, A 26S Bangkalan (afd.) I 140, A 233 Bangkalan (distr.) I 140, A 233
 Bangkinang I 140, A 233 Bangko A 126
 Banjoemas en Koeboestrecken I 142, A 234
 Banjoebirowe I 143, A 234
 Banjoemoedal I 144, A 234
 Banjoewangi I 144, A 322 Banka I 159, A 235 Barabai I 168, A 26S
 Barisan I 171, A 609 Barringtonia Asiatica A 771 Baserah I 174, A 235
 Batang (reg.sch.) I 183, A 235 Batang (hfdpl.) I 183, A 235 Batang Harau I 184, A 235 Batang-Loepar I 185, A 235
 Batang Natal I 185, A 236
 Batang-toro-Districten I 186, A 236
 Batavia (resid.) I 186, A 236 Batavia (stad) I 187, A 236 Batavia (Baai van) I 192, A 237 Batjan (Sult.) I 204, A 287
 Batjan of Seki I 205, A 288
 Batjansch I 206, A 288 Batoe I 206, A 237
 Batoe Bapahat I 206, A 237 Batoe Batoe I 206, A 205 Batoe Kapedoe A 237
 Batoedaka I 208, A 237
 Batoelitjin I 208, A 26S Batoeradja I 209, A 237 Bauhinia A 771 Bauhinia monandria A 771 Bawal I 211, A 237
 Bawangio I 211, A 237 Bebakening I 212, A 299, 627 JBedrijvenwet (De Indische) A 821
 Bekasi I 222, A 237 Bekoempai I 222, A 268 Belangbelang I 222, A 288
 Bélarang A 126
 Belastingaccountantsdienst A 824
 Belastingen I 222, A 1, 426, 932
 Belegen I 265, A 206 Béloe I 265, A 237
 Belotto of Blotto A 120 Benadon A 120 Benasoe A 238
 Beneden-Tapanoeli I 266, A 238
 Bengalen-Passage I 266, A 170
 Bengkajang I 267, A 238 Bengkoedoe I 268, A 238 Bengkoeloe (resid.) I 268, A 202 Bengkoeloe (afd.) I 273, A 205 Bengkoeloe (onderafd.) A 265
 Béntjalang A 126 Berbek (afd.) I 274, A 238 Berbek (distr.) I 275, A 238
 Berberis fortunei A 771 Berckel (A. E. van) A 134 Berg (Mr. L. W. C. v. d.) A 620 Berg (Mr. N. P. van den) A 367
 Bèri-Bèri I 275, A 730 Besikama I 277, A 238 Besca I 278, A 238
 Besoeki (afd.) I 278, A 322 Besoeki (hfdpl.) I 279, A 322 Bestuur (Algemeen — over Ned.-Indië) A 524
 Bestuur (Regionaal —) A 524
 Bestuursdienst A 524
 Bcstuurs hervorming A 524
 Bestuurskorpsen A 524
 Bestuurschool A 524 Bestuurswezen I 279, A 455 Bèta vulgaris A 771
 Betalingsbalans van Ned.-Indië A 697
 Beungga I 288, A 170 Beureunoen I 288, A 170 Bevolking I 298, A 160, 923
 Bevolkingsrubbercultuur A 274, 735
 Bezittingen I 302, A 129
 Bezoldigingsstelsel A 832
 Bibliographie A 61 Bibliotheken A 61
 Bidens chinensis A 771 Bima (landsch.) I 306, A 238 Bima (hfdpl.) I 308, A 238 Binanga I 309, A 206
 Bindjai (Bindjei) I 309, A 238
 Binoeang I 310, A 239 Bischofia Javanica I 311, A 771 Bixa Orellana I 312, A 771 Bladluizen A 671
 Blandongan A 120 Blatik A 120
 Blidah I 315, A 239 Blitar (afd.) I 315, A 239 Blitar (hfdpl.) I 315, A 239
 Bloeboer I 316, A 239
 Bloeinboengan I 411, A 240 Blora I 317, A 240 Blumeodendron A 771
 Boachi (Aquasi) A 131 Bocarro (A.) A 771 Boedi Oetomo I 321, A 940
 Boedoek I 322, A 256 Boegineezen I 324, A 341 Boehmeria nivea I 336, A 771
 Boekit Batoe I 331, A 240
 Boelèlèng I 332, A 240 Boeli (Maboeli) (Baai van) I 333, A 288
 Boeloengan I 333, A 268 Boeloe Samah I 333, A 206 Boeng A 126
 Boengoes I 335, A 240 Boeö i 336, A 240
 Boeroe I 339, A 170
 Bojans A 131 BökaA 126 Boletus bovinas A 771 Bonè (Boni) I 347, A 342
 Bonggo A 240 Borreria Hispida A 815 Bort A 791
 Bosch wezen I 385, A 629 Bosnik A 240
 Bosscha (iv. A. R.) A 641 Bosse (M. J. van) A 178 Bót A 126
 Botanische Literatuur van Ned.-Indië I 392, A 800 Boven-Langkat A 240
 Brassica Rapa A 815 Brassica rugosa A 815
 Brata-Joeda I 408, A 609
 Breuëh (Poelo) I 409, A 170
 Broekoetan A 126 Bromus insignis A 815
 Bromus unioloides A 815
 Bronbeek I 411, A 601 Brooshoof (Mr. P.) A 32
 Brucea Burmanica A 815
 Bucklandia tricuspis A 815
 Buitenbezittingen I 419, A 129
 Buitengewesten A 128
 Buitenzorg (afd.) I 419, A 240
 Buitenzorg (hfdpl.) I 419, A 241
 Burgemeester en Wethouders (Collège van —) A 514
 Burgerlijken Stand (Registers van den) I 421, A 45
 Biji teelt I 425, A 844
 Cajanus Cajan A 815 Calamus axillaris A 815
 Callicarpa longifolia A 815
 Calopogonium mueunoides A 815
 Campnosperma auriculatum A 815
 Campnosperma macrophyllum A 815
 Campnosperma oxyrhachis A 815
 Canariuin commune I 435, A 815
 Canariuin decumanum A 816
 Canariuin Legitimum A 816
 Canariuin littorale A 816
 Canarium Mehenbcthene A 816
 Canarium oleosum A 816
 Canarium pseudodecumanum A*8J 6
 Canarium sylvestre A 817
 Canavalia ensiformis I 435, A 816
 Canavalia Rosea A 816
 Canna Coccinea A 816
 Canna glauca A 816
 Canna hybrida A 816
 Cannabis sativa J 436, A 817
 Caoutchouc I 436, A 874
 Capparis acuminata A 817
 Cardiopteryx lobata A 817
 Cardiopteryx Molluceana A 817
 Carex baccans A 817
 Carica Papaya I 441, A 817
 Carpentier Altling (Prof. Mr. J. H.) A 672

Carpentier Altng Stichting A

Carum lloxburchianum A 817 Caryoto
mitis A 817 Caryoto Rumphiana A 817
Cassave I 441, A 703 Cassia divaricata A
817 Cassia fistula I 441, A 241 Cassia
laevigata A 817 Cassia Leschenaultiana
A 817 Cassia occidentalis A 818 Cassia
pumila A 818 Cassia tora A 818
Castanea acuminatissima A 818
Castanea Sumatrana A 818 Casuarina
equisetifolia I 443, A 818
Casuarina Junghuhniana A S18
Casuarina Rumphiana A 818 Casuarina
Sumatrana A 819 Caulerpa A 819 Ceiba
pentandra I 443, A 819 Celastrus
paniculata A 810 Celebes Instituut A 922
Cenchrus inflexus A 819 Centella
Asiatica A 819 Centraal-
Waterschapskantoor A 286
Cerbera Manghas A 819 Cereus
Peruvianus A 819 Chamaeraphis aspera
A 819 Chenopodium Ambrosoides A
819
Chetti A 261
Chineesche Zaken (Dienst der)
A 717
Chisocheton macrophyllus A 819
Chlamydomucor Oryzae A 819
Chlerodendron Calamitosum A 832
Chloranthus Rachystachys A 819
Chloranthus inconspicuus A
819
Chloris A 820
Chloroxylon Swietenia A 820
Chonemorpha macrophylla A
820
Chroom, Chroomerts A 958
Chrysanthemum leucanthemum A 820
Chrysophyllum Cainito A 820
Chrysophyllum Roxburghii A 820
Cibotium Baranetz A 820 Cichorium
Endyvia A 820 Cichorium Intybus A 820
Cinchona I 491, A 820 Cinnamomum
Javanicuim A 820
Citronella-Olie A 712 Citrus A 820
Citrus aurantifolia A 821 Citrus
Aurantium A 832 Citrus Hystrix A 832
Citrus Japonica A 832 Citrus maxima A
832 Citrus medica A 832 Citrus nobiliis
A 832 •
Clitocybe hypocalamus A 833

Coccinia cordifolia I 495, A 833
Goelodepas Bantamense A 833
Coelochorpalan obovatum A 833
Coelostegia Griffithii A 833 Coix
Lacryma-Jobi I 497, A 833 Cola nitida
A 833 Colous Amboinicus I 497, A
833 Colocasia esculenta A 833
Colubrina Asiatica A 833 Columbinia
Javanica A 833 Coinbretocarpus
rotundatus A
833
Combretum Sundaicum A 834
Combretum totalophum A 834 Comité
voor de Autonomie van Indië A 524
Commelina nudiflora A 834
Commercieele Boekhouding bij
Landsbedrijven I 497, A 824
Commersonia Bartramia A 834
Commissariaat voor Ind. Zaken A 839
Commissie voor Regeerings-
publicaties A 832 Communisme.
Communistische Partij in Indië A 526,
951 Conchomyces verrucisporus A
834
Constructiewinkel (Artillerie-) I 524, A
624
Coöperatie in Ned.-Indië A 868
Coprinus macrorhizus A 834 Coprinus
microsporus A 834 Corallopsis
salicornia A 834 Correa of Correia (G.)
I 532, A 772
Corypha Utan I 532, A 834 Cosmos
Gaudatus A 834 Cotylelobium flavum
A 834 Cotylelobium Malayanum A
834 Cotylelobium melanoxylon A 834
Couto (Diogo Do) I 533, A 772
Crataeva nurvula A 834 Cratoxylon
Celebicum A 834 Cratoxylon
Cunoatum A 834 Cratoxylon
Formosum A 834 Cratoxylon
polyanthum A 835 Credictbank voor
Ned.-Ind. Gemeenten en Ressorten
(N.V.) A 881 Cremer (J. Th.) A 290
Crepidopus Djamor A 835 Crepidopus
fissilis A 835 Crotalaria alata A 835
Crotalaria anagyroides A 835
Crotalaria foruginea A 835 Crotalaria
Ursaramoensis A 835 Crotalaria
Valetonii A 835 Crypteronia paniculata
A 835 Cryptocarya orassinervia A 835
Cryptocarya Griffithiana A 835
Cryptocarya tomentosa A 835 Cubilia
Blancoi A 835 Cultuurraad A 35
Curanga Fel-Torrac I 552, A S35
Cuscuta Australis I 552, A 835 Cuscuta
reflexa A 836 Cyathula prostrata A 836
Cycas rovoluta A 836 Cyclea barbata I
491, A 836

Cyclophorus nummularifolius A 836
Oynara Scolymus A 836 Cynodon
dactylon A 836 Cynomotra ramiflora A
836 Cythbus Palmensis A 836 Daalen
(G. C. E. van) A 824 Dab A 126
Daerydium Elatum A 836 Daerydium
Junghuhnii A 836 Dactyloctenium
Aegyptium A
836
Dactyloctenium vrticillatum A 837
Daemonorops I 554, A 837
Daemonorops fissus A S37
Daemonorops Forbesii A 837
Daemonorops melanochaetes A
837
Dahlan (Kiahri Hadji Achmad) A 695
Dai I 555, A 288 Dairi-landen I 556, A
241 Daja I 556, A 204 Dajaks I 556, A
268 Damar I 570, A 241 Dalbergia
parviflora A 837 Darangdan I 573, A
241 Daucus Carota A 837
Decentralisatie I 574, A 524 Dehaasia
Caesia A 837 Dehaasia mici*ocarpa A
837 Delaki-Iljasi Awiëng I 577, A 241
Demak I 581, A 241 Dempo I 583, A
241 Dendrobium Crumenatum I 583, A
S37
Dendrobium Salaccense A 838
Dendrocalamus asper A 838 Dengkeng
I 585, A 329 Dermajoe A 126 Derris
elliptica I 589, A 838, 868
Derris microphylla A 838 Desaraden A
524 Desmodium capitatum A S38
Desmodium Gangeticum A 835
Dialium I 596, A 838 Diamant 1596, A
955 Diamantpunt I 598, A 170 Dichron
Febrifuga A 838 Dictyophora A 838
Dictyopteris irregularis A S38
Dienstplicht A 601 Dierenbescherming
A 743 Dierenvoereing A 183 Digitaria
A S38 Dilenia excelsa A S39 Diospros
discolor A 839 Diplazium A 839
Diplospora singularis A 839
Dipterooarpus I 603, A 864 Dirma
(Diroemah) 1603, A 241 Disepalum
longipes A 864 Djailoil I 604, A 288
Dj aio A 126
Djambi (resid.) I 60S, A 330 Djambi
(hfdpl.) I. 614, A 330 Djasinga I 616, A
241 Djati I 616, A 242

- Djebeng I 617, A 2-42 Djeboes I 617, A 242 Djegong A 126 Djember I 018, A 322 Djembrana (Djambrana) I 610, A 242
 Djembrana (distr.) I 619, A 242
 Djeniloe I 610, A 257 Djepon I 619, A 257 Djinengdalem I 620, A 257
 Djohoran A 126 Djongkong I 625, A 257 Djoepik A 126 Dob A 126 Dobo I 625, A 289 Dodinga I 625, A 289
 Dodinga-Baai I 626, A 289 Doeanga A 126 Doemai I 629, A 257 Dolok I 629, A 257 Donax Arundastrum A 864
 Donax canniformis A 864
 Doofstommenonderwijs in Ncd. - - Indië A 789
 Doom of Domi I 635, A 257 Doré I 635, A 257 Doré (Baai van) I 635, A 257 Dramaga I 639, A 257 Drinkwater I 64.0, A 700 Drukpers I 641, A 342
 Drynaria cordata A 864 Drynaria rigidula A 804 Dryobalanops I 643, A 864 Dryobalanops Oiocarpa A 865
 Duabanga Moluccana A 865 Dualisme A 80 Durio carinatus A S65 Duif I 643, A 242 Duizend-Eilanden I 647, A 257 Dynamisme A 80 Eclipta alba A 865 Economische Toestand A 179 Eed I 651, A 46 Ehretia miorophylla A 865
 Elaeis Guineensis I 665, A 865
 Elaeocarpus Ganitris I 665, A 805
 Elaeocarpus grandiflora A 865
 Elephantiasis I 665, A 730 Eleusine Indica I 666, A 865 Eleutherandra Pes-Cervi A 865 Eleutherine Americana A 865 Elpapoetih (plaats) A 329
 Endospermum A 865 Engel brecht (Mr. W. A.) A 43 Engelmann (Dr. W. H.) A 60 Enhydra fluctuans A 866
 Epidemieën I 683, A 739 Enthoven (J. J. K.) A 388 Eragrostis A 866 Erêtan A 126 Ermeling (J. Ph.) A 88 Eryngium foetidum A 866 Escompto-Maatschappij (N.-I.) I 686, A 810
 Ethnologische Onderzoekingen A 148
 Eucalyptus Deglupta A 866 Eucheuma I 693, A 866 Eugenetiche Vereeniging in Nederlandsch-Indië A 844
 Euonymus Javanicus A 866
 Eupatorium Pallescens A 866
 Eupatorium Riparium A 866
 Europeanen I 695, A 708 Eurycles Amboinensis A 866 Evodia latifolia A 866
 Exocarpos latifolia A 866
 Exorbitante Rechten A 131
 Expansiepolitiek A 132 Externeering A 132 Eijkman (Prof. Dr. Chr.) A 798
 Fachroedin (Hadji) A 679 Facopyrum esculentum A 866 Fagara lhetsa A 866 Fagraea auriculata A 867 Fagraea elliptica A 867 Fakatora A 126 Fatoe Arocin I 698, A 255 Festuga leptopogon A 867 Fialarang I 704, A 258 Fibraurea chloroleuca A 867 Ficus superba A 867 Fimbristylis globulosa A 867 Fistulina hepatica A 867 Focnai I 720, A 258 Fort van der Capellen I 721, A 258
 Forum Privilegium A 46 Fragraria vesca A 867 Framboesia Tropical I 772, A 720
 Freycinetia I 725, A 867 Gading I 727, A 258 Gadjamati (Gadjah-Mati) I 727, A 783
 Gajö land I 728, A 258 Galéla I 733, A 289 Galinsoga parviflora A 867
 Gaoeoe I 735, A 258 Gamkonora I 737, A 289 Gané I 727, A 289 Gaplèk A 707 Gaplèkmecl A 708 Gardenia angusta J. 738, A 867 Garuga Abilo A 867 Gastrochilis Panduratum A 867
 Gatoek A 624
 Gaultheria Fragrantissima A 867
 Gébé I 744, A 289 Gecommitteerden (Colleges van —) A 524
 Gedelegeerden (College van —) A 524
 Gedelegeerden-Kies verordening 1917 A 524
 Gedeputeerden (Colleges van —) A 524
 Gemeenten (Inzandsehe) I 760, A 524
 Gempol I 761, A 259 Geneeskunde I 761, A 734 Geneeskundige Dienst I 762, A 743
 Generale Thesaurie A 262 Geologisch Dienst A 616 Geologisch Laboratorium A 617 Gèser of Gissèr I 783, A 289 Getal) Pertja (Gutta-Percha), j 783, A 759
 Geumpang I 785, A 170
 Gevangeniszwezen A 671
 Gezondheidsinstellingen (Sanatoria) I 786, A 732
 Gezondheidsleer (Hygiëne) I 787, A 745
 Gigiëng I 794, A 170 Giri I 794, A 783
 Glatik A 126
 Gloempang Pajong I 795, A 170
 Gloriosa superba I 795, A 867
 Gmelina Moluccana A SOS Goemai-Geberge I 798, A 259 Goenoeng Djati I 799, A 7S3 Goonoeng Segara A 681
 Goerapin I 801, A 289 Goerocah I 801, A 289 Goeroeapin (Goeroeah-Pin) I 801, A 289
 Goeroe-Ordonnantie A 361 Gombara (Kembara-Kemara) i 802, A 259
 Gondanglegi I 803, A 259 Goraitji (Gorah Itji) I 803, A 289
 Goram-Eilanden I 803, A 289
 Gordonia excelsa A 868 Gorontalo (afd.) I 805, A 259 Gorontalo (onderafd.) I 806, A 259
 Gouvernementsmarine I 811, A 299, 627
 Gouvernements Marine en Ge-westelijke Vaartuigen I 811, A 299
 Gouvernementspupillen I 811, A 601
 Gouverneur-Generaal I 812, A 930
 Graafland (Jhr. I. P. C.) A 47 Grant A 584
 Grashuis (Mr. G. J.) A 181 Grati I 817, A 259 Grevillea Robusta A 868
 Grinwis Plaats (P. Th. L.) A 177
 Grondwetsherziening A 524 Groot (Dr. C. J. de) A 593 Groot (Prof. Dr. J. J. M. de) A 12
 Groot en Klein Mandailing, Oc-loe en Pakantan I 829, A 260 Gunning (Dr. J. G. H.) A 31 Gutta-Percha I 783, A 762
 Gymnopus albuminosus A 868
 Gyrocarpus Americanus A 868 Handel (finlandsche) A 243 Handelsbank (Ned.-Ind.) I 155, A 894
 Handels vereeniging „Amsterdam” I 159, A 643 Harok Kajan A 126 Haven-en Ankeragegelden I 167, A 300
 Havenmeester A 300, 627
 Havenwerken II 67, A 772 Hendriks (H.) A 45 Herzieningscommissie A 22
 Heutz (J. B. van) A 265 Heijning (.I. C.) A 159 Hinayana A 437 Houten (G. van) A 132 Houtskool A 731

- Houtsoorten II 108, A 044 Huizen der Inlandsche Bevolking A 369
 Hydrographio II 125, A 618
 Hypotheekbanken II 128, A 745
 Iboe II 129, A 290 I da wang A 126
 Idjon-Idjon A 126 Immigratie II 135, A 292, 676
 Inang A 126
 Indische Centrale Aanschaffingsdienst A 682 Indische Ondernemersbond A 249
 Indonesië II 143, A 132 Indonesiër A 133 [Infuloriën-Aarde I 491, A 959
 Inlandsche Beweging A 203 Instituten II 157, A 957 Intergentiel Recht A 50
 Intern. Crediet- en Handelsvereniging „Rotterdam” (N.V.) II 158, A 711 Interneering A 133
 Interregionaal Recht A 50
 Interreligieus Recht A 50 Intsia Amboinensis A 868 J ntsia Bakeri A 205 Intsia Plu rij uga A 868 Isja A 126
 Jaarbeurzen te Bandoeng V 217 (A 295), A 732 Jaarmarkten A 721 Javoe-n A 126 Jan Pieterszoon Coen Stichting A 789
 Japanners in den Maleischen Archipel A 170
 Java-Instituut V 220 (A 182), A 718
 Javoe-n A 126 Jeugdzorg A 839 J6 A 120
 Joden in Ned.-Indië (De) A 014
 Jodium TI 221, A 958 Jo-mbe A 120
 Jonker (Prof. Mr. Dr. J. Oh. O.) A 13
 Kadal A 120 Kadraaier A 120 Kaji A 120 Kalamba A 120 Kalksteengrotten A 959 Kampementen (Militaire) II 203, A 625 Kanaïkan A 120
 Kantoordienst bij het Binnen-landsoh Bestuur A 524 Kantoor van Arbeid A 390 Kantoorprauw A 120 Kaoem Betawi A 918 Karókèt A 120 Karroessi A 120 Kemp (P. H. van der) A 37
 Kenabat Bogoloe A 120 Keo-Vulkaan I 34, A 229 Korapatan Ti mor Evlutie A 923
 Kielstra (Dr. E. B.) A 29
 Kiesordonnantio (Provinciale —) A 524
 Kiesordonnantie (Regent- schaps —) A 524 Kiesordonnantie (Stadsgemeenten —) A 525 Kirap A 120 Kisaran II 326, A 200 Klèwè A 120 Klimaat II 332, A 6S6 Klitjiran A 126 Kliwon II 315, A 170 Knokkelkoorts (Dengue) II 353, A 747 Koe A 120
 Koenting II 368, A 120 Koffie II 378, A 812 Kol (II. II. van) A 408 Kölèk (Kölik) II 400, A 12G Kölèkan II 400, A 127 Kólè-Kólè A 127 Koloniale Reserve II 420, A 002 Kolonie A 133
 Kongsi II 425, A 45 Kon. Ned.-Ind. Luchtvaartmaatschappij A 575, 924
 Kontèng A 127 Koperertsen II 427, A 959 Korra-Korra II 430, A 127
 Krankzinnigenverpleging II 440, A 729 Krètèk A 722 Kroja II 452, A 260
 Ivroman II 454, A 127
 Kroonordonnantie A 133
 Kropgezwollen II 455, I 701
 Kruisprauw (Kruisboot) II 463, A 127
 Kunstkringen (Bond van Ned.-Indische) A 672 Kustverlichting II 494, A 300, 619
 Laboratorium voor het onderzoek der zee A 474 Lahar II 504, A 957 Lamboet A 127 Lamminga (A. G.) A 195
 Landaard A 35
 Landbouwconcessiën en Erfpachten in do Zelfbesturen der Buitengewesten II 525, A 790
 Landmeters II 527, A 35, 703
 Landsdienaren (Burgerlijke) A 832
 Landsdrukkerij II 528, A 735
 Landstorm A 001 Lanong A 127 Lasara A 127 Laoet Tador A 200 Latah II 536, A 748 Lawak A 127 Lawakan A 127 Leeftijdsklassen A 322 Leeningen II 544, A 343 Leger II 545, A 540
 Leger des Heils II 502, A 734 Legioen van Mangkoe Negara II 563, A 017
 Lelawak A 127
 Lepra II 500, A 728 Lieftrinck (F. A.) A 573 Lis Alis A 127 Loembocng A 127 Loeng Djoeloeng A 127
 Loodertsen II 620, A 957 Loodswezen II 020, A 301, 619
 Louw (P. J. F.) A 322 Luchtvaart, Civiele II 624, A 575
 Luchtvaart, Marino II 024, A 581
 Luchtvaart, Militaire II 624, A 571
 Luijpen (E. S.) A 319
 Madoereezenbond of Perseri-katan Madoera A 919 Magie A 80
 Maliayana A 436 Makara A 178
 Mangaanertsen II 606, A 959
 Mansosoe A 127 Maritieme Kringen A 89 Matelieff de Jonge (C.) A 759
 Maten en Gewichten II 084, A 219, 797
 Materiaalonderzoek (Laboratorium voor) A 096 Medebestuur A 525
 Mekkagangers II 695, A 129
 Middenstand (Europeesche) A 080
 Middenstandscommissie (Inlandscho) A 797 Militie II 728, A 594
 Minahassa-Celebes A 922 Ministerie van Koloniën I 753, A 840
 Missie (Roomsche-Katholieke) A 412, 539
 Moehammadyah A 914
 Moessonboeken (Portugeesche) A 722
 Molangan A 127 Moloan A 127
 Molukken (Gouvernement der —) A 525
 Moluksch Politiek Verbond A 920
 Mondót A 127 Mijwormziekte A 359, 733 Naga A 298 Nahang A 127
 Nahdatoel Oelama A 910
 Nationalisme (Indonesisch) A 913
 Nationalistische Beweging (Indonesisch-) A 898 Natuurmonumenten III 10, A 320
 Natuurwetenschappelijke Raad van Nederlandsch-Indië A 695
 N.V. Algemeén Nieuws en Telegraaf Agentschap „Aneta” A 054
 Ned.-Ind. Aardolie Maatschappij A 146
 Ned.-Ind. Bond voor Techni- seho Arbitrage A 758

- Ned.-Ind. Wegenvereening A 758
 Ngorèk A 127 Nij o n
 A 127 Nikkelerts A
 957 Nitih A 127
 Noesa Baroeng I 172, A 321 Noort (O.
 v.) A 758 Normalisatie in Ned.-Indië
 A 695
 Nijland (Dr. A. H.) A 762
 Observatorium (Koninklijk
 Magnetisch-Meteorologisch) te
 Batavia 111 51, A 748 Oeroenggoep A
 281 Oliëpalm I 665, A 753 Ompo A
 127
 Ondernemersbond (Indische) A 249
 Ondernemersraad voor Ned.- Indië A
 128
 Onderwijs 111 90, A 333 Onderwijs.
 Landbouwonderwijs A 793
 Onderwijs (Militair) I 128, A 602
 Onderzoekingen (Aardrijksk.) A 213
 Onderzoekingen (Anthrop.) A 159
 Onderzoekingen (Ethnol.) A 140
 Onderzoekingen (Zoölog.) A 161
 Ontvoogding A 34 Oorlog en Beleg
 (Staat van) A 640
 Opleiding van Administratieve
 Ambtenaren (Indische Be- stuurs-) II
 167, A 89 Opperbestuur III 173, A 525
 Orang Pèndèk A 612 Ouderrecht A
 135 Oudheden (Ilindoetijd) III 189,
 Tampaksiring A 42 Overtocht A 410
 Paard III 227, A 55, 894 Padvinderij A
 740 Pagae A 127 Pagarangan A 127
 Paketvaart Maatschappij (Koninklijke)
 III. 254, A 651 Palainpoko A 127
 Pallawa-Schrift A 178 Pandhuisdienst
 III 284, A 267, 735
 Pantjasan A 127 Papaine A 711 Papaja
 III 295, A 711 Papi's A 127 Papoea's
 III 298, A 276 Parameria Barbata I
 339, A 770
 Parenggaean Talatap A 127 Partai
 Indonesia A 913 Partai Nasional
 Indonesia A 913
 Partai Ra'jat Indonesia A 91
 Pasoendan (Pagoejoeban-) A 917
 Patoentoeng A 179
 Pelgrims A 129
 Pelgrimsschip A 129
 Pemantja A 127
 Pengail A 127 Pèntor A
 127
 Perhimpoean Indonesia A 913
 Permoefakatan Perhimpoean² Politiek
 Kebangsaan Indonesia A 913
 Persatoean Bangsa Indonesia A 913
 Persatoean Minahassa A 922
 Persatoean Perkoempoelan Ce- lebes
 A 922
 Perserikatan Timor A 923
 Persinggahan A 361 Pest III 389, A
 720 Pestbestrijding III 391, A 715
 Petoeroesan A 127 Phosphoriet A 957
 Piepers (Mr. M. C.) A 51 Plantentuin
 III 422, A 850 Pleijte (Mr. Th. B.) A
 654 Poenale Sanctie A 399 Politie III
 441, A 47, 809 Politieke Concentratie
 A 22 Post-, Telegraaf- en Telefoon-
 dienst III 465, A 437, 845
 Postspaarbank in Ned.-Indië III 454, A
 32, 798 Prentah A 135 Primbong A 270
 Proeve van een Staatsregeling voor
 Ned.-Indië A 525 Provincie A 525
 Provincie-Ordonnantie A 525 Pupillen
 (Militaire) III 517, A 601
 Quarantaine III 521, A 734 Quasi-
 Internationaal Recht III 522, A 48
 Raad van Tucht III 526, A 301, 628
 Raad voor de Scheepvaart A 625
 Rad Agama (Rat Agama) III 529, A
 956
 Raden (Adviseerende Gewestelijke —)
 A 525
 Raden (Provinciale —) A 525 Raden
 (Regentschaps —) A 525
 Raden (Stadsgemeente —) A 525
 Radicale Concentratie A 22, 201
 Rechtsstoestand der Ambtenaren A 832
 Rechtswezen III 538, A 52
 Reclassieering A 671 Reedgrenzen A
 412 Regen ten - Geslachten in Pri-
 angan A 532
 Regentschapsordonnantie A 525
 Regentschapsraden A 101 Registratie
 A 135 Reisgelegenheden III 581, A
 431
 Rekenkamer (Algemeene —) III 591,
 A 709 Remonte III 594, A 621
 Ricbeek (J. v.) A 759 Roekoën-
 Minahassa of Perserikatan Minahassa
 A 921 Rooseboom (W.) A 31
 Roggeveen (Mr. J.) A 792 Rouffaer
 (Dr. G. P.) A 723 Saatama-Sopè A 127
 Saint Martin (I. de) A 792 Sakoeng A
 127 Sakona A 127 Sakota A 127
 Sambö A 127 Sanatoria III 687, A 733
 Sapit Kadiaman A 127 Sapoe A 127
 Sarampoe A 127 Sarèkat Abang A 15
 Sarèkat Ambon A 270, 920 Sarèkat
 Islam III 694, A 15, 196, 945
 Sarèkat Madoera A 919 Sarèkat Timor
 A 923 Schakelscholen A 133
 Scheepsmeting III 715, A 628
 Scheepvaart (Dienst van) III 716, A
 301
 Scheepvaartinspectie A 302, 628
 Schelphenhandel A 862 Scheltema (Mr.
 M. W.) A 55 Schuld (Indische) A 352
 Schutterijen III 727, A 602 Sebir A
 127 Sekah A 127 Sekoenjcr A 127
 Selèbès en Onderh. (Gouvernement) I
 467, A 342 Senat A 127 Senti A 127
 Sepeh (Sopeh) A 127 Séran-Laoet I
 472, A 288 Seroea A 127
 Sigibiromaroe A 260 Silangdjana
 (Goenoeng) A 260 Silëman A 127
 Slibarheid A 302, 629 Soeloek I 822,
 A 270 Soerja Atmadja (Pangéran Aria
 A 260
 Sö-mbö Javoe-n A 127 Som boe A 127
 Sonneveld (Mr. W.) A 538 Sopèt A 127
 Spruw IV 87, A 720 Staatsinrichting
 (Wet op de — van Ned.-Indië) A 525
 Staatsregeling (Indische —) A 525
 Stadsgemeenten A 525 Statistiek IV
 103, A 750 Sterrenkunde (De
 beoefening der) in Nedcrlandsch-Indië
 A 674
 Stoombronnen A 958 Strafrecht.
 Gevangeniswezen IV 119, A 50, 603
 Strandvonders A 79 Studieclubs A 913
 Suiker IV 173, A 882 Suiker
 (InJandsehc Riet-) IV 184, A 885

Sumatranenbond of Serikat Soematera A 919	Tababéri A 127	Tala (Talalo, Talo) A 127	Tambangan A 127	Tandjoengbalai IV 259, A 260	Tandjoengberingin A 260	Tantrisme A 437	Tapioca-Producten IV 278, A 754	Tehuis voor Indische Studenten A 361	Tekletèk A 127	Teladjangan A 127	Tem bon A 127	Thee IV 325, A 841	Thee-Expert-Bureau (Vereeniging) A 880	Theosofische Verecniging (De Ned.-Ind.) A 763	Timorini A 281	Timorsch Verbond A 922	Tjak-Lantjak A 127	Tjamat A 159	Tjapaloeloestraat IV 368, A 290	Tjaralingkin A 127	Tjemplon A 127	Tjenrana A 127	Tjeti A 262	Tjilandjongan (Pèladjongan) A 127	Tjina Minderung en Arab Minderung A 262	Tjitaroem-Bevloeings werken A 260, 357	L'jomprèng A 127	Tjondong A 127	Toeakau A 127	Toeba IV 384, A 873	Toelating A 160	Toembiloeng A 127	Toem boek A 622	Toendraha (Toendraha) A 127	Toeridjéné A 160	Toerisme in Ned.-Indië A 799	Toetoeer A 270	Tongkang A 127	Top (Toep) A 127	Topographische Dienst IV 406, A 451	Totemisme A 188	Triangulatie IV 432, A 453	Tuinbouw IV 542, A 655	Tusschenhoofden A 160	Tijdrekening IV 459, A 65	Tijdschriften en Periodieken IV 459, A 38	Uhlenbeck (G. H.) A 133	Uitzetting A 160	Vaartuigen IV 497, A 102	Vaccine IV 497, A 717	Vakcentrale A 22	Veeartsenijkundige Dienst IV 514, A 63, 896	Veeteelt IV 515, A 90, 886	Veevoeder IV 519, A 129, 894	Veeziekten IV 522, A 96	Verbanning A 160	Verbeek (Dr. R. D. M.) A 544	Verdedigingsstelsel van Ned., -Indië IV 529, A 585	Vereenigingen IV 540, A 360, 873	Verecniging „Indisch Bronbeek” A 840	Verkoopkantoor van 's Lands Mijnbouwproducten II 400, IV 360, A 702	Verordeningen A 160	Versterkingen IV 563, A 624	Vestiging A 160	Vitamines A 699	Vlerkprauw A 127	Vlottende Schuld A 351	Voedingsmiddelen IV 597, A 934	Voedingsmiddelencommissie A 795	Volkscredietwezen IV 605, A 713	Volkshuisvesting A 625	Volksraad IV 612, A 491	Volksraad kiesverordening 1926 A 525	Volksraadpositierogeling 1926 A 525	Volksraadregelen 1926 (Aanvullende —) A 525	Volkstelling IV 623, A 926	Voorwaardelijke Tn vrijheidstelling A 671	Voorwaardelijke Veroordeeling A 671	Vries (M. Gzn.) A 791	Vrijmetselarij IV 640, A 757	Vrijwilligerskorpsen IV 641, A 612	Vulkanen IV 641, A 620	Vuurvaste klei A 958	Wabata A 127	YVadoekstelsel A 213	Waho Teteaar A 127	Waidon A 127	Wailoro A 290	YVardenaar (J. W. B.) A 320	Waterkracht en Electriciteit A 303	Waterschappen IV -700, A 281	Wangkang A 127	Wapai A 127	Weduwen- en Weezenfonds der Europeesche Officieren van het Ned.-Ind. Leger IV 733, A 180, 764	Idem van militairen beneden den rang van officier bij de Koninklijke troepen IV 734, A 765	Wegenraad A 758	Werven en Dokken IV 759, A 286	Werving van Inlandsche Arbeiders A 403	West-Java (Provincie —) A 525	Willems-orde (Militaire) IV 783, A 601	Wijbrands (Karei) A 682	Ijzererts IV 801, A 959	Zeemacht IV 816, A 249	Zelfbesturen (Inlandsche —) IV 826, A 525	Zelfbestuur A 525	Zoölogische Onderzoekingen A 161	Zwavel IV 871, A 959
---	----------------	---------------------------	-----------------	------------------------------	-------------------------	-----------------	---------------------------------	--------------------------------------	----------------	-------------------	---------------	--------------------	--	---	----------------	------------------------	--------------------	--------------	---------------------------------	--------------------	----------------	----------------	-------------	-----------------------------------	---	--	------------------	----------------	---------------	---------------------	-----------------	-------------------	-----------------	-----------------------------	------------------	------------------------------	----------------	----------------	------------------	-------------------------------------	-----------------	----------------------------	------------------------	-----------------------	---------------------------	---	-------------------------	------------------	--------------------------	-----------------------	------------------	---	----------------------------	------------------------------	-------------------------	------------------	------------------------------	--	----------------------------------	--------------------------------------	---	---------------------	-----------------------------	-----------------	-----------------	------------------	------------------------	--------------------------------	---------------------------------	---------------------------------	------------------------	-------------------------	--------------------------------------	-------------------------------------	---	----------------------------	---	-------------------------------------	-----------------------	------------------------------	------------------------------------	------------------------	----------------------	--------------	----------------------	--------------------	--------------	---------------	-----------------------------	------------------------------------	------------------------------	----------------	-------------	---	--	-----------------	--------------------------------	--	-------------------------------	--	-------------------------	-------------------------	------------------------	---	-------------------	----------------------------------	----------------------

REGISTER OP DE NAMEN IN AFL. 16-30

- AALST, VAN, 5786.
 ABDOEL KARIM AMAROELLAH, HADJI, 9156.
 ABDOEL MADJID DOJO A- D HI NI N O RAT, 8996.
 ABDOEL MOEIS (gelar Soetan Panghoeloe), 944a.
 ABDUL RIVALI, DR., 9196.
 ABEELLEN, W. P. VAN DER, 5776.
 ABIASA, 609a.
 ADAM, J. W., 9576.
 ADAMS, C., 675a.
 AERNOUW, W. A. J., 9596. AOENO van Mataram, SOEL- TAN, 6236.
 AL.DERWERELT VAN ROSEN- BUROH, C. R. W. K. VAN, 803a, 8046, 8086.
 ALI SASTROAMIDJOJO, MR. R., 900a, 904a, 9086.
 ALIARCIAM, 5376.
 ALIMIN PRAWIRODIRDJO, 5356, 5376, 9516, 956a.
 ALPIONSO (ALFONSO), 955a.
 ALTONA, 819a.
 AMALLO, J. W., 922a, 923a.
 ANORONSOEDIRDJO, 9096.
 ANWARI, IR., 9016, 9086.
 APITULEY, DR., H. D. J., 9206.
 ARDIWINATA, D. K., 918a.
 ARDJOENA, 6096.
 ARENS, 808a.
 ASSELBEROS, IR. F. B. H., 577a
 ASTON, 6786.

 BAARS, A., 527a on 6, 529a on 6.
 BACKER, C. A., 644a, 801a on 6, 8066, 8076, 8086.
 BACKER, 581a.
 BADEN PONVELL, SIR (LORD) ROBERT STEPHENSON SMYTH, 740a en 6, 741a on 6, 742a, 743a.
 BAILIE, J. H., 738a.
 BAKER, 8046.
 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, PROF., 8036.
 BAKKER, T., 5916.
 BALLY, VV., 8156.
 BARTELDI, AL. R., 6866. BARTON, 805a.
 BATARA PATANDJALA, 0416.
 BATARA TIJIKAL, 6416.
 BATARA TOENOAL, 6416.
 BEEKMAN, H., 6446, 651a.
 BEMMELEN, W. VAN, 7486, 750a
 BENTHAM, 804a.

 BEERINK, 6996.
 BEHRENS, H., 5906.
 BERCH VAN HEEMSTED, I. L. VAN DEN, 5806.
 BERENSCHOT, J. G., 5906.
 BEROER, L. C. DEN, 6446, 651a, 804a, 8056, 807a.
 BERGSMAN, P., 527a, 529a en 6, 5326.
 BERKHOUT, DR. A. H., 7696.
 BERLAGE JR., H. P., 688a on 6, 750a.
 BERNARD, 805a.
 BERNELOT MOENS, 8046.
 BERRETTY, D. W., 6546.
 BERVOETS, DR., 729a.
 BESANT, Mevrouw DOCTOR ANNIE, 7636, 764a.
 BESELING, O. P., 717a.
 BEUMÉE, 8066, 807a en 6.
 BEUSECHEM, D. VAN, 738a.
 BILD, DR. C. VAN DER, 679a.
 BISSCHOP, MR. G. J., 7406.
 BLAAUW, PROF. A. H., 8016, 808a.
 BLANCO, 803a.
 BLAVATSKY, gel. HAHN, Mevrouw HELENA PETROVNA, 763a, 764a.
 BLOM, MR. N. S., 7436.
 BLOM, DR. P. A. F., 5246.
 BLUME, O. L., 8006.
 BOAS, TOBIAS, 6146.
 BOBILIOFF, W., 878a.
 BODEGOM, IR. A. H. VAN, 732a.
 BOEDIARTO, MR., 901a en 6, 908a,
 BOEDISOETITRO, 5346, 5356.
 BOEDJIN, DR. K. B., 8056.
 BOEKE, PROF. DR. J. H., 870a en 6, 8726.
 BOEREMA, DR. J., 6186, 676a en 6, 677a, 687a en 6, 6886, 748a, 750a.
 BOERLAGE, J. G., 644a, 8016, 809a.
 BOERSTRA, M., 5916.
 BOFORS, DE (firma), 556a.
 BOGAARDT, W. H., 5446.
 BOLDINOH, DR. L., 5016.
 BONAPARTE, PRINS, 8046.
 BOOBORO, 8066.
 BOOL, MR. H. J., 797a.
 BOORSMA, DR., 808a, 809a, 8196, 8356, 8376.
 BOSSCHA, K. A. R., 6746.
 BOSWINKEL, 7016.

 BOUKHARINE, 9546.
 BRAAK, DR. C., 6866, 6886, 750a.
 BRAND, J. VAN DEN, 5406.
 BRANDIS, 6446.
 BRANDSTEDER, J. A., 527a en 6.
 BRASCAMP, E. H. B., 5096.
 BRAUSE, 5046.
 BREE, L. DE, 7476.
 BREEMEN, VAN, 727a.
 BREMER, 808a.
 BROOK, CARLTON P., 738a.
 BROTHERUS, 505a.
 BRUG, S. L., 7216, 731a. BRUGGEN
 CATE, DR. P. TEN, 677a.
 BRUYNE, II. G. DE, 5836, 584a.
 BRUIN, DE, 7016.
 BRUIN, A. G. DE, 768a. BUCCHARIN, 5326.
 BUDD ROBINSON, CHARLES, 8006.
 BUENINCK, H. J., 583a. BUNBURG, H. M., 732a. BÜNNEMEIJER, H. A. B., 8026, 807a.
 BUNTING, B., 789a.
 BURG, VAN DEN, 935a, 940a.
 BUROEFF, 806a.
 BURINK, G. VAN, 5276.
 BÜSGEN, 507a.
 BUSKEN HUET, C. D., 6756. BUSSE, 507a.
 BUSSY, J. H., 747a.
 BUUREN, MR. DR. J. A. M. VAN, 783a.
 BUJLEVELD, 5S7a.

 CAMMERLOHER, 803a.
 CAMPBELL, 5046.
 GAPPERS, E., 5446.
 CARPENTIER ALTING, H., 8726.
 CARDOT, 805a.
 CESATI, 8046.
 CHATIN, 7016.
 CHIBBER, 508a.
 CHRIST, 8046.
 CHRISTENSEN, 5046.
 CLAÛTRIAU, 806a.
 CIAMBERLANI, 5396.
 CLAESSENS, MGR. A. C., 541a, 543a.
 CLERCQ, DE, 644a, 809a. CLOUTH, F., 762a.
 COHEN STUART, C. P., 80S6. COOK, 675a.
 COOL, IR. W., 7S8a.

- CoriilAND, 8016.
 COSTER, SOSa, S376.
 COSTER, B., 527a.
 COSTERUS, J. C., 806a.
 CRAIB, W. C., 801a.
 CRAMER, DR. J. C. W., 717a, 8726, 953a.
 CREVELD, S. J. VAN, 6156, 616a.
 CRIÉ, 804a.
 CROSTHWAITE, S6S6.
 CÜMMINO, T. J., 73Sa.
 CÜRTIS, 679a.

 DAHLAN, Nji HADJI, 9166. DAM VAN ISSELT, VAN, 5866.
 DAMMERMAN, DR. K. W., 8076, 881a.
 DANSER, DR., 8036, S076, SOSa, S096.
 D ARM A WAN M ANG OENKO BSOE-MO, IR., 7226.
 DARSONO, 529a, 533a, 534a, 5376, 952a.
 DATOEK BATOEAH. HADJI, 535a.
 DAVIDSON, 6786.
 DEKKER, H. W., 527a en 6, 529a.
 DELSMAN, DR. H. C., 7476, 8016.
 DELPRAT, MR. D. A., 5786, 5796
 DENGAH, 529a.
 DESIDERIUS, Pater, 5446.
 DESTARATA, 609a.
 DEUSS, DR. J. J. B., 844a.
 DIECKMANN, DR. IR. W., 959a.
 DJAJADININGBAT, R. A. A. A., 7976.
 DOCTERS VAN LEEUWEN, DR. W. M., S066, 807a en 6, SOSa en 6, 8096, S66a, 8S06. DOFFEGNIES, H. W. J., 738a. DOMIN, 807a.
 DONATH, DR. W. F., 699a, 730a en 6, 9406.
 DONGEN, IR. D. J. W., 6866. DOP, 8056.
 DOUWES DEKKER, E. F. E., 527a.
 DOVER, C., 806a.
 DROOGLEVER FORTUIJN, 5756.
 DUIFJES, 644a.
 DÜPERNEIX, 8686. DWIDJOSEWOJO, M. NO., 9406, 9416, 9426, 9436.
 DIJKERMAN, IR. G. J., 7226.

 EASTON, DR. C., 6766.
 EATON, B. J., 789a.
 EDELING, 8046.
 EEDEN, VAN, 644a.
 EHRAT, DR. H., 9576, 959a.
 EHRlich, 7216.
 EICHLER, 804a.
 EIGEMAN, PROF. MR. J. A., 932a en 6.
 ELLERMAN, 5796.
 ELMER, A. D. E., 802a.
 ELST, F. v. d., 5806.
 ELZEN, Pater M. VAN DEN, 541a.

 ENDERT, DR. F. H., 644a, 651a, 802a, S056, S066, 834a en 6, 8366.
 ENGELBERT VAN BEVERVOORDE 5716.
 ENGLER, 801a, S02a, 807a.
 ENTHOVEN, MR. K. L. J., 8726.
 ERNST, S07a en 6.
 Es, L. J. C. VAN, 9596. ESCHERICH, J. D., 5406.
 ESSEN, IR. HEIN VAN, 674a.
 ETTINGHAUSEN, VON, 804a. EVANS, 6996.
 EYKEN, S406.

 FABER, VON, S02a, 806a. FACE, L., 806a.
 FEDDE, 802a.
 PELLENBERG, VON, 7016.
 FERWERDA, H., 592a.
 FEÜILLETEAU DE BRUYEN, DR. W. F. K., 591a en 6.
 FILET, 644a, 809a.
 FLEISCHER, PROF. MAX, 805a, 8096.
 FLU, P. C., 7456.
 FORBES, H. O., 8026. FOXWORTHY, F. W., 6446, 651a, 8066.
 FRANS, C., 9226.
 FRESE EN HOGEWEG (firma), 8226.
 FREUNDLICH, PROF. DR. E. F., 6786, 679a.
 FUNK, 699a, 800a, 730a.

 GAMBLE, J. S., 6446, 651a, 8026.
 GATOT MANOKOEPRAJIA, 9046, 905a, 9066, 907a en 6.
 GA UMANN, 805a.
 GAUTHEROT, GUSTAVE, 956a.
 GEBB, A., S05a.
 GEBB, E. S., 805a.
 GEERTS—RONNER, S. J., 8016.
 GELDEREN, J. VAN, 7506, 930a.
 GELDROF, 5916.
 GEORGI, C. D. V., 789a. GESSELER VERSCHUUR, P. R. W. VAN, 538a.
 GEYLER, 804a.
 GEYSENDORFFER, G., 5796, 581a.
 GHANDI, 9416.
 GIBBS, Miss, L. S., 8066, 807a, 8096.
 GIESENHAOEN, 806a.
 GILDEMEISTER, 880a.
 GILTAY, 808a.
 GOBÉE, E., 917a.
 GOEBEL, 805a.
 GOEDHART, G. J. D. C., 8726.
 GOLDBERGER, 6996.
 GOLDSTEIN, DR. ALEX, 616a.
 GOOR, W. B. VAN, 7736.
 GOOT, VAN DER, 672a.
 GOPPERT, 804a.
 GORKUM, K. W. VAN, 8156, 8336.
 GORTER, 808a.

 GORTER, 679a.
 GOTHAN, 804a.
 GRAY, S826.
 GRESHOFF, 8176, 821a, 838a.
 GRINTEN, H. VAN DER, 5406, 541a.
 GROENEWEGE, J., 738a. GROOFF, MGR. JACOBUS, 540a en 6.
 GRIJNS, PROF. DR., 699a en 6, 730a.
 GUPPY, 8076.

 HAAN, DE, 658a, 676a.
 HABERLANDT, S06a, 808a.
 HADIWIDJOJO, PANGÉRAN, 941a, HAGA, 731a.
 HAGEN, J., 8156.
 HALLET, A., 7836.
 HALLIER, H., 804a, 8066, 807a.
 HAM, 8166.
 HARRIES, 762a.
 HARTOON, C., 527a.
 HASSELT, H. J. VAN, 6366.
 14ATA, 7216.
 HAZRAT MIRZA GHOELAM AH-MAD, 9136.
 HEEKEREN, E. A. A. VAN, 5856.
 HEINRICHER, 8056.
 HELFRICH, 592a.
 HELLER, 5356.
 HEN, MR. I., 6156, 616a. HENGEL, A. VAN, 5856, 5866. HENRY, IJVES, 787a, 789a, HENSEN, 807a.
 HERWERDEN, DR. M. A. VAN, 8446.
 HERZOG, 805a.
 HEURN, F. C. VAN, 804a. HEUVELS, A., 540a en 6.
 HEYNE, K., 644a, 651a, 7626, 7686, 7716, 8056, 809a, 839a en 6, 820a, 833a en 6, 837a, 8666, 867a, 880a, 9406. HIEN, H. A. VAN, 624a.
 HIERONYMUS, 8046.
 HILLKN, W. P., 953a.
 HINLOPEN LABBERTON, D. VAN, 586a.
 HINLOPEN LABBERTON, MR. K. VAN, 797a.
 HIRSCH, MR. S. J., 6156.
 HOEN, O. W. A. P. T., 9596.
 JOEVELL, DR. W. III, VAN, 6756.
 HOFFMANN, 880a.
 HOFSTEDE, IR. DR. H. W., 7116, 712a, 834a.
 HOLMES, 8186.
 HOLTUM, 8046.
 HOOKER, J. D., 6446. HOOP, VAN DER, 848a. HOOYMAN, JAN, 6586.
 HOYM, CARL, 5316.
 HUAT, PROF. DR. F. J. A. 932a.
 HULSHOFF POL, J., 5246. HUNGER, DR. F. W. F., 7886, 8336.
 HIJMANS, MR. H. M., 6686, 671a.

- IBRAHIM, HADJI, 915a, 9106.
 IPEREN, I. VAN, 0756. IRMSCHER, 807a.
 ISKAQ XIKROHADISOERJO, MR. 901a en 6, 9046, 905a, 908a en 6, 909a.
 ISRAËL COHEN, 616a.
- JACOBSEN, 807a.
 JANSE, 806a.
 JANSEN, B. O. P., 699a, 7016, 730a en 6.
 JANSSONIUS, H. H., 0446, 651a, 8056.
 JAPINO, C. H., 732a.
 JASPER, J. E., 7196, 722a. JENSE, 806a JESWIET, PROF., 808a.
 JINARADIADASA, C., 704a. JOCHMES, 807a.
 JOENES—ANIES, M., 9166. JOESOEUF, PANOÉRAN, 6416. JONG, A. VV. K. DE, 808a, 880a. JONG, C. G. E. DE, 957a.
 JONGH, MR. J. W. D. DE, 6156.
 JONGH, G. J. DE, 773a en 6, 7776, 7796, 9326.
 JONGMANS, 804a.
 JOZEF, 5316.
 JÜLIUS, IR. M. W., 959a.
- KAFFER, 712a.
 KALFF, J. F. B., 592a. „ KAUFAT-OEL-MASHI MIRZA BASHIROEDDIN MAHMOED AIMAD, 9136.
 KALTHOVEN, DR. A., 740a.
 KAMPEN, DR. P. N., 7476.
 KAN, P. VAN, 613a.
 KARSTEN, 802a, 800a en 6, 807a.
 KAT ANQELINO, DR. A. D. A. DE, 8726.
 KAUDERN, 803a.
 KAYSER, J. D., 7206, 721a en 6, 729a, 731a.
 KEILLIACK, 8046.
 KELLING, M. A. J., 0816, 7226, 747a.
 KERBERT, H. J., 732a. KERKHOVEN, R. A., 677a en 6, 6786, 749a.
 KERK KAMP, 593a.
 KERSTENS, B., 540a en 6. KIENLE, PROF., 6786.
 KIËS, 593a.
 KIEWIET de Jonge, G. W., 7456, 7476, 834a.
 KINO, 0446, 8026.
 Kiss, G. G., 022a.
 KJELLBEUG, J., 803a.
 KLAR, M., 7316.
 KLEINTJES, PROF. MR. PH., 932a.
 KLÜBER, DR. VON, 0786.
 KNIEP*, DR., 808a.
 KOOLHAAS, DR., 808a.
 KNOL, IR. J., 6786.
 KOENEN, 615a.
 KOESNADI, R., 912a.
 KOESOEMA SOEMANTRI, MR. R. I., 8986, 9056, 906a, 956a.
- KOESOMO OETOJO, R. M. A. ADIPATI, 9126, 9446.
 KOESOEMO YOEDO, 595a.
 KOLFF, DR. G. H. VAN DER, 8726, 886a.
 KOLK, J. VAN DER, 5446.
 KOKER, 8136.
 KÖNIG, 9406.
 KONING, M. C., 6526.
 KONINQ IBS SAOED, 9406.
 KONINGSBERGER, DR. J. C., 6306, 8806.
 KOOPER, W. J. C., SOOa.
 KOORDERS, MR. D., 6426.
 KOORDERS, DR. S. H., 644a en 6, 651a, 8006, 801a en 6, 802a en 6, 8046, 8056, 8006, 807a, 8096, 8206.
 KOORDERS—SCHUMACHER, Mevr., 8016, 802a.
 KOPPEN, 5796, 848a.
 KORTHALS, 8066.
 KOSAHIH, R., alias SOERAKOE—SOEMAH, 918a.
 KRAAN, 529a.
 KRAEMER, DR. H., 914a, 917a.
 KRAFFT, DR. A. J. C., 8726.
 KRAÛS, J., 773a en 6, 7776, 7796, SO8a, 9326.
 KRAUSEL, 8046.
 KREIKEN, DR. E. A., 0776, 679a en 6.
 KRÖL, L. IL., 958a.
 KRIJNS, 5796.
 KUIPERS, 679a.
 KÜLLER, 575a.
 KUIJPER, 808a.
- LAM, DR. H. J., 802a, 803a en 6, 8056, 806 a en 6, 807a en 6.
 LAMBACH, L. J., 651a en 6.
 LANGE, DE, (firma), 7786.
 LANGE, S. IL. DE, 6756.
 LANGEN, C. D. DE, 720a, 728a, 729a, 7306, 731a, 7476.
 LANSINK, JOANNES, 5396.
 LAOH, F., 9216.
 LAQUEUR, 700a.
 LATUHARHARY, MR. J., 920a en 6.
 LAURBNT, 8046.
 LEADBEATER, MOR. C. W., 764a.
 LEAR BLACK, VAN, 5796.
 LECOMTE, H., 801a.
 LEKKERKERKEU, DU. J. G. (V., 797a.
 LENIN, 528a en 6, 954a.
 LENKONG, 912a.
 LENNEP, IL. VAN, 7626.
 LICHTENSTEIN, A., 720a, 728a, 729a, 7306, 731a, 7476.
 LINDE TEVES STOKVIS (firma), 822a.
 LINDEN, 8126.
 LINDEN, C. VAN DER, 653a.
 LITH, S. J., Patet VAN, 5416.
 LOESENER, TH., 8096.
 LOEOMANN, PROF. DR. J. IL. A., 5246, 932a.
- LOON, DR. F. VV. G. VAN, 729a, 748a.
 Loos, DR. IL., 738a.
 LÖRZING, J. A., 8026.
 LOTHROP STODDARD, 917a.
 LOVINK, DR. IL. J., 795a, 8806.
 LULOFFS, JOHANNES, 675a.
 LUYTJES, A., 738a, 787a, 789a.
 LIJNEN, MOR., 5396, 541a.
- MAATEN, K. VAN DER, 586a.
 MAJANGKOESOMO, RADEN, 919a.
 MALME, 8086.
 MANDAGIE, P. A., 9216.
 MANDERE, H. C. G. J. VAN DE, 5246.
 MANGKOENEGORO VIT. SULTAN P. A. A., 719a.
 MANGKOEWINOTO, 726a, 7276.
 MANSOER, H., 9466.
 MANULSKI, 5316.
 MARDJOHAN, 5376.
 MARILLER, CHARLES, 732a.
 MARINO (SNEEVLIET), 529a. MARCO POLO, 6126, 613a, 614a.
 MARKGRAF, 8036.
 MARSOEM, 5346.
 MARTELY, U., 8096.
 MARTENS, VON, 8196.
 MARTIN, H., 581a.
 MASKOEN, 907a.
 MASSART, J., 805a, 806a,
 MATSWAPIT, 6096.
 MAUAWAR, 955a.
 MAULVI MOEHAMMAD ALI, 9136.
 MAULVI RACHMAT ALI, 914a. MEER MOHR, VAN DER, 807a. MEESTER, P. DE, 6776.
 MELVTLI DE CARNBEE, 675a.
 MENASSEH BEN ISRAËL, 615a.
 MERENS, D., 586a, 5876. MERRILL, E. D., 6446, 8006, 8026, 803a, 807a.
 METZLAR, 6756.
 MEYER, 6306.
 MEYERE, DE, SO6a.
 MIEHE, 806a.
 MILLER, 679a.
 MINNAERT, DR. J., 679a, MIQUEL, 8026, 8066.
 MIRZA WALI AHMAD BEIG, 914a.
 MISBACH, HADJI, 534a. MOCHTAR, 731a.
 MOENS, ADRIAAN, 6146.
 MOES, M. C., 5836, 584a.
 MOESO, 952a, 956a.
 MOHAMMAD HATTA, 899a en 6, 900a.
 MOHAMMAD NAZIR DATOEK PAMONTJAR, 900a. MOHAMMAD TABRANI, 91 la en 6, 913a.
 MOHAMMAD IL. THAMRIN, 919a.
 MOHR, E. C. J., 8046.
 MOLL, J. VV., 6446, 651a.
 MOLL, J. F. A. C. VAN, 655a.
 MONTGOMERY, 760a.
 MOONEN, N., 5406, 541a.

- MORESCO, DR. E., 5246, 6156, 840a.
 MOSSELMAN, 5716.
 MULDER, DR. A., 5446.
 MUSSCHENBROEK, 5046.
 MUURLING, W., 577a.
- NAJOAN, 529a.
 NAPOLEON, KONIXG LODE- WIJK, 5396.
 NASH, IR., 6136.
 NAT AR ZASXOEDIN, 535a.
 NEDERBURGH, PROF. DR. I. A., 5246, 932a.
 N KLISSEN, JACOBUS, 5396, 540a
 NEUVILLE, H., 8446.
 NEVE, E. DE, 5796.
 NICHOLSÓN, S6S6.
 NIEUWENHUIS, H., 5836.
 NIEUWENHUIS—VON UEXKÜLL —
 GÜLDENBAND, MEVR. 8056. NOTO
 SOEROTO, R. M., 8986. NIJST, 822a en
 6.
- OBACH, E., 762a.
 OCHSE, J. J., 8016, 9406. OLCOTT,
 KOLONEL HENRY STEELE, 7636,
 764a.
 ONNEN, M. F., 5756. OPPENHEIM,
 PROF. MR. A. S., 6156.
 OP TEN NOORT, P. D., 651a en 6.
 OTO KOESOEMA SOEBRATA, R., 91
 Sa.
 OTTEN, PROF. DR. L., 718a en 6.
 OVEREEM, DR. C. VAN, 805a en 6,
 S096.
- PAAUW JR., J., 6756.
 PABST, 587a, 595a.
 PADI, 955a.
 PAKOE ALAM, P. A. A., 719a, 758a.
 PALINCKX, PATER J. B., 541a.
 PANDOE, 609a.
 PANDV, OH., 9226.
 PAXGEMANANN, J. H., 921a.
 PANNEKOEK, PROF. DR. A., 677a,
 679a.
 PAS, AARTSPRIESTER NICOLAAS,
 5396.
 PATOULLARD, 805a.
 PATUN, 5896.
 PATTY, A. J., 920a en 6. PATTIST,
 M. P., 5806. PEKELHARING, DR. N.
 R., 738a. PELLO, M. H., 923a.
 PELSENEER, 807a.
 PENNING, 642a.
 PENZIG, O., 8056, 806a, 8076.
 PERINNE, 078a.
 PETRUS BLUMBERGER, J. TH.,
 956a.
 PFEIFFER, 6446.
 PHILIPS, firma, 861a.
 PIA, J., 8046.
 PIERRE, L., 801a.
 PILGER, 8366.
 PIUS IX, PAUS, 5406.
- PIUS XI, PAUS, 5416.
 PFEIFFER, 804a.
 PLESMAN, A., 5786, 5796. PLEYTE,
 642a.
 POERBO ADININGRAT, R. A. A.
 A., 7576, 758a.
 POLAK, MEJ. DR. A., 8046.
 POSER, MR. F. H., 671a. POSTHUMUS,
 O., S04a en 6. POWELL, MAJOOR
 RANDOLPH MAX KATTIE, 5756.
 PRINSEN, LAMBERTUS, 5396, 540a.
 PRINSEN GEERLIGS DR. H. C., 820a.
 PULLE, PROF. DR. A., 803a, 808a.
 PUTMAN CRAMER, G. J. W., 591a.
- QUINTUS BOSZ, 935a.
- RABINDRANATHI TAGORE, 9146, 942a.
 RACIBORSKI, 804a, 805a en 6.
 RACHABI, DAVID, 6146. RAIFFEISEN,
 8686.
 RAMELAX, 742a.
 RANNEFT, 6306.
 RATULANGI, DR. G. S. S., 9216.
 RAUWS, 8126.
 RECHINGER, 807a.
 REEDE, J. VAN, 592a.
 REIMERS, 805a.
 RENDLE, A. B., 8096.
 RHODES S. J., PATER ALEXANDER DE,
 539a.
 RICE, T. B., 8446.
 RIDLEY, H. N., 6446, 8026, 8066,
 8336.
 RIDLEY, 8336.
 RIETSCHOTEN, C. H. VAN, 5876,
 5946.
 RITSEMA VAN ECK, S., 5246, 586a.
 RODENWALDT, PROF. E., 726a,
 728a.
 ROELFSEMA—WESSELINK,
 MEVR. G. M., 789a.
 KOMBURG, P. VAN, 762«, 808a.
 ROOK, DE, 726a, 731a.
 ROOSLAN WONG SO KOESOMO,
 919a.
 ROSENSTOCK, 8046.
 ROSSE, IK. I. TH. VAN, 783a. ROY,
 5286, 5316.
 ROSS SMITH, 575a.
 RUTGERS, DR. A. A. L., 636a, 738a,
 7836, 7866, 787a, 788a, 808a,
 8376, 878a.
 RUTTEN, PROF., 803a.
 RUYSDIJK BEERENBROUCK, JHR. MR.,
 4946.
 RIJCKKORSEL, L. V., 5446.
- SACHSE, F. J. P., 5876. SAKOENI,
 609a.
 SALIM, R. A., 533a en 6, 9456, 946a
 en 6, 9476, 948a en 6, 949a en 6,
 950a.
 SA MINE, K., 955a.
- SAMSI SASTROWIDAGDO, DR.,
 9016, 908a.
 SANDERS, J. P. N., 5406.
 SANG HIANG ANTABOGA, 6096.
 SANGADJI, A. M., 951a.
 SANTEN, J. J. VAN, 5806. SAFHIR,
 RABBI JACOB, 615a. SARTONO, MR.
 R. M., 9016, 902a, 905a, 906a, 907a,
 908a, 913a.
 SATIMAX WIRJOSANJOJO, DR.,
 900a, 942a.
 SCHARRER, K., 7016.
 SCHEEPMAKER, J. P., 584a.
 SCHEFFER, 8186.
 SCHENCK, S02a, 807a.
 SCHEPPER, PROF. MR. J. M. J., 6686,
 669a, 6706, 671a, 9076. SCHIFFNER,
 V., 805a.
 SCHILT, J., 6776.
 SCHIMPER, 806a en 6, 8076.
 SCHLECHTER, R., 802a, 8096.
 SCHLESINGER, PROF., 6776.
 SCHMIDT, O. C., 805a. SCHMUCKER,
 TH., 8066. SCHMÜLLING, C. L. K.,
 5806, 8726.
 SCHNEIDER, E. E., 6446, 651a.
 SCHOLTE, 5796.
 SCHRIEKE, PROF. DR. B., 917a.
 SCHRÖTER, PROF., 8066.
 SCHÜFFNER, PROF., 726a. SCHULZE-
 DELITZSCH, 8686. SCHUMANN, MR.
 DR. W. M. G., 5246.
 SCHUSTER, 804a.
 SEIFRIZ, 8066.
 SEMAONEN, 5276, 529a en 6, 5316,
 5326, 533a en 6, 534a, 536a,
 537a, 899a en 6, 944a, 952a,
 9546, 955a.
 SENN, 807a.
 SHIKLEY, 8046.
 SIBINGA MULDER, 637a.
 SIEBURGH, E., 8686.
 SIEMENS, WBNKEK VON, 760a.
 SIMON THOMAS, A. E., 7226.
 SINOIH, MR. R. P., 908a, 910a,
 9446.
 SINNETH, A. P., 764a. SINOWJEW,
 536a.
 SITANALA, J. JJ., 8986.
 'S JACOB, MR. II., 055a.
 SLAMET, R., 9426.
 SLEE, VAN, 731a.
 SLOOTEN, DR. D. F. VAN, 769a,
 8016, 803a en 6, 809a.
 SLOTBMAKER, G. G., 738a. SMITH,
 DR. J. J., 644a, 801a, 803a en 6,
 806a, 808a en 6, 8096, 8376, 838a.
 SMITS, P. JOH., 7406.
 SNEEP, 5716.
 SNEEVLIET, H. J. F. M., 5266, 527a en
 6, 529a.
 SNEL, W. C., 527a.
 SNKLLIUS, 6186.
 SNIJERS, C. J., 576a, 5776, 578a en
 6, 5806, 581a. SOBBAKAT, 952a.
 SOKBKOTO, MR. DU., 912a

- SOEDIRO, 9536.
 SOEGONO, 529a.
 SOEJOEDI, Mb., 9016, 9046.
 SOEKARDJO WIRJOPRANOTO, 9446.
 SOEKARNO, IR., 901a en 6, 902a en 6, 903a en 6, 904a en 6, 905a en 6, 900a en 6, 907a en 6, 908a en 6, 909a, 9106, 913a, SOEKIMAN WIRJOSANDJOJO, DR., 9496.
 SOEMARTA, R. M. H., 942a.
 SOENARJO, MR., 901a en 6, 9026.
 SOEPRIADINATA, 907a. SOERIPTO, MR., 9116.
 SOERJO SOEPARTO, R. M. A., 941a.
 SOERJOPRANOTO, R. M., 946a, 9496.
 SOESILO, 726a.
 SOETAN MOHAMMAD ZAIN, 9196.
 SOETATMO SOERIOKOSOEMA, 9416.
 SOETOMO, DR. R., 900a en 6, 9056, 9086, 910a en 6, 912a, 913a.
 SOETOPO, R., 941a.
 SOENVARDI SOERIANINGRAT, R.
 M., alias Ki HADJAR DEWANTORO, 527a, 9086, 942a.
 SOEWARNO, MR., 912a. SOEWONO, MR. M., 912a. SOTOMI, PROF., 6796.
 SPOON, IR. W., 738a.
 STAAL, PASTOOR TH., 5406.
 STAAL, S. J., MGR. W. J., 541a.
 STAHL, 806a, 808a. STAALDUINEN, B. VAN, 738a. STAM, J. C., 529a en 6.
 STAPF, 8006, 807a, 879a. STEENIS, DR. C. G. G. I. VAN, 8026, 803a, 807a en 6. STEIN, 8076.
 STEINMANN, A., 878a. STKPHENS, J., 7386.
 STEPP, 099a.
 STIBBE, PROF. I). G., 5246, 932a.
 STOK, PROF. DR. J. E. VAN DER, 7036, 705a.
 STOKVIS, J. E., 0156.
 STRATTON, 0786.
 STRO No CLEMENS, MARY, 802a.
 SÜNIER, DR. A. L. J., 727a, 7476.
 SWART, N. L., 878a.
 SWELLENUREBER, 720a.
 SYDOW, 805a.
 TAN MALAKA, IBRAHIM GELAR DATOEK, 531a, 5326, 537a, 899a, 952a, 950a.
 TAYLER, V. A., 738a.
 TAYLOR, E. G., 0516. TEHUPEIORY, DR. W. K., 9206. TKNONAGELL, BARON, 7036.
 TERBURGH, DR. J., 71 76.
 THEOBALD, 672a.
 THIERFELDER, DR. M. U., 740a.
 TIODEN VAN VELSEN, Mej. G., 079a.
 THOMAS, ALBERT, 9096, 910a.
 THOMASSEN A THUESSINK VAN DER HOOP, A. N. J., 5776 578a.
 THORENAAR, 8056.
 TIJPTO MANGOENKOESOMO, 527a, 901a., 954a.
 TJOKROAMINOTO, 532a, 533a en 6, 944a en 6, 946a en 6, 947a en 6, 948a en 6, 949a en 6, 950a.
 TJONDRO NEGORO, RADEN ADIPATI, 682a.
 TOBLER, 8046.
 .TOEKOEL, R., 912a.
 TOEPOE, J. W., 9226.
 TONNET, 587a.
 TOXOPEUS, H. J., 803a, 821a.
 TREFFERS, O., 538a.
 TREFFERS, F., 589a.
 TRICHT, B. VAN, 642a, 6436, 682a.
 TUDELA, BENJAMIN VAN, 0146.
 TUMBELAKA, DR. R., 9216.
 ULTEE, A. J., 7706, 808a.
 UNTERS, 762a.
 URBAN, 804a.
 VAGELER, DR. P., 7846, 787a.
 VALETON, DR. TH., 644a en 6, 051a, 7706, 8006, SOLa, 803a, 8086, 8096, 5206.
 VASCO DA GAMA, 6146.
 VELDEN, Pater A. K. J. v. d., 542a, 5446.
 VELSEN, MOR. A. P. F. VAN, 542a.
 VENING MEINESZ, PROF. DR. F. A., 0776.
 VERBEET, 6756.
 VERBIEST, 822a.
 VERDOORN, FR., 805a.
 VERWEY, DR., 7476.
 VICKER (firma), 556a, 5756.
 VISSER, DR. S. W., 0796, 095a, 7486, 749a, 750a.
 VLAANDEREN, 8046.
 VOGEL, DE, 726a.
 VOLLENHOVEN, PROF. MR. C. VAN, 932a en 6.
 Voooo, C. N. A. DE, 8026.
 VOOREN, II. J., 8226.
 VORDERMAN, 833a.
 VRANCKEN, MOR. PETRUS MA- RIE, 5406, 541a.
 VREEDE, MR. A. G., 5386, 0806.
 VOÖTE, DR. IR. J., 6776, 0786.
 VRIES, O. DE, 878a.
 VROON, DR. L. J., 873a.
 WAAL, MR. L. A. DE, 873a.
 WAANDERS, HENRICUS, 5396.
 WALCII, 726a.
 WALLENUQUIST, DR. A., 077a en 6, 679a.
 WALTER, H. A., 9136. WARBURG, 7716, 804a, 8006. WARREN, C. N., 738a. WAWORONTOE, J., 9216, 9556. WEB ER. Mevr., 805a.
 WEBER, 5796.
 WEDDING, PHILIPPÛS, 5396. WENT, JR., F. W., 808a, 8376. WENT, SR. PROF. F. A. F. C., 808a, S096, 820a, 8376. WENTOBK, C., 9556.
 WESE, PROF., 8056.
 WIESNER, 8056, 806a, 808a. WERNER SOMBART, 0146. WESSELS, G., 5446.
 WESTERVELD, D. J. A., 527a.
 WESTHOFF, DR., 8736. WEYDEN, J. VAN DER, 5856, 586a.
 WIGGERS, G. J., 768a.
 WILBUR WRIGHT, 575a.
 WHITFORD, H. N., 0446, 051a.
 WILDEMAN, 703a.
 WILLE BRORD, 6186.
 WILLEM II. KONING, 540a en 6.
 WILLETT, 8826.
 WINATA, A., 5346.
 WINANTA, 95 2a.
 WINCKEL, DR. CH. W. F., 718a, 7216.
 WIND HZN., DR. R., 732a.
 WINKLER, PROF. HANS, 8026.
 WINKLER, HUBERT, S066.
 WINKLER, P. E., 8156.
 WINTER, 5876.
 WIRAGOENA, PANGÉRAN, alias CARDEEL, 6586. WOERJANINORAT, R. M. A., 941a, 9446.
 WOLFF VAN WESTERRODE, W. P. D. DE, 86S6, 869a.
 WUBRANDS, 840a.
 WLTCKERHELD BISDOM, R. F. J., 7306.
 WIJK, VAN, 079a, 0996. WIJNKOOP, 5316.
 WIJTEMA, MR. H. J., 9326.
 YAMPOLSKY, C., 7836.
 YAMAMOTO, PROF., 079a.
 Yu, PROF., 0796.
 ZACUTO, ABRAHAM, 0146.
 ZAHLBRUCKNER, 805a.
 ZEEMAN, J. H., 030a. ZIMMERMAN, V., S73a. ZINOVIEV, 954a.
 ZON, P. VAN, 732a.
 ZUUR, F. A., 874a.

scn der nieuwe afdeelingen en van de daarin gelegen regenschappen. Een staat, gevoegd bij het besluit, geeft de daarbij vastgestelde formatie aan van het personeel ten behoeve van het Landskan- toor van den Gouverneur, de Kantoren der Residenten, Assistent-Residenten en Regenten en de voor de bestrijding van kantoorbehoefte toege- stane bedragen. Bij de regeling van die formatie zijn de beginselen in acht genomen, welke te dier zake bereids zijn medegedeeld. Het Landskantoor van den Gouverneur van West-Java is gesplitst in twee bureau's: het Secretariaat en een speciaal Kantoor voor de Particuliere Landrijen, waaraan, behalve een drietal ambtenaren met den rang Controleur voor agrarische zaken, niet be- hoorend tot den eigenlijken dienst bij het Bin- nenlandsch Bestuur, met het oog op den reeds sedert verscheidene jaren in gang zijnden afkoop door het Gouvernement van die landerijen, tevens een aantal Meetmantri's zijn verbonden. Voor de leiding der nieuwe afdeelingsbureau's (residentiekantoren) is aangesteld een *Afdeelings- secretaris*, voor welk ambt ten behoeve van drie der kantoren bestemd is een der voor het gewest aangewezen Assistent-Residenten; voorts het noodige personeel met den rang van hoofdcommies, commies, enz. Het personeel van de Assistent-Residentiekantoren telt over het algemeen, behalve het benooodigde aantal Inlandsche schrijvers en lagere beambten, een commies voor de dagelijksche leiding, met voor verscheidene bureau's een of twee klerken daarnevens. Ook voor die kantoren dus is, in overeenstemming met den algemeenen opzet van zaken, de inrichting op zoodanige wijze geregeld, dat, niettegenstaande de inkrimping van het aantal Nederland- sche bestuursambtenaren, op den grondslag van het beginsel van meerdere zelfstandigheid van het Inlandsch Bestuur een bevredigende gang van zaken gewaarborgd kan worden.

Wat aangaat de Regentschapskantoren, welke arbeidsveld in verband met hetzelfde beginsel en mot de toekomstige instelling van Regent- schapsraden zich aanzienlijk zal uitbreiden, werd in de behoefte aan versterking met behoorlijk onderlegd Inlandsch bureaupersoneel voorzien door de aanstelling van een *Regentschaps- secretaris* Ie of 2e klasse, bijgestaan, naast het personeel van de vroegere formatie, in het mee- rendeel der regentschappen door een *Adjunct- -Secretaris*.

In afwachting van de totstandkoming der provinciale gemeenschap) werd voorts voor den tijd van vier maanden voor het administratieve gewest West-Java ingesteld het ambt van *Oeweslelijk Secretaris*. Aan den Gouverneur werd verder de vrijheid gelaten, om binnen het kader der vastgestelde sterkte in de voor de verschillende bestuurskantoren aangegeven formatie de wijzigingen te brengen, die hij noodig mocht oordee- lon.

Aan de bepaling van art. 120 der Indische Staatsregeling, luidens welke de Gouverneur-Ge- neraal voor de hoofden der nieuwe gewesten cone instructie vaststelt, is gevolg gegeven bij het besluit van den Landvoogd van 27 September 1025 no. 2x (Ind. Stb. 1925 no. 508), met toepasselijk verklaring van de daarbij uitgevaardigde instructie op den Gouverneur van West-Java.

Het *administratief* bestuursgebouw, waarbinnen

Supplement.

de eerlang te vormen zelfstandige provinciale gemeenschap geroepen zou zijn, om met betrekking tot de aangelegenheden harer huishouding en de tot hare medebesturende taak gebrachte belangen hare zelfbesturende functiën te vervullen, was hiermede voor de toekomstige provincie West-Java tot stand gebracht.

De aanwijzing van het gewest tot *provincie* geschiedde bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 378, met bepaling, dat die ordonnantie in werking zou treden met ingang van 1 Januari 1926. Tegelij- kertijd werden bij de ordonnanties in Stb. nos. 379 t/m 396 met ingang eveneens van genoemden datum alle regentschappen in het gebied der provincie West-Java gelijktijdig aangewezen als zelfstandige gemeenschap op den voet van artikel 67c van het toenmalig Regeeringsreglement (art. 121 van de Indische Staatsregeling).

Met het oog op den aanzienlijken tijd, die onvermijdelijk vereischt zou worden voor de verkiezingen, welke aan de inwerkingtreding van de voormelde ordonnantiën vooraf zouden moeten gaan, waren inmiddels bereids in de maand Februari van het jaar 1924, bij de ordonnantiën in Ind. Stb. nos. 80 en 81, voor de provincie West- -Java en de regentschappen in die provincie *ver- kiezingsregelingen* vastgesteld. Alvorens de wording en de organisatie van die gemeenschappen zelve verder in beschouwing te nemen, zal bij die kiesordonnantiën en de eerste toepassing daarvan een oogenblik worden stilgestaan.

In verband met de destyds reeds in uitzicht zijnde plannen tot vorming van de provincies West-Java en Zuid-Sumatra was in het jaar 1921 in Indië een Kiesrecht- Commissie ingesteld, ten einde een schema te ontwerpen van de algemeene beginselen, die aan de regeling van het kiesrecht voor de toekomstige zelfstandige gemeenschappen ten grondslag behoorden te liggen. Van het in het volgende jaar door die Commissie uitgebracht verslag, hoezeer ook belangrijke gegevens bevattend, moest evenwel op verschillende punten bij de samenstelling van de vereischte kiesordonnantiën worden afgeweken. Tot die punten behoorde in de eerste plaats de, toen nog voor den Volksraad en de gemeenten in toepassing zijnde, verkiezing van de leden door de kiezers voor alle bevolkingsgroepen te zamen. In overleg met het Opperbe- bestuur *) werd in die ordonnanties van het beginsel uitgegaan, dat elke bevolkingsgroep, in de Provincie- en de Regentschapsordonnantie onderscheiden, voor zoover zij met betrekking tot de samenstelling van den bestuursraad der gemeenschap het actief kiesrecht uitoefent, dit *zelfstandig* en *gescheiden* van de andere bevolkingsgroepen zou doen. Voor den *Provincialen Raad*

1) Bij het Opperbestuur deed — zooals later door den Minister is verklaard, bij de openbare behandeling in de Staten-Generaal van het wetsontwerp betreffende de Indische Staatsregeling, waarbij dezelfde beginselquaestio beslissing vorderde (zie o. m. Handelingen Tweede Kamer 1924/1925, blz. 1523) — inzonderheid zich de overweging gelden, dat voor het aanwezig zijn van het noodige vertrouwen in den verkozene bij de eigen bevolkingsgroep, geringe waarborgen zouden bestaan bij een stelsel van verkiezing, waarbij de steun van andere bevolkingsgroepen don doorslag zou kunnen geven.

wordt dit kiesrecht door alle de drie groepen, iedere groep (of) den *Provincialen Baad*, waarvoor een der eerste acht dagen zichzelf, uitgeoefend met betrekking tot het gedeelte van de leden harer eigen categorie, dat door verkiezing moet worden aangewezen. In de *Begentschapsraden* wordt voorloopig alleen een deel der inheemsche leden verkozen, totdat ook van de andere groepen het verlangen zal uitgaan, om hare vertegenwoordigers in die or ganen te kiezen.

De verkiezing der leden van den *Provincialen Baad*, welke langs dien weg zitting in dien Raad verkrijgen, geschiedt door de leden van de binnen de provincie gelegen regentschapsraden en gemeenteraden, waarbij hij, die lid is van meer dan één raad, slechts in één dier colleges zijne stem kan uitbrengen. Voor de verkiezing van de Ne- derlandsche en de uitheemsche leden vormt de geheele provincie één kiesdistrict; voor die van de inheemsche leden wordt de provincie verdeeld in kiesdistricten, elk omvattend het gebied van ééne residentie, derhalve voor de onderwerpelijke provincie in negen kiesdistricten.

Voor zoover de inheemsche leden van den *Begentschapsraad* door verkiezing worden aangewezen, geschiedt deze met toepassing van een getrapst stelsel, namelijk met behulp van *kiesmannen*, welke in elk kiesdistrict worden gekozen door de kiesgerechtigden. In elke inlandsche gemeente (desa) wordt in de maand Mei van het jaar, waarin eene verkiezing van leden van den Regent- schapsraad moet plaats hebben, op iedere 500 inwoners één kiesman aangewezen door de kiesgerechtigden. Als kiesgerechtigd zijn, luidens de gewijzigde omschrijving in Ind. Stb. 1925 no. 400, aan te merken de ingezetenen van het regentschap, die inheemsch onderdaan, niet-Nederlander zijn, den leeftijd van 21 jaar naar schatting hebben bereikt en hetzij gerechtigd zijn tot deelneming aan de verkiezing van dorpschouffden en bestuurders, hetzij over het laatstverloopen dienstjaar zijn aangeslagen in eenige lands-, provinciale- of didaastelling en ten hoogste 30 dagen na de bekendmaking der regentschapsbelasting dan wel in zoodanige belasting zouden zijn aangeslagen, indien zij niet voor een deel of voor het geheel van hun inkomens vrijstelling genoten.

Om tot kiesman te kunnen worden gekozen, moet men eveneens aan de vorenstaande eischen voldoen en bovendien kunnen lezen en schrijven, naar schatting den leeftijd van 25 jaren hebben bereikt, tot het mannelijk geslacht behooren en ingezetene zijn van de desa of den kieskring, dan wel — wanneer het betreft gebiedsdeelen, die niet tot een dezer behooren — ingedeeld zijn bij de desa, door welke men tot kiesman wordt gekozen.

Voor zooveel niet bij provinciale verordening anders is bepaald, vormen voor de regentschaps- verkiezingen de administratieve districten de kiesdistricten. De aanwijzing van de kiesmannen geschiedt ten overstaan van eene kiescommissie, samengesteld uit het Onderdistrictshoofd en twee door het Districtshoofd aan te wijzen leden, en overeenkomstig de plaatselijke voor de verkiezing van dorpschouffden bestaande gebruiken of door het dorpsbestuur uit te vaardigen regelen. Voor elk der kiesdistricten wordt door den Voorzitter van den Regentschapsraad een ambtenaar aangewezen, die overeenkomstig de van de verschillende kiescommissiën in afschrift ontvangen proces- sen-verbaal een lijst opmaakt, in alphabetische volgorde, van de namen der kiesmannen.

De *candidaatstelling* voor het lidmaatschap van

van de maand October wordt aangewezen, vindt schriftelijk plaats, met gebruikma- king van bepaalde formulieren. De opgaven, welke door ten minste drie kiezers ondertekend moeten zijn, worden persoonlijk door een of meer der ondertekenaars ingeleverd bij de Voorzitters van de regentschaps- en gemeenteraden. Na afloop van den termijn van inlevering worden de opgaven van candidaten gezamenlijk toegezonden aan het ter hoofdplaats van de provincie zitting houdend stemkantoor, bestaande uit een voorzitter en twee leden, zoodeme uit twee plaatsvervangende leden, alle benoemd door het College van Gedeputeerden. Het stemkantoor voegt de ingeleverde opgaven samen tot lijsten en wel tot afzonderlijke lijsten voor de geheele provincie, ten behoeve van de groep der Nederlanders en der uitheemsche onderdanen niet-Nederlanders, en tot afzonderlijke lijsten voor de verschillende kiesdistricten der provincie, voor de groep der inheemsche onderdanen, niet-Nederlanders. Is op de lijst voor een groep of een kiesdistrict geen kandidaat gebracht, dan verklaart het stemkantoor dat niemand voor die groep of dat kiesdistrict is gekozen. Zijn voor een groep of een kiesdistrict evenveel candidaten op de lijst gebracht als er plaatsen te vervullen zijn, of minder, dan verklaart het stemkantoor deze candidaten verkozen. In het eerste en, voor zooveel noodig, in het tweede geval wordt in de opengebleven plaatsen voorzien door benoeming door den Gouverneur- -Generaal. Zijn voor een groep of een kiesdistrict meer candidaten dan er plaatsen te vervullen zijn op de lijst gebracht, dan heeft stemming plaats.

De *stemming* voor den Provincialen Raad geschiedt in daarvoor uitgeschreven afzonderlijke vergaderingen van de regentschaps- en gemeenteraden op den door den Gouverneur vast te stellen datum, ten minste 14 dagen na den dag der can- didaatstelling en ten hoogste 30 dagen na de bekendmaking door het stemkantoor van de candi- datenlijsten. De Voorzitter van den Raad wijst twee leden aan, die met hem als voorzitter een stemcommissie vormen. Iedere kiezer, die zich voor de stemming aanmeldt, ontvangt van den Voorzitter een stemkasrt voor de groep, waartoe hij behoort, met het oog waarop de kaarten voor elke der drie groepen eene afzonderlijke kleur hebben. Nadat de kiezers hun stem uitgebracht hebben, wordt van elke groep het aantal ingel- verde stemkaarten door den Voorzitter aan de aanwezige kiezers bekend gemaakt. De ingeleverde stemkaarten worden vervolgens in verzegelde pakken aan het stemkantoor terhoofdplaats der provincie gezonden, welk kantoor ten spee- digste eene openbare zitting houdt ter vaststelling van den uitslag, daarbij, indien meer dan één lid moet worden gekozen, rekening houdend met het kiesquotient, voor eene verkiezing vereischt, — zijnde het cijfer, verkregen door deeling van het geheele aantal ingeleverde stemkaarten door het aantal te vervullen plaatsen, vermeerderd met één, na verhooging c. q. tot het onmiddellijk daarboven liggend geheele getal. Elke stemkaart geldt daarbij als één stem voor den eersten daarop geplaatsten kandidaat, terwijl zoodra deze het kiesquotient heeft bereikt, de volgende stemkaarten, waarop de naam van den aldus gekozene voorkomt, verder als eene stem gelden voor den volgende daarop geplaatsten kandidaat, die het

kiesquotient nog niet heeft bereikt. Indien, nadat alie stemkaarten zijn voorgelezen, nog niet zooveel personen zijn verkozen als er plaatsen te vervullen zijn, geschieden naar hetzelfde beginsel eene tweede en zoo noodig verdere voorlezingen, waarbij iedere door een candidaat verkregen stem wordt opgeteld bij de stemmen, die hij bij eene vorige voorlezing heeft verkregen, totdat hij het kiesquotient heeft bereikt.

De uitslag der verkiezing wordt ten slotte door den Voorzitter bekend gemaakt, waarna op eventueel door de in de zaal aanwezigen ingebrachte bezwaren dadelijk in hoogste instantie door het stem kantoor wordt beslist. Van de verrichtingen van het stemkantoor maakt de Voorzitter een proces-verbaal op, dat door alle leden van het kantoor wordt ondertekend, zoo spoedig mogelijk openbaar wordt gemaakt in het provinciaal blad en aangeplakt wordt aan de kantoren der regentschaps- en gemeenteraden.

Overgangsbepalingen, aangevuld bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 399, regelen voorts

o. m. den loop der eerste verkiezing en het geval, dat de Provinciale Raad, het College van Gedeputeerden en de Gouverneur nog niet zijn benoemd of ingesteld en dat er nog geen provinciaal blad bestaat. In dit geval is het de Gouverneur-Generaal, die de function van de genoemde organen uitoefent en geschieden de vereischte bekendmakingen in de Javasche Courant. Voor de eerste maal geschiedt de verkiezing door de personen, Welke, ofschoon zij nog niet als zoodanig zijn opgetreden, inmiddels bereids gekozen en benoemd zijn tot lid van de aanstaande regentschapsraden en door de leden van de gemeenteraden, eene bepaling, welke het practisch mogelijk maakt, al dadelijk bij de instelling eener provinciale gemeenschap de samenstelling van den Provincialen Raad te doen plaats vinden, voorde daartoe aangewezen plaatsen in den Raad, door middel van verkiezing. Totdat daarin bij ordonnantie zal zijn voorzien, is het overigens in het algemeen aan den Gouverneur overgelaten, nadere voorschriften te geven voor die gevallen of ten aanzien van die punten, waaromtrent bij de uitvoering blijkt, dat zij in de ordonnantie geene of geene voldoende regeling vinden.

Aansluitend aan hetgeen met betrekking tot de *liegentschaparaden* is aangetoekend omtrent do keuze van de ten behoeve der verkiezing van in- heomsche leden voor die radon desagewijs aan te wijzen kiesmannen, zij aangaande de *candidaat- stelling* voor het lidmaatschap van die lichamen het volgende medegedeeld.

De dag van de periodieke verkiezing der leden van die raden is de derde Dinsdag der maand Juli. Op dien dag kunnen bij den ambtenaar, die — gelijk reeds is medegedeeld — voor het kiesdistrict, derhalve in het algemeen voor het administratief district, wordt aangewezen voor de opmaking der kiesmannenlijst, te diens kantore van des voormid- dags acht tot des namiddags één uur door de kiesmannen van het district opgaven in bepaalden vorm van candidaten worden ingelcvcrd, welke tweemaal zooveel namen mogen bevatten als er plaatsen in het kiesdistrict te vervullen zijn. De opgaven moeten door ten minste drie kiesmannen ondertekend zijn, met vormelding, naast de onderteekeningen, van hunne namen in duidelijk leesbaar schrift. Behalve ingeval do gezamenlijke opgaven van candidaten voor een

kiesdistrict een gelijk aantal namen bevatten als er in het district leden moeten worden verkozen, in welk geval alle candidaten verkozen zijn, wordt door voormelden ambtenaar een lijst der candidaten opgemaakt in ~~alphabetische volgorde, van welke lijst iedere kiesman een exemplaar ontvangt.~~

De *stemming* is aldus geregeld, dat de hierboven bedoelde ambtenaar voor zijn kiesdistrict een dag daartoe vaststelt, zoodanig dat ten minste vier weken zijn verlopen na den dag, waarop de candidatenlijsten aan de kiesmannen zijn verzonden. Tenzij bij provinciale verordening anders is bepaald, heeft de stemming plaats op de Jistrictshoofdplaatsen van des morgens 8 uur tot des namiddags 1 uur ten overstane van een stemkantoor, bestaande uit genoemden ambtenaar als lid en voorzitter en twee andere leden, die, evenals twee plaatsvervangende leden, door den Voorzitter van den Regentschapsraad worden benoemd. Gedurende de zitting zijn — behoudens de getroffen voorzieningen voor het geval van ziekte of noodzakelijke verhindering — steeds de voorzitter en twee leden in het stemkantoor aanwezig. Tot de stemming worden uitsluitend de kiesmannen toegelaten, waarvan ieder een stembiljet ontvangt ter invulling met de namen zijner candidaten in de volgorde, waarin hij aan hen de voorkeur geeft. Een kiesman kan, wanneer hij zich bij de invulling vergist, éénmaal een nieuw stembiljet verkrijgen tegen inlevering van het eerst overhandigde. Blijkt een kiesman lichamelijk hulp-behoevend, dan kan de voorzitter van het stemkantoor toestaan, dat hij zich doet bijstaan. Gedurende den tijd der zitting van het stemkantoor zijn de kiesmannen bevoegd in het stemlokaal te vertoeven, voor zoover de orde daardoor niet wordt verstoord en de voortgang der stemming niet wordt belemmerd. Zij kunnen aldaar tegen vermeende afwijkingen van de kiesvoorschriften bezwaren in brengen, waarvan in het procesverbaal der stemming melding wordt gemaakt. Nadat de stemming is afgelopen, wordt het aantal kiesmannen, dat blijktens het aantal ingeleverde kaarten aan de verkiezing heeft deelgenomen, en het aantal niet gebruikte en teruggegeven stembiljetten aan de aanwezige kiesmannen bekend gemaakt.

De vaststelling van den uitslag vindt plaats in den namiddag van den dag, waarop de stemming is geschied. Het stemkantoor komt daartoe weder bijeen on bepaalt na opening van de stembus en na telling van hot aantal daarin aanwezige stembiljetten het kiesquotient naar denzelfden regel, als is medegedeeld voor do verkiezingen en behoeve van den Provincialen Raad. De verdere behandeling van zaken en de aanwijzing van de gekozenen hebben eveneens plaats naar bepalingen van denzelfden aard als die, welke ter zake voor laatstgenoemden raad gelden.

Bij do ordonnantie in Ind. Stb. 1925p no. 2S6, ter aanvulling strekkend van do onderwerpelijke regeling, is met het oog op eventueele leemten in de bepalingen dior regeling aan don Gouverneur wederom een gelijke machtiging gegeven, als met botrekking tot do provinciale kiesordonnantie hierboven vermeld. Daarbij, zoowel als in de kiesregeling zelve voor de regentschapsradcn, zijn tevens weder enkele overgangsbepalingen gesteld. Luidens die bepalingen worden, zoolang er nog geen provinciale raad of regentschapsraad is, do

aan deze organen of aan hunne voorzitters opgedragen verrichtingen vervuld door den Gouverneur en door den Regent. De tijd van de periodieke verkiezing der leden van de regentschapsraden in West Java werd voorts voor de eerste maal bepaald o) den derden Dinsdag der maand Augustus 1925, terwijl enkele voorbereidende verrichtingen en bevoegdheden werden opgedragen, zoolang de Gouverneur nog niet in functie was getreden, ieder voor zijn gewest aan de toenmalige Residenten van Bantam, Batavia, Preanger-Ilegent- schappen en Cheribon"

Met behulp van deze kiesrechtordonnanties was het mogelijk de samenstelling van den Provincialen Raad en van de Regentschapsraden zoo tijdig te doen plaats vinden, dat op 1 Januari 1926 de provincie West-Java en de zelfstandige gemeenschappen der in die provincie gelegen regentschappen tot stand konden komen. Het was niettemin te verwachten, dat de uitvoering der kiesregelingen en wel inzonderheid de eerste toepassing van de bepalingen nopens den regent- schapsraad, met de daartoe vereischte aanwijzing van kiesmannen in alle desa's van het regentschap, alleen met groot beleid van bestuurszijde tot eene aannemelijke oplossing zouden zijn te brengen. De ondervinding met de verkiezingen der dorpschouffden, die ondanks een practijk van tientallen jaren nog steeds de grootste oplettendheid van het bestuur vorderen, om een behoorlijk verloop te verzekeren en ongeoorloofde feiten te weren, kon in dat opzicht bezwaarlijk tot hoo- ge verwachtingen stemmen. En dit te minder nog in dit geval, waarbij het in tegenstelling met de verkiezingen der desahoofden een nieuwe instelling betrof, waarvan de juiste beteekenis en het doel aan de groote meerderheid der bevolking voorshands nog minder duidelijk voor oogen zullen staan. Hoe dit zij, op over het algemeen bevredigende wijze is overeenkomstig de voorschriften in de maand Mei 1925 de eerste verkiezing van de kiesmannen verlopen, waarna ook verder de aanwijzing der leden door benoeming zoowel als door verkiezing regelmatig heeft plaats gevonden, zoodat in de maand October de samenstelling der Regentschapsraden haar beslag had gekregen. De verkiezingen en de benoemingen voor den Provincialen Raad van West-Java zijn daarop eveneens naar de eischen der bepalingen gevolgd.

Terugkeerend tot de totstandbrenging en de staatsrechtelijke organisatie van de zelfbesturen- de gemeenschappen, zal thans in de eerste plaats een beknopt overzicht moeten volgen van de h jofdtrekken der reeds genoemde instellings- ordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 378 van de provincie West-Java.

Het gewest *V est-J ava*, in inheemsche talen aan te duiden als *Pasoendan*, is eene 'provincie', verklaart het eerste artikel der Algemeene bepalingen in hoofdstuk X van die ordonnantie, terwijl *Batavia* bij artikel 2 tot zetel van het provinciaal bestuur werd aangewezen. Een amendement van eene meerderheid in den Volksraad, om niet Batavia maar Bandoeng-Jot hoofdplaats der provincie te verheffen, waarmee het centrum van gewestelijk bestuur op verre afstand verwijderd ware geworden van het aloude centrum van handelsverkeer, vond bij de Regeering geen ingang.

Bij het volgende artikel werden de ressorten en de plaatselijke raden opgeheven van Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang, Priangan, Cheri- bon en Indramajoe, welke, gelijk medegedeeld, bij de instelling van het administratiegewest West- Java (Ind. Stb. 1925 no. 285) als overgangsmaatregel in het leven waren geroepen.

Artikel 4 bepaalt de samenstelling van den Provincialen Raad van West-Java op 45 leden, waaronder 20 onderdanen-Nederlanders, 20 inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders en 5 uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, van welke onderscheidenlijk 11, 13 en 3 door verkiezing en de overigen door benoeming worden aangewezen. Van de 13 door verkiezing aan te wijzen Inlandsche leden worden, luidens artikel 5, door de kiezers van elke der afdelingen (residentiën) Bantam, Buitenzorg, Krawang, West-Priangan, en Indramajoe aangewezen één lid en door de kiezers van elke der afdelingen Batavia, Midden-Priangan, Oost- -Priangan en Cheribon twee leden. Ook dit punt had in den Volksraad eene levendige gedachtenwisseling uitgelokt, verband houdend met de omstandigheid, dat — in afwijking van hare vroegere inzichten — de Indische Regeering, in aansluiting aan de inmiddels door de Wetgevende Macht in Nederland voor den Volksraad in diens toekomstige vorm aangenomen verhoudingen, een raad had ontworpen, waarin het Nederlandsche element tegenover het inheemsche in de meerderheid was. Na overleg met het Opperbestuur aanvaardde die Regeering den middenweg, in de bovenstaande cijfers uitgedrukt; een oplossing, waarvoor al dadelijk was aan te voeren, dat de staatkundige overwegingen, welke de Tweede Kamer in afwijking van de wctsvoordracht der Regeering hadden doen besluiten tot eene meerderheid als evenbedoeld in den Volksraad, voor de gewestelijke bestuursraden in Indië niet van gelijke beteekenis waren.

Het tweede hoofdstuk der instellingsordonnantie van de provincie West-Java, betrekking hebbende op de huishouding en het medebestuur der provincie, bestaat uit twee afdelingen, waarvan de eerste tot onderwerp heeft de overdracht van bemoeienssen van het Centraal Gezag op de provincie, de tweede de overdracht aan de provincie van de huishouding der opgeheven locale raden binnen het gewest, voor zoover deze niet overgaat op de daarbinnen gelegen regentschappen.

De eerstbedoelde overdracht omvatte — behoudens voor de ressorten der stadsgemeenten — vooreerst de overbrenging op provinciale en lagere organen van verschillende bevoegdheden en verrichtingen, betrekking hebbende op de Inlarnl- sche Gemeente-ordonnantie en het Reglement op de verkiezing, de schorsing en het ontslag van de hoofden der Inlandsche gemeenten op Java en Madoera. Voorts de overdracht aan den Provincialen Raad van West-Java van de bevoegdheid tot regeling der verplichting van particuliere ondernemingen van landbouw en nijverheid en dergelijke bedrijven tot herstel van de door hun karrettransport aan desawegen en daarin gelegen kunstwerken toegebrachte schade; van die tot vaststelling, met inachtneming van artikel 57, eerste twee lid, van licctioanmaligRcgcrings- reglement (art. 46 der Indische (Staatsregeling) en na inwinning van het advies der regentschapsraden, onder nadere goedkeuring van den Couver-

ncur-Generaal van regelen nopens den aard en den duur als anderszins der verplichte persoonlijke diensten van de inheemsche bevolking, alsmede van het recht tot vaststelling en wijziging van de grenzen der stadsgemeenten, wordende voor alle overige plaatsen deze laatste bevoegdheid uitgeoefend door het College van Gedeputeerden, behoudens raadpleging in het eerste geval van den betrokken Gemeenteraad, in het tweede geval van den Raad van het regentschap. Wijders de overdracht, aan genoemden Provincialen Raad, van de bevoegdheid tot regeling van het begraven van lijken van Europeanen en Inlanders en met hen gelijkgestelde personen. Aan de Provincie West-Java werd verder, behoudens de nader bij ordonnantie vast te stellen uitzonderingen en beperkingen, overgedragen het beheer van de binnen haar gebied gelegen stroomen, rivieren, bronnen, beken, meren, kanalen en waterleidingen, welke den Lande behooren, met bevoegdheid om onder haar toezicht dat beheer voor daarvoor in aanmerking komende deelen aan anderen over te dragen. De Provinciale Raad werd voorts gemachtigd, bij verordening regelen te treffen omtrent den aanleg van beschoeiingen, kaaimuren of andere werken langs de oevers van vlotbare en bevaarbare stroomen en rivieren, alsmede nopens het boren van artesische putten door anderen dan den Staat, terwijl aan de Provincie nog werd toegekend het beschikkingsrecht over de niet in artikel 1 der Indische Mijnwet genoemde delfstoffen, voorkomende in tot het vrij domein van den Lande behorende gronden. Aan de Provincie werden ten slotte overgedragen het vervoer en de verkoop van zout binnen haar gebied, o. m. met dien verstande dat de wijze, waarop, en de voorwaarden, waaronder die overdracht zou geschieden, nader bij ordonnantie zouden worden bepaald; voorts nog de op 1 Januari 1920 bestaande Landsautomobielen- stenen binnen het gewestelijk gebied, onder nader door den Gouverneur-Generaal te regelen voorwaarden¹⁾).

Afdeeling 11 behelste in de eerste plaats het beginsel, dat de eigendommen, baten en lasten, rechten en verplichtingen van de hierboven genoemde, bij artikel 3 der ordonnantie opgeheven ressorten van die ressorten overgingen op de provincie West Java, voor zoover zij niet bij de betreffende instellingsordonnanties werden overgedragen aan de binnen de provincie gelegen regentschappen. In het bijzonder werd de provincie tegenover de schuldeischers verplicht tot voldoening van alle vorderingen, voortspruitend uit overgenomen of aangegane leeningen en andere schulden; ook van die, welke in het bijzonder waren aangegaan ten behoeve van de aan de regentschappen in beheer gegeven zaken, behoudens de bevoegdheid tot terugvordering van de regentschappen van hun bij ordonnantie aangewezen aandeel in die leeningen en schulden en de daarop vallende renten. Door de provincie zouden in belleer worden overgenomen de bij de opgeheven ressorten in beheer geweest zijnde wegen met daartoe behorende werken, onder toekenning voorts van de bevoegdheid om openbare wegen met de daartoe behorende werken, in beheer bij

binnen de provincie gelegen zelfstandige gemeenschappen, de beheerders gehoord en behoudens goedkeuring der Regeering, in het beheer der provincie over te brengen, met oplegging c.q. aan hen, die van den onderhoudslast worden bevrijd, van eene jaarlijksche, afkoopbaar te stellen, uitkeering, niet hooger dan het gemiddelde van de over de laatstverloopen drie jaren aan het onderhoud werkelijk bestede kosten. Aan het gewest werden overgedragen verscheidene door de plaatselijke raden der opgeheven ressorten geëxploiteerd geweest zijnde werken, bedrijven en instellingen: drinkwatervoorzieningen, electriciteits- en waterloiding-bedrijven, ziekenhuizen enz.

De locale verordeningen der opgeheven ressorten zouden als provinciale verordeningen in hetzelfde gebied blijven gelden, met uitzondering in het algemeen van belastingverordeningen. Die uitzondering evenwel zou niet betreffen verordeningen, welke regelen gaven ten aanzien van de heffing of invordering van wegenbelasting, motorrijtuigenbelasting, opcenten op de Landsverpodings-, personeele- of inkomstenbelasting en bijdragen voor verleende vrachtautovergunning- gefn>Verdcre bepalingen, ten deele vervat in eene[^] aanvullende ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 326, regelden dit onderwerp in nadere bijzonderheden, ook voor het geval dat het verkieslijk werd geacht, de hierboven bedoelde verordeningen als regentschaps- in plaats van als provinciale verordeningen van kracht te doen blijven.

Voor zooveel de bedoelde locale verordeningen niet vóór dien tijd door provinciale of regentschapsverordeningen waren vervangen, zouden zij voorts in elk geval ophouden te werken vijf jaren na den dag van instelling der provincie West- -Java, derhalve op 1 Januari 1931.

In hoofd trekken is hiermede de werkking van de eerste Indische provincie geschetst, zooals hare instellingsordonnantie dien geregeld heeft. Die regeling, wel verre van in dat opzicht weer te geven hetgeen naar de bedoelingen van den wetgever het provinciaal bestuursinstituut in de toekomst voor Indië zal zijn, werd integendeel door de gedachte beheerscht van aanvankelijke beperking der taak van het nieuwe lichaam. Al dadelijk echter heeft de Regeering haar voornemen kenbaar gemaakt, om zoodra de omstandigheden dit toelieten geleidelijk verschillende andere belangrijke takken van dienst geheel of gedeeltelijk aan de provincie over te dragen, met gebruikmaking tevens, waar noodig, van de medewerking van het regentschap. In de Memorie van Toelichting, die het ontwerp der wet van 1922 betreffende de bestuurshorvorming vergezelde, was — gelijk reeds bleek — de bedoeling tot vorming van krachtige provinciale eenheden, zooveel mogelijk de uitvoering der Staatstaak binnen haar gebied van het Centraal Gezag overnemend, eveneens uitdrukkelijk op den voorgrond gesteld.

Met de instelling der provincie West-Java ging, zooals bereids in het licht werd gesteld, gepaard de aanwijzing, bij de instellingsordonnantien in Ind. Stb. 1925 nos. 379—396, als zelfstandige gemeenschap op den voet van hot tegenwoordig artikel 121 dor Indische Staatsregeling van de 18 regentschappen Sérang (te voren Noord-Bantam) Pandeglang, Lebak, Batavia, Meester-Comelis, Buitenzorg, K ra wang, §.Qg.kafc oem i. Tjiand joer, Bandoeng, Soemedang, C.aroot, Tasikmalaja,

¹⁾ Zie omtrent deze en verdere overdrachten van bevoegdheden Ind. Stb. 1925 nos. 484,578, 1549, 650, 688 en 1926 nos. 177, 219 e.a.

Tjiamis, Cheribon, Koeningan, Indramajoe en Madjalengka. De zelfstandige gemeenschappen der regentschappen Batavia, Meester-Cornelis, Buitenzorg, Soekaboemi, Bandoeng en Cheribon werden daarbij in dier voege beperkt, dat haar ressort, gelijk bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 373 nader is vastgesteld, zich niet zou uitstrekken tot het gebied van de gemeenten, gelegen binnen de grenzen van het regentschap in administratieve zin. Tusschen de ressorten van die gemeenschappen en die van de bedoelde gemeenten, welke bestemd waren om weldra op den voet van hetzelfde artikel der Indische Staatsregeling tot hiërarchisch gelijke zelfstandige gemeenschappen te worden aangewezen, werd aldus territoriaal eene scheiding getrokken.

Terwijl bij voldoening aan den in 1919 uitgeoefenden aandrang, om bij voorbaat reeds hier en daar voor de regentschappen op Java en Madoera over te gaan tot vorming van locale ressorten op den voet der Decentralisatiewetgeving (zie REGENTSCHAPS RADEN, Aanvullingen blz. 101), gemis van de noodige encadreering, in den vorm van een nauw daarbij aansluitend provinciaal verband, niet zou hebben nagelaten de kans van welslagen te verzwakken en ook uit een staatkundig oogpunt eene zoodanige toepassing bij keuze niet vrij van bedenkingen ware geweest, zijn thans die bezwaren ontgaan. De invoering der regentschapsraden — van vele zijden met groote, somwijlen met te groote verwachtingen tegemoet gezien — is daarbij niet eene proefneming, maar een voldongen feit. De instelling zelve, in plaats van in lossen bodem geworteld te zijn, vindt, als vitaal onderdeel van een in hecht onderling verband opgebouwd samenstel van bestuursorganen, in dien ouderlingen samenhang van het geheel van den aanvang af krachtigen steun. Ook onder die gunstige omstandigheden evenwel laat het zich aanzien, dat niet anders dan in den loop der jaren de instelling in broeden zin zich een plaats zal verwerven in het volksbewustzijn en bij de bevolking de gewenschte waardeering zal vinden. De samenstelling van de raden van bestuur der zelfstandige gemeenschappen van het achtiental regentschappen der provincie West-Java, zooals die bij de voormelde instellingsordonnanties werd vastgesteld, is hiernaast in het overzicht aan den voet der kolom aangegeven *)•

Het element der Inlandsche leden is, blijkens de daarin vermelde cijfers, in de regentschapsraden in overwegende mate in de meerderheid. Voor verreeg het meerendeel der zetels van die bevolkingsgroep geschiedt de vervulling door verkiezing, welke, ingevolge de hiervóór besproken regentschapskiesordonnantie in Ind. Stb. 1924 no. 81, districtsgewijs plaats vindt, met behulp van door de kiesgerechtigden der desa's aangewezen kiesmannen. Het aantal aldus in een district te verkiezen Inlandsche leden loopt voor de regentschappen der provincie West-Java uiteen van één tot zes. De overige inheemsche leden worden krachtens het tweede lid van artikel 5 der Regentschapsordonnantie in Ind. Stb. 1924 no. 79 benoemd door den Gouverneur der provincie, na indiening door den Regent van eene aanbeveling van twee personen voor elke te vervullen plaats. Zij vormen in den Regentschapsraad een aanvullend element, dat vooral voor eene maatschappij als deze, in het aanvangsstadium van

staatkundige ontwikkeling verkeerend, niet zou mogen ontbreken en, zooals inzonderheid de ervaring met den Volksraad heeft doen blijken, bij eene goede hanteering van het recht van benoeming van groot nut voor het welslagen der instelling kan zijn.

Aan de zelfbesturende gemeenschappen in de onderhavige regentschappen is bij de instellingsordonnantien een aantal onderwerpen in beheer overgedragen, te voren deel uitmakend van de belangen, welke aan het gedecentraliseerde gewest en laatstelijk aan het als overgangmaatregel daarvoor in de plaats getreden lokaal ressort waren toevertrouwd. Die onderwerpen betreffen in het algemeen — voor zooveel in het regentschap zich voordoend — de zorg voor openbare wegen met de daartoe behorende werken, voor pleinen en plantsoenen, voor ten algemeenen nutte strekkende spoelleidingen, goten en riolen, artesische putten, drinkwaterleidingen en badplaatsen. Verder voor pasars en pasarloodsen, overvaarten, algemeene slachtplaatsen, algemeene begraafplaatsen, straatverlichting, brandspuithuizen, ziekeninstellingen en andere zaken van dien aard. Ook hierbij staat men overigens nog aan het begin van een organisatie, die, wat betreft bemoeienis met de belangen van de bevolking op het gebied van landbouw, veeteelt, onderwijs, volkscredietwezen, volksgezondheid en zoovele andere gewichtige factoren meer van het volksbestaan, de ruimste vooruitzichten opent, aan welke niet alleen van betrekking tot de provincie maar ook voor de regentschappen sedert nog ten aanzien van verschillende onderwerpen van meerdere of mindere beteekenis verwezenlijking is gegeven.

Voor zoover de genoemde of de daartoe beho-

*)

Regentschappen.	Aantal leden van den Regentschapsraad.				Aantal leden van den Regentschapsraad.	
	Onderdanen Nederlanders.	Inh. onderdanen niet-Nederlanders.	Uitk. onderdanen niet-Nederlanders.	Totaal.	Verkozen.	Benoemd.
Serang . . .	2 21		2 25	13	8	
Pandeglang . .	2 13		2 17	9	4	
Lebak	2 1 3		2 1 7	9	4	
Batavia	2 2 0		5 2 7	14	6	
Meester-Cornelis	2 19		4 25	13	6	
Buitenzorg . .	5 22		4 31	16	6	
Krawang . . .	5 23		3 31	16	7	
Soekaboemi . .	5 22		2 29	15	7	
Tjandjoer . .	4 19		2 25	13	6	
Bandoeng . .	10 23		2 35	18	5	
Soemedang . .	2 13		2 17	9	4	
Garoet	5 2 2		2 2 9	15	7	
Tasikmalaja . .	4 23		2 29	15	8	
Tjiamis	2 1 3		2 1 7	9	4	
Cheribon . . .	5 24		4 33	17	7	
Koeningan . .	2 14		3 19	10	4	
Indramajoe . .	3 19		3 25	13	6	
Madjalengka . .	3 16		2 21	11	5	

rende onroerende zaken laatstelijk aan het vorenbedoeld tijdelijk ressort toebehoorden, is de eigendom daarvan op het autonome regentschap overgegaan, terwijl luidens de instellingsordonnanties bij ordonnantie wordt bepaald, tot welk bedrag het regentschap heeft bij te dragen in aflossing en rentebetaling van de door het betrokken voormalige gewest en het daarvoor in de plaats getreden tijdelijke ressort aangegeven en door de provincie West-Java overgenomen leeningen. De inventarisartikelen, behoorende bij of benodigd voor het beheer, het onderhoud en de herstelling van de voormelde zaken, en alle overige binnen het regentschap zich bevindende, aan meerbedoeld tijdelijk ressort toebehoord hebbende inventarisartikelen, voor den dienst van het regentschap benodigd, zijn voorts kosteloos daaraan afgestaan.

Van de locale verordeningen, welke tot de inwerkingtreding van de instellingsordonnantie van kracht waren voor het opgeheven ressort van den betrokken plaatselijken raad, blijven, ingevolge het bepaalde bij die ordonnantie, voor het regentschap als regentschapsverordeningen gelden alle verordeningen, welke regelen geven ten aanzien van de heffing en invordering van belastingen, behalve die, genoemd in de ordonnantie tot instelling van de provincie West-Java, van welke bij de bespreking van die ordonnantie bereids eene opsomming is gegeven. Voor zoover echter de dientengevolge gehandhaafde verordeningen niet vóór dien tijd door regentschapsverordeningen zijn vervangen, houden zij wederom in elk geval op te gelden vijf jaren na den dag van instelling van het regentschap.

Aan verschillende regentschappen is bij de instellingsordonnantie alsnog overgedragen het beheer over de binnen het gebied gelegen, aan den Lande toebehoorende, pasanggrahans, met kostelozen afstand van de inventarisartikelen, alsmede dat van de in het gebied voorkomende vogelnestklippen en vleermuizengrotten, voor zoover daarop of ten aanzien daarvan g'eene rechten worden uitgeoefend door anderen.

Luidens de slotbepaling der instellingsordonnanties van de zelfstandige gemeenschappen der regentschappen van West-Java traden die verordeningen, evenals de instellingsordonnantie der provinciale gemeenschap zelve, in werking met ingang van 1 Januari 1920.

Vermelding verischt hier tevens nog het besluit van den Gouverneur-Generaal in Ind. Stb. 1920 no. 554, waarbij eene regeling werd vastgesteld omtrent den overgang van ambtenaren in dienst van locale ressorten in den dienst van provincie of regentschap en van de voorwaarden, waaronder die overgang plaats heeft.

De begrooting voor de provincie West-Java, vastgesteld, ingevolge artikel 83 van de Provincie-ordonnantie, voor de eerste maal bij besluit van den Gouverneur-Generaal en in Ind. Stb. 1925 no. 452 opgenomen, wijst over het dienstjaar 1920 op een eindcijfer aan uitgaven voor den Gewonen Dienst van / 0.297.580, voor den Buitengewonen Dienst van / 709.347, te zamen / 7.000.927. De vele momorieposten, waarvan aanvankelijk gebruik moest worden gemaakt, ontnemen echter aan die eindcijfers elke werkelijke betekenis als zoodanig. Eerst wanneer die momorieposten in cijfers omgezet zullen zijn, zal van de financieele

huishouding der provincie een juister beeld verkregen worden, dat ongetwijfeld op een belangrijk hooger eindbedrag zal wijzen.

De begrootingen voor de 18 zelfstandige gemeenschappen der regentschappen van de provincie West-Java, eveneens voor de eerste maal vastgesteld door den Gouverneur-Generaal (Ind. Stb. nos. 453 t/m 470), hebben te zamen een eindcijfer van ongeveer 2,5 miljoen gulden. De kleinste bedragen vindt men voor de regentschappen Batavia en Meester-Cornelis, bijna geheel uit particuliere landerijen bestaande (resp. / 52.118 en / 35.002): de grootste voor de regentschappen Serang, Krawang, Bandoeng en Tasikmalaja (resp. / 285.735, / 221.487, / 253.366 en / 215.914). De uitkeeringen van het Land tot dekking van het verschil tusschen het totaal der uitgaven en dat der ontvangsten zijn voor genoemd jaar begroot op een bedrag van f 4.754.457 voor de provincie en van / 1.535.020 voor alle regentschappen te zamen.

De doorvoering van de reorganisatiebeginselen ten opzichte der provincie West-Java heeft, voor zoover de inrichting van de daarbij bedoelde zelfstandige gemeenschappen betreft, hare voltooiing verkregen in de toepassing van de reeds in de vorige bladzijden inbeschouwing genomen Stads-gemeente-ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 365 op het zetal op den grondslag der Decentralisatiebepalingen van het jaar 1903 in het gebied der genoemde provincie tot stand gekomen gemeenten Batavia, Meester-Cornelis, Buitenzorg, Bandoeng, Cheribon en Soekaboemi. Zolang althans in dat gebied geene nieuwe stadsgemeenten ontstaan en niet voor onderdeden der regentschappen toepassing wordt gegeven aan het bepaalde bij artikel 121 der Indische Staatsregeling, is met den zoeven vermelden maatregel, welke in de ordonnantiën in Ind. Stb. 1926 no. 366 t/m 371 afkondiging heeft gevonden, de bestuurshervorming in het hierboven bedoeld opzicht voor de provincie West-Java ten uitvoer gelegd.

Bij die ordonnantiën zijn de genoemde gemeenten aangewezen als zelfstandige gemeenschappen op den voet van gemeld artikel van de Indische Staatsregeling, met instelling in die „Stadsgemeenten“ van een raad tot regeling en bestuur van de huishouding der gemeenschap.

De samenstelling van die raden is de volgende:

Aantal leden van den Stads-gemeenteraad.

Stadsgemeenten.	Onderdanen Nederlanders.	Inheemsche onderdanen niet-Nederlanders.	Uitheemsche onderdanen niet-Nederlanders.	Totaal.
Batavia	15	8	4	27
Meester-Cornelis	9	4	2	15
Buitenzorg . .	9	4	2	15
Bandoeng . . .	15	9	3	27
Cheribon . . .	8	4	1	13
Soekaboemi . .	7	3	1	11

Zij, die op het tijdstip van inwerkingtreding der ordonnantiën, zynde 1 October 1926, leden waren van den gemeenteraad ter plaatse, namen zitting als leden van den Stads-gemeenteraad tot

de eerstvolgende periodieke aftreding. Die eerste periodieke aftreding heeft plaats op den derden Dinsdag van Augustus 1930.

De voor de gemeenten Batavia, Meester Cornelis, Buitenzorg, Bandoeng, Cheribon en Soeka-bocmi uit de algemeene geldmiddelen laatstelijk afgezonderde bedragen van f 356.469, f 45.500, / 72.375, / 91.538, / 27.341 en / 35.030 werden voorts bij de onderwerpelijke ordonnantiën jaarlijks beschikbaar gesteld ten behoeve van de gelijknamige stadsgemeenten, als tegemoetkoming uit 's Lands kas, bedoeld in artikel 123 der Stads-gemeente-ordonnantie.

3e. Waterschappen.

In aansluiting aan het artikel WATERSCHAPPEN (DI IV, biz. 700) is onder hetzelfde opschrift in de Aanvullingen, blz. 281 vlg., dat onderwerp in bijzonderheden tot een punt van beschouwing gemaakt. In beide artikelen zijn de oud-inheemsche waterschappen in Nederlandsch-Indië, bepaaldelijk die op de eilanden Bali en Lombok, aan welke Inlandsche rechtsbegrippen ten grondslag liggen, onderscheiden van de uit den jongsten tijd dagteekende, op Westersche leest geschoeide. Zooals in laatstbedoeld artikel is aangegevend, danken de waterschappen van de tweede soort hun ontstaan aan bijzondere toestanden in de Javaansche Vorstenlanden. De instelling in 1907 door den toenmaligen Resident van Soerakarta — ingevolge opdracht en overeenkomstig aanwijzingen van Regeeringswege — van het waterschap Woro, tot welken maatregel de gevolgen van vulkanische uitbarstingen der Merapi den stoot gaven, was de eerste verwezenlijking van de voor verschillende streken en verschillende omstandigheden bereids meer dan eens gerezen denkbeelden tot schepping van lichamen van dien aard. Zonder wettelijke voorziening evenwel in het Regeeringsreglement, waaraan het waterschap *publiekrechtelijke* zelfstandigheid zou kunnen ontleenen, kon het karakter der instelling niet anders dan *privaatrechtelijk* zijn en van sanctioneer harer maatregelen door strafbepalingen zoomin als van belastingheffingen door en ten bate der instelling sprake wezen. In die leemte werd voorzien door de wet van 24 Juli 1918 (Ind. Stb. 1919 no.49), waarbij na het tiende hoofdstuk van het Regeeringsreglement werd ingelascht een elfde hoofdstuk, in hoofdzaak bepalende dat, naarmate de omstandigheden het vorderen, de zorg voor de waterstaatsbelangen wordt toevertrouwd aan rechtspersoonlijkheid bezittende, bij ordonnantie op te richten waterschappen, aan welke besturen eveneens bij ordonnantie de bevoegdheid kan worden toegekend, om, met inachtneming van de daarbij te stellen regelen en onder het daarbij te bepalen toezicht, in het huishoudelijk belang der waterschappen verordeningen te maken — ook zoodanige, waarbij belastingen worden geheven — alsmede om in hunne verordeningen straffen te stellen op overtreding daarvan.

De uitvoering, welke aan deze wetsaanvulling is gegeven, en de feiten, welke ten aanzien van het vraagstuk der waterschappen zich sedert hebben voorgedaan, zijn in het hierboven aangehaald artikel van de Aanvullingen ter sprake gebracht.

4e. Inlandsche gemeenten.

De staatsrechtelijke positie van de Inlandsche

gemeente op Java en Madoera en elders en de inrichting en bevoegdheden van haar bestuur zijn in de artikelen DESA, DESAHOOFD, DESA BESTUUR (DI. I, blz. 589) en DORP (a. w, blz. 036), ten deele ook o.a. in het artikel GEMEENSCHAPPEN (INLANDSCHE) (DI. I, blz. 759) in beschouwing genomen. Wat aangaat eerstgenoemd punt werd o.m. daarbij in het licht gesteld (DI. I, blz. 590), dat ook de bestuurswerkring van de desa van tweeledigen aard is en zoowel de zorg voor haar inwendige belangen, scherper uitgedrukt: de zelfstandige regeling van de eigen huishouding (autonomie), als den plicht tot medewerking, desgevorderd, aan de uitvoering der Landstaak omvat. Artikel 71 van het voormalig Regeeringsreglement — de grondslag der rechtsverhouding tusschen het Landsbestuur en de Inlandsche gemeente en als zoodanig tevens de grondslag van de Inlandsche gemeente-ordonnantie, welke voor Java en Madoera en, op het voetspoor daarvan, voor enkele gebiedsdeelen daarbuiten zijn vastgesteld — heeft bij de totstandkoming van de Indische Staatsregeling eenige wijziging ondergaan. De inhoud van het artikel, thans uitmakende artikel 128 der Staatsregeling, is in de eerste plaats daarbij uitgebreid met de bepaling (nieuw tweede lid), dat bij ordonnantie gevallen kunnen worden aangewezen, waarin de hoofden en bestuurders van Inlandsche gemeenten werden benoemd door het daarbij aan te wijzen gezag. Deze bepaling, bij motie van den Volksraad voorgesteld, opent de gelegenheid om in die gevallen, waarvoor de ordonnantiegever dit noodig acht, af te wijken van den algemeenen regel van verkiezing door de gemeente zelf. Als nieuw vijfde lid is verder, in den geest eveneens van een amendement van den Volksraad, de bepaling ingelascht, dat bij ordonnantie de bevoegdheid kan worden geregeld van Inlandsche gemeenten om: 1o. onder het daarbij te bepalen toezicht belastingen te heffen; 2o. binnen de daarbij te bepalen grenzen op de overtreding van hare verordeningen straf te stellen. Overigens zijn in het artikel nog enkele verbeteringen van redactioneelen aard aangebracht.

Een denkbeeld, dat in de laatste jaren in Indië, ook in den Volksraad, meermalen tot uiting kwam, is de vervanging van de tegenvoerdige bestuursvoering in de desa, welke over het algemeen door het dorps hoofd, bijgestaan door enkele helpers, geschiedt, door een collegiaal bestuur in den eigenlijken zin, namelijk door een *desaruad*, waarin, onder het dorps hoofd als voorzitter, do leden eveneens krachtens keuze door de bevolking zitting nemen. Eene zoodanige regeling kan ongetwijfeld uit een bestuursoogpunt voordeelen opleveren indien de keuze der bestuurders geleid wordt door een algemeen streven naar behartiging van het gemeentelijk belang en niet misbruikt wordt tot middel om aan persoonlijke belangen of aan destructieve stroomingen het overwicht in de desahuishouding te bezorgen. De ondervinding met de verkiezing der dorps hoofden kan in dit opzicht niet tot geestdrift stemmen en dit te minder nog, omdat een eenigszins bevredigend toezicht op den gang der verkiezingen, voor de keuze van de dorps hoofden zelve niet onuitvoerbaar, voor de talrijke mutaties onder de leden der raden van het groot aantal desa's practisch veelal onmogelijk zou zijn. De aandrang tot aanzienlijke inkrimping van het getal Inland-

sclic gemeenten bewyst op zich zolf reeds, hoezeer dat gen in de onderwerpelijke gcbiedsdeelen, aldus, dat die bezwaar voor de uitoefening van een doelmatig toezicht op liet verordeningen op de gedeelten van Nederlandsch-Tndië, desabeheer en voor een krachtiger ontwikkeling van het aan welke het hier bedoeld recht van zelfbestuur is gelaten. Inlandseh gemeentewezen in bestuurskringen wordt gevoeld. slechts in zoover toepasselijk zijn, als met dat recht Eene kunstmatige samenvoeging echter van desa's, op bestaanbaar is.

Zoodanige schaal als voor het ondr- werpelijk doel gewenseht, zou, naar de ondervinding heeft geleerd, voor niet minder ernstige gevolgen gevaar kunnen doen rijzen. Wanneer het streven naar vorming van desaraden van de bedoelde Xederlandsch-Indië, zooals dit in het kader van de beteekenis van eeniger tijd bij de Regce- ring ingang mocht hervormingsregelingen der laatste jaren zich ontwikkelen zal, vinden, ware uit dien hoofde wellicht aandacht te schenken aan mag ten slotte niet ontbreken eene meer uitgewerkte het in liet onderhavig verband geopperd denkbeeld, om ter uiteenzetting van de inrichting der bestuurshuushouding in het voorkoming van ontstemming onder de bevolking en van *Gouvernement der Molnkken*, het eerste op den voet. van de andere gevolgen van ongewenschten aard, de bereiking van nieuwe beginselen ingesteld, vooralsnog *niet* met. het recht liet doel te zoeken langs een omweg, waarbij begonnen wordt van zelfbestuur toegerust gewest.

met voor kringen van onderling aaneensluitende desa's ,welke Het gebied van de residentie Atuboina--nitge- breid niet geacht kunnen worden in de toekomst zich voor sa- dat van de onderafdeehng Kisar der af- deeling Timor en mensmelting te leenen, in gewijzigden vorm de vaak Eilanden van de residentie Ti- mor en Ouderhoorigheden, betreurde, door het Westersch gezag verdrongen, oud- vormt krachtens het bepaalde in artikel 1 der Javaansche instelling te doen herleven van de „mantjapat” (zie instellingsordonnantie van het nieuwe gewest in Ind. Stb. onder dat hoofd Dl. II, blz. 673); eene herleving van die 1925 no. 579 een gewest, genaamd *Gouvernement der instelling in dier voege, dat, met voorloopige instandlating Moluk- ken*. Het bestuur over het *Gouvernement der Mo- overigens van de bestaande desa's, op den grondslag van lukken wordt, luidens het volgende artikel van die artikel 121 der Indische Staatsregeling voor dergelijke kringen ordonnantie, welke met ingang van 1 Januari 1926 in werking van dorpen in het leven worden geroepep zelfstandige is getreden, uitgeoefend door een Gouverneur, wiens gemeenschappen, welker huishouding bepaalde plaatselijke bezoldiging geregeld is bij het besluit in Ind. Stb. 1926 no. belangen als volksgezondheid, desa-onderwijs, volks- 82.*

credietwezen enz. der gezamenlijke desa's omvat/ Tn den De bij het besluit van den Gouverneur-Gene- raal in Ind. staatsraad van de gemeenschap, waarvan de werkring Stb. 1925 no. 508 vastgestelde instructie voor de Gouverneurs allens zou zijn uit te breiden, zouden dan onder den gekozen van provinciën en hoofden van andere aan te wijzen gewesten of benoemden voorzitter de hoofden van de betrokken dorpen is bij het Regeeringsbesluit in Ind. Stb. 1925 no. 594 op den en door verkiezing aan te wijzen andere vertegenwoordigers Gouverneur der Molukken van toepassing verklaard.

van die desa's zitting nemen.Eerst nadat zich langs dien weg Met intrekking van de aldaar bestaande betrekkingen bij in de verschillende dorpen, waarover de nieuwe instelling hare den dienst van het Binnenlandsch Bestuur en op de kantoren zorgen zou uitstrekken,op den duur zeker gemeenschaps- van de bestuursambtenaren, werden bij het besluit van den gevoel ontwikkeld zoude hebben, zou, naar de bedoelde Gouver- neur-Generaal van 14 December 1925 no. 3x (Ind. denkbeelden, het oogenblik daar zijn voor opheffing der Stb. no. 640) j° de besluiten in Ind. Stb. 1926 nos. 80 en 529 zelfstandigheid van die dorpen en instelling van de nieuwe o.m. de indeeling van het nieuwe gewest in *residentiën* Inlandsche gemeente, in welke desgewenscht de vroegere (afdeelingen) en de in verband daarmede vereischte dorpen nog als administratief onderdeel voorshands of blij- voorzieningen vastgesteld. Vooreerst werd daarbij bepaald, dat de standplaats van den *Gouverneur* is Anrboina. Het gou- vernement werd vervolgens ingedeeld in twee residenties: de residentie Amboina en de residentie Ternatc, beide onder een *Resident*, gevestigd op do gelijknamige hoofdplaats. Ook bij de verdere regeling der bestuursinrichting werd in het alge- meen uitvoering gegeven aan de denkbeelden, welke dienaangaande ontwikkeld zijn in de Memorie van Toelichting der wetsvoordracht omtrent de bestuurahrsvoring van het jaar 1922. Nadat in die Memorie gewezen was op de omstandigheid, dat het gemis, vooralsnog, op de eilanden buiten Java en Madoera van een administratief behoorlijk onderlegd, goed ingericht In- landsclt bestuur het noodzakeeijk had gemaakt aldaar de toevlucht te nemen tot het instituut der *Civiele Gezaghebbers* — thans *Gezaghebbers bij het Binnenlandsch Bestuur* — welk instituut hiervóór reeds uitvoerig besproken is, werd in beginsel uiteengezet dat waar en zoolang nog niet kan worden beschikt over een Inlandseh bestuurs- korps, geschikt voor de dagclijkscho leiding van zaken in de onderafdeelingen, dat Europeesehe korps als aanvulling onmisbaar zou blyven. In

0. Niet rechtstreeks bestuur Gouvernements- gebied.

Met zelfbestuur van de Inlandsche vorsten en volken in de in dien rechtstoestand verkeerende gcbiedsdeelen van Nederlandsch-Tndië maakt hot onderwerp uit van het artikel ZELFBESTUREN (INLANDSCHE) in Dl. LV, blz. 826 vlg. Aan de staatsinrichting als anderszins van de Ja- vaanscho Vorstenlanden is voorts onder het hoofd VORSTENLANDEN in hetzelfde deel, blz. 626 vlg., eene bijzondere bijdrage gewijd, terwijl op verschillende plaatsen in meer of minder uitge- breidion vorm ook de Inlandsche zelfbesturen der Buitengewesten alsnog aan eene nadere* bespreking onderworpen zijn.

Artikel 21 der Indische Staatsregeling (artikel 27 van het voormalig Regeeringsreglement) bepaalt in het tweede lid de staatsrechtelijke verhouding, wat aangaat de werking der van Rogee- ringswege uitgevaardigde algemeene verordenin

het nieuwe stelsel — luidde verder de toelichting — zullen de onder het hoofd der onderafdeelingen geplaatste Gezaghebbers met de controleerende ambtenaren van het Algemeen bestuurskorps (Assistent-Residenten) tot gemeenschappelijk chef hebben het hoofd der afdeling, den Resident, hoofd van plaatselijk bestuur over het geheele ressort. Terwijl echter destijds in de gewesten buiten Java en Madoera naast Gezaghebbers — bestuurders van onderafdeelingen — in gelijke functie allerwegen geplaatst waren Controleurs, zou in het nieuwe stelsel aan de voor den Algemeenen bestuursdienst opgeleide ambtenaren eene taak zijn voorbehouden, meer overeenkomende met hunne bestemming op Java en Madoera en met de eigenlijke roeping van hun korps. Die taak zou hierin bestaan, dat zij overeenkomstig de bevelen van de afdelingsbestuurders door persoonlijke aanraking met de Gezaghebbers, zonder dat daarbij voor deze laatsten van ambtelijke ondergeschiktheid sprake zou zijn, de noodige eenheid en regelmaat zouden bevorderen in de wijze van beheer. Waar de Assistent-Resident later, in den hooger rang van afdelingsbestuurder, niet alleen in vraagstukken van algemeenenaard maarookin de dagelijksche bestuursvoering thuis zou moeten zijn, werd het niettemin doelmatig geacht om, naast zijne indirecte aanrakingen met de bestuursvoering der Gezaghebbers in de andere afdelingen, evenals aan dezen hem persoonlijk het beheer op te dragen over een dier ressorten, waartoe de onderafdeeling, in welke de hoofdplaats is gelegen, vanzelf aangewezen scheen.

Aan deze denkbeelden is in hoofdzaak toepassing gegeven ook bij de verdere uitwerking, in de voornoemde besluiten, vande bestuursorganisatie in het Gouvernement der Molukken. Krachtens die regeling zijn de residentien Amboina en Ternate — de bestuursafdeelingen in het nieuwe stelsel — verdeeld onderscheidenlijk in zestien en twaalf onderafdeelingen. De onderafdeelingen Amboina en Ternate, elk omvattende de hoofdplaats der afdeling, zijn gesteld onder een *Assistent-Resident*, derhalve onder een ambtenaar, behoorende tot het Nederlandsch korps van den *al-gemeen* bestuursdienst. Drie onderafdeelingen van de residentie Amboina: West-Ceram, Wahai en Boven Digoel zijn voorts voorloopig nog gesteld onder een Officier der Landmacht met den titel Gezaghebber of fungerend Controleur. Hetzelfde is het geval met de drie onderafdeelingen Djailolo, Weda en Soela-eilanden van de afdeling Ternate. Een *Gezaghebber bij het Binnen-Windsch Bestuur*, een ambtenaar dus, behoorende tot het Nederlandsch korps van den *plaatselijk* bestuursdienst, is verder aangewezen voor het bestuur van elk der overige onderafdeelingen, zijnde in de residentie Amboina de onderafdeelingen Boeroe, Saparoea, Banda, Amahai, Oost-Ceram, Ceram-laet en Goram, Kai-eilanden, Aroe-eilanden, Saumlaki, Larat, Babar-eilanden, Zuid-Nieuw-Guinee en Kisar; in de afdeling Ternate de onderafdeelingen Tobelo, Batjan, Manokwari, Sorong, Sehouten-eilanden, Jappengroep, Hollandiaen West-Nieuw-Guinee.

Naast de twee Residenten, de twee Assistent-Residenten en de twintig Gezaghebbers, die ingevolge de vorenstaande regeling voor het dagelijksch bestuur der afdelingen en onderafdeelingen worden gevorderd, zijn bovendien ten dien

ste van den Gouverneur gesteld: één hoofdamtenaar van den Residentensrang, ten einde belast te worden met zoodanige werkzaamheden als hem door den Gouverneur zullen worden opgedragen, de rechterhand dus als het ware van den Gouverneur in diens algemeene bestuursvoering, en vier Assistent-Residenten, bestemd om te zamen met de twee ambtenaren van dien rang, benodigd voor het bestuur der onderafdeelingen Amboina en Ternate, te worden toegevoegd wat drie hunner betreft aan den Resident van Amboina, wat de andere drie betreft aan den Resident van Ternate, met bepaling dat telkens één dier Assistent-Residenten belast wordt met het bestuur der onderafdeeling ter hoofd plaats van de residentie. Bij afwisseling zullen dus — overeenkomstig de bedoeling van de aangehaalde beschouwingen der Memorie van Toelichting omtrent de bestuurs-hervorming — in elke residentie twee Assistent-Residenten voor de daarin besproken aanrakingen met de Gezaghebbers in de verschillende onderafdeelingen en andere werkzaamheden van meer algemeen aard beschikbaar zijn, terwijl de derde inmiddels in de gelegenheid is, door eigen uitoefening van het bestuur over de onderafdeeling ter hoofdplaats zich de noodige praktische ervaring als zoodanig eigen te maken.

Als ambtenaren van het gewestelijk *Inlandsche* korps van den bestuursdienst zijn verder voor het Gouvernement der Molukken in dienst gesteld elf Bestuursassistenten (vgl. Ind. Stb. 1926 no. 80) en twee Districtshoofden, van welke één te Ternate en één te Obi. Van het elftal Bestuursassistenten zijn, luidens de onderwerpelijke besluiten, vier bestemd om geplaatst te worden onderscheidenlijk te Lélkssoela, Okaba en Moeting en in de onderafdeeling Kisar, en zeven om werkzaam te worden gesteld waar de Gouverneur dit noodig acht. Naar de bedoelingen van het hervormingsplan zullen op den duur, naarmate de algemeene ontwikkeling en de bestuursbekwaamheden van deze ambtenaren het toelaten, uit dit gewestelijk korps de Inlandsche bestuurders moeten voortkomen, die geleidelijk de plaats innemen van de Nederlandsche Gezaghebbers.

Ten behoeve van de bestuurskantoren in het gouvernement is, in denzelfden trant ongeveer als voor de provincie West-Java, tegelijkertijd het noodige personeel aangesteld, waarbij inzonderheid weder het kantoor van den Gouverneur voor administratieve eischen van meer omvattenden aard is toegerust. Evenals aan den Gouverneur der provincie West-Java is voorts aan het slot der instellingsordonnantie van het Gouvernement der Molukken aan den bestuurder van dit gewest machtiging verleend, om binnen het kader van de vastgesteldc sterkte van het personeel der bestuurskantoren wijziging te brengen in de voor elk dier kantoren aangegeven formatie, met de verplichting tot mededeeling van elke wijziging aan den Directeur van Binnenlandse Bestuur en den Regcringsemissaris voor de Bestuurs-hervorming.

De regelingen voor West-Java en de Molukken geven voor beide vormen van gewestelijk bestuur, in het nieuwe stelsel onderscheidenlijk de provincie, met het haar kenmerkend zelfbestuur, en het nog geheel ambtelijk bestuurde *gouvernement*, de organisaties aan, in welke de grondgedachten

van het stelsel belichaamd zijn. De vele moeilijkheden in aanmerking genomen, die voor een land in zoozeer uiteenlopende stadia van ontwikkeling en van eene zoo veelsoortige bevolking als Indië aan een vraagstuk als dit verbonden zijn, ligt het in de rede dat een goed staatsbeleid den cisch stelt van de uiterste omzichtigheid bij de geleidelijke invoering der nieuwe bestuursverhoudingen. Hoezeer het dan ook inzonderheid ter herkrijging van stabiliteit in den dienst van het Binnenlandsch Bestuur aanbeveling verdient, om den duur van het tijdvak van overgang zoo veel mogelijk te bekorten, zullen ongetwijfeld nog enkele jaren moeten verlopen alvorens de bestuurs hervorming voor geheel Indië haar beslag zal hebben gekregen. De omstandigheid, dat tevens nog eene voor de practijk aannemelijke oplossing zal moeten worden gegeven aan enkele nog steeds aanhangige, meer of minder ingewikkelde, onderwerpen van staatsbeheer, als de regeling der gekleijde verhouding tusschen land, provincie en locale gemeenschap en dergelijke, is aan eene spoedige voltooiing der reorganisatie mede niet bevorderlijk. Naar de laatste berichten dienaangaande is deze voor Java en Madoera te verwachten met ingang van het jaar 1929, op welk tijdstip gelijktijdig de nog ontbrekende provinciën Midden- en Oost-Java zouden worden ingesteld. Inmiddels zal vermoedelijk geheel of grootendeels ook voor de overige deelen van den Archipel het drievoudige bestuursstelsel ingang hebben gevonden/

VOLKSRAAD. Het onder dit hoofd in Dl. IV (blz. 612 vlg.) voorkomend artikel heeft in breede trekken een overzicht gegeven van de wordingsgeschiedenis, de samenstelling, den werkring, de bevoegdheden als anderszins van den krachtens de wet tot nadere wijziging van het toenmalige Regeeringsreglement van 16 December 1916 (Ned. Stb. 1916 No. 535, Ind. Stb. 1917 no. 114) in het jaar 1918 in Nederlandsch-Indië tot stand gekomen Volksraad. Bij die beschouwingen word de algemeene bedoeling op den voorgrond gesteld, die den wetgever voor oogen had gestaan; het streven namelijk om — zooals de bewoordingen der considerans het uitdrukten — „door de „instelling van een vertegenwoordigend lichaam „aan de Nederlandsche onderdanen, ingezetenen „van Nederlandsch-Indië, gelegenheid te geven „tot medewerking aan de behartiging van de be- „jangen van dat gebied.” Tevens echter werd in die beschouwingen de nadruk gelegd op het feit, dat de Volksraad naar de aan genoemde wet ten grondslag liggende beginselen niet anders was bedoeld dan als *adviseerend* college, zij het ook dat in het bijzonder het aandeel, dat hem was toegekond in do totstandbrenging van de Indische begroeting, en het recht, dat hem verleend was, om do belangen van Indië oh zijne ingezetenen voor te staan bij den Koning, de Staten-Generaal en den Gouverneur-Generaal, met dat adviseerend karakter niet geheel in overeenstemming waren. Zooals in voormeld artikel verder in het licht werd gesteld, had de aandrang, van den Volksraad zelven uitgaande, om zijn invloed te versterken, gesteund als de nieuwe instelling tevens werd door de Indische Regeering, die zich beijverde om haar zoo veel mogelijk tot haar recht te doen komen, al spoedig do overtuiging doen rijpen, dat de wettelijke grondslagen van het instituut op den duur herziening zouden behoeven.

Eerder dan te A'cnvachten viel en in normale omstandigheden het geval zou zijn geweest, werd van de zijde der Regeering zelve aan die zienswijze uiting gegeven. Onder den indruk der wereldgebeurtenissen van den tijd was het de Gouverneur-Generaal van Limburg Stirum, die — gelijk ter voormoeder plaatse mede is aangetekend — zich gedrongen achtte, om in de vergadering van den Volksraad van 18 November 1918, toen het lichaam nauwelijks nog een zestal maanden had bestaan, door den gemachtigde der Indische Regeering eene verklaring te doen afleggen, waarbij eene bespoediging van ingrijpende hervormingen in het staatsbestuur van Nederlandsch-Indië in uitzicht werd gesteld. Eene verklaring, die niet naliet in zoo weinig doordachten zin stemmen te doen opgaan, dat de Landvoogd zich genoopt zag om ter vergadering van 2 December 1918 eene nadere opheldering in den Volksraad te doen volgen omtrent de wijze, waarop, naar de inzichten der Regeering, tot de door haar bedoelde hervormingen moest worden gekomen. Vooropgesteld werd daarbij de verklaring, dat „eene eenigszins beduidende hervorming „ming niet denkbaar was zonder aanzienlijke „uitbreiding der bevoegdheid van den Volksraad; zonder principiële wijziging van dat college, hetwelk van zuiver adviseerend lichaam „zou moeten worden een integreerend deel van „de Regeering met daadwerkelijke medezeggenschap in en controle op het bestuur.” Zich plaatsend op dit standpunt deed de Landvoogd, naar tevens in meerbedoeld artikel (blz. 621 a.v.) alsnog mededeeling vond, er op wijzen, dat eene hervorming, als die, waarvoor men zich gesteld zag, niet tot stand kon worden gebracht zonder ernstige en zoo veel mogelijk openbare voorbereiding, welke taak aan eene speciaal daarvoor in het leven te roepen commissie zou zijn op te dragen. Overeenkomstig dit gevoelen werd bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 17 December 1918 no. 1 de door den toenmaligen President van het Hooggerechtschhof, later Lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, Mr. J. H. Carpentier Alting voorgezet, uit 28 leden bestaande Commissie tot herziening van de grondslagen der staatsinrichting van Nederlandsch-Indië ingesteld, welke in de vorenbedoelde beschouwingen mede vermelding heeft gevonden en in de Aanvullingen (blz. 22) onder het hoofd DE HERZIENINGS-COMMISSIE een onderwerp van nadere bespreking heeft uitgemaakt.

De taak, aan die Commissie bij hare instelling opgelegd, was, der Regeering van raad te dienen omtrent aan het Opperbestuur in te dienen voorstellen nopens de wenschelijkheid van eene herziening van do grondslagen der staatsinrichting van Nederlandsch-Indië en nopens de wijzigingen, die in dit verband zowel het Regeeringsreglement als andere ter zake geldende algemeene verordeningen behoorden te ondergaan. In de redevoering, waarmede op 28 December 1918 de Herzieningscommissie door den Gouverneur-Generaal van Limburg Stirum werd geïnstalleerd, vond die opdracht nadere precisering in dier voege, dat de Regeering niet alleen over de plaats van den Volksraad in de organisatie van den Staat en de daardoor vereischte wijzigingen het oordeel der Commissie wenschte te vernemen. „ De verschuiving van bevoegdheden” — verklaarde de Landvoogd — „laat zich ook door wijzigingen

„der inrichting van liet bestuur en de wetgevende „bevoegdheid der in te stellen gouvernementen of „provincies denken” Deze verdienden daarom in gelijke mate de aandacht der Commissie en niet minder werd dit verklaard het geval te zijn met „de(n) vorm, dien de band tusschen de verschil- .lende deelen van den Archipel (zou) hebben aan’ „te nemen en de vertegenwoordiging dier indivi- „duele deelen, die tot daarvoor voldoende rijp* „heid (waren) gekomen.”

De taak der Commissie was derhalve naar de bedoeling der toenmalige Indische Regeering van tweeledigen aard. Zij betrof in de eerste plaats de overweging van de hervorming, welke het instituut van den Volksraad geacht zou worden onder den drang der tijdsomstandigheden te moeten ondergaan. Zij omvatte verder het vraagstuk der bestuursliervorming; van de hervorming van het gewestelijk en plaatselijk bestuurswezen in de richting van zelfbestuur, waarin — onafhankelijk van die in Indië gedane opdracht — voorzien is geworden door de wet van 6 Februari 1922 (Ned. Stb. no. 51, Ind. Stb. no. 216) tot nadere wijziging van het Regeeringsreglement en van de tot uitvoering daarvan door den Indischen wetgever getroffen verordeningen (zie BESTUURSWEZEN, Aanvullingen blz. 455).

Bij de vervulling van haar mandaat begaf de Indische Herzieningsemissie zich ver buiten deze grenzen. Zich beroepend op de vrijheid, haar gelaten, om ook andere onderwerpen binnen den kring harer beschouwingen te trekken, trad zij in verschillende richtingen op ander gebied en eindigde zij met onder dagteekening 30 Juni 1920 een omvangrijk gedrukt verslag aan de Indische Regeering aan te bieden, inhoudende o.m., onder de benaming „Wet op de Landsordening van Indië”, eene volledige omwerking van het Regeeringsreglement. De algemeene strekking van de in dat wetsontwerp vervatte voorstellen is in het hiervoren aangehaald artikel omtrent de HERZIENINGSCOMMISSIE (Aanvullingen, bl. 22) categorisch weergegeven, waarbij tevens melding is gemaakt van het tiental minderheidsnota's, het verslag vergezellend, waarin afzonderlijke leden of groepen van leden hunne bezwaren tegen bepaalde voorstellen kenbaar hadden gemaakt.

Ongeveer gelijktijdig met de instelling door de Indische Regeering van deze Commissie voor eene herziening van de staatsinrichting aldaar, was bij Koninklijk besluit van 20 December 1918 no. 78 in Nederland eene Staatscommissie in het leven geroepen ter voorbereiding van eene herziening der Grondwet, waarbij als voornaamste onderwerpen in aanmerking zouden komen de bepalingen omtrent de troonopvolging, de Staten-Generaal, het volksinitiatief, het referendum en de mogelijkheid tot instelling van andere publiekrechtelijke lichamen dan de reeds door de Grondwet erkende. Zoals de opdracht luidde, stelde zij overigens de gelegenheid open, om ook verdere vraagpunten in de herziening te betrekken, van welke machtiging de Commissie gebruik maakte, om in haar op 27 October 1920 aan de Koningin uitgebracht gedrukt verslag ten aanzien van de bepalingen der Grondwet, welke betrekking hadden op de overzeesche gebiedsdeelen van het Rijk en waarin die gebiedsdeelen waren aangeduid als „koloniën en bezittingen” (artt. 1, 61, 62, 164,

183 en 184) de schrapping voor te stellen van deze laatste aanduiding, namelijk van het woord „bezittingen”, als, naar haar oordeel, overbodig en tot verwarring aanleiding gevend.

Tot de wegneming uit de Grondwet van die aanduiding, welke bovendien, hoezeer zij van geen invloed is geweest op de practijk der bestuursvoering, in verschillende kringen aanstoot gaf, beperkten op koloniaal gebied zich de voorstellen van de Staatscommissie. Gesteld voor de actueele ontwikkeling der feiten in Indië zelf en wel inzonderheid voor de omstandigheid, dat zich in vooraanstaande kringen daar te lande op staatkundig gebied al meer een streven had geopenbaard naar eene meer actieve, rechtstreek- sche deelneming aan de regeling der Landsbelangen, waarvoor in de eerste plaats wel in de Grondwet waarborgen mochten worden verwacht, had de Regeering in het Moederland bezwaarlijk zich bij eene zoodanige onthouding van tegemoetkomsten in dien zin kunnen neerleggen en dit te minder nog, waar enkele maanden te voren de voorstellen van de Indische Herzieningscommissie het licht hadden gezien. Het feit evenwel, dat de Nederlandschebelangengeen uitstel van de beraadslagingen omtrent de Grondwetsherziening gedoogden, liet aan het Opperbestuur geen anderen weg open dan dien van een alsnog in allerijl met de Indische Regeering te voeren zakelijk overleg, waarbij van eene voorafgaande raadpleging van den Volksraad geene sprake kon zijn. Met den meesten spoed werd derhalve tot zoodanig overleg overgegaan, terwijl aan het bezwaar tegenover den Volksraad tegemoet gekomen werd door, zoodra na ontvangst der Indische adviezen in het Moederland de voor de overzeesche gebiedsdeelen voor te stellen wijzigingen en aanvullingen van de Grondwet waren ontworpen, die voorstellen alsnog zoo tijdig aan den Volksraad te doen voorleggen, dat de inzichten van dit lichaam nog tijdens de behandeling in de Staten-Generaal bekend zouden kunnen zijn. De in dit verband door den inmiddels aan het bewind gekomen Gouverneur-Generaal Mr. Fock aan den Volksraad gedane uitnodiging leidde — nadat de gebruikelijke schriftelijke voorbereiding had plaats gevonden — tot de openbare bespreking der ontworpen Grondwetsbepalingen in de vergaderingen van het College van 26 t/m. 29 April 1921¹⁾, ongeveer een drietal maanden vóór de verschijning van het. Voorloopig Verslag der Tweede Kamer nopens de herziening der Grondwet, welk verslag op 16 Juli d. a. v. werd vastgesteld²⁾.

De wijzigingen en aanvullingen, welke met betrekking tot de koloniën begrepen waren in de bij Koninklijke boodschap van 22 Maart 1921 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter overweging aangeboden wetsontwerpen betreffende de herziening der Grondwet, waren in de ter zake handelende Memorie van Toelichting³⁾ in het algemeen aldus gemotiveerd (blz. 5), dat het huidige stadium van ontwikkeling der koloniën, in het bijzonder van Nederlandsch-Indië, het noodig maakte, de voor de wetgeving en het bestuur

¹⁾ Handelingen van den Volksraad, Eerste Buitengewone Zitting 1921, blz. 28—72 en

79—124.

²⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1920—1921, 451, no. 13.

aldaar geldende grondregelen te herzien. Vooropstellend, dat van de Indische Regeering weldra voorstellen waren te wachten, gegrond op de overweging van het verslag der aldaar ingestelde Herzieningscommissie, en dat de wijzigingen, welke na beëindiging van het overleg tusschen den Minister van Koloniën en den Gouverneur-Generaal, gehoord den Volksraad, zouden worden voorgesteld, nog niet in bijzonderheden konden worden aangegeven, was het niettemin noodig voorgekomen de zich toen aanbiedende gelegenheid aan te grijpen, om den tekst der meer in het bijzonder op de koloniën betrekking hebbende bepalingen van de Grondwet mede aan eene herziening te onderwerpen. Omtrent de algemeene richting der aan te brengen hervormingen werd in de Memorie verder opgemerkt, dat „zoowel „*wetgeving* als *bestuur* ten aanzien van de inwendige aangelegenheden zooveel mogehjk (moes- „ten) worden gelegd in handen van in Indië zelf „zetelende lichamen en overheden en dat aan de „aldaar gevestigde bevolking een zoo groot moge- „lijke invloed op en aandeel in de samenstelling „dierlichamen(moesten) worden toegekend.” Wat aangaat het tempo, waarmede in deze richting zou kunnen worden voortgeschreden, verklaarde voorts de Memorie, dat bij eiken stap de grens zou moeten worden bepaald door „de mogelijkheid om, hetzij in de ontwikkeling der in Indië „aanwezige krachten, hetzij in de werking van „het toezicht van uit Nederland, waarborgen te „vinden voor een bestendig, aan moderne eischen „voldoend regeeringsbeleid.”

Dit laatste bracht mede, dat voor het bij de Grondwetsherziening in het oog te vatten tijdperk aan den Wetgever in het Moederland de bevoegdheid tot regeling van de daarvoor naar zijn oordeel in aanmerking komende koloniale aangelegenheden verzeerd moest blijven en dat de Staten-Generaal een daadwerkelijk toezicht op het koloniaal bestuursbeleid moesten behouden.

Ter verzekering van de toepassing dezer beginselen, van welke inzonderheid het eerstvermelde: de overbrenging, ten aanzien van de *inwendige* aangelegenheden, van het zwaartepunt van wetgeving en bestuur naar de koloniën zelve, aan den geest der beoogde hervormingen uitdrukking gaf, zouden de toenmalige artikelen 61 en 62 der Grondwet vervangen moeten worden door een drietal nieuwe artikelen (thans GO, G1 en 02), krachtens welke:

1°. onderscheiden zou worden tusschen *xvetge- ving* en *bestuur*, te voren beide begrepen onder den wettelijken term „*opperbestuur*”;

2°. het *opperbestuur*, verstaan in den zooveen bedoelden zin, zou blijven berusten bij den *Koning*;

3°. voor zooveel niet bij de Grondwet of bij de wet bepaalde bevoegdheden van dien aard aan den Koning waren voorbehouden, het „*algemeen bestuur*”, in nuain des Konings, zou worden uitgeoefend in Nederlandsch-Indië door den *Gouverneur-Generaal*;

4°. de Koning bij voortduring jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag zou geven van het beheer der koloniën en van den staat, waarin zij zich bevinden;

naast de onderwerpen, reeds bij do Grondwet daartoe aangewezen (regeling van de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen en van het munstsel), alsnog zou

worden genoemd, als voorbehouden aan vaststelling door de *wet*, de *staatsinrichting* van de koloniale gebiedsdeelen, onverminderd het behoud van de bestaande algemeene machtiging tot regeling door de wet van *andere* onderwerpen, zoodra de behoefte daaraan zich openbaart;

6°. de regeling van de *inwendige* aangelegenheden alleen nog voor zoover de *wet* voor bepaalde onderwerpen de bevoegdheid daartoe aan de Kroon zou hebben voorbehouden, door den *Koning* zou kunnen geschieden;

7°. behoudens de onder 5° en 6° bedoelde uitzonderingen de regeling van de *inwendige* aangelegenheden zou worden overgelaten, op de wijze bij de wet vast te stellen, aan in de *overzeesche ge- biedsdeelen gevestigde organen*;

8°. aan den *Nederlandschen wetgever* zou worden gewaarborgd de bevoegdheid, om de door de evenbedoelde organen vastgestelde verordeningen op grond van strijd met de Grondwet, met de wet of met het algemeen belang te *vernietigen*, terwijl zoodanige verordeningen door den *Koning* zouden kunnen worden *geschorst*, op de wijze bij de wet te bepalen.

Bij de nadere toelichting van de voorgestelde artikelen 61 en 62 (thans 60 en 61) werd o.m. nog opgemerkt, dat het tweede lid van eerstgenoemd artikel verwees naar regeling bij de wet van de uitoefening, door den Landvoogd, van het algemeen bestuur, welke regeling gelegenheid zou schenken om te allen overvloede nadrukkelijk te constateeren, dat de nieuwe bepaling aan de mi- nisterieele verantwoordelijkheid *niet in het minst te kort zou doen*. Wat aangaat de beperking der regelende bevoegdheid van de Kroon, werd voorts bepaaldelijk aangestipt, dat ten aanzien van onderwerpen, *niet* op de inwendige aangelegenheden betrekking hebbende, de algemeene bevoegdheid van den Koning tot het vaststellen van algemeene maatregelen van bestuur, gegrond in artikel 56 (thans art. 55) der Grondwet, *onaangetast* bleef.

Bij de schriftelijke gedachtenwisseling zoowel als bij de openbare behandeling der Regeerings- voorstellen in de beide Kamers der Staten-Generaal *) werd in ruime mate aandacht geschonken aan den inhoud van het verslag der Indische Herzieningscommissie en aan de opmerkingen van den Volksraad met betrekking tot de koloniale artikelen van do Grondwet.

Voortgaande in de lijn van het voorstel der Nederlandscho Staatscommissie tot schrapping van het woord „bezittingen”, in de algemeene grondwettelijke aanduiding der overzeesche ge- biedsdeelen, welke wijziging door de Regeering was overgenomen, werd in de Staten-Generaal alsnog van verschillende kanton steun verleend aan de van Indische zijde geopperde bedenkingen ook tegen de daarna nog overblijvende uitdrukking „koloniën”. Die bedenkingen waren in den grond der zaak meer als gevoelsuiting dan staatsrechtelijk van beteekenis. Ook was het wel niet twijfelachtig, dat, bij gemis van een anderen gangbaren verzamelaam, het woord „koloniën” ook na verwijdering uit de Grondwet amb-

*) Vgl. Gedrukte stukken Tweede Kamer, Zitting 1920—1921, 451 on 1921—1922, 90 en Eerste Kamer, Zitting 1921—1922 nos. 136 en 136«, alsmede Handelingen Staten-Generaal 1921—1922, Tweede Kamer blz. 265 vlg., Eerste Kamer blz. 625 vlg.

telijk zoowel als in het dagelijksch gebruik in allerlei vormen en samenstellingen zou blijven voortbestaan. Niettemin werd voor de Grondwet ten slotte eene redactie aanvaard, luidens welke artikel 1 zich zou bepalen tot de verklaring, dat het Koninkrijk der Nederlanden omvat „het grondgebied van Nederland, Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao”. Ook elders werd, met vermijding van de beide gewraakte uitdrukkingen, in de Grondwet dezelfde enumeratieve omschrijving doorgevoerd¹⁾. In overeenstemming eveneens met de wenschen van Indische zijde, werden voorts de uit de bestaande wetgeving overgenomen bepalingen, vermeld onder 5°. hiervoren, krachtens welke voor vaststelling door de wet wederom uitdrukkelijk zouden zijn aangewezen de regeling van de wijze van beheer en verantwoording der *koloniale geldmiddelen* en die van het *munstelsel*, geschrapt, zij het met geen verdere bedoeling dan om op die wijze de baan vrij te maken ten einde, desgewenscht, te eeniger tijd in het betrokken gebied zelf ook die onderwerpen te kunnen regelen. Alleen dus voor de inrichting van het *staatsbestuur* zou voortaan regeling bij de wet met name zijn voorgeschreven, terwijl voor de beide zooveen genoemde onderwerpen voor het vervolg niets anders zou gelden dan de algemeene machtiging in het eerste lid van art. 61 der Grondwet, omtrent *andere* onderwerpen dan dat der staatsinrichting, voor welke onderwerpen regeling op die wijze toegelaten blijft, wanneer de behoefte daaraan blijkt te bestaan. Aan het in den Volksraad uitgesproken verlangen, dat omtrent wetsontwerpen, Nederlandsch-Indië betreffend, te voren de inzichten van dat College zouden worden ingewonnen, werd verder gevolg gegeven door aanvulling van de eerste alinea van evenge- noemd artikel met het voorschrift, dat behoudens bij de wet te bepalen uitzonderingen, welk voorbehoud inzonderheid gevallen van zeer spoedei- schenden aard betrof, het vertegenwoordigend lichaam van het betrokken gebied — voor Nederlandsch-Indië dus de Volksraad — op wetsontwerpen van dien aard wordt gehoord, op de wijze bij de wet te regelen.

Wat aangaat het hiervóór onder 6°. omschreven beginsel van uitsluiting van de regelende bevoegdheid der Kroon, waar het geldt inwendige aangelegenheden, tenzij bij de wet die bevoegd- heid, *voor bepaalde onderwerpen*” aan den Koning was voorbehouden, werd voorts in den loop der schriftelijke beraadslagingen met de Tweede Kamer de bedoelde zinsnede door de Regeering uitgebreid met de woorden: „*of voor bepaalde gevallen*”. Bij die toevoeging was in de eerste plaats rekening gehouden met de mogelijkheid, dat eene voor eenig overzeese!) gebiedsdeel uitgevaardigde wet de nadere uitwerking opdraagt aan de Kroon, en voorts aan geschillen van wetgeving tusschen den Landvoogd en het vertegenwoordigend lichaam gedacht.

Een minder goed onthaal vond in de Tweede Kamer het in aansluiting aan de voorstellen van de Indische Herzieningscommissie in den Volksraad door sommige leden bepleit denkbeeld tot machtiging van het vertegenwoordigend lichaam in Indië, om de belangen van dat gebiedsdeel bij de Staten-Generaal te doen voorstaan door tijdelijke afgevaardigden, voorzien van zoodanige opdrachten als de Raad noodig zou oordeelen. Staatsrechtelijk zoowel als op gronden van prac- tischen aard werden tegen een amendement van die strekking overwegende bezwaren ingebracht, die tot de verwerping daarvan leidden, terwijl ook in de Eerste Kamer alsnog met klem van redenen de juistheid van die afwijzende beslissing in het licht werd gesteld *)•

Een ander denkbeeld, dat in de Staten-Generaal geen ingang vermocht te vinden, was het eveneens van de Indische Herzieningscommissie uitgegaan voorstel tot herstel van de uit de tijden der Oost-Indische Compagnie dagteekenende, met de inwerkingtreding van het Regeeringsre- glement van 1836 opgeheven instelling eener veelhoofdige regeering van den „Gouverneur- Generaal in Rade,” namelijk van den Gouver- neur-Generaal te zamen met den Raad van Ne- derlandsch-Indië, in plaats van het éénhoofdige gezag van den Landvoogd. Ofschoon de op dat punt door enkele leden der Tweede Kamer voorgestelde voorzieningen voor het oogenblik geen verdere strekking hadden dan om voor een zoodanig collegiaal bewind de mogelijkheid te schep- pen, ontmoette ook in dien vorm het denkbeeld een zeer beslist verzet bij de Regeering, die eiken stap in die richting verwerpelijk oordeelde zoowel op grond van de eertijds opgedane ervaring, als inzonderheid wijl een dergelijke bestuursvorm onvereinigbaar zou zijn met de in geen geval prijs te geven grondgedachte van volstrekte verantwoordelijkheid van den Gouverneur-Generaal. Ook met het in het Britsch-Indisch staatsrecht gehuldigd palliatief van toekenning aan den Landvoogd van het recht, om onder bepaalde omstandigheden met afwijking van het gevoelen van den Raad te beslissen („to override the Coun- cil”), achtte de Regeering de principieele onjuistheid niet weggenomen van eene zoodanige algemeene aansprakelijkheid van den Gouverneur- Generaal voor de daden van een college, dat *niet* in de verantwoordelijkheid zou deelen maar toch in den vollen zin van het woord zou *mederegeeren*. Zij handhaafde mitsdien haar voorstel tot de thans in het tweede lid van art. 60 der Grondwet neergelegde bepaling, die uitsluitend aan den *Landvoogd* de uitoefening opdraagt van het algemeen bestuur en daarmede voor een veelhoofdige bewind als hierboven bedoeld den weg heeft afgesloten. Van zekere tegemoetkoming, in eenigerlei vorm, aan de Departementschefs in Indië, waardoor dezen voor de behandeling hunner voorstellen in nauwer contact zouden kunnen komen met de hogere autoriteiten, verklaarde de Regeering bij monde van den verdediger der Grondwetsvoorstellen, den Minister van Binnenland- sche Zaken Jhr. Mr. Ruys de Beerenbrouck, zich niet afkeerig.

Met de voormelde wijzigingen en - nog enkele

¹⁾ Handelingen Staten-Generaal 1921—1922
Tweede Kamer, blz. 874 vlg., Eerste Kamer,
blz. 645.

¹⁾ Zie de artikelen 60, 61, 123, 165, 185 en 186 G. W. Het hiervóór onder 4°. vermeld, jaarlijks door den Koning aan de Staten-Gene- raal te geven verslag van het beheer der koloniën en den staat, waarin zij zich bevinden, is thans in het laatste lid van art. 60 G. W. even- zoo aangeduid met de omschrijving „verslag van bestuur en staat van Nederlandsch-Indië, Suriname en Cura^ao.”

veranderingen van ondergeschikten aard werden de in de wetsvoorstellen der Regeering begrepen bepalingen van den onderhavigen aard opgenomen in de Grondwet, zooals de tekst daarvan bekend is gemaakt ingevolge Koninklijk besluit van 27 December 1922 (Ned. Stb. no. 739, Ind. Stb. 1923 no. 25) U—rTn—.

Op den voet van de aldus vastgestelde grondwettelijke bepalingen was het, dat — voor zooveel tot het beoogde doel vereischt — de wetgever de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië in nieuwe banen had te leiden, in het bijzonder wat de inrichting en de regeling der taak en bevoegdheden van het op andere grondslagen te vestigen vertegenwoordigend orgaan van het gebiedsdeel, den *Volksraad*, betrof. Eene hervorming, bij welke bovenal het streven voor oogen zou moeten staan, om binnen de algemeene lijnen van staatsbeheer zoo ruim mogelijk toepassing te geven aan de hiervoren omschreven, tot constitutioneele stelregels verheven beginselen van koloniaal beleid.

Blijkens het overzicht aan het slot¹⁾ van het reeds meer aangehaald artikel in deze Aanvullingen (blz. 29) omtrent de Indische Herzieningscommissie, was met de aanvaarding van die grondslagen in groote mate tegemoet gekomen aan de wenschen, welke als de inzichten der meerderheid van de leden der Commissie waren uitgesproken in haar aan den Gouverneur-Generaal uitgebracht advies. De zaak uit een praktisch oogpunt beschouwend en als zoodanig denkbeelden als dat tot zending van Indische afgevaardigde naar de Staten-Generaal en andere in het kader van ons staatsrecht bezwaarlijk te aanvaarden voorstellen ter zijde latend, konden de verkregen uitkomsten aan de voorstanders van bedoeld advies inderdaad alleszins reden tot voldoening geven. Dat dit gevoelen nochtans niet algemeen werd gedeeld, bleek uit het in het artikel AUTONOMIE (Aanvullingen, blz. 101) ter sprake gekomen feit der vorming in Indië, in het eind van de maand December 1921, toen nauwelijks nog de Tweede Kamer de Grondwetsvoorstellen had gevoteerd, van een „Comité voor de autonomie van Indië”, ter bestrijding van die wetsontwerpen voor zooveel zij dat gebiedsdeel van het Koninkrijk betroffen. Het doel, dat dit Comité zich had gesteld, was in het algemeen verwekking, door middel van allerwegen in Indië te beleggen openbare vergaderingen, door het zenden van eene deputatie naar Nederland en door het uitoefenen van invloed op de verkiezingen voor de Staten-Generaal, die aan de beslissing in tweede lezing omtrent de Grondwetsherziening vooraf moesten gaan, van eene actieve propaganda tegen de bekrachtiging van de onderworpelijke voorzieningen, voor welke „als eerste stap ter tegemoetkoming aan de verlangens der bevolking”, gelijk het Comité in eene aan de ingezetenen van Indië gerichte circulaire zijne actie voordroeg, eene algeheel verwezenlijking in de plaats moest treden van de beginselen, neergelegd in de voorstellen der Indische Herzieningscommissie.

Met name het niet zonder voorbehoud overlaten van de regeling der inwendige aangelegenheden van Indië aan aldaar gevestigde organen om het niet verlcenen van „effectief medezegging-schap” aan Indië door toelating van Indische

afgevaardigden tot de Staten-Generaal bij de behandeling van alle aangelegenheden van den Nederlandschen Staat, die voor Indië belang hadden, waren naar de inzichten van het Comité, dat in de formulering van deze desiderata de voorstellen der *Herzieningscommissie nog voorbijstreefde*, de feiten, waardoor de aanhangige Grondwetsherziening voor Indië eene groote teleurstelling beteekende²⁾.

Van eenigen invloed op den loop van zaken is de actie van het Comité niet geweest. De keuze alleen reeds van het tydstip, toen, praktisch gesproken, de Grondwetsherziening haar beslag had gekregen — immers van wijziging van den tekst geene sprake meer kon zijn —, was weinig geschikt om in gezaghebbende kringen belangstelling voor de beweging te winnen. Nadat in eene eenigszins geruchtmakende samenkomst in de Regentswoning te Bandoeng het plan van actie was vastgesteld, cfeed overigens in Indië zich weldra een omkeer in de beoordeeling der zaak gevoelen. Het uittreden uit het Comité van het drietal Regenten op Java, waarvan ter voor-noemder plaatse (Aanvullingen, blz. 101) melding is gemaakt³⁾, kwam mede aan de beoordeeling niet ten goede. Van ernstiger beteekenis- evenwel voor den loop der op touw gezette beweging was het feit, dat, evenals over het algemeen in Nederland, ook in de Indische dagbladders al meer zich stemmen deden hooren, die — in tegenstelling met hetgeen de houding van het Comité zou hebben doen verwachten — allermint van bijval met de actie getuigden, terwijl ten slotte ook de poging, om met gebruikmaking van de verkiezingen een aanhang in de Tweede Kamer te verkrijgen, op niets uitliep, niettegenstaande de medewerking van een tot dat doel in Nederland gevormd comité.

Intusschen had de Regeering niet nagelaten, de verdere uitwerking van het vraagstuk voor te bereiden. Vooruitlopend op de parlementaire behandeling der Grondwetsherziening, was op de basis der daarbij voorgestelde beginselen in 1921 in Nederland de gedeeltelijke omwerking ter hand genomen van het Regeeringsreglement en de Comptabiliteitswet van Nederlandsch-Indië, ten einde aan die beginselen wettelijk uitdrukking te geven. Het vervolgens met de Indische Regeering gevoerde overleg leidde tot aanbieding aan den Volksraad, bij brief van den Gouverneur-Generaal Fock van 18 Juni 1922, van een vóór-ontwerp van wet met ontwerp-Memorie van Toelichting, ter herziening van de wet van 2 September 1854 (Nod. Stb. 1854 no. 129, Ind. Stb.

¹⁾ Voor nadere bijzonderheden omtrent de grieven en wenschen van het „Comité voor de autonomie van Indië” kan inzonderheid worden verwozen naar het ten behoeve van het Indische publiek in 1922 door dat Comité onder den titel „Do herziening van de Indische Staatsinrichting” te Batavia in druk uitgegeven overzicht.

²⁾ Do uittreding van deze Regenten, nadat zij omtrent de beteekenis der actie beter waren voorgelicht, heeft in de maand Mei 1922 aanleiding gegeven tot eene interpellatio in de Tweede Kamer, welke de Regeering in de gelegenheid stelde tot nadere uitoenzetting van de feiten (Handelingen Tweede Kamer 1921—1922, blz. 2790 vlg.).

1855 no. 2) en van het daarbij vnstgesteld Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, om de bepalingen daarvan in overeenstemming te brengen met de inmiddels vastgestelde artikelen 1, 61, 62 en 62bis (thans artt. 1, 60, 61, en 62) van de herziene Grondwet.

De overweging, welke aan den vorm van een vóór-ontwerp de voorkeur had doen geven, was deze geweest, dat de Regeering, waar het betrof eene aangelegenheid van zoo geheel bijzondere beteekenis voor Indië, gemeend had op die wijze het meest sprekend blijk te kunnen geven van hare bedoeling van een *overleg* met den Volksraad; van een gezamenlijk opbouwen, als het ware, van de aan de Staten-Generaal voor te leggen wetsvoordracht.

Na de schriftelijke voorbereiding, van welke de Indische Regeering gebruik maakte om alsnog enkele wijzigingen en aanvullingen aan te brengen en een schema voor de verkiezing van leden van den nader te bespreken „Wetgevenden Raad” over te leggen, vonden in verscheidene opeenvolgende vergaderingen van den Volksraad in de maanden November en December van genoemd jaar de openbare beraadslagingen plaats omtrent de aan zijne beoordeeling onderworpen voorstellen. Die beraadslagingen, welke van ernstige belangstelling in het onderwerp getuigden, werden op den oden December gevolgd door de noodige stemmingen over de van verschillende zijden ingediende amendementen en ten slotte door de aanneming, met 27 tegen 14 stemmen, van het Regeeringsontwerp, zooals dit op sommige punten van meerdere of mindere beteekenis door eene meerderheid van stemmen in den Raad was geamendeerd *).

De inhoud van het wetsontwerp, voor zoover rechtstreeks of indirect verband houdend met het onderwerp van deze bijdrage: het instituut van den Volksraad, zal in de hierna volgende bladzijden beschouwing vinden, waarbij tevens hier en daar zal worden stilgestaan bij de niet in de voordracht aan de Staten-Generaal overgenomen voorstellen van Indische zijde.

Bij de behandeling daar te lande werd uit den aard der zaak meermalen een beroep gedaan op het verslag der Indische Herzieningscommissie. Hetzelfde deed op sommige punten zich voor met betrekking tot de enkele maanden te voren onder den titel „Proeve van eene staatsregeling voor Nederlandsch-Indië” in Nederland in druk verschenen studie eener Commissie, welke, onder praesidium van het Lid van den Raad van State Prof. Mr. J. Oppenheim, zich aldaar op eigen initiatief had gevormd, en die ook den voormaligen Voorzitter van de Indische Jcrzieningscommissie, Prof. Mr. J. H. Carpentier Altling, onder hare leden telde.

In het voorbericht van dat geschrift, gedagteekend 22 Mei 1922, gaf die Commissie, nadat zij hare belangstelling voor het onderwerp had betuigd en tevens had doen uitkomen, dat bij hare onderlinge gedachtenwisseling de arbeid van de Indische Herzieningscommissie haar tot leidraad had gestrekt, bepaaldelijk te kennen dat naarmate hare samen besprekingen vorderden steeds meer aan den dag kwam, dat, ondanks de

grootte waardeering voor dien arbeid, op tal van punten het inzicht der leden een ander was en dat ook indeling en formuleering der stof niet onverdeeld hunne instemming konden hebben. Zij besloten mitsdien, hunne inzichten en wenschen neer te leggen in eene zelfstandige, zij het in menig opzicht aan het werk der Herzieningscommissie aansluitende „Proeve” van de voorschreven strekking en deze openbaar te maken, meenende daardoor de algemeene belangstelling voor de ontvoogding van Indië te kunnen aanwakkeren. Ook achtten zij het niet uitgesloten, dat hun arbeid van nut zou kunnen zijn voor de Regeering, als deze—„moge het zijn”, verklaarde de Commissie, „met den meest mogelijken spoed” — zich aan het ontwerpen zou zetten *) van de wet op de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië, in art. 62 der Grondwet bevolen.

In navolging van de voorstellen der Herzieningscommissie, die gelijk reeds gezegd, ten slotte zich in eene algeheele omwerking van het Regeeringsreglement had begeven, was het ook de „Proeve”, die dat standpunt innam, thans evenwel omdat eene zoodanige geheel nieuwe wet bevolen zou zijn geworden in genoemd artikel van de Grondwet, — eene uitlegging, die, blijkens hetgeen omtrent de beteekenis van dat artikel hiervóór is medegedeeld, blijkbaar op een misverstand berustte.

Weinige maanden nadat deze studie het licht had gezien, bij gedrukte „Memorie” namelijk van 22 Januari 1923, zag de Commissie zich reeds genoodzaakt tot eene herziening van hare „Proeve”. Zij bracht in den aanvang daarvan in herinnering, dat in middeleeuwerzijds de Regeering haar voorontwerp eener wet op de Indische staatsinrichting had doen overleggen aan den Volksraad, welk College dat concept reeds had onderzocht, anderzijds van verschillende kanten, deels publiek, deels vertrouwd ijk, opmerkingen waren geuit of ingekomen over den inhoud der „Proeve”. Wat aangaat bedoeld voorontwerp betoogde de Commissie o.m. nog, dat baars inziens de raadpleging van den Volksraad van Juni 1922 in geen geval kon gelden als uitvoering van den nieuwen grondwetsplicht tot het hooren van het vertegenwoordigend lichaam van het overzeesch gebied: vooreerst al niet, omdat in Juni 1922 de herziene Grondwet nog niet was aangenomen, doch ook niet omdat de Grondwet, naar de overtuiging der Commissie, zag op het hooren van den Volksraad over in staat van wijzen gebrachte voorstellen van wet, niet over eenig ministerieel avant-projet. Ook dit betoog berustte op een dwaling. Klaarblijkelijk was daarbij over het hoofd gezien, dat het nieuwe artikel 61 der Grondwet, in het eerste lid den regel stellend, dat, behoudens bij de wet te bepalen uitzonderingen, het vertegenwoordigend lichaam van het overzeesch gebiedsdeel, op de wijze bij de wet te regelen, zal worden gehoord op ontwerpen van wet, het gebiedsdeel betreffend, daarbij het oog had op geen ander lichaam dan dat, in het tweede lid van het artikel bedoeld. Voor Indië dus op het *medewetgevend* orgaan, dat,

*) Den 18den Juni 1922, geen maand dus nog na de dagteekening van het „Voorbericht”, vond reeds—zooals hierboven is medegedeeld — in Indië de aanbieding der Regeeringsvoorstellen aan den Volksraad plaats

*) Zie Handelingen van den Volksraad, Tweede gewone zitting 1922, blz. 6—329.

onder welken naam ook, aldaar ingesteld zou worden; m'ci op den destijds nog bestaanden Volksraad van louter *adviseerend* karakter, met wien de Grondwetsherziening zich niet bezig hield. En evenzeer ook was het niet twijfelachtig, dat dit laatste lichaam zonder wettelijk bezwaar door de Regeering kon worden gehoord op wetsvoorstellen in elk stadium van bewerking; ook dus op ministerieele voorontwerpen.

Van ernstiger beteekenis evenwel was het tweede feit, door de Commissie genoemd; de omstandigheid namelijk dat, zooals ook uit de aan het slot harer Memorie vermelde reeksen van amendementen op de „Proeve” bleek, de daarbij aanbevolen bepalingen bij nadere overweging op verscheidene punten wijziging behoeften.

Bij het hieronder volgend overzicht van de verdere behandeling der onderhavige Regeerings- voorstellen zal ook op de aldus geamendeerde „Proeve” hier en daar nog worden teruggekomen.

Bij Koninklijke boodschap van 20 September 1923 werden drie ontwerpen van wet met toelichtende memoriën en bijlagen aan de Tweede Kamer ter overweging aangeboden ¹⁾. Het eerste daarvan betrefte de voorgenomen herziening van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, ten einde de bepalingen daarvan in overeenstemming te brengen met de Grondwet in haren gewijzigden vorm. Het tweede wetsontwerp, tot wijziging strekkend van de artikelen 8, 58, 076, 67c en 71 van genoemd Reglement, hield verband met de noodzakelijkheid of de wenschelijkheid, welke deels bij de overweging der in het eerste wetsvoorstel vervatte voorzieningen, deels los daarvan aan het licht was gekomen, tot herziening van die wetsartikelen. Het derde ontwerp beoogde eene nadere wijziging van de Indische Comptabiliteitswet in verband met de herziening van het Regeeringsreglement.

De wetsontwerpen werden den 28sten November van genoemd jaar in de afdelingen onderzocht. Het naar aanleiding van dit afdeelingsonderzoek opgemaakt verslag werd op 7 Februari 1924 aan de Regeering ingediend, die op 10 Mei d.a.v. eene Memorie van Antwoord inzond, waarbij tevens mededeeling werd gedaan van hare bereidwilligheid, om enkele veranderingen, daarbij omschreven, in do voorstellen aan te brengen. Op 5, 17 en 20 Juni had vervolgens een mondeling overleg plaats met de Commissie van voorbereiding, die voor het voorloopig onderzoek der wetsontwerpen uit de leden der Tweede Kamer was benoemd, wolk overleg den Minister van Koloniën aanleiding gaf om alsnog de voorstellen op enkele punten te wijzigen.

Het op 2 Juli vastgesteld verslag der Kamer ²⁾ bevatte zoowel den in houd der even bedoelde parlementaire bescheiden als een overzicht van hetgeen bij het mondeling overleg ter sprake was gebracht. De openbare behandeling der wetsontwerpen — welke, in verband o.a. met inmiddels ten einde gebrachte beraadslagingen met de Indische Regeering en den Volksraad omtrent de samenstelling van het toekomstige

vertegenwoordigende orgaan en de verkiezingen daarvoor, te voren andermaal aanvulling en eeni ge herziening hadden ondergaan ³⁾, nam een aanvang op Dinsdag 17 Februari 1925. Vóór en tijdens de debatten werden verscheidene amendementen door leden en groepen van leden ingediend en ten deele na intrekking door nieuwe amendementen vervangen ⁴⁾. Eerst op Vrijdag 27 Februari liepen de besprekingen ten einde, waarna op G Maart de wetsontwerpen door de Tweede Kamer werden aangenomen, het eerste met 51 tegen 19 stemmen, het tweede en het derde ontwerp zonder hoofdelijke stemming ⁵⁾. De aanneming in de Eerste Kamer vond plaats op 11 Juni 1925; wat aangaat het eerste wetsontwerp met 27 tegen 10 stemmen, voor de beide andere ontwerpen wederom zonder hoofdelijke stemming, onder aanteekening echter dat de leden, die zich tegen het eerste ontwerp hadden verklaard, geacht wenschten te worden ook tegen de andere te hebben gestemd ⁶⁾.

Overeenkomstig de bij de herziening van de Grondwet op den voorgrond staande beginselen is de algemeene gedachte, welke in de aldus tot stand gekomen „Wet op de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië” (Ned. Stb. 1925 no. 234, Ind. Stb. 1925 no. 415), zooals in aansluiting aan de bewoordingen van het eerste lid van artikel 61 der Grondwet de titel van het herziene Regeeringsreglement wordt gelezen, de bepalingen omtrent bestuur en wetgeving beheerscht, eveneens deze, dat ten aanzien van de inwendige aangelegenheden beide zooveel mogelijk moeten worden gelegd in handen van in Indië zelf zetelende lichamen en overheden en dat aan de aldaar gevestigde bevolking een zoo groot mogelijke invloed op en aandeel in de samenstelling van die lichamen moet worden toegekend.

De wijze, waarop aan deze beginselen van *zelfbestuur* — in den tweeledigen zin van *autonomie* en *medebestuur* ⁷⁾ — in de genoemde wet uit-

³⁾ Gedrukte Stukken a.v., nos. 12—15 en Zitting 1924—1925, 32, nos. 1—5.

⁴⁾ Gedrukte Stukken a.v., 1924—1925, 32, nos. G—15.

⁵⁾ Zie omtrent de openbare beraadslagingen in bovengenoemd lichaam Handelingen Tweede Kamer, 1924—1925, blz. 1456 vlg. en 1676.

⁶⁾ Gedrukte Stukken Eerste Kamer, Zitting 1924—1925, nos. 85, 127 en 127a en Handelingen Eerste Kamer, 1924—1925, blz. 925—959.

⁷⁾ In aansluiting aan de in het artikel BESTUURSWEZEN (Aanvullingen, blz. 455) gebezigde terminologie, ontleend aan de Indische Decentralisatiewet 1903 (Ned. Stb. n°. 219, Ind. Stb. n°. 329), wordt ook hier het woord „*zelfbestuur*” gebruikt als verzamelwoord voor de twee vormen, waarin het begrip naar ons staatsrecht is te onderscheiden: dien van „*autonomie*”, zelfstandige regeling — binnen de grenzen der wettelijke bepalingen — van de eigen huishouding der gemeenschap, en dien van „*medebestuur*” of „*medebewind*”, het recht en de plicht tot medewerking ter uitvoering van algemeene verordeningen van het hooger gezag, indien en voorzover die verordeningen dit vorderen (Eng. „self-government”).

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer, Zitting 1923—1924, 181, nos. 1—9.

²⁾ Gedrukte Stukken a. v., no. 11. Supplement.

werking is gegeven voor het Indiscli staatsbewind, is zoowel voor de gewestelijke en lagere bestuursgenieenschappen aldaar als voor het centraal bestuur over Indië, bedoeld in het tweede lid van art. 60 der Grondwet, uitvoerig uiteengezet in het artikel BESTUURSWEZEN (Aanvullingen, blz. 455 vlg.). Voor het doel van deze bijdrage: de beschouwing van den *Volksraad* in zijn nieuwen vorm, is het thans hoofdzakelijk de uitwerking van de artikelen 61 en 62 der Grondwet, voor zoover de regeling van de *inwendige aangelegenheden van Nederlandsch-Indië* betreffend, welke het onderwerp van bespreking uitmaakt.

In paragraaf II van het artikel AUTONOMIE (Aanvullingen, blz. 100) werd o.m. er op gewezen, hoe het begrip „autonomic”, toegepast op Indië in zijn geheel, eene bijzondere beteekenis heeft, namelijk meer en meer den zin heeft verkregen van Indië's bevoegdheid, behoudens hetgeen aan hogere wetgeving in Nederland is voorbehouden, om zijn eigen huishouden te regelen door middel van organen, in eigen gebied gezeteld, op zoodanige wijze dat de bevolking zelve zekere zeggenschap heeft. Aan de eischen van eene aldus begrepen autonomie — de eenige, die voor een gebiedsdeel als Nederlandsch-Indië praktisch denkbaar is, zoolang zich dit niet tot een staat van politieke homogeniteit met het Moederland als dien der Britsche „dominions” ontwikkeld heeft — moest de regeling van de wetgeving en van het wetgevend orgaan beantwoorden, welke de voornoemde, krachtens hare slotbepaling als de „Indische Staatsregeling” aan te halen, wet aan Indië had te geven.

Wetgevende macht. De wetgevende bevoegdheid voor Indië wordt in het stelsel van de Grondwet en van de Wet op de staatsinrichting daar te lande — welker tekst in den eindvorm is bekend gemaakt krachtens Koninklijk besluit van 13 Juli 1925 (Ned. Stb. no. 327, Ind. Stb. no. 447) — voorde inwendige aangelegenheden van dat gebiedsdeel uitgeoefend:

1°. door de Wetgevende Macht in Nederland (Kroon met de Staten-Generaal) bij de *wet* (art. 61, eerste lid, G.W.):

a. voor het onderwerp, uitdrukkelijk als zoodanig in de Grondwet genoemd: de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië;

b. voor andere onderwerpen, zoodra de behoefte aan regeling bij de wet blijkt te bestaan.

2°. door den Koning bij *algemeenen maatregel van bestuur*, uitsluitend voor bepaalde onderwerpen of bepaalde gevallen, waaromtrent de bevoegdheid tot regeling bepaaldelijk bij de *wet* aan de Kroon is voorbehouden (art. 61, tweede lid, slotwoorden, G.W.):

3°. door den Gouverneur-Generaal, na verplichte raadpleging van den Raad van Nederlandsch-Indië en — behoudens de in het vervolg van deze beschouwingen te vermelden uitzonderingen — in overeenstemming met den Volksraad, bij *ordonnantie* (art. 82 Ind. Staatsregeling)^{1) 2)}:

a. voor onderwerpen, ten aanzien waarvan in de Grondwet, in de wet op de Indische Staats

regeling of in andere wetten niet anders is bepaald (art. 82 a.b.);

b. voor andere onderwerpen, waarvan de regeling ingevolge eene wet of een algemeen maatregel van bestuur bij *ordonnantie* moet geschieden (art. 82 a.b.);

c. in dringende omstandigheden, onder nadere bekrachtiging door de wet of door een algemeen maatregel van bestuur, voor onderwerpen, waarvan de regeling bij de wet of bij algemeen maatregel van bestuur moet geschieden, zoolang die regeling niet heeft plaats gehad (art. 92 a.b.);

d. in dringende omstandigheden en eveneens onder het voorbehoud van bekrachtiging, hierboven vermeld, tot buitenwerkingstelling of wijziging, geheel of gedeeltelijk, voor Nederlandsch-Indië of bepaalde gedeelten daarvan, van wetten of algemeene maatregelen van bestuur (art. 93 a.b.);

4°. door den Gouverneur-Generaal, na verplichte raadpleging van den Raad van Nederlandsch-Indië, bij *regeling* (art. 81, Ind. Staatsregeling) voor algemeene regelingen, strekkende tot uitvoering van wetten, algemeene maatregelen van bestuur en *ordonnanties*, voor zoover de vaststelling van die regelingen daarbij aan den Landvoogd is opgedragen.

Algemeene verordeningen. In tegenstelling met de voorstellen der Herzieningscommissie en ten deele ook met die der bewerkers van de „Proeve”, die bij de door hen beoogde regeling van de Indische wetgeving voor de onderscheiding der verschillende soorten van algemeene verordeningen zich gedeeltelijk van nieuwe benamingen bedienden, hielden de regeringsvoorstellen zich zooveel mogelijk aan de door een veeljarig gebruik geijkte termen. Eene uitzondering maakte de benaming „*regeeringsverordening*” voor de producten der zelfstandige regelende macht van den Gouverneur-Generaal, zonder de voor *ordonnanties* vereischte medewerking van den Volksraad, in onderscheid met de regeringsbesluiten van administratieve aard van den Landvoogd.

De algemeene vorm van wetgeving voor Nederlandsch-Indië met betrekking tot de inwendige aangelegenheden van het land is die bij „*ordonnantie*”, in het nieuwe stelsel niet langer de vrucht van gezamenlyken wetgevend arbeid van Landvoogd en Raad van Nederlandsch-Indië, waarbij desverlangd de Volksraad zijne *adviseerende* medewerking verleende, maar het product — in het algemeen gesproken — van *wilsovereenstemming* op dat gebied tusschen Landvoogd en Volksraad, met den Raad van Indië als verplicht adviseur van den Gouverneur-Generaal; dit laatste in *ambtelij/cen* zin, *zonder* openbaarheid van behandeling en, wat den aard van het college zelf aangaat, *zonder* het vertegenwoordigend karakter, dat den Volksraad kenmerkt.

Niet dan in bepaalde gevallen of voor bepaalde onderwerpen, en ook dit nog alleen krachtens de wet, is het de *Kroon*, die in aangelegenheden van genoemden aard regelend optreedt, terwijl de *Rijkswetgever* eveneens niet anders dan bij uitzondering daartoe geroepen is, namelijk wanneer het regeling van de Indische staatsinrichting betreft of wanneer voor eenig ander onderwerp behoefte aan regeling door de wet bepaaldelijk is gebleken. Ook dan echter nog geldt, ingevolge de artt. 70 en 71 van de Indische Staatsregeling —

¹⁾ Vgl. o.a. art. 91 Ind. Staatsregeling.

²⁾ Vgl. tevens art. 90 a.b.

het laatste in verband met het bepaalde bij den slotzin van het eerste lid van art. 61 der Grondwet — het voorschrift, dat do Volksraad te voren in de gelegenheid wordt gesteld, binnen een zoo noodig door den Gouverneur-Generaal te bepalen termijn van raad te dienen nopens de ontwerpen van wetten of algemeene maatregelen van bestuur, welke uitsluitend of in belangrijke mate Nederlandsch-Indië betreffen. Slechts in gevallen van spoedeischenden aard, ter beoordeeling van den Koning, wanneer het ontwerpen van algemeene maatregelen van bestuur of wetsvoor- drachten van Regeeringszijde betreft, en van den Voorzitter der Tweede Kamer, wanneer het geldt voorstellen van wet, door de Staten-Generaal aan den Koning gedaan, zoomede ten aanzien van bijzondere gevallen, in de voornoemde artikelen van de Indische Staatsregeling bepaaldelijk aangeduid, waarbij overleg of nader overleg met den Volksraad vanzelf uitgesloten is, wordt zoodanige raadpleging niet gevorderd.

Ofschoon om staatkundige redenen, gegrond op het Landsbelang, niet tot het uiterste gaande, dat door de Herzieningscommissie was bepleit: algeheele uitsluiting namelijk van wetgevende bevoegdheid van de Kroon en behoud van regeling door de wet, alleen voor onderwerpen, waarbij de belangen van het Koninkrijk betrokken waren, is bijkans het vorenstaande bij de nieuwe bepalingen niettemin in de ruimste mate aan den Indischen wetgever de weg geopend voor eigen regeling van de inwendige aangelegenheden.

De vraag, die hierbij rijst, is deze, wat voor de toepassing der Wet onder de omschrijving „inwendige aangelegenheden van Nederlandsch-Indië” verstaan zal moeten worden. Ook bij de gedachtenwisseling in de Staten-Generaal bleef die vraag niet achterwege. De Minister beantwoordde haar aldus ¹⁾, dat zoomin als bij de regeling der Nederlandsche staatshuishouding de wetgever zich bevoegd heeft in eene omschrijving van hetgeen onder provinciale en gemeentebelangen was te verstaan, de wetgever voor Indië zou moeten trachten het begrip „inwendige aangelegenheden” af te bakenen; eenepoging waarvan — zooals ook elders de ondervinding in soortgelijke gevallen had bewezen — geene bevredigende resultaten te verwachten zouden zijn. Of men in cenig bepaald geval al dan niet met eene zoodanige aangelegenheid te doen heeft, zou in de eerste plaats door den Indischen wetgever zelven beoordeeld moeten worden. Was de Kroon van gevoelen, dat die wetgever daarbij de grens zijner bevoegdheid had oversehroden, dan zou de weg openstaan tot schorsing door den Koning en tot vernietiging bij de wet, op grond van strijd met de Grondwet, met de wet of met het algemeen belang (art. 62

G. W. j.^o. art. 99 Ind. Staatsregeling).

Inrichting van den nieuwen Volksraad. Met de aanvaarding van deze beginselen werd opnieuw eene schrede *gezet* — en wel eene zeer belangrijke schrede — op den weg der vorming van een eigen machtsfeer van Indië. Do taak, waarvoor do wetgever zich daarmede geplaatst vond, was in de eerste plaats de schepping van een vertegenwoordigend orgaan van zoodanigen aard en zoodanige bevoogdheden, dat overlating aan den

Landvoogd, in samenwerking met dat lichaam, van de regeling der inwendige belangen niet alleen met vertrouwen kon geschieden, maar ook de algemeene strekking der hervorming zooveel mogelijk tot haar recht kon doen komen.

Op het voetspoor van den bestaanden Volksraad en overeen komstig de denkbeelden ook van de Indische Herzieningscommissie, is voor het nieuwe vertegenwoordigende orgaan van dien naam wederom eene samenstelling vastgesteld, waarbij een deel der leden door de daartoe aangewezen kiesgerechtigden wordt verkozen, een ander deel door het hoogste gezag in Indië wordt benoemd. Aanvankelijk bepaalden de voorstellen der Regeering zich tot wettelijke vaststelling van het minimum- en het maximum-aantal leden, waaruit de nieuwe Volksraad zou bestaan, met overlating aan de Kroon van de nadere regeling van dit punt binnen de gestelde wettelijke grenzen. Een eveneens door de Kroon te bepalen aantal zetels in den Raad, minstens de helft bedragend, zou op de wijze, bij ordonnantie te regelen, door verkiezing worden vervuld. Ook de regeling van het aantal verkozen leden, dat tot de bevolkingsgroep der inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders zou moeten behooren, zou, behoudens wederom zeker wettelijk minimum, bij algemeenen maatregel van bestuur geschieden.

Dat de aanvankelijke voorstellen op die punten leemten vertoonden en inzonderheid aan het ontbreken van bepalingen omtrent de grondslagen van het kiesrecht zoodra mogelijk tegemoet moest worden gekomen, werd door den Minister erkend. Zoodra dan ook de ter zake vereischte voorbereiding in Indië het mogelijk maakte, werd in de aanvulling van die leemten voorzien.

Luidens de daarbij voorgestelde gewijzigde bepalingen zou vooreerst het aantal leden wettelijk worden vastgesteld. „Er is een Volksraad” — verklaarde het betreffelijk artikel (thans art. 33 Ind. Staatsregeling) — „bestaande uit een lid, tevens voorzitter, en zestig leden.” De benoeming van het lid, tevens voorzitter, zou krachtens het daaropvolgende artikel geschieden door de Kroon, voor het vierjarig tijdperk van verkiezing of benoeming der leden (art. 60 a.v.) en bij tusschen-tijdsche benoeming voor den verderen duur van dat tijdperk. Ook de vaststelling van de bezoldiging en van het pensioen, aan het voorzittersambt verbonden, zou aan den Koning opgedragen zijn.

In navolging van de voorstellen der Indische Herzieningsemissie en van de voormelde „Proeve”, werd in het verslag van het afdelings- onderzoek der Tweede Kamer door verscheidene leden de voorkeur uitgesproken voor eene benoeming van den Voorzitter van den Volksraad op overeenkomstige wijze met die van den Voorzitter van evengenoemd vertegenwoordigend lichaam in Nederland, namelijk door den Gouverneur-Generaal uit de leden van den Volksraad, op een voordracht van den Raad zelven ²⁾— He Minister legde bij zijne weerlegging van dit denkbeeld o.m. den nadruk op het bezwaar, dat daarmede de mogelijkheid uitgesloten zou worden om iemand tot voorzitter te benoemen, die buiten de actieve politiek staat, en op het feit, dat door de benoeming niet te binden aan het lidmaatschap van den Raad en aan een voordracht van hot Col-

¹⁾ Vgl. o.m. Handelingen Staten-Generaal 1924—1925, Tweede Kamer blz. 1513, Eerste Kamer blz. 957.

²⁾ Gedrukt Stukken Tweede Kamer 1923—1924, 181, no. 11, blz. 39.

lesje, de keuze aanzienlijk ruimer werd, wat met het oog op de bijzondere eischen, waaraan in verband met de eigenaardige maatschappelijke verhoudingen in Indië de Voorzitter van den \ olks- raad moet voldoen, ten zeerste gewenscht zou kunnen zijn. Een amendement *) om niettemin de benoeming op de hierboven omschreven wijze te doen plaats vinden, werd tijdens de openbare behandeling ingetrokken.

Lid van den Volksraad kunnen alleen zijn (art. 55 Ind. Staatsregeling) ingezetenen van Neder- landsch-Indië, die den ouderdom van vijf en twintig jaren hebben vervuld en den staat van Nederlandsch onderdaan bezitten, mits zij:

1°. niet krachtens onherroepelijke rechterlijke uitspraak de beschikking of het beheer over hunne goederen missen, dan wel in staat van faillissement verkeerden;

2°. niet bij zoodanige uitspraak van de verkiesbaarheid zijn ontzet, met dien verstande dat, wanneer de ontzetting krachtens de vroegere strafwetgeving bij veroordeeling tot eene tijdelijke vrijheidsstraf is uitgesproken, de uitsluiting van de verkiesbaarheid niet langer duurt dan vijf jaren nadat de hoofdstraf is ondergaan;

3°. niet bij eene uitspraak als bovenbedoeld veroordeeld zijn tot eene gevangenisstraf van meer dan een jaar;

4°. niet op niet-eervolle wijze zijn ontslagen uit den dienst van den Lande.

Voorstellen, om het lidmaatschap van den Volksraad alleen tot mannelijke ingezetenen van Nederlandsch-Indië te beperken en daarmede invoering van het passief vrouwenkiesrecht te voorkomen ²⁾, vonden in de Kamer geene meerderheid.

„Van de leden” — luidde het tweede lid van het onderwerpelij artikel, zooals dit bij de vorenbedoelde aanvulling was uitgebreid — „behooren dertig tot de inheemsche onderdanen-niet-Neder- landers, ten minste vijf en twintig tot de onder- danen-Nederlanders en ten hoogste vijf tot de uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders”. Bij de keuze van deze getallen, welke aan het In- landsche element in den Raad de helft van het ge- heele aantal zetels toewezen, had de Regeering, blijkens hare verdediging van dit punt in de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer ⁸⁾, zich op het standpunt gesteld, dat de bij de Grondwetsherziening vooropgestelde bedoeling, om aan de in Indië gevestigde bevolking een zoo groot mogelijken invloed op en een zoo groot mogelijken aandeel in de samenstelling van het vertegenwoordigend lichaam toe te kennen, bezwaarlijk zou toelaten eene toewijzing, aan het inheemsche element, van minder dan de helft der zetels, waar in den toenmaligen Volksraad diezelfde verhouding reeds ongeveer was bereikt. Dat voorts, zooals door sommige leden van de Tweede Kamer was betoogd, indien slechts vijf en twintig Volks- raadsleden Nederlanders waren, de sterkte van dit element in den Raad veel te gering zou zijn met het oog op de positie, die deze bevolkingsgroep in Indië inneemt, was — naar de Minister

opmerkte — in zekeren zin wellicht staande te houden. De invloed echter, die daarnaast aan het Nederlandsch gezag was voorbehouden en in het belang ook van eene krachtige ontwikkeling van het land aan dat gezag voorbehouden moest blijven, legde z.i. ten slotte meer gewicht in de schaal dan eene geringe numerieke meerderheid in den Volksraad van het Nederlandsche element, verdeeld als dit bovendien nog steeds zou zijn door' allerlei, aan het Nederlandsch bewind ten deele weinig tot steun strekkende, politieke stroomin- gen.

De tijdens de openbare behandeling in de Tweede Kamer door het lid Feber en een vijftal andere leden van verschillende staatkundige richtingen ingezonden gewijzigde amendementen ⁹⁾, behelsden niettemin sub II het voorstel, om het aantal Inlandsche leden te verminderen tot vijf en twintig en het daardoor vrijkomend vijftal zetels in den Volksraad te bestemmen voor de groep der Nederlandsche leden, wier aantal dientengevolge tot ten minste dertig zou stijgen. In plaats van het aantal leden, behoorend tot de groep der uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders vast te stellen op ten hoogste vijf, werd verder voorgesteld eene meer bindende bepaling in diër voege, dat het aantal ten hoogste vijf en ten minste drie zou bedragen. Als eenige motiveering werd in de Toelichting aangevoerd, dat naar het oordeel van de onderteekenaars de leidende positie van Nederland medebracht, dat de wet eene Nederlandsche meerderheid in den Volksraad verzekerde. Dit standpunt werd bij de openbare debatten door den eersten onderteekenaar nader verdedigd met een betoog, waarvan de slotsom hierop neerkwam, dat hoezeer ook het zoeken naar een exact juiste verhouding der vertegenwoordiging van de verschillende bevolkingsgroepen in den Volksraad niet anders dan vergeefs zou kunnen zijn, erkend moest worden, wanneer men zich op de werkelijkheid oriënteerde, dat een Volksraad, waarin het Inlandsche element overheerschend was, zeer zeker geene zuivere afspiegeling zou geven van den feitelijken toestand. Een Volksraad, voorloopig en voor afzien baren tijd naar de andere zijde georiënteerd, gaf naar de stellige overtuiging van den spreker, eene weerspiegeling, die zuiverder was dan hetgeen in het wetsontwerp was voorgesteld ²⁾. Bij zijne beantwoording deed de Minister uitkomen ³⁾, dat de mondelinge gedachtenwisseling omtrent het punt in quaestie geene nieuwe gronden had bijgebracht. Ofschoon erkennend, dat voor een ander standpunt te pleiten viel, waren de aangeverde argumenten voor de Regeering dan ook geenszins van dien aard, dat zij daarin aanleiding kon vinden om in eenig opzicht op haar voorstel terug te komen. VA) handhaafde dit integendeel ten volle.

In afwijking van de bedoeling der Regeering werd het amendement niettemin ten slotte met eene aanzienlijke meerderheid van stemmen (42 tegen 15) door de Kamer aangenomen, met het gevolg dat de onderwerpelijke bepaling, thans uitmakend het tweede lid van art. 55 der Indische Staatsregeling, kwam te luiden als volgt: „Van de

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1924— 1925, 32, no. 15.

²⁾ Handelingen Staten-Generaal 1924—1925, Tweede Kamer, blz. 1587.

³⁾ Handelingen a. b., blz. 1589.

^{*)} Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1924 —1925, 32, no. 8, III.

²⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer, 1924 —1925, 32, nos. 0 en 13.

³⁾ Gedrukte Stukken a. b. 1923—1924, 181, no. 11, blz. 33.

leden behooren vijf en twintig tot de inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, ten minste dertig tot de onderdanen-Nederlanders en ten hoogste vijf en ten minste drie tot de uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders.”

Luidens het derde lid worden van de leden van den Volksraad door *verkiezing* aangewezen: *twintig* inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, *vijftien* onderdanen-Nederlanders en *drie* uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders. De overige leden worden *benoemd* door den Gouverneur-Generaal, na raadpleging van den Raad van Nederlanders-Indië, die eene aanbeveling doet van twee personen voor elke te vervullen plaats.

Zooals uit het vorenstaande blijkt, had de ver-deeling naar het *ras-criterium* in Inlanders, Europeanen en Vreemde Oosterlingen, welke onderscheiding aan de samenstelling van den toenmaligen Volksraad ten grondslag lag, voor het nieuwe vertegenwoordigende orgaan van dien naam plaats gemaakt, voor eene splitsing naar de *quasi-nationaliteit*. Ook daarbij werden drie groepen onderscheiden: die der inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, die van de onderdanen-Nederlanders en de groep der uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, met voorbehoud van den algemeen eisch van het Nederlandsch onderdanenschap bij verkorting te omschrijven als de groepen der Inlanders, Nederlanders en Vreemdelingen. Dezelfde, aan de staatkundige bedoeling der groepeerings ongetwijfeld het best beantwoordende, verdeling heeft, zooals in het artikel BESTUURSWEZEN in het licht werd gesteld (Aanvullingen, blz. 470) eveneens toepassing gevonden voor de raden der inmiddels in het leven geroepen zelfbesturende regionale gemeenschappen: de Provinciale-, Regenschaps- en Stads-gemeenteraden.

Het daaropvolgend vierde lid van het hier besproken artikel, de beginselen bevattend van het stelsel van verkiezing der leden van den Volksraad, lokte eveneens in de Tweede Kamer ten deele bestrijding uit.

Ingevolge de daarbij voorgestelde bepalingen zouden de te verkiezen twintig inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders worden afgevaardigd door bij ordonnantie in te stellen kieskringen, tot het voorelken kieskring bij ordonnantie te bepalen aantal. Behoudens afwijkende regeling, voor zooveel noodig, voor gedeelten van Nederlandsch-Indië, waar het recht van zelfbestuur aan de Inlandsche vorsten en volken is gelaten, zouden indic kieskringen kiezers zijn de inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, deel uitmakend van een raad, als bedoeld in art. 121, tweede lid, en art. 124, tweede lid der Indische Staatsregeling; de leden dus der bestuursraden van gedeelten van provinciën (regenschaps, stadsgemeenten e.d.), die bij ordonnantie als zelfstandige gemeenschappen zijn aangewezen, en die der raden, die voor gewesten of gedeelten van gewesten zijn ingesteld voor het bestuur van eigen geldmiddelen, op den voet der decentralisatiewetgeving 1903 afgezonderd ter voorziening in bijzondere behoeften van het gebiedsdeel. De te verkiezen vijftien onderdanen-Nederlanders zouden, naar de in het vijfde lid voorgestelde regeling, worden gekozen door de Nederlandsche leden van de bovenbedoelde raden in geheel Nederlandsch-Indië, die daartoe te zamen één kiezerskorps zouden vormen. Naar hetzelfde beginsel zouden de drie uitheemsche leden-

-niet-Nederlanders gekozen worden door de tot die bevolkingsgroep behoorende leden van de genoemde raden. De verkiezingen voorts in kieskringen, welke meer dan één lid afvaardigen, alsmede de verkiezing van de leden, die onderdanen-Nederlanders of uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders zijn, zouden geschieden op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging; die in kieskringen, welke één lid afvaardigen, volgens het stelsel der volstrekte meerderheid.

De vorenstaande bepalingen, welke, evenals de overige voorschriften in de eerste vier artikelen van het tweede hoofdstuk der Indische Staatsregeling, in hoofdzaak deel hadden uitgemaakt van het gewijzigd schema voor eene nieuwe wijze van samenstelling van het vertegenwoordigend lichaam in Nederlandsch-Indië, dat aldaar in de Eerste gewone zitting 1923 van den Volksraad behandeling had gevonden (onderwerp 2, Stukken 2, 3 en 4), werden in het algemeen door de gedachte beheerscht, dat de kring van kiezers voor bedoeld lichaam voorshands nog beperkt zou moeten blijven. Het actief kiesrecht zou — zooals in de Memorie van Antwoord door den Minister werd betoogd *) — vooralsnog zich niet verder kunnen uitstreken dan tot hen, die beschouwd konden worden als de vertrouwensmannen van een min of meer uitgebreiden kring van ingezetenen en die tevens, doordat zij reeds hadden deelgenomen aan de behartiging der openbare zaak, in dat opzicht eenige ervaring hadden verworven. Aan die eischen werd voor het oogenblik alleen nog voldaan door de leden der locale raden. De aanwijzing van deze leden tot kiezers voor den Volksraad legde bovendien een natuurlijk verband tusschen het kiesrecht en de politieke ontwikkeling der bevolking, wijl het bestaan van een localen raad het uiterlijk teeken was van zekeren door de bevolking van het ressort bereikten graad van staatkundige rijpheid. Zou dus bij deze regeling liet aantal kiezers voorshands nog niet groot zijn, met de vooral als gevolg van de in te voeren bestuurs-hervorming te verwachten uitbreiding van het aantal raden zou de kring van kiezers zich allens in groote mate verruimen.

De onthouding van het kiesrecht voor den Volksraad aan de leden van de Provinciale raden, in tegenstelling met de leden der bestuursraden van de plaatselijke zelfstandige gemeenschappen in het gebied der provincie, werd aldus gemotiveerd, dat dit beginsel rationeel werd geacht wijl de laatstbedoelde leden reeds in min of meer belangrijke mate invloed hadden doen gelden op de samenstelling van die provinciale organen. Aan de leden der desabestuurraden op Java en Madura en daarmee overeenkomende instellingen elders kon verder, in verband met het staatkundig peil van die lichamen, waarin zich het primitief karakter van de door hen beheerde Inlandsche gemeenschappen afspiegelde, het onderhavig kiesrecht naar de zinswijze der Rcgeering voorshands bezwaarlijk worden toegekend.

Wat aangaat de toepassing van het stelsel van kieskringen, werd nog in het antwoord der Rcgeering opgemerkt, dat de wijze, waarop het kiesrecht tot dusver geregeld was, er toe geleid had, dat het gekozen deel van den Volksraad na-

*) Verslag der Tweede Kamer, Gedrukte Stukken 1923—1924, 181, no. II, blz. 35.

o] > Java gevestigd waren, en in overwegende mate door het Europeesche gedeelte daarvan. Ten aanzien van de niet-inheemschen, hetzij Nederlanders, hetzij andere uithemtschen, welke groepen in het algemeen een veel grooter homo- i geniteit en samenhang vertoonden dan die der in-

heemschen en wier verspreiding over den Archipel zich bovendien voor eene andere regeling slecht zou leenen, kon de tot nog toe gevolgde wijze van uitoefening van het kiesrecht bestendig worden. Met betrekking evenwel tot de inheem- schen achtte de Minister het noodig om, indien men dat recht voor deze belangrijke groep van staatsburgers in geheel Nederlandsch-Indië zoodanig tot gelding wilde brengen, dat voortaan beter rekening werd gehouden met billijke aanspraken, een anderen weg in te slaan. De heterogeniteit bij deze groep was van dien aard, dat splitsing noodzakelijk was om aan rechtmatige aanspraken op een eigen vertegenwoordiging in den Volksraad van elk der verschillende natio- naal-geografische eenheden, waaruit zij is samengesteld, recht te doen wedervaren. Instelling van kieskringen was daarom voor deze bevolkingsgroep onontbeerlijk.

Het tot dusver gegolden hebbend evenredig- heidsstelsel zou voorts, in overeenstemming eveneens met de Indische adviezen, bestendig moeten worden, behalve in kieskringen, welke slechts één lid afvaardigen, waar uiteraard het stelsel der volstrekte meerderheid zou moeten gelden. Ten aanzien van de Inlandsche zelf besturende landschappen werd nog opgemerkt, dat voor de verkiezing in den kieskring „Vorstenlanden” de plaatselijke omstandigheden op het oogeblik reeds eene afzonderlijke regeling eischten en met de mogelijkheid rekening moest worden gehouden, dat in de toekomst ook in andere landschappen van dien aard zich dezelfde omstandigheid zou voordoen.

De scheiding van het kiezerskorps in drie groepen, niet naar het *ras* criterium, zooals bij de debatten ten onrechte werd aangevoerd, maar naar de *ationale verhouding* der verschillende bevolkingselementen, in breeden zin genomen, tegenover het soevereine gezag in Indië, ontmoette in de Tweede Kamer oppositie.

Zich plaatsend op het standpunt van de Indische Herzieningscommissie, die, met terzijdestelling van de wel zeer reële verschillen in de Indische maatschappij, ook in de samenstelling der vertegenwoordigende organen aldaar het beginsel van publiekrechtelijke unificatie tot het uiterste doorgevoerd had willen zien, spraken enkele leden hunne teleurstelling uit over de voorgestelde drieledige groepeerings der kiezers voor den Volksraad *). In die scheiding werd het gevaar gezien van uitlokking of bevordering van rassen- strijd; van opwekking ook ,bij de afgevaardigden, van het gevoel vertegenwoordiger te zijn van eene bepaalde groep, terwijl juist, wilde men in de richting van samenwerking gaan, allen zich moesten gevoelen vertegenwoordigers van het geheel. Van de Regeeringstafel werd nadrukkelijk stelling genomen tegen deze beschouwingen, die, van een algemeen standpunt beoordeeld, al dadelijk de opmerking hadden kunnen uitlokken, dat bij

organisatiën op staatsrechtelijk en staatkundig gebied als deze niets zoo bedenkelijk is, als kunstmatig te willen wegcijferen hetgeen in de maatschappij *bestaat* niet alleen, maar bovendien — ondanks alle schrikbeelden van groepenstrijd en dergelijke — *natuurlijke redenen van bestaan* heeft en daarom juist met onverholten erkenning der feiten tot eene practisch bevredigende oplossing moet worden gebracht. In plaats van, zooals men zich had uitgelaten, in de voorgestelde kiesregeling, met het daaraan ten grondslag liggend beginsel van groepeerings der kiezers, een achteruitgang te zien bij de vorige regeling, die eene zoodanige splitsing niet kende, zag de Minister integendeel in de toepassing van dat beginsel een van de groote verdiensten van het nieuwe stelsel).

Bij die zienswijze nam de Regeering inzonderheid het standpunt in, dat de eerste voorwaarde, waaraan een vertegenwoordigend orgaan als de Volksraad voor zijn welslagen heeft te voldoen, deze is, dat de leden het vertrouwen hebben van de bevolkingsgroep, waartoe zij behooren. Dat men, gedreven door den wensch naar associatie, in eene andere richting zijne gedachten had laten gaan, achtte zij als zoodanig verklaarbaar. Die associatie werd ook door de Regeering in hooge mate ge- wenscht. Zij moest echter een aanvang nemen bij het optreden in den Volksraad; de keuze van de leden moest zooveel mogelijk zuiver en onvertroebel blijven. Voor een vertrouwen nu, als door de Regeering vooropgesteld, zouden haars inziens de noodige waarborgen bezwaarlijk aanwezig kunnen zijn bij een stelsel van verkiezing, waarbij mogelijk de steun van andere bevolkingsgroepen dan die van den verkozenen — van de Ne- derlandsche groep bij voorbeeld waar het gold een lid, behoorend tot de inheemsche bevolking, of omgekeerd—den doorslag tot de verkiezing zou hebben gegeven.

Tengevolge wederom van intrekking van het aanvankelijk ingediend amendement van tegen- overgestelde strekking, bleef ook op dit punt eene speciale uitspraak der Kamer achterwege. In de aanvaarding evenwel, zonder hoofdelijke stemming, van het artikel in zijn geheel, behoudens de hiervóór besproken wijziging in de regeling van de verdeling der zetels in den Volksraad onder de drie groepen van kiezers, lag de beaming van het beginsel der Regeering opgesloten.

In genoemd artikel zijn als achtste en negende lid nog twee bepalingen begrepen, waarvan de eerste de voorziening inhoudt, dat alles, wat verder het kiesrecht en de wijze van verkiezing betreft, bij ordonnantie geregeld wordt, terwijl de tweede den regel stelt, dat voor zooveel het daarvoor aangewezen aantal zetels niet door ver-

?
kiezing is vervuld, de Gouverneur-Generaal door benoeming ook in de vervulling van die plaatsen voorziet, eveneens na raadpleging van den Raad van Nederlandsch-Indië, die ook voor elke te vervullen plaats van dien aard eene aanbeveling doet van twee personen. Met betrekking tot de regeling van de verdeling der zetels in den Volksraad onder de meergenoemde bevolkingsgroepen worden, luidens de slotbepaling in het laatstver- melde Jid van het artikel, de aldus door benoeming ingenomen plaatsen aangemerkt als door verkiezing te zijn vervuld.

*) Handelingen Staten-Generaal 1924—1925 —
Tweede Kamer, blz. 1469, 1488.

*) Handelingen a. b., blz. 1523.

Wat aangaat de machtiging tot regeling bij ordonnantie van hetgeen verder op het Kiesrecht en de wijze van verkiezing voor den Volksraad betrekking heeft, werd bij de overgangsbepalingen der Wet tot herziening van het Regeringsreglement van 23 Juni 1925 in zoover eene beperking gesteld, dat ingevolge het voorkomende onder 111 van die bepalingen de instelling van kieskringen en de regeling van het door eiken kring af te vaardigen aantal leden, alsook de verdere voorzieningen betreffende het kiesrecht voor en de wijze van verkiezing van den Volksraad, voor de eerste maal zouden geschieden bij alge- meenen maatregel van bestuur, op het ontwerp waarvan de bij de inwerkingtreding van genoemde wet zitting hebbende Volksraad moest zijn gehoord. Ingevolge deze overgangsbepaling heeft bij Koninklijk besluit van 13 April 1926 no. 16 (Ind. Stb. no. 216) de vaststelling door de Kroon plaats gevonden van eene verordening op de verkiezing van Volksraadsleden („*V olksraadlichsver- ordening 1926*”), welke in de volgende bladzijden nader in beschouwing zal komen.

Artikel 64 der Indische Staatsregeling legt aan den Volksraad de verplichting op, om in de eerste vergadering van het vierjarig zittingstijdperk voor den duur van dat tijdperk uit zijn midden een eersten en een tweeden plaatsvervangend-Voorzitter te benoemen. Het tweede lid regelt de mogelijkheid, dat die bedieningen tusschentijds openvallen, in welk geval de benoeming van den opvolger voor den verderen duur van het tijdperk geschiedt.

Bij artikel 56 is verder aan den Volksraad het recht verleend tot benoeming en ontslag van zijn Secretaris, die geen lid van het college is.

Het daaropvolgende artikel van de Indische Staatsregeling kent aan den Raad de bevoegdheid toe, een Reglement van Orde voor zijne vergaderingen vast te stellen, dat door plaatsing in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië openbaar wordt gemaakt. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 17 December 1926, no. 12 (Ind. Stb. no. 544) is aanteekening gehouden van do aanbieding door den Voorzitter van den Volksraad, ter openbaarmaking op de voorgeschreven wijze, van een door den Volksraad in zijne vergadering van 4 November 1926 vastgesteld *Re- glemc.nl van Orde van den. Volksraad* en van het nader te bespreken *College van Gedelegeerden* en de plaatsing gelast van dat besluit, met het daaraan gehechte afschrift van het Reglement, in vermeld Staatsblad.

Het lidmaatschap van den Volksraad is bij artikel 58 onverenigbaar verklaard met de ambten van Vice-President of Lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, Hoofd van een Departement van algemeen bestuur of Voorzitter of Lid der Algemeene Rekenkamer. „De gevolgen van vereeniging van het lidmaatschap van den Volksraad met andere uit 's Lands kas bezoldigde ambten dan de in het eerste lid genoemde”—zegt do tweede alinea van dat artikel — „worden, voor zooveel noodig, bij ordonnantie geregeld”. Mot verwijzing tevens naar het bepaalde bij artikel 2 sub V der hierboven aangehaalde wet tot herziening van het Regeringsreglement, is voor dit onderwerp en voor enkele andere punten, verband houdende met de instelling van den nienwen Volksraad, de eerste regeling getroffen bij do „*Volksraadpositieregeling 1926*” in Ind. Stb.

1926 no. 453, waarop eveneens in dit artikel zal worden teruggekomen.

De leden van den Volksraad — wier aanvaarding van hunne bediening wordt voorafgegaan door de aflegging, in handen van den Landvoogd of, krachtens diens machtiging, in handen van den Voorzitter van den Raad, in de vergadering van het College, van een eed (verklaring en belofte) van bepaalden vorm — worden, zooals reeds bleek, voor een tijdperk van vier jaren verkozen of benoemd. Zij treden tegelijk af; de aftredenden zijn dadelijk opnieuw verkiesbaar of benoembaar. Leden, die ter vervulling van een tusschentijds opengevallen plaats zijn verkozen of benoemd, treden af op het tijdstip, waarop degene, in wiens plaats zij verkozen of benoemd zijn, moest aftreden.

Ingevolge artikel 61 eindigt het lidmaatschap van den Volksraad door vertrek of afwezigheid uit Nederlandsch-Indië voor of gedurende meer dan acht maanden, behoudens in bijzondere gevallen ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal. Indien tot lid van den Volksraad zijn verkozen of benoemd personen, die geen lid van dien Raad kunnen zijn, vernietigt de Gouverneur-Generaal hunne verkiezing of verleent hij hun ontslag. Personen, die niet langer lid van het College kunnen zijn, worden door den Landvoogd van het lidmaatschap ontheven. Ten aanzien van het lid, tevens Voorzitter, geschiedt een en ander door den Koning. De leden zijn bevoegd te allen tijde hun ontslag te nemen; zij geven daarvan schriftelijk kennis aan den Gouverneur-Generaal.

„De regelen omtrent de wijze van voorziening in opengevallen plaatsen, omtrent overlegging en onderzoek van geloofsbriefven van nieuw-inkomende leden, omtrent de beslissing van geschillen, welke aangaande die geloofsbriefven of de verkiezing rijzen” worden — luidens het laatste lid van artikel 61 — evenals hetgeen verder voorde uitvoering van dit artikel noodig is, bij ordonnantie vastgesteld. In die behoefte is voorzien door de vaststelling van de „*Aanvullende Volksraad- regelen 1926*” in Ind. Stb. 1926 no. 277.

Wat aangaat de inkomsten en geldelijke tegemoetkomingen van anderen aard van de leden van den Volksraad en het daaraan verbonden personeel, bepaalt artikel 67 Ind. Staatsregeling, dat de bezoldigingen van den Secretaris en het bij den Raad aangestelde personeel, alsmede de regeling van de aanspraken der leden op tegemoetkoming voor reis- en verblijfkosten en op zittinggeld, bij ordonnantie worden vastgesteld, met dien verstande dat het lid tevens Voorzitter geeno zittinggelden geniet. Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 302 zijn voor den Secretaris en het overige personeel bij den Volksraad de bedoelde maatregelen getroffen, terwijl bij de bereids ter sprake gebrachte „*Volksraadpositieregeling 1926*” (Ind. Stb. 1926 no. 453) voorzien is in de vaststelling der tegemoetkomingen ten behoeve van de leden.

Artikel I dor laatstgenoemde verordening bepaalt, dat de leden van den Volksraad, met uitzondering van den Voorzitter en van de leden, die in hot genot zijn van hot hieronder te bespreken wachtgeld of non-activiteitstraktement, bij wijze van *zittinggeld* een bedrag genieten van / 30 voor eiken dag, waarop zij een of meer vergaderingen van den Raad of van afdelingen en commissiön uit don Raad hebben bijgewoond. De

plaatsvervangend. Voorzitter geniet dit zit-tinggeld tevens voor eiken dag, dat hij buiten de vergadering optreedt voor den Voorzitter. Het volgende artikel verleent vrij vervoer in de hoogste klasse op de Staatsspoor- en Tramwegen en bij de Landsautomobieldiensten en tegemoetkoming voor reis en verblijfkosten op den voet van het Algemeen Reisclement, met rangschikking in de eerste klasse van reizigers.

Op deze regeling van de geldelijke en andere tegemoetkomingen, verbonden in het algemeen aan het lidmaatschap van den Volksraad, doet § 2 der verordening de bepalingen volgen, welke ingevolge het tweede lid van artikel 58 der Indische Staatsregeling werden vereischt, omtrent de gevolgen van vereeniging van dat lidmaatschap met andere uit 's Lands kas bezoldigde ambten dan in het eerste lid van dat artikel genoemd. Luidens die bepalingen kan bij besluit van den Gouverneur-Generaal, waarop de Raad van Nederlandsch-Indië is gehoord, worden verklaard dat een uit 's Lands kas bezoldigd ambt niet gelijktijdig kan worden waargenomen met het lidmaatschap van den Volksraad. De bekleeder van een zoodanig ambt, die het lidmaatschap heeft aanvaard, is in dat geval van rechtswege eervol uitzijne betrekking ontslagen of, militair zijnde, op non-activiteit gesteld. De betrokkene ontvangt alsdan een *wachtgeld* of, zoo hij militair is, een *non-activiteits-traktement* ten bedrage van de bezoldiging, welke hij in werkelijken dienst zou hebben genoten, doch niet meer dan f 1500 's maands, met genot tevens van de *standplaats-toelage*, vastgesteld voor de plaats, waar hij zich vestigt. De tijd, op dat *wachtgeld* of *non-activiteits-traktement* doorgebracht, telt ten volle mede als diensttijd, geldig voor weddeverhooging en pensioen; bij de berekening van den pensioengrondslag komt die uitkeering mede in aanmerking. Over de diensten van hem, die aldus uit zijne betrekking is ontslagen of op non-activiteit is gesteld, wordt — naar in artikel 6 van het besluit is bepaald — tenzij de betrokkene lid is van het College van Gedelegeerden, gedurende den tijd, dat de Volksraad geen zitting houdt, op zoodanige wijze beschikt als door den Gouverneur-Generaal gewenscht wordt geacht. Is voorts bij het einde van het lidmaatschap van den Volksraad herstel in actieven dienst niet mogelijk, dan wordt wederom door toekenning van *wachtgeld* of wanneer het een militair betreft, van *non-activiteits-traktement* naar bepaalde regelen tegemoetkoming verschafft. Wanneer de als lid van den Volksraad optredende Landsdienaar een ambt bekleedt, waarvoor *met* de hooger bedoelde verklaring is afgelegd, geeft hij, het lidmaatschap willende aanvaarden, van dat voornemen tijdig kennis aan den boven hem gestelden gezaghebbende. Deze laatste draagt alsdan zorg, dat de belangen van den dienst zoo weinig mogelijk schade lijden en doet daartoe zoo noodig intijds voorstellen aan het bevoegd gezag. Onverminderd zijne verplichtingen tot verzekering van den goeden gang van den dienst tijdens zijne afwezigheid, voor zoover hij voor dien goeden gang verantwoordelijk blijft, behoeft de betrokkene geen verlof om afwezig te zijn voor het verrichten van de aan het lidmaatschap verbonden werkzaamheden. Hij geeft echter van zoodanige afwezigheid zoo tijdig mogelijk kennis aan den boven hem gestelden gezaghebbende. Aanvaarding van het Volksraadlidmaatschap brengt,

zooals verder artikel 9 verklaart, geene verandering in de positie van Landsdienaren, welke in het genot zijn van *wachtgeld* of *non-activiteits-traktement*.

Artikel 10 van het besluit, uitmakende § 3 van de „Volksraadpositieregeling”, behelst het beginsel, dat de leden van den Volksraad, die niet in 's Lands dienst zijn, aanspraak hebben op eene *schadeloosstelling* voor inkomsten, welke zij derven tengevolge van het bijwonen van de vergaderingen gedurende den tijd, waarin deze worden gehouden, tot ten hoogste / 1500 per maand. Het recht op zoodanige *schadeloosstelling* en het bedrag daarvan worden, op aanvraag van den betrokkene, vastgesteld door eene commissie van drie leden. De Voorzitter van den Volksraad is ambtshalve lid tevens voorzitter van die Commissie; de beide andere leden worden door den Gouverneur-Generaal uit niet-leden van den Raad benoemd. De Commissie is bevoegd den belanghebbende uit te noodigen zijne aanspraak met de door haar noodig geachte bewijsstukken te staven en die mondeling toe te lichten, behoudens verplichting van de leden tot geheimhouding van hetgeen hun als zoodanig is gebleken of medegedeeld. Het Hoofd van den dienst-der belastingen verstrekt aan de Commissie alle door haar verlangde gegevens.

Beraadslagingen en besluiten van den Volksraad. Artikel 02 van de Indische Staatsregeling stelt in de eerste plaats vast, dat de vergaderingen van den Volksraad in het openbaar worden gehouden ter hoofdplaats Batavia, tenzij bij ordonnantie eene andere plaats daarvoor is aangewezen. Het voorbehoud in de laatste zinsnede houdt verband met de mogelijkheid, dat ingeval van bijzondere tijdsomstandigheden elders vergaderd zou moeten worden. Omtrent sluiting der zittingen en beslissing in besloten vergadering treft men verder in genoemd artikel de gebruikelijke regelen aan. Voor het eerste wordt de vordering van minstens vijf leden of de beslissing van den Voorzitter vereischt. Van behandeling in besloten vergadering zijn uitgezonderd begrotingsontwerpen en voorstellen tot vaststelling van sloten van rekening en tot regeling van de bestemming van voordeelige of de dekking van nadeelige sloten, alsmede voorstellen tot het aangaan of waarborgen van geld-leeningen ten laste van Nederlandsch-Indië.

Wat aangaat de bijeenkomsten van den Volksraad, bepaalt het vijfde lid van artikel 52, dat jaarlijks, zonder voorafgaande oproeping, twee *gewone zittingen* worden gehouden. De eerste zitting vangt aan op 15 Mei of, indien die datum op een Zondag of daarmede gelijkgestelden feestdag valt, op den eersten daaropvolgenden dag, welke geen Zondag noch zoodanige feestdag is. Deze zitting wordt geopend door den Gouverneur-Generaal of namens dezen door den Luitenant-Gouverneur-Generaal en, bij ontstentenis van dezen laatste, door den Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië of diens wettelijk vervanger en duurt uiterlijk tot 15 Augustus. De tweede zitting vangt aan op den derden Dinsdag der maand October en duurt ten hoogste zes weken. De Volksraad vergadert, krachtens de volgende bepalingen van het artikel, bovendien in *buitengewone zitting*, telkens wanneer de Gouverneur-Generaal het noodig oordeelt, of minstens een derde der leden, het lid tevens Voorzitter niet medegerekend, zijn wensch daartoe te ken-

nen geeft. In deze buitengewone zittingen worden geene andere onderwerpen behandeld dan in de oproeping zijn vermeld.

Artikel 63 verklaart den Gouverneur-Generaal bevoegd, om, wanneer hij dat noodig acht, de beraadslagingen van den Volksraad bij te wonen, waarbij hij alsdan eene raadgevende stem heeft. Hij kan mede de beraadslagingen door gemachtigden doen bij wonen, ten einde namens hem voorlichting te verschaffen. Deze gemachtigden zijn niet gerechtelijk vervolgbaar voor hetgeen zij in de vergadering van den Volksraad hebben gezegd of aan den Raad schriftelijk hebben overgelegd, tenzij zij daarmede openbaar maken, wat in besloten vergadering onder geheimhouding is gezegd of overgelegd. Aan den Gouverneur-Generaal en zijne gemachtigden wordt het woord gegeven wanneer en zoo dikwijls zij dit verlangen, echter niet voordat de spreker, die aan het woord is, zijne rede geëindigd heeft.

In spoedeischede gevallen, ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, kunnen, ter behandeling van ontwerpen van aanvullingsbe-grotingen, verder nog buitengewone zittingen van den Volksraad worden gehouden, tot bijwoning waarvan alleen de op Java en Madoera metterwoon gevestigde leden worden opgeroepen. Aan de overige leden wordt dan tegelijkertijd zonder oproeping kennis gegeven van het voornemen om eene buitengewone zitting te houden. Eerstbedoeld deel van den Volksraad wordt, te zamen met de buiten Java en Madoera gevestigde leden, die ter vergadering aanwezig zijn, voor deze gevallen van bijzondere aard, geacht den Volksraad uit te maken, ook wat de toepassing van de algemeene regelen omtrent het nemen van beslissingen als anderszins betreft (art. 65). Deze exceptionneele bepalingen bestendigen voor den nieuwen Volksraad het instituut van den z.g. „Java-raad”. Terwijl echter artikel 142 van het voormalige Regeeringsreglement gebruikmaking daarvan in het algemeen voor „spoedeischede gevallen”, van welken aard ook, toeliet, zal dit voortaan uitsluitend toegelaten zijn voor dergelijke gevallen, wanneer het daarbij do behandeling van suppletioire begrotingsontwerpen betreft. In andere gevallen verschaft de hierna te bespreken nieuwe instelling van het College van Gedelegeerden zoo noodig de mogelijkheid tot onverschijde afdoening van spoedeischede zaken.

„De Volksraad” — bepaalt het eerste lid van artikel 66 van de Indische Staatsregeling — „mag noch beraadslagen noch besluiten, zoo niet minstens de helft der leden, het lid tevens Voorzitter niet medegerekend, tegenwoordig is.” De beslissingen over zaken worden bij volstreekte meerderheid der stemmende leden genomen. Bij staking van stemmen wordt het nomen van eene beslissing tot eene volgende vergadering uitgesteld. In deze, en evenzeer in eene voltallige vergadering, wordt bij staking van stemmen het voorstel geacht niet te zijn aangenomen. Wat de wijze van stemmen betreft, stelt het vijfde lid van genoemd artikel den regel, dat de stemming geschiedt bij hoofdelijke oproeping, wanneer een der leden dit verlangt, en alsdan mondeling plaats heeft. Do stemming echter over personen geschiedt bij gesloten en ongeteekende briefjes. Do volstreekte meerderheid der geldige stemmen beslist; bij staking van stemmen beslist het lot. Ton slotte behelst het artikel — met gelijk voorbehoud als

met betrekking tot de gemachtigden der Re-geering in den Volksraad hierboven is medegedeeld — de bepaling, dat de leden van dien Raad zijn uitgesloten van gerechtelijke vervolgbaarheid voor hetgeen zij in de vergaderingen hebben gezegd of schriftelijk aan den Raad hebben overgelegd.

Staatkundige bevoegdheden. Luidens de artikelen 68 en 69 kan de Volksraad de belangen van Nederlandsch-Indië en zijne ingezetenen voorstaan bij den Koning, bij de Staten-Generaal en bij den Gouverneur-Generaal. Naast dit *petitierecht* heeft de Raad tevens het recht van *interpellatie* in dien zin, dat hij den Gouverneur-Generaal kan uitnoodigen om nopens zaken, Nederlandsch-Indië betreffende, inlichtingen aan den Raad te geven. Evenals de Hoofden der ministerieele departementen in het Moederlanduitsluitend die door de Staten-Generaal verlangde inlichtingen geven, waarvan het verlenen niet strijdig kan worden geoordeeld met het belang van den Staat (art. 95 G. W.), voldoet ook de Gouverneur-Generaal aan de uitnoodiging tot het geven van inlichtingen alleen dan, wanneer dit naar zijne meening geschieden kan zonder schade voor de hem toevertrouwde belangen.

Bij de gedachtenwisseling met de Staten-Generaal ging opnieuw van sommige zijden aandrang uit tot toekenning aan den Volksraad, nevens de bovenstaande staatkundige bevoegdheden, van het recht van *enquête*.

In de Memorie van Toelichting der wetsvoor-dracht tot herziening van het Regeeringsreglement was ten aanzien van dit punt opgemerkt, dat de vraag, of aan den Volksraad het recht van *enquête* diende te worden toegekend, ontkennd was beantwoord, aangezien eene *enquête* onder de in Indië bestaande omstandigheden en bij het ontbreken van het instituut der ministerieele verantwoordelijkheid niet zonder instemming en medewerking van de Regeering behoorde te worden ingesteld en het daarom aangewezen was, de noodige voorzieningen, voor zoover deze in maatregelen van wetgeevenden aard bestonden, bij ordonnantie te treffen, waartoe de Volksraad des-gewenscht het initiatief zou kunnen nemen. Toen in het Verslag van het afdelingsonderzoek der Tweede Kamer niettemin door verschillende leden alsnog op verlening van bedoeld recht was aangedrongen en enkelen hunner de vraag hadden gesteld, of althans niet een beperkt *enquêterecht* zou kunnen worden toegestaan, afhankelijk bijv. van de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, wees de Minister andermaal ophetfeit¹⁾, dat de Volksraad niet is een Parlement in den vollen zin van het woord, met de daaraan verbonden verantwoordelijkheid voor de uitoefening van eene beslissende controle op het uitvoerend gezag, en uitoefening van eene parlementaire bevoegdheid als het recht van *enquête* derhalve buiten de sfeer van zijne werkzaamheden lag. Mocht in bepaaldo gevallen de wenschelijkheid blijken van oen onderzoek vanwege den Volksraad, dan zouden ten behoeve van de voor die bijzondere gevallen in het leven te roepen commissies ad hoe—gewezen werd op de Suiker-enquêtecommissie on de Arbeidscommissie — zoo noodig bij ordonnantie regelingen kunnen worden gemaakt,

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1923—1924—181, no. 11, blz. 37.

zooveel mogelijk overeenstemmend met de voornaamste voorschriften der Nederlandsche enquêtewet.

Bij het mondeling overleg met de Commissie van Voorbereiding uit de Tweede Kamer werd nochtans door enkele leden daarvan opnieuw voor het enquêterecht gepleit, o.m. met een beroep op de uitoefening door den Volksraad van het recht van interpellatie. Nadrukkelijk deed de Minister daarop uitkomen, dat, in tegenstelling met het recht van interpellatie, dat in het wezen der zaak niets anders bedoelt dan het verkrijgen van inlichtingen van de Regeering zelve, uitoefening van het enquêterecht in een land als Indië in vele gevallen niets minder zou beteekenen dan een ondergraven van het gezag door een groep in den Volksraad, die niet — wat toch het eerste vereischte voor de aanwending van dat recht uitmaakt — de verantwoordelijkheid voor de staatkundige en maatschappelijke gevolgen zou dragen.

Een amendement van sociaal-democratische zijde, daartoe strekkende, dat de Volksraad zou hebben „het recht van onderzoek (enquête), te regelen door de wet” *), bracht het onderwerp bij de openbare behandeling der wetsvoordracht wederom aan de orde. Andermaal wees de Minister van koloniën bij zijne bestrijding daarvan -) op het principieel verschil tusschen het recht van interpellatie, waarbij men licht zoekt bij de Regeering, die, als het Landsbelang dit eischt, de gevraagde inlichtingen kan weigeren, en het recht van enquête, waarbij men inlichtingen gaat opsporen in de buitenwereld bij alle ambtelijke en niet-ambtelijke personen, die geacht worden inlichtingen te kunnen geven. Dat opsporen nu van inlichtingen in de buitenwereld in een land als Indië, waar bovendien de meeste enquêtes zich zouden richten tegen de Regeering, was, naar genoemde Bewindsman niet naliet in het licht te stellen, een hoogst gevaarlijke zaak, waarvoor een groote kennis van toestanden noodig is en groote tact bij hen, die het onderzoek houden. Wijzend op de gevolgen, die uit een dergelijk onderzoek in de Inlandsche maatschappij kunnen voortvloeien, wanneer daarbij zekere stemming onder de bevolking wordt verwekt³⁾, deed de Minister alsnog uitkomen, met eene verwijzing naar het standaardwerk „De Grondwet” van den Hoog-leraar Mr. Buys, hoe aan de enquête, gesteund als zij bovendien wordt door de daaraan verbonden dwangmiddelen, eene geheel bijzondere beteekenis te hechten. Zij komt te staan tegenover het publiek en treedt op het gebied van de uitvoerende macht, wat in dubbele mate in een zoo eigenaardige politieke sfeer als de Indische een ernstig gevaar kan zijn.

Wegens intrekking van het amendement bleef

het daarin vervat voorstel buiten beslissing. Na de principieele bestrijding van den kant der Regeering, werden ook uit andere kringen in de Kamer geene stappen gedaan tot bekleeding van den nieuwen Volksraad met de onderwerpelijke, geheel op zichzelf staande, staatkundige bevoegdheid.

College van Gedelegeerden. Artikel 72 van de Indische Staatsregeling legt, in het eerste lid, aan den Volksraad den plicht op, om in de eerste vergadering van zijn vierjarig zittingstijdperk voor den duur daarvan uit zijn midden een college te benoemen, „College van Gedelegeerden” genaamd. Ingevolge de verdere bepalingen van het artikel bestaat dit College uit den Voorzitter van den Volksraad als lid tevens Voorzitter, benevens twintig leden, en is de Secretaris van den Raad tevens Secretaris van genoemd College.

In de wordingsgeschiedenis van de Indische Staatsregeling is voor geen ander voorstel op zoo-danigen tegenstand te wijzen, als aanvankelijk zich heeft voorgedaan met betrekking tot deze instelling, aan welke oorspronkelijk de benaming „Wetgevende Raad” was toegedacht. Eerst tijdens de openbare gedachtenwisseling in de Tweede Kamer is voor die — de verhouding tot den Volksraad minder juist weergevende — aanduiding de naam „College van Gedelegeerden” in de plaats getreden. Naast deze verandering van naam is het voorts ook de onderlinge betrekking geweest tusschen den Volksraad en het daaruit te vormen lichaam van kleineren omvang, die in den oorspronkelijken opzet der zaak, met name in het voorontwerp van wet, dat bij schrijven van den Gouverneur-Generaal van 18 Juni 1922 aan het oordeel van den toenmaligen Volksraad onderworpen werd, aanvankelijk een eenigszins andere vorm vertoonde.

Wat aangaat de algemeene strekking van de instelling, werd in de Memorie van Toelichting, waarvan de Gouverneur-Generaal dat vóórontwerp vergezeld deed gaan *)» uiteengezet hoe bij de uitwerking van de grondgedachte eener algemeene wetgeving in Nederlandsch-Indië door den Landvoogd, in overeenstemming met een in het openbaar vergaderend college van zooveel mogelijk vertegenwoordigend karakter, zich een eigenaardig dilemma had opgedaan, veroorzaakt door van de toestanden in Westersche landen afwijkende omstandigheden.

Zooewel door de groote afstanden als door de eigenaardige samenstelling van de Indische maatschappij stond het te vreezen, dat de onmogelijkheid zich zou voordoen om een voldoende aantal personen te vinden, bekwaam niet alleen om aan dien wetgevenden arbeid op nuttige wijze deel te nemen, maar tevens over den noodigen tijd beschikkend, om dit zonder ernstige benadceling van hunne overige belangen te kunnen doen. In tegenstelling toch met den aan den toenmaligen Volksraad opgedragen begrotingsarbeid, die, al werd daaraan eene algemeene bespreking van het regeeringsbeleid verbonden, jaarlijks slechts een beperkt aantal weken vorderde, eisechte eene behoorlijke behandeling van de zeer talrijke maatregelen van wetgevend aard, waarbij het vertegenwoordigend lichaam van den nieuwen vorm rechtstreeks betrokken zou zijn, een zoo goed als

*) Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1924 — 1925, 32, no. 8, VIII.

*) Handelingen Staten-Generaal 1924—1925 — Tweede Kamer, blz. 1522.

3) Als waarschuwend voorbeeld kan in dit verband in herinnering worden gebracht de in het vervolg van het artikel SARĒKAT ISLAM (Aanvullingen, blz. 15) vermelde noodlottige propagandareis in 1919 van het toenmalig Volksraadlid Abdoel Moeis in Midden-Celebes, gevolgd door het oproer van dat jaar in Toli-Toli.

*) Gedrukte Stukken Volksraad, Eerste gewone zitting 1922, Onderwerp 5, stuk 3, blz. 3.

onafgebroken werkzaamheid, die vooral aan de buiten de hoofdplaats Batavia en hare omgeving woonachtige leden geen tijd zou overlaten voor anderen geregelden arbeid. Waar de ervaring met den Volksraad toen reeds had aangetoond, dat het voor vele leden uiterst moeilijk was de zittingen bij te wonen en zich voldoende daartoe voor te bereiden, zonder hunne overige plichten en belangen te verwaarloozen, werd, wanneer niet op eenige wijze aan dat practisch bezwaar kon worden tegemoet gekomen, van het nieuwe stelsel als onvermijdelijk gevolg gevreesd, dat velen, wier aanwezigheid onmisbaar zou zijn om het stelsel aan de bedoeling te doen beantwoorden, zich van het lidmaatschap van den Volksraad zouden onthouden of alleen in naam zich daartoe zouden leenen, zonder inderdaad een werkzaam aandeel aan den wetgevenden arbeid te nemen.

In beide gevallen zou de hervorming mislukt zijn te achten.

Ten einde nu die bezwaren te ontgaan, was in het voorontwerp een stelsel uitgewerkt, waarbij de Volksraad in zijne volledige samenstelling belast zou zijn met de behartiging o.m. van de begroo- tingswerkzaamheden en hetgeen verder daarmede samenhangt, terwijl uit en door den Raad daarnaast een kleiner college zou worden gevormd van persorfen — die door hunne bereidverklaring daartoe bij voorbaat reeds te kennen zou- 'den geven, dat de gevreesde beletselen voor hen niet bestonden — ter medewerking aan de vaststelling van regelingen van wetgevenden aard en de uitoefening van andere functiën, waarmede anders de Raad in zijn geheel zich zou moeten bezig houden.

Aan dit denkbeeld was in het voorontwerp van wet uitdrukking gegeven in dezen vorm, dat de bedoelde, hoofdzakelijk wetgevende, bevoegdheden van den Volksraad zouden worden uitgeoefend door eene door den Raad uit zijn midden gekozen Commissie, „Wetgevende Raad” genaamd, behalve wanneer die Commissie besliste, dat de zaak door den Volksraad zelf zou worden behandeld. Ook do rechten van petitie en interpellatie, aan den Volksraad toegedacht, zouden door de Commissie worden uitgeoefend, doch alleen wanneer de Raad zelf niet bijeen was.

Do gedachtenwisseling in Indië over de ver- deeling van bevoegdheden tusschen den Volksraad en het ontworpen hulporgaan deed op dat punt verschillende in meerdere of mindere mate uiteenloopende inzichten kennen. Hoezeer echter de behoefte aan een redmiddel van die strekking werd gevoeld, bleek, zooals een der leden van den Volksraad opmerkte, wel duidelijk uit het feit, dat ook de tegenstanders van het instituut van den Wetgevenden Raad niet hadden nagelaten daarnaar te zoeken. In de gevoerde gedachtenwis- seling evenwel vond de Regering aanleiding, om de uitwerking van het denkbeeld andermaal in overweging te nemen, met het gevolg dat harerzijds eene wijziging werd aangegeven in dier voege, dat de bedoelde wetgevende bevoegdheden zouden worden uitgeoefend door do uit den Volksraad te benoemen Commissie, tenzij de Raad zich do behandeling van het onderwerp had voorbehouden en met de behandeling gewacht kon worden op het bijeenkomen van den Raad; eene wijziging dus van de onderlinge verhouding, waarbij het zwaartepunt in handen van

den Raad zelf werd gelegd. Een amendement in dien geest uit den Volksraad werd door het College met groote meerderheid van stemmen aangenomen en ook de wettelijke omschrijving, gelijk die ten slotte in artikel 90 van de Indische Staatsregeling is neergelegd, geeft aan het punt in quaestie eene oplossing in dien zin.

Met de aanneming van bedoeld amendement was de strijd over het door de Rcgeering ontworpen hulporgaan in Indië in hoofdzaak beslist. Het was er echter verre van, dat ook in het Moederland het pleit daarmede tot een einde zou zijn gebracht. Bij de somwijlen niet zonder zekerer hartstocht gevoerde bestrijding, welke de ministe- rieele voorstellen daar in woord en geschrift hebben ondervonden, was het integendeel ook dit belangrijk onderdeel van de beoogde regeling, dat van vele zijden werd aangevallen, en niet gun- stiger ook was de ontvangst in de Tweede Kamer, waar de Minister bij den aanvang zijner verdediging van het onderwerpelijc college eene vrij wel algemeene oppositie op dat punt moest con- stateeren *).

Van een strikt parlementair standpunt beschouwd, was die tegenstand niet onverklaarbaar. Ook de Regeering was van den aanvang af ten volle zich daarvan bewust ge'veest. Misverstand omtrent de bestemming en het karakter van de instelling had bovendien belangrijk bijgedragen tot de oppositie, die reeds bij de beraadslagingen in de afdelingen zich had geopenbaard en den Minister aanleiding had gegeven, om in zijne daarop gevolgde beantwoording de geopperde bezwaren achtereenvolgens aan eene gezette bes- chouwing te onderwerpen en opnieuw de practi- sche noodzakelijkheid te beoogen van een zoodanig hulporgaan, als volstrekte voorwaarde tot veiligstelling van een stelsel van wetgeving, als grondwettelijk voor Indië werd verlangd ²⁾.

Aanwijzing door den Volksraad van een college van vertrouwensmannen uit zijn midden, dat in zaken van wetgeving zijn wettelijken vertegenwoordiger zou vormen, tenzij de Raad in pleno zich de behandeling van het onderwerp had voorbehouden, scheen — aldus de slotsom van 'sMinisters weerlegging — ondanks alle geopperde bedenkingen onder de zich voordoende omstandigheden nog steeds de beste oplossing toe, zoolang niet de ervaring had doen blijken, datopden Volksraad zelf als dagelijksch medewetgever onvoorwaardelijk kon worden staat gemaakt. Onder andere klemmende argumenten werd voorts ernstig de nadruk gelegd op het feit, dat wanneer niet *wettelijk* een dergelijke oplossing mogelijk werd gemaakt, het gevaar zeer groot was dat do *practijk* niet zou nalaten een toestand to scheppen, waarbij, zoolang de maatschappelijke omstandigheden in Indië nog van den huidige aard waren, de medewetgevende macht in groote mate in handen zou komen niet van een college, dat in zijne samenstelling eene afspiegeling van den Volksraad zou mogen hee- ten, maar in die van een min of meer wisselend aantal leden van dien Raad, ter hoofdplaats Batavia of in do nabijheid daarvan woonachtig en

*) Handelingen Staten-Generaal, 1924— 1925, Tweede Kamer, blz. 1523.

²⁾ Zie Gedrukte Stukken, Tweede Kamer, 1923—1924, 181, no. 11, blz. 14 vlg. en blz.

daardoor tot bijwoning der dagelijksche vergade ringen beter in staat; eene ledengroep van niet meer dan toevallige., zoo niet van een aan een goeden gang van zaken weinig bevorderlijke samenstelling. Mocht overigens — merkte de Minister nog op bij het door hem gevoerd mondeling overleg met de Commissie van Voorbereiding uit de Tweede Kamer — na verloop van tijd de instelling kunnen worden ontbeerd, wat de ervaring van zelf zou doen blijken, dan lag het in de rede, dat zij verdwijnen zou.

De velerlei bedenkingen, waaraan bij de openbare behandeling der wetsvoordracht uiting werd gegeven, bewezen niettemin dat het aan de voorbereidende gedachtenwisseling niet had mogen gelukken, de bij verschillende leden bestaande bezwaren geheel te overwinnen.

Dat niettemin de beslissing der Kamer ten slotte in het voordeel der Regeering is geweest, mag wel inzonderheid worden toegeschreven aan de breedvoerige uiteenzetting, welke de Minister in zijne redevoering tot algeineene verdediging der hervormingsvoorstellen andermaal gaf van doel en werking van het veelbestreden hulporgaan uit den Volksraad ¹⁾. In de eerste plaats weder was het de urgentie van eene zoodanige voorziening, als redmiddel bij een tekortschieten van den Raad aan eigen prestatievermogen, welke in 's Ministers rede opnieuw naar voren werd gebracht en dit o.m. met aanhaling van verklaringen van bevoegde zijden uit het verslag van den toenmaligen Volksraad. Verklaringen, in het kort hierop neerkomend, dat hoe men de zaak ook mocht wenden of keeren, met een verwerping van het ontworpen college niet ontkomen kon worden aan de maatschappelijke omstandigheden, die aan den eisch eener dagelijksche vervulling van wetgevenden arbeid door den Volksraad in pleno in den weg stonden. Wat voorts de belangrijke vraag der taakverdeeling tusschen den Volksraad en het hulporgaan — agent als het ware van dien Raad — betrof, stelde de Minister nog aan het licht, dat de Regeering in het algemeen zich die verdeeling aldus had gedacht, dat alle belangrijke ontwerpen van ordonnanties zooveel mogelijk bij den Raad zelven behandeling zouden vinden, terwijl in hoofdzaak de vele ontwerpen van meer ondergeschikte beteekenis aan het kleinere college zouden worden overgelaten. Als kenmerkend voor de beteekenis van de voorgestelde oplossing wees de genoemde Bewindsman verder op het feit, dat, in tegenstelling met andere organen, in de debatten aangehaald, met name de Gedeputeerde Staten in Nederland, het onderwerpelijk college, wat aangaat de bepaling zijner werkzaamheden, geen eigen wettelijke rechten zou kunnen doen gelden, maar voor de regeling van zijne taak geheel en al afhankelijk zou zijn en zou moeten blijven van den Volksraad, ook wat het tweede belangrijke onderdeel van zijne bemoeienis: de voorbereiding van de behandeling van ontwerp-ordonnanties, betrof.

Waar voorts, zooals de Minister deed uitkomen, geene meer aanmerkelijke oplossing was aanbevolen en het hier een beslissing gold, die voor eene bevredigende werking der nieuwe organisatie van de wetgeving in Nederlandsch-Indië van het grootste gewicht zou kunnen blijken, drong hij

¹⁾ Handelingen Staten-Generaal, 1924—1925, Tweede Kamer, blz. 1523 vlg.

aan het eind zijner beschouwingen krachtig aan op terzijdestelling van de bedenkingen van bij - komstigen aard. die tegen het voorstel der Regeering konden worden aangevoerd. Aan dien aandrang gaf de Tweede Kamer ten slotte gehoor door aanneming, met eene meerderheid van 38 tegen 25 stemmen, van het wetsartikel, nadat een amendement, de strekking hebbend om de vereischte voorziening tot alleen een „College van Voorbereiding” van den wetgeveilden arbeid van den Volksraad te beperken ²⁾, op aanraden van den Minister verworpen was.

Samenstelling en werking van het College van Gedelegeerden. Op de hiervóór besproken bepalingen van artikel 72 der Indische Staatsregeling, waarbij o.m. de samenstelling van het College van Gedelegeerden aldus geregeld werd, dat het aantal leden *twintig* zou bedragen, benevens den Voorzitter van den Volksraad als Voorzitter tevens lid van het College, doet artikel 73 het voorschrift volgen, dat het lichaam in zijne eerste vergadering één zijner leden benoemt tot plaatsvervangend Voorzitter voor den duur van het vierjarig zittingstijdperk, terwijl bij openvallen der bediening tusschentijds de benoeming van den opvolger voor den verderen duur van dat tijdperk geschiedt.

„De verkiezing van de leden van het College van Gedelegeerden” — bepaalt vervolgens het eerste lid van artikel 74 — „en de vervulling van tusschentijds opengevallen plaatsen in het College geschieden op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging, op de wijze, bij ordonnantie te regelen.” Omtrent deze regeling, welke — luidens de onder III der Overgangsbepalingen van de meervermelde wet tot herziening van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië van 23 Juni 1925 gestelde uitzondering, — voor de eerste maal bij algemeenen maatregel van bestuur zou worden vastgesteld, behelst het tweede lid van voormocmd wetsartikel alsnog de aanvulling, dat zij „waarborgt, dat do overeenstemmende wil van elk drietal Volks- raadsleden tot de dienovereenkomstige vervulling (leidt) van één plaats in het College van Gedelegeerden”. Het laatste lid van artikel 7*1 houdt verder de bepaling in, dat de leden van het College tegelijk aftreden.

De evenvermelde aanvulling in het tweede lid, tot nadere afbakening van de wijze van toepassing van het beginsel van evenredige vertegenwoordiging bij de verkiezing der Gedelegeerden, maakte een der voorstellen uit van de bereids hierboven besproken amendementen-Fcher c.s., welke op 25 Februari 1925 tijdens de openbare behandeling in do Tweede Kamer door leden van verschillende politieke fracties waren ingezonden. De scherpe preeiseering, daarbij aangebracht, maakte het noodig ook het aantal te verkiezen leden van liet College van Gedelegeerden geheel in de verhouding van één tot drie te brengen in vergelijking met het ledental van den Volksraad. In dit verband werd bij de bedoelde amendementen dus tevens voorgesteld, het door de Regeering aangegeven aantal van *achtien* leden te verhoogen tot *twintig*. Daar beide amendementen geheel in de lijn lagen van de Regeerings-

*) Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1924— 1925, 32, n°. 8, IX.

²⁾ Gedrukte Stukken a.b., no. 15, V.

voorstellen en van het indertijd reeds aan den Volksraad overgelegd schema voor de regeling der verkiezing, uit en door den Raad, van de leden van het hulporgaan, werden zij tijdens de Kamerdebatten door den Minister overgenomen,

De tegemoetkomingen, aan het lidmaatschap van het College van Gedelegeerden verbonden, worden, evenals de gevolgen van aanvaarding van het lidmaatschap door een Landsdienaar, krachtens artikel 75 der Indische Staatsregeling bij ordonnantie geregeld. Terwijl de Minister om verschillende redenen, in het Verslag der Tweede Kamer medegedeeld ¹⁾, aan eene tegemoetkoming in den vorm van *zitting gelden* ook voor het College van Gedelegeerden de voorkeur meende te moeten geven, is bij de reeds vermelde „Volks- raadpositieregeling” in Ind. Stb. 1926 no. 453, welke verordening zich ook tot dat College uitstrekt, een ander standpunt ingenomen.

Artikel 11 van die Regeling bepaalt, dat de leden daarvan eene *maandelijkse toelage* genieten boven hetgeen hun als Volksraadslid aan zittinggeld toekomt, benevens eventueel een *standplaatstoelage* en eene *schadeloosstelling voor gederfde inkomsten*, terwijl zij aanspraak hebben op vergoeding voor geneeskundige behandeling. Die maandelijkse toelage is bij het volgende artikel vastgesteld op / 1000, waarvan / 250 's maands wordt bijeengevoegd en maandelijks verdeeld wordt tusschen de leden, naar gelang van het getal vergaderingen door ieder in dien tijd bijgewoond, behoudens bijzondere voorzieningen voor afwezigheid ingevolge plichten als Gedelegeerde dan wel ingevolge andere omstandigheden, ter beslissing van het College. Het overblijvende wordt door de leden als vast inkomen genoten. De schadeloosstelling voor gederfde inkomsten wordt (art. 14 a.v.) genoten door hen, die als gevolg van hun lidmaatschap inkomsten hebben verloren, welke meer bedroegen dan de maandelijkse toelage als Gedelegeerde, en zulks met inachtneming van zekere beperkingen en met het algemeen voorbehoud, dat de gelden, waarop een lid van het College als schadeloosstelling van dien aard en als toelage aanspraak kan doen gelden, tezamen niet meer mogen bedragen dan / 1500 's maands. Het recht op de schadeloosstelling en het bedrag daarvan worden, op aanvraag wederom van den belanghebbende, vastgesteld door de Commissie, die, gelijk medegedeeld, ten aanzien van de niet in 's Lands dienst zijnde leden van den Volksraad met dezelfde taak is belast. Inkomsten uit een ambt, betrekking of beroep, door den betrokkene, nadat hij lid van het College is geworden, aanvaard of tor hand genomen, — dezittinggelden als lid van den Volksraad uitgezonderd — komen krachtens art. 15 in mindering van de vorenbedoelde schadeloosstelling. De elders woonachtige leden hebben verder, zoo zij zich naar aanleiding van hunne verkiezing als zoodanig te Batavia of dichter bij Batavia vestigen, luiden» art. 16 aanspraak op vergoeding van verhuiskosten op den voet van het Algemeen Reisreglement. Gelijke vergoeding genieten zij, indien zij na beëindiging van hun lidmaatschap zich weder elders in Nederlandsch-Indic vestigen. De leden van het College ontvingen bovendien op denzelfden voet als voor de

leden van den Volksraad ten aanzien van vergaderingen van dien Raad is bepaald, tegemoetkoming voor reis- en verblijfkosten voor hunne reizen ter bijwoning van vergaderingen van het College. Artikel 17 der onderwerpelijke Regeling houdt verder de bepaling in, dat wanneer een lid, anders dan tengevolge van zijne plichten als zoodanig dan wel tengevolge van welbewezen ziekte, gedurende langer dan drie maanden achtereen uit de vergaderingen van het College van Gedelegeerden afwezig is, dit feit door het College — zoo mogelijk nadat de betrokkene door eene commissie uit zijn midden isgehoord — bij besluit wordt geconstateerd. De betrokkene verliest alsdan, met betrekking tot het in het besluit vermelde tijdperk, zijne aanspraak op de maandelijkse toelage en verdere tegemoetkomingen.

Bij § o van de „Volksraadpositieregeling” zijn, ter verdere uitvoering van artikel 75 der Indische Staatsregeling, mede de gevolgen bepaald van aanvaarding van het lidmaatschap van het *College van Gedelegeerden* door Landsdienaren, evenals § 2 van die Regeling, naar reeds gebleken is, het geval van cumulatie van het lidmaatschap van den *Volksraad* met de vervulling van Landsbedieningen tot onderwerp heeft.

Artikel IS stelt voorop, dat het lidmaatschap van eerstgenoemd lichaam niet gelijktijdig kan worden waargenomen met een uit 's Lands kas bezoldigd ambt, behoudens dat bij besluit van den Gouverneur-Generaal, den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord, voor bepaalde ambten uitzondering op dien regel kan worden toegelaten. Is dit laatste voor het ambt van den betrokkene niet het geval, dan is deze, wanneer hij niet reeds uit hoofde van zijne aanvaarding van het lidmaatschap van den Volksraad is afgetreden, luidens de daaropvolgende bepalingen van rechtswege uit zijne betrekking ontslagen of, zoo hij militair is, op non-activiteit gesteld, zulks met ingang van den dag, waarop hij als lid van het College van Gedelegeerden zitting neemt. Wachtgeld of non-activiteits traktement wordt tijdens het lidmaatschap van het Collego van Gedelegeerden niet genoten; de tijd, als lid doorgebracht, telt echter ook hier ten volle mede als diensttijd, geldig voor weddeverhooging en pensioen. Wordt evenwel wegens afwezig blijven uit de vergaderingen ton aanzien van het lid een besluit als hierboven vermeld genomen, dan treedt voor den daarin vermelden termijn ook de laatstbedoelde tegemoetkoming buiten werking. Neemt het lidmaatschap een einde en is herplaatsing in actie-ven dienst of herstel in activiteit niet mogelijk, dan wordt aan den betrokkene een wachtgeld of non-activiteits traktement toegekend op gelijken voet als bepaald is voor Landsdienaren, aftredend als lid van den Volksraad.

Wanneer ten aanzien van een uit 's Lands kas bezoldigd ambt gelijktijdige waarneming van het lidmaatschap van het College van Gedelegeerden is toegelaten, geeft de bekleeder van het ambt, indien hij dat lidmaatschap op zich wenseht te nemen, wederom tijdig kennis daarvan aan den boven hem geplaatsten gezaghebbende en gelden ook overigens in. in. voor hem dozelfdo voorschriften als bij artikel 14 der Regeling met betrekking tot Landsdienaren-Volksraadsleden vastgesteld. Artikel 23 tier verordening verklaart voorts nog, dat de toelagen, als lid van het College van Gedelegeerden genoten, en de schadeloos

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1923—1924 — 181, no. 11, blz. 19.

stelling voor gedeerde inkomsten voor de toepassing van de pensioenreglementen voor burgerlijke en militaire Landsdienaren, zoodaer voor die van de reglementen voor de Weduwen- en Wenzonfondsen, als bezoldiging gelden. / 1. De Indische Staatsregeling, voor zooveel betrekking hebbend op het College van Gedelegeerden, bepaalt wijders (art. 76), dat het lidmaatschap van dat College ophoudt door het eindigen van dat van den Volksraad. Overigens zijn de leden wederom te allen tijde bevoegd als zoodanig hun ontslag te nemen, van welk besluit zij schriftelijk aan den Voorzitter mededeeling doen.

Het College houdt (art. 77) evenals de Volksraad zelf zijne vergaderingen in het openbaar te Batavia, tenzij bij ordonnantie eene andere plaats daarvoor is aangewezen. Sluiting der deuren geschiedt wanneer minstens vier leden het vorderen of de Voorzitter het noodig oordeelt. Aan de vergadering is het daarna wederom, te beslissen of met gesloten deuren zal worden beraadslaagd. Voor de beraadslagingen en beslissingen in het College van Gedelegeerden gelden overigens dezelfde algemeene regels als bij artikel 66 voor den Volksraad vastgesteld. Hetzelfde is mede het geval wat aangaat bijwoning der beraadslagingen door den Gouverneur-Generaal en het doen bijwonen daarvan door gemachtigden van de Regeering. Artikel 79 draagt voorts aan den Volksraad de vaststelling op van het Reglement van Orde voor de vergaderingen van het College van Gedelegeerden, aan welke opdracht voldaan is, zoodaer reeds werd gezegd, bij hetzelfde besluit, hetwelk tot vaststelling van het Reglement voor den Volksraad zelve heeft gestrekt (zie Ind. Stb. 1926 no. 544-).

De taak van het College van Gedelegeerden is wettelijk omschreven in het laatste artikel van het tweede hoofdstuk der Indische Staatsregeling. Het eerste lid van bedoeld artikel 80 bepaalt, dat het College de in de artikelen 82, 84, 85, 86, 92 en 93 aangeduide bevoegdheden van den Volksraad uitoefent, behoudens ten aanzien van ontwerpen van ordonnantien, welke behandeling de Volksraad zich heeft voorbehouden. De grondgedachte waartoe, blijkens het in de voorgaande bladzijden ter zake medegedeelde, de overweging van dit punt heeft gevoerd, het beginsel namelijk dat de bevoegdheden, welke aan het hulporgaan zouden worden toegekend, nog alleen dan door dat orgaan uitgeoefend zouden worden, wanneer niet de Volksraad in pleno de behandeling van het betrokken onderwerp aan zich had getrokken, vindt in de woorden der bepaling onverminderd uitdrukking. De in die bepaling bedoelde bevoegdheden betreffen den wetgevenden arbeid van den Volksraad: de deelneming dus van den Raad aan de vaststelling van ordonnanties (artt. 82, 92 en 93) en de uitoefening der rechten van initiatief, amendement en terugneming ten aanzien van ontwerp-ordonnanties (artt. 84, 85 en 86). Is de Volksraad niet bijeen dan worden, luidens liet vierde lid, ook de bevoegdheden van petitie en interpellatie (artt. 68 en 69) door het College van Gedelegeerden uitgeoefend. Uitoefening daarentegen van budgetaire bevoegdheden is voor het College uitgesloten. Eene uitzondering op het hierboven vooropgesteld beginsel maakt alleen de bepaling in het tweede lid van het artikel, waarbij het College van Gedelegeerden gerechtigd is ver-

klaard tot de behandeling van ontwerpen, die de Volksraad aan zich heeft gehouden, wanneer — ter bcoordeeling van den Gouverneur-Generaal, het College van Gedelegeerden gehoord — de afdoening zoozeer spoedischend is, dat niet op het bijeenkomen van den Raad kan worden gewacht.

Als tweede onderdeel van de taak der Gedelegeerden legt verder het derde lid van het artikel aan het College op, het verrichten — tenzij de Volksraad anders beslist — van voorbereidende werkzaamheden ten aanzien van de ontwerpen, welke behandeling die Raad zich heeft voorbehouden.

Wetgeving. Het derde hoofdstuk van de Indische Staatsregeling, de wetgeving tot onderwerp hebbend, regelt de totstandkoming van ordonnanties op de volgende wijze. De Gouverneur-Generaal zendt zijne ontwerpen van ordonnanties aan den Volksraad en kan te allen tijde een termijn bepalen, binnen welke de Raad hem zijn besluit moet mededeelen (art. 83). Ook de Volksraad heeft het recht ontwerpen van ordonnanties aanhangig te maken; de indiening daarvan geschiedt in bepaalden vorm aan den Gouverneur-Generaal (art. 84). Naast dit recht van *initiatief* bezit de Raad dat van *amendement* (art. 85); de bevoegdheid namelijk om wijziging te maken in eene hem door den Landvoogd toegezonden ontwerp-ordonnantie. Zoolang omtrent eenig ontwerp-ordonnantie nog niet door den Volksraad of door den Gouverneur-Generaal is beslist, kan, krachtens art. 86, het ontwerp worden teruggenomen; wat aangaat ontwerpen afkomstig van den Landvoogd, door dezen, en voor ontwerpen, van den Volksraad door dien Raad. Medegedeeld is reeds, dat in de daarvoor in aanmerking komende gevallen de hierboven vermelde rechten in gelijker voege door het College van Gedelegeerden worden uitgeoefend.

De Volksraad — en gelijkerwijze ook het College van Gedelegeerden, dat in het wezen der zaak voor de betrokken gevallen den Volksraad vertegenwoordigt — geeft van zijn besluit omtrent de in behandeling genomen ontwerp-ordonnantie naar een bepaald formulier aan den Gouverneur-Generaal kennis, evenals de laatstgenoemde dit doet, in bepaalden vorm, aan den Volksraad, wat aangaat de beslissing of hij eene ontwerp-ordonnantie, waarmede de Raad zich vereenigd heeft of die door dezen aan hem is ingediend, al dan niet vaststelt.

Een onderwerp van zeer uiteenlopende beschouwing is geweest de regeling van het geval, dat omtrent eene door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad gezonden ontwerp-ordonnantie geene overeenstemming met den Raad is verkregen. Het voorontwerp, waaromtrent in 1022 het advies van den toenmaligen Volksraad werd gevraagd, hield voor dat geval de oplossing in (art. 53), dat de regeling alsdan geschieden kon door den Koning, bij *algemeenen maatregel van bestuur*, behoudens de bevoegdheid van den Landvoogd om in dringende omstandigheden, in afwachting van de beslissing des Konings, de ordonnantie vast te stellen. Van sommige zijden werd in den Volksraad de voorkeur gegeven aan regeling bij de *wet*; een denkbeeld, dat ten slotte in gewijzigden vorm de instemming van de meerderheid in den Raad verwierf door de aanneming van een amendement van dezen inhoud, dat aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid zou

toekomen, om ingeval van een zoodanig conflict van wetgeving na overleg met den Raad van Nederlandsch-Indië de ordonnantie vast te stellen, behoudens liet recht van den Volksraad, om alsdan binnen twee maanden zich tot den Koning te wenden met het verzoek, de ordonnantie aan de *wetgevende macht* ter *bekrachtiging* voor te leggen. Werd deze *bekrachtiging* door den Wetgever geweigerd, dan wel kwam zij niet binnen één jaar tot stand, dan zou de ordonnantie door den Gouverneur-Generaal worden ingetrokken. In zoover was dit denkbeeld te verkiezen boven hetgeen ter zake in 1920 door de Indische Herzieningscommissie was voorgesteld en later in de „Proeve” van de Commissie-Oppenheim c.s. was aanbevolen, dat in de door deze commissies ontworpen regelingen alleen aan eene bijzondere oplossing voor het geval van *dringende ?loodzakelijk-heid* was gedacht. Tegen overneming van het voorstel bestond niettemin bij den Minister bezwaar en dit — naar in de Memorie van Toelichting der wetsvoordracht aan de Staten-Generaal te kennen werd gegeven *) — reeds hierom, dat bij de behandeling van artikel 61 der Grondwet in het tweede lid van dat artikel door de Regeering de woorden: „of voor bepaalde gevallen” waren ingelast met de uitgesproken bedoeling, die noch in de Eerste noch in de Tweede Kamer bestrijding had ontmoet, dat bij een conflict op wetgevend gebied tusschen Landvoogd en Volksraad de beslissing zou berusten *niet* bij de Wetgevende Macht in Nederland, doch bij de *Kroon*. Ten einde evenwel het voorkomen van conflicten van dien aard tot het uiterste te beperken, werd door den Minister eene regeling voorgesteld, waarbij, ingeval omtrent een door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad gezonden ontwerp-ordonnantie niet de vereischte overeenstemming was verkregen en de eerstgenoemde niettemin een voorziening wenschelijk bleef achten, de Raad, op uitnodiging van den Gouverneur-Generaal, de ontwerp-ordonnantie — al dan niet gewijzigd door den Landvoogd — opnieuw in behandeling neemt binnen zes maanden nadat door den Raad besloten werd tot niet-aannemen van het aanvankelijk ontwerp, of van den Gouverneur-Generaal de kennisgeving werd ontvangen, dat hij bezwaar had tegen vaststelling van het ontwerp, zooals dit bij de eerste behandeling door den Raad gewijzigd was. Van de tweede behandeling, welke de Gouverneur-Generaal op die wijze zou *kunnen* uitlokken, zouden dezelfde bepalingen gelden als voor de eerste. Bracht ook deze tweede behandeling de partijen niet tot elkander en werd dus andermaal geene overeenstemming verkregen, dan zou de *Kroon* regelend kunnen optreden, namelijk, wanneer ook *Zij* regeling wenschelijk oordeelde, deze tot stand kunnen brengen, in don door Haar verkozen vorm, bij *algemeenen maatregel van bestuur*. Beiden, Kroon zoowel als Landvoogd, zouden dus evenzeer het ontwerp kunnen laten rusten, en om den Indischen wetgever ten volle gelegenheid te geven om de zaak, welke uit haren aard tot zijne competentie behoort, ook na regeling door de Kroon weder aan zich to brengen, zou bovendien worden bepaald, dat de bij *algemeenen maatregel van bestuur* vastgestelde verordening te allen tijde bij ordonnantie — met

overeenstemming van wil dus tusschen Landvoogd en Volksraad — zou kunnen worden gewijzigd, aangevuld, ingetrokken of door eene andere vervangen. Waar de door de Kroon vastgestelde *algemeene verordeningen* bovendien steeds onder het toezicht zouden vallen van den Rijkswetgever, zou met eene oplossing van dien aard, hoezeer op zichzelf buiten dien wetgever omgaande, naar het oordeel der Regeering eene met de bedoeling der Grondwet overeenkomstige, alleszins bevredigende regeling verkregen worden. Voor twee gevallen echter bood deze geene voorziening of geene practisch bruikbare voorziening aan. Vooreerst voor het geval, dat de Volksraad in gebreke is gebleven, binnen den gestelden termijn mede te deelen of hij al dan niet zich met een van den Gouverneur-Generaal ter behandeling ontvangen ontwerp-ordonnantie vereenigt, en voorts voor het geval, dat overeenstemming met den Raad niet verkregen is, doch dringende omstandigheden eene onverwijlde voorziening vorderen. Het Regeeringsontwerp stelde voor die gevallen toekenning voor aan den Gouverneur-Generaal, die ook in het nieuwe stelsel de volle verantwoordelijkheid voor den gang van zaken blijft dragen, van de bevoegdheid, om op eigen gezag en verantwoordelijkheid de ordonnantie vast te stellen, onder verplichting aan den Volksraad daarvan mededeeling te doen. Indien evenwel de Landvoogd van zijne bevoegdheid gebruik had gemaakt, om in eenig dringend geval de ordonnantie eigener autoriteit vast te stellen, zou, wanneer de Raad zulks noodig achtte en binnen twee maanden het verzoek daartoe gericht had tot de Kroon, alsnog eene nadere regeling bij algemeenen maatregel van bestuur kunnen plaats vinden.

De Tweede Kamer vereenigde zonder hoofdelijke stemming zich met het Regeeringsvoorstel, dat in zijn geheel het onderwerp uitmaakt van de artikelen 89 en 90 der Indische Staatsregeling.

De algemeene verordeningen (wetten, algemeene maatregelen van bestuur, ordonnanties en regeeringsverordeningen) worden door den Gouverneur-Generaal naar bepaalde formulieren afgekondigd en door den Algemeenen Secretaris of een der Gouvernements-Secretarissen gewaarmerkt. De afkondiging wordt gerekend geschied te zijn door plaatsing in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië. Zij is, mits zij in geldigen vorm heeft plaats gevonden, de eenige voorwaarde der verbindbaarheid. De algemeene verordeningen werken terstond nadat hare afkondiging bekend kan zijn. Wanneer geen ander tijdstip is vastgesteld, wordt de afkondiging gerekend bekend te zijn op Java en Madoora op den dertigsten dag en in de overige deelen van Nederlandsch-Indië op den honderdsten dag, na dien der dagteekening van het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, waarin de algemeene verordening is opgenomen (art. 95 a.v.).

Ordonnanties kunnen, luidens art. 99 der Indische Staatsregeling aansluitend aan art. 62 der Grondwet, op grond van strijd met de Grondwet, mot de wet of met het algemeen belang geheel of gedeeltelijk door den Koning worden geschorst en bij de wet worden vernietigd. De schorsing wordt door den Koning bevolen bij een met redenen omkleed, in voormoemd Staatsblad te plaatsens besluit. Binnen een jaar na de schorsing wordt een voorstel tot vernietiging bij de Staten-Generaal

*) Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1923 — 924, 181 no. 3, blz. 15.

ingediend. De schorsing stuit onmiddellijk de werking der geschorste bepalingen. Is binnen den genoemden tijd geen ontwerp tot vernietiging bij de Staten-Generaal ingediend, dan wordt de schorsing mede geacht te zijn opgeheven. Hiervan geschiedt eveneens kennisgeving in het Staatsblad van Nederlandsch Indië. Bepalingen, die geschorst zijn geweest, kunnen niet opnieuw worden geschorst. Wat aangaat de gevolgen van het feit van vernietiging, bepaalt het zevende lid dat vernietiging wegens strijd met de Grondwet of de wet medebrengt vernietiging van alle gevolgen der vernietigde bepalingen, voor zoover die nog voor vernietiging vatbaar zijn. Bij vernietiging wegens strijd met het algemeen belang kunnen de niet met dat belang strijdige gevolgen in stand blijven. Aan den Gouverneur-Generaal is verder, ingeval van geheele of gedeeltelijke schorsing of vernietiging eener ordonnantie, de zorg opgedragen, dat aan het vorenstaande wordt voldaan en dat opnieuw in hetgeen de geschorste of vernietigde bepalingen regelen voor zooveel noodig bij ordonnantie wordt voorzien.

Bij het laatste artikel van het onderwerpelijk hoofdstuk, tot regeling van de wetgeving, zijn voorts de bepalingen omtrent schorsing en vernietiging van ordonnanties of gedeelten van ordonnanties mede van toepassing verklaard ten opzichte van *Regeeringsverordeningen*, o.m. met dien verstande dat de vernietiging daarvan geschiedt door den Koning, den Raad van State gehoord, bij een met redenen omkleed besluit.

Aan den Gouverneur-Generaal is overigens bij art. 21 der Staatsregeling in het algemeen de zorg opgedragen voor de uitvoering der algemeene verordeningen en voor de uitvaardiging van de daartoe noodige bevelen.

Bemoeten van den Raad van Nederlandsch-Indië met de wetgeving a.a. De plaats van den Raad van Nederlandsch-Indië in het samenstel van Regeeringsorganen is door de jongste hervorming op het gebied der Indische Staatsinrichting belangrijk gewijzigd. Zoals in het artikel RAAD VAN NEDERLANDSCH-INDIË (Dl. III, blz. 523) uiteenzetting vond, werd, wat aangaat het staatkundig karakter van het college, in het Regeeringsreglement van 1854 een middenweg ingeslagen tusschen de vroegere, in den vollen zin van het woord mederegeerende, positie van het lichaam, waarbij de Gouverneur-Generaal met de Raden van Indië de Regeering uitmaakte, als zoodanig als „de Gouverneur-Generaal in Rade” aangeduid, en de in groote mate verminderde beteekenis, waartoe het College gebracht was door de staatsregeling van het jaar 1836, die met dat collegiaal bewind gebroken had en de Raad geheel tot een adviseerend lichaam had gemaakt. De middenweg, zoeven bedoeld, bestond hoofdzakelijk hierin, dat opnieuw in verschillende gevallen en bovenal in de uitoefening der *wetgevende* bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal *overeenstemming* met den Raad van Indië werd gevorderd, zij het dat ingeval van gemis daarvan de Landvoogd de beslissing der Kroon kon invoeren. De ingrijpende verandering, die thans met de totstandkoming van den Volksraad in den nieuwen vorm is ingetreden, is deze, dat ten aanzien van dat punt 'an overwegend belang: de *wetgeving*, de Raad wederom teruggebracht wordt tot een zuiver adviseerend orgaan. Terwijl ten aanzien van enkele daden van bestuur als de

der z.g. exorbitante rechten (artt. 35—38 Ind. Staatsregeling) en enkele andere beslissingen van verschillenden aard *), overeenstemming gevorderd zal blijven, zal dus voortaan ten aanzien van de wetgeving in Nederlandsch-Indië, hetzij in den vorm van ordonnanties, hetzij in dien van regeeringsverordeningen, de Gouverneur-Generaal alleen tot *raadpleging* van den Raad van Indië verplicht zijn, in gelijker voege als voor de andere in het tweede lid van artikel 22 der Staatsregeling daartoe aangewezen onderwerpen.

In de samenstelling van den Raad is geene wijziging gebracht, alleen heeft de eisch van bezit van het Nederlandschap voor de benoeming tot Vice-President of lid van het College, plaats gemaakt voor dien van bezit van den staat van Nederlandsch-Onderdaan (art. 9 a.v.), zoodat voortaan ook Inlanders en andere niet-Nederlanders, voldoende aan die algemeene voorwaarde, in den Raad zitting kunnen verkrijgen. Pogingen in de Tweede Kamer, om, in navolging van hetgeen van dien aard in Britsch-Indië zich voordoet, de leden van den Raad van Indië aan het hoofd van een of meer der departementen van algemeen bestuur te doen stellen, vonden bij den Minister bestrijding, evenzeer als dit het geval was met denkbeelden tot opheffing van den Raad ²⁾, voor wiens behoud, onder de nieuwe orde van zaken, ook de Indische Regeering ernstig had gepleit. Bij den Nederlandschen Wetgever vond eveneens de eene wijziging zoomin als de andere ingang.

Een voorstel daarentegen van den Volksraad, bedoelende een nauwer contact te bevorderen tusschen Gouverneur-Generaal, Raad van Indië en Departementshoofden, door aan vergaderingen van den Raad, voorgezeten door den Gouverneur-Generaal, te doen deelnemen, met raadgevende stem, de Hoofden der departementen van algemeen bestuur, tenzij de Landvoogd om bijzondere redenen anders beslist, werd in artikel 8 der Staatsregeling opgenomen. Gedeeltelijk is dit mede het geval geweest, behoudens wijziging van vorm, met een daarbij aansluitend voorstel van den Volksraad van dezelfde algemeene bedoeling, hetwelk, voor zoover de Regeering zich met de strekking heeft kunnen vereenigen, aanleiding heeft gegeven tot de bepaling in het tweede lid van voornoemd artikel, luidens welke de Departementshoofden in de gelegenheid worden gesteld om deel te nemen, wederom met raadgevende stem, aan de behandeling, in de niet door den Gouverneur-Generaal voorgezeten vergaderingen van den Raad, van voorstellen, behoorende tot den werkkring van hun departement, indien zij tijdig aan den Vice-President den wensch daartoe kenbaar maken.

De gewichtige beteekenis, in de Indische staatsorganisatie, van het ambt van Departementshoofd — eene beteekenis, die sedert de instelling van den Volksraad nog meer naar buiten spreekt — wordt ook door die bepalingen opnieuw in het licht gesteld. De opzet trouwens van het nieuwe

¹⁾ Zie artt. 42, 43, 138 en 103 Ind. Staatsregeling.

²⁾ Vgl. Gedrukte Stukken Tweede Kamer, Zitting 1923—1924, 181 no. 11, blz. 29—31 en 1924—1925, 32, no. 8, II, als mede Handelingen der Staten-Generaal, 1924—1925, blz. 1407, 1522 en 1574—1570.

stelsel beoogt in het algemeen gelijkheid, in ambtelijke inkomsten als anderszins, van genoemd ambt mot dat der Leden van den Raad van Indië zijn, behoudens benoeming en ontslag der kaatsten, door de Kroon met het oog op de bijzondere verhoudingen, welke in de uitoefening hunner functie zich kunnen voordoen. Van verantwoordelijkheid der Departementshoofden aan den Volksraad, gelijk meermalen bepleit, kan uiteraard geen sprake zijn zoolang niet dat lichaam in den vollen zin een parlementair karakter heeft verkregen en de verhouding van den Landvoogd tot het Opperbestuur en van den Minister van Koloniën tot de Staten-Generaal eene daarmede overeenkomstige wijziging heeft ondergaan, waaraan om verschillende redenen voorde naaste toekomst bezwaarlijk te denken zal zijn.

Evensal tot dusver, zal het ook voortaan de Vice-President van den Raad van Indië zijn, aan wien bij ziekte of afwezigheid van den Gouverneur-Generaal het dagelijkseli beleid van zaken zal kunnen worden opgedragen en die als waarnemend Landvoogd optreedt, wanneer de waardigheid van Gouverneur-Generaal openvalt en de benoeming van den opvolger nog niet geschied of in Indië bekend is danwelwanneer benoemde dadelijke aanvaarding van zijn ambt wordt verhinderd (art. 14 Ind. St. regeling). Nevens de bestendinging van deze regeling staat echter de voor de staatkundige beteekenis van den nieuwen Volksraad kenschetsende bepaling van het eerste lid van artikel 5, krachtens welke de Gouverneur-Generaal bij zijne benoeming den voorgeschreven ambtseel (verklaring en belofte) aflegt hetzij in handen van den *Koning*, hetzij, op 's Konings machtiging, in eene openbare vergadering van den *Volksraad*, en voorts het niet minder ken- teekend voorschrift in het tweede lid van dat artikel, dat de Gouverneur-Generaal zijne waardigheid aanvaardt eveneens in een openbare vergadering van dien Raad TT.,

Begrooting en geldleeningen. Bij de naar aanleiding van de instelling van den Volksraad in 1017 in de Indische Comptabiliteitswet (Ned. Stb. 1895 no. 145, Ind. Stb. 1895 no. 225) aangebrachte wijziging werd de behandeling der Indische begrooting aldus geregeld, dat deze jaarlijks, voor elk der twee hoofdstukken tot regeling van de uitgaven en voor elk der twee hoofdstukken tot aanwijzing van de middelen tot dekking der uitgaven afzonderlijk, voorloopig door den Gouverneur-Generaal en definitief bij do wet werd vastgesteld. De voorloopige vaststelling door den Gouverneur-Generaal zou geschieden in den vorm van besluiten, overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad, welke besluiten zouden worden openbaar gemaakt door plaatsing in de *Javasclie Courant* vóór 1 Juli van hot jaar, voorafgaande aan dat, waarin do begrooting moest werken.

Naar in do Memorie van Toelichting tot het wetsontwerp omtrent do thans vigeerondo Indische Staatsregeling en do daarmede gepaard gaande herziening der Comptabiliteitswet op den voorgrond is gesteld *), lag het, overeenkomstig de hoofdgedachte, welke aan de nieuwe artikelen dor Grondwet ten grondslag ligt, in de bedoeling van die hervorming, do vaststelling der Indische

begrooting zooveel mogelijk te leggen in handen van den Gouverneur-Generaal en den Volksraad. De medewerking van de Wetgevende Macht in Nederland zou daarnaast zich als regel bepalen tot controle op de hoofdlijnen van het financieel beleid, bij wege van al of niet goedkeuring bij de wet van do door den Landvoogd in overeenstemming met den Volksraad genomen besluiten. Er bestaat bezwaar — ging bedoeld Staatsstuk voort—tegen overneming van een door den Volksraad aangenomen amendement, strekkende om evenbedoelde goedkeuring achterwege te laten en alleen ten aanzien van begrootingsposten, waaromtrent tusschen den Gouverneur-Generaal en den Volksraad geen overeenstemming is verkregen, de beslissing aan de Wetgevende Macht hier te lande op te dragen. Waar immers bij de Grondwetsherziening was vooropgesteld, dat zoolang de in Indië aanwezige krachten niet tot volle ontwikkeling zijn gekomen, toezicht van uit Nederland op de koloniale bestuursvoering behouden dient te blijven, ten einde de bestendinging van een aan moderne eischen voldoende regeeringsbeleid te waarborgen, zou voorshands, hoewel ook ten aanzien van de vaststelling der begrooting het zwaartepunt naar Indië werd verlegd, controle door de Nederlandsche Staatsmachten op het financieel beleid in Indië niet kunnen worden gemist. De internationale verhoudingen en het crediet van Indië lieten bovendien niet toe, dat bemoeienis van de Kroon en de Staten-Generaal reeds geheel zou worden uitgeschakeld.

Met inachtneming van deze beginselen zou, naar de voorstellen der Regeering, de vaststelling van do jaarlijksche begrooting en van mogelijke aanvullingsbegrootingen op zoodanige wijze kunnen geschieden, dat de Gouverneur-Generaal, na verplichte raadpleging van den Raad van Indië, de ontwerpen van de afdeelingen, waaruit de begrooting zou bestaan, bij den Volksraad indient. Iedere begrootingsafdeeling

— waarvan die, welke betrekking hebben op de departementen van algemeen bestuur niet meer dan één departement zouden mogen betreffen — zou voor zooveel noodig gesplitst zijn in vier hoofdstukke^{*)}, t.w. de uitgaven in Nederland, die in Indië, do middelen in Nederland en die in Indië. Hot denkbeeld van den Volksraad, om de jaarlijksche begrooting in de eerste plaats te splitsen in twee deelen, onderscheidenlijk betrekking hebbendo op do *gewone* en op do *buitengewone* uitgaven en inkomsten, werd voorsnog voor verwezenlijking niet vatbaar geacht. Eene zoodanige splitsing diende, naar do inzichten der Regeering, allereei't te wachten op de oplossing van hot vraagstuk der bedrijvcregeling.

De jaarlijksche algemeene begrooting en de aanvullingsbegrootingen zouden in het voorgedragen stelsel, voor zoover bij do behandeling in den Volksraad overeenstemming is verkregen tusschen den Gouverneur-Generaal en dat College, door den Landvoogd worden vastgesteld bij *besluiten*, elk niet meer dan óéne afdeeling omvattond. Word mot betrekking tot eenigo afdeeling *geenc* overeenstemming met den Volks- raad nopons allo hoofdstukken of allo posten verkregen, dan zouden in het besluit van don Gouverneur-Generaal betreffendo die afdeeling alleen die hoofdstukkon of dio posten worden vastgesteld, waaromtrent overeenstemming is be

*) Gedrukte Stukken Twocodo Kamor, Zitting 1923—1924, 181 no. 3, blz. lii vlg.

reikt. De hier bedoelde besluiten van den Gouverneur-Generaal, elk tot vaststelling strekkend van één afdeeling der begrooting, zouden, om te kunnen werken *goedkeuring bij de wet* behoeven. Wanneer zich geene conflicten voordeden, zou dus de begrooting tot stand komen in den vorm van besluiten van den Landvoogd, *goedgekeurd* bij de wet.

Voor zoover *geene* overeenstemming was bereikt tusschen den Landvoogd en het vertegenwoordigend orgaan of de Rijkswetgever zijne goedkeuring aan de besluiten van den Landvoogd *onthield*, zou de volgende regeling toepassing vinden. Indien nopens eene geheele afdeeling van de jaarlijksche algemeene begrooting die overeenstemming ontbrak, wat wegens politieke redenen of andere redenen van dien aard het geval zou kunnen zijn, zou de afdeeling bij de wet worden *vastgesteld*. Bij de jaarlijksche begrooting toch zou geene van de afdeelingen, welke te zamen den grondslag van het begrotingsbeheer voor het departement vormen, kunnen worden gemist. Om dezelfde reden zou nadere regeling bij de wet noodzakelijk zijn, wanneer aan een besluit van den Gouverneur-Generaal tot vaststelling van eene afdeeling der begrooting wettelijke goedkeuring werd onthouden. Ook dan zou *vaststelling* bij de wet worden vereischt, evenzeer als dit het geval zou wezen indien de Volksraad niet binnen den daarvoor bepaalden termijn de begrotingsontwerpen, onder mededeeling van zijn gevoelen, aan den Gouverneur-Generaal had teruggezonden. Een dwingend voorschrift zou — gelijk opgemerkt werd in de Memorie van Toelichting — daarentegen niet vereischt worden bij conflicten omtrent onderdeden van afdeelingen. Konden dergelijke onderdeden — en dit gold zoowel voor de algemeene als voor de aanvullings- begrootingen — wegens verschil van gevoelen met den Volksraad omtrent de urgentie der zaak of het bedrag der raming — door den Gouverneur-Generaal niet in zijne besluiten tot vaststelling worden opgenomen, dan zou vaststelling bij de wet alleen noodig zijn voor zoover naar het oordeel van de Wetgevende Macht in het Moederland daaraan behoefte bestond. Voor dergelijke gevallen zou als gedragslijn zijn aan te nemen, dat bij de aanbieding van de begrotingsbescheiden aan de Staten-Generaal wordt medegeedeeld, of naar het oordeel van den Minister aan regeling van het betrokken onderdeel behoefte bestaat. Zoo ja, dan zou uiteraard tegelijk een daartoe strekkend voorstel van wet worden ingediend, terwijl in het tegenovergestelde geval desgewenscht door middel (van een initiatief-voorstel een uitspraak zou kunnen worden uitgelokt.

Evenmin kon bij voorbaat worden aangenomen, dat vaststelling door de Wetgevende Macht in Nederland noodzakelijk was, als besluiten van den Gouverneur-Generaal nopens aanvullings- begrootingen niet bij de wet waren goedgekeurd. Waar die besluiten begrotingsposten zouden behelzen, waaromtrent tusschen Landvoogd en Volksraad overeenstemming bestaat, werd het wenschelijk geacht om, bij niet-goedkeuring in niet urgente gevallen aan den Gouverneur-Generaal en den Volksraad de gelegenheid te laten, om bij eene nieuwe aanvullingsbegrooting of bij eerstvolgende algemeene begrooting hun aanvankelijk oordeel te herzien in verband met de

in het Moederland gerezen bezwaren, welke tot de niet-goedkeuring aanleiding hadden gegeven. Ten aanzien van niet goedgekeurde aanvullings- begrootingen behoefde nadere vaststelling bij de wet dus alleen te geschieden, ~~wanneer eene onverwijde regeling noodzakelijk was.~~

Vaststelling van afdeelingen of onderdeden van afdeelingen bij de wet deed overigens niet te kort aan de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal, om, in overeenstemming met den Volksraad, in die afdeelingen of onderdeden wijziging te brengen bij eene aanvullingsbegrooting, goed te keuren bij de wet.

Bij de schriftelijke gedachtenwisseling met de Tweede Kamer werd nog op de onjuistheid gewezen van de opvatting, dat inlassing bij de wet van een enkelen post in een door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Volksraad vastgestelde afdeeling, als zijnde van invloed op het eindcijfer daarvan, er toe zou moeten leiden, dat de geheele afdeeling nader bij de wet werd vastgesteld. Het stelsel van het wetsontwerp bracht mede dat alsdan de afdeeling, zooals zij in Indië was vastgesteld, aan de goedkeuring van den Wetgever werd onderworpen en dat daarevens een wetsontwerp tot inlassing van den post werd ingediend. Eene opmerking bij het mondeling overleg met de Commissie van Voorbereiding gaf voorts den Minister nog aanleiding, om door een geringe redactiewijziging duidelijk te doen uitkomen, dat de Gouverneur-Generaal bevoegd is de algemeene begrooting en de aanvullingsbegrootingen vast te stellen *voor zoover* hij zich met het gevoelen van den Volksraad vereenigt.

Bij de openbare behandeling in de Tweede Kamer werd door verschillende leden aangedrongen op behoud van het recht van amendement in dien zin, dat ook in de begrotingsafdeelingen, ten aanzien waarvan in Indië overeenstemming was verkregen en die derhalve door den Gouverneur-Generaal bij besluit waren vastgesteld, wijzigingen konden worden gebracht. De Minister bestreed in de eerste plaats de voorstelling, nis zou in de ontworpen regeling eene verkorting van de rechten der Tweede Kamer, eene ontneming namelijk van het recht van amendement, zijn te zien. Langs den omweg van niet-goedkeuring der begrotingsafdeeling, met daaropvolgende vooringang van het Regeeringsvoorstel tot vaststelling van de afdeeling in gewijzigden vorm, welk voorstel naar de gewone regelen aan het recht van amendement onderworpen was, liet de ontworpen regeling intengedeel de bevoegdheden der Kamer onaangetaast. En in dien omweg juist lag dezelfde beteekenis, die de Grondwet ook voor bestuur en wetgeving in de verhouding tusschen Indië en het Moederland had willen leggen, het beginsel namelijk om de regeling der eigen huishouding zooveel mogelijk aan Indië zelf over te laten, behoudens waarborging aan het Opperbestuur en de Staten-Generaal van een daadwerkelijk toezicht over het koloniaal beheer in zijn geheel. Voor den begrotingswetgever in Nederland — verklaarde de Minister — beteekent de nieuwe behandeling van zaken niet ontneming van de macht tot ingrijpen. Zij wijst alleen op de bedoeling om van die macht, die langs een anderen weg hem voorbehouden is gebleven, niet anders gebruik te maken dan wanneer het belang betreft van zoodanig gewicht, dat de Ka-

mer de aansprakelijkheid van een goedkeuring van de afdeeling in den voorgestelden vorm niet meent te kunnen aanvaarden. In het algemeen zou men eigen inzichten ondergeschikt moeten maken aan de inzichten van de Indische be- grootingsorganen, wanneer het onderwerp, aan dat verantwoordelijkheids criterium getoetst, van minder beteekenis is te achten.

„In dien geest opgevat” — merkte bedoelde Bewindsman op — „zal ook op financieel gebied „de meerdere zelfstandigheid van Indie tot haar „recht kunnen komen, zonder dat het Neder- „landsch gezag de teugels uit handen geeft. Ook „op dat gebied dus bestaat voor ontwrichting „van de vereischte machtsverhoudingen geen „gevaar” >)*

Een amendement, om aan de Tweede Kamer het recht toe te kennen, wijzigingen in de begroo- tingsafdeelingen en aanvullingsbegrotingen te maken ²⁾, werd na de bestrijding van Regeerings- zijde door de ondertekenaars ingetrokken, waarop de aanneming van het geheele samenstel van bepalingen nopens begrooting en geldleeningen volgde.

De voorschriften omtrent die onderwerpen, welke vroeger in de Indische Comptabiliteitswet voorkwamen, maken, voorzover zij niet — waar noodig gewijzigd — in die wet gebleven zijn, thans het vierde hoofdstuk van de Indische Staatsregeling (artt. 101—114) uit.

Vermelding vordert hier nog de bepaling van art. 102, dat de ontwerpen der algemeene begrooting, waarvan de aanbieding door den Landvoogd aan den Volksraad bij de opening van de eerste gewone zitting geschiedt, door den Raad, met mededeeling van zijn gevoelen, uiterlijk op 30 Juli aan den Gouverneur-Generaal worden teruggezonden. Ten aanzien van de ontwerpen van aanvullingsbegrotingen wordt de termijn van terugzending telkenmale door den Gouverneur-Generaal bepaald.

De Gouverneur-Generaal stelt, naar reeds werd aangestipt, de algemeene begrooting en de aanvullingsbegrotingen vast, *voor zoover* hij zich met het gevoelen van den Volksraad ver- conigt (art. 103). Indien de Landvoogd niet ten aanzien van alle hoofdstukken of posten van eene afdeeling met het gevoelen van den Volksraad instemt, worden dus in diens besluit alleen de hoofdstukken of de posten vastgesteld, waaromtrent wèl overeenstemming is bereikt. De besluiten worden uiterlijk binnen twee weken na afloop van den aan den Volksraad gestelden termijn van terugzending openbaar gemaakt in de Javascho Courant.

Artikel 105 van de Indische Staatsregeling houdt alsnog de bepaling in, dat wanneer eene uitgaaf zóó dringend noodzakelijk is, dat daarmede niet kan worden gewacht op goedkeuring bij do wet van het besluit, waarin o)» de uitgaaf is gerekend, do Gouverneur-Generaal bevoegd is om haar, in afwachting van die goedkeuring, bij een met redenen omkleed besluit te bevelen. Van dit laatste besluit wordt alsdan mededeeling gedaan aan den

Volksraad en aan de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië.

Was op eene uitgaaf, als hier bedoeld, niet gerekend bij een reeds vastgesteld begrootingsbe- sluit, dan zal, indien de Volksraad niet bijeen is, met toepassing van het in de vorige bladzijden reeds besproken artikel 05 van de Indische Staats- regeling eene buitengewone zitting van dien Raad kunnen worden belegd, tot bijwoning waarvan alleen de op Java en Madoera metterwoon gevestigde leden worden opgeroepen. Het besluit tot vaststelling van de vereischte aanvullingsbe- grooting kan op die wijze binnen vier etmalen tot stand komen. Het door enkele tegenstanders van het College van Gedelegeerden geopperd denkbeeld, om van den aldus te vormen z.g. „Java- Raad” gebruik te maken ter vervanging van den Volksraad voor de behartiging van de dagelijk- sche wetgeving in het algemeen, was in zoover reeds weinig doelmatig, dat dezelfde prac- tische bezwaren, welke ten aanzien van den Volksraad in pleno met betrekking tot de vervulling van die veelomvattende taak gerezen waren, evenzeer zich zouden doen gelden voor verscheidene leden van den „Java-Raad”. Alleen een instituut als dat van het College van Gedelegeerden kon geacht worden van die bezwaren vrij te zijn.

Ook ten opzichte van het slot der rekening van Nederlandsch-Indië en de regeling van de bestemming der voordeelige en de dekking der na- deelige sloten van de rekeningen, zal voortaan definitieve vaststelling geschieden in Indië, door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met don Volksraad. In denzelfden gedachtengang als voor de begrooting zelve werd aanvaard, zal vaststelling bij de wet alleen dan plaats hebben, wanneer die overeenstemming niet is verkregen of de desbetreffende besluiten van den Landvoogd niet bij de wet worden goedgekeurd (artt. 111 en 112 a.v.).

Geldleeningen ten laste van Nederlandsch-In- dië kunnen ingevolge art. 114 der Indische Staatsregeling niet worden aangegaan of gewaarborgd dan uit kracht van de wet of van een door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Volksraad genomen besluit, goedgekeurd bij do wet. Zoolang de toestand van dien aard blijft, dat vooral in den vreemde de beoordeeling der credietwaardigheid van Indië in groote mate samenhangt met de verhouding tot Nederland, kon, naar do zienswijze van do Regeering, om redenen van financieelen zoowel als van politieelen aard de medewerking van den Nederlandschen wetgever voor Indische leeningen niet worden gemist.

Bij artikel 2 der wet van 23 Juni 1925 tot herziening van de staatsinrichting van Nederlandsch- Indië werden verschillende, deels reeds besproken, Overgangsbepalingen in het leven geroepen, waarvan onkcle in het verband van de vorenstaande medodeelingen omtrent de samenstelling en do wetgevende taak van den Volksraad in diens nieuwen vorm hier niet onvermeld mogen blijven.

Ten einde te voorkomen, dat door de inwerkingtreding der evengenoemde wet bestaande regelingen zouden komen te vervallen, voordat zij voor andere, overeenkomstig de nieuwe bepalingen, hadden plaats gemaakt, is als maatregel van

*) Vgl. ter zake van het bovenstaande Handelingen Staten-Generaal, 1924—1925, Tweede Kamer, blz. 1472, 1501, 1505, 1515 e.a.

²⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer, Zit- ^ting 1924—1925, 32, no. 15, VII.

■overgang in de eerste plaats vastgesteld, dat alle op het tijdstip van de inwerkingtreding der Voornoemde wet verbindende wettelijke verordeningen, reglementen en besluiten van kracht blijven, totdat zij door andere overeenkomstig de voorschriften van die wet zijn vervangen.

Aangezien verder regeling bij ordonnantie van de onderwerpen, de inwendige aangelegenheden van Indië betreffende, regel zou worden, diende, om niet aan deze bevoegdheid van den ordonnantie-wetgever voor een aanzienlijk deel hare bevoegdheid te ontnemen, alsnog te worden bepaald, dat die wetgever bevoegd zou zijn bepalingen, welke nopens die onderwerpen reeds voorkwamen in bij het intreden der nieuwe regeling bestaande wetten en algemeene maatregelen van bestuur, te wijzigen. In die behoefte voorziet de tweede Overgangsbepaling, welke echter tevens de noodige uitzonderingen op die bevoegdheid aanwijst en als zoodanig de Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië, de Indische Comptabiliteitswet en enkele andere wetten van speciale aard noemt, benevens in het algemeen de wetten en algemeene maatregelen van bestuur afgekondigd na de inwerkingtreding van de wet van voornoemden datum, *tenzij* de maatregel van bestuur tot uitvoering strekt van eene reeds vóór die inwerkingtreding afgekondigde wetsbepaling. Uitgezonderd zijn voorts nog wetten en algemeene maatregelen van bestuur betreffende onderwerpen, waarvan de regeling ingevolge eene wet, afgekondigd na de vorenbedoelde inwerkingtreding, of ingevolge de Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië bij de wet of bij *algemeen maatregel van bestuur* moet geschieden.

Waar verder de vaststelling van eene nieuwe kiesrechtregeling voor den Volksraad en van de regeling der verkiezing van het College van Gedelegeerden aan de eerste samenstelling van de nieuwe Indische wetgevende macht vooraf diende te gaan, was het noodzakelijk dat die regelingen voor de eerste maal bij *algemeen maatregel van bestuur* werden getroffen. Ook konden eerst na de vorming van de genoemde lichamen de bepalingen op de nieuwe wijze van wetgeven in werking treden. De derde en de vijfde Overgangsbepaling voorzien, naar in de vorige bladzijden reeds is aangestipt, in de regeling van die punten. Wat aangaat de nieuwe regeling der begrotingsaangelegenheden behelst nog de zesde Overgangsbepaling o.m. het voorschrift, dat de bepalingen dienaangaande voor de eerste maal worden toegepast op de begrooting en het slot van rekening betreffende het dienstjaar, volgende op het jaar, waarin de naar de voorschriften der Indische Staatsregeling samengestelde Volksraad voor het eerst zou bijeenkomen.

„Op een door den Koning te bepalen tijdstip” — verklaart voorts de vierde van de onderwerpelijke overgangsbepalingen — „wordt de bij de inwerkingtreding van deze wet zitting hebbende Volksraad vervangen door een Volksraad, samengesteld volgens de nieuwe voorschriften”. Dit Koninklijk besluit van 31 Juli 1920 (Ned. Stb. no. 286, Ind. Stb. no. 455) werd dat tijdstip op 10 Mei 1927 bepaald.

De „*Volksraadliksver ordening 1926*” (Ind. Stb. no. 216), met toepassing waarvan de samenstel-

ling, wat aangaat de *verkozen* leden, is geschied van het op genoemd tijdstip in Nederlandsch-Indië opgetreden vertegenwoordigend lichaam van den nieuwen vorm, bepaalt in artikel 1, dat de verkiezing van die leden geschiedt onder technische leiding van het „*Volksraadstem-kantoor*”.

Dit kantoor, gevestigd te Batavia, bestaat uit vijf leden en ten minste drie plaatsvervangende leden, die door den Gouverneur-Generaal worden benoemd en ontslagen. De benoeming geschiedt voor vier jaren, terwijl hij, die ter vervulling van eene tusschentijds opgevallene plaats is benoemd, aftreedt op het tijdstip, waarop degene, in wiens plaats hij treedt, meest aftreden. De Gouverneur-Generaal wijst uit de leden der Voorzitter en den plaatsvervangenden Voorzitter aan. Een maand vóór de periodieke aftreding en zoo spoedig mogelijk bij het tusschentijds opvallen van de plaats van een lid, dient de Voorzitter aan den Landvoogd eene aanbeveling in van twee personen voor elke te vervullen plaats.

De Voorzitter houdt een lijst aan van de raden, welker leden kiezer zijn voor den Volksraad, *radenlijst* geheeten. Voorts houdt hij drie lijsten aan van de kiezers, *kiezerslijsten* geheeten, en wel één van de inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, ingedeeld volgens de *kieskringen*, waartoe zij behooren, één van de onderdanen-Nederlanders en één van de uithemsche onderdanen-niet-Nederlanders. Voor de samenstelling van de kiezerslijsten doen de Voorzitters van de evenbedoelde raden uiterlijk 15 September van het jaar der periodieke verkiezing voor den Volksraad met inachtneming van bepaalde regelen aan voornoemd kantoor opgave van de namen en voornamen, dan wel van de voor de persoonsaanduiding noodzakelijke toevoegsels, van hen, die op dat tijdstip leden zijn van den door hen voorgezeten raad, en van de op dat tijdstip onvervulde plaatsen. Op den eersten dag der candidaatslijstberichten de Voorzitters, ook bij eene tusschentijdsche verkiezing, telegrafisch óf en in welk opzicht de samenstelling van den door hen voorgezeten raad sedert de indiening der algemeene opgave wijziging heeft ondergaan.

Het Volksraadstemkantoor draagt zorg, dat de Voorzitters van de bovenbedoelde raden ten minste een maand vóór den dag der candidaatslijstberichten van leden van den Volksraad in het bezit zijn van een voldoende aantal formulieren voor de opgave van candidaten en dat deze autoriteiten, zoodra het oudste Hoofd van gewestelijk bestuur in de Javaansche Vorstenlanden, tijdig vóór eene stemming beschikken over een voldoende aantal blanco-stemkaarten.

De tweede paragraaf van de „*Volksraadkiesverordening 1926*” regelt de kieskringen, het aantal hunner afgevaardigden en de kiezers in de Vorstenlanden.

Luidens art. 10 worden voor de verkiezing van leden van den Volksraad, behorende tot de inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, de volgende twaalf kieskringen ingesteld: *West-Java*, omvattende de provincie van dien naam; *Midden-Java*, omvattende de gewesten Pekalongan, Ise-marang, Rembang, Banjoemas en Kedoe; *Oost-Java*, omvattende de gewesten Soerabaja, Madoera, Madioen, Kediri, Pasoeroean en Besocki; *Vorstenlanden*, omvattende de gewesten Soerakarta en Jogjakarta; *Zuid-Sumatra*, omvattende

de gewesten Lampongsche Districten, Benkoelen, Palembang, Djambi, Bangka en Onderhoorigheden zoomede Billiton; *Menangkabau*, omvattende het gewest Sumatra's Westkust; *Noord-Sumatra*, omvattende de gewesten Atjeh en Onderhoorigheden en Tapanoeli; *Oost-Sumatra*, omvattende de gewesten Oostkust van Sumatra en Riouw en Onderhoorigheden; *Borneo*, omvattende de gewesten Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; *Celebes*, omvattende de gewesten Menado en Celebes en Onderhoorigheden; *Molukken*, omvattende het Gouvernement der Molukken, en *Kleine-Soenda-eilanden*, omvattende de gewesten Bali en Lombok en Timor en Onderhoorigheden.

Het aantal afgevaardigden van elk der kieskringen *West-Java* en *Midden-Java* is bij art. 17 bepaald op drie, dat van den kieskring *Oost-Java* op vier, van den kieskring *Celebes* op twee en van elk der overige acht kieskringen op een. In den kieskring *Vorstenlanden* zijn luidens art. 18 kiezer het oudste Hoofd van gewestelijk bestuur en de Zelfbestuurders.

De candidaatsstelling is in de volgende paragraaf der verordening geregeld. Ingevolgd het daarbij bepaalde heeft de candidaatsstelling voor het lidmaatschap van den Volksraad plaats gedurende twee dagen en wel bij periodieke verkiezingen op den 14den en den 15den October. In den kieskring *Vorstenlanden* heeft candidaatsstelling niet plaats.

De candidaatsstelling geschiedt door indiening van eene opgave van een of meer namen van personen, behoorende tot de onderdanengroep, aan welke de betrokken plaatsen in den Volksraad wettelijk zijn toegewezen, door kiezers behoorende tot die onderdanengroep. Voor de candidaatsstelling van inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders moeten deze kiezers bovendien behoren tot den kieskring, door welken de te verkiezen personen worden afgevaardigd. Voor de verkiezing van onderdanen - Nederlanders en uitheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, zoomede voor de verkiezingen in de kieskringen *West-Java*, *Midden-Java*, *Oost-Java* en *Celebes* bevat elke opgave niet meer namen van kandidaten dan tweemaal het aantal te vervullen plaatsen. In de overige kieskringen bevat zij slechts den naam van één candidaat. De formulieren voor de opgaven van kandidaten zijn gedurende dertig dagen vóór en op den eersten dag van de candidaatsstelling kosteloos verkrijgbaar ten kantore van de Voorzitters der hiervoren vermelde raden. Van de verkrijgbaarstelling doen deze Voorzitters openbare kennisgeving.

Do indiening van de opgaven heeft plaats op de dagen der candidaatsstelling tussehen des voor-middags acht uur en des namiddags één uur. Ten minste dertig dagen vóór den eersten dag der candidaatsstelling doen de genoemde Voorzitters hiervan openbare mededeeling.

Do opgave van de candidaatsstelling moet in Latijnschekaraktersinhouden den naam, de voorletters, de woonplaats, zoomede andere voor de persoonsaanduiding der kandidaten noodzakelijke toevoegsels en, behoudens het nader te bespreken geval, dat de kiezer dat letterschrift niet voldoende machtig is, in Latijnsche karakters onderteekend zijn door ten minste vijf bevoegde kiezers. Indien de candidaat is eene gehuwde vrouw of weduwe, die aan de bepalingen voor Europe

anen onderworpen is of op wie deze bepalingen toepasselijk zijn verklaard, wordt zij in de opgave opgenomen met den naam van haar echtgenoot of overleden echtgenoot, onder toevoeging van haar eigen naam, voorafgegaan door het woord: „geboren” of eene verkorting van dit woord. Naast de onderteekening moeten de namen worden vermeld van de onderteekenaars en hunne voorletters, of andere voor de persoonsaanduiding noodzakelijke toevoegsels, zoomede de raad, waarvan zij lid zijn. Dezelfde kiezer mag niet meer dan één opgave onderteekenen. Indien een kiezer het Latijnsche letterschrift niet voldoende machtig is, wordt de opgave, op zijn verzoek, ingevuld door den Voorzitter van den raad, waarvan hij lid is; deze maakt van een en ander melding aan den voet der opgave. De handteekening van een kiezer, die het Latijnsche letterschrift niet voldoende machtig is, wordt gesteld in tegenwoordigheid van den Voorzitter van den raad, waarvan hij lid is; deze verklaart aan den voet der opgave, dat en door wien de bedoelde handteekening in zijne tegenwoordigheid is gesteld.

De inlevering van de opgaven geschiedt persoonlijk door een of meer personen, die haar onderteekend hebben. Zij vindt plaats bij een der Voorzitters van de vorenbedoelde raden en voor zoover de opgaven van inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders betreft, bij den Voorzitter van een raad, gevestigd binnen den kieskring, waarvoor de opgave bestemd is. De kandidaten kunnen bij de inlevering tegemoetdij zijn. Opgaven, welke niet op de voorgeschreven wijze worden ingeleverd of onderteekend zijn, worden door den Voorzitter geweigerd. In alle andere gevallen stelt deze een bewijs van ontvangst ter hand aan dengene, die de opgave inlevert. Is de Voorzitter van oordeel, dat de opgave niet voldoet aan andere wettelijk gestelde eischen dan zooveel genoemd, dan wordt daarvan, met mededeeling van de redenen, in het bewijs van ontvangst melding gemaakt. In dit ontvangstbewijs wordt tevens bekend gesteld, dat het den onderteekenaars der opgave zoowel gezamenlijk als ieder afzonderlijk vrijstaat om zich, hetzij schriftelijk hetzij bij gemachtigde, tot het Volksraadstemkantoor te wenden ter weerlegging van do in het bewijs van ontvangst vermelde bezwaren.

Zoodra de tot het inleveren van opgaven van kandidaten bepaalde tijd verstreken is, sluit do Voorzitter, na daarvan afschrift te hebben genomen, do ingcleverde opgaven, voor elke onderdanengroep afzonderlijk, in enveloppen; verzegelt hij deze en stelt hij op do buitenzyde van elk dér enveloppen een door hem onderteekende verklaring, dat zij do ingcleverde opgaven inhoudt. In do verklaring worden vermeld het aantal van die opgaven, de onderdanengroep, waarop zij betrekking hebben, en de kieskring, waartoe zij behooren. De enveloppen worden dadelijk daarna geadviseerd per post gezonden aan het Volksraadstemkantoor, met telegrafische kennisgeving van de verzending aan het kantoor. Zijn geene opgaven ingediend, dan doet de Voorzitter daarvan onverwijld telegrafisch mededeeling aan genoemd kantoor. Dadelijk na de verzending onderzoekt de Raadsvoorzitter nader of de door hem opgezonden opgaven voldoen aan de voorschriften en deelt hij den uitslag van dit onderzoek mede aan het Volksraadstemkantoor. Zoo hy van

oordeel is, dat niet aan de voorschriften is voldaan, vermeldt hij de gronden, waarop dit oordeel berust, onder overlegging van alles, wat tot staving daarvan kan dienen.

Zoodra de Voorzitter van het Volksraadstem-kantoor de enveloppe dan wel de telegrafische mededeeling van niet-indiening van opgaven in goede orde ontvangen heeft, doet hij daarvan mededeeling aan den afzender. Is een enveloppe met opgaven geschonden ontvangen, dan beslist het Stembankantoor in eene openbare vergadering of zij moet worden beschouwd als in liet onge-reede te zijn geraakt. Is in dien zin beslist of moet worden aangenomen, dat een enveloppe verloren is gegaan, dan wordt dit telegrafisch medegedeeld aan den afzender, die na ontvangst van dit bericht de genomen afschriften aan het Stembankantoor zendt, welke toezending van afschriften zoo vaak als noodig is wordt herhaald. Na de publicatie van de candidatenopgaven in de Javasche Courant vernietigt de Raadsvoorzitter de te zijnen kantore berustende afschriften.

Het Volksraadstemkantoor draagt zoo spoedig mogelijk zorg voor de bekendmaking van de candidatenopgaven in genoemde courant en stelt de ontvangene opgaven in afschrift verkrijgbaar tegen betaling der kosten. Het kantoor onderzoekt onverwijld of de opgaven aan de in de verordening gestelde eischen voldoen, wint, waar het in twijfel verkeert, infichtingen in omtrent de identiteit der gestelde candidaten, zoomede nopens de onderdanengroep, waartoe zij behooren, en vergelijkt de onderteekeningen der opgaven met de kiezerslijsten. Wordt daarbij een verzuim in de onderteekening of de aanduiding van een candidaat geconstateerd, dan geeft het Stembankantoor langs den kortsten weg hiervan kennis aan een der onderteekenaars van de opgave en stelt het, zoolang de te houden openbare vergadering van het Volksraadstemkantoor nog niet heeft plaats gevonden, zoo mogelijk een der onderteekenaars in de gelegenheid, het verzuim te herstellen of te doen herstellen. Het Stembankantoor roept, zoo noodig telegrafisch, de tusschenkomst in van een of meer der Raadsvoorzitters, die hunne bevindingen of verrichtingen ter zake, des- vereischt telegrafisch, ter kennis brengen van het kantoor.

Nadat alle ingediende opgaven van candidaten op één onderdanengroep, en voor wat de in- heemsche onderdanen - niet-Nederlanders betreft, op één kieskring betrekking hebbende, door het Stembankantoor zijn ontvangen, doet het kantoor in eene openbare vergadering mededeeling van de resultaten van het gehouden onderzoek en beslist het, met inachtneming van de op dat punt gestelde regelen omtrent van onwaarde verklaring en schrapping (art. 29—31 der verordening), naar aanleiding daarvan over de geldigheid van elk der ingediende opgaven en over de handhaving van de daarop voorkomende candidaten.

Voor elk der onderdanengroepen en voor wat de inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders betreft, voor elk der kieskringen, voegt het Volksraadstemkantoor de namen, voorkomende op de opgaven van candidaten, welke niet van onwaarde zijn verklaard, samen tot een verzamel- lijst. Op die verzamellijst worden overeenkomstig de dienaangaande gestelde voorschriften met Latijnsche karakters in alfabetische (lexicografische) volgorde gebracht de namen der can-

didaten, hunne voorletters, woonplaatsen zoomede andere voor de persoonsaanduiding ver- eischt toevoegsels. De ingeleverde opgaven van candidaten worden door het Stembankantoor bewaard gedurende den tijd, waarvoor de verkiezing is geschied---

Indien uit devcrzamellijst van één onderdanengroep of voor één kieskring blijkt, dat voor die groep of dien kring *niet meer* candidaten zijn gesteld dan er leden van den Volksraad voor de groep of den kring gekozen moeten worden, verklaart, ingevolge het eerste lid van art. 32, het Volksraadstemkantoor deze candidaten te zijn verkozen. Een afschrift van het op zijne verkiezing betrekking hebbend gedeelte van het procesverbaal wordt zoo spoedig mogelijk aan elk der gekozenen uitgereikt, welk afschrift den geko- zene tot geloofsbrief strekt.

Blijken er *minder* candidaten te zijn gesteld dan er voor de groep of den kring leden gekozen moeten worden, dan stelt het Stembankantoor tevens vast, hoeveel plaatsen niet door verkiezing zijn vervuld. Zijn er voor één onderdanengroep of één kieskring *meer* candidaten gesteld dan er plaatsen vervuld moeten worden, dan verklaart liet kantoor, dat voor de groep of den kring eene *stemming* zal worden gehouden. Het geeft hiervan telegrafisch kennis aan de betrokken Raadsvoorzitters, onder mededeeling van de namen der candidaten.

Afschriften van de verzamellijsten worden door het Volksraadstemkantoor zoo spoedig mogelijk gezonden aan den Gouverneur-Generaal, den Voorzitter van den Volksraad en de betrokken Raadsvoorzitters; zij worden door de zorg van het Stembankantoor gepubliceerd in de Javasche Courant en tegen betaling van de kosten in afschrift verkrijgbaar gesteld. Tevens doet het kantoor aan de betrokken Raadsvoorzitters ten behoeve van de kiezers een voldoende aantal afschriften toekomen van de verzamellijsten en van het procesverbaal der vergadering, waarin deze zijn vastgesteld.

Ten aanzien van de regeling der stemming — het onderwerp van § 4 der Volksraad kiesveror- dening — bepaalt in de eerste plaats art. 34, dat indien het Stembankantoor heeft verklaard, dat voor een onderdanengroep of een kieskring eene stemming over candidaten voor den Volksraad zal worden gehouden, deze stemming bij periodieke verkiezingen plaats heeft op den 3den Januari. Tenminste zeven dagen vóór den dag van de stemming ontvangen, luidens het volgende artikel, de betrokken kiezers van den Voorzitter van den raad, waarin zij zitting hebben, eene oproeping, houdende aanwijzing van plaats, dagen uur voor de openbare vergadering, waarin de stemming, voor iedere onderdanengroep afzonderlijk, zal plaats hebben. Deze oproeping gaat vergezeld van een afschrift van de verzamellijst en van het procesverbaal der vergadering, waarin do verzamellijsten zijn vastgesteld.

Nadat de Voorzitter de vergadering geopend heeft, wijzen de aanwezige leden twee hunner aan, die met den Voorzitter en onder diens presidium een stemcommissie vormen. Deze commissie beslist alle vragen, die zich ten aanzien van de stemming mochten voordoen. Indien zij daarbij een vraagpunt ontmoet, waarin de bepalingen niet of niet volledig voorzien, beslist zij overeenkomstig de strekking der kiesverordening. Zij

onthoudt zich in geen geval op grond van stilzwijgen, duisterheid of onvolledigheid der bepalingen van eene beslissing of handeling, die voor den voortgang der werkzaamheden noodzakelijk is.

Op de stemkaarten, die voor de onderscheiden onderdanengroepen verschillend van kleur zijn, is aan de eene zijde gelegenheid tot invulling van naam, voorletters, woonplaats en andere voor de persoonsaanduiding van den candidaat of de candidaten noodige toevoegingen; aan de keerzijde is de handtekening van den Voorzitter van den raad gestempeld.

Hij, die lid is van meer dan één raad, kan slechts in één dier colleges zijn stem uitbrengen. De Raads- voorzitter, die krachtens zijn lidmaatschap van een anderen raad aan de verkiezing moet deelnemen, is bevoegd zijn stem uit te brengen in den door hem voorgezeten raad. Een kiezer kan, wanneer hij zich bij de invulling van zijn stem- kaart vergist, éénmaal een nieuwe kaart aanvragen, mits de eerst overhandigde door hem wordt teruggegeven. Wanneer een kiezer het Latijnsche letterschrift niet voldoende machtig of lichamenlijk hulpbehoevend is, kan de stemcom- missie toestaan, dat hij zich, desgewenscht door iemand buiten den raad, doet bijstaan.

Wanneer het aantal ingeleverde stem kaarten in overeenstemming is met het aantal stemmen, dat de tot één onderdanengroep behorende kiezers, die aan de stemming hebben deelgenomen, hebben kunnen uitbrengen, zoodat geene nieuwe stemming wordt vereischt, wordt de presentie- lijst door de stemcommissie met opgave van het aantal der daarop gestelde parafen gewaar- merken worden deze lijst en de ingelverde stem- kaarten door den Voorzitter, voor iedere onder- danengroep afzonderlijk, in papier gesloten en verzegeld. Ten spoedigste zendt de Voorzitter de pakken als geadviseerd dienststuk op naar het Volksraadstemkantoor, waarvan aan dit kantoor telegrafisch kennis wordt gegeven. Zoo geene kiezers aan de stemming voor enige onderdanen- groep hebben deelgenomen, geeft de Voorzitter op gelijke wijze daarvan aan het kantoor bericht. Beslist het Volksraadstemkantoor, dat een pak in het ongerede is geraakt, of moet worden aangenomen, dat een pak verloren is gegaan, dan wordt dit telegrafisch medegedeeld aan den afzender, die daarop zoo spoedig mogelijke nieuwe stemming doet plaats vinden.

Voor de verkiezing in den kieskring *Vorstenlanden* geeft § 5 (artt. 47—49) bijzondere voorschriften. De verkiezing van een lid van den Volksraad geschiedt daar eveneens op den 3den Januari. Het oudste Hoofd van gewestelijk bestuur in die landen roept daartoe de kiezers op een door hem te bepalen plaats en uur in eene besloten vergadering bijeen. In deze vergadering, welke door hem wordt voorgezeten en in het algemeen naar dezelfde regels als elders plaats vindt, worden uitgebracht: door bedoeld Hoofd van gewestelijk bestuur *drie* stemmen, door den Socsoehocnan van Soerakurta of den Sultan van Jogjakarta ieder *twee* stemmen en door de Hoofden van het Alang- koenegaraseho of het Pakoe- Alamsche huis ieder *één* stem. De Zelf bestuurders mogen zich door gemachtigden doen vertegenwoordigen en hunne stemmen door dezen doen uitbrengen.

Ten aanzien van de vaststelling van den uitslag der stemmingen, waaromtrent § 6 der ver-

ordening de noodige voorzieningen aangeeft, bepaalt artikel 50 dat het Volksraadstemkantoor, nadat het in het bezit is gekomen van de resultaten der stemming, betrekking hebbende op één onderdanengroep, dan wel, voor wat betreft de inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, op één kieskring, ten spoedigste eene openbare vergadering houdt ter vaststelling voor elke groep en eiken kieskring afzonderlijk van den uitslag der stemming. Na zich overtuigd te hebben van de goede ontvangst der pakken met stemkaarten en, indien geen der kiezers aan de stemming blijkt te hebben deelgenomen, te hebben vastgesteld hoeveel plaatsen niet door verkiezing zijn vervuld, wordt, luidens de volgende artikelen, tot de opening der pakken overgegaan en het cijfer vastgesteld, verkregen door samentelling van alle stemkaarten in de pakken van de betrokken onderdanengroep dan wel, voor de inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, van den betrokken kieskring. Voor de groepen der onderdanen - Nederlanders en der uitheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, zoomede voor de kieskringen *West-Java, Midden-Java, Oost-Java* en *Celebes* bepaalt het Volksraadstemkantoor telkens na de telling van de stemkaarten het kiesquotiënt door het totaal-cijfer der stemkaarten te deelen door het aantal te vervullen plaatsen, vermeerderd met één, en het quotiënt te verhoogen tot het onmiddellijk daarboven liggend geheele getal. Deze stemkaarten worden daarna, groeps- en kieskringsgewijs, dooreengemengd en genummerd. De Voorzitter opent de stemkaarten, neemt daarbij voor de hierboven genoemde onderdanengroepen en kieskringen de volgorde der nummers in acht en leest overluud den naam van den candidaat voor, voor wien de stemkaart als eene stem geldt. Twee andere leden zien de stemkaarten na. Het Volksraadstemkantoor beslist over de waarde van de stemkaart terstond nadat deze geopend is. Ingeval van onwaardeverdaring der stemkaart of schrapping van een naam, waarvoor de artikelen 55 en 56 nadere regels stellen, maakt de Voorzitter de redenen onmiddellijk bekend, terwijl de stemkaart moet worden vertoond, indien een der in de zaal aanwezigen dit verlangt, en van een en ander aantekening geschiedt in het procesverbaal. Blijken voor een onderdanengroep of kieskring alle stemkaarten van onwaarde te zijn, dan stelt het Volksraadstemkantoor vast, hoeveel plaatsen voor de groep of den kieskring niet door verkiezing zijn vervuld. Voor de onderdanen-Nederlanders en de uitheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, zoomede voor de voornoemde vier kieskringen geldt elke stemkaart als eene stem voor den eersten daarop geplaatsten candidaat. Zoodra deze het kiesquotiënt heeft bereikt, wordt hy door het Volksraadstemkantoor verkozen verklaard. De verdere stemkaarten, waarop de naam van den gekozen voorkomt, gelden als eene stem voor den volgenden daarop geplaatsten candidaat, die het kiesquotiënt nog niet heeft bereikt. Indien voor de evengoemde groepen en kieskringen, nadat alle stemkaarten voorgelezen zijn, nog niet zoveel personen zijn verkozen als er plaatsen te vervullen zijn, geschiedt eene tweede voorlezing of geschiedt zoo noodig verdere voorlezingen met inachtneming van dezelfde regels. Totdat door een candidaat het kiesquotiënt is bereikt, wordt iedere bij eene volgende voorlezing door hem vor-

kregen stem opgeteld bij de stemmen, welke hij bij eene vorige voorlezing heeft verkregen. De voorlezing der stemkaarten wordt gestaakt, zoo- dra evenveel personen zijn verkozen als er plaatsen te vervullen zijn. Voor de andere kieskringen dan de vier hierboven vermelde maakt de Voorzitter van liet Volksraadstemkantoor terstond nadat alle stemkaarten zijn geopend en de stemmen zijn opgenomen, het getal der geldig uitgebrachte stemmen bekend, dat in het geheel en dat op elk der kandidaten is uitgebracht. Is het aantal niet van onwaarde verklaarde stemmen, dat een kandidaat op zich vereenigd heeft, hooger dan het totaal der overige niet van onwaarde verklaarde stemmen, dan verklaart het Volksraadstemkantoor dezen kandidaat te zijn gekozen. Heeft in een dezer kieskringen geen der kandidaten dat aantal bereikt, dan verklaart het kantoor, dat in den kring eene herstemming zal plaats vinden en wijst het als kandidaten daarvoor aan de beide personen, die de meeste stemmen op zich hebben vereenigd. Komen tengevolge van een gelijk aantal stemmen meerdere kandidaten voor aanwijzing in aanmerking, dan worden deze allen aangewezen.

De Voorzitter maakt de beslissingen van het Volksraadstemkantoor overluud bekend. De in de zaal aanwezigen kunnen bezwaren inbrengen, waarvan in het procesverbaal aantekening geschiedt. Een afschrift van het op zijne verkiezing betrekking hebbend gedeelte van het procesverbaal wordt zoo spoedig mogelijk door tusschenkomst van het Hoofd van plaatselijk bestuur aan elk der gekozenen-uitgereikt en strekt den gekozenen tot geloofsbrief. Afschriften van de voor eenige herstemming vastgestelde kandidatenlijst worden door het Volksraadstemkantoor ten spoedigste gezonden aan den Gouverneur-Generaal, den Voorzitter van den Volksraad en de betrokken Raadsvoorzitters; de lijst wordt door de zorg van het Kantoor gepubliceerd in de Javasche Courant en tegen betaling der kosten in afschrift verkrijgbaar gesteld. Tevens doet het Kantoor aan de betrokken Raadsvoorzitters ten behoeve van de kiezers een voldoende aantal afschriften toekomen van de kandidatenlijst en van het procesverbaal der vergadering, waarin zij werd vastgesteld.

De herstemming is in § 7 van de verordening geregeld. Lidens de daarin voorkomende bepalingen geeft het Volksraadstemkantoor, wanneer het heeft verklaard dat in eenigen kieskring eene herstemming noodig is, daarvan telegrafisch kennis — onder mededeeling van de kandidaten, over wie de herstemming zal plaats vinden — aan de betrokken Raadsvoorzitters dan wel, wanneer het den kieskring Vorstenlanden aangaat, aan het oudste Hoofd van gewestelijk bestuur aldaar, die het tijdstip van de herstemming op zoo kort mogelijken termijn vaststellen. Bij de herstemming—voor welke evenals voor het vaststellen van den uitslag wederom dezelfde regelen als te voren worden nageleefd — stellen de kiezers op hunne stemkaart slechts den naam als anderszins van één der kandidaten, over wie herstemd wordt. Andere op de stemkaart voorkomende namen worden door het Volksraadstemkantoor geschrapt. De kandidaat, die de meeste niet van onwaarde verklaarde stemmen op zich vereenigt, wordt door het kantoor verkozen

verklaard; bij gelijk aantal stemmen beslist het lot.

De verkozenen geeft, ingevolge het bepaalde in § 8, handelende over de verplichtingen der gekozen leden, binnen vier weken na den dag, waarop hem zijn geloofsbrief is uitgereikt, aan het Hoofd van plaatselijk bestuur kennis of hij de verkiezing aanneemt, van welke kennisgeving hem een bewijs van ontvangst wordt afgegeven. Laat hij dien tijd zonder kennisgeving voorbijgaan, dan wordt de verkozenen geacht de verkiezing niet aan te nemen. Het Hoofd van plaatselijk bestuur doet van een en ander telegrafisch mededeeling aan het Volksraadstemkantoor, dat onverwijld den Gouverneur-Generaal en den Voorzitter van den Volksraad op de hoogte stelt. Artikel 65 der genoemde paragraaf wijst de bescheiden aan, welke de tot lid van den Volksraad gekozenen nevens zijn geloofsbrief aan den Raad heeft over te leggen, en bepaalt tevens de gevolgen, voor den verkozenen, van niet-voldoening aan die verplichting.

Van de in de volgende paragraaf omschreven voorzieningen voor de gevallen, dat een gekozenen zijne verkiezing niet aanneemt of de indiening van de voorgeschreven stukken nalaat, zij in de eerste plaats vermeld de bepaling van artikel 09 dat, wanneer het Volksraadstemkantoor kennis heeft bekomen dat iemand, die voor de groep der onderdanen-Nederlanders, de groep der uitheemsche onderdanen-niet-Xederlanders dan wel voor een der kieskringen *West-Java, Midden-Java, Oost-Java en Celebes* gekozen is, hetzij overleden is, hetzij zijne verkiezing niet aanneemt dan wel den voor het aannemen van zijne verkiezing gestelden tijd zonder kennisgeving heeft laten verstrijken, of dat de door den gekozenen over te leggen bescheiden niet door den Volksraad zijn ontvangen, het Kantoor zoo spoedig mogelijk den persoon aanwijst, die voor de opengevallen plaats is gekozen. In eene openbare vergadering wordt daartoe, lidens het volgende artikel, het na de vroegere behandeling verzegeld pak geldige stemkaarten voor de betrokken onderdanen of den betrokken kieskring door het Stemkantoor geopend. Daaruit worden de stemkaarten genomen, waarop de naam voorkomt van dengene, wiens plaats is opengevallen. Met deze kaarten wordt nu weder op dezelfde wijze gehandeld als voor de aanvankelijke vaststelling van den uitslag in § 0 (artt. 54—59) is voorgeschreven. Als kiesquotiënt blijft daarbij gelden het bij de eerste vaststelling bepaalde cijfer. Buiten rekening worden voorts gelaten de op de stemkaarten voorkomende kandidaten, die reeds gekozen zijn verklaard, lid van den Volksraad zijn krachtens benoeming, overleden zijn dan wel in de omstandigheden verkeerden, vermeld in art. 09. Dezelfde of gelijksoortige bepalingen, als voor de aanvankelijk verkozenen geldend, regelen verder het verloop der zaak voor de bovengenoemde groepen en kieskringen.

Doen de gevallen, in art. 69 omschreven, zich voor ten aanzien van een der overige kieskringen, dan verklaart het Volksraadstemkantoor, dat aldaar eene nieuwe verkiezing moet plaats hebben. Het geeft hiervan wederom kennis aan den Landvoogd, den Voorzitter van den Volksraad en telegrafisch aan de betrokken Raadsvoorzitters, dan wel, wanneer het den kieskring Vorstenlanden betreft, aan het oudste Hoofd van

gewestelijk bestuur aldaar, waarna in gelijken trant als hiervoren medegedeeld eenc nieuwe verkiezing wordt gehouden.

De laatste paragraaf der kiesverordening voor den Volksraad stelt alsnog enkele regelen voor het geval, dat de vereischte verrichtingen of de aangegeven termijnen op een Zondag of feestdag mochten vallen of zouden afloopen en vermeldt ook verder nog eenige uitsluitingen van die dagen voor de toepassing van de verordening.

Ten slotte behelst de bepaling sub IV van het Koninklijk besluit de verklaring, dat de inwerkingtreding zou plaats vinden met ingang van een door den Gouverneur-Generaal vast te stellen dag. Bij beschikking van den Landvoogd van 3 Juni 1926 no. 1 x (Ind. Stb. no. 217) is daartoe aangewezen de dag na dien der afkondiging van het Koninklijk besluit.

Aan het samenstel van bepalingen, welker totstandkoming aan het optreden van den naar de nieuwe beginselen geconstitueerden Volksraad vooraf moest gaan, ontbrak daarna nog de alge-meene maatregel van bestuur, die voor de eerste maal de wijze van verkiezing, uit en door den Volksraad, van het *College van Gedelegeerden* zou hebben te regelen.

De uitvaardiging van die regeling heeft enkele weken vóór den aanvang der eerste zitting van den nieuwen Volksraad, bij Koninklijk besluit van 8 Maart 1927 no. 32 (Ind. Stb no. 126) plaats gehad.

De daarbij vastgestelde „Verordening op de verkiezing van de leden van het College van Gedelegeerden en de vervulling van tusschentijds opgevallen plaatsen in het College”, welke lui- dens hare slotbepaling als „*Gedelegeerden-kiesver- ordening 1927*” kan worden aangehaald, is verdeeld in een viertal paragrafen, van welke de eerste de candidaatstelling behandelt.

Vóór de eerste vergadering van den Volksraad in het vierjarig zittingstijdperk, bedoeld in art. 60 der Indische Staatsregeling, heeft, krachtens art. 1 van de onderhavige kiesverordening, de candidaatstelling plaats voor het lidmaatschap van het College van Gedelegeerden op een door den Voorzitter van genoemden Raad te bepalen dag en uur.

Die candidaatstelling geschiedt, ingevolge art. 2, door indiening van een lijst, welke één of meer, echter niet meer dan twintig namen bevat van hen, die voor het aanbrekende zittingstijdperk door den Gouverneur-Generaal tot lid van den Volksraad benoemd zijnde, dan wel als zoodanig door het Volksraadstemkantoor verkozen verklaard zijnde, hunne benoeming of verkiezing hebben aangenomen. Do namen der candidaten worden daarbij gesteld in do volgorde, waarin aan hen de voorkeur wordt gegeven. Formulieren voor de candidatenlijsten zijn, naar het volgende artikel bepaalt, tijdig vóór en op den dag der candidaatstelling kosteloos verkrijgbaar ten kantore van den Volksraad.

Luidens do verdere bepalingen van de eerste paragraaf moeten de candidatenlijsten in Latijn- scho karakters inbonden den naam, do voorletters, zoomede andere voor de persoonsaanduiding der candidaten noodzakelijcc toevoegingen, waaromtrent ook hier weder voor getrouwdo vrouwen of weduwen bijzondere aanwijzingen gelden, on wordt de onderteekening van ten minste twee

der hierboven aangeduide personen vereiseht. Naast de onderteekening moeten vermeld worden de namen van de onderteekenaars en hunne voorletters of andere voor de persoonsaanduiding noodzakelijke toevoegingen. Iedere onderteekenaar mag voorts niet meer dan één lijst onderteekenen. De indiening der lijsten geschiedt persoonlijk door één of meer dergenen, die haar on- derteekend hebben, ten kantore van den Volksraad bij den Voorzitter, waarbij de candidaten tegenwoordig kunnen zijn. Lijsten, waarvan de invulling, de onderteekening of de indiening niet met de bepalingen in overeenstemming is, worden door den Voorzitter geweigerd. In alle andere gevallen voorziet deze de lijst van een volgnummer en stelt hij een bewijs van ontvangst ter hand aan dengene, die de lijst inlevert. De Voorzitter doet de ontvangen candidatenlijsten terstond vermenigvuldigen, aan de hooger bedoelde personen, die eene benoeming of verkiezing voor den Volksraad hebben aangenomen, uitdeelen en, tegen betaling van de kosten, in afschrift verkrijgbaar stellen.

De benoeming der leden van het College van Gedelegeerden maakt het onderwerp uit van de tweede paragraaf der verordening (artt. 7—19).

In de eerste vergadering van het zittingstijdperk wijst de Raad uit zijn midden *twintig* leden voor die functie aan. Aan de ten behoeve van de benoeming te houden stemming wordt uitsluitend deelgenomen door de benoemde en de gekozen leden, die den in art. 59 der Indische Staatsregeling voorgeschreven eed (verklaring en belofte) hebben afgelegd. De stemming geschiedt metgebruikmaking van de voormelde candidatenlijsten, van welke te voren door den Voorzitter worden geschrapt de namen der candidaten en onderteekenaars, die niet aan de gestelde eisehen voldoen. Lijsten, welke dientengevolge geene namen van candidaten bevatten of niet door minstens twee bevoegde personen onderteekend zijn, blijven verder buiten beschouwing, waarvan de Voorzitter in de vergadering mededeeling doet. De leden evenwel, die geen der lijsten onderteekend hebben, worden in de gelegenheid gesteld het aantal handteekeningen onder een lijst, waarop namen van onderteekenaars zijn geschrapt, tot het vereischte minimum aan te vullen.

De stemming geschiedt bij hoofdelijke oproeping in de volgorde der presentielijst. Na het afroepen van zijn naam verklaart elk der ter vergadering aanwezige leden, door het noemen van een der volgnummers, op welke van de candidatenlijsten hij zijne keuzo vestigt. Door den Secretaris wordt alsdan achter den naam van den betrokkene op do presentielijst aantekening gehouden van het volgnummer, dat door dezen is genoemd.

Na gehouden stemming maakt de Voorzitter bekend, hoeveel stemmen in totaal zijn uitgebracht en hoeveel stommen op iedere lijst zijn vereenigd. Het aantal stemmen, dat op iedere lijst vereenigd is, wordt vervolgens door het totaal aantal uitgobachte stemmen gedeeld en het quotiënt met twintig vermenigvuldigd. Do Voorzitter kent daarop aan iedere lijst een aantal plaatsen toe, aangegeven door het cijfer der ge- heegetallen van do aldus verkregen uitkomsten. Indien na toepassing van het vorenstaande do som der aan de verschillende lijsten toegewezen plaatsen minder bedraagt dan twintig, wordt een onvervulde plaats allereerst toegewezen aan do

lijst, die na toepassing van de voormelde berekening de uitkomst met de hoogste breuk vertoont, en vervolgens zoo noodig telkens aan eene lijst, met de naastvolgende lagere breuk tot uitkomst. Hebben twee of meer lijsten, die voor toewijzing van een plaats in aanmerking komen, een uitkomst met dezelfde breuk en kan niet aan alle deze lijsten een zetel méér worden toegewezen, dan bepaalt de Voorzitter door het lot, ten aanzien van welke lijst of lijsten de toewijzing zal geschieden.

Nadat het aantal plaatsen in het College van Gedelegeerden is bepaald, dat aan iedere lijst is toegewezen, verklaart de Voorzitter voor elke van die lijsten, welke van de daarop vermelde kandidaten in die plaatsen zijn gekozen. Hij geeft daarbij aan een lijst, waaraan een grooter aantal plaatsen is toegewezen, den voorrang boven een met kleiner aantal en, bij lijsten, waaraan hetzelfde aantal plaatsen is toegekend, aan een lijst met hooger volgnummer boven een met lager volgnummer. Voor elke lijst worden gekozen verklaard de daarop voorkomende kandidaten in de volgorde, waarin zij op de lijst vermeld staan, te beginnen bij den eersten daarop geplaatsten naam en tot een aantal, gelijk aan het aantal plaatsen, dat aan de lijst is toegewezen. Is een candidaat op eene lijst gekozen verklaard, dan wordt hij geacht niet meer op eenige andere lijst voor te komen.

Indien het aantal op een lijst voorkomende namen kleiner is dan het aantal aan die lijst toegewezen plaatsen, stelt de Voorzitter de leden, die op de lijst hunne stem hebben uitgebracht, gedurende een redelijken tijd in de gelegenheid tot aanvulling van de lijst. De aanvulling geschiedt door alle die leden gemeenschappelijk bij een door hen te onderteekenen en door één hunner persoonlijk bij den Voorzitter tegen bewijs van ontvangst in te dienen schriftelijke opgave, welke aan de eandidatenlijst wordt gehecht.

Zijn na de toepassing van de voorschreven bepalingen minder dan twintig kandidaten gekozen verklaard, dan heeft ter verkiezing van het ontbrekende aantal eene stemming plaats naar den gewonen regel van art. 66, lid 6, der Indische Staatsregeling, waarbij de volstreekte meerderheid der geldige stemmen en bij staking van stemmen het lot beslist.

De op de voorschreven wijze gekozen kandidaten worden door den Volksraad benoemd verklaard tot lid van het College van Gedelegeerden. De benoemde, die in de vergadering tegenwoordig is, deelt binnen twee dagen en hij, die niet tegenwoordig is, binnen acht dagen na ontvangst van het bericht zijner benoeming aan den Voorzitter mede of hij deze aanneemt.

De eandidatenlijsten, waarover eene stemming heeft plaats gehad, worden ten kantore van den Volksraad bewaard gedurende den tijd, waarvoor de benoeming is geschied. Leden van den Volksraad, die aan de stemming over de eandidatenlijsten niet hebben deelgenomen, zijn bevoegd om alsnog één van de lijsten te onderteekenen, indien daartegen bij hunne medeleden, welke de lijst onderteekenden of daarop hun stem uitbrachten, geen bezwaar bestaat, waaromtrent door den Voorzitter een onderzoek wordt ingesteld. De leden van den Volksraad, die op een eandidatenlijst hunne stem hebben uitgebracht of deze hebben onderteekend, zijn gedurende den

verderen duur van het zittingstijdperk bevoegd deze lijst aan te vullen en wijziging te brengen in de volgorde der kandidaten. De aanvulling en wijziging geschiedt door alle de evenbedoelde leden, die op het tijdstip van aanvulling nog lid van den Volksraad zijn, gemeenschappelijk bij een door hen te onderteekenen en, tegen bewijs van ontvangst, dooreen hunner persoonlijk bij den Voorzitter in te dienen schriftelijke opgave.

De bepalingen van § 3 der verordening behelzen de voorzieningen ingeval een benoemde zijn benoeming niet aanneemt, zoome de bij tusschen- tijdsche vacatures.

Wanneer de Voorzitter van den Volksraad van een tot lid van het College van Gedelegeerden benoemde niet binnen den gestelden termijn bericht ontvangt, dat hij zijne benoeming aanneemt, zoome de wanneer de Voorzitter gedurende het zittingstijdperk kennis bekomt, dat de plaats van eenig lid van het College is opgevacant, wijst hij, ingevolge art. 20 der Verordening, zoo mogelijk het lid aan, dat in de opgevacant plaats gekozen moet worden beschouwd. Hij maakt daartoe gebruik van de eandidatenlijst, waarop degene, die vervangen moet worden, gekozen is verklaard. Als vervanger wijst hij aan het lid van den Volksraad, wiens naam op die lijst het eerst volgt na den naam van een bereids uit die lijst voor het College van Gedelegeerden aangewezen persoon, indien de betrokkene nog in leven is en aan de algemeene voorwaarden van benoembaarheid voldoet, voorts niet reeds zitting heeft in genoemd College of, daartoe benoemd zijnde, niet die benoeming heeft afgewezen zonder daarna schriftelijk aan den Voorzitter te kennen te hebben gegeven, zich voor eene nieuwe benoeming beschikbaar te stellen.

De daaropvolgende bepalingen leggen aan den Voorzitter van den Volksraad de verplichting op, van de evenbedoelde aanvulling overwijd mededeeling te doen in eene vergadering van den Raad dan wel, wanneer deze niet bijeen is, in eene vergadering van het College van Gedelegeerden. Voorts is o.m. nog daarbij voorgescreven, dat wanneer niet op de aangegeven wijze tot vervulling van de opgevacant plaats kan worden gekomen, de verkiezing van een nieuw lid geschiedt zal door stemming in de eerstvolgende vergadering van den Volksraad op don mede hiervoren reeds aangeduiden, in het zesde lid van art. 66 der Indische Staatsregeling bepaalden voet.

De dag, met ingang waarvan het onderwerpe- lijk Koninklijk besluit in werking zou treden, is bij het besluit van den Gouverneur-Generaal, opgenomen in Ind. Stb. 1927 no. 127, vastgesteld op den dag na dien der afkondiging van bedoeld besluit, zijnde 27 April van genoemd jaar.

De eerste zitting van de overeenkomstig de hiervóór uiteengezctlo beginselen tot stand gekomen Volksraad werd, met inachtning van hetgeen dienaangaande in art. 62 van de Indische Staatsregeling is bepaald, op 16 Mei 1927 door den inmiddels opgetreden Gouverneur-Generaal Jhr. Mr. de Graeff plechtig geopend, waarbij o.m. krachtig werd aangedrongen op eene vruchtbare samenwerking, ook onder de nieuwe regeerings- beginselen, tusschen Volksraad en Regeering.

Gegroepeerd naar onderdaanschap on staatkundige richting vertoont het nieuwe vertegen

woordigende lichaam de aan den voet dezer bladzijde in tabellarischen vorm weergegeven samenstelling *).

In de eerste vergadering had de Raad gevolg te geven aan de opdracht in art. 72 der Indische Staatsregeling, tot benoeming, uit zijn midden, van een College van Gedelegeerden, bestaande uit den Voorzitter van den Volksraad, als lid tevens Voorzitter, benevens twintig leden. Nadat de candidaatstellingen waren voorafgegaan, vonden, met toepassing van de bepalingen der hier- voren besproken „Gedelegeerden Kies verordening 1927”, in de avondzitting van den Volksraad van genoemden datum de stemmingen en ten slotte de benoemingen plaats. De uitslag is geweest, dat voor het ingetreden vierjarig zit- tingstijdperk als orgaan voor den niet door den Volksraad in pleno aan zich voorbehouden wet- gevenden arbeid en de verdere aan het College van Gedelegeerden opgedragen werkzaamheden is aangewezen een lichaam, dat, gegroepeerd in gelijken trant, de samenstelling vertoont, waarvan hier beneden in het tabellarisch overzicht onder 2) een beeld is gegeven.

Eene vergelijking van de cijfers der beide overzichten doet in de eerste plaats blijken, dat de

numerieke verhouding tusschen het element der Inheemsche leden - niet-Nederlanders en dat der Nederlanders, wier aantal in den Volksraad ingevolge de bepalingen onderscheidenlijk 25 en 30 bedraagt, voor het College van Gedelegeerden eenige wijziging in het voordeel van de tweede groep heeft ondergaan. Terwijl, naar de tusschen de totaalsterkte der beide organen bestaande verhouding van drie tot één, het getal leden van de genoemde groepen in dat College respectievelijk 8 en 10 zou kunnen zijn, vindt men voor de groep der Nederlanders inderdaad één lid meer aangewezen.. De omstandigheid, dat niet meer dan één van de vijf Uitheemsche leden - niet-Nederlanders van den Volksraad voor het College van Gedelegeerden is verkozen, geeft van die afwijking eene gereede verklaring.

Naar het wettelijk beginsel van evenredige ver- tegenwoordiging, in hier voege dat de overeenstemmende wil van elk drielid leden van denVolks- raad tot de dienovereenkomstige vervulling van één plaats in het College van Gedelegeerden leidt (art. 74 Ind. Staatsregeling), zouden de als „rechtsch” aangemerkte staatkundige groep in den Volksraad van 33 leden en de als „linksch” aangemerkte groep van 15 leden door onderschei-

1) Samenstelling van den Volksraad.

		STAATKUNDIGE GROEPEERING.																			
		Als „rechtsch” aangemerkte groepen. Als „linksch” aangemerkte groepen.																			
Onderdaanschap.	Aantal leden.	Politeek Economische Bond (P. E. B.).	Indo-Europesch Verbond (I. E. V.).	Indische Katholieke Partij (I. K. P.).	Christelijk Ethische Partij (C. E. P.).	Economische Belang (Ec. Bel.).	Totaal.	Ned.-Ind. Vrijzinnige Bond (N. I. V. B.).	Ind. Sociaal Democratische Partij (I. S. D. P.).	Boedi Oetomo (B. O.).	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.			
Inh.- niet-Nederlanders .	25	0	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	JL	
Nederlanders .	30	7	0	3	3	1	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	6	
Uith.- niet-Nederlanders .	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Totaal . . .	60	14	—	4	3	1	33	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	12	
Percentsgewijs	—	23% ^o	—	7% ^o	2% ^o	5% ^o	55%	3% ^o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25%	20%	

2) Samenstelling van het College van Gedelegeerden.

		STAATKUNDIGE GROEPEERING.												
		Als „rechtsch” aangemerkte groepen.					Als „linksch” aangemerkte groepen.							
Onderdaanschap.	Aantal leden.	Politeek Economische Bond (P. E. B.).	Indo-Europesch Verbond (I. E. V.).	Indische Katholieke Partij (I. K. P.).	Christelijk Ethische Partij (C. E. P.).	Economische Belang (Ec. Bel.).	Totaal.	Ned.-Ind. Vrijzinnige Bond (N. I. V. B.).	Ind. Sociaal Democratische Partij (I. S. D. P.).	Boedi Oetomo (B. O.).	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.
Inheemsch- niet-Nederlanders . . .	84	—	—	—	—	—	4	2	—	2	—	—	—	
Nederlanders	114	2	1	1	1	—	9	1	—	—	4	—	—	
Uitheemsch- niet-Nederlanders . .	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Totaal	201	2	1	1	1	—	13	3	—	2	0	—	—	
Percentsgewijs	—	1% ^o	0% ^o	0% ^o	0% ^o	—	6% ^o	1% ^o	—	1% ^o	0% ^o	—	—	

denlijk 11 en 5 Gedelegeerden vertegenwoordigd kunnen zijn^{*)}— Het feit, dat de cijfers in werkelijkheid 13 en 6 bedragen, is blijkbaar hieraan toe te schrijven, dat van de 12 leden van den Volksraad, aangemerkt als niet aangesloten bij eene bepaalde staatkundige partij, van welke leden slechts één tot Gedelegeerde is benoemd, de groote meerderheid bij de verkiezingen voor die functie hare stemmen heeft uitgebracht op candidaten, die door staatkundig gegroepeerde leden van rechtsch of van linksch waren voorgedragen. Het verdient verder de aandacht, dat de verhouding 33: 15, in den Volksraad zich voordoende tusschen het gezamenlijk aantal leden der „rechtsche” en dat der „linksche” groepen, in de onderlinge verhouding der cijfers 13 : 6, van overeenkomstige beteekenis voor liet College van Gedelegeerden, vrij wel onveranderd wordt teruggevonden. Proeentsge- wijze uitgedrukt, wijzen de eerstgenoemde cijfers op eene vertegenwoordiging in den Volksraad, welke numeriek voor de gezamenlijke linksche groepen ruim 45% van de rechtsche vertegenwoordiging bedraagt. De in de tweede plaats genoemde cijfers wijzen in gelijken zin voor het College van Gedelegeerden op een verhouding van 46 %.

Aan de rechterzijde is het voorts de Politiek Economische Bond, die met 8 vertegenwoordigers in het College van Gedelegeerden, bij niet meer dan 14 leden in den Volksraad, niet onbelangrijk gebaat is geworden door de stemmen der leden van kleine linksche groepen, die, te zeer reeds van ondergeschikte beteekenis, om in het algemeen op de beslissingen van den Volksraad beduidenden invloed te kunnen uitoefenen, in het College van Gedelegeerden wel geene eigen vertegenwoordiging konden beoogen. Aan de linksche zijde is hetzelfde het geval, zij het in geringere mate, met den Nederlandsch Indischen Vrijzinnigen Bond en de Boedi Oetomo-groep.

Vermeld zij nog, dat in verband met informaliteiten, in den kieskring Borneo begaan bij de candidaatstelling voor den in dien kring door verkiezing te vervullen zetel in den Volksraad, reeds bij de eerste toepassing van de nieuwe beginselen gebruik moest worden gemaakt van de bepaling in het laatste lid van art. 55 der Indische Staatsregeling, krachtens welke de Gouverneur-Generaal, voor zoover het daarvoor aangewezen aantal zetels niet door verkiezing is vervuld, door benoeming ook in de vervulling van die plaatsen voorziet.

Literatuur. Na de verschijning van de aan het slot van het artikel VOLKSRAAD (Dl. IV, blz. 623) voorkomende opgave van boekwerken en andere geschriften, geheel of ten deele aan die instelling gewijd, hebben in Nederland en in Indië in dagbladen en tijdschriften en in anderen vorm opnieuw tal van meer of minder uitgebreide verhandelingen over dat onderwerp het licht gezien.

Naast de in de hierboven bedoelde opgave reeds

aangeduide publicatiën van Regeeringswge. betrekking hebbende op het staatsbeheer in Ne-derlandsch-Indië, en de in de voorgaande bladzijden aangehaalde geschriften van andere zijden, zijn als zoodanig o.in. te vermelden: Dr. I. A. Ne-derburgh, De Koninklijke en de wetgevende macht over Ned. Indië in het verleden en toekomst (1922);

J. H. A. Logemann, De staatkundige hervormingen in Indië, Kol. Tijdschrift November 1922,;

S. Ritsema van Eek, De KerzTénfhg van 'de staatsinrichting van Ned. Indië, Vragen des Tijds 1924, en Nederland's koloniale staatkunde en Indië's staatsinrichting, Vragen des Tijds 1925; D. G. Stibbe, De nieuwe staatsinrichting van Ned! Indië, Kol. Tijdschrift Maart 1924; Mr. J. H. Carpentier Alting, Het ontwerp tot wijziging van het Regeeringsreglement van Ned. Indië, Opbouw September 1924;

Mr. M. W. F. Treub, Indië's Toekomst (1924);

Dr. E. Moresco, Koloniale Politiek (rede, uitgesproken 19 November 1924 bij de aanvaarding van het ambt van Buitengewoon Hoogleraar aan de Ned. Handelshoogeschool); J. Hulshoff Pol, Eenige opmerkingen naar aanleiding van Prof. Treub's brochure Indië's Toekomst (December 1924); Mr. W. H. van Ielsdingen, De Volksraad en de Indische Staatsregeling 1926;

Dr. P. A. F. Blom, De gevolgen van de wet op de Staatsinrichting van Ned. Indië met betrekking tot den Volksraad, Kol. Weekblad 10 Maart 1927; y' Mr. Dr. W. M. G. Schumann, De Volksraad, Ge-^{de} denk boek Ned. Indië 1898/1923; H. C. G. J. van de Mandere, Overzichten van den " Volksraad in de Ind. Mercur 1926 en 1927,"

BESTUUR (ALGEMEEN — OVER NED.-INDIË). Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUUR (REGIONAAL—). Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUURSDIENST. Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUURSHERVORMING. Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUURSKORPSEN. Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUURSSCHOOL. Zie BESTUURSWEZEN.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS (COLLEGE VAN —). Zie BESTUURSWEZEN.

COMITÉ VOOR DE AUTONOMIE VAN INDIË. Zie VOLKSRAAD.

DECENTRALISATIE. Zie BESTUURSWEZEN.

DESARADEN. Zie BESTUURSWEZEN.

GECOMMITTEERDEN (COLLEGES VAN —). Zie BESTUURSWEZEN.

GEDELEGEERDEN (COLLEGE VAN —). Zie VOLKSRAAD.

GEDELEGEERDEN-KIES VERORDENING 1927. Zie VOLKSRAAD.

GEDEPUTEERDEN (COLLEGES VAN —). Zie BESTUURSWEZEN.

GEMEENTEN (INLANDSCHE). Zie BESTUURSWEZEN.

GRONDWETSHERZIENING. Zie BESTUURSWEZEN en VOLKSRAAD.

KANTOORDIENST BIJ HET BINNENLANDSCH BESTUUR. Zie BESTUURSWEZEN.

KIESORDONNANTIE (PROVINCIALE—). Zie BESTUURSWEZEN.

KIESORDONNANTIE (REGENTSCHAPS—). Zie BESTUURSWEZEN.

*) Omtrent het ontstaan en de beteekenis der staatkundige groepeerings in Ned.-Indië zie o.a. het artikel „STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NEDERLANDSCH-INDIË” (Dl. IV, blz. 88) en de artikelen „BOEDI OETOMO” (Dl. I, blz. 321), „SARILKAT ISLAM” (Dl. III, blz. 694) en Aanvullingen blz. 15 en 196) en „RADICALE CONCENTRATIE” (Aanvullingen blz. 201).

KIESORDONNANTIS (STADS GEMEENTEN—).
Zie BESTUURSWEZEN.

MEDEBESTUUR. Zie BESTUURSWEZEN.

MOLUKKEN (GOVERNEMENT DER—).

Zie BESTUURSWEZEN.

OPPERBESTUUR. Zie BESTUURSWEZEN.

**PROEVE VAN EEN STAATSREGELING
VOOR NED.-INDIË.** Zie VOLKSRAAD.

PROVINCIE. Zie BESTUURSWEZEN.

PROVINCIE-ORDONNANTIE. Zie BE-
STUURSWEZEN.

**RADEN (ADVISEERENDE GEWESTELIJKE
—).** Zie BESTUURSWEZEN.

RADEN (PROVINCIALE —). Zie BESTUURS-
WEZEN.

RADEN (REGENTSCHAPS —). Zie BE-
STUURSWEZEN.

RADEN (STADSGEMEENTE—). Zie BE-
STUURSWEZEN.

REGENTSCHAPSORDONNANTIE. Zie BE-
STUURSWEZEN.

STADSGEMEENTEN. Zie BESTUURSWEZEN.

**STAATSINRICHTING (WET OP DE — VAN
NED.-INDIË).** Zie BESTUURSWEZEN en VOLKS
RAAD.

STAATSREGELING (INDISCHE —). Zie BE-
STUURSWEZEN en VOLKSRAAD.

VOLKSRAADKIESVERORDENING 1926. Zie
VOLKSRAAD.

VOLKSRAADPOSITIE REGELING 1926. Zie
VOLKSRAAD.

**VOLKSRAADREGELEN 1926 (AANVULLEN-
DE —).** Zie VOLKSRAAD.

WEST-JAVA (PROVINCIE—). Zie BE-
STUURSWEZEN.

ZELFBESTUREN (INLANDSCHE —). Zie be-
halve Deel IV pag. 826 ook BESTUURSWEZEN.

ZELFBESTUUR. Zie BESTUURSWEZEN.

ABENDANON (MR. JACQUES HENRY). Gebo-
ren te Paramaribo 14 Oct. 1852, overleden te Monaco 13 Dec.
1925. Hij bezocht lagere scholen te Paramaribo, Amsterdam
en Leiden, volgde in laatstgenoemde stad het gymnasium on-
studeerde ook aldaar aan de Rijksuniversiteit. In 1873/74
volgde hij tevens colleges aan de Indische Instelling te **Delft**,
waar hij — na op 23 Jan. 1874 te Leiden te zijn gepromoveerd
tot Doctor in het Romeinsch en Hedendaagsch Recht — in
Dec. 1874 het zoogon. Indisch examen aflegde.

Op 25 Maart 1875 kwam Abondanon te Ba-
tavia; hij werd belast met griffierswerkzaamhe-
den, eerst te **Buitenzorg**, later te Indramajoe, te Batavia en Ce **Socrabaja**,
en in 1878 benoemd tot Voorzitter van den Landraad te Pati
on Djoeana. In 1881 benoemd tot lid in deli Raad
vaiT Jitsiitio te Batavia, moest hij ruim een jaar later wegens
ziekte met verlof naar Europa; begin '84 vatte hij zijn werk
weder op. In 1889 kwam zijn benoeming tot Secretaris van
het Departement van Onderwijs, Ecrdienst en Nijverheid en
in 1894 werd hij raadshccrin het Hooggerechtshof. Do arbeid
in deze betrekking werd in 1895 onderbroken door verlof naar
Europa. In de jaren 1888—1890 had hij zitting genomen in
de commissie voor hot afnemen van hot Groot-
Ambtonaarsexamen; op de terugreis na zijn verlof volbracht
hij een diplomatieke zending in Siam. In 1900 werd hij
benoemd tot Directeur

van het Departement, waarvan hij secretaris was geweest.

Gedurende vijf jaren heeft Abondanon deze hoogc positie
bekleed; er ging van hem een groote stuwkracht uit en veel
heeft hij gedaan in het belang van land en volk, ook veel
voorbereid, dat eerst in later jaren vrucht zoude dragen. Toen
hij in 1905 was afgetreden, reisde hij over China, Japan en
Amerika — ter bestudeering van de volksnijverheid en het
onderwijs toevende op de Philippijnen, de Antillen en in
West-Indië — naar Holland terug, waar hij in Sept. van
hetzelfde jaar aankwam.

De jaren, welke volgden na de ambtelijke periode van zijn
leven, waren voor Abondanon geenszins jaren van stilzitten en
rust. Onvermoeid is hij werkzaam gebleven in het belang van
die zaken, welke in het bijzonder zijn belangstelling hadden
getrokken, vooral volks- en kunstnijverheid en onderwijs. In
tal van voordrachten en publicaties deed hij in de
eerstvolgende jaren blijken van zijn voorliefde voor deze
Indische volksbelangen en in vele commissies en besturen
nam hij zitting om deze belangen te helpen bevorderen.

Zodang hij woonde te 's-Gravenhage (1906—*
1923) stond zijn huis open vöör alle Indonesiërs, die hem
wildcn bezoeken. Van velen hunner was hij voogd gedurende
de jaren van hun studie in Holland en voor allen een
vriendelijke raadsman, een vaderlijke vriend. Met tal van
Indonesiërs in Indië onderhield hij betrekkingen door middel
van correspondentie. Van zijne opvattingen omtrent de
verhouding tusschen de verschillende bevolkingsgroepen,
deed hij o.a. blijken in het Koloniaal Tijdschrift 1913 en in het
Indië-numier van de Amsterdamer 1916; de gevoelens van
vriendschap welke daaruit spreken komen ook aan het licht in
artikelen van zijn hand in deze encyclopaedie, als bijv.
„Ivartini”, „Ismangoen”, en in vele onder het hoofd „In
Memoriam” in verschillende periodieken verschenen
bijdragen; zij zijn niet minder gebleken uit woorden bij de
graven van in Nederland overleden Indonesiërs. Hoe dit alles
is gewaardeerd, valt te lezen in „Oeday”, Febr. 1926, „Een
dankbare herinnering aan wijlen Mr. J. H. Abondanon”.

Zijn genegenheid voor studeerenden hield ook verband
met zijn belangstelling in onderwijszaken; vooral aan het
onderwijs voor Inlandsche meisjes schonk hij zijn bijzondere
aandacht. Dit leidde tot het verzamelen der brieven van Raden
Adjong Kartini, met wie hij in 1900 had kennis gemaakt; toen
hij deze brieven bijeen had gebracht, verscheen weldra het
zooveel opgang makende boek „Van Duisternis tot Licht”, de
eerste druk in 1911, do vierde in 1923. Deze uitgave diende
het meisjesonderwijs boven de verwachting, welke er van
werd gekoesterd. Do Kartini-scholon, gesticht door do
Kartini-ver-eoniging, hadden op haar beurt de oprichting van
andrc scholen voor Inl. meisjes ton gevolge. Met den arbeid,
welken Abondanon in deze aangelegenheid heeft verricht,
hoeft hij zich recht verworven op Indiö's blij vonden dank.

Het werk op onderwijsgebied werd als hot ware afgerond
tot een goheel door hetgeen hij deed voor de eerste twee
Koloniale Onderwijscongres- sen, welke in 1916 en 1919
werden gehouden te 's-Gravenhage on waarvan hij de
bezielende voorzitter was. Even voor het tweede congres had hij

een levensgevaarlijken aanval te doorstaan van de kwaal, die hem in Indië in 1901 voor het eerst had overvallen; doch hij liet zich niet terughouden en toog van het ziekbek naar den voorzitters- zetel. Ten tijde van het 3e congres in 1924 was zijn gezondheid zoo geknakt, dat hij er ónmogelijk aan kon deelnemen.

Als overtuigd anti-oorlogsmjan en doordrongen van de noodzakelijkheid van internationale toenadering, sloot Abendanon zich aan bij de ver- eeniging „Nederland in den Vreemde”, welke hem in '22 koos tot lid van het hoofdbestuur. Haar zijn gezondheid zeer had te lijden onder het Holland- sche winterklimaat, zocht hij na de wapenstilstand in 1915 zoo spoedig mogelijk het Zuiden op. Dan komen jaren van heen en weer reizen en van nieuwe studie, met in den winter van 1919/20 voordrachten over Nederland en de Nederland- sche koloniën te Malaga, Granada, Madrid. In Oct. '23 verlaat hij Holland voorgoed om in het Zuiden herstel van gezondheid te zoeken. Nog éénmaal naar het vaderland trekkende, wordt hij aan boord opnieuw door zijn kwaal overvallen; zoo spoedig het kon keerde hij terug naar Men- * ton. Ten slotte bleek een operatie onvermijdelijk; deze^ moest in Monaco geschieden, doch mocht niet meer baten; drie dagen later stierf hij.

Labor et Amor was het devies naar hetwelk Abendanon heeft geleefd, reeds van zijn jeugd

af. Voor den Indonesiër heeft hij gewerkt zoolang het dag was. Als jong landraadvoorzitter schreef hij eens aan zijn eerste vrouw: „Vergeet toch niet dat ik zoo goed als alleen sta op deze plaats in mijn pogingen, in mijn innig streven, om den Inlander vertrouwen in te boezemen en te doen gevoelen dat er Nederlanders zijn, die een hart voor hem hebben, en hem, zooveel in hun vermogen is, willen beschermen tegen onrecht en willekeur.”

Een Nederlandsche stem uit Indië zeide van hem; „Indië verliest in hem een van zijn weinige echte vrienden in Holland, een, die zonder hoop op eer of winst alles deed wat in zijn macht was om Indië geestelijk en stoffelijk vooruit te brengen.” En de stem van een Indonesiër zeide in Maleische woorden: Door het overlijden van Mr. J. H. Abendanon heeft Indië een welmeenend vriend verloren; moge Allah den overledene begenadigen.

Abendanon is lid geweest van vele wetenschappelijke vereenigingen; in de jaren 1884— 1887 was hij eerst secretaris, daarna thesaurier van de Ned.-Ind. Juristenvereeniging; van 1897 tot '99 redigeerde hij het maandblad „Het Recht in Nederlandsch-Indië”, in 1888 werd hij gekozen tot lid van de directie van het Bat. Genootschap van K. en W., waarvan hij later secretaris en daarna vice-president werd, waarna in 1905 dit genootschap hem tot eere lid benoemde. Dan was hij lid van het bestuur van de Ned. Afd. der Ned.-Ind. Maatschappij voor Nijverheid en Landbouw; lid van het Kon. Koloniaal Instituut, corresponderend lid van den Ned. Oudheidkundigen Bond, membre effectif van het Institut Colonial International, in welks publicaties vele bijdragen van zijn hand zijn opgenomen; voorts lid van de Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde, eere-academicien van de Real Academia de Jurisprudencia y Legislacion van Madrid, corresponderend lid van het Instituut van Vizeu, lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap

van K. en W., van de Vereeniging voor de Staat- huishoudkunde en de Statistiek, van het Historisch Genootschap te Utrecht.. In 1898 benoemde de Kon. Akademië van Wetenschappen hem in de afdeling Letterkunde tot correspondent.

Waardeering van zijn arbeid bleek ook uit zijn benoeming in 1896 tot Commandeur in de orde van de Kroon van Siam, in 1899 tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, in 1902 tot Commandeur in de orde van Cambodja, in 1907 tot Ridder tweede klasse in de Kroonorde van Pruisen; voor hetgeen hij deed in het belang van het onderwijs aan Belgische vluchtelingen werd hem in 1923 de Albert-medaille verleend.

Van de vele geschriften van Abendanon zijn hieronder de voornaamste vermeld. De Neder- landsch-Indische Rechtspraak en Rechtslitera- tuur 1849—1917. De Rechtstoestand van den Inlander in Algerië vergeleken met de beginselen te dien aanzien in Ned.-Indië geldend, 1887, welk werk zijn benoeming tot Officier d'Académie ten gevolge had. Publiek- en privaatrechtelijke verhoudingen tusschen Nederland en de Nederlandsche Koloniën 1891. Rapport betreffende de maatregelen in het belang van de Inland- sche nijverheid op Java en Madoera in verband met de door het moederland voor dit doel beschikbaar te stellen fondsen, 1904. Het Zoutbri- ketstelsel in Ned.-Indië, 1907. Samenwerking met de Inlandsche bevolking in de Koloniën (Kol. Tijdschrift 1913). De Vlootaanval onder bevel van Jhr. Pieter van der Does op de Cana- rische eilanden en het eiland Santo Thomé in 1599 volgens Nederlandsche en Spaansche bronnen (Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde 1921). Het oud-Spaansch Koloniaal stelsel, zooals dit is nedergelegd in do „Leyes de Indias” (Bijdragen Kon. Instituut.. 'J Taal-, Land- en Volkenkunde v. N. I. 1923). Voor de publicaties van „Moederland en koloniën”, verschenen in 1906, 1910 en 1913, gaf hij beschouwingen over bepaalde Hoofdstukken van de ontwerpen der begrotingen voor Ned.-Indië; onderscheidene vergelijkende koloniale Studies over Britsch-Indië verschenen in het Tijdschrift voor Economische Geographie 1910, in het Ko- loniaal Tijdschrift 1913, '14, '19, '20, en in Do' Indische Gids 1919 en 1920;

COMMUNISME. COMMUNISTISCHE PARTIJ IN INDIË. Ontstaan. Do intrnationale-zoom- 'munistische ideologie is nog vóór het uitbreken van den wereldoorlog uit Nederland op Java geïmporteerd.

Het was de communistisch-socialist H. J. F. M. Sneevliet, die, na zijn uittreden uit de S.D.A.P. in 1913 in Indië gekomen als secretaris der llandels- vereeniging te Semarang, voor het eerst rcvolutio- nair-socialistische beginselen naar communistische methoden propageerde. Deze beginselen werden destijds in Nederland aangehangen door de Sociaal Democratische Partij, die, in 1909 gesticht, in Mei 1912 omgedoopt werd in Communistische Partij Nederland en zich sedert 1919 noemt Communistische Partij Nederland (Holland), sectie der Communistische Internationale.

Bepaalde Sneevliet's werkzaamheid zich aanvankelijk tot de vakbeweging, inzonderheid tot de in 1908 opgerichte Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel in Ned.-Indië (V.S.T.P.), in Mei 1914 richtte hij met eenige Nederlandsche

geestverwanten, w.o. J. A. Brandsteder en H. W. Dekker, te Semarang de Indische Sociaal Democratische Vereeniging op. De I.S.D.V. stelde zich ten doel: propaganda te voeren voor de sociaal- -democratische ideeën; deel te nemen, voor zoover toelaatbaar, aan de praktische politiek en voorts de Indische economische vraagstukken te bestudeeren, onder meer ter voorlichting van de sociaal-democratische Kamerfractie in Nederland. Als orgaan verscheen 10 Oct. 1915 „Het Vrije Woord”, algemeen onafhankelijk half-maandelijksch orgaan, onder redactie van A. Baars, H. Sneevliet en D. J. A. Westerveld; later onder redactie van B. Coster, C. Hartogh en W.

C. Snel, met H. Sneevliet als redacteur in Holland; nog later onder redactie van P. Bergsma met A. Baars en H. Sneevliet als redacteurs in Nederland. De uitgifte van het orgaan werd met het nummer van 10 Mei 1922 gestaakt. tengevolge van de externeering van Bergsma bij G. B. van 2 Maart 1922 no. 1x.

Al spoedig na de oprichting trachtte de I.S.D.V in contact te komen met de vereenigingen Insu- linde en Sarekat Islam, wijk deze organisaties van nut konden zijn als „hulpmiddelen om de bevolking te bereiken”. Op het I.S.D.V.-congres van 1916 getuigde Sneevliet, dat het streven moest zijn om in den Inlander het revolutionnair sentiment op te wekken. De keuze viel eerst op Insu- linde, omdat deze vereeniging in den persoon van E. F. E. Douwes Dekker een leider bezat met politiek besef; zij telde ook leden onder de Inlanders en had enkele vooraanstaande Inlandsche leiders.

n.1. Tjipto Mangoenkoesoemo en Soewardi Soerianingrat. Er deden zich allengs motieven voor om eendrachtig samen te gaan. Zoo kon oppositie worden gevoerd legende „Indië Weerbaar”-actie, tegen toepassing van de z.g. exorbitante rechten en van de z.g. haatzaai-artikelen in het Ind. Strafwetboek. Die samenwerking kon echter slechts incidenteel plaats vinden; zij was niet van duurzamen aard en kon dit niet zijn, omdat Insulindo revolutionnaire propaganda onder de inheemsche bevolking achterwege liet. Wegens persoonlijke redenen verscherpten de principieele tegenstellingen zich, zoodat het ten slotte tot een volledige breuk kwam (verg. Het Vrije Woord van Mei, Juni en Juli 1916). In den boezem der

I. S.D.V. zelve ontstond in September 1917 ook een scheuring. Onder den indruk van de Russische omwenteling van dat jaar nam de activiteit der extremistische elementen in die mate toe, dat de gematigden zich afscheidden en een afdeling stichtten van de Nederlandsche S.D.A.P., n.1. de Indische Sociaal Democratische Partij, met een eigen orgaan „Het Indische Volk”. Zie verder over de Ind. Soc. Dem. Partij de Mededeeling der Regeering omtrent onderwerpen van algemeen belang, April 1924, p. 80 vlg. of Bijl. A van het Koloniaal Verslag 1924, p. 25; verg. ook STAATKUNDIGE PARTIËN IN N.1.

Een in het Semarangsch dagblad „De Indiër” van 18 Maart 1917 goplaats artikel, getiteld „Zegepraal”, waarin Sneevliet de Russische revolutie verheerlijkte en aan de Inlandsche bevolking ten voorbeeld stelde, bezorgde den schrijver, die door liet gebeurde in Rusland „in feeststemming gebracht” was, een strafvervolging, waarvan hij ten slotte wel is waar werd ontslagen, maar die toch aan do Handels vereeniging Semarang aanleiding gaf om Sneevliet uit zijn betrekking te ontslaan,

waarop hij in dienst trad bij de V.S.T.P. als secretaris en bozoldigd propagandist (verg. Het Vrije Woord van April, Mei en December 1917).

Toen het met Insulindo niet ging, zocht en vond de revolutionnair-socialistische kern der

I. S.D.V., gevormd o.a. door J. A. Brandsteder, H. W. Dekker en G. van Burink, met Sneevliet aan het hoofd, steun bij de Sarekat Islam, welke Semarangsche afdeling elementen telde, die zeer vatbaar bleken voor revolutionnaire ideeën. Onder dezen trad de 20-jarige Semaoen op den voorgrond. Van de Nederlandsche leden der groep was het voornamelijk de in 1914 in Indië gekomen ingenieur A. Baars, die de propaganda onder de S.I.-ers leidde, waarbij zijn kennis van het Maleisch hem zeer te stade kwam.

Van dien tijd dagteekent de ontwikkeling der revolutionnair-socialistische strooming in een deel der Inlandsche leiding van de volksbeweging. De economische tijdsomstandigheden, schaarsch- te en duurt, vormden een gunstigen voedingsbodem voor revolutionnaire propaganda. De actie van Sneevliet c.s. bepaalde zich niet tot het stelselmatig aankweken van een geest van ontevredenheid, wantrouwen en verzet, zij richtte zich even krachtig en bewust tegen het streven van sommige Inlandsche leiders om politieke stroomingen van internationaal- „imperialistischen” aard (Pan-Islamisme) binnen den kring der propaganda te trekken.

Sneevliet en Brandsteder (secretaris van den Bond van minder marine-personeel) breidden hun actieve propaganda ook uit onder soldaten en matrozen, aan wie „inzicht moest worden bijgebracht”, en bij wie „een geest van verzet en geestdrift moest worden gewekt”. Dit geschiedde in een „cursusvergadering” voor matrozen te Soerabaja op 1 Dec. 1917, waar Sneevliet een causeV re hield over „Opstandelingen” van Henriëtte Roland Holst (Het Vrije Woord van Dec. 1917 en Febr. 1918; Ind. Gids Febr. 1919 p. 258). Kort daarop werd een krachtige propaganda ingezet onder de soldaten, bij wie eveneens de „geest van verzet” werd aangewakkerd. Te Soerabaja werd op zijn instigatie opgericht een Raad van Matrozen en Mariniers; tot de soldaten werd een aansporing gericht om het voorbeeld te volgen (Het Vrije Woord 16 Nov. 1918). Deze actie vond plaats, toen de berichten omtrent de November- -revolutie in Centraal Europa bekend werden in Indië.

Aan die propaganda werd een eind gemaakt. Bij G. B. van 5 Dec. 1918 no. 1x werd aan II. J. F.

M. Sneevliet in het belang van de openbare rust en orde het verblijf in Ned.-Indië ontzegt. Den heer A. Baars was tevoren, 20 Oct. 1917, eervol ontslag verleend uit 's Lands dienst — nadat hem in Aug. t. v. een waarschuwing was gegeven om zich te matigen — toen hij opnieuw in het openbaar propaganda maakte tegen het bestaand gezag. Hij vertrok over China en Rusland naar Nederland en vestigde zich aanvankelijk te Amsterdam. In Dec. 1919 werd hij benoemd tot inge- meur bij de gemeentelijke werken te Semarang, een benoeming welko in en buiten den gemeenteraad scherp werd gecriticiseerd. In Indië teruggekomen, stortte Baars zich opnieuw in de beweging. Ook hem werd ten slotte in het belang der openbare rust en orde het verblijf in Ned.-Indië ontzegt, G. B. van 5 Mei 1921 No. 1x.

Intusschen was zijn geestvorwant J. A. Brand-

steder bij G. B. van 24 Sept. 1919 No. 3 reeds uit Ned.-Indië verwijderd (verg. voor deze 3 exte- neeringen „De exorbitante rechten van den Gou- verneur-Generaal in de practijk”, diss. Mr. P. H. C. Jongmans; 1921).

De Communistische Internationale en hare be- teekenis voor Ned.-Indië. Van niet te onderschatten beteekenis voor de ontwikkeling der commu- nistisch-revolutionnaire strooming in Ned.-Indië is de stichting in het Kremlin geweest van de *Derde Internationale van Moskou* op 5 Maart 1919. De door deze wereldorganisatie op het *Congres van IS Juli tot 7 Aug. 1920* te Petrograd en te Moskou ten aanzien van de koloniale vraagstukken genomen besluiten en getrokken richtlijnen zijn van groote draagwijdte gebleken. Het op 6 Maart 1919 door afgevaardigden van 17 landen te Moskou onderteekend Manifest, gericht aan het Wereldproletariaat schreef o.m.: „Die Be- freitung der Koloniën ist nur zusammen mit der Befreiung der Arbeiterklasse der Metropolen möglich”; het richtte zich ook tot de „Kolonial- skla ven Afrikas und Asiens” en riep hun toe: „Die Stunde der proletarischen Diktatur in Europa wird auch die Stunde Eurer Befreiung sein!”

Aan de hand o.a. van de uitgave van de Revo- lutions- Bibliothek No. 11, getiteld *Lenins 21 Punkte, der II Kongress der III Internationale in Moskau*, — Reden und Beschlüsse der Delegier- ten Lenin, Radek, Dr. Levi, Serrati, 1920 — worde in het onderwerpelijk verband het volgende betreffende de Komintern gememoreerd. Deze stelde zich, gelijk bekend, tot taak het werk der Eerste Internationale Arbeiders-Associatie van Lonclca.-(JS64) voort te zetten en ten einde te brengen, gedachtig aan de stellingen der Eerste Internationale, dat de emancipatie der arbeiders door de arbeidersklasse zelfe veroverd moet worden en dat die emancipatie een internationaal en geen nationaal vraagstuk is. De Communistische Internationale nu zou voorgoed breken met de overlevering van de Tweede (Socialistische) Internationale van Parijs (1889) „für die in Wirk- lichkeit nur Merischen weisser Hautfarbe exis- tierien.” „In den Reihen der Koinnunistisehen Internationale vereinigt sich brüderlich Men- schen weisser, gelber, schwarzer Hautfarbe, — die Werktagigen der ganzen Erde”, zoo heette het verder.

Volgens de generale statuten stelt de Communistische Internationale zich ten doel: „mit allen Mitteln, auch mit den Waffen in der Hand, für den Sturz der Internationale Bourgeoisie und für die Schaffung einer Internationalen Sowjet- republik, als Uebergangsstufe zur vollen Vernichtung des Staates zu kämpfen.”

Heeft de Eerste Internationale de toekomstige wereldontwikkeling voorzien en den weg aangeduid, de Tweede millioenen proletariërs vereenigd en georganiseerd, de Derde zal zijn de Internationale van de openlijke massa- actie, van de revo- lutionnaire verwerkelijking, de Internationale van de daad (Manifest). Van belang zijn de volgende punten van het organisatorisch statuut:

Alle bij de Komintern aangesloten partijen dragen den naara van Communistische Partij van dat of dat land, sectie der Communistische Internationale. De hoogste macht berust bij het Wereldcongres, welks leidend orgaan is het *Exécutief Comité* (Ekki) dat, van congres tot congres, zoo

veel doenlijk als schakel fungeert tusschen de verschillende secties. Het Ekki zelf is verdeeld in secties, onder welke een voor agitatie en propaganda en een voor het Oosten (§ 23).

De Communistische ~~valvereeni gingen~~ zouden een ~~afzonderlijke sectie vormen der Komintern met een~~ vertegenwoordiger, met beslissende stem in het Ekki, dat evenzeer het recht heeft om een vertegenwoordiger in die sectie af te vaardigen. De Comin. *Jcugdorganisatie* is als lid der Internationale, evenals alle overige leden, ondergeschikt aan het Ekki, waarin een afgevaardigde der Jeugd-organisatie zitting zal nemen. Het Ekki organiseert de Vrouwensectie der Komintern en bevestigt haar secretaris. Nopens de z.g. *illegale actie* bepaalt § 31 het volgende: „Les Partis Communistes doivent être prêts a passer a l'état d'illégalité. Le Comité Exécutif a le devoir de les aider dans la préparation du travail illégal et de veiller a ce quo ce travail soit exécuté.” (Fransche tekst in de *Compte rendu analytique* van het Ve Congres de I.T.C. 1924; verg. ook Bibliothek der Communistischen Internationale I, Manifest, Richtlijnen, Beschlüsse des Ersten Kongresses, Aufrufe und Offene Schreiben des Exekutiv Komitees bis zum zweiten Kongress, 1920; alsmede Bibliothek der K. I. III, Leitsätze und Statuten 1920).

Wat het *11de Congres* der Komintern in 1920 — gehouden 19 Juli te Petrograd en van 23 Juli tot 7 Aug. 1920 te Moskou — betreft, in de 2e zitting op 23 Juli te Moskou werden eenige voor de koloniale landen belangrijke, door Lenin ontworpen stellingen van het Ekki in behandeling genomen en na eenige wijziging vastgesteld. Van dat tijdstip af zouden de Marxistische theorieën ook elders ter wereld naar Leninistische systemen verwerkelijkt moeten worden. Vooraf werd o.m. op den voorgroend gesteld, dat de communistische partijen moesten leeren om *systematisch den lega- len arbeid te verbinden met den illegalen*, waarbij wel moest worden in het oog gehouden, dat de legale arbeid onder daadwerkelijk toezicht blijft van de illegale partij. Voorts werd als hoofdbeginsel voor allen organisatorischen arbeid aangemerkt de *vorming allerwegen van communistische cellen*, overal waar een zij het ook nog zulk gering aantal proletariërs en half proletariërs aanwezig is. De communistische partijen zijn verplicht om revolutionnaire bewegingen in de koloniën hun land rechtstreeks te steunen. De landen met koloniën moeten aan die bewegingen steun ver- leenen „nicht nur in Worten, sondern durch Taten”. In landen met volkeren, die een achterlijk, overwegend feodaal of patriarchaal landelijk karakter dragen, diende op liet volgende te worden gelet: In de eerste plaats moesten alle communistische partijen de burgerlijk-demoeratische vrijheidsbeweging in deze landen steunen. Tegen opneming van dit voorschrift verzette zich tevergeefs de Britsch-Indiër Roy, die het lot der revo- lutionnaire beweging in Europa niet wenschte te doen afhangen van het verloop der vrijheidabewc- gingen het Oosten, of omgekeerd. De afgevaardigdo der Britsche Comm. Partij merkte daartegen op, dat het juist in het belang is van het welslagen dezer koloniale vrijheidsbeweging, dat zij steun krijgt. Immers zou het voor de Britsche Regeg- ring niet moeilijk zijn, om elke beweging van zuiver communistischen aard in de kiem tot smoren, terwijl het voor haar veel mocilijker zou gaan

om de nationale vrijheidsbeweging te bestrijden.

Voorts werd besloten, dat de communistische partijen de geestelijkheid en andere reactionnaire en middeleeuwsche elementen, die nog invloed uitoefenen, moesten bestrijden. Ook diende voorop te staan „die Notwendigkeit des Kampfes mit dem Pan-Islamismus und ähnlichen Richtungen, die versuchen, die Freiheitsbewegung gegen den europäischen und amerikanischen Imperialismus mit der Verstärkung der Positionen der Khane, Grossgrundbesitzer, Mullahs und anderer zu vereinigen“. Aan de burgerlijk-democratische vrijheidsbeweging in dergelijke „achterlijke“ landen moest steeds een communistische tint worden gegeven. De Komintern zou een tijdelijk verbond met de burgerlijke democratie der koloniën en der achterlijke landen aangaan, maar zich niet met haar vermengen en onvoorwaardelijk de zelfstandigheid der proletarische beweging zelfs in haren kiemvorm bewaren.

Op het congres waren 22 landen vertegenwoordigd w.o. Nederlandsch-Indië. Indië's vertegenwoordiger was Sneevliet, wiens rede opgenomen is in *Het Vrije Woord* van 21 Dec. 1920, p. 43.

Het Ekki wees hem tevens aan om als *propagandist voor het Verre Oosten* op te treden. Te Sjanghai hadden Najoan, Darsono en Semaoen contact met hem, zie Protokoll des II Weltkongresses der Kommunistischen Internationale, Bibliothek der K. I. 22, 1921, op welk congres 2 vertegenwoordigers uit N.-Indië tegenwoordig waren, w.o. Maring (Sneevliet).

De Communistische Partij in Indië, sectie der Komintern. De invloed van de oprichting der Komintern deed zich een jaar later op Java gevoelen.

Oj) de 7de jaarvergadering der *I. S. D. V.*, gehouden in het Sarekat Islam-gebouw te Semarang op 23 Mei 1920, werd op voorstel van de afdeeling Semarang van eerstgenoemde vereniging besloten de *I. S. D. V.* voortaan te doen heeten *Perserikatan Komunis di India* (P. Jv. I.), d.i. Partij der communisten in Indic. Leden van het dagelijksch bestuur werden Semaoen voorzitter, Darsono ondervoorzitter, Bergsma secretaris, Dekker penningmeester en Baars lid. Het Hoofdbestuur buiten Semarang zou worden gevormd door Stam te Toeban, Dengah en Kraan te Soerabaja en Soegono te 'BjTjjoeng. Redacteuren van „*Het Vrije Woord*“, dat van af het Juni-nummer het orgaan der P. K. I. werd, zouden zijn Baars en Bergsma en van de *Malcische editie*, de „*Soeara Rajat*“ (volksstem), Darsono en Dengah. De vereniging *Bocdi Moelja van Ternat* werd als lid der P. K. I. aangenomen.

In deze vergadering verklaarde Bergsma, dat het karakter der vereniging onveranderd was gebleven: „Immers steeds ging onze sympathie uit naar de strijders, die zich hadden aangesloten bij de lilde Internationale“. „Kommunisten zijn we reeds lang. Ons werken zal geen verandering behoeven. Wij moeten dat doen onder een anderen naam, omdat velen, die zegden het socialisme te willen, het verraden“. Baars noemde als doel der communisten: de instelling van de dictatuur van het proletariaat, als enig mogelijk grondslag om de socialistische maatschappij op te bouwen. Ook verklaarde hij: „wij waren scherp en principieel internationalisten, bestreden het nationalisme hier als fataal voor de proletarische

en boerenbevolking“. Het voorstel om den naam te veranderen in P. K. I. werd niet zonder protest aangenomen; tegen stemden 3 leden. Het werd ten slotte aanvaard; doch deze beslissing moest volgens de statuten door een referendum worden bekrachtigd (*Het Vrije Woord* van 1 en 25 Juni 1920). De uitslag van het gehouden referendum was: 33 stemmen vóór, 1 blanco en 2 tegen (*H. V. W.* 20 Oct. 1920, bijblad).

Als weerslag op de besluiten en verhandelingen van het Tweede Congres der Komintern van Juli-Aug. 1920, is te beschouwen het *buitengewoon congres der P. K. I.* gedurende de *Kerstdagen van 1920 te Semarang* gehouden. Als eenig punt was aanvankelijk op de agenda gebracht de aansluiting der P. K. I. bij de lilde Internationale. Het Bestuur achtte de aansluiting eigenlijk vanzelfsprekend, maar wilde ter voorkoming van alle critiek de beslissing van het congres inroepen. Intusschen waren door Baars in *Het Vrije Woord* van 20 Nov. de stellingen der Internationale opgenomen. In het nummer van 4 Dec. werd door hem naar aanleiding van die stellingen opnieuw betoogd, dat de daarin vastgestelde voorschriften reeds lang die van zijn partij waren, zoodat de P. K. I. met het volste recht tot de aansluiting zou kunnen overgaan. Overigens zou de P. K. I. zelfstandig behoreen te blijven; van verdere dictatuur behoefde geen sprake te zijn. „Het contact tusschen dit land en een communistische groep in welk land ook“ — aldus zijn betoog — „mag slechts plaats hebben via ons, en ook Moskou zal inlichtingen over hetgeen hier gebeurt, indien dat belangrijk genoeg is, slechts van ons hebben te ontvangen“. Verder: „Ten einde onze positie internationaal tegenover de broederpartijen en nationaal te versterken, is onze aansluiting bij Moskou noodzakelijk. Wij kunnen ons aansluiten van ganscher harte, daar onze politiek wordt goedgekeurd en wij dienen het dus te doen“. Op het congres zouden ten slotte twee punten ter sprake komen, nl. aansluiting bij Moskou en deelneming aan de Volksraadsverkiezingen voor 1921. Moskou heeft beslist ten gunste van deelname aan parlementaire verkiezingen, aldus Baars in *Het Vrije Woord* van 21 Dec. 1920; do vraag is nu of dit beginsel ook voor Indië kan worden gehandhaafd. Gedurende de eerste Volksraadsverkiezingen — vervolgde hij — was de politieke situatie anders en de *I. S. D. V.* deed niet mee. Thans wenscht men wel mee te doen, maar men heeft geen kans. Men zou een benoeming wel aanvaarden. Baars meende dat de Volksraad over meer macht beschikt dan de Tweede Kamer; Bergsma echter was van oordeel, dat door een benoeming te aanvaarden de P. K. I. hare zaak zou benadeelen.

Blijkens het verslag van het Congres (*H. V. W.* 31 Dec. 1920) stelde de Voorzitter Semaoen voor om een evontuele benoeming tot lid van den Volksraad te aanvaarden. Bergsma opperde bezwaar tegen dat voorstel; Baars verdedigde het en stelde Stam als candidaat voor. Semaoen's voorstel werd ten slotte aangenomen en als eenige candidaat aangewezen de onderwijzer te Toeban J. C. Stam. Toen dozo in Febr. 1921 met Nederlandsch verlot ging, werd A. Baars door het dagelijksch bestuur candidaat gesteld.

De *aansluiting bij de Ille Int.* werd besproken in besloten vergadering, alleen van de leden, liet resultaat dior besprekingen, welke „op ge-

dempten toon" werden gevoerd, was dat *met al-gemeewe stemmen tot de aansluiting bij Moskou werd besloten*. Enkele bedenkingen werden gemaakt tegen de te Moskou aanvaarde gedragslijn tot „bestrijding van het Pan-Islamisme”, alsmede tegen de „verdecling van den grond” (verg. Moskou en het Pan-Islamisme in Het Vrije Woord van 5 Febr. 1921). Het congres-verslag besluit met voldoening uit te spreken over de genomen beslissing. De te volgen tactiek n.l. „alle middelen te gebruiken in den strijd”, voor zoover de principes dit toelaten, werd gememoreerd. Zoowel de parlements-tribune was aanvaard, als de internationale steun der strijdende proletariërs in andere landen.

De Indische Communistische Partij was dus *een sectie geworden van de Commu?iistische Internationale*. Met die vrijwillige aansluiting werden tevens alle verplichtingen aanvaard, door de Komintern aan de organisatorisch verbonden secties opgelegd en door de wereldcongressen nader aangeduid.

De Komintern en de koloniale vrijheidsbeweging.

gedurende het *Derde Congres der Komintern te Moskou, 22 Juni—12 Juli 1921*, werd 5 Juli tevens het Eerste Congres der *Roode Vak-Internationale* (Internationale Syndicale Rouge, Profintern), gehouden (verg. Het Vrije Woord 10 Sept. en 5 Oct. 1921 volg.), alsook de Ilde Internationale Conferentie van Communistische Vrouwen. Belangrijk zijn de vraagstukken, die tijdens deze bijeenkomsten onder de oogen werden gezien. Van verre strekking zijn de op het Komintern-Congres genomen besluiten en de aanvaarde stellingen, alsmede met betrekking tot het nauwe verband, dat gelegd werd tusschen politieke en economische stroomingen (verg. Theses et Résolutions, adoptées au IIIe Congres de l'Internationale Communiste; Moscou, Section de la Presse de l'Internationale Communiste, 1921). Op het Congres heeft het Ekki zich zelf o.a. de vraag gesteld of onder de omstandigheden, welke zich toen voordeden — diepe economische inzinking, ook in de Russische grenslanden, na een tijdperk van schijnbaren bloei, kort na het einde van den wereldoorlog — een herziening noodzakelijk was van het program en van de tactiek der Internationale. Door noodzakelijk bevonden concessies aan den kleinen boerenstand zou eenerzijds een binnenlandsch kapitalisme weer in het leven worden geroepen; aan den anderen kant moesten toch alle krachten worden ingespannen om ook dat kapitalisme te bestrijden. Voor deze tegenstrijdigheid moest een theoretisch-principiele oplossing worden gevonden. Men had echter rekening te houden met feiten en tendenzen in de gecompliceerde samenlevingen in de onderscheiden landen. In het Oosten, inzonderheid in Indië en China, heeft de energieke ontwikkeling van het kapitalisme nieuwe sociale grondslagen geschapen voor den revolutionairen strijd — aldus het betoog. De inheemsche bourgeoisie is voor het buitenlandsche kapitalisme een waardevol werktuig geworden; de concurrentiestrijd, dien zij tegen het vreemde kapitaal heeft te voeren, kan niet van betekenis worden geacht. De ontwikkeling van het Inlandsch proletariaat verlamt de nationaal-revolutionaire tendenzen van de kapitalistische bourgeoisie. Tegelijkertijd evenwel vinden de

massa's landbouwers revolutionaire leiding in de communistische voorhoede van het proletariaat. Het samengaan van de nationaal-militaire onderdrukking en van het buitenlandsch kapitalisme, van de kapitalistische uitbuiting door de Inlandsche en de buitenlandsche bourgeoisie, scheidt echter, evenzeer als de feudale knechtschap, gunstige voorwaarden voor het jonge proletariaat om snel tot ontwikkeling te komen en zich weldra aan het hoofd te stellen van de groote revolutionaire beweging der boeren. De revolutionair-nationalistische volksbeweging in Indië en in de andere koloniën is thans — volgens de Theses — evenzeer een integreerend deel der wereld-revolutie geworden, als de opstand van het proletariaat in de kapitalistische landen der oude en der nieuwe wereld.

Belangrijke bijzonderheden werden aangegeven nopens den *illegalen arbeid* der communistische partijen en het samengaan van de illegale actie met de legale („Theses sur la structure, les méthodes et l'action des partis communistes”). Merkwaardig zijn te dien aanzien de volgende stellingen: „Tout Parti Communiste légal doit savoir se préparer de la manière la plus énergique, a la nécessité d'une existence clandestine et être particulièrement armé en vue de soulèvements révolutionnaires. Et, d'autre part, chaque Parti Communiste illégal doit pouvoir utiliser toutes les possibilités du mouvement ouvrier légal pour devenir, par un travail politique intensif, l'organisateur et le véritable guide des grandes masses révolutionnaires. La direction du travail légal et du travail illégal doit être constamment unie entre les mains de la même direction centrale du Parti”). Uitvoerig is verder de organisatie der ondergrondse actie omschreven.

In de „Theses sur l'Internationale Communiste et l'Internationale Syndicale Rouge” is een program van actie tot in details opgenomen; een program, dat uiteraard gevolgd behoort te worden door de Secties der Ilde Internationale in de verschillende landen. Evenzeer is nauwkeurig geregeld de propaganda onder de vrouwen, waarbij speciale aandacht werd besteed aan de „achterlijke” landen in het Oosten; alsook de propaganda onder de jeugd, die mede intensief moest worden gevoerd. Met een opwekking om de krijgslust te handhaven werd het congres der Komintern, de „revue mondiale des avant-gardes communistes”, gesloten (zie Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale 1921).

Het *Vierde Congres der Komintern* werd van 5 November — 5 December 1922 te Petrograd en Moskou gehouden, tegelijk met het *11de wereldcongres* der Roode Vak-Internationale (Profintern).

Ook op dit congres is het koloniale vraagstuk ter sprake gebracht en werden ten opzichte hiervan uitvoerig toegelichte stellingen geponeerd en aanvaard („Theses générales sur la question d'orient, p. 128vlg. in Ve Congres communiste mondial, Résolutions; Petite Bibliothèque Communiste, Librairie de l'Humanité, 1923). De these nopens de taak der communistische partijen in de landen om den Stillen Oceaan, met het oog op den nieuwen wereldoorlog welke als onvermijdelijk werd voorgehouden „si la révolution internationale ne la prévient”, luidt (p. 141): „La tache des partis communistes coloniaux et semi-coloniaux des pays riverains de l'Océan Pacifique

consiste A. mener une propagande énérgique ayant pour but d'expliquer aux masses le danger qui les attend et de les appeler à une lutte active pour l'affranchissement national et à insister pour qu'elles s'orientent vers la Russie des Sovjets, soutien de tous les opprimés et de tous les exploités".

Wederom werd het probleem onder de oogen gezien op welke wijze theoretisch en practisch voor den rassenstrijd in koloniale landen de methodische, tactische en organisatorische beginselen voor den klassenstrijd van toepassing zouden kunnen worden. Het haast onoplosbaar element van het probleem was de vraag, aan welke zijde de nationaal-inheemsche, niet-proletarische groepen van bourgeoisie, landbezitters en kapitalisten, geschaard zouden moeten worden. Methethoogstingewikkeld complex van moeilijkheden voor oogen lijken uitspraken als: „la révolution coloniale ne peut triompher qu'avec la révolution prolétarienne dans les pays occidentaux" (p. 139), en „le mouvement révolutionnaire dans les pays arriérés d'Orient ne peut être couronné de succes que s'il est basé sur l'action des multitudes paysannes", wat al te simplistisch. Deze uitspraken konden weinig bevrediging schenken aan de communistische leiders der koloniale „onderdrukte" volkeren in de „achterlijke" landen.

Het congres werd bijgewoond door Tan Malaka, die uit naam der Indische Comm. Partij en met de belangen van duizenden millioenen der „onderdrukte volkeren in het Oosten" voor oogen, op 12 Nov. een belangwekkende rede hield over het standpunt der communisten tegenover de nationale boycot-beweging en tegenover het z.g. Pan-Islamisme; m.n. over de vraag of en in hoever zij die bewegingen hebben te steunen. De moeilijkheden, die do P. Iv. I. met de Sarekat Islam had ondervonden, werden door hem op pakkende wijze uiteengezet. Toen do S. I.-ers den communisten in openbare vergaderingen vroegen of zij aan God geloofden, heeft hij geantwoord: „Wenn ich vor Gott stehe, da bin ich ein Moslem, wenn ich aber vor Menschen stehe, dann bin ich kein Moslem, weil Gott gesagt hat, dasz es unter den Menschen viele Satane gibt!" Volgens Malaka betekent Pan-Islamisme practisch niet anders dan strijd om de nationale vrijheid. Hoe moest nu het communistisch standpunt zijn tegenover deze Islamietische strooming? Op een volgende zitting kreeg hij van den afgevaardigde uit Tunis te hooren, dat dezelfde moeilijkheid zich ook daar voordeed. In elk geval betekende „Pan-Islamisme" niet anders dan aansluiting van alle Moslims tegenover hun onderdrukkers, zoodat de beweging gesteund moet worden. Een commissie werd ingesteld om de Oostersche kwestie in beschouwing te nemen en een program ter zake te ontwerpen en aan het congres voor te leggen. Tan Malaka werd in die commissie benoemd. Enkele punten van het Oostersche program zijn hierboven vermeld (verg. Protokoll des IV Kongresses der Kommunistischen Internationale 1923, p. 18(5, (507, 634 en 1034).

Van belang voor de verhouding en vooral voor de verstandhouding tusschen de Nederlandsche en de Indische sectie der Komintern is hetgeen ter tafel kwam op het *Vijfde Congres der Comm. Internationale* te Moskou van 17 Juni — 8 Juli

1924, dat door Wijnkoop op Semaoen werd bijgewoond.

In de 13de zitting van dit congres (25 Juni 1924) had ook Semaoen gelegenheid het woord te voeren, naar aanleiding van Wijnkoop's bewering in de 12de zitting op dienzelfden dag, dat zijn partij goed werk had verricht in Indië. Wijnkoop had het volgende getuigd: „Le principal est, a notre avis, dans nos rapports avec le Parti des Indes néerlandaises. La, nous avons fait un travail modéle pour réaliser notre programme: libération absolue de l'Indonésie du capitalisme hollandais. Quoique nous habitons un petit pays calme, nous avons déja mené de durs combats, et pendant la guerre, et maintenant dans les conflits syndicaux où nos camarades sont engagés."

Tegenover deze bewering meende Semaoen stelling te moeten nemen op de volgende wijze: „Wijnkoop affirme que le Parti Communiste hollandais a mené une action intense dans les colonies hollandaises. Il n'en a pas été ainsi. Si le mouvement est fort dans les colonies hollandaises, ce n'est pas grace a l'influence du Parti hollandais, mais grace a celle de la révolution russe. Le travail dans les colonies hollandaises a même été affaibli par les dissensions du Parti hollandais. C'est justement au moment des divergences entre le Parti Communiste et le N. A. S. (Union Syndicale Nationale) qu'éclata l'année dernière la greve des cheminots de Java. La greve a été écrasée et de nombreux camarades ont été emprisonnés. Nous conseillons au Parti hollandais de travailler a l'avenir plus activement et nous espérons que le Comité Exécutif accordera plus d'attention aux colonies" (verg. Vc Congres de l'Internationale Communiste; Compte rendu analytique; Librairie de l'Humanité, 1924; p. 10(5 en 117). Op dit congres was Java door 2 stemmen vertegenwoordigd. Van bijzonder belang voor het koloniaal-nationaal probleem tegenover het dogma van den internationalen klassenstrijd is de rede van den Britsch-Indiër Roy. Deze oefende critiek uit op het program-punt der Komintern betreffende „un développement des relations directes de l'Exécutif avec les mouvements d'émancipation nationale". Ongetwijfeld getuigde het van een juist inzicht in de practische moeilijkheden, toen hij het Indische probleem aldus stelde: „Le mouvement nationaliste se trouve donc aujourd'hui divisé par la lutte de classe. Avec quelle classe devenons nous avoir notre contact direct?" Die vraag vond geen beantwoording in de algemeene conclusie dat „L'émancipation définitive du prolétariat ne peut être accomplie qu'avec le concours des peuples arriérés et opprimés." Ook thans een ontwijkend antwoord, dat geen oplossing kan brengen; verg. Protokoll des Kongresses der Kommunistischen Internationale, verlag Carl Hoym Nachf., p. 384, 426 en 1021, op welk congres Semaoen als medelid in het Ekki werd opgenomen en, met zekeren Jozef als plaatsvervanger, ook in de commissies voor nationale en koloniale vraagstukken en in de propagandacommissie zitting had. De voorzitter dezer commissie, Mantjilski, beweerde in zijn rede op 30 Juni 1924, den indruk te hebben ontvangen, als zou do Komintern den communisten op Java hebben toegestaan (er laubt) om actief deel te nemen aan de aldaar bestaande arbeiders- en boerenpartij. Die communisten liepen immers gevaar een zelfstandig klas

senbewustzijn te verliezen door „vulgaren Zusammenarbeit mit der Kleinbourgeoisie”.

Verdere ontwikkeling van het communisme in Ned.-Indië. Tevoren is reeds melding-gemaakt van een principieel verschil van inzicht in den boezem der P. K. I.-leiding nopens deelneming aan parlementaire actie. In 1920 toonde een fractie zich niet afkeerig van aanvulling van het strijdprogramma nopens dit punt. Het standpunt, dat men in 1919 innam, toen men zich afzijdig hield bij de vorming van de z.g. politieke concentratie te Jogjajuit vrees voor vertroebeling van beginsel en verzwakking der actie, werd een jaar later verlaten. Blijkbaar was het de onschendbaarheid der Volksraadsleden, welke den voorstanders van dit denkbeeld toelachte, wijl het daardoor mogelijk zou zijn op het maatschappelijk bestel en het Regeeringsbeleid critiek te uiten op een wijze, die buiten het college den betrokkene met den strafrechter in aanraking zou brengen. Daarentegen versmaade een andere fractie in de partij de Volksraad-actie bij voorbaat, omdat die voor de directe actie tot bewustmaking van arbeiders en landbouwers toch niets te beteekenen zou hebben. In den nieuw-samengestellten Volksraad kreeg de partij ten slotte geen zetel toebedeeld (Kol. Verslag van 1921, hfdst. B. p. 9).

Intusschen beijverden de communisten zich om de leiding der geheele volksbeweging in al hare schakeeringen in handen te krijgen. Dit was reeds in Semarang gelukt, waar de Sarekat Islam van communistische tendenzen was doortrokken en de vakbeweging naar communistische beginselen was georganiseerd. Maar zelfs op het gedurende de *Kerstdagen van 1921* te Semarang gehouden communistisch congres kon geen eenstemmigheid verkregen worden nopens deelneming aan parlementaire actie. Men besloot ten slotte zich te beperken tot de „directe actie” en den Volksraad te boycotten. Kort tevoren was echter in den Volksraad van de zijde der Regeering verklaard, dat zij er niet aan dacht om door gebruikmaking van Haar benoemingsrecht er toe mede te werken om communisten in den Volksraad te brengen, wijl afdoende was gebleken, dat het gedeelte der partij, dat vertegenwoordiging wenschte, slechts verlangde om langs dien weg misbruik te maken van de vrijheid van het woord (verg. Handelingen le gew. zitting 1921 p. 329). Het Kerstcongres-1921 werd mede dienstbaar gemaakt aan de regeling van de onderlinge verhouding der communistische tēarekat Islam-afdeelingen, die, na de aanvankelijke aanvaarding, kort te voren, van het beginsel der partij-discipline uit het S.I.-verband waren gestooten en zich voorloopig onder het z.g. gewestelijk comité te Semarang hadden geschaard. Er was een onmiskenbare strooming naar verzoening, doch geheel samengaan van beide richtingen bleek op allerlei bezwaren te stuiten; evenals trouwens ten opzichte van de beide langs dezelfde lijn gescheiden stroomingen in de vakbeweging. Samenwerking in voorkomende gevallen, met behoud echter van eigen zelfstandigheid, werd ten slotte van beide zijden in beginsel aanvaard. De communistische S.I.-afdeelingen zouden onder een eigen centrale instelling, de Persatoean Sarekat Islam — tegenover de Partij Sarekat Islam van Tjokroaminoto — komen te

staan. Ten congresse werd nog besloten om een telegram van instemming te zenden aan het Britsch-Indisch Nationaal Congres. dat toen bijeen was gekomen; het telegram werd namens de S.I., de Centrale S.I. en de Vakcentrale verzonden.

In het begin van 1922 kwam in de actie der Semarangsche communisten verscherping. Had men zich tevoren bepaald tot versterking van de organisatie zelve en van hare relaties met het Ekki der Komintern, bij het uitbreken der *pandhuisstaking in Januari 1922* achtten de leiders *P. Bergsma* en *Ibrahim gelar Datoek Tan Malaka* den tijd gekomen voor *daadwerkelijke* toepassing van de beginselen der communistische actie. Door hen werd speciaal het denkbeeld gepropageerd om, voor het geval de door het Gouvernement ontslagen pandhuisbeamten niet meer in 's Lands dienst zouden worden opgenomen, ook andere vakverenigingen dan den Pandhuisbond, zooals den Spoorwegbond (V.S.T.P.) en den Havenarbeidersbond, in het conflict te betrekken; een actie, waaraan zij als hoofdbestuursleden der Revolutionnaire Vakcentrale kracht bijzetten door uitvaardiging op 18 Januari 1922 van een manifest, v'aarin op daadwerkelijke ondersteuning van de pandhuisstaking werd aangedrongen. Ook daarmede toonden genoemde leiders, dat zij tot in alle consequenties communisten van de daad waren, die punt voor punt het z.g. Moscouer program (De Tribune, Mei, Juni en Juli 1921; verg. ook Rede van Buccharin over het Program der Comm. Intern, in „De Communistische Gids” van 1923, p. 480 vlg.) ten uitvoer wilden leggen en in het bijzonder zich tot taak hadden gesteld om de arbeidersmassa naar communistische methode tot revolutionnaire actie te brengen, overeenkomstig de begin, selen der Komintern, welke beoogen den revolutionnair strijd niet alleen met het woord- doch ook met de daad te voeren tot aan de dictatuur van het proletariaat. In een heterogene samenleving als de Indische kon zulk een, het gezag ondermijnende actie niet worden geduld („Mededeelingen” 1 Januari 1922 in Kol. Verslag 1922 hoofdstuk B. onder Pandhuisstaking, p. 18). Bij G. B. van 2 Maart 1922, nos. 1a en 2a, werden op Bergsma en Tan Malaka de administratieve maatregelen van extemeering en interneering toegepast. Aan Tan Malaka, die zich enige jaren lang in het bijzonder had toegelegd op het onderricht en de opvoeding der jeugd naar internationaal-communistische beginselen (Malaka-scholen), werd Koepang als verblijfplaats aangewezen. Hij verzocht Ned.-Indië te mogen verlaten, welk verzoek bij G. B. van 10 Maart 1922, no. 2, werd toegestaan.

Nauwelijks was Tan Malaka uit Indië vertrokken, of in Mei 1922 kwam Seman na een avontuurlijke reis van 7 maanden uit Rusland terug, om in Juni in een groote bijeenkomst mededeelingen te doen van zijn ervaringen in den vreemde op maatschappelijk en politiek gebied. Die ervaringen hadden hem tot de conclusie gebracht, dat men zich in de vakbeweging voorloopig tot een defensieve houding had te bepalen; voorts, dat de Russische methode van gewelddadige revolutie met algemeene politieke werkstaking, waarmede de Bolsjewiki het bewind hadden veroverd, voor Indië niet deugde en voor de arbeiders slechts rampspoed zou brengen. Hij verwachtte alleen heil van versterking der organisatie door kracht

ge handhaving van eenheid en disciplino. In een reeks van bijeenkomsten spoorde hij de vakbonden aan tot eendrachtig samenwerken, tot bezonnen optreden, met zorgvuldige overweging van politieke en economische verhoudingen en met vermijding van overijde beslissingen en wilde daden.

In den loop van 1922 werden echter de omstandigheden van dien aard, dat de onder de communisten allerwegen gevoelde stakingsdrang niet langer in toom kon worden gehouden. In September 1922 kwam de lang begeerde fusie tot stand van de beide vakcentrales; opgericht werd de Indische vakfederatie (Persatoean Vakbonden Hindia). Aanleiding tot de concentratie der economische strijdkrachten gaven de voornemens der werkgevers bij de verschillende grootbedrijven (ook Landsbedrijven) tot intrekking van den duurtetoelag op de loonen. Een poging door de P.K.I.-leiding gedaan om zich bij de Centrale S.I. aan te sluiten — voor een samengaan gaf de kort te voren opnieuw gevormde „Radical Concentratie” goede gelegenheid (Zie RADICALE CONCENTRATIE) — rpslukte door den onwil van Tjokroaminoto. Op het Nationaal C.S.I.-congres te Madioen in Februari 1923 bleef het beginsel der partijdiscipline tegenover de P.K.I. gehandhaafd. Alle pogingen door de communisten aangewend, om het C.S.I.-congres te doen terugkomen op de uitsluiting van het lidmaatschap der P.K.I. voor S.I.-leden, stootten af op den onverzettelijken tegenstand van Tjokro en Salim en van hun aanhang onder de godsdienstige elementen (Zie SAREKAT ISLAM). Op het P.K.I.-congres te Bandoeng op 4/5 Maart 1923 gehouden, werd tot actieve propaganda voor den strijd tegen het kapitalisme, vóór het communisme en vóór een regeringsstelsel volgens de Sovjet geadviseerd. Op dit congres werd een groote propaganda aangekondigd voor het communisme en de P.K.I. en stelling genomen tegen de „kapitalistische” Sarekat Islam. Dit gaf weer aanleiding aan de S.I.-pers om tegen het communisme te waarschuwen. De onder P.K.I.-leiding staande Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel (V.S.T.P.) — opgericht 1908, onder P.K.I.-invloed gekomen sedert 1920; statuten Jav. Cour.

19 Febr. 1909 no. 14 — hield 4 dagen later een besloten ledenvergadering te Bandoeng, waar een algemene spoorwegstaking werd voorbereid. De stakingsplannen hadden Semaoen's goedkeuring niet. De bezuinigingen, waartoe de bedrijven zich door den nood der tijden genoopt zagen, prikkelden echter den aangewakkerden verzetsgeest in ernstige mate.

Die geest van verzet openbaarde zich het krachtigst bij de meerderheid der V.S.T.P.-leiding, die reeds in Februari t.v. een voorstel had gedaan om tot spoorstaking over te gaan. Semaoen wist echter gedaan te krijgen, dat hem machtiging werd verleend eerst te trachten om door onderhandeling de aangekondigde verslechtering der arbeidsvoorwaarden te keeren. Die onderhandelingen werden gevoerd op 12 April 1923 door vertegenwoordigers der V.S.T.P. met den Hoofdinspecteur der S.S. Zij leidden echter niet tot resultaat (verg. gepubliceerd Verslag van den bij G. B. 18 Febr. 1923 n°. 1, Ind. Stb. no. 80, ingesteld door Verzoeningsraad voor de Spoor- en tramwegen op Java en Madoera. Bandoeng 26 Juni 1924; alsmede Handelingen Volksraad 22 en 25 Juni en 1 Juli 1923). Semaoen en zijn medeleider Darsono

(teruggekomen van een buitenlandsche politieke studiereis 1922/23) konden zich nu met de beweging vereemgen, onder de leuze van de „gedwongen” werkstaking. Een krachtige propagandistische actie werd aanstonds door hen ingezet, welke hun op 18 April een ernstige waarschuwing bezorgde van Regeeringswege, dat zij zich in hun woorden en daden zéér moesten matigen. De waarschuwing werd beantwoord met een verklaring niet te kunnen garandeeren aan den wensch der Regeering te zullen voldoen en met een rechtstreeksche opwekking tot staking. In een op 30 April gehouden vergadering der V.S.T.P. deelde Semaoen mede, dat een algemeene spoor- en tramwegstaking moest uitbreken op den dag na zijn gevangenneming. In een vergadering, van spoorbeambten, op 6 Mei te Semarang belegd, verklaarde Semaoen opnieuw, dat een staking zou moeten uitbreken, wanneer en zoodra een der leiders mocht worden gearresteerd. Op 8 Mei werd Semaoen wegens een spreekdelict in hechtenis genomen en denzelfden dag brak ook de spoorwegstaking uit, die, te Semarang beginnend, zich uitbreidde over Madioen en Soerabaja (zie voor het verloop der stakingsbeweging de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer S. G. Ind. begroeting 1924).

Dadelijk na het uitbreken der staking werd bij ordonnanties van 12 en 14 Mei 1923 (Ind. Stb. nos. 227 en 228) in de betrokken residenties de uitoefening van het vergaderrecht beperkt in verband met het K.B. in Ind. Stb. 1919 no. 27. Voorts werd art. 1616/s in het Ind. Wetboek van Strafrecht ingelascht, waarbij opruiing tot staking strafbaar is gesteld. Bij G. B. van 4 Aug. 1923 No. 14 werd Semaoen geïnterneerd; hem werd op zijn verzoek vrijheid gelaten Ned.-Indië te verlaten, van welk verlof hij gebruik maakte.

Intusschen had de definitieve aanvaarding op het Maart-Congres te Madioen van het beginsel der partijdiscipline tot gevolg, dat de S.I.-organisatie van roode elementen werd gezuiverd. De reactie openbaarde zich in een stelselmatige verdringing van de locale S.I.'s en tjd oplossing en encadreering van eenige plaatselijke S.I.'s in communistisch verband.

De P.K.I.-leiding wierp zich met groote energie in den strijd aan twee fronten; enerzijds tegen het kapitalisme en het daarmede vereenzelvigd overheidsgezag, anderzijds tegen alle vereenigingen, die niet op communistischen grondslag zijn opgebouwd. In de communistische persorganen (zie Lijst van Inlandsche en Maleisch-Chineesche bladen op periodieken in het Persoverzicht van 1923 no. 42) werd heftige stryd gevoerd tegen Sarekat Islam, Boedi Oetomo en Moehammadiyah, onder aanvoering van allerlei hatelijkheden en persoonlijke aantijgingen aan het adres van de

S. I.-leiders Tjokroaminoto en Salim; zulks vooral in het officieel P.K.I.-orgaan, „Soeara Rajat”. Talrijke propaganda-vergaderingen werden belegd, ook door de Sarekats Rajat, tot ondermijning van den S.I.-invloed. De P.K.I. wendde zich tot de massa des volks, trok zich de zaken van den Islam en van de adat evengoed aan als die van communisme of socialisme. Zij fungeerde — gelijk do S. I. van meet af had gedaan — als klachtenbureau, waar individueele en plaatselijke grieven en klachten een gewillig oor vonden, zelfs al waren die van zuiver godsdienstigen aard. Op spoedcongressen werden moties uitgesproken

•over de geheele politieke en economische ordening •der samenleving, waarbij niet nagelaten werd heftige aanvallen te doen op de S. I. Dat de P.K.I. niet vijandig stond tegen den godsdienst bleek ook uit het innig verband met een extremistische groep, die zich uitgaf voor „religieuze communisten". Onder leiding van Hadji Misbach, propagandist der Sarekat Rajat te Solo, vestigden deze communisten hun overtuiging op den Ko-ran. Toen eenigen der bij deze groep aangeslote- TiCTr'zIch niet ontzagen om met behulp van een bandietenbond „Sabotage" terroristische actie middels bomaanslagen te voeren, werd de leider gearresteerd en ten slotte bij G. B. van 27 Juni 1924, No. Ix. op Nieuw-Guinea geïnterneerd. In- tusschen werd deze gewelddadige methode om de communistische beginselen uit te voeren door het P.K.I.-bestuur afgekeurd en op rekening van het anarchisme gesteld; echter werd daarbij niet nagelaten om eerbied te betuigen voor den persoonlijken moed van dergelijke anarchisten.

Op de dadelijk na het Madiocn-congres der C.S.I. gehouden speedcongressen werd door de P.K.I. het denkbeeld gepropageerd, om overal waar een S.I. bestond ook een roode volksorgani- satie (S.I. mérah) op te richten, zoo noodig ook een P.K.I.-afdeeling, die beiden van uit het Se- marangseh hoofdkwartier zouden worden geleid. De roode S.I.'s zouden voortaan „Sarekat Rajat" worden geheeten, en als in de volksmassa gefundeerde onderbouw dienen voor de P.K.I. en hare afdeelingen. Principieel werd hiertoe besloten in een op *20121 April 1924 te Bandoeng gehouden bijeenkomst* van P.K.I.- met S.R.-besturen, welke gevolgd werd door het *P.K.I.-Congres*, dat van *7 lot 10 Juni 1924* te Weltevreden werd gehouden. Op dit congres, dat hoofdzakfel ijk door communistische afgevaardigden uit West- en Midden- Java werd bijgewoond, werd een z.g. „Partij-reglement" voor de P. K. I. aanvaard, omvattende de beginselverklaring, het politiek strijd- program, de statuten en het huishoudelijk reglement (opgenomen in de „Soeara Rajat" van 20 Juni 1924 no. 15; zie Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers 1924 no. 28 van het Bureau voor de Volkslectuud; verg. ook Persoverzichten 1925, nos. 8 en 10). Nadat door verschillende sprekers een uiteenzetting was gegeven van de beginselen der communistische agitatorische propaganda, alsmede van de te volgen strijdwijze, werden de principes door de vergadering aanvaard. Het einddoel van den eommu- nistischen strijd zou zijn te komen tot de oprichting van vertegenwoordigende lichamen op den grondslag der Sovjets, van de desa als kleinste eenheid af tot aan de centrale landsovjiet. De Sarekat Rajat zou de massale onder bouw der organisatie zijn, de P.K.I. de bovenbouw met ingewijden en uitverkorenen, die leiding zouden geven bij de revolutionneering van de breede volksmassa's en inzonderheid zorg zouden dragen voor de naleving van tactische en disciplinaire voorschriften (Zie SAREKAT ISLAM). Darsono, op wien na Semaens verbanning de leiding was overgegaan, vestigde inzonderheid de aandacht op de revolutionneering van de economische beweging door oprichting van vakbonden, die aangesloten zouden worden in één groote roode vakcentrale. Ook aan het jeugdwerk en het onderwijs in communistischen zin moest groote aandacht worden geschonken. Besloten werd voorts

Iti./t.'i'é

tot verplaatsing van het Hoofdbestuur der P.K.I. naar Batavia.^ Het zou dan bestaan uit A. Winata voorzitter, Boedisoetjtro secretaris-penningmeester, Marsoem commissaris; terwijl verspreide leden gekozen zouden worden door de afdeelingen Padang, Semarang, Makasser en Soera baja.

Konden de communisten met dit Congres eenig succes boeken, daar zij in West-Java weinig tegenwerking ondervonden van de zijde van nationalistische en godsdienstige organisaties, een door de P.K.I. op *31 Augustus 1924 te Jogyakarta* belegde vergadering kon geen voortgangTieBbeii, omdat deS.I.-,Boedi Oetomo- en Moehammadiah-bezoekcrs zoodanig tumult veroorzaakten, dat het den communisten onmogelijk werd verder te spreken, zoodat de leider der vergadering deze moest sluiten. De op het Weltevreden-congres aanvaarde beginselen werden inmiddels met groote voortvarendheid in toepassing gebracht. Inzonderheid werden alle krachten gewijd aan de opvoeding en opleiding van volwassenen en kinderen in communistischen zin. Alleregen verreezen Sarekat Rajat-scholen naar Tan Malaka-model; onder het jeugdwerk behoorde ook de vorming van een Jeugdleger (Barisan Moeda, Sarekat Pemoeda, Padvindersorganisaties), een en ander overeenkomstig Komintern-systeem. Waar mogelijk werden cursussen (snelsscholen) gehouden tot vorming van actieve propagandisten, die als „wargo roemeko" de kernleden der organisatie zouden vormen, aanvankelijk in het openbaar, later in den vorm van ledenvergaderingen of besloten kleine bijeenkomsten. De regeling van het toezicht op het particulier Inlandsch onderwijs (Ind. Stb. 1923 no. 13(5 jo. 374) was blijkbaar niet voldoende tot bestrijding van dergelijk propagandistisch onderwijs (verg. Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, April 1924; Bijl. A. Koloniaal Verslag 1924). Overeenkomstig Komintern-voorschriften werden door P.K.I.-uitverkorenen in alle onderdeden van het maatschappelijk organisme, in alle instellingen, bedrijven, groepen en vereenigingen, roode kiemen uitgezaaid, die allengs — bijv. door vorming van tienmannenbonden, sneeuwbal-systeem — zouden uitgroeien tot krachtige woekerplanten. Het internationaal voorgeschreven systeem van cel- of kernvorming werd o) groote schaal toegepast, ook in alie overheids-instellingen en bedrijven, het Jeger en de politie allerminst uitgezonderd. Het aantal propagandisten nam inderdaad toe, ook onder ambtenaren en beamtten van Gouvernements-bodrijvon. De Regeeringsmaatregelen tegen de toenemende propagandistische actie (beperking vergaderrecht Ind. Stb. 1923 no. 452; verbodsbepalingen nopens propaganda door ambtenaren Bh. 9284, 10583 en 10703) brachten den P.K.I.^-lëKTöis crfoe hurne agitatie in het verborgene te voeren, zooveel mogelijk verspreid over verschillende plaatsen. Vergaderingen en cursussen werden meest in besloten kring, op geheim gehouden plaatsen gehouden.

Het nuttig effect der verscherpte Regeeringsmaatregelen was eenorzijds, dat geen revolution- nair-politieke propaganda onder het mom van strijd voering op economisch gebied in het publiek, ten aanhoore van onevenwichtige volwassenen of kinderen,ongestraft kon plaatsvinden; anderzijds, dat revolutionnaire propaganda tegen het gezag

door organen van datzelfde gezag door de Regee- ring openlijk als ontoelaatbaar werd gequalificeerd. In beiderlei opzichten gaven de uitspraken der Regee- ring voor ambtenaren en hoofden en voor de groote massa der bevolking eenig houvast. Het nuttig effect openbaarde zich onmiskenbaar hierin, dat in de sterk voortwoekerende *volksagitatie* eenigo stilstand kwam. Was het eenzijdig in den loop der jaren wel zeer duidelijk gebleken, dat de groote massa der bevolking niet gediend was van het communisme *als zoodanig*, met zijn onbegrepen maatschappelijke doeleinden, anderzijds was het evenzeer evident, dat de *communistiche methode om allerwegen agitatie teweeg te brengen* op den duur wel effect sorteerde.

Ook in de Buitengewesten was op energieke wijze communistiche propaganda gevoerd; hoofdzakelijk in *Aijeh, Sumatra's Oost- en Westkust en in Ternalél* Ter Su ma tra's Westkust had de propaganda plaats onder leiding van Hadji Datoek Batoeah en Natar Zainoedin. Aanvankelijk ontwikkelde zich aldaar een tegenactie van de zijde der adathoofden en godsdienstvoorgangers, die van de extremistische leerstellingen niet gediend waren. Openlijk werden de gepropageerde beginselen bestreden met een beroep op de aloude adat en op den Islam, grondslagen der Minang- kabausche samenleving, welke de communisten trachtten te ondermijnen. Bij de adathoofden wist de P.K.I. hier en daar gehoor te vinden door hun gezag hoog te houden en in bescherming te nemen, waar beperkende regeling van dat gezag in het volksbelang geboden was. Op de godsdienstige gezindheid deden de extremisten op hun beurt een beroep om de bevolking tot verzet aan te sporen tegen het vreemde gezag, dat gehoorzaamheid en onderworpenheid eischte aan anderen dan aan Allah's getrouwen alleen. Batoeah en Zainoedin werden ten slotte in hechtenis genomen en bij G.B. van 9 Januari 1925 no. Ix (J.C. no. 4) geïnterneerd (verg. Overzicht Inl. en Mal.- JChin. pers. no. 1/1925).

Gelijk gezegd besloot de P.K.I. in het laatst van 1924 de algemeene propaganda op politiek terrein voorshands te laten varen, doch zich inzonderheid toe te leggen op uitbreiding, versterking en revolutionneering van de *vakbeweging*; in de verwachting wellicht dat het Bestuursgezag in economische conflicten, waarin het zelf niet direct werd betrokken, zich van dadelijk ingrijpen zou onthouden, zoodat de in de vakorganisaties allerwegen uit te strooien communistiche kiemen ongestoord wortel zouden kunnen schieten.

Dat *internationale invloeden* almede tot dit besluit hebben geleid, ligt voor de hand; de arbeidersorganisaties in de geheele wereld zouden, meer dan tot dusver, tevens geïnteresseerd worden in de ontwikkeling der Indische volks- en vakbeweging.

Communistiche Vakactie in internationaal verband.

Tot actieve propaganda voor de nationale bevrijding van de volkeren der Pacific-landen was reeds besloten op het in Nov.- Dec. 1922 gehouden vierde Congres dor Komintern.

Do Roodo Vak-Internationale (Profintern) bracht deze aangelegenheid opnieuw in bespreking op haar tweede Congres, dat tezelfder tijd werd gehouden als het vierde Komintern-Congres; doch zy besloot een groote conferentie van afgevaardigden

der *transportarbeiders* uit alle landen rondom den Stillen Oceaan bijeen te roepen.

Deze roode Pan-Pacifie-Conferentie werd in de tweede helft van Juni 1924 gehouden te Canton, de eenige plaats, naar het heette, waar men ongestoord werken kon, met het doel organisatorische maatregelen te beramen en te treffen tot vorming van een roode Internationale van zeelieden en arbeiders *in alle voornamely havens rondom den Stillen Oceaan*, als schakel in den keten welke de revolutionnaire-nationalistische vrijheidsbeweging in het verre Oosten zou verbinden met den proletarischen klassenstrijd in het Westen. De vraag, op welke wijze deze verbinding zou behooren tot stand te komen, zonder dat teveel behoefde te worden getornd aan de dogmatische theorie van den klassenstrijd, had reeds lang de aandacht van het Ekki. De betekenis van deze eerste conferentie van transportarbeiders blijkt eenigermate uit het „Manifest“, dat zij richtte „aan de arbeiders van het Oosten en aan het proletariaat van Europa en Amerika“ (opgenomen in de „Internationale Presse-Korrespondenz“ van ' 6 September 1924 no. 36). In dat manifest wordt het feit gereleveerd, dat in het gebied van het revolutionnaire Zuid-China, te Canton, vertegenwoordigers zijn bijeengekomen van de transportarbeiders van N. en Z.-China, van Java (Alimin en Boedisbetjito) en de Philippijnen, op een door de Roode Vak-Internationale uitgeschreven conferentie. (Het streven naar internationaal verband komt o.a. tot uitdrukking in den oproep: „Wir rufen alle Transportarbeiterorganisationen in den Kolonien und halbkolonialen Landern des Ostens auf ihre Verbande miteinander zu vereini- gen und sich den revolutionneren Transportarbei- tern der Welt anzuschliessen.“) De conferentie, die zes dagen duurde, besloot om in Canton een *Bureau* op te richten voor de „Red Eastern La- bour Union“ van de transportarbeiders der Oostelijke landen, aan welk bureau zouden worden verbonden *secretariaten* voor China, Ned.-Indië, Philippijnen, Japan en Britsch-Indië. Van het resultaat der gehouden besprekingen werd verslag uitgebracht op het lilde Congres der Roode Vak-Internationale te Moskou. Verslaggever was de Russische afgevaardigde Heller, die in de 15e zitting van het Congres verklaarde, dat de Can- ton-Conferentie zich bezig had gehouden met vraagstukken betreffende de arbeidersbeweging, de internationale vakbeweging en de rol der transportarbeiders in Oostelijke landen. In de 14e zitting had intusschen Semaoen een overzicht gegeven van de taak der Roode Vak-Internationale in de kolonien en de half-koloniale landen. Daarin werd betoogd dat de leuze „golijk loou voor gelijken arbeid“ de leidraad moest zijn voor den communistischen arbeid in Ned.-Indië, waar do loonvoorwaarden der arbeiders zoo veel sterker uiteenloopcn als in kapitalistische landen. Daarom moest de verbinding tusschen de arbeidersbeweging in N.-I. en die van het Westen worden verbeterd, waartoe de R.V.I. het noodige zou moeten verrichten. Op dit R.V.I.-congres werd tevens de *stakingsstrategie* in beschouwing genomen. Naar aanleiding van een te dier zake gehouden referaat van een Franschen comm. afgevaardigde, besloot het congres de revolutionnaire vakorganisaties uit te noodigen, deze strategie met den grootsten ernst te behandelen. Betoogd werd, dat zonder systematische voorbereiding

van kleine en groote botsingen met het kapitaal de revolutionaire arbeiders niet in staat zijn om liet geconcentreerde, op de macht van den modernen staat steunende, gemonopoliseerde kapitaal te overwinnen. Het referaat over de stakingsstrategie zou in alle talen moeten worden gepubliceerd (verg. de Internationale Presse-Ivorrespondenz van 24 Mei 1924 no. 21 en 6 Sept. 1924 no. 36; De Tribune van 2, 4 en 5 Sept. 1924).

Overeenkomstig de door de Komintern op het Vde Wereldcongres van die dagen gegeven voorschriften moesten de communistische leiders hun invloed krachtig doen gelden in de organisaties der arbeiders in handel, industrie en transportwezen. Tot den hoogsten graad van intensiteit diende de individueele werkzaamheid te worden opgevoerd bij de bevordering van den cellenbouw in vakbonden van fabrieken en werkplaatsen (verg. Brief van het Ekki in den Communistischen Gids van Dec. 1925; zoo ook Overzicht Inl.

-y' \ en Mal. pers no. 3/1925).

Op het te *Kocagedé* (Jogjakarta) van 11—17 Dec. 1924 gehouden congres van P.K.I. (38 secties, 1140 leden vertegenwoordigend) en Sarekat Rajat (46 secties met 31000 leden) werden de voorschriften voor actieve propaganda nader uiteengezet. In het kort kwamen zij eigenlijk neer op het „bolsjewiseren” der communistische partij, in de beteekenis, welke Sinowjew op het Vde Komintern Congres aan dien term toegekend wilde zien; n.l. „Bolschewisierung ist die unbeugsame Wille zum Kampfe für die Hegemonie des Proletariats”, „ist Marxismus in Aktion” (Protokoll Ve Congres). Een belangrijk punt op het Jogja-congres was de bepaling van de plaats der Sarekat Rajat in het organisatorisch verband en van hare beteekenis voor den komenden strijd. Het Hoofdbestuur der P.K.I. stelde kortweg voor om de S.R. te ontbinden, omdat deze organisatie toch een groote massa klein-burgerlijke, lokaal-nationalistische elementen bevatte, op wie in tijden van verscherpte actie niet in allen deele gerekend zou kunnen worden. Het voorstel vond echter krachtige bestrijding. Ten slotte werd slechts in principe besloten tot de opheffing der S.R.-organisaties, doch de praktische uitvoering zou zeer geleidelijk geschieden, ter voorkoming van verzwakking der P.K.I., doordat de bij de S.R. aangesloten ontevreden en dus nuttige elementen door de vijandelijke S.I. zouden worden aangetrokken. Intusschen zou verdere uitbreiding der S.R.-actie worden nagelaten, om alle krachten te kunnen concentreceren op de vakbeweging. Met koortsachtige haast werd een vakorganisatorische actie ingezet onder de arbeiders der verschillende bedrijven. De organisatie der zeelieden was kort te voren ter hand genomen. Medio 1924 was op instigatie van Semaoen te Amsterdam, de Sarekat Pegawei Laoet India f&P.L.I.) opgericht, welke het scheepsvolk op de Indische mailbooten zou omvatten. Volgens de onder de schepelingen verspreide strooibiljetten, uitgaande van het Hoofdbestuur dier organisatie (Semaoen voorzitter, Soemantri secretaris), zou dat bestuur ter zake overleg hebben gepleegd met de Roode Vak-Internationale. De S.P.L.I. zou in 2 secties worden verdeeld; de Westelijke zou omvatten de zeelieden op booten, die op Europa varen, de Oostelijke alle andere zeelieden. De zetel van het hoofdbestuur zou mettertijd naar Indië worden overgebracht. De op Java bestaande Sa

rekat Laoet dan Goedang (Semarang) en de Sarekat Kaoem Boeroeh Pelaboean (Batavia en Soera ba ja)—eerstgenoemde omvattende zeelieden en arbeiders bij havenpakhuisen, de tweede alleen havenarbeiders — zouden worden opgelost in een Sarekat Pegawei Pelaboean dan Laoetan (S.P.

P.L.; hoofdbestuursleden R. M. Gondhojewono, Tan Ping Tjiat, Sundah c.s.), welke organisatie zou worden aangesloten bij de S.P.L.I. van Semaoen. Ook het Chineesche scheepsvolk in den Indischen Archipel zou in de beweging worden betrokken. De arbeiders op de suikerondernemingen zouden worden georganiseerd in een Sarekat Boeroeh Goela (S.B.G.).

Het jaar 1925 kenmerkte zich door een zeer bedrijvige organisatorische actie der communisten. Wat de organisatie zelve betreft, was in beginsel reeds uitgemaakt, dat de uit heterogene elementen samengestelde S.R.-groepen zouden moeten verdwijnen; de leden zouden worden ondergebracht in de plaatselijke P.K.I.-afdeelingen. Oefenden zij een bedrijf of ambacht uit, dan zouden zij in vakbonden worden opgenomen, die als steunpunten op economisch terrein zouden dienst doen. Met alle kracht richte de actie zich op het transportwezen, de industrieën en de mijn- en petroleumbedrijven. De daarin werkzame arbeiders werden in bonden vereenigd, die ondergebracht werden bij de Roode Vakcentrale, zuster-federatie van de Persatoean Vakbonden Hindia (P.V.H.). Ook werd de organisatie ondergronds versterkt door vorming, onder toezicht van het sectiebestuur, van kleine groepen van 10, 5 of 3 man, ieder met een eigen leider, die in staat moest zijn elk lid zooveel inzicht bij te brengen, dat hij op zijn beurt de kern kan worden voor een nieuwe groep. Op die wijze zou aan het individueel initiatief groote ruimte worden gelaten.

Dezelfde gedachte vormde den achtergrond der stelselmatig ingezette actieve propaganda, welke overeenkomstig een door het P.K.I.-hoofdbestuur voorgeschreven gedragslijn werd gevoerd in kleine besloten bijeenkomsten, die op verschillende plaatsen gelijktijdig werden gehouden; voorts in *courses* ter opleiding van voormannen en op huiselijke bezoeken en feesten.

De indringerigheid der communistische propagandisten werd bij de jongeren allensz niets ontziende driestheid. Deze gaf aanleiding tot do vorming van een tegenstrooming, welke georganiseerd in een z.g. *Sarekat Idjo* (Hedjo) tot botsingen met de arrogante communisten leidde in de Preanger. (Handelingen Volksraad Isto. Y gewone zitting 1925 H, p. 366 en 434 vlg.; verg/V Ind. Gids Juli 1925 p. 633), terwijl in Ngawi de communistische agitatie uitliep op plaatselijke ongeregelheden, die met kracht van wapenen moesten worden onderdrukt (verg. Overzicht y Inl. en Chin.-Mal. pers 1925, nos 7, 8 en 14). Dcd communistische vakantie kwam practisch neer \\ op het verwekken van een *stakings-atmosfeer*; het methodisch inzetten en organiseeren van een beweging tot het suggereeren van gezamenlijke wenschen, het stellen van eischen en het voeren van eendrachtige actie totdat de stakingswil is omgezet in de daad.

Als centraal punt voor de organisatorische actie in de vakbeweging kwam de hoofdplaats Soe- rabaja in aanmerking, knooppunt van handel, industrie, land- en zeetransport. De meeste leiders der communistische vakbeweging vertrok-

ken enkele dagen na het Congres te Koetagedé (Jogja) van medio Dec. 1924 naar Soerabaja, waar de maatregelen tot uitvoering van de genomen beslissing in toepassing werden gebracht. Op 21 Dec. 1924 werd in de Krangganbioscoop te Soerabaja een openbare vergadering gehouden, bijgewoond door vertegenwoordigers van de P.K.I., de S.R., de V.S.T.P., den Inl. Pandhuis-bond, den Inl. Douanebond, den Inl. Letter-zettersbond en van andere kleinere vakgroepen. Het resultaat der besprekingen was, dat te Soerabaja werd gevestigd een centraal kantoor voor de besturen der vakbonden, als V.S.T.P., Sarekat Pegawai Pelaboean dan Laoetan (S.P.P.L.), Sarekat Postel, S. Bengkel, S. Boeroeh Electric, S. Boeroeh Goela, S. Boeroeh Marine Etablissement.

Ongeveer tezelfdertijd schijnt de P.K.I. te zijn overgegaan tot de stichting te Soerabaja van een „Secretariaat der Roede Indonesische Vakbonden”, waartoe door het Hoofdbestuur der P.K.I. te Batavia het initiatief was genomen door ontwerp-statuten voor het Secretariaat te doen toekomen aan de hoofdbesturen der V.S.T.P., S.P.P.L., S.B.G. (Sarekat Boeroeh Goela) en Sarekat Pelikan Indonesia (alias Sarekat Boeroeh Tam bang, bond van arbeiders in mijn- en petroleumbedrijven). In die ontwerp-statuten werd vermeld dat de bedoeling was, dat dit Secretariaat een afdeling zou moeten worden van de Cantonsche Labour Union en lid der Roede Vak-Internationale val» Moskou. Het P.K.I.-hoofdbestuur gaf daarbij met zoovele woorden te kennen, dat „het voor den consequenten revolutionairen klassenstrijd in Indië noodig is, dat er in Azië eensgezindheid is tusschen industrie- en transport-organisaties.”

In het oudere gebied der communistische werkzaamheid, met name in Semarang, was de atmosfeer eerder met stakingstendenzen gevuld. Aanvankelijk was in den boezem der P.K.I. het plan geopperd om op 8 Mei 1925, ter herdenking van den dag waarop Semaoen vóór 2 jaren werd gearresteerd, een algemeene staking af te kondigen. De V.S.T.P., die uit de spoorstaking van 1923 leering had getrokken, was echter tegen de volvoering van dat plan. De communistische leiding verschoof daarop den stakingsdag naar het tijdstip, waarop de S.P.P.L. zou zijn vercnigd met de S.P.L.I. van Semaoen. Het wachten moede, werd het plan geopperd een algemeene proteststaking uit te lokken als demonstratie tegen de afwijzende beschikking der Regeering op het verzoek van den banneling Tan Malaka om in Indië te mogen terugkoren (zie Overzicht Inl. en Mal.Chin. pers 1925 Nos. 1 en 19). Klaarblijkelijk durfde men echter niet te beginnen zonder de daadwerkelijke medewerking van een groote vakorganisatie als de V.S.T.P. Eerst zou een geschikte stakingssfeer moeten worden gevormd, waarin motieven van economischen aard die van politieelen aard zouden kunnen vergezellen en camoufleren. Te Semarang schijnt men in-tusschen ongeduldig te zijn geworden. Den 21 sten Juli 1925 brak aldaar do lang verwachte staking uit; allereerst bij het drukkerspersoneel cener Chinccsche kongsi, uitgeefster van een Maleisch-Chineesch blad, als gevolg van do afwijzing van aan do directie gestelde cischen van den letter-zettersbond, de Sarekat Boeroeh Tjitak, die aandrang op do wederaanstelling van een ontslagen

letterzetter en tevens eischen stelde nopens algemeene arbeidsvoorwaarden. De beweging breidde zich uit tot enkele andere drukkerijen ter plaats. Op 1 Aug. brak een staking uit in de Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting te Se-mafang7'waaT-cr;nr. mantri's en verpleegsters het werk neerlegden. Ter communistische drukkerij aldaar werden pamfletten gedrukt, waarin als stakingsmotief werd opgegeven: het gestreng optreden van een arts en een pleegzuster. De ver-eeniging van verplegerspersoneel was vertegenwoordigd in de vakbond-centrale (Persatoean Vakbonden Hindia).

Tegelijkertijd brak een transportstaking uit bij het Semarangsch Stoomboot- en Prauwenveer, waar binnen enkele dagen een 1000- tal Inlandsche kapiteins en matrozen het werk neerlegden op instigatie van de Sarekat Pegawai Pelaboean dan Laoetan, die aan de directie van het Prauwenveer eischen deed stellen ter verbetering van de bestaande arbeidsvoorwaarden. De staking verliep geleidelijk en eindigde medio September. Bij G. B. van 17 Dec. 1925 no. 2 werden 3 der stakingsleiders, P.K.I. propagandisten, Darsono, Aliarcham en Mardjohan, geïnterneerd. De vierde leider der stakingsbeweging, Alimin, wist bijtijds Indië te verlaten (verg. over de Semarangsche stakingen Persoverzicht 1925 nos 33/38). A

Intusschen waren door de Indische Regeering dadelijk na het uitbreken der beweging maatregelen getroffen tot verbreking van het contact der communistische leiders met de massa der werknemers. Dit geschiedde door beperking van het vergaderrecht te Semarang bij G. B. van 5 Aug. 1925 no. 1a(Ind.Stb. 1925 no. 363), overeenkomstig het bepaalde bij art. 8a, ingelascht in de regeling van de uitoefening van het recht van ver-eeniging en vergadering in Ind. Stbl. 1919 no. 27, bij K.B. in Ind. Stb. 1919 no. 562, j° 1923 no. 452. De bepaling in voormeld art. Sa geeft aan de Inl. Regeering de bevoegdheid om de ver-gadervrijheid onder verscherpt preventief toezicht te stellen, voor zoolang als in een bepaald gebied ernstig gevaar dreigt voor verstoring der openbare orde. Vermits de maatregel bij toepasselijk verklaring een territoriale werking uitoefent, zijn vergaderingen van alle vereenigingen zonder uitzondering in het aangewezen gebied aan bedoeld toezicht onderworpen, in dien zin dat voorafgaande vergunning van het Plaatselijk Bestuur is vereischt. Ten einde tegemoet te komen aan de bezwaren, welke aan de toepasselijkheid van dezen maatregel voor allen zijn verbonden, werd bij z.g. noodordonnantie van 17 Nov. 1925 (Ind. Stb. no. 552) in de regeling van 1919 een art. 8b ingelascht, krachtens welk artikel de beperkingen van de vergadervrijheid ook voor een of meer bepaalde vereenigingen in het leven geroepen kunnen worden (zie Ind. Stb. 1926 no. 228). Bij G.B. van 28 Nov. 1925 no. 1x, 2x en 3x (J. C. no. 96) werd de uitoefening van het vergaderrecht krachtens laatstvermeld artikel beperkt op geheel Java on Madoera, Sumatra en Celebes voor do P.K.I. en de S.R., alsmede in enkele gedeelten van Java's Noordkust ook voor andere vereenigingen onder communistische leiding, w.o. do V.S.T.P.

Ook te Soerabaja werd dezelfde maatregel getroffen ten aanzien van enkele vakvereenigingen, met het oog op do aldaar intusschen eveneens uit

gebroken stakingen. Zoo was bij een drukkerij te dezer plaatse op 1 Sept. 1925 een stakingsbeweging begonnen, welke 2 maanden duurde. Op 5 Oct. brak een staking uit onder een deel van het personeel op de machinefabriek der N.I. Industrie, op grond dat een communist op staanden voet door de directie was ontslagen wegens het voeren van communistische propaganda in de fabriek. Het bestuur der Sarekat Boeroeh Bengkel (S.B.B.), de industrie- of werkplaats-arbeidersbond, stelde der directie een zestal eischen, onder mededeeling, dat het geheele personeel in staking zou gaan, wanneer de eischen niet zouden worden ingewilligd. De directie besloot aan een niet onbelangrijk deel dier eischen tegemoet te komen. Als gevolg van dit succes breidde de invloed der S.B.B. zich sterk uit. Toen op 19 Nov. op de machinefabriek Braat een werkman wegens ongeschiktheid werd ontslagen, legden ook daar eenige tientallen ambachtslieden het werk neer. Ook toen trad de S.B.B. voor de belangen der werknemers op en stelde de noodige eischen. Aangezien deze door de directie niet werden ingewilligd, breidde de staking zich uit over vrijwel het geheele personeel.

De federatie der S.B. B.E. (combinatie van Sarekat Boeroeh Bengkel en Sarekat Boeroeh Electricisch) stelde op 2 Dec. 1925 een serie van 21 eischen aan de N.I. Industrie, de machinefabrieken Braat, Du Croo Brauns, Dapoean en Polygram, de constructie werkplaats Noordijk en het Technisch Bureau Hellendoorn; terwijl eveneens eischen werden gesteld aan de Droogdok Mij. Intusschen hadden de werkgevers niet stilgezeten. Tegenover de federatie S.B.B.E. stond weldra een werkgevers-front. De vereeniging van Machine-fabrikanten sloot een contract van solidariteit tegenover de werknemers, waarbij een commissie van vertegenwoordigers werd ingesteld met beslissende macht ingeval van arbeidsconflict.

Op 14 Dec. begon de staking op alle machinefabrieken ter plaatse en op 21 Dec. bij de Droogdok Mij, zoodat in totaal 4; 2500 man het werk hadden neergelegd.

Kort vóór het uitbreken der algemeene industriestaking werden de heeren P. R. W. van Gesseler Verschuur, resident ter beschikking van den Gouv. van West-Java, en O. Treffers, wd. li. O. V. P. te Batavia, in commissie gesteld om te adviseeren nopens de bestrijding van de extremistische beweging te Soerabaja. Uit de ingestelde onderzoekingen bleek, dat de stakingsbeweging in organisatorisch verband stond met de S.P.P.L., de S.B.B.E. en in hoogste instantie met de P.K.I. en de S.R. De centrale leiding dier beweging berustte evenals die van Semarang bij het Hoofdbestuur der P.K.I.

De communistische leiders der staking werden gearresteerd en den stakers werd de aanzegging gedaan, dat het werk in de fabrieken diende te worden hervat en dat zij, die tijdig weer aan het werk waren gegaan, op hun vorig loon zouden worden aangenomen; de later terugkomenden zouden op lagere tarieven worden herplaatst.

In de residentie Soerabaja werd bij G.B. van 28 Nov. 1925 No. 3x het vergaderrecht ook beperkt voor de S.B.G. en S.B.B.E. en bij G.B. van 15 Dec. 1925 no. 1x mede voor de S.P.P.L., de V.S.T.P. en de S.B.M.E. (Sarekat Boeroeh Marine - Etablissement). De stakingsbeweging verliep daarop snel en was op 30 Dec. 1925 geheel geëin-

digd (zie voor de reeks van besluiten tot beperking van het vergaderrecht De Ind. Gids Sept. 1926, en ook de Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, April 1924, p. 35 vlg.).

~~Waar de afgelopen staking, in verband met het uitgesproken communistisch karakter daarvan, zoo krachtig was bestreden, achtte de Regeering het noodig een onderzoek te doen instellen naar de arbeidstoestanden in de metaal-industrie te Soerabaja. Door het instellen van zoodanig onderzoek zou tegemoet worden gekomen aan het gevoelde bezwaar, dat door het krachtig ingrijpen der Regeering de meer bezadigde elementen der bevolking den indruk zouden kunnen krijgen, dat op hunne wenschen en op gerechtvaardigde grieven in het algemeen geen acht zou worden geslagen. Tevens zou door het onderzoek, naast het verkrijgen van een inzicht in het verloop der staking, elke gegronde reden voor het uitbreken van te verwachten volgende stakingen bij voorbaat worden weggenomen en zou tevens materiaal kunnen worden verkregen, waaruit van Regeeringswege kan worden geconcludeerd of de naar voren gebrachte eischen al dan niet gemotiveerd zouden zijn te achten.~~

Het onderzoek werd opgedragen aan het Hoofd van het Kantoor van Arbeid *Mr. A. G. Vreede*, wiens rapport dd. 21 Mei 1926 ter Landsdrukkerij te Weltevreden in druk verscheen als no. 1 der Publicaties van het Kantoor van Arbeid. In voormeld belangwekkend rapport, dat tevens betrekking heeft op de economische, maatschappelijke en hygiënische toestanden onder de arbeidersbevolking, is een uiteenzetting gegeven van het verloop der stakingsbeweging te Soerabaja en van de weloverwogen en systematisch ingezette communistische provocatie en organisatie dier beweging.

J. Th. P.

SONNEVELD (Mr. WILLEM). Geboren te Seliendam 21 Maart 1863, studeerde in de rechtswetenschap aan de Rijksuniversiteit te Leiden, waar hij den 11en Febr. 1890 promoveerde op een proefschrift getiteld: „Verzekering van de toepassing van bij de wet bevolen of toegelaten vrijheidsbeneming”.

Na af gelegd faculteitsexamen vertrok hij in October 1891 naar Indië, waar hij aanvankelijk ter beschikking werd gesteld van den voorzitter van den landraad te Soekaboemi om in 1892 te worden benoemd tot substituut-griffier bij den Raad van Justitie te Batavia. Achtereenvolgens bekleedde hij verder de ambten van (1893—1896) substituut-officier van Justitie, tevens substituut auditeur militair te Padang, (1896—1900) lid van den Raad van Justitie aldaar, (1900) voorzitter der landraden te Karanganjari en Keboemen. In 1900 werd hij ter beschikking gesteld van den Directeur van Justitie om belast te worden met de voorbereiding van wetgevenden arbeid aan diens departement, welke functie hij met een onderbreking wegens buitenlandsch verlof bleef bekleeden, tot hij in 1907 benoemd werd tot secretaris van dat departement, welk ambt hij in 1914 verwisselde met dat van president van den Raad van Justitie te Semarang. Reeds in 1916 volgde zijn benoeming tot Directeur van Justitie en in 1917 die tot lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, welk ambt hij bekleedde tot hij in 1919 's Lands dienst met pensioen verliet.

Was hij, tijdens zijn werkzaamheid als secretaris van het departement van justitie, nog opgetreden als lid der commissie tot onderzoek naar de oorzaken der mindere welvaart onder de Inlandsche bevolking op Java en Madoera (zie WELVAARTSONDERZOEK), in 1919 werd hij door den Gouverneur-Generaal van Limburg Stierum belast met het voorzitterschap eener Commissie, die ten taak had de vraag te overwegen of en zoo ja in hoeverre het mogelijk en wenselijk zou zijn de onderscheiding tussehen Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen uit de Nederlandsch-Indische wetgeving te doen verdwijnen en bij bevestigende beantwoording der eerstbedoelde vraag tevens de noodige wetswijzigingen te ontwerpen.

Met hem maakten van deze commissie deel uit Mrs. F. J. H. Cowan, destijds hoofdambtenaar ter beschikking van den Directeur van Justitie en

K. L. J. Entkoven, ambtenaar aan het Departement van Justitie. Deze commissie bracht reeds in Juni 1919 haar rapport aan de Regeering uit.

Al spoedig na zijn terugkeer in Nederland werd Mr. Sonneveld benoemd tot lid der Staatscommissie voor de herziening van het Ned.-Indisch straf- en strafrecht, als hoedanig hij vooral heeft deelgenomen aan de voorbereiding van de algemeene verordeningen betreffende het Indisch militair straf- en tuchtrecht (1922 e. v.).

Van zijne hand verscheen, behalve bovengemeld proefschrift, in het tijdschrift „Het Recht in Ned.-Indië” LXV een opstel over de vraag „Moet de magistraat ter Sumatra's Westkust bij het opleggen van vrijheidstraffen de regelen van den samenloop toepassen?”

Belangrijke werkzaamheid ontplooidte mr. Sonneveld op maatschappelijk gebied. O.m. is de oprichting der vereeniging Pro Juventute te Batavia, eerste der vereenigingen van dien naam in Ned.-Indië, aan hem te danken. In Nederland was hij jaren lang ijverig voorzitter van de Vereeniging Oost en West en lid van het hoofdbestuur der Vereeniging voor Volkenbond en Vrede.

De Orde van Vrijmetselaren heeft zoowel in Ned.-Indië als in Nederland veel aan hem te danken. Als Grootmeester (1923 tot zijn dood) stond hij aan haar hoofd. Te zijner eere stichtte deze Orde op de begraafplaats Westerveld een monument, dat den 30en December 1926 werd onthuld.

Hij overleed te 's-Gravenhage den 24en Maart 1920. Hij was officier in de Orde van Oranje-Nassau.

MISSIE (ROOMSCH-KATHOLIEKE). Zie ook pag. 412—425.

g. *Het Apostolisch Vicariaat van Batavia.* De geestelijke verzorging was tot 1923 opgedragen aan de Paters van do Sociëteit van Jezus.

In de zestiende eeuw word in het Oostelijk deel van Java de Kath. leer verkondigd door Jezuiten en Franciscanen; in 1599 zijn verschillende nederzettingen door den opdringenden Islam weer verloren gegaan, maar tot op het einde van de achttiende eeuw hebben missionarissen, als b.v. P. Alexander de Rhodes, S. J., die gedurende eenigo maanden godsdiensttoefeningen hield in een huis te Batavia, nog getracht op Java het evangelie te verkondigen. In het begin der negentiende eeuw echter was bijna al het werk der vroegere missionarissen te niet gegaan.

Toen onder de Fransche overheersching in Nederland en de Koloniën vrijheid van godsdienst

was verleend, konden missionarissen zich vrij naar die Koloniën begeven. Daarop trokken drie Nederlanders, Joannes Lansink, Jacobus Nelissen en Lambertus Prinsen naar de Kaapkolonie, welke zij weder moesten verlaten, toen in 1806 de Ned. bezittingen aldaar overgingen in de macht der Engelsehen, Na terugreis naar Nederland, op welke reis Lansink overleed, verkregen de overigen door bemiddeling van den Aartspriester Nicolaas Pas en den Vice-Superior der Hollandsche zending, den Pauselijken Internuntius Ciamberlani van Koning Lodewijk Napoleon de vergunning om als R. K. priesters hun arbeid te wijden aan de Ned. O.-I. koloniën. Intusschen was Daendels tot G.G. aldaar benoemd geworden, wiens instructie in art. 25 voorschreef: „Hij zorgt dat aan alle gezindheden de uitoefening van hunnen godsdienst vrijsta onder de noodige bepalingen tot wering van wanorde”.

Op 4 April 1808 kwamen de beide priesters te Batavia aan en 15 Mei dienaanvolgend konden de godsdiensttoefeningen worden gehouden in een, daartoe door de Regeering in bruikleen afgestane en in der haast zooveel mogelijk tot behoeuis omgeschapene oude kazeme van bamboe, nabij het in aanbouw zijnde paleis op het Waterlooplein. Spoedig daarna stond de Regeering een stukje grond af, bekend onder den naam „de stad Lubeck”, groot genoeg vooreen toekomstige kerk met pastorie, en verleende zij tevens vergunning tot het houden van een collecte door geheel Ned.-Indië ter bestrijding van de kosten van den bouw. Deze collecte bracht niet genoeg op; de ontvangen gelden werden aan hen die zulks wenschten gerestitueerd en het terrein werd aan de Regeering teruggegeven. Inmiddels had de G.G. reeds in 1810 een ander gebouw „de Kapel” geschoonken met eenige roeden grond, alwaar de Praefectus Apostolicus Nelissen een pastoorswoning liet bouwen, welke hy bij testament aan de R. K. gemeente vermaakte. Toen dit bedehuis herstelling en uitbreiding behoefde, stond de Commissaris Generaal du Bus de Gisignies het voormalige paleis van den Legercommandant aan de R. K. gemeente af, om op de plaats daarvan een nieuwe kerk te bouwen. In 1829 (4 Nov.) werd deze kerk door den Apost. Prefect ingezegend. Het gebouw is 4 April 1890 plotseling ingestort; op dezelfde plek is toen de thans nog bestaande Kathedraal gebouwd, welke 21 April 1901 door Mgr. E. S. Luypen ingezegend is geworden.

De beide pioniers, Nelissen en Prinsen, bleven hot eerste jaar te Batavia om gezamenlijk plannen te beramen. Deze leidden tot vestiging van Prinsen te Semarang, waar hy 19 Maart 1809 in do Protestantische Kerk een gezongen mis hield met preek. De kerkeraad verzocht hem naar andere localiteit uit te zien; hij slaagde eerst in 1824 door aankoop van een particulier huis, waarvan hot benedengedeelte kon worden ingericht tot een niet al te ongeschikt lokaal voor de H. diensten; de boven verdieping diende den pastoor tot woning. Dit gebouw is in gebruik gebleven tot in 1875 Mgr. Lijnen de thans nog bestaande nieuwe kerk had voltooid.

In 1810 kwam personeel met de komst van Henricus Waanders en Philippus Wedding; laatstgenoemde zoude den Apost. Prefect te Batavia behulpzaam zijn, eerstgenoemde werd de oprichter van een nieuwe statie, de derde dus, te Soerabaja. Na verloop van jaren verrees aldaar

een kerk aan het Komcdieplein, welke 22 Maart 1822 door den Apost. Prefect Prinsen, die den in 1817 overleden Nelissen was opgevolgd, werd ingezegend. Deze kerk bleef tot 1900 in gebruik; in genoemd jaar werd ze afgebroken en het terrein, dat in gebruik was afgestaan, aan de Regeering teruggegeven.

In het bovenstaande zijn heel kort de grondslagen aangegeven, welke voor de missie werden gelegd; de verdere opbouw kon wegens groote moeilijkheden slechts langzaam geschieden. Het Gouv. Besluit van 12 April 1808, het eerste dat over de R. K. missie handelde, vermeldde dat was goedgevonden en verstaan de geestelijken

J. Nelissen en L. Prinsen conform de intentie van hoogstgemelde, Zijne Majesteit den Koning, onzen meester, te stellen gelijkstandig met de predikanten der Hervormde gemeente te dezer hoofdplaats op het stuk van de gewone gage, douceur, huishuur en verdere emolumenten en die mede aan hun toe te leggen en te doen uitbetalen op gelijke voet, als dezelve na het reglement door gedachte predikanten worden genoten". Deze, ongetwijfeld van welwillendheid getuigende woorden zouden blijken in later tijden aanleiding te geven tot ernstige moeilijkheden.//

Bij K. B. van 11 Dec. 1835 werd het vroeger bepaalde wel herzien, maar art. 13 van dit besluit stelde te duidelijker vast: „Aan de leeraars of geestelijken bij de onderscheidene gemeenten zoowel Protestantsche als Roomsche Katholieke wordt steeds derzelve standplaats of bestemming door het Indisch bestuur aangewezen." Ook de ministerieele missive van 3 Febr. 1840, inhoudende, dat de benoeming zal geschieden op voordracht of na gehouden overleg met den Praefectus Apostolicus, die de vereischt wordende kerkelijke zending of geestelijke jurisdictie voor eiken rang op iedere plaats verleent, en het op 1 Juli 1842, na de troonbestijging van Koning Willem II, van regeeringswege openbaar gemaakte beginsel „aant het noch met de bepalingen der Ned. grondwet, noch met de bedoeling der Regeering zoude overeenkomen, dat dezelve zich eenig jus in sacra zoude aanmatigen, noch zelfs eenig jus circa sacra zoude uitoefenen", namen niet het bezwaar weg, dat de benoeming en dus ook het ontslag bleven in handen van den G. G.; de gevolgen hiervan zouden spoedig blijken.

In J 842 was Batavia tot een Apost. Vicariaat verheven en tot Apost. Vicaris benoemd de toenmalige prefect van Suriname, Mgr. Jaeobus Grooff. Deze vernam al aanstonds na aankomst in Indië, dat hij en zijn vier medegekomen helpers niet als dienstdoende geestelijken konden worden erkend, daar zij de hoedanigheid van ambtenaar misten; de G. G. had dienaangaande nog geen aanschrijving van het Dep. van Kol. ontvangen. Eerst in 1845 bij K. B. van 12 Dec. No. 126 werd hun het bedoelde radicaal gegeven, te laat om betreuwenswaardige gebeurtenissen te verhoeden. Toen toch 22 Mei 1845 de aanvrage van Heuvels en Kerstens tot kapelaans, resp. te Semarang en Soerabaja* werd geweigerd, moest Grooff, man van onkreukbare trouw aan den Heiligen Stoel, wel in botsing komen met de Ind. Regeering. De verhouding werd niet beter, toen hij zich genoodzaakt zag de dienstdoende pastoors van Semarang en Soerabaja en den ouden pastoor te Batavia wegens hun gedrag te suspenderen. Zelfs het kerkbestuur te Semarang

nam toen stelling tegen den Vicaris en sloot de kerk. Heuvels, die naar Semarang werd gezonden, diende aldaar een klacht in bij den resident en Mgr. Grooff wendde zich tot den waarnemen- den G.G.; dit verhoedde niet, dat bij Gouv. Besluit van 29 Sept. Heuvels van Semarang werd verwijderd. Tevens werd aan den Vicaris bericht, dat ook Kerstens, die naar Soerabaja was gezonden, zou worden verwijderd indien hij zich waarnemend pastoor noemde. Kort nadat de nieuwe G.G., J. J. Rochussen, was opgetreden, werd tot deze verwijdering overgegaan (G. B. 15 Nov. 1845). Het slot van deze moeilijkheden is geweest dat Grooff, nadat hij den Landvoogd had geweigerd om de suspensie in te trekken, door den G.G. in zijn bediening werd geschorst en de aanzegging ontving om binnen 14 dagen Java te verlaten. Van de toestemming om eigener beweging te vertrekken, wilde hij geen gebruik maken; Grooff toch meende zonder toestemming van Rome zijn post niet te mogen verlaten. Zoodat hij dan bij besluit van den G.G. van 19 Jan. 1846 geschorst en met vier assistenten, J.

D. Escherich, A. Heuvels, B. Kerstens en J. van den Brand, uit Indië verbanen. Bij hetzelfde besluit werden de drie gesuspendeerden belast met de tijdelijkewaarneming der kerkelijke diensten te Batavia, Semarang en Soerabaja.

Mgr. Grooff vertrok 3 Febr. van ovengenoemd jaar naar Nederland. Om verdere onaangenaamheden te voorkomen, benoemde Pius IX hem tot Apostolisch Visitator van Suriname, 1 Dec. 1846; voor het bestuur over de Oost-Indische missie werd hem een coadjutor met recht van opvolging toegevoegd. Hij vertrok 23 Mei 1847 naar de hem steeds dierbaar gebleven; missie, waar hij 29 April 1852 te Paramaribo kwam te overlijden.

Het verdient zeer de aandacht, dat Koning Willem II, voor wat betreft de Kerkelijke handelingen, openlijk de partij koos van Grooff; bij

K. B. van 5 Mei 1846 no. 05 werden de rechten van dienstdoende geestelijke van de drie weerspannige priesters ingetrokken.

De moeilijkheden welke Mgr. Grooff had ondervonden door pal te staan voor hetgeen hij in heilige overtuiging als zijn plicht beschouwde, hadden in het einde een goed gevolg; er werd een minnelijke schikking getroffen tusschen den

U. Stoel en het Gouvernement. De inmenging van laatstgenoemde partij in zuiver geestelijke zaken zoude voor de toekomst uitgesloten zijn, behoudens voor zooveel noodzakelijk mocht zijn in het belang van de openbare orde en de rust.

Ingevolge de overeenkomst tusschen den H. Stoel en de Ned. Regeering werd Mgr. Petrus Marie Vrancken, deken van Sitard, den 4den Juni 1847 benoemd en 15 Aug. geconsacreerd tot Bisschop van Colophon i. p. i. en aangesteld tot Coadjutor van den Apostolischen Vicaris van Batavia, Mgr. Grooff, die kort te voren naar zijn geliefde standplaats Paramaribo was vertrokken. Toen laatstgenoemde wegens gezondheidsredenen zijn ambt had neergelegd, nam Mgr. Vrancken den titel aan van Apostolisch Vicaris. Reeds voor diens vertrek uit Nederland waren drie priesters

N. Moonen, J. P. N. Sanders en H. van der Grinten naar Indië vertrokken. Zij vonden het geheel zonder priesters; de laatst overgeblevene, Th. Staal, pastoor van Padang, was kort voor hun

aankomst door zijn huisjongen vermoord geworden.

Je G. G. Rochussen stond de nieuw aange-komenen bij voorloopige beschikking toe om hunne bediening uit te oefenen; definitieve tan- stelling kon eerst geschieden na aankomst van den Coadjutor, hoofd van het R. K. Kerkgenootschap in Indië (missive van den Min. v. Kol. dd. 7 Juni 1847). Deze kwam vergezeld van de priesters J. Lijnen en A. C. Claessens, 13 Febr. 1848 te Batavia aan; den eerst volgenden Zondag droeg hij een pontificale II. Mis op, de allereerste in Indië. Spoedig werden nu pastoors benoemd, Van der Grinten te Semarang, Moonen te Soera-baja. Lijnen te Padang; de overigen bleven te Batavia. Thans was ook de tijd aangebroken voor uitbreiding van het missiewerk ten bate der niet- Europeesche bevolking, vooral buiten Java.

Algr. Vrancken trof weldra twee maatregelen, die wijdtrekkende gevolgen hebben. De eerste was vermindering van het aantal R. K. geestelijken le klasse. Tot 1855 waren er drie geweest, nam. de Bisschop, tevens pastoor van Batavia, en de pastoors van Semarang en Soera-baja. In genoemd jaar wist hij te bewerken, dat voortaan alleen de pastoor van Batavia, d.i. de Bisschop, recht op dien rang zoude hebben. Het doel, dat met dezen maatregel werd beoogd, staat — voor zoover bekend — nergens vermeld; waarschijnlijk wilde Algr. Vrancken langs dezen weg zich meer vrijheid van handelen verwerven ter zake van het plaatsen zijner geestelijken, in dien zin dat hij daarbij uitsluitend op geschiktheid zoude behoeven te letten en niet op anciënniteit, zoodat hetin den vervolge niet meer noodig zoude zijn voor de hoofdplaatsen van Java een geestelijke le klasse te bestemmen. De tweede maatregel betrof zijn pogingen om een geestelijke orde of congregatie te vinden, die de geregelde uitzending der noodige arbeidskrachten op zich wilde nemen. Het aantal wereldpriesters toch bleef te gering in verhouding tot de uitgestrektheid der missie. Ka vruchteloos vragen bij andere geestelijke orden vond hij den Provinciaal der Paters Jezuïeten bereid de opdracht te aanvaarden. Dientengevolge kwamen in 1859 de eerste Jezuïeten, de paters M. van den Elzen en J. B. Palinckx, op Java aan, die sindsdien bijna elk jaar door anderen zijn gevolgd geworden.

In 1871 zag Algr. Vrancken zich door den toestand zijner gezondheid genoodzaakt naar Europa terug te keeren. Hij werd in 1874 opgevolgd door Algr. A. C. Claessens, die reeds sedert 1848 in Indië werkzaam was geweest en tot 1893 do missie heeft bestuurd. In alle richtingen breidde onder zijne leiding het- werk zich uit; Obonbon, Buitenzorg, Magelang, Alalang en Aladioen kregen een eigen herder.

De opvolger van Algr. Claessens, de Vicarius Apostolicus W. J. Staal S. J., mocht slechts drie jaren als bisschop arbeiden. Hij overleed in 1898 en word opgevolgd door Algr. E. S. Luypen S. J., zie aflevering 10, pag. 319. Het was onder diens bestuur, dat van het Apostolisch Vicariaat van Batavia verschillende vicariaten en praefec- turen werden afgesplitst, zie afl. 13 en 14, pag. 412. Deze maatregel is van ontzaglijke betceknis geweest voor do ontwikkeling der missie, evenals de hulp welke andere orden en congregaties verleenden door het overnemen van don arbeid in de afgesplitste gedeelten./Al hebben ook de

Nederlandsche Jezuïeten in het tijdperk 1859 —1924 142 priesters, 31 scholastieken en 27 broeders uitgezonden, voor het uitgestrekte vicariaat van Batavia vóór de afsplitsing, het grootste in oppervlak van de geheele wereld, zoude op den duur ééne orde onmogelijk voldoende arbeidskrachten hebben kunnen leveren.

Aan Java's Inlandsche bevolking had de missie tot in de laatste jaren der vorige eeuw weinig of geen aandacht kunnen schenken. Wel was een eerste stap gezet in de richting eener eigenlijke Javanen-missie, doch de ondervinding daarmede leerde voornamelijk waarin men te kort schoot: inzicht in het karakter en in het godsdienstige leven der bevolking, kennis van de Javaansche taal. Enkele missionarissen, onder wie Pater van Lith afzonderlijk mag worden vermeld, namen de taak ter hand hierin te voorzien. De weg, welke overigens diene gevolgd te worden, was als van zelf aangewezen; de Inlandsche bevolking hunkerde naar onderwijs en geestesontwikkeling. In het dichtbevolkte Midden-Java werden nu de eerste posten onder de eigen bevolking gevestigd en scholen geopend te Aloentilan en Men- doet. In 1898 kwam door de--zorg van P. van Lith S. J. het eerste lagere schooltje tot stand, dat in den loop der jaren is uitgegroeid tot het bewonderenswaardige complex van onderwijsinrichtingen te Aloentilan met kweekschool voor Javaansche onderwijzers, normaalschool tot opleiding van Jav. onderwijzers aan 2e klas-scholen, twee Holl.-Inl. scholen, schakelschool, kleinseminarie waar de abituïënten van kweek- en normaalschool de humaniora maken, en grootseminarie voor de hoogere studie. Het klein-se- minarie leverde reeds een twintigtal novicen aan het Noviciaat der Jezuïeten, dat te Jogjau gevestigd, van wie één in 1926 te Maastricht-tot priester werd gewijd, de eerste Javaansche priester.

Deze priesterwijding is een feit van bijzondere betekenis, omdat zij een duidelijk bewijs is van de snelle ontwikkeling der Ja va-missie, die reeds priesters voortbrengt uit het eerste geslacht Christenen. Deze priesterwijding van den eersten Javaanschen priester is ook een keerpunt in de geschiedenis der Java-missie en het begin eener nieuwe periode, waarin de Europeesche missionarissen geholpen worden door een Inlandschen clerus, door inheemsche zusters en broeders, die op den duur hun taak zullen overnemen en waardoor de Java-Alissie zich in nog sneller tempo zal ontwikkelen; „want de inheemsche geestelijkheid”, aldus Pius XI in zijn Encycliek van Februari 1926, „die door afkomst, begrippen, gevoel, studies met zijn landgenooten één is, kan wonderlijk veel om het geloof in hun geesten te doen doordringen. Want veel beter dan wie ook, weet hij, op welke wijze iets tot hen moet doordringen.”

Wat te Moentilan het St. Franciscus Xaverius college voor de Javaansche jongens doet, doen de scholen te Alendoet onder leiding van de zusters Franciscanessen van Heythuizen voor de meisjes. Na de stichting in 1915 van de Canisius- vereeniging verzezen nog in het zelfde jaar twee Holl.-Inl. scholen te Jogja en een te Magelang. Al deze scholen waren aanvankelijk niet zuiver katholiek maar neutraal; zij moesten toch dñnen als aanknooppingspunten tusschen de Inl. bevolking en de missie.

In 1920 kwamen de eerste vijf broeders van

O. L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen van Maastricht naar Java, Zij namen de scholen te Jogja over, begonnen een Mulo- en een schakelschool, en weldra verzezen ook elders Kath. Holl.-Inl. scholen, o.a. te Solo, Weltevreden, Klaten, Ambarawa, Magelang, Poerwardja. In 1923 richtten de broeders te Jogja een moderne drukkerij op, waar thans een twintigtal Javanen werk vinden en van waaruit Maleische en Javaansche kerkboeken, catechismussen en Thomas a Kernpis in oplagen van tienduizenden exemplaren het licht zagen, en waar ook het weekblad Swara lama wordt gedrukt. In 1926 bedroeg het aantal katholieke scholen, cursussen en opleidings- inrichtingen op Java 62 met 695 leerkrachten (402 Europeanen, 293 Inlanders) en 17176 leerlingen (8056 Europ., 8520 Inl.), welke getallen het geheele Kath. onderwijs op Java betreffen. Voor verschillende nieuwe scholen, welke de missie oprichtte, wordt nog geen subsidie van het Gouvernement ontvangen. Er is nog altijd een tekort aan Kath. onderwijsinrichtingen voor Europ. jongens en vooral voor Inl. meisjes, doch de missie streeft er naar om hierin zoo snel als mogelijk is te voorzien. In 1926 werd te Batavia de eerste Kath. middelbare school opgericht. De missie onder de Javanen is boven verwachting geslaagd en snel gegroeid; wel doet zij in aantal Katholieken nog onder voor de meeste andere missies, doch zij overtreft deze wat aangaat gehalte, kennis en verdieping van den godsdienst bij de leden. Al is ook het aantal Kath. Javanen in vergelijking tot het bevolkingsaantal van Java onbeduidend, zij vormen een uitgelezen Inlandsche kern, een element dat voor het groeiende Javaansche nationalisme van groote betekenis kan worden en te zijner tijd ook zeker zal worden gewaardeerd. Zeide niet reeds R. Kamil in den Volksraad, dat de Javanen op de Katholieke scholen weer geleerd hebben de Hollanders te binnemen?

Getuigde in 1908 pater Van der Velden, dat op de scholen te Moentilan en Mendoet slechts het kleinste gedeelte der leerlingen katholiek was, tien jaren later schreef een missionaris: „Wie onbevooroordeeld opmerkt, dat om zoo te zeggen -alle jongens van de beide kweekscholen en zeer velen op onze lagere scholen katholiek worden, zal wel toegeven, dat de godsdienst der Javanen alles behalve een fanatiek Mahomedanisme is. Vooral het feit dat de meisjesleerlingen te Mendoet allen het katholicisme omhelzen, zou iets ongehoords zijn in een land van den Islam. En het zijn inderdaad geen arme of achterlijke kinderen, die door het kosteloos onderwijs getrokken worden”.... „Als overtuigde katholieken verlaten onze jongens de school. Het beste bewijs zoowel van de vatbaarheid van den Javanen voor het katholieke geloof als van de deugdelijkheid van onze intensieve missiemethode zijn wel de priester-vocaties onder onze leerlingen”. Inderdaad, het eigenaardige van de Java-missie is wel, dat zij is voortgekomen en gegroeid uit haar scholenstelsel.

Den 26 Jan. 1924 werd Mgr. A. P. F. van Velzen benoemd tot titulair bisschop van Aezani en opvolger van den op 1 Mei 1923 overleden Mgr. Luypen als Vicarius Apostolicus van Batavia. Onder zijn leiding zijn in het vicariaat op het oogenblik werkzaam: Jezuïeten, o.a. te Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Gheribon, Semarang, Am-

barawa, Magelang, Moentilan, Mendoet, Jogja, Solo, Madioen; andere plaatsen, waarvan sommige een eigen kerk hebben, worden geregeld bezocht. Naast de Jezuïeten arbeiden: Lazaristen

o.a. te Soerabaja; Carmelieten, o.a. te Malang, Probolinggo; Kruisheeren, in de (oude) Preanger-regentschappen; Missionarissen van het H. Hart in de residenties Pekalongan, Banjoemas en Kedoe; Broeders van de Onbevleete Ontvangenis, te Jogja en Moentilan; Zusters Ursulinen (niet geünieerde), te Batavia. Weltevreden, Parapatan, Kramat, Meester Cornelis: Zusters Ursulinen (geünieerde), te Batavia; Buitenzorg, Bandoeng, Madiden, Soerabaja, Malang; Zusters Franciscanessen van Heythuizen, te Semarang (scholen en weeshuis), Magelang, Mendoet, Jogja, Ambarawa; Zusters van St. Carolus Borromeus, Weltevreden en Bandoeng (ziekenhuizen). Het aantal katholieken bedraagt ruim 35.000, waarvan ongeveer 3600 Inlanders.

Het beeld van de Java-missie zoude onvolledig zijn, indien geen melding werd gemaakt van de ontwikkeling van het openbaar katholiek leven op charitatief, wetenschappelijk, sociaal en zelfs op politiek gebied.

De armenzorg vindt haar organen in de kerken ambesturen, welke in alle parochies bestaan, en in vereenigingen, die hoewel ze onafhankelijk van elkander zijn alle den naam dragen „Hulpfonds van den H. Vincentius a Paulo”. De eerste dezer ontstond reeds in 1855 te Batavia op initiatief van Notaris Klein; hij zorgde dat in de statuten, in overeenstemming met die der zusterverenigingen in Europa, als eerste doel werd genoemd „het streven naar eigen volmaking door de beoefening der Christelijke naastenliefde”. Het Hulpfonds uit zich in Indië — anders dan dat van de conferenties in Europa — alleen door het schenken van bijdragen tot ondersteuning der behoeftigen. De uitdeeling der gelden geschiedt door den priester, onder toezicht van een bestuur dat grootendeels uit Kath. leeken is samengesteld.

Te Batavia heeft het Hulpfonds van den H. Vincentius a Paulo, dat op zich genomen van geheel of half ouderlooze meisjes, wier vaders tot de Europ. bevolking behoorden. Na 1866 namen de Zusters Ursulinen van Weltevreden de huisvesting, verpleging, opvoeding en onderwijs der meisjes op zich tegen een geringe vergoeding. Voor jongens, in dien staat verkeerend, kon in 1893 — dank zij een edelmoedig geschonken renteloos voorschot — een eigen woning, de St. Jozef - stichting genoemd, worden gebouwd op een in bruikleen afgestaan gedeelte van het toen door genoemde zusters aangekochte terrein op Parapatan. Te Semarang bestaat voor deze arme kinderen reeds meer dan 50 jaren het Centraal R.K. Weeshuis, waaraan door de Jlegeering voor verpleging, opvoeding en onderwijs van 220 weezen uit geheel Ned.-Indië wordt betaald. Do verpleging der meisjes geschiedt door de Zusters Franciscanessen van Heythuizen. Opvoeding en onderwijs zijn tegenwoordig toe vertrouwd aan de Broeders van Qudenbosch. Te Soerabaja is reeds voor tientallen jaren de Jongens Weezen - inrichting gesticht, een particuliere stichting, alwaar plaats is voor een zelfde aantal protestantsche en katholieke kinderen. Het Hulpfonds heeft diens gevolg slechts de zorg over een vrij gering aantal jongens en kan meer doen

voor de meisjes: het heeft aldaar dan ook een eigen gesticht „R. K. Weeshuis” goheeten, waar een dertigtal meisjes worden verzorgd. Uit andere plaatsen verdienen voorts nog vermelding, het Vincentiusgesticht te Buitenzorg, tot stand gekomen door de zorgen van Mgr. Claessens, waarin ruimte is voor 200 jongens; de R. K. Weeshuizen te Magelang en Aladioen, welke hun ontstaan danken aan den arbeid van de pastoors aldaar. Voor arme kinderen wordt veel gedaan; in dit verband moeten hier nog genoemd worden de St. Elizabeth-vereeniging te Semarang, de St. Anna- en de St. Maria Elizabethvereeniging resp. te Soerabaja en te Weltevreden. In den loop van 1927 zullen eenige zusters van den Goeden Herder uit Velp naar Java vertrekken om daar een gesticht voor verwaarloosde meisjes te openen, dat door de Regeering zal worden gesubsidieerd.

Ook tot leniging van lichamelijke ellende deed de missie op Java veel goeds, o. a. door de oprichting van het St. Carolus-ziekenhuis te Batavia, het St. Borromeusziekenhuis te Bandoeng en het ziekenhuis te Moentilan.

Over het onderwijs, dat zooveel tot den bloei der missie heeft bijgedragen, is boven reeds een en ander vermeld voor wat betreft het onderwijs aan Inlanders. Niet minder zorg werd gewijd aan dat voor Europeanen. Reeds in 1856 kwamen de eerste religieusen naar Java om zich te geven aan het onderwijs voor Europeesche meisjes aldaar, zes zusters Ursulinen uit het klooster te Sittard, die op Noordwijk het „Groote Klooster” stichtten, een internaat en externaat, dat zich in den loop der jaren belangrijk uitbreidde. In 1859 werd op Pasar Baroe een school voor minder gegoeden geopend, die al spoedig te klein werd en haar deuren ook moest openen voor kinderen van meer welgestelde ouders. Dit „kleine klooster” stond bij het „groote” in niets ten achter; beide stichtingen genieten tot op heden toe de achting zoowel van katholieken als van protestanten. De school te Noordwijk kreeg in 1900 een filiale te Bandoeng en in 1902 te Buitenzorg; weinig later volgden nog vele andere. In 1910 opende Weltevreden en in 1911 Noordwijk een Katholieke H. B. S.

Te Soerabaja openden de Ursulinen in 1863 haar eerste school; die eerste stichting is uitgegroeid tot de twee lagere scholen, een H. B. S. en een Normaalschool, welke zij thans omvat. In 1900 werd to Malang een internaat gevestigd, in 1921 te Bandoeng een H. B. S., aan welke ook een normaalcursus is verbonden.

De eerste Ursulinen werden in 1869 gevolgd door de Zusters Franciscanessen van Ileythuyzen. In 1862 waren reeds Broeders van Oudenbosch naar Java getogen; eerst werkten zij te Socra-baja, waar zy twee scholen hadden; in 1905 stichtten zij een school te Batavia; in 1911 namen zij het centrale weeshuis to Semarang (zie boven) over, dat in 1915 werd verplaatst naar Tjandi.

Het R. K. vercenigingsleven is zich vooral na 1909 krachtig gaan ontwikkelen. In genoemd jaar begon van Soerabaja uit de actie tot aaneensluiting, welke spoedig te Batavia en Semarang werd overgenomen. Later kregen nog vele andere plaatsen, als bijv. Jogja, Magelang, Buitenzorg, Bandoeng, elk hun katholieken socialen Bond, met bondsgebouw. Tot bevordering

hunner samenwerking vereenigden deze bonden zich weer door samen een „Centrale Raad der Ned.-Ind. Kath. Sociale Bonden” op te richten (1916). Deze Raad stichtte voorts op zijn beurt de Kath. Onderwijzersbond en de Katji. Ambtenarenbond; het was ook door zijn actie dat de Leger-Vereeniging tot stand kwam.

In het jaar 1920 werd te Moentilan de eerste sociale vereeniging opgericht voor kath. Javanen; zij heeft ten doel volgens kath. beginselen jongere zusterverenigingen voor te lichten enz. in zaken, die hare onderlinge samenwerking betreffen. Thans zijn er reeds meerdere afdeelingen met een centrale, Poesara Katholika Wandana geheeten. In 1913 volgde, eveneens te Moentilan, de eerste kath. vakvereniging, nam. van Javaansche onderwijzers, welke later is opgegaan in de juist genoemde P. K. W. Van groote beteekenis werd de in 1917 opgerichte Katholieke Onderwijzersbond; een tweede vakvereniging, in 1922 te Bandoeng opgericht, is die der onderofficieren uit het Leger, St. Ignatius, welke een onderafdeeling heeft voor militairen van lagere rang. Eindelijk moet melding worden gemaakt van de vereeniging, die alle kath. ambtenaren wil omvatten, gesticht in 1923, en van Kath. Jongelingsbonden en een Kath. Meisjesbond, beide voor de rijpere jeugd en werkende voor de godsdienstige en de lichamelijke ontwikkeling der leden. Naast de hier genoemde vereenigingen bestaan op alle grootere plaatsen van Java Kath. volksbibliotheken, leesgezelschappen en debatareclubs.

Katholieke vereenigingen voor politieke actie werden in de jaren 1917—1923 gevormd te Batavia, Soerabaja, Semarang, Magelang, Jogja, Soekaboemi, Bandoeng, Buitenzorg en Moentilan (deze laatste voor Javanen); in 1915 ontstond de Katholieke Indische Partij, waarin de voorzitters, secretarissen en penningmeesters der aangesloten politieke vereenigingen zitting nemen. Het werkprogramma dezer K. I. P. is ook onderteekend geworden door verschillende niet-katholieken. Het is deze partij, die aan den

G. de katholieke kandidaten voor den Volksraad voordraagt.

Het verenigingsleven gevoelde voor krachtige ontwikkeling natuurlijk behoefte aan eigen organen, aan een eigen katholieke pers. Over de drukkerij te Jogja werd boven reeds gesproken; hier moge de aandacht worden gevestigd op het reeds 25 jaargangen tellende weekblad Java-Post, op Sociaal Loven en Streven, het Katholieke Schoolblad van Nederlandsch-Indië, De Indische Voorhoede, op het Maleische blad Ge-redja Katholik on het Javaansche Swara Tama.

Belangrijken financieel steun ontvangt de Missie uit Nederland door den, in 1859 opgericht ten St. Claverbond; verdor helpen ook plaatselijke missie-comit'és, de R. K. Studenten-missie-acties, de missie-vereeniging on St. Franciscus

Xaverius in de seminaries van Roermond, War-.....mond, Hoeven on Haaren, en verdere missie* secties en missie-clubs. Van de bijzondere missie-vereenigingen is de Associatie ter bevordering van het onderwijs der katholieke jeugd, bijzonder voor de behoeftigen in de Ned. Overzeesche Bezittingen, een der oudste; zij werd in 1850 gesticht, telt thans 34 vertakkingen met ongeveer 1000 leden en deelt jaarlijks een som van / 5000 uit aan de verschillende vicariaten.

De in 1912 opgerichte Indische Missievereeniging heeft veel er toe bijgedragen, dat in Nederland de belangstelling voor het missiewerk in het algemeen en voor de koloniale missies in het bijzonder is toegenomen; zij wist o.i. te bewerken, dat aan de missie in Indië grootere vrijheid werd verzekerd en dat de arbeid onder de Marindinezen aan de Zuidkust van Nieuw Guiné meer werd bevorderd. Deze vereeniging heeft zich in Nederland snel uitgebreid en volgt thans onmiddellijk na de drie groote internationale missievereenigingen, de Voortplanting des Geboofs, de H. Kindsheid en het St. Petrus Liefdewerk. Van deze Indische Missievereeniging vormt het Melania-werk, in 1921 opgericht en onder bescherming staande van de heilige Romeinsche edelvrouw van dien naam, die haar onmetelijke rijkdommen afstand aan slaven en misdeelden, een afdeling, welke haar doel: de Katholieke vorming van de Inlandsche vrouw voor huisgezin en maatschappij in onze Koloniën, tracht te bereiken door vorming van een fonds ter ondersteuning van kath. onderwijsinrichtingen en het verschaffen van beurzen voor opleiding van begaafde Inlandsche meisjes.

In het begin van dit overzicht kon reeds een en ander vermeld worden over de kath. kerken in de groote steden van Java. In de laatste kwart eeuw is het aantal kerken en kapellen sterk vermeerderd; in dezelfde periode nam ook het aantal broeders- en zusterkloosters overal op Java toe. Door de uitbreiding van het aantal pastoorstandplaatsen en geregeld door een pastoor bezochte plaatsen was eveneens vermeerdering van het aantal priesters noodzakelijk geworden. Daarom werd door de congregatie de Propaganda Fide te Rome het eiland Java, waar tot 1923 alleen de Jezuïeten missioneerden, verdeeld onder andere missieorden en congregaties. In dat jaar werden de residenties Soerabaja, Rembang en Kediri aan de Nederlandsche Provincie der Lazariscsh-toevertrouwd; in deze gewesten zijn ongeveer 5000 katholieken, verdeeld over 4 staties. In 1926 werd er begonnen met het bekeeringswerk onder de Inlandsche bevolking. Java's Oosthoek werd evenzoo in 1923 toevertrouwd aan de Nederl. Provincie der Carmelieten; de hoofdstatie in dit gebied, waartoe ook Madoera behoort, is Malang, met ± 1800 katholieken en 2 kerken. Zeer veelbelovend zijn hier de dessa's Soekarena en de nederzetting Bo-lewadjosari, die middelpunten zullen worden van Inlandsche Christenheid. In 1926 werden de residenties Krawang, Cheribon en Midden en Oost Priangan toegewezen als missieveld aan de Kruisheeren, voorslagnog onder het apostolisch vicariaat van Batavia.

In 1927 heeft de Nederlandsche provincie der Missionarissen van het H. Hart (Tilburg) een nieuwe, haar door den Kardinaal-Præfekt der Propaganda aangeboden missie op Java aangenomen. Deze nieuwe missie omvat de residenties Pekalongan, Banjoemas en Kedoe, de laatste met uitzondering van de onderafdeelingen Iemangoeng en Magelang. Op dit nieuwe gebied, dat aan de zorgen van de Missionarissen van het H. Hart is toevertrouwd, wonen circa zes miljoen Javanen. Er bestaat nog geen enkele statie voor Inlanders noch eenige vaste vestiging voor de Europeanen. Men treft alleen kleine kerkjes aan te Tegalen

Tjilatjap, welke plaatsen eens of meermaal per maand op dienstreis worden bezocht. In Pekalongan wordt op dienstreis de H. Mis gelezen in een Gouvernement-pnhuis; in Poerwardja is een Kath. Holl. Inlandsche school. De nieuwe missie blijft, evenals de overige missies op Java, onder het bestuur van den Apostolischen vicaris te Batavia.

Meer dan 60 jaren hebben de leden der Sociëteit van Jezus in de thans overgedragen districten gewerkt; hoezeer hun arbeid daar is gewaardeerd kon blijken uit de oprichting van verschillende afscheidscomité's ter gelegenheid van hun vertrek; één dezer bestond zelfs geheel uit niet-katholieken.

Hoe nu ook in de laatste jaren het aantal priesters op Java moge zijn vermeerderd, het is toch nog volstrekt onvoldoende ter voorziening in de geestelijke behoeften der katholieken aldaar; ondanks deze omstandigheid kan worden getuigd, dat de Katholieke kerk in Ned.-Indië zich mag verheugen in een sterken aanwas, welke gepaard gaat met grooten vooruitgang in degelijkheid en godsdienstzin.

Literatuur: L. v. Rijkjevorsel: Missie-actie in Nederland. A. K. J. v. d. Velden: De R. K. Missiën in Nederl. Oost-Indië 1808—1908. H. Colijn: Neerland's Indië. Katholiek Nederland 1813 — 1913. De berichten v. d. St. Claverbond. De Kath. Missiën. K. Welbergen: De Kath. Missiën in Ned. Indië. Dr. A. Mullers: De Kath. Missie in wezen en ontwikkeling. Onze Missiën in Oost- en West-Indië (feestnummer v. h. koloniaal missie tijdschrift). Het Missiewerk. W. H. Bogaardt: Bijdragen tot de kennis van de economische en de sociale toestanden in Ned.-(Oost) Indië. Nieuwenhoff: Levensbeschrijving van R. P. Le Cocq d'Armandville. C. Wessels: De Geschiedenis der R. K. Missie in Amboina. Nederlanden de Missiën en de daar vermelde literatuur. Rouffaer: Indië, Oud en Nieuw 23/24. Zeitschrift für Missionswissenschaft 1-1 Jg. 19241 J. van der Kolk: Bij de oermenschen van Ned. Nieuw-Guinca. E. Gapper: Een veelbelovende Missie. Almanak van O. L. Vrouwe v. h. II. Hart. Annalen van O. L. Vrouw van het H. Hart. Gedenkboek van den 12% jarigen Missie-arbeid der P. P. Capucijnen in Ned. Oost-Indië 1905—1917. Het Missiewerk. Onze Missiën van O. en VV. Borneo-Almanak. Maxandra: De Dajaks in de Binnenlanden van Ned. Borneo. P. Desiderius: Kort overzicht der Kapucijner Missies/

VERBEEK (DR. ROGIER DIEDERIK MARIUS). Geboren te Doorn, 7 April 1845, overleden te 's Gravenhage, 9 April 1926. Verbek behoorde tot hen, die door moeder natuur zijn bevoorrecht geworden met bijzondere gaven. Hij was een beminnelijk mensch, sterk van lichaam, sterk van geest, een stoer werker, veelbelovende ook, een best en veeleischend chef, veeleisend vooral ook voor zich zelf. Onder zijn vakgenooten gold hij voor een der allerbesten van zijn tijd, den tijd waarop hij, de „grondvester der Nederlandsch-Indische geologie”, zijn stempel heeft gedrukt „en die daarom tot in lengte van dagen zal worden aangeduid als de periode-Verbek”. Voor zijn vele geschriften heeft hij groote waardeering gevonden, buiten zijn vaderland nog meer dan daar binnen.

Hij ontving zijn eerste onderwijs op de dorpschool te Doorn; van daar ging hij naar kostschool, eerst te Geertruidenberg, daarna te 's Hertogen-

bosch. Op IC-jarigen leeftijd werd hij toegelaten tot de Koninklijke Akademie, de latere Polytechnische school te Delft, die nog weer later plaats maakte voor de Technische Hoogeschool, waar thans in de Ned.-Indische afdeling van het geologisch museum zijn borstbeeld prijkt. In 1806 behaalde hij het diploma voor „mijnbouwingenieur”, in '67 werd hij ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal om te worden benoemd tot aspirant-ingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië, waar hij 28 April 1868, na ruim 150 dagen te hebben vertoefd aan boord van het barkschip *Ida Elisabeth*, op de reede van Batavia aankwam.

Gedurende zijn eerste 30, zegge dertig, dienstjaren lagen de terreinen van zijn arbeid in het Aziatisch gedeelte van den archipel; daarna verzette hij nog een geweldig stuk werk in do Molukken. Reeds op zijn eerste standplaats, als leider, op 23-jarigen leeftijd, van de Gouv. kolonontginning Oranje-Nassau bij Pengaron, gaf hij zoodanig blijk van zijn voorliefde tot geologisch onderzoek en zijn bekwaamheid daartoe, dat hem een paar jaren later de geheele leiding werd toevertrouwd van de mijnbouwkundige onderzoekingen en de geognostisch-topographische opnemingen, welke beslissend zouden zijn voor de toekomst van de Oembilicolenvelden.

Achtereenvolgens werkt hij dan op Nias, in de Padangsche Bovenlanden, in Zuid-Sumatra, op Java, Bawéan en Madoera, Billiton en Bangka. Al zijn diensttijd door bleef hij bij dat onderdeel van den dienst, waarvoor hij van den aanvang af zijn bijzondere geschiktheid had doen blijken, zelfs nadat hij langs verschillende rangen was opgeklimmen tot Chef van den Dienst, waartoe hij in April 1898 werd benoemd; want deze benoeming geschiedde met de bepaling, dat hij in zijn nieuwe betrekking zoude optreden na afloop der hem opgedragen werkzaamheden in Amboina en do hem nog op te dragen werkzaamheden in Menado. Toen het werk in Amboina gereed was, verzocht hij eervol ontslag, dat hem met ingang van 4 Juni 1901 werd verleend onder dankbetuiging voor zijn aan den lande bewezen diensten.

Een paar malen was Verbeek naar Holland getogen om persoonlijk toezicht te houden op het reproduceeren van kaarten, platen en afbeeldingen, welke in zijn verslagen moesten worden opgenomen. Toen hij na zijn ontslag uit den dienst in Nederland was gevestigd, trok hij nog weer, nu opeigen kosten, naar Indië, om nog enkele nadere onderzoekingen ter plaatse in te stellen voor het grootte Molukken-verslag.

Steeds is hij werkzaam gebleven, tot het einde toe; daarvan getuigt vooral zijn bibliographie over de geologie en den mijnbouw van Nederlandsch-Indië, waarvan het eerste gedeelte verscheen in 1912/1913, welk deel geregeld is gevolgd door aanvullingen, tot Verbeek's 80ste jaar toe; toen waren 4062 werken geregistreerd. Even voor zijn 80sten verjaardag verraste hij zijn lezers nog met een afzonderlijk werk van zijn hand over „De vulkanische erupties in Oost-Java in het laatst der 16e eeuw.” Hoe vruchtbaar zijn pogingen was, kan blijken uit onderstaande opgave van zijn voornaamste geschriften:

Die Numuliten des Bornco-Kalkstoes, *Nouveau Jahrbuch für Mineralogie etc.* 1871; hetzelfde werk vermeerderd opnieuw uitgegeven in *Jahrbuch Mijnwezen* 1874. Samen met Dr. O. Böttger e. a., *Die Eociinformation von Bornco*

und ihre Versteinungen, *Palaeontographica*, Suppl. III, Liefdr. I, Cassel 1875—1878; ook verschenen in *Jaarb. Mijnw.* 1877, II, 1879, I en II. Geologische beschrijving der districten Riam Ki-wa en -Kanan in de Zuid- en Oost-afdeeling van Borneo, volgens opnemingen in de jaren 1869 en 1870, met kaarten, platen en profielen, *Jaarb. Mijnw.* 1875, I. Over het gebruik van Hoosbarometers bij de geologische opnemingen van Sumatra, *Jaarb. Mijnw.* 1875, I. Het Ombilicolenveld in de Padangsche Bovenlanden, Sumatra's Westkust, met geolog. kaart, geolog. overzichtskaart en twee bladen geolog. profielkaarten, *Jaarb. Mijnw.* 1875, II. Over de beste ontginningswijze van een gedeelte van het Ombilicolenveld, *Jaarb. Mijnw.* 1875, II. Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, bevattende de res. Benkoelen, Palembang en de Lampongsche Districten, met geolog. kaart, 13 profielbladen en 3 plattegronden, *Jaarb. Mijnw.* 1881, I; Aanvullingen en Verbeteringen met 4 kaarten en 2 profielen, *ib.* 1887, Techn. en Adm. Ged. II. Samen met R. Fennema, Nieuwe geologische ontdekkingen op Java, *Verhand. Kon. Akad. van Wetensch., Afd. Natuurkunde*, Dl. 21, 1881. Geologische Aanteekeningen over de eilanden van den Ned.-Indischen Archipel in het algemeen, en over de fossielhoudende lagen van Sumatra in het bijzonder, *Verhand. Kon. Akad. van Wetensch., Afd. Natuurkunde*. Dl. 21, 1881. Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust, le gedeelte naar de opnamen en verslagen van Verbeek, Van Schelle, o. a.; 2e gedeelte naar de opnamen van Verbeek; met 19 kaarten, platten grond, 7 geol. gekleurde profielen, Batavia 1883. Krakatau, Deel I, Batavia 1884; Deel II, met 43 kaarten en teekeningen en fol. album met 25 platen in kleurendruk, Batavia 1885; hetzelfde werk in Fransche vertaling, Batavia 1885—1886; 2e druk van Deel I, Batavia 1888. Samen met R. Fennema, Geologische beschrijving van Java en Madoera, Amsterdam 1896, 2 dlr., met platen en fol. atlas met 50 kaarten; hetzelfde werk in Fransche vertaling, Amsterdam 1896. Geologische beschrijving van Banka en Billiton, met 7 kaartenbladen, 2 bladen profielen op 4 platen, *Jaarb. Mijnw.* 1897. Kort verslag van de aardbeving te Amboina, extra-bijvoegsel *Jav. Courant*, 20 Jan. 1896; id. over de aardbeving te Soekaboemi, *ib.* 23 Febr. 1900; id. van de aard- en zeebeving op Ceram, *ib.* 13 Maart 1900. Voorloopig verslag over eene geologische reis door het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in 1899, extra bijvoegsel *Jav. Courant* 17 Aug. 1900. Opgave van geschriften over de geologie, mineralogie, topographie en mijnbouw van Ned. Oost-Indië, *Jaarb. Mijnw.* 1875, 1876, 1877, 1880, 1886, 1903, 1909. Geologische beschrijving van de Banda-eilanden, met 2 kaarten, *Jaarb. Mijnw.* 1900. Geologische beschrijving van Amboina, met atlas, *Jaarb. Mijnw.* 1905. Junghuhn als geoloog, *Jungkuken-Gedonkboek* 1910. Molukkenverslag, Geologische verkenningstochten in het oostelijk gedeelte van den Ned. Oost-Ind. Archipel, met kaarten, *Jaarb. Mijnw.* 1909. Opgave van geschriften over geologie en mijnbouw van Ned. Oost-Indië, *Verhandel. Geol. Mynb. Gen., Geol. serie*, 1912 e. v. tot 1924.

Vele onderscheidingen zijn Verbeek ten deel geworden, eigenlijk telkenmale na do verse hij-

ning van een groot werk. Voor dat over Sumatra's Westkust verleende de universiteit van Breslau hem een eere-doctoraat; de Duitse Academie van Wetenschappen te Halle nam hem op onder hare leden, evenals de Naturhistorische Verein der preussischen Rheinlander und Westphalens; de natuurkundige vereeniging Isis te Dresden en de Ned.-Ind. Maatschappij van Nijverheid en Landbouw benoemden Verbeek tot eerelid en Frankrijk maakte hem Officier d'Académie.

Toen zijn Krakatau-rapport het licht had gezien, werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw; het Bat. Gen. van K. en W. benoemde hem tot eerelid, zoo ook de Royal Society of Victoria; Verbeek ontving het ridderkruis van het Légion d'Honneur, het officierskruis van de keizerlijke Orde du Dragon d'Annam en een benoeming tot Ridder 1er Classe des Königl. Sachs. Albrechts-Ordens.

Na de verschijning van het groote verslag over Java schonk de Academie des Sciences te Parijs hem den Prix Tchilatchef en de Sociéte de Géographie Commerciale, eveneens te Parijs, een gouden medaille. Het Molukken-verslag bracht Verbeek de benoeming "tot Commandeur in de orde van Oranje-Nassau; de Technische Uoog-school had hem toen reeds een eere-doctoraat verleend en uit Parijs ontving hij voor de tweede maal den Prix Tchilatchef.

Een paar jaren voor zijn 70en geboortedag maakte het Geol. Mijnbouwk. Genootsch. voor Nederland en Koloniën Verbeek tot zijn eerelid, het eerste van dit genootschap; op 7 April 1915 werd hem een grootsche huldiging bereid en bood het Kon. Ned. Aardr. Genootschap den jubilaris het eere-lidmaatschap aan. In 1922 werd „der Altmeister der Niederh-Indischen Geologen" bevorderd tot Dr. Ing. li. c. aan de Bergakademie te Freiberg i. S., in 1925 verleende de Rijks Universiteit te Utrecht aan Verbeek den bul van Dr. Math. et Phys. h. c. Ter gelegenheid van Verbeek's tachtigsten verjaardag zoude hem een gedenkboek worden aangeboden, doch door familieomstandigheden kon de aanbidding niet op den dag zelf geschieden. De plechtigheid werd daarom uitgesteld tot 1 Juli d.a.v. Was 10 jaren vroeger de deelneming aan de huldiging vrijwel uitsluitend nationaal gebleven tengevolge van de tijdsomstandigheden, aan het gedenkboek hebben ook tal van buitenlandsche geleerden hunne bijdragen geleverd/

LEGER. *Oppervelhebberschap.* Ingevolge artikel 32 (1) van de „Wet op de staatsinrichting van Ned.-Indië" is de Gouverneur-Generaal oppervelhebber van de in Indië aanwezige landmacht; hij benoemt, bevordert en ontslaat de officieren, behalve de opperofficieren, die door den Ivoning worden benoemd en ontslagen (art. 32 (3) (4) en (5) van genoemde wet).

Legercommando. De bevelhebber der landmacht, met den rang van luitenant-generaal, wordt ingevolge art. 32 (2) van hooger genoemde wet door den Koning benoemd en is ingevolge § 4 van Bijlage Letter A van het Kon. besluit van 11 Mei 1925 n°. 45 (Ind. Stb. no. 277) tevens hoofd van het Dep. van Oorlog.

Territoriale indeeling, ulgemeene organisatie en regelingen. De door de Ned.-Indische regeering bij Gouv. besluit van 20 April 1921, no. 2X, ingestelde defensie-commissie — zie VERDEDI

GING VAN NED.-INDI! — achttē, in verband met de aan het leger toegedachte taak, voor Java, behalve de militaire bezettingen van de ten behoeve van de vloot op te richten steunpunten, een modern uitgeruste mobiele troepenmacht noodig; in verband evenwel met onze personeele en financieele draagkracht kon aan een aanzienlijke uitbreiding van de toen bestaande troepenmacht niet worden gedacht en ontwierp de commissie een leger op den grondslag van de toenmalige legersterkte, daarbij voor secundaire opdrachten (spoorwegbewaking, interneringsdiens- ten enz.) rekenende op de inlandsche korpsen, niet tot het leger behorende, den landstorm, de gewapende- c.q. de veldpolitie. Voor vorenbedoeld leger achtte de commissie de vervanging van de brigade-indeeling (zie blz. 549, linker kolom, van Deel II dezer Encyclopaedie) door een indeeling in regimenten en divisien noodzakelijk, ten einde de hogere leiding beter verzekerd, de aanvoering van het hoofdwapen beter geregeld en het gebruik van de cavalerie en de artillerie meer economisch te doen zijn. Alhoewel de Ind. Regeering hiermede instemde, vermeende zij hierover, zoomede over de overige voorzieningen ten behoeve van het leger, nader in overleg te moeten treden met het Opperbestuur; doch toen bij de behandeling van de IXe afdeling (Oorlog) der Ind. be- grooting voor 1922 in den Volksraad een amendement Kiès c.s. werd aangenomen om de begrooting te vermooen met / 92, f 00 tot invoering van het regiments- en divisie verband, als eerste stap in de richting van eene noodzakelijke reorganisatie van het leger, ging de Regeering hierin mede en werd, na vaststelling der begrooting, bij Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53 (Ind. Stb. no. 545) het zg. „regiments- en divisieverband" ingevoerd. Het leger op Java werd hierdoor in 2 divisien ingedeeld, elk bestaande uit 3 regimenten infanterie a 3 bataljons, 1 eskadron cavalerie a 3 pelotons, 1 regiment-artillerie, bestaande uit 1 veld-, 1 berg- en 1 motorafdeeling, 1 compagnie genietroepen, treinen en hulpdiensten. Buiten divisieverband, ter beschikking van den commandant van het veldleger, bleven 2 bataljons infanterie, zware artillerie, technische troepen en do luehtvaartafdeeling.

Met deze indeeling van de Java-troepen in 2 divisien hield verband de nieuwe territoriale in- deeling van Java en Madoera in 2, in stede van in 4 militaire afdelingen bij Gouv. besluit van 24 Augustus 1922 no. 2 (Ind. Stb. no. 555); in elk der beide militaire afdelingen werd de divisiecommandant met het territoriaal gezag, bekleed.

De 1e afdeling — standplaats van den divisiecommandant Weltevreden — omvatte de residentien Bantam, Batavia, Préanger Regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Banjoemas alsmede de afdelingen Keboemèn en Poerwardja van de residentie Kedoe; de 2e afdeling — standplaats van den divisiecommandant Magelang — de residentien Kedoe, met uitzondering van beide hooger genoemde afdelingen, Semarang, Rembang, Soerabaja, Pasoeroean, Besoeki, Djokja- karta, Soerakarta, Madioen, Kediri en Madoera. Bij Gouv. besluit van 29 December 1923 no. 1 (Ind. Stb. no. 034) werd met ingang van 1 Januari 1924 de afdeling Poerwardja van de residentie Kedoe van de 1e militaire afdeling gevoegd bij de 2e, terwijl bij Gouv. besluit van (3 Juli 1925 no. 18 (Ind. Stb. no. 318), rekening hou-

doncle mot de instelling van het gewest West- Java op 1 September 1925, tot de le militaire af- deeling werden gerekend de gewesten West-Java, Pekalongan, Banjocmas zoomede de afdeling Keboemèn van de residentie Kodoe. Laatstebedoelde afdeling eindelijk werd bij Gouv. besluit van 2 September 1925 no. 3 (Ind. Stb. no. 451) van de lo bij de 2e militaire afdeling gevoegd.

liet militair territoriaal gezag in de buitengewesten wordt uitgeoefend door daarvoor in § 12 der legerformatie (bijlage Letter A. van het Kon. besluit, van 11 Mei 1925 no. 4., Ind. Stb. no. 277) uitgetrokken hoofdofficiern-gewestehijk militaire commandanten (zie hierna onder „*De Geuestelijke Staf*”) van Atjèh en Onder'noorigheden, van Sumatra's Westkust en Tapanoeli benevens van Celebes en Manado, dan wel, voorzoover voor die functie geen hoofdofficier is uitgetrokken, door de commandanten van cTe in die gewesten gelegerde garnizoensbataljons of garnizoenscompagnieën (zie hierna onder „*garnizoensinfanterie*”). Bij Gouv. besluit van 1 Augustus 1919 no. 51 (Ind. Stb. no. 478) werden voorde gewesten, waar geen garnizoenstroepen zijn gelegerd, gewestelijke militaire commandanten aangewezen, terwijl bij Gouv. besluit van 28 Augustus 1919 no. 72 (Ind. Stb. no. 574) de gewestelijk militaire commandant van Amboiua en Ternate tevens aangewezen werd als gewestelijk militaire commandant van Nieuw-Guiné; in een en ander werd wijziging gebracht bij Gouv. besluit van 5 Augustus 1925 no. 5 (alg. order voor het leger no. 27) in verband met de opheffing van de garnizoenscompagnie van Tapanoeli, de legering van een garnizoenscompagnie in het gewest Bali en Lombok, de opheffing van Nieuw Guinc als afzonderlijke residentie en de toevoeging van dat gebied aan de residentie Amboina (Gouv. besluit van 25 Januari 1924 no. 21, Ind. Stb. no. 29) en eindelijk de wenschelijkheid om het gewest Ben-koelen onder to brengen bij het militair commando van Palembang en Djambi in stead van bij dat van Sumatra's Westkust. Hoogcrbedoeld Gouv. besluit van 5 Augustus 1925 no. 5 bepaalt dat:

- n. do gow. mil. commandant van Atjèh en Onderhoorigheden,
6. do gew. mil. commandant van Palèmbang en Djambi,
- c. de commandant der le militaire afdeling op Java, onderscheidenlijk tevens militaire commandant zijn van:
 - tt. het gouvernement van Sumatra's Oostkust,
 - b. de residentie Lampocngsche districten, Bangka en Benkoelen,
 - c. de assistent-residentie Billiton.

In verband met de organisatie van den landstorm (zie „*MILITIE*”) werd bij Gouv. besluit van 2M (September 1925 no. 3 (Ind. Stb. no. 451) Java on .indoera verdeeld in 7 landstormdistricten, omvattende:

- het le district de afdeelingen Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang van het gewest West- Java met Weltevreden als standplaats van den districtscommandant;
- het Le district de afdelingen West-, Midden- en Oost-Priangan van het gewest West-Java met Bandoeng als standplaats van den districtscommandant;
- het 3e district de afdeelingen Indramajoe en Cheribon van liet gewest West-Java en do resi-

dentic Pekalongan met Cheribon als standplaats van den districtscommandant;

het 4e district de residentie Banjocmas met Kroja als standplaats van den districtscommandant;

het 5e district de residentien Kedoe, Djokja- karta, Soerakarta, Ivediri en Madioen met Soera karta als standplaats van den districtscommandant;

het 6e district de residentien Semarang en Rembang met Semarang als standplaats van den districtscommandant;

het 7e district de residentien Soerabaja, Pasoerocan, Besoeki en Madoera met Soerabaja als standplaats van den districtscommandant.

Wanneer in tijd van oorlog, bij concentratie van aanzienlijke doelen van het veldleger, groote gebieden van Java van troepen zouden worden ontbloot, kunnen aldaar de landstormdistricts- commandanten als territoriaal commandant optreden en zullen zij alsdan met de te hunner beschikking staande landstormtroepen de orde on rust verzekeren. Zij worden dan bekleed met het militaire gezag, bedoeld in de „Regeling van de gevolgen van de verklaring van den staat van oorlog of beleg” (Gouv. besluit van 21 September 1919 no. 4ü, Ind. Stb. no. 72).

De verdeeling van Java en Madoera in 2 in stead van in 4 militaire afdelingen maakte een nieuwe regeling noodig van de dienstvakken der intendance, der militaire administratie, der genie en van den militair geneeskundigen dienst. Te dien aanzien werd bij de alg. order voor het leger 1925 no. 27, bepaald:

1°. de divisie-intendanten en onderinspecteurs der militaire administratie der le en 2e militaire afdeling hebben onderscheidenlijk Weltevreden en Magelang tot standplaats;

2°. de gewestelijke geniediensten zijn gevestigd onderscheidenlijk te Weltevreden, Bandoeng, Magelang en Soerabaja, met dien verstande, dat de gewestelijke diensthoofden te Weltevreden en Bandoeng rechtstreeks staan onder den commandant der le, die te Magelang en Soerabaja onder den commandant der 2e divisie;

3°. de gewestelijke geneeskundige diensten zijn gevestigd te Weltevreden, Tjunahi, Magelang en Malang, met dien verstande, dat de gewestelijke diensthoofden te Weltevreden en Tjunahi rechtstreeks staan onder den commandant der le, die te Magelang en Malang onder den commandant der 2o divisie;

4°. voor de onder 2°. en 3°. bedoelde gewestelijke diensten zijn do militaire afdeelingen nader onderverdeeld in 2 gebieden, n.l.:

dc le militaire afdeling in:

- tt. de afdeelingen Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang;

b. de afdelingen West-, Midden- en Oost- -Priangan, Indramajoe en Cheribon en do residentie n Pekalongan en Banjocmas;

do 2e militaire afdeling in:

- n. de residentien Kedoe, Semarang, Djokja- karta en Soerakarta;

b. de residentien Rembang, Soerabaja, Madoera, Besoeki, Pasoerocan, Kediri en Madioen.

De bij Gouv. besluit van 1 Juni 1907 no. 11 (Ind. Stb. no. 291) vastgesteld „Regeling van do verhouding en de samenwerking tusschen burgerlijke en militaire autoriteiten”, zooals die laatste was gewijzigd bij Gouv. besluit van 5 Maart

1921 no. 41 (Ind. Stb. no. 152) werd bij Gouv. besluit van 7 November 1923 no. 3S (Ind. Stb. no. 536) ingetrokken en vervangen door een nieuwe, welke sedert werd gewijzigd bij Gouv. besluit van 31 Januari 1920 no. lx (Ind. Stb. no. 4S). Blijkens art. 3 (2) van de nieuwe regeling heeft het leger met betrekking tot de handhaving van het gezag tot taak:

o. het verzekeren van binnenlandsche rust, orde en veiligheid:

b. het geven van steun aan het gezag, het afdwingen, waar noodig, van gehoorzaamheid aan gegeven bevelen, het beschermen van de goedgezinde bevolking tegen kwade elementen en dergo- lijke;

terwijl, ter beoordeeling van het burgerlijke bestuur, aan het leger nog andere politiediensten kunnen worden opgedragen. In verband hiermede verscheen in 1924 een „Voorschrift voor de uitoefening van de politiek-politioncele taak van het leger” *)

De bij ordonnantie van 22 Juli 1910 (Ind. Stb. no. 518) vastgestelde „Regeling nopens de ingeval van oorlog met een buitenlandschen vijand of bij oorlogsgevaar in het belang van de landsverdediging te treffen voorzieningen”, werd bij ordonnantie van 7 November 1919 (Ind. Stb. no. 768) door een nieuwe vervangen.

De inkwartieringsordonnantie (Ind. Stb. 1915 no. 208) werd gewijzigd en aangevuld bij de ordonnantiën van 3 November 1925 (Ind. Stb. no. 505) en 19 Maart 1920 (Ind. Stb. no. 116).

Voor de inspecteurs en hoofden van wapens en diensten, divisie- gewestelijk militaire- en plaatselijk (militaire) commandanten werden laatstelijk bij de alg. order voor het leger 1920 no. 5 in- structiën vastgesteld.

Formatie. Sedert het in 1918 afgesloten onderdeel „Samenstelling” op blz. 549 e. v. van Deel II werd geschreven, is de legerformatie, toenmaals berustend op het Kon. besluit in Ind. Stb. 1915 no. 404, herhaaldelijk gewijzigd en zelfs twee malen opnieuw vastgesteld en wel onderscheidenlijk bij de Kon. besluiten van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 750) en van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277), welk laatste besluit, sedert wederom gewijzigd, thans (1927) nog van kracht is.

Het opnieuw vaststellen van de legerformatie in 1922 (Ind. Stb. no. 756) was noodig, omdat die van 1915 (Ind. Stb. no. 404) aan overzichtelijkheid had ingeboet tengevolge van de daarin aan- gebrachte talrijke wijzigingen, noodig geworden door hetgeen de groote oorlog op het gebied van legersaarnstelling had geleerd, door de invoering van den dienstplicht, door de invoering van het regiments- en divisieverband, enz. Nauwelijks was de nieuwe legerformatie enkele maanden oud of de noodzakelijkheid bleek om op 's lands uitgaven aanmerkelijk te bezuinigen en het leger was weldra een zeer begeerd bezuinigingsobject. Bijna alle onderdeden werden zeer belangrijk in-

*) Bij Gouv. besluit van 20 Juni 1927 no. IX (Ind. Stb. no. 345), is het Gouv. besluit van 7 November 1923 no. 38 (Ind. Stb. no. 536) weder ingetrokken en een nieuwe „Regeling van de verhouding en de samenwerking tusschen burgerlijke en militaire gezagheb- benden vastgesteld geworden.

gekrompen, aanvankelijk bij wijze van tijdelijken maatregel doch met de bedoeling om ze spoedig als definitieve wijziging in de legerformatie aan te brengen. Deze wijzigingen waren zoo talrijk, dat ter wille van de overzichtelijkheid, mer intrekking van de legerformatie van 1922, bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) een nieuwe legerformatie werd vastgesteld, die sedert wederom wijziging onderging, laatstelijk bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 3S (Ind. Stb. no. 410). De in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie berust op de volgende grondslagen:

a. versobering in de encadreering, ook door daarin aan het niet-Europeesche element een ruimere plaats in te ruimen dan tot nog toe het geval was;

b. een zoo ruim mogelijk gebruik van dienstplichtigen in de daarvoor zich e- genende orga- nisaties.

In de hieronder volgende korte beschrijving van de tegenwoordige (1927) inrichting en samenstelling van het leger zullen de voornaamste wijzigingen, die sedert 1918 daarin zijn aangebracht, worden vermeld.

In de samenstelling van *staven*, *wapens*, *dienstvakken*, *korpsen* en *instellingen* kwamen de volgende wijzigingen. In de formatie werden opgenomen :

a. het Dienstplichtpersoneel (Kon. besluit van 15 Maart 1920 no. 47, Ind. Stb. no. 380), later gewijzigd in „het Dienstplicht- en Reserveperso- neel” (Kon. besluit van 4 April 1921 no. 30, Ind. Stb. no. 283);

b. de Gymnastiek- en Sportschool (Kon. besluit van 10 Augustus 1920 no. 4);

c. de Luchtvaartafdeeling (Kon. besluit van 10 Januari 1922 no. 05, Ind. Stb. no. 305);

d. de Militaire Diergeneeskundige dienst (Kon. besluit van 19 Juni 1922 no. 71, Ind. Stb. no. 520);

e. de Militaire Reglementen Commissie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 750);

f. het Instituut van Legerprcdikanten en -aalmoezeniers (Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38, Ind. Stb. no. 410).

Gewijzigd werden:

a. de Militaire school tevens Cursus tot opleiding van Inlandsche officieren in „do Militaire school” (Kon. besluit van 31 Mei 1917 no. 11, Ind. Stb. no. 389);

b. het Korps Militaire Schrijvers in „het Korps Schrijvers en Staf schrijvers” (Kon. besluit van 11 Mei 1925, no. 45, Ind. Stb. no. 277).

In de formatie kwamen te vervallen:

a. de Militaire Reglementen Commissie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277);

b. de Trein (Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38, Ind. Stb. no. 416).

Dientengevolge bestaat het leger thans (1927) uit de volgende *staven*, *wapens*, *dienstvakken*, *korpsen* en *instellingen*: den Staf van den Gouver- neur-Generaal, het Departement van Oorlog, den Generalen Staf, den Gewestelijken Staf, den Plaatselijken Staf, de Infanterie, de Cavalerie, de Artillerie, de Genie, de Luchtvaartafdeeling, de Intendance, de Militaire Administratie, den Militair Geneeskundigen Dienst, den Militair Diergeneeskundigen Dienst, den Topographischen Dienst, het Dienstplicht- en Reservepersoneel, de Permanente Spoorwegcommissie, do Gymnastiek- en Sport-

school, liet Korps Ambtenaren, het Korps Schrijvers onStafschrijvers, het Korps Stafmuzikanten, de Militaire School, de Hoefsmidsechool, het Remonte Depot, de Militaire Arrest- en Provoost- huizen en het Instituut van Legerpredikanten en -aalmoczoniers.

Het Departement van Oorlog. Bij Kon. besluit van 15 Maart 1920 no. 47 (Ind. Stb. no. 380) werd bij het Dep. van Oorlog een Xde afdeling, „Dienstplicht- en Rescrvepersoneel” in het leven geroepen, welke afdeling bij Kon. besluit van 4 April 1921 no. 36 (Ind. Stb. no. 283) werd genoemd: „Het Hoofdkantoor van het Dienstplicht- en Rescrvepersoneel” (Xe afd. van liet Dop. van Oorlog).

Met de bedoeling om te komen tot een scheiding tusschen den Militair Diergeneeskundigen den Militair Geneeskundigen Dienst, werd bij Gouv. besluit van 27 April 1920 no. 80 de formatie bij wijze van tijdelijken maatregel uitgebreid met een inspecteur van eerstgenoemden dienst, welke maatregel een definitief karakter kreeg, toen bij Kon. besluit van 19 Juni 1922 no. 71 (Ind. Stb. no. 520) als Xle afdeling van het Dep. van Oorlog werd ingesteld het „Hoofdkantoor van den Militair Diergeneeskundigen Dienst.”

Bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) werd het kabinet van den legercommandant afgescheiden van de le afdeling van het departement. Het departement bestaat dus thans (1927) uit het kabinet van den legercommandant, aan het hoofd waarvan (Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38, Ind. Stb. no. 416) een „hoofdamtenaar ter beschikking van den commandant van het leger” on uit 12 afdelingen te weten:

Ie Afd. Secretariaat, aan het hoofd waarvan een luitenant-kolonel of majoor (Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38, Ind. Stb. no. 416) en waarbij (Kon. besluit van 16 Augustus 1920 no. 41, Ind. Stb. no. 277) „het kantoor voor geestelijke en lichamelijke ontwikkeling on spanning”; aanvankelijk was de inspecteur dor cavalerie met het toezicht op dat kantoor on op de sport- en gymnastiekschool belast en was de functie van hoofd van het kantoor opgedragen aan een ritmeester of kapitein, bohoorende tot het hoofd kantoor der cavalerie. Bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) echter werd de formatie van de Ie afdeling uitgebreid met een burgerlijk ambtenaar, hoofd van meer- bcdoeld kantoor, waardoor ook de bomoeienis van den inspecteur der cavalerie met de sport- en gymnastiekschool kwam te vervallen.

IIe Afd. Hoofdkantoor der infanterie onder een generaal-majoor.

IIIe Afd. Hoofdkantoor der artillerie onder een generaal-majoor of kolonel, die tot het inwerking treden van het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) tevens inspecteur van don trein was.

IVe Afd. Hoofdkantoor der genie onder een generaal-majoor of kolonel.

Vc Afd. Hoofdkantoor der militaire administratie onder een kolonel of luitenant-kolonel.

Vlo Afd. Hoofdkantoor van den militair geneeskundigen dienst onder con generaal-majoor of kolonel.

VI Ie Afd. A. Hoofdkantoor van den generalen staf onder een generaal-majoor of kolonel, die

tevens inspecteur van de militaire luchtvaart is.

VIIo Afd. B. Hoofdkantoor der intendance onder een kolonel.

VIIIo Afd. Hoofdkantoor der cavalerie onder een kolonel of luitenant-kolonel.

IXe Afd. Hoofdkantoor van den topographi- schen dienst onder een kolonel, luitenant-kolonel of majoor.

Xe Afd. Hoofdkantoor van het dienstplichten rescrvepersoneel, sedert het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) onder een luitenant-kolonel dan wel gepensionneerd of gewezen officier.

XIe Afd. Hoofdkantoor van den militair diergeneeskundigen dienst onder een dirigeerend paardenarts der Ie of 2c klasse (luitenant kolonel of majoor).

Vermelding verdient nog, dat het hoofdkantoor van den militair geneeskundigen dienst in 1919 van Weltevreden overging naar Bandoeng, zoodat sedert het gcheele departement van oorlog te Bandoeng is gevestigd met uitzondering van liet hoofdkantoor van den topographischen dienst, dat nog steeds te Weltevreden is.

Bij de alg. order van het leger 1918 no. 17, zijn vastgesteld, „bepalingen omtrent de verdeeling van den arbeid bij het Departement van Oorlog in tijd van vrede en in tijd van oorlog”.

De Generale Staf. De arbeid van de door het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) als legeronderdeel uit de formatie verdwenen militaire reglementen commissie werd opgedragen aan het hoofdkantoor van den generalen staf. Bij het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) werd in de formatie van dat hoofdkantoor opgenomen het „centraal depot van reglementen”, waarbij werden ingedeeld een luitenant van een der wapens of diensten en een onderluitenant- of adjudant-onderofficier-maga- zijnmeester. De formatie van het hoofdkantoor telt nog steeds een majoor of kapitein, attaché militaire (te Tokio, vroeger „officier belast met do bestudeering van Icgeraangelegchden in Japan en China), doch deze functie wordt sedert 1922 om bezuinigingsreden niet meer vervuld.

Als gevolg van de invoering van het regiments- en divisieverband (zie hooger) werden bij den ge- wstclijkon staf op Java ingedcld 2 luitcnant- -kolonols of majoors en 2 kapiteins van den gene- ralcn staf. De kapiteins van dien staf bij de gewestelijke staven ter Sumatra's Westkust en in Atjeh on onderhoorigheden kwamen te vervallen onderscheidenlijk bij de Kon. besluiten van 7 April 1919 no. 33 (Ind. Stb. no. 256) en II Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277).

De (Iciuestelijke Staf. Hiertoe behooren thans (1927) de 2 generaal-majoor-divisiecommandant- ten, onderscheidenlijk commandant der I o en 2e militaire afdeling op Java, de kolonel, militaire commandant van Atjeh en Onderhoorigheden en de 2 kolonels of luitenant-kolonels, militaire commandanten onderscheidenlijk van Sumatra's Westkust en Tapanocli (zie onder „De Infanterie, Do G a r n i z o e n s i n f a n t o r i e”) en van Cele- bes en Manado. Vorder bestaat deze staf uit de daarbij ingedeelde officieren van den generalen staf (2 luitenant-kolonels of majoors en 2 kapiteins) zoo mede uit 5 kapiteins- of luitcnants adjudanten en 1 luitcnant-adjunct bij den ge- westolijken staf in Atjeh en Onderhoorigheden.

De PlaaUelijke Staf. In verband mot do invoe*

ring van het regiments- en divisieverband (zie hooger) kwamen te vervallen de afzonderlijke plaatselijke commandanten in de garnizoenen Meester Cornelis, Tjimahi, Magelang en Soera-baja; in laatstgenoemd garnizoen was deze functie overbodig geworden daar het door de nieuwe troepenlegering in 1922 grotendeels van troepen werd ontbloot, terwijl in de drie andere garnizoenen de functie van plaatselijk commandant werd opgedragen aan de infanterie-regimentscommandanten ter plaatse. Bij de nieuwe vaststelling der legerformatie in 1922 (zie hooger) werd ook de functie van plaatselijk commandant te Koctaradja opgeheven, doch daarentegen werden in de formatie van den plaatselijken staf opgenomen twee luitenant-kolonels, plaatselijke commandanten onderscheidenlijk te Bandoeng en te Ma-lang. Bij Kon. besluit van 27 Mei 1927 no. 3S (Ind. Stb. no. 416) werd voor Malang de plaatselijke commandant weer ingetrokken tegen uitbreiding van de formatie met een luitenant-kolonel, plaatselijk commandant te Tjimahi. Thans (1927) zijn derhalve afzonderlijke plaatselijke commandanten te Weltevreden, Bandoeng en Tjimahi, terwijl de formatie van den plaatselijken staf voorts telt 10 luitenants- of onderluitenants-plaatselijke adjudanten. De functie van „ouderluitenant-plaatselijk adjudant” werd in het leven geroepen bij het opnieuw vaststellen van de legerformatie in 1922 (Kon. besluit van 3 October no. 47, Ind. Stb. no. 75G). Teneinde de regimentscommandanten te ontlasten van hunne bemoeienis met het plaatselijk commando werd in 1926 door den Legercommandant bepaald, dat dit commando te Meester Cornelis en Malang zou overgaan op de naar die garnizoenen overgegangene onderinspeeters van den landstorm in West- en in Oost-Java (zie onder „MILITIE”), te Magelang op den directeur der kaderschool en te Semarang op een der aldaar in garnizoen zijnde hoofdofficieren beneden den rang van regimentscommandant. De hiertoe vereischte wijziging in de legerformatie kwam bij wijze van tijdelijken maatregel tot stand bij Gouv. besluit van 27 September 1926 no. 24.

De Infanterie. Blijkens § 16 der bijlage letter A van het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) behooren tot dit wapen, behalve de staf, de veldinfanterie, de compagnie stelling-mitralleuren, de compagnie wielrijders, het korps marechaussee, de garnizoensinfanterie, de subsistentienkader, de depotbataljons en de kaderschool. De wording van deze samenstelling, welke aanzienlijk verschilt van die, vermeld op blz. 550, linker kolom, van Deel II, is in het ondervolgende uiteengezet.

De Veldinfanterie. De samenstelling der compagnie, zooals die omschreven is op blz. 551, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie (de zg. „gemengde compagnie”) onderging in 1919 verandering, toen wederom Jandaardsgewijze gevormde compagnieën in het leven werden geroepen, sterk 4 officieren en 188 man; het aantal luitenants per compagnie werd in 1925 met één verminderd en alzoo gebracht op 2. Bij de begroting voor 1928 is gerekend op opvoering van de sterkte der compagnieën met 27 man. Ten einde eenigermate tegemoet te komen aan het bij de veldbataljons bestaande incompleet aan officieren en eur. kader werd in 1920 besloten de vrij

willigers der 4e compagnieën der bataljons geleidelijk te vervangen door eur. miliciens met groot verlof: alleen eenig vrijwillig dienend kader werd voor die compagnieën aangehouden.

De invoering van het regiments- en divisieverband (zie hooger) had voor de veldinfanterie tengevolge, dat de veldbataljons, welke aantal door de omzetting van het 17e veldbataljon in het 2e garnizoensbataljon van Sumatra's Westkust (Kon. besluit van 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 75G) met één verminderd en alzoo op 20 was gebracht, drie aan drie werden vereenigd tot regimenten, terwijl 2 bataljons — aanvankelijk het Xe en XXe — buiten regimentsverband bleven; bij 4 van de 6 regimenten, nl. bij het 1e, 2e, 4e en 6e regiment, werd een der bestaande mitrailleurcompagnieën (zie blz. 551, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie) ingedeeld. liet 1e regiment te Meester Cornelis bestond uit de bataljons XI, XII en XVI en de 2e mitrailleurcompagnie; het 2e regiment, staf te Tjimahi, uit de bataljons IV, IX (Tjimahi) en XIV (Buitenzorg) en de 2e mitrailleurcompagnie; het 3e regiment, staf te Bandoeng, uit de bataljons VI (Gombong en Tjilatjap), XV (Bandoeng) en XVIII (Poerwaredja); het 4e regiment te Magelang uit de bataljons I, II en VIII en de 4e mitrailleurcompagnie; het 5e regiment, staf te Semarang, uit de bataljons III (Banjocbiro), V (Semarang) en XXI (Willem I) en het 6e regiment uit de bataljons VIII, XIII en XIX en de 6e mitrailleurcompagnie, alle te Magelang.

In deze groepeerling werd wijziging gebracht bij het Gouv. besluit van 29 December 1923 no. 1 (Ind. Stb. no. 634) in diër voege, dat het 2e regiment werd saamgesteld uit de bataljons IV, IX (Tjimahi) en XV (Bandoeng) en de 2e mitrailleurcompagnie, regimentsstaf te Tjimahi, en het 3e regiment uit de bataljons X (Weltevreden), XIV (Buitenzorg) en XX (Weltevreden), regimentsstaf te Weltevreden, waardoor buiten regimentsverband kwamen de bataljons VI en XVIII. Beide laatstbedoelde bataljons werden bij wijze van tijdelijken maatregel bij Gouv. besluit van 11 October 1925 no. 23 en bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 41G) definitief omgevormd tot garnizoensinfanterie voor de buitengewesten.

In 1922 werden de bataljons muziekkorpsen afgeschaft en per regiment een regimentsmuziek-korps opgericht; bovendien behielden de garnizoenen Djokjakarta, Buitenzorg, Padang en Koetaradja elk een muziekkorps.

Na de samenvoeging in regimenten bestonden de bataljons uit den staf, w.o. een sectie geweerm-trailleurs, en 3 landaardsgewijze gevormde compagnieën benevens een deel van de officieren en het kader (1 kapitein en 2 onderofficieren) voor een 1e compagnie, waarbij militie is ingedeeld. Bij 4 der veldbataljons werd de militie opgeleid, waartoe bij die bataljons een vijfde compagnie was ingedeeld, waarvan het officiers- en overige kader in de formatie was. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werd het aantal compagnieën voor opleiding der militie teruggebracht op 2, zoodat het aantal bataljons met 5 compagnieën thans ook 2 bedraagt. Voor de 4e (militie)compagnieën der veldbataljons kwam het officierskader te vervallen en werd het onderofficierskader teruggebracht tot 1 onderofficier-administrateur. Voorts bracht dit

Kon. besluit nog 2 mitrailleurcompagnieën, zoo- dat thans elk regiment een dergelijke compagnie telt (welke echter eerst na ontvangst van de benodigde Vickersmitrailleurs in het voorjaar 1927 werd opgericht); verder werden per regiment 1 kapitein en 1 luitenant voor speciale diensten en per bataljonsstaf 9 infanteristen le klasse of fuseliers, als kern voor den verbindingdienst, in de formatie opgenomen, terwijl bij 11 der bataljons nog een luitenant of onderluitenant werd ingedeeld om op te treden als officier van wapening in de daarvoor in aanmerking komende garnizoenen. Van de 3x3 compagnieën vrijwilligers, die elk regiment telt, zijn er S landaards- gewijze gevormd, waarvan één uit eur. beroepsmilitairen; de 9e compagnie werd in 1925 als marechaussee-compagnie uitgerust en samengesteld uit de verschillende niet-eur. landaarden met eur. officieren en onderofficieren. De 9 mare- chaussee-compagnieën zijn bestemd om bij mobilisatie, buiten regimentsverband, op te treden als militaire politie; zij worden alsdan in de regimenten vervangen door een gelijk aantal militie- compagnieën. Op de begrooting voor 1928 is gerekend op de oprichting van 9 nieuwe compagnieën vrijwilligers ter vervanging bij de regimenten van de 9 marechaussee-compagnieën, die dan drie aan drie, buiten regimentsverband, tot bataljons verenigd zullen worden (zie verder „MARECHAUSSEE”). De compagnieën veldinfanterie moesten volgens de formatie van 1922 elk 3 sectiën zuivere infanterie en 1 sectie geweermitrail- leurs tellen; wegens gebrek aan laatsbedeelde wapens echter konden de vierde sectiën daarmede niet worden uitgerust en bleef do compagnie 4 sectiën infanterie tellen, terwijl de geweer- mitrailleurbepapning beperkt bleef tot 1 afdeeling per bataljon, welke bij de formatie van 1925 kwam te vervallen. Die formatie toch deelde de compagnie in in 3 gelijke sectiën a 3 brigades, elke brigade (20 geweren of karabijnen) onderver- deeld in een geweermitrailleur-groep (de bediening van één geweermitrailleur en eenige manschappen tot dekking daarvan) en een geweer- groep (overige manschappen der brigade).

De mitrailleurcompagnio van elk regiment bestaat in vredeftijd uit 3 sectiën elk van 3 mitrailleurs, waarbij 1 ti draagpaarden; zij vormt, door indeeling van miliciens, bij mobilisatie 3afdeelin- gen a 3 sectiën // 2 mitrailleurs; do 9 sectiën kunnen alsdan naar behoefte over de bataljons van het regiment worden verdeeld. In vredeftijd zijn bij de mitrailleurcompagnieën — behalve de officieren en eur. onderofficieren — alleen niet- eur. militairen ingedeeld.

Ten slotte de medcdeeling, dat in 1925 alle niet-eur. compagnieën bewapend werden met karabijn en klewang ter vervanging van het geweer met bajonet, hetgeen geacht wordt beter overeen te stemmen met den natuurlijken aanleg on het fysiek dor niet-eur. militairen, en dat alle aanwezige ge weer mitrailleurs bij do geweerma- kersschool te Meester Cornelis geleidelijk werden getransformeerd tot karabijnmitrailleurs, die 25

c. M. korter en i 2 K.G. lichter en dus gemakke- lijker te behandelen zijn en toch dezelfde ballistische eigenschappen behouden op de afstanden (tot 500 Al.), waarop met lichte automatische wapens zal worden geschoten.

Do C o m p a n i e S t o l l i n g mitrailleurs. Voor de bediening van mitrailleurs in de

verdedigingswerken werd vóór 1917 personeel der infanterie opgeleid bij de vesting-artillerie, welk personeel na voltooidde opleiding weder bij de veldbataljons dienst deed. [n 1917 ging deze opleiding over op twee der vier toenmaals bestaande mitrailleurcompagnieën (de 1e- en de 4e-) en werd bepaald, dat het boven dit opgeleide vrij- willigerspersoneel voor bediening der mitrailleurs in de verdedigingswerken benodigde personeel bij mobilisatie getrokken zou worden uit den landstorm. Uit vorenbedoeld in vredeftijd opgeleid niet-eur. personeel zouden zooveel mogelijk de veldmitrailleurcompagnieën worden aange- vuld, waardoor die compagnieën werden ontlast van de voortdurende zorg voor opleiding, welke storend werkte op den geregelden gang der oefeningen. Bij de opnieuw vastgestelde legerformatie in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 759) werd opgericht eene „compagnie vesting-mitrailleurs”, welke oprichting reeds sedert 1920 was overwogen; die compagnie werd gelegerd te Soemedang in het kampement van de bij hetzelfde besluit opgeheven garnizoenscom- pagnie van Soemedang en daarbij ging over al het voor de mitrailleurbedieningen in de verdedigingswerken opgeleide en op te leiden personeel. Bij de compagnie, die de beschikking kreeg over het materieel van S sectiën mitrailleurs en over 10 treinkarren met bespanningen, werden voorts 27 eur. miliciens per lichtung ingedeeld, welke echter in verband met de moeilijkheid van huis vesting voorloopig werden opgeleid bij de mitrail- leur-compagnie te Magelang. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werd do naam der compagnie veranderd in „compagnie stelling-mitrailleurs”; de compagnie werd toen tevens depot-compagnie, waarbij al het niet-eur. personeel voor de mitrailleur-compagnieën der infanterie-regimenten wordt opgeleid. In 1925 ging de compagnie van Soemedang over naar Tjilatjap; in oorlogstijd vormt zij 2 compagnieën luchtafweer- mitrailleurs — één voor elke divisie — elk è 8 mitrailleurs. Het personeel is, evenals dat van de veldmitrailleurcompagnieën, bewapend met karabijn.

Do C o m p a n i e W i e l r i j d e r s. De op blz. 551, linker kolom, van Deel II dezer Encyclo- paedie genoemde „afdeeling ordonnans-wielrij- ders” was sedert 1918 in haar geheel in garnizoen te Weltevreden, terwijl de eveneens aldaar genoemde, bij wijzo van tydelijken maatregel te Salatiga opgerichte „sectiën wielrijders- strijders” bij Kon. besluit van 19 Juni 1919 no. 91 (Ind. Stb. no. 447) onder den naam „afdeeling strij- dera-wielrijders” in de legerformatie werden op- gonomen. De oprichting van deze afdeeling, waaraan in 1920 een sectie geweermitrailleurs werd toegevoegd, hield nauw verband met de toenmalige reorganisatie der cavalerie, waarbij do ruitery werd verdeeld in leger- en brigade- cavalerie, dienende de afdoeling strijders-wielrijders tot steun van eerstgenoemd wapenonder- deel. In 1922 (Kon. besluit van 3 October 1-922 no. 247, Ind. Stb. no. 759) werd do naam „afdeo- ling strijdcers-wielrijders” gewijzigd in „compagnie strijders-wielryders”. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werden de „afdeeling ordonnans-wielryders” en do „oom- pagnie strijders-wielrijders” samengetrokken tot

de „compagnie-wielrijders”, die te Batoedjadjar in garnizoen kwam en waarvan de sterkte aanzienlijk kleiner is dan de gezamenlijke sterkte der beide samenstellende afdelingen. Behalve het officiers- en eenig onderofficierskader en de rijwielherstellers, bestaat het personeel der compagnie in vredestand uit niet-euroopeanen; bij mobilisatie kunnen de benoedigde compagnieën wielrijders uit de militia worden gevormd en wel één per divisie, terwijl dan ook voor ordonnansendienst in ruime mate van miliciens gebruik kan worden gemaakt. In de samenstelling der compagnie is ook rekening gehouden met de behoefte aan personeel voor den verbindingdienst van het veldleger, doordien daarbij 8 man per bataljon worden opgeleid als telefonist, van welke 8 man er 2 eene speciale opleiding ontvangen tot telefoonhersteller aan een daartoe bij de artillerie constructiewinkel te Bandoeng te houden cursus. Bij de compagnie worden ook de miliciens-motorberichtrijders opgeleid. Het personeel is bewapend met karabijn en klewang.

Het Korps Maréchaussee. Zie „MARÉCHAUSSEE”.

De Garnizoensinfanterie. De in 1918 aanwezige garnizoensinfanterie — zie blz. 552, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie — werd bij Gouv. besluit van 10 Juli 1920 no. 53 als volgt gewijzigd. Het garnizoensbataljon van de Westerafdeling van Bornéo en dat van Timor en Onderhoorigheden werden ingekrompen, het garnizoensbataljon van Celebes en Manado onderging eenige uitbreiding, terwijl dat van de Zuid- en Oosterafdeling van Bornéo, na de opheffing van de militaire bezetting van Moeara-téwé, geheel gereorganiseerd werd met het oog op een betere bezetting van de Tidoengsche landen en een betere regeling van den étappe-dienst in dat gewest. Vorenbedoelde tijdelijke wijzigingen werden definitief bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756), waarbij tevens de garnizoensinfanterie in Atjeh en Onderhoorigheden en in Palëmbang en Djambi uitbreiding onderging door de opneming daarin van de toen nog in die gewesten aanwezige compagnieën, onderscheidenlijk van het 3e en van het 10e veldbataljon; de garnizoensinfanterie in het commandement van Sumatra's Westkust en die in het commandement van Celebes en Manado werden ingedeeld in 2 garnizoensbataljons, in eerstgenoemd commandement door omzetting van het 17e veldbataljon in het „2e garnizoensbataljon”. Bij laatstgenoemd Kon. besluit werden verder opgeheven de garnizoenscompagnieën van Soemedang en van Riouw, eerstbedoelde omdat zij, in verband met de gewijzigde inzichten op defensiegebied, niet meer noodig was als aanvankelijke bezetting van de verdedigingswerken nabij Soemedang en het daardoor vrijkomende kader bij de veldbataljons zeer welkom was (kadergebrek); laatstbedoelde doordien de militaire bezetting van Tandjoengpinang door gewapende politie vervangen zou worden, terwijl de tot die compagnie behorende militaire bezetting van Rengat ondergebracht zou worden bij het garnizoensbataljon van Palëmbang en Djambi. De garnizoenscompagnie van Riouw werd echter weer in de formatie opgenomen bij de in 1920 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277), bij welk besluit uit de formatie verdween de garnizoense-

pagnie van Tapanoeli, daar de in dat gewest gelegerde troepen gevoegd werden bij de garnizoens- troepen van Sumatra's Westkust, zijnde 2 bataljons, welke in verband hiermede den naam kregen van „garnizoensbataljons van Sumatra's Westkust en Tapanoeli”.

Als gevolg van de gedeeltelijke overname van de taak der gewapende politie in de buitengewesten door legerstroepen (uitvloeiing van het rapport van een voor dat doel benoemde Commissie Gerth van Wijk—Hoorweg) onderging de samenstelling der garnizoensinfanterie verschillende wijzigingen, waarvan we hier slechts noemen, de uitbreiding van het garnizoensbataljon van de Zuid- en Oosterafdeling van Bornéo met het oog op de bezetting reeds in vredestand van Tara-kan en Balikpapan en de oprichting van de „garnizoenscompagnie van Bali en Lombok”. Deze compagnie werd bij Gouv. besluit van 11 October 1925 no. 23 tijdelijk boven de formatie gevoerd en bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) daarin definitief opgenomen. Bij laatstbedoeld besluit werd het garnizoensbataljon van Amboina en Ternate herdoopt in het „garnizoensbataljon der Molukken”, in verband met de Mistelling op 1 Januari 1926 van het gouvernement der Molukken.

De grondslag van de formatie der garnizoensinfanterie in de buitengewesten is het aantal brigades (a 19 karabijnen), dat in verband met den politieken toestand bij de verschillende garnizoensstroepen noodig wordt geoordeeld. Een verder doorgevoerde overname van de taak der gewapende politie door legerstroepen was zonder Jegeruitbreiding mogelijk door de in 1925 nog buiten regimentsverband op Java aanwezige 2 veldbataljons om te zetten in garnizoensinfanterie. Bij Gouv. besluit van 11 October 1925 no. 23 werd het aantal brigades voor de verschillende afdelingen garnizoensinfanterie tijdelijk en bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) definitief vastgesteld als volgt: het garn.-bataljon van Palëmbang

en Djambi	48 brigades	
de 2 garn.-bataljons van Sum. Westkust en Tapanoeli	73	„
de 3 garn.-bataljons van Atjeh en Onderhoorigheden	108	„
het garn.-bataljon van de Westerafd. van Bornéo	35	„
het garn.-bataljon van de Zuid- en Oosterafd. van Bornéo	55	„
de 2 garn.-bataljons van Celebes en Manado	79	„
het garn.-bataljon der Molukken ..	38	„
het garn.-bataljon van Timor en Onderhoorigheden	49	„
de garn.-compagnie van Riouw ..	7	„
de garn.-compagnie van Bali en Lombok	8	„

De garnizoensinfanterie telt derhalve thans (1927) 12 garnizoensbataljons en 2 garnizoenscompagnieën met een totale sterkte van 600 brigades; met inbegrip van het korps maréchaussee in Atjeh en Onderhoorigheden (zie „MARÉCHAUSSEE”) zijn er derhalve in de buitengewesten in totaal 560 brigades. Bovendien zijn sedert de invoering van den dienstplicht in enkele buitengewesten (zie „MILITIE”) ten behoeve van de opleiding der militia bij de garnizoensinfanterie nog ingedeeld 1 luitenant, 8 eur. sergeanten en 8 eur.

brigadiers. Op de begroting voor 1928 zijn gelden aangevraagd om de formatie der infanterie uit te breiden met het bezettingsdetachement aan de Boven-Digoel (bewaking van het kamp der ge- intermeerde communisten) ter sterkte van 2 officieren en 78 onderofficieren en minderen.

De Subsistentenkaders. Op blz. 562, linker kolom, van Deel II is een fout ingeslopen: niet het subsistentenkader te Batavia (Weltevreden) doch dat te Padang, ging in 1917 (Gouv. besluit van 9 Mei 1917 no. 1) naar Ban- doeng over. In genoemd jaar waren derhalve zelfstandige subsistentenkaders te Weltevreden. Soe- rabaja, Bandoeng en Koetaradja, welke thans (1927) nog bestaan, evenals het tot een der garnizoensbataljons van Celebes en Manado behooren- de subsistentenkader te Manado. liet detachement infanterie te Sérang, behoorende tot het subsistentenkader te Weltevreden, werd bij Gouv. besluit van 28 Januari 1922 no. 8 opgeheven en kwam dus te vervallen uit de legerformatie, toen deze bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 75G) opnieuw werd vastgesteld.

De Depotbataljons. In de legering der3 depotbataljons, zoals die in 1918 was (zie blz. 552, linker kolom, van Deel II der Encyclo- paedie), kwam in 1923 wijziging, doordat toen het 2e depot-bataljon overging van Djokjakarta en Soerakarta naar Willem I; in 1925 ging hetzelfde bataljon over van Willem I naar Gombong. In 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 750) werd het aantal compagnieën der drie depotbataljons van 10 teruggebracht op 8. Bij Gouv. besluit van 18 Februari 1923 no. 0 werd de legerformatie bij wijze van tijdelijken maatregel ingekrompen met het 3e depot-bataljon, welke inkrimping een definitief karakter kreeg bij het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) en waarmede gepaard ging een vermindering van het totaal aantal compagnieën der depotbataljons van 8 tot 0; het totaal aantal rooten bleef evenwel hetzelfde nl. 1150 van de verschillende landaarden, die zooveel mogelijk landaardsgowijzo bij de compagnieën worden in- gdeeld. Do instructie betreffende de dopotbatal- jons werd laatstelijk vastgesteld bij de alg. order voorhetleger 1910 no. 40. Op de begroting voor 1928 zijn gelden aangevraagd voor de wederoprichting van een derde depotbataljon & 3 compagnieën en een vermeerdering van het aantal recruten met (55 0).

De Kadorschool. Zie „ONDERWIJS, MILITAIR”.

Omtrent het sedert opgehoven s t r a f d e t a c h e m e n t te Ngawi — zie blz. 552, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie — wordt volledigheidshalve het volgende vermeld. Wijn dit strafdetachement niet moer voldeed aan het gestelde doel nl. de daarbij ingelijfdn na eenigen tijd verbeterd naar de korpsen terug te zenden, werd in 1920 tot opheffing daarvan besloten. Om hiertoe te geraken werd:

a. bij het Kon. besluit van 8 April 1921 no. 05 (Ind. Stb. no. 4 17) hot crimineel wetboek voor het krijgsvolk te land in dier voege gewijzigd, dat de bijkomende straf van plaatsing bij een straf- detachement kwam te vervallen;

b. bij het Gouv. besluit van 9 Mei 1921 no. 41 ingetrokken de bepaling, dat militairen, in de 2e klasse van militaire discipline geplaatst, na herhaalde bestraffing, dus bij gebleken onhandel

baarheid, naar een strafdetachement worden opgezonden.

Kon door laatsbedoeld besluit hotstrafdtac- hementfeitelijk als opgeheven worden beschouwd, het verdween pas uit de legerformatie, toen deze opnieuw werd vastgesteld bij het Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 750).

De Cavalerie. Van de 6 veldeskadrans, die de reorganisatie van het wapen in 1918 bracht (3 te Salatiga, 1 te Tjimahi, 1 te Weltevreden en 1 verdeeld over Djokjakarta en Soerakarta, bij elk waarvan 1 geweermitrailleursectie), vormden 2 eskadrans de te Salatiga gelegerde zg. „legercavalerie”, terwijl van de vier overige eskadrans er één was ingedeeld bij elk der toen bestaande 4 brigades van het veldleger. Het bij Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53 (Ind. Stb. no. 545) ingevoerde regiments- en divisieverband had voor het wapen der cavalerie tengevolge, dat het aantal van 0 eskadrans (è, 3 pelotons) werd ingekrompen tot 4, waarvan 2 eskadrans (a 3 pelotons) de „le- gercavalerie” bleven vormen en van de beide andere (a 4 pelotons) één bij elk der 2 divisien werd ingedeeld; van elk der beide laatsbedoelde eskadrans, waarvan het eene te Weltevreden, het andere te Malang was gelegerd, werd een zelfstandig peloton gedetacheerd onderscheidenlijk te Djokjakarta en te Soerakarta; dientengevolge kwam Tjimahi als cavalerie-garnizoen te vervallen en werd het aantal cavalerie-geweermitrailleursecties eveneens van 0 op 4 teruggebracht. In 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werd het wapen wederom gereorganiseerd; tactische en technische eischen nl. maakten het noodzakelijk om het aantal veld- eskadrans wederom op te voeren tot 0 (a 3 pelotons en 1 geweermitrailleursectie) en deze eskadrans 3 aan 3 te vereenigen tot een „halfregiment”. Bij elke divisie van het veldleger is een half-regi- ment ingedeeld; de „legercavalerie” kwam te vervallen. Het half-regiment staat onder bevel van een luitenant-kolonel of majoor; de commandant van het half-regiment is tevens commandant van het in 1918 zelfstandig geworden en in Mei 1922 van Salatiga naar Bandoeng overgegane depot-eskadron. Waren tot 1925 in de pelotons der veldeskadrans de verschillendo landaarden doorengomengd, in genoemd jaar werd het, in verband met de invoering van do rangen van niet-eur. wachmeester lo klasse en niet-cur. brigadier, met het oog op een goede aanvoering, noodig geacht landaardsgewijze gevormde pelotons in het leven te roepen. Do 0 veldeskadrans tellen thans (1927) in totaal: 4 pelotons Europeanen, 5 pelotons Mcnadoneezen en 9 pelotons bestaande uit de overige inheemsch landaarden; van do minderen zal in den regel niet meer dan het */ gedeelte van eur. landaard zijn. De sterkte van het bij Gouv. besluit van 24 Augustus 1910 no. 32 tijdelijk en bij Kon. besluit van 31 Mei 1917 no. 11 (Ind. Stb. no. 389) definitief in de legerformatie opgenomen peloton ordonnansen, dat in 1921 van Salatiga naar Bandoeng overging, word sedert zijn oprichting niet gewijzigd.

De cavalerie is thans (1927) gelegerd als volgt:

le half-regiment, staf te Bandoeng, lo eskadron te Weltevreden, 2o eskadron (sedert 1920 wederom) te Tjimahi, 3e eskadron, gedetacheerd bij het 2e half-regiment, te Djokjakarta en Soerakarta; 2e half-regiment, staf, 4e en 5o eskadron te Salatiga,

Ge eskadron te Malang; peloton ordonnansen en depot-eskadron, waarbij de kaderschool (zie. „ONDERWIJS, MILITAIR”) te Bandoeng. Bijbl. no. 11301 bevat een „Instructie voor de commandanten van de Djokjakarta en Soerakarta gelegerde onderdeden van het 3e eskadron cavalerie” (ceremonieel door die onderdeden te verrichten). Op de begrooting van 1928 zijn gelden aangevraagd voor opvoering van de sterkte der pelotons.

Van 1917 tot 1925 heeft tot het wapen der cavalerie behoort de militaire postduivendienst. Bij Gouv. besluit van 7 Augustus 1917 no. 12 nl. werd de formatie van het wapen tijdelijk uitgebreid met 1 ritmeester of luitenant, 2 eur. wachtmeesters en 2 eur. korporaal, voor den voorloopigen militairen postduivendienst, waardoor de mogelijkheid werd geopend om ook deze klassieke verbinding in het leger tot haar recht te doen komen. Voorloopig alleen in het leven geroepen ten behoeve van de verbinding tusschen de verkenning-cavalerie en den algemeenen bevelhebber, werd deze dienst al spoedig door de oprichting van een station te Soerabaja dienstbaar gemaakt aan het onderhouden van de verbinding tusschen schepen van de marine en den wal en geleidelijk ook tusschen (marine- en land-) vliegtuigen en de aarde. In verband met de uitbreiding van den dienst werd het aantal stations vermeerderd, zoodat, toen in 1922 bij het opnieuw vaststellen van de legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 750) daarin de militaire postduivendienstdefinitief werd opgenomen, 0 stations aanwezig waren, nl. te Soerabaja, Sala-tiga, Bandoeng, Kalidjalit, Tandjoeongpriok en Semarang. In 1924 werd ten behoeve van de luchtvaartafdeeling een station te Andir geopend, en in verband met het opheffen van de leger-cavalerie (zie liooger) werd in 1925 het station te Salatiga opgeheven. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) ging (op 28 November van dat jaar) de militaire postduivendienst van de cavalerie over naar de luchtvaartafdeeling met een personeel voor slechts 4 stations; kort daarop werd besloten liet aantal stations geleidelijk in te krimpen tot 3, nl. te Soerabaja, Andir en Weltevreden (in 1926 overgebracht naar Meester Cornelis), onderscheidenlijk (ultimo 1920) met 145, ISO en 150 duiven.

De Artillerie. Zoowel ingevolge de legerformatie van 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 750) als ingevolge die van 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) bleef het wapen der artillerie samengesteld uit den staf, de artillerietroepen en den dienst van het materieel der artillerie en van de artilleriewerkplaatsen; de „commissie van proefneming” echter is sedert 1922 niet meer een onderdeel van het hoofdkantoor der artillerie, doch vormt met dit hoofdkantoor samen den staf van het wapen.

De Artillerietroepen. Waren deze troepen in 1917 nog onderscheiden in „bereden artillerie” en „vesting-artillerie” (zie blz. 553, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie), de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie onderscheidde ze in „mobiele artillerie” en „kusten stellingartillerie”; thans (1927) bestaan ze,

ingevolge de legerformatie van 1925, uit de „mobiele artillerie” en de „stellingartillerie”.

De Mobiele Artillerie. Gedurende den wereldoorlog werden met behulp van in Indie nog aanwezig proefgeschut verschillende mobiele batterijen of onderdeden daarvan opgericht; zoo in 1910 twee batterijen van 7.5 c.M. L/30 met autotactie, welk aantal in 1917 met één werd vermeerderd; twee batterijen van 7.5 c.M. L/28

V. S. met paardentractie (aan de hand geleide inhemsche paarden) en een sectie van 2 kanonnen van 7 c.M. L/28 k.t.l. eveneens met paardentractie (aan de hand geleide inh. paarden). Bij Gouv. besluit van 30 Augustus 1917 no. 31 werd de formatie tijdelijk nog uitgebreid met het benodigde personeel en de dieren voor de oprichting van een batterij van 12 c.M. Houw. met paardentractie, onze eerste zware batterij van het veldleger; en op de aanvullingsbegrooting van 1917 werden gelden toegestaan voor het aanschaffen van automobielen voor de oprichting van een tweede dergelijke batterij met autotactie. Alle vorenbedoelde organisaties behoorden aanvankelijk tot de vesting-artillerie, doch bij het liooger genoemde besluit ging de sectie van 7 c.M. L/28

k.t.l. over bij de bereden artillerie en werd zij verplaatst van Weltevreden naar Malang. Bij hetzelfde besluit werd tevens de 3c bergbatterij van Malang naar Salatiga verplaatst en de 4e bergbatterij te Salatiga bij wijze van tijdelijken maatregel opgeheven. Met het doel om nog verder uitvoering te geven aan het denkbeeld om met gebruikmaking van het in Indië aanwezige geschut alle beweeglijk te maken vuurmonden zoo nuttig mogelijk te groepeeren, waardoor een belangrijke artilleristische versterking van het veldleger zou worden verkregen, kwam bij de Gouv. besluiten van 23 Augustus 1919 nos. 54 en 55 (Jav. courant no. 09) bij wijze van tijdelijken maatregel een reorganisatie der artillerietroepen tot stand, waarbij deze troepen werden onderscheiden in „de bereden artillerie”, „de mobiele vestingartillerie” en „de kust-stelling artillerie”.

Eerstbedoeld Gouv. besluit wijzigde de personeelsformatie in verband met de reorganisatie, die bij laatstbedoeld besluit tot stand kwam. Die reorganisatie omvatte:

a. opheffing van: de sectie veid-artillerie te Malang, den staf der vesting-artillerie te Bandoeng, den staf van het bataljon vesting-artillerie te Batavia, benevens dat bataljon zelf, bestaande uit de 9e, 13e, 20e en 23e compagnie; voorts de 7c compagnie vesting-artillerie te Tji-latjap, de J2c compagnie te Batoedjadjar, de 10e compagnie te Soerabaja, de 17e compagnie te Salatiga, de 19e compagnie te Bandoeng en de 2c compagnie te Sabang;

b. oprichting van: den staf der afdeling 7 c.M. L/28 te Malang, de ie batterij 7 c.M. L/28 V.S. en de sectie 7 c.M. L/28 k.t.l. te Malang, den staf der mobiele vesting-artillerie te Bandoeng, den staf der afdeling 7.5 c.M. L/30 autotactie en de afdeling 7.5 c.M. L/30 autotactie (1e en 3e batterij) te Bandoeng, den staf der afdeling 7.5 c.M. L/30 paardentractie en de afdeling 7.5 c.M. L/30 paardentractie (1e en 3e batterij) te Batavia, de le batterij 12 c.M. Uw. autotactie te Batavia, de le batterij 12 c.M. Mr. paardentractie te Soerabaja, den staf der kust- en vesting-artillerie te Bandoeng, de le kustcompagnie te Sabang, do 2e kustcompagnie te Batavia, de 3o kustcompagnie

te Tjilatjap, de militie compagnie te Bandoeng, de schoolcompagnie te Bandoeng (tijdelijk te Batavia), en het depot der vesting-artillerie te Batoedjadjar.

Door de mobiele vesting artillerie ook bij het veldleger in te doelen, zou de artillerie van dat leger in oorlogstijd in maximum bestaan uit:

a. bereden artillerie: 2 afdelingen veld-artillerie, 1 afdeling berg-artillerie en 1 afdeling van 7 c.M. L/28;

b. mobiele vesting-artillerie: 1 afdeling 7.5 c.M. L/30 paardtractie (aan de hand geleide inheemsche paarden), 1 afdeling 7.5 c.M. L/30 autotractie, 1 batterij 12 c.M. Mortier paardtractie (aan de hand geleide inheemsche paarden) en 1 batterij 12 c.M. Houwtser autotractie.

Bij Gouv. besluit van 14 December 1920.no. G kregen de batterijen van 7.5. c.M. L/30 en 12

c. M. Mortier met aan de hand geleide paarden autotractie, en werden de 12 c.M. Mortier vervangen door 12 c.M. Houwtser, zoodat toen de geheele mobiele vesting-artillerie uit motorbatterijen was samengesteld, welk wapenonderdeel, einde 1920 gelegerd was als volgt: Staf te Bandoeng; Je afd. 7.5 c.M. L/30, staf, 1e en 3e batterij te Weltevreden; He afd. staf, 1e en 3e batterij te Bandoeng (Soekamiskin); le batterij 12

c. M. Houw. te Weltevreden; 2e batterij 12 c.M. Houw. te Soerabaja. De batterijen van 7.5 c.M. L/30 zouden bij mobilisatie verdubbeld worden met behulp van personeel der eur. militie, zoodat elke afdeling dan uit 4 batterijen zou bestaan.

Bij de invoering van het regiments- en divisieverband (Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53, Ind. Stb. no. 545) onderging de samenstelling der bereden- en die der mobiele artillerie een algemeene wijziging, welke bestemd werd bij de in dat jaar opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 75G). De inspectien der bereden-artillerie en die der mobiele vesting-artillerie werden opgeheven en beide wapenonderdelen samengevoegd tot „de mobiele artillerie”, onderverdeeld in 2 regimenten, waarvan bij elk der 2 divisies één regiment artillerie werd ingedeeld. Het regiment bestond uit den staf, 1 afdeling veld-

1 afdeling berg- en 1 afdeling motorartillerie, terwijl tot elk regiment behoorde een der beide toen nog bestaande treincompagnieën. De afdelingen veld- en bergartillerie hadden elk een vreesamenstelling bestaande uit den staf en 2 batterijen a 4 stukken, terwijl bij mobilisatie per afdeling een derde batterij zou worden opgericht; de afdelingen motorartillerie bestonden in vreedstijd elk uit den staf en 2 batterijen it 3 stukken, terwijl bij mobilisatie het aantal batterijen zou worden verdubbeld; de afdeling motorartillerie der 2e divisie bleef voorlopig te Soc-kamiskin tot do le divisie behooren.

Buiten divisieverband telde do mobiele artillerie 2 batterijen van 12 c.M. Houwtser auto-tractie en het „depot der mobiele artillerie”, waarbij do kudorschool. Dit depot was ontstaan uit het vroegere „depot der bereden artillerie”, waarbij bij Gouv. besluit van 7 Maart 1921 no. 7 naast de remonte-batterij de schoolbatterij was opgericht, welke formatie definitief werd bij het Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53 (Ind. Stb. no. 545). Na do algeheele doorvoering van do reorganisatie 1922 zou de mobiele artillerie gelegerd zijn als volgt: le regiment artillerie, staf te

Weltevreden, le afd. veld-artillerie te Weltevreden, le afdeling berg-artillerie te Tjimahi, le afdeling motorartillerie te Weltevreden, le treincompagnie te Weltevreden met een detachement te Tjimahi; 2e regiment artillerie: staf te Malang, 1 le afdeling veld-artillerie te Malang. He afdeling berg-artillerie te Banjoebiroe, He afdeling motorartillerie te Salatiga, 2e treincompagnie te Soerakarta met detachementen te Semarang, Magelang en Malang; le batterij Houw. te Weltevreden; 2e batterij te Soekamiskin. Tot deze legering in haar geheel is het echter nooit gekomen, want reeds in 1924 werden de beide (verouderde) houwtserbatterijen, waarvan de 2e toen nog te Soerabaja was gelegerd, opgeheven, welke maatregel definitief werd bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie. Deze formatie bracht in de samenstelling der beide regimenten de volgende veranderingen: het le regiment werd samengesteld uit den staf te Weltevreden, de le afd. veld-artillerie a 3 batterijen a 3 stukken te Weltevreden, de le afd. berg-artillerie a 3 batterijen a 3 stukken te Tjimahi¹⁾, de le afdeling motorartillerie a 4 batterijen a 3 stukken te Weltevreden en de le treincompagnie; het 2e regiment, uit den staf te Malang, de Ie en IIe afdeling berg-artillerie, onderscheidenlijk te Salatiga en te Malang, elk a 3 batterijen a 3 stukken en de 2e treincompagnie. Aan de berg-artillerie werd dus ceit veel grootere plaats ingeruimd, terwijl de afdelingen veld- en bergartillerie reeds in vreedstijd de samenstelling (3 batterijen) kregen, welke zij bij mobilisatie behoeften; door indeeling van miliciens zal de vreesformatie der batterijen tot oorlogsformatie worden opgevoerd; het verminderen van het aantal stukken per batterij van 4 op 3 geschiedde uitsluitend uit bezuinigingsoverwegingen. Bij mobilisatie zal verder bij het 2e regiment een afdeling motor-artillerie worden opgericht, grootendeels uit miliciens bestaande, voor welke afdeling in vreedstijd een kern van vrijwilligers is ingedeeld bij de motorartillerie van het le regiment. Bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 41G) werd de naam „motor-artillerie” gewijzigd in „houwtser-artillerie”, zulks in verband met do toekomstige vervanging van de lange vuurmonden van de afdeling motor-artillerie door houwtzers van

10.5 c.M., waartoe reeds in 1925 was besloten en in verband waarmede bij Gouv. besluit van 16 December 1925 no. 7 de afdeling motor-artillerie a 4 batterijen bij wijze van tijdelijken maatregel was omgevormd in een afdeling houwtser-artillerie a 2 batterijen, welke wijziging definitief werd bij laatstgenoemd Kon. besluit. Do afd. houwtser-artillerie (van het le regiment) vormt con beroepskern van 2 batterijen, waaruit by mobilisatie door indeeling van miliciens de benodigde oorlogseenheden zullen worden gevormd. Het 1e regiment wordt gecommandeerd door een kolonel, het 2e door een luitenant-kolonel; doch op de begrooting voor 1928 zijn gelden aangevraagd om ook den commandant van het 2e regiment den kolonelsrang te verlenen*).

Ton vervolge op hetgeen op blz. 553 van Deel

¹⁾ Eerst in 1927 opgericht; tot dien tijd telde het le regiment 2 afdelingen veldartillerie.

²⁾ Is sedert reeds by wijze van tydelijken maatregel geschied.

II der Encyclopaedia is medegedeeld omtrent de vervanging van het reeds in 1917 als zoodanig afgeschafte, verouderde berggeschut door moderne snelvuurmonden, zij vermeld, dat in 1921 opnieuw de vervaardiging van proefberggeschut werd opgedragen aan de firma's Vickers en de Bofors. Ook van de Fransche industrie kwamen aanbiedingen in, doch daarop werd niet ingegaan, teneinde de toen reeds bestaande 20-jarige vertraging in de verwapening der berg-artillerie niet nog langer te doen duren. De proefkanonnen van Vickers en van de Bofors kwamen in den loop van 1922 in Indië aan, alwaar zij aan een grondige beproeving werden onderworpen met het gevolg, dat in 1923 werd overgegaan tot bestelling van Bofors-bergkanonnen. Deze kwamen in den loop van 1926 in Indië aan en werden geleidelijk in dienst gesteld, achtereenvolgens bij de afdelingen bergartillerie te Salatiga, te Malang (1926) en te Tjimahi (1927).

Bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind Stb. no. 416) werden de 2 treincompagnieën, die tot de regimenten artillerie behoorden, opgeheven (zie hierna onder „*Trein*”).

In 1921 werd voor de officieren, onderluitenanten en het verdere met het pistool bewapende kader, zoomede voor de trompetters der bereden artillerie de bewapening met de lange sabel, die in 1912 was afgeschafte, weder ingevoerd. De europ. kanonnières zijn bewapend met de cav. karabijn M. 95, het overige personeel met het pistool M. 11.

De Stelling-artillerie. De in 1915 bestaande vesting-artillerie — zie blz. 553, rechter kolom, van Deel II dezer Encyclopaedia — werd in verband met veranderde inzichten gedurende den wereldoorlog geleidelijk geheel omgevormd. Zoo werden met het materieel en met behulp van het personeel der toenmalige vesting-artillerie in 1916 te Bandoeng opgericht 2 batterijen, elk bestaande uit 3 kanonnen van 7.5 c.M. L/30 met autotactie; te Soemedang 2 batterijen van 7 c.M. L/28 V.S., bespannen met aan de hand geleide inheemsche paarden, en te Batavia een op dezelfde wijze bespannen sectie van 2 kanonnen van 7 c.M. L/28 k.t.1.; al deze organisaties dienden ter versterking van de artillerie van het veldleger. In 1917 werd het aantal batterijen van 7.5

c. M. L/30 met autotactie uitgebreid met één en alzoo gebracht op 3, terwijl in dat jaar en in 1918 werden opgericht 2 mobiele houwitserbatterijen, waarvan aanvankelijk één met paardentraetie, de andere met autotactie (zie ook hiervoren onder „*De Mobile Artillerie*”). Zoo als reeds is vermeld onder „*De Mobile Artillerie*” werd bij de reorganisatie van het wapen der artillerie bij de Gouv. besluiten van 23 Augustus 1919 nos. 54 en 55 de vesting-artillerie gesplitst in „de mobiele vesting-artillerie” en „de kust- en stellingartillerie”; daar de mobiele vestingartillerie reeds besproken is onder *De Mobile Artillerie*, zal hieronder alleen een en ander omtrent de kust- en stelling-artillerie worden medegedeeld. Dit wapenonderdeel, bestemd voor het bezetten van de kustversterkingen en van de Préanger-stellingen, bestond ingevolge vorengenoemde Gouv. besluiten uit de school- compagnie, waarbij de kaderschool, de militie- compagnie, het depot der vesting-artillerie, waarbij de schietschool, en 3 kustcompagnieën. Bij Gouv. besluit van 7 Maart 1921 no. 7 werd

de 2e kustcompagnie te Weltevreden opgeheven en op 1 Januari 1923 onderging ook de kustcompagnie te Sabang hetzelfde lot.

Bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 750), werd de kust- en stelling-artillerie dan ook samengesteld uit den staf, de kustcompagnie (te Tjilatjap), de militiecompagnie (te Bandoeng), de depotecompagnie waarbij de schietschool (te Batoedjadar) en de schoolcompagnie waarbij de kaderschool (te Weltevreden). Het Gouv. besluit van 18 Februari 1923 no. 16 maakte een einde aan het bestaan der militiecompagnie, terwijl het de formatie der schoolcompagnie aanzienlijk verminderde en de samenstelling van de depotecompagnie wijzigde, voornamelijk inkromp. Deze inkrimpingen gingen gepaard met een grooter gebruik van eur. miliciens bij dit wapenonderdeel, die, na opheffing van de militiecompagnie te Bandoeng, zouden worden opgeleid bij de schoolcompagnie te Batoedjadar, doch omdat dit garnizoen zich minder voor deze opleiding eighede, voorloopig nog werden ingedeeld bij een tijdelijk detachement te Bandoeng, daarna bij de schoolcompagnie te Weltevreden.

De in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) doopte „de kust- en stelling-artillerie” om in „de stelling-artillerie” en reduceerde dit wapenonderdeel tot één compagnie stelling-artillerie te Weltevreden, welke vredes-samenstelling nauw verband houdt met de indeeling daarbij bij mobilisatie van een groot aantal eur. miliciens. De sergeant-majours, fouriers, peilers, waarnemers, telefonisten, hoornblazers enz. zijn bewapend met het pistool M. 11, het overige personeel met de karabijn M. 95 Art.

De dienst van het materieel der artillerie en van de artilleriewerkplaatsen was ingevolge de legerformatie van 1915 samengesteld uit: de directie van het materieel, het personeel van den artillerie-construiewinkel, het personeel van de pyro-technische werkplaats, het personeel van de geweermakerswerkplaatsen, het korps magazijnmeesters en het korps conducteurs. De in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) opnieuw vastgestelde legerformatie voegde hieraan toe het personeel van de projectie-fabriek en het korps vuurwerkers.

Met betrekking tot de projectie-fabriek zij het volgende medegedeeld. Ter bestudeering van het munitievraagstuk voor Indië in zijn vollen omvang, met het doel om ten deze minder afhankelijk te worden van den aanvoer van munitie c.

q. de grondstoffen daarvoor uit Nederland, werd in 1917 een technische commissie in het leven geroepen, die o. m. had na te gaan in hoeverre liet moglyk was de in Indië aanwezige industriebedrijven aan het gestelde doel dienstbaar te maken. Een uitvloeisel van den arbeid dezer commissie, waarop hier overigens niet verder wordt ingegaan, was het voorstel tot oprichting van een projectie-fabriek te Bandoeng, waarvoor bij de aanvullende begroting voor 1922 gelden werden toegestaan, terwijl het daarvoor benoedigd personeel bij Gouv. besluit met ingang van 1 Januari 1922 tijdelijk boven de formatie werd gevoerd en bij het Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (ind. Stb. no. 756) daarin definitief werd opgenomen; de nieuw gebouwde fabriek

kon echter eerst in den loop van 1923 geheel in gebruik worden genomen.

De vuurwerkers tot dusverre vermeld onder het personeel van de inrichtingen, waarbij zij werkzaam waren, werden in 1922 als een afzonderlijk korps in de legerformatie opgenomen. Hetzelfde geschiedde in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) met het korps geweermakers en het korps artillerie-werklieden. Blijkens laatbedoeld besluit omvat de dienst thans (1927): de directie van het materieel te Bandoeng (magazijnen van oorlog te Bandoeng, Tji-mahi, Weltevreden, Djokjakarta, Soerabaja en Koctaradja), de artillerie-constructiewinkel te Bandoeng, de pyrotechnische werkplaats te Bandoeng, de projectiefabriek te Bandoeng, de werkplaatsen voor draagbare wapenen te Meester Cornelis (reeds lang geleden is in beginsel besloten tot overbrenging naar Bandoeng), het korps magazijnmeesters, het korps conducteurs, het korps vuurwerkers, het korps geweermakers en het korps artillerie-werklieden. De instructie voor den directeur van het materieel der artillerie is opgenomen in de alg. order voor het leger 192G no. 8.

Voor wat betreft den artillerie-constructiewinkel wordt verwezen naar „CONSTRUCTIEWINKEL (ARTILLERIE)”.

Bij de ordon. van 31 October 1924 no. 50 (Ind. Stb. no. 493) werden de bepalingen voor de artillerie-inrichtingen, oorspronkelijk vastgesteld bij het Gouv. besluit van 30 Juli 190G no. 31 (Ind. Stb. no. 358) en herzien bij Gouv. besluit van 3 Februari 1924 no. 5G (Ind. Stb. no. 41), nader herzien; ter zake wordt het volgende vermeld. De artillerie-inrichtingen zijn in de eerste plaats bestemd tot het vóórtbrengen, wijzigen en herstellen van materieel der artillerie — behalve buskruit — en verder voor dat van andere wapens en diensten; de pyrotechnische werkplaats in het bijzonder ten aanzien van ernstvuurwerken en wat daarbij behoort, ook ten behoeve van de zeemacht, terwijl daarbij ook de noodige onderzoekingen worden ingesteld nopens buskruit en aanverwante artikelen; de werkplaatsen voor draagbare wapenen in het bijzonder voor de herstelling van de in het centraal magazijn van wapening opgelegde draagbare wapenen. Aan de werkplaats voor draagbare wapenen is een school verbonden tot het opleiden van geweer- en lade-makers en tot het bewaren van de eenvormigheid in de herstelling van de draagbare wapening en van de mitrailleurs; de geweer-makers-ateliers dienen tot herstelling van de in de wapenmagazijnen opgelegde draagbare wapenen en die in gebruik bij het leger, de korpsen gewapende politie en de andere niet rechtstreeks tot het leger behoorende militaire- zoowel als burgerkorpsen en als rechtspersoon erkende schichtverenigingen, alsmede tot herstellingen van snelvuurgeschut en van mitrailleurs. Voorzover dit in het belang van het bedrijf zal zijn, kunnen in de voornoemde inrichtingen ook werkzaamheden voor andere departementen van algemeen bestuur, voor instellingen van liefdadigheid, voor militaire sociëteiten en andere inrichtingen tot nut van het leger op voor particuliere instellingen en personen worden verricht.

Bij Gouv. besluit van 7 Augustus 1924 no. 2G (Ind. Stb. no. 3G2) werd het Gouv. besluit van 30 Juli 190G no. 31 (Ind. Stb. no. 358), zooals dit

sedert herhaaldelijk is gewijzigd, ook van toepassing verklaard op de projectiefabriek.

De Genie is thans (1927) saamgesteld uit den staf, het bataljon genietroepen en de automobiel-compagnie. Tot den staf behooren, behalve het hoofdkantoor, de gewestelijke en plaatselijke geniedienst en de magazijndienst.

Voor wat betreft den gewestelijken geniedienst op Java wordt verwezen naar het daaromtrent medegeedeelde onder *Territoriale indeeling* enz. hiervoren, waarbij nog wordt aangeteekend, dat onder de gewestelijke eerst-aanwezenschappen op Java ook ressorteeren: onder die der Divisie Riouw, Palëmbang en Djambi en de Westerafdeeling van Bornoe; onder die der 2e Divisie de Zuider- en Oosterafdeeling van Bornoe, Celebes en Menado en Timor en Onderhoorigheden. In de buitengewesten zijn eerst-aanwezenschappen te Padang (ressort Sumatra's Westkust en Tapanoei) en te Koetaradja (ressort Atjeh en Onderhoorigheden en Sumatra's Oostkust). De alg. order voor het leger IS91 no. G5, zooals die gewijzigd werd bij de alg. order 1922 no. G3 behelst bepalingen omtrent het „Beheer van en toezicht op den gewestelijken en plaatselijken geniedienst” Tot den gewestelijken en plaatselijken geniedienst behooren ook het korps architecten, opzichters en aspirant-opzichters, het korps geniewerklieden en het korps teekenaars. Een instructie voor de gewestelijke geniehoofden is opgenomen in de alg. order voor het leger 192G no. 8.

De magazijndienst bestaat uit het korps magazijnmeesters en het korps conducteurs. Met ingang van 1 Januari 1925 (Gouv. besluit van 25 Augustus 1925 no. 3, Ind. Stb. no. 438) is het beheer van 's lands algemeene pakhuizen overgegaan op het departement van oorlog. Het rechtstreeksche toezicht op die pakhuizen wordt uitgeoefend door de gewestelijke geniechefs in de ressorten, waarin zich de pakhuizen bevinden, onder oppertoezicht, namens den Legercommandant, van den inspecteur der genie.

Het Bataljon genietroepen. Van de drie veldcompagnieën, welke het toenmalige „korps genietroepen” in 1918 telde (zie blz. 554, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie), werd er een in 1921 wegens personeeltekort bij wijze van tijdelijken maatregel opgeheven, ter compensatie waarvan, te beginnen met de lichting 1901, van elke lichting 40 miliciens bij de pioniers zouden worden ingedeeld; tevens zouden bij het korps per lichting 10 miliciens worden ingedeeld als lijnleggers der telegraaf afdeeling, voor welke functie te voren was gerekend op personeel van de korpsen Barisan op Madoera, dat daarvoor echter in de praktijk ongeschikt was gebleken. Ook de spoorwegafdeeling van de toenmalige spoorweg- en telegraafcompagnie, welke wegens personeelgebrek in de jaren 1917—1921 practisch alleen op papier bestond, werd sedert laatstgenoemd jaar weder op de been geholpen door indeeling daarbij van miliciens. Bij de Gouv. besluiten van 25 April 1921 no. 17 en 25 Augustus 1921 no. 42 kwam bij het korps bij wijze van tijdelijken maatregel een „zocklichtafdeeling” tot stand. By de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 75G) werd „het korps genietroepen” omgedoopt in „het bataljon genietroepen”.

en werd hoogerbedoelde 3e veldcompagnie definitief uit de formatie geschrapt, de zoeklichtafdeling daarin opgenomen, de spoorwegafdeling opgeheven, angezien in den vervolge het personeel der veldcompagnieën ook op het gebied van spoorwerken zou worden geoefend, en werden voorts alle technische afdelingen van het bataljon vereenigd tot „de technische compagnie”. De samenstelling van de telegraafafdeling van die compagnie werd in 1922 niet gewijzigd, in afwachting van het verslag van een in 1921 ingestelde „berichtenwisselingscommissie”, doch in 1923 werd de formatie dezer afdeling uit een bezuinigingsoogpunt aanzienlijk ingekrompen. Het bataljon bestond in 1922 uit den staf, 2 veldcompagnieën, 1 technische compagnie en 1 depotcompagnie met kaderschool. Deze samenstelling onderging geen verandering bij de in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) opnieuw vastgestelde legerformatie; bij het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) werd bij den staf van het bataljon een detachement ingedeeld ten behoeve van het vervoer van de zoeklichtafdeling. Uit de 2 veldcompagnieën kunnen bij mobilisatie door inderling van miliciens 12 sectiën worden gevormd, waarvan er 4 bij elk der 2 divisiën zijn ingedeeld, terwijl 4 sectiën voor bijzondere doeleinden beschikbaar blijven; door de vermindering van liet aantal vrijwilligers kon de depotcompagnie reeds in 1922 aanzienlijk worden ingekrompen. De technische compagnie bestaat uit de telegraafafdeling, de radioafdeling en de zoeklichtafdeling. Op de begrooting voor 1928 zijn gelden aangevraagd voor uitbreiding van het bataljon genietroepen met 2 sectiën. Een instructie voor den commandant van het bataljon is opgenomen in de alg. order voor het leger 1920 no. 8.

De Automobielcompagnie. Nadat reeds sedert eenige jaren militaire automobielbestuurders in het leger waren opgenomen, die eerst gedeeltelijk onder de intendance, gedeeltelijk onder de artillerie, daarna gedeeltelijk onder den generalen staf, gedeeltelijk onder de genie ressorteerden, werden, ten einde te geraken tot een goed werkenden automobieldienst in het leger, in 1917 voorstellen ingediend tot oprichting van een tot het wapen der genie behoorende automobielcompagnie, bestemd om de kern van ± 150 man te vormen voor de bij mobilisatie benodigde auto-treinafdelingen. Een dusdanige compagnie werd met ingang van 1 October 1918 opgericht (Ind. Stb. 1918 no. 402); hare formatie werd ingekrompen bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925, no. 45, Ind. Stb. no. 277). De formatie dezer compagnie is geheel gebaseerd op de vredesbehoefte van het leger; de kern is gelegerd te Bandoeng met detachementen te Weltevreden, Magelang en Soerabaja; doch het personeel is over ruim 20 garnizoenen verdeeld. De commandant der compagnie, wiens instructie laatstelijk werd vastgesteld bij de alg. order voor het leger 1926 no. 8, is tevens hoofd van den militairen autodienst en in deze qualiteit werkzaam op het Departement van Oorlog. De militaire bestuurders zijn allen van inheemschen landaard; zij, die zijn toegevoegd aan militaire rechthebbenden op een automobiel (zie Bijbl. no. 1127), worden ingevolge artikel 2, punt 8, van het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) boven

de formatie van de automobielcompagnie gevoerd. Het personeel is bewapend met de cavalerie-karabinen, welk wapen moet worden beschouwd als te behooren tot de uitrusting van den wagen. De alg. order voor het leger 1924 no. 30 regelt het gebruik van militaire automobielen en rijwielen.

Alhoewel met de automobielcompagnie niet in rechtstreeksch verband staande, dient op deze plaats een en ander te worden medegedeeld omtrent het gebruik in oorlogstijd van motorrijtuigen van particulieren. Bij de ordonn. van 21 December 1917 (Ind. Stb. no. 743) werd, ter vervanging van een bij ordonn. van 11 Januari 1913 (Ind. Stb. no. 29) vastgestelde gelijknamige regeling, vastgesteld een „Regeling voor de keuring en registratie van motorrijtuigen voor den krijgsdienst”, welke regeling werd gewijzigd bij de ordonn. van 20 Maart 1919 en 26 Mei 1919 (Ind. Stb. nos. 154 en 250) en ingetrokken bij de ordonn. van 18 October 1920 (Ind. Stb. no. 758), welke ordonn. tevens een „Nieuwe regeling voor de registratie van motorrijtuigen voor den krijgsdienst” vaststelde; de keuring voor onderwerpelijk doel bleef derhalve voortaan achterwege en alleen de registratie bleef behouden. Laatstbedoelde regeling werd bij ordonn. van 2 April 1925 no. 34 (Ind. Stb. no. 196) op hare beurt ingetrokken en vervangen door een „Regeling voor de registratie van vrachtautomobielen op Java en Madoera voor den krijgsdienst”, waarbij, zooals de naam aangeeft, alleen nog voor vrachtauto's de registratie verplicht werd gesteld, zoo dat het aan de registratie verbonden werk aanzienlijk verminderde; het aantal op Java en Madoera aanwezige personenautomobielen en motorrijwielen is veel grooter dan dat, hetwelk bij mobilisatie voor het leger gevorderd behoefte te worden. Bij ordonn. van 15 Februari 1917 (Ind. Stb. no. 73) werd het z.g. „motorreglement” vastgesteld onder den naam „Regeling inzake het gebruik van motorrijtuigen op de openbare wegen en eenige daarmede verband houdende voorzieningen”.

De Luchtvaartafdeling. Zie „LUCHTVAART.”

De Intendance. Dit dienstvak werd sedert 1917 — zie blz. 554, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie — uitgebreid, met „de militaire wasscherij” te Tjimahi, die 15 Februari 1922 in bedrijf werd gesteld en bestemd is voor het reinigen en herstellen van hospitaalkleding en -fourituren van de garnizoenen en hospitalen op Java; deze inrichting werd definitief in de legerformatie opgenomen bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756). Het dienstvak omvatte derhalve in 1922: het hoofdkantoor, den gewestelijken dienst, den dienst der magazijnen van kleding en uitrusting, de militaire bakkerij, de militaire wasscherij en het grasland, in welke samenstelling geen verandering kwam bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277). Wel werd in 1924 bij wijze van tijdelijken maatregel ingesteld de „directie van het materieel der intendance”, doch deze directie werd eerst bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) definitief in de legerformatie opgenomen; zij behoort organiek tot het hoofdkantoor der intendance, VI Je afdeling B van het Dep. van Oorlog en beoogt de divisie-intendanten zooveel mogelijk te ontlasten van hunne bemoeienis met het materieel.

Met ingang van 31 December 1925 is de hoofdintendant opgetreden als hoofd van het op dien datum opgerichte „aangebestedingskantoor”, waarbij voor alle departementen van algemeen bestuur, met uitzondering van dat der marine, de aangelegenheden worden behandeld, welke betrekking hebben op de leveringen van levensmiddelen en het reinigen, verstellen enz. van zieken-kleding en fournituren; de instructie voor den hoofdintendant als hoofd van dit kantoor is vastgesteld bij Gouv. besluit van 31 December 1925 no. 24 (Bijbl. no. 10955). Op de begroting van 1928 zijn gelden uitgetrokken voor uitbreiding van de formatie van het dienstvak der intendance met 1 majoor der intendance, 1 commies en 1 klerk ten behoeve van vorenbedoeld aanbestedingskantoor en met 3 kapiteins en eenig maga- zinspersoneel.

Voor wat betreft de ressorten der beide divisie-intendanten wordt verwezen naar *Territoriale indeeling*, enz., hiervoren, waarbij wordt aangec- teekend, dat er onderintendanten zijn te Ban- doeng en te Soerabaja; in de buitengewesten, nl. ter Sumatra's Westkust en Tapanoei, in de Zui- der- en Oosterafd. van Bornéo, in G'elebes en R'a ado, in de Molukken en in Atjèh en Onder- hoorigheden, staat aan het hoofd van den inten- dance-dienst een „onderinspecteur der militaire administratie tevens fungerend intendant”.

De dienst der magazijnen van kleding en uitrusting omvat het korps magazijnmeesters, het korps conducteurs, en de korpsen kleermakers en schoenmakers. Bij de begroting voor 1928 is gerekend op de vereeniging van de werklieden bij de korpsen (kleec- en schoenmakers) en de korpsen kleermakers en schoenmakers der intendance tot één korps.

De Militaire Administratie. Bij Kon. besluit van 10 Augustus 1920 no. 41 (Ind. Stb. no. 701) werd voor den inspecteur, die tot dusver den rang van luitenant-kolonel had, ook den kolonelsrang bereikbaar gesteld, en bij Kon. besluit van 3 Octo- ber 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 75G) is de luitenant- -kolonelsrang voor dit diensthoofd komen te vervallen.

Bij Kon. besluit van 20 Juni 1918 no. 44 (Ind. Stb. no. 502) werd aan het dienstvak toegevoegd de „opleidingscursus voor onderofficieren der militaire administratie”, welke instelling bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 75o) werd omgevormd in den „Opleidingsleer- gang voor onderofficier der militaire administratie en voor sergeant-majoor (oppcrwahtmeester)-administrateur bij de wapens”, zie terzake „ONDERWIJS, MILITAIR”. Het dienstvak be- saat dus thans (1927) uit het hoofdkantoor, don gewestelijk dienst, den dienst bij de korpsen, garnizoenen en ziekeninrichtingen en vorenbedoelde onderwijsinrichting. Do werkring van do onderinspecteurs der militaire administratie is omsohroven in de door het legerbestuur vastge- stelde „Instructie voor de onderinspecteurs der militaire administratie”; zij treden op als hulp- ordonnateur van het Dep. van Oorlog. Voor wat betreft de standplaatsen enz. van de onderinspecteurs in de beide militaire afdelingen op Java wordt verwezen naar *Territoriale indeeling* enz. hiervoren. De buitengewesten zijn verdeeld over 4 inspecties, nl. te I'adang, te Koetaradja, te Bandjerinasin en te Makassar.

De Militair Geneeskundige Dienst. In 1917 werd de formatie van dezen dienst uitgebreid met het centraal militair geneeskundig laboratorium (Kon. besluit van 31 Mei 1917 no. II, Ind. Stb. no. 389). Bij Kon. besluit van 1G Juni 1919 no. 91 (Ind. Stb. no. 447) werd in de formatie opgenomen het korps militaire paardenverplegers, doch dit korps en dat der militaire paardenartsen kwamen ten gevolge van de verheffing van den militair diergeneeskundigen dienst tot zelfstandig dienstvak (Kon. besluit van 19 Juni 1922 no. 71, Ind. Stb. no. 520) uit de formatie van den militair geneeskundigen dienst te vervallen. Bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 750) werd de formatie van den dienst uitgebreid met het korps conducteurs en het technische personeel (1 ingenieur en 3 vaklieden voor het onderhoud enz. van röntgenologische installaties enz.), welke beide onderdeden wederom verdwenen bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277), wordende het technisch personeel ondergebracht bij „den hospitaaldienst” en de conducteurs bij „het algemeen magazijn van geneesmiddelen” (zie hierna). Laatstgenoemd Kon. besluit bepaalde den rang van den inspecteur van den dienst — tot dusver generaal-majoor — op „generaal-majoor of kolonel” met het doel „de gelegenheid te openen om den in rang van kolonel te benoemen titularis tot generaal-majoor te kunnen bevorderen”. Bij hetzelfde besluit werd de formatie van den militair geneeskundigen dienst uitgebreid met het „scheikundig laboratorium” en „het algemeen magazijn van geneesmiddelen”, welke instellingen tot dusver onderdeden van de Vle Afd. van het Dep. van Oorlog hadden gevormd, en verdween bij het korps militaire apothekers de facultatieve kolouelsrang voor het hoofd van dit korps. Een vlieg-medische dienst is in wording (zie „LUCHTVAART” en Wetenschappelijk Jaarbericht 1925 van de Indische Krijgskundige Vereeniging blz. 218 e. v.). Thans (1927) behooren tot den militair geneeskundigen dienst het hoofdkantoor, het korps officieren van gezondheid, het korps militaire apothekers, het korps militaire apothekers-assistenten, de hospitaaldienst, het centraal militair geneeskundig laboratorium (sedert 1925 tijdelijk samengesmol- ten met het geneeskundig laboratorium van den burgerlijk geneeskundigen dienst), het scheikundig laboratorium en het algemeen magazijn van geneesmiddelen.

Het „Reglement voor den militairen geneeskundigen dienst in Nedcrlandsoh-Indië” werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 31 Maart 1909 no. 9 (Ind. Stb. no. 225), laatstelijk gewijzigd bij Gouv. besluit van 14 Juni 1927 no. 24 (Ind. Stb. no. 340) on opgenomen in de alg. order voor het leger 1909 no. 48, zooals die thans, na herhaalde wijzigingen, luidt. Een „Reglement op het geneeskundig onderzoek voor den kolonialen militairen dienst” is opgenomen in Ind. Stb. 1921 no. 054 en in do alg. order voor het leger 1921 no. 80; de alg. order voor het leger 1922 no. 4. handelt over de tandheelkundige behandeling in het leger. Voor wat betreft de regeling van don gewestelijk militairen geneeskundigen dienst op Java wordt verwezen naar *Territorialc indeeling* enz. hiervoren; in de buitengewesten zijn gewes- telijko eerstaanwezendschappen te Al uk assa r,

Ivoetradja en Padang. Op de begroting voor 1928 zijn gelden aangevraagd o. m. voor uitbreiding van het hoofdkantoor van den militair geneeskundigen dienst met een medisch ambtenaar voor de statistiek.

De Militair Diergeneeskundige Dienst. Zoals reeds is medegedeeld, werd dit dienstvak bij wijze van tijdelijken maatregel bij Gouv. besluit van 27 April 1920 no. 50 en definitief bij Kon. besluit van 19 Juni 1922 no. 71 (ind. Stb. no. 520) afgescheiden van den militair geneeskundigen dienst en tot zelfstandig dienstvak verheven onder een dirigeerend paardenarts der 2e of 1e klasse (majoor of luitenant-kolonel); het bestond toen uit het korps militaire paardenartsen en het korps militaire paardenverplegers. Laatsbedoeld korps werd uit bezuinigingsoverwegingen bij Gouv. besluit van 15 Februari 1923 no. 10 bij wijze van tijdelijken maatregel opgeheven en vervangen door in de ziekenstallen tewerkgesteld personeel van de bereden wapens; doch het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) deed het korps voortbestaan, zij het ook met een zeer beperkte formatie, nl. 8 man kader in plaats van 14 man kader en 55 minderen; de tewerkstelling in de ziekenstallen van minder personeel van de bereden wapens bleef gehandhaafd. In 1922 werd aan het hoofd van den militair diergeneeskundigen dienst opgedragen het toezicht op de hoefsmidschool te Tjimahi, dat vóór dien werd uitgeoefend door den inspecteur der cavalerie.

In verband met het tekort van verplegingspersoneel in oorlogstijd, werd door den Legercommandant bij beschikking van 11 Febr. 1925 bepaald, dat dienstplichtigen, nl. voor den gewapenden dienst afgekeurde miliciens, bij den militair-diergeneeskundigen dienst zullen worden opgeleid tot militair oppasser-paardenverpleger; jaarlijks worden 8 miliciens, verdeeld in 2 ploegen, in opleiding genomen te Tjimahi en in de garnizoens-ziekenstallen. Gouv. besluit van 18 April 1905 no. 21 (Ind. Stb. no. 256), gewijzigd bij Gouv. besluit van 7 Juli 1913 no. 24 (Ind. Stb. no. 399), bevat „Voorschriften betreffende de waarneming van den militair veterinaire dienst door veeartsen van den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst (gouvernementsveeartsen) en van den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst door militaire paardenartsen”. De alg. order 1925 no. 16 behelst een „Regeling van de positie van de geïnduceerde europeesche militaire paardenverplegers”.

De Topographische Dienst. Zie „TOPOGRAPHISCHE DIENST”.

Het Dienstplicht en Reservepersoneel. Na de invoering van den militair dienstplicht in Indië — zie „MILITIE” op blz. 728 en 729 van Deel II der Encyclopaedie — werden de daarmede verbandhoudende werkzaamheden bij het Departement van Oorlog verricht door de 1e afd., totdat bij Kon. besluit van 15 Maart 1920 no. 27 (ind. Stb. no. 380) de 1e afd. van genoemd Departement (Dienstplicht- en reservepersoneel) werd opgericht en, als onderdeel van het leger, in de formatie werd opgenomen „het dienstplichtpersoneel”. Dit laatste telde toen slechts 2 dienstplichtcommissarissen (te Bandoeng en te Soerakarta) en 2 burgerlijke ambtenaren, werkzaam op de kantoren van eerstgenoemde functionarissen. Bij Kon. besluit van 4 April 1921 no. 36 (Ind. Stb. no. 283) werd het legeronderdeel „dienst-

plichtpersoneel” uitgebreid tot „het dienstplicht- en reservepersoneel” en de 1e afd. van het Dep. van Oorlog omgedoopt in „het hoofdbureau van het dienstplicht- en reservepersoneel”, onderdeel van „het dienstplicht- en reservepersoneel”; het andere onderdeel werd gevormd door „den gewestelijken dienst”, terwijl er toe bleven behorende de beide dienstplichtcommissarissen en de hun toegevoegde burgerlijke ambtenaren.

Het hoofdbureau onder een kolonel, aan wien toegevoegd een kapitein-adjutant, was verdeeld in twee onderafdeelingen „militie” en „landstorm”, elk onder een majoor of luitenant-kolonel dan wel burgerambtenaar, bijgestaan door 2 kapiteins; de gewestelijke dienst bestond uit: een luitenant-kolonel of burgerambtenaar, onderinspecteur voor den landstorm in West-Java, Billiton en de Westerafdeling van Borné, een idem in Oost-Java, een idem in Sumatra, Iliou en Bang-ka, en een in de overige buitengewesten; aan elk der onderinspecteurs in West- en Oost-Java werden twee kapiteins, aan elk der andere onderinspecteurs werd één kapitein toegevoegd.

Deze organisatie werd bestendig bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) met dien verstande, dat de kapitein-adjutant van den kolonel-inspecteur kwam te vervallen. De in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) deed de verdeling van het hoofdkantoor in 2 onderafdeelingen vervallen en stelde dit samen uit een kolonel of luitenant-kolonel dan wel gepensionneerd of gewezen officier, inspecteur, een luitenant-kolonel of majoor dan wel gepensionneerd of gewezen officier, een burgerlijk ambtenaar 1e of 2e klasse en 3 commiezen; ook de gewestelijke dienst werd ingekrompen, zoodat deze nu bestond uit 2 luitenant-kolonels of majoors dan wel gepensionneerde of gewezen officieren, onderinspecteurs van den landstorm onderscheidenlijk in West-Java, Billiton en de Westerafdeling van Borné, en in Oost-Java, aan elk waarvan toegevoegd een kapitein dan wel gepensionneerd of gewezen officier.

Bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) kwam voor den inspecteur de rang van kolonel te vervallen en werd voor den tweeden officier van het hoofdkantoor de rang van kapitein ingesteld. Ter vermindering van het overcompleet bij het officierskorps werden in 1925 de beide dienstplichtcommissarissen en de burgerlijke ambtenaren op hunne kantoren voorloopig vervangen door actief dienende officieren. Zie ook „MILITIE”.

De Permanente Militaire Spoorwegcommissie. In de samenstelling dezer commissie — zie blz. 556, rechter kolom van Deel II der Encyclopaedie — kwamen in den loop der jaren enkele wijzigingen. Zoo werd bij Gouv. besluit van 17 Juni 1916 no. 44 bij wijze van tijdelijken maatregel bepaald, dat de secretaris ook kapitein van den generalen staf kan zijn, welke wijziging definitief werd bij het Kon. besluit van 7 April 1919 no. 33 (Ind. Stb. no. 256). Thans (1927) telt de commissie, behalve den voorzitter en den secretaris, als leden: het hoofd van den dienst der staatsspoor- en tramwegen, c.q. de leden van het bestuur van dien dienst, het hoofd van den dienst van het toezicht op de spoor- en tramwegen, een hoofdofficier en een kapitein van den generalen staf. Aan

de commissie kunnen in werkklijken dienst zijnde hoofd- of subalterne officieren dan wel reserve- of gepensioneerde hoofd- of subalterne officieren (reserve- of gepensioneerde officieren ten hoogste ten getalo van 3), alsmede spoorwegdeskundigen als buitengewone leden worden toegevoegd. Een nieuwe „instructie voor de permanente militaire spoorwegecommissie” werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 4 Januari 1922 no. 95 (Jav. courant no. 4).

De *Gymnastiek- en Sportschool* werd in de legerformatie opgenomen bij Kon. besluit van 16 Augustus 1920 no. 41 (Ind. Stb. no. 701), doch toen voorloopig niet opgericht, omdat 's lands financiën niet toelieten tot de stichting van de noodige gebouwen over te gaan en geene reeds bestaande gebouwen beschikbaar gesteld konden worden. De oprichtig geschiedde eerst in 1923, toen de school tijdelijk kon worden ondergebracht in de gebouwen van de Jaarbeurs te Bandoeng, van waar zij in 1925 overging naar het kampement, vroeger geoccupeerd door de militiecompagnie der artillerie, die bij Gouv. besluit van 18 Februari 1923 no. 16 was opgeheven. De school staat onder een kapitein of ritmeester, terwijl het vaste personeel bestaat uit 2 luitenants, 3 adjudanten-onderofficier, sergeant-majors (opperwachtmeesters) of eur. sergeanten (wachtmeesters) dan wel burgerlijke beambten-instructeurs, 1 eur. sergeant, niet-eur. sergeant le klasse, eur. brigadier of niet-eur. korporaal der infanterie en 3 niet-eur. infanteristen le klasse of fuseliers. Bij beschikking van den Legercommandant van 10 April 1924 werd de inspecteur der cavalerie tevens belast met de functie van inspecteur van de gymnastiek- en sportschool doch deze trad op 14 Augustus 1925 als zoodanig af, toen, in verband met de oprichting van het kantoor voor geestelijke en lichamelijke ontwikkeling en ontspanning bij de Ie afd. van het Departement van Oorlog, het hoofd van dat kantoor inspecteur van de school werd. Bij de school worden gediplomeerde gymnastiekonderwijzers opgeleid in een cursus die $1/2$ jaar duurt (in 1924 leverde zij er 56 af); ook worden halfjaarlijksche leergangen gehouden, waar officieren en onderofficieren voor hulpgymnastiekonderwijzer worden opgeleid. De gediplomeerde onderwijzers zijn als zoodanig niet alleen voor het leger werkzaam, doch dienen, indien zij bij de korpsen gemist kunnen worden, ook lessen te geven aan de kweek- en normaalscholen voor onderwijzers, terwijl te Bandoeng door de meergevorderde leerlingen van de sportschool tevens gymnastiekonderwijs wordt gegeven aan alle scholen ter plaatse. Ten einde ook do onderwijzers bij het lager onderwijs in de gelegenheid te stellen zooveel mogelijk van do opleiding aan de gymnastiek- en sportschool te profiteren, word in 1920 bepaald, dat de militieplichtigen onder hon gedurende 4 maanden van den tijd, dien zij voor eerste oefening onder de wapenen moeten komen, aldaar gedetacheerd zullen worden; dezo maatregel werd echter in 1927 reeds weder ingetrokken, omdat de sterkte der militie niet veroorloofde dienstplichtigen op te leiden voor nevondoeleinden. De halfjaarlijkscho cursussen aan do school zijn ook opengesteld voor het personeel van de gewapende politie on voor officieren en onderofficieren van de marine.

Do alg. order voor het leger 1920 no. 52 behelst «ene „Regeling voor de deelneming aan sport- en

andere wedstrijden door militairen van het leger, onverschillig van wolken rang, stand of landaard”.

Het Korps Ambtenaren onderging sedert 1918 — zie blz. 556 van Deel II der Encyclopaedie — onophoudelijk wijzigingen en bestaat blijkens het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) uit alle burgerlijke ambtenaren, vermeld in de formatie van de verschillende wapens, diensten, inrichtingen enz., en uit ten hoogste 56 eerste commiezen en commiezen, die door den Legercommandant naar behoefte over de onderscheidene militaire kantoren worden verdeeld.

Het Korps Schrijvers en de Staf schrijvers. liet korps militaire schrijvers, dat in 1917 — zie blz. 556, rechter kolom van Deel II der Encyclopaedie — bestond uit bepaalde aantallen schrijvers van verschillende militaire rangen, werd in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) samengesteld uit 643 adjudanten- -onderofficier, sergeant-majors, sergeanten le klasse, sergeanten 2e klasse of soldaten le klasse- -schrijvers, die door den Legercommandant naar behoefte over de verschillende wapens en diensten worden verdeeld. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werden de staf- schrijvers, die tot dusver in de formaties van de verschillende wapens waren begrepen, ten getale van 91 in de legerformatie vereenigd met het korps schrijvers onder den bovenvermelden naam. Blijkens laatstgenoemd Kon. besluit telde het korps schrijvers 628 militaire schrijvers dan wel adjunct-commiezen of klerken, burgerlijke ambtenaren (de vroegere burgerlijke schrijvers le, 2e, 3e en 4e klasse, die ter vervanging van ontbrekende militaire schrijvers op de militaire kantoren konden worden werkzaam gesteld). Het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) stelt het aantal militaire schrijvers op 378 of minder, dat der adjunct-commiezen of klerken op 250 of meer. Van de militaire schrijvers kan ten hoogste het $1/3$ gedeelte den rang bekleeden van adjudant-onderofficier, het $1/3$ gedeelte dien van sergeant-majoor en het $1/3$ gedeelte dien van eur. sergeant of niet eur. sergeant 2e klasse; de overigen zijn eur. brigadier, niet- -eur. korporaal dan wel eur. of niet-eur. soldaat le klasse, met dien verstande dat, wanneer het aantal militaire schrijvers in de hogere rangen niet in deze verhoudingsgetallen aanwezig is, de in die rangen ontbrekende schrijvers kunnen worden vervangen door militaire schrijvers van lageren rang. De klerken zijn verdeeld in 2 klassen. De militaire schrijvers, do adjunct-commiezen en de klerken worden door den Legercommandant naar behoefte over do verschillende wapens en diensten verdeeld. De 91 tot de wapens behoorende staf schrijvers kunnen do rangen bokleeden van adjudant-onderofficier, sergeant-majoor (opperwachtmeester), fourier, eur. brigadier, niet-eur. korporaal dan wel eur. of niet-eur. soldaat le klasse; zij volgen de bevordering van de militaire schrijvers, moe dien verstande dat de founers worden gerekond als eur. sergeanten of niet-eur. sergeanten 2e klasse. Bijbl. no. 11035 behelst „bepalingen betreffende klerken en adjunct-commiezen op de kantoren van hot leger”; de alg. order voor het leger 1926 no. 1 „bopalingen betreffende het korps schrijvers” on „bepalingen betreffende de stafschrijvers”.

Het Korps Slof muzikanten. De samenstelling van dit korps — zie blz. 556, rechterkolom van Deel II dezer Eucyclopaedie — werd bij Kon. besluit van 30 Maart 1918 no. 16 (Ind. Stb. no. 264) in dier voege gewijzigd, dat voor ten hoogste 6 stafmuzikanten de rang van sergeant-majoor werd ingevoerd, terwijl aan de overigen de rang van sergeant werd toegekend; de leerlingen-stafmuzikant waren korporaal Bij de in 1022 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) opnieuw vastgestelde legerformatie verviel de onderscheiding in stafmuzikanten 1c, 2e en 3e klasse en werd het korps samengesteld uit den kapelmeester, den onocr-kapelmeester, 29 adjudant-onderofficieren, sergeant-majors of sergeanten 1e klasse-stafmuzikanten en brigadiers of korporals 1e klasse leerlingen-stafmuzikant. Tevens werd aan den Legercommandant de bevoegdheid toegekend om aan den onderkapelmeester, evenals zulks reeds ten aanzien van den kapelmeester was bepaald, den titulair rang van onderluitenant te verleenen. Bij de in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) opnieuw vastgestelde legerformatie werd het aantal stafmuzikanten rangsgewijze bepaald, zoodat het korps thans (1927) bestaat uit den kapelmeester, den onderkapelmeester, beiden adjudant-onderofficier, 7 adjudant-omlerofficieren, 6 sergeant-majors en 8 eur. sergeanten-stafmuzikanten en 8 eur. brigadiers-, leerlingen-stafmuzikant 1e of 2e klasse. Tevens werd bepaald, dat door den Gouverneur-Generaal aan den kapelmeester den titulair rang van tweeden luitenant en door den Legercommandant aan den hulpkapelmeester dien van onderluitenant kan worden verleend. Bij het korps kunnen ter beproeving of ter opleiding tot muzikant een door den Legercommandant te bepalen aantal militairen worden ingedeeld. In 1925 werd door den Legercommandant een commissie van advies ingesteld, bestaande uit 3 leden, burgers of officieren, die den directeur der stafmuziek (den plaat-selijken commandant te Weltevreden), ook ongevraagd, raad zal hebben te verstrekken in zake zuiver muzikale aangelegenheden, de stafmuziek betreffende. Het sedert herhaaldelijk gewijzigde „Reglement voor het korps stafmuzikanten” is opgenomen in de alg. order voor het leger 1876 no. 42. „Over de (overige) muziekkorpsen (van het leger) en hunne samenstelling” handelt de alg. order voor het leger, 1926 no. 12. IT.

De Militaire School. Zie „ONDERWIJS (MILITAIR)”.

De Hoefsmidschool — zie blz. 556, rechter kolom, van Deel II der Eucyclopaedie — ging in 1922 over van Salatiga naar Tjimahi; de directeur is een militair paardenarts der 1e of 2e klasse, het overige personeel bestond in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 750) uit 2 adjudant-onderofficieren- of opperwachtmeesters-hoefsmeden onderwijzers, en in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) uit 1 adjudant-onderofficier- en 1 opperwachtmeester-hoefsmid, afkomstig van de cavalerie of de artillerie, voorts uit een door den Legercommandant te bepalen aantal leerlingen, minderen van de cavalerie, artillerie en infanterie (mitrailleur- en geweermitsrailleurpaarden). „Het reglement voor de hoefsmidschool” is opgenomen in de alg. order voor het leger 1923 no. 9, waarin ook bepalingen voorkomen betreffende den cur

sus voor officieren in hoefbeslag, het herhalings- onderwijs voor hoefsmeden, de jaarlijksche wedstrijden voor hoefsmeden en het beslaan van dienstrijpaarden door militaire hoefsmeden.

Het Remonte Depot. Zie „REMONTEN”.

De Militaire Arrest- en Provoosthuizen. De krijgsraad te Batavia — zie blz. 557, linker kolom van Deel II der Eucyclopaedie — ging in 1925 over naar Tjimahi en in verband daarmede ook het provoosthuis. De ordonn. van 25 Jan. 1923 (Ind. Stb. no. *17) wijzigde het rechtsgebied van den krijgsraad te Batavia in dier voege, dat daarbij behandeld zouden worden alle militaire strafzaken in de (nieuwe) 1e mikafdeeling, in de residentie Lampoengsche districten, Benkoelen en Bangka en Onderhoorigheden, in de militaire commandementen Rjoew, Palembang en Djambi en de Westerafdeeling van Bornéo alsmede in de assistent-residentie Billiton; het rechtsgebied van den krijgsraad te Magelang omvatte de (nieuwe) 2e militaire afdeeling op Java, het militaire commandement van de Zuider- en Oosterafdeeling van Bornéo alsmede de residentie Bali en Lombok. Laatsbedoelde ordonn. werd vervangen door de nagenoeg gelijklopende van 11 Juni 1924 (Ind. Stb. no. 272), terwijl de ordonn. van 12 Mei 1925 (Ind. Stb. no. 216) den hooger reeds genoemden overgang van den krijgsraad te Batavia naar Tjimahi regelde. Het rechtsgebied van den krijgsraad te Koetaradja werd uitgebreid met het gouvernement van Sumatra's Oostkust (ordonn. van 9 Juni 1915, Ind. Stb. no. 397); in de rechtsgebieden van de overige krijgsraden te Padang, Makassar en Amboina kwam geen verandering.

Het kader van de militaire strafgevangenis tevens huis van detentie telt volgens het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) 1 kapitein-directeur, 1 onderluitenant, 1 adjudant-onderofficier en 2 sergeant-majors en voorts een van het aantal veroordeelden afhankelijk aantal eur. sergeanten of brigadiers. „Het reglement voor de militaire strafgevangenis” is opgenomen in de nlg. order voor het leger 1915 no. 1. Sedert 1924 zijn in de militaire strafgevangenis opgenomen een aantal inl. burgerveroordeelden, die op het grasland te Tjimahi zijn te werk gesteld. In de afdeeling van provoostgevangeningen is geen verandering gekomen.

Het Instituut van Lerjerpredikanten en -aalmoezeniers werd in de legerformatie opgenomen bij het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 410) en bestaat uit 2 predikanten en 2 aalmoezeniers met den rang van majoor; voorts behoren tot het instituut de inheemsche leeraars, die onder den titel van „legerpandita” voor de geestelijke verzorging van de niet-our. christen militairen zijn aangewezen en wier aantal binnen de grenzen dor begrooting naar behoefte wordt geregeld.

Omtrent „de Train”, welk legeronderdeel bij het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416), definitief uit de legerformatie verdween, wordt, ten gevolge van het voorkomende op de blz. 555 en 556 van Deel II der Eucyclopaedie, volledigheidshalve het volgende vermeld. Van de beide treincompagnieën ging de 1e in 1923 over van Meester Cornelis naar Weltevreden. Bij do invoering van het regiments- en divisieverband (Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53, Ind. Stb.

no. 545) werd ook de trein gereorganiseerd en samengesteld uit: 1°. den trein op Java, bestaande uit de twee reeds aanwezige compagnieën, waarvan een bij elk regiment mobiele artillerie en 2°. den transporttrein in Atjeh en Onderhoorigheden. De in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) vastgestelde leger-formatie liet de samenstelling van den trein ongewijzigd, verminderde alleen de sterkte van den transporttrein in Atjeh en Onderhoorigheden met eenig kader, eenige minderen en 24 treinpaarden. De ontwikkeling van het motorwezen eenerzijds en de mogelijk gebleken versobering van de troc-pentreinen anderzijds, deed de behoefte aan karren- en paardentransport bij het leger aanmerkelijk minder worden, tengevolge waarvan het legerbestuur in 1925—26 (J, het handhaven van eentreinorganisatie in de vredesamenstelling van het leger niet meer noodig achtte. De opheffing van den trein, bij wijze van tijdelijken maatregel bij Gouv. besluit van 21 Maart 1926 no. 19 en definitief bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416), was hiervan het gevolg, waarmede uiteraard ook verviel de functie van inspecteur van dit legeronderdeel, tot dusver uitgeoefend door den inspecteur der artillerie. De transporttrein in Atjeh bleef bestaan, doch werd een deel van een der garnizoensbataljons van het commandement; de trainafdeling ten behoeve van de zoeklichtafdeling van het bataljon genietroepen, tot dusver een afzonderlijk onderdeel van den trein, werd een deel van den staf van dat bataljon, terwijl ten slotte de staf van het 2e regiment artillerie werd uitgebreid tot behoeve van de opleiding van personeel van de korpsen barisan en van het legioen van Mang- koe Negara tot treingleiders (zie hierna). Inden productieven arbeid, welken de trein in vredestijd verrichtte, wordt thans voorzien deels door de automobielcompagnie, deels door inhuur van transportmiddelen.

De opheffing van de vredesorganisatie van den trein sluit het gebruik van voertuigen door paarden getrokken in oorlogstijd echter niet uit, zoo- dat treingleiders bij mobilisatie noodig blijven. Zooals reeds is medegedeeld op blz. 556, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie, werd in 1917 een begin gemaakt met de vervanging van dwangarbeiders als geleiders van trein voertuigen bij mobilisatie door personeel van de korpsen barisan op Madocra en van het legioen van Mang- koe Negara; allereerst zou die vervanging plaats hebben bij de gevechtstreinen van het veldleger, waartoe de formatie van de vorengenoemde buiten het leger staande korpsen bij Gouv. besluit van 30 Januari 1917 no. 23 met ± 700 man word uitgebreid; dit personeel werd na zijn africhting als infanterist in 2 maanden bij een der trein- compagnieën tot treinsoldaat opgeleid. Toen besloten werd om ook bij de bagagetreinen van het veldleger de dwangarbeiders als geleiders te vervangen door barisans en legioenairs, werden do korpsen barisan en het legioen van Alangkoo Negara bij Gouv. besluit van 16 Maart 1921 no. 31 andermaal uitgebreid, doch als gevolg van de noodzakelijkheid om op de Icgoruitgaven te bezuinigen, werden in 1922 voorstellen aanhangig gemaakt om die uitbreiding ongedaan te maken. Zie ook: „BARISAN. K o r p s e n B a r i s a n v f t n M a d o c r a” en „LEGIOEN VAN MANG- KOE NEGARA”

Met betrekking tot den „algemeenen trein” van het veldleger — in tegenstelling met den „troepentrein”, bestaande uit „gevechts- en „bagagetrein” — zij volledigheidshalve nog het volgende medegedeeld. In 1919 werd ingesteld een commissie tot herziening van het trein- en étappe-wezen; voor wat betreft de voorstellen dezer commissie en de daarop genomen beslissingen wordt verwezen naar het Wetenschappelijk Jaarbericht 1920 van de Indische Krijgskundige Vereeniging, blz. 261 e. v., en naar het Ind. Militair Tijdschrift 1919 blz. 882 e. v.: alleen zij vermeld. dat als gevolg van die beslissingen een organisatie voor een étappe-dienst in het leven werd geroepen en de organieke automobieltreinen van de toenmalige brigades van het veldleger, behoorende tot den zg. „algemeenen trein” kwamen te vervallen; van de karrenafdeelingen van dien trein bleef alleen een klein gedeelte gehand-, haafd voor het onmiddellijk achter de troepen medevoeren van een deel der artilleriemunitie en springmiddelen voor brugvernietigen. De uitvoering van de aangenomen beginselen werd opgedragen aan den voorzitter der toenmalige reglementencommissie, die in 1921 een „Ontwerp regeling voor den dienst van aan- en afvoer” ontwierp, dat in de practijk niet in alle opzichten voldeed en daarom word vervangen door een „Leidraad voor het étappe- en verkeerswezen ten behoeve van het leger”. De beginselen, waarop de zg. „dienst van aan- en afvoer” berust zijn uiteen- gezet in het Indisch Militair Tijdschrift 1921, 6e en 7e aflevering; do 12e aflevering bevat een critick daarop.

Lc/erreerve. De op blz. 557, linker kolom, van Deel LI dezer Encyclopaedie genoemde, bij de ordonn. in Ind. Stb. 1902 no. 390 vastgestelde „Voorloopige regeling betreffende de oprichting en het beheer van een legerreserve in Indië” werd overbodig door de afkondiging in Ind. Stb. 1915 no. 774, van het Kon. besluit van 8 Mei 1915 no. 45, waarbij was vastgesteld eene „Regeling voor het reserve-personeel van het leger in Ned.- Indië”, zie artikel 50 dier regeling. De algehele opheffing van eerstbedoelde legerreserve werd geregeld bij de ordonn. van 10 September 1919 (Ind. Stb. no. 610), waarbij de ordonn. in Ind. Stb. 1902 no. 390 met ingang van een bepaalden datum werd ingetrokken. De „Inlandsche reserve” waarvan eveneens op blz. 557, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie gewag werd gemaakt, is nimmer opgericht geworden. Van de op dezelfde bladzijde, rechter kolom, vermelde overige rescr- vcformaties werden het vrijwillig automobiel- korps en het vrijwillig motorberichtrijderskorps, waarvoor bij de ordonnantiën onderscheidenlijk van 15 Maart 1918 (Ind. Stb. no. 135), gewijzigd bij die van 28 November 1918 (Ind. Stb. no. 800) en van 21 October 1918 (Ind. Stb. no. 717) nieuwe regelingen waren vastgesteld, bij ordonn. van 7 Juli 1921 (Ind. Stb. no. 408) opgeheven; alle leden, wier verbintenis nog niet was afgelopen, werden van die verbintenis ontheven. De diensten van het vrijwillig automobielkorps waren geleidelijk overgenomen door de automobielcompagnie; in de behoefte aan motorberichtrijderwerd voorzien door opleiding van miliciens (10 per lichteing) eerst bij de afdeling ordonnanswielrijders, later bij de compagnie wielrijders. De korpsen resorvo-telegrafisten, reserve-telefonisten en re

serve-lijnleggers bij het toenmalige korps genietroepen werden opgeheven bij de ordonn. van 13 Augustus 1919 (Ind. Stb. no. 505). Voor wat betreft de op blz. 557, rechter kolom, van Deel II ook genoemde schutterrijen, vrijwilligerskorpsen, korpsen barisan van Madoera en het legioen van Mangkoc Negéra wordt verwezen naar de desbetreffende, gelijknamige artikelen.

De op de meergenoemde blz. 557, rechter kolom, aangekondigde nieuwe regeling van het reservevraagstuk voor het leger kwam tot stand bij het hooger reeds genoemde Kon. besluit van 8 Mei 1918 no. 45 (Ind. Stb. no. 774), waarbij werd vastgesteld een „Regeling voor liet reserve- personeel van het leger in Nederlandsch-Indië”; docheerderreeds.nl in Ind. Stb. 1918 no. 54S, was afgekondigd de ordonn. van 30 Juli 1918, waarbij werd vastgesteld eene „Voorloopige regeling van het reservekader in Ned.-Indië”, welke ten doel had bij wijze van proef de gelegenheid te openen voor opleiding tot reserve-officier. Deze proef is totaal mislukt; tot heden heeft zich nog niemand tot dienstneming als kaderreservist aangemeld, hetgeen ook geen verwondering kan baren; de algemene en persoonlijke dienstplicht met gelijktijdige aanvaarding van het begrip „kaderplicht” —zie „MILITIE” — maakte toch de instelling van het in Nederland reeds geruimen tijd bestaande „reservekader” in Indië overbodig; immers het Dienstplichtbesluit liet alle ruimte voor de aanwijzing voor kaderopleiding van zóoveel dienstplichtigen als noodig werd geacht; men hoopte evenwel, dat het instituut van het reservekader er toe zou bijdragen om den kaderplicht, die uiteraard op de meer ontwikkelde onder de dienstplichtigen rust, te verzachten, dragelijker te maken, eerstens door de opleiding over eenige jaren te verdeden, en voorts door de mogelijkheid van toetreding op jeugdiger leeftijd dan den dienstplichtigen. In die hoop is men evenwel teleurgesteld, liet reservekader is ook opengesteld voor Inlanders, die aan bepaalde eischen van ontwikkeling voldoen: doch ook van dezen landaard heeft zich nog niemand voor dienstneming aangemeld.

Voor wat betreft de reeds meermalen genoemde „Regeling van het reservepersoneel van liet leger in Nederlandsch-Indië” (Ind. Stb. no. 1918 774) wordt verwezen naar het boekwerkje: „De Regeling voor het reserve-personeel van het leger in Nederlandsch-Indië met toelichtingen” door H. Bakker, Alg. Landsdrukkerij, 's-Gravenhage, 1918. Die regeling werd gewijzigd bij Kon. besluit van 1 Mei 1920 no. 30 (Ind. Stb. no. 545), waarbij o. m. voor het reserve-personeel de rangen van „kornet” en „vaandrig”, „aspirant-kornet” en „aspirant-vaandrig” werden ingevoerd. Ter uitvoering van de regeling werd bij de ordonn. van JO September 1919 (Ind. Stb. no. 009) vastgesteld de zg. „reserveordonnantie”, welke achter-eenvolgens werd gewijzigd bij de ordonnantiën van 21 April 1920 (Ind. Stb. no. 313), 18 September 1920 (Ind. Stb. no. 091) (eedsaflegging), 25 Januari 1921 (Ind. Stb. no. 59), 11 April 1921 (Ind. Stb. no. 219) en 11 November 1921 (Ind. Stb. no. 669) en aangevuld bij de ordonn. van 30 Augustus 1920 (Ind. Stb. no. 633), waarbij regelingen werden getroffen nopens do bevordering van Nederlandsche reserve-officieren, die in Indic als zoodanig worden benoemd.

Ter vervanging van de regeling van Ind. Stb.

1918 no. 774, werd bij Kon. besluit van 2 Juli 1923 (Ind. Stb. no. 518) een nieuwe „Regeling voor het reserve-personeel van het leger in Nederlandsch-Indië” vastgesteld, waarvan wel de voornaamste nieuwe bepaling is, dat het reserve- personeel voortloopig alleen zal bestaan uit „reserve-officieren”, zoodat „het reserve-personeel beneden den rang van officier” kwam te vervallen. Deze nieuwe regeling werd gewijzigd bij Kon. besluit van 22 Maart 1926 (Ind. Stb. no. 255), waarbij o. m. ook bij den topographischen dienst do functie van reserve-officier werd geschapen. Ter uitvoering van het Kon. besluit, waarbij deze nieuwe regeling werd vastgesteld, werd bij de ordonn. van 28 Maart 1924 (Ind. Stb. no. 137) in het leven geroepen eene „Reserve-regeling voor het leger in Nederlandsch-Indië”, terwijl bij Gouv. besluit van dienzelfden datum no. 39 (Ind. Stb. no. 138) de noodige modellen, behorende bij die reserveregeling werden vastgestekt; de reserveregeling werd aangevuld bij de ordonn. van 9 December 1924 (Ind. Stb. no. 562). Voor wat betreft „reserve-officieren” wordt nog verwezen naar *Aanvulling officieren* hieronder.

Aanvulling officieren. Evenals in het gelijknamige onderdeel van het artikel „LEGER”, op blz. 557, rechter kolom, van Deel II der Ency- clopaedie, wordt voor wat betreft de wijze van aanvulling van de officierskorpsen van de vier wapens en van het dienstvak der militaire administratie in de eerste plaats verwezen naar het ter zake vermelde in „ONDER.WIJS (MILITAIR)”. Met betrekking tot de detacheringen van officieren van het Nederlandsche leger zij het volgende medegedeeld. Aan een verzoek van de „Vereeniging van vcrlofs-officieren der Nederlandsche landen-zeemacht” in het begin van 1918 om reserve-officieren, die bij demobilisatie van het leger buiten betrekking zouden raken, te detacheren bij het Indische leger, werd voldaan, niet het minst in verband met het toenmaals bestaande incompleet aan officieren. Dit incompleet bedroeg in 1918 reeds 49, bereikte in 1920 zijn maximum n. 142, om terug te loopen tot 127 in 1921. Om in dit te kort zooveel mogelijk te voorzien werden de 4e compagnieën der veldba- taljons geleidelijk vervangen door militiecom- pagnieën, waarvan hot aantal beroepsofficieren slechts één bedroeg en later tot nul word gereduceerd; verder werd bij Gouv. besluit van 8 November 1920 no. 61 bepaald, dat geponsioneerde officieren konden worden benoemd in bepaalde commissiën ter vervanging van actief dienende officieren, welke beslissing bij Gouv. besluit van 31 December 1921 no. 32 weder werd ingetrokken; ook op onderwijsgebied —zie „ONDERWIJS (MILITAIR)” — werden maatregelen getroffen om den toeloop tot het officierskorps te bevorderen, terwijl eindelijk bij Gouv. besluit van JJ September 1921 no. 20 onder nadere Koninklijke goedkeuring de legerformatie werd uitgebreid met zóoveel adjudant-onderofficieren- of sergeant-majoor-instrueteurs als het aantal aan de sterkte der infanterie ontbrekende luitenants en onderluitenants bedroeg. Bij Kon. besluit van 27 Januari 1919 no. 16 (Ind. Stb. no. 196) werd vastgesteld eene „Regeling betreffende de detachering van vcrlofs-officieren van het leger in Nederland bij datin Nederjandsch Indië”, welke regeling achtereenvolgens gewijzigd werd bij de Kon. besluiten van 18 October 1919 no. 24

(Ind. Stb. 1920 no. 27), 26 Februari 1921 no. 79 (Ind. Stb. no. 67), 20 December 1921 no. 49 (Ind. Stb. 1922 no. 120) en 8 Augustus 1923 no. 102 (Ind. Stb. no. 507). In de jaren 1919 t/m 1922 werden 286 officieren van het Nederlandsche leger bij het Indische voor den tijd van ten hoogste drie jaren gedetacheerd; van de 90 in 1919 gedetacheerde reserve-luitenants keerde een 20-tal bij het eindigen van den detacheringstermijn in 1922 naar Nederland terug, een 5-tal verliet in Indië het leger, terwijl van de overigen, wier detacheringstermijn in 1922 eindigde, de detachering op hun verzoek werd verlengd of tot ten hoogste 5 jaren of voor onbepaalde tijd doch niet langer dan voor 5 jaren. De Gouverneur-Generaal werd tot die verlenging gemachtigd.

Door de detaheering van reserve- en ook van een aantal beroepsofficieren van het Ned. leger, zoomede door terugkeer van een abnormaal groot aantal verlofgangers, trad na 1922 in het dreigend incompleet aan officieren een merkbare verbetering in, terwijl verwacht kon worden, dat door een in uitzicht gestelden overgang van een aantal Nederlandsche reserve-officieren naar het vaste korps officieren, bedoelde verbetering een permanent karakter zou krijgen. In Januari 1921 werden de eischen bekend, waaraan reserve-officieren voor bedoelden overgang zouden hebben te voldoen, eischen waaraan niet velen zouden kunnen voldoen, zoodat hierdoor heel wat penningen in beweging werden gebracht. Het gevolg is geweest, dat einde 1921 andere eischen gesteld werden en bij Kon. besluit van 11 Mei 1922 no. 34 (Ind. Stb. no. 508) een „regeling van den overgang van reserve-officieren naar het korps beroepsofficieren van het Indische leger” tot stand kwam. Gouv. besluit van 4 April 1923 no. 3 (Jav. Courant no. 29) bepaalde voorts, dat voor den overgang van de bij het Indische leger gedetacheerde reserve-officieren van het Nederlandsche leger, behoorende tot het wapen der infanterie en dat der artillerie, naar het korps beroepsofficieren der infanterie van het Ned.-Indische leger, het volgen van een aanvullingscursus tot beroepsofficier verplicht was, tenzij vroeger een volledige opleiding tot beroepsofficier met gunstigen uitslag was doorlopen. Bedoelde cursus, waarvan het leerplan de volledige militaire studiën, zooals deze aan de cadetten der infanterie op de Kon. Mil. Academie worden onderwezen, omvatte, ving begin Juli 1923 aan te Bandoeng en daaraan werd deelgenomen door een 20-tal daartoe aangewezen reserve-luitenants. In 1924 gingen 17 reserve-luitenants na het volgen van den aanvullingscursus over naar het korps beroepsofficieren der infanterie, terwijl bovendien 1 reserve-luitenant (gewezon beroepsofficier van het Ned.-Indische leger) kon overgaan zonder dien cursus te hebben gevolgd.

Door de getroffen maatregelen, terugkeer van verlofgangers, maar vooral door de vele en aanzienlijke inkrimpingen van de legerformatie, was ultimo 1922 het tekort aan officieren veranderd in een groot overcoincident, zoodanig, dat toen allerlei middelen moesten worden beraamd om officieren te doen afvlocion. Maatregelen werden getroffen om de gedetacheerde beroeps- en reserve-officieren van het Nederlandsche leger binnen den detacheringstermijn van hunne detaheering te ontheffen, voorzover zij niet voor overgang naar het korps beroepsofficieren in aanmerking

kwamen (Ind. Stb. 1923 no. 39). Voorts worden bij Kon. besluit van 10 November 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 592) — met tijdelijke afwijking van de regeling van de bevordering enz. (Ind. Stb. 1910 no. 592) en van het reglement op het toekennen van pensioenen enz. (Ind. Stb. 1920 no. 65) — eenige maatregelen getroffen ten einde zoo spoedig mogelijk aan het groote overcoincident van kapiteins bij het wapen der infanterie een einde te maken. Niettegenstaande het overcoincident aan officieren achtte de Regeering zich moreel verplicht om in het belang van de talrijke in Indië nog aanwezige reserve-officieren nog 20 hunner voor overgang bij het vaste korps aan te wijzen en te hunner behoeve op 1 Juli 1924 te Bandoeng een nieuwen aanvullingscursus te openen, welke begon met 21 leerlingen, van wie in den loop van 1924 er één af viel.

Opleiding van dienstplichtigen tot reserve-officier heeft in Indië nog slechts plaats gehad bij de mobiele artillerie, waarbij in 1925 een viertal miliciens tot reserve-2e luitenant werden gevormd. Bij de algemeene order voor het leger 1926 no. 16 is een regeling vastgesteld voor de opleiding van reserve-luitenants tot reserve-kapitein. Voor „reserve-officier-vliegenier” zie „LUCHTVAART, MILITAIRE”. Het korps reserve-officieren, dat in October 1925 1900 leden telde, wordt aangevuld door benoeming als zoodanig van dienstplichtigen, die in den officiersrang zijn ingelijfd, in opleiding tot officier zijn opgenomen, tot officier worden bevorderd, als officier het leger verlaten, of als onderluitenant het leger verlaten en aan nader bepaalde eischen voldoen en van niet-dienstplichtige Nederlandsche onderdanen, die zulks verzoeken, uiteraard onder voorbehoud van lichamelijke geschiktheid (zie artikel 8 der Reserveregeling in Ind. Stb. 1924 no. 37).

Einde 1926 waren bij de infanterie 653 reserve-officieren, bij de cavalerie 6, bij de artillerie 162, bij de genie 70, bij de luchtvaartafdeeling 6, bij de intendance 3, bij de militaire administratie 22, bij den militair geneeskundigen dienst 58 reserve-officieren van gezondheid en 9 reserve-militaire apothekers en bij den militair dieneeskundigen dienst 6 reserve-militaire paardenartsen. In 1926 werden eenige gopensionneerde hofdofficieren tot het aangaan van een vrijwillige verbintenis als reserve-officier toegelaten, teneinde eenige functiën bij den landstorm te kunnen doen vervullen.

Hot wapen der infanterie telt thans nog 3 in Indië opgeleide inlandsche officieren, die niet hebben kunnen voldoen aan het aanvullingsexamen bedoeld in Ind. Stb. 1916 no. 194, ter verkrijging van algeheele gelijkstelling met hunne eur. ranggenooten — zie „ONDER WIJS (MILITAIRE)”. De positie dezer officieren werd nader geregeld bij Kon. besluit van 7 April 1925 no. 36 (Ind. Stb. no. 274). Bij Kon. besluit van 25 October 1922 no. 45 (Bijbl. no. 10242) werden regelen vastgesteld, naar welke eervol ontslagen officieren van het Ned.-Indische leger opnieuw tot officier kunnen worden benoemd. De regeling van de bevordering, het ontslag enz. van eur. officieren (Ind. Stb. 1910 no. 592) — zie blz. 558, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedic — zooals die sedert is gewijzigd, onderging nadere wijzigingen bij de Kon. besluiten van 31 Januari 1924 no. 53 (Ind. Stb. no. 128) en van 27 Augustus 1925 no. 41 (Ind. Stb. no. 573); de wijzigingen bij eerstbedoeld besluit hielden hoofdzakelijk ver

band met de reorganisatie van den topographischen dienst (Ind. Stb. 1924 no. 265), ten einde tegemoet te komen aan de bezwaren, welke de officieren van dien dienst in het bijzonder bij hunne bevordering ondervonden.

In de wijze van aanvulling van het dienstvak van den generaal staf is sedert 1917 geen wijziging gekomen, wel echter in die van het dienstvak der intendance; door de wijziging, die bij Kon. besluit van 9 November 1917 no. 49 (Ind. Stb. 1918 no. 65) was gebracht in de liogger genoemde regeling in Ind. Stb. 1910 no. 592 — zie blz. 618, voorlaatste lid van de linker kolom van Deel II der Encyclopaedie — kwamen zij die in denkapiteinsrang, dus zonder bevordering, bij het dienstvak der intendance werden geplaatst, onder aan de ranglijst, m. a. w. zij werden gepasseerd door hen, die in den rang van luitenant met bevordering tot kapitein vóór dien waren overgegaan; dit bezwaar is ondervangen door het Kon. besluit van 13 October 1920 no. 115 (Ind. Stb. 1921 no. 63), waarbij het 7e lid van artikel 7 der regeling werd gewijzigd als volgt: „Ten opzichte van officieren, die tengevolge van een al of niet met bevordering gepaard gaande overplaatsing bij de intendance, in een andere ranglijst moeten worden vermeld, wordt de plaats in de ranglijst in het besluit der overplaatsing aangegeven naar de beginselen, neergelegd in het 4e, 5e en 6e lid van dit artikel, met dien verstande evenwel, dat de overgeplaatste in rangorde wordt geplaatst boven degenen, die, voorheen jonger in rang, inmiddels tot kapitein der intendance zijn benoemd.”

De gunstiger bepalingen betreffende de bevordering voor officieren van gezondheid, militaire apothekers en militaire paardenartsen (Ind. Stb. 1910 no. 592) bleven bestaan; die betreffende de pensionnering (Ind. Stb. 1908 no. 288 en pen-sioenreglement 1920) echter komen niet meer voor in het „reglement op het verlenen van diensttijdpensioenen en onderstanden van de europeesche en de op gelijken voet behandelde officieren van het Ned.-Ind. leger”, vastgesteld bij Kon. besluit van 2 December 1926 no. 30 (Ind. Stb. no. 551). De opleiding tot officier van gezondheid is thans (1927) geregeld bij Kon. besluit van 26 April 1926 no. 16 en de op grond daarvan door den Minister van Koloniën bij beschikkingen van 1 Mei 1926 en 12 April 1927 nos. 19 en 4 vastgestelde „regeling betreffende de aanneming van studenten in de geneeskunde ter opleiding tot officier van gezondheid bij het Nederlandsch-Indische leger” *). Bij Kon. besluit van 25 October 1922 no. 45 (Bijbl. no. 10242) zijn nieuwe regelen vastgesteld, naar welkettijdelijke officieren van den militair geneeskundigen dienst bij het vaste korps kunnen overgaan. De opleiding tot militair apotheker is thans geregeld bij Kon. besluit van 29 April 1918, zooals dat luidt ingevolge Kon. besluit van 20 Juni 1923 no. 34 en de op grond daarvan door den Minister van Koloniën bij beschikkingen van 26 Juli 1922, 25 Mei 1923 en 12 April 1927 no. 18, 6 en 4 vastgestelde „regeling betreffende de aanneming van jongelieden ter opleiding voor de betrekking van militair apotheker bij het leger in Nederlandsch-Indië”). De voorwaarden voor de tijdelijke aan

stelling van uitheemsche apothekers tot militair apotheker zijn vervat in Bijbl. no. 3848. Alhoewel nog van kracht zijn het Kon. besluit van 5 November 1870 Lt. Apz. no. 6/1558 (Ind. Stb. 1871 no. 9) en de beschikking van den Minister van Koloniën van 13 Juli 1875 Lt. G. no. 37 (Bijbl. no. 3254), betreffende de opleiding voor den militair veterinaire dienst in Xcder-landsch-Indië, vinden deze sedert lang geen toepassing meer, wijl de toeloop van veeartsen voldoende is om in de behoefte aan militaire paardenartsen in Indië te voorzien; behalve de gewone uitzendingskosten, worden aan als militair paardenarts uit zenden personen geene vergoedingen uitgekeerd.

Aanvulling Minderen. Europeanen. Het in 1915 bestaande groote incompleet aan Europeanen in het leger — zie blz. 560, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie — nam in de daarop volgende jaren nog steeds toe en bedroeg einde 1916, 1917 en 1918 resp. 3663, 3737 en 4410 man, gedeeltelijk ook als gevolg van het niet meer gebruik maken van buitenlandsche krachten. Was men er bij de infanterie reeds toe overgegaan om wegens heu te kort aan Europeanen dien landaard bij de veldbataljons voor een aanzienlijk deel te vervangen door Amboineezen — zie blz. 560, laatste lid linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie — in 1917 (Gouv. besluit van 6 Maart 1917 no. 30) werden, met het doel om toch in ieder geval zooveel mogelijk eur. fuseliers op Java beschikbaar te houden, de eur. fuseliers van de 5 compagnieën der veldbataljons, die tijdelijk bij de garnizoensbataljons van de Westerafdeeling van Bornéo, van de Zuidcr- en Oosterafdeeling van Bornéo en van Timor en Onderhoorigheden, boven dc formatie werden gevoerd, door Amboineezen vervangen, waardoor 225 eur. fuseliers voor Java beschikbaar kwamen. Ook bij de andere wapens moest men er toe overgaan de ontbrekende Europeanen te vervangen door personeel van anderen landaard; het eerst werden daarmede proeven genomen bij het wapen der artillerie; bij Gouv. besluit van 16 Mei 1917 no. 11 werd nl. bij wijze van proef de formatie der toenmalige berodcr-artillerie met 80 en de formatie der toenmalige vestingartillerie met 150 amboinesche militairen uitgebreid tegen gelijktijdige inkrimping met dezelfde aantallen eur. militairen. Bij de cavalerie — van welk wapen de gevechtswaardig ernstig dreigde achteruit te gaan door gebrek aan Europeanen — werd in 1918 een proef genomen om de ontbrekende Europeanen te vervangen door Amboineezen en Menadoneezen, door van elk dezer beide landaarden 25 man in opleiding te nemen; toen hierbij bleek, dat van Amboineezen geen goede cavaleristen waren te maken, van de Menadoneezen wel, werd bij Gouv. besluit van 14 Januari 1919 no. 22 de formatie van het wapen tijdelijk uitgebreid met ten hoogste 100 Menadoneesche militairen tegen gelijktijdige inkrimping met ten hoogste 50 Europeesche en 50 Inlandsche. In het tekort aan Europeanen bij de genietroepen — einde 1919 157 man — werd gedeeltelijk voorzien door een overcompleet aan Inlanders. Ter besparing op het eur. element werd er voorts naar gestreefd om ook noncombattanten-functies, welke tot dusver alleen voor Europeanen openstonden, ook open te stellen voor Inlanders, die aan bepaalde cischen voldoen; zoo werd bij Gouv

*) Deze regelingen zijn verkrijgbaar bij de 8ste afdeling van het Dep. van Koloniën.

besluit van 16 April 1917 no. 35 do lgerformatie tijdelijk uitgebreid met 5 ml. sergeant majoors der militaire administratie, bij Gouv. besluit van 12 November 1917 no. 63 met 10 inl. sergeanten-, korporaa's- of genicwerklieden 1c, 2e of 3e klasse; ook bij de korpsen bakkers, conducteurs, geweermakers en stafschrijvers deed het niet-cur. element zijn intrede ter vervanging van het eur. (Gouv. besluit van 10 Juli 1920 no. 53).

In 1919 kon uit de debatten in den Volksraad bij de behandeling van de voorstellen der bezoldigingscommissie (zie hierna aan den voet van den staat, aan het einde van dit artikel) en van die betreffende de invoering van een inheemsche militie (zie „MILITIE“) de gevolgtrekking worden gemaakt, dat het legerbestuur van de uitzending uit Nederland van eur. personeel niet veel meer verwachtte en daarom voornemens was de werving aldaar van personeel beneden den rang van onderofficier, behoudens voor enkele categorieën van personen, stop te zetten, waarmede natuurlijk gepaard moest gaan een opleiding in Nederland voor verschillende groepen van onderofficieren. Zoo werd bij Kon. besluit van 4 Juni 1919 no. 274 (Bijbl. no. 9297) bij de Koloniale Reserve te Nijmegen de gelegenheid opengesteld om als aspirant-Önderofficier dienst te nemen bij het leger in Ned.-Indië en werden bij genoemd korps cursussen opgericht in den geest van dien voor aspirant-onderofficieren te Magelang; zie „ONDERWIJS (MILITAIR)“ en „KOLONIALE RESERVE“.

Aan vorenbedoeld voornemen om geen militairen beneden den rang van onderofficier uit Europa te doen uitkomen, kon echter in 1920 nog geen gevolg worden gegeven, daar het gebrek aan eur. kader beneden den rang van officier steeds nijpender werd en daarom geen enkele bron van kader-aanvulling mocht worden afgesloten, dus ook niet de kadervorming uit eur. vrijwilligers in Indië; in verband hiermede behoorde de toevloed van vrijwilligers uit Europa zoo groot mogelijk te zijn en werd de werving van ongegradeerden dan ook voorshands niet stopgezet; alleen werden de cischen voor dienstneming verzwaard, zoodat een belangrijk grooter percentage der uitgezondenen dan tot dusver voor kaderopleiding in aanmerking kon komen. Daarnaast echter werd de opleiding in Nederland van tal van kadergroepen met kracht ter hand genomen; het vraagstuk betreffende de aanvulling van het eur. clement en de kadervorming werd in studie genomen door een door den Minister van Koloniën in 1920 benoemde commissie tot reorganisatie van de Koloniale Reserve, welke voorstellen er toe leidden, dat de Koloniale Reserve in hoofdzaak als bestemming kreeg vorming en uitzending van kader, zonder evenwel de werving van ongegradeerden geheel te sluiten (zie „KOLONIALE RESERVE“). Vermelding verdient nog dat in verband met het tekort aan eur. onderofficieren, besloten werd bij wijze van proef niet-our. sergeanten (wachmeesters) de plaats van eur. ranggenooten te doen innemen; een desbetreffende regeling werd vastgesteld bij Kon. besluit van 29 Mei 1917 no. 92 (Ind. Stb. no. 595) en gewijzigd bij Kon. besluit van 4 December 1919 no. 58 (Ind. Stb. 1920no. 18). Door vrijwel dezelfde omstandigheden als boven ten aanzien van officieren is vermeld in *Aanvulling officieren* en ook doordien aan don oproep aan onderofficieren van het

Nederlandsche leger om bij het Indische over te gaan of daarbij te worden gedetacheerd zooveel gevolg werd gegeven (zij werden uitgezonden na gedurende 6 maanden bij de Koloniale Reserve bekend te zijn gemaakt met de Indische dienstvoorrschriften) ~~ontstond in 1922 in den sergeantsrang~~ een belangrijk overcompleteet; ook in andere rangen beneden dien van officier kwam een te veel of was een zoodanig aantal titulairen *) beschikbaar, dat, wat de infanterie betreft, besloten moest worden geen leerlingen toe te laten tot den cursus 1923 van de kadrcrschool te Tjimahi en tot dien te Magelang slechts aspiranten voor den rang van sergeant-majoor-instructeur; zulks mede op grond van de toen nog te verwachten inkrimpingen bij de nieuwe lgerformatie van 1925. Tengevolge van formatie-inkrimping voornamelijk, telde ook de cavalerie spoedig een overcompleteet aan kader, zoodat ook bij dat wapen de opleiding aan de kadrcrschool tijdelijk werd gestaakt tot 1 November 1924, toen weer ecu cursus werd geopend voor de rangen van fourier, eur. wachmeester, *) niet-our. wachmeester 2e klasse en korporaal. In verband met het bestaande overcompleteet in den onderluitcnantsrang bij de infanterie werd in 1924 de cursus tot opleiding voor het examen van onderluitenant, zie „ONDERWIJS (MILITAIR)“ stopgezet. De kaderopleiding bij de Koloniale Reserve te Nijmegen werd einde 1924 tijdelijk en in Februari 1926 definitief opgeheven; in stede daarvan werd ook bij de Koloniale Reserve het instituut van aanbevolen militairen in het leven geroepen; zie hiervoor „KOLONIALE RESERVE“.

De koloniale werving in Nederland is thans geregeld bij Kon. besluit van 3 Augustus 1921 no. 132, o. m. opgenomen in de alg. order voor het leger 1924, no. 9, waaruit hier het volgende wordt aangehaald. Met de zorg voor aanneming en uitzending van het personeel beneden den rang van onderluitenant is uitsluitend do commandant van de Koloniale Reserve te Nijmegen belast. Tot een dienstverbintenis worden als regel alleen Nederlanders toegelaten en als uitzondering, doch alleen krachtens machtiging van den Minister van Koloniën, ook vreemdelingen; de toegelaten verbinden zich om gedurende 3 of 5 jaren en zoo noodig ook in Europa en West-Indië te dienen. Bij de Koloniale Reserve heeft de opleiding plaats tot brigadier-titulair der infanterie, waartoe alleen worden toegelaten zij, die voldoen aan nader omschreven eischen voor een verbintenis als aanbevolen-militair; do als zoodanig aangenomen worden, voor wat de infanterie betreft, in den rang van korporaal-titulair, voor wat de andere wapens en diensten betreft als soldaat uitgezonden (zie „KOLONIALE RESERVE“). Zonder voorafgaande opleiding bij de Koloniale Reserve kunnen personen in den rang van onderofficier tot een verbintenis als militair-apothekers-assistent, stafmuzikant, automobielhersteller, telegrafist en radiotelegrafist worden uitgezonden. Uitzending als ongegradeerde c.q. bri-

*) Bij Gouv. besluit van 22 Februari 1923 no. 49 (Ind. Stb. no. 90) werd een regeling vastgesteld van de positie der sergeanten-, wachmeesters-, fouriers-, brigadiers- en korporaa's titulair bij de verschillende wapens op den trein van het leger; gewijzigd bij Ind. Stb. 1924, no. 432.

gndicr is slechts mogelijk bij een verbintenis bij een der troepenkorpsen en den hospitaaldienst. Bij het Indische leger kunnen in hunnen rang of laatstelijk bekleeden rang overgaan onderofficieren van de Ned. landmacht en gewezen onderofficieren zoowel van het Indische als van het Xederlandsche leger en van het korps mariniers en bij uitzondering kader of gewezen kader beneden dien rang van de Xederlandsche landmacht; mede kunnen overgaan ongegraderden van de troepenkorpsen en van den hospitaaldienst van het Xederlandsche leger. Gewezen beroeps- en dienstplichtige onderofficieren worden niet tot een verbintenis toegelaten, wanneer zij langer dan 2 jaren de gelederen hebben verlaten. Militairen van het Xederlandsche leger, zoowel vrijwillig dienende als militieplichtige, kunnen voor een detachering naar Xed.-Indië in aanmerking komen: dienstplichtige echter alleen wanneer zij onder de wapenen zijn of de eerste oefening hebben volbracht. Sedert 1926 echter is de detachering gesloten. Militairen beneden den rang van onderluitenant genieten bij de verbintenis een premie en een tegemoetkoming voor eerste uitrusting, en wel bij verbintenis als aanbevolen militair voor den tijd van 3 jaren f300; zij die zich in den onderofficiersrang verbinden, ontvangen een tegemoetkoming voor eerste uitrusting ten bedrage van f500 a f 1200, afhankelijk van de maandelijksche aanvangsbezoldiging in Indië, welk bedrag met 50 % wordt verhoogd voor gehuwden, die vergezeld van hunne echtge- nooten naar Indië vertrekken. Brigadiers en soldaten ontvangen bij le verbintenis voor 5, 4 en 3 jaren respectievelijk / 400, / 300 en f200. Bij een herverbintenis ontvangen onderofficieren voor elk jaar der herverbintenis f 37.50, brigadiers en soldaten f 25. Bij detachering voor 3 tot 5 jaren voor de le maal ontvangen de onderofficieren een tegemoetkoming voor eerste uitrusting als hooger aangegeven, de brigadiers en soldaten voor 5, 4 en 3 jaren, respectievelijk / 400, f 300 en f200. Over detachering van militairen van het Xederlandsche leger bij het Indische handelt de alg. order voor het leger 1925 no. 21.

Voor *Aanvulling Minderen*, Europeanen zie ook „KOLONIALE RESERVE” en „ONDERWIJS (MILITAIR)”.

De werving in Indië voor wat betreft Europeanen, bleef sedert 1918 onbeperkt open- gesteld. Het op blz. 561, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie bedoelde Gouv. besluit van 17 Juli 1905 no. 28, betreffende het aangaan van een voorloopige verbintenis door in Indië geboren Europeanen, bleef tot en met 1921 van kracht, doch had geen resultaat; slechts 3 personen gingen in den loop der jaren die verbintenis aan. De niet-eur. werving was in 1917, 1918 en 1919 onbeperkt opgesteld voor gepasporteerden en voor zoons van actief dienende militairen; in 1917, en 1918 tevens voor Javanen, Soendaneezen, Ma- doercczen, Timoreezen en beperkt voor Amboi- neezen. In 1918 werden, voorloopig bij wijze van proef, Inlanders van atjèhschen landaard tot een dienstverbintenis bij het leger toegelaten op dezelfde voorwaarden als de Javanen. Ter bevordering van de werving onder de Batalcs werd bij Gouv. besluit van 29 October 1917 no. 41 bij wijze van tijdelijken maatregel bepaald, dat aan hen dezelfde handgelden zouden worden uitbetaald als aan de Timoreezen, terwijl ook de aan-

brenngeldcn gelijk zouden zijn. Het Gouv. besluit van 7 April 1917 no. 23 (Jav. Cour. no. 36) bepaalde bij wijze van tijdelijken maatregel, dat voor dienstneming als hospitaalsoldaat alleen zouden worden aangenomen Inlanders van cenige ontwikkeling. In 1918 werd besloten tot voorloopige invoering van dactyloscopie voor alle zich voor dienstneming bij het leger aanmeldende Inlanders op Java. In 1919 was de niet-europeesche werving onbeperkt opengesteld voor Soendaneezen, Madoereezen, Timoreezen, Atjèhers en Bn- taks en beperkt voor Amboineezen en Javanen. In 1920 moest de niet-europeesche werving aanzienlijk worden beperkt en wel, voor wat Java betreft, tot 70 Inlanders (niet-Amboineezen) per maand, voor Memidoneezen tot 15 per maand en voor Amboineezen eveneens tot 15 per maand. De werving van niet-Europeanen in de buitengewesten (uitgezonderd gewezen militairen en zoons van in werkelijken dienst zijnde militairen) werd in 1920 gesloten voor Sumatra's Westkust, Riouw, Palèmbang en Djambi, Westerafdeeling van Bornéo en Zuider- en Oosterafdeeling van Bornéo; de werving van Bataks werd sedert 1 April 1920 beperkt tot 3 per maand, die van Boegineezen en Timoreezen bleef onbeperkt open, echter met zeer gering resultaat.

Vorenbedoelde beperking bleef gehandhaafd tot 1924, met dien verstande evenwel, dat in 1922 de niet-europeesche werving voor het wapen der artillerie tijdelijk — tot 1923 — onbeperkt moest worden opgesteld, in verband met het groote incompleet bij dat wapen en dat in 1923 de werving van Atjèhers tijdelijk onbeperkt werd opengesteld. In 1924 werd, in verband met het groote incompleet aan ongegraderden bij het wapen der infanterie, de werving van het niet-europec- sehc element weder onbeperkt opengesteld. Sedert 1925 mogen geen Bataks meer worden aangenomen. Bij de algemeene order voor het leger 1921 no. 39 werd bepaald, dat alleen personen mogen worden aangenomen, van welken landaard ook, omtrent wie de overtuiging om de indruk worden verkregen, dat zij voldoende voorstand- lijken aanleg hebben om bij geregeld bezoek van de Icorpsschool te leeren lezen, schrijven en rekenen.

Het op blz. 561, rechter kolom, en blz. 562, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie genoemde Gouv. besluit van 16 Juli 1905 no 13, dat opgenomen is in Bijbl. no. 0209 en waarbij de werving in Indië geregeld was, werd sedert her- kaxldelijk gewijzigd, o. m. bij Gouv. besluit van 27 December 1912 no. 09 (Bijbl. no. 7728) en ingetrokken bij Gouv. besluit van 23 November 1925 no. 13 (Bijbl. no. 10920), waarbij tevens ecu nieuwe „regeling van de werving in Nederlandsch- indië” werd vastgesteld, waarin de Legercommandant wijzigingen kan aan brengen, voorzoo- ver daaraan geen goidelijke gevolgen zijn verbonden. De nieuwe regeling is met „nadere bepalingen van den Legercommandant omtrent het aangaan van (her)vcrbintnissen bij het Nedcrlandsch- -Indisch leger” opgenomen in de alg. order voor het Jeger 1925 no. 22. Uit deze regeling zij hier het volgende aangeteekend. De dienstneming bij het Indische leger geschiedt geheel vrijwillig; kunstgrepen van welken aard ook, om personen tot dienstneming te verlokken, zijn verboden. Den Hoofden van gewestelijk bestuur wordt opgedragen in het belang der werving naar hun

beste vermogen mede te werken en daartoe o. a. aan de regeling de meest mogelijk openbaarheid te geven of te doen geven. Op plaatsen waar een garnizoen ligt, wordt bovendien aan daartoe geschikte niet-eur. onderofficieren gelegenheid gegeven tot werving ook buiten het rayon. Waar geen garnizoen ligt, worden de detachments-commandanten der gewapende politie of andere geschikte personen met de werving belast, door en onder toezicht van de Hoofden van gewestelijk bestuur of van door dezen aan te wijzen ambtenaren. Amboineesche, menadoneesche, madoe-reesoho en timoreesche onderofficieren of soldaten kunnen in hot belang der wervingvoor-1 of ti maanden naar hunne negorijen worden gezonden onder genot van vrij transport c.q. ook voeding gedurende de heen- en terugreis en van soldij gedurende den verloftijd.

Europeanen, die te voren niet als militair hebben gediend, worden in Indië tot een verbintenis als soldaat als regel alleen toegelaten, wanneer zij ongehuwd zijn en aan door den Legercommandant te stellen eischen van algemeene ontwikkeling voldoen; deze Europeanen — met uitzondering van hen, die al dadelijk de geschiktheid voor een bijzondere betrekking bezitten — worden aangenomen als aanbevolen militair met een tijdelijk verband voor 3 jaren en uitsluitend voor den dienst in Ned.-Indië, ten einde opgeleid te worden voor een eur. kaderbetrekking of voor een speciale betrekking. Zij, die bij indiensttreding reeds voldoen aan de aan Europeanen voor een bijzondere betrekking gestelde eischen, kunnen al dadelijk tot een vaste verbintenis worden toegelaten. Niet-eur. jongelieden, die te voren niet als militair hebben gediend en voldoen aan door den Legercommandant te stellen eischen van algemeene ontwikkeling, kunnen — naar door dezen te stellen regelen — worden aangenomen als aanbevolen militair met een tijdelijk verband voor 3 jaren, ten einde voor niet-eur. kaderbetrekkingen te worden opgeleid.

In ieder garnizoen wordt door den plaatselijk (militairen) commandant een officier belast met de werving, bij wien personen, die in dienst willen treden, zich, al of niet door tusshenkomst van een werver, kunnen aanmelden. Geniewerklieden worden alleen aangenomen, wanneer genieofficieren, architecten of opzichters der genie plaatselijk geniehoofd zijn; do aanvulling van het korps artillerie werklieden heeft plaats door aanwerving en voorts door overgang van militairen, mits zij bij den artillerie-constructie-winkel tot dien einde beproefd en geschikt bevonden zijn. Zoons van militairen kunnen, nadat zij hun Ne levensjaar ingetreden zijn, tot een voorloopige verbintenis worden toegelaten; bij de intrede van hun 17e levensjaar moeten zij zich verklaren omtrent het aangaan van een verbintenis. Als eur. militair kunnen slechts een verbintenis aangaan gewezen eur. militairen van het Indische leger on Europeanen, die Nederlander of Nederlandse!» onderdaan zijn.

Onder den naam van „Amboineezen” worden, met betrekking tot de werving verstaan de inboorlingen (en hunne afstammelingen) van het gouvernement der Aloukken, uitgezonderd de niet-christen inboorlingen van het eiland Halmahóra (onderafdeeling Halmahóra van do afdeeling Ternate), die onder den naam „Alfooren” worden verstaan, en de inboorlingen (en hunne

afstammelingen) van de afdeelingen Noord-, West- en Zuid-Nieuw-Guiné — de Papoea's —, die niet aangeworven mogen worden. Onder den naam Alenadoneezen worden met betrekking tot de werving verstaan de inboorlingen (en hunne afstammelingen) van de afdeelingen Alanado en Gorontalo der residentie Alanado. He overige niet-Europeanen worden met betrekking tot de werving onderscheiden in de navolgende landaarden : Javanen, Soendaneezen, Atjehers, Aladooreezen, Bogineezen, Timoreezen en Alaleiers; Bataks mogen, evenmin als Papoea's, meer worden aangeworven.

He duur van de verbintenis is voor Europeanen G, 5, 4 of 3 jaren, voor de overige landaarden G, 5, 4, 3 of 2 jaren, behoudens enkele uitzonderingen; voor Javanen, Aladooreezen en Soendaneezen, die zich op Java voor eerste dienstneming aanmelden, uitsluitend 2 jaren, voor aanbevolen militairen, onverschillig van welken landaard, 3 jaren.

Het bedrag van de hand- en aanbrengelden bij het aangaan van een verbintenis en de gevallen, waarin deze gelden niet worden te goed gedaan, zijn aangegeven in het bij Gouv. besluit van 20 Maart 1922 no. 32 opnieuw vastgestelde militaire tarief no. 13, waaraan het volgende is ontleend. Bij het aangaan van een verbintenis wordt aan handgeld uitbetaald: aan Europeanen voor een verbintenis van 6, 4, 3 of 2 jaren, onderscheidenlijk / 200, / 100, / 90 of / GO; aan Amboineezen voor een verbintenis van G, 4 of 2 jaren onderscheidenlijk / 200, / 120 of / GO; aan Inlanders, die kunnen lezen en schrijven met latijnsche karakters en zich als hospitaalsoldaat verbinden voor een verbintenis van G, 4 of 2 jaren onderscheidenlijk / 150, / 100 of / 50; aan Timoreezen voor een verbintenis van G, 4 of 2 jaren onderscheidenlijk / 120, / 50 en / 40 en aan de overige Inlanders voor een verbintenis van 6, 4 of 2 jaren onderscheidenlijk / 75, / 50 en f 25.

Als aanbrenggeld wordt betaald voor een verbintenis van niet meer dan 2 jaren f 5, voor een verbintenis van langeren duur / 10. Bovendien ontvangen de inl. hoofden in de afdeeling Amboina een premie van / 50 bij indiensttreding van een hunner vroeger niet gediend hebbende on in hun amtsgebied verblijf houdende onderhoorigen, onverschillig den duur van de aangegane verbintenis; dezo premie wordt niet uitgekeerd indien de onderhoorigo als aspirant-officier of aspirant-onderofficier in dienst treedt en ook niet bij indiensttreding van inl. burgers, gevestigd ter hoofdplaats Amboina en op de onderafdeelingshoofdplaatsen Bandunaira on Saparoea. Bij herverbintnissen bedragen de handgelden, voor elk jaar van do aangegane herverbintenis, voor een brigadier / 37.50, voor een soldaat f 25, voor een niet-eur. sergeant (wachtmeester) 2e klasse en voor een niet-eur. fourier / 25, voor een niet-eur. korporaal 1o klasse / 20, voor een niet-eur. korporaal 2o klasse / 15, voor een niet-eur. soldaat 1e klasse / 12.50 en voor een niet-eur. soldaat 2e klasse / 10.

He staat op bladz. 570, een voortzetting van dien, voorkomende op blz. 562 van Deel 11 der Encyclopaedie, geeft een overzicht van de formatie en werkelijke sterkte van het leger na 1910.

N.B. Als gevolg van het rapport van de bij Gouv. besluit van 5 November 1915 no. 47 ingestelde „Commissie tot herziening van de bezoldi

gingen van het militair personeel van de landmacht" werd in de bij Gouv. besluit van 1 Maart 1921 no. 33 vastgestelde „Regeling betreffende de uitvoering van de voorstellen der militaire bezoldigingscommissie" in de benaming van de verschillende groepen van militairen tot en met den sergeantsrang niet meer, zooals tot toen gebruikelijk, geduid op den landaard (europeesch, amboinesch, inlandsch), maar werden die rili- tairen, zonder rekening te houden met den landaard, verdeeld in twee groote groepen: „aanvullingstroepen" en „inheemsche troepen", behorende tot de eerste alle uit Europa uitgezondenen, tot de tweede alle in Indie aangeworvenen (ook Europeanen). Deze onderscheiding kwam wederom te vervallen bij „de militaire bezoldigingsregeling 1925" (Ind. Stb. 1925 no. 44) — gevolg van het rapport der bij Gouv. besluit van 19

Jaren		Feitelijke formatie				Sterkte			
		Officieren	Euro-peanen	Amboi-neezen	In-landers	Officieren	Euro-peanen	Amboi-neezen	In-landers
Ultimo	1917	1380	12040	15 569	19005	1373)	8309	10103	21758
	1918	1453	12284	5043	20815	1404 2)	7874	10097	21784
	1919	1449	9149	8808	21564	1403 3)	7456	10007	21630
"	1920	1417	9052	8818	21100	1305 *)	6519	9681	20082
			Aanvullings-troepen	Inheemsche troepen			Aanvullings-troepen	Inheemsche troepen	
	1921	1460	11909		27259	1339 5)	6213		20838
	1922	1451	7271		27804	1550 «)	0373		20087
	1923	1449	7131		27515	1435 7)	5928		26026
	1924	1361	0094		20240	1322 8)	5087		20715
	1925	1278	7722		23687	1256 @)	5859		26167
"	1920	1274	7718		23516	1276 10)	6115		25977
Over compleet					In compleet				
Jaren		Officieren	Euro-peanen	Amboi-neezen	In-landers	Officieren	Euro-peanen	Amboi-neezen	In-landers
Ultimo	1917			4534	2153	7	3737		
	1918			4354	969	49	4410		
1>	1919			1199	66	40	1093		
4>	1920			803		142	2533		424
			Aanvullings-troepen	Inheemsche troepen			Aanvullings-troepen	Inheemsche troepen	
	1921				1059	127	5750		
"	1922	9	9			14	898		1117
"	1923					3	1203		
"	1924				475	9	1007		1589
"	1925				2480	22	1803		
"	1926	2			2401		1003		

) waaronder 185 onderluitenanten.

- 200
 *) 190
) 101
 6) 1! 167
 4) 201
 7) ** 175
 8) 44 145
 *) 129
 10) 1» 133

Augustus 1022 no 59 ingestelde militaire salaris- commissie — die 1 Februari 1925 in werking trad, en die de militairen beneden den rang van sergeant-majoor (opperwachtmeester) weder aanduidde door vóór de benaming van den bekleeden rang of stand weder den landaard te vermelden, als afzonderlijke landaarden worden in dit verband thans niet alleen onderscheiden Europeanen, Amboineezen en Inlanders, doch Europeanen, Javanen, Soendaneezen. Madoereezen. Amboineezen, Menadoncezn, Alfoeren, Timoreezen. Boegineezen, Atjèhers en Maleiers. In het Kol. Verslag 1927 — zie de cijfers op ultimo 1920 — zijn do mindere militairen onderscheidt n in „Europeanen” en „niet-Europeanen”.

(Afgesloten Oct. 1927). H. B.

LUCHTVAART, MILITAIRE. Nadat in 1917 de bruikbaarheid van landvliegtuigen voor militaire doeleinden in Indie af doende was bewezen, kon de tijd van proefnemingen als geëindigd worden beschouwd en worden voorgesteld de „proefvliegafdeeling” — zie blz. 025, rechterkolom, van Deel II der Encyclopaedie — om te zetten in een (tijdelijke) „vliegafdeeling” van belangrijk ruimere samenstelling met aan het hoofd een luitenant-kolonel, majoor of kapitein van een der wapens of van den generalen staf en voorts met een chcf-instrueteur (kapitein- of luitenant-vliegenier) en 20 subalterne officieren of onderofficieren-vliegenier of leerlingen-vliegenier, 1 ingenieur, 1 werktuigkundige, 2 instructeurs, 1 hoofd monteur, 10 monteurs, 10 hulpmonteurs, 10 leerlingen-monteurs, 30 inl. militaire helpers in agazijnspersoncel. Dit voorstel Averd verwezenlijkt bij Gouv. besluit van 10 Juli 1918 no. 30, welk besluit tevens machtigde tot aankoop van een terrein nabij Soekamiskin 5 K.M. ten O. van Bandoeng en tot inrichting aldaar van een permanent vliegkamp. Tevoren, in 1917, was oen tijdelijk vliegterrein ingericht nabij Rantjaèkèk, doch toen dit alleen in den Oostmoesson te gebruiken bleek, werd eene commissie benoemd om op de Bandoengschc hoogvlakte een ander terrein te zoeken, dat geschikt was om tot permanent vliegkamp te worden ingericht. Wel leende het vliegveld te Kalidj iti — zie blz. 024, linker kolom, bovenaan, van Deel II der Encyclopaedie — zich zeer goed voor het gestelde doel, zoowel wat bodemgesteldheid als atmosferische toestanden betrof, doch de noodzakelijkheid word gevoeld om het centrale vlieg- park met zijn herstellingswerk plaatsen op de Bandoengschc hoogvlakte te hebben; de keuze der commissie viel op het hooger bedoelde terrein nabij .Soekamiskin, alwaar reeds 25 Juli 1918 de eerste vliegtuigen uit Kalidj > ti konden landen. Sedert dien werd Soekamiskin gebruikt als oefenveld voor de meer gevorderden, terwijl Ka- lidjati als schoolvliegveld gehandhaafd bleef. Na de eerste regens bleek evenwel, dat hot eigenlijke vliegveld to Soekamiskin een zorgvuldige drainage noodig had, daar van de aangelegde banen slechts een zeer klein gedeelte bruikbaar was; de bodem u.l. bestond uit vette klei, die geen water doorliet; tevens bleek, dat do atmosferische toestand hoven het terrein van dien aard was, dat het niet raadzaam zou zijn het met de beschikbare toestellen te gebruiken voor de elementaire opleiding van vliegeniers.

In Februari 1918 werd besloten tot oprichting van een cursus tot opleiding van waarnemers,

doch wjl toen niet werd beschikt over het noodige materieel voor schieten, draadloos telegra- feeren, fotografeeren enz., kon alleen het verkennen worden beoefend.

Het vertrouwen in het vliegwezen in Indie kreeg in 1918 een gevoelige knak door den val op 2 September van den onderluitenant-vliegenier Mosselman, waarbij het toestel geheel werd vernield en de bestuurder een ernstige beenbreuk opliep, en door den val op 11 September van het vliegtuig, bestuurd door den pionier van de Indische luchtvaart, den kapitein Engelbert van Bevervoorde, die daarbij het leven liet, terwijl zijn passagier, de luitenant Sneep, zeer ernstig werd gewond. De vliegschool te Kalidj ati moest in December 1918 tijdelijk worden gesloten, om dat wegens gebrek aan leermachines geene nieuwe leerlingen konden worden opgeleid. Om in dezen treurigen toestand verbetering te brengen, werd in April 1919 de commandant der vliegafdeeling naar Europa gezonden om nieuw materieel aan te schaffen en een studie te maken van de vorderingen op luchtvaartkundig gebied. Intusschen waren door een daartoe door den Minister van Koloniën benoemde commissie in Engeland 24 vliegtuigen aangekocht, die dadelijk naar Indië werden verscheept, waar de eerste aankwamen tegelijk met een drietal in Nederland opgeleide officieren-vliegeniers van het Indische leger, 2 reserve-officieren-vliegeniers van het Nederlandse leger, een luchtvaartkundig ingenieur en een bekwaam monteur. De voren bedoelde in Engeland aangekochte Avio's voldeden goed, evenals de De Havillands. Alle oefen- vluchten hadden in 1919 weer te Kalidj ati plaats; er werd getracht aan den hooger geschetsten on- gunstigen toestand van het vliegveld nabij Soekamiskin tegemoet te komen door het aanleggen van 4 banen van 30 M. breedte, waaraan door het opbrengen van zand voldoende draagkracht zou worden gegeven. De technische bezwaren hieeraan, en de nog grootere, aan het bruikbaar maken van het geheele veld verbonden, leidden in December 1919 tot het besluit voorloopig alle werkzaamheden te staken en alle overland- vluchten van Kalidjati uit te doen plaats vinden.

In 1920 werd een begin gemaakt met een systematische indeeling van de vliegafdeeling en werden nieuwe organisatieplannen ingediend, die rekening hielden met de ervaringen door do vlieg- diensten van do oorlogvoerende mogendheden opgedaan. Deze voorstellen behelsden: splitsing van den dienst in een vliegdienst en een technischen dienst, met daarnaast verschillende hulpdiensten: nis phototechnischen dienst, radiodienst, transportdienst en de administratie van een werkliedencompagnie; de vliegdienst zou omvatten 2 vliegtuiggroepen, ieder bestaande uit 2 verken- nings- en 2 jachtescadrilles, elke escadrille a (3 toestellen; voorts zou onder den vliegdienst res- sorteeren een vliegschool op een waarnemers- school; de technische dienst, onder leiding vaneen luchtvaartkundig ingenieur, zou in hoofdzaak omvatten do reparatieinrichting en het magazijn. Een deel van de vliegeniers zou reservo-officior kunnen zijn.

Ter voorbereiding van do luchtvaartroute Ba- tavia- Soerabaja, — zie „LUCHTVAART, CM- VIELE” — waardoor de vliegafdeeling zich reeds op het gebied van de civiele luchtvaart be-

LUCHTVAART, MILITAIRE.

woog, werden tijdelijke landingsterreinen in gereedheid gebracht nabij Batavia (Antjol) en te Grisee, terwijl langs de N. kust van Java een 40-tal noodlandingsterreinen werd aangelegd, waarvan het merendeel reeds einde 1920 was voltooid en de rest in 1921. waarmede b. doelde lucht-route voor gebruik gereed was. Vermelding in dit verband verdient nog, dat ten behoeve van de groote vlucht Engeland— Australië in 1919 vliegvelden waren aangelegd op Bangka, Bali, Lombok, Soembawa, Réo, nabij Larantoe- ka en Abamboea, welke ook voor onzen vlieg- dienst van nut konden zijn. In 1920 werd te Ka- li djati een begin gemaakt met den bouw van een vliegschool in semi-permanenten trant, terwijl ter vervanging van het sedert geheel onbruikbaar gebleken terrein nabij Soekamiskin een ontwerp werd ingediend voor den bouw van een militair tevens civiel vliegekamp met werkplaatsen, photografisch atelier en waarnemersschool nabij halte Andir, 2 1/2 K. M. ten W. van Bandoeng.

De bouwtijd van dit kamp werd op 3 jaren geschat, de kosten werden geraamd op f 1.200.000, waarvan 2/3 gedeelte op de begrooting van 1922 werd gebracht; met den bouw werd echter reeds in 1921 begonnen. In 1920 vertrok de luchtvaartkundig ingenieur der luchtvaartafdeeling naar Europa om de werktuig-machines voor de reparatie-inrichting, draadlooze stations, fotografie- toestellen en nieuwe vliegtuigen aan te koopen; aangeschaft werden o. m. 8 Viking-vliegboorten (ook voorzien van een landingsgestel), 14 De Havilland vliegtuigen en 9 Fokker jachtvliegtuigen. Om de geleidelijke ontwikkeling van de vliegaf- deeling mogelijk te maken werd bij Gouv. besluit van 27 September 1920 no. ii eenige personeelsuitbreiding toegestaan, terwijl bij Gouv. besluit van 23 December 1920 no. 15 bij wijze van tijde- lijken maatregel een formatie van de luchtvaart-afdeeling werd vastgesteld, welke ongeveer het midden hield tussehen die van de bestaande tijdelijke vliegafdeeling en die, welke was belichaamd in de hooger omschreven voorstellen. Deze nieuwe formatie werd definitief in de legerformatie opgenomen bij Kon. besluit van 10 Januari 1922 no. 05 (Ind. Stb. no. 305), waarbij tevens de chef van den generalen staf werd aangewezen als „inspecteur van de militaire luchtvaart”. De luchtvaartafdeeling bestond toen uit den staf, den vliegdienst, den phototechnischen dienst, den radiografischen- tevens meteorologischen dienst, den transportdienst, de werkliedencompagnie en den technischen dienst. De vliegdienst telde den staf, 2 vliegtuiggroepen elk bestaande uit 3 escadrilles, de vliegschool en de waarnemers- school; voorloopig echter — tot 1925 — zouden slechts 2 escadrilles ii 0 vliegtuigen worden opge- richt, n.l. 1 escadrille zware verkenners en 1 escadrille lichte verkenners tevens jagers. Deze formatie bleef behouden bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756), behoudens dat u, t de formatie van de werkliedencompagnie het infanterie- bewningsdetachement kwam te vervallen, daar in de bewaking kon worden voorzien door te detacheeeren infanterie- afdeelingen. Bij Gouv. besluit van 5 Maart 1921 no. 12 werd de Legercom mandant gemachtigd om, beginnende met de jaarklasse 1890, ten hoogste 4 dienstplichtigen, doch alleen hen, die daartoe genegen zijn, in te deelen bij de luchtvaartafdee

ling om te worden opgeleid tot reserve-officier- - vliegenier. In 1921 werd door den Minister van Koloniën een Engelse hoofdinstructeur voor de vliegschool uitgezonden. Met een meer volledige opleiding van waarnemers werd in 1922 nog te Soekamiskin begonnen, alwaar ook een radiodienst in het leven werd geroepen, eenige auto- stations gemonteerd en een aantal vliegtuigen van radio-uitrusting werden voorzien. In Maart 1922 was het vliegterrein te Andir gereed, zoodat aldaar toestellen konden dalen en opstijgen, doch de gebouwen waren toen nog niet zóóver gevorderd, dat zij betrokken konden worden; eerst in de laatste helft van 1923 kon een gedeelte van het bedrijf der luchtvaartafdeeling van Soekamiskin naar Andir overgaan, n.l. de 2e escadrille, de phototechnische dienst en de waarnemersschool.

In 1923 vertrok de luchtvaartkundig ingenieur van de luchtvaartafdeeling wederom naar Europa om van voorlichting te dienen bij de aanschaffing van nieuw materieel, n.l. 10 Fokker-verken- ners CIV met Napier-Lion motor, 10 Fokker-ver- kenner-jagers D. Cl. met Napier-Lion motor, 4 Koolhoven F. K. 31 verkenner-jagers met Bris- tol Jupiter motor, 1 Fokker leervliegtuig en 1 Morone-leervliegtuig. Dit materieel werd in 1924 besteld en kwam in den loop van de jaren 1925 en '26 in Indië aan, evenals 2 sedert bestelde Pander vliegtuigen met Anzani motor.

Vermelding verdient, dat in 1923 aan de te Bandoeng gehouden „Jaarbeurs” een expositie op luchtvaartgebied werd verbonden, waarvoor leger en marine een aantal toestellen afstonden, en dat tijdens die jaarbeurs te Andir twee pro- poganda vliegdagen werden gehouden.

De bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind Stb. no. 277) opnieuw vastgestelde legerfor- matie bracht de postduivendienst, die tot dusver onder de Cavalerie had geressorteerd (zie LEGER, de *Covulcrie*) in de formatie van de luchtvaartafdeeling en verminderde uit bezu- nigingsoverwegingen de formatie van den technischen dienst met 02 werklieden en 74 helpers, die vervangen werden door in te huren tookangs en koelies naar behoefte. Een reeds vroeger op tijdelijke leest geschoeide vlieg- inedische-dienst werd in 1924 gereorganiseerd; de zetel van dien dienst zal te Andir komen, doch de bouw aldaar van het voor dien dienst bestemde laboratorium werd uitgesteld tot na terugkomst in Indië van den officier van gezondheid, die in April 1925 naar Europa vertrok met opdracht tot het bestu- deeren van den vlieg-medischen-dienst te Soes- terberg. In 1924 werden 2 De Uaviland vliegtuigen omgebouwd tot ambulance-vliegtuigen, waarin, behalve voor den bestuurder, plaats is voor een liggende patiënt met verpleger.

Nadat in 1924 ook de le escadrille van Soekamiskin naar Andir was overgegaan, werd in December 1925, na de algeheel voltooiing van het vliegekamp nabij Andir, het toen nog te Soekamiskin gelegerde gedeelte van de luchtvaartafdeeling naar Andir overgebracht. Voor het nachtvlie- gen bleek het terrein te Andir te klein, waarom in 1925 werd overgegaan tot uitbreiding daarvan door het kappen van de begroeiing en het opruimen van kampongs in eenige strooken om het veld. De eerste oefeningen in het nachtvlic- | gen werden in 1925 te Kalidjati gehouden, doch ; moesten spoedig worden gestaakt omdat bleek, ! dat de verlichting van het terrein te wenschen

o verliet; eerst na ontvangst van meer geëigende verlichtingsmiddelen zouden zij worden herhaald.

Nadat in 1924 te Andir een begin was gemaakt met het aanleggen van een baan voor schietoefeningen met mitrailleurs en het inschieten daarvan, werd in 1925 besloten een landingsterrein nabij Pameungpuk aan de Zuidkust van Java in te richten voor schietoefeningen uit vliegende vliegtuigen en het werpen met scherpe bommen: al spoedig echter werd dit terrein daarvoor onvoldoende geoordeeld, waarop nadere verkenningen plaats hadden om een beter terrein te zoeken, dat gevonden werd in de omgeving van Nindangbarang, eveneens aan Java's Zuidkust. Uit terrein met zijn uitgestrekte stukken vlakke woeste gronden is met geringe kosten totlandings- terrein te maken.

In 1925 werd een interdepartementale commissie (oorlog en marine) ingesteld, teneinde te rapporteeren over de samensmelting (niet samenvoeging) van de luchtvaartdiensten van leger en vloot, waarbij vermoedelijk de gedachte aan bezuiniging voorzat. Bij Gouv. besluit van 30 October 1920 no. 23 besliste de Regeering, dat van bedoelde samensmelting zou worden afgezien. Ook werd een regeeringscommissie ingesteld ter bestudeering van de wijze, waarop de militaire luchtvaart dienstbaar kan worden gemaakt aan de kaartteering van Ned.-Indië. In 1920 werd bij de luchtvaartafdeeling een 3e escadrillo a 0 vliegtuigen opgericht, welke echter uit financiële overwegingen nog niet met nieuw materieel kon worden uitgerust en voorloopig nog is aangewezen op de Ije Havilandtoestellen D. H. 9. In 1920 echter werden nog in Europa besteld 5 Eokkervliegtuigen CIV en uit Europa ontvangen 10 zware verkenners (1 C.V en 9 C.IV), terwijl bij den teehnischen dienst der luchtvaartafdeeling 12 vliegtuigen, gewijzigd type De Haviland 9 en A vro, op stapel waren gezet, nadat te voren goede resultaten waren bereikt met door dien dienst gebouwde vliegtuigen. Vermelding verdient ten slotte nog, dat in 1920 werd opgericht een „proef- valschermafdeeling” en dat bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 410) do lucht- vaartafdeeling werd uitgebreid met een nieuw onderdeel, den magazijnsdienst. Bij Gouv. besluit van 19 Januari 1927 no. 53 word een permanente commissie voor samenwerking tusschen de luchtvaartdiensten van zee- en landmacht in Ned.-In- dië ingesteld.

Kenteekenen van de zich in Ned.-Indië bevindende militaire vliegtuigen zijn vastgesteld bij Gouv. besluit van 15 December 1920 no. 45 (Ind. •Stb. no. 885). Bij ordonnantie van 9 Augustus

1921 (Ind. iStb. no. 409) werd het verbod tot het overschrijden dor gebiedsgrenzen van Ned.-Indië met luchtschepen of vliegtuigen, bestuurd door niet tot do land- of zeemacht behoorende personen (ordonn. van 12 October 1910, Ind. Stb. no. 033) vervangen door het verbod tot het medo- nomon van fotografietoestellen in zoodanige luchtschepen of vliegtuigen. De alg. order voor het leger 1920 no. 9 bevat bepalingen betreffende liet nemen van luchtphoto's uit legervliegtuigen.

Bij het, door terugwerkendo kracht op 1 Januari 1910 (Ind. Stb. 1921 no. 308) in werking getreden Kon. besluit van 21 Mei 1920 no. 04 (Ind. Stb. 1921 no. 307) — gewijzigd bij do Kon. besluiten van 20 September 1921 no. 41

(Ind. Stb. no. 730) en 29 April 1922 no. 94 (Ind. Stb. no. 499) — zijn voorzieningen getroffen ten behoeve van het personeel van het leger, dat tengevolge van een vliegongeval ongeschikt is geworden voor den militairen dienst; deze besluiten zijn bij Kon. besluit van 23 Januari 1925 no. 25 (Ind. Stb. no. 124) ingetrokken, in verband met het voornemen om dergelijke voorzieningen te treffen voor alle landsdienaren, die aan dienst- vluchten moeten deelnemen.

Bij Gouv. besluit van 19 November 1921 no. 2b (Bijbl. no. 9888) werd vastgesteld een keurings- regiement voor vliegeniers en waarnemers bij de landmacht, dat gewijzigd werd bij de Gouv. besluiten van 25 November 1924 no. 39 (Bijbl. no. 10080), 19 December 1925 no. 18 (Bijblad n-j. 10939) en 5 September 1926 no. 8 (Bijbl. no. 1 1144). Bij de alg. order voor het leger 1924 no. 21, stelde de Legercommandant bepalingen vast omtrent het deelnemen aan dienstvluchten door ander personeel dan vliegeniers en waarnemers. Bij Gouv. besluit van 31 Januari 1923 no. 27 (Ind. Stb. no. 53) werd een regeling vastgesteld voor het aangaan van een vrijwillige verbintenis bij de luchtvaartafdeeling als aspirant-reserve- vliegenier door daarvoor in aanmerking komende dienstplichtigen en voor de militie ingeschrevenen, terwijl bij Gouv. besluit van denzelfden datum no. 26 (Bijbl. no. 10261) liet model van de verbintenis van dienstplichtigen tot vrijwillig verblijf onder de wapenen als aspirant-reserve- officier-vliegenier werd gewijzigd. Bij Gouv. besluit van 9 Juli 1926 no. 3 (Ind. Stb. no. 279) is vastgesteld een „nieuwe regeling van de opleiding van dienstplichtigen tot reserve-officier bij de luchtvaartafdeeling van het leger in Ned.- -Indië”, volgens wellco jaarlijks ten hoogste 6 dienstplichtigen zullen worden toegelaten tot een vrijwillige verbintenis voor het volgen van deze opleiding.

Afgesloten Sept. 1927.

LIEFRINCK (FREDERIK ALBERT). Geboren op 23 Maart 1853 te Leiderdorp, in een talrijk gezin, waarvan ook andere leden eene eervolle Indische carrière hebben doorlopen; overleden, te Nijmegen, 27 Juni 1927.

Na te Leiden lager en middelbaar onderwijs te hebben genoten werd hij in 1871 aangenomen als aspirant voor den Indischen administratieven dienst aan de (in 1877 opgeheven) Rijksinstolling voor de opleiding van Indische ambtenaren te Leiden. In 1873 voor hot Staatsexamen voor genoemden dienst geslaagd zijnde, werd hij op 20- jarigen leeftijd gesteld ter beschikking van den G.G. van Ned.-Indië en geplaatst in de toenmalige residentie Banjoewangi, waarvan de resident tevens als gecommitteerde toezicht had te houden op de zaken van Bali en Lombok. Do jonge ambtenaar ter beschikking werd te Boelèlèng geplaatst, waar hij opeens terecht kwam in de hoo- geschool voor bestuursbeleid op wetenschappelijke koloniale studie „te veld”. De Regeering zag zich gedwongen in Boelèlèng en Djeinbrana moor aandacht aan hot bestuor te wijden. De klachten over het wanbeheer van den regent van Boelèlèng werden steeds luider; do hoofdinspecteur Zoetelief werd mot een onderzoek belast, de regent geïnterneerd to Soerabaja, daarna ontslagen on geïnterneerd to Padang; een „Raad van Bestuur” ingesteld. In enkele nog geheel onafhankelijke Zuidelijkjo landschappen hoorschoot het

meest krasse wanbeheer; de Europeesch handelaar Ledebor werd in begin 1873 het slachtoffer van een roofmoord. Te Boelèlèng woonden destijds de zendeling R. van Eek en de taalvorscher Dr. H. N. van der Tuuk (zie op deze namen). Lieftrinck, weldra aspirant-controleur en controleur, verkreeg reeds in 1876 op 23-jarigen leeftijd zijn eerste betuiging van de bijzondere tevredenheid der Regeering over zijn beleid. Uit zijn eersten Bali-tijd dagteekenen ook zijn eerste geschriften: Kerta-Sima of Gemeente- en Waterschapswetten (met Van Eek samen geschreven) in Tijdschr. Bat. Gen. 1870, p. 1(>1—257; Nota betreffende den economischen toestand van het rijk Bangli, ib. 1877, p. 180—200, en Wetenswaardige bijzonderheden . . . over de padicultuur in de afd. Boelèlèng, in Tijdschr. v. Nijv. en Landb. 1878, p. 99—101. Reeds in deze jeugdgeschriften toonde Lieftrinck de kenmerken, die hem als auteur steeds zouden bij blijven: alleen schrijven over eigen waarnemingen; steeds zakelijk; vlot en aangenaam leesbaar als gevolg van die zakelijkheid en van grondige kennis van zijn onderwerp; nimmer overdrijvend; eenvoudig en klaar van voorstelling en (wat wel opmerkelijk is voor den tijd en de omgeving waarin hij leefde) nimmer polemiseerend.

In 1878 werd L. geplaatst in Atjèh, onder Generaal Van der Heyden, inalgemeen dienst; daarna bij de expeditionnaire troepen ter verovering van de XXII Moekims en na eene verwonding bij een overval in de Atjèh-rivier als controleur te Koetaradja.

Van eind 1879 tot 1881 vertoefde L. met ziekteverlof in Nederland. Na een korten diensttijd in de Westelijke Prèanger als controleur kwam hij in 1882 weer op Bali, waar in Boelèlèng en Djembrana juist volledig direct bestuur was ingevoerd (in 1881 was Bali en Lombok een zelfstandig gewest geworden). Zijn taak was nu de invoering eener voorloopige regeling van de landelijke inkomsten in Boelèlèng en Djembrana. Een korte tijd als controleur te Ngebel (Madioen) volgde in 1883, waarna Lieftrinck van 1884—1889 op Bali was geplaatst als controleur Je klasse, speciaal belast met de definitieve regeling der landrente in de beide direct bestuurde afdelingen en met de „aanraking met de onafhankelijke vorsten van Bali en Lombok”.

Het was in deze vijfjarige periode dat Lieftrinck zijn hoge kwaliteiten als geboren bestuurder en opspoorder der bronnen van de kennis van de inlandsche landbouwmaatschappij tot volle ontwikkeling kon brengen. Uit dezen tijd dagteekenen zijn opstellen over „De rijstcultuur op Bali” (herdrukt, zie beneden) in de Ind. Gids van 1880 en '87; „De onbebouwde gronden in de landschappen Boelèlèng en Djembrana, Eiland Bali” (herdrukt, in Tijdschr. Binnen). Bestuur, 1889; een rapport van 1 Juli 1888, uitgebracht in opdracht van de Regeering, over de rechten door de vorsten en het volk uitgeoefend op de onbebouwde gronden, naar aanleiding van geschillen over de wettigheid van de bezittitels op Tjandi Koesoema, doch ook belangrijke gegevens bevattend over het oeconomisch en maatschappelijk leven der bevolking; de magistrale „Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali” (herdrukt, in Tijdschr. Bat. Gen. van 1890; „Een proef op do som” (herdrukt) in Tijdschr. Binnenl. Best. 1890 en '91, een vervolg op de bijdrage in dat tijdschrift van 1889.

Van de groot kennis, door Lieftrinck op agrarisch-fiscaal gebied verzameld, trok de Regeering partij door hem te benoemen tot inspecteur, later hoofdinspecteur der cultures op Java (1889—1890). In deze functie verbond hij zijn naam aan de uitvoering der proef van de regeling der landrente op kadastralen grondslag in Tjiandjoer, waarbij van de kennis der regelingen dezer materie op Bali een ruim gebruik werd gemaakt. Deze regeling vond later verdere toepassing op Java (zie BELASTINGEN I, 238). Ook de regeling van allerlei politiek-agrarische vraagstukken in verband met de destijds krachtig aangevatte technische irrigatie op Java eischte zijn aandacht.

Van zijn arbeid in deze functie bleek naar buiten o. a. uit Lieftrinck's artikelen „De verbetering van het irrigatiewezen op Java”, Ind. Gids 1890, II p. 1165 en ib. 1897, I, p. 30 en 473; „Landrrenteregelingen in N. I.” in Ind. Gids 1904, I, 821, 1234 en andere geschriften.

Toen in 1894 de Lombok-expeditie plaats greep, gevolgd door den beruchten overval van 25/20 Aug., de tweede expeditie en de onderverping van Lombok en den invoer van direct bestuur op dat eiland, werd Lieftrinck voor vier maanden naar Bali en Lombok gezonden, zonder vast omschreven functie, als het hoofd, dat koel bleef te midden der agitatie, de hand die vaste leiding wist te geven in de verwarring, de kenner van land en volk, die den weg wist te wijzen om het geschokte land tot rust en welvaart te brengen.

Het is te begrijpen dat bij het vacant komen der betrekking van resident van Bali en Lombok de keus viel op dezen man! Van 1890—1901 bekleedde hij deze functie, gedurende een tijd, waarin vooral het scheppen van recht, regel, rust en welvaart op Lombok bestuursbekwaamheid eischte.

Van 1901 tot 1903: buitenlandsch verlof; van 1904—1910: lidmaatschap van den Raad van Indië; daarna pensioen. Als Raad van Indië is hij eenige malen als regeringscommissaris uitgezonden. Toen in 1900 de moedelijkheden met Badoeng gaande waren trachtte hij tevergeefs de vorsten van dat rijkje tot eene verstandige schikking te bewegen; toen de September-expeditie tegen Badoeng en Tabanan onder Rost van Tonningenplaatshad, was Lieftrinck daarbij als regeringscommissaris en het zeer gunstige verloop van de inlijving van Zuid-Bali bij het rechtstreeks bestuurde gebied in de op 1900 volgende jaren is vooreen niet gering deel aan zijn beleid te danken.

Do zeventien levensjaren, die hom tot zijn overlijden nog waren gegund, bracht Lieftrinck, die nooit gehuwd is geweest, door met reizen, studie, het nemen van initiatief tot eene beweging voor betere opleiding van bestuursambtenaren, die bekoord werd door het Kon. Besluit van 15 Juni 1921 (Ned. Stb. no. 800, § 02 v.v.), het curatorschap der Ned.-Ind. Bestuursacademie, het lidmaatschap der zgn. schiftingscommissie, van de examencommissie voor den Indischen administratieven dienst, van de Commissie voor het Adatrecht en vooral met het gedegen practisch-wetenschappelijke werk, waarvoor hij het materiaal gedurende zijn residentstijd had verzameld en gedeeltelijk verwerkt. Uit dien residentstijd dagteekenen nog: „Een staatsstuk van den Vorst van Lombok” (herdrukt) in Tijdschr.; „Bat. Gen. XLII, 1900, p. 19—39, en „Slavernij op Lombok” (herdrukt), ib. p. 508—538; uit zijn

verloftijd: „De residentie Bali en Lombok na 1894”, lezing in het Ind. Genootschap 1902, p. 137—106 (herdrukt); daarbij sluiten aan de groo- to uitgaven van het Kon. Inst. v. d. T., L. en V. v. N, L; De landsverordeningen dor Balische vorsten van Lombok, 1915, 2 dln.; Landsverordeningen van inlandsehe vorsten op Bali, 1917, en Nog eenige verordeningen en overeenkomsten van Balische vorsten, 1921, in welke werken die inlandsehe staatsstukken zijn opgenomen, vertaald en van meesterlijke en leerrijke inleidingen en toelichtingen voorzien.

Liefrinck's geschriften, hierboven als „herdrukt” aangegeven, zijn wegens hun groote vormende waarde voor bestuursambtenaren door het Bali-Instituut in 1927 te Amsterdam opnieuw uitgegeven in een kloek boekdeel, voorzien van eene Inleiding door Prof. J. C. van Eerde. De correctie en het Register van dit boek zijn nog door Liefrinck bewerkt; de verschijning ervan heeft hij nog mogen beleven. Een gevoelvolle herdenking van Liefrinck's rijke leven, gekenmerkt door fijne vormen, eerbied voor eigen cultuur, taal, maatschappelijke instellingen en rechtsopvattingen der inheemsche bevolking van Indië, door zin voor decorum bij volstreken eenvoud, werd door Prof. Dr. C. Snouck Hurgronjo geplaatst in het Koloniaal Tijdschrift van September 1927. 21 ~ L.

LUCHTVAART, CIVIELE. Al spoedig nadat in Europa de vliegkunst met goeden uitslag werd beoefend, dus nadat Wilbur Wright in 1905 een afstand van 120 K.M. door de lucht had afgelegd, werd ook Ned.-Indië het terrein van proefnemingen en demonstraties van vliegeniers. Behalve de proeven van militaire zijde (zie LUCHTVAART, ivi ELITAIRE) werden ook door particulieren goed geslaagde demonstraties gehouden; zoo vloog reeds in 1911 Kiiller boven de Indische terreinen. Do ontwikkeling van de particuliere luchtvaart in Europa en Amerika noopte de Indische regeering ook haar aandacht te schenken aan dit meest moderne verkeersmiddel en als eerste gevolg daarvan werd bij Gouv. besluit van 10 April 1919, no. 27, ingesteld eene „commissie voor den luchtvekers dienst”, welke tot taak had „het vraagstuk van „zulk een dienst in Ned.-Indië in zijn vollen om- „vang in studie te nemen en zoo spoedig mogelijk „voldedige voorstellen ter zake aan de Regeering „voor te leggen”. Bij do Regeering zat toen reeds do bedoeling voor de luchtvaart te benutten voor het vervoer vjin post en passagiers; want ook te dien aanzien werden der commissie bepaalde vragen ter beantwoording voorgelgd. Intusschen was het vraagstuk van de civiele luchtvaart in Indië ook in beschouwing genomen door een in Nederland benoemde commissie ter bcoordecling van do vraag, welke plaats Nederland en Ned.- -Indië zouden kunnen innemen in het internationaal l u oh tpost verkeer.

Bekend is do eerste goed geslaagde internationale vlucht, welke over Ned.-Indic voerde, n.l. die van Ross Smitli van Engeland naar Australië in 1919, waartoe o.m. de route Batavia—Socra- bajn van militaire zijde bruikbaar was gemaakt voor wat betreft noodlandingsterreinon. Deze laatste omstandigheid deed de Indische commissie besluiten om in November 1919 aan do Regee- ring voor te stollen bedoeld traject zoo spoedig mogelijk te doen volmakon tot het houden van proefvluchten, zoowel met water- als met land-

vliegtuigen en die proefvluchten zoo mogelijk in Maart 1920te doen beginnen; zulks voornamelijk om inzicht te verkrijgen in de regelmatigheid, die bereikt zou kunnen worden en in de kosten aan de uitoefening van dien dienst verbonden, zoome de om een staf van in lange vluchten geschoold personeel te vormen en het publiek vertrouwd te maken met de luchtvaart als communicatiemiddel. Evenwel in Maart 1920 konden de proefvluchten niet beginnen, omdat toen nog niet voldoende noodlandingsterreinen gereed waren, en toen zulks in de tweede helft van 1921 wel het geval was, kon nog niet tot het instellen van de proefvluchten worden overgegaan, omdat intus- sehen bij den marine- vliegdienst factoren in het spel waren gekomen, welke den vlootvoogd noopten om zich voorschands van medewerking aan de proefvluchten te onthouden, terwijl de vliegaf- deeling van de landmacht de geheele verzorging van de proefvluchten niet op zich kon nemen. Naar aanleiding hiervan wendde de „Commissie voor den luchtvekersdienst” zich tot de Regeering met een uitvoerig pleidooi om zich de belangen van het luchtverkeer in Indië te blijven aantrekken zóó krachtig als de financieele belangen gedoogden en met den raad om in zake de voorbereiding van de totstandkoming van het luchtverkeer diligent te blijven. Vorenbedoeld gebrek aan medewerking voor de proefvluchten Batavia— Soerabaja nam niet weg, dat in 1921 door vliegeniers zoowel van de land- als van de zeemacht verschillende vluchten over lange trajecten werden gemaakt, welke bewezen, dat aan het vliegen over afstanden als Batavia—Soerabaja, Soerabaja—Makassar en Batavia— Médan geene overwegende bezwaren in den weg stonden.

In Januari 1920 wendde de Handelsvereeniging te Soerabaja zich tot de regeering met het verzoek om mededeeling of zij prijs stelde op haar steun in verband met de plannen tot instelling van een luchtverkeer Batavia— Soerabaja, waarmede die Handelsvereeniging reeds telegrafisch haar instemming had kenbaar gemaakt.

Reeds in 1908 was door de heeren M. F. On- nen c.s. per request concessie gevraagd voor het uitoefenen van het luchtvaartbedrijf in Ned.- -Indië; in 1919 kwamen die heeren terug op dat verzoek, hetwelk evenwel op advies van de commissie voor den luchtvekersdienst werd afgewezen. Eenzelfde lot viel ton deel aan de verzoeken van Major Ilandolph Mac Kattie Powell en van don lieer Drooglever Fortuyn, onderscheidenlijk in November 1919 en Januari 1920, beoogende het verkrijgen van concessies of voorkeur daartoe, met uitsluiting van anderen, tot bediening van een luchtvaartdienst tusschen plaatsen in Ned.- -Indië, respectievelijk tusschen Singapore—Médan en Singapore— Batavia. In het voorjaar 1919 verklaarde de Nedorlandsch- Engelscho Technische Handelmaatschappij, welke in zeer nauwe relaties stond mot de bekende firma Vickers Ltd., zich bereid aan de totstandkoming van het luchtverkeer in Indië mede te werken, uitgebreide fabrieken op te richten, een Nedcrlandsche maatschappij te organiscoren, welke geregeldo vlieg- diensten op zich zou nomen en do exploitatie daarvan te voeren. In het geïllustreerde periodiek „Indië” van 7 Juli 1920 wijdde bedoelde maatschappij onder het hoofd „Luchtverkeer in Ned.- -Indië” een uitvoerige, zeer lezenswaardigo beschouwing aan dit onderwerp.

Bij de Gouv. besluiten van 1 October 1919 no. 52 en 12 December d. a. v. no. 04 werd de Commandant van het leger gemachtigd om te beschikken over een bedrag van / 10.000 ter uitbetaling aan den Nederlandschen onderdaan, die het eerst als bestuurder de reis van Nederland naar Java of omgekeerd per vliegtuig zou maken binnen de termijn van één maand; bij Gouv. besluit van 20 Juli 1920 no. 62 (Jav. courant no. 60) werd de bij eerstgenoemde besluiten gestelde grens van aankomst gesteld op 1 September 1921.

Op den Ten Oct. 1919 werd in Nederland opgericht de „Koninklijke luchtvaart maatschappij voor Nederland en Koloniën” (de K. L. M.) o. m. door verschillende groote handelslichamen, die belangen in Indië hebben. Deze maatschappij gaf het voornemen te kennen om te trachten zoowel in Nederland als in Ned.-Indië het vliegwezen te bevorderen en vroeg o.m. aan de Indische commissie voor den luchtverkeersdienst inlichtingen met betrekking tot den stand van zaken in Indië. Als vertegenwoordiger van de K. L. M. arriveerde in Mei 1920 in Indië de oud-Generaal C. J. Snijders, die, na overleg met vorengenoemde commissie, zich in Juni d. a. v. namens de K. L. M. met een verzoekschrift tot de Indische Regeering wendde tot het verkrijgen — met uitsluiting van anderen — voor een termijn van 3 jaren van voorrang tot concessie voor het exploiteeren van luchtlijnen in Indië en tot het aanwijzen van een orgaan, waarmede de onderhandelingen ten behoeve van het formulereen van een definitieve concessie gevoerd zouden kunnen worden. Volgens die concessieaanvraag zou het luchtdienstbedrijf in Indië uitgeoefend worden door een Ned.-Indische dochtermaatschappij van de Iv. L. M., ten opzichte waarvan de laatste zou optreden als „holding company”. Daarbij zou de Regeering aan de maatschappij eene zoodanige bijdrage in de exploitatiekosten hebben te verleenen, dat, met inachtneming van de afschrijvingen, over elk be- drijfsjaar een rente van 6 % zou zijn gewaarborgd over het in het luchtbedrijf in Indië vastgelegde kapitaal, echter in geen geval meer dan van het bedrag der jaarlijksche exploitatiekosten. Aan de maatschappij zou het kosteloos medegebruik van vlieghavens en landingsterreinen zijn vergund. In geval van oorlog of oorlogsgevaar zou de Gouverneur-Generaal bevoegd zijn het geheele bedrijf der maatschappij in Indië met alle daar aanwezige eigendommen in gebruik en beheer van 's lands dienst over te nemen, een en ander behoudens nadere geldelijke regeling.

De commissie voor den luchtverkeersdienst beval der Regeering aan om, met inachtneming van enkele desiderata, op dit verzoek van de K. L. M. in te gaan en stelde tevens voor om alsdan haar taak als afgedaan te beschouwen, wijl dan de haar gevraagde volledige voorstellen inzake de inrichting van het luchtverkeer in Ned.-Indië grooten- deels achterwege zouden kunnen blijven en de

K. L. M. alle vraagstukken, de organisatie en de uitvoering van het verkeer betreffende, ter hand zou kunnen nemen. Als uitvloeisel van dit advies werd door de Ind. regeering op de aanvullingsbe- grooting voor 1921 een memoriepost gebracht met betrekking tot een met de K. L. M. te sluiten overeenkomst; doch de Minister van Koloniën stemde hiermede niet in, omdat, blijkens de memorie van antwoord op het voorloopig verslag van de Tweede Kamer betreffende de Indische

begrooting 1921, deze staatsman de voorwaarde in de ontwerp-overeenkomst niet te aanvaarden achtte, wijl de K. L. M. op zich zelve geen levensvatbaarheid had en hij het niet verantwoord oordeelde 's lands gelden te besteden om haar op kunstmatige wijze in stand te houden. Ook was de Minister van meening, dat aan staatsexploitatie van luchtlijnen voorloopig niet kon worden gedacht, omdat de daarvoor benodigde geldclij- ke offers niet zouden opwegen tegen het te verwachten nut.

Uit een en ander bleek duidelijk, dat voorshands op de instelling van een staats- noch van een particulieren luchtvaartdienst te rekenen viel en dat zelfs op de totstandkoming van proef- diensten in de naaste toekomst geen staat viel te maken. Het was op grond hiervan, dat de commissie voor den luchtverkeersdienst zich in 1921 tot de Regeering wendde met de mededeeling, dat aldus wel vaststond, dat hare taak een andere zou moeten worden dan die, welke haar bij haar instelling was toegedacht en dat zij de tijd gekomen achtte om bepaaldelijk de vraag te stellen of de Regeering al dan niet prijs stelde op het voortzetten van hare werkzaamheden. Het gevolg hiervan was, dat bij Gouv. besluit van 23 Augustus 1922, no. 64, de taak der commissie opnieuw werd omschreven als volgt: „in te stellen eene „commissie, aan welke wordt opgedragen de re- „gceering voor te lichten nopens de voorzieningen, „zoo wettelijke als andere, welke in de naaste toekomst in zake de luchtvaart en wel bepaaldelijk „omtrent het luchtverkeer hier te lande, in ver- „band ook met het internationale luchtverkeer, „zullen zijn te treffen, met bepaling, dat deze „commissie zich ter zake voor zooveel noodig in „verbinding kan stellen met de gezaghebbenden „of met de luchtvaartkundige lichamen, zoowel „in Nederland als in de Nederlandsch-Indië om- „gevende landen”. Tevens gaf de regeering te kennen, „dat met het oog op den toestand van 's „lands geldmiddelen van het totstandbrengen „van een proefvluchtverbinding in deze gewesten „voorshands dient te worden afgezien” *).

De inmiddels ingetreden ongunstige economische wereldtoestand, het verstoorde finan- cieel evenwicht en de uit beide omstandigheden voortvloeiende noodzakelijkheid tot het betrachten van de uiterste zuinigheid en tot het achterwege laten of althans uitstellen van alle, niet bepaaldelijk en onverwijld noodzakelijke staatsuitgaven, lieten in de jaren 1921—'23 weinig hoop op de beschikbaarstelling van de noo- dige bijdrage uit 's lands middelen ten behoeve van een Ned.-Indischen luchtverkeersdienst, zonder welke bijdrage geen enkele particuliere onderneming de exploitatie van zoodanig dien dienst zou kunnen aanvaarden. Toch ontbrak het in dien tijd niet geheel en al aan belangstelling, zoo- als kan blijken uit het afdelingsverslag van do eerste gewone zitting van den Volksraad in 1923, waarin hot luchtverkeersvraagstuk werd tor sprake gebracht on o.a. werd gezegd: „Op too- „kenning van gouvvernementssteun aan de K. L. „M., indien deze haar werkzaamheden in Indië „zal willen aanvangen, werd aangedrongen. Mot

*) Het vorenstaande is hoofdzakelijk ontleend aan de Verslagen van de commissie voor den luchtverkeersdienst over 1920, 1921 en 1922.

„het vervoeren van de post, de mail in de eerste „plaats, middels den militairen vliegdiens, ware „zoo spoedig mogelijk een aanvang te maken”. Wat dit laatste aangaat, werden inderdaad in

1923 door de legerautoriteitenplannen beraamd; zie „De Indische Gids” 1923 II, blz. 831. Die plannen hielden o.m. in vluchten van Tandjoeng- priok naar Batavia, Semarang Soerabaja v.v., voorloopig éénmaal per week en wel onmiddellijk na aankomst van de mailboot, waardoor de aankomende mail reeds O uur na aankomst te Batavia te Soerabaja bezorgd zou kunnen worden. Men stelde zich voor op deze wijze voorloopig alleen post doch later ook passagiers te vervoeren. Overeenstemming met de autoriteiten, zoo heette het, was reeds verkregen; slechts werd gewacht op de definitieve afdoening van deze aangelegenheid op het Departement van Oorlog om den postdienst door de lucht op 1 Augustus 1923 te doen beginnen.

Tijdens de jaarbeurs 1923 te Bandoeng werden bij wijze van proef dagelijks postvluchten van Bandoeng naar Batavia en terug georganiseerd en werden voorts twee vliegdagen gehouden, waarbij door burgerlijke en militaire vliegtuigen werd gedemonstreerd.

Nadat einde 1921 de president van de Factorij der Ned. Handelsmaatschappij reeds een poging had gedaan om te komen tot de oprichting van een „Vereeniging voor luchtvaart”, welke poging geen succes had, doordien de ingekomen adhaesie- betuigingen zóó schaarsch waren, dat het niet raadzaam leek om toen tot die oprichting over te gaan, kwam in Juli 1924 een dusdanige vereeniging tot stand onder den naam van „Neder- landsch-Indische vereeniging voor luchtvaart”, onder voorzitterschap van den heer W. Muurling. Deze te Batavia gevestigde en als rechtspersoon erkende vereeniging (Gouv. besluit van 22 Juli 1924 no. 20. Jav. courant no. 02), stelt zich blijkens hare statuten ten doel „do bevordering „van de luchtvaart in den ruimsten zin en in al „hare vertakkingen en toepassingen, in het bijzonder voor zoover die ten goede kan komen „aan do belangen van Nederlandsch-Indië”.

Toen de economische toestand van Indië zich begon te verbeteren, en het evenwicht tusschen 's lands inkomsten en uitgaven, dank zij een krachtige bezuinigingspolitick, werd hersteld, richtte de K. L. M. op 31 Januari 1924 tot den Gouverneur-Generaal een nieuwe aanvraag om concessie, o. m. vergezeld van een ontwerp-over- eenkomst betreffende het onderhouden van luchtverkeersdiensten in Indië, en van een begroo- ting, bevattende een exploitatierekening van een onderstelden dagelijkschen luchtdienst van Batavia naar Soorabaja, met tusschenlanding te Se- marang. Uit deze begrooting bleek tevens het geschatte bedrag van den gevraagden regeerings- stcun. Bij Gouv. besluit van 29 April 1924 no. 01 werd de ontwerp-overeenkomst om advies in handen gesteld van een ingestelde „Commissie, wel- „ke tot taak zal hebben aan do regeering advies uit „te brengen over de door de K. L. M. ingediende „ontwerp-overeenkomst betreffende het onder- „houden van luchtverkeersdiensten in Nod.-In- „dië” (zie Javasche Courant van 9 Mei 1924 no. 38), onder voorzitterschap van den heer Ir. F. B. H. Asselbergs. Uit het uitvoerig en zeer gedocumenteerd advies dezer commissie, uitgebracht onder dagteekening van 15 Juli 1924, bleek dat

hare grootst mogelijke meerderheid van oordeel was; *) „dat het luchtverkeer er thans komen „moet, in de eerste plaats om de indirecte, niet in „geld uit te drukken voordeelen, welke aan een „zeer snel middel van vervoer zijn verbonden en „in de tweede plaats omdat de Britsche ver-strek- „kende plannen tot het instellen van luchtver- „keersdiensten tusschen het moederland en de „dominions en koloniën er toe nopen om het „standpunt van volledige onthouding te laten „varen, wil men niet het gevaar loopen op gevoelige wijze uit het wereldsnelverkeer te worden „geschakeld, dan wel aan vreemden toestemming „te moeten verleenen om deze koloniën te transi- „teeren en zodoende luchthavens te moeten inzichten naar door vreemden gevoelde behoeften. Men heeft dan ook alle consequenties daar- „van te aanvaarden en is alsdan geen baas meer „in eigen huis. Slechts één lid der commissie, de „vertegenwoordiger van het Departement der ma- „rine, beantwoordde de vraag, of op dit oogmerk „aan het burger-luchtverkeer reeds zoodanige be- „hoefte bestaat, dat de regeering tot zulke groote „goldelijke offers als van haar gevraagd worden „mag besluiten, beslist ontkennend”.

In 1925 (zie De Indische Gids 1925 I, blz. 154) waren de onderhandelingen over het al dan niet aangaan van een contract tusschen de Regeering en de K. L. M. vrijwel op het doode punt gekomen. De Regeering scheen voor het verleenen van subsidie terug te deinzen uit vrees, dat later nog meerdere uitgaven zouden kunnen volgen, zoo- dat het slotbedrag der subsidies grooter zou blijken dan de gevraagde garantie. Rechtstreeksche onderhandelingen tusschen Regeering en Iv. L. M. waren vrijwel uitgesloten, omdat de vertegenwoordiger van de Iv. L. M. voor Indië, de president van de Factory der Ned. Handelsmaatschappij, niet in het bezit was van een volmacht om namens de K. L. M. te handelen. Gehoopt werd, dat de eerste Holland-Indië vlieger, de heer

A. N. J. Thomassen a Thuessink van der Hoop (zie hierna), van een dergelijke volmacht zou zijn voorzien, doch die hoop bleek weldra ijdel.

Intusschen bleef men echter, zoowel in Indië als in Nederland, van particuliere zijde de volle aandacht schenken aan het vliegwezen; men wilde door een daad anderen het vertrouwen en het geloof in luchtverkeer bij brengen (zie „De bc- tcekenis der Holland-Indië vlucht” door W. P. van der Abeelen, Indische Gids 1925 I, blz. 355. e.v.). In 1924 hadden do plannen voor zulk cou daad, n. l. het uitvoeren van een Holland-Indië vlucht, vasten vorm aangenomen door de oprichting van een „Comité vliegtochtNederland-Indië”, goedgekeurd bij Kon. besluit van 20 September 1924 no. 42, onder voorzitterschap van den oud-Generaal

O. J. Snijders; gesteund door verschillende personen uit de luchtvaart- en zakenwereld, werd de financieele en formeele voorbereiding door het comité tot stand gebracht, terwijl de vliegtechnische toebereidselen werden geleid door den uitvoerder van den tocht, den hooger genoemden heer Thomassen «\ Thuessink van der Hoop, vlie-

*) Ontleend aan: „Mcdedeelingen van het luchtverkeer in en naar Nederlandsch-Indië” uitgegeven door do vereeniging „Comité vliegtocht Nederland— Indië” 15 Februari 1920 no. 2.

ger bij de K. L. M.; als vliegtuig werd gekozen een Fokker-verkeersvliegtuig type F. VII.

Voor de beschrijving van dezen eersten tocht door de lucht van Holland naar Indië wordt verwezen naar het boek van den heer Van der Hoop: „Door de lucht naar Indië”. O] 1 October 1924 vertrokken van het vliegveld Schiphol, nabij Amsterdam, landde de Fokker VIT op 24 November d.a.v. op het vliegveld Tjililitan nabij Meester Cornelis.

Na het enthousiasme over dezen geslaagden tocht gebeurde er niets, dat wees op belangrijke gevolgen; integendeel de Indische Regeering weigerde zelfs om het Comité vliegtocht Ned.-Indië tegemoet te komen door het vliegtuig over te nemen, wjl „het vliegtuig niet paste in het kader van den Ind. vliegdiens”. De overweging, dat het Gouvernement moest streven naar een sluitende begroeting en dat de instelling van lucht-verkeersdiensten kosten zoude medebrengen voor den aanleg van terreinen, het verlenen van subsidie enz. enz., bleek sterker dan de overweging, dat het scheppen van snelle luchtverkeersdiensten iu Indië ongetwijfeld het geheele economische leven aldaar ten goede zoude komen.

Het Comité vliegtocht Nederland-Indië verklaarde zich na den tocht permanent om met het overgebleven kapitaalje den arbeid voort te zetten en studiemateriaal te verzamelen ten aanzien van de luchtverbinding met Indië en ten aanzien van de verdere ontwikkeling van het luchtverkeer. Onder voorzitterschap van den oud- -Minister Treub vormde zich een comité, dat naast huldinging van de bemanning van de Fokker F. VII, zich hoofdzakelijk tot taak stelde, door het inzamelen van gelden een fonds te vormen en dit aan te wenden voor het Nederlandsche en koloniale luchtverkeer. Beide comité's ver-eenigden zich tot een nationaal comité om in deze richting werkzaam te zijn.

Op 26 Maart 1927 had in de Ridderzaal te 's-Gravenhage een aan het luchtverkeer in en naar Indië gewijde bijeenkomst plaats, beled door het Comité vliegtocht Nederland-Indië, de afdeling 's-Gravenhage van het Algemeen Ne-derlandsch Verbond en de K. L. M., waarin o. a. het woord werd gevoerd door den oud-Minister Treub en den Generaal Snijders. Eerstgenoemde spreker behandelde voornamelijk de economische zijde van het vraagstuk en wees o. m. op de in het begin 1927 tot stand gekomen Britsche luchtverbinding Caïro-Karachi, als onderdeel van de voorgenomen luchtlijn Engeland—Australië, van welke lijn het gedeelte Karachi—Bombay—Calcutta—Rangoon—Singapore reeds in voorbereiding was en vermoedelijk in 1928 in exploitatie zou komen. Willen wij niet — aldus deze spreker — dat de verbinding Singapore—Australië buiten de daarvoor aangewezen route, Sumatra en Java, om zal gaan, dan zullen wij hebben te zorgen tijdig gereed te zijn om dit internationale luchtverkeer te kunnen ontvangen; het is dus noodig dat spoedig volledige overeenstemming bereikt wordt tusschen het Gouvernement en de instelling, die belast zal worden met de exploitatie van luchtlijnen in Indië, welke instelling — voor wat Indië betreft — te beginnen 1 October 1928 de luchtlijn Sabang—Batavia—Singapore en wellicht ook andere lijnen zal hebben te ex-ploiteeren. Kan de Britsche luchtlijn rekenen op medegebruik van de inrichtingen op de landings

terreinen en de meteorologische en radiografische diensten op ons gebied, dan zullen wij ook op samenwerking met en medegebruik van de Britsche luchtlijnen kunnen rekenen voor onze luchtverbinding Nederland—Indië v.v.

Generaal Snijders betoogde voornamelijk de praktische mogelijkheid van het luchtverkeer in en naar Indië en drong eveneens aan op een zeer spoedige organisatie van dit verkeer van Sabang tot Soerabaja en op samenwerking met het Britsche rijk tot exploitatie van de luchtverbinding Singapore—Australië (zie verder „De bijeenkomst in de Ridderzaal op 2(3 Maart 1927” in „Het Vliegveld” van April 1927). Is de Ned.-Ind.-" luchtdienst in geregeld bedrijf, dan kunnen wij — geheel onafhankelijk van eiken vreemden invloed — reeds dadelijk de voordeelen genieten van verkorting van den reisduur tusschen Nederland en Indië door vliegdiens, aansluitende op de diens ten der Nederlandsche mailbooten.

Aan dit laatste denkbeeld was reeds in de eerste maanden van 1926 uitvoering gegeven doordien het Comité vliegtocht Nederland-Indië in samenwerking met de K. L. M. en de Rotter-damsche Lloyd op 28 Mei (zie Mededeelingen no. 8 van het Comité vliegtocht Nederland-Indië) on later op 18 Maart 1927 (zie Mededeelingen no. 4) mailvluchten deed uitvoeren van Rotterdam naar Marseille en terug, aldaar aansluiting vindende met de naar Indië vertrekkende en vandaar aankomende stoomschepen der genoemde stoomvaartmaatschappij. Op gelijke wijze organiseerde de Ned.-Indische vereniging voor luchtvaart, in samenwerking met den marine-vliegdienst, in April 1927 een mailproefvlucht van Soerabaja over Batavia en Belawan naar Médan en terug, aansluitende op de aldaar uit Nederland aankomende en vandaar naar Nederland vertrekkende mailbooten.

Volgens mededeeling in de pers van April 1927 heeft zich een comité gevormd voor de voorbereiding eener Nederlandsch-Indische Luchtvaartmaatschappij, vertegenwoordigende handel, nijverheid, scheepvaart, bankwezen en de cultures van Indië. Dat comité — het comité Van Aalst — zou in nauwe samenwerking met de K. L. M. eene concessie- en subsidieaanvraag opgesteld hebben, waarbij met den Minister van Koloniën voortdurend voeling werd gehouden. Ten einde het mogelijk te maken de exploitatie van het luchtverkeer in Indië in het midden van 1928 (zie hooger) te beginnen, was het noodzakelijk, dat deze aangelegenheid nog in de najaarszitting 1927 van den Volksraad in behandeling werd genomen. Om dezo behandeling te vergemakkelijken, vertrokken de lieeren mr. D. A. Delprat, directeur van de stoomvaartmaatschappij Nederland, en

A. Plesman, directeur van de K. L. M., op 26 Augustus 1927 van Genua naar Indië.

Al is thans (November J 927) door de Regeering nog geen beslissing genomen op de concessieaanvragen van de K. L. M., er werd in Indië tenminste in den laatsten tijd wel iets gedaan in het belang van het civiele luchtverkeer. Zoo worden op de begrooting 1928 fondsen aangevraagd voor de oprichting van een „bureau voor luchtvaart”, als afzonderlijke afdeling van het Departement der gouvernementbedrijven. In de memorie van antwoord op het afdelingsverslag over de begrooting 1928 van gouvernementbedrijven deelde de Regeering mede, dat zij met betrekking

tot het luchtverkeer liet overleg afwacht, dat gaande is tusschen den Minister van Koloniën, de K. L. M. en een combinatie van kapitaalkrachten en dat de directie van de Air Survey Company te Singapore de Regeering verzocht mede te werken aan het doortrekken van do ontworpen lijn Penang—Singapore naar Batavia. Door een tweetal leden van den Volksraad werd op 30 Juni 1927 schriftelijk aan de Regeering gevraagd „of — nu uit nadere berichten gebleken is, dat „het in Nederland gevormde concern tot oprichting van een luchtvaartmaatschappij in Indië „zal samenwerken met de K. L. M. — inzake de „door laatstgenoemde maatschappij aangevraagd- „de concessie, door de regeering reeds een beslissing is genomen, en zoo niet, in hoeverre of „de regeering bereid is thans, nu de omstandigheden gunstig zijn, om tot een begin van burgerlijk luchtverkeer in Ned.-Indic te komen, „haren steun te verlenen bij de oprichting van „een Ned.-Indische luchtvaartmaatschappij”.

Moest in 1922, naar de meening van de toenmalige Regeering, met het oog op den toestand van 's lands geldmiddelen, worden afgezien van liet totstandbrengen van de door de commissie voor den luchtverkeersdienst voorgestelde proef- luchtverbinding Batavia—Soerabaja v.v. (zie hooger), in 1927 waren de regeringsinzichten ten deze gewijzigd en werd bepaald, dat te beginnen op 3 Juli 1927 na aankomst van het S. S. Tambora te Tandjoengpriok, wekelijksche vlieg- diensten tusschen Weltevreden, Semarang en Soerabaja v. v. worden ingesteld, in aansluiting op de uit- en thuisvarende mailbooten van de stoomvaartmaatschappijen Nederland en Rotterdamse Lloyd. Er zouden elke week, zoo spoedig mogelijk na aankomst van de mailboot, te Tandjoengpriok twee legervliegtuigen via Semarang naar Soerabaja vertrekken om Dins- dagochtend weer van Soerabaja naar Semarang en Woensdagochtend van daar naar Weltevreden terug te koeren op een zoodanig tijdstip, dat de aansluiting op de dien dag naar Europa vertrekkende mailboot verzekerd is. Deze vlieg- dienston dienen in de eerste plaats voor het vervoer van de te ontvangen en de te verzenden mail van en voor Nederland voor en van Soma- rang en Soerabaja, waardoor het publiek op deze plaatsen in do gelegenheid is de aankomende mail per koerende boot te beantwoorden. Gedurende de eerste maand werd voor het vervoer van poststukken per vliegtuig geon extra recht geheven, doch daarna wel. Bij Gouv. besluit van 10 Juni 1927 no. 1 (Ind. Stb. no. 333) werden posttarieven voor vervoer per vliegtuig vastge- steld. In September 1927 vermeldden de Indische porstelegrammen, dat bedoeld luchtpostverkeer tot dusverre ongunstige resultaten had opgeleverd, vooral ook omdat do proef onder ongunstige omstandigheden was genomen. Het lucht- posttarief bleek te hoog, zoodat door den postdienst was voorgesteld dit te verlagen tot een dusdanig bedrag, dat het luchtrecht voor niemand een beletsel zou kunnen vormen om van den luchtpostdienst gebruik te maken; de ltege- ring keurde dan ook een verlaging goed van bedoeld recht van 40 tot 10 centen voor een briefkaart of een brief van ten hoogste 20 gram gewicht. Voorts was gebleken, dat de met het hier bedoelde vervoer verkregen tijdwinst to gering was; het belang van de post bij deze wijze van

vervoer heette overschat, terwijl het vervoer van passagiers grooter behoefte aan snelheid heette te hebben dan aanvankelijk werd vermeend; een Indisch perstelegram van 12 Augustus deelde mede, dat met ingang van 13 Augustus 1927 pas- sagersdiensten gecombineerd met den luchtpost- dienst werden ingesteld, die een verbinding vormen tusschen het militair vliegerterrein Andir, Soerabaja, Semarang en Batavia, in aansluiting op de aankomende mailbooten.

Als een voorbereiding van militaire zijde van een luchtverkeer over Sumatra — onderdeel van de verbinding Sabang—Soerabaja — kan genoemd worden het aanleggen van militaire landingsterreinen op genoemd eiland, waardoor het mogelijk was, dat op 19 Juni 1927 een escadrille legervliegtuigen uit Bandoeng via Tandjoeng- karang en Lahat te Palëmbang arriveerde.

Vermeld zij ook, dat in 1927 door den heer E. de Neve te Semarang het verzoek werd gedaan om, met uitsluiting van anderen, concessie te- verkrijgen tot het openen van een vliegdiens tusschen Pontianak en omliggende eilanden zoo- mede Singapore en dat dit verzoek niet werd ingewilligd.

De eerste passagiersvlucht van Nederland naar Indië en terug werd in 1927 uitgevoerd met een verkeersvliegtuig van de K. L. M., bestuurd door de piloten Geysendorffer en Scholte, met als mecanicien Weber, welk vliegtuig voor dit doel was ingehuurd door den Amerikaan Van Lear Black; 15 Juni uit Amsterdam vertrokken, landde het vliegtuig den 30sten d. a. v., op het vliegveld Tjililitan nabij Meester Cornelis, vertrok van daar ü Juli en was 23 Juli weder te Amsterdam terug. In hetzelfde jaar volbracht de luiten- ant- vliegenier Koppen — medebestuurder Krijns, mecanicien Ellerman — jnet het driemotorig vliegtuig „De Postduif” de eerste postvlucht van Nederland naar Indië en terug; den 1en October te Amsterdam opgestegen, was „De Postduif”, niettegenstaande een oponthoud van één dag, 10 October op Java, vertrok vandaar 17 October en landde, niettegenstaande een mankement ten gevolge van den slechten toestand van een der tusschenlandingsterreinen, waarvan het herstel twee dagen kostte, reeds 2S October weer op het punt van uitgang.

In verband met het hooger reeds vermelde vertrek naar Indië van de heeren Plesman en Del- prat in Augustus 1927, zij medegedeeld, dat blijkens flagbladberichten door de K. L. M. en liet comité Van Aalst o. m. beoogd werd een vaste luchtpostverbinding tusschen Nederland en Indië en terug, welke dienst voorloopig met 8 vliegtuigen zou kunnen worden onderhouden, zoodat er van de eindpunten iedere week een vliegtuig zou kunnen vertrekken. De posterijen zouden garantie moeten geven voor een vaste hoeveelheid post per vliegtuig; een extra luchtrecht van 50 cent per brief zou moeten worden gehevon.

Voor een geregelden vliegdiens in Indië werden voor de eerste maal gelden aangevraagd op de supplctoire Indische begrooting voor 1928. Aan de toelichtingon op die begrootingspost is het volgende ontleend:

De grooto ontwikkeling van do luchtvaart in do laatsto jaren heeft de overtuiging gevestigd, dat hot oogenblik is gekomen om ook hier te lande een daadwerkelijk begin te maken met dit nieuw- sto verkeersmiddel. Immers is to voorzien, dat

binnen afzienbaren tijd Nederlandsch-Indië zal worden aangesloten aan het internationale luchtvaart verkeer en het traject over den archipel daarvan zelfs een onmisbare schakel zal uitmaken. Wil men deze in alle opzichten gewenschte aansluiting bevorderen en voorbereiden en daarbij het onschatbare voordeel hebben van het initiatief in eigen handen te houden, dan is nu het tijdstip van handelen daar. Het oogenblik is ook daarom gunstig, omdat zich eene combinatie heeft gevormd van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij met eene kapitaalcrachtige groep, die waarborgen biedt voor deskundig beheer en goede financiering. Deze combinatie heeft een aanbod gedaan om het noodige kapitaal te verschaffen voor vliegtuigen en roerende inventaris, op voorwaarde, dat het Land de vliegterreinen met de daarbij behorende gebouwen ter beschikking stelt en de instandhouding van het kapitaal waarborgt. Op rentegarantie maakt de combinatie geen aanspraak.

Het overleg met de combinatie is nog niet beëindigd kunnen worden: de verwachting bestaat dat dit tot een voor beide partijen bevredigend resultaat zal leiden, maar bepaalde zekerheid kan hieromtrent nog niet worden gegeven.

Niettemin wordt thans reeds voorwaardelijk een crediet daarvoor aangevraagd, opdat na verkregen overeenstemming zonder verder verwijf de noodige voorbereidende maatregelen kunnen worden getroffen.

Zooals hierboven reeds is uiteengezet, dient bij het ontwerpen van de eerste luchtvaartlijnen in Nederlandsch-Indië in de eerste plaats gelet te worden op het internationale element.

In verband hiermede komt het de Regeering aangewezen voor, dat allereerst wordt begonnen met den schakel Soerabaja—Batavia, welke verbinding ook voor het binnenlandsch verkeer economisch de beste kansen van slagen biedt.

Ten einde een goede verkeersbasis te scheppen, zal de organisatie reeds dadelijk zoodanig moeten worden opgezet, dat de lijn Soerabaja—Semarang—Batavia, waarop ook een lijn naar Bandoeng ware aan te sluiten, in een dagelijkschen dienst (met uitzondering van Zon- en feestdagen) wordt gevolgen. Alleen in dat geval zal er kans bestaan dat het burgerlijk luchtverkeer hier te lande opneemt en „er in komt“.

Getracht zal worden met dezen dienst reeds 1 September 1928 aan te vangen, als voorbereiding van de volgende etappe, n.l. de verbinding Batavia—Singapore—Belawan Déli, welke zoo eene nigszins mogelijk in Januari 1929 dient te worden geopend. Voorloopig zou op deze lijn kunnen worden volstaan met een wekelijksehen dienst, die te Belawan Déli aansluiting geeft op de komende en vertrekkende mailboten.

Het ligt in het voornemen den dienst Batavia—Bandoeng en Batavia—Semarang—Soerabaja te onderhouden met 4 driemotorige land vliegtuigen en den wekelijksehen dienst Batavia—Singapore—Belawan Déli met 2 tweemotorige watervliegtuigen, beide typen ingericht voor acht personen.

Bij het ontwerpen van de organisatie van den dienst is nog overwogen, of wegens de duurdere exploitatie van watervliegtuigen het niet mogelijk en beter zou zijn ook den dienst op Singapore en Belawan Déli met land vliegtuigen te onderhouden; doch daarvan is voorloopig afgezien, o.m. op grond van de overweging dat, in

verband met in de toekomst te openen andere verbindingen, het gebruik van watervliegtuigen in den archipel op den duur toch niet kan worden vermeden en het gebruik van watervliegtuigen voor de verbinding met Singapore de meest praktische is.

Wel bestaat het voornemen om indien later uitbreiding van den dienst op Déli noodig blijkt, ook over te gaan tot het bevliegen van de land- route over Sumatra.

Het ligt voorts in de bedoeling om naast de in te stellen geregelde diensten in de voornaamste centra van Indië buiten deze lijnen eenvoudige vliegterreinen aan te leggen, ten einde het land meer toegankelijk te maken voor het luchtverkeer.

Naar een voorloopig opgestelde begrooting, worden de uitgaven en ontvangsten als volgt geraamd:

voor de exploitatie van de diensten Batavia—Bandoeng en Batavia—Soerabaja 6 maal in de week vice versa te beginnen 1 September 1928, op / 330.000 aan uitgaven, / 30.000 aan ontvangsten; en voor de exploitatie van de diensten Batavia—Bandoeng en Batavia—Soerabaja 6 maal in de week vice versa en Batavia—Singapore—Belawan Déli 1 maal in de week vice versa gedurende een vol jaar, op / 1.256.000 aan uitgaven, / 257.000 aan ontvangsten: waarbij behalve op eenig binnenlandsch post- en goederenvervoer is gerekend op vervoer van 1/10 deel van de mail en 2 passagiers per tocht.

Mitsdien zou de dienst een tekort laten voor 1928 van rond / 300.000 en voor 1929 en volgende jaren van rond / 1 miljoen.

Do aandacht wordt er evenwel op gevestigd, dat voor een min of meer juiste raming der ontvangsten geen gegevens beschikbaar zijn, zoodat deze dan ook als zeer globaal moet worden beschouwd.

Literatuur, behalve de reeds in den tekst genoemde: „Het luchtverkeer in Indië“, door O. J. Sniijders, De Indische Gids, 1922, II, blz. 1057

e. v. „Ecu vliegtocht Nederland—Indië?“, De Indische Gids, 1923, II, blz. 839.

„De betekenis van luchtstrijdkrachten voor de verdediging van Indië“, door J. J. van Santen, De Indische Gids, 1924, II.

„Het luchtverkeersvraagstuk voor Indië“, De Indische Post van 1, 8 en 22 Augustus 1925.

„Lcekegedachten over de toestandbrenging van de verbinding tusschen Nederland en Indië door de lucht“, door G. L. K. Schmülling, Koloniaal Weekblad I October 1925.

„Voortzetting der actie voor het luchtverkeer met Indië“, Koloniaal Weekblad 15 October 1925.

„Do luchtlijn Nederland—Indië“, door C. L. K. Schmülling, Koloniaal Weekblad 22 October 1925.

„De luchtlijn Amsterdam—Batavia“, door

O. L. K. Schmülling, Koloniaal Weekblad 8 December 1925.

„De betekenis van het luchtverkeer“, door I. L. van den Berch van Heemstede, Vragen des tijds 1925, II, blz. 140

e. v. „De luchtpostverbinding met Nederlandsch-Indië“, door C. J. Sniijders, Nederlandsche Mercur (Bijblad van Handelsberichten) 4 Augustus 1927.

„Civiel luchtverkeer“, door M. P. Pattist, Koloniaal Weekblad 1927.

„De bijeenkomst in de Ridderzaal op 26 Maart 1927“, Het Vliegveld, April 1927.

„Burgerlijk luhtvaart in Nederlandsch Indië“, door F. v. d. Eist, Het Vliegveld, Mei 1927.

„De postvlucht Soerabaja—Sabang

v.v.", door Backer, Het Vliegveld, Mei 1927. „De burgerluchtvaart in en de verdediging van Nod.- -Indië", Nieuwe Courant van 12 Mei 1927. „De toekomst van het luchtverkeer met Necler- landsch-Indië", door C. J. Snijders, Mededcolin- geu No. 1 Comité vliegtocht Nederland-Indië. „Memorie betreffende het luchtverkeer in den Ned.-Indischen archipel en dat tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië", Mededeelingen No. 2 Comité vliegtocht Nederland—Indië. „De Kamer van Koophandel te Amsterdam en de luchtverbinding met Nederlandsch-Indië", Mededeelingen No. 3 Comité vliegtocht Neder- land-Indië. „Een Indische luchtvaartmaatschappij en het Gouvernement", Mededeelingen No. 3 Comité vliegtocht Nederland—Indië. „De grondorganisatie in Nederlandsch-Indië, Mededeelingen No. 3 Comité vliegtocht Nederland—Indië. „De bijeenkomst in de Ridderzaal op 20 Maart 1927", Mededingen No. 4 Comité vliegtocht Nederland—Indië. „Onze vliegtocht van Amsterdam naar Batavia en terug", door G. Gezendorffer, De Maasbode van 10, 12, 14 en 18 Augustus 1927. „De toekomst der luchtverbinding Nederland—Indië", lezing van H. Martin van de vereeniging Nederlandseh-Fabri- /"kaat, Nieuwe Courant 10 November 1927.

Afgesloten November 1927.

H. B.

LUCHTVAART, MARINE. Nadat de groote oorlog het bestaansrecht van watervliegtuigen als een krachtig hulpmiddel der moderne marine had bewezen en dientengevolge in Nederland, met de ingebruikneming van het vliegveld de Mok (o) Texel op 21 Augustus 1917, een marinelucht- vaartdienst was ingesteld, werden maatregelen getroffen om ook in Indië tot een dergelijken dienst te geraken. De eerste stap daartoe was het aanvragen op de staats(marine)begroting voor het jaar 1918 van gelden voor de voorbereiding vuil dien dienst en voor de opleiding in Nederland van het noodige personeel; in hetzelfde jaar nog werd in Indië een bedrag van / 100.000 toegestaan om een begin te maken met de oprichting van een marinevliegkamp te Tnndjoengpriok. In de memorie van toelichting op vorengenoemde staats- bogroting werd medegedeeld: „Ook voor Oost- „ludië zal een marineluchtvaartdienst moeten „worden geschapen; daar nog meer dan hier te „lande, zal de verkenning ter zee door luchtvaar* „tuigen moeten plaats hebben, fndië zal eerlang „groote zeoverkenningsvliegtuigoii noodig heb- „ben, die lang achtereen kunnen uitblijven en die „van uit hunne kampen de bewakingsdiensten „zullen moeten uitoefenen in verband met de „andere doelen van de vloot. De voorbereiding „voor dien dienst in Indië en de opleiding van „het personeel zal hier te lande moeten geschie- „den, terwijl voor de aflissing van het personeel „ook in Nederland op een betrekkelijk groote „sterkte van den marineluchtvaartdienst zal moe- „ten worden gerekend.”

Do Indische marineluchtvaartdienst zou, zoo- als nadrukkelijk werd gezegd in de memorie van toelichting op de staats(marine)begroting voor 1919, een onafscheidelijk deel vormen van de marine daar te lande. Op laatstbedoelde begroting werd voor aanschaffing van marinevliegtui- gen voor Indië een bedrag van / 700.000 aangevraagd en toegestaan, van welk bedrag, blijkens de memorie van toelichting, do helft uit do Indische begroting aan do middelen van Nederland

zou worden vergoed. Bedoelde memorie van toelichting behelsde in verband hiermede de mede- doeling, dat door den Minister van Marine in overleg met zijn ambtgenoot van Koloniën was besloten, „dat ten opzichte van hot vliegtuigmaterieel „voor den marineluchtvaartdienst in Oost-Indië „zal worden gevolgd dezelfde gedragslijn als die, „welke, in afwachting van de totstandkoming „van de vlootwet, is gevolgd voor het drijvende „materieel, zoodat de kosten daarvan over de „beide begrotingen worden verdeeld, terwijl de „inrichtingen aan den wal, als vliegtuigkampen, „herstellingsinrichtingen enz., alsook de herstelling en het onderhoud van het vliegtuigmaterieel zullen komen ten laste van de begroting „van Nederlandsch-Indië". In overeenstemming hiermede werd voor de eerste maal op de Indische begroting voor 1919 een post (/ 375.000) uitgetrokken voor de aanschaffing van vliegtuigmaterieel voor den marineluchtvaartdienst.

Toen in October 1919 door de Indische Regee- ring een prijs werd uitgelooft voor den eersten Nederlandschen vliegtuigbestuurder, die van Nederland naar Java of omgekeerd zou vliegen (zie LUCHTVAART, MILITAIRE), werd op de staats(marine)begroting voor 1920 een bedrag van / 100.000 toegestaan, ten einde vanwege het Departement van Marine twee vliegtuigen — één water- en één land vliegtuig — aan dien tocht te doen deelnemen. Deze tocht is echter niet ondernomen geworden (zie LUCHTVAART, MILITAIRE).

Vliegtuigmaterieel. De eerste hydroplanen voor den marinevliegdienst kwamen, tegelijk met het eerste personeel voor dien dienst, in September 1918 in Indië; het waren twee geïnterneerde, door de Nederlandsche Regeering overgenomen zee- vliegtuigen van onderling verschillend type met een gering aantal rserve-deeleu. Toen in October

1919 nog geen ander vliegtuigmaterieel in Indië was aangekomen, werd in de najaarszitting van den Volksraad aangedrongen op een krachtiger aanpakken van den marineluchtvaartdienst. In dat jaar nog werden uit Nederland Van Berkel- - vliegtuigen ontvangen, zoodat einde 1919 reeds > watervliegtuigen in Indië aanwezig waren, welk aantal, door het beschikbaar stellen op de Indische begroting van 1920 van f 152.000 (voor aanschaffing van vliegtuigmaterieel, uitrusting van vliegtuigen met draadlooze telegrafie en artillerie materieel) einde 1920 tot 9 was gestegen, terwijl toen 3 vliegtuigen naar Indië onderweg en verscheidene in Nederland in aanbouw waren, welke laatste in 1921 in Indië aankwamen. Alhoewel o)» de begroting voor dat jaar geen gelden waren aangevraagd voor uitbreiding van het aantal vliegtuigen, wjl geen voldoende personeel beschikbaar was om een grooter aantal vliegtuigen te bemannen, beschikte do marineluchfvaart- dienst einde van dat jaar over 20 watervliegtuigen type W. A. (tweedekkers) en 3 watervliegtuigen type W. B. (ééndekkers). Op de staats(mari- no)bogroting van genoemd jaar 1921 waren, met betrekking tot den Indischen marinevliegdienst, alleen gelden aangevraagd voor een tweetal vliegtuigen voor proefneming, tereinde door vergelijkende proeven in Nederland te doen nagaan, welk type in het bijzonder voor Indië het meest govcscht was. In 1922 word geen vliegtuigmaterieel uit Nederland uitgezonden, zoodat, wjl één watervliegtuig type W. A. buiten dienst

gesteld moest worden, de Indische marinelucht- vaartdienst einde 1922 beschikte over 19 watervliegtuigen type A en 3 watervliegtuigen type B. Voor bewapening van de reeds in India aanwezige vliegtuigen werd op de Indische begrooting voor

1922 een bedrag van f 120.000 uitgetrokken. In 1923 werd wederom een watervliegtuig type A buiten dienst gesteld, doch werden uit Nederland ontvangen 3 vliegtuigen type B benevens — ter beproeving — een Fokker-amfibievliegtuig met Napier Lion motor. In laatstgenoemd jaar werd in Nederland de eerste van de zes voor de kruisers „Java” en „Sumatra” bestelde tweepersoons- gevechtsvliegboten van het type Fokker B. H. met 3G0 P.K. Rolls Royce Eagle IX motor afgeleverd en naar het vliegveld Schellingwoude gesleept om te worden beproefd.

Gedurende 1924 verminderde het aantal in Indië beschikbare watervliegtuigen wederom met 3 en moest de beproeving van het Fokker-am- phibievliegtuig worden gestaakt in verband met het verwisselen van in Nederland bestelde motoronderdelen. Toen deze laatste in 1925 waren ontvangen kon de Fokker-amphibie weder in dienst worden gesteld, waarbij zij, uitsluitend als vliegboot gebruikt, goed voldeed; de luchtvloot werd in laatstbedoeld jaar voorts uitgebreid met 2 Fairey-toestellen (zie het artikel „De nieuwe Faireyzeevliegtuigen voor de Koninklijke marine”, voorkomende in „Het Vliegveld” 1925, blz. 184 e. v.) en in 1920 met nog 2 dergelijke toestellen en 5 Dornier-Walbooten, zoodat, blijkens de jongste beschikbare opgave (Koloniaal - Verslag 1927), de marineluchtvaartdienst beschikt over 15 watervliegtuigen type W. A. (tweedekkers), 6 watervliegtuigen type W. B. (eendekkers), 4 Fairey-tweedekkers, 1 Fokker- -amphibie en 5 Dornier-Walbooten.

Herkenningsteekenen van de militaire vliegtuigen zijn vastgesteld bij Gouv. besluit van 15 December 1920 no. 45 (Ind. Stb. no. 885).

Vliegvelden enz. Met den bouw van een vliegveld te Tandjoengpriok, waarvoor — zie hooger — in 1918 een bedrag van f 100.000 was toegestaan, werd in hetzelfde jaar begonnen en in 1919 werd ten laste van de B. O. W. 151.888 M*. van de voor de havenuitbreiding gebaggerde specie opgespoten. Toen bovengenoemd bedrag van f 100.000 nagenoeg was verwerkt, werd bij de Indische aanvullingsbegrooting voor 1920 eenzelfde bedrag toegestaan voor „de verdere aanschaffing van verbruiksartikelen, behoeften „voor onderhoud en herstelling van vliegtuigen „en van het vliegveld zelf, alsmede voor werk- „tuigelijke inrichtingen, toestellen voor houtbewerking enz., welke inrichtingen bij gereedheid „van het permanent vliegveld te Soerabaja, „daarheen zullen worden overgebracht”. Voor den bouw van laatstbedoeld kamp — „Moro Krembangan” — waarvan de totaalkosten waren geraamd op / 4.5G5.000, was op het Vlle hoofdstuk (B. O. W.) der Indische begrooting voor 1920 een memoriepost uitgetrokken; in dat jaar werd voor genoemd kamp door de

B. O. W. voor / 1.040.732 aan terrein opgespoten, terwijl aan de inrichting van het werkterrein f 150.886 werd verwerkt. Gp hetzelfde hoofdstuk der begrooting voor J 921 werd voor dit doel gerekend op een bedrag van / 1.100.000, terwijl in dat jaar / 776.000 werd verwerkt. Het lag toen in de bedoeling om ook het vliegveld te Tan-

djoengpriok een permanent karakter te geven, waarvoor op dezelfde begrooting / 100.000 werd toegestaan. Ook al uit bezuinigingsoverwegingen werd echter van dit voornemen afgezien, zoodat op de begrooting voor 1922 ~~geen gelden voor den bouw van het vliegveld te~~ Tandjoengpriok meer werden aangevraagd. Het in 1921 gereed gekomen „tijdelijke” vliegveld te Tandjoengpriok bood gelegenheid om 12 vliegtuigen bedrijfsklaar te houden. „Het Vliegveld” 1921 bevat on blz. 2GG e. v. talrijke foto's betrekking hebbende op laatstgenoemd vliegveld. Voor den verdere bouw van het vliegveld Moro Krembangan werd in 1922 f 500.000 minder toegestaan dan in 1921, en in de jaren 1923, 1924 en 1925 onderscheidenlijk f 535.000, / 607.500 en f G00.000, terwijl in 1924 ook / 50.000 werd toegestaan als eerste termijn voor den bouw van een kaserna te Soerabaja voor den marineluchtvaartdienst, waarvan de gezamenlijke kosten waren begroot op / 450.000. Reeds in 1921 was in het vliegveld Moro Krembangan een der groote vlieg- tuigloodsen gereed, die al dadelijk in gebruik werd genomen; in 1923 volgde de indienststelling vaneen grooter deel van het vliegveld; op 30 Juli 1925 werd het kamp officieel geheel in gebruik genomen, waartoe een nagenoeg algeheele ontruiming had plaats gevonden van het vliegveld te Tandjoengpriok, dat als tijdelijk of hulpvliegveld behouden bleef. Het vliegveld Moro Krembangan biedt ruimte voor 40 watervliegtuigen e. a. Een ander tijdelijk vliegveld, doch op veel bescheidener schaal dan dat te Tandjoengpriok, bevindt zich te Semarang; in verband met de te houden proefvluchten Batavia—Soerabaja ten behoeve van het luchtvaartverkeer — zie „LUCHTVAART, MILITAIRE” en „LUCHTVAART, CIVIELE” — werd bij Gouv. besluit van 12 Januari 1920 no. 25 machtiging verleend om te Semarang een eenvoudige loods met bergring voor twee watervliegtuigen en afgang met rails naar het water op te richten. Deze inrichting, verbeterd en uitgebreid, is sedert als tijdelijk of hulpvliegveld in gebruik gebleven.

De exploitatiekosten van het vliegveld te Tandjoengpriok werden aanvankelijk gekweten uit de begrotingspost „Andere uitgaven voor do Indische militaire marine”, totdat op do bogroo- ting voor 1922 voor de eerste maal een post voorkwam „Verdere uitgaven voor do marine- lucht- vaart”, welke post, blijkens de memorie van toelichting, omvatte „de onderhouds- en exploitatiekosten”. Deze post werd in verband met de gedeeltelijke indienststelling van het vliegveld Moro Krembangan voor 1923 verhoogd. Over de jaren 1922, 1923 en 1924 bedroegen de exploitatiekosten van het tijdelijke vliegveld te Tandjoengpriok onderscheidenlijk/ 820.471, / 567.734 en / 673.9G2 en over de jaren 1925 en 1926 die van de 3 vliegvelden — Moro Krembangan, Tandjoengpriok en Semarang — onderscheidenlijk / 823.729 en / 1.122.190, bij wolk laatste bedrag nog gerekend moet worden / 53.000 als door het marine-etablisement betaalde kosten voor het vliegveld Moro Krembangan.

Bij Gouv. besluit van 28 Mei J924 no. 40 (Bijbl. no. 10608) werd een regeling vastgesteld van de voorwaarden, waarop in de werkplaatsen, behoo- rende tot den marineluchtvaartdienst, werk kan worden verricht voor andere takken van 's lands dienst, voor gewesten of gedeelten van gewesten

met eigen geldmiddelen, dan wel voor particuliere lichamen of particulieren.

Personeel. Het eerste personeel voor den op te richten marineluchtvaartdienst werd in 1918 met het als hulpkruiser in konvooi varende s.s. „Ta-banan” naar Indië uitgezonden, alwaar het in September aankwam; het bestond uit 2 officieren-vliegenier, 1 bootsman-vliegenier, 1 sergeant-majoor, 2 sergeanten, 1 korporaal en 2 matrozen, onder bevel, van den Luitenant ter zee le klasse

H. J. Bueninck. Gestadig werd dit personeel, overeenkomstig de stijgende behoefte en naar het inzicht van den Commandant der zeemacht, uitgebreid, ook met inlandsche en chineseche werklieden, zoodat thans (1927) bij den marineluchtvaartdienst aan militair personeel zijn te werk gesteld ongeveer 15 officieren, 105 vliegtuigmakers, 0 zeewaarnemers en 1 100 onderofficieren en matrozen; aan het hoofd van den dienst staat een kapitein-luitenant ter zee.

Van den reeds hooger vermelden, thans nog geldenden regel, dat al het vliegeniers- en technisch personeel in Nederland wordt opgeleid, werd afgeweken, toen in 1918 bij den legervlieg-dienst in Indië de gelegenheid werd geschapen tot opleiding voor het door de Fédération Aéronautique Internationale vastgestelde brevet en besloten werd bedoelde opleiding ook te doen volgen door eenige officieren van de zeemacht; voor de eerste maal word voor dit doel op de Indische begrooting voor 1919 een bedrag van f 25.000 uitgetrokken.

De uitgaven voor het personeel van den marineluchtvaartdienst werden, evenals die voor het vliegkamp te Tandjoengpriok, aanvankelijk gekweten uit den begrotingspost „Andere uitgaven voor de Indische militaire marine”, totdat op de Indische begrooting voor 1922 voor de eerste maal een afzonderlijke post „Personeel voor den marineluchtvaartdienst” voorkwam, ten bedrage van / 189.440. In verband met de uitbreiding van den dienst werd die post voor 1923 met / 82.1 GO verhoogd, doch, uit bezuinigingsoverwegingen, voor 1924 wederom met / 56.600 verminderd; in de volgende begrotingen komt deze afzonderlijke post niet meer voor.

Op do Indische begrooting voor 1922 werden gelden gevoteerd ten einde voor het personeel der zeemacht, dat tengevolge van een vliegongeval ongeschikt wordt voor den dienst en voor hunne nabestaanden overeenkomstige voorzieningen te treffen als toen reeds voor het personeel van het leger bestonden. Een desbetreffende regeling kwam tot stand by het Kon. besluit van 3 Februari 1923 no. 32 (Ind. Stb. no. 235), doch word mot ingang van een door den Gouverneur-Gonc-raal te bepalen dag bij hot Kon. besluit van 23 Januari 1926 no. 25 (Ind. Stb. no. 124) ingetrokken en zulks in verband mot het voornomon om dorgelijke voorzieningen te treffen voor allo ambtenaren, die aan dienstvluchten moeten deelnemen; aan dit voornomon is evenwel thans (November 1927) nog geen uitvoering gegeven, zoodat do regeling in Ind. Stb. 1923 no. 235 nog van kracht is.

Bij hot Kon. besluit yan 21 Augustus 1925 no. 39 (Ind. Stb. no. 542) word do regeling van hot personeel der Koninklijke marino-reserve (Kon. besluit van 31 Januari 1925 no. 34, Ind. Stb. no. 281) gewijzigd en aangevuld met betrekking tot het ontslag van officieren-zcowaarnomor. Een

„regeling van de opleiding van dienstplichtigen „tot militie-adjudant-onderofficier-zeewaarne-„mcr bij de zeemacht in Nedcrlandsch-Indië” kwam tot stand bij het Govv. besluit van 29 April 1926 no. 18 (Ind. Stb. no. 173).

Verrichtingen van den marineluchtvaartdienst. Reeds in 1920 had de marineluchtvaartdienst zich zoodanig ontwikkeld, dat, behalve de gewone oefeningen in de nabijheid van het kamp, ook grootere tochten per marinevliegtuig konden plaats vinden, zooals van Tandjoengpriok naar Teloekbetong, Billiton, Soerabaja en Belawan Déli, welke nagenoeg alle met goed gevolg werden volbracht; zie over den tocht naar Belawan Déli, het Marineblad 1920: „De vliegtogt Priok—Déli”. In Juli 1921 werd ook gevlogen van Soerabaja naar Mak&ssar en terug, terwijl in dat jaar vliegtuigen deelnamen aan de gezamenlijke oefeningen der marine en een vliegtuig in November goede diensten bewees bij het opsporen van de Badjau-vloot ter Noordoostkust van Borné; zie voor dit laatste het Marineblad 1922, blz. 155

e. v.: „Het optreden van een watervliegtuig in „samenwerking met een torpedobootjager tegen „ongewenschte elementen in onze Indische wate-„ren”, door W. H. C. H. Ook bij het zoeken van een in den Noordelijken toegang van de Gaspar- straten gerapporteerd rif werd een groep vliegtuigen met succes gebruikt.

In 1922 verleenden vliegtuigen eveneens hulp bij het zoeken van riffen en voorts bij opnemings- werkzaamheden, zie o. a. het Marineblad 1924: „Het vliegtuig ten dienste van de hydrografie”, door den luitenant ter zee le klasse H. G. de Bruyne. Drie watervliegtuigen (Van Berkel tweedekkers) ondernamen in Augustus van dat jaar een tocht naar Pontianak en vandaar op verzoek van den resident verschillende tochten langs de groote rivieren als machtsvertoon tegenover de Dajaks en de chineseche bevolking; zie voor deze tochten het artikel: „Per vliegtuig onder de Dajaks”, door H. Nieuwenhuis, voorkomende in „Het Vliegveld” 1923, blz. 142 e. v. Andere vliegtuigen stonden de torpedobootjagers bij in hun werk tot beteugeling van de zeerooverij in den Riouw-archipel en Straat Ivarimata. In Juli, September, Octobcr en November 1923 namen vliegtuigen deel, onderscheidenlijk aan de groote vlootoefeningen in Straat Soenda, den tocht van een eskader naar Bandjermasin, de vlootoefeningen nabij het eiland Bawéan en het bezoek van een eskader aan Samarinda, de gozamenlijke marineoefeningon in Straat Karimata; tijdens hun verblijf to Bandjermasin en Samarinda, ondernamen de vliegtuigen tochten langs de grooto rivieren tot ver in het binnenland. Een gedetailleerde beschrijving van deze tochten komt voor in hot artikel „Een en ander over de verrichtingen van den marineluchtvaartdienst in Indië”, door M. C. Moes, in „Het Vliegveld” 1924, blz. 113 o. v. en 149 e. v. Met behulp vau vliegtuigen werd in 1923 een rif in de Java-zee ontdekt. Ook in 1924 namen vliegtuigen deel aan gozamenlijke oefeningen en tochten van schepen, zoo bijv. aan de oefeningen in do omgeving van Tarakan van 7—31 Mei; bij do bestrijding van den zeeroof in Straat Malaka bowees een aldaar gestationneerd vliegtuig goede diensten.

Op 9 Maart 1925 begon een grooto oefentocht van do Pelikaan, de Krakatau en een divisie onderzeebooton naar het Oostelijk deel van den

Archipel (Nieuw Guinc, Halmahéra, Straat Ma-kassar), aan welken tocht werd deelgenomen door een groep van 3 vliegtuigen: in aansluiting hierop werden van 2 tot 25 Mei oefeningen gehouden in de omgeving van Balikpapan, vanwaar 2 vliegtuigen naar Soerabaja vlogen met een tusschen-landing in de Westbaai van de Kangéan-archipel: eenige dagen later vlogen 3 andere toestellen. Dit traject in omgekeerde richting, doch slechts 2 vliegtuigen bereikten Balikpapan, wijl één toestel wegens een motordefect een noodlanding moest doen; zie voor dezen tocht het artikel „Wat de marine-luchtvaartdienst in Indië alzo doet”, door J. P. Scheepmaker in „Het Vliegveld” 1925, blz. 310 e. v.

Einde April 1925 vlogen 2 toestellen van Tandjoengpriok naar Merak en terug; OQ1C werden in den loop van dat jaar en in 1926 en 1927 verschillende tochten van Tandjoengpriok naar Soerabaja v.v. gemaakt; de Fokker-amphibie legde dit traject geregeld zonder tusschenlanding af. Een groep van 4 vliegtuigen nam in September 1925 deel aan een marine-oefeningstocht in den Riouw-archipel. Herhaaldelijk verleenden ook in 1925 en 1925 vliegtuigen assistentie bij het opsporen van riffen, voornamelijk nabij Seinarang en Bawéan.

Van 10 t/m 31 Augustus 1926 volbracht een groep van 3 vliegtuigen een grooten tocht over de Kleine Soenda-eilanden, op welken tocht, die van Soerabaja uitging, achtereenvolgens werden bezocht Boelèlèng, Soembawa-besar, Bima, Réo, Maoemérc, Larantoeke, Éndé, Laboanbadjo, Bima, Soembawa-besar, Benoa, Banjoewangi.

Aan de gezamenlijke oefeningen van het „oefeningeskader Kleine Soenda-eilanden” in 1926 namen 2 aan boord van de Java en één aan boord van elk der nieuwe flottieljevaartuigen geëmbaarkeerde vliegtuigen deel.

In verband met de postvlucht, welke bij wijze van proef in April 1927 werd gehouden — zie LUCHTVAART, CIVIELE — vertrokken 2 April 1927 2 Dornier Walvliegtuigen van Soerabaja naar Tandjoengpriok en zetten den volgende dagdereis voort tot lieteiland Sambo (Riouw), alwaar één vliegtuig voorloopig gestationneerd bleef, terwijl het andere den volgende dag doorvloog naar Belawan Déli en Sabang. Zie hiervoor het artikel „De postvlucht Soerabaja—Sabang v.v.”, door Backer in „Het Vliegveld” 1927, blz. 1C1 e. v.

- Voor de verrichtingen van den marinevlucht-dienst in Indië tot begin 1924 zie men ook het artikel van M. C. Moes in „Het Vliegveld” 1924, blz. 113 e. v. en 149 e. v., en voorts het artikel „Zeevliegerij in den Oriënt” door H. G. de Bruyne in „Het Vliegveld” 1925, blz. 40 e. v.

Op een kaartje, behoorende bij het artikel „Vlagvertoon in den Oost” door M. C. Moes in Het Vliegveld” 1926, blz. 345, zijn schematisch de verschillende tochten aangegeven, die toen in den loop der jaren door den inarineluchtvaart-dienst waren gemaakt.

Bij Gouv. besluit van 26 Augustus 1925 no. 23 (Ind. Stb. no. 441) werden vastgesteld „maatregelen ter beperking van het gevaar, dat opgeleverd „kan worden door vliegtuigen, die zich boven „steden, dorpen of plaatsen van samenkomst van „vele personen bevinden.”

De ordonn. van 9 Augustus 1921 (Ind. Stb. no. 469) behelzende „het verbod tot het medencmen „van fotografietoestellen binnen de gebieds-

„grenzen van Nederlandsch-Indië in luchtschepen „of vliegtuigen, bemand door niet tot de land- of „zeemacht in Nederlndsch-Indië of in Nederland „behoorende personen”, werd herzien bij de ordonn. van 4 December 1925 (Ind. Stb. no.

618),

/Afgesloten November 1927.

- - GRANT. Onder dezen naam wordt in de Ma-landsche landen verstaan een schriftelijk bewijs betreffende rechten op grond. De naam is ontleend aan de regelingen voor de Straits Settlements, krachtens welke namens den Koning op gedeelten van het kroondomein aan particulieren rechten worden verleend (granted). Op overeenkomstige wijze worden door de vorsten der Inlandsche staten op het schiereiland Malaka rechten op grond verleend bij verklaringen, genaamd „grant for land”. In beide gevallen wordt onder grant verstaan een recht verleend voor onbepaalde duur, in tegenstelling met „lease”, pacht voor hoogstens 999 jaar (o.m. Federated Malay States Land Enactment 1911).

Naar dit voorbeeld werd omstreeks 1880 door den sultan van Riouw voor zijn rijk de registratie van het grondbezit ingevoerd, waarbij de naam *grant* eveneens werd gebruikt, zooals die thans nog voortleeft in het Agrarische reglement voor Riouw (Ind. Stb. 1923 No. 253), waar het schriftelijk bewijs, dat door een landsambtenaar wordt afgegeven, wordt genaamd „Soerat grant” (Kol. Tijdschr. 1915 blz. 603).

Ter Oostkust van Sumatra worden eveneens door de Indische bestuursautoriteiten onderdanen schriftelijke bewijsstukken verstrekt, genaamd „*jeran, jat toe soerat mentoekan luik keboen*”, „grant, zijnde de vaststelling van rechten op een tuin”. Onder invloed der meer democratische Bataksche instellingen wordt hier geen recht verleend, doch het recht, dat de onderdaan heeft op een deel van den grond, wordt slechts vastgesteld. Het komt daar zeer vaak voor, dat iemand wel rechten heeft op een stuk grond, maar dat hij daarvoornog geen grant heeft aangevraagd.

De grants bevatten alle de bepaling, dat overdracht der rechten slechts kan plaats hebben na kennisgeving aan het registratiekantoor. Er ontwikkelde zich daardoor in verschillende landschappen een meer of min primitief kadaster van het inlandsch grondbezit, geheel voortkomende uit de behoefte zelf (zie Kol. Tijdschr. 1926 blz. 1).

De naam grant wordt ter Oostkust van Sumatra ook gebruikt voor de door de Zelf bestuurders aan gouvernementsonderdanen verleende rechtstitels. Het model hiervoor werd vastgesteld bij gouvernementsbesluit (bijblad 527/resp. 7097), waarbij het recht naar naam en omschrijving een erfpachtrecht is, maar waarvan de registratie zou worden gevoerd bij de controleurs. Daarom worden zij controleursgrants genoemd.

Ter hoofdplaats Médan werd bovendien aan de Déli Maatschappij vergunning gegeven een gedeelte van haar, oorspronkelijk voor landbouw verkregen terrein te verkavelen en aan derden voor huizenbouw af te staan. De hiervan opgemaakte contracten worden genoemd Delimaatschappijgrants.

Tot het einde van 1915 bestond het geheel grondbezit in de hoofdplaatsen en nederzettingen ter Oostkust van Sumatra, voorzoover niet in handen van zelfbestuursonderhoorigen, uitgrant-

rechten. Door liet Kon. besl. in Ind. Stb. 1915 No. 474 werd de mogelijkheid geschapen op zelfbe- stuurgronden zakelijke rechten volgens het B. W. te vestigen. Sinds 1916 worden daarom geen grants meer uitgegeven, doch opstalrechten volgens bijbl. 8571. De toen bestaande grantrechten zijn niet "gewijzigd.

Aan deze grantrechten kleven eenige groote bezwaren, omdat niet vaststaat van welken aard zij zijn. In het bijzonder blijkt dit bij het grond- crediet: omdat niet vaststaat of zij roerend of onroerend zijn, is niet uit te maken op welke wijze zij kunnen worden verbonden tot zekerheid voor het nakomen van bepaalde verplichtingen. Bij pand bestaat de vrees, dat de rechten niet belichaamd zijn in de acte en dat dus de geldschiet, die die acte in zijn macht heeft, geen zekerheid bezit. Tegen hypotheek bestaat het for- meele bezwaar, dat inschrijving volgens de in- en overschrijvingsordonnantie niet mogelijk is. In de practijk werden de grantrechten gecedeerd tot zekerheid, waarmede, ook in geval van faillissement van den geldnemer, een op do gecedeerde grantrechten verhaalbare vordering werd geschapen. In 1921 werd echter bij een faillissement met groote vordering wegens oorlogs- winstbelasting op instigatie van den belastingdienst beslag gelegd op den opbrengst van den executorialen verkoop van gecedeerde grantrechten. De Raad van Justitie te Médan besliste in 1923, dat de grantrechten door de cessie in het vermogen van den geldschiet waren overgegaan. Dit vonnis werd echter in 1927 door het Hooggerechthof vernietigd: de geldschiet heeft slechts een concurrente vordering. In 1927 (Ind. Stb. no. 522) heeft de Regering op verzoek van belang hebbenden ter bescherming van loopende credie- ten bepaald, dat schuldeischers die grantrechten in onderpand kregen, tot ultimo 1931 bevoorrecht zijn o) de opbrengst dier rechten. Voor nieuwe credieten is omzetting der grantrechten in zakelijke erfpaetsrechten en vestiging van hypotheek daarop gewenscht, doch de grantrechten, die thans vrij zijn, vallen dan o.m. onder de verpondingsbelasting.

Een ander bezwaar van de grantrechten wordt gevormd door de onvoldoende registratie en de slechte pereelsaanduiding. Do Regering heeft de verbetering hiervan overgelaten aan de gemeenten (bijbl. 10111L). In 1918 werden daartoe de gronden binnen de gemeente Médan, behoudens enkele uitzonderingen, door het Zelfbestuur van Déli in eigendom afgestaan aan deze gemeente, terwijl hot geschonken gebied werd gevoegd bij het rechtstreeks bestuurd gebied van Ned.- Indië. Do landmeetkundige en administratieve behandeling der grants werd opgedragen aan een gemeentedienst, terwijl daarnevens voor zuiver zakelijke rechten het gouvernomontskadaster werkzaam is. In 1924 volgde een dergelijke regeling voor Pernatangsiantar.

ljiti-rut.uur. Gerard Ruisen, Grantrechten in Deli, mededeeling no. 12 van het Oostkust van Sumatra Instituut/
VERDEDIGINGSSTELSEL VAN NED.-INDIË.
 Geschiedkundig overzicht. Het standpunt van het Opperbestuur in 1917 ten aanzien van do verdediging van Ned.-Indië, zoo- als dit blijkt uit het voorkomende op blz. 537 van Deel IV dezer Encyclopaedie, laat zich als volgt omschrijven: Elke poging tot schending van on

ze neutraliteit in den geheelen archipel moet krachtadig worden tegengegaan, het vermeesteren van ons koloniaal bezit aan den vijand worden belet. Hiervoor is in de eerste plaats versterking van de vloot noodig; over de taak van de landmacht daarbij bestond geen overeenstemming van gevoelen tusschen den Minister van Marine en zijn ambtgenoot van Koloniën. Volgens eerstgenoemde diende die taak zich te bepalen tot steun van de marine bij de door haar te vervullen opdracht, op dat het hoogste rendement van ons verdedigingsvermogen ter zee zou worden bereikt, en tot de voorziening in die behoeften, waaraan door de marine niet kan worden voldaan. De Minister van Koloniën daarentegen achtte een leger van zoodanige sterkte noodig, dat, mocht de vloot het onderspit delven, alle eilanden van den archipel door de landmacht verdedigd konden worden; doch waar een dergelijke legersterkte voorshands onmogelijk te bereiken was, diende men zich tevreden te stellen met een afdoende verdediging te land van het eiland Java, waartoe het staande leger geleidelijk hervormd diende te worden in een kader-militieleger van zoodanige sterkte, dat het een op dat eiland gelande troepenmacht het hoofd zou kunnen bieden.

Het Opperbestuur deed echter al heel weinig om zijn denkbeelden in daden om te zetten; wel werd met buitengewone maatregelen en enorme kosten de bouw begonnen van twee kruisers, de „Java” en de „Sumatra” (met het op stapel zetten van een derden kruiser, de „Celebes”, werd gewacht) en van torpedo- en onderzeeboten, doch van een volledig en deugdelijk systeem van maritieme verdediging van Ned.-Indië was geen sprake (zie ZEEMACHT, Deel IV, blz. 820, linker kolom). Ook het door den Minister van Koloniën voor de verdediging te land, althans van het eiland Java, noodig geachte kader-militieleger liet—en laat thans nog — op zich wachten, doordien de daarvoor noodige inlandische militia niet werd ingevoerd (zie MILITIE). Aan protesten in de pers en in de verschillende militaire vorconingen tegen deze houding van de Regering ontrakt het in dien tijd niet. In de reeds op blz. 537, rechterkolom, van Deel IV genoemde brochure van den Overste J. yaai der Weyden, verschenen als Vle aflevering van het orgaan der Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap, getiteld „Weerpllicht voor Inlanders en samenstelling van de weermacht in Ned.-Indië” werden de noodzakelijkheid en mogelijkheid bepleit van een staand leger van ± 27.0 man en een militieleger voor de verdediging van Java van + (5000 Europeanen en i 119.0 Inlanders, van een militieveldtroep ter sterkte van een volledige divisie voor Manado en van barisantroepen voor de overige gewesten buiten Java, waar invoering van den dienstplicht mogelijk is; voorts achtte de schrijver een vloot noodig, bestaande uit 0 flottieljes, elk van 8 onderzeeboten, 2 torpedobootjagers on 1 kruiser, bovendien een aantal mijnenleggers, 10 a 12 on- dorzeebooten en een aantal torpedobooten voor locale verdediging van vlootbasis en steunpunten. Deze brochure lokte een bestrijding uit door den Heer E. A. van Heckeren in de Augustusaflevering 1910 van „do indische Gids” en had ook ten gevolge con lozing op 25 April 1917 in de Marino Vereeniging door den Luitonant ter zee le klasse A. van Hengel over „De vloot on de vorde- diging van Ned.-Indië”, waarop in September

1917 zeer belangrijke debatten in die vereeniging volgden. Ook in de Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap werd in Februari 1917 door den Luitenant-Kolonel D. Merens een lezing gehouden over „De Indische weermacht en de voorstellen Van der Weyden”, waarin o.m. de oprichting werd bepleit van een vrijwillige inl. militie, gekoppeld aan een capitulantenstelsel, in dien zin, dat er geen enkele gouvernementbetrekking zou openstaan voor iemand die niet te voren een diensttijd in het leger heeft voltooid. In de vergaderingen van de Indische club van den Bond van Vrij liberalen hield de oud-Gouverneur-Generaal van Heutsz redevoeringen, waarin fel werd geageerd tegen de slapheid van de Regeering, die z.i. geen behoorlijk plan had voorgebracht en op daden liet wachten. Deze redevoeringen lokten een tweetal brochures uit van den oud-Generaal- -Majoor K. van der Maaten: „Z. E. de oud-Gouverneur-Generaal J. B. van Heutsz en de defensie van Nederlandsch-Indië” en „Andermaal Z. E. de oud-Gouverneur-Generaal J. B. van Heutsz en de defensie van Nederlandsch-Indië”, met het doel om aan te toonen, dat de oud-Gouverneur-Generaal van Heutsz niet de aangewezen man was voor het ontwerpen of aanwijzen van een nieuw defensiestelsel en voor de uitvoering daarvan en van alles wat er mede samenhangt. Voor hooger bedoelde denkbeelden van den heer Van der Weyden werd niet alleen propaganda gemaakt door den oud-Gouverneur-Generaal van Heutsz, maar ook door diens zoon, den heer J. B. van Heutsz Jr., die nog meer waarde toekende aan een verdediging van Indië hoofdzakelijk door een onderzee vloot dan de heer Van der Weyden deed. De heer J. B. van Heutsz Jr. schreef achtereenvolgens, in 1915: „Staatkundige oorzaken van den huidige oorlog en de positie van Nederland in het conflict”; in Januari 1917: „Politieke ontwikkeling en hervormingen in Oost-Azië en de positie van Indisch Nederland in toekomstige oorlogen”; in Maart 1917: „Indië Weerbaar. Waar de Goden verderven willen, slaan zij met blindheid”; in April 1917: „De invloed van den oorlog op onze koloniën”; in Mei 1917: „De Indische weermacht aan de voorstellen Merens gespiegeld” en in Juni 1917: „Senator H. Colyn en de defensie van Nederlandsch-Indië in de Eerste Kamer der Staten-Generaal”. Hier dienen voorts nog genoemd te worden: een artikel in de Februari aflevering 1917 van „de Gids”, van den heer S. Ritsema van Eek, „Indië's staatkunde en weerbaarheid”, en een lezing van den heer D. van Hinlopen Labberton, in de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap op 23 Mei 1917, getiteld: „De invoering van een inlandsche militie, welke rekening houdt met het karakter van den inlander en de stroomingen in de inlandsche maatschappij”, waarin de spreker een algemeene weerplicht, in beginsel omvattende alle eilanden van den archipel en alle bevolkingsgroepen, populair en in overeenstemming met de indische geaardheid, voorstaat.

Door het uitblijven op defensiegebied van daden van de Regeering was de toestand bij de marine in 1918 treurig en begonnen in 1918—'19 teleurstelling en ontmoediging zich van het officierskorps van het Indische leger meester te maken. In de Indische pers verhieven zich telkenmale stemmen, die waarschuwden tegen een politiek, die op weerloosheid moest uitloopen, welke

persuities in hoofdzaak waren te beschouwen als een terugslag op het bekend worden van moederlandsche regeringssinzichten en -maatregelen. Ook het jaar 1919 bracht geen verbetering, voor het Ind. leger noch voor de marine; het defensie-vraagstuk geraakte steeds verder van een oplossing en van verschillende kanten werden dan ook onderstellingen geuit, dat het de bedoeling van de Regeering was om met het oog op het tot stand komen van den Volkenbond, het leger tot een minimum te beperken. Weldra ook doken in verschillende Indische couranten berichten op, waarin werd medegedeeld, dat er van hoogerhand orders waren gegeven om het leger geleidelijk terug te brengen tot de sterkte van 1914 en aan de verschillende verdedigingswerken in de Prèanger geen uitbreiding meer te geven. Dat deze berichten niet geheel van grond ontbloeet waren, bleek spoedig, toen het bureau „Prèangerstellingen” in 1919 belangrijk werd ingekrompen en de werkzaamheden van verschillende commissies, die tot taak hadden voorstellen in te dienen betreffende de verdediging van verschillende voor de defensie belangrijke punten in den archipel, werden stopgezet. Toch bleef een officieele en openlijke erkenning, dat door de Regeering zou zijn afgezien van elke verdediging van Indië en in het bijzonder van Java, achterwege; maar de meening bleef veld winnen, dat langzamerhand werd aangestuurd op een omzetting van het leger in een zuiver politieleger, alhoewel ook hieromtrent elke regeeringsverklaring ontbrak. Algemeen werd in de pers aan demoederlandsche Regeering halfslachtigheid en het ontbreken van een gevestigde overtuiging op defensiegebied verweten; bij alle beschouwingen over het defensievraagstuk werd telkens en telkens weer de betekenis van den Volkenbond ter sprake gebracht. Dat Indië niettegenstaande den Volkenbond toch een sterk leger en een sterke vloot niet kon ontberen, werd in de lezing op 29 April 1919 in de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap aangetoond door de heeren Van Dam van Isselt en Van Hengel.

Weliswaar zeide de Minister van Koloniën bij de behandeling van de Indische begroting voor 1920: „Gelet op de tweeledige taak van het leger, zal dit een voldoende krachtig instrument moeten zijn om den inwendigen toestand over de gehele uitgestrektheid van den archipel te beheerschen; het daartoe vereischte minimum zal, voor zoover de troepen op Java zijn gelegerd, worden saamgesteld en uitgerust voor den strijd „met een aanvaller van buiten”, waaruit bleek, dat niet van verdediging werd afgezien; doch deze mededeeling was niet in staat bij het leger opnieuw vertrouwen te wekken in de defensieplannen.

Bij de behandeling in den Volksraad van het „Voorontwerp voor een dienstplichtbesluit voor inlanders en met dezen gelijkgesteld” in 1919 (zie MILITIE), nam dit college een motie Koesoema Yoeda aan, waarbij werd verklaard, dat alvorens te beslissen over de invoering van een dienstplicht voor inlanders, o. m. moest vaststaan op welke wijze Indië moet worden verdedigd, hoeveel een doelmatige organisatie van de weermacht zou kosten en op welke wijze de daarvoor noodige gelden moeten worden gevonden; terwijl de Regeering werd uitgenoodigd ten spoedigste over te gaan tot de instelling van een „raad van defensie” en bij dat lichaam binnen bekwaamen tijd

een organisatie van de weermacht aanhangig te maken. De regeeringsgemachtigde voor Oorlog wees de instelling van een raad van defensie af, doch verklaarde zich bereid een commissie te benoemen, welke de in de motie genoemde punten zou onderzoeken.

Het gevraagde verdedigingssysteem was echter niet op te maken, zoolang het Opperbestuur in Nederland de hoofdlijnen niet aangaf, langs welke de defensie van Indië zich zou hebben te ontwikkelen, m. a. w. of het zwaartepunt zich zou komen te liggen bij de vloot, in welk geval de verdediging van de vlootbasis wel de hoofdtaak van het leger zou worden, of wel dat op het leger de eigenlijke verdediging zou komen te rusten, zoodat de vloot secundaire beteekenis zou hebben. Alvorens hierover kon worden beslist, diende in Nederland eerst te worden uitgemaakt of er algeheele scheiding op defensiegebied zoude zijn tusschen Nederland en Indië, dan wel één rijksverdedigingssysteem. In een lezing voor de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap op 16 Januari 1920 had de toenmalige Kolonel Tonnet zich sterk verklaard voor één departement van landsverdediging voor het geheele rijk, zoowel in Europa als in de koloniën; één vloot, één leger voor het geheele imperium, was het ideaal van dezen spreker. Speciaal met betrekking tot de verdediging van Indië wenschte de heer Tonnet een verdedigde vlootbasis aan de grooto doorvaart, straat Soenda, welke het centrum van de verdediging van Indië zou moeten worden, waaraan alle beschikbare landkrachten zouden moeten medewerken.

Op de instelling van een raad van defensie is later in den Volksraad nog herhaaldelijk aangedrongen; in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag betreffende de begroting 1921 zeide de Regeering, dat het haar niet duidelijk was, dat een raad voor defensie veel verder strekkende bevoegdheden zou kunnen hebben dan aan een commissie zouden kunnen worden toegekend; wijl toch het vragen van advies aan den Nederlandschen raad van defensie aldaar alleen verplicht is, wanneer het geldt beginselen, waarnaar de verdediging of de weermiddelen moeten worden vastgesteld, en ontwerpen van algemeene maatregelen van bestuur of van koninklijke besluiten betreffende belangrijke defensie-aangelegenheden; daar nu vorenbedoelde hoofdbeginselen voor Indië door het Opperbestuur werden vastgesteld, werd voornamelijk door de Regeering het belang van het instellen van een raad van defensie voor Indië niet erkend. Bij de behandeling van de begroting 1922 bleef de Regeering deze zienswijze handhaven. In het Ind. mil. tijdschrift J 1920 no. 5 bepleitte het volksraadslid Pabst de instelling van een „Commissie voor de landsverdediging”.

Niettegenstaande op de mnrino-begroting voor 1920 gelden waren uitgetrokken voor den verderen afbouw van de hooger reeds genoemde kruisers „Java” en „Sumatra”, gaf de Minister van Marine Bijleveld in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag der Tweede Kamer (28 Nov. 1919) te kennen, dat die afbouw zou worden geschrapt, omdat die kruisers z. i. niet pasten in de door hem voor Indië noodig geoordeelde en mogelijk geachte vloot van klein materieel, niettegenstaande tot dusver als vaststaande was aangenomen, dat die snelle kruisers in elk systeem gebruikt konden worden. Dit schrappen hadpro-

testadressen van de Vereenigingen van marineofficieren en moties in de vergaderingen dier vereenigingen ten gevolge. Bedoelde marine-begroting werd in de Tweede Kamer niet aangenomen en minister Bijleveld trad dientengevolge af.

Nog in 1920 werd bij een verhooging op de credietwet (vaststelling van het bedrag, dat voor marine mag worden besteed) besloten de kruisers af te bouwen. Bij de behandeling van deze wet in de Eerste Kamer deelde de Minister van Oorlog, ad interim van Marine, mede, dat hij voor de handhaving van de soevereiniteit in en buiten Europa een staatsmarine onontbeerlijk achtte en dat in de koloniën een kustverdediging, als in het moederland beoogd, niet tot het doel kon voeren; in Indië komt het naast verkennen van den vijand er op aan zijn doordringen in den archipel zoo lang mogelijk te vertragen, waarbij enkele snelle kruisers noodig zijn.

Bij de overgave van het legercommando aan generaal Dijkstra in Augustus 1920, zeide Generaal van Rietschoten in zijne rede tot de officieren en ambtenaren van het Departement van Oorlog o.m.; „Ons leger van de huidige sterkte, samenstelling en uitrusting, bovendien voor tal van voorzieningen afhankelijk van het buitenland, is allerminst in staat om het tweede deel van zijn taak, het weerstaan van een vreemde macht, welke zich de verovering van deze gewesten of zelfs van een deel daarvan ten doel mocht stellen, met uitzicht op welslagen te aanvaarden”. Ook in den Volksraad had Generaal van Rietschoten meermalen uiting aan deze verontrustende gedachte gegeven en den ontmoedigenden indruk erkend, welke het gevoel van onmacht op het officierskorps maakte. De maritieme weermiddelen verkeerden in een nog slechteren toestand dan die te land; wegens personeelgebrek was het eskader opgeheven, H. Ms. Hertog Hendrik naar Nederland vertrokken — zoodat slechts één pantserschip in Indië overbleef — en de torpedo-dienst afgeschaft; het verouderde materieel was van geen waarde meer, alleen de onderzeedienst was versterkt door de uitzending van Hr. Ms. K. 3 en K. 5. Ned. Indië was derhalve in 1920 vrij wel weerloos to achten, welke toestand van weerloosheid o.m. werd besproken in:

1. „De stand van het vraagstuk der weerbaarheid van Ned.-Indië, bezien uit een militair, zoowel als uit een economisch, financieel en intellectueel oogpunt”, lezing in de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap door Majoor Winter, opgenomen in het orgaan dier vereeniging 1920—
- 1921 I, de daarop gevolgde discussie in het orgaan 1920—1921 IV.
2. Het rapport der defensie-commissie, ingesteld door den algemeenen bond van R. K. Kieskringorganisaties in Nederland (R. K. Staatspartij).
3. „Nieuwe banen, een economische weermacht voor Europeesch en overzeesch Nederland”, door D. Merens. 's-Gravenhage. Couvée.
4. „Tabula Rasa”, opgenomen in het Ind. Mil. Tijdschrift van Februari 1921, waarin een plan ontwikkeld wordt tot het scheppen van een reduit van landsverdediging in de residentien Pekalongan en Banjomas.
5. „Ontwerp reorganisatie van het Ned.-Indië scho leger”, door F. J. P. Sachse, opgenomen in het Ind. Mil. Tijdschrift 1921, no. 7 en 8.

Bij beschikking van den Minister van Marine

a. i. van 29 Mei 1920, afd. S. no. 501 werd in Nederland een z.g. „interdepartementale commissie” ingesteld, bestaande uit vertegenwoordigers van de Departementen van Marine, Koloniën, Oorlog en Financiën, met opdracht „voor de eerstvolgende jaren een plan op te maken van het materieel, „dat nog voor aan bouw in aanmerking zal moeten komen om, met hetgeen thans reeds voorbanden en in aanbouw is, te geraken tot de vorming van een logisch samenstel der vloot”. Daarbij werd voorts bepaald, dat „de commissie „bij het opmaken van hare adviezen rekening zal „moeten houden met de tijdsomstandigheden en „met de noodzakelijkheid, dat de uitgaven voor „aanbouw tot het hoogst noodige moeten worden „bepakt, zonder nochtans, wat Indië betreft, de „urgentie van de totstandkoming van een belangrijke versterking der maritieme weermacht „uit het oog te verliezen”. Het standpunt van de Regeering ten aanzien van de maritieme verdediging van Indië was aangegeven in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag der Eerste Kamer betreffende de aanvullingsbegroting van Marine 1920, waarin betoogd werd, dat de verdediging te water zou geschieden met een vloot van z.g. klein materieel, waartoe naast on-derzeeboten, mijnenleggers en vliegtuigen, ook jagers en enkele lichte kruisers noodig zijn; scheiding in een Nederlandsche- en een koloniale marine was uitgesloten; koopvaardij schepen en vaartuigen van de gouvernement smarine zouden voor de verkenning worden gebezigd.

De interdepartementale commissie, die derhalve voor haar werkzaamheid over duidelijke richtlijnen beschikte, achtte de meest gevaarlijke bedreiging van Indië den rechtstreekschen aanval, ondernomen met het doel om Java te veroveren of deelen daarvan — zij het wellicht tijdelijk — te bezetten ; zij ging uit van de praemisse, dat de internationale positie van Indië waarborgde, dat Nederland bij een conflict in den Pacific niet alleen zou staan en ontwierp daarop een weermacht om, in afwachting van meerdere bondgenootschappelijke hulp, den eersten stoot op te vangen. Deze weermacht moest zijn samengesteld uit maritieme- en legerstrijdkrachten, de eerste bestaande uit 4 kruisers, 24 jagers, 32 onderzeeboten, vliegdiens enz., steunende op de basis Tandjoeng-priok, het steunpunt Soc-rabaja en verdere hulp- steunpunten; de taak van het leger zou zijn het hoofdeiland Java te verdedigen, nadat de vloot naar haar vermogen 's vijands actie zou hebben benadeeld enz. Wat de handhavi: g betreft van onze neutraliteit, waarvan schending, hoewel minder gevaarlijk dan een aanval op Java, inderdaad waarschijnlijker werd geacht, oordeelde de interdepartementale commissie dat, indien een weermacht was geschapen in staat om weerstand te bieden aan een ernstige bedreiging, deze ook krachtig genoeg zou zijn om in andere gevallen de opdrachten uit te voeren, waartoe zij alsdan geroepen zou kunnen worden.

In Januari 1921 voltooide de interdepartementale commissie haren arbeid en wyl de voorgestelde voorzieningen in de eerste plaats de verdediging van Indië raakten, werd de Indische Regeering in de gelegenheid gesteld zich ter zake uit te spreken, waartoe een „Voorontwerp vlootwet 1922 met memorie van toelichting” aan den Gouverneur-Generaal werd gezonden, terwijl de chef van den marinestaf, die voorzitter van de interdepar

tementale commissie was geweest, tijdelijk ter beschikking van den Gouverneur-Generaal werd gesteld en daartoe in April 1921 in Indië arriveerde. De Indische Regeering deed zich voorlichten door een bij Gouv. besluit van 20 April 1921 no. 2, ingestelde commissie, de z.g. „defensiecommissie”, welke tot taak kreeg de Regeering van raad te dienen nopens de vraag hoe, in verband met de uit Nederland ontvangen plannen der interdepartementale commissie betreffende de verdediging ter zee, zal zijn te geraken tot een doelmatige verdediging van Indië binnen de perken der in de naaste toekomst vermoedelijk beschikbare geldelijke en personeele middelen, derhalve vaststelling van het geheele verdedigingsstelsel van Indië, in tegenstelling dus met de Nederlandsche interdepartementale commissie, wier taak uitsluitend was het ontwerpen van een vlootplan.

De defensiecommissie ging bij hare beschouwingen uit van het standpunt van den Minister van Koloniën, die als zijne meening had te kennen gegeven, dat de taak van de weermacht in Indië voorde eerstvolgende jaren, naast de verzekering van orde en rust, geen andere kon zijn dan handhaving van de neutraliteit in een oorlog, waarin wij niet zouden zijn betrokken, en het opvangen van den eersten stoot tegen Indië in een conflict, waarin wij partij zouden zijn; dat de marine daarbij uiteraard de eerste phase zou hebben uit te strijden, en dat, zoo de uitslag hiervan ongunstig en de actie tegen Java gericht zou zijn, het leger aldaar den aanval verder zooveel mogelijk zou hebben te weerstaan. Eveneens werd rekening gehouden met het verlangen van den Minister van Koloniën om het vraagstuk van de invoering van een inlandsche militie voorhands te laten rusten. De defensiecommissie kon geheel instemmen met den algemeenen opzet van de in het Voorontwerp vlootwet 1922 neergelegde plannen betreffende de verdediging ter zee en nam als grondslag van hare beschouwingen aan, dat door aanbouw, aankoop, aanleg en uitbreiding verkregen moesten worden:

a. in de eerstvolgende 12 jaren een marine, waarvan het deel, dat in Indië gestationneerd zou zijn, in hoofdzaak zou bestaan uit 4 kruisers, 24 jagers, 32 onderzeeboten, 4 onderzeebootmijnen- leggers, 4 moderne flottieljivaartuigen, 9 mijnenleggers, 1 onderzeehoot-moederschip, de noodige vaartuigen voor hulpdiensten en een luchtvloot, bestaande uit 39 watervliegtuigen voor verkenning, 9 jachtvliegtuigen, 9 gevechtsvliegtuigen, waarbij voor elke soort een reserve van 100 %;

b. in de eerstvolgende 0 jaren een versterkt hoofdstaunpunt voor de vloot te Tandjoeng-priok, hulpstaunpunten te Soera Imja -en in den Riou warchipel en een batterij te Makassar;

c. zoo spoedig mogelijk een leger van zoodanige sterkte, dat daaruit, behalve de troepen vo&c de buitengevesten en de bezettingen van de vloot- steunpunten, op Java kon worden gevormd een modern uitgeruste, met offensieven geest bezieldde mobiele troepenmacht, welke zich tot taak zou hebben te stellen den vijand, zoo mogelijk op het oogenblik van zijn landing en in elk geval zoo spoedig mogelijk daarna, aan te grijpen en terug te werpen.

De commissie beschouwde de in 12 jaren te scheppen vloot als een uiterst minimum, waarvan ongeveer de helft in (i jaren gereed moest zijn. Een steunpunt in straat Boen da zou, naar de meening van de commissie, alleen betceknis hebben voor

een vloot van slagschepen; afsluiting van die straat met mijnevelden achtte zij niet mogelijk, zooal een uitgebreid systeem van zware batterijen noodig zou wezen; dit, tezamen met de omstandigheid, dat in straat Soenda nog niets aanwezig was van hetgeen een vlootbasis vereischt, zou tot zeer groote kosten leiden. Teneinde aan de behoefte van het noodige personeel voor de vloot te voldoen, achtte de commissie spoedige invoering van de europ. zeemilitie zeer gewenscht.

Ter voorziening in de kosten van de maritieme verdediging stelde de commissie voor een „vloot-fonds 1922” en een „vlootbasisfonds” op te richten; in verband met de eveneens voorgestelde verdeling van de kosten over Nederland en Ned.-Indië zou de bijdrage van Ned.-Indië in de annuïteit van het vlootfonds / 9.231.000 en in die van het vlootbasisfonds / 5.895.000 bedragen. Voor wat betreft het door de defensiecommissie noodig en mogelijk geachte leger wordt verwezen naar LEGER, onder *Territoriale indeeliny enz.* Als literatuur met betrekking tot het rapport van de defensiecommissie dienen genoemd: „Kort overzicht van het verslag der defensiecommissie”; Ind. Mil. Tijdschrift 1021 no. 7. F. Treffers, „Aanteekeningen omtrent den h u i d i g e h~sta;ffd~ varlicT5NeñT-Tiidisch defensie-vraagstuk”, Notulen Indisch Genootschap, October 1921. „De jongste voorstellen betreffende de verdediging van-Ncd.-Indië”, „jijge—leid door F. Treffers, Notulen Indisch 'Genootschap, November 1921. „Lichtglinipjes” en „De- fbnsi'ë voorstellen”, Orgaan van de Ned. Indische officiersvereniging, Juli 1921.

Nadat de defensiecommissie haar taak had voleindigd — zij werd bij Gouv. besluit van 21 Februari 1922 no. 3X ontbonden —legde de Indische Regeeringaan den Volksraad een ontwerp-bc- sluit voor tot verhooging van de begrooting voor 1922 met het bedrag, dat voor marine-uitgaven meer benooidigd zou zijn, dan bij die begrooting was aangevraagd, wanneer de voorstellen van do defensiecommissie tot wet werden verheven. De aangegeven maatregelen tot verhooging van de maritieme weerbaarheid vonden in den Volksraad een zeer goede ontvangst; nadat een motie, welke op snellere afwerking van het vlootplan aandrong, met 39 tegen 9 stemmen was aangenomen, verwierf het ontwerp-besluit een meerderheid van 37 tegen 8 stemmen. Bij de behandeling in den Volksraad was door enkele leden aangedrongen op een krachtiger leger, waartoe invoering van een inlandsehe militie noodig word geacht; waarop de Rcgeeringin do memorie van antwoord op het voorloopig verslag mededeelde, dat nog overleg met hot Opperbestuur werd gevoerd over de voorzieningen ten aanzien van het leger, welke in het verslag van de defensiecommissie waren aanbevolen. Bij de behandeling van do IXo afdeeling (oorlog) der begrooting 1922 werd een amendement Kies c. s. aangenomen, waarbij in de begrooting de invoering van het regiments- en divisie verband werd opgenomen als eerste stap in de richting van de reorganisatie van hot logor, zie LEGER, onder *Territoriale indeeling enz.*

Met een en ander was hot Indische defonsie- vraagstuk een bescheiden schrede nader tot zijn oplossing gebracht en de jarcnlango op het logor en de vloot drukkende onzekerheid omtrent hunne toekomst en bestemming opgeheven. Zeker was het, dat hot leger niet zou worden omgevormd

tot een politielegcr; doch helaas maakte de kom- mervolle toestand van 's lands geldmiddelen bezuiniging op alle takken van den staatsdienst tot een gebiedenden eisch, en do weermacht, in het bijzonder het leger, werd als een geschikt bezuini- gingsobject beschouwd, zoowel in de pers als in den Volksraad. Tot troost kon nochtans strekken, dat de Minister van Koloniën bij de behandeling van de Indische begrootingl 920 bad verklaard,dat belangrijk op de kosten van legeren vloot moest worden bezuinigd, evenwel „niet ten koste van de beginselen, aangenomen voor het verdedigings- stelsel”. Het Opperbestuur aanvaardde derhalve de beginselen van de defensie-commissie, maar door de financiele omstandigheden kon aan de moderniseermg van het leger zoo goed als niets worden gedaan.

Bij Kon. boodschap van 3 November 1921 werd het ontwerp „vlootwet” bij de Tweede Kamer ingediend als „Vlootontwerp 1922”. Wel werd al spoedig door enkele leden de conferentie van Washington aangevoerd als een motief om de vlootwet niet in behandeling te nemen, doch deze poging mislukte door de verklaring van den Minister van Buitenlandsche Zaken, die o.m. zeide: „Het is noch in het belang van den algemeenen ~,vrede noch van ons zelf een gebied, dat uit een „economisch en uit een strategisch oogpunt, in „verband met zijne ligging, zoo belangrijk is als 'Ned.-Indië, door een renunciatie te plaatsen in „de sfeer der politieke ambities en berekeningen. „Het politieke evenwicht is thans in gindsche „streken met moeite hersteld; wij zouden dit resultaat niet dienen, wanneer wij twijfel wekken „aan den wil van Nederland om zich in Indië te „handhaven”. En verder:„Ik kan dientengevolge „tot geen andere conclusie komen, dan dat te- „gen dit ontwerp Washington niet kan w'orden „aangevoerd”. Hierop achtte de Kamer een voortgezette gedachten wisseling met den Minister van Buitenlandsche Zaken noodig, zooals een motie-Oud voorstelde, welke werd aangenomen, terwijl bekend was, dat de minister den volgende dag naar Genève zou vertrekken ter bijwoning van de daar te houden conferentie; vóór nog de minister uit Genève was teruggekeerd, was de Kamer op reces, hetgeen to voorzien was geweest.

Do Regeering in Nederland maakte daarop de vlootwet weer commissoriaal; 29 November 1922 word een bij Kon. besluit van 21 November 1922 no. 51 ingestelde „vlootwetcommissie” onder voorzitterschap van don heer Patijn, geïnstalleerd, welke in opdracht kreeg, om in verband met don toestand, zoowel van de Neder- landsche als van de Indische geldmiddelen, te onderzoeken „in wolk tempo do aanbouw van „de in hot ontwerp-vlootwet voorgestelde vloot „zal plaats hebbon, zulks met handhaving van de „schoopstypen in hot ontwerp opgenomen en van „den termijn van aanbouw van zes jaren”. Tevens wenschte do Regeering te worden voorgelicht omtrent het tempo, waarin, binnen den daarvoorge- stoldcn termijn, de werken, noodig voor de te stichton vlootbasis en hulpsteunpunt, konden w'ordon uitgevoerd. De commissie kwam in haar op 7 April 1923 ingediend rapport tot do conclu- sio, dat aan de verdere tenuitvoerlegging van de vlootplannon niet viel te ontkomen en dat de Re- gceering niet mocht aarzelen to doen, wat in haar vermoegen was om de aanneming en de dadelijke

uitvoering van de vlootwet te verzekeren, en derhalve ook te komen tot een spoedige en grondige reorganisatie van de financiën van Nederland en van Indië. De commissie achtte het noodzakelijk dat de Regeering, nog vóór de behandeling van de vlootwet, aan de Staten-Generaal zou overleggen een gespecificeerd en duidelijk programma van de maatregelen, welke zij onafwijsbaar achtte om de budgetten op een gezonden grondslag te vestigen, een programma, waarmede zij zou moeten staan of vallen.

Het Ontwerp-vlootwet werd daarop 17 September 1923 als „Ontwerp-vlootwet 1924” weder aan de Tweede Kamer aangeboden, bij een brief, waarin o. m. werd gezegd, dat de Regeering met de meerderheid der vlootcommissie van meening was, dat verdere opschorting der vlootplannen onverantwoordelijk zoude zijn. De Regeering kon zich vereenigen met de voorstellen der commissie tot wijziging in het tempo van aanbouw, zoomede tot bezuiniging op de exploitatiekosten en tot vermindering van den financieelen druk, die door de inwerkingtreding van de vlootwet en door het vlootbasisfonds op de Nederlandsche en de Indische begrootingen wordt gelegd.

De behandeling van het Ontwerp-vlootwet 1924 verwekte groote beroering in den lande; de tegenstand tegen den opbouw van het Indische defensiewezen kreeg ten slotte het karakter van een, voornamelijk onder leiding van de S. D. A. P., gevoerde actie tegen de aan het bewind zijnde Regeering. In de zitting der Tweede Kamer van 25 October 1923 werd het ontwerp dan ook met 50 tegen 49 stemmen verworpen (zie ter zake Handelingen Staten-Generaal 1923—1924. II, blz. 29 t/ra. 295).

Intusschen was het defensiewezen en speciaal de vlootwet ook het onderwerp van gedachtenwisseling geweest in den Volksraad, zoowel in de voorjaars- als in de najaarszitting van dat college, met gevolg dat over het algemeen het merendeel der leden zich bleef uitspreken vóór een doelmatige inrichting van het defensiewezen en vóór de vlootwet, ook al in verband met de sedert bekend geworden plannen van Engeland om te Singapore een vlootbasis te bouwen. Het rapport van de vlootwete commissie (Patijn) was in de voorjaarszitting aan den Volksraad toegezonden, doch de Regeering weigerde elk debat daarover, eveneens over de defensie, toen tijdens de najaarszitting de verwerping van het Ontwerp-vlootwet 1924 door de Tweede Kamer in Indië bekend werd. Bij monde van den regeringsgemachtigde voor algemene zaken verklaarde de Regeering in den Volksraad: „evenmin zal de regeering de heer... kunnen volgen in wat zij over de vlootwet, het tractaat van Washington, de defensie „van Indië ter zee en wat daarmee samenhangt „hebben gezegd. Dit vraagstuk is in zijn vollen „omvang een vraagstuk van den Staat der Nederlanden, waarin Opperbestuur en Staten-Generaal grondwettelijk het laatste woord hebben. „Volksraad en Indische regeering hebben volop „gelegenheid gehad voor de daarbij zoo nauw betrokken belangen van Indië op te komen. Thans „dient te worden afgewacht, of en zoo ja, welke „nieuwe plannen het Opperbestuur zal ter hand „nemen”.

Die nieuwe plannen lieten niet lang op zich wachten; reeds in de troonrede 1924 werd op een nieuw vlootwetsontwerp gedoeld, dat dan ook

den 10en September 1924 als „Ontwerp-vlootwet 1925” door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad ter overweging werd aangeboden. Alvorens hierover te spreken, dient nog vermeld, dat in 1923 in de literatuur het vraagstuk betreffende de betekenis, welke bij de neutraliteitshandhaving in de verdediging van Ned.-Indië aan het luchtwapen is toe te kennen, ter sprake kwam. In dit verband zij de aandacht gevestigd op de artikelen van den Kapitein van den Gen. Staf H. Behrens in het Ind. Mil. Tijdschrift 1923 no. 4 en 7, bestreden in datzelfde tijdschrift no. 6 en 7, door den Kapitein-Luitenant ter Zee C. C. Kuyser, in „Onze vloot” van Januari 1924 en in het „Handelsblad” van 14 Augustus 1923; zie ook het artikel van den kapitein J. G. Berenschot in het Ind. Mil. Tijdschrift 1923 no. 12.

Blijkens de considerans had het ontwerp-vlootwet 1924 ten doel „onze zeemacht te versterken, in het bijzonder met het oog op de verdediging van Nederlandsch-Indië en aldaar voor de vloot enkele steunpunten in te richten”; in het ontwerp-vlootwet 1925 nam de Regeering een geheel ander standpunt in; niet de verdediging van Indië was het doel van dit ontwerp, doch, de „sterkte en samenstelling der maritieme weermiddelen, zoomede de verdeling der kosten daarvan over de staatsbegrooting en de begrooting van Ned.-Indië te regelen en op nieuw vast te stellen”, „wijl” — zoo zegt de memorie van toelichting — „de thans nog geldende organieke regeling van 189G/’97, nader aangevuld in 1909, geheel verouderd is”. De Regeering stelde zich op het standpunt, dat, wijl niet met eenige zekerheid was te verwachten, dat voortaan oorlogen zullen uitblijven, Nederland in alle geval moet zorgen voor middelen ter handhaving van de neutraliteit bij een conflict tusschen andere natien; de gedachte aan een maritieme verdediging tegen groot opgezette aanvallen behoorde naar de meening van de Regeering noodgedwongen te worden losgelaten; niet omdat wegens de beperkte gevechtskracht van de daarvoor in de eerste plaats aangewezen vloot elke verdediging in Indië moest worden prijsgegeven, maar omdat afdoende beveiliging tegen dergelijke aanvallen in het bijzonder voor doode weermiddelen (verdedigingsmiddelen ter bevestiging van een hoofdstaunpunt) uitgaven vereischt welke — de betrekkelijk geringe kans op zulk een actie mede in aanmerking genomen — niet evenredig zijn aan het te verwachten rendement. De noodig geachte „neutraliteitsvloot” zou voor Indië moeten bestaan uit 2 kruisers, type „Java”, 16 onderzeeboten, 2 onderzeebootmijnenleggers, 12 torpedobootjagers, 4 flottieljevaartuigen, de noodige mijnenleggers, 1 moederschip voor onderzeeboten, het noodige materieel voor hulpdiensten en voorts een luchtvloot, bestaande uit verkenning-, jacht- en gevechtsvliegtuigen tot een gezamenlijk aantal van 108; derhalve aan zeegaand materieel, in 8 jaren, do helft van hetgeen de defensie-commissie en de ontwerp-vlootwet 1924 in 12 jaren noodig achtten. Voor inrichting van steun- en hulpsteunpunten werden in het ontwerp 1925 geen gelden uitgetrokken; wel erkende de Regeering, dat er in Indië ten minste één voldoende versterkt steunpunt zou moeten zijn, doch in verband met de geldmiddelen volstond zij met aan de Indische Regeering de vraag voor te leggen, welke de allerminste eischen waren, die bij de meer beperkte taak van de zee-

macht waren te stellen, waarbij tenminste beveiliging tegen een door snelvarende kruisiers te ondernemen actie mogelijk moest zijn. Soerabaja, aan de zeezijde versterkt tegen een actie van kruisiers als voren bedoeld, zou de basis voor de vloot blijven, terwijl Tandjoengpriok beschermd zou worden tegen coups de main.

Deze beginselen maakten uiteraard een „vloot-basisfonds” overbodig, doch ook een „vloot-fonds” werd niet noodig geoordeeld; want voor zoover de vlootbouw niet uit de gewone middelen betaald zou kunnen worden, zou het verschil onder de buitengewone uitgaven worden opgenomen. Intusschen werd het wel noodig geacht een bedrag vast te leggen, dat zoolang de vastgestelde vlootsterkte in stand zou worden gehouden, jaarlijks als minimum ten laste van elk der begrootingen onder de gewone uitgaven zou worden gebracht. Hieromtrent zij verwezen naar: „De nieuwe vlootwet” van de hand van G. J. W. Putman Cramer in „Vragen des tijds”, April 1924, en naar een studie betreffende het vraagstuk van de neutraliteitshandhaving in Indië in verband met de beteekenis van onze petrolcumterreinen, door kapitein Dr. W. F. K. Feuilletau de Bruyn in „Koloniale studiën” van April 1924, waarin o. m. wordt aangedrongen op het bezetten van onze oliehavens (Tarakan en Balikpapan) door het landleger.

Het Ontwerp-vlootwet 1925 vond in den Volksraad bestrijding niet alleen door tegenstanders van elke verdediging, maar meer nog door voorstanders van een krachtige defensie, die —wijde vloot uit het vlootwetsontwerp 1924 door de Regeering als een minimum voor de verdediging was genoemd— haar thans verweten, dat zij met een „half minimum” genoegen nam. Op de inrichting van een goede basis te Tandjoengpriok werd aangedrongen en een ter zake ingediend amendement aangenomen. Een motie om de Regeering te adviseeren het Opperbestuur in overweging te geven het wetsontwerp terug te nemen en aan de orde te stellen een nieuw ontwerp van wet betreffende de sterkte, de samenstelling en de kosten zoowel van de weermiddelen ter zee als die te land en in de lucht, werd verworpen. Ten slotte werd het ontwerp aangenomen met 21 tegen 21 stemmen.

Het Ontwerp-vlootwet 1925 werd hierna niet aan de Staten-Generaal ter behandeling aangeboden omdat, volgens de mededeeling van den Minister van Marine in de Eerste Kamer, naar de meening van de Regeering „het werk van Genève „een zich over vele jaren uitstrekkende vaststelling der defensie maatregelen ongewenscht „maakt”.

Hiermede was dus de Indische verdediging wederom van do baan en bestond er geenerlei uitzicht op een spoedige of afdoende regeling van het reeds jaren en jaren op oplossing wachtende defensievraagstuk. Zelfs deelde de Indische Regeering in de memorie van antwoord op het afdeelingsvorslag van den Volksraad over de marine begroting 1920 mede, dat zij „het onder de „huidige omstandigheden niet gewenscht achtte „deze aangelegenheid thans een onderwerp van „bespreking te doen uitmaken”. Deze houding van de Regeering tegenover de verdediging van Indië gaf aanleiding tot protesten en tal van artikelen, voornamelijk in Indische bladen en periodieken. We noemen in dit verband in de eerste

plaats een motie door den majoor Geldrop namens de officieren-leden van de afdeling Meester Cornelis van het Indo-Europeesch verbond in een vergadering van deze afdeling ingediend en aangenomen, waarin werd verzocht, er bij het hoofdbestuur van het verbond op aan te dringen, dat in den Volksraad zou worden bepleit, de verdediging van Indië in hoofdzaak op te dragen aan het leger en met de voorbereiding van de landsdefensie één persoon te belasten. De dagbladpers vond hierin en in het ter vergadering te Meester Cornelis gesprokeno aanleiding om een zekere rivaliteit tusschen leger en marine te bespeuren, waartegen met kracht werd opgekomen

o. a. door de redactie van het orgaan van de Ned.-Indische Officiersvereniging en later door Majoor Geldrop zelf in een op 30 November 1925 gehouden bijeenkomst te Weltevreden van de Ind. krijgskundige vereniging, waarin hij tevens zijne denkbeelden over het defensievraagstuk uiteenzette. Wij moeten volstaan met verwijzing ter zake naar de nos. 72 en 72a van het orgaan der Indische krijgskundige vereniging. Ook kunnen wij hier niet het zeer belangwekkende artikel bespreken van den Kapitein van den Generaal Staf M. Boerstra, getiteld: „Het aandeel „van leger en vloot in de handhaving van de in- „en uitwendige veiligheid in Ned. Indië” *). voor komende in het Ind. Militair Tijdschrift 1925, aflevering 10, waarin o. m. werd betoogd dat van het oogenblik af, dat de vlootwet 1924 werd ingediend, bij het vaststellen van de taak van land- en zeemacht het noodzakelijk logisch verband tusschen het leger en de vloot wordt gemist, aangezien de Regeering sedert dien vrijwel uitsluitend haar aandacht wijdde aan de taak van de vloot en die van het leger slechts zeer terloops in beschouwing nam, ja zelfs in uitzicht stelde, dat de voorgestelde aanbouw van de vloot ten koste van het leger zou moeten geschieden, zonder daarbij te kunnen verklaren, dat zulks mogelijk zoude zijn zonder de harmonische verhouding in de samenstelling van leger en vloot te verbreken. Nog zij de aandacht gevestigd op een artikel over het defensievraagstuk vande hand van den kapitein van den Gen. Staf T. Bakker, voorkomende in „De Indische loods” van (J No- vember 1925 en besproken in het orgaan der Ned.-Indische officiersvereniging van December 1925, waarin de schrijver zich een voorstander beoont van splitsing van de staatsmarine in een Ned. en een Indische marine. In het November nummer 1925 van „De Indische Gids” blz. 1009 o. v. zotte N. N. zeer beknopt — in 17 stellingen — zijn standpunt ten aanzien van „De verdediging van Nederlandsch-Indië” uiteen en bepleitte o. m. de opheffing van de Departementen van Oorlog en Marine in Ned.-Indië en de instelling aldaar van een „Departement van Landsverdediging”. Het Augustus-nummer van „Koloniale Studiën” behelste een artikel „De vlootwet 1925”, van de hand van den reeds eerder genoemden kapitein Dr. W. Feuilletau de Bruyn, geschreven naar aanleiding van het deponeren door de Regeering van bedoeld wetsontwerp. Van denzelfden schrijver verschenen artikelen in het Septembar-nummer 1925 van „De Gids” op het -

1) Zie ook het artikel van denzelfden schrijver „Het buitenlandsch beleid en de defensie”, Ind. Mil. Tijdschrift 1926, blz. 2 e. v.

November-nummer 1925 van „De Indische Gids” (blz. 961), onderscheidenlijk getiteld: „De verdediging van de Indische petroleumhavens” en „De betcekenis van het volkenbondsverdrag, het „Washington tractaat en het protocol van Genève „ve voor den politieken toestand in den Pacific”.

Ook van marinezijde werd de noodzakelijkheid betoogd van een goed uitgerust, mobiel leger naast een behoorlijke zeemacht voor de verdediging van onze koloniën in een Pacific-con- flict; wij volstaan met te verwijzen naar:

1°. het artikel van den Luitenant ter Zee le kl. Ielfrich. „Onze weermacht in Nederlandsch- Indië in een toekomstig Pacific-conflict”, voorkomende in het Marineblad van Mei 1926;

2°. de lezing van den Luitenant ter Zee lo kl.

J. van Reede in de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap op 12 November 1926, getiteld „De Indische defensie. A. De weermacht in Indie. B. De factoren welke de organisatie van de marine beheerschen”, opgenomen in het orgaan dier vereeniging 1926—1927, IIle aflevering:

3°. de lezing van den Luitenant ter Zee le kl.

H. „Eerwerda.voor de Vereeniging „Onze Vloot” op 10 Maart 1926, getiteld: „Vloot en Leger bij de verdediging van Nederlandsch-indië”, Scheffer- drukkerij Dordrecht.

Ten slotte zij nog genoemd de lezing door den oud-Generaal J. F. B. Kalf in de bijeenkomst van 3 December 1926 van de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap, getiteld „De organisatie van bestuur en aanvoering der Nederlandsche weermacht”, opgenomen in het orgaan dier Vereeniging 1926—1927, IVe aflevering.

In den Volksraad bleef voor het defensievraag- stuk groote belangstelling bestaan. In de afdee- lingsverslagen betreffende de begrooting 1927 van Oorlog en van Marine werden wenschen geuit ten aanzien van de weermacht, die in alge- meenen zin een streven aanwezig naar een harmonische samenstelling dier weermacht, welke zoude moeten bestaan uit een klein doch volledig geoutilleerd en zeer mobiel veldleger op Java, bezettingsafdeelingen voor enkele belang- rijke plaatsen buiten het hoofdeiland en een behoorlijke zeemacht, welke o.m. in staat diende te zijn in den geheelen archipel krachtig op te treden tegen neutraliteitsschendingen. Ook mondeling deden enkele leden van den Volksraad van hunne inzichten op defensiegebied blijken, doch de Regeering toonde zich niet bereid eenigerlei mededeeling te doen omtrent hare voornemens ten aanzien van het defensievraagstuk, aangezien dat nog een punt van overweging bij het Opperbestuur uitmaakte. Die overweging leidde eindelijk in het voorjaar 1927 tot het vaststellen door het Opperbestuur van de grondslagen van de verdediging, welke in de voorjaarszitting van den Volksraad aan dat college op 28 Juni 1927 werden voorgelegd en als volgt luiden (zie Handelingen van den Volksraad 1927—1928, blz. 474 en 4 75):

Het doel van de weermacht in Ned-Indië's: a. de handhaving van het Nederlandsch gezag in den archipel tegen onrust of verzet binnen de grenzen; verzekering van orde en rust, welke taak in hoofdzaak wordt vervuld door het leger, dat daartoe berekend en uitgerust moet zijn, en voor zooveel mogelijk en noodig door de vloot; b. de vervulling van den militairen plicht als lid van de

volkngemenschap tegenover andere volken, welke taak zich beperkt — afgezien van de deelneming met beschikbare middelen aan een gemeenschappelijke actie met anderen — tot handhaving van een strikte neutraliteit in conflicten ~~tusschen andere mogendheden. Onverminderd de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal om bij het uitbreken van internationale conflicten naar eisch van de dan bestaande omstandigheden over land-en zeemacht te beschikken, wordt voor vaststelling van organisatie en uitrusting van de weermacht uitgegaan van het beginsel, dat de neu- traliteitshandhaving op Java wordt vervuld door het leger met steun van de vloot, in de gewesten buiten Java door de vloot, die daarbij op bijzonder kwetsbare punten wordt gesteund door het leger. De mate, waarin de hooger bedoelde neu- traliteitshandhaving kan worden vervuld, wordt nader bepaald door onze financiële en personeele krachten. Het totaal voor leger en vloot per jaar te besteden bedrag kan een bepaalde fractie van de gewone jaarlijksche inkomsten niet te boven gaan; in het algemeen zal het cijfer, dat het bedrag dier fractie over de laatste jaren voorstelt, niet belangrijk kunnen worden overschreden. De zeemacht in Indië bestaat uit de zeegaande vloot, tot een sterkte van ten minste 2 kruisers, 8 jagers en 12 onderzeebooten (onverminderd de mogelijkheid om aan een of meer van deze schepen krachtens Koninklijke machtiging tijdelijk een andere bestemming te geven), het drijvend materieel voor locale verdediging en versperring, de maritieme luchtmacht en de maritieme inrichtingen aan den wal; voor de zeegaande vloot wordt Soera ba ja als basis voltooid; de toegangen naar die haven zullen door batterijen met middelbaar geschut aan den wal worden beschermd.~~

De sterkte van het leger, met inbegrip van do Eur. militie, aan infanterie wordt bepaald door hetgeen noodig is voor de taak, hooger bedoeld onder a en b; voor zoover de infanterie op Java is gelegerd, wordt zij georganiseerd, bewapend, uitgerust alsmede versterkt door hulp wapens en diensten voor de neutraliteitshandhaving op Java en wel in het bijzonder voor de verdediging van Soerabaja te land tegen landingsdivisiën van kruiser-eskaders, die in den archipel kunnen worden verwacht, en voorde bescherming van de haven van Tandjoengpriok tegen een actie van enkele schepen, die zich meester zouden willen maken van die haven tot eigen gebruik. Als bijzonder kwetsbare punten in de gewesten buiten Java, waar het leger de vloot bij de neutraliteitshandhaving zal hebben te steunen, worden beschouwd de plaatsen voor opslag en verwerking van zware (stook) olie, Tarakan en Balikpapan; voor de bescherming van deze plaatsen zal, met gebruikmaking van de in die plaatsen aanwezige personen, die ingedeeld zijn bij de eur. militie *), een troepenmacht van voldoende sterkte ernstig verzet moeten waarborgen tegen gewelddadige pogingen, met beperkte middelen ondernemen,

*) Bij ordonnantie van 18 Juli 1927 (Ind. Stb. no. 376) werd het dienstplichtbesluit toepasselijk verklaard op de afdeling Samarinda. (Borneo) op grond van defensieoverwegingen en de dienstplichtregeling voor Europeanen, gewijzigd in dier voege, dat de dienstplichtigen in deze afdeling voorloopig niet voor eerste oefening behoeven te worden opgeroepen.

om zich van die voorraden meester te maken, en indien do overmacht daartoe dwingt, de tijdige vernieling van de voorraden moeten verzekeren. Indien Indië ondanks liet ernstig pogen om buiten den oorlog te blijven, daarin toch wordt betrokken, zal de aanwezige weermacht met do voorhanden middelen zich zoo goed mogelijk tegen elke bezetting van ons gebied verzetten, in afwachting van den steun, die ons mocht worden verleend.

De Regeering voegde hiearaan toe, dat op deze grondslagen als basis in Indië voorstellen betreffende het defensievraagstuk zullen worden ontworpen en t. z. t. aan den Volksraad worden voorgelegd. In de zitting van den Volksraad op 27 Juli 1927 werd een motie Kerkkamp c. s. ingediend, die destrekking had den Volksraad in de gelegenheid te stellen omtrent de grondslagen der verdediging van raad te dienen, alvorens over te gaan tot het opmaken van het daarop steunend uitgewerkte verdedigingsplan. Toen de Illegering hierop verklaarde, dat zij niet wenschte deel te nemen aan een debat over de door het Opperbestuur vastgestelde grondslagen van de defensie, werd in de zitting van 4 Augustus d. a. v. vorenbedoelde motie ingetrokken en vervangen door een andere van de heeren Kiës c. s. luidende: „de Volksraad „van oordeel, dat over de grondslagen van de verdediging van het grondgebied van Ned.-Indië, „zooals deze aan den Volksraad zijn medegeedeeld, „advies van het college behoort te worden gevraagd, alvorens tot de uitwerking er van in con „crete voorstellen wordt overgegaan, noodigt de „regeering uit zich verder tot het Opperbestuur te „wenden, opdat het evenbedoelde advies binnen „bekwamen tijd, zoo eenigszins mogelijk in de a. s. „najaarszitting, worde gevraagd”. Toen deze motie werd aangenomen, verklaarde de Regeering dat er geen bezwaar bestond, indien er concrete voorstellen in deze werden gedaan, gelegenheid tot bespreking daarvan te openen. Een afzonderlijk debat van den Volksraad over de grondslagen der defensie zou geen bezwaar ontmoeten; de grondslagen, zoo heette het, bonden alleen de Indische Regeering, waartegenover de Volksraad geheel vrij stond.

Naast de in den tekst reeds genoemde bronnen verdienen nog te worden vermeld de Jaar-berichten van de Vereniging ter beoefening van de krijgswetenschap en van de Nederlandsch-Indische Krijgskundige Vereniging. (Afgesloten 5 epte m ber 1927.)

GROOT (DR. CORNELIS JOHANNES DE).

Geboren 27 Januari 1883 te Helder, overleden 1 Augustus 1927 aan boord van de Jan Pieterszoon Coen. Hij genoot in zijn geboorteplaats lager onderwijs en te 's-Oravonhago aan de H. B. S. m. o. j. c. aan het Blijenburg middelbaar onderwijs; volbracht zijn technische studiën aan de Polytechnische School te Delft—waar hij in 1905 het diploma voor werktuigkundig ingenieur behaalde, en aan de Technische Hochschule te Karls-rulic, waar hij in het volgende jaar het diploma voor electrotechnisch ingenieur verwierf.

Na gedurende een drietal jaren als ontwerp-ingenieur bij de „Algemeine Electricitatsgesellschaft” (A. E. G.) te Berlijn werkzaam te zijn geweest, trad hij in 19(18 als aspirant-ingenieur in dienst van den Gouvernements Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst in Ned.-Indië.

Reeds als 15-jarige jongen voelde hij zich aan

getrokken tot de toen slechts kort geleden door Marconi voor het eerst practisch in toepassing gebrachte telegrafie zonder draad. Naar hij in het in 1926 in druk verschenen gedenksboek der Nederlandsche Vereniging voor Radiotelegrafie, in het artikel „Amateur en Vakman” schreef, zette hij nl. in 1898 zijn eerste stappen op radiogebied en bracht hij het eerste langc-afstand verkeer over een heele tafellengte tot stand tussehen een Ruhmkorf en een uit een ganzenschacht geknutselden coherer. De sensatie van die amateur-verbinding was, naar hij mededeelde, „eer groo- „ter dan kleiner dan die van 20 jaren later, „toen voor 't eerst als vakman de antipode werd „bereikt”.

Hoewel bij de landlijnen op Java te werk gesteld, bleek al spoedig zijn voorkeur voor de radiotelegrafie, o. m. door eenige artikelen, welke in „De Ingenieur” van 1909 verschenen, en uit een lezing, die hij in Aug. van dat jaar voor de groep Ned.-Indië van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs hield.

Het is dan ook niet te verwonderen dat, toen de Indische Regeering in 1909 besloot door een reeks systematische proeven de gegevens te verzamelen, die voor een beslissing omtrent de toepassing van het radio-verkeersmiddel in de tropen noodig waren, de jonge ingenieur De Groot bij dat onderzoek te werk werd gesteld.

In 1912 leidde hij de overnemingsproeven van het door do Mij. Telefunken geleverde Sabang-station, bij welke gelegenheid hij tevens de gegevens voor latere versterking verzamelde.

Toen in 1913 de eveneens door Telefunken gebouwde stations te Siteobondo CJavaal. Timor Koepong en Am bon gereed waren gekomen, werd De Groot moVcTe Luitenants ter zee G. C. Holz-appel en J. A. Brouwer belast met de dagelijkse leiding der z.g. jaarproeven, waarvan het resultaat is neergelegd in een uitvoerig rapport, dat in 1916 in druk is verschenen. Zijn groote behing ontleent dat werk voornamelijk aan het „Verslag der technisch-wetenschappelijke onderzoekingen”, als deel II en III aan het rapport toegevoegd, dat o. a. fundamcnteole gegevens bevat omtrent de toenmaals nog weinig bekende stralingstheorieën.

Dit werk, hetwelk voor het grootste deel te danken is aan De Groot, werd in verschillende buitenlandsche tijdschriften vertaald opgenomen, wel een bewijs van de groote waarde, die do radio-autoriteiten in allo werelddelen aan de behaalde resultaten hechtten. In 1915 kwam De Groot met verlof naar Nederland; gedurende dit verlof maakte hij een studiereis o. a. in Duitsch-land, waar hij vooral bij de Mij. Telefunken in de gelegenheid was om zich op de hoogte te stellen van den stand der radiotelegrafie en om door hem gevormde theorieën aan do practijk te toetsen. De bij do voormolde jaarproeven verzamelde stof heeft hij, in verband ook met zijn verdere studiën, nader uitgewerkt in zijn proefschrift „Radiotelegrafie in de tropen”, waarop hij 5 Juni 1916 met lof den graad van doctor in do technische wetenschap aan de Technische Iloog-schchool te Delft verkreeg.

Het onwederigbaar bewijs van de laatste der door hem bij zijn promotie verdedigde stellingen „Een radioverbinding van Nederland met zijn „koloniën zonder gebruik van tusschenstations . is een politieke noodzakelijkheid en technisch

„uitvoerbaar”, heeft hij metterdaad weten te leveren.

In het laatst van 1916 over Amerika, waar hij o. m. het booglampstelsel bestudeerde, in Ned.-Indië teruggekeerd, nam hij al spoedig het initiatief tot den bouw van een radiostation voor de rechtstreeksche verbinding met Nederland, welk station op den Malabar (benoorden Bandoeng) verrees en terechtereigroote vermaardlicmTieeft' verkregen.

Aanvankelijk werd, onder leiding van De Groot, een booglamp, welke oorspronkelijk voor de verbinding met Honolulu in Amerika was aangekocht, zoodanig verbeterd en versterkt, dat daarmede een, zij het ook voorloopige, verbinding met Nederland zou kunnen verkregen. Daarin slaagde hij in zoover, dat in gunstige tijden inderdaad verbinding werd bereikt. Dit betrekkelijk goede resultaat bracht hem er toe het stoute plan op te vatten om met in Indië aanwezige materialen en met aldaar beschikbare krachten een booglamp-installatie van groote capaciteit te vervaardigen, welke in de eerste helft van 1922 gereed kwam. Dit werk, de grootste booglamp, die ooit gebouwd is (nl. 2400 K. W.), moet te meer bewondering wekken als men weet, dat gedurende den bouw, tengevolge van den wereldoorlog, de noodige materialen o. a. staal in Indië ontbraken en niet konden worden ingevoerd.

Intusschen was, eveneens op initiatief en onder leiding van De Groot, over den Malabar-kloof een bergantenne gespannen, welke 250—750 M. of gemiddeld 350 M. hoog is en de hoogste antenne ter wereld kan worden genoemd.

Een gedenksteen aan het Malabar-station aangebracht draagt het volgende opschrift:

„Dit station werd ontworpen en gebouwd door „Dr. ingenieur Cornelis Johannes de Groot, „waarbij belangrijke onderdeden onder zijn lei- „ding hier te lande werden aangemaakt en waarbij „voor het eerst van een door hem bedachte berg- „antenne gebruik werd gemaakt.”

Dat in den loop der jaren een betrekkelijk belangrijk aantal grotere en kleinere stations ten behoeve van het binnenlandsch verkeer van Indië tot stand kwam, is mede aan de werkzaamheid van De Groot te danken.

In 1924 ging hij andermaal met verlof naar Europa waar hij — in Italië, Polen, Duitschland, Denemarken — de vorderingen der techniek bestudeerde. Uit dezen tijd dateert ook een voordracht, gehouden voor het Kon. Instituut van Ingenieurs te 's-Gravenhage en opgenomen in „De Ingenieur” 1925.

Kort na zijn terugkeer in Indië werd hij geroepen om als hoofd op te treden van de bedrijven der telegrafie en telefonie in hun vollen omvang. Hoezeer deze taak hem ook in beslag nam, toch vond hij tijd om de radiotelefonie met korte golven, welke toen meer en meer toepassing vond, te helpen bevorderen o. a. door een k.g. zender samen te stellen, waarmede Nederland telefonisch kon worden bereikt. In Juli 1927 naar Nederland vertrokken om van daar naar de Vereenigde Staten van Amerika door te reizen, ten einde als hoofd van de Ned.-Indische delegatie de radio-telegraafconferentie te Washington bij te wonen, werd hij op 1 Aug. a/b van de „Jan Pieterszoon Coen” in de Itoode Zee door een hartziekte getroffen, welke nog denzelfden

dag een einde aan zijn werkzaam leven maakte.

Zijn verdiensten werden erkend door de stad zijner inwoning, die hem ter eere een gedenkpenning liet slaan; door de Kon. Akademie van Wetenschappen, the Institute of radio-engineers, door den Koning van Denemarken, die hem de versierselen van de Dannebrog-orde verleende, en bovenal door II. M. de Koningin, die hem tot officier in de Orde van Oranje-Nassau benoemde.

In Indië heeft zich een comité en in Nederland een sub-comité gevormd voor de stichting van een monument te Bandoeng als blijvend aandenken aan hetgeen De Groot voor de ontwikkeling van de radiotelegrafie en telefonie in het algemeen en in Indië in het bijzonder heeft verricht (zie o. a. „De Ingenieur” 1927 blz. 1134).

Op 14 Aug. 1927 is De Groot in de aula der Technische Hoogeschool te Bandoeng plechtig herdacht; daar sprak Ir. C. Hillen, Hoofdingenieur der Telegrafie en herdenkingsrede uit, welke opgenomen is in „De Ingenieur” 1927 blz. 835/9 en waaraan dit artikel voor een groot deel is ontleend.

Verder zij verwezen naar het aanvullingsartikel Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst in deze Encyclop., III Telegraafdienst, c *RadioléUgrafische verbindingen* blz. 44G/8 (V 340).²

MILITIE. In l a n d s c h e m i l i t i e (f. De zending naar Indië in September 1917 van den oud-Luit.-Gen. tit. C. H. van Rietschoten — zie Deel II blz. 728, linker kolom — had met betrekking tot den dienstplicht voor niet-Europeaan tengevolge, dat in December 1918 door de Regeering bij den Volksraad werd ingediend een „voorontwerp van een dienstplichtbesluit voor Inlanders en met dezen gelijkgesteld” met memorie van toelichting. Blijkens dit laatste stuk lag het in de bedoeling van de Regeering om door de invoering van dezen dienstplicht te geraken tot een legersterkte op Java van ± 100.000 man, te weten 4 divisien elk van ± 17.000 man met 1 brigade van het staande leger van 10.000 man, te zaaen vormende het veldleger; de overigen zouden als bezettingstroepen gebezigd worden. Het aanvankelijke voornemen om alleen de z.g. intellectueelen voor den krijgsveldienst te bestemmen, had men laten varen, daar dan het leger te veel vreemd zou blijven aan de groote massa van het volk. Hoewel iedereen dienstplichtig zou zijn, zou slechts een klein percentage der bevolking voor den werkelijken dienst worden aangewezen en wel door middel van loting. Do dienstdag was gesteld op 13 jaar bij de militie en 4 jaar bij den landstorm. Voorloopig zou, in verband met het ontbreken van de noodige instructeurs, de lichte slechts 2000 man sterk zijn, doch geleidelijk worden opgevoerd tot 9200 man. De eerste oefentijd zou bedragen voor onbereyden hoogstens 1 jaar, voor de bereyden hoogstens 2 jaren; voorts bevatte het ontwerp kaderplicht. Al spoedig bleek uit de pers, dat invoering van een dienstplicht voor Inlanders geen algemeen instemming vond, minder nog uit een militair-technisch dan wel uit een politiek oogpunt; vooral de rechtsche Europeesche pers vreesde, dat men door hot invoeren van dezen dienstplicht eene eventueel ontevreden bevolking een krachtig wapen in de hand zou geven, dat zich t. z. t. wel eens tegen ons zou kunnen keeren. De linksche bladen, die voor een snelle onafhankelijk verklaring van Indië streden en inzagen, dat een jonge

staat zonder krachtige weermiddelen om de pas verworven vrijheid te verdedigen, geen lang leven zou hebben, juichten het ontwerp toe; de in- heemsche, vooral de extremistische en nationalistische bladen verklaarden, dat de bevolking niet wnschte te vechten voor de belangen van de kapitalisten en overheerschers. In het Ind. Mil. Tijdschrift 1919, blz. 754 e.v. vermeldde het volksraadlid Pabst in een artikel: „Het vooront- „werp op het invoeren van dienstplicht onder do „inlanders en met dezen gelijkgestelden in den „Volksraad”, dc ontvangst, die het ontwerp in dat college te beurt viel; hieruit halen we slechts aan, dat eenige leden hunne medewerking aan het tot stand komen van een inheemsche militie afhankelijk stelden van de toekenning van politieke rechten; vele leden verklaarden, dat h.i. alleen tot invoering van militieplicht voor Inlanders zou mogen worden overgegaan, indien het leger op de meest moderne wijze zou worden uitgerust, zoodat het in niets bij een buitcnlandsch leger van gelijke sterkte zou achterstaan. Uit het voorloopig verslag viel op te maken, dat reeds toen de zaak van de inheemseko militie bij den Volksraad alles behalve vaststond. Er waren heel wat principieele punten, waarin een belangrijk deel van het college zich niet met het voorontwerp kon vereenigen. Bij de mondelinge behandeling nam de Volksraad met 23 tegen 5 stemmen de volgende motie Koesom o Yoedo c.s. aan: „De „volksraad van oordeel, dat, alvorens te beslissen „over do invoering van een inheemsche militie, „moet vaststaan:

„c. op welke wijze Indië moet worden verdedigd;

„b. hoeveel een doelmatige organisatie onzer weermacht zou kosten;

„c. op welke wijze de daarvoor benodigde gel- „den moeten worden gevonden;

„noodigt de regering uit ten spoedigste over „tc gaan tot het instellen van een raad van defensie en bij dezen raad binnen bekwamen tijd „een organisatie onzer weermacht aanhangig te „maken en dc daaraan verbonden personeele en „geldelijke gevolgen onder do oogten te zien;

„en verklaart het ingediende voorontwerp on- „der voorschreven voorbehoud alleen te aanvaarden om de schriftelijke voorbereiding niet „tc bemoeielijken, doch eerst het definitieve ont- „werp in beraad te zullen nemen, wanneer het „advies van don raad van defensie aan den volksraad is medegedeeld”.

De regeringsgemaetigde voor oorlog wees de instelling van een raad van defensie af, doch verklaarde zich bereid cenc commissie te benoemen, welke de in de motie genoemde punten zou onderzoeken. Do invoering van dc inheemsche militie werd dus vastgckoppeld aan dc verdediging van Indië en alhoewel sedert. n.l. in 1921, een commissie als voren bedoeld werd ingesteld en het Opperbestuur thans (1927) de grondslagen voor de vordediging vaststelde (zie VERDEDI- GINGSSTELSEB VAN NED.-INDIË), is de inheemsche militie nog niet tot stand gekomen en het laat zich aanzien dat het voorloopig daartoe ook niet zal komen.

Europeosche militie. Het op blz. 728, rechter kolom, van Deel II bedoelde „Dienstplichtbesluit voor Nederlandsch-Indië” werd in Indië afgekondigd bij Gouv. besluit van G Februari 1918 no. 47 (Ind. Stb. no. 70) en bij or-

donn. van 18 Maart 1918 (Ind. Stb. no. 139) van toepassing verklaard op Java en Madoera, waarbij die eilanden werden verdeeld in 2 dienst- plichtkringen, n.l. 1e kring, omvattende de resi- dentiön Bantam, Batavia, Préanger Regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Banjoemas en Somarang; 2e kring, omvattende de overige re- sidentiën; bij ordonn. van 30 September 1921 (Ind. Stb. no. 584) volgde toepasselijk- verklaring van het dienstplichtbesluit op de gewesten Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Benkoelen, Lam- poengschc districten, Palëmbang, Djambi, Oostkust van Sumatra, Atjeh en Onderhoorigheden, Bangka en Onderhoorigheden, Riouw en Onderhoorigheden, en Billiton, welke gebieden werden verdeeld in vier dienstplichtkringen, n.l. 1e dienstplichtkring, omvattende Sumatra's Westkust en Tapanoeli; 2e kring, omvattende Benkoelen, Palëmbang, Djambi, Riouw en Onderhoorigheden, en Bangka en Onderhoorigheden; 3e kring, omvattende Lampoengsche districten en Billiton; 4e kring, omvattende Oostkust van Sumatra en Atjeh en Onderhoorigheden. Eindelijk werd bij ordonn. van 18 Juli 1927 (Ind. Stb. no. 37G) het dienstplichtbesluit nog van toepassing verklaard op de afdeeling Samarinda (Bornéo) op grond van defensieoverwegingen. Bij de reeds genoemde ordonn. in Ind. Stb. 1918 no. 139 werden ook vastgesteld „voorschriften „tot voorloopige uitvoering van de eerste vijf „hoofdstukken van het dienstplichtbesluit” de z.g. „dienstplichtordonnantie I”, regelende de inschrijving voor den verplichten krijgsgedienst van de mannelijke Ned. onderdanen, niet behoorende tot de Inlandscho of de daarmede gelijkgestelde bevolking, die in het jaar 1894 zijn geboren (jaar- klasse 1894) en ingezetenen zijn van Ned.- Indië, de vrijstelling en de uitsluiting. De „dienstplicht- „ordonnantie II”, n.l. de ordonnantie van 30 Mei 1918 (Ind. Stb. no. 270) gaf „voorschriften tot „voorloopige uitvoering van de laatste zes hoofd- „stukken van het dienstplichtbesluit”, regelende de inlijving van dc ingeschrevenen der jaar-klasse 1894, het groot verlof en het ontslag. Ter uitvoering van die bepalingen in het dienstplichtbesluit, waarvan de regeling aan den Gouverneur- -Generaal was voorbehouden, werden bij de Gouv. besluiten van 5 April 1918 no. 3 (Ind. Stb. no. 179) en 13 Juli 1918 no. 1G (Ind. Stb. no. 450) onderscheidenlijk vastgesteld het eerste- en het tweede gedeelte van de dienstplichtregeling. De ordonn. van 11 Sopt. 1918 (Ind. Stb. no. 645) gaf een nadere regeling van de inschrijving van den verplichten krijgsgedienst, met dien verstande, dat ook werd geregeld de verplichte aangifte tot inschrijving van dienstplichtigen, op wie hot dienstplichtbesluit van toepassing wordt na het verstrijken van het voor hunne jaarklasse vast- gcstelde tijdvak van inschrijving, derhalve de Eur. Ned. onderdanen, die zich na hun 19e levensjaar in Indië vestigen, en dc Ned. onderdanen, die m) dat levensjaar met Europeanen worden gelijkgesteld en clen 45-jarigen leeftijd nog niet hebben overschreden. Bij Gouv. besluit van 1 Juni 1918 no. II (Ind. Stb. no. 271) werd, ter uitvoering van artikel S van het dienstplichtbesluit, eene regeling vastgesteld met betrekking tot hot toekennen van voorgoedinge uit 's lands kas aan dienstplichtigen of hunne gezinnen, die zulks noodig hebben. Ter uitvoering van de artikelen 35 en 40 van het dienstplichtbesluit wcr-

den bij Gouv. besluit van 9 Juli 1918 no. 69 (Ind. Stb. no. 435) bepalingen in het leven geroepen nopens de afvoering als deserteur van ingelijfd en bij de milite of landstormplichtigen, die niet voldoen aan een oproeping tot den werkelijken dienst. Gouv. besluit van 11 Mei 1918 no. 68 (Ind. Stb. no. 243) bepaalde, dat ten aanzien van de ingelijfd en bij den verplichten krijgdsdienst in algemeenen zin van toepassing zijn de voor de overige militairen geldende voorschriften, reglementen en tarieven. Eene regeling voor de opleiding tot korporaal en onderofficier van de bij de milite ingelijfd en werd getroffen bij de ordonn. van 30 Juli 1918 (Ind. Stb. no. 530).

Aangezien, zooals is vermeld in Deel II, blz. 729 rechterkolom, de eerste vijf jaren na de invoering van den dienstplicht, telken jare twee jaarklassen (beneden den leeftijd van 25 jaar) zouden worden ingelijfd, werden in de jaren 1918 t/m. 1923, telken jare ook twee jaarklassen voor de milite ingeschreven en wel in 1918 de jaarklassen 1894 (April) en 1895 (October), in 1919 de jaarklassen 1896 en 1897 enz. Bovendien werden in 1918 (October en November) nog ingeschreven de jaarklassen 1874 tot en met 1886, derhalve zij, die ouder dan 32 en jonger dan 45 jaar zijnde, landstormplichtig waren en op wie in gewone tijden geen verdere verplichting rustte, en in 1919 de jaarklassen 1889 t/m. 1893, zijnde de militeplichtigen ouder dan 25 jaren, die in verband met hun leeftijd in gewone tijden van opkomst in werkelijken dienst van eerste oefening waren vrijgesteld. Voor deze inschrijvingen werden telkenmale bij ordonnantie maatregelen getroffen.

In 1918 had de inlijving van de jaarklassen 1894 en 1895 onderscheidenlijk plaats op 23 Juli en 6 December; voor het vervolg werd de inlijving instede van in December gesteld op begin Januari van het volgende jaar; diensgevolge werd de jaarklasse 1896 ingelijfd op 4 Juli 1919, de jaarklasse 1897 op 5 Januari 1920, enz. In verband met deze opkomst van twee jaarklassen (in twee ploegen) per jaar, duurde de eerste oefening, die in het dienstplichtbesluit voor de niet-bereden wapens, wapenonderdeelen en diensten op ten hoogste 8V₂ maand was gesteld, uiteraard slechts 0 maanden. De hooger bedoelde militeplichtigen van de jaarklasse 1889 tot en met 1893, die in verband met hun leeftijd niet voor eerste oefening in werkelijken dienst behoeften te komen, werden desalniettemin ingelijfd op 1 Juli 1920 doch buiten hunne tegenwoordigheid. Ook de inlijving werd telkenmale bij ordonnantie geregeld.

In 1923 was de normale toestand ingetreden; alle oudere lichten tot en met de 25-jarigen waren voor eerste oefening onder de wapenen geweest, zoodat in 1924 kon worden begonnen met inlijving van slechts één jaarklasse per jaar en wel de jaarklasse 1905, die in Augustus 1923 voor den verplichten krijgdsdienst was ingeschreven. Die jaarklasse kwam in twee ploegen op, resp. op 15 Mei en op 13 November 1924, tensgevolge waarvan — voor wat de infanterie betreft — het aantal compagnieën, waarbij de milite werd opgeleid, van 4 tot 2 kon worden teruggebracht; behouden bleven de compagnieën te Ban doe ng en te Malang. De jaarklassen 1900 en 1907 werden onderscheidenlijk in Juli 1924 en Juli 1925 ingeschreven en eveneens in 2 ploeg

gen ingelijfd, n.l. in Mei en November 1925 en in Mei en November 1926.

De verdeling van de voor inlijving bij de milite beschikbaren werd telken male bij Gouv. besluit — tot en met 1920 opgenomen in het Staatsblad, daarna tot en met 1922 in de Javasche courant — vastgesteld; van de jaarklasse 1894 v erd 50 man ingedeeld bij de vestingartillerie te Bandoeng, de overigen bij de veldbataljons van het wapen der infanterie te Buitenzorg, Bandoeng, Magelang en Malang; van de jaarklasse 1895 werden 60 man ingedeeld bij de vestingartillerie, 10 bij den dienst der artillerie-inrichtingen, 20 bij het korps genietroepen met bestemming voor de telegraafafdeeling van de toenmalige spoorwegen telegraafcompagnie, de overigen bij het wapen der infanterie. De indeeling van de jaarklassen 1896 en 1897 was als die van de jaarklasse 1895, met dit onderscheid, dat van elk der eerstgenoemde jaarklassen 10 miliciens werden ingedeeld bij de afdeling ordonnans-wielrijders ter opleiding tot motor-berichtrijder. Van de jaarklasse 1898 werden voor het eerst 20 miliciens ingedeeld bij de 3e mitrailleurcompagnie te Malang; de indeeling van de overigen der jaarklasse was als die van de jaarklasse 1897. De indeeling van de jaarklasse 1899 was als die van de jaarklasse 1898. Van de buiten hunne tegenwoordigheid ingelijfd en van de jaarklassen 1889 t/m 1893 (zie hooger) werden van elke jaarklasse 70 ingedeeld bij de vesting-artillerie, waarvan ten hoogste 10 man bestemd voor den dienst der artillerie-inrichtingen, 20 bij het korps genietroepen met bestemming voor de telegraafafdeeling, en de overigen bij het wapen der infanterie. In 1921 werden van de jaarklasse 1900 in totaal 80 man ingedeeld bij de artillerie, waarvan ten hoogste 10 bestemd voor den dienst der artillerie-inrichtingen. Het aantal ingelijfd en bij het korps genietroepen werd eveneens uitgebreid en bedroeg: ten hoogste 15 bij de telegraafafdeeling, ten hoogste 4 bij de radioafdeeling, ten hoogste 10 bij de spoorwegafdeeling, ten hoogste 15 bij de zoeklichtafdeeling, 12 voor de bediening van de gaszoeklichten; bij de afdeling ordonnans-wielrijders werden evenals tevoren 10 miliciens van deze jaarklasse en bij de 3e mitrailleurcompagnie 20 miliciens ingedeeld. De indeeling van de ingelijfd en van de jaarklasse 1901, eveneens in 1921, was dezelfde als die van de jaarklasse 1900, alleen kon een aantal miliciens, als door den Legercommandant noodig geoordeeld, bij de luchtvaartafdeeling worden ingedeeld ter toelating tot een vrijwillige verbintenis als aspirant-reserve-officier-vliegenier. In 1922 vielen van de jaarklasse 1902 85 miliciens ten deel aan de artillerie, van wie ten hoogste 14 aan den dienst der artillerie-inrichtingen; het korps genietroepen kreeg hetzelfde aantal als van de vorige jaarklassen en bovendien 10 man voor opleiding tot lijnlegger en 40 man voor een der veldcompagnieën; overigens was de indeeling dezer jaarklasse dezelfde als die der jaarklasse 1901. De indeeling van de jaarklasse 1903, kwam overeen met die van de jaarklasse 1902, met dit onderscheid, dat geen miliciens werden ingedeeld bij de spoorwegafdeeling van het korps genietroepen, doch daarentegen ten hoogste 20 bij de automobielcompagnie, slechts 5 in stede van 10 bij de afdeling ordonnans-wielrijders ter opleiding tot motorberichtrijder en, behalve 40 bij de mitrailleurcompagnie te Ma-

lang, ook 54 bij de mitrailleurcompagnie te Madoera behorende tot de jaarklasse 1904 kwam geen verandering. In 1924, het jaar, waarin voor het eerst één jaarklasse — verdeeld in 2 ploegen — werd ingelijfd, onderging de verdeeling van de dienstplichtigen van elke jaarklasse over de verschillende wapens en diensten een belangrijke wijziging, omdat o.m. bij de artillerie, de mitrailleurcompagnieën en de genie in ruime mate indeeling van miliciens zou plaats vinden ter vervanging van beroeps- personeel; in dat jaar werden voor de eerste maal militieplichtigen ingedeeld bij het depot der mobiele artillerie te Tjimahi. Bedoelde verdeeling zou voortaan percentagewijze geschieden; ieder wapen, wapenonderdeel of dienst zou van elke jaarklasse een percentage ontvangen, dat gelijk is aan het percent, dat de mobilisatie-behoefte aan dienstplichtigen voor dat wapen, wapenonderdeel of dienst uitmaakt van de totale mobilisatie-behoefte aan dienstplichtigen voor alle wapens, wapenonderdelen en diensten. Hierdoor zou worden verkregen, dat de baten van een sterke jaarklasse aan alle wapens enz. in dezelfde mate ten goede zouden komen, terwijl de nadeelen van een zwakke jaarklasse op alle gelijkelijf zouden drukken. Deze verdeeling werd echter reeds in 1926 wederom herzien in verband met do bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) opnieuw vastgestelde legerformatie, volgens welke 24 compagnieën infanterie, met uitzondering van de officieren en een gedeelte van het kader, geheel uit militie bestaan.

Het vorenstaande heeft alleen betrekking op de indeeling van dienstplichtigen bij onderdeden van het leger waarbij zij worden geoefend; is de eerste oefening afgeloopen en gaan de miliciens met groot verlof, dan worden zij ingedeeld (administratief) bij onderdeden van het leger, waarbij zij bij opkomst met spoed, dus in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden, onder de wapenen komen. Oorspronkelijk waren de miliciens bestemd om met do inlandsche militie tot afzonderlijke militiekorpsen te worden vereenigd; doch toen het bleek, (lat do invoering van een inl. militie voorloopig wel tot do vrome wenschen zou blijven behooen (zie boven), werd het noodzakelijk aan de milicie eene andere bestemming te geven. In verband met hot in 1920 reeds beoogde en in 1923 tot uitvoering gekomen voornemen — zie LEGER — om de veldbataljons der infanterie in vredestand samen te stellen uit 3 compagnieën beroeps-militairen en daaraan bij mobilisatie een 4e (militie) compagnie toe te voegen, werden de reeds geoefende miliciens en de overigen dadelijk na afloop van de eerste oefening administratief bij een der veldbataljons ingedeeld.

Ton einde do administratie tot het hoogste noodgedige te beperken en strovendo naar een regeling waarbij de met groot verlof zijnde miliciens bij opkomst hot spoedigst hunne bestemming kunnen bereiken, werd in 1920 ton aanzien van de indeeling het volgende bepaald. Java en Madoera zijn met betrekking tot de indeeling der militie (van de infanterie) verdeeld in vier groepen van afdelingen en residentieën, t.w. Ie groep, de afdelingen Batavia, Krawang en Bantam; 2e groep, de afdelingen Meester Cornelis, Buitenzorg, Chcribon, Oost-, Midden- en West-Pria-

ngan, de residentieën Pekalongan, Banjoemas, Kedoewoedoe, Djokjakarta; 3e groep, de residentieën Semarang, Soerakarta, Madioen, Rembang, Kediri; 4e groep, de residentieën Soerabaja, Madoera, Paseroean en Besoek!. De geoefende miliciens der infanterie woonachtig in elk der groepen, worden nu jaarklassewijze ingedeeld bij een der bataljons in hun groep gelegerd; bijv. de jaarklassen 1894 en 1897 bij het 10e bataljon (1e groep), het 4e bataljon (2e groep), het 5e bataljon (3e groep) en het 13e bataljon (4e groep); de jaarklassen 1895 en 1896 bij het 16e bataljon (1e groep), het 15e bataljon (2e groep), het 7e bataljon (3e groep) en het 19e bataljon (4e groep) enz. Bij verhuizing van een milicien uit zijne groep naar een andere gaat hij administratief over naar het bataljon in die andere groep, waarbij zijn jaarklasse van die groep is ingedeeld. De geoefende miliciens ordonnans-wielrijders en de miliciens van andere wapens en diensten komen bij mobilisatie op bij de korpsen, waar zij zijn opgeleid, de ongeoeffenden, ook die der infanterie, bij do depots.

Van elke jaarklasse wordt een zeker, telkenmale bij Gouv. besluit vast te stellen aantal miliciens opgeleid tot militie-korporaal en militie-sergeant; in 1924 werden voor de eerste maal 4 dienstplichtigen van de mobiele artillerie opgeleid tot militie-officier, die na voltooido opleiding overeenkomstig de regeling voor het reserve-personeel tot reserve-2e luitenant werden aangesteld.

De oproeping voor herhalingsoefeningen van de ingelijfd der militie bij de onbereden wapens, wapenonderdeelen en diensten werd geregeld bij Gouv. besluit van 13 Februari 1919 no. 21 (Ind. Stb. no. 74), volgens hetwelk de ingelijfd in het jaar, waarin zij den leeftijd van 22, 25 en 28 jaren hebben bereikt of zullen bereiken, tolkens voor ten hoogste 16 dagen voor herhalingsoefeningen in werkelijken dienst worden geroepen. Voor do eerste maal werden herhalingsoefeningen gehouden in 1921, waarvoor de jaarklasse 1896 in werkelijken dienst werd geroepen; in de volgende jaren kwamen telkens twee jaarklassen voor dit doel onder de wapenen en wel in 1922 de jaarklassen 1894 en 1897, in 1923 de jaarklassen 1895 en 1898 enz. Tot en met 1922 werden de herhalingsoefeningen gehouden bij de korpsen, waarbij de miliciens do eerste oefening hadden doorloopen, daarna bij de korpsen, waarbij zij na africhting administratief zijn ingedeeld, en zulks ton einde officieren en kader zooveel mogelijk vertrouwd te maken met de militie.

Telken jaro gaat uiteraard een jaarklasse (do 32-jarigen) van de militie over naar den landstorm en wordt een jaarklasse van den landstorm (45-jarigen) van den verplichten krijgdsdienst ontslagen. Zoo ging op 1 Juli 1920 van do militie naar den landstorm over de jaarklasse 1888 en werd op dien datum ontslagen de landstormjaarklasse 1875.

Zoals boven reeds is vermeld, werd bij ordonn. van 30 Scept. 1921 (Ind. Stb. no. 584) het dienstplichtbesluit toepasselijk verklaard op Su-matra en omliggende eilanden en wel met ingang van 1 November 1921; in verband hiermede werd by ordonn. van 30 September 1921 (Ind. Stb. no. 584) de „dienstplichtordonnantio 1” (Ind. Stb. 1918 no. 139) gewijzigd en aangevuld en werden voorts deze ordonnantie en do „dienstplichtor-

donnantie II" (Ind. Stb. 1918 no. 270) bij ordonnantiën van 6 November 1921 (Ind. Stb. no. 657) en 21 Februari 1922 (Ind. Stb. no. 96) toepasselijk verklaard op de jaarklasse 1903 op genoemde eilanden. Verder nog ondergingen de dienstplichtordonnantiën wijziging bij de ordonn. van 27 Augustus 1921 (Ind. Stb. no. 492), 18 November 1921 (Ind. Stb. no. 6SS) en 15 Februari 1922 (Ind. Stb. no. S2); in de dienstplichtre- gelingen (Ind. Stb. 191S nos. 179 en 450) werden enkele wijzigingen gebracht bij de Gouv. besluiten van 30 September 1921 no. 37a (Ind. Stb. no. 5S5) en 29 Maart 1922 no. 49 (Ind. Stb. no. 17S); eindelijk nog werd de voorloopige regeling tot uitvoering van artikel 5 van het dienstplichtbesluit (Ind. Stb. 191S no. 271) — zie hooger — aangevuld bij Gouv. besluit van 5 October 1921 no. 22 (Ind. Stb. no. 586).

Achtereenvolgens werden op Sumatra en de omliggende eilanden voor den verplichten krijgsvelding ingeschreven: in December 1921 de jaarklasse 1903; in Juli en Augustus 1922 de jaar- klassen 1S78 tot en met 1S90 (de landstormplichtigen); in September en October 1922 de jaar- klassen 1S91 t/m 1900 (militieplichtigen, die in verband met hun leeftijd niet meer voor eerste oefening in werkelijken dienst behoeven te komen); in November 1922 de jaarklasse 1904; in September 1923 de jaarklassen 1901, 1902 en 1905; in Juli 1924 de jaarklasse 1906. Ingelijfd bij de militie werden: de jaarklasse 1903 en 1904 in Juli 1922 en 1923; de jaarklassen 1901, 1902 en 1905 in November 1924 (in één ploeg); de jaarklasse 1906 in November 1925. In 1925 was de kalve ook voor Sumatra en omliggende eilanden de normale toestand bereikt, d.w.z. dat voortaan ook daar jaarlijks één jaarklasse voor eerste oefening in werkelijken dienst komt, echter niet zoals op Java in 2 ploegen, doch in 1 ploeg. De militieplichtigen van Sumatra en omliggende eilanden worden uitsluitend bij de infanterie in hun kring ingelijfd; zij volbrengen hunne eerste oefening in een der in hun dienstplichtkring gelegen garnizoenen.

Bij Gouv. besluit van 5 Maart 1921 no. 12 werd de Commandant van het leger gemachtigd om, te beginnen met de jaarklasse 1890, ten hoogste 8 daartoe bereid bevonden dienstplichtigen in te deelen bij de luchtvaartafdeeling met bestemming om te worden opgeleid tot reserve- officier- vliegenier. Ind. Stb. no. 1922 no. 96 schiep voor de dienstplichtigen op Sumatra en omliggende eilanden de mogelijkheid om volgens de voor Java geldende bepalingen bij de luchtvaartafdeeling te worden ingelijfd.

Wijl het bij Kon. besluit van 26 October 1917 no. 47 (Ind. Stb. 1918 no. 70) vastgestelde dienstplichtbesluit niet meer aan de behoeften voldeed, diende de Indische Regeering in 1922 aan den Volksraad ter overweging in een „ontwerp Ko- „ninklijk besluit tot regeling van den verplichten „krijgsvelding in Ned.-Indië van Europeanen en „met hen gelijkgestelden”, welk ontwerp in de eerste gewone zitting van den Volksraad werd behandeld en aangenomen (zie: Eerste gewone zitting Volksraad 1922. Onderwerp 2. Stukken 2 en 3). Het nieuwe dienstplichtbesluit werd vastgesteld bij Kon. besluit van 28 Mei 1923 no. 65 en in Indië afgekondigd in Ind. Stb. 1923 no. 408. Ten aanzien van de belangrijke verschillen tusschen het nieuwe en het oude dienstplichtbesluit,

zij hier in de eerste plaats vermeld, dat liet nieuwe besluit de dienstplichtigen ook bestemde voor de zeemacht. Het denkbeeld om dienstplichtigen ook in te deelen bij het in Indië dienstdoend gedeelte van de Koninklijke Nederlandsche marine en op deze wijze eeniger- mate tegemoet te komen aan het personeel- gebrek op do vloot, was reeds dadelijk na het invoeren van den dienstplicht ontstaan en het was om deze aangelegenheid te bestudeeren en voor te bereiden, dat gedurende geruimen tijd eenig personeel van het Departement der Marine te Weltevreden bij dat van Oorlog te Bandoeng werd te werk gesteld. Krachtens art. 13 (2) van het (oude) dienstplichtbesluit (Ind. Stb. 1918 no. 70) waren reeds bij Gouv. besluit van 18 December 1920 no. 51 de militieplichtige zeevarenden, die in het jaar 1921 voor eerste oefening of voor herhalingsoefeningen in werkelijken dienst moesten komen, vrijgesteld van den verplichten krijgsvelding gedurende het jaar 1921, dan wel voor zooveel korter als noodig zou zijn, in verband met eene eventuele invoering van den dienstplicht bij de zeemacht of naargelang de betrokkenen ophouden zeevarenden te zijn; een dergelijke maatregel werd telken jare, tot aan de eerste inlijving van dienstplichtigen bij de zeemacht, getroffen. Bij Gouv. besluit van 25 September 1923 no. 23 (Ind. Stb. no. 481) werd bepaald, dat de reeds bij het leger ingelijfd dienstplichtigen, die uit den aard van hun beroep of opleiding in aanmerking kwamen voor overgang naar de zeemacht, daarvoor konden worden aangewezen, waarbij rekening zou worden gehouden met de behoefte aan dienstplichtigen bij het leger en bij de zeemacht; de aanwijzing zou door do commandanten van het leger en van de zeemacht in onderling overleg geschieden. Het Gouv. besluit van 12 April 1924 no. 4 (Jav. Courant no. 32) bepaalde, dat van de op Java en Madoera ingeschreven en voor inlijving beschikbare dienstplichtigen van de jaarklasse 1905 en van oudere jaarklassen beneden den leeftijd van 25 jaren, ten hoogste 160 voor de zeemacht en de overigen voor het leger zouden worden bestemd. Voor 1925 werden 230 dienstplichtigen aan de zeemacht toegewezen, zie Gouv. besluit van 23 April 1925 no. 56 (Jav. Courant no. 35), voor 1926 270 dienstplichtigen, zie Gouv. besluit van 12 Mei 1926 no. 22 (Jav. Courant no. 39).

In 1926 bleek, dat het gedeelte van do dienstplichtigen in het bijzonder van de militieplichtigen, dat tot dusver voor de marine was bestemd, te gering was, zoodat uitbreiding daarvan noodzakelijk werd geacht. De groote moeielijkheid, die toen ontstond, was, dat waar practisch gesproken hot voor jaarlijksche inlijving beschikbare aantal militieplichtigen niet of slechts in zeer geringe mate toeneemt en het leger bij zijne formatie rekening had gehouden met het aantal, waarop tot nu toe steeds kon worden gerekend, de landmacht uiteraard in het gedrang zou komen, als het contingent voor de vloot w'ord vergroot. De cenige oplossing voor dit vraagstuk was verhooging van het aantal beroepsmilitairen, hetzij bij de marine dan wel bij het leger. Daar een vermeerdering van het aantal beroepsmilitairen bij de marine veel duurder zou zijn dan bij het leger, omdat voor eiken man, die bij de marine in Indië dient, in Nederland een reserve moet worden aangehouden, was het aangewezen om het

aantal beroepsmilitairen bij do landmacht te'ver- grootten, waardoor de mogelijkheid werd geschapen om meer militieplichtigen voor do zeemacht te bestemmen. Op grond van deze overweging werd op de aanvullende begrooting voor het jaar 1927 een post van / 100.000 voor het leger uitgetrokken tot uitbreiding van het aantal beroepsmilitairen (o.m. met 6 compagnieën infanterie, zie LEGER), en in beginsel vastgesteld dat het jaarlijksch contingent van militieplichtigen voor de marine tot 350 man zou worden opgevoerd.

De duur van de eerste oefening bij de marine is ten hoogste 12 maanden voor de dienstplichtigen, die na hun inlijving in opleiding zijn genomen tot officier; ten hoogste 9 maanden voor de dienstplichtigen, die na hunne inlijving in opleiding zijn genomen tot onderofficier, en ten hoogste 5½/ maand voor de overige dienstplichtigen; de duur der herhalingsoefeningen bedraagt ten hoogste 40 dagen.

Het nieuwe dienstplichtbesluit verschilt, behalve door de indeeling van dienstplichtigen ook bij de zeemacht, nog van het oude, doordien het, in gedeeltelijke navolging van de op 1 Maart 1922 in Nederland in werking getreden nieuwe dienstplichtwet (Ned. Stb. 1922 no. 43), eenvoudiger en overzichtelijker is; voorts door het scheppen van de mogelijkheid om den landstorm reeds in 'vredetijd te organiseeren, dezen in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden, ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, geheel dan wel gedeeltelijk vóór do militie in werkelijke dienst te roepen, hetgeen in 1914 bok in Nederland geschiedde met do landweergrenswaechten en do landweerbewakingsdetachementen, en eindelijk nog doordien do landstorm ook in tijd van vrede geheel dan wel plaatselijk in werkelijken dienst kan worden geroepen tot handhaving van orde en rust.

Ter uitvoering van het nieuwe dienstplichtbesluit (Ind. Stb. 1923 no. 408) kwamen bij ordonn. van 5 Februari 1924 (Ind. Stb. nos. 44 en 45) „een dienstplichtregeling voor Europeanen in „Ned.-Indië” en een „keuringsreglement voor „dienstplichtigen” tot stand; de modellen en bijlagen, als uitvloeisel van do dienstplichtregeling, werden vastgesteld bij Gouv. besluit van 5 Februari 1924 no. 14 (Ind. Stb. no. 46).

De nieuwe dienstplichtregeling bepaalt o.m., dat de inschrijving voor den dienstplicht in den regel plaats heeft in de maand Juli van het jaar, waarin de 18-jarige leeftijd wordt bereikt, waardoor keuring en inlijving gemakkelijker kunnen worden geregeld; dat zy, die physiok niet geschikt zijn voor den dienst bij de militie doch wel voor dien bij don landstorm, bij dezen laatstom kunnen worden ingedeeld; dat slechts die dienstplichtigen, die worden ingelijfd in het kalenderjaar, waarin zij het 19e dan wel het 20e, 21e, 22o, 23e, 24e of 25e levensjaar volbrengen, verplicht zijn om do eerste oefening te doorloopen; dat de duur van do eerste oefening bedraagt bij het leger: voor hen, die niet tot een rang worden opgeleid, ten hoogste vijf en een halve maand voor de onberedenen, ten hoogste twaalf maanden voor do ziekenverplegers, voor de militieplichtigen van do luchtvaartafdeeling en voor de beredenen der artillerie, ten hoogste achttien maanden voor do cavalerie (voor onberedenen, die na hun inlijving in opleiding zijn genomen tot onderof

ficier e.q. officier duurt de eerste oefening ten hoogste 9 resp. 12 maanden); dat de duur der herhalingsoefeningen bij het leger bedraagt: telkens ten hoogste 20 dagen voor onberedenen en voor de beredenen der artillerie en wel in het kalenderjaar, waarin zij het 24e en 28e levensjaar volbrengen, éénmaal ten hoogste 40 dagen voor de militieplichtigen der cavalerie en wel in het kalenderjaar, waarin zij het 23e levensjaar volbrengen; dat ziekenverplegers en dienstplichtigen van de luchtvaartafdeeling geen herhalingsoefeningen doorloopen; dat voor do onderofficiere elke herhalingsoefening zoo noodig 7 dagen langer kan duren dan voor de andere militieplichtigen; dat dienstplichtigen met *verplicht* kunnen worden tot het deelnemen aan militaire expeditie (in het oude dienstplichtbesluit heette het: „zij nemen geen deel aan militaire expeditie”) en dat de dienstplichtigen, in en door den dienst afgekeurd of overleden, voor zich en hunne nagelaten betrekkingen recht hebben op pensioen of onderstand.

Deze laatste bepaling van de dienstplichtregeling (art. 219 t/m 222) trad eerst in werking (Gouv. besluit 29 Augustus 1924 no. 10, Ind. Stb. no. 400), nadat bij het Kon. besluit van 24 April 1924 no. 21 (Ind. Stb. no. 314) het dienstplichtbesluit dienovereenkomstig was aangevuld. In de dienstplichtregeling werden nog eenige wijzigingen en aanvullingen aangebracht bij de ordonn. van 3 November 1925 (Ind. Stb. no. 563), 7 December 1925 (Ind. Stb. no. 624), 18 Februari

1926 (Ind. Stb. no. 66), 19 Maart 1926 (Ind. Stb. no. 116), 1 Augustus 1926 (Ind. Stb. no. 314), 23 December 1926 (Ind. Stb. no. 561) en 18 Juli

1927 (Ind. Stb. no. 376); bij do laatste wijziging werd o.m. een zevende dienstplichtkring „af- deeling Samarinda van de Zuider- en Oostcraf- deeling van Bornéo”, in het leven geroepen.

Onderstaand staatje, ontleend aan het „statistisch jaaroverzicht van Nederlandsch-Indië „1925” van het Centraal kantoor voor de Statistiek in Nederlandsch-Indië”, geeft de sterkte der militie aan op ultimo 1925.

Jaar- klassen	Aantal inge- lijfden	Afgekeurd na inlijving of om andere reden afgevoerd	Restant op ultimo 1925
1893	1007	79	928
1894	1196	126	1070
1895	1208	173	1035
1896	1139	160	979
1897	1116	148	968
1898	1023	96	927
1899	988	90	898
1900	901	97	804
1901	1001	192	809
1902	1069	167	902
1903	991	157	834
1904	1013	150	863
1905	855	37	818
1906	736	18	718

Do l a n d s t o r m . Met ingang van 1 Juli 1920 werden de „geoefenden” van don landstorm — d.z. de van de militie bij den landstorm overgegene dienstplichtigen en do landstormplicht-

tigen die, niet tot de militie behoord hebbende, i vroeger in militairen dienst zijn geweest — onge- Jacht het wapen of den dienst, waartoe ze moch- j ten hebben behoord, ingedeeld bij plaatselijk (be- stuursafdeelingsgewijze) te vormen afdeelingen infanterie: alleen voor de residentien Bantam en Madoera werden de landstormers residentiesge- wijze tot afdeelingen vercenigd. De sterkte van die afdeelingen was dus geheel afhankelijk van het aantal landstormers in de betrokken afdee- ling van het gewest woonachtig. De bewapening bestaat uit de karabijn; in oorlogstijd zullen uniformen, als voor het leger vastgesteld, worden verstrekt. De grondorganisatie van de afdeelingen voor tijd van vrede (voor oorlogstijd werd gerekend op ± 20 pet. verlies) was de brigade (6 man kader en 10 minderen); 2 brigades, onder een officier, vormen een sectie; 2 sectien, waarbij 3 officieren, de halve compagnie, 2 halve compagnieën, waarbij 5 officieren, de compagnie, enz. De afdeelingen landstorm bestonden nu uit een der genoemde eenheden plus een surplus. In totaal werden gevormd 73 afdeelingen, van aanvankelijk zeer verschillende sterkte.

In het belang van een goed beheer zouden, waar noodig, afdeelingen administratief worden vercenigd. Wanneer op 1 Juli 1931 de eerste 13 militie jaarklassen zullen zijn overgegaan bij den landstorm en deze dus voor een zeer groot gedeelte uit geoefenden zal bestaan, zouden er, naar men verwachtte, op Java en Madoera zijn: 2 regimenten, 1 half-regiment, 3 bataljons, 5 half- -bataljons 7 compagnieën, zie Ind. Mil. Tijdschrift 1920 I blz. 527 e.v.

Zooals hooger gezegd, schiep de nieuwe dienstplichtregeling (Ind. Stb. 1923 no. 408) de mogelijkheid den landstorm ingeval van oorlog enz. geheel of gedeeltelijk vóór de militie, en in tijd van vrede geheel dan wel plaatselijk tot handhaving van orde en rust in werkelijken dienst te roepen. In beginsel werd het niet gewenscht geacht den landstorm te bestemmen voor versterking van het leger; daartegen verzet zich niet alleen de mindere geoefendheid en het totaal gemis aan training van het personeel, maar ook is het fysiek van dat personeelin verband met zijn leeftijd minder goed bestand tegen de zware vermoeienissen van het leven te velde. Er kunnen zich evenwel omstandigheden voordoen, welke het noodig maken een ieder, dus ook den landstorm, in het vuur te brengen.

Zoolang niet alle jaarklassen als milicien een eerste oefening hebben doorlopen, behoort nog een strenge grens te worden getrokken tusschen hen die wel en hen die niet een militaire opleiding hebben genoten. De laatsten, d.z. de ongeoeffen- den, worden ingedeeld voor het verrichten van ongewapende diensten (doctoren, tandartsen, verplegingspersoneel bij concentratiehospitaal, veeartsen en paardenverzorgers, opzichtvoerend personeel en werklieden in magazijnen en inrichtingen van het leger, welke uitsluitend ten behoeve van het leger werken). Militieplichtigen, die ongeschikt worden bevonden voor den ge- wapenden, doch geschikt voor den ongewapenden dienst, worden ingelijfd bij den ongewapenden landstorm. Deze ongewapenden worden alleen dan voor den werkelijken dienst opgeroepen, wanneer de militie en de gewapende landstorm met spoed onder de wapenen worden geroepen. De gewapende landstorm heeft een zuiver in-

fanteristisch karakter; op hem rust in tijd van vrede mede de taak om zoo noodig in buitenge- Avone omstandigheden — waaronder dus ook te verstaan in geval van volksoploop — de orde en rust te bewaren. Ten einde in dit geval de gewapende landstorm alleen in het roerige gebied te kunnen oproepen, is locale indeeling noodig. In 1922 had de gewapende landstorm een sterkte van 4409 man; in 1938 zal die sterkte vermoedelijk 30.000 man bedragen. In tijd van oorlog is de gewapende landstorm in samenwerking met de politie niet alleen belast met de handhaving van orde en rust, doch ook met het meerendeel der z.g. bewakingsdiensten (kust- en spoorwegbewa- king, bewaking van inrichtingen, magazijnen enz.) en zal hem eveneens, naarmate hij in sterkte toeneemt, de veiligheidsbezetting van werken en stellingen worden opgedragen (zie de Memorie van toelichting op het „Ontwerp Koninklijk besluit tot regeling van de verplichtingen ten aan- „zien van den verplichten krijgsveld in Neder- „landsch-Indië voor Europeanen”. Eerste gewone zitting van den Volksraad 1922. Onderwerp 2. Stuk 2).

Blijkens het Koloniaal verslag 192G was de organisatie van den landstorm toen met kracht ter hand genomen en zullen er gevormd worden 22 landstormafdeelingen (geoefenden) en 22 land- stormploegen (ongeoefenden), welke laatste geoefend worden bij 10 landstormdepots; in hoeverre deze organisatie zal afwijken van de hooger vermelde in 1920 vastgestelde is thans nog niet bekend.

Nog zij vermeld, dat met betrekking tot den landstorm Java in 7 landstormdistricten werd verdeeld (zie Gouv. besluit van 2 September 1925 no. 3, Ind. Stb. no. 451), te weten:

1e district, omvattende de afdeelingen Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang van het gewest West-Java;

2e district, de afdeelingen West-, Midden- en Oost Priangan van het gewest West-Java;

3e district, de afdeelingen Indramajoe en Cheri- bon van het gewest West-Java, alsmede de residentie Pekalongan;

4e district, de residentie Banjoemas;

5e district, de residentien Kcdoe, Djokjakarta, Soerakarta, Madioen en Kediri;

6e district, de residentien Somarang en Rembang ;

7e district, de residentien Soerabaja, Pasoeroe- an, Besoeki en Madoera.

Do commandanten dezer districten worden door den Legercommandant benoemd en treden op een door dezen aan te geven tijdstip (bijv. bij mobilisatie) in functie. Reeds onder gewone omstandigheden heeft de districtscommandant tot taak alle voorbereidingen te treffen, welke een ordelijke opkomst en een spoedige organisatie van de opgekomen in eenheden verzekeren, alsmede zorg te dragen, dat deze eenheden ten spoedigste de taak, welke voor haar is weggelegd, aanvaarden en verder naar behooren vervullen. Door de indeling in landstormdistricten wordt tevens het voordee verkregen, dat, wanneer bij een eventueele concentratie van aanzienlijke doelen van het veldleger groote gebieden op Java van troepen zouden worden ontbloot, do land- stormdistrictscom mandanten dan aldaar als territoriaal commandant kunnen optreden en met de te hunner beschikking staande landstorm-

troepen de orde on rust kunnen verzekeren. In zulke omstandigheden zullen zij ook kunnen worden bekleed met het militair gezag bedoeld in de „Regeling van de gevolgen van de verklaring „van den staat van oorlog en beleg” (Gouv. besluit van 21 Sept. 1904 no. 40, Ind. Stb. no. 72). Voor de functie van landstormdistrictscommandant zijn eenige hoofdofficieren in actie ven dienst en eenige gepensioneerde of reserve-hoofdofficieren aangewezen. De vredeswerkzaamheden voor *alle* districten zouden aanvankelijk door vorenbedoelde hoofdofficieren in actieven dienst naast hunne eigenlijke functie worden verricht; in 1926 echter werden eenige gepens. hoofdofficieren toegelaten tot een vrijwillige verbintenis als reserve-officier, teneinde reeds in vrede tijd eenige functiën bij den landstorm te kunnen vervullen.

De landstormplichtigen kunnen jaarlijks éénmaal en voor ten hoogste één dag worden opgeroepen voor het deelnemen aan een oefening. De in 1927 gehouden proef om landstormplichtigen geheel vrijwillig voor één dag te doen opkomen is mislukt.

Afgesloten December 1927/

DIENSTPLICHT. Zie MILITIE.

LANDSTORM. Zie MILITIE. r) **WILLEMS-**

ORDE (MILITAIRE). De op blz.

783, linker kolom, 4e lid, van Deel IV in het vooruitzicht gestelde herziening van de wet op de Militaire Willemsorde en van het reglement van orde en discipline, laat thans (1927) nog steeds op zich wachten. De thans nog geldende wet van 1815 is opgenomen in Bijbl. no. 3423.

Do toelagen voor de dragers van het kruis voor moed en trouw — zie Deel IV, blz. 784, linkerkolom — werden herzien bij Gouv. besluit van 24 Januari 1922 no. 28 (Ind. Stb. no. 49) en zijn dientengevolge voor de begiftigden met het zilveren kruis voor moed en trouw gelijk aan de riddersoldij voor de ridders der Militaire Willemsorde 4e klasse van denzelfden rang, d. w. z. zij wisselen af, al naar gelang van den rang, van / 325 per jaar voor een adjudant-onderofficier (en niet / 230, zooals ten onrechte is vermeld op blz. 783, Deel IV) tot / 128 per jaar voor een soldaat; voor de begiftigden met het bronzen kruis wisselt do jaarlijksche toelage, al naar gelang van den rang, af van / 206 voor een adjudant-onderofficier tot f 85 voor een soldaat."

PUPILLEN (MILITAIRE). Het instituut der 'inheemsche pupillen bij de korpsen van het leger — zie het gelijknamige artikel op blz. 517 van Deel III — is bestemd om t. g. t. te worden opgevoerd; sedert 1918 worden geen pupillen meer aangenomen; einde 1925 bedroeg hun aantal nog slechts 3 zoons van inlandsche militairen. Het in vorenbedoeld gelijknamige artikel vermeldde Gouv. besluit van 1872 no. 79 (Ind. Stb. no. 45), waarbij bepalingen omtrent de pupillen werden vastgesteld, is gewijzigd bij de Gouv. besluiten van 25 Juli 1898 no. 0 (Ind. Stb. no. 221), 10 Januari 1911 no. 18 (Ind. Stb. no. 75) op 28 April 1921 no. 70 (Ind. Stb. no. 201); deze wijzigingen hadden alle betrekking op de aan de pupillen te verstrekken kleeding en uitrusting; de desbetreffende bepalingen zijn thans opgenomen in het militair tarief no. 24./ ff ■■■

GOVERNEMENTSPUPILLEN. Het op blz.

811, linker kolom, laatste regel, van Deel I ge noemde Gouv. besluit van 18 Mei 1912 no. 45 is

opgenomen in Bijbl. np. 7652/1 en niet in Ind. Stb. no. 332, zooals aldaar jScn onrechte werd vermeld. Op grond van dit Gouv. besluit is door den Directeur van onderwijs en cercdienst bij beschikking van 2 Juli 1912 no. 10466, eveneens opgenomen in Bijbl. no. 7652, een „Voorschrift betreffende de opneming van gouvernementspupillen in liefdadigheidsgestichten" vastgesteld, waarin o. m. zijn vermeld de gestichten, waarin gouvernementspupillen worden opgenomen (zie het slot van hooger bedoeld gelijknamig artikel). Aan die gestichten werden bij beschikking van den wnd. Directeur van onderwijs en eeredienst vaiv 2(> September 1917 no. 27951 (Bijbl. no. 8849) Aoegevoegd: „de gestichten van het te Batavia ^gevestigd genootschap voor in- en uitwendige zending". Bij Gouv. besluit van 19 November 1922 no. 32. (Bijbl. no. 10208^vcrd do Directeur van onderwijs en eeredienst gemachtigd om, indien naar zijn oordeel daartoe termen bestaan, af te wijken van het voorschrift in de bepaling, dat — zie laatste lid van meerbedoeld gelijknamig artikel — knapen en jongelingen van europ. afkomst, in Indie geboren en gevestigd, slechts tegen een betaling aan den lande van een bedrag van ten hoogste / 30 's maands in aanmerking kunnen komen voor aanwijzing als gouvernementspupil, indien hun ouders of voogden een inkomen genieten van meer dan / 75 's maands. /

/*•BRONBEEK/Naar aanleiding van het rapport van een in 1916 door den Minister van Koloniën ingestelde commissie tot het houden van een onderzoek aangaande het beheer van en de verpleging in het Koninklijk Koloniaal militair invalidenhuis op Bronbeek werd bij Kon. besluit van 2 September 1921 no. 70, ter vervanging van het op blz. 411 van Deel I genoemde reglement van 1902, vastgesteld een nieuw „Reglement voor het Koninklijk Koloniaal militair invalidenhuis oi) Bronbeek." Op grond van dit reglement werd door den Minister van Koloniën bij beschikking van 17 September 1921, 8e afdeling no. 19, een algemeen voorschrift voor deze inrichting vastgesteld¹⁾. Bij artikel 7 van het nieuwe reglement werd tot bijstand van den Minister van Koloniën, die het oppertoezicht over het beheer der instelling heeft, in het leven geroepen een op voordracht van dien minister door de Koningin te benoemen permanente commissie van inspectie, bestaande uit drie leden, die telkens vijf jaren in die commissie zitting hebben en na ommeekomst van dien termijn onmiddellijk weder benoembaar zijn. Deze commissie kwam te vervallen bij de wijziging, die het reglement onderging bij Kon. besluit van 14 Maart 1927 no. 53, waarbij tevens aan den minister de bevoegdheid werd verleend om een algemeene inspectie over de stichting te doen instellen door een door hem te benoemen commissie van 3 leden, telkens als hij zulks noodig acht. liet reglement van 1921 en het voorschrift werden overigens nog verschillende malen gewijzigd, voornamelijk voor wat betreft de bezoldigingen enz. van het personeel. Einde 1926 telde hot gesticht 16JJ verpleegden, waaronder 34 onderofficieren.

t 16^

*) Reglement en voorschrift zijn saamgevat in een in 1921 ter algemeene landsdrukkerij, gedrukt boekje.

SCHUTTERIJEN. De reeds aan het slot van het gelijknamige artikel op blz. 729 van Deel III genoemde ordonn. van 29 Juli 1918 (Ind. Stb. no. 3601 bepaalde o. m., dat in verband met de instelling van een militie en een landstorm op Java en Madoera (zie MILITIE) de schutterijen op Java geleidelijk zouden worden opgeheven, dat in verband daarmee geen personen meer bij die schutterijen zouden worden ingelijfd, dat de leden dier schutterijen werden ontslagen van hunne verplichtingen als zoodanig op den dag, waarop zij bij de militie zouden worden ingelijfd dan wel zouden worden ingeschreven voor of zouden overgaan bij den landstorm, en dat de bij de militie ingelijfde leden van die schutterijen, die tot' eerste oefening in werkelijken dienst zouden worden geroepen, onder bepaalde omstandigheden vermindering van den duur der eerste oefening zouden kunnen verkrijgen.

Met ingang van 15 Januari 1919 werden de kleinere schutterijkorpsen te Djokjakarta en Soerakarta opgeheven en met ingang van 30 Juni 1920 ook de schutterijen te Batavia, Sema-rang en Soerabaja, zoodat toen nog slechts op enkele plaatsen in de buitengewesten schutterijen bestonden. Nadat het dienstplichtbesluit bij Ind. Stb. 1921 no. 584 van toepassing was verklaard op Sumatra en omliggende eilanden (zie MILITIE), werd de hoogerbedoelde regeling nopens de geleidelijke opheffing van de schutterijen op Java (Ind. Stb. 1918 no. 360), voor zooveel noodig gewijzigd bij de ordonn. van 16 December 1921 (Ind. Stb. no. 705), ook toepasselijk verklaard op de schutterij te Padang. De schutterij te Saparoea (Amboina) werd, als zijnde niet meer benodigd, opgeheven bij de ordonn. van 27 Januari 1922 (Ind. Stb. no. 51), en die te Ternate, in verband met de toevoeging van de afd'eeling van dien naam aan de residentie Amboina, bij de ordonn. van 28 Juli 1922 (Ind. Stb. no. 517). De laatste schutterijkorpsen, n.l. die te Makassar, Padang, Amboina en Manado hielden 1 Juli 1923 op te bestaan; zie de ordonn. van 5 Juni 1923 (Ind. Stb. no. 275).

ONDERWIJS (MILITAIR) A. LANDMACHT. De onderscheiding van het militair onderwijs in dat in Indië en dat ter opleiding tot officier en tot hogere vorming van den officier in Nederland — zie Deel III, blz. 128—geldt ook thans nog (1927).

Het militair onderwijs in Indië werd geregeld bij het ook thans nog van kracht zijnde Kon. besluit van 28 April 1894 no. 32 (Ind. Stb. no. 143), dat sedert eenige malen werd gewijzigd, laatste- lijn bij het Kon. besluit van 10 Februari 1921 no. 42 (Ind. Stb. no. 356). Dit onderwijs omvat het onderwijs op: 1e. de Militaire school te Meester Cornelis, 2e. de kaderscholen der infanterie en der artillerie, 3e. de kader- en korpschool bij de cavalerie en die bij het bataljon genietroepen en 4e de korpscholen.

Onderwijs bij de korpsen. In de juist genoemde regeling in Ind. Stb. 1894 no. 143 is o.m. bepaald: Voor zoover het belang van den dienst dit toelaat, wordt in elk garnizoen sterker dan een compagnie aan de militairen beneden den rang van korporaal de gelegenheid gegeven om lager onderwijs te ontvangen; hietoe en tevens om het kader in de gelegenheid te stellen het vroeger geleerde te onderhouden dienen de *korpscholen*, welke wapensgewijze worden gehouden. De Le

gercommandant bepaalt in welke garnizoenen één of meer korpscholen zullen zijn.

De *leader- en korpschool* bij de cavalerie en die bij het bataljon genietroepen zijn bestemd: 1e. tot opleiding van onderofficieren en korporaals bij de genoemde afdelingen van het leger; 2e. om het daarbij ingedeelde kader in de gelegenheid te stellen het vroeger geleerde te onderhouden; 3e. tot het geven van lager onderwijs aan de militairen beneden den rang van korporaal. De Legercommandant geeft nadere voorschriften omtrent alles wat op deze scholen betrekking heeft.

Ter uitvoering van dit laatste voorschrift zijn reglementen voor de kader- en korpscholen vastgesteld, die thans niet als vroeger, zie III blz. 129, zijn opgenomen in de algemeene orders voor het leger, doch in de bijzondere orders voor de betrokken wapens.

Van dein Dl. III blz. 128, rechter kolom, laatste lid, genoemde opleiding bij de korpsen en instellingen van het leger van kinderen van eur. afkomst tot ambachts- of handwerkslieden, wordt nog steeds een ruim gebruik gemaakt. Bij Gouv. besluit van 1 December 1923 no. 23 (Bijbl. no. 10481) werd een nieuw reglement betreffende deze opleiding vastgesteld.

In 1918 werd overgegaan tot de oprichting van leergangen in de Nederlandsche taal ten behoeve van niet-eur. militairen, aanvankelijk te Weltevreden, Meester Cornelis, Tjimahi, Bandoeng, Mageiang, Salatiga en Malang (zie de alg. order voor het leger "1.9X8" no. 66). In de eerste plaats zouden deze leergangen benut worden voor niet-eur. sergeanten, korporaals en soldaten, van wie met het oog op hunne ontwikkeling en karaktereigenschappen mocht worden verwacht, dat zij in aanmerking zouden komen voor het be- kleeden van eur. kader betrekkingen. Na het eerste jaar werd aan 274 leerlingen van die (19) leergangen toegestaan een voortgezette leergang te volgen. Met ingang van 1 November 1920 werd bij elk veldbataljon een klasse van eerstbegin- nenden opgericht, terwijl tevens een derde leerjaar in het leven werd geroepen, ook bij de cavalerie; leerlingen van andere wapens en diensten volgden de leergangen bij de infanterie. Den 1on November 1922 werd het aantal klassen bij de infanterie uitgebreid tot 21 eerste, & tweede en 4 derdeklassen. Gedurende het leerjaar 1923 bleek, dat deze leergangen niet de resultaten opleverden, welke men er aanvankelijk van verwachtte, n.l. het vormen van niet-eur. kandidaten voor den rang van eur. sergeant, die derhalve zoodanige kennis van de Nederlandsche taal zouden bezitten, dat zij t. z. t. den rang van volwaardig eur. sergeant zouden kunnen bekleeden. Slechts 11 inl. sergeanten en fouriers konden in 1922 tot eur. sergeant worden bevorderd. Ten einde het onderricht in dezen zin meer tot zijn recht te doen komen, werd met ingang van 1 November 1923 tot een zoodanige groepeerings overgegaan dat de klassen zooveel mogelijk landsaardsgewijze werden gevormd; voorts werd bij toelating tot het beginonderwijs meer nog dan vroeger gelet op aanleg van de gegadigden in dien zin, dat werd nagegaan of van hen verwacht kon worden, dat zij eenmaal den onderofficiersrang zouden behalen, terwijl alleen zij, die gedurende het afge- loopen leerjaar goeden ijver hadden betoond, in aanmerking zouden komen voor voortgezet onderricht. Aangezien de kennis na afloop van het

onderwijs in de 3e klasse nog niet voldoende was gebleken, werd in 1923 overgegaan tot de oprichting van 3 voortgezette derde klassen met tezamen 47 leerlingen. Dit alles mocht evenwel niet baten; de resultaten bleven meer en meer beneden de verwachting, reden waarom in 1924 werd besloten de leergangen in de Nederlandsche taal voor niet-eur. militairen geleidelijk op te heffen, welke opheffing in 1926 was voltooid.

Bij wijze van proef voor één jaar werden in 1921 cursussen voor analphabeten ingesteld bij het le depot-bataljon te Bandoeng, het le bataljon te Magelang en het 19e bataljon te Malang; uit bezuinigingsoverwegingen werd deze proef echter in 1922 reeds gestaakt.

Ka der opleiding. Bij Gouv. besluit van 23 September 1918 no. 21 (Bijbl. no. 9293) werden vastgesteld: „Bepalingen betreffende het instituut „van aspirant-onderofficieren voor het leger”¹⁾, een tot de kaderschool te Magelang behorende instelling, overeenkomende met het vroegere Instructie-bataljon te Kampen, dat ten doel had een verbeterde opleiding tot den onderofficiers-rang bij het wapen der infanterie voor jongelieden, die in het leger treden met de bedoeling spoedig dien rang te bereiken, terwijl ook de mogelijkheid werd geopend om langs dezen weg den officiersrang te bereiken. Het instituut werd 1 Juli 1919 geopend met 19 leerlingen, doch de resultaten waren niet gunstig; in 1920 werden slechts 18 nieuwe leerlingen aangenomen, terwijl 5 werden ontslagen; bovendien vloede nog een deel der leerlingen af naar het in 1920 opgerichte instituut voor aspirant-officieren te Meester Cornelis (zie hierna onder „*opleiding tot officier*”). Het instituut werd definitief in de legerformatie opgenomen bij het Kon. besluit van 3 October

1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 765), als onderdeel van de kaderschool der infanterie te Magelang. Alhoewel de toeloop tot de inrichting na 1920 voldoende was, bleken de resultaten van de opleiding al spoedig verre van bevredigend, zoodat de met do instelling van het instituut beoogde proef als mislukt beschouwd moest worden en in 1925 besloten werd tot geleidelijke opheffing van deze onderwijsinrichting tot kaderopleiding; zij verdween uit de legerformatie bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277).

Om te voorzien in de behoefte aan onderofficieren werd in de plaats van het instituut voor aspirant-onderofficieren opgericht „hot instituut van aanbevolen militairen”, in het loven geroepen naar aanleiding van do artikelen 5 en 8 van de „Militaire bezoldigingsregeling 1925” (Ind. Stb. no. 44), zie ook LEGER, *Aanvulling minderen*. Do in Indië aangenomen aanbevolen militairen van our. landaard worden in de eerste week van elk kwartaal, die van niet-eur. landaard in de eerste week van elk halfjaar tot do inrichting toegelaten. Op 1 December 1926 waren bij do kaderschool te Magelang 201 aanbevolen militairen van our. en 21 van niet-eur. landaard (deze werden voor de eerste maal toegelaten in de eerste week van 1926). Do algemeene order voor het leger 1925 no. 25 behelst een „regeling betreffende de aanbevolen militairen”.²⁾

Bij het hooger reeds genoemde Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) werd ook, als behoorende tot de toenmalige in-fanterie-kaderschool te Tjimahi, in de legerformatie opgenomen de halfjaarlijksche leergang voor opleiding tot onderluitenant der infanterie, welke leergang reeds bij wijze van tijdelijke maatregel in het leven was geroepen bij do Gouv. besluiten van 6 November 1920 no. 9 en 9 April 1921 no. 17 en op 1 April 1921 was geopend met 16 onderofficieren-leerling. Ook deze instelling was van korten duur, want in verband met de vermindering van het aantal onderluitenantenplaatsen bij het wapen der infanterie (van 150 tot 42), zoodat een groot aantal der in het examen voor onderluitenant geslaagde onderofficieren niet als zoodanig kon worden aangesteld doch in het aanbevelingsregister voor dien rang moest worden opgenomen, werd de opleiding in 1924 gestaakt en kwam de leergang bij het reeds genoemde Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) uit de legerformatie te vervallen. Thans geschiedt de opleiding tot onderluitenant, ook bij de andere wapens en dienstvakken, weer als vermeld in III blz. 129, rechter kolom; een „regeling betreffende de onderluitenanten van het leger in Ned.-Indië”, zoo- als vastgesteld bij Kon. besluit van 13 Januari 1921 no. 42 (Ind. Stb. no. 11) en gewijzigd bij de Kon. besluiten van 6 Maart 1922 (Ind. Stb. no. 346), 3 Juli 1922 (Ind. Stb. no. 608), 8 December 1923 (Ind. Stb. 1924 no. 73), 1 Maart 1924 (Ind. Stb. no. 266), 14 Juli 1925 (Ind. Stb. no. 526) en 12 December 1925 (Ind. Stb. 1926 no. 76) is opgenomen in de alg. order voor het leger 1923 no. 39, welke alg. order ook „nadere voorschriften” van den Legercommandant terzake bevat.

In 1919 werden in verschillende garnizoenen cursussen opgericht voor de opleiding van sergeanten (wachmeesters) en fouriers tot sergeant-majoor (opperwachmeester)-administrateur bij de compagnieën, eskadrons en batterijen, ten einde zoodoende in het toenmalige tekort aan administratief kader te voorzien. Deze opleiding word gecentraliseerd te Tjimahi in bij het Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) samengovoegd met den aldaar gevestigden en op blz. 130 linker kolom van Deel III genoemden „cursus tot opleiding voor de betrekking „van onderofficier-kwartiermeester”, onder den naam van „opleidingsleergang voor onderofficier „der militaire administratio en voor sergeant- „majoor (opperwachmeester)-administrateur bij „do wapens”; aan het hoofd van dezen leergang staat een luitenant der militaire administratio.

Geschiedde de gewone kaderopleiding bij de infanterie vroeger, zie III blz. 129, linker kolom, aan twee kaderscholen, n.l. die to Tjimahi en die to Magelang, die opleiding werd in 1925, nadat to voren de opleiding te Tjimahi reeds wegens overcompletee aan kader was opgehouden, gecentraliseerd aan één kaderschool, n.l. die to Magelang, aan hot hoofd waarvan werd gesteld een luitenant-kolonel of majoor, aan wien een luitenant-adjudant, 2 kapiteins, 2 luitenanten, 2 onderofficieren-instructoi, 1 fourier en de noodige instructeurs zijn toegevoegd. De kookschool, die vroeger aan de kaderschool te Tjimahi was verbonden, ging over naar de kaderschool te Magelang. Op de begrooting voor 1925 zijn golden aangevraagd voor uitbreiding van liet personeel

¹⁾ Herhaaldelijk gewijzigd o.m. bij do Gouv. besluiten van 4 Februari 1925 no. 6 en 1 Augustus 1926 no. 54 (Bijbl. nos. 10746 en 11121).

der kaderschool te Magclang in verband met de voor 1925 voorgenomen uitbreiding van het wapen, zie *LEGER onder De Infanterie*.

De kaderschool der cavalerie behoort tot het depot der cavalerie te Bandoeng, doch is sedert 1296 weer te Salatiga gelegeerd, wyl het terrein in de nabijheid van dat garnizoen zich beter leent voor de opleiding der leerlingen. De kaderschool der mobiele-artillerie behoort tot de schoolbatterij van het depot der mobiele artillerie te Tjimahi. De stelling-artillerie, slechts één compagnie sterk, heeft geen kaderschool; dit wapenonderdeel telt als gevolg van de vele inkrimpingen thans nog een groot overcompleet aan kader; eventuele kaderopleiding zal bij de compagnie zelf geschieden.

De kaderschool van het bataljon genietroepen vormt een onderdeel van de depotcompagnie van dat korps. De reglementen voor de kaderscholen der verschillende wapens, vroeger vastgesteld bij algemeene orders van het leger, zijn thans opgenomen in de bijzondere orders voor de wapens.

In 1926 werd bij de autoinobelcompagnie te Bandoeng een kaderkursus opgericht voor opleiding tot sergeant-bestuurder.

De bepalingen betreffende den op blz. 130, linker kolom, bovenaan, van Deel III genoemden cursus voor opleiding van jongelieden van eur. afkomst tot leerling-opnemer en leerling-teeke- naar bij den topografischen dienst (Ind. Stb. 1912 no. 404) werden — met terugwerkende kracht tot 1 April 1923 — nader gewijzigd bij Gouv. besluit van 14 September 1923 no. 21 (Ind. Stb. no. 451) met betrekking tot de soldij der leerlingen. Voor wat betreft de eveneens op blz. 130 genoemde hoefsmidschool wordt verwezen naar *LEGER, De Hoefsmidschool*.

De opleiding tot officier en de hoogere vorming van den officier. De opleiding tot officier berust ook thans nog op de op blz. 130 linker kolom van Deel III genoemde „wet van 21 Juli 1890 „(Ind. Stb. 1891 no. 71) tot regeling van het militair onderwijs bij de landmacht, voor zooveel „daarbij de opleiding voor den officiersrang en de „hoogere vorming van den officier zijn betrok- „ken”, welke wet sedert 1917 herhaaldelijk werd gewijzigd en aangevuld en wel bij de wetten van 25 Maart 1918 (Ind. Stb. no. 641), 11 Juli 1918 (Ind. Stb. no. 743), 18 Mei 1922 (Ind. Stb. no. 279), 27 October 1922 (Ind. Stb. 1923 no. 280), 2 Juli 1923 (Ind. Stb. no. 407), zie ook de alg. order voor het leger 1891 no. 25.

De inrichtingen van militair onderwijs en voorbereidend militair onderwijs voor opleiding tot den officiersrang zijn thans (Juli 1927) nog dezelfde als vermeld op hooger genoemde blz. van Deel III dezer Encyclopaedic, met dien verstande evenwel, dat de aldaar ook vermelde Cadettenschool te Alkmaar, als inrichting van voorbereiding voor toelating tot de Koninklijke Militaire Academie sedert is komen te vervallen (zie hierna).

Aan de Militaire school te Meestexijomclis was van 1907 tot 1914 verbonden een cursus tot opleiding van inlandsche 2e luitenants der infanterie (zie III blz. 131, rechter kolom, en 132, linker kolom), welke cursus bij Kon. besluit van 31 Mei 1917 no. 11 (Ind. Stb. no. 389) definitief uit de legerformatie verdween, nadat reeds sedert 1911 zich geen nieuwe leerlingen hadden aangemeld.

De wegens de buitengewone tijdsomstandigheden gebleken onmogelijkheid om de tot de Koninklijke Militaire Academie en den Hoofdcursus toegelaten jongelieden naar Nederland te doen vertrekken leidde in 1917 tot de oprichting aan de Militaire school te Meester Cornelis van een leergang ter verdere opleiding van die jongelieden, nadat bij het Kon. besluit van 2 Juni 1917 (Ind. Stb. no. 657) machtiging was verleend om tijdelijk af te wijken van de bepalingen nopens de toelating van aspiranten in Ned.-Indië tot de Koninklijke Militaire Academie en den Hoofdcursus. Bedoelde jongelieden, die in 1918 voor hunne praktische vorming werden gedetacheerd bij het 15e bataljon infanterie te Bandoeng, konden in het najaar van 1918 naar Nederland vertrekken, met uitzondering van die van het tweede studiejaar van dien leergang, welke in 1919 in Indië het officiersexamen aflegden.

Bij het Kon. besluit van 5 September 1919 no. 33 (Ind. Stb. no. 797) werden de leeftijdsgrenzen voor toelating tot het examen voor de Militaire school en voor overgang naar het 2e studiejaar van die inrichting dan wel naar den Hoofdcursus, verruimd met één jaar.

In verband met het uit te breiden programma voor het toelatingsexamen tot den Hoofdcursus (zie Ind. Stb. 1919 no. 791) en de invoering van een daarmede overeenstemmend leerplan voor de voorbereidende cursussen in Nederland, werd ook het leerplan van de Militaire school in 1920 belangrijk uitgebreid; als nieuwe vakken werden ingevoerd natuur-, schei- en werktuigkunde, boekhouden, gonio- en trigonometrie, terwijl het onderricht in de talen niet onbelangrijk werd uitgebreid.

Bij de Kon. besluiten van 10 Februari 1921 nos. 40 en 42 (Ind. Stb. nos. 354 en 356) werden onderscheidenlijk de Hoofdcursus te Kampenen de Militaire school opengesteld ook voor niet-Europeaanen, zoodat waar vroeger reeds de Cadettenschool en de Koninklijke Militaire Academie voor niet-Europeaanen waren opengesteld (zie III blz. 131, rechter kolom) thans alle Nederlandsche onderdanen voor de opleiding tot officier dezelfde rechten hebben. In verband met vorenbedoelde opstelling werden de „bepalingen betreffende „de toelating van onderofficieren van liet leger in Ned.-Indië tot den Hoofdcursus” (Ind. Stb. 1911 no. 593) gewijzigd bij het Kon. besluit van 10 Februari 1921 no. 40 (Ind. Stb. no. 354); het aantal plaatsen aan den Hoofdcursus voor onderofficieren van het Nod.-Indische leger werd uitgebreid tot 12, waaronder 0 voor onderofficieren beoërende tot de inlandsche of daarmede gelijkgestelde bevolking; gelijktijdig werd het aantal leerlingen aan de Militaire school gebracht op ten hoogste 36. De bepalingen betreffende de Militaire school (Ind. Stb. 1894 no. 143) werden gewijzigd bij het Kon. besluit van 10 Februari 1921 no. 42 (Ind. Stb. no. 356).

Teneinde de officiersopleiding geheel buiten de kazerne te houden en aldus tegemoet te komen aan den wensch van vele indische ouders, werd aan de Militaire school te Meester Cornelis in 1920 een vóórcursus opgericht, „het instituut „voor aspirant-officier”, welke drie studie jaren omvatte en waarvan het leerplan aansloot aan dat van de Militaire school. Op 1 October 1920 werd bij wijze van proef begonnen met de toelating tot dien vóórcursus van aanbevolen mi

litairen en van daarvoor in aanmerking komende leerlingen van het instituut voor aspirant-ondor-officier (zie hiervoren onder *Ka der opleiding*), in verband waarmede het toenmalige instituut van aanbevolen militairen (alg. order voor het leger 1910 no. -10, artikel 13) werd opgeheven. J-let eerste toelatingsexamen had in 1921 plaats; het Gouv. besluit van 20 Januari 1921 no. 59 (Bijbl. no. 9700) behelst „bepalingen betreffende „hetinstituut voor aspirant-officier bij het wapen „der infanterie”. In verband met het voornemen om den Hoofdcursus op te heffen (zie hierna onder *Koninklijke Militaire Academie en Hoofdcursus*), wachtte ook de Militaire school en den daaraan verbonden vóórcursus een dergelijk lot; toch werden aan dien vóórcursus in 1924 voor de laatste maal nog 8 plaatsen opengesteld voor het le studiejaar, voornamelijk omdat het legerbestuur zich moreel verplicht achtte de jongelieden, die hunne studiën er op hadden gericht om het toelatingsexamen voor dien vóórcursus af te leggen, niet teleur te stellen. Evenwel werd aan de leerlingen, ook aan die van de eigenlijke Militaire school, een strengere maatstaf aangelegd, zoowel wat de studieuitkomsten betrof als wat aanging hunne karaktereigenschappen en geschiktheid voor den militairen dienst; de hierdoor noodige schifting onder hen deed liet aantal leerlingen verminderen tot 49, van wie 22 op de eigenlijke Militaire school en 27 op den vóórcursus. In 1925 werden geen nieuwe leerlingen meer tot het instituut voor aspirant-officier toegelaten, ook al in verband met het toen bestaande overcompleet aan officieren en de te verwachten aanvullingen van 2c luitenanten uit Nederland. Uoogerbedoelde „bepalingen” in Bijbl. no. 9700 werden sedert herhaaldelijk gewijzigd, o.m. bij Gouv. besluit van 10 October 1922 no. 41 (Bijbl. no. 10102) en laatstelijk bij het Gouv. besluit van 4 Februari 1925 no. 0 (Bijbl. 10740) en ingetrokken bij het Gouv. besluit van 7 December 1925 no. 24 (Bijbl. no. 10938), waarbij tevens werden vastgesteld „overgangsbepalingen, regelende, in verband met de opheffing van het instituut voor aspirant-officiëren bij het wapen „fier infanterie, de verdere vooropleiding tot officier van de thans nog op het instituut aanwezige leerlingen”, waarbij o.m. werd bepaald, dat laatstbedoelde leerlingen aan do Koning Willem III school te Weltevreden het voorbereidend onderwijs zouden volgen om tot de Koninklijke Militaire Academie te kunnen worden toegelaten; zij behielden de benaming „aspirant-officier” en bleven gehuisvest aan do Militaire school, waar zij tevens werden opgeleid voor de rangen van brigadier en sergeant; einde 1925 bedroeg het aantal leerlingen van den vóórcursus nog 21, van wie 9 het 2e studiejaar en 12 het 3e studiejaar van do Koning Willem III school volgden. Do leerlingen, die in het cursusjaar 1925/192(5) het jongste studiejaar van do eigenlijke Militaire school volgden, konden in verband met de voorgenomen opheffing van den Hoofdcursus (in 1920 werden do laatste leerlingen van de Militaire school tot den 11 oofdcursus toegelaten) niet meer langs dien weg den officiersrang bereiken; zij konden ook niet, evenals de leerlingen van den vóórcursus voorbereidend onderwijs aan do Koning Willem III school ontvangen, omdat de door hen verworven lconnis te veel verschilde met ■die, benooidigd voor den overgang naar het-lo stu

die jaar oener hoogere burgerschool; daarom werd, in afwachting van eene nadere beslissing, bij hunne opleiding gedurende de twee jaron aan de Militaire school gerekend op een verzaard leerprogramma, opdat zij met een eenigszins verlicht toelatingsexamen tot de Koninklijke Militaire Academie zouden kunnen worden toegelaten.

Volledigheidshalve zij nog vermeld, dat uit bezuinigingsoverwegingen in 1924 de burger- leerarcn aan de Militaire school geleidelijk werden vervangen door actief dienende officieren.

Cadettenschool. De wegens de buitengewone tijdsomstandigheden gebleken onmogelijkheid om in 1917 de tot de Cadettenschool te Alkmaar — zie 111 blz. 131, linker en rechter kolom — toegelaten jongelieden derwaarts te doen vertrekken, leidde tot de instelling te hunnen behoeve van een afzonderlijken leergang aan de hoo- gere burgerschool te Bandoeng, nadat bij Kon. besluit van 2 Juni 1917 (Ind. Stb. no. 056) machtiging werd verleend om tijdelijk af te wijken van het reglement voor de Cadettenschool (Ind. Stb. 1911 no. 387). Nadat in den zomer van 1923 reeds geen cadetten meer tot de Cadettenschool waren toegelaten, werd deze instelling in begin October 1924 gesloten en de daar toen nog aanwezige leerlingen werden aan de Koninklijke Militaire Academie gehuisvest, ten einde het laatste jaar hun opleiding te ontvangen aan de hoogere burgerschool te Bniffa[^]

Bij Gouv. besluit van 18 Mei 1923 no. 6 (Bijbl. no. 10304) kwam bij wijze van tijdelijken maatregel tot stand een „regeling van de voort- gezette opleiding van de leerlingen van de Cadettenschool, die in verband met de voorgenoo- „men opheffing van die inrichting in Nederland, „in Indië moeten worden opgeleid”, waarbij

o.m. werd bepaald, dat die leerlingen het voorbereidend onderwijs voor toelating tot de Koninklijke Militaire Academie zouden volgen aan do Koning Willem 111 school te Weltevreden en wel in het vierde en vijfde studiejaar van die inrichting; zij kwamen bij de Militaire school in onderhoud, waren ongegraduateerd en maakten tijdens hun verblijf aan de Militaire school geen bevordering. De cadetten, die in 1923 (voor de laatste maal) tot de Cadettenschool waren toegelaten, gingen in 1925 allen naar de Koninklijke Militaire Academie over.

Koninklijke Militaire Academie en Hoofdcursus. In don aanvang van den cursus 1923—'24 werd do Ifoofdcursus uit Kampen naar Breda overgebracht, zoodat van toen af alle voor de landmacht in Nederland en in Ned.-Indië bestemde beroepsofficieren in het gebouw van de Koninklijke Militaire Academie werden opgeleid, een maatregel die zoowel bezuiniging als de geleidelijke opheffing van den Hoofdcursus ten doel had. Mot ingang van October 1924 werd de opleiding van de aanstaande beroeps- en van de Nederlandse verlossofficieren gedurende één jaar gecombineerd aan do scholen voor vorlofsofficieren, in verband waarmede do voor de Academie geslaagde jongelieden een jaar aan de scholen voor verlossofficieren werden gedetacheerd, om daarna te Breda gedurende twee jaron de wetenschappelijke vakopleiding te ontvangen; alleen de cadetten van het wapen der genie behielden hunne 3-jarige opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie, welke opleiding gevolgd werd door

een éénjarigen technischen applicatie-cursus.

Het reglement voor de Koninklijke Militaire Academie (Ind. Stb. 1912 no. 544) werd na begin 1916 achtereenvolgens gewijzigd en aangevuld bij de Kon. besluiten van: 23 Maart 1916 (Ind. Stb. no. 489), waarbij tevens machtiging werd verleend om voor den duur van den abnormalen toestand, voortvloeiende uit de mobilisatie 1914, af te wijken van onderscheidene bepalingen van dat reglement; 3 April 1916 no. 30 (Ind. Stb. no. 497), waarbij tevens de bepalingen nopens de toelating in Indië tot de Koninklijke Militaire Academie en de Cadettenschool (Ind. Stb. 1894 no. 141 en 1911 no. 593) werden gewijzigd, in verband met de openstelling van die onderwijsinrichtingen ook voor jongelieden, Nederlandsche onderdanen, behorende tot de inlandsche en de daarmede gelijkgestelde bevolking; 19 November 1915 no. 237 (Ind. Stb. no. 227), 20 September 1918 no. 19 (Ind. Stb. 1919 no. 21), 12 Maart 1919 no. 35 (Ind. Stb. no. 540), 5 Juli 1920 (Ind. Stb. no. 771), mogelijkheid van detachering van cadetten van de infanterie van het Ned.-Ind. leger bij de Koloniale reserve te Nijmegen; 30 November 1921 no. 49 (Ind. Stb. 1922 no. 113), 25 Juni 1923 no. 124 (Ind. Stb. no. 434), 18 December 1925 (Ind. Stb. 1926, no. 75), eindexamen, 27 Februari 1926 (Ind. Stb. no. 182) eindexamen.

De bepalingen betreffende de toelating in Indië tot de Koninklijke Militaire Academie (Ind. Stb. 1911 no. 593) werden gewijzigd bij de Kon. besluiten van 3 April 1916 no. 30 (Ind. Stb. no. 497), in verband met de openstelling van die onderwijsinrichting voor niet-europ. Ned. onderdanen, en 18 December 1923 no. 45 (Ind. Stb. 1926 no. 95); de regelen betreffende de oproeping van aspiranten voor de Koninklijke Militaire Academie enz. (Ind. Stb. 1912 no. 23 juncto, Ind. Stb. 1914 no. 491) bij de Gouv. besluiten van 2 December 1916 no. 26 en 4 April 1924 no. 44 (Ind. Stb. no. 156)»

Het reglement van den Hoofdcursus (Ind. Stb. 1910 no. 626) werd gewijzigd bij de Kon. besluiten van 2 Juni 1917 (Ind. Stb. no. 654), o.m. inhoudende machtiging om voor den duur van den buitengewonen toestand, voortvloeiende uit de mobilisatie 1914, van dat reglement af te wijken, 7 Mei 1918 no. 22 (Ind. Stb. no. 609), 12 Maart 1919 no. 30 (Ind. Stb. no. 541), 6 Juni 1919 no. 63 (Ind. Stb. no. 791), uitbreiding leerprogramma, 8 Juli 1920 (Ind. Stb. no. 772), 10 Februari 1921 no. 40 (Ind. Stb. no. 354), in verband met de toelating van niet-eur. Ned. onderdanen, 13 September 1921 no. 74 (Ind. Stb. no. 673), 1 October 1921 no. 65 (Ind. Stb. 1923 no. 278), verzwaaring van het programma van het toelatingsexamen, 1 Maart 1923 no. 41 (Ind. Stb. no. 281) en 27 Februari 1926 no. 21 (Ind. Stb. no. 182).

Bij Kon. besluit van 18 Maart 1921 (Ind. Stb. no. 270) werden de bepalingen nopens verlof (vacantie) voor het personeel en de leerlingen, voorkomende in de reglementen voor de Koninklijke Militaire Academie, den Hoofdcursus en de Cadettenschool, buiten werking gesteld; zulks in afwachting van de algehele herziening dier reglementen in verband met de voorgenomen reorganisatie van het militaire onderwijs; bij hetzelfde besluit werd de Minister van Oorlog gemachtigd voor het personeel en de leerlingen dier inrichtingen regelen nopens verlof (vacantie) vast te stellen. Bij bedoelde reorganisatie zal de Hoofdcursus worden opgeheven, zoodat alsdan de offi-

ciërsrang uitsluitend langs de Koninklijke Militaire Academie kan worden bereikt; ia verband hiertoe werden in 1927 voor do eerste maal aan de lv. M. A. plaatsen opgesteld voor opleiding tot officier dor militaire administratie van het Indische leger.

Nog zij vermeld, dat toen de voorstellen van de in 1910 benoemde staatscommissie tot reorganisatie van het militair onderwijs (zie blz. 133, linker kolom, van Deel II) in 1921 nog onuitgevoerd waren, zich uit eigen beweging eene commissie van eenige leeraren en oud-leeraren der Koninklijke Militaire Academie vormde, die het vraagstuk van de officiersopleiding bestudeerde en vervolgens een door haar ontworpen plan tot hervorming publiceerde.

De hooger opleiding van den officier.

Hoogere Krijgsschool. De wegens de buitengewone tijdsomstandigheden gebleken onmogelijkheid om de tot de studiën aan de Hoogere Krijgsschool toegelaten officieren naar Nederland te doen vertrekken, gevoegd bij de noodzakelijkheid om met het oog op de aanvulling van den Generaal Staf en van de Intendance in de naaste toekomst de opleiding voor die dienstvakken zoo spoedig mogelijk te hervatten, leidde in 1918 tot de oprichting te Bandoeng van tijdelijke leergangen, onderscheidenlijk voor de krijgskundige en voor de intendance-studiën, overeenkomende met het eerste leerjaar van de Hoogere Krijgsschool in Nederland. Aan deze leergangen, welke in Maart 1918 werden geopend, werd door 11 leerlingen deelgenomen. In December 1918 en Februari 1919 werden tot deze leergangen onderscheidenlijk 11 en 3 leerlingen toegelaten. In 1920 konden de leerlingen van de Hoogere Krijgsschool weder naar Nederland vertrekken, om aldaar hunne studiën voort te zetten c. q. te beginnen. Het reglement voor de Hoogere Krijgsschool (Ind. Stb. 1892 no. 49) werd nader gewijzigd bij de Kon. besluiten van 6 Juni 1919 no. 60 (Ind. Stb. no. 790), 8 Juli 1920 (Ind. Stb. no. 770) en 22 Juni 1923 no. 46 (Ind. Stb. no. 455).

Bij Gouv. besluit van 9 October 1923 no. 26 (Ind. Stb. no. 503) werd de aanvangsdatum voor het toelatingsexamen in Ned.-Indië voor den krijgskundigen leergang van de Hoogere Krijgsschool verschoven, ten einde het verblijf buiten den troep van de tot die inrichting van onderwijs toegelaten officieren te bekorten. De bepalingen omtrent de toelating in Ned.-Indië van officieren tot de Hoogere Krijgsschool (Ind. Stb. 1892 no. 53) ondergingen nadere wijziging bij Gouv. besluit van 22 September 1926 no. 29 (Ind. Stb. no. 419). Alle bepalingen betreffende de Hoogere Krijgsschool voor zoover betrekking hebbende op officieren van het Indische leger zijn saamgevat in de algemeene order voor het leger 1892 no. 10, Ie Afdeeling.

Cursussen inlandsche talen voor officieren. De cursus voor do Soendaneesche taal — zie blz. 132, linker kolom, van Deel III — werd op 1 Januari 1918 verplaatst van Batavia naar Bandoeng. De algemeene voorschriften voor de leergangen in de Javaansche en Soendaneesche taal voor officieren (Bijbl. no. 7801) ondergingen nadere wijziging bij de Gouv. besluiten van 15 Augustus 1918 no. 62 en 18 November 1918 no. 46 (Bijbl. nos. 9048 en 9130). Zie ook de algemeene order voor het leger 1892 no. 10, Ie Afdeeling.

De algemeene order voor het leger 1927 no.

7 behelst een voorschrift betreffende het afleggen van oen examen in de Atjèhsche taal door officieren in het gewest Atjèh en Onderhoorigheden, waaraan het volgende is ontleend. Tot aanmoediging van het aanleeren van do Atjèhsche spreektaal door de officieren in het gewest Atjèh en Onderhoorigheden worden gratificatiën beschikbaar gesteld voor hen, die bij een daarvoor af te leggen mondeling examen blijken geven, in die taal een zekeren graad van bedrevenheid te bezitten. Het bedrag dier gratificatie wordt gesteld op f 1000 voor eiken in het examen geslaagde. Tot het examen, hetwelk te Koctaradja wordt afgenomen, worden toegelaten alle officieren in het gewest Atjèh en Onderhoorigheden, die zich daartoe bij den gewestelijken militair commandant aanmelden ten minste drie maanden vóór het voor den aanvang van het examen vastgestelde tijdstip. Omtrent deelneming aan een ook te Batavia af te nemen examen beslist de Legercommandant. Aan iederen officier, die met goed gevolg het examen in de Atjèhsche taal heeft afgelegd, wordt een getuigschrift uitgereikt.

Opleiding van officieren voor tolk voor het Ja-pansh en de Japansche spreektaal. Bij het Kon. besluit van 25 October 1917 no. 57 (Ind. Stb. 1918 no. 117) werden vastgesteld „Regelen, waar- „naar officieren van het Nederlandsch-Indische le- „ger in opleiding genomen worden voor tolk voor „het Japansh ten behoeve van den dienst in Ne- „derlandsch-Indiën voor tolk voor de Japansche „spreektaal”. Deze regelen werden gewijzigd bij Kon. besluit van 10 Mei 1918 no. 57 (Ind. Stb. no. 651); bij Gouv. besluit van 26 Augustus 1919 no. 69 (Ind. Stb. no. 566) werden de positie, de bezoldiging, de verdere inkomsten enz. geregeld van de officieren, die na voleindigde opleiding in Nederland rechtstreeks dan wel via Ned.- -Indië naar Japan vertrekken ter voltooiing van hunne opleiding, alsmede de toelage toe to kennen aan de tot tolk voor de Japansche spreektaal opgelicdo landsdienaren. Zie ook de algomeene order voor hot leger 1892 no. 10, Ille Afdeeling, onder 1 on II.

Opleiding van officieren, bestemd voor de technische inrichtingen van liet leger. Het Kon. besluit van 21 September 1920 no. 63, gewijzigd bij de Kon. besluiten van 24 Augustus 1921 en 3 October 1923 nos. 24 en 40 (zie do alg. order voor het leger 1921 no. 26), behelst een regeling betreffende de opleiding van officieren voor do technische inrichtingen van hot leger, volgens welke regeling bedoelde officieren worden opgeleid aan de Technische Hoogeschool te Delft.

Opleiding van officieren tot automobielbestuur- der. In 1920 werd de Minister van Koloniën bij Kon. besluit gemachtigd om jaarlijks ten hoogste 10 in Nederland vertoovondo officieren van het leger in Nederlandsch-Indië een cursus voor opleiding tot automobielbestuurder te doen volgen. Van deze machtiging is geen gebruik meer gemaakt nadat sedert 1925 bij do automobielcom- pagnio to Bandoeng tweemaal per jaar voor officieren een cursus wordt gehouden in het besturen van automobielen; in 1925 werd die cursus gevolgd door 24 officieren.

Voor *opleiding officieren van gezondheid, militaire apothekers en militaire paardenartsen*, zie LEGER onder *aanvulling officieren*; voor *opleiding reserve-officieren*, LEGER onder *legerreserve en aanvulling officieren*.

AMBOINEEZEN (Militairen). Werd in het 2-X-gelijknamige artikel op blz. 38 en 39 van Deel I dezer Kncyclopaedic vermeld, dat de Amboinee- zen uitsluitend worden ingcdeeld bij do infanterie, het hospitaal- en het schrijverspersoneel, sedert zijn geleidelijk ook andere wapens voor dezen landaard opengesteld, hoofdzakelijk als een gevolg van het gebrek aan Europeanen, die zij het best kunnen vervangen. Zoo werden ter voorziening in het te kort aan Europeanen bij het wapen der artillerie bij Gouv. besluit van 16 Mei 1917 no. 11 bij wijze van proef de formatiën der bereden- en der vestingartillerie tijdelijk uitgebreid met onderscheidenlijk 80 en 150 amboinee- sche militairen tegen gelijktijdige inkrimping met dezelfde aantallen europeesche militairen; behalve africhting als kanonnier werd bij de vestingartillerie ook de opleiding tot eenige bijzondere functies (seiner, waarnemer enz.) op den voorgrond gesteld, bij de vestingartillerie voldeden de Amboineezzen goed, bij de bereden- artillerie beter bij de veld- dan bij de bergartillerie.

Daar de cavalerie door gebrek aan Europeanen op den duur in gevechtswaarde achteruit zou gaan en bedoeld gebrek in de toekomst waarschijnlijk ook niet zou zijn aan te vullen met een voldoende aantal europ. dienstplichtigen, werd in 1918 een proef genomen met indeeling van 25 amboineesche en 25 menadoneesche van de infanterie afkomstige militairen bij het ruiterswa- pen. De amboineesche militairen voldeden niet, de menadoneesche echter kwamen den europ. cavalerist zeer nabij; daarom werd afgezien van indeeling van Amboineezzen bij de cavalerie, doch werd de formatie van dat wapen bij Gouv. besluit van 14 Januari 1919 tijdelijk uitgebreid met ten hoogste 100 menadoneesche cavaleristen tegen gelijktijdige inkrimping met ten hoogste 50 europeesche en 50 inlandsche cavaleristen. Eveneens wegens het groote tekort aan Europeanen bij de genietroepen werd in 1921 besloten om bij dat korps een proef te nemen met indeeling van Amboineezzen on Menadoneezzen, waartoe een 40 tal militairen van deze landaarden van de infanterie zou worden overgenomen; wjl zich geen liefhebbers voor dezen overgang aanboden, kon de proef evenwel geen voortgang hebben. In verband met de gunstige resultaten met de opleiding van Amboineezzen en Menadoneezzen tot ra- diotelegrafist bij de radioafdeeling der technische compagnie van het bataljon genietroepen, werd in 1923 een proef genomen met opleiding van jongelieden van deze landaarden tot telegrafist; de resultaten waren vrij gunstig, alleen bleek de onvoldoendo kennis van do Nederlandsche taal oen bezwaar, in hot bijzonder bij do telefonische borichtonwisseling. Uit artikel S van de „nadere bepalingen van den Legercommandant omtrent „het aangaan van (her)verbintenissen bij het „Ned.-Ind. leger” (alg. order voor het leger 1925 no. 22) valt af to leiden, dat thans Amboineezzen kunnen worden aangenomen voor allo wapens, don hospitaaldionst en hot korps militaire schrijvers; voor indeeling bij het wapen der genie strek eenige kennis van de Nederlandsche taal tot aanbeveling, voor toelating als soldaat-schrij- ver is hot noodig, dat de candidaat minstens een lagere school op wostersohen grondslag heeft door- loopen of met minstens „voldoende” heijft voldaan aan het klein-ambtenaarsexamen^,“

— .. / Voor Amboineezzen was do werving fn 1917 tot -

en met 1923 slechts beperkt opengesteld; in 1920 mochten slechts 15 Amboineezen (en 15 Alena-doneezen) per maand worden aangenomen; alleen voor gepasporteerde militairen en voor zoons van actief dienende militairen was de werving steeds onbeperkt open. In 1922 moest voor het wapen der artillerie de niet-europ. werving, dus ook die der Amboineezen, tijdelijk onbeperkt worden opengesteld, in verband met het toenmalige groot in compleet aan ongegradueerden bij dat wapen. In 1924 moest om dezelfde reden de werving van niet-Europeanen — dus ook die van Amboineezen — voor het wapen der infanterie wederom onbeperkt worden opengesteld; doch reeds in 1925 moest weder een beperking worden ingevoerd.

Blijkens het mil. tarief no. 13 (Ind. Stb. 1922 no. 1G0), zooals dat luidt ingevolge Ind. Stb. 1925 no. 44 (blz. 65), bedraagt het handgeld bij indiensttreding van Amboineezen 200, 120 of 60 gulden, onderscheidenlijk voor een verbintenis van 6, 4 of 2 jaren; bij een herverbintenis wordt voor elk vol jaar uitbetaald aan een sergeant (wachtmeester, fourier) *f* 25, aan een brigadier *f* 20, aan een korporaal *f* 15, aan een soldaat 1e klasse / 12,50 en aan een soldaat 2e klasse / 10. De inlandsche hoofden in de afdeling Amboinxu ontvangen een premie van / 50 bij indiensttreding van een hunner, vroeger niet gediend hebbende en in hun ambtsgebied verblijfhoudende onderhoorigen, onverschillig den duur van de aangegane verbintenis; deze premie wordt niet uitgekeerd, indien de onderhoorige in dienst treedt als aspirant-officier of als aspirant-onder-officier en evenmin bij indiensttreding van inlandsche burgers, gevestigd ter hoofdplaats Amboina¹⁾ of op de onderafdeelingshoofdplaatsen Bandanaira en Saparoea (Gouv. besluit 16 Juni 1924 no. 20, Jav. Courant no. 51).

Onder de niet-europ. militairen namen de Amboineezen (en Alenadoneezen) van af de vroegste tijden steeds een bevoorrechte positie in (zie Deel I blz. 37¹⁾); hieraan kwam een einde door de bij Gouv. besluit van 1 Maart 1921 no. 33 vastgestelde „Regeling betreffende de uitvoering van de „voorstellen der militaire bezoldigingscommissie”²⁾”. Die regeling toch bepaalde o.m., (art. 1) dat de militairen beneden den rang van officier, met uitzondering van de dienstplichtigen, worden onderscheiden in „inheemsche troepen” en „aanvullingstroepen”; (art. 2) dat tot de „inheemsche troepen” o.m. behooren alle niet-europ. militairen en (art. 4) dat bij de onderscheiding van militairen niet meer wordt geduid op hun landaard, zoodat de voorvoegingen „euro-peesch”, „amboineesch” en „inlandsch” voortaan niet meer gebezigd worden. Voor alle inheemsche militairen werden dezelfde soldijen vastgesteld; wel werd bepaald, dat alle bij de inwerkingtreding van hooger bedoelde regeling

door den Legercommandant gesteld op 1 Juni

1921 — in dienst zijnde ongegradueerde militairen van amboineeschen (menadoneeschen) landaard als soldaat 1e klasse zouden worden beschouwd, zoodat hun soldij *f* 0,15 per dag meer zou bedragen dan van de overige inheemsche militairen 2e klasse, doch dit belette niet, dat deze nagenoeg algeheele gelijkstelling van de amboineesche(menadoneesche) militairen met hunne rang- en standgenooten van andere niet-europ. landaarden door de geheele amboineesche (menadoneesche) bevolking als een achteruitstelling, als een miskenning van de goede militaire eigenschappen en van de groote militaire verdiensten van hun landaard werd beschouwd. Talrijk waren de protesten van amboineesche (menadoneesche) zijde tegen den h.i. zoo onbillijken maatregel en ook in den Volksraad gaf deze nagenoeg algeheele gelijkstelling van de amboineesche (menadoneesche) militairen met die van de overige inheemsche landaarden menigmaal aanleiding tot geanimeerde debatten.

Aan deze groote grief van de Amboineezen (Menadoneezen) werd eenigermate tegemoet gekomen door de „Militaire bezoldigingsregeling „1925” (Ind. Stb. no. 44)

— resultaat van den arbeid der bij Gouv. besluit van 19 Augustus

1922 no. 59 ingestelde „militaire salariscommissie” —, welke 1 Februari 1925 in werking trad. Die regeling (art. 2) hief de onderscheiding van de militairen beneden den rang van officier in „inheemsche troepen” en „aanvullingstroepen” op en duidde de militairen beneden den rang van sergeant-majoor (opperwachtmeester) weder aan door vermelding van den landaard vóór de benaming van den bekleeden rang of stand, daarbij zelfs verder gaande dan de regeling van vóór 1921, door niet alleen te onderscheiden in „europeesche-”, „amboineesche-” en „inlandsche” militairen, doch in „europeesche”, „javaansche”, „soendaneesche”, „madoereesche”, „amboineesche”, „menadoneesche”, „alfoersche”, „timoreesche”, „boegineesche”, „atjehescho” en „maleische”. In verband hiermede worden thans (1927) blijkens de alg. order voor het leger 1926 no. 22 II. A. art. 12(1) met betrekking tot de werving onder don naam „Amboineezen” verstaan (vergelijk het begin van het gelijknamige artikel op blz. 38 van Deel I) de inboorlingen (en hunne afstammelingen) van het gouvernement der Mo-lukken, uitgezonderd de niet-öhristen inboorlingen (en hunne afstammelingen) van het eiland Halmahóra (onderafdeeling Jalmahóra van de afdeling Tèmate) — d.z. de Alfoeren — en die van de afdelingen Noord-, West- en Zuid-Nieuw Guiné — d. z. de Papoea's; tot de „Amboineezen” in het leger behooren dus niet meer zooals vroeger de „Alenadoneezen”; deze laatste vormen een afzonderlijke groep, niet alleen met betrekking tot de werving, doch ook wat aangaat hunne aanduiding en benaming. De „militaire bezoldigingsregeling 1925” stelde voorts de rangen van adjudant-onderofficier en sergeant-majoor (opperwachtmeester) ook open voor niet-Europeanen — dus ook voor Amboineezen —, mits zij volledig voldoen aan de voor die rangen gestelde of nog te stellen eischen (art. 3), en bepaalde voorts dat niet-europ., dus ook amboineesche jongelieden, kunnen worden aangenomen als „aanbevolen militairen” — zie LEGER en ONDERWIJS (MILITAIR) — ten einde voor niet-europ. ka-

¹⁾ Ten onrechte werd aldaar vermeld dat de Amboineezen ook betaald werden als Europeanen; hunne soldij bedroeg meer dan die der overige Inlanders, doch minder dan die der Europeanen.

²⁾ Met „Verdere voorschriften van den Legercommandant” als afzonderlijk boekwerkje in 2 deelen verschenen. Deel II gedrukt bij Typ. Boekh. Visser en Co. Batavia

der betrekkingen te worden opgeleid (art. 8). Meerbedoele „bezoldigingsregeling 1925” bleef echter de Amboineezen en Monadoneezen teleurstellen voor wat betreft de soldijen, doordien deze gelijk bleven aan die der militairen van denzelfden rang en stand van de overige niet-europ. landaarden, met deze uitzondering nochtans, dat de soldijen van alle ongedradueerde amboinee- sche en menadoneesche militairen gelijk zijn aan die van de hoogste klasse der ongedradueerde militairen van de andere niet-europ. landaarden.

Er bestaat een vereeniging van actief dienende korporaals en soldaten van amboineeschen landaard, gevestigd te Meester Cornelis, „ Deze vereeniging, die den naam draagt van „De Amboinee- nes”, stelt zich blijkens hare bij Gouv. besluit van 20 Mei 1923 no. 1 (Jav. courant no. 43) goed-gekeurde statuten ten doel, het behartigen van de belangen van de korporaals en soldaten van amboineeschen landaard, zoodmede de zedelijke verheffing van die militairen.

Hoofdzakelijk ten behoeve van kinderen van amboineesche (menadoneesche) militairen bestaan speciale openbare scholen met Nederlandsch als voertaal voor kinderen van mindere inland- sche militairen of gewezen militairen, afkomstig uit de oude gewesten Amboina, Manado, Ternate en Timor en Onderhoorighedon, die denChristelij- ken godsdienst belijden. Blijkens het (jongste beschikbare) „Algemeen verslag van het onderwijs in Ned. Oost-Indie over 1923—1924”, waren der- gelijke scholen, die een europ. onderwijzer aan het hoofd, doch overigens inl. personeel hebben, gevestigd te Djokjakarta, Koetaradja, Magelang, Tjimahi (Gouv. besluit 15 Augustus 1911 no. 52), MTflfassa? (Gouv. besluit 16 Augustus 1914 no. 49), Meester Cornelis (Gouv. besluit van 1 December 1916 no. 5) en Malang (Gouv. besluit van 8 Maart 1924 no. 9); He school te Koetaradja werd in 1924opgeheven. Te Padang_ bestaat een amboineesche leergang, die mét behulp van regeeringssubsidio wordt onderhouden door de vereeniging „Ambonsch studiefonds”; de subsidie voor een dergelijken leergang te Ambarawa werd ingetrokken bij Gouv. besluit van 22 Juli 1926 no. 5 (Jav. courant no. 59).

/ **BRATA-JOEDA.** Hot verhaal vao hot onder dit artikel in Dl. I blz. 408 besproken heldendicht komt in hoofdzaak op het volgende neer.

Abiasa had twee zoons: Destarata en Pandoe. Zij waren halfbroeders. Destarata was do oudste, doch blind; daarom werd Pandoe vorst van Ngas- tina. Aldus werd do grondoorzaak geschapen voor een langdurigen toestand van herhaalde- lijken strijd, hetzij naar aanleiding van een vast- gesteldo sajembara (voorwaarden ter erlanging van een bruid) dan wel tot het opsporen van een verdwenen naasten bloedverwant.

Na den dood van Pandoe vermeenden do nakomelingen van Destarata, de Korawa's, meer aanspraak to hebben don troon te boklinnmon dan do nakomelingen van Pandoe, de Pandawa's, wat dezen niet toegaven omdat Pandoo inderdaad de rogeering in handen heeft gehad.

Op raad van hun oom Sakoeni besloten de Korawa's hun mededingers uit den weg to rui- nien. Daartoe noodigden zij de Pandawa's uit om met hen in een opzettelijk daarvoor opgericht gebouw aan een soort schaakspel deel te nemen. Op een gegeven oogenblik staken do Korawa's het van licht ontvlambare stoffen op

getrokken gebouw in brand. Geen van de Pandawa's verscheen buiten. Algemeen was men overtuigd dat zij in de vlammen waren omgekomen. Het was echter den Pandawa's gelukt om het brandende gebouw door een onderaardschen gang te verlaten. Zij kwamen in het slangenrijk Saptapratata, waar de vorst Sang Hiang Anta- boga hen vriendelijk ontving. Een der Pandawa's werd zelfs zijn schoonzoon.

Na eenigen tijd verlieten de Pandawa's hun onderaardsch verblijf. Zij begaven zich naar Wi- rata, van welks vorst, Matswaoti geheeten, zij de landstreek YVanamerta ontvingen, alwaar zij het rijk Ngamarta stichtten en tot grooten bloei wisten te brengen, evenwel na heel wat wonderlijke avonturen en strijd. Het zijn die avonturen en die herhaaldelijke strijd, welke meestentijds het onderwerp (lakon) uitmaken van een wajang- vertooning, waarin voorkomt de zoo geliefde figuur van "Ardjoena, de Pandawa zonder vrees en blaam/

BARISAN. Korpsen barisan van Ma- 2 doe r a. Deze drie korpsen — zie blz. no. 171 en 172 van Deel I — werden uitgebreid bij Gouv. besluit van 30 Januari 1917 no. 23 en nader bij Gouv. besluit van 16 Maart 1921 no. 31 (Bijbl. no. 9719) tot een sterkte van één bataljon (± 880 man) elk; bij het korps te Bangkalan was een geweermitrailleur-afdeeling ingedeeld. Déze uitbreidingen hielden verband met het voornemen van de Regeering — zie LEGER — om personeel van deze korpsen en van het legioen van Mang- koe Neg&riu, bij mobilisatie te bezigen als trein- geleiders, aanvankelijk bij de gevechtstreinen, later ook bij de bagagetreinen van het veldleger, en zulks ter vervanging van dwangarbeiders, die bij het leger te velde niet op hun plaats geoordeeld werden. Bedoeld personeel ontving, na zijn africhting als infanterist gedurende ± 2 maanden een opleiding als treinsoldaat. Nadat in 1922 • de korpsen do nieuwe sterkte reeds hadden bereikt, werd bij Gouv. besluit van 8 Augustus 1923 no. 41 (Jav. courant no. 65), in verband met de noodzakelijkheid om op de legeruitgaven te bezuinigen, de formatie van elk der 3 korpsen ingekrompen met 4 officieren en 351 minderen; elk korps vormde toen een bataljon van drie compagnieën; bij dat te Pamokasan werd een geweermitrailleur-afdeeling ingedeeld. Aan de officieren, die ten gevolge van bedoelde inkrimping op nonactiviteit moesten worden gesteld, werd, in af wij Icing van de ter zake bestaande bepalingen, bij Gouv. besluit van 14 September

1923 no. 38 (Jav. courant no. 76) een wachtgeld toegokend op bij Gouv. besluit van 19 Februari 1924 no. 25 (Jav. Courant no. 19) werd, bij wijze van tijdelijkon maatregel bepaald, dat onderofficieren on minderen van de korpsen barisan, die 15 of meer volle, voor pensioen (gagement) tollende dienstjaren in rekening konden brengen, voor zoover hun ontslag noodzakelijk was ter bereiking van de bevolen inkrimping van de korpsen, recht hadden op het volle pensioen (gage- ment) volgens hunnen rang, ook al was de rang, waaraan het pensioen (gage ment) was verbon- don, niet gedurende 2 jaren werkelijk bekleedX.

Bij Gouv. besluit van 23 Maart 1920 no. 72 (Bijbl. no. 9429 Jav. courant no. 31) werd de opleiding tot officier bij de korpsen barisan herzien, in dier voege, dat die opleiding aansluit bij het lager onderwys en 4 jaren duurt; in verband hier

mede werd ingesteld een „instituut van aspirant-officieren”. Met de verhooging van het intellectueel peil van het officierskorps ging een verbetering van de inkomsten der officieren gepaard; voor de toen reeds in dienst zijnde officieren werden overgangsmatregelen getroffen. (Zie ook Ind. mil. tijdschrift 1919 no. 5 blz. 462). Bij Gouv. besluit van 27 Juli 1923 no. 34 (Bijbl. no. 10415) werd de verstrekking van kleeding en uitrusting aan de onderofficieren beneden den rang van adjudant-onderofficier en aan de minderen van de korpsen barisan opnieuw geregeld.

Het reglement voor de korpsen barisan van Madoera werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 4 April 1891 no. 12 (Bijbl. no. 4755) en gewijzigd en aangevuld bij de Gouv. besluiten, opgenomen in de Bijbl. nos. 5087, 5252, 5284, 5406, 5517, 5687, 5785, 5966, 5971, 6426, 6435, 6593, 6770, 6963, 7055, 7096, 7150, 7240, 7354, 7606, 7634, 7650, 7700, 7757, 7861, 7924, 7996, 8991, 9067, 9320, 9384, 9429 (Regeling betreffende de as-

was predikant. Van moederszijde stamde hij uit het bekende geslacht der Gunnings. Hij bezocht het gymnasium te Amsterdam, waar hij onderwijs ontving van Dr. J!“S. Speijer, den lateren hoog-leeraar in het Sanskrit te Leiden, die veel invloed op zijne vorming had en bij hem do liefde voor taalstudie, waarvoor hij een bijzonderen, natuurlijken aanleg had, deed ontstaan. In 1886 werd hij student in do theologie aan de Universiteit te TJ-trecht. Joezeer hij ook met hart en ziel zich wijdde aan de theologie, toch meende hij gehoor te moeten geven aan den oproep van het Nederlandsch Bijbelgenootschap om aan de Leidsche Universiteit in de Indische letteren te gaan stu-deeren, ten einde na volbrachte studie in dienst van het genootschap te gaan arbeiden aan de Indische Bijbelvertaling. HadhetNed. Bijbelgenootschap gedurende een groot deel der 19e eeuw reeds zich verdienstelijk gemaakt voor de Zending en de wetenschap door de uitzending of ondersteuning van mannen als Gerlicce, Van der Tuuk, En-

Jaren	Formatie						Sterkte					
	Bangkalan		Pamekasan		Soemenep		Bangkalan		Pamekasan		Soemenep	
	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.
uit. 1916	18	676	10	341	10	341	18	658	10	392	10	376
„ 1917	18	676	10	341	10	455	17	790	10	457	10	454
„ 1918	18	800	10	341	10	455	18	836	10	457	10	468
„ 1919	18	591	10	343	10	329	17	625	9	341	10	373
„ 1920	18	800	18	886	18	886	17	777	10	527	10	582
„ 1921	18	886	18	886	18	886	17	802	14	672	15	883
„ 1922	18	886	18	886	18	886	15	882	18	880	14	867
„ 1923	14	535	14	550	14	535	11	788	17	818	14	831
„ 1924	14	535	14	550	14	632	14	535	14	550	14	532
„ 1925	14	535	14	550	14	532	14	531	14	535	14	544
„ 1926	14	535	14	650	14	532	14	521	14	535	14	534

pirant-officieren), 9431, 9517, 9575, 9719 (formatie), 9852, 9986, 10088, 10224, 10415 (verstrekking van kleeding), 10581 (geneesk. verzorging), 10956 (wijziging regeling aspirant-officieren), 10984, 11164 (wijziging regeling aspirant-officieren). Ook Ind. Stb. 1921 no. 44 bevat een wijziging van het hier bedoelde reglement.

Bij Gouv. besluit van 9 April 1926 no. 24 (Jav. courant no. 29) werden bij wijze van tijdelijken maatregel de europ. kapiteins-leider bij de korpsen vervangen door majoor-leider.

28 Juli 1927 werd in den Volksraad een motie ingediend houdende het verzoek aan de Regeering om de korpsen barisan op Madoera zoo spoedig mogelijk weer op de sterkte van vóór 1923 te brengen, welke motie echter 29 Juli d.a.v. werd ingetrokken.

Bovenstaand staatje, ontleend aan de koloniale verslagen, geeft een overzicht van de formatie en de sterkte van de korpsen barisan in de laatste

gelmann, Coolsma, Matthes e.a., zoo bood do instelling van het doctoraat in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel bij de nieuwe H. O. wet van 1878 het Bijbelgenootschap eene welkome gelegenheid van nu af zijne aanstaande afgevaardigden door eene academische vorming eene bredere opleiding te verschaffen. De liefde tot de Zending en tot de taalstudie beide deden Adriani besluiten zich aan de Leidsche Universiteit voor dit werk te gaan voorbereiden. Hij studeerde er op voortreffeljkke wijze en mocht daar, om slechts enkele namen te noemen, het onderwijB genieten van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Prof. G. A. Willten en Prof. Dr. II. Kern. Vooral de laatste heeft grooten invloed op hem uitgeoefend; aan hem dankte hij die streng systematische ordening van de Indische taalverschijnselen, die in het bijzonder tot uiting is gekomen in zijn meesterlijke classificering der talen van Midden-Celobes; ook die intense liefde volle belangstelling voor de talen van de Filippijnscho groep, waarvan al zijn werk de blijken draagt en die zijn hoogtepunt heeft bereikt in zyne behandeling van het Tontemboanshe, een der Minahas-sische talen.

jaren.

// **ADRIANI (DR. NICOLAUS)**. Geboren 15 September 1865 te Oud-Loosdrecht, overleden 1 Mei 1926 te Poso (Celebes)". Zijn vader, de latere zendingsdirecteur der Utrechtsche Vereeniging,

Op zijn geestelijk loven had zijn oom Prof. Dr. J. H. Gunning, bij wien hij in huis was geweest, een onuitwischbaren invloed geoeffend; naast hom moet ook Prof. P. D. Chantepie de la Saussaye — destijds te Amsterdam godsdienstwetenschap do- ceerend — genoemd worden, de man die met piëteit de godsdienstige verschijnselen, ook die der animistisch denkende primitieve volken, wist te benaderen en te beluisteren, de man tevens van de overtuiging, dat alléén het Christendom de geestelijke behoeften ten volle zou kunnen bevredigen; hij was het, die mede Adriani heeft mogen leiden tot dat congeniale meeleven met en doordringen in het godsdienstig leven der Toradja's. In 1893 promoveerde Adriani, cum laude, tot doctor in de taal- en letterkunde van den O. I. Archipel op een proefschrift „Sangireesche spraakkunst”. In het scherpe, rake beeld van deze taal getekend, treft de klare meesterlijke analyse der affixen, en de groote gedegen kennis van de verwante Indonesische talen. In het bijzonder valt de groote vertrouwdheid op met de Filippijn- sche taalgroep, waartoe ook het Sangireesch behoort. Na zijn huwelijk met mej. M. L. Gunning, dochter van Prof. Dr. J. H. Gunning, vertrok Dr. Adriani als afgevaardigde ter Bijbelvertaling van het Ned. Bijbelgenootschap in 1894 naar Indië. Hij heeft zijn taak daar op bijzondere wijze verricht; op zijn taalkundigen arbeid heeft hij het stempel van zijn fijnen, sprankelenden geest gedrukt, het werk van de Bijbelvertaling is door hem geleid op den nieuwen weg van een zoo ver mogelijk gaande transpositie in de taal- en de gedachtenfeer van het volk, voor hetwelk ze bestemd was; met bijzonder gevoelige belangstelling heeft hij het volk, onder hetwelk hij arbeidde in al zijne uitingen, in zijn taal, zijn letterkunde, zijn godsdienstig leven en in al zijne vormen van leven en bewegen gadeslagen en liefdevol genaderd en daardoor was hij in staat met zijn medewerker en vriend, Dr. Alb. C. Kruijt, den Toradja's het Evangelie te prediken in een hen treffenden en op hunne behoeften reagerenden vorm.

In Maart 1895 vestigden Dr. en Mevr. Adriani zich onder de Baro'e sprekende Toradja's; zij hadden daar veel hulp en steun van Dr. Alb. C. Kruijt, die er sinds 1892 werkte en reeds velerlei betrekkingen met de bevolking had aangeknoopt. Nu ving te zamen met hem de moeizame, gemeenschappelijke arbeid aan van de taal-, land- on volkenkundige ontginning van een groot deel van Midden-Celebes, van het zich inburgeren in de Toradja-maatschappij en het winnen van het vertrouwen van de bevolking.

Vele zware en mot talrijke gevaren verbonden tochten, vol ontberingen, zijn door Adriani en ook door zijne vrouw gemaakt naar de binnenlanden, waar nog ongeregelde toestanden heerschten, welke tochten weer het voordeel brachten, dat hij de Toradja'sche samenleving in hare oorspronkelijkheid leerde kennen. In den loop der jaren gelukte het hem het vertrouwen van de bevolking te winnen, met het gevolg, dat hij die groote massa materiaal van de taal- en letterkunde heeft kunnen verzamelen, die hij in zijn talryko opstellen en geschriften heeft gepubliceerd.

Door zijn kennis van den Toradja en van diens wezenlijke behoefte kon hij dan ook zoo raak schrijven hoe de Toradja roageert op onderwijs, geneeskunde, bestuur en godsdienstprediking, die hem van Europeesche zijde werden gebracht. De

ze vinden ingang ter wille van de personen, die ze brengen. Niet het onderwijs, maar de onderwijzer, niet de Eur. methode van geneeskunde maar de persoon van den geneesheer, niet bestuursmaatregelen maar de persoon van den bestuurder, niet het Christendom maar de persoon van den prediker van het Christendom, zij kunnen er in slagen zich een plaats bij zulk een volk te veroveren (Onderwijs, geneeskunde, bestuur en gods- dienstprediking onderben'animistisch" volk_in_ Ned.-Tndië, KoLTijdscKrifftJuni 1919).

"Op heldere wijze heeft hij in het licht gesteld, dat — willen bestuursmaatregelen werkelijk vat krijgen op een animistisch volk — dit eerst geestelijk moet zijn omgezet. Willen b.v. maatregelen in het belang van den landbouw van zoo'n volk werkelijk aanvaard worden, dan moet het eerst hebben losgelaten den in het heidendom zoo inni- gen samenhang tusschen voorouderdienst en landbouw. (De Landbouw en het Heidendom der Indonesische Volken, Ned. M. Z. G., dl. 53, 1909).

Duidelijk ook zag hij het gevaar van te snelle veranderingen bij een animistisch denkend volk, dat zoo heel lang in ontwikkeling heeft stilgestaan, en van groot practisch belang was zijn raad: „zoo'n maatschappij niet voort te sleuren op de baan van den vooruitgang, waarin de vroegere stilstand plotseling wordt omgezet in een geforceerden marscli, maar het een levensgang te laten, die met werkelijke blijdschap door het ge- heele volk kan worden volgehouden”.

In de Protestantse Zending nam Adriani een bijzondere plaats in door de wijze, waarop hij te zamen met Dr. Kruijt de Toradja's tot het Christendom geleid heeft. Beide zendingsmannen hebben door hun woord, hun wijze van werken en bovenal door hun persoonlijkheid het volle accent gelegd op de gedachte, dat de Zending denanimis- tischen heiden eerst als animist heeft aan te nemen, wil hij, dat de animist hem als Christen zal aannemen, en dat het er ten slotte om gaat, dat de animist zich gevoelt aangeraakt door de Zending. Deze gedachte heeft grooten invloed uitge- oefond in zendingskringen. Dr. Adriani voelde het zoo diep, dat de zendeling niet alleen kan geven, dat hij ook heeft te ontvangen, dat hij de Indonesiërs er eerst toe heeft te brengen, zich hem bekend te maken. De zendeling heeft, zooals hij het ergens ongeveer aldus gezegd heeft: „zijn inwendig leven te laten zien en hij mag niet rusten eer hij dat van den Indonesiër heeft leeren kennen” (Meded. omtrent de Toradja's van Midden-Celebes, T. B. G. dl. XLIV, bl. 39 van den overdruk)?*0

De omgang met dit animistische volk w'as dan ook voor hom zelf een werk van vernieuwing des harten, dio samenging mot de vernieuwing van het geestelijk leven van een gedeelte van dit volk. (Het Animistisch Heidendom, als godsdienst, bl. 80).

Voor dat innerlijk contact met zulk een volk is het gebruik van de landstaal de conditio sine qua non. Bij de zendingsarbeiders op die gebieden, waar de Evangelieprediking grootendeels in het Maleisch plaats had, zooals in de Minahasa, of waar het gevaar dreigde, dat hot Maleisch het gebruik van de landstaal zou supprimeeren, zooals op Halmahéra. heoft hy een kraohtig pleidooi gevoerd ten gunste van do landstaal. (Evangelieprediking in de landstaal, Med. N. Z. G. XL VII, 1902).

Zijn eigoonlyke taak als afgevaardigde van het

Ned. Bijbelgenootschap was het vertalen van den Bijbel in het Bare'e. Door zijn fijn intuïtief taalbesef, zijn beheersching van den Bare'e-stijl, door zijn artistiek vermogen en eveneens door zijn echt wetenschappelijken zin was hij de aangewezen persoon daarvoor. Zijn levend contact met het volk, voor hetwelk hij den Bijbel te vertalen had, gaf hem een frisschen reëelen kijk op deze taak.

Dit deed hem beseffen, dat hij niet terstond een Bijbelvertaling kon maken, maar dat een Bij - belsch leesboek noodig was als voorbereiding tot Bijbelgebruik en Bijbelvertaling. Voor het verstaan van den Bijbel zag hij in, dat de vertaler niet verder mag gaan dan hij met behulp van de beste Inlandsche krachten kan komen, dat te scheppen is een vertaling van den Bijbel, die als het ware uit de ziel van het volk, voor zoover Christen geworden, is opgerezen. Het is mede zijn verdienste deze opvatting omtrent Bijbelvertaling ingang te hebben doen vinden in de kringen van Bijbelgenootschap en Zending. Eenige malen heeft hij zijn zienwijze uiteengezet („Eenige principes bij het vertalen van den Bijbel in Indonesische talen” in Overzicht van de 10e Zendingsconferentie, Batavia Jmfcenzorg, 1900; „Overzicht van mijn werk in dienst van liet Ned. Bijbelgenootschap”; „De Uitgave van Bijbelsche leesboeken”, Nota voor de Internationale Bijbelconferentie).

Een groot gedeelte van het Nieuwe Testament is voortreffelijk door hem vertaald en dwingt de bewondering af van hen, die de Bare'e taal verstaan.

Hij zag de waarde van allen arbeid vooral hierin, in hoeverre zij den mensch, die hem verrichtte, vormde en de mensch zich in dien arbeid had weten te ontwikkelen. Zijn eigen levensontwikkeling dacht hij zich te zien voltrekken in den arbeid onder de Toradja's. Daarom meende hij eenige malen voor een hem aangeboden professoraat te moeten bedanken.

Bij hem stond de ontwikkeling van de persoonlijkheid op den voorgrohd. Daarom achtte hij het persoonlijk verkeer met anderen van zooveel gewicht. Hij, wien bij zijn groote geestdrift voor taalonderzoek de studie een levensbehoefte was, stond altijd klaar voor anderen, had altijd tijd en belangstelling voor zijn medemensch. In zijn karakter was het een schoone trek om bij degenen, met wie hij omging, „de vonken tot vlammen aan te wakkeren”, zooals hij dat zelf van Prof. Kern getuigde („Prof. Dr. H. Kern in Indië”, 1917). Zijn geheele persoon en al zijn arbeid waren doorgloed van eerbied en liefde voor den mensch.

Dr. Adriani heeft veel gepubliceerd, enkele groote werken en een groot aantal kleinere geschriften, vooral op het gebied Van de talen van Celebes en van de Philippijnen (- ^ **VRIJWILLIGERSKORPSEN**. De invoering van den dienstplicht voor Europeanen (zie MILITIE) maakte de vrijwilligerskorpsen, welker oprichting vóór dien tot verhooging van 's lands ■ weerbaarheid door de Regeering steeds was bevorderd — zie het eerste lid van het gelijknamige artikel op blz. 641 van Deel IV — meer en meer overbodig. Nadat de erkenning van de vereeni- ging „Vrijwilligerskorps Poerwakarta” bij Gouv. besluit van 17 December 1920 no. 60 (Jav. courant no. 103) en die van de vereniging „Vrijwilligerskorps Palembang” bij Gouv. besluit van 6 Januari 1921 no. 33 (Jav. courant no. 3) waren

ingetrokken, bestonden blijkens de Regeerings- almanac 1922 nog de vrijwilligerskorpsen „Ban- doeng” (zie laatste gedeelte van het gelijknamige artikel op blz. 641 van Deel IV), „Balikpapan”, erkend bij Gouv. besluit van 16 Ajiril 1917 no. 1 (Jav. courant no. 4), „Parakan”, erkend bij Gouv. besluit van 19 Juli 1917, no. 43 (Jav. courant no. 62) en „Tapanoeli”, erkend bij Gouv. besluit van 16 November 1916 no. 8 (zie opk Bijbl. no. 8640). Van de drie eerstgenoemde korpsen werd de erkenning in 1926 ingetrokken en wel die van het vrijwilligerskorps „Bandoeng” bij Gouv. besluit van 28 April 1926 no. 27 (Jav. courant no.

35) en die van de vrijwilligerskorpsen „Balikpapan” en „Tarakan” bij Gouv. besluit van 28 Maart 1926 no. 6 (Jav. courant no. 26); zoodat einde 1926 nog slechts bestond het vrijwilligerskorps „Tapanoeli” te Sibolga. Voor het toezicht op en de leiding van de oefeningen van dat korps was bij wijze van tijdelijken maatregel bij Gouv. besluit van 11 Juli 1918 no. 13 personeel van de gewapende politie aangewezen. De in het oorspronkelijk artikel bedoelde regeling voor de door den Gouverneur-Generaal als zoodang erkende vrijwilligerskorpsen (Ind. Stb. 1902, no. 331) onderging na 1917 geen wijziging, wel echter de eveneens in dat artikel genoemde „voorschriften omtrent de verantwoording enz. van — en „het toezicht op de wapening, de munitien en de „verder tot het materieel der artillerie behooren- „de voorwerpen der als zoodang erkende vrijwilligerskorpsen” (Bijbl. no. 8856); deze voorschriften werden n. l. gewijzigd bij de Gouv. besluiten van 14 Februari 1919 no. 38 (Bijbl. no. 9168) en 26 October 1922 no. 66 (Bijbl. no. 10189). Bij laatstbedoeld besluit werden in verband met den stand van 's lands geldmiddelen de bepalingen omtrent de verstrekking van munitien aan vrijwilligerskorpsen en schietverenigingen herzien. De bepalingen omtrent bedoelde verstrekking aan „schietverenigingen” zijn oorspronkelijk opgenomen in Bijbl. no. 8715 en aangevuld en gewijzigd by de Gouv. besluiten in de Bijbl. nos. 9146, 10189 en 11280. Bijbl. no. 5811 behelst bepalingen betreffende de verstrekking van wapenen en munitien aan schietverenigingen, uitsluitend gevormd door leerlingen van de inrichtingen van middelbaar onderwijs; deze bepalingen zijn gewijzigd en aangevuld bij de Gouv. besluiten in do Bijbl. nos. 5894, 8860, 9132 en 10189”

ORANG PÈNDÈK. De orang pèndók (letterlijk \ó. niets anders dan „korte mensch, dwerg”) van Su-^u matra is al sinds lang bekend. Zelfs in de dertiende eeuw sprak men er roods over, ja er werden toen zelfs „orang pèndèks” in Europa ingevoerd. Marco Polo, de bekende wereldreiziger, die op zijn terugreis van China tegen het einde van de dertiende eeuw ook Sumatra bezocht, verhaalt hierover het volgende: „Men moet weten, dat wat omtrent do gedrupogde lichamen van kleine men- schelijke wezens, welke uit Indië ingevoerd worden, verteld wordt, louter fabels zijn. Dergelijke z.g. menschen worden op het eiland Sumatra op de volgende manier vervaardigd: Er is een apensoort, niet zeer groot en met een gelaat gelijkend op dat van den mensch. Zij scheren het haar en laten het alleen staan onder de kin en op andere deelen van het lichaam, waar ook de mensch haar draagt. Daarna drogen zij ze en prepareeren ze met kamfer en andere specerijen. Wanneer zij deze dieren op de bovenbedoelde manier hebben

geprepareerd, zoodat zij op kleine menschen lijken, leggen zij ze in houten kisten om zo aan don handelaar te verkoopen, die ze door de geheele wereld verzendt. Dit alles is dus bedrog, want noch in Indië, noch in eenig ander land, worden pygmeeën gevonden, zoo klein als deze apen”.

Maroo Polo is reeds lang vergeten, doch fantastische verhalen omtrent den orang pèndèk gaan nog altijd rond en verschijnen zelfs in druk.

In het begin van 1925 is een speciale expeditie naar Poelau Rimau gezonden om den mensch-aap of dwerg, dien men daar gezien meende te hebben, te vangen, doch zonder resultaat.

In September 1924 kwam het Museum te Bui- _ tenzorg door tusschenkomst van den Resident van Palembang in het bezit van een origineelen voetafdruk, die aan den orang pèndèk werd toegeschreven. De voetafdruk was aangetroffen op de onderneming Aer Teman bij Moearabeliti, Palembangische Bovenlanden. In den afdruk werd vloeibare paraffine gegoten om de aarddeeltjes aan elkaar te kitten; na het hard worden werd deze aldus gevormde dunne koek uitgegraven en de aarde er om heen, die niet met paraffine gedrenkt was, verwijderd, zoodat alleen het zuivere spoor overbleef. De heer P. van Kan, Administrateur van Aer Teman, schreef naar aanleiding van deze vondst, dat het gevonden spoor volgens de inlanders ter plaatse toegeschreven moet worden aan de orang pèndèk. Enkele lieden beweerden dat zij de dieren zelf gezien hadden: twee op hun achterpooten loopende beesten, geheel behaard, ongeveer 4½ a 5 voet hoog, met zeer breede borst en korte achterpooten. Bijzonder in het oogvallend waren de vier zeer groote hoektanden. Het toegezonden spoor werd aan een nader onderzoek onderworpen. Op het eerste gezicht deed de afdruk sterk denken aan die van een menschenvoet, maar er waren toch ook opvallende verschillen. Ten eerste is de voet zeer breed in verhouding tot de lengte (10 cm. bij een lengte van 18.5 cm.), de stand der teenen is bij een menschenvoet anders, ook vertoonde dit spoor een opmerkelijke kromming van do zool, tenslotte was het een uitgesproken platvoet. Aan een aap behoefde eigenlijk in het geheel niet gedacht te worden, daar het eigenaardige van een achterpoot van een aap vooral hierin zit, dat de groote teen tegenover de andere teenen gebracht kan worden, zooals by den mensch de duim tegenover do vingers van de hand.

Van welk wonderlijk dier kon het gezonden spoor nu afkomstig zijn al» het noch van een mensch, noch van een aap was? Vanzelf kwam toen de gedachte op het eenigo dier, dat ook op zijn zolen loopt, n.l. de beer. Alleen bij het voetspoor van den orang pèndèk ontbrak de indruk der nagels, die bij een beer juist bijzonder lang zijn en niet ingetrokken kunnen worden zooals bij echte katten. Toevallig kon men van een paar lovende boren, die toen te Buitenzorg aanwezig waren, afdrukken van het voetspoor verkrijgen. Het bleek nu dat do beer zijn nagels onder het loopen zoover omhoog houdt, dat zij nagenoeg geen indruk op den grond maken. Bij het spoor van den voorpoot zijn de nagelindrucken duidelijker dan bij dat van don achterpoot; hier zijn zo zoo oppervlakkig dat, als men zo, als er niet bijzonder op gelet wordt, gemakkelij over hot hoofd ziet. Bovendien kwam hot voetspoor van den levenden beer zoozeer overeen met dat van

het dier van Aer Teman, dat het wel geen twijfel lijdt, of we hebben hier te doen met het spoor van een beer. Ook de afmetingen waren volkomen gelijk.

In 1927 doken opnieuw geruchten op omtrent het voorkomen van de orang pèndèk in Zuid Su- matra. In een streek, waar vele sporen voorkwamen, werden tijgerklemmen gezet. Een in een van deze klemmen gevangen beest, dat — naar het spoor te oordeelen — een orang pèndèk moest zijn geweest, was helaas daaruit weer losgebroken. Op de klem werd eenig bloed en haar aangetroffen, echter eerst eenige dagen nadat de ontsnapping was geconstateerd. Dit bloed en haar werd te Buitenzorg nader onderzocht. Het haar was niet positief te identificeren, maar het bloed-onderzoek wees in een zwakke mate op menschenbloed. Men mag echter niet als vaststaand aannemen, dat het bloed inderdaad van het ontvluchte dier afkomstig was; even goed kan het bloed geweest zijn van een inlander, die zich aan de verwrongen klem had verwond.

Op een nader onderzoek terplaatse werd aangedrongen en ingenieur Nash, die voor dienst in de bewuste streek moest reizen, werd bereid gevonden de zaak verder na te gaan. Op een keer, dat hij met een gids op zoek was, werd hij door dezen plotseling tot staan gebracht, omdat er een orang pèndèk in zicht was. De ingenieur legde aan en schoot . . . een beer.

Gaat men na wat over de orang pèndèk verteld wordt of neergeschreven is, dan blijkt dat nimmer eenige Europeaan het dier zelf gezien heeft, behalve dan de auteur van hot hiervoor bedoeld tijdschrift-artikel. Deze auteur is echter haast al te uitvoerig in zijn beschrijving van het dier om niet te gelooven, dat het geval eenigszins gefantaseerd is of dat het werd neergeschreven sterk onder den indruk van de verhalen, die over den orang pèndèk de ronde doen. Maar aangenomen dat het verhaal in hoofdzaak waar is, is het dan niet waarschijnlijker dat hier een ontmoeting heeft plaats gehad met een orang oetan ?

Overzien we dus alles w'at tot nu toe bekend is

geworden van den orang pèndèk, dan blijkt vooreerst, dat de eenige positieve bewijzen voor het bestaan ervan — de voetsporen — vrij zeker sporen van beren zijn. Ook enkele bijzonderheden uit do in omloop zijnde verhalen hebben vermoedelijk op dit dier betrekking. Zoo het omwentelen van boomstammen en steenen en het verzet zijn op doerianvruchten. Het is bekend, dat beren boomstammen on steenen omkeeren om naar insectenlarven en wormen te zoeken. Al deze eigenaardigheden, toegedacht aan den orang pèndèk, heeft men vermoedelijk afgeleid uit het tor plaatse voorkomen van de sporen. Ook zyn beren zeer go^d in staat om op hun achterpooten staande zich voort te bewegen, vooral do Malei- sche beer kan de rechtopstaande houding zeer lang volhouden. Ook kunnen zij op boomstammen gaan zitten zooals een mensch dat zou doen. Verder klimmen zij uitstekend en bewegen zich betrekkelijk gemakkelijk tot hoog in de boomen. Zelfs het zonderlingo.denkbeeld, dat de geheimzinnige aapmensch met de hielen naar voren zou loopen, kan zeer wel zijn oorsprong vinden in hot berenspoor. De malcische beer toch zet zijn voeten dikwijls binnenwaarts neer, d.w.z. met de teenen naar binnen en de hiel naar buiten. Dat men uit zoo'n spoor do gevolgtrekking maakt dat.

het beest met de voeten achterste voren loopt, is niet zoo heel dwaas.

Toch slaat niet alles op beren, wat over de orang pèndèk verteld wordt. Men heeft hier vermoedelijk ook te doen met oude overleveringen, die inderdaad betrekking hebben op aapmensen of mensch- apen en wel op den orang oetan. In Su- matra wordt de orang pèndèk veelvuldig in den volksmond genoemd, en heet er nu eens orang pèndèk, dan weder sedapa, orang letjo of orang segagang; doch het is wel opvallend, dat dit op Borneo, waar de orang oetan nog vrij algemeen is, niet het geval is. Zou misschien, omdat de orang oetan op Sumatra in vele streken niet meer voorkomt, het legendarische karakter der verschillende verhalen verklaard kunnen worden? Volgens den tegenwoordigen directeur van het Raffles- -Museum te Singapore doen dergelijke verhalen ook op het Maïeïsche schiereiland de ronde. Doch hier spreekt de dwerg verschillende talen. Komt hij een Chinees tegen, dan spreekt hij Chineesch, met een Engelschman converseert hij in het En- gelsch en verder bedient hij zich ook nog van het Maleisch.

Zeer merkwaardig is ook, wat in dit verband 31 *aller en Schlegel* (Verh. Nat. Gesch. Ned. Overz. Bezittingen, 1839—44) vermelden. Van den orang oetan zeggen zij (p. 12), dat deze in Zuid Sumatra met den naam van orang panda of orang pandak (gewijzigde uitspraak van orang pèndèk) wordt aangeduid, maar dat dit dier daar niet of hoogst zeldzaam voorkomt. Iets verderop heet het dan: „De Maleiers op de Westkust van Sumatra, voornamelijk die, welke bezuiden de evenachtslijn wonen, hebben daarom dan ook bijna doorgaans een zeer verward begrip van den orang oetan. De vertellingen, van denzelfden bij hen in omloop, zijn met allerlei fabelen doorweven, waarbij inzonderheid de gedaante van het dier als zeer buitengewoon, en zijne krachten met groote overdrijving worden afgeschetst. Aan vele van deze strand- en bergbewoners is de naam Majew geheel vreemd, terwijl met die van orang panda eene menigte wonderbare denkbeelden van half-mensch en diergelijke dwaasheden meer verknocht zijn”.

De orang oetan geldt niet alleen bij vele in- landsche volken, maar gold ook in vroeger tijden bij Europeanen voor een kruising van mensch en aap, zoo b.v. nog bij Valentijn. Het is dus niet zoo verwonderlijk, dat onontwikkelde inlanders van dezen tijd nog meenen, dat er tusschenvor- men bestaan van mensch en aap en dat een aap in een mensch kan veranderen en omgekeerd.

Ligt het niet het meest voor de hand te veronderstellen, dat de orang oetan in Zuid Sumatra uitgestorven of althans zoo zeldzaam is, dat het dier alleen nog maar voortleeft in de herinnering bij de bevolking als een fantastisch .wesen, half mensch en half aap. En dat de sporen van den beer, die zoo misleidend veel gelijken op een af- druk van een menschenvoet, steeds weer voedsel geven aan het denkbeeld, dat er toch nog van zulke wonderlijke wezens door het oerwoud moeten rondzwerven./

11))' **JODEN IN NEDERLANDSCH-INDIË (DE)**. De verbindingen van de Joden met Indië dag- teekenen reeds van ouden tijd. Ziet men af van de tochten van Salomo's vloot naar het goudland Ophir, dat oudtijds velen in Indië zochten, dan worden de oudste Joodsche nederzettingen

aan de kust van Malabar gevonden. Toen Hugo van Linschoten ze in 1584 bezocht, waren ze daar reeds meer dan 1000 jaar gevestigd; ook middeleeuwsche reizigers als Benjamin van Tude- la en Marco Polo maken er melding van. De Joden genoten daar in zekere mate autonomie, die hun blijkens een bewaard gebleven oorkonde, gegraveerd op koperen tafels, door een In- landsch vorst verleend was.

Van 1523 af stond de landstreek onder het bestuur der Portugeezen, die de Joden als ketters beschouwden en behandelden, hoewel den Portu- geeschen ontdekkingsreiziger Vasco da Gama do onderzoekingen van den Joodschen astronoom Abraham Zacuto zeer te stede waren gekomen en een door hem uit Goa meegevoerde Jood den Portugeezen vele inlichtingen omtrent ligging en producten der Indische gewesten had verschaft.

Toen dan ook in 1662 een Hollandische vloot Cochín, een hunner voornaamste nederzettingen aldaar belegerde, vond deze veel sympathie bij de Joden, die daarvoor door de Portugeezen met plundering en brandschatting bestraft werden. Het volgende jaar trokken de Hollanders de stad binnen, waar zij door de Joden als vrienden ontvangen werden. Op hun beurt ondersteunden zij hen bij den opbouw hunner in het voorafgaande jaar verwoeste Synagoge.

Het bestaan van deze afgelegen Joodsche gemeenten wekte de belangstelling der Joden in Amsterdam. Zij zonden er een commissie van 4 icoopirenden heen, die in 1687 een rapport publiceerde onder den titel: *Notissias dos Judeos do Cochim, mandados por Mosseh Pereyra de Paiva*. Hierin komen uitvoerige mededeelingen voor omtrent hun afstamming en gebruiken.

Zij bleven nu in betrekking staan met de Joden van Holland, die hun gebedenboeken en andere Hebreuwsche werken toezonden, waarna zij in 1752 en 1769 gebedenboeken naar hun eigen ritus aldaar lieten drukken. De laatstgenoemde uitgave geschiedde door tusschenkomst van don Haagschen bankier Tobias Boas, wiens zonen nog in 1791 aan David Rachabi uit Cochín hun bemiddeling verleenden voor het doen drukken van diens werk „*Ohel David*” op het gebied van het kalenderwezen.

Verder hebben wij belangrijke historische mededeelingen te danken aan Adriaan Moens, die van 1771—1782 daar Nederlandsch bewindvoerder was. Onder Nederlandsch bestuur konden de Joden vrijelijk hun godsdienst uitoefenen en genoten zij een zekere mate van welstand. Ook thans nog wonen in deze streken, die sinds 1795 onder Engelsch bewind zijn, een groot aantal Joden, verdeeld in twee groepen do z.g. blanke en zwarte Joden.

De Joden en de O. I. Compagnie. Tn het togen woordige Nederlandsch-Indië waren echter, zoolang de Oost-Indische compagnie daar de macht had, weinig of geen Joden gevestigd. Wel schreven vroeger de Joodsche geschiedschrijvers — ook nog de bekende econoom Werner Sombart in zijn werk „*Die Juden und das Wirtschaftsleben*” — aan de kapitalen der in Nederland weer Jood geworden Marranen groeten invloed toe op de stichting en de ontwikkeling der Oost-Indische Compagnie. Zelfs beschouwde men Jan Pieterszoon Coen in een voor Hollandse ooren onbegrijpelijke verwarring met den naam Cohen als van Joodsche origine. Nieuwere onderzoekingen heb

ben echter geleerd, dat het plan der Hollandors om zelf de vaart naar Indië ter hand te nemen eigenlijk indruischte tegen de belangen der in de Nederlanden gevestigde Marranen, die immers nog winstgevende betrekkingen onderhielden met Portugal. Zoo worden dan ook in Amsterdam, het belangrijkste centrum, slechts 2 Joden genoemd op de inschrijvingslijsten van het stichtingskapitaal der O. I. Compagnie. Wel namen hun belangen langzamerhand grooteren omvang aan, zoodat de Amsterdamsche rabbijn Menasseh Ben Israël in zijn humble addresses aan de Engelsche regeering in 1655 er op kan wijzen, dat zij „enjoy a good part of the West and East Indian compaignies”, maar van vestiging aldaar is geen sprake. Koenen neemt aan in zijn Geschiedenis der Joden in Nederland, dat de mededinging der Chineezzen hen ervan heeft teruggehouden. Meer waarschijnlijk is het, dat de O. I. Compagnie, die met een betrekkelijk gering aantal blanken de vaart en den handel in Indië volkomen beheerschte, niet gemakkelijk de Joden, die ook in Nederland van het waarnemen van openbare ambten en uit vele bedrijven waren uitgesloten, daar heeft toegelaten.

Eerst het einde der 18e eeuw bracht hierin verandering. Door de algemeene verslappung van energie in die dagen was men noodzaak om ook uit kringen, die vroeger hiervoor niet in aanmerking kwamen, manschappen voor den Oost-Indischen dienst te recruteeren. Door Parnassius der Hoogduitsch-Joodsche gemeente, die over deelname der Joden geraadpleegd werden, werden geëischt „de volgende regelen in acht te nemen ten einde Joden bij de Admiraliteit of bij de O. I. Compagnie zullen kunnen meevaren.” Hoofdzakelijk gold het hier bepalingen omtrent het gebruik van ritueele spijzen en het werken op Sabbath en feestdagen. Het is niet bekend, of deze onderhandelingen, wat betreft het dienstnemen bij de O. I. Compagnie, practische resultaten opgeleverd hebben.

De 19e en 20e eeuw. De 19e eeuw, die den gouvernementdienst voor de Joden openstelde en den handel op Indië weer deed opleven, bracht ook een aantal Joden of toe zich aldaar te vestigen. Wel sloot de groote Nederlandsche Handelmaatschappij de Joden uit haar betrekkingen uit, maar vele kleinere ondernemingen telden ook Joden onder hare functionarissen, terwijl ook door hen zelf verschillende handelshuizen opgericht worden. Tusschen deze Joden, die zich in de eerste plaats Nederlanders gevoelden, bestond echter geen bijzondere band, die hen met elkander verbond; de voorschriften van den Joodischen godsdienst waren in Indië moeilijker op te volgen en bij een langer verblijf verslapt het religieus gevoel nog meer, zoodat van het stichten van een Joodsche gemeente voorloopig nog geen sprake was. Wel werden, zooals de bekende reiziger Rabbi Jacob Saphir, die in 1861 Java bezocht, in zijn Hebreuwsch werk Ebon Saphir verhaalt, in 1860 gedurende eenige jaren op de Hoogo Feestdagen godsdienstoefeningen te Batavia gehouden.

Do godsdienstige verzorging der Joden in N. I. trok by het toenemen der bevolking ook de aandacht hunner geloofsgenooten in het moederland. Zoo deed in de algemeene vergadering van de Nederlandsche afdeling der Alliance is* raélite universelle van October 1875 de afdeling

Amsterdam het voorstel om middelen te beramen tot het stichten eener Joodsche gemeente in Oost-Indië. Het voorstel werd commissoriaal gemaakt, en doordien de volgende algemeene vergadering, gehouden in Juli 1876, de conclusie van de meerderheid der commissie, dat de Alliance niet competent zou zijn om in en ten behoeve een zaak als deze op te treden, aanvaardde, mislukte deze poging.

Een tweede poging (in 1900) om de belangstelling der Alliance te wekken voor „de verbetering van het gemeenschapsleven der Israëlieten in Indië” leed eveneens schipbreuk.

Pas de laatste jaren zijn pogingen tot het wekken van het saamhoorigheidsgevoel onder de Joden in N. I. met meer succes bekroond. Hun aantal is intusschen ook sterk toegenomen; daar echter geen officieele gegevens hieromtrent bestaan, moet men afgaan op particuliere mededeelingen. Volgens schattingen van Mr. I. Hen en S. L. van Creveld, die beiden veel voor het contact tusschen de Joden onderling gedaan hebben, bedraagt het aantal Joden in N. I. thans ± 2000, waarvan ± 1500 op Java. De grootste Joodsche bevolking heeft Soerabaja, van de ± 600 Joden, die daar gevestigd zijn, is een groot deel afkomstig uit Britsch Indië (ook uit het vroeger genoemde Cochin) of uit Irak; hun moedertaal is Arabisch. Ook Batavia, Semarang en Bandoeng tellen meer dan 100 Joodsche zielen.

De Joden, in Indië gevestigd, houden zich voornamelijk met den groot- en kleinhandel bezig; ook zijn zij aan cultuurondernemingen verbonden of werkzaam als arts, ingenieur of journalist. Velen zijn in regeeringsdienst, zoowel in burgerlijken als militairen, in lagere zoowel als in hooger rang. Bij het leger wordt het gemis van een Joodschon aalmoezenier en vooral ook van eigen militaire tehuizen, in het bijzonder door de Joodsche minderen, sterk gevoeld. In burgerlijken dienst zijn zij verbonden aan de verschillende departementen van bestuur om zijn voornamelijk bij het onderwijs en de posten en telegrafie in verschillende functies werkzaam.

In het bijzonder trekt hen de rechtspractyk aan; reeds onder Willem I vindt men hen als leden van de rechterlijke macht, hoewel aanvankelijk (in 1817) aan Mr. J. W. D. de Jongh, lid van den Raad van Justitie te Batavia, de bevoegdheid betwist werd om Christenen den eed af te nemen.

Van de talrijke juristen na hem worde hier slechts uit den jongsten tijd genoemd Mr. S. J. Hirsch, van 1910 tot 1919 vice-president van het Hooggerechtshof. Een andere hooge functie werd bekleed door Dr. E. Moresco, die van 1922 tot 1923 vice-president van den Raad van Nod.-Indië is geweest. Prof. Mr. A. S. Oppenheim en J. E. Stokvis namen zitting in den Volksraad.

De band tusschen de Joden onderling is veel sterker dan vroeger; er bestaan thans een viertal vereenigingen: de Ned. Indische Zionistenbond met eenige afdelingen, de vereeniging tot behartiging der Joodsche belangen in Nederland, de Joodsche gemeente te Soerabaja en de Joodsche vereeniging te Bandoeng; uit deze vereenigingen is ter behartiging der gemeenschappelijke belangen een centrale commissie gekozen.

Te Soerabaja worden dank zy het groote oon-

tangent Oostersche Joden geregeld godsdienst oefeningen gehouden; ook is daar thans een godsdienstleeraars uit Bagdad afkomstig, werkzaam en worden er kapitalen bijeengebracht voor het stichten van eene groote Synagoge. In andere plaatsen is de organisatie van godsdienst oefeningen tijdens de Hooge Feestdagen telkens afhankelijk van het particulier initiatief, want de aanstelling van een rabbijn uit Nederland, hoewel dikwijls overwogen, heeft tot dusver nog niet plaats ge vonden. Van belang voor het godsdienstig leven is verder nog het feit, dat ook in Indië besnijdenissen verricht worden, terwijl de Joden to Se ma rang, Soerabaja, Batavia en Ivoetaradja de beschikking hebben over een eigen begraafplaats of een afzonderlijk deel der algemeene begraafplaats.

De belangstelling in het Zionisme, het eerst in Indië gewekt door Mr. I. Hen, is na den wereldoorlog vooral versterkt door de bezoeken van de propagandisten dezer wereldorganisatie Israël Cohen en Dr. Alex. Goldstein, die beiden betrekkelijk groote sommen voor de Zionistische instituten bijeenbrachten. Sinds 1926 verschijnt in Oost-Indië onder redactie van S. I. van Creveld het maandblad Erets Israël, dat tevens het officieel orgaan van den Ned.-Ind. Zionistenbond is.

Literatuur: I. De oudere literatuur over de Joden in Cochín wordt geciteerd door E. N. Adler, Von Ghetto zu Ghetto. Stuttgart 1909 bl. 151 vlgg. en S. Feist, Stammeskunde der Juden. Leipzig 1925 bl. 63 vlgg.

II. M. Wolff, De eerste vestiging der Joden te Amsterdam enz. III, Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk. 4e reeks, dl. X (1912) bl. 140 vlgg.; H. Watjen, Das Judentum und die Anfänge der modernen Kolonisation, Berlin usw. 1914, bl. 31 vlgg.; Iz. Prins, De vestiging der Marranen in Noord-Nederland, Amsterdam 1927, bl. 163 vlgg.; E. van Biema, Het Nederlandsche zeezezen en de Amsterdamsche Joden in het einde der 18e eeuw, Amsterdamsch Jaarboekje voor 1901 bl. 76 vlgg.

III. B. van Gelder, De vestiging der eerste Nederlandsch-Israëlitische gemeente in Batavia, Vragen van den Dag XXXV (1920) bl. 701 vlgg.; S. Kalff, De Joden in Oost- en Westindië, Indische Gids XLY, 2 (1923) bl. 699 vlgg.; id., Joden op Java, De Vrijdagavond I (1924) bl. 341 vlgg.; I. Cohen, The journal of a Jewish traveler, London 1925 bl. 209 vlgg.; Is. Santcroos Dlz., Joden in de Nederlandsche dagblad-journalistiek VIII en IX, De Vrijdagavond IV (1927) bl. 196 vlgg.; B. Gobits, De Joden in den Oost. Interview met 2^e Ir. Is. Hen. Weekblad voor Isr. Huisgezinnen 25 Nov. en 2 Dec. 1927. L. H. .

GEOLOGISCHE DIENST. De geologische dienst van Nederlandsch-Indië draagt ambtelijk den casm *Opsporingsdienst*, waarmee wordt uitgedrukt, dat hij tevens belast is niet de mijnboawkundige exploratie van den Archipel, voor zoover deze van Landswege geschiedt. In de laatste jaren hebben echter, in verband met de door de Regeering ten aanzien van de opsporing en ontginning van delfstoffen en in het bijzonder van aardolie gevolgde algemeene gedragslijn, de speciaal OD het onderzoek naar ontginbare delfstofafzettingen gericht werkzaamheden een steeds geringer aandeel in de taak van den dienst gehad, en heeft deze daardoor meer en meer het

karakter van een zuiver geologische dienst aangenomen¹⁾.

Als zoodanig is hij een der grootste der wereld, ook is hij zoo men de stichting van den Dienst van het Mijnezen in 1860 als zijn geboorte beschouwt - de oudste en grootste natuurwetenschappelijke dienst, die op hotoogenblik in Indië, en wellicht in geheel Azië, bestaat.

De zeer voldoende aandacht, welke het landsbestuur, vooral in de laatste decennia, is gaan wijden aan het geologisch onderzoek van Ned.-Indië, en de kosten die daaraan besteed worden, vinden hare bijzondere rechtvaardiging, wetenschappelijk in de groote betekenis, welke toevallig juist dit deel der wereld voor de algemeene aardkunde heeft, en politiek-economisch in het bijzondere karakter van dit gebied als groot-producent van allerlei tropische producten, als „cultuurkolonie“ bij uitnemendheid.

De *formatie* van den Opsporingsdienst telt thans ongeveer 40 academisch gevormde geologen en mijningenieurs, waaronder ook eenige specialisten, gezamenlijk deel uitmakende van het grotere algemeene corps Ingenieurs en Geologen van den Mijnbouw, benevens een honderdtal landsche hulpkrachten; liet budget voor 1930 bedraagt ongeveer f 1.150.000 exclusief reiskosten en pensioenen.

De voornaamste *wcr Iczzaamheden*, naast de den dienstleider bij Ind. Stb. 1922 No. 652 opgedragen algemeene taak van een geleidelijke geologisch-mijnbouwkundige verkenning en onderzoek van het heele grondgebied van Nederlandsch-Indië, bestaan tegenwoordig uit:

1°. Eene in 1927 van uit het Zuiden begonnen *systematische kaartteering van Sumatra*, op do schaal 1:200.000. Ingevolge speciale opdracht der Regeering is aan deze geologische kaartteering eene agrokeologische of bodem-kaartteering verbonden, waarvan de uitkomsten op afzonderlijke kaartbladen, doch op dezelfde kaartschaal en topografischen grondslag, tot uitdrukking worden gebracht. Het zijn redenen van practisch aard geweest, welke er toe hebben doen besluiten deze door bodemkundigen uit te voeren grondkaarteering niet te doen ressorteeren onder het Bodemkundig Laboratorium van het Departement van Landbouw te Buitenzorg, doch haar organisatorisch op te nemen in liet kader van den geologischen opnamedienst.

2°. Eene in 1928 gelijktijdig op verschillende punten van Java aangevangen *geologische heropname* van dit eiland, liet dool dezer kaartteering is, de kennis der geologie van dit voornaamste eiland van Ned.-Indië, waaraan sedert de verschijning in 1896 van hot bokondo werk van Verbeek en Fennemu (Geologische Beschrijving van Java on Madoora) weinig moer gedaan, en waarover nog minder gepubliceerd was, op modern peil te brengen. De uitkomsten zullen op de schaal 1:100.000 in kaart worden gebracht.

3°. De verrichtingen van *liet bureau voor Oeolo-gisch-Technisch e Onderzoekingen*. Dit bureau stelt zich tegen vergoeding der Kolfhouten ter beschik-

¹⁾ Zie hierover ook het artikel: „Mijnbouwkundige opsporingen on geologische opname in Nedorlandseli Indië“ in het „Gedennummer van D^e Mijnningieur ter gelegenheid vim het 76-jarig bestaan van d^e Dimisl vim het Mijnezen in Ned. O Indië, J| Juli 11)26“

king van particulieren, gemeenten en andere locale ressorten voor onderzoek, advies en c.q. daadwerkelijke hulp bij de voorbereiding en het uitvoeren van allerlei ingenieurswerken, waarbij geologisch advies nuttig of noodig kan zijn, als daar zijn broncapteeringen, aanleg van dammen en stuwen voor irrigatie-of waterkrachtwerken, aanleg en onderhoud van straat- en spoorwegen, winning van bouwmaterialen, beveiliging van door aardverschuiving bedreigde terreinen, etc.

Vooral de vele vergaarkommen voor irrigatie- water (wadoeks), welke in de laatste jaren op Java voor Oostmoesson-bevlooiing, vooral in sui- kerstreken, worden aangelegd, bezorgen deze af- deeling veel en nuttig werk.

4°. De *vulkaandienst*, welks taak is om door geregeld plaatselijk onderzoek der Indische vulkanen en het verrichten van series waarnemingen volgens moderne wetenschappelijke methoden het wezen van het vulkanisme te bestudeeren, ten einde zoo mogelijk te geraken tot een op goede gronden berustenden waarschuwingdienst.

Evenals de *Dienst van den Mijnbouw*, waarvan hij een orgaan is, heeft de Opspringdienst zijn kantoren in het statige gebouw van het Departement van Gouvernementsbedrijven te Bandoeng.

Daarnaast beschikt de dienst in dezelfde plaats ook over een eigen gebouw, het *Geologisch Laboratorium*. De totstandkoming hiervan in 1929 heeft in een nijpende behoefte voorzien; bovendien kwam het te voren veelvuldig voor, langen tijd was het zelfs regel, dat geologische collecties, die in Indië waren bijeengebracht, — zoowel door particulieren, expedities, als door den geologi- schen dienst zelf — na wetenschappelijke bewerking in Nederland of elders in het buitenland, aldaar werden aangehouden, omdat men van oordeel was dat zij in Indië toch niet behoorlijk konden worden opgeborgen.

Het nieuwe gebouw, met een vloeroppervlak van voorloopig ± 6000 M², verdeeld over 64 zalen en werkklokken, bevat op den beganen grond: het geologisch museum, waarvan het voor het publiek opengestelde gedeelte bestaat uit eene hal, eene zaal voor fossielen en koralen, eene zaal voor ertsen, mineralen, meteorieten, etc., en twee zalen resp. voor natuurlijke bouwsteenen en vulkaanproducten en voor grondsoorten en bodemprofielen; voorts het ruime en zeer modern ingerichte agrogeologisch laboratorium in den westelijken vleugel; en het paleontologisch laboratorium, de kantoren van den vulkaandienst, en het petrografisch laboratorium in den oostelijken vleugel. De bovenverdieping van het frontgebouw bevat de geologische bibliotheek, tevens lees- en conferentiezaal, benevens de kantoren en teekenzalen der Java- en Sumatrakaartcringen.

In een sousterrain, beneden den oostvleugel, bevinden zich de goedang en werkplaatsen, w.o. een slijp- en polijstlokaal, prepareervertrek, microfotografisch oplichtfotokamer, etc. Voor nadere details omtrent het Geologisch Laboratorium wordt verwezen naar „De Mijningenieur”, jaargang 1929.

De voornaamste *publicaties* van den Dienst van den Mijnbouw, waarvan de redactie, drukverzo- ging en distributie eveneens behooren tot de taak van den Opspringdienst, zijn de volgende:

a. Het *Jaarboek van het Mijnwezen*, waarvan in 1872 de eerste jaargang verscheen; dit perio-

diek bestaat tegenwoordig uit een „Algemeen Gedeelte”, bevattende het eigenlijke jaarverslag over den Mijnbouw in Nederlandsch-Indië, zoowel van de Gouvernements- werkzaamheid op mijnbouwkundig en geologisch gebied als van het particuliere bedrijf, — en jaarlijks één of meerdere deelen „Verhandelingen”, hoofdzakelijk van geologischen aard.

b. de bladen van de (voorloopige) Geologische Overzichtskaart van den Nederlandsch-Indischen Archipel, schaal 1:1.000.000 (21 bladen, waarvan er tot 1929 12 zijn uitgekomen);

c. de „Vulkanologische en Seismologische Mededeelingen”, waarvan sinds 1918 tot 1929 in het geheel 10 nummers zijn verschenen;

d. de „Wetenschappelijke Mededeelingen” waarvan de eerste 12 nummers (1924—1929), voornamelijk verhandelingen van paleontologische aard bevatten;

e. de „Verslagen en Mededeelingen betreffende de Indische delfstoffen en hare toepassingen” waarvan het eerste nummer in 1911, het jongste nummer (No. 19) in 1926 verscheen;

f. het sinds November 1927 maandelijks uitkomende „Bulletin of the Netherlands Indies Geological Survey”.

Binnenkort zal hieraan een nieuwe uitgavenserie worden toegevoegd, n.l. de afzonderlijke bladen (elk met toelichting) van de geologische kaart van Java, en van de geologische en agro-geologische kaart van Sumatra.

Juli 1929.

A. C. d. J.

GEOLOGISCH LABORATORIUM. Zie GEOLOGISCHE DIENST.

LEGIOEN VAN MANGKOE NEGARA. Het één-

sterke legioen — zie blz. 563, van Deel II — werd by Gouv. besluit van 30 Januari 1917 no. 23 uitgebreid tot IJ bataljon (+ 925 man) en bij Gouv. besluit van 16 Maart 1921 no. 31 (Bijbl. no. 9719) tot 3 bataljons, elk van ± 1200 man; bij een der bataljons was een geweermitrailleur-afdeeling ingedeeld. Deze uitbreidingen hielden verband met het voornemen van de Regeering om — zie LEGER — personeel van het legioen en van de korpsen barisan van Madoera bij mobilisatie te bezigen als trein- geleiders, aanvankelijk bij de gevechtstreinen, later ook bij de bagagetreinen van het veldleger en wel ter vervanging van dwangarbeiders, die by het leger te velde niet op hun plaats geoordeeld werden. Bedoeld personeel ontving, na zijn africhting als infanterist, gedurende ± 2 maanden een opleiding als treinsoldaat. Do werving voor do laatste grooto uitbreiding werd reeds in Augustus 1920 opongesteld, zoodat einde 1920 de sterkte van 925 man reeds tot 1354 was opgeklommen, einde 1921 tot 1974 man; daarna werd de werving evenwel gestaakt in verband met het voornemen van de Regeering om, wyl op de logeruitgaven noodzakelijk bezuinigd moest worden, terug te keeren tot een formatie van IJ bataljon; aan dit voornemen werd gevolg gegeven by Gouv. besluit van 8 Augustus 1923 no.

41 (Jav. courant no. 65), waarbij de formatie van het legioen met ingang van 1 Januari 1924 werd ingekrompen met 27 officieren en 2722 minderen» terwijl het aantal eur. instructeurs met 4 werd verminderd. Aan de officieren, die ten gevolge van bedoelde inkrimping op nonactiviteit moesten worden gesteld, werd, in afwijking van de terzake bestaande bepalingen, bij Gouv. besluit

van 14 September 1923 no. 38 (Jav. courant no. 76) een wachtgeld toegekend.

Bij Gouv. besluit van 23 Maart 1920 no. 72 (Bijbl. no. 9429, Jav. courant no. 31) werd de opleiding tot officier bij het legioen herzien, in dier voege, dat die opleiding aansluit bij het lager onderwijs en 4 jaren duurt; in verband hiermede werd een „instituut van aspirant-officieren” gevormd. Met de verhooging van het intellectuele peil van het officierskorps ging gepaard een verbetering van de inkomsten der officieren; voor de toen reeds in dienst zijnde officieren werden overgangsmaatregelen getroffen (zie Ind. mil. tijdschrift. 1919 no. 5, blz. 462). Bij Gouv. besluit van 27 Juli 1923 no. 34. (Bijbl. no. 10415) word de verstreking van kleeding en uitrusting aan de onderofficieren beneden den rang van ad-judant-onderofficier en aan de minderen van het legioen opnieuw geregeld.

Het reglement voor het legioen van Mangkoe Negara werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 6 Augustus 1898 no. 7 (Bijbl. no. 5308) en gewijzigd en aangevuld bij de gouv. besluiten, opgenomen in de Bijbl. nos. 5517, 5600, 5805, 5966, 5977, 6072, 6532, 6955, 7055, 7150, 7212, 7649, 7757, 7784, 7928, 7996, 8046, 8126, 8128, 8591, 8991, 9067, 9320, 9429 (Regeling betreffende de aspirant-officieren), 9431, 9517, 9719 (formatie), 9852, 9986, 10088, 10224, 10415 (verstreking van kleeding enz.), 10956 (wijziging regeling aspirant-officieren), 10984, 11164 (wijziging regeling aspirant-officieren). Ook Ind. Stb. 1921 no. 44 bevat een wijziging van het hier bedoelde reglement.

Bij Gouv. besluit van 9 April 1926 no. 24 (Jav. courant no. 29) werd bij wijze van tijdelijken maatregel de europ. kapitein-leider bij het legioen vervangen door een majoor-leider.

Onderstaand, aan de koloniale verslagen ontleend staatje geeft een overzicht van de formatie en de sterkte van het legioen in de laatste jaren.

	Formatie		Sterkte	
	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.
uit. 1916	23	701	20	706
1917	23	911	18	910
1918	23	925	18	925
1919	23	925	18	925
1920	24	1354	24	1354
1921	62	3646	26	1974
1922	59	3646	37	1313
1923	32	924	32	928
1924	32	925	32	928
1925	32	924	a)	a)
! > 1926	32	924	32	924

a) niet vermeld in het koloniaal verslag 1926

11P. **HYDROGRAPHIE** (Aanvulling van Dl. II blz. 125/127). In het tijdvak April 1924 t/m Maart 1929 kwam de opneming van den O. I. Archipel zoover gereed, dat nog slechts te behandelen overbleven de Anambas eilanden, Z. kust J>va" van Hoek Genteng tot Gradjagan baai, een groot deel van de Sangir- en Talaud- en van de Kei-

eilanden, de Bandagroep, de Schouten eilanden, de N. kust van N. Guinea beOosten de Wakde eilanden (139° 0' O.L.) en de Z. kust beOosten Etnabaaï.

Van de vier opnemingsvaartuigen werd in het jaar 1926 één schip bestemd voor revisiewerk, waarin begrepen het onderzoeken van in den loop der jaren gevonden ondiepten enz.; de voornaamste partieele revisieopnemingen, waaraan (bijv. op de dokkingsreizen) ook door de andere opnemingsvaartuigen werd deelgenomen, waren die van: gedeelte Oostkust Sumatra be- Noorden en nabij Bclawan, vaarwater bij Roepat en Brouwerstraat, mondingen van de Panai, de Soengei Koeala en de Rokanrivier, Amphitrite- baai, reede Cheribon, Oostervaarwater van Soe- rabaja, vier baaiën van Zuidkust Java beOosten Tjilatjap, vaarwaters van Boenjoe, gedeelte van Noordkust Tomini- bocht, Toge- an- eilanden, JBa- likpapanbaai, reede Manado en baai van Goron- talo. Een tweede schip wordt in 1929/1930 gedurende 18 maanden aan de hydrographie onttrokken ten behoeve van de oceanografische expeditie- Willebrord Snellius.

Diepzeeloodingen met echolood door onder- zeebooten werden in het tijdvak 1926—1928 verricht in de Bandazee, Flores zee, beZuiden Lombok en Java (tot Christmaseiland) en be- Westën Straat Soenda. (*Literatuur*: No. 17 der Verhandelingen v/h Koninklijk Magn. en Met. Observ. te Batavia).

Met Marinevliegtuigen werd gezocht naar riffen, waarvan de ligging of het bestaan twijfelachtig was, gerapporteerd bij Noordkust Poeloe Bras, beNoorden Pekalongan (ss. Begum) en beZuiden Bawean (ss. Leeds).

Ten einde, zoodra zich daartoe de gelegenheid zal voordoen, te kunnen overgaan tot een af doend onderzoek naar onbekend gebleven ondiepten op de voornaamste scheepvaartrouten, werd in het jaar 1927 de toepassing van dregmethoden, zooals er o.a. in Amerika en Europa in gebruik zijn en in sommige gevallen ook in Ned.-Ind. werden toegepast (klein gedeelte van Straat Laoet 1918 en van reede Soorabaja 1919), in studie genomen.

De omzetting van de op de zeekaarten in vademen aangegeven diepten, in diepten uitgedrukt in meters, ter hand genomen door het Hydro- graphisch Bureau te 's Graven hage, in aansluiting aan de op de Int. Hydrographische Conferentie te Londen in 1919 genomen resolutie en het door het Int. Hydrographisch Bureau te Monaco ingenomen standpunt, was uit. Maart 1925 reeds op een groot aantal verkrijgbaar gestelde zeekaarten van den Archipel uitgevoerd.

De astronomische lengte van Batavia (tijdklep) werd in 1924 herberekend, door den Directeur van hot Kon. Magnetisch en Meteorologisch Observatorium aldaar, Dr. J. Boerema, waartoe gebruik gemaakt werd van het draadloos wetenschappelijk tijdsein van Bordeaux en do lengte bevonden werd te zijn 7 u. 7 m. 13 s., 853 of 106° 48' 27", 79 Oost van Greenwich, gelijk bij Ind. Stb. 1924 No. 528 is vastgesteld (dus 9", 26 minder dan de in 1896 officieel aangenomen lengte en zeer nabij de eerste bepaling van Oudo- mans in 1882), zie Verhandeling No. 12 van het K. M. M. Obs. te Batavia.

Literatuur: „Hydrographie Review” Vol. I No. 1 Mrt. 1923 en Vol. III No. 1 Nov. 1926 van

hot Int. Hydr. Bur. te Monaco; Report of the proceedings of the second int. hydr. conferonco Oct.-Nov. 1926 van id.; „Construction and operation of the wiredrag” door J. H. Hawley 1919; „Summary of data on uniformity in Buoyage and Buoy Lighting” door het Int. Hydr. Bur. te Monaco, Aug. (No. 6) en Oct. (No. 6A) 1925. **V: KUSTVERLICHTING** (Aanvulling van Dl. W' blz. 243 of suppl. afl. 10 blz. 300). De installatie te Soerabaja voor het vervaardigen van Blaugas in de oliegasfabriek kwam in het jaar 1926 in bedrijf; de productie hield sedert gelijken tred met de uitbreiding van het aantal blaugas-lichten.

In het tijdvak April 1925—Maart 1929 werden de kustlichten uitgebreid met lichten te of op Poeloe Pandjang (vaarwater naar Semarang) Pasoeroean, Panaroean, Pengambangan (Straat B'ali), Lembongan (Straat Lombok), Parigi (To- minibocht) en Tjarita (W. Java N. kust), voorts de lichtbakens "met installaties te Tj. Pasir (Str. Bali) Besitang (Aroebaai), Tj. Beraoe (Koetei- rivier), Benkoelen, Tj. Djene (golf van Boni), Pe- malang (vaarw. naar Semarang), Pctagen (Str. Alasj, Tj. Lero (vaarw. naar Paré Paré), Mela- loengoen (vaarw. naar Beraoe), P. Roesa (W.- kust Atjèh), Schildpadden baai (vaarw. naar Tjilatjap), Tegalklip, Kleine Kapoeasgeul (2 gelede lichten), Bakal Toeabank (vaarw. naar J3e- lawan), Queen Olga-rif (Soerabaja) en LobanT Ketjil (Str. Riouw). Ook het aantal kleine lichtjes met eenvoudige, meest roode petroleumlichten werd geleidelijk uitgebreid. Twee kustlichten (Pagoerawan en Padang rivier) werden wegens plaatselijk verminderde scheepvaart en vier lichtbakens (Maria Reigersbergen en Zandbuis banken bij de Paternostereilanden, Boelolio en Boe- liogot nabij N. kust Celebes), reeds eerder om be- zuinigingsreden in verband met de afgelegen ligging gesloten, werden afgetuigd. Er werd voortgegaan met de versterking en verbetering van daarvoor in aanmerking komende lichten door wyziging van de lichtbron van open petroleumlicht in acetyleen-, pharolinegloe- of electrisch licht, of van acetyleenlicht in pharoline- of blau- gasgloeilicht; dit laatste vooral op de afgelegen lichtbakens, terwijl bovendien in het jaar 1927 een aanvang werd gemaakt met het daarop aanbrengen van gastanks inplaats van stalen flosschen onder hoogen druk, waardoor de druk van het blaugas wordt teruggebracht tot minder dan 10 atmosferen en do kans op lekkage vermindert. Alle drijvende lichten met open vetgas- vlam werden versterkt en verbeterd door wijziging in vetgasgloeilicht (gerekend in 1926) en tevens tot besparing van het gasverbruik het karakter gewyzigd door de periode te veranderen. Door het invoeren van gasschakelklokken, welke het licht van een onbewaakt baken of van een lichtboei by dag automatisch dooven en slechts een aanstookvlam laten branden, werd van verscheidene daartoe in aanmerking gebrachte lichten het gasverbruik vermindert.

Waar electriciteit werd toegepast, geschiedde dit door aansluiting aan het plaatselijk lichtnet en worden veelal byzondere door de Philips- fabriek te Eindhoven in samenwerking met de Nederlandsche Kustverlichting ontworpen en vervaardigde kustlicht-gloeilampen aangewend.

Op uit. Maart 1929 waren in Ned.-Indië aanwezig 151 kustlichten (2 electrisch, 4 pharoline.

6 petroleum gloeilicht, 105 acetyleen en 34 petroleum), 81 lichtbakens (3 electrisch, 43 blau- gasgloeilicht, 6 vetgasgloeilicht, 26 acetyleen en 3 met open gasvlam), 88 drijvende lichten (waarvan 85 vetgasgloeilicht, 2 blaugasgloeilicht, 1 acetyleen), 29 lantaamboeien (petroleum) en 175 kleine, meest petroleumlichten (14 electrisch). Het personeel van de kustlichten, reserve inbegrepen, bestond uit 46 hoofdlichtwachters, 242 lichtwachters en 88 koelies.

Door het Internationaal Hydrographisch Bureau te Monaco werd, in aansluiting aan eene resolutie van de i n t. Hydrographische Conferentie te Londen (1919), studie gemaakt van de verschillende systemen van „Buoyage and Buoy lighting”, om te geraken tot een uniform systeem, bruikbaar voor alle landen, terwijl ook verschillende rapporten over de zichtbaarheid van kustlichten door het bureau werden uitgegeven; een „Technical subcommittee for Buoyage and Lighting of Coasts”, voortgekomen uit de Subcommissie voor Havens en Maritieme Navigatie van het Raadgevend en Technisch Volkenbondscomitè voor Verkeer en Doorvoer, bewoog zich op het zelfde gebied, o.m. op in het jaar 1924 te Parijs gehouden vergaderingen, en kwam tot samenwerking met het Bureau te Monaco.

Literatuur: „Het Indische bo. ek _____ dex., Zee!! „Hydrographic Review” Vol I No. 1, Maart 1923 en Vol III No. 1, Nov. 1925, van het B. I. M. te Monaco; „Rapport sur les observations de visi- bilité des phares” Aug. 1925 van id.; „Report of the proceedings of the second int. hydr. conference” Oct.-Nov. 1926 van id.; „Rapport sur les observations de Visibilité des Phares” Maart 1924, Aug. 1925 van id./

LOODSWEZEN (Aanvulling van Dl. V blz. 261 of suppl. afl. 10 blz. 301). Het „Algemeen loodsreglement” (Ind. Stb. 1914 no. 222) en de bijbehorende plaatselijke „Reglementen voor den loodsdienst” werden herzien en, te zamen gevoegd, op 1 Juli 1927 vervangen door de „Loodsdienstordonnantie” met de desbetreffende uitvoeringsvoorschriften in het „Loodsdienstbe- sluit” en bijlage (Ind. Stb. 1927 nos. 62 en 63); tevens werd daarbij eenvormigheid gebracht in de loodsseinen en in de daarop te geven contra- seinen (B. a. Z. 1927 no. 20).

Aangezien de voorraad oude vaartuigen, geschikt om als loodsstationsschip dienst te doen, uitgeput raakte, moest in het jaar 1925 ter vervanging van oud materieel overgegaan worden tot nieuwbouw en werd daartoe een speciaal voor stationsschip ontworpen vaartuig op stapel gezet.

In hetzelfde jaar werd, om tegemoet te komen aan de stijgende cischen van het verkeer, by den loodsdienst voor het Westervaarwater van Soerabaja, overgegaan tot het gebruiknemen van een motorsloep in stede van een roeisloep voor het afgeven en afhalen van loodson aan en van de passerende schepon. Het aantal uitliggende loodsstationsschepen bedroeg op ultimo Maart 1929 acht.

In het tydvak 1925 t/mi Maart 1929 moest door de toeneming van het verkeer het aantal loodsen gloedelyk uitgebreid worden; voor het jaar 1928 bedroeg de toegestane formatie 45 loodsen lo kl. en 33 loodsen 2e kl., terwijl een Gouvernements loodsdienst gevestigd was in 12

plaatsen, t.w. te Tandjoengpriok, Soerabaja, Tjilatjap, Sammahaven, Pangkalanbrandan (Aroeabaai), Bclawan, Saniboc, Palembang, Ba- likpapan, Samarinda, Tarakan en Makassar.

De totale opbrengst aan loodsgelden, welke gelden te zamen met het bakengeld (zie aldaar) een deel van de kosten van de haven- en loods- diensten, bebakening, kustverlichting en hydro- graphie goed maken, bedroeg in 1925 rond f 2.590.000 (tegen die van het bakengeld f 3.004.000).

MARECHAUSSEE. In verband met de opheffing van de functie van plaatselijk commandant te Koetaradja bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) werd bij hetzelfde Kon. besluit als korpscommandant van het korps marechaussee, uitsluitend belast met het militair beheer, aangewezen de commandant van een der garnizoensbataljons van Atjeh en Onderhoorigheden (vergeleijk blz. 675, rechterkolom, van Deel II).

De formatie en indeeling van het korps (5 divisien 2 brigades) onderging geen verandering tot 1925, in welk jaar bij K. B. van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) de formatie definitief werd ingekrompen met 7 brigades, die door het opheffen van enkele overbodig geworden posten, gemist konden worden. Met deze 7 brigades werd echter de formatie van het korps bij Gouv. besluit van 21 Maart 1926 no. 19, bij wijze van tijdelijken maatregel, wederom uitgebreid in verband met de toen gebleken meerdere behoefte aan troepen voor de actie in het Z.W. deel van het gewest Atjeh en Onderhoorigheden; zij werden gelegerd in het met het oog op die actie nieuw opgerichte garnizoen Bakoengan.

In 1920 was reeds uit bezuinigingsoverwegingen in beginsel besloten tot opheffing van de beide in 1916 bij wijze van tijdelijken maatregel opgerichte divisien marechaussee op Java — zie MARECHAUSSEE, Deel II, blz. 675, laatste lid —, zelfs was met die opheffing reeds een begin gemaakt, toen, op dringende betoogen van de zijde van het binnenlandsch bestuur, besloten werd ze voorloopig nog te behouden, in verband waarmede de kosten, verbonden aan hunne instandhouding, ook ten laste van de begrooting van het binnenlandsch bestuur werden gebracht. Aanvankelijk gelegerd één divisie in West- en do andere in Oost-Java, werden zij in 1921 beide gebezigd in de residentie Batavia om, ter beschikking van den resident van dat gewest, in de af- deeling Meester Cornelis een einde te maken aan de daar veelvuldig voorkomende moord- en roofpartijen. Toen deze actie tot hetgewenschte resultaat had geleid, werden de beide divisien in do afdeeling Meester Cornelis vervangen door veldpolitie, in 1923 tewerkgesteld voor het verrichten van politiediensten in de buitenwijken van Batavia, en Meester Cornelis. Bij het inwerkingtreden van de fn 1922 vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) waren intusschen de beide divisien marechaussee, die nooit definitief in de formatie waren opgenomen, als gewone compagnieën, echter met marechausseebewapening (karabijn en klewang) ingedeeld onderscheidenlijk bij het 11e en 12e bataljon infanterie te Meester Cornelis, van elk welcher korpsen een andere compagnie kwam te vervallen. Bedoelde compagnieën bleven politiediensten in de buitenwijken van Batavia en

Meester Cornelis verrichten tot 1 Januari 1925, toen zij daartoe vervangen werden door de alge- meeno politie.

Bij de in 1925 vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) word — zie LEGER Veldinfanterie — één der 9 compagnieën van elk regiment infanterie uitgerust als marechaussee-compagnie; één der beide hiervoren bedoelde vroegere marechaussee-compagnieën bleef toen als zoodanig bij het le regiment te Meester Cornelis, terwijl de andere overging naar het 2e (later 3e) regiment te Weltevreden, j^oan hetwelk een gewone inl. compagnie werd ingedeeld bij het lo regiment te Meester Cornelis. Op de begrooting van 1928 zijn gelden aangevraagd o. m. voor uitbreiding van de veld- infanterie met 6 compagnieën, welke bij de 6 regimenten infanterie de marechaussee-compagnieën zullen vervangen; deze laatste zullen dan drie aan drie bataljons worden verenigd en bij elk der beide divisien van het veldleger zal een mare- chaussee-bataljon worden ingedeeld; het ligt in de bedoeling de nieuwe marechaussee-afdeelingen verspreid over Java te legeren. /

VULKANEN (vervolg van DL IV, blz. 641). Opr^r oudere zeekaarten zijn ten noorden van de Alor- eilanden een drietal riffen aangeluid; n.I. het Nieuwerkerkrif, het Emperor of China rif en het Yessy rif. Op de nieuwe zeekaarten zijn deze riffen niet meer geteekend.

De aandacht werd opnieuw op deze riffen gevestigd door het bericht van een stoomer, dat ter plaatse van het Nieuwerkerkrif op 24 September 1925 branding werd waargenomen. Echter werd bij de talrijke loodingen, die door het Departement der Marine werden verricht, als kleinste diepte 2250 m. gevonden. Van branding op een koraalrif kan daarom geen sprake zijn, het profiel van den zeebodem toonde het bestaan aan van een bergtop van 2000 m. hoogte bij een zeebodem van ongeveer 4200 m. diepte. De conclusie ligt voor de hand, dat deze berg een onderzee- sche vulkaan is, die gedurende tijden van verhoogde werking het zeeoppervlak ter plaatse in beroering brengt, wat door voorbijvarende schepen voor branding of een rif is aangezien.

De onderstelling van vulkanische werking wordt nog bevestigd door het feit, dat op Alor en Lomblèn, in Maart 1927, duizenden doode vis- schen en schildpadden zijn aangespoeld.

Ook op de plaats van het Emperor of China rif bevindt zich een onderzeeische bergtop van 1800

m. hoogte, zoodat het vermoeden rijst, dat ook daar zich een onderzeeische vulkaan bevindt. V

Literatuur: Proceedings of the Fourth Pacific Science Congress Java, 1929: „A new undersea' Volcano' / /y/ > £

BERG (MR. LODEWIJK WILLEM CKRISTIAAN VAN DEN). Geboren te Haarlem 19 October 1845. Hij ontving zijne opleiding aan het Gymnasium te 's-Gravenhage, de Unversiteit te Leiden. en de Rijtsinstelling tot opleiding van

O. I. Ambtenaren aldaar. Leerling van Goud- smit, Veth, Cobet, Roorda, promoveerde hij — summa cum laude — in 1868 op het proefschrift: „De contractu do ut des” enz., welk proefschrift zoodanig de aandacht trok van de buitenlandsche wetenschappelijke wereld, dat het in verschillende vreemde talen vertaald is geworden. Het jaar daarop, na aflegging van het Groot-Ambtenaarsexamen, werd hij ter beschik-

king gesteld van den Gouverneur-Gcneraal van Ned.-Indië en vertrok eind September 1869 derwaarts. Van 1870 tot 1877 bekleedde hij verschillende rechterlijke en administratieve betrekkingen in Indië en werd in 1878 benoemd in de nieuw gecreëerde betrekking van ambtenaar voor de beoefening van Indische talen, tevens adviseur voor Oostersche talen en Mohammedaansch recht; hij kreeg daardoor meer gelegenheid voor zijn lievelingsstudie, de kennis der Arabieren en de zeer ingewikkelde Indische Mohammedaan- sche rechtstoestanden, maakte vele studiereizen en had een drukken persoonlijk omgang met verschillende Arabieren. In 1880 als secretaris toegevoegd aan het toenmalige Lid van den Raad van Ned.-Indië, Mr. T. H. Der Kinderen, maakte hij diens ambtelijken tocht naar Atjeh mede, met al de belangrijke ondervindingen, doch ook de gevaren en vermoeienissen, daaraan verbonden.

In 1887 werd hij zeer onverwachts benoemd tot professor in de godsdienstige wetten, volks- instellingen en gebruiken van Ned.-Indië aan de Indische Instelling te Delft, in de plaats van den overleden Dr. A. W. T. Juynboll; in Aug. 1887 arriveerde hij in Holland. Zijne colleges werden zeer gewaardeerd, ook door de officieren, leerlingen der Hoogere Krijgsschool, hetgeen tengevolge had, dat hij als burgerleeraar in het Mohammedaansch Recht aan genoemde instelling werd verbonden.

Evenwel, het professoraat nam hem niet genoeg in beslag, evenmin als de werkzaamheden aan het Departement van Koloniën, waaraan hij sinds 1887 werd verbonden. Ook nadat hij in 1892 benoemd werd tot lid en secretaris der Staatscommissie belast met het doen van voorstellen met betrekking tot de wetgeving van Ned.- Indië op privaatrechtelijk gebied, welke functie hij tot 1910 bekleedde, zocht zijn werkzame geest een uitgbreider arbeidsveld. Hij vond dat in de politiek, waarbij hij zich met beslistheid schaarde aan de zijde van de confessioneele rechterzijde. Hij was een ijverig partijman en wijdde zijn meeste aandacht aan de Indische zaken, waarover hij zijne meening in vele geschriften en referaten uiteen heeft gezet. Bij dit alles vergat hij „zijne Arabieren” niet en gaf hij zijn tijd voor verschillende tijdschriftartikelen over het Mohammedanisme, zijn werk aan den Code pénal, zijn advies aan den Cours d'appel mixte de Cairo, enz.

Zijn hoogleeraarsfunctie eindigde in 1901 met de opheffing van de Indische Instelling. In Juli 1901 werd hij gekozen tot lid van den Gemeenteraad en het jaar daarop tot lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland. Tevens vonden wij hem 1902—1908 als adviseur belast met werkzaamheden van wetgevenden aard verbonden aan het Departement van Koloniën, waarna hij in 1908 benoemd werd tot lid en secretaris der bijzondere commissie uit de Staatscommissie voor de herziening van het Indische privaet- en strafrecht.

Daarop volgde in 1910 zijne benoeming tot burgemeester van Delft, wolk veeleischend en vooral in de daarop volgende oorlogsjaren zeer inspannend ambt hij tot 1920 steeds met groote toewijding heeft vervuld. Daarbij kwam in 1911 nog zijne verkiezing tot lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal, waar hij zich niet onbetuigd liet bij de te verhandelen zaken, zoodat hij

ook daar weer in verschillende commissies werd benoemd.

In 1920 vroeg hij wegens hoogen leeftijd ontslag als burgemeester, in 1923 ook als lid van de Eerste Kamer, in 1924 als Curator der Techn. Hoogeschool en trok hij zich geheel terug uit het openbare leven. Hij overleed den 3en Maart 1927.

Geschriften. Onderscheidene opstellen, veelal betrekking hebbende op den Islam, het in Ned.- Indië voor Europeanen en Inlanders vigeerend recht of daarmede verband houdende politieke quaesties, voorts artikelen over aldaar bestaande volksgebruiken, toestanden en bestuursaangelegenheden, in het Tijdschrift en de Notulen van het Bat. Genootschap v. K. en W., de Bijdragen tot de T.-, L.- en Volkenkunde van Ned.-Indië, het Tijdschrift voor Ned.-Indië, het tijdschrift „Het Recht in Ned.-Indië”, Handelingen van de Ned.-Ind. Juristenvereniging, de Gids, de Indische Gids, het Ind. Weekblad van het Recht, de Nieuwe Rotterdamse Courant, de Encyclopaedie van Ned.-Indië, het Orgaan der Nederland. Zendingvereniging, terwijl in de Gemeentestem, het Weekblad van het Recht, het Orgaan van den Bond „Vrede door Recht” en in de Rotterdammer artikelen voorkomen van meer algemeen aard.

Afzonderlijk verschenen van zijne hand naar tijdsorde:

1868: De Contractu, „do ut des” jure Moham- medano, specimen juridicum inaugurale, in 1869 vertaald in het Hollandsch door den schrijver; in 1877 in het Italiaansch door A. D. Gatteschi; in 1912 in het Russisch door W. Gyrgas. 1873: Catalogus Codicum Arabicorum in Bibliotheca Societatis Artium et Scientiarum quae Bataviae floret asservatorium, voortzetting van den door R. Friederich begonnen arbeid. 1874: De Beginselen van het Mohammedaansch Recht volgens de Imams Abu Hanifat en Sjafi'i, 2e druk 1878, 3e druk 1884, in het Russisch vertaald door W. Gyrgas. St. Petersburg 1882, in 1896 vertaald in het Fransch door R. de Franco de Tersan, verrijkt met door den schrijver aangegeven verbeteringen. 1877: Verslag van een verzameling Maleische, Arabische, Javaanscho en andere handschriften. 1882-1884: Minhadj at-talibin, le guide des zélés croyants, manuel de jurisprudence musulmane selon lo rite do Chafi'i. 1886: Le Hadramout et les colonies arabes dans l'archipel indien; in het Engelsch vertaald door C. W. H. Sealy, Bombay 1887. 1887: De Inlandsche Rang en Titels op Java en Madoera. 1891: Rechter- of Linkerzijde (oorspronkelijk bedoeld als Gidsartikel). 1892: Do Afwijkingen van het Mohammedaansche familie- en erfrecht op Java en Madoera. 1894: Rechtsbronnen van Zuid-Sumatra en Lo droit pénal do la Turquie, opgenomen in La législation penale comparée van F. v. Liszt. 1895: Fath al-Qarib, la révélation de l'Omni- présent. 1913: Afzonderlijk advies naar aanleiding van het ontwerp vameen nieuw Burgerlijk Wetboek voor Nod.-Indië/

REMONTE. Het contract tusschen het Gouvernement en de N.V. Veeteelt-onderneming „Djampit” tot het fokken aldaar van legerpaard- don van het Australische ras — zie blz. 595, rechter kolom, van Dool III — kwam einde 1918 tot stand; op het nakom der verplichtingen werd toezicht gehouden door een „commissie van raad”, bestaande uit het hoofd der VU de afdee

ling van het Departement van Oorlog, den inspecteur-paardenarts, den directeur van stoeterij en remontedepot en een bestuursambtenaar, aan te wijzen door den resident van Besoeki. Reeds bij Gouv. besluit van 5 October 1920 no. 29 werd do gesloten overeenkomst door de Regeering opgezegt, aangezien zij op grond van de toen verkregen uitkomsten tot de overtuiging was gekomen, dat de fokkerij van voor het leger geschikte paarden door hooger genoemde vennootschap niet aan de gestelde verwachtingen zou beantwoorden.

Toen in 1917 de uitvoer van paarden uit Australië verboden werd, zie blz. 595, links onder en rechts boven, van Deel III, werd wederom een commissie van officieren naar China gezonden, welke met diverse moeielijkheden te kampen had en dientengevolge slechts 20 muil dieren en 67 Mongoolsche ponies kon aankopen; tevens werd een permanente commissie tot aankoop van legerpaarden op Java ingesteld, welke in 1916 17 in 1917 66 en in 1918 7 paarden aankocht; deze commissie werd met ingang van 1 Januari 1919 ontbonden. Sedert 1918 werden wederom door een uit Indië gezonden commissie geregeld paarden in Australië aangekocht, waarvoor in 1919 een contract voor één jaar werd aangegaan met den heer G. G. Kiss te Sydney; dit contract werd bij Gouv. besluit van 27 September 1919 no. 37 vervangen door een nieuwe overeenkomst van 4 jaren, waarin o.a. lagere prijzen werden bedongen; in 1923 werd met genoemden heer een nieuw contract voor drie jaren voor de levering van legerpaarden afgesloten, waarin enkele gunstiger bepalingen voorkwamen. Door de achtereenvolgende commissiën werden in Australië aangekocht in 1918 550 paarden, in 1919 430 paarden, in 1921 400 paarden, in 1923 350 paarden, in 1924 344 paarden, in 1925 223 paarden, in 1926 335 paarden.

De voor den trein, de mitrailleurcompagnieën en de geweer-mitrailleur-afdeelingen benodigde paarden worden naar behoefte op Java aangekocht.

De tamme stoeterij — zie blz. 594, rechter kolom, van Deel III — die, ressorteerende onder het Departement van Landbouw, aan het remonte- -depot was verbonden, werd einde 1921 opgeheven (Gouv. besluit van 28 Juli 1921 no. 49, Jav. courant no. 52), waarop onderhandelingen begonnen betreffende de overname van de daardoor vrijkomende terreinen door het Departement van Oorlog ten behoeve van het remonte-depot. Die onderhandelingen leidden eerst in het begin van 1924 tot het gewenschte resultaat, waardoor het remonte-depot o.m. de beschikking kreeg over de terreinen van de voormalige stoeterij te TjiBaroea op een hoogte van ± 1300 M. boven zee, op 6 paal benoorden Tjimahi, waar goede weiden zijn en het klimaat uitmuntend is voor paarden, die pas in de tropen zijn. Sedert 1920 deden zich onder de jonge remontepaarden te Padalarang vele gevallen van maanblindheid voor (in 1920 46 gevallen), waarvoor men aanvankelijk geen verklaring kon vinden, doch al spoedig werd vrij algemeen aangenomen, dat die ziekte een gevolg was van den moerassigen toestand van den bodem aldaar. De hierop gevolgde drainage van de weiden had aanvankelijk het succes, dat in 1922 de maanblindheid zoo goed als geweken was om daarna echter weder den kop op te steken. Men kreeg toen de overtuiging, dat inderdaad de bo

demgesteldheid te Padalarang de oorzaak der ziekte was, voornamelijk ook omdat de paarden, die, in afwachting van do onderhandelingen over de overname van de terreinen van de voormalige stoeterij, geleidelijk naar Tjisaroea werden overgebracht, vrij bleven van maanblindheid. In verband hiermede werd in 1923 in beginsel besloten tot geleidelijke overbrenging van het remonte- -depot van Padalarang naar Tjisaroea, doch een definitieve beslissing terzake is thans (1927) nog niet genomen; nog steeds worden proeven genomen, plannen beraamd en voorstellen gedaan. In het belang van die proeven werden in 1925 te Tjisaroea nieuwe koelicwoningen gebouwd en werd een 5-tal stallen van Padalarang derwaarts overgebracht, zoodat sedert 1926 een 200-tal remontepaarden te Tjisaroea kan verblijven. Mocht het komen tot een algeheele overgang van het remonte-depot van Padalarang naar Tjisaroea, dan zullen de terreinen op eerstgenoemde plaats door de intendance als gras- en hooiland worden geëxploiteerd.

Ter aanmoediging van de rensport en ter bevordering van een goede officierspaarden-re- montering werd in 1925 besloten telken jare een 12-tal z.g. griffins aan te koopen, d. z. door bemiddeling van de Javasche ren- en harddraverij vereeniging ingevoerde renpaarden.

In de algemeene order voor het leger 1909 no 122 zijn samengevat: „Algemeene voorschriften „betreffende de aanschaffing, afkeuring, afmaking „enz. van tot het leger behoorende paarden”; „Inschrijving, afschrijving, afkeuring en weder- „inkoop van officiersdienstrijpaarden”; „Opgave „van de officieren, gerechtigd tot het houden van „dienstrijpaarden en van diegenen, die tot het „houden van een of twee zoodanige paarden verplicht zijn”; „Regeling betreffende verstrekking „van rijkspaarden aan officieren”; „Regeling van „de keuring en registratie van paarden” (Ordonn. van 28 April 1916, Ind. Stb. no. 355, gewijzigd by ordonn. van 3 September 1917, Ind. Stb. no. 541 en bij ordonn. van 20 Maart 1919, Ind. Stb. no. 154); „Regeling betreffende de paardenvordering” (Ordonn. van 26 April 1918, Ind. Stb. no. 194, gewijzigd bij ordonn. van 1 November 1918, Ind. Stb. no. 746 en by ordonn. van 15 December 1920, Ind. Stb. no. 884); „Vaststelling van den prijs voor rijkspaarden, welke aan „officieren tegen betaling worden afgestaan”; en „Regeling betreffende het berijden van troepenpaarden door officieren.”

TOEMBOEK. Een toembekis het samenvallen/ van dezelfde dagen in de verschillende tydkringten, die de Javanen gebruiken voor hunne magische berekeningen, binnen het verband van de Mohammedaansch-Javaansche tijdrekening. De toemboekcyclus wordt ook wel genoemd *ya-toek*, dat evenals toemboek „op elkaar stooten”, „samontreffen”, „elkander ontmoeten” betec- kent. De verschillende tydkringten der Javanen hebben ten doel:

1e het bepalen der tijdstippen voor periodieke werkzaamheden (de landbouw b.v.), voor do godsdienstige feestdagen en de jaarentelling;

2e vastlegging van den tijd van historische gebeurtenissen;

3e het berekenen van goede en kwade dagen, het voorspellen van iemands levenslot, het invloed oefenen op iemands welzijn, door voor bepaalde handelingen de gunstige inwerking te verkrijgen,

die de transcendentie beheerschers van do goede dagen of jaren uitoefenen.

Het onderwerp sub 1 is behandeld onder „TIJDREKENING” in DL V (Suppl. aflevering 3), dat sub 2, de chronologie in engren zin, onder SENGKALA in Deel III.

De magische tijdrekening, alsmede de oorsprong der verschillende Javaanscho cycli, is gedeeltelijk reeds behandeld onder TIJDREKENING. Hier volgt dus slechts eene aanvulling van dat artikel.

Voor de alledaagsche tijdsindeeling kent de Javaan kringen van 6 en 7 dagen en de combinaties van de dagen dezer kringen, 35 in getal.

Voor tijd wichelarij- doeleinden kent hij bovendien kringen van 3, 4, 6, 8 en 9 dagen. Bij de Teng- gereezen en de Baliërs zijn deze cycli nog algemeen in gebruik, bij de Mohammedaansche Javanen worden de lotsbepalingen door deze tijdkringen voornamelijk door de aanzienlijken en de kenners der eigen Javaansche beschaving in acht genomen.

Men vindt nog genoemd kringen van één dag (= ékawara), twee dagen (dwiwara) en tien dagen (dasawara), maar of deze een eigen leven hebben dan wel terwille van de symmetrie in de reeks zijn ingepast is ons onbekend.

De dagen der *triwara* (= drie dagen) heeten: *dora* of *dwarā* (op Bali ook *pasah*), *waja* of *wahja* (op Bali ook *beteng*) en *bjantara* (op Bali ook *ka- dj\$ng*). De namen beteekenen resp. ver; het uiterlijke; het inwendige. Van deze drie is de laatste ominous; men mag dan niets planten of in den grond steken, zooals b.v. het hout voor een pa- gar. Wie hiertegen zondigt, krijgt steken in de zij. De combinatie van kadjeng met kliwon (van de 5 daagsche week) is op Bali de dag, dat do beoefenaars der zwarte kunst begraven lijken stelen willen, om daarvan offers te maken voor Doerga. Daarom bewaakt men de graven op kadjeng- kliwon. Valt deze combinatie in de afnemende maanhelft (tueschen volle en nieuwe maan), dan moet de Baliër onder een cocos defaacceren en zich reinigen met het schutblad van een vrucht- tros; bij verzuim daarvan zou hij puisten krijgen. Volgens sommigen is de eerste triwara Waja.

Do *tjatoerwdra* (4 dagen) zijn *Qri*, *Laba*, *Daja*, *Mandala*. De namen beteekenen resp. schoonheid, luister; voordeel, winst; kracht, macht, aanleg bezittend; omtrek, cirkel, wat iets omvat.

Do *pantjawdra* (=5 dagen) zijn de bekende pasardagen *Kliwon* (op Bali *Klion*), *Legi* (Bali *Manie*), *Paing*, *Pon*, *WagL*. Do begindag wordt verschillend opgegeven; bij de Javanen is deze Paing, Kliwon, of Legi; op Bali Legi. Voor de betekenissen der namen zie mon TIJDREKENING, Dl. V blz. 405 of Suppl. Afl. 3 blz. 69.

Do *eadwdra* (=6 dagen) zyn *Toenglé*, *Arjang*, *W oeroekoeng*, *Panigrong* of *Paniron*, *Oewas* of *Was* en *Mawoeloe*; daarvan is *Toengló* ominous, *Oewas* vry slecht, do overige goed. Volgens sommigen begint do sadwara mot Arjang.

In combinatie met een bepaalde woekoe (de 30 weken van 7 dagen, zie beneden) zyn de sadwara allo sterk ominous. Zoo b.v. de *Toenglé* in de woekoe *Sinta*, d o *Arjang* in de woekoe *Landep* enz. De *Toenglé-Sinta*, die op *Qoekra* (Vrydag)-Le- gi valt, brengt vooral een aantal verbodsbepalingen met zich, welke 7 dagen duren, m.a.w. de *Toenglé* (van de zesdaagscho cyclus) in de week *Sinta* op den weekdag Vrijdag, als het

ook juist do dag *Legi* is, is bijzonder gevaarlijk.

Omdat elke dag van do sadwara in een der 30 woekoes ominous (Jav. *ringkel* Bal. *ingkel*) is, noemt men de sadwara op Java ook *Paringkelan*, op Bali *paingkelan*. Elk der gevaarlijke combinaties heeft een eigen naam.

De *saplawdra* (= 7 dagen) is Hindoesch, de woekoe der Javanen, de zevendaagsche week ook der Mohammedanen en Christenen, met de volgende namen:

Redité	— Ngahad	— Zondag
Soma	— Senèn	— Maandag
Anggara	— Slasa	— Dinsdag
Boeda	— Rebo	— Woensdag
Wrespati	— Kemis	— Donderdag
£oekra	— Djoemoewah	— Vrijdag
Sanistjara	— Setoe	— Zaterdag.

De eerste kolom geeft de verbasterde Sanskrit- namen, de tweede de verbasterde Arabische namen, zooals de Javanen die gebruiken.

Een serie van 30 dezer woekoes vormt de Javaansche *pawoekon*, die dus 210 dagen heeft. Een pawoekon heeft dus 42 pasarans en de combinatie van pasarang- en woekoedag (lapan) komt er 6 maal in voor. M.a.w. elke pawoekon begint op denzelfden woekoe-, pasar-, en lapandag; en de opvolging van deze in de pawoekon is standvastig.

De lapan (selapan dina, 35 dagen) wordt vaak als termijn aangenomen voor periodieke vergaderingen, rentetermijnen en offers.

De *astawdra* (= 8 dagen) draagt de namen van de Hindoescho godheden der 8 hoofdhemelstreken (naar Javaanscho opvatting): *Qri*, *Indra*, *Goeroe*, *Jama*, *Roedra*, *Brahma*, *Klā* en *Oema*. Volgens sommigen begint de astawara met Goeroe; daarnaar heet deze cyclus bij de Tenggeree- zen *Pagoeron*. Op Bali spreekt men ook van de *Padéwan* (déwa-godheid).

De *sangawara* (=9 dagen) heet op Java en Bali naar den eersten dag *padangon*; de Jav. namen zijn: *Dangoe*, *Djagoer*, *Gtgis*, *Kèrangan*, *Nohan*, *Wogan*, *Toeloe*, *Woeroeng* en *Dadi*.

In enkele geschriften wordt eene eenigszins afwijkende volgorde gegeven; ook bestaan er eenige verschillen in de verklaring, waarom de dagen goed of slecht zijn. De meeste namen zijn doorzichtig; dangoe beteekent langdurig, djagoer beteekent sterk, kèrangan beteekent tot schande gemaakt, nohan beteekent afgebroken, afgesloten, wogan beteekent bezwaarlijk, toe- loes beteekent welig, woeroeng beteekent mislukken, dadi beteekent slagen.

Op Bali komt Kèrangan na Wogan en Toeloes tusschen Woeroengan en Dadi.

Voor do Javanen kwam by deze elementen do lunaire jaartelling van een Perzisch-Arabischen kalender, die do latero Soeltan Ageng van Ma- taram in 1625 A.D. in plaats van de oude luni- -solairo telling stelde, evenwel de oude Hindoe- sche £aka-jaren (toen 1547 Qaka) gewoon door- tellend.

Deze Javaansche jaren tellen 354 of 355 dagen, de oneven maanden hebben 30 dagen, de overige 29 dagen, behalve in een schrikkeljaar, wanneer de twaalfde maand ook 30 dagen heeft. Die jaren zijn samengevat in cycli van 8 jaren, waarvan drie schrikkeljaren zijn. Zulk een cyclus heet *windoe* (zie TIJDREKENING). Een windoe telt dus $5 \times 354 + 3 \times 355$ dagen = 2835 dagen. In dat getal zitten de factoren 3, 5, 7, en 9 benevens

*de combinaties van deze. M. a. w. elke windoe begint met dezelfde dagen van triwara, pasar- week, woekoe en sangawara en de combinaties keeren in vaste orde terug.

De vierdaagsche cyclus, de tjatoer-wara, gaat op in de hoogere jarenheid, de *toemboek*, die 4 windoe's of 32 Javaansche jaren of 11340 dagen telt. De eerste toemboek in iemands leven,

d. i. zijn 32ste verjaardag (Javaansclie jaren) is dus voor den Javaan een zeer belangrijke dag. De tweede toemboek, d.i. liet volbrengen van het 64ste levensjaar, is nog belangrijker, omdat daarbij ook de astawaradag (S daagsche cyclus) zich bij de overige magische teekens voegt in Tegelmatigen terugkeer en men dus verder van dag tot dag onder de hoede van dezelfde goden en krachten blijft staan als bij de geboorte. Deze tweede toemboek kan men slechts eenmaal beleven. De opeenvolgende windoe's van een toemboek of windoe-papat (d.i. 4 windoe's) heeten *Adi*, *Koentara*, *S eng ara*, *Sandjaja*.

Zoals bekend is, viert de Javaan niet zijn verjaardagen in Europeeschen zin, maar wel de samenvalling van de combinaties der dagen zijner geboorte. Bij den kleinen man blijft die echter gewoonlijk beperkt tot enkele dezer, meestal tot de ontmoetingen van pasar- en woekoedag; deze viering wordt na den kinderlijken leeftijd nog dikwijls verwaarloosd.

Opgemerkt dient nog te worden, dat ook waarde wordt gehecht aan liet al of niet heilvoorspel- lende van het gesterme, waaronder men wordt geboren, en aan het uur der geboorte binnen het etmaal. De handleidingen voor de verklaring der betekenissen voor de diverse dagen en tijdstippen loopen nog al uiteen en zijn uit den aard der zaak zeer speculatief en duister van mystiek. Bij de Javanen leest men deze zaken in hun „primbon's"; bij de Baliërs in hun „wariga's". Voor Europeanen is deze Javaansclie mystieke wetenschap toegankelijk gemaakt door H. A. van Hien: „De Javaansche geestenwereld en de betrekking, die tusschen de geestelijke en de zinnelijke wereld bestaat, verduidelijkt door pètangan's of tellingen bij de Javanen in gebruik. I De primbon's. II De tengeran's. III De woekoe's. IV De ngèlmoe's". 4 dln. Geill Semarang 1896. Een nieuwe uitgave van dl. I verscheen in 1897 als „De pètangan's der Javanen I. De „primbon". Het gchele werk is herhaaldelijk bijgewerkt; de laatste druk is, naar wij meenen, de 5de, die in 1912—'13 te Bandoeng verscheen in 5 deelen. Men ziet hieruit welken belangrijke plaats het magisch rekenen nog inneemt in het gedachtenleven op Java.

De toemboekviering is meer onder de aandacht gekomen op 3 Januari 1929, toen Z.H. de Socsoe-hoenan van Soerakarta op luisterrijke wijze zijn tweeden toemboek vierde. Deze vorst is geboren op den 21sten van de maand Redjeb van het Windoejaar Alif 1795, overeenstemmend met 29 November 1866 A.D. Op 3 Januari 1929 viel dus weer als bij zijne geboorte 21 Redjeb, Kemis, Le- gi, Mawoeloc, Indra, Wogan, de woekoe Woegoe, *de windoe Sandjaja, in het Javaansche jaar AJif 1859. L. /

GATOEK. Zie TOEMBOEK.

VERSTERKINGEN. Het op blz. 565, rechterkolom, van Deel IV genoemde, bij Ind. Stb. 1905 no. 540 vastgestelde „Overzicht van de verdedigingswerken in Ned.-Indië, waarom verboden kringen zijn getrokken", werd gewijzigd bij or-

donn. van 1 Juli 1920 no. 7 (Ind. Stb. no. 497), waarbij de verboden kring, getrokken om het verdedigingswerk bezuiden Tandjoengpriok, vervallen werd verklaard (in verband met de uitbreiding van de havenwerken aldaar), ~~welk werk in 1921 werd opgehoeven; bij ordonn. van 8 September 1923 (Ind. Stb. no. 443) werden de verboden kringen om het buskruitmagazijn en laboratorium te Weltevreden en om het buskruitmagazijn in de kloof van de Telamaja nabij Banjoebiroe ingetrokken. In 1922 werden de verdedigingswerken te Sabang (Atjeh en Onderhoorigheden) op-gehoeven] Nadat bij ordonn. van 4 April 1925 (Ind.~~

Stb. no. 147) was bepaald, dat do vaststelling, de wijziging in het beloop en de intrekking van verboden kringen om verdedigingswerken en militaire inrichtingen voortaan, in stede van bij ordonnantie, bij Gouv. besluit zouden worden geregeld, werd bij Gouv. besluit van denzelfden datum no. 32 (Ind. Stb. no. 148) vastgesteld een „Overzicht van de verdedigingswerken en militaire inrichtingen in Ned.-Indië, waarom z.g. „verboden kringen zijn getrokken"; dit overzicht geeft aan: drie batterijen en vijf verdedigingswerken nabij Batavia, de verdedigingswerken in de Prèfanger Regentschappen, één verdedigingswerk nabij Soerabaja en eenige magazijnen tot berging van springmiddelen en buskruit (o. m. 20 nabij Bodjongkoneng, Bandoeng). Ook te Tjilatjap bevindt zich nog een verdedigingswerk. Het eveneens aan het slot van het gelijknamige artikel op blz. 565 van Deel IV genoemde, bij Gouv. besluit in Ind. Stb. 1916 no. 427 vastgestelde en bij Gouv. besluit in Ind. Stb. 1917 no. 669 gewijzigde „Reglement op het verleen van toegang tot en „hot bezichtigen van verdedigingswerken, artil- „lerie-inrichtingen of artillerie-magazijnen onder „het beheer van het Departement van oolog in Nederlandsch-Indië", werd nader gewijzigd bij Gouv. besluit van 29 Juli 1924, no. 26 (Ind. Stb. no. 345).

CONSTRUCTIE WINKEL (ARTILLERIE-). In // . // ■ /

1920 werd te Bandbeijg, nabij do kampong Kia- ratjongdong, begonnen met den bouw van fabrieksgebouwen en koeliekampongs voor de derwaarts van Soerabaja o ver te brengen Artillerie-Constructie-winkel; die overbrenging geschiedde geleidelijk in 1922 en 1923; een groot gedeelte van het in- landscho werkvolk verhuisde mede. De formatie van het personeel werd sedert 1917 herhaaldelijk gewijzigd, zoo o.m. bij Kon. besluit van 25 Augustus 1923 no. 55 (Ind. Stb. no. 534), in verband met do toen voorgenomen invoering van een com- morcieole boekhouding bij het bedrijf; die invoer- ring had plaats op 1 Januari 1924, in verband waarmede bij Gouv. besluit van 3 Februari 1924 no. 6 (Ind. Stb. no. 41) het op blz. 524, rechterkolom, van Deel I genoemde Gouv. besluit van 20 Juli 1906 no. 31 (Ind. Stb. no. 338), voor de Ar- tillerie-Constructiewinkel buiten werking werd gesteld en nieuwe bepalingen in het lever werden geroepen o. m. voor de artillerio-inrichtingen, „waarbij de administratie op commercielen grondslag wordt gevoerd". Deze bepalingen werden nader gewijzigd bij Gouv. besluit van 31 Oct.

1924 no. 50 (Ind. Stb. no. 493), volgens hetwelk de artillerio-inrichtingen, waarbij de administratie op commercielen grondslag wordt gevoerd — dus ook de Artillerie-Constructiewinkel — in de eerste plaats bestemd zijn tot het vóórtbrengen, wijzigen en herstellen van materieel — behalve

buskruit — voor liet wapen der artillerie en verder van dat voor andere wapens en diensten; voorzover dit in het belang van het bedrijf zal zijn, kunnen in die inrichtingen ook werkzaamheden voor andere departementen van algemeen bestuur, voor instellingen van liefdadigheid, voor militaire sociëteiten en andere instellingen tot nut van het leger en voor particuliere instellingen en personen worden verricht; deze zullen zich alsdan wat betreft de berekening van het kostende, het keuren, het tijdstip van aflevering, de aflevering der bestelde voorwerpen, de wijze van betaling, hebben te gedragen naar de daaromtrent geldende bepalingen in dit besluit en de voor die inrichtingen geldende reglementen; de normale werktijd bedraagt 48½ uur per week. Volgens de thans geldende legerformatie (Kon besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) bestaat de Artillerie-Constructiewinkel uit de volgende werkplaatsen: de smederij, de houtwerkplaatsen, de instrumentmakerij, de gieterij, de zadelmakerij, de metaalwerkplaatsen, de werktuigkundige inrichting, de bank- en plaatwerkerij, de koper- en bliklagerij, de draaierij en de geschutstrelplaats; zij staat onder een luitenant-kolonel, majoor of kapitein, hoofd van den Constructiewinkel, en telt voorts 4 officieren, 31 artillerie werklieden, 1 militair-schrijver, 27 burgerlijke ambtenaren en een aantal burgerklerken naar behoefte. Burgerlijke werklieden en koelies worden, binnen de grenzen der begrooting, door het hoofd der inrichting aangenomen en ontslagen; hunne loonen worden naar plaatselijken maatstaf geregeld (punt o. van de bepalingen in Ind. Stb. 1924 no. 493).

KAMPMENTEN (MILITAIRE). De op blz- 263 van Deel II vermelde onderscheiding van de militaire kampementen in officiers- en troepenkampementen kan thans gevoegelijk worden uitgebreid met kampementen voor gehuwde europ. onderofficieren en kampementen voor gehuwde niet-europ. onderofficieren en gehuwde europ. korporaals en manschappen. Als gevolg van de maatregelen ter bestrijding van het concubinaat in het leger, de verhooging van het zedelijk peil van den europ. onderofficiersstand en de verbetering van de positie van dezen stand, nam het aantal gehuwde europ. onderofficieren geleidelijk dermate toe, dat — ook in verband met het gering aantal particuliere woningen dat in de meeste garnizoenen voor deze klasse van militairen beschikbaar was — het Gouvernement sedert 1906 verplicht was voor de huisvesting van de gezinnen der europ. onderofficieren afzonderlijke woningen te bouwen, aanvankelijk in de troepen-kampementen, later daarbuiten; wijl deze woningen gewoonlijk bijeen gebouwd, ontstonden, vooral in de grootere garnizoenen, complexen, die men als kampementen voor gehuwde europ. onderofficieren zou kunnen aanduiden. Ook voor het steeds toenemend aantal gehuwde europ. korporaals en manschappen was het gouvernement genoodzaakt afzonderlijke woningen te bouwen; aanvankelijk worden de gezinnen van deze militairen ondergebracht in afzonderlijke gedeelten van de bestaande troepen-kampementen, later (1908) in afzonderlijke woningen in de troepen-kampementen gebouwd, en daarna in dergelijke woningen buiten de troepen-kampementen. Bij rondschrjven van don Legercommandant van 30 October 1920, IVE afdeling, no. 5581/275 werden de gehuwde niet-europ. onderofficieren tot zake

van huisvesting op één lijn gesteld met de gehuwde europ. korporaals en manschappen, zoodat thans in de meeste, vooral grootere garnizoenen, kampementen voor gehuwde niet-europ. onderofficieren en gehuwde europ. korporaals en manschappen worden aangetroffen. Beide soorten van de hier bedoelde woningen, n.l. de woningen voor gehuwde europ. onderofficieren en die voor gehuwde niet-europ. onderofficieren en gehuwde europ. korporaals en manschappen werden in de „Regelen voor het beheer van militaire gebouwen, enz.”, aanhangsel van het bij Gouv. besluit van 20 Februari 1923 no. 3 (Ind. Stb. no. 85) vastgestelde militaire tarief, no. 36, evenals de officierswoningen geëlassificeerd, zoodat zij thans bekend staan als gouvernementswoningen der 7e, resp. 8o klasse.

Voor wat betreft het logies van de gehuwde korporaals en manschappen van niet-europ. landaard en dat van de in concubinaat levende militairen van dien landaard in de troepen-kampementen kwam sedert 1915 gaandeweg verbetering, in die voege dat zooveel mogelijk gestreefd werd naar afgescheiden legering der gezinnen; in nieuwe kampementen werden daartoe afzonderlijke vertrekken gebouwd, in oudere werden zooveel mogelijk door losse schotwerken de gezinnen van elkander gescheiden en, waar zulks niet mogelijk was, werd toch door losse schotten de afzonderlijke huisvesting van met en zonder vrouw levende mindere militairen bevorderd (1919).

Vermelding verdient nog dat in de latere jaren ook officierswoningen zijn gebouwd tusschen particuliere woningen in, dus buiten de z.g. officierskampementen (Weltevreden, Baradoeng).

VOLKSHUISVESTING (Zie ook PESTBE-2. STRIJDING). De woningtoestanden van de bevolking in Indië zijn op het platte land wegens de daar gevolgde open bouwwijze in hygiënisch opzicht over het algemeen niet onbevredigend, zoodat de maatregelen tot verbetering van de volkshuisvesting zich kunnen beperken tot de bevolkingscentra, dat zijn de (stads)gemeenten. Evenmin als elders zijn in Nederlandsch-Indië de lokale overheden financieel voldoende draagkrachtig om de verbetering van de volkshuisvesting geheel voor eigen rekening te nemen. Op grond van de overweging, dat een goed verzorgde volkshuisvesting in de steden, behalve een lokaal belang, ook een algemeen belang is, verleent de centrale overheid, i.c. het Gouvernement van Nederlandsch-Indië, steun tot verbetering van de volkshuisvesting. De centrale overheid treedt daartoe in tweeërlei opzicht regelen op, n.l. ter verkrijging van bouwgronden en met betrekking tot het verlcncn van financieel steun.

De regelingen, welke betrekking hebben op het verkrijgen van bouwgronden, omvatten in de eerste plaats de mogelijkheid tot onteigening ten behoeve van de volkshuisvesting, welke in de voor Indië geldende onteigeningsordonnantie is vastgelegd, waarbij tevens is ingevoerd het principe van voorloopige inbeslagname na deponeering van een waarborgsom. Daardoor kan over het gewenschte terrein beschikt worden vóór den afloop van de onteigeningsprocedure, waarmede in den regel veel tijd gemoeid is. Een andere maatregel, waarbij de volkshuisvesting, voor zoover betreft het grondvraagstuk, gebaat is, is het z.g.n. preferentierocht van gemconten op gouvernementsgronden. In Indië doet zich de omstandig

heid voor, dat verhandeling van gronden van Inlanders aan niet-Inlanders het stadium passeeren moet, waarin de rechten van den Lande herleven, doordat die gronden na afkoop van de bezitsrechten weder vrij Staatsdomein worden. Van deze bijzondere constructie van het agrarisch recht maakt de Regeering gebruik om gronden, waarvan de bezitsrechten zijn afgekocht, toelating te schenken, die de bezitsrechten afkochten, schadeloos gesteld worden. De Regeering acht zich echter daartoe alleen gerechtigd, indien daarbij inderdaad algemeen belangen betrokken zijn en dus mag worden aangenomen, dat die belangen vroeger of later toch onteigening noodig zouden maken.

Aan het bovenomschreven preferentrecht heeft de Regeering uitbreiding gegeven door zich bereid te verklaren aan gemeenten voorkeurrecht op grond te verleenen aan de hand van een ter goedkeuring aan de Regeering in te dienen en na verkregen goedkeuring openbaar te maken. Aanvragers van gronden, die rechten afkopen zonder zich aan het vastgestelde stadsplan te storen, komen niet voor schadeloosstelling in aanmerking en oefenen evenmin eenig recht op den grond uit. Een belangrijk voordeel van deze regeling is, dat daardoor geen omvangrijke sommen gelds vastgelegd behoeven te worden om grondspeculatie en toekomstige moeilijkheden bij de tenuitvoerlegging van het uitbreidingsplan te voorkomen.

In financieel opzicht verleent de Regeering steun tot verbetering van de volkshuisvesting door oprichting in samenwerking met de gemeenten van naamloze vennootschappen voor dat doel. Deze vennootschappen hebben uitsluitend ten doel werkzaam te zijn in het belang der volkshuisvesting, voor zoover daarin door particulier initiatief niet of onvoldoende voorzien wordt. Overigens zijn in de statuten de handelingen om het gestelde doel te bereiken zoo ruim mogelijk aangenomen; zoo kunnen zij ook deelnemen in andere ondernemingen, waartoe o.a. gerekend kan worden het verleenen van voorschotten aan bouwverenigingen. Ten einde tot uitdrukking te brengen, dat deze vennootschappen geen winstbejag beoogen, is in de statuten een maximum dividend van 0 % vastgesteld. De deelname in het maatschappelijk kapitaal der vennootschappen is voor het Land op drie vierde en voor de gemeente op een vierde gesteld. Van het maatschappelijk kapitaal wordt bij de oprichting 10 % gestort, terwijl verdere storting moet geschieden krachtens besluit der algemeene vergadering van aandeelhouders (Land en gemeente). Aandeelen mogen niet dan met wederzijdsche toestemming vervreemd worden, terwijl uitsluitend publiekrechtelijke lichamen houders van de aandeelen kunnen zijn. Voor particulieren heeft deelname trouwens geen aantrekkelijkheid in verband met het op 6 % gefixeerde maximum dividend.

In de toekomst kan het misschien wenschelijk blijken, dat het Gouvernement aandeelen overdraagt op de Provincie. De directie der onderhavige vennootschappen wordt gevoerd door de gemeente, ten einde zooveel mogelijk gelegenheid te geven tot ontplooiing van het gemeentelijk initiatief. Het toezicht op de handelingen der directie wordt uitgeoefend door een raad van com

missarissen, bestaande uit /oven of negen leden, waarvan achtereenvolgens vier of vijf leden de aandeelen der Regeering vertegenwoordigen en drie of vier leden de aandeelen der gemeente. De raad van eonissarissen kiest uit zijn midden een raad van toezicht, bestaande uit drie leden, waarvan minstens twee worden gekozen uit de commissarissen-vertegenwoordigers der Regeering. De Regeering zoowel als de gemeente wijzen elk tV'n persoon aan, die in de algemeene vergadering van aandeelhouders de rechten uitoefent, verbonden aan het bezit van hunne aandelen. De verdoeling van de stemmen is zoodanig, dat aan het bezit der Regeeringsaandelen het recht op de meeste stemmen verbonden is. Uit de geschetste constructie blijkt, dat de Regeering een overwegend invloed oefent op de handelingen der vennootschap, een logisch gevolg van de omstandigheid, dat Zij in financieel opzicht de grootste risico draagt. Aan de gemeente is echter een recht van veto toegekend voor handelingen, waarvan de financiële gevolgen een zeker bedrag te boven gaan, in welk verband in de statuten de bepaling is opgenomen, dat de toestemming voor dergelijke handelingen alleen geldig is, wanneer zij in de vergadering van aandeelhouders met algemeene stemmen is verleend. De Gouverneur-Generaal is bevoegd een Regeeringscommissaris aan te wijzen en te ontslaan. De Regeeringscommissaris wordt uitgenoodigd tot bijwoning van alle vergaderingen van den Raad van Commissarissen en van de algemeene vergadering van aandeelhouders. Hij heeft in die vergaderingen een adviseerende stem en overigens alle bevoegdheden, welke aan de commissarissen zijn toegekend, zooals inzage van stukken, toegang tot kantoren, werkplaatsen, magazijnen der vennootschap enz. Dezelfde persoon is Regeeringscommissaris bij alle vennootschappen, waardoor hij het daaraan kan leiden, dat ervaringen in een plaats opgedaan, andere plaatsen ten goede komen. Hij houdt zich voortdurend op de hoogte van het verloop der verbetering van de volkshuisvesting en zorgt voor de voorbereiding van algemeene regelingen van aangelegenheden, welke blijkens de ervaring om een regeling vragen. De Regeeringscommissaris bij de vennootschappen is de adviseur der Regeering op het gebied der volkshuisvesting en de daarvoor aangewezen persoon is het Hoofd der afdeling Gezondmakingswerken en Volkshuisvesting van den Dienst der Volksgezondheid.

De door de vennootschappen uit te voeren bouwplannen moeten op basis van rentabiliteit zijn ontworpen. Voor zooveel het gestorte eigen kapitaal voldoende is, worden de werken daaruit bekostigd; overigens wordt leeningsgeld gebruikt. Daar het Land en de gemeente bij de oprichting van een vennootschap slechts 10 % van het maatschappelijk kapitaal storten en liet niet in de bedoeling ligt om tot verdere stortingen over te gaan, ten einde de budgetten van Land en gemeente zoo min mogelijk te bezwaren, wordt in hoofdzaak met leeningsgeld gebouwd. Do rentebetaling en aflossing van de door de vennootschappen voor de volkshuisvesting te sluiten leningen worden door het Land gewaarborgd, waardoor deze leningen op de particuliere geldmarkt voldoende in trek zijn. Hoewel deze middellijke steun verleent liet Lurul aan de vennootschappen in financieel opzicht nog onmiddellijk

bystand voor den bouw van woningen voor het nooddriftige deel der bevolking, wier behuizing vooral verbetering behoeft, en waarvoor niet rendabel kan worden gebouwd. De Regeering heeft in beginsel aanvaard voor dergelijke onrendabele objecten aan de vennootschappen eene subsidie toe te kennen tot drie vierde van het gekapitaliseerde exploitatietekort, onder voorwaarde, dat de gemeente de rest van het tekort voor hare rekening neemt. Ten slotte verleent de Regeering aan de vennootschappen subsidies ter tegemoetkoming in de kosten wegens het verzamelen van gegevens omtrent bestaende toestanden op woninggebied, ten einde een duidelijk inzicht te verkrijgen in den te lenigen nood.

BEBAKENING (Aanvulling van D1.-4 blz. 54 of suppl. afl. 10 blz. 299). In het jaar 1927 werd aan het systeem der bebakening en betonning in den Archipel een vastere vorm gegeven (B. a. Z. No. 40) en daarbij de verscheidenheid derken-toekenen zooveel mogelijk beperkt, waarbij, in aansluiting aan het internationaal streven, aan bakens en tonnen met gelijke bestemming ook gelijke kleur en vorm gegeven werd.

Het systeem van bebakening op betonning wordt vermeld in de „Algemeene aanwijzingen” voorkomende voorin de „Zeevangsichten voor yden O. I. Archipel”; de vorenbedoelde herziening V7 is verwerkt in den in 1928 gedeeltelijk verschenen nieuwen druk.

Daar waar door de hardheid van den bodem hot op de gebruikelijke wijze indraaien van de ijzeren schroefpaalbakens niet mogelijk was, werd meermalen overgegaan tot het inheien van aangepunte palen, terwijl in 1928 proeven met het gebruik van ijzeren palen, rustende in los op den zeebodem geplaatste betonblokken, werden voorbereid.

In het tijdvak April 1925—Maart 1929 werden 82 ijzeren schroefpaalbakens bijgeplaatst en 52 tonnen; hier en daar kwamen houten of steenen bakens te vervallen en tevens werden meerdere door het plaatsen van bakens of om andere redenen overbodig geworden tonnen weggenomen; volgens het Koloniaal Verslag waren op 1 April 1929 totaal aanwezig 441 ijzeren, houten of steenen bakens en lagen 353 tonnen uit.

Door het Bureau International Hydrographique te Monaco, dat hierbij onder meer eene resolutie van clo in 1919 te Londen gehouden Internationale Hydrographische Conferentie opvolgde, werden in het jaar 1925 publicaties uitgegeven in het belang van de voorbereiding van eene internationale unificatie van de bebakening en de betonning; een klein comité van de Subcommissie voor Havens en Maritieme Navigatie van het Raadgevend en Technisch Volkenbond-Comité voor Verkeer en Doorvoer kwam tot samenwerking met het Bureau te Monaco.

Evenals het geval is in de Scandinavische landen, dió ter zake in 1925 te Stockholm eene conferentie hielden, doen zich ook in de tropische landen omstandigheden voor, welke aan eene algehele aansluiting bij do voor de tusschengelegen landen bruikbare systemen in den weg kunnen staan, zoodat in dit opzicht zich nog moeilijkheden voordoen.

Literatuur: „Summary of data on uniformity in Buoyage and Buoy lighting”, Monaco Aug. en Oct. 1925; The Hydrographic Review, Vol. III no. 1, Monaco Nov. 1925.

1/7) **GOUVERNEMENTS MARINE** (Aanvulling van D1. V blz. 1G9 of suppl. afl. 10 blz. 299). De opleiding van personeel voor de radio-telegrafie werd in het jaar 1926 om financieel redenen verlegd van Batavia naar de bestaande Marine-opleiding te Soerabaja*—*

De schepen zijn, op een enkel oud schip na, alle voorzien van radiotelegrafie.

Na den grooten wereldoorlog werd meer en meer gebruik gemaakt van de Gouvernements-Marine voor reizen van de opvolgende landvoogden en van vorstelijke en andere hooge bezoekers van den archipel (Hertog Adolf van Mecklenburg, Clémenceau, Krins Leopold van België, Gouverneur-Generaal Pasquier van Indo China, Albert Thomas).

In het tijdvak April 1924 t/m Maart 1929 nam de formatie van de actieve schepen van de vloot der Gouvernements Marine met één schip toe; op ultimo Maart 1929 waren totaal aanwezig 20 schepen (10 stationschepen, 2 algemeene dienst,

2 opnemingsvaartuigen, 1 voor onderzoek der zee, 2 opiumjagers, 1 kabelschip, 1 logementschip en 1 reserve). De sterkte van het aanwezige personeel nam toe met 1 gezaghebber en 16 mindere schepelingen, doch verminderde met 5 officieren en 6 aspirantofficieren, en kwam daardoor op 158 ambtenaren (23 gezaghebbers, 63 officieren, 1 aspirant officier en 71 werktuigkundigen) en 820 mindere schepelingen. De vloot der gewestelijke vaartuigen werd gestadig uitgebreid en bestond op 10 Maart 1929 uit 115 motorbooten, 42 stoomschepen en 6 motorschoeners. /

Literatuur na 1924: Het Indische boek *der zee* / n
"HAVENMEESTER (Aanvulling van D1. V blz. // o - 181 of suppl. afl. 10 blz. 300). Het aantal standplaatsen van beroepshavenmeesters werd na het jaar 1924 ingekrompen met één (Muntok) om bezuinigingsredenen, en uitgebreid met Manado (1928), waaraan in 1929 Teloekebetoeng en vermoedelijk in 1930 Djambi zal worden toegevoegd; de uitbreidingen houden verband met de sterke toeneming van de scheepvaart, bebakening, betonning, kustverlichting, gewestelijke vaartuigen, enz.

Door de invoering in het jaar 1928 van de Schepenordonnantie, waarbij de beroepshavenmeesters werden belast met de functie van ambtenaar van het schopcontoezicht (zie bij SCHEEPVAARTINSPECTIE), nam de bemoeienis van de havenmeesters met het toezicht op de deugdelijkheid, bemanning en uitrusting van schepen toe.

Als gevolg van de vervanging op vele der kleine havenplaatsen van Europeesch door Inlandsch douanepersoneel in de jaren na 1922 was dit personeel, op plaatsen waar het met de functie van havenmeester belast was, dikwijls niet meer in staat om de schepvaartbepalingen op de juiste wijze toe te passen, wat leidde tot het opheffen van verschillende standplaatsen van dd. havenmeesters, veelal gepaard gaande met het aanwijzen van denzelfden landsdienaar voor het verzamelen en inzenden van gegevens voor de scheepvaartstatistiek.

Het aantal standplaatsen, waar een beroepshavenmeester bescheiden was, bedroeg op 1 April 1929 totaal 22, terwijl op 222 plaatsen dienstdoende havenmeesters of onderhavenmeesters waren aangevozen (besluit Hoofd van

den dienst van Scheepvaart dd. 26 Januari 1929 No. 106). Eenc gedrukte lijst van de standplaatsen, met vermelding voor elke plaats van het hoofdambt van den functionaris en van andere bijzonderheden, isXgevoegd bij Javasche Courant 1929 No. 29./

, ' **RAAD VAN TUCHT** (aanvulling van Dl. V blz. 350 of suppl. afl. 10 blz. 301). Toen de financieele toestand zooveel verbeterd was, dat op 1 Juli 1928 de reeds vermelde verbetering van het toezicht op de scheepvaart kon worden ingevoerd, onderging de raad eene ingrijpende wijziging (Ind. Stb. 1927 no. 288) en ontving daarbij den naam van Raad voor de Scheepvaart (zie aldaar).

RAAD VOOR DE SCHEEPVAART. Bij eene, volgens den aanvankelijke opzet, in het jaar 1920 in te voeren verbetering van het toezicht op de deugdelijkheid en uitrusting van schepen (zie bij SCHEEPVAARTINSPECTIE) zou de taak van den Raad van Tucht (zie aldaar), welke raad te voren slechts uitspraak had te doen in zake klachten betreffende misdraging van schippers van koopvaardij-schepen, herzien en belangrijk uitgebreid worden en daarbij niet meer beperkt blijven tot het nemen van tuchtmaatregelen, reden waarom de naam zou worden gewijzigd in Raad voor de Scheepvaart. Om bezuinigings-redenen werden de verbetering van bedoeld toezicht en de omvorming van den Raad uitgesteld en traden, na inkrimping van den opzet, eerst in werking op 1 Juli 1928 (zie voor den Raad Ind. Stb. 1927 No. 288).

De uitbreiding van 's Raads bemoedienis berust op de bepaling, dat de Commandant der Zeemacht bij scheepsrampen van ernstigen aard, al dan niet op voorstel van het Hoofd van den Dienst van Scheepvaart, den Raad kan uifc- noodigen een onderzoek in te stellen. Dit kan mede geschieden in geval bij een scheepseigenaar of bij evengenoomd diensthoofd ernstige twijfel is gerezen aan de geschiktheid van een schipper, of bij een schipper aan die van een scheepsofficier. De Raad kan den schipper of officier de bevoegdheid tijdelijk ontnemen of eene berisping uitspreken.

Ook dienen, op uitnodiging van den Vlootvoogd, leden van den Raad van advies bij een beroep, ingesteld tegen door het Hoofd van den dienst van Scheepvaart geheel of ten deele gehandhaafde beslissingen van ambtenaren van het schepentoezicht.

De herziene regeling en de daarbij vastgestelde Instructie (Ind. Stb. 1928 no. 215) zijn van voorloopigen aard, zulks in verband met het in 1928 in Nederland nog aanhangig zijn van eene herziening van het schepelingenrecht, welke ook in Ncd.-Indië eene herziening van de desbetreffende bepalingen van het Wetboek van Koophandel zal medebrengen.

De eerste openbare zitting van den Raad had plaats in November 1928 en tot medio Maart 1929 werden vier ernstige scheepsrampen afgedaan (aanvaring ss. „Sloot v. d. Beele” en „Van Hoom” bij Emmahfrven, stranding ss. „Tjikandi” en „Tasman” op eiland Nain (N. kust Celebes), stranding sleepboot „Kraus en ss. „Hoek Seng” op de Karimon Djawa eilanden, vergaan m. s. „Soengei Gerong” beZ. Tjilatjap/)

SCHEEPSMETING (Aanvulling van Dl. III blz-715). In het jaar 1928 kwam eene belangrijke

herziening van de voorschriften betreffende het meten van schepen en vaartuigen tot stand, waarbij die voorschriften werden vervangen door de Schoepsmeting-ordonnantie en het Scheepsmetingbesluit 1927 (Ind. Stb. 1927 No. 210 en 212).

Aanleiding tot de herziening was onder meer dat de, bij het inwerkingtreden op 1 Juli 1928 van de Schepenordonnantie 1927 (zie onder SCHEEPVAARTINSPECTIE), van kracht geworden bepalingen op de minimum uitwatering eenc meer nauwkeurige inhoudsbepaling ver-cischn dan die waarmede in vele gevallen onder de werking van de oude bepalingen kon worden volstaan. In de nieuwe voorschriften werd daarom onder meer bepaald, dat de meting van mechanisch-voortbewogend of gesleepte vaartuigen (enkele categorieën uitgezonderd), indien de bruto inhoud 50 of meer M⁸ bedraagt, moet plaats hebben volgens de internationale meetwijze.

De nieuwe voorschriften voorzagen tevens in de vervanging van de zogenaamde „oude meet- wijzen” door één enkele tevens minder omslachtige meetwijze, genoemd de „binnenlandsche”; deze laatste, welke wordt toegepast op vaartuigen, die niet volgens de internationale meetwijze worden gemeten, is vooral van nut in de gevallen waarin de meting moet worden uitgevoerd door niet tot de beroepshavenmeesters behoorende scheepsmeters, omdat deze in den regel minder deskundig zijn. Aangezien onder meer alle In- landsche zeilvaartuigen volgens de binnenlandsche meetwijze behandeld worden, wordt van deze meetwijze veel gebruik gemaakt.

Door de nieuwe voorschriften werd bovendien de overeenstemming met de Nederlandsche scheepsmeting, bij de toepassing waarvan voeling wordt gehouden met de in Engeland geldende opvattingen, verbeterd, zoodat tusschen de in Nederland en in Ned.-Indic berekende inhoud van eenzelfde schip geen verschil meer behoeft voor te komen, hetgeen te voren wel het geval was.

Ten slotte kwam bij deze herziening descheeps- meting los van de scheepsregistratie te staan en werd gebroken met het systeem, dat zij do basis vormde voor die registratie en dat daarbij rekening gehouden moest worden met de ver- deeling van het land in gewesten en scheepsmetersdistricten, een systeem dat, mede door de herhaaldelijk voorkomende wijzigingen in de staatkundige indeeling der gebiedsdeelen, niet heeft voldaan.

Ingevolge do Scheepsmotingordonnantie worden gemeten alle schepen bestemd om op een Ned.-Indischen zeebrief of jaarpas te varen, alsmede die welke binnenschip zijn of bestemd om op een kleine pas te varen, wanneer die vaartuigen tevens behooren tot de categorie waarvan de eigendom moet worden ingeschreven in de openbare registers; deze laatste verplichting, welke te voren bestond ten aanzien van alle vaartuigen van 12 of meer M* bruto inhoud, werd in het jaar 1927 beperkt tot die met een inhoud van 20 of meer MV-

SCHEEPVAARTINSPECTIE (Aanvulling van D1.V blz.382 of suppl. afl. 10 blz. 302). Met ingang / van 1 Juli 1928 werd de Stoomvaartordonnantie vervangen door de Schepenordonnantio 1927 en het Schepenbesluit 1927 (Ind. Stb. 1928 nos. 33 en 34), voorzoover het toezicht op deugdelijkheid,

uitrusting en bemanning van zeeschepen betreft, en door de Binnenschepen-ordonnantie 1927 (Ind. Stb. 1927 No. 289), met betrekking tot de binnenschepen.

Hiermede werd het toezicht op modernen leest geschoeid en tevens de wederzijdse erkenning van scheepscertificaten in het verkeer met verschillende landen mogelijk gemaakt; de uitvoering van het toezicht berust, onder de leiding van het Hoofd van den Dienst van Scheepvaart, bij ambtenaren van het schepen-toezicht, zijnde de beroepshavenmeesters (hier en daar bijgestaan door werktuigkundigen, ambtelijke experts) en naar behoefte ook andere ambtenaren met algemeene of beperkte bevoegdheid, terwijl zoo noodig nog hulp van deskundigen wordt ingeroepen.

Met bedoeld schepentoezicht wordt tevens voorzien in de controle op de uitwatering van schepen, ter zake waarvan in eenige der omliggende landen reeds eerder bepalingen waren vastgesteld.

Ten aanzien van nietNed.-Indische zeeschepen is de Schepenordonnantie slechts van toepassing met betrekking tot enkele daarin aangegeven zaken.

De Binnenschepen-ordonnantie verleent aan de provinciale, de locale en de gewestelijke wetgevers de bevoegdheid tot regeling van het toezicht op de deugdelijkheid enz. van binnenschepen.

Tegelijk met de invoering van de Schepenordonnantie 1927 werd het examenreglement van stuurlieden en machinisten (Ind. Stb. 1908 no. 633) herzien, waarbij o.m. voor het eerst diploma's werden ingesteld van „stuurman voor de Indische kleine vaart” en van „motordrijver”, zoomede een voorloopig machinistendiploma; eerstgenoemd diploma opende voor inheemschen den weg om het zonder middelbare schoolopleiding op de kleinere schepen ook in de vaart buiten het locaalvaartgebied tot gezagvoerder te kunnen brengen. Tevens werden o. m. de bestaande bepalingen op de scheepsmeting gewijzigd (zie aldaar) en werd de Petroleum ordonnantie 1910 vervangen door de Petroleum-vervoer-ordonnantie en -verordening (Ind. Stb. 1927 No. 214 en 1928 No. 144), al welke regelingen in nauw verband staan tot de Schepenordonnantie.

Do erkenning in Ned.-Indië van certificaten van niet Ned.-Indische schepen is geregeld bij de „Buitenlandsche Scheepscertificatenverordening 1928” (Ind. Stb. no. 40/

SLIBARBEID (Aanvulling van Dl. V blz. 384 .of rfuppl. afl. 10 blz. 302). In de jaren 1926 t/m 1928 kon met het beschikbare materieel de geul- inhoud van het Westervaarwater van Socrabaja ruim gehandhaafd worden; in het jaar 1928 moes' het zeeëinde der geul een weinig Oostwaarts verlegd worden om het wrak van het gezonken ss. Zeemeeuw te ontwijken.

Op den zeedrempel van de Kleine Kapoeas rivier beantwoordden do resultaten in genoemd tijdvak eveneens aan de verwachting; de heffing van het Kapoeasgeld werd opnieuw geregeld bij Ind. Stb. 1926 no. 192/

BOSCHWEZEN (Vervolg op Dl. I, blz. 386— 392). Hieronder worden achtereenvolgens behandeld do djatibosschen op Java, do wildhout- bosschen op Java, de boBschen in de Buitengewesten en de Organisatie.

Djatibosschen op Java. De wereldoorlog heeft ook invloed geoeffend op den dienst van het Bosch- wezen. In de eerste plaats was die invloed direct merkbaar op den hout- handel, tengevolge waarvan ook de oogst zich naar de gewijzigde omstandigheden had te regelen. Onzekerheid omtrent de toekomst, malaise in den handel, noodzaak de dienstleiding tot het nemen van maatregelen tot kapinkrimping in 1915.

In de „boom”periode, na de oorlogsjaren, in 1920— 1921, bloeide de handel en stegen de prijzen tot ongekende hoogte, zoodat de productie wederom kon en moest worden opgevoerd, tot plotseling weer een zeer ernstige malaise-tijd aanbrak. In 1922-1923 werd daarom nogmaals een kapinkrimping doorgevoerd, die tot 1924 voortduurde.

De oogst van het hout staat niet op zich zelf, zij past en sluit aan op andere bedrijfsmaatregelen binnen de beheersbaarheid. Zij moeten derhalve in hun onderling verband worden beschouwd. Inkrimping van den kap heeft als natuurlijk gevolg een verkleining van de leeggekapt oppervlakten en daardoor vermindering der te verjongen vlakten. De productiebeperkingen, zoowel in 1915 als in 1922—1923, hadden uit een oogpunt van fiscale politiek en uit handelsoogpunt succes. Zij hebben het Land bewaard voor schade tengevolge van een noodzakelijk open van onafzetbare houtvoorraden en hebben de directe Landsuitgaven verminderd. De op die jaren gevolgde opleving in den houthandel maakte het mogelijk de kap wederom uit te breiden en niet alleen de kapachterstand, doch ook die der verjonging, enz., in te halen, zij het, dat het inhalen van een dergelijken achterstand door tal van technische, financieele en personeele bezwaren bemoeijlikt wordt.

Zoals reeds werd medegedeeld (zie Dl. I, blz. 385— 392) sanctioneerde het Boschreglement van 1897 de exploitatie in eigen beheer door den dienst van het Boschwezen en wel, in hoofdzaak, binnen de definitief ingerichte djatibosschen. Slechts indien de perceelsgewijze exploitatie door particulieren, buiten die bosschen, niet mogelijk was, de aanbesteding van een perceel herhaaldelijk was mislukt, kon tot eigen-beheersexploitatie worden overgegaan. Het boschreglement van 1913 ging verder. Het bepaalde in artikel 12, dat de geregelde exploitatie zou geschieden, hetzij in eigen beheer, hetzij door tussschenkomst van aannemers. De beslissing omtrent de te volgen exploitatiwijze berustte bij den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel in die gevallen, waarbij in eenig voorstel tot exploitatie de voor veiling in aanmerking gebrachte hoeveelheid hout een geraamde nettowaarde van honderd- dertig-duizend gulden niet overtrof; bij een boven dit bedrag gaande getaxeerde waarde berustte de beslissing bij den Gouverneur-Generaal. Bij voortschrijding van de definitieve inrichting (ultimo 1917 was ± 30% van het djatiareaal op Java en Madoera definitief ingericht en einde 1927 70%) moest de perceelsgewijze exploitatie door particulieren (aannemers), aan wie het op stam staande hout bij inschrijving was verkocht, verminderen. Aangezien oorspronkelijk do houthandelaars derhalve tevens bosch- exploitanten waren en hun bedrijf op die combinatie was gebaseerd, is het te begrijpen, dat van die zijde tegen de eigen-beheersexploitatie hef

tige tegenkating werd ondervonden. De onverdeeld gunstige resultaten van het intensieve beheer in de definitief ingerichte djatibosch-bo- heerseenheden (houtvesterijen) noopten eener- zijds tot regelmatige voortschrijding van de definitieve inrichting der djatiboschen en invoering van het houtvesterij-beheer; anderzijds achtte do Regeering zich genoodzaakt ten behoeve van den houthandel, die zich meer en meer uitsluitend tot den eigenlijken handel moest beperken, maatregelen te treffen, vooral toen in do malaise-jaren die handel een zeer critieken tijd doormaakte. Die maatregelen bestonden hoofdzakelijk in het veilen of ondershands afstaan van groote partijen hout en wel op grond van de stel- ling, dat de handelaren in de gelegenheid moesten zijn te allen tijde do beschikking te hebben over groote hoeveelheden hout ter dekking van contractueele leveringen. Zoo werden export- kavelingen aangeboden, waarbij gegadigden invloed konden oefenen op de samenstelling daarvan; voorts werden enkele vendutie's „en gros” gehouden (1906), terwijl in 1905 op verschillende stapelplaatsen de aan te voeren hout- massa's ondershands bij contract werden afgestaan. Een daarop aansluitende maatregel was de stapelplaatsle vering bij openbare inschrijving. Het aanbieden van groote kavelingen op vendutie, oorspronkelijk 40—100 M* per kaveling, doch in 1915 op 200—600 M* gebracht, is mede een maatregel in het belang van den houthandel genomen, evenals die ter bevordering van den export, door onderhandsche levering van bepaalde sortimenten djatihout, zooals de Zuid-Afri-ka-d-warsligger- levering a* a n de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappij (1924—1925).

In 1921 werd de „Commissie voor do houthoutpolitiek” ingesteld. Haar opdracht luidde om aan de hand van het, door den Directeur der N.V. Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappij, den heer J. H. Zeeman, ingediend plan ter oprichting van een naamloozc vennootschap door het Land en de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappij, ten doel hebbende de exploitatie der Gouvernements djatiboschen op Java en den handel in hout, in algemeenen zin de vraag te overwegen of samenwerking van Regeering en particulier, in den vorm van een gein e n g d b e d r i j f, voor de winning van en den handel in djatihout mogelijk was. Kort daarna werd haar taak echter in meer algemeenen zin, geheel afgescheiden van het voorstel-Zeeman, bepaald en werd verzocht om van haar gevoelen te doen blijken nopens de meest wenschelijke wijze van winning en verzilvering van het den Lande toebehoorende djatihout.')

Hoewel in deze doelstelling niet meer van gemengde bedrijven sprake was, en ook in de commissie niet het vormen van die bedrijven was besproken werd, in 1925, ondanks de daartegen van technischen kant geopperde ernstige bezwaren, een overeenkomst gesloten met de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappij, het zoon- genaamde V c j a h o m a c o n t r a c t .

Door dit contract werd aan genoemde maat-

schappij gedurende twintig jaren do houtop- brengst verzekerd van de beheerseenheden Goendihj. Mantingan, Ngandjoek, Poerwodadi, Nóord-Randoeblatoeng en Zuid-Randoebla- toeng tot een jaarlijksch minimum van 37250 M³ djatitimmerhout (in 1927 werd in deze arealen 42.600 M³ djatitimmerhout gekapt). De oogst zelve geschiedt in eigen beheer door den dienst van het Boschwezen, de maatschappij heeft echter zeggingschap op de vormbepaling van het te kappen hout en betaalt f 41 per M* voor het hout op stam en restitueert voorts de bedrijfskosten tot een maximum van f 30 per M* timmerhout (exclusief dunningshout) en f 2 per sta- pelmeter brandhout. Den Lande komt voorts 48% (later 60%)van de winst toe, na uitkeering van een zeker percentage aan directie, aandeelhouders en reservefonds. In het jaarverslag van den dienst van het Boschwezen over 1926 wordt be-,-" cijferd, dat de opbrengst uit de Vejahoma-arealen rond 9000 M* tot de taxatie bleef, welke hoeveelheid vermoedelijk grotendeels door verkap- ping verloren ging en wel tengevolge van de aan de maatschappij toegezegde zeggingschap op de vormbepaling van het hout en de omstandigheid, dat in 1926 de exploitatie daardoor moest worden gericht op de verkrijging van, volgens inzichten der maatschappij voor haar afzetgebied meest waardevolle sortimenten. In 1927 werd, na de motie-Meycr Ranneft in den Volksraad, een commissie benoemd om een onderzoek in te stellen naar de resultaten van genoemd contract, welke commissie nog geen uitspraak deed ten tijde van de opstelling dezer bijdrage.

Ten slotte moge nog in het bijzonder de sta- pelplaatsle veringen op langen term ijn worden genoemd, waarbij kwartaals- gewijs de prijzen worden vastgesteld, waarbij een rabat van 15% wordt verleend en de onderhandsche levering van d j a t i d w a r 8 l i g - g e r s aan de Vejahoma ten behoeve van den export naar Z*uid-Afrika.

Door Dr. Koningsberger, wd. Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, word het richtsnoer van de bosch- en hout- handel-politiek van het Boschwezen, voor zoover betreft de djatiboschen op Java en Madoera, principieel in do volgende stellingen aangegeven, waarmede do Regeering zich kon vereenigen:

1e. Zoo spoedig mogelijk doorvoering van de exploitatie der djatiboschen op Java in eigen beheer;

2e. Het aan de markt brengen door het Boschwezen van het in eigen beheer gekapte hout in zoo weinig mogelijk bewerkten vorm;

3e. Verkoop van dit hout als regel in openbare medodding;

4e. Zoo weinig mogelijk detailverkoop, en het verschaffen aan den houthandel van voldoende zekerheid inzake de beschikking over groote voorraden, waarop transacties gebaseerd kunnen worden en wel:

a. door openbare aanbieding van leveringen, waarop voorshands telkens voor een kalenderjaar inschrijvingen worden geopend;

b. door aanbieding op openbare vendutie van groote kavelingen van 200—600 M* .

Echter blijkt uit het vorenstaande, dat deze / politiek niet consequent is doorgevoerd. De leveringen tengevolge van het Vejahomacónf act

y') Zie blz. 308 Jubileumuitgave 1928 der 'Vhabinoi' (A. J. Warta, Houthandel enhout- verkoop over de periode 1900—1927).

Tsijn inderdaad onderhandsche leveringen op groote schaal.

De export van djatihout is van slechts geringe beteekenis en dit kan in verband met de hoegrootheid van de Java-consumptie ook niet anders zijn. Do gemiddelde jaarproductie op Java en Madoera van djati-exploïtatie-timmerhout na 1922 (tot en met 1927) was 177.000 M³ (liet djati-dunningshout wordt buiten beschouwing gelaten, aangezien het door zijn kwaliteit en afmetingen in hoofdzaak voor de inheemsche markt, dus niet voor export, in aanmerking kan komen). De Java-consumptie van dat hout na 1922 (tot en met 1927) is aan te nemen op een jaarlijksch gemiddelde van 167.000 M³. De djatitimmer-houtproductie (exploïtatie) op Java en Madoera was in 1927 289.000 M³, de Java-consumptie bereikte in dat jaar een ongekende hoogte en werd berekend op 553.0 M³. Van het surplus ad rond 40.000 M³ werd 17.000 M³ geëxporteerd of slechts rond 7% van de jaarproductie. Bij beoordeeling van deze cijfers mag niet uit het oog worden verloren, dat slechts bepaalde en de meest waardevolle sortimenten voor export in aanmerking komen, zoowel wat afmetingen als kwaliteit betreft, zoodat ook hierdoor de uitvoer wordt gelimiteerd. Volledigheidshalve wordt hierbij nog aangeteekend, dat in de jaren 1924, 1925, 1926 de export onderscheidenlijk 7%, 5% en 9% van de jaarproductie bedroeg. De Java-consumptie is van een dergelijk belang, dat daarbij de export voorlopig geheel op den achtergrond treedt.

De malaise- en „boom”perioden beïnvloedden niet alleen de oogst- en handelspolitiek, doch lieten direct daarmede in verband staande, haar zeer ongunstigen invloed gevoelen op cultuur en bescherming der bosschen, enz. Was eenerzijds door gelaste bezuinigingsmaatregelen uitvoering van zeer noodzakelijke werkzaamheden in den malaise-tijd niet goed mogelijk, anderzijds kwam men tot oeconomisch werken om verbetering van techniek. Ook in de „boom”-perioode had men met groote moeilijkheden te kampen. Herleving van den houthandel, met stijging van de vraag had opvoering van de productie tengevolge (do djatitimmerhoutproductie door aankap in eigen beheer bedroeg in de jaren 1921 tot en met 1927 onderscheidenlijk rond 188, 69, 87, 133, 208, 203, en 225 duizend kubieke meter), doch daarontegen werden moeilijkheden ondervonden met hot houttransport, wegens gebrek aan materiaal.

De afzet van hot djatidunningshout had een zeer belangwekkend verloop. Voor een goed begrip wordt aangetoekend, dat do (uit)dunning van plantsoonen uitsluitend als boschtoestand (#maatregel moet worden beschouwd, con maatregel derhalve die moet worden toegepast ten einde een zoo groot mogelijke eindopbrengst van vol- en marktwaardig eindproduct te kunnen verkrijgen, ongeacht de al dan niet mogelijkheid van verkoop van het tengevolge van dien verplegingsmaatregel, verkregen product. Twijfelde men in de negentiger jaren nog aan do voldoende afzet-mogelijkheid van dit product, in 1900 werd met voldoening geconstateerd, dat de dunningen een bate opleverden in stede van een verlies. Ultimo 1927 steeg

dat batig saldo tot rond f 900.000, een factor van belang dus voor het netto saldo in dat jaar voor den geheelen dienst op Java ad f 6.600.000. De aanzienlijke vermeerdering van deze netto opbrengsten was aanvankelijk het gevolg van de zeer groote vraag naar timmerhout in het algemeen, zoodat men zich, mede tengevolge van de stijging der prijzen van het exploitatie-timmerhout, in meerdere mate dan voordien op dunningshout zag aangewezen. Bovendien werd voor het gebruik van dunningshout veel reclame gemaakt. Een aanzienlijke afzet vindt nu geregeld plaats ten behoeve van tabaksloodsdolk in de Vorstenlanden. Voorts nam de afzet aan de bevolking zeer belangrijk toe (gemiddeld 50% van den totalen afzet) en wel voornamelijk waar tengevolge van het houtvesterij beheer geregelde toestanden, wat betreft boschbewaking enz., intraden. Zonder twijfel valt nog belangrijke toename van den verkoop van dit product te verwachten, aangezien nog slechts in een deel van de djati-boschbeheereenheden de productie en de afzet voldoende geregeld is om behoorlijker inkomsten uit de dunningen te verkrijgen. Opmerkelijk is voorts nog, dat in het begin van deze eeuw zich stemmen verhieven tegen het dicht plantverband bij liet Boschwezen toegepast, omdat men toen vreesde in de dunbevolkte boschstreken op den duur niet voldoende werkvolk beschikbaar te hebben om de dunningen (die in 1900 rond 4800 H. A. besloegen) te kunnen bijhouden. De praktijk heeft echter bewezen (in 1927 werd 34.800 H. A. of ± 12 % van het areaal der verjongingen gedund), dat bij regelmatigere stijging van de werkgelegenheid over het algemeen ook werkrachten beschikbaar komen.

Ook dit onderdeel van het boschbedrijf is van overwegende beteekenis voor den economischen toestand ten platte lande in de djatiboschstreken van Java.

De groote vraag naar hout in de „boom”perioode, tengevolge waarvan ook clandestien verkregen houtwerken aan do markt kwamen, had een zeer nadeeligen invloed op den boschpolitieel toestand, welke in de jaren 1918 tot en met 1920 inderdaad onrustbarend mocht worden genoemd. Samenwerking van boschpolitie met algemeene-, gewapende- en veldpolitie en intensieve steun van het Binnen-landsch Bestuur en plaatselijk van de militaire macht, had zeer gunstig resultaat, zoodat sindsdien weer normale toestanden zijn ingetreden.

De voortschrijding van de definitieve inrichting der djatiboschen had zoodals te voren is medegedeeld als doel een intensieve beheersvoering, welke oorzaak was van belangrijke nieuwe en gewijzigde inzichten op boschtechnisch gebied, waarmede vanzelfsprekend bij de definitieve inrichting wederom rekening werd gehouden.

Het voornaamste is wel, dat men door ervaring tot het inzicht kwam, dat niet alle zoogenaamde djatiboschgronden zich leenen voor kaalkap en daarop volgende horbeplanting. Bovendien bemerkte men, dat niet alle tot het djatiareaal behorende gronden voor beplanting met djati geschikt zijn, ondanks intensieve grondbewerking enz.

Dank zij hot intensieve beheer der houtvesterijen was een goede boschbewaking mogelijk. En

toen bleek dat, tengevolge van intensieve bescherming tegen brand, veeeweiden en andere de vastereerde invloeden, op met alang-alang begroeide of onbegroeide terreinen een herstel optrad in den begroeiingstoestand; alang-alang maakte plaats voor struik- en jong wildhoutgewas, welke gewijzigde begroeiing een bodem beschermenden en bodemverbeterenden invloed uitoefende. Men zag in dat de mogelijkheid bestaat om onproductieve gronden, na een periode van intensief beschermen, wederom in productief areaal om te zetten. Met dit perspectief voor oogen is het begrijpelijk, dat de brandbescherming een zeer belangrijke bedrijfsmaatregel is geworden. Voor een goed begrip van dit zeer belangrijke boschbouwkundige vraagstuk dient men voor oogen te houden, dat branden den djatiopstand niet vernietigen; weliswaar kunnen zij ernstige stamgebreken veroorzaken, doch de schade wordt hoofdzakelijk toegebracht aan ondergroei en jonge opslag, terwijl voornamelijk de biophysiclie bodemgesteldheid door geregelde branden in sterke mate achteruitgaat. Branden in 1919 nog rond 9% van het djatiareaal af (5.9% in de houtvesterijen en 11.8% in de boschdistricten) en in 1925 i 10% (7.2% in de houtvesterijen en 14.3 % in de boschdistricten), in 1927 liep dit cijfer terug tot 1.32 (0.67% in de houtvesterijen en 2.86% in de boschdistricten).

De permanente en oeconomische ontsluiting der bosschen, voornamelijk door middel van rail- banen, werd, bij de jaarlijksche uitbreiding van het houtvesterij-areaal en dientengevolge uitbreiding van den eigen aanpak, een vraagstuk van dergelijk belang, dat men in 1921 de urgentie inzag tot het in leven roepen van de sectie Boschontsluiting der Boschrichtingsbrigade. Deze sectie heeft als taak het bestudeeren en oplossen van de ontsluitingsvraagstukken, zoomede het uitvoeren van of het direct toezicht houden op de meest belangrijke ontsluitingswerkzaamheden.

Het *Caoutchoucbedrijf* werd in 1919 als een afzonderlijk bedrijf afgesplitst.

Wildhoutbosschen op Java. Het voorgaande had voornamelijk betrekking op het uit een houthandeling en daardoor tevens uit fiscaal oogpunt belangrijke djatiareaal, doch is, behoudens hetgeen in verband staat met houthandel en houtexploitatie van het Gouvernement, in groote trekken tevens van toepassing op het wildhoutboschgebied van Java. Het wildhoutboschgebied op Java nam ultimo 1927 rond 1.637.000 H.A. in; van 64% van deze oppervlakte was de grensregeling goedgekeurd. De tot dit gebied behorende bosschen komen voor in het gebergte (gebergte-bosschen) en worden in hoofdzaak in stand gehouden op grond van hydrologische overwegingen (seherm- bosschen). Zij zijn mede van belang voor voorziening in jilaatselijke boschproductenbehoefte, zooals bijvoorbeeld in Priangan (waar het Goenoeng Gedé — Salak — Halimöen-complex werd ingericht en een intensief plenterbedrijf *)

*) *Pienter en* is een wijze van behandeling van het bosch, waarbij de afzonderlijke boombedrijfs voorwerp is. *Pienter bedrijf* is een boschbedrijf, waar geplenterd wordt.

werd ingevoerd), in Banioemas en in Besoeki; doch de houtproduceerende functie treedt geheel op den achtergrond vergeleken met hun overwegend algemeen oconomisch belang. Een afzonderlijke categorie nemen de vloedbosschen in, die niet tot het schermbosch areaal kunnen worden gerekend. De vloedbosschen bij Tjilatjap zijn voor de brandhoutvoorziening van belang; om die reden werd in 1928—1929 tot de definitieve inrichting daarvan overgegaan.

Tot het inzicht, dat verzorging en uitbreiding van schermboschareaal van dergelijk groot belang moet worden geacht is men in niet-Boschwezenkringen slechts geleidelijk gekomen. De Houtvesters hebben zich steeds voor uitbreiding van de gebergte-bosschen beijverd. De bevolkingstoename van Java, en de daarmede gepaard gaande noodzaak tot opvoering van de productie van voedselgewassen, uitbreiding van het landbouwareaal van de bevolking, de ontwikkeling van de suikercultuur, noopten tot het oplossen van irrigatieproblemen en het bouwen van belangrijke irrigatiewerken. Vooral in verband met geconstateerde ernstige achteruitgang der debieten van alle rivieren op Java gingen uit Boschwezen- en eveneens uit Irrigatie-kringen dan ook stemmen op tot uitbreiding van het schermboschareaal en tot het nemen van maatregelen voor snellen voortgang der reboisatie-werkzaamheden.

Bij de opheffing van de Gouvernementskof- fieucltuur *) kwamen duizenden hectaren kof- fieserve en vroeger door de koffiecultuur geoccupeerde en daardoor geheel ontwoode terreinen vrij, welke gedeeltelijk bij het gebied van in stand te houden bosschen (boschreserve) werden gevoegd. Dit is wel de belangrijkste uitbreiding, die in de laatste 12 jaar plaats vond. Van terreinen, door de bevolking geoccupeerd, doch uit orologisch en hydrologisch oogpunt aangewezen om bij de boschreserve te worden ingelijfd, werden de bezitsrechten afgekocht en tot in stand te houden bosch bestemd, zooals in Toeloeng- agoeng en Priangan. Ook do thans opgeheven Gewestelijke Raden van Rembang, Kedoo, Ban- joemas, Madioen vroegen Regeeringssubsidie voor afkoop van bevolkingsgronden ter inlijving bij de boschreserve. Op de Noordelijke hellingen van het Zuidergbergto in de afdeeling Konoro- gog, liet belangrijke bron- en bovenstroomgebied van de Kali Madioen, zal binnen een paar jaar een 15.000 H.A. groote boschreserve zijn gevormd, welke vrijwel geheel zal zijn ontstaan door inlijving van bevolkingsgronden, waarvan de bezitsrechten zijn afgekocht.

Gedurende de oorlogsjaren kon weinig aan reserveering on reboisatie gedaan worden. Vermeldenswaard is het in, omstreeks 1924—1925, grootsche opgezette en reeds ten deele uitgevoerde plan om de Oostelijke hellingen van het Wilisgo- bergto met intensieve bestuurshulp te herboschen. De reboisatie echter is een lastig probleem. Kunstmatige herbosching van Java's kale bergen zou millioenen eischen. Het is dan ook van groot belang, dat men tot het inzicht kwam, dat door intensieve bescherming gedurende tal van jaren uit een gras (alang-alang)-wildernis allengs een

*) Zie deel II, blz. 397; de Gouvernementskoffiecultuur werd geleidelijk afgeschaft. Die afschaffing kreeg in 1920 geheel haar beslag.

boschbegroeiing ontstond, een minder dure maatregel, welke toch tot het gewenste doel voort. Doch die bescherming inderdaad uit te voeren had heel wat voeten in de aarde. Bevolkingsservituten, als het snijden van gras en ander veevoeder, bemoeilijkten niet alleen de bewaking, doch bij het herhaaldelijk kort snijden van de grasbegroeiing werden eveneens de, tusschen het gras voorkomende wildhoutplantjes afgesneden. De voornaamste vijand echter was wel de brand. En de brandbescherming moest bestaan uit het voorkomen, niet alleen uit het blusschen, van branden, hetgeen zonder intensieve politionele maatregelen niet mogelijk was.

In 1918 brandden duizenden H.A. (25% van de beschermde oppervlakte) graswildernis en jong bosch af. Slechts in regenrijke Oostmoesson was de schade minder; dit was dan echter geheel aan de gunstige weersgesteldheid en niet aan getroffen beschermingsmaatregelen te danken. Als gevolg van Regeeringsbemoeienis trad echter daarna een waarmeembare verbetering in den beboschingsstoestand in. Brandde in 1925 nog 7% van het beschermde areaal af, in 1926 en 1927 was dit cijfer onderscheidenlijk 0,6% en 4,4%.

In het gebergte-(wildhout)-boschgebied moet derhalve natuurlijke reboisatie hoofdzaak zijn. Wanneer het echter voor de instandhouding van de wildhoutbosschen of ter inleiding van natuurlijke reboisatie, noodzakelijk is, wordt aangeplant. Zoo werden in het boschdistrict Midden-Preanger, groote uitgestrektheden kale terreinen met enig boomgewas beplant, opdat de beplanting zich door voortgezette bescherming dan verder zou kunnen ontwikkelen tot een begroeiing, die hydrologisch voldoende zou functionneeren. Elders werden strooken culturen door de alang-alangvelden en langs de boschgrenzen aangelegd, ter bevordering van de natuurlijke reboisatie.

Behalve om de hydrologische werking worden ook culturen in het wildhoutboschgebied aangelegd, (die medo de plaatselijke houtvoorziening ten dool hadden), indien zulks in 's Lands financieel belang geacht wordt. Indien echter culturen worden aangelegd wordt er dadelijk rekening medo gehouden, dat behalve het hydrologische nut ook het nut met betrekking tot de houtvoorziening in het oog wordt gehouden, zoodat de bevolking later aan goedkoop bouw hout zal kunnen komen. In verband met de houtproductie worden

b. v. djati (*Tectonagrandis* L.J.) en rasamala (*Altingia oxalsa* Noronha) aangopplant, terwijl ten behoeve van do looibast-voorziening culturen van segawé (*Adonanthera microsperma* T.e.B.) en *Acacia decurrons* (var. *mollis*) werden aangelegd. In het belang van de tabakscultuur in Oost-Java (Besoeiki) worden ook bamboe en sadeng (*Livistona rotundifolia* Mart.) gecultiveerd, ter wyl sandelcultuur (*Santalum album* L.), vnl. in do complexon Sanggrahan en Gadoengan (Kediri) ten behoeve van do olieproductie plaats vindt.

In hot complex Gadoengan bij Paró (Kediri) vindt men uitgestrekte aanplanten van verschillende boomsoorten, als proefobjecten van het wildhoutcultuuronderzoek, torwyl dit complex medo zal worden bestemd voor de looibastvoorziening, waarvoor in hoofdzaak segawé zal worden aangopplant.

Bosschen In de Buitengewesten. Do bosschen in de Buitengewesten nemen een zeer groote oppervlakte in. Volgens taxatie moet die oppervlakte op 1.212.000 K.M.² worden aangenomen, waarvan 58.000 K.M.² of 3% van do totale oppervlakte van het geheele gebied der gewesten, ter instandhouding zijn aangezezen en nog een groote uitgestrektheid voor instandhouding is voorgesteld. In de toekomst zal het in stand te houden areaal nog meer worden uitgebreid. Van 4370 K.M.² is de grensregeling goedgekeurd. Evenals op Java en Madoera worden de bosschen in de Buitengewesten in stand gehouden voor do houtvoorziening, om hydrologische of andere redenen van algemeen belang. Een van de belangrijkste houtproducerende bosschen zijn wel de ijzerhoutbosschen (*Eusideroxylon zwa-geri* T. & B.) die in uitgestrekte gebieden o.a. in Zuid-Oost-Borneo voorkomen. De bosschen in de Buitengewesten bestaan zelden uit één boomsoort. Een uitzondering maken de djatibosschen op Moena en Boeton en de dennbosschen (*Pinus Merkusii* & de Vr.) op Sumatra. De Diptero-carpaceae-bosschen zijn eveneens "zeer waardevol, doch komen niet zuiver voor. De meest bekende Diptero-carpaceae zijn damarlaet (*Schorea spec.*), belangeran, merawan (*Hopea spec.*), balau, kamferhout (*Dryobalanops spec.*) enz. Zeer goede houtsoorten zijn ook koelim (*Scorodocarpus borneensis* Becc.), tompinis (*Sloetia sideroxylon* T. & B.), pe taling (*Ochanostachys amentacea*, Mast.), verschillende soorten medang (fam. Lauraceae), merbau (*Intsia spec.*), tembesoe (*Fragraea fragans*, Roxb.), rengas (*Gluta Renghas*, L.), kerandji (*Dialium spec.*), rasamala (*Altingia exelsa*, Noronha), ebbehout (*Diospyros spec.*), sandelhout (*Santalum*, L.), sonokombang (*Pterocarpus spec.*). Voorts malas (*Parastemon urophyllus*,

D. C.), koloka (*Parinarium Corymbosum* Miq.), lara (*Metrosideros spec.*); het hout van deze soorten is waarschijnlijk bestand tegen paalworm.

Het zeer gemengde karakter der bosschen, waarbij de waardevolle houtsoorten in den regel in geringe mate vertegenwoordigd zijn, en het gebrek aan werkvolk vormen voor de tegenwoordige exploitanten een beletsel voor rendabele exploitatie. De bosschen in de Buitengewesten verkeerden, wat betreft den houthandel, evenwel over het algemeen en voornamelijk die op den Riouw-archipel en Bengkalis, tengevolge van hun gunstige ligging ten opzichte van belangrijke verbruikscentra (Singapore-Oost-Azië, Australië), in een zeer gunstige economische positie.

De exploitatie geschiedt slechts bij hooge uitzondering in eigen beheer; zy wordt in den regel geheel overgelaten aan het particulier initiatief. Op do zoogenaamde boschconcessies, welke in hot onder direct bestuur staand gebied door hot Gouvernement, in de zelfbesturende landschappen, die boschrechten hebben, door de landschappen worden verleend, tegen een tarief van ten minste 15 ct per H.A. en een cijns van 10% van de marktwaarde van hot gekapte hout, bestaat het werk van den concessionaris in de meeste gevallen in niet anders dan in het opkopen van do bevolking van het door deze binnen de concessie gekapte product. De boschconcessies; leverden in 1927 133.000 M* timmerhout, 67.000 sM brandhout en 5.000 ton houtskool.

Een bolangryko exploitatie is die in de kust-

(vloed-)bosschen van Riouw en Bengkalis op zoogenaamde panglons, kleine houtaankapon-ondernemingen, die het ruwe hout met prauwen vervoeren naar Singapore, waar de Chineesche eigenaars dier exploitaties gevestigd zijn. Hoofdzakelijk wordt meranti, een Dipterocarpacee, poenak en geroenggang geëxploiteerd. Te Singapore wordt het hout verzaagd en vandaar naar Oost-Azië geëxporteerd. Gedurende 1927 werd uit de panglons 371.000 M³ timmerhout, 140.000 sM brandhout en 37.000 ton houtskool geëxploiteerd. In dat jaar bedroeg de djatihoutproductie van Java 296.000 M³ timmerhout en 1.082.000 sM brandhout. Deze cijfers toonen duidelijk de belangrijkheid van de houtexploitatie op Riouw aan.

De totale houtproductie der Buitengewesten, voor zoover de gegevens daarvan bekend zijn, was in 1927 1.153.000 M³ timmerhout, 1.540.000 sM brandhout en 75.000 ton houtskool.

Ondervolgend staatje geeft een overzicht van den uitvoer van hout in 1927 uit de Buitengewesten :
Riouw en Bengkalis naar Singapore 460.000 M³

Djambi	„ „	600 M ³
West-Borneo	„ „	100 M ³
West-Borneo naar Australië	„ „	400 M ³
■Z. en O. afd. van Borneo		
naar Japan		7.600 M ³
„ Hongkong		2.800 M ³
„ Sjanghai		4.300 M ³

naar Australië 1.500 M³
„ Europa 500 M³
Ebbenhout wordt in het Oostelijk deel van den archipel geëxploiteerd. Uit Manado werd in 1927 2.440 M³ en uit Celebes 3.560 M³ van dit hout verscheept, waarvan 3.400 M³ naar Japan, 1.700 M³ naar Frankrijk en do rest in kleine hoeveelheden naar verschillende andere landen.

Voorts is van belang de winning van boschbij-producten. Uitgevoerd werden in 1927 volgens do gegevens van het Centrale Kantoor van Statistiek:

looibast.....	15.951 ton
copal.....	14.208 ton
damar.....	11.388 ton
getah pertja.....	1.612 ton
djelotoeng.....	3.238 ton
getah kangkang.....	1.291 ton
rotan.....	51.653 ton
tengkawang-pitten.....	463ton

Vermeldenswaard is de hars- en terpen-tijnwinning in de Pinus-Merku-silbosschen van Atjeh. Elier is een geregeld bedrijf gevestigd. De exploratie en profexploitatie geschiedde door het Boschwezen; de gevormde onderneming ressorteert thans onder 's Lands Caoutchoucbedrijf.

Ultimo 1927 was de formatie van het technisch personeel als volgt:

	Hoofd kantoor.	Beheer Java.		Beheer Buiten gewesten	Boschin-richting	Bosch-proefstation
		djati-bedrijf	wildhout-boschschon.			
Hooger technisch personeel.....	10	51	17	28	14	10
Middelbaar technisch personeel . . .	—	62	13	8	1	2
Lager technisch personeel.....	2	1417	418	221	75	14

Organisatie. Zoals uit het artikel BOSCHWEZEN in DL I valt te lezen, heeft de dienst van het Boschwezen zich in drie onderdeden gedifferentieerd, n.l. in het beheer van drie klassen van bosschen, die een zeer verschillende oeconomiche beteekenis hebben en wel: de intensief be-heerde djatibosschen op Java, het schermbosch-(wildlioutbosch-) gebied op dat eiland en de bosschen in de Buitengewesten.

Hulpdiensten (onderdeden) zijn het Bosch-bouwproefstation, dat de boschbouwkundige wetenschappelijke vraagstukken onderzoekt, en de Boschinrichtingbrigade, die voor de inventarisatie en de opstelling der bedrijfsplannen zorg draagt.

De Hoofdinspecteur, Hoofd van den dienst van het Bosch wezen, had zoowel de dagelijksche leiding, daarin bijgestaan door de Inspecteurs, als de algemeene leiding. Bij de zeer snelle ontwikkeling van den dienst zoowel op Java als in de Buitengewesten werd die taak te veelomvat-tend, al werd incidenteel wel iets gedecentraliseerd.

Dereorganisatie van den Directeur van Landbouw, J. Sibinga Mulder, in 1919 bracht hierin geen verandering. Het punt van uitgang van deze organisatie was, dat aan daarvoor in aanmerking komende Houtvesters een grootere mate van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid moest worden toegekend, dan by het dubbel-houtvesterij (paarsgewyzo)-beheerssysteem (zie DL I, blz. 390) het geval was. Deze reorganisatie wenschte de be-heerseenheden zóó belangrijk te maken, dat daarin de boschbeheerders, die toch een academische opleiding (aan de Landbouw-Hoogeschool te Wageningen) hadden genoten, ten volle bevrediging in de hun toegedachte taak zouden vinden. Het zwaartepunt van hot bosch beheer moest niet gezocht worden bij do Inspecteurs, maar in de eerste plaats bij do boschbeheerders. Inspecteurs hadden alleen reden van bestaan als helpers van hot hoofd van den dienst, die zijn zeer omvangrijke leidende oncontroleerende taak niet alleen af kan.

Met de vergrooting der beheerseenheden werd

OVERZICHTSCIJFERS VOOR DEN DIENST VAN HET BOSCH WEZEN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Oppervlakte djatibosch Java uit. 1927
wildhoutbosch Java uit. 1927.
bosschen in de Buitengewesten op uit. 1927.
waarvan ter instandhouding aangewezen:

766.819 H.A.
1.637.261 H.A.
121.190.000 H.A.
5.800.000 H.A.

•(iiorvu^s
-jaoadiunoqoeoq
HUA dtjSoqui ^oui)
<)suaip o[ooqo0

+ + + + + ? i ?

'uo^so.woS
-ua^mg;

Z* t-

Cd O co Cl

-H -H *H -H

+ T T T i i i i i + +

"BAUf
uaqassoqqntf
-pjiAv jap 'jsuaiQ;

I s M

CO CO Cl

I I I

«UOUCOWCl.COICU
lrf<I*W + I
+ J + I + 1 + 1 + 1 +

•TJAUf
jftjpoqi^ef(j

CO CO co ^

o + + +

• s O V d 3 ft > u O	•(a^quiAjaddo apuuaoqosaq) •paiqaS -qosoq^noqppjuv •paiqaS -■qosoqi^Cp	1) 1) 1) 25 4,96 0,05 2,90 1,31 7,20 0,9 7 0,6 0,44	os i—4 cd co oo rji co ^ w OCO^1 O C ^ O C O O C ^ r - i • — < f — <
----------------------------------	---	---	--

*suap[n3 ut
'UAUf UOOS^UUldt^ufp
UT?A 3uiiunp op
^iqosaoA SqoopjooA

j\| jod suapjnS ui cjnoq
-jauini'* iq.'ofp *joq UBA
uazftid opjoppiuioQ

17

.731

.796

Cd CO
Cd +

to •paiqaSqasq
© ^noqppjm
'S :
CO
△
igw
5.S

o c o c 3 o n < o c d > o c o o o t > e e e d
o c o e o o t > ^ < N ^ - i < > o c o > N c o
C o r j < i - < l o ^ C o r i < < - i C o o C O o i : C o
H < x j ! e j o ? c i H c ó i o < j

•paiqa3
-qosoqi^ufp

T * C O O O C o r , l , i f e C O C C 5 C O O O C C O C l
t H N C O O ' f O O N ^ I O C O ^ O N ^ C l
® ' W U 3 6 > C O

<K w<n

0 0 0 > r - < M i ' t - C O O 0 i ^ r H (M < N
t ^ C d C d C C C O C O O 3 C 0 T i - C 3 O 3 C d
* 4 1 ^ 9 N ° @ ^ o 1 @
- 4 - 4 . . . : : > - > : : - - -

sl^ \$83ooa3
uopjop joop
diiSaqui
■JOIU

C d c O i - ^ C O l > l l O T O C O @ - - < @ T .
c d r - i @ i C > j o e g c d 0 3 C 3 i - c g @
c d + i > c d e d r > i > c i c d i > i d e c c >
O O C O U J C O O i - ■ - < C d C i r -

•ji aooqoq
uo8io ui

- 1 0 s ■ < ^ o o c o C O C d >
00 co o w co co co co
N 0 0 f f l > T f O
C M

TH
ui UAUF poiqoSi-jurp
O^HUA oiduJtoSSooq;

Cd co IO CO CO H IO IC3 CO CO IO b> i—
oa oo cq io O ° O ° H C O O O
uj w' A i n A n d d

JUUF

io co r> oo 030PHHNM M C U cd T I U U I
r - r - < = - - - 03 03 03 03 03 03 03 03 03 03
: Cd C cd C d C d C d C d C d C d C d C d C d C d

*) Het Caoutchoucbedrijf is buiten boshouwing gelaten.

1) Geen juiste cijfers bekend.

een nieuwe rang in het leven geroepen n.l. die van „Beheershoutvester”. >) De Beheershoutvester werd belast met het beheer van een *complex*, bestaande uit eenige der vroegere houtvesterijen. Een middelbare rang werd tevens geschapen, die van boscharchitect. De houtvesterij-beheerders, afdelingshoofden, werden gevonden in de jongere Houtvesters en Boscharchitecten en Hoofdopzieners.

Het middelbaar personeel werd opgeleid aan de middelbare landbouwschool te Buiten¹. zorg.
 ""Deze reorganisatie zou mede tengevolge hebben, dat door vergroting der beheerseenheden meerdere Houtvesters zouden vrij komen, die voor twee belangrijke doeleinden zouden worden gebruikt, n.l. voor de verdere ontwikkeling der Buitengewesten op boschbouwkundig gebied en voorts voor de zeer noodzakelijke intensivering van het wildhoutboschbeheer op Java. Aan de besproken hervorming w>» tevens een bezoldigingsregeling gekoppeld.¹

Deze organisatie legde derhalve het zwaartepunt in de beheerdersfunctie, doch ook zij gaf geen bevrediging. Een behartiging van de verzorging van wildhoutbosschen op Java en in de Buitengewesten heeft de reorganisatie van 1919 niet kunnen tot stand brengen; echter werd de urgentie daarvan al meer en meer gevoeld.

Het was dan ook niet te verwonderen, dat allengs meerdere stemmen opgingen voor een nieuwe reorganisatie en dat op het houtvesterscongres in 1925 deze aangelegenheid uitvoerig werd behandeld. In 1926 diende de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, D. r. A. A. L. Rutgers aan de Regeering voorstellen in tot een nieuwe organisatie van den dienst van het Boschwezen.

Als fouten van de organisatie 1919 werden genoemd: 1e. onvoldoende decentralisatie van den *geheelen* dienst; 2e. onvoldoende specialisatie van den *geheelen* dienst; 3e. onvoldoende zelfstandigheid der boschbeheerders; 4e. onvoldoende bedrijfsvoering voor de djati-bosschen.

Alleen een diep ingrijpende organisatie van het Boschwezen, die zich vnl. zal moeten doen leiden door de zoo uiteenlopende eischen van de wel zeer gedifferentieerde natuurlijke onderdeden (t. w. djatibedrijf, wildhoutbosschen op Java en de bosschen in de Buitengewesten) van den dienst en zich moet richten op decentralisatie en specialisatie, zal bevrediging kunnen vinden.

Het zich krachtig ontwikkelend djatiboschbedrijf eischte bovendien nog bijzondere maatregelen en wel de organisatie van dat bedrijf in den zin der *bedrijfsniveaus* en een hoofd met uitgebreide bevoegdheden, welke daartoe van den Hoofdspecteur op hem worden overgebracht, bijgestaan door superintendenten²) met adviseerende en¹

controleerende, doch geen dirigerende bevoegdheden.

De wildhoutbosschen zouden rechtstreeks komen te staan onder den Hoofdspecteur, bijgestaan door Inspecteurs met adviseerende en controleerende, maar geen dirigerende bevoegdheid.

De bosschen in de Buitengewesten zouden als tot dusver worden beheerd, doch met verderen uitbouw van de zelfstandigheid der gewestelijke beheerders, onder vervanging van de bestaande Inspecteurs door een aan den Hoofdspecteur toe te voegen Adviseur voor de Boschzaken der Buitengewesten.

Dit reorganisatieplan had als eerste gevolg, dat in April 1927 de heer H. J. van Hasselt werd aangewezen als reorganisator van het djatibedrijf, dat echter onderdeel van den geheelen dienst bleef vormen, wijl het, zooals elk boschbedrijf, tevens een *overwegend algemeen* oeconomische functie vervult, zoodat inrichting uitsluitend op den voet van een zelfstandig commercieel bedrijf niet raadzaam zou zijn.

De uiteindelijk tot stand gekomen reorganisatie van 1 Januari 1929 is vastgelegd in het *Personeelsreglement van den dienst van het Boschwezen in / Nederlandsch-Indië Cffijhlat II* en het *Reglement voor den dienst van het Boschwezen op Java en Madoera (Bijblad 11825)*, welk laatste reglement de uitvoeringsvoorschriften bevat van de *Boschordonnantie voor Java en Madoera 1927* (Stb. 1927 No. 221, jo. Stb. 1928 Nos. 65 en 561). Hieronder worden de belangrijkste bepalingen der reorganisatie vermeld.

Het *oppertoelicht* op den dienst van het Boschwezen berust bij den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De *algemene* leiding is aan den Hoofdspecteur, Hoofd van den Dienst van het Boschwezen, toevertrouwd. Hij is *niet* Regeeringsadviseur, kan dus zich niet rechtstreeks tot den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië richten, doch zijne adviezen en voorstellen moeten, indien hij daarop prijs stelt, krachtens artikel 7 (11) van het Personeelsreglement, door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel aan de Regeering worden overgelegd.

Aan hem ondergeschikt zijn de Hoofden der onderdeden, waarin de dienst is gesplitst en die onderscheidenlijk den titel voeren van:

1. Hoofd van het djatibedrijf.
2. Hoofd van den dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera.
3. Adviseur van den dienst der bosschen in de Buitengewesten.
4. Hoofd van den dienst der boschinrichting.
5. Directeur van het boschbouwproefstation.

De Hoofden der onderdeden oefenen de *dage-ijske* leiding uit van de aan hun zorgen toevertrouwde dienstonderdelen. In verband met de zeer afwijkende taak van het Hoofd van den dienst der bosschen in de Buitengewesten, en wel in verband met de door de Regeering uitdrukkelijk geordonneerde decentralisatie van dien dienst op de Hoofden van Gewestelijk Bestuur in die gewesten, is hem de titel Adviseur toegekend.

Die taak zal zich n.l. geheel bepalen tot het geven van advies aan de met het boschbeheer be-

¹). De titel *Beheershoutvester* werd bij de invoering van de Burgerlijke Bezoldigingsregeling in 1925 door den beteren titel *Oppershoutvester* vervangen.

²). De titel „superintendent” werd later ongewenscht geacht, zoodat de titel „Inspecteur” gehandhaafd bleef.

laste, den Adviseur ondergeschikte, dienstkring- leiders en aan de Gewestelijke Bestuurshoofden, aan wie die dienstkringleiders mede direct ondergeschikt zijn.

De Inspecteurs, welke voorschans slechts zijn aangesteld bij het djatibedrijf (4), den dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera (1), en den dienst der bosschen in de Buitengewesten (1) (bij laatstgenoemden dienst den titel Adjunct-Adviseur voerend) hebben een uitsluitend adviseeren- de en controleerende functie, zij bezitten derhalve geen dirigerende bevoegdheid.

De boschbeheerders zijn derhalve rechtstreeks ondergeschikt aan het Hoofd van het onderdeel en niet aan den Inspecteur. De Inspecteurs zijn de controleerende organen van het Hoofd van het onderdeel. Slechts in spoedgevallen is de Inspecteur bevoegd dadelijke instructies, in naam van het Hoofd, te geven. Vanzelfsprekend is den boschbeheerders voorgeschreven om elke instructie van den Inspecteur, in het belang van de uitoefening van zijn controle, op te volgen.

Het Beheer zelve ondergaat geen ingrijpende verandering; het door Sibinga Mulder ingevoerde beheerssysteem blijft dus in wezen bestaan, behoudens differentiatie in de oppervlakten der beheerseenheden, waardoor een meer natuurlijke indeeling bereikt wordt. Zoogenaamde belangrijke beheerseenheden zijn gevormd, met het beheer waarvan de meest geschikte oudere Opperhoutvesters worden belast. Bij het djatibedrijf werden daartoe do beheerseenheden Tjepoe en Saradan (Noord- en Zuid-Saradan) aangewezen; bij den dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera het boschdistrict Kedoe en in de Buitengewesten do dienstkringen Zuid-Sumatra en Su- matra's Oostkust.

Een noemenswaardige wijziging is het voorschrift in het Personeelsreglement (artikel 13(2)) dat de beheerders van in stand te houden bosschen op Java en Madoera uitsluitend ondergeschikt zijn aan het Hoofd van het betreffende dienstonderdeel, onverminderd hun ondergeschiktheid aan den Hoofdinspecteur. In het reglement 1013 was daarentegen bepaald, dat ten aanzien van het beheer der niet-definitief-inge- richto djatibosschen en der in stand te houden wildhoutbosschen (de ingerichte daarbij inbegrepen), zij eveneens ondergeschikt waren aan de Hoofden van Gewestelijke Bestuur. Vroeger was die medeondergeschiktheid aan do Gewestelijke Bestuurshoofden organiek juist. De dienst was nog zeer extensief. De oeconomische ontwikkeling van Java maakte hot toen noodzakelyk, dat boschoeconomische kwesties, en wel voornamelyk die inzake boschreserveering, principieel in het raam van do algomeene bestuurspolitiek moesten worden beschouwd. De toestand heeft zich allengs gewijzigd; was de organisatie in de reglomonten van 1897 en 1913 gedecentraliseerd op do Gewestelijke Bestuurshoofden, die behoefte bestaat, althans op Java, niet meer. Het een en ander was reeds voldoende aanleiding om bij de bestuursvorming de dienst van het Bosch- wezon op Java en Madoera niet op do provincies te decentraliseeren. Waar echter andere oeconomische belangen, in tegenstelling met het *ten deele*. commercieele karakter, dat het djatibedrijf heeft, voor de dienstleiding in menig geval maat- gevond zullen behooren te zijn, is in het Bosch-

dienstregloment (Bijblad 11825) eveneens het contact met bestuTrrren'toSalè"acTén geregeld. Anders is het in de Buitengewesten. De in die gewesten, met Java vergeleken, zeer afwijkende oeconomische toestanden maken thans nog, evenals dit vroeger op Java het geval was, een sterk doorgevoerde decentralisatie op de Gewestelijke Bestuurshoofden noodig. De taak van Adviseur van den dienst der bosschen in de Buitengewesten met zijn Adjunct-Adviseurs (Inspecteurs) zal zich dan ook alleen in zuiver advi- seerende richting bewegen, behoudens in uitsluitend technische aangelegenheden, welke buiten de beoordeelingssfeer van genoemde Bestuurshoofden liggen.

In verband met het voorgaande is het duidelijk dat het Boshpolitiepersoneel op Java en Madoera door den Hoofdinspecteur, in de Buitengewesten daarentegen nog door de Hoofden van Gewestelijk Bestuur moet worden benoemd.

Zooals te voren reeds medegedeeld, zal de vorm der inwendige organisatie der onderscheidene dienstonderdelen zich dienen te regelen naar een meerdere specialisatie, inhaerent aan het karakter van beheer van het betreffende onderdeel. Zoo wordt het beheer der djatibosschen in den vorm van een bedrijf in den geest der (nog niet in werking getreden) bedrijvenwet (Stb. 1927 No. 419) met commercieele boekhouding gegoten, een boekhouding derhalve, waarin de financieele bedrijfsuitkomsten in direct verband kunnen worden beschouwd met het in dat bedrijf goinvesteeerde kapitaal. Als kapitaal moeten, volgens artikel 4 der nog niet in werking getreden Bedrijvenwet, die uitgaven worden beschouwd:

- a. welke door het Land ten behoeve van het bedrijf zijn gedaan zoomede de nog niet afgeloste uitkeeringen terzake van uitgaven voor voorbereiding, oprichting, uitbreiding en vernieuwing;
- b. ter zake van uitgaven tot verkrijging van voorraden;
- c. ter zake van door het Land gedane uitkeeringen betreffende uitstaande voorschotten.

Het boschkapitaal wordt derhalve niet in de kapitaalrekening opgenomen. Het op de ope- ningsbalans te brengen bedrag aan kapitaal werd geraamd op f. 21.000.000. De kosten voor verjonging en verpleging worden onder bedrijfs- uitgaven geboekt. Do rentabiliteit van het djatibedrijf kan eventueel slechts de rentabiliteit van de ten behoeve van de exploitatie aangewende kapitaalsuitgaven aangeven.

Met het oog op de urgentie om 1 Januari 1929 het djatibedrijf in vollen omvang in werking te doen treden, vonden in 1927 on in 1928 de voorbereidende werkzaamheden plaats inzake het ontwerpen on instellen van een op het hoofdkantoor van het bedrijf gecentraliseerde boekhouding, het bepalen van het kapitaal ten behoeve van de opstelling van de oponingsba- lans, enz.

Aangezien de personeelsvoorziening van het lager on middelbaar personeel reeds geruimen tyd in elk opzicht te wenschen overliet, werd bij het djatibedryf personeel in particulier verband aangesteld, welk personeel ten opzichte van den Lande in een verhouding staat als bij arbeidsover oenkomst aangogeven.

Buiten het bedrijfskarakter van het djatibe- drijf is nog vermeldenswaard de zeer sterke interne centralisatie op het hoofdkantoor, niet alleen wat betreft de boekhouding en statistiek, doch eveneens wat betreft de technische controle. Als noodzaak werd voorts gevoeld het overbrengen van de sectie boschontsluiting van de Inrichting naar de Technische afdeling van het Djatibedrijf en van de afdeling Iandelszaken van het Hoofdkantoor van den dienst van het Boschwezen naar het Hoofdkantoor van het djatibedrijf. De overbrenging van de afdeling Boschontsluiting naar het djatibedrijf geschiedde, omdat deze afdeling zuiver boschtechnisch werk verricht, dat inhaerent is aan het bedrijf. Voor den dienst der wildhoutbosschen werd eveneens een nieuwe boekhouding ontworpen, welke gedurende 1929 zal worden beproefd.

Een ingrijpende verandering bracht de vaststelling van de plaats, welke de dienst der Bosch- inrichting in den dienst en t. o. van de overige dienstonderdeelen moet innemen. Die dienst zal haar werkzaamheden moeten uitspreken over den geheelen archipel (vroeger alleen over Java), dientengevolge werden daarbij ingedeeld niet alleen de opnemingsbrigade voor Java, maar ook die voor de Buitengewesten. Voorts zal hij zich bepalen tot het bewaken van het boschkapitaal; die dienst zal voortaan uitsluitend de definitieve bedrijfsplannen opstellen, waarin de toelaatbare houtval (naar massa, boschklasse en vlakte) in verband met de continuïteit van het boschbe- drijf wordt voorgeschreven, terwijl de bedrijfsplannen in engeren zin (werkplannen) door het beheer (djatibedrijf, dienst der wildhoutbosschen) worden opgemaakt, welke plannen zullen moeten steunen op de door de Boschinrichting in de bedrijfsplannen vastgelegde gegevens. Zoowel de definitieve bedrijfsplannen als de werkplannen in engeren zin behoeven de goedkeuring van den Hoofdinspecteur. Ingevolge reglement van 1913 moesten beide plannen door de inrichting worden vervaardigd.

Een volledig overzicht van de organisatie van den dienst geeft Injingevoegd schema.

Ten slotte nog een beknopte uiteenzetting van de Boschordonnantie, het Personeelsreglement en het Boschdienstreglement, waarbij de, ten opzichte van de reglementen van 1913, meest belangrijke wijzigingen worden vermeld.

De opzet van deze reglementen is een andere dan die van 1913. In de Boschordonnantie voor Java en Madoera 1927 (Stb. 1927 No. 221 jo. 1928 No". 65 en 651) komen geen uitvoeringsvoor- schriften meer voor zooals in het Boschregle- ment 1913. Die ordonnantie geeft uitsluitend *principieele* bepalingen. Echter zijn thans in die ordonnantie ook de strafsancities opgenomen op boschdelicten, welke vroeger voorkwamen in het zoogenaamde Bosclipolitiereglement (Stb. 1875 No. 216). De *uitvoeringsvoorechriften* op de bepalingen der Boschordonnantie treft man in het Boschdienstreglement 1928 (ff y hln d-H K25V- 'fifti. de reglementen gelden uitsluitend voor Java en Madoera. Een Boschordonnantie voor de Buitengewesten is aan de Regeering ingediend, doch nog niet afgekondigd. Zoolang dit nog niet heeft plaats gehad, blijven voorde Buitengewesten de 2e en volgende hoofdstukken van het Dienstreglement 1913, voor zoover mogelijk, van toepassing. Het Personeelsreglement (Bijblad 11824)

geldt daarentegen voor geheel Nederlandsch- Indië. Bij de opstelling der reglementen werd rekening gehouden met den wensch van de Regeering, dat bevoegdheden, vroeger der Regeering voorbehouden, zoo mogelijk, over moeten gaan op de Departementshoofden. Tevens werden in verband met de bij de reorganisatie aan den Hoofdinspecteur toegedachte algemeen leidende positie, dien Hoofdamtenaar meerdere, tevoren door het Departementshoofd uitgeoefende, functies overgedragen. Voorts werd de mogelijkheid van overdracht van meerdere bevoegdheden op de hoofden der onderdeden opengesteld. Elk voorschrift van internen aard werd buiten de reglementen gehouden; slechts voor zoover rekening moest worden gehouden met andere diensten dan die van het Boschwezen werd dit in het reglement uitgewerkt. De reorganisatie kan, in verband met het bovenstaande, slechts uitdrukking vinden in het Personeels- en Dienstreglement.

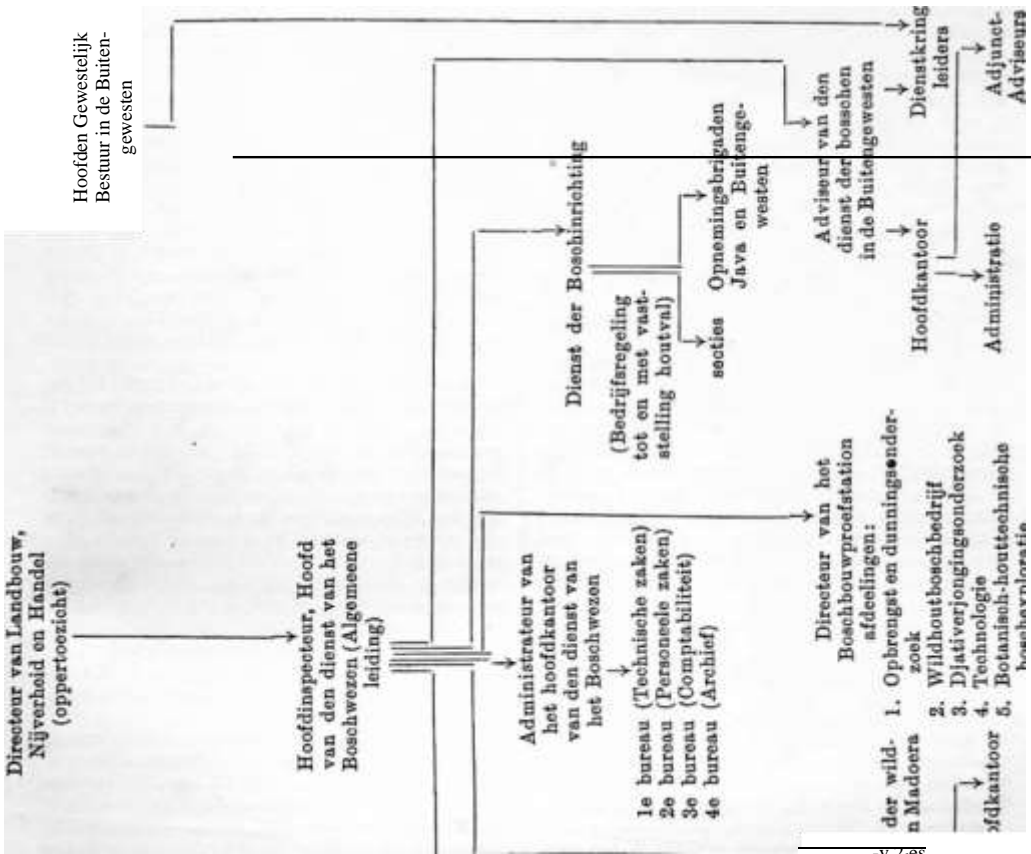
De aanwijzing, welke beheerseenheden of gedeelten daarvan tot het djatibedrijf of den dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera zullen behooren, vindt plaats door den Directeur van Landbouw. De aanwijzing van in stand te houden bosschen op Java en Madoera en van het uitbreidingsgebied der djati bosschen geschiedt thans eveneens door dat Departementshoofd, tevoren een aanwijzing welke door de Regeering moest plaats vinden. Het tempo der definitieve inrichting, vroeger door de Regeering bepaald, in verband met de exploitatie der djatibosschen door aannemers buiten de definitief ingerichte eenheden, wordt nu geregeld door den Directeur van Landbouw wat betreft de in stand te houden *ivildhout-* bosschen en overigens door den Hoofdinspecteur. De bepaling over welke vlakten bosch de definitieve inrichting zal mogen plaats vinden (artikel 15 (1) Dienstreglement 1913) is in wezen een zuiver intern te regelen aangelegenheid en is om die reden buiten het Boschdienstreglement 1928 gehouden.

Do artikelen 9 tot en met 13 van genoemd reglement houden voorschriften in ten aanzien van de grensregeling der bosschen on vervangen die, opgenomen in de Bijbladen 9364 en 610(h) Een principieel onderscheid tusschen de grensregeling van djati- en van wildhoutbosschen wordt niet meer gemaakt. Dit onderscheid is in het huidige dienstreglement ook ten aanzien van de overige voorschriften komen te vervallen.

De processen-verbaal van grensregeling, de bedrijfsplannen en het werkplan voor het Bosch- bouwproefstation zijn aan de goedkeuring van den dienstchef onderworpen, een bevoegdheid, welke in de reglementen van 1913 aan het Departementshoofd was toegekend. Nieuw zijn de voorschriften voor het Boschbouwproefstation (artikelen 22 en 23, Boschdienstreglement 1928).

De interne voorschriften zooals voor de administratie, den geregelden oogst, de bebosschingen en de boschverpleging worden door de Hoofden der onderdeden opgesteld, doch behoeven de goedkeuring van den Hoofdinspecteur.

Artikel 30 van meerge genoemd reglement sluit de ongeregelde exploitatie (d.i. de exploitatie niet bij een bedrijfsplan voorgeschreven) uit in de ingerichte bosschen. In het reglement van 1913 gold dit voorschrift slechts voor de definitief ingerichte *djaliboa*Bohen. In de ingerichte

a d > i
 << 4 2 2 a *3
 o 1 S <a0-d '43
 h W B o
 J a — 'o © 03
 O MO) < <
 O c w . S w
 C * * ^
 . 2 3
 c c * r -
 * * 334
 W
 . d i d
 C O o r d
 < U
 3 ° © *2
 a - 2 ° d J S *03k
 2 S ° d S *
 * * S *
 © * *
)

a > a >
 T3
 M
 w
 O : 300
 O + * 02 300
 6 8 M
 < v
 C h +3
 < D c a
 V A >
 v X . * s
 - d O 3 d o
 8 11 W
 8 0 0
 S J - O ©
 < O
 C D

bosschen is de oogst „in eigen beheer” voorgeschreven. De bepaling in artikel 16 van het Bosch-reglement 1913, welke verkoop op stam volgens aanwijzing van Boschwezenambtenaren in de definitief ingerichte bosschen toestaat, treft men in het nieuwe reglement niet meer aan.

In de voorloopig- en niet-ingerichte bosschen kan ook thans de oogst in eigen beheer of door tusse hen komst van aannemers plaats vinden. Bij een waarde van de te oogsten boschvoortbrengselen boven f 500.000 berust de bevoegdheid tot bepaling, welke oogstwijze zal worden gevolgd, bij den Directeur van Landbouw, daarbeneden bij den Hoofdinspecteur. In het Bosch-reglement van 1913 lag die beslissing óf bij de Regeering óf bij den Directeur van Landbouw; de waarde-grens werd toen op f 130.000 vastgesteld. Artikel 58 handelt over den openbaren verkoop van geogste boschvoortbrengselen, hetwelk, behoudens bevoegdheidsoverdrachten op de Hoofden der dienstonderdeelen, geen ingrijpende wijzigingen ten opzichte van het oude reglement inhoudt. Slechts in het laatste lid is de mogelijkheid geopend, dat door den Hoofdinspecteur geogste boschvoortbrengselen, liggende of gedurende een door hem te bepalen tijdvak aangevoerd wordende op een of meerdere stapelplaatsen op openbare vendutie of bij inschrijving kunnen worden verkocht. Het aantal sortimenten, hetwelk voor onderhandschen verkoop in aanmerking komt, is uitgebreid, terwijl tevens bij deze wijze van verkoop kort credit kan worden verleend (artikel 59).

De voorschriften op het vervoer van hout zijn in hoofdzaak hetzelfde gebleven. Nu kunnen echter ook passen worden geëischt voor het vervoer van onbewerkt wildhout, welke bepaling de bewaking der bosschen ten goede zal komen.

Literatuur. In de twee en twintig deelen van het Boschbouwkundig tijdschrift Tectona treft men een uitgebreide literatuur aan over den Indischen boschbouw en het Boschwezen in Nederlandsch-Indië. De geschiedenis van het djati-boschbedrijf wordt uitvoerig behandeld in de Jubileumuitgave (1928) van de Vereeniging van hoogere ambtenaren bij het Boschwezen in Ned. Oost-Indië (Vhabinoi), waarvan bij de opstelling van deze bijdrage een dankbaar gebruik werd gemaakt, zoomede van het Verslag over het „Boschwezen van Nederlandsch-Indië” door den dienst opgesteld ten behoeve van het Pacific Science Congress, 1929. Een handige klapper op de eerste zeventien deelen van genoemd tijdschrift is verschenen als deel XVIII 1925, extra nummer. Zie verder voor meer speciale boschbouwkundig-wetenschappelijke vraagstukken de Mededeelingen en Korte Mededeelingen van het Boschbouwproefstation en voor gedetailleerde statistieken de jaarverslagen van den dienst vauy* het Bosch wezen.

J. W. B/

OORLOG EN BELEG (STAAT VAN). Het ftegeerings-reglement van 1854 gaf in artikel 43 eenige voorschriften, ingevolge welke de G.G. in geval van oorlog of opstand de door hem noodzakelijk geachte maatregelen kon treffen, meer bepaaldelijk kon overgaan tot de afkondiging van den staat van oorlog en beleg voor geheel N.I. of gedeelten daarvan, alsmede tot schorsing van wetten en bepalingen van het Regeerings-reglement en tijdelijke opheffing van autori

teiten. Ingevolge het derde lid van het artikel kon de Landvoogd voorts de burgerlijke en militaire gezaghebbers in de buitengewesten machtigen soortgelijke voorloopige maatregelen te nemen.

De verklaring van den staat van oorlog en beleg effectueert een abnormalen rechtstoestand, waarbij het militair gezag naast het burgerlijk gezag zeer uitgebreide bevoegdheden verkrijgt, terwijl voorts de uitoefening van verschillende rechten der ingezetenen (speciaal de zg. grondrechten) tijdelijk wordt beperkt, zelfs opgeheven. Eene regeling terzake is vastgelegd in de ordonnantie in Stb. 1904 no. 372, sedert gewijzigd en aangevuld bij Stb. 1905 no. 274, 1913 nos. 452 en 629, 1917 nos. 572 en 733, 1918 no. 89, 1919 nos. 660 en 800, 1921 no. 460 en 1922 no. 506.

Do machtiging als bedoeld in het derde lid van artikel 43 van het Regeerings-reglement werd in algemeenen vorm gegeven bij het Gouvernementsbesluit in Stb. 1904 no. 373, waarbij de militaire gezaghebbers in de buitengewesten werden gemachtigd om, indien de gemeenschap met den zetel der Regeering is verbroken, in geval van oorlog of opstand bij wijze van voorloopigen maatregel voor een bepaald gebied den staat van oorlog en beleg af te kondigen. Nadat door het militair gezag (de gewestelijk militaire commandant, of zoo de gemeenschap met dezen is afgebroken, de hoogste militaire commandant ter plaatse) de staat van oorlog of beleg is afgekondigd, gelden voor het betrokken gebied de bepalingen van Stb. 1904 no. 372.

Naast deze bepalingen dienen in dit verband nog vermelding de Legermobilisatie-ordonnantie in Stb. 1919 no. 748 jo. Stb. 1921 no. 277 alsmede de Vloot-mobilisatie-ordonnantie in Stb. 1921 no. 129 jo. Stb. 1925 nos. 433 en 576, ingevolge welke aan de militaire en maritieme autoriteiten reeds voor perioden van gevaar voor oorlog, wanneer waarschijnlijk tot mobilisatie zal worden overgegaan, ook zonder dat de wettelijke uitzonderingstoestand is afgekondigd, uitgebreide bevoegdheden zijn toegekend (art. 3 en vlg. passim). De Indische Staatsregeling van 1925 geeft in haar artikel 33 terzake nieuwe voorschriften, ingevolge welke elk gedeelte van N.I. door of vanwege den G.G. in staat van oorlog en beleg kan worden verklaard ter handhaving van de uit- of inwendige veiligheid.

Onder welke omstandigheden de maatregel kan worden getroffen wordt niet, zooals vroeger in artikel 43 van het Regeerings-reglement, bepaald (oorlog en opstand); de gevallen, waarin zulks mogelijk is, zullen worden vastgelegd in eene algemeene verordening, die tevens regelt de wijze, waarop de afkondiging van den staat van oorlog en beleg zal geschieden, alsmede de gevolgen daarvan. In de bedoelde regeling zullen bepalingen van algemeene verordeningen kunnen worden aangewezen, die tengevolge van de verklaring in staat van oorlog en beleg geheel of gedeeltelijk buiten werking treden.

Een begin van uitvoering van dit voorschrift is de instelling van eene „Commissie tot voorbereiding van eene verordening op don staat van oorlog en beleg” bij Gouvernementsbesluit van 20 Februari 1929 no. 2x. De commissie heeft als taak het ontwerp voor te bereiden van eene algemeene verordening tot invoering van artikel 33 der In

dische Staatsregeling, alsmede te dienen van advies over daarmede verband houdende maatregelen en regelingen, welke eventueel vereischt zullen zijn in tijden van gevaar voor oorlog of opstand. Het is dus blijkbaar do bedoeling der Regeling de geheele materie, dus b.v. ook die, welke thans behandeld is in de bovengenoemde Leger-mobilisatie en Vloot-mobilisatie-ordonnanties, opnieuw te regelen. De commissie is samengesteld uit een voorzitter en zeven leden, allen ambtenaren van de bij het onderwerp belanghebbende Landskantoren.

Zoolang de nieuwe voorschriften het Staatsblad nog niet hebben bereikt, blijven in verband met artikel 1 van de overgangsbepalingen bij de Indische Staatsregeling de bovengenoemde regelingen in Stb. 1904 nos. 373 en 374 van kracht. (Ljt. Kleintjes, *Ve druk*, Dl. J, blz. 204 en 303, vjg.). *

1/1r BOSSCHA (KAREL ALBERT RUDOLPH).

Geboren te s'-Gravenhage, 15 Mei 1865, kleinzoon van de lT bekende rfinister en historicus, zoon van den hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft. Na de 5-jarige H.B.S. te s'-Gravenhage bezocht hij de toenmalige Polytechnische School. In December 1887 vertrok hij naar Ned.-Indië, was een half jaar bij zijn oom, den nestor der theeplanters, den heer Kerkhoven, te Sinagar, Tjibadak, in de cultures werkzaam, ging daarna over naar een goudwinning nabij Sambas (Borneo). In 1892 kwam hij weer als theeplanter op Java terug, opende in 1896 op de hoogvlakte van Panggalang (nabij Bandoeng) de onderneming Malabar, die thans een der mooiste en beste thee-ondernemingen ter wereld is.

Hoewel volbloed theeplanter, bleef zijn groote levendige belangstelling zoolver naar wetenschap als naar practijk uitgaan. Zelf sober levende, toonde hij zich uiterst mild waar hulp noodzakelijk was. In de oprichting van de Technische Hoogeschool te Bandoeng, do Sterrewacht te Lómbang, de Ned.-Indische Jaarbeurs, enz., door Hém ook financieel gesteund, had hij een zeer werkzaam aandeel; voorts was hij bestuurslid van talrijke organisaties op landbouwkundig, industrieel en sociaal gebied. Hij was gekozen lid van den eersten Volksraad, de gemeente Bandoeng benoemde hem tot coreburger, de Regeering beloofde zijn groote verdiensten door benoeming tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw en Commandeur in de Orde van Oranje Nassau. 25 November 1928 maakte oen beroerte ontijdig een einde aan dit werkzame leven; een marquante Indische persoonlijkheid ging met Bosscha heen.

*... BADOEJS. Onder dit/noofd werd reeds in Dl. I (blz. 101 en 102) vermeld, dat Badoejs de naam is van een volksstam, ten rechte „Oerang Kanèkès” geheeten, wonende in de bosschen van hot Kendeng-goborgtc in Bantam en dat vrij algemeen wordt aangenomen dat zij de nakomelingen zijn van hon, die bij do invoering van den Islam in YVest-Java, in het begin der 16e eeuw, de nieuwo leer niet wilden omhelzen, maar om aan hun geloof trouw te kunnen blijven, naar het vooral destijds ondoordringbare binnenland uitwewon. De vlakte van Lebak en de Noordelijke hellingen van het Kendóng-goborgto zyn blijkbaar oorspronkelijk door een veel grooter aantal uitgewekenen bevolkt geweest, dan do tegenwoordige stam der O. Kanèkès. Uit de nog aanwezige

pamoedjaan (open bidplaatsen) kan men besluiten tot minstens 3 groote groepen, nl. de O. Kanèkès, de O. Karang en de Badoejs uit de streek van Sadjera. Deze laasten zijn sinds lang opgegaan in de omringende Mohammedaansche bevolking. De O. Karang wonen nog in de half Badoeij-, half Mohammedaansche desa Karang, die gelegen is aan het paardenpad van Moen-tjang naar Bajah aan de Zuidkust. De O. Karang Tiebben hun eigenaardigheden voor een groot deel verloren, maar vermengen zich nog niet met de Mohammedanen. Hun godsdienstige begrippen komen vrijwel overeen met die der O. Kanèkès, hoewel zij zelf aangeven de „Agama Soenda” te belijden, in tegenstelling met laatstgenoemden, die volgens hen de „Agama Bocda” aanhangen. Dit onderscheid is in wezen met duidelijk. Zij -> zeggen af te stammen van de „Mènak Bong-bang” (mènak = edelen). Bongbang is van oudsher de naam van de landstreek tu9sehen de rivieren Tji Min jak en Tji Laki, zij-rivieren van de Tji Simeut.

Al deze Badoeij-groepen zijn waarschijnlijk niet — zooals veelal wordt volgehouden speciaal ten opzichte van de O. Kanèkès — afkomstig uit het in 1579 door Pangéran Joesoef veroverde Pa-koewan, de ter hoogte van Bultenzorg gelegen Eoöfcistadi van het oude Soenda-rijlTPadjaran, maar uit het Noorden afkomstige vluchtelingen. Voor de O. Kanèkès blijkt dit duidelijk uit de overgeleverde lijst hunner verhuizingen, die heden nog op de kaart te vervolgen zijn van Sérang af tot Kanèkès toe.

Over den naam „Badoejs” zijn vele meeningen verkondigd. De verleidelijkste hypothese is de afleiding van „Bedocowi”, wat in Arabië een woestijn- of bergbewoner is, dus een naam, die hun door do Arabische veroveraars zou moeten zijn gegeven. Taalkundig schijnt dit echter niet te verdedigen. Hot veiligst is zich fje vergenoegen met een afleiding van den Goenoeg Badoeij of de Tji Badoeij, welke geografische namen ten Noorden der desa Kanèkès te vinden zijn.

Omtrent den oorsprong van hun godsdienst bestaat ook geen zekerheid. Blijkbaar is de basis een Oud-Javaansche heidendom, waarop het later gekomen Hindoeïsme een belangrijken stempel heeft gedrukt. Hun moraalvoorschriften komen ten deele nauwkeurig met de Boeddhistische 10 geboden overeen, zoodat ook deze religie zeker bijgedragen heeft tot do ontwikkeling van het eigenaardige religieuso systeem, welks bescherming hot levensdoel der Badoejs is. Bovenaan in hun voreoring staan do „leleamboet”, do onzicht-baro schimmen der voorouders, als levengevers en bezielers van al wat is, en, als primus in ter pares onder de hoogero machten, Batara Toeng-gal. Met zijn beide oudste zonen B. Tjikal en B. Patandjala bestuurt hij do wereld. Do zonen van

B. Patandjala zijn, volgens hun geloof, de „daleums”, d. z. do aanvoerders uit den crisistijd dor Islamisering van Bantam.

Zooals reeds word medegedeeld in hot artikel BADOEJ'S in Dl. I (blz. 102) is do plaats, waar zij zich de schimmen denken te wonen, Zuidelijk van hunne nederzettingen, nabij do bronnen van de Tji Oedjoeng, op een plek, die zij ARTJA DOMAS noemen (zio op dat woord) en waaraan zij do grootste vereering toedragen, maar waarvan men, doordien do toegang voor vreemdelingen verboden is on zelfs de juiste ligging wordt

geheim gehouden, niet juist weet of het uitsluitend een offer- en bidplaats is, dan wel of men er ook heilige graven aantreft. Dit laatste zou men opmaken uit eenige (door zijn dood niet uitgewerkte) aanteekeningen van Mr. D. Koordrs, die in ISG4 tot die plek is doorgedrongen, en uit mededeelingen van afstammelingen van Badoejs. De bidplaats bestaat uit 13 terrassen met opstaande steenen.

Een analoog oord is de uit 5 terrassen bestaande bidplaats der Karang-Badoejs, Kosala geheeten en waarvan beschrijvingen gegeven zijn (Pleyte, Pennings, Van Tricht), waaruit de waarschijnlijkheid blijkt, dat men ten minstegedeeltelijk met graven te doen heeft. Grote, platte, vijfhoekige, rechtopstaande steenen vormen een speciale karaktertrek. Ook is er een ruw bewerkt Boeddhabeeldje, dat volgens de Karangers het conterfeitsel van hun oudsten stamvader is.

In Zuid-Bantam vindt men nog twee andere analoge heiligdommen, nl. den Goenoeng Dang-ka, aan de Tji Berang ten Zuiden van Tjipanas, vroeger het sanctuarium der Badoejs van Sa-djera, en den Lebak Sibedoe, een oord dat niet meer vereerd wordt, maar, om de geesten die er zouden huizen, gemeden door de bevolking. Deze terrassen liggen ten Z. van den Kendeng-rug, niet ver van de Zuidgrens van Kanèkès, en zijn vermoedelijk afkomstig uit den tijd toen de nederzetting der Orang Kanèkès zich tot de Zuidkust uitstreckte, welke grens einde 18e eeuw door den Sultan van Bantam Noordwaarts verlegd werd tot op den Kendeng-rug.

Deze Bantamsche pamoedjaan (open bidplaatsen) vormen schakels in een keten van mogalthische monumenten, die zich uitstrekken van Madagascar via Vóór- en Achter-Indië, onze Archipel en Polynesië, tot het Paasch-Eiland toe.

De Badoejs leven in strenge afzondering van de buitenwereld, waarmede zij niet dan ongaarne en alleen bij dringende noodzakelijkheid in aanraking komen; de vrouwen en kinderen mogen het Badoej-gebied niet verlaten en de girang-poe'oen, het wereldlijk en geestelijk hoofd van ieder der binnengehuchten, mag zich zelfs niet aan ongewijden vertoonen. Dit alles betreft de Binn-Badoejs. De z.g. Buiten-Badoejs hebben veel meer contact met de buitenwereld. De Badoejs zijn nl. verdeeld in Orang Kadjeroan (medio 1908: 156 zielen; med. 1928: 140 zielen), dat zijn zij, die de verboden binnengehuchten Tji-beo, Tjikartawana en Tjikensik, den heiligen grond, bewonen, en de Orang Kaloearan of Orang Panamping (medio 1908: 1391, Mei 1928: 1381 zielen), die de buitengehuchten bewonen. De voornaamste Kadjeroan zijn afstammelingen van de oude dalem's of leiders en de overgeleverde stamboom behoren tot de heiligste erfgoederen der Badoejs. Deze mogen slechts door enkele personen bij bepaalde gelegenheden gereciteerd worden, o.a. bij het jaarlijksch bezoek aan Artja Domas. De stamboom omvatten momenteel 13 generatie's, behalve de 2 oervaderlijke godenfiguren, waaruit blijkt dat voor de Badoejs do wereldgeschiedenis begint met hun vlucht voor den Islam.

De onderscheiding tusschen O. Kadjeroan en O. Kaloearan wordt gehandhaafd door middel van de bepaling, waarvan de oorsprong onbekend is, dat het aantal huisgezinnen, dat den heiligen grond mag bewonen, altijd 40 moet zijn en niet

groter, noch kleiner mag wezen. De overcompleet geworden gezinnen (door huwelijk van jongeren), die door den poc'oen worden aangewezen, verlaten het heilige gebied, maar vermengen zich niet met de andere O. Kaloearan; zij houden zich apart als z.g. „kacoem dalem”, voor zoover het huwelijk betreft. Uit hen alleen mag een even-tueele opengevallen plaats onder de Kadjeroan-gezinnen worden aangevuld. De O. Kaloearan met de Kacoem dalem bewonen de buitengehuchten. Oorspronkelijk zijn er slechts negen buitengehuchten geweest, de z.g. „dangkakampongs”, waarvan er heden ten dage twee (Tjiliocloe en Kadoekatoeq) binnen Kanèkès en zeven ten Noorden ervan, te midden van het door de Mohammedaansche bevolking bewoonde gebied liggen. Deze zeven (Kamantjing, Kompal, Nangkabengkoeng, Tjandam, Tjilenggor, Moeng-koelan, Panjawean) hebben een half-Islamitische, half-Badoej-bevolking, die in vrede samenwonen, maar tusschen wier huizen een duidelijke afscheiding (open ruimte) bestaat. Er zijn een Mohammedanseh en een Badoej dorps hoofd. Deze laatsten, de Djaro-dangka's, stammen af van de Kadjeroan en erven de functie van vader op zoon. Nadat de tegenwoordige Noordgrens van Kanèkès — in het begin der 19e eeuw — door het Gouvernement opnieuw werd vastgesteld, zijn deze 7 dangka-kampongs buiten het Badoej-gebied komen te liggen, maar hardnekkig op de oude plaatsen gehandhaafd uit eerbied voor de traditie.

Elk der 3 girang-poe'oen's heeft 3 djaro-dangka's onder zich. Van deze 3 dangka-kampongs is er telkens één het traditioneele verbaningsoord voor zondaars uit het respectievelijke binnendorp.

Behalve de genemde 9 dangka-kampongs zijn er tegenwoordig nog 23 kleine buitengehuchten, die alle binnen Kanèkès (maar buiten de „Ta-neuh larangan”) liggen. Zij zijn blijkbaar ontstaan door een trek van bewoners der Noordelijke dangka-kampongs naar de sfeer der binnengehuchten. Do bewoners staan dan ook hiërarchisch onder de djaro-dangka's, behalve de „kacoem dalem”, die direct onder de girang-poe'oen's staan.

Deze gecompliceerde inrichting der Badoej-maatschappij rechtvaardigt de hypothese, dat zij oorspronkelijk heeft bestaan uit een aristocratische kern, waaromheen zich de mindere lieden gegroepeerd hebben. Hierop wijst ook de naam „kacoem dalem”, die „lieden, behoorend tot het vorstenvverblijf” beteekent. De dangka-kampongs zijn van oudsher voorposten geweest onder Kadjeroan-hoofden, die zowel op import van vreemdelingen als op export van (verbannen) Kadjeroan toezicht hielden. Alles met het oog op instandhouding van isolement en zielental.

De 40 gezinshoofden der Kadjeroan hebben blijkbaar allen een officieele functie bij de ritueele oogstfeesten te vervullen. Volgens henzelfen zijn zij in wezen de bewakers dezer heilige instellingen en van de heilige bidplaatsen. Hun onbekende aristocratische origine moet wel een religieus cachet gehad hebben.

Het zielental der Badoejs gaat achteruit; het kindertal daalt nl.: 1908: 85 kinderen op 41 gezinnen, 1928: 56 kinderen op 45 gezinnen (weduwen tellen ook als gezin). Of hier gevolgen van inteelt in het spel zijn is natuurlijk onzeker, maar

een achteruitgang van den libido is niet ónmogelijk en zou een physiologische oorzaak kunnen zijn van de op sexueel gebied zoo strikte moraliteit der Badoejs; zeldzaamheid van tweede huwelijken en echtscheidingen; het niet nemen van een jong meisje als ~~tweede echtgenoot~~; het sinds menschenheugenis niet voorkomen van overspel.

Bij de Badoejs is alles verboden, wat hun onbekend of verboden was tijdens zij zich van do overige wereld afzonderden. Zoo hebben zij geen natte rijstvelden, maar „hoema-”bouw. Een eigenaardige instelling is de „hoema-serang”, het gemeenschappelijke rijstveld, dat bij elk der 3 binnengehuchten gevonden wordt, en dat in gezamenlijken arbeid bewerkt wordt, één maand vóórdat met de particuliere hoema's begonnen wordt. De „hoema-serang” is een oud-Javaansche instelling, die elders overal verdwenen is. In Bantam heetten die velden vroeger sesérangan, en aan een dergelijk rijstveld heeft b.v. de stad Sérang haar naam te danken.

De hoema-serang moet volkomen ongerept blijven in den zin van niet-verontreinigd. Tijdens de bewerking wordt zorgvuldig opgelet dat de grond niet door speeksel besmet wordt; om analoge redenen wordt onder het werk niet gedronken.

De Badoejs mogen bij hun tochten van geen rijpaard of voertuig gebruik maken en niet op een bed slapen. Zij mogen niet lezen en schrijven en vermijden alles wat naar weelde zweemt. Ook onderscheiden zij zich in hun kleeding en voeding van de overige Bantammers. Die kleeding bestaat uit een witte, zelf-geweven „badjoe koe-roeng”, een idem hoofddeck en een „samping kaleng” (= sarong). De O. Kadjeroan dragen deze kleederson altijd, de overigen slechts bij plechtige gelegenheden. Als muziek-instrumenten hebben zij de tarawangsa (een strijk-instrument), de soeling (fluit), de angkloeng pondok (korte angkloeng), en tegenwoordig ook de „goöng” en de „terebang”.

De Badoejs onderscheiden zich allergunstigst

door reinheid van zoden, zoodat o.a. diefstal sedert menschenheugenis niet is voorgekomen, en zij dan ook geen zorg voor de veiligheid van hun eigendommen kennen.

Do tijdrekening der Badoejs hangt samen met de rituele data der hoemabewerking. Hun jaar is een oogstjaar (zonnejaar), dat in 12 maanden verdeeld is, die afwisselend 29 en 30 dagen tellen. De namen der maanden zijn gelijk aan die der Oud-Javaansche mangsa-maanden. De 11 dagen, die zij elk jaar moeten achterraken, worden door de poe'oen's weggesmokkeld, wat mogelijk is, doordat zij den begin-datum der hoema-serang-bewerking willekeurig kunnen vaststellen en de noodzakelijke onregelmatigheden de analfabete Badoejs niet deren. Tegenwoordig valt hun officieel nieuwjaar (kasa 1) in December.

Het grondgebied der Badoejs is gelegen op de hellingen van den Pagelaran, een der toppen van het Ivendong-gebergte, en wordt begrensd door de rivier Tji Badoej in het Noorden, de desa Babakan in het Oosten, den Kendeng-rug in het Zuiden en de rivier Tji Barani in het Westen. Deze grenzen worden in het terrein door aardhoopen aangegeven en, desgewenscht, door de oudere Badoejs precies opgedruud in alle détails. (Zie ook MENSCHENOFFERS).

Literatuur over de Badoeij: Behalve de reeds in Dl. I, blz. 102 opgegeven literatuur: C. L. Blume, Indisch Magazijn 2e twaalfstal no. 3 (1845) en B. van Tricht, Levende Antiquiteiten in West-√-Java, in Djawa, Mei 1929 en bij Koiff en Co., Batavia (1929).

fVHANDELSVEREENIGING „AMSTERDAM” (N.V.) (Aanvulling van Dl. II, blz. o9).

Deze maatschappij bezat einde 1928 15 suikerondernemingen, 6 theeondernemingen, 4 vezelondernemingen, 3 tapioca- en vezelondernemingen, 1 tapiocaonderneming, 5 rubberondernemingen, 1 rubber- en koffieonderneming en 2 oliepalmondernemingen.

Do ondervolgende staat geeft een overzicht der door de maatschappij verkregen resultaten in de periode 1917—1928.

N.V. HANDELS VEREENIGING „AMSTERDAM”

31 Dec.	Gestort maatschappelijk kapitaal.	Gewoon on buitengewoon Reservefonds.	Reserve ten behoeve van het volgende jaar.	Geplaatste obligatiën.	Netto winst (a)	Afschrijvingen en Reserves. (6)	Dividend Pot.
1917	15.000.000	6.750.000	1.800.000	11.391.000	14.322.423,76	6.955.396,76	25
1918	15.000.000	6.750.000	1.500.000	15.685.000	7.594.816,83	3.193.696,89	25
1919	17.500.000	9.375.000	2.800.000	15.178.000	20.915.096,46	5.264.594,89	50
1920	20.000.000	10.000.000	—	14.688.000	40.172.778,84	25.706.282,51	60
1921	20.000.000	10.000.000	4.705.000	14.196.000	10.512.254,45	4.855.314,53	25
1922	20.000.000	10.000.000	—	13.701.000	8.336.273,53	1.361.512,87	30
1923	20.000.000	10.000.000	—	13.203.000	19.961.947,25	11.751.960,55	35
1924	25.000.000	12.500.000	—	12.703.000	34.161.907,81	19.856.750,22	40
1925	30.000.000	15.000.000	—	12.200.000	31.622.002,68	17.105.615,08	35
1926	35.000.000	17.500.000	—	11.770.000	23.520.246,17	9.497.076,55	30
1927	40.000.000	20.000.000	5.000.000	11.340.000	27.310.479,31	11.810.346,74	30
1928	40.000.000	20.000.000	5.000.000	20.710.000	21.239.109,42	5.363.119,83	30

(a) exclusief reserves van vorige jaron, oxol. saldo Ao Po, incl. reserves en afschry vingen ten laste van het loopende boekjaar.

(b) ten laste van hot loopende boekjaar, incl. resorves ten behoeve van hot volgend jaar, verminderd mot die ton laste van Ao Po./”

3' **HOUTSOORTEN.** (Zie DJATI en WILD-HOUTBOSSCHEN). Het meer systematische onderzoek naar de houtsoorten van Nederlandsch-Indië dateert eerst van do laatste decennien. Noodzakelijkerwijs moest hieraan het botanisch onderzoek der boomsoorten voorafgaan. Wel is waar dragen de verschillende boomsoorten bij de inheemsche bevolking bepaalde, soms zeer vaste namen, maar als gevolg van het ontstellende aantal boomsoorten en het groote aantal talen in den Archipel kon de Inlandsche naam alleen geen betrouwbaren grondslag leveren voor een uitgebreid houtonderzoek. Eerst toch zou moeten worden nagegaan, welke Inlandsche boomnamen betrouwbaar zijn en welke hun synoniemen zijn in de verschillende gebieden. Dit was indertijd in nog sterkere mate noodzakelijk, daar het anatomisch houtonderzoek nog niet ver genoeg gevorderd was om aan de hand van een lioutmonster den Inlandschen naam te controleeren of de botanische soort vast te stellen.

Van de vele natuuronderzoekers, die zich hebben bezig gehouden met het onderzoek der flora van Nederlandsch-Indië (Zie BOTANISCHE LITERATUUR VAN NEDERLANDSCH-IN- DIË), dienen in het bijzonder genoemd te worden Rumphius, Blume, Junghuhn, Miquel, Boerlage, Koorders, Valetton, Backer en Smitk. Anderen legden zich meer in het bijzonder toe op het bijeenbrengen van gegevens van meer practischen aard, zooals de inheemsche plantennamen en gegevens omtrent het gebruik van plantendeelen. In dit verband dienen vermeld te worden, behalve de boven reeds genoemde onderzoekers Rumphius en Koorders, Filet, Van Eeden, Duifjes, De Clercq, Hcyne en Endert.

Bij de bestudeering van de flora van Nederlandsch-Indië is in den beginne aan de gemakkelijker te verzamelen kruiden en heesters veel meer aandacht geschonken dan aan de boomen.

In 1888 echter begon Koorders met zijn onderzoek naar de boomsoorten van Java. Voor dit doel nam hij op Java eenige duizenden boom-exemplaren in onderzoek, verspreid over \pm 30 verschillende gebieden, op verschillende hoogten boven zee gelegen. De resultaten van dit onderzoek zijn vastgelegd in de bekende „Bijdragen van Koorders en Valetton”, die een standaardwerk vormen over de Javaansche boomflora. Bij dit werk behoort een atlas met 800 platen, die na de Bijdragen is verschenen.

De kennis van de flora der Buitengewesten is steeds veel kleiner geweest dan die van Java. (Zie ook VEGETATIE). Voor zoover het de boomsoorten betreft, wordt echter sedert een tiental jaren krachtig gewerkt aan een vermeerdering van deze kennis. Door het Museum voor Economische Botanie en vooral door het Boschwezen zijn reeds veel materiaal en gegevens voor dit doel bijeengebracht. In Palembang heeft het Boschbouwproefstation op dezelfde intensieve wijze als Koorders dat op Java deed, materiaal en gegevens verzameld van ongeveer 400 boomsoorten. Bovendien maakt een belangrijke uitbreiding van den wetenschappelijken staf van het Herbarium tevens Museum voor Systematische Botanie te Buitenzorg het sedert eenige jaren mogelijk, aan de taxonomische verwerking meer aandacht te schenken, dan vóór dien tijd. Toch zal het nog zeer lang duren, eer wij over een mo-

derne boomflora voor de Buitengewesten zullen kunnen beschikken.

Met betrekking tot het onderzoek naar de anatomie der Nederlandsch-Indische houtsoorten dienen genoemd te worden: Moll en Janssonius, Pfeiffer, Beekman en Den Berger. De beide eerstgenoemden zijn reeds jaren bezig met een microscopische beschrijving van de door Koorders verzamelde houtmonsters van Javaansche boomsoorten volgens een door hen uitgedachte, op hoog wetenschappelijk peil staande methode. Pfeiffer, Beekman en Den Berger volgen een eenvoudiger methode voor meer direct practisch doel en trachten houtdeterminatie mogelijk te maken met behulp van een zaklens.

Met het technisch onderzoek van Nederlandsch-Indische boomsoorten hebben zich vroeger voornamelijk bezig gehouden de Artillerie-Constructiewinkel te Soerabaja, die o.a. vele door Koorders verzamelde houtsoorten onderzocht, en de Marinewerf te Amsterdam. Ook de voormalige Vereenigde Indische Boschexploitatie Maatschappijen (Vibem) hebben verschillende houtsoorten, vooral uit de Buitengewesten, onderzocht. Tegenwoordig hebben deze onderzoekingen meer deels plaats aan het Boschbouwproefstation en het Laboratorium voor Materiaalonderzoek van het Departement van Burgerlijke Openbare Werken, verbonden aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng, en aan de Artillerie Constructie Winkel.

Daar nog zeer veel valt te onderzoeken op het gebied der houtsoorten van Nederlandsch-Indië, moet het als een gelukkige omstandigheid worden beschouwd, dat in de omliggende landen, die een groote overeenkomst in flora vertoonen met Nederlandsch-Indië, ook in deze richting werd en wordt gewerkt. In dit verband dienen o.m. genoemd te worden de werken van Brandis, Iooker, Gamble, King, Ridley, Foxworthy, Merrill, Schneider en Whitford. In sommige opzichten is het onderzoek in de omliggende landen verder gevorderd dan bij ons, zoodat uit deze literatuur voor het onderzoek der Nederlandsch-Indische houtsoorten veel wetenswaardigs valt te putten.

Het Boschbouwproefstation en het Museum voor Economische Botanie, beide te Buitenzorg, en het Koloniaal Instituut te Amsterdam beschikken over uitgebreide houtcollectio's, terwijl eerstgenoemde instelling van bijna 100 houtsoorten, die typen vertegenwoordigen van de voornaamste handelshoutsoorten van Nederlandsch-Indië, handelsmonsters ter beschikking stelt.

Het aantal boomsoorten, dat een diameter kan bereiken van 40 cm of meer, een maat, waaruit houtwerken van do meest gevraagde handelsafmetingen verkregen kunnen worden, is, dank zij het onderzoek van Koorders en Valetton, voor Java vrij nauwkeurig te bepalen; het bedraagt bijna 600 soorten, behoorende tot ongeveer 275 geslachten. Voor de Buitengewesten bedraagt het aantal geslachten bijna 450; het aantal soorten is met geen mogelijkheid op te geven; naar zeer globale schatting bedraagt het \pm 3000. Weliswaar komen de meeste Javaansche boomsoorten ook voor op de Buitengewesten, maar historische factoren, de groote verschillen in bodem en klimaat, en de groote uitgestrektheid in geografische zin van den Nederlandsch-Indischen

Archipel, hebben tot gevolg, dat de verspreiding van velen soorten aan bepaalde, soms zeer enge grenzen gebonden is. Zoo vertoonen Sumatra en Borneo onderling een groot overeenkomst in vegetatie, welke veel gelijk op die van Malaka. West Java heeft vele trekken gemeen met Zuid Sumatra; Oost Java met de kleine Soenda-eilanden en Zuid Celebes; terwijl men in de flora van het Oostelijk gedeelte van den Archipel naast Maleische ook Australische elementen aantreft. Deze verschillen in vegetatie komen natuurlijk ook tot uiting in de aan de markt gebrachte houtsoorten.

Eerder werd er reeds op gewezen, dat de verschillende boomsoorten bij de inheemsche bevolking bepaalde namen dragen (Zie ook PLANTENNAMEN). Uit den aard der zaak zijn in dit verband vooral die namen van veel belang, welke gelden voor een taal, die door vele miljoenen bewoners wordt gesproken, zooals op Java het Javaansch, Soendaneesch en Madoereesch, of die over een groote oppervlakte wordt gesproken, zooals in de Buitengewesten het Maleisch. Welke waarde aan den Inlandschen plantennaam kan worden toegekend, is van tevoren niet te zeggen. Nu eens hebben dergelijke namen slechts plaatselijke waarde, dan weer meer algemeene. Dit laatste geldt in het bijzonder voor die soorten, welke voor de bevolking van ouds van groot economisch belang zijn geweest en voor die, welke bijzonder opvallende kenmerken of eigenschappen bezitten. In deze gevallen vindt men vaak een gelijkkluidenden naam in meer dan een taalgebied. Een Inlandsche plantennaam, die nu eens een botanische soort, dan weer een variëteit of vorm, in andere gevallen een groep van botanische soorten omvat, bestaat zeer vaak uit een groepsnaam, gevolgd door een soortnaam. Deze soortnamen hebben in den regel slechts plaatselijke waarde; de groepsnamen echter zijn van veel meer belang. Deze omvatten in den regel meerdere botanische soorten, die zeer vaak botanisch nauw verwant zijn en waarvan het hout dikwijls gelijkwaardig is; zij kunnen dan uit een houttechnisch oogpunt tot eenzelfde groep gebracht worden.

Een onderzoek naar de technische waarde der Nederlandsch-Indische houtsoorten, waarbij de eeuwenlange ervaring, hierover opgedaan door de inheemsche lioutgebruikers, van veel belang is, zal ertoe kunnen medewerken vooroordeelen op te heffen, die er ongetwijfeld mede toe hebben bijgedragen, dat van het zeer groote aantal houtsoorten van Nederlandsch-Indië nu nog slechts een geringe percentage op de markt wordt gebracht. Eerst door een nauwkeuriger onderzoek der bossen en op een betero bestudeering van de houtsoorten kan dit bezwaar worden opgehouden. Daarbij is het noodzakelijk, de houtsoorten in te doelen in groepen van technisch ongeveer gelijkwaardige soorten, voornamelijk gebaseerd op duurzaamheid, sterkte, machinale bewerkbaarheid en botanische verwantschap.

Op Java bedroeg de geogoste hoeveelheid hout in 1927 aan timmerhout: $\pm 390,000 M^3$, waarvan $d; 371,000 M^3$ djati en slechts $\pm 19,000 M^3$ z.g. wildhout; aan brandhout $\pm 1,600,000$ stapelineter, eveneens grotendeels djatihout. Voor de Buitengewesten is zelfs niet bij benadering vast te stellen, hoeveel hout er wordt gekapt, omdat de inheemsche bevolking voor eigen ge-

bruik vrij mag kappen. De eenigszins gecontroleerde houtval bedroeg echter in 1927 $1,152,000 M^3$ werkhout (vrijwel uitsluitend wildhout), $1,500,000$ stapelmeter brandhout en $75,000$ ton houtskool. Hiervan ging van het werkhout $\pm 480,000 M^3$ naar het buitenland, grotendeels naar Singapore (uit het panglonggebied van Ri-ouw eh-Sumatra's Oostkust) en slechts een klein gedeelte ($26,000 M^3$) naar Java. Java voert slechts weinig hout uit naar het buitenland (in 1927 $\pm 17,000 M^3$ djatihout), waaruit blijkt, dat het djatihout grotendeels dient ter voorziening in de eigen behoefte.

In de Buitengewesten is geleidelijk het onjuiste standpunt verlaten, dat djati eigenlijk de eenige goede Nederlandsch-Indische houtsoort is; op Java hecht men hier echter nog te veel aan en vaak wordt djati gebruikt, waar men met mindere of goedkooper houtsoorten zou kunnen volstaan. Bovendien zijn er onder de z.g. wildhoutsoorten verscheidene, die voor speciale doeleinden de voorkeur verdienen boven djati. In sommige streken van Java, o.a. in West Java, waar djati moeilijker te krijgen en duurder is, is men meer vertrouwd met het gebruik van wildhout. Door het Boschwezen worden hier geregeld eenige houtsoorten geëxploiteerd, in hoofdzaak rasamala, poespa, eiken- en kastanje-soorten, manglid en *Podocarpus-sooTien*.

Ook in de djatiboschstreken worden reeds sedert eenige jaren enkele der daar voorkomende wildhoutsoorten, o.a. laban en woengoe, mede geëxploiteerd en met voordeel verkocht.

Hieronder volgt thans een beknopte bespreking van de voornaamste houtsoorten van Nederlandsch-Indië, ingedeeld naar de productiegebieden. De indeeling in duurzaamheidsklassen (afgekort tot D.) en sterkteklassen (afgekort tot S.) is in overeenstemming met die, gevolgd door het Boschbouwproefstation te Buitenzorg en vastgelegd in zijn Korte Mededeeling no. 4.

JAVA. Als voornaamste houtsoorten van Java dienen te worden genoemd: djati, rasamala, poespa, eiken- en kastanje-soorten, manglid, *Lauracëen* en *Poefocarpus*-soorten.

Djati, de algemeene naam voor *Tectona gran-* (lis L. (D. I, S. II). Van nature boschvormend optredend op Java en bijbehorende eilanden (vooral Midden- en Oost Java), enkele der Kleine Soenda-oilanden en Zuid Celebes en behalve op Java ook nog in talloze andere streken gecultiveerd, o.a. in den laatsten tijd algemeen in Noord Sumatra. Het grootste verspreidingsgebied ligt in Voor- en Achter-Indië, waar het onder den naam teak verhandeld wordt. Het djatihout is bruinachtig van kleur, grof, met duidelijke grooiringen, zeer duurzaam, maar niet bijzonder zwaar; het is voldoende sterk voor allerlei doeleinden, waarbij het niet aankomt op bijzondere taatheid; het laat zich goed bewerken, krimpt en trekt weinig en is vaak fraai goteekend. Do combinatie van al deze goede eigenschappen maakt het geschikt voor talloze doeleinden, zooals constructies bij huis- en bruggenbouw, meubelen en dwarsliggers. Als scheepsbouwhout, vooral voor houtwerken, die met ijzer in aanraking komen, goniot het een wereldvermaardheid. Tegen paalworm is djati niet bestand, maar het wordt gewoonlijk niet snol aangotast. Opgemerkt dient te worden, dat het djatihout van Déli, waar

deze boomsoort zeer goed gedijt, in alle opzichten bij het Javaansche djatihout ten achter staat.

Rasamala (*Auingia excelsa* Noronh.), op Sumatra ook semalo, mandoeng djati, sikadoengdoeng of toelasan geliceten (D. II, S. II). Woudreus, voorkomend in de gebirgen van West Java en Sumatra boven 600 M. Hout roodachtig, dicht, vrij hard, wegens sterkte en duurzaamheid zeer gezocht, en algemeen gebruikt voor zware en lichte constructie bij huis- en bruggenbouw. Het hout vertoont echter vrij diepe windscheurtjes en werkt, nat zijnde, nogal sterk. Het drogen verloopt zeer langzaam. Het kernhout van jonge boomen is veel minder duurzaam dan dat van oude en wordt vaak hevig door termieten aangetast.

Poespa (*Schima Noronhoe* Reinw.), (D. III, S. II), komt op Java alleen wild voor in het gebergte in West Java; op Sumatra en Borneo echter van de vlakte af tot hoog in het gebergte. Deze en verwante soorten zijn op Sumatra bekend onder den naam seroe, kemetroe, simar- toloe en medang miang. Het hout lijkt veel op dat van rasamala; het is vrij zwaar, roodachtig van kleur, fijn, gemakkelijk te bewerken en daarom nogal gezocht voor balken en stijlen bij huis- en bruggenbouw. Het werkt nog al sterk en is daarom minder geschikt voor planken. Het Gouvernement neemt impregneeringsproeven met het oog op eventueel gebruik voor dwarsliggers.

Eiken- (*Quercus*) en kastanje-soorten (*Castanea*); 2 soortenrijke geslachten (in Nederlandsch-Indië komen minstens 60 eiken- en 10 kastanje-soorten voor), die voornamelijk groeien in vochtiger gebieden van de vlakte af tot hoog in het gebergte en vooral boven 1000 M. vaak het hoofdbestanddeel van het bosch uitmaken. De groote overeenkomst in habitus heeft tot gevolg, dat vele Inlandsche soortnamen weinig betrouwbaar zijn en soms zelfs ook de groepsnamen niet vast staan, hoewel het hout der eiken gemakkelijk van dat der kastanjes kan worden onderscheiden door het groote aantal zeer breede mergstralen (de spiegels). De meest bekende namen zijn voor de eiken: op Java pasang; op Sumatra en Borneo empening, paning en hoting; van de kastanjes: op Java saninten, sarangan, tangogo, ka- limborot; op Sumatra en Borneo: barangan en andihit. Het hout van de verschillende eiken- en kastanje-soorten loopt nogal uiteen. Het is grof tot vrij grof; dat der eiken met zeer breede spiegels; de kleur varieert van wit- tot grijs-, bruin- of roodachtig, soms met gele verkleuring; de duurzaamheid varieert van II tot IV en de sterkte van I tot III. In de vlakte worden deze houtsoorten slechts voor speciale doeleinden gebruikt, zooals b.v. voor karreboomen. In vele gebergtestreken, o.a. in de Preanger, Sum. West-ku8tj_Tapan-0.eli.en Sum. Oostkust, worden" deze houtsoorten echter algemeen gebruikt voor balken en stijlen bij huis- en bruggenbouw, waarvoor ze zeer goed bruikbaar zijn, mits niet in den grond. Het hout krimpt en scheurt echter sterk, vooral dat der eiken-soorten. In fraaiheid van uiterlijk kan het Indische eikenhout wedijveren met het Europeesche; het vereischt echter, evenals het Europeesche eikenhout, een zorgvuldige beligging. Verscheidene soorten zullen in aanmerking kunnen komen voor vaten.

Manglid of baros (*Magnolia Blumei* Prantl en

Miclietia velvina Bl.) vormen met andere tegenwoordigers uit de familie der *Magnoliaceae*, een groep van houtsoorten, die wegens groote duurzaamheid (I/II), gemakkelijke bewerkbaar-heid, geringe neiging tot scheuren, krimpen en trekken en fraai uiterlijk gezocht zijn voor licht constructiewerk, als stijlen en planken, voor meubels en kisten. De meest bekende Inlandsche namen zijn verder nog: op Java: tjempaka, ka- joe kembang; op Sumatra: tjempaka, medang (geldt ook voor vele andere boomsoorten), boengo en oeltoep-oeltoep. Het hout is geelachtig, zelden bruin-, of grijsachtig van kleur, vrij fijn, vaak aromatisch, meestal vrij licht en heeft gewoonlijk een fraaien glans. Het laat zich mooi polijsten en politoeren. De sterkte varieert van I tot IV, maar bedraagt gewoonlijk III. Soorten, die geen kernhout vormen, worden in den regel niet gebruikt.

Lauraceae. Deze familie telt in Nederlandsch-Indië een paar honderd boomsoorten, die vooral in vochtige gebieden, in het bijzonder in het gebergte, een belangrijk aandeel in de bosch-samenstelling kunnen vormen. (*Eusideroxylon*, een sterk afwijkend type, behoort niet tot de hieronder te bespreken groep). De meest algemeene Inlandsche namen zijn op Java: hoeroe en woeroe; op Sumatra en Borneo: medang, ma- dang en modang. Het hout van de meeste soorten lijkt oppervlakkig beschouwd veel op dat der *Magnoliaceae*, maar is meestal wat grover; het is in den regel geelachtig (zelden bruinachtig), met duidelijken glans en meestal aromatisch. Daar het bovendien gemakkelijk te bewerken en in verhouding tot zijn s.g. duurzaam is, niet scheurt, krimpt of trekt, is het hout bij de bevolking zeer geliefd. Do kwaliteit der verschillende soorten loopt echter nogal uiteen (D. I—V, S. II—IV). De minder deugdzame soorten bezigt men in den regel voor planken en kano's, de beste voor stijlen, zelden voor neuten in den grond, omdat men hot voor dit doel te fraai vindt. Gemakkelijk kenbaar aan zijn venkel- of anijsachtigen reuk is *Cinnamomum Parthnoxylon* Meisn., op Java ki-sèrèh of ki-pedes, op Sumatra laso, medang lesali, kajoe lada of kajoe gadis, op Borneo marawali ghceten (D. III, S. II—IV). Deze houtsoort is overal zeer gezocht.

Podocarpus-soorten zijn meerendeels bewoners van het gebergte, waar zij vaak reusachtige afmetingen bereiken. De meest algemeene Inland-sehe namen zijn: op Java djamoedjoe, ki merak en ki tjemara; op Sumatra sampinoer, roe, kajoe amboen en tjemara. Enkele van deze namen gelden ook voor het geslacht *Casuarina*, waarop een paar *Podocarpus*-soorten enigszins gelijken door het bezit van schubvormige bladen. Het hout is fijn van draad, lichtbruineel of roodbruin, of geel, soms vlekkerig; scheurt en trekt weinig; heeft een zachten glans, en wordt, hoewel het weinig duurzaam is (D. IV, S. gewoonlijk III), in het gebergte algemeen gebruikt voor planken en stijlen bij huishou en meubels. In deze streken is het hout mede door zijn gemakkelijke bewerkbaarheid zeer gezocht. Voor gebruik in de vochtige laagvlakte is het niet aan te bevelen van wege zijn geringe duurzaamheid.

Ten slotte dienen voor Java nog te worden genoemd: sana keling, waroe, walikoekocn, *Gdia Wighii* Planch, nangka, doerian, djeundjing la- oet en eenige andere *Albizziu*-soorten.

Sanalceling (*Dalbergia latifolia* Roxb.), ook wol Javalisander geheeten, is alleen bekend van Java en Britsch-Indië. Het hout is duurzaam en zeer sterk (D. I, S. I), taai, zeer hard en moeilijk te bewerken. Het is fraai van kleur en teekening,

n.l. zwart en paarsbruin van kleur met lichtere banden in dezelfde tint of meer geelbruin; het laat zich uitstekend polijsten en politoeren. Het is dan ook gezocht voor meubels en lambrizeeringen; verder is het geschikt bevonden voor de vervaardiging van gebogen voorwerpen. Het krimpt weinig, maar heeft sterke neiging tot kromtrekken.

Het lichte *waroe-hout* (*U. ibicstis tiliaceush.*), D. III, S. III, is bekend om zijn taaiheid en wordt om die reden bij voorkeur gebruikt voor velgen, spaken en karreboomen, stelen van gereedschap en kromhouten van prauwen. Denzelfden roep geniet het zware, donkere, roodachtig gekleurde, duurzame walikoekoon-hout (*Actinophora fragrans* R. Br.), D. II, S. I.

Cellis Wightii Planch (D. III—IV, S. I—II), matig zwaar en grijswit van kleur, is tot nog toe de eenige Nederlandsch-Indische houtsoort, waarvan bekend is, dat zo in taaiheid het es-schenhout evenaart. (De buigbaarheid is wat geringer). Dit hout is dus geschikt voor al die doeleinden, waar het niet zoozeer aankomt op groote duurzaamheid, als wel op bijzondere taaiheid, b.v. voor wagenboomen, gereedschapsstelen, rekstokken, liggers van vliegtuigen e.a. Het is ook voor gebogen voorwerpen bruikbaar. Opmerkelijk is, dat deze eigenschappen bij de bevolking niet bekend zijn, hoewel men dat uit den op Java bekenden naam pendjalinan wel zou verwachten (pendjalin = rotan).

De Inlandsche bevolking bezigt voor haar huizenbouw naast zeer veel bamboe en in den laatsten tijd plaatselijk ook djatidunningshout, vele wildhoutsoorten, vooral vruchtboomen. Een van de meest gezochte hiervan is het nangka-hout (*Artocarpus Integra* Merr.), D. II, S. II, dat gaarne gebezigd wordt voor stijlen. Het citroengele hout is in verhouding tot zijn duurzaamheid vrij licht; hoewel het grof is en sterke kruisdraad vertoont, is het toch geraakkelijk te schaven, te draaien en te polysten. Het wordt verder gaarne gebezigd voor tongtongs, rijstblokken en snijwerk, o.a. klompen.

Het doerian-hout (*Durio zibethinus* Murr.), D. IV/V, S. III—II, is een licht grijsrood gekleurde houtsoort, die vooral in West Java veel gebruikt wordt voor goedkoopere meubelen, speelgoed en voor planken, o.a. voor botonvormen. Het is meestal vrij licht, en vooral vorsch, zeer gemakkelijk te bewerken.

De djoundjing laoot (*Albizia falcata* Backer = *A. moluccana* Miq.) is een gemakkelijk te cultiveren boomsoort, afkomstig uit de Molukken, en vooral op Java algemeen als schaduwboom tevens grondverbeteraar aangeplant tot op een hoogte van 1500 M. In de vochtige gebieden gedyt hij het best. Het is een ongelooft snelle groeier. Het vrij grove hout is licht in gewicht, zeer weinig duurzaam (D. V.) en slechts matig sterk (S. IV of III). Toch is het nog geschikt voor theekisten en wordt voor dit doel dan ook veelvuldig gebruikt. Het dient echter snel gedroogd te worden. Do Inlandsche bevolking gebruikt het ook voor woningbouw, vooral in de bergstreken. Mogelijk kan deze boomsoort van belang blijken voor de papierindustrie.

Onder de betere *Albizia-soorten* zijn eenige, zooals *A. procera* Benth., *A. Lebeck* Benth. en *A. lebeckioides* Benth. (D. II, S. II), op Java bekend onder de namen woroe, wangkal, keding-ding, ki-hijang tarisi en Id-tokè, die door hun fraaie glans en teekening, gepaard aan gemakkelijke bewerkbaarheid en geringe neiging tot scheuren, krimpen en trekken, groote aanbeveling verdienen voor meubels en betimmeringen.

SUMATRA en BORNEO. Do voornaamste handelshoutsoorten van Sumatra en Borneo zijn: meranti, keroowing, kamfer, balau, merawan, resak en belangeran, alle behorende tot de familie der *Dipterocarpaceae*, belian, merbau, poenale, njatoe of balam en bakau. Verder dienen ook nog te worden vermeld, tembesoe, koelium of kajoe bawang, petaling, tempinis, rengas, da-roed-daroe, ArJocarpus-soorten, bintangoer, soe-rèn, geroenggang, poelai, melaboeai, kajoe malas, boengoer en niboeng.

Vele bosschen op Sumatra en Borneo zijn rijk aan boomsoorten uit de familie der *Dipterocarpaceae* en bestaan, vooral in het heuvelgebied, vaak overwegend uit vertegenwoordigers van deze familie. Deze boomsoorten bereiken ruwe-rendeels groote afmetingen en leveren hout van zeer uiteenlopende kwaliteit, maar geschikt voor velerlei doeleinden, zoodat het niet behoeft te verbazen, dat zij de hoofd massa vormen van de verhandelde houtsoorten in deze gebieden.

Meranti wordt geleverd door minstens een 50-tal soorten van het geslacht *Shorea*. Daar er nogal groote verschillen zijn in het uiterlijk van den bast en de kleur van het hout, worden de verschillende typen door de Inlandsche bevolking met verschillende (groeps)namen aangeduid. De meest algemeene namen op Sumatra zijn: meranti, banio, kaloep, melobekan, seraja, dri-mar boewah en kedontang; op Borneo: damar, la-nan, lampong, awang, madjak, madjau, teng-kawang, meranti en seraja. Op Malaka zijn de meest bekende namen meranti en seraja, in de Philippijnen lauan. Naar de kleur en het s.g. kan men de meranti's indeelen in roode en witte (tot lichtgele), en in zware en lichte. Er bestaan echter verschillende overgangen tusschen deze groepen. De duurzaamheid varieert van III—IV, de sterkte van II tot IV. Het hout scheurt zelden, maar krimpt nogal sterk. Door zijn veelvuldigheid van voorkomen, zijn gunstigen stamvorm en gemakkelijke bewerkbaarheid is meranti op Sumatra en Borneo de meest gebruikte houtsoort. De lichtere soorten, die wol lang bestand zijn tegen houtboorders, maar niet tegen weersinvloeden, worden door de Inlandsche bevolking algemeen gebezigd voor planken en ribben bij huishouwen op voor kano's; de zwaardere, die sterker en duurzamer zyn, voor balken, vloerplanken en zelfs bruggedokplanken. De Europeanen gebruiken de lichtere soorten gewoonlijk meer voor semipermanente doeleinden, als betimmeringen bij huishouwen op vooral voor vormen by den betonbouw. De betere soorten worden door hen terecht steeds meer gebruikt, ook voor permanente doeleinden. Het hout is meestal nog al grof, maar heeft vaak een fraaie glans. Het is den Amerikanen gelukt hot Philippijnsche lauan, onder den naam van Philippine mahogany, in Amerika ingang te doen vinden als luxehout-soort voor betimmeringen.

Keroowing wordt geleverd door een 50-tal

soorten van het geslacht *Diptrocarpus*. De meest algemeene namen op Sumatra zijn: keroewing en lagan; op Borneo: keroewing, temporau, tem-poedau, andri, apot en karang. Op Java komen ook eenige soorten *Diptrocarpus* voor, bekend ouder den naam palalar. Het keroewing-hout is grof, vrij hard en meestal nog al zwaar: het is weinig onderhevig aan scheuren, krimpen en trekken. Hoewel het onder dak duurzaam en zeer sterk is (D. lil, S. 1), wordt het door de in- heemse bevolking weinig gebruikt vanwege de vrij geringe splijtbaarheid, terwijl het verse hout moeilijk te zagen is door liet hooge harsgehalte. Door de Europeesche en Chineesche bevolking wordt het echter veel gebruikt voor zware en lichte constructies bij huis- en bruggenbouw en voor tongkangs. Impregnatieproeven zijn gaande, om te onderzoeken of het geschikt is voor dwarsliggers.

Kamfer-kout (D. III—IV, S. I—III) wordt geleverd door een 7-tal soorten van het geslacht *Dryobalanops*. De meest bekende namen op Sumatra zijn: kajoe kapoer en petanang; op Borneo: kajoe kapoer, empedoe, kajatan en sintok. *Dryobalanops aromatica* Gaertn., de stamplant van de Baros-kamfer, is ook als houtleverancier de meest bekende, lvanfer-hout is roodachtig van kleur, vrij grof, weinig onderhevig aan scheuren, krimpen of trekken en ruikt versch meer of minder sterk naar kamfer. Het wordt gaarne gebezigd voor huis- en bruggenbouw, prauwen en koffers. De lichtere soorten zijn gemakkelijk te bewerken. Het empedoe uit West Borneo is het best, het kapoer of sintok uit Zuid- Oost Borneo het slechtst; voor zware constructies is het laatste niet geschikt.

Balau-hout (D. I., S. I) wordt geleverd door eenige soorten uit de geslachten *Iopca* en *Shorea*. De meest bekende namen op Sumatra zijn: balau, damar laet, simantok, resak (Simaloer) en rikir; in West Borneo balau, en in Zuid Cele- bes poöti. Het zeer zware, harde, sterke, geelbruine hout wordt algemeen en voor velerlei doeleinden gebruikt; niet alleen voor zware constructies bij huis-, bruggen- en scheepsbouw, maar ook voor riemen, masten, telegraafpalen, assen van molens en voor dwarsliggers. In vele streken van Noord Sumatra is het voor permanente doeleinden het bouw hout bij uitnemendheid. Het scheurt zelden diep, maar wel vertoont liet vaak windscheurtjes.

Merawan (D. II—III, S. II—VI) wordt geleverd door eenige soorten van het geslacht *Iopca*, voornamelijk uit Zuid Sumatra en Borneo. Andere veel voorkomende namen zijn nog dasal, mang (West Borneo) en bangbirai (Z.O. Borneo). Het hout is fijn van draad, geelachtig, later bruinachtig van kleur, heeft een fraaien glans en is gemakkelijk te bewerken. Vooral ook door zijn gemakkelijke splijtbaarheid is het een bij de bevolking van oude zeer gezochte houtsoort voor balken, stijlen en planken bij huishouwen en voor prauwen. Het hout werkt weinig, daarom verdient het aanbeveling voor kozijnen en deuren. Uitgezochte exemplaren met golvenden draad zijn wegens de fraaie moiréteekening zeer aan te bevelen voor meubels en betimmeringen. Plaatselijk wordt het gebruikt voor watertonnen.

Resak wordt geleverd door eenige soorten van de geslachten *Vatica* en *Colydodium*. De soorten van het geslacht *Vatica* zijn in den regel slechts

matig duurzaam (D. III) en worden zelden gebruikt voor constructiedoeleinden. Zij blijven hier daarom verder buiten bespreking. De soorten van het geslacht *Colydodium* echter, meren- deels voorkomend in Riouw en West Borneo en aldaar bekend onder de namen *resak tembaga*, *r. boekit*, *r. doerian* en *r. kerandji*, leveren een bruinegel tot donkerbruin, hard, zwaar, zeer duurzaam en sterk hout (D. I, S. I), dat gezocht is voor zware constructies, ook onder ongunstige omstandigheden, zooals in den grond en in het water. Het sterke scheuren van het hout is bij vele van deze toepassingen geen bezwaar. Het moet ook bestand zijn tegen zeepaalmworm, hetgeen verklaard kan worden door het bezit van een vrij hoog gehalte aan kiezelzuchtstoffen en door zijn groote hardheid.

Belangeran (*Shorea belangeran* Burck), ook wel kahoi of lcawi geheeten, is een boomsoort van Borneo, Bangka en Billiton. Het donker bruinrood gekleurde hout, dat veel hars bevat van een donkerroode tot zwarte kleur, is grof van draad, nogal hard, duurzaam en sterk (D. II, S. I—II). Het wordt veel gebruikt voor zware constructies bij huis- en bruggenbouw, ook wel voor prauwen en neuten in den grond. Het trekt nogal sterk.

Belian (*Eusideroxylon Zivageri* T. e. B.). Deze boomsoort, ook wel boelian, oelin of onglèn geheeten, levert het z.g. Borneesche of Palembang- bangsche ijzerhout. De boom komt verspreid over geheel Borneo in groote hoeveelheden voor, en hier en daar op Bangka en Billiton en in Palembang en Djambi. Plaatselijk kan hij een belangrijk aandeel in den boschopstand innemen. Het hout is oorspronkelijk geelbruin; op den duur wordt het echter bruin tot zwart. Het is vrij grof van draad, zeer hard, maar toch goed te bewerken, gemakkelijk te splijten en zeer duurzaam en sterk (D. I, »S. I). Het is van de Ned.-Indische houtsoorten, die in groote massa's te krijgen zijn, ongetwijfeld de duurzaamste soort. Het wordt veel gebruikt voor zware constructies bij huis- en bruggenbouw en is ook zeer geschikt voor gebruik in den grond. Hoewel het, zij het langzaam, aangetast wordt door paalmworm, wordt het algemeen gebruikt voor beschoeiingen bij havenwerken. Het wordt ook veel gebruikt voor dwarsliggers, waarvan de levensduur op 15—20 jaar gesteld kan worden. De sterke neiging tot scheuren zal men moeten tegengaan door voorboren der gaten voor de spijkers en trefonds. Deze eigenschap, die bij gebruik voor dwarsliggers een bezwaar is, heeft het hout echter een groote plaats doen verkrijgen voor gebruik als sirappen (houten dakpannen), die ook op Java reeds veel gebruikt worden, en zeker wel een menschenleef- tijd meekunnen. Voor meubels is het hout te zwaar; voor bestratings blokjes is het echter zeer geschikt gebleken. Voor neuten in den grond en voor sirappen is het op Borneo een van de meest gebruikte houtsoorten; in de peperstreken is het zeer gezocht als stutten voor de peperranken.

Merbau of ipil, op Borneo ook wel alai of ang- lai, op Celebes en in de Molukken ipil, bajam of evenals eenige andere houtsoorten kajoe besi geheeten, wordt geleverd door de soorten van het geslacht *Intsia*. Het hout is geelachtig tot roodbruin, soms bijna zwart van kleur, grof, heeft een duidelijken glans en is, hoewel zwaar, zeer goed en fraai te bewerken. Het is duurzaam en sterk (D. I, S. I). Bovendien scheurt, krimpt en trekt

het weinig. Het is dan ook overal een van de meest gezochte houtsoorten, niet alleen voor zware constructies, zelfs in den grond, maar ook voor prauwen en lambrizeringen. Verder wordt het ook vaak gebezigd voor dwarsliggers. Het heeft echter de eigenschap, ijzer sterk te doen roesten, terwijl slechts een- of tweemaal met zinkwit geverfd merbau-hout in den regel zwart aanslaat.

Poenak (*Tetramerisla glabra* Miq.), in Palembang gedada paja geheeten, komt voornamelijk voor in de uitgestrekte moerassen van Midden Sumatra. Het hout is van middelmatige kwaliteit (D. III, S. II) en alleen onder dak te gebruiken. Door de inheemsche bevolking wordt het weinig gewaardeerd; in Singapore is het echter zeer gewild; het wordt op de panglons van Beng-kalis en omstreken, na meranti, het meest gekapt.

Njatoe, balam en soentai, de meest bekende namen op Sumatra en Borneo voor de vele soorten uit de familie der *Sapotaceae*, leveren houtsoorten van zeer uiteenlopende kwaliteit. De *Planchonclla-sooTien* (D.V) zijn het slechtst; enkele weinige *Palaquium*-soorten zijn zeer duurzaam, en sterk (D. II, S. I); de meeste soorten van de geslachten *Palaquium*, *Payena* en *Madhuca*, de meest voorkomende geslachten, leveren roodachtig hout van middelmatige kwaliteit (D. III—IV, S. II—III), dat door de inheemsche bevolking gaarne wordt gebruikt voor kano's en planken en ook in Singapore een goeden afzet vindt. Overigens zijn enkele *Sapotaceeën* bekend als leveranciers van gutta percha en van planten-talk (uit de zaden).

Bakau-hout. Wat men uit een exploitatieoogpunt verstaat onder den naam bakau-hout, wordt geleverd door *Rizophora*-soorten (bakau in engeren zin), *Bruguiera-soorten* (langgadai, mata boeaja, toemoes) en *Gerops*-soorten (tingi). Het zijn alle vertegenwoordigers van vloedbosschen, welke het sterkst vertegenwoordigd zijn langs de lage kusten van Sumatra en Borneo. Op Java en Celebes beslaan de vloedbosschen een veel kleinere oppervlakte. Het bakau-hout (D. II—IV, S. I—II), is zwaar, hard en fijn van draad; het vindt voornamelijk toepassing als staken bij de vischvangst (séro's), voor stijlen van tabaksloodsen en droogstokken bij de tabakscultuur voor het drogen van de tabaksbladeren (Déli), voor mijnhout (P. Laoet), voor brandhout en voor houtskool. Voor de beide laatstgenoemde doeleinden is het uitstekend. Een zeer belangrijke exploitatie heeft plaats in Atjoh, Sum. Oostkust en Riouw. Dio op de panglons van Sumatra's Oostkust en Riouw bedroeg in 1927 niet minder dan 9000 M³ stakenhout, ± 100,000 ton brandhout en ± 30,000 ton houtskool. Behalve hout leveren meerdere soorten nog looi- en verbasten.

Tembosoo, op Borneo ook soranai geheeten (*Fagraea* spec. div.), D. I, S. I. Buitengewoon duurzaam, lichtbruingeel hout met typische zuur aromatische lucht. Gemakkelijk te bewerken. Soehout, krimpt of trekt niet. Overal zeer gezocht voor zware en lichte constructies, ook voor snijwerk.

Koelim of kajoo ba wang (*Scorodocarpus borneënsis* Bocc.), D. I, S. i. Zeer zwaar, donker rood- of paarsachtig lichtbruin van kleur, vorseh Biet sterke knoflooklucht. Gebruikt voor zware

en lichte constructies, ook in don grond. Scheurt in de zon nogal sterk.

Pctaling, pitatar, goi, gei, in West Borneo ketikal (*Ochanostachys amentacea* Mast), D. II, S. I—II. Lijkt veel op de voorgaande, maar is lichter van kleur, fijner van draad en mist de typische knoflookgeur. Bij voorkeur gebruikt voor stijlen.

Tempinis of damocli (*Sloetia elongata* Backer), D. I, S. I, is een zeer harde en zware houtsoort, voornamelijk voorkomend in Midden Sumatra, en een van de beste en meest duurzame van den Archipel. Zij wordt daarom voor velerlei doeleinden gebruikt, ook onder zeer ongunstige omstandigheden. Het hout is echter moeilijk te bewerken. Vaak is het bestand tegen paalworm.

Rengas of rangai, op Borneo ook wel djingah, (*Gluta renghas* L. en *Melanorrhoea*-soorten), D. II, S. II, zijn geel en rood gevlamde houtsoorten met fraaie glans, welke om deze redenen bijzonder geschikt zijn voor meubels en lambrizeeringen. Door de bevolking wordt *Gluta renghas* L. bij voorkeur gebruikt voor kielen van prauwen en neuten in den grond.

Daroe-daroe, garoe boeaja, tempilai (*Urandra corniculata* Foxw.), D. I, S. I. Een hard, licht bruingeel, zeer typisch aromatisch riekend, zeer sterk hout, voornamelijk voorkomend op Sumatra, dat bij voorkeur gebezigd wordt voor zware constructies.

Onder de soorten van de geslachten *Artocarpus* en *Prainea*, waarvan het hout sterk in kwaliteit verschilt (D. I—IV, S. I—IV), komen een of meer soorten voor, o.a. bekend als limpato en ke-loetoem, die een hard, zeer moeilijk te bewerken hout leveren, dat door het bezit van veel kiezellichaampjes de gereedschappen spoedig bot maakt, maar nagenoeg onvergankelijk is en o.a. ook bestand is tegen paalworm.

Bintangoer is een veel voorkomende naam voor *Calophyllum*-soorten (D. II—IV, S. II—III), die bij voorkeur gebruikt worden voor masten, kromhouten in den scheepsbouw, staken bij de vischvangst, e.d. De meeste soorten zijn roodachtig van kleur, gemakkelijk te bewerken, hebben een fraaie glans en teekening en zijn daarom ook goed te gebruiken voor betimmeringen.

Soerèn of soerian is een vaste naam voor een paar *Toona*-soorten (in de oudere literatuur als *Cedrela*-soorten aangeduid), die een licht, zeer gemakkelijk te bewerken hout leveren, dat door de bevolking gaarne wordt gebezigd voor lichte constructies onder dak. Het doet, wat kleur, teekening en reuk betreft, veel denken aan sigaren-kistjeshout en wordt daarom in Indië ook gaarne voor dit doel gebruikt. Dit hout verdient aanbeveling voor betimmeringen vanwege de fraaie teekening en glans, vooral dat van de betere soort, *T. sinensis* Roem. (D. III—IV, S. II—IV).

Gerooggang is de naam voor eenige lichte *Cratogeomys*-soorten (D. IV, S. III—IV), die een lichtrood gekleurd hout leveren, dat oppervlakkig beschouwd wel wat gelijk op een lichte meranti, maar veel meer glans vertoont. Vooral stamstukken met golvenden draad zijn zeer fraai voor betimmeringen.

Zeer licht en nagenoeg wit hout kan in grootere hoeveelheden geleverd worden door poelai of poelantan (Atjohim-soorten) en melaboai of djclootoong (*Dyera*-soorten). Deze houtsoorten zijn zeer weinig duurzaam en onsterk (I). V,

S. IV—V). Om verkleuring te voorkomen moet het hout snel verzaagd en gedroogd worden. Door de bevolking wordt het hout vooral gebezigd voor grof snijwerk. Ook schijnt het gaarne gebruikt te worden voor vormen bij de gieterij. Een der *A-sŋoʔiʔ*-a-soorten, n.l. *A. spat-hulata* BL., levert in zijn wortels het bekende, zeer lichte kajoe gaboes, dat vooral gebruikt wordt voor drijvers bij de vischvangst, en als surrogaat voor kurken. Voor het laatste doel is het weinig geschikt, vanwege zijn geringe veerkracht en groote poreusiteit; voor isolatiemateriaal (b.v. bij de hoedenindustrie) zal het waarschijnlijk wel bruikbaar zijn.

Kajoe malas (*Parastemon urophyllim* A.D.C.), D. II—III, S. I, is een harde, moeilijk te bewerken, zeer zware, roode houtsoort van de alluviale vlakten van Sumatra en Borneo, die o.a. gebruikt wordt voor pijlers van bruggen, neuten van huizen en ook voor steigerpalen in zee- en brak water. Door het hooge gehalte aan kiezel- lichaampjes, gepaard gaande aan groote hardheid, is dit hout waarschijnlijk goed bestand tegen de aantasting door paalwormen (-Tr^o^).

Boengoer, op Java woengoe geheeten (*Lagerstroemia speciosa* Pers.) komt over den geheelen Archipel voor, bij voorkeur op vochtigen bodem, maar nergens in zeer groote massa's. Het hout staat slechts weinig bij djati ten achter (D. II, S. II) en is dan ook overal zeer gezocht voor velerlei doeleinden, vooral voor prauwen.

In de uitgestrekte kustmoerasgebieden, die arm zijn aan goede houtsoorten, speelt de ni-boeng-palm (*Oncosperma filamentosa* BL.) een belangrijke rol. In onbewerkten vorm worden de stammen gebruikt voor neuten in het water; gekloofd dient de buitenste, zeer duurzame laag tot latten en bevolging. Dit materiaal kan tientallen van jaren mee.

CELEBES EN DE MOLUKKEN. De houthandel in Celebes en de Molukken is nog weinig ontwikkeld. De belangrijkste uitgevoerde houtsoorten zijn luxehoutsoorten, n.l. ebbenhout, Ambonsch wortelhout en salamoeli. Als belangrijke houtsoorten dienen verder genoemd te worden: kajoe besi, in hoofdzaak ipil of bajam, de in deze streken voor bouwdoeleinden meest gebruikte houtsoort (zie merbau onder Sumatra en Borneo), djati uit Boeton (zie onder Java), linggoea, gofassa, kajoe lasi, kajoe lara, poóti (zie balau onder Sumatra en Borneo) en kolaka.

Het echte ebbenhout van Nederlandsch-Indië (*Diospyros uttilis* K. en V.) is grotendeels afkomstig van Noord Celebes en omliggende eilanden, met Makassar (vandaar de naam Makassarsche ebbenhout), Gorontalo en Poso als voornaamste uitvoerhavens naar het buitenland. Het aantal *Diospyros*-soorten in den Archipel is zeer groot, maar er zijn slechts een paar soorten, die kernhout vormen van voldoende breedte. Nu het echte ebbenhout echter geleidelijk aan schaarscher begint te worden, schijnen ook andere (minderwaardige) soorten in den handel te worden gebracht. Van nature is het Indische ebbenhout in den regel niet egaal zwart, maar zwart met vlekken en strepen in verschil lende tinten. Eerst door het op een bepaalde wijze te beitsen, wordt het gitzwart. Zoals bekend, wordt het ebbenhout in hoofdzaak gebruikt voor luxe-meubels en -betimmeringen, pianokasten, snij- en inlegwerk.

Het Ambonsch wortelhout, het kajoe boekoe, is afkomstig van uitwassen, voorkomende op sommige stammen van den linggoa (*Plerocarpus indica* Willd.). Het wordt verkocht in stukken van 2 tot 100 K.G. Hoewel deze boomsoort o.a. ook op Java en de Philippijnen voorkomt, schijnt hij daar dergelijke uitwassen niet te vormen. Dit wortelhout zit vol kleine oogjes en heeft een zeer warrig vezelverloop, hetgeen een hoogst eigenaardige teekening geeft. Het wordt gebruikt voor pijpenkoppen, fijn opleg werk en fineer.

Salamoeli of Ambonsch notenhout (*Cordia subcordata* Lamk.) is een grove, vrij lichte en zachte houtsoort (D. III), grijsbruin van kleur met donkere vlammen, die gepolijst, bijzonder warm van tint wordt, met fraaie kleurschakeringen. Het is een van de mooiste Ned.-Indische houtsoorten voor meubels en betimmeringen.

Het linggoa-hout, op Java angšana of sana kembang geheeten, wordt geleverd door een paar soorten *Pterocarpus*. De kwaliteit loopt nogal uiteen (D. I—II, S. I—III, misschien ook nog minder). De kleur varieert van licht stroogeel met vele overgangen tot bloedrood, het s.g. van 0,4 tot 0,9. Of dit soort-, dan wel individuele verschillen zijn, is niet met zekerheid bekend. Het hout is meestal gemakkelijk te bewerken; scheurt, krimpt en trekt weinig; is goed bestand tegen weersinvloeden en insectenvraat en wordt daarom gaarne gebruikt. Van wege zijn fraaie kleur en teekening wordt het ook vaak voor meubels gebezigd.

De gofassa (o.a. *Vitex cofassus* Reinw.) levert een houtsoort, welke overeenkomt met de meer bekende laban of leban (*Vitex pubescens* Vahl), die over den geheelen Archipel voorkomt, maar veelal een minder gunstigen stamvorm heeft dan eerstgenoemde. Het hout is vrij fijn, hard, maar toch goed te bewerken, krimpt en scheurt weinig, is duurzaam en sterk (D. I, S. I—II) en vrij taai. Het wordt vooral gebruikt voor prauwen, velgen, spaken, e.d.

Kajoe lasi (*Adiha jagifolia* Val.) is een harde, maar gemakkelijk te bewerken, fijne, geel- of bruinachtige, vaak rood geaderde houtsoort, die mede in verband met zijn groote duurzaamheid en sterkte (D. II, S. II) zeer gezocht is voor huishouwen, meubels en ook voor prauwen. Dit hout laat zich ook fraai beitsen en polijsten. Bij gebruik in de zon vertoont het vrij sterke windscheuren.

Kajoe lara of kajoe nani (*Melroaideros vera* Roxb. en *M. petiolata* Val.) is een fijne, zeer harde roodachtig grijsbruine houtsoort, die buitengewoon sterk en duurzaam is (D. I, S. I). Wegens zijn buitengewone hardheid gebruikt men het bij voorkeur in onbewerkten vorm, o.a. voor pijlers van bruggen en neuten van huizen en vooral ook voor havenwerken, daar het zeer lang weerstand biedt tegen aantasting door paalworm.

Kolaka (*Parinari corymbosum* Miq.) komt onder velerlei namen over geheel Indië meer of minder algemeen voor, maar heeft blijkbaar alleen in Zuid Celebes een plaats op de houtmarkt weten te verkrijgen. Het is een zware, harde, roodbruine houtsoort, sterk, maar slechts matig duurzaam (D. III, >S. I—II). Het groote gehalte aan kiezellichaampjes doet vermoeden, dat het goed bestand zal blijken tegen paalworm. Het boven water uitstekende gedeelte zal echter tegen weersinvloeden beschermd moeten worden.

KLEINE SOENDA-EILANDEN. Van de Kleine Soenda-eilanden wordt geen timmerhout uitgevoerd, wel vrij veel sandelhout (*Santalum album*

L., zie aldaar), bekend onder den algemeenen naam tjendana, op Timor haoo meni geheeten. Dit hout is hoofdzakelijk afkomstig van Timor en omliggende eilanden; de boom komt echter ook, zij het veel zeldzamer, voor op Java, Celebes en in de Molukken. Het hout is zwaar, hard, zeer fijn en groengeel van kleur, al of niet met bruine of roodachtige teekning. Alleen het kern-hout bezit de typische sandelhoutgeur. Het dient uitsluitend als reukhout en voor fijn snijwerk, terwijl de uit het hout bereide sandelhoutolie gebruikt wordt voor parfums, zeepen en medicinale doeleinden.

De belangrijkste reukhoutsoorten van den Archipel zijn verder garoe-hout, waarvan de beste soort geleverd wordt door *Aquilaria malaccensis* Lamb. (zie aldaar) en het veel goedkoopere kajoe laka, *Dalbergia parviflora* Roxb., beide soorten grotendeels van Borneo en Sumatra.

Van de verf houtsoorten (zie KLEURSTOFFEN en BATIKKEN) is de belangrijkste kederang, die het z.g. geelhout of kajoe koening levert (*Cudrania*, o.a. *C. javanensis* Tréc. = *C. spinosa* Kds., zie aldaar), dat voornamelijk uit het Oosten van den Archipel afkomstig is.

Literatuur. De voornaamste (niet zuiver botanische) werken over de houtsoorten van Nederlandsch-Indië zijn: S. H. Koorders en Th. Valters: „Bijdragen tot de kennis der boomsoorten van Java”; S. H. Koorders: „Verslag eener botanische dienstreis naar de Minakassa”; J. W. Moll en H. H. Janssonius: „Micrografie des Holzes der auf Java vorkommenden Baumarten”; K. Heync: „De nuttige planten van Nederlandsch-Indië”; L. G. den Berger en H. Beekman: „Inleiding tot de herkenning van hout in de praktijk”; L. G. den Berger en F. H. Eyndert: „Belangrijke houtsoorten van Nederlandsch-Indië”;

L. G. den Berger: „Houtsoorten der Cultuurgebieden van Java en Sumatra's Oostkust”; F. W. Foxworthy: „Commercial Timber Trees of the Malay Peninsula”; J. S. Gamble: „A manual of Indian Timbers”; H. N. Whitford: „The Forest of the Philippines”; E. E. Schneider: „Commercial woods of the Philippines.” F. H. Ey

PAKETVAART MAATSCHAPPIJ (KONINKLIJKE). (Aanvulling en vervolg van Dl. III blz. 254 v.v.) De Koninklijke Paketvaart Maatschappij begon hare diensten op 1 Januari 1891, onder leiding van den Hoofdagent Jhr. L. P. D. Op ten Noort (oud-marine officier, tevoren Inspecteur der Stoomvaart Maatschappij Nederland), bijgestaan door den Chef van den Algemeenen Dienst L. J. Lambach (voordien in dienst bij de Ned. Indische Stoomvaart Maatschappij) met een vloot van 28 schepen. Dertien hiervan waren op Nederlandsche werven voor de Indische vaart aangobouwd, t.w.: de s.s. Both, Coen, Maatsuycker en Itael, ter grootte van ongeveer 825 netto ton, s.s. Carpentier en Van Die men, elk van 766 ton, s.s. Reynst, Van Goens en Speelman, elk van 632 ton, s.s. Camphuys van 424 ton, s.s. Reyniersz, Swaardcoroen en Van Riebeck, elk 388 tons, in totaal nagenoeg 9.000 ton netto en 14.000 ton bruto, terwijl vyftien oude schepen van de Ned. Ind. Stoomvaart Maatschappij werden overgenomen n.l.: de s.s. Generaal Pel, G. G. Loudon, Tambora, Graaf van Byland, Japara,

Prins Alexander, Bawean, Van Lansberge, G. G. Myer, Amboina, Min. Frans van de Putte, Siak, Karang, Ophir en Sindoro.

De eerste jaren van het K.P.M. bedrijf. Hoewel de concurrentie der N.I.S.M. was uitgeschakeld, waren de eerste K.P.M.-jaren verre van bemoeidigend. Reeds in Januari 1891 strandde het s.s. Reynst nabij Boston en ging geheel verloren. Voor en na bleken verder vele van de N.I.S.M. overgenomen schepen in zeer verwaarloosden toestand te verkeerren; ook de haventoestanden, op vele plaatsen hoogst ongunstig, veroorzaakte veel vertraging in de diensten. De doortastende leiding van den Hoofdagent wist echter de talrijke moeilijkheden na enkele jaren van groote krachtspanning te boven te komen en het K.P.

M. bedrijf op hechten grondslag te vestigen.

Reeds in het eerste jaar van haar bestaan werden te Tandjoengpriok een magazijn en een werkplaats opgericht, terwijl het dokken en reparatie-ruimten van de schepen aan een particuliere instelling werden toevertrouwd.

1 *erdere ontwikkeling.* Om gezondheidsredenen zag de energieke hoofdagent, de Heer Op ten Noort, zich verplicht in 1893 de leiding van het bedrijf over te geven aan den Heer E. G. Taylor. De nieuwe Hoofdagent zag zich voor een toenemende behoefte aan tonnen maat geplaatst, als gevolg van de snelle ontwikkeling van het handelsverkeer. De gelegenheid werd daarom dan ook grif benut in concurrentie varende schepen over te nemen en aan de vloot toe te voegen, zooals de s.s. Medan en Nienhuys der Deli Stoomvaart Maatschappij en de Maha Vajirunhis van de Ocean s.s. Company.

De inmiddels uitgebroken Lombok-oorlog in 1894 stelde de jonge maatschappij voor de zware proef om op eerste aanvraag vanwege het Gouvernement binnen 24 uren het benodigde materiaal beschikbaar te stellen voor troepenvervoer naar Ampanen. Evenzoo was dit het geval toen in 189*5 met den meesten spoed in scheepsgelegenheid voor troepenvervoer van Batavia naar Atjeh moest worden voorzien.

Door den steun van de Stoomvaart Maatschappij Nederland en de Rotterdamsche Lloyd kon de overheerschende positie, door Singaporeingemonen in het doorvoerkeeren naar Europa, met goed gevolg grotendeels naar Soerabaja, Batavia en Padang worden verplaatst, hetwelk zoowel den handel als de samenwerkende maatschappijen ten goede kwam.

In 1906 trad de Heer Taylor als Hoofdagent der K.P.M. af, om te worden opgevolgd door den Heer L. J. Lambach. Nadat zijn beide voorgangers de periode van worsteling om het bestaan glansrijk te boven waren gekomen, nam gedurende de tien jaren van zijn beheer de K.P.M. snel toe in uitbreiding en beteekenis.

Van de drie voornaamste nieuwe ondernemingen uit dien tyd werden er twee met groot succes bekroond, n.l. het instellen van den wekelijk-schen sneldienst tusschen de Javahavens Soerabaja, Semarang, Batavia en Singapore-Belawan Deli, -alsin'ed'ede maandelijkse verbinding op Australië, do z.g. Java-Australië Lijn.

De inderdaad populaire sneldienst vond zijn oorzaak in den vereischten regelmatigen aanvoer van Javaanseho arbeiders voor do in Deli gevestigde oultuur-onderneming, doch die verbinding beteekende tevens een belangrijke ver-

betering voor het verkeer van salonpassagiers tusschen genoemde Javahavens en Singapore.

De stijgende beteekenis van dezen, in 1908 geopenden. sneldienst voor het verkeer spreekt het beste uit den aanbouw achtereenvolgens van het s.s. Rumphius in 1908 (2500 ton), gevolgd door het s.s. Melchior Trcub (3500 ton) in 1913, het s.s. Plancius (6000 ton) in 1924 en het s.s. Op ten Noort (6000 ton) in 1927, waarvan de laatste twee naast een hoogst geriefelijke en moderne saloninrichting, ruimte biedend voor 180 passagiers, tevens een tusschendeckruimte voor meer dan 2000 Javaansche dekpassagiers hebben.

De *Java-Australië Lijn* werd eveneens in 1908 geopend, aanvankelijk met de schepen *Le Maire* en *Van Spilbergen* (ruim 3200 ton) en wel op initiatief van den Gouverneur Generaal van Heutsz. Na de eerste verliesgevende jaren, welk verlies gedeeltelijk door Regeeringssubsidie werd vergoed, bood deze lijn weldra de beste verwachting voor de toekomst. Na achtereenvolgens enkele grootere typen schepen op de gestadig in beteekenis groeiende lijn te hebben geplaatst, dorst men het in 1913 aan, de beide bekende *Australië-sche-pen Houtman* en *Tasman* in de vaart te brengen. Deze schepen van 5000 ton bruto tonnenmaat boden echter, na veel tot de verdere ontwikkeling van het goederen- en passagiersverkeer tusschen Ned.-Indië en Australië te hebben bijgedragen, in de jaren na 1924 voor de groote toename van dit verkeer geen voldoende ruimte meer. Wederom werden een tweetal nieuwe schepen, welke aan de steeds stijgende eischen voor het passagiers- en lading vervoer tegemoet kwamen, speciaal voor de vaart op Australië in aanbouw gegeven. In 1928 zijn zij als de turbine schepen „*Nieuw Holland*” en „*Nieuw Zeeland*” (11.000 ton bruto) in dienst gesteld; tegelijkertijd werd daarbij de maandelijksche lijn doorgetrokken naar Penang en *Belawan Deli*, vanwaar de route over Singapore, Batavia, Semarang, Soerabaja en Makassar loopt naar Brisbane, Sydney en Melbourne.

Van een uitbreiding van het bedrijf in de richting China en Japan, reeds vroeger aangevangen, werd na enkele reizen, welke verre beneden verwachting bleven, afgezien, tot in 1915 het instellen van eene regelmatige verbinding tusschen *Belawan Deli*, Penang en Singapore op Hongkong, Swatow en Amoy met meer succes werd bekroond. Dit leidde tot de instelling van de *Deli-Strails- Cliina Lijn*, waarvoor in 1927 de voor deze lijn gebouwde motorschepen „*Cremer*” en „*Van Heutsz*” (4500 ton) in dienst werden gesteld, voornamelijk voor het vervoer van Chineesche werkkrachten, bestemd voor- of afkomstig van de cultuuron- demeringen in Deli en de Straits-Settlements. In 1915 werd eveneens de z.g. *Java-Siam Lijn* tusschen Batavia, Soerabaja en Bangkok, alsmede de *Leli-Bangoon Lijn* geopend.

Inmiddels was ook het scheepvaartbedrijf binnen den archipel gestadig tot groote uitbreiding en toenemende beteekenis gekomen. Zoowel het aantal bevaren lijnen als de hiermede gepaard gaande vermeerdering van het aantal schepen steeg met de jaren en naast het algemeen goederen- en passagiersvervoer nam het allens opgekomen vervoer van Gouvernements zout, tin en steenkolen een steeds grooteren omvang aan, waarvoor in den loop der jaren een afzonderlijke vloot van vrachtschepen aan het bedrijf werd

toegevoegd, welke in 1929 op zich zelf al reeds nagenoeg 50 schepen telde.

Van den lateren tijd dateert ook de grootere bemoeienis der K.P.M. met de riviervaart in Borneo en Sumatra, welke door een speciaal type platboomde hekwielvvaartuigen bediend wordt en in den aanvoer voorziet van de ver uit het binnenland afkomstige producten naar de stapelplaatsen Bandjermasin, Palembang en Djain- bi, Samarinda en Laboehanbik voor verderen afschep.

De financieele positie der Maatschappij was reeds in 1908 op hechten grondslag gevestigd door de oprichting der Ned. Scheepvaart Unie, gevormd in samenwerking met de Stoomvaart Maatschappij Nederland en Rotterdamsche Lloyd. Bedoelde instelling heeft behalve een zeer belangrijk deel der aandelen van genoemde maatschappijen, nu meer dan $\frac{1}{2}$ van het K.P.M. kapitaal in handen en financierde in de latere jaren de kapitaalsuitbreiding der drie toetgetreden maatschappijen.

De leiding der Maatschappij in Ned.-Indië, jarenlang berustend bij den Hoofdagent, werd in Februari 1912 gesteld onder een President Directeur, bijgestaan door 2 Directeuren, terwijl tegelijkertijd den te Amsterdam gevestigden Administrateur der Maatschappij de bevoegdheid van Directeur in Nederland werd toegekend. In Juli 1929 werd de Indische directie met een vierde directie lid uitgebreid.

De oorlogsjaren zijn voor het K.P.M.-bedrijf van grooten invloed geweest.

Kort nadat de Heer Lambach als President- Directeur in 1916 was opgevolgd door den Heer

M. C. Koning, bracht het ontstane groote gebrek aan schepen op den Pacific- en Indischen Oceaan, waardoor een geweldige stagnatie ontstond in den uitvoer van Indische producten, als rubber en suiker, de K.P.M. tot het ondernemen van groote oceanreizen, ver buiten haar eigenlijk terrein. In die dagen bezochten de grootere schepen der Maatschappij de havens van Japan, Bombay, Suez, Mauritius, San Francisco en New York, terwijl, als gevolg van de toetreding tot de in Nederland gevormde vereenigde Nederlandsche Scheepvaart Maatschappijen, kort na den oorlog, een poging werd gedaan, tot het instellen van een *Java-Chili Lijn* tusschen Batavia en Valparaiso, welke echter na één reis per *Ü.B.H. Van Oloon* in 1920 niet meer werd herhaald.

Het laatste oorlogsjaar betrok ook de K.P.M. rechtstreeks in den oorlogstoestand en veroorzaakte een plotseling stilliggen van het levendige bedrijf, als gevolg van het in beslag nomen van het s.s. *Tasman* te Brisbane en de s.s. 's Jacob, *Van Heemskerk*, *Rochussen*, *Pynacker Hordyk* en *Van Waerwijck* te Singapoex-e. De Ned.-Indi- sche scheepvaart werd van Singapore, Penang en Australië teruggetrokken; in de daarop volgende maanden werden slechts enkele locale verbindingen van Java onderhouden, o.a. tusschen Soerabaja en Makassar. De sneldienst *Java-Deli* werd spoedig weder hervat, doch buiten Singapore om.

Het s.s. *Tasman* werd, op weg naar Engeland, varende onder Engelsche vlag in de Middclland- sche zee getorpedeerd en in 1922 vervangen door een nieuw schip, voor rekening der Engelsche Regeei- ing gebouwd, geheel gelijk aan het verloren schip, waarvan het ook den naam overnam.

Reeds in den loop van 1919 werden de andere

¹n beslag genomen schepen te Singapore weder opgeleverd.

Weliswaar hadden deze schepen tegen behoorlijken charterprijs onder Engelscho vlag gevaren, waardoor geen direct verlies werd geleden, doch het gemis der schepen in het gewone bedrijf werd als een groot nadeel gevoeld.

Onder de leiding van den Heer C. van der Linde, die in 1920 na den Heer Koning als President Directeur was opgetreden, zag ook weldra de K.

P.M., na korten tijd van verbazingwekkenden schijnbloei in den kolonialen im- en export handel, wegens de plotselinge inzinking van het economisch leven, zich voor de grootste moeilijkheden in het bedrijf geplaatst. Deze maakten de meest ingrijpende maatregelen voor reorganisatie en bezuiniging noodzakelijk, teneinde de positie der maatschappij te handhaven. In 1924 trad echter een verbetering in den toestand in, waarna de K.P.M. geleidelijk haar vóór dien krachtige positie wist te herstellen in die mate, dat zij zich na enkele jaren aan de spits bevond der Neder-landsche scheepvaartondernemingen.

In 1925 werd wederom de Regeeringsovereen- komst, ditmaal op eenigszins gunstiger voorwaarden dan in 1915, vernieuwd voor den tijd van 1926 tot en met 1930.

het heden daag, 'ich bedrijf. De tegenwoordige positie der K.P.M. spreekt het duidelijkst uit enkele vergelijkende statistische gegevens.

In 1891, het eerste bedrijfsjaar, werd een afstand bevaren van 752.000 zeemijlen; in 1928 rium 4.654.000 mijlen, waaronder 4.137.600 in het Archipel verkeer en 516.400 op de buitenland- sche lijnen, n.l. Java-Australië Lijn, Deli-Straits- China Lijn, Java-Siam Lijn, Siam-Sumatra-Bor- neo Lijn, Rangoon-Deli Lijn, Saigon-Molukken Lijn en vele extra reizen naar het buitenland.

Het goederentransport, in 1891 omvattende 200.0 ton, waaronder 8000 ton doorvoerlading naar Europa, was in 1928 gestegen tot 4.285.000 ton, waaronder ruim 800.000 ton voor het door- voerverkeer.

Tegenover een passagiersvervoer van 122.047 personen in 1891, wijzen de cijfers voor 1928 op een verkeer van 1.310.555 passagiers, over de vier klassen verdeeld, on wat de vloot betreft, welke bij den aanvang van het bedrijf 28 schepen telde, wijst do lange lijst in 1929 op een aantal van 157 vaartuigen, waaronder 84 passagiersschepen in de vaart en 13 in aan bouw, verder 4 vrachtschepen in de vaart on 7 in aanbouw, benevens een zestal hekwielstoomers en een bergings- vaartuig.

Met de uitbreiding van do vloot hield do toename van het personeel gelijken tred; in 1929 telde de K.P.M. 13.000 dienaren, waaronder nagenoeg 10.000 bohoorondo tot het z.g. varend personeel (750 gezagvoerders en stuurlieden; 836 man, behoorendo tot het machinistencorps) en verder 3100 man kantoorpersoneel, werkzaam op het Hoofdkantoor te Weltevreden en de ruim 60 eigen agentschappen, ovor den archipel verspreid.

Het Hoofdkantoor der K.P.M. „werd in 1901 van Batavia verplaatst naar cph meer modern kantoor te Weltevreden, dat eind 1923 weder werd verlaten voor het statige gebouw, gelegen aan het Koningsplein. Eigen kantoren der maatschappij in het buitenland zijn nu gevestigd te Singapore, Penang, Sydney, New York en San Francisco.

Uitgebreide werkplaatsen en magazijnen van alle scheepsbnoodigheden en proviandvoorzie- ning, alsmede een eigen nautisch instituut zijn in den loop der jaren te Tandjoengpriok in gebruik genomen, terwijl een eigen steenkolen-mijnbe- drijf, gevestigd op de Oostkust van Borneo (de Parapatanmijnen te Beraoe), voor een groot deel voorziet in de benooidigde brandstof voor de vloot, voor zoover do schepen niet op residu-olie zijn aangewezen.

Behalve het scheepvaartbedrijf in den meest uitgebreiden zin, exploiteert de K.P.M. op tal van havenplaatsen en roeden eigen prauwenvee- ren voor het reedetransport der lading en onderhoudt zij verder op vele rivieren regelmatig verbindingen.

Sedert 1924 is het toeristenverkeer in Ned.- Indie, hetwelk grootendeels per K.P.M. lijnen plaats vindt, van groeiende betekenis geworden voor haar bedrijf, aangemoedigd door de organisatie van speciale toeristenvaarten met de hiertoe bij uitstek geschikte passagiersschepen. Vermelding verdient de Molukken toeristenvaart per s.s. Plancius in 1924 en per s.s. Ruraphius in 1925, alsmede de meer uitgebreide toeristenrei- zen ondernomen per s.s. Op ten Noort van Batavia over Singapore naar Bangkok, Saigon, Ma- nila, teruggaand door de Molukken en naar het eiland Bali in 1927, herhaald in 1929, echter zonder Bangkok en Saigon.

Het regelmatig onderhouden van zulke toe- ristenreizen, in samenwerking met de groote buitenlandse scheepvaart- en toeristenondernemingen, is hiervan een gevolg en in de naaste toekomst valt nog verdere uitbreiding op dit gebied te verwachten.

De ontwikkeling van het toerisme naar het eiland Bali leidde de K.P.M. tot eene volledige organisatie van het toeristenverkeer naar- en op Bali, o.a. door het hotelbedrijf op de voornaamste centra aldaar in eigen hand te nemen. Voor andere tooristenstreken als Sumatra, de route naar Bangkok, werden nauwe relaties aangegaan ter bevooriding van het toeristenverkeer en even- zoo met do vele buitenlandse verkeersmaat- schappijen, welke in meerdere of mindere mate bij de ontwikkeling van het wereldverkeer betrokken zijn.

Do belangen van het personeel der Maatschappij zijn uitstekend verzorgd, uiteraard vooral die van het varend personeel, waarvoor te Weltevreden een zeer modern hospitaal word gebouwd, terwijl vorder te Weltevreden en te Soerabaja een logeergebouw gelegenheid biedt aan de stuurlieden on machinisten der in dok of reparatie zijnde schepen voor verblijf aan den wal. Do stichting van een eigen zeevaartschool, als voortzetting van don reeds sedert jaren bestaanden cursus voor do opleiding tot hoogere rangen voor jonge stuurlieden on machinister, is een der allerlaatste instellingen op dit gebied, door de K.P.M. in het leven geroepen.

Do algemeueo condities, goldonde voor het ge- heele personeel, iu den vorm van dienstvoorwaar- don, verlofsbepalingen, de stichting van een zelfstandig pensioens-, weduwen- en woezenfond9, zijn als een voorbeeld to noemen van behartiging der sociale belangen van het bij haar dienend personeel.

Ter regelmatige voorziening in de behoefte aan havenarbeiders te Tandjoengpriok had ook de

K.P.M. een belangrijk aandeel in de vestiging van de z.g. Unie-kampong, in samenwerking met de Ned. Maillijnen, welke model-inrichting een navolging vond in de vestiging van eenzelfde kampong te Belawan Deli.

De machtige K.P.M. organisatie onderhoudt in 1929 niet minder dan 60 regelmatig bevangen zeelijnen, meerendeels weekdiensten en andere 2 of 4 wekelijks bevangen, alle binnen den archipel, waarnaast welhaast 7 geregelde buitnlandsche lijnen, waarvan de *Saigon-Java-Nottmea Lijn* de laatste uitbreiding vormt.

De zout- en kolenvloot, welker schepen op min of meer onregelmatige tijden af varen, vormt hiernaast een op zich zelf staand bedrijf van groot- te beteekenis.

Eenige cijfers, welke de financieele groei van het bedrijf der Maatschappij ten duidelijkste de- monstreeren, volgen hieronder:

Jaar	Kapitaal	Exploitatie saldo	Dividend % bedrag
1892	6.000.000	726.192,15	0 0/0
1902	10.000.000	1.612.399,07	3% 800.000
1912	16.000.000	3.492.641,28	9% 1.440.000
1922	30.000.000	7.784.143	7% 2.100.000
1928	30.000.000	14.532.973,14	14% 4.200.000

De K.P.M. in haar tegenwoordige organisatie kan als een model bedrijf gelden en is tevens geworden een onmisbare factor voor de ontwikkeling van het economisch leven van Nederlandsch- Indië./

[r.": -**PLEYTE (Mr. THOMAS BASTIAAN)**, geboren te Leiden. 23 October 1864 uit het huwelijk van Dr. W. Pleyte, Directeur van 's Rijks Museum van Oudheden, en Catharina Margaretha Tem- pleman van der Hoeven. Studeerde te Leiden in de rechten 1886—1891 en vertrok in het voorjaar d. a. v. op eigen gelegenheid naar Java, waar hij alras een plaatsing vond op het bekende advocatenkantoor te Semarang van Mr. C. Th. van Deventer en Mr. J. H. Andries. Hier verwierf hij zich een uitgebreide kennis van personen en toestanden, vooral in de zakenwereld. Pleyte repatrieerde in 1908 en vestigde zich te Amsterdam, waar hij, toen aldaar de Raad voor Scheepvaart werd opgericht, benoemd werd tot voorzitter van dat college. Als lid van de Vrijzinnig-democratische partij, evenals zijn oudere vriend Mr. C.Th. van Deventer, stelde Pleyte zich bij de verkiezing van 1913 candidaat voor de Tweede Kamer in den kieskring IX te Amsterdam. Na de overwinning der Concentratie werd hem in het extra-parlementair kabinet-Cort van der Linden de zetel voor Koloniën aangeboden, welken hij in Augustus 1913 aanvaardde.

Het tijdperk van Pleyte's bewind viel grooten- deels samen met dat van den wereldoorlog. Uit dien hoofde had hij een belangrijk aandeel in de behandeling van de vraagstukken, welke de handhaving van Neerlands neutraliteit en de bescherming van den handel op en het verkeer met Indië meebrachten. Evenwel werd hem tevens de gelegenheid geboden met vrucht werkzaam te zijn aan de hervorming van de grondslagen der staatsrechtelijke verhouding van Ned.-Indië tot het moederland. Pleyte mocht er in slagen de bezwaren te overwinnen, verbonden aan het aangaan

van leeningon rechtstreeks ten name van Ned.- -indië, en door do uitgifte eener leening van 62½ miljoen gld. bij de wet van 5 Maart 1915 het cre- diet van dat staatsdeel op de geldmarkt te vestigen.

Van overwegende beteekenis nochtans is geweest de totstandkoming van de wet tot herziening van het Regeeringsreglement en van de Comptabiliteitswet, beoogende door de instelling van een vertegenwoordigend lichaam in Ned.- -Indië aan dat gebiedsdeel grootere zelfstandigheid toe te kennen in de regeling der Landshuishouding en tevens aan de ingezetenen-onderdanen medezeggenschap te verleenen in de behartiging van de Landszaken. Meende zijn voorganger, de Minister De Waal Malefijt, zich te kunnen bepalen tot de schepping van een Koloniale Raad, in welken de vice-president en de leden van den Raad van Indië benevens eenige particuliere leden uit de samenleving zitting zouden hebben ter beraadslaging over de jaarlijksche begrooting

c. a., in Pleyte's wetsontwerp werd voorgesteld de schepping van een vertegenwoordigend lichaam, samengesteld uit de verschillende elementen der ingezetenen-onderdanen, welks raadpleging en medewerking verplicht zou zijn t. o. v. de jaarlijksche begrooting c.a., doch tevens zou kunnen plaats vinden over zoodanige onderwerpen als de G.-G. zoude wenschen, terwijl dit college tevens de belangen van Ned.-Indië en de ingezetenen zou kunnen voorstaan bij den Koning, de Staten- Generaal en den Gouverneur-Generaal. Bij de behandeling van het wetsontwerp werd de naam Koloniale Raad minder gelukkig geacht en vervangen, zooals door Pleyte werd aangegeven, door dien van „Volksraad”, waardoor de bestemming als vertegenwoordigend lichaam beter tot uitdrukking werd gebracht. Tot stand gekomen bij de wet van 16 Dec. 1916 (Ned. Stb. no. 535, Ind.

Stb. 1917 no. 114) werd de Volksraad op den 18en Mei 1918 door den Gouverneur-Generaal van Lim- burg Stirum in een plechtige zitting geopend.

Na het aftreden van het Kabinet-Cort van dor Linden in Sopt. 1918 bleef Pleyte ambteloos gedurende eenigen tijd, dien hij ten deele benutte door een studiereis te ondernemen naar Java. In 1921 aanvaardde hij de benoeming tot H. M. gezant te Rio de Janeiro, alwaar hij werkzaam bleef tot zijne overplaatsing naar Madrid in 1925. Tijdens een verlof in het belang van zijn gezondheid overleed Pleyte te 's-Gravenhage don 25en Maart „ 1926,* "

N.V. ALGEMEEN NIEUWS- EN TELEGRAAF - j AGENTSCHAP „ANETA”. Dit persagentschap werd op 1 April 1917 opgericht door den tegen- woordigen directeur, den heer D. W. Berretty, in een hoogst bescheiden lokaaltje in de Binnen-Nieuwpoortstraat te Batavia.

Eenigen tijd later werd het bureau verplaatst eerst naar een iets grooter vertrek in de Kerkstraat, daarna verhuisde het kantoor naar de bovenstad, namelijk Pasar Baroe, tegenover het Hoofdtelegraafkantoor, eveneens een kleine behuizing, welke weder werd verlaten voor eno iets grootere er vlak naast. Dit geschiedde op 15 Maart 1920. Slechts enkele maanden bleef hot persagentschap hier gevestigd, aangezien inmiddels was aangevangen met den bouw van een eigen kantoorgebouw, van drie verdiepingen, hetwelk op 4 December 1920 officieel werd geopend en in gebruik genomen. Ook dit bevindt

zich schuin tegenover het Hoofdttelegraafkantoor Weltevreden.

In 1917 werd begonnen met een kleinen telegramdienst, hoofdzakelijk betrekking hebbende op Indisch en Hollandsch nieuws. Het duurde niet lang — men verkeerde in de laatste helft van den grooten wereldoorlog — of Aneta betrok Reuter onder zijn diensten, van onschatbaar belang in deze woelige en roerige dagen.

Van de zijde der Ned.-Indische dagbladen, die oorspronkelijk dit novum in de Indische dagblad-journalistiek met enig wantrouwen bejegend hadden, begon het agentschap intusschen steeds meer belangstelling te ondervinden; het aantal aangesloten bladen breidde zich steeds meer uit.

Na den Reuter-dienst wierp Aneta zich met volle kracht op de radiografische nieuwsvoorziening, via Bordeaux, Rugby, Nauen en andere wereldstations. Hiertoe werd een complete en modern uitgeruste radio-ontvangstafdeeling op do bovenverdieping van het gebouw ingericht.

Intusschen was ook de Haagsche vertegenwoordiging van een dusdanigen omvang geworden, dat een groot kantoorgebouw moest worden betrokken. De geheele groote dagbladpers en het voornaamste deel van de provinciale pers abonneerde zich op de uitvoerige telegramdiensten uit Indië, welke oorspronkelijk circa 3000 woorden per maand omvatte, doch inmiddels is uitgebreid tot ruim het twintigvoud daarvan.

Het is niet wel doenlijk een opsomming te geven van hetgeen Aneta in den loop der jaren heeft verricht in het algemeen belang en meer bijzonder in het belang der Ned.-Indische dagbladpers. In 1928 slaagde de heer Berretty er in, de bladen te vereenigen in een Ned.-Indische Pers-Associatic, ten doel hebbende bevordering van de zakelijke persbelangen.

Als agent van Reuters Limited London bracht Aneta het Indische nieuws onder* de aandacht van de groote wereldpers, hetgeen tot dusverre op volkomen onbevredigende wijze geschiedde. Zoo werd de wereld in do dagen van de communistische woelingen in 1926 snel, volledig en betrouwbaar ingelicht uitsluitend door Aneta.

TUINBOUW. (Zie ook Dl. IV, blz. 442 t.v.). Elke Inlandsche woning is omgoven door een grooter of kleiner stuk grond, waarop vrucht-boomen worden aangetroffen, on waarop tevens een groote verscheidenheid aan groenten als anderszins wordt gekweekt. Do oppervlakte van do erven op Java en Madoera bedroeg, volgens globale schatting van het Centraal Kantoor voor do Statistiek, eind 1924 ongeveer 1.5 miljoen bouw. Deze oppervlakte is berekend uit het aantal huizen der Inlandsche bevolking, die volgens do volkstelling van 1924 ongeveer 36.5 miljoen zielen bedroeg. Dit cijfer, gedeeld door een aantal van 4,6 menschon por huis, geeft ongoveer 7.7 miljoen huizen. Do gemiddelde erfoppervlakte werd vastgesteld op 1/5 bouw per woning, berekend voor hot district Tjomal uit „Do desa-huishouding in cijfers” door J. F. A. C. van Moll on Mr. H. s' Jacob.

Blijkens do cijfers in Sollewijn Gelpke's verhandeling „Naar aanleiding van Staatsblad 1878 no. 110”, blz. 240, waaraan wij ons mooton houden, omdat nog geen voldoende andere gegevens beschikbaar zyn, kan men voor de dichtst bevolkte streken een orfopbrengst van ruim / 300 per bahoe aannemen, in het oignonlyke binnenland een opbrengst van / 200 on in de het vorst

van de hoofdplaatsen gelegen desa's een totale opbrengst van / 100 per bahoe.

Streefland geeft in zijn brochure over de Olie-industrie (Mededeeling van de Commissie van Fabrieksnijverheid in Nederlandsch Indië no. 4) ten opzichte van het aantal klapperboomen op Java in 1917 totalen van 36.000.000 vruchtdragende en 26.000.000 niet- vruchtdragende hoo- rnen.

Blijkens mededeeling van het centraal kantoor voor de statistiek te Weltevreden no. 61 (blz. 174) is de productie aan copra op Java en Madoera in duizenden tonnen te schatten als volgt:

1922	91.9	1925	136.5
1923	109.6	1926	131.2
1924	133.4	1927	107.4
of gemiddeld 118					

De productiewaarde van copra stellende op ruim / 200.— per ton, bedraagt deze in totaal jaarlijks gemiddeld ruim f 23.000.000.

De totale uitvoer van kapok bedroeg in tonnen van 1000 K.G. in:

1923	...	12740	ton	1926
		16106			
1924	...	15380	„	1927
		18202			
1925	...	16470	„	1928
		18545			
gemiddeld . 16240					

De uitvoer van ondernemingskapok bedroeg in tonnen van 1000 K.G. in:

1923	1185	ton	1926	1621
1924	1098	„	1927	1478
1925	1172	„	gemiddeld	1310	

De gemiddelde jaarlijksle uitvoer aan kapok, van den bevoldngsaanplant afkomstig, bedraagt dus 14930 ton. Tegen den prijs van f 1.000 per ton geeft dit een bedrag van 14 tot 15 miljoen gulden aan uitgevoerde kapok.

Waar zoowel copra als kapok grootendeels af- komstig zijn van de erven en tuinen en over de opbrengst van de talrijke andere gewassen niet is gesproken, blijkt reeds uit deze twee producten, welke belangrijke rol do erfcultuur in de Inland- sche huishouding speelt.

De belangrijkheid van de vruchtencultuur kan blijken uit de volgende gegevens omtrent die cul- tuur in do Bataviascho ommelanden, zeker een zeer belangrijk centrum, doch dat door Pasoeroe- an geëvenaard wordt.

Een boomtelling in 1925 in 55 desa's van de districten Meester Cornelis en Kebajoran van het regentschap Meester Cornelis gaf het volgende boombezit voor 19.174 tuin- en erf bezitters:

443.368	oude (vruchtdragende) boomen
285.138	jonge (niet vruchtdragende) boomen
19.905	oude salakplanton
103	jonge
269.210	oude bamboe stoelen
296.271	jonge „
113.778	oude pisang stoelen
180.180	jonge „

Do gemiddelde erf- on tuioppervlakte, na af- trek van ruim 30 R.R.³ aan woning oppervlakte, bedraagt 360 R.R.²

Voor die oppervlakte is hot gemiddeld bezit:

23	oude (vruchtdragende) boomen
15	jonge (niet vruchtdragende) boomen
14	oude bamboe stoelen
15	jonge
6	oudo pisang stoelen

Door de stations en halten van den dienst der Staatsspoor- en Tramwegen, die liggen binnen de genoemde districten, wordt jaarlijks ongeveer

16.000 K.G. vruchten afgevoerd, die voor den producent een waarde vertegenwoordigen van 5 cent per K.G., hetgeen een totaal geeft van / \$00.000. De gemiddelde jaarlijkscho afvoer door de Staatsspoorwegen in het geheele productiegebied (de ommelanden van Batavia tot Buitenzorg) bedraagt 24.000.000 K.G., voor den producent een waarde vertegenwoordigend van f 1.200.000.

De groote hoeveelheid vruchten, door Batavia geconsumeerd, wordt door de spoorwegen aangevoerd als vrije bagage, en verder door de bevolking per pikoelans, grobaks en vrachtauto's. Ook het grootste gedeelte van die vruchten, welke over zee worden verzonden, wordt niet door de spoorwegen te Tandjoengpriok aangevoerd, doch met grobaks en vrachtauto's. Batavia ontvangt ook nog groote hoeveelheden mangga's uit Pasoeroean, Cheribon en Indramajoe, djeroks uit Garoet, als anderszins. Het totaal van dien invoer wordt geraamd op ongeveer 1.900.000 K.G.

Bovendien is zelfs in de steden zelve bij vele Inlandsche woningen vaak nog een klein stukje grond, dat altijd bezet is met gewassen, b.v. een of meerdere nangka's, een pisangstoel, een papaja e.d. Uiteraard zijn die gewassen dan niet in zoo'n groot aantal vertegenwoordigd, als in de desa's buiten. Hoeveel het gebruik van eigen vruchtboomen als anderszins is, valt voorloopig niet bij benadering aan te geven. In ieder geval zal het gebruik aan vruchten en andere erfgewassen per gezin buiten, in de seizoenen veel grooter zijn dan in de steden.

Voor de residentie Malang beschikken wij over een djerोकboomtelling uit 1918. Deze boomtelling gaf de volgende totaalcijfers voor vruchtboomen aan:

Onderdistrict Poenten 47.000 djerोकboomen, Öisir
(Batoö) 31.000 „
„ Poedjon 20.000 „

In het onderdistrict Poenten van het district Penanggoengan der afdeeling Malang werd voor 73 eigenaren de prijs nagegaan, die door opkopers voor de opbrengst van hun tuinen werd gegeven. Aan die 73 eigenaren werd voor 2936 hoornen een totaal bedrag betaald van / 10.391. liet gemiddelde aantal hoornen per eigenaar bedroeg 40 het gemiddelde opkoopbedrag / 143 en het gemiddelde opkoopbedrag per boom / 3.54. Men kan dit gemiddelde gebruiken voor de geheele djerोकstreek. Alle boomen ook niet vruchtdragende, zijn bij het onderzoek medgeteld. De hoogergenoemde 73 boomeigenaren bezaten allen vrij veel boomen, het minimum was n.l. 10, het maximum 238 boomen. De meesten bezaten tusschen 10 en 50 boomen. De laagste opbrengst per boom was / 0,28 (180 boomen, waarvan 27 vruchtdragende voor / 50), de hoogste waren / 12 en / 10 (/ \$00 voor 66 boomen, / 400 voor 40 boomen). Den afstand der boomen op 5 M. in het vierkant stellend, krijgt men 280 planten per baboe. De opbrengst zou dan 280 X / 3 54 of rond / 1000 per baboe bedragen. Goede aanplantingen in volle vruchtdracht kunnen natuurlijk veel meer opbrengen.

Voor de *viangga-cultuur* in Oost-Java zijn de volgende cijfers bekend:

Een boomtelling in 1926 gaf als resultaat dat zich bevonden, afgerond tot duizendtallen, in de toenmalige afdeelingen Pasoeroean 132.000, Probolinggo 99.000, Kraksaan 78.000 manggaboo-men.

De jaarlijksche opbrengst van deze erfcultuur is voor deze drie afdeelingen minimaal geschat op: f 2.000.000, / 1.150.000 en / 550.000.

De vooruitgang van de manggacultuur, in het bijzonder van de cultuur der exportsoorten, blijkt uit het eerstvolgende staatje.

Een individueele opname in de voormalige residentie Pasoeroean verricht gaf als voornaamste uitkomsten de hieronder in het tweede staatje opgenomen cijfers:

	afdeeling Pasoeroean		afdeeling Probolinggo		afdeeling Kraksaan	
	1917	1927	1917	1927	1917	1927
Totaal aantal manggaboomen.....	120.000	132.000	56.000	99.000	—	78.000
aantal mangga aroemanis.....	4.800	7.200	4.000	15.800	—	3.800
aantal mangga golèk.....	28.500	35.400	11.100	17.800	—	23.100
aantal mangga madoe.....	12.400	18.400	14.100	10.400	—	7.200
percentage exportsoorten.....	38%	40%	52%	51%	—	44%

	Pasoeroean	Probolinggo	Kraksaan
oppervlakte bouwgrond.....	50805 H.A.	49133 H.A.	60300 H.A. 11300
» erf.....	7187 H.A. 61301	4619 H.A. 34929	H.A. 41740
aantal grondbezitters.....	personen 45924	personen 29159	personen 28673
„ erfbezitters.....	personen 7171	personen 15817	personen 3829
mangga aroemanis.....	boomen 35383	boomen 17780	boomen 19565
mangga golèk.....	boomen 13194	boomen 16356	boomen 7162
mangga madoe.....	boomen 77221	boomen 47832	boomen 48156
andere soorten mangga.....	boomen	boomen	boomen

Een onderzoek, ingesteld naar de cultuur en handelsbeweging in mangga's in het regentschap Cheribon, gaf als resultaat: 159.000 man"ga- booraen, waarvan in het:

district Cheribon	42.000	boomen
„ Ploembon	30.000	„
„ Pal i mana n	30.000	„
„ Sindanglaet		21.000
„ Tjiledoek	10.000	„
„ Ardjawinaoeng		14.000

De totaal controleerbare hoeveelheid mangga's, die in 1927 in binnenlandsch verkeer werd verzonden, bedroeg: 4.408.964 K.G.

Hiervan ontving Bandoeng . .	1.544.325	K.G.
Batavia . .	1.020.598	„
Tasikmalaja .	337.012	„
Singapore . .	645.258	„

Waar de gemiddelde prijs volgens berekening voor 100 mangga's / 2,19 bedraagt en 1 K.G. mangga van de verschillende vormen 4 vruchten bevat, was de handelswaarde der verzonden mangga's in 1927 ruim / 392.000.

Uit Indramajoe had ook nog een belangrijk manggavervoer plaats.

Ten einde na te gaan of voorlichting voor de djerोकcultuur in hot regentschap Garoet gemotiveerd is, werd een boomtelling gehouden, waarbij bleek, dat binnen het regentschap 25177 oude en 27126 jonge djerोक boomen voorkwamen.

Voor de voormalige residentie Madoerazijn de resultaten van een boomtelling van 1918 beschikbaar, welke de volgende totalen aangaf.

klappers	G18.38S	boomen
tamarinde	62.793	„
kapok	403.014	„
arèn	54.801	„
siwalan	92.329	„
mangga santok	45.969	„
„ madoe	12.579	„
„ golèk	35.641	„
„ djelali	10.855	„
mangga gadoeng	2.087	„
nangka	109.560	„
djerोक keprok	14.947	„
„ mania	5.587	„
„ bali	3.6G8	„
„ limoen	11.534	„
pisang mas	22.994	stoelen
„ radja	211.503	„
diversen	789.079	boomen

Ook uit het vervoer van vruchten door de Staatsspoor- en tramwegen op Java komt de belangrijkheid van de vruchtencultuur eenigszins naar voren, al kunnen maar betrekkelijk weinig cijfers gegeven worden.

In de jaarverslagen' der Staatsspoorwegen komen alleen cijfers voor over vruchtentransport als wagonladingen (in aantallen), ieder van ongeveer 8 ton, en stukgoed, in tonnen van 1000 K.G.

in deze jaarverslagen worden de volgende cij-

fors	gegeven, in tonnen:		
1905 . . .	11605	1914 .	40228
1906 . . .	29553	1915 .	34260
1907 . . .	17798	1916 . . .	37554
1908 . . .	21242	1917 . . .	37384
1909 . . .	17772	1918 . .	37528
1910 . . .	25923	1919 .	46804
1911 . . .	23168	1920 . . .	40209
1912 . . .	34054	1921 . .	40614
1913 . . .	29096	1922 . .	43103

1923	46199	1925	61176
1924	58158	1926	58520

Voor het transport van 58520 ton vruchten werd ontvangen / 309.443,63.

Het is wel waarschijnlijk, dat als bestelgoed en door middel van andere transportmiddelen, als particuliere spoor- en tramwegmaatschappijen, grobaks en pikoelans, in totaal veel grooter hoeveelheden vervoerd worden.

Het spreekt vanzelf, dat de Regeering in verband met de belangrijkheid van de vruchtencultuur voor deze gewesten heeft gemeend, daaraan haar steun te moeten geven door middel van tuinbouwvoorlichting door in Europa en Indië opgeleid personeel. Dit personeel ressorteert onder de afdeling Landbouw van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De Regeeringszorg voor den tuinbouw richt zich hoofdzakelijk op het Inlandsche bedrijf. Hieruit volgt, dat de werkzaamheden van den tuinbouwvoorlichtingsdienst hoofdzakelijk er op gericht zijn, uit den zeer primitief gedreven tuinbouw Inlandsche tuinbouwbedrijven te doen groeien.

Erf bezitters toch, die weliswaar bij tijden ceni- ge voordeelen van hunne vruchtboomen trekken, doch deze slechts als eene bijverdienste beschouwen, zullen er niet gemakkelijk toe overgaan meer zorg aan hun aanplant te besteden. Dit zullen zij eerst doen, als die bijverdienste uitgegroeid is tot eene inkomste van zoodanig belang, dat daarop bij de samenstelling van het huishoudelijk budget in belangrijke mate gerekend kan worden.

Het schijnt niet onmogelijk den tuinbouw van de bevolking tot dit peil en wellicht tot hooger peil op te voeren. In verschillende streken toch heeft, onder den invloed van gunstige voorwaarden voor cultuur en afzot, het kweken van vruchten, groenten en ook van sierplanten als hoofdmiddel van bestaan ingang gevonden, zoodat reeds van tuinbouwbedrijven gesproken mag worden. Dat is, om enkele voorbeelden te noemen, het geval met de kwekers van Euro- pcesche groenten op den Tengger, de koolplanters bij Wonosobo, bij Patjèt (Tjiandjoer) en op do Karo- hoogvlakte, zoo ook in de djerोक- stre- ken bij Malang. en Garoet on met verschillende belangrijke vruchtentuintjos in de ommelanden van Batavia. Ook buiten Java vindt men iets dergelijks, bijv. in de djerookstreek van Rantau- alai in Palombang, van waaruit naar Singapore wordt geëxporteerd; zoo ook de djerोकcultuur op Saleijor.

De werkzaamheden van den tuinbouwvoor- lichter zijn nu hoofdzakelijk er op gericht in der- gelijke streken, waar do omstandigheden geschikt zyn en do tuinbouw min of meer als vak beoefend wordt, in de behoefte aan voorlichting der kweekers te voorzien.

De toestand, waarin de vruchtencultuur zich bevindt, doet eenigszins denken aan die uit de Middeleeuwen in Europa. Het is ook hier nog niet zoo heel lang geleden, dat boomen met bijzonder goede vruchten uitsluitend in het bozit waren van de vorsten en den adel. Doch ook in do desa zijn veel boomen te vinden, waarvan de kwaliteit der vruchten niets to wenschen overlaat. Alleen die boomen zijn van bijzondere beteekenis, omdat do vruchten daarvan een hogere handelswaarde vertegenwoordigen dan de vruchten, wol-

ko in doorsnee op de pasars te koop worden aangeboden.

Het Departement van Landbouw heeft nu op verschillende plaatsen de beschikking over een stuk grond, waar tjangkokans van die uitgezochte boomen worden uitgeplant.

Ook worden in de verschillende vruchtenstreken geregeld kleine tentoonstellingen gehouden met een tweeledig doel: ten eerste om bij den desaman meer belangstelling te wekken voor goed fruit en ten tweede om de standplaatsen te weten te komen van de boomen met zeer goede vruchten. Het is namelijk een goede gewoonte om op die tentoonstellingen bij de prijsuitdeeling er op te wijzen, dat niet zoozeer aan de ingezonden vruchten als wel aan den boom een prijs wordt toegekend. De inzendingen bestaan uit mandjes met een bepaald aantal vruchten. Alle vruchten uit een mandje moeten afkomstig zijn van één boom. Direct na de tentoonstelling worden de bekoonde boomen in de desa op de kwaliteit der vruchten gecontroleerd. Wanneer bij die controle blijkt, dat de vruchten van dien bepaalden boom voor een prijs in aanmerking komen, worden van dien boom tjangkokans gemaakt voor opname in de tuinen voornomd. Zoowel door zoeken in de desa's als door het houden van tentoonstellingen wordt op den duur een verzameling verkregen van het beste, dat in de desa aanwezig is.

Voor opname van uitgezocht mangga-plant- materiaal beschikt het Departement van Landbouw over eenige tuinen te Pasoeroean, Pame- kasan, Solo en Cheribon, respectievelijk van 10, 5, 5 en 7 bahoe.

Tjangkokans van uitgezochte djerোকboomen worden opgenomen in een tuin te Poenten van 5 bahoe, terwijl nabij het station Pasar Minggoe der S. S./W. L. een terrein, genaamd Ragoenan, van ruim 120 bahoe in aanleg is voor opname van tjangkokans van alle andere soorten vruchtboomen.

Over Ragoenan schrijft De Haan in Priangan, dl. I, op blz. 196: „Wat betreft Cardecl's land, „door van Riebeck „Rawa Cibotia” genoemd, „het ontbreken in 's Lands archief van de erf- „brieven tusschen 8 Augustus 1697 en 17 Augustus 1714, maakt het geven van nadere bijzonderheden moeilijk. Niettemin vertoont eene kaart „uit Mossel's tijd (van Marei?) een groot perceel, „begrensd ten Westen door de Krokot, ten Oosten door de „spruyt Tsiroa” (Saroewa), als toe- „behoorend aan (of beter: voor de eerste maal „uitgegeven aan) Hendrik Cardecl. Het zal het „tegenwoordige land Ragoenan zijn; de zuidgrens is benoorden de monding der Cetoe (Sitoe)

„in de Krokot, de noordgrens bezuiden die der „Tsiroa, in Mampang of Ivalibata. En de naam „Ragoenan is blijkbaar eene verkorting van Wira- „goena, d.i. het land van Pangeran Wiragoena, „alias Cardecl”.

Van dit oude particuliere land Ragoenan is een klein gedeelte thans, ruim tweehonderd jaar later, omgezet in een proeftuin voor vruchtboomen, waarvan de cultuur in do ommelanden van Batavia zoo'n vermaardheid heeft.

De proeftuin Ragoenan heeft een oppervlakte van 120 bahoe (S4 H.A.). Een gedeelte, het eigenlijke Ragoenan, is 6S bahoe (ruim 47 H.A.) groot. Het is op een afstand van 3 K.M. van de spoor- weghalte te Pasar Minggoe, van de lijn Batavia— Buitenzorg, gelegen en in 1921 in exploitatie genomen. Een tweede complex, Djatipadang genaamd, beslaat een oppervlakte van 52 bahoe (ruim 36 H.A.). Het ligt slechts 1 K.M. van hoo- gergenoemde halte af en werd eerst in 1926 ontgonnen. Over de gronden in de ommelanden van Batavia schrijft Jan Hooymann in „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, Eerste deel, Tweede druk Ao. 1820 op blz. 123: „De oppervlakte der Jacatrasche Ommelanden, waardoor ik versta, „al- „les, hetwelk een uur gaans van het strand en „van daar tot aan den voet van het gebergte ge- „legen is, bestaat voor het grootste deel uit een „dikke laag roode klei, die met weinig of geen „zand vermengd, vast, maar echter vet en vruchtbaar is”. Ook de grond van den proeftuin Ragoenan is roode klei of zgn. oude tuf lateriet, die arm is aan plantvoedingsstoffen. Phosphaat en stikstofmeststoffen werken er gunstig op. Opvallend is de kali-armoede van dien rooden grond (0.005 % in 2 % citroenzuur).

Inzake het klimaat kan het volgende worden medegedeeld. De regencijfers in millimeters van elke maand van 1879 tot 1922 voor Pasar Minggoe, op 3 K.M. afstand van Ragoenan gelegen, toonen enkele jaren een geprononceerden Oostmoesson en een bijzonder lagen totalen regenvall.

De gemiddelde regencijfers in millimeters zijn zooals in onderstaande tabel is aangegeven.

In evengenoemden proeftuin zijn of worden nog de volgende proeven aangezet: bemestingsproeven, uitgebreido proeven op hot gebied van ziektebestrijding, kruisingsproeven om te geraken tot verbeteringen van verschillende vruchtensoorten in een bepaalde richting, het zoeken naar onderstemmen, die geheel of gedeeltelijk resisteht zijn tegen bepaalde ziekten, bloeipriodiciteitsproeven voor het vastleggen van vroeg- en laatbloeci- endo variëteiten, andere proeven op fruitteelt- gebied, b.v. verzending van oculatiehout en

Aantal waarnemings- jaren	Hoogte v/h station bo- ven zee in M.	Gemiddelde regenvall in millimeters (tijdvak 1879—1922).												
		E d c d	'E t E O	Maart	April	'o	Juni	's	Augustus	September	October	u o x	December	Jaar totaal
44	35	323	286	266	196	162	117	84	63	113	171	246	246	2273

plantmateriaal, fruitverpakking, als anderszins. Het spreekt vanzelf, dat het niet in de bedoeling van het Departement van Landbouw kan liggen, om het xitgezochte plantmateriaal alleen voor zich te behouden. Om die reden is een gedeelte van de tuinen van den voorlichtingsdienst ingericht als kweektuin. In die kweektuinen wordt van de uitgezochte boomen plantmateriaal gekweekt, dat tegen geringen prijs verkocht wordt aan een ieder, die zulks verlangt. Het heeft geen zin om het in bedoelde tuinen gekweekte plantmateriaal in den wilde weg te verspreiden, omdat bepaalde soorten vruchtboomen een bepaald klimaat en bepaalde grondsoort verkiezen. Het is geen toeval, dat iedere streek zijn eigen vruchtboom heeft. Zoo heeft, om een voorbeeld te geven, Pasoeroean zijn mangga gadoeng, Bangil zijn mangga kopjor, terwijl in de ommelanden van Batavia sawo's en ramboetans groeien, zooals men ze maar zelden ziet.

Het is dus zaak, om teleurstelling te voorkomen, dat men zich, alvorens bepaalde vruchtboomen te gaan planten, afvraagt, of het klimaat en de grond er wel voor geschikt zijn. Ook in de tuinen van den voorlichtingsdienst worden hieromtrent proeven genomen, waarvan de resultaten eerst over eenige jaren kunnen worden bepaald. Zoo worden b.v. in enkele tuinen bepaalde mangga-soorten geënt op de voor die plaatsen meest geschikte onderstammen, terwijl ook de elders verkregen boomen in deze tuinen worden uitgeplant. Het gemis van die kennis is dan ook immer de reden geweest, dat met eigenlijk voorlichtingswerk moest worden gewacht tot gunstiger tijden aanbraken.

Zooals hierboven gezegd, werd aan eigenlyk voorlichtingswerk op fruitteeltgebied door gebrek aan kennis van de bestaande toestanden tot dusverre weinig gedaan, terwijl bovendien naar de richting, waarin gewerkt zou worden, moest worden gezocht. Een mijlpaal in dat werk werd afgelegd door het vinden van een oculatiemethode voor de mangga, welke methode de oude afzuigmethode niet alleen met succes direct kan vervangen, doch tevens de mogelijkheid opent, om met voorlichtingswerk in bepaalde centra van ooftproductie te beginnen.

Door het vinden van hooger genoemde oculatiemethode wordt de mogelijkheid geopend, op daarvoor in aanmerking komende erven onze superieure Pasoeroean-mangga's of overeenkomstige Madoera-, Solo- en Cheribon-typen te oculeeren op van te voren ter plaatse uitgezaaide onderstammen. Die ter plaatse geoculeerde mangga's bieden in verband met het tuincultuurinzicht van de bevolking een veel grootere kans van slagen dan uit de proeftuinen afkomstige enten. Een tuinbouwopzichter kan op deze wijze, toegerust met voldoende praktische ervaring op oculatiehout, een tamelijk groot rayon bestrijken.

Ook met succes omenten van jonge boomen, die een minderwaardig product geven, is door het vinden van een oculaticmethode mogelijk geworden.

Evenmin als het aanbeveling verdient, het in de Gouvernementsproeftuinen gekweekte plantmateriaal in het wilde weg te verspreiden, evenmin zal ook het voorlichtingswerk de eerstvolgende jaren, buiten de eigenlijke centra, aan de orde kunnen zyn. In ieder geval is het een vol

doening, dat door het vinden van eene oculatie-methode het voorlichtingswerk, zeer plaatselijk, op bescheiden wijze kan worden aangevat. Ook voor andere vruchtsoorten, zooals b.v. ramboetan, is de hooger geschetste cultuurmethode een middel om met succes op voorlichtingsgebied werkzaam te zijn.

Ook op het gebied der bestrijding van ziekten en plagen wordt het mogelijke verricht. Een bijzondere zorg eischt het opruimen van de woekerplanten, welke in vele vruchtboomen in prooten getale worden aangetroffen. Die planten leven ten koste der boomen en beletten een ongestoorden groei daarvan, hetgeen de vruchtdracht belangrijk kan schaden. Het is in het belang van lederen boomeigenaar, om die woekerplanten (Jav. ke-madean, Soend. kemadeuh) voortdurend te verwijderen.

Ook aan de bespuiting van de boomen tegen schild- en bladluizen wordt, niet alleen in de tuinen van den voorlichtingsdienst, doch ook daarbuiten, reeds met succes gewerkt. In Banjoewangi zijn uitgebreide proeven aangezet ter bestrijding van de pisangmot met Pyrethrum-poe-der. Verder zijn meerdere ziekten en plagen in onderzoek, om zoo spoedig mogelijk de hoognoodige bestrijding daarvan ter hand te kunnen nemen. Van Banjoewangi uit heeft een niet onbelangrijke *pisang export* plaats op Australië. Toen een Australische firma in 1913 haar wensch te kennen gaf een handel te willen openen van pisang op West-Australië, en daarvoor de door de bevolking gekweekte pisang wilde gebruiken, terwijl een onderzoek in Australië door een ambtenaar van het Departement van Landbouw had uitgewezen, dat met kans op succes die handel zou kunnen worden gedreven, meende genoemd Departement zijn steun en medewerking in die zaak te moeten verleen. Vóór 1913 was reeds door diezelfde firma pisang ambon naar West-Australië verscheept, afkomstig uit Kediri, doch, daar de pisang ambon van Banjoewangi in beteren toestand in Australië aankwam, gaf de exporteur aan het product uit laatstgenoemde plaats de voorkeur. Uit de omgeving van Banjoewangi kon evenwel niet voldoende pisang ambon worden aangevoerd. Daarom werden begin 1914 van Gouvernementswege 15.000 uitloopers van deze pisang onder de bevolking in de nabijheid van Banjoewangi verspreid, terwijl een complex van 150 bahoe aan de bevolking voor pisangteelt werd uitgegeven. Om de cultuur van palawidja tusschen de pisangrijon mogelijk te maken, werd de pisangbibi op grootoafstanden van elkaar uitgeplant. Sindsdien zijn overal in deze streek pisangtuinen aangelegd, zoodat thans voldoende voor export naar West-Australië wordt aangevoerd, waardoor een belangrijke bron van inkomsten voor de bevolking is ontstaan. De export bedroeg in den loop der jaren:

1913	30.000	trossen
1914	00.000	
1915	50.000	
1916	100.000	
1917	95.000	
1918	90.000	
1919	114.000	
1920	104.000	
1921	125.000	
1922	130.000	„
1923	119.207	

1924	137.S02	trossen
1925	163.S91	
1926	150.000	
1927	152,000	„

Wat de *handel in tropisch fruit* betreft, kan het volgende worden medegedeeld.

Evenals overal elders kan momenteel in Indie niet gezegd worden, dat de handel in vruchten zich in een idealen toestand bevindt. Afgescheiden van het feit, dat iedere handel een natuurlijk ontwikkelingsstadium moet doormaken om voor- xit te komen, is een juiste overheidsvoorlichting daarbij onvermijdelijk en deze laat thans nog te wenschen over.

Van begin 1927 af is geprobeerd om het tropisch fruit op de Europeesche markten te brengen. Het is te danken aan het initiatief van de stoomvaartmaatschappijen „Nederland” en „Rot-terdamsche Llovd”, dat de export van Indisch fruit naar Holland zulke groote afmetingen begint aan te nemen. De genoemde stoomvaartmaatschappijen richtten, in het begin van 1927, tot den Directeur der Afdeeling Handelsmuseum van het Koloniaal Instituut te Amsterdam het verzoek behulpzaam te willen zijn bij het nomen van transportproeven met Indische vruchten in de koelkamers harc schepen. Op de uitreis kan koelruimte van de diverse schepen productief worden gemaakt door het vervoer van visch- en de” vleeschwaren, zuivelproducten en Hollandsch fruit, doch op de thuisreis was er geen of weinig lading voor de koelkamer. De Directeur der Afdeeling Handelsmuseum verzocht aan den tuin- bouwvoorlichtingsdienst in Indie voorloopig te willen optreden als intermediair tusschen producent, dus den inlandschen kweeker, en consument, den verbruiker in Europa.

De tuinbouwvoorlichtingsdienst verzorgt nu de proeven en houdt daarbij rekening met de in Nederland, na den overtocht, opgedane ervaringen. Groote fruit-centra zijn er op Java weinig, in hoofdzaak alleen de ommelanden van Batavia met sawo manilla, ramboetan, doekoe, pompelmoes, c.a., de streek rondom Pasoeroean en Cheribon met mangga's. Uit laatstgenoemde streken kan slechts een bepaalden tijd van het jaar, ongeveer van Augustus t/m Octobc-r, de mangga worden geëxporteerd. Uit Batavia's ommelanden kan het gehecle jaar door fruit worden gezonden: sawo, doekoe, ramboetan, kapoe- lasan, doerèn, manggistan, pompelmoes, ananas.

Het is wel de eerste keer, dat Indisch fruit op commercieele basis naar Europa wordt geëxporteerd. Vroeger zijn ook wel eens proeven in die richting genomen, doch met weinig succes. Wil een dergelijke proef leiden tot een gezonden handel, dan dient de belangstelling te komen van de zijde der groot-handelaren. Het Koloniaal Instituut heeft zich dan ook niet rechtstreeks gewend tot den consument, maar tot enkele importeurs van fruit. Ook het marktwezen in Amsterdam in combinatie met de Amsterdamsche federatie van vereenigingen van aardappel-, groenten- en fruihandelaren, heeft krachtigen 6teun verleend.

Bij een dergelijken nieuwen handel doen zich tal van moeilijkheden voor, die niet in een keer opgelost kunnen worden. Uitzonderd van sawo manilla, die practiscli gesproken, het gehecle jaar door verkrijgbaar is, is de oogsttijd van de meeste vruchtsoorten tot enkele maanden beperkt. Het

seizoen is afgelopen voordat uit Holland uitvoerige berichten zijn ontvangen over verpakking, rijpheidsgraad, afzet, prijzen, enz. Ongetwijfeld zal het dan ook cenige jaren duren voor men den juisten weg heeft leeren bewandelen.

De afgelopen maanden hebben geleerd, dat sawo manilla, ramboetan, kapoelasan, mangga, doerèn, papaja, pompelmoes in zeer goeden toestand in Holland aankomen: manggistan en doekoe daarentegen minder goed. Men weet thans welke verpakking de beste resultaten geeft en in welk stadium van rijpheid de vruchten verzonden moeten worden. De stoomvaartmaatschappijen hebben ondervinding opgedaan omtrent temperatuur in de koelkamer en stuwng van de kisten in de koelruimte; de handelaar in Holland heeft ervaring opgedaan betreffende afzet, prijs, bewaring enz.

Na het overzicht van hetgeen in het belang van de vruchtencultuur wordt gedaan, moge in het kort ook het een en ander over de bemoeienis van het Departement van Landbouw met de *groenten- en bloemencultuur* worden medegedeeld.

Die bemoeienis bepaalt zich hoofdzakelijk tot de centra Patjèt (Tjiandjoer), Kabandjahé (Oostkust van Sumatra) en Tosari.

De voornaamste hulp bestaat in bet verkrijgbaar stellen van goed kiemkrachtig zaad.

Hoewel het klimaat in het district Patjèt zeer geschikt is voor groentencultuur is de teelt van Europeesche groenten toch niet zoo uitgebreid als men zou verwachten. In 1924 besloeg deze cultuur slechts ongeveer 358 bahoe, over het ge- heele district verspreid. Permanente groenten- bedrijven treft men niet dan bij hooge uitzondering aan. De groenten worden voornamelijk op sawahs als palawidja verbouwd. Zoodra de padi geogst is, d.i. omstreeks Juni, Juli, Augustus, begint men op kleine complexen, wisselende van 10—25 R.R., met de teelt van Europeesche groenten. Het grootste deel van de vrijgekomen sawahgronden wordt echter voor de cultuur van aardappelen en kool en voor de visehtcclt bestemd, terwijl men een enkelen keer de gronden braak laat liggen. Vindt men op de sawahs (natte rijstvelden) voornamelijk in den Oostmoesson groenten, op tegalans (droge gronden) is juist de Westmoesson de planttijd. Ook op tegalans vindt men evenwel geen vaste bedrijven. Do bodemgesteldheid laat n.l. een lang voortgezette cultuur niet toe, tenzij men zeer groote hoeveelheden mest gebruikt. De bevolking is dan ook gewoon elk jaar ongeveer £ van haar gronden in cultuur te brengen, om deze na een eenjarig gebruik braak te laten liggen. Ook op deze gronden worden slechts kleine stukken voor de groentencultuur gereserveerd, wisselende tusschen 10 en 40 R.R@. Het grootste deel der gronden wordt voor aardappelen en kool bestemd, welke gewassen op deze hoogte vooral in den Westmoesson weinig van ziekten en plagen hebben te Jijden en dus dikwijls een ruime winstmarge open laten. De voornaamste andere groenten, door de bevolking geteeld, zijn kool, biet, wortel, selderie, uien, boonon, prei, petsai, sla en andjvie.

Het afzetgebied voor de tuinbouwproducten uit het district Patjèt (Tjiandjoer) is Bnndoeng, Buitenzorg en Batavia.

In 1920 begon de tuinbouwvoorlichtingsdienst hare werkzaamheden met den aanleg van oen proeftuin voor bloemen en groenten Tevens was

het de bedoeling, proeven te nemen op het gebied der bemesting, met bespuitingsmiddelen tegen verschillende ziekten enz. De verstreking van goed zaad gaat langzamerhand groter afmetingen aannemen. Uit alles blijkt evenwel, dat de bevolking de groentencultuur slechts als neven- bedrijf wenscht uit te oefenen.

Men wil zich, in hoofdzaak alleen blijven toeleggen op de cultuur van biet, wortel, bonen en kool; gewassen dus, die niet spoedig aan bederf onderhevig zijn. Voor de cultuur van tomaten, postelein, spinazie, asperges, radijs, ramenas, knol, koolrabi, e.a. wordt weinig gevoeld, omdat die gewassen deels spoedig aan bederf onderhevig, deels minder gewild zijn dan in Oost-Java, waar het groentenetenend publiek over het algemeen koopkrachtiger is dan in West-Java en men te Soekaboemi, dat gunstiger gelegen is ten opzichte van de consumptieplaatsen, vele dier gewassen kweekt. Bovendien heeft men te Patjèt veel meer last van ziekten en plagen dan op gelijke hoogte boven den zeespiegel in Oost-Java.

Om die reden wordt naast het zoeken naar verbeterde cultuurmethoden voor die gewassen, welke de bevolking alleen als palawidja wenscht te planten, thans meer aandacht geschonken aan de cultuur van bloemen, zoodat men ten opzichte daarvan van bepaalde bedrijven kan spreken.

Op de Karo-hoogvlakte draagt de cultuur van Europeesche groentensoorten een geheel ander karakter.

De groentencultuur op de Karo-hoogvlakte wordt gedreven op een hoogte van 3000—1000 voet, in hoofdzaak in de ravijnen. Het voornaamste gewas is kool, doch ook de cultuur van andere Europeesche groentensoorten is in de laatste ja- ren belangrijk toegenomen. Evenals in het tuinbouwcentrum Sindanglaja neemt de groentencultuur op de Karo-hoogvlakte in het Inlandsche landbouwbedrijf een tweede plaats in. Alleen bij den Chinees kan men sproken van bepaalde groen- tenbedrijven.

Do onder volgende cijfers geven een beeld van den uitvoer van land- en tuinbouwproducten van inheemschen oorsprong van Sumatra's Oostkust over 1926:

kool.....	3.211.000	K.G.
andere groenten.....	807.000	„
lombok.....	207.000	„
mais	51.000	„
aardappelen.....	4.088.000	„
djeroek manis.....	67.000	„

totaal 8.431.000 K.G.

De voorlichting bepaalt zich tot het geven van aanwijzingen inzake do hoeveelheid te gebruiken zaad, hot uitzaaien, het onderhoud, ziekte-bestrijding, e.d., terwijl in eigen proeftuin niet alleen wordt getoond, op welke wijze een superieur product kan worden verkregen, doch bovendien verschillondo variëteiten van Europeescho groentensoorten, afkomstig uit verschillende landen, in onderlinge vorgelijking op hun waarde voor de praktijk worden getoetst. Voorts wordt op grond van kamponglieden vaak een cultuur aangezot, terwijl dan later bijeenkomsten worden gehouden waarop verklaard wordt tot welke resultaten verbeterde cultuurmethoden kunnen leiden.

Een aardig resultaat werd verkregen met het bespuiten van do kool met loodarsenaat ter verdelging van de koolrups. Dezo bestrijdingsme-

thode vindt thans op de Karo-hoogvlakte algemeen toepassing.

De Inlandsche bevolking in den Tengger leeft in het algemeen bijna uitsluitend van den eigen land- en tuinbouw. De voornaamste gewassen zijn daarbij mals, aardappelen en groenten. Vergelijkt men deze drie, dan is de maïscultuur do meest extensieve, de groentencultuur de meest intensieve teelt. De landbouwers hebben meestal een gemengd bedrijf, met b.v. 30—40 A. voor tuinbouw en nog 1 —3 of meer H.A. voor de teelt van landbouwproducten bestemd. Voor de groenten wordt het beste gedeelte van het terrein gebruikt.

Het belangrijkste cultuurcentrum is Tosari; hier waren in 1924 ongeveer 250 H.A. met verschillende groentensoorten beplant De volgende zijn voor den Tengger het belangrijkste: koolsoorten (roode-, witte-, savoye-, bloem-, boerenen spruitkool, en vooral een grove soort, de kool djawa of stekkool), bladgroenten (prei, sla, andijvie, sawi en zuring), biet en wortels, erwten en bonen, rhabarber en artisjok, hoewel in mindere mate dan de voorgaande soorten.

Het afzetgebied voor den Tengger bestaat uit Pasoeroean, Soerabaja, Malang, Modjokerto, diverse suikerfabrieken, enz. Tweemaal per week bestaat gelegenheid om groenten en aardappelen per tjikar naar Pasoeroean te vervoeren. Al naar de zwaarte en grootte van de mand groenten wordt voor dit transport 10—25 cent, voor aardappelen per pikool / 1 vracht berekend. Het vervoer is zoodanig geregeld, dat de groenten des ochtends per eerste trein om ongeveer 5 uur in Soerabaja arriveeron en dan nog gedeeltelijk dienzelfden dag rondgevent kunnen worden.

Het eerste werk van den Tuinbouwvoorlichtingsdienst was het aanleggen van een demon- stratietuin. Hier wordt aan do bevolking getoond hoe gekweekt moet worden, wat bereikt kan worden door doelmatige grondbewerking, ruim plantverband, bemesting, geschikte, goede kiern- krachtige, geselecteerde zaden enz. Ook zijn in den proeftuin meestal jonge planten verkrijgbaar die van de zaaibedden plantklaar geleverd worden. Directe voorlichting wordt bereikt door aan een paar Inlandsche kweekers een klein gedeelte van den demonstratietuin in bruikleen af te staan. Zij mogen daarbij gewassen telen naar eigen verkiezing, doch zijn gehouden, daarbij de inzichten van don Tuinbouwkundigambtenaar te volgen, die cultuurvoorschriften geeft omtrent grondbewerking, plantafstand, tijd on wijze van planten, bemesting enz. Op het erf van een der Inlandsche landbouwers werd op aanwijzing van den dienst een goedkoop modelpaardenstal gebouwd, met voorzieningen voor een goede, doel- matigo bewaring van de mest en do gier.

Beincstingsprooven werden in don proeftuin genomen. Steeds wordt getracht voor de verschillende gewassen een oconomischo bemesting te vinden. Ook wordt gezocht naar een voor den Tengger geschikte groonbomester. Ziektebestrijding was vooral urgent voor do koolrups of „mem- breng”. Dezo proeven kunnen natuurlijk eveneens aan do demonstratie dienstbaar gemaakt worden. Zooveel mogelijk worden vooraanstaande tani's uitgenoodigd in don tuin oens een kykje to komen nemen.

Een goede voorlichting van den Inlandschen landbouwer is onmogelijk zonder kennis van do

productievrhoudingen. De ambtenaren van den Voorlichtingsdienst moeten zich daarom voortdurend op de hoogte houden van de cultuur, zoo- als deze door den Inlandschen kweekor gedreven wordt. Vooral de handel en de daarmee verbonden vragen vormen een moeilijk punt, waarover nog betrekkelijk weinig bekend is en waarvan een zeer gedetailleerde kennis juist de grondslag moet zijn voor pogingen tot verbetering.

KOLONIALE RESERVE. In 1918 en 1919 bleek, dat de gewone werving geen voldoende stof opleverde om te voorzien in de aanvulling van het europ. kader bij de infanterie, terwijl de kans op afdoende verbetering uitgesloten werd geacht, daar het bij den toenmaligen stand van de arbeidslooien niet wel mogelijk scheen de positie van alle europ. militairen dermate te verbeteren, dat reeds het beroep van europ. fuselier aantrekkelijk genoeg was om te kunnen wedijveren met andere beroepen van die lagen der maatschappij, waarop de aanvulling in hoofdzaak was aangewezen. Daarentegen werd het wel mogelijk geacht om de positie van den europ. onderofficier in Indië voldoende begerlijk te maken om een vergelijking met standgenooten in de burgermaatschappij met goed gevolg te kunnen doorstaan, indien de bezwaren, welke vooral in Indië voor velen verbonden zijn aan een verblijf als fuselier of korporaal in de kaserne, konden worden opgeheven. Deze overweging leidde in Indië tot de oprichting van het instituut van aspirant- onderofficieren (zie ONDERWIJS (MILITAIR) onder *Kaderopleiding*) en in Nederland tot uitbreiding van de Koloniale Reserve, bij wijze van proef, met eenzelfde instituut bij Kon. besluit van 4 Juni 1919 no. 5 (Bijbl. no. 9297). De eerste cursus te Nijmegen begon in Juli 1919 met 32 aspirant- onderofficieren, de tweede in 1920 met ± 30. Deze aspirant- onderofficieren werden te Nijmegen opgeleid tot sergeant der infanterie en als zodanig in effectieven rang naar Indië uitgezonden.

Wijl de Koloniale Reserve zeer belangrijke uitgaven eischte en de uitkomsten van de werving steeds geringer werden, terwijl het nuttig effect, dat van de verpleging in Nederland van de reconvallescenten van het leger in Indië het gevolg was, ver beneden de verwachtingen was gebleven, besloot de Minister van Koloniën nauwkeurig te doen nagaan of het doel, dat met de oprichting van deze instelling was beoogd — zie het gelijknamige artikel op blz. 420 en 421 van Deel II — in verband met de veranderde omstandigheden geen wijziging behoorde te ondergaan, en zoo ja, of dat doel niet op eenvoudiger en minder kostbare wijze was te bereiken. Hiertoe werd bij beschikking van den Minister van Koloniën van 21 Juli 1920 no. 4 een commissie ingesteld om van advies te dienen inzake eene reorganisatie der Koloniale Reserve; deze commissie kreeg in opdracht, „in studie te nemen de vraag, hoe — rekk- „ning houdende met de voorgenomen nieuwe le- „gorformatie in Indië, alsmede voor zooveel noo- „dig, met den tegen woordigen om vang van de wer- „ving in Nederland — op de meest economische „wijze, al dan niet met behoud van de instelling „der Koloniale Reserve, in de aanvulling van het „Indische leger kan worden voorzien.”

Het rapport van deze commissie had tot gevolg het Kon. besluit van 3 Augustus 1921 no. 132 (Bijbl. no. 9908), waarbij het in het oorspronke

lijke artikel vermelde Kon. besluit van 24 September 1909 no. 84 werd ingetrokken en een nieuwe regeling betreffende de Koloniale Reserve, en „bezoldigings- en loonschalen” werden vastgesteld. Deze regeling geeft van do verhouding, waarin de Koloniale Reserve staat tot het Indische leger en tot de Ministers van Koloniën en Oorlog, dezelfde omschrijving als de regeling van 1909 — zie het eerste lid van het oorspronkelijke artikel —, doch omschrijft „de taak” — thans „het doel” genoemd — van de instelling als volgt:

a. do aanneming en uitzending van personeel beneden den rang van onderluitenant, zowel voor het Ned.-Indische leger als voor de troepen in West-Indië (Suriname, Cura^{ao});

6. de vorming van onderofficieren voor het Ned.-Indische leger beneden den rang van onderluitenant;

c. het in of boven de sterkte voeren van hier te lande verblijvende officieren en militairen beneden dien rang van het Ned.-Indische leger en van de troepen in West-Indië alsmede van de Ned. landmacht, overeenkomstig bij Kon. besluit of door den Minister van Koloniën vastgestelde of nog vast te stellen regelingen en voorschriften.

De samenstelling — vergelijk het laatste gedeelte van de rechterkolom op blz. 420 en het eerste gedeelte van de linkerkolom op blz. 421 van Deel II — veranderde als volgt: een infan- teriekorps, bestaande uit den staf, het kaderinstituut en het subsistentenkader; het hospitaal; het magazijn van kleeding en uitrusting en den werkwinkel.

Aan de Koloniale Reserve is voorts toegevoegd personeel van de militaire administratie en van den militairen geneeskundigen dienst. De commandant en do overige bij de Koloniale Reserve in te deelen officieren worden door den Minister van Koloniën aangewezen; de aanwijzing van het overige militaire personeel geschiedt door of namens den Minister, zoo noodig door detachering van officieren en militairen beneden dien rang uit Ned.-Indië naar Nederland. Op grond van vorenbedoelde regeling werd door den Minister van Koloniën bij beschikking van 25 Januari 1922, 8e afdeling no. 53, vastgesteld een „algemeen voorschrift betreffende de Koloniale Reserve”, dat sedert werd gewijzigd bij beschikking van 24 April 1925 no. 7, waarin de formatie is vastgelegd, do verplichtingen van den commandant zijn opgenomen, de militaire dienstneming, do (sedert vervallen) kaderopleiding, do geneeskundige dienst, het onderhoud van de gebouwen en het stamboekbeheer zijn geregeld en de overige nog noodigo voorzieningen zijn getroffen.

Toen in 1924 in Indië een overcompleet aan onderofficieren ontstond — zie ONDERWIJS (MILITAIR) onder *Kaderopleiding* — verkeerden de bij het kaderinstituut der Koloniale Reserve opgeleide onderofficieren bij aankomst in Indië in een veel gunstiger positie dan de in Indië opgeleide, omdat eerstbedoelden, onafhankelijk van de formatie, dadelijk den effectieven rang verkregen, terwijl laatstbedoelden tot sergeant- titulair werden aangesteld en dien titulair rang in verband met het overcompleet soms jaren lang behielden. Dit schiep groote ontevredenheid en antipathie tegen het Nijmeegsche kaderinstituut, welke in de pers en ook in den Volksraad tot uiting kwamen en, in verband met het steeds groo-

ter wordend overcompleet, voor den Gouverneur - Generaal aanleiding werd om in November 1924 den Minister van Koloniën te verzoeken geen leerlingen toe te laten tot de eerstvolgende onder-officiersopleiding te Nijmegen. Dit was liet begin van het einde van het kaderinstituut der Koloniale Reserve, dat in Februari 1926 definitief werd opgeheven, nadat het tevoren reeds voorloopig was gesloten. Daar het Indische legerbestuur het evenwel wenschelijk achtte om ook in Nederland jongelieden uit de burgermaatschappij, voldoende aan door den Minister van Koloniën te stellen eischen, onder vast verband voor den tijd van 3 jaren als „aanbevolen militair” aan te nemen en naar Indië uit te zenden, werd, ter vervanging van het instituut van aspirant-onder-officieren, bij de Koloniale Reserve het instituut van „aanbevolen militairen” in het leven geroepen; voor het gelijknamige instituut in Indië zie ONDERWIJS (MILITAIR) onder *Kader opleiding*. Aanbevolen militairen kunnen te Nijmegen worden aangenomen voor de vier wapens, den hospitaaldienst en het schrijverspersoneel; zij worden op een dusdanig tijdstip naar Indië uitgezonden, dat zij zoo spoedig mogelijk na aankomst aldaar tot de kaderopleiding kunnen worden toegelaten; zij, die voor het wapen der infanterie zijn aangenomen, worden bij de Koloniale Reserve opgeleid tot brigadier en als brigadier-titulair uitgezonden; de overigen vertrekken als soldaat naar Indië.,/

STRAFRECHT; GEVANGENISWEZEN. (Vervolg van Dl. IV, blz. 163 vg. en van Dl. V, blz. 385 of Suppl. blz. 50). Uitvoering gevend aan het voorschrift, vervat in de artikelen 23 en 29 van het Wetboek van Strafrecht, had het Gestichtenreglement, vastgesteld bij de ordonnantie van 10 December 1917 (Ind. Stb. 1917 No. 708), de grondslagen gelegd voor de aanwijzing, de inrichting en het beheer der gevangenispen, en de behandeling, waaraan de gevangenen zouden worden onderworpen.

In aansluiting aan het bepaalde bij artikel 13 van het Wetboek van Strafrecht, dat een verdeling in klassen van de gevangenisstraffen voorschrijft en van art. 15 in zijn oorspronkelijke redactie, dat de mogelijkheid opende om den tot gevangenisstraf veroordeelde, na het ondergaan van drie vierden en ten minste drie jaren zijner straf, voorwaardelyk in vrijheid te stellen, werd in het zevende hoofdstuk van het Gestichtenreglement o.m. de grondslag gelegd voor de uitvoering der gevangenisstraf volgens het zoogenaamde progressieve stelsel. Zooals bekend heeft dit in Ierland en Engeland ontstane systeem ten doel den veroordeelden de gelegenheid te geven om door goed gedrag in een hooger klasse over te gaan en aldus hun lot te verbeteron. Voorts beoogt dit voor hen, die zich goed gedragen, een geleidelijken overgang te bereiden van den toestand van onvrijheid tot de voorwaardelyke en de volledige vrijheid (Zie Dl. IV, blz. 167). Het progressieve stelsel geeft den veroordeelden een werkzaam prikkel tot goed gedrag, houdt in hen levendig de hoop op een vervroegd ontslag en doet een beroep op hunne medewerking tot het doen welslagen van de pogingen, die in het werk gesteld worden om hunne wederaanpassing aan het gewone maatschappelijke leven — hunne reclassering — mogelijk te maken.

Volgens art. 51 van het Gestichtenreglement, zooals dit oorspronkelijk luidde, werden de tot tijdelijke gevangenisstraf van langer dan één jaar veroordeelden bij den aanvang hunner straf — (voor zoover zij niet in ~~aanmerking komen voor plaatsing in de eerste~~) — geplaatst in de tweede klasse: deze tweede klasse is derhalve het normale aanvangsstadium der progressie.

Volgens art. 52 in zijn oorspronkelijken tekst konden de tot gevangenisstraf veroordeelden der tweede klas, die zich gedurende twaalf achtereenvolgende maanden voorbeeldig gedragen hadden, bevorderd worden tot de derde klas; deze derde klas is derhalve de belooningsklas. Aangezien alleen de tot deze derde klas behorende gevangenen ingevolge art. 55 G. R. kunnen worden voorgedragen voor voorwaardelyke invrijheidstelling, leidt zij tevens tot dit laatste stadium der straf.

Bij slecht gedrag kunnen ingevolge evenbedoelde artikelen 51 en 52 de derde klassers worden teruggesteld tot de tweede en de tweede klassers tot de eerste klas. De tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden, die onhandelbaar zijn of gevaar opleveren voor de veiligheid van het gevangenispersoneel of hunne medegevangenen, behoren tot de eerste klas; volgens de oorspronkelijke lezing van art. 50 konden zij na twee jaren voorbeeldig gedrag bevorderd worden tot de tweede klas. Buiten het stelsel van progressie vallen de tot levenslange gevangenisstraf veroordeelden, de tot zeer korte gevangenisstraf veroordeelden, die ingevolge art. 53 tot de vierde klasse behooren en daarin blijven, en de hechtenisgestraften.

In de zoeven aangegeven termijnen is een belangrijke verandering gebracht bij de ordonnantie, vervat in Ind. Stb. 1927 No. 99. Daarbij toch werd, met wijziging van art. 50 en art. 52, bepaald, dat de tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden der eerste klas reeds na één jaar voorbeeldig gedrag zullen kunnen worden bevorderd tot de tweede klas, en dat de tweede klassers reeds na zes maanden goed gedrag bevorderbaar zijn tot de derde klas. In overeenstemming met het bij Stb. 1926 No. 251 gewijzigde art. 15 van het Wetboek van Strafrecht (zie RECLASSEERING) werd bij Stb. 1927 No. 99 tevens, door een wijziging van art. 55 Gestichtenreglement, bepaald dat de tot gevangenisstraf veroordeelden der derde klas reeds na het ondergaan van twee derde en ten minste negen maanden van hun straf voor voorwaardelyke invrijheidstelling zouden kunnen worden voorgedragen. Al deze wijzigingen hadden derhalve de strekking de termijnen, welke gecischt worden voor de opklimming tot de hooger klasse en de progressie, aanmerkelyk te bekorten, en bovendien, in overeenstemming met de regeling der Voorwaardelyke Invrijheidstelling (verder V. I.) in het nieuwe artikel 15 Wetboek van Strafrecht, ook het voorwaardelyk ontslag reeds na betrekkellyk korten tijd mogelijk te maken.

De nieuwe regeling kan op deze wijze den prikkel tot goed gedrag, het beroep op medewerking van den veroordeelde zelve aan zyn eigen reclassering, welke het wezen uitmaakt van het progressief stelsel, in niet geringe mate versterken. Voor de toepassing der V. I. zie uitvoeriger onder RECLASSEERING.

Wél worden, overeenkomstig de voorschriften, de tot gevangenisstraf veroordeelden by goed gedrag van de tweede klas tot de derde klas bevoor

derd. bij slecht gedrag tot de eerste klas gedegradeerd, en wel zijn aan liet verblijf in de eerste klas ernstige nadeelen, aan het verblijf in de derde klas daarentegen voordoden verbonden, maar het aantal gevangenen in de meeste strafgevangenis is te groot, de gelegenheid tot classificatie in verband met den bouwtrant der gestichten te beperkt, het aantal toezichhoudende beambten te gering, dan dat het stelsel van progressie aldaar reeds geheel tot zijn recht zoude kunnen komen.

Daarentegen vindt het progressief systeem volledige toepassing in de eerste Indische Jeugdgevangenis, te Tanahtinggi bij Tangerang. Daar toch kunnen de veroordeelden gedurende hun verblijf in de tweede- of aanvanksklasse nauwkeurig bestudeerd worden, en worden hun na bevordering tot de derde klas waardevolle voorrechten en meerdere vrijheden toegestaan, terwijl ook de classificatie in dit gesticht zeer goed mogelijk is. Zij, die in de derde klas uitmunten door ijver en positief goed gedrag, kunnen in de Jeugdgevangenis verder nog bevorderd worden tot de sterklas, waaraan verblijf in een grooter en aangenamer vertrek en andere op prijs gestelde voorrechten verbonden zijn. De gestraften der derde klas en de sterklassers mogen op vrije dagen, vrijwel geheel zonder bewaking, buiten de gevangenis aan sport, spel en wandelingen deelnemen en worden in den regel vóór de strafexpiratie voorwaardelijk in vrijheid gesteld.

Deze toepassing van het progressieve stelsel heeft een duidelijk merkbaaren invloed ten goede op het gedrag der jeugdige veroordeelden.

Behalve de zooeven uiteengezette wijziging in de termijnen van de progressie bracht het hooger aangehaalde Staatsblad 1927 No. 99 nog twee andere belangrijke veranderingen.

De eerste betreft art. 53 van het Gestichten Reglement.

Tot dusver bepaalde dit artikel, dat de tot gevangenisstraf van één jaar taffr of korter veroordeelden tot de vierde klas zouden behooren. Deze vierde klassers vallen, wegens den betrekkelijken korten duur hunner straf, buiten de toepassing van het progressief stelsel. Bij Stb. 1927 No. 99 nu, werd, met wijziging van evengemeld art. 53, bepaald, dat voortaan slechts die gevangenisgestraften tot de vierde klasse zouden behooren, en mitsdien buiten het progressief stelsel zouden blijven, wier straf drie maanden of korter bedraagt. Het is duidelijk, dat door deze wijziging de toepassing van het stelsel van progressie tot een aanzienlijk grooter aantal veroordeelden werd uitgestrekt. Zij sloot aan bij de door het Departement van Justitie gevolgde gedragslijn, welke medebrengt dat als regel, althans op Java en Madoera, de mannelijke niet-Europeesche tot gevangenisstraf van meer dan drie maanden veroordeelden geheel afgescheiden gehouden worden van de lichter gestraften (in hoofdzaak Landgrecht-veroordeelden) door hen zooveel mogelijk onder te brengen in afzonderlijke strafgevangenis, terwijl die lichter gestraften, evenals de preventieven en gegijzelden, worden gehuisvest in Huizen van Bewaring.

Een andere en niet minder gewichtige wijziging, welke Stb. 1927 No. 99 voor het Indische gevangeniswezen bracht was deze, dat thans voor

het eerst door den wetgever eene principieelo beslissing werd genomen aangaande de fundamentele vraag, op welke wijze — in algeheel gemeenschap, in nachtelijke afzondering of in voortdurende cellulaire afzondering — de gevangenschap zoude worden ondergaan.

De Indische strafwetgever heeft het cellulaire stelsel van afzondering bij dag en nacht niet uit de moederlandsche wetgeving willen overnemen. Hiermede was echter nog geenszins uitgemaakt, welk stelsel van opsluiting dan wel gevolgd zoude worden; ingevolge art. 29 van het Wetboek van Strafrecht was de keuze van dit stelsel aan den ordonnantie-wetgever overgelaten.

Het Gestichtenreglement had de vraag echter eveneens onopgelost gelaten en er zich toe bepaald in art. 36 een zekere rudimentaire classificatie der gevangenen te gelasten, door voor te schrijven dat mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen, tot vrijheidstraf veroordeelden en andere gevangenen, militairen en burgerpersonen, steeds van elkander afgezonderd zouden blijven. Voorts kende art. 69 de eenzame opsluiting in de cel voor niet langer dan acht dagen bij wijze van disciplinaire straf, terwijl art. 73 van hetzelfde reglement, zooals dit was aangevuld bij Ind. Stb. 1921 No. 591) aan het Hoofd van het Gevangeniswezen de bevoegdheid had geschonken, om *bijzonder gevaarlijke, in de eerste klas geplaatste* veroordeelden voor ten hoogste drie maanden eenzaam te doen opsluiten, welke termijn bij gebleken noodzakelijkheid telkens voor gelijken duur kon worden verlengd.

Onder de heerschappij van deze bepaling bracht de practijk en de inrichting der oude gevangenisgebouwen, die slechts een uiterst beperkt aantal éénpersoonscellen telden, mede dat de overgrote meerderheid der gevangenen den nacht in gemeenschappelijke slaapllokalen en den dag in dezelfde verblijven of in gemeenschappelijke werkalen of andere plaatsen van tewerkstelling doorbraecht.

Nadat do Regeering in na te noemen beginselverklaring van 1922 zich had uitgesproken tegen het bestaande systeem van gemeenschappelijke slaapllokalen en vóór het stelsel van nachtelijke afzondering en dienovereenkomstig een aanvang was gemaakt met hot bouwen van gestichten, welke aan den eisch van nachtelijke afzondering voldoen, kon, bij het vakergemeld Stb. 1927 No. 99, de wetgeving met dit nieuw aanvaarde beginsel in overeenstemming worden gebracht.

Hot bij dit Staatsblad in liet Gestichtenreglement ingevoegde art. 36bis stelde dan ook het beginsel op den voorgrond: zooveel mogelijk brengen alle gevangenen *den nacht* in afzonderlijke slaapcellen of slaapkooien door.

Het systeem van afzonderlijke opsluiting ook des daags (het eigenlijke cellulaire stelsel) werd echter, in overeenstemming met de bedoeling van den strafwetgever, uitdrukkelijk verworpen in art. 36-ter van het Gestichtenreglement, dat bepaalt, dat als regel de veroordeelden des daags gemeenschappelijk zullen worden tewerkgesteld.

Zelfs als aanvangsstadium van het progressieve stelsel word, in tegenstelling met sommige andere landen, de cellulaire afzondering bij dag en nacht niet aanvaard.

Ook ten aanzien van gegijzelden en preventieven werd voorgeschreven, dat zij in de gelegenheid moeten worden gesteld des daags zooveel

doenlijk buiten hun slaapvertrekken te vertoeven.

Cellulaire afzondering bij dag en nacht is thans ingevolge het Gestichtenreglement slechts in de volgende omstandigheden geoorloofd:

1e) wanneer een preventief gevangene in het belang van het gerechtelijk onderzoek buiten toegang is gesteld (art. 4S, vierde lid en art. 36-ter Gestichtenreglement);

2e) wanneer gevangenen om de afzondering verzoeken, aan welke verzoeken zooveel mogelijk moet worden voldaan (art. 36-ter derde lid);

3e) indien van de aanraking van bepaalde gevangenen met andere gevangenen nadeelige gevolgen te vreezen zijn, in welk geval zij op last van den gevangenisbeheerder voor ten hoogste drie maanden afzonderlijk kunnen worden opgesloten. Deze afzondering kan met toestemming van het Hoofd van het Gevangeniswezen, doch alleen bij gebleken noodzakelijkheid, telkens voor gelijken duur verlengd worden, (art. 36-ter vierde en vijfde lid).

Naast deze afzonderlijke opsluiting heeft het Gestichtenreglement voorts nog behouden de eenzame opsluiting voor ten hoogste acht dagen bij wijze van disciplinaire straf (art. 69).

Ofschoon alzoo de nachtelijke afzondering naast gemeenschappelijke arbeid des daags in beginsel als de normale wijze van opsluiting van de veroordeelden, zoo tot hechtenis als tot gevangenisstraf, is aanvaard, moet wegens het ontbreken van een voldoende aantal éénpersoonscellen ook thans nog de groote meerderheid der Indische tot vrijheidsstraf veroordeelden den nacht in gemeenschappelijke slaapllokalen doorbrengen.

Naarmate echter de oude gestichten vervangen worden door nieuwe, welke overeenkomstig het aanvaarde beginsel naar het slaapcelstelsel gebouwd zijn, en voorts in de oude gestichten slaapcellen worden bijgebouwd, zal het percentage gevangenen dat den nacht in de éénpersoons-slaapcel doorbrengt, toenemen. Aan talrijke en ernstige misstanden, welke de gemeenschappelijke lokalen aankleven, wordt aldus geleidelijk een eind gemaakt.

In gelijke richting werkt het hoogerangehaalde voorschrift, dat het mogelijk maakt alle gevangenen, van wier aanraking met anderen nadeelige gevolgen zijn te vreezen, voor zoolang als noodig, te isoleren.

Behalve het zoeven uitvoerig besproken Stb. 1927 No. 99, dat in het Gestichtenreglement principiële veranderingen bracht, werden de voorschriften op de strafteuvoerlegging nog bij verscheidene andere Staatsbladen op minder belangrijke punten gewijzigd.

In dl. V, blz. 385 en 386, werd reeds melding gemaakt van Stb. 1920 No. 812, ingevolge welke bepaling hechtenis wordt ondergaan in het gewest, waarin de veroordeelde ten tijde van de tenuitvoerlegging der rechterlijke uitspraak woont of anders verblijf houdt, tenzij hem op zijn verzoek door den Directeur van Justitie vergund wordt haar elders te ondergaan.

In verband met het bepaalde in de artikelen 343 van het Reglement op de Strafvordering en 324 van het Inlandsch Reglement en de overkomstige-bepalingen van de Rechtsreglementen voor de Buitengewesten konden de veroordelin-

gen tot vrijheidsstraffen niet worden tenuitvoer gelgd, alvorens een extract-vonnis ter executie was uitgereikt en daarenboven door de bevoegde autoriteit, d. w. z. door den Directeur van Justitie, aan eiken veroordeelde bij afzonderlijk besluit een strafplaats was aangewezen. Dit leidde tot aanzienlijke vertraging in de opzending van de veroordeelden naar de strafplaats en tot op-eenhoojing van tal van gevangenen in de plaatselijke gevangenisjes, waar zij, zonder eenigen arbeid, op het besluit van strafplaatsaanwijzing moesten blijven wachten. Hierin werd wijziging gebracht door de bepalingen, vervat in de Staatsbladen 1922 nos. 31, 32 en 644, welke het mogelijk maakten de strafplaatsaanwijzing bij algemeen geldend administratief voorschrift te regelen en tot opzending naar de aldus reeds tevoren vaststaande strafplaats over te gaan na uitreiking van hetzij een extract-vonnis, hetzij een voorlopige verklaring, waaruit de veroordeeling blijkt.

Gebruik makend van deze bevoegdheid stelde de Directeur van Justitie een staat samen van de gevangenis en overige plaatsen van tewerkstelling, waarheen gestraften na veroordeeling opgezonden moeten worden. Deze nieuwe regeling had niet slechts tengevolge een vlugger executie der vrijheidsstraffen, maarzij maakte het ook mogelijk, alvorens tot verdeling der veroordeelden over de verschillende strafplaatsen over te gaan, een meer zorgvuldige selectie onder hen te houden in daartoe speciaal aangewezen selectie- en distributie-gevangenis (zgn. „clearing-houses”). Deze distributie en selectie werd opgedragen aan de speciaal daartoe ingerichte Strafgewangenis voor doortrekkenden te Batavia (Glodok) en Soerabaja.

Een doelmatige indeeling van de veroordeelden over de onderscheidene strafplaatsen werd ook bevorderd door de wijziging, welke bij Ind. Stb. 1924 No. 239 gebracht werd in de artikelen 6 t/m 10 van het Gestichtenreglement, waardoor o.m. de Directeur van Justitie de bevoegdheid verkreeg om ook de veroordeelden tot gevangenisstraffen beneden het jaar hun straf te doen ondergaan buiten het gewest van veroordeeling.

Vermelding verdient mede de wijziging, welke bij Ind. Stb. 1925 no. 28 gebracht werd in art. 20 van het Strafwetboek.

In dl. IV blz. 169 is reeds melding gemaakt van het voorschrift, ingevolge hetwelk bij de rechterlijke uitspraak bepaald kon worden, dat de tot hechtenis van ten hoogste zes dagen veroordeelde personen de uren buiten den werktijd in vrijheid mochten doorbrengen, en dat zijn voornaamsten grond vond in het moreel belang, dat gelogen is in het buiten de gevangenis houden van zeer licht gestraften. De in het artikel gelegen beperking tot hechtenisstraffen met ten hoogste zes dagen straf had tengevolge dat de overgrote meerderheid der veroordeelden tot lichte vrijheidsstraffen van de toepassing der gunst, buiten de gevangenis te mogen overnachten, verstoken moest blijven, zoodat het hooger oischroeven doel: de licht gestraften zooveel doenlijk te houden buiten de gevangenis met haro gevaren voor zedelijke besmetting, nauwelijks benaderd kon worden. Om dozo reden word, bij hot zoeven aangehaalde Ind. Stb. 1925 No. 28, do mogelijkheid, om licht gestraften do uren buiten den werktijd in vrijheid te laten doorbrengen, uitgestrekt tot alto tot-

vrijheidstraf veroordeelden — zoowel tot gevangenisstraf als tot hechtenis veroordeelden —, wier straftijd ten hoogste één maand bedraagt. Echter werd de eindbeslissing omtrent de vraag of de gunst al dan niet verleend zal worden, gelegd in handen van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur, welke ambtenaar evenwel niet tot het buiten de gevangenis laten mag overgaan, tenzij hem deze bevoegdheid bij de rechterlijke uitspraak gelaten is.

Bij Ind. Stb. 1925 No. 154 werd artikel 64 van het Gestichtenreglement, waarin het in art. 20 Strafwetboek vervat beginsel verder wordt uitgewerkt, met de zoeven aangegeven wijzigingen in overeenstemming gebracht.

Als een wettiging van een bestaande praktijk is te beschouwen het bij Ind. Stb. 1926 No. 563 in het Gestichtenreglement ingelascht art. 42 bis, in gevolge welk voorschrift volgens regelen, door den Directeur van Justitie te stellen, uit de gevangenen voormannen kunnen worden aangewezen. Bij hetzelfde Staatsblad werd het tweede lid van art. 42 Gestichtenreglement geschrapt.

De gewoonte om flinke persoonlijkheden onder de veroordeelden aan te wijzen als voormannen over hun medegevangenen en hun gezag over deze laatsten toe te kennen, had in de Indische gevangenis — evenals o.m. in Britsch-Indië — van ouds bestaan. In looige mate was dit bevorderlijk gebleken voor de handhaving van orde en tucht, terwijl deze maatregel tevens strekt tot bezuiniging op de uitgaven voor de aanstelling van bewakingspersoneel.

Ontegengesteld schuilt in de aanstelling van gestraften „voormannen” ook eenig gevaar, aangezien zij tot onderdrukking en knevelarijen van de gevangenen door deze „voormannen” kan voeren. Met voorzichtigheid en tact toegepast en gecontroleerd kan de maatregel echter dienstig zijn om de veroordeelden op te voeden tot een zekere mate van zelfbestuur en tot het dragen van verantwoordelijkheid voor eigen en elanders handelingen, in den geest van het bekende Os- bhornestelsel.

Voor een goed begrip van de straftoepassing in een land kan niet met de kennisneming van de wettelijke voorschriften alleen worden volstaan. Van niet minder belang dan deze bepalingen is de geest, waarin deze voorschriften worden opgevolgd en de praktijk der straftoepassing, welke aan de strafbepalingen haren eigenlijken inhoud verleent. Zeer sterk komt dit ook aan het licht bij een nadere beschouwing van het Indische stelsel van toepassing der vrijheidstraffen.

Enkele raadpleging van het Wetboek van Strafrecht zou allicht de meening doen postvatten, dat in het algemeen in Nederlandsch-Indië een soortgelijk stelsel van vrijheidstraf bestaat als in Nederland. Immers het Indische Strafwetboek kent dezelfde vormen van vrijheidstraf als het Nederlandsche: de hechtenden de gevangenisstraf, levenslange en tijdelijke. Hoewel de bepalingen van het moederlandsche „wetboek, wat de vrijheidstraffen betreft, niet op den voet gevolgd zijn — en met name de voorschriften nopens de cellulaire opsluiting (art. II en 12 Nederlandsch Wetboek) ontbreken — maakt het geheel toch den indruk dat degene, die in Indië hetzij gevangenisstraf, hetzij hechtenis heeft te ondergaan, in hoofdzaak

op gelijksoortige wijze behandeld wordt als zijn lotgenooten in Nederland.

Niets is echter minder waar. Aan de toepassing der beide hoofdvormen van de vrijheidstraf in Indië liggen geheel andere beginselen ten grondslag, en in het algemeen vindt de toepassing op geheel andere wijze plaats.

In Nederland wordt het karakter althans van de gevangenisstraf (de hechtenis speelt slechts een betrekkelijk onbeduidende rol tot dusver; na de invoering van de onlangs aangenomen wetten tot wijziging van het Nederlandsch strafstelsel zal dit eenigszins anders worden), behoudens uitzonderingen, geheel bepaald door het beginsel van strenge afzondering van de buitenwereld en van de medegevangenen in de stugge eenzaamheid van de cel. In Indië daarentegen heeft bij de toepassing van de vrijheidstraf (zoowel van den zwaarder als van den lichter vorm) van ouds het beginsel der tewerkstelling ten bate van het land op den voorgrond gestaan. Weliswaar hebben met de invoering van het nieuwe geünificeerde Strafwetboek de oude benamingen van dwangarbeid en tenaerbinding, ook voor de gewone Inlandsche veroordeelden, plaats gemaakt voor de aan het moederlandsche recht ontleende termen gevangenisstraf en hechtenis, maar daarmee hebben deze straffen haar in de geschiedenis wortelend karakter van gedwongen tenaerbinding — zij het dan van tenaerbinding gepaard met vrijheidsberoving — niet verloren.

Daarenboven, mede in aansluiting aan de historische ontwikkeling, neemt deze tenaerbinding in tegenstelling met Nederland, naar gelang van plaatselijke omstandigheden, talrijke vormen aan.

Deze veelzijdigheid en veelvormigheid van den gedwongen arbeid der veroordeelden, door het Wetboek van Strafrecht toegelaten, wordt door het Gestichtenreglement uitdrukkelijk gewettigd. De artikelen 57 tot en met 64 van dit Reglement toch erkennen zoowel den arbeid ten behoeve van de onderscheidene takken van 's Lands dienst en ten behoeve van lokale ressorten als dien in do werkplaatsen en bedrijven der gevangenis, zoowel den arbeid buiten als dien binnen de gevangenis muren.

Do veroordeelden worden dan ook op tal van plaatsen in den Archipel gebedrukt voor transportdiensten bij het Leger, voor den aanleg van wegen en irrigatie-werken voor hot Departement der Burgelijke Openbare Werken, in 's Lands- steenkolenmijnen te Sawahloento en Poeloe Laut, en voor vele andere werkzaamheden buiten de gevangenis muren, maar tevens ook in de talrijke gevangenisbedrijven binnen de gevangenisomheining, die in hoofdzaak werken ten behoeve van do openbare diensten.

Deze overhoersing van het arbeids-element in do Indische straftoepassing heeft hare voordeelen, maar tevens zekere schaduwzijden.

Een voordeel is het te achten, dat hot ook in Nederland als algemeen geldend stelsel meer en meer veroordeeld cellulair systeem, met zijn veelal neerdrukkenden en geestdoodenden invloed op do gevangenen, hier te lande niet is overgenomen, behalve dan, zooals boven werd uiteengezet, in uitzonderingsgevallen als disciplinaire straf of disciplinaire maatregel.

De Nederlandsch-Indische wijze van tewerkstelling verschaft de gelegenheid do veroordeelden

te brengen in omstandigheden, welke veel natuurlijker zijn, veel meer gelijken op die waaronder in de vrije maatschappij geleefd en gearbeid wordt dan in de cel mogelijk ware. Hetzij buiten de gevangeniswanden, hetzij in de gevangeniswerfplaatsen, brengt de veroordeelde praktisch den geheelen dag door met gelijksoortigen arbeid als zijne vrije standgenooten, leert hij een ambacht, dat tijdens de gevangenisstraf zijne belangstelling kan levendig houden en hem na ontslag te stede kan komen, en wordt hij in ieder geval getraind in regelmatige levens- en arbeidsgewoonten.

Aangezien nu de arbeid, aldus toegepast, wel het meest waardevolle element vormt in de methoden voor de maatschappelijke wederaanpassing der gevangenen, kan aan de Indische wijze van tewerkstelling een belangrijke opvoedende kracht niet ontzegd worden. Daarnaast werpt de gevangenisarbeid aanzienlijke baten af voor de economische ontwikkeling van het land en levert die arbeid een niet te vermaden bijdrage op ter bestrijding van de kosten der strafteufoerlegging.

Een gewichtige factor ter bevordering van het goed gedrag en indirect van de reclasseering der veroordeelden is voorts de ruime toepassing van het gratierecht door de toekenning van regelmatige jaarlijkse strafremissies aan oppassende veroordeelden bij gelegenheid van den verjaardag der Koningin (vgl. de bijbladen nos. 7818, 8785 en 8927 en onder RECLASSEERING).

Hier stond echter tegenover, dat in de onbepaalde gemeenschap, welke heerschte in de Indische gevangeniswanden, allerhande schadelijke tegeninvloeden ongestoord een zoo groote rol konden spelen, dat de gunstige invloed, welke de arbeid uitoefende, grootendeels geneutraliseerd werd, terwijl buiten den arbeid geen andere opvoedende elementen aanwezig waren. Daarenboven maakt deze gemeenschappelijke tewerkstelling mogelijk het vormen van complotten en het plegen van aanslagen op beambten of medegevangenen.

Kort na de invoering van het nieuwe Strafwetboek en van het Gestichtenreglement begon het inzicht baan te breken, dat aan het Indische gevangeniswezen nog veel ontbrak. Men ging beseffen dat de tijd gekomen was om, met behoud van al het goede dat de Indische tewerkstelling in zich droeg, eenzijdig zooveel doenlijk de schadelijke invloeden krachtig te bestrijden, en anderzijds meer positief in het belang van de maatschappelijke wederaanpassing der veroordeelden, naast den arbeid nog andere opvoedende methoden te gaan toepassen.

Evens in andere landen wordt de hervormingsnoodzaak in de allereerste plaats gevoeld ten aanzien van de behandeling van de jeugdige veroordeelden.

Nadat, op voorstel van het Hoofd van het Gevangeniswezen, de toenmalige Directeur van Justitie in 1921, bij wijze van voorloopige maatregel, de concentratie van jeugdige veroordeelden in de tot tijdelijke Jeugdgevangenis ingerichte oude gevangenis te Madioen gelast had, zette de Regeering in de Memorie van Antwoord op het Afdelingsverslag van den Volksraad betreffende de begroting voor 1923 de nieuwe Regeeringsbeginselen inzake de toepassing der vrijheidsstraf als volgt uiteen:

„Om bovengenoemde redenen meent de Regeering van verdere oprichting van centralen te moeten afzien en over te moeten gaan tot den bouw van afzonderlijke Strafgevangeniswanden, zooals ook

o.a. in Nederland is geschied, nitsluitend voor het doen ondergaan der langere vrijheidsstraffen, waarbij, naar te voorzien is, op de kosten van aanbouw aanmerkelijk zal kunnen worden bezuinigd. De preventieve hechtenis, gijzeling en lichte straffen zullen dan wederom, zooals in Nederland en elders, in bijzondere Huizen van Bewaring ondergaan worden, hetgeen mede onderscheidene financieele en moreele voordeelen biedt. Zoowel de nieuwe Strafgevangeniswanden als de nieuwe Huizen van Bewaring zullen gebouwd moeten worden volgens een modern systeem, waarbij wat de eerstbedoelde gestichten betreft, rekening zal moeten worden gehouden met de eischen eener behoorlijke classificatie. In het bijzonder zal daarin verder gezorgd moeten worden, dat als regel nachtelijke afzondering van de gevangenen plaats hebben. Ze zullen voorts in ruime mate moeten voldoen aan den eisch van overzichtelijkheid. De arbeid zal in gemeenschap kunnen blijven geschieden, hetgeen, onder voorwaarde dat ernstig geclassificeerd wordt, tot geen bezwaren aanleiding behoeft te geven en niet in strijd is met ons Strafwetboek. De tegenwoordige oudere gevangeniswanden, voor zooveel noodig na geleidelijke verbetering, o.m. door het aanbrengen van een bepaald percentage slaapcellen, als Huizen van Bewaring dien3t blijven doen. Classificatie brengt in de eerste plaats mede dat, gelijk in de meeste Westersche en meer vooruitstrevende Oostersche landen reeds sinds lang is ingezien, voor een vruchtbare bestrijding van het maatschappelijk kwaad dor misdadigheid vooral alle zorg geconcentreerd wordt op verbetering der daarvoor vatbaar te achten jeugdige veroordeelden”.

Mot deze beginselverklaring brak een nieuwe periode aan in de geschiedenis van het Indische gevangeniswezen.

In overeenstemming toch met die beginselen werd een hervormingsprogramma uitgewerkt, in hoofdzaak gericht op de afscheiding van de strafgevangeniswanden en huizen van bewaring, op classificatie van de veroordeelden en nachtelijke afzondering van de gevangenen.

In de eerste plaats werd, na grondige voorbereiding, overgegaan tot de oprichting te Tanah-tinggi bij Tangerang van een Jeugdgevangenis voor mannelijke veroordeelden beneden den 19-jarigen leeftijd. Op welke wijze het progressief stelsel in deze Jeugdgevangenis toepassing vindt is hoogcr. reeds beschreven.

Na definitief of voorwaardelijk ontslag uit de Jeugdgevangenis wordt zooveel doenlijk de verdere reclasseering der jonge delinquenten bevorderd door hen aan oene kostwinning te helpen en eonig toezicht op hun levenswandel uit te oefenen.

Tot dusvor blijkt het aantal recidivisten onder de ontslagenen gering, hot percentage als geslaagd te beschouwen gevallen boven verwachting groot te zijn.

Wegens het welslagen van de proefneming werd besloten de in de Jeugdgevangenis toegepaste behandelingsmethode tot meerderen uit te strekken en hiertoe nog een tweetal Jeugdgevangeniswanden op te richten, zoodat voor elk der

drie grooto gewesten van Java één Jeugdgevangenis beschikbaar zal zijn.

Met den uitbouw van het opvoedingsstelsel in de Jeugdgevangenis werd het geheele gevangeniswezen meer en meer doordrongen van den ook in het buitenland in het strafstelsel baanbreken-den paedagogischen geest.

Bij het Hoofdkantoor van het Gevangeniswezen werd een afzonderlijk bureau opgericht, dat speciaal belast werd met alles wat de opvoeding en de nazorg der jeugdige delinquenten en in het algemeen de geestelijke en zedelijke beïnvloeding tengerode van de veroordeelden betreft.

De afzonderlijke behandeling en opvoeding der jeugdige delinquenten was een belangrijk, doch geenszins het eenige punt van het hervormings-program, dat in de periode 1923—1929 tot verwezenlijking werd gebracht.

Van de meeste centrale gevangenispen werd de splitsing in strafgevangenis en huis van bewaring doorgevoerd.

Ter bevordering van een goede classificatie der veroordeelden werden, zooals hooger reeds werd aangestipt, de beide strafgevangenispen voor doortrekkenden: die te Batavia (Glodok) en die te Soerabaja speciaal belast met de selectie der tot langdurige gevangenisstraffen veroordeelden en met hunne indeeling, al naar hun aard, over de onderscheidene strafgevangenispen.

Het progressief stelsel werd zooveel doenlijk gevolgd.

Verscheidene nieuwe gevangenispen — zoo huizen van bewaring als strafgevangenispen — werden gebouwd volgens het stelsel van éénpersoonscellen, teneinde de nachtelijke afzondering mogelijk te maken.

Vele oude gebouwen werden door nieuwe, aan moderne eischen beantwoordende gestichten vervangen dan wel gemoderniseerd.

Aanslagen op personeel en medegevangenen bleven nog voorkomen, doch aan de meeste overige aloude misstanden van het Indische gevangenisstelsel — groot aantal ontvluchtingen, slechte gezondheidstoestand — kon voor een goed deel een eind gemaakt worden.

De inrichting der gevangenisbedrijven, welke reeds in menig opzicht als voorbeeldig beschouwd kon worden, werd nog tot aanmerkelijk hooger trap van volkomenheid opgevoerd.

Hoewel de communistische woelingen van November 1926 en van begin 1927 met haar nasleep van dringende veroordeelingen in den ondernomen hervormingsarbeid een niet geringe storing brachten, kon die arbeid omstreeks 1929 in beginsel als voltooid beschouwd en de verkregen toestand in vergelijking met die van voorheen als in hooge mate bevredigend beschouwd worden. Het personeel werd, mede door aanzienlijke verbetering der bezoldigingen, op hooger peil gebracht. Teneinde, in het bijzonder voor de Jeugdgevangenispen, een staf van beambten te verkrijgen, die geheel voldoet aan de zooveel hogere eischen, welke de veranderde en verhoogde doelstelling met zich medebracht, werd begin 1929 overgegaan tot oprichting van een breed opgezette vakcursus voor aanstaande onderdirecteuren, surveillanten en opzieners, die van den aanvang af door de meerderheid der cursisten met animo gevolgd werd en hoopvolle perspectieven opent.

Teneinde ook het reeds in dienst zijnde personeel waar mogelijk op de hoogte van zijn zaak to brengen, werd, aan de hand van een door het Hoofd van het Gevangeniswezen samengestelden Leidraad, door de directeuren der groote strafgevangenispen voor hun beambten een beknopte leergang gehouden.

Literatuur: Jaarlijksche Statistieken van het Gevangeniswezen, uitgegeven vanwege het Hoofd-kantoor van het Gevangeniswezen; Verslagen over Hervormingen van het Gevangeniswezen (t/m 1925) en Verslagen over het Gevangeniswezen over 1926 en 1927, uitgegeven als voren; verscheidene artikelen in het Maandblad voor Berechting en Reclassieering voor Volwassenen en Kinderen, in het bijzonder jaargang 1924 blz. 351, jaargang 1927 blz. 86, jaargang 1929 blz. 4, 156 en 157; Artikelen in het Indisch Tijdschrift van het Recht, dl. CXXXVI, blz. 150 vg. 324 vg. 345 vg. en 356 vg., van Prof. Mr. J. M. J. Schepper en van Mr. H. M. Hij mans; Mr. H. M. Hij mans: Le Régime pénitentiaire aux Indes Néerlandaises, in de Revue Internationale de Droit Pénal van 1928; Vergl. voorts verschillende artikelen in het Maandblad voor Directeuren en Onderdirecteuren van het Gevangeniswezen in Nederlandsch-Indië (eerste jaargang 1929).

RECLASSEERING. VOORWAARDELIJKE INVRIJHEIDSTELLING. VOORWAARDELIJKE VEROORDELING. In overeenstemming met de ook in het buitenland gehuldigde nieuwe denkbeelden omtrent wezen en doel der vrijheidstraf ligt aan het

N.I. Strafwetboek en aan de wettelijke en administratieve voorschriften tot uitvoering van dit Wetboek het beginsel ten grondslag; dat die straf zooveel doenlijk mede behoort te strekken tot opvoeding van den veroordeelde tot een ordelijk leven in overeenstemming met de wetten des lands. Anders gezegd, dat zij dienstbaar gemaakt worden aan zijne wederaanpassing aan de maatschappij, aan zijn reclasseering in den meest ruimen zin des woords. Hiertoe dienen het gewennen aan orde en tucht, de opleiding tot een nuttig ambacht, het ondervijs, de beïnvloeding ten goede en de progressie tot een hogere klasse, do toekenning van grootere vrijheid en meerdere verantwoordelijkheid bij goed gedrag gedurende het ondergaan der gevangenisstraf, al welke maatregelen, overeenkomstig het Gestichtenreglement, naar vermogen in de Indische gevangenispen worden toegepast. (Zie sub GEVANGENISWEZEN).

Bij het progressieve stelsel sluit als laatste stadium der progressie aan de *Voorwaardelijke Invrijheidstelling*, welke het mogelijk maakt den tot gevangenisstraf veroordeelde, na het ondergaan van een bepaald gedeelte zijner vrijheidstraf, te vergunnen het overschietende gedeelte dier straf buiten de gevangenispen en in de maatschappij zelve te ondergaan; echter onder beding, dat hij zich gedurende die periode aan zeker toezicht en aan bepaalde voorwaarden zal onderwerpen en dat bij wangedrag of bij schending der hem opgelegde voorwaarden hij naar de gevangenis zal worden teruggevoerd.

Het doel dezer instelling is tweërlei: zij beoogt vooreerst, in aansluiting aan de reeds in de gevangenis aangevangen progressie den veroordeelde een belooning voor goed gedrag gedurende de gevangenschap in uitzicht te stellen, teneinde op te wekken tot krachtsinspanning en tot medewer-

Icing aan zijne opvoeding; in de tweede plaats voor den gestrafte een overgangstijdperk te vormen, gedurende hetwelk hij gelegenheid zal vinden, voor zooveel noodig met behulp en steun van degenen, die toezicht op hem houden, zich geleidelijk wederom aan de algeheele vrijheid en het normale maatschappelijk leven aan te passen. Een eenigszins afwijkende opvatting omtrent wegen en doel der voorwaardelijke invrijheidstelling huldigt Prof. Mr. J. M. J. Schepper in zijne in de literatuuropgave vermelde artikelen in het Indische Tijdschrift van het Recht.

Bij het op 1 Januari 1915 in werking getreden nieuwe Wetboek van Strafrecht werd de instelling der *Voorwaardelijke Invrijheidstelling* in Ne-derlandsch-Indië ingevoerd.

Ingevolge art. 15 van dit Wetboek kon het voorwaardelijk ontslag plaats hebben nadat de tot gevangenisstraf veroordeelde drie vierde gedeelte en tevens drie jaren van zijn straf had ondergaan. De verdere uitwerking dezer bepalingen vond plaats bij de ordonnantie op de Voorwaardelijke Invrijheidstelling (Ind. Stb. 1917 No. 729). Daar de instelling dientengevolge slechts aan de tot zeer zware straffen veroordeelden ten goede kon komen, de reclasseering hier te lande nog niet georganiseerd was (zie beneden) en daarenboven onzekerheid bestond omtrent do verhouding tusschen het nieuwe instituut en dat van de deels in gelijke richting werkende jaarlijksche remissies van straf bij gelegenheid van den verjaardag der Koningin (zie „Gevangeniswezen”), vond de toepassing nog slechts in zeer beperkte mate plaats.

Hoewel laatstbedoelde twijfel nog niet was opgeheven, vond een aanzienlijke uitbreiding van de toepassing plaats nadat, naar het voorbeeld van de Nederlandsche wet van 12 Juni 1915 (Ned. Stb. 1915 No. 247), bij het K.B. van 4 Mei 1926 (Ind. Stb. 1926 No. 251) de artikelen 15, 16 en 17 van het Indische Strafwetboek in dier voege waren aangevuld en gewijzigd (artikelen 15, 15a, en 15b en 16), dat voortaan de Voorwaardelijke Invrijheidstelling reeds zou kunnen plaats vinden, nadat het twee derde gedeelte, tevens tenminste 9 maanden der opgelegde gevangenisstraf ondergaan zou zijn, en tegelijkertijd de organisatie der Reclasseering met kracht ter hand genomen was.

De zoeven aangehaalde gewijzigde bepalingen van het Wetboek van Strafrecht en de in overeenstemming daarmede eveneens gewijzigde ordonnantie op de Voorwaardelijke Invrijheidstelling (Ind. Stb. 1926 No. 488) traden op 1 Januari 1927 in werking.

Intusschen had do hooger gemelde wijziging van het Wetboek van Strafrecht zich niet bepaald tot do uitbreiding van het instituut der *Voorwaardelijke Invrijheidstelling*; mede naar No-derlandsch voorbeeld had zij tevens — benevens een verandering van do regeling der geldboeten — do *Voorwaardelijke Veroordeeling* als een nieuw en waardevol middel tor bestrijding van de misdadigheid in het Strafstelsel opgenomen.

Aan dit nieuwe instituut ligt de gedachte ton grondslag, dat do vrijheidstraf in het algemeen moet worden beschouwd als een bestrijdingsmiddel der criminaliteit, dat ernstigo schaduwzijden biedt en waar mogelijk vermeden dient te worden, en dat in sommige, ja, vele gevallen mot voordeel kan worden vervangen door de bloote bedreiging met straf, al dan niet gepaard met on

dertoezichtstelling, voor het geval de veroordeelde zich niet onderwerpt aan de bijzondere voorwaarden, welke hem in het veroordelend vonnis gesteld worden, dan wel aan de algemeeno voorwaarde, dat hij zich goed moet gedragen ~~en zich van nieuwo wetsovertredingen heeft te onthouden~~. Men hoopt hiermede dan te bereiken de reclasseering van den veroordeelde in do vrije maatschappij.

Deze bij de artikelen 14a t/m 14/ in het Indische Wetboek van Strafrecht opgenomen nieuwe instelling, welke in de Uitvoerings-Ordonnantie Voorwaardelijke Veroordeeling (Ind. Stb. 1926 No. 487) verder werd uitgewerkt, trad eveneens op 1 Januari 1927 in werking.

Ingevolge de aangchaalde wetsbepalingen is de rechter bevoegd, in geval van veroordeeling tot vrijheidstraf-gevangenisstraf van ten hoogste één jaar of hechtenis, zoomede in sommige gevallen bij veroordeeling tot geldboete, te gelasten, dat de straf niet zal worden ondergaan tenzij bij rechterlijke uitspraak later anders mocht worden gelast op grond dat de veroordeelde zich vóór het einde vanden hem gestelden proeftijdaan een strafbaar feit schuldig maakt of een eventueel opgelegde bijzondere voor waarde niet naleeft.

Evenals de *Voorwaardelijke Invrijheidstelling* onderstelt het Instituut der *Voorwaardelijke Veroordeeling* het bestaan van een organisatie, welke mogelijk maakt, voor zoover zulks noodig mocht blijken, den voorwaardelijk ontslagene dan wel den voorwaardelijk veroordeelde aan een zeker, niet hinderlijk, in zijn welbegrepen eigenbelang ingesteld toezicht te onderwerpen, hem waar noodig in den vorm van een over hem ingesteld patronaat hulp en steun te bieden bij zijn pogingen om zich weder tot nuttig en ordelijk maatschappelijk loven op te werken.

Vóór de invoering der zoeven genoemde wijziging van het Wetboek van Strafrecht had in Nederlandsch-Indië de *reclasseering* der veroordeelden zich bepaald tot de zoogenaamde *nazorg* van uit de gevangenis ontslagen gestraften en ook deze nazorg had zich nog slechts in zeer beperkte mate ontwikkeld. Van tijd tot tijd hadden weliswaar particuliere personen of vereenigingen — als de Vereenigingen Pro Juventute en het Leger des Heils — in bijzondere gevallen zich het lot van ontslagen veroordeelden aangetrokken, maar geen systematische reclasseeringsarbeid werd verricht, behalve op beperkt gebied door de te Semarang govestigdo „Vereeniging tot het verleen van hulp aan ontslagen Europeesche veroordeelden” fZoals haar naam reeds aanduidt, J» hield deze Vereeniging zich vrijwel uitsluitend bezig mot de wederopheffing van uit do gevangenis ontslagen veroordeelden van Europeeschen landaard.

De Rogeering, overtuigd van het nut van den arbeid dezer Vereeniging, had haar een subsidie toegestaan, hoofdzakelijk ter bestrijding van de kosten verbonden aan de bezoldiging van een door de Vereeniging aan te stellen ambtenaar der reclasseering. Zooveel in haar vermogen lag trachtte de Vereeniging aan ontslagon Europeesche veroordeelden een werkring te bezorgen en ook overigens hen te steunen; aan verscheideuo ontslagen gevangenen werd logies en voeding vor- strekt in hot door haar gesteunde Tehuis voor bohoefligo Europeanen to Semarang.

Ook het Indo-Europeesck verbond werkte zooveel mogelijk mede aan liet plaatsen van gewezen gevangenen.

Zelve ging de Regeering voor bij het herplaatsen van ontslagen veroordeelden. Het in de Re-geeringscirculaire van 27 Juni 1865 (Bijblad op het Staatsblad No. 1608) vervatte verbod om wegens misdrijf veroordeelde personen in 's Lands dienst op te nemen, welk voorschrift reeds sedert geruimen tijd niet meer in zijn volle gestrengheid was toegepast, werd afgeschaft bij het Regeeringsrondschrjven van 13 November 1916 (Bijblad 8650; zie ook bijblad S898), waarin werd bepaald, dat wederopneming in 's Lands dienst van wegens misdrijf veroordeelden, indien zij dit wenschten, zoude kunnen geschieden door herplaatsing in tijdelijken dienst, terwijl opname in vasten dienst zou kunnen volgen, indien zij gedurende vijf jaren door nauwgezette plichtsbetrachting hadden doen blijken van den ernstigen wil om zich te beteren.

Met de invoering van de *Voor waar delijk Ver-oordeeling* en de uitbreiding der *Voor waar delijk Invrijheidstelling* ingevolge hoogerangehaalde wijziging van het Strafhoek bij Ind. Stb. 1926 no. 251 en de ordonnanties in de Staatsbladen nos. 487 en 488 van dit jaar verkreeg de *Re-classeering* haar wettelijken grond en werd haar organisatie met kracht ter hand genomen.

Blijkens laatstbedoelde ordonnanties kan een patronaat geschapen worden tot het verleen van hulp en steun, zoowel over voorwaardelijk veroordeelden als over voorwaardelijk ontslagen veroordeelden. In het eerste geval wijst de rechter, in het laatste geval wijst de Directeur van Justitie den patroon aan.

Blijkens de Memorie van Toelichting op het Koninklijk Besluit van 4 Mei 1926 (Ind. Stb. no. 251) lag het in de bedoeling in ruime mate, al dan niet met behulp van Regeeringssubsidies, het particuliere initiatief bij den reclasseeringsarbeid te betrekken, terwijl het ambtelijk element in hoofdzaak regelend, controlerend en aanvullend zou optreden.

De centrale leiding van den Reclasseerings- dienst berust, onder oppertoezicht van den Directeur van Justitie, bij het Hoofd van het Gevangeniswezen en den aan dezen toegevoegden inspecteur der Reclasseering, terwijl onder diens bevelen werkzaam zijn drie Reclasseeringsambtenaren, gevestigd in de drie hoofdplaatsen van Java (Batavia, Semarang en Soerabaja), bijgestaan door drie Adjunct-Ambtenaren.

De taak dezer ambtenaren bestaat voornamelijk in het geven van leiding aan en het controleeren van de particuliere reclasseeringsinstellingen, het desgevraagd verstrekken van inlichtingen aan den rechter omtrent personen, die voor voorwaardelijke veroordeeling in aanmerking zouden komen, en, bij het ontbreken van particuliere patroons, in het op zich nemen van het patronaat zoowel over voorwaardelijk veroordeelden als over voorwaardelijk in vrijheid gestelde veroordeelden.

Ter bevordering eener veelzijdige voorlichting aan den Directeur van Justitie werd in 1927 een Centraal College voor de Reclasseering ingesteld, welks taak het is, in alle principieele en andere gewichtige vraagstukken, welke do Reclasseering betreffen, dien Departementschef van ad

vies te dienen. Van dit College maken het Hoofd van het Gevangeniswezen en het Hoofd van Tucht- Opvoedings- en Armwezen ambtshalve deel uit. Voorts worden tot leden aangewezen personen van verschillende landaarden, die geacht mogen worden van do stroomingen en gees-tesrichtingen en van de nooden op reclasseerings- gebied op de hoogte te zijn. Tot Voorzitter werd voor de eerste maal aangevezen de hoogleeraar in het Strafrecht aan de Rechtshoogeschool te Batavia, Prof. Mr. J. M. J. Schepper; het secretariaat Avordt als regel Avaargenomen door den Inspecteur der Reclasseering.

Blijkens de hooger aangehaalde uitvoeringsor- donnanties kunnen als particuliere reclasseerders optreden rechtspersoonlijkheid bezittende ver- eenigingen (instellingen), zoomede houders van inrichtingen Ader statuten, stichtingsbrieven of reglementen het aanvenden van pogingen tot reclasseering van voorwaardelijk veroordeelden of voorwaardelijk in vrijheid gestelden voorschrijven of gedoogen, die zich tot het aanvaarden van opdrachten tot het verleenen van hulp en steun aan \voorwaardelijk veroordeelden of voorAvaarde- lijk in vrijheid gestelden — of beiden — hebben bereid verklaard en Avier bereidverklaring door den Directeur van Justitie is aanvaard.

In aanmerking genomen dat de reclasseering zich in Indië nog in een aanvangsstadium bevindt, mag de belangstelling, welke van particuliere zijde voor dezen arbeid betoond wordt, verblijdend en hoopgevend genoemd Avorden. Tot dusver werden als E, reclasseeringsinstellingen erkend: Het Indo-Europeesch Verbond; de Vcree- niging tot het verleenen van hulp aan ontslagen Europeesche veroordeelden te Semarang; de Ver- eenigingen Pro JuA'entute te Batavia, te Ban- doeng, te Djokjakarta, te Soerabaja en te Medan; de Protestantische Reclasseeringsvereening, de Nederlandsch-Indi'sche Reclasseeringsvcreeni- ging; de Vereeniging Boedi Oetomo; liet Genootschap \toor In- en UitAventdige Zending te Batavia; het Leger des Heils; de Internationale Orde van Goede Tempeliers; en de Vereeniging Chung HAva Hui.

Gedurende den nog slechts korten tijd, Avaarin het particuliere en het ambtelijk reclasseerings- Avezen Averkzaam zijn, hebben zij reeds over een betrekkelijk groot aantal voorwaardelijk veroordeelden en voorwaardelijk in vrijheid gestelden hunne zorgen uitgestrekt.

Voorloopig beperken de rclasseeringspogin- gen zich in hoofdzaak tot de ontwikkelden van eiken landaard, die hulp en steun als regel veel meer behoeven dan de uit de lagere volksklassen voortgekomen delinquenten, Avelkc veelal zonder bezAvaar Aveder in het desa- of kampoengverband worden opgenomen.

Ook bepaalt zich voorloopig de reclasseeringsarbeid voornamelijk tot JaAva en Madoera.

Bijzondere aandacht Avordt besteed aan de r- classeering van jeugdige voorwaardelijk veroordeelden en voor Avaardelijk in vrijheid gestelden. De Vereenigingen Pro Juventute verleenden daarbij haar Avaardevolle medeAverking. Speciaal voor dit belangrijke deel van het reclasse- ringswerk werd in 1929 opgericht de Reclasse- ringsvereening voor jeugdige veroordeelden West-Java (R.W.J.), die zich in de eerste plaats ten doel stelt de reclasseering van ontslagen ver

oordeelden uit de Jeugdgevangenis te Tanah-tinggi.

Literatuur: Prof. Mr. J. M. J. Schepper: Leidraad voor de Reclasseering in Nederlandsch-Indië; Mr. F. H. Poser: Het vraagstuk der Reclasseering in Nederlandsch-Indië, in Koloniale /Stadion, 12de jaargang; Prof. Mr. J. M. J. Schepper: Het eerste jaar der Voorwaardelijke Veroor-deeling in Nederlandsch-Indië. Tijdschrift van het Recht dl. LXXVII blz. 379; Praeadvies van Prof. Mr. J. M. J. Schepper nopens de Voorwaardelijke Veroordeeling voor het Nederlandsch-Indisch Juristen-Congres 1929 en de discussies ten Congressse, in Indisch Tijdschrift van het Recht, dl. 129; vgl. voorts do sub Gevangeniswezen aangehaalde artikelen in het Ind. Tijdschrift van het Recht van Prof. Mr. J. M. J. Schepper en Mr. II.

M. Hijmans.<

RECLASSEERING. Zie STRAFRECHT.

VOORWAARDELIJKE INVRIJHEIDSTELLING. Zie STRAFRECHT.

VOORWAARDELIJKE VEROORDEELING. Zie STRAFRECHT.

GEVANGENISWEZEN. Zie STRAFRECHT.

BLADLUIZEN (Insectenorde *Rhynchota*, sub-orde Homoptera, familie Aphididae) zijn kleine, teere insecten, die in kleiner of grooter gezelschappen leven op zeer verschillende gewassen, en die zich daarop voeden door met behulp van hun stekende en zuigende monddeelen sappen uit de weefsels der betreffende planten op te nemen. Morfologisch zijn zij gekenmerkt door een gewoonlijk ovaal tot peervormig lichaam, dat bij bepaalde soorten min of meer afgeplat kan zijn, waardoor deze een schildluisachtig voorkomen kunnen krijgen (*Cerataphis*, *Oregma*). De kop is met den thorax breed vergroeid; hij draagt de eenvoudige, vaak 5—6 ledige sprietten, die veelal, speciaal bij de gevleugelden, van talrijke, bijzondere zintuigorganen, de z.g. rinarïen, zijn voorzien. De zijdelingsche facettenoogen zijn meestal goed ontwikkeld, met enkele afgesnoerde, iets uitpuilende facetten aan den achterrand; neven-oogon, z.g. ocellen, meestal slechts bij de gevleugelden aanwezig. Monddeelen als z.g. rostrum gewoonlijk goed ontwikkeld, van zeer verschillende lengte. Borststuk met of zonder twee paar vliezige vleugels met eenvoudige nervatuur. Booten slank, teer, tars als regel 2-ledig, met een dubbel klauwtje. Achterlijf met breede basis aan het borststuk vastgehecht, uit 10 segmenten bestaande, waarvan het 10de als een staartvormig aanhangsel ontwikkeld is (cauda), dat bij sommige soorten sterk gereduceerd kan zijn. Het 6e segment aan weerszijden van den rugkant heeft twee buisvormige aanhangsels (siphonen), die op den achterrand van dit segment zijn ingeplant. Zij worden ten onrechte ook „honigbuis-zen” genoemd, hoewel zij niet oprecht afscheiden. Bij sommige soorten zijn deze siphonen topolvormig of tot poriën gereduceerd. Voorts komen bij bepaalde soorten do z.g. marginaal-tuberkels voor, kloino zydolingscho uitsteeksels, die vooral aan weerskanten van het eerste borststuksegment alsmede van do eerste zeven abdominaalsegmenten goed ontwikkeld zijn. Zy zijn waarschijnlijk te beschouwen als zintuigorganen van nog onbekende functie. Wasaf-scheidingen over het geheele lichaam of gelokaliseerd, b.v. langs den rand, komen veelvuldig voor. Bij bepaalde soorten kunnen zij zoo ryko-

lijk optreden, dat zij het geheele lichaam in een witte massa hullen (*Oregma lanigra* Zehntn., witte wolluis van het suikerriet). In de colonies treft men, behalve de larven in alle ontwikkelingsstadia, gevleugelde en ongevleugelde volwassen individuen aan. De eerstgenoemden kunnen zich vliegende verplaatsen en daardoor op andere planten nieuwe colonies stichten. Zij zijn hooger georganiseerd dan de ongevleugelden en wijken daardoor in hun lichaamsbouw aanmerkelijk van de laatstgenoemden af. Op Java planten zich gevleugelden en ongevleugelden, zoover bekend, het geheele jaar door onafgebroken parthenogenetisch en vivipaar voort. De geslachtsdieren (sexuals), die bij de soorten der gematigde luchtstreken gewoonlijk in den herfst optreden en de bevruchte wintereieren voortbrengen, zijn op Java tot nog toe onbekend. Ook het verschijnsel dor z.g. „migratie”, waaronder men de stelselmatige verwisseling van voedster-plant verstaat en waardoor de biologie van vele bladluizen der gematigde luchtstreken zoo buitengewoon ingewikkeld wordt, is in ons Indië nog niet waargenomen. Trouwens het tropische klimaat schijnt voor de ontwikkeling der bladluizen geen optimale omstandigheden te bieden; zij treden er althans minder op den voorgrond dan b.v. in Europa. Zware regenval schijnt de ontwikkeling der colonies tegen te gaan, de vochtige atmosfeer doet schimmelinfecties optreden, waardoor de colonies geheel of gedeeltelijk te gronde gaan. Talrijk zijn voorts de parasieten die ten koste van de bladluizen leven, zooals verschillende lieveheersbeestjes (*Coccinelliden*), gaasvliegjes (*Chrysopiden*), zweefvliegen (*Syrphiden*), kleine sluipwespjes uit verschillende families e.d. Ook zijn er enkele vlinders, waarvan de rupsen zich specifiek met bladluizen voeden (b.v. *Gerytus boisduvali* Moore, een myrmekophile *Lycaenide*). Omgekeerd worden vele bladluisoorten door mieren „beschermd”, d. w. z. de mieren komen af op hun suikerhoudende excrementen, die zij oplikken, zoodat zij een soort van reinigingsdienst vormen. Aan de ontwikkeling der colonies schijnt dit ten goede te komen.

Economisch zijn vele bladluizen als schadelijk aan te merken, omdat zij op allerlei cultuurgewassen optreden en daaraan niet alleen sappen onttrekken, maar bovendien afscheidingen der speekselklieren in de wond brengen, die sterke groeistoornissen kunnen veroorzaken. Bij bepaalde soorten treden ten gevolge daarvan zelfs typische galvormingen op (*Astegopteryx* op *Distylium* en *Styrax*). Nadeelig voor do plant zijn ook hun suikerhoudende excrementen, waarop zwarte schimmels, z.g. „roetdauw”, zich ontwikkelen. Bijzondere beteekenis hebben bladluizen in den laatsten tijd gekregen, doordat aangetoond is, dat zij bij bepaalde plantensoorten z.g. virusziekten van zioko op gezonde planten overbrengen. Do meest algemeene virusoverbrenger is *Myzus persicae* Sulz. De gele strepenziekte van hot suikerriet wordt overgebracht door *Aphis maidis* Fitch (*adusta* Zehntn.). Tot de meer algemeene bladluizen op Java behooren *Toxoptera aurantii* Boyer, levendo op Citrus, Cacao, Thee, Koffie en versohillende andero gewassen; *Myzus persicae* Sulz., de tabaksluis, op *Solanaceen* en andere kruidachtige planten; *Aphis gossypii* Glov. op *Malvaceen* en andero gewassen; *Aphis maidis* Fitch op Suikerriet, Maïs

en andere Gramineëen; Oregma lanigera Zehntn. I op Suikerriet; andere Oregma-soorten karakteristiek op Bamboe. De bestrijding van bladluizen | geschiedt het best met behulp van z.g. contact-vergiften, die met een pulverisatcur zoo fijn mogelijk over de dieren moeten worden verstoven. Gebezigd worden zeepwater, 2 %, ev. met toevoeging van brandspiritus; petroleum - zeepemulsie; nicotine-preparaten, waarvan verschillende combinaties in den handel verkrijgbaar zijn. In den laatsten tijd worden door het Deli Proefstation Derris-wortelxtracten (akar toeba) aanbevolen tegen de tabaksluis. Op kleine schaal, b.v. met potplanten, bewijst bestrooien met fijn gemalen tabak of uitrooken met tabakswalm goede diensten.

Literatuur: Van der Goot. Zur Kenntniss der Blattlaus Javas (Contr. Faune Ind. Néerl. I). Takakaski: Aphididae of Formosa, pt. 1—1, Dep. of Agr., Form.). Thcobald: The?lant Lice of Aphididae of Great Britain I, 11/
- **CARPENTIER ALTING (Prof. Mr. JOHANNES HENDRIK)**. Geboren den 12en Februari 1864 te Colmschate (Overijssel), overleden den 25en April 1929 te 's-Gravenhage. Zijn vader was de predikant A. S. Carpentier Alting, ook een zeer bekende persoonlijkheid in vrij metselaarskringen en eenige jaren gedeputeerd grootmeester der Orde van Vrijmetselaren, zoowel in Ned.-Indië als in Nederland. Hij bezocht te Dokkum de toenmalige Latijnsclie school aldaar, studeerde in de rechten aan de Universiteiten te (Ironingen.cn te Amsterdam en promoveerde 1 Juli 1886 op een proefschrift: „De staat en de kerkelijke financiën”. Spoedig ging hij naar Ned.-Indië, werd advocaat bij den Raad van Justitie te Padang en trad daar in het huwelijk met mej. B. R. F. Kamerling. Hier trad hij op 20 Dec. 1886 ook toe tot de Orde der Vrijmetselaren.

De betrekking van advocaat was voor dezen zachtvaardigen man, die zoo ongaarne een ander ongelijk gaf, geen ideaal; hij voelde meer roeping voor het rechtersambt en werd 4 jaar later op zijn verzoek geplaatst bij de rechterlijke macht, eerst als subst. griffier bij den Raad van Justitie te Batavia, toen als griffier te Alakassar, daarna als substituut-officier van Justitie en lid van den Raad van Justitie te Padang.

In 1896 werd hij benoemd tot president van den landraad te Alanadp*. Zijn belangstelling voor alle sociale verschijnselen bracht hem daar van zelf tot de bestudeering van de volksinstellingen en gebruiken van de Alinahassa, van welke studie hij deed blijken door een artikel in hot Ind. Tijdschrift van het Recht van 1897, getiteld: „De Al- foersche eed in de Minahassa” en een artikel in de Ind. Gids van 1901: „Het geboorterecht in de Minahassa”.

Naar aanleiding van deze studies droeg de Indische Regeering hom op, een nader onderzoek naar dat gewoonterecht in te stellen en eene wettelijke regeling er van voor te bereiden, ivaarvoor hij ter beschikking werd gesteld van den Directeur van Justitie te Batavia. Als gevolg van deze opdracht verscheen ter landsdrukkerij te Weltevreden in 1902 en 1903 zijn „Regeling van het privaatrecht van de Inlandsche bevolking in de Alinahassa- distrieten der residentie Menado”.

Na ommeekomst van een buitenlandsch verlof werd Carpentier Alting benoemd tot secretaris aan het Departement van Justitie.

In 1897 schreef hij in het Indische Tijdschrift van het Recht een artikel over de Eigendomsuit- wijzing, behandelde in 1902 in datzelfde tijdschrift het reglement van het College van Bocdel- mcesteren en schreef in 1908 in de Ind. Gids over Rechtszekerheid en Rechtseenheid.

De bekwaamheid, waarvan zijn arbeid blijk gaf, maakte dat hij vóór zijn tijdgenooten in aanmerking gebracht werd voor de betrekking van raadsheer in het Hooggerechtshof van Ned.-Indië. Hij word echter toen daartoe nog niet benoemd en vóór hij bij een volgende vacature in aanmerking kwam, kwam zijn benoeming tot lioog- lceeraar aan do Leidsche Universiteit af.

In deze functie vervaardigde hij in samenwerking met Mr. Winkel en de hoogleeraren Kleintjes en Van Vollenhoven in 1909 de bekende 24 ontwerpen over Indisch Recht. Hij was verder lid van den gemeenteraad te Leiden en nam als lid, later als voorzitter, een werkzaam aandeel in den arbeid der Leidsche vrijmetselaarsloge. Ook deed hij veel voor de talrijke Belgische vluchtelingen, die in 1914/15 o.a. naar Leiden kwamen.

Van het in 1912 verschenen ontwerp van het nieuwe Indische strafwetboek gaf hij eene bewerking uit bij de firma Van Dorp te fjemarang en in 1913 publiceerde hij zijn „Grondslagen der rechts- bedeeeling in Ned.-Indië”, eene handleiding voor zlfhcT studenten, waarvan in 1926 een tweede, veel vermeerderde druk het licht zag.

Maar intusschen was hij ten tw'eeden male naar Indië vertrokken, want in 1917 w'erd hij, geen Indisch rechterlijk ambtenaar meer zijnde, in afwijking van de gewoonte, benoemd tot president van de beide hooge Indische gerechtshoven.

Kort na de aanvaarding van dit hooge ambt viel hem een andere eervolle, maar moeilijke opdracht ten deel. Toen men in Indië onder den invloed der gebeurtenissen in Europa na den wereldoorlog aandrong op staatkundige hervormingen benoemde de G.-G. Van Limburg Stirum in December 1918 eene commissie tot herziening van de grondslagen der staatsinrichting van Ned.- Indië. Aan Carpentier Alting w'erd het voorzitterschap dezer commissie opgedragen. Do commissie ontw'ierp een „Wet op de landsordening van Indië” en gaf eene uitvoerige toelichting ervan in haar rapport van 30 Juni 1920 (Zie HERZIENINGSCOMMLSSIE).

Nadat Carpentier Alting zijn Indische loopbaan besloten had als lid van den Raad van Ned.- Indië, nam hij, met de hoogleeraren Oppenheim, Kleintjes, Snouck Hurgronjc en Van Vollenhoven en bijgestaan door Air. Oerip Kartodirdjo als secretaris, deel aan de samenstelling van de in 1922 verschenen „Proeve van een staatsregeling voor Ned.-Indië”.

Gedurende een verblijf van professor van Vollenhoven in Amerika in 1925 en 1926 vervulde hij diens taak aan de Leidsche Universiteit.

In Den Haag, waar hij zich na zijne pensionneering gevestigd had, nam hij weder werkzaam deel uan het publieke leven. Drie jaren lang is hij er grootmeester geweest van de orde van vrijmetselaren en heeft als zoodanig zeer veel bijgedragen voor de verwezenlijking der denkbeelden van de Association Alac/onnnkue Internationale.

Hij had verder zitting in het bestuur der Democratische Partij, doch onttrok er zich later aan om de partijpolitiek, was eenigen tijd voorzitter der iiaagsche afdeling van den Protestantenbond,

lid der Commissie van toezicht over het middelbaar onderwijs en bestuurslid van het Comité Nieuw-Indië. In de laatste jaren van zijn leven was hij ook nog medewerker aan Van Oosthoek's >^Encyclopaedie, en in 1928 leverde hij met W. de Cock Buning het gedeelte: „The Netherlands and the workwar” van de Netherlands series der „Economic and social history of the worldwar”, uitgave van het Carnegie Endowment.

Behalve dat hij nog enkele kleinere bijdragen in verschillende vaktijdschriften leverde, o.a. beoordeelingen over De Gelder's strafrecht van Ned.-Indië, Lion's wetboeken, Stübbe's Inleiding tot de .kennis der. hestuursinstellingenjn vreemde kqlo- > niön en Nederburgh's Hoofdlijnen van Ned.-Inr ✓ disch staatsrecht, schreef hij zeer veel ma'önnie- 'Kc"-artikelen. Toen hij in 1905 voorzitter geworden was van de loge de Ster in het Oosten te Weltevreden, nam hij van zijn vader de redactie over van het door dezen opgerichte Ma'önnie Tijdschrift, en na zijn vertrek naar Nederland in 1907 bleef hij vast medewerker daaraan door het schrijven van zijn „Brieven uit Nederland”. In 1921 in Nederland teruggekeerd, werd hij benoemd tot redacteur van het toen pas opgerichte weekblad voor vrijmetselaren: „Do Broederketen”. Ter voorlichting van hen, die het doel en wezen der vrijmetselarij wilden leeren kennen, schreef hij een boekje: „Vrijmetselarij”, dat reeds een oen druk heeft mogen beleven.

(Ontleend aan het levensbericht van Prof. Mr.

J. H. Carpentier Alting door Prof. Mr. G. André do la, Porte; zie de levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden 1928—1929).^

ve **KUNSTKRINGEN (BOND VAN NED.-INDISCHE)**. De eerste kunstkring is in 1901 te Batavia opgericht; in 1904 volgde die te Bandomig, in 1911 die te Soerabaja. In 1916 stichtten de inmiddels gevormde kunstkringen te Batavia, Bandoeng, Soerabaja, Semarang, Buitenzorg en Médan den Bond van N.-I. Kunstkringen — waarvan het dagelijksch bestuur te Batavia zetel —, mot als doel: do verkrijging van samenwerking en de behartiging van gemeenschappelijke belangen der leden voor zoover betreft het bevorderen der beoefening van boeldendo en vorsierendo kunst en het opwekken en levendig houden van den kunstzin bij de ingezetenen van Nederlandsch-Indië on het uitlokken en ondersteunen van openbare maatregelen tot het bereiken van dat dool. Tolde do Bond bij oprichting nog slechts zes leden, in 1929 waren reeds 30 kunstkringen toegetreden.

Thans zijn Vrccenigingon gevestigd te: Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Blitar, Choribon, Djombor, Jogyakarta, Djombang, Kediri, Mage^, ^fakassar, Madioon, Malang, Médan, Alo- djokerto, Palombang, Pasoeroeau, Poorwokorto, Poerworedjo, Probolinggo, Salatiga, Semarang, Sookaboomi, Soerabaja, Solo, Tandjoeng Enim, Tandjoengkarang, Tegal, Tjopoe on Tjilatjap.

”Tót 1922 hoeft do Bond oen min of moor kwijnend bestaan geleid, mode tengovolge van den oorlog on de naweëen daarvan, die het zeer mooi- l ijk maakten tentoonstellingen uit Nederland en andere Europeosche landen te betrokken. Wel worden in die jaren oxpositiën van Indische kunst- nij verheid gehouden, doch het publiek toonde in het algemeen niet do belangstelling, die voor don blooi der kunstkringen onontbeerlijk is. Eerst

toen do Bond in 1922 ook muziek in haar werkingsfeer betrok, zijn de kunstkringen tot bloei gekomen; dientengevolge is het aantal bij den Bond aangesloten vereenigingen sindsdien tot 30 gestegen; zij tellen tezamen ongeveer 10.000 leden, vrijwel uitsluitend behoorend tot de Euro- peesche bevolkingsgroep.

De Bond heeft zich tot doel gesteld bij het or- ganiscern der concert-tourneo's zooveel mogelijk met het impressario-systeem te breken en, waar in Ned. Indië nog geen concert-bureaux waren gevestigd, kon dit doel te eerder worden bereikt; bijna alle kunstenaars, die in de laatste jaren voor deze federatie uitgekomen zijn en in de toekomst zullen uitkomen, zijn of worden, zoo eenigszins mogelijk, buiten bemiddeling van een impressario geëngageerd. De Bond treedt dus in Ned.-Indië in do plaats van concert-bureau en impressario, evenwel met dit groote onderscheid, dat hij voor zijn bemoeienis geenerlei vergoeding eischt. De kunstenaar heeft zich te wenden tot het Bondsbestuur te Weltevreden en wordt dan eventueel uitgenoodigd naar Indië te komen om voor de aangesloten vereenigingen of een gedeelte daarvan een bepaald aantal concerten te geven tegen een gegarandeerd bedrag. De tour- nec's worden zoo aansluitend mogelijk geregeld, opdat geen tijd verloren gaat. De bestuursleden der aangesloten kunstkringen beijveren zich den voor hen optredende kunstenaars land en volk te toonen, de tournee's geheel voor hen voor te bereiden en hun zooveel doenlijk hulp en voorlichting te geven. Dit systeem heeft reeds vele kunstenaars van naam naar Ned.-Indië getrokken; onder de auspiciën van den Bond traden in de laatste tien jaren o.a. op: Aldo Antoinetti, het Cherniavskytrio, het Dresdener strijkkwartet, Felix Dyck, Mischa Elman, Harriet van Emden, Mabel Garrison, Leopold Godowsky, Katherina Goodson, Caecilia Hansen, Gerard Hekking, Yvonno Herr-Japy, José Iturbi, Vera Janaco- poulos, hot Kendall-Quartet, Hans Kandler, Francis Koene, het Kornauth trio, Mischa Le- vitzki, Benno Mosevitch, Kathleen Parlow, Mi- chael Piastro, Julius Röntgen, Rient van Santen, Robert Schmitt, Sigtenhorst Meijer, Sven en Lize Skolander, Jaap Spaanderman, Paul Schramm, Paul Wcingarten, Gerard Zalsman en Efraim Zimbalist.

De kunstenaars verbinden zich uitsluitend op te treden voordo bij den Bond aangesloten kunstkringen; hierdoor wordt wol is waar een monopo- lio geschapon, doch dit monopolie beoogt nimmer het malcon van winst, doch dient slechts do bolangen dor kunstkringledon on die dor kunstenaars. Het lidmaatschap is zoo laag gesteld, dat dit voor zeer volon bereikbaar is; de kunstkringen zijn domokratische instellingen, die zich slechts ton doel stellen het brengen van goede kunst en het verhoogen van kunstpeil en kunstzin in Ned.-Indië. Aangozien do reiskosten van Europa naar Indië on do verblijfkosten aldaar een niet onaanzienlijk deel van hot garantie bedrag uitmaken, hetgeen voor allen even hoog is, wordt or naar gestreefd slechts oerste-rangs kunstenaars naar Indië te trokken, waarbij getracht wordt tolkenjare minstens één Neder- landsch kunstenaar te doen uitkomen.

De Bond moedigt ook de overkomst van goede tooneelgezelschappen aan, zonder zich echter met do roging dor tourneo's te belasten; wel kan

voor een serie voorstellingen voor de bij den Bond aangesloten vereenigingen een zeker bedrag worden gegarandeerd, welk bedrag een basis kan vormen om naar Indië te komen. Zeker toezicht op de samenstelling van het gezelschap en op den aard der te geven stukken is echter een voorwaarde voor het verlenen van steun.

De bevordering der beeldende kunsten stelt de Bond zich mede als voornaamste plicht; verzamelingen van schilderijen, graphische kunst, kunstnijverheid enz. worden daartoe zoowel in Indië als in Europa bijeengebracht en worden bij de aangesloten vereenigingen geëxposeerd. Als vertegenwoordiger voor beeldende kunsten treedt in Nederland op Ir. Hein van Essen te Rijswijk (N.H.).

Het groote arbeidsveld van den Bond maakt haar taak bij het in Ned.-Indië nog bestaand gemis aan Westersche kunst en kunstenaars van zeer groote sociale beteekenis.

De Bond van N.-I. kunstkringen heeft rechts-persoonlijkheid; de statuten zijn laatstelijk bij Gouv. Besluit van 18 October 1928 no. 1G goedgekeurd.

Literatuur: De Bond van N.-I. Kunstkringen. ' door P. A. J. Mooyon I Gedenkboek "voor N.-i. ter g'elegenheid van liet Rëgëeringsjubileu m van

H. 'IM. de Koningin 1898—1923, blz. 282); De Bimclvan N>-L. Kunstkringen door A. J. W. van - / Anrooy (Koloniale Studiën no. 4, 11de Jaargang Augustus 1927); Twaalfden een halfjaar Bonds- arbeid, met voorwoord van den Directeur van Onderwijs in N.-I. J. Hardeman, Kolff en Co, Batavia 1928; Gedenkboek N.-I. Kunstkring, Batavia 1902—1927, Kolff en Co, Batavia 1927/

STERRENKUNDE (DE BEOEFENING DER)

IN NEDERLANDSCH-INDIË. *Inleiding.* Meer dan eenige andere wetenschap is de astronomie aangewezen op samenwerking. Niet alleen is deze samenwerking noodzakelijk tusschen de observatoria van éézelfde land, maar zij is ook dringend noodzakelijk tusschen die der verschillende landen en werelddeelen. Een object, waargenomen op een of andere sterrenwacht, zal aldaar slechts gedurende enkele uren van don nacht waarneembaar zijn. Een voortdurende observatie is echter vaak noodig en daarom moet een, op een andere plaats gelegen, observatorium de waarneming voortzetten. Waar dus reeds de observatie van een bepaald hemellichaam samenwerking noodig maakt, klemmt dit des te meer bij het observeren van den hemel als een geheel. Hield in vroeger dagen de astronomie zich nagenoeg uitsluitend bezig met het bestudeeren van de banen dier hemellichamen, welke direct tot ons zonnestelsel behooren, in den huidige tijd wordt de aandacht meer gericht op de zoogenaamde vaste sterren, haar verdeeling in de ruimte, bewegingen, lichtkracht enz. Men moet zich daarbij op het standpunt plaatsen, dat de vele sterren, die zich reeds aan het bloote oog vertoonen, met de vele duizenden, welke de kijkers binnen ons waarnemingsvermogen brengen, tezamen weder een groot stelsel vormen. Het nagaan van bouw en samenstelling van dit onbegrijpelijk groot sterren-heelal, tezamen met de vraag, welke wetten dit beheerschen, zijn de problemen der moderne astronomie.

Tot voor enkele decennia bestonden er nagenoeg alleen op het Noordelijk halfrond sterrenwachten; alleen Kaapstad beschikte over een

modern ingerichte, voortreffelijk functioneerende sterrenwacht. Door de éézijdige ligging van de sterrenwachten werd vanzelf de kennis grooten-deels begrensd tot één halfrond, terwijl de waarnemingen van de andere zijde van den hemel steeds betrekkelijk onvolledig bloven. Ten einde in dit euvel te voorzien werden, meest van Amcri-kaanscho zijde, groote met fraaie kijkers uitgeruste sterrenwachten ingericht, waarvan het filiaal van de Harvard Sterrenwacht te Bloemfontein de grootste kijkers bezit, tevens ook de grootste van het Zuidelijk halfrond. Voor de aansluiting van de waarnemingen van Noord en Zuid zijn sterrenwachten in de tropische zone noodig en vooral daarom kan zich de astronomie in Nederlandsch-Indië een nuttig arbeidsveld scheppen. Aan pogingen om in Nederlandsch-Indië tot de oprichting van een sterrenwacht te komen heeft het niet ontbroken. De eerste poging ging daarbij uit van Dr. Johan Maurits Mohr, die in de 18de eeuw geheel uit eigen middelen, een uitstekend ingericht observatorium te Batavia bouwde. Het is merkwaardig, dat de latere poging eveneens uitging van een leek op astronomisch gebied, namelijk van wijlen K. A. R. Bosscha, naar wien de huidige „Bosscha-Sterrenwacht" te Lembang genoemd werd. Tusschen den tijd van het verdwijnen van Mohr's sterrenwachten tot de oprichting van die te Lembang zijn astronomische metingen in Nederlandsch-Indië beperkt gebleven tot die, welke noodig waren voor tijd- en lengte-bepaling, waarneming van zonnevlekken op het meteorologisch instituut te Batavia en het occasioneel waarnemen van zonsverduisteringen voornamelijk op Sumatra.

Het observatorium van Mohr te Batavia. Den levensloop van Johan Maurits Mohr (Moïhr, ook wel eens Mohr) vinden wij in het „Biografisch woordenboek van Oost-Indische predikanten" in bijzonderheden vermeld. Mohr was geboren in 1716 te Eppingen, studeerde te Groningen en werd als proponent voor de Indische kerken aangenomen 10 December 1736. In 1737 te Batavia aangekomen werd hij in 1739 definitief bij de Portugeesche gemeente aldaar aangesteld en bleef daar tot zijn dood, 38 jaar later, predikant.

Hij was zeer vermogend en bezat een uur gaans van Batavia een fraaie buitenplaats Kliphof, waarbij op eigen kosten een voortreffelijke sterrenwacht liet bouwen, voltooid in 1768. Do plek, waar deze toren vermoedelijk bestaan heeft, kan nog aangewezen worden. Hij stond op ongeveer 1900 Nederlandsche ellen Zuidelijk en 600 ellen Oostelijk, d.i. 1' Zuid en 16' Oost van het gebouw de Uitkijk, waar sedert 1839 een tijdbal is ingericht. Zóó goed was hy van werktuigen voorzien, dat hij kon wedijveren met de beste sterrenwachten van Europa. Daar deed Mohr zijn astronomische waarnemingen — het liefhebberij vale van zijn jeugd —, waarvan hij de resultaten opzond aan de Haarleinsche Maatschappij van Wetenschappen, o.a. den overgang der planeet Venus voorbij de zonnenschijf op 6 Juni 1761; verder de bepaling van de geografische ligging van Batavia. Tot zoover de levensbeschrijving, gegeven in het bovenaangehaalde werk, welke ons een inzicht geeft in deze bijzonder merkwaardige figuur, die vooral in hot Nederlandsch-Indië van die dagen boven zijn tijdgenooten uitsteekt. Een uitvoeriger opstel betreffende hem van de hand van P. J. Veth vinden wij in Do Gids van 1885, waarin

tevens een afbeelding van Mohr's observatorium te vinden is. Uiterlijk ziet dit observatorium er uit als een oud patriciërshuis, uit steen opgetrokken, uit zes verdiepingen bestaande en volgens opgave meer dan 50 voet hoog. Van het observatorium is weinig meer over. In 1880 vond de Heer Melvill do Cambée niets meer over dan de fundamenten.

Een verslag van de waarnemingen van Mohr betreffende den overgang van Venus werd door Cook, een Engelsch astronoom, deel uitmakend van een in 1769 door Engeland naar de Stille Zuidzee uitgezonden expeditie ten einde den overgang van Venus waar te nemen, weergegeven in de „Philosophical Transactions”. In de Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen is slechts weinig te vinden over de waarnemingen van Mohr. Het 12e deel (1770) bevat een bericht omtrent de waarneming van Venus bij haar uitgang van de zonneshijf op 4 Juni 1769, maar het bericht bevat slechts een korte beschrijving van de gebruikte instrumenten, namelijk een uurwerk van Shelton, een Gregoriaansche telescoop met heliometer en een astronomische quadrant van nieuwe constructie, beide van Dollond. Daarna volgt een tweede bericht over een observatie van de planeet Mercurius bij den uitgang van de zonneshijf op 10 November 1769 met dezelfde instrumenten verricht. In de Verhandelingen der Maatschappij is verder niets te vinden over de plaatsbepaling van Batavia, zooals deze door Mohr werd verricht.

De instrumenten, waarover Johan Mohr beschikte, zijn ons bekend geworden uit verschillende brieven en officieele besluiten. In 1750 en 1758 werden hem uit Leiden, volgens Leupe, reeds boeken toegezonden van astronomische waarnemingen. Hiermede werd bedoeld do eerste waarneming van den Venusovergang in 1761, welke hij vermeldde aan de Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem (zie de verhandeling 1763 deel VII), die hem beloofde, door hem tot medelid te benoemen (24 Mei 1763). Over de instrumenten, waarmee hij de waarneming verrichtte, schrijft Mohr, dat hij beschikte over twee zeer goede Gregoriaansche telescopen, do eene van 27, de andere van 18 duim lengte, beide vervaardigd door C. Adams te Londen. Als uurwerken gebruikte hij twee zeer goede zakhorloges. De micrometers en oogglazen waren niet zeer goed, waartoe Mohr opmerkt: „dit ongemeen verschijnsel, dat zich met een zeer helder licht on zuivere lucht zoo fraai en gunstig aan hot oog vertoonde, als men maar kon wenschen, niet in alle zijne doelen nauwkeurig kon afmalen. Doch hetgeen ons in dit opzicht mocht ontbroken hebben, hopen wij door onze oplettendheid nopens het ware begin, midden en einde van het verschijnsel, of don ingang, samenstand en uitgang der planeet wel eenigszins zal vergoed zijn, zoodat wij ons vleien, dat onze waarneming do waarheid zeer nabij komt”. Voor don tweedon Venusovergang was Mohr's observatorium gereed en een resolutie van de Heoren XVII van don 17don October 1767 geeft aan Johannes Luloffs, Professor in de Wis- en Sterrenkunde te Leiden, verlof om vier kisten, gevuld met verschillende mathematische en astronomische instrumenten, aan Johan Maurits Mohr, predikant bij de Portugesche gemeente te Batavia, af te zenden. Bij de waarneming van den Venusovergang van 1769 werden

reeds genoemd: een uurwerk van Shelton, een Gregoriaansche telescoop mot heliometer en een astronomische quadrant van nieuwe constructie, beide van Dollond. Verder werd bij resolutie der Heeren XVII van 15 October 1770 machtiging verleend aan J. Paauw Jr. te Leiden om aan Ds. Mohr een astronomisch uurwerk en een paar glo-ben te zenden, en daarbij in het volgende jaar te voegen een astronomisch quadrant met twee voet radius, een instrument voor de gelijke hoogten, en machine parallactique en een zee-octant. Nogmaals wordt bij resolutie van 19 October 1773 Mohr vermeld, waarbij dezelfde heer Paauw volmacht verkreeg om een astronomischen verrekijker van elf voet lengte, een heliometer en een peilkompas te verscheppen. Verscheidene van de instrumenten van Mohr bevinden zich nog in het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In 1853 constateerde de ingenieur S. H. de Lange nog, dat o.a. de bovenvermelde kijker van Dollond, ofschoon verwaarloosd, nog steeds bruikbaar was. Behalve met astronomie heeft Mohr zich nog bezig gehouden met meteorologische en vulkanologische waarnemingen, waarbij hij o.a. de uitbarsting van de Papadajan van 11 Augustus 1772 beschrijft. Het verslag daarover „bericht nopens het springen en instorten van den brandenden zwavelberg, met het droevige gevolg van dien, op het eiland Java, in de maand Augustus 1772 voorgevallen, met bijgevoegde aanmerkingen omtrent dat verschijnsel” vindt men in de Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, deel 14 (1773).

In de hieronder volgende literatuuropgave vindt men werken, die zoowel den godsdienstleeraar als den wetenschappelijken mensch J. M. Mohr beschrijven.

Omstandig en allernauwkeurigst verhaal van het verraad der Chineezen, Utrecht Joh. Evelt 1741 pagina 0; Verbeet. Memorie blz. 4, 13, 99; Lijkrede op het afsterven van J. M. Mohr door Theodorus Vermeer. Batavia (1775); Verhandelingen Holl. Maats. der Wetensch. te Haarlem. Deel VII 1ste druk, Dl. XII en XIV en XVII, 2e druk (Haarlem 1777) voorbericht blz. XVIII; Verhandelingen v/h. Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen II (1780) blz. 58; Metzlar. Bedestonden, 1ste stuk blz. 155; Philosophical Transactions 12de Deel; Académie des Sciences Dln. 1769 en 1772; Bougainville „Reiso rondom de Wereld” uit het Fransch Dordt: 1772, deel II, blz. 333; I. van Iperen. In-leidingsredvoering tot de lessen over wijsbegeerte blz. 82 en 83; Hofstede. Oost-Ind. Kerkzangen I, 210, 224, II, 57, 140; Dr. W. R. van Hocvell. Geschiedkundig overzicht der beoefening van Kunsten en Wetenschappen in N. I. (2e jaargang van het Tijdschrift van Neerl.-In-dië); J. Horsburgh. The India Sailing Directory (Londen. 1836) 4e editie II, 139; Lo Moniteur des Indes III, 31; Natuurk. Tijdschrift voor Ned.-Indië, V (1853) blz. 27; Catalog. Biblioth. Tyde-man. Pars I, den Haag Oct.-Nov. 1864 p. 176,

N. 4325; C. D. Buskon Huet. Alg. Dagbl. van Ned.-Indië, 1 December 1874; V. d. Chys. Bibliograph. blz. 8, 9, 12, 18; Reizen van James Cook, Pasteur, Leiden, Amsterdam en 's-Gravenhage 1803 13 Dln. III, 375; Mr. der Kinderen (Gedenkboek van het eeuwfeest van het Bataviaasch Genootschap van K. en W.); Prof. Veth. Gids 1883.

Een afbeelding van Mohr's observatorium is te vinden in het platenalbum bij Oud-Batavia door Dr. F. de Haan (K. 31, reproductie naar de teekening van Joh. Rach en Kon. Bat. Gen. van K. en W.). In het ~~Gedenboek van Oud-Batavia~~ wordt over Molir gesproken in de paragrafen: 224, SOI, 1276, 1365, 1375, 13S3, 13SS, 1393, 139S, 1401, 1423, 142S, 1435, 1523.

Astronomische waarnemingen op het Koninklijk Magnetisch Meteorologisch Observatorium te Batavia. De waarnemingen op astronomisch gebied, verricht op het Meteorologisch Observatorium te Batavia, hebben zich uit den aard der zaak in hoofdzaak beperkt tot die, welke in min of meer direct verband staan met de meteorologie, terwijl tevens op het instituut de moderne breedte- en lengte-bepalingen werden gedaan en de tijddienst daar ondergebracht is. Wat het instrumentarium betreft, beschikt het observatorium, sinds Augustus 1921, over een passage-instrument van Bamberg (objectief 7.0 cm., brandpuntsafstand 55 cm.). Uit een particulier schrijven van Prof. Dr. J. Boerema, Directeur van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium, wordt verder het volgende aangehaald:

„Dit instrument wordt gebruikt voor de tijdsbepaling en is sinds eenigen tijd voorzien van een onpersoonlijken oculairmicrometer. Als timekeepers zijn in gebruik pendule Hohwü 16, Riefler 308, Riefler 310 en een Free pendulum clock Shortt no. 9, geleverd door de Synchronome Co. Het gewone ochtendsein wordt gegeven met behulp van de pendule Hohwü no. 12, die voorzien is van een inrichting om alle strepen van het Onogosein automatisch te geven, de punten van het sein worden met de hand gegeven. Deze klok is tevens voorzien van een inrichting om secundetikken te geven. Deze worden ongeregeld op verzoek van het Departement van Marine gegeven na het Onogosein. De nauwkeurigheid van het Onogosein blijft binnen 0.2 sec., meestal binnen 0.1 sec. Door toevallige omstandigheden als langdurig bewolkte hemel en aardbevingen, die de gang der pendules storen, kunnen bij uitzondering grotere verschillen voorkomen. Het tijdssein berust natuurlijk op extrapolatie met behulp der pendules, later nadat nieuwe tijdsbepalingen zijn verricht, kunnen de correcties van het tijdssein worden berekend. Als voorbeeld moge hier gelden, dat in Januari en Februari 1929 de correctie gemiddeld 0.07 sec. heeft bedragen. Op Zon- en feestdagen is de gemiddelde nauwkeurigheid kleiner, omdat dan ook aan minder geroutineerd personeel het geven van het tijdssein wordt opgedragen. Voor het waarnemen der zonnevlekken is nog een kijker van Steinheil, opening 9.0 cm., brandpuntsafstand 169 cm., reeds gedurende lange jaren in gebruik. Voor de vroegere tijdsbepalingen werd op het Meteorologisch Observatorium een klein universeel-instrument gebezigd. De tijdsseinen van het instituut worden eiken morgen 8 u. 20 m. Midden-Javatijd door het Malabar-Radiostation uitgezonden en worden o.a. op de Bosseha-Sterrenwacht te Lembang gebezigd om de klokken te regelen.”

Een overzicht betreffende de lengtebepalingen van het observatorium te Batavia, zoomede van de nieuwste resultaten door Dr. Boerema zelf behaald, is te vinden in de Verhandelingen van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch

Observatorium te Batavia Deel 12: „A now Determination of the Eastern Longitude of Batavia”, by Dr. J. Boerema. Achtereenvolgens zijn bij Gouvernementsbesluit de lengte van het observatorium te Batavia en de middelbare Javatijd vastgesteld. Bij G. B. van 25 April 1896 no. 19 is de lengte van Batavia (Uitkijk) vastgesteld op 7u. 7m. 14s., 47 (106°45' 37", 05) Oost van Greenwich. Bij Gouv. besluit van 6 Januari 1908 (Stb. no. 11) is bepaald, dat met ingang van 1 Mei 1908 als officieele tijd voor geheel Java zal gelden de zoogenaamde *Midden-Java-tijd*, welke op 12 minuten later dan die van Batavia wordt gesteld. Bij Gouv. besluit van 14 Augustus 1923 is de *Midden-Java-tijd* vastgesteld op den meridiaan van 110° Oost van Greenwich of 7u. 20 m. later dan de middelbare Greenwich-tijd. Ten slotte is bij Gouv. besluit van 2b Nov. 1924 no. 18 (Stb. no. 528) vastgesteld, met intrekking van het besluit van 25 April 1896 no. 19 (Stb. no. 82), le. dat als nulmeridiaan van Nederlandsch-Indië wordt aangenomen de meridiaan van de vroegere tijdskep te Batavia; 2e. dat deze meridiaan geacht wordt te zijn gelegen op 7u. 7m. 13s., 853 = 106° 48' 27", 79 Oost van Greenwich en op 6s., 484 = 0° 1' 37", 26 West van den opstellingspilaar van het passage-instrument van Bamberg op het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Weltevreden; 3e. dat voortaan alle in officieele bescheiden te noemen lengten van punten in Nederlandsch-Indië moeten zijn berekend onder aanname van dezen nulmeridiaan en van zijne bovengenoemde lengte ten opzichte van Greenwich. Voor verdere bijzonderheden zij verwezen naar het bovengenoemde werk van Dr. J. Boerema.

Literatuur. Observations made at the Royal Magn. and Meteorological Obs. at Batavia, Bergs- ma 1871; Dr. J. A. C. Oudemans. Verh. der Kon. Natuurk. Vereeniging in Nederlandsch-Indië, Deel VII 1860. Zie ook Nat. Tijdschr. voor Nederl.-Indië dl. 34 pag. 129.

De Triangulatiebrigade van den Topografischen Dienst heeft in den loop der jaren tal van astronomische waarnemingen verricht. Deze blijven uit den aard der zaak beperkt tot die waarnemingen, welke noodig zijn voor tijds- en lengte-bepaling van verschillende punten in Nederlandsch-Indië, Do metingen zijn daarom slechts indirect van belang voor de astronomie.

De Bosscha-Sterrenwacht te Lembang. De huidige Bosscha-Sterrenwacht te Lembang, gebouwd op een heuvelrug ten Noorden van Bandoeng, even voor Lembang, is geheel opgezet naar de plannen en het ontwerp van K. A. R. Bosscha, (zie BOSSCHA) die, gedurende zijn studie aan de Technische Hoogeschool te Delft zich reeds vroegtijdig voor de astronomie heeft geïnteresseerd. In een levensbericht omtrent Dr. C. Easton (Hémal en Dampkring no. 7, Juli 1929) vinton wij terloops vermeld, dat de Heer Easton te Delft een Sterrenkundige Vereeniging „Copernicus” oprichtte. De eenige die, behalve do oprichter, hart toonde voor de astronomie, was K. A. R. Bosscha. In 1920 werd de Nederlandsch-Indische Sterrenkundige Vereeniging opgericht, speciaal met het doel om te komen tot het oprichten van een sterrenwacht. Oorspronkelijk kwamen terrein, bouw en salarissen uitsluitend ten laste van den Heer Bosscha.

De instrumenteële uitrusting der sterrenwacht

bestaat uit een 60 cm-dubbelle-refractor van Zeiss. Dit instrument werd officieel in gebruik genomen 7 Juni 1928, toen in tegenwoordigheid van den Gouverneur Generaal dit speciale geschenk van den Heer Bosscha officieel werd overgedragen aan do Nederlandsch-Indische Sterrenkundige Vereeniging. Het instrument staat opgesteld in den koepel van het gewone Zeiss-model. De beide tuben, welke de fotografische, respectievelijk foto-visueele kijker bevatten, zijn samengevat in een grootere tube. Door de verschillende monteringsfouten, die men trachtte herstellen, kon er tot dusverre (Sept. 1929) niet mee gefotografeerd worden. De speciale bedoeling, waarmede deze refractor opgericht werd, is het fotografisch bepalen van trigonometrische parallaxen van sterren met Zuidelijke declinatie.

De Bosscha-Sterrenwacht is overigens uitgerust met de navolgende instrumenten:

Een Bamberg-Schmidt-refractor van 7 meter brandpuntsafstand. Dit instrument werd opgesteld Februari 1929 en is uitsluitend ingericht voor visueele waarnemingen speciaal van dubbelsterren op het Zuidelijk halfrono. Het instrument is nog niet geheel gereed, daar nog eenige fouten in de aandrijving verbeterd moeten worden.

Een astrografische refractor. Deze bestaat in de eerste plaats uit een visueele kijker, die van een bijzondere goede lens voorzien is. Deze kan gebruikt worden evenals de 7-meter-kijker voor het visueel waarnemen van dubbelsterren. Aan dezelfde as als de visueele refractor zijn eenige fotografische camera's bevestigd, waarvan het U.V.-tripleet van Zeiss, die speciaal voor ultraviolette stralen gecorrigeerd is, voorzien kan worden van een prisma. Door Dr. P. ten Bruggen Cate werd dit prisma gebezigd voor het doen van een reeks opnamen van Cepheidvariabelen, terwijl Dr. A. Wallenquist daarmee eenige open sterrenhoopen fotografeerde.

De Secretan-refractor kan niet gebruikt worden voor visueele waarnemingen, maar dient als volgekijker voor eenige fotografische camera's, die er aan gemonteerd zijn. Deze fotografische camera's van Zeiss worden gebruikt voor het doen van opnamen van variabele sterren. Daar er twee naast elkaar parallel gemonteerd zijn, kunnen twee opnamen tegelijkertijd verricht worden. Bij de eene camera wordt dan een gewone fotografische plaat gebezigd, bij de andere een ortho-plaat, waarbij do blauwe lichtstralen geabsorbeerd worden door een voor de plaat aangebracht geel-filtcr, (G. G. 7).

De Zeiss-refractor. Dit instrument is een geschenk van den heer Kerkhoven. Het wordt oveneens gebezigd als volgekijker voor eenige fotografische camera's; drie daarvan zijn op het instrument gemonteerd. Een daarvan wordt gebruikt voor het onderzoek van variabele sterren; de twee andere voor het doen van extrafocale opnamen van den Melkweg. Deze extrafocale Melkwegplaten worden opgenomen ten behoeve van Prof. Dr. A. Panncock uit Amsterdam, die zo verder bewerkt. Na de zoneclips van 14 Januari 192G vertoefde Prof. Panncock zelf gedurende G maanden op de Bosscha-Sterrenwacht, ten einde visueele schattingen te doen betreffende do helderheid van den Zuidelijken Melkweg.

Behalve de bovengenoemde instrumenten zijn nog op de sterrenwacht aanwezig een stereocomparator voor het vinden van nieuwe variabele

sterren op telkens een stel van twee platen, opgenomen in hetzelfde veld, maar op verschillend tijdstip. Hetzelfde instrument kan ook gebruikt worden voor het meten van parallaxen.

Voor het bepalen van zwaarting der sterrebeelden is aanwezig een Hartmann-microfotometer, die zoowel direct visueel gebruikt kan worden of ook voorzien kan worden van een gevoelige thermoziuil, zoodat de intensiteit door een galvanometer geregistreerd wordt.

Een instrument voor het meten van afstanden naar het model van Prof. Schlesinger is verder aanwezig. Dit toestel is speciaal voor 7-meter-parallaxplaten gebouwd, maar is eveneens voor andere precisieingen bruikbaar. In bestelling is voorts nog een micrometer naar het model, ontworpen door J. Schilt.

Voor het onderhoud, de instandhouding en de salarissen van het personeel zorgt de Nederlandsch-Indische Sterrenkundige Vereeniging. Zij werd opgericht 1920 en goedgekeurd bij Gouvernementsbesluit van 17 November 1920 no. 5 (statuten nader aangevuld en gewijzigd bij Gouvernementsbesluit van 21 Mei 1927 no. 24). De vereeniging geniet een subsidie van 12.000 gulden 's jaars en is voorts in het bezit van een eigen kapitaal, waaruit zij hare onkosten bestrijdt.

Aan de Bosscha-Sterrenwacht zijn als wetenschappelijke medewerkers verbonden geweest en nog verbonden: Dr. Ir. J. Voute, Directeur 1920 tot heden; P. de Meester, 1925—1926; Dr. P. ten Bruggen Cate, 1926—1928; Dr. A. Wallenquist, 1928 tot heden en Dr. E. A. Kreiken, 192S tot heden. Voorts waren nog meer personen gedurende korten tijd daar werkzaam.

De wetenschappelijke resultaten van de sterrenwacht worden gedeeltelijk in eigen beheer gepubliceerd als Annalen van de Bosscha-Sterrenwacht te Lembang (Java). Gedeeltelijk ook worden zij als kortere mededeelingen gepubliceerd in de B. A. N. (Bulletin of the Astronomical Institutes of the Netherlands). Kortere berichten over de sterrenwacht zijn voorts verschenen in de verschillende afleveringen van Hemel en Dampkring. Aan het eind van elk vereenigingsjaar wordt door de Nederlandsch-Indische Sterrenkundige Vereeniging een jaarverslag gepubliceerd, vermeldende verschillende bijzonderheden betreffende de sterrenwacht.

Behalve do zuiver astronomische waarnemingen worden op do sterrenwacht tijdsbepalingen verricht ten behoeve van de lengtebepalingen te doen op Sumatra en in Borneo. Te dien einde werd personeel van de triangulatiebrigade op de sterrenwacht gedetacheerd. Door het personeel der triangulatiebrigade werden tevens de nauwkeurige coördinaten der sterrenwacht bepaald. Ten dienste van de triangulatiebrigade is op de sterrenwacht een Bamberg-tjassage-instrument aanwezig, welk instrument oveneens een geschenk is van don Heer Kerkhoven. Ten behoeve van Prof. Dr. F. A. Vening Meinesz werd door do triangulatiebrigade geregeld een tijdssein afgezonden, zoowel op diens reis met de K XIII, via Curaçao, San Fransisco naar Indië tot het doen van slingerwaarnemingen, als ook bij diens reis naar do Molukken. Ten slotte zal van 1930 gedurende 1G jaar iemand van do triangulatiebrigade te Lembang gedetacheerd blijven, ten behoeve van de internationale breedte-variantie-bepaling.

Literatuur. De Jaarverslagen der Nederlandsch Indische Sterrenkundige Vereeniging; Hemel en Dampkring, Jaargangen 1920—1929; Bulletin of the Astronomical Institutes of the Netherlands Vol. II en volgende; Annalen van de Bosscha-Sterrenwacht te Lembang.

Zonsverduisteringen. Het toeval heeft gewild, dat in den loop van de 20ste eeuw driemaal een totale zonsverduistering op het eiland Sumatra zichtbaar was. Dit wel IS Mei 1901 in de Padangsche Bovenlanden; 14 Januari 1926, Benkoelen en Palembang; 9 Mei 1929 Atjeh. Bij alle drie gelegenheden werden, zoowel van Hollandschen kant als van buitcnlandsche zijde, expedities uitgerust om dit belangrijk verschijnsel te observeren. Het verschijnsel van een totale zonsverduistering is op zichzelf geen zeldzaamheid. Nagenoeg elk jaar is te eeniger plaats in de wereld wel een verduistering waar te nemen. Voor één bepaalde plaats op aarde is het verschijnsel echter uiterst zeldzaam en juist daarom is het zoo eigenaardig, dat in den loop van deze eeuw op Sumatra drie totale zonsverduisteringen konden worden waargenomen.

Bij de eerste der drie bovengenoemde verduisteringen liep de totaliteitszone over Padang en de Padangsche Bovenlanden. De twee bekendste expedities, die zich voor de waarneming op de totaliteitslijn vestigden, waren de Amerikaansche en de Nederlandsche. De Amerikaansche expeditie stond onder leiding van Perinne van de Lickstercnwacht. Het programma der expeditie was zeer uitgebreid en zeer veel instrumenten waren meegenomen; voor het verslag der expeditie zie men Lick Observatory Bulletin no. 9.

Door middel der diverse toestellen werd door deze expeditie o.m. een streek rondom de zon in beeld gebracht 15° lang in de richting der zons-aequator en 5'/*° breed. De gemaakte foto's moesten dienen voor het eventueel opsporen van mogelijk aanwezige intramercuriale planeten. Ter toelichting zij hierbij gevoegd, dat de planeet Mercurius betrekkelijk zelden en dan steeds na zonsopgang of vlak na zonsopgang waarneembaar is. De gelegenheid tot het waarnemen van nog dichtcr bij de zon staande planeten is uit den aard der zaak nog bezwaarlijker. Zouden deze eventueel aanwezig zijn, dan zou de waarneming daarvan toch ten zeerste belemmerd worden door het helle licht der zon. Op het moment eencr totale verduistering is dat zonlicht tijdelijk weg en, zijn er dus intramercuriale planeten, zoo is dat de geschikte tijd om ze waar te nemen.

Tijdens de totaliteit had deze expeditie een licht bewolkte lucht, waarbij de wolken dichtcr werden, naarmate het einde naderde. Ecnige oogenblikken na afloop der zonsverduistering klaarde de lucht geheel op. De in de nabijheid gekampeerde Nederlandsche expeditie had, evenals de volgende van Nederlandsche zijde naar Sumatra uitgezonden gezelschappen, met tegenspoed te kampen. Het grootste instrument der expeditie, een Cookspectrograaf, was eerst kort voor de verduistering gearriveerd en de tijd van voorbereiding was zóó kort, dat het instrument niet behoorlijk vooruit geprobeerd kon worden. Bij de ontwikkeling der platen bleken zich alle lijnen der corona verdubbeld te hebben. De verklaring van dit ongewone verschijnsel bleek later te zijn, dat bij een der prisma's van het instrument een totale reflectie was opgetreden.

Overigens kenmerkte zich deze verduistering door zijn zeer langen duur: 6m. en 9s. De langst mogelijke tijd van een verduistering bedraagt ^ 7 minuten. De zon stond zeer hoog aan den hemel, daar de eclips te 12u. ISm. plaats had.

De tweede verduistering in Benkoelen en Palembang had plaats 14 Januari 1926. Aan de kust van Benkoelen had zich een Engelsche expeditie gevestigd onder Aston, Stratton en Davidson, die haar kamp opgeslagen had in het fort, tijdens de voormalige bezetting door de Engelschen gebouwd. De leden der expeditie gaven dan ook te kennen „that Bencoolen has been temporarily reoccupied". De expeditie had als voornaamste punt op het programma het waarnemen van het spectrum der corona. Deze expeditie trof bijzonder gunstig weer en kon haar programma ten volle doorvoeren. Hare resultaten werden gepubliceerd in de Memoirs of the Royal Astronomical Society (Report of the Total Solar Eclipse Benkoelen 1926).

Eveneens te Benkoelen gevestigd waren twee Amerikaansche expedities. In den tijd, die verlopen was tusschen de expeditie van Padang en die te Benkoelen, was het relativiteitsprincipe van Einstein in de natuurkunde zeer belangrijk geworden. Een van de weinige directe bewijzen, die van het relativiteitsprincipe gegeven kunnen worden, is de afwijking, deflectie, van het licht onder invloed van een zwaar lichaam. Wanneer de van een ster afkomstige lichtbundel vlak langs het oppervlak der zon gaat, wordt deze lichtbundel aangetrokken en een weinig uit haar oorspronkelijke richting gebogen. Het aantonen van deze afbuiging gebeurt door tijdens een zonsverduistering een foto te nemen van de omgeving van de zon, waarop de heldere sterren eveneens voorkomen. Eenige maanden later wordt met hetzelfde instrument, als waarmee de vorige foto vervaardigd werd, gedurende den nacht dezelfde hemelstreek nogmaals gefotografeerd. Door de plaats der sterren op beide plaatsen met elkaar te vergelijken, kan men constateren of een afbuiging van het licht al of niet heeft plaats gehad. Bij verschillende der latere expedities, zoo ook bij enkele, die te Benkoelen waarnamen, nam de observatie van dit effect een voornaam plaats in. Het waarnemen van het verschijnsel vereischt een kijker met grooten brandpuntsafstand. Bij de Hollandsch-Duitsche expeditie in Benkoelen nam het Einstein-effect hiervóór bedoeld een belangrijke plaats in. De expeditie stond onder de gemeenschappelijke leiding van Prof. Dr.

E. F. Freundlich uit Potsdam en Prof. Kienlo uit Göttingen. Eveneens uit Potsdam was Dr. von Klüber. Van Nederlandsch-Indische zijde hadden zich aangesloten Ir. J. Knol, de Heer R. A. Kerkhoven en Ir. J. Voute. Do expeditie had goed weer, maar een der Nederlandsch-Indische deelnemers wierp de opgenomen platen in een niet afgekoeld ontwikkelbad, hetgeen de platen ongunstig beïnvloedde.

De wisselvalligheid van het weer in de tropen wordt aangetoond door het feit, dat een tweede Amerikaansche expeditie, die zich enkele kilometers verder op gevestigd had, slechts enkele seconden van de totaliteit een heldere lucht had. De Nederlandsche expeditie bij Palembang had met zeer veel tegenslag te kampen. De plannen der expeditie waren zorgvuldig gemaakt. Eenige kilometers van het kampl), in de richting waar de schaduwke-

gel vandaan moest komen, was een observatiepost ingericht, die moest waarschuwen, wanneer op die plaats de totaliteit der verduistering intrad. Dit oogenblik wordt gekenmerkt, doordat oven voordat de zonneshijf geheel achter de maan verdwijnt, de nog zichtbare zonnecirkel zich schijnbaar oplost in een rij lichtende punten (het parelsnoerverschijnsel). Vlak na het optreden van dit parelsnoerverschijnsel begint de totaliteit. De waarnemingspost zag het verschijnsel uitstekend. Ook op andere plaatsen rondom het expeditie* kamp gelegen was het verschijnsel duidelijk te zien. In het kamp zelf was de verduistering onzichtbaar, omdat tijdens de totaliteit; eej dichte nevel de zon aan het oog ontrokt. Een lokale 'wolk had de geheele langdurige voorbereiding nutteloos gemaakt. Aan deze expeditie namen deel Prof. Dr. A. Pannokoek, Dr. O. van der Bildt, Dr. J. Minnaert en Mej. G. Thoden van Velsen. De eerstgenoemde bleef nog enkele maanden in Nederlandsch-Indië en verrichtte daar een reeks van metingen betreffende de oppervlakte-helderheid van den Zuidelijken Melkweg op dezelfde wijze, als hij reeds den Noordelijken hemel bewerkt had.

De derde eclips had 9 Mei 1929 plaats in het Noorden van Sumatra. De lijn der totaliteit liep dwars over Atjeh. Voor het waarnemen dezer eclips hadden zich drie buitenlandsche en een Nederlandsche expeditie naar Atjeh begeven, niet gerekend een Deutsche expeditie, die zich alleen bezig hield met het waarnemen van meteorologische verschijnselen, welke optreden tijdens de verduistering.

In Takègon had zich gevestigd een Deutsche expeditie onder Prof. Dr. E. F. Freundlich, welks voornaamste doel was het waarnemen van het Einstein-effcet. De expeditie had tijdens de verduistering helder weer, terwijl het even tevoren zoowel als even daarna volkomen bedekte lucht was.

Even gunstig trof de Amerikaansche expeditie het, die zich vlak naast de overige had neergelaten. Deze expeditie, welke onder Curtis en Miller stond, werkte samen met een andere Amerikaanse expeditie, die haar kamp op de Filippijnen had opgeslagen. Beide expedities zouden met precies gelijke instrumenten corona-foto's maken, maar, wegens het later intreden van het verschijnsel op de Filippijnen, op verschillend tijdstip. Door latere vergelijking der op deze wijze verkregen foto's zal uitgemaakt kunnen worden, of een merkbare verplaatsing van de gassen in de zonsatmosfeer in den tijd, verlopen tusschen het opnemen der beide foto's, heeft plaatsgehad. Een Japansche expeditie onder Prof. Yamamoto uit Iyoto had haar kamp opgeslagen te Peuroula*. Het was deze expeditie meer te doen om het opdoen van ervaring dan om wetenschappelijke resultaten. De expeditie verkreeg verscheidene zeer mooie foto's en had evenals beide vorige goed weer.

Even ongelukkig als do overige trof de Nederlandsche expeditie het. Uit Nederland waren gekomen Dr. J. Minnaert, Dr. C. v. d. Bildt, Kuipers, Gorter en Van Wijk, uit Nederlandsch-Indië. Dr. A. Wallenquist en Dr. E. A. Kreiken. De expeditie was zeer goed uitgerust en had een groot instrumentarium meegenomen, waarvan de belangrijkste stukken waren do Cook-spectro- graaf en een rooster met 7 m. brandpuntsafstand.

Het voornaamste doel der expeditie was het vervaardigen van spectrogrammen der corona. Juist als in het vorige geval is in den omtrek der verduistering duidelijk waargenomen. In het kamp zelf was zeer weinig te zien, omdat even voor de totaliteit een nevel voor de zon trok. Wederom waren door locale wolkvorming de resultaten nihil gebleven. De observatiepost had ditmaal evenals het kamp zelf slecht weer. De totaliteit had lu. 7m. moeten beginnen en 5m. 10 s. duren.

Zoowel de Nederlanders alsook de buitenlandsche expeditieleden waren bij alle drie gelegenheden vol lof over de buitengewoon tegemoetkomende wijze, waarop het Gouvernement, het Bestuur, de openbare vervoermiddelen, particuliere ondernemingen zoowel als particuliere personen de expedities hadden ontvangen en in de uitvoering van hun taak gesteund. Door het Bestuur werden steeds uitgebreide maatregelen getroffen om geraas in de omstreken der kampen te verhinderen, om zoowel de toegangswegen daarheen af te zetten, alsook de omgelegen kampoens op de juiste wijze omtrent aard en duur van het verschijnsel in te lichten.

De volgende totale verduistering, die op Nederlandsch-Indisch grondgebied zal plaats hebben, is te verwachten in 1933. De centrale lijn van deze verduistering loopt over Borneo en Celebes, terwijl de duur van de totaliteit ongeveer drie minuten zal bedragen. Van eenige plannen tot waarneming van deze verduistering is nog niets bekend.

De Sterrenkunde op het Fourth Pacific Science Congress. Van dit congres, dat in Mei 1929 op Java vergaderde, was een sectie gewijd aan de astronomie. Er was op gerekend, dat de verschillende astronomen, die deelgenomen hadden aan de kort tevoren plaats gehad hebbende zonsverduistering in Atjeh, aan deze sectie zouden deelnemen. De tijd tusschen de verduistering en de vergadering dezer sectie was echter eenigszins kort, zoodat het meerendeel der deelnemers niet tijdig arriveerde. De astronomische sectie was zoodoende slechts weinig bezocht en het aantal ingezonden stukken gering. De vergadering stond onder voorzitterschap van Prof. Sotomi, Directeur van het Observatorium te Tokyo; Secretarissen waren Prof. Yu en Dr. E. A. Kreiken. Voor de verhandelingen zie men de Proceedings van het Fourth Pacific Science Congress, Java 1929.

Amateurisme. Het aantal amateurastronomen in Nederlandsch-Indië is zeer gering. Wel zijn er eenige personen, die over kijkers beschikken, bepaalde waarnemingen worden door hen echter niet verricht. Voor amateurs is er overigens nog een rijk arbeidsveld, waarbij voor arbeid vooral in aanmerking komen waarneming van dubbelsterren en veranderlijke sterren. Voor geen van beide soorten waarneming is eenige astronomische ontwikkeling noodig. Zelfs met een gewone handcamera zou op het gebied van variabele sterren voor amateurs veel nuttig werk te verrichten zijn. Door Dr. S. W. Visser uit Weltevreden werd bij de firma Wolters con zeer goede draaibare sterrenkaart voor do tropen uitgegeven, die voor amateurs uiterst nuttig kan zijn voor oriëntatie.

FACHRODIN (HADJI), als kind genaamd Moe-/hammad Djazoei, geboren te Jogjakarta, in 1890, overleden aldaar 27 Februari 1929, derde zoon van H. Ijasjim. Behoorde tot de welge-

stelde Kaoenkringen, de godsdienstige Jogja- sche middenstand. Reeds als jonge man nam hij deel aan de Inlandsche beweging. Hij was eenigen tijd lid van het bestuur der afdeling Jogjakarta van Boedi Oetomo, waarin hij pleitte voor godsdienst als basis der vereeniging. Ook aan den Inlandschen Spoorbond en den Prinsen- bond heeft hij medegewerkt. Hij was medeoprichter in 1911 van de vereeniging Moehammadi- jah en trad in 1913 toe tot de Sarèkat Islam, na tevoren reeds deelgenomen te hebben aan de pogingen tot samenwerking op Moslimschen grondslag tegen de overheersching van den Chineeschen tusschenhandel. Bij de oprichting van de Centrale Sarèkat Islam in 1919 werd hij commissaris; in 1920 penningmeester, in welke functie hij door zijn rechtschapenheid vertrouwen wist te winnen. Hij was het, die in de C. S. I. den strijd aanbod tegen de communistische afdeling Sema- rang en op het congres te Jogjakarta voorstelde ^partijdiscipline in te voeren tegenover allen, die niet werkelijk moslims waren. Na de doorvoering van de partijdiscipline op het Madioensch congres, gevolgd door het uitreden van de roode fractie, wijdde hij zich aan de bestrijding der P. K. I. (Zie SAREKAT ISLAM).

Intussen had hij een groot aandeel gehad in de organisatie en uitbreiding van Moehammadi- jah. In 1915 was hij lid geworden van het hoofdbestuur der vereeniging, hetgeen hij tot zijn dood bleef, sedert 1923 als vice- voorzitter, in welke functie hij propagandareizen in de Buitengewesten ondernam, sedert 1925 ook als voorzitter van het dagelijks Hoofdbestuur. Hij was medestichter der afdeling Penoloeng Kasangsaraan Oemoem, die o.m. weeshuizen, een armenhuis en een kliniek tot stand bracht. De grootste toewijding schonk hij de afdeling Tabling (inwendige zending). In 1921 reisde hij als vertegen- woordiger der vereeniging naar Mekka, teneinde door vertoogen bij Koning Hoesein het lot der pelgrims te verbeteren. Met ditzelfde doel richtte hij een organisatie voor pelgrims, Penolong Hadji, op.

Meer en meer werd verdieping en zuivering van het geloof zijn levenstaak. Dit en zijn afkeer van woorden, niet gesteund door daden, brachten een groeiende verwijdering van de S.I. Op het Pekalongansche congres van 1926 besloot de S.I. de partijdiscipline tegen Moehammadijah toe te passen, waarmede zij met H. Fachrocin vele harer daadkrachtigste leden verloor. Op het Is- lamcongres te Jogjakarta in Januari 1928 bestreed Moehammadijah de uitgave van Tjokro- aminoto's vertaling der Ahmadijah qor'ancom- mentaar van Maulvi Moehammad Ali. Deze strijd, waaraan H. Fachrocin als redacteur der Bintang Islam deelnam, leidde tot een volslagen breuk.

Godsdienstig behoorde H. Fachrocin, die op dit gebied in hoofdzaak autodidact was, tot de Egyptische reformistische richting, welke zich bij interpretatie van teksten niet door voorgangers gebonden acht. Tegenover de aanvallen der orthodoxie nam hij (o.m. op het Al-Islam congres te Cheribon in October 1922) een krachtige, doch verdedigende houding aan.

Zijn veelzijdige journalistieke arbeid had de meeste betekenis in de in 1923 mede door hem opgerichte Bintang Islam, die hij van 1924 als hoofdredacteur krachtig en vaak zeer persoonlijk leidde.

Bovenmatige arbeid en armoede als gevolg van het offeren van al zijn bezit aan de vereeniging ondermijnden zijn krachtig gestel. Het laatste jaar van zijn leven, waarin hij alle medische waarschuwingen ten spijt in den korten tijd hem toegemeten nog zooveel mogelijk werk trachtte af te maken, ging zijn gezondheid steeds achteruit; het XVIIIde congres van Moehammadijah te SoloXulto. Jauhari 1929) overleefde hij slechts enkele weken.

MIDDENSTAND (EUROPEESCHE). Ook in Ne- derlandsch-Indië is, evenals in Europa, het standpunt dat men tot den middenstand alleen heeft te rekenen de handeldrijvenden en de industrieelen, voor zoover deze niet tot de grootkapitalistische groepen behooren, reeds lang verlaten. De ver- eenigingen van uitsluitend winkeliers zijn alle op breeder plan gebracht en omgezet in midden- standsvereenigingen. Personen, die in hun onderhoud voorzien door het uitoefenen van een zelfstandig beroep of bedrijf, waarvan zij zeven het risico dragen, worden thans ook in Ned.-Indië tot den middenstand gerekend en kunnen zich bij de bestaande vereenigingen aansluiten. Derhalve worden als leden toegelaten personen, die de bevoegdheid bezitten, om firma's, vennootschappen of vereenigingen, die een bedrijf uitoefenen, te vertegenwoordigen of namens deze te handelen, voor zoover direct financieel contact bestaat met het publiek. Bij sommige middenstandsvereenigingen kan het lidmaatschap ook verkregen worden door vennootschappen, coöperatieve vereenigingen, in het algemeen door rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, voor zoover zij niet behooren tot den groothandel.

De Europeesche middenstand inIndië vertoont niet hetzelfde aspect als de middenstand in Nederland. De maatschappelijke verbindingen zijn in Indië anders dan in Nederland, de wegen die bewandeld worden, zijn ook verschillend. In Indië zal zich nimmer een dergelijke groote massa tot één groep kunnen samen voegen als ginds, waar zij stuwende krachten ook in grooter getale oplevert.

Op middenstandsgebied verschijnen in Indië overheidsbemoeiingen concurrentie, vereenigings- leven en actie in een ander gezichtsveld.

De middenstandsvereenigingen zijn in Ned.- -Indië niet confessioneel georiënteerd. Een dergelijke versnippering zou leiden tot vorming van al te kleine groepen en niet door te voeren zijn, daar geen practische resultaten zouden kunnen worden bereikt. Als in strijd met een gezonde or- ganisatiegeest, waar het de bevordering van deze gemeenschappelijke belangen betreft, is het zich vereenigen naar geloof of politieke gezindheid dan ook niet aanvaard. Het principe van gemengde vereenigingen is in Indië gehuldigd, terwijl het drijven van politiek in engeren zin algemeen als niet toelaatbaar wordt geacht.

In Médan, Batavia, Bandoeng, Semarang, Djokja en Soerabaja bestaan bleeiende middenstandsvereenigingen. Ook in Sockaboemi werd een zoodanige vereeniging opgericht. De vereeniging te Soerabaja, die in 1929 meer dan 100 leden telde, strekt haar werkingsfeer uit tot do omgeving en tot Malang, die te Bandoeng (98

leden) tot Garoet, Poerwakarta en Cheribon. De vereeniging te Batavia telt 48, die te Semarang 40 leden. In Djokja werd in 1928 een middenstandsvereeniging opgericht. Deze strekt haar belangensfeer uit tot Poerworedjo, Magelang, Salatiga, Gombong en Soto en telde in 1929 88 leden.

Bijna alle vereenigingen bezitten een eigen orgaan of correspondentieblad. Te Bandoeng verschijnt „De Middenstand”, een maandblad, hetwelk in 1929 reeds haar achtsten jaargang telde, derhalve het oudste. Te Batavia verschijnen maandelijks de „Mededeelingen van de middenstandsvereeniging Batavia”, welke uitgave in 1929 haar vierden jaargang ving. Te Soerabaja verschijnt sinds 1929 een „Maandblad gewijd aan de belangen van den middenstand”, terwijl in Semarang sinds Juli 1929 verschijnen „Mededeelingen van de middenstandsvereeniging Semarang”. Te Djokja verschijnt iedere maand het „Correspondentieblad van de middenstandsvereeniging Djokjakarta”. Al deze uitgaven worden door de eigen vereenigingen verzorgd met eigen krachten.

Door den gestagen vooruitgang der verschillende vereenigingen is de verhouding tot do al-gemeene pers veel beter geworden, welke pers tegenwoordig een open oog blijkt te bezitten voor de algemeene middenstandsbelangen.

De middenstandsactie is allerwegen merkbaar. De verschillende vereenigingen nemen deel aan Jaarbeurs en Jaarmarkten. Tentoonstellingen en étalage wedstrijden worden gehouden. Interesse wordt getoond voor vreemdelingenverkeer en reclamewezen. Stelling wordt genomen tegen wanbetalers, oneerlijke concurrentie, vervalschte patentmiddelen en handelsmerken. Post- en telefontarieven, inkleringen bij de douane, betere spoorwegverbindingen hebben steeds de aandacht. Een wettelijke regeling tegen do „fles-schentrekkerij” werd krachtig bepleit. Voorstellen werden gedaan tot het verkrijgen van sneller recht en vlottere executie bij Landraden en Re-sidentiegerechten, enz.

In 1927 werd door de Regeering een vertegenwoordiger van de middenstandsgroep in den Volksraad benoemd. Erkenning van overheidswege blijkt voorts uit verschillende benoemingen in officieele lichamen, als gemeenteraden, enz. Plaatselijk hebben de middenstandsvereenigingen steeds zitting in verschillende commissies ad hoe.

De diverse vereenigingen hebben alle haar eigen bureaux, alwaar bezoldigde krachten zijn te werk gesteld. Zij beschikken over een zeer uitgebreide middenstandsliteratuur. Naast de al-gemeenc administratie hebben deze kantoren tevens de zorg voor de incassos en den strijd tegen de wanbetalers. Lijsten van wanbetalers worden samengesteld en bij de verschillende vereenigingen onderling uitgewisseld. Steun wordt ook verleend bij het gerechtelijk incasseeren. Een regeling is tot stand gekomen met den Koninklijken Middenstandsbond in Nederland, welke regeling bedoelt kwade posten van Indië in Nederland en van ginds hier te incasseeren. Op incassogebied is ten aanzien van de samenwerking ook algeheele overeenstemming verkregen met do Chi-neesche groepen in verschillende plaatsen.

In 1929 bestond de middenstandsvereeniging te Soerabaja 12½ jaar. De vereeniging in Ban

doeng vierde in 1920 haar eerste lustrum, terwijl hetzelfde feit door de middenstandsvereeniging te Batavia in 1928 werd herdacht. Plet eerste middenstandscongres werd in 1928 te Batavia gehouden.

Als sluitstuk is tot stand gekomen de vereeniging „Federatie van Middenstandsvereenigingen in Nederlandsch-Indië”, welke is gevestigd te Batavia en welke statuten en huishoudelijk reglement in 1929 in Djokja definitief zijn vastgesteld.

Leden van de vereeniging kunnen zijn de in Ned.-Indië rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, welke statuten niet strijden met de statuten van de federatie en die behooren tot een der volgende groepen: zooals stands-, handels-, en winkeliersvereenigingen, vereenigingen van eenigen tak van nijverheid uitoefenende ondernemers, werkzaam in eenzelfde bedrijf of behoorende tot eenzelfde bedrijfsgroep.

De Federatie bijvert zich haar doel, n.l. de behartiging van de zedelijke en stoffelijke belangen van den middenstand, te bereiken langs wettigen weg onder meer door de volgende middelen:

a. het bevorderen van de ontwikkeling der middenstandsbeweging in Nederlandsch-Indië;

b. maatregelen ter verzekering, dat bij wetgeving en bestuur de belangen van den middenstand in het oog worden gehouden;

c. onderzoek van vraagstukken van maatschappelijke aard, in het bijzonder van die, welke den middenstand raken;

d. het houden van vergaderingen en congressen;

e. het houden of steunen van tentoonstellingen;

f. het verstrekken van voorlichting in het belang van den middenstand;

g. het hebben of steunen van instellingen ten behoeve van den middenstand;

h. het bevorderen van de oprichting van middenstandsvereenigingen;

i. samenwerking met vereenigingen of instellingen op het terrein van den middenstand, zoo in binnen- als buitenland;

j. het maken van propaganda.

De werkzaamheid der Federatie laat de zelfstandigheid der tot haar behoorende vereenigingen, alsmede de godsdienstige en staatkundige opvattingen van de leden dier vereenigingen, onaangetaast.

Het bestuur der Federatie bestaat uit ten minste vijf leden en treedt jaarlijks in zijn geheel

af. Voorzitter en secretaris worden gekozen door die vereeniging, welke in dat jaar de leiding heeft. De andere bestuursleden worden ieder door hun eigen vereeniging aangewezen. Elk jaar wordt een der vereenigingen volgens rooster met de algemeene leiding belast. In 1929 waren bij de Federatie aangesloten de middenstandsvereenigingen te Batavia, Soekaboemi, Bandoeng, Semarang en Djokja.

Literatuur: M. A. Kelling, Het Middenstandscredietwezen in Nederland en Indië.

GOENOENG SEGARA. Gehucht van ruim 200/zielen, gelegen in het onderdistrict Bentarsari, district Bantarkawoeng, regentschap Brebes, afdeling Tegaj, op de Zuidelijke helling van den Goenoeng Segara, één der toppen van het Koembang-gebergte. Blijkbaar het „Bentar”, waar, volgens de legende, do veroveraar van Madjapait 40 mannen achterliet om het ras van Madjipait niet te

doen uitsterven. Volgens dezelfde legende zou deze sultan te Pnroeng Koedjan in het Bantamsche 40 lieden hebben achtergelaten om het ras van Padjadjaran in stand te houden, wat op de Bantamsche Badoeys doelt. (Zie De Haan, Priangan, III, pag. 197). Inderdaad vormt Goenoeng Segara een analogie van de Badoej-nederzettingen. Beide zijn oorspronkelijk vluchtelingen voor den opdringenden Islam, wat G. Segara betreft, van uit Oostelijk Priangan (Het Z. W. van Tegal behoort van oudsher hiertoe. en heeft ook nu nog een Soendaneesch sprekende bevolking). De bewoners zijn sinds ± 50 jaren geleidelijk tot het Mohammedanisme bekeerd, maar bewaren en vereeren nog contere feitsels hunner oude góden, uitgesneden in sandelhouten planken, die waarschijnlijk uit de 13e eeuw stammen. De voornaamste is Batara Windoe Boewana, een Ardjoena-figuur in ascesehouding, elders onder dien naam niet bekend, De religie, te Goenoeng Segara beleden, was, evenals die der Badoeys, een onzuivere afspiegeling van het oud-Javaansche heidendom, met Hindoesch cachet, en waarvan „taboe“-voorschriften een uitvloeisel zijn die zeer veel gelijkenis vertoonen met de „boejojot“-bepalingen der Badoeys. Zoo kenden omstreeks 1880 de bewoners van G. Segara nog geen paarden.

Tegenwoordig zijn de oude gebruiken vrijwel verdwenen, maar aan de oude planken wordt nog geoefferd, ook door lieden, die daartoe van veraf naar G. Segara komen en wel op Selasa-Kliwon en Djoema'-Kliwon.

De bevolking neemt aan dat Batara Windoe Boewana nog steeds huist op den top van den G. Segara.

In Midden Java vertelt men dat het gehucht slechts door een grot bereikbaar is, van welk verhaal de origine gevonden wordt in een hollen weg, die vroeger in den bergrijk is uitgegraven en langs welken men het dorp bereikt, dat in een geïsoleerd keteldal gelegen is.

Voor ethnografische bijzonderheden zie men de beschrijving van de hand van R. A. Tjondro Negoro, regent van Brebes, in het Tijdschr. v. Ind. Taal- Land- en Volkenkunde. Deel XXIX (1884) en verder: B. van Tricht „Levende Antiquiteiten in West-Java“ CKolff en Co. Batavia, 1929, Djawa Mei 1929/

WIJBRANDS (KAREL) werd geboren te Amsterdam den 3den Augustus 1863. Zijn vader 'was Martinus Wijbrands, een kantoorbediende, die zich later tot boekhouder opgewerkt heeft; doch verwant was aan de bekende doopsgezinde predikanten: Aem. W. Wijbrands, schrijver van het standaardwerk „Het Kerkelijk Drama in de Middeleeuwen“, en Chr. N. Wijbrands, auteur van eene met goud bekroonde studie: „Het Amsterdamsch Tooneel“.

Karel Wijbrands bezocht van zijn Ode tot zijn 12de jaar de Openbare Lagere School, het eenige onderwijs dat hij genoten heeft. Hij werd daarna geplaatst als jongste bediende bij de firma C. F. Fleumer te Amsterdam, die hem, toen hij 15 jaar was, ontsloeg wegens spijbelen. Daarna heeft hij op diverse kantoren gewerkt tot hij op zijn 19e jaar als milicien in dienst moest. Vervolgens werd hij geplaatst op het kantoor van den Kon. W.I. Maildienst, waar hij zes jaren bleef. Intusschen had hij zichzelf, zoo goed en zoo kwaad als zijn middelen dat toelieten, in verschillende talen be-

kwaamd. Door een toeval werd hij aangesteld als correspondent voor Duitsch en Engelsch bij de firma Fratelli Aliotti, een exportfirma te Smyrna, waarheen hij vertrok op 8 Mei 1890. Doch reeds na 2½ jaar moest hij wegens ziekte repatriëeren. „Na een verblijf van 9 maanden in een hospitaal ging hij terug, doch storte weer in, verloor zijn betrekking en ging over naar het kantoor van den Ned. Zaakgelastigde te Cairo. Hij moest echter weer repatriëeren wegens ziekte, op welke reis hij bij de Engelsche kust schipbreuk leed en al wat hij bezat verloor, ging daarop als employé van de Ned. Handel-Mij. naar Singapore, repatriëerde nogmaals en vertrok in 1890 naar Medan, waar hij een betrekking kreeg bij de Kon. Petroleum Mij. In 1898 ging hij over naar de Sumatra Post en had eindelijk zijn bestemming gevonden. In de journalistiek ontbolsterde Karel Wijbrands en ontpotte zich als een hoogst bekwaam en begaafd stylist.

Op 1 Mei 1901 kwam hij op verzoek naar Batavia om er de leiding te nemen van het Nieuws van den Dag voor Ned-Indie, aan welk blad hij tot zijn dood toe verbonden is gebleven. Van het toenmaals kleine, onbeduidende blaadje maakte Wijbrands een veel gelezen dagblad, dat om zijne heftige aanvallen op de Regeering bij velen gretige instemming vond, evenals bij minstens evenveel lezers zeer ernstige afkeuring. Erkend moet worden dat Wijbrands in een tijd, waarin nog geen Volksraad openbare controle mogelijk maakte, het zijne er toe heeft bijgedragen op verschillend gebied misstanden uit den weg te ruimen. Hij heeft den stoot gegeven tot de oprichting van het Indo-Europeesch Verbond, terwijl hij ook het initiatief heeft genomen voor de stichting van een Indisch Bronbeek en wel door zijne „Legrenquête“ Dat hij daarbij goed werk heeft verricht is destijds ook door de betrokken autoriteiten erkend.

Hij is nog verscheidene malen voor korter of langer tijd naar Europa geweest en liet zich enkele jaren geleden naturaliseeren als Franshman.

In 1909 huwde hij met Eveline van Wiederhold, bij wie hij zes kinderen heeft gehad. Hij overleed op 20 Mei 1929 tengevolge van een ernstig auto-ongeluk. Met hem is de geestigste en merkwaardigste — in elk geval de meest markante — figuur uit de Indische journalistiek heengegaan/

INDISCHE CENTRALE AANSCHAFFINGSDIENST. De Indische Centrale Aanschaaffingsdienst (I. C. A.) werd bij wijze van tijdelijken maatregel opgericht bij Gouv. besluit van 30 December 1919 en definitief ingesteld bij G.B. van 24 November 1920 no. 14.

Bij G.B. van 10 April 1920 no. 32 werden vastgesteld een voorloopig reglement voor den dienst en een voorloopige instructie voor het hoofd van den dienst, terwijl bij besluiten van 3 September 1925 no. 33 en 7 Februari 1920 no. 17 werden vastgesteld het Reglement voor de Centrale Aanschaaffing van Landsgoederen, verkort genoemd Centraal Aanschaaffings Reglement (C.A.R.), en de definitieve instructie voor het diensthoofd.

De dienst ressorteert onder het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Oprichting. Reeds in 1907 opperde de toenmalige Minister van Koloniën het denkbeeld om, indien de Indische autoriteiten zulks noodig zou

den oordeelen, de inkoop van sommige goederen in Nederlandsch-Indië door een centraal orgaan te doen geschieden, evenals zulks in Nederland ten behoeve van den Indischen dienst reeds plaats had.

In 1914 werd een Indische commissie benoemd om de wenschelijkheid van de oprichting van een centraal aanschaffingsbureau te onderzoeken, doch een beslissing werd niet genomen.

Als resultaat van een in 1915 door den zich in Nederland bevindenden directeur der N.V. Machinefabriek Braat te Soerabaja ingediend verzoekschrift, strekkende tot "flïet" geven van steun aan de Indische nijverheid door het geven van meer opdrachten, droeg de Minister van Koloniën den Directeur van het Technisch Bureau van genoemd Departement op, zich naar Indië te begeben ten einde de noodige voorbereidingen voor de oprichting van zulk een bureau te treffen. Dit zou niet alleen de aanschaffingen behandelen van producten der Indische metaalnijverheid, doch ook die van andere goederen, omdat de meening had post gevat, dat in Indië de aanschaffing van verschillende artikelen op minder oordeelkundige wijze geschiedde. De Directeur van het Technisch Bureau kwam einde 1918 in Indië aan voor het volvoeren zijner opdracht.

Intusschen werd, naar aanleiding van een verzoek van belanghebbenden aan de Regeering in Indië, in 1917 bij wijze van tijdelijken maatregel besloten tot de oprichting van een Technisch Bureau van Voorziening, hetwelk onder den Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen zou ressorteeren.

Toen de Directeur van het Technisch Bureau einde 1918 in Indië aankwam, trof deze dus aan een aanschaffingsbureau van den dienst der Staatsspoor- en Tramwegen, dat ook voor sommige andere diensten aanschaffingen verrichtte, terwijl verschillende diensten over inkoopkantoren van min of meer beperkten omvang beschikten.

Besprekingen met verschillende autoriteiten leidden tot het voorstel aan de Regeering om over te gaan tot de oprichting van een inkoopbureau, dat den naam zou dragen van Indische Centrale Aanschaffingsdienst, terwijl tevens de werkzaamheden van dit bureau en de verplichtingen van het diensthoofd in ontwerp-reglementen werden vastgelegd. Ten Motte werd einde 1919 tot de voorloopige instelling van dezen dienst overgegaan.

De dienst zou in de eerste plaats de aanschaffing van producten der Nederlandsch-Indische metaalnijverheid behandelen, waarbij aan die nijverheid een voorkeur, uitgedrukt in procenten van den prijs, word gegeven en tevens de aanschaffing van cement alsmede van ijzeren gebruiksvoorwerpen en onbewerkt ijzer, welke in handelskwaliteit kunnen worden gebezigd en derhalve voor andere doeleinden moeten worden bestemd dan voor ijzerconstructies, den machinebouw, den bovenbouw van spoorwegen en den scheepsbouw. Tevens was bepaald, dat indien de wenschelijkheid mocht blijken, ook voor andere goederen de verplichting te scheppen ze op de voor den I.C.A. bestemde oischen te brengen, hiertoe na verkregen overeenstemming met de betrokken Departementen door het Hoofd van den I.C.A. een voorstel kon worden gedaan.

Al dadelijk kwam de dienstleiding voor groote moeilijkheden te staan. Voor zooveel mogelijk

werd bij de aanschaffing gebruik gemaakt van de door de aan vragende diensten gegeven voorschriften en van die van den Nederlandschen Aanschaffingsdienst; deze laatste leenden zich echter in vele opzichten minder goed voor een rechtstreeksche toepassing in Indië. Na veel zoeken en tasten verschenen in 1923 de Regelingen Indische Aanschaffingen door bemiddeling van den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst (R.I.A. no. 1), welke regelingen al spoedig moesten worden omgewerkt.

In 1924 verschenen:

a. Regelingen voor Indische Aanschaffingen door bemiddeling van den Indischen Aanschaffingsdienst betreffende *Handels goederen* (R.I.A. H.), met als bijlagen de geldende leveringsvoorwaarden en de I.C.A. voorschriften voor Handelsgoederen (I.V.H.), in welke voorschriften zijn opgenomen uitgebreide specificaties van een zeer groot aantal soorten materialen;

6. Regelingen voor Indische Aanschaffingen door bemiddeling van den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst betreffende *IJzerconstructies* (R.I.A. Y.), met als bijlagen de geïnde administratieve en technische leveringsvoorwaarden.

Ten slotte werden in 1926 nieuwe administratieve voorschriften betreffende handelsgoederen vastgesteld (R.I.A. II, van 1 Juli 1926).

Werkzaamheden. Hierboven werd reeds aangeduid op welk terrein de werkzaamheden van den I.C.A. zouden liggen. Al spoedig bleek dat het noodzakelijk was de werkzaamheden belangrijk uit te breiden. Bij rondschrïjven had de Regeering in 1920 n.l. bepaald, dat door de zorg der Departementshoofden aan den I.C.A. driemaandelijks opgave gedaan moet worden van alle buiten tussehenkomst van den I.C.A. in Indië geplaatste bestellingen. Bij kennisneming van deze staten bleek, dat het aantal rechtstreeks geplaatste bestellingen enorm groot was, en dat daarbij dikwijls onevenredig hooge prijzen werden betaald. Do toenmalige dienstleiding vond hierin aanleiding voorstellen te doen tot uitbreiding der werkzaamheden. De Regeering liet de uitbreiding van het aantal aan te schaffen artikelen over aan het overleg tussehen het Hoofd van den I.C.A. en de betrokken Departementchefs.

Als gevolg werd de regeling getroffen, dat een zeer groot aantal artikelen — voor zoover ze niet op Nederlandschen eisch werden gebracht — in het vervolg op de voor den I.C.A. bestemde oischen moesten worden gebracht. Een opgave dezer artikelen, welker aantal nog steeds groeiende is, bevindt zich in do hierbovengenoemde R.I.A. H. van 1 Juli 1926. Van het meerendeel dezer artikelen zijn specificaties opgenomen in de I.V.H. (Bijlago van de R.I.A. Handelsgoederen van 1924).

Na de afkondiging van het Centraal Aanschaffings Reglement in 1925 moeten alle eischen voor den Indischen dienst, dus ook die, welke voor Nederland zijn bestemd, den I.C.A. passeeren, terwijl het Hoofd van den I.C.A. beslist welke goederen in Indië en welke in Nederland zullen worden aangeschaft. Hierdoor is het zwaartepunt der aanschaffingen naar Indië overgebracht.

De opeenvolgende hoofden van dienst hebben er naar gestreefd zooveel mogelijk artikelen geaccumuleerd voor een zekere periode ten behoeve

van een groot aantal diensten en bedrijven aan te schaffen. Hoewel bij niet-geaccumuleerde, doch alleen gecentraliseerde aanschaffing en het toelaten van ruime mededinging steeds zeer lage prijzen resulteeren, zullen deze prijzen nog belangrijk lager zijn, indien telkens een groote hoeveelheid van een bepaald artikel tegelijk wordt aangeschaft. Deze werkwijze werd, waar zulks tot nu toe mogelijk bleek, doorgevoerd, terwijl in de toekomst op dit gebied ongetwijfeld nog veel zal zijn te bereiken.

Onder de artikelen, welke geaccumuleerde aanschaffing een groot succes is, kunnen worden genoemd: schrijfmachines, calcium carbide, electrische gloeilampen, cement, rubberband voor rijwielen en automobielen, papier, schoolboeken, kantoerbehoefden, benzine, zeep en zuurstof.

De meeste dezer artikelen worden aangeschaft voor levering op afroep naar behoefte, zoodat geen magazijnruimte voor opslag dezer goedkoop aangeschafte artikelen is benodigd.

In de voorschriften werd bepaald, dat de door den I.C.A. aangeschafte goederen worden gekeurd door den ontvangenden dienst. Deze werkwijze bleek echter niet het succes te hebben, hetwelk ervan werd verwacht, zoodat in de allermeeste gevallen de aanschaffingsdienst het initiatief voor de keuring neemt. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van het te Bandoeng gevestigde Laboratorium voor Materiaalonderzoek van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken (zie aldaar), welk laboratorium is gebleken te zijn een onmisbare steun bij de samenstelling der leveringsvoorschriften en bij de keuring der geleverde goederen.

Ten einde een indruk te krijgen van de belangrijkheid der taak, voor welke de I.C.A. zich gesteld ziet, mogen eenige cijfers vermeld worden. Aan handelsgoederen, met uitzondering van hout, werd in het eerste bestaansjaar (1920) van den I.C.A. aangeschaft voor een bedrag van / 3.750.000. Over 1924 bedroeg deze waarde reeds ruim / 12.780.000, terwijl over 1929, het 10e jaar, werd aangeschaft voor een waarde van / 22.000.000 aan handelsgoederen. In totaal werd in 1929 aangeschaft voor een waarde van / 24.500.000.

Een bijzondere opdracht ontving de I.C.A. ten aanzien van de opruiming van overtollige Landsgoederen.

Het was reeds lang bekend, dat in de verschillende Landspakhuizen en in de magazijnen der bedrijven zich verschillende goederen bevonden, welke binnen afzien baren tijd niet zouden kunnen worden verbruikt. Hoewel reeds in Bijblad 5942 bepalingen waren vastgesteld betreffende het overnemen van overtollige voorraden, behoorden de tot den voorraad van een ander departement, achtte de Regeering het noodig in Februari 1922 de regeling te treffen, dat halfjaarlijks door elk departement aan de hoofden der andere departementen opgaven worden verstrekt van de aanwezige overtollige goederen, met welke opgaven bij de aanschaffing van goederen rekening moest worden gehouden. Deze maatregel had niet het verwachte succes; intusschen bleek tijdens de reorganisatie der Landspakhuizen in 1924-'25, dat in dezen iets moest worden gedaan. Samengesteld werd een Reglement voor de opruiming van overtollige Landsgoederen (R.O.G.) en de I.C.A. werd met die opruiming belast.

Deze opdracht werd in October 1928 beëindigd,

terwijl aan den I.C.A. blijvend bleef verbonden een kantoor voor de opruiming van overtollige Landsgoederen.

Bij de beëindiging van do z.g. groote opruiming in October 1928 bleek dat de I.C.A. had geleerd overtollige goederen voor een boekwaarde van 15 miljoen gulden, waarmede het nut van den getroffen maatregel duidelijk naar voren komt. Het is thans niet meer mogelijk, dat groote voorraden overtollige goederen blijvend in de verschillende magazijnen aanwezig zijn, aangezien eerst tot aanschaffing van goederen, welke op Nederlandschen of Indischen cisch werden gebracht, wordt overgegaan, nadat de eischen het bureau voor overtollige goederen hebben gepasseerd.

Het voorkeursrecht voor de Inheemsche nijverheid. Hiervóór werd reeds gezegd, dat bij de oprichting van den

I. C.A. aan de Nederlandsch-Indische nijverheid een voorkeursrecht werd toegekend. De desbetreffende regeling (art. 14 van het C.A.R.) luidt als volgt:

De inheemsche nijverheid heeft in het algemeen en rekening houdende met het na te noemen eventueel toe te kennen voorkeursrecht, de voorkeur boven de nijverheid elders. Zij komt in aanmerking voor de levering van constructiewerken en van handelsgoederen, welke in Nederlandsch-Indië worden vervaardigd of gewonnen, voor zoover zij voor den oordeelkundigen aanmaak dezer goederen in Nederlandsch-Indië doelmatig is ingericht. Aan de inheemsche nijverheid kan, indien de omstandigheden, na raadpleging voor zooveel noodig van den Nederlandsche Aanschaffingsdienst, daartoe aanleiding geven, een bijzonder voorkeursrecht worden verleend van ten hoogste 10% boven den laagsten moederlandschen of buitenlandschen prijs, vermeerderd met de zeevracht, met dien verstande, dat het maximum slechts kan worden verleend bij leveringen, waarvan het arbeidsloon niet minder dan 40% van de aannemingsom uitmaakt, terwijl het voorkeursrecht evenredig wordt verlaagd bij een lager percentage van het arbeidsloon. Onder arbeidsloon wordt verstaan de aannemingsom, verminderd met den materiaalprijs.

Ten einde in den loop der jaren tot een geleidelijke vermindering van het maximum voorkeursrecht van 10% te geraken, wordt door den

I. C.A. er op toegezien, dat fabrieken, aan welke geregeld bestellingen met toekenning van voorkeursrecht worden opgedragen, hare inrichtingen verbeteren en bij volgende leveringen goedkoopere aanbiedingen doen.

Bovengenoemd voorkeursrecht, waarvan behalve de Indische cement-industrie, welke in zeer belangrijke mate daarvan profiteert, in hoofdzaak zou moeten profiteren de Nederlandsch-Indische metaalnijverheid, heeft niet het succes gehad, hetwelk men zich daarvan voorstelde. Slechts de levering van een betrekkelijk klein deel van de voor den Indischen dienst bestemde constructiegoederen kon aan de Indische metaalnijverheid worden opgedragen, indien prijsvergelijking met de buitenlandsche nijverheid, door tuschenkomst van den Nederlandschen Aanschaffingsdienst plaats had. Desondanks kon in 1929 voor een bedrag van / 1.570.000 aan constructiegoederen aan de Inheemsche nijverheid worden opgedragen, mede door de omstandig

heid, dat in vele gevallen geen gelegenheid bestond de buitenlandsche nijverheid te laten mededingen.

Verschillende oorzaken hebben daartoe medegewerkt. Het Gouvernement heeft van do in In- dië te vervaardigen producten der metaalindustrie in hoofdzaak nodig bruggen en overkappingen, voor welker vervaardiging vele Europeesche fabrieken speciaal zijn ingericht. Hoewel de inrichting van enkele Indische fabrieken voor wat betreft de vervaardiging van dergelijke constructiegoederen niets te wenschen overlaat, schijnt men in Europa toch voornamelijk de zware spoorbruggen belangrijk goedkoop te kunnen vervaardigen, terwijl Europeesche leveranciers ten aanzien der materialenvoorziening, de betaling van het geleverde, het transportrisico e.d.m. gunstiger zijn gesitueerd. Ook wordt bij de prijsvergelijking der Indische en Europeesche offertes geen rekening gehouden met een eventueel verschuldigd invoerrecht in Indië.

De Nederlandsche Stoomvaart Maatschappijen doen alles wat in haar macht is, om den export van constructiegoederen uit Europa te bevorderen. Bedroeg in 1926 de vracht naar de Indische basishavens van onbewerkt ijzer 25—27 gulden per ton, en die van onverpakte constructiedeelten 34 gulden, voor 1927 en volgende jaren is deze laatste vracht verminderd tot 29 gulden per ton, waarmede der Europeesche nijverheid een belangrijke voorsprong is gegeven.

Voor leveringen naar de Buitengewesten is de Indische nijverheid al zeer slecht gesitueerd. De vracht van constructiedeelten van Soerabaja naar de Buitengewesten bedraagt niet veel minder — in sommige gevallen meer — dan die van Europa naar dezelfde bestemmingen in de Buitengewesten, zoodat export naar de Buitengewesten van Soerabaja uit alleen mogelijk wordt, indien de tijd niet toelaat Nederland mede te laten dingen. Bovendien zijn de Indische fabrieken als regel slechts gedurende een gedeelte van het jaar in staat om scherp concurrerende prijzen te noteren, in verband met het seizoenwerk voor de landbouwindustrieën. Het is meermalen vóórgelkomen, dat in den drukken tijd voor de machinefabrieken geen enkele Indische aanbieding op een door den I.C.A. uitgeschroeven prijsaanvraag binnenkwam, waardoor noodgedwongen de order de Indische nijverheid moest ontgaan.

Indien meer volumineuze goederen worden aangeschaft, wat intusschen ten behoeve van het Gouvernement zelden geschiedt, is de Indische nijverheid, dank zij hare groote ontwikkeling in de laatste jaren, zeer goed in staat om met succes mede te dingen. De Indische nijverheid staat eerst aan het begin harer ontwikkeling; ongetwijfeld zullen in den loop der jaren door de leiders dezer industrie middelen worden gevonden, om ook ten aanzien der minder gunstige objecten bevredigende aanbiedingen te doen.

Het nut van hot bestaan van don I.C.A. treedt aan den dag allereerst door do verkregen bezuiniging.

Zooals hiervoor reeds gezegd, schafte do I.C.A. over 1929 aan voor een bedrag van / 22.000.000 aan handelsgoederen behalve hout (in totaal schafte do I.C.A. in 1929 voor een bedrag van / 24.500.000 aan goederen aan). Do reducties,

welke door de leveranciers op de gewone prijzen worden verleend, zijn zeer verschillend en bedragen van 10 tot 40%. In de najaarszitting 1927 van den Volksraad toonde de Regeeringsgemachtigde aan, dat alleen op schrijfmachines, elektrische gloeilampen, benzine en rijwielen een bedrag van vier ton werd bespaard, waarmede alle uitgaven, welke in een jaar ten behoeve van den I.

C.A. werden gedaan, reeds ruimschoots zijn gedekt. Aangenomen mag worden, dat de I.C.A. in de laatste jaren per jaar gemiddeld van 2 tot 3 miljoen gulden goedkoop aanschafte dan wanneer de diensten en bedrijven dezelfde goederen rechtstreeks hadden aangeschaft.

Maar ook de niet-zichtbare voordeelen zijn zeer belangrijk.

Voorkomen wordt de aanschaffing van minder geschikte goederen, daar de I.C.A., in samenwerking met het Laboratorium voor Materiaalonderzoek der B.O.W., op de hoogte is van de aangeboden kwaliteiten. Waar voorheen de diensten veelal kochten van reizigers, die door buitensporige aanprijzing hunner waren ambtenaren in de verleiding brachten, niet bepaald noodzakelijke aanschaffingen te doen, moeten thans de eischen aan den I.C.A. worden ingezonden, waardoor de kans op dergelijke niet noodzakelijke aanschaffingen wordt geëlimineerd. Ten slotte is de bemiddeling van den I.C.A. bij aanschaffingen een krachtig middel ter beteugeling van het kwaad der z.g. retourcommissies. Aangezien de

I. C.A. in zeer vele gevallen en onverwacht keuring verlangt van de geleverde goederen, is ook het gevaar, dat iets anders wordt geleverd dan werd besteld, tot een minimum teruggebracht.

De I.C.A. publiceert alle aanschaffingen in het weekblad Korte Berichten uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, waardoor een ieder zich op de hoogte kan stellen van de aanschaffingsprijzen. Door deze werkwijze controleert de I.C.A. zich zelf, aangezien alle belanghebbenden het weekblad nauwkeurig nagaan.⁷

ANALYSE LABORATORIUM. Deze inrichting te Buitenzorg, vroeger Handels Laboratorium genaamd, ressorteert onder de Afdeling Nijverheid van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel en beoogt voor de handels- en cultuurondernemingen en tevens voor de Regeeringsdepartementen, die niet over een eigen inrichting beschikken, een betrouwbaar instituut te zijn, om als vraagbaak te dienen in gevallen, waarbij voorlichting op chemisch-analytisch gebied gewenscht is. Tegen zeer billijke prijzen worden voor den handel, middenstand en alle bonafide inzenders van monsters door het Analyse Laboratorium certificaten van gevonden analyscwaarden afgegeven, welke als basis voor verkoop op gehalto kunnen dienen, doch niet voor reclame doeleinden gebruikt mogen worden. Zoo wordt do verkoop van oitronella-olie, meststoffen klapperolie, palmolie, coca's, enz. door certificaten van dit Laboratorium gedekt. De oorzaken van beschadiging (dikwijls door zeewater) van handolsgoederen worden opgespoord; do deugdelijkheid en samenstelling van ter onderzoek ingezonden monsters voedingsmiddelen worden nagegaan, terwyl de melkkeur en do controle van het lichtgas door de gemeento Buitenzorg aan het Laboratorium is opgedragen. Op aanvragen van het Departement van Financien worden

jaarlijks voordien Hoofdinspecteur der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen te Weltevreden analyses van ten in- en uitvoer aangeboden alcoholhoudende dranken, verfstoffen, enz. verricht. Voor de afdeling Nijverheid worden bepalingen gemaakt verband houdende met de door de Nijverheidsconsulenten te geven adviezen. Onderzoekingen worden verricht voor den Burgerlijken Vecartsenijkundigen Dienst (vee- en pluimveevoerders, vergiftigingsgevallen, pathologische afwijkingen van urines, enz.), Boschbouw (onderzoek van looizuur in basten, olie's in zaden, enz.), Binnenlandsch Bestuur (vervalschingen van levensmiddelen, enz.).

Aan het Laboratorium zijn verbonden 3 scheikundigen, 1 adjunct-scheikundige, 1 hoofdanalist, 12 analisten, laboranten en kantoorbedienden, benevens 12 laboratoriumbedienden. Het aantal verrichte analyses bedraagt jaarlijks 6000—7000, die alle minstens in duplo bepaald worden. Het Laboratorium beschikt over een aantal rek- en trekapparaten voor vezel- en garenonderzoek voor de textielinrichting van de afdeling Nijverheid en verder zijn die apparaten aanwezig, welke noodig zijn om aan de meest uit-eenlopende aanvragen te kunnen voldoen.

ARBEIDSBEURZEN. Tot stand gekomen onder den drang der werkeloosheid, als gevolg van de malaise in de jaren na den grooten wereldoorlog, en daardoor vaak beschouwd als instituten, die na het weder intreden van normale toestanden bestemd zouden zijn om te verdwijnen, hebben de oudste arbeidsbeurzen, te Batavia en Bandoeng, beide gesticht in de eerste helft van 1922, zich niet alleen weten te handhaven, maar zijn in latere jaren in bloei toegenomen en hebben andere inrichtingen van denzelfden aard naast zich zien ontstaan.

In de oprichting der arbeidsbeurzen had het Kantoor van Arbeid een zeer groot aandeel. Met nimmer verflauwend ijver werd door die inrichting telkens weer de aandacht der betrokken autoriteiten gevestigd op het groote nut van de openbare arbeidsbemiddeling. Met raad en daad werden de beurzen bijgestaan: door het ontwerpen van een behoorlijke administratie en personeele hulp bij de invoering daarvan, door een handleiding voor de werkzaamheden, door een ontwerp-gemeentelijke verordening betreffende de stichting van een arbeidsbeurs en een ontwerp-instructie voor den leider; door herhaalde plaatselijke besprekingen, door een omvangrijke vergadering met alle leiders van arbeidsbeurzen eind 1927, enz.

De geschiedenis der oudste twee arbeidsbeurzen bracht mede, dat zij zich aanvankelijk ook inlieten met liefdadigheid, het verstrekken van materieelen steun aan behoeftige werklozen. Al spoedig werd echter ingezien, dat hierdoor afbreuk werd gedaan aan de reputatie van het instituut als zoodanig, waarom besloten werd het philanthropische gedeelte aan de daarvoor bestemde corporaties over te laten.

De arbeidsbeurzen te Batavia en te Bandoeng, beide gemeentelijke instellingen, hebben een periode van inzinking doorgemaakt, veroorzaakt doordat de leiding was toevertrouwd aan personen, die deze functie naast andere werkzaamheden hadden te vervullen. Nadat hierin was voorzien door een afzonderlijk leider aan te stellen, volgde onmiddellijk een opleving, die bestendig bleef.

De na Batavia en Bandoeng opgerichte beurzen te Soerabaja en Jogjakarta, hebben van den aanvang-af gewerk-ihet een afzonderlijk leider en daardoor van liet begin af aan goed voldaan. De beurs te Soerabaja is een gemeentelijke instelling, die te Jogjakarta is een stichting, welke haar werkkapitaal uitsluitend uit subsidies verkrijgt. Kleinere gemeentelijke arbeidsbeurzen, zonder een afzonderlijk leider, werken te Tegal en te Malang. Verder bestaan op Java nog enkele corrcspohdëitschappen op kleinere plaatsen. Te Médan bestaat een particuliere arbeidsbeurs, die "uitsluitend bemiddeling verleent voor plaatsing van Europeesch personeel. Alle andere genoemde beurzen zijn te beschouwen als openbare instellingen, d.w.z. dat zij bemiddeling verleenen voor alle categorieën van werkzoekenden zonder onderscheid van landaard.

De openbare arbeidsbeurzen worden van Regeeringswege geldelijk gesteund. De groote — d.w.z. die met een afzonderlijk leider — ontvangen een vaste subsidie (/ 225 s' maands), een vergoeding voor de kosten van telefoon en telegraaf (ten hoogste / 75 's maands) en restitutie van kosten voor brieffrankeerintg. De kleine beurzen, zonder afzonderlijk leider, krijgen alleen de laatstgenoemde twee vergoedingen (telefoon enz. hoogstens / 30 's maands). Verder steunde de Itegeering de openbare arbeidsbeurzen door voor te schrijven, dat de overheidsinstellingen voor het betrekken van ambtelijk personeel, voor zoover dit niet kan worden gevonden uit wachtgelders enz., gebruik behooren te maken van de tussebenkomst van genoemde instellingen.

Particuliere kantoren voor arbeidsbemiddeling bestaan slechts op zeer bescheiden schaal en meestal alleen voor de levering van huisbedienden. Hun succes is in den regel gering.

Over gemeentelijke arbeidsbeurzen handelen twee artikelen van Mr. A. G. Vreede, Hoofd van het Kantoor van Arbeid, in *Locale Belangen* van 1 Juli 1922 en 16 September 1922; het laatste naar aanleiding van een critiok van Ir. D. J. V. van Dongen in *Locale Belangen* van 1 Augustus 1922. Verder verscheen begin 1929 een brochure van M. R. Bartelds, getiteld „Waarheen? Arbeidsbeurzen in N. I." De dagbladliteratuur op dit gebied was in verschillende periodes vrij omvangrijk. /

ARBEIDSBEMIDDELING. Zie **ARBEIDSBEURZEN**.

KLIMAAT. (AanvullingopDI.1. blz. 333 v.v.)// De volgende aanvullingen zijn voornamelijk ontleend aan *Verhandeling No. 8* van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia: Dr. C. Braak, *Het Klimaat van Nederlandsch Indië* (Batavia, 1921—1929), en verder aan andere publicaties van het Observatorium.

De aanvullingen betreffen voornamelijk de tabellen, die bijgewerkt zijn met behulp van do waarnemingsresultaten, welke sinds de bewerking van het artikel „Klimaat" in deze Encyclo-paedia (Deel II, blz. 332—350) zijn verzameld. De verwijzingen in het onderstaande hebben betrekking op den tekst en de tabellen in dat artikel.

LUCHTDRUKKING (blz. 335). In Januari en Februari loopt de isobaar van 758 mm. over Zuid. Sumatra, Pontianak en Tarakan, die van 757 mm. over. Pasoeroean, Zuid Celebes en befoorden den Vogelkop, terwijl die van 756 mm. bezuiden Koepang en over Mcraue loopt. In Juli, Augustus

en September is het verloop omgekeerd en bevindt zich de hoogste druk in het Zuiden. Te Koepang en te Merauke is de luchtdruk bijna 759 mm., de isobaar van 758 mm. loopt over Enggano, Buitenzorg, Makassar, Ceram en zuidelijk van Manokwari, die van 757 mm. passeert benoorden Atjeh, over Malaka, Serawak en dicht bezuiden Tarakan.

TEMPERATUUR. (Tekst blz. 335, tabellen I en II, blz. 345). Opmerking verdient, dat de temperatuur niet alleen van NoordnaarZuid verandert, maar ook van West naar Oost. Vooral inhetZuiden van den Archipel komt dit duidelijk uit: zoowel in den west- als in den oostmoesson is de verandering zoodanig, dat voor een bepaalde breedtegraad de temperatuur hooger is naarmate de lucht een langeren weg heeft afgelegd. Daarenboven is de temperatuur betrekkelijk hoog in de kenteringen, d.w.z. kort nadat de zon door het zenith is gegaan.

Het type van het noordelijk halfrond met warme Juli- en koude Januari-maand wordt aangetroffen te Médan, Seriboedolok, Pontianak, Tarakan en Manado (zie de nieuw toegevoegde tabel XXII). Mèer naar het Zuiden treden de kente-ringmaxima meer op den voorgrond. In het N. W. zijn die in het voorjaar het hoogst: l' ort de Koek, Padang, meer n ar het Z.O. worden Téidé maxima meer en meer gelijk. Het najaarsmaximum overweegt sterk te Socrabaja, Pasoeroean, Balik, papan en Manokwari. De in de zuidelijke helft van Java gelegen stations hebben een koelen oo moesson, evenals Tosari, Koepang en Ain-boina.

Het laagste maandgemiddelde op de kustplaatsen werd waargenomen te Médan in Januari 1918 en bedroeg 23°. 1, het hoogste te Saroka (28°.6) in November 1914>

Van den dagelijkschen gang der temperatuur in den Archipel geeft tabel XXII een beeld voor een aantal plaatsen van de kust tot op den hoogen bergtop Pangerango (3020 m).

De gemiddelde temperatuur is in hooge mate afhankelijk van de hoogte boven zee. Men kan voor Java de gemiddelde temperatuur eenvoudig berekenen met de formule

$$t = 26°.1 - 0.61 h$$

waarin t = gemiddelde temperatuur, h = de hoogte boven zee in keetmeters.

Nachtvorst komt in Indië voor in hooggelegen dalkommcn en op hoogvlakten, waarheen do 's nachts afgekoelde zware lucht heenvloeit en op de laagst gelegen plekken blijft staan, waar ze aan verdere afkoeling door nachtelijk uitstraling is blootgesteld. Droge lucht en heldere hemel zijn voor nachtvorst noodzakelijke factoren. Zoo treft men dit verschijnsel aan op de hoogvlakte van Penglengan, het Djèng-plateau, in de Zandzee op den Tengger, op het Jang-plateau en — op de geringste hoogte boven zee (1100 M) — in het noordelijk deel van het rdjèn-hoogland. Nachtvorst komt niet voor op Sūmatra, waar een eigenlijke droge tyd ontbreekt.

REGENVAL (Tekst blz. 336 e.v., tabellen III, V, VIII—XXI). De gemiddelden van denregenval en het aantal regendagen zijn, voor zoover niet in het bijzonder aangegeven, berekend uit de waarnemingsjaren tot on met 1928.

Door Dr. J. Boerema zijn een aantalregenty- pen afgeleid (69 voor Java en Madoera, 84 voor de Buitengewesten), die een beeld geven van'de

grootte verscheidenheid in den regenval. Het arti- kei „Klimaat” geeft van de verschillende werkende factoren een goed beeld. Voor verdere bijzonderheden moge verwezen worden naar Boerema's verhandeling: Typen van den regenval in Neder- landsch-Indië, Verhandeling N° 18, K.M.M. Observatorium, Batavia 1926. Gemiddelden van den regenval voor een groot aantal regenstations vindt men in Verhandeling N° 14, J. Boerema, Regenval in Nederlandsch-Indië, Deel I, Gemiddelden van den regenval voor 2715 waarnemings- plaatsen in Nederlandsch-Indië, berekend uit waarnemingen verricht in het tijdvak 1879—1922; Deel II, Regenkaarten, Batavia 1925. De regenval in Deli en omgeving is in het bijzonder behandeld in Verhandeling 11: J. Boerema, Regenval in het Noordelijk deel van Sumatra's Oostkust, Batavia 1923.

Bij het artikel in Dl. II dezer Encyclopaedie mogen de volgende opmerkingen gemaakt worden.

1. Bij den lagen-druk-gordel, besproken op blz. 337, eerste kolom onderaan: Het „Ambon- minimum” in het voorjaar kwam in de jaren 1910—1918 zes maal voor, het najaarsmaximum eveneens. In de gemiddelden over deze jaren treedt het minimum op in April, het maximum echter komt niet tot uitdrukking, omdat het sterk aan verschuiving onderhevig is: dat van 1914 trad b.v. eerst op in Januari en Februari ,1915. De gemiddelden zijn als volgt:

	Koepang	Amboina	Manado
April . .	759.25 mm.	758.79 mm.	759.07 mm»
November.	758.73 „	758.65 „	758.59 „

2. Do op blz. 337, tweede kolom, genoemde maxima en minima moeten vervangen worden door die, welke men zonder moeite kan afleiden uit de cijfers van de hierachter volgende tabellen VIII enz. De verschillen zijn gering en zonder invloed op de beschouwingen in den tekst.

BETREKKELIJKE VOCHTIGHEID. De betrekkelijke vochtigheid in Indië is in het algemeen groot en de verschillen, die in de jaargemiddelden voor verschillende plaatsen optreden, zijn klein. In den regentijd en op plaatsen zonder eigenlijken drogen tijd schommelen zij in den regel tusschen 85 en 90 %. Waar een duidelijk droog seizoen heerscht, komen tamelijk lage maandgemiddelden voor. Do nieuw toegevoegde tabel XXIII geeft voorbeelden van den jaarlijkschen en den dagelijkschen gang in de beide moessons voor een aantal plaatsen in Indië.

De dagelijkscho schommeling is als regel betrekkelijk groot in don drogen tijd, klein in don natten tijd (zie b.v. Batavia: in Augustus 94 tot 56 %, in Februari van 97 tot 72 %).

Opmerking bij tabel VI (blz. 335 en 346). De nieuwe tabel geldt voor minstens zes jaar, zoodat de opmerking over de droogte van het jaar 1913 kan vervallen.

ZONNESCHIJN (blz. 338 en 346, tabel VII). Het zonneschijnpercentage neemt af bij nadering tot het gebergte en met toenemende hoogte boven zee. Het is het geringst in de eigenlijke wolkenzone, die in het gebergte op wisselonde hoogte boven 1000 m begink/Ingesloten bekkens hebben / meer zonnesohijn darh do buitenhellingen, zooals uit de navolgende tabel blijkt:

Plateau van Ban-Penga-Zandzee[^]
doeng. — lengan

Hoogte boven zee 700 m 1500 m 2000 m

Zonneschijnpercentage
ter plaatse 60—70% 50—60% 50—60%
in het algemeen 50—60% 40—50% 30—10%

In den westmoesson blijft boven het wolkenniveau het percentage tot aan de hoogste vulkaan- toppen vrijwel constant. In den oostmoesson is boven 2000 m de zonneschijn duur merkbaar lager dan daar beneden; de wolkenzone ligt dan tus- schen 1500 en 2000 m.

Op Java treft men, in het bijzonder in den oostmoesson, zonneschijntoename aan van West naar Oost, en als regel is in den oostmoesson het zonneschijnpercentage belangrijk grooter dan in den westmoesson. In den drogen tijd heeft de kustvlakte van West Java 70—80% zonneschijn, Midden Java 70—80% naar het O. overgaande naar 80—90%, terwijl Oost Java in het Westen 80—90% heeft, maar in het Oosten 90—100%, d. w.z. bijna onafgebroken zonneschijn.

Op hooge toppen en hooggelegen, min of meer ingsloten vlakten is het verschil weer grooter en in Oost Java grooter dan in West Java. Van een en ander geeft het tweede nieuw toegevoegde gedeelte van Tabel VII een beeld.

VERANDERINGEN VAN LANGEN DUUR (blz. 339). Behalve de driejarige periode, die echter gestoord wordt door den invloed van de elfjarige zonnevlekkenperiode, treedt een zevenjarige periode op, die, zooals aangetoond werd door Dr. H.

P. Berlage Jr. (East-monsoon forecasting in Java, Verhandelingen K.M.M. Observatorium, no. /20, Batavia 1927) over den gchelen Stillen Oceaan invloed oefent op do meteorologische ele -

inenten en in het bijzonder in Noord-Peru gekarakteriseerd is door den regen, die daar slechts om de zeven jaar valt. De periode is 6.8 jaar, waardoor met regelmatige intervallen het zoowel in het zesde als in het zevende jaar regent. De re- genjaren in Peru vallen samen met bijzonder droge oostmoessonmaanden op Java. De reeks loopt sedert 1850 als volgt: 1850, 1857, 1864, 1871, 1877 + 1878, 1884, 1891, 1898, 1905, 1911 + 1912, 1918, 1925.

De driejarige periode wordt opgewekt door de zevenjarige. Men verkrijgt daardoor een opeenvolging van 3 en 3.8 jaar, maar wanneer het interval zes jaar bedraagt, zet de driejarige zich regelmatig voort, zooals b.v. in de jaren 1905, 1908, 1911, 1914 het geval was.

Op de samenwerking van deze drie perioden laat zich een weersvoorspelling voor den oostmoesson op Java baseren. De waarde hiervan wordt echter verminderd door onberekbare factoren, waaronder b.v. genoemd moet worden de uitbarsting van Krakatau in 1883, die gedurende eenige jaren invloed op de meteorologische verschijnselen over de geheele aarde uitoefende.

KLIMAATSBESCHRIJVING DER AFZONDERLIJKE EILANDEN (blz. 339 e.v.). Aan de literatuuropgaven op blz. 339 en 340 moeten toegevoegd worden de reeds genoemde verhandelingen van Braak, Boerema en Berlage. Aan het overzicht in het artikel „Klimaat” in deze Encyclopaedie behoeven slechts enkele cijfers te worden toegevoegd, die aan Braak's verhandeling zijn ontleend voor eenige meteorologische stations in den Archipel (Zie tabellen XXII en XXIII). Zij kunnen dienen ter vervanging van de in het artikel genoemde. De wijzigingen zijn niet van dien aard, dat zij do gevolgtrekkingen in don tekst beïnvloeden.

I. Gemiddelde temperaturen in de beide moessons (blz. 335, 345).

	Ambon.	Koepang.	Asem- bagoesT	Manado.	Batavia.	Pontianak.	Padang.
Juli, Aug. .	24°.7	25°.3	25°.6	26°.4	25°.8	26°.4	2Ö°.1
Jan., Febr.	26°.6	26°.2	25°.5	25°.2	25°.3	25°.9	26°.3

II. Maxima, minima en schommelingen van de temperatuur (blz. 33C, 345).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
Ascmbagoes	13°.0	33°.4	20°.4	7°.3	29°.7	22°.4	19°.2	37°.5	14°.6
K a l i s a t	14°.1	24°.0	9°.9	7°.4	22°.8	15°.4	22°.3	29°.0	3°.0
Tosari	5°.1	18°.1	13°.0	4°.2	19°.0	15°.8	9°.2	22°.2	8°.6
Pangerango . .	8°.1	13°.8	5°.7	4°.5	11°.2	6°.7	15°.0	20°.7	0°.5

III. Regenval en bodemverheffing.

hoogte boven zee	Batavia. 7 m	Meester- _ Cömelis. 20 ih	Pasar JMÜnggpe. 35 m	Dèpok. ^ ""9it""irf	Bodjong- gedé. 148 m	Buitenzorg " 266 m
Januari	305 mm.	318 mm.	309 mm.	352 mm.	329 mm.	428 mm.
September	69	78	106	203	228	317
Jaar	1815	1930	2209	3148	3214	4204

IV. Drukverdeling in de kenteringen. (Luchtdrukking in mm.)

1911	Maart	April	Mei	Juni	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Manado	759.49	758.68	758.75	759.45	759.04	759.90	759.04	759.12
Ambon	758.79	757.09	758.33	759.60	760.53	760.65	759.48	758.89
Koepang	758.70	758.29	759.59	760.34	760.56	760.63	759.25	758.29

V. Dagelijksche regenverdeling. (Twee-uur sommen, uitgedrukt in % van den totalen regenval).

		VOORMIDDAG.						NAMIDDAG.					
		0-2	2-4	4-6;	6-8	8-10	10-12	12-2	2-4	4-6	6-8	8-10	10-12
Pangerango	1912—1925	3.9	3.9	3.9	3.6	3.7	7.1	14.3	19.1	17.3	11.0	7.1	5.2
Tosari	1912—1918	0.7	0.5	0.7	0.7	0.7	5.3	22.6	33.2	22.0	8.2	3.4	1.9
Bandoeng	1912—1918	3.1	2.0	1.6	1.2	0.9	2.0	12.5	22.9	24.4	16.2	7.4	5.6
Batavia	1879—1923	7.3	6.5	6.4	4.8	4.2	0. /	9.4	13.1	14.4	11.9	8.7	7.5
Ambon	1905—1918	9.2	8.0	8.3	6.9	7.8	9.2	9.5	8.0	7.9	8.6	7.9	8.7

VI. Betrekkelijke vochtigheid (in procenten).

Stations.	VOORMIDDAG.						NAMIDDAG.						Dag-ge-mid-delde	
	2 uur	4 uur	6 uur	8 uur	10 uur	12 uur	2 uur	4 uur	6 uur	8 uur	10 uur	12 uur		
Koepang (1913—1918)	Febr.	94	94	95	90	83	80	80	81	87	94	94	94	89
	Aug.	82	84	86	67	54	49	51	57	67	74	78	SO	69
	Jaar	88	89	90	76	67	63	63	67	76	83	85	87	78
Pontianak (1912-1918)	Febr.	95	96	96	93	79	69	67	74	85	91	93	94	87
	Aug.	96	96	97	92	78	66	63	69	82	92	94	95	85
	Jaar	96	96	96	93	79	70	69	76	86	92	94	95	87
Pangerango (1912-1925)	Febr.	93	93	93	91	90	90	92	94	95	94	94	93	93
	Aug.	67	66	65	64	63	68	76	82	82	79	73	69	71
	Jaar	83	82	82	79	77	80	84	88	89	88	85	84	83

VII. Zonneschijn en Hoogte boven zee.

Station.	Ming-giran.	Me-nang.	Tégo-vvvangi.	Kawa-rasan.	Piso-korep.	Tlogo.	Ken-tjong.	Ga-roem.	Kle-pon.	Damar VVoelan
Hoogte boven zee in meters.....	50	75	95	110	160	165	185	248	340	600
Jaargemiddelde v. d. zonneschijn in %	75	73	70	70	65	65	67	63	63	39

	Pange-rango-top	Pasir Sa-rongge	Goe-noeng Rosa	Kawah Tjiwidoi	Pl. v. Penga-longan	Dijèng-pTateau..	Jang plateau	Idjèn-^ plateau
Hoogte boven zee in in	3020	1200	1035	1930	1550	2100	2 ISO	1100
Jan.—Febr	23	28	35	25	36	27	25	37
Juli—Sept	59	60	67	52	69	58	76	SI
Vershil	36	32	32	27	33	31	51	J 44

VIII. Regenval op Sumatra (blz. 340 en 346).

	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Teloekbetoeng	286	274	246	167	129	115	103	126	126	128	152	246	2098
Kroë . . . TT	302	251	255	255	242	190	175	205	270	375	396	342	3264
Benkoelen . . .	303	268	282	281	235	192	175	214	244	355	383	349	3281
Padang	3 5	258	3 0	3 6	3 1	3 0	275	3 4	4 0	4 t	5 1	4 8	4428
Fort de Koek . . .	230	109	215	245	179	129	95	151	167	224	222	243	2269
Padangsidim-													
poea'n	211	179	195	197	145	95	52	126	154	248	243	261	2136
Baligé	151	164	193	198	133	102	51	120	162	239	226	230	2029
Pangoeroean . . .	142	137	154	165	108	55	39	57	101	141	135	155	1389
Meulaboh	267	240	307	392	289	219	282	259	357	439	362	349	3762
Koetaradja	147	92	92	107	153	91	105	109	169	179	180	214	1638
Mé dan	137	91	105	132	176	131	135	178	210	260	247	229	2031
Bengkalis	176	130	202	250	187	125	123	168	242	276	330	285	2494
Djambi	226	209	273	249	188	128	113	149	171	233	289	268	2496
Lahat	467	345	354	319	223	138	123	139	164	201	288	393	3184

IX. Sumatra. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Teloekbetoeng . . .	18	17	16	13	11	10	9	9	9	10	12	16	150
Kroë	13	12	12	11	11	9	8	8	12	16	17	16	145
Benkoelen	17	14	16	15	12	10	10	11	12	16	18	19	170
Padang	16	13	16	17	14	11	12	14	17	20	21	20	191
Fort de Koek	18	14	18	18	15	11	11	15	16	19	19	20	194
Padangsidim-													
poean	16	12	14	15	13	10	11	13	15	20	19	19	177
Baligé	14	12	15	14	12	9	8	11	14	18	16	17	160
Pangoeroen	12	10	14	12	8	5	4	7	9	13	13	14	121
Meulaboh	15	12	14	16	14	11	14	12	14	17	17	15	171
Koetaradja	10	7	8	8	11	8	9	9	11	13	14	14	122
Mé dan	11	7	8	10	12	9	9	13	14	17	17	15	142
Bengkalis	11	8	12	14	11	9	8	11	13	16	17	16	146
Djambi	18	14	18	17	13	10	9	11	12	16	18	19	175
Lahat	22	18	19	17	13	9	8	9	10	14	16	19	174

X. Regenval op Java (blz. 341 en 347).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Batavia	305	320	212	139	108	91	67	43	69	119	143	199	1815
Semarang-	367	343	240	192	136	84	67	60	92	131	195	261	2168
Besoei	343	303	200	87	63	36	19	6	4	15	59	190	1235
Bandoeng	199	181	240	227	139	91	62	59	85	168	236	231	1918
Soekaboemi	322	273	311	355	219	144	92	102	113	234	343	367	2875
Parigi	202	202	221	280	323	345	325	292	297	615	443	298	3843
Bandjarnegara	466	388	468	355	263	157	91	78	118	287	468	547	3686
Tom'Bo	928	973	774	709	535	368	249	211	249	429	628	714	6767
Madjoen	3 0 3	2 7 8	2 5 1	2 1 2	1 2 9	7 0	3 7	2 3	3 4	7 7	1 9 4	2 5 3	1867
Kedjri	314	321	307	203	123	79	32	15	23	59	170	296	1942
Kajoe Enak	488	445	513	418	337	289	234	332	257	475	469	489	4746
Probolinggo	236	233	182	105	75	45	18	7	5	16	55	166	1143
Cheribon-i	454	357	322	202	144	103	63	23	41	68	151	329	2257
Kranggan	578	475	596	513	414	258	266	336	389	859	788	685	6157

XI. Java. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Batavia . . .	20	19	17	12	9	8	6	4	6	9	13	16	139
Semarang . . .	20	18	16	13	10	7	5	5	6	10	14	18	142
Besoeki	16	15	11	6	4	3	1	1	0	1	0	11	74
Bandoeng . . .	17	15	17	16	10	8	5	5	7	12	17	17	146
Soekaboemi . .	21	20	21	20	14	10	8	7	9	16	20	21	187
Pariji	13	14	15	15	15	13	12	11	11	17	18	16	170
Bandjarnegara .	23	20	22	18	14	9	7	5	7	14	20	24	183
Tombo	26	24	25	23	19	14	11	10	12	18	23	24	229
Madioen	17	16	16	12	8	5	3	2	2	5	12	16	114
Kediri	17	16	15	10	7	5	2	1	2	4	9	14	102
Kajoe Enak . .	23	23	23	19	15	12	12	14	12	16	18	22	209
Probolinggo . .	15	14	12	7	5	4	2	1	1	2	5	12	80
Cheribon	21	18	17	12	9	8	5	3	3	5	10	18	129
Kranggan	19	17	19	17	15	10	8	9	12	18	19	20	183

XII. Regenval op Borneo (blz. 342 en 348).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Mampawah . . .	222	123	145	184	223	208	171	178	219	294	348	329	2644
Sampit	308	269	274	288	238	178	130	111	136	184	226	259	2601
Pontianak . . .	285	212	251	285	280	223	170	223	219	374	399	338	3259
Poetoessibau . .	402	381	374	437	347	262	234	265	283	460	460	429	4334
Ketapang	382	276	226	282	276	170	148	144	186	299	427	471	3287
Bandjermasin	325	302	297	220	161	145	97	86	98	134	216	321	2402
Amoentai	300	271	314	231	194	127	93	66	78	122	238	306	2340
Balikpapan . .	206	180	236	186	215	188	172	159	133	140	162	199	2176
Samarinda . . .	179	166	201	191	192	147	96	99	121	154	189	205	1940
Longiram	337	288	364	423	348	233	186	188	185	267	320	309	3454

XIII. Borneo. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Mampawah . . .	12	9	8	11	12	9	9	9	11	15	17	16	138
Sampit	15	13	15	14	11	9	7	7	7	9	13	15	135
Pontianak . . .	16	13	14	16	16	13	10	12	13	19	20	19	181
Poetoessibau . .	19	16	18	18	16	13	12	13	14	18	20	20	197
Ketapang	16	13	13	15	13	10	8	7	9	16	20	21	161
Bandjermasin	22	19	19	15	13	12	9	9	8	12	16	21	175
Amoentai	17	15	16	14	11	9	7	6	6	9	14	18	142
Balikpapan . .	14	12	15	13	12	12	11	10	9	10	11	15	144
Samarinda . . .	15	13	15	16	16	15	12	10	11	13	15	17	168
Longiram	15	13	16	15	14	12	10	10	10	12	16	17	160

XIV. Regenval op Celebes (blz. 343 en 348).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Pangkadjénó . .	771	589	492	234	152	120	60	19	28	110	292	711	3578
Makassar	687	536	425	150	90	73	35	10	14	43	178	609	2850
Sindjai	124	134	145	291	471	436	303	114	67	99	85	117	2380
Pampanoea . . .	104	146	144	235	257	221	148	88	55	89	131	121	1739
Palopo	232	248	263	318	310	245	188	146	145	179	200	222	2696
Kolalm	190	224	244	221	254	191	135	101	92	140	153	153	2098
Boeton	256	281	208	180	166	157	99	25	20	44	116	240	1792
Donggala	193	155	158	107	100	128	96	87	69	59	111	141	1404
Manado	465	357	305	198	160	163	119	97	87	122	219	370	2662
Gorontalo	112	122	111	126	109	115	91	75	46	65	108	135	1215
Rantepao	485	389	506	512	369	242	168	130	132	215	295	452	3895

XV. Celcbes. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Deo.	Jaar
Pangkadjéné .	23	20	17	13	10	S	5	2	2	7	14	22	143
Makassar . .	25	20	18	10	S	6	4	2		6	11	22	133
Sindjai . . .	12	11	12	15	20	18	15	9	4	6	6	11	139
Pampanoea	10	10	10	15	17	14	12	9	6	8	10	10	131
Palopo . . .	18	17	19	21	19	18	15	13	11	11	14	15	191
Kolaka . . .	14	13	15	13	15	14	11	8	S	9	10	13	143
Bocton . . .	18	17	16	13	14	11	7	3	2	4	10	17	132
Donggala . .	11	10	9	7	8	9	S	7	6	6	8	10	99
Manado . . .	21	18	16	13	13	13	9	9	S	10	14	19	163
Gorontalo . .	10	9	9	11	11	10	S	7	5	6	9	12	107
Rantepao . .	21	17	21	22	18	15	12	10	9	11	15	19	190

XVI. Regenval in de Molukken (blz. 343 en 349).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Ternate . . .	209	188	197	231	238	211	135	108	111	137	202	224	2191
Laboechal (Batjan)	185	157	159	175	153	154	152	128	102	91	117	172	1745
Kajéli	214	210	226	171	169	206	171	123	60	47	78	196	1871
Wahai	290	384	321	206	159	124	107	88	86	93	111	196	2165
Amahai	111	108	143	211	361	396	454	381	216	141	107	104	2733
Amboina	127	119	135	280	516	637	601	402	242	154	114	131	3458
Saparoea	110	112	143	254	517	645	612	438	267	182	104	140	3524
Banda	244	205	232	325	392	360	214	108	111	111	132	242	2076

XVII. Molukken. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Ternate	14	12	13	15	15	14	10	9	9	10	14	15	150
Laboecha (Batjan)	12	11	11	12	12	12	11	11	8	8	9	12	129
Kajéli	15	15	16	13	11	11	10	7	5	5	6	15	129
Wahai	18	17	17	13	12	11	9	7	8	9	9	14	144
Amahai	8	8	9	11	15	16	17	16	12	9	7	7	135
Amboina	13	12	15	18	22	24	23	20	15	13	11	13	199
Saparoea	9	9	11	15	20	22	21	19	14	11	8	10	169
Banda	17	15	17	18	21	19	16	11	9	9	11	17	180

XVIII. Regenval op de Kleine Soenda-eilanden. (blz. 344 en 349).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaari»
Singaradja . . .	244	243	207	99	57	37	17	6	4	16	72	181	1183
Denpasar . . .	318	251	200	79	86	63	51	68	41	123	159	313	1752
Ampenan . . .	193	169	174	92	72	63	43	28	38	121	145	258	1396
Bima	213	209	188	131	62	35	14	11	13	47	128	217	1268
Waingapoe . . .	177	148	150	78	32	14	7	9	6	6	32	134	791
Baa	280	284	224	70	24	15	14	3	3	5	110	221	1253
Koepang	388	367	222	64	28	10	5	3	2	18	90	246	1443
Serwaroe	147	128	134	215	170	103	42	10	12	26	80	130	1197
Toeal	357	316	317	257	222	146	111	69	64	88	159	302	2398
Dobo	272	291	229	200	153	154	116	63	78	115	164	243	2078

XIX. Kleine Soenda-eilanden. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Kov.	1 Dec.	J Jaar
Singaradja . . .	15	14	13	7	5	3	1	1	1	2	6	14	82
Dënpasar . . .	15	13	10	6	6	4	4	4	3	6	8	14	93
Ampenan . . .	13	11	10	7	5	3	3	2	3	7	10	15	89
Bima	15	15	13	8	5	3	1	1	2	5	10	15	93
Waingapoe . . .	13	11	10	5	3	1	1	1	0	1	3	10	59
Bali	15	13	11	4	2	1	1	1	0	1	5	13	67
Koepang	1 8	1 6	1 2	5	3	1	1	0	0	1	7	1 5	7 9
Serwaroe	9	8	7	1 1	9	6	3	1	1	2	5	8	7 0
Toéal	19	16	16	14	13	10	9	7	5	7	10	17	143
Dobo	15	16	15	14	13	12	9	7	8	9	12	15	145

XX. Regenval op Kieuw Guiné (blz. 344 en 350).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Kov.	Dec.	Jaar
Merauke	256	236	259	185	128	48	40	22	32	«	87	187	1528
Fakfak	255	231	224	277	356	317	273	246	257	299	202	208	3145
Manokwari . . .	287	249	338	277	202	194	145	139	125	110	162	269	2497
Jèndé	383	397	395	313	377	289	245	294	330	343	311	339	4016

XXI. Kieuw Guiné. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Kov.	Dec.	Jaar
Merauke	1	1 5	1 6	1 2	1 0	6	5	3	3	4	6	1 2	1 0
Fakfak	15	14	15	15	16	16	15	15	14	14	11	13	173
Manokwari . .	16	13	16	14	11	12	10	11	9	9	10	14	145
Jèndé	18	18	19	16	17	15	14	17	15	16	15	17	197

XXII. Temperatuur.

	Gemidd. temp.			Gemidd. dagel. maximum			Gemidd. dagel. minimum			
	Jan.-Feb.	Juli-Sept.	Jaar	Feb.	Aug.	Jaar	Feb.	Aug.	Jaar	
<i>Sumatra.</i>										
Médan	24.6	25.4	25.2	30.4	31.1	30.5	21.2	21.7	21.7	1913—1918
Seriboedolok	16.4	17.8	17.4	21.4	22.3	21.7	13.8	15.0	14.6	1917—1918
Fort de Koek	20.6	20.8	20.9	25.7	25.6	25.6	17.3	17.5	17.6	1913—1918
Padang	26.3	26.0	26.2	30.8	30.4	30.4	23.2	22.8	23.1	1913—1918
Tandjoengpandan . .	25.8	25.6	25.7	28.5	30.7	29.6	23.7	22.2	23.0	1912—1918
Manggar	25.2	26.8	26.1	28.8	29.4	29.4	22.7	24.8	23.7	1912—1918
<i>Java.</i>										
Batavia	25.4	26.0	25.9	28.8	30.7	30.2	23.0	22.1	22.8	1866—1923
Buitenzorg	24.1	25.1	24.8	28.2	30.6	29.6	21.6	21.1	21.5	1913—1918
Bandoeng	21.9	22.1	22.1	26.2	28.1	27.5	19.0	16.7	18.2	1912—1918
Fangerango	8.7	8.9	9.0	11.8	13.7	13.0	6.9	5.9	6.5	1912—1925
Soerabaja	26.0	26.1	26.4	30.3	30.0	30.7	23.2	21.2	22.8	1919—1926
Paseroean	25.9	25.9	26.2	30.6	30.2	30.7	23.0	20.9	22.2	1914—1920
Tösari	16.3	15.2	15.9	19.0	18.1	18.8	14.8	12.8	14.1	1912—1918
<i>Borneo.</i>										
Pontianak	25.9	26.3	26.2	30.7	31.2	30.7	23.2	23.0	23.3	1912—1918
Balikpapan	25.6	25.9	25.7	29.7	28.5	29.1	22.7	23.3	22.9	1913—1918
Tarakan	25.3	25.8	25.7	29.3	30.4	29.9	22.4	22.5	22.6	1913—1918
<i>Celebes.</i>										
Manado	25.2	26.4	25.8	28.9	31.4	30.1	22.4	22.5	22.5	1912—1918
Makassar	25.7	25.4	25.8	28.7	30.2	29.4	23.4	20.4	22.2	1922—1926
<i>Timor.</i>										
Koepang	26.1	25.6	26.2	29.5	31.4	31.3	23.3	20.7	22.2	1912—1918
<i>Molukken.</i>										
Amboina	26.6	24.8	25.8	30.5	27.5	29.3	23.8	22.5	23.2	1012—1918
<i>Nieuw Guiné</i>										
Manokwari	25.7	26.2	26.0	29.6	29.9	29.9	23.0	23.1	23.2	1914—1918

XXIII. Vochtigheid.

	Gemidd. vochtig heid.			gemidd. dagel. maximum.			gemidd. dagel. minimum.			
	Jan.-Feb.	Juli-Sept.	Jaar	Feb.	Aug.	Jaar	Feb.	Aug.	Jaar	
<i>Sumatra.</i>										
Seriboedolok	88	S6	87	98	97	97	60	61	63	1913—1918
Fort de Koek	9	S	S	9 8	9 7	9 S	6	6 5	G	1917—1918
Padang	8 6	S G	S 6	9 9	9 9	9 9	6 3	6 1	6 3	1913—1918
Tandjoengpandan	SI	80	SI	94	92	93	60	60	62	1913—1918
Manggar	SS	S6	S9	96	97	98	75	58	69	1913—1918
Manggar	SS	7S	84	95	S7	92	66	65	68	1912—1918
<i>Java.</i>										
Batavia	SS	79	83	97	94	96	72	56	64	1866—1923
Buitenzorg	SS	78	S3	96	93	93	71	52	61	1913—1918
Bandoeng	S5	76	SI	96	95	96	67	48	57	1912—1918
Pangerango	93	72	83	99	94	97	78	46	62	1912—1925
Soerabaja	87	77	82	97	95	96	66	51	58	1919—1926
Pasoeroean	S5	70	77	96	88	93	65	52	58	1914—1920
Tosari	S6	7S	82	98	96	97	68	48	58	1912—1918
<i>Borneo.</i>										
Pontianak	86	S5	87	97	97	97	59	57	61	1912—1918
Balikkpapan	SS	SG	SS	98	97	97	66	72	71	1913—1918
Tarakan	88	SS	S9	98	98	97	67	64	68	1913—1918
<i>Celebes.</i>										
Manado	90	78	85	97	91	95	72	58	68	1912—1918
Makassar	87	75	82	93	91	92	76	56	67	1922—1926
<i>Ti mor.</i>										
Koepang	88	69	78	97	91	94	72	44	56	1913—1918
<i>Molukken.</i>										
Amboina	S4	87	86	95	96	96	61	72	67	1912—1918
<i>Nieuw Guiné</i>										
Manokwari	86	86	87	97	96	97	65	70	70	1914—1918

v l i AARDBEVINGEN. (Aanvulling Dl. I, blz. 2). *Verspreiding.* De van de waarnemers ontvangen berichten zijn als regel niet voldoende, om den oorsprong van de beving te bepalen. Toch zijn deze berichten van groote waarde, omdat zij een zeer gewenschte controle bieden op de plaatsbepaling met behulp van de seismogrammen.

Omdat van den aardbevingshaard twee golven, ieder met hun eigen voortplantingssnelheid, uitgaan, is het mogelijk uit het verschil in hun aankomsttijden, dat men op het seismogram kan uitmeten, den afgelegden afstand af te leiden, m. a. w. men kan den afstand van den seismograaf tot den oorsprong van de aardbeving uit het seismogram bepalen. Voert men deze bepaling uit ten opzichte van verschillende stations, dan kan men de juiste plaats van de aardbeving vinden. Door uitmeting van de eerste uitslagen op de horizontale componenten (in N-Z-richting en O-W-richting) verkrijgt men de richting, waaruit de stoot is gekomen, hetwelk mede een controlemiddel op de plaatsbepaling vormt.

Dit onderzoek heeft geleerd, dat bijna alle aardbevingen in Indië tectonisch zijn en optreden langs de randen der continenten en in de sterk gestoorde Molukken. Tot het Euraziatische continent rekent men het geheele gebied, dat begrensd wordt door Sumatra, Java en Borneo, en de tusschengelegen zeeën omvat. Hier komen aardbevingen voor in de kustgebieden van den Indischen Oceaan en Straat Makassar. Het Australische continent omvat de Sahoel-zee en Nieuw Guiné. Ook hier voelt men aardbevingen in de randgebieden. In de Molukken zijn zware

en uitgebreide bevingen veelvuldig en zijn ze gebonden aan de hier voorkomende diepe zeebekkens. Naar het Noorden toe gaat dit gebied over in de seismisch sterk gestoorde Philippijnen.

Gedurende de jaren 1909—1920 werden waargenomen op Sumatra 1309 aardbevingen (waarvan slechts 19 langs de geheele Oostkust), 100 op Borneo (bijna alle langs Straat Makassar), 1009 op Java, 351 op de Kleine Soenda-eilanden, 1022 op Celebes, 789 in de Molukken, 308 in Nieuw Guiné, in totaal 5520. Onderling vergelijkbaar zijn deze getallen niet, omdat zij sterk afhankelijk zijn van den ijver der waarnemers. Dat op Java alleen bijna een derde van alle aardbevingen in deze lijst voorkomt, is zeker niet het gevolg van sterke seismiteit, maar vooral van de belangstelling van de bevolking: 50 % van alle berichten in dit tijdvak komt van Java.

Bijna al deze aardbevingen hebben met groote zekerheid een onderzeeschen oorsprong. Voor het tijdvak 1909—1921 hadden 748 bevingen, die op Sumatra gevoeld werden, hun oorsprong in den Indischen Oceaan, slechts 0 op het eiland. Voor Java waren in ditzelfde tijdperk de getallen resp. 839 en 13. Het is door deze gelukkige omstandigheid, dat verreweg de meeste aardbevingen ongevaarlijk zijn, maar dit feit maakt tevens de plaatsbepaling uit de binnengekomen berichten onmogelijk.

Onder 3310 aardbevingen, gevoeld gedurende 1920—1926, hadden er 244 zeker of waarschijnlijk hun haard op het land. Vele van dezen echter behoorden tot de voor- en naschokken van één seismische storing, zoodat ten slotte hoogstens 27

aardbovingshaarden op land o verbleven. N'gen lagen er op Sumatra (bijna alle in de geologische breukzones van het Barisan-gebrgte), 12 op Java, 2 op Borneo, 2 op Celebes, 2 op Nieuw Gui-né. Verwoestend waren er zes: 1 April 1921, Toba-hoogvlakte (*); 19 April 1923, N.O.-Borneo (*); 15 Mei 1923, Maos, Banjoemas; 12 November 1924, WonosoEq, Kedoe; 26 Juni 1926, Padangsehe Bovenlanden-, (twee haarden *); 13 December 1926, Proepoek, Pekalongan. De drie met (*) gemerkt, waren zware en uitgebreide bevingen, die over de geheele wereld werden geregistreerd (gevoeld resp. tot op 430 km, 470 km en 560 km). De anderen waren, seismologisch gesproken zwak, hoewel plaatselijk verwoestend (gevoeld resp. tot op 300 km, 88 km en 24 km).

Uit deze cijfers mag men de conclusie trekken, dat gemiddeld vier maal per jaar in den Archipel een aardbeving optreedt, waarvan de oorsprong op het land is gelegen, een aardbeving per jaar veroorzaakt ernstige schade. Het totale jaarlijk-sche aantal bevingen volgens de ontvangen berichten bedroeg in 1920—1926 gemiddeld bijna 500. Inderdaad is de groote meerderheid ongevaarlijk, omdat de haard daarvan op den zeebodem is gelegen en de uitwerking op het bewoonde land daarom slechts gering. Toch behooren ze vaak tot de allerswaarste, die bekend zijn geworden. Aardbevingen, die tot op 500 km en meer gevoeld worden, zijn niet zeldzaam. In 1920—1926 werden er dertig geteld en 64, die tot op 300—500 km afstand werden gevoeld. Een schok in den Indischen Oceaan bezuiden Oost Java op 11 September 1921 werd tot op 1100 km afstand (in Benkoelen) gevoeld, een ander in de buurt van West Nieuw Guinó tot op 1080 km.

Literatuur. S. W. Visser. The distribution of earthquakes in the Netherlands East Indian Ar- chipelago, 1909—1919, Verhandelingen K.M.M. Observatorium No. 7, Batavia 1921 (uitverkocht); S. W. Visser, Inland and submarine epicentra of Java and Sumatra earthquakes, Verhandelingen K.M.M. Observatorium, No. 9, Batavia 1922; S. W. Visser, The distribution of earthquakes in the Netherlands East Indian Archipelago, II, 1920—1926, Verhandelingen K.

M. M. Observatorium, No. 22, Batavia 1930 (in druk).

NATUURWETENSCHAPPELIJKE RAAD VAN NEDERLANDSCH-INDIË. Opgericht bij besluit van don Gouverneur-Generaal van 28 Februari 1928 en geïnstalleerd te Weltevreden op 16 Juni

d. a. v.

Deze Raad moot zijn een raadgevend lichaam voor de Regeering op hot gebied der natuurwetenschappen, een middelpunt van samenwerking van do beoefenaars dor natuurwetenschappen in Nedcrlandsch-Indic, een band tusschen do beoefenaars dor natuurwetenschappen in Nederlandsch- Indic on die van andere landen on een inrichting tot bevordering van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en ondernemingen als slechts door samenwerking van de beoefenaars der natuurwetenschappen en door ondersteuning van de Regeering kunnen worden tot stand gebracht.

Zoo wordt het doel, waartoe do Raad opgericht is, omschroven in het roglement door de Regeering in Nederlandsch-Indiö vastgesteld.

Dit dool traohit de Raad te bereiken door verslag te doen over zaken, waaromtrent de Regeering zijn gevoelen vraagt, door voorstellen tot de

Regeering te richten betreffende belangen der natuurwetenschappen of landsbelangen, waarbij do natuurwetenschappen betrokken zijn, door hot onderhouden van internationale wetenschappelijke betrekkingen en door aan internationale wetenschappelijke organisaties deel te nemen, door steun te geven aan handelingen en ondernemingen, die de bevordering der natuurwetenschappen bcoogen en door wetenschappelijke, aan hen toevertrouwde fondsen en instellingen te beheeren.

De raad is samengesteld ten eerste uit de correspondenten van de Wis- en Natuurkundige Af- deeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam en ten tweede uit door den Gouverneur-Generaal op voordracht van den Raad benoemde leden. Het aantal leden bedraagt ten hoogste dertig, welk aantal echter door benoeming van nieuwe correspondenten tijdelijk kan worden overschreden.

De Raad is gevestigd te Batavia en vergadert op ongeregelde tijden in het gebouw van de Natuurkundige Vereeniging te Weltevreden.

In het tweede jaar van 's Raads bestaan werd onder zijn auspiciën het „Fourth Pacific Science Congress” gehouden, waartoe de Raad een congres bestuur aanwees, dat met veel succes dit belangrijke Congres tot een goed einde bracht.

Jaarlijks verschijnt een verslag van de werkzaamheden, waarin behalve de lotgevallen van het afgelopen jaar ook een ledenlijst en het reglement van orde worden opgenomen. In Mei 1928 verscheen no.¹⁵¹ van deze uitgave, in Juli 1929 no.

K DAHLAN (KIAHI HADJI ACHMAD), geboren te Jogjakarta in 1868, overleden aldaar 23 Februari 1923. Zoon van H. Abiebakar, chetib aan de groote moskee te Jogjakarta. Gesproten uiteen Jogja'sch Kaoeman geslacht legde Achmad Dahlan zich als jongeman toe op de studie van den Islam en van Arabisch. Daarop nam hij de lessen van zijn leermeester over en trad hij op als Kiahi. Een verblijf te Mekka schonk hem gelegenheid zijn kennis te verruimen. Vermoedelijk kwam hij daar in aanraking met de in Egypte opgekomen, op hervorming van den Islam gerichte strooming. Na 1904 werd hij in godsdienstige geschillen betrokken door zijn publicaties over op den godsdienst toegepaste astronomie, waarin hij o.m. er op wees dat do qiblah (gebedsrichting) in vele moskeeën onjuist is. Na 1908 zag hij onder den invloed van zending, missie en neutraal onderwijs do belangstelling voor den Islam snel en gestadig af nomen. Hij nam daarop de propaganda voor don Islam ter hand, weldra ook op meer moderne wijze door prediking in eenvoudige taal. Deze arbeid leidde in 1911 tot de oprichting der vereeniging Moehammadijah (zie aldaar), die zich in do eerste plaats ten doel stelde hot godsdienstig besef der bevolking te verlevendigen on te zuiveren. Tot zijn dood bloef Kiahi Dahlan de vereeniging met vaste hand leiden. Zijn onbaatzuchtig karakter on zijn organisatievermogen hebben er in do eerste plaats toe bijgedragen dezo voreeniging te maken tot wat zij is: de grootste inheemsche organisatie op het gebied van prediking, ondrvwijs, weezen-, armen- en ziekenzorg, die door haro goede administratie algemeen vertrouwen ondervindt. Als theoloog was Kiahi Dahlan do reformistische richting van wylon den Egyptischen Moefti Moehammad Ab-

doeh toegedaan; bijgeloof én oud-Javaansche leeringen bestreed hij hardnekkig, doch met mildheid. Zelf voelde hij zich Javanen en was hij aan Javaansche traditie en taal gehecht.

Kiahi Dahlan was ook Adviseur van de Centrale Sarèkat Islam/

MATERIAALONDERZOEK (LABORATORIUM VOOR).

Korte geschiedenis. In 1909 besloot de Nederlandsch-Indische Regeering over te gaan tot de instelling van een Laboratorium voor Metaalonderzoek, te verbinden aan het Departement der Burgerlijke Openbare Werken, naar aanleiding van een voorstel van den Chef van den Dienst van het Stoomwezen, welke dienst toenmaals onder genoemd Departement ressorteerde. In 1912 kwam dat Laboratorium onder de rechtstreeksche leiding van een scheikundig ingenieur te staan. Werden aanvankelijk slechts metaalonderzoekingen verricht, na dezen maatregel werd de taak van het Laboratorium uitgebreid en werd ook het onderzoek van bouwmaterialen en werkplaatsbenodigdheden in het werkprogram opgenomen. In datzelfde jaar werd een tarief van onderzoekskosten vastgesteld, dat zoowel gold voor particulieren als voor Landsdiensten, zoodat van 1912 af Ned.-Indië beschikte over een openbaren Gouvernements-materiaalkeuringsdienst.

In November 1921 betrof het Laboratorium, dat aanvankelijk gevestigd was in de gebouwen van het Departement der B.O.W., nieuwe localliteiten te Bandoeng, toebehoorend aan het Koninklijke Instituut voor Technisch Hooger Onderwijs in Nederlandsch-Indië. In Januari 1921 aanvaardde het Hoofd van het Laboratorium de betrekking van buitengewoon Hoogleraar in de Kennis en het Onderzoek van Bouwmaterialen aan de Technische Hoogeschool. Door die personeele unie werd een band geschapen met het Technisch Hooger Onderwijs, die zoowel de ontwikkeling dier Hoogeschool als het Laboratorium is ten goede gekomen. Het Laboratorium breidt zich geleidelijk uit.

Inrichting. Van den aanvang af heeft het Laboratorium beschikt over een chemische, mechanische en metallografische beproevingsafdeeling, met daaraan annex een werkplaats en een microfotografisch atelier. Van den Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen werd een beproevingsinstallatie voor het impregneeren van hout ten geschenke ontvangen, welke inrichting een autoclaaf van 3 m* inhoud bevat, geschikt voor 10 atm. druk met de bijbehoorende reservoirs, stoomketel en pompen.

De chemische afdeeling is in min of meer zelfstandige onderafdeelingen verdeeld, te weten: *a.* voor algemeen analytisch werk; *b.* voor verfstoffen, bitumiua en andere organische producten; *c.* voor bouwmaterialen, ketelwater en andere hulpstoffen; *d.* voor staal, ijzer en alliages; *e.* dakbedekkingen, papier en vezelstoffen en *f.* smeeroliën en brandstoffen.

De mechanische beproevingsafdeeling omvat de volgende onderafdeelingen: *u.* het physisch-mechanisch onderzoek van metalen; *b.* het microscopisch metaalonderzoek; *c.* het onderzoek van mortelstoffen, beton, vloertegels, natuursteen, baksteen, grondsoorten enz.; *d.* een werkplaats voor metaalbewerking; *e.* een werkpluuts voor het vervaardigen van proefstukken, voor het bouwmetaalonderzoek; *f.* een afdeeling

voor smelt- en gloeiproeven o.a. op vuurvasto materialen; *g.* een instrumentmakerij. Naast deze afdeeling beschikt het Laboratorium over een administratieve afdeeling en een afdelingsbibliotheek.

Taa k. Het Laboratorium keurt on onderzoekt op verzoek materialen, zooveel mogelijk volgens standaardmethoden en specificaties. In de „Regelen voor Indische Aanschaffingen”, opgesteld door den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst (zie aldaar) vindt men aangegeven dat, indien een leverancier zich niet wenscht neer te leggen bij een plaats gehad hebbende afkeuring van het geleverde door den ontvangenden Gouvernementsdienst, herkeuring der daarvoor geëigende goederen zal geschieden door het Laboratorium voor Materiaalonderzoek der B.O.W.

Het afgegeven keuringscertificaat is alsdan beslissend.

De rapporten van onderzoek zijn het eigendom van den aanvrager, zonder wiens toestemming geen inlichtingen aan derden worden verstrekt.

Naast het regelmatig wederkeerend keuringswerk verleent het Laboratorium talrijke mondelinge en schriftelijke adviezen inzake materiaalkeursties.

Personeelsvoorziening. Het Hoofd van het Laboratorium wordt bijgestaan door een scheikundig ingenieur, leider der chemische beproevingsafdeeling en een werktuigkundig ingenieur, leider der mechanische beproevingsafdeeling. In de chemische en de mechanische beproevingsafdeeling zijn verder werkzaam assistenten, analysten, mantri's en andere Inlandsche hulpkrachten.

Band met het Technisch Hooger Onderwijs. Het Hoofd van het Laboratorium geeft, in zijn functie van buitengewoon Hoogleraar, aan studenten van het 1e en 2e studiejaar les in materiaalconkennis. Do praktische oefeningen in dat vak worden gedeeltelijk geleid door een assistent voor de Hoogeschool, die aan hem is toegevoegd en vinden plaats in een daarvoor bestemd deel van de beproevingszaal van het Laboratorium, waarin ook een verzameling van bouwmaterialen is ondergebracht. Do studenten zijn in de gelegenheid de praktijkbeproevingen, voor zoover nuttig wordt geoordeeld, bij to wonen en het Laboratorium levert de praktijkvoorbeelden, waarmede het onderwijs wordt toegelicht.

Pu b l i o a t i e s. Gegevens over het Laboratorium treft men in do volgende publicaties aan: Verslag van de werkzaamheden in do Laboratoria voor Materiaalonderzoek 1912, 1913, 1914, voorkomend in een Verslag over do Burgerlijke Openbare Werken 191/3 en 191/5, zesde gedeelte, Laboratoria voor Materiaalonderzoek; Vorslag der Werkzaamheden in het Laboratorium dor Burgerlijke Openbare Werken 1917—1925 (afzonderlijk gepubliceerd *iir'* 1927); Mededocling No. 1 van het Laboratorium voor Materiaalonderzoek, waarin hot tarief dor onderzoekingskosten is opgonomon — uitgave 1 Augustus 192(1 — Rogelon voor Indische A a n s c h a f f i n g e n b e t r e f f e n d e J a n d o l s g o e d o r e n , K . L . A . H . — A d m i n i s t r a t i e v e V o o r s c h r i f t e n — 1 Augustus 192(5; Modedcolingon van hot 2e, 3e, 4e en 5o Nodorlandseli-Indisohe Natuurwetenschappelijk Congres; Verslag van do Nederlundsuh-Indische Gewapend Boloncommissie —

publicatie van liet Havenwezen — Departement der B.O.W; Voorloopige cijfers en gegevens omtrent de werkzaamheden van het Departement der B.O.W. (voor het eerst in de uitgave 1928); Publicaties No. 25, 28/67, 37, 39, 45, 52, 69, 70, 82 en 83 van de Nederlandse-Indische Wegën- vereeniging; Verslag van het le Nederlandse- Indische Wegëncongres, mededeeling van het Bestuur No. XV; Diverse rapporten, o.a. over het verf vraagstuk (Dienst van Constructie en Bruggenbouw der S.S.), over proefnemingen met gewapend betonplaten (Afdeling Havenwezen, Dept. B.O.W.), gegevens omtrent met creosoot en residu geïmpregneerde wildhouten dwarsliggers (Dienst der S.S., Algemeene Bouwdienst).

BETALINGSBALANS VAN NED.-INDIË. De derde vergadering van den Volkenbond nam de volgende resolutie aan, waarbij op de wensche- lijkheid van de opstelling van betalingsbalansen werd gewezen.

„It (the Assembly) hopes that the study of the various questions connected with the sta- bilisation of currencies, and in particular that of the foreign trade balance and balance of pay- ment of various States, which is an essential element of the problem, will be actively pressed forward so as to lead to the publication of re- ports which will throw light on this question, which is one of urgent importance”.

Ingevolge deze resolutie werd door den Se- cretaris- Generaal van den Volkenbond bij de re- geeringen van verschillende Staten erop aangedrongen over te gaan tot het doen samenstellen van den betalingsbalans. Door de Indische Re- geering werd aan het Centraal Kantoor voor de Statistiek te Wel- tey. ifden de opdracht gegeven om te trachten ook voor Ned.-Indië een betalingsbalans op te stellen, hetgeen geleid heeft tot het ondervolgend resultaat:

Betalingsbalans van Ned.-Indië in miljoen guldens.

Ontvangsten (uitvoer)	1926	1927
Uitvoer van goederen . . .	1.588	1.635
Uitvoer van goud	8	7
Uitvoer van zilveren speciën	2	1
Nieuwe kapitaal beleggingen	45	32
Staatsontvangsten in Nederland.....	8	8
Toeristen	4	4
Crediet op korten termijn en vlottende saldi	71	—
	1.726	1.687
Uitgaven (invoer)	1926	1927
Invoer van goederen . . .	895	904
Invoer van goud.....	29	23
Schulddeleging	36	40
Aankoop van effecten en beleg- gingen in het buitenland . .	49	49
Interest	90	88

Uitgaven (invoer)	1926	1927
Dividenden van cultuurmaat- schappijen en winsten van particuliere cultuurondernemingen	187	162
Dividenden andere naamlooze vennootschappen	132	134
Handelwinsten van particulieren (niet ingezetenen)	25	25
Tantièmes	40	37
Kosten in het buitenland	20	20
Mekkagangers	3	47
Verlofgangers, delegaties, pen- sioenen (met uitzondering van die ten laste van de staatsbe- grooting en buitenlandsche fondsen)	50	50
Scheepvaart	20	20
Staatsuitgaven in Nederland	59	66
Crediet op korten termijn en vlottende saldi	—	18
Onopgehelderd verschil . .	91	4
	1.726	1.687

Als bezwaar tegen het opstellen van de betalingsbalans van Ned.-Indië werd aangevoerd, dat vele posten op niet veel meer dan taxaties berusten. Uit de toelichtingen van vele door den Volkenbond gepubliceerde betalingsbalansen van andere landen blijkt echter dat een belangrijk deel van het daarin verwerkte cijfermateriaal ook slechts op ruwe schatting berust en dat de schattingen voor Ned.-Indië niet op minder goede gronden gebaseerd behoeven te worden dan die voor andere landen.

Tegen het publiceren van de betalingsbalans werd ook aangevoerd, dat deze licht aanleiding geeft tot het trekken van onjuiste conclusies omtrent de economische positie en ontwikkeling van Ned.-Indië, in hoofdzaak voortspruitende uit een onjuist begrip van wat een betalingsbalans eigenlijk is.

Een betalingsbalans is een opstelling van slechts die transacties tusschen een land en de rest van de wereld, die gedurende een bepaalde periode do beweging van goud of een ander aangenomen ruilmiddel beïnvloeden. Al do transacties, die geen aanleiding geven tot een betaling,, behooren dus niet op de balans thuis.

Bij de opstelling van de balans van Ned.-Indië is niet geheel consequent aan deze definitie vast- gehouden. Om de balans niet te ingewikkeld en te onoverzichtelijk to maken, om het verwyrt te voorkomen door de boomen het bosch niet meer te zien, is b.v. uitgaaan van de handelsbalans, hoewel het een bekend feit is, dat vele producten onverkocht naar Nederland geëxporteerd en pas. aldaar vorkocht op betaald worden en de totale opbrengst niet naar Indië overgemaakt werd, maar slechts dat deel vair de opbrengst, dat voor betaling van de uitgaven in Indië noodig is, d.w.z. in het algemeen noch de dividenden, noch de tantièmes voor directies en commissarissen, noch de beheerkosten in Nederland. Het behoeft geen betoog, dat, indien met al deze byzonderheden rekening gehoudeu was, dit tot zeer vele moeilij k-

heden aanleiding had gegeven en de betalingsbalans zeer onoverzichtelijk zou zijn geworden. Bij bovenstaande balans is aangenomen, dat de opbrengst van alle uitvoerproducten in Indië ontvangen wordt, daarentegen alle aan het buitenland (incl. Nederland) te betalen dividenden, tantièmes, beheerkosten in het buitenland enz. van uit Ned.-Indië betaald worden.

De consequentie van bovengenoemde definitie is, dat niet alle posten, die van belang zijn voor de beoordeeling van de economische ontwikkeling van Ned.-Indië en van de veranderingen in de verhouding van Ned.-Indië met het buitenland, op de betalingsbalans voorkomen. Om enkele voorbeelden te noemen: de enorme door de naarn-looze vennootschappen in het bedrijf gehouden winsten komen terecht niet op de balans voor, althans niet direct, ondanks het feit dat het over-groote deel van de aandeelhouders buiten Ned.-Indië woont en dus de intrinsieke waarde van het buitenlandsche bezit aan Indische waarden hierdoor stijgt. Voor zoover het naamlooze vennootschappen betreft, die hun winst maken uit den export van producten, is de geheele winst begrepen in de ontvangsten uit het buitenland voor de uitgevoerde goederen, welk laatste bedrag op de betalingsbalans staat vermeld. De ingehouden winsten van vennootschappen, die voor de bin-nenlandsche markt werken, importmaatschappijen, spoorwegmaatschappijen enz. komen zelfs niet indirect op de balans voor. Er is immers van een betaling van ingehouden winsten door het buitenland geen sprake. Toch vermeerderd het Indische bezit van de buitenlandsche aandeelhouders.

Een andere post, die ook van belang is voor de financiële verhouding van Indië en het buitenland, n.l. de vermogens van hen die repatriëren, komen als zoodanig niet op de balans voor. Door het vertrek heeft geen betaling plaats.

Voor de bespreking van de afzonderlijke posten op de bovenstaande betalingsbalans, de wijze van berekening of begroting en de mate van nauwkeurigheid, zie Mededeeling van het Centraal Kantoor/voor de Statistiek No. 68 „De betalingsbalans van Nederlandsch-Indië in 1926 en 1927”/

NORMALISATIE IN NED.-INDIË. Onder normalisatie verstaat men het tegengaan van de schadelijke verscheidenheid, die zich op velerlei gebied, doch in het bijzonder op dat der voortbrengselen van techniek en nijverheid, kan voordoen. In het algemeen is het doel der normalisatie te komen tot meer eenheid, eenvoud en doelmatigheid. De normalisatie van de voortbrengselen, welke in de techniek of in de huishouding gebezigd worden, beoogt tevens het bereiken van goedkoopere productie en betere kwaliteit. Daar alle genormaliseerde artikelen steeds zijn ontworpen door commissies van bij uitstek deskundigen, na grondige studio en na overleg met alle belanghebbenden, zullen de aldus verkregen voorwerpen voldoen aan de hoogste eischen van doelmatigheid, betrouwbaarheid en eenvoud. Dit geeft bezuiniging, zoowel voor de fabrikanten als voor de afnemers. Waar de normalisatie den vooruitgang van wetenschap en techniek niet mag belemmeren, komen alleen die artikelen voor normalisatie in aanmerking, waarvan de verscheidenheid grooter is dan noodzakelijk, en waarvan de daaraan te stellen eischen door lang

durige practijk volkomen bekend mogen worden verondersteld.

Engeland is het eenige land, dat voor den oorlog, n.l. in 1901, den nationalcn normalisatie-ar-beid ter hand nam. De leiding aldaar berust bij de „British Engineering Standard Association”. Nederland volgde in 1916, toen door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs in samenwerking met de Maatschappij van Nijverheid de „Hoofd-commissie voor do normalisatie in Nederland” werd ingesteld. In 1918 bleek de geldelijke steun, die van belangstellenden in de normalisatie werd ontfongen, voldoende groot om tot de oprichting van een Centraal Normalisatiebureau, onder toezicht van de Hoofdcommissie, over te gaan. In 1919 werd eene stichting, genaamd: „Fonds voor de Normalisatie in Nederland” met een klein aanvankskapitaal opgericht, waarover de Hoofdcommissie het beheer verkreeg.

Het voorbeeld van Engeland en Nederland werd na den oorlog gevolgd door Duitschland, Amerika, Frankrijk, Zwitserland, België, Canada, Oostenrijk, Hongarije, Australië, Italië, Japan, Zweden, Denemarken, Noorwegen, Rusland, Tsjecho-Slowakije, Polen, Finland etc. In Engeland, Amerika en Duitschland is de normalisatie het meest intensief doorgevoerd.

In April 1921 werd de eerste conferentie van secretarissen van 7 nationale organisaties te Londen bijeengeroepen. In 1923 volgde een tweede Vergadering en in 1925 had te Zürich een derde conferentie plaats, waarbij een 50-tal afgevaardigden aanwezig waren en waarop het initiatief werd genomen tot de oprichting van eene internationale organisatie, de „International Standards Association”.

In Nederlandsch-Indië was tot 1927 alleen in een enkel geval algemeene of nationale normalisatie-ar-beid verricht, n.l. de normalisatie van electricche bedrijfsspanningen. Het nut dor normalisatie was echter reeds lang door verschillende particuliere lichamen en Gouvernementsdienssen ingezien en in engeren kring werd belangrijke normalisatie-ar-beid verricht.

In 1927 werd op voorstel van het Bestuur der Groep Ned.-Indië van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs eene „Studiecommissie voor Normalisatie in Ned.-Indië” opgericht, waarin Gouvernements- en particuliere afgevaardigden in ongeveer gelijken getale zitting namen; deze studiecommissie kreeg tot taak in organisatorischen, administratieven en financieelen zin de instelling voor te bereiden van een centrum van normalisatie voor Ned.-Indië. Het resultaat der werkzaamheden van deze studiecommissie was, dat op 20 December 1928 werd ingesteld de stichting: Fonds voor de Normalisatie in Nederlandsch-Indië, welke stichting haar doel, „bevordering van al hetgeen op het gebied der normalisatie in Nederlandsch-Indië kan worden verricht”, tracht te bereiken door het instellen van een „Raad voor de Normalisatie in Nederlandsch-Indië”. Deze Normalisatieraad heeft tot taak:

1e. het geven van adviezen en het doen van voorstellen aan de „Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland” en verdere samenwerking met die Hoofdcommissie;

2e. het voeren van propaganda ten dienste der normalisatie;

3e. het geven van voorlichting aan allen, die in de normalisatie belangstellen.

Het aantal leden van den Normalisatieraad bedroeg bij de oprichting 27, waarvan 11 leden Gou-vernementsambtenaren zijn. Een Centraal Secretariaat, te Weltevreden gevestigd, onder leiding van een Hoofd, Secretaris van het Dage-lijksch Bestuur, zorgt voor de loopende zaken. Ter behartiging van belangen op speciaal gebied worden door den Raad „Commissies” ingesteld, die elk onderwerp van normalisatie of reeks van onderwerpen van gelijken aard in studie nemen en behandelen.

De jaarlijksche contributie voor de Leden van den Normalisatieraad bedraagt / 600, welke contributie echter telkenjare kan worden herzien.

Door de publicatie en de verspreiding van het maandblad „Normalisatie” en de geregelde uitgave van catalogi betreffende normaalbladen en normaalvoorschriften, tracht de Normalisatieraad belangstelling te wekken en steun te verkrijgen voor zijn belangrijken arbeid ten algemeenen nutte.

£' - **VITAMINES.** Een verzamelnaam door Funk

*7 'Van een aantal stoffen gegeven, die alle groote physiologische werkzaamheid bezitten. Deze stoffen, die slechts in minimaal kleine hoeveelheden in het voedsel aanwezig zijn, dragen ook wel de namen *edele voedingsstoffen, nutraminen, kom-plettenen, accessoire stoffen*, enz. Tekort aan deze stoffen in het voedsel geeft, voor elk afwezig vitamine, zeer karakteristieke ziekte toestanden, *avitaminosen* genoemd.

Tot op heden kent men zes vitamines en het laat zich aanzien, dat er meer zullen volgen.

A-vitamine (anti-xerophthalmie), vetoplosbaar, het eerst door Stepp vermoed, is de factor, welke bij voldoende aanwezigheid in de voeding het levend organisme behoedt tegen *xerophthalmie of keralomalacia*, een oogziekte, die met nacht-blindheid begint, overgaat in graveel en in enkele weken tot den dood kan leiden. Tekort aan dit vitamine kan ook aanleiding geven tot blaassteen en -gruisvorming. Deze avitaminose komt in Indië niet veelvuldig voor. Het A-vitamine is vrij bestendig tegen hooge temperatuur. Het dierlijk organisme is niet in staat deze stof te synthetiseeren, zoodat het op exogene toevoer hiervan is aangewezen. A-vitamine komt in grotere hoeveelheden voor in levertraan (dat in den regel als medicament tegen xerophthalmio aangewend wordt), boter, ei, vruchten met gekleurde vruchtvleesch, goed gekleurde groenten en melk.

B₁-vitamine (anti-beri-beri of antineuritisch, of volgens de Amerikaansche nomenclatuur vitamine F), wateroplosbaar, het door Eykman in 1896 als eerste in deze reeks stoffen ontdekte vitamine, dat bij een tekort in de voeding bij donsch aanleiding geeft tot het optreden van beri-beri, bij vogels tot polyneuritis gallinarum. Eijkman vond dat deze specifiek tegen beri-beri beschermende stof in zilvervliesrijst wel, in witte afgesloopen tafclrijst niet, of nagenoeg niet voorkomt. Het B₁-vitamine is het eerste vitamine, dat in kristallijnen vorm geïsoleerd werd. Dit geschiedde in 1926 door Jansen en Donath in het Geneeskundig Laboratorium te YVeltovroden. Van deze stof is ongeveer 1/4 mgr. per dag noodig om een inensch tegen beri-beri te beschermen. Het komt vooral voor in het zilvervliesje, do kiempjes en de aleuronlaag van de rijstkorrel (dedek), verder, zooals Grijs aantoondo, in ka-

tjang-idjoc (tot nu toe het medicament tegen beri-beri), in djewawoet, vleesch, levertraan, eieren en katjangsoorten.

B₂-vitamine (pellagra preventing, p.p. factor, grow promoting, anti-pellagra, volgens de Amerikaansche nomenclatuur vitamine G), wateroplosbaar, komt in den regel naast het B₁-vitamine voor. Deze door Goldberger ontdekte stof beschermt bij voldoende aanwezigheid in de voeding tegen pellagra, een avitaminose, welke zich in den regel uit door een symmetrisch over het lichaam verspreide huiduitslag, soms tot krankzinnigheid en ten slotte tot den dood kan leiden. Deze ziekte komt in Nederlandsch-Indië heel zelden voor, veel echter in Britsch-Indië. Aanvankelijk werd ze toegeschreven aan slechte maïseiwitten, aangezien pellagra vooral voorkomt, waar maïs hoofdvoeding is. Deze maïseiwittentheorie is nu geheel verlaten. Vleesch en melk werken heilzaam bij pellagra-patienten. Behalve voor bescherming tegen pellagra moet deze factor in de voeding aanwezig zijn ter bevordering der groei van het jonge organisme.

C-vitamine (anti-scheurbuik, anti-scorbut), wateroplosbaar, de bij voldoende aanwezigheid in de voeding tegen scheurbuik (scorbut) beschermende stof. Het C-vitamine wordt evenmin als de voorgaanden door het organisme gesynthetiseerd (de rat maakt hierop misschien een uitzondering). Deze factor komt vooral voor in verse groenten en vruchten. Aangezien deze in Indië het heele jaar door tegen zeer matigen prijs te verkrijgen zijn, komt scheurbuik in deze gewesten heel zelden voor. De vroegere Pool- en Oost-Indiëvaar-ers hadden, door gebrek aan verse producten op de lange reizen, zeer veel van deze avitaminose te leiden. Scheurbuik openbaart zich door tandvleeschbloedingen, het los gaan zitten der tanden, onderhuidsche bloedingen rond de gewrichten en een degeneratie van de bindingen tusschen kraakbeen en beensubstantie van ribben en gewrichten. De beensubstantie wordt bros, waardoor gemakkelijk beenbreuk ontstaat. Het C-vitamine is uiterst gevoelig voor oxydatie door de luchtzuurstof, wat een groot bezwaar vormt bij de wetenschappelijke bestudeering van het C-vitaminevraagstuk.

D-vitamine (anti-rachitis), vetoplosbaar, komt dikwijls gelijktijdig met het A-vitamine voor; beschermt bij voldoende aanwezigheid in de voeding tegen rachitis (engelsche ziekte). Ook deze avitaminose komt in Indië heel zelden voor, aangezien het lichaam onderhuids door inwerking van do ultraviolette stralen van het zonlicht in staat is dit vitamine op te bouwen. Wordt *ergosterine* met ultraviolet licht bestraald, dan gaat het over in anti-rachitisvitamine, dat buitengewoon hooge werkzaamheid bezit. Hess vond dat hot reeds voldoende is om het voedsel met ultraviolet te bestralen, om het optreden van engolsche ziekte te voorkomen. Dit vitamine werd onlangs door Van Wijk en Beerink geïsoleerd. Een hoeveelheid van 0,005 gamma (1 gamma = = 0,001 mgr.) is reeds sterk werkzaam. Deze factor komt vooral voor in levertraan.

E-vitamine (anti-steriliteits- of anti-vruchtbaarheids-) door Evans ontdekt on vroeger wel X-vitamine genoemd. Dit vitamine, dat uit minstens twee factoren moet bestaan, behoort het organisme voor de voortplanting. Grijs gelukte het voedsels samen te stollen, waarop ratten

mannelijkes steriel bleven, waarin dus een voor de spermato-genese belangrijke stof ontbreekt, en voedsels, waarop rattenwijfjes niet in staat bleken jongen ter wereld te brengen en waarin dus de stof voor de ontwikkeling der mamraae ontbreekt. Dit vitamine is van de tot op heden bekende het meest resistent tegen warmte, zuren en zelfs alkaliën. Het wordt evenals het A- en D- vitamine tot de sterolen gerekend. Laqueur gelukte het één dezer E-vitamines te isoleeren. Dit vitamine komt voor in de kiempjes van granen, in plantaardige en dierlijke vetten, met uitzondering van levertraan, melk en boter.

Voor literatuur zie: C. Funk: Die Vitamine; Stepp en Gyorgi: Die Avitaminose und verwandte Krankheiten.

f **DRINKWATER.** Nederlandsch-Indië mag zich onder de tropische landstreken niet misdeeld achten wat de mogelijkheden ter verkrijging van goed drinkwater betreft; De ligging van den Archipel, „zich slingerend om den evenaar”, en het zeeklimaat, dat op het grootste deel der eilanden overheerscht, heeft dit land een overvloedigen en in het algemeen gelijkmatigen, dus gunstigen regenval bezorgd. De erupties der vele, grootendeels nog werkzame vulkanen hebben in het geologisch recente verleden den bodem op grotere en kleinere diepten rijkelijk voorzien van poreuze asch, zand en gruispakketten, die zich uitstekend leenen tot verzamelaarsplaatsen van het uit de bergstreken naar de vlakten afstromende water.

Dientengevolge is het bergland in Indië in het algemeen een rijk bronnenland en bezitten de vlakten in hun ondergrond op vele plaatsen artesische waterbekkens, terwijl ze door vele grotere en kleinere rivieren worden doorsneden. Ook zijn er weinig streken in Indië aan te wijzen, waar men niet, met zuinig overleg, in zijn behoefte aan drinkwater zou kunnen voorzien door het opzamelen van regenwater of het winnen van grond- of zakwater door middel van ondiepe putten.

Daar het ter wille van een goed begrip van dit overzicht wellicht niet overbodig is den aard der genoemde soorten water, die aan den bodem worden onttrokken, nader te schetsen, zij vermeldt dat onder *bronwater* is te verstaan het water, dat uit hooger gelegen streken naar lagere afdalen dóór een poreuze bodemformatio, liggende op een voor water ondoordringbare laag, waarbij de watervoerende laag *vaak, doch niet altijd*, is afgedekt door een tweede ondoordringbare laag/Dit water verzamelt zich dan in onderliggende terreinplooiën gewoonlijk als aderen, die op bepaalde plaatsen in de helling van het terrein als bron aan den dag treden. *Artesisch* water is *steeds* opgesloten in langgerekte poreuze bodemlagen, *tusschen* voor water ondoordringbare lagen. Dit water is in den bodem gedrongen op hooger gelegen plaatsen, waar de bovenliggende ondoordringbare laag ontbrak en staat in zijn verzamelaarsplaats door de aanvulling van boven onder een zekeren druk, zoodat wanneer de bovenliggende deklaag doorboord wordt, het artesische water vanzelf in het boorgat opstijgt, vaak tot boven maaiveldhoogte. Zoogezegd *grond-* of *zakwater* zal dit laatste verschijnsel nooit vertoonen. Dit toch is water, dat onmiddellijk boven of in ieder geval zeer nabij zijn vindplaats in den grond is gedrongen en aldaar, afhankelijk van den toevoer en van den weerstand van den bodem, op

grotere of kleinere diepte wordt aangetroffen.

Uit hygiënisch oogpunt is vooral van belang de *duur* van het filtratieproces in den bodem. Deze bedraagt voor goed bronwater gewoonlijk eenige maanden, voor artesisch water dikwijls eenige jaren en voor grondwater soms slechts enkele uren. Dit laatste soort van water is daarna in den regel geen hygiënisch betrouwbaar drinkwater.

Waar geen centrale drinkwatervoorziening is, die het water door een leidingnet distribueert, wordt uiteraard dat water voor drinkwater gebruikt, hetwelk het dichtste bij is. Op die plaatsen wordt bron-, put- of oppervlakte-water gedronken, dat eventueel nog op huishoudelijke wijze gezuiverd wordt.

Tot omstreeks 1870 was deze wijze van drinkwatervoorziening algemeen. Voor de zuivering bezigde men toentertijd zeer veelvuldig de Indische leksteen, een poreuze, uitgeholde steen, die in zijn holte enkele liters water kon bevatten en als filter gebezigd werd. Vaak werd de holte nog gedeeltelijk gevuld met houtskool, dat kolloïde en opgeloste onzuiverheden in het water absorbeerde en aldus in zekere mate bijdroeg tot de zuivering. De steen, die in een houten gestel was opgehangen, leverde door langzame filtratie gewoonlijk helder water op, ook zelfs als men van troebel rivierwater uitging. Met deze zintuigelijk waarneembare zuivering was men tot voor omstreeks 50 jaren algemeen volkomen tevreden gesteld. Eerst in dien tijd, de tweede helft der 19de eeuw, leerden Pasteur en Koch het verband tusschen microben en ziekten kennen en werd men langzamerhand gewaar, dat de befaamd ongezonde toestanden der Indische steden voor een groot deel hun oorzaak vonden in het gebruik van drinkwater, dat verontreinigd was door faecale stoffen, waaronder dezulke, die afkomstig waren van lijdenden aan besmettelijke buikziekten.

Het zijn in het bijzonder deze ziekten geweest, die het leven in de steden aan de kust gaandeweg onmogelijk gemaakt hebben, zoodat de woonwijken zich meer en meer van de kust af verplaatsten, waarbij de meer verspreide ligging der huizen veel bijgedragen heeft tot het ontstaan van een betere water- en faecaal-hygiëne.

In ditzelfde tijdvak werd in Europa begonnen met den aanleg van centrale drinkwatervoorzieningen en vrijwel tegelijkertijd werd dit systeem in Indië nagevolgd, zij het ook aanvankelijk op een zeer bescheiden schaal.

De eerste centrale drinkwatervoorzieningen ontleenden hun water aan den bodem door middel van artesische boringen. Onder deze is die van Batavia te noemen, met den aanleg waarvan in 1873 begonnen werd.

Over het algemeen zijn de eerste artesische waterleidingen in Indië geen zeer groot succes geweest in hygiënischen zin. Wel is het artesisch water zelf, krachtens zijn oorsprong, hygiënisch volkomen betrouwbaar, doch de meestal beperkte capaciteit der putten en de aanvankelijk vrij gebrekkige aanleg der distributienetten waren op vele plaatsen de oorzaken dat het water in de leidingen niet onder voldoende druk werd gehouden, zoodat dikwijls verontreiniging van het leidingwater door binnendringen van oppervlakkig grondwater voorkwam.

In het later volgende tijdperk der bronwater-leidingen, dat intrad bij het begin van deze eeuw, toen de voortschrijdende ontwikkeling der tech-

nische hygiëne ook de vele kilometers ver verwijderde bronnen binnen liet bereik der steden bracht, is de drinkwatervoorziening zeer veel beter geïjnd worden. Een lange lijst van centrale watervoorzieningen kan thans voor Ned.-Indië worden opgemaakt.

Het is hier de plaats om met een enkel woord ook het wetenschappelijk onderzoek op het gebied der hygiëne van het drinkwater in Indië te vermelden.

Het spreekt vanzelf, dat de verbetering van de drinkwatervoorziening slechts verkregen is door veel en nauwgezet onderzoek, dat voornamelijk in de laatste 25 jaren verricht is. De Dienst der Volksgezondheid, vroeger genaamd Burgerlijk Geneeskundige Dienst, heeft hieraan wel het belangrijkste aandeel gehad. Dit onderzoek richt zich op het in de natuur voorkomend water en heeft tot doel aan te geven op welke wijze dat water gewonnen moet worden, terwijl, wanneer de zuiverheid van het voorhanden water onvoldoende is, vastgesteld wordt op welke wijze dat water tot volkomen betrouwbaar drinkwater is te zuiveren.

Aanvankelijk was het drinkwateronderzoek een onderdeel van het wetenschappelijk werk van het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden, doch gaandeweg werd het een zoodanig omvangrijke taak, dat het noodig bleek een zelfstandig laboratorium voor het wateronderzoek in te richten en aldus kwam in 1923 tot stand het *Proefstation voor 11 atezuivering* te Manggarai, Mr. Cornelis.

Uit den naam van dit laboratorium zou men kunnen afleiden, dat een nieuw element in de drinkwatervoorziening was gekomen: dat van de zuivering van verontreinigd water tot drinkwater.

Het in oorsprong zuiver bron- en artesisch water, dat tot dusver uitsluitend gebezigd werd voor de centrale drinkwatervoorzieningen, was lang niet overal voorhanden, waar behoefte aan en de gelegenheid voor zulk een drinkwatervoorziening bestond.

Het vraagstuk der zuivering van oppervlaktewater — in Europa op vele plaatsen een geslaagde zaak, in Indië een aangelegenheid waar men, door het kwade gerucht waarin het drinkwater hier te lande in het algemeen stond, huiverend tegenover stond — kwam aan de orde. De eerste onderzoeken op dit gebied werden wederom verricht door den Burgerlijk Geneeskundigen Dienst op het Geneeskundig Laboratorium en hier werden de grondslagen gelegd van de kennis der langzame filtratie in de tropen, het zuiveringssysteem, dat in Makassar bij de eerste Indische waterzuiveringsinstallatie toegepast werd. Deze drinkwatervoorziening, die haar ruw water ontleende aan een rivier, werd in 1923 geopend. In hetzelfde jaar kwam te Soerabaja een rivierwater-zuiveringsinstallatie tot stand, die in die plaats sinds 25 jaar bestaande bronwaterleiding moest aanvullen.

Inmiddels werd de studie der zuivering van oppervlaktewater op het Proefstation voor Waterzuivering voortgezet, leder, die het onoogelijke, troebele Indische rivierwater uit aanschouwing kent en die weet wat er alzoo ingeworpen wordt, zal zich overtuigd voelen, dat er met dat water heel wat gebeuren moet, voor men het met smaak zal kunnen drinken. Het Proefstation be-

I schikt over proefinstallaties op technische schaal, waarmede de zuivering van rivierwater op allerlei wijzen grondig bestudeerd werd en nog bestudeerd wordt en de aldaar verkregen resultaten

hebben met goede vrucht tot richtsnoer mogen dienen op de vele plaatsen, waar zuivering van oppervlaktewater tot drinkwater plaats heeft of plaats zal hebben.

Betreffende het aantal waterleidingen in Ned.-Indië moge ten slotte nog worden medegedeeld dat vóór 1920 in totaal 35 waren geopend; gedurende het tijdvak 1920/29 werden 60 waterleidingen aangelegd en op 1 Jan. 1930 waren in aanleg 41 waterleidingen.

Literatuur: Verslagen van het Mijnwezen en den Dienst van den Mijnbouw (Opsporingsdienst, Grondpeilwezen) in Ned.-Indië; Mededeelingen van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst en den Dienst der Volksgezondheid in Ned.-Indië; De Waterstaats-Ingenieur (Batavia); Jaarverslagen van het Proefstation voor Waterzuivering; De Bruin: Indische Bouwhygiëne. Wel** tevreden 1927; Gouv. Bt. van 10 September 1895 no. 8, met latere wijzigingen, betreffende de vergunningen tot het gebruik van water voor huishoudelijke doeleinden en particuliere ondernemingen, Bijblad no. 5081; -* /

►■• KROPGEZWELLEN (Aanvulling van Dl. II, blz. 455). Door den Franschen pharmacout Ghatin werd in 1850 de theorie opgesteld — en aan de practijk getoetst —, dat jodium een bio-element is, benodigd voor het goed functioneeren van de schildklier. Von Pellenberg bevestigde omstreeks 1923 deze theorie en vond, dat het mensheijk organisme per dag met lucht, water en voedsel ongeveer 40—80 gamma (1 gamma = 0.001 mgr.) jodium moet opnemen om beschermd te zijn tegen het optreden van krop (struma).

De endemische krop heerscht vooral in hooger gelegen streken. Ook in Nederlandseh-Indië zijn endemische kropstreken bekend, o.a. het *Dijëng-plateau*, de desa's rondom Wonosobo, het *Teng-gorge* berg te., de streek rond *Blitar* en *Toeloeng-agoeng*, verder *Madjéné* (Celebes), de afd. *Ivajan* (Z. en O. afdeling van Borneo), *Atjeh*, *Tapanoeli* en de *Doesoelanen*.

In navolging van de kropprophylaxe in Zwitserland, Beieren en Oostenrijk wordt een gedeelte van de door het Zoutbedrijf af te leveren zoutbriquetten in de fabriek te *Kalianget* geïmpregneerd met een oplossing van jodium kalium, waarbij op advies van *Jansen*, welke in Nederlandsch-Indië met *Boswinkel* als eerste de kropbestrijding aanvatten, ter betere fixeering wat thio-sulfaat wordt gevoegd. De hoeveelheid te gebruiken joodkaliuin per zoutblok van ongeveer 000 gram bedraagt ± 33 mgr., hetgeen voldoende is om in met krop bedreigde streken niet alleen als prophylacticum te dienen, doch ook om kleine, nog niet ontlaarde kroppen te doen verdwijnen. Hoogere doseering van het jodium geeft, zooals *Von Pellenberg* aantoonde, gevaren voor het optreden van z.g. *Joodbasedow*. Het z.g. „Vollsalz” wordt al sinds eenige jaren naar enkele kropstreken in Nederlandsch-Indië verzonden.

Voor literatuuroverzichten zie: *Th. von Pellenberg: Ergebnisse der Physiologie*, deel 25, waarin een uitvoerig overzicht van zijne werken; *K. Scharer, Chemie und Biochemie des JodsX*

VERKOOPKANTOOR VAN 'S LANDS MIJNBOWPRODUCTEN (Vervolg van Dl. IV, blz. 3GO en Dl. II, artikel KOLEN). Dit kantoor heeft zijn ontstaan te danken, evenals zooveel andere blijvende of verdwenen instellingen, aan den groo-ten oorlog.

Vroeger werd het tin, dat het Nederlandsch-Indisch Gouvernement uit de Banka-tinmijnen verkreeg, door tusschenkomst van de Nederlandsche Handelmaatschappij te Amsterdam publiek verkocht. Zeer spoedig na het uitbreken van den oorlog in 1914 werd het tin tot contrabande verklaard en de geregelde afscheepmogelijkheid hield op. Het tin werd van toen af verkocht te Batavia door het Departement van Gouvernementsbedrijven en dit is de eerste stap geweest tot de vestiging van een commercieele instelling, waaraan is opgedragen de handel in sommige mijnbouwproducten van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië.

Deze eerste eigen verkoop van het tin ging met ontzaglijke moeilijkheden gepaard; allerlei reglementen, voorschriften, bevoegdheden, belemmerden dezen handel meer dan dat zij een vlotte behandeling in de hand werkten. Gestadig werd echter gestreefd om, naar goede commercieele opvattingen en op een voor het Land meest doeltreffende wijze, deze tin-verkoop voort te zetten. Het is ten slotte, na overwinning van het uit Nederland gedurende een reeks van jaren gevoerd verzet, gelukt om dit doel te bereiken.

De verkoop van het Banka-tin is thans georganiseerd op eene wijze, die zich geheel aan het moderne snelverkeer en de gewijzigde omstandigheden in den groothandel heeft aangepast. Met een specialen informatie-dienst in de belangrijke afzetgebieden en een eigen agentschap in jonden, is het kantoor thans zoodanig toegerust, dat het te allen tijde dadelijk op de hoogte is van de belangrijke gebeurtenissen in den internationalen tin-handel.

De tin-omzetten van het kantoor bedroegen in de ondervolgende jaren:

Exploita-tie-jaar	Totaal ver-kocht in pi koels:	Bruto opbrengst in guldens:
1914	191.868.31	23.639.743,545
1915	221.101.07	25.736.416,45
1916	349.804.75	42.661.029,455
1917	200.506.25	32.861.326,27
1918	177.619.55	36.277.379,915
1919	262.547.42	46.227.847,29
1920	153.841.01	29.925.717,84
1921	228.069.32	25.715.002,88
1922	328.307.92	36.769.692,55
1923	322.370.78	48.234.346,41
1924	312.261.85	55.554.601,53
1925	323.230.13	60.732.542,13
1926	369.365.72	76.829.434,10
1927	342.995.59	68.897.879,13
1928	356.655.83	57.082.788,68

' Eene eveneens zeer belangrijke afdeling van dit Verkoopkantoor verzorgt den steenkolenhandel.

Het Gouvernement bezit in eigendom en exploiteert zelve de Ombilimijnen, de Boekit Asemmijnen en de Poeloe Laoetmijnen.

Was oorspronkelijk aan eiken bedrijfsleider

van die mijnen de afzet van zijn product zelfstandig toevertrouwd, het bleek toch gewenscht de verkoop van alle Gouvernementssteenkolen in een hand te leggen. Gingen de gezamenlijke producties een vijftial jaren geleden niet boven de 500.000 tons uit, thans moet het kantoor den afzet van ruim 1.000.000 tons verzorgen.

Oorspronkelijk werd slechts geleverd aan Gouvernementsdiensten en enkele stoomvaartmaatschappijen in Nederlandsch-Indië en was van export geen sprake. Thans heeft het Verkoopkantoor zijne geregelde afnemers niet alleen in Nederlandsch-Indië, maar ook in omliggende buitenlandsche havens, zooda's Singapore, Saigon, Hongkong, Canton, Manilla, enz., terwijl aan verdere uitzetting van het afzetgebied onverpoosd wordt doorgewerkt.

Aan de grondgedachte van 1914 bij de eerste tin-transacties, dat men deze zaken commercieel moest behandelen, is ook bij de steenkolen steeds vastgehouden. Een consequent doorverven van die gedachte is o.m. geweest de in 1925 getroffen maatregel van den toenmaligen Departements- chef, om de bij het kantoor in leidende betrekkingen werkzame personen contractueel aan dat kantoor te verbinden met een aandeel in de winsten, welke dit kantoor naar commercieele berekening maakt.

Aan het Verkoopkantoor van 's Lands Mijnbouwproducten is nog opgedragen de verkoop van het goud- en zilver-erts afkomstig van de Gouvernements Mijnbouwonderneming te Tam-bang Sawah in Benkoelen en de regeling van de voedsel- en houtvoorziening van de Gouvernements mijnbedrijven.

Ook het zeer omvangrijke steenkolenvervoer wordt door dit kantoor geregeld.

Een in de laatste jaren steeds omvangrijker arbeid van het I antoor is de regeling van en het toezichtopdeuitzending van de Inlandsche mijnarbeiders, hetwelk een zeer belangrijk onderdeel is van de taak van het kantoor, omdat uiteraard productie en werkvolk onderling ten nauwste verband houden.

Kolenomzetten:

Bruto-producties der Gouvernements steenkolenmijnen vanaf 1917:

Jaar	Hoeveelheid in tonnen	van 1000 Kilogrammen.		
		Ombilin	Boekit Asem	Poeloe Laoet
1917	508.227	9.765	120.834	638.826
1918	504.291	50.852	121.421	676.564
1919	510.821	106.811	80.159	797.791
1920	567.142	141.618	88.722	897.482
1921	622.853	172.939	208.900	1.004.692
1922	544.002	113.362	13.218	770.582
1923	508.355	176.186	100.629	785.170
1924	604.540	233.911	147.135	985.586
1925	639.328	245.638	116.089	901.055
1926	488.605	284.055	130.317	902.877
1927	504.014	308.003	150.273	962.290
1928	507.146	322.165	173.574	1.002.885

Voor literatuur over Banka-tin-verkoop zie: Jaarverslagen der Bankatinnwinning en „brochure „Banca-tin 1922”.

Over Gouvernements steenkolenverkoop zie: Jaarverslagen der Gouvernements steenkolenmijnen en de jaarboeken van het Mijnwezen in -Ned.-Indië./ 6 CASSAVE (*Manihot ulitissima* Pohl). (Zie MANIHOT, Dl. II. blz. 669 en OEBI KAJOE, Dl. III blz. GO).

Geschiedenis. Van Brazilië, het vaderland der cassave, is deze nuttige plant over vrijwel alle tropische en sub-tropische gewesten verbreid, zoodat men tegenwoordig in alle landen tusschen 30° N.B. en 30° Z.B. een meer of minder uitgebreide cassavecultuur aantreft. Door de Portugeezen schijnt de cassave over de wereld te zijn verspreid. De voornaamste productielanden zijn thans: Brazilië, Guyana, Peru, Jamaica, Mozambique, Madagascar, Réunion, West-Indië, West Afrika, Vereenigde Staten, Malaka en Java. De eerste exemplaren schijnen naar Java te zijn overgebracht nog vóór de oprichting der Oost-Indische Compagnie; het heeft echter zeer vele jaren gevorderd, vóór de plant de waardeering der Inheemsche bevolking kon erlangen.

Hoogstwaarschijnlijk heeft Daendels reeds getracht de cassave-cultuur op Java uit te breiden, doch zijne pogingen hebben betrekkelijk weinig resultaat gehad. Junghuhn schreef, dat hij de plant in 1838 reeds in de omstreken van Buiten[^] jzrg_ en Tjandjoex-leerde kennen. Zij werd daar in zeer geringe hoeveelheden aangeplant onder den naam oebi dangdeur, een thans nóg bekende inferieure kwaliteit.

Door de Inlanders werd aan deze soort zoo weinig waarde gehecht, dat zij ten zeerste verwonderd waren, van Junghuhn te vernemen, dat de cassave in sommige landen, evenals in Indië de rijst, hooftvoedsel der bevolking uitmaakte. Bij nader onderzoek bleek, dat de toen gekweekte plant een minderwaardige variëteit was in vergelijking met die, welke men in West-Indië de beste achtte.

Omstreeks 1850 was de cultuur van tweede^e wassen op Java nog van zeer weinig betekenis, vóór alles werd door de Inlanders de rijstcultuur beoefend. Aangezien deze cultuur vaak te kampen heeft met misoogsten, waardoor groote groepen der bevolking getroffen worden, besloot de toenmalige Regeering hierin verandering te brengen, door de bevolking de cassavecultuur bij te brengen.

Voor misoogsten behoeft bij de cassave niet gevreesd te worden, terwijl de opbrengst aan zetmeel bij gelijkdurige occupatie der gronden ruim twee maal zooveel bedraagt als die van het rijstgewas. De voedingswaarde der cassave is echter zeer gering.

Daar de op Java voorkomende cassaveplanten van inferieure aard waren, werd besloten om betere soorten uit West-Indië te importeren.

Dit gebeurde in 1852. Na eenige mislukte pogingen werd de Heer Wildeman, W.-I. ambtenaar, met de verzending van de cassavestekken belast; de verpakking geschiedde op aanwijzingen van Teysinann, terwijl het gedeelte, dat levend óverkwam, werd uitgeplant in 's Lands Plantentuin. In 1854 was er voldoende stek materiaal voorhanden om tot de verspreiding van de West-Indische variëteit op Java over te gaan. Het vorderde echter nog geruimen tijd voordat de cassave tot een belangrijke cultuur uitgroeide; in 1875 was zij nog zeer weinig verspreid en bleef hoofdzakelijk tot Bantam beperkt.

De groote uitbreiding der cultuur gedurende do laatste jaren is vooral toe te schrijven aan de oprichting van de vele cassavemeelfabrieken en -fabriekjes; schier overal treft men het gewas in Nedorlandsch-Indië aan, doch vooral op Java en Madoera en ter Sumatra's Oostkust.

Botanische beschrijving. De cassave-, manioc- of tapioca-plant behoort tot de orde der *Tricoccae*, familie der *Euphorbiaceae*, geslacht *Manihot*, naam *Manihot ulitissima* Pohl. De plant is meerjarig, struik vormig, met dikke harde, knolvormige wortels, welke rijk zijn aan zetmeel, maar tevens een melkachtig, vergiftig, scherpsmakend sap bevatten. Door was-schen der geraspte wortels of door direct verwarmen van den geheelen wortel kan het vergift er uit verwijderd of onschadelijk gemaakt worden. Langen tijd heeft men gemeend dat dit cyanwaterstofgas was, doch later is gebleken, dat het als een blauwzuurvormend glucoside in de wortels aanwezig is. Door het hart van den wortel loopt een taai houtachtige vezel.

De stengels van de overjarige planten, welke een hoogte kunnen bereiken van ongeveer 4 meter, doch in cultuur zelden hooger dan 3 meter worden, zijn gedeeltelijk zigzag-gewijze gebogen en voor een ander deel recht; eerst groen kruidachtig, daarna houtig, grijsbruin of geel van kleur en ongeveer 2,5 cm. dik.

De bladeren zijn handvormig gespleten, verspreid geplaatst en 3—9 lobbig; de onderste bladeren zijn meestal kleiner en meerdeelig dan die, welke zich meer aan den top van den stengel bevinden.

De onderste zijn ± 15 cm., de bovenste ± 30- cm. lang, de lobben zijn lancet vormig, gaafrandig, 20—25 cm. lang en 3—6 cm. breed. Er zijn ook variëteiten bekend met enkelvoudige, en met gekrulde bladeren. Aan den bovenkant zijn do bladeren donkergroen, van onderen wat lichter, soms met sterk rood gekleurde nerven en bladstelen.

Daar de mannelijke bloempjes steeds vóór de vrouwelijke bloeien, is onderlinge bestuiving in dezelfde bloeiwijze uitgesloten. Insecten bewerken de overbrenging van het stuifmeel. Als regel kan men aannemen, dat de bloei des te later optreedt naarmate de groei voorwaarden beter zijn. Bij enkele variëteiten begint de bloei reeds na 3 maanden, bij andere eerst na 7 maanden, sommige variëteiten bloeien in het geheel niet. Zoowel de vrouwelykeals de mannelijke bloemen openen haar slippen tusschen half twaalf en kwart over twaalf 's middags. De kelkslippen dier bloemen sluiten zich nog denzelfden dag tegen zonsondergang*.

Soorten en Variëteiten. Men verdeelt het geslacht *Manihot* vrij algemeen in twee groepen, welke ieder een groot aantal variëteiten omvatten, nl. de bittere en de zoete cassave. Daar het echter wegens het ontbreken van uiterlijke verschillen zeer moeilijk uit te maken is tot welke groep een variëteit behoort, heeft J. E. van der Stok het onderscheid in bittere en zoete variëteiten geheel laten vervallen en een inleding gemaakt in behaarde en onbehaarde variëteiten.

Bij de behaarde variëteiten zijn de bladschijven der jonge bladeren, maar ook weldo bladstelen dier jonge bladen en jonge stengeldeel van een zachte, korte, dichte beharing voorzien. Bij de onbehaarde variëteiten zijn de bladschijf-

slippen geheel of zoo goed als geheel onbehaard. De beharing kan bij vertegenwoordigers van de behaarde typen nog vrij sterk uiteenloopen, met dien verstande echter, dat het onderscheid tus- schen de behaarde en onbehaarde groep steeds scherp gehandhaafd blijft, zoodat zich geen twijfelachtige gevallen kunnen voordoen.

De vrcdecling van de behaarde en onbehaarde variëteiten in groepen en ondergroepen wordt beheerscht door de kleur van de verschillende deelen der plant.

S e l e c t i e . In de practijk geschiedt de voortplanting der cassave langs vegetatieve weg door middel van stekken.

Waar het gewas ook zaad levert, heeft men te Buitenzorg in den Selectictuin voor rijst en tweedegewassen getracht langs geslachtclijke voortplanting nieuwe variëteiten te verkrijgen. Het resultaat van de zaailingenproef was, dat enige rassen verkregen werden met een hoog productievermogen; het meerendeel der zaailingen bleek echter van inferieure kwaliteit te zijn.

De zaailingen worden vegetatief vermeerderd.

. A l g e m e e n e g r o e i v o o r w a a r d e n .

Cassave-aanplantingen worden zoowel in het laagland, dicht bij de kust, als op een hoogte van 800—1000 meter aangetroffen. Voor eene maximum zetmeelproductie eischt de plant een vochtig- warm klimaat en veel zon; waar veel schaduw is, blijft de plant klein en levert zij weinig product op.

Hoewel de rijkste oogsten verkregen worden van losse gronden, die bij een voldoende humusge- halte ook genoegzaam zand bevatten, is cassave toch niet zeer kieskeurig. Ook op roode, min of meer schrale gronden wil zij vrij goed gedijen, mits de bodem los zij. Op donkere gronden, vooral wanneer deze van hooge vruchtbaarheid zijn, groeit de plant welig en vormt zij dikwerf zeer fraai, zwaar loof en forsche stengels, veelal echter ten koste van den wortelstok. Op een kleiachi- gen bodem groeit het gewas slecht en geeft weinig of geen beschot.

Men verbouwt cassave niet op gronden, die men voor het eerst in cultuur brengt, daar zulke gronden voorde ontwikkeling der cassavewortels niet los genoeg zijn. Op zulke nieuwe ontginningen teelt men padi of andere gewassen en eerst daarna cassave.

Aangezien de plant minstens 8 maanden noodig heeft, om tot vollen wasdom te komen, wordt cassave zelden als tweedegewas op sawahs verbouwd, doch vooral als hoofdgewas op tegallans.

Op kleine schaal komt het gewas buiten de geregelde cultuur in de kampoengs veel voor op beplante cfrgedeelten, of hier en daar op verloren stukjes grond, zelfs in pagars.

Men treft zoowel aanplantingen aan van uitsluitend cassave, als zulke, waarbij tusschen de planten andere gewassen, welke reeds na ongeveer drie maanden geogst kunnen worden, als tusschenplanting (catchcrop) worden verbouwd.

Als tusschen beplanting komt cassave hier en daar voor in rubber-, cacao-, koffie-, en vezel- aanplantingen.

P l a n t - m a t e r i a l . De vermenigvuldiging geschiedt door middel van stekken van ongeveer 17—25 cm. lengte, welke van middelmatig oude stengels worden gewonnen en welke zeer zelden aangekocht behoeven te worden, doch door vragen (djadjaloeik) van medelandbouwers verkregen worden.

Zeer inferieur plantmateriaal leveren de groene, nog onverhoutc stanuleelon. Zij vormen na het uitplanten wel is waar spoediger uitloopers, maar brengen slechts zwakke en achterlijke planten voort.

Een cassave-bibioproef, in den Selectictuin te Buitenzorg genomen in 1909, gaf een duidelijk inzicht in de waarde als plantmateriaal van sten- geldcelcn der plant. De stekken werden gesneden uit een 8 maanden ouden aanplant. Van eiken stengel worden na verwijdering van den zeer jongen top in het geheel 8 bits gekapt van ongeveer 25 cm. lengte, de basis- midden- en top- stekken werden afzonderlijk uitgeplant en na ongeveer 7 maanden geogst.

Het resultaat van deze proef was, dat de top- stekken een aanzienlijk lager gewicht aan knollen oprachten dan de midden- en basisstekken, terwijl over het algemeen de basisstekken grootere opbrengsten gaven dan de middenstekken. De kiemkracht bleek voor alle drie soorten plantmateriaal gelijk te zijn: het is echter zeer wel mogelijk, dat bij stengels, afkomstig van vrij wat oudere planten dan waarvan hier sprake is, de kiemkracht der oogen aan de basisstekken geringer is dan bij de jongere stekken.

Het grootste aantal primaire stengels werd doorgaans gevonden bij de basisstekken, terwijl zich uit de topstekken minder stengels ontwikkelden dan uit de middenstekken.

De stekken moeten kort voor het planten worden gesneden, daar zij anders uitdrogen; het snijden der stekken geschiedt doorgaans met een kapmes of bij groote bedrijven met een zaag.

Om het inrotten van den top der stekken tegen te gaan, kan de topwond geteerd worden.

P l a n t v e r b a n d . De Inlandsche landbouwer plant gewoonlijk in een plantverband van 2x2 voet, hetgeen voor een maximale wortel- productie in de meeste gevallen een te klein verband vormt; betere opbrengsten zijn te verkrijgen bij een plantverband van 3 X 4. of 2 X 3 voet.

Op zeer goede gronden wordt vaak een plantverband van 4x3 voet genomen, aangezien de planten op zulke gronden zeer forsch worden; op middelmatig vruchtbare gronden is een plantverband van 3x3 voet voldoende en op lichte gronden van 2x3 of 2x2 voet.

Voor het beplanten van één bouw by een plantverband van 3x3 voet zijn 8000 stekken noodig, bij 3 x 2[^] voet 9000 stekken en bij 24 x 2[^] voet 11520 stekken.

Behalve door de meerdere of mindere vruchtbaarheid van den bodem wordt het plantverband ook bepaald door den omvang, dien de planten zullen verkrijgen tegen den oogsttijd.

Men plant zoowel in vierkant- als in driehoeks- verband; in het eerste geval kan men in twee richtingen den grond losploegen en met een cultivator aanaarden, terwijl men in het tweede geval geen gebruik kan maken van bespannen werktuigen, doch het voordeel heeft van een zeer goede grond bedekking.

B e m e s t i n g . Over het algemeen gebruikt de Inlandsche landbouwer slechts zelden mest voor zijn cassaveveld; gewoonlijk tracht hij na eenige cassaveoogsten de vruchtbaarheid zijner gronden te verbeteren door deze eenige jaren braak te laten liggen of wel wisselbouw toe te passen.

Beschikt men over meststoffen, dan verdient

een bemesting met structuurverbeterende, dus met natuurlijke meststoffen aanbeveling. Voor de grootcultuur is men echter aangewezen op hulpmcststoffen, waarvan de phosphorzuur- en kali-houdende liet meest zijn aan te bevelen.

De cassavecultuur kan zoowel op sawah's als op tegalgronden worden gedreven; bij voorkeur wordt in Indie de cassave als hoofdgewas geplant op tegalans.

Het plantklaar maken dezer gronden geschiedt door eerst het onkruid, alang alang enz. te verwijderen en daarna te patjoliën of te ploegen, waarbij de aardkluiten behoorlijk verkruiemd dienen te worden. Het omwerken van den bodem behoeft niet diep te geschieden, (E—J voet). Na verwijdering en verbranding van de in den bodem aanwezige wortels en stronken is het terrein voor den aanplant gereed.

In moerassigen bodem is het aan te bevelen vóór het uitplanten dreineergoten te graven.

Men kan de stekken planten op ruggen of dijkjes, of wel in den vlak getrokken grond; beide methoden hebben zoowel voor- als nadoelen. Bij het planten op ruggen zal de wortelvorming gemakkelijker plaats vinden, doch met het oog op het omwaaien van de jonge plantjes is het planten op een vlakken bodem te verkiezen.

P l a n t e n . Meestal worden de cassavestekken loodrecht in den grond gestoken met het jongere of topeinde naar boven gekeerd, in enkele gevallen worden de stekken in schuinen stand en zelfs horizontaal geplant.

De eerstgenoemde plantmethode is het meest aan te bevelen. Na ongeveer 5 dagen loopen de oogen uit en vormen zich uit iedere stek 2—4 stengels, welke alle in dezelfde omstandigheden verkeerden, waardoor de planten zich doorgaans gelijkmatig ontwikkelen.

Bij schuin geplante stekken bevinden zich de boven liggende oogen in gunstiger omstandigheden dan de beneden liggende; do takken uit eerstgenoemde oogen ontsproten hebben dus een voorsprong boven do andere. Het gevolg hiervan is, dat de planten zich onregelmatig ontwikkelen, aangezien de hooger ópschietende takken licht en lucht aan de kleinere ontnemen.

Worden de stekken horizontaal geplant, dan ontwikkelen zich uit de oogen een groot aantal uitloopers, gewoonlijk meer dan vier. De vele ópschietende stengels verdringen elkander onder het groeien, terwijl zij weldra met hun loof hot veld bedekken.

Meestal blijven de planten, gevormd uit de horizontaal geplante stekken, het kleinst.

Een andere plantmethode is hot z.g. omgekeerd planton der stokken, d.w.z. mot do oogen naar beneden gericht. De bevolking meent dat do knollen afkomstig van deze planten giftig zijn. Do invloed van het omgekeerd planten van cassave- stekken op de productie van knollen on stengels is nagegaan door J. E. van dor Stok. Uit dit onderzoek is gebleken, dat de knolproductie bij do rechtop geplante stekken veel gunstiger is dan by de omgekeerd geplante stekken.

Over den meest geschikten planttijd heerscht geen overeenstemming. Sommigen meenen dat hiervoor het begin van den regentijd moot worden afgewacht, terwijl anderen do voorkeur goven aan het einde van dat seizoen.

In Priangan werken do landbouwers er op, dat do stengèleen vork maakt van niet meer dan

twee takken. Daartoe worden de overtollige zijloten verwijderd. In Oost Java laat men de zich ontwikkelende plant vrij opgroeien.

O n d e r h o u d v a n d e n a a n p l a n t . Zoodra de stekken zijn uitgelopen, wordt de gehele aanplant gecontroleerd, alle minderwaardige of verkeerd uitgelopen stekken worden door nieuwe vervangen.

Zijn de jonge loten ongeveer één voet hoog en is het eerste loof gevormd, dan wordt voor do eerste maal gewied, vervolgens kan nogmaals gewied worden zoodra de aanplant twee tot drie maanden oud is, tevens maakt men soms van deze gelegenheid gebruik om de plantrijen wat aan te aarden.

Op groote ondernemingen, waar het plantverband meestal ruim genomen is, kunnen deze werkzaamheden met ploeg of cultivator worden uitgevoerd.

Op de open plekken in den aanplant, welke bij de eerste maal wieden worden aangetroffen, worden geen nieuwe stekken geplant, doch zaad van een groenbemester, b.v. *Crotalaria usaramoensis*, uitgezaaid, aangezien de hiaten in den aanplant aanleiding kunnen geven tot grondvervuiling en structuur bederf.

Een doelmatige anaarding bevordert de ontwikkeling van kleine worteltjes, die de plant steviger doen staan in den grond en tevens de voedselvoorziening gunstig beïnvloeden. Een te hooge anaarding is voor de plant zeer nadeelig, daar dit aanleiding kan geven tot de vorming van een tweeden krans van wortels, welke zich ontwikkelt ten koste van den eersten, maar wat gewicht betreft verre bij dezon ten achterstaat. Een ander nadoel van een te hooge anaarding vormt het al te stevig staan der plant, waardoor de oogstkosten aanzienlijk vermeerderen.

De plant kan den oostmoesson zeer goed doorstaan, doch een voorzichtige bevloueing komt haar zeer ton goede; gedurende den westmoesson behoort het overtollige regenwater snel afgevoerd te worden.

Het voortbrengen van vruchten wordt meestal voorkomen door verwijdering van de bloemknoppen.

Het snoeien, zooals de meeste Inlandsche landbouwers dat doen, is niet noodig, daar de plant zelf hot meest gewenschte aantal stengels vormt; zijn or in den boginno to veel stengels opgeschoten, dan zullen do zwakste spoedig gaan legeren en ton slotte geheel wegtoren.

Aangozien een cassavo-aanplant zich na 3 tot 4 maanden sluit, heeft hot onkruid na dien tijd vrijwel geen gelegenheid meer zich te ontwikkelen, tot do planten zóó hoog zijn opgeschoten, dat er weder licht, vooral van de zijkanten, kan doordringen.

In dit stadium is het zeer gewenseht de randen der tuinen schoon te houden; wordt het wieden en anaarden in het begin nagelaten, dan sluit de aanplant zich zeer lastig on groeit hot onkruid weeldorig, waardoor do knolproductie zeer gering wordt.

Een van het begin af goed onderhouden aanplant eischt later zeer woinig zorg on levert tevens een schoonen grond voor een volgend gewas.

Op welk tijdstip de oogsttijd voor de to voldo staande cassave aanbreekt, is een zuiver oconomisch vraagstuk, dat o.a. beïnvloed wordt door de zetmcoltoenamo in don knol on door de onkos

ten, verbonden aan de occupatie der gronden.

Het oogsten der wortels geschiedt door de planten uit den grond te trekken: bij afbreken der wortels worden deze uitgegraven.

Indien het oogsten op deze wijze te moeilijk gaat, slaat men om het onderende der plant een lus, waardoor eene bamboe wordt gestoken, die met het eene einde op den grond steunt en aan het bovenende omhoog gedrukt wordt, zoodat de bamboe als hefboom werkt.

De gerooide wortels worden van de stengels gekapt en meestal ongeschild vervoerd; de stengels van de mooiste planten dienen als stekmateriaal. Aangezien de wortels spoedig bederven, dienen zij zoo snel mogelijk verwerkt te worden.

Opbrengst. Een gemiddeld productiecijfer per bouw is zeer bezwaarlijk op te geven, aangezien de opbrengst beïnvloed wordt door de variëteit, klimaat, grondsoort, cultuurmethode en ouderdom van het gewas. De opbrengst bedraagt in sommige gevallen van 500 tot meer pikoels wortels per bouw, terwijl de goede bevolkingsaanplantingen in Priangan 200 tot 350 pikoels opbrengen.

De gemiddelde opbrengst voor geheel Java en Madoera wordt zeer globaal begroot op 50 pikoels. Bovenstaande cijfers hebben betrekking op ongeschilde wortels.

Het percentage schil van ongeschilde wortels bedraagt 12 tot 25% en wordt geschat op gemiddeld 18 tot 22%.

Het percentage zetmeel in de geschilde wortels bedraagt 20 tot 40%, met een gemiddelde van 30 tot 35%.

Ziekten en plagen. De cassaveaanplantingen in Nederlandsch-Indië hebben, met uitzondering van die in het voormalige gewest Kediri, betrekkelijk weinig te lijden van ernstige plagen.

De meest gevreesde vijand is de z.g. cassave-mijt, *Tetranychus bimaculatus* Harvey, welke vooral in den oostmoesson in Oost Java optreedt. De ongeveer 1 mm. lange, roodgekleurde cassavemijt behoort tot de groep der Acarinen en vertoont uiterlijk groote overeenkomst met de z.g. „redspider” of theemijt. De ongeveer 1 mm. groote eieren, welke onder de bladeren worden afgezet in de nabijheid van de nerven, komen na 4 tot 5 dagen uit, terwijl de jongen na 10 tot 11 dagen geslachtsrijp zijn. De mijt, welke ook in den regentijd op de planten aanwezig kan zijn, richt echter alleen schade aan gedurende den drogen tijd.

De bladeren van een door mijten aangetaste plant vertoonen eerst gele vlekken aan den voet van het blad, welke spoedig ineenloopen, zoodat het blad langs de nerven eerst geelkleurig en vervolgens roestkleurig wordt; tenslotte verdort het geheele blad, waarna het af valt. Bij een ernstige plaag kunnen zelfs de jonge bladeren en knoppen aangetast worden, zoodat de top dikwijls afsterft.

Zoodra de regentyd aanbreekt, herstellen zich de planten spoedig, doch de wortelproductie is gering.

De verspreiding van het insect kan op verschillende wijzen plaats vinden, o.a. doordat het zich over den grond verplaatst en langs de stammen omhoog klimt. Ook door den wind kan de verspreiding geschieden, maar niet van de eieren afzonderlijk, aangezien deze te vast aan de bladeren zijn vastgehecht. Wel is het mogelijk dat de

sterk aangetaste afgevallen bladeren door den wind worden opgenomen en aldus de eieren verspreiden. Ten slotte kunnen de mijten op de kleed-deren der arbeiders mede gedragen worden en aldus de verspreiding bevorderen.

Het eenige bestrijdingsmiddel bij een eenigszins ernstige plaag is het op stomp kappen van de aangetaste planten, of het afplukken en verbranden der aangetaste bladeren.

Het gebruik van insectiden, waarvan poedervormige zwavel en kalk het beste zijn gebleken, is veel te kostbaar.

In 1912 werd een ernstige engerlingenplaag ondervonden in de uitgebreide cassaveaanplantingen op de Westhelling van den Kloet. De schade werd aangericht door de larven van de kever *Lencopholis rorida* Fab. en *Lepidiotia stigma* Fab. waarvan de eerste de meest schadelijke is en op Java bekend staat onder den naam lonté. De engerlingen (oerets) vreten eerst de lange uitloopers der wortels en later ook de wortelknollen aan; bij een ernstige plaag verliezen de planten ten slotte hare bladeren en kan van zulk een tuin geen opbrengst meer verwacht worden. Ook plantbitt kan door de oerets worden aangetast, zoodat inboeten dan noodzakelijk wordt.

Verscheidene proeven met maag- en contact- giften leverden geen gunstige resultaten, terwijl zwavelkoolstof zeer afdoende werkte, doch te kostbaar is voor toepassing op eenigszins groote schaal.

Aangezien de engerlingen geen Agave aanvreten, werden zeer gunstige resultaten verkregen door Agave als wisselgewas te planten.

De oeretplaag treedt in tegenstelling met de mijtplaag het hevigst op in den westmoesson.

Andere vijanden van de cassave, welke echter minder schade aanrichten dan de bovengenoemde, zijn: *Monolepta quadripunctata*, een kever-soort, die schade aan de bladeren en bladstelen toebrengt, een *Lyttan* soort die de bladeren aanvreet, een pijlstaartvlinder *Acosmeryse ancea* Cr., waarvan de rups schadelijk is en ten slotte de schildluisoorten *Pinnanspis*, *Lecanium* en *A-lenrodes*.

Tot de voor de cassave schadelijke zoogdieren behooren in de eerste plaats muizen en ratten, welke den grond omwoelen om de groote knollen te bemachtigen. Cassavetuinen dicht bij oerwoud of wildernis gelegen hebben vaak te lijden van apen en wilde varkens; de eerste trekken de planten met vereende krachten uit den grond, terwijl de varkens de wortels door wroeten aan de oppervlakte brengen. Varkens en wilde honden kunnen ook schadelijk zijn wegens het omwoelen van den grond op jacht naar engerlingen.

Van ziekten, niet door dieren veroorzaakt, heeft cassave tot heden nog weinig te lijden gehad. De voornaamste van dien aard wordt veroorzaakt door een schimmel van het geslacht *Sep-togdium*, die op de bladeren eerst bruinachtige, later zwart wordende vlekken veroorzaakt, waardoor de bladeren ten slotte afvallen. Wortelrot werd het eerst in 1904 te Kediri waargenomen; de ziekte kenmerkt zich door een plotseling verwelken en afvallen van alle bladeren, terwijl de knollen wegrotten; deze ziekte treedt meestal op, wanneer de bodem niet goed gedraineerd is. **Chemische samenstelling onvoedingswaarde van den cassavewortel.** Een gemiddelde samenstelling voor

den cassavewortel is bezwaarlijk aan te geven, aangezien de voornaamste bestanddeelen van den wortel sterk kunnen uitcnloopen bij verschillende variëteiten en verschillende groeivoorwaarden.

Het gemiddelde van drie analyses, verricht door het Buitenzorgsche Landbouwdepartement, gaf als procentische samenstelling van den geschilden wortel, berekend op watervrije stof:

Zetmeel	88.4%
Vezelstof.....	1.0
Asch.....	3.0
Vet	1.6
Eiwit	6.0
Kiezelsuur	0.007
Kalk	0.1

benevens een gering percentage blauwzuur; het watergehalte bedroeg 63.0%.

In de tabellen van het Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem no. 46 wordt voor de voedingswaarden van cassave, aardappelen, en rijst opgegeven:

Voedingswaarde versch materiaal.	Voedingswaarde droge stof.	
bittere cassave uit N.O.I.	51	103
bittere cassave uit N.W.I.	25	102
zoete cassave uit N.W.I.	39	110
aardappelen van Batavia	27	135
aardappelen van Malta	34	133
aardappelen van St Eustatius	26	136
rijst (verschillende soorten) 1	16—124	134—

Bij een vergelijking van de verschillende voedingswaarden blijkt, dat de voedingswaarde van de verse cassave in sommige gevallen hooger is dan die van aardappelen, doch verre bij die van rijst ten achter staat.

Aangezien de cassave zeer weinig vet, eiwit en vitamines bevat, is zij slechts als hoofdvoedingsmiddel te gebruiken, wanneer voor de noodige vet-, eiwit- en vitamine-rijke bijspijzen wordt gezorgd.

Do cassave bevat ook een giftig bestanddeel, n.l. een glucoside, dat bij ontleding cyanwaterstof afsplitst. De zoete cassave bevat minder van het giftige bestanddeel dan de bittere; terwijl bij de laatste het cyan waterstof regelmatig over den wortel verdeeld is, bevatten de buitenste deelen van de zoete cassave aanmerkelijk meer dan de inwendige deelen.

In VVest-Indië werd als gemiddelde uit een aantal analyses voor zoete cassave gevonden 0.007% cyanwaterstof in het inwendige en 0.030% in de schors, voor bittere cassave was het gemiddelde blauwzuurgehalte in alle deelen van den wortel 0*24%.

Door schillen van den wortel zal dus do zoete cassave van het meest giftige gedeelte ontdaan worden, do bittero blijft even giftig.

Ln do bladeren is meer cyanwaterstof aanwezig dan in den wortel: volwassen bladeren bevatten gemiddeldjō;05% en jonge bladeren 0,1% en daar boven/

St' **GAPLÈN**. Onder don naam gaplèk (MAL.) of kaspó (JAV.) verstaat men op Java do geschilde, al of niet gespleten en in de zon gedroogde cassave wortels. Voor do bereiding van dit product worden de grootero, geschilde wortels overlans in vier stukken gesneden, terwijl do kleinere wortels veelal deze bewerking niet ondergaan. Do

aldus voorbehandelde wortels worden in de zou gedroogd. Het droogproccs d u r t i n normale omstandigheden 5 tot 6 dagen. Ook komt gaplèk in den handel in den vorm van schijfjes; daartoe worden de verse wortels in schijfjes gesneden, welke daarna in helder, liefst stroomend, water gewassen worden. Deze bewerking heeft ten doel de slijmerige bestanddeelen van de wortels te verwijderen, aangezien deze gewoonlijk de oorzaak zijn van het spoedig beschimmelen der gaplèk, indien het product niet goed gedroogd is.

De verse cassavewortels bevatten ongeveer 50 tot 70% water, terwijl dit gehalte voor goede gaplèk ongeveer 15 % bedraagt; uit 100 pikoels verse, geschilde wortels kunnen dus ongeveer 45 tot 50 pikoels gaplèk gewonnen worden. Hieruit volgt dat er bij de gaplèkbereiding zeer veel water verdampt moet worden; voor het droogproces moet dus over veel zon en een droge atmosfeer beschikt worden. Wordt de cassave niet voldoende gedroogd, dan gaat de gaplèk spoedig schimmelen. Dit is een der redenen dat de bereiding van gaplèk in vochtige streken, zooals West Java, weinig ingang heeft gevonden. De grootste productiegebieden zijn Midden- en Oost Java, met Semarang als eerste uitvoerhaven.

De voor export beschikbare hoeveelheden gaplèk houden nauw verband met de rijstrijzen. Zijn deze hoog door het in meerdere of minder mate mislukken van den rijstooft, dan vermindert de voor export bestemde hoeveelheid gaplèk, aangezien de bevolking de verse of gedroogde wortels hoofdzakelijk als voedsel bezigt.

Het vochtgehalte van dit product varieert tusschen 13 en 17% en het zetmeelgehalte van 71 tot 73%. Doordat bij gaplèk het verschil in maximum- en minimum-vochtgehalte van veel kleiner orde is dan bij de verse cassavewortels, is het percentage zetmeel in gaplèk slechts aan kleine schommelingen onderhevig.

De gemiddelde percentische samenstelling be draagt :

Vocht	14.8
vet.....	0.46
asch.....	2.35
eiwit.....	1.42
ruwvezel	2.2
zetmeel.....	72.4

Wegens het geringe vet- en eiwitgehalte is gaplèk niet geschikt als hoofd-voedingsmiddel; moet het in tijdon van rijstschaaerscho te rijst gehoe of godooltlijk vorvangen, dan kan dit zonder nadeel geschieden, wanneer slechts voor do noodige bijspijzen wordt zorggedragen.

Het voor uitvoer bestemde product wordt als gaplèk of als gaplèkmeel, ook wel tapiocawortelmeel genaamd, geëxporteerd.

De uitgevoerde gaplèk wordt in hoofdzaak gebruikt voor veevoeder, zij kan echter niet als zoodanig aan het vee worden gegeven, maar als bestanddeel van eenig gemengd voeder. De toevoeging van gaplèk heeft dan ton doel om het zetmeelgehalte van het mengsel op te voeren en om de diverse soorten veeoeken brosser te maken.

Wegens het geringe percentage aan eiwitten, vet on vitamines is het uitgesloten uit gaplèk alléén een goed veevoeder te bereidon.

Voordat gaplèk een groote toepassing vond als veevoeder werd het in hoofdzaak gebruikt voor do bereiding van industrieelo spiritus.

Betrekkelijk nieuw is de toepassing van gaplèk als grondstof voor de bereiding van volwaardige tapioca-producten.

GAPLÈKMEEL, ook wel tapiocawortelmel genaamd, wordt bereid door gaplèk tot meel fijn te malen. Het is dus geen product, dat door was- seben verkregen wordt, zooals tapiocameel, maar de tot poeder fijn gemalen, gedroogde cassave- wortels.

De handelswaarde van het product wordt gedeeltelijk bepaald door de fijnheid en witheid; hoe gunstiger deze factoren zijn, hoe meer marktwaarde het product heeft.

De toepassingen van gaplèkmeel zijn vrijwel gelijk aan die van gaplèk, daar bédie producten (dezelfde samenstelling bezitten/

* . **EUROPEANEN**. Ofschoon 4lle in Ned.-Indië geboren en volgens het jus soli als Nederlandsche onderdanen aandeel hebben in de voordeelen en plichten inhaerent aan het Nederlandsche staatsburgerschap, is tot dusver vastgehouden aan eene differentiatie in rechtspositie, overeenkomende met de maatschappelijke of rechtsbehoeften van de verschillende bevolkingsgroepen. De zoogenaamde groep der Europeanen wordt dus gevormd door Nederlanders en andere Europeanen, terwijl de voor hen geldende wettelijke regelingen ook geheel toepasselijk zijn op Japanners en verder op alle van elders afkomstige personen, die in hun land onderworpen zouden zijn aan een familieright, in hoofdzaak berustende op dezelfde beginselen, als de Nederlandsche. Deze regelingen kunnen ook geheel of gedeeltelijk van toepassing worden verklaard op personen, zooals Inlanders of Vreemde Oosterlingen, voor wie zij niet van rechtswege gelden. De Vreemde Oosterlingen zijn als zoodanig allen reeds voor een zéér belangrijk deel aan het Europeanenrecht onderworpen. Overigens geldt voor Inlanders en Vr. Oosterlingen een individueel criterium, bij de Japanners daarentegen hun Japansche staatsburgerschap (op grond van de tusschen de Nederlandsche en Japansche regeeringen gesloten tractaten). In de naaste toekomst is, blijkens aankondiging van de regeering, aanvankelijk mede in verband met de kort geleden in China officieel vastgestelde voorzieningen ten aanzien van het familieright, ook voor de Chineezzen algeheele toepasselijkheid van het voor Europeanen geldend recht te wachten.

Het spreekt vanzelf dat kinderen, geboren uit een Europeeschen vader en eene Inlandsche moeder, die door den vader erkend zijn, tot de Europeanen behooren.

In de laatste eeuw is het aantal Europeanen in N.-I. snel toegenomen. In 1856 bedroeg het zielenantal, behalve het personeel van leger en vloot, ongeveer 20.000. In 1870 was de Europeesche bevolking opgelopen tot 35.841, in 1880 tot 41.676, in 1890 tot 57.917, in 1900 tot 75.833, in 1905 tot 81.055 in 1917 tot 138.845, in 1920 tot 169.708. Dit laatste cijfer werd, in afwachting van de a.s. volkstelling, met ambtelijke gegevens voor het jaar 1926 aangevuld tot 204.404. Dit laatste totaal verhoudt zich tot de totale bevolking van N.-I. als 0,394%.

Deze toeneming is het gevolg geweest van verschillende factoren. In de eerste plaats van de snelle uitbreiding van de overheidsbemoedening en de daarmee samengaande uitbreiding van het ambtenarencorps. In niet mindere mate echter

van het toestroomen van particuliere ondernemers sinds 1870, toen door de invoering van de agrarische wet het voortaan mogelijk werd, volgens regels bij algemeene verordening te stellen, gronden in erfpacht af te staan aan particulieren voor niet langer dan 75 jaren. Een enorme ontwikkeling van de groote landbouwindustrie was het gevolg. Talrijke Europeanen hebben daarin een werkkring gevonden. Ook in de buitengewesten, sinds die werden opgelegd voor het verkeer.

Blijkens de jongste voorhanden zijnde gegevens zijn 135.288 Europeanen gevestigd op Java en Madoera, waarvan 31.181 te Batavia, 21.579 te Soerabaja, 15.144 te Semarang en 12.211 in Midden Priangan.

In de Buitengewesten woonden 34.420 Europeanen, waarvan 7.822 ter Sumatra's Oostkust, 4.147 ter Sumatra's Westkust, 3.818 op Celebes en Onderh., en 3359 op Amboina en Ternate..

De verdeling naar de nationaliteiten was als volgt: Nederlanders: 127.227 of 94%, Duitschers: 1.850 of 1,4%, Japanners: 1.734 of 1,3%, Engelschen: 1.003 of 0,7% en voorts 421 Belgen, 338 Franschen, 234 Armeniërs, 216 Denen, etc.

Van de tegenwoordig in Ned.-Indië verblijf houdende 204.404 Europeanen wonen er 169.201 op Java en Madoera en 35.203 in de Buitengewesten.

De statistiek toont voorts aan, dat in de kleine stadjes van N.-I. (83 in aantal) van tien tot twintigduizend inwoners, in totaal 11.436 Europeanen zijn geconcentreerd. In de 32 steden van N.-T., die eene bevolking van twintig- tot honderdduizend zielen hebben, wonen 41.280 Europeanen bijeen, en in de zes steden met eene bevolking van meer dan honderdduizend zielen wonen in totaal 99.730 Europeanen. Ten „platen lande" treft men dan nog ongeveer 52.000 Europeanen aan, verspreid over enorme gebieden.

Terwijl vroeger de Europeanen voor het mee- rendeel Gouvernementsambtenaren waren, is thans een aanzienlijk deel werkzaam in het particuliere bedrijf, in hoofdzaak de groote landbouwrijverheid, of drijft zaken voor eigen rekening. Van de landbouw-industrieelen wordt de categorie van eigenaren van particuliere landerijen steeds kleiner door geleidelijken terugkoop van die landen door het Gouvernement. Voorts worden hier vermeld de planters van suiker, kina, cacao, indigo, rubber en thee (Java), van koffie (Java, Sum. W. K., Palembang, Minahasa), tabak (O. Java, O. Kust van Sum., Palembang) en de laatsten der perkeniers (Banda en Amboina).

Nijverheidsondernemers, ongerekend de ambachtslieden, komen slechts in bescheiden getale voor, hoewel de steeds toenemende behoefte der techniek steeds meer vraag schept naar machines

e. d., waarvan er vele uit geïmporteerde onderdeden in werkplaatsen in N.-I. worden samengesteld. De techniek heeft eveneens nieuwe mogelijkheden geschapen voor ambachtsuitoefening door Europeanen, zooals b.v. in het automobielbedrijf, dat door de groote afstanden en goede wegen in N.-I. een dankbaar arbeidsveld vindt. Intusschen komen uit de Inheemsche maatschappij steeds meer geofende handwerkslieden naar voren die, goedkoop zijnde dan Europeesche al dan niet geïmporteerde arbeidskrachten, in het grootste deel der behoefte kunnen voorzien, terwijl uiteraard de Europeanen do leiding behoudt.

De levenswijze der Europeanen in Indië past zich aan bij do klimatologische omstandigheden. De werkdag begint des morgens vroeg en eindigt voor do Gouvernementsambtenaren omstreeks drie uur des namiddags. In het particuliere bedrijfsleven wordt meestal iets later begonnen, terwijl de werkdag eindigt om ongeveer vijf uur. Men woont over het algemeen in ruime, luchtige huizen, waarvan de vensters niet door glas (hier en daar in het bergklimaat wel), doch door luiken met jalouzieën zijn afgesloten en voorts met ruime galerijen voor en achter, beschut tegen de zonnehitte door oprolbare schermen, z.g. krees. De woningen hebben zelden eene verdieping en bestaan uit incenloopende woon- en slaapvertrekken. In de bijgebouwen, veelal gelegen langs een overdekt tegel-pad, liggen de keuken, provisiekamers, de badkamer, voorzien van een stortbad bestaande uit een bak met water en een emmertje, de gemakken en voorts de bediendenvtrekken. De ouderwetse huizen zijn omgeven door groote erven, maar tegenwoordig bouwt men in de grootere plaatsen, tengevolge van de hoogere grondprijzen, kleinere woningen op nauwe erven of dikwijls ook aan elkaar vastgebouwd. De muren der woningen zijn van binnen gepleisterd en aan den onderkant vaak voorzien van een zwarten rand van koolteer. In het koelere bergklimaat vindt men tegenwoordig dikwijls behangselpapier aangewend of wandbespanningen van jute-weefsel. De vloeren zijn van marmer of portland-cement en belegd met losse matten of tapijtjes.

De gewone dagelijksche kleeding der mannen bestaat uit witte pantalon en jas. De gesloten jas, attila model, geldt als minder gekleed dan de meer gebruikelijke z.g. open jas. Voorts wordt bij bezoeken e.d. kleeding van shantoeng stof, palmbeach enz. gedragen. De avondkleeding bestaat uit dinner-jacket (pantalon van zwarte stof en jasje tot op de heupen), of Europeesche avondkleeding. Als hoed draagt men over dag den helmhoed en des avonds een slappe fantasiehoed. Bij zeer plechtige ontvangsten wordt overdag jaquet on hooge hoed gedragen.

Het toilet der dames heeft zich vrijwel geheel losgemaakt van de vroeger wel des morgens gedragen Inheemsche kleedij en vertoont geen verschil meer i'iet de zomerkleedij in Europa.

Ook wat do voeding betreft geldt meer en meer het Europeesche voorbeeld, dat kan worden nagevolgd dank zij de koeltechniek, die overbrenging en conserveering van allerlei Europeesche voedingsmiddelen mogelijk maakt. Intusschen wordt de rijsttafel nog gaarne eens of meermalen per week genoten, terwijl de rijst met inheemsche ingrediënten door de goedkoopste een uitkomst vormt voor do minder goed gesitueerde Europeanen.

Op het gebied van sport en ontspanning bieden do hoofdplaatsen veel meer dan vroeger hot geval was. Als sport wordt het voetbal, het tennis, cricket, paardrijden en zwemmen beoefend. Ook watersport wordt meer en meer populair. Talrijke bioscopen, voorzien van het nieuwste buitenlandscho filmmateriaal, tournees van buitenlandscho tooneel- on opera-gezelschappen on van musici, goede orkesten in do hotels en restaurants, bieden gelegenheid tot ontspanning te over. In de centra, die zich gevormd hebben on de instellingen van hooger onderwijs, komen

ook talrijke voordrachten op wetenschappelijk gebied voor, terwijl verschillende internationale congressen in den loop der laatste jaren o.m. aanleiding hebben gegeven tot demonstraties van Inheemsche kunst en dramatiek voor de buitenlandscho bezoekers. Naast de verzamelingen te Buitenzorg on het museum van het Kon. Batavi'asch Genootschap is een museum voor Europeesche kunst te Batavia in voorbereiding.

De Europeanen hebben als zoodanig, door verkiezing of benoeming, zitting in de openbare colleges, in aantallen, vastgesteld bij algemeene verordening. Dank zij de ontwikkeling van het verkeerswezen hebben de Europeanen gemakke- lijke aanraking met elkander, zoowel persoonlijk middels auto, trein en vliegdiens ten als telefonisch en telegrafisch.

Niet alleen dat de meest verafgelegen posten telefonisch en draadloos telegrafisch bereikbaar zijn, maar zelfs is telefoonverkeer met het moederland en de meeste wereldcentra naast het telegraafverkeer opengesteld.

Het onderwijs beantwoordt op de hoofdplaatsen aan de hoogste eischen, zoowel het lager als het middelbaar, alsmede het Hooger Onderwijs, vertegenwoordigd door Technische, Medische en Juridische faculteiten.

Het Indische hotelwezen heeft zich geheel gevormd naar de hoogere eischen, ook van een toenemend touristenverkeer. De Europeanen vinden in de bergstroken voortreffelijke, moderne hotels on hunne vacaties door te brengen en uit te ruston van het vorinooeiend werk in de hctc kuststreken.

De Europeesche drukpers is ruim vertegenwoordigd en wordt, dank zij de steeds verbeterende communicatiemiddelen, ruimschoots voorzien van het actueelste wereldnieuws, volledige telegrafische informatie omtrent moederlandsche aangelegenheden en interinsulaire berichtge- vingsdiens ten, alles verzorgd door het persbureau Aneta (zie aldaar).

In de behoefte der fysieke verzorging voorziet een groot aantal Europeesche (en inheemsche) goneschecren, zoowel particuliere als gouverne- mentsartsen en militaire artsen.

In de grootere plaatsen zorgon waterleidingen, electriciteitsbedrijven, gas- en ijsfabrieken voor hygiënische en comfortabele levensomstandigheden. De werking van den Dienst voor de Volksgezondheid stelt paal en perk aan gevaarlijke epidemieën.

Het ziekenhuiswezen, zoowel van overheids wege als particulier, is in do laatste jaren sterk verbeterd.

REKENKAMER (ALGEMEENE). Het toezicht over hot beheer en do verantwoording van alle lands-gelden en -goederen is in Indië opgedragen aan een college, Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië genaamd ¹⁾, bestaande uit een voorzitter on 0 leden; aan het college zyn toegevoegd een secretaris en verder personeel. Dat toezicht wordt door do Rekenkamer uitgeoefend overeenkomstig art. 117 Ind. Staatsregeling (Ind. Stb. 1925 No. 447) en de bepalingen der Ind. Comptabiliteitswet (Ind. Stb. 1925

¹⁾ Door Daendols werd voor het eerst eene „generalo Rekenkamor van Indië” ingesteld, en wel bij besluit van 19 December 1808. Zio Ned.-Ind. plakaatboek XV, bl. 403.

No. 44\$) en daarmede verband houdende bepalingen, o.a. hare Instructie (Ind. Stb. 1898 No. 1G4, jongste wijziging Ind. Stb. 1930 No. 26); het omvat het toezicht zoowel op de ordonnateurs als op de comptabelen in Indië; de jaarlijksche begrotingsrekening, voor zoover het beheer in Indië betreft, wordt door haar onderzocht (zie de artikelen **BEGROOTING VOOR NED. INDIË** en **COMPTABELEN, COMPTABILITEIT**).

Haar toezicht strekt zich uit over de handelingen van het administratief gezag en staat buiten de controle, die de landsadministratie met behulp van hare eigen controle-apparaten (inspecties, accountantsdienst enz.) zelve uitoefent; aan de Rekenkamer is derhalve tegenover het administratief gezag eene groote mate van onafhankelijkheid en zelfstandigheid wettelijk verzekerd. Daartoe dient o.a. de vastlegging van hare samenstelling, taakomschrijving, bevoegdheden enz. in wet en instructie; de vaststelling van hare instructie is ook bij de totstandkoming van de Ind. Staatsregeling (art. 117) voorbehouden aan den algemeenen maatregel van bestuur; verdere waarborgen zijn o.m.: voorzitter en leden, die Nederlandsch onderdaan moeten zijn en den vollen ouderdom van 30 jaren bereikt moeten hebben, worden door de Kroon benoemd en ontslagen (benoeming van tijdelijke leden voor langer dan zes maanden door den Gouverneur-Generaal is aan bekrachtiging der Kroon onderworpen); behalve bij het bereiken van den 65 jarigen leeftijd — voor welk geval ontslag imperatief is voorgeschreven — en ontslag op eigen verzoek kunnen zij slechts in bepaalde gevallen, in artt. 46 en 47 Ind. Compt. wet genoemd, uit hun ambt worden ontzet of ontslagen op voordracht van den Gouverneur-Generaal en na in de gelegenheid gesteld te zijn eene schriftelijke verantwoording in te dienen, desgewenscht zich persoonlijk in Nederland te gaan verantwoorden; de Gouverneur-Generaal heeft het recht den betrokkene inmiddels te schorsen; zij mogen geen andere betrekkingen in dienst van den Lande bekleden; door art. 45 Compt. wet en art. 12 Instructie is er voor gezorgd, dat er geen strijd bestaat tusschen hunne ambtsplichten en hunne persoonlijke belangen. Omtrent hun buitenlandsch verlof en tijdelijke vervanging geven wet en instructie eenige bijzondere voorschriften, na terugkeer nemen zij onmiddellijk weder zitting. De Kamer is in 2 tafels verdeeld; de verdeling van hare bureau's of andere onderdeden over die tafels geschiedt bij haar reglement tot samenstelling van hare bureau's (art. 18 Instructie, Ind. Stb. 1930 No. 26); de tafels beslissen met 3 leden, bij onvolledigheid kunnen zij met 2 leden een besluit nemen, wanneer deze eenstemmig zijn; is dit niet het geval, dan treedt de voorzitter der Kamer als voorzittend lid der tafel op. Eene vereenigde zitting der Kamer kan niet worden gehouden met minder dan 5 leden,

*

Door aanvulling van art. 59 Compt. wet en art. 7 Instructie is in 1922 (Ind. Stb. Nos. 504 en 565) de grondslag gelegd voor het z.g. steekproefstelsel, doordat aan de Kamer werd toegestaan hare controlewerkzaamheden te beperken tot zoodanig deel der bij haar ingediende administratieve bescheiden en verantwoordingen van comptabelen als te hare beoordeling voor eene doeltreffende besparing van arbeid nuttig en toelaatbaar wordt geacht in dien zin, dat o.a. door

kening te houden met het vooronderzoek bij de departementen van algemeen bestuur een algemeen toezicht op 's Lands gelden en materieel en op de rekenplichtigen voldoende verzekerd blijft.

Voorts ligt het in de bedoeling aan de Kamer de bevoegdheid toe te kennen — zooals de Ncd. Rekenkamer reeds jaren heeft — tot onderzoek ter plaatse in stede van in hare bureau's, en om in verband daarmede aan comptabelen ontheffing te verleenen van de verplichting tot het inzenden aan haar van rekeningen met bewijsstukken; een wijziging van Compt. wet en Instructie is in voorbereiding. Van bijzonder groot belang is dat plaatselijk onderzoek voor een vlotter gang van zaken bij de Landsbedrijven, die onder de werking van de Ind. Bedrijvenwet (Ind. Stb. 1927 No. 419 en 1929 No. 372) worden gebracht; te dien aanzien is bij genoemde wetswijziging tevens aanhangig de vervanging van art. 24 Ind. Bedr. wet door een nieuw art. 24, waarin het beginsel van plaatselijk onderzoek van zulke Landsbedrijven — voor zoover naar het oordeel der Kamer noodig en mogelijk — op den voorgrond wordt gesteld en aan de daarbij werkzame comptabelen algeheele ontheffing wordt verleend van het inzenden van rekeningen aan de Kamer.

De Kamer is verplicht jaarlijks een volledig verslag van hare werkzaamheden in te dienen; het wordt door den Gouverneur-Generaal aan den Min. v. Kol. gezonden en daarna zoo spoedig mogelijk door de Kroon aan de Staten-Generaal en door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad medegedeeld; in de hoogerbedoelde wetswijziging wordt tevens opgenomen de aan de Kamer te verleenen bevoegdheid om zich buiten haar jaerverslag om tot de Staten-Generaal en den Volksraad te wenden met mededeelingen omtrent de aan haar opgedragen taak. Voorts doet de Kamer den Gouverneur-Generaal te allen tijde zoodanige voordrachten en mededeelingen als, volgens haar inzien, kunnen leiden tot vermindering of besparing van uitgaven en tot vereenvoudiging van het geldelijk beheer, on geeft zij den Landvoogd kennis van al hetgeen, waarvan de onverwijld mededeeling in 's Lands belang door haar wenschelijk wordt geoordeeld.

De begrotingsrekeningen der locale ressorten in de Buitengewesten en die van de provinciën worden krachtens art. 20 decentralisatiebesluit (Ind. Stb. 1905 No. 137) en art. 3 Kon. besl. in Ind. Stb. 1926 No. 28 door de Kamer onderzocht, die van hare bevinding aan den Gouv. Gen. verslag uitbrengt; daarna wordt het slot der rekening door dezen vastgesteld. De begrotingsrekeningen der binnen de provinciën gelegen stadsgemeenten en regentschappen worden door het College van gedeputeerden der provincie of bij ontstentenis daarvan door den Gouverneur der provincie onderzocht, welke gezaghebbenden ook het slot der rekening vaststellen (art. 129 en 130 stadsgemeente-ordonn. in Ind. Stb. 1926 No. 365 en artt. 110 en 112 regentschapsordonn. in Ind. Stb. 1924 No. 79). Daarna worden eenige van die rekeningen, door de Kamer aan te wijzen, door haar onderzocht en doet zij van hare bevinding dienaangaande verslag aan den Gouv. Gen. (art. 4 Kon. besl. in Ind. Stb. 1926 No. 28, art. 131 stadsgemeenteordonn., art. 111 regentschapsord.).

De controle op het beheer en de verantwoor-

ding der Indische geldmiddelen, voor zoover die in Nederland worden gevoerd, berust bij de Al-gemeene Rekenkamer aldaar en geschiedt overeenkomstig de voorschriften der genoemde Comp. wet en voorts naar de bestaande of nader vast te stellen bepalingen voor de controle der Staats- ontvangsten en -uitgaven. Van deze werkzaamheden biedt zij de Koningin jaarlijks een verslag aan, dat aan de Staten-Generaal wordt medegedeeld. Als gevolg van de Ind. Staatsregeling zijn maatregelen ahangig om ook het bestuur ten aanzien van de Indische geldmiddelen in Nederland zooveel mogelijk in handen van de Ind. Regeering te leggen, hetgeen medebrengt, dat deze daartoe een orgaan in Nederland behoeft (het z.g. Indisch agentschap), waarover zich dan het toezicht der Ind. Rekenkamer zal uitstrekken. In afwachting van die nieuwe organisatie is bij het Departement van Koloniën een Commissariaat voor Indische Zaken ingesteld.

INTERNATIONALE CREDIET-EN HANDELS-VEREENIGING „ROTTERDAM” (N.V.) (Vervolg van Dl. II, blz. 158—100). In 1917 werd het kapitaal der Vereeniging verhoogd tot / 15 mil- lioen, daarna in 1927 tot / 20 miljoen. In 1920 werd / 2^miljoen nieuw kapitaal geplaatst en eenzelfde bedrag in 192G, waardoor het uitgegeven kapitaal op / 15 miljoen werd gebracht, waarop het sedert gebleven is.

Dat deze uitgiften noodig waren blijkt uit de belangrijke toeneming van de zaken. Een samenvatting van den omzet der ondernemingen van Indische producten en den verkoop van importarti- kelen geeft n. l. de volgende cijfers:

1907 /	23.300.000
1912 -	45.800.000
1918 -	98.000.000
1920 -	140.200.000
1922 -	82.294.000
1924 -	101.017.000
1926 -	118.972.000
1928 -	130.522.000
1929 -	134.128.000

In 1918 werd eene 5% obligatieleening uitgegeven, groot / 4 miljoen, waarop t/m 1929 door jaarlijksche aflossingen van 2 ton / 2.200.000 is afgelost.

De agentschappen zijn thans 10 in getal, n. l. te Batavia, (Jhcri bon, Semarang, Soerabaja, Padang, Tandoengkarang., P. alenibang, Aléclan^, Singapco.

rejm Bangkok, terwijl voor de behandeling van scheepsagenturen bijkantoren zijn gevestigd te Weltevreden (passage aangelegenheden) en te Tan dj oengpriok. ~De vereeniging vertegenwoordigt in Tndlê n. l. cIc Itotterdamsche Lloyd en de Holland-Amerika Lijn^/

PAPAÏA. (Aanvulling van Dl. III, blz. 295). Behoort tot de *Papayineac* en wel tot de familie der *Caricaceae*; in tropisch Amerika zijn 28 soorten, in tropisch Afrika 2 soorten bekend. In Amerika wordt deze vrucht ook wel papwaw genoemd (niet te verwarren met de *Asimina tribola*). Stamhoogte niet moer dan 10 AL, stamdkte 39 cM. Jonge bast i3 groen, oude bast grijs gekleurd. Bladerenkroon op die van palmen gelijkend, bestaande uit bladeren, die diep handdeelig uitgesneden en straalsgewijs handnervig zijn met zeven tot elf min of meer ingesneden lobben. Het is een tweehuizige plant, waarvan de bloemen in de bladoksels ingeplant zijn. De vrouwelijke bloemen zijn kortgesteeld en groeter en forsker dan de zittende mannelijke, die in langgesteelde, op pluimen gelijkende trossen hangen. Soms is de papaja tweeslachtig, waardoor de bloeiwijze gevarieerd is, soms komen op een boom zoowel vrouwelijke on mannelijke als hemaphroditische bloemen voor.

De papaja eischt een warm klimaat en kan goed tegen regen en droogte; komt voor tot op 2000 voet hoogte. Buiten de tropen wordt hij slechts als sier boom aangeplant.

Reeds na 4 tot 5 maanden zetten zich de vruchten, die 4 maanden later geoogst kunnen worden. Zij bevatten wat B-, meer A-en veel C-vitamine, verder ongeveer 10% suikerachtige stoffen, waardoor de papaja tot do goede vruchten gerekend kan worden. De vorm der vruchten is ovaal, peervormig of langwerpig, bij diagonale doorsnede rond of vijfhoekig, lengte van 7 tot 50 cM., terwijl het gewicht kan varieeren van een paar honderd gram tot ± 12 pond. Het zoete vrucht vleesch is donkergeel tot zalmkleurig, 2 tot 5 cAL dik, terwijl de holte meestal met talrijke zaden gevuld is.

Vermenigvuldiging der papaja geschiedt door uitzaaïen. *Literatuur:* Ir. Dr. H. W. Hofstede, Alédedeelin- gen van het Dep. van L. N. en H. te Buiten zorg, No. 5 Papaïne.

PAPAÏNE. Melksap van de papaja. Komt in alle deelen der plant voor, doch het meest onder de schil der vruchten. De tap geschiedt liefst in den morgen na regen, door iritrisen der vruchten met een bamboe- of gashes. Twee ovcrlangscho sneden, om do drie dagen, geven het beste rendement. Na ongeveer tien tapdagen is de tap beëindigd. De verkregen papaine wordt op borden gedurende 3 tot 4 dagen in do zon gedroogd (by kunstmatig droging in een oven zijn 1 tot 2 dagen, in vacum bij 5 mm. kwikdruk slechts 2 uur noodig om hetzelfde resultaat te bereiken).

Ceylon is vrywcl de eenige producent van papaine, vroeger werd hot ook in Alontsrrat en Mexico gewonnen.

Papaine wordt meestal in korrelvorm, soms gemalen, in den handel gobracht, moet roukeloos zijn, doch is dit meestal niet. Uit versch melksap mag ongeveer 20% luchtdroge stof verwacht worden on do opbrengst per bouw is, al naar nauw of wijd plantverband, ongeveer 213 tot 132 lv.G. per 2j jaar.

Hot eiwitvortcrend *pa pa'inc-enzym* is van allo

Jaron	Gestort maat schappelijk kapitaal	Obligatie leening	Bruto winst	Onkosten	Verliezen	Dividend j (procenten)
1917	10.000		0931	1122	224	4562 17
1918	10.000	4.000	7350	1201	222	4074 17
1919	10.000	3.800	8529	1970	210	4153 23
1920	12.500	3.600	0753	2757	430	2413 10
1921	12.500	3.400	0391	2002	1129	1028 10
1922	12.500	3.200	5901	2481	830	2034 12
1923	12.500	3.000	5087	2300	298	2008 12
1924	12.500	2.800	0081	2387	428	2095 14
1925	12.500	2.000	7015	2545	311	3122 17
1920	15.000	2.400	7084	2708	087	3248 17
1927	15.000	2.200	7907	2902	459	3590 17
1928	15.000	2.000	8443	2917	745	3827 17
1929	15.000	1.800	7085	3020	704	3185 10

melksappenenzymen het langst bekend. Het coagulium melk en hevealatex en precipiteert agar-agaroplossing; reageert, eveneens met looistoffen. Het is een amorphe, bitter smakend poeder, dat chloor, fosfor en zwavel bevat; het laatste element is afkomstig van cystine. Voor vervalsching wordt meest pepsine gebruikt. Papaïne bevat, behalve het proteolytische enzym, dat in tegenstelling met pepsine en trypsine, nog bij 50° C. werkzaam is, ook een vetsplitsend enzym, het *papaïne-lipase*.

Papaïne wordt weinig meer als medicament toegepast, daar het in den regel in minderwaardigen, onzuiveren en vaak vervalschten toestand op de markt komt. In pharmacologische preparaten komt het echter toch nog wel voor onder de namen papoïne, papajotine en pepsorhine. Papaïne kan maagdarmonsteking veroorzaken, zoodat het niet geheel onschuldig is. In „chewing gum” wordt het veel verwerkt. In de papajabladeren komt een alkaloid voor, *carpatine*, dat eenigszins als hartvergift werkt.

Literatuur. Mededeelingen van de Afdeling Nijverheid No. 5, Papaïne door Dr. It. H. W. Hofstede, Dept. L. N. en H. Buitenzorg/

CITRONELLA-OLIE. (Zie GRASOLIËN, Dl. I, blz. 817.) Wordt bereid uit *Andropogon Nardus* R. var. genuinus Hack (citronella gras, seré wan-gi, vclg. mal.). Op Ceylon kende men vroeger *maha pangiri* gras („Oud Citronellagras” of „Win-ter's grass”), doch tegenwoordig ook het „*le-na-batu grass*” of „Nieuw Citronellagras”. De eerste soort groeit op goede gronden en geeft een hoog oliegehalte van goede kwaliteit, heeft bredere bladeren dan de tweede variëteit, die lager oliegehalte van minder goede hoedanigheid bevat.

Kaffer stichtte de eerste seré-oliefabriek te Tjittjoeroeg (Java) en plantte „bibit” uit van pollen, welke hij op den Goecocng Gedé had laten zoeken. Volgens de firma Schimmel was deze olie van buitengewoon goede kwaliteit (zie Schimmers Berichte 1900) en bracht van dien tijd af op de markt normale prijzen op. Verscheidene fabrieken werden op Jajraijpgericht, waardoor de productie van Ceylon-olie voor het eerst achterstond bij die van Java. In 1926 was de opbrengst op Java twee maal zoo groot als die op Ceylon.

Ook in de Straits Settlements, Burma en Indo-China komt seré gras van behoorlijke hoedanigheid voor.

De aetherische oliën van de serégrassen komen hoofdzakelijk voor in de z.g. kliercellen van de bladeren. De voornaamste bestanddeelen zijn *geraniol*, een alcohol, en *citronellul*, een aldehyd, welke met de z.g. *sesguiler pene* door de aanwezige hoeveelheid de waarde der olie, het z.g. „*totaal geraniol*” bepalen. Vooral het citronellal is zeer vatbaar voor ontleding, zoodat bij minder goede behandeling der olie of door mengen van verschillende soorten, door luchtname, het totaal *geraniol*gehalte achteruit gaat. Het plantmateriaal, het welk verkregen wordt door scheuring van oude pollen, moet liefst niet in de schaduw uitgezet worden, daar dit van invloed is op de olieproductie en liet totaal *geraniol*gehalte. Het is een sterk gewas, dat op alle gronden groeit, zoowel in de laagvlakten als in het gebergte. Een vochtig klimaat bevordert de bladvorming, zoodat in den natten moesson de opbrengst aan olie groter is dan in den drogen tijd. Op 3000 voet hoogte zijn • ondernemingen, waar het gras schitterend groeit

en olie verkregen wordt van buitengewoon goede kwaliteit, n.l. ± 89 % totaal *geraniol* bij voortgezette destillatie, terwijl bij korter destilleeren zelfs i 94 % bereikt kan worden. In het algemeen leveren hoog gelegen tuinen olie met een hooger totaal *geraniol* (93—94 %) en *citronellal*gehalte (40—46 %) dan tuinen in de vlakke, waar de gehalten resp. 86—87 en 33—37 % bedragen.

De pollen worden in plantgaten of geulen uitgezet, tamelijk diep, daar zij zich uit den grond opwerken, wat door telkens anaardenen voorkomen moet worden. De bladeren worden dikwijls aangetast door een schimmel, *Helminthosporium spec*, hetgeen van slechten invloed is op het totaal *geraniol*gehalte der olie.

Laag afsnijden der grassen bij het oogsten is na-deelig voor de planten, bovendien bevat het onderste gedeelte der bladeren slechts weinig olie. De opbrengst per jaar per bouw is afhankelijk van vele factoren, o.a. vruchtbaarheid van den grond, klimaat, ouderdom van den tuin, aantal snitten, de grootte der rustperioden tusschen de oogsten en de wijze van destilleeren, doch wordt gemiddeld op 100 pikoel gras of 50 KG. olie geschat.

Destillatie kan door middel van stoom of waterdamp geschieden. De eerste methode heeft de meeste voordeelen, indien zij bij atmosferische spanning in den grasketel geschiedt. Technische verbeteringen aan de ketels kunnen het rendement verhoogen. Het is in het algemeen beter gesneden gras in de ketels te verwerken dan de z.g. ampas, dat natuurlijk ook lager rendement geeft. Drogen van het gras doet de kwaliteit teruggaan, echter kan een korte droging, teneinde meer gras in de ketels te kunnen krijgen en minder stoom noodig te hebben, geen kwaad, hoewel het gras moeilijker in de snijmachines verwerkt wordt dan wanneer het versch is. Opslaan van het gras, o.a. bij groter oogst dan de fabriek dagelijks kan verwerken, geeft aanleiding tot broeien, waardoor het totaal *geraniol*gehalte terugloopt. Serépollen kunnen bij goede behandeling en bemesting cenige jaren gras van goede hoedanigheid leveren, doch het gras mag niet te lang aan de planten blijven. Ook de wijze van koeling bij de destillatie is van invloed op de opbrengst. Aluminium koelhuizen zijn boven zinken te verkiezen terwijl ijzeren buizen wegens gemakkelijke roestvorming af te raden zijn.

De ampas uit de ketels kan voor bemesting of brandstof gebruikt worden. De verkoop van *citronella*-olie, waarvan de bepalingen door de Handel8vcreeniging te Batavia zijn vastgesteld, geschiedt op z.g. A-contract/waarbij de olie een totaal *geraniol*gehalte moet bezitten van minstens 85 % en het z.g. B-contract, voor oliën met een lager totaal *geraniol*gehalte dan 85 %, doch niet minder dan 80 %.

Het is meer en meer regel geworden de oliën op het gehalte aan totaal *geraniol*, soms ook op het *citronellal*gehalte, door het Analyse-laboratorium van de Afdeling Nijverheid van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg te laten onderzoeken. Dit laboratorium verstrekt certificaten van de gevonden analysewaarden, welke door den verkooper aan den koper worden overgelegd.

De *citronella*-olie wordt in hoofdzaak gebruikt voor parfumeering van goedkope zeepsoorten en als uitgangsmateriaal voor de bereiding van

grondstoffen voor kunstmatige reukstoffen, welke aangewend worden voor de samenstelling van fijne parfums.

Literatuur. Gildemeister und Hoffmann, Die atherischen öle; Dr. Jr. H. W. Hofstede, Afdeeling-Dep. v. L. N. en H. No. 4, 'Citronella-olie' V

VOLKSCREDIETWEZEN. (Vervolg van Dl. IV, blz. 605 v.v.). I. *Locmoengs.* Het aantal dezer padi uitleenende instellingen is sinds 1917 sterk gedaald. In genoemd jaar bedroeg het 10.558, in 1919: 9.974, in 1925: 6.453, in 1928: 5.959. Sinds 1925 is de vermindering nog slechts gering. Hoofdoorzaak is dat in vroeger jaren vele locmoengs zijn opgericht in daarvoor minder geschikte streken, waar de instellingen al spoedig een kwijnend bestaan leden. Bovendien heeft in een aantal dorpen de désabank de loemboeng vervangen, hoewel in vele désa's beide instellingen naast elkaar bestaan. Dit proces van liquidatie van zwakke locmoengs is bespoedigd door de verplichting der Inlandsche-Gemeentecredietinstellingen sinds 1922 om de kosten van de door den dienst van het Volkscredietwezen op haar uitgeoefende controle aan het Land te restitueeren. Overgebleven zijn de gezonde, krachtiger loemboengs: het gemiddeld padikapitaal per loemboeng, dat in 1917 243 pikoel groot was bedroeg in 1928: 356 pikoel; het aantal leeners der loemboeng steeg in dezelfde periode van 125 tot 182. De bedrijfskosten per pikoel werden lager ondanks de restitutie aan het Land. De achterstand verminderde, mede dank zij de in den loop der jaren verscherpte controle, van 300 tot 4.000.000 pikoels gemiddeld in de jaren 1917—1921 tot 34.000 en

48.0 pikoels in 1927, resp. 1928. Ook de rentevoet, die in vroeger jaren nog veelvuldig 40 tot 50 % bedroeg, kon belangrijk worden gedrukt: in 1928 rekenden 58 % der loemboengs 25 % of minder, 36 % 30 of 35 %. Vooral dank zij de hooge padiprijzen in de naoorlogsjaren vermeerderden de reserves aanzienlijk. Het gezamenlijk vermogen der locmoengs bedroeg in 1928 aan geld en schuren bijna / 9.000.000, aan padi 2.124.000 pikoels. Het geldkapitaal zal door belangrijke overschrijvingen van voor het bedrijf niet noodige middelen op de désakassen in 1930 sterk dalen. De inlagen der bevolking werden nagenoeg alle teruggegeven.

ii. *Dorpsbanken.* Deze instellingen staan nog midden in haar ontwikkeling. Op Java en Aladoera vermeerderde haar aantal van 1914 in 1919 tot 5317 in 1928, jaarlijks komen er nog eenigo honderden bij. Het aantal bankjes der buitengewesten beliep ulto 1928: 636. Het eigen kapitaal der gezamenlijke Ned.-Indische dorpsbanken bedroeg ulto 1928 / 12.887.000, waarvan / 9.063.000 onder haar leeners uitstond. Daar de leentermijnen veelal nog kort zijn, rouleert het kapitaal snel en werd zoodoende in 1928 / 45.988.000 uitgeleend in 3.244.000 leeningen aan 1.112.000 personen, dus ruim / 41 per persoon. Het gemiddeld bedrag per leening bedroeg in 1928 op Java en Aladoera / 14, op de Buitengewesten / 24. De achterstand, die op Java en Aladoera ulto 1917 en 1919 nog 5 resp. 2.8% van het uitstaand bedrag groot was, beweegt zich sinds 1921 om (meest beneden) de 1% en bedroeg ulto 1928 zelfs slechts

0.4%. Op de buitengewesten waszy nog 4.4% hoog. De bedrijfskosten zijn, ondanks de restitutie van do kosten der Gouvernementscontrole, op onge-

veor 4% van het uitgeleend bedrag gebleven. De kosten bepalen den rentestand, daar na eenigen tijd de bankjes geheel met eigen kapitaal werken, zoodat geen interest voor opgenomen gelden behoeft te worden betaald. Belangrijke verlaging van kosten is niet mogelijk, zoolang de bestuurders der bankjes bezoldigd moeten worden, do administratie door beroepspersoneel moet worden gevoerd en een voortdurende scherpe controle noodig is om den goeden gang van zaken te verzekeren. Er zijn geen aanwijzingen dat hierin verandering zal komen. Toch zijn de rentevoeten belangrijk verlaagd. Was vroeger een rente van 10% van het uitgeleend bedrag over een leentermijn van 10 a 11 weken regel, in 1928 vroegen bijna alle banken, ook die op de buitengewesten, 6—8%, een groot deel zelfs slechts 5% of minder. Bij leeningen met terugbetaling in 20—22 week- termijneri bedraagt do rentevoet eveneens overwegend 6—8%, soms 5% of minder, maar vragen vele banken toch nog 9—10%. Voor leeningen met maandelijksche of vijfwekelijksche terugbetaling is de rentevoet ongeveer gelijkelijk tus-, schen 6—8 en 10—12% over de leentermijnen --verdeeld, indien in 5 of 6 termijnen wordt afgelost, en bedraagt zij overwegend 10—12 en 15—20% bij 10—12 termijnen, hoewel daarbij ook een rente van 6—8% reeds vrij veel voorkomt. Bij leeningen met aflossing in ééns na 6 tot 12 maanden wordt meest 1—2% rente per maand berekend. Uit dit overzicht blijkt dat ook met andere aflossingstermijnen dan de vroeger algemeen gebruikelijke wekelijksche termijnen wordt terugbetaald, al is het laatste leeningstype- nog verreweg het belangrijkste. Uit 1928 stond bij de gezamenlijke dorpsbanken in Ned.-Indië / 5.550.500 met wekelijksche-, (op Sumatra's Westkust 14 daagsche), / 2.831.000 met maandelijksche aflossing en slechts / 352.000 aan andersoortige leeningen uit.

Aandeelen of verplichte inlagen voor kapitaalvorming zijn bij de désabanken afgeschafte, daar het daarmede beoogde doel, om eenig coöperatief karakter aan de instellingen te geven en de belangstelling der leden te wekken, niet werd bereikt. Daarentegen is in Oost Java, Pekalongan en Tegal een stelsel van verplicht sparen in zwang, dat bij de leeners zeer populair is en hierin bestaat, dat men bij wekelijksche behalve rente ook spaargeld moet betalen, hetwelk in de vastenmaand wordt terugbetaald. Bij invoering van renteverlaging wordt op verzoek van de leeners gewoonlyk het verplichte spaargeld met het bedrag der verlaging verhoogd, in genoemde streken wordt aldus jaarlijks ongeveer li miljoen guldens bespaard en terugontvangen in den tijd dat men het meeste geld noodig heeft.

Op de Buitengewesten vindt men dorpsbanken onder toezicht van do Centrale Kas alleen in do gewesten Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang, Al' anado en Buli en Lombok. Die ter Sumatra's Westkust hebben in de jaren 1916—20 een zware crisis doorgemaakt, omdat te veel vertrouwd was op de bestuurders en de oprichting in zoo grooten getale had plaats gehad, dat voldoende intensieve controle niet mogelijk was. Na reorganisatie werken zy vrywel op dezelfde wijze als de bankjes op Java, behoudens dat meest met* tien veertiendaagsche inplaats van wekelijksche» termijnen wordt afgelost en dat het bestuur niet door het désahoofd mot helpers, maar door eenigo

speciaal daartoe door het dorp aangewezen personen (z.g.n. hakims) wordt gevoerd. Uit^o. 192S telde men ter Sumatra's Westkust 336 gereorganiseerde bankjes, die / 6S2.000 hadden uitstaan met slechts 1.2% achterstand, een zuiver vermogen van f 605.000 bezaten en f 2.436.000 in dat jaar hadden verstrekt in 139.000 leeningen aan 77.0 personen, van wie bijna de helft vrouwen. Benkoelen telt 90 bankjes, die vrij goed gaan, al bedroeg de achterstand ulto 1928 3.4%. Palembang maakt sinds 192S een soortgelijke crisis door als Sumatra's Westkust vroeger, hoewel minder hevige. De moeilijkheid bestaat daar voor een groot deel hierin, dat de margahoofden te groote heeren zijn, om zich door de mantri's of zelfs door den controleur der Centrale Kas te laten leiden en toch niet voldoende inzicht hebben om zonder zoodanige leiding de bankjes naar behooren te beheeren. liet dorpscredietwezen heeft zich in Palembang eerst na de plaatsing van een ambtenaar van het Volkscredietwezen in 1925 uitgebreid. ult^o. 1928 waren er 50 bankjes met een aan leeningen uitstaand bedrag van / 450.000 en J 201.000 zuiver vermogen. De achterstand bedroeg toen 8.6%; er is dat jaar f 813.000, bijna uitsluitend met aflossing in maandtermijnen, uitgeleend aan 10.000 personen (overwegend mannen), verdeeld over 12.000 leeningen.

In de Minahasa is sinds vele jaren weinig vooruitgang merkbaar. De bevolking is er ontwikkelder dan elders, maar leeft veelvuldig boven haar financiële kracht; de 24 bankjes hebben er overwegend een coöperatief karakter, maar worden dikwijls slecht beheerd. Voortdurend moet van de zijde van den specialen dienst en het Binnen- landsck Bestuur tegen achterstand gestreden worden.

Op Noord Bali bestaan sinds jaren ruim 40 dorpsbankjes onder toezicht van het Binnen- landsch Bestuur, gesteund door een mantri.

Sinds November 1927 is te j-ingaradja een controleur der Centrale Kas geplaatst. Er wordt in dit gewest anders gewerkt dan elders. In aansluiting op het sterk ontwikkeld vcreenigingsle- ven der Baliërs wordt getracht ook aan de dorpsbankjes meer een verenigings- dan een overheidskarakter te geven en haar te ontwikkelen tot werkelijke volksinstellingen. Dat brengt mede dat niet wordt gedecreteerd, maar dat het personeel van de Centrale Kas op voet van gelijkheid met de dorpsbewoners overleg pleegt en hun raad geeft. Uitbreiding geschiedt dus slechts zeer langzaam. Of de proef slagen zal, valt nog niet te zeggen.

lii. In het algemeen moet aan de dorpscredietinstellingen op Java en Madoera en ten deele aan die der Buitengewesten alle coöperatief karakter worden ontzegd. Alle streven zoodanig karakter te ontwikkelen is tot nu toe op mislukking uitgelopen. Op Java is dan ook als onvermijdelijk aanvaard, dat de instellingen overwegend afhankelijk zijn van de haar van bovenaf gegeven controle en leiding. Zij worden door de belanghebbenden niet als volkscredietinstellingen gevoeld; de besturen trachten er zooveel mogelijk voor zich zelf uit te halen. Werden vroeger de zittingen der bankjes meest in de pendopo's der dorpschoufden gehouden, zonder dat deze er aan dachten daarvoor eenige vergoeding te eischen, thans wordt daai^o op meer en meer aangedrongen. Aan dat verlangen wordt toegegeven, tevens

wordt meer dan vroeger tot den bouw van eigen kantoor tjes overgegaan. Désa's en Binnen- landsch Bestuur vlassen op de winsten der crc- dietinstellingen om die voor désawerken te kunnen gebruiken. Te beginnen met 1930 zal drie- jaarlijks, volgens bepaalde door den wetgever vastgestelde regelen, worden naggegaan welk deel van haar kapitaal de instellingen zonder bezwaar aan de désa's kunnen afstaan; voorwaarde daartoe is, dat de rente niet hooger is gesteld dan de kosten met een kleine veiligheidsmarge noodig maken. Eenige regelen voor het beheer van en toezicht op de Inlandsche-gemccontcredietinstel- lingen in provinciën op Java en Madoera (buiten de ressorten der stadsgemeenten) zijn bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1929 No. 357 gegeven. Overigens is in genoemd gebied naast de desa zelf de regentschapsraad tot het stellen van regelen bevoegd. Daarbuiten zijn de noodige regelen veelal door de Hoofden van Gewestelijk Bestuur vastgesteld.

IV. De *Volkscredietbanken*, ook wel volks- of afdelingsbanken genoemd, omvatten op Java veelal een regentschap, op de Buitengewesten meest een gewest. Hoewel formeel rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, zijn zij in wezen overwegend ambtelijke instellingen. Zij tellen ten hoogste eenige tientallen leihitQrs (soms zijn er nauwelijks meer leden dan bestuurders, voornamelijk Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren, een of twee ambtenaren van den landbouwvoorlichtingsdienst en enkele Europeesche planters, agenten van grootbanken of andere particulieren); de nieuwste, na de reorganisatie van eind 1928 ingevoerde, reglementen schrijven vo'or dat ook ten minste een drietal niet tot do ambtenaren in ambtelijke verhouding staande gegoede Inlanders onder de leden moeten worden opgenomen. De hoogste plaatselijke bestuurs- en landbouwambtenaren hebben, indien zij Jid zijn, van rechtswege zitting in het bestuur. Alle pogingen om de actieve belangstelling van Inheemsche particulieren voor deze instellingen te wekken zijn mislukt, waardoor de ontwikkeling noodzakelijk in de richting van steeds verdergaande ambtelijke bemoeienis voort. De leden dragen bovendien geen enkele geldelijke verantwoordelijkheid, betalen ook geen contributie of inlagen en krijgen omgekeerd hoogstens vergoeding voor reiskosten en een bescheiden presentiegeld. Do bemoeienis der leden-ambtenaren met deze instellingen wordt als een onderdeel hunner ambtelijke plichten beschouwd, in de vervulling waarvan zij wel een groote mate van vrijheid genieten, maar waarbij zij ingevolge Regeerings- rondschriften van 24 October 1928 No. 2290/B toch verplicht zijn om de door de Jtegeering aangegeven beginselen te bevorderen en op te volgen.

liet beheerder banken wordt gevoerd door een administrateur met een veelal uitgebreiden staf van lager personeel (adjuncten, filiaal beheerders, kas- en boekhoudbeambten, agenten voor onderzoek van leeningsaanvragen in de desa). De administrateur behoort sinds de reorganisatie van 1928 tot het personeel der Centrale Kas, doch is ter beschikking gesteld van het bankbestuur, aan hetwelk hij binnen de grenzen van statuten en reglementen ondergeschikt is. Daar hij door den directeur der Centrale Kas kan worden ontslagen, is hij in laatste instantie tegenover dezen verantwoordelijk. De administrateur geeft de leeningen

der bank uit, hij heeft daarvoor in bepaalde gevallen (leeningen van meer dan gewone grootte of duur) wel bekrachtiging vanwege het bestuur noodig, maar dit college kan zelf geen leeningen toestaan. Statuten en reglementen der bank volgen, behoudens plaatselijk noodig gebleken afwijkingen, door of vanwege de Regiering vastge-stelde modellen.

De meeste leeningen worden verstrekt met aflossing in 10 tot 20 maandelijksche of één of twee oogst- (jaarlijksche of halfjaarlijksche) termijnen; een grooter aantal termijnen komt ook wel voor, evenals betaling in twee-, drie- of viermaandelijk- schc perioden. De 89 volkscredietbanken hadden ult°. 1928 ruim 57 miljoen guldens uitstaan, met een achterstand van nog geen 3%; zij bezaten een eigen vermogen (reserve) van 151 miljoen guldens en leenden in genoemd jaar 68 miljoen guldens uit aan 892.000 personen; de gemiddelde leensom bedroeg op Java bijna / 65, op de Buitengewesten / 227 per leener. Hoewel onder de leeners ook Europeanen en Vreem-Ule Oosterlingen zijn, bestaan zij toch overwegend uit Inheem- schen. De gemiddelde leensom is sinds 1925 vrijwel op hetzelfde peil gebleven; de banken bereiken echter een steeds grooter deel der bevolking, hetgeen blijkt uit het toenemend aantal leenin- gen, dat op Java en Madoera van 400 a 500.000 in de jaren 1915—1923 tot 760.000 in 1928 steeg (terwijl het aantal banken met slechts één vermeerderde) en op de Buitengewesten van 15.000 in 1915 (9 banken) tot 32.000 in 1921 (15 banken),

44.0 in 1925 (19 banken) en 65.000 in 1928 (18 banken). De Lampoengsche Volksbank is meteen groot verliessaldo (gedragen door Gouvernement en Centrale Kas) opgeheven, omdat aan do dun gezaaide bevolking niet in voldoende mate op veilige basis crediet kon worden verstrekt en de leeningen aan de van Gouvernemenswegc uitgezonden Javaansche kolonisten veel te riskant bleken. Overigens hebben alle buitengewesten, behalve die ten Oosten van Celebes en Lombok, één of meer volkscredietbanken.

Sinds omstreeks 1921 is door de dienstleiding een krachtige actie ingezet ter verlaging van don toenmaals bij de meeste volkscredietbanken 18%

p.j. bedragenden rentevoet. Deze hooge rente was noodig geweest met het oog op do zware kosten en voor vermogensvorming. Toen de banken grootcr waren geworden en vele het statutair maximum zuiver vermogen van 25% der opgenomen gelden reeds hadden bereikt, werd renteverlaging mogelijk. Instele daarvan werden de banken overdreven royaal tegenover haar porsoncol en vertoonden zij neiging baargelden voor andere doeleinden te besteden dan waarvoor zij haar waren toevertrouwd. De door de dienstleiding ingezette actie stelde het ideaal van renteverlaging daartegenover op den voorgrond en niet zonder succes. Alodio 1929 hieven op Java en Madoera meer dan een kwart der banken geen hoogerren rentevoet dan 12% p.j., ruim */» geen hoogerren dan 15% p.j. In do Buitengewesten, waar vele banken nog onvoldoende zuiv. er vermogen bezitten, hief medio 1929 één ten hoogste 10% p.j., één hoogstens 12% p.j., terwijl zeven banken haar maximum tot 15% p.j. hadden beperkt; in totaal rekenden er dus 9 banken of 50% van het geheel niet meer dan 15% P-j-

De genoemde rentevoeten zyn maxima; voor grootere of langoro leeningen of voor speciaal nut

tige doeleinden (als aankoop van kunstmest) wordt veelal een lagere rente berekend.

Voor zoover zij voor haar leeningen zakelijke zekerheid noodig achten, verkrijgen vooral de Javabanken die door middel van het speciaal te haren behoefte gecreëerde recht van credietver- band, een soort hypotheek op volgens adatrecht door Inlanders bezeten gronden (Ind.Stb. 1908 No. 542). Overwogen wordt om ook andere credietge- vers dan volkscredietbanken in de gelegenheid te stellen van dat recht te profiteren; aan de N.V Bank Nasional Indonesia te Soerabaja is dat, onder zekere overheidscontrole, in 1929 toegestaan.

De volkscredietbanken treden ook op als finan- cieele centrales voor dorpen en dorpscredietin- stellingen, zoowel door aan deze te leenen als door beleggingen van haar in ontvangst te nemen. Als credietgeefsters hebben zij voor de dorpscredietinstellingen alleen tijdelijke beteke- nis, daar deze haar rentevoet aanvankelijk hoog stellen om snel uit de winsten een eigen kapitaal te vormen. Ult°. 1928 stond / 650.000 onder publiekrechtelijke instellingen op Java en Madoera, / 587.000 in de Buitengewesten uit. Daartegen vormen de beleggingen van desakassen, -loem- boengs, -banken en andere overheidsinstellingen vooral op Java en Madoera een steeds grooter percentage van het bedrijfskapitaal der volkscredietbanken: ulto 1928 was 61% van de opgenomen gelden dier banken van genoemde instellingen afkomstig, op de Buitengewesten 35%. Overigens betrekken de banken, behalve uit haar eigen vermogen, haar bedrijfsmiddelen van het (grootendeels Europeesche) publiek, voornamelijk in den vorm van deposito's met een jaar opzegging. Ten slotte dient de Centrale Kas als aanvulling, vooreerst voor jonge banken, verder voor instellingen, die zich snel uitbreiden en vooral ook voor vele banken in de Buitengewesten en sommige op Java, die door het gering aantal goeode ingezetenen ter plaatse niet voldoende kapitaal kunnen aantrekken. De totale beleggingen van In- heemschcn bij de volkscredietbanken beliepen ult°. 1928/4.748.000, afkomstig van 24.778 inleggers.

V. De Centrale Kas te Weltevreden is een door de Regeering gecreëerde en geleidelijk met een kapitaal van / 3.600.000 voorziene rechtspersoon. Dat kapitaal behoeft uitsluitend*uit de winsten aan het Land te worden terugbetaald on dat eerst van het oogenblik af dat en voor zoolang het, tezamen met de uit de winsten te vormen reserve, / 1.250.000 bedraagt. De Centrale Kas is de finan- cieelo centrale van het Volkscredietwezen en oefent bovendien controle en toezicht uit zoowel op alle Inlandsche-gcmcncrcdrietinstellingen als op alle volkscredietbanken. Zoals de reserves der dorpscredietinstellingen statutair bij de volks- credietbankon moeten worden belegd, zijn doze laatsten krachtens haar statuten verplicht al haar niet dagelijks benoedigdc middelen bij de Centrale Kas te concentrecrcn, terwijl zij ook haar niet in haar bedrijf aangewend eigen vermogen alleen bij do Centrale Kas mogen beleggen of in obligaties Indischo leening, die in bewaring moeten worden gegeven bij de Centrale Kas, welke gerechtigd is die te belcnen, onder v'oorwaarde van teruggave op eerste aanvraag. Door deze in 1921 ingozette concentratie heeft het Volkscre- dietwezen een groote liquiditeit verkregen: uit®. 1929 vertoonde do (samengetrokken) balans der Centrale Kas het volgende beeld:

Kas en Kassiers..... /	4.472.787	Grondkapitaal en uitgestelde rentevrije schuld /	
Volkscredietinstellingen R. C. . .	- 5.568.310	3.607.414
Effecten	4.604.890	Kassiers voor beleening.....	- 852.707
Inventaris	- 5.000	Volkscredietinstellingen R. C.	- 3.931.327
Effecten van volkscredietinstellin- gen	- 5.245.740	idem deposito en reserves	- 5.758.776
Diversen.....	- 153.543	idem effecten.....	- 5.245.740
		Diversen	- 257.752
		Reserve koersverschillen op effecten	83.760
		Reserve.....	- 312.794
	/ 20.050.270		/ 20.050.270

Sinds de reorganisatie van 1925 is de Centrale Kas verplicht bij liquidatie van een volkscredietbank het eventueel tekort dier instelling met haar eigen kapitaal te dekken.

Voor leiding en controle beschikte de Centrale Kas medio 1929 over het volgende personeel: 1 directeur, 2 onderdirecteuren, 1 accountant, 5 inspecteurs, 51 adjunct-inspecteurs, controleurs, adjunct-controleurs, ambtenaren voor den buitendienst en 285 mantri's. Directie en accountant met een bureau en een kas- en boekhoudafdeling zetelen te Batavia, het overige personeel is over geheel Nedcriandsch-Indië verspreid. De dorpscredietinstellingen worden in eerste instantie door de mantri's gecontroleerd, de volkscredietbanken door de adjunct-inspecteurs en controleurs, die tevens toezicht houden op de mantri's. Veelal heeft een controleerend ambtenaar op Java twee volkscredietbanken en ongeveer 8 mantri's voor zijn rekening, en omvat zijn ressort twee of drie regentschappen. Als schakels tusschen hoofdbureau en plaatselijke ambtenaren dienen de inspecteurs. De vroegere dienst voor het Volkscredietwezen is sinds 1924 praktisch, sinds 1927 ook officieel (Jnd. Stb. 1927 No. 77) in dien der Centrale Kas opgelost, zoodat grootere eenheid in de organisatie is bereikt. Alleen de adviseur, wiens titel gewijzigd is in „Adviseur voor Volkscredietwezen en Coöperatie” is nog over. Zijn hoofdtaak is de behartiging van de coöperatie; hij kan verder aanbevelingen doen aan den directeur der Centrale Kas, die evenwel ondergeschikt is aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur. Verder kunnen de statuten en reglementen der volkscredietbanken niet dan met toestemming van den adviseur worden gewijzigd.

Naarmate het bedrijf der volkscredietbanken omvattender en moeilijker werd en geheel in handen kwam van bezoldigd personeel, zoodat de besturen, door gebrek aan tijd en deskundigheid, steeds meer van plichtsopvatting en inzichten van de administrateurs afhankelijk werden, werd de behoefte aan deskundige controle en voorlichting grooter, waarin bij de bestaande organisatie alleen de Centrale Kas kon voorzien. Als resultaat van veel strijd is aan controle door particuliere boekhouders, die van désatocstanden en -economie niets afwisten, een eind gekomen en hebben zich alle volkscredietbanken bij de Centrale Kas voor geregelde controle aangesloten. Sterke decentralisatie heeft verder ten gevolge gehad dat de controleurs van de Centrale Kas de bijzondere omstandigheden der verschillende banken beter dan vroeger kennen en geregeld contact onderhouden met administrateurs en bankbesturen, waardoor hun invloed veel grooter is dan vroeger. Ten slotte stelde de Regeering in 1926 een commissie in, waarin dienstleiding, be-

stuursambtenaren, bankbesturen, administrateurs en landbouwvoorlichtingsdienst vertegenwoordigd waren, ten einde haar omtrent reorganisatie van de volkscredietbanken voor te lichten. Overeenkomstig de voorstellen dier commissie stelde de Regeering een nieuw stel statuten en voornaamste reglementen dier banken vast, welke bepalingen den invloed van den speciaal dien en van de residenten-superintendenten verhoogden. Vooral is van belang dat, als boven reeds vermeld is, de administrateurs volgens deze statuten behooren tot het personeel der Centrale Kas. Bij meergemeld Regeeringsrondschrijven van 24 October 1928 No. 2290/B werd den Hoofden van Gewestelijk Bestuur verzocht hun volle medewerking te verlenen ten einde de in hun ambtsgebied werkende volkscredietinstellingen te bewegen aan den wensch der Regeering om genoemde statuten en reglementen over te nemen, gevolg te geven. In den loop van 1929 zijn alle banken, op die te Soerakarta na, daartoe overgegaan.

VI. *Werking van het Volkscredietwezen.* De resultaten van het Volkscredietwezen zijn beneden de verwachtingen gebleven, die men daarvan in den begintijd koesterde. Hoewel ongetwijfeld aan de volkscredietinstellingen nog veel te volmaken valt, is de bescheidenheid harer resultaten toch voornamelijk het gevolg van de eigenaardigheden der Inheemsehe maatschappij. Deze is, vergeleken bij de Westersche wereld, statisch; do in het Westen als vanzelfsprekend aangenomen drang naar vooruitgang, naar wclvaartsvermeerdering ontbreekt grootendeels. De zeer kleine landbouwbedrijfsjes (en ongeveer 80% der bevolking is bij den landbouw betrokken) zijn gericht op de behoeftenbevrediging van het gezin en worden dientengevolge nog weinig rationeel gedreven. Toegepast rationeel denken is den inlander in het algemeen nog niet mogelijk. Bovendien is hij zoo aan alle kanten door de désamenleving, een overmachtig bestuur, de economisch sterkere Ohineezen en de kapitaalcracht der groote cultures ingeperst, dat deze uiterlijke factoren zijn natuurlijke neiging tot berusten nog belangrijk versterken. Daartegen vermag crediet niets.

Over het algemeen (er komen uitzonderingen voor, vooral op de Buitengewesten) stimuleert het crediet de inheemsehe productie dan ook niet; wel maakt het den Inlander den bestaansstrijd minder moeilijk. Leeningen met aflossing in een of twee termijnen (oogst- of seizoenleningen) worden overwegend uitgegeven in den tijd dat do landbouwer de grootste geldbehoefte heeft (voor inhuur van grond en vee, kosten van grondbewerking, levensonderhoud in den schralen tijd, aflossing van elders aangegane schulden enz.) en terugbetaald uit den oogst. Leeningen met maan-

delijksche terugbetalingen (vnl. in klapperstrcken en in gebieden, waar uit koelieloonen en erf-opbrengsten geregelde inkomsten worden genoten) worden geregeld het geheele jaar door voor allerlei, veelal consumptieve doeleinden verstrekt; zij treden in de plaats van sparen in geld, waartoe de désamten in het algemeen anders niet komt; door haar groot aantal kleine termijnen stellen zij hem n.l. in staat grootere uitgaven geleidelijk uit zijn inkomsten te betalen.

Groote opvoedende waarde heeft het Volkscredietwezen doordat het den Inlander leert beter met geld om te gaan en geleende gelden uit zijn inkomsten terug te betalen, hetgeen in de Oostersche samenleving geen gewoonte is. Op stiptheid in de terugbetaling zien de volkscredietbanken zeer scherp toe; vandaar de lage achterstand, waarvan de geringheid te meer in het oog springt, indien men bedenkt dat daaronder elke zelfs minder dan een maand achterstallige termijn wordt opgenomen.

Over het algemeen worden de geleende gelden door de landbouwers op verstandige wijze besteed. Bij loontrekkenden, désabeambten en ambtenaren is het dikwijls anders gesteld. Hooge achterstanden zijn heel vaak het gevolg van het feit, dat de geleende gelden niet in handen zijn gekomen van degenen voor wie zij bestemd zijn en die als leeners te boek staan, maar van désabestuurders of Inlandsche ambtenaren.

Sparen doet de landbouwer in grond, vee en sieraden; ruimer vloeiende middelen worden ook zeer veel gebruikt voor verbetering der woning. Een en ander heeft ten gevolge dat ook do naar Inheemschen maatstaf niet onbemiddelde landbouwer zeer gemakkelijk in geldverlegenheid komt, do door een leening moet worden verholpen. Dikwijls begint men dan met grond, klap-perboomen of roerend goed te verpanden om later met van de volkscredietbank geleend geld de verpande goederen in te lossen of andere gronden te huren, in pand te nemen of te koopen.

In geld wordt vnl. gespaard door Inlandsche ambtenaren en geëmployeerden, in het algemeen door stedelingen, hoewel ook deze veelal de voordeliger belegging in grond prefereren. Vandaar dat do volkscredietinstellingen als spaarinstellingen van weinig betekenis zijn en zullen blijven.

VII. *Literatuur.* Dr. J. C. W. Cramer, Het Volkscrediet wezen in Nedorlandsch-Indië, 2e druk 1930, verkrijgbaar a /5 bij de Centrale Kas; O. P. Besseling, Het Volkscredietwezen in Ned.-Indië, 1919, Hollandia Drukkerij, Baam; de Jaarverslagen van het Volkscredietwezen en het maandelijks verschijnende. Blandje voor het Volkscredietwezen (waarin ook de jaarverslagen der Centrale Kas zijn afgedrukt), beide verkrijgbaar bij de Centrale Kas. Zie voorts het Koloniaal Verslag en den Rcegeringsalmanak

CHINEESCHE ZAKEN (DIENST DER). (Zie CHINEESCHE ZAKEN (AMBTENAR VOOR —) Dl. I, blz. 477). Do werkring van dozen dienst omvat in den ruimsten zin alle aangelegenheden, welke do Chineezzen in Nederlandsoh-Indië betreffen of waarbij dezo betrokken zijn. Het personeel is vereenigd in een „Kantoor voor Chineseche Zaken” te Batavia, j.m.-be- staat uit een Adviseur, Ambtenaren voor Chineseche Zaken volgens een telken jaro bij de begrooting te regelen sterkte en het noodige kantoor- on verder ondergeschikt personeel.

De Adviseur is, onder de bevelen van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, belast met de leiding van den dienst. Hij geeft over alle op den dienst betrekking hebbende aangelegenheden raad aan de Regeering of de betrokken gezagheb-benden en lichamen en kan aan Haar of hen voorstellen of vertoogen indienen.

Waar dit verlangd wordt, verleent het Kantoor voor Chineseche Zaken ook zooveel mogelijk aan rechterlijke en administratieve gezaghebbenden en colleges hulp voor het maken van vertalingen.

Een reglement voor den dienst is vastgesteld bij Ind. Stb. 1925 No. 195. Het tarief voor werkzaamheden, door het kantoor ten behoeve van particulieren verricht, is vastgestekt bij artikel 2 van het Gouv. Besl. van 17 Augustus 1925 No. 19.

De opleiding van Ambtenaren voor Chineseche Zaken geschiedt volgens de bepalingen van Ind. Stb. 1918 No. 52; de bezoldiging is geregeld in Ind. Stb. 1928 No. 38/

VACCINE (Vervolg van Dl. IV, blz. 497). In de 5/ laatste jaren is de inenting der bevolking op Java en Madoera zeer belangrijk verbeterd door invoering van het door Dr. J. Terburgh (toenmaals Inspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst te Soerabaja) in 1915 uitgedachte z.g. „gescheiden stelsel in den vaccinedienst”. Hierbij is het door Waszkiewicz uitgedachte kringenstelsel gehandhaafd, doch alleen voor de eerste inenting der kleine kinderen. De rondgang door het geheele vaccinedistrict (tournee), te voren 12 & 13 weken in beslag nemende, werd ingekrompen tot 8 a 9 weken, zoodat van elk kwartaal 4 it 5 weken beschikbaar bleven voor de herinonting van de oudere kinderen en van de volwassenen. Voor deze herinentingen werden dus afzonderlijke weken gereserveerd, gescheiden van de eerste inenting der kleine kinderen: vandaar de naam „gescheiden stelsel”.

In elk vaccinedistrict wordt nu de revaccinatie der bevolking systematisch uitgevoerd. Do vaccinateur begeeft zich naar een bepaald bestuurs- onderdistrict van zijn ressort en ent de bevolking daarvan in. Hij bezoekt daarbij achtereenvolgens elke désa van dat onderdistrict en verblijft in die désa tot hij praktisch gesproken de geheele bevolking heeft gehad. Per dag kan hij 500 a 600 lieden inenten, zoodat hij ook de volkrijkste désa in enkele dagen behandeld heeft. Wanneer hij minstens 80% der bevolking heeft geënt (met minder mag hij geen genoegen nemen), verhuist hij naar de volgende désa, en zoo werkt hij eenige weken achterelkaar door, tot do tournee voor do enting der zuigelingen weer moet beginnen.

In 7 «1 8 jaren moet het geheele vaccinedistrict (gemiddeld 200.000 zielen omvattende) bewerkt zijn, zoodat thans op Java en Madoera practisch de geheele bevolking ongeveer alle 5 jaron eenmaal ingeënt wordt, waardoor aan die bevolking als geheel gonomon een hooge mate van immuniteit tegen de pokzickte is verzekerd. In het bijzonder op hot platte land, welks bevolking ge-williger is, is met behulp van dit gescheiden stelsel het gevaar voor pokkenepidemieën vrijwel bedwongen.

Veel meer bezwaarlijk is do doorvoering in en om de groote steden, met hun moeilijker te bereiken on vlottende bevolking, by wie het désaver-band geheel of grootendeels verloren is gegaan.

Het gescheiden stelsel eiseht voortdurend toe- zicht van do zijdo der geneeskundige ambtenaren

van den Dienst der Volksgezondheid, en volledige medewerking van de bestuursambtenaren (in het bijzonder de assistent-wedena's en de wedena's) voor het verzamelen der bevolking op de plaatsen en tijdstippen der inenting en der herinenting.

In de Buitengewesten is dit gescheiden stelsel slechts hier en daar ingevoerd kunnen worden. Aangezien de toestanden aldaar in hooge mate verschillend zijn, is de vaccinedienst er ook niet uniform geregeld. Steeds wordt er echter naar gestreefd, de vaccinateurs te laten werken volgens een vooraf vastgesteld tournee-plan op datum, zoodat de volkshoofden en bestuursambtenaren tijdig weten, wanneer zij op de komst van den vaccinateur moeten rekenen.

Alleen indien de geringe ontwikkeling der bevolking of de verkeerstoestanden (eilandengroepen enz.) oorzaak zijn, dat dit reizen volgens een vast plan onmogelijk is, maken de vaccinateurs hun reizen zonder dit plan, waarbij op elke inentings-, plaats natuurlijk veel tijd verloren kan gaan, alvorens de bevolking verzameld is. In den laatsten tijd is ook de inenting der bevolking in afgelegen en moeilijk te bereiken streken mogelijk geworden, sinds de Landskoepokinrichting (thans onder directie van Prof. Dr. L. Otten) er in geslaagd is de duur der werkzaamheid van de animale koepokstof enorm te verlengen, door deze koepokstof, niet vermengd met eenige andere stof, in het luchtledige bij lage temperatuur te drogen. Deze droge, fijngemalen vaccine wordt in luchtledige, dichtgesmolten buisjes verzonden en vlak voor het gebruik door den vaccinateur vermengd met een kleine hoeveelheid glycerine, desnoods met water, en op de gewone wijze aangewend. Deze droge vaccine blijft maandenlang goed en kan ook een wekenlang transport in de hitte verdragen, zonder hare virulentie te verliezen. Aldus is de inenting, ook van de volkstammen in Centraal Borneo, in Centraal Nieuw-Guinee enz., mogelijk geworden.

Sinds 1923 is de Landskoepokinrichting met het daaraan verbonden Instituut Pasteur te Ban-, doe.ng. gevestigd.

Voor de literatuur aangaande de vaccine moge verwezen worden naar de verschillende jaargangen van het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, waarin de Jaarverslagen en andere publicaties van de Landskoepokinrichting regelmatig verschijnen, en naar de Mededeelingen van den D. V. G. in Ncd.-Indië. De regeling van den vaccinedienst is volledig te vinden in de Verzameling Voorschriften betreffende den Vaccinedienst, uitgegeven door het Hoofdkantoor van den D. V. G. Zie ook: Dr. Ch. W. F. Winckel, Voorkoming van pokken, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandseh-Indië, 1926, deel 66, p. 67L-"

PESTBESTRIJDING (Vervolg van Dl. III, blz. 391). In de laatste jaren is het zwaartepunt der pestbestrijding steeds meer gezocht in de woningverbetering; de andere maatregelen (evacuatie en ontsmetting) zijn van minder belang. Isolatie der contactpersonen geschiedt alleen in geval van longenpest. Uitzwaveling (ontrattig) vindt alleen plaats in besmette havenplaatsen, waar do laadprauwen regelmatig ontrattig worden. De in vroegere jaren veelvuldig beproefde vaccinatie der bevolking met diverse anti-pest- vaccins heeft geen resultaat opgeleverd; zij is daarom opgegeven.

In den loop der jaren is het aantal verbeterde woningen gestegen tot ruim een millioen, welke verbetering ruim 30.000.000 gulden gekost heeft. In 1929 is met de woningverbetering in West Java een aanvang gemaakt, en wel in het regentschap Koeningan. De Soendaneesche bouworde (op neuten) stelt bijzondere eischen aan de woningverbetering, verschillend aan die in Midden Java (in het algemeen met aarden vloer).

Sinds 1923 is de Dienst der Pestbestrijding (hoofdkantoor eerst te Malang, later te Semarang, toen vooral Midden Java waar geïnfecteerd bleek te zijn) als zelfstandige diensttak opgeheven en ingelijfd bij den Dienst der Volksgezondheid. Wel bestaat te Semarang nog een kantoor van den dienst der pestbestrijding, doch als onderdeel van het kantoor van den Inspecteur van den D. V. G. van Midden Java aldaar.

Literatuur: Prof. Dr. L. Otten: De Pest op Java, 1911—1923. Mededeelingen van den D. V.

G. In Ned. Indië, deel 11. **J/JAVA-INSTITUUT.** (Vervolg van Dl. V, blz. 226 of suppl. afl. 6, blz. 182). Zooals uit het eerste artikel over dit onderwerp in deze Encyclopaedie blijkt, is deze vereniging in 1919 tot stand gekomen met het doel de ontwikkeling van de Inheemsche cultuur, in den meest uitgebreiden zin van het woord, van Java, Madoera en Bali te bevorderen. Te Semarang was reeds in 1919 een vereeniging Sobó-Karti opgericht, plaatselijk een gelijk doel nastrevend, terwijl in Maart 1921 eene afdeling Jogjakarta van het Java-Instituut werd gesticht, om plaatselijk het doel van dit Instituut te bevorderen. In 1922 is het Contact-comité te Solo, onder leiding van het Java-Instituut gesticht, waarin alle plaatselijke cultuur-vereeningen te Solo zich vereenigden.

Van 1923 af worden maandbladen (Poesaka Djawi en Soenda) uitgegeven in het Javaansch (in Javaansch letterschrift) en in het Soendaasch (Latijnsche karakters). Deze periodieken bevatten een aantal artikelen, welke den lezers voorlichting verschaffen op het gebied van de Inheemsche cultuur, zoowel van vroegeren tijd als in haar tegenwoordigen vorm. Naast vertalingen uit het Nederlandsche tijdschrift „Djilwi” komen daarin verscheidene oorspronkelijke bijdragen voor.

Het Soendaasch maandblad Poesaka Soenda heeft sinds 1930 opgehouden te bestaan, terwijl een Madoereesch tijdschrift slechts een kort leven beschoren was. Thans zijn plannen voor een Baniësch tijdschrift aangehangig.

Behalve door de uitgaaf van tijdschriften wordt het doel van het Java-Instituut nagestreefd door het organiseeren van congressen, waarop onderwerpen betreffende de Inheemsche cultuur worden ingeleid en besproken, voorstellingen van Inlandsche kunst worden gegeven en onder deskundige leiding bezoeken worden gebracht aan belangrijke cultuurmonumenten.

In December 1924 werd te Jogjakarta weder een congres gehouden ten huize van den Rijks- bestuurder, onder beschermheerschap van den Sultan, alwaar behandeld werd:

- Welke waarde hebben de oud-Javaansche monumenten voor de huidige en toekomstige Javaansche cultuur? en
- Op welke wijze kan bij de opvoeding van de landskinderen de Inheemsche cultuur meer tot haar recht komen?, terwijl tevens een voordracht werd gehouden over: „De waarde der latere Ja-

vaansche bouwkunst". Dit congres werd geheel bijgewoond door den Sultan, P. A. A. Mangkoe-negoro VII en P. A. A. Pakoe Alam VII. In een motie sprak het congres als zijn oordeel uit, dat als grondslag voor een deugdelijk stelsel van nationaal onderwijs en nationale opvoeding de oprichting van een middelbare school voor de Oost-ersche letteren te Solo noodzakelijk was.

Het programma van dit congres bevatte dansen wajang-opvoeringen, terwijl een tentoonstelling van Javaansche bouw- en meubelkunst aan het congres verbonden was, welke geopend werd door den Sultan van Jogjakarta.

Het congres te Soerabaja, in September 1926 gehouden, behandelde de taal-, land- en volkenkunde van Oost Java en Madoera. Voordrachten werden gehouden over: „Een en ander over Hin-doe-Javaansche kunst, speciaal die van Oost Java" *) en „De Toonkunst van Madoera"; „Een kijkje in Madoera's verleden"; „Literatuur en kunst van Madoera"; „Een inleiding tot het bezoek aan het emplacement en aan de bouwvallen van Madjapahit"; „Oost-Javaansche kunst". Ook werd een prauwendemonstratie gehouden op de Oedjoeng, en een nationale karapan van geheel Madoera en Bangkalan, terwijl ook nu dans- en wajang-opvoeringen in het programma waren opgenomen. Ter gelegenheid van dit congres werd op de Jaarmarkt te Soerabaja een tentoonstelling georganiseerd van Javaansche bronzen, nieuw- en oud-Javaansch koper-, goud- en zilverwerk; prauwenmodellen uit Oost Java en Madoera; wapens en landbouwgereedschappen en batikvlecht- en houtsnijwerk. Voor het eerst werden verder een verzameling van maskers uit verschillende deelen van Java en leeren en houten wajang-poppen tentoongesteld. Het tentoongestelde trok dusdanig de aandacht, dat de gemeente Soerabaja de tentoongestelde voorwerpen aankocht voor een op te richten plaatselijk museum.

Op het vijfde Congres te Soerakarta, in December 1929 gehouden, tevens een tienjarige herdenking van het bestaan van het Java-Instituut, werd als onderwerp behandeld: „Oostersch letterkundig hooger onderwijs", waaromtrent meerdere prae-adviezen waren uitgebracht. Op dit Congres werd een motie aangenomen, waarbij het Congres als zijn oordeel uitsprak: 1°. dat een Oostersche literaire faculteit in Indië noodzakelijk is als centrum van do beoefening van Indische cultuurwetenschappen on ter stimuleering van do ontwikkeling van de Inheemsche cultuur; 2°. dat het wenschelijk is, dat die faculteit met do reeds bestaande faculteiten te Batavia in universitair verband wordt vereenigd; 3°. dat de studio aan die faculteit niet alleen gericht moet worden op hot verleden, maar ook en vooral op het lovende heden, zoowel voor de practischo vorming tot het bokceden van allerlei maatschappelijke betrekkingen, als voor het ideëele doel van goestelijko en culturcole ontwikkeling; 4°. dat de keuzo der vakken met het oog hierop dient te worden vastgesteld.

Vorder werd een lezing gehouden over „Land en Volk van Bali" met film, terwijl weder dansen wajang-opvoeringen werden vertoond. Een

tentoonstelling van oud en modern Javaansch goud- en zilverwerk was aan het congres verbonden, terwijl de Soesoehocnan, als beschermheer van het congres, de congresbezoekers in de gelegenheid stelde den Kraton te bezichtigen.

In 1924 werden in de maand October twee taalcongressen, één voor het Javaansch te Solo en één voor het Soendaasch te Bandpong, gehouden.

Op de Javaansche bijeenkomst werden als onderwerpen besproken: Gaat de Javaansche taal achteruit of niet? Zoo ja wat is daartegen te doen? Wat kan worden gedaan om den achteruitgang van „tembang" tegen te gaan? Hetonderwijs in het Javaansch op de verschillende daarvoor in aanmerking komende scholen. Stijl van kinderboeken en van lectuur voor volwassenen.

Op de Soendasche conferentie werd „het karakter van het Soendaasch en het onderwijs in het Soendaasch op de verschillende daarvoor in aanmerking komende scholen" behandeld, terwijl o a. nog gesproken werd over: Welke dialectische woorden en uitdrukkingen kunnen in de „standaard taal" worden opgenomen. De „stijl" van het Soendaasch in lectuur voor verschillende groepen van lezers, inzonderheid in kinderboeken en boeken voor volwassenen. Het „lemes" in het Soendaasch. Wat kan gedaan worden tegen den achteruitgang van de Inheemsche poëzie? Spelling van woorden in Soendaasch letterschrift. Besloten werd tot oprichting van een permanente Commissie voor de behandeling van vragen op taalgebied.

Daar deze conferenties voor de kennis en de beoefening van de betrokken talen van belang zijn, werden deze taalcongressen in 1927 herhaald. In behandeling werden toen genomen de volgende onderwerpen: Het Javaansche taalonderwijs op de O.S.V.I.A. en op de Kweek- en Normalschool voor Inl. onderwijzers; het Javaansche taalonderwijs op de Mulo-school; de voor- en nadeelen van het schrijven van het Javaansch en Latijnsch schrift; Javaansche zang en muziek in verband met de opvoeding en taalkunde.

Op de Soendasche taalconferentie in dat jaar kwam ter sprake: do Soendasche standaardtaal; Tembang Soenda; Kawih Soenda; het onderwijs in Inheemsche talen bij het V.I.O., Normaal- en Muloscholcn.

Zoowel van deze taalcongressen als van de al-gemcncn congressen verschenen lijvige bundels met adviezen en overzichten van de gehouden besprekingen in het tijdschrift „Djawa" en Poe-saka Soenda on Poesaka Djawi.

Het Instituut heeft velo prijsvragen uitgeschroven, waarvan do resultaten in do tijdschriften gepubliceerd werden.

Ter voorbereiding van een ambachts- en kunstnijverheidscongres werd een commissie ingesteld onder voorzitterschap van den Gouverneur van Jogjakarta J. E. Jasper; een breed opgezetto enquête over dit onderwerp is in behandeling.

Mot medewerking van het Java-Instituut en het Nationaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen is door de vier Zelfbesturen van Java in 1930 het instituut Panti Boedaja opgericht, dat zich ten doel stelt het verzamelen en conserveeron van Vorstenlandsche cultuurvoortbrengselen.

Het secretariaat van het Java-Instituut is sinds 1927 gevestigd to Kadipolo, Soerakarta, al

*) Later in druk verschenen bij het Bat. Genootschap van K. & W.

waar ook de diverse uitgaven verkrijgbaar zijn.

Literatuur. Ind. Gids 1919 I blz. 482, II blz. 1293; De Tank 1918—19 blz. 241, 1920 blz. 57, 1921 blz. 609.

S. K/

*) **PEST** (Vervolg van *DI. IN*, blz. 359). Nadat in 1911 deze ziekte haar intrede in Oost Java (Ma-, lang) heeft gedaan, heeft zij zich geleidelijk over geheel Java verbreid. Eerst kwamen gevallen voor in Midden Java, en ten slotte ook in West Java, en wel sinds 1923, nadat in 1920 en 1921 eenige gevallen waren voorgekomen in Batavia, welke echter niet tot verdere uitbreiding aanleiding gaven.

In 1923 bleken echter de havenplaats Cheribon en eenige desa's in het regentschap Koeningan besmet te zijn, van waaruit de ziekte zich geleidelijk uitbreidde, ook in de regentschappen Tasik-malaja en Tjiamis; Mei 1929 bleek de hoofdplaats Bandoeng besmet te zijn en spoedig daarop volgden eenige onderdistricten van de regentschappen Bandoeng en Soemedang. Thans (begin 1930) zijn op Java de volgende regentschappen besmet:

Oost Java: Grisee:

Midden Java: Tegal, Brebes, Demak, Mage-lang, Temangoeng (zwaar) Jogjakarta, Ban-, loei, Goenoeng Kidoel, Bojolali, Soerakarta, Sragèn.

West Java: Cheribon, Koeningan, Madjalèng-, ka, Tjiamis, Tasikmalaja, Bandoeng en Soeme-clang.

In de Buitengewesten is de ziekte alleen geconstateerd iryenkele havensteden (Palembang en Makassar)/

SPRUW -(INDISCHE). (*Aphthae tropicae*) (Vervolg van *DI. IV*, blz. 87). In de laatste jaren is een lip opgelicht van den sluier, die over de oorzaak dezer ziekte hing. Vroeger werd vooral de aandacht gevestigd op dierlijke of plantaardige organismen, die de veroorzakers der spruw zouden zijn: *anguilula stercoralis*, sehimmeelsoorten (*oidium*), *streptococcus viridans*, *monilia psilosis* zijn achtereenvolgens beschuldigd; vaak komt spruw op den bodem van chronische amoebiasis voor.

Thans is vrijwel zeker, dat de ziekte samenhangt met de voeding. Elders (1918) vermoedde, dat spruw een avitaminose is, zoals bijv. *bèri-bèri*; het is echter niet zeker, of het *geheels* ziekteproces als een avitaminose of voedingsstoornis moet worden opgevat. De behandeling van de spruwlijders en het daarmee vaak te behalen resultaat geeft een stevigen grondslag aan de voedseltheorie. Deze behandeling toch is nagenoeg uitsluitend diëtetisch, en het succes hangt voor een groot deel af van de wilskracht der patiënten, noodig voor het gedurende langen tijd volhouden van een bepaald dieet. Vaak werken de vruchtcnkuren (het eerst toegepast door So-nius) uitmuntend, vooral de aardbeienkuur, in Ned.-Indië ook de bananenkuur.

Literatuur: C. D. de Langen en A. Lichten-stein, Leerboek der Tropische Geneeskunde, G. Kolff en Co. Batavia, 2de druk, 1925/

*) **FRAMBOESIA TROPICA** (Vervolg van *DI. I*, blz. 722). Deze volksziekte is in de laatste jaren in Indië in het centrum der belangstelling gekomen.

Framboesia wordt, zoals reeds in het oorspronkelijk artikel in deze Encyclopaedie is medegedeeld, van mensch op mensch overgebracht door de *spirochaeta perlenis*, zeer nauw verwant aan

de *spirochacta palh'da*, die syphilis veroorzaakt, en microscopisch niet of nauwelijks van deze te onderscheiden. De ontdekking van de parasieten, die deze twee ziekten veroorzaken, heeft dus geen eind gemaakt aan de veel omstreden vraag of framboesia en syphilis een en dezelfde ziekte zijn. Langzamerhand wint evenwel de meening, dat men te doen heeft met twee verschillende ziekten, niet met één ziekte met verschillende uitingen, meer en meer aanhangers, zoodat de unitariërs geringer in aantal worden. Een hunner is de bekende huidarts J. D. Kayser (zie de literatuuropgave aan het eMcTvan dit artikel).

Syphilis wordt gewoonlijk van mensch op mensch overgebracht door geslachtelijken omgang; hoe de infectie bij framboesia geschiedt is niet met zekerheid bekend. Soms is direct contact aanmerkelijk, bijvoorbeeld wanneer men bij een zoogende moeder aan de tepels der borsten secundaire papels vindt, en bij haar zuigeling een primaire papel aan den mond. In andere gevallen moet men indirect contact aannemen, bijv. door vliegen, die zich op een secundaire papel van een lijder hebben neergezet, en daarna de pooten met spirochaeten-bevattende afscheiding beladen, op de huid van een gezonde komen; heeft deze een schram of wond, dan krijgen de spirochaeten gelegenheid tot besmetting van den gezonde.

In de laatste jaren is gebleken welk een belangrijke rol framboesia in Indië speelt. Sinds een af-doend en snelwerkend geneesmiddel tegen deze ziekte is gevonden, en dit aan de bevolking bekend werd, is pas duidelijk geworden, hoe groot in sommige streken het aantal lijders is.

Men onderscheidt thans 3 stadia der ziekte: de primaire aandoening (porto d'entree der infectie), de secundaire (vnl. do bekende framboosvormige papels, die aan de ziekte haar naam hebben gegeven), en het tertiaire stadium; ook hier dus weer een analogie aan syphilis. Dit laatste stadium is gekenmerkt door aandoeningen van huid, onderhuidseh celweefsel, spieren, beenderen en beenvlies. Deze aandoeningen kunnen, indien zij onbehandeld blijven, tot uitgebreide weefselverwoestingen en afzichtelijke verminkingen leiden, terwijl bij genezing (na jaren) door de zoogenaamde littekencontractie misvormingen der ledematen ontstaan, die den lijder het werken beletten.

Op deze wijze worden de in sommige streken van Java bekende troepen van min of meer verminkte ledelaars gevormd; leeken houden hen wel voor lepralijders, en men kon vroeger in leprozerieën te midden der lepreuzen wel eens zulke framboesia-lijders vinden.

Indien de tertiaire framboesia het gelaat treft, ontstaan door wegvreting van neus en omgeving afzichtelijke verminkingen. Voortgezet nauwkeurig onderzoek heeft in de laatste jaren aan het licht gebracht, dat eenige aandoeningen (rhino-pharyngitis mutilans, gundu, gangosa, nodosité juxta-articulaires, enz. enz.) niets anders zijn dan tertiaire manifestaties van framboesia tropica. Deze tertiaire vorm van framboesia werd vroeger algemeen beschouwd als een tertiaire vorm van syphilis en op deze misvatting berust verinodelijk de uitspraak, dat de inlandsche bevolking in sommige streken „durchseucht” is met syphilis. De ziekte komt in den geheelen Archipel voor; voornamelijk in de lage kuststreken, veel minder of in het geheel niet in de bergstreken van Java

en Sumatra. Er zijn gebieden, waar tot 90% der bevolking aan de ziekte lijdt of goldcen heeft, getuige do bekende litteekens, bijv. aan de mondhoeken.

In den tijd vóór het salvarsan bekend was, of tegen framboesia werd toegepast, zagen de geneeskundigen betrekkelijk weinig lijdens aan die ziekte, daar ook de officieel geneeskunde weinig er tegen vermoct: in elk geval was een langdurige behandeling (met kwik, joodkali, koper- sulfaat enz.) noodig, en slechts een klein percentage der lijdens bezat geduld en volharding genoeg om een volledige kuur te ondergaan; do lijdens bleven dus thuis. Zoo zag Kayser in de vóór- -salvarsan-periode in zijn drukke polidiniëpraktijk te Batavia in 13 jaren slechts 100 framboesia- patienten, een aantal, dat in het begin der bestrijding van deze ziekte, toen de bevolking eenmaal ervaren had dat snelle genezing mogelijk was, in sommige plaatsen zich op één dag verzamelde.

Hoe de Dienst der Volksgezondheid sinds 1919 de framboesia bestrijdt, is in de Mededeelingen van dien dienst uitvoerig beschreven (zie de literatuurlijst aan het slot van dit artikel). Hier moge volstaan worden met de volgende korte mededeelingen: Eén inspuiting met neosalvarsan in de bloedbaan (450 mgr. bij een volwassene) doet vaak in enkele dagen de uitorlijke symptomen der ziekte verdwijnen; daarmede is deze echter niet genezen. Hiertoe is een *kuur* noodig, uit minstens 4 inspuitingen bestaande. Met het genezen van de framboesiapapels is echter de „open” ziektevorm teruggebracht tot een „gesloten” vorm, die voor de omgeving niet meer besmettelijk is, zoodat in een streek, waar do lijdens met open framboesia met succes behandeld zijn, het aantal nieuwe gevallen moot verminderen, om theoretisch te verdwijnen, zoodra alle open lijdens genezen zijn.

Bij de miljoencnbevolking van Ned.-Indië, die door slechts enkele honderden artsen geholpen moet worden, is dit een reuzentaak, welks uitvoering een reeks van jaren cischt. Toch is in sommige streken, waar in 1919 met do campagne begonnen werd, aanzienlijke vermindering van het aantal lijdens merkbaar, en waar vroeger honderden lijdens zich op de inspuitingsplaatsen verzamelden, komen thans hoogstens oven zoovele tientallen.

De tooverchtig-vlugge werking van het neosalvarsan heeft op do bevolking grooten indruk gemaakt, zoodat de propaganda voor dit middel bij de Inlanders gemakkelijk spel had en alleen in den aanvang eenigo overreding noodig was; later, na do eerste resultaten, kwam een stroom van liefhebbers opdagen. Vaak begeert do bevolking thans een injectie ook bij kwalen, waartegen het salvarsan niets vermag, en het kost dan moeite zulke lieden zonder de „soentik” (inspuiting) weg te krygen!

Het salvarsan was oorspronkelijk zeer duur; mede daarom, en om het paedagogisch standpunt werd van den aanvang af getracht de bevolking er toe te krijgen voor de inspuiting naar vermogen te betalen. Dit is volkomen gelukt; behoeftigen worden natuurlijk gratis geholpen, docli de overigen betalen 50, 100 of 150 cent. Inmiddels is ook bot salvarsan veel goedkooper geworden, medo doordat de Hoehcster Farbwerke aan het Gouvernement een speciaal prijs berekent. Het resultaat is dat in de laatste jaren ongoever 250 kg.

neosalvarsan per jaar wordt verbruikt (prijs ± /200.000) zonder dat dit aan do schatkiist iets kost.

De salvarsanpraparaten zijn niet alleen gebleken van onschatbare waarde te zijn voor de bestrijding der framboesia, doch ook voor het voeren van propaganda voor de Westersche geneeskunde in het algemeen. Dat in de laatste jaren de toeloop der bevolking naar de ziekenhuizen zoo is toegenomen, is voor een groot deel te danken aan de schitterende resultaten, tegen de framboesia bereikt.

Literatuur: J. D. Kayser. Voordrachten over tropische huidziekten, Batavia. 2e druk, 1929;

S. L. Brug, Tertiaire framboesia, Feestbundel Geneeskundig Tijdschrift v. N. I., 1911, blz.

172; Dr. Ch. W. F. Winckel, De framboesia- bestrijding in N. I., Mededeelingen van den B. G. D. in N. I., 1923, deel III blz. 215.

Hoe de Bantamsche bevolking in 1921 te Pandeglang Hata, met Ehrlich uitvinder van- liet salvarsan, huldigde is beschreven in het N- derlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, 1921,

II. blz. 1974/

JAARMARKTEN. Onder het begrip jaar- /; /6 markten zijn in Nederlandsch-Indië een drietal instellingen te rangschikken, n.l.: Jaarbeurzen, Jaarmarkten en Pasar-malams (zie PASAR).

De Jaarbeurzen te Bandoeng (zie JAARBEURZEN TE BANDOENG, Dl. V blz. 217, of Afl.

10, blz. 295), die telkonjare (omstreeks eind Juni- begin Juli) wordt gehouden, is aanvankelijk opgezet met het zuivere jaarbeurs-idee, zoodals do de Duitsche Messen en de Utrechtsche Jaarbeurzen tot uiting komt, t.w. exposities van móm-~ sters, liet tot elkaar brengen van producent-fabrikant en handelaar-afnemer on aanname van bestellingen „en gros”.

Deze opzet werd echter, o.a. door den geringen graad van ontwikkeling der Ned.-Indische industrie en de omstandigheid dat alle belangrijke im- porthuizen door inkoopkantoren in Europa zijn vertegenwoordigd, reeds spoedig verlaten. In zekere mate wordt het oorspronkelijke doei nog op elke Jaarbeurzen nagestreefd door het z.g. Nederlandsche paviljoen; echter vindt daarin ook steeds verkoop in het klein aan bezoekers plaats, wat met het zuivere beursbegrip strijdt.

Geleidelijk is daardoor de Jaarbeurzen, die als zoodanig een mislukking was, in een jaarmarkt veranderd; slechts de naam, die gehandhaafd bleef, herinnert aan het aanvankelijke doel.

Van veel grootere botcokcuus dan het hiervoor- vcrneld instituut zijn de jaarmarkten, georganiseerd door plaatselijke jaarmarktverenigingen, vertegenwoordigondo importhuizen en winkeliers, die geregeld op meerdere plaatsen worden ge- houden. Van die op Java verdienen in het bijzonder de Pasar-Gambir te Weltevreden, (omstreeks oinió-ATigustus — begin September), de jaarmarkt te Somarang (opistreeks einde Juli — begin Augustuszon do jaarmarkt te Soerabaja (omstreeks eind September — begin October) vermelding.

Doel der jaarmarkten is hot ontwikkelen van de talrijke bezoekers, in zeer groote mate Inheein- schen, i.c. hot doen konnis maken met nieuwe artikelen door importhuizen geïntroduceerd; daarvoor nieuwe behoefte te wekken staat overwe- gond op den voorgrond. Daarenboven zijn som- migon van meening, dat jaarmarktbesturen ook

hulp en voorlichting behooren te geven bij het vestigen van daarna gevolgde" Soerabajasclie jaarmarkt, een algemeen afzetrelaties aan in het moederland en elders gevestigde handels- en economisch belang dienende, werden daardoor fabrikanten en exporteurs, waarbij zich alsdan dus echter zeer ongunstig beïnvloed.

eenigermate het jaar- beurs-idee doet gelden. Ten einde o.m. in bedoeld opzicht verbetering te

De *Pasar-malams* zijn waarschijnlijk langzamerhand brengen, werd, begin 1928, op initiatief van wijlen Ir. G. J. ontstaan uit avondpasars op inheemsche feestdagen. (Zie Dijkerman, Burgemeester van Soerabaja en Voorzitter van PASAR Dl. 111, blz. 351). Door ambtenaren van het de Jaarmarktver- eeniging, de, sedert te Weltevreden Binnenlandse!» Bestuur bevorderd, hebben zij zich gevestigde *V ereeniging tot bevordering van het geleidelijk meer en meer ontwikkeld; gepoogd werd daarbij Jaarmarkt/vezen in Nederlandsch-Indië* opgericht. Deze in het bijzonder afzetgelegenheden voor inheemsche nij- stelt zich ten doel een algemeenen band te vormen tusschen verheidsproducten te scheppen (speciale vermelding do verschillende groote en kleine jaar- marktorganisaties in verdient in dit verband de oud-Gouverneur van Jogjakarta J. Tndië, als hun vertegenwoordiger met Regeeringsorganen E. Jasper die, door zijn organisatie -van-èn- grooten pasar- overleg te plegen, aan het publiek inlichtingen omtrent de malam in 1905 in Soerabaja, aan dit streven den stoot gaf). diverse jaarmarkten te verstrekken, enz. Als leden kunnen

Een scherpe scheidingslijn tusschen jaarmarkten en slechts worden aangenomen rechtspersoonlijkheid pasar-malams is moeilijk te trekken. In het algemeen staat bij bezittende vereenigingen, welker werkking krachtens hare de jaarmarkt het algemeen handelsbelang, gelijkwaardig statuten omvat het houden, bevorderen of organiseren van voor import- en inheemsche producten, op den voorgrond, jaarmarkten.

terwijl het bij pasar-malams voornamelijk om afzet van *Literatuur Het Jaar* beurswezen in Neder- landsch-Indië, voortbrengselen van Inlandsche klein- en huisindustrie gaat. M. A. J. Kelling, Kolon. Studiën 1928; Het Jaarmarktwezen Daarenboven worden vele pasar- -malams—dit in Nederlandsch- Indië, G. J. Dijkerman, id. 1927; Prae- voornamelijk in de kleine, soms vrijwel onbeduidende advies van A. E. Simon Thomas: Een en ander over de plaats plaatsen — georganiseerd vooral om een tijdelijke der jaarmarkten in de Indische maatschappij, uitgebracht 13 gelegenheid voor vermaak te scheppen, dan wel ter October 1929 te Soerabaja, op de Jaarvergadering der bevordering voor eenig liefdadig doel. Vermaak-gelegenheid, Vereeniging tot bevo- dering van het Jaarmarktwezen; bij jaarmarkten ondergeschikt en bijkomstig, is hier als regel Locomotief van 18 Mei 1929; Soerabajasch Handelsblad van 8 Juli 1929/

Jaarbeurs, jaarmarkten en grootere pasar-ma— lams KRÈTÈK (JAV.). Dit is het smalle, in een punt worden door verschillende Gouvernementsdiensten, dikwijls uitlopende inheemsche rookmiddel (strootje), waarvan de met goede uitkomst, benut tot ontwikkeling en voorlichting omwikkeling bestaat uit gedroogd pisangblad, palmbiad, van het groote In- landsche publiek. Zoo exposeerden op nipahblad of schutblad van maiskolven (z.g. klobot). De meerdere plaatsen bijv. de afdeling Landbouw stands vulling is een mengsel van inheemsche tabak, vermengd met betreffende Binnenvisscherij, Vruchtenteelt, gemalen kruidnagelen. Toevoeging van laatstgenoemd Landbouwwonderwijs; de Dienst van de Volksgezondheid product geeft het strootje een aangenaam aroma, terwijl de tentoonstellingen inzake Hygiëne, Woningverbetering, aantrekkelijkheid voor den inlandschen consument mede Malariabestrijding, Drinkwatervoorziening enz.; wordt verhoogd, doordat bij het rooken een zacht knetterend inzendingen, eenvoudig van samenstelling, vnl. aanpassend geluid wordt voortgebracht (vandaar klanknabootsend de bij de psyche van den inheemschen bezoeker, die allerwege benaming „krètèk”).

steeds groote belangstelling wekten. Vervaardiging van strootjes geschiedt overwegend met de hand, in z.g. „huisarbeid”; materialen ter bewerking d. aangevoerd, is het toelaten en de aanwezigheid van worden door fabrikanten tegelijk handelaren (Duitsch: talrijke dubbelstands, euphemistisch veelal als gelegenheden „Verleger”), zoowel Chineezen als Inlanders, verstrekt; de voor behendigheids spelen betiteld die, gezien de fabrieken zijn v.n.l. inlichtingen voor verpakking en men- dobbelzucht van velen, wel is waar een groote attractie ging van grondstoffen.

vormen, doch menig inheemschen bezoeker gelden De belangrijkste productie-centra zijn Koe-^ does, ontnemen, die een nuttiger en economischer bestemming Blitar, Kediri en Toeloengagoeng.

hadden verdiend. "Haar schatting bedroeg de omzet in dit product in 1928 alleen voor Koedoes niet minder dan ongeveer 13 miljoen e.a. ontbreekt tot dusver. Daardoor bestaat een zeer groote gulden.

vrijheid voor het houden er van. Slechts is, in verband met In plaats van het strootje vindt in den laatsten tijd meer art. 510 Ned.- -Ind. Wetboek van Strafrecht, daar de en meer de krètèk-fligaret ingang; do vorm is cilindrisch, Jaarmarkt als „een openbare feestelijkheid of gemakelijk- wat machinale berpiding mogelijk maakt; voor heid” wordt aangemerkt, verlof van het hoofd van plaatselijk omwikkeling wordt gebruik van het dure sigaretten-papier bestuur vereischt. In de practijk heeft dit soms lot mogelijk door lage productiekosten.

ongcwenschte toestanden geleid, als bijv. in 1920 te Nauwkeurige gegevens betreffende dezen tak van Soerabaja, waar aan een, uitsluitend voor Chineeshe nijverheid, als geheel, ontbreken nog; slechts te Koedoes liefdadigheidsdoelcinden — daarom als „fancy fair” werd door de Afd. Nijverheid van het Dept. van Landbouw, opgezette — pasar-malam, zeer korten tijd voor de eigenlijke Nijverheid en Handel een gedetailleerd onderzoek ingesteld.

jaarmarkt georganiseerd, de gevraagde toestemming, ten *Literatuur:* Ir. Darnawan Mangoenkoesoemo: Bijdrage rechte, niet kon en mocht worden onthouden. Het bezoek aan tot de kennis van de kretek-strootjes- industrie in het en de recettes van de spoedig regentschap Koedoes (Meded.

van do Afd. Nijverheid v.h. Dept. v. L. N. H. No. 6); Tabak, monografie uitgegeven door den Dienst' der Belastingen in Ned.-Indië, blz. 190

e. v.

fCj° -

\$0-CARPENTIER ALTING STICHTING. Deze stichting, gevestigd te Batavia, is de grootste particuliere onderwijs-inrichting van Nederlandsch-Indië. Zij is ontstaan uit do in 1902 opgerichte Stichting „Hoogere Burgerschool on Pensionaat voor meisjes”.

In 1902 moest de Regeering wegens gebrek aan belangstelling de Openbare Hoogere Burgerschool voor meisjes met driejarigen cursus te Batavia opheffen, waardoor de eenige op neutralen grondslag staande inrichting van dien aard kwam te vervallen. Wel bleven het Gymnasium Koning Willem III en de Prins Hendrikschool voor meisjes toegankelijk, maar in dien tijd hadden vele ouders nog ernstige bezwaren tegen een gemeenschappelijke schoolopvoeding voor jongens en meisjes. Ds. A. S. Carpentier Alting nam toen het initiatief tot oprichting van een Hoogere Burgerschool voor meisjes met driejarigen cursus, waaraan een pensionaat voor meisjes en een cursus voor de verkrijging van de acte voor Lager Onderwijs en taalacten werden verbonden. De stichtingsacte omschreef het onderwijs als „neutraal”.

De eerste jaren brachten vele financieele moeilijkheden, welke tot gevolg hadden, dat in 1907 de cursus voor moderne talen, die zich van den aanvang af slechts in matige belangstelling mocht verheugen, werd gesloten.

De scholen werden op 9 Juli 1902 in een pand aan de Laan de Riemer geopend; reeds in 1903 konden ze verplaatst worden naar het gunstig gelegen perceel Koningsplein Oost 14.

De Stichting werd steeds gesteund door de Regeering, die haar subsidies verleende en door het publiek — in het bijzonder door de Indische Vrijmetselaren —, dat voor de aan vulling van tekorten zorgde. De toestand bleef niettemin onzeker on er kwam eerst klaarheid in de positie, toen de Regeering in 1910 een algemeene regeling tot subsidie-verlccning voor middelbare scholen tot stand bracht.

Deze regeling was aanleiding tot administratieve scheiding van de oorspronkelijke Stichting in het jaar 1912 in twee Stichtingen, t. w. de Stichting Hoogere Burgerschool voor meisjes en do Stichting Pensionaat voor meisjes. Beide Stichtingen, die door dezelfde Directie beheerd werden, groeiden gestadig.

In 1914 werd besloten tot oprichting van een lagere meisjesschool met zesjarigen cursus, dio den ouders gelegenheid zou geven hun kinderen van het eerste schooljaar af aan do Stichting toe te vertrouwen. Hierop volgde in 1915 de instelling van een Lagere jongensschool mot zesjarigen cursus, tot welker oprichting op dringend verzoek van vele ouders besloten werd.

De voortdurende uitbreiding van het aantal leerlingen en do gewijzigde inzichten op het gebied van do opvoeding noopten tot de oprichting van meerdere scholen. In 1916 werd do Struys- wyckschool, een gemengde lagere school met zevenjarigen cursus op Salem ba 33, op het oudo land Struyswijck, geopend.

In 1919 werd een belangrijke stap voorwaarts gedaan op het gebied van het Middelbaar onderwijs door de instelling van een Hoogere Burger

school voor meisjes met vijfjarigen cursus, dio den weg opende naar llooger onderwijs.

Bij do herziening van de statuten in 1919 werd uiting gegeven aan de bedoeling, welke bij de oprichting had voorgezeten, en die niet goed tot uitdrukking kwam bij do omschrijving van het onderwijs als „neutraal”. Men had het onderwijs aan de Stichtingen een vrijzinnig religieus karakter willen geven en deze gedachte is in de herziene statuten gekenschetst met de woorden „op vrijzinnigen grondslag”.

In 1923 werd den Stichtingen bij acte van 4 Mei den naam Carpentier Alting Stichting gegeven, ter herinnering aan de nagedachtenis van don oprichter, Ds. A. S. Carpentier Alting, en als hulde aan diens zoon E. H. Carpentier Alting, onder wiens voorzitterschap de grootste uitbreidingen tot stand kwamen.

Vorbereidingen werden getroffen tot oprichting van een Lyceum. Aanvankelijk werden eenige gemengde voorbereidende klassen aan de bestaande Hoogere Burgerschool voor meisjes toegevoegd en in 1926 werd overgegaan tot stichting van het Bataviaasch Lyceum.

In 1928 was een nieuwe uitbreiding van het Lager onderwijs noodig en werd besloten tot oprichting van de Ligthart-school, zoo genoemd naar den in dat jaar fungerenden voorzitter. Deze school werd gevestigd in de nieuwe wijk van Weltevreden: Monteng en was van hetzelfde type als de Struyswyckschool.

Bij den aanvang van den cursus 1929/1930 beheerde de Carpentier Alting Stichting:

- 1 Lyceum voor jongens en meisjes, 1 H.B.S. met 5 jarigen cursus voor meisjes,
- 1 H.B.S. met 3 jarigen cursus voor meisjes,
- 1 Kweekschool voor onderwijzeressen,
- 1 lagere school voor meisjes met 6 jarigen cursus,
- 1 lagere school voor jongens met 6 jarigen cursus,
- 2 lagere scholen voor jongens en meisjes met 7 jarigen cursus,
- 1 pensionaat voor meisjes,

welke in totaal 1257 leerlingen telden

ROUFFAER (Dr. GERRET PIETER). Geboren te Kampen, 7 Juli 1860, overleden te VGravenhage, S Januari 1928. Hij volgde in zijn geboorteplaats het onderwijs aan lagere school en hoogere burgerschool, en werd op 17-jarigen leeftijd student aan de Polytechnische School te Delfts waar hij na twee jaren mot goed gevolg het eerste examen aflegde. Na dit examen zette hij de studie voor ingenieur niet verder door, en werd hij — gelijk hij zelf het later bij voorkeur noemde — vrij werker. In de naast volgende jaren bereisde hij Italië en Spanje, woonde daarna cenigen tijd te Diepenveen bij een gehuwde zuster, studeerde Latijn en Grieksch, welke studie echter een paar malen werd afgebroken wegens nieuwe reizen, tot hij in 1885 zijn eerste reis aanvaardde naar de Oost, do reis welke richting zoude geven aan heel zijn later loven. Zij opent een periode van ruim 40 jaren, waarin Rouffaer een man werd en tot het laatst van zijn werkzaam leven bleef van heel bijzondere beteokenis voor do Indologische wetenschappen in het algemeen en vooral voor Indische historie on kunstgeschiedenis; van de Indische kunst is hij niet alleen de kenner, doch voor het Westen tevens de ontdekkor geweest. Een en ander kon natuurlijk niet aanstonds blijken; het

trad aan den dag toen deze werker reeds weer ge-ruïnen tijd in Nederland terug was.

Nederlandsch-Indië, eigenlijk Java, werd hem in menig opzicht iets als een openbaring. Hij beschouwde land en volk aanvankelijk wellicht door een bril van Multatuli, doch spoedig alleen met eigen oog, scherp en nauwkeurig, en gevoelde dat de nieuwe omgeving schatten verborg, die waard waren er naar te zoeken, dat er hier voor zijn speurzijn en speurvermogen werk was te doen in het belang der wetenschap, in het belang ook van zijn land.

Rouffaer's jonge jaren vielen in den tijd, waarin een deel van Neerlands jongelingschap door Multatuli werd geboeid. Het is heel begrijpelijk, dat ook hij tot diens vereiders behoorde; meer dan één trek had hij met hem gemeen. Beiden rijk begaafd en veelzijdig, beiden door moeder natuur gezegend meteen vonk van genie, doch ook belast met moeilijkheden, welke deze zegen somtijds met zich pleegt te brengen.

Dichter en peinzend, maar ook scherpzinnig speurder en nauwgezet vorschend archiefstukken; enthousiast het meest, doch soms terneer geslagen; doorzettend, zich zelve en anderen dringend en aandrijvend, doch ook geneigd begonnen werk te laten liggen voor iets anders, dat nieuw beslag op de aandacht had gelegd; punctueel en accuraat tot in de bijzonderheden van een bijkomstigheid, maar ook wel eens grandioos nonchalant; altijd bezig en immer werkend, stichtte Rouffaer als vrij-werker door zijn arbeid der wetenschap een monument van precieuse betekenis, dat ook den stichter blijvend tot eer strekt. In een ambtelijke of andere vaste betrekking zoude hij niet aldus tot zijn recht gekomen zijn, zou hij het waarschijnlijk niet lang hebben volgehouden, om maar niet te spreken van werken naar de aanwijzingen van een chef.

De eerste Indische reis maakte hij per zeilschip. Na aankomst in de Oost toefde hij eerst te Batavia, bereist dan de Preanger, bezoekt Chribon en allerlei plaatsen in naaste en verre omgeving dier stad, om dan voor geruimen tijd, van Juni 1887 tot begin 1890, zich op te houden in de Vorstenlanden. Een paar malen werd dit verblijf onderbroken, zoo bijv. voor een reis naar Bali. Overal waar hij kwam won hij inlichtingen bij verschillende autoriteiten, bestudeerde hij archieven, woonde hij vergaderingen bij, kortom drong hij door in velerlei plaatselijke toestanden, zoodat hij spoedig daarvan meer wist dan menigeen van de vaste bewoners der streek. Doch ook Rouffaer moest ervaren, dat zulk een groote inspanning naar lichaam en geest, en vooral zoo dadelijk na aankomst in Indië, voor sommiger gestel wat risicant is; hij kreeg malaria, die niet wilde wijken. Zijn gezondheidstoestand dwong hem om af te zien, hoe noode dan ook, van een voorgenomen bezoek aan de buitenbezittingen, gelijk men toen ter tijd zeide, en te repatriëren. In het vaderland vond hij echter geen herstel en na een verblijf van twee en een half jaar te Amsterdam ging hij genezing zoeken in Spanje. Ruim vier jaren toefte hij daar, werkende zoodra het kan; dan komt hij terug en vestigt zich in den Haag.

In 1898 werd hij verbonden als adjunct-secretaris aan liet Kon. Instituut v. d. taal-, land- en volkenkunde van N. I., nadat hij te voren, zonder eenige verbintenis, de boeken- en kaartenverzameling van het Instituut had geordend en een ca-

talogus van de kaarten had geschreven. In zijn nieuwe functie wijdt hij zich vooral aan de boekeringen van dit Instituut en van het Indisch Genootschap en herschept hij deze boekencollecties tot een welgeordende bibliotheek. Het is vooral Rouffaer's werk geweest, waaraan ontstaan en uitbreiding van de tegenwoordige Koloniale Bibliotheek in de Van Galenstraat zijn te danken. Toen in 1908 de catalogus was verschenen, nam Rouffaer zijn ontslag uit bovengenoemde betrekking.

In hetzelfde decennium (1898—1905) vond hij tijd mede te werken aan de oprichting der N. V. „Boeatan” op deze in de eerste, moeilijke jaren van haar bestaan met zijn arbeid te helpen; was hij voorts een aantal jaren secretaris van de in Nederland gevormde commissie van bijstand ten behoeve van de in Indië aangewezen commissie tot oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera; hielp hij mede aan de stichting der Linschoten Vereeniging, in welker bestuur hij zitting nam, en was hij bovendien nog eenige jaren secretaris der redactie van het Tijdschrift v. h. Aardrijksk. Genootschap.

Alsof er nu onder dit alles door en passant voor kon worden gezorgd, beginnen in hetzelfde tijdvak zijn publicaties betreffende Indië te verschijnen, een heele reeks, uitvoerig en degelijk van bewerking, die hem op stond verheffen tot iemand van gezag op het gebied der Indische wetenschap. Maar waarlijk niet „en passant” had de auteur deze uitgaven verzorgd. Men behoeft slechts één er van door te bladeren om te beseffen, welk een enorme hoeveelheid voorbereidend werk in Indië moet zijn verzet; men behoeft slechts den door den auteur gecorrigeerde drukproef of derde revisie cener proef onder oogen te hebben gehad om te weten, hoe Rouffaer steeds weer eigen werk verbeterde, schaalde en polijste. Niet zelden werd een geheel vel zóó omgewerkt, bijv. om een splinternieuwe vondst in te lasseten en alle veranderingen aan te brengen, welke er uit voortvloeiden, dat het gemakkelijker was om het zetsel te distribueeren en opnieuw te zetten dan om het te corrigeeren. Vele jaren is ten kantore van een bekende uitgeverszaak een haast beroemd geworden zooveelste revisie bewaard gebleven en mogelijk is dit stuk er nog wel.

Rouffaer's streven om het allerbeste te geven, om geen detail over te slaan en de details alle te verzorgen met dezelfde toewijding als de hoofdzaak ontving, leidde hem soms plotseling tot nieuw en langdurig onderzoek, ook wel op een geheel ander terrein; met het gevolg dat hij lang niet altijd op een te voren afgesproken tijd gereed was. Hij leverde niet op tijd; men kon de copij niet uit zijn handen krijgen. Dat gaf natuurlijk nog al eens moeilijkheid en strijd; men leze er het voorbericht van Deel IV dezer Encyclopaedie eens opnu.

Van de bedoelde publicaties kunnen hier slechts enkele worden genoemd. In de „Bijdragen” verschenen; „Het tijdperk van godsdienstovergang (1400—1500) in den Maleischen Archipel”; „Waar kwamen de raadselachtige moetsalah's (aggrakalen) in de Timorgroep oorspronkelijk van daan?” Met betrekking tot de „Bijdragen” moge hier melding worden gemaakt van het in 1901 van Rouffaer's hand verschenen Register op do eerste .70 doelen. Voorts dient genoemd zijn aandeel in het groote batik-boek, geschreven in samenwerking met Dr. H. H. Juynboll, waarvan

de eerste aflevering uitkwam in 1900. „Geschreven in samenwerking” is eigenlijk niet geheel juist, want de tekst van dit rijk geïllustreerde werk is van R. De uitgave hokte gedurende de jaren 1905—1911 en eerst in 1914 was het boek geheel compleet. In deze Encyclopaedie mogen de artikelen welke Rouffaer voor den eersten druk heeft geschreven natuurlijk niet verzwegen worden; zij zijn vele in getal en behooren tot de beste van het geheele werk. Bijzondere aandacht trokken destijds vooral „Vorstenlanden”, „Tochten”, „Tijdrekening”, om slechts deze te noemen. Later, bij de bewerking van den 2den druk, zijn er enkele moeilijkheden gekomen tusschen den hoog gewaardeerden medewerker en de uitgevers en redactie; men vindt er gewag van gemaakt in het uitvoerige artikel van de hand van Prof. Krom, opgenomen in de Bijdragen, ter herdenking van Dr. Rouffaer *). Dan zij te dezer plaats nog medegedeeld, dat de Indische reis ook aanleiding is geweest tot het schrijven van verslagen en rapporten op het gebied der economie. Toen Rouffaer pas in Indië was, ging zijn belangstelling vooral uit naar allerlei staatkundige en economische verhoudingen en toestanden, ook naar inlandsche nijverheid. Nu is deze laatste in hoofdzaak tevens kunstnijverheid; het is mogelijk dat de belangstelling voor nijverheid hem in dadelijk contact bracht met de kunst en dat langs dien weg Indische kunst in het algemeen zijn aandacht heeft getrokken en zijn hart veroverd.

Dat inderdaad de auteur der genoemde publicaties zich daarmede een goede reputatie had verworven, blijkt wel uit het feit, dat er twee ma

len ernstig sprake is geweest van zijne benoeming tot hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht; eerst voor de leerstoel die door J. F. Nierneyer is bezet geworden, later voor die, waartoe Dr. J. H. F. Kohlbrugge werd geroepen. Voor eerstbedoelde achtte Rouffaer zelf zich minder geschikt; toen de benoeming ter bezetting der andere leerstoel plaats vond, was hij pas hersteld van een ernstige en langdurige ziekte, gevolg van zijn tweede reis naar Indië. Doch toen hij deze reis aanvaardde — 15 April 1909 ging hij te Genua aan boord van de Rembrandt — dacht hij niet anders of hij zou na terugkomst worden benoemd.

Deze tweede groote reis werd ondernomen met (financieele hulp) van het Gouvernement, welke omstandigheid op zich zelf reeds eische, dat te voren een min of meer nauwkeurig reisplan werd opgemaakt, ter bereiking van een eveneens te voren omschreven doel. Ziekte belette het plan ten einde toe te volgen. Doch ook in den aanvang is er bij herhaling van afgeweken. Toevallige ontmoetingen, even toevallige gelegenheden om iets heel bijzonders te zien of bij te wonen, enz. noopten den reiziger terecht zich niet te vast gebonden te achten. Trouwens, hij zoude zich zelf niet zijn geweest, indien hij een bijzondere gelegenheid had laten voorbijgaan, nl. om dat hij coningszins aan een eenmaal opgemaakt en goedgekeurd plan was gehouden.

Op deze reis werd eerst Singapore bezocht, daarna Batavia in het Buitenzorg, van waar een uitstapje werd gemaakt naar Soerabaja en een naar Bandoeng. Terug te Batavia ontmoet R. den Ma-

*) Naar schrijver dozes vernam van de uitgevers, golden de moeilijkheden niet het honorarium.

jaar P. J. Spruyt, die voor registratiewerk naar Timor zal gaan. De ontmoeting heeft tengevolge, dat R. meereist en de geheele residentie in het verre Oosten bezoekt, alsmede Portugeesch Timor, waar hij te Dilly de installatie bijwoont van een nieuwen Gouverneur. Toevallige scheepsgelegenheid te Aimere op Moros noopt tot een reis naar Makassar. Later wordt van uit Batavia langs Singapore en Hongkong de voorgenomen tocht naar Manila gemaakt. Ook daar, in de Philippijnen, weet deze reiziger aanstonds in aanraking te komen met de voornaamste autoriteiten en is hij dagelijks aan den arbeid, informeerende en noterende, speurend en zoekend gelijk overal elders waar hij kwam. Hij maakt ook daar weer vele tochten, waaronder zeer vermoeiende, gunt zich geen rust, en heeft mogelijk wel te veel van zich zelf geëischt. In April 1911 werd hij ziek; zijn hoop in de Padangschene Bovenlanden herstel te zullen vinden werd niet vervuld. Eind Augustus keert hij per Tabanan naar Europa terug en komt zoo ziek te Marseille aan, dat hij alleen niet verder kan. Een zijner beste vrienden, de heer J. W. Ijzerman, is hem gaan halen en bracht hem naar den Haag. De ziekte wijkt slechts langzaam, maar de patiënt komt toch langzamerhand weer aan het werk en nog eens wordt hem een periode gegund, waarin zijn arbeidskrachten — lust vrijen teugel kan laten.

Nog te Marseille vernam hij, dat het Kon. Instituut in den Haag hem had benoemd tot eeredid (21 Oct. 1911). In de algemeene vergadering van deze vereeniging van 1912 werd hij tot bestuurslid gekozen en tot 1920 heeft hij, met de door het reglement verplichte tusschenpoozen, in dit bestuur zijn plaats ingenomen. In 1913 werd hij voorzitter van de Linschoten-Vereeniging; toen het jaar van het presidentschap om was, bleef hij ook in dit bestuur als lid zitting houden. Het bekende, door deze vereeniging uitgegeven werk „De eerste Schipvaart”, waarvan in 1915 het eerste deel verscheen, legt er getuigenis van af, dat R. weder aan den arbeid was getogen. Het boek werd geschreven in samenwerking met den Heer J. W. Ijzerman, die bij de verzorging van de proeven van het tweede deel Rouffaers medewerking moest ontberen. Deze legde nog de laatste hand aan het manuscript van de inleiding in 1925. Toen vertoonden zich de voorboden al van het lijden, dat geest en lichaam zoude sloopen.

Op één van Rouffaers geschriften uit zijn laatste werkperiode moge hier nog in het bijzonderde aandacht worden gevestigd, nl. zijn in de Bijdragen opgenomen artikel, dat den titel draagt „Was Malaka omporium vóór 400 A.D., genaamd Malajoer? En waar lag Wocrawari, Mahasin, Langka, Batesawar?” Dit werk is wel heel typisch Rouffaer, do pittige, bruisende, petilleerende en ook vermoeiende auteur; het is Rouffaer, de zeldzaam blozende, speurende, vindende en combinerende en ook durvende om de zich op glady wagende; het typeert den ontdekker, die den hoofdweg verlaat, omdat zijn intuïtie als ’t waro hem voorspelt, dat op oen zijweg van een zijweg enz. een schat is te vinden. Hot is dooreengenomen een schitterend werk, wat or ook — en terecht — op moge zyn afgedongen; een boek, dat de belangstelling van den lezer, die zich voor de behandelde stof interesseert, grijpt en niet loslaat, maar in een benauwende greep, die hom kregolig kan maken en moe — hij voelt zich don draad

ontglippen, is hem al geheel kwijt. Hij zal opnieuw moeten beginnen met potlood in de hand en papier naast zich. Als hij zich die moeite getroost, dan zal de bestudeering — het woord leetuur past hier niet — hem niet te leur stellen, in tegendeel!

Een uitvoerige opgave van Rouffaers geschriften, samengesteld door den Heer W. C. Muller, is te vinden achter de in de Bijdragen opgenomen „Ierdenking van Dr. G. P. Rouffaer“, van de hand van Prof. Dr. N. J. Krom, aan wiens artikel vele bijzonderheden voor bovenstaande korte levensschets zijn ontleend. Blijkens een noot van den Heer Muller omvat zijn opgave niet alle stukken, die door R. in couranten werden gepubliceerd, omdat de noodige gegevens ontbraken. Waren alle publicaties vermeld geworden, waren ook alle onderwerpen genoemd, waarover R. een artikel begon doch niet voltooid, welhaast zoude de lijst zijner geschriften met even veel recht „curieus“ genoemd mogen worden, als de lijst van het pak van Sjaalman; zij zoude heel treffend doen blijken van Rouffaers bijzondere veelzijdigheid, wat zij trouwens ook reeds doet zonder volkomen volledigheid en zonder vermelding van de onvoltooid gebleven schrifturen.

Tot zoo lang als het maar mogelijk was heeft de bibliotheek van Kon. Instituut en Indisch Genootschap in Rouffaers belangstelling een vooraanstaande plaats behouden; steeds was hij er op uit om te trachten haar aan te vullen met bijzondere of zelfs heel zeldzame werken. Menigmaal heeft hij daartoe ook in eigen zak getast, hoewel hij volstrekt niet ruim was voorzien van middelen. Zijn vrienden weten, hoe sober hij somtijds heeft geleefd.

De laatste levenstijd van dezen arbeidzamen man was droef; hij stierf op Oud Rozenburg, waar hij verpleging had gevonden. Zijn betekenis voor de wetenschap blijkt helder en klaar uit de woorden van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Rector Magnificus van de Rijksuniversiteit te Leiden, toen de Leidsche Senaat op 13 October 1921 aan Rouffaer het eere-doctoraat in de letteren en wijsbegeerte verleende: „Wat Gij deels door voortdurende eigen inspanning, deels door prikkeling van de energie van anderen, bovenal door Uw schitterend voorbeeld van belangeloze toewijding voor de wetenschap van Indië verricht hebt, wordt door niemand overtroffen“. Een welverdiende hulde van de meest bevoegde zijde!

■ **MALARIA.** (Vervolg van Dl. II, blz. 650.) In de laatste jaren is ook in Ned.-indië door vele onderzoekers hard gewerkt aan de oplossing van de talloze vraagstukken, waarvoor de malaria de menschheid stelt. Hier waren het o.a. De Vogel, Schüffner, Swellengrebel, Rodenwaldt, Walch, Soesilo, Mangkoewinoto, De Rook enz. enz. die uitgebreide studies maakten van de verschillende muskietensoorten, van hun ontwikkeling, broedplaatsen, hun gevaar in verband met de malaria, zoodat langzamerhand een enorme literatuur is ontstaan, die alleen door de specialisten kan beheerscht worden.

Voor de behandeling van malarialijders staan de kininezouten in het algemeen nog bovenaan. Wel is de Deutsche chemische industrie er in 1925 voor het eerst in geslaagd een synthetisch middel te bereiden, dat in zijn werking met kinine kan vergeleken worden, nl. het *Plasmochine*. Daar ki

nine, hoe voortreffelijk ook, geen volmaakt middel kan genoemd worden, werd het nieuwe middel met groot belangstelling door de geneeskundige wereld ontvangen, te meer daar het pas na grondige wetenschappelijke beproeving op de markt werd gebracht. Het resultaat van de toepassing, ook in Indië, kan in het volgende worden samengevat: de parasieten der malaria tertiana en quartana reageeren uitstekend op plasmochine, doch het aantal recidieven is niet zoo klein als oorspronkelijk gedacht werd. De tropica-ringen reageeren weinig op plasmochine, daarentegen verdwijnen de tropicagameten zeer snel uit het perifere bloed. In dit laatste opzicht is plasmochine superieur aan kinine. Nu en dan veroorzaakt het middel bijverschijnselen (cyanose van lippen, tong, tandvleesch en nagels, een enkelen keer ook lichte collaps toestanden en haemoglobine in de urine), welke noodzakten tot een voorzichtige dosering; ook kan plasmochine daarom niet in handen van leeken gegeven worden, zoo- als met kinine wel het geval is. De patiënten moeten gedurende de kuur onder behoorlijke geneeskundige observatie blijven. Voortgezet onderzoek zal in de naaste toekomst leeren, welke plaats in onze artsenschat aan het plasmochine definitief toekomt.

Het komt thans in den handel voor in twee vormen: onvermengd en, gemengd met kinine, als plasmochinum compositum.

Het zwaartepunt der malariebestrijding ligt echter niet in de behandeling der lijders, doch in den strijd tegen de muskieten. Alleen Anophelen zijn in staat de ziekte over te brengen, en het naaste werk van vele onderzoekers heeft duidelijk aan het licht gebracht, dat van de vele anopheles-soorten, die in den Archipel voorkomen, slechts enkele in staat zijn malaria van mensch op mensch te verspreiden. Deze wetenschap heeft het mogelijk gemaakt, de malariebestrijding met kracht ter hand te nemen. Vroeger meende men, dat het voor deze bestrijding op een bepaalde plaats noodig zou zijn deze plaats en hare geheele omgeving te bevrijden van alle drassige plekken, waterverzamelingen, moerassen enz., kortom, over te gaan tot een volledige assainering, met als eerste gevolg enorme kosten. Dit standpunt heeft men gelukkig kunnen verlaten, en daarvoor is in de plaats gekomen de zogenaamde *spccies-assainering*, uitsluitend gericht tegen do broedplaatsen der anopheles-soort(en), die na nauwkeurig onderzoek voor de schuldige(n) is (zijn) gehouden. Het behoeft evenwel nauwelijks betoog, dat deze omstandigheid aan de andere zijde den cisch doet stellen, dat aan elk advies inzake malariebestrijding een grondig deskundig onderzoek ter plaatse voorafgaat. Daar dit langzamerhand het werk is geworden van specialisten o) dit gebied, heeft de Dienst der Volksgezondheid de malariebestrijding, wat de noodige onderzoekingen betreft, geconcentreerd in het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden, waar een ambtelijk geneeskundige (met den titel gouvernements-arts belast met de supervisie der malariebestrijding) leiding geeft aan het plaatselijke werk der verschillende artsen, enz. De omvang van het daaraan verbonden werk nam in den laatsten tijd zoodanig toe, dat thans ook een malariekantoor te Soerabaja is gesticht, voor het Oostelijk deel van den Archipel, met een afzonderlijken arts. Beide afdelingen werken in nauw

contact met de plaatselijke artsen, bestuursambtenaren, technici enz.; het routine-werk ter plaatse geschiedt voor een groot deel door „malaria-man tri's", te Batavia opgeleid, doch in dienst van locale raden, en werkend onder toezicht van den arts ter plaatse.

Do malaria-afdeelingen van den D. V. G. voorriethon uitsluitend de onderzoekingen en geven als resultaat daarvan adviezen aan belanghebbenden: gemeentebesturen, bestuurshoofden, ondernemingen, enz.; de uitvoering der voor de as-saïnering noodzakelijke werken blijft de taak der technici van Land, gemeente, ondernemingen, enz., doch het spreekt van zelf dat het contact voortdurend bewaard blijft.

Het groote nut der species-assaïnering moge blijken uit de volgende voorbeelden.

Batavia. De benedenstad wordt sinds onheugelijke tijden geteisterd door een ernstige malaria-epidemie, die het sterftecijfer der daar gevestigde bevolking schrikbarend heeft verhoogd; er zijn karapoengs, waar — praktisch gesproken — iedere inwoner de ziekte heeft, en waar alle kinderen een vergroote milt hebben. In 1917 bracht het onderzoek van Van Breemen en Sunier aan het licht, dat deze epidemie veroorzaakt werd door *Myzomyia ludlowi*, een anopheles-soort wier broedplaatsen de aan de kust gelegen vischvijvers bleken te zijn. In deze zoutwatervischvijvers wordt de bekende bandeng gekweekt; deze zoo gewilde visch leeft van de in de vijvers groeiende algen en wieren, en, daar hij vegetariër is, versmaadt hij de talloze muskietenlarven, die tusschen de aan de oppervlakte drijvende wieren verborgen zitten. In den aanvang dacht men, dat het voor de malariabestrijding noodig zou zijn de gehele bandengcultuur op te geven, de vischvijvers op te hoogen of in te polderen, ter vernietiging der broedplaatsen. Dit radicale middel zou miljoenen en miljoenen gekost hebben, en zoo bleef het vraagstuk, theoretisch opgelost, in de praktijk nog een probleem. Eerst trachtte de malaria-afdeeling de larven te vernietigen door het getij, waartoe de vijvers in open verbinding werden gebracht met de zee; dit mislukte echter door de geringe getij-beweging ter plaatse. Na nog andere proefnemingen werd ten slotte, in samenwerking met de ambtenaren voor de binnenvisscherij (Dep. van Landbouw) de oplossing gevonden, en wel in de zoogenaamde „hygiënische" exploitatie der vijvers. In Pasocroean namelijk bleek de bevolking hare visohvijvers te exploiteeren op eene wijze, die geen aanleiding gaf tot malaria-epidemies of tot een epidemie. Deze methode komt in het kort hierop neer, dat de oppervlakte der vijvers vrij blijft van wieren, zoodat de bandeng zich tevreden inoet stellen met de wieren, die op den bodem groeien. Zooals te begrijpen is hadden de Bataviascho eigenaars der vijvers in het begin groote bezwaren tegen deze nieuwigheid, waarvan zij een belangrijke vermindering van de opbrengst vreesden, liet gevolg is geweest, dat toen uit in het groot opgezette proeven gebleken was, dat eomercico en hygiënische oischen zeer wel te verenigen waren, de hygiënische exploitatie ter hand is genomen door de afdeling Assaïnering van den D. V. G., in samenwerking met de malaria-afdeling op de vis-schorij-deskundigen.

De methode komt hierop neer: een complex vischvijvers wordt van de bevolking afgekocht en

in orde gebracht, waaronder te verstaan is egaliseeren van den bodem, opruiming van rommel, enz. De vijver wordt nu drooggelegd (zoo mogelijk door het getij of anders door bemalen) en er wordt een ringsloot in gegraven, waarin de visch zich kan terugtrekken bij de periodieke drooglegging van den vijver. Deze drooglegging is eens of tweemaal per maand noodig om de oppervlaktewieren, waartusschen de ludlowi-larven schuilen, te doodden. Na een of twee etmalen wordt het water weer toegelaten, en krijgen de visschen weer de beschikking over den geheelen vijver, waar de bodemwieren zich gemakkelijk weer ontwikkelen, zoodat de bandeng het noodige voedsel vindt. De enkele larven in het schoone wateroppervlak worden een gemakkelijke prooi van andere in de vijvers levende vischjes, in het bijzonder van de bekende „kepala tima", die in vuile vijvers zijn opruimingswerk niet kon verrichten, daar hij met zijn kieuwen bleef steken in de wieren. Op den duur echter groeien de oppervlaktewieren weer aan, zoodat periodieke drooglegging noodig is, dus ook geregeld toezicht op de exploitatie. Indien een vijvercomplex aldus in orde is gebracht, wordt het op bepaalde voorwaarden aan de bevolking verhuurd. De ervaring heeft reeds geleerd, dat het op deze wijze mogelijk is bij den verhuur een zoodanigen prijs te bedingen, dat het er ingestoken kapitaal een behoorlijke rente opbrengt. De voor dit reusachtige werk noodige kapitalen worden door het Land verstrekt. Het zal eenige jaren duren, alvorens de geheele vijverstrook ten

N. van Batavia en Tandjoengprioc op deze wijze onder handen genomen is, en deze stad dus bevrijd zal zijn van de malaria-epidemie. Batavia is dus een voorbeeld van species-assaïnering tegen de ludlowi-muskiet; tegen deze zelfde mug is met succes opgetreden door de assaïnering van Sibolga en Tjilatjap.

Geheel andere problemen bood de *Tjihea-vlakte*. Hier werd in 1919 een uitvoerig onderzoek verricht door Mangkoewinoto, die er in slaagde, aan te toonen dat de hevige malaria-epidemie, die de bevolking er decimeerde, veroorzaakt werd door

M. aconita. Deze legt haar eieren in kleine irrigatieleidingen, vooral wanneer door verwaarloozing de randen begroeid zijn met gras, enz.; verder in afdelings sawah's, waarop men het water heeft laten staan. Hier had de malaria een ware circulus vitiosus doen ontstaan: zij decimeerde de bevolking, die dus niet meer in staat was tot behoorlijke sawah-bewerking en tot onderhoud van de leidingen; daardoor ontstonden steeds meer broedplaatsen der muggen, on steeds meer malaria, die de bevolking steeds heviger aantastte. Het resultaat was: vermindering en ziekte der bevolking, on braakliggen van groote complexen sawah's, die voor conappel on een ei to koop waren. In dezen vicieuzen cirkel werd ingegrepen door de volgende maatregelen: drooglegging van de geheele Tjihea-vlakte gedurende de maanden Juni-October, ten einde het gedurende dat tijdvak aan de muskieten onmogelyk te maken zich te vermeerderen; dit was inoglyk, daar de geheele Tjihea-vlakte kunstmatig bevoloed wordt. Ten tweede: invoering eener cultuur-rogoling, waarbij aan de bevolking tijtijds wordt bekend gemaakt, wanneer zij over water kan beschikken, ten einde daarmedo mot don aanplant rekening te kunoon houden. Ten derde: verbod van den aanplant van waterbohoevondo tweedo gewassen, on clandest-

tien watertoevoer in den drogen tijd te voorkomen. Ten Aderde: onderhoud der tertiaire irrigatie-licdingen door de O verheid; eigenlijk is dit onderhoud de taak der bevolking zelve, doch deze was daartoe niet in staat, zoodat de D. V. G. voor dit doel jaarlijks geld beschikbaar stelt. Ten slotte bleek het noodig een deel der Tjihea-vlakte onder deskundig beheer te nemen, daar de sawah's jarenlang onder wanbeheer waren geweest; hiertoe kocht het Land ongeveer 1400 baboe op, om deze onder deskundige leiding als rijstloëve te exploiteeren; dit geschiedt nog altijd, en wel door de provincie West Java. Het is echter de bedoeling, zoodra de tijd daartoe gekomen is, den grond weder aan de bevolking af te staan. De tijd daartoe is evenwel nog niet gekomen, daar de toestand in de Tjihea-vlakte, hoewel reeds enorm verbeterd, nog ongunstig wordt beïnvloed door vlak er omheen gelegen desa's, welker sawah's nog wilde irrigatie hebben; ook hier moet kunstmatige irrigatie komen, met plantverbod en cultuur-regeling; aan een en ander wordt thans gewerkt.

Er zijn in den Archipel nog meer soorten van Anophelinen, die de malaria overbrengen: *M. rossi*, *M. sinensis*, beide onder bepaalde omstandigheden gevaarlijk; *M. umbrosus*, de gevaarlijke muskiet der Federated Malay States; *N. maculatus*, de overbrenger van de malaria in heuvelland, ook op Java.

De malariastudie oriënteert zich steeds meer op het biologisch onderzoek der muggen, hare levensgewoonten, voorwaarden van bestaan, enz.

Zoo hebben onderzoekingen der laatste jaren aan het licht gebracht, waarom sommige anophelissensoorten geen malaria overbrengen. Bij onderzoek van den maaginhoud der muskieten is gebleken, dat de eene mug verzet is op menschenbloed, de andere soort daarvan niets moet hebben, doch zich bij voorkeur voedt met karbouwenbloed, enz. De eene mug kan alleen tot ontwikkeling komen in beschaduwde water, de andere stelt zeer bepaalde eischen aan het zoutgehalte, aan de stroomsnelheid, enz. Dergelijke onderzoekingen zullen ongetwijfeld op den duur blijken van zeer groote waarde voor de bestrijding te zijn; wij zijn nog slechts aan het begin onzer kennis op het gebied der biologie van de muskieten, en daarmede ook van de malaria-bestrijding.

Literatuur: Korthheidshalve moge verwezen worden naar de talrijke publicaties der aan het begin van dit artikel genoemde auteurs, wier namen gemakkelijk met vele zouden kunnen vermeerderd worden. Men raadplege de verschillende jaargangen van het Geneeskundig Tijdschrift v. N.-I., van de Mededeelingen van den D. V. G. in N.-I., en de publicaties van het Koloniaal Instituut, afd. Tropenhygiëne. Ook zie men de „Handleiding voor bestuursambtenaren inzake Malariavraagstukken”, door Prof. E. Rodenwaldt (uitgave van den D. V. G. in N.-I., en verkrijgbaar bij het Hoofdkantoor van dien dienst te Weltevreden). Verder den tweeden druk van het Leerboek der tropische Geneeskunde door C. D. de Langen en A. Lichtenstein (1928).

LEPRA. (Vervolg van Dl. II, blz. 566). In de laatste jaren hebben de inzichten omtrent de behandeling van lepralijders en hun kans op genezing eenige wijziging ondergaan. Het belangrijkste middel is nog altijd de chaulmogra-olie, de talrijke daarmee gemaakte combinaties en de van deze olie afgeleide chemische producten; twee zu

ren, *acidum chaulmogrimum* en *ac. hydnocarpicum*, schijnen het werkzame bestanddeel der olie te vormen. De olie kan in den vorm van pillen gegeven worden, of als injectiekuur.

Daarnaast worden in den laatsten tijd verschillende chemische praeparaten gegeven, waarvan de opsomming hier geen doel heeft. Het thymol heeft in de praktijk niet voldaan. Vele tropenartsen meenen heil te zien van voorzichtig geleide kuren met joodkali. Lichte infecties kunnen vermoedelijk spontaan genezen; in het algemeen kan men zeggen dat rust, goede voeding enz., op zich zelf niet in staat de lijders te genezen, de genezing toch wel bevorderen, zoodat een verwaarloosde leproos-landlooper, die in een leproserie wordt opgenomen, alleen daardoor aanzienlijk er op kan vooruitgaan, onverschillig welke medicamenteuze therapie op hem wordt toegepast. Verder is lepra bij uitsteking een chronische ziekte, die ook zonder eenige behandeling perioden van verbetering (en van verergering) geeft; de arts, die met een nieuwe behandelingsmethode begint, juist wanneer de ziekte tijdelijk een gunstigere wending neemt, loopt kans een veel te gunstigen indruk te krijgen, tenzij hij gewapend is met een gezonde dosis critiek.

Vaststaat dat de prognose der lepra in den laatsten tijd iets gunstiger gesteld mag worden dan vroeger; deze prognose was vroeger absoluut infaust. Hoe korter de ziekte bestaan heeft op het oogenblik dat de diagnose gesteld en met de behandeling begonnen wordt, des te grooter is de kans op succes.

De bestrijding der lepra als volksziekte, in Europeesche landen met succes doorgevoerd, staat in landen als Ned.-Indië voor haast onoverkomelijke moeilijkheden. Er zijn slechts enkele streken, Avaar de bevolking het besmettingsgevaar beseft en Avaar zij uit zich zelve de bestrijding ter hand heeft genomen door de lijders uit haar gemeenschap te stooten. Dit is het geval in Noord Sumatra, bij de Bataks en in Acheh. Het gevaar der besmetting van lepra is echter bijv. op Java in het algemeen niet tot de bevolking doorgedrongen, zoodat gedAvongcn isolatie der lijders op groote moeilijkheden zou stuiten.

De Ned.-Indische Avetgever heeft deze moeilijkheid ingezien, zoodat bijv. lepra niet opgenomen is in de epidemieordonnantie. Wel is een lepra-ordonnantie in bewerking, Avelke gedAvongcn isolatie mogelijk zal maken, echter niet voor den geheelen Archipel, doch alleen voor bepaalde, door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen streken. Men denkt daarbij in de eerste plaats aan Ambon en Noord Sumatra.

Gedwongen isolering elders stuit op do volgende bezwaren: enorme kosten, verbonden aan do opberging en behandeling van de vermoedelijk duizenden patiënten; het geringe contact der bevolking, in het bijzonder op het platteland, met de artsen maakt het niet inogelijk do leprapatiënten te ontdekken, zoodat alleen de bij toeval ontdekte lijders aan de bepalingen der wet onderworpen zouden zijn, en de groote meerderheid ongemoeid zou blijven. Daar het volk het gevaar niet begrijpt, mag men op medewerking van die zijde niet rekenen: integendeel, de bevolking zou de lijders verstoppen, en alleen medewerking verlenen wanneer een enkeling daar baat in zag, bijv. om zich van een ongewenscht element te ontdoen. Het spionnensysteem zou gaan bloeien.

Evenwel do zaak staat niet zoo hopeloos als men na lezing van liet bovenstaande wellicht geneigd zou zijn te denken; plaatslijk kan door iso-leering heel wat bereikt worden, en vooral in de steden kan door ziekenhuis- of wijkverpleging het gevaar, dat de lijders voor hun omgeving oplevoren, aanzienlijk verminderd worden. Hiermede is in de groote steden en op Ambon sinds eenige jaren reeds begonnen; elders, waar de omstandigheden zulks toelieten, zijn leproserieën opgericht, door do zending, het Leger des Heils, door vereenigingen, landschappen, enz., veelal met steun van het Gouvernement.

Dergelijke inrichtingen vindt men op Java te Kelet (Donoreldjo, Dir. Dr. Bervoets), Pelantoe- ngan en Semaroen; de beide laatste onder beheer van het Leger des Heils. Op Sumatra vindt men de volgende: in Atjeh: Aroen Meulabo, Agoesan, Blang Mè, Blimbing, Goemplang Poengleueng, Kroëng Rongka, Kr. Sabé, Kwala Keureuloe, Iè Leubeuè, Kwala Tong, Kw. Toea, Maranti, Pang-wa, Peukan, Poelau Iè en Rantopandjang; in Bangka: Tandjoeng Poenai; in Palembang: Koendoer; ter Sumatra's Oostkust: Lao Simomo, Poelau Sitjanang; in Tapanoeli: Hoetasalem en Sitoemba; in Borneo: Singkawang; in Celebes: Madjénó en Watasoempe en Manado; in de Molukken: Amboina, Kamar, Lemonga; op Bali en Lombok: Boegboeg, Jèh Poetèh, Kali Genit, Moentis, Sepolong, Sioet, Tantoe; op Ma-doera: Saolar. De hier opgesomde inrichtingen zijn zeer verschillend in grootte en belangrijkheid; 13 daarvan hebben Lands-subsidie, de overige niet.

Literatuur: J. D. Ivayser, Voordrachten over tropische huidziekten, 2de druk, 1929; C. D. de Langen en A. Lichtenstein, Leerboek der tropische geneeskunde.

V **KRANKZINNIGENVERPLEGING.** (Vervolg van Dl. II, blz. 446). De gelegenheid tot opneming van krankzinnigen van alle landaarden is in de laatste jaren aanzienlijk uitgebreid. Nadat in 1882 het gesticht te Buitenzorg, in 1902 dat to La wang was geopend, bleek al spoedig vergrooting dier gestichten noodig, naast do oprichting van nieuwe. Zoo werd Buitenzorg vergroot tot een capaciteit van ruim 1600 patiënten, waarvan ongeveer 400 Europeanen; Lawang met zijn annex-gestichten biedt plaats voor 2700 lijders, en daarnaast werden gestichten opgericht te Mage-ang (1923) voor 1200 Inlanders, met mogelijk-heid tot latere uitbreiding, en te Sabang voor 1200 Inlanders, eveneens voor uitbreiding vatbaar. Laatstgenoemd gesticht werd in 1924 go-bouwd, als gevolg van een rapport van den psychiater Dr. F. VV. G. van Loon, die in opdracht der Regering Atjeh had bereisd, ter bestudeering van do toestanden op het gebied van krankzinnigen in dat gewest. Zijn rapport meldde do aanwezigheid van grooto aantallen krankzinnigen, wier verpleging alles te wenschen over-licht. ■

Daar do gestichten niet in staat zijn aan allo vragen tot opneming van lastige en soms gevaarlijke krankzinnigen te voldoen, en daar bovendien aan do opneming in een gesticht een soms vrij langdurige procedure moet voorafgaan (machtiging van den President van don Raad van Justitie of van den Landraad voorzitter), zijn, naast de gestichten, z.g. doorgangshuizen voor krankzinnigen gobouwd, waarin tijdelijko in be-

waringstelling mogelijk is, na verkregen machtiging van hot Hoofd van Plaatselijk Bestuur.

Te Batavia was reeds sinds 1824 het G'hee- scho hospitaal in gebruik als zoodanig; in 1922 werd dit verouderde en te kleine gebouw verlaten voor een nieuw complex, to Grogol, (aan den weg Batavia—Weltevreden—Tangérang), oorspronkelijk bestemd als epidemic-hospitaal van Batavia, en thans ingericht voor verpleging van 330 krankzinnigen, vnl. Inlanders. Daarnaast bestaan nog plannen voor den bouw van een kleine psychiatrische kliniek (voor 24 lijders) bij de Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting Salèmba te Batavia, ten behoeve van het onderwijs-ITT-de-psychiatrie aan de Geneeskundige Hoogeschool.

Verder vindt men doorgangshuizen te Semai-ang (j85 lijders), Soerakarta (Mangoendjajan, 120 lijders), en Soerabaja (180 lijders); het gemeente-ziekenhuis te JBandoeng heeft een paviljoen, waarin 16 lijders kunnen verpleegd worden. Deze inrichtingen staan alle onder deskundige leiding.

Daarnaast heeft men in de Buitengewesten de zoogenaamde „verpleeg-tehuzoon voor krankzinnigen”, waar zij in bewaring gesteld worden in afwachting van de gelegenheid tot opzending naar een gesticht. Men vindt deze verpleeg-tehuizen te Palembang, Loeboekpakam (Oostk. v Sum.), Padang, Bandjermasin, Makassar en Manado, met een capaciteit van 25—60 patiënten.

Door een en ander is bereikt, dat, althans op Java, een eind is gemaakt aan de opsluiting van krankzinnigen in gevangnissen; ook in de Buitengewesten is hieraan grootendeels een eind gekomen, voor zoover dit bij do daar heerschende toestanden mogelijk is. Het transport van krankzinnigen uit do Buitengewesten naar een inrichting op Java wordt geregeld door het hoofdkantoor van den D. V. G., in overleg met de directie der Koninklijke Paketvaart Maatschappij; dat naar een inrichting buiten Java door het hoofd van Plaatselijk Bestuur in overleg met den Agent der K. P. M. op de plaats van inscheping. Nu en dan worden door genoemd hoofdkantoor transporten van Europeesche krankzinnigen naar Nederland geregeld, in den regel per vrachtboot van de Mij. Nederland of Rott. Lloyd, onder geleide van verplegers(sters).

Het goheelo krankzinnigenwezen resorteert onder den Dienst van Volksgezondheid, terwijl ook toezicht wordt uitgeoefend door do Hoofden van gowestelijk bestuur en de Officieren van Justitie.

De behandeling der krankzinnigen in de gestichten geschiedt op moderne wijze; voor on-rustigen zijn permanente warme baden gebruikelijk, terwijl do arbeidstherapie een grooto plaats inneemt.

Voor de vormen van krankzinnigheid onder de bevolking moge verwezen worden naar de jaarverslagen der gestichten. Alleen zij or in het kort op gewezen, dat alcoholische psychosen begrijpelijkerwijze zeldzaam zijn, doch dat dementia paralytica (en lierson-syphilis in het algemeen) niet van zulk een gering belang blijken to zijn als vroeger werd aangenomen.

Do gezondheidstoestand der verpleegden in do gestichten is in het algemeen uitmuntend, vooral daar bèribóri er niet moor voorkomt, door de verstreking van zilvervliesrijst. Aan de gestichten is in don regel een landbouwbedrijf verbonden. Wel heeft men last van bacillaire dysenterie,

evenals in Europa, waar deze ziekte als „Dysenterie der Irrren” bekend staat.

Literatuur: Men zie de jaarverslagen der krankzinnigengestichten, regelmatig gepubliceerd in de Jaarverslagen van den D. V. G. (Mededelingen Aan dien Dienst.)

• **BÈRI-BÈRI.** (Vervolg van Dl. I, blz. 276). Dit is een zenuw-degeneratie, die in de tropen en sub-tropen endemisch kan heerschen, bij voorkeur de zenuwen van de ledematen en den N. vagus aantast, en op een fout in de voeding berust. De onderzoekingen van Eykman en zijn lateren medewerker Grijns, nu 40 jaren geleden aangevangen, hebben onomstootelijk vastgesteld, dat bèri-bèri alleen optreedt, wanneer de voeding een tekort heeft aan een bepaalde stof, die door Grijns aangeduid werd als protectieve stof, door de Engelsen als „accessory food factor”, en waarvoor Funk den naam Vitamine (zie aldaar) bedacht. Bèri-bèri is een „avitaminose”, optredend wanneer rijst genuttigd wordt met een te geringe hoeveelheid zilvervlies.

Gewapend met deze kennis is het mogelijk gebleken, deze ziekte nagenoeg geheel tot verdwijnen te brengen. Eens de schrik der doktoren, autoriteiten en planters, wegens het vaak moorddadige optreden in kazernes, gestichten, gevangnissen, ondernemingen enz., ziet men haar thans alleen nog bij uitzondering. Nauwgezet onderzoek maakt het altijd mogelijk de oorzaak te ontdekken en daardoor in een gegeven geval aan haar optreden een einde te maken. In gevangnissen speelt bèri-bèri geen rol van eenige beteekenis meer; in 1920 kon het bèri-bèri gesticht voor dwangarbeiders te Buitenzorg gesloten worden, faute de combattants. Het leger kent bèri-bèri niet meer, waardoor de herinnering aan de vroegere misère dreigt nu en dan verloren te gaan, zoodat de maatregelen verslappen. Dit was het geval, toen in October 1918 de Legerleiding besloot de verstreking van zilvervliesrijst te staken. Ongeveer een maand later traden in de garnizoenen Batavia en Meester Cornelis de eerste bèri-bèri-gevallen op; evenrõn zag men in het Militair hospitaal te Weltevreden alleen bèri-bèri-lijders van de Gouardiements-Marine in 1919 zag men reeds 48 lijders, in 1920 12, in 1921 47, in 1922 80. De Legercommandant stelde een commissie in ter onderzoek van de voeding in het garnizoen Batavia enz.; op 1 Juli 1922 werd weder zilvervliesrijst ingevoerd, met een P₂O₅-gehalte van 0.40 %; als gevolg hiervan was de ziekte in 5 weken tot staan gebracht. De proef had aan 2 fuseliers het leven gekost en 190 militairen weken en maanden aan het ziekbed gekluisterd; bovendien was de slagvaardigheid van het leger in gevaar gebracht.

Het anti-bèri-bèri-vitamine in het zilvervlies der rijst is in 1925 in het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden, hetzelfde waar Eykman 35 jaren tevoren verschillende onderzoekingen verrichte, door Jansen en Donath in zuiveren kristallijnen toestand geïsoleerd, waardoor het mogelijk is geworden, ook groepen van personen tegen bèri-bèri te beschermen, voor wie dit tevoren niet kon. Zilvervliesrijst is veel eerder dan gewone rijst aan bederf onderhevig, zoodat langdurige opschuring niet mogelijk is, en de voorziening van expeditionnaire troepen, van opvarenden gedurende een eenigszins lange zeereis (Mekka-pelgrims bijv.) enz. met zilvervliesrijst op groote be-

zwaren stuitte. Thans wordt het zuivere vitamine fabriekmatig bereid in het Laboratorium en dit in den vorm van tabletten aan expedities, schepen enz. meegegeven, ter menging met de rijst. Bij dieproeven is gebleken dat 2 deelen van deze stof, toegevoegd aan 1 miljoen deelen gewone rijst, in staat zijn het vitamine-tekort hiervan te compenseren.

Ook de behandeling der bèri-bèri-lijders geschiedt tegenwoordig met dit vitamine, hetzij in den vorm van tabletten, of in ernstige gevallen opgelost in ampullen, ter injectie. Een der beste middelen ter behandeling van bèri-bèri is verder nog altijd de katjang idjo.

Leeken (bijv. administrateurs van ondernemingen) kunnen zelven op eenvoudige manier hun rijst keuren op het gehalte aan zilvervlies, met lu-gol-oplossing. Men neemt 10 gram joodkali, lost dit op in een Ideine hoeveelheid water, voegt daaraan toe 3 gram jodium, en vult dan aan tot een liter. De rijst wordt in een schotelletje overgoten met water en geroerd tot alle korrels bezonken zijn; het water wordt afgegoten en vervangen door bovengenoemde oplossing. De massa wordt goed ongeroerd en na % minuut de jodium-oplossing afgegoten en goed weggespoeld met water. De kleur der rijstkorrels wordt dan vergeleken met een staalkaartje, hetwelk verkrijgbaar is bij het hoofdkantoor van den D. V. G. te Weltevreden.

Er zijn behalve bèri-bèri nog eenige andere avitaminosen bekend; zie hiervoor VITAMINEN.

Daar bèri-bèri alleen voorkomt door het nuttigen van geslepen rijst, is het te begrijpen dat de plattelandsbevolking op Java, die haar eigen rijst verbouwt, met handkracht ontbolstert (toemboek) en dan zóó eet, over het algemeen vrij blijft van deze ziekte; anders is het gesteld met de bevolking van de groote steden, die nagenoeg uitsluitend is aangewezen op geïmporteerde (dus geslepen) rijst, en onder welke daardoor bèri-bèri nog al eens geconstateerd kan worden.

Ten slotte moge nog in het kort gewezen worden op een bijzonderen vorm van bèri-bèri, welke bij kinderen in den zuigelingsleeftijd wordt gezien; de oorzaak daarvan kan tweërlei zijn: óf de zoogende moeder heeft zelve bèri-bèri en daardoor geen voldoende voedingsstoffen, óf het kind is kunstmatig gevoed bijv. met gedensendeer blikkenmelk, zoodat een tekort aan vitamine is ontstaan. Deze zuigelings-bèri-bèri kan peracut tot den dood voeren.

Literatuur: Er bestaat een zeer uitgebreide literatuur over beri-beri; de voornaamste Ned.-Indische publicaties zijn o.a.: lt. F. J. Wijckerhild, Bisdom, Beri-beri in het N.-I. leger 1885—1909 Feestbundel van het Geneeskundig Tijdschrift v.

N.-I., 1911, p. 395; A. Lichtenstein, Beri-beri in do garnizoenen Batavia en Meester Cornelis, G. T. v. N.-I., Deel 03, 1923, blz. 640; C. D. de Lanen en A. Lichtenstein, Leerboek der tropische geneeskunde, 2de druk, 1928, hoofdstuk Beri-beri;

B. C. P. Jansen en W. F. Donath, Over de isolering van het anti-beri-beri-vitamine, Mededeelingen van den D. V. G. in N.-I., 1927, blz. 190.

005). Door onderzoekingen van S. L. Brug, directeur van het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden, is vastgesteld, dat in Indië naast Filaria Bancrofti nog een tweede soort voorkomt, die in verband met elephantiasis staat, namelijk Fi-

laría Malaya. Deze nieuwe soort, waarvan tot dusver alleen de microfilaria bekend is, blijkt zeer verspreid in den Archipel voor te komen. F. Bancrofti wordt van menschen overgebracht door Culex fatigans, F. malaya waarschijnlijk door Taeniorhynchus (Mansonoides) annulipes en T. (M.) annulatus, blijkens een door Brug en Do Rook onlangs in Benkoelen ingesteld onderzoek.

Literatuur: Zie de publicaties over filariasis in de jaargangen 1927, '28, '29 en '30 van het Geneeskundig Tijdschrift voor N.-I., door Brug, Do Rook, Van Slee, Lichtenstein, Haga en Mochtar. Voor elephantiasis raadplege men den tweeden druk van het leerboek van De Langen en Lichtenstein, en dien van de Voordrachten over Huidziekten van A. D. Kayser.

■ j) **HOUTSKOOL.** Houtskool is een der producten, die ontstaan bij de verkoling of droge destillatie van hout. Deze procedure is reeds van zeer ouden datum, in ieder geval even oud als de winning van metalen uit ertsen, omdat de houtskool noodig was voor de reductie van die ertsen. (Zilvermijnen van Laurium-Griekenland, zie Theophrastus V. 9. 1.)

Houtskool is in hoofdzaak opgebouwd uit de elementen koolstof, waterstof en zuurstof. Het koolstofgehalte is afhankelijk van de eindtemperatuur bij de verkoling, bij 400° C. is het koolstofgehalte ongeveer 80 %, bij 500° C. bijna 90 %.

Het warmtegevend vermogen (de verbrandingswaarde) van houtskool is afhankelijk van het koolstofgehalte en bedraagt voor goede djatihoutskool ongeveer 6(500 calorieën. Bij verkoling in het laboratorium bedraagt het rendement aan houtskool (voor de verschillende houtsoorten zeer uiteenlopend) 35—45 % van het gewicht van het luchtdroge hout. In de praktijk rekent men bij goede verkolingsinrichtingen op een rendement van 30 %.

Houtskool wordt gebruikt: voor de reductie van ertsen (ijzer in Frankrijk en Zweden, tin in Nederlandsch-Indië), in smederijen en batikkerijen, bij de edelmetalenijverheid, voor huishoudelijke doeleinden, door waschbazen in Indië en kleermakers in Nederland, door gasfitters, in gasfabrieken en glasfabrieken, voor reinigen van chemicaliën, voorgasmakers, voor isolatiedoeleinden.

Vroeger werd houtskool in Indië gebruikt voor het vervaardigen van buskruit, waarbij houtskool van do speciaal daarvoor aangeplante Guozuma tomentosia H. B. et Kunth, de djatiblanda, werd gebruikt.

In Frankrijk werd in 1798 door Lobon gas gestookt uit hout en houtskool, in den oorlog werd deze wijze van gasfabricatie ook toegepast (Buitenzorg, Bergen op Zoom).

In den jongsten tijd wint deze gasbereiding weer veld, o.a. voor vrachtauto's (zuiggasmotoren), waarmede speciaal in Frankrijk reeds goede resultaten zijn bereikt.

Het branden van houtskool door de bevolking op Java geschiedt nog steeds op een vrij primitieve wijze in kuilen. Het rendement is daarbij niet hoog en de kwaliteit van do kool laat dikwijls te wenschen over.

Te Saradan (residentie Madioen) wordt reeds sedert vele jaren door het Boschwezen houtskool bereid in steenen ovens; het rendement is daarbij veel hooger en de kwaliteit van do houtskool is uitstekend.

Op Java wordt houtskool gomaakt van hout

van Schleichra oleosa Merr. (kesambi), Tectona grandis L. f. (djati), Leucena glauca Benth. (kemlandingan) en diverse andere houtsoorten. De djatihoutskool vonkten wordt vrijwel uitsluitend gebruikt in smederijen, de kesambihoutskool is de meest gewilde, doch ook de kemlandinganhoutskool is van zeer goede kwaliteit en bij uitstok geschikt voor huishoudelijke doeleinden en voor waschbazen.

De houtskoolproductie van Java en Madoera zal de 20.000 ton nabijkomen, met een verkoopwaarde van ongeveer / 600.000.

1913	rond 2.000 ton (ad 1000 k.g.)
1918	„ 1.500 „
1923	„ 4.500 „
1928	„ 13.000 „

De geheele productie van Java en Madoera zal de 20.000 ton nabijkomen, met een verkoopwaarde van ongeveer / 600.000.

In de Buitengewesten wordt de houtskool plaatselijk in zeer groote hoeveelheden aangemaakt, n.l. op Bangka en Billiton (tinmijnen), in den Riouw-archipel, in Bengkalis en ter Oostkust van Sumatra (uitvoer naar Singapore). Men gebruikt daarvoor in de eerste plaats het hout van eenige in do vloedbosschen voorkomende boomsoorten, tot de Rhizophoraceae en Meliaceae behoorende.

De bereiding geschiedt in ovens, veelal door Chineezee, die daaraan veel zorg besteden.

Op Bangka wordt de houtskool, noodig voor de tinwinning, gemaakt in meilers, gelijk zulks vroeger ook in Europa gebruikelijk was. Voor een productie van 100 pikoels tin is ruim 6 ton houtskool noodig. Jaarlijks is 20.000 ton noodig.

Do houtskoolproductie in de Buitengewesten bedroeg in 1928 rond 71.000 ton (ad 1000 k.g.); de helft daarvan is afkomstig van de panglons.

De invoer van houtskool in Nederlandsch-Indië is van geen beteekenis, de uitvoer daarentegen wel; zoals uit de officieele statistieken blijkt, beliep deze in de jaren 1924 t/m 1928 (in 1000 k.g.):

in 1924	4.373
1925	5.799
1926	4.933
1927	20.051
1928	27.435

Hierbij dient echter te worden aangeteekend, dat de jaarlijksche uitvoeren belangrijk grooter zijn, aangezien in ovengenoemde getallen de uit het vrij gebied verscheepte hoeveelheden niet zijn opgenomen, daar hieromtrent geen betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. Naar schatting wordt jaarlijks een 40.000 tot 50.000 ton houtskool uitgevoerd, in hoofdzaak naar Singapore. Bij een prijs van / 25 per ton is de uitvoerwaarde dus ruim 1 miljoen gulden.

Do vooruitzichten voor do houtskoolindustrie zijn niet ongunstig, indien deze zich beperkt tot de productie van houtskool en eventueel van teer. Voor bereiding van de andere destillatieproducten als azynzuur en houtgeest (methylalkohol) zijn de vooruitzichten minder hoopvol.

Do productie van houtskool vertoont de laatste 20 jaren een stork stijgende lijn. Mocht ook in Nederlandsch-Indië het gebruik van houtskool voor automobielmotoren een feit worden (houtskool is hier in do kleinste desas verkrijgbaar en goedkoop) dan zou daardoor de houtverkolingindustrie een zeer groote uitbreiding ondergaan.

Literatuur: Goede handboeken zijn: M. Klar, Technologie der Holzverkohlung, Verlag von J.

Springer, Berlin: H. M. Bunbury, The destructi-
ve distillation of wood, London, Beun Brothers
Limited; Charles Mnriller, La carbonisation des
bois, lignites et tourbes; Dunot, Paris. Verder:
Dr. R. Wind Hzn., Onderzoek naar de vooruit-
zichten van de houtverkolingsindustrie in Neder-
Y>Jand8sch-Indië, proefschrift Wageningen 1925; IL

J. Kerbert, Eene Japansche methode van hout-
koolbranden op de Philippijnen, Tectona dl. I
..1908/1909, blz. 94 e.v.; R. Wind Hzn., De
houtskoolovens te Saradan, Tectona dl. XVI
.1923, blz. 515 e.v. en dl. XVII 1924, blz. 613
"••••Ve.v.; C. H. Japing, Het lioutskoolbedrijf in Atjeh,
/* Tectona dl. XVII 1924, blz. 247 e.v.; Ir. A. H.
van Bodegom, De vloedbosschen in het gevest
Riouv en Onderhoorigheden, Tectona dl. XXII
/1929, blz. 1302 e.v.; P. van Zon, De beteekenis
/ van de bosschen in de buitengewesten, Tectona
^dl. XXII 1929, blz. 436 e.v.; Jaarverslagen van
/ den Dienst van het Boschwezen in Nederlandsch-
•Indië.//

rr v **JAARBEURZEN TE BANDOENG**^ (Aanvul-
ling van Dl. V, blz. 217 of suppl. afl. 10, blz. 295).
Aan de zesde Jaarbeurs en -markt, in 1925, werd
een Electriciteitstentoonstelling verbonden, ten
einde het gebruik van dezen vorm van energie
zooveel mogelijk te populariseeren en het publiek
te doen kennis maken met de groote verscheiden-
heid van toepassing der electriciteit in het dagc-
lijksch leven. Zoo zien wij de Vereeniging steeds
meer de richting van reclame-instituut uitgaan.

Het in 1923 in den Haag opgerichte Holland-
sche Correspondentschap had intusschen met zoo goed gevolg
gewerkt, dat op deze beurs een speciaal Hollandsch
Paviljoen kon worden ingericht, waarin de Hollandsche
Correspondent persoonlijk de belangen der exposeerende
Hollandsche firma's behartigde. Met stijgend succes wordt
deze wijze van expositie door Hollandsche firma's ge-
durende de volgende jaarbeursen voortgezet. De
belangstelling van het groote publiek, dat bij winkeliers de
getoonde artikelen navraagt, doet wederom vraag van deze
winkeliers bij importeurs ontstaan, waardoor het voor deze
aantrekkelijk wordt zich voor de waren te interesseeren en
verteenwoordiging op zich te nemen.

De zevende Jaarbeurs, waaraan een Land-
bouw-tentoonstelling verbonden was, werd gevolgd door de
achtste met daaraan verbonden Hygiëne-tentoonstelling.
Deze tentoonstelling werd met groot succes bekroond en
liet een diepen indruk in geheel Ned.-Indië na door de be-
langrijkheid en omvangrijkheid van het getoonde.

De Jaarbeursinzendingen deden eveneens hun voordeel
met de groote belangstelling.

Een tentoonstelling op het gebied van Sport-, Radio-,
Hotel- en Reiswezen werd naast de negende Jaarbeurs
gehouden, welke wederom een groote belangstelling
mocht genieten.

De tiende Jaarbeurs en -markt, waarvan als jubileum
beurs bijzonder veel werk was gemaakt, zoowel door
exposanten als door de Vereeniging zelve, gaf niet een
tentoonstelling op één bijzonder gebied, doch een groote,
algeraene tentoonstelling op verschillend gebied te zien.

De afdeling Nijverheid van het Departement van L. N.
en H. verzamelt jaarlijks een belangrijke inzending van
inhccmsche industrieproducten uit den geheelen archipel
en bereikt telken male een beduidende omzet van deze
artikelen.

De steeds groeiende belangstelling in de presta-

ties van het instituut moge blijken uit het bezoekcijfer, dat
van 2772 per dag of 55.221 in totaal gedurende de eerste
beurs steeg tot 14.139 per dag of 226.227 in totaal
gedurende de 10e beurs, terwijl het ieder jaar op vroeger
tijdstip volgeboekt zijn van alle beschikbare ruimte het
succes van exposanten moge duidelijk maken.

Ondanks het feit, dat door de zware afschrijvingen op
de hoog te loek staande gebouwen de
exploitatiereningen, sinds het gemis der goede-
renloterijen, met nadeelige saldi sluiten, is de fi-
nancieele toestand der Vereeniging zeer bevredigend en kon met de
ieder jaar overschietende kasmiddelen geleidelijk een
voldoend werkkapitaal worden verkregen. Na de 10e
Jaarbeurs trok do Regering dan ook de subsidie in, omdat
„het voortbestaan der Jaarbeurs daarvan niet afhankelijk is”.

Een goederenloterij werd wederom voor de 11e
Jaarbeurs toegestaan, zeer ten nutte van exposanten en van
de Vereeniging.

Aan het slot van dit overzicht rest nog te vermelden, dat
de jaarbeursen en -markten te Bandoeng jaarlijks in
Juni/Juli worden gehouden. De kosten, verbonden aan het
inhuren van expositieruimte, bedragen in het hoofdgebouw
/ 40 per M². met afdalende schaal voor grootere ruimten, en
f 15 per M². eveneens met afdalende schaal in do
machinehal, terwijl de huurprijzen der monsterkamers van
4x4 M. grondoppervlakte varieeren van / 125 tot / 300. Het
tijdig toestroomen van exposanten maakte de vroeger
toegepaste pioniers- reductie overbodig, zoodat deze werd
afgeschaft.

Verschillende vervoermaatschappijen verlee-
nen vrachtreductie op voor de beurs bestemde goederen, terwijl
vrijstelling van invoerrechten wordt verleend voor die
goederen, welke na afloop van de beurs worden uitgevoerd/
GEZONDHEIDSETABLISSEMENTEN
(SANATORIA). (Vervolg van Dl. I, blz. 786). Door do
verbetering van den gezondheidstoestand van vele plaatsen
in N.-I. en door den vooruitgang onzer kennis in zake
oorzaken en behandeling van vele ziekten, die voorheen de
tropen teisterden, en vooral de geïmporteerde ambtenaren,
handelslieden enz., is het karakter der gezondheidseta-
blisscmenten in de laatste jaren zeer veranderd. De bekende
herstellingsoornden in of bij Soeka- boemi, Sindanglaja,
Bandoeng, Garoet, Wbuoao- bo, Malang, Tosari, Fort de
Koeken Brastagi(om alleen eenige der bekendste te
noemen) hebben langzamerhand een andere beteekenis
gekregen. Vroeger de toeverlaat in uitersten nood der
koortslijders uit de kuststreken, der lieden met een
„tropenlever”, zeer moeilijk bereikbaar te paard of per as en
dus slechts zelden opgezocht, zijn zij thans per trein of auto
gemakkelijk en vlug te bereiken, en in do eerste plaats
gezocht om een „koudon neus” te halen, niet zoozeer door •
zieken als wel door week-enders en vacantie- lustigen uit
den geheelen Archipel en omliggendo landen: Malaya en
Australië. Dit neemt natuurlijk niet weg dat de koelere
plaatsen in den Archipel van groote waarde kunnen zijn, om
hen, die in de warmte na de een of andere ziekte niet op hun
verhaal kunnen komen, door den verkwikkenden invloed
der koelte en der andere klimaatsfactoren te doen herstellen.

Door de verbetering van hot wegnnet en van de
verkeersmiddelen is het aantal herstellingsoornden en „hill-
stations” de laatste jaren enorm

vermeerderd, zoodat nagenoeg iedere groote stad zijn bergvacantie-oord in de nabijheid heeft, ■waardoor een korte opsomming van de verschillende inrichtingen geen waarde heeft. Daarnaast zijn in den laatsten tijd ook echte „sanatoria” op- gericht; zie daaar.”

SANATORIA. 'Zie GEZOND HEIDSETABLISSEMENTEN (SANATORIA), Dl. 1, blz. 78G. Vroeger verstond men hieronder de gezondheidssetblissemten der bergstreken, die in do laatste jaren van karakter veranderd zijn. Zij moeten thans meer beschouwd worden als va- cantie-oorden, waar ook wel patiënten komen.

Daarnaast zijn in den laatsten tijd echte sanatoria opgericht, uitsluitend bestemd voor zieken, en wel voor longlijders en lijderessen. Deze worden met geldelijken steun van Landswege geëxploiteerd door de Centrale Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose in Nederlandsch-Indië, resp. door onderafdeelingen dier vereeniging. Op het oogenblik zijn de volgende sanatoria in exploitatie: *TjUaroea* (bij Buitenzorg, op den weg naar den Poentjakpas), gehuisvest in de gebouwen van het voormalige Zendingshospitaal der Methodisten, 900 M. boven den zeespiegel. Dit sanatorium is bestemd voor 70 mannelijke longlijders van eiken landaard, in 4 klassen. Oorspronkelijk was het gevestigd in het landhuis Semplak bij Buitenzorg; dit werd in 1928 gesloten, waarna do patiënten zijn overgebracht naar *Tjisaroea*. In de tweede plaats het sanatorium te *Patjêt*, aan de andere zijde van den Poentjakpas; eveneens 900 M. hoog, en bestemd voor 50 longlijderessen van eiken landaard; het werd geopend in 1919. Ten slotte vindt men in Oost Java te *Butoe* het derde sanatorium, bestemd voor 25 longlijders.

In al deze inrichtingen worden de lijders alleen opgenomen door tusschenkomst van een der consultatiebureaux, die men tegenwoordig in de meeste groote steden aantreft, of na overleg met den geneesheer-directeur van het sanatorium; dit ter vermindering van de anders mogelijke opnemng van lijders, wier ziekteoestand hen ongeschikt voor sanatorium behandeling maakt.

Over de resultaten der behandeling in de diverse sanatoria valt nog niets met zekerheid te zeggen; daartoe is de observatietijd nog te kort. De voorloopige indruk is echter zeer guitwig. Andere sanatoria bestaan in N.-I. nog niet.

MIJN WORMZIEKTE. (Vervolg van Dl. V, blz. 292, of suppl. afl. 12, blz. 359). De infectie van den mensch met mijnwormen is niet hetzelfde als mijn wormziekte. Het is inderdaad waar, dat een zeer groot deel der bevolking op Java mijnwormen herbergt (zie het oorspronkelijk artikel in deze Encyclopaedie). Dit wil echter niet zeggen, dat nu ook een groot deel der bevolking aan mijnwormziekte lijdt. De aanwezigheid van enkele ankylostomen in het darmkanaal deert den gastheer in het algemeen niet; pas wanneer hun aantal groot is of wanneer de infectie gepaard gaat met andere omstandigheden, die den weerstand van hot individu verminderen, ontstaat do eigenlijke mijn wormziekte. In dit opzicht speelt malaria oen belangrijke rol. Men kan veilig zeggen, dat in vele streken van Java bijna iedere Inlander eenige mijn wormen herbergt, doch dat de ernstige mijn wormziekte er slechts zelden voorkomt. Dit is o.a. het geval in Priangan, terwijl bv. Bantam zwaar geïnfecteerd is. In 1924 werd oen on- derzoek daarnaar ingesteld, waarbij bleek, dat in

Sérang en Pandeglang iedere inwoner gemiddeld meer dan loo mijnwormen heeft, zoodat ook do *mijnwormziekte* er vaak voorkomt. Dit wordt veroorzaakt door de gewoonte der bevolking hare ontlasting te dponecrn op de erven in de nabijheid der huizen, zoodat de bodemverontreiniging aanzienlijk is. In zulke streken is het een onbegonnen werk, te trachten genezing te brengen door massale toepassing van mijn worm kuren. On- middellijk toch, nadat de wormen door hetoleum ehenopodii zijn uitgedreven, dringen nieuwe scharen larven uit den verontreinigden grond door de huid weer in het lichaam van den mensch, zoodat na eenige weken de oude infectie-graad weer bereikt is en men weer van voren af aan zou kunnen beginnen.

Hier helpt maar één middel; dat is te trachten de bevolking er toe te brengen hare gewoonten te veranderen, namelijk niet meer in het wilde weg op den grond te defaeceern en daardoor dien bodem met tallooze mijnwormeieren te infecteeren. In plaats daarvan moet zij loeren privaten te bouwen bij de huizen en deze ook te gebruiken. Hiermede is sinds eenige jaren begonnen; de Rockefeller Foundation zond in 1924, in overleg met den Dienst der Volksgezondheid in Ned.- -Indië, twee doctoren uit, die in nauwe samenwerking met dien dienst een onderzoek begonnen naar den graad der mijnworminfectie bij de bevolking van Java. In aansluiting daaraan werd toen de bestrijding der ziekte in de zwaarst geïnfecteerde streken ter hand genomen. Hiervoor kwamen het eerst in aanmerking streken als Bantam, Banjoemas enz., waar dus posten werden opgericht. Uit dit onderzoek en uit deze eerste pogingen tot bestrijding, dateerende van 1925, heeft zich een afzonderlijke afdeeling van den D. V. G. ontwikkeld, de Medisch-Hygiënische Propaganda, deel uitmakend van het Hoofdkantoor van dien dienst te Batavia. Deze afdeeling gaat uit van het juiste denkbeeld, dat de zeden en gewoonten der bevolking niet veranderd moeten worden door van boven opgelegde bevelen, doch dat alleen heil is te verwachten van overreding, gebaseerd op geduldig uitleggen, ver- tooning van platen, films e. d., waarom een bepaalde verandering der oude zeden wordt aangeraden. Deze afdeeling wordt langzamerhand losgemaakt van de Rockefeller-Foundation, zoodat in 1931 alle kosten voor rekening van het land (den D. V. G.) zullen komen. Het gebied, door de Propaganda bestreken, heeft zich langzamerhand uitgebreid en omvat thans niet alleen de mijnwormziekte en de overige besmettelijke darmziekten, doch ook diverse andere besmettelijke- en volksziekten, zooals pokken, malaria, fram- boesia, trachoom enz. *)

*) Een tijdlang scheen het alsof aan de alleenheerschappij van het oleum ehenopodii als wormmiddel een eind zou komen, door de invoering van de tetrachloorkoolstof; sindsdien is evenwel gebleken, dat dit laatste middel soms aanleiding geeft tot min of meer ernstige gevallen van vergifuging on dat het, hoewel zeer werkzaam tegen mijnwormen, bij cheno- podium-olie achterstaat in werking op de zoo vaak voorkomende spoel wormen (ascariden); in don laatsten tijd is daarom de tctraehloor- koolstof weer verlaten voor het oudo en beproefde oleum chonopodii.

■/ QUARANTAINE. De in het oorspronkelijke ar- 'tikel (Dl. III, blz. 521) bedoelde algehele herziening der quarantaine-ordonnances nog altijd niet tot stand gekomen; wel zijn de maatregelen ten opzichte der uit Mekka terugkeerende pelgrims gemodificeerd.

Dezen worden, alvorens zij de reis naar het heilige land aanvaarden, door de havenartsen op de plaats van inschepping ingeënt tegen pokken, cholera, typhus en bacillaire dysenterie, welke bewerkingen op den Mekka-pas vermeld worden. Ten behoeve der Ned.-Indische pelgrims, die zich in Singapore inschepen, wordt telken jare een Ne- derlandsch arts gedetacheerd aan het Consulaat aldaar, zoodat iedere pelgrim, die bij dat Consulaat een Mekka-pas vraagt, behoorlijk wordt geïmmuniseerd. Het gevolg van dezen maatregel is, dat in de laatste jaren op de thuisvarende hadji-booten nagenoeg geen epidemieën meer voorkomen, zoodat veel minder gevaar bestaat voor invoer uit den Hedjaz van besmettelijke ziekten.

De hadji-booten mogen bij aankomst in Neder- landsch-Indië alleen voor anker gaan bij een der quarantaine-stations Poeloe Roebia of Onrust- Kuiper; de pelgrims gaan van boord, worden gereinigd, hun bagage en het schip eveneens ontsmet, terwijl de pelgrims zelven onder waarneming gesteld worden; de duur daarvan hangt af van den aan boord aangetroffen toestand: minstens 24 uren, hoogstens 10 dagen. Naafloop van dien termijn wordt het schip tot het vrije verkeer toegelaten en kunnen de pelgrims zich ontschepen in de havenplaats hunner keuze.

Literatuur: Het hoofdkantoor van den D. V. G. in N.-I. heeft de quarantaine- en epidemie-voor- schriften enz. in één bundel uitgegeven (gedrukt bij G. Kolff & Co., Weltevreden, 1929). Voor de pelgrim-ordonnantie zie men Ind. Stb. 1922 No. 698.

GENEESKUNDE. In het artikel over dit onderwerp in deel I, blz. 761 lezen men apothekers-assis- tent in plaats van-bediende; voor Inlandsche artsen Indische idem (de opleiding tot dokter-djawa is in 1901 vervangen door die tot Indisch arts met volledige bevoegdheid, terwijl in een tusschen- periode eerst de naara Inlandsch arts was aangenomen). Verder bestaat het verschil tusschen Euro- peesche en Inlandsche vroedvrouw niet meer.

Tot uitoefening der geneeskunst in haren vollen omvang, zonder dat daartoe het afleggen van het arts-examen (voor buitenlandsche artsen) of de uitreiking van eene akte van toelating door het Hoofd van den Dienst van Volksgezondheid (voor alle artsen) vereischt is, zijn bevoegd de officieren van gezondheid en de gouvernements- artsen in actieven dienst en zij, die dien dienst op eervolle wijze verlaten hebben na een diensttijd van minstens 3 jaren. In dit geval behoeven buitenlandsche artsen in Ned.-Indië dus geen artsexamen af te leggen, indien de Inspecteur van den Militairen Geneesk. Dienst of het Hoofd van den Dienst van Volksgezondheid verklaart, dat de betrokkene in zijn dienstuitvoering heeft gegeven de geneeskunst te beheerschen; mutatis mutandis geldt hetzelfde voor tandartsen en apothekers.

Verder mogen buitenlandsche artsen in dienst van een in Ned.-Indië werkend zendinggenootschap, die in hun eigen land bevoegd zijn, ook in Indië de practijk uitoefenen, doch alleen onder de inlandsche bevolking der streek hunner werk

zaamheid; zij mogen geen particuliere practijk ten eigen bate uitoefenen.

Alle geneeskundigen, tandartsen en vroedvrouwen moeten, alvorens de practijk uit te oefenen, de bewijzen hunner bevoegdheid doen viseeren door den Inspecteur van den D. V. G., in wiens ressort zij zich vestigen. Voor de apothekers en -assistenten geschiedt deze visering door den In- specteur-pliarmaceut op het hoofdkantoor van den D. V. G./

LEGER 'DES HEILS. (Vervolg van Dl. II, blz. 562). Deze organisatie telt thans ruim 200 officieren (14J Europeesche, 63 Inheemsche), ruim 1500 Heilssoldaten (Europeesche, Indo-Europeesche, Chineesche en Inheemsche) en meer dan 10.800 Volgelingen (Chin. enlnh.).

De Asp. Officiëren, die zich voor het werk van het Leger des Heils aanpieden, moeten allen de Kweekschool doorloopen, welke tot voor kort voor Celebes gevestigd was te Kantéwoe, die voor Java te Bandoeng. Een geheel nieuw gebouw wordt nu echter te Bandoeng gezet, waar zoowel de Celebes Kadetten als die van Java een niet onbelangrijk deel van hun opleiding tot Officier zullen ontvangen.

De eigenlijke z e n d i n g s a r b e i d wordt op Java onder de Chineezzen (o.a. te Bandoeng, Batavia, Rembang, Soerabaja) en onder de Inheemsche bevolking verricht (o.a. Ambarawa, Bandoeng, Cheribon, Jogjakarta, Magelang, Ngawi, Poerwordjic, Pekalongan, Rogo Moeljo Sapoeran, Soerabaja, Tanggoeng, Toerèn).

In Centraal Celebes heeft het Leger des Heils een uitgebreid zendingssterrein, met posten o.a. te Banasoe, Bora, Gimpoe, Kalawara, Kantéwoe, Kapiro, Koelawi, Lindoc, Paloe, Rouwiga, Sibe- laja, Tobakoe, Toro, Wajoe, Winatoe, e.a. plaatsen, waar aan elk dezer posten inlandsche scholen verbonden zijn.

Ook onder de Europeanen en Indo-Europeanen verricht het Leger des Heils evangelisatie-arbcid; z.g. Europeesche korpsen zijn gevestigd te Bandoeng, Malang., Ngawi, Semarang, Soerabaja, Soerakarta, Tegal en Weltevreden.

Het Leger des Heils heeft 7 Tehuizen voor militairen van Land- en Zeemacht, en wel te Bandoeng, Jogjakarta, Makassar, Malang, Soerabaja, Soerakarta en Weltevreden. In verband met dezen tak van arbeid wordt ook geëvangeliiseerd: openbare samenkomsten worden gehouden, kazerne-, hospitaal- en huisbezoek gedaan.

Het m a a t s c h a p p e l i j k w e r k omvat een groot aantal inrichtingen van velerlei aard, en strekt zich uit zoowel tot de Europeanen als tot de Inheemsche bevolking. In werking zijn thans:

4 *kinderhuizen*, 3 voor Europeesche kinderen (te Bandoeng, Médan en Salatiga), waar tezamen plaats is voor 150 kinderen, en een Javaansch Tehuis (te Jogjakarta) met 30 plaatsen; 1 *tehuis voor Europeesche jongens* te Bandoeng voor 23 jongens; 2 *meisjeshuizen* voor Europeesche en Chineesche meisjes te Weltevreden en Semarang, waar meisjes, door autoriteiten, Pro Juventuto of familieleden aan de zorg van het Leger des Heils toevertrouwd, worden opgeleid in alle huiselijke bezigheden; 1 *ziekenhuis voor vrouwen en kinderen* te Soerabaja, hoofdzakelijk bestemd voor on- en minvermogene patiënten (Eur. en Inh.); er is echter ook een paviljoen voor eerste klasse Eur. patiënten; door dit ziekenhuis, waaraan een in-

■wonend arts is verbonden, worden 3 *-poliklinieken* gehouden in verschillende gedeelten der stad; 1 *ooglijdershospitaal met polikliniek* te Semarang, eveneens voor on- en minvermogene Eur. en Inh. patiënten met een afzonderlijke klasse-afdeeling voor beter gesitueerde Eur. en Chin. patiënten; 2 *hulpziekenhuizen*, te Pelantoengan (res. Semarang) met polikliniek en ruimte voor 25 patiënten, en te Toerèn met 35 bedden en 2 poliklinieken; alles voor de Inh. bevolking, en waarvan een druk gebruik wordt gemaakt door de omgeving; 1 *bedelaars-kolonie* (Boegangan, Semarang) voor zieke en behoeftige Inlanders, waar de bewoners, voor zoover hiertoe in staat, werk vinden in het maken van kokosmatten (met het bereiden van het te gebruiken materiaal) en het opknappen van meubels e.d.; 1 *landbouwkolonie* te Kalawara (Midden Celebs), waarheen verarmde Javanen kunnen emigreeren, om door ontginning, landbouw en veeteelt zich op te werken. Thans hebben zich hier reeds een 200-tal kolonisten gevestigd. Ieder gezin heeft een huisje met een flinken lap grond. De kinderen bezoeken er de school en Zondagschool van het Leger des Heils, terwijl er voor de volwassenen gelegenheid is, des Zondags de godsdienstige samenkomsten bij te wonen. De voornaamste voortbrengselen der kolonie zijn: djagoeng, klappers, kapok, groenten en zuivelproducten.

Het Leger des Heils voert het beheer over 4 *melaischen-kolonies* met een gezamenlijke bevolking van ongeveer 000 patiënten: op verzoek der Regeering Pelantoengan (voor Eur., Chin. en Inl.) en Semaroen in Soerabaja (voor Chin. en Inl.) en op dat van comité's Poelau Si Tjanang (Belawan Déli) hoofdzakelijk voor Chin., maar ook Inh. patiënten, en Koendoer (Palembang) voor Inh. patiënten. Aan elk dezer leprozerieën is een dokter verbonden, terwijl de officieren zich met de verpleging belasten. De Eur. patiënten hebben er hun muziekcorps, bibliotheek, tijdschriften en tuin; de gamelan staat ten dienste van de Inlandsehe patiënten, voor wie een too- verlantaarn- of bioscoopvoorstelling ook steeds een groot attractie blijkt.

Ook op deze kolonies worden Evangelische samenkomsten gehouden, die voor alle patiënten bijgewoond mogen worden.

PANDHUISDIENST. (Vervolg van Dl. III, blz. 284, Dl. V blz. 317 of suppl. afl. 9, blz. 267). Een verdere uitbreiding van de regie in de Buitengewesten had plaats in de gebiedsdeelen: Atjeh en Onderhoorigheden (tijdstip van aanvang 1 April 1925); Oostkust van Sumatra (1 April 1925); Bali en Lombok (1 September 1927); Tapanocli (1 April 1927); Manado (1 April 1927); Palembang (1 November 1927); Benkoelen (1 April 1928); Celebs en Onderhoorigheden (1 Juli 1929); Bangka en Onderhoorigheden (1 April 1930); Billiton (t. v. a. alsnog nader te bepalen); Riouw en Onderhoorigheden (1 April 1930); Wcsterafdeeling van Borneo (t. v. a. alsnog nader te bepalen).

Voor het beheer en de exploitatie van de Gouvernementspandhuizen is een nieuw reglement vastgesteld bij Ind. Stb. 1928 No. 81 j° No. 82.

Voor de instructie voor het Hoofd van den Pandhuisdienst zie verder Bijbl. 7789, 9120, 9144, 10014, 10585 en 11902.

Omtrent de formatie zie verder Ind. Stb. 1918 No. 590, 1919 No. 370, 1920 No. 552.

Op 1 Juli 1918 werd, bij wijze van proef, de uitoefening van den dienst der Postspaarbank ingevoerd bij de Landspandhuizen in het voormalig gewest Rumbang. Met ingang van 1 April 1920 is deze proef uitgebreid tot de voormalige gewesten Soerabaja en Madoera.

In December 1927 werd een ambtenaar ter beschikking van den Directeur der Centrale Kas voor het Volkscredietwezen belast met het onderzoek naar de werking van het pandcrediet, onder leiding van het Hoofd van den Pandhuisdienst. Voor de details van het voorbereidend onderzoek, hetwelk zich hoofdzakelijk beperkt heeft tot de werkingssfeer van een paar leenbanken, wordt verwezen naar het tijdschrift *Kolonias*, le Studiën No. 0, 12c jaargang, Decemfjer 1928. Met het onderzoek over een grooter gebied werd een aanvang gemaakt in October 1928.

Uitmo 1929 waren in totaal 433 pandhuizen in bedrijf, waarbij 55.936.950 panden werden beleend en waarop aan leensommen werden verstrekt / 207.024.305. Over dat jaar heeft de dienst een saldo van / 10.490.249 opgeleverd.

Zie voor omvang en ontwikkeling van het leenbedrijf enz. de jaarlijksche verslagen van den Gouvernementspandhuisdienst/

LANDSDRUKKERIJ. (VerVolg van Dl. II, blz. 528). Het thans (1930) geldende reglement voor de Landsdrukkerij is vastgesteld bij Ind. Stb. 1919 No. 783, gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1920 No. 192, 914, 1921 No. 580, 1922 No. 401, 1924 No. 520, 1925 No. 644 en 1928 No. 532.

BEVOLKINGS-RUBBERCULTUUR. (Vervolg van Dl. V, blz. 115 of suppl. afl. 9, blz. 274). Een van de interessantste gebeurtenissen op landbouwkundig gebied in Nederlandsch-Indië gedurende de laatste tien jaren is wel de snelle ontwikkeling van de bevolkingcultuur van Hevea brasiliensis.

Deze cultuur werd van Malaka uit onder de bevolking van Indië verspreid. Aanvankelijk slechts gedreven door de meer welgestelde lieden, ontwikkelde zij zich na 1915 tot een algemeene volkscultuur. Haar grootste uitbreiding kreeg zij echter eerst na de z.g. rubber-„boom“-jaren 1924 en 1925, en wel voornamelijk op Sumatra en Borneo, als gevolg van het feit, dat clêze-beide eilanden* gunstig gelegen zijn ten opzicht van Singapore, waar tot nu toe de belangrijkste markt voor dit bevolkingproduct is gevestigd. Voor Java zal de geringe uitbreiding geweten moeten worden aan gebrek aan grond in verband met de grootte bevolkingdichtheid.

In de malaise-jaren 1920 en 1921, toen ook de rubberprijzen tot een zeer laag niveau daalden, werd door den handel behoefte gevoeld aan een goed overzicht van de rubbermarkt. De sterk stijgende productie van de bevolkingrubber in de jaren 1922 en 1923 was oorzaak, dat door de belanghebbenden in rubber, zoowel in Nederl.-Indië als in Malaka een goed overzicht van de productiemogelijkheden van deze bevolkingcultuur noodzakelijk werd geacht. In October 1924 werd te Batavin het „Native Rubber Investigation Committee“ opgericht, dat zich ten doel stelde con nauwkeurig onderzoek te doen instellen naar het wezen en de verbreiding der bevolkingrubbercultuur in de Buitengewesten van Nederl.-Indië.

Do gewesten, waar de Inlandsche rubbercultuur con belangrijke uitbreiding had ondergaan, werden door gemengde commissies van planters

om ambtenaren bezocht. Hunne bevindingen werden in een serie publicaties openbaar gemaakt. Het onderzoek heeft een groot aantal gegevens opgeleverd, welke een beter inzicht mogelijk maakten betreffende de factoren, die de bevolkings-rubbercultuur beïnvloeden.

Cultuur methode. Een van de voornaamste redenen waardoor de bevolkingsrubbercultuur zoo'n snelle uitbreiding in verschillende gewesten heeft ondergaan, is de omstandigheid, dat zij zich gemakkelijk aanpaste aan de gevolgde methode bij den verbouw van voedselgewassen, n.l. den „la-dang"-bouw. Het plantmateriaal, verkregen van op kweekbedden uitgelegd zaad of wel uit den jongen opslag in oude tuinen, wordt of tegelijk met het aanleggen van een nieuwe padi-ladang, of na beëindiging van den eersten rijstooft in den grond gebracht. Daarna worden gewoonlijk nog éénmaal voedselgewassen tusschen geplant, waarna de rubber meestal aan haar lot wordt overgelaten tot zij den tapbaren leeftijd heeft bereikt. De rubberboompjes hebben zich dan reeds zoover ontwikkeld, dat zij de opkomende grassen, onkruiden en struiken de baas kunnen blijven; slechts door alang-alang branden worden in sommige streken wel eens jonge tuinen vernietigd.

Het plantverband is gewoonlijk vrij nauw, meestal x 3f m., hetgeen echter, gezien de geringe verzorging, wel rationeel is, daar de ondergroei in dit geval eerder wordt onderdrukt. In den laatsten tijd wordt door de bevolking wel eens wat ruimer geplant.

Eerst tegen den tijd, dat de boomen den tapbaren leeftijd bereiken — d.i. in de bevolkings-rubbercultuur na 5 a 7 jaren — worden de tuinen meer geregeld onderhouden.

Winning, bereiding en handel. Aanvankelijk geschiedde de tap willekeurig, en hoewel ook nu nog verschillende tapsystemen in gebruik zijn, ziet men toch meer en meer de enkele snede over den kalven omtrek toepassen. Vooral in de „boom"-jaren werd er zeer ruw getapt, met gevolg bast-verspilling en vaak zware verwondingen en groo-ter kans van ziekten. Toch heeft de Hevea in deze jaren getoond te beschikken over een sterk regeneratievermogen, waardoor de verwachting van velen, dat de bevolking haar boomen zou dood-tappen, niet werd bewaarheid. Ook ten deze is in de latere jaren verbetering ingetreden.

De bereiding door de bevolking toegepast is zeer eenvoudig en weinig kostbaar, ne latex wordt in een petroleumblik, gewoonlijk meteen overmaat van aluin, in zeer korten tijd tot stremming gebracht. Aan de aldus verkregen rubber-koeken („slabs") werd tot voor eenige jaren over het algemeen weinig meer gedaan; het overtollige water werd wel eens door drogen in de zon, door trappen of door rollen met een flcsch voor een deel verwijderd. Tapanoeli vormt in deze echter een uitzondering, hier zijn reeds vrij lang eenvoudige handmangels in gebruik, waardoor de rubber in dunne vellen en vrij droog — als de z.g. „sheety- -crêpe's" — ter markt komt.

De dikke koeken werkten vervalschingen in de hand, hetgeen den naam van het product geen goed deed. Om nu de bevolking te dwingen in haar eigen belang een volwaardig product op de markt te brengen, zijn in de latere jaren in verschillende gewesten meer of minder strenge keuren uitgevaardigd, n.l. in de Westerafd. van Borneo, de Zuider- en Oosterafd. van Borneo, Balein*

bang, Djambi, Tapanoeli en Oostkust van Sumatra, terwijl in de afd. Indragiri van het gewest Riouw en Onderh. een zelfbestuursregeling van kracht is. In deze keuren is in den laatsten tijd meer uniformiteit gebracht. In de meeste belangrijke rubbergewesten is liet verboden de rubber te vermengen met bestanddeelen, welke niet direct noodig zijn voor de stremming, terwijl de rubber-koeken geen grootere dikte dan 3 cm. mogen hebben. Deze laatste bepaling vergemakkelijkt de controle op de grootere pasars en op de uitvoerhavens.

De planters verkoopen hun product of aan rondtrekkende opkooopers, of op pasars. De opkooopers werken soms als agenten van de exporteurs. Zij zorgen dan verder voor den afvoer van het product naar de havenplaatsen door middel van vrachtauto's, hekwieters, prauwen of bamboevlotten. Voor eenige jaren was vrijwel de geheele uitvoer van bevolkingsrubber in handen van Ghineeche handelaren, die op hun beurt meermalen agenten zijn van Chineese groothandelaren in Singapore. Deze laatsten zijn gewoonlijk ook eigenaren van fabrieken, waar de bevolkingsrubber een nabewerking ondergaat. Als z.g. „blankets" wordt de rubber dan naar de oonsumptielanden verkocht. De nabewerking of herbereiding is noodig, omdat de bevolkingsrubber als zoodanig eerder onderhevig is aan bederf.

Was aanvankelijk voor deze herbereiding binnen Nederl.-Indië weinig animo, sedert 1920 is daarin verandering gekomen, en tegenwoordig treft men in de belangrijkste centra van bevolkingsrubbercultuur verscheidene grootere en kleinere herbereidingsfabrieken aan, doch slechts weinige gedreven met Europeesch kapitaal (o.a. de N. V. Nederlandsche Rubber Unie, waartoe het kapitaal door eenige groote handelslichamen, banken en scheepvaartmaatschappijen werd bijeen gebracht). Deze binnenlandsche fabrieken hebben echter een zwaren concurrentiestrijd te voeren met de Singapore-fabrieken.

Daar overprikkelde concurrentie tusschen de binnenlandsche fabrieken niet wenschelijk werd geacht, is het Gouvernement regeland gaan optreden door bij de Rubbberbercidingsordonnantio, afgekondigd in Ind. Stb. 1920 No. 221, te bepalen, dat herbereidingsfabrieken slechts opgericht mogen worden na verkregen vergunning. Bij de uitgifte van deze vergunningen dient er gewaakt te worden, dat de totale capaciteit dezer vergunningen in enig gewest den hoogsten uitvoer aan bevolkingsrubber uit dat gewest in enig jaar bereikt niet overtreft.

In 1928 bestonden op de Buitengewesten 40 van dergelijke herbereidingsfabrieken, met een totale jaarcapaciteit van ongeveer 50.000 ton droge rubber. In dat jaar werden door deze fabrieken 12.717 ton herbereide rubber afgeleverd. In 1927 bedroeg deze aflevering 10.075 ton en in 1928 7.231 ton.

De uitvoer. Bij het beschouwen der uitvoerstatistiek dient men in het oog te houden, dat de uitgevoerde bevolkingsrubber voorben groot deel nog een zeker gehalte aan vocht en vuil bevat. Dit gehalte is tegenwoordig vrij goed bekend, en in de meeste publicaties betreffende de bevolkingsrubber worden naast de totale uitvoercijfers de droge equivalenten vermeld. Door een strengere handhaving der keuren en door het optreden van meer plaatselijke herbereidingsfabrieken is

het percentage drooggewicht de laatste jaren toegenomen (1927: ± GG %, 1928: 70,4 % 1929: 74,6 %).

Door de heffing van een uitvoerrecht van 5 % van de bruto waarde van bevolkingsrubber sedert Mei 1925 zijn de betreffende statistieken aanmerkelijk verscherpt.

Onderstaande tabel geeft voor de jaren 1924—1929 een overzicht van den uitvoer van bevolkingsrubber, omgerekend op droog gewicht, uit Ned.-Indië, verdeeld naar de gewesten, in tonnen van 1000 kg.:

Gewest.	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Oostkust van Sumatra . . .	9.568	11.154	19.131	14.485	13.236	14.415
Atjeh en Onderhoorigheden .	f	f		f	426	522
Tapanoeli	1.813	3.175	2.871	3.563	2.668	3.390
Sum. Westkust	—	1.728	376	1.093	574	788
Benkoelen	277	638	85	23	3	—
Lamp. Districten	—	129	124	6	—	56
Palëmbang	G.oOG	11.951	11.488	15.082	12.509	15.656
Djambi	11.500	15.256	15.330	19.630	19.610	22.808
Riouw en Onderh.	3.871	6.984	6.922	7.888	7.866	8.312
Bangka	733	1.449	1.234	1.255	450	714
Billiton	—	94	96	115	94	113
Wester Afd. van Borneo . . .	11.905	16.906	15.758	18.895	16.648	20.315
Z. en O. Afd. van Borneo . .	10.120	15.780	15.227	18.455	17.239	21.428
Nederlandsch-Indië totaal . .	56.293	85.244	78.642	100.490	91.353	108.547

De belangrijkheid van de bevolkingsrubber-cultuur voor enkele gewesten treedt in deze tabel duidelijk naar voren.

Waar de rubber niet voor direct binnenlandsch gebruik bestemd is kan men, eventuele voorraden buiten rekening latende, den uitvoer beschouwen als to zijn de productie.

De productie. Deze kan in de eerste plaats afhankelijk zijn van het tapbare areaal. Op een enkele uitzondering na, o.a. Djambi waar men reeds handen te kort kwam, mag verondersteld worden, dat in 1927 het geheele tapbare areaal in exploitatie was. Het tapbare areaal zal echter in de komende jaren, als gevolg van de groote uitbreidingen, welke de bevolking in de jaren 1924, 1925, 1926 en 1927 aan de rubbercultuur gaf, sterk toenemen. Naar ruwe schatting was in 1929 de jonge aanplant 2 & 3 maal zoo groot als de tapbare aanplant. Ecnigszins betrouwbare gegevens betreffende de geplante uitgestrektheden zijn echter niet te verkrijgen.

In 1927 kwam echter plaatselijk — in Djambi — reeds een te kort aan arbeidskrachten voor. Bij de te verwachten sterke toeneming van het tapbare areaal in de komende jaren zal dit te kort vermoedelijk overal in meerdere of mindere mate tot uiting komen. Hierdoor zullen niet alle tapbare tuinen in exploitatie genomen kunnen worden, zoodat dus mag worden aangenomen, dat het tapbare areaal in de naaste toekomst nog geen grens aan de productie zal stellen, ook al is in 1929, ten gevolge van de voortdurende lage prijzen sedert Mei 1928, de bijplant sterk verminderd. Er wordt dan ook verwacht, dat over eenige jaren in bijna alle rubbergewesten het vraagstuk der beschikbare arbeidskrachten de productie zal bepalen op niet de tapbare oppervlakte.

Hot vraagstuk der beschikbare arbeidskrachten hangt echter weer nauw samen met hot prijsverloop, en is vooral voor de eigenaren van groote tuinen van belang. Toen in 1925 voor de rubber hooge prijzen werden gemaakt, boden velen, die zelf nog geen tapbare tuinen bezaten, zich bij de bezitters van dergelijke tuinen aan voor het tappen van de boomen, terwijl ook uit Java en andere dicht bevolkte gebieden lieden naar de rubber-gewesten trokken om er zich als tappers te verhuren. Als loon ontvingen deze huurkrachten de helft van het door hen gewonnen en bereide pro-

duet, volgens het z.g. „bagi-doea”-systeem. Door de hooge prijzen werden en door eigenaren en door „bagi-doea”-tappers groote winsten gemaakt. Zelfs de lagere prijzen in de jaren 1926 en 1927 bleken nog van dien aard, dat beide partijen nog voldoende verdienen hadden.

Het „bagi-doea”-systeem bracht echter het nadeel met zich, dat de huurkrachten zich weinig om den aanplant bekommerden, zoodat er veelal zeer ruw werd getapt om maar zooveel mogelijk product te verkrijgen.

De prijsdaling in begin 1928 bracht echter de prijzen op een dergelijk laag niveau, dat de tap voor de huurkrachten niet meer loonond was. Velen keerden dan ook naar het land van herkomst terug of zochten elders ander werk. Aanvankelijk beschikten do tuineigenaren nog over eenig geld, doch reeds spoedig waren zij genoodzaakt om op de een of andere wijze aan nieuwe verdienen te komen. Velen, en wel voornamelijk do kleinere eigenaren, namen met de gezinsleden den tap hunner rubbertuinen zelf in handen; onder hen zijn er vele vroegere loon-tappers, die, door het in productie komen van de uitbreidingen in 1924, nu zelf tuineigenaren zijn geworden. Der eigenaren van grooto tuinen zagen zich echter genoodzaakt hun tuinen ongetapt te laten liggen, of hetgeen plaatselijk — vnl. in Djambi en do Westerafd. van Borneo — wel geschiedt, do huurkrachten een grooter aandeel van het product te geven, b.v. $\frac{2}{3}$ of $\frac{3}{5}$ s deel, z.g. „bagi-tiga” of „bagi-lima”.

De vrij algemeene overgang van het „bagi-doea”-systeem naar den familie-tap heeft bewezen, dat, nu de eigenaar het geheele gewonnen product in handen krijgt, do rubbercultuur ook bij lage pryzen — 7 & 8 d. per Eng. pond Stand.

Hevea-plantage-crêpe te Londen — voor hem nog loonend is, en, niettegenstaande vele import-tappers weggetrokken, kon door dezen overgang de productie op peil blijven.

Waar tegenwoordig echter reeds verschillende grotere en verder af gelegen tappare tuinen niet in exploitatie zijn, mag verwacht worden, dat indien er geen verbetering in de marktsituatie komt, de productie niet belangrijk meer zal stijgen. Daalt de prijs nog lager, dan zullen zij, die in mindere mate van de rubbercultuur afhankelijk zijn, succesvoller den tap staken. Gaan de prijzen echter weer omhoog — b.v. tot een niveau boven de S d. en beneden de shilling per Eng. pond Stand. Hevea-plantage-crêpe te Londen — dan zal er door de plaatselijk beschikbare arbeidskrachten op vrijwel volle kracht worden doorgetapt, hetgeen vermoedelijk een productiestijging ten gevolge zal hebben. Mochten de prijzen op een niveau komen boven de shilling, dan zullen importkrachten zich hoogstwaarschijnlijk weder aan melden, waardoor een snellere productie-stijging mogelijk zal worden.

Naast het feit, dat de bevolkingsrubbercultuur, door haar kapitaalintensiviteit en haar gemakkelijken overgang van den loon-tap naar den familie-tap, veel soepeler is en zich daardoor gemakkelijker aan een lager prijsniveau aanpast dan de Europeesche rubberondernemingen, verdient voorts aandacht, dat de bevolking gewoonlijk, door eveneens voedselgewassen te verbouwen, geheel of gedeeltelijk van de rubber onafhankelijk is bij de voorziening in de eerste levensbehoeften. Zelfs zij, die den verbouw van voedselgewassen geheel verwaarloosd hebben, kunnen meestal nog vrij gemakkelijk weder daartoe overgaan. Waar de rubbercultuur gedreven wordt naast den verbouw van voedselgewassen, verzekert zij de bevolking, zelfs bij lage prijzen voor het product, een waardevolle neveninkomst, terwijl zij haar bij hooge prijzen een buitengewonen welstand kan bezorgen.

Literatuur: lo. De bevolkingsrubbercultuur in Nederl.-Indië, 7 rapporten uitgebracht door het „Native Rubber Investigation Committee“: I Djambi, door Dr. N. R. Pekelharing en T. J. Cumming, 1925. II Z.- en O. afd. van Borneo, door A. Luytjes en J. H. Bailie, 1925. III W. afd. van Borneo, door Dr. H. Loos en D. van Beusechem, 1925. IV Palembang, door B. van Staaldin en C. N. Warren, 1925. V Tapanoei en Sum. Westkust, door H. W. J. Doffegnies, C. G. Slotemaker en Carlton P. Brook, 1920. VI Riouw en Ond., Sum. Oostkust en Atjeh en Ond., door C. G. Slotemaker, omgewerkt door de afd. Landbouweconomie, 192G. VII Eindrapport, door A. Luytjes, 1927; 2o. Rubber in Ned.-Indië, Mededeeling No. 21 van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, 1925; 3o. De Toekomst der Bevolkingsrubbercultuur in Ned.-Indië, door Dr. A. A. L. Rutgers, De Indische Mercur 27.1.'25; 4o. Onderzoekingen over Bevolkingsrubber, door Ir. W. Spoon, Archief voor de Rubbercultuur in Ned.-Indië, Februari 1926; 5o. De invloed van de bereidingswijze van Djambi-rubber op de kwaliteit van het product, Korte Mededeeling van het Alg. Proefstation voor den Landbouw No 6, door J. Groenewege en A. Luytjes, 1929 (Tevens Tdschr. Landbouw 4e jg., blz. 392); 6o. Native Rubber in the Dutch East Indies, Report to the Rubber Growers' Association, by V. A. Taylor and J.

Stephens, 1929; 7o. Periodieke berichtgeving betreffende de bevolkingsrubbercultuur, door de afd. Landbouweconomie in de Korte Berichten voor L. N. en H. van 25-12-'27, 7-9-'28, 19-7-'29 en 4-4-'30; So. De Landbouwexportgewassen van Ned.-Indië.

Mededelingen van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, No. 38, 49, 61, 74, 1925, 1926, 1927, 1928.-

BALAM (vervolg van Dl. I, blz. 105). Blijkens[^] de uitvoerstatistieken van Ned.-Indië vormen bala- lam- en soentai-vruchten een uitvoerartikel. De bala- vruchten zijn afkomstig van Palaquium walsurifolium Pierre, de soentai-vruchten van Palaquium Burckii H. J. Lam.

Deze zaden bevatten een vet, dat door de plaat- selijke bevolking veel als spijsvet gebruikt wordt. Do zaden worden niet van den grond gezocht, doch bij overstroming van het moerasbosch, waarin de boomen voorkomen, uit het water in prauwen geschept.

De uitvoer van bala- lam- en soentai-vruchten vindt hoofdzakelijk van Bengkalis plaats en van enkele plaatsen in de omgeving en gaat geheel naar Singapore. Die uitvoer bedroeg in 1927:

1.351.0	kg. ter waarde van / 230.000	en in 1928:
1.840.0	kg. ter waarde van / 276.000.	Soentai- vruchten hebben bijna de dubbele waarde van bala- vruchten, Singapore verhandelt beide naar Europa als „small siakillipe-nuts.“

AKAR BAHAR (vervolg van Dl. I, blz. 25 en Dl. V, blz. 11 of Suppl. afl. 8, blz. 128). Ook in do nabijheid van Boeton (Zuid Oost Celebes) wordt vrij veel akar bahar gevischt en daar als zweepjes, armbanden of als geheele poliep op voorbijvarende schepen verhandeld. De kustbevolking van Celebes gebruikt algemeen akar bahar armbanden tegen rheumatiek en andere ziekten. Bij onderzoek is nooit radium in akar bahar aangetoond, er is daarom ruimte voor de vraag of eventueel genezing niet op suggestie berust. Vervals ch in gen komen bij armbanden niet voor; wel wordt voor zweepjes dikwijls een andere zwarte poliep, welke echter weinig buigzaam en zeer breekbaar is, als echte akar bahar verkocht.

De uitvoer bedroeg in 1927 en 1928 resp. 203 en 190 kg., waarde resp. / 1336 en f 462.

AGAR AGAR (Zie Dl. I, blz. 17). Met dezen naam worden twee verschillende producten aangeduid:

I. Een zeer licht, glasachtig product in den vorm van vierkante staven van 37 cm. lang en 3 cm. dik, dan wel in draden van 32 cm. lang en 3 mm. breed. Deze agar agar wordt gebruikt voor het stijfmaken van puddingen enz. en voor voedingsbodem bij het kwecken van microorganismen. Zij wordt in Ned.-Indië ingevoerd uit Japan. Deze invoer bedroeg:

in 1920	228.000 kg., waarde . . f 827.000
„ 1927	317.000 „ . . „ 1.079.000
„ 1928	317.000 „ . . „ 896.000

In Japan wordt deze agar agar (Japansch: kanten) bereid uit een zeewier, welke zeer veel ge- lose bevat.

II. Zeewier.

In verschillende streken van den Archipel wordt zeewier opgevischt, meestal door het op ondiepe plaatsen af te snijden. Door de visschers- bevolking wordt het in tijden van voedsel- schaarschte gebruikt als bijmengsel van rijst of maïs. Sommige soorten worden ook als lekkernij gegeten.

Ook voor export wordt zeewier gevischt; dit geschiedt hoofdzakelijk in den Riouw-archipel, bij *Batavia*, aan de kust van *Lombok*, bij de eilanden bij Zuid *G'elebes* (*Spermonde-archipel*, *Boeton*, *Salabangka*) en bij Oost *Coram* (*Gèsèr*).

Na uitspoelen en drogen wordt de zeewier in goenizakken verscheept. In de laatste jaren bedroeg de export:

in 1926	1.339.000 kg., waarde . /	184.000
„ 1927	1.082.000 „	148.000
„ 1928	1.631.111 „	225.000

In 1928 was afkomstig van *Makassar* 94% van den uitvoer en van *Tandjoengtalai* (*Riouw*) 4%.

De export gaat hoofdzakelijk naar *China*. In 1928 ging naar *Hongkong* 81%, naar *China* 6%, naar *Japan* 6% en naar *Singapore* 6%. De laatste jaren neemt de export naar *Japan* toe.

Het geëxporteerde product is vermoedelijk uitsluitend de alg *Eucheuma spinosum* J. AG.

Het is niet bekend waarvoor de algen in *China* gebruikt worden; mogelijk worden ze in *Japan* gebruikt als bijmengsel in de „kanten”.

In *Indië* worden behalve *Eucheuma* ook nog gegeten verschillende algen, behorende tot de geslachten: *Acanthophora*, *Caulerpa*, *Codium*, *Co-rallopsis*, *Gelidiopsis*, *Gracillaria*, *Hypnea*, *Lau-rncia*, *Sarcodia*, *Sargassum* en *Turbinaria*. Van al deze soorten bevatten slechts enkele een weinig gelose, zoodat ze geen van alle voor bereiding van agar agar, zooals onder I beschreven, gebruikt kunnen worden. /

EPIDEMIEËN (Vervolg van Dl. I, blz. 683). Het spraakgebruik maakt onderscheid tusschen epidemieën en volksziekten. Onder de eerste verstaat men het gelijktijdig of nagenoeg gelijktijdig optreden van eene besmettelijke ziekte bij een groot aantal personen. Een volksziekte behoeft niet besmettelijk te zijn, doch wordt alleen zoo genoemd, indien in een bepaalde landstreek de een of andere ziekte zoo algemeen voorkomt, dat men niet meer kan spreken van individuele ziektegevallen, doch van een aantasten der bevolking. Volksziekten worden ook wel endemische ziekten genoemd; wordt het aantal gevallen zeer groot, dan spreekt men van een pandemie.

In den Ned.-Indischen Archipel kent men de volgende endemische ziekten: malaria (kan ook epi- of pandemisch optreden), framboesia tropica, typhus abdominalis, amoeben- en bacillaire dysenterie, pest, mijnwormziekte, mazelen, knokkel- en vijfdaagsche koorts, krop, bôri-bêri (alleen onder bepaalde bevolkingsgroepen), influenza (griep), om alleen enkele der belangrijkste te noemen. Gele koorts, de geesel van tropisch Amerika en Afrika, is in Azië onbekend, terwijl mode in onzen Archipel bijv. cholera niet endemisch is, in tegenstelling met vele der ons omringende landen. Diphtherie komt sporadisch voor, hoewel men vroeger do betoekonis dezer ziekte onderschat heeft.

Epidemieën zijn bekend geworden van de volgende ziekten: malaria, cholera, pokken, influenza (men denke aan do pandemieën van 1918 en 1921), meningitis cerebro-spinalis epidemica, • pest, bacillaire dysenterie, enz.

Tuberculose kan nog niet onder de endemische ziekten gerekend worden; wel is waar neemt deze ziekte, in het bijzonder do longtuberculose, in den laatsten tijd toe, doch dit is meer het geval onder enkele kleine groepen (onderwijzers, kantoorpersoneel, geneeskundigen, verplegers, in het alge-

meen intellectueelen). De eigenlijke desabevolking is nog vrijwel gespaard gebleven, al kan niet ontkend worden, dat, met de toeneming der ontwikkeling en der beschaving, ook een toeneming der tuberculose is te verwachten, die dan haar invloed zal doen gelden op het ziekte- en sterftecijfer der bevolking.

Omtrent de vraag of de groep der venerische ziekten in het algemeen tot de endemische ziekten gerekend moet worden, zal het antwoord niet anders dan bevestigend kunnen luiden. Ook hier kan men echter zeggen dat niet zoozeer de eigenlijke desabevolking is aangetast, als wel enkele kleine bevolkingsgroepen (leger, vloot, politie, ambtenaren en, in het algemeen, de bewoners der groote steden), terwijl vele der gevallen, die men vroeger syphilis noemde, framboesia tropica bleken te zijn. Een uitzondering moet gemaakt worden voor Zuid Nieuw Guinee, waar het venerisch granuloom onder enkele stammen pandemisch heerschte, zelfs in zoo hevige mate, dat het voortbestaan der stammen er ernstig door bedreigd werd; het is echter in den laatsten tijd gelukt, hieraan paal en perk te stellen.

De wettelijke maatregelen tegen besmettelijke ziekten zijn te vinden in de Quarantaine-ordonnantie (zie aldaar) en in de Epidemie-ordonnantie van 1911, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1927 n°. 7. Deze ordonnantie richt zich tegen de volgende ziekten: typhus abdominalis, paratyphus A, bacillaire dysenterie, cholera, pest, pokken, diphtherie, meningitis cerebro-spinalis epidemica, en, voor zoover betreft Z.N. Guinee, ook tegen de venerische ziekten. De quarantaine-ordonnantie bedoelt het tegengaan van den invoer van besmettelijke ziekten, de epidemie-ordonnantie regelt de bestrijding der besmettelijke ziekten, die in *Indië* reeds heerschen. In deze ordonnantie zijn do volgende maatregelen voorgeschreven: besmetverklaring in bepaalde gevallen, opheffing daarvan, aangifte vair de gevallen door den behandelenden geneesheer of door het gezinshoofd, gedwongen aanbrengen van een kenmerk aan de woning, afzondering der lijders, eventueel ook der huisgenooten en andere contactpersonen (hetzij in hun woning of in speciaal daarvoor opgerichte barakken of in ziekenhuizen), schoolverbod, ontsmetting (volgens het ontsmettingsreglement) of vernietiging van besmette voorwerpen, terwijl ook nog eenige min of meer verouderde bepalingen bestaan inzake het begraven van lijken van aan besmettelijke ziekten overleden personen. De uitvoering van de meeste dezer voorschriften is opgedragen aan de bestuursambtenaren, die evenwel gehouden zijn geneeskundig advies in te winnen, en wel in de eerste plaats bij de geneeskundige ambtenaren, belast met do uitoefening van het geneeskundig staatstoezicht (Inspecteurs, hoofden van plaatselijke gezondheidsdiensten, gewestelijke gouvemements-artsen).

Wolke der bovenopgeconule maatregelen in elk bijzonder geval toegepast moeten worden, en gedurende welk tijdvak, hangt af van don aard der ziekte, waarmee men te doen heeft.

Zie verder do artikelen over **MALARIA**, **FRAMBOESIA TROPICA**, **MIJNORMZIEKTE**, **KNOKKELKOORTS**, **KROPGEZWELLEN**, **PEST** en **PESTBESTRIJDING**, **BËRI-BËRI**, enz.

Literatuur: De Quarantaine- en Epidemievoor-

schriften in Nederlandsch-Indië, uitgave van den Dienst der Volksgezondheid in N.-L., G. Kolff & Co., Weltevreden, 1929; Over venerisch granu- loom in Z. N. Guinee zie men het artikel van Dr.

M. U. Thierfelder in de *Mededeelingen van den*

D. V. G. in N.-L., 192S, blz. 490, en dat van Dr.

A. Kalthofen, in het *Geneeskundig Tijdschrift voor N.-I.* 192S, blz. 740.

MARINUS (JOHANNES HERMANUS), geboren te Amsterdam, 30 Maart 1S65, overleden te Buitenzorg, 24 Mei 1930. Vertrok op 21-jarigen leeftijd naar Indië, waar hij, eerst als assistent en na enkele jaren als administrateur, in de tabak werkzaam was. Zijn groote organisatorische talenten en uitnemende kennis van de groot-cultures, van land en bevolking gebruikte hij in het bijzonder voor het oprichten van nieuwe ondernemingen in onontgonnen gebieden. Marinus was een der eerste planters, die met succes in Noord Sumatra begonnen zijn met de Hevea-cultuur. Hij opende daar twee rubber- en drie tabaksondernemingen. In het begin van deze eeuw richtte hij, tezamen met Colijn en met steun van Deterding, Van Aalst en Van Heutsz, het bekende N.I. Land Syndicaat op, een zeer belangrijke schepping in het Siautar-sche, waar voornamelijk thee geproduceerd wordt. Daarna genoot Zuid Sumatra zijn aandacht, waar hij een zestal nieuwe ondernemingen stichtte (koffie, kina, rubber en oliepalmen). In 1927 repatrieerde Marinus, doch in Maart 1930 bezocht hij nogmaals Indië, op verzoek en in opdracht van het „Joint Committee” van Nederlandsche en Engelsche eigenaren van rubberonderne- mingen, ten einde, in overleg met de Indische Re- geering, te geraken tot samenwerking met de Inlandsche rubberproducenten op voet van gelijkheid, om daarna een belangengemeenschap van alle rubberproducenten te vormen. Marinus heeft met groote energie en optimisme een belangrijk deel van zijn moeilijke opdracht vervuld, doch een hartverlamming maakte aan zijn werkzaam en succesvol leven een plotseling einde. Marinus was een Deli-planter van den ouden stempel, een hoogst verdienstelijk en bekwaam cultuur- pionier, die om zijn bijzondere eigenschappen in hoog aanzien stond.

Is samenwerking met den hoofdredacteur van de Deli-Courant verscheen in 1929 van zijn hand: „Veertig jaren ervaring in de Deli-cultures”, een boekwerk, dat in wijden kring opgang heeft gemaakt.

PADVINDERIJ. Deze wereldbeweging onder de jeugd heeft vooral gedurende de oorlogsjaren zich ook over Nederlandsch-Indië uitgebreid.

Omstreeks 1893 als „scouting and campaining” systeem in het Engelsche leger gepropageerd door den toenmaligen luitenant-kolonel Sir (later Lord) Robert Baden Powell, met het doel in vreedstijd de zelfstandigheid van den soldaat te ontwikkelen, later om den in het leger op te nemen jongelieden „manliness, self-reliance, reliability and field-efficiency” bij te brengen, vond het training-systeem gedurende den oorlog in Zuid-Afrika toepassing onder de schooljeugd, buiten het leger. De militair-paedagogische opzet werd blijvend vervangen door sociaal-ethische grondslagen eener boyscout-beweging, t.w. „non-military, non-political, non-class and interdenominational”. Als naaste plicht van den boyscout, die den medemensch en den Staat naar vermogen heeft te dienen, werd voorgeschreven „to do a

good turn every day”. De Britsche boyscout organisatie, die omstreeks 1910 groote uitbreiding onderging — toen Baden Powell, uit den militairen dienst getreden, zich geheel aan de beweging had kunnen wijden — en spoedig door een girl - scout-organisatie werd gevolgd, verkreeg in 1912 Koninklijke bewilliging in Engeland.

Toen de padvinderij zich snel over de wereld verspreidde, ontmoette zij in de onderscheidene landen op haren weg jeugdorganisaties op verschillend maatschappelijk gebied; zij geraakte in het begin van den wereldoorlog min of meer doortrokken van nationalistische tendenzen. In strijd met do grondbeginselen der padvinderij werden hare organisaties wel eens voor politieke doeleinden misbruikt. Toch bleef de algemeene geest der opgerichte vereenigingen van jeugdige „ridders, woudloopers en spoozoekers” in hoofd-zaak getrouw aan de godsdienstig-menschlieven- de wereld-ideologie van hun grooten voorganger, den „Clief Scout” Baden Powell. Als middel tot sociale en zedelijke volksovoeding kan do padvinderij — naast het gezin en de school — het hare bijdragen om de moderne jeugd, door tucht in deskundig georganiseerd en geleid verband, te behoeden voor de gevaren der naoorlogse verwildering op verschillend maatschappelijk gebied.

Enkele jaren vóór het uitbreken van den wereldoorlog werd de padvinderij ook op Java gepropageerd, aanvankelijk met weinig succes, totdat in overleg met de organisatie in Nederland (vereeniging „De Nederlandsche Padvindere”, opgericht II December 1915, Nationaal Hoofdkwartier Den Haag) en na verkregen steun van notabele ingezetenen, op 4 September 1917 de vereeniging „De Nederlandsch-Indische Padvindere” te Batavia; ot stand kwam. President was de toenmalige Burgemeester dier gemeente, Mr.

G. J. Bisschop, en secretaris P. Joh. Smits, laatstgenoemde de promotor der beweging.

Volgens de statuten, goedgekeurd bij G. B. van 29 Januari 1918 (Javasche Courant 1918 no. 13), stelde do vereeniging „onafhankelijk van eeniger- „lei godsdienstige gezindte of staatkundige par- „tij” zich ten doel „mede te werken aan de opvoe- „ding der Ncd-Indische jeugd tot goede en flinke „staatsburgers, in het bijzonder wat karaktervorming en lichamelijke ontwikkeling betreft”. Uit de bepaling dat do padvindere (12—18 jaar oud) het internationale Padvindere (Boy Scouts) insigne mogen dragen, blijkt dat de ver- eeniging zich internationaal oriënteerde. Haar doel zou do vereeniging trachten te bereiken langs wettigen weg door het aankweeken van vaderlandsliefde, tucht en eerbied voor het wettig gezag; het inprenten van plichts- en verantwoordelijkheidsgevoel; hot opwekken van ridderlijkheid, naastenliefde en hulpvaardigheid; het oefenen in kamp- en veldleven, met opwekking van liefde voor de natuur; het aankweeken van handigheid door leergangen binnens- en buitenshuis, zoomede door openlucht- en andere spelen en oefeningen; ten slotte door andere wettige middelen, die aan het doel bevorderlijk zijn. De jeugdgroep werd onderscheiden in „padvindere” (12— 18 j.) en „welpen” (9—12 j.).

In 1923 ondergingen deze statuten wijzigingen, welke goedgekeurd werden bij G. B. van 24 December 1923 (Javasche Courant 4 Januari 1924 No. 2). Zoo werden de termen „staatsburgere”

vervangen door „leden der maatschappij”; „vaderlandsliefde” door „liefde voor eigen land” (ter voorkoming van misvatting omtrent het begrip „vaderland”). Voorts werden de in georganiseerd verband gebrachte jeugdige leden onderscheiden in „voortrekkers” (17—23 j.), „padvindsters en padvindsters” (12—18 j.) en „welpen” (9—12 j.). De initialen der vereniging werden in de statuten als N.I.P.V. aangeduid „om verwarring met de gewezen politieke partij N.I.P. (Nationaal Indische Partij) te voorkomen”.

Een nieuwe ingrijpende wijziging der statuten vond plaats in December 1928, goedgekeurd bij G. B. van 12 Januari 1929. De gewijzigde statuten werden in hun geheel afgekondigd in do Java-sehe Courant van 25 Januari 1929 No. 8.

Het doel der N.I.P.V. is thans aldus omschreven (art. 3):

1. De vereniging stelt zich ten doel het verbreiden van het Spel „Verkennen voor Jongens” volgens de regels van het „Boy Scouts International Bureau” en het „Spel voor Meisjes” volgens de regels van de „Guiding and Girl Scouting World Association” (welke beide wereldorganisaties de eenige houdsters zijn van de rechten van den stichter, Sir Robert Stephenson Smyth Baden Powell) en daardoor mede te werken aan de opvoeding der Nederlandsch-Indische jeugd tot flinke en nuttige staatsburgers, in het bijzonder wat karaktervorming, zedelijke en lichamelijke ontwikkeling betreft.

2. Zij stelt zich, overeenkomstig de grondslagen van voornoemd opvoedingsstelsel, op het standpunt:

a. dat dit doel de erkenning van cenig religieus beginsel vooropstelt; b. dat het wettelijke gezag wordt geëerbiedigd; c. dat bij de verwezenlijking van dit doel de beste resultaten zullen worden bereikt door do beoefening van deze spelen in twee gescheiden takken, voor jongens en meisjes, waarvan elke tak volledig aangepast is aan do verschillende geestelijke en lichamelijke gesteldheid.

Nopens de middelen ter bereiking van voren- omschreven doel zegt art. 4:

1. De vereniging tracht haar doel te bereiken langs wettigen weg en wel door: a. ieder harer leden aan te moedigen om zijne religieuse plichten getrouw na te komen; b. het aankweken van liefde voor eigen land, tucht en eerbied voor het wettelijk gezag; c. het ontwikkelen van plichts- en verantwoordelijkheidsgevoel, gehoorzaamheid en zelfvertrouwen; d. het opwekken van ridderlijkheid, naastenliefde en hulpvaardigheid door het bewijzen van diensten aan anderen en aan de gemeenschap; e. het oefenen in kamp- en veldtoevonden, met opwekking van liefde tot de natuur en eerbied voor den Schepper; f. het oefenen der zintuigen en het ontwikkelen van het opmerkingsvermogen; g. handenarbeid, alsook openluchten andere spelen en oefeningen; h. het verhoogen van de lichamelijke vaardigheid en het bevorderen der hygiëne; i. alle andere wettige middelen, die aan hot doel bevorderlijk kunnen zijn.

2. De vereniging wenscht den Wereldvrede te bevorderen door het onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met overeenkomstige, internationaal erkende, organisaties buiten Nederlandsch-Indië.

3. Een en ander wordt nader omschreven en uitgewerkt in het reglement voor iederen tak:

„Doel, Organisatie en Regels van het Spel van Verkenners voor Jongens” en „Doel, Organisatie en Regels van het Spel voor Meisjes”, respectievelijk aan te duiden door „Spelregels Jongens” en „Spelregels Meisjes”.

Onder de gewone leden rekent art. 5 padvindsters, welpen, verkenners en voortrekkers, c. q. padvindsters, kabouters, meisjesgezellen en pioniersters. Bij hun installatie leggen zij (art. 6A) beloften af, „waarin tot uitdrukking komt het „streven om jegens het Goddelijk en Wettelijk „gezag zijn plicht te doen, hulpvaardig te zijn en „de bijzondere wetten der vereniging te gehoorzamen, welke de geestelijke idealen belichamen” enz.

De beide takken der beweging (voor jongens en voor meisjes) hebben hun eigen emblemen, vastgesteld overeenkomstig het door Lord Baden Powell aangegeven gebruik. Het embleem der vereniging bestaat uit de emblemen der beide takken, omgeven door Garoeda-vleugels (zie GAROEDA).

Wat de organisatie betreft, worde het volgende uit de statuten vermeld: Aan het hoofd van iederen tak staat een Hoofdkwartier, onder leiding van een Hoofdcommissaris en Hoofdcommissaris-ressé. De leiding der vereniging berust bij een Hoofdbestuur van 7 leden, die met minstens 2 leden, daartoe door de algemeene vergadering benoemd, samen vormen den Raad der vereniging, die belast is met het algemeene toezicht over alles wat de vereniging betreft. Voorts verdient vermelding dat de beide takken in iedere plaats een afzonderlijke locale vereniging vormen met een eigen bestuur; dat padvindstersgroepen van andere verenigingen zich kunnen aansluiten bij de N.I.P.V. en mitsdien van Imre instellingen gebruik maken, door zich bij haar te doen registreren, terwijl zij deel blijven uitmaken van hun moeder vereniging; dat het hoofdbestuur der N.I.P.V. bevoegd is om van groote verenigingen een vertegenwoordigend lid in den N.I.P.V.-raad te benoemen. De organisatie beschikt over een door Lord Baden Powell erkende, leidersschool „Gillwell Dago” nabij Bandoeng.

Ten aanzien van de externe verhouding bepalen de statuten dat de Hoofdkwartieren in rechtstreeksch overleg treden met de Internationale Organisatie, waartoe hun tak behoort, zoomede met de daarbij toegetreden organisaties buiten Nederlandsch-Indië. Voor belangrijke en voor do vorceniging bindende beslissingen is voorafgaande goedkeuring van het Hoofdbestuur vereischt.

Bij vergelijking van den inhoud dezer statuten met dien der bepalingen van 1917 kan blijken dat de N.I.P.V., rekening houdende met de bijzondere en zich wijzigende toestanden en verhoudingen in de Indische maatschappij, er naar streeft om voor do Inlandsche padvinderij de mogelijkheid te openen zich door haar intermediair aan te sluiten bij de wereldorganisatie.

Toen do padvinderij, ook hier voorafgegaan door do sport, op Java haro introde deed on zich ontwikkelde, hebben de bestaande Inlandsche verenigingen van nationalistischen on godsdienstigen aard, alsook do zelfstandige organisaties der rijpere jeugd, van de aangewakkerde moderne sportiviteit der jongeren partij we.ton te trekken voor eigon propagandistische doeleinden.

De Inlandsche Beweging vertoonde grootte activiteit. De Jeugdbeweging was op Java opgekomen onder de Inlandsche leerlingen van middelbare- en vakscholen. De vereenigingen Boedi Octomo (1905), Sarèkat Islam (1912), Moehammadiyah (1912) bestonden reeds eenige jaren; Jong Java (1915), Jong Sumatra (1917) waren in opkomst; de Communistische Partij (P.K.I. 1920) bracht later deining in de volksbeweging en greep, ingevolge Komintern-voorschriften, ook de jeugdbeweging aan om politieke propaganda te voeren.

Met de padvinderij was de Mangkoenegaran in Solo vrijwel het eerst (± 1916) begonnen. Het sportieve element trok de jeugd in al hare geleidingen sterk aan; de beweging breidde zich van school tot school uit. Langzamerhand had elke Inlandsche partij of vereeniging en menige Inlandsche school van beteekenis haar eigen padvindersgroep met eigen uniformen en insignes. Op congressen en feestelijkheden traden de groepen op; zij vormden demonstratieve optochten.

Zoo heeft de Sarèkat Islam zich met de padvinderij moeten bemoeien. De spontaan gevormde groepen onder hare jeugd werden in het partijverband opgenomen door oprichting, op het S.I.-congres van April 1927, van een „Sarèkat Islam Afdeling Padvinderij” (S.I.A.P.), waarvan het doel aldus werd omschreven: de leden op te voeden tot een sterk geloof, om bereid te zijn men-schen, die in gevaar verkeerden of wien onrecht wordt aangedaan, naar vermogen te helpen; tot standvastigheid en waarheidslievendheid; tot onbevreesdheid in het gevaar. Van de kleeding is de halsdoek rood, voorzien van een witte halve maan met ster. Op het eerste S.I.A.P.-congres in Februari 1928 werd de naam veranderd in „Sarèkat Islam Afdeling Pandoe”. In de verandering van „padvinder” in „pandoe” (gids, verkenners) is te zien een uiting van het streven om Inlandsche termen te bezigen in plaats van Nederlandsche. Voorts roept de, ook door anderen aanvaarde, nieuwe naam associaties op met Pandoe, de ridderlijke figuur uit de Wajang Poerwo. In Januari 1929 werd besloten ook meisjes tot de S.I.A.P. toe te laten, doch gescheiden van de jongens. De voorzitter der S.I.A.P., Itamelan, had toen gelegenheid om te wijzen op het grootte verschil tusschen de padvinderij in de koloniën en in de vrije landen; Baden Powell zou gezegd hebben dat de padvinderij een nationale zaak is; voorts verklaarde Itamelan dat de opvoeding tot padvinder drieërlei doel moest nastreven, n.l. vermeerdering van kennis om den nationalen geest te bevorderen, versterking van het karakter, waardoor flinkheid en fierheid ontstaan, en ten slotte verhooging van het lichamenlijk welzijn.

Evenals de padvinderij van de Sarèkat Islam, in hoofdzaak op Java, met afdelingen ter Sumatra's Westkust en te Makassar, berust die van de sociaal-pedagogische vereeniging Moehammadiyah, de afdeling „Hizboel Wathan” (hoop des Vaderlands), op godsdienstigen grondslag; echter zonder politiek streven. Deze groep telt duizenden leden onder het 10.000-tal scholieren van Moehammadiyah. Uniform en insignes zijn verschillend van die der S.I.A.P. (Reglement in Almanak Moehammadiyah 1928—1929).

De voortschrijdende invloed der revolutionaire nationalistischen van de Algemeene Studieclub te Bandoeng (eind 1924 opgericht) en van de

Partij Nasional Indoncsia, die sedert hare oprichting (Juli 1927) op congressen en in bijeenkomsten de „Groot-Indoncsische Eenheid” propageert, heeft ook cniçgrmate op de Inlandsche padvinderij ingewerkt.

Nevens de S.I.A.P. en Hizboel Wathan hebben de volgende padvindersorganisaties zich inmiddels gevormd.

De „Pandoe Kcbangsaan”, van de voormalige groote vereeniging Jong Java, die sedert is opgelost in Pemoeda Indonesia, de organisatie der nationalistische rijpere jeugd.

De „Nationaal-Islamietische Padvinderij” (Na-tipy), afdeling van den in 1924 van Jong Java afgescheiden Jong-Islamieten Bond.

De „Indonesische Nationale Padvinders-Organisatie” (I.N.P.O.), afdeling van Pemoeda Indonesia, jeugdorganisatie van de Algemeene Studieclub, kern der revolutionaire-nationalistische beweging.

„Al Kasjsjaaf” (verkenners), de padvinderij der Jogiasche Islamietische vereeniging Wal Fadjarie, nevenorganisatie der S.I.

Voorts de padvinderijen van Boedi Oetomo, van Pemoeda Sumatra en van de Taman Siswo-school te Jogja.

Met uitzondering van Hizboel Wathan hebben al deze padvindersgroepen zich, eind 1929, aaneengesloten tot een federatie, geheeten „Persaudaraan Antara Pandoe Indonesia” (broederschap van Indonesische padvinderijen), met het doel „het peil der vereenigingen te verhoogen en den onderlingen samenhang te versterken”.

Bovendien is omstreeks dien tijd een fusie tot stand gekomen tusschen de Pandoe Kcbangsaan (van Jong Java), de Indonesische Nationale Padvindersorganisatie (van Pemoeda Indonesia) en de Pandoe Pemoeda Sumatra (van Jong Sumatra), tot één Indonesische padvindersorganisatie op nationalistischen grondslag, genaamd „ICepandoean Bangsa Indonesia”.

De beginselen van laatstgenoemde nationalistische padvinderij zijn als volgt:

I. De Padvinderij heeft tot doel de jeugd (jongens zoowel als meisjes) uit alle groepen en van alle rangen te vereenigen, verdeeld in groote en kleine troepen, en alle Padvinders-spllen, welke goed en gezond zijn, te leeren.

II. Met deze Padvinders-spllen stelt de Padvinderij zich ten doel: den aard, de gedachten, het verstand en het karakter te veredelen en de lichamenlijke gezondheid te bevorderen.

III. De Padvinderij is een tak van sport, welke vrij is van dwang en de kinderen kan aantrekken, zoodat zij er plezier in krijgen de Padvinderij te beoefenen.

IV. De Padvinderij regelt haar spelen naar den geest des tijds, opdat de jeugd dien geest met gemak en gezond inzicht begrijpen en aannemen kan.

V. De Padvinderij stelt zich ten doel de jeugd, jongens zoowel als meisjes, op te voeden tot goede menschen, die bereid zijn hun eigenschappen, gedachten, verstand en lichaam te benutten in liet belang van Volk, Vaderland en de ganscho Maatschappij.

VI. Bovengenoemde beginselen zijn uit de Wereld-Padvindcrij-Organisatie overgenomen.

De Kepandoean Bangsa Indonesia regelt blijkens die beginselen voorts de toestanden in en buiten haar organisatie met inachtneming van de

regelingen en beginselen, in het leven geroepen door den Vader der Padvinderij, Lord Robert Baden Powell of Gillwell, en door hom uiteengezet in de boeken *Wolfcubs Handbook*, *Scouting for Boys*, *Rovering to Success* en *Girl Guiding*.

De regelingen en beginselen zullen door de Ke-pandoean Bangsa Indonesia in overeenstemming worden gebracht met de toestanden, de behoeften en de maatschappelijke zeden en gewoonten en met den Indonesischen volksaard.

Naast deze Indonesisch-nationalistische padvinderij bleven zich afzonderlijk handhaven, zij het ook dat zij — except Hizboel Wathan — in los federatief verband tot elkaar staan, de padvindersonorganisaties op godsdienstigen grondslag, n.l. de S.I.A.P. de Natipy en Hizboel Wathan, benevens Al Kasjsjaaf.

De Natipy is een belangrijke organisatie, die evengoed wordt geleid als hare moederveeniging, de Jong Islamieten Bond. De groep is nationaal-godsdienstig, met diep gevoel voor internationale broederschap. Op een congres, in December 1928, zeide een spreekster van den Jong Islamieten Bond dat de aangeslotenen niet zijn nationalisten met haat vervuld, maar met waardeerding voor andere volken. (Zie voorts Overzicht van den inwendigen politieken toestand in de „Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang”, Mei 1928 en Mei 1929; Kol. Verslag 1928 en 1929).

De Ned. Ind. Padvindersvereniging heeft hare organisatie opengesteld voor de Inlandsche padvinderij en zoekt in die richting ook het noodige contact. De non-coöperatief gezinde nationalistische padvinderij zal wel niet tot aansluiting bereid bevonden kunnen worden. Nu het religieus beginsel in de nieuwe statuten der N.I.P.V. op den voorgrond is gesteld, zal voor do Moslimsche padvinderijen geen overwegend bezwaar tegen aansluiting bestaan. Of zij daartoo zullen besluiten, zal de tijd moeten leeren. J. Th. P. B.

DIERENBESCHERMING. In Nederlandsch-Indië werd op don 17den November 1890 de Nederlandsche-Indische Vereeniging tot Bescherming van Dieren opgericht, met hoofdzetel Batavia (Weltevreden); goedgekeurd bij Gouvernementsbesluiten van 20 Januari 1897 No. 7, 19 December 1903 No. 23 en 21 September 1925 No. 21. Zij heeft ten doel: met vermindering van alle overdrijving dieren te beschermen en tegen mishandeling van dieren te waken.

Onder mishandeling verstaat zij het aandoen van leed of letsel, wanneer dit niet door do noodzakelijkheid geboden of door algemeen aangenomen gebruiken gesanctionneerd wordt.

Zij bezigt daartoe de volgende middelen:

a. Het verspreiden van bijzondere geschriften zoowel voor volwassenen als voor kinderen.

b. Het richten van uitnodigingen aan leeraars, geestelijken, onderwijzers en anderen, om door hun invloed het doel der Vereeniging te bevorderen.

c. Het opsporen van werktuigen en toestellen, geschikt om het lijden en de ongemakken van dieren te verzachten of te genezen.

d. Het verstrekken van gegevens aan de autoriteiten om hot af maken van daarvoor aangewezene en opgevangen honden, dan wel van andere dieren op zoo humaan mogelijk wijze te doon

plaats hebben. Propaganda wordt gemaakt voor de methode door gasverstikking en/of strychnine injecties.

e. Het doen aanmaken en importceeren van moderne slachtopparaten, om het af maken van slachtopvee op minder wreede wijze te doen plaats hebben dan in Ned.-Ind. nog gebruikelijk is.

f. Minder gewenschte toestanden op het gebied van dierenvervoer en de behandeling van trekvee te doen opheffen, terwijl propaganda wordt gemaakt voor den aanleg van drinkbakken voor vee en het gebruik van rubberhoefbeslag op teer- en asphaltwegen.

g. Het stichten van asyls en dieren-hospitalen op de groote plaatsen (reeds gesticht te Semarang en Weltevreden).

h. Het doen benoemen van daarvoor in aanmerking komende personen tot bezoldigde en onbezoldigde opziensers, met bevoegdheid uitsluitend tot tegengang van dierenmishandeling en wat daarmede verband houdt, ter assistentie der algemeene politie.

Aanvankelijk hare belangen behartigend van het centrum Weltevreden uit, waren de leden der vereeniging verspreid over geheel Java en de Buitengewesten. Geleidelijk breidde de organisatie zich uit en ontstonden, ten gevolge van groeiende belangstelling voor haar streven bij Overheidspersonen en publiek, eenige afdelingen met eigen afdeclingsbesturen, doch verantwoordelijk aan het Hoofdbestuur.

Op den 9den Februari 1905 werd, wegens verdeling der werkzaamheden, uit het Hoofdbestuur een afdelingsbestuur gevormd en de afdeling Batavia gesticht.

Waren voorheen de leden dezer vereeniging zeer verspreid over Java en do Buitengewesten en daardoor moeilijk bereikbaar, sedert de stichting van afdelingen en daarmede gepaard gaande concentratie, kwam daarin eene verandering ten goede, welke den organisatorischen arbeid bevorderde. De dierenbescherming wordt door wettelijke bepalingen gesteund; in de Nederlandsch-Indische strafwetgeving komen verschillende bepalingen voor, welke op deze aangelegenheid betrekking hebben.

Een brochure van Mr. N. S. Blom, lid van den Raad van Justitie te Makassar, „De dierenbescherming in de Nederlandsch-Indische Wetgeving”, in 1928 uitgegeven door de Ned. Ind. Verg. tot bescherming van dieren, geeft hiervan een duidelijk overzicht.

GENEESKUNDIGE DIENST (Aanvulling van/Dl. I, blz. 702).

A. **Dienst der Volksgezondheid.** Gelijk reeds in het oorspronkelijk artikel vermeld is, was de burgerlijke geneeskundige dienst vroeger niet gescheiden van den Militairen geneeskundigen dienst en kwam deze scheiding eerst in 1911 tot stand. In 1925 volgde de naamsverandering tot *Dienst der Volksgezondheid* (D.V.G.), waarmede duidelijk tot uitdrukking werd gebracht, dat do hoofdtak van den dienst gelegen is op het gebied der openbare gezondheid, oude verpleging en behandeling van zieken een neventaak vormt. Do dienstlicder draagt den titel „Hoofd van den D.V.G.”; in zijn verhouding tot het Departement van Onderwijs en Eoredienst is geen verandering gekomen.

Het geneeskundig staatstoezicht kan, behalve

aan de organen van den dienst en aan de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, ook worden opgedragen aan locale raden. Dit is tot dusver alleen geschied te Batavia, welke stadsgemeente een eigen gezondheidsdienst heeft, terwijl een Lands-gezondheidscommissie den betrokken Inspecteur van den D.V.G. bijstaat in de uitoefening van het toezicht op dien dienst. Met de gemeenten Soerabaja en Semarang zijn onderhandelingen gaande om aldaar tot dcnzelfden toestand te geraken.

Op Java en Madoera bestaan 3 inspecties, nl. *Wcst-Java*, omvattende de provincie van dien naam; *Midden-Java*, omvattende eveneens de provincie, met de gouvernementen Jogjakarta en Soerakarta; *Oost-Java*, de provincie met Bali en XÖhliök. In de Buitengewesten: *Zuid-Sumatra* (standplaats Palembang): de residenties Lam-poengsche districten, Palembang, Djambi en Benkoelen; *Bangka en Billiton*, onder leiding van den eerstaanwezend bedrijfsarts der Bangka-tinwinning; *Mèdan*, omvattende het gouvernement Oostkust van Sumatra; *Makassar*, omvattende het Oostelijk deel van den Archipel (Celebes, Manado, de Molukken en Timor en Onderhoorigheden). In het overig deel der Buitengewesten zijn de gewestelijk eerstaanwezende officieren van gezondheid tevens fungerende inspecteurs van den D.V.G.

De taak van den dienst is dezelfde als op blz. 763, le kolom, van deel I omschreven; alleen worde er hier op gewezen, dat de bestrijding der volksziekten enz. veel intensiever is geworden door invoering van het instituut der gewestelijke gouvernementen-artsen, die onder leiding van de inspecteurs in het bijzonder op dit gebied werkzaam zijn. Hun ressort omvat een of een paar residenties; de instructie dezer geneeskundige ambtenaren is opgenomen in Bijblad 8727:.

De Pestbestrijding (zie Dl. III, blz. 391 en suppl. afl. 23, blz. 718) vormt geen afzonderlijken dienst meer. Het Instituut Pasteur en de Landskoepokinrichting zijn in 1923 naar Bandung verplaatst (zie VACCINE Dl. IV, blz. 497 en suppl. afl. 23, blz. 717). Van de inrichtingen tot opleiding van medisch personeel staat, nu in 1927 te Batavia de Geneeskundige Hoogeschool is opgericht, de S.T.O.V.I.A. aldaar te verdwijnen. De reeds in opleiding zijnde leerlingen worden afgewerkt, doch de nieuwe gaan allen naar de N.I.A.S. te Soerabaja, welke inrichting van middelbaar onderwijs gehandhaafd wordt, althans voorloopig. De geneeskundige hoogeschool ressorteert onder het Departement van O. en E., en neemt alleen leerlingen aan met cind-diploma H.B.S. 5j.-cursus of met een daaraan gelijkwaardig diploma.

De opleiding van hulppersoneel is grondig gewijzigd: de opleiders krijgen geen premie meer; de opleiding wordt niet meer toevertrouwd aan plaatselijke geneesheeren, doch aan de hoofden van ziekeninrichtingen (van het land, van locale raden of particuliere), die daartoe door het hoofd van den D.V.G. geschikt geoordeeld worden. De opleiding omvat die tot de volgende betrekkingen: mantri-verpleger (met als aanvulling de aanteekening voor laboratoriumwerk), mantri-verpleger der eerste klas (bestemd voor meer zelfstandig werk, bijv. op de poliklinieken voor de bevolking), en vroedvrouw. Voor de eerste twee soorten van betrekkingen kunnen zoowel jon-

gens als meisjes opgeleid worden; vcriscit wordt het eind-examen der Inlandsche school tweede klasse en een leeftijd van minstens 16 jaar.

Het aantal Gouvernements burgerlijke ziekeninrichtingen breidt zich niet uit, wel dat der locale en particuliere hospitalen, met geldelijke tegemoetkoming van het Land. Het bèri-bèri gesticht te Buitenzorg is gesloten (zie BÈRI-BÈRI Dl. I, blz. 276 en suppl. afl. 23, blz. 730). De leproserie te Pclantoeng is in beheer gegeven aan het Leger des lleils (zie LEPRO, Dl. II, blz. 566 en suppl. afl. 23, blz. 725). De uitkeering van tegemoetkomingen aan particuliere ziekeninrichtingen is thans geregeld bij Ind. Stb. 1928 No. 450; die voor locale inrichtingen bij Ind. Stb. 1917 No. 229.

Do gelegenheid tot opneming van krankzinnigen is de laatste jaren enorm uitgebreid (zie KRANKZINNIGENVERPLEGING Dl. II, blz. 446 en suppl. afl. 23, blz. 729).

B. Militaire Geneeskundige Dienst. Het oorspronkelijke artikel in Dl. I, blz. 765, ondergaat de volgende wijzigingen:

Aan het hoofd van den dienst staat de Inspecteur van den M.G.D., een arts met den rang van Kolonel of Generaal-majoor. Burgerpraktijk mag in het algemeen alleen uitgeoefend worden door de subalterne officieren van gezondheid; de dirigerende officieren mogen alleen specialistische praktijk uitoefenen, doch niet de Kolonels. De toelagen aan de officieren van gezondheid en de militaire apothekers voor het waarnemen van den civielen dienst zijn in 1925, bij de invoering der nieuwe bezoldigingsregeling, vervallen.

In de militaire ziekeninrichtingen is de laatste jaren het aantal Europeesche verpleegsters zeer uitgebreid; in het militaire hospitaal te Tjmahi worden mannelijke en vrouwelijke leerlingen opgeleid voor het Europeesche Bonds-diploma. De cursus duurt 3 jaren, het examen wordt afgenomen in tegenwoordigheid van den Bondsgedelegeerde in N.-L., zoodat het diploma geregistreerd wordt in Nederland, door den Hoofd-Inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht te 's-Gravenhage.

C. Geneeskundige commissiën en Keuringsraden. (Aanv. van Dl. I, blz. 767). In Indië heeft men de militaire commissiën, in wier werkring weinig verandering is gekomen; verder de burgerlijke commissiën, thans keuringsraden genaamd, welke werkring aanzienlijk uitgebreid, in groote trekken bestaat uit het volgende: I. de keuring voor opneming in 's Lands vasten burgerlijken dienst, indien deze keuring door eene commissie moet geschieden (in vele gevallen kan volstaan worden met onderzoek door een enkelen geneesheer); II. onderzoek van landsdienaren, die door ziekte hun dienst niet kunnen verrichten (voor de gewone binnenlandsche ziekteverloven is geen commissoriaal onderzoek noodig, doch wel wanneer de betrokken Inspecteur van den D. V.G. zich niet met de geneeskundige verklaring kan vereenigen, of wanneer de termijn van 6 maanden verstreken is, en dergelijke gevallen meer); III. afgifte van certificaten voor buitenlandsche ziekteverloven. Van de uitspraak eener commissie is in vele gevallen hooger beroep mogelijk, en wel door de instelling der hoofdcommissie, voor elk speciaal geval te Batavia, Semarang of Soerabaja, benoemd door het hoofd van den D.V.G.

Er bestaan thans in Ned.-Indië 21 commissiën, t.w. 10 op Java en 11 in de Buitengewesten. In eenigc plaatsen zijn voorzitter en leden dier commissiën allen of voor oen deel militaire artsen, doch in de hoofdplaatsen van Java hebben de artsen van den D.V.G. deze taak geheel of grotendeels overgenomen. In Batavia is als voorzitter der commissie een speciaal Gouvernements-arts aangewezen, elders is dit voorzitterschap nog een bijbetrekking, bijv. van den Directeur der Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting, enz.

GEZONDHEIDSLEER (HYGIËNE). Het artikel in Dl. I, blz. 787 v.v. behoeft de volgende wijzigingen en aanvullingen.

Het is onjuist te zeggen, dat de Aziaten geen persoonlijke voorzorgen tot behoud hunner gezondheid nemen. Inderdaad bestaat onder hen in het algemeen nog geen doelbewuste gezondheidsleer (men vergete niet, dat deze leer in Europa ook van betrekkelijk jongen datum is), afgezien van eenige godsdienstige voorschriften. Dit neemt echter niet weg, dat de bevolking van Ned.-Indië, in het bijzonder de meer ontwikkelde van Java en Sumatra, in haar leven zekere regelen in acht neemt, die het resultaat hebben, dat aan een der doeleinden der gezondheidsleer (kleinere sterfte dan geboorte) zeer goed voldaan wordt. Natuurlijkerwijze is hierbij ook van invloed het samenstel van maatregelen, door de algemeene en plaatselijke Overheid genomen ter voorkoming en beteugeling van epidemieën; doch het is zeker, dat ook de zeden en gewoonten der bevolking in het algemeen er toe leiden, dat geregelde bevolkingstoename plaats vindt. Niemand zal kunnen volhouden, dat do enorme vermeerdering der bevolking van Java (in een eeuw van 8 op 30 millioen) te danken is aan overheidsmaatregelen op hygiënisch gebied. Van die maatregelen is toch alleen in de laatste decennia sprake in steeds toenemende mate; veilig kan men zeggen dat tot 1860 niets werd gedaan. Van dien tijd tot 1910 werd alleen de vaccinedienst georganiseerd, terwijl daarna pas de bestrijding van cholera, malaria, pest, framboesia, mijnwormziekte enz. ter hand is genomen. De meeste maatregelen op hygiënisch gebied dienen ter bescherming van de grootstadsbevolking (drinkwaterleiding, rioleering, malaria-assainecring), andere komen ook het platteland ten goede (vaccinatie, framboesiabestrijding, woningverbetering ter beteugeling van do pest), terwijl een derde groep incidenteel do geheele bevolking treft waar en wanneer zulks noodig is, nl. do beteugeling van epidemieën van cholera, influenza, bacillaire dysenterie, enz. enz.

In het algemeen kan men zeggen, dat do hygiëne der bevolking aan haar doel beantwoordt, zoolang die bevolking in haar eigen milieu verblijft, doch dat zij hopeloos tekort schiet, zoodra hare omstandigheden veranderen. Zoo vindt men op Java do hoogc sterftcijfers bijna alleen in do grootc steden, terwijl het platteland over het algemeen een grooter geboorte- dan sterftcijfer heeft. Een geluk daarbij is, dat nog geen 1% der 60 millioen zielen tellende bevolking van Ned.-Indië in grootc steden woont, zoodat die menschenophoopingcn op hctgeheele volk slechts een geringen invloed ten kwade heeft. Hoe geheel anders die omstandigheden in Europa zijn, wordt duidelijk, indien men bedenkt dat in Nederland van de totale bevolking ad 7.832.911

zielen, op ult°. December 1929 (volgens de bevolkings registers) 2.138.731 zielen, d.i. 27,3%, waren gevestigd in een zestal steden, elk met meer dan 100.000 inwoners.

Do slotsom is, dat de „désahygiëne“ in normale omstandigheden voldoet, doch dat de bevolking niet in staat is het hoofd te bieden aan de gevaren, welke voortspruiten uit dichte opeenwoning in steden, koeliekampementen en dergelijke. Is men genoodzaakt dësabevolking in dichte samenwoning bijeen te brengen (bijv. op ondernemingen), dan moeten ook bijzondere maatregelen genomen worden, ten einde de ongunstige gevolgen dier oopenhooping te neutraliseren. In zulke gevallen kan alleen do toepassing van de Westersche gezondheidsleer redding brengen. Voor bijzonderheden omtrent die toepassing moge verwezen worden naar de daarover handelende speciale artikelen (BÈRI-BÈRI, DRINKWATER, EPIDEMIEËN, GENEESKUNDE, GENEESKUNDIGE DIENST, MALARIA, PEST en PESTBESTRIJDING, QUARANTAINES, VACCINE).

Literatuur. Zie de uitvoerige lijst op blz. 791/92 van deel I, en verder: C. J. de Bruijn, Indische bouwhygiëne, Batavia, Landsdrukkerij, 1927; G. W. Kiewiet de Jonge c.s., Plantagehygiëne (Batavia, 1914); P. C. Elu, Tropenhygiëne (1917), Jav. boekhandel, Batavia.-
9. **HYPOTHEEK BANKEN** (Aanvulling van Dl. I/II, blz. 128). Zooals reeds in het oorspronkelijk artikel werd medegedeeld, is het instituut der hypotheekbanken, in 1860 in Nederland begonnen, daar tot zeer grooto ontwikkeling gekomen. Volgens het jaarboek 1929 van de Vereniging van Directeuren van Hypotheekbanken bestonden er op uit°. December 1928 in totaal 51 Nederlandsche instellingen, die daar het hypotheekbedrijf uitoefenen. In totaal was eind 1928 in Nederland op hypotheek uitgezet een bedrag van / 879.192.391,50, terwijl voor een totaalbedrag van / 842.795.250 aan pandbrieven was uitgegeven.

In Nederlandsch-Indië werden door allerlei omstandigheden aanvankelijk velerlei moeilijkheden ondervonden om het instituut der hypotheekbanken ingang te doen vinden, doch thans (in* 1930) kan men ook in Ned.-Indië spreken van een behoorlijk ontwikkeld bedrijf.

De oudste instelling, die in Nederlandsch-Indië geld op hypotheek heeft verstrekt is, volgens het Gedenboek van de Javascho Bank blz. 69/70, vermoedelijk de Weeskamer. Op 5 Februari 1811 zou voor een bedrag van ongeveer 3.400.000 rijksdaaldors op hypotheek zijn uitgezet. Ook de Weduwen- en Weezenfondsen der Burgerlijke en Militaire Landsdienaren openden in hun reglement van 1817 do mogelijkheid van belegging der fondsongelden op hypotheek. In Ind. Stb. ISIS No. 31 zijn voor do belegging dor fondsgelden in hypotheek speciale voorschriften gegeven.

Voor do geschiedenis van de pogingen, in 1872 van Ovrheidswego aangewond om tot opriching van een hypotheekbank te komen, zij verwezen naar het oorspronkelijke artikel in deze Encyclopaedie.

Twintig jaar later werd door particulier initiatief do eerste hypotheekbank in Nederlandsch-Indië opgericht. Op 3 December 1891 werd n.l. opgericht do *Nederlandsch-Indische Hypotheekbank*, govestigd te Batavia, met een kapitaal van

/ 500.000. Ult°. 1928 had zij aan hypotheaire leeningen uitstaan / 2.070.615, tegen een bedrag van f 2.053.500 aan uitgegeven pandbrieven.

Op 26 Mei 1896 werd voorts opgericht de *Javasche Hypotheekbank*, gevestigd te Amsterdam, met het doel in Nederlandsch-Indië gelden op hypotheek uit te zetten. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg aanvankelijk / 1.000.000, later verhoogd tot / 2.000.000. Onder directie van de firma Van Daaien en Co., later van de firma Cos-ter van Voorhout en Co., werd te Soera ba ja een bijkantoor gevestigd. Do Javascim Hypotheek - bank was echter niet gelukkig met het uitzetten harer gelden, hetgeen verliezen ten gevolge had. In 1919 heeft zij haar arbeidsveld ook tot Nederland uitgebreid, in verband waarmede de naam werd veranderd in *Nederlandsche- en Javasche Hypotheekbank*. Uit het jaarverslag over 1901 blijkt het ernstig streven dezer hypotheekbank om hare zaken op Java geheel te liquideeren. Na dat deze zaken geheel waren afgewikkeld, zette zij onder den naam *Nieuwe Nederlandsche Hypotheekbank* haar bedrijf sedert in Nederland voort.

In de kapitaalbehoeften van de Europeesclie ondernemingen wordt gewoonlijk voorzien door de plaatsing van obligatic-leeningen al of niet met hypotheccair onderpand, terwijl de hulpver-leening in dit opzicht voor de Inlanders door het Gouvernement zelf is georganiseerd door de oprichting op verschillende plaatsen in Nederlandsch-Indic van z.g. „Volkscredietbanken” of „Afdceelingsbanken”, die nagenoeg alle onder controle staan van de Centrale Kas te Weltevreden (Zie VOLKSCREDIETWEZEN in Aanv. blz. 715).

De uitbreiding der Indische steden, welke vooral na den wereldoorlog een bijzonder groote vlucht genomen heeft, was toch ook reeds kort voor den oorlog belangrijk, in verband waarmede ook toen de behoefte aan hypotheccair crediet zich meer en meer deed gevoelen. Het was echter destijds niet gemakkelijk om hypotheccair crediet te krijgen, omdat de instellingen, welke zich met het uitleenen van gelden op hypotheek bezig hielden, in verband met de tijdsomstandigheden beperkende bepalingen toepasten; aan alle aanvragen om geld tegen hypotheccair onderpand kon destijds dan ook niet worden voldaan. Verschillende pogingen om aan die behoefte tegemoet te komen door het stichten eener groot-hypotheek- bank stuitten toen af op de moeilijkheid om zich van een voldoende afzet der uit te geven pandbrieven te verzekeren. Deze omstandigheden brachten ook de Indische gemeenten, welke door eigen grondbezit eveneens direct-belanghebbenden zijn bij een ruim grondcrediet, ertoe zelf de zaak ter hand te nemen en te trachten om door de oprichting van gemeentelijke hypotheekbanken mede te voorzien in de behoefte aan hypotheccair crediet; de daaraan verbonden moeilijkheden hebben echter belet, dat deze plannen tot behoorlijke ontwikkeling kwamen.

N.V. Hypotheek & Orantbank. Op 29 Mei 1917 werd te Amsterdam opgericht de N.V. Hypotheek- en Grantbank met een kapitaal van f 2.500.000. Te Módan werd een bijkantoor opgericht, met het doel, gelden onder hypotheccair verband op eigendommen en andere onroerende zaken in Nederlandsch-Indië uit te zetten en voorts het uitleenen van gelden op z.g. grant-

rechten, (zie GRANT), met als waarborg ccne overeenkomst van kooi) met recht van wdcer-in- koop door den debiteur na aflossing van de schuld. Het arbeidsveld dezer bank beperkt zich hoofdzakelijk tot Deli.

Ult°. 1923 stond aan geldleeningen op onderpand van hypotheek en grants uit een bedrag van / 946.530,84, terwijl een som van / 852.990 aan pandbrieven was uitgegeven.

Ten gevolge van een proces, dat in 1923 door de Weeskamer te Módan gevoerd werd contra een geldschietcr, die van zijn recht hem in de crediet-overeenkomst verleend om de grantrechten, die daarbij aan geldschietcr waren gecedeerd, te ver- koopen ter uitwinning van zijn vordering en waarbij het Hooggerechtshof in hoogste instantie besliste, dat de rechten niet waren overgegaan, in tegenstelling met do tot dat tijdstip geldende usance, dat op „grants” pandrecht kon worden uitgeoefend, is de mogelijkheid om op grantrechten nog gelden in leen te verkrijgen ernstig bemoeilijkt, zoo niet uitgesloten geworden. Ten einde de rechten van schuldeischers te beschermen, voor zoover betreft loopende geldleeningen vóór 1 Januari 1929, waarbij tot zekerheid van een schuld kennelijk in onderpand is verstrekt een in het gewest Oostkust van Sumatra gebruikelijk, ten name van een niet-zelfbestuursonder- hoorige staand zoogenaamd grantrecht, heeft de Regeering van Nederlandsch-Indië bij Ind. Stb.

1927 No. 522 bepaald, dat de schuldeiseher, indien van de akte, waarbij genoemde zekerheid is gesteld, in de ter Oostkust van Sumatra aangehouden registers aantekening is gehouden, voor hetgeen hij terzake van bedoelde schuld aan hoofdsom, renten en kosten heeft te vorderen, onverminderd de rechten hem toekomende uit de overeenkomst, bevoorrecht is op de opbrengst van bedoeld grantrecht, doch niet langer dan tot ult°. 1931. Dit voorrecht gaat boven alle andere, behalve die, welke voorrang hebben boven pand en hypotheek.

D. E.N.I.S. Hypotheekbank. De in 1915 te Ban- doeng opgerichte N.V. „De Eerste Nederlandsch- ^Tiidsche Spaarkas”, die een deel van de spaargelden belegde in geldleeningen onder eerste hypotheccair verband, besloot in 1920 haar bedrijf uit te breiden en het hypotheekbedrijf zelfstandig te gaan uioefenen, voornamelijk met de bedoeling om gelden uit te zetten te Bandocng en omliggende plaatsen. Voor dit doel zouden pandbrieven worden uitgegeven. In verband hiermede werd de naam dezer Vennootschap veranderd en sedert luidt deze: „N.V. De Eerste Nederlandsch-Indi- sche Spaarkas en Hypotheekbank”. Volgens het jaarverslag onder ult°. 1928 bedroeg het maatschappelijk kapitaal / 500.000, waarvan is geplaatst / 238.000 en waarvan f 103.000 is gestort.

. Do hypotheccaire vorderingen op 31 December 1928 beliepen / 1.686.944, waarvan als belegging tegenover spaarkas kapitaaldienst / 1.503.880,50 en / 183.063,50 als belegging tegenover / 222.000 aan uitstaande pandbrieven.

De *Javasche Hypotheekbank* werd op 27 April 1923 te Socrabaja opgcricht. Deze oprichting was een gevolg van het feit, dat een spaarbank te Socrabaja, die hare gelden overwegend in hypotheken had belegd, door groote geldopvragingon in moeilijkheden was geraakt. Ten einde een crisis te voorkomen werd door een drietal banken, n. l. de Noderlandsche Handel Maatschappij, do Bank

voor Indië, in samenwerking met de Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en Lijfrente Maatschappij (de Nillmij) en de Amsterdamsche Maatschappij van Levensverzekering, de Java-sche Hypotheekbank opgericht, waarbij genoemde instellingen gezamenlijk het maatschappelijk kapitaal ad / 1.000.000 (waarvan gestort 10%) garandeerden. Voorts werd direct begonnen met de uitgifte van pandbrieven. De Javasche Hypotheekbank nam toen de goede hypotheek over, terwijl de spaarbank in kwestie in ruil daarvoor liquide pandbrieven ontving. Aanvankelijk haar arbeidsveld beperkende tot Soerabaja en omliggende plaatsen, heeft zij thans ook hypotheek en Batavia, JSemarang, Bandoeng en andere belangrijke plaatsen op Java loopen. Ult°. 1923 had zij aan hypothecaire leeningen uitstaan f5.051.004,24 tegenover een bedrag van f 5.470.500 aan uitgegeven pandbrieven.

De *Hypotheekbank voor Holland en Indië* werd op 24 October 1925 te 's Gravenhage opgericht met het doel, gelden onder hypothecair verband in Nederland en in Nederlandsch-Indië uit te zetten. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg / 1.000.000. Tot generaal-vertegenwoordiger voor Ned.-Indië werd aangesteld de firma Klaassen & Co. te Batavia. Volgens het laatste in Nederlandsch-Indië verschenen verslag over 1926 was in Ned.-Indië nog geen geld op hypotheek uitgezet. Volgens ontvangen inlichtingen waren ult°. 1927 slechts twee hypotheek in Nederlandsch-Indië afgesloten tot een totaal bedrag van f 34.500. Deze maatschappij is thans in liquidatie. Naar verluidt heeft de nadon val van de Veendammer Hypotheekbank sterk verminderde verkoop van pandbrieven, gepaard aan moeilijkheden van het pandbrief bedrijf in het algemeen, aandeelhouders doen besluiten aan het bedrijf geen verdere uitbreiding te geven, doch tot een zeer geleidelijke afwikkeling van zaken over te gaan. Reeds werd eene overeenkomst gesloten met de N.V. Zuid-Wester-hypotheekbank te 's-Gravenhage voor het voeren van de administratie, terwijl de reeds uitgegeven pandbrieven zouden worden omgewisseld tegen pandbrieven van de Zuid-Wester-hypotheekbank.

Hypotheekvereniging. Het verdient nog vermelding, dat op 14 November 1924 te Batavia werd opgericht de Hypotheekvereniging, ten doel hebbende de gezamenlijke belangen van alle instellingen, welke bedrijf geheel of ten deele bestaat in het beleggen van gelden onder hypothecair verband, te behartigen. Alle grooto lichamen, die geld op hypotheek uitzetten, zijn lid.

O.a. werd door deze vereniging in overleg met het Departement van Financiën een regoling getroffen, waardoor normale beleggingshypotheek niet onderworpen zijn aan de superpreferentie van sommige belastingen, hetgeen van groot belang is voor de uitoefening van het hypotheek- bedrijf.

Literatuur. Over grondcrediet en hypotheekbanken in Nederlandsch-Indië: Officieele bescheiden met machtiging van de Regeering uitgegeven door Mr. N. P. van den Borg, Batavia 1884; Het Hypotheekwezen in Ned. Indië door M. A. J. Kelling, Bandoeng 1928; Jaarboeken van de Vereniging van Directeuren van Hypotheekbanken, J. H. de Bussy; P.H. van der Kemp, Het Weduwen- en Weezonfonds van 's Lands Europeesche Ambtenaren in Nederlandsch-Indië;

Mededelingen van de Handelsvereniging Medan d. 31 Mei 1927 — 30 Juni 1927 over de Grondrechten in Deli en de waarde van „Grants” als zekerheid voor geldlening; Gedenkboek (deel I) der Javasche Bank, door L. de Bree, Batavia, 1928; Diverse Jaarverslagen en statuten.

'**KNOKKELKOORTS (DENGUE)** (Aanvulling van Dl. II, blz. 353). In de laatste jaren is eenig licht gekomen in de wijze van overbrengen dezer ziekte. Wel is waar is de natuur van het virus nog onbekend, doch wij weten, dat het wordt overgebracht van mensch op mensch door een mug, *Stegomyia fasciata* (Aedes aegypti). Het virus bevindt zich in het bloed der lijders, zoowel in het serum als in de roode bloedlichaampjes; bij intraveneuze inspuiting van gefiltreerd serum bij een gezonde krijgt deze na 2—3 dagen de ziekte. Het virus ondergaat in de mug geen ontwikkeling; vermoedelijk is het nauw verwant aan dat der gele koorts. Kiewit de Jonge meent, op grond zijner ervaring tijdens de epidemie van 1901, dat overbrenging der ziekte niet alleen via de mug, doch ook direct van mensch op mensch, mogelijk is.

Literatuur. Zie de lijst bij het oorspronkelijke artikel en verder den 2den druk van het Leerboek der Tropische Geneeskunde door De Langen en Lichtenstein, 1928, blz. 180.

LABORATORIUM VOOR HET ONDERZOEK/AN F Vt.

DER ZEE. In 1905 werd naast den Paj&ikan te Batavia—een eenvoudig semi-permanent laboratorium onder den naam „Visscherij-station” opgericht, waar begin 1906 Dr. P. N. van Kampen zijn onderzoekingen over de zee fauna in verband met visscherij-aan gelegenheden aanving. In de volgende jaren werden trawl-proeven genomen met het onderzoekingsvaartuig „Gier” en gegevens verzameld omtrent de lajang- en de paarlvisscherij. De uitkomsten hiervan zijn gepubliceerd in de „Mededelingen van het Visscherij-station (I—X, 1908—1914)”. Bovendien gaf Dr. van Kampen een beschrijving van „De Hulpmid-der Zee visscherij op Java en Madoera in *>/ gebruik” (1909).

Dr. Van Kampen werd in 1910 opgevolgd door Dr. A. L. J. Sunier en het is aan diens initiatief te danken, dat in 1922 een nieuw en grooter „Laboratorium voor het Onderzoek der Zee” gebouwd werd, omgeven door een kleinen botanischen tuin voor kustplanten, waarin naast het laboratorium een voor het publiek toegankelijk zeewateraquarium gelegen is. De officieele opening op 12 December 1923 werd door Dr. Sunier niet bijgewoond, daar hij inmiddels door Dr. H. C. Dolsman opgevolgd was. Dit nieuwe laboratorium is thans een zuiver wetenschappelijke marien-biologisch station, behoorend onder 's Lands Plantentuin en zonder directe bemoeienis met de zeevisschery. Behalve het hoofd telt de wetenschappelijke staf twee doctoren in de biologie als assistenten. Vooral door de bemoeienissen van een dezer, Dr. Vorwoy, wordt op het eiland Onrust een klein filiaal-aquarium ingericht voor stüfio-doelindon. Het Laboratorium beschikt voorts over een motorboot, terwijl voor langere tochten een vaartuig dor Gouvernements-marine gebruikt wordt.

Onderzoekingen zijn thans gaande over pelagische vischeioren, de biologie dor koraalriffen en vraagstukken, verband houdend met de zee- visscherij.

Het aantal bezoeken van het aquarium bedroeg in 1928: 36000/

LATAH (Aanvulling van Dl. II, blz. 536). Volgens Van Loon is latak een afwijking, ontstaan op den bodem der hiertoe voorbeschikte Maleische psyche, waarbij vooral de primitieve wijze van reactie op schrikaffecton en acute emoties en een sterke imitatieve hypersuggestibiliteit in liet spel zijn. De sexueele verdringen schrikdroom zijn voor vele gevallen de aanleiding, maar niet het essentieele. Latak is zeker niet hetzelfde als hysterie; wel kunnen in het verdere verloop hy-sterieforme factoren in het spel komen, maar latak is een aparte psychonurose, die wij alleen kunnen verklaren door de primitieve Maleische ras-eigenschappen.

Literatuur. Zie de opgave bij het oorspronkelijke artikel in Dl. II, blz. 536; verder: Dr. F.H.G. van Loon, Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.- Indië, 1924, deel 64, afl. 1; dezelfde, Protopychisch-instinctieve reacties in de psychopathologie en in het normale geestesleven, *ibid.* 1929, deel 69, blz. 1073.

OBSERVATORIUM (KONINKLIJK MAGNETISCH-METEOROLOGISCH) TE BATAVIA

(Aanvulling van Dl. III, blz. 51).

Plaats van het Observatorium. De geografische coördinaten van den pijler van het passage-instrument op het terrein zijn 6°11'0" Z.B. en 106° 50'5 055" O.L. (7u7m20.337s). De lengte berust op bepalingen met behulp van radioseinen in 1921 en 1923 verricht (J. Boerema, A new determination of the Eastern Longitude of Batavia, K.M.M. Observatorium, Verhandelingen No. 12, Batavia 1924).

Personeel. Het personeel bestaat, sedert de invoering van de nieuwe bezoldigingsregeling (B.B.L. 1925), uit 1 Directeur, 1 Onder-Directeur, 2 wetenschappelijke medewerkers, 1 hoofd-observator, 1 adjunct-hoofdobservator, 1 observator 1e klas, 2 observatoren 2e klas, 2 observatoren 3e klas, 5 adjunct-observatoren en klerken-rekenaar,

1 instrumentmaker, 1 helper-instrumentmaker, 4 hoofdassistenten, 7 assistenten 1e klas, 17 assistenten 2e klas, 11 assistenten 3e klas en leer-lingen-assistent.

Meteorologische waarnemingen. Zoowel op het Observatorium als op een aantal secundaire stations worden meteorologische waarnemingen verricht. In 1929 waren 69 secundaire stations in bedrijf, waarvan 43 op Java. Op 37 stations werd slechts één element waargenomen (voornamelijk zonneshijnstations), op 25 stations 6 of meer elementen (droge en natte bol, hygrograaf, thermograaf, regenregistratie, luchtdruk, wind en verdamping). Vijftien stations met 3 of meer waarnemingsreeksen zijn gelegen tusschen 0 en 200 m.,

2 tusschen 200 en 1000 m., 10 boven 1000 m., waarvan 1 boven 3000 m. boven zee.

Regenwaarnemingen worden gedaan op 2484 stations op Java, op 942 stations in de Buitengewesten, in totaal 3426. Hiervan behooren er resp. 365 en 654 aan het Observatorium, 834 en 75 aan de Irrigatie, 1285 en 213 a'an particulieren (op 1 Januari 1930). Bijzondere vermelding verdienen de regenmeters op moeilijk toegankelijk bergterrein, die eens per week of per maand bezocht worden. Hiervan zijn er 43 geplaatst, waaronder 30 boven 2000 m., 5 boven 3000 m. boven zee.

Het onderzoek der hoogere luchtlagen met

loodsballons heeft plaats te Batavia, Makassar, Koepang, Médan en Tarocna, alsmede ten behoeve van den vliegdiens te Batavia, Andir, Soerabaja en Semarang.

Lucht-electrische waarnemingen worden verricht te Batavia sedert 1927. Zoowel het potentiaalverval als de geleidbaarheid worden geregistreerd.

Sedert 1919 worden te Batavia, Lembang en enkele andere plaatsen half-waarnemingen gedaan, waarvan jaarlijks een verslag verschijnt in het „Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië”, uitgegeven door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging.

Telegrafische weerberichten worden geseind van Sabang-radio naar Rangoon in April, Mei, October, November en December, van Pasoeroean naar Melbourne (dagelijks) en van Koepang naar Port Darwin (dagelijks en bestemd voor Melbourne).

Magnetische waarnemingen. De magnetische waarnemingen ondergingen in 1928 een ingrijpende verandering. Moest in 1901 het paviljoen te Batavia wijken voor de electriche tram en verplaatst worden naar Buitenzorg, ook hier stonden de instrumenten door de uitbreiding van de electriche tractie niet langer veilig. Door het voortdurend aan- en afzetten van de motoren worden in de aardkorst z.g. vage onderende stroomen opgewekt, die ver in den omtrek tot op 8 km. gevoelige magnetische instrumenten storen. In den loop van 1928 werd na verleende toestemming door den Hoofdinspecteur, Hoofd van den Dienst van de Volksgezondheid een nieuw paviljoen gebouwd voor rekening van de Electriche Staatsspoorwegen op het eiland Kuiper in de Baai van Batavia. Geleerd door de inmiddels opgedane ervaring werd het gebouwtje voorzien van spouwmuuren, waardoor constante temperatuur gewaarborgd is. Het bestaat uit twee registreerkamers, een donkere kamer en een werkkamer. Waar noodig zijn luiken en rood ruiten aangebracht, om ook bij rood licht te kunnen werken. De registreer-instrumenten zijn dezelfde, die te Buitenzorg in bedrijf waren. De Inlandsche waarnemer bedient tegelijkertijd een secundair meteorologisch station.

De magnetische opening van den Archipel werd, na die van Van Bemmelen in 1903—1907, op dienstreizen van het personeel voortgezet. De waarnemingen werden in 1925 bewerkt op uitgegeven (S. W. Visser, Isoinagnetics for the Netherlands Kast India-n Archipelago, Epoch 1925,

K. M. M. Observatorium, Verhandelingen no. 13, Batavia 1925).

Seismologische waarneming en. Het Observatorium heeft de volgende seismografen in bedrijf: te Batavia een Wiechert-seismograaf met een trage massa van 1000 kg. voor horizontale bewegingen (OVV- en NZ-component), een Wiechert-seismograaf met een trage massa van 1300 kg. voor verticale beweging, Boseh-Omoriseismografen (vroeger in werking te Amboen en te Padang), OW- en NZ-componenten; te Amboena en te Médan: horizontale Wiechert-seismografen als te Batavia, beide OW en NZ-componenten. Die te Amboen staat onder toezicht van den eerstaanwezend Militairen Apotheker op het terrein van het Militaire Hospitaal, die te Médan is geplaatst op liet Deliproefstation onder toezicht van den Directeur. Bovendien staat op de onderneming Mala-

bar een horizontale Wiechert van 100 kg., hot eigendom van den Heer R. A. Kerkhoven, waarvan de strooken te Batavia bewerkt worden. Do tijdcontrôle heeft op alle stations plaats met behulp van de tijdsuiven van Malabar-radio, afgezonden door het Observatorium. Hier mag nog worden vermeld, dat de Vulkanologische Dienst een aantal lichte seismografen op Java heeft geplaatst tot het onderzoek van vulkanische bevingen.

De waarnemingen te Batavia, Malabar, Am^{*} bon on MÓdan worden, in één bundel samengevat, driemaandelijks uitgegeven door het Observatorium (Seismological Bulletin, Batavia Observatory). Bovendien wordt een maandelijksch, verkort bulletin van de belangrijkste aardbevingen uitgewisseld met een aantal observatoria in het Westelijk deel van den Stillen Ocean.

In drie verhandelingen werd de verspreiding van de aardbevingen in Nederlandsch-Indië besproken (S. W. Visser, On the distribution of earthquakes in the Netherlands East Indian Archipelago, I, 1909—1919, Verhandeling no. 7, 1921; II 1920—1920, Verhandeling no. 22, 1930; Inland and Submarine epicentra of Sumatra and Java earthquakes, Verhandeling no. 9, 1922). Zie verder AARDBEVINGEN Dl. I blz. 2ensuppl. afl. 22, blz. 694.

Astronomische roaar neming en. Zonnevlekken worden zoo mogelijk dagelijks waargenomen. Ten behoeve van don tijddienst worden met een passage-instrument van Bamberg stersdoorgangen uitgemeten en zijn een viertal standaardpendules in gebruik, waaronder het moderne systeem „Synchronome Shortt”, dat uit 2 slingers bestaat. De ene, de vrije slinger, is in een bijna luchtledige ruimte opgesteld, de ander, de slaaf, is verbonden met het eigenlijke uurwerk. Door een electrische inrichting worden de amplitude van den vrijen slinger en de gang van den slaaf automatisch geregeld. Behalve met deze pendules wordt de tijd gecontroleerd met een viertal chronometers en met de tijdsuiven van Nauen.

Dagelijks wordt de electrische contactinrichting van een der pendules verbonden met het radiostation Malabar en geeft de klok automatisch de strepen van het internationale radiotijdsein. Dit sein wordt gelijktijdig uitgezonden op de lange en op de korte golf (15600 m. en 26.2 m.). Na een aantal waarschuwingstoekens volgt te 0u57m55.0s M.G.T. een sein van drie strepen, ieder van een seconde duur on met 1 seconde tusschenruimte (de letter o), dat dus eindigt te 0u08m0.0s. Dan komen om de 10 seconden een streep en een punt (letter n). Do punten vallen op iedere 10e seconde on worden met de hand gegeven. Tusschen 0u58m55.0a on 0u59m0.0s worden de 3 secondestropen herhaald. Daarna worden om de 10 seconden 2 strepen on 1 punt gescind (letter g) en hot sein sluit met 3 strepen als boven tusschen 0u09m05.0s en luOmO.0s. Het sein eindigt derhalve te luOmO.0s M.G.T. precies,

d. i. u20m0.0s Midden-Java-Tijd. Het staat wogens do uitgezonden letters als het Onogo-tijdsein bekend. Bovendien worden telefonische tijdsuiven gegeven aan enkelo diensten en lichamen.

Publicaties. Do waarnemingen op hot Observatorium verricht, gepubliceerd in „Observations made at the Royal Magnetical and Meteorological Observatory at Batavia”, waren in Juli 1930 gevorderd tot hot 48e deel, 1925. Het omvat

gemiddelde uurwaarden van luchtdruk, luchttemperatuur, natte-bol-temperatuur, betrekkelijk vochtigheid, windrichting en -snelheid, bewolking, zonschijn, regenval, alsmede maxima, minima en dagelijkschen gang van deze elementen en enkele andere gegevens, o.a. aardtemperatuur totop 110 cm. diepte. Verder bevat het een overzicht van de waarnemingen van 1866—1925, dat om de vijf jaren gepubliceerd wordt. De aard magnetische waarnemingen omvatten gemiddelde uurwaarden van de NZ-, de OW- en de verticale componenten van de magnetische kracht benevens de dagelijksche schommelingen der declinatie, der horizontale intensiteit, der inclinatie en der drie componenten NZ, OW en V van de totale intensiteit. De inleiding geeft de noodige inlichtingen, alsmede een lijst van publicaties van het Observatorium.

De meteorologische waarnemingen elders in den Archipel verricht, worden gepubliceerd in „Observations made at secondary stations in the Netherlands East Indies”, Vol. I—VIII, over de jaren 1912—1918. In 1930 verscheen Vol. IX, bevattende de waarnemingen van het jaar 1927. De periode 1919—1926 is nog niet bewerkt.

Deel IX bevat meteorologische gegevens van Batavia en 66 secundaire stations over luchtdruk (11 stations), temperatuur en vochtigheid (26 stations), zonschijn (48 stations), regenval (registraties van 29 stations), windsnelheid en richting (12 stations), mist (1 station), bewolking (3 stations), onweer (9 stations).

De regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië verricht worden afzonderlijk uitgegeven. In 1930 verscheen Deel 50: „Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië in 1928”. Verder verschijnen geregeld „Maandelijksche Regenverslagen over Java en Madoera en over de Buitengewesten”.

Maandelijks worden „Korte Weerberichten” (vooral over den regenval) gegeven voor Java en Madoera on voor do Buitengewesten.

Het Observatorium geeft op seismologisch gebied sedert 1909 het reeds genoemde „Seismological Bulletin” uit en bewerkt sedert 1908 „Vulkanische Verschijnselen en Aardbevingen in den Oost-Indischen Archipel waargenomen”, welk bericht jaarlijks in het „Naturkundig Tijdschrift voor Ned. Indië” verschijnt.

„Getij tafels” voor negen haven toegangen worden berekend door hot Observatorium en uitgegeven door het Hoofdkantoor voor Scheepvaart, terwijl nog een 4-tal andere alleen berekend worden ten behoeve van bepaalde diensten en lichamen.

In het begin van het jaar geeft het Observatorium een „Kalender” uit voor het volgende jaar. Deze kalender, die ook in den Rogcerings-almanak verschijnt, bevat opgaven over feestdagen, opkomst on ondergang van do zon en van do maan en eclipsen, terwijl hulptabellen in staat stellen, deze gegevens voor allo plaatsen in den Archipel op eenvoudige wijze to bepalen. Bovendien bevat de kalender een dagelijksch. overzicht van do Christelijke, Arabische, Javaansche on Chinesche jaartellingen, marktdagen, Wookoo on Pnlnatam&ngsa (zie TIJDREKENING in Dl. V) on oen kort begrip van deze kalenders

Hot „Jaarvorslag” heeft sinds 1910 oen overzicht van do lotgavallon van het Observatorium.

Ten slotte verschijnen sinds 1911 in een serie „Verhandelingen” studies over verschillende on-

derwcrpen. Tot Juli 1930 zagen er 22 het licht. Hiervan hadden er 5 betrekking op het hoogcre luchtonderzoek (no. 1, 2, 3, 4, G door W. van Bemmelen en C. Braak), 2 op weerperioden (no. 5 en 20, door C. Braak en H. P. Berlage Jr.), 4 op seismologie (No. 7, 9, 16, 22 door S. W. Visser), 1 op het klimaat (No. 8 door C. Braak), 1 op wolkenvorming (No. 10 door C. Braak), 4 op regenval (no. 11, 14, 15 en 18 door J. Boerema), 1 op lengte- bcpalingen (no. 12 door J. Boerema), 1 op aardmagnetisme (no. 13 door S. W. Visser), 3 op oceanografie (no. 17, 19 en 21 door C. Braak en H. P. Berlage).

STATISTIEK (Aanvulling van Dl. IV, blz. 103). Heeft het onder dit hoofd op de aangegeven plaats in Dl. IV voorkomende artikel in breedte trekken een overzicht gegeven van de wordingsgeschiedenis van de statistiek in Nederlandsch- -Indië tot 1919, thans volgt een uiteenzetting van het ontstaan van een statistische centrale, hare organisatie en tegenwoordige ontwikkeling. Bestond aanvankelijk het voornemen om het Kantoor voor de Volkstelling, dat met de leiding van de volkstellingswerkzaamheden in 1920 en de verzorging van de publicatie der uitkomsten belast was, om te zetten in een meer algemeene statistische centrale, waaraan in stijgende mate de behoefte gevoeld werd, bezuinigingsoverwegingen, alsmede moeilijkheden met het vinden van een deskundigen leider, deden hiervan ten slotte afzien, zoodat het Kantoor in November 1922 opgeheven werd.

Inmiddels was, in Eebruari 1920, door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel een eind gemaakt aan de versnippering van den sta- tistischen arbeid aan zijn departement, door te beslissen, dat alle statistieken van algemeenen aard, die tot dusver hoofdzakelijk bij de afdeeling Handel en Nijverheid en de toenmalige Inspectie van den Inlandschen landbouw bewerkt werden, zouden worden opgedragen aan een nieuw gevormd, rechtstreek® onder den Departements- chef geplaatst Statistisch Kantoor. Hierdoor ontstond een kern, waaromheen zich als van zelf andere aanverwante statistieken van economi- schen aard konden groepeeren, zooals die betreffende prijsniveau, grondhuren, in- en uitvoeren. Met het oog op de omstandigheid, dat de verschillende statistieken tot nu toe alle deel uitmaakten van de administratie der verschillende diensten en departementen, scheen het evenwel wenschelijk om een eventueele latere centralisatie te doen voorafgaan door een regelmatig interdepartementaal overleg. Hiertoe werd, bij besluit van Maart 1923, een Commissie voor de statistiek ingesteld, waarin elk der departementen een vertegenwoordiger heeft en die tot taak kreeg „maatregelen te beramen om zooveel mogelijk eenheid te verkrijgen in den arbeid op statistisch gebied hier te lande”.

De beslissende stap tot centralisatie der statistiek werd gedaan in 1924. Aanleiding hiertoe werd de dringende noodzakelijkheid om een afdoende verbetering te brengen in de statistiek van den in- en uitvoer.

1 Mei 1925 werd het statistiekrecht ingevoerd, nadat reeds in 1924 de genoemde statistiek was samengevoegd met de statistieken, die onder het Statistisch Kantoor van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel ressorteerden. Dit laatste werd hiertoe overgebracht naar Wel

tevreden en omgezet in het Centraal Kantoor voor de Statistiek, met de leiding waarvan werd belast de lieer J. van Gelderen, sedert tevens Hoogleeraar aan de Rechtschool te Weltevreden.

Begin 1930 was de bewerking van de volgende statistieken bij het Centraal Kantoor ondergebracht: de landbouwstatistiek, de handelsstatistiek, het statistisch Jaaroverzicht, de prijzen- en conjunctuur-statistieken, de ondcrwijsstatistiek, de statistiek betreffende de inkomsten- en vennootschapsbelasting en de statistiek van den Burgerlijken Stand.

Landbouwstatistiek. Deze statistiek is gesplitst in die voor den Inlandschen- en die voor den ondernemingslandbouw. Onder Inlandschen landbouw wordt verstaan alle landbouw gedreven op gronden in Inlandsch bezit. Onder ondernemings- landbouw alle landbouw gedreven op erpachts- landen, landbouwconcessies, particuliere landerijen, huurlanden in de gouvernementen Jogja- karta en Soerakarta en in vrije huur van de bevolking op Java en Madoera.

De statistiek van den Inlandschen landbouw op Java en Madoera is gebaseerd op de landrente- gegevens.

De opmetingen van alle gronden op Java en Madoera in Inlandsch bezit door den landrente- dienst hebben eerst de basis verschaft, waarop met eenige kans op betrouwbaarheid het verzamelen van cijfers betreffende de beplante en geogoste oppervlakten mogelijk was.

Waar deze grondslag ontbreekt, is het dan ook tot nu toe niet gelukt om boven het stadium van zeer globale ramingen over uitgestrekte produc- tie-gebieden uit te komen. Hierdoor moet worden verklaard, dat van een regelmatige productiestatistiek alleen op Java, Madoera, Bali en West Lombok sprake kan zijn.

Aangezien op Java van vele bouwgronden meer dan één oogst per jaar wordt verkregen en de oogsttijden over het geheele jaar verdeeld zijn, is het — in afwijking van hetgeen de meeste andere landbouw-statistieken te zien geven — mogelijk en van belang *maandelijks* statistieken samen te stellen betreffende oogst en aanplant van de In- landsche landbouwgewassen.

Op het eind van elke maand worden dan ook gerapporteerd de in den loop van de maand geogoste en bijgeplante uitgestrektheden en de aanplant op het eind van de maand van een reeks gewassen, waarvan de voornaamste zijn: rijst, maïs, cassave, bataten, aardappelen, en kedelê. Meerjarige gewassen worden in deze maandsta- tistiek buiten beschouwing gelaten.

Naast deze maandstatistiek, waarin ook zoo nu en dan productiecijfers worden opgenomen, staat de *jaarstatistiek*, welke de definitieve cijfers van de in het betrokken jaar mislukte, geogoste en beplante uitgestrektheden der verschillende gewassen geeft, benevens de geproduceerde hoeveelheden van de voornaamste voortbrengselen.

Bij de productiebepalingen moet onderscheid gemaakt worden tusschen die voor sawahpadi en die voor de overige gewassen.

Den grondslag voor de productiebepalingen van sawahpadi vormen ongeveer 19000 proef- oogsten, welke op vaste proefvelden worden genomen ten behoeve van den landrentedienst. Deze proefoogsten brengen een objectief element in de oogstramingen in tegenstelling met vele

andere landen, waarin do oogstopgave berust op schattingen van meer of minder oordeelkundige en betrouwbare berichtgevers (vooraanstaande landbouwers, dorpsbestuurders, landbouwconsulenten, enz.), hetgeen onvermijdelijk een subjectief element in de statistiek brengt. In dit opzicht kan dan ook de landbouwstatistiek van Java de vergelijking met die van andere landen zeer goed doorstaan.

In Juni zijn de gegevens van $\pm 80\%$ van het gemiddelde in elk jaar te houden proefoogsten reeds beschikbaar, terwijl het oppervlak, waarvan tot en met Juni sawahpadi geoogst wordt, d: 80% van het jaartotaal uitmaakt. Reeds in Juli kan een voldoende nauwkeurige schatting van de padiproductie in het loopende kalenderjaar worden gepubliceerd. Deze schatting wordt in Januari van het volgend kalenderjaar gevolgd door voorloopige jaarcijfers en in Juni door definitieve cijfers.

Ook de productie-bepaling van rijst op droge velden en de belangrijkste andere éénjarige gewassen berust op proefoogsten, welke echter, in tegenstelling met die van sawahpadi, niet gehouden worden door den Landrentendienst, maar door den Landbouwvoorlichtingsdienst.

Naast de publicatie van bovengenoemde maanden jaart statistieken als bijvoegsel van het weekblad: „Korte Berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel”, (uitgave van de Afdeling Handel van het Depart. v. L. N. en. II.), zijn eenige *Mededeelingen* van het Centraal Kantoor voor de Statistiek verschenen, waarin de gegevens over meerdere jaren worden samengevat, voorzien van een uitvoerigen, toelichtenden tekst. Deze zijn: Mededeling 4 en 15, beide onder den titel „Statistische gegevens nopens de geoogste en geplante uitgestrektheden der voornaamste Inlandsche landbouwproducten”; Mededeeling 33 „Landbouwatlas van Java en Madoera”, in 2 deelen en Mededeeling Go „Maandgemiddelden en Bouwgrondoccupaties 1920 tot en met 1925”.

Van de meerjarige gewassen, door de bevolking op Java en Madoera geteeld, zijn nog slechts onvolledige cijfers beschikbaar. Feitelijk zijn alleen gegevens beschikbaar betreffende de Inlandsche thee, rubber en sereh. De productie is alleen van Inlandsche thee nauwkeurig bekend, doordat deze als nat blad vrijwel uitsluitend door de Europeesche ondernemingen wordt opgekocht en verwerkt en als zoodanig gerapporteerd. Uitgestrektheden of boomen aantallen en producties van zulke belangrijke gewassen als klapper, kapok, inangga's, djerook- en andere vruchtboomen, bamboe enz., zijn slechts fragmentarisch bekend en hoogstens door schatting en berekening te benaderen. Voor zoover de producten daarvan worden uitgevoerd, moeten uitvoerstatistieken helpen om een denkbeeld van do belangrijkheid te verkrijgen. Statistieken betreffende deze producten bestaan nog niet.

Voor do Buitengewesten kan van een landbouwstatistiek ten aanzien van de Inlandsche cultures, met uitzondering van Bali en West Lombok, nog niet worden gesproken. Betrouwbare opgaven van de uitgestrektheden boplando en geoogste velden ontbreken, oogstcijfers evenzoo. Aangezien echter een groot deel van do producten van do Inlandsche cultures op de Buitengewesten voor den export geteeld wordt en do

totale export van de verschillende producten uit de handelsstatistiek bekend is, kunnen, door de eveneens bekende productie van de z. g. Euro-peesch ondernemingen van den totalen uitvoer in aftrek te brengen en na het aanbrengen van tal van correcties, o. m. voor het interinsulair verkeer dier producten, betrouwbare cijfers verkregen worden van de door de bevolking geteelde en verkochte klapperproducten, koffie, rubber, peper en enkele kleinere producten.

De resultaten van deze berekeningen worden gepubliceerd in de jaarlijksche uitgave „De Landbouwexportgewassen van Nederlandsch-Indië” en in het „Jaarverslag van de afdeling Landbouw van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel”.

De statistieken betreffende den ondernemingslandbouw berusten, in tegenstelling met de zuiver ambtelijke statistiek van den Inlandschen landbouw, geheel op particuliere berichtgeving. Het zijn de ondernemingen, die de gegevens bij het Centraal Kantoor voor de Statistiek indienen. Al bestaat er geen wettelijke verplichting tot het indienen van deze gegevens, toch zijn de jaart statistieken, dank zij de medewerking van de ondernemingen, geleidelijk vrijwel volledig geworden. Dit is niet het geval met de maandelijks als bijvoegsel van de „Korte Berichten” verschijnende publicatie „Maandproducties en Jaar-oogstschattingen van landbouwondernemingen”, welke nominatieve opgaven betreffende de maandproducties van cacao, kinabast, koffie, oliepalmen, rubber en thee bevat. De hoofdbedoeling dezer statistiek is dan ook het publiceren van de producties der afzonderlijke ondernemingen. De gegevens worden echter ook gebruikt voor het maken van voorloopige schattingen voor de totale productie der verschillende gewassen.

De jaart statistieken betreffende de productie der ondernemingen werden vroeger zeer onoverzichtelijk en verre van volledig in het „Koloniaal Verslag” gepubliceerd. Over de jaren 1920 tot en met 1924 verschenen jaart statistieken onder den titel „Geplante uitgestrektheden en producties in het Groot landbouwbedrijf in Nederlandsch-Indië”, terwijl sinds 1925 deze uitgave werd voortgezet onder den titel „Landbouwexportgewassen in Nederlandsch-Indië (aanplant en producties)” als „Mededeelingen” van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

De *Handelsstatistiek*. Aangezien de publicaties betreffende de in- en uitvoerstatistieken niet meer aan do cischon van den handel bleken te voldoen, werd in September 1923 een Commissie voor de Handelsstatistiek ingesteld, die tot taak had „de voorbereiding van de invoering van een statistiekrecht en herziening van de Handelsstatistiek hier te lande”. Haar voorstellen kwamen hierop neer, dat geheel gebroken zou worden met liet bestaande gedecentraliseerde stelsel van bewerking. De verzamelstaten door do douanebe-arabton op do verschillende tolkantoren samengesteld zouden moeten vervallen en daarvoor in do plaats zouden treden de door do aangevers speciaal ten behoeve van de statistiek op te maken triplicaton van do bij de Douane ingediende in- en uitvoerpapieren of uittreksels daarvan, welke voortaan centraal zouden moeten worden verwerkt.

De regering ging hiermede accoord, en de statistiek werd, gelijk boven reeds medegedeeld,

naar liet tezclfdcr tijd gevormde Centraal Kantoor voor de Statistiek overgebracht. De ordonnantie op het statistiekrcht van 1924 (Ind. Stb. 1924 No. 517) leverde met de bijbehorende reglementen tevens de wettelijke basis, waarop do vernieuwde statistiek kon worden opgebouwd.

Een van de voornaamste bezwaren van de vroegere werkwijze was het te laat verschijnen van de publicaties. Om bij de centrale verwerking aan dit euvel tegemoet te komen, werden in 1925 proeven genomen met electriche statistiekma-chines, systeem Powers. De installatie voldeed aan de gestelde verwachtingen, zoodat met ingang van 1 Januari 1926 de in- en uitvoeren van Java en Madoera en op 1 Januari 1925 die van geheel Nederlandsch-Indië volgens de nieuwe methode konden worden verwerkt.

Tal van interne verbeteringen en aanvullingen van het cijfermateriaal kregen eveneens haar beslag. Onder meer werd de waardebepaling der goederen aanmerkelijk nauwkeuriger, doordat het van alle goederen geheven statistiekrecht naar de waarde dier goederen wordt opgelegd. Tot de invoering van het statistiekrecht had men voor alto niet naar de waarde belaste goederen bij invoer en voor vrijwel den geheelen uitvoer moeten verstaan met eenmaal 's jaars, met behulp van mid-denwaarden, de waardebedragen van in- en uitvoer te berekenen.

Sinds de invoering van de gecentraliseerde mechanische verwerkingsmethode verschijnen 10 maandelijksche publicaties, nl. 1. uitvoer Java en Madoera, 2. invoer Java en Madoera, 3. uitvoer van de voornaamste havens op Java en Madoera, 4. invoer manufacturen Java en Madoera, 5. invoer van de voornaamste havens op Java en Madoera, 6. uitvoer Sumatra's Oostkust, 7. invoer Sumatra's Oostkust, 8. in- en uitvoer Padang, Makassar en Palembang, 9. uitvoer Buitengewesten en 10. invoer Buitengewesten.

Deze maandstatistieken geven een naar de landen van herkomst en bestemming gedetailleerd overzicht *der belangrijkste* in- en uitvoeren, waarbij zoowel de bruto gewichten, de bijzondere hoeveelheden, als de waarde worden vermeld.

Maandelijks verschijnen bovendien in de „Korte Berichten” kleine overzichten van den totalen in- en uitvoer, verdeeld in enkele belangrijke groepen van bovengenoemde gebiedsdeelen. Bevatten de in boekvorm uitgegeven maandstatistieken slechts gegevens der belangrijkste artikelen of der voornaamste havens, deze kleine overzichten omvatten den geheelen handel met het buitenland en geven dus de maandelijksche handelsbalans van de voornaamste van deze gebieden en van geheel Nederlandsch-Indië. Daarnaast worden nog aan particulieren verstrekt tal van geroneografeerde en geschreven statistieken, welke veelal ook in de „Korte Berichten” worden gepubliceerd. Sinds Januari 1927 wordt bv. maandelijks een statistiek van den in- en uitvoer van automobielen verstrekt aan hen, die in dit artikel belang stellen.

De afsluiting der statistiek van den in- en uitvoer vormt elk jaar de verschijning van een Jaarstatistiek, welke uit vier deelen bestaat. Deze behelzen, naast allerlei bijzondere tabellen, achtereenvolgens de opgaven der in- en uitvoeren volgens de volledige naamlijst der goederen, van Java en Madoera (deel I), van de Buitengewesten (deel II), de groepeerings der in- en uitvoeren voor

elk eenigszins belangrijk land van herkomst of bestemming (deel III) en een overzicht der in- en uitvoeren van elk der Buitengewesten afzonderlijk (deel IV).

Betreffen de bovengenoemde publicaties alle den handel met het buitenland, ook van de inter-gewestelijke handelsbeweging worden statistieken samengesteld, welke driemaandelijks als bijvoegsel van de „Korte Berichten” en uitgebreider halfjaarlijks, in boekvorm verschijnen.

Prijzenstatistiek. In het jaar 1919 werd voor het eerst een aanvang gemaakt met het systematisch verzamelen van groot- en kleinhandelsprijzen. Sinds Maart 1921 verschijnt maandelijks als bijlage van de „Korte Berichten” een publicatie betreffende prijzen en indexcijfers in Nederlandsch-Indië. Periodiek worden de daarin voorkomende cijfers verwerkt tot een „Mededeeling” (reeds verschenen Nos. 19 en 46) van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, welke dan een samenvattend overzicht geeft omtrent het verloop der prijzen over een reeks van jaren.

De prijzenstatistiek verdeelt de groothandelsprijzen in die van in- en exportartikelen, de kleinhandelsprijzen in toko- en pasarprijzen. De tokoprijzen worden in hoofdzaak opgenomen in de stedelijke centra, waar het publiek uit consumenten bestaat, de pasarprijzen daarentegen worden voornamelijk in het binnenland verzameld, waar zoowel producent, consument als handelaar ter markt gaat.

Voor het berekenen van indexcijfers op de basis van het gemiddelde prijsniveau in 1913 — het jaar dat in dien tijd ook in andere landen vrij algemeen als uitgangspunt werd gebezigd — werden ook do groothandelsprijzen verzameld betreffende 1913 tot 1919.

De serie groothandelsprijzen van invoerartikelen, waarvan ongewogen indexcijfers worden berekend, omvatte begin 1930 5 groepen, nl. textiele goederen, levensmiddelen, metalen, chemicaliën en verfstoffen en een groep diversen, in totaal 72 artikelen.

De serie uitvoerproducten omvatte de prijzen van 20 producten; niet alle belangrijke uitvoerproducten konden in deze serie opgenomen worden, omdat b.v. van Deli-tabak en aardolieproducten geen loopende Indische noteeringen beschikbaar waren. Daarnaast worden groothandelsprijzen verzameld van bevolkingsproducten in do Buitengewesten (opgaven van het Binnenlandsch Bestuur) en tevens die geldende te Singapore, aangezien deze plaats do markt is voor vele dezor producten. Van buitenlandsche centra wordt verder een reeks groothandelsprijzen verzameld, hetzij ter vergelijking met de Indische prijzen van gelijksoortige artikelen, hetzij omdat loopende Indische noteeringen ontbreken, zooals van palmolie, Deli-tabak, sisal en petroleum.

De statistiek van de kleinhandelsprijzen omvat de pasarprijzen van ongeveer 800 pasars op Java en Madoera, de tokoprijzen in enkele stedelijke centra op Java en Madoera en do kleinhandelsprijzen van een aantal plaatsen in de Buitengewesten. Indexcijfers worden berekend van 40 artikelen in den kleinhandel te Batavia.

Met behulp van deze laatste serie prijzen worden ook indexcijfers vastgesteld van do berekende uitgaven vooreenige belangrijke levensbehoefden van een Europeesch gezin, bestaando uit man vrouw en twee kinderen van den schoolgaandon

leeftijd met een inkomen, dat in 1913 ongeveer f 500 per maand bedroeg.

Indexcijfers van de kosten van eenige belangrijke levensbehoeften der Inheemsche bevolking op Java en Madoera worden berekend met behulp van de pasarprijzen en met hot berekende of getaxeerde dagelijksch verbruik van 1000 personen op Java en Madoera.

Beide indexcijfers van de kosten van levensonderhoud omvatten niet alle voor het levensonderhoud noodzakelijke artikelen; onder meer is huishuur en kleding er niet in opgenomen. Om een vollediger inzicht te verkrijgen in do uitgaven van de verschillende bevolkingsgroepen werd door het Centraal Kantoor voor de Statistiek hiernaar een speciaal onderzoek ingesteld, waarvan de resultaten in 1928 als mededeeling No. 60 verschenen onder den titel „Onderzoek naar gezinsuitgaven in Nederlandsch-Indië gedurende Augustus 1925 en het jaar 1926”.

Bovendien wordt jaarlijks door het Centraal Kantoor voor de Statistiek een enquête gehouden naar de verschillen in duurte tusschen standplaatsen van Gouvernementsambtenaren. Voor het toekennen van standplaatstoelagen, welke door de Regeering op advies van het Hoofd van het Bezoldigingskantoor worden verleend, was het noodzakelijk te beschikken over de noodige cijfergegevens. Als uitgangspunt voor dit onderzoek wordt genomen het „statistisch gezin”, n.l. een sober levend Indo-Europeesch gezin, bestaande uit man, vrouw en 3 kinderen, waarvan er twee op de Europeesche lagere school gaan en met een inkomen van / 400 per maand.

De uitkomsten van dit onderzoek over de jaren 1925 tot en met 1929 verschenen als „Mededeelingen” Nos. 25, 35, 45, 55 en 75 van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

Statistisch Jaaroverzicht. In den loop van 1923 werd op verzoek van den Directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek te 's Gravenhage de bewerking van do „Koloniaale Jaarcijfers” door liet Statistisch Kantoor van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg overgenomen en verbeterd. De eerste door dit kantoor bewerkte publicatie verscheen onder den titel „Statistisch Jaaroverzicht voor Nederlandsch-Indië” en betrof den jaargang 1922/23. Geleidelijk is deze publicatie belangrijk uitgebreid en bevat thans gegevens over tal van onderwerpen.

Conjunctuurstatistiek. Op initiatief van de Commissie van do Statistiek werd bij Gouv. besluit van 6 October 1926 een Commissie benoemd, welke tot taak zou hebben hot verzamelen van alle beschikbare gegevens betreffendo do volkswelvaart en om na te gaan en middelen te beramen, waardoor dezo meer dan tot nu toe voor dit doel geschikt gemaakt zouden kunnen worden. Op instigatie van dezo Welvaartcommissie werd aan het Centraal Kantoor voor do Statistiek opgedragon een beknopt samenvattend maandoverzicht van den economischen toestand van Nederlandsch-Indië samen te stellen en uit te geven. Deze publicatie verschijnt maandelijks onder don titel; „Maandcijfers betreffendo don economischen toestand van Nederlandsch-Indië” als bijlage van do „Korte Berichten”, voor het eerst in het nummer van 23 December 1927. Hierin worden maandcijfers benevens eenige vergelijkende cijfers over do voorafgaande perioden op-

genomen, welke voor den tijd van ruim een jaar eenig inzicht kunnen verschaffen in den algemeenen toestand, zoowel van het Europeesche bedrijfsleven als van de huishouding der Inlandsche bevolking. Opgenomen worden maandgemiddelden aangaande den omvang van het bedrijf van de Javasche Bank, inlagen en terugbetalingen van de Postspaarbank, uitleeningen en aflossingen bij de pandhuizen, afdelings-, en desabanken, indexcijfers van groot- en kleinhandelsprijzen, indexcijfers van de koersen van een aantal Indische fondsen verdeeld in een 10-tal groepen, de geoooste en bijgeplante uitgestrektheden der voornaamste Inlandsche gewassen op Java en Madoera, cijfers betreffende in- en uitvoer, de ontvangsten van de belangrijkste spoorwegen, van do posteringen en telegrafie, de opbrengsten van den accijns op benzine, petroleum en lucifers; het aantal van Java en Madoera vertrokken contractarbeiders, cijfers betreffende de arbeidsbeurzen, enz. De publicatie is voorzien van een inleiding en geeft eenig inzicht omtrent den loop van de conjunctuur van Nederlandsch-Indië.

Belastingstatistiek. Ten behoeve van het „Verslag van Bestuur en Staat” (vroeger „Koloniaal Verslag” genoemd) worden elk jaar door het Departement van Financiën gegevens verzameld aangaande de aanslagen on aangeslagenen in de inkomstenbelasting. Dit materiaal beperkt zich doorgaans tot het aantal aangeslagen personen en het bedrag van den aanslag, verdeeld naar den landaard der belastingplichtigen.

Voor het belastingjaar 1925 — het eerste jaar waarin de inkomstenbelasting op rechtspersonen vervangen was door een vennootschapsbelasting en de inkomstenbelasting dus uitsluitend geheven werd van het inkomen van fysieke personen — is aan de belastingstatistiek oen belangrijke uitbreiding gegeven. Over dat jaar zijn er door het Departement van Financiën omvangrijke gegevens verzameld omtrent het belastbaar inkomen, welke gegevens door het Centraal Kantoor voor de Statistiek zijn verwerkt en gepubliceerd als Mededeeling No. 69: „Eenige bijzonderheden betreffende het aantal aangeslagenen in de inkomstenbelasting en hun belastbaar inkomen over het jaar 1925”.

Oorspronkelijk lag hot in do bedoeling een dergelijk meer uitgebreid overzicht slechts éénmaal in de 5 jaar samen te stellen. In 1929 werd echter, in overleg met het Departement van Financiën, besloten van 1930 af tezo gegevens jaarlijks te verzamelen on do verzameling en bewerking daarvan over to brengen naar het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

Voor alle aangeslagen Europeanen en de aangeslagen Inlanders en Vreemde Oosterlingen, voor zoover hun jaarlijksch inkomen / 1200 of meer bedraagt, wordt daartoo gebruik gemaakt van telkaarten, terwijl de gegevens betreffende do overige aangeslagenen bijeengebracht worden op vastgestelde modellon, die eens per jaar worden ingezonden.

Door deze jaarlijkscho samenstelling zal de statistiek van de inkomstenbelasting niet enkel inzicht kunnen geven in do grootte on do verdeling van het maatschappelijk inkomen, voor zoover daarvan inkomstenbelasting wordt geheven on omtrent do mate, waarin door de verschillende

inkomensgroepen in de opbrengst van do belasting wordt, bijgedragen, maar tevens in do verschuivingen, welke daarin in den loop der jaren zullen plaats vinden.

Bedacht dient echter te worden, dat de inkomstenbelasting niet geheven wordt van de land-rentplichtigen en van de onderdanen der Zelfbesturen, zoowel op Java en Madoera als de Buitengewesten. Het grootste deel der Inland- sche bevolking blijft dus buiten de Statistiek.

Met de invoering van de vennootschapsbelasting is een aanvang gemaakt met het verzamelen van een omvangrijk materiaal betreffende de vennootschappen, zooals winst, verlies, belasting, afschrijvingen, reserveeringen, enz. Door de leemten in het materiaal zijn nog niet tot publicatie overgegaan worden.

De ondervijstatistiek. Met ingang van het jaar 1927 werd de ondervijstatistiek in zijn geheel overgenomen van het Departement van Onderwijs en Ecredienst. Daarmede ging gepaard een geheele reorganisatie van deze statistieken; de publicatie verschijnt zoowel als deel II van het „Algemeen verslag van onderwijs” als in den vorm van een afzonderlijke „Mededeeling” van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

Het streven bestaat om in deze statistiek, zonder te kort te doen aan de praktische behoefte van het Departement van Onderwijs, meer en meer gegevens op te nemen betreffende de onderwijsvoorziening in andere landen, waardoor de stand van zaken op dit gebied in Nederlandsch-Indië des te beter beoordeeld kan worden.

Bij het verwerken der gegevens ten behoeve van vraagstukken van algemeen beleid en van wetenschappelijken aard heeft een voortdurend overleg plaats met het Departement van Onderwijs, hetwelk op den duur leiden zal tot verdere uitbreiding en hergroepering van de onderwijs- statistiek.

Het ligt in de bedoeling om naast de gegevens betreffende het aantal scholen, leerkrachten en leerlingen ook gedetailleerde cijfers op te nemen van de onderwijs-uitgaven en voorts om de resultaten van de onderzoekingen der Hollandsch- -Inlandsche Onderwijscommissie op te nemen en verder voort te zetten in de officieele onderwijs- statistiek.

Het onderzoek van de Hollandsch-Inlandsche Onderwijscommissie (ingesteld bij Gouverne- ments Besluit van 28 November 1927 No. 19), dat neergelegd is in een eeftal publicaties, had plaats in nauw overleg met het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

De Statistiek van den Burgerlijken Stand voor Europeanen en daarmee gelijk gestelden. De regis-

ters van den Burgerlijken Stand, bevattend aan- teekeningen omtrent geboorten, sterften, huwelijken, echtscheidingen, erkenningen en wettigingen, werden voor 1929, voor zoover zij voor statistische doeleinden dienst deden, alleen gebruikt voor het samenstellen van enkele tabellen op het Departement van Justitie, waartoe één keer per jaar door de ambtenaren van den Burgerlijken Stand eenige beknopte tabellen werden ingezonden.

De bewerking is van 1 Januari 1929 af gecentraliseerd bij het Centraal Kantoor voor de Statistiek, terwijl door de invoering van een persoons- kaarten-stelsel en het vormen van een recht- streeksch contact met de ambtenaren van den Burgerlijken Stand dit kantoor van alle mutaties in deze registers opgave gedaan wordt.

Door samenwerking met den Dienst der Volks- gezondheid kon tevens verband gelegd worden tusschen de sterfte-registratie en de statistiek van de verschillende doodsoorzaken, welke door bemiddeling van de Inspecteurs van de Volksgezondheid tot stand komt.

De Justitie en Crimineele Statistiek werd in 1930 van het Hoofdkantoor van den Dienst van het Gevangeniswezen overgenomen, ten einde dit belangrijke materiaal meer vakkundig te bewerken dan tot nu toe mogelijk was en de uitgaven te voorzien van een begeleidenden toelichtenden tekst, zooals ook in andere landen gebruikelijk is.

Ten slotte zij hier nog vermeld, dat bij tweede nota van wijzigingen op de begroting van Neder- landsch-Indië voor 1930 gelden werden aange- vraagd voor de invoering van een statistiek van het *Inlandsek grondbezit* op Java en Madoera.

(Gedeeltelijk ontleend aan de Mededeelingen van de Rcgeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang van Mei 1928)/

TAPIOCA-PRODUCTEN. (Zie o<5k: CASSAVE, GAPLEK, GAPLEKMEEL). De tapioca-pro- ductenindustrie heeft zich in Nederlandsch-Indië ontwikkeld tot een zodwel voor Europeanen, Chineezen als Inlanders belangrijke tak van nijverheid. De in ondervolgende tabel voorkomende cijfers geven een beeld van den uitvoer van de diverse artikelen uit Java en Madoera gedurende de jaren 1925—1929.

Tapioca(cassave)-meel. Een groot aantal fabrieken en fabriekjes houdt zich op Java met de bereiding van cassavemeel bezig, terwijl ook door de bevolking op nog primitieve wijze groote hoeveelheden meel geproduceerd worden. Een belangrijke hoeveelheid van het fabrieksmeel wordt verwerkt op gebakken producten, zooals flake, pearl en seeds.

De Voornaamste afnemers van het tapioca-

UITVOER VAN TAPIOCA-PRODUCTEN UIT JAVA EN MADOERA.

Jaar	Tapioca-meel		Tapioca-vlokken en -siftings.		Tapioca-pearl en -seeds.		Tapioca-afval (ampas).	
	Hoeveelheid in 1000 kg.	Waarde in /1000	Hoeveelheid in 1000	Waarde in / 1000.	Hoeveelheid in 1000 kg.	Waarde in /1000.	Hoeveelheid in 1000 kg.	Waarde in / 1000.
1925	89.445	9.839	5.513	849	13.468	2.182	3.477	104
1926	82.633	9.793	5.032	801	12.899	2.248	3.928	151
1927	104.588	12.552	5.004	836	13.263	2.168	3.884	152
1928	126.921	12.726	10.339	1.686	26.652	4.264	10.222	301
1929	116.758	11.049	6.933	1.015	19.055	2.973	7.507	220

meel zijn: de Vereenigde Staten, Japan en Engeland.

Naar de bereiding onderscheidt men twee soorten van cassavemeel, n.l. *kampoengmeel* en *jabrieksmccl*. Zooals de naam reeds aanduidt, wordt het eerstgenoemde meel door de bevolking geproduceerd en wel op hoogst primitieve wijze, terwijl het fabrieksmccl in speciaal daarvoor ingerichte fabrieken bereid wordt.

In hoofdzaak komt de bereiding van het cassavemeel, zoowel in de désa als in de fabrieken, neer op een vijftal bewerkingen n.l. o. liet was- schen van de wortels, b. het raspen, c. het scheiden van het meel van de celresten door middel van zeven, d. het scheiden van het meel van de stoffen, die in do mcclmelk voorkomen, door middel van bezinken, e. het drogen van liet meel.

Bij de bereiding van het cassavemeel is het van het grootste belang, een zoo groot mogelijk hoeveelheid zetmeel uit de cellen der wortels, waarin het is opgesloten, vrij te maken. Het openen der cellen geschiedt door middel van raspen; hoe fijner dus geraspt wordt, des te minder cellen ongeopend zullen blijven en des te grooter de productie aan zetmeel zal zijn.

De bereiding van het kampoengmeel. In verschillende streken van Java, voornamelijk in Oost- Java en in Priangan, vindt men kampoengs, waar de bevolking zich speciaal toelegt op meel- bereiding. Zulk een kampoeng is reeds op verre afstand te herkennen aan een eigenaardige, zure lucht, een gevolg van het in melkzure en boter- zure gisting overgaan van de overal in den omtrek verspreide afvalstoffen, loe zorgvuldig de désaman ook te werk moge gaan, ten gevolge van de gebrekkige hulpmiddelen, waarover hij beschikt, blijft zijn product beneden het machinaal bewerkte superieure meel. De bereiding van het kampoengmccl is overal op Java gelijk, alleen bestaat er eenig verschil in de constructie der raspen, die voor het openen der cellen gebruikt worden. Een der eenvoudigste raspen bestaat slechts uit een stuk petroleumblak, waarin met behulp van een spijker gaatjes geslagen zijn. De op- staande randen van die spijkergaten vormen de rasp. Dat een dergelijk primitief werktuig al zeer onvoldoende moet werken is duidelijk. Een andere en iets betere constructie van rasp bestaat uit een plank, waarin op regelmatige afstanden stukjes koper of ijzerdraad zijn bevestigd, die ongeveer 1 cm. boven de plank uitsteken. Een groote verbetering, vooral wat de quantiteit van het verkregen meel betreft, is de molen- of trap- rasp, die vooral bij de mcclbercidende bevolking van Kcdiri in gebruik is.

Do geraspte brij wordt door een fijnmazig doek gezeefd, terwijl de op het doek terugblijvende pulp herhaaldelijk met schoon water wordt uit- gekneed. Daarna laat men do zetmelhoudende vloeistof eenige uren in steenen bakken of potten bezinken, giet het bovenstaande water af, roert opnieuw mot water om, laat weer bezinken, giet weer af en schopt ten slotte het zetmeel uit den pot. Hot meel wordt dan of onder voortdurend fijnmaken in de zon gedroogd, of het wordt nog vochtig aan Chineesohe opkooers verkocht als z.g. „atji basah” (SOEND.) DO Chineezcn vermengen het kampoengmeel opnieuw met water, zeven do brij nog eens en bereiden op die wijze uit het kampoengmeel een tamelijk goede quali- teit meel.

De bereiding van het fabrieksmccl. In de meeste fabrieken op Java worden de cassavewortels door de bevolking geschild aan de fabriek geleverd, al worden ook ongeschilde wortels verwerkt. Het laatsto geschiedt niet, zooals dikwijls aangenomen wordt, met de bedoeling het zetmeel, dat anders tegelijk met de schil verloren gaat, eveneens te winnen, maar alleen noodgedwongen. De groote fabrieken, welke in hoofdzaak de wortels van eigen aanplant verwerken en dagelijks eenige duizenden pikoels ontvangen, zijn door gebrek aan werkvolk en wegens de aan het schillen verbonden groote kosten genoodzaakt deze bewerking achterwege te laten.

Het percentage zetmeel in de schil is overigens tamelijk laag, het wasschen van de ongeschilde wortels moet zeer grondig geschieden, wat én veel kracht én veel water kost; het verwerken daarvan geeft bovendien grooter moeilijkheid in het verkrijgen van een volkomen wit meel.

Het wasschen van de ongeschilde wortels heeft plaats in waschtrommels, z.g. stekelwasschers, die geheel op dezelfde wijze zijn ingericht als de waschmachines, welke bij de beetwortelsuiker- en aardappelmeelfabrieken in gebruik zijn; zij bestaan gewoonlijk uit een half cylindervormige bak, waarin een as loopt, die voorzien is van armen, welke in een schroefvlak zijn gelegen. Door deze plaatsing der armen worden de cassavewortels in voortdurende beweging gehouden en tevens langzaam voortbewogen, terwijl een waterstroom in tegengestelde richting alle gronddeeltjes, losgescheurde epidermisstukjes, enz. wegspoelt. In enkele fabrieken worden de wortels na het reinigen in een snijmachine verkleind, waardoor een meer geregelde voeding van de raspen wordt verzekerd. Het raspen van de wortels dient om de zetmeelhoudende cellen te openen, zoodat de zetmeelkorrels vrijkomen en bij de volgende bewerking, het wasschen, gemakkelijk van de celwanden enz. gescheiden kunnen worden. De raspen bestaan uit gietijzeren trommels, bevestigd aan sneldraaiende assen en aan den buitenomtrek voorzien van radiaal geplaatste zaagjes; deze raspen maken tot ruim 1000 omwentelingen per minuut. De zagen zijn geplaatst op een on- dcrclining afstand van 2 cm. en worden op hun plaats gehouden door middel van ijzeren blokken. De zaagtandjes steken boven die blokken een paar mm. uit. Door middel van wiggen en metalen banden zijn trommel, zagen en blokken tot een stevig geheel vereenigd.

Bij een andere, veelvuldig voorkomende rasp zijn de zaagjes vervangen door een raspblad. De raspbladen zyn uit één stuk geconstrueerd en worden op den trommel bevestigd door middel van houtschroeven, terwijl de uiteinden vastgoklemd worden met spieën. De trommels van deze raspen zijn bekleed met hout, waaraan de raspbladen bevestigd moeten worden. Deze raspen maken 1400 tot 1500 omwentelingen per minuut.

Na het verlaten der raspen, die meestal op een bordes geplaatst zijn, wordt het raspel met water verdund en vervolgens naar de zeven opgevoerd. Op het zeefstation heeft een scheiding plaats tus- schen de meelmolk en do celwanden, ongeopende cellen enz. Hetgeen op de zeven achterblijft wordt ampas of pulp genoemd. Gewoonlyk wordt do mcclmelk nogmaals gezeefd, maar dan door een zeef mot zeer fijne mazen. In do groote fabrieken

wordt deze bewerking nog eenige malen herhaald, waarbij steeds fijnere zeven gebruikt worden. Het meest in gebruik zijn de schuin opgestelde schudzeven en do roterende cilindrzeven.

Het zetmeel moet nu uit de meelmelk gewonnen worden. Deze winning heeft plaats door middel van bezinken in bezinlgoten of van bezink- bakken.

In de bezinlgoten bezinkt het meel uit de stroomende meelmelk, terwijl de vloeistof in de bezinkbakken in rust verkeert. Slechts de groote fabrieken op Java werken met bezinlgoten, z.g. meel- en slcmptafels; in de kleinere fabrieken wordt het systeem der bezinkbakken het meest toegepast. De bezinkbakken zijn van cement en in vele gevallen betegeld. Om na het bezinken van het meel het bovenstaande water af te kunnen voeren, zijn deze bakken voorzien van een in een verticaal vlak draaibare afvoerpijp; waardoor het mogelijk wordt het water van boven af te tappen, zoodat er practisch geen bezonken meel mede afgevoerd kan worden. Tijdens het bezinken van het meel uit de stroomende meelmelk bezinken de zwaarste deeltjes het eerst, terwijl de lichtere verontreinigingen zich het laatst afzetten. Op deze wijze wordt een zeer goede scheiding tusschen het meel en de andere stoffen verkregen, terwijl het ook mogelijk wordt verschillende qualiteiten meel te produceeren. In enkele gevallen worden bezinkbakken en bezinlgoten gecombineerd.

Na de eerste bezinking wordt het meel, dat ongeveer 50% water bevat, in blokken gestoken, waarvan de onder- en bovenzijde wordt afgeschraapt; dit schraapsel wordt afzonderlijk verwerkt op een mindere qualiteit meel. De aldus gereinigde blokken worden in roertonnen of roerbakken met water verdund en opnieuw gezeefd over zeer fijn gaas.

De roertonnen zijn van hout, de roerbakken van cement en meestal betegeld; beide bezitten zij een roerrichting, bestaande uit een as met vleugels, welke in verticale richting verstelbaar is. Zoodra de meelmelk homogeen is en een bepaalde densiteit heeft aangenomen, wordt zij over een zeer fijne zeef uitgezeefd, waarna de meelmelk weder in bezinkbakken of bezinlgoten wordt afgelaten. Na het bezinken en aflaten van het vruchtwater wordt het bezonken meel in verschillende qualiteiten gescheiden, welke ieder afzonderlijk verwerkt worden.

In de kleinere fabrieken wordt zooveel mogelijk voor het drogen van het meel gebruik gemaakt van de zon en slechts bij ongunstig weer van drooginrichtingen.

In de groote bedrijven echter wordt het ten tweede male bezonken meel wederom met water verdund tot een dik vloeibare brij, welke daarna gecentrifugeerd wordt. Deze bewerking heeft een voordroging en tevens een reiniging tot doel. Het gecentrifugeerde meel bevat nog ongeveer 35% water en is dan geschikt om naar de drogerij vervoerd te worden.

Alvorens het meel uit de centrifuges te lossen, wordt een dun laagje aan de oppervlakte weggekrabd. Deze dunne laag bevat de minder goede bestanddeelen, welke tijdens het centrifugeeren zich aan de oppervlakte verzameld hebben. Het zijn lichte stoffen, zooals vuil en ampas, welke zich daar door de draaiende beweging hebben afgezet.

Voor het mechanisch drogen is een dockendro- gr het meest in zwang.

Deze drogers bestaan uit boven elkander horizontaal opgestelde serpentijnen, welke voor de verwarming dienst doen. Aan den cencn zijkant zijn zij verbonden met de stoomleiding on, aan den anderen kant met de condenswaterafvoer- pijpen. Tusschen deze serpentijnen zijn droogdoeken gespannen, welke zoodanig over rollen worden voortbewogen, dat zij om beurten in tegengestelde richting loopen. Doordat bovendien de rollen om den ander uitsteken, komen de doeken zigzagsgewijs boven elkaar te liggen. Het meel, dat door de doeken wordt getransporteerd, valt van doek op doek en legt zoodoende een grooten afstand af tusschen de verwarmde serpentijnen.

Het natte meel mag niet onmiddellijk bloot gesteld worden aan een te hooge temperatuur, aangezien het anders verstijfselt; vooral wanneer het grof verdeeld op den droger komt is de kans daarop groot. Om daarom het meel regelmatig en zooveel mogelijk fijn verdeeld op het doek te brengen is boven den droger een meel- strooier opgesteld. Het van den droger afkomende meel bevat ongeveer 12% vocht.

Ten slotte wordt het gedroogde meel gebuild en gesorteerd, waarna het voor de verzending gereed is. De bij het builen afgezonderde grove stukjes meel, de z.g. „meniran”, worden na vermaling in een desintegrator opnieuw gebuild.

Het van de bezinkbakken of bezinlgoten en centrifuges afvloeiende water bevat nog steeds eenig meel; voor de winning hiervan wordt dit afvalwater in groote bassins geleid, waar het meel nog gelegenheid krijgt om te bezinken. Het uit deze bassins gewonnen product levert het z.g. inferieure tapiocameel.

Tapioca-producten (gebakken). Naast het tapio- cameel hebben de daaruit door bakken verkregen producten, n.l. dc tapioca-flacc (vlokken) en -siftings, als mede de pearl- (paarl-) tapioca de laatste jaren veel opgang gemaakt. Voor de bereiding van bovengenoemde producten kan slecht eerste qualiteit fabrieksmeel benut worden, aangezien de mindere qualiteiten geen lichtgekleurde flacc of pearls kunnen opleveren.

Voor de bereiding van do vlokken wordt het vochtige meel in metalen pannen van ongeveer 60 cm. diameter, welke in rij naast elkander zijn opgesteld, zoolang verhit tot het meel zich aan het metaal begint vast te hechten. In de kleinere fabrieken worden gegoten ijzeren pannen gebruikt, welke ingemetseld zijn in een soort fornuis, dat door een houtvuur verwarmd wordt; in de groo- tere installaties worden koperen pannen toegepast, welke voorzien zijn van een dubbelen bodem, waarin stoom van 3 tot 5 atmosferen kan worden toegelaten.

Voordat de pannen met het vochtige meel gevuld worden wrijft de arbeider de binnenzijde van de pan in met een met olie bevochtigde doek; in vele gevallen gebruikt men hiervoor katjang- olie. Tijdens het bakproces wordt de massa mot een spatel losgewerkt ten einde liet aanbakken te voorkomen en het drogen te bevorderen. Na eenige minuten klontert en verstijfselt het meel, waarna de massa uit de pannen geschept wordt.

Na afkoeling worden de vlokken op een zeef met bepaaldo maaswijdte uitgespreid en met de hand verkruid. De vlokken, welke door de zeef vallen, hebben do gewenschte afmetingen;

zij zijn echter vermengd met gruis en stof en worden opnieuw gezeefd. Zoodoende worden twee sorteeringen verkregen, de grotere stukken leveren do tapioca-flake, de kleinere en het gruis de tapioca-siftings.

Do op de eerste zeef achterblijvende grootere stukken, welke niet met de hand te verkrummelen zijn, worden machinaal vergruisd. In enkele fabrieken worden de vlakken dadelijk machinaal verkleind en daarna gezeefd.

De voornaamste afnemers waren Engeland en de Vereenigde Staten.

Voor de bereiding van paarl-tapioca wordt in de kleinere fabrieken liet vochtige meel door een zeef gedrukt; vervolgens wordt met hetgeen door de zeef gaat een langwerpige zak gevuld, waarvan de opening met een touw toegebonden wordt. De zak wordt door twee mannen krachtig heen en weer geschud, waardoor het meel zich in min of meer kleine bolletjes aaneenhecht. In de grootere fabrieken wordt het vochtige meel door een geperforeerde plaat geperst en de gevormde strengtjes tusschen twee vlakke platen tot bolletjes gekneeld.

De op een of andere wijze gevormde bolletjes worden, na al of niet gezeefd te zijn, in heete pannen verstijfseld. Na afkoeling van de „parels” worden zij op verschillende grootte gezeefd. In Indië onderscheidt men medium- en small pearls en seed-pearl (de allerkleinste soort).

De voornaamste afnemers zijn: Engeland, Britsch-Indië en de Vereenigde Staten.

Do gebakken tapioca-producten vinden toepassing in soepen en dergelijke gerechten, ter vervanging van sagoe.

Tapioca-ampas. Onder tapioca-ampas verstaat men de bij de tapiocamel-bereiding op de zeven achterblijvende cel wanden, ongeopende cellen enz. Na droging wordt het product in brokvorm, verkrummeld of vermalen in den handel gebracht. Waar deze verwerking niet loonend is, vindt de ampas soms nog toepassing als stookmateriaal, terwijl zij in enkele gevallen als waardeloos afvalproduct weggeworpen wordt.

Do uitvoer heeft grootendeels plaats naar Europa, waar het product als veevoeder toepassing vindt. In Indië wordt fijngemalen tapioca-ampas vaak vermengd met gapkmeel of met inferieur tapiocameel.

V 7 **VRIJMETSELARIJ.** Op het artikel in Deel IV, blz. 040 moge het volgende als aanvulling dienen.

Jlet aantal vrijmetselaarsloges in Ned.-Indië bedraagt thans 21 en is dus met 2 vermeerderd door de stichting van de loge „De Driehoek” te Djember (1927) en het als loge erkennen van den vrijmetselaarskring „Do Dageraad” te Kediri. Vrijmetselaarskringen zijn thans gevestigd te: Choribon, Manado, Palembang, La wang, Poer-wakarta, Poerworedjo en Sookabdcni.

Behalve de loges der gewone of Blauwe Vrijmetselarij, heeft ook de vrijmetselarij dor Hoogro Graden, dat is de Schotsche ritus van 33 graden, zich uitgebreid. Te Soerabaja is namelijk in 1925 een oud Kapittel herleeft, terwijl te Bandoong en Weltevreden nieuwe Kapittels werden opgericht, resp. in 1925 en 1929. Verder worden thans in Ned.-Indië ook de graden van dit systeem, van den 18en tot den 33sten graad, beoefend in den Areopagus (192G).

Een specifiek nationaal-Nederlandsch systeem van hogere graden, stichting van Prins Eredcric

der Nederlanden, deed in Ned.-Indië zijn intrede, n.l. de Afdecling van den Meestergraad, die in de z.g. „bouwhntten” werkt. Dergelijke bouwhntten zijn gesticht te Bandoeng (1927), Soerabaja (1928) en Weltevreden (1928).

Twee Engelsche ma^onnieke Grootmachten hebben, na overleg met den Gedeputeerd Grootmeester in Ned.-Indië en goedkeuring van het Grootoosten der Nederlanden te 's-Gravenhage, in Indië werkplaatsen gesticht, waar in de Engelsche taal wordt gearbeid en waarvan alleen Engelschen lid kunnen zijn. Het zijn Lodge Java te Weltevreden (1921), Lodge Powell te Soerabaja (1923) en Lodge Ionie te Médan (1924). De verhouding tusschen de Nederlandsche en de Engelsche loges is een buitengewoon vriendschappelijke, wat blijkt uit het ter beschikking stellen van onze logegebouwen en het wederkeurig bezoeken der tempeldiensten.

Het dóórdringen van de Vrijmetselarij in de Inlandsche wereld vordert langzaam. Ongeveer 4% van de Vrijmetselaren in Ned.-Indië zijn Inlanders. Dit zijn voornamelijk Javanen, slechts enkele Soendaneezen en Sumatranen.

R.A.A.A. Poerbo Adini ngrat, J.n leven Regent van Semarang en Salatiga, heeft zijn landgenooten met geest en streven der Ma^onnerie bekend gemaakt. Zijn geschriften hebben ook in Nederland en in de Duitsch-sprekende landen van Europa de aandacht getrokken. Ook een klein aantal Chincezen is lid der Orde.

De verhouding tusschen de Provinciale Groot-loge van Ned.-Indië en het Grootoosten dor Nederlanden, waaronder de Indische vrijmetselarij onmiddellijk ressorteert, is in 1930 door Nederland, op verzoek van Ned.-Indië nader geregeld door wijziging van do betreffende wetten, waarbij verschillende preventieve regelingen door meer repressieve bepalingen werden vervangen, waardoor de bewegingsvrijheid van de Orde in Indië grooter is geworden.

De laatste 15 jaron beteekenen voor de Vrijmetselarij in Ned.-Indië een periode van bezinning op de strekking van den ma^onnieken eere-dienst en zijn waarde voor den innerlij ken mensclu Mocht men in deze tijdruimte uitersten niet geheel hebben kunnen vermijden, thans verpont de Orde in deze gewesten een evenwichtig aspect, doordat zy den cultus op ernstige wijze beoefent, doch tevens groote belangstelling toont voor de maatschappelijke vraagstukken, die in Indië, als gebied mot embryonale instellingen, zoo dringend de aandacht vragen. De Loges staan geheel buiten de politiek, onder meer, omdat haar leden in dit opzicht van zoo diverse pluimage zijn, doch de politieke belangstelling van vrijmetselaren, individueel, is stijgende.

De aandacht der Ordo voor maatschappelijke instellingen blijkt thans op andere wijze dan voorheen. Waar vroeger do Loge als zoodanig vaak naar buiten optrad om een stichting van algemeen nut in het leven te roepen, daar zal deze arbeid tegenwoordig meer door vrijmetselaren individueel worden ter hand genomen, die dan voor het oen of ander doel samenwerking zoeken met niet-vrijmetselaren. Een overdracht van verschillende ma^onnieke stichtingen aan de zoo snel groeiendo Ned.-Indische gemeenschap ging met dit veranderd inzicht gepaard. In de besturen van al deze maatschappelijke stichtingen geven vrijmetselaren hun beste krachten, omdat hun statu

ten het met toewijding arbeiden aan het welzijn der gemeenschap eischen.

Literatuur. R. M. A. A. Pocrbo Adiningrat: Wat ik als Javaan voor geest en gemoed in de Vrijmetzelarij heb gevonden. Verzameld en uitgegeven door P. A. A. Pakoe Alam, Uitgave Archipel-drukkerij te Buitenzorg. ^

NEDERLANDSCH-INDISCHE WEGENVEREENIGING. In 1924 opgericht als uitvloeisel van het in datzelfde jaar gehouden Nederlandsch-Indische Wegencongres. De Vereeniging is gevestigd te Bandoeng, stelt zich ten doel in den ruimsten zin van het woord de belangen te dienen van wegbeheerders en weggebruikers in Ned.-Indië, en treedt daartoe op als centraal studie-bureau en proefstation voor vraagstukken op het gebied van weg en verkeer.

Zij bestaat, behalve uit enkele persoonlijke leden, nagenoeg uitsluitend uit donateurs, zijnde publiekrechtelijke of andere zedelijke lichamen. De inkomsten worden voor het overgrote deel verkregen uit bijdragen (subsidies) der donateurs. Als bestuur fungeert een „Wegenraad”, waarin zitting hebben een aantal deskundigen op het gebied van wegconstructie en wegbeheer, dan wel direct aanverwante gebieden. Het dagelijks bestuur berust bij drie leden van den Wegenraad, t. w. Voorzitter, Ondervoorzitter en Secretaris-penningmeester, waarvan de laatste tevens is hoofd-ingenieur in dienst der Vereeniging en Chef van het vereenigingsbureau, dat, voorloopig bescheiden opgezet, nog slechts één ingenieur en enkele ondergeschikte krachten telt.

Het werk der vereeniging omvat het bestudeeren van alle vraagstukken, die zich op weggebied voordoen, het doen van proefnemingen ten aanzien van wegconstructies, verhardingsmaterialen enz. Deze proefnemingen geschieden in zeer nauw contact met het Laboratorium voor materiaalonderzoek van het Departement van B.

O.W. (Zie MATERIAALONDERZOEK [LABORATORIUM VOOR]).

De Vereeniging beschikt voor haar onderzoekingen voorts over een eenvoudig practijk-laboratorium, en een proefbaan, zijnde een ovaalvormige baan van totaal 175 M. lengte bij 5.50 M. verhardingsbreedte, op welke baan verschillende wegconstructies, verhardingstypen etc. worden beproefd door middel van twee voertuigen (een vrachtauto en een grobak), die daarop langs een trolleysysteem worden voortbewogen.

De Vereeniging vermeldt de resultaten van haar onderzoekingen in op onregelmatige tijden verschijnende „Publicaties” en geeft voorts geregeld uit „Korte overzichten der Vakliteratuur”, waarin de in vaktijdschriften verschenen artikelen beknopt worden weergegeven.

WEGENRAAD. Zie NEDERLANDSCH-INDISCHE WEGENVEREENIGING.

NEDERLANDSCH-INDISCHE BOND VOOR TECHNISCHE ARBITRAGE (N.I.B.T.A.). Deze bond, gevestigd te Semarang, dankt zijn ontstaan aan liet initiatief van de groep Nederlandsch-Indië van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, welke ter nadere bestudeering van het arbitrage-vraagstuk in 1926 eene Studie-Commissie voor Arbitrage instelde.

In de Algemeene Vergadering van de groep Nederlandsch-Indië van het K.I.V.I. op 2 Maart 1929 werd het Verslag dier Studie-Commissie be-

handeld en besloten tot oprichting van den N.I.

B. T.A.

Do Bond dient voornamelijk om den grondslag te vormen van een Nederlandsch-Indisch Raad voor Technische Arbitrage (N.I.R.T.A.), welke het eigenlijke werk verricht.

Bij Besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 4 Juni 1929 No. 37 werd de N.I.B.T.A. als rechtspersoon erkend.

Doel van den Bond is, op het gebied van de technische bedrijven en den aanverwanten handel, het ontstaan van geschillen, voortvloeiende uit overeenkomsten, zooveel mogelijk te voorkomen en de oplossing van dergelijke geschillen door middel van arbitrage te bevorderen.

Hij tracht dat doelt bereiken door het bestudeeren van en het geven van advies over vraagstukken, geschillen in de technische en bouwbedrijven betreffende, door het verlenen van bemiddeling in arbitrageaangelegenheden bij en het samenstellen van standaard-overeenkomsten voor die bedrijven.

Leden van den bond kunnen zijn personen dan wel departementen van algemeen bestuur en/of daaronder ressorterende diensten, locale ressorten, o. verheidsbedrijven, naamlooze vennootschappen of handelsvennootschappen onder firma, benevens rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen.

De „Nirta”, die het algemeen bestuur van den bond vormt, bestaat uit een onbepaald aantal leden, hetzij als hun vertegenwoordiger, aangewezen door elk der leden van den bond, die een zekere minimum contributie betalen, hetzij, n.l. voor zoover zitting hebbend in het *Dagelijksch Bestuur*, afzonderlijk verkozen.

De Nirta stelt in verschillende plaatsen van N.-I. *gedelegeerden* aan, die tot taak hebben bij voorkomende geschillen bemiddelen op te treden en zoo noodig *arbiters* aan te wijzen ter beslechting van die geschillen. Daarbij wordt dan gehandeld volgens de bepaling van een „Reglement voor arbitrage”, door den bond vastgesteld en notarieel vastgelegd.

NOORT (OLIVIER VAN), geboren omstreeks 1558 te Utrecht, voer al jong ter zee en deed o.a. een tocht naar West-Indië. In 1587 vestigde hij zich te Rotterdam als herbergier en was daar financieel geïnteresseerd bij enkele uitreedingen. Met een aantal kooplieden uit Rotterdam en Amsterdam richtte hij een Maghelaen-Compagnie op, die 4 schepen uitrustte, met het doel, door Straat Maghelaen naar Indië te varen. 4 Juli 1598 voer Van Noort als admiraal dier vloot uit, deed de Afrikaansche kust aan, stak vandaar over naar Zuid-Amerika, raakte voor Rio Janeiro met conigo Portugeeschc schepen slaags en voer in November 1599, nadat een der schepen wegens lekkage verlaten was, de straat in. Door tegenstroom en wind duurde de doortocht bijna 4 maanden; bovendien was de scheepsraad genoodzaakt op te treden tegen den vice-admiraal, Jacob Glaesz van Ipendam, die zich aan voortdurende ongehoorzaamheid schuldig maakte. Hij werd met eenige levensmiddelen op een eilandje in de straat aan wal gezet. In den Grooten Oceaan raakte Van Noort in een storm een zijner schepen kwijt, dat op eigen gelegenheid naar den Archipel overstak, waar de opvarenden het zwaar beschadigde schip aan den sultan van Ternate verkochten, en via Bantam huiswaarts

keerden. Van Noort kwam met do twee overige sohepen in December 1000 voor de Pliilippijnen, waar hij in de baai van Manilla met conig Spaan- sche schepen in gevecht raakte. Met zijn schip, de Mauritius, boorde hij den Spaanschen admiraal in den grond, maar zijn ander schip, de Eon- draebt, werd door de Spanjaarden genomen, en kapitein Biesman met 14 van zijn opvarenden werden te Manilla geworgd. Na nog West Bor- nco en Grisce te hebben aangedaan, keerde Van Noort om de Kaap huiswaarts en liet 26 Augustus 1G01 te Rotterdam het anker vallen. Financieel was deze tocht een mislukking, maar Van Noort had als eerste Nederlander den tocht om de aarde volbracht. In 1602 nam hij deel aan een Engelsch-Nederlandsche expeditie tegen Portugal, trad na afloop daarvan in Staatsoliën dienst als kapitein van een compagnie voetvolk, en nam als zoodanig o.a. deel aan de verdediging van Ostende Eerst in 1626 nam hij ontslag uit 's lands dienst, en overleed 22 Februari 1627 te Schoonhoven. Zie Dr. J. W. Ijzerman, De Reis om de Wereld door Olivier van Noort (Werken der Linschoten-Vereeniging, no^s. XXVII en XXVIII).

MATELIEFF DE JONGE (CORNELIS), geb. te Rotterdam in 1569, vestigde zich daar als koopman, nam in 1599 deel aan de uitreeding van een gewapende koopvaardijvloot naar de Westkust van Afrika, was in 1601 bestemd om op te treden als admiraal van een Rotterdamsche Compagnie op Oost-Indië, welke onderneming door het tot stand komen van de Vereenigde Oostind. Comp. niet doorging. Hij behoorde in 1602 tot de oprichters der V. O. C., van welke hij tot zijn dood bewindhebber was, met uitzondering slechts van die jaren, welke hij in Indic doorbracht. Den 12den Mei 1605 voer hy uit als admiraal van een Com- pagniesvloot van 11 schepen en een jacht, deed in 1006 een aanslag op Malaka, die mislukte, maar waarbij hij niettemin de Portugeezen aanzienlijke verliezen toebrecht; sloot een contract met den sultan van Djohor en zond een deel van zijn vloot onder Olivier de Vivere naar Atjeh. Vervolgens zeilde hij via Bantam naar Ambon^on Ternac, op welk laatste eiland hij het fort Nassau op de hoofdplaats Malajoo.stichtte. Een tocht naar G'anton had geen succes; hij moest deze plaats verlaten, zonder iets van belang te hebben bereikt. Over Chiampa, Cochín-China en het Maleische Schiereiland keerde hij nu naar Bantam terug, en vertrok 28 Januari 1608 van daar naar het vaderland. Kort na zijn aankomst, November 1608, bood hij den bewindhebbers eenige belangrijke geschriften aan, als het *Discours van den Staet van Oost-Indien* en het *Discours op de handeling/ie*. In de vergadering van 13 Maart 1609 vereerden Heorcn-XVII hem met een gouden ketting en medaille, benevens een verguld ra- pïor en ponjaard. Hij vestigde zich nu weer te Rotterdam, werd daar in 1610 lid van Schepenen, in 1618 Raad en Burgomeester, en was van 1625 tot 1627 afgevaardigde ter Staten-Generaal. Hij overleed te Rotterdam 17 October 1632. Zie Do Jonge, Opkomst I en III; Frederiks, C. C. Mate- lieff de Jonge en zijn geslacht in Rotterdamsche Historiebladen, 3de afd. blz. 204 e.v. en Stapel, / Pioter van Dam's Bosohry vinghe, I..I.en2CJ.I/' **RIEBEËCK (JAN VAN)**, geboren in 1618 to/Cu- i\$/m borg, werd opgeleid voor chirurgijn en trad iii 1639 in dienst van de Oostind. Comp. als onder-

chirurgijn; leed op zijn reis naar Indic schipbreuk op Sierra-Lcone, en kwam eerst in Juli 1640 op Batavia aan. Op zijn verzoek werd hij hier al spoedig bij den administratie ven dienst geplaatst, werkte eerst eenigen tijd als assistent op de Secretarie van den Raad van Indic, diende in de volgende jaren als onderkoopman en koopman op Decima (Japan), Tonkin en For- mosa, werd in 1647 veroordeeld tot verlies van twee maanden gage, wegens het drijven van particulieren handel, en keerde in 164S naar Nederland terug. Op deze thuisreis moest zijn schip aan de Tafelbaai de overlevenden en de reesteerende lading afhafien van het een jaar te voren daar gestrande schip Nieuw Haarlem; het waren deze overlevenden, welke de aandacht vestigden op de geschiktheid van het Kaapland voor Europee- sche kolonisatie. Na thuiskomst nam Van Rie- beeck ontslag uit den dienst van do Comp. en vestigde zich als koopman te Amsterdam. Na een reis naar Groenland te hebben gemaakt, en een naar West-Indië bood hij zijn diensten weer aan de bewinthebbers der Oostind-Comp. aan, toen hij vernam, dat deze een nederzetting aan de Kaap wilden stichten, bedoeld als ververschings- station der schepen. In den rang van opperkoopman trok hij in 1652 derwaarts met zijn gezin — hij was inmiddels te Amsterdam gehuwd — legde er de grondslagen voor do Nederl. kolonie aan de Kaap, en bleef er tot in den aan vang van 1662 als commandeur werkzaam. Toen trok hij naar Batavia, was daar korten tijd lid van don Raad van Justitie, en werd nog hetzelfde jaar benoemd tot bevelhebber en president van Malaka,wat hij tot 1665 bleef. In dit jaar keerde hij naar Batavia terug, met het doel om te repatriëeren, doch toen hom de inmiddels opengekomen post van secretaris van den Raad van Indië werd aangeboden, aanvaardde hij dit ambt, en vervulde het tot zijn dood, 18 Januari 1677.

Van Riebeeck, die tweemaal gehuwd is geweest, heeft acht kinderen gehad, van welke zijn in 1653 geboren zoon Abraham later Gouver- neur-Generaal is geworden. Een door D. Craey geschilderd portret van Jan bevindt zich in het Rijksmuseum. Zie Dr. E. C. Godco Molsbergen: De Stichter van Hollands Zuid-Afrika, Jan van Riebeeck (Amsterdam 1912).

GETAH PERTJA (GüfTA-PERCHA). (Ver-/-) volg van Dl. I, blz. 783).

Herkomst en winning van liet boschproduct. Gut- ta-percha is het product, vorkregon uit de melk- sapvaten van bepaalde Sapotaceae, een planten- familie, welke voorkomt in don Maleischen Archipel, Malaka, N. Guinee, do Philippijnen on tropisch Amorika. Voor do winning der eigenlijke gutta-percha zijn evenwel bijna uitsluitend do soorten Palaquium on Payena van beteekenis, die in do genoemde gebieden, bohalve in Amerika, voorkomen.

Van rubber onderschoit do gutta-percha zich, doordat zij bij temperaturen boneden 50° een harde, weinig elastische massa vormt, dio bij verwarming in een volkomen plastische massa overgaat on dan in alle mogelijk vormon kan worden gekneod. In chemisoken zin bestaat zij koofdzaaklijk uit twee verschillende componen- ten: een koohvatostof, die met die van de rubber veel gemeen hooft on welker samenstelling nog onvoldoende is opgehorderd, on hars, of beter een complex van „harsachtigo” verbindingen.

De gutta-percha werd — en Avordt gedeeltelijk noq — door de inlanders gewonnen door de betreffende boomon, die verspreid in de oerbos- schen voorkomen, te vellen en daarna over bepaalde afstanden te ringen. Het melksap treedt dan naar buiten, coagulcrt zeer spoedig en wordt in dien toestand afgeschraapt, met warm water gekneed en gcwasschen om hout- en schors- deeltjste verwijderen. Bij die boomsoorten, zoo- als Paycna Lcerii, die een dun, niet zoo snel coa- gulcerend melksap leveren, wordt de in de ringen zich verzamelende latex in holle bamboes opgevangen, vervolgens met water boven een vuur tot stollen gebracht en daarna op gelijke wijze als boven behandeld. De opbrengsten per boom zijn zeer wisselend en varieeren tusschen 0.5 en 4.5 K.G.

Het op deze wijze gewonnen „wilde” product wordt hoofdzakelijk in Singapore verhandeld, waar door menging der verschillende soorten de gebruikelijke handelsoorten, zooals die in Europa bekend zijn, worden bereid. De prijs schommelt, al naar gelang van de kwaliteit, tusschen 50 S en 450 \$ per pikoel.

Toepassing. Oorspronkelijk werd gutta-percha door de Maleiers gebruikt voor de vervaardiging van huishoudelijke voorwerpen als schotels, kroezen, emmers, waartoe zij zich door haar bijzondere physische eigenschappen (zie boven) uitstekend leent.

De eerste monsters werden in 1656 door Tra- descant naar Europa gebracht. Later, in 1843, werd het op nieuw ontdekt door den Engelschen arts Montgomery. Het belangrijkste jaar in de geschiedenis der gutta-percha zou evenwel 1847 worden, toen Werner von Siemens haar bijzondere eigenschappen als isolatiemateriaal voor onderzee- en onderaardsche telegraafkabels ontdekte en tevens een machine bouwde, die het mogelijk maakte de geleidingsdraad in continu bedrijf door een mantel van gutta-percha te omgeven. Sindsdien is het gebruik der gutta-percha ten nauwste aan de ontwikkeling van de kabel- industrie verbonden gebleven. Dit had tot gevolg, dat door de snelle ontwikkeling van het wereldverkeer de natuurlijke gutta-percha-voorraden snel verminderden, ten gevolge waarvan men steeds verder in het oerbosch moest door- dringen, waardoor de exploitatiekosten steeds hooger werden. Gutta-percha is een onmisbaar bestanddeel voor de isolatie der kabels gebleken en hoewel de benoedigde hoeveelheid door vermenging met balata en speciaal toebereide rubber kon worden gereduceerd, werden spoedig ter bestudeering van den stand der natuurlijke voorraden expedities uitgerust, waaronder ook een Nederlandsche onder leiding van Dr. Burck. Daar de resultaten voor de voorziening der gutta- behoeften niet gunstig uitvielen, werden in 1885 door Dr. Burck pogingen in het werk gesteld de gutta-percha in cultuur te brengen. Daartoe werd een proeftuin van Palaquium gutta, Pal. Treubii en Payena Lcerii te Tjipetir, in de Bregqner Re- gcntschappen, ^ op 700 M. hoogte, opgericht, iinr- welke-ten slotte de Gouv. gutta- percha- -onderneming „Tjipetir” is ontstaan. Oorspronkelijk stelde men zich hier ten doel de latex te winnen door tappen van de boomen. Toen deze methode wegens te snel coaguleeren van het melksap niet loonend bleek, werd echter later overgegaan tot winning van de gutta-

-perclia uit het blad. Dit bracht een totale revolutie in de cultuurmethode te weeg, aangezien voortaan in plaats van op hoogc, hoogver- takte boomen op lage, struikvormigc habitus met veel, gemakkelijk berikbaar blad moest worden gewerkt, waartoe de boomen, wanneer zij een bepaalden leeftijd hebben bereikt, op stomp worden gekapt, hetgeen een heesterachtige ontwikkeling ten gevolge heeft. Het blad wordt nu gewonnen gedeeltelijk door regelmatig snoeien, gedeeltelijk door plukken na bepaalde perioden. In tegenstelling met de thee, wordt hier juist het oudste blad verzameld, als het op het punt van afvallen staat, omdat gebleken is, dat dit het hoogste gehalte aan gutta-percha bevat. Sedert kort evenwel werd ook de winning van het blad door pluk prijsgegeven en deze vervangen door het verzamelen van het blad nadat het reeds is gevallen, waardoor de heesters minder worden uitgeput.

Bereiding van liet cultuurproduct. De winning van de gutta-percha uit het blad geschiedde op Tjipetir aanvankelijk als volgt:

Het versche blad (plukblad, snoeiblad) werd, na in een snijmachine en door geriffelde walsen te zijn verkleind, in kollergangen (molens) fijngemalen en daarna met water gedurende 3 etmalen geweekt. Hierdoor wordt het daarop volgende proces, de z.g. „koking” vergemakkelijkt, waaraan een spontaan intredende fermentatie niet vreemd is. Door nu de bladmeelbrei, na toevoeging van meer water, gedurende eenigen tijd onder omroeren op 70° C. te verwarmen, bereikt men, dat de gutta-percha, welke bijna on- middellijk na het plukken van het blad in do melksapvaten is gecoaguleerd en daarin dus als draadjes voorkomt, samenbalt on onder invloed van het roeren tot vlokken wordt vereenigd. De definitieve scheiding van gutta-percha en blad- bestanddeelen geschiedt vervolgens door de gekookte vloeistof onder roeren in koud water uit te gieten en daarna aan zichzelf over te laten. De gutta-percha komt dan spoedig boven drijven, terwijl de zwaardere bladbestanddeelen, takjes, enz. zinken. Nadat de gutta-percha van de oppervlakte is afgeschept, wordt de massa nog een of meer malen krachtig geroerd ten einde de gutta-vlokken, die met het afval naar beneden zijn gezakt, opnieuw te winnen. Deze bewerking wordt herhaald totdat niets meer aan de oppervlakte komt. De ampas (afval), die zich op den bodem heeft verzameld, wordt met water over een zeef geleid, zoodat de grove deeltjes hierop blijven liggen, en het gewonnen residu, dat nog een zeker percentage gutta bevat, opnieuw gemalen en op dezelfde wijze verwerkt. Do van de oppervlakte afgeschepte ruwe gutta-percha-vlokken bevatten anderzijds nog een aanzienlijke hoeveelheid vuil, hetwelk tot op 2^{1/2}% verwijderd wordt door de vlokken in een desintegrator te verkleinen onder gelijktijdig bespoelen met water, en het daarna in een z.g. waschmachine, bestaande uit twee roteerende walsen met V-vor- mige verhoogingen, afwisselend met warm en koud water te kneden. Het eigenlijke bercidings- proces is hiermede afgeloopen. Het product wordt nu opnieuw in warm water plastisch gemaakt en daarna in een hydraulische pers tot blokken van 5 ó, 6 K.G. geperst, in welken vorm het aan de kabelindustrie wordt afgoloverd. De gemiddelde samenstelling van het aldus bereide

product is: 20% vocht, 77% harsachtige stoffen, 27% in xylol onoplosbare bestanddelen, 70% gutta-koolwaterstof. Door do aanwezige bladkleurstoffen heeft het product een geelgroen uiterlijk. Een dergelijk hoog gehalte aan koolwaterstof wordt door geen enkele op de markt komende wilde gutta-perchasoort bereikt, hetgeen, gezien het feit, dat de koolwaterstof in vele opzichten het meest waarde volle bestanddeel dergutta vormt, aan de Tjipetir gutta-percha een bijzondere waarde verleent. Trekvastheid, weerstand tegen breuk, kleefkracht en hardheid nemen toe, naarmate het gehalte aan zuivere koolwaterstof stijgt. Met betrekking tot do elektrische eigenschappen is dit niet zonder meer het geval. Aangezien het evenwel, speciaal wat de mechanische eigenschappen betreft, voor de kabelindustrie van groot belang is gebleken het harsgehalte naar willekeur te kunnen varieeren, is het belang van de Tjipetir gutta-percha hier juist gelegen in het feit, dat door menging met harsrijker soorten iedere gewenschte samenstelling kan worden bereikt.

De hierboven beschreven werkwijze kan niet worden toegepast voor de winning van gutta-percha uit reeds afgefallen blad, aangezien bij het indrogen van het blad de gutta draadjes zich te sterk aan de bladvezels hechten. Door extractie met warme benzine in een batterij van extracteurs kan evenwel ook hier de gutta-percha worden gewonnen. Het gutta-percha-bevattende extract wordt gefiltreerd en daarna afgekoeld, waarna de gutta-percha precipiteert in een vorm, die zuiverder is dan die, welke volgens het mechanische procédé wordt verkregen, aangezien alle zwevende vuilbestanddelen volledig bij de filtratie en de harsen en opgeloste kleurstoffen voor een aanzienlijk deel bij de uitvrieling worden verwijderd.

Verruiming van het afzetgebied voor plantage-gutta-percha. Witte gutta-percha. Het bezwaar van uitsluitend op één afzetgebied ingesteld te zijn, kwam ten duidelijkste aan het licht, toen door de ontwikkeling van liet radioverkeer de verdere uitbreiding van het telegraafverkeer scheen te worden bedreigd. Deze voorspelling is geenszins bewaarheid: éénzijdig doordat het, dank zij nieuwere vindingen in de kabelindustrie, moge lijk is gebleken de seïnsnelheid zeer sterk op te voeren en ook over groter afstanden te telecommuniceren, anderzijds doordat het kabelverkeer toch altijd nog het voordeel van hetero geheimhouding bezit. Bovendien valt in den laatsten tijd juist samenwerking tusschen de beide opposanten te bespeuren.

Niettegenstaande deze verbeterde situatie heeft men toch op Tjipetir gemeend zich niet meer aan het wel en wee van één enkele industrie te mogen verbinden en is men in den laatsten tijd overgegaan tot do fabricage van een speciaal gezuiverde gutta-percha, welke, niettegenstaande zy eerst sinds September 1928 in geregeld bedrijf wordt geproduceerd, reeds een gereede afzet, vooral naar do golfbalindustrie, heeft gevonden. De moderne golfballen bestaan uit een kern van rubber, soms opgevuld met glycerine of andere vloeistoffen onder hoogen druk, die op haar beurt omgeven wordt door een omhulsel van gutta-percha of balata, al of niet gemengd met rubber en andere ingrediënten, als zinkoxydo o.d. Tor bereiking van het gewenschte mechanische effect

bij het treffen van den bal moet de omhullende gutta-percha of balata-schaal een zoo laag modulus van harsgehalte bezitten en zoo taai mogelijk zijn. Bovendien moet zij wit zijn, opdat de bal, ook na afspringen van het buitenste vernislaagje, zichtbaar blijft. Deze beide eischen komen dus neer op de bereiding van een zoo zuiver mogelijke gutta-koolwaterstof. Voor dit doel is op Tjipetir een speciaal zuiveringsprocédé uitgewerkt, dat in hoofdzaak op het volgende neer komt:

Als uitgangsmateriaal dienden aanvankelijk de gele, gesedimenteerde gutta-percha-vlokken, zoo als die in de mechanische zuiveringsinstallatie worden gewonnen. Deze worden in een vat met zeef bodem afgekoeld, waarna eenige malen koude benzine door de massa wordt geperst. Een groot gedeelte van de harsachtige stoffen en van de bladkleurstoffen lost in koude benzine op en wordt afgevoerd, terwijl de gutta-percha-koolwaterstof niet wordt aangetast. Deze wordt na afloop in een andere tank overgebracht en hier met warme benzine overgoten, waarin de koolwaterstof wel oplost. Aangezien slechts de kleurstoffen en de harsen, die van uit de oppervlakte bereikbaar zijn, verwijderd kunnen worden, kan de extractie met koude benzine niet volledig zijn en is de vloeistof, die na de toevoeging van warme benzine wordt verkregen, steeds groengeel gekleurd. Ter verwijdering van de onopgeloste vuilbestanddelen wordt zij in sedimentatie tanks overgevoerd, gefiltreerd en vervolgens met bleekende behandelend, die de laatste sporen kleurstoffen bindt. Ter verwijdering van de zwevende bleekende-vuil-partikels wordt de vloeistof wederom ter bezinking gelaten, daarna gefiltreerd en ten slotte sterk afgekoeld. De gutta-percha-koolwaterstof, die in koude benzine onoplosbaar is, slaat dan als een volkomen, witte, sneeuwachtig uitzien, korrelige massa neer, terwijl de bij de koude vóórextractie nog niet verwijderde harsen grootendeels in oplossing blijven. Door het neerslag met koude benzine te wasschen worden ook de laatste hoeveelheden hars, tot op enkele sporen na, weggenomen. Het zuiveringsproces is hiermede in wezen afgelopen. Tor verwijdering van de benzine wordt de gutta-percha met stoom behandeld en daarna de kneedbare massa op de wals eeuigermate geplatteerd en zoo noodig met andere stoffen gemengd op ten slotte tot vellen uitgetrokken of tot blokken geperst, al naar gelang dit door de gebruikers wordt gewenscht. Uit het afgefallen blad, dat, zooals boven werd medegedeeld, sedert kort het plukblad heeft vervangen, wordt gezuiverde, witte gutta-percha volgens een geheel analoog procédé bereid.

Eigenschappen der witte gutta-percha. De aldus gezuiverde gutta-percha bestaat, afgezien van een bepaald hoeveelheid vocht, die niet als verontreiniging wordt aangemerkt, practisch uit zuivere koolwaterstof met gemiddeld 0.5 tot 0.7% en hoogstens 1.0% hars. Zij is volkomen wit en behoudt dit uiterlijk ook zelfs na langdurig kneden op de wals, waarbij het zeer warm kan worden. Het onderscheidt zich in dit opzicht van do gezuiverde balata, die op primitieve wyze door do golfbal fabricanten uit do ruwe balata door extractie werd gewonnen en tot op heden voor de golfbal fabricage wordt gebruikt. Dat dit onderscheid, dat uitsluitend aan een zeer verdoerde zuivering is te danken, voor de golfbal-

fabrikanten een niet gering voordeel btcekcncnt, is duidelijk wanneer men bedenkt, dat om de gut* ta-percha-scliaal voor de ballen te vormen, steeds een behandeling op de walsen of althans een warmtebehandeling noodzakelijk is.

Duurzaamheid der gutta-percha. Een merkwaardige eigenschap, die zoolang de gutta-percha voor industrieele doeleinden wordt gebruikt, de aandacht heeft getrokken, is haar gevoeligheid voor de inwerking van lucht, licht en hogere temperaturen. Gutta-percha, die gedurende langer of korter tijd aan deze invloeden is blootgesteld geweest, ondergaat chemische en physische veranderingen, die, samengevat, maar zeer onnauwkeurig als „verharsing” worden aangeduid. Het product wordt dan brokkelig, valt tot poeder uiteen, of wordt tot een kleverige massa vervormd. In beide gevallen verliest zij haar waardevolle mechanische eigenschappen, als elasticiteit, weerstand tegen breuk enz.. Het komt dus in dit opzicht geheel met rubber overeen. Het meest gunstig gedraagt zich in dit opzicht de gele, mechanisch bereide Tjipetir gutta-percha. Proeven over langeren tijd genomen hebben aangetoond, dat ook zelfs na meerdere jaren deze gutta-percha in diffuus daglicht bij aanwezigheid van lucht haar waardevolle eigenschappen behoudt. Zeer onstabiel daarentegen is de witte, gezuiverde gutta-percha, indien geen bepaalde voorzorgsmaatregelen worden getroffen. De oorzaak van dit verschil in resistentievermogen is, blijkens uitgebreide proefnemingen, toe te schrijven aan de aanwezigheid van beschuttende stoffen in het gele product. De gutta-koolwaterstof op zichzelf is onstabiel. Indien dus de gutta-percha-zuivering zeer ver wordt doorgevoerd, is niet anders te verwachten dan dat ook deze beschuttende stoffen worden geëlimineerd. Het is op Tjipetir zelfs gelukt deze natuurlijke beschuttingsstoffen uit het geëxtraheerde vuil terug te winnen en hiermede de gutta opnieuw te beschermen. Daar dit vuil evenwel tevens de ongewenste kleurstoffen bevat, is het voor dit doel niet bruikbaar. Men heeft daarom naar een andere oplossing moeten zoeken en deze gevonden in de toevoeging van zuiver chemisch bereide beschuttingsstoffen, z.g. „antioxidanten”, zooals die ook in de rubberindustrie een uitgebreide toepassing hebben gevonden. Door toevoeging van deze stoffen in zeer geringe concentraties (minder dan 0.1 %) is het mogelijk gebleken de gutta-percha een veel grooter houdbaarheid te verleen dan de onvoldoende gezuiverde balata zelfs, terwijl toch de kleur, ook na langdurig kneden of verwarmen, door de toevoeging niet wordt beïnvloed. Al naar gewenscht wordt, kunnen verschillende antioxidanten worden geleverd, die voor een bepaald doel te verkiezen zijn.

Andere toepassingen der witte gutta-percha. Verder zij nog medegedeeld dat, behalve voor golfballen, ook voor drijfriemen de gezuiverde, witte gutta-percha reeds toepassing vindt in plaats van balata. Ook voor kabelisolatie heeft zij bijzondere voordeelen. Ten slotte zij nog de toepassing van gutta-percha als „gutta-percha-papier” vermeld.

Literatuur. E. Obach, Die Guttapercha (1809);

P. van Romburg, Les plantes 4 caoutchouc et 4 gutta-percha (1903); F. Clouth, Rubber, Gutta-percha and Balata (1903); Harries, Unters, Uber

die natürlichen und künstlichen Kautchukarten (1919); H. van Lennep. Een en ander omtrent de gutta-percha, in het bijzonder omtrent de wijze, waarop de cultuur op de gouvernements gutta-percha onderneming Tjipetir wordt gedreven (1926); K. Heyne, De nuttige planten van Ned. Indië (1927)

GUTTA-PERCHA. Zie GETAH PERTJA.

NIJLAND (DR. ALBERTUS HENDRIKUS.) Op 3 April 1868 geboren te Neede (Geld.). Ging op 8 jarigen leeftijd naar Indië. In 1885 slaagde hij te Batavia voor het eindexamen H. B. S. en vertrok naar Nederland, waar hij studeerde aan de Utrechtsche universiteit en 12 Nov. 1892 het artsexamen aflegde. Daarna werkte hij te Amsterdam en promoveerde cum laude te Freiburg op 'eene dissertatie: Über das Abtöten von Cholera-bacillen in Wasser. In Febr. 189-t vertrok hij als officier van gezondheid naar Ned.-Indië. Na aanvankelijk een jaar leeraar in de anatomie geweest te zijn aan de dokterijava school te Batavia werd hij achtereenvolgens te Timor Koepang, Makas-sar en Pangkadjéné geplaatst. Hier bereikte hem In 1897 het bericht, dat hij tijdelijk toegevoegd was aan den Directeur van het Pare Vaccinogënc en het Instituut Pasteur te Weltevreden. Hiermede begint Nijland's eigenlijk levenswerk en tevens eene nieuwe aera in de ontwikkeling van Pare en Instituut en daarmede van de koepokinenting en de vaccin-onserumbereiding in Ned.-Indië.

Begaafd als hij was met eene onuitbluschbare energie en werklust, met een uiterst kritischen, maar tevens buitengewoon inventieven geest en met een ijzeren doorzettingsvermogen, was hij de aangewezen man om de, toen nog zeer primitieve, inrichting aan den Logeweg te Weltevreden tot ontwikkeling te brengen. In 1899 werd hij overgeplaatst van den Militair- naar den Civiel-Geneskundigen Dienst en benoemd tot Directeur der inrichting.

De koepokinenting in Ned.-Indië werd toen uitgevoerd met humane lynchep, d. w. z. van kind op kind. Nijland wilde dit systeem vervangen door inenting met animale (d. w. z. direct van dieren afkomstige) vaccine, bereid in ééne centrale koepokinrichting voor geheel Ned.-Indië. Om tot dit doel te geraken was het noodig vaccine te bereiden, die bij een langdurig transport in een zoor warm klimaat hare virulentie behield en dit in hoeveelheden, die voldoende waren om den geïelden Archipel te voorzien van koepokstof, zoowel voor vaccinatie als voor revaccinatie. Dit is hem najarenlangen arbeiden honderden proeven, met de daaraan verbonden tegenslagen en teleurstellingen, gelukt (zie VACCINE). Gelijkijdig met de geweldige ontwikkeling van 's Lands Koepok-inrichting, die het gevolg was van deze verbeteringen en die de jaarlijksche vaccine-opbrengst van 50.000 entingen in 1897 op bijna 8.000.000 in 1918, het jaar van zijn aftreden, bracht, volvoerde hij eene totale reorganisatie van de opleiding en den dienst der Inlandsche vaccinateurs.

Het Instituut Pasteur, dat in 1897 bestond uit eenige kamers, waarin de virus fixe, benodigd voor de inenting tegen hondsdolheid, werd bereid en ingespoten, wist hij in dienzelfden tijd te ontwikkelen tot eene groote, moderne inrichting voor de bereiding van vaccins en sera, die Ned.-Indië op dit punt geheel onafhankelijk heeft gemaakt van Europa. In de behandeling van dollyhonds-

beet bracht hij tal van verbeteringen aan. Toen in 1910 de cholera weer te Batavia uitbrak, gelukte het hem, in zeer korten tijd, het reeds in 1880 door Ferran ontdekte, maar sinds nog weinig toegepaste, anti-cholera-vaccin op eene zoodanige wijze te bereiden om toe te passen, dat sindsdien deze ziekte in Ned.-Indië geene epidemie van be- tekenis meer kon veroorzaken.

Bij al dit werk was zijn inventieve geest, die hem telkens weer nieuwe toestellen of verbeteringen van bestaande instrumenten deed vinden, hem een groote hulp.

Na zijne pensionneering in 1918 (hij was van 1903—1905 en van 1913—1914 met verlof in Europa geweest) bleef hij in Nederland, als lector aan het Instituut voor tropische geneeskunde te Leiden, alsleeraar aan de Iloogere Krijgsschool en aan de Koloniale school voor vrouwen en meisjes te 's-Gravenhage, werkzaam bij het onderwijs in tropische hygiëne.

Meer en meer leed echter zijne gezondheid onder de kwaal, die hem ten slotte ten grave zou brengen. Wel nam hij in 1921 nog deel aan het Internationale Congres voor Tropische Geneeskunde te Batavia, maar hij kwam van die reis gebroken terug en 8 November 1922 maakte eene hartaan- doening een eind aan zijn leven, dat geheel gewijd is geweest aan de praktische toepassing van de actieve en passieve immunisatio tegen acute infectieziekten in Ned.-Indië.

De resultaten van zijn arbeid zijn neergelegd in eene lange reeks van jaarlijksche rapporten van 's Lands koepokinrichting en Instituut Pasteur, en in een aantal artikelen van zijne hand, grootendeels verschenen in het Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië. Aan dien arbeid danken duizenden in Ned.-Indië en elders hun leven en gezondheid.

, in **LANDMETERS** (Vervolg van Dl. II, blz. 527 ' en Dl. V, blz. 246 of suppl. afl. 2, blz. 35).

De landmeetkundige verrichtingen, die in verband staan met de kadastrale werkzaamheden, behooren tot den werkring van do Landmeters van het Kadaster. De benoembaarheid tot Landmeter van het Kadaster is geregeld bij Ind. Stb. 1923 no. 455; voor de benoembaarheid is o. m. een opleiding aan do Landbouwhoogeschool te Wageningen vereischt.

De Landmeters van het Kadaster worden in hun werkzaamheden bijgestaan door een lagere categorie van ambtenaren, die Adjunct-Land- meters worden genoemd. Volgens Gouv. besluit van 22 December 1927 no. 24 zijn deze ambtenaren benoembaar na een opleiding aan den Cursus voor de opleiding van technisch personeel bij den Kadastralen dienst om bij andere diensttakken in Nederlandsch-Indië te Bandoeng. Voor nadere bijzonderheden zie KADASTER.

In do goweston in Nodorlandsch-Indië, waar hot Kadaster nog niet is ingevoerd, worden do landmetersfuncties en -bevoogdhodon vervuld door personen, die don naam dragon van Gouvor- nements-landmeters. Deze ambtenaren moeten voldoen aan do voorwaarden, gestold in Ind. Stb. 1919 no. 128, 1920 no. 636 en 1921 no. 337.

De benoeming tot Gouvernements-landmeter geschiedt, voor zoover daaraan een toelage ten laste van den Lande is verbonden, door den Directeur van Justitie, op voordracht van hot Hoofd van den Kadastralen Dienst en overigens door hot Hoofd van Gewestelijk Bestuur na ingowon-

non advies van genoemd diensthoofd. De instructie van de Gouvernements-landmeters' is opge- nomon in Ind. Stb. 1916 no\ 517 en 706 en 1930 no. 77.

Zij, die in het bezit zijn van een landmeters- diploma en het beroep van landmeter buiten 's Lands dienst wenschen uit te oefenen, worden toegelaten tot het afleggen van den „ced van landmeter". Zij worden Gezworen landmeter of Beëdigd-geëxamineerd landmeter genoemd.

THEOSOFISCHE VEREENIGING (DE'NE- DERLANDSCH-INDISCHE), nationale afdceling van de Wereld-vereeniging, welke in 1875 te New- - York werd opgericht door een Russische dame, Mevrouw Ielena Petrovna Blavatsky geb. Halm en een Kolonel van het Amrikaansche Vrijwilligersleger, Henry Steele Olcott. Volgens het beweren van de leden der Vereeniging werd zij gesticht in opdracht van zekere Indische Mahat- ma's, Adepten of Meesters van Wijsheid, die een loge in Tibet hebben op de Noordelijke hellingen van de Himalaya en een occulte hiërarchie vormen, waarvan een „Koning der Wereld" (Sans- krit: Sanat-Ivumara) het hoofd is.

De doeleinden der Theosofische Vereeniging werden, na tal van wijzigingen te hebben ondergaan, ten slotte in 1888 als volgt vastgesteld en zijn sedert ongewijzigd gebleven:

1°. Het vormen van een kern van de Algemeene Broederschap der Menschheid, zonder onderscheid van ras, geloof, kaste, sexe of kleur.

2°. Het aanmoedigen van de vergelijkende studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap.

3°. Het onderzoeken van onverklaarde wetten in do natuur on in den mensch.

Het Hoofdkwartier der Theosofische Vereeniging is gevestigd in Voor-Indië te Adyar, nabij Madras. Presidente is Mevrouw Doctor Annie Besant. Do vereeniging telde in 1930 ruim 50000 leden over de geheele w'ereid, verdeeld over 46 Nationale Afdelingen, terwijl er in China, Eegypte en Singapore z.g. Presidentieele Agentschap- pfen bestaan.

De Nederlandsch-Indische Afdeling is ontstaan uit een, in 1905 opgerichte, tak van de Nederlandsche Afdeling, waarvan tot Mei 1910 de loges on contra op Java deel uitmaakten. De eerste loge op Java word in 1883 opgericht te Pekalongan en is blijkbaar door mevr. Blavatsky, do eerste corresponderende Secretaressse van de hierboven vermelde, in 1875 opgerichte Wereld- vorconiging, gesticht in samenwerking met Baron Tegnagel. Mevr. Blavatsky is volgens beschikbare gegevens in hot geheel drie malen op Java geweest (in 1853, 1858 en 1883).

In Mei 1910 werd tijdens oen congres van de Ondorafdeeling besloten tot de oprichting van een zelfstandige Nationalo Afdeling, welker lcdontal al dadolijk 325 bedroeg. Twintig jaren later toldo do Vereeniging bijna 2100 leden, waarvan de helft Europeanen, 40% Indonesiërs en 10% Chinczen on andere Vroomdo Oosterlingen. Do Afdocling tolde in 1930 24 loges en 12 centra, waarvan respectievolijk 2 (Módan en Makassar) on 4 (Fort de Koek, Bandjerinasin, Kootaradja en Gorontalo) in de Buitengewesten.

Do Afdocling geeft eon drietal periodieken uit:

1°. „Thosofie in Ned.-Indië", het officieelo orgaan van de Afdocling, maandelijks verschij-

nend in twee talen on in 1030 in haar 22sten jaargang.

2°. Het „Theosofisch Maandblad”, in het Hol- landsch, waarvan de 30ste jaargang loopt.

3°. „Pewarta-Theosofie”, een Maleisch orgaan, dat in de 15de jaargang is.

Bovendien wordt door de leden voor eigen risico nog uitgegeven:

4°. „Koemaudang Theosofie” in het Ja- vaansch, uitgegeven te Soerakarta en in het Ode jaar on

5°. „Rasa” in het Maleisch en Javaansch, uitgegeven te Soerabaja en in het 5de jaar.

De vereeniging beweegt zich in Nderlandsch- -Indië, behalve op algemeen plilosophisch, mystiek, literair en occult terrein, ook op sociaal en paed- gogisch gebied. Onder de inspiratie der N.I.T.V. ontstond in 1915 de Nederlandsch-Indische Theosofische Bond voor Opvoeding en Onderwijs (NITHBOO), waaruit later voortkwam de Neder- landsch-Indische Afdeling der Theosofische Wereld-Universiteits-Vereeniging (NITWUV), die in 1930 de volgende onderwijsinrichtingen beheerde: een Montessori-school, negen Hol- landsch-Indische scholen, een Hollandsch-Chi- neesche school, een Mulo-school, met als bovenbouw een paedagogische Algemeen-Middel- bare School.

Op sociaal gebied stichtte zij in 1920 een Theosofisch Studiefonds voor het verlenen van studiebeurzen aan veelbelovende, doch on- en minvermogene leerlingen en studenten aan allerlei scholen en inrichtingen van onderwijs, terwijl in 1921 het Theosofisch Steunfonds werd opgericht met een kapitaal van f 100.000 voor finan- cieele hulpverlening aan theosofische ondernemingen van algemeen maatschappelijk belang.

Voor de uitgave van haar geschriften, periodieken en boekwerken stichtten eenige leden der vereeniging een eigen drukkerij te Weltevreden, onderden naam van: „N.V. Indonesische Drukkerij en Translaat-Bureau” en een boekhandel en uitgeversmaatschappij onder den naam van: „N.V. Theosofische Uitgevers-Maatschappij Mi- nerva”, die in tal van plaatsen haar agentschappen en depots heeft.

De vereeniging is in Indië door haar loges eigenaresse van een elftal loge-gebouwen en een viertal woningparken, waarin haar leden bijeenwonen.

Literatuur: H. S. Olcott, Oude Dagboekbladen (4 dln., bevattende de geschiedenis der Theosofische Vereeniging van haar oprichting in 1875 tot 1905); H. P. Blavatsky, De Geheime Leer en Isis Ontsluierd; A. P. Sinnett, De Occulte Wereld en Esoterisch Boedhisme; C. Jinaradjadasa, Theosophy and Modern Thought en De Grondbeginselen der Theosofie; Dr. A. Besant, De Oude Wijsheid, Esoterisch Christendom en The Universal Textbook of Religions and Morals (3 dln.); C. W. Leadbeater, Het Innerlijk Leven (2 dln.), Aan gene Zijde des Doods en De verborgen Zijde der Dingen (2 dln.); Dr. A. Besant on Mgr. C. W. Leadbeater, De Mensch, vanwaar, hoe en waarheen, Gedachte-vormen en De Mensch, zichtbaar en onzichtbaar; The Golden Book of Theosophy, jubileum-uitgave ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Theosofische Vereeniging met tal van facsimile-reproducties van historische documenten, portretten, foto's van gebouwen, congressbijeenkomsten en een historisch overzicht van de

meest op den voorgrond komende feiten en voorvallen gedurende de eerste halve eeuw van liet bestaan der Theosofische Vereeniging.

WEDUWEN- EN WEEZENFONDS DER.
EUROPEESCHE OFFICIEREN VAN HET NE-
DERLANDSCH-INDISCHE LEGER (Vervolg van Dl. I,
blz. 733 en Dl. V, blz. 448 of suppl. afl. 0, blz. 180).

Tot voor korten tijd waren alle reglementen op het verlenen van pensioenen aan officieren (en ook aan militairen beneden dien rang) gebaseerd op het systeem van toekenning van pensioen naar een bepaalden rang of stand; d. w. z. voor eiken rang of stand waren normale pensioens- bedragen vastgesteld, waarop na een zekeren normaal geachten diensttijd en het bereiken van dien rang of stand recht werd verkregen. Bij minder dienstjaren dan voor het verkrijgen van recht op normaal pensioen vereischt was werd onder bepaalde omstandigheden recht verkregen op een pensioen, dat van het normale pensioens- bedrag voor den laatsbekteleden (of voorlaats- bekleeden) rang werd afgeleid. •

Het normaal pensioen voor officieren onderging door langer doordienen zonder bevordering geen verhooging; voor de militairen beneden dien rang werd bij meer dienstjaren dan vereischt was voor het verkrijgen van recht op normaal pensioen het normaal pensioen verhoogd tot een zeker maximum voor eiken rang.

Bij art. 1 van het Koninklijk besluit van 2 December 1926 no. 30 (Ned. Stb. no. 392, Ind. Stb. no. 551), dat 25 December 1926 in werking is getreden, zijn nu echter vastgesteld een „Dienst- tijdpensioenreglement voor officieren” en een „Diensttijdpensioenreglement voor onderofficieren”, waarbij het systeem van toekenning van pensioen uitsluitend naar een bepaalden rang is losgelaten en evenals voor de burgerlijke ambtenaren het pensioen wordt geregeld uitsluitend naar den volbrachten diensttijd en de gedurende een bepaalden tijd genoten bezoldiging (pensioengrondslag).

De woorden „normaal pensioen” hebben in die nieuwe pensioenreglementen een enigszins andere beteekenis gekregen; zij geven nog wel het pensioensbedrag aan, waarop na een normaal geachten diensttijd recht wordt verkregen (welke nu echter gepaard moet gaan met een zekeren minimum-leeftijd), maar zij duiden nu niet meer een zeker bedrag aan voor een bepaalden rang of stand; onafhankelijk van den rang of stand bedraagt het normaal pensioen volgens die nieuwe pensioenreglementen 36 % van den pensioengrondslag.

Onder bepaalde omstandigheden wordt ook volgens die nieuwe reglementen bij een kortoren diensttijd dan vereischt is voor het verkrijgen van recht op normaal pensioen (20 jaar) recht verkregen op een pensioen (verminderd of evenredig pensioen), waarvan het bedrag wordt afgeleid van het normaal pensioen. Niet alleen volgens het diensttijdpensioenreglement voor onder- officieren, maar ook volgens dat voor officieren wordt nu echter bij een langoren diensttijd dan voor het verkrijgen van recht op normaal pensioen vereischt is en het bereiken van den daarvoor vereischten leeftijd een z.g. „vermeerderd pensioen” toegekend, dat eveneens van het normaal pensioen wordt afgeleid; het bedraagt namelijk (behoudens mogelijke verhoogingen we-

gens ziels- of lichaamsgebreken) het voor normaal pensioen bepaald percentage van den pensioengrondslag, vermeerderd naar reden van 2 procent van dien grondslag per jaar, waarmede do diensttijd van 20 jaar is overschreden tot een maximum van 46 % van den pensioengrondslag.

In verband met bovengenoemde gewijzigde pensioenregelingen, is het reglement voor het weduwen- en weezenfonds der Europeesche officieren van het Nederlandsch-Indische leger (Ned. Stb. 1923 no. 4G6, 1926 no. 4S en 1926 no. 368; Ind. Stb. 1923 no. 543, 1926 no. 237 en 1927 no. 72) — met terug werkende kracht tot 1 Februari 1925 — nader gewijzigd en aangevuld bij het Koninklijk besluit van 15 Mei 1930 no. 64 (Ned. Stb. 1930 no. 195; Ind. Stb. 1930 no. 274).

Het fonds van de officieren had blijkens het verslag over 1928 een vermogen van / 13.992.263, de effecten berekend tegen aankoopwaarde. Het aantal deelgenooten bedroeg 2894 (1369 officieren in actie ven dienst, 1420 gepensioneerden en 105 vrijwillige deelgenooten). Het aantal weduwen bedroeg 1166, aan wie in 1928 een bedrag van / 2.341.563 aan weduwenpensioenen en weezenonderstanden werd uitgekeerd.[^]

WEDUWEN- EN WEEZENFONDS VAN EUROPEESCHE MILITAIRES BENEDEN DEN RANG VAN OFFICIER BIJ DE KOLONIALE TROEPEN (Vervolg van Dl. I, blz. 734). Bij Kon. besluit van 8 Juli 1924 no. 124 (Ned. Stb. 1924 no. 347, Ind. Stb. 1924 no. 419) kwam een nieuw reglement voor dit fonds tot stand. Dit reglement is sedert gewijzigd bij Kon. besluiten van 21 December 1925 no. 44 (Ned. Stb. 1925 no. 477, Ind. Stb. 1926 no. 99) en 28 October 1926 no. 75 (Ned. Stb. 1926 no. 368, Ind. Stb. 1927 no. 72) en laatstelijk — in verband met de invoering van een diensttijdpensioenreglement voor officieren en een diensttijdpensioenreglement voor onderofficieren (zie WEDUWEN- EN WEEZENFONDS DER EUROPEESCHE OFFICIEREN VAN HET NEDERLANDSCH-INDISCHE LEGER)

— met terugwerkende kracht tot 1 Februari 1925 — bij Kon. besluit van 15 Mei 1930 no. 64 (Ned. Stb. 1930 no. 195, Ind. Stb. 1930 no. 274).

Verplicht deelgenoot aan het fonds zijn: «. de Europeesche en met deze gelijkgestelde beroepsmilitairen bij de landmacht in Nederlandsch-Indië met inbegrip van de Koloniale Reserve (1°. de gehuwde militairen beneden den rang van officier; 2°. de ongehuwde onderofficieren; 3°. de ongehuwde militairen beneden den rang van onderofficier, die kinderen hebben, welke bij hun overlijden aanspraak op onderstand zouden kunnen doen gelden) en 6. de Europeesche en met deze gelijkgestelde beroepsmilitairen bij de landmacht in Suriname op Curaçao, met inbegrip van de bij de politie dienstdoende militairen (met dezelfde onderscheiding als onder a).

De contributie bedraagt van de inkomsten van do onderluitenen 6 % en voor do overigen 5 %.

Het pensioen voor de weduwe van een deelgenoot bedraagt drie kwart van het door den deelgenoot gonoton pensioen. Het minimum en het maximum van het toe te kennen jaarlijkscho weduwenpensioen bedragen voor: a. onderluitenant / 1500; b. kapelmeester der staf muziek / 1500; c. alle verdere onderofficieren boven don rang van sergeant-majoor / 840—/ 1260; d. sergeant-majoor / 735—/ 1103; e. sergeant of sergeant le klasse / 630—/ 945 (voor do sergeanten

ie klasse, behoord hebbende tot de voormalige inheemsche troepen, indien zij vallen onder art. 39 van het niet-Europeesch militair pensioen- reglement 1925, voor de overige sergeanten lo klasse, indien zij niet behooren tot die bedoeld onder f); l. sergeant le klasse / 540 — / 675 (voor zoover betreft de sergeanten le klasse, op welke van toepassing is het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925, behoudens die vallende onder art. 39 van dat reglement); g. brigadier (korporaal) / 450—/ 600; li. soldaat / 396—/ 525 (voor g en h: behoudens wat betreft de hier na te noemen militairen en gewezen militairen);

i. sergeant 2e klasse / 420; j. brigadier; korporaal le klasse f 339; k. korporaal; korporaal 2e klasse / 309; l. soldaat le klasse / 285; m. soldaat 2e klasse f 264 (voor i, j, k, l en m: voor zoover betreft gewezen militairen, bedoeld in art. 40 van het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925); n. sergeant 2e klasse f 360—/ 420; o. brigadier / 282—/ 339; p. korporaal / 225—/ 309;

q. soldaat le klasse; soldaat en soldaat 2e klasse, behoorende tot de militairen bedoeld in art. 38 van het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925 f 189—/ 285 (voor n, o, p en q: voor zoover betreft militairen en gewezen militairen, op welke van toepassing is het niet-Europeesche militair pensioenreglement 1925); r. soldaat 2e klasse / 150—/ 264.

Voor de weezen, wier moeder aanspraak heeft op pensioen, bedraagt de onderstand: voor één kind 0,2 van het aankomend weduwenpensioen; voor 2 kinderen, 0,3 van het aankomend weduwenpensioen; voor 3 of meer kinderen 0,4 van het aankomend weduwenpensioen.

Voor de weezen, wier moeder geen aanspraak heeft op pensioen of overleden is, bedraagt de onderstand: voor één kind 0,6 van het aankomend weduwenpensioen; voor 2 kinderen 0,8 van het aankomend weduwenpensioen; voor 3 kinderen het volle bedrag van het aankomend weduwenpensioen; voor 4 kinderen 1,2 van het aankomend weduwenpensioen; voor 5 of meer kinderen, 1,4 van het aankomend weduwenpensioen.

De regeling van de pensioenen en onderstanden geschiedt in Nederland door de Directie, in Nederlandsch-Indië door den Beheerder van het fonds, in Suriname of Curaçao door den Gouverneur. De pensioenen on onderstanden worden maandelijks uitbetaald. Zij zijn onvervreemdbaar. Bij het overlijden van een deelgenoot zal aan zijne nagelaten betrekkingen of boedelbederders dan wel aan hen, die de begrafenis bekostigd hebben, ter tegemoetkoming in de kosten der begrafenis, ten laste van het fonds worden betaald, zoo de overledene is geweest een onderluitenant of kapelmeester dor stafmuziek / 175, een onderofficier / 125 en een korporaal (brigadier) of soldaat (ongegradeerde) f 75.

Het fonds wordt, gezamenlijk met andero fondsen voor koloniale Landsdienaren, onder het oppertoezicht van den Minister van Koloniën en onder het toezicht van commissarissen (in Nederland ten hoogsto 5, in Nederlandsch-Indië ten hoogsto 5, in Suriname en Curaçao 3), beheerd door een door de Koningin te benoemen directeur, bijgestaan door een tweeden directeur.

Het fonds had blijkens hot verslag over 1928 een vermogen van f 17.717.162, de effecten boro- kend togen aankoopwaarde. Het aantal deelge-

nooten bedroeg 7664 (4675 actief dienende militairen, 2961 gepensioneerden en 28 vrijwillige deelgenooten). Het aantal weduwen bedroeg 594, die / 420.751 aan jaarlijksch pensioen genoten; bovendien waren er 357 weduwen van niet-deel-/*genooten, die voor 1 Augustus 1909 — den datum J van oprichting van het fonds — voor goed den militairen dienst hadden verlaten, aan welke weduwen half pensioen werd toegekend (tot een bedrag van f 135.14S/

f - f **ASSISTENTENREGELING** (Aanvulling van *DL V, blz. 32). Bij Ind. Stb. 1924 no. 257 en 1926 no. 157 werden enkele wijzigingen in de assistentenregeling voor de Oostkust van Sumatra aangebracht.

De voorziening in eerstgenoemd Staatsblad betreft voornamelijk art. 19 der regeling, volgens welk artikel voortaan mede de ambtenaren der Arbeidsinspectie met het opsporen van overtredingen der assistentenregeling zijn belast. Het brengt verder naast enkele redactieverbeteringen de volgende wijzigingen; 1°. Bij de berekening van den minimumduur van één jaar telt, ten aanzien van de overeenkomsten v.oor onbepaalden tijd tusseen assistent en werkgever aangegaan, de tevoren reeds in dienst van den zelfden werkgever doorgebrachte tijd, de even-tueel proeftijd niet inbegrepen, mede, voor zoover de nieuwe overeenkomst onmiddellijk daarbij aansluit (art. 2). 2°. Bij de berekening van het verlot van den assistent, nadat deze een jaar (14 dagen verlot) of zes jaren (8 maanden verlot) bij denzelfden werkgever heeft gediend, geldt zijn eventueel proeftijd als diensttijd mede (art. 4). 3°. Voor zoover de overeenkomst tus-schen assistent en werkgever geen regeling in-houdt ter zake van de punten, vermeld in het eerste lid van art. 4, wordt uitdrukkelijk bepaald, dat een beding, dat de assistent er van afziet om van het bij een of meer dier punten voorgeschrevene gebruik te maken, niet als regeling daarvan wordt beschouwd (art. 4). 4°. De schadeloosstelling, verschuldigd bij het doen eindigen van een overeenkomst voor onbepaalden tijd tusseen assistent en werkgever aangegaan zonder opzegging of zonder inachtneming van de voor opzegging geldende bepalingen en zonder dat de wederpartij daarin toestemt, is gelijk aan het loon van den assistent over vier maanden, behalve gedurende den termijn van het eerste jaar, als wanneer zij bedraagt het loon over den tijd, welke aan het jaar ontbreekt, met een minimum van vier maanden loon (art. 13).

Staatsblad 1926 no. 187 breidt de werking van de Assistentenregeling voor de Oostkust van Sumatra uit over Atjeh en Onderhoorigheden en Tapanoeli, altijd met dien verstande, dat zij in die gewesten slechts van kracht is op landbouwondernemingen, waar personen volgens de voorschriften der koelieordonnanties (Ind. Stb. 1915 no. 421 voor de Oostkust van Sumatra, Ind. Stb. 1916 no. 334 voor Atjeh en Onderhoorigheden en Ind. Stb. 1918 no. 37 voor Tapanoeli) werkzaam zijn.

Blijkens mededeelingen van de Regeering in den Volksraad is een nieuwe wijziging van de Assistentenregeling aanhangig, welke beoogt: schrapping van enkele bepalingen, welke door de wettelijke regeling van het Arbeidscontract (Ind. Stb. 1926 No. 335) overbodig zyn geworden, een verduidelijking van het begrip „assistent”,

waarborging van betere naleving van de voorschriften omtrent vrije dagen, zoomeer een nadere uitbreiding der regeling tot cnigc andere gewesten./

c. **IMMIGRATIE.** (Aanvulling van Dl. V, blz.

0213 of suppl. afl. 10, blz. 292). In het oorspronkelijke artikel in deze Encyclopaedie werd met een tweetal voorbeelden toegelicht hoezeer do immigratie in een gebied als Ned.-Indië kan worden beïnvloed door elders heerskende ongunstige maatschappelijke toestanden.

Dat ook bijzondere economische omstandigheden in Ned.-Indië het immigratencijfer aanstonds beïnvloeden, kan, om een voorbeeld te noemen, blijken uit den grooten trek van Chineezen naar de rubberstreken van Djambi, Palembang, enz. in 1925 en latere jaren. Het aantal Chineseche immigranten, bestemd voor de belangrijkste uitvoerhavens van „bevoelingsrubber”, steeg toen met niet minder dan 65 tot 100 %.

Wat de nederzetting van Chineezen betreft, heeft de Westerafdeeling van Borneo steeds een bijzondere plaats ingenomen. Warerthier, evenals elders in Ned.-Indië, reeds van oudsher Chineseche nederzettingen, sedert de tweede helft der 18e eeuw hebben de Chineseche kolonisten — toen reeds ten getale van duizenden — een zeer groote rol gespeeld in de geschiedenis der Westerafdeeling. De Chineseche immigranten in dat gewest bestaan voor een groot deel uit Hakka's (zie o.a. CHINEEZEN en BORNEO).

De toelatingskaart *) kan, na door het Hoofd van plaatselijk bestuur twee keer met één jaar verlengd te zijn, voor den derden keer met 6 jaar worden verlengd. Deze kaart verliest hare geldigheid in geval de houder uit Ned.-Indië vertrekt, tenzij van het vertrek is kennisgegeven — in een ontschepingshaven aan den ontschepingsambtenaar, elders aan het Hoofd van plaatselijk bestuur — en het verblijf buitenslands niet langer duurt dan één jaar. Van de verlenging, alsook van evenbedoelde kennisgave, behoort op de toelatingskaart aanteekening te worden gehouden.

Behalve de reeds in het oorspronkelijk artikel genoemde groepen van vreemdelingen, die vrijgesteld zijn van het vereischte van een passivum, zijn sedert nog daarvan vrijgesteld onderdanen van Zwitserland, het vorstendom Liechtenstein, Japan, Mexico en Siam, alsmede Britsche onderdanen met uitzondering van die, aankomende uit Britsch-Indië.

Een toelatingskaart kan door den G.G. worden ingetrokken in het belang van de openbare rust en orde, indien de toegelaten sedert zijne komst in Ned.-Indië wegens misdrijf mocht zijn veroordeeld of door valsche opgave van naam of hoedanigheid, dan wel door andere bedriegelijke middelen toelating heeft weten te verkrijgen. Op de intrekking der toelatingskaart volgt verwijdering uit Ned.-Indië. De immigratie bepalingen zijn niet toepasselijk op: van Lands- wege naar Ned.-Indië gezonden personen met hunne gezinnen; consulaire ambtenaren met hunne gezinnen; officieren en bemanning van de

*) Art. 11 van het T.B. bepaalt thans, dat zonder daartoe bekomen schriftelijke vergunning, personen vallende onder de toepassing van dat besluit, beschouwd worden niet in Ned.-Indië gevestigd, d.i. geen ingezetene, te zijn.

tot de marine van eenige Mogendheid behoorende schepen; gezagvoerders, officieren en schepelingen van koopvaardij-schepen, tenzij bij aankomst of tijdens het oponthoud van het schip het dienstverband eindigt en voorts niet op hen, die in Ned.-Indië hunne zeereis niet beëindigen.

Bij de toelatingsordonnantie zijn als ontschepingshavens aangewezen Tandjoengpriok, Se-marang en Soerabaja en 21 havens in de Buitengewesten.

De modellen voor de verschillende immigratie-formulieren zijn laatstelijk vastgesteld bij G. B. van 27 Juli 1927 no. 1 x.

De Inspectie van den immigratiedienst. Bij de, met het inwerkingtreden op 1 April 1918 van het T. B. en de daarmede in verband staande regelingen samenvallende uitbreiding van den immigratiedienst over geheel Ned.-Indië, werd het voor eene uniforme toepassing en voor een nauwlettend toezicht wenschelijk geacht, de centrale leiding naar een afzonderlijken dienst over te brengen. Deze gedachte leidde tot de instelling van de onder het Departement van Justitie ressorteerende Inspectie van den immigratiedienst, waarvan bij het G. B. van 29 November 1917 no. 1 de werkring, omvattende in den ruimsten zin alle aangelegenheden op de immigratie uit het buitenland betrekking hebbende, is omschreven. De dienstleiding is in handen van het Hoofd van den immigratiedienst, aan wien inspecteurs zijn toegevoegd, alsmede het vereischte bureau personeel. Het aantal immigratiekantoren, staande onder het beheer van immigratieambtenaren 1e of 2e klasse (secretarissen der immigratiecommissies), vroeger ten getale van 4, werd tot 24 uitgebreid. Onder elk der immigratieambtenaren 1e klasse te Batavia, Soerabaja en Médan zijn twee tot drie immigratieambtenaren 3e klasse tewerkgesteld, terwijl op alle kantoren tolken voor de Chineesch taal en het benodigde ondergeschikte personeel aanwezig zijn. Tegen vacatiecloon kan ook van tolken voor de Japansche- en Arabische taal worden gebruik gemaakt. Te Gloegoer (Médan), Tandjoengpriok, Soerabaja en Semarang zijn immigranten verblijven ingericht, waarin personen aan wie de toelating is geweigerd of over wier toelating niet aanstonds kan worden beslist, in afwachting van hunne verwijdering dan wel toelating kunnen worden aangehouden. Benodigd politiepersoneel staat den immigratiedienst ter beschikking. Behalve de immigratieambtenaren (secretarissen der immigratiecommissies) ontvangen de ontschepingssambtenaren, administratief deel uitmakende van het Departement der Marine, hunne instructies van het Hoofd van den immigratiedienst. Do tot den werkring van het Departement van Justitie behoorende werkzaamheden, rakende politieke zaken, verbanningen en interneringen, zijn sedert 1924 bij het hoofdkantoor van den immigratiedienst overgebracht. Door uitwisseling van gegevens en gedachten werkt de immigratiedienst, zooals voor de hand ligt, in de eerste plaats samen met het Kantoor voor G'heuecsche zaken en mede met het „Regeeringsbureau ter bestrijding van den z.g. handel in vrouwen en meisjes”, terwijl uiteraard meermalen overleg met consulaire ambtenaren plaats vindt.

Cijfers betreffende de immigratie. Van de immigratie in Ned.-Indië geeft

onderstaande tabel van de in de jaren 1918, 1919, 1928 en 1929 in het bezit van toelatingspapieren gestelde Nederlanders en vreemdelingen, een vergelijkend overzicht).

Landaard	1918 ¹⁾	1919	1928	1929
Nederlanders . . .	1.605	3.663	5.613	5.828
Andere Europeanen	632	1.540	1.368	1.620
Japanners. . .	1.075	1.119	814	1.132
Chinezen . . .	14.612	18.254	41.157	35.946
Arabieren . . .	6 9	2 0 5	8 9 2	1.024
Andere Oostersche vreemdelingen .	1.708	2.468	3.072	2.836
Totaal vreemdelingen				t
Algemeen totaal. .	18.096	23.586	47.310	42.558
	19.701	27.249	52.923	48.386

Van het in 1929 toegelaten aantal immigranten waren alzo ongeveer 12 % Nederlanders, 3 % andere Europeanen, 2 % Japanners, 75 % Chineezen, 2 % Arabieren en 6 % andere Oostersche Vreemdelingen. Wat de getalsterkte van de aankomende immigranten betreft is Tandjoengpriok (Batavia) de belangrijkste der ontschepingshavens. Ongeveer de helft van het totale aantal wordt, zooals uit de hieronder volgende opgave van het aantal in 1929 in de verschillende havens toegelaten immigranten kan blijken, te Batavia, Soerabaja en Médan afgehandeld.

Immigratiekantoren	Aantal toegelaten immigranten.
<i>Java. (3).</i>	
Batavia	12.128
Soerabaja	4.194 *
Semarang	2.251
<i>Sumatra en eilanden. (14).</i>	
<i>Sumatra. (5).</i>	
Médan (en Tandjoengbalei) . .	9.341
Balein bang . T ¹	2.592
Djambi	952
Langsa	669
Padang	128
<i>intanden. (9).</i>	
Bengkalis	3.473
Pocloo Samboe	1.611
Muntok	974
Pangkalpinang	167
Tandjoengpandan	528
Selatpandjang	455
Sabang	636
Socngaigoentoong	160
Tandjoengpinang	41
<i>Borneo. (5).</i>	
Pontianak	1.589
Singawang	1.021
Balikpapan-r-	1.535
Bandjermasin	565
Tarakan	1.064
<i>Celbes. (2).</i>	
Makassitr	1.950
TfTanado	362
Totaal	48.386

¹⁾ Hieronder niet begrepen contract-koolies.

*) Van 1 April tot en met ult. ° December.

De opbrengst aan zegelrecht op de verschillende immigratieformulieren beliep in 1029 in rond cijfer / 3.000.000, in welk bedrag de kantoren te Batavia, Soerabaja en Módan onderscheidenlijk een aandeel hadden van / 555.000, f 347.000 en / 453.000.

De inkomsten, voortvloeiende uit de afgifte van immigratieformulieren, namen in 1924, in verband met de verhooging van het ontsche-pingsgeld van / 50 tot f 100, uiteraard aanzienlijk toe. Sedert genoemd jaar viel eene geregelde stijging waar te nemen.

Literatuur: A. G. de Bruin, De Chineezten ter Oostkust van Sumatra, mededeeling no. 13 van het Oostkust van Sumatra-Instituut; G. J. Wig-gers, De immigratie van Chineezten in Ned.-Indië, Ind. Post 12-6-'26/

■ **AMORPHOPHALLUS**, geslacht uit de fam. der *Araceae*. Doorgaansforsche kruiden met een groot wortelknol in den grond, waaruit afwisselend een enkel sterk samengesteld blad of een meestal gevlekte bloeistengel te voorschijn komt. Na de vruchtzetting sterft de oude knol af, doch vormt eerst dochterknollen. Sommige soorten bereiken een enorme grootte en behooren tot de grootste kruiden van het plantenrijk, zoo bijv. *A. Titanum* Beccari, welke op Sumatra en Borneo gevonden is. Een enkel blad heeft een bladsteel van 2½ m. en 25—40 cm. dikte, terwijl de parapluievormige bladschijf soms meer dan 2 m. diameter bereikt. De knollen van deze soort zijn ook bijzonder groot. Aan het einde van den korten bloeitijd geeft de bloem van nagenoeg alle soorten een vaak allesverpestende aaslucht af. Fraaie afbeeldingen en goede beschrijvingen van verschillende soorten vindt men in De Trop. Natuur II (1913) 165—167, 177—179; III (1914), 11—16, 161—162; VII (1918), 25—27; VIII (1919), 33—41, 97; IX (1920), 19—32, 91; XIII (1924), 122—127, 185—189.

AMORPHOPHALLUS CAMPANULATUS Bl. fam. *Araceae*. (Zie ook DL I, blz. 48). Heus, Atjoeng (SOEXD.), lies lies, Soewèg, Waloeer (JAV.). Kruidachtige plant met een zeer groote wortelknol, die wel eens, ondanks haar scherp smaak, gegeten wordt. Als plantmateriaal bezigt men de knolletjes (ganong), die op den hoofdknol ontstaat door het uitputten van de oude knol door de vruchtzetting. Op geheel Java wordt de knol steeds omgekeerd in den grond geplaatst en zoo geplant, naar men zegt, om de ontwikkeling van de bloeiwijze te vertragen.

AMORPHOPHALLUS VARIABILIS Bl. fam. *Araceae*. (Aanvulling van Dl. I, blz. 48). Slangenblad, Atoerboeng, Kembang bangké, K. ga-tjèng (BAT. MAL.), Kembang bangah, Badoel, Badoer, Tjoemplèng (JAV.), Atjoeng (SOEND.). Veel gelijkend op de vorige soort, doch kleiner, beneden de 700 m. zeehoogte zeer algemeen. Evenals bij de vorige wordt de wildgroeiende plant gegeten, zonder dat er bepaald voedsel-schaarschte behoeft te heerschen; soms ziet men ze in de Vorstenlanden zelfs op erven aanplant.

ANASTROPHUS COMPRESSUS Schlechtend. Zie PASPALUM PLATYCAULON.

ANDROPOGON ACICULATUS Retz, fam. *Gramineae*. Roempoeet djaroen (MAL.), Badjang ba-djang, Djoekoet dangdoman (SOEXD.), Soeket doindoman (JAV.). Overblijvend, zodevormend gras, verbreid over een groot deel van den Archipel. Bij het rijpen der vrucht laat de voet der

aartjes in schuine richting los van den steel en de ontstane scherpe punt dringt gemakkelijk in de kleding en de huid. De bovenaardsche deelen worden alleen vóór het vrucht dragen door het vee gegeten. In Priangan worden de halmen wel gebruikt voor het vlechten van sigarettenkokers, gelijk die van *Eleusine indica*.

ANDROPOGON MARTINI Roxb. var. *Motia*, fam. *Gramineae*. Do stam plant van het *Oleum palmarosae*, de Oostindische of Turksche gera-niumolie, op Java (Kediri) wel eens aangeplant geweest ten behoeve van de winning der olie. De var. *Sofia*, welke morphologisch alléén door den bladstand van de vorige is te onderscheiden, is uit Britsch Indië ingevoerd onder den naam Gin-ger grass. De cultuur van beide vormen heeft in den Archipel weinig of niets te beteekenen, hoewel de planten hier uitstekend gedijen.

ANDROPOGON NARDUS L., fam. *Gramineae*. De bij kneuzing geurige bladeren leveren de seré-olie. Zie voor dit product en de diverse variëteiten der soort: K. Heyne, De Nuttige Planten van Ned. Indië, 2e druk, I (1922), 184—188, voorts: GRASOLIËN en SERÉ.

ANDROPOGON SORGHUM Brot., fam. *Gramineae*. Kafferkoorn, Gandroeng of Djagoeng tjetric (SOEXD.), Gandoem (JAV.), Botari (MAL.). Kort levend, 60—300 cm. hoog gras met massieve halmen, breede bladeren en overhangende losse of dichte pluimen, inhcmsch in Afrika, daar en in Britsch Indië sinds overoude tijden geteeld als graangewas. Ook op Java gekweekt in verschillende vormen, plaatselijk in het groot tot op ongeveer 1500 m. zeehoogte. Het merg van den stengel is bij de var. *saccharatus* voos en saprijk en bijna zoo zoet als dat van suikerriet. Het gras is een zeer geschikt veevoeder en groenvoer. Als graangewas is van de meeste waarde de var. *vul-garis*, terwijl de var. *technicus* in de gematigde luchtstreken geteeld wordt om de pluimen, waar bezems van gemaakt worden (Zie Heyne, De Nuttige Planten van Ned. I ndië, 2e druk, I (1927), 189—192).

ANDROPOGON ZIZANOIDES Urban, fam. *Gramineae*. (*A. squarrosus* L.f.). Akar wangi (MAL.), Djoekoet wangi (SOEXD.), Larasetoo (JAV.). Forsch, overblijvend, sterk uitstoeleend, 1^h—2^h m. hoog gras met krachtig ontwikkeld meer of minder sterk riekend wortelstelsel on-geurige bladeren, tot op 900 m. zeehoogte aangetroffen. De inlanders gebruiken de geurige wortels algemeen voor het parfumccrcn van klee-ren in den vorm van waaiertjes en dergelijke voorwerpen. Ook wordt er wel eens de acherische olie uit gewonnen.

ANGELISTA SPLENDENS Korth., fam. *Rosaceae*. Kajoe besi (BANGKA). Zware, tot 35 m. hooge en 1^h m. dikke boom. Het harde, zeer zware hout is buitengewoon duurzaam.

ANGIOPTERIS, geslacht der fam. *Filices*. Boomvaren. Stam recht, rolrond, onvertakt en dicht met litteekens bezet; voornamelijk in de bergstreken, waar de lichtgroene, aan den top van den stam opeengedrongen, tot een parapluie-vormig scherm samenkomende bladeren een sieraad der Maleische bergbosschen zijn. Oude exemplaren kunnen wel 30 m. hoog worden. De jongo bladeren van verschillende soorten worden wol eens als medicijn aangewend.

ANISOPTERA, geslacht der fam. *Dipterocarpaceae*. Damarhoudend, zeer hooge-boomen, voor

namelijk in de lagere streken in het Westelijk deel van den Mal. Archipel voorkomend. Verschillende soorten worden door de Maleiers Entenan ge-heeten. liet hout is moeilijk te bewerken (zie de verhandeling van Van Slooten in het Buil. Jard. Bot. Buit. sér. III, S (1926), 1—17).

ANTHOCEPHALUS MACROPHYLLUS Ilavil., fam. *Rutaceae*. Samama (AMBON.). Snelgroeiende woudreus, waarvan het gedachtige hout als planken voor huishouw gebezigd wordt, liet is niet bestand tegen vocht.

ANTIDESMA, geslacht der fam. *Euphorbia-aceae*. Over het algemeen kleine, kromme boomen, waarvan het vaak vaste en duurzame hout ge bruikt wordt voor het vervaardigen van wandelstokken, stelen van bijlen en hamers, terwijl de vruchten óf eetbaar zijn, óf voor verschillende andere doeleinden worden aangewend.

APAMA TOMENTOSA O. K., fam. *Anstolochiaceae*. Singa depa, Singa dapoer (JAV.), Singa depa, Kaliwaro (SOEND.). Opstijgend of kruipend, vrij zeldzaam heestertje, vermaard als middel tegen steken en beten, en in de Soendalanden beschouwd als een nimmer falend middel tegen slangenbeten. Tot dit doel worden de bladeren tusschen de vingers tot een papje gewreven en op de wond gelegd zonder die vooraf te vergrooten. Zie voor bijzonderheden en afbeeldingen: De Trop. Natuur VII (1918), blz. 178—183 en VIII (1919), blz. 163—164.

APIUM GRAVEOLENS L., fam. *Umbelliferae* (Selderie). Saladri (SOEND.). Van selderie worden op Java in de bergstreken van oudsher twee variëteiten geteeld, namelijk de zoogenaamde water-selderie en de bladselderie. Zie ook SELDERIE.

APOROSA, boomgeslacht der fam. *Euphorbia-aceae*. Van verschillende soorten worden het hout en de bast gebruikt, terwijl de gemalen bladeren onder den naam daoen sash of daoen djirek in het batikbedrijf te Batavia gebezigd worden.

AQUILARIA MAIACCE'FFSIS (Aanvulling van Dl. I, blz. 55). De bast van A. malaccensis, die gemakkelijk in één breed blad van den stam kan worden afgenomen, levert een schitterend zilverblanke vezel, welke overal gebruikt wordt voor touwwerk en door de Dajaks voor de vervaardiging van lenden- en hoofddoeken gebezigd wordt. Als reukhoutboomen zijn verder van Ma-laka, Sumatra en Borneo beschreven resp.: A. hirta Ridl. en A. Moszkowskii Gilg.

ARECA PUMILA Bl., fam. *Palmar*. Djambó rëndó (SOUND.). Sierlijke, 4—5 m. hooge, niet uitstoelnde miniatuur pinangboom met een stammetje ter dikte van 2 *ti* 3 cm. en zeer fraaie kerstroode vruchten, in West Java en Zuid Sumatra zeer vaak aangeplant bij inlandscho graven.

ARTEMISIA VULGARIS L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 62), fam. *Compositae*. Bijvoet, Baroo tjina (MAL.), Beunghar koetjijing, Djoekoet la- kot inala (SOUND.), Socket gandjahan (JAV.). 0- verblijvond, opgericht, sterk riekend kruid met niet zeer diep liggenden, uitloopers afgevend wortelstok, reeds lang geleden, waarschijnlijk als geneskrachtige plant, op Java ingevoerd en daar tusschen 500 en 3000 m. zeehoogte in zeer grooto hoeveelheden verwilderd, een lastig en vrijwel onuitroeibaar onkruid. De bladeren zijn een in- landsch geneesmiddel tegen vele kwalen; de eigenschappen gelijken op die van absinth; het werkzame bestanddeel werkt evonals van doze diurtisch.

ARTOCARPUS ALTISSIMA J. J. Smith, fam. *Moraceae*. Keloetoom, K. ketan, K. nangka (MAL.). Kolossale, statige woud boom, voorkomend in de Lampoengs en het Z YV. deel van Pa- lembang op hooge gronden. Het hout is bruinge- vlamd, vast van weefsel, gestrekt van draad en laat zich gemakkelijk bewerken. Het dient voor het maken van pentjalangs (boomschuiten uit één stuk), die bij een lengte van 20 m. somsjts een breedte hebben van 2½ a 3 m. Deze vaartuigen kunnen 50 a 60 jaar mee, zoodat mag worden aangenomen, dat deze kostbare houtsoort met goed gevolg in den scheepsbouw gebruikt kan worden. Het hout is bijkans onvergankelijk en zelfs bestand tegen paalworm, en wordt bij voorkeur gebruikt voor neuten in den grond, vloerbalken, steigers in zeewater en groote kano's.

ARTOCARPUS ANISOPHYLLA Miquel, fam. *Moraceae*. Bakil, Basang, Kabang tikoes (MAL.), Mentaba (BANGKA). Deze tot 30 m. hooge boom levert een goede duurzame houtsoort voor huishouw en bruggen. Het dikke, zeer kleverige melksap dient als vogelijm en werd vroeger veel gebruikt voor het vervalschen van boschrubber; de vruchten worden wel eens eetbaar genoemd.

ARTOCARPUS CHAMPEDEN Spreng., fam. *Moraceae*. (A. polyphema Pers., zie aldaar). Tjampedak (JAV., SOUND.). Vruchtboom tot 15

m. hoog, wildgroeiend als woudboom met zekerheid bekend uit het W. deel van den Archipel en op Java door de inlanders gekweekt, een vrij goed hout opleverend. De bast van wildgroeiendo boomen schijnt wel voor do vervaardiging van touw gebruikt te worden en het melksap voor het bereiden van vogelijm. De langwerpige cilindervormige, bijkans gladd schijnvruchten zijn geuriger dan de in den regel veel grootere en dikkere, onregelmatig gevormde, met korte stekels bezette vruchten van A. integra en vormen een gezocht ooft. Do Ambonneezen eten volgens Rumphius de gezoden of gebraden zaden, toebereid op do wijze van nangka-piten.

ARTOCARPUS DADAH Miquel, fam. *Mom-aceae*. Jampang dadak (PALEMB.), Dadak (LAMP.). Hooge, zware boom (mogelijk niet soortelijk verschillend van A. rufescens Miq.) tot 35 m. hoog en 1 m. dik, met duurzaam, geel kernhout, dat niet aangetast wordt door insecten. Bij verwonden vloeit uit den bast een roomkleurige, kleverige getah, welke benut wordt voor het zuiveren van vuile beenwonden. De vruchten zijn zuur, doch eetbaar.

ARTOCARPUS KEMANO Miq., fam. *Mom-aceae*. Poedoek (MAL.), Sibedah (SIMALOER), Ke-mando (LAMP.). Middelmatic hooge boom, waarvan hot bruinachtige hout wel eens gebruikt wordt voor vloerplankon. Bij verwonden vloeit uit den bast veel dik, aan klappermelk herinnrend melksap, dat door do Koeboes bij wijze van saus wordt gebruikt bij ketan, oebi's, pisang, e.d. Men mag er niet te veel van gebruiken, daar in de maag spoedig stolling optreedt. Ook alkhol on heete dranken doen do getah stollen. Dr. A. H. Berkhout (Ind. Mercur 1906, blz. 411) noemt dozen boom den Indischen Koemelkboom; de getah is echter ten eenonmalc ongeschikt als surrogaat voor koemelk. Door de roomachtige substantie in te dampen verkrijgt men een harsige was, die op Bangka, vermengd mot was, dient voor het vervaardigen van kaarsen. De rij po vruchten zijn eetbaar.

ARTOCARPUS LANCIFOLIA Roxb., fam. *Moraccae*. Kelédang (MAL.). 20 a 30 m. hoogo boom, voorkomend in de vlakke en lagere heuvelstreken van het W. deel van den Maleiseken Archipel. Het duurzame kernliout is dooiergeel en wordt gebruikt voor het maken van Chinesees doodkisten en meubels. Het drijft op en is bestand tegen de werking van water en wordt dan ook voor de buitenbekleding van vaartuigen gebruikt.

ARTOCARPUS TEYSMANNII Miq., fam. *Moraccae*. Sali saling of Tipoeloe (BOEGIN.). Rechtopgaande, tot 30 m. lioooge boom van het laagland aan de Oostkust van Boné. Het bruinroode hout geniet de voorkeur boven alle andere houtsoorten; daarvan vervaardigde prahoe batang, waarvan de grootste 13 k 14 m. lang zijn, worden in Boné voor f 150 of meer verkocht. Het melksap wordt op Celebes veelvuldig gebruikt als vogelijm.

ASAM SÉLONG. (MAL.) (Aanvulling van Dl. I, blz. 66). *Eugenia Micheii* Lamk. (E. uniflora L.). Surinaamsche kers, Tjeremé, Tjeremé asem, Tjeremé blanda, Belimbing blanda (MAL.); Wijd vertakte heester of krom boompje, 2—5 m. hoog, inheemsch in Z. Amerika, op Java beneden de 300 m. zeehoogte soms om de eetbare vruchten in tuinen aangeplant, vooral in M. Java, waar deze soort ook gebruikt wordt voor pagars. De in vorm en kleur aan kleine tomaten herinnerende vruchten zijn geschikt voor het maken van gele.

ASPERGILLUS WENTII Wehmer, fam. *Fungi Imperfecti*. Deze schimmel treedt op Java spontaan op gekookte sojabonen op en wordt technisch benut voor de bereiding van soja (tao-yu, kètjap) en boonbrij (taotjung), twee Chineseesche producten uit de zwarte variëteiten van Glycine Max Merr., waardoor de soja de zwarte kleur verkrijgt. De bereiding er van is geheel in handen van Chineezzen en deze hebben haar uit China meegebracht. Zie SOJA.

AURICULARIA, geslacht behoorende tot de *Fungi Basidiomycetes*. Judasooren, Telinga ti-koes (MAL.), Tiri make (ALF.). Een drietal moeilijk te onderscheiden soorten van dit paddestool- geslacht worden op dood hout aangetroffen in den Indischen Archipel en worden in het groot van China uit bij scheepsladingen naar den Archipel en de Philippijnen verhandeld. Ze ontbreken als zoodanig in geen enkele Chineseesche toko, daar ze één van de onmisbare ingrediënten van tal van Chineseesche gerechten vormen. Ook de in-landsche bevolking eet ze gaarne en op alle pasars kan men ze vinden. Na de echte champignons zijn ze zeker als de belangrijkste eetzwam te beschouwen. De meest algemeene, doch kleinste soort is *A. polytricha* Sacc.; de gelatineuze, vrijwel zittende hoeden van de beide andere soorten

A. Auricula-Judae Schröter en *A. delicata* Henn. worden wel een paar dm. diameter. Zie voor nuttige gegevens en foto's: De Trop. Natuur 13 (1924), blz. 140—143.

AVENA JUNGHUHNII Buese (*A. aspera* Munro), fam. *Graminae*. Pari & pé, P. kesit (JAV.). Forsch, 60—150 cm. hoog havergras, bekend van Sumatra en Java tusschen 1700 en 2800 m. zeehoogte, plaatselijk dikwijls veelvuldig, b. v. in M. en O. Java. Het levert een aanzienlijke hoeveelheid blad, dat door het vee gaarne wordt gegeten. Op het Dijèng plateau worden de vruchten van deze en andere soorten pari kesit wel ingezameld om er brij van te koken.

AZADIRACHTA INDICA (Aanvulling van Dl.

I, blz. 9S). De zeer bittere bladeren dienen in den drogen tijd op Madoera als veevoeder. Insgelijks op Madoera wordt uit de zaden een olie geperst, welke aangewend wordt als geneesmiddel tegen schurft; dc helft dezer olie bestaat uit een niet-drogende, donkergele olie met onaangename, knoflookachtigen geur en bitteren smaak, in Europa bekend als margosa-olie.

BACCAUREA, vormenrijk geslacht der fam. *Euphorbiaceae*. Het hout van vele soorten wordt voor verschillende doeleinden gebezigd en schijnt doorgaans duurzaam te zijn. De vruchten zijn vaak eetbaar en worden niet zelden op de pasars aangevoerd.

BACCAUREA DULCIS Muell. Arg. (*Pierardia dulcis* Jack), fam. *Euphorbiaceae*. Tjoepa of Toe-pa (MAL.), Ketoepa (LAMP.), Kapoendoeng (SOEND.). Vruchtboom 12 k 15 m. hoog, in Zuid Sumatra veel gecultiveerd en ook op Java soms aangeplant. De vruchten komen in Palembang in groote hoeveelheden op de pasars voor en schijnen de mètèng (*B. racemosa*) in alle opzichten te overtreffen.

BAECKEA FRUTESCENS L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 103), fam. *Myrtaceae*. Heester of kleine boom, 3—5 m. hoog, met zeer fijn loof, dat gedroogd onder de namen Toetoe atap, Djoen-djoeng atap, Sapoe (BANGKA), Oedjoeng atap (BILLITON) of Djoeng rabab (JAV.) als inlandsch geneesmiddel in den handel komt. De thee, getrokken van de naaldvormige, aromatische bladeren wordt tegen koorts en vermoeidheid gebruikt, eveneens voor kraamzuivering en bevordering der menstruatie. De plant komt plaatselijk voor van China over den Maleischen Archipel tot en met Nieuw Guinee, doch ontbreekt op Java. De daar verkochte bladeren zijn ingevoerd uit Palembang en Billiton. De heester komt zoowel in de laagvlakte voor in veen moerassen en op zandige witte stranden en vlakten (padangs), als op bergruggen en -toppen tusschen 400 en 2000 m. zeehoogte. Zij is een typeerend bestanddeel van de zoogenaamde Padangvegetatie (Zie Th. Valc-ton in Versl. Gew. Vergad. Wis- & Natuurk. Afd. Kon. Akad. Wetensch. Amsterdam, 27 Juni 1908, blz. 120—123).

BALANOPHORA, geslacht der fam. *Balano-phoraceae*. Peroed (JAV. en SOEND.) gevolgd door den naam van de voedsterplant, zoo P. tjantigi,

P. ramo, P. giling, P. poespa. Dikvleezige, roode, soms gele, op boomwortels parasiteerende planten met knolachtig rhizoom; verschillende soorten komen voor in de bergstreken van den Indischen Archipel en over geheel Java. Bij uitkoken van de plaatselijk vaak in grooten getale voorkomende knollen wordt een wasachtige stof en wat vet en hars verkregen, waaruit een soort van kaarsen vervaardigd kan worden, die onder verspreiding van walm snel opbranden. Door het betrekkelijk zeldzaam voorkomen heeft de plant geen economische beteekenis. Zie voor de chemie der wasachtige stof: A. J. Ultée, in Buil. Jard. Bot. Buitenzorg, sér. III, VIII (1923) 32—34. Do planten zetten' vrucht zonder bestoven te zijn (apogamie.)

PARAMERIA BARBATA K. Sch., fam. *Apo-cynaceae*. Akar gerip poetih (MAL.), Gakeman wajit (LAMP.), Gcmbor, Ragèn (JAV.). Klimmende heester met dikke takken, die door een ruwe schors bedekt zijn, welke laatste een buitengewoon taai, kleverig melksap bevat, zoodat de

- stukken schors bij doorbreken niet van elkaar loslaten, maar door elastische draden verbonden blijven, en na ophouden der uitrekking weer naar elkaar toegaan; de plant heeft een zekere reputatie als rubberplant. Aan de eigenschap om twee lichamen weer bij elkaar te brengen dankt de schors de namen Rapat, Kajoo r. (MAL.), Kajoo rapet (SOEND.), Megat sih, Pegat sih (JAV.), Ma-dak si (MAD.). De plant is wel eens verward met *Cleghornia cymosa* Wight (= *Baisea acuminata* Benth.), een plant, die op Ceylon inheemsch is, terwijl *Parameria barbata* in het O. van den Archipel voorkomt.
- 1 BARRINGTONIA ASIATICA Kurz (B. speciosa Forst., zie aldaar). Ook de wortelbast van *Barringtonia insignis* Miq. en nog ardere soorten wordt als vischvergift gebruikt^{1/}
- 3 BAUHINIA, geslacht der tam. *Leguminosae*. Doorgaans hooge klimplanten, waarvan de oudere stamstukken door abnormale diktegroei vaak slangachtig heen en weer gebogen zijn (de z.g. apenladders) met soms fraai roode bloemen, gemakkelijk herkenbaar aan het aan den top doorgaans gesplet, enkelvoudige blad. Van vele soorten wordt de taaie bast voor het vervaardigen van touw gebruikt. Dikke stamstukken bevatten veel en goed drinkbaar water. De gestampte wortel en bast worden wel aangewend als in-x* landsche medicijn, terwijl van sommige soorten de jonge bladeren als labab worden gegeten.
- BAUHINIA MONANDRIA Kurz, fam. *Leguminosae*, een waarschijnlijk op Madagaskar in-, heemscho boomheester, waarvan de groote, rosé bloemen slechts 1 meeldraad bevatten, is als sierplant zeer in trek.
- BERBERIS FORTUNEI Lindl., fam. *Berberidaceae*. Opgerichte, 1—2 m. hooge heester, inheemsch in China, in West Java hier en daar als pagarplant gekweekt. Het gele hout en de gele wortels worden soms gebruikt om geel te verven; bij het batikken. In Br. Indië wordt uit verschillende soorten *Berberis* een geel kleurradde bereid.
- BETA VULGARIS L., fam. *Chenopodiaceae*. Beetwortel, Suikerbiet, Mangelwortel. Do echte suikerbiet levert in Indië een te laag gehalte aan saccharose (riet- of bietsuiker, die chemisch identiek zijn) dan dat de teelt economisch een groote vlucht zou kunnen nemen, veel minder een ernstige concurrent zou worden van de rietsuiker-^ industrie. De snijbiet (forma cicla), één der vele. variëteiten, kan tot 1000 m. en hoogcr worden/ geteeld; speciaal de gele vorm *Lucullus* levert een goede groente, terwijl do forma rubra (kroten) tot op 1800 m. aangeplant kan worden. Do zaden worden in mdië zelden rijp en kiem krachtig on wordenjrtecds weer opnieuw uit Europa geïmporteerde
- BIDENS CHINENSIS Willd. (B. Wallichii DC.), fam. *Gompositae*. Djarongan bosar (BAT. MAL.), Harouga (SOEND.), Ketoel, montoelan (JAV.). Eénjarige, 40—200 cm. hooge, sterk vertakte soort van tandzaad, op Java tot op 1200 m. zee- hoogto groeiend op secundair terrein, langs wegen, etc. De jonge planton worden wol als labab gegeten, terwijl de bladeren een inlandscho medicijn zijn, dat voor allo mogolijke kwalen een remedie heet te zijn. Van *B. pilosus* L. var. *albus* Schulz, Adjeran (SOEND.), Djaringin of Ketoel (JAV.), kan hetzelfde gezegd worden; deze wordt door inlanders vaak verwisseld met *B. chinensis*
- BISCHOFIA JAVANICA Bl. (Aanvulling van
- DI. T, blz.-311). Met een aftreksel van den fijne- stampten bast worden in de Ranau-districten rotanmanden goverfd door ze herhaalde malen met een aftreksol te bestrijken. In Midden Java worden de zure vruchtpn^met graagte door de inlanders genuttigcL^/
- BIXA ORELLANA L. (Aanvulling van DI. I, blz. 312), fam. *Bixaceae*. Orléanbaum, Boeah prada, Kesoemba (MAL.), Galinggem, Galoega (SOEND.), Galoegé, Somba kling (JAV.). Opgerichte heester of kleine boom, 2—8 m. hoog, inheemsch in tropisch Amerika, doch sinds lang in alle warme gewesten verspreid, en op Java tot 2000 m. zeehoogte aangeplant vooral langs wegen en in pagars; na 10 maanden of soms zelfs eerder de gestekelde, in knoedels bijeenzittende vruchten voortbrengend. Aan alle deelen van deze plant wordt nut toegeschreven. Verschillende deelen bevatten een oranjerode kleurstof, doch voornamelijk is deze vastgelegd in een laag rondom de zaden (Annattoeseed en gros is het handelsartikel). De kleurstof wordt in Europa gebruikt voor het kleuren van zuivelprodukten. De op Java algemeen voorkomende vorm met kleine, kortgestekelde vruchten is volgens Warburg de wilde vorm *platycarpa*, welke inferieur is door de slechts dunne verstofflaag om de zaden./
- BLUMEODENDRON, boschboomgeslacht der fam. *Euphorbiaceae*. Van verschillende soorten wordt het hout bruikbaar geacht, vooral voor binnenwerk/
- BOEHMERIA NIVEA Hook & Arn. (Aanvulling van DI. I, blz. 331). Een uitstekend samenvattend artikel over de mogelijkheden en gebreken van deze vezelsoort is te vinden in Heyne, Do Nuttige Planton van Ned. Ind. 2e druk, deel 1 (1927), blz. 582—585. Van nog 2 andere soorten nl. *B. pilosiuscula* Hassk. en *B. platyphylla* Don var. *celebica* wordt uit den bast touw vervaardigd^
- BOULETUS BOVINUS Fries, fam. *Fungi*. Dete paddestoel, do koeienbroodzwam, is goed eetbaar en wordt in Europa algemeen als zoodanig gewaardeerd. In den Indischen Archipel is zij bekend van Tjibodas (G. Gedé, W. Java) en Noord Sumatra, in welk laatste gebied zij in groote heksenkringen om do stammen van *Pinus Merkusii* groeit.
- Ook *Boletus subtomentosus* Fries wordt in Indië, evenals in Europa, door de bevolking gegeten/^
- BOCARRO (ANTONIO). Portugeesch geschiedschrijver, geboren omstreeks 1590, waarschijnlijk overleden te Goa begin 1643. Schynt voor 1624 in Indië te zijn gekomen in de positio van aspirant- Rijks geschiedschrijver, volgens den wensch van Koning Philips IV van Spanje, tevens Philips III van Portugal. Werd door den Onderkoning Dom Miguel do Noronha, graaf van Linnares, in Aug. 1631 benoemd tot „Chronista” (Officiëel Kroniekschrijver).
- Bocarro was voortzetter van het geschiedkundig seriewerk van Diogo do Couto (zie aldaar). Zijno — met opdracht, dd. Goa 17 Febr. 1635, in 2 gedeelten voltooid, aan den Koning aangeboden — „Decada XIII”, bedoeld om aan te sluiten aan do door Couto onvoltooid „Decada XII” (welke eindigt met het aftreden van Onderkoning Dom Francisca da Gaiua in Dec. 1600), behandelt echter slechts den regeertijd van Onderkoning Dom Jcronimo do Azevedo van Dec. 1612—Nov. 1617, zoodat de jaren 1601—1612 onbeschreven bleven, een beduidend hiaat dus van do bronnen

voor de kennis onzer eigen opkomst in Indië *). Dit werk is bezorgd geworden door de Kon. Academie van Wetenschappen te Lissabon en verscheen eerst in 1870.

Van de in begin 1636 door Bocarro aan den Koning verzonden biografie van Sancho de Vasconcellos (overleden omstreeks 1580, een befaamd Molukkenheld) en de waarschijnlijk later geschreven biografie van Gonçalo Pereira (op 27 Mei 1531 als kapitein van het fort te Ternat vermoord), is nog niets naders bekend^ggeWb'rden; evenmin over een politiek-Indisch. ook reeds begin 1636 verzonden, geschrift. Zie over alle 3 de inleiding van Bulhao Pato, 1576, p. XL

Een andere arbeid van Bocarro, nl. de tekst, dien hij schreef bij de talrijke plattegronden deif/forten en steden en nederzettingen van de Portugeezen in het Oosten, 32 in getal, bleef nog steeds j ongepubliceerd. Dit werk werd verricht op last van Koning Philips; de plattegronden toekende de secretaris van den Onderkoning, Pedro (of Pero) Barreto de Rcsende, op wiens naaim het werk staat, terwijl Bocarro's hulp ingeroepen werd voor de historische bijschriften.

(Verkort overgenomen uit de Encyclopaedie-artikelen van Dr. G. P. Rouffaer (I) in „Bijdragen «van het Kon. Inst. voor de T., L.- en Volkenkunde van Ned. Indië”, 1030, Dl. 86, 2e Afl., blz. 191—193).

,y/ CORREA of CORREIA (GASPAR) (Aanvulling van Dl. I, blz. 532). Over dezen geschiedschrijver handelt nog een artikel van Dr. G. P. Rouffaer (T), in „Bijdragen tot de T., L.- en Volkenkunde van Xcd.-indië”, Dl. 86, 2e Afl., blz. 193—196/

. / . MOESPON BOEKEN (PORTUGEESE). Uitgave in den trant van onze „Dagh-Registers gehouden int Gasteel Batavia”, maar bevattende wat men zou kunnennoemerfde „uitgaande brieven” der Spaansch-Portugeesche regeering aan de Gouverneurs-Generaal (c.q. met hoogerer titel: Onderkoningen) van Portugeesch-Indië, welke folianten te Goa den naara droegen van „Moess-sonboeken”.

Van deze llegeringsbundels, die te Goa hadden dienen te worden bewaard van 1505 af — toen Port.-Indië met haar eersten Onderkoning, destijds zetelend te Cochin, haar geregeld politiek bestuur kreeg — bleken in ca. 1775 slechts te bestaan de Moesson boeken van 1605 af. Het bewaren dezer archiefstukken te Goa heeft blijkbaar veel te wenschen overgelaten, terwijl de minuten dezer stukken van ca. 1500—1750 slechts zeer ten deele te Lissabon zijn bewaard gebleven; gevolg van de verschrikkelijke Lissabonsche aardbeving van 1 Nov. 1775.

in 1774 werden de Moessonboeken uit Goa, voor zoover daar toen nog aanwezig, door de Port. Regeering opgevraagd, waarop in 1777 te Lissabon aankwam een serie van 62 folianten, bevattende de volledige serie „Uitgaande stukken” over 1605—1651 met daarin bijgeschreven, van 1616 af, de antwoorden der Ind. regeering. Zij werden in het Rijksarchief (Torre do Tombo) te Lissabon opgeborgen.

Van deze belangrijke serie heeft de Kon. Academie van Wetenschappen te Lissabon in 1880 de

uitgave begonnen in den trant van onze Dagregisters: alleen de teksten met soms een Inleiding, maar met zeer goede Registers. Verschenen zijn tot op heden nog slechts de 4 dln. over 1605—begin 1615. In Dl. I wordt hiertoe de lacune 1601—1612 (zie BOCARRO) slechts van 1605 af eenigermate aangevuld. De belangrijkheid van deze uitgave voor ons moge blijken uit het vermeld op het woord „Hollandezes” in de 4 voornoemde Registers.

(Verkort overgenomen uit de Encyclopaedie artikelen van Dr. G. P. Rouffaer (f), voorkomende in Dl. 86, 2e Afl., blz. 201—202, van de Bijdragen van het Kon. Inst. voor de Tj., L.- en Volkenkunde van Ned.-Indië, (1930)).

k COUTO (DIOGO DO) (Aanvulling van Dl. I, s. 533). Over dezen geschiedschrijver zie nader het artikel van Dr. G. P. Rouffaer (f), in de „Bijdragen tot de T., L.- en Volkenkunde van Ned.-Indië”, Dl. 86, 2e Afl., blz. 196—201. *

/ HAVENWERKEN (Vervolg van Dl. II, blz. 67 e.v.).

TANDJOENGPROK. Voor de geschiedenis van deii aanleg Van deze haven zie Dl. II, blz. 69.

In Mei 1877 werd met den bouw aangevangen; het werk kwam, voor zoover het de eigenlijke havenwerken betreft, in 1883 gereed. Twee con-vergeerende havendammen zijn uitgebouwd ter lengte van 1765 en 1963 m., aan de uiteinden een doorvaartopening latende van 125 m., welke toegang verleent tot de buitenhaven. De geul in deze buitenhaven gaf men bij een breedte van 250 m. een diepte van 8 m. onder laag water, na 1910 vergroot tot 9.50 m. Een binnenhaven werd gebaggerd tot een diepte van 7,50 m. onder laagwater, met een lengte van ongeveer 1100 m. en een bodembreedte van 185 m. Langs het westerbord van deze eerste binnenhaven werd over 1000 m. een kademuur gebouwd benevens 7 ijzeren loodsen, elk lang 125 m. en breed 35

m., onderling gescheiden door 15 m. breedde gangen. Aan het oosterbord werden schroefpaal-steigers aangebracht, welke dienen voor zout-, tin- en steenkolenlossing. Do haven werd met Batavia verbonden door een scheepvaartkanaal mefjaagpad, een spoorweg en een rijweg.

Bewesten van het eerste haven bassin werd een spoorwegemplacement aangelegd en een station gebouwd. Later, na de totstandkoming van een tweede binnenhaven, is dit emplacement verplaatst naar het zuiden en een nieuw station gebouwd. Nadat de goederen- en scheepvaartbeweging in belangrijke mate was toegenomen en groot gebrek was ontstaan aan langs water gelegen pakhuisruimte en aan kadelengte en de binnen- en buitenhaven geen voldoende diepte meer hadden, werd overgegaan tot ver-breding van de vaargeul in de buitenhaven van 250 tot 350 m. en tot verdieping tot 9.50 m. beneden laagwater, terwijl de binnenhaven tot 8.50 m. beneden laagwater werd uitgebaggerd; de bestaande hangars werden vergroot en eenig nieuwe bijgebouwd, terwijl die gedeelten van de havenkom, welke nog niet waren bekaad, van kademuren werden voorzien.

Deze uitbreidingen bleken op den duur niet voldoende te zijn. Mede in verband met de steeds nog toenemende goederen- en scheepvaartbeweging werd omstreeks het jaar 1910 een verdere uitbreiding van de haven algemeen noodzakelijk geacht. Hieromtrent werd advies ingewonnen van

*) Zie voor de gedeeltelijke aanvulling van het hiaat 1601—1612 op MOESSONBOEKEN (PORTUGEESE).

de Nederlandscho deskundigen Prof. Dr. J. Kraus en G. J. de Jongh; door deze heeren werd geadviseerd een tweede havenbassin ten oosten van de eerste binnenhaven aan te leggen, 1000 m. lang en 120 m. breed, bekaad met muren van caissons. De hiervoor te verrichten werkzaamheden werden in 1912 aangevangen en kwamen in 1917 gereed. De westelijke kade is gefundeerd op 10,50 m. beneden laagwater, behalve het 359 m. lange noordelijk gedeelte, dat op 13,50

m. beneden laagwater is aangebracht, terwijl de oostelijke kademuur gefundeerd is op 11,50

m. beneden laagwater. Tijdens de uitvoering werd het havenbassin tot 150 m. verbreed.

Het graven van de tweede binnenhaven maakte eene haaksche ombuiging van het worteleinde van den oosthavendam noodzakelijk; ook de westdam werd eenigszins gewijzigd; men verlengde n.l. dezen dam landwaarts, waarna door aanvulling van het oppervlak achter die verlenging een aanmerkelijke terreinwinst werd verkregen. Het westerboord en het zuidelijk gedeelte van het oosterboord van de tweede haven zijn door de particuliere scheepvaartmaatschappijen bebouwd met hare etablissementen, terwijl het noordelijk gedeelte van het oosterboord bestemd is geworden voor steen kolenterrein ten behoeve van den dienst der SS. en van de Nederlandsch-Indische Steenkolen Handel Mij. Kranen voor de mechanische behandeling van steenkolen zijn door de N.I.S.H.M. op het door haar gehuurde terrein gemonteerd.

De goederen- en scheepvaartbeweging bleef steeds nog toenemen, waarom, mede in verband met de vele aanvragen van stoomvaartmaatschappijen en andere belanghebbenden tot het in huur verkrijgen van aan diep water gelegen en door kaden begrensde terreinen, besloten werd tot verdere uitbreiding van de haven, bestaande uit een nieuw bassin (derde binnenhaven) beoosten de tweede binnenhaven. In 1921 werd met de bagger werkzaamheden begonnen, omvattende het baggeren van het havenbassin tot 10 m. beneden laag water, het baggeren van een toegangsgeul tot dit haven bassin en het baggeren van funderingsseuven ten behoeve van den aan te leggen caissonmuur, lang 500 m. aan het westerboord. Ten behoeve van den bouw der caissons werd een gewapend-betondok gebouwd, werkloodsen en een cementloods opgericht, verschillende machines- en werktuigen in deze loodsen opgesteld.

Deze bouwplaats kwam in 1922 gereed en werd in dat jaar voor den bouw der eerste 12 caissons voor de derde haven in gebruik genomen. Deze 12 caissons zijn aan het einde van 1922 gereed gekomen, doch werden in verband met de slechte tijdsomstandigheden, waardoor de verschillende ingediende huuraanvragen werden ingetrokken, niet gesteld. Ook de baggerwerkzaamheden werden in verband daarmee in den loop van 1923 gestaakt, in de laatste jaren is de scheepvaart- en handelsbeweging weder zoodanig toegenomen, dat het gemotiveerd werd om den bouw van 500 m. kademuur in de derde binnenhaven voort te zetten.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond: / 51.155.000.

De belangrijkste uitvoergoederen zijn: thee, tapiocaproducten, aardoliën en aardolieproducten, caoutchouc en getah-pertja, drogerijen en

specerijen, waarvan in 1929 respectievelijk naar buiten het tolgebied werd verscheept 07.000,

53.0, 56.000, 27.000 en 21.000 ton. In totaal werd naar buiten het tolgebied in laatstgenoemd jaar 285.000 ton uitgevoerd. De voornaamste invoerartikelen zijn eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, garens en manufacturen en metalen. Van buiten het tolgebied werden van deze artikelen in 1929 respectievelijk ingevoerd 130.000, 101.000, 41.000

27.0 en 72.000 ton. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg gedurende dat jaar

468.0 ton.

SOERABAJA. De haven van Socrabaja heeft een veilige, slechts zelden onrustige reede, welke uit de Javazee volgens twee wegen bereikbaar is, het ooster- en het westervaarwater, waarvan het Taatste de meeste diepte biedt en den voor de scheepvaart belangrijkste toegang vormt.

Vóór de totstandkoming van de nieuwe havenwerken moesten alle zeeschepen op de reede ankeren en hun lading lossen of innemen met behulp van lichters, die over de Kali Mas het hart van de stad konden bereiken. De liandelsbeweging nam zoodanig toe, dat de Kali Mas te smal werd voor het drukke prauwverkeer, het goederenvervoer stagnatie ondervond en de zeeschepen lang werden ogehouden. De nuttige breedte van de Kali Mas was zeer verminderd door het bouwen 10 K.M. bovenstrooms bij Goe-beng van een stuwdam, met schutsluizen, om het sterk slibhoudend water van de Brantas een andere richting uit te voeren, in verband waarmee de waterspiegel verlaagd werd. Uitbaggeren tot onmiddellijk voor de kaden was zeer bezwaarlijk, wijl bij den aanleg van de muren gerekend was met de toenmalige hoogere waterstanden in de rivier, zoodat het wegnemen van het voorgelegen talud gevaar van instorten der kunstwerken zou opleveren.

De voortdurende achteruitgang van de Kali Mas, de onvoldoende capaciteit van het Boom-emplacement, benevens de gebrekkige communicatie met den vasten wal deden door de toeneming van de handelsbeweging een onhoudbaren toestand ontstaan. Reeds in het jaar 1875 stelde men plannen samen, ten doel hebbende aan zeeschepen gelegenheid te geven in directe gemeenschap met den vasten wal de goederen te laden en te lossen. Deze plannen stuitten toen af op de hooge kosten. Sindsdien werden meerdere projecten opgemaakt.

In tegenstelling met de plannen, waarbij een prauwenhaven uitkomst moest brengen, werd door den hoofdingenicur der B.O.W. W. B. van Goor een ontwerp samengesteld, waarbij het zeeschip aan een kade zou kunnen meren. Tot het uitbrengen van een advies om een prauwenhavenplan tot uitvoering te brengen dan wel een havenplan met kademuuren voor zeeschepen werden uit Holland door de Regeering uitgenoodigd de heeren Prof. Dr. J. Kraus en G. J. de Jongh. In 1910 verscheen van hun hand een „Verslag over verbetering van haventoestanden van Socrabaja”.

Het plan der Commissie Kraus-de Jongh is in den geest van het ontwerp-Van Goor opgemaakt en werd na 1910 ten deele verwezenlijkt, voor het overige diende het tot leidraad der uitgevoerde werken. Langs de straat Soerabaja werd een 200 m. breede landtong^Ado z.g. noordpier

gebouwd; de noordelijke begrenzing bestaat uit een 1200 ra. langen caisson-kaderaauur, in 16 ra. waterdiepte aangelegd, terwijl de zuidelijke begrenzing eveneens uit een caisson-kaderaauur bestaat, welke 500 ra. lang is en waarlangs een waterdiepte wordt aangetroffen van 9 ra. beneden laagwater. Het opeinde van dezen pier werd mede door een caisson-kaderaauur afgesloten. De verbinding van dit in zee uitgebouwde emplacement met den vasten wal werd tot stand gebracht door een ongeveer 400 m. breeden aarden dam, aan de oostzijde begrensd door de Kali Mas. Op ongeveer 350 ra. westelijk van het kop-einde van den noordpier werd in de richting zuid-noord een hoofd in zee uitgebouwd, waarbij een ongeveer 80 ha. groot wateroppervlak werd ingesloten. Bezuiden en bewesten dit havenbassin werden terreinen gewonnen door ophooging met de baggerspecie, uit de verdieping van dit wateroppervlak afkomstig. Aan de oostzijde van de havenkom werd in aansluiting met den zuidelijken kademuur van den noordpier een kademuur ter lengte van 160 m. gebouwd met een haaks daarop gerichten vleugelmuur, lang 150 m., terwijl aan de zuidzijde een caissonkade van 300 ra. lengte werd gemaakt ten behoeve van de prauwvaart. Ten slotte werd het uiteinde van den westelijken kademuur langs de Kali Mas door een 370 m. langen caissonmuur aangesloten met het oostelijk uiteinde van den noordelijken kademuur van den noordpier. Het voor de prauwvaart bestemde gedeelte van de havenkom verkreeg een diepte van 5,30 m. beneden S.H.V.P.; het voor diepgaande schepen bestemde gedeelte werd uitgediept tot 13 meter beneden dat peil.

Toen eenmaal met de beschreven werken een aan vang was gemaakt, bleek ten volle hun groote nut. Reeds vóór de voltooiing werd, in verband met de meerdere vraag naar kadelengete, met een verdere uitbreiding van de haven aangevangen. Langs het bovengenoemde westelijke hoofd is de z.g. Genuakade gebouwd ter lengte van 920 m., waarlangs een waterdiepte aanwezig is van 10 m. beneden laagwater. Het zuidelijk gedeelte van het Genuakade-boord is thans in gebruik voor de manipulatie van steenkolen.

In verband met de blijvende vraag naar kadelengete voor diepgaande schepen werd het in 1920 noodzakelijk geacht wederom tot een uitbreiding over te gaan. Van uit het zuiderboord van het havenbassin is evenwijdig aan de Genuakade een pier uitgebouwd, de z.g. Hollandpier. Met dezen pier is een vermeerdering van aanleglengte verkregen van 1650 m. De breedte bedraagt 140 m. aan het kopeinde, naar het worteleinde zich verbreedend tot 160 m. De toegangsbreedte van het tusschen den Hollandpier en de Genuakade gevormd bassin is 180 m. Het zuidelijk gedeelte van dit bassin heeft een breedte van slechts 160 m., terwijl de waterdiepte 14 m. beneden S.H.V.P. bedraagt. Van den Hollandpier is tot nu toe slechts een betrekkelijk klein gedeelte in gebruik; te verwachten is echter dat in de naaste toekomst de betrokken kadeterreinen verder in gebruik zullen komen.

Zooals boven reeds werd opgemerkt, heeft de strook grond tusschen de Kali Mas en de oostzijde van het havenbassin een breedte van 400 m. verkregen. Hiervan werd voor handelsterreinen langs de Kali Mas een strook van 50 m.

breedte gereserveerd, voor een weg langs die rivier 20 m. en voor een weg achter de terreinen 30 m. Westelijk hiervan werd 150 m. gebruikt voor een stations- en rangeer-emplacement voor de havenspoorlijnen. Door een voor weg aanleg geboezigde strook van 50 m. is dit emplacement gescheiden van voor handels- en andere doeleinden bestemde perceelen langs het oosterboord der binnenhaven.

In den noord-oostelijken hoek van het groote havenbassin worden drie drijvende droogdokken van 14.000 ton, van 3.500 ton en van 1.400 ton lichtvermogen aangetroffen, het eerstgenoemde toebehoorend aan het Gouvernement en de beide laatstgenoemde aan de Droogdok Mij. Soera-baja.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 75.139.000.

De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg gedurende 1929: 1.725.000 ton, waarvan aan suiker 1.205.000, aan tapijnaproducten 119.0, aan aardolien en aardolieproducten 155.0, aan olien en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten 32.000, aan koffie 21.000 en aan caoutchouc en getah-pertja 24.000 ton. De belangrijkste invoerartikelen zijn: eetwaren en genotmiddelen, mirralen, chemische voortbrengselen, garens en manufacturen en metalen, waarvan gedurende 1929 van buiten het tolgebied respectievelijk werd aangevoerd: 278.000, 150.000, 73.000, 51.0 en 133.000 ton. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg gedurende dat jaar 797.0 ton.

SKMARANG.. De ontwikkelingsgeschiedenis van de "Kaven" van Semarang vertoont aanvankelijk veel overeenkomst met die van Batavia (zie Dl. II, blz. 68). Ook te Semarang werd gebruik gemaakt van een riviermonding, die der Semarangrivier, welke door de uit de zeeschepen op de reede beladen prauwen en lichters kon worden bevaren tot aan de pakhuizen in de stad.

Door verzanding en opslibbing van dezen riviermond werden door de prauwvaart vele moeilijkheden ondervonden; in 1870 was de toestand van dien aard, dat het gebruik van dezen waterweg vrijwel onmogelijk was geworden, zoodat tot verbetering moest worden overgegaan. Een nieuwe verbinding tusschen het pakhuizen centrum en de zee, het z.g. Nieuwe Havenkanaal, werd gegraven, dat door middel van een scilfut'sluis in verbinding werd gebracht met de Semarangrivier en tusschen twee uitgebouwde dammen in zee uitmondde. Na enkele jaren begon het nieuwe havenkanaal ook reeds last van opslibbing te ondervinden, waarom besloten werd tot verlenging van de havendammen, welke verlenging in 1878 gereed kwam, doch later, in verband met een verdere opslibbing, weer vportgezet moest worden, totdat de westelijke dam in 1898 ten slotte 1200 m. lang was en de oostelijke 920 m.

Een uitbreiding van de ruimten voor goederen-opslag en een uitdieping van het havenkanaal hadden intusschen eveneens plaats gehad.

Nadat de goederenbeweging in belangrijke mate was toegenomen en groot gebrek was ontstaan aan langs water gelegen pakhuysruimte en aan ligplaatslengte werd in het jaar 1910 besloten tot het maken van de tegenwoordige prauwenhaven, bestaande uit een ruime kom

met 2 havenbassins, waarlangs in totaal over \pm 1500 meter lengte een kademuur is gebouwd. In de haven kan worden gerekend op minstens 2,50 m. waterdiepte. Langs deze haven bassins zijn door het Gouvernement verschillende loodsen gebouwd met een totaal oppervlak van ruim 40.0 m².

In de jaren 1914—1921 werd de westerhaven- dam met 400 m. verlengd om verzanding van den mond tegen te gaan en om een grootere vaardiepte in stand te kunnen houden. Gedurende de jaren 1919—1922 werd de landtong, welke beoosten de prauwenhaven werd gevormd door opspuiting van grond afkomstig uit deze haven, over een lengte van 1080 m. van een oeververdediging voorzien, terwijl tegelijkertijd langs de oostzijde van deze landtong een prauwenkanaal is gegraven met een breedte van rond 50 meter tot een diepte van 3 m. beneden Semarangpeil, het z.g. oosterhavenka- naal, dat in verbinding is gebracht met het havenkanaal.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 12.855.000.

In het jaar 1929 was de totale uitvoer naar buiten het tolgebied groot rond 780.000 ton, waarvan aan suiker, het belangrijkste uitvoerartikel, rond 621.000 ton, aan tapiocaproducten 65.0 ton, aan vezels 15.000 ton, aan tabak 11.0 ton, aan olie- en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten 10.000 ton. In 1929 werd van buiten het tolgebied ingevoerd rond 348.000 ton, waarvan de belangrijkste goederensoorten waren: eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, metalen, garens en manufacturen tot respectievelijk gewichten van 129.000, 58.000, 43.0, 45.000, en 29.000 ton.

CHERIBON. Cheribon neemt als handelscentrum een belangrijke plaats in. De schepen ankeren op de roede en laadprauwen zorgen voor verbinding met den vasten wal. In oude tijden voordien de prauwen hot bij Cheribon in zee uitmondende riviertje op of zij werden op het strand gezet, ten einde daar hun lading te lossen om in te nemen. Omstreeks 1865 werd overgegaan tot hot bekaden van de riviermonding, tot de verdediging van den zeeoever en tot het uitbrengen van een dam aan de oostzijde der uitmonding van het riviertje.

In 1887 werd begonnen met het maken van een golfbreker ter lengte van 538 m. in het verlengde van den bestaanden oostelijken dam, welke golfbreker zou reiken tot de dieptelijn van 1,50 m. beneden laagwater. Tevens werd overgegaan tot het maken van een tweedon dam (dus een westdam) en tot het aanleggen van kademuren en het oprichten van een groot dou- anegebouw. Na ruim een kwart eeuw was de diepte aan den kop der dammen door aanslibbing verminderd tot 0,50 m. beneden laagwater, terwijl in verband met het toegenomen handelsverkeer voor do prauwen minstens 2 m. waterdiepte noodig was. De dammen worden daarom in liet jaar 1917 elk met 550 m. verlengd. Ter voorziening in do behoefte aan meer aanleg- longto en aan terrein voor den opslag van goederen word omstreeks donzelfdon tijd hot worteleinde van don westelijken dam verlegd om plaats te maken voor een uit te bouwen landtong. Ten behoeve van het aanleggen van prau

wen werden verdor een 22-tal kleine steigertjes in hot eerste en het tweede havenbassin uitgebouwd.

Do totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 / 944.000.

Gedurende laatstgenoemd jaar was de uitvoer naar buiton het tolgebied rond 169.000 ton groot, waarvan 121.000 ton aan suiker, 9000 ton aan tapiocaproducten, 7000 ton aan olie- en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten, welke goederen de meest belangrijke uitvoerartikelen zijn. Van buiton het tolgebied werd in 1929. ingevoerd rond 136.000 ton, waarvan 65.000 ton aan eetwaren en genotmiddelen, 15.000 ton aan chemische voortbrengselen, 14.000 ton aan mineralen, 13.000 ton aan metalen en 11.000 ton aan garens en manufacturen.

TBOAL. De haven van Tegal werd vroeger gevormd cToor de vrij in zee uitloopende Kali Goeng. In 1870 werd de benedenloop van deze rivier van de brug in den postweg af gekanaliseerd, waarbij de linkeroever over eene lengte van 340 m. van een kademuur werd voorzien en de rechteroever over een lengte van 200 m. van een steenglooijing. Het kanaal verkreeg een breedte van 30 tot 40 m. en werd in noordelijke richting tot buiton de kustlijn verlengd, waar twee evenwijdige havendammen, elk 160 m. lang, bescherming gaven. Het door de rivier afgevoerde slibhoudend water deed in het gekanaliseerd gedeelte eene sterke aanslibbing ontstaan, waarom in 1876 overgegaan werd tot een omleg- ging van den benedenloop in oostelijke richting, zóó dat do haven van de rivier gescheiden werd. Hierna bleef men nog veel hinder ondervinden van slibafzettingen uit zee zoowel in het gedeelte van het havenkanaal tussehen de havendammen als in do toegangseuul daarbuiten, waarom in 1878 werd overgegaan tot het verrichten van bagger werkzaamheden. Door geregeld baggeren kon de toen vereischte diepte van 1,30 m. beneden gemiddeld laagwater gehandhaafd blijven. Later echter was het door de aangroeiing van de kust niet mogelijk het havenkuaal en de toegangseuul op die diepte te houden. In verband hiermede werden beide havendammen elk met 320 m. verlengd. In 1904 kwamen deze werkzaamheden gereed. Door de belangrijke toename van do prauwvaart bood het haven- kanaal gcon voldoende ligruimte meer. In 1905 werd daarom overgegaan tot den aanleg van een ruime binnenhaven met een oppervlakte van 5J ha., ton westen van hot havenkanaal. In deze binnonhavon kunnen, behalve de handelsprauwen, ook do visschersvaartuigon een veilige ligplaats vindon.

Hot zuiderboord van deze haven is voorzien van oon 270 m. langen kademuur, terwijl tot begrenzing en afsluiting aan do west- en noordzijde een 428 m. lango dam is aangelegd, welke aan don westelijken ha vendam aansluit. De binnenhaven word tot een diepto van 1,50 m. beneden gemiddeld laagwater uitgebaggerd. Deze diepte is later op 2,30 m. beneden gemiddeld laagwater gebracht, in verband mot den groo- teren diepgang der prauwen. Ook in het havenkanaal on in de toegangseuul wordt thans dozo diepte aangetroffen. Door de steeds toenemende goederenbeweging word een uitbreiding van do bestaando opslagruimto noodzakelijk.

In 1917 werd door het Land een nieuwe gesloten loods gebouwd ter oppervlakte van 600 m², eveneens een open loods met een oppervlakte van 14 0 m², terwijl voorts door particulieren verschillende gróote pakhuizen zijn opgericht. In verband met een tekort aan haventerreinen is in 1929 begonnen met het baggeren van een tweede binnenhaven, 200 m. lang en 55 m. breed, ten oosten van liet oude havenkanaal. Deze binnenhaven is door een 250 m. lang en 50 m. breed kanaal verbonden met het oude havenkanaal, waartoe een gedeelte van den oostelijken havendam ter lengte van 90 m. is opgeruimd.

Met de uitgebaggerde specie zijn de aangrenzende terreinen opgehoogd tot een oppervlakte van 23.000 m². De kosten van de door het Land aangelegde havenwerken bedroegen op ultimo 1929 rond / 171.000.

De uitvoer bestaat in hoofdzaak uit suiker, waarvan gedurende 1929 naar buiten het tol- gebied rond 205.000 ton werd verscheept, terwijl de totale uitvoer naar buiten het tolgebied gedurende dat jaar 213.000 ton groot was. Tot de belangrijkste invoerartikelen behooren eetwaren, mineralen, garens, manufacturen en metalen. Van buiten het tolgebied werd in totaal ingevoerd een gewicht van rond 47.000 ton.

PROBOLINGGO. De haven van Probolinggo, gelegen aan de Noordkust van Java, bestond oorspronkelijk uit een rond 200 m. lang en 60 m. breed bassin, door een rond 740 m. lang en 20 m. breed kanaal in verbinding gebracht met een vaargeul naar zee, welke door twee 580 m. lange divergeerende dammen tegen verzanding werd beschermd.

Omstreeks het jaar 1850 werd deze haven in gebruik genomen. Zoowel de oevers van het havenbassin als van het havenkanaal werden van gemetselde kademuuren voorzien. In verband met de toenemende goederen- en prauwvaartbeweging werd een uitbreiding van ligplaats- en opslagruimte dringend noodig. Bovendien werd, doordat de prauwen een grooteren diepgang verkregen, een grootere waterdiepte vereischt. Nadat in 1923 in het noordelijk gedeelte van het havenkanaal een instorting van een gedeelte van den bestaanden kademuur aan de westzijde had plaats gehad, werd besloten, dezen kademuur over een lengte van 480 m. af te breken en het kanaal in westelijke richting te verbreden tot een bassin van 80 m. breedte. liet westerboord van het verbrede kanaal werd van een oeververdediging voorzien, terwijl aan deze zijde een 70 m. breede terreinstrook inet uit het kanaal opgebaggerden grond werd opgehoogd. De haveninrichting is thans geschikt voor prauwen metten hoogste 1,5 m. diepgang.

De terreinen ter weerszijden van het havenbassin en van het kanaal zijn voor het grootste gedeelte bebouwd met particuliere pakhuizen, terwijl aan de zeezijde een douanekantoor is opgericht. De kaden en pakhuizen zijn door sporen verbonden met het emplacement van den dienst der Staatsspoorwegen en dat van de Probolinggo Stoomtram Mij. De kosten van de door het Land aangelegde werken bedroegen op ultimo 1929 rond / 609.000.

De uitvoer bestaat in hoofdzaak uit suiker en tabak, waarvan respectievelijk in 1929 naar buiten het tolgebied werden verscheept 247.000 en 7.800 ton, terwijl de totale uitvoer naar bui

ten het tolgebied gedurende dat jaar rond 293.000 ton groot was. De invoer van buiten het tolgebied was in 1929 rond 27.000 ton, waarvan mineralen en chemische voortbrengselen als de belangrijkste artikelen genoemd kunnen worden.

BAN.TOEWANCI. De haven van Banjoewangi is gelegen aan de Oostkust van Java aan het straat Bali, _____ Jn vroeger jaren vonden prauwen ligplaats in den benedenloop van de Kali Tambong.

Veel hinder werd toen ondervonden van de kustaangroeiing en van rivierdoorbraken door de evenwijdig aan de kust loopende landtong met het gevolg dat daardoor de benedenloop van deze rivier en de haventoeegang geheel verzandden, hetgeen het uit- en invaren van de prauwen zeer bemoeilijkte. Om verbetering in dezen onhoudbaren toestand te brengen, werd in 1915 overgegaan tot het verdiepen en plaatselijk ver-breedten van het voor ligplaats van prauwen bestemde riviergedeelte, waarna het gevormde bassin, dat een eigen uitmonding naar zee werd gegeven, van de Kali Tambong en van de Kali Lo werd gescheiden door het bouwen van steenen dammen.

Men verwachtte, dat daardoor minder aanslibbing van het havenbassin en den toegang tot dit bassin zou plaats hebben. Voorzichtigheidshalve werd tijdens de uitvoering in den westelijken afsluitdam, welke de kali Lo van de binnenhaven scheidt, ter plaatse van de vroegere uitmonding van de Kali Tambong in de Kali Lo, een kleine opening gelaten, om voor het geval de nieuwe havenmond mocht dichtslaan, de prauwen nog een uitweg te kunnen verschaffen. In 1918 bleek van de uitmonding naar zee niet veel meer te zijn overgebleven dan een ondiepe geul, ongeschikt voor de prauwvaart, terwijl de opening in den westelijken afsluitdam door de in- en uittredende getijstroomen vrij goed op diepte was gebleven. In verband hiermede werd besloten deze opening als toegang tot het havenbassin aan te houden. Tevens werden oevervoorzieningen aangebracht en eenig steigers in het bassin uitgebouwd, terwijl de aangrenzende terreinen ten behoeve van loodsbouw werden opgehoogd. In de straat Bali werd een eenvoudige houten steiger loodrecht op de kust uitgebouwd, ligplaats gevende aan kleine zeeschepen en groote prauwen. Reeds eenige malen is deze steiger ten gevolge van verzandingen aan het kopeinde verlengd moeten worden. De lengte bedraagt thans 90 m.; de breedte van den steiger is 4,50 m., behalve van het kopeinde, dat over 10 m. lengte 2,50 m. breed is. Aan het kopeinde wordt bij laagwater een waterdiepte aangetroffen van rond 4 m.

In het havenbassin bedraagt thans de waterdiepte 2 m. bij laag water of 4 m. bij hoog water; in de toegangsgeld tot dit bassin is de minste diepte 4; 0,50 m. bij laag water, de grootste diepte ± 0,80 m. beneden dit peil of respectievelijk 2,50 en 2,80 m. bij hoog water. Deze toegangsgeld, zijnde de benedenloop van de Kali Lo, is gelegen tussehen den vasten wal en do bovenbedoelde evenwijdig aan de kust loopende landtong. In den loop der jaren is de toegangsgeld in lengte belangrijk toegenomen, doordat deze landtong zich steeds verder in noordelijke richting heeft uitgebreid. Door het aanbrengen van kribben en schermen heeft men de uitbreiding

daarvan zoowel in breedte- als in lengterichting bevorderd en ten slotte bereikt, dat de landtong evenwijdig aan de kust met het uiteinde in diep water is komen te liggen, zoodat een verdere uitbreiding daarvan in noordelijke richting niet mogelijk zal zijn, terwijl een zoodanige breedte van de landtong is verkregen, dat doorbraken van de Kali Lo niet meer gevreesd behoeven te worden. Tevens is men overgegaan tot den bouw van een dam van \wedge 60 m. lengte, loodrecht op de kust nabij de suikerfabriek Soe-kowidi, welke dam noodig is om het water van de Kali Lo in oostelijke richting in zee te doen uit-stroomen, met de bedoeling om tusschen dezen dam en het noordelijk uiteinde van Tneerbedoelde landtong een bij hoog water 2,80 m. diepe toegang te behouden.

De kosten van de door het Land aangelegde werken bedroegen op ultimo 1929 rond / *103.000.

De belangrijkste uitvoerproducten zijn copra en suiker. In 1929 werd naar buiten het tolge- bied totaal uitgevoerd een gewicht van rond

37.0 ton. De invoer bestaat in hoofdzaak uit levensmiddelen, mineralen, garens en manufacturen. Van buiten het tolgebied werd in 1929 in totaal ingevoerd een gewicht van rond 965 ton.

TJILATJAP. De haven van Tjilatjap is de eenige~V0'6T"ITet groote verkeer van beteekenis zijnde plaats aan Java's Zuidkust. Zij wordt gevormd door de monding van de Donanrivier, die, beschut door Noesa Kambangan eene uitmuntende, meer dan 10 m. diepe reede oplevert. De breedte tusschen de dieptelijnen van 7,5 m. onder laagwater varieert van 150 tot 300 m.

Schepen met een diepgang van 7 m. kunnen te allen tijde binnen loopen, die met 8 m. diepgang bij gewoon hoogwater. Ten gevolge van den aanleg der spoorweglijn Jogjakarta-Tjilatjap is de belangrijkheid van laatstgenoemde plaats als haven zeer toegenomen; in 1886 werd dan ook een aanvang gemaakt met den bouw van een schroefpaalsteiger. Had men zich aanvankelijk, wat de te schepen aanleglengte voor zeeschepen betrof, bepaald tot den bouw van een 252 m. langen schroefpaalsteiger, reeds kort daarna, nog gedurende de uitvoering van bovenbedoelden spoorweg, werd de steiger, in het bijzonder met het oog op het kolenvervoer, aan de zuidzijde met 49 m. en aan de noordzijde met 107 m. verlengd, zoodat de totale lengte tot ruim 408 m. steeg, bij een breedte van ongeveer 10 m. Schepen met 6,50 m. diepgang kunnen aan dit kunstwerk meren. Achter dezen steiger verzeen opslagloodsen, pakhuizen, douane- gebouwen, steenkolenloodsen enz., alle met het spoorwegemplacement verbonden. Bovendien werden nog een zout- en petroleumsteiger gebouwd. Omstreeks 1910 was de scheepvaart, gevolg van do ontwikkeling der suikerindustrie en van den toenemenden bloei van het achterland, in die mate toegenomen, dat een uitbreiding van do steigerlengte noodzakelijk werd. Men besloot toen tot den bouw van een 120 m. langen schroefpaalsteiger ten noorden van den bestaanden. Langs dezen nieuwen steiger wordt 8 m. water beneden laagwaterpeil gemeten. Gelijktijdig met deze steigeruitbreiding zijn een tweetal hangars opgericht ter oppervlakte van 4500 m², en is een verbetering in den sporenaanleg aangebracht, terwijl de watervoorziening werd verbeterd en maatregelen werden geno

men in het belang van den gezondheidstoestand.

Eveneens moest overgegaan worden tot het verdiepen van de vaargeul naar zee en werd de diepte daarin in overeenstemming gebracht met die, gemeten langs den laatstgenoemden steiger, terwijl de voor de monding der Donanrivier liggende bank tot 9 m. beneden laag waterpeil werd verdiept. Ten einde ook voor den ouden steiger meerdere waterdiepte te verkrijgen werd een gedeelte daarvan verbreed. De totale bouwkosten van de haven bedroegen op ultimo 1929 rond / 2.597.000. Het belangrijkste uitvoerartikel is suiker. Van de totale uitvoer in 1929 naar buiten het tolgebied, groot 353.000 ton, werd 227.000 aan suiker en 55.000 ton aan olie- en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten verscheppt. De invoer van buiten het tolgebied bedroeg in 1929 rond 58.000 ton. Als belangrijkste invoergoederen kunnen genoemd worden levensmiddelen, mineralen,, chemische stoffen en metalen.

MAK AS SAR. Ongeveer een 40 jaren geleden was slechts een gedeelte van het strand, waarlangs de plaats Makassar zich uitstrekte, over een lengte van 490 m. van een kadewal voorzien. De meeste pakhuizen en kantoren der Europeesche en Chineesche handelaren trof men hier aan; een strook van 10 m. breedte, gemeten vanaf voorkant kade, had men onbebouwd gelaten en door dwarsstraten met de eigenlijke handelswijk, de Pasarstraat, verbonden. Een zestal: voor het aaiilleggen van zeeschepen bestemde steigers van 30 tot 60 m. lengte waren in zee uitgebouwd, terwijl prauwen konden meren aan een viertal kleinere steigers. De vaartuigen, die van de steigers geen gebruik maakten, ankerden op de reede en laadden en losten door middel van tongkangs, prauwen of sampans, welke benoorden en bezuiden bovenbedoelde kade gemakkelijker op het strand konden worden gezet.

Het scheepvaartverkeer nam in zoo'n belangrijke mate toe — het aantal te Makassar binnenkomende stoomschepen was van 1896 tot 1900 ruim verdubbeld —, dat het dringend noodzakelijk werd in de behoefte aan meer aanleggelegenheden te voorzien. Overgegaan werd tot terrein vorming voor de bestaande kade, welk nieuw gewonnen terrein bebouwd is met verscheidene loodsen,, terwijl daarvoor een rond 500 m. lange schroefpaalsteiger is gebouwd met een breedte van 10 m. en door loopbruggen met den vasten wal verbonden. Voor den steiger wordt een waterdiepte van 7,50 m. beneden laagwater aan-, getroffen.

In het jaar 1908 konden de nieuwe werken in gebruik genomen worden. Door de nog steeds toenemende handels- en scheepvaartbeweging konden do pas gereedgekomen steiger en loodsen niet meer op voldoende wijze in de behoefte voorzien, zoodat wederom een uitbreiding van de haven noodzakelijk werd. Deze uitbreiding is volgens do plannen dor heeren Kraus en do Jongh, door de Regeering ook voor Makassar geraadpleegd, uitgevoerd. Gedurende de jaren 1911 —1918 werd een caissonkadmuur gebouwd ter lengte van 1340 m. terwijl achter deze kade een terreinstrook van 170 m. breedte gewonnen, werd. Zoowel door het Gouvernement als door particulieren zijn langs de kade en op de middenterreinen verscheidene loodsen en pakhuizen opgericht. Do waterdiepte voor den muur be

draagt 9 m, beneden den laagsten waterstand. Beoosten het zuidelijk uiteinde van de kade kwam een prauwenhaven tot stand, lang 250 m. en breed 73,20 m. met een waterdiepte van 3 m. beneden den laagsten waterstand. De noord- en westzijde van deze prauwenhaven is begrensd door een caissonkademuur. De oostzijde bestaat uit een koraalstorting, waarop een stapeling van koraalsteen, aan de voorzijde afgesloten met beton blokken. In de prauwenhaven werden een 26-tal schroefpaalsteigers uitgebouwd.

Werd de hoogerbedoelde schroefpaalsteiger door de koraaleilanden, die de reede van Makas-sar in den Westmoesson beschermen, mede voldoende beschut, zulks was niet het geval met den nieuwen kademuur. Ten einde voldoende waarborgen voor de veiligheid der schepen te verkrijgen was de aanleg van een golfbreker over die koraaleilandjes noodzakelijk. In 1919 werd met den bouw daarvan begonnen; het werk werd in 1921 voltooid.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond f 13.449.000.

De in- en uitvoer bestaat in hoofdzaak uit overscheeplading. Het belangrijkste uitvoerartikel is copra. In 1929 werd rond 170.000 ton aan olie- en vethoudende vruchten en zaden en andere plantaardige voortbrengselen naar buiten het tolgebied uitgevoerd. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg in dat jaar 178.000 ton. Als belangrijkste invoerartikelen zijn te noemen eetwaren en genotmiddelen, mineralen, garens en manufacturen en metalen, waarvan gedurende 1929 van buiten het tolgebied respectievelijk werd aangevoerd: 12.000, 12.0, 8.500 en 7000 ton. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg gedurende dat jaar 49.000 ton.

EMMAHAYE. Zooals reeds in Dl. II, blz. 71 vermeld, heeft Emmahaven in de eerste plaats haar ontstaan te danken aan de behoefte, welke ontstond bij het in exploitatie brengen der Ora-bilimijnen, gelegen in de Padangsche Bovenlanden, aan een veilige en behoorlijk uitgeruste haven, vanwaar uit de verdere distributie over 'zee van de opgedolven steenkolen kon geschieden. Gelijkzeitig met den spoorwegaanleg van de kust naar de Bovenlanden, werd de havenaanleg geautoriseerd (1886). Daarvoor werd op \pm 7 km. afstand van Padangvan de Brande-wijnsbaai (welke herdoopt werd tot Koninginbaai) een geschikte plaats gevonden.

Deze baai bevindt zich achter een tegenover Poeloe Pisang uitstekende kaap, van waaruit een dam is uitgebracht, die met den tegenover liggenden vasten wal een binnenbaai van \pm 150 ha. oppervlakte omsluit, waarin op een eilandje een werf is aangelegd. Dwars over dit eilandje is nog een dam gelegd, waarvan de kop 240 m. binnenwaarts van den eerstgenoemden zeebeker ligt, welke laatste eene invaartopening van \pm 1000 m, breedte tusschen den kop en den wal vrijlaat. De binnenkomende schepen kunnen langs de beide zijden van den over het eilandje opgeworpen dam varen om zoo de 4 schroefpaalsteigers te bereiken, die langs de kust zijn gebouwd. De lengte van deze steigers bedraagt 120, 108, 108 en 96 m. Onmiddellingsdesteigers wordt 7 m. water beneden den laagsten waterstand gemeten. Achter deze steigers zijn door het Gouvernement opslagloodsen, het kantoor van

den havenmeester en het douanekantoor opgericht. De steigers en loodsen zijn door sporen met het stationemplacement verbonden. De hoofdlijn geeft verbinding met het station Padang, vanwaar uit weder een zijtak is aangelegd naar de Padangrivier, zoodat de aldaar bestaande handelsinrichtingen met de nieuwe haven zijn verbonden.

Behoudens bovenbedoelde kantoren en eenige bijbouwingen, waaronder de bouw van een entrepôtloods, de verbreding van een der loodsen, de bouw van een open loods en het overkappen van de ruimte tusschen de hangars als het belangrijkste gerekend mogen worden, is de Emmahaven geheel aangelegd door den dienst der Staats-spoorwegen, die daaraan tot 1893, het jaar waarin de werken aan den Gewestelijken Waterstaatsdienst in beheer werden overgegeven, rond f 3.400.000 verwerkte, een bedrag, waarin echter de uitgaven voor de kolenstort en de kolen magazijnen niet zijn begrepen. De scheepvaart- en goederenbeweging is gedurende de laatste jaren in sterke mate toegenomen, zoodat de aanwezige opslagruimte in de loodsen niet meer voldoende was. In het jaar 1928 werd daarom tot de uitvoering van bovenvermelde loodsverbreding besloten, welk werk in 1929 is gereed gekomen, terwijl in het jaar 1930 begonnen is met den bouw van hoogergenoemde open loods en overkappingen. Tevens werd een begin gemaakt met de uitvoering van een uitbreidingsplan, omvattende het vormen van een emplacement van rond 35.000 m². door middel van opspuiten van grond uit de havenkom beoosten de kolenstort en den uitbouw vóór dit emplacement van een gewapend-beton steiger ter lengte van 192 m. en ter breedte van 45 m., waarop een ijzeren loods zal opgericht worden, lang 188 m. en breed 25 m. Verwacht wordt, dat deze werken, waarvan de kosten op ruim één millioen gulden worden geraamd, einde 1931 gereed zullen zijn.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond f 357.000. Gedurende 1924 bedroeg de totale uitvoer van goederen naar buiten het tolgebied en van die in het inter-insulair verkeer, exclusief steenkool, rond 152.000 ton, welke uitvoer in 1928 toenam tot 200.000 ton, waarvan portlandcement, koffie en copra de belangrijkste artikelen vormen. Van deze laatstgenoemde goederen werd in 1928 respectievelijk verscheept 120.000, 16.000 en 28.000 ton. Voorts vormen de steenkolen afkomstig uit de Ombilin-mijnen een belangrijk uitvoerproduct. In 1928 werd aan ladingkolen rond 248.000 ton en aan bunkercolen rond 127.000 ton verscheept. De invoer van goederen van buiten het tolgebied en van die in het interinsulair verkeer bedroeg in 1928 113.000 ton, terwijl deze invoer in 1924 49.0 ton groot was. De belangrijkste invoerartikelen zijn ijzerwerken, aardewerk, manufacturen en levensmiddelen.

SABA No., De haven van Sabang, gelegen op het eilandje Poeloe Wé, ongeveer 50 km. ten noorden van de hoofdplaats van Atjeh, Koeta-radja, is gesticht in 1887, toen door de firma De Lange uit Batavia, gesteund door de Nederlandsche Handelsmaatschappij, concessie werd verkregen voor de vestiging van een kolenstation aan de Sabangbaai.

In 1897 werd Sabang als vrijhaven voor den algemeenen handel opengesteld, nadat in het

jaar tevoren voor de kolenladende schepen twee schroefpaalsteigers werden gebouwd, terwijl in 1898 een drijvend dok met 2600 ton hefvermogen van Soerabaja werd overgebracht als geschenk van het Gouvernement, dat hiertegenover het recht van vrije dokking voor zijn vaartuigen verkreeg. In hetzelfde jaar werd de Naamlooze Vennootschap Zeehaven en Kolenstation Sabang-baai gesticht, die onder de directie van de Nederlandsche Handel Maatschappij de exploitatie der haven van de firma De Lange overnam.

Was in 1897 Sabang als vrijhaven voor den algemeenen handel opengesteld, de eigenlijke groei dagteekent van na 1903, toen de uitbreiding der havenwerken, de mechanische outillage, werkplaatsen en gebouwen tot stand kwamen, noodzakelijk geworden in verband met het steeds toenemende verkeer. De kolenschroefpaalsteiger, waarlangs $\pm 8,75$ m. water wordt gemeten bij den laagsten waterstand, werd 550 m. lang, daarachter werden 16 dubbele kolenloodsen van 24 m. breedte en 46 m. diepte, benevens 5 pakhuizen voor goederen opgericht. Een vijftal elektrische transportkranen kunnen langs de kade gereden worden en reiken met een lengte van 100 m. aan de walzijde over de kolenloodsen en aan de havenzijde over steiger en schip heen. Aohter het droogdok bevinden zich, behalve verschillende gebouwen als atelier, magazijnen, ijsfabriek en elektrische centrale, ook de werkplaatsen voor herstellingen aan schepen en machines.

Afgescheiden van het kolenbedrijf heeft de Sabang Maatschappij een afzonderlijk steigertje gebouwd voor den veerdienst naar Oelèchheuë benevens voor de overscheepslanding 200 m. lange handelssteigers en nieuwe pakhuizen. Geheel afzonderlijk ligt het nieuwe petroleum-etablisement.

Sinds 1911 heeft de Nederlandsch-Indische Regeering de meeste van de door de Sabang Mij. uitgevoerde werken overgenomen en aan die Maatschappij in erfpacht uitgegeven. Voor de tot stand gekomen havenwerken is door het Land tot ultimo 1928 rond / 3.245.000 betaald.

Sabang is do overrschepaven van goederen, bestemd voor of komende van het noordelijk gedeelte van Sumatra. Verder is Sabang hoofdzakelijk een bunkerhaven.

BELAWAN. De ontwikkeling van het gouvernement Oostkust van Sumatra, als gevolg van een verrassende uitbreiding der cultuurondcrneming, heeft niet nagelaten grooten invloed te oefenen op die havenplaatsen van het gowest on in het bijzonder op die van Belawan, gelegen aan de westzijde van het gelijknamige eilandje, dat aan de west- en noordzijde begrensd wordt door de diepe Belawanrivier en aan de oostzijde door do ondiepe en zand afvoerende Dóli rivier. In 1890 is door het initiatief van de Doli-Spoorweg Maatschappij ter plaatse een havenmplace-mont met steiger tot stand gekomen, waardoor aan liet lichtertransport tusschen wal en op do Belawanrivier ankerend schip een einde werd gemaakt. Eveneens werden een Gouvernements-stoiger, een douaneloods on eenige particuliere opslagplaatsen gebouwd, terwijl genoemde spoorwegmaatschappij te zelfder tijd de railver-binding van Belawan naar Módan on naar do landschappen Serdang en Úang'EaC had tot stand gebracht".

Door de grooto toonamo van het scheepvaarten goederenverkeer vormden de smalle steigers en kleine loodsen een allengs grooter wordende belemmering voor eene vlugge behandeling van de goederen. In 1895 vond do eerste grooto havenuitbreiding plaats en werd de bestaande steigerlengto met 350 m. vergroot. Eveneens werden eenige particuliere loodsen bijgebouwd, terwijl in 1903 een aanzienlijke uitbreiding van de Gouvernements douane-inrichtingen gereed kwam. Omstreeks 1905 werd het denkbeeld geopperd, om langs do noord-oostkust van Sumatra door de Koninklijke Paketvaart Maatschappij een dienst te doen inrichten met vrij grooto schepen, welke in Sabang hun begin- en eindpunt zouden vinden, met het doel de overscheep van de afvoerproducten van Dóli en Atjèh, welke plaats had in de Straitshavens Penang en Singapore, naar Sabang te verplaatsen. In verband met de omstandigheid, dat de handel van Belawan verre stond boven dien der andere kustplaatsen werd besloten om tot verbetering van de haven aldaar over te gaan. De geringste diepte van hot vaarwater over de bank voor de Belawan- en Dóli rivier bedroeg i 2,30 m. bij laagwaterspring, terwijl bij hoog water $\pm 4-30$ m. werd gepeild, zoodat schepen met een diepgang van ongeveer 12 voet Belawan in geregelde vaart konden aandoen. In begin 1905 ving men aan met een baggerproef, welke anderhalf jaar duurde en een zeer teleurstellend resultaat opleverde, in verband waarmede beslist werd, dat het verdiepen der Belawan-geul definitief zou worden gestaakt.

Niettegenstaande deze beslissing ging de Doli-Spoorweg Maatschappij in 1907 over tot een belangrijke uitbreiding van haar havenwerken, waartoe o.a. behoorde het aanleggen van een bassin, bestemd voor de prauwen, welke atap van Asahan en elders aan voerden (Ataphaven). De handels"eweging breidde zich ten gevolge van de steeds toenemende productie van Dóli zoodanig uit, dat plannen werden overwogen, om elders dan te Belawan een oceanhaven aan te leggen. In de eerste plaats werd de Langsar-baai, vervolgens de Aroebai in beschouwing genomen. De denkbeefdenlipen evenwel zoo uiteen, dat door de Regeering het oordeel werd verzocht van de eerder genoemde heeren Kraus en Do Jongh, die toen nog in Indië vertoefden. Volgens hun voorstel word besloten, eerst met behulp van eene moderne baggermachine (slib-zuiger) met grooto capaciteit te trachten de haven van Belawan voor grootere schepen, zoo mogelijk voor occaanstoomers, toegankelijk te maken. Wanneer onverhoopt de ervaring mocht uitwijzen, dat het op diepte houden van de geul van Belawan voor grooto schepen onevenredig grooto offers zou oischen, in welk geval de voor deze haven aan te schaffen slibzuiger zijn goede diensten elders zou kunnen bewijzen, was het nog tijd genoeg tot een havenaanleg in de Aroebai over te gaan.

Door do Rogeering werd ook onmiddellyk beslag gelegd op de terreinen, die voor het toekomstige havonemplacement in aanmerking zouden kunnen komen en zij deed onderhandelingen met de Deli-Spoorweg Maatschappij openen voor de overname van haar werken. Op 21 April 1913 worden deze voor rond een half miljoen gulden door het Gouvernement overgenomen.

In September 1912 was de hoogerbedochde slibzuiger, de „Java” in Indië aangekomen en op de bank voor Belawan te werk gesteld. Handel en scheepvaart waren intusschen zoo sterk toegenomen, dat uitbreiding van ligplaats en opslagruimte zeer noodzakelijk werd. Alvorens evenwel tot uitvoering van een geheel nieuw plan over te gaan, wilde men eerst de resultaten nfwachten, welke bereikt zouden worden met het baggerwerk op de bank. Hierdoor was men gedwongen het reeds bestaande emplacement in vrij belangrijke mate te verbeteren door bij bouw van loodsen en aanlegplaatsen. Ultimo 1916 was beschikbaar: aan steigerlengte 607 ra., waarvan 460 m. aan het Gouvernement en 207 m. aan particulieren toebehoorend; aan pakhuizen 10054 m², waarvan 5592 Gouvernements- en 4192 particulier eigendom waren. Daar het bestaande havenemplacement toen geheel volgebouwd was en de opslagruimte nog niet voldoende bleek te zijn, werd overgegaan tot uitbreiding beoosten de bestaande scheepshelling, waar steigers met achtergelegen loodsen werden gebouwd (het z.g. nieuwe kustvaart-etablisement); nog was evenwel de opslagruimte en de aanleggelegenheid niet voldoende. Wilde men aan dezen voor handel en scheepvaart onhoudbaren toestand een einde maken, zoo moest tot een belangrijke ha venuitbreiding overgegaan worden.

Besloten werd tot den bouw van een rond 985 m. langen caissonkademuur langs de Belawan- rivier beoosten liëllhicuwe kustvaart-etablisement, welke kade thans reeds geheel in gebruik is genomen: daarachter zijn terreinen opgespoten, loodsen en pakhuizen, zoowel door het Gouvernement als particulieren opgericht, wegen aangelegd, spoorverbindingen tot stand gebracht, terwijl verder in Belawan een groot terrein voor woonwijk werd in orde gebracht.

In 1919 werd naast den slibzuiger „Java” een soortgelijk werktuig, de „Sumatra” te werk gesteld. Later werd de „Java” uit het werk gehaald en werd tot 1927 het baggerwerk alleen verricht door de „Sumatra, welke toen vervangen werd door een nieuwen slibzuiger, de „Celebes”. Thans is in de Belawan-geul een diepte bereikt van 8 in. beneden den laagsten waterstand, zoodat de oeeanscheperen met een diepgang van 7,50 m. te allen tijde kunnen binnenkomen. Bij hoog water wordt 10 m. water gepeild, zoodat dan schepen met een diepgang van 9,50 m. Belawan kunnen aandoen. De rivier voor de kade is zoodanig uitgebaggerd, dat schepen met een diepgang van 9,50 m. bij den laagsten waterstand kunnen meren.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond f 22.939.000. De belangrijkste uitvoerartikelen zijn: caoutchouc en getah-pertja, olie- en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten, vezels, tabak en thee, waarvan gedurende 1929 respectievelijk naar buiten het togebied werd uitgevoerd: 64.000, 40.000, 33.000, 17.000 en 11.000 ton. De totale uitvoer naar buiten het togebied bedroeg gedurende dat jaar 175.000 ton. Als belangrijkste invoerartikelen kunnen genoemd worden: eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, hout en metalen, waarvan van buiten het togebied gedurende 1929 werd ingevoerd respectievelijk: 150.000, 40.000, 38.0, 21.000 en 33.000 ton. De totale invoer

van buiten het togebied bedroeg in dat jaar 315.0 ton.

BEN KOELEN. Omstreeks het jaar 1907 bestond de haven van Ben koelen uit een korten aanlegsteiger en eenige meters kademuur met daarachter een douaneloods en eenige andere opslagplaatsen. De deining voor den steiger werd min of meer gebroken door een rif, dat zich op eenigen afstand voor de kust bevindt en waarachter de prauwen een tamelijk rustige ankerplaats aantreffen. De beschikbare waterdiepte was echter zeer gering, gaf aanleiding tot veel ongerief en nam bovendien door aangroei- ing van den koraalbodem voortdurend af. In verband hiermede werd besloten de haven met behulp van een grijpammerkraan tot '6 voet onder laagwaterspring uit te diepen. Het bleek evenwel niet mogelijk met dit werktuig zonder nadere voorziening tegen de deining te werken, waarna besloten werd tot het aanleggen van den tegenwoordigen westelijken havendam. Tevens werd overgegaan tot het aanplempen van een terrein groot 100 x 40 m., voorzien van een kademuur, aangezien een nijpend gebrek was ontstaan aan opslagruimte. Toen de nagenoeg evenwijdig met de kust loopende westdam bijna voltooid was, bleek dat in de prauwenhaven zich meer en meer zand afzette, waarom, medoin verband met de sterke branding op de kust, in 1913 besloten werd tot het bouwen van een tweeden havendam oostelijk van den eerste. Tusschen de koppen van beide dammen werd een opening gespaard van 60 m. wijdte. De tweede dam heeft het optreden van een hinderlijke deining in het aan het strand gevormde havenbassin niet kunnen voorkomen. Ook moet geregeld in dit bassin worden gewerkt om het op diepte te houden. De terreinstrook langs de kade is thans voor het grootste gedeelte bebouwd met opslagloodsen, welke zoowel door het Gouvernement als door particulieren zijn opgericht.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 735.000. Het belangrijkste uitvoerproduct is koffie, waarvan in 1929 rond 7.100 ton naar buiten het togebied werd verscheept. De totale uitvoer naar buiten het togebied was in dat jaar 7.500 ton groot. Van de importgoederen zijn eetwaren en genotmiddelen en metalen de belangrijkste; hiervan werd in 1929 ingevoerd respectievelijk 1800 en 3.0 ton, terwijl in totaal gedurende dat jaar 7.300 ton van buiten het togebied werd ingevoerd.

DALEM BA NO. Aan den linkerover van de Moesi rivier op rond 90 km. afstand van de monding van deze rivier, strekt zich onmiddellijk benedenstrooms van de gewestelijke hoofdplaats Dalem bang het havenemplacement, de z.g. Nieuwe Boom, uit, dateerend uit 1909. De aan- lcggelegenheid, waarvoor een diepte van 10 m. bij laag water staat, wordt gevormd door een schroefpaalsteiger, lang 250 m., breed 11 m. door middel van drie loopbruggen, lang 20 m. en breed 15 m., met den vasten wal verbonden. Achter dezen steiger zijn verscheidene opslagloodsen en kantoren gebouwd. Bovenstrooms van den Nieuwen Boom treft men het eigenlijke Dalem bang aan met tal van grotere en kleinere «leerplaatsen, waaronder dient vermeld te worden de Oude Boom met steiger, welke in 1894 werd opengesteld en thans in hoofdzaak

benut wordt door den dienst der Staatsspoorwegen om per veer bootje aansluiting te ver- leonen met het station Kertapati, hetwelk is gelegen bovenstrooms van Palembang aan den rechteroever van de Moesi rivier, even boven de plaats waar de Ogan met de Moesi samenvloeit. Te Kertapati is verder een kolentortinrichting gebouwd ten behoeve van den afvoer per stoomschip der Lamatang steenkolen. Van de uitvoer- producten wordt het overheerschend deel gevormd door de aardolie en benzine, waarvan de afscheepplaats te Pladjoe en te Soengei Gé- rong ligt, benedenstrooms van Palembang aan den rechteroever van de Moesi rivier.

De bank vóór den mond der Moesi en eenige verondiepingen in die rivier vormen een belemmering voor de scheepvaart. De minste diepte, welke thans in het vaarwater op de bank gemeten wordt, bedraagt rond 3 m. bij den laagsten waterstand, overeenkomend met rond 7 m. bij den hoogst voorkomenden waterstand en rond 0,50 m. bij dagelijksch hoog water. De totale bouwkosten van de haven bedroegen op ultimo 1929 rond f 1.105.000. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg in 1929 rond 83G.000 tonXDe belangrijkste uitvoerartikelen zijn aardolleen benzine, rubber en koffie, waarvan in 1929 respectievelijk naar buiten het tolgebied werd verscheept: 780.000, 25.000 en

14.0 ton. Als meest belangrijke invoergoederen zijn te noemen: levensmiddelen, mineralen, aardewerk en porcclein, metalen en machinerieën. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg in 1929: 213.000 ton.

MAN'AD O. Van ouds werd de monding van de Manado rivier benut tot aanlegplaats voor prauwen, welke ook thans nog voor de verbinding zorgen van het op de reede ankerende zeeschip met den vasten wal. Deze monding verplaatste zich in den loop der jaren steeds meer zuidwaarts, hetwelk gepaard ging met een onrustbarende afnemng van het strand en met een voor de prauwvaart hinderlijke drempelvorming. in de jaren 1890—1892 werd daarom een GO m. Jange dam in het verlengde van den linkeroever der rivier uitgebouwd, welke dam een aangroeiing van het strand bevorderde. De drempel voor de monding werd evenwel niet weggesehuurd, zoodat de prauwvaart daarvan steeds veel hinder bleef ondervinden. Bij ruw weer stond op den drempel een zeer zware branding, welke het verkeer gevaarlijk maakte. Alleen bij gunstig weer kon de Manado rivier uitgeschakeld worden en konden de prauwen op het strand worden getrokken voor do Gouvernementsopslaglood- sen. Het goederentransport over do groote strandbreedto bij laagwater was echter vrij bezwaarlijk. In het jaar 1919 werd begonnen met het maken van de tegenwoordige prauwenhaven on van een ten zuiden daarvan gelegen landtong. Ten einde verzanding zoowel van <jc vaargeul in den riviermond als van de prauwenhaven tegen te gaan is het noodzakelijk, dat doorlopend onderhoudsbaggorwerk wordt verricht.

Do totale bouwkosten van de haven bedroegen ultimo 1929 rond / 930.000.

Het belangrijkste uitvoerproduct is copra. Van de totale uitvoer gedurende 1929, groot 32.0 ton, werd 30.000 ton verscheept aan olie- en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten. De totale invoer bedroeg

in 1929 rond 37.000 ton, waarvan eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, garens en manufacturen de belangrijkste goederen vormen.

AM BON. Het plaatsje Ambon is gelegen aan de oostzijde van een beschutte baai, welke aan de zeezijde ongeveer 6 zeemijlen breed is en zich daarna aanmerkelijk verwijdt om ten slotte bij Ambon nauwer toe te loopen. Voor het handelsverkeer was een 17 m. lang los- en laadhoofd gebouwd, door een dijk, welke plaatselijk verbreed was en waarop eenige loodsen en kantoren waren opgericht, met den oever in verbinding gebracht. In het jaar 1917 werd begonnen met den bouw van een gewapend-beton steiger ten noord-oosten van het bestaande los- en laadhoofd, welke steiger in 1919 gereed kwam. Langs dezen steiger wordt een waterdiepte aangetroffen van ± 13,50 ra. beneden den laagsten waterstand. De lengte daarvan bedraagt 100 m., de breedte 10,50 m., terwijl drie loopbruggen, elk 21,55 m. lang en 10,50 m. breed, de verbinding vormen met het achterliggende emplacement, dat voldoende ruimte biedt voor den bouw van talrijke opslagloodsen. Door het Gouvernement werd gebouwd een tweetal loodsen, elk groot 30 x

37,5 m., met daartusschen een overdekte gang. De totale bouwkosten van do haven bedroegen op ultimo 1929 rond / 542.000.

Ingevoerd worden hoofdzakelijk rijst en andere levensmiddelen, petroleum en manufacturen, terwijl copra, met inlandsehe prauwen van de omliggende eilanden aangebracht, het belangrijkste uitvoerproduct is.

BAN'DJERMASIN. Bandjermasin, de hoofdplaats van de residentie Zuider- en Ooster- afdeeling van Borneo, ligt ongeveer 30 km. verwijderd van de monding der Barito rivier in de Java Zee, aan den westelijken oever van de rivier de Martapoera, op9 km. van het samenvloei- ingspunt. De situatie van Bandjermasin ten opzichte van het achterland is door het uitgebreide net van bevaarbare waterwegen naar alle zijden zeer gunstig voor den handel; de plaats vormt dan ook het stapelpunt der voortbrengselen van het reusachtige stroomgebied der Barito. Daar zich voor de monding van de Barito rivier een modderbank in zee heeft afgezet, waarop bij laagwaterspring ongeveer G voet water wordt gepeild, kunnen slechts gedurende den hoogen waterstand schepen -met 13 è 14 voet diepgang passeeren. De lengte der schepen kan de 85 a 90 m. niet te boven gaan ten gevolge van de zeer bochtige en smalle Martapoera rivier. In het jaar 1910 werd begonnen met het baggeren van een proefgeul in bovenbedoelde modderbank met 100 m. bodem breedte. Deze geul, met een lengte van 7,5 km., kwam in 1918 gereed. De sterke aanslibbing, die zich echter onmiddellijk achter den baggermolen vertoonde, wees spoedig uit, dat, wilde men blijvend resultaat behouden, de baggermolen of beter nog een slibzuiger voortdurend ter plaatse zou moeten blijven werken. De kosten hiervan zouden zoo hoog zijn, dat deze te zwaar zouden drukken op handel en scheepvaart, zoodat van verder baggeren werd afgezien. De haveninrichting bestaat uit een 250 m. langen en 11 m. breedten schroef paalsteiger; achter deze aanleggelegenheid vindt men een uitgestrekt terrein met verschillende pakhuizen en kantoren.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond f 136.000.

Het belangrijkste uitvoerproduct is rubber, waarvan in 1929 naar buiten het tolgebied 32.000 ton werd uitgevoerd. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg in dat jaar 40.000 ton. Ingevoerd worden in hoofdzaak levensmiddelen, mineralen en metalen. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg in 1929: 18.000 ton.

DE HAVEN VAN PANTAI-TIMORBAAI (BENOA). De haven van Pantai-Timorbaai is de afscheep- haven van Zuid Bali. Vóór de totstandkoming van het tegenwoordige havenemplacement aan de noordzijde van bovengenoemde baai konden te Benoa, bij den ingang aan de zuidoostzijde van deze baai, kleine schepen aan een geheel in het water geplaatsten eenvoudigen steiger meren. Van zee uit was deze aanlegplaats slechts door een moeilijk vaarwater bereikbaar. Het verder transport der goederen naar den vasten wal n.l. naar het plaatsje Pcsangaran, gelegen bezuiden Dènpasar, moest geschieden met kleine prauwen, welke over eenige kilometers afstand door bij laag water droogvallende kreeken moesten varen.

In verband met de toenemende goederenbeweging was een verbetering van den bovenomschreven toestand dringend noodig. In 1913 werd begonnen met de uitvoering van een nieuwe haveninrichting aan de noordzijde van de baai ten noord-westen van Benoa. In het jaar 1919 kwamen de werkzaamheden gereed. Een ongeveer 3 km. lange dam, 7 m. breed, waarvan 5 m. verhard is, verbindt thans het nabij diep water aangeplempt havenemplacement van 80 bij 80 m. met den vasten wal nabij Pesangaran. Vóór dit emplacement zijn twee sciroefpaal- steigers gebouwd, elk 22,5 m. lang en 11 m. breed, terwijl tusschen deze steigers een open ruimte is gelaten ter lengte van 17,90 m. De waterdiepte, langs deze steigers gemeten, bedraagt 7 m. beneden den laagsten waterstand. Op het emplacement zijn Gouvernementsloodsen gebouwd, ook door particulieren zijn daar pakhuizen opgericht. Op ongeveer 50 m. afstand van dit emplacement is ten behoeve van den opslag van petroleum een terrein aangeplempt van 24 m. bij 34 m., hetwelk door een 15 m. langen dam in verbinding staat met hooger bedoelden 3 km. langen verbindingsdam. De toegangseu naar den steiger is. beter bevaarbaar gemaakt door het wegbaggeren van eenige koraalriffen.

De kosten van de door het Land uitgevoerde werken bedroegen op ultimo 1929 rond / 1.190.000.

De uitvoer bestaat hoofdzakelijk uit copra en varkens. In 1929 werden naar buiten het tolgebied uitgevoerd 7500 ton copra en 50.826 varkens met een gewicht van rond 3.500 ton. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied was gedurende dat jaar 11.400 ton groot. De voornaamste der ingevoerde goederen zijn levensmiddelen, manufacturen en bouwmaterialen. In 1929 werd van buiten het tolgebied ingevoerd een gewicht van 1735 ton.

HAVENBEHEER EN EXPLOITATIE. Twintig ja- ren geleden kon bij de Nederlandsch-Indische havens nog van geen eigenlijk beheer en exploitatie gesproken worden. De haveninrichtingen bestonden in hoofdzaak uit douane-emplac- menten, waar de in- en uitgevoerde goederen in de van Gouvernementswege gebouwde z.g.

boomlokken werden opgeslagen. Vele andere Landsdiensten hadden verder in de havens, vrijwel onafhankelijk van elkaar, een taak te vervullen, nl. Marine, Staatsspoorwegen en andere takken van dienst, ressorteerende onder het Departement van Gouvernements-Bedrijven, Burgerlijke Openbare Werken, Binnenlandsch Bestuur, enz. Toen de goederen- en scheepvaart- beweging meer en meer begon toe te nemen, kon men met dezen toestand geen genoegen meer nemen. Hoe dit geleid heeft tot de benoeming van één Directeur met een Commissie van Bijstand voor de haven van Tandjoengpriok is uiteengezet in Dl. II, blz. 74 en 75.

Ook bij de overige grootere havens werd achtereenvolgens bij wijze van tijdelijken maatregel (later definitief geworden) de betrekking van directeur ingesteld, waartoe eveneens een Ingenieur van den Waterstaat en 's Lands Burgerlijke Openbare Werken werd aangewezen, zoodat eene Commissie van Bijstand in het belang van het beheer der haveninrichting. De samenstelling der Commissie van Bijstand is niet bij alle havens dezelfde, varieert naar gelang van plaatselijke omstandigheden.

Bij het Gouvernementsbesluit van 17 Augustus 1924 no. 6 (Ind. Stb. no. 378) is bepaald, dat onder bedrijfshavens worden verstaan die havens, bij welke beheer is aangenomen om de uitgaven, met inbegrip der kapitaalslasten, door de inkomsten te dekken. Als bedrijfshavens zijn bij gemelde beschikking aangewezen de havens van: Tandjoengpriok, Semarang, Soerabaja, Makassar, Belawan, Emmahaven, Tjilatjap, Cheribon, Tegal, Pekalongan, Pasoeroean, Pro- bolinggo, Panaroekan, Banjoewangi, Palembang, Asahan, Benkoelen, Sibolga, Bandjer- masin, Bcnóaf Pantai-Timorbaai), Amboina en Manado, bij Ind. Stb. 1928 no. 195 Oosthaven (Teloekbetoeng) en bij Ind. Stb. 1929 no. 3 Djam- bi.

Commissies van bijstand komen voor in do havens: Tandjoengpriok, Soerabaja, Semarang, Belawan, Makassar, Emmahaven, Tjilatjap, Palembang, Manado en Cheribon.

Voor de bedrijfshavens zijn bij verschillende Gouvernementsbesluiten grenzen van do havengebieden vastgesteld, waarbij tevens is bepaald, dat het beheer over die havengebieden werd opgedragen aan den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken.

De exploitatie van het havenbedrijf omvat, behalve het onderhouden van de voor de haven tot stand gebrachte werken, het beschikbaar stellen van aanleglengte voor schepen, opslagruimte voor goederen, terreinen voor den bouw van loodsen, werkplaatsen en kantoren, watei- oppervlakken voor de uitoefening van bedrijven, werktuigen voor het lossen en beladen van schepen, electrischen arbeid voor verlichtings- en krachtdoelenden, het leveren van water aan schepen, bot waar noodig voorzien in sleep- en brandblusehmaterieel en eventueel van transportmiddelen te land en te wa^ter.

In het belang van een goede exploitatie en ter verkrijging van eenheid in het beheer van allo havens zijn verschillende algemene havenro- glementen samengesteld, te weten:

1. Algemeen Opslagreglement (Ind. Stb. 1925 no. 10);
2. Algemeen Ligplaatsreglement (Bijblad no. 10952);
3. Algemeen Goederenreglement.

glement (Ind. Stb. 1927 no. 201); 4. Algemeen Havengeldreglement (Ind. Stb. 1927 no. 223); 6. Algemeen Reglement verhuur haven materieel (Ind. Stb. 1927 no. 453); G. Algemeen Reglement waterverstreking (Ind. Stb. 1927 no. 462); 7. Algemeen Reglement electriciteitsverstreking (Ind. Stb. 1927 no. 402).

De tarieven, volgens welke voor het gebruik van havenzaken moet worden betaald, zijn voor elke haven verschillend en afhankelijk van plaatselijke omstandigheden; zij zijn derhalve niet in de algemeene reglementen opgenomen.

Een regeling betreffende de S.S. havensporen is vastgesteld bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 19 Augustus 1929 no. 24 (Bijblad no. 12079)

Bij de kleinere havens, waarvan de havengrenzen bij Gouvernementsbesluit zijn bepaald, zijn havenbeheerders met de exploitatie belast; bij enkele wordt de havenbeheerder door een commissie van bijstand in het belang van het beheer bijgestaan. Als regel eischt de uitvoering van het beheer bij deze havens nog niet zoo veel bemoeienis, dat daarmede een uitsluitend hiervoor aangewezen ambtenaar moet worden belast. De functie van havenbeheerder in deze havens wordt dan ook in den regel als bijbetrekking vervuld door ter plaatse aanwezige ambtenaren van de

B. O.W. (eerstaanwend ingenieur), van de Marine (havenmeesters) of van de Douane.

Literatuur—Zie de opgave in Dl. II, blz. 75 en verder: Nederlandsch-Indische Havens, Overdruk uit het jaarboek 1920 van Nederlandsch-Indië, Batavia 1920; Belawan Oceaanhaven door Ir. W. Cool (overdruk in de „Waterstaats-Ingenieur” no. 3, Maart 1918); Verslag algemeene havenconferentie, gehouden op 15 tot 18 Januari 1924, Weltevreden 1924; De haven van Soera-baja door Ir. I. Th. van Rosse in het Polytechnisch weekblad, jaargang 1927; Beschouwingen over de economie en het beheer der zeehavens door Mr. Dr. J. A. M. van Buurervan

GOENOENG DJATI (Aanvulling van Dl. I, blz. 799). Zie nader het artikel van Dr. G. P. Rouffaer (f), in „Bijdragen van het Kon. Inst. voor de T., L.- en Volkenkunde van Ned.-Indië”, 1030, Dl. 80, 2e Afl., blz. 210—215.

GADJAMATI (GADJAH-MATI) (Aanvulling van Dl. I, blz. 727). Voor een meer uitvoerige en volledige beschrijving dezer Javaansche hofbeambten zie het betreffende artikel van Dr. G. P. Rouffaer (f) in „Bijdragen van het Kon. Inst. voor de T., L.- en Volkenkunde van Ned.-Indië”, 1930, Dl. 80, 2e Afl., blz. 202—204/

GIRI (Aanvulling van Dl. I, blz. 794). Zie het gelijknamige artikel van Dr. G. P. Rouffaer (f), in „Bijdragen van het Kon. Inst. voor de T., L.- en Volkenkunde van Ned.-Indië”, 1930, Dl. 80, 2e Afl., blz. 204—210/

OLIEPALM. *Elit&ia guineensis*. (Zie ELAEIS GUINEENSIS, Dl. I, blz. 005).

Geschiedenis. Dooliepalm is inheemsch in West en Centraal Afrika en wel voornamelijk in de landen, gelegen aan den Atlantischen Oceaan van Portugeesch Guinea af tot en met Angola. De uit de vruchten van dezen palm te winnen olie is voor de inheemsche bevolking dezer streken een voornaam onderdeel der voeding, terwijl zij tevens reeds van oudsher een der belangrijkste uitvoerproducten van dit gebied is. Aanvankelijk word alle palmolie door de inboorlingen zelf bereid. In

het begin dezer eeuw echter is men van Europeesche zijde begonnen do bereiding van de olie in eigen handen te nemen, zoodat er thans op de Westkust van Afrika talrijke fabrieken zijn, welke de palmvruchten van de bevolking opkopen en daarna verwerken. Reeds spoedig daarop ontwikkelden zich een streven naar een systematischer winning der vruchten: maatschappijen, werden gevormd, die groote uitgestrektheden, oliepalmbossohen in concessie verwierven en deze door het uitkappen van ongewenschte houtsoorten en slechte palmen in beter exploiteerbare toestand brachten. Eerst na 1912 werd begonnen met het aanleggen van plantages, echter op vrij extensieve basis; na 1919 werden deze meer uitgebreid.

De geschiedenis van den oliepalm in Nederlandsch-Indië dateert van 1848, in welk jaar in den Cultuurtuin te Buitenzorg een viertal planten werd geïmporteerd, twee uit Mauritius en twee uit Amsterdam, welke laatste, gezien de groote overeenkomst in type met de eerste, het feit dat te Amsterdam geen vruchten werden geoogst en de omstandigheid dat zij twee maanden na aankomst der eerste hier werden ontvangen, hoogstwaarschijnlijk eveneens van Mauritius afkomstig zijn.

Niettegenstaande geslaagde experimenten met het van deze palmen verkregen zaad in verschillende streken hier te lande kwam het in de eerste- 50 & 60 jaar niet tot een cultuur van oliepalm op economische basis. Slechts als sierpalm werd hij op erven en langs wegen aangeplant. Voor dit doel werden ook zaden geleverd naar de Oostkust van Sumatra, waar zij ten slotte den grondslag vormden voor de zich in dat gewest in de laatste jaren snel uitbreidende oliepalmindustrie.

De geschiedenis van deze industrie in Indië neemt een aanvang in 1910, in welk jaar eenige personen, na het slagen van de in 1908 in Afrika voor het eerst opgerichto fabrieken, het plan opvatten ook ter Oostkust van Sumatra ondernemingen op te richten, aangemoedigd door den goeden groei en de rijke vruchtdracht van den oliepalm aldaar. In 1911 werden de eerste ondernemingen geopend. Vooral de „Société financière des Caoutchoucs,” toentertijde onder A. Hallet, vatte de cultuur op ruime schaal aan en had op ultimo 1914 reeds ruim 2300 ha. met oliepalm beplant. In 1918 volgden andere groote maatschappijen, als de R. C. M. Amsterdam en de H. V. A., dit voorbeeld. Do daarop volgende snelle ontwikkeling van do oliepalmcultuur hangt nauw samen met de sterk toegenomen vraag op de wereldmarkt naar plantaardige oliën.

In 1917 volgde men in Britsch Malaya eveneens met het openen van oliepalmondernemingen. Toch hoeft do cultuur aldaar niet die snelle vlucht genomen als in Ned.-Indië.

Variëteiten. Door verschillende onderzoekers: werd de *Elaeia guineana* in verschillende typen geëlassificeerd. Door het Algemeen Proefstation der A. V. R. O. S. is een classificatie gevolgd, welke op practische grondslagen is gebaseerd on welke over het algemeen zeer goed voldoet. Hierbij word uitgegaan van de dikte der steenschaal in do vruchten, daar dit het eenige onbruikbare, element daarin is, terwijl het tevens een belangrijke factor vormt bij de winning van de zich in de steenschaal bevindende kern. Door Dr. A. A. L. Rutgers en C. Yampolsky werd op doze wijze de volgende indeeling opgesteld:

variëteit type	dikte vrucht-vleesch in m.m.	dikte steen-schaal in m.m.	% steen-schaal in de vrucht
macrocaraya	0.75—2,5	4—5,5	40—60
du ra	2—b	2—5	20—40
tenera		1—2,5	5—20
pisifera		± 0	± 0

De laatste variëteit is vermoedelijk een abnormaliteit. De kernen van al deze typen kunnen verschillende afmetingen hebben. Van de eerste drie variëteiten komen bovendien typen voor, waarvan het vrucht-vleesch verdikt is; deze vorm draagt den naam „diwakkawakka”.

Het toeval heeft gewild, dat de eerste vier Buitenzorgsche palmen en hunne nakomelingen een vrij constant type vertegenwoordigden, dat den naam heeft gekregen van „Deli-type” en dat naast een rijke vrucht-dracht een gunstige samenstelling van de vruchten heeft, n. l. ± 59.5 % vrucht-vleesch, 5.3 % kern en 32.2 % steenschaal, zoodat het tot het „dura-type” gerekend behoort te worden.

Tot nu toe is het „Deli-type” voor de groot-cultuur de meest geschikte variëteit gebleken. Latere zaadimporten uit Afrika, welke o. a. de z.g. „Congo-typen” voortbrachten bleken aan het „Deli-type” minderwaardig te zijn en in hoofdzaak „macrocaraya's” te vertegenwoordigen. Mischien dat onder de „tenera-typen” nog variëteiten zijn, welke voor de grootcultuur van belang zijn. Proeven hieromtrent zijn nog in gang.

Cyfluur. Aanvankelijk meende men, dat de oliepalm geen bijzondere eischen stelde. De ontdekkende en het wetenschappelijk onderzoek in de laatste jaren hebben echter aangetoond, dat een optimale groei en productie bepaalde eischen stelt aan klimaat, bodem en cultuurmethode.

Ten aanzien van het klimaat biedt de Oostkust van Sumatra belangrijke voordeelen boven Afrika. De regenval is er gunstiger over het jaar verdeeld, waardoor, hoewel met productieschommelingen, het geheele jaar door geoogst kan worden. De relatieve vochtigheid van de lucht is op Sumatra eveneens gunstiger, zij is er gelijkmatiger en in den regel lager dan in Afrika gedurende den regentijd. In dit laatste land is in dien tijd de relatieve vochtigheid van de meeste oliepalmstroken gewoonlyk hooger dan 80%, terwijl voor de oliepalm 50—70% als optimum wordt opgegeven. Bovendien is ook de zonnebestraling, welke de productie sterk beïnvloedt, op Sumatra zeer gunstig. Aan de eischen van optimale temperatuur—24° tot 26°C.—en ligging der gronden op 0—400 m. boven zee voldoen de lagere streken van Sumatra eveneens. Al deze factoren hebben er toe geleid, dat de oliepalm op Sumatra een weelderiger groei vertoont dan in Afrika, terwijl zij er eerder in productie komt en de productie overvloediger is. Theoretisch is in Afrika het vijfde jaar het eerste productiejaar, doch gewoonlijk wordt daar op ondernemingen niet voor het 7e jaar een behoorlijke productie verkregen, zoodat vele aanplantingen eerst in het 8e of 9e jaar in productie worden genomen. Op Sumatra geschiedt dit meestal in het 4e jaar, soms reeds in het derde en slechts bij hoogc uitzondering door

bijzondere omstandigheden — bv. in verband met het gereed komen van de fabriek — in het vijfde jaar. Wat de productie betreft komt Dr. P. Vageler tot de conclusie, dat hier de productie aan olie ongeveer het dubbele is als in Afrika.

Betreffende den bodem kan in de eerste plaats opgemerkt worden, dat de oliepalm zeer gevoelig is voor stagnerend water hoog in den grond, hij wordt dan geel en gaat kwijnen. De oliepalm onttrekt een zeer grootc hoeveelheid voedende bestanddeelen aan den bodem, een voldoende diepe bouwkruin is daarom een vereischte; 1 a H m. diepte wordt noodzakelijk geacht, het een en ander afhankelijk van den aard van den bodem en den rijkdom aan voedende bestanddeelen. Een goed doorlatende bodem is gewenscht. Belangrijk is verder het humusgehalte, niet alleen voor de stikstofvoeding, doch ook voor het verbeteren van den bodem, vooral op zwaardere gronden. Aanvankelijk lichte men weinig op deze factoren, waardoor meerdere oudere ondernemingen op minder geschikte gronden zijn aangelegd, terwijl bovendien het eertijds toegepaste „clean-weeding”-systeem, waardoor de bovengrond verbrande en de humus afspoeide, minder bevorderlijk is geweest. Op de Oostkust van Sumatra bieden de leemgronden langs de rivieren, do veengronden en vooral de roode tufgronden de beste kansen.

In den laatsten tijd wordt zooveel mogelijk gebruik gemaakt van geselecteerd zaad. De grootc maatschappijen selecteeren binnen het „Deli-type” door onderlinge kruisbestuiving van gecontroleerde moederboomen met hooge producties en gunstige samenstelling der vruchten, terwijl daarnaast door het algemeene Proefstation der A. V. R. O. S. tevens op zaadveredeling gewerkt wordt met eenige goede import-typen.

Hoewel direct uitleggen op kweekbedden mogelijk is, laat men gewoonlijk het zaad eerst op speciale zaadbedden ontkiemen en plant ze nadat 2 tot 3 bladeren gevormd zijn over op de kweekbedden. Hier blijven zij minstens een jaar staan alvorens zij naar de tuinen worden overgebracht, dit laatste vooral met het oog op het risico, dat jongere planten loopen, door varkens en ratten te worden vernietigd.

De ontginning der terreinen, hetzij bedekt met alang-alang of oerbosch, werd vroeger op kapi-taals-extensieve wijze uitgevoerd, waardoor echter de alang-alang en andere grassen en onkruiden nooit geheel verdwenen en de aanplant minder welig gedijde. Tegenwoordig tracht men op deze ondernemingen door geregeld babbaten (wegsnijden van het onkruid) het kwaad te bezweren.

Bij de tegenwoordig steeds meer toegepaste kapitaals-intensieve methode wordt alang-alang terrein geheel schoon ontgonnen en onder groen-bemesters gezet — gewoonlijk *ailo-pogonium* — slechts kringen van 3 m. diameter om de planten worden uitgespaard. Op oerbosch terrein wordt het hout gekapt, verzameld en gebrand, waarna de plantgaten geslagen, *c'it'io'ogonium* gezaaid en de minstens éénjarige planten uitgeplant worden. Het onderhoud bij deze methode is betrekkelijk gering en bestaat uit het schoonhouden van de kringen om de planten en het nawieden van den groen be-mester.

In den laatsten tijd wordt er ook veel aandacht t besteed aan kunstmest-bemesting. Op afgespoolde gronden reageerde de oliepalm op stikstofbe-mesting, terwijl hij op de roode tufgronden in

zijn producties sterk reageerde op fosforbe- mesting. In 1027 word deze laatste dan ook reeds op ruime schaal toegepast.

Ook het plantverband is in den loop der jaren gewijzigd. Aanvankelijk paste men quadraatverband toe van 9 X 9 m. — waardoor per ha. 123 palmen komen — of soms nog wijder. Tegenwoordig is echter een driehoeksverband 9x9 m. onderlinge afstand — 143 palmen per ha. — vrijwel algemeen gebruikelijk.

Tusschenbeplanting met koffie (*robunia*) heeft wel eens plaats, doch op minder rijken grond kan de groei van de oliepalm vertraagd worden. In Malaka heeft wel tusschenbeplanting met gambir en pisang plaats, doch ook daar te lande wijst men er op dat, waar de oliepalm veel plantenvoe- donde stoffen moet kunnen opnemen voor een behoorlijken groei, slechts kort durende culturen als tusschenbeplanting in de eerste jaren aanbevelenswaardig zijn; proefnemingen met cassave zijn daar in gang.

Behalve door het gewone onderhoud en bemesting heeft men ook op andere wijze getracht de productie der palmen op te voeren. Zoo is er een tijd geweest, dat op verscheidene ondernemingen de palmen hoog opgesnoeid werden, waarbij de bladeren onder de zich vormende vruchttrossen werden weggekap, met het doel deze trossen tot voller ontwikkeling te laten komen en het aantal trossen te vergrooten door forceeren van een snellere bladvorming. Spoedig is echter gebleken, dat de producties zich op den duur niet konden handhaven. Het reserve-voedsel van de palmen werd te snel verbruikt, waardoor zij na eenigen tijd snel terugliepen tot ver beneden normaal. Deze sterke snoei wordt dan ook niet meer toegepast.

Een andere maatregel, welke nog wel toepassing vindt, is bevordering van de productie door kunstmatige bestuiving. Uit proefnemingen is gebleken, dat een kunstmatig bestoven aanplant aanvankelijk ± 80% meer product leverde dan een natuurlijke aanplant; na enkele jaren was dit echter teruggegaan tot 20%; de verdere resultaten zullen moeten aantoonen of deze teruggang zich zal voortzetten tot beneden het normale, in welk geval de genoten oogstvermeerdering problematisch wordt. Corrigeeron mot bemesting biedt hier echter nog mogelijkheden.

Van de ziekten en plagen van den oliepalm zijn de volgende de belangrijkste, al is over het algemeen de toegebracht schade niet ernstig; de kroonzicke komt vrij veel voor, do kroon valt in en sterft weg, vermoedelijk als gevolg van een te sterken groei in de eerste jaren, gewoonlijk herstelt de palm zich echter; rupsenschade, welke wel belangrijk kan zijn, komt de oliepalm eveneens te boven, zij het ten koste van een tijdelijko productievermindering; varkens- en ratten- schade, welke voornamelijk voor te jong uitge- planto palmen van beteekenis kan zijn.

Bij het oogsten begint men de bladeren beneden de te oogsten vruchttrossen weg te kappen. Bij het „clean-weeding“-systeem van vroeger werden deze bladeren tusschen de palmen verbrand; tegenwoordig laat men ze in den aanplant liggen, opdat do afvalstoffen weder aan don bodem ten goede zullen komen.

Een tros is rijp, wanneer eenige vruchten beginnen los te laten. Het oogsten gaat geregeld door; daartoe wordt de aanplant oens in do 4 & 0

dagen door do oogstkoclies geïnspecteerd. Na hot weggappen van het blad wordt de tros van den palm gehaald, zoo noodig door in den boom te klimmen. De trossen worden daarop naar de meest nabije transportwezen uitgedragen. Vroeger liet men ze daar eenige dagen liggen tot de vruchten los hadden gelaten, waarna de vruchten verder naar de fabriek werden vervoerd. Waar deze methode het nadeel heeft, dat het ge- halto aan vrije vetzuren van do olie belangrijk kan oploopen, wordt ze tegenwoordig bijna nergens meer toegepast en vervoert men de trossen gewoonlijk direct naar do fabriek. Het winnen van een zoo hoogwaardig mogelijk product stelt dan ook, gezien het feit dat een goed volwassen aanplant per jaar per ha. ±13 ton aan vruchttrossen levert, vrij zware eischen aan het vervoersvraagstuk.

Dit vervoer geschiedt tegenwoordig veelal langs 70 cm.- smalspoorbanen, hetgeen vanzelfsprekend weer eischen stelt aan de terreingesteld- heid, welke niet te geaccidenteerd mag zijn. Meestal heeft men zwaardere stambanen met lichtere zij banen en soms nog aanvoerwegen voor kartransport. Op de zwaardere stambanen worden meestal locomotieven gebruikt. De dichtheid van het smalspoornet moet experimenteel worden vastgesteld, doch als algemeen gemiddelde kan men aannemen, dat op elke 100 ha. 1 km. railbaan komt, hetgeen in verband staat met een maximalen uitdraagafstand per oogstkoelie, welke gewoonlijk op 500 m. wordt gesteld. Het is duidelijk, dat een dergelijk vervoersysteem een belangrijke kapitaals investatie beteekent.

Fabricatie en verzending. De bereiding van de palmolieproducten in Afrika, waar deze door de bevolking geschiedt, is zeer primitief. De primitiefste methode is de volgende: in kuilen in den grond laat men de vruchten langen tijd gisten, waarna do pulp van de pitten gescheiden wordt door slaan met stokken; de pulp wordt na vorhitting uitgeperst, de olie met water verhard en zeer rijk aan vrije vetzuren aan de opcoopers verkocht. Deze zuiveren haar nog alvorens uitvoer plaats heeft. Het kraken van de pitten ter verkrijging van de kernen geschiedt in handenarbeid. In Nigeria heeft natte fermentatie plaats: de vruchten laat men 24 uur met water gisten, na scheiding van de pulp laat men deze nogmaals con nacht gisten, waarop men door dagelijksch overgieten met heet water en steeds trappen of stampen alle winbare olio uitdrijft, welke, na door opkoken gezuiverd te zijn, verkocht wordt aan de handelskantoren. Al is deze olio beter dan do olio, verkregen door de crstgenoemde droge fermentatie, toch bevat zij nog veel vrije vetzuren. Voor de plaatselijke consumptie heeft daarnaast nog bereiding plaats van con „zachte“ olio, welke echter met kleine hoeveelheden plaats vindt en welke toch nog 5 tot 15 % vrije vetzuren bevat. De vruchten worden hierbij in wat water opgekookt, do pulp door trappon gescheiden, dan gowasschon en geperst on do verkregen olio door opkoken gezuiverd. Bij al deze bereidingswijzen wordt hoogstens 60% van de olie in do pulp verkregen, terwyl bovon- dion de voor export bestemde olio ryk is aan vrije vetzuren.

Op de Oostkust van Sumatra had aanvankelijk de bereiding eveneens op vrij eenvoudige wijze plaats, waardoor een matig rendement verkregen werd aan olie met hoog gehalte aan vrije vetzu-

ren. Hoewel in den loop des tijds wat verbeterd, treft men deze fabrieken nog aan op de oudere, meer kapitaals-extensief gedreven ondernemingen. Er heeft geen sterilisatie plaats en met een dubbele persing wordt een olie-rendement uit de vruchten verkregen van 24—25%.

De moderne, kapitaals-intensieve bedrijven werken met sterilisatie en soms met extractie, terwijl machines waar mogelijk de handenarbeid vervangen. De gewonnen olie heeft een laag gehalte aan vrije vetzuren en is daardoor hoogwaardiger. De geogste trossen worden bij deze bedrijven snel naar de fabriek vervoerd, waar zij in ketels onder eenige atmosferen stoomdruk \pm 2 uur worden gesteriliseerd, soms wordt hierna vacuum getrokken. Het resultaat hiervan is, dat de vet- splitsende enzymen gedood en de eiwitten en gommen, welke het klaren van de olie kunnen hinderen, ontleed worden, terwijl verder de vruchten los in de trossen gaan zitten en de kernen los in de steenschalen, en dat tevens de oliehoudende cellen reeds min of meer worden geopend. Het een en ander voorkomt een oploopen van het gehalte aan vrije vetzuren en versnelt het verdere proces.

Daarop komen de trossen in dorschtrommels. De resten der trossen en het waardelooze materiaal gaan terug naar de tuinen. De vruchten worden naar de eerste persen gevoerd, na een voorbewerking in een van een stoom mantel voorziene roertrommel te hebben ondergaan. Onder 1 75 atmosferen druk wordt de massa geperst, waardoor 80—85 % der aanwezige olie verkregen wordt. De koeken worden gebroken, waarna de pulp van de kernen gescheiden wordt in de ontpulpers.

De pulp wordt vervolgens óf nogmaals geperst, nu onder zeer hoogen druk, nl. \pm 450 atmosferen, waardoor nog 15—10 % van de totaal aanwezige olie gewonnen wordt, óf geëxtraheerd met speciaal bereide benzine met een kookpunt tusschen P_0° en 110° , waarmede een zeer hoog percentage der aanwezige olie verkregen wordt. Deze laatste methode wordt sinds kort op enkele ondernemingen toegepast. Zij behoeft echter nog verbetering wat betreft de terugwinning van het extractiemiddel. Op Malaka komt nog een derde methode voor, waarbij de pulp gecentrifugeerd wordt.

De gewonnen olie wordt ten slotte geklaard en is dan voor verzending gereed. De pulprest wordt als brandstof voor de ketels benut.

De pitten worden in een droogtrommel gedroogd en gepolijst, vervolgens in z.g. walsen-of centrifugaalkrakers gekraakt. Na scheiding van de schalen, die eveneens als brandstof worden gebruikt, worden de kernen gedroogd, verpakt en zijn voor verzending gereed. De winning van de olie uit de kernen geschiedt gewoonlijk in Europa of Amerika door middel van hydraulische persen of door extractie.

De moderne methoden van oliewinning hebben het voordeel, dat een olie-rendement tot 28% verkregen wordt en de olie een laag gehalte aan vrije vetzuren heeft, nl. 2—3%. Deze olie is zeer geschikt voor de fabricatie van spijsvet — margarine —, daar geen bijzondere zuivering meernoodig is, en zal hierdoor een hooger prijs op de markt kunnen behalen.

De omstandigheid, dat deze hoogwaardiger olie dunner vloeibaar is dan de Afrikaanse palm

olie, brengt met zich, dat aan do verpakking meer zorg besteed moet worden. Aanvankelijk werd de olie in houten of ijzeren vaten, de laatste soms inschuifbaar, of in petroleumblikken verpakt, hetgeen echter zeer hoog kosten voor verpakking en vracht met zich bracht. Dit bezwaar heeft men in de laatste jaren voor een groot deel ondervangen door het verscheppen in bulk. In 1928 kwam te Belawan een tankinstallatie tot stand; de olie wordt nu tankwagens aangevoerd en in de groote tanks opgeslagen, vanwaar zij in de scheepstanks wordt gepompt. De vracht is op deze wijze lager dan bij andere verpakkingsmethoden.

Toepassingen der oliepalmprodukten. Palmolie wordt voor verschillende doeleinden gebruikt, het een en ander afhankelijk van het gehalte aan vrije vetzuren. Slechts de oliën met een laag percentage hiervan — maximaal 8% — komen in aanmerking voor directe toepassing bij de fabricatie van eetbare vetten en kunstboter (margarine). Hiertoe dient de oranje-gele tot donker oranje olie een bleekingsproces te ondergaan en wel door een luchtstroom door de heete olie te voeren of door middel van chemische stoffen. De oliën met een hooger gehalte aan vrije vetzuren vinden toepassing in de zeep- en kaarsenindustrieën en voor verschillende technische doeleinden.

Palmolie met een laag percentage aan vrije vetzuren — 5 ft 7% — vindt in de laatste jaren zeer veel toepassing bij het vertinnen van ijzer (Amerika, Groot-Brittannië). Deze olie is hiervoor zeer geschikt, doordat zij een niet-drogende olie is, d.w.z. dat zij geen neiging heeft om zuurstof op te nemen en dik te worden; zij wordt gebruikt om de oppervlakte van verhitte ijzeren platen tegen oxydatie te beschermen vóór deze platen in een bad van gesmolten tin worden gedompeld.

Palmpittenolie wordt gebruikt bij de fabricatie van eetbare vetten en z.g. „chocolate-vet”. Bij de bereiding van dit laatste wordt de geraffineerde olie gescheiden in een vaste en een vloeibare substantie, de eerste toegepast in de suikerbakkerijen, de laatste in de zeep-industrie.

De koeken, welke na winning van de olie uit do kernen overblijven, zijn geschikt voor veevoeder.

Aanplant en productie. Eind 1918 bedroeg do totale aanplant van oliepalm op de Oostkust van Sumatra en in Atjeh nog slechts 1385 ha. Hoe deze cultuur zich in de laatste jaren in Nederlandsch-Indië ontwikkeld heeft blijkt uit de eerste tabel op de volgende bladzijde.

Uit deze tabel blijkt duidelijk welke overwegende positie het cultuurgebied Oostkust van Sumatra en Atjeh in de oliepalmeultuur inneemt. Voor enkele andere streken bedroeg de aanplant in 1929: Lampoengsche Districten 1.407 ha., Palembang 1947 ha. en Java (vnl. West Java) 665 ha., waarvan respectievelijk productief 737. 581 en 135 ha.

De tweede tabel op de volgende bladzijde geeft een overzicht van do productie gedurende do laatste jaren in tonnen van 1000 kg.

De productiviteit van den oliepalm ter Oostkust van Sumatra en in Atjeh is enkele jaren terug een strijdpunt geweest tusschen verschillende onderzoekers. In 1922 had Dr. A. A. L. Rutgers voor een normalen aanplant bij een driehoeksverband

Jaar.	Aantal ondernemingen in Ned.-Indië.	Ned.Indië.		Oostk. v. Sumatra.		Atjèh.	
		aanplant in ha.	waarvan productief ult°. jaar	aan plant in ha.	waarvan productief uit°, jaar	aan plant in ha.	waarvan productief ult°. jaar
1922	62	16.696	3.810	11.899	2.479	2.858	1.324
1923	58	19.032	4.573	13.866	2.791	3.050	1.644
1924	59	24.15 L	4.973	18.716	2.871	3.402	1.962
1925	61	31.629	9.712	25.623	6.766	3.779	2.319
1926 *)	52	29.523	10.967	23.244	7.739	3.642	2.377
1927	54	43.267	16.014	36.389	12.285	4.165	2.369
1928	52	50.324	19.033	41.520	15.048	5.327	2.508
1929	45	57.711	23.473	46.766	18.945	6.666	2.983

*) Incompleet.

Jaar	Nederl.-Indië		Oostkust v. Sumatra		Atjèh	
	olie	keren	olie	keren	olie	keren
1922	3.821	512	2.212	280	1.607	229
1923	3.874	727	2.301	442	1.551	276
1924	4.924	1.131	2.979	882	1.852	229
1925	8.739	1.745	6.361	1.377	2.124	368
1926 «)	9.507	1.627	6.677	1.237	2.420	350
1927	19.493	3.876	15.561	3.266	3.244	590
1928	27.030	5.767	20.869	4.603	4.046	919
1929	35.971	7.066	28.694	5.750	4.446	795

*) incompleet.

van 0 x 9 m. de volgende theoretische productie- taxatie opgemaakt:

Ouderdom	Olie per ha.	Kernen per ha.
4e jaar	686 kg.	228 kg.
5e—7e „	1.372 „	456 „
8e—10e „	1.544 „	514 „
11e—30e „	2.040 „	680 „
ouder dan 30 jaar	1.200 „	400 „

Hierbij is aangenomen, dat 80% van de aanwezige olie verkregen wordt, terwijl op de moderne ondernemingen tegenwoordig 90—95% wordt gehaald.

Deze taxatie werd door Yvcs Honry veel te hoog geacht, on hij gaf cijfers, welke 40 a 50 % lager zijn. In een daarop volgend, van % uverne- montswcge ingesteld onderzoek kwamen A. Luytjes en Dr. P. Vageler tot conclusies, welke de taxaties van Dr. Rutgers bevestigden. Het moet zelfs waarschijnlijk geacht worden, dat de moderne ondernemingen, waar aan onderhoud en bereiding de noodige zorg wordt besteed, hogere producties zullen kunnen behalen.

Dat per productieve ha. tegenwoordig nog geen gemiddelde productie wordt verkregen van

2 ton olie moet toegeschreven worden aan het feit, dat een belangrijk percentage der productieve tuinen nog betrekkelijk jong is, terwijl bovendien de oudere aanplantingen, waar tot voor kort nog minder juiste cultuurmaatregelen en eenvoudige bereidingswijzen werden toegepast, haar vooraansnog ongunstig beïnvloeden. Het algemeen gemiddelde heeft echter in den loop der jaren van 1923 af reeds een belangrijke stijging te zien gegeven; voor de Oostkust van Sumatra en Atjèh o.a. van 1 in 1923 tot ruim 1,5 ton in 1928 en ongeveer 1,7 ton in 1929.

Uit het bovenstaande moge gebleken zijn, dat de oliepalmcultuur in Nederlandsch-Indië zich nog steeds in een stadium van ontwikkeling bevindt. Als gevolg van de grootte uitbreidingen, welke in de laatste jaren aan deze cultuur gegeven zijn, zullen de producties nog aanmerkelijk toenemen; terwijl bovendien als gevolg van de uitkomsten van de voortgezette wetenschappelijke onderzoekingen en de daarmee samenhangende verbeteringen van cultuurtechniek en fabricatie de productie per ha. eveneens zal stijgen. Het een en ander moge voldoende aanleiding zijn om de verwachting uit te spreken, dat deze jongste vorm van groot-landbouwindustrie zich zal ontwikkelen tot een belangrijken factor in het economisch bestel van Nederlandsch-Indië.

Prijzverloop.cn Uitvoer. Het prijsverloop van de oliepalmprodukten vertoont minder fluctuaties dan b.v. het geval is bij verschillende andere koloniale producten. Toch is ook hier het prijsniveau gedaald beneden dat van eenige jaren terug. In 1925 bedroegen de prijzen te Londen gemiddeld in ponden sterling per long-Eon voor palmolie en palmbomen nog respectievelijk 40.8.4 on 21.7.5, in 1927 waren zij gedaald tot 32.2.7 en 19.19.—, in 1929 bedroegen zij 30.8.4 on 18.6.3. In 1930 volgden zij de algemeen daling der producten prijzen en bedroegen medio van dat jaar ongeveer 23.5.— voor palmolie, en 12.8.— voor palmkernen.

De uitvoer van palmolie uit Nederlandsch-Indië is van 576 ton in 1919 gestegen tot 35.877 ton in 1929. De uitvoer zal in de komende jaren, gezien het grote areaal der jonge tuinen, nog aanzienlijk kunnen stijgen. Achterstaande tabel geeft de uitvoeren der laatste jaren, gesplitst naar de voornaamste landen van bestemming, in tonnen van 1000 kg.:

Landen van bestemming.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929 *)
V.S.N.-Amerika.....	174	2.354	5.454	9.112	14.528	23.000
Nederland e.o.....	1.279	1.596	4.042	8.033	6.508	4.450
Gr. Brittannië e. o.....	2.865	1.286	1.550	3.644	4.952	0.900
Duitschland e. o.....	675	1.355	1.047	115	1.514	600
Japan.....	112	271	103	101	417	500
België o. o.....	2	10	38	84	360	100
Andere landen.....	95	174	179	527	569	327
Totaal.....	5.202	7.076	12.743	21.616	28.848	35.877
Waarde X f 1.000.....	2.155	2.576	4.290	7.113	9.219	11.200

In dezelfde jaren bedroegen de uitvoeren van palmkernen totaal in tonnen van 1000 kg.:

	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929.
Hoeveelheid.....	1.262 ±	1.503	2.200	3.772	5.731	6.837
Waarde x / 1.000.....	290	331	352	566	859	934

Do sterke toename van den uitvoer van palmolie naar Amerika ving aan, toen met de verscheping van de olie in bulk werd begonnen. Voornamelijk vindt deze olie daar toepassing bij het vertinnen van ijzer, waarvoor zij zeer geschikt is.

Om de toenemende beteekenis van den uitvoer van palmolie uit Nederlandsch-Indië op de wereldmarkt in beeld te brengen volgt tot slot hieronder een overzicht van de werelduitvoeren van palmolie en palmkernen gedurende de jaren 1924 tot en met 1928 in tonnen van 1000 kg.:

Palmolie.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.
Nigeria.....	129.122	130.168	115.084	115.056	
Belg. Congo.....	14.107	18.679	18.445	20.500	
Dahomey.....	17.195	16.881	17.907	18.224	
Rest Afrika.....	24.465	28.524	26.236	22.250	
Afrika totaal.....	184.889	194.252	177.672	176.030	181.004
Britsch Malaya.....	286	473	720	852	1.460
Nederlandsch-Indië	5.202	7.076	12.743	21.616	28.848
Wereld uit voer.....	190.377	201.801	191.141	198.498	211.312
Aandeel van Ned.-Indië in den werelduitvoer. . . .	2-7%	3.5%	6.7%	10.7%	13.6%
Palmkernen.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.
Afrika totaal.....	525.476	582.857	555.700	568.596	545.159
Britsch Malaya.....	81	87	180	178	261
Nederlandsch-Indië	1.262	1.503	2.200	3.772	5.731
Werelduitvoer.....	526.819	584.447	558.080	572.546	551.151

Literatuur: Investigations on oil-palms (Dr. A. L. Rutgers e. a.), Uitgave der A. V. R. O. S. 1022; Mededeelingen van het Alg. Proefstation

der A. V. R. O. S., Algemeene Serie No.'s 0, 10, 11, 15, 20, 21, 30, 31 en 33; Dr. F. W. F. Hunger, De Oliepalm, Historisch onderzoek over do olie

) Voorloopige cijfers.

palm in Nederlandsch-Indië, 1924; Yves Ilenny, Documents sur la Palmier a huile i Sumatra, 1926; A. Luytjes, De stand van do oliopalmcultuur op de Oostkust van Sumatra en Atjeh, Uitgave Dept. v. L. N. en H., 1927; B. Bunting, B.

J. Eaton and C. D. V. Georgi, The Oilpalm in Malaya, The Mal. Agr. Journal, Vol. XV. No.'s 9—10, 1927; Le Palmier & Huile, Mémoires et Rapports sur les Matières Grasses, Tomé III, Uitgave Institut Colonial, Marseille, 1928; A. Luytjes, Palmolie in Afrika, in Nederl.-Indië en op de Wereldmarkt, Tdschr. Landbouw, 5e jg. blz. 248, 1929; A. Luytjes, De oliepalm op de Oostkust van Sumatra en in Atjeh, Tdschr. Landbouw, 5e jg., blz. 264, 1929; De landbouw-exportgewassen van Nederl.-Indië, Mededeelingen C. K. v. d. Statistiek, No.'s 38, 49, 61, 74 en 86; Jaarverslagen der Handelsvereniging Medan. /

DOOFSTOMMENONDERWIJS IN NEDERLANDSCH-INDIË. De eenige school voor dit onderwijs is gevestigd te Bandoeng. Haar ontstaan heeft zij te danken aan het feit, dat Mevr. C. M. Roelfsema-Wesselink, vroeger onderwijzeres, besloot een doofstom kind, waarvoor de ouders tevergeefs bij haar echtgenoot, keel-, neus- en oor-arts in genoemde plaats, hulp gezocht hadden, les te geven. Dit gebeurde in Januari 1925. Door het succes aangelokt kwamen in eenigen tijd meerdere verzoeken binnen om doofstomme kinderen te willen onderwijzen. Toen het aantal tot vijf gestegen was, moest de toelating stop gezet worden, daar anders — met het oog op het verschil in leeftijd en in vordering der leerlingen — te veel van de krachten der onderwijzeres zou zijn geveerd en het onderwijs niet voldoende intensief zou zijn gebleven voor de reeds toegelaten leerlingen.

Toen 3 Januari 1930 de *Vereeniging voor Onderwijs aan Doofstomme Kinderen* werd opgericht en door den financieelen steun van stichters, leden en begunstigers een tweede leerkracht kon worden aangeworven, kon in den loop van dat jaar het aantal leerlingen worden uitgebreid tot 14 en kon een internaat worden opgericht, eerst op bescheiden schaal. Thans is naar een ruimere gelegenheid omgezien, ten einde het aantal leerlingen te kunnen vergrooten. In dit gebouw is tevens een schoollokaal ingericht, hetwelk noodig was, daar de lessen tot nu toe in een grootte garage in den tuin van de woning der onderwijzeres werden gegeven, welk lokaal echter geheel voor het doel was ingericht.

Thans (eind 1930) is de vereeniging in staat, dank zij den steun der regeering, een speciaal daarvoor opgeleide leerkracht uit Nederland te doen uitkomen.

Het doel der vereeniging is doofstomme kinderen uit hunne vreeselijke geestelijke eenzaamheid te verlossen en hun een kans te geven om gelukkige menschen te worden. Daar men het aantal doofstommen in Nederlandsch-Indië op ongeveer 50.000 kan stellen, is de tegenwoordige hulp nog maar een eerste begin. De schatting van 50.0 doofstommen in N.-I. berust: 1°. op de binnengekomen berichten uit verschillende delen van Indië en 2°. op een vergelijking met Europa, waar men het geringste aantal vindt in het vlakste land, Nederland, nl. 3.35 pcr 0.000 inwoners en het grootste in het bergachtige land Zwitserland, t.w. 24.5, op hetzelfde aantal inwoners.

Er is reeds een groot aantal aanvragen tot plaatsing van doofstomme kinderen, zowel Europeesche, als Inheemsche en Chineesche, binnengekomen; alleen uit het regentschap Soeme-dang 33.

Op de school wordt geen onderscheid gemaakt in landaard. Daar de kinderen nog geen spreken hebben geleerd, als zij op school komen en dus geen voertaal hebben, bestaat er geen bezwaar gemengde klassen te vormen. Het ligt echter in de bedoeling ook Inheemsche en Chineesche leerkrachten op te leiden, zoodat de kinderen dan desgewenscht direct in de moedertaal kunnen worden onderwezen en later, zoodra de financiën dit toelaten, in andere deelen van den Archipel doofstommen-instituten op te richten. —

'>' **JAN PIETERSZOOM COEN STICHTING.** Deze stichting is opgericht 30 Mei 1919 en is gevestigd te Batavia. Haar doel is: de oprichting en instandhouding te Batavia van een tehuis voor te Batavia schoolgaande jongelieden van alle rassen en standen. Zij kan mede steun verlenen aan onder haar toezicht staande gelijksoortige instellingen in Nederlandsch-Indië gevestigd of te vestigen. Het kapitaal der Stichting is onbepaald en wordt verkregen door vrijwillige bijdragen en giften, door subsidies en, zood nodig, ter beoordeeling van de Directie, door uitgifte van obligaties.

De Stichting wordt beheerd door minstens vijf en hoogstens negen personen, die zich constituueeren tot eene te Batavia gevestigde commissie onder den naam van Directie der Jan Pieterszoon Coen Stichting. De Directie kiest uit haar midden een Voorzitter, een Penningmeester en een Secretaris, die in de residentie Batavia woonachtig moeten zijn.

Het kapitaal der Stichting bedroeg op ultimo 1929 / 1.055.054.31, terwijl de balans waarde der gebouwen bedroeg: Gebouwen van het Internaat Jan Pieterszoon Coen / 310.000, perceel Meester .. Cornelis / 63.000.

'Behalve de exploitatie van het Internaat Jan Pieterszoon Coen, dat onder rechtstreeksch toezicht van een uit de Directie gevormde Commissie, de Commissie van Inrichting, wordt geleid door den Directeur van het Internaat, bijgestaan door 2 of 3 huisvoogden, in welk Internaat ruim 150 pupillen kunnen worden ondergebracht, verleent de Jan Pieterszoon Coen Stichting steun aan het Internaat voor Studeerende Meisjes van alle Landaarden, in den vorm van gratis afstand in gebruik van het perceel Meester Cornelis. Voorts heeft het Bandoongsch Internaat steun ontvangen door een kapitaalvoorschot ad / 14.565. De Jaarverslagen van de werkzaamheden van de Jan Pietersz. Coen Stichting worden uitgegeven bij G. Kolff en Co. te Weltevredci /

ABELMOSCHUS ESCULENTUS Moench *f. Malvaceae*. Opgericht, 50—100 cm. hoog kruid, in de tropen gekweekt; de inlanders eten de jonge vruchten („lady's fingers") als labab; de bastvezels zouden uitstekend zijn voor de papierfabricage.

ABROMA ANGUSTA L., fam. *Sterculiaceae*. Kapasan (JAV.). Opgerichte, 2—3 m. hooge heester met fraaie bastvezels; de jonge deelen zijn bezet met fijne, stekelige sterharen, die bij aanraking in de huid dringen en door de inlanders zeer go vreesd zijn. Wel verward met *Abroma fastuosa* R.Br.

ABROMA FASTUOSA R.Br., *f. Sterculiaceae*. Lawè (JAV.). Heester, 2—4 m. hoog. Van de na rot-

ting (weken in water) vrijkomende bastvezels wordt een soort touw gemaakt. De vruchten hebben den vorm van katoen vruchten, doch bevatten geen pluus. Dit is naar inlandsche opvatting het werk van demonen, vandaar de naam „dui-vlskatoen” (Rumphius).

ABELMOSCHUS MOSCHATUS Medik., fam. *Malvaceae*. Forsch, 50—300 cm. hoog kruid. De bastvezels zijn in gebruik voor het draaien van touw; de zaden zijn in den Europeschen handel onder den naam muskuszaad; de muskuseur wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van een «etherische olie.

ACACIA DECURRENS Willd., fam. *Leguminosae*. Kort levende, doch snelgroeiende boom, afkomstig van Australië. De bast is zeer rijk aan looistoffen en de plant is door haar grondverbeterende eigenschappen uitmuntend geschikt om reboisatie in te leiden, terwijl het hout een goed brandhout oplevert.

ACACIA FARNESIANA Willd. (Aanvulling van DI I, blz. 5), fam. *Leguminosae*. Indralaksana (MAL.), Kembang djepoen (JAV. en MAD.), Rembang nagasari soengsit (BATAV. MAL.). Gedoomde heester, afkomstig uit Zuid-Amerika, tegenwoordig verspreid door de warme gewesten. Uit de gele bloemhoofdjes wordt parfum (Fleurs de cas-sie) bereid, terwijl vele andere deelen der plant voor medicinale doeleinden worden aangewend.

ACTINODAPNHE, fam. *Lauraceae*. Verschillende soorten van dit geslacht worden in den Maleischen Archipel gevonden en leveren bouwhout.

ACTINOPHORA, fam. *TiUaceae*. Walikoeko (JAV.). Het vleeschkleurige hout van de op Java voorkomende soorten*: A. Burmani Koord, en A. fragrans R.Br. staat wegens sterkte, taaigheid en duurzaamheid zeer in aanzien.

ADENANTHERA MICROSPERMA T. & B., fam. *Leguminosae*. Kendiri, Saga (MAL.), Segawé (JAV.). De dikke, hooge boom levert fraai gekleurd hout van goede kwaliteit. De bast bevat een betrèkkelijk hoog gehalte aan looistoffen.

ADENANTHERA PAVONINA L. (zie ook DI I, blz. 8), fam. *Leguminosae*. Segawésabrang (JAV.), Saga octan (BANGKA). Boom, evenals de vorige, fraai bouw- en meubelhout leverend. De paars-roode zaden worden als goudgewicht gebruikt (koraalboom), evenals die van Saga (MAL.): *Abrus precatorius* L. De bast wordt op Belitoeng gebruikt als surrogaat voor zeep en bevat saponine.

ALANG-ALANG (JAV.) (Aanvulling van DI I, blz. 27), *Imperata cylindrica* Beauv., fam. *Gramineae*. Wocwoelan (JAV.). Een 20—150 cm. hoog gras, met min of meer stijve, smalle bladeren, de oudere hard en met snijdende randen, en een eindelingsche halm, met aan den top een uit met lange zijdeachtige, zilverwitte haren bedekte aartjes samengestelden, 10—30 cm. langen pluim. Deze door alle tropische gewesten verspreide soort is ook in den Maleischen Archipel algemeen. Zij behoort tot de eerste gewassen, die opkomen na het vellen van het bosch of het verlaten van cultuurterreinen. Zij groeit op zonnig of licht beschaduwde, droog of eenigszins vochtig, doch nooit op constant drassig terrein en komt plaatselijk soms in groote hoeveelheden voor tot op 2700 m. zeehoogte, hoewel niet over dergelijke uitgestrektheden heden ten dage als door Junghuhn is beschreven (Java, ed. II, 1, p. 189). In Zuid Sumatra en Bantam zijn nog vele terreinen er mede begroeid. Alang-alang put den bodem zeer sterk uit, naar

het schijnt, en een begroeiing van een verlaten ladang met dit gras kan de vruchtbaarste humus-bodein in enkele jaren volkomen onvruchtbaar maken. Het is als zoodanig een plaag voor den landbouwer. Dat afbranden een middel zou zijn om het gras te doen verdwijnen is onjuist. Integendeel houdt men hierdoor de alang-alang-volden juist in stand, daar men alleen de bovenaardsche deelen vernietigt, doch de zeer talrijke in den grond levende wortelstukken de gelegenheid biedt weer onmiddellijk uit te sprouiten. Deze jonge sprouiten worden gaarne door het vee gegeten. Door het branden wordt echter de jonge heester- en boschopslag geheel vernietigd en dat zijn juist de vijanden van de alang-alang, die niet tegen schaduw bestand is. Zoo zijn *Eupatorium pallescens* en de heestervormige groenbesters, als bijv. *Leucaena glauca* (Lam-tara) in staat alang-alang te verdrijven, evenals *Lantana Camara* dat doet en zooals eveneens het geval schijnt te zijn met *Ananas*. Vele van deze schaduwlevende gewassen verbeteren tevens den bodem en maken deze weer liumeus. Alang-alang is bovendien niet bestand tegen voortdurend vertrappen en grazen van vee. Gedroogd dienen de oudere bladeren wel voor dakbedekking, voor welk doel men het in Midden Java wel schijnt aan te planten. De jonge wortels worden gebruikt als in- en uitwendig inlandsch geneesmiddel. Alang-alang wangi is een geheel andere soort, namelijk het seré-gras: *Andropogon Nardus*.

ALANGIUM. Geslacht van de fam. der *Cornaceae*. In den Archipel worden van dit boomgeslacht enkele soorten aangetroffen, waarvan het vaak niet duurzame hout voor verschillende doeleinden gebruikt wordt.

ALBIZZIA CHINENSIS Merr. (*A. marginata* Merr., *A. stipulata* Boiv., *A. purpurascens* Hassk.), fam. *Leguminosae*. Sengon of Singon (JAV.), Djundjing (SOEND.). Ongewapende, loofverliezende tot 35 m. hooge boom, verspreid over geheel Z.O. Azië en den Maleischen Archipel, als schaduwboom in thee- en koffietuinen gebruikt. De bast is een vischbedwijnend middel, terwijl het niet duurzame hout voor verschillende doeleinden kan worden gebruikt, o.a. bij delucif-fersfabricage, voor theekisten, enz.

ALBIZZIA FALCATA Backer (*Adenanthra falcata* L., *Albizzia moluccana* Miq.), fam. *Leguminosae*. Djundjing, D. laeet (SOEND.), Sengon (JAV.). Ongewapende, zeer hooge rechte, zeer snelgroeiende boom, die na 4 jaren reeds een hoogte kan bereiken van 20 ra., met grijze schors en groote schermvormige kroon, door Teysmann op Banda ontdekt en naar 's Bands Plantentuin overgebracht en vandaar in 1871 over den Archipel verspreid. Het hout is zeer broos en dit is een bezwaar tegen het gebruik als schaduwplant in koffietuinen van dezen overigens uitnemenden grondverbeteraar. Het hout kan gebruikt worden voor theekisten en in de lucifers- en papierindustrie.

ALBIZZIA LEBBECKIODES Benth. (zie ook DI I, blz. 28), fam. *Leguminosae*. Tekilc (JAV.). Tot 32 m. hooge boom van de drogere streken beneden 300 m. zeehoogte. Het hout is bruikbaar, terwijl de bast voor liet looien van huiden en het roodkleuren van weefsels gebruikt wordt en tevens een sterk toxisch alcaloïd bevat.

ALEURITES, geslacht van de fam. der *Euphor-*

biaceae. Van dit geslacht komt naast *A. moluccana* Wtld. nog een soort voor op de Philippijnen, namelijk *A. trisperma* Blanco, waarvan de zaden een drogende olie leveren, die in verven gebruikt wordt. Deze soort schijnt op Java niet te willen groeien. De Chineesche houtolie, waarvan de vraag en productie in de laatste jaren een enorme vlucht hebben genomen, is afkomstig van een tweetal Chineesche soorten, namelijk van *A. Fordii* Hemsley en *A. montana* Wilson, doch vooral van de eerste. Deze olie wordt bereid uit de zaden en levert een zeer goede vernis, die bij de bereiding van verven, lakken en linoleum een groote rol speelt. Met den aanplant van deze soorten in Ned.-Indië is men druk bezig, doch mogelijk kunnen zij daar niet gedijen. De olie uit *A. moluccana* verkregen is te vergelijken met lijnolie. de Chineesche houtolie daarentegen is van een geheel ander type.

ALLAMANDA CATHARTICA L., fam. *Apocynaceae*. Klimmende heester met groote gele bloemen. De bladeren bevorderen de ontlasting. De algemeen als sierplant gekweekte *Allamanda* is *A. Hendersonii* Buil. met nog grootere gele bloemen.

ALSOPHILA (Aanvulling van Dl I, blz. 32). Bij groote hoeveelheden wordt de uit dikke, harde, zwarte draden samengestelde „schors” verhandeld voor het maken van bloempotten en deze is het beste substraat voor het kweken van orchideeën. De stukken zijn niet bestand tegen witte mieren, doch uitstekend tegen vocht en zijn zeer duurzaam.

ALSTONIA, geslacht der fam. *Apocynaceae*. Melksaphoudende boomen met in het algemeen weinig duurzaam hout, dat evenwel van de meeste soorten toch bij huishouwing gebruikt wordt. Ook het kleverige melksap wordt gewonnen.

ALSTONIA ACUMINATA Miq., fam. *Apocynaceae*. Poelê batoe (MAL.), polê (TIMOR). Zeldzame boom, voornamelijk uit de Molukken, met fraai citroengeel, dicht, zwaar en duurzaam hout, uitstekend geschikt voor huishouwing, vaartuigen en schrijnwerk. Bij gebrek aan de ware *Obat Sagoer* dient de wortel van deze soort om, na een weinig op een kolenvuur geroosterd te zijn, den palmwijn bitter te maken.

ALSTONIA PNEUMATOPHORA Backer., fam. *Apocynaceae*. Woudreus tot 45 m. hoog, van vochtige of moerassige streken in het Westelijk deel van den Archipel, doch niet op Java, gemakkelijk herkenbaar aan de dikke, tientallen meters lange, in grillige kronkels verloopende ademwortels, het tot 30 in. lange, van hoog oplopende wortelklijven voorzien, takvrij, tot 1 m. dikke stamstuk en de min of meer étagevormige kroon. Het hout van den stam is wittig tot zeer licht geel en wordt voor diverse doeleinden gebruikt. Het hout der ademwortels (kajoe gaboës) is zeer licht (droog s.g. $\frac{1}{10}$) en is in den inlandschen handel voor het vervaardigen van kurken en vloten van visch-notten, als surrogaat voor kurk.

ALTHERNANTHERA AMOENA Voss., fam. *Amaranthaceae*. Bajam merah (MAL.), Djockot djatinangar (SOF.VD.). Overblijvend, sterk uitstootend en ten slotte vrij groote pollon vormend, tot 50 cm. hoog kruid, met vertakte, aan den voet liggende stengels, inheemsch in Brazilië; als sierplant vaak gekweekt een roode vorm als rand-plant, uitstekend geschikt als middel tegen het afspoelen van terrassen en taluds. /

BORT (BALTHASAR), geboren te Amsierdam 15 Dec. 1625, voer reeds op zijn 16de jaar voor de Oostind. Comp. uit in den rang van assistent op het schip *De Vogelstruys*, dat eind 1641 naar Indië vertrok. Hij werd in 1642 op Arakan geplaatst, waar hij twee jaar later reeds promotio maakte tot onderkoopman. In dezen rang vertrok hij in 1645 naar *Batavia*, waar hij, nog vóór hij ten volle 20 jaar oud was, de gewichtige functie kreeg van eersten klerk op de secretarie van den Raad van Indië. Ruim een jaar later werd hij secretaris van Malaka; in 1619 fiskaal aldaar. Na intusschen den rang van koopman te hebben bereikt, trad hij in 1656 op als leider van het kantoor te Ligor in Siam. Hierop volgde in 1657 benoeming tot opperkoopman en secunde persoon in het gouvernement Malaka, als hoedanig hij in 1659 als commissaris naar Atjeh vjertrok, en het volgende jaar wederom naar Atjeh en de *Westkust* van *Sumatra*. Bij deze gelegenheid sloot hij belangrijke verdragen met de sultane van Atjeh en verschillende Minangkabausche vorsten; van de sultane kreeg hij een degen en kris, beide met gouden gevest, ten geschenke. Na beëindiging dezer commissie werd hij in 1661 benoemd tot tweeden opperkoopman van het kasteel te Batavia, en commandeerde vervolgens drie jaren achtereen, in 1662, 1663, en 1664, een oorlogsvloot naar de wateren van Macao, China en Formosa. Hij behaalde op deze tochten wel eenige successen en veroverde o.a. Amoy, maar het hoofdoel, herovering van Formosa en vestiging van kantoren in China, werd niet bereikt. Vervolgens was hij van 1665 tot 1679 opperhoofd van Malaka, de eerste drie jaar met den titel van commandeur, daarna als gouverneur en sedert 1670 met rang en titel van buitengewoon Raad van Indië. In 1679 trok hij naar Batavia, om daar zitting te nemen als gewoon Raad van Indië, tevens president van den Raad van Justitie. Ten slotte werd hij in 1681 Directeur-Generaal van den handel. Hij overleed te Batavia 11 Januari 1684, op denzelfden dag als de Gouverneur-Generaal Speelman, dien hij anders zeer waarschijnlijk zou hebben opgevolgd. Een afbeelding van zijn grafsteen, met eenige biografische bijzonderheden bij Dr. F. de Haan, Oud-Batavia, Platen-¹ album E 0./

VRIES ('MAARTEN GERRITZS.) ook genoemd [^] Do Vries en zich meest toekennende Marten Gerritsz. Fries, geboren te *Ha Hingen* omstreeks 1600, kwam 22 Juli 1622 voor het eerst in Indië aan als matroos op het schip 't Wapen van Hoorn. Hij schijnt een meer dan gewone ontwikkeling te hebben bezeten; althans de resolutiën van G. G. en Rade maken later meermalen gewag van zijn verdiensten als landmeter en kaartenmaker. Hij klom geleidelijk op tot schipper en diende als zoodanig in 1640 en 1641 op Formosa, van de kusten van welk eiland hij do eerste betrouwbare kaart maakte, terwijl hij tevens een zeilaasordor opstelde voor de schepen naar Japan. Bovendien deed hij op Formosa dienst als loods en bij den aanleg van fortificatiën. Do roggerring in Indië was daarmede zoo ingenomen, dat zij in 1642 aan do bewindhebbers voorstekte, aan do in Noderland vertoevondo huisvrouw van Vries een premie uit te keeren van 600 gulden „voor extra goede beweson diensten.” Eind 1641 trok hij naar do kust van Voor-Indië en nam in April 1642 deel aan de verovering van Negapatnam. Bij de expo-

ditie ter verovering van de Spaansche vesting Que- lang op Noord-Formosa in hetzelfde jaar komt hij voor in den staf van den commandeur Lamotius als schipper en ingenieur. In 1643 werd hij bevelhebber van de beide schepen, die werden uitgezonden ter verkenning van de Noord-oost-kust van China en de z.g. goud- en zilver-cilanden ten Oosten van Japan. Op dien tocht bezocht hij Jesso, thans het Noordelijkste eiland van Japan, en ontdekte het Staten-eiland en Compagnie-land — thans Itoeroep en Oeroep — welk laatste eiland hij voor een deel van Amerika hield en Noorder-Amerika noemde. De straat tusschen beide eilanden heet Straat De Vries. Hij voer nog door tot Kaap Patiëntie, aan de Oostkust van Sachalin, en keerde toen terug. De goud- en zilvereilanden bleken niet te bestaan. Na terugkeer te Batavia werd hij in den Raad van Justitie geplaatst en benoemd tot examiner van de journales der binnenkomende schippers en stuurlieden. In November van dit jaar, 1644, voer hij uit als commandeur van 3 schepen, om de Spanjaarden in de wateren bij Manila afbreuk te doen; in 1646 deed hij een dergelijke tocht met 7 schepen. Begin 1647 voer hij ten derden male naar de Philippijnen, nu met 9 welgewapende schepen. De opdracht luidde thans Manila te veroveren. Hoewel hij den vijand veel afbreuk deed, slaagde hij er niet in, de stad te nemen. Op dezen tocht verloor men onrustbarend veel menschen aan ziekte en ook Vries viel als slachtoffer.

De beroemde ontdekkingsreiziger La Pérouse, die van 1785 tot 1787 een tocht om de aarde maakte, brengt hulde aan de buitengewoon nauwkeurige waarnemingen van Vries.

Zie P. A. Leupe, Reize van Maarten Gerritsz. Vries in 1643 naar het Noorden en Oosten van Japan. Ook het liagregister van Batavia, 1043/1644, blz. 1 e. vj/ ^ SAINT -MARTIN. (ISAAC DE), slechts bij uitzondering zich een enkele maal voluit tekenende Isaac de l'Ostal de Saint Martin, werd in 1629 in Béarn geboren uit Hugenootsche ouders. Hij trok als soldaat in dienst van de Compagnie naar Indië, vermoedelijk in 1650, en wel gelijktijdig met den lateren Commissaris-Generaal Van Rheeде tot Drakesteyn, met wien hij steeds bevriend bleef. Van zijn diensttijd in de lagere rangen is niets bekend, maar in 1661 komt hij reeds voor als luitenant. In dezen rang nam hij deel aan de verovering van Cochin op de kust van Malabar, in 1662, bij welke gelegenheid ook Van Rheeде zich onderscheidde. Na den vrede met Portugal werd hij in 1663 op Colombo geplaatst als lid van den Raad van Justitie, tevens president van den Stadsraad; daarbij kreeg hij in 1664 den rang van kapitein. Tot 1672 bleef hij op Ceylon werkzaam en nam daar aan verschillende gevechten deel; in genoemd jaar werd hij op Batavia geplaatst als kapitein van het kasteel, en vervulde er tevens verscheidene jaren de functie van president van buwelijksche zaken. In 1677 ging hij met de groote expeditie naar Oost Java, en toen de commandeur Speelman in 1678 naar Batavia moest terugkeeren, trad De Saint Martin tijdelijk als legeraanvoerder op. In 1679 op Batavia teruggekeerd, vervulde hij nog ditzelfde jaar een missie naar Bantam en werd vervolgens benoemd tot sergeant-majoor, commandant van het garnizoen te Batavia, de hoogste militaire

functie bij de Compagnie. Ter assistentie van den gouverneur Padbrugge, die belast was met de onderdrukking van den opstand van sultan Amsterdam, trok hij het volgende jaar tijdelijk naar de Molukken; daarna commandeerde hij in

1682 de troepen, die den jongen sultan van Bantam moesten bijstaan in den bekenden Bantamschen strijd. Op zijn verzoek werd hem in

1683 toegestaan, naar Nederland te vertrekken. Na eenigen tijd boden Heeren-XVII hem het buitengewoon lidmaatschap van den Raad van Indië aan, en als zoodanig keerde De Saint Martin in 1685 naar Indië terug. Sedert 8 Januari

1686 was hij weer Majoor van de stad, werd in

1687 daarbij president van Heemraden, en vervulde nog enkele eercambten. Het jaar 1688 bracht hem bevordering tot gewoon Raad van Indië, als hoedanig hij in functie bleef tot zijn dood, 14 April 1696.

De Saint Martin genoot een groote reputatie door zijn degelijke kennis van de inheemsche talen en door zijn tact om met Inlanders om te gaan. Ook door zijn belangstelling voor de wetenschap stak hij af bij de meesten uit zijn omgeving. Hij trad op als beschermer van Rumphius en gaf zich veel moeite voor de bezorging van diens Herbarium Amboinense. Hij liet een belangrijke bibliotheek en een verzameling manuscripten in Oostersche talen na.

Zie Dr. F. de Haan, Priangan I, personalia, blz. 15'tof 21.'

ROGGEVEEN (Mr. JACOB) werd 1 Febr. 1759 te Middelburg geboren als zoon van Arend Roggeveen en Maria Storm. Do vader, een ontwikkeld man, die eerst schoolmeester en later landmeter en kaartenmaker was, had reeds plannen opgevat tot nadere ontdekking van het Zuidland of Australië, die echter door den oorlog van 1672 en andere oorzaken geen voortgang vonden. Jacob bezocht de Latijnsche school en daarna verschillende hoogeschoolen in binnen- en buitenland. Aanvankelijk studeerde hij theologie, maar de godsdiensttwisten stonden hem, die in zijn studie jaren een bewonderaar van Spinoza was, zoo tegen, dat hij tot de rechten overging en daarin promoveerde. Van 1693 tot 1706 was hij als notaris in zijn geboorteplaats gevestigd; in laatstgenoemd jaar nam hij een benoeming aan tot lid van den Raad van Justitie te Batavia. Dit ambt vervulde hij tot eind 1714, waarna hij weer naar Middelburg terugkeerde. In 1717 werd hem het verblijf in de stad wegens hot verkondigen van vrijzinnige denkbeelden ontzegd. Hij vatte nu de oude plannen van zijn vader weer op en wist, na vele moeilijkheden te hebben overwonnen, daartoe van de Westindische Compagnie drie schepen te krijgen, aan het hoofd waarvan de reeds 82-jarige den 16den Juli 1721 uit Amsterdam vertrok. Hij zeilde om Kaap Hoorn naar den Grooten Oceaan, ontdekte 5 April 1722 het Paascheiland en verloor kort daarna op de Paoemoetocilanden een zijner schepen. Zijn plan was, om van hieruit Nieuw-Zeeland te verjennen en dan om Kaap Hoorn terug te keeren, ten einde het gebied van de Oostind. Comp. te vermijden; wegens do vele ziekten en gebrek aan victualie moest hij niettemin naar den Archipel koersen. Toen hij 3 October 1722 te Batavia aankwam, legde de G.G. Zwaardcreon beslag op de beide schepen en de lading, die vervolgens verbeurd werden verklaard wegens schending van het monopolie.

f. £ v
(£)u,(n Y)

De opvarenden werden eind 1722 met de retourvloot naar Nederland gezonden. Do Westind. Comp. bestreed de wettigheid van de inbeslagname, en dreigde met een proces, wat voorkomen werd doordat de O. I. C. een schadevergoeding aanbood van f 120.000, plus do gages der opvarenden.

Roggeveen was 12 Januari 1708 te Batavia gehuwd met Anna Adriana Clement, die reeds voor zijn terugkeer naar Nederland in 1714 was gestorven. Hijzelf overleed in Febr. 1729 als kinderloos weduwnaar. Gedeeltelijk voor, gedeeltelijk na zijn verkenningstocht gaf hij het opzienbarende werk uit: De val van 's werelds afgod, of het geloof der Heiligen, zegepralende over de leer der eigengerechtigheid, klaar vertoond uit de nagelaten geschriften van P. van Hattem.

Zie F. E. Baron Mulert, De reis van Mr. Jacob Roggeveen-ontdekking van Het Zuidland. (Werken der Linschoteh-Vereeniging, IV)7.

ONDERWIJS. Landbouwonderwijs. (Aanvulling van Dl. III, blz. 90 en Dl. V blz. 299 of suppl. aflevering 11, blz. 333). Het landbouwonderwijs in Nederlandsch-Indië kan in twee groepen gesplitst worden, n.l. het landbouwonderwijs, aansluitend aan het Westersch lager of meer uitgebreid lager onderwijs en dat, hetwelk aansluit aan het Inlandsch lager onderwijs.

Het landbouwonderwijs, behoorende tot de eerste groep, wordt gegeven aan de *Middelbare Landbouwschool* te Buitenzorg en aan de *Cultuurscholen* te Soekaboemi en Malang.

De Middelbare Landbouwschool. Zie § 20, Dl. III, blz. 106 en § 27, Dl. V, blz. 307 (suppl. aflevering 11, blz. 341). Na de reorganisatie van 1913 bestond het grootste deel der jongelieden, die de school bezochten, uit z.g. dienstverbandleerlingen, d.w.z. dat zij zich verbonden onder het genot van een maandelijksche toelage na het afloopen van de inrichting 5 jaar in Gouvernementsdienst te blijven. De meesten werden geplaatst bij den Landbouwvoorlichtingsdienst, doch sommigen ook bij het Volks-credietwezen en het Boschwezen. Verreweg het grootste deel der leerlingen was toen van Inlandschen landaard. In 1920 onderging de school een nieuwe reorganisatie. Van dien tijd af wordt een algemeene voorbereiding voor land- en boschbouw gegeven. Dienstverbandleerlingen worden niet meer aangenomen. Tevens werd de voorbereidende cursus, die speciaal bedoeld was voor de dienstverbandleerlingen, opgeheven. De school blijft 3 jarig. Eerst werden nog in ruime mate studiebeurzen toegekend, doch ook daarmee is opgehouden. Wel kunnen nog gratis leerlingen worden aangenomen.

Tot de eerste klasse kunnen zonder examen worden toegelaten zij, die in het bezit zijn van: einddiploma van een openbare of erkende particuliere Mulo, einddiploma 3-jarigo H.B.S. of bewijs van overgang naar de 4e klasse van een openbare of erkende particuliere 0-jarigo H.B.S. Aan hen, die toegelaten wenschen te worden zonder in het bezit te zijn van een der genoemde getuigschriften, kan door den directeur onlcera-ron een toelatingsexamen worden afgenomen; do oxamoneisehen omvatten de kennis, vereischt voor het behalen van het einddiploma Mulo-school. Door den directeur der school kan vrijstelling van dit examen worden verleend aan hen, wier kennis volgens zijn oordeel op één lijn gesteld

kan worden met de genoemde categorieën. De opleiding is gesplitst in een Landbouwkundige en Boschbouwkundige afdeling. Het onderwijs in het eerste leerjaar is voor beide gelijk, doch in het tweede en derde jaar meer gedifferentieerd. De leerlingen, die de boschbouwkundige afdeling met goeden uitslag hebben gevolgd, treden bijna allen in dienst bij het Boschwezen als Boscharchitect. De landbouwkundige afdeling stuurt niet aan op benoembaarheid tot een bepaalde Gouvernementsbetrekking. Dit neemt niet weg, dat Inlanders, die deze afdeling met goed gevolg hebben doorlopen, bij den Landbouwvoorlichtingsdienst geplaatst kunnen worden als aspirant adjunct-landbouw-, tuinbouw- of visscherijconsulent.

Het doel der school is dus om aan jongelieden, onverschillig van welken landaard, een middelbare opleiding in land- en boschbouwkundige richting te geven. Voor zoover de leerlingen, na het behalen van het diploma, niet geplaatst worden bij den Landbouwvoorlichtingsdienst of den Dienst van het Boschwezen, is de particuliere landbouw hun aangewezen bestemming. De meesten vinden dan ook een plaats als employé op een cultuurondernc ming.

Cultuurscholen. Zie § 14 Dl. III, blz. 101 en § 27, Dl. V, blz. 307 (suppl. aflevering 11, blz. 341). Deze stellen zich ten doel jongelieden, onverschillig van welken landaard, op te leiden voor de lagere betrekkingen bij den land- en boschbouw. Voor de toelating tot de eerste klasse der school wordt geëischt, dat de ctacan- didaat een Europeesche lagere school met vrucht geheel heeft doorlopen, dan wel een daarmee gelijkaardende ontwikkeling en kennis bezit.

Het programma der cultuurscholen te Soekaboemi en Malang is niet gelijk. Op de eerste wordt het onderwijs gegeven in drie leerjaren; het draagt in hoofdzaak den stempel van vakonderwijs en is zooveel mogelijk gericht op de practijk van den land- en boschbouw. Het onderwijs in de eerste twee leerjaren is voor alle leerlingen gelijk, doch het 3e leerjaar is gesplitst in een land- en boschbouwkundige afdeling. De leerlingen, die met goed gevolg het eindexamen van afdeling B (landbouwkundige afdeling) hebben afgelegd, zijn benoembaar tot aspirant Landbouwopzicht-ter bij den Landbouwvoorlichtingsdienst. Die, welke niet bij den Voorlichtingsdienst geplaatst worden, vinden gewoonlijk een betrekking als employé bij de vcrschillondeEuropeesche cultuur- onder- neningen. Leerlingen, die het eindexamen van afdeling A (boschbouwkundige afdeling) met goed gevolg hebben afgelegd, zijn benoembaar tot aspirant Opzichtcr bij het Boschwezen.

Hot onderwijs op de Cultuurschool te Malang wordt gegeven in vier leerjaren, en komt verder veel overeen met dat van Soekaboemi. Het leerplan is niet gedifferentieerd. Do 4-jarige cursus werd noodig door invoering van technisch onderwijs. Do meeste abiturienten van deze school vinden een plaats als employé bij de groote cultuurondernemingen, terwijl zy, evenals die van Soekaboemi, benoembaar zijn tot aspirant Landbouwopzichtcr bij den Landbouwvoorlichtingsdienst.

Het landbouwonderwijs, aansluitend op hot Inlandsch lager onderwijs, wordt gegeven aan landbouwbodryfsscholen en cursussen.

Landbouwbedrijfscholen. Zie § 30, Dl. 111, blz. 112 en § 2S, Dl. V, blz. 307 (suppl. aflevering 11, blz. 341). De eerste „landbouwscholen” in de désa werden opgericht in 1912. Zij waren van een geheel ander type dan de tegenwoordige „landbouwbedrijfscholen”. Op eerstgenoemde scholen stond op den voorgrond het bij brengen van „algemeene landbouwkennis” en werd sterk de nadruk gelegd op theoretisch onderwijs. Van het vormen van goede, praktische boeren kwam dan ook weinig terecht. Trouwens de meeste abiturienten werden geen tani (boer), maar vonden een betrekking by den Landbouw- voorlichtingsdienst, bij het desabestuur of als mandoer op een onderneming. Een onderzoek, ingesteld in 1920 naar de resultaten van deze landbouwscholen, bracht aan het licht, dat de Inlandsche landbouw slechts heel weinig van dit onderwijs profiteerde, vooral door bovengenoemd verschijnsel, dat de oudleerlingen geen landbouwer werden. Daarbij kwam nog, dat scholen werden gesticht, zonder dat een landbouwkundig onderzoek van de betreffende streek was voorafgegaan, zoodat men niet beschikte over gegevens betreffende het aanbrengen van verbeteringen om den landbouw vooruit te brengen.

Het gevolg van het onderzoek is geweest, dat met het gevolgde stelsel van landbouwonderwijs werd gebroken en de landbouwscholen werden omgezet in z.g. „landbouwbedrijfscholen”.

De school werd een economisch opgezet en op Inlandsche leest geschoeid landbouwbedrijf, aanpassende bij den plaatselijken Inlandschen landbouw. De leerlingen werden vaste knechts in het bedrijf, terwijl het theoretisch onderwijs werd beperkt tot het verklaren van hetgeen praktisch werd verricht. Het hoofddoel werd het bij brengen van *bedrijfsinzicht*. De tegenwoordige landbouwbedrijfscholen werken nog volgens dit principe. Alleen is men bij sommige nog wat verder gegaan en wordt niet het geheele schoolbedrijf op zich zelf als bedrijf genomen, maar dit wordt verdeeld in afzonderlijke bedrijfjes voor elk der leerlingen. Iedere leerling heeft dus gedurende zijn schooltijd het zelfstandig beheer over een eigen bedrijf, natuurlijk onder toezicht van den leider der school. Een uoodzakelijk gevolg van dit systeem is een uitbreiding der schoolgronden en een beperkt aantal leerlingen per school.

De leiding der school is opgedragen aan een ervaren adjunct-landbouwconsulent. Daar de resultaten der school voor een groot deel afhankelijk zijn van het contact, dat met de oudleerlingen wordt onderhouden, werd het wenschelijk geacht een tweeden adjunct aan de school te verbinden, speciaal belast met de bemoeienis met de oudleerlingen. Met de aanstelling van een tweeden adjunct is aan eenige bedrijfscholen reeds een aanvang gemaakt, en zoodra voldoende personeel beschikbaar is, zal dat aan alle scholen geschieden.

De leerlingen zijn meest abiturienten van Inlandsche scholen der 2e klassc (standaardscholen). Bij het aannemen van nieuwe leerlingen wordt er speciaal opgelet, dat zij zoons van tani's zijn, dat zij na het verlaten van de school in het landbouwbedrijf zullen terugkeeren en dat verwacht kan worden, dat zij dan het geleerde op school in toepassing zullen brengen.

Er zijn op dit oogenblik (Mei 1930) 7 landbouwbedrijfscholen in werking, waarvan ü op

Java en 1 op Sumatra. n.1. te Tandjoe ngsari, Madja en Sabandar (West Java); Tegalganda (Socrakarta), Lawang en Wanarcnja (Oost Java) en te Siberani (Tapanocli), terwijl reeds gelden beschikbaar zijn gesteld voor de oprichting van nieuwe scholen te Loemadjngng (Probolinggo) en Temanggoeng (Kcdo).

In het algemeen is als beginsel aangenomen, dat alleen dan wordt overgegaan tot het oprichten van nieuwe bedrijfscholen, wanneer een grondig landbouwkundig onderzoek van de betreffende streek is voorafgegaan en met eenige zekerheid kan worden verwacht, dat het landbouwonderwijs in dezen vorm nuttig effect zal hebben.

Landbouw cursussen. Zie § 28, Dl. V, blz. 307 (suppl. aflevering 11, blz. 341). Met de organisatie van dezen vorm van landbouwonderwijs werd in 1917 door den toenmaligen landbouwconsulent A. J. Koenen een aanvang gemaakt in het voormalige gewest Bcsoeki; na zijn overplaatsing naar de Preanger Regentschappen werd door hem ook daar het systeem van landbouw cursussen ingevoerd. Evenals bij de landbouwbedrijfscholen, was ook het onderwijs aan de cursussen aanvankelijk zuiver algemeen vormend. Ook hier deed zich het verschijnsel voor, dat de leerlingen na het verlaten van de cursus niet in den landbouw terugkeerden, doch een of andere betrekking daarbuiten trachten machtig te worden. Ongeveer in 1923 is met het stelsel van algemeen vormend landbouwonderwijs aan de cursussen gebroken. Bepaald werd, dat landbouw cursussen alleen mochten worden opgericht in streken, waar te verwachten was, dat door middel van dit onderwijs de landbouw tot een hoogere ontwikkeling was te brengen.

De cursussen worden gegeven aan gewezen leerlingen van de Inlandsche volksscholen door Inlandsche volksonderwijzers. De cursus duurt 2 jaar en wordt tweemaal per week gehouden gedurende 11 uur. Het onderwijs wordt zoo aanschouwelijk mogelijk gegeven en als uitgangspunt neemt men de landbouw werkzaamheden in do désa op dat oogenblik. De theorie wordt tot het uiterste beperkt. Bij den cursus is meestal een oefen veld voor praktische toepassing. Dikwijls worden tot dat doel de gronden van leerlingen zelf benut. Het onderwijs aan de cursussen draagt een zuiver plaatselijk karakter.

De cursusunderwijzers zijn opgeleid aan z.g. „goeroecursussen”. Deze worden gegeven door een adjunct-landbouwconsulent. Gedurende twee jaar wordt eenmaal per week lesgegeven. Ook wanneer deze goeroec's cursusleider zijn geworden staan ze onder geregeld toezicht van den adjunct-consulent. Gwoorilik komen de cursusonderwijzers van een ressort eens per maand samen met den adjunct-landbouwconsulent om de te geven lessen voor de volgende maand te bespreken. In 1930 waren er in Indië 41 cursussen voor landbouwers en 4 goeroecursussen. Do meeste worden aangetroffen in de residenties Djember, Bondowoso, Chribpen en Midden Priangan.

Ofschoon een enigszins bijzondere plaats innemend in het eigenlijke landbouwonderwijs dienen nog twee onderwijsinrichtingen genoemd te worden, n.1. het „Opleidingsbedrijf voor adspirant adjunct-landbouwconsulenten, Pantjasan”

on do „Opleiding voor landbouwonderwijzers Kota Batoe” te Buitenzorg.

Opleidingsbedrijf voor udspirant adjunct-landbouwconsulenten „Pan'jamn”. Zooals reeds bij de Middelbare Landbouwschool word opgemerkt, kunnen Inlandsche jongelieden, die met goed gevolg de school hebben doorlopen, bij den Landbouwvoorlichtingsdienst als adspirant adjunct-landbouwconsulent worden benoemd.

Ten einde de aanstaande Inlandsche landbouwvoorlichters, na hun theoretische schoolstudie, eenige kennis van de practijk te laten opdoen, werd in 1921 besloten, hen een jaar de landbouwpractijk te doen uitoefenen in den zaadtuin Moeara te Buitenzorg. In het begin beschikten de adspirant adjunct-landbouwconsulenten niet over een eigen afdeling, doch geleidelijk werd door aankoop en inhuur de beschikking gekregen over een voldoende groote oppervlakte aan grond, om den leerlingen ieder een afdeling te geven van ongeveer 3 bahoe, waarop zij al het voorkomende werk zooveel mogelijk zelf moesten verrichten. Spoedig bleek, dat het voor den beheerder van den zaadtuin niet mogelijk was om buiten zijn gewone werk voldoende leiding te kunnen geven aan de adspiranten. In April 1927 werd besloten den zaadtuin en de opleiding voor adspiranten van elkaar te scheiden en werd het „Opleidingsbedrijf voor adspirant adjunct-landbouwconsulenten, Pantjasan”, als afzonderlijk bedrijf ingesteld.

De opleiding duurt één jaar. Aan het hoofd van de opleiding staat een ervaren landbouwkundig ambtenaar. Het doel van de opleiding is: 1e. den adspirant adjunct-landbouwconsulenten een, op eigen ervaring berustende, kennis bij te brengen omtrent de bedrijfsvoering van een Inlandsch landbouwbedrijf; 2e. hun een behoorlijke kennis bij te brengen van de techniek der cultuur van Inlandsche landbouwgewassen. Elke adspirant krijgt bij zijn aankomst op het opleidingsbedrijf een eigen afdeling onder zich van ± 3 bahoe, met eigen trekvee, eigen werktuigen, eigen administratie en een eigen deel van het emplacement voor het verwerken en bewaren van zijne producten.

Door het volgen van deze opleiding krijgt de adspirant een economisch inzicht in Inlandsche landbouwbedrijven, leert deze beoordeelen en vastleggen in verslagen en grafieken, terwijl hij zich bovendien ter dege op de hoogte kan stellen van de techniek der cultuur van de meest voorkomende Inlandsche landbouwgewassen.

Opleiding voor landbouwonderwijzers „Kola Batoe te Buitenzorg. Evenals vroeger Dr. Lovink, ziet men thans nog in de Inlandsche onderwijzers de aangewezen personen om aan kinderen de liefde voor het landbouwloven en aan eenvoudige tanPs eenige landbouwkundige kennis bij te brengen. De kinderen kan men bereiken door het inlandsch landbouwonderwijs in daarvoor in aanmerking komende streken in landbouwrichting te doen geven. Om oenigszins vruchtbaar in die richting werkzaam te kunnen zijn, dienen de onderwijzers voldoende landbouwkundige kennis te bezitten. Ten einde hierin te voorzien, werden in 1921 zeven ervaren adjunct-landbouwconsulenten ter beschikking gesteld van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst om te worden belast met het geven van onderwijs op Normalscholen in die vakken, die in landbouwkundige richting kunnen worden gegeven, terwijl zij

tevens werden aangewezen voor de leiding van het practisch landbouwwerk in den schooltuin.

Nog steeds zijn aan een zevental Normalscholen adjunct-landbouwconsulenten verbonden en wel te Sérang, Pocrwakarta, Garoct, Solo, Bli-tar, Djember en Probolinggo.

Een van de maatregelen, door het Departement van Onderwijs en Eeredienst in 1927 genomen, om tot een verdieping en popularisering van het Inlandsch lager onderwijs over te gaan, was het uitbreiden van een twintigtal volledige standardscholen met een Ge leerjaar. Dit Ge leerjaar nu kan in de daarvoor in aanmerking komende streken dienstbaar worden gemaakt aan landbouwkundig onderwijs. Het spreekt van zelf, dat de onderwijzers belast met die „landbouwklasse” zelf voldoende landbouwkennis moeten bezitten en dus voor hun taak grondig moeten zijn voorbereid. De abiturienten van de Normalscholen zijn als zoodanig nog geen geschikte krachten voor de „landbouwklasse” der standardscholen. Zij hebben n.l. niet voldoende bedrijfskennis van den landbouw en missen den moed en de handigheid om practisch verschillende werkzaamheden te demonstreeren.

Om tot de vorming van bedoelde landbouwonderwijzers te geraken, is, op initiatief van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, in overleg met het Departement van Onderwijs en Eeredienst, in 1929 ingesteld de „Opleiding van Landbouwonderwijzers, Kota Batoe” te Buitenzorg. De cursus duurt één jaar. Als leerling worden aangewezen abiturienten van Normalscholen met onderwijs in landbouwrichting. De opleiding is op dezelfde leest geschoeid als „Pantjasan”, maar staat op een lager plan. Ook hier verrichten de cursisten zelf al het werk. De opleiding beschikt over een stuk grond van ± 9 bahoe, verdeeld in 3 afdelingen. Elke afdeling geeft een beeld van een Inlandsch landbouwbedrijf. De leerlingen worden in 3 groepen ingedeeld. Elke groep heeft zelfstandig een afdeling te beheeren. De theorie wordt zoo eenvoudig mogelijk gehouden, alleen datgene wordt behandeld, wat direct aansluit bij de werkzaamheden. Aan het Hoofd van de Opleiding is geplaatst een ervaren adjunct-landbouwconsulent. Aan de leerlingen, die met goed gevolg de opleiding hebben afgevolgen, wordt een diploma uitgereikt als „Landbouwonderwijzer.” De abiturienten van deze opleiding worden door het Departement van Onderwijs en Eeredienst geplaatst aan standardscholen, gelegen in gebieden, die in overleg met het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel worden aangewezen. Zy worden belast met het onderwijs in landbouwrichting in de Ge klasse. De Landbouwvoorlichtingsdienst kan van hun aanwezigheid gebruik maken door hen in hun vrijen tijd te belasten met het geven van landbouwcursussen, het verzamelen van gegevens, enz. Zij ontvangen van het Departement van Onderwijs en Eeredienst de gewone bozoldiging als onderwijzer, doch door den Landbouwvoorlichtingsdienst kan hun een toelage worden toegekend voor de werkzaamheden, welke zij voor dien Dienst verrichten.

Reeds zijn stappen gedaan tot oprichting van een dergelijke opleiding in Midden Java (Soera-karta).

VOEDINGSMIDDELENCOMMISSIE.

In g e s t e l d V * bij Gouv. besluit van 3 November 1914 No. 48.

Deze commissie beoogt de Regeering van Nederlandsch-Indië van advies en voorlichting te dienen omtrent alle zaken betreffende voedings- vraagstukken in den ruimsten zin des woords. In deze commissie hebben zitting: medici, chemici, apothekers, hygiënisten en zij kan aangevuld worden met betrokkenen uit den in- en uitvoerhandel en juristen.

Door deze commissie werd in 1920 een codex voor de keuring van melk in Nederlandsch-Indië uitgegeven. Dit werkje, getiteld: „Voorschriften voor het onderzoek en de beoordeeling van levensmiddelen I, Melk”, zal binnenkort gevolgd worden door II: „Water”.

Het is de bedoeling der Commissie systematisch van verschillende voedingsmiddelen codici samen te stellen, evenals dit in Nederland geschiedt, waarbij echter degelijk rekening wordt gehouden met de veranderde omstandigheden, waaraan in de tropen de te stellen eischen der hoedanigheid en het onderzoek van voedingsmiddelen moeten voldoen. Tot dat doel worden door verschillende leden dezer commissie in hunne laboratoria onderzoekingsmethoden na- of uitgewerkt en tevens werd reeds een groot aantal voedingsmiddelen, welke in Indië geïmporteerd of in Indië gefabriceerd worden, op hun hoedanigheid entoestand onderzocht, ten einde een inzicht te verkrijgen, hoe het in het algemeen met de verschillende daar te lande geconsumeerde producten gesteld is. Zoo zijn groote aantallen monsters koffie, azijn, wijn, arak, meel, jam, vruchtensiropen, peper, honig, enz. enz. reeds onderzocht en de resultaten in verschillende periodieken medegedeeld.

Deze resultaten zijn in vele gevallen onbevredigend, in enkele gevallen zeer onbevredigend geweest, zoodat de Voedingsmiddelencommissie heeft gemeend de aandacht van de Regeering te moeten vestigen op de wenschelijkheid van het instellen van een Keuringsdienst in Indië. Ook omtrent hygiënische vraagstukken, de voedselvoorziening betreffende, wordt de Voedingsmiddelencommissie herhaaldelijk advies gevraagd: zoo o.a. omtrent de wenschelijkheid van een verbod van invoer van vleesch, geconserveerd volgens het z.g. Bullötproces, het al of niet toestaan van den import van afgeroomde melk, het al of niet toestaan van toevoeging van conserveermiddelen aan limonades en vruchtensiropen, enz., en inzake verordeningen omtrent verpakking, opschriften, etikettering, enz. van geconserveerde voedingsmiddelen.

**LANDBOUWCONCESSIËN EN ERFPACHTEN
IN DE ZELFBESTUREN DER BUITENGEWESTEN** (Aanvulling van Dl. II, blz. 525 en 526). Sedert de publicatie van het artikel over land- bouwconcessiën in de Buitengewesten in deel II dezer Encyclopaedic is veel veranderd ten aanzien van rechten op grond ten behoeve van den grooten landbouw in de zelf besturende landschappen aldaar. De landbouwconcessie, als complex van rechten en verplichtingen van landbouwondernemers en Zelf bestuurders, is bestemd te verdwijnen en plaats te maken voor het erfpachtsrecht op den voet van het Burgerlijk Wetboek.

In den loop der jaren zijn er tegen de landbouwconcessiën bezwaren gerezen. Vooreerst bestond er verschil van meening over het rechtskarakter dezer concessiën. De twijfel, of dit recht een persoonlijk dan wel een zakelijk karakter droeg, stond de zekerheid en de verhandelbaarheid er

van in den weg. Een andere grief tegen het gehele systeem der landbouwconcessie was, dat de zorg voor de rechten en de aanspraken van de bevolking op den grond aan den concessionaris was opgedragen, dus juist aan dengene wiens eigenbelang zich verzette tegen een objectieve behartiging van deze bevolkingsrechten. Vele Zelf- bestuurders hadden, in hun zorgeloosheid voor de bevolkingsbelangen, vrijwel allen beschikbaren grond in concessie uitgegeven. De elkaar snel opvolgende model-akten van concessie hielden steeds meer en andere bepalingen in ten behoeve der bevolking. De Hoofden van gewestelijk bestuur bij hun goedkeuring der concessie, de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur in hun controleerende taak, konden met dit systeem niet alle krenkingen der bevolkingsrechten voorkomen. De bona fide ondernemer zag zich verplicht steeds meer gronden voor de zich gedurig uitbreidende opgezeten bevolking te reserveeren in den vorm van wisselgronden, afgeoopte en kamponggronden. Zoo kon de concessionaris zijn verplichtingen niet overzien en leed de onderneming, vooral als deze beplant was met overjarige gewassen, schade.

De noodzakelijkheid werd ingezien om ten behoeve van den grooten landbouw in de Landschappen der Buitengewesten een vorm van gronduitgifte te scheppen, die den ondernemer een goed omschreven en verhandelbaar recht verschafte, hetwelk niet behoefde onder te doen voor dat van den concessionaris, maar dat de rechten van ondernemer en bevolking van den aanvang af veel sterker gescheiden hield. Liever dan verbeteringen aan te brengen in het stelsel der land- bouwconcessiën koos men daartoe den vorm van het zakelijke recht van *erfpacht*. Zoo bekroonde de Regeering haar streven, om de regeling van de agrarische aangelegenheden in de Zelfbesturen aan zich te trekken, door een algehele inlijving van deze rechtsstof bij het Gouvernementsrecht.

De actie tot deze inlijving werd aangevangen bij K.B. van 6 Mei 1915, betreffende de vestiging op binnen zelfbesturend gebied gelegen gronden van zakelijke rechten op den voet van het Burgerlijk Wetboek van Nederlandsch-Indië (Ind. Stb. 1915 No. 474). Als uitvoelisel van dit Besluit kwam o.a. tot stand de *erfpachtsordonnantie voor de zelfbesturende landschappen buiten Java en Madagascara* (Ind. >Stb. 1919 No. 61, 1921 No. 453 en 1927 No. 191). Hierin vindt men de omschrijving van rechten en verplichtingen van het Zelfbestuur en van den ondernemer en de voorwaarden, waaronder landbouwondernemers in de Zelfbesturen gronden kunnen verkrijgen in *erfpacht* om hun bedrijf uit te oefenen. Voor Landschappen met „korte verklaringen” kon de inwerkingtreding dezer ordonnantie op ieder gewenscht oogenblik worden gelast overeenkomstig de „Zelfbestuurs- regelen J 919”, art. 15, lid 1, sub i (Ind. Stb. 1919 No. 822). Dit geschiedde voor deze Landschappen op 1 Febr. 1920 (Ind. Stb. 1919 No. 821). In de Landschappen met „lange contracten” echter moet eerst een aanvullende overeenkomst tussen het Gouvernement en de Zelfbestuurders gesloten worden, waarbij uit het politieke contract de bepalingen betreffende uitgifte van gronden voor den landbouw worden verwijderd en het recht tot regeling van deze materie aan het Zelfbestuur onttrokken wordt. Voor zooverre de inwerkingtreding op deze wijze nog niet geschied is,

kan het Zelfbestuur nog landbouwconcessiën uitgeven, onder voorwaarde echter, dat deze concessiën, na de inwerkingtreding van de erfpachtsordonnantie voor de Zelfbesturen in het betreffende Landschap, omgezet moeten worden in erfpachten, die moeten voldoen aan de vereisten in de Erfpachtsordonnantie gesteld.

De inhoud van dit erfpachtsrecht voor den grooten landbouw is in hoofdzaak gelijk aan dien der landbouwconcessiën en de erfpachten in rechtstreeks bestuurd gebied der Buitengewesten (zie AGRARISCHE WET, Dl. I, blz. 21). De duur van het recht is ook hier gesteld op 75 jaar; de uitgestrektheid van in elke erfpacht uit te geven gronden op ten hoogste 5000 bahoes (3500 hectare), zooals ook bij de landbouwconcessiën gebruikelijk was. De canon bedraagt hier ten minste 1/1 per hectare, behoudens bijzondere gevallen. Het Zelfbestuur verleent liet erfpachtsrecht onder goedkeuring van het Hoofd van gewestelijk bestuur, welke autoriteit deze goedkeuring zal kunnen verbinden aan door hem te stellen voorwaarden in het algemeen belang en in dat van derden, hierbij rekening houdende met de in rechtstreeks bestuurd gebied der Buitengewesten gevolgde algemeene regelen bij gronduitgiften.

Een commissie, aangewezen door het Hoofd van gewestelijk bestuur in overleg met het betrokken Zelfbestuur, onderzoekt elke erfpachtsaanvraag en gaat zorgvuldig na of rechten of aanspraken van derden door de uitgifte niet worden geschonden. In de Erfpachtsordonnantie voor de zelfbesturende landschappen buiten Java en Madocra is niets bepaald ten aanzien van verplichte reserveering van gronden ten behoeve van de inheemsche bevolking. Geen gronden zullen in erfpacht worden uitgegeven, als daarmede rechten van de bevolking zouden kunnen worden geschonden, maar dan ook: de erfpachter heeft werkelijk het genot van de gronden in zijn erfpachtsrecht begrepen. Wel zal hij tegen schadeloosstelling verplicht kunnen worden gronden af te staan voor werken in het algemeen belang.

Literatuur: Mr. H. J. Bool, De Landbouwconcessiën in de Residentie Oostkust van Sumatra, zonder plaats en jaartal; Mr. K. van Hinloopen Labberton, Do Indische Landbouwconcessiën, Indische Gids, 1903; Agrarische Regelingen voor de zelfbesturende Landschappen in de Gewesten buiten Java en Madocra, Uitgave van het Dep. van B.B., Afd. Agrarische Inspectie, Weltevreden 1919; Dr. J. G. W. Lekkercrker, Concessiën en Erfpachten voor Landbouwondernemingen in de Buitengewesten, Groningen-Don Haag-Weltevreden 1928. J. G. W. L.

MATEN EN GEWICHTEN.(Aanvulling van Dl. II, blz. 084 en Dl. V, blz. 272 of suppl. afl. 8, blz. 219). De ijkordonnantie van 2 Februari 1923 (Ind. Stb. no. 57) is ingetrokken by ordonnantie van 13 Juli 1928 (Ind. Stb. no. 255), waarbij tovens een nieuwe „Ijkordonnantie 1928” werd afgekondigd, welke in werking trad op 1 Januari 1929 (Ind. Stb. 1928 no. 257).

Deze in verband met de nieuwe Indische Staatsregeling omgewerkte ordonnantie is in hoofdzaak van dezelfde inhoud, echter met enkele wijzigingen door practijksorvaringon ingegoven. Zoo werd in Ijkordonnantie 1928 opgenomen de bepaling, dat de ordonnantie niet van toepassing is ten aanzien van *inhoudsmaten*, gebruikt door personen, die op straat of markt, alsmede in warongs

in het klein waren verkoopen en van de waren, die bij de maat verkocht worden, in het totaal niet meer ten verkoop bij zich of voorhanden hebben dan een bij Regeeringsverordening aangewezen hoeveelheid (bij Regeeringsverordening van 13 Juli 1928, Ind. Stb. no. 250, vastgesteld op 50 kilogram); evenmin ten aanzien van voorwerpen, die kennelijk het karakter dragen van schep middel. Verder wordt bepaald in hetzelfde artikel, dat de wegingen in Chineesche apotheken voor de toepassing van de bepalingen van de ordonnantie niet als fijne weging worden beschouwd.

In de Ijkordonnantie 1928 is verder strafbaar gesteld het gebruiken of voorhanden hebben van de maten, gewichten, meet- en weegwerktuigen, aanwezig op plaatsen, welke gebruikt worden of bestemd zijn tot het vaststellen van heffingen, alsmede ter bepaling van eenig loon voor verrichten arbeid, berekend naar grondslag van gewicht of maat, welke geen geldig goedkeuringsraerk dragen.

De Gouverneur-Generaal kan bepalen dat voor bedrijven, welke hun arbeidsveld hebben binnen ijkgebied, doch waarbij van dadelijke toepasselijkheids verklaring van de Ijkordonnantie 1928 ernstige verstoring in den gang van zaken kan worden verwacht, de ordonnantie, hetzij geheel hetzij gedeeltelijk, tot een nader tijdstip buiten toepassing blijft.

Geen onderscheid wordt verder meer gemaakt tusschen ijk- en herijk-gebied.

Toezicht op ijk en herijk werd reeds bij art. 4 der ordonnantie van 1923 opgedragen uitsluitend aan daartoe speciaal opgeleid personeel. Een programma voor ijkersopleiding is vastgesteld bij G. B. van 3 April 1927, no. 3, waarbij is bepaald, dat de leergang voor de opleiding tot ijk zal worden gehouden aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng. De opleiding bestaat uit twee gedeelten: het eerste gedeelte wordt gevormd door de studie voor civielingenieurs gedurende het eerste studiejaar der Technische Hoogeschool te Bandoeng en het tweede gedeelte, hotwelk hoogstens 60n jaar zal duren, omvat naast de colleges in eenige vakken der Technische Hoogeschool (natuurkunde, theoretische mechanica, kennis van materialen, enz.), de colleges in den ijk en practisch werken op het Laboratorium Ijkwezen en het instrumentmaken op de werkplaats der Technische Hoogeschool.

Voorschriften tot uitvoering van de Ijkordonnantie 1928 zijn uitgevaardigd bij Ind. Stb. 1928 no. 250/

MIDDENSTANDSCOMMISSIE (INLANDSGHE). Op 27 Maart 1929 werd krachtens machtiging van don Gouverneur-Generaal een commissie ingesteld, welke tot taak heeft, een onderzoek te doen naar de toestanden bij den Inlandschen middenstand en eventueel maatregelen te beramen in het belang van dien middenstand”. Do stoot tot do instelling van deze commissie is voor een belangrijk deel gegovon door don heer R. A. A. Djajadiningrat, thans Lid van don Raad van Nederlandsch-Indiö en Voorzitter van meergenoemde Commissie, die op hot in Augustus 1928 te Batavia gehouden congres van do middenstandsvereening „Batavia” een voordracht hield over don Inlandschen middenstand en daarbij verschillende stellingen poneerde nopens wezen, beteekenis en toekomst van dien middenstand. Een gedetailleerd onderzoek, dat nog gaan

de is en zich voorloopig enkel over Java en Madocra uitstrekt, heeft bereids overtuigend aangetoond, dat onder de inheemsche bevolking een vrij belangrijke groep van personen wordt aangetroffen, welke beantwoordt aan de door de Commissie voor haar onderzoek vastgestelde omschrijving van hetgeen in algemeenen zin onder Inlandschen middenstand mag worden begrepen, n.l. „personen, geen loontrekkeuden, die, hetzij op zichzelf, hetzij in samenwerking met anderen, met eigen of geleend kapitaal zaken van eenigen omvang op het gebied van handel, nijverheid of transportwezen drijven.” Landbouw, veeteelt en visscherij worden bij het onderzoek voorhands buiten beschouwing gelaten, voor zoover niet onverbrekelijk met handel en nijverheid verbonden. In een rapport zal de Commissie t.z.t. verslag uitbrengen van hare bevindingen en eventueel de maatregelen aangeven, welke zij ter bevordering en ontwikkeling van den Inlandschen middenstand noodig acht, alsmede factoren vermelden, die naar haar meening belemmerend op een krachtigen groei werken.

V. EIJKMAN (Prof. Dr. CHRISTIAAN), geboren 11 Aug. 1858 te Zoetermeer, 3 Nov. 1930 te Utrecht. Hij bezocht te Zaandam de H. B. S. -school met een afdeling voor de Grieksch en werd in 1875 militair med. student te Amsterdam. Van 1878—1881 was hij assistent bij de Place 7 promoveerde in 1883 op het proefschrift „Over polarisatie in de zenuwen”; vertrok daarna als officier van gezondheid naar Indië, doch repatrieerde spoedig weer wegens gezondheidsredenen. Gedurende zijn verlof deed hij onderzoekingen op het gebied der experimenteel bacteriologie, te Amsterdam onder leiding van Prof. Forster, te Berlijn in het laboratorium van Prof. Robert Koch. Te Berlijn ontmoette hij toevallig Pekelharing en Winkler, die met een opdracht van de Nederlandsche Regeering naar Indië zouden vertrekken. Het doel van deze opdracht was de bestudeering van het beri-beri-vraagstuk. Eijkman bood zich aan en werd als assistent aan deze twee geleerden toegevoegd.

Eijkman bleef in Indië achter als Directeur van het Laboratorium voor Bacteriologische Anatomie en werkte onverdroten aan het beri-beri-vraagstuk door, met zeer wisselvallige resultaten, tot hij ontdekte dat zijn proefdieren, hanen en kippen, een eigenaardige ziekte kregen, later polyneuritis gallinarum genoemd, wanneer de dieren met afgeslepen z.g. witte tafellijst gevoederd werden, terwijl zij gezond bleven, indien zij onafgeslepen, z.g. zilvervliesrijst kregen. Eijkman concludeerde hieruit, dat in het zilvervliesje der rijst een stof moest zitten, welke de dieren tegen polyneuritis beschermde. Hij zag veel overeenkomst tusschen de menschelijke beri-beri en de polyneuritis gallinarum, zijner proefdieren en legde zijn bevindingen in 1896 vast in zijn bekende publicatie in het Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië. Zijn theorie moest nu ook bij de menschelijke voeding worden nagegaan en in verband hiermede werd door den Chef van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst aan Dr. Vorderman opgedragen, in de gevangenen op Java en Madocra het mogelijk verband na te gaan tusschen de voeding der gevangenen en het optreden van beri-beri. De resultaten werden vastgelegd in Vordermans bekend geworden rapport „Onderzoek naar het verband tusschen den aard der rijst-

voeding en beri-beri in de gevangenen op Java en Madocra” (1897), waarin werd geconstateerd, dat de sterfte aan beri-beri in gevangenen, waar witte afgeslepen rijst verstrekt werd, 300 maal zoo groot was als in gevangenen, waar zilvervliesrijst genuttigd werd.

Deze tegen polyneuritis gallinarum en beri-beri beschermende stof werd 30 jaar later door Jansen en Donath in hetzelfde, zij het ook in een nieuw gebouwde, laboratorium — het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden — ondergebracht institut van Eijkman als zoutzuur zout in kristallijnen vorm geïsoleerd.

Eijkmans werk vond veel tegenkanting. In 1890 ging hij weer wegens gezondheidsredenen naar Holland terug en verrichtte in het laboratorium van Place bloedonderzoekingen. In 1895 werd hij benoemd tot hoogleeraar in Hygiëne, Medische Politie en Gerechtelijke Geneeskunde aan de Utrechtsche Universiteit; trad toen af als directeur van het Bacteriologisch Laboratorium, als eerste directeur van de in zijn tijd opgerichte School tot Opleiding van Inlandsche Artsen (S. T. O. V. I. A.) en legde tevens zijn functie als corresponderend lid der Kon. Academie van Wetenschappen neer.

Uit zijn indischen loopbaan zijn van zijn talrijke onderzoekingen vooral, behalve de ontdekking van dezen anti-beri-beri factor, nog die omtrent de stofwisseling in de tropen van belang.

In den loop der jaren vond Eijkmans werk, ook door de onderzoekingen van zijn opvolger te Weltevreden, Grijns, steeds meer waardeering, vooral uit het buitenland en nadat meerdere stoffen, welke evenals Eijkmans anti-beri-berifactor in minimaal kleine hoeveelheden in het voedsel aanwezig moeten zijn om tegen bepaalde ziekten te beschermen, onderkend werden, stoffen, waaraan Funk in 1911 den verzamelnaam „vitamines” (zie aldaar) gaf, werd Eijkman in 1913 op het Medisch Congres in Amerika gehuldigd en zijn groote verdiensten voor de wetenschap erkend. Hij werd benoemd tot lid van de Academie van Washington en hem werd de John Scott medaille toegekend. Als hoogleeraar te Utrecht maakte hij zich verdienstelijk door zijn methodisch onderzoek van drinkwater bij faecale verontreiniging. Zijn „coliproef bij 40° C.” is wereldvermaard en nog steeds in alle Waterlaboratoria in gebruik.

Eijkman werd in talrijke commissies benoemd en was o.a. lid van de Kon. Academie van Wetenschappen en van den Gezondheidsraad. Op 70-jarigen leeftijd legde hij Aug. 1928 zijn betrekking als hoogleeraar neer. Door de Nederlandsche Regeering werden zijn verdiensten zoowel voor India als voor Nederland erkend door zijn benoeming tot Commandeur in de Orde van Oranje Nassau, nadat hij reeds eerder voor verdienstelijk werk als lid eener commissie tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw was benoemd. De kroon op het werk van dezen geleerde werd gezet, toen hem tezamen met Hopkins te Garmbridge, wegens zijn verdiensten als ontdekker der vitamines, den Nobelprijs voor Geneeskunde 1929 werd toegekend. Kort daarna stierf Eijkman op 72 jarigen leeftijd.*

POSTSPAARBANK 'IN NEDERLANDSCH-INDIË (Aanvulling van Dl. IJT, blz. 484 en Dl. V, blz. 344 of suppl. afl. 1, blz. 32). Zoals te verwachten was, kon de decentralisatie van den dienst der Postspaarbank in Ned.-Indië op den

duur niet uitblijven. In de practijk bleken de afstanden in Indië een onoverkomelijk bezwaar voor een gecentraliseerde dienst zoals die van de Rijkspostspaarbank in Nederland, zoodat dan ook in 1928 bij wijze van proef een Agentschap werd geopend te Makassar, onder welk Agentschap ressorteeren de eilanden Celebes en de ten Oosten daarvan gelegen eilanden, zoodat het Oostelijk deel van Pioros en de ten Oosten daarvan gelegen eilanden.

Nadat gebleken was, dat door de oprichting van het kantoor te Makassar inderdaad in een behoefte was voorzien, werd bij de begroting voor het jaar 1931 der Regeering voorgesteld tot verdere decentralisatie over te gaan door de oprichting in den aanvang van 1931 van een kantoor te Soerabaja en in den aanvang van 1932 van een kantoor in een nader te bepalen plaats op Sumatra.

Bij de behandeling der begroting-1931 zal dus over deze voorstellen beslist worden.

Zoodat vanzelf spreekt wordt de behandeling van de terugbetalingen aan de inleggers door de decentralisatie belangrijk bespoedigd, terwijl de propaganda door de agenten in hun ressort meer intensief gevoerd kan worden.

Waren aanvankelijk de omslagen der spaarboekjes voor de drie series A, B en C uitgevoerd in verschillende kleuren, sedert worden voor alle series uitsluitend grijze boekjes uitgegeven, terwijl alleen bij vernieuwing van een nog in omloop zijnd rood, bruin of geel boekje een nieuw boekje in die kleur wordt afgegeven.

Konden de kantoren vroeger rechtstreeksche terugbetalingen bewerkstelligen op eigen gezag tot een maximum van f 100. in de vier weken, deze termijn is sedert verminderd tot twee weken.

De regeling tot sparen door middel van inhouding op traktement voor landsdienaren werd uitgebreid tot hen, die in dienst zijn van provincies, gemeenten e.a. publiekrechtelijke lichamen, alsmede tot hen, in dienst van particuliere instellingen, dit laatste indien het verzoek collectief wordt gedaan.

Bestond er aanvankelijk slechts in beperkte mate gelegenheid om door aankoop van fondsen in Indië belegging te vinden, sedert is in dezen toestand een belangrijke verbetering ingetreden en biedt de Bataviasche effectenbeurs een veel ruimere keuze aan soliede beleggingspapieren.

Do vergoeding door het Gouvernement aan de Postspaarbank ad 3 % 's jaars over de in 's Lands kassen berustende Postspaarbank-gelden, beschikbaar voor het discontoceren van vendu-accepten, is verhoogd tot 3,6 % 's jaars, terwijl het Gouvernement zelf van de discontoceringen momenteel 4,2 % trekt.

Met betrekking tot de beleggingen in Nederland werd vroeger driemaandelijks een afrekening ontvangen van de Nederlandsche Bank als bewaarster van de waarden. Thans treedt als zoodanig op de Bijbank van de Javasche Bank te Amsterdam en wordt de afrekening maandelijks verzonden.

In aansluiting op de cijfers in Dl. V, blz. 346 (suppl. afl. 2, blz. 34) vermeld volgen hier, ten einde den geleidelijken vooruitgang te demonstreeren, die sub ultimo 1929.

Op 31 December 1929 bedroeg het aantal inleggers in totaal 326.041, waarvan 81.958 Europeanen, 222.241 Inlanders en 22.442 Vreemde

Oosterlingen of 81,958 Europeanen tegen 244.683 niet-Europeanen.

Wat het bedrag der bij de Postspaarbank belegde gelden betreft, dit beliep op ultimo 1929 in totaal f 22.708.251,05, welk te goed was verdeeld als volgt: Europeanen f 13.403.040,13, Inlanders f 7.515.700,18, Vreemde Oosterlingen f 1.429.510,74, of gemiddeld per inlegger f 104,

f 35 en f 64 of, gerekend over alle inleggers tezamen, f 69.

Het reservefonds der Postspaarbank in N.-I. beliep thans f 2.974.786,975.

De onkostenrekening beliep in 1929 bij een kapitaal van bijna 23 miljoen bijna f 400.000, hetgeen neerkomt op 1,74 % in verhouding tot het teged en op 64 cent per handeling.

De algemeene bepalingen betreffende de Postspaarbank in Nederlandsch-Indië, in haar geheel opnieuw vastgesteld bij het Koninklijk Besluit van 12 Juli 1917 No. 50 (Ind. Stb. No. 672), werden aangevuld bij de Kon. Besluiten van 26 Januari en 13 Mei 1921 No. 48 en 16 (Ind. Stb. Nos. 251 en 466), 28 Februari 1923 No. 53 (Ind. Stb. No. 212), 23 Juni 1925 No. 230 (Ind. Stb. No. 482) en 23 April 1927 No. 9 (Ind. Stb. No. 215).

De regeling, volgens welke de Postspaarbank haar bemiddeling verleent tot den aankoop van obligaties Indische Leening ten behoeve harer inleggers, is op 1 Januari 1923 van kracht geworden. De regeling is nog niet toepasselijk op obligaties van publiekrechtelijke lichamen in Nederlandsch-Indië, doch uitsluitend op de schuldbrieven ten laste van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië.

Het dienstverband van den in Januari 1921 bij de Bank in dienst gestelden ambtenaar ter behartiging van de propaganda werd beëindigd; de propaganda wordt sedert door de Directie gevoerd.

TOERISME IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Ten/

ende de aandacht van het reizend publiek op Ned.-Indië te vestigen werd in 1907 de *Officieele vereeniging voor Toeristenverkeer in Nederlandsch-Indië* opgericht. De groote wereldoorlog maakte plotseling een einde aan* het in 1913-'14 juist opvlukende buitenlandse toeristenbezoek. Om die reden behoeft voor een beschouwing van het toeristenverkeer in Indië niet verder teruggegaan te worden dan het jaar 1919. De ontwikkeling van het toerisme, in het laatste decennium blijkt het duidelijkst uit het feit, dat Indië in 1919 werd bezocht door ongeveer 1.500 buitenlanders, terwijl dit aantal in 1929 gestegen is tot ongeveer 10.000 vreemde bezoekers.

De Vereeniging tracht op verschillende wijzen de aandacht van het reizend publiek op Ned.-Indië te vestigen, o.a. door doelmatige verspreiding in grooten getale van artistiek uitgevoerde voubladen („folders”) met groote foto-reproducties van mooie landschappen, volkstypen, enz., van kleurige aanplakbiljetten en foto-„posters” e.d. De uitgave van een rijkgeïllustreerd, twee-maandelijks tijdschrift „*Tourism in Netherland India*”, geregeld aan 12.000 uitgezochte adressen over de gehele wereld verzonden, houdt verder de belangstelling voortdurend gaande. Een ander zeer deugdelijk gebleken propagandamiddel is de sinds twee jaren ingevoerde pers-foto dienst, waardoor de voornaamste geïllustreerde bladen der wereld voorzien worden van foto's van Ned.-Indië met beschryvend tekst. De Vereeniging

geeft verder Toeristenkaarten en Gidsen van Ned.-Indië uit, die tegen zeer matige prijzen ter beschikking van toeristen worden gesteld; verder wordt schriftelijk en mondeling doorlopend een groot aantal onpartijdige informaties verstrekt. In 1929 bedroeg het aantal schriftelijk gegeven informaties 10579.

Bij de verspreiding van het propaganda-materiaal geniet de Vereeniging medewerking van toeristenbureaux, hotels, e.d. en van de buitenlandsche agentschappen der scheepvaartmaatschappijen Koninklijke Paketvaart Maatschappij, Java-China-Japan Lijn, Nederland en Rotterdamse Lloyd.

Veel medewerking wordt verder ondervonden van leden van het Nederlandsche diplomatieke en consulaire corps en van de verschillende in het buitenland gevestigde kamers van koophandel en andere Nederlandsche vereenigingen.

De Vereeniging geniet een subsidie van f 20.000 van de Nederlandsch-Indische regering, die door twee hoofdamtbenaren in haar bestuur/

is vertegenwoordigd. Het drievoudige van dit bedrag wordt door scheepvaartmaatschappijen, banken, hotels, alsmede door publiekrechtelijke lichamen als gemeenten gecontributioneerd.

Behalve door deze Vereeniging wordt een zeer geslaagde propaganda voor een bezoek aan Nederlandsch-Indië gevoerd door de Koninklijke Paketvaart Mij., die tal van geïllustreerde gidsjes op groote schaal verspreidt en halfjaarlijks een overzichtelijke afvaartlijst in de Nederlandsche en Engelsche talen met duidelijke kaart van den Archipel uitgeeft, waarop hare talrijke scheepvaartlijnen voorkomen. Verder wordt ook door de scheepvaartmaatschappijen Nederland, Rotterdamse Lloyd en de Java-China-Japan Lijn voor goede, instructieve reclame voor een bezoek aan Nederlandsch-Indië gezorgd, terwijl het Ned.-Indische Reisbureau Lissone-Lindeman een „Travel Guide” voor Ned.-Indië uitgeeft, waarin tal van nuttige gegevens voorkomen. Dit reisbureau, sedert eenige jaren in Ned.-Indië gevestigd, is een combinatie van de bekende Nederlandsche reisbureaux Lissone en Lindeman. Do kantoren dezer onderneming zijn te Batavia en Soerabaja gevestigd en boeken reizen zoowel in-, naar, als van den Archipel naar het buitenland.

Diverse groote autoverhuurderijen, sommige met een staf van vaste gidsen, leggen zich toe op het vervoer van toeristen per auto over Java, Sumatra, enz.

Het hotelwezen in Indië staat thans op een zeer hoog peil en kan de vergelijking met andere gebieden in de tropen glansrijk doorstaan.

Het uitgebreide wegennet heeft er in hooge mate toe bijgedragen het auto-toerisme op Java, Bali en Sumatra te doen toenemen, evenals op Celebes, waar het auto-toerisme, ook door de reizigers, die met booten der K.P.M. van uit Australië b. v. en de Java-China-Japan Lijn te Makassar komen, snel toeneemt. De spoorwegen hebben hun materiaal op Java in de laatste jaren sterk gemoderniseerd en de verbindingen belangrijk verbeterd. Goed ingerichte restauratiewagens rijden in alle sneltreinen mede. Speciale uitzichtwagens zijn in aanbouw.

Ook het zich snel ontwikkelend vliegwezen in Nederlandsch-Indië werkt het toerisme in de hand. De Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij heeft thans reeds na

een bestaan van twee jaren geregelde passagiersdiensten.

Met het internationale knooppunt der scheepvaartlijnen, Singapore, als uitgangspunt kunnen toeristen aldaar thans eenvoudig een boot overblijven en in korten tijd een goeden indruk krijgen van Java, Bali en Sumatra. Zij kunnen daarbij gebruik maken van onze geregelde luchtlijnen en te Batavia, Bandoeng, Semarang en Soerabaja locale vluchten ondernemen. De locale vluchten van Soerabaja uit kunnen desgewenscht uitgestrekt worden tot een vlucht over en om Bali, welk laatste eiland in de laatste jaren een zeer bijzondere plaats voor het toerisme is gaan innemen door do aantrekkingskracht van zijn natuurschoon en de vele artistieke voortbrengselen van zijn kunstzinnige bevolking.

Voor het toerisme trekt Ned.-Indië tegenwoordig wel zoozeer de aandacht, dat leiders der groote internationale toeristenbureaux thans vrijwel geen wereldreisprogram meer opmaken, >waarop Nederlandsch-Indië ontbreekt./

BOTANISCHE LITERATUUR VAN ^NEDERLANDSCH-INDIË (Aanvulling van Dl. I, blz. 392). Van de beroemde Flora Javae door C. L. Blume zijn in 1898 bij de Fa. Burgersdijk & Niermans nog 28 fraai-gekleurde platen (van een onvoltooid gebleven deel) met analyses, doch zonder tekst, en behoorende tot de families Ericaceae en Loranthaceae in den handel gebracht. Dit vrijwel onbekende werk, genaamd de „Planches inédites” der Flora Javae, bezit in zooverre nog waarde, daar do daarin gepubliceerde soorten voor het grootste deel nomenclatorisch geldig zijn door do bijgevoegde analyse-teekeningen.

Een der meest belangrijke sleutels op Rumphius' Herbarium Amboinense is die van Hasskarl geweest (1866); de meest recente en tevens meest nauwkeurige is op 1 Nov. 1917 verschenen van de hand van den bekwaamen Amerikaanse botanist E. D. Merrill. (An interpretation of Rumphius' Herbarium Amboinense. Philipp. Bur. Sci. Publ. n. 9, blz. 594). Het belfng van het Herb. Amb. voor de Systematische Botanica is gelegen in het feit, dat verschillende soorten door Linnaeus met een binomium (dubbelen naain) zijn aangeduid geworden, welke geheel berusten op de beschrijvingen van Rumphius; het zijn dan zoogenaamde typen. Vaak zijn de gegevens van Rumphius echter onduidelijk, zoodat het niet zeker is, welke soorten hij in die gevallen vóór zich heeft gehad. Een poging om dit op te helderen is gedaan door Charles Budd Robinson, een Amerikaanschen botanicus, die daartoe uit de Philippijnscn medio Juli 1913 op Amboina kwam met het doel om vandaar een zoo volledig mogelijke botanische collectie bijeen te brengen. Door een noodlottigen samenloop van omstandigheden werd deze veelbelovende botanist echter op Amboina vermoord op 5 Dec. 1913 (zie hiervoor Philipp. Journ. Sci. deel 9, Bot. 1914, blz. 191—7). Op de door hem intusschen reeds verzamelde planten heeft Merrill hoofdzakelijk zijn „Interpretation” gebaseerd. Verschillende Ruiphiaansche planten konden echter nog niet tot een definitieve oplossing gebracht worden, mede door het ontijdig af breken van Robinson's verzameling. Zooals reeds in het oorspronkelijk artikel in deze Encyclopaedie vermeld, begon in 1894 Dr. Th. Valeton, in samenwerking met Dr. S. H. Koorders, een groot werk over do Javaansche boom-

soorten, waarvan in 1914 het 13de en laatste deel verscheen. Het systematisch-botanische deel van dit uitstekende en origineele werk is geheel van de hand van Dr. Th. Valetton voor zoover het de doelen 1 tot en met 11 betreft, liet belangrijke 12de deel is van de hand van Dr. J. J. Smith, terwijl het 13de deel door hen samen is bewerkt. De verspreidingsopgaven, het nut en de inlandsche namen zijn door Dr. S. II. Koorders samengesteld.

Ook in Europa werd aan Indische flora gearbeid (zie Dl. I, blz. 399).

In 1924 is Engler begonnen een sterk uitgebreiden tweeden druk uit te geven van zijn „Naturliche Pflanzenfamilien”. Daarvan zijn ultimo 1930 reeds 11 doelen verschenen, waarvan 1 algemeen deel, 6 aan de Lagere Planten en 4 aan de Hoogere Planten zijn gewijd; vóór 1940 zal deze belangrijke nieuwe druk wel niet voltooid zijn. Voor de studie der Flora van Ned.-Indië is hij van groot belang.

De bewerking van de flora's van naburige landen leverde ook resultaten op voor die van Nederland-Indië. Behalve het in Dl. I reeds vermelde werk van L. Pierre: „Flore Forestière de la Cochinchine”, hetwelk helaas niet volledig is geworden, moet bij de studio der Nederlandsch-Indische flora en die van Achter-Indië vermeld worden de in 1907 aangevangen „Flore générale de l'Indo-Chine”, uitgegeven door II. Lecomte en te Parijs bewerkt; hiervan zagen reeds 34 afleveringen het licht, het zal in 7 ten deele geïllustreerde deelen compleet zijn. Verder wordt sinds 1925 door W. G. Craib een „Flora Siamensis enumeratio” uitgegeven, welk werk voor de kennis der Siameese flora van groot belang schijnt te worden.

Van de algemeene werken, die op de flora van Nederland-Indië betrekking hebben is in Dl. I, blz. 399 reeds genoemd een uitgave, in 1897 door Boerlage begonnen, n.l. de „Icones Bogorienses”. Dit werk is in 4 deelen uitgekomen, bevattende 400 platen, waarop de beschreven planten zijn afgebeeld; in 1914, bij het einde van het 4de deel, is het stopgezet. Een belangrijk deel is van de hand van Dr. J. J. Smith en Dr. Th. Valetton.

Na 1900 ging de kennis van de Javaansche flora met rasche schreden vooruit. In Dl. I, blz. 399, werden reeds eenige werken van C. A. Backer genoemd. Een nog breeder opgezet werk van dien schrijver is zijn „Handboek voor de Flora van Java”, waarvan tusschen 1924—28 drie afleveringen, tezamen omvattende 1500 bladzijden, het licht hebben gezien, doch waarvan de uitgave zeer waarschijnlijk zal worden stopgezet. Daar in de verschenen afleveringen alleen eenige varens en verschillende families der Monocotylen behandeld zijn, vormt het Handboek een aanvulling op de Schooflora; het belangrijkste is afl. 2, waarin do grassen uitvoerig zijn behandeld; het geheel werk is ongeïllustreerd.

Inmiddels publiceerde Dr. S. II. Koorders in 1911—1912 een „Excursionsflora von Java, mit besonderer Berücksichtigung der im Hochgebirge wildwachsenden Arten” (zie Dl. I, blz. 399). Dit kostbare werk, dat in korten tijd samengesteld is geworden, is een minder betrouwbare gids voor de studio der Javaansche planten. Het is vrij wel geheel een slechte compilatie van literatuur, hoewel erkend dient te worden, dat het tot op heden het eenige meer moderne volledige overzicht der Javaansche flora voorstelt. Sedert 1913 verscheen

hierbij een platenatlas, die na Koorders' overlijden (1919) nog ten deele voortgezet is door Mevrouw Koorders—Schumacher. De gegevens omtrent de oecologie zijn onvolledig en voor een groot deel geheel onjuist, terwijl de determineer-tabellen, de sleutel tot het werk, veel moeilijkheden opleveren. Een sterk persoonlijke, doch wat de feiten aangaat onweerlegbare kritiek op dit werk, met vele rechtzettingen van onjuistheden werd door C. A. Backer geleverd en verscheen in 1913 te Batavia. Eveneens in 1913 is een begin gemaakt met de uitgave van een „Atlas der Baumarten von Java”, een werk dat onder de leiding stond van Dr. Koorders, en dat illustraties levert van de in de „Bijdragen tot de kennis van de boomsoorten van Java” beschreven Javaansche boomen.

Nog verdient het „Geïllustreerde Handboek der Javaansche Theonkruiden” door C. A. Backer en D. F. van Slooten (1924) de aandacht. In dit werk zijn 240 onkruiden beschreven en naar den habitus afgebeeld, zoodat het, mede door de gegevens omtrent de oecologie der soorten en do gemakkelijke sleutels, een alleszins aanbevelenswaardig boek is. Een werk op dezelfde leest geschoeid is de „Onkruidflora der Javasche Suikerrietgronden” door C. A. Backer, dat als deel 7 van het Handboek ten dienste der Suiker-rietcultuur verschijnt; het zal naar schatting ongeveer 600 soorten bevatten. Daar dit groote werk, waarvan nu 2 afleveringen tekst en 128 platen verschenen zijn, ook alle sawahonkruiden bevat, is het zeer bruikbaar, ook voor leeken, als aanvulling naast de Theonkruiden.

Verder moet vermeld worden de „Zakflora voor de Landbouwstreken op Java”, een handig werkje van do hand van Dr. I. Boldingh, uitgegeven door het Nederlandsch-Indische Landbouw-syndicaat (1916); het bestaat uit eenvoudige tabellen tot de soorten en is zeer bruikbaar.

Al deze werken dragen een steentje bij tot het tot stand komen van eene definitieve Flora van Java, een werk, waaraan groote behoefte bestaat. De serie monographiën van Maleische plantenfamilies, welke met groote zorg door het Herbarium te Buitenzorg wordt bewerkt, zal echter ook voor Java zeer waardevol blijken te zijn.

In „De Tropische Natuur”, uitgegeven door de Nederlandsch-Indische Natuurhistorische Vereeniging, komen voorts vele lezenswaardige artikelen voor over de flora van Java; het verschijnt sinds 1912 en is rijk geïllustreerd. Men vindt er o.a. in een bewerking van de familie der Aristolochiaceae op van de geslachten *Trickosporum*, *Blyxa*, *Clerodendron*, *Thunbergia*, *Amorphophallus*, vele biologische waarnemingen omtrent bestuiving, enz.

Eenige geïllustreerde werkjes, die in het bijzonder voor leeken belang hebben, zijn: „De Tropische Natuur in kleuren en schetsen” door Prof. A. H. Blaauw (Koloniaal Instituut, Amsterdam, 1917), een tweetal werkjes uit de Bibliotheek der Nederlandsch-Indische Natuurhistorische Vereeniging: „Uit de Tropische Natuur” door Prof. H. C. Delsman (1925) en „Vacantie in de Bergen” door S. J. Geerts—Ronner (1927), voorts do door Volkslectuur uitgegeven „Indische Vruchten” en „Tropische Groenten”, beide door J. J. Ochse (1925—27), waarvan het laatste een belangrijken tweeden druk zal beleven.

In 1890 verscheen van do hand van J. G. Boer

lage een verhandeling over (1e Gramineae als eerste stuk der „Matériaux pour la Flore de Buitenzorg” in de Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg. Bit werd do voorlooper van de Flora van Buitenzorg, waarvan 0 dcelen liet licht hebben gezien, doch welke niet verder werd voortgezet. Van de hoogere planten zijn hiervan in 1905 alleen de Orchideeën gepubliceerd, die echter niet tot de omgeving van Buitenzorg beperkt waren, doch alle Javaansche Orchideeën omvatten. Het werk is in de jaren 190S—14 door een Atlas aangevuld, terwijl in de publicaties van 's Lands Plantentuin door denzelfden schrijver nog 7 supplementen op zijn werk werden gegeven en de daarbij behorende afbeeldingen (1907—27).

Een belangrijke serie is „Orchidaceae novae malayenses”, waarvan reeds 13 stukken verschenen zijn. ten deele aangevuld met platen (1900—28); hierin worden de Orchideeën der Buitengewesten beschreven.

In 1918 heeft Ivoorders de eerste afleveringen doen verschijnen van een ongeïllustreerde Flora der Hoogere Planten van Tjibodas, die zich in zekeren zin aansluit aan de Flora van Buitenzorg en een vrij volledige gids is voor de studie der bergflora van den Gedé. Na Ivoorders' overlijden is deze voortgezet door zijne echtgenoot en in 1922 gereed gekomen.

De Ned.-Indische Ver. tot Natuurbescherming gaf in 191S een „Album” van Natuurmonumenten uit, waarvan serie 1 (12 platen met bij behoorende tekst) verschenen is. Hierin zijn aan de hand van foto's van Koorders en Von Faber voornamelijk botanische schetsen gegeven van het-bosch te Dèpok, den G. Gedé, Noesa Kam-bangan, Telagabodas, het Djèng Plateaa en het Hiang en Ardjoena gebergte. In zekeren zin was dit werk bedoeld als een Ned.-Indischen pendant van de „Vegetationsbilder” van Karsten en Schenck.

Van Nova Guinea (zie Dl. I, blz. 400) verschenen nog deel XII en deel XIV, welke geheel aan de Plankunde gewijd zijn. Tezamen met de overzichten over de flora van het voormalige Duitsch Nieuw Guinee, die hoofdzakelijk door Duitschers bewerkt onder den titel „Die Flora von Papuasien” in Engler's Botanische Jahrbücher verschijnen, krijgt men hierdoor reeds een minder fragmentarisch beeld van de flora van Nieuw Guinee dan vroeger, al is het reusachtig groote en tevens rijke eiland nog slechts zeer ten deele doorvorscht. Als apart werk verscheen voorts in de Beihefte van Fedde's Repertorium een groot stuk over de Orchidaceae van Duitsch Nieuw Guinee door R. Schlechter (1914).

Wat Borneo betreft, zoo is in 1925 door F. H. Endert, een houtvester, die als botanicus de Mid-den-Oost-Borneo Expeditie meemaakte, een zeer rijke collectie van de Koetaistreek bijeengebracht, waarvan men in het Verslag een uitvoerig voorloopig resultaat kan vinden. Voorts is door den Amerikaan A. D. E. Elmer, bekend om zijn verzamelingen in de Philippijnen, een groote collectie in N. Borneo bijeengebracht, welke door Merrill bewerkt is in zijn „Plantae Elmerianae Borneenses” (1929). Een dergelijke inzameling als die van Elmer is op het oogenblik aan den gang in Serawak onder leiding van Mary Strong Clemens, ook reeds bekend als verzamelaar. Een groote steun bij de studie der flora van Borneo is de „Bibliographic enumeration of Bornean Plants

(1921)” van den Amerikaan E. D. Merrill, waarin 4924 Hoogere Planten zijn opgesonul, hetgeen in-tusschen mogelijk slechts de helft is van het werkelijke aantal. Ton slotte moge vermeld worden, dat de planten door Prof. Hans Winkler in 1924—25 in Borneo verzameld, onder leiding van E. Irmscher worden gepubliceerd onder den titel „Beitrag zur Kenntnis der Flora von Borneo” in de Mitteilungen Inst. Allgem. Botanik, Hamburg; reeds zijn een zevental verhandelingen daarover verschenen (1927—28).

De Flora van Sumatra is nog gebrekkig bekend. Na het Supplement op Miquel's Flora van Nederlandsch-Indië is er weinig meer in samenhang gepubliceerd. De stichting van een succursale van 's Lands Plantentuin ter Oostkust van Sumatra te Sibolangit heeft daarin verbetering gebracht, doordat de voormalige beheerder J. A. Lörzing eep kostbare collectie planten van Su-matra's Oostkust bijeen heeft gebracht. Sedert kort is men van Buitenzorg uit begonnen dezen tuin te reorganiseeren. Van de eilanden beoosten Sumatra en behoorende tot den Riouw-Lingga Archipel en de Anambas-en Natoera-eilanden werd door den vroegeren plantenverzamelaar van het Herbarium H. A. B. Bünnemeijer een groote collectie bijeengebracht, evenals van Suraatra's Westkust, en Japanoeli, terwijl Dr. Cf.-~'G. G. J. van Steenis, van het Herbarium, eveneens verzamelde op laatstgenoemde eilandengroep. Over de flora van de Mentawai Eilanden en den G. Kerin-tj werd van Engelsche zijde geschreven, terwijl in Z. Sumatra door C. N. A. de Voogd en Van Steenis eenige collecties werden gemaakt. Mede door toedoen van het Boschproefstation stond het verzamelen op Sumatra dus niet stil; Atjèh echter, waarschijnlijk plantengeographisch van groot belang, bleef botanisch nog zeer onbekend. Van beteekenis voor de kennis van de plantengroei van Noord en Midden Sumatra is een werk van Kingen Gamble, „Materials for a Flora of the Malayan Peninsula” begonnen in 1889, waarvan Ridley in 1907 een voortzetting gaf, en waarvan een samenvattend werk in 5 doelen verscheen van de hand van H. N. Ridley, genaamd „The Flora of the Malay Peninsula”, dat tusschen 1922 en '25 verschenen is; dit werk is van groot belang bij het bestudeeren van de flora van Sumatra, waarvan het eenige botanische overzicht dat van Miquel (Fl. Ind. Bat. Suppl.) is gebleven.

Door den Staf van liet „British Museum” werd een beredeneerde lijst gegeven van de door H. O. Forbes in de tachtiger jaren verzamelde planten in het „Journal of Botany” (1924—20); hijzelf had in zijn „Wanderings” alleen een lijst van de Timorplanten gegeven.

Dr. H. J. Lam maakte medio 1920 een tocht naar de Talaud en Sangi Eilanden, waarbij vele merkwaardige planten aan den dag kwamen en waarvan een voorloopig artikel is gepubliceerd in de Handelingen van het 4de Ned. Ind. Natuurwetenschappelijke Congres (1927).

Koorders deelde in een „Verslag cener botanische dienstreis door de Molukken en de Celebes”, tevens eerste Overzicht der Flora van N. O. Gelebes” een en ander mede over de flora van N. O. Celebes (1898), waarop in 1918—20 eenige supplementen verschenen. De Sarasins hebben op hun expedities in Gelebes een collectie planten bijeengebracht, welke ten deele bewerkt is door den staf van het Berlijnsche Herbarium. Ook het Boschproefstation

te Buitenzorg bracht een collectie materiaal van boomen op Celebes bijeen, die to Buitenzorg bewerkt wordt. Ten slotte maakte de Zweed G. JCjellberg in 1929 een grooten tocht door Zuid Celebes, en verzamelde een uitgebreide en kostbare collectie, welke ten deele to Buitenzorg in bewerking is. J. J. Smith bewerkte de Orchideeën door Kaudern in Celebes verzameld in 1917—20 (192G) en nog andere van hetzelfde eiland (1928). Eveneens bewerkte hij de Orchideeën van Ambon (1906, 1917), Talaud (1930), Boeroe (192S), van de beide laatste eilanden voornamelijk naar materiaal uit een fraaie collectie, bijeengebracht door Prof. R-utten, welke nog slechts ten deele bewerkt is. Verder publiceerde hij de Orchideeën door Toxoepus verzameld tijdens diens éénjarige Boerde'-Tixpeditie in 1921. Uit deze bewerkingen bleek alreeds, dat de Molukken een gebied zijn, dat in de flora sterke verwantschappen vertoont met Nieuw Guinee enerzijds en de Philippijnen anderzijds; deze invloeden doen zich ook in sterke mate nog gelden voor de helaas nog zoo slecht bekende flora van Celebes, waar hoe langer hoe meer „oostelijke” flora-elementen gevonden worden.

Voor de Kleine Soenda-eilanden is, behalve het daaromtrent in Dl. I, blz. 400 medegedeelde, van belang de kracht, waarmede de staf van het „Bureau of Science” te Manila de studie der Philippijnsche flora heeft aangevat sinds 1902. Een uitgebreide serie publicaties is daarover verschenen, grootendeels van den leider Dr. E. D. Merrill, doch na diens vertrek in 1923 is de werkzaamheid van dit instituut achteruitgegaan, niet alleen wat de studie der flora betreft. Het meerendeel der verhandelingen heeft het licht gezien in het „Philippine Journal of Science”, dat sinds 1900 geregeld verschijnt, en in een serie grootere verhandelingen, de z.g. „Publications”; in deze laatste serie is verschenen de „Enumeration of Philippine flowering plants”, waarin een moderne en critische opsomming wordt gegeven van alle bekende Philippijnsche planten (4 dl. 1923—26) door E. D. Merrill. Nadien zijn nog eenige artikelen over de Philippijnsche flora verschenen, zoo- dat onze botanische kennis hieromtrent zich sedert de 3de editie van Blanco's Flora de Filipinas (1877—83) enorm verrijkt heeft.

Speciaal mogen nog genoemd worden de talrijke publicaties van Th. Valetton over de families der Zingiberaceae en Rubiaceae, die helaas niet tot uitvoerige monographische bewerkingen zijn uitgegroeid. Ondor den titel „New or noteworthy Malayan Araceae” publiceerde Van Alderwerclt van Roscnburgh, evenals Valetton grootendeels in het inmiddels in 1918 opgerichte „Bulletin du Jardin botanique de Buitenzorg”, drie artikelen over deze familie. Ondertusschen waren twee te Utrecht bij den Hooglceeraar Pulle bewerkte dissertaties verschenen, namelijk van H. J. Lam over de Verbenaceae en D. F. van Slooten over de Combretaceae en Flacourtiaceae van den Archipel (1919), waarbij zich in 1927 nog die van C. C. G. J. van Steenis heeft gevoegd over de Bignonu- aeeae van dit gebied. Korton tijd na het verschijnen van do eerste deelen der derde serie van het Bulletin du Jardin botanique de Buitenzorg is het sinds lang van vele zijden gekoesterde verlangen naar een overzicht over do ghecolo Maicische flora, een „Flora van Ncdcrlandsch Oost-Indië” in vervulling gegaan; in deel 5 is men namelijk

aangevangen met een critische bewerking te geven van een reeks plantenfamilics van den Archipel. Deze, voorzien van detcrmineertabellen en beschrijvingen en omvattende alle kennis, die door vroegere onderzoekers reeds fragmentarisch bijeen is gebracht, zullen in de toekomst de basis moeten vormen voor het onderzoek naar de flora van Ncdcrlandsch-Indië. Deze serie wordt gepubliceerd in het „Bulletin” onder den titel „Contributions a l'étude de la Florc des Indes néerlandaiscs”. Zij is aangevangen in 1923 met een studie van Cammerloher over de Loganiaceae en zal grootendeels worden bewerkt door den staf van het Herbarium te Buitenzorg. Reeds zijn 18 monographiedn verschenen, namelijk door Cammerloher de Loganiaceae en het geslacht Cinnamomum (kaneel), de Verbenaceae door Lam en Bakhuizen van den Brink, de Sapotaceae, Sarcospermacceae en Boerlagellaceae door Lam, de Borabaccaceae door Bakhuizen van den Brink, de Styliaceae, de Combretaceae en Flacourtiaceae door Van Slooten, de Polygonaceae en Nepenthaceae door Danser, de Bignoniaceae door Van Steenis, terwijl de Zweed Malme de Xyridaceae bewerkte en de Duitscher Markgraf een algeheele revisie gaf van het geslacht Gnetum. De Symplocaceae, Stryraccae, Ebenaceae, Burseraceae en Loranthaceae zijn in bewerking en kunnen binnen korten tijd tegemoet worden gezien. Een deel der Dipterocarpaceae door Van Slooten is reeds verschenen, het resteerende is nog in bewerking. Verder zijn er de in zeer talrijke publicaties verspreide en helaas nog nimmer samengevatte bewerkingen der Orchidaceae door J. J. Smith. Om utiliteitsredenen is men begonnen met die families het eerst ter hand te nemen, welke economisch of boschbouwkundig van belang zijn, voornamelijk dus boomfamilies, zoodoende zonder eenige schade voor het werk tegemoetkomend aan den wenscli van andere instellingen van meer practischen aard, die deze gegevens onmiddellijk zullen moeten gebruiken.

Zooals het zich laat aanzien, zal deze serie bewerkingen van het grootste belang zijn voor het tot stand komen van een overzicht over de flora van Ncdcrlandsch-Indië. Zij begint reeds in het buitenland de aandacht te trekken. Hiermede is een belangrijk punt aangeraakt, daar door de medewerking van buitenlanders, die over het algemeen beter toegang hebben tot de oude typen-collections in Europa, het werk sneller zal kunnen vorderen. Of daarmede diegenen, die klagen dat het zoo langzaam vordert, gerustgesteld kunnen worden? Vrijwel geen buitenstaander heeft ooit beseft, wolk een gigantische taak het is, welke in 1923 werd aangvat. Het gebied, reikende van het Maicische Schiereiland naar het Oosten tot en met Nieuw Guinee, is een der rijkste der aarde; de Maicische flora, die dezen archipel van minimale- tot reusaetigc eilanden bedekt, heeft zich in een geweldigen vormenrijkdom ontwikkeld. Men kan het aantal hoogere planten gevoeglijk op 20.000- soorten schatten, wellicht is het inderdaad grooter. Van de groote koloniale flora's bestaan er maar weinige, die zich wat rijkdom betreft daarmede kunnen meten, zooals Br. Indië, Achter Indië, Australië, terwijl zij niet zooveel achterstaat bij China, en hot rijke tropengebied bij uitnemendheid Brazilië. De gematigde flora's kunnen er niet bij halen. Vraagt men zich dan af hoeveel tijd het heeft gekost eer van deze go bieden do

geschreven Flora tot stand kwam, dan kunnen wij ter vergelijking liet volgende aanhalen: de „Flora of British India” werd begonnen met deel I in 1855, werd voortgezet in 1872 en kwam in 7 deelen gereed in 1897; de Flora van Indo-China werd aangevangen in 1907, doch zal naar berekening pas afsluiting vinden omstreeks 1940; de Flora Brasiliensis werd begonnen in 1840, doch pas afgesloten in 1906. Van de Flora Australiënsis verscheen het eerste deel in 1863 en het laatste in 1878; van de Flora Capensis het eerste in 1894, doch dit werd nog niet beëindigd; van de Flora of tropical Africa werd het eerste deel geschreven in 1868, doch het werk is ook nog niet voltooid; ten slotte werd met een werk over de Flora van het Maleischie Schiereiland, waarvan de opzet in de z.g. „Materials” geheel overeenkomt met onze „Contributions”, begonnen in 1889, doch deze kwam pas gereed in 1908. Bij dit laatste valt vooral te bedenken het geringe oppervlak, dat dit schiereiland beslaat in vergelijking met het gehele Maleische gebied, waardoor de flora uit den aard der zaak veel minder gevarieerd is dan die van Nederlandsch-Indië. Uit deze vergelijking volgt ten duidelijkste, dat men een kritisch beschrijvend, samenvattend werk niet in korten tijd zal kunnen samenstellen, vooral als men daarbij bedenkt, dat de beste systematici, die er de vorige eeuw zijn geweest, als een J. D. Hooker, Benthams, Eichler, Urban en anderen, zich met de bewerking hebben bezig gehouden in de best toegeruste centra voor systematisch onderzoek in Europa in instituten, waar zich de rijkste collecties bevinden.

De vroegere conservator van 's Rijks Herbarium te Leiden, H. Hallier, heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt voor de studie der Ned.-Indische flora, door zijn publicaties, grotendeels opgenomen in de „Mededeelingen van 's Rijks Herbarium”. Hij bewerkte de collectie van Elbert en gaf monographieën van het geslacht Clematis en de families der Convolvulaceae en Passifloraceae.

Palaeobotanisch werk is vooral in den laatsten tijd vrij veel verricht en over alle deelen van den Archipel, hoewel een samenvattend werk ontbreekt. Een waardevolle samenvatting der literatuur werd door O. Posthumus gegeven in het „Bulletin” (X, 1929). Göppert schreef over de tertiaire flora van Java (1854—64), evenals von Ettighausen over die van Java en Borneo (1883), Geyler over fossiele planten van Borneo (1877—87), Heer over die van Sumatra (1874—79), terwijl Warburg 2 fossiele plantengeslachten van Bangka beschreef (1897). Jongmans en Gothan onderzochten het Boven Karboon van Sumatra (1925). Posthumus gaf eenige voorloopige opmerkingen over de Palaeozoische flora van Djambi (1927), terwijl Den Berger fossiel hout van Z. Sumatra beschreef (1923) en in het „Bulletin” een belangrijk overzicht gaf over de kenmerken der fossiele Dipterocarpaceae-geslachten (1927); de verspreiding der recente Dipterocarpaceae is geheel verschillend van die der fossiele, verschillende geslachten bewonen tegenwoordig een kleiner gebied dan vroeger. Crió schreef nog over het Pliocen van Java (1884), Raciborski publiceerde een Miocene Pangium-soort uit M. Java (1909), Pfeiffer en F. C. van Heurn onderzochten nog eenige fossiele houtsoorten van Java (1928), terwijl Schuster in 1911 een studie wijdde aan de fossiele flora van de beroemde Pi-

theantropus-Inag bij Trinil. Tobler gaf in 1906 een overzicht van de flora der kolenvelden in Borneo, de Sarasins deden pionierswerk in hun „Reisen durch Celebes”, terwijl Laurent ook een kleine bijdrage schreef over fossiele planten uit Celebes (1927). J. Pia publiceerde in 1912 een Da-sycladaceae uit de Molukken en Shirley beschreef in 1898 fossiel hout van Br. Nieuw Guinee. Ten slotte gaf Icausel een reeks studies in de jaren 1924—27 over de fossiele flora van Ned.-Indië, hoofdzakelijk uit het Tertiair.

Over de Venen van den Ned.-Indischen Archipel is nog geen samenvattend werk geschreven. Venen zijn met zekerheid bekend van Sumatra, Borneo en Java. Bernelot Moens, Edeling, Vlaanderen, Musschenbroek en Jungkuhn schreven reeds over het voorkomen van venen in de tropen, hetwelk langen tijd ontkend is gebleven (Nat. Tijdschr. Ned. Ind. XXVIII—XLV). E. C. J. Mohr gaf in het Buil. Dép. Agric. Ind. néerl. een eerste samenvatting (1908), terwijl in 1909 Koor- ders een groot veen beschrijft van Sumatra, waarvan Potonié in 1907 melding maakte (Nat. Wochenschr.). Door Iweilhack werden venen van Ceylon beschreven onder den titel „Tropische und subtropische Torfmoore auf Ceylon und ihre Flora” (1915). Nadien is zeer weinig positiefs verschenen, doch Mej. Dr. E. Polak zal naar aanleiding van haar in 1929 gedane onderzoekingen waarschijnlijk een kritische samenvatting van de kennis der Ned.-Indische venen geven.

De meesten van de hierboven opgenoemde werken hebben betrekking op de phanerogame Flora. De studie der lagere planten heeft van de vroegste perioden af minder beoefenaars gehad (zie Dl. I, blz. 402). C. R. W. IC. van Alderwerelt van Rosenburgh, die in 1908 in zijn handboek „Malayan Ferns” een overzicht gaf van alle bekende varens van den Archipel, beschreef in 1915 in een daarbij aansluitend werk de „Malayan Fern-Allies”, alle aan de varens verwante groepen. In 1917 kwam op beide werken een lijvig supplement uit. In een serie van 14 afzonderlijke artikelen gaf hij in het „Bulletin” van 's Lands Plantentuin nieuwe beschrijvingen en bewerkingen van speciale genera (1909—22), terwijl hij in 1923 in „Nova Guinea” een overzicht gaf van de Pteridophyta van dat gebied, hetgeen fragmentarisch reeds vóór hem was gedaan door Christ en Rosonstock; Brause deed dat voor het voormalige Duitsch Nieuw Guinee; Coppland gaf een overzicht van een collectie uit Britsch Nieuw Guinee. Dezelfde auteur bewerkte de varens van de Philippijnen, evenals Christ, en gaf een artikel over die van Borneo en Sumatra. Christ bewerkte verder nog varens van Celebes, terwijl eerst Christensen, later Holtum die van Malaka bewerkten. Van do varens van Borneo bezitten we verhandelingen van de hand van Cesati, Baker, Burck, Campbell, Christensen, Prins Bonaparte en Coppland, zoodat de varenflora van den Archipel in voldoende mate bestudeerd wordt. In den laatsten tijd houdt O. Posthumus zich bezig met de voortzetting der studie van Van Alderwerelt van Rosenburgh. Hij publiceerde reeds een en ander over de varens van Djambi en gaf een studie over do fossiele Dipterideae. Hieronymus bewerkte voorts veel Solaginellaceae.

Ten aanzien van de Mossen van Nederlandsch-Indië (zie Dl. I, blz. 401) valt te vermelden, dat

het handboek van den bekenden kunstschilder en bryoloog Max Fleischer (f 1930), „Die Musci der Flora von Buitenzorg (zugleich Laubmoosflora von Java)”, verschenen in -1 deelen als 5de stuk van de Flora van Buitenzorg, in 1922 gereed kwam. Het is van buitengemeen belang voor de algemeene systematiek der loofmossen. Hij bewerkte ook die van Nieuw Guinee, over welk eiland Reimers (1929) eveneens een artikel schreef. Ook Brotherus en Herzog schreven verhandelingen over de mossen van Indo-Malaya, terwijl Fleischer nog een serie van 4 artikelen (190G—22) over Maleische mossen in „Hedwigia” publiceerde.

Over de Levermossen (Hepaticae) (zie Dl. I, blz. 401) publiceerde V. Schiffner nog zijn „Conspicua hepaticarum archipelago indici” (1S9S) en de „Expositio plantarum in itinere indico annis 1893—94 suscepto collectarum” (1899). Ook Goebel, Herzog en Cardot beschreven levermossen van ons gebied, waarvan de eerstgenoemde auteur in zijn „Morphologische und Biologische Studien” vele anatomische en morphologische merkwaardigheden beschreef. Van 1928 af wordt in Holland een bryologisch Jaarboek, de „Annals Bryologici” uitgegeven onder de redactie van den bryoloog Fr. Verdoorn, dat hoofdzakelijk gewijd zal zijn aan studies over de Maleische mossen. Als supplement zag in 1930 een monographic van de levermosfamilie der Frullaniaceae van zijn hand het licht.

In 1928 beschreef de beroemde lichenoloog Zahlbruckner een groot aantal Maleische korstmossen.

Wat de Wieren betreft (zie Dl. I, blz. 401), zoo liet Mevr. Weber, na in 1913 in do publicaties van de Siboga expeditie een „Liste des algues du Siboga” uitgegeven te hebben, tusschen 1921 en 1929 de Rliodophyceae verschijnen, terwijl zij in 1929 nog de verspreiding der Zeealgen bewerkte. Nog verscheen in hetzelfde werk in 1901 een monographic van het geslacht Halimeda door Barton en een der familie Codiaeeae door E. S. en A. Gepp in 1911. Bernard en O. C. Schmidt bewerkten Algen van Nieuw Guinee, terwijl do eerste nog vele andere artikelen over Algen schreef, waaronder een uitvoerige studie over de Javaansche Protococcaceae en Desmidiaceae, in 1908 als afzonderlijke publicatie van het Departement van Landbouw verschenen. In 1900 schreef Raciborski nog een belangrijk werk in 3 deelen over do „Parasitische Algen und Pilze Javas”. Een vergelijkend overzicht der schimmels van don Malcischen Archipel is nog niet gered gekomen, hoe belangrijk het ook zoude zijn zoowel van een zuiver botanisch als van een practisch standpunt.

Naast de artikelen in de „Annales”, vermeld in Dl. I, blz. 401, gaf Patouillard (1897) een overzicht der door J. Massart op Java verzamelde Fungi, terwijl Sydow die van Nieuw Guinee beschreef. Do laatste gaf ook talrijke artikelen in het licht over de Fungi der Philippijnen, die, gezien do kosmopolitische verspreiding van de schimmels in de tropen, ook voor een groot deel in Ned.-Oost-Indië zullen voorkomen. Ook Gaumann leverde in zijn „Mycologische Mitteilungen” I en II in het „Bulletin” (1921—22) een waardvolle bijdrage tot de kennis onzer Fungi. Sedert 1921 is aan het Buitenzorgsch Herbarium een plaats voor een beroepsmycoloog, die Van Ovoreem het eerst vervulde (van 1921—1927, cf. Buil. Jard.

bot. Buitenzorg 1927). Hij bewerkte de Fungi in „De Nuttige Planten, enz.” van Hoyné en gaf een opsomming der tot 1920 in Ned.-Oost-Indië in do literatuur bekende Fungi, Myxomycetes (Slijm-zwammen) en Lichenes (Korstmossen) (1922). In 1922 maakte hij een aanvang met een critisch beschrijvend, schitterend uitgevoerd plaatwerk, de „Icones Fungorum Malayensium”, dat te Wce- nen werd uitgegeven in samenwerking met Prof. Wése. Van dit grootsch opgezette plaatwerk zijn tot 1920 10 Hef te verschenen, doch het is sindsdien stopgezet. In het „Bulletin” verschenen voorts 3 artikelen over Fungi van Van Over- eem. Inmiddels was te Buitenzorg een unieke schimmelcollectie bijeengebracht en een speciale bibliotheek, in welk centrum Dr. K. B. Boedijn sinds 1928 het werk van Van Ovoreem voortzet. Deze gaf in 1929 een opsomming van 142 tot dien tijd onbekende schimmels van Sumatra, waaronder cenigo nieuwe, en schreef monographiëën van de geslachten Septobasidium en Helicobasidium, en Glaziella, terwijl een over de orde der Phallineae gereed kwam. Zijn verdere publicaties zullen in een serie verhandelingen in het „Bulletin” gepubliceerd worden. Het Herbarium te Buitenzorg is zoodoende de vraagbaak geworden voor de determinatie van de tropische schimmels.

Van lagere planten is, naast de in Dl. I reeds vermelde bewerking van de Myxomycetes door

O. Penzig als 2de deel van de Flora van Buitenzorg, te noemen de beschrijving van Boedijn in de „Miscellaneozoologica Sumatrana” van de slijm-zwammen van Sumatra, in 2 stukken (1927).

Voor de onderzoekingen over de morphologie en physiologic van Indische planten zij in de eerste plaats verwezen naar Dl. I, blz. 401. Over het onderzoek naar den bouw en functie van de extrafloral nectarien, ook in verband met een vermeende bescherming van planten door mieren werd door Mevrouw Nieuwenhuis—von Uexküll.—Guldenband gewerkt, ter wijl Treufe, Burck, Koor- ciers en in den jongsten tijd de Franschman Dop studio maakten van den morphologischen bouw van do z.g. Waterkolken van vele tropische plan- ten. Over het typische verschijnsel der anisophyl- lie van verscheidene tropische planten, voornamelijk kruiden, schreven Wiesner (1894) en Hein- rich (1910). Een belangrijk morphologisch werk is do in de „Annales” gepubliceerde verhandeling van Raciborski „Über die Verzweigung” (1901). Lam beschreef „Ademwortels bij Palmen” (in do Verhand. 3do N. T. Natuurwet. Congres, terwijl Funko in 1929—30 zijn onderzoekingen publiceerde over do „Bladgewrichten bij Planten” en hunne bctcekenis voor het vormen van bladmo- zaiken (Annales). Fraai anatomisch werk verricht Janssonius sinds 1900 over de anatomie der Javaanscho houtsoorten, welk belangrijk werk nog niet beëindigd is. In dit verband dient speciaal het werk van het Bosch proefstation genoemd te worden, in welks Mededeelingen belangrijke verhandelingen verschenen over de herkenning en structuur van boomsoorten: Den Berger, Inleiding tot de herkenning van hout naar de praktijk (n°. 7, 1922); Den Berger en Endert, Belangrijke houtsoorten van Ncd. Indië (n°. 11, 1925); Thorenaar, Onderzoek naar de bruikbaar kenmerken ter identificatio van boomen naar hun bast (n°. 11, 1920) on vooral het uiterst fraaie werk van Endert, Geslachtstabellen voor Ned.

Ind, Boomsoorten naar vegetatieve kenmerken (diss. 1928).

Teratologische onderzoeken zijn verricht door J. C. Costerus en J. J. Smith, in een serie van 9 verhandelingen in de „Annales” onder den titel „Studies in tropical teratology” (1895—1925), waarin alle mogelijke afwijkingen van deelen van tropische planten worden beschreven, als aanvulling van Penzig's Handboek der Teratologie.

Op oekologisch gebied hield Burck zich bezig (1853—90), Karsten publiceerde zijn onderzoeken over Epiphyten (1893), gevolgd door Schimper en Von Faber. Vooraan staat echter het klassieke werk van Schimper, het handboek „Pflanzengeographie auf oekologischer Grundlage” (1890), ofschoon niet uitsluitend aan de Maleische flora gewijd, doch voor een belangrijk deel in Buitenzorg bewerkt; van dit werk zal Von Faber binnenkort een tweeden druk uitgeven, bijgewerkt naar de vele nieuwere onderzoeken en veranderende inzichten, na den eersten druk bekend geworden. Eveneens buiten de Annales gepubliceerd is zijn werk over „Die Malaiische Strandflora” (1891) in zijn „Botanische Mitteilungen aus den Tropen” uitgegeven.

Twee algemeene werken, welke globaal de vegetatie van Nederlandsch-Indië schetsen zijn Massart's: „Un botaniste en Malaisie” (in Buil. Soc. Bot. Belg. verschenen) en Ilaerlandt's „Eine botanische Tropenreise” (1893, 2de druk 1910), terwijl Lam eveneens een korte schets gaf van de „Flora” in „De Indische Bodem” (uitg. Volkslectuur).

Over symbiose van Hoogere Planten met Schimmels (mycorrhiza) in de Tropen heeft Janse een onderzoek verricht en na hem in 1929 Burgeff, Miebe en Von Faber bestudeerden de symbiose van Bacteriën en Hoogere Planten. Meer zuivere vegetatie-oekologie is het werk van Von Faber „Fragmente aus einem Tropischen Urwald” (1925) en zijn schitterend werk over „Die Kraterpflanzen Javas in physiologisch-ökologischer Beziehung” (1927); verder bestudeerde hij op moderne wijze de oekologie van de Mangroveplanten. Giesenhagen beschreef „Die Moostypen der Regenwälder” (Annales JijO), terwijl Stahl o.a. het verband tusschen „Regenfall und Blattgestalt” (1893) bestudeerde, en Wiesner zijn „Untersuchungen über die mechanische Wirkung des Regens auf die Pflanze” publiceerde (1897, Annales).

De Insectivore planten in onze Tropen, voornamelijk behoorende tot de familie der Nepenthaceae (Bekcrplanten), werden door Clautriau bestudeerd, evenals door De Meyere en Jensen (Annales 1910), C. Dover (Journ. Mal. Br. Roy. Asiat. Soc. VI) en L. Fage (Treubia 1930), voornamelijk wat de merkwaardige fauna betreft, welke deze bekermers met hun pepsinehoudende vloeistof bewoont.

De eerste, die iets over het Tropische Bosch als Plantengezelschap opmerkte was Treub (1908) met een artikel „La Forêt équatoriale comme association”. De Sociologische Plantengeographie (kennis van de samenstelling en wording der vegetatie als zoodanig en studie van de associaties van plantengezelschappen en de successie of opvolging van deze) werd in Indië ingeluid door een studie over de onkruiden der Oostjavaanse suikerrietvelden in de dissertatie van W. J. O. Kooper

(1927). Voorts verscheen van Prof. Schröter, den bekenden Zwitserschen plantengograaf, een verhandeling over eenige associaties, die hij op zijn Java-reis in 1920 bestudeerde (Viert. Jahrschr. Naturf. Ges. Zürich). Grondig zuiver sociologisch werk verrichte Booberg over de Duinflora bij Pöcger, waarvan een voorloopig artikel verscheen in de Verhand. 5deN. I. Natuurwet. Congres (1929), een voorlooper eencr uitvoerige studie over de plantengezelschappen van de duinen en stranden van Java, Madoera en bijbehorende eilanden.

Wat de Physiognomische Plantengeographie (vegetatiebeschrijvende) aangaat zijn de gegevens grotendeels in fragmenten door de literatuur verspreid; een eerste overzicht is dringend noodig na het pionierswerk van Junghuhn over de Javaansche Flora, in zijn beroemde en nog steeds bruikbare werk „Java” en zijn „Reisen”. Warburg beschreef in 1890 „Die Flora des Ost-asiatischen Monsungebietes” en gaf in 1891 zijn „Vegetationschilderungen aus Süd-Ost-Asien”. Karsten gaf een uitvoerige beschrijving van de „Mangrovevegetation im Malaiischen Archipel” (bibliotheca botanica 1890) en Schimper schreef in 1891 zijn reeds eerder vermelde „Indo-malaischen Strandflora”, terwijl Foxworthy in 1910 nog een verhandeling in de „Annales” publiceerde over de verspreiding en het nut der vloedbosschen. Beccari gaf een fraai werk over de bosschen van Borneo in zijn „Nolle foreste di Borneo” (1902). Hubert Winkler gaf een overzicht van „Die Pflanzendecke Südostborneos”, Stapf en Gibbs beschreven de flora van den Kinabaloë, Hallier die van den G. Kelam, Endert die van M.O. Borneo, (Midden-Oost-Bornco Expeditie 1925). Docters van Leeuwen beschreef de „Flora der hoogste bergtoppen van Java” (1922), evenals Th. Schmucker (1920) en Seifriz die van den Gedó (1923); Schröter beschreef de flora van eenige Oostjavaansche bergen (1928), C. A. Backer gaf in De Trop. Natuur (deel VI—XII) een serie artikelen over „Indische duinplanten” en in hetzelfde tijdschrift over „Sawahplanten”, Beccari gaf een studie over de „Flora der Kalkheuvels van ICoeripan” (Verhand. 3de N. I. Natuurwet. Congres 1925) en in zijn dissertatie een studie over de „Flora der Djatiboschen” (1922). Van Sumatra moet nog steeds genoemd worden het klassieke werk van Junghuhn: „Die Battaklander auf Sumatra” (1847) en vooral het Supplement op de Flora van Ned. Indië (1800) door iliquel, den bekenden Utrchtschen Hoogleeraar, die, hoewel zelf nooit in de Tropen geweest, een verdienstelijke, zij het ook zeer verouderde, schets vande Sumatraansche flora heeft gegeven in de inleiding tot dat werk. Vermelding verdienen Korthals' „Blik op de Natuurlijke gesteldheid en Vegetatie van een deel van Sumatra” (Ned. Kruidk. Archief 1, 1840) en de verslagen welke Teysmann schreef over zijn reizen op Sumatra (Nat. Tijdschr. N. I., XI V, XVIII). De flora der Mentawai-Eilanden beschreef Ridley in een artikel in het Kcw Buil. (1920) en die van den O. Kerintji naar aanleiding van een expeditie van Boden Kloss (Journ. Fed. Mal. Stat. Mus. VIII part. IV, 1917). Van Celebes bezitten wij het Verslag van Koorders, verschenen als Medcd. XIX van 's Lands Plantentuin (1898). Lam beschreef de speciale flora der Talaud Eilanden in een voorloopig artikel „Een plantengeographisch dorado” (Verhand. N. I. Natuurwet. Congres 1927). En-

lele botanische opmerkingen geven de Sarasins in hun „Reisen auf Celebes”. Over de flora van Nieuw Guinee bezitten wij een monografie van het Arfakgebergte in den Vogelkop (1917) van Miss Gibbs: „Flora and phytography of the Arfak Mts.”, terwijl Lam in zijn „Fragmenta Papuana” (1927—29) uitvoerige schetsen gaf van N. N. Guinee. In de fraaie „Vegetationsbilder” door Karsten en Schenck bevinden zich eenige van Karsten over de Mangrove, evenals van Büsgen en Hensen, „Vegetations-Bilder aus M. u. O. Java” door Busse, van N. Guinee door Rechingen en eveneens door H. J. Lam, van Ernst: „Die Besiedelung vulkanischen Bodens auf Java und Sumatra”, „Tropisch Asiatische Baume” door Senn, over de wouden van W. Java door Domin. Voorts bevinden zich in het tijdschrift *De Tropische Natuur* vele fragmentarische vegetatieschetsen en in het tijdschrift *Tectonatrijke artikelen over de Ned.-Indische bosschen*.

Zuiver Floristisch-Plantengeographisch zijn vele schetsen van de Indische bergen. Zoo schreef o.a. Koorders over den Tengger (1900), Den Berger over de Vorstenlandsche Vulkanen, Bünnemeijer over den Djeng, — Doctors van Leeuwen over den Lawoe, Sindoro-Soembing en den Merbaboe, Lam over Slamet en Tjermai, Van Steenis over den Papandajan, Beumée over de modderbron Kesongo, het Karanggebergte en Rerubung, — Doctors van Leeuwen over den Singgalang, Van der Meer Mohr over Poeloe Berhala (S. O.).

Jochems over de Kalksinterterrassen bij den Tinggi Radja (S. O. IC.), Jacobson over het „Oerboschtöp den Ophir”, en Bünnemeijer over „Reizen in het bergland van M. Sumatra”.

De Genetische-Plantengeographie (wordingsgeschiedenis der flora in geologisch zin) heeft reeds lang de aandacht getrokken. Engler in zijn klassiek werk „Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt” (deel II, 1882) wijdt het 13de Hfdst. aan een beschouwing over de Indische en Polynesische flora. II. Hallier f. geeft in zijn „Zusammensetzung und Herkunft der Flora Indonisiens” een belangrijke bijdrage evenals Becari in zijn „Malesia”. Ook Stapf en Miss Gibbs geven in hun monographiën van den Kinabaloewoerdvolle beschouwingen, evenals de laatste in haar werk over de Flora van het Arfakgebergte (1917). Merrill schrijft in de „Annales” over de „Malasian, Australasian and Polynesian Element in the Philippine Flora” (1910). Deze studies baseren zich geologisch vrij wel geheel op de oude opvatting van de permanentie der Continenten en Oceanen en de auteurs construeren hypothetische landbruggen bij hun verklaring van de verspreiding der planton. Ook trachtten zij zich aan te passen bij de opgestelde biologische scheidingslijnen, op zoölogische gronden aangenomen door Wallace (lijn van Wallace) en Pelseneer (lijn van Weber). Do hypothese van den geoloog Wegener over de verschuiving der Continenten en Eilanden en het niet-permanent zijn der Oceanen is een aansporing voor de plantengeographen geweest om hun opvattingen te herzien. Irmscher's algemeen werk: „Pflanzenverbreitung und Entwicklung der Kontinente” (1922) is eveneens voor Indië van belang. Merrill gaf in 1923 een uitvoerige verhandeling over de recente en fossiele Diptocarpaceae, besprak de „Pflanzengeographische Scheidung von Formosa und den Philippinen” (Engl. Jalrb. LVIII) en behandelde de „Correla-

tion of biological distribution with the geologic history of Malaysia” (1923). In het 4de deel zijner „Enumeration” behandelde hij uitvoerig de verwantschap van de flora der Philippijnen (1926). Lam trachtte de verspreiding der Sapotaceae te verklaren met behulp van de theorie van Wegener (1927), Van Steenis die der Bignoniaceae (1927) en Danser die der Nepenthaceae (1928).

De kennis van de verspreidingsmiddelen is nog steeds zeer belangrijk geweest als basis voor de algemeen-plantengeographische beschouwingen, daar zij immers in nauw verband moet staan tot de bereikte verspreiding van een organisme. Nog te weinig studie is aan dit onderwerp gegeven, van de meeste planten wordt de verspreidingswijze maar gegist. Guppy schreef belangrijke werken op dit gebied in zijn „The dispersal of plants as illustrated by the Flora of the Koeling and Co-cos Islands” en vooral in zijn „Plants, seeds and currents in the West Indies and Azores” (1917). Voor de verspreiding der mangroveplanten geeft ook Schimper in zijn Indo-Malansche Strandflora belangrijke gegevens. Op het gebied der vleezige vruchten zijn de gegevens, grotendeels door ornithologen bijeengebracht, zeer verspreid; Doctors van Leeuwen geeft een opsomming van de maaginhoud van vogels op den Soembing en Sindoro. Over de verspreiding door mieren en de aantrekkingsmiddelen der betreffende planten, de vetlichamen of elaiosomen, schreven Doctors van Leeuwen en Beumée. Vangroot belang moesten deze spaarzame gegevens geacht worden in verband met de studie van het ontstaan der nieuwe flora van Krakatau na de catastrophale eruptie in 1883. De reeks van onderzoekingen hierover werd geopend door Troub in 1886 met zijn „Notice sur la nouvelle flore de Krakatau” (Annales), steunend op de geovulkanische gegevens door Verbeek in zijn beroemde werk over Krakatau gepubliceerd. Veertien jaar later kan Penzig in de „Annales” dit onderzoek completeren, terwijl tenslotte in 1907 een uitvoerig artikel van Ernst (Viert. Jahrschr. Naturf. Ges. Zürich) verscheint, waarin de toenmalige flora van Krakatau in bijzonderheden wordt geschetst: „Die neue Flora der Vulkaninsel Krakatau”. Nadien hebben sommige onderzoekers nog geschreven over de nieuwe flora van dit eiland, doch het zijn vooral Doctors van Leeuwen, die voor de flora, tezamen met Dammerman voor de fauna, meer systematisch onderzoek hebben gedaan naar het verloop van het herstel van de nieuwe levensgemeenschappen, die in snelle opeenvolging en wisseling elkaar opvolgen. Stehn onderzocht het eiland in den jongsten tijd van den geologisch en vulkanologisch kant. Een samenvatting van hun resultaten is te vinden in „Krakatau”, een boek, dat uitgegeven werd ter gelegenheid van het Fourth Pac. Sci. Congress, in 1929 op Java gehouden. Tegelijkertijd met dit werk verscheen Backer's „Crakatoa as seen by a botanist”, waarin een scherpe critick geleverd wordt op het tot nu toe verrichte onderzoek en twijfel wordt uitgesproken aan de totale vernietiging van het leven op Krakatau in 1883. Door een fraai onderzoek van Stehn (Buil. Neth. East Ind. Volc. Survey n. 22—23, Sept. 1929) is wel gebloken dat deze twijfel allerminst gegrond is. Oorigens biedt Backer's werk waardevolle gegevens voor de plantengeographie van Java.

Wat physiologische onderzoekingen aangaat,

verdient naast het daaromtrent reeds vermelde in Dl. I, blz. 401 het volgende de aandacht. Chibber bestudeerde de kieming van Indische planten (191G); Ilaberlandt, Stahl en Giltay de ademhaling, en Wiesner voerde een deel zijner beroemde onderzoekingen over „Das Lichtgenuss der Pflanzen” in Ned.-Indië uit. Over den groei van tropische planten werd geschreven door Ivraus. Blaauw schreef over den groei van Cissus-wortels, terwijl Kuyper den groei van het suikerriet beschreef. De periodiciteit in de levensverschijnselen van tropische planten is een bijzonder onderwerp van studie geweest. Went Sr. (189S), Rutgers en Went Sr. (1910), Arens (1923), Smitli (1926) en Coster hebben zich daarmede bezig gehouden, voornamelijk over den periodischen bloei van Orchideeën, in het bijzonder van Dendrobium crumenatum, de z.g. Duifjesorchidee. Coster heeft voorts in de „Annales”, waarin ook de meeste vorige onderzoekingen zijn gepubliceerd, vele belangrijke verhandelingen geschreven over de periodiciteit van de bladontwikkeling en blad val (rui) in de tropen, over die der jaarring vorming bij tropische hoornen en over de vetphysiologie van houtige gewassen. De ontplooiende groei van den paddestoel Dic- tyophora phalloidea werd door F. W. Went Jr. bestudeerd (DeTrop. Natuur 1929, blz. 45), evenals de „Groei bij planten als functie van groeistof en watertoevoer” (in Handel. 5de N. I. Natuurwet. Congres 192S) en „A substance, causing root- formation” (Kon. Akad. Wet. Proceed. deel XXXII, 1929, blz. 35—9).

Van de belangrijke cultuurplanten als suiker, rijst, rubber, koffie, thee, kina en tabak, verschenen in de Mededeelingen der Proefstations talrijke verhandelingen, die niet alle genoemd kunnen worden. Belangrijk is het Handboek ten dienste der Suikerrietcultuur in Ned.-Indië, waarvan reeds 6 deelen verschenen; Jeswiet beschreef den uitwendigen bouw van de suiker. Kobus den in- wendigen.

Eijkman (1888) en Van Romburgh (1899) hielden zich met Phytochemische Onderzoekingen bezig, evenals Greshoff, later door A. W. K. de Jong, Gorter, Boorsma en Ultee voorgezet. Sinds 1929 is het Phytochemisch Laboratorium te Buitenzorg weer in werking gesteld onder Dr. Koolhaas, van wien reeds een tweetal artikelen het licht hebben gezien, namelijk over de Chaulmoo- gra-olie en het voorkomen van mercaptanen bij Lasianthus.

Veel genetisch onderzoek werd voor reeds eerder vermelde cultuurplanten verricht. Voor de suiker geschiedde dit door Jeswiet, terwijl Bremer deze onderzoekingen cytologisch ondersteunde. Kniep, hoogleeraar te Berlijn, bestudeerde de seksualiteit van Fungi (schimmels), Danser beschreef de bastaarden van de soorten Stachytar- pheta met afbeeldingen in de Annales (1929).

Op het algemeen-biologisch grensgebied van planten en dieren bewoog zich voornamelijk Docters van Leeuwen; hij schreef over de Bestuiving van Bloemen door Vogels in zijn „Vogelbloemen”, „Blumen und Insekten auf einer kleinen Koral- Ieninsel” (Annales 1927), „Uit het Leven van Planten en Dieren op den top van den Pangra- ngo”, over welk laatste onderzoek nog een uitvoerige studie zal verschijnen. Belangrijk zijn zijn onderzoekingen over de biologie der „Mierenplanten”. Een eveneens belangrijk werk is zijn „Zoöcecidia of the Netherlands Indies” (1926),

waarin van ruim 1000 plantensoorten 1536 gallen beschreven zijn en 1088 zijn afgebeeld; dit werk is op koloniaal gebied wel als uniek te beschouwen.

Van het Bulletin du Jardin Botanique de Buitenzorg, deuxième série, zijn tusschen 1911 en 191S 28 nummers verschenen, die uit den aard der zaak grootcndeels publicaties op het gebied der beschrijvende plantkunde bevatten. Smith zet er zijn Orchideeën-beschrijvingen in voort (II, 1911; III, 1912; VIII, 1912; IX, 1913; XIII, 1914; XIV, 1914; XXV, 1917; XXVI, 1918), Van Alderwerelt zijn onderzoekingen over Varens (I, 1911; VII, 1912; XI, 1913; XVI, 1914; XX, 1915; XXIII, 1916; XXIV, 1917; XXVIII, 1918). Th. Valetou gaf de resultaten van zijn onderzoekingen op Java over de Zingiberaceae (XXVII, 1918). Docters van Leeuwen beschrijft gallen op Indische planten, Backer (XII, 1913) publiceert er voorloopige resultaten van zijn talrijke verzameltochten op Java.

In het jaar 1918 werd een „troisième série” (in deelen) aangevangen en uitsluitend bestemd voor botanische publicaties; de zoölogische in het tegelijkertijd aangevangen „Trebua”. Van deze serie zijn tot 1931 11 deelen en 2 supplementbanden verschenen. Aanvankelijk verschenen hierin ook phytochemische publicaties, doch het wordt meer en meer alleen bestemd voor floristische, systematische, plantengeographische en phyto- palaeontologische verhandelingen, waarvan het meerendeel reeds eerder genoemd is. Nog niet vermeld zijn van C. P. Cohen Stuart: A basis for tea-selection (Vol. I), de catalogus van de in s'Lands Plantentuin gekweekte gewassen (suppl. I, 1930) en „Plantae novae vel criticae” door J. J. Smith.

Intusschen zette het Departement van Landbouw een nieuwe serie van publicaties van zijn staf op, en wel in den vorm van „Meddeelingen” van de afzonderlijke afdelingen of proefstations. Zoo verschenen in 1912 een eerste Mededeeling van het Proefstation voor Rijst; in 1912—1915 een twaalfstal nummers van het Laboratorium voor Plantenziekten; in 1913 een eerste nummer van „Meddeelingen van den Kultuurtuin”, sedert 1908 een 35-tal meddeelingen van het Proefstation voor Thee, sedert 1919 een 26-tal mededeelingen, sedert 1926 een 5-tal korte mededeelingen en sedert 1923, 22 korte berichten van hot Alg. Proefstation v. d. Landbouw; het Proefstation voor het Boschwezen gaf sedert 1916 21 mededeelingen, 15 korte mededeelingen, grootcndeels verschenen in Tectona (uitge- door de Hoogere Ambtenaren bij het Boschwezen, deel I— XXII sedert 1908); de Tuin- en Landbouw-voorlichtingsdienst met verschillende aparte publicaties; Vereeniging van Landbouwconsulenten: Landbouw I—V 1921—^odic, alle publicaties, die of directe uitgaven zijn van, of althans in eenig verband staan met het Departement van Landbouw en waarvan hier alleen opgenoemd worden de series, welker inhoud met botanische vraagstukken verband houden. Voor de publicaties, uitgaande van de niet onder het Departement ressorteeren- de PROEFSTATIONS, zie men dat artikel.

Tijdschriften, waarin belangrijke botanische verhandelingen verschenen, zijn de Handelingen van het Ned. Ind. Natuurwet. Congres (I—V), het Tijdschrift van do Natuurk. Vereeniging (I— XC, 1850-nodie), De Tropische Natuur, uitgeg-

ven door de Ned. Ind. Nat. Ilist. Vereeniging (I— XIX, 1911-Nodie), Mededeelingen Ned. Ind. Ver. Natuurbescherming.

Het voornaamste orgaan voor populaire publicaties is langen tijd geweest het tijdschrift „Toys- mannia”, waarvan tot 1922 32 deelen het licht zagen; de meeste bijdragen werden geleverd door personeel van den Plantentuin; kort daarna is dit tijdschrift samengesmolten met „De Indische Culturen”, waarvan reeds een lötal deelen zijn verschenen; de inhoud van de tegenwoordige uitgave is echter zeer populair geworden, vergeleken bij het oude „Teysmannia”. In zekeren zin sluit zich hierbij aan het „Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië,” waarvan het aantal deelen in 1930 de 100 reeds ver heeft overschreden, en het „Algemeen Landbouwweekblad voor Ned. Indië”, waarvan tot nu toe een 14tal deelen verschenen.

Onder de werken, waarin de toepassing van de kennis der planten op den voorgrond staat, is reeds vermeld Filet's „Plantkundig Woordenboek”, en De Clercq's „Nieuw Plantkundig Woordenboek”, daar ze niet alleen een register zijn voor de inlandsche namen, doch ook een aantal gegevens bevatten omtrent het gebruik.

Het uitstekende werk van De Clercq is uit den aard der zaak onvolledig geworden door den stroom van latere publicaties over de Ned.-Indische flora, zoodat een nieuw werk uiterst wenschelijk werd. Door den Utrechtschen Hoogleraar Dr. A. Pulle is een 2de editie bewerkt, welke in 1927 bij de Bussy te Amsterdam verschenen is, doch deze bevat slechts weinige namen meer, terwijl men had kunnen verwachten, dat dat aantal verduubbeld had kunnen worden. Bovendien zijn in deze editie de zoo nuttige teekens voor de uitspraak weggelaten. Inmiddels was het Hoofd van het Museum voor Economische Botanie te Buitenzorg bezig met een volledige lijst van inlandsche plantennamen samen te stellen, doch heeft dit gestaakt, toen hij van de 2do editie van de Clercq's werk hoorde. Toch bevat het standaardwerk van Heync: „De Nuttige Planten”, enz., een uitvoerige en betrouwbare lijst, die wel is waar alleen de nutplanten omvat, doch uitstekend bruikbaar geacht moet worden.

Een verhandeling over Inlandsche Geneesmiddelen is Boorsma's „Notes about eastern medicinal”, verschenen in Buil. Jard. Bot. Buitenzorg, sér. III, deel 8, 1926.

Ten slotte mogen eenigo biographieën van binnen- en buitenlandsche botanici genoemd worden, die zich speciaal verdienstelijk gemaakt hebben voor de studie der Flora van Ned.-Indië. Het Rumphius-Gedcnkboek (1902) en dat van Jung- liuhn (1910) zijn reeds genoemd. Over J. E. Teysmann, den onvolprezen hortulanus-botanicus van 's Lands Plantentuin, wiens rijkje botanische collecties nog steeds do aandacht trekken, schreef Treub „Een schets” in Teysmannia (deel I blz. 1 — 11). Over de botanische werken van don Duit- scher Justus Karl Ilasckarl stelde J. G. Boerlage een „In momorium” in hetzelfde tijdschrift (deel 5 1894, blz. 129—48). Een goede biographio van Hoinrich Zollinger is gegoven door Dr. E. Schei- bonor en Dr.D. F. van Slooton (in Mitteil. Gruppo Ned.-Ind. d. Neu. Helvet. Ges. jaarg. 8, n°. 2, 1929), waaruit blijkt, dat Zollinger, ware hij niet zoo vroeg gestorven, en ware het niet, dat zijn belangstelling zoo veelzijdig was, voorbestemd zou

zijn geweest een leidende rol te vervullen in het botanisch onderzoek van Ned.-Indië; kort na 1848 schijnt hem het Directeurschap van 'sLands Plantentuin te zijn aangeboden, dat hij, jammer genoeg, niet aanvaard heeft. Leven en werken van den beroemden natuurvorscher Odoardo Beccari, die vele jaren van zijn leven inden Ned.- Indischen Archipel en Serawak sleet, werden beschreven door zijn landgenoot en opvolger te Elcn— renco—Ur Martelli (1921, 06 pp.). Over Miss L. S. Gibbs, bekend door haar onderzoekingen op en publicaties over den G. Kinabaloe (Br. N. Bor- neo) en het Arfakgebergte in Nieuw Guinee, meer speciaal over de hooggebergte-flora van deze gebieden, werden door A. B. Rendie berichten geschreven (Kew Buil. 1925, blz. 189 en Journ. Bot. LXIII, 1925, 11G—7). Th. Locsner beschreef „Leben und Wirken” van den bekenden Duit- schen botanicus Rudolf Schlechter (in Notizbl. Bot. Gart. & Mus. Berlin-Dahlem, deel 9, 1926, blz. 912—58), die een grooten onderzoekingstocht door Insulinde maakte en voornamelijk bekend is om zijn vele werken over de Orchideeën. Over Prof. Melchior Treub, den beroemden Directeur van 's Lands Plantentuin, zijn boven reeds opmerkingen gemaakt; zijn loven en wetenschappelijk oeuvre werd door Prof. F. A. F. C. Went beschreven in de Annales (deel XXIV, 1911, blz. I—XXXII). S. H. Koorders werd door Docters van Leeuwen in het Buil. Jard. Bot. Buitenzorg (sér. III, deel 2, 1920, blz. 237—11) herdacht, terwijl over hem een uitvoerige, doch mogelijk niet op alle punten juiste biographie verschenen van de hand van E. H. B. Brascamp in Tectona (deel XIII, 1920, blz. 377—504). Overleven en werken van den vroegeren Chef van het Herbarium te Buitenzorg, Dr. Th. Valetou, werd een schets geschreven door Dr. J. J. Smith in het Buil. Jard. Bot. Buitenzorg (sér. III, deel 11, 1930, blz. 1 — 11). Dr. Danser schreef het levensbericht van den helaas te vroeg gestorven bekenden mycoloog Dr. C. van Overcem (in Buil. J. B. B. sér. III, deel 9, 1927, blz. 1—7). Over het wetenschappelijk werk, dat de bekende bryoloog Prof. Max Fleischer voor de kennis der Ned.-Ind. Loofmos- sen en de bryologie in het algemeen leverde, zal in de Annal. Bryologicj deel 4, 1931, een uitvoerig bericht verschijnen/

POLITIE (Aanvulling van Dl. III, blz. 441). Met de verdere reorganisatie van de algemeene politie in Nederlandsch-Indië, waaronder verstaan wordt stads- en bestuurspolitie, zoowel als veldpolitie en gewestelijko recherche, werd in dezelfde richting en op golvijke grondslagen geleidelijk voortgegaan.

Het lager inlandsch personeel der politiecorpsen te Batavia (met inbegrip van Meester Cornclis), Soerabaja, Semarang, Bandoeng en in verscheidene kleinere steden werd ouder dienstverband gebracht en gekazeneerd, tervyl desertio bij Ind. Stb. 1921 No. 615 met straf werd bedreigd.

Al het onder verband dienend agentenpersoneel, zoowel van stads- als van veldpolitie, benevens do commissarissen, politieopzieners, hoofdagenten, posthuiscommandanten, rechercheurs en een deel der mantri's-politie worden opgeleid aan de Opleidingsschool voor do politie te Soekaboomi, alwaar een hoofdcommissaris met de functie van directeur is belast.

In verband mot de bestuurs hervorming werd

aan ieder der Gouverneurs van West-, Midden- en Oost Java een inspecterend ambtenaar der algemeene politie toegevoegd.

Met de geleidelijke afschaffing van de vachten rondediensten der bevolking werd een aanvang gemaakt. De Algemeene recherche aan het parket van den Procureur-Generaal is uitgebreid met een Centraal bureau ter bestrijding van de valsche munterij, terwijl aan den hoofd-inspecteur der Opiumregie een Centrale opium-recherche werd toegevoegd met een hoofdcommissaris als chef.

het corps gewapende politie werd in de jaren 1923—1920 in de Buitengewesten, met uitzondering van Manado en de Molukken, hetzij vervangen door het Leger, hetzij omgevormd tot veldpolitie. Ook op Java wordt geleidelijk, zoowel bij de veld- als bij de groote stadspoliticorpsen, de verouderde Beaumontkarabijn vervangen door de legerkarabijn model 95.

Na alle verschillende reorganisaties zijn thans de rangen en betrekkingen bij de algemeene politie: politieagent 2de en 1ste klasse, posthuiscommandant 2de en 1ste klasse, rechercheur 2de en 1ste klasse, hoofdagent en hoofdresearcher 2de en 1ste klasse, aspirant-politieopziener, politieopziener, hoofdpolitieopziener, onder-commissaris, aspirant-commissaris, commissaris 3de, 2de en 1ste klasse, adjunct-hoofdcommissaris en hoofdcommissaris. Verder bestaan nog bij de algemeene politie de functies van mantri-politie 2de en 1ste klasse, assistent-wedana 2de en 1ste klasse en wedana, voor zoo ver deze ambtenaren van den Inlandschen bestuursdienst speciaal aan de politiecorpsen zijn toegevoegd.

De algemeene politie telt thans (einde 1930):

stads- en besluurspolitie: 4 hoofdcommissarissen, 7 adjunct-hoofdcommissarissen, 54 commissarissen 3de klasse, 2de klasse en 1ste klasse, 50 ondercommissarissen, 30G politieopzieners en hoofdpolitieopzieners, 441 hoofdagenten en hoofdresearchers, 6 wedana's, 37 assistent-wedana's, 1082 mantri's-politie, 003 posthuiscommandanten, 1208 rechercheurs en 19552 agenten;

veldpolitie: 1 hoofdcommissaris, 5 adjunct-hoofdcommissarissen, 37 commissarissen 2de klasse en 1ste klasse, 43 ondercommissarissen, 238 politieopzieners en hoofdpolitieopzieners, 4 wedana's, 21 assistent-wedana's, 429 mantri's-politie, 200 hoofdagenten en hoofdresearchers, 072 posthuiscommandanten, 491 rechercheurs en 8133 agenten.

De sterkte der *gewapende politie* bedraagt thans:

2 divisiecommandanten, 0 afdelingscommandanten, 10 onderofficieren-administrateur, 15 hoofdcommandanten, 21 detachementscommandanten, zoomede 1120 sergeanten, -korporaals en gewapende politiedienaren^ y) **ESCOMPTO-MAATSCHAPPIJ (NEDER- LANDSCH-INDISCHE** (Aanvulling van Dl. I, blz. 080).

Na de in Dl. I, blz. 080 vermelde statutenwijziging van 1912 werd tot een nieuwe statutenwijziging, ditmaal alleen de winstverdeling betreffend, besloten in de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders van 20 Juli 1910; het primaire dividend werd verlaagd van 7½% tot 6%, doch het aan aandeelhouders toekomend deel van de overwinst verhoogd van 55% tot 62½%. Nog geen jaar later, op 7 Maart 1917, werden de

statuten andermaal gewijzigd, waardoor de duur der Vennootschap met 00 jaar verlengd en het kapitaal vergroot werd tot f 25.000.000. De Vergadering van 30 Maart 1920 besloot wederom tot een ingrijpende statutenwijziging, waarbij o.m. het kapitaal der vennootschap, in verband met de zich steeds uitbreidende zaken, op / 50.000.000 werd gebracht, terwijl ook de imperatieve bepaling omtrent een afzonderlijke belegging van het Reservefonds kwam te vervallen. Ten slotte werden in de Algemeene Vergadering van 10 Juni 1927 nogmaals wijzigingen in de statuten aangebracht; de belangrijkste hiervan was wel de terugbrenging van het primaire dividend van 6% op 5%, welk laatste percentage bij Instellingen als de onderhavige meer gebruikelijk is.

In aansluiting met de reeds vermelde emissies vond verdere kapitaalsuitbreiding plaats door de navolgende emissies, t.w.: f3.000.000 in Februari 1917 ad 122½%.

f 5.000.000 in September 1918 ad 122½%.

f 5.000.000 in September 1919 ad 125%.

/ 10.000.000 in April 1920 ad 122½%.

f 10.000.000 in September 1920 ad 125%, terwijl in 1921 / 2.000.000 aandeelen werden uit-gereikt in ruil voor een gelijk nominaal bedrag aandeelen in de Ned.-Ind. Effecten- & Prolongatiebank, welke bedrijf toen met dat der Ned.-Ind. Escompto Mij. werd vereenigd. De aandeelhouders der N.I.E.P. moesten bij de omwisseling / 100 per stuk bij betalen.

Hoewel in het bedrijf der Escompto tot aan het uitbreken van den wereldoorlog een stijgende lijn te constateeren valt, die mogelijk werd gemaakt door de bij de achtereenvolgende statutenwijzigingen aan de Directie verleende bevoegdheid tot uitbreiding van het arbeidsveld der Maatschappij, is naar omvang tot 1914 van bescheiden afmetingen, terwijl zij een Instelling van niet meer dan lokaal belang was. De oorlogsjaren en de korte, daarop gevolgde periode van voorspoed hebben aan de Escompto echter een belangrijke plaats gegeven in het Indische bedrijfsleven en in de financiering van den Indischen im-en export, en zij heeft die sindsdien weten te behouden.

In 1931 had de Escompto, behalve haar hoofdkantoor te Batavia en een vestiging te Amsterdam, 8 agentschappen in Indië. Het totaal aantal eigen vestigingen was in 1930 gestegen tot 24, en wel te: Batavia, Bandjermasin, Bandoeng, Benkoelen, Chribon, Djember, Jogja, Makassar, Magelang, Malang, Médan, Manado, Padang, Palembang, Pontianak, Semarang, Siboga, Soerabaja, Soerabaja-Simpang, Tegal, Weltevreden, Amsterdam, Haag en Rotterdam.

De ontwikkeling dor Maatschappij heeft steeds nauw verband gehouden met de economische toestanden in Nederlandsch-Indië en het behoeft geen verwondering te wekken, dat de hevige crisis, die zich in 1921 begon te inanifceeren, van grooten invloed is geweest op het bedrijf dor Maatschappij, die juist een periode van zeer sterke expansie, welke nog niet geconsolideerd was, achter den rug had. Het gevolg hiervan is geweest, dat een complex „crisisbelangen” ontstond, dat geleidelijk wordt afgewikkeld en waarvoor elk jaar een deel der winst wordt bestemd, na uitkeering van een redelijk dividend.

Hoewel zich in de dividenduitkeeringen zeer sterke schommelingen voordeden, hetgeen in de jaren vóór den wereldoorlog te gemakkelijker

kon voorkomen, doordat een betrekkelijk klein verschil in het winstcijfer over het toen geringe kapitaal reeds een vrij belangrijke verhooging of verlaging der uitdeeling ten gevolge kon hebben, is het rendement voor aandeelhouders door- genomen zeer bevredigend geweest. Over 72 boek

jaren werd 540* % dividend uitgekeerd, wat uitkomt op een gemiddelde van ruim 7* %.

De krachtige en gezonde bloei van deze fi- nancieele instelling blijkt uit do navolgende tabellen :

NEDERLANDSCH-INDISCHE ESCOMP TO MAATSCHAPPIJ.
STAAT A.

Activa (in duizendtallen guldens) per 31 December.

	1900	1905	1910	1915	1920	1925	1926	1927	1928	1929
Kas, Bankiers en Effecten.	2.079	6.341	10.246	10.136	43.503	20.865	31.339	29.500	29.058	40.511
Wissels.....	10.098	11.086	11.893	17.243	64.237	52.023	41.049	38.515	46.040	39.543
Beleeningen op Effecten .	442	262	2.018	6.636	19.298	10.582	12.299	15.501	15.396	18.230
Debiteuren	5.502	8.155	11.811	16.786	115.854	75.573	84.738	100.681	89.043	92.210
Gebouwen in eigen gebruik	20	98	266	760		4.150	4.181	4.225	4.475	4.475
Vaste Eigendommen . . .	-	-	-	-	-	1.384	1.100	1.063	1.060	887
Deelnemingen Syndicaten.		27	541	43	—*)	- ')	6.669	6.523	5.381	5.244
	18.141	25.969	36.775	51.604	244.642	164.577	181.375	196.008	190.453	201.100

*) Opgevoerd onder „Effecten”.

Passiva (in duizendtallen guldens) per 31 December.

	1900	1905	1910	1915	1920	1925	1926	1927	1928	1929
Kapitaal en Reserve. . .	3.296	5.811	9.000	12.538	59.000	59.003	59.006	59.011	59.012	59.012
Deposito's	4.703	6.299	12.022	12.913	28.675	32.979	47.320	47.147	42.785	47.146
Rekening-courant saldi .	4.636	7.423	8.703	16.134	80.790	52.389	54.520	55.483	53.227	49.657
Bankiers	-	353	1.544	1.080	35.486	6.206	8.414	19.423	16.034	25.862
Wissels e. a. Crediteuren .	5.506	6.083	5.506	8.939	40.691	14.000	12.115	14.944	19.395	19.423
	18.141	25.969	36.775	51.604	244.642	164.577	181.375	196.008	190.453	201.100

STAAT B.

Dividendenstaat over 72 boekjaren.

Boek-jaar	Divi- dend	Boek- jaar	Divi- dend	Boek- jaar	Divi- dend	Boek- jaar	Divi- dend	Boek- jaar	Divi- dend	Boek- jaar	Divi- dend
1858	n %	1870	n %	1882	8è%	1894	8 %	1906	8 %	1918	10/0
1859	8*%	1871	9 %	1883	7*%	1895		1907	8 %	1919	10/0
1860	8 %	1872	10 %	1884	n %	1896	44%	1908	8 %	1920	12%
1861	8*%	1873	0 %	1885	z	1897	—	1909	s %	1921	11%
1862	8.1 %	1874	10è %	1886	z	1898	5 %	1910	8 %	1922	5/0
1863	7*%	1875	13 %	1887	4 %	1899	5 %	1911	8 %	1923	5/0
1864	8* %	1876	14 %	1888	4 %	1900	74%	1912	s* %	1924	5/0
1865	10 %	1877		1889	0 %	1901	74%	1913	8* %	1925	5%
1866	8* %	1878	4 %	1890	7 %	1902	8 %	1914	0 %	1926	5%
1867	0 %	1879	7 %	1891	8 %	1903	8 %	1915	8* %	1927	5%
1868	4 %	1880	z	1892	14* %	1904	s %	1916	10 %	1928	5%
1869	4 %	1881	8 %	1893	H	1905	8 %	1917	10 %	1929	5

2. **KOFFIE** (Vervolg van Dl. II, blz. 378). De ver- wachtingen, een kleine 15 jaar geleden, in het artikel **KOFFIE** in deze Encyclopaedie uitgesproken, dat eens Java weder evenveel en wel

licht meer koffie zou opleveren dan in de meest productieve dagen van hot cultuurstelsel, worden bijna vervuld.

fn do mooiste jaron van de Gouvernements-

koffiecultuur, ongeveer van 1840 tot 1855, vóór dus de bladziekte funest ging optreden, sc-horn melden deze oogsten op Java om de 900.000 pikool: met inbegrip van de opbrengsten der particuliere ondernemingen werd meermaal over de

1.0. 1000 pikool gehaald. De Gouvernementscultuur is verdwenen, de bevolkingscultuur is op Java van weinig beteekenis, de oogsten van de ondernemingen daarentegen bedreogen do laatste jaren om en bij de 800.000 pikool. Voorloopig is een sterke vermeerdering niet te verwachten, daar woeste gronden immers op Java zoo goed als niet meer beschikbaar zijn, zoodat een belangrijke uitbreiding van het koffieareaal slechts ten koste van een andere cultuur zou kunnen geschieden.

Wat echter 15 jaar geleden niet verwacht werd, is de aanzienlijke uitbreiding, die de koffiecultuur op Sumatra onderging. In tegenstelling met Java was het hier de bevolkingskoffie, die de grootste vlucht nam, al mag zeer zeker de ondernemingsaanplant ook van beteekenis genoemd worden. Wanneer de speciale eischen, die robustakoffie aan het klimaat stelt, besproken zullen worden, zal blijken, dat de omstandigheden voor deze cultuur op Sumatra lang niet altijd ideaal zijn, en zal ook aangetoond worden, waarom de bevolking sterker staat dan menige onderneming.

De oogst van de bevolkingskoffie van geheel Nederlandsch-Indië is de laatste jaren grooter dan die van de ondernemingen en schommelt om het millioen pikoels.

De koffiecultuur is dus belangrijker dan ooit te voren. Nederlandsch-Indië, dat, in de rij der producenten van de geheele wereld, in het begin van deze eeuw naar de zevende plaats was afgezakt, neemt thans weer de derde plaats in (na Brazilië en Columbia).

Dit is uitsluitend aan de robusta te danken, in het jaar 1900 als plantjes in Wardsche kisten ingevoerd en op een paar ondernemingen in het Malangse uitgeplant. In dat jaar had een firma te Brussel, „l'Horticole coloniale”, Directeur Linden, in haar „Catalogue des plantes économiques coloniales” medegedeeld, dat er een nieuwe koffie-soort, door een reiziger der firma, Luja, in het binnenland van Afrika (Congo) ontdekt, verkrijgbaar was. Deze soort, die uitmuntte door krachtigen groei en zware vruchtdracht, werd door Linden om die reden „Coffea robusta” genoemd, hetgeen dus een kweekers-, geen wetenschappelijke naam is. Den toenmaligen secretaris van den Raad van Beheerder Cultuur 31 ij. Soember Agoeng, Rauws, komt de eer toe de eerste plantjes naar Java gezonden te hebben, welk voorbeeld spoedig door anderen gevolgd werd. Hoewel ook in lateren tijd nog wel robusta-zaad geïmporteerd werd, zijn toch bijna alle aanplanten afstammelingen van de eerste import-boomen, waarvan er nog verschillende in leven zijn. Uit de variatie in blad, bes en vatbaarheid voor de bladziekte van deze importboomen, nog veel sterker van hun nakomelingschap, blijkt, dat het onder den naam „robusta” ingevoerde materiaal een mengsel is geweest van zeer uiteenloopende vormen, die zeker niet tot een zuivere soort gerekend kunnen worden. Hierdoor was echter de mogelijkheid tot een vruchtbare selectie, zoowel wat kwantiteit als kwaliteit betreft, geschapen.

Van de 127.171 ha., die eind 1929 op Nederlandsch-Indische ondernemingen met koffie beplant waren, nam robusta er 117.988 in beslag, welk cijfer overtuigend aantoonde, hoe de koffiecultuur feitelijk de cultuur van robusta geworden is. Dit geldt ook voor de bevolkingskoffie, waarvan de uitgestrektheid echter zelfs niet bij benadering bekend is, doch waarvan de uitvoercijfers een maatstaf voor de belangrijkheid der verschillende soorten vormen. Van den totalen uitvoer der bevolkingskoffie in 1929 van 58.533 ton is de specificatie: 52.104 ton robusta, 6.411 arabica, terwijl de kleine rest door andere soorten wordt ingenomen.

Het is dus volkomen gemotiveerd slechts uitvoerig bij de robusta-cultuur stil te staan.

De cultuur kan van zeehoogte t'ot ongeveer

1.0 m. boven zee gedreven worden, indien de regenval aan de zoo straks te vermelden eischen voldoet. Boven 800 m. zijn echter de omstandigheden minder gunstig en zijn alleen bij hooge marktprijzen winsten te verwachten. In het bijzonder geldt dit voor ondernemingen met een nat klimaat, die geen geprononceerd drogen tijd kennen. De groei kan onder die omstandigheden nog behoorlijk, zelfs zeer goed zijn, er kunnen in den beginne zeer mooie oogsten gemaakt worden, doch met het ouder worden van den aanplant gaat de productie snel achteruit. De hoornen vormen veel en groot blad, waardoor minder bloei ontstaat en deze gevaar loopt te mislukken.

Bij de bevolkingscultuur op Sumatra, die dikwijls in vochtige, hooge streken gedreven wordt, is het dan ook uitzondering, als de plantsoenen lang onderhouden worden. Als eenige goede oogsten verkregen zijn, gaat de Inlander — die grond ad libitum te zijner beschikking heeft — elders opnieuw planten en laat de oude tuinen in den steek. De ondernemingen verkeeren niet onder deze gunstige omstandigheden; het behoeft niet te verwonderen, dat teleurstellingen kwamen na enkele mooie jaren in den beginne, des te eerder naarmate de onderneming hooger lag en het klimaat er vochtiger was.

Op grootte hoogte, bijv. 800 m., kan robusta straffeloos maandenlange droogte weerstaan. Hoe lager de onderneming gelegen is, des te korter moet deze periode zijn, tenzij de grond zeer bijzondere eigenschappen heeft. De mooiste koffie-ondernemingen zijn wel op de jongvulkanische Kloetgronden gelegen, waarvan de zandige bovengrond de verdamping tegengaat, zoodat de ondergrond nog na maandenlange droogte vochtig is. Op zwaren kleigrond daarentegen is het waterverlies groot en ondervinden de hoornen veel eerder de gevolgen van droogte. Op zeer geringe hoogte, bijv. beneden de 250 m., mag de droge periode slechts kort duren, aan den anderen kant kan men zich op dergelijke ondernemingen door een bepaald cultuursysteem tegen de gevolgen van te groot vochtigheid wapenen. Op de hoogere ondernemingen wordt koffie getopt, op ongeveer 2 meter boven den grond. Deed men dit niet, dan zouden de hoornen zoo hoog en stevig opgroeien, dat de pluk en de bestrijding van ziekten en plagen groot moeilijkheden zouden geven. Tegenwoordig houdt men gewoonlijk één stam aan, soms ook wel twee. Op lagere landen daarentegen is de groei zooveel sneller, dat de stam lang niet zoo stevig wordt en bij niet-toppen — z.g. doorschieten — gemakkelijk om te buigen is

Men past nu liet volgende cultuursysteem toe: Het eerste jaar houdt men den boom op één stam, door alle uitloopers te vórwijderen; het volgend jaar laat men zoo laag mogelijk, liefst tegenover elkaar, twee uitloopers staan. Er wordt niet getopt, doch de stammen buigen door het gewicht der bessen om en zijn van den grond af met behulp van een krommen stok verder door te buigen, het plukken der bessen gaat gemakkelijk. Na eenige oogsten wordt de eerste stam een eindje boven den grond afgezaagd, nadat men te voren reeds een uitlooper heeft aangehouden, de andere stammen ondergaan hetzelfde lot, als ze „afgedragen” zijn, d.w.z. zoo goed als alle ondertakken verloren hebben. Op deze wijze kweekt men alleen primair hout, de boomen blijven open en mislukking van de bloeien door te groote mate van vochtigheid is veel minder te vreezen.

Zeer zeker zou men op de hooge ondernemingen door snoei het bezwaar van het te dicht worden der boomen kunnen opheffen, doch snoei is niet eenvoudig en zeer kostbaar, vooral in den beginne, als voor iederen weggesneden tak er als het ware tien in de plaats komen. Op de meeste ondernemingen beperkt men zich dan ook tot de z.g. wiwilan aloes, eens in het jaar openmaken van de kruinen der boomen, door het doode hout en de naar den stam groeiende takken (de z.g. pang balik) weg te snijden.

Zeer aan te bevelen, en voor vochtige landen onmisbaar, is de kokersnoei, waarbij in een kring om den stam met een middellijn van ongeveer 30 cm. alle secundaire takken worden weggesneden, waardoor een koker ontstaat. (De naam kokersnoei zou echter naar een planter, Koker, gegeven zijn, die hem het eerst toepaste).

Voor natte ondernemingen zal men moeten trachten een open boomtype te vinden, waarbij lucht en licht meer toegang tot het inwendige van de boomen hebben dan bij vele der thans in den aanplant aanwezige boomen het geval is. Gewenscht is een klein, gegolfd, schuiftvormig, afstaand blad, de uiteinden der takken moeten zich naar boven krommen. De zuivere Uganda — een robusta-achtige koffiesoort, eveneens uit Afrika ingevoerd — beantwoordt vrijwel aan deze eischen, doch heeft enkele bezwaren, als groote vatbaarheid voor den koffiebesenboorder, een zeer ernstigen vyand, en de neiging, in een vochtig klimaat vooral, om reeds gezette bes af te stooten welke bes bovendien veelal aan den kleinen kant is.

De Proefstations bevelen daarom voor natte landen een Uganda-achtig robusta-type aan, dat zowel de goede eigenschappen van de Uganda als van de robusta heeft.

Het tegenovergestelde hiervan is het Quillou-achtige type, volkomen ongeschikt voor vochtige landen. Door de groeiwijze is do boom als het ware van lucht en licht afgesloten, met als gevolg slechte vruchtzotting on af val van reeds gezette vrucht. Quillou — ook een uit Afrika ingevoerde robusta-achtige koffie — heeft trouwens op den duur ook op droge landen niet voldaan.

Op droge landen is hot type van, niet zoo overwegend belang, doch om do verdamping zoo gering mogelijk te doen zijn, verdient een dergelijk type, als voor vochtige landen noodig is, het meest aanbeveling.

De oogsten van do tegenwoordige aanplanten schommelen jaarlyks zeer aanzienlijk, zij zijn nog

voor een groot deel afhankelijk van het klimaat. Zoowel door te veel droogte als door te veel vocht kunnen bloei mislukkingen plaats vinden.

Op droge landen is het fataal, als in de droge periode een buitje valt — dat met wiskundige zekerheid 8 a 9 dagen later een bloei doet ontstaan — wanneer hierop weer een langere droge periode volgt. De bloei mislukt dan grooten-deels, vooral op gronden, die het water niet goed vasthouden. Valt des ochtsends vroeg tijdens het opgaan van den bloei regen en houdt de regen den gcheelcn dag aan, dan is de bloei eveneens grootendeels tot mislukking gedoemd. Dit is echter een uitzondering, veel meer komt het voor, dat een liooge graad van vochtigheid, langen tijd achtereen na den bloei, het slagen tegengaat.

Zal het klimaat wel steeds een grooten invloed blijven uitoefenen, geheel machteloos staan wij er toch niet tegenover. Wij zagen reeds, dat een goed boomtype den invloed van te veel vocht gedeeltelijk kan compenseeren. Door een rationeele schaduw kunnen wij ook iets bereiken: op vochtige landen zal men in de perioden der bloeien de schaduw licht maken, op droge landen juist donker.

Verder moet, vooral op droge landen, naar grondverbetering gestreefd worden, waardoor het waterverlies in den drogen tijd beperkt wordt. Men is daartoe op humusvorming aangewezen, hetgeen hot eenvoudigste door groenbemesters geschiedt, waaronder de schaduwboomen op den duur de voornaamste plaats innemen. De tot voor korten tijd vrijwel algemeen gebruikelijke lamt&ra (Leucaena glauca), welke de oude dadap, die meer en meer onder ziekten en plagen ging lijden, verdrongen had, is in dit opzicht zeker niet de ideale boom. Den laatston tijd wordt daarom gemengde schaduw van deze beide boomen ge- propagandeerd, waarbij men de dadap niet te oud laat worden, doch na 8—10 jaar verwijdert, nadat al eenige jaren te voren nieuwe stekken zijn geplant.

In jonge tuinen is behalve voor de schaduwboomen plaats voor struikvormige groenbemesters (Crotalaria's en Tephrosia's), die als pagars tusschen de koffie worden geplant en geregeld worden gesnoeid, welk snoeisel onder bepaalde omstandigheden ondergegraven kan worden.

Verder kan men nog een grondbedekker uitplanten, zorgdragend, dat deze niet te dicht bij liet stammetje komt. Indigofera endecaphylla wordt daartoo het meest gebruikt. Zoodra de koffie in productie komt, moet men echter de grond- bedekkers verwijderen, daar anders do op den grond gevallen besson moeilijk verzameld kunnen worden, terwijl dit juist met het oog op don koffiebossenhoorder rigoureu geschieden moet.

De humusvorming kan met succes in z.g. blinde goten geschiedon, lange smalle, ongeveer 1 m. diepe kuilen, tusschen de koffieryen aangebracht, waarin hot snoeisel der groenbemesters en soha- duwboomen en do afgevallon bladeren komon. T. z. t. worden do goten geopend en do humus onder don boom uitgespreid. Haaks op de oude goten kunnen dan niouwe worden aangebracht.

Het meeste succes in den strijd togen hot klimaat mogen wij echter van selectie verwachten. Immers zelfs bij groote misoogsten ziot men boomen, die toch goed produceeren. Er moet dus naar gestreefd worden te selecteoren op een koffie- boom!, die zich veel minder van het klimaat

aantrekt dan thans nog in den regel het geval is.

De zaadkeuze is dus van zeer veel belang en meer en meer gaan belanghebbenden er dan ook toe over zaad van de proeftuinen der Proefstations en van het Departement van Landbouw* te betrekken. Het spreekt wel van zelf, dat in deze tuinen de selectie in de eerste plaats op kwantiteit plaats heeft, waarbij het een gelukkige omstandigheid is, dat de meest geschikte typen veelal zware producenten zijn. Wel is de bes bij de Uganda-robusta-achtigen veelal klein, zoodat bij de selectie vooral grootbessige booraen het uitgangspunt moeten vormen. Deze boomen, de z.g. moederboomen, moeten in hun nakomelingschap worden getoetst, alvorens ze voor zaad- leverancij gebruikt kunnen worden. Dit zaad wordt dan op groote schaal gewonnen van enten, waarvan het entrijs van den moederboom genomen is.

Vermenigvuldigen met enten heeft bij robusta- -koffie in het groot nog geen ingang gevonden. Voortplanten met behulp van zaad is eenvoudiger, terwijl bovendien onze ervaringen met enten — wat de productiviteit betreft — nog niet groot zijn.

Zaadtuinen zijn in het bezit van het Proefstation Malang, de centrale instelling voor de koffiecultuur in Nederlandsch-Indië, van de Gouvernementskoffieonderneming Bangelan en van het Besoekisch Proefstation. Vooral de eerstgenoemde twee tuinen hebben de laatste jaren zeer veel zaad geleverd.

Het plantverband is eveneens van het klimaat afhankelijk. Op lage, vochtige landen is de groei zeer snel, de afstand tusschen de boomen zal grooter gekozen moeten worden dan op drogere landen. Zoo varieert thans het plantverband tusschen 8x8 tot 10 X 10 Rijnlandsche voet. Bij een rationeel cultuur zal men de eerste jaren steeds de minder mooie exemplaren door betere vervangen, later wordt de aanplant meer gesloten en volstaat men met het verwijderen van de slechte producenten en wordt alleen dan ingeboet, als er voldoende plaats beschikbaar is, bijv. wanneer enkele slechte producenten bij elkaar stonden.

Ook op ziekten en plagen is het klimaat van invloed. Robusta bleef niet gespaard voor tal van vijanden uit het planten- en dierenrijk, die ook de arabica teisterden. De ernstigste ziekte der arabica, de bladziekte, is gelukkig van weinig beteekenis, hoewel robusta van het begin af aan er niet immuun tegen was. In droge jaren, vooral als zij gepaard gaan met een grooten oogst, waardoor de boomen reeds verzwakt zijn, steekt de bladziekte wel eens het hoofd op en baart ongerustheid, doch zoodra de klimaatsomstandigheden weer gunstiger worden, keert de oude toestand terug.

Een ziekte, die een ernstig gevaar dreigde te worden, is eerst eenige jaren geleden in de robusta geconstateerd: de z.g. topsterfte (bij jonge booraen) en de takinsterving (bij oudere), beide door dezelfde Rhizoctoniaschimmel veroorzaakt. De ziekte is nog niet lang genoeg bestudeerd om nu reeds groot optimisme te wettigen, doch er zijn reeds aanwijzingen, dat men in den strijd er tegen op den goeden weg is. Over het algemeen zal een cultuur niet gauw door ziekten en plagen ten onder gaan, als belanghebbenden over krachtige Proefstations beschikken. Dit is bewezen

voor een zeer dreigend optredende plaag: do koffiebessenboeboek, een kever, die in de bessen boort en er zijn eieren deponceert, terwijl de hier uit voortkomende larven den inhoud leegvreten. De kever, in West Java, waar de koffiecultuur zeer weinig beteekent, reeds vanaf 1A09 bekend, werd in 191S voor het eerst in het voor deze cultuur zoo belangrijke Oost Java geconstateerd. De plaag greep snel op onrustbarende wijze om zich heen, niet alleen op Java, doch ook op Sumatra. Het voortbestaan van de koffiecultuur werd door velen ernstig bedreigd geacht. Nog doet de kever belangrijk schade, doch dank zij wetenschappelijk onderzoek is het gevaar geweken.

Talrijk zijn de andere vijanden, die lokaal groote schade kunnen doen, als een kever, die in de takken boort, en verschillende luizen, waarvan er een, een der twee meest schadelijke witte luizen, vooral in droge jaren verontrustend optreedt.

Ten slotte enkele statistische gegevens over de koffiecultuur van Nederlandsch-Indië.

Ultimo 1929 was 127.171 ha. met koffiecultuur, waarvan 95.520 ha. op Java (Oost Java 79.4G3 ha.) en dus 31.651 ha. op de Buitengewesten (2S.290 ha. op Sumatra).

Van de 55.280 ton onderneeringskoffie kwam 46.093 ton van Java. Oost Java leverde daarvan 87%.

Er zijn 419 ondernemingen, waarvan er 296 op Java liggen. Daarvan tellen er slechts 106 uitsluitend koffiecultuur.

In de gemengde aanplantingen is koffiecultuur meestal een bijcultuur van tijdelijken aard, een z.g. catch- crop, die bij het ouder worden van de hoofdcultuur, vrijwel steeds rubber, gedoemd is te verdwijnen, daar ze niet meer loonend te exploiteeren valt, zoodra de schaduw te dicht wordt. Geregeld wordt dus koffiecultuur uitgekapt, waardoor de uitbreiding der cultuur geremd wordt.

Op de bestaande ondernemingen is nog grond genoeg beschikbaar. In Oost- en Midden Java is ongeveer 75% van de oppervlakte der koffiecultuur- ondernemingen beplant, van geheel Java 51.3%, van geheel Nederlandsch-Indië 44%. Van deze 44% komt echter slechts ruim de helft voor rekening van de koffiecultuur, een gevolg van het feit, dat de meeste koffiecultuur-ondernemingen ook andere cultures drijven.

Wij vermelden reeds, dat van de 127.171 ha. onderneeringskoffie de robusta er 1J 7.988 in beslag nam. Voor de arabica en Liberia zijn de cijfers 5.510 en 2.347 ha.

Wat de productie der ondernemingen betreft, deze bedroeg voor de robusta 52.524 ton, voor arabica 1.518 ton en voor Liberia 629 ton, terwijl diverse andere soorten het tot totaal 609 ton brachten..

De oude, eens zoo belangrijke arabica verdween dus nagenoeg geheel, van de Liberia is zoo goed als niets meer over. Blijft de bladziekte hiervoor in de eerste plaats aansprakelijk te stellen, de robusta en de rubber droegen sterk hiertoe bij. Er zijn nog slechts enkele ondernemingen over, die arabica — de oude Javakoffie — cul- tiveeren. De omstandigheden — hoogte minstens 1000 meter en een zeer geprononceerde droge tijd — zijn daar gunstig. Alleen door de oogsten met behulp van zware schaduw te drukken, kan men dan nog de cultuur blijven uitoefenen.

Wat kwaliteit betreft staat onze arabica verre

boven de robusta, de marktwaarde is dan ook gewoonlijk het dubbele. Wellicht slagen echter de Proefstations er eens in door kruising de kwaliteit van de robusta op te voeren.

Literatuur. Een tot den tegenwoordigen tijd bij - gewerkt handboek voor de koffiecultuur in Neder- landsch-Indië bestaat niet. Het archief voor de koffiecultuur, waarin de resultaten van de onderzoekingen der Proefstations en van het Departement van Landbouw over deze cultuur verschijnen en „De Bergcultures”, waarin voordrachten van het personeel en populaire mededeelingen worden opgenomen, zullen belanghebbenden moeten raadplegen, willen zij met de laatste vorderingen bekend raken. Het is de bedoeling van het Koffieproefstation te Malang een serie handleidingen te doen uitkomen. Ter perse is: De Ziekten van de Koffie, door Dr. W. Bally, botan. icus bij dit Proefstation. In 1927 verscheen: Uit de Praktijk der Robustacultuur”, door P. E. Winkler, een klein werkje in de eerste plaats voor beginnende planters van nut. Dr. K. W. van orkom's „Oost-Indische Cultures” (2e druk 1918) bevat een waardevolle compilatie. Een populair overzicht geeft ten slotte J. Hagen in „De Koffiecultuur”, verschenen in de bekende serie „Onze Koloniale Landbouw”.

U.

BORRERIA HISPIDA K. Sch., fam. *Rubiacae*. Boeloe loetoeng (SOEXD.), Gempoer watoe, Kertas watoe (JAV.). Klein kruid, voorkomend tot op ± 800 m. zeehoogte, aangewend als in- landsch medicijn[^]

BRASSICA RAPA L., fam. der *Cruciferae*. De knollen, ronde rapen of koolrapen worden op 1000 m. zeehoogte en hooger niet zelden op Java geteeld en door Europeanen als groente gegeten.

BRASSICA RUGOSA Prain, fam. der *Cruciferae* (B. juncea Coss.). Sesawi (MAL.), Sasawi (SOEXD.), Sawi (JAV.). Geen groente wordt in Indië zóó veelvuldig en algemeen geteeld als de sesawi poetih; de sesawi idjo wordt gemeenlijk ingezouten door Chineezen en Inlanders. De soort is wel verward met *Sinapis alba* en *Sinapis nigra*, welke in Indië evenwel nog niet zijn aange- troffen?[^]f-

BROMUS INSIGNIS Buess, fam. *Gramineae*. Pari kesit (JAV.). Overblijvend, 70—175 cm. hoog gras, voorkomend in de bergstreken van

M. en O. Java tusschen 1900 en 2800 m. zeehoogte, ülistokend als veevoeder geschikt, en als zoodanig door de Javanen hoog geschat; de vruchten worden, gelijk die van *Avena* Jung- huhnii, door de bewoners van het Djijèng-plateau- wel ingezameld om er brij van te koken.

BROMUS UNIOLOIDÉS H. B. IC., fam. *Gramineae*. Zeer sterk uitstoelend, groote pollen vormend, in Z. Amerika inheemsch gras, in groote hoeveelheden op den Tenggor tusschen 1000 en 2000 m. zeehoogte verwilderd; in andere landen, b.v. Australië, als uitnemend voedergras bekend staand, echter tegon vertrapten niet bestandy[^]

BRUCEA BURMANICA Griff., var. *Micro- phylla* Engl., fam. *Anacardiaceae*. Raraan (MAL.). Hot hout van dezen middelmatig hoogen, uit Palombang afkomstigen boom is zwaar, hard on duurzaam en wordt voor verschillende doeleinden gebezigd. De jonge vruchten worden rauw bij de rijst gegeten/

BUCKLA'NDIA TRICUSPIS Hall. f., fam. der *Ilamamelidaceae*. Hapas hapas (TOBA). Eon in

den Archipel alleen van Sumatra uit de berg- bosschen bekende boom met fraai loof, een goed bouw hout opleverend en tot dit doel — en eveneens voor wegbeplanting — somwijlen op Sumatra aangeplant.

CAJANUS CA JAN Mills., fam. *Leguminosae*. /Ó - (C. indicus Spreng). Katjang hiris (SOEXD.), K. Bali ^MAL. MOL.), IC. kajoe, K. goedé (JAV.), Pigeon pea. Opgerichte, H—3 m. hooge halfheester, op Java aangeplant van de laagvlakte tot op ± 2000 m. zeehoogte als voedingsgewas en wel eens aanbevolen als groenbemester. Deze boonsoort wordt in alle tropische landen geteeld, hoofd- zakelijk om de boonen, welke geroosterd kunnen worden en als versnapering en toespijs dienen; de jonge peulen en top bladeren worden als groente, rauw of gestoomd, gegeten. In Br. Indië is de „dhal” het op twee na belangrijkste peul- gewas, dat op groote schaal wordt aangeplant, en een volksvoedsel vormt. Eenige verschillende vormen worden onderscheiden naar de kleur der zaadhuud: graauwwit, geel, bruin en zwart[^]V"

CALAMUS AXILLARIS Becc., fam. *Palmde*:

Rotan sega ajer (MAL.). Sterk uitstoelende soort, waarvan de klimmende stengels een lengte kunnen bereiken van 50 m., groeiend aan moerassige rivieroeveren in het laagland van Malaka en Su- matra[^]

CALCICARPA LONGIFOLIA Lamk. Jam. *Verbenaceae*. Meniran oetan (BATAV. MAL.), Ka- toempang (SOEXD.), Gambiran (JAV.). Opgerichte, vaak sterk vertakte, 1½—5 m. hooge heester, op Java van de laagvlakte tot op 1 i 600 m. zeehoogte; de forma subglabrata Schau. wordt als inlandsche medicijn aangewend, terwijl van de forma floecosa Schau. de fijngestampte bladeren als vischvergift worden gebruikt[^]V"

CALOPOGONIUM MUCUNOIDES Des#? fam.

Leguminosae. Katjang asoe (JAV.). Vrij lang levend kruid met kruipende en links windende 1—3 m. lange stengels, inheemsch in tropisch Amerika, lang geleden ingevoerd en thans over M. en O. Java tot 300 m. zeehoogte verbreid, plaatselijk gebruikt als grondbedekker in agaveen rubberaanplant in M. Java en de Oostk. v.

Sumatra als groenliemester, geen zware schaduw- verdragend[^]Sx

CAMPNOSPERMA AURICULATUM Hook f.

(*Buchanania auriculata* BI.), fam. *Anacardiaceae*. Madang rimoeëng (ATJÈH), Antoemboes (BAT.), Terontang poetih (MAL.). Hooge boom der veen- moorassen van het W. deel van den Mal. Archipel, waarvan het hout van goede kwaliteit en tamelijk duurzaam is en gebruikt wordt voor plankon, kano's, wateraderen, etc.

CAMPNOSPERMA MACROPHYLLUM Hook f.

(*Buchanania macrophylla* BI., *B. racemiflora* Miq.), fam. *Anacardiaceae*. Terentang abang, T. maloong (MAL.). Boom, 20—25 m. hoog, verbreid over hot W. deel van den Mal. Archipel in ziltige veenmoerassen, soms in uitgestrekte zuivere bestanden met grijsrood, weinig duurzaam hout, dat in Z. O. Borneo wel voor het vervaardigen van kisten wordt gebruikt.

CAMPNOSPERMA OXYRHACHIS Engl. (*Buchanania oxyrhaehis* Miq.), fam. *Anacardiaceae*. Paoeh lebi (MAL.). Rechte boom van vochtig terrein in de alluviale vlakte van Sumatra; uit de zaden wordt olie geperd (minjak paoeh lebi, m. Cy pait) geschikt voor spijsoolie en om te brandeer \

CANARIUM COMMUNE L. (Aanvulling vaiN

DI. I, blz. 435). Deze boom, die in den Archipel, o. a. in W. Java algemeen aangeplant voorkomt, vooral als alléeboom, is inheemsch in het Oosten vanaf den Kangéan Archipel en Celebes oostwaarts (niet in de Philippijnen en N. Guinee). De *Manila elemi* wordt geleverd door een verwante soort, *C. luzonicum* A. Gray. Als alléeboom heeft *C. commune* L. het nadeel, dat hij al spoedig een zware schaduw geeft, waardoor in regenrijke streken de geasphalterde wegen zeer lang vochtig blijven.

CANARIUM DECUMANUM Gaertn., fam. *Burseraceae*. Kanari besar, K. soela (MOL.), Hapo, Hiboeroe (HALMAHÉBA), Hafo (TERNATE). Reusachtige boom, met groot wortellijsten, tot 50 m. hoog, een broos, niet duurzaam hout opleverend. Het uit den stam vloeiende hars wordt gebruikt voor toortsen, welke bij het branden een onaangename lucht verspreiden. De Ternatanen gebruiken het voor het bestrijken van hun vaartuigen. Deze reus onder de Kanariëboomen brengt do grootste vruchten en zaden voort, waarvan de eerste meer dan 10 cm. lang kunnen zijn; de kern wordt wel gegeten.

CANARIUM LEGITIMUM Miquel, fam. *Burseraceae*. Damar itam, D. gala-gala (MAL. MOL.), Salo kokloe (TERNATE), Solo (MINAHASA). *Canarium nigrum* wordt door Rumphius beschreven als een middelmatigen boom, voorkomend in de Molukken. Uit den stamvoet komt na inkepingen een week, kleverig traan te voorschijn, dat na eenige dagen zwart besterft, doch nooit hard wordt en zich in reusachtige klompen ophoopt. Deze hars is zéér licht brandbaar en wordt voor toortsen gebruikt. Het nog niet verharde traan, vooral van jonge boomen, is zoo week als teer, doch veel kleveriger en wordt gebruikt om vaartuigen te bestrijken.

CANARIUM LITTORALE Blume, fam. *Burseraceae*. Ki kanari (SOEND.), Sadjeng (JAV.). Tot 30 m. hooge boom, op Java verstrooid voorkomende beneden 600 m. zeehoogte. Het matig zware, roze getinte, grauwbroune hout wordt plaatselijk gebruikt voor huishouwen en elders voor het maken van kisten. De zaden worden gegeten.

CANARIUM MEHENBETHENE Gaertn., fam. *Burseraceae*. (*C. moluccanum* Bl., *C. ainboinense* Hochr.). Kanari (MAL.), Lchi (SANGI), Kanaré (MAK.), Oewar (KAI). In het Oostelijk deel van den Archipel, voornamelijk in de Molukken, inheemsche boom, met wit, dicht en hard, doch niet duurzaam hout, dat gezocht is voor brandhout. In ouden toestand vloeit een weinig hars uit, dat aanvankelijk de consistentie heeft van zalf, doch later door uitkristallisatie broos en ondoorzichtig wordt; de naar eugenol riekende hars is in den inlandschen medicijnhandel voor het berookten van zieken en wordt geacht bruikbaar te zijn om kleeren- en boekenkasten vrij te houden van motten. De zaden worden in de Molukken rauw gegeten; zij moeten daartoe geheel rijp zijn. Uit deze zaden kan een goede olie geperst worden. Van een mengsel van sagoe, mentha en grofgesneden kanari's bakt men de harde, doch voedzame „bagea”; ook wordt er gebak van gemaakt.

CANARIUM OLEOSUM Engl., fam. *Burseraceae*. (*C. microcarpum* Willd. Zie aldaar in cDI. I, blz. 425). Ando (TERNATE). Ham deelt in /fectona (1911, blz. 337) mede, dat de hars als

een blecke, blauwgroene balsem te voorschijn komt en wel als normaal product van gezonde boomen. Eenige chemische bijzonderheden over dezen balsem vindt men in liet jaarboek De] Landbouw (1910, blz. 50; 1912, blz. 5).

CANARIUM PSEUDODECUMANUM Hoelir., fam. *Burseraceae*. Kadoengdocong, Kajoo tan-dikat (PALEMB.). Woudreus, tot 40 m. hoog en anderhalve meter dik, voorzien van kolossale wortellijsten, voorkomend op geringe zeehoogte in Z. Sumatra; het is een der bijenboomen aldaar. Het zachte hout is waardeloos, doch uit den bast der oudere boomen vloeit een heldere, zeer kleverige, niet hard wordende hars, voor de bevolking van groot nut voor het dichten van lekkende prauwen. De kernen der groote vruchten zijn eetbaar en kunnen gebruikt worden voor het bereiden van spijjsolie.

CANARIUM SYLVESTRE Gaertn., fam. *Burseraceae*. Kanari octan (MAL. MOL.). Een tamelijk kleine soort uit de bergen, waarvan de stam wel gebruikt wordt voor het vervaardigen van masten. De spaarzaam uitvloeiende hars wordt wel voor fakkels gebruikt, verspreidt een aangename geur en brandt goed. De zaden worden gegeten of als varkensvoer gebruikt.

CANAVALIA ENSIFORMIS DC. (Aanvulling van DI. I, blz. 435) (*C. gladiata* DC., *C. virosa* W. & A.), fam. *Lagummosae*. Katjang parang (MAL.), K. mekah, ICara bedog, Kembang kowèh (SOEND.). Kara bendo, K. pedang (JAV.). Doorgaans klimmend, 1—2½ m. lang wordend kruid, over geheel Java tot 2000 m. zeehoogte in het wild, ook vaak aangeplant, gebruikt als groen- bemester; de gestoomde bladeren en de gekookte bloemen, onrijpe peulen en zaden worden bij de rijst gegeten. Zoowel in de praktijk als door de botanici wordt onderscheid gemaakt tusschen den meer heesterachtigen „Jackbean” met betrekkelijk kleine peulen en witte zaden — welke oneetbaar is —, en den klimmenden, vroeger als

C. gladiata aangeduiden „swordbean” met grotere, houtige peulen en groote platte, lichtbruine of roode boonen.

CANAVALIA ROSEA DC. (*C. lincata* Prain, non DC., *C. obtusifolia* DC.), fam. *Legumino-8uc*. Kebara laeot (MAL. MOL.), Djoa djoa dowo- ngi (TERNATE). Kruipeud kruid van zandige stranden, als groenbemester en grondbedekkor tot 500 m. zeehoogte hier en daar gebruikt. Volgens Rumphius worden do purperen blaadjes der bloeiwijze als moeskruud gebruikt, terwijl de jonge peulen on boonen na afkoken zouden worden gegeten./^

CANNA HYBRIDA Hort., fam. *Cannaccac*. Ganjol, Ganjong (SOEND.), Senitró. (JAV.), Ba- njoer (MAD.), Laos djambé, L. mekah (PALEMB.), ongeveer 2 m. hoog kruid met (gekookt) eetbaren wortelstok, kenbaar aan de groene bladeren met breeden purperen rand en kleine roode bloemen; het wordt vermeerderd door jonge uitlopers. In Australië is de plant in cultuur voor de winning van Queensland-arrowroot.

CANNA COCCINEA Mill., fam. *Gunnaccac*. (*C. orientalis* Rosc.). Sigi-sigi (BATAV. MAL.), Boewah tasbéh (MAL.), Scbèh (MAL., SOEND.), Kembang gedang(?), Poespa nidra (JAV.). Van de zaden dezer, over den ganschen Archipel verbreide wilde *Canna* met roode bloemen maakt men bidkransen.

CANNA CLAUCA L., fam. *Cannacac*. Over

blijvend kruid met opvallend-blauwgroene, bleekgerande bladeren en lichtgele bloemen, afkomstig uit Z. Amerika, waarschijnlijk vroeger als sierplant ingevoerd, op vele plaatsen op Java als bescherming van de oevers van waterloopen gekweekt, hier en daar eveneens verwilderd.

CANNABIS SATIVA L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 436). Nog steeds wordt deze plant geteeld, en aangeboden als opium-surrogaat, b.v. hier en daar in M. Java. In *Atjeh* is de cultuur sinds 1924 verboden. De werking wordt in hoofdzaak uitgeoefend door de hars, afgescheiden door de toppen der vrouwelijke planten gedurende den bloeitijd of na de vruchtzetting; harsrijke stengeltoppen kleven in gedroogden staat aaneeu.

CAPPARIS ACUMINATA Willd. (C. foetid^h Bl.), fam. *Capparidaceae*. Kajoe toedjoeh (MAL.), Gagahan, Gedangan (JAV.). Oppericht, tot 4 m. hooge heester met wijd afstaande overhangende twijgen, waarvan de zijtakken met bladeren in éénzelfde vlak zijn gelegen, op Java voorkomend beneden 700 m. zeehoogte. Het witte hout is in den Bataviaaschen medicijnhandel onder den naam kajoe toedjoeh en wordt tegen verlerlei kwalen aanbevolen, evenals dat van de verwante soort *Capparis micracantha* DGX^hT^h.

CARDIOPTERYX LOBATA Wall, fam. *Staphyleaceae*. Saberoeng (SOEND.). Een windend, melksaphoudend kruid tot 9 in. lang wordend, verbreid over geheel Java beneden 500 m. zeehoogte, waarvan de bladeren als groente worden gegeten.

CARDIOPTERYX MOLUCCANA Bh, fam. *Staphyleaceae*. Popongan (BALI), Mata mata (MAK. en BOEG.), Oeta lala (ALP. AMBON). Een windend, melksaphoudend kruid, waarvan de bladeren, volgens Rumphius, een verinaard moeskruid zijn.

CAREX BACCANS Noes, fam. *Cyperaceae*. Hilat (SOEND.), Empritan, Kerisan, Ladingan (JAV.). Forsch, f—14 m. hoog cyporgras met scherpe bladeren, in de bergstreken algemeen tusschen 1100 en 2400 in. zeehoogte. De bladeren dienen bij gebrek aan beter wel eens voor paardenvoer; op het Djong plateau worden de helderroode, sappige vruchten ahTefeiv voortreffelijk voer voor het pluimvee beschouwd, dat de eierproductie bevordert.

CARICA PAPAYA L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 441) wordt een tot 10 m. hoog, lang levend kruid, dat bijzonder snel opschiet en in de 5de of 6de maand na liet planten reeds op inanshoogte begint vrucht te dragen. Een aftekrel van den stam en van de wortels wordt als geneesmiddel aangewend. In Joggiartsv—werden tijdens een vocdselschaarschic van don schors ontdane ge-x*aspto papajastaminen gegeten. De gekookte jonge bladeren vormen met die van *Pangium edulo* de hoofdgroenten der Minahasers, die de vruchten alleen als varkensvoer gebruiken. Overigens worden de bladeren als geneesmiddel, o. a. voor galafdrig ving en als laxans aangewend. In jongen toestand bevatten ze 0.25 % van een bitter alcaloïd, door Grschhoff earpaïn genoemd. Do bloem van de manlijke papaja is eetbaar en moet een eetlustopwekkende werking bezitten. Getah papaja, het witte melksap, dat bij verwonding uit alle doelen overvloedig te voorschijn komt, heeft een uitgebreid gebruik. Het bevat een stof, *papaïne*, behoorende tot de en

zymen (plantaardige fermenten), die eiwit en fibrine op kan lossen en deels peptoniseeren; deze stof vindt in de geneeskunde toepassing tegen kanker en maagkwalen. Gestampte papajaza-den, aangengelnd met azijn en ingewreven op het lichaam, worden voorts gebruikt als zweet- afdrijvend middel bij korts na gevatter koude; ook worden de zaden beschouwd als een wormen stondendrijvend middel, dat zelfs abortus kan veroorzaken. De papaja is een tweehuizige plant; toch vormen de manlijke planten vrij vaak langgesteelde vruchten, de zg. papaja gantoe; bovendien zijn van papaja vormen, gE-sen en variëteiten in ruime mate bekend.^h

CARUM ROXBURCHIANUM Benth.fr.Sm. *jumbclijerae*. Socragê (SOEND.), Pletikapoe (JAV.) Renggireng (ATJÈH), Djinten (PALEMB.), Miga miga (MAL. MOL.). Kruid tot 60 cm. hoog, over den geheelen Archipel verspreid, doch vermoedelijk alleen gekweekt voorkomend, veelal foutief aangeduid met den naam peterselie, door de inderdaad treffende overeenkomst van den geur der gekneusde bladeren met die van *Petroselinum sativum*. Deze worden zoowel als medicijn aangewend als wel gegeten als labab; vaak wordt de plant verward met de echte Karwij, *Carum Car- vi* L., die echter nog niet in den Maleiseken Archipel is angetroffen.^h

CARYOTA MITIS Lour. (C. furfuracea Bh, C. Griffithii Becc.), fam. *Palmae*. Sarai, Soewang-koeng leutik (SOEND.), Gendoeroe (JAV.), An-doedoer (BAT.), Risi (PALEMB.). Voornamelijk in het W. deel van den Arohipel beneden 1300 m. zeehoogte verbreide, 5 & 6 m. hooge uitstoelende palmsoort. De stam levert een zwart hout, dat gebruikt wordt bij het vervaardigen van spinnewielen, en na kloppen een witte sagoe, die o. a. door de Dajaks gegoten wordt, oplevert. Dit paliniet wordt gekookt gegeten, doch smaakt eenigszins bitter.

CARYOTA RUMPHIANA Mart. (C. maxima Bh), fam. *Palmae*. Soewangkoeng gedé (SOEND.), Ni-boeng besar (MOL.), Andoedoe (BALI), Ramisi (MAK.), Ani (BOEG.), Paloen (ALF. AMBON). Soms meer dan 20 m. hooge vederpalm, verbreid over den geheelen Mal. Archipel tot 1400 m. zeehoogte, volgens Rumphius de beste en duurzaamste van alle Molukscho palmenhoutsoorten. Het paliniet is bitter, doch wordt gegeten. Het vezel net der bladscheeden wordt tot touw verwerkt.

CASSIA DIVARICATA Noes & Bh, fam. *L. guminosac*. Antabogil, Imer kebo (JAV.). Heester, 2—5 m. hoog, in M. on O. Java tusschen 600 en 1300 m. zeehoogte, geschikt bevonden voor het verbeteren vajo^h dorre terreinen en als tijdc-1 ij kon windbreker^h.

CASSIA LAEVIGATA Willd., fam. *Legumi-nosae*. Katjang merngih (MAL.), Kasingsat, Ki doekoer, Tjandoeng (SOEND.), Scnting, Ta-joeman, Treinbaton (JAV.). Opperichte, vrij sterk vertakte, 1½—4 in. hoog hcooster uit tropisch Amerika ingevoerd, thans op Java tusschen 500 en 2000 m. in de lagere bergstreken, nog al eens voor pagars gebruikt, eveneens als groenberaester bruikbaar, doch gevoelig voor wortelsohim-mel. Do jonge bladeren worden als labab gegeten, evenals de toebercidzaden.

CASSIA LESCHENAU-TIANA DC., fam. *Leguminosae*. Vrij lang levend, 4—14 m. hoog kruid, inheemsch in Britsch Indië, sedert jaren verwilderd tusschen Buitenzorg en Batavia. De plant

stelt zeer lage oischen aan de vruchtbaarheid van den bodem en kan zelfs gedijen op oude alang-alang-gronden. Als groenbemester en grondverbeteraar schijnt zij van belang te worden.

CASSIA OCCIDENTALIS L., fam. *Leguminosae*. Ivatingsat, Tjinjingsat (SOEND.), Menting, Sen-ting (JAV.), Kopi andelan (SUM. O. K.) Oppericht,

1—2 m. hoog kruid, lang geleden uit Tropisch Amerika ingevoerd en thans over geheel Java verbreid tot ~ 1650 m. zeehoogte, wild en zelden aangeplant. Een aftreksel van de gestampte en vervolgens geroosterde zaden, die in overvloed worden gevormd, wordt wel als surrogaat voor koffie gebezigd; in Europa komen de zaden voor hetzelfde doel wel eens aangevoerd onder den naam Negerkoffie.

CASSIA PUMILA Lamk., fam. *Leguminosae*. Èntjèng èntjèng (JAV.). Kort levend, één- tot meerstengelig, 20—100 cm. hoog, diep wortelend kruid tot 600 m. zeehoogte voornamelijk in M. en O. Java, dat op eenigszins gunstige terreinen een goeden naam als groenbemester en grondbedekker bezit.

CASSIA TORA L., fam. *Leguminosae*. Gelèng-gang padang, G. ketjil, Ketèpóng, K. ketjil (MAL.), Katèpèng, K. lemboet (SOENU.), Ketè-pèng, K. sapi, K. tjilik (JAV.). Wijd vertakt, onaangenaam riekend, 20—100 cm. hoog kruid met opgerichten hoofdstengel, op Java tot ± 800 m zeehoogte vrij algemeen, onder cultuur tot 1200 m. gedijend, geschikt als groenbemester, na ongeveer 1 jaar afstervend. De bladeren zijn in gebruik als moeskruid en worden als geneeskrachtig beschouwd.

CASTANEA ACUMINATISSIMA Bl. (C. sessilifolia Bl., *Quercus acuminatissima* A. DC., *Q. fagiformis* Jungb., *Q. Junghuhnii* Miq.), fam. *Fagaceae*. Ki Rioeng, Rioeng anak (SOEND.), Meranak, Pasang robjong (JAV.). Tot 25 m. hooge en 14 m. dikke boom van M. en W. Java, groeiende tusschen 1400 en 1800 m. zeehoogte, hoofdzakelijk gebruikt als brandhout, doch ook wel als bouwhout.

CASTANEA SUMATRANA Oerst. (*Callaeocarpus sumatrana* Miq., *Castanopsis sumatra-* na A. DC.), fam. *Fagaceae*. Berangan padi, Pasang berangan (TALEMB.). Groote, zware boom op Sumatra voorkomend tusschen 100 en 500 m. zeehoogte, waarvan het hout plaatselijk gebruikt wordt als bouwhout. De vruchten worden gepoft, geroosterd of gekookt veel gegeten en men treft ze in den vruchttijd in grootejoevelheden op de pasars te Palembang aaih/Cf

CASUARINA EQUISETIFOLIA L. (C. muricata Roxb.) (Aanvulling van Dl. I, blz. 443). Tjemara (JAV.), Haroe (MINANGK.). Deze éénhui-zige (? ook wel tweehuizige) boom bezit tot op vrij hoogen ouderdom een spitse, smal-kegel-vormige habitus, waarvan de kroon ten slotte door afsterven der twijgeinden een wijdere vertakking vertoont. Hij behoort thuis in het gebied van N. Caledonië en Australië tot Br. Indië, doch is gebonden aan zandige stranden en kust-heuvels tot op ± 50 m. zeehoogte (komt dus nooit voor in de mangrove- of vloedbosschen) doorgaans in gezelligen * groei. De boom groeit zeer snel; het hout is zeer zwaar, dicht en hard, is voor bouwhout door de gemakkelijke splijtbaarheid niet zoo zeer geschikt, doch bezit door zijn hooge calorische waarde uitnemende eigenschappen als brandhout en voor het maken van

houtschoor. Tot dit doel wordt de boom op groote schaal aangeplant, b.v. in Br. Indië en ook hier en daar in den Maleischen Archipel (Tectona 1925, blz. 875—G) en het Maleische Schiereiland (zie Straits Bulletin 1905, blz. 11). Ook in de bergen kan hij in cultuur gedijen. Volgens Rumphius wrijven de Cerammers hun vischlijnen met de grauwzwarte zeer dunne schors, om ze bestand te doen zijn tegen het zeewater; deze schors wordt volgens Holmes, Scheffer en Rumphius ook als medicijn gebruikt.

CASUARINA JUNGHUANIANA Miq. (C. montana Miq., zie aldaar in Dl. I, blz. 443). Tjemara (JAV.), Tjemara, Ivadjoe (SOEMBA), Boengga (LAOERA), Tjem&r& sabrang (DJÈNG). Tweehuizige boom in het wild voorkomend op Java van den Lawoe af oostwaarts, op den Wilis, Kawj, Ardjoena, Tengger, Sméroe, het Jang Plateau en den Idjèn, tusschen 1150 en 3100 m. zeehoogte, voorts bekend van Celebes (Heyne, Nutt. Pl. ed. II, deel I, blz. 515), Bali, Soemba, Flores-^SOO m. zeehoogte) en Timor (300—1100 m. zeehoogte), mogelijk identiek met een Australische soort, vrij zeker in een vroegere geologische periode uit Australië (het vaderland van het eenige geslacht Casuarina der fam. Casuarinaceae) naar den Archipel overgebracht. Volgens Altona (Tectona 1925, blz. 243 seq.) is dit slechts een bergvorm van *C. equisetifolia*. Het is echter zeer zeker een goede botanische soort, welke in bloei of vrucht duidelijk onderscheiden kan worden; steriele wortelopslag is echter niet verschillend van volwassen twijgen van *C. equisetifolia* L. De boom wordt door de Hindoes als heilig en door de Javanen als zeer bijzonder beschouwd; op sommige bergen o. a. de Darawati bij den Andjasmara-keten is hij bij oude graven op bergtoppen aangeplant. Door het Boschwezen wordt hij op velerlei plaatsen aangeplant, zelfs op Sumatra (Brastagi); in de vlakke gecultiveerde verliest hij zijn soort-eigenschappen niet. Onjuist is de opgave als zoude de boom vroeger door de Hindoes op den Djèng zijn aangeplant (tegenwoordig wel door het Boschwezen); dit berust op een verwisseling met *Podocarpus*. Het hout is zeer zwaar, lichtbruin of vleeschkleurig tot vrij donker bruinrood, moeilijk te bewerken, zeer onderhevig aan scheuren en krimpen, matig duurzaam en niet bestand tegen witte mieren. De boom wordt tot 35 m. hoog en 1 \ m. dik en komt in de Oost-javaansche bergen in uitgestrekte zuivere bestanden voor. Tegen ondergroei en ander wildhout is hij zeer onverdraagzaam; de afgevalen „naalden” (ten rechte twijgjes) vormen een dikke, slechts zeer langzaam, tot humus verweerende laag, waarin de meeste andere planten verstikken. Sommige grassen, b.v. *Avena Junghuhnii*, kunnen echter in deze tjemarabos-schen vrij goed gedijen. Deze tjemara is een der hoogstgroeiende boomen, die nog voor timmerhout geschikt zijn. Vele boomen gaan verloren door de reusachtige branden, die telken jare door onvoorzichtigheid ontstaan en uitgestrekte bosschen vernielen. Die branden ontstaan gemakkelijk en zijn moeilijk te stuiten. Het maken van brandsingels van loofhout helpt blijkbaar ook niet voldoende.

CASUARINA RUMPHIANA Miq., fam. *Casuarinaceae*. Pohon kasawari, P. kasowari (MAL. MOL.), Ira (z. HALMAHÉRA). Boom uit de berg-* wouden der Molukken, Celebes en de Philippynen,

tussehen 100 en 1100 m. zeehoogte, verspreid in de bosschen en aan de boschzoon voorkomend. Als sierboom op Java wel eens aangeplant. Hot hout is iets rooder dan van *C. equise-tifolia* L., nog gemakkelijker te kloven, maar in bruikbaarheid daaraan gelijk; door het Bosch-proefstation wordt het op één lijn gesteld met *C. sumatrana*.

CASUARINA SUMATRANA Jungh., fam. *Casuarinaceae*. Antoemangan (TOBA), Tjemara (MAL.), Pitoeng pipi (SUM. W.K.). Boom als *C. Jung-huhniana*, doch met afgeronde, fraaie kroon en zeer verschillende, grootere vruchten, voorkomend op Sumatra, Borneo, Celebes en de Philippijnen, vooral in W. Java vaak als sierboom aangeplant. Het hout is zeer zwaar en zeer hard, taai en sterk, doch moeilijk te bewerken en wordt in de Toba-landenslechts voor diet-voorvaardigen van Werk*-'tuigen gebezigd. L/5'''

CAULERPA, geslacht der *Algae*. Deze wieren bevatten geen gelose. *C. laetevirens* W. v. B., de boeloeng boeni van Z. Bali en *C. peltata* La-raour., var. *maerodisca* W. v. B., die op de Noordkust van Bangka onder den naam *lata* voorkomt, worden gegeten. Von Hartens vermeldt, dat *C. racemosa* J. Ag., var. *clavigera* W. v. B., die insgelijks eetbaar is, op Tidoro en *Batjan* gebruikt wordt als toespijs bij de rijst, op Temate. Jieet zij lai-lai; te Makassar is zij een deel van hot jaar op den pasar verkrijgbaar; zij wordt zoowel rauw als gekookt genuttigd.

CEIBA PENTANDRA Gaertn. Als aanvulling op Dl. I, blz. 443, zij gewezen op de uitvoerige behandelingen in Heyne, Nutt. Pl. Ned. Ind. ed. II, deel II, blz. 1049—54 en de monographie van G. F. J. Bley: De kapokcultuur op Java (verslag Vezelcongres, deel I, 2e gedeelte).

CELASTRUS PANICULATA Thunb., fam. *Celastraceae*. Sila (JAV.). Klimmende, 3—10 m. lange heester, voorkomende in de laagvlakte. Volgens Boorsma worden do bladeren in Midden Java in den medicijnhandel aangetroffen; met adas poelasari zijn zij een middel tegen bloed en slijmafgang; zij bevatten een weinig alcaloïd.

(.. **CENCHRUS INFLEXUS** II.Br., fam. *Grami-neae* (*C. viridis* Spreng.). Roka-reka (KANGÉAN), Kapohak (SOEMBA), Iko atjoe (FLOKKS), Rai-rai (IHALMIIÉBA). Eenjarig, sterk uitstoelend gras, in het Oosten van den Archipel voorkomend van Kangéan tot Timer, Celebes, de Molukken en de Kai eilanden, op zandige terreinen nabij de kust in groote hoeveelheden, door de bevolking als een geschikt voedergras beschouwd./

CENTELLA ASIATICA Urbafo, fam. *Umbelliferae*. (*Hydrocotylo asiatica* L.). Daon kaki Icoeda, Pegagan (BATAV. MAL.), Antanan gedó (SOEND.), Gagan-gagan (JAV.), enz. Overblijvend, stongolloos kruid met uitloopers, een cosmopoliet der tropen, verbreid vanaf de laagvlakte tot 2500 m. zeehoogte, op ondormemingon als grondbedekker en tegen het afspoelen van terreinen wei aangeplant, schaduw verdragend en vochtminnend. Een uitgebreide opgave bestaat over het medicinale gebruik van deze plant, waarvan Heyne (Nutt. Pl. Ned. Ind. ecMjT, deel 11, blz. 1211) oen bloemlezing geeft. ^

CERBERA MANGHAS L. (*C. Odoflam* Gaertn., *C. lactaria* Ham.). Juister naam voor *C. Odollam* Gaertn. (zie Dl. I, blz. 479./'''

CEREUS PERUVIANUS 4ffil., fam. *Cactaceae*. Docri èntong, D. ètong (JAV.). Een uit tropisch

Amerika ingevoerd, heestcrachtig, tot 2½ m. hoog kruid; wordt in de laagvlakte van Java wel als levende heining (pagar) gebruikt./

CHAMAERAPHIS ASPERA Neeg, fam. *Gramineae*. (*Agrostis scaberrima* Hassk., *Ch. spines-cons* Poir.). Grnntingan ajer (BATAV. MAL.). In het water groeiend, ijle vaak groote groepen vormend, tot 1.8 m. lang gras, in den Archipel slechts bekend van de laagvlakte van Java en Celebes, beneden 100 m. zeehoogte, plaatselijk talrijk in 3looten, ondiepe poelen en sawahs; kenbaar aan de eigenaardige, even boven water uitstekende bloeiwijze. Door de bevolking hooggeschat als uitnemend veevoeder./

CHENOPODIUM AMBROSOIDES L., fam. *Amaranthaceae*. Thé du Mexique, Welriekende ganzevoet, American wormseed. Éénjarig, opgericht, vaak sterk vertakt aromatisch kruid, in heemsch in tropisch Amerika, in W. Java v'r- op ongeveer 1600 m. zeehoogte, plaatselijk in groote hoeveelheden verwilderd. Uit de zaden wordt de *Chenopodium*- of Amerikaanse wormzaadolie gedistilleerd, een specifiek middel tegen de zeer veelvuldig bij inlanders voorkomende, de volkskracht ondermijnende mijnwormziekte. Het is o.a. tijdelijk geteeld als bijcultuur door 's Lands Caoutchoucbedrijf in het Japarasche en door anderen in Kediri, in het Malangsche, in Priangan

enz. (zie Alg. Landbouwweekblad 1919, blz. 1645, Febr. 1925, blz. 1191; Verslag 1918 van 's Lands Caoutchoucbedrijf, blz. XIII; Publica-'' tics 1923 v. h. N. I. Landb. Syndikaat blz. S8 106 en Pharmac. Weekblad 1924, blz. 1341). Dé cultuur schijnt reudeierend en gemakkelijk te zijn, doch volgens het verslag 1921 van het Dep. van L. N. & H. (blz. 74) voldeed de samenstelling van de olie, waarvan het werkzaam bestanddeel *ascaridol* heet, niet aan de eischen der buitenlandsche pharmacopee, die op het Amerikaanse product gebaseerd zijn (zie Heyne./ Nutt. Pl. Ned. Ind. ed. II, Dl. I, 1927, blz. 602—3

CHISOCHETON MACROPHYLLUS King, fam. *Meliaceae*. Gendis, Goela (JAV.). Boom, 30—35 m. hoog en tot 1 m. dik, over geheel Java beneden 1000 m. zeehoogte; het hout is in grootè'afmetingen te verkrijgen, ch)ch onbruikbaar en alleen bestaande uit spint/De groote steenroode tot vuil purperbruine vruchten hangen in grooten getale bijeen. In Madioen wordt uit de zaden een op ricinusolie geficnkendTbië geperst, die gebruikt wordt voor verlichting; het zaad is zeer bitter, evenals alle andere deelen van den boom.

CHLAMYDOMUCOR ORYZAE Went & Prinsen Geerlings. Schimmel, algemeen voorkomend in Javaansche rasi, zonder gistingvermogen, doch in staat om zetmeel in dextrose om te zetten. Zij heeft betekenis voor het maken van zapè en brem en indien alcohol direct uit rijst wordt gestookt (zie Went & Prinsen Geerlings: Beobachtungen über die Hefearten und zucker-bildenden Pilze der Arakfabrikation. Verh. Kon. Acad. Wetensch. Amsterdam 2e sect. Dl. IV, * 1895, 31 pp 4 platen).

CHLORANTHUS BRACHYSTACHYS Bh, fam. *Ghloranthaceae*. Atoekan (JAV.). Opperichte heester, 1—24 m. hoog, voorkomend in W. en M. Java in de bosschen tussehen 1500 en 2100 m. zeehoogte, in gebruik overeenkomende met *C. officinalis* Bl. (zie Dl. I, blz. 488).

CHLORANTHUS INCONSPICUUS Sw., fam. *Ghloranthaceae*. Barlèn (SOEXP.). Oppericht hees

terte, J—IJ m. hoog, inheemsch in China en Achter Indië en ? Sumatra, vroeger op groote schaal bij Parakansalak (Priangan) op ± 700 m. zeehoogte aangeplant voor de aromatische bladeren en bloemen, die onder de thee voor de in-landsche markt worden gemengd, zo genaamd om die geurig te maken.

CHLORIS. geslacht der *Graminae*, met verscheidene soorten voorkomend in de heete laagvlakte, voornamelijk in streken met sterken Oostmoesson. De voedingswaarde van deze grassen schijnt nog al eens te wisselen, zooals het onderzoek van de monsters leerde (vgl. Hcyne, Nutt. Pl. cd. II, Dl. I, blz. 267). liet Rhodes grass, C. Gayana Kunth, inheemsch in tropisch Afrika, is het belangrijkste weidegras van het binnenland van Australië en wordt in Z. Ver. Staten zeer geroemd om het hooi, doch is in Ned.-Indië nog niet serieus beproefd, hetgeen wel geschiedde in de Philippijnen. C. barbata Swartz, C. digi- tata Steud, C. divaricata R. Br., C. truncata R. Br. schijnen weinig bruikbaar te zijn. Daarentegen levert C. tenera Scribn., in den Archipel thuishoorende op Sumatra, X. Celebes, Banda en Ternatc, een matige hoeveelheid blad van even ■Voldoende voedingswaarde en schijnt dienst te kunnen doen. C. virgata Swartz, in den Archipel op Java verzameld (overigens pantropisch verspreid) in het droogste deel van het eiland (N. Besoeki) doet daar dienst als veevoeder; het wordt elders zeer geprezen.

CHLOROXYLON SWIETENIA D. C., fam. *Rutaceae*. Boom 10—25 m. hoog, de stamplant van het Oostindische satijnhout (het Westindische is afkomstig van *Xanthoxylum javanum* Vahl., eveneens een *Rutacea*), na ebbenhout de meest waarde volle woudboom van Ceylon en Voor- Indië, met bijkans onvergankelijk geurig hout, door Koorders en Valetton (Bijdr. Booms. Java III, blz. 4) aanbevolen voor cultuur op grond van den goeden groei in 's Lands Plantentuin. /The Trop. Agriculturist van 1907, blz. 26 en 416, geeft nadere uiteenzettingen en vermeldt een stuk satijnhout, hetwelk minstens 1000 jaar deel uitgemaakt had van een deurkozijn en nog volkomen intact was gebleven. In Engeland wordt het satijnhout het meest voor luxebetimmering gebruikt.

CHONEMORPHA MACROPHYLLA Don, fam. *Apocynaceae*. Bangi, Ploembangan (JAV.), Ba- nèh (MAD.). Klimmende heester van de bergstreken van O. Java, ook wel aangeplant. De bast levert een vezel, welke in O. Java gebruikt wordt voor het vervaardigen van vischnctcn. Zoowel de bast als de bladeren bevatten een giftig alealoiflbT'

CHRYSANTHEMUM LEUCANTHEMUM L., fam. *Compositac*. Ganzebloem, Margriet. O verblijvend, meer of minder pollen vormend 35—60 cm. hoog kruid, op Java wel gekweekt in tuinen en theetuinen, hier en daar gebruikt om terraswanden tegen afspoeling en afstorting te beschermen.

CHRYSOPHYLLUM CAINITO L., fam. *Sapo- taceae*. Sawo doerèn (BATAV. MAL.), Sawo kadoe, S. sjiem (SOUND.), Kanitoe (MAD.). Zeer decoratieve boom met boven donkergroene, onder koperroode bladeren, afkomstig uit tropisch Amerika. Op Java in de benednlandcn wel eens gecultiveerd als sier- of vruchtboom; de vruchten zijn eetbaar, doch maken weinig opgang.

CHRYSOPHYLLUM ROXBURGHII Don, fam. *Sapotaccac*. (C. banacanum Miq., C. dioicum K. & V., C. lanceolatum D. C.). Ki laketan (SOUND.), Sclaket, Angin-anginan (JAV.), Mempoelet (BANGKA, BILLITON), Kajoe poeloet (z. o. BOR- NEO). Boom tot 36 m. hoog en 65 cm. dik, in liet westelijk deel van den Maleischen Archipel in bosschen beneden 1200 m. zeehoogte, vrij zeldzaam, met bruikbaar taai hout, op Bangka beroemd voor het maken van bijstelem/

CIBOTIUM BARANETZ J. Sm., *Filices*. Pa-^ koe simpai ■J. (MINANGK.). Boomvaren met korten stevigen stam en zeer lange bladeren, over Z. O.

Azië en in het Westen van den Archipel voorkomend, vooral in M. Sumatra. De stelen der jonge bladeren zijñ dicht bezet met goudgele haren, de pili cibotii der oude geneeskunde (golden moss). Greshoff schreef in Teysmannia (1890, blz. 143), dat men Penawar djambé opeens weer hoorde roemen als een voortreffelijk mechanisch bloedstelpend middel, hetgeen ook aangetoond is, doch het aanbod is te gering om aan de vraag te voldoen. Te Pajakoemboch is het in gebruik / als opvulmateriaal voor matrassen (Teysmann)

CICHORIUM ENDYVIA L., fam. *Compositifer'* Andewi (SOUND.). Andijvie is een gewone markt- groente, welke ook wordt verbouwd in de vlakte, o. a. te Batavia en Buitenzorg (Teysmannia" 1920, blz. 411).

CICHORIUM INTYBUS L., fam. *ComposUae*. Brusselsch lof of cichoreilof is op Java nog geen gewone groente, maar de cultuur is in het Ma- langsche mogelijk gebleken pp_1000 m. zeehoogte (Ochse, GroenteteeltLj

CINCHONA, geslacht der *Jubiaceae*. Van de kina- soorten worden op Java bijna alleen geteeld C. ZX Ledgeriana MoensenC. succirubra Pav. Zie KINA.

CINNAMOMUM JAVANICUM BL., fam. *LaU- raccae*. Hoeroe gading, Sintok lantjang, S. mè- jong (SOUND.). Middelmattig hooge boom, verspreid in het lagere bergland in het Westen van den Maleischen Archipel. Het hout wordt gebruikt voor huishouwen en de sterk aromatisch riekende, prikkelende bast in inlandsche medicijnen/^

CITRUS (Aanvulling van Dl. I, blz. <191). *Doft* (f vermenigvuldiging heeft in hoofdzaak plaats ' door tjangkokans, hoewel in sommige doelen van den Archipel ook veel zaailingen worden gebruikt. Door het Plantkundig Labor. van het Alg. Proefstation voor den Landbouw te Buitenzorg worden meer in het bijzonder Djerok manis, Dj. keprok en pompelmoezen op onder- stam verent en veroculeerd. De meeste vormen zijn polyembryonaal, dat wil zeggen er heeft wel bestuiving plaats, doch geen bevruchting, terwijl er zich toch embryonen in het zaad ontwikkelen. Deze embryonen zijn op vegetatieve wijze ontstaan uit de plant die bestoven werd, en na uitzaaiing zijn de nakomelingen van deze cm- brypen dus, wat erfelijke eigenschappen aangaat, volkomen gelijk met de bestoven plant. Hoewel tegelijkertijd ook wel eens normale bevruchting plaats heeft, is de nakomelingschap voor het grootste deel identiek met de moederplant. Door het Dep. van L. N. & H. wordt gewerkt aan de veredeling door selectie en het invoeren van superieure vormen, waaronder niet alleen kwaliteit der vruchten wordt verstaan, doch ook het resistent zijn tegen ziekten (b.v. gomziekte), speciaal van het materiaal, dat gebruikt zal worden voor onderstammen. Een

voorloopige mededeeling over de djerboekveredeling, waarvoor te Poentén. (bij Malang) op \wedge 1000 m. zeehoogte een uitgebreide proeftuin van het Dep. van L. N. & H. bestaat, zie men Korte Meded. n. 8 van het Alg. Proefstation van den Landbouw (1930), ook gepubliceerd in *Land- en bouw*, Jaarg. VI, no. 4, waarin de leider van de djerboekveredeling, Dr. H. J. Toxopeus, de poly- embryonie van diverse Erüisgen' behandelt. De Washington Navel en de Valencia Orange slagen op Java zeer goed, evenals verschillende geïmporteerde Grapefruit-variëteiten, Jaffa Orange, enz. Zooals boven reeds aangeduid, worden door den dienst der djerboekveredeling op Java de boomen door verenting (oculatio) vermeerderd. Behalve de hieronder opgenoemde vormen zijn er nog enkele, waarvan de systematische positie onzeker is (d. w. z. men weet niet tot welke botanische soort zij behooren). Zoo o.a. van de Djerboek kastoeri (*C. mitis*), Djerboek sambal (*JAV.*) of Dj. limo (*MAL.*). Dj. trengganoe en enkele andere. Het is niet uitgesloten, dat hieronder hybriden (bastaarden) schuilén.

CITRUS AURANTIFOLIA Swingle, fam. *Rutaceae*. (Ter gedeeltelijke vervanging van *C. hystrix*)

D. G. Dl. I, blz. 492). Djerboek nipis (*BATAV. MAL.*), Dj. petjel (*JAV.*). Deze soort heeft een kleine, ronde, citroenachtige vrucht, welke in Br. In- dië gebruikt wordt voor citroenzuurfabricage. Zij wordt verspreid aangetroffen in bijna iedere desa, zonder dat er bepaalde cultuurcentra schijnen te bestaan. Het is in het algemeen een plant voor de warme streken. In de Engelseb-W. Indische koloniën wordt een vorm van de Dj.nipis op groote schaal geteeld om de vruchten zelf, die worden uitgevoerd als linies, om het sap voor de citroenzuurfabricage en tevens voor de aetherische olie uit de schillen. / y **BEDRIJVENWET (DE INDISCHE)**. De onder dezen naam bekende wet van 10 Juni 1927 (*Ned. Stb. 1927 No. 174, Ind. Stb. 1927 No. 419*) geeft een regeling van de begrotingen en rekeningen van Landsbedrijven in Ned.-Indië. In den aanbiedingsbrief van het ontwerp aan den Volksraad (zie Volksraadstukken Eerste gewone zitting 1925, onderwerp 5, stuk 1), wordt de regeling nader aangeduid als „strekking om de mogelijkheid te openen, de geldmiddelen van sommige takken van den Ned.-Indischen Staatsdienst onderscheiden van do overige geldmiddelen van Ned.-Indië te doen behouden.”

Zij geeft aan wat onder „kapitaal” en onder „bezittingen” moet worden verstaan, zij regelt het boekjaar en do samenstelling, goedkeuring en vaststelling der begrooting, die voor kapitaals- en exploitatie-uitgaven en -ontvangsten afzonderlijk wordt opgesteld.

Voorts bevat zij bepalingen omtrent de vaststelling van hetgeen als onderhoud, vernieuwing, uitbreiding en voorraad is te beschouwen, omtrent de berekening van rente on afschrijving, de terugbetaling aan het Land van de ter beschikking van het bedrijf gestelde gelden, do instelling van reserve en vernieuwingsrokeningen, de vaststelling dor openingsbalans, het aanhouden eener rekening met de Nederlandsch- Indische Schatkist, de wijze waarop in do kasbehoeften der Landsbedrijven wordt voorzien en de grondslagen volgens welke leveringon on diensten aan of door andere Landsbedrijven of takken van 's Lands dienst worden vorrekond.

Zij regelt het dienstjaar, de betalingen door het Ministerie van Koloniën, de begrotings- overschrijding, de verjaring, do wijzo van verantwoording en Je controle, het verband tus- schen de begrootingen der Landsbedrijven en de Landsbegrooting, alsmede het tijdstip van inwerkingtreding der wet.

Deze wet werd bij Gouvernementsbesluit van 22 Juli 1930 resp. Nos. 36, 39, 43, 47 en 55 met ingang van 1 Januari 1930 van toepassing verklaard op de Militaire Graslanden, de Opium- fabriek, het Reproductiebedrijf van den Topo- grafischen dienst, den Pandhuisdienst en 's Land- Thee-en Kinaoederneming Tjinjroean te Penga- lëngan. (Zie vorder **COMMERCIELE BOEKHOUDING**)

ACCOUNTANTSWEZEN IN NEDERLANDSCH-INDIË. Reeds in den ouden tijd werd in Neder- landsch-Indië accountancy uitgeoefend, zij het op andere wijze dan thans.

In eene instructie of order op het houden van de Scheepssoldij- en garnizoens-boeken, zoowel betreffende de verdiende maandgelden, de verstrekte leeningen en benodigdheden, als belangende het opmaken en uitvoeren van testamentaire beschikkingen, van alle personen in dienst van de Generale Nederlandsche Geop- troyeerde Oost- Indische Compagnie, dateerende van het jaar 1642, treft men over de noodzakelijkheid van die instructie het volgende aan: „De Gouverneur Generael, en de Raden van India, uyt de menighvuldige klachten haer van tyt tot tyt voorgekomen, wegen de groote abuysen, fauten, en nalatigheden, die bij de Boeck-hou- ders der Scheeps- Garnisoens-boecken gecommit- teert werden, bevinden dat daer inne nootsake- lijk diende voorsien, hadden op de orde van de Heeren Bewinthebbren der Generale Neder- landsche Geoptroyeerde Oost-Indische Compagnie, ter Vergaderinghe van de Seventiene (om het behoorlijk redres te vorderen) goetgevonden; Dat bij verscheyde ervaren Opper-koop-lyden geconcipeert soude worden een korte eenvoudige Instructie ofte Orde, waernaer de voorschreven Boeck-houders haer soudén reguleeren”, enz. Aan dezo instructie is dan verder verbonden een uitgewerkt journaal en grootboek, terwijl ook aangegeven werd op welke wijze foutieve boekingen moeten worden hersteld.

De Heeren Nijst en Verbiest zeggen in hun boek over Accountancy, dat de eerste accountants in Nedcrlandsch-Indië Engelschen waren. Dit waren echter geen z.g. „public accountants”, maar accountants, die in dienst waren van enkele groote Engelscho firma's en instellingen. Ook Nederlandsche firma's on instellingon echter hadden accountants in dienst.

Het Nderlandsch Instituut van Accountants telde onder hare eerste leden ook reeds een aan cene instelling in Nedcrlandsch-Indië verbonden accountant.

Het accountantsberoep als zodanig heeft in Indië eigenlijk voor het eerst cenigo bekendheid gekregen, toen het Gouvernement er toe is overgegaan, om uit Nederland couige personen uit te zenden voor de inrichting van do commercieels boekhouding bij Gouvernemonts bedrijven en -diensten. De naam „Accountant” is dan ook van Regeeringswegc in Indië geïntroduceerd, toen in 1907 iemand uit Nederland werd uitgezonden met den titel van Gouvernements Accountant.

De eerste public accountants in Ned.-Indië waren dan ook aanvankelijk in Gouvernementsdienst- en de groote instellingen te Batavia, als Nederl. Handel Mij., Ned. Ind. Handelsbank, de

N.V. ter voortzetting der zaken van de firma Linde Teves Stokvis, alsmede de gemeente Batavia en anderen hebben in eerste instantie hunne leidende krachten op administratief gebied, aan wien de titel van Accountant werd gegeven, uit liet personeel van dien dienst benoemd. Dit laat zich gemakkelijk verklaren, omdat men daardoor de beschikking kreeg over krachten, die én in Indië én met de practijk van het accountantsberoep op de hoogte waren.

De uitoefening der accountancy in vrij beroep dateert eigenlijk voor Indië van het jaar 1918, toen de firma Frese en liogeweg te Batavia een kantoor heeft geopend. Vóór dien tijd waren er wel enkele accountants, die zich allerlei opdrachten zagen toegewezen, maar public accountants in den eigenlijken zin van het woord kende Indië niet. Twee jaren daarna opende ook de heer H. J. Vooren in Soerabaja een kantoor. Beide firma's zagen hunne relatien in Indië gaandeweg toenemen en hebben thans op meerdere plaatsen kantoren.

Het accountantsberoep was ten tijde hunner vestiging nog vrij wel onbekend in Indië. De boekhouding was bij de meeste firma's stiefmoederlijk bedeeft en werd algemeen een noodzakelijk kwaad geacht; eene opvatting, die vooral bij import- en exportfirma's nog wel geldt. De groote financieele instellingen en cultuurlichamen hadden óf hun eigen accountant, óf hunne administratiën werden zoogenaamd door accountants in Nederland aan de hand van in te zenden kasstaten en maandrapporten gecontroleerd.

Het beroep van accountant heeft in het particuliere bedrijfsleven in Indië betekenis gekregen in den tijd der oorlogswinstbelasting; toen zijn de aangeslagenen eenigermate gaan inzien de noodzakelijkheid van eene doelmatige administratie. De terzelfder tijd in het leven geroepen Belasting-Accountantsdienst heeft indirect mede bevorderd den snellen vooruitgang van het aantal opdrachten en geregelde controles, dat de particuliere accountants kregen.

Zoo heeft Indië thans: 1°. public accountants; 2°. accountants, die verbonden zijn aan particuliere instellingen en vennootschappen; 3°. accountants in Gouvernements- en gemeentedienst; verder moet in de vierde plaats melding worden gemaakt van een groote groep van personen, die zich met den titel van Accountant sieren, maar — om met den heer Nijst te spreken — „van wien te vreezen valt of zij de standing van het beroep hoog houden”.

Ongeveer een 50-tal accountants, leden van het Ned. Instituut, Organisatie of Bond van Accountants, dan wel doctorandi, gediplomeerd voor Rekeningwetenschap, van de Nederl. Handels- Hoogeschool, zijn thans in Ned.-Indië werkzaam, waarvan het meerendeel in dienst is van het Gouvernement. De twee genoemde particuliere accountants firma's beschikken tezamen over ongeveer een 10-tal accountants en de Handelsvereniging Amsterdam volgt daarna wat het aantal betreft. De andere zijn, bijna zonder uitzondering, allen aan een of andere instelling of vennootschap verbonden.

Gelegenheid voor accountantsopleiding bestaat in Ned.-Indië niet. Men dient zich te helpen met de schriftelijke cursussen van het Instituut, de Nederl. Organisatie en den Bond van Accountants. Wel is het gehele examen van den Bond in Ned.-Indië af te leggen, wijl daarbij geen mondeling gedeelte bestaat.

Van het Federaal examen (Instituut en Organisatie) kunnen slechts de schriftelijke examens in Indië worden afgelegd en dienen de candidaten voor het mondeling examen te wachten totdat zij gelegenheid hebben dit in Nederland af te leggen.

Genoemde Accountants Vereenigingen hebben elk hun vertegenwoordiger in Nederlandsch-Indië.

Bij den Belasting-Accountantsdienst bestaat eene opleiding voor accountant. De eenige accountant, die in de zes jaren, dat aan deze opleiding gewerkt wordt, slaagde, heeft gemeend daarna ook het examen van een der bovengenoemde Vereenigingen te moeten afleggen.

ACCOUNTANTSDIENST

(GOVERNEMENTS) (Vervolg van Dl. I, blz. 5). Hoewel aanvankelijk de bemoeienis van een Gouvernements-Accountant door de leiders der bedrijven niet met ingenomenheid begroet werd, voerde op slot van zaken iedere bedrijfsleider, nadat terzake overeenstemming was verkregen, de noodzakelijke bedrijfsadministratie in.

Het aantal ambtenaren nam geleidelijk toe. Dit leidde tot instelling van den Gouvernements-Accountantsdienst bij Gouvts.besluit van 29 November 1915 No. 47 (Ind. Stb. No. 080), nader aangevuld bij besluit van 28 November 1921 No. 32 (Ind. Stb. No. 723) en van 17 September 1922 No. 10 (Ind. Stb. No. 590).

Volgens artikel 1 der voorloopige Instructie voor den Gouvernements-Accountant, later het Hoofd van den Gouvernements-Accountantsdienst, is deze in afwachting van de nadere regeling van zijne positie, rechtstreeks ondergeschikt aan den Gouverneur-Generaal. Bij de instelling van den dienst in 1915 werd deze toestand bestendigd.

Als gevolg van het rapport der Verkavelingscommissie, welke had na te gaan of de verschillende bedrijven en diensten in Indië ressorteerden onder de departementen van algemeen bestuur, waaronder zij eigenlijk thuis hoorden, werd de Gouvernements-Accountantsdienst met ingang van 1 Januari 1925 ondergebracht bij het Departement van Financiën.

Volgens de instructie is den Gouvts.-Accountantsdienst opgedragen het nagaan van de boekhouding van een 47-tal met name genoemde bedrijven en diensten, met het doel te komen hetzij tot invoering van eene handelsboekhouding, hetzij, waar noodig, tot vereenvoudiging en verbetering van de bestaande boekhouding. Voorts de voortdurende zorg voor de vereenvoudiging en verbetering van de boekhouding van die bedrijven en diensten, waarover zijne bemoeiingen zich reeds hebben uitgestrekt, waartoe mondeling en schriftelijk aanwijzingen en voorstellen moeten worden gedaan. Verder is de dienst belast met de voortdurende verificatie van de handelsboekhouding van de bedrijven en diensten, waar deze is ingevoerd en dient hij van advies inzake voorstellen tot het verleenen van steun aan of het oprichten van ondernemingen of bedrijven, waarbij rentabili-

teits-rekeningen worden overgelegd of moeten worden opgesteld, en voldoet verder aan alle verzoeken van de hoofden der departementen van Algemeen Bestuur en van de bovenbedoelde bedrijven en diensten om van advies te dienen omtrent zaken, de boekhouding van die bedrijven en diensten betreffende.

Zoals de behoeften der bedrijven zich wijzigen, zoo wijzigt zich ook het arbeidsveld van den Gouvernements-Accountantsdienst; opdrachten der Regeering, verzoeken van departements- chefs, onderzoekingen voor den Raad van Justitie, geven aan gemelde werkzaamheden nog eene belangrijke uitbreiding.

Ten behoeve der onteigening van particuliere landen moeten de administratiën dier landen vanwege den dienst worden onderzocht; deze werkzaamheden alleen vragen de gorgelde werkkraft van eenige ambtenaren van den dienst.

De politie-administratie eischte meer toezicht.

Jaarlijks vinden geregeld voor den Raad van Justitie minstens een tiental onderzoekingen in verband met fraudes plaats. Dit zijn soms zeer uitgebreide en veel tijd vragende onderzoekingen.

De zelfbesturen in de Vorstenlanden vroegen om administratieve voorlichting, waarvoor geregeld een tweetal adjuncten werkzaam zijn.

Verschillende locale en gewestelijke raden wenschten hunne bedrijfsadministratiën beter verzorgd te krijgen en vroegen in verband daarmee hulp en voorlichting van den Gouvernements-Accountantsdienst.

Jaarlijks worden rapporten en adviezen omtrent allerlei onderwerpen uitgebracht, zooals omtrent verzoekschriften in verband met gedane leveringen, regeeringssteun aan industrieel ondernemingen en te verleen subsidies. Zoo werd ook b.v. in 1925, op verzoek der Commissie tot herziening van het Belastingstelsel, in Ned.-Indië, eene uitvoerige nota ingediend over het belastingelement in het monopolistisch bedrijf.

Vanwege den dienst verscheen een uitgebreide uiteenzetting over de grondslagen der afschrijving en de toepassing daarvan voor de Landslied rij ven.

In de jaren 1919 tot en met 1921 werd de dienst belast met verschillende boeken-onderzoeken in verband met de oorlogswinstbelasting. Bij de instelling van een belasting-accountantsdienst kwamen voor den Gouvernements-Accountants-dienst deze werkzaamheden te vervallen.

Het financieel belang van het Gouvernement bij gemengde bedrijven zooals de Billiton Maatschappij of bij contracten zooals loopen met de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappijen, ischt dat van de zijde der Regeering wordt nagegaan of het Land ontvangt wat het rechtens toekomt. Daarvoor wordt in den regel ook van de diensten van den Gouvernements-Accountantsdienst gebruik gemaakt.

Er is nog menige werkzaamheid, welke op het terrein van den Gouvernements-Accountants-dienst zou liggen, doch waaraan voorloopig niet kan worden gedacht.

Naast het Hoofd van den dienst zijn werkzaam accountants 1e, 2e en 3e klasse, adjunct-accountants op adj. accountants 1e klasse, hoofdboekhouder 1e klasse, boekhoudkundige ambtenaren en boekh. ambtenaren 1e klasse, voorts boekhouders en verder oonig lager personeel. De formatie van dit personeel wordt jaarlijks geregeld

in verband met de daarvoor bij de begrooting toegestane fondsen.

Het Hoofdbureau is gevestigd te Weltevreden. Daar worden, naast de aangelegenheden welke met de algemene leiding verband houden, behandeld: de eerste inrichting der verschillende administratiën; de eindwerkzaamheden verband houdende met die bedrijven en diensten, welke werkring zich over een of meerdere kantoren uitstrekt, b.v. het Gevangeniswezen, de Weeskamers, enz.; alles wat op de onteigening van particuliere landen betrekking heeft; de afzonderlijke opdrachten, voor zoo ver die niet direct aan de na te noemen plaatselijke kantoren kunnen worden doorgegeven; de aangelegenheden betrekking hebbende op de bedrijven en diensten, welke om bepaalde redenen nog niet onder een der afzonderlijke kantoren ressorteeren; alle correspondentie met de Departementen van Algemeen Bestuur; de personeelsvoorziening voor de bedrijven. Omtrent dit laatste wordt opgemerkt dat de omstandigheden de wenschelijkheid hebben doen blijken, dat bij geen der bedrijven en diensten, waarmede de Gouvernements-Accountantsdienst bemoeienis heeft, tot aanstelling van administratief boekhoudkundig personeel wordt overgegaan zonder het advies van gemelden dienst. Deze personeelsvoorziening geeft dikwijls veel zorg, vooral in een tijd, waarin moeilijk behoorlijk onderlegd personeel was te krijgen.

Van de zijde van den Gouvernements-Accountantsdienst is in verband daarmee ook krachtig bevorderd de unificatie der examens in boekhouden en handelscorrespondentie, welke tot, en met 1924 door verschillende vereenigingen werden afgenomen, waardoor een chaotische toestand was ontstaan, die deprecieerend werkte op de waardeering van de verschillende diploma's.

Kantoren van den dienst zijn verder gevestigd te Weltevreden, Soerabaja, Bandoeng, Padang, Semarang en Buitenzorg en zullen, zoodra daarvoor personeel beschikbaar is, nog worden geopend te Jogja en Médan. Laatstgenoemde plaatsen zijn nu standplaatsen van adjunct-accountants en boekhoudkundige ambtenaren.

Aan het hoofd van gemelde kantoren zijn accountants eerste of tweede klasse geplaatst en aan dezen worden verschillende ambtenaren van de andere categorieën toegevoegd.

Deze kantoorhoofden behandelen zooveel mogelijk alle aan die kantoren toebedeelde werkzaamheden en doen dezo geheel zelfstandig af, tenzij om utiliteitsredenen, gelot op de noodzakelijke uniformiteit b.v., afdoening door het hoofdkantoor meer gewenscht is.

Het is het personeel van den Gouvernements-Accountantsdienst verboden een nevenbetrekking te bekleeden of een nevenberoep uit te oefenen; accountants- of boekhouderswerkzaamheden ten behoeve van particuliere personen of instellingen, dan wel van openbare instellingen te verrichten, mot dien verstande, dat door het Hoofd van den Gouvernements-Accountantsdienst, in bijzondere gevallen, bij uitzondering, afwijking van dien regel kan worden toegestaan.

Waar de bedrijven over geheel Indië verspreid zijn, moet veel worden gereisd, doch door de uitbreiding van personeel en door de vestiging van verschillende kantoren is dit in den loop der laatste jaren aanmerkelijk verminderd.

ACCOUNTANTSDIENST (BELASTING-). Onder den Hoofdinspecteur van Financiën ressorteert ook de Belasting-Accountantsdienst, welke een onderdeel vormt van den Belastingdienst.

Deze dienst is zeer speciaal ten behoeve van de belastingen werkzaam, alle andere accountants-werkzaamheden van het Gouvernement moeten worden gerekend te behooren tot de taak van den Gouvernements-Accountantsdienst. Zie **AC-COÛNTANTSDIENST (GOUVERNEMENTS)**.

Er zijn 11 Belasting-accountantskantoren, namelijk: te Weltevreden, Soerabaja, Semarang, Bandoeng, Jogjakarta, Mahuig., Padang, Palembang, Médan, Makassar 'en Pontianak.'

BELASTING ACCOUNTANTSDIENST. Zie **AC-COÛNTANTSDIENST (BELASTING-)**.

COMMERCIEELE BOEKHOUDING BIJ LANDSBEDRIJVEN (Vervolg van Dl. I, blz. 497).

Een commercieele boekhouding wordt thans (eind 1930) gevoerd bij de navolgende Gouvernementsbedrijven en -instellingen, t.w.: de opiumfabriek en de Landsdrukkerij, beide te Batavia; den pandhuisdienst; het Marine-etablisement te Soerabaja; de Tinwinning op Bangka alsmede het vervoer en den verkoop van tin (Dept. van Govuvs.bedrijven te Batavia); de zoutbriketfabrieken en den zoutaanmaak op Ma-doera; de Ombilin-steenkolenmijnen te Sawah-loento; de Poeloe-Laoet steenkolenontginning te Stagen; de Boekit-Asem steenkolenontginning te Tandjoeng-Enim; de goudontginning in Benkoelen; 's Lands Caoutchoucbedrijf met zijn 14 ondernemingen en de getah pertja onderneming te Tjipetir; 's Lands Thee- en Kinaonderneming Tjinjireoan; de centrale burgerlijke ziekeninrichtingen te Weltevreden, Soerabaja en Semarang; de Gouvernements krankzinnigen-gestichtelcitr te Buitenzorg, Lawang, Magelang, Grogol en Sa bang; de Artillerie Constructie Winkel; het Grasland te Tjimahi; het Reproductiebedrijf van den Topografischen dienst; de Militaire weduwen- en weezen- en pensioenfondsen, het Pontianak-riviertransport. Zij is in voorbereiding bij eenig andere takken van dienst, o.a. de Staatsspoorwegen op Java en de daartoe behoorende spoorwegen op Sumatra, het Bosckwezen, de Posterijen, Telegrafie en Telefonie en het Gevangeniswezen, de Wees-en Boedelkamers, de Civiele weduwen- en weezen- en pensioenfondsen, het Dépôt van leermiddelen, het Kantoor voor de Volkslectuur, de Pyrotechnische werkplaats, de Werkplaats voor draagbare wapenen, 's Lands djatibedrijf en de havens te Tandjoengprik, Soerabaja, Semarang, Makassar, Belawan en Emmahayj'n.

De consequentie van dezen maatregel is ten aanzien van meer dan een bedrijf of dienst geweest eene wijziging in de inrichting van de Indische begrooting en leidt voorts tot het brengen van die bedrijven onder de Indische Bedrijven-wet. (Zie **BEDRIJVEN WET**)

VAN DAALEN (GOTFRIED, COENRAAD, ERNST), geboren te Makassar JJLJ Maart 1863, overleden te 's-Gravenhage. 22 Februari 1930. Te Weltevreden genoot hij lager onderwijs en kwam op 13-jarigen leeftijd op de H. B. S. Na nog eenigen tijd te Soerabaja op kostschool te zijn geweest, werd hij naar "Nedèrland gezonden en volgde te 's Gravenhage de 2e en 3e klasse der

H. B.S. Den 6den September 1879 als Cadet voor het wapen der Artillerie in Oost-Indië op de

K.M.A. te Breda in dienst getreden, werd hij 10 Juli 1883 benoemd tot 2de Luitenant van genoemd wapen en gevoerd a la suite van het toen nog bestaende Koloniaal Werfdepot, aangezien hij nog gedurende één jaar do Applicatieschool had te volgen. In November 1884 naar Indië vertrokken, werd Van Daalen na aankomst in December d.o.v. te Batavia geplaatst.

Den 15 OctobèFTssB volgde zijn bevordering tot le Luitenant. Van 1SS5 tot 1S88 was hij te Banjoe Biroe in garnizoen. In den loop van 1888 werd hij overgeplaatst naar de troepenmacht in Atjòh en bleef daar in de jaren 1888, 1889 en 1S90. In laatstgenoemd jaar werd hij benoemd tot Ridder der Militaire Willemsorde 4de klasse voor zijn moedig en beleidvol gedrag in het gevecht op 26 Juli 1889 bij Koeta Toeankoe. In 1891 slaagde hij voor het examen voorde IIe Af-deeling der Krijgsschool (Cursus voor Algemeene Krijgskundige studiën) en vertrok daarom 4 Juli 1S91 naar Nederland. Na in Mei 1S94 bevorderd te zijn tot kapitein, keerde Van Daalen in December van genoemd jaar naar Indië terug.

In 1895 werd hij achtereenvolgens gedetacheerd bij den Topografischen dienst, bij het wapen der I nfanterie en bij het Hoofd bureau van den Generalen Staf om 28 December van dat jaar geplaatst te worden bij dien staf. Toen, na den afval van den beruchten Teukoe Oemar in Maart 1896, groote troepen versterkingen van Java naar Atjèh gezonden werden, werd Van Daalen ter beschikking gesteld van den Militairen Commandant van Atjèh en Onderhoorigheden om als stafofficier ingedeeld te worden bij verschillende mobiele colonnes, die uitgezonden werden ter verdrijving van de vijandelijke benden uit de vallei van Groot-Atjèh. Bij de krijgsverrichtingen, die daarvoor tot November 1896 plaatsvonden en waaraan hij deelnam, onderscheidde hij zich steeds door zijn moedig en beleidvol optreden, ter belooning waarvoor hem in 1897 de eeresabel toegekend werd.

In November 1897 volgde zijn overplaatsing naar Soerabaja als Chef van den Staf in de 3o Militaire Afdeling op Java.

In 1898 werd Van Daalen bevorderd tot Ridder der Militaire Willemsorde 3e klasse ter belooning van zijn optreden gedurende de krijgsverrichtingen in Atjèh van November 1896 tot op met Augustus 1897.

Do in Mei 1898 opgetreden Civiel on Militair Gouverneur van Atjèh en Onderhoorigheden J. B. van Heutsz, die, toen hij in 1896 en 1897 in Atjèh colonnecommandant was, Van Daalen had loeren kennen als een flink, stoutmoedig en beleidvol stafofficier en hem als zoodanig dan ook zeer waardeerde, wist, in verband met de uitbreiding in Maart 1899 van het Korps Mare-chaussée tot vijf divisien, de terugplaatsing naar Atjèh van Van Daalen te bewerken en plaatste hem als Commandant der Iste Divisie te Seuli-moum, waar hij tevens met het civiel bestuur over de XXII Moekims werd belast. De daar door hem geleide patrouille actie had tengevolge, dat genoemd gebied spoedig van verzetsbenden werd gezuiverd.

Wegens uitstekende militaire verrichtingen en uit daden gebleken buitengewone militaire talenten werd Van Daalen in 1901 buitengewoon bevorderd tot Majoor. Kort daarop werd hij belast met het troepencommando in en met de waar-

neming der betrekking van controleur van de onderafdeeling Pidië, toenmaals het meest roerige ressort van de Onderhoorigheden. Dank zij de door Van Daalen geleide actie en do onder zijn persoonlijk commando gemaakte excursies kwam hierin geleidelijk verbetering.

Ter achtervolging van den z.g. Pretendent- -Sultan, die naar het toen nog door geen colonnes bezochte gebied om de Laöt Tawar (Gajöland) was uitgeweken, trok Van Daalen met een sterko marcheauséecolonne derwaarts (Septem 1901). Na den Pretendent-Sultan, echter zonder het gewenschte resultaat, te hebben overvallen, keerde Van Daalen, daar geen aanraking meer met den vijand werd verkregen, over Meulaböh ter Westkust terug. In 1902 werd Van Daalen belast met de waarneming der betrekking van Assistent- Resident der Onderhoorigheden. Dit bleef hij tot September 1903, toen hij belast werd met de politieke aanrakingen met hoofden en bevolking vande Gajö- en Alaslanden en het voorbereiden van eene permanente vestiging aldaar. Kort daarop, n.l. 20 Mei 1903, werd hij bevorderd tot Lui- tenant-Kolonel.

Op last van den Civiel en Mil. Gouverneur moest Van Daalen in 1904 met een marcheauséecolonne, sterk 10 brigades, de Gajö- en Alaslan- den bezoeken, het verzet in die streken breken en, indien om do een of ander reden het wensche- lijk mocht zijn, ook de Bataklanden bezoeken. Van 8 Februari tot 23 Juli 1904 hacT daarop de beroemde tocht van luitnant-kolonel Van Daalen naar de Gajö-, Alas- en Bataklanden plaats. Met slechts 198 karabijnen werd onder zijne aanvoering en leiding een tocht gemaakt van meer dan 500 K.M. door een nagenoeg onbekend vijandig gebied, waarvan in een groot gedeelte iedere kampoeng in eene versterking was herschepen, welke de colonne den doortocht trachtte te beletten, en waarin de verdedigers met vrouwen en kinderen tot den laatsten man stand hielden. Alleen aan de buitengewone onverschrokkenheid, groote kalmte, doortastendheid en onverzettelijkheid van Van Daalen is het te danken geweest, dat die tocht, waarbij hij den 20sten Juni bij Li ka in de Alaslanden een schampschot aan den lin-kr pols bekam, tot een goed einde werd gebracht.

In October 1904 werd Van Daalen ovrgeplaatst naar het Hoofd bureau van den Generalen Staf te Batavia. Den 10den September te voren was hij wegens zijn moedig en beleidvol gedrag tijdens den tocht door de Gajö- en Alaslanden bevorderd tot Commandeur in do Mil. Willemsorde.

Gedurende zijne tewerkstelling bij genoemd Hoofdbureau werd hij door de Rcgccring naar do Zuider en Ooster Afdceeling van Borneo gezonden om zich met het Hoofd, van dat gewest in com- missio te begeven op naar aanleiding van zijne bc- vindingen omtrent den toestand aldaar de Rc- georing voorstellen te doen voor het daar te volgen bestuursbeleid. Tot tevredenheid der Re- georing kweet hij zich van die taak.

Den lüden April 1905 overgeplaatst naar Atjèh als Chef van den Staf van dc in dat gewest gelegerde troepenmacht werd hij, vóórdat hij zijne bestemming gevolgd had, den Oden Mei d.a.v. toruggeplaatst by het Wapen der Artillerie op benoemd tot Militairen Commandant van Atjöh en Onderhoorigheden en tevens met het bestuur van dat gewest belast onder den titel van Civiel en Militair Gouverneur.

Kort daarop, den 29 Juli 1905, werd hij buitengewoon bevorderd tot Kolonel ter belooning van buitengewone militaire talenten, gebleken uit daden, gepaard aan uitstekenden dienstijver en loffelijk gedrag. Den 21 Maart 1907 had zijne bevordering tot Generaal-majoor plaats.

Ofschoon onder zijn bestuur aan de verzetspartij in Atjch zware slagen werden toegebracht, leefde door allerlei omstandigheden het verzet toch allerwege weer op. Rustverstoringen, beschietingen van bivaks, kléwangaanvallen op onze patrouilleerende troepen, trambaan- en tele- foonvernielingen hadden telkens plaats. De ongunstige wending van den gang van zaken had tengevolge dat Van Daalens bestuursbeleid dikwijls aan veel critiek bloot stond.

Naar aanleiding van een reeks artikelen in de Avondpost, de z.g. Wekkerartikelen, getiteld: „Hoe beschaafd Nederland in de 20ste eeuw vrede en orde scheidt op Atjèh” zag het Opperbestuur in Nederland zich genoodzaakt Gouverneur-Ge- neraal Van Heutsz er toe te brengen een enquête- reis naar Atjèh te ondernemen. Deze had in December 1907 plaats. Het over die reis uitgebrachte verslag gaf Van Daalen aanleiding zijn eervol ontslag als Civiel en Militair Gouverneur te vragen. Op 4 Mei 1908 werd hem dit verleend en werd hij ter beschikking gesteld van den Commandant van het Leger.

Wegens langdurigen dienst kreeg hij 22 Augustus 1905 óén jaar verlof naar Europa. Gedurende dat verlof werd hij door den Duitschen Keizer in Augustus 1909 benoemd tot Ridder van de 1 e klasse der orde van de Kroon van Pruisen.

In 1909 bevorderd tot Luitenant-Generaal keerde hij, nadat zijn verlof met twee maanden verlengd was, in November 1909 naar Indië terug, waar hij benoemd was tot Chef van den Generalen Staf. Na het overlijden van den Legercommandant, den Luitenant-Generaal Van der Willigen, op 4 Juni 1910, werd Van Daalen tijdelijk met de waarneming van het Legercommando belast om in de volgende maand te worden benoemd tot Commandant van het Leger en Chef van het Departement van Oorlog in Neder- landsch-Indië. Gedurende de jaren, in welke hij Legercommandant was, heeft hij vele noodza- kelijko hervormingen tot stand gebracht, verbeteringen ingevoerd en gedaan wat hij noodig achtte om het Leger voor zijn eventueel te verrichten taak zoo geschikt mogelijk te maken.

Op zijn verzoek werd hem den 2den April 1914 eervol ontslag verleend uit 's Lands dienst. Na zijn terugkeer in het vaderland leefde hij stil en teruggetrokken te 's-Gravcnhage, waar hij onverwacht kwam te overlijden. Zijn stoffelijk overschot word 2(1 Februari 1930 to Westerveld ver- aschtyS

AMBTENAREN. Onder het hoofd AMBTE- / ^ NAAR werden in Dl. I, blz. 42 e. v. de voornaamste op dit onderwerp betrekking hebbende toenmaals geldende regelingen besproken.

Omtrent do Nederlandseh-Indische ambtenaren in het algemeen bepaalt thans de Indische Staatsregeling (art. 39), dat met inachtneming van do regelen, bij ordonnantie gesteld, en behoudens de uitzonderingen bij wet bepaald, de ambtenaren worden benoemd en ontslagen door den Gouverneur-Generaal, die zijn bevoegdheid aan anderen kan overdragen. Behalvo de toe te

leggen jnarwedde mogen door de ambtenaren geen andere dan de hun bij hun benoeming uit- drukkelyk toegestane voordcelen worden genoten (art. 41). De Gouverneur-Generaal regelt het bedrag der bezoldigingen, voor zoover het niet door den Ivoning is vastgesteld (art. 40). De regelen omtrent het toekennen van pensioenen worden bij ordonnantie gesteld (art. 39).

Aan de *benoemingsbevoegdheid* van den Gouverneur-Generaal zijn onttrokken enkele hooge ambtenaren (vice-president en leden van den Raad van Indië, voorzitter en leden van de Rekenkamer, president van het Hooggerechtshof, voorzitter van den Volksraad), die door den Rolling worden benoemd en ontslagen.

Van de bevoegdheid om het recht van benoeming en ontslag aan lagere autoriteiten over te dragen is in de latere jaren door den Gouverneur-Generaal op ruime schaal gebruik gemaakt. Door het centrale gezag worden thans in hoofdzaak nog slechts benoemd de hoogere ambtenaren: de subalternen worden aangesteld door de hoofden der departementen van algemeen bestuur en zelfstandige colleges, dienstchefs en hoofden van gewestelyk en plaatselyk bestuur. Ontslag heeft plaats door de tot benoeming bevoegde gezag- liebbenden, behoudens dat ontslag uit 's Lands dienst, niet op verzoek, slechts kan worden verleend door den Gouverneur-Generaal.

Voor benoemingen in enkele der hoogste ambten is de Gouverneur-Generaal verplicht vooraf advies te vragen aan den Raad van Indië. Hiertoe behooren de departementshoofden, de hoofden van gewestelyk bestuur, de residenten-af - deelingshoofd, de hoogste rechterlyke ambtenaren, de hoofden der groote diensten, de burgermeesters op de hoofdplaatsen, de regenten.

De *bezoldiging* en verdere bijkomstige voor- deelen der ambtenaren zijn vastgelegd in de door een daartoe ingestelde Salariscommissie ontworpen „Regeling van de bezoldiging der Burgerlyke Ambtenaren 1925”, (B.B.L.), die uit hoofde van de buitengewoon talryk wijzigingen in 1928 opnieuw volledig werd afgekondigd.

Aan het bezoldigingsstelsel liggen enkele krachtens Koninklyke machtiging vastgestelde beginselen ten grondslag, in het kort hierop neerkomende. Ten aanzien van de aan dezelfde voorwaarden voldoende ambtenaren wordt ter zake van de bezoldiging geen onderscheid gemaakt tusschen Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen, noch tusschen personen, die in of buiten N.-I. zijn opgeleid, noch tusschen hen, die in of buiten N.-I. in dienst zijn getreden. Als normaal wordt beschouwd een zoodanige bezoldiging, dat de landsdienaar, van welken landaard ook, in overeenstemming met de plaats, welke zijn ambt in de samenleving inneemt, naar in- heemschen maatstaf in zijn levensbehoeften behoorlyk kan voorzien, zonder een staat te voeren, welke ook in Westersche of andere Oostersche landen in soortgelijke ambtelijke kringen uitgesloten is (groep A). Een hoogere bezoldiging moet voorloopig nog worden verbonden aan de betrekkingen, waarvoor uitzending geheel of in belangrijke mate uit Nederland noodig is (groep C), terwijl de middengroep (B) wordt gevormd door de betrekkingen, waaraan in mindere mate een verhoogde bezoldiging moet worden verbonden, omdat de aanvulling nog veelal moet geschieden uit kringen in N.-I. van relatief geringe getal

sterkte, wier algemeen levenspeil vooralsnog tot een zoodanige hoogere bezoldiging noopt. Deze groep moet bij do voortschrijdende ontwikkeling der opleidingsgelegenheden in Indië tevens dienen als *overgangsvorm voor de C groep naar het uiteindelyk*

onderbrengen van alle betrekkingen in één groep.

In de B.B.L. zijn alle betrekkingen, voor welke een uniforme tractementsregeling mogelijk is, opgenomen in een der C, B of A schalen. Hiernaast bestaan nog groepen van lagere ambtenaren, wier salaris wordt geregeld naar locale omstandigheden overeenkomstig door de betrokken dienst- chefs vast te stellen schalen, terwijl ten slotte nog tot de Landsdienaren behooren maand- en daggelders en losse arbeiders zonder vaste loonregeling.

Als bezuinigingsmaatregel zal tijdelijk eene korting op de tractementen worden ingevoerd, met ingang van 1 Juli 1931.

Boven de vaste bezoldiging worden aan ambtenaren, werkzaam op plaatsen, waar de levensstandaard hooger is dan de als normaal aangene- mene, *standplaatstocUigen* uitbetaald, tot een bedrag van 5% dan wel 10% der bezoldiging met een maximum van onderscheidenlyk / 25 en / 50 's maands. Deze bedragen worden verhoogd voor gezinnen van minstens 5 kinderen, waarvan minstens 2 een onderwijsinrichting ter plaatse bezoeken, terwijl eveneens toelagen worden uitbetaald aan ambtenaren, wier kinderen elders scholen bezoeken. De plaatsen, waaraan een standplaatstoelage is verbonden, worden jaarlyks opnieuw aangewezen; de beoordeeling heeft plaats aan de hand van regelmatig verzamelde indexcijfers.

Aan bepaalde ambtenaren op plaatsen in de Buitengewesten worden *dienstbelang toelagen* uitgekeerd. Naar gelang van de bezoldiging bedragen deze / 15 tot / 75 's maands.

Aan ambtenaren, wier positie daartoe aanleiding geeft, zooals b.v. de departementshoofden en de hoogere bestuursambtenaren, worden bepaalde bedragen als vergoeding voor *representatiekosten* toegelegd.

Voor een juiste stelselmatige toepassing van do grondslagen der B.B.L. zorgt een centraal orgaan, het te Buitenzorg gevestigde Bezoldigings- kantoor, rechtstreeks staande onder den Gouver- neur- Generaal.

Ambtenaren met een bezoldiging van ten hoogste / 150 's maands en gewezen ambtenaren met een pensioen van niet meer dan / 150 's maands hebben met hun gezin recht op kost- looze *geneeskundige behandeling* en verstrekking van genees- en verbandmiddelen. Op plaatsen, waar alleen geneeskundige hulp te verkrijgen is van deskundigen in dienst van het Land, kunnen do landsdienaren zich voor zichzelf en hun gezin genees- en verloskundige hulp, ook specialistische, waar dit mogelijk is, verschaffen door betaling van 1% van hun salaris voor de behandeling en % voor genees- en verbandmiddelen. Verpleging in een ziekeninrichting valt hier buiten. Alleen voor de Buitengewesten zijn plaatsen als hierbedocld aangewezen.

Aan landsdienaren, die voor geneeskundige behandeling en/of verpleging voor zich of hun gezin in een tijdsverloop van zes maanden onvermijdelijke uitgaven moeten hebben doen tot een bedrag van meer dan 15% der over dat tydvak genoten inkomsten, kan bij wijze van tegemoetkoming do helft der kosten worden vergoed.

Aan het uitdrukkelijke voorschrift der Indische Staatsregeling om by ordonnantie regelen te stellen betreffende de *benoeming* en het *ontslag* der ambtenaren, welk voorschrift ook reeds voorkwam in het Regeeringsreglement van 1854, is nooit gevolg gegeven. Wel zijn incidenteel van Regeeringswege regelen gesteld en instructies uitgevaardigd, vrij sterk wisselend naar het tijds-gewricht, waarin dit geschiedde, maar bepalingen in den voorgeschreven wettelijken vorm zijn nooit vastgesteld.

De landsdienaren zijn te onderscheiden in hen, die den staat van burgerlijk ambtenaar bekleeden dat zijn zij, die van een vaste aanstelling zijn voorzien, en de overigen, n. l. zij, die zonder tevoren vast benoemd te zijn geweest, tijdelijk een betrekking bekleeden, belast zijn met de waarneming eener betrekking of functie, op maand- of daggeld werkzaam zijn. Op de tweede categorie zijn verschillende regelingen, zooals die betreffende pensioen, buitenlandsch verlof, wachtgeld, niet van toepassing.

De hoogere ambtenaren hebben den rang van *hoofdamtenaar*. In een aan de B.B.L. toegevoegde lijst zijn de betrekkingen vermeld, waaraan deze rang is verbonden. De onderscheiding in ambtenaren en beambten bestaat alleen in het spraakgebruik. Vroeger werd, ook officieel, in den regel aangenomen, dat landsdienaren met een aanvangsbezoldiging van ten minste / 150 's maands ambtenaren, de overigen beambten waren. Ook de inrichting der B.B.L. maakte handhaving van het verschil onmogelijk.

Met uitzondering van enkele zeer ondergeschikte betrekkingen wordt voor benoeming een bepaalde opleiding langs den weg van het In-landsch of Westersch onderwijs gevorderd. De bezoldigingsschalen der B.B.L. zijn in hoofdzaak op het genoten onderwijs of de verkregen diploma's gegrond. Bij elke schaal, waarin telkens een zeker aantal betrekkingen is opgenomen, geeft de

B. L. aan, welke de minimumeischen zijn, welke voor benoeming tot een bepaalde betrekking worden gesteld. Verder stelt de B.B.L. regelen voor het verlenen van dispensatie van de benoemingseischen; hiertoe wordt alleen overgegaan, indien 's Lands belang het vordert en vast-gesteld kan worden, dat de betrokkene een ontwikkeling bezit gelijk aan die, welke door het diploma wordt gewaarborgd en van hem met redelijkheid kan worden verwacht, dat hij in de te vervullen betrekking in elk opzicht zal voldoen.

In het algemeen worden niet in den vasten dienst opgenomen personen, die den 35-jarigen leeftijd hebben overschreden. Voor bepaalde betrekkingen, waarin anders niet behoorlijk zou kunnen worden voorzien, is de leeftijdsgrens tijdelijk gesteld op 40 of 45 jaar. Een minimumleeftijd voor indiensttreding wordt niet geeischt. Echter beginnen de pensioenaanspraken pas te tellen vanaf het oogenblik, dat de 18-jarige leeftijd is bereikt.

In den vasten dienst kunnen slechts worden opgenomen zij, die den staat van Nederlandsch onderdaan bezitten. Voor enkele der hoogste betrekkingen wordt verder gegaan door den oisch, dat de bekleeder Nederlander moet zijn, terwijl eenige andere betrekkingen gebonden zijn aan een bepaalden landaard (Inlander of Vreemde Oostering). In het belang van den dienst kan de Gouverneur-generaal dispensatie verlenen van den

eisch van het Nederlandsch ondordanschap, maar alleen ingeval tegen naturalisatie overwegende bezwaren blijken te bestaan.

Aan opname in 's Lands dienst moet voorafgaan een *geneeskundig onderzoek*, in Nederland voor uit te zenden personen te verrichten door den Geneeskundigen Raad te 's-Gravenhage, in Indië door op verschillende plaatsen gevestigde geneeskundige commissies. Voor Inlandsche ambtenaren geldt de verplichte keuring nog niet algemeen; wel wordt zij geeischt voor benoeming tot een betrekking der B en C schalen. Verder wordt voor Europeanen en Inlanders keuring geeischt voor tijdelijk werkzaamstelling in bepaalde betrekkingen, welker aard het voldoen aan speciale eischen medebrengt.

Aan personen, die uit Nederland worden uitgezonden om in Indië in 's Lands dienst te worden opgenomen, worden volgens bepaalde regelen *vergoedingen* uitbetaald voor *uitrustingskosten*, terwijl zij met hun wettig gezin voor Landsrekening naar Indië worden vervoerd. Zij verbinden zich notarieel tot terugbetaling van het uitgekeerde bedrag en van de passagekosten (eventueel ook van de opleidingskosten), indien zij binnen 5 jaar na hun indiensttreding om andere redenen dan welbewezen ziels- of lichaamsgebreken 's Lands dienst verlaten. Voor elk volbracht dienstjaar wordt het verschuldigde bedrag verminderd met een vijfde gedeelte.

In het algemeen bedraagt de vergoeding voor uitrusting voor den ongehuiden ambtenaar naar gelang van de bezoldiging *f* 500 tot *f* 1200, welke bedragen voor den gehuiden ambtenaar worden verhoogd met 50 %. Waar aanleiding bestaat tot afwijking van deze bedragen, kan daartoe door den Minister worden overgegaan. Ten behoeve van den uit te zenden ambtenaar, die verplicht is tot betaling van de z.g. huwelijkscontributie aan het Civiel Weduwen-Weezenfonds, wordt ter tegemoetkoming daarin één maand bezoldiging (dat is de helft van het verschuldigde) in de kas van het fonds gestort. Voor onderwijzers bestaat ten deze een afzonderlijke regeling in dien zin, dat deze contributie ten volle van Landswege wordt voldaan (één maand voor de ongehuiden, twee maanden voor de gehuiden).

Aan uitgezonden ambtenaren wordt vanaf den datum van inscheping naar Indië tot aan den dag, waarop hun activiteitstraktament ingaat, een *voorloopige bezoldiging* uitbetaald tot een bedrag van / 100 tot / 250 's maands naar gelang van het toekomstige salaris.

De in vasten dienst benoemde ambtenaar wordt niet tot de aanvaarding van zijn betrekking toegelaten, voordat hij becedigd is. In het algemeen zijn van beëdiging uitgezonderd de lagere ambtenaren, beneden den rang van commies; echter worden ook van deze lagere ambtenaren talrijke groepen, die speciale functies bekleeden, wel beëdigd. Naast een algemeen formulier voor den af te leggen eed (verklaring) zijn voor bepaalde betrekkingen afzonderlijke formulieren vastgesteld. De algemeene eed bestaat uit drie deelen: die van trouw, van geheimhouding en van zuivering, welke laatste alleen door hogere ambtenaren, op de bureaux vanaf den rang van referendaris, wordt afgolgd. In den regel moet bij elke benoeming tot een andere betrekking opnieuw de voorgeschreven eed worden afgelegd. Echter

kan bij benoeming in een zelfde korps worden volstaan met een schriftelijk verklaring, dat men zich ook in de nieuwe betrekking aan den tevoren afgelegden eed zal houden.

Met één uitzondering, nl. van den Voorzitter van den Volksraad, die een jaarwedde geniet worden aan de Indische ambtenaren maandwedden toegelegd. De uitkeering over elke maand heeft plaats in het begin van diezelfde maand. Een nieuw in dienst genomen ambtenaar moet om aanspraak te hebben op bezoldiging over een bepaalde maand uiterlijk op den laatsten dag der voorafgaande maand zijn betrekking hebben aanvaard. Door in dienst te zijn op den ten eener maand heeft de ambtenaar aanspraak op bezoldiging over die geheele maand; daarentegen geniet hij geen salaris over de maand, waarin hij zijn betrekking aanvaardt.

Voor de reis van de plaats, waar de ambtenaar zich bevindt op het tijdstip van zijn benoeming, naar de hem aangewezen standplaats heeft hij voor zich en zijn gezin aanspraak op vergoeding van reis- en verblijfkosten. Dezelfde aanspraak bestaat bij overplaatsing, terwijl verder aan den ambtenaar reis- en verblijfkosten worden tegoedgedaan voor dienstreizen, z.g. commissiereizen. Op het vermoedelijke eindbedrag eener reisdeclaratie kan een voorschot worden verleend tot 5 van dat bedrag, te verrekenen met hetgeen na afloop der reis wordt betaalbaar gesteld. Aan ambtenaren, die hun dienst uitoefenen in een bepaald ressort, worden in den regel vaste maandelijksche toelagen voor reis- en verblijfkosten toegelegd. Aan ambtenaren, die voor de uitoefening van hun dienst behoefte blijken te hebben aan een auto of motorrijwiel, kunnen voor de aanschaffing daarvan voorschotten worden uitgekeerd, terwijl hun toelagen worden toegekend voor onderhoud en bepaalde vergoedingen per eenheid van in dienst afgelegden afstand. Alles, wat het reizen der ambtenaren in Indië betreft, is vastgelegd in het Algemeen Reisreglement, dat de ambtenaren naar gelang van hun bezoldiging in groepen indeelt. Het toezicht op de reisdeclaraties en de bevoegdheid tot uitbetaling zijn opgedragen aan een centraal instituut, het Kantoor voor Reiswezen te Weltevreden, welks hoofd in het belang van een soepele toepassing der bepalingen verstrekkende bevoegdheden heeft. Dit kantoor heeft enkele filialen op de hoofdplaatsen van Java.

Aan de ambtenaren kunnen bij eerste plaatsing, bij overplaatsing en bij herplaatsing, alsmede bij vertrek met buitenlandsch verlof en bij terugkeer, voorschotten worden uitgekeerd, voor ongehuwden gelijk aan twee maanden bezoldiging, voor gehuwden drie maanden. Terugbetaling heeft plaats in een bepaald aantal termijnen door middel van inhouding op de bezoldiging. Korting op het salaris heeft overigens slechts plaats voor schulden aan het Land, zooals belastingschulden. Behalve voor belastingschulden mag de korting niet meer bedragen dan $\frac{1}{3}$ van het salaris, indien dit niet meer dan $\frac{1}{300}$ bedraagt of $\frac{1}{3}$ bij hogere salarissen. Voor particuliere schulden, ook indien deze bij rechterlijke uitspraak zijn vastgelegd, mag op de bezoldiging niet worden gekort.

Waar noodig wordt van Landswege voorzien in de huisvesting der ambtenaren. Het begrip van „vrije woning” is verdwenen, sedert een al-

gemeeno woningregeling van eiken ambtenaar voor het gebruik van een hem aangewezen Lands- woning een bepaald percentage van zijn bezoldiging vordert. De Landswoningen zijn verdeeld in klassen naar gelang van den aard der betrekkingen van degenen, voor wie zij gebouwd zijn.

Aan de ambtenaren in vasten en tijdelijken dienst kunnen binnenlandsche verloven worden verleend wegens ziekte, gestaafd door een geneeskundig certificaat, en wegens gewichtige redenen. Ziekteverlof wordt verleend voor ten hoogste zes maanden, waarop bij voortdurende ongeschiktheid om dienst te doen eervol ontslag uit de betrekking volgt. Ook eerder kan zoodanig ontslag worden verleend, indien de belangen van den dienst verdere afwezigheid niet toelaten. Bij ziekteverlof wordt de eerste drie maanden vol salaris uitbetaald, daarna half, tenzij de ziekte geacht moet worden in en door den dienst te zijn ontstaan. De verloven moeten worden doorgebracht ter plaatse in het geneeskundig certificaat vermeld. Ambtenaren met een bezoldiging van ten hoogste f 150 hebben aanspraak op vergoeding van reiskosten naar de plaats, waar het verlof moet worden doorgebracht, en terug naar de standplaats. Verloven wegens gewichtige redenen worden verleend voor ten hoogste drie maanden aan op Java en Madoera en vier maanden aan in de Buitengewesten geplaatste ambtenaren. Gedurende de eerste maand, respectievelijk de eerste twee maanden, wordt vol traktement genoten, daarna half. Een afzonderlijk instituut is het binnenlandsch verlof door te brengen in het buitenland, hetwelk wordt verleend voor dezelfde tijdvakken en met dezelfde geldelijke voordelen. Deze verloven maken geen inbreuk op de aanspraken op buitenlandsch verlof. Bij vele diensten en administraties bestaan onderhandsche regelingen voor het verleenen van vacatieverloven. In den regel wordt 14 dagen verlof per jaar gegeven, ook wel 4 weken om het andere jaar. Aan ambtenaren met een ongewoon vermoedende werkring worden hier en daar verloven van langeren duur verleend. Waar een wettelijke grondslag ontbreekt, kunnen de ambtenaren op deze verloven geen bepaalde aanspraak maken.

Nog kunnen, voor onbepekten duur, binnenlandsche verloven worden verleend buiten bezwaar van het Land. Veelal worden deze verloven aangevraagd om het in een particuliere betrekking te probeeren. Ook de zwangerschapsverloven voor vrouwelijke ambtenaren vallen er onder.

Buitenlandsch verlof door te brengen in Europa wordt slechts verleend aan Europeesche ambtenaren in vasten dienst, voor hen, die uit Nederland zijn uitgezonden onafhankelijk van de genoten bezoldiging, voor de niet-uitgezonden eerst na het bereiken van een bezoldiging van $\frac{1}{125}$'s maands. Deze verloven worden verleend wegens ziekte, wegens langdurigen dienst en wegens andere dringende redenen. Aan de wegens ziekte en wegens langdurigen dienst verleende verloven is verbonden overtocht voor Gouvernementsrekening naar Nederland en terug voor den ambtenaar en zijn gezin, alsmede het genot van verlofsalaris; de verloven wegens dringende redenen worden verleend geheel buiten bezwaar van den Lande. Wegens ziekte wordt aanvankelijk verlof verleend voor ten hoogste twee jaar, overeenkomstig den in het geneeskundig certificaat vermeld

den termijn. Deze verloven kunnen, evenals die wegens langdurigen dienst, onder genot van verlofsalaris wegens ziekte, worden verlengd tot een totalen duur van drie jaar, waarna bij verdere ongeschiktheid om naar Indiö terug te koeren, ontslag uit 's Lands dienst volgt. De verloven wegens langdurigen dienst worden verleend voor den duur van 8 maanden bij een Indischen diensttijd van G jaar en worden bij langer doordienen voor elk jaar verlengd met één maand tot een maximum van één jaar. Verloven buiten bezwaar van den Lande worden verleend voor ten hoogste zes maanden. De verlofsalarissen worden berekend naar het activiteitstraktement, in dier voege, dat van de eerste / 125 's maands 100% als verlof traktement wordt uitbetaald, van de tweede f 125, 80%, van de volgende / 250, 60%, daarna 40% van de volgende / 100 en 30% van hetgeen aan bezoldiging boven de f 1000 wordt genoten met een algemeen maximum van / 1000 's maands. De verlofsalarissen worden verhoogd voor hen, die meer dan één minderjarig kind te hunnen laste hebben; maximaal bedraagt deze verhooging 25%. Voor hen, die geen gezin te hunnen laste hebben, wordt de berekende verlof bezoldiging verminderd met 10%.

De met buitenlandsch verlof vertrekkende ambtenaar geniet voor zich en zijn gezin aanspraak op vergoeding van reis- en verblijfkosten voor de reis van zijn standplaats naar de plaats van inscheeping. Voor den overtocht naar Europa en terug naar Indiö worden de ambtenaren ingedeeld in klassen, waarbij in beginsel het activiteitstraktement als maatstaf wordt gebezigd (/ 750 en hooger 1e klasse, / 350 tot / 750 2e klasse, beneden / 350 3e klasse). Echter zijn talrijke uitzonderingen gemaakt voor ambtenaren met hogere opleiding, die onafhankelijk van de genoten bezoldiging steeds le klasse reizen, terwijl verder ten aanzien van vrouwelijke ambtenaren is bepaald, dat zij nooit in een lagere dan de 2e klasse worden ingedeeld.

Verlof wegens langdurigen dienst wordt gedurende den diensttijd van een ambtenaar niet incer dan drie maal toegekend. De verloven wegens ziekte en wegens langdurigen dienst tellen voor de helft mede voor pensioen.

Onder bijzondere omstandigheden kan een buitenlandsch verlof wegens langdurigen dienst worden vervangen door een onder gelijke voorwaarden in Indiö door te brengen verlof van ten hoogste zes maanden, nl. voor hen, die afkomstig zijn uit een geheel ander deel van Indiö dan waar zij geruimen tijd werkzaam zijn geweest, terwijl hun verwanten in het eerstbedoelde deel govestigd zijn. Dit z.g. geconverteerde verlof wordt slechts op zeer beperkte schaal verleend.

In 1929 werd aan 1443 ambtenaren buitenlandsch verlof wegens langdurigen dienst verleend. Het aantal ziekteverloven bedroeg 43, dat der verloven buiten bezwaar van den Lande is van geen boteekenis.

Omtrent vele groepen van ambtenaren worden jaarlijks door hun chefs schriftelijk *beoordeelingen* uitgobraeht, do z.g. *conduitestaten*, waarin in vaste termen een oordeel wordt uitgesproken over de geschiktheid van den ambtenaar voor de bokleede betrekking en voor bevordering tot een hooger rang, over zijn aanspraak op toekening der eerstvolgende periodieke traktementsverhoging en over zijn levensgedrag. Volgens

vastgestelde regelen kan de ambtenaar, aan wien inzage van den *conduitestaat* moet worden gegeven, tegen een ongunstige of minder gunstige beoordeeling in beroep komen bij een hogere autoriteit, die een nadere beslissing neemt. Deze autoriteit kan zich *desgewenscht* vooraf doen voorlichten door een commissie van advies, bestaande uit drie personen.

Door *schorsing* kan een ambtenaar tijdelijk van de uitoefening van zijn bediening worden ontheven. Hiertoe wordt in het bijzonder overgegaan in afwachting van de rechterlijke beslissing in een tegen den ambtenaar aanhangig gemaakte strafzaak, van den uitslag van een administratief onderzoek of van de beschikking op een ingediend voorstel tot ontslag. Schorsing bij wijze van straf mag alleen worden opgelegd door den Gouverneur-Generaal. Slechts sporadisch wordt hiertoe overgegaan. Over de maand, waarin de schorsing is ingegaan, blijft de geschorste activiteitstraktement genieten, daarna kan hem een onderstand worden toegekend.

De tusschen het Gouvernement en den ambtenaar in vasten dienst bestaande publiekrechtelijke verhouding wordt gedeeltelijk verbroken door *ontslag* uit de betrekking. Hiertoe wordt overgegaan, indien geen voldoende aanleiding bestaat tot ontslag uit 's Lands dienst. Het ontslag wordt verleend wegens ziekte, overcompleet, ongeschiktheid, plichtsverzuim, wangedrag enz. Het heeft plaats al dan niet met de aanduiding „eervol”. Bij eervol ontslag, indien dit niet te wijten is aan eigen schuld, bestaat aanspraak op *wachtgeld*. Dit bedraagt ingeval van ontslag wegens overcompleet gedurende de eerste drie maanden 80%, gedurende het overige gedeelte van do eerste twee jaar 60% en daarna 40% van het genoten activiteitstraktement, wat de laatstbedoelde twee tijdvakken betreft maximaal / 900 en / 600 's maands. Bij ontslag om andere redenen bedraagt het *wachtgeld* £ van het traktement met een maximum van f 500 's maands. Het wordt toegekend voor ten hoogste een jaar en kan worden verlengd ingeval van ontslag wegens andere redenen dan ongeschiktheid. Aan hen, die niet of niet langer in de termen vallen voor *wachtgeld*, kan onderstand worden toegekend ten bedrage van 30% der laatst genoten bezoldiging, met een maximum van / 250 's maands. Zoodanige onderstand kan ook worden toegekend aan niet-eervol ontslagen ambtenaren. Is een uit zijn betrekking ontslagen ambtenaar gedurende con tijdvak van 5 jaar niet kunnen worden herplaatst, dan volgt automatisch ontslag uit 's Lands dienst.

Door het gebruikmaken van buitenlandsch verlof wordt de ambtenaar geacht uit zijn betrekking te zijn ontslagen. Kan hij na terugkeer van verlof wegens ziekte of wogens langdurigen dienst niet dadelijk worden herplaatst — bepaalde door den Gouverneur-Gonoraal aangewezen betrekkingen worden bij verlof om een dezer redenen voor niet langer dan een jaar opengehouden — dan wordt hij in afwachting van herplaatsing in hot genot van non-activiteitstraktement gesteld. Dit bedraagt gedurende do eerste twee jaar 60% en daarna 40% van de laatstelijk genoten activiteitsbezoldiging. De ambtenaar, voor wie bij het afloopen van zijn buitenlandsch verlof herplaatsing binnen bekwamen tijd niet mogelijk is, kan, ook in Noder-

land blijvende, in het genot van non-activiteits- traktament worden gesteld op den bovenaangegeven voet.

Door ontslag uit 's Lands dienst wordt de tus- schen het Gouvernement en den landsdienaar in vasten dienst bestaande band verbroken. Voor hen, die niet den staat van burgerlijk ambtenaar bekleeden, staat ontheffing van de verdere waarneming eener betrekking of functie gelijk met ontslag uit 's Lands dienst.

Ontslag uit 's Lands dienst op verzoek van den betrokkene wordt verleend door den tot benoeming bevoegden gezaghebbende; ongevraagd ontslag uit 's Lands dienst kan slechts worden gegeven door den Gouverneur-Generaal. Behalve op verzoek wordt, het ontslag verleend wegens volbrachten diensttijd (hetgeen in den regel wil zeggen het verkegen hebben van aanspraak op het maximumpensioen), fysieke of psychische ongeschiktheid, wegens onbekwaamheid om het Land langer in een passende betrekking te dienen, wegens plichtsverzuim of wangedrag, ver- oordeeling wegens misdrijf enz. Slechts voor enkele categorieën is wettelijk een leeftijd vastgesteld, waarbij ontslag uit 's Lands dienst moet plaats hebben (65 jaar voor president en leden der Rekenkamer en rechterlijke ambtenaren).

Ontslag uit dien dienst kan worden verleend al dan niet met de aanduiding „eervol". Bij ontslag zonder deze aanduiding bestaat geen recht op pensioen. Tot niet eervol ontslag wordt slechts overgegaan, indien daarvoor zeer ernstige redenen bestaan. Geen eervol ontslag wordt verleend aan hen, die uit Nederland zijn uitgezonden zoolang zij niet hebben voldaan aan de verplichting tot terugbetaling van hetgeen het Land voor hen heeft uitgegeven aan opleiding, uitrusting en overtocht, of afdoende zekerheid hebben gesteld, dat die terugbetaling zal plaats hebben.

Bij eervol ontslag uit 's Lands dienst heeft de ambtenaar, die aan bepaalde voorwaarden van diensttijd en leeftijd voldoet, recht op *'pensioen*. Te dezen aanzien zijn de ambtenaren verdeeld in drie groepen, overeenkomende met de C, B en A schalen der B.B.L. Als diensttijd voor normaal pensioen wordt voor deze groepen geësch 20, 25 en 30 jaar en een leeftijd van 45, 47 of 50 jaar. Het pensioen bedraagt dan 30% van het activiteitsstraktament en wordt voor elk dienstjaar meer verhoogd met 2% der bezoldiging tot een maximum van 46% (vermeerderd pensioen). Verminderd pensioen wordt toegekend aan hen, die de gestelde leeftijden hebben bereikt of overschreden zonder het vereischte aantal dienstjaren te bezitten, de vermindering bedraagt voor elk ontbrekend jaar 2% van de bezoldiging. Voor verhoogd pensioen komen in aanmerking ambtenaren, die uit hoofde van wonden of gebreken, bekomen in of door de uitoefening van hun ambt, of ter zake van die uitoefening, tengevolge van gewelddadige aanranding of verzet of van met gevaar gepaard gaande dienstverrichtingen, volstrekt ongeschikt zijn geworden om langer te dienen. Dit verhoogde pensioen bedraagt 46% van het salaris. Ten slotte kan evenredig pensioen worden toegekend aan hen, die bij een diensttijd van ten minste 10 jaar ongeschikt worden geacht voor verderen dienst of bij een diensttijd van ten minste 5 jaar uithoofde van ziels- of lichaamsgebreken ongeschikt worden geacht voor verderen dienst.

Het pensioen kan niet meer bedragen dan f 1000 's maands.

Ten behoeve van de *weduwe en weezen* van een Europeesch ambtenaar, die in vasten dienst van den Lande was, wordt pensioen toegekend. Het bedraagt voor de weduwe 20% van de bezoldiging van de overleden echtgenoot, indien deze / 100 's maands of minder bedroeg, en 16% van bezoldigingen boven / 100 's maands met een maximum van f 160 's maands. Voor de minderjarige weezen wordt uitgekeerd / 6 tot / 18 of / 8 tot / 24 's maands naar gelang de pensioensgrondslag minder dan / 125 's maands dan wel f 125 's maands of meer bedraagt. Tijdelijk zijn alle pensioenbedragen met 40% verhoogd.

Aan de weduwe en nagelaten betrekkingen van een ambtenaar, die omgekomen is bij en door de uitoefening van gevorderde dienstverrichtingen of onder daarmede gelijk te stellen omstandigheden, kan pensioen of onderstand worden toegekend. Het pensioen voor de weduwe bedraagt naar gelang van het door den landsdienaar genoten salaris / 250 tot / 1500 's jaars. Ten behoeve van de kinderen wordt 50% hiervan uitgekeerd als onderstand. Aan andere nagelaten betrekkingen kan onderstand worden toegekend, indien daaraan dringende behoefte blijkt te bestaan tot een naar omstandigheden te bepalen bedrag.

Bij overlijden van een ambtenaar wordt aan de overlevende echtgenoot, de kinderen of andere nabestaanden, als wier kostwinner de overledene was te beschouwen, een bedrag uitbetaald gelijk aan één maand bezoldiging van den overleden ambtenaar.

Voor de uitkeering van pensioen of onderstand aan de weduwen van Inlandsche ambtenaren bestaat geen algemeene regeling. Bij wijze van gunst en als uitzondering wordt onderstand toegekend aan de eerste wettige vrouw van regenten en andere hooge ambtenaren, indien daartoe wegens hoogc geboorte of om andere, politieke, redenen aanleiding bestaat. Voorts komen voor onderstand in aanmerking behoeftige weduwen, niet van hooge geboorte, wier echtgenooten den Lande meer dan 30 jaar trouw en eerlijk hebben gediend, en weduwen van Inlandsche ambtenaren die, tengevolge van gewelddadige aanranding of verzet of van met gevaar gepaard gaande dienstverrichtingen, overleden zijn.

Met betrekking tot de uitkeering van pensioenen zijn in het loven geroepen drie fondsen: het Weduwen- en Weezenfonds van Europeesche burgerlijke ambtenaren in N.I., het Europeesche ambtenaren pensioenfonds en het Inlandsche ambtenarenfonds, alle rechtspersonen, gevestigd te 's Gravenhage. Van de laatstgenoemde twee fondsen zijn deelgenoot de sedert 1 Januari 1917 benoemde ambtenaren. De fondsen worden, tezamen met het Pensioenfonds voor Europeesche locale ambtenaren in N.I. en de Indische militaire Pensioen- en Weduwen- en Weezenfondsen, onder het oppertoezicht van den Minister van Koloniën en onder toezicht van Commissarissen, beheerd door de te 's Gravenhage gevestigde Directie der Pensioenfondsen voor de Koloniale landsdienaren en Locale ambtenaren. In Indië wordt het beheer der burgerlijke en locale fondsen gevoerd door een te Weltevreden gevestigd Beheerder, onder toezicht van een Raad van Commissarissen voor elk der fondsen.

De ambtenaren, die te goeder tijd recht kunnen

doen gelden op pensioen, betalen 2% van hun bezoldiging voor eigen pensioen en 5% voor weduwenpensioen. Voor de vrouwelijke ambtenaren wordt dit laatste percentage tot de helft verminderd. Ongehuwde mannelijke ambtenaren betalen vol. De bijdragen worden maandelijks van het salaris ingehouden. Buitengewone bijdragen voor het Weduwen- en Weezenfonds zijn verschuldigd bij eerste opname in den vasten dienst (één maand bezoldiging voor den ongehuwden, twee maanden voor den gehuwden ambtenaar), bij huwelijk (één maand bezoldiging), bij verhooging van bezoldiging voor ongehuwden en gehuwden (resp. één of twee maal het bedrag der verhooging). Verder wordt ook 5% ingehouden van toegekende gratificaties. Bij uitzending van gehuwde ambtenaren uit Nederland wordt hun een bedrag uitgekeerd gelijk aan één maand bezoldiging, als tegemoetkoming in buitengewone inhouding van twee maanden bezoldiging in Indië voor het Weduwen- en Weezenfonds.

De inhouding voor het eigen pensioen geschiedt tot aan de pensionneering dan wel het bereiken van den diensttijd, waarbij recht bestaat op het maximumpensioen. De korting van 5% voor het Weduwen- en Weezenfonds wordt ook toegepast op de pensioenen.

Het aantal ambtenaren in de A schalen bedroeg op ultimo 1928, 84398 (84101 Inlanders, 229 Vreemde Oosterlingen, 68 Europeanen) met een totale bezoldiging van 52.9 miljoen gulden; in de B schalen 16203 (11153 Europeanen, 4874 Inlanders, 176 Vreemde Oosterlingen) met een totale bezoldiging van 47.5 miljoen; in de C schalen 8305 (8085 Europeanen, 189 Inlanders, 31 Vreemde Oosterlingen) met een totale bezoldiging van 58.7 miljoen. Gezamenlijk bijna 109.000 ambtenaren, aan wie een bezoldiging van ruim 159 mill. werd uitbetaald. Hierbij komen nog ongeveer 3150 ambtenaren bezoldigd volgens bijzondere schalen met een totaal salaris van ongeveer / 2.366.000 (gegevens van eind 1926, verhoogd met 10%) en verder de ambtenaren, die niet worden bezoldigd volgens de B.B.L., maar naar loonregelingen, die in verband met plaatselijke omstandigheden door daartoe bevoegde gezaghebbers worden vastgesteld. Hun aantal bedroeg op ultimo 1926, 52629 en is voor eind 1925 to stellen op minstens 58.000 met een totale bezoldiging op 20.5 miljoen gulden. Totaal-gencraal beschikte Indië dus eind 1928 over 170.000 ambtenaren met een totaal-salaris van ± f 182 mill. Hierbuiten vallen dan nog de maandgelden en daggelden (losse werklieden), omtrent wier aantal en loonen geen cijfers zijn te verstrekken.

De ambtenaren in dienst der gemeenschappen met eigen geldmiddelen (provincies, gemeenten, waterschappen en andere locale instellingen) vallen niet onder de voorschriften van de landsdienaren. Do provincies volgen ten aanzien van de meest belangrijke dienstvoorwaarden de voor de Gouvernementsambtenaren vastgestelde regelen. Gedeeltelijk wordt in den provincialen dienst voorzien door tydloze of tijdelijke beschikkingstelling van landsdienaren (bv. veeartsen, landbouwconsulenten, ingenieurs). De voorschriften voor de ambtenaren der gemeenten loopen sterk uiteen. Aan de locale ambtenaren wordt pensioen toegekend ten laste van het bovenvermelde Pensioenfonds voor locale ambtenaren.

Uit het bovenstaande kan zijn gebleken, dat de dienstvoorwaarden slechts zeer gedeeltelijk berusten op voorschriften met een wettelijken grondslag. In hoofdzaak is dit slechts het geval voor de regelen betreffende de pensioenen en het buiten-landsch verlof. Overigens gelden voorschriften, vastgesteld door het administratief gezag en daardoor vatbaar voor wijziging zonder openbare behandeling, met als gevolg een groote onzekerheid voor de ambtenaren wat betreft hun *rechtspositie*. Deze onbevredigende toestand gaf aanleiding tot de instelling in 1920 van een Commissie ter voorbereiding van een regeling van den rechtstoestand der Indische ambtenaren, welke reeds in de eerste helft van 1922 voorstellen aan de Regeering indiende. Deze bleken echter van zóó ver strekkenden aard, dat vooral onder de toenmalige financieele omstandigheden, aan verwezenlijking niet kon worden gedacht, terwijl bovendien over de ontworpen voorschriften de ambtenaren-vereeningingen niet waren gehoord. De Regeering verstrekte hierop een opdracht aan de commissie om achtereenvolgens afzonderlijke voorstellen in te dienen betreffende de het eerst voor regeling in aanmerking komende onderwerpen. Een in voldoening hieraan samengestelde ontwerp-regeling betreffende de administratieve straffen en het beroep daarop bracht het niet verder dan tot het stadium van overleg met de vakverenigingen, waarna de werkzaamheden vrijwel bleven rusten tot eind 1929. Het voorzitterschap der commissie werd toen opgedragen aan een gepensionneerd hoofdambtenaar, die al zijn tijd aan het commissiewerk kon besteden. Bekend is geworden, dat de commissie daarna achtereenvolgens, nadat de ambtenarenvereeningingen in de gelegenheid waren gesteld haar oordeel kenbaar te maken, aan de Regeering indiende ontwerp-ordonnanties tot regeling van de volgende onderwerpen: administratieve straffen, georganiseerd overleg, particuliere inkomsten, vacatieverloven, ontslag, beoordeelingslijsten, aanstelling en schorsing.

Ten aanzien van de *administratieve straffen* bestaan thans slechts zeer partiecle regelingen. Van algeineene toepassing zijn de straffen van ontslag uit de betrekking en uit 's Lands dienst, schorsing (een zeer enkele maal), uitstel van toekenning van periodieke traktementsverhooging, ontevredenheidsbetuiging. Bij de meeste bedrijven en overheidsdiensten bestaat een boetestelsel, in hoofdzaak toegepast op het lagere personeel. In de practijk wordt niet zelden overplaatsing naar een minder gewilde standplaats als strafmiddel aangewend. Beroep bestaat alleen in den vorm van indiening van een reclame bij een hoogerem gezaghebbende.

Georganiseerd overleg in werkelijken zin bestaat thans niet. Wel worden de besturen van verschillende vakverenigingen min of meer regelmatig in do gelycgheden gesteld hun wenschen of inzichten bij do betrokken autoriteiten kenbaar te maken. Alles berust echter op onderhandsche regelingen en is afhankelijk van den goeden wil der autoriteiten met het gevolg, dat vele malen ernstige moeilijkheden zijn ontstaan. Aan een wettelijken grondslag wordt sedert langen tijd behoefte gevoeld.

Ten aanzien van het vervullen van *bijbetrekkingen* en wat daarmede verband houdt, bestaat een algeineene regeling dateerende van 1904, ook

geldende voor de militaire landsdienaren, welke regeling, deels door veel te groote gestrengheid, deels door onvolledigheid, in de practijk niet behoorlijk kan worden toegepast. Zij sluit ook niet meer aan bij de tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen.

De overige onderwerpen zijn hierboven reeds ter sprake gekomen. Voor alle bestaat behoefte aan een wettelijken grondslag, die thans ontbreekt.

Naast de rechtstoestandcommissie zijn werkzaam geweest commissies voor de herziening der burgerlijke en militaire buitenlandsche ver- lofreglementen, noodig geworden, doordat de bestaande ongeveer veertig jaar oude reglementen door herhaalde wijzigingen en aanvullingen geen samenhangend geheel meer vormen en in het bijzonder om voorstellen te doen tot beperking, zooveel mogelijk, van de verlofaanspraken tot die ambtenaren, die aan een periodiek verblijf in Europa geacht moeten worden behoefte te hebben. Door het tegenwoordige reglement voor de burgeHtfke ambtenaren wordt dit doel niet bereikt/

LANDSDIENAREN (BURGERLIJKE). Zie AMBTENAREN.

BEZOLDIGINGSSTELSEL. Zie AMBTENAREN.

RECHTSTOESTAND DER AMBTENAREN.

Zie AMBTENAREN.

COMMISSIE

ff'. - REGERINGSPUBLICA-

TIES. Ingesteld bij Gouvernementsbesluit van 4 December 1930 en bestaande uit een lid tevens voorzitter en ten minste drie andere leden. De Commissie heeft tot taak aan de Regeering bijstand te verleenen bij het opmaken van het in artikel 60 der Grondwet bedoelde verslag van bestuur en staat van Nederlandsch-Indië, zoodmede haar met betrekking tot de centrale verzorging van door de Regeering of hare organen uit te geven publicaties en voorlichting in andere vormen van advies te dienen. Bij genoemd besluit is tevens bepaald, dat de Commissie zal worden bijgestaan door het gelijktijdig ingesteld Bureau voor Regeeringspublicaties der Algemeene Secretarie te ~~Buitenzorg~~zoomede dat het Hoofd van dat bureau tevens Secretaris zal zijn.

Het ligt in de bedoeling om met hulp van deze Commissie een algeheele hervorming van het verslag van bestuur en staat van Ned.-Indic stand te brengen, waartoe reeds voorstellen bij do Regeering zijn ingediend.

Verder zal tot de taak der Commissie behooren om zoo mogelijk de voorlichting van het buitenland betreffende Ned.-Indië vanuit één centraal punt te organiseeren en stimulecrn en verder om in de vele op verschillende wijzen en in verschillende vorm door organen van de Regeering uitgegeven publicaties meer eenheid te verkrijgen.

~~ETCETRES~~ AURANTIUM L., fam. Rutaceae. (Aan-

vulling v an Dl. J, blz. 492). Djeroek manis (BATAV. MAL.), DDj. amis (SOEND.), Dj. Iegi (JAV.), Dj. manés (MAD.). De meest superieure vormen verschillen weinig van de Spaansche en Californische sinaasappelen. Het belangrijkste centrum van cultuur is het district Poedjon in de residentie Malang. Deze vrucht is meer geschikt voor de Europeesche en Chineesche markt dan voor de Inlandsche. Veel schade wordt veroorzaakt door de z.g. gomziekte, die op den wortelkraag den

bast aantast. Zij groeit het best op een hoogte van 700 tot 1200 m. zeehoogte.

CITRUS HYSTRIX D. C., fam. Rutaceae. (Zie Dl. I, blz. 492). Djeroek poeroet (JAV., SOEND.). Komt verspreid voor in de laagvlakte door den geheelen Archipel in vrij talrijke vormen en onder verschillende namen. De vruchtschil en do bladeren worden als haarmiddel en als sambal gebruikt.

CITRUS JAPONICA Thunb., fam. Rutaceae. (Fortunella japonica Swingle). Lémon madoera (Rumphius). Kleine ongedoornde heester met ronde, zeer kleine vruchten met steeds groene schil en zurig, oranje vleesch met een specerij- achtigen smaak. Deze worden wel geconfijt tezamen met de zuivere bittere blaadjes.

CITRUS MAXIMA Merr., fam. Rutaceae. (*C. decumana* L.) (Ter gedeeltelijke vervanging van *C. aurantium* L. Dl. I, blz. 492). Limau besar (MAL.), Djeroek dalima (JAV., SOEND.), Dj. bali (JAV.), Dj. matjan (MAD.), Japansche pompelmoes (AMBON), Lémon bonting (BANDA), Lémon kasoemba (Rumphius). De pompelmoezen zijn groote vruchten met een vaste en vrij dikke vruchtschil. Zij komen over den geheelen Archipel verspreid voor. Een centrum van cultuur zijn de ommelanden van Batavia. De beste daar voorkomende vormen zijn-Djeroek delima en Dj. pandanwangi, de eerste meer geschikt op de Europeesche markt, de laatste op de Inland- sche. De vruchten laten zich zeer goed verschepen naar Europa. Pompelmoezen kunnen eigenlijk alleen in de laagvlakte gecultiveerd worden, boven de 500 m. zeehoogte gekweekt zijn zij bitter van smaakp<^/

CITRUS MEDICA L., fam. Rutaceae. (*G. Pa-paya* Hassk.). (Zie Dl. I blz. 492). Dj. hondje (SOEND.), Dj. katès (JAV.). Deze heeft een groote citroenvormige vrucht met een zeer dikke schil, welke geconfijt de sucade levert. Men vindt deze soort verspreid gekweekt op erven van Chineezen. Een eigenaardige variëteit hiervan is de forma digitata, de zoogenaamde Dj. tangan (Citrus sarcodactylus Sib., Sarcodactylis helictes-roides Gaertn.), waaraan door Ghineezen geneeskrachtige eigenschappen worden toegeschre-^ ven (Teysmannia 1911, blz. 313).

CITRUS NO BI LIS Lour., fam. Rutaceae. Mandarijn. (Zie Dl. I, blz. '192). Hiervan bestaan vele vormen; de belangrijkste is de Djeroek keprek (distr. Poedjon), die identiek is met Dj. Garoet. De centra van cultuur op Java zijn Garoet en het district Poedjon (res. Malang). De vrucht kan de grootte van een middelmatige sinaasappel krijgen en heeft een losse schil. De inlandsche markt vormt haar voornaamste afzetgebied, terwijl groote hoeveelheden ook te Singapore worden verhandeld. Groeit het best op plaatsen, waar veel water beschikbaar is en dan van 0—1200 m. Andere vormen zijn Dj. ètèr (Poedjon), een kleine zure vorm, die als sambal wordt gebruikt; Dj. bantón (— Dj. ragi) uit do ommelanden van Batavia, een kleine vrucht met het aroma van de mandarijn, Dj. lijèm, tjina kon- dèb, masèh, enz. bijna alle eveneens uit de ommelanden van Batayjt, vermoedelijk door Chincezcn geï mporteerK^j

CLERODENDRON CALAMITOSUM L., fam. Vcrbenaceae. Kajoe gambir (MAL.). Inlanders meenen, dat de bladeren van dit hceestortje één der soorten van daoen ketji beling of ketji

(JAV.) zijn, die in fijngelcauwden toestand oplossend of vergruizend zouden werken op glas- en potscherven en gebruikt worden als medicijn tegen nier- en blaassteenen./

CLITOCYBE HYPOCALAMUS Van Over- eem, behorende tot de Fungi. Soepa howè (SOEND.). Hoed van enkele cm. tot wel 15 cm. doorsnede, van diep donkerbruin tot bruin-okergeel of donkergrijs, in drogen toestand sterk verbleekend. Deze soort groeit in W. Java algemeen onder rotansoorten en is bij de bevolking zeer gezocht. Zij werd reeds in 1888 onder de eetbare zwammen vermeld."/

COCCINIA CORDIFOLIA Cogn., fam. *Cucurbitaceae*. (*C. grandis* Roem., *C. indica* W. & A., *Momordica bicolor* Bl.). (Aanvulling van Dl. I, blz. 495). Papasan in vele talen, Boloe tekè, Kema-rogan, Tjekli (JAV.). Aan alle delen der plant wordt geneeskracht toegeschreven. Vorderman vond den wortel steeds op de medicijnmarkt te Batavia, Heyne evenzoo de stengels. De bladeren zouden tegen buikziekte dienen, terwijl de gebrande wortel uitstekend moet zijn tegen de gevaarlijke zwarte kinderpokken. De bladeren en vruchten voorts worden gekookt gegeten; de jonge vruchten worden ook wel geconfia. ^

COELODEPAS BANTAMENSE Hassk., fatif^T *Euphorbiaceae*. Kajoe gading (MAL.). Boom tot 30 m. hoog, met zekerheid bekend uit W. Java, doch zeer zeldzaam. In de Lampoengs wordt het hout fijn en hard als ivoor genoemd en wordt het geacht tegen weer en wind en tegen insecten bestand te zijn. Het laat zich zagen noch splijten en wordt dientengevolge alleen als rondhout gebruikt. Dunne stammetjes worden gebezigd voor boomen van karren en rijststampers (Heyne, L. Nutt. Pl., ed. II, deel II, 1927, blz. 920—1).

COELORHOPALON OBOVATUM Van Over- eem, behorende tot de Fungi. (*Sphaeria obovata* Berk., *Xylaria obovata* Berk., *X. tuberoidea* Rehm). Deze paddestoel met variabelen habitus en omgekeerd eivormige tot kogelvormige vruchtlichamen, groeit op rottende boomstammen en speelt een rol in de inlandsche artseneeskunde. De vruchtlichamen worden fijngestampt en met wat klapperolie tot een zalfje vermengd, dat op brandwonden wordt gesmeerd.

COELOSTEGIA GRIFFITHII Benth., fam. *Bombacaceae*. Doeren bantoe (PALEMB.), Poeng-gai (SOM. O. K.), Doerian oengèh (MINANGK.). Hooge boom, bekend van Malaka, Sumatra... en Bangka, met roodbruin, mogelijk niet zeer duurzaam hout, dat voor planken gebruikt wordt. De bast vindt toepassing voor omwanding en wordt in Malaka gebruikt voor het tanen van vischnettci. De rijpe zaden zouden gepoft eetbaar zijn.

COIX LACRYMA-JOBI L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 497). (*C. agrestis* Lour., *C. aquatica* Roxb.,

C. palustris Koord., *C. Ma-Yucn* Roman, *C. stenocarpa* Balansa). Volksnagon zeer talrijk (zie Heyne Nutt. Pl., od. II, deel I, blz. 150). De vrouwelijken bloemen zijn omgeven door een schutblad, dat bij de wilde vormen (*forma agrestis*) zeer glad, porsleinglanzend, dik en steenhard, bij de gekweekte vormen daarentegen broos is. Nergens in den Archipel wordt het, zooals maïs, in het groot aangeplant, hoewel hot verbouwen van de cultuurvormen, de eetbare „djali beras” vooral op van regen afhankelijke sa waks van belang is. Djali bezit in smaak veel

overeenkomst met rijst, zoowel als met maïs; toebereid op dezelfde wijze als rijst valt er weinig verschil in smaak op te merken. De inlander maakt er koek van en tapé-djali, welke overeenkomt met andere tapé-soorten; in Batavia is het in groote hoeveelheden te verkrijgen voor het maken van pap, djali-gort wordt van Java naar Sumatra's Oostkust en Palembang uitgevoerd. In tegenstelling met de wilde djali batoe wordt de eetbare in W. Java djali boeboer genoemd. Meel van djali is niet bakbaar, evenmin als trouwens rijstmeel (zie voor een behandeling van de vele variëteiten: Heyne, Nutt. Pl., ed. II, deel I, blz. 152).

COLA NITIDA A. Chev., fam. *Sterculiaceae*. Volksnaam: Kola (zie Dl. II, blz. 309). Boom, inkeemsch in tropisch Afrika, op Java gekweekt als bijcultuur (windbrekers en voor het aangeven van tuingrenzen), doch weinig voordeel opleverend in verband met de uiterst beperkte markt voor de gedroogde zaden, (zie Hunger. in Van Gorkom's Oost-End. Cultures).

COLEUS AMBOINICUS Lour., fam. *Labiatae*. (*C. aromaticus* Bth., *C. carnosus* Hassk., *C. suborbiculata* Z. & M., *Plectranthus aromaticus* (Eoxb.). Daoen djinten, Soekan (MAL.), Adjelan (SOEND.), Daoen koetjing (JAV.). (Aanvulling van *C. AROMATICUS*, Dl. I, blz. 497). Overblijvend kruid, aan den voet vaak wat verhout, tot op 1100 m. zeehoogte. De geurige bladeren worden vaak gebezigd voor het samenstellen van obat seriawan. De chemische analyse leerde, dat de bladeren veel kalium bevatten en een aetherische olie, waarvan beweerde wordt dat zij een waardevol antisepticum zou zijn.

COLOCASIA ESQUENTA Schott, fam. *Ara- ceae*. Juiste naam voor *C. ANTIQUORUM* Schott (Dl. I, blz. 497). Een samenvatting over dit veel vormig gewas geeft Heyne (Nutt. Pl., ed. II, 1927, deel I, blz. 423).

COLUBRINA ASIATICA Brongn., fam. *Rham- naceae*. Paria laoet (MAL. MOL.). Een tot 4 m. hooge, slappe heester van het strand op steenachtige plaatsen. Het hout is (versch) paars van kleur en besterft geelwit, het is fijn van vezel en volgens Ridley geschikt voor klein schrijnwerk. De bast van wortels en takken schuimt als zeep, zoodat die voor het wasschen van linnengoed gebruikt kan worden. De jonge, slappe bladeren worden rauw gegeten bij visch en bo- kasan (Rumphius).

COLUMBIA JAVANICA Bl., fam. *Tiliaceae*. Kajoe oeles (LAMP.), Djaloepang, Sampora (SOEND.). Een 10—25 m. hooge boom, in W. Java tot 300 m. zeehoogte, waarvan het hout soms voor huishoude gebruikt wordt; van den bast van jonge exemplaren wordt vry goed, zelfs door sommigen zeer goed genoemd, doch grof, touw voor vischnetten en andere dooleinden gemaakt. Do bast der oudere boomen wordt in Z. Sumatra wel voor omwandingen gebruikt.

COMBRETOCARPUS ROTUNDATUS Dans., fam. *Uzopioraceae*. (*Macrosolen rotundatus* Miq., *C. Motleyi* Hook. f.). Perepat (PALEMB.), P. da- rat (BELITOENG), Teroentoem batoe (BANGKA), Marapat (DAJ.). Rechte boom tot 25 m. on meer hoog uit do kuststreken van het westelijk deel van den Maleischen Archipel. Het zware, roodachtige hout is hard, maar grof van draad en onderhevig aan scheuren, doch wordt wel voor stijlon en balken gebruikt.

COMBRETUM SUNDAICUM Miq., fam. *Combretaceae*. Akar gambir-gambir, A. gegambir (MAL.)» Soengsoeng ajer (w. BORNEO). Klimmende heester van het westelijk deel van den Malei- echn Archipel, op het Maleische Schiereiland ontdekt als anti-opiummiddel (Ivcw Buil. 100S, blz. 235). Experimenten te Batavia van Iviewicz de Jonge bleken weinig resultaat te hebben.

COMBRETUM TETRALOPHUM Clarke, fam. *Combretaceae*. Soe(ng)soeng aroes (MAL.). Wijd verbreide, klimmende heester uit het laagland. De vierhoekige vruchten zijn in gebruik tegen ingewandswormen. In een drogerijhandel te Semarang aangetroffen onder den naam tje-loek, dus evenals die van *quisqualis indica*, welke eveneens tot de fam. *Combretaceae* behoort.

COMMELINA NUDIFLORA L., fam. *Commelinaceae*. Kekoepe (MAL.), Gëwor, G. lalakina, Kali (of Palang) kandang (SOEND.), Brambanan, Djéboran (JAV.). Kruipend kruid met opstijgend top en fraaie, fel hemelsblauwe bloemen, 20—60 cm. lang, tot op 2000 m. op vochtige terreinen algemeen verspreid, plaatselijk in grooten getale langs slokkan, waterlopen, enz.; een goed paardenvoer, dat op vochtige gronden uitmuntend gedijt. De jonge toppen worden evenals die van *C. benghalensis* L. (zie Dl. I, blz. 497), *C. obliqua* Ham. (= *C. paludosa* BL.) en *C. paleata* Hassk. gaarne als lalab gegeten. De genoemde sopren zijn ook wel als geneesmiddel in gebruik.[^]

COMMEFSONIA BARTRAMIA Merr., fam. *Sterculiaceae*. (Juistere naam en aanvulling voor *C. ECHINATA* Forst., zie Dl. I, blz. 498). (*C. javensis* C. Don., *C. platyphylla* Andr.). Ha(r)- loepang (PALEMB.), Senar, Mentenock (BANGKA), Ki handëong, Ki tjareuh (SOEND.), Kajoe mo-rong (MAL. MOL.). Boom, 5—15 m. hoog, beneden 1250 m. zeehoogte, algemeen over den geheelen Archipel in wildernissen, secundair bosch, enz.; gemengd met andere boomsoorten geschikt voor reboisatie van kale bergheellingen door den snellen groei. Het hout is klein en krom, doch volgens Endert (*Tectona* 1925, blz. 52) zou het onder dak 5 jaar te gebruiken zijn; overigens is het bruikbaar als brandhout.[^]

CONCHOMYCES VERRUCISPORUS Van Overeem, behoorende tot de Fungi. Soepa amis (SOEND.). Vleezige, goed eetbare paddestoel met 2½—9 cm. grooten schelpvormigen, zittenden, vuilwittpn tot grauwen hoed, groeiend op dood

iiOUty'

yy COPRINUS MACRORRHIZUS Rea, behoorende tot de Fungi. Soepa randoe (SOEND.), Djamoer kapok, Dj. tom (JAV.). Buitengewoon lekkere soort paddestoel, door de bevolking zeer gezocht en overal op kapok-, indigo- en seréf-afval ijverig ingezameld. Jonge exemplaren gelijken eenigszins op kleine asperges.

COPRINUS MICROSPORUS Berk. & Broome, behoorende tot de Fungi. Soepa tikoekoer (SOEND.). Zeer algemeen op rottend hout en rottende stompen in dichte groepen groeiend, als eetbare paddestoel bij de bevolking zeer gewild.

CORALLOPSIS SALICORNIA Grev., var. Minor Sond., behoorende tot de Algae. Boeloeng boekoe (z. BALI). Dit zeewier bevat gelose en zov volgens Hofstede als groente worden gegeten[^]

CORYPHA UTAN Lamk., fam. *Palmae*. (Juistere naam en aanvulling voor *C. GEBANGA*

BL., Dl. I, blz. 532). (*C. sylvestris* Mart., *C. elata* Roxb.). De *gebang* is een 15—20 m. hoog palm, met vrij dikken stam, voorkomend in do vlakten en lagere heuvelstrekiyO

COSMOS CAUDATUS H. B. K., fam. *Compositae*. Oelam radja (MAL.), Kcnikir (JAV.). Opgericht, tot 1 m. hoog kruid, vaak als sierplant gekweekt en soms verwilderd. De bladen worden wel als groepte gegeten, zij bevatten een aethcrische olie[^]

COTYLELOBIUM FLAVUM Pierre, fam. *Dipterocarpaceae*. (*C. asperum* v. SI.). Rasak, Rasak barak, R. doerian, R. tambaga, Kcladan (BOR-NEO). Boom tot 36 m. hoog en 1½ m. dik, plaatselijk algemeen voorkomend in Borneo, tusschen 5 en 40 m. zeehoogte, met fraai bouw hout, dat gebruikt kan worden voor huizen en prauwen en weinig rood of wit hars leverend.

COTYLELOBIUM MALAYANUM VanSlooten, fam. *Dipterocarpaceae*. (*C. flavum* v. SI., non Pierre, *C. Burckii* Ileim). Rasak, R. goenoeng (BORNEO). Boom tot 35 m. hoog, inheemsch in Malaka, den Riouw Archipel en Borneo, in vlak drooglandbosch tot 75 m. zeehoogte; levert fraai duurzaam bouw hout, geschikt voor huizen en prauwen en bestand tegen contact met den bodem.

COTYLELOBIUM MELANOXYLON (Hook. f.) Pierre, fam. *Dipterocarpaceae*. (*C. leucocarpum* v.

SI., *C. Harmandii* Ileim, *C. Beccarianum* Heim, *C. Beccarii* Pierre). Rasak telor (SERAWAK), Se- raja (LINGGA), Resak, R. paja, R. bpekik (RIOUW), R. tambaga (RIOUW en BORNEO), R. padi, R. krandji (BORNEO). Boom tot 40 m. hoog, met fraai dichten zwaar roodbruin kernhout, dat zeer duurzaam is, bestand tegen contact met den bodem, tegen witte mieren, paalworm, enz., en op de markt bekend staat als giam. De damar (hars) is doorschijnend en wordt als damar mata koetjng opgegeven. Deze belangrijke boomsoort, die in Laboan de meest waardevolte heet naast *Dryobalanops*, komt voor in Sumatra en Borneo in heuvJachtig drooglandbosch, nu eens verspreid, dan weer plaatselijk tamelijk algemeen/

... r*CRATAEVA NURVULA Ham., fam. *Cupparidaceae*. (*C. magna* Hassk., *C. religiosa* BL.) Si-baloek (s. w. K.), Tigaroon (z. BORNEO), Ba-roendaj (SOEND.), Djaranan, Sempalwadak (JAV.). Loofverliezende kleine boom, 6—20 m. hoog; voorkomend beneden 1000 m. zeehoogte, waarvan het hout in Priangan gebruikt wordt voor schoedon van wapens, terwijl het in Br. Indië in het groot wordt gebruikt in de lucifersfabrieken. De schors bevat een scherpe, bittere stof en wordt, met water gestampt, gebruikt als een huidprikkelend middel.

CRATOXYLON CELEBICUM BL., fam. *Guliferae*. Kajoe arang (MANADO). Boom met zeer hard hout, geschikt voor inhoiten on masten van prauwen; een deugdelijke houtskoof leverend, evenals *C. clandestinum* BL. (= *C. Hornschuchii* BL.) en *C. racerosum* BL.

CRATOXYLON CUNEATUM Miq., fam. *Oulliferae*. Geronggang, gonggang (MAL.). Tot 30 m. hooge en 1.2 m. dikke boom van Bangka en M. Su-matra in de benedenlanden in moerassige bosschen. Het hout heeft een opvallend fraaien glans, blijft lang vrij van boeboek en dient voor planken ribben, deuren, enz. onder dak.

CRATOXYLON FORMOSUM Dyor, fam. *Out-*

tyferac. (*Tridacnis formosa* Korth.). Garocng- goeng (RAT.), Kemoetoen (MAL.), (Ha)romeng boetoen (SOEND.), Ampet, Marong (JAV.). Hoogo boom, verbreid over Z. O. Azië, volgens Endert soms een belangrijke plaats innemend in do secundaire bosschen in Palembang op uiterwaardgronden. Op Java in het Westen beneden 1100 m. zeehoogte. Het hout is bruikbaar voor huishouw. De oude bast zweet een steeds kleverige hars in druppels uit, die tegen schurft en voor genezing van beenwonden in gebruik is.

CRATOXYLON POLYANTHUM Korth., fam. *Guttiferae*. Kajoc loeloes, Keloeloes (PALKMB.). Slanke boom uit het Westen van den Archipel met vast ea- hard hout, gebruikt voor bruggen en huizen^./

CREPbOPUS DJAMOR Van Overeem, bohoo- rende tot de Fungi. Djamoer manis (BATAV. MAL.), Soepa amis (SOEND.). Dit is in Xed.-Indië een der meest algemeene plaatjeszwammen, voorkomende op dood of rot hout, stronken, takjes, enz.; bij de bevolking een van de meest gebruikte eetbare soorten.

CREPIDOPUS FISSILIS Van Overeem, be- hoorende tot de Fungi. Soepa deujak (SOEND.). Door den slapen hoed en crèmekleurige lamellen van de vorig*/soort te onderscheiden eetbare paddestoel/

3<r. CROTALARIA ALATA Ham., fam. *Leguminosae*. Volksnamen onbekend. Eenjarig, 30—90 cm. hoog opgericht kruid, op Java in de oost- helft tusschen 100 en 300 m. zeehoogte voorkomend. Bij sommige planters met een gunstige reputatie als groenbemester en als beschermer van de bouwkuin en tegen afspoelen als pagar gebruikt. De plant heeft een vrij groote blad- productie en is ongevoelig voor droogte en regen en kan zelfs in donkere tuinen gedijen; in Paja- koemboeh (Sumatra) als veevoeder in trek.

CROTALARIA ANAGYROIDES H. B. IC., fam. *Leguminosae*. Opperichte, sterk vertakte, 2 tot 3J m. hoogo heester, in 1919 uit tropisch Amerika ingevoerd, geniet een uitstekende reputatie als groenbemester, ook als voorgewas voor maïs en tusschen maïs met succes aangeplant. Door den snellen groei (in G maanden 3J m. te Buitenzorg) en het bestaan van een vorm, bij welken pas ha 4 maanden verhouting optreedt, een belangrijke plant, welke nog zeer goede resultaten geeft tot op i 1800 m. zeehoogte (na 15 maanden ruim 3 m. hoog). De voordelen zijn dus, dat zij snel groeit, veel organisch materiaal levert met hoog stikstofge- halte, niet kieskeurig is voor grond op klimaat, goed bestand is tegen droogte en herhaaldelyk kan worden gesnoeid. Als voorgewas voor ontginningen is zij ook te gebruiken. Het loof heeft een hooge theoretische voedingswaarde en wordt gaarno door runderen gegeten.

CROTALARIA FERRUGINEA Grah., fam. *Leguminosae*. Geger sorò, Katjang kom bang kem-y pòs (SOEND.), Entjông èntjeng, Kèrèhan demphi., IC. ram bat (JAV.). Eenjarig, 20—100 cm. lang kruid, in habitus gelijk aan 0. alata. Op Java tusschen 300 en 2400 m. zeehoogte zeer veel in Priangan en het oostelijk deel; in gebruikswaarde als grònlverbetcraar overeenkomend met 0. alata en evenals deze schaduw verdragend. Het loof wordt gegeten door schapen/

CROTALARIA USARAMOENSIS Baker f., fam. *Leguminosae*. Geger sorè (SOEND.). Vrij lang

levend, diep wortelend, opgericht, 1—IJ m. hoog kruid, aan den voet vaak eenigszins houtig; in 1910 in den Cultuurtuin te Buitenzorg uit voormalig Duitsch O. Afrika ingevoerd en tegenwoordig op Java tot op ± 1050 m. zeehoogte als groenbemester gekweekt; na *Tephrosia candida* het meeste blad oploverend bij snoei. In O. Java zeer bruikbaar geacht om afspoeling tegen te gaan en ook eenigermate als windbreker. Als tijdelijke grondverbeteraar werden er zeer gunstige resultaten mede opgedaan en het is uitmuntend als vóorgewas voor maïs en cassave. Het loof is een aanbevelingswaardig voeder voor paarden en runderen. Do vezel, door de stengel- toppen opgelevord, schijnt als materiaal voor spindoeleinden onbruikbaar te zijn (zie voor de talrijke vormen Meded. n.12 van denCultuurtuin).

CROTALARIA VALF/TONII Backer, fam. *Leguminosae*. Opggericht, sterk vertakt, 40-125 cm. hoog kruid, in M. Java en Madoera gevonden beneden 200 in. zeehoogte op droog steenachtig of zandig, zonnig terrein, bestand tegen droogte en regens en uitstekend geschikt voor tusschen- bcplanting in koffietuinen tegen afspoeling; het zaait zich zelf uit/)

CRYPTERONIA PANICULATA BL., fam. *Crypteroniaceae*. Ki banen (SOEND.), Kajoe tjèlèng (JAV.), Kajoe kapas (RAWAS). Knoestige, doorgaans kromme boom tot 35 m. hoog en 40 cm. dik, verbreid over geheel Java beneden 1300 m. zeehoogte, vooral in de laagvlakte algemeen. Het roodachtige kernhout wordt in Java voor huishouw gebezigd en ook elders schijnt het een gewilde duurzame wildlioutsoort te zijn. De jonge loten zouden als lalab worden gegeten.

CRYPTOCARYA CRASSINERVIA Miq., fam. *Lauraceae*. Medang batoo, M. talang (PALEMB.), Medang keladi (SUM. O. K.), Lebauh fatoeh (si- MALOER). Middelmatig hooge boom uit de lagere heuvelstrelcen van Sumatra met hard hout, dat geacht wordt vrij te blijven van boeboek en ook in den grond duurzaam te zijn.

CRYPTOCARYA GRIFFITHIANA Wight, fam. *Lauraceae*. (C. infectoria Miq.). Medang boe- waja, Pioeta (BANGKA). Boom als de vorige, een goed bouwhout opleverend, dat rood, dicht, hard, zwaar en duurzaam is.

CRYPTOCARYA TOMENTOSA BL., fam. *Lauraceae*. Hoeroe koenjit, H. mentek, H. tengèk, H. toendoeng (SOEND.). Boom van W. Java, bouwhout leverend, in den bast een giftig alca- loïd bevattend.

CUBILIA BLANCOI BL., fam. *Sapindaceae*. (C. Rumphii Bh). Amasi (AMBON), Kinilow, Kamilo, Araran (MINAIL.), Boca asa, B. sanrangang (MAK.), Boea latji (BOEG.). Boom 20—40 m. hoog, van Celebes en de Molukken, op Java plaatselijk aan geplant. Het hout is zeer hard en wordt gebruikt als timmerhout. Volgens Rumphius worden de jonge bladeren als lalah en do vruchten, als kastanjes gopoft, gegeten/

7. VXURANGA FEL-TERRAE Merr., fam. *Scrophulariaceae*. (C. amara Juss.). (Ter aanvulling en vervanging van C. AMARA Juss., Dl. I, blz. 552). De werkzaamheid bleek te berusten op een den bloedsomloop versnellend glucoside, door Boorsma *curangine* genoemd, dat mogelijk op liet hart een soortgelijke werking heeft als digita-

CÛCUTA AUSTRALIS R. Br., fam. *Convolvulaceae*. Duivelsnaagaren, Warkruid. (Ter ver

(o)

vanging en aanvulling van CUSCUTA CHI-NENSIS **CYNODON DACTYLON** Pers., fam. *Gramineae*. Lamk., welke in Indië niet voorkomt, 1)l. 1, blz. 552). (C. arenatus Presl). Hondsglas, Bermuda Grass, Bahama Links en uitsluitend om levende steunsels windende, van Grass, Djoekoet kakawatan, Dj. raket gigrinting (SOEND.), zuigorgancn voorziene, bladerlooze, niet of slechts ten Soeket grinting (JAV.), Gróntóng (HAD.). Overblijvend, dccllo groen gekleurde, parasitisch levende plant met 10—40 cm. hoog gras met lange kruipende uitlopers, over draad- dunne minder dan 1½ mm. dikke stengels, aan den do geheel wereld verspreid in de tropen, sub-tropen en vele top doorgroeiend en van achter afstervend, zoodat oude gematigde streken; in Ned.-Indië tot ± 1G50 in. zeehoogte exemplaren soms hoog in de hoornen zitten en groote vooraf in streken met krachtigen Oostmoeson. Het is verwarde massa's vormen. Voorkomen hier en daar uitnemend bestand tegen langdurige droogte, doch niet tegen tusschen 30 en 300 m. zeehoogte, doorgaans op erven en nachtvorst. Dat grinting in groote complexen in de bergen in tuinen (bijv. in Jogjakarta pm den kraton) op allerlei zou voorkomen is een der onjuiste gemeenplaatsen in de twec-zaaclobbigeplanten groeiend, als Polyscias, voedergrassenliteratuur. Het vormt, mits beschermd tegen Pluchea, enz.

CUSCUTA REFLEXA Roxb., fam. *Convolvulaceae*. Oelan oelan (JAV.), Duivelsnaaigaren, Warkruid. Als de vorige soort, doch met veel grovere stengels, welke meestal dikker zijn dan 2 mm., alleen in O. Java voorkomend op het Tengger- en Idjen-complex tusschen S00 en 2700 m. zeehoogte, soñis-geheele boomen (o. a. dadap = Erythrina en tjemara = Casuarina) overdekkend, ook op gras gevonden.

CYATHULA PROSTRATA Bh, fam. *Amarantaceae*. (C. geniculata Lour.). Roempoot djarang djarang (MAL.), Kendiran, Oepan-oepan (JAV.). Overblijvend kruid met vertakten, aan den voet kruipenden en wortelslaanden stengel, door den Archipel algemeen tot bijna 1600 m. zeehoogte, op doorgaans beschaduwde terrein. Als inlandsch medicijn (aftreksel) een zekere vermaardheid geniet.

CYCAS REVOLUTA Tliunb., fam. *Cycadaceae*. Penawar djambé (BATAV. MAL.). Vaak als sierplant in tuinen en op kerkhoven gekweekte, uiterlijk op een palm gelijkende boom met dikken, onvertakten, 30-1 GO cm. hoogen stam, inheemsch in Japan. Op Java zeer zelden bloeiend. Tusschen de bladeren wordt een soort tonder gevonden, dat wel als bloedstelpend middel wordt gebruikt.

CYCLEA BARBATA Miers, fam. *Menispermaceae*. (C. peltata Miq.). (Ter vervanging van CISSAMPELOS PAREIRA L., Dl. I, blz. 491). Tjintjaoe (MAL.), Tarawoeloe (SOEXD.). Tot 1G m. lange liaan, voornamelijk in de laagvlakte, niet zelden aangeplant, en wel verward met de niet in den Maleischen Archipel gevonden Cis-sampelos pareira (Zie TJINTJAOE). De in water stukgekneede bladeren leveren het genotmiddel Tjintjaoe idjo, een groene geleachtig dril, die met stroop genuttigd wordt. Een aftreksel der soms zeej>-groote wortels wordt als medicijn gebruikt.

CYCLOPHORUS NUMMALARIFOLIUS C. Chr. behoorende tot de Filices. Pitjisan (BATAV. MAL.), Pakoe doedoewitan (SOEND.). Dit epiphytische of op steenen groeiende varentje bezit een dunnen, vert voortkruipenden wortelstok en kleine, van onder dicht zachtharige bladeren, en komt tot ± 1000 m. zeehoogte voor. Het sap of aftreksel van de bladeren wordt gebruikt als inlandsch medicijn, voornamelijk tegen mond-ziekte.

CYNARA SCOLYMUS L., fam. *Compositae*. Artisjokken worden op Java in de hoog gelegen streken, o. a. op het Plateau van Pungaleng en den Tengger gekweekt. Zij schijnen echter weinig in trek te zijn door onbekendheid met de bereiding.

CYNOMETRA BAMIFLORA L., fam. *Leguminosae*. Katcng (MAL.), SOEND., JAV.), Kadjoe pel (MAD.). Boom, tot 26 m. hoog, van de drogere gronden aan den binnenzoom der vloedbosschen. Het donkerbruine kernhout is zwaar en hard, bruikbaar voor huishouwen en dwarsliggers, doch slechts in geringe hoeveelheden en afmetingen verkrijgbaar.

CYTISUS PALMENSIS Hutch., fam. *Leguminosae*. (C. proliferata L., var. palmensis Chr.). Tagasaste, Tree lucerne. Opperichte tot 5 m. hooge heester, afkomstig van Teneriffe, vroeger op den Tengger gekweekt als veevoeder en groen-bemester; bestand tegen perioden van droogte. Indien de beesten er aan gewend zijn, is hot een uitstekend veevoeder, het hooi is geschikt voor paarden (zie verder Kew Buil., 1893, blz.

114)*T
DACRYDIUM ELATUM Wall., behoorende tot de *Coniferae*. Sampinoer (BAT.), Mcloor (MAL.). Zeer hooge, slanke boom, op Belitoeng in menigte groeiend op lage terreinen tusschen andere moerasvegetatie, somtijds met kolossale stammen; verder bekend van Malaka en W. Borneo. Het hout is bleekbruin, tamelijk zwaar, fijn van draad, in do benedcnlandon te gebruiken voor planken en stijlen onder dak (niet in aanraking met den grond) en voor kisten; het riekt naar terpentijn.

DACRYDIUM JUNGHUHNII Miq., behoorende tot do *Coniferae*. Sampinoer tali (TOBA-BAT.). Boom inheemsch in do Tobalanden, in do jeugd door de habitus en lichtgroene slappe naalden buitengewoon mooi en meer dan eenigo andere soort geschikt voor kerstboomen. Het hout beschrijft Enderd als nagenoeg wit, licht, fijn, gemakkelijk te bewerken en zeer gezocht voor planken. Pilger beschouwt deze soort als een jeugdvorm van de voorgaande, doch dit is volgens Enderd (Tectona 1925, blz. G2) onjuist. Het naar terpentijn riende hout wordt in do Bataklanden gebruikt voor fakkels.

DACTYLOCTENIUM AEGYPTIUM Richt., fam. *Gramineae*. Volksnamen talrijk, o. a. Kató-lan of Soeket katélan (JAV.). Eenjarig, meer of minder langharig, 7—GO cin. hoog gras, voorkomend over de tropen en door don geheelen Maleischen Archipel, voornamelijk in do lagere stre-

ken met krachtigen of vrij krachtig Oostmoeson tot op 400 m. zeehoogte, op zandige akkers, in klappertuinen, djatibosschen, aan wegranden en op schrale grasvlakten. Het wordt ook door de bevolking gekwalificeerd als een zeer goed voeder voor paarden en runderen.

DACTYLOCTENIUM VERTICILLATUM Backer, fam. *Graminae*. (Elesine verticillata Roxb.). Roemba meni (SOEMBA). Eenjarig uitstoelend gras, 1—1½ m. hoog met massieve halmen; verbreed over de tropen der Oude Wereld, op Soemba gebruikt voor paardenvoeder.

DAEMONOROPS, geslacht der *Palmae*. Behalve de in Dl. I genoemde *D. Draco* Bl. (de djernang besar van Palembang) en *D. crinitus* Bh, geven de vruchten van *D. didymophyllus* Becc., de djernang ketjil van Palembang, weinig drakenbloed, doch veel hars. *D. Draconcellus* Becc. (rotan djernang (MAL.)) levert in Serawak en ? W. Borneo het beste drakenbloed van prachtig karmijnroode kleur en is tevens een goede bindrotan. *D. micracanthus* is een leverancier van het drakenbloed, dat op het Maleische Schiereiland wordt gewonnen, doch het beste product wordt aldaar verkregen van *D. propinquus* Becc., die mogelijk identiek is met de djernang paja uit de Koehoestrekken. *D. ruber* Bl. komt voor op Java en Sumatra; het is de howè pèlah (SOEND.), waarvan de vruchten worden gebruikt voor het roodkleuren van geschilde rotan. Deze soort is, naar het schijnt, in Sumatra zelfs hier en daar door de bevolking aangeplant geworden (Oost-kust-monographie van het Encyclopaedisch Bureau, deel II, blz. 08). (Zie voor de bereiding de samenvatting in Heyne, Nutt. Pl., ed. II, 1927, blz. 363—4). Vele soorten leveren belangrijke kwantiteiten rotan. Doorgaans is het palmiet eetbaar.

DAEMONOROPS FISSUS Bh, fam. *Palmae*. Rotan latoeng (z. o. BORNEO) is een rotan van middelmatige of groote afmetingen uit het laagland, die taai en splijtbaar is en gebezigd wordt voor het maken van geregen rotanmatten, doch niet wordt uitgevoerd.

DAEMONOROPS FORBESII Becc., fam. *Palmae*. Oewi gelong (RANAÛ), Oewi pangkat (PALEMB.). In het Sumatraanscho bergland thuisbehoorende, slanke rotan, met tot 30 m. lange en 5—8 cm. dikke stengels, welke sterk, gommakkelijk splijtbaar en dicht is en gezocht wordt voor het maken van draagmanden en bindwerk.

DAEMONOROPS MELANOCHAETES Bh, fam. *Palmae*. Howò sòel, H. sèlang (SOEND.). Pen-djalin manis (JAV.). Veranderlijke rotansoort van het westelijk deel van den Maleischen Archipel, het type thuisbehoorende in de bergstreken van

W. Java, met geelbruine, 15—25 mm. dikke stangen, voor grobakzweepen en, gespleten, als bindmateriaal gebruikt. Het palmiet wordt bij de ryst gegeten en de oude bladeren worden voor dakbedekking gebruikt.

) *ie* **DALBERGIA PARVIFLORA** Roxb., fam. *Lc-gumino* Sac. (D. Zollingeriana Miq.). Boeloegan (PALEMB.), Kajoo laka (VULO. MAL.), Taratoeng-gang, Toonggang (LAMP.). Klimmende, sterkgedoornde heester, door den Archipel verspreid, mogelijk o) Java voorkomend, waarvan de zeer oude, gebarsten, stenenroode dorre stammen het goedkoopste reukhout leveren, dat op doorsnede rood moet zijn met lichte of donkere (bijna zwarte) wasglanzende strepen. Door droge des

tillatie kan men uit lakahout een roode, kleverige olie stoken. Boorsma behandelde deze plant y/y' uitvoerig in Buil. VII (1907) du Dép. de l'Agric. onder den naam *D. Cumingiana* Benth/ > -'

DAUCUS CA ROTA L., fam. *Umbelliferae*.

Boktel (SOEND.). Peen of wortelen worden op Java zoowel in de beneden- als in de bovenlanden geteeld en zijn het geheele jaar door op do

^pasars verkrijgbaar^

DEHAASIA CAESIA Bh, fam. *Lauraceae*.

Hoeroe katjang (SOEND.). Woudreus, 40 m. en meer hoog en tot 1 m. dik, met fraaie, zuilvormigen stam, in W. Java en Besoeki gevonden, doch bijna uitgeroeid. Het is een der kostbaarste houtsoorten van Java, waarvan het geelachtige hout om zijn buitengewone duurzaamheid, fijnheid en sterkte hooger geschat wordt dan de rasamala (*Altingia excelsa* Noronha). Het kernhout is echter steeds diep gescheurd.

DEHAASIA MICROCARPA Bh, fam. *Lauraceae*. (*D. squarrosa* Z. & M.). Goeli koenjit (ATJÈH), Medang mesang (PALEMB.), Medang tandoek (REDJANG), Beloembang taloi (LAMP.). Kleine boom, voorkomend in S. U. ma tra en W. Java, verspreid groeiend. Het hout is geschikt voor huishouwen; in den bast on de bladeren werd een giftig alcaloïd gevonden^—V

DENDROBIUM CRUMENATUM Sw., fam.

Orchidaceae. (Aanvulling van Dl. I, blz. 553). Op het Maleische Schiereiland wordt een afkooksel van de schijnknollen aangewend tegen oorpijn, te *Batavia* wordt het sap voor hetzelfde doel ingedruppeld. De knollen en bladeren bevatten een spoor alcaloïd. De pumium Roxb. wordt in Malaka gebruikt tegen waterzucht; *D. purpureum* Roxb. wordt volgens Rumphius ook als geneesmiddel gebruikt. Do oorzaak van den algemeenen gelijktijdigen bloei der duifjesorchidee is gelegen in de uitwendige omstandigheden. Dit vraagstuk is bestudeerd door Went, Went en Rutgers en Coster. De bloei wordt beïnvloed door de afkoeling tijdens een regenbui en, als bijkomende omstandigheid, door de verhooging van het vochtgehalte der omgevende lucht. Deze invloed werkt des te sterker, naarmate de atmosfeer droger was vlak voor de bui. De tijd, dien de nog niet zichtbare knoppen noodig hebben om in bloei te komen, is 9 dagen. Indien er dus, nadat het geruime tijd droog is geweest, een sterk afkoelende regenbui valt, zullen 9 dagen later de „duifjes” bloeien, indien er tijdens den regenbui „rijpe” knoppen aanwezig waren. Een regenbui 's nachts zal dus doorgaans weinig stimulerenden invloed hebben. Het „rhythme” is dus plaatselijk; brengt men planten van de eene streek naar de andere over, dan zal het zich veranderen en zich aanpassen bij de klimatische omstandigheden van de nieuwe streek. Er zijn meer van de óóndagsorchideeën, die hetzelfde verschijnsel vertoonen, o.a. *Trixpernum* Arach-

nites, enz., waarvan een opsomming is gegeven door J. J. Smith (Trop. Nat. XIV, 1925, blz. 33—41). Literatuur over de bloeiperiodiciteit vindt men in *Annales du Jard. Bot. Buitenzorg* Suppl. II, 1898, blz. 73, seq.; deel XIV (1915) blz. 129, seq.; deel XXXII (1923) blz. 103, seq.; deel XXXV (1926) 125, seq.; *Die Naturwissenschaften* V (1917) blz. 72, seq.; *The Gard. Buil. Str. Settlements* 1 (1917) blz. 400, seq.; *Americ. Journ. Bot.* X (1923) blz. 32, seq.; *Do Trop. Natuur* XIV (1925) blz. 33, seq., blz. 121, seq. Van

Dendrobium crumenatum komen eenige afwijkende variëteiten voor, namelijk var. *flavescens* met bleek zalmkleurig gele bloemen, een zeldzaamheid te Priok ontdekt; de var. *diuturnum* van de Mentawai Eilanden, die grotere bloemen heeft en forscher is en waarvan de bloemen bovendien 2 dagen bloeien en de var. *rubescens*, te Buitenzorg gevonden, met roodachtige bloemen. Een opstel over *Dendrobium crumenatum* en zijn naaste verwanten gaf Smith (De Trop... Nat. XVII (1925) blz. 22, seq.).

DENDROBIUM SALACCENSE Lindl., fam. *Orchidaceae*. Sakat haroem (MAL.), Lanali (MI-NANGK.), Kepieus (GAJO), Kapias (KARO-BATAK). Deze boomorchidee is bij de Maleiers ter Sum.

O. K. zeer bemind om den sterken reuk der bladeren, die wel iets heeft van drop; men wikkelt ze om den geur te ontwikkelen in pisangbladeren en stoomt ze daarmee in de rijst. Zij worden in het haar gedragen en behouden lang hun geur.

DENDROCALAMUS ASPER Backer, fam. *Gramineae*. (D. flagellifer Munro). Bamboe be-toeng (MAL.), Awi bitoeng (SOEND.), Pring pe-toeng (JAV.), Boelo patoeng (MAK.), AWO petoeng (BOEG.). Zeer forsche, sterk uitstoelende bamboe, tot 30 m. hoog, met even boven den voet 5—20 cm. dikke, vaak berijpte halmen; door den geheelen Archipel verspreid, op Java wild en aangeplant tot ± 2000 m. zeehoogte. Jonge spruiten worden boven andere soorten verkozen voor het maken van zuur; op de pasars te Buitenzorg en Batavia zijn zij de gebruikelijke „reboeng.” Do bovenste leden zijn geschikt voor watervaten en worden gebruikt door palmwijnappers. Ook worden de halmen gebruikt voor masten en ra's van vaartuigen en voor stijlen van huizen (o. a. tabaksloodsen),—daar ze zeer sterk, stijf, lang en duurzaam zijn.

DERRIS ELLIPTICA Benth. (Aanvulling van Dl. I, blz. 589). Behalve als moorddadig visch-vergift, zijn de wortels op Suinatra's Oostkust in gebruik als insecticide in de koolcultuur. Het werkzaam bestanddeel is een stikstof vrije, harsachtige stof, door Greshoff „derrid” genoemd, die haast onoplosbaar is in water. Ook de wortels van *D. heterophylla* Backer (= *D. uliginosa* Benth.) zijn werkzaam. Een bestuiving van droog poeder van de fijngevreven wortels is afdoende voor het bestrijden van ongedierte (kippenmijten, vliegen, kippenluizen, enz.; niet tegen wandluizen!).

DERRIS MICROPHYLLA Val., fam. *Leguminosae*. (*Brachypterum microphyllum* Miq.). Kajoe retak (PALEMB.). Boom tot 25 m. hoog, van het westelijk deel van den Maleischen Archipel; op Java alleen in gecultiveerden staat voorkomend, tot + 1100 m. zeehoogte, vooral als schaduwboom op cultuurondernemingen, speciaal in M. en O. Java als zoodanig gezocht. De boom is tegen velerlei bestand, groeit snel en behoeft weinig onderhoud; bovendien is het hout goed brandbaar en verbetert het afgevallen blad den grondt.

DESMODIUM CAPITATUM D. C., fam. *Leguminosae*. Soesoekoek (SOEND.), Katépan, meli-kan (JAV.). Eenjarig kruid met kruipenden, sterk wortelslaanden stengel; op Java tot ± 600 m. zeehoogte uitstekend als grondbedekker tegen afspoeling en met een rijkdom aan stikstofknol-letjes, ook voor terrasbeplanting geschikt.

DESMODIUM GANGETICUM D. O., fam. *Leguminosae*. Potong koedjang (SOEND.), Nocpan noepan (JAV.). Over den gcheelen Archipel verspreid, tot 75 cm. hoog kruid, van de laagvlakte tot 1300 m. zeehoogte. Als groenbemester van weinig waarde, doch gebruikt als „ketji bc-ling” tegen miersteen (zie ook onder **CLERODEN-DRON CALAMITOSUM** L.) en voorts als in-landsch geneesmiddel gebruikt/

DIALIUM, geslacht der *Leguminosae*. Behalve de in Dl. I (blz. 596) genoemde *D. indum* L. komen er nog andere soorten in het westelijk deel van den Archipel voor, alle kerandji (-f- bijvoegsel) genoemd, van welke het bruine kornhout tot de eerste klasse harde houtsoorten wordt gerekend, zooals *D. Maingayi* Baker en *D. patons* Baker van drassige terreinen, waarvan de laatste op de panglongs ter Oostkust van Sumatra wordt geëxploiteerd, doch vooral *D. platysepalum* Baker uit het drooglandbosch van Zuid Sumatra. Van deze laatste soort en ook van *D. Maingayi* en *D. indum* worden de vruchten met rinsch, bruin vruchtvliesch door de bevolking gaarne als snoepery gegeten en wel eens op de pasars verkocht.

DICHROA FEBRIFUGA Lour., fam. *Scixi-fragaceae*. (*Adamia cyanea* Wall., *Cyanitis sylvatica* Reinw.). Gigil (SOEND., JAV.), Tata-roeman (SOEND.). Heester tot 2½ m. hoog, in bosschen tusschen 1200 en 2500 m. zeehoogte; aangewend tegen koorts, hetgeen de soortnaam ook aanduidt.

DICTYOPHORA, geslacht der *Fungi* (*Phalloideae*). Uiterst fraaie paddestoelen, behoorende tot de groep der stinkzwammen, waarvan het weefsel (mycelium) in den bodem leeft en eivormige vruchtlichamen vormt, welke openbreken en waaruit door ontplooienden groei een paddestoel te voorschijn treedt. Enkele soorten dragen een van den top afhangelenden sluier, die uit mazen bestaat. Op den top bevindt zich een soms stinkende, slijmerige sporenmassa, welke vliegen aantrekt, die de sporen verspreiden. Van de geheel witte „gesluierde dame”, *D. indusiata*, (= *D. phalloidea*) wordt vermeld, dat do sluier zweren zou kunnen opentrokken. Een bijzonder fraaie soort is *D. multicolor* (zie de gekleurde plaat in De Trop. Natuur 1930, blz. 201—209). De bijzondere wijze van ontplooienden groei van deze fraaiste, doch zeer vergankelijke Indische paddestoelen werd eveneens in het bovengenoemde tijdschrift beschreven (1929, blz. 45, seq.).

DICTYOPTERIS IRREGULARIS Presl, behoort tot de *Filiceae*. Pakoe andam (MAL.), Pakoe kapal, P. kebo (SOEND.). Deze forsche, tot 2 m. hoogo aardvaren komt van Z.O. Azië tot

W. Java voor; de jonge scheuten worden, zoowel rauw als gestoomd, als lalab gegeten en voorts worden zoowel de wortelstok als de bladeren als geneesmiddel aangewen*)/

DIGITARIA, geslacht der fam. *Gramineae*.

D. eminens Backer wordt door de bevolking beschouwd als een bruikbaar veevoeder, evenals *D. longiflora* Pers., *D. perrotteti* Backer, *D. rhopalotricha* Buese en *D. sanguinalis* Scop. Vooral de laatste soort wordt, ook in het buitenland, zeer geprezen. *D. longiflora* is bij vervelken eenigszins welriekend en er moeten vormen bestaan, die sterk geuren. Zo wordt het o. a. te-Si-maloer door de vrouwen in het haar gedragoel/V

DILENIA EXCELSA Gilg., fam. *Dilleniaceae*. Si inpoer ajer (LAMP.), Simpoer talang (PALEMB.), Kajoe ringin (BORNEO), Sógèl, Sempoer sègèl (SOEND.), Drègèl (JAV.). Meest lage, soms echter nog al hoogo boom, in W. en M. Java beneden 400 m. zeehoogte en algemeen in Zuid Sumatra. Het donkerroode kernhout van oude exemplaren is zeer hard en is het duurzaamst van alle Dile-riasoorten; het wordt gebruikt voor stijlen, balken en ook voor bruggop. Van de bladeren wordt een medicijn bereid.'-'

DIOSPYROS DIÉCOLOR Willd., fam. *Ebenaceae*. Boewali mantéga (MAL.), Bisboel, Mabolo (SOEND.), Butter-fruit. Fraaie boom van matige afmetingen, inheemsch in de Philippijnen; in Indië tamelijk algemeen als sier- en vruchtboom aangeplant. Het zeer harde hout is donker vleesch- kleurig en wordt mettertijd zwart als ebbenhout. De vrucht riekt naar kweeperen en is eetbaar na verwijderen van de harige schil. Er bestaan zaad- looze vormen, welke mogelijk goed eetbaar zijn."

DIPLAZIUM, geslacht der *Filices*. *D. asperum* Bl. is een wijd verspreide, tamelijk zeldzame varen, op vochtige plaatsen voorkomend tusschen 250 en 1500 m. zeehoogte. De jonge bladeren worden rauw en gestoomd als lalab gegeten en zijn evenzeer gezocht als die van *D. esculentum* Swartz. De laatste is grooter en heeft als moeskruider onder do varens een bijzonder goeden naam, speciaal in de Molukken, de Soendalanden en in Malaka, waar ze den naam draagt van Pakoe benar, *de* varen.

DIPLOSPORA SINGULARIS Korth., fam. *Rubiaceae*. Kajoe begas, Kawah poelau (PALEMB.), Kajoe gading (BANGKA), Soengkai alas (KOEBOE). Boom tot 12 m. hoog, verstrooid groeiend, met helderbruin, hard en zwaar, doch zeer veerkrachtig hout, dat derhalve zeer gezocht is voor stelen van bijlen, enz., ook geschikt voor fraaie wandelstokken. De Koebocs drinken een warm aftreksel van de geroosterde bladeren, do „kopi koeboo”.

■ **JEUGDZORG**. De Stichting „*Jeugd zorg*”, Buitenzorg, werd opgericht in Augustus 1927 door Mevrouw Schmutzer om te voorzien in eene dringende behoefte: de verzorging van het allerkleinste kind.

In deze stichting vinden kinderen van den babyleeftijd tot den ouderdom van Gjaar, dus in do allergewichtigste eerste levensperiode, een uitstekende ifchamelijko verzorging op goede opvoeding.

Jeugd zorg neemt zonder aanzien van ras, stand of godsdienst allo kleinen op, die om oen of andere reden do moederzorgen moeten ontberen. Alleen lichamelijk en geestelijk gezonde kinderen worden aangezonden. Het kost- on verplcggeld is op een zeer laag bedrag gesteld en voor degenen wien het ook niet mogelijk is dit bedrag te voldoen, kan een bijzondere regeling getroffen worden.

Aan het Hoofd van het internaat staat oen verpleegster, onder wier deskundige leiding een aantal jonge meisjes, die zich speciaal tot dit zoo bij uitstok vrouwelijk werk groepen voelon, do kleinen verplegon.

Aan do inrichting is tovons oen fröbelschool verbonden, waar do grootero kinderen van 3—G jaar bezig gehouden worden. Op deze school wordt ook een bepaald aantal externe leerlingen toegelaton.

Bovendien omvat de Stichting „*Jougd zorg*”nog

de *School voor Maatschappelijk Werk*, de eerste inrichting van dezen aard in Ned.-Indië, voor meisjes, in het bezit van een Mulo diploma, diploma 3 jarige H.B.S. of daarmee gelijkstaande ontwikkeling. In een 3 jarigen cursus ontvangen zij eene gcheele huishoudschoolopleiding, aangevuld door maatschappelijke en algemeen ontwikkelende lessen. In de eerste beide jaren wordt bovendien praktijkwerk verricht in de Stichting „*Jeugd zorg*”, waar de meisjes achterenvolgens haar taak verrichten in baby-, kinder- en ziekenkamer, huishouding en linnenkamer. Gedurende het derde jaar wordt enkele maanden praktijkwerk verricht in een of andere inrichting, vacan- tielokonie of bureau, door elk meisje naar eigen aanleg te kiezen.

Aan het einde van den cursus kunnen de meisjes behaald hebben:

1e. Diploma Nuttige Handwerken.

2e. Huishoud diploma.

3e. Diploma Boekhouden A.

4e. Typediploma.

5e. Eind diploma School voor Maatschappelijk Werk, waardoor verschillende goede betrekkingen voor haar openstaan.

Leerlingen van eiken landaard en gezindte worden aangenomen. Aan de inrichting is een internaat verbonden.

Ten slotte biedt een 2 jarige Huishoud cursus aan meisjes, die met goed gevolg de lagere school hebben doorloopen, gelegenheid opgeleid te worden in alle huishoudelijke vakkeiy^

COMMISSARIAAT VOOR INDISCHE ZAKEN.'-' Den 1Gden Mei 1927 werd bij het Ministerie van Koloniën ingesteld het ambt van „Gccommitteerde voor Indische Zaken”. De instelling van deze nieuwe functie geschiedde ter voorbereiding van de oprichting van een Agentschap van de Indische Regeering in Nederland.

Reeds sedert 1920 was de oprichting van zoodanig Agentschap in overweging. Het lag in de bedoeling daaraan op te dragen alle werkzaamheden, die het Ministerie van Koloniën ten behoeve van Indische dienstakken verricht voor de aanwerving en uitzending van personeel, de aanschaffing en keuring van materieel, enz.

Het Departement van Koloniën zou daardoor zuiverder het karakter krijgen van bureau van den Minister, terwijl do nieuwe instelling zou komen onder leiding van een agent, staande onder de bovclen van do Indische Regeering.

Do grondwetsherziening van 1922 en de als uitvoeiscl daarvan tot stand gekomen nieuwe Indische Staatsregeling maken de oprichting van een „agentschap” op den duur bepaald noodig. Regelingen als het overtochts-, het pensioen-, het verlofsrcglooment enz. worden niet meer bij alge- meenen maatregel van bestuur of bij Koninklijk besluit, doch bij ordonnantie of besluit van den Gouverneur-Generaal vastgesteld; ook de regelingen betreffende do uitzending en de opleiding van ambtenaren hier te lande moeten bij ordonnantie of besluit van den Gouverneur-Generaal worden getroffen.

Werden vroeger in de desbetreffende algemeene maatregelen van bestuur of Koninklijke besluiten aan den Minister verschillende verplichtingen opgelegd of bevoegdheden toegekond, nu de regelingen worden vastgesteld in Indië by ordonnaties of besluiten van don Gouverneur-Generaal, kan do uitvoering in Nederland bezwaarlijk

aan den Minister van Koloniën worden opgedragen, zoodat daarvoor een ander orgaan noodig is.

Gebleken is echter, dat voor de definitieve instelling van het agentschap talrijke en ingrijpende wijzigingen in wettelijke en administratieve regelingen moeten worden aangebracht, o.in. in de Comptabiliteitsvoorschriften, waarmede nog veel tijd zal zijn gemoed.

Om deze reden is het noodzakelijk geacht eene regeling in het leven te roepen, welke zooveel mogelijk den toekomstigen opzet benadert. Deze voorloopige voorziening bestaat daarin, dat de behandeling van alle agentschapszaken is gebracht onder de centrale leiding van een afzonderlijken hoofdamtenaar met den titel van „Gecommitteerde voor Indische Zaken”, die nauwlettend acht geeft op de wenschen van de Indische Regeering en van de tot reclitstreeksche briefwisseling met het Ministerie van Koloniën bevoegd verklaarde autoriteiten en daarbij de grootst mogelijke zelfstandigheid bezit, die vereenigbaar is met zijne positie als ondergeschikte van den Minister, namens wien hij voorloopig nog moet handelen.

Onder het bureau van den Gecommitteerde, *het Commissariaat voor Indische Zaken* genoemd, ressorteeren de Afdelingen van het Departement van Koloniën, die de „agentschapszaken” behandelen, zoodmede enkele min of meer zelfstandige instellingen als het Technisch Bureau, het Koloniaal Etablissement, het Inlichtingsbureau voor den Indischen dienst, de Geneeskundige Raad en het bureau van den Raadsman voor Studeerenden. Ook de Koloniale Preserve behoort tot het Commissariaat.

Eene omschrijving van de namen en van den werkring van de onderdeden van het Departement van Koloniën, die tot het Commissariaat voor Indische Zaken behooren, is opgenomen in den Staatsalmanak en in den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië.

Voor zoover de kosten van het Commissariaat voor Indische Zaken uit de Rijksbegroting worden gekweten, worden deze ten laste van de Indische begroting aan de Rijksmiddelen terugbetaald.

Zie ook: MINISTERIE VAN KOLONIËN.

Literatuur: Dr. E. Moresco: Het Agentschap der Indische Regeering te 's-Gravenhage; Economisch-Statistische Berichten, 1927 blz. 195y'

MINISTERIE VAN KOLONIËN (Vervolgen Dl. II, blz. 753). In de werkzaamheid aan het Ministerie is gaandeweg een splitsing tot stand gekomen in dien zin, dat het enerzijds werkt als bureau van den Minister en anderzijds belast is met de behandeling van aangelegenheden, waarvoor het zwaartepunt der verantwoordelijkheid zich geleidelijk naar Indië heeft verplaatst en die door de inwerkingtreding van de nieuwe Indische Staatsregeling thans ook formeel onder de verantwoordelijkheid der Indische Regeering zijn gekomen.

Ter voorbereiding van een door die verantwoordelijkheid onvermijdelijk geworden eigen Agentschap van de Indische Regeering in Nederland is met ingang van 10 Mei 1927 bij het Ministerie een Gecommitteerde voor Indische Zaken benoemd. Het bureau van den Gecommitteerde wordt het *Commissariaat voor Indische Zaken* genoemd en heeft tot taak de behandeling van de in

Nederland te behartigen bestuursaangelegenheden* den van Nederlandsch-Indië, welke vallen buiten het terrein, waarvoor reclitstreeksche bemoeienissen van het Opperbestuur door de Indische Staatsregeling gevorderd wordt.

Tot het bureau van den Gecommitteerde, die in het overgangstijdperk nog ondergeschikt is aan den Minister, behooren de Afdelingen en de onder het Departement ressorterende instellingen, welke belast zijn met de agentschapszaken.

Aan de opgave van Ministers, voorkomende aan het slot van het oorspronkelijk artikel, moeten thans de volgende namen worden toegevoegd:

A. W. F. Idenburg, 9 September 1918.

S. de Graaff, 13 November 1919.

H. Colijn, a.i. 4 Augustus 1925.

Cli. J. I. M. Welter, 20 September 1925.

Dr. J. C. Koningsberger, 8 Maart 1926.

S. de Graaff, 10 Augustus 1929.

Zie verder: COMMISSARIAAT VOOR INDISCHE ZAKEN.

VEREENIGING „INDISCH BRONBEEK”. Ter uitvoering van een op eene algemeene vergadering van leden van het sub-comité tot ondersteuning van behoeftige oudstrijders genomen besluit werd op 31 Augustus 1923 de Vereeniging „Indisch Bronbeek” opgericht.

De leden van het bestuur dezer vereeniging worden krachtens hare statuten door den Gouv. Generaal voor den tijd van één jaar benoemd op voordracht van het bestuur. De Vereeniging tracht haar doel te verwezenlijken door de oprichting, inrichting en instandhouding van kleine woningen ten gerieve van in behoeftige omstandigheden verkeerende oudstrijders en het hiervoor inzamelen van gelden. De groote stoot hiertoe is uitgegaan van wijlen den Heer Wybrands, die, getroffen door het armzalig lot van honderden oudstrijders, in woord en geschrift een beroep deed op alle weldenkenden in Indië ten einde het leven van deze raenschen dragelijker te maken. De gevolgen van deze propaganda bleven niet uit: weldra stroomden uit alle oorden van den Archipel gelden voor het goede doel binnen; doch ook van andere zijde werd de actie gesteund. Door den resident Eyken te Bandoeng werd in deze plaats en verder in de toenmalige residentie Preanger-Ilegenschappen ten behoeve van Indisch Bronbeek eene inzameling gehouden, die een bedrag van /10.000 opracht.

Met de op deze wijzen verkregen gelden kon men overgaan tot den bouw van een stichting te Bandoeng, waarvoor de gronden door de Erven Baud gratis ter beschikking werden gesteld. Zoo kwam in 1924 het eerste complex woningen te Bandoeng gereed, terwijl in 1920 een aantal woningen voor dit doel werd voltooid in Meester Cornelis, waarvoor de gronden door het Gouvernement werden afgestaan. Aanvankelijk 18 woningen voor Europeesche en 24 voor inheemsche oudstrijders tellende, is „Indisch Bronbeek” te Meester Cornelis onlangs (1930) uitgebreid met een tiental woningen voor Europeesche oudstrijders. Al deze woningen te Meester Cornelis zijn voorzien van electricch licht en waterleiding en worden tegen een zeer geringen huurprijs of, bijaldien de financieele draagkracht van den bewoner dit niet veroorlooft, gratis ten gebruik afgestaan.

Ofschoon tusschen „Indisch Bronbeek” te Bandoeng en „Indisch Bronbeek” te Batavia

voortdurend de meest aangename verstandhouding bestond, werd in den loop van het jaar 1930 de behoefte aan eene inniger samenwerking op aan centralisatie van het bestuur hoe langer hoe meer gevoeld; in verband hiermede werd in de algemeene ledenvergadering van 10 November 1930 besloten de statuten der Vereeniging in dien zin te wijzigen, dat te Batavia een Hoofdbestuur zal worden gevestigd, terwijl op verschillende plaatsen in Indië afdeelingen onder een eigen bestuur in het leven kunnen worden geroepen.

THEE (Aanvulling van Dl. IV, blz. 325).

Botanische beschrijving. Door de systematici is thans definitief uitgemaakt, dat de thee den Latijnschen naam moet dragen van *Thea sinensi** en behoort tot de familie der *Theaceae*.

Als een kenmerkend verschil tusschen Chinese- en Assam-thee zou nog genoemd kunnen worden het aantal zijnerven. Bij de eerste soort vindt men slechts 6—8 paar, meestal zeer onduidelijke, zijnerven, terwijl bij de Assam-thee daarentegen 10—15 paar meestal krachtige zijnerven worden aangetroffen.

Geschiedenis. Alhoewel 1824 als het beginjaar der theecultuur in Ned.-Indië wordt aangenomen, hetgeen dan ook in 1924 met een Theecongres te Bandoeng herdacht werd, geeft Valentijn op, dat reeds in 1694 de theeplant in den tuin van het buitenhuis van den oud Gouverneur-Generaal J. Camphuis bij Batavia gekweekt werd, afkomstig van zaad, dat in 1684 en/of 1687 uit Japan moest zijn ingevoerd.

In den loop der laatste jaren hebben cultuur en bereiding zeer groote veranderingen ondergaan; vooral de bereiding diende verbeterd te worden in verband met de hoogere eischen aan de kwaliteit van de thee gesteld. Veel fabrieken waren verouderd en meestal veel te klein, de productieproducties in aanmerking nemend. Nederlandsch-Indië bezit thans zeer goed ingerichte theefabrieken, waarvan de grootste een capaciteit van 2 en 3 miljoen en zelfs tot 5 miljoen pond droge thee per jaar hebben.

Cultuur, grondsoorten. In vroegere jaren kwam nog wel eens thee op betrekkelijk geringe hoogte voor; tegenwoordig kan men echter als grenzen voor de cultuur aannemen ± 200 meter tot 2300 meter boven zee; hierbij zij vermeld, dat die grootste hoogte feitelijk alleen nog maar op Java voorkomt.

Volgens de ervaringen, in den loop der jaren opgedaan, vooral door de nieuwe gezichtspunten, die het uitgebreide materiaal van het grondonderzoek heeft opgeleverd, kan wel worden gezegd, dat de theecultuur zeer hoge eischen stelt aan den grond, niettegenstaande men vroeger een eenigszins andere meening was toegedaan. Speciaal het gehalte aan organische stof, stikstof en de physische gesteldheid spelen een zeer belangrijke rol, terwijl volgens de nieuwste onderzoekingen ook de zuurgraad in aanmerking moet worden genomen. Zeer zeker heeft men in de laatste jaren, met behulp van allerlei cultuurmaatregelen, ook op minder goede gronden nog zeer bevredigende resultaten weten te bereiken, echter blijft voor een goeden aanplant een goedgeijnd grond als oisch bestaan. Voorts spelen de totale regenval en het aantal zonno-uren — vooral do vordeling ervan — een zeer belangrijke rol; verder kan men zeggen, dat uitgesproken droogte-perioden al zeer ongewenscht zijn.

Ontginning. In verband met lateroere varingen, wat betreft het optreden van wortel* schimmels, wordt een zoo schoon mogelijke ontginning aanbevolen, want achtergebleven wortel* resten en stronken bleken dikwijls een haard voor wortelschimmel te zijn. Ook wat betreft het aanleggen van terrassen zijn de inzichten veranderd, hetgeen weer samenhangt met het feit, dat men vaak voor of anders tegelijk met het planten van de thee ook de groenbemesters in rijen uitzaait. Hierdoor worden dan natuurlijke terrassen gevormd, in tegenstelling met de kunstmatige, welke vroeger meestal werden aangelegd op helling terrein en waarbij zeer veel grondverzet noodig was. Ook het theesroeiel wordt op rijen gelegd, om ook op die wijze mee te helpen aan de vorming van natuurlijke terrassen.

Plantmateriaal. Naast pitaanplantingen worden ook zeer veel ontginningen met „stumps” aangelegd. Alhoewel op Java en Sumatra reeds veel zaadtuinen aanwezig zijn, wordt nog steeds veel zaad uit Britsch-Indië betrokken. De kwaliteit van dat zaad was vroeger minder goed, maar na 1914, toen het in Tandjoengprok aan een keuring werd onderworpen, is de kwaliteit beduidend beter geworden. Behalve de keuring in Indië, bestaat nog de waarborg dat de zendingen verzegeld zijn van een gezondheidscertificaat van het land van oorsprong. Al wordt nog veel zaad geïmporteerd, daarom wordt het vraagstuk der selectie niet verwaarloosd, integendeel.

Sinds 1910 zijn op Java selectieproeven ondernomen, waarbij zorgvuldige studie is gemaakt van de verschillende in den handel voorkomende typen, van den bloei en de bestuiving der theeplant enz. De vooral op Tjindjireoan aangelegde zaadtuinen bevatten uitsluitend boomen, die aan strenge eischen van goed type beantwoorden. Sinds 1920 is, vooral op de Pondok Gedélanden, een aanvang gemaakt met de selectie op hoog blad-productie-vermogen, door het individueel oogsten van plukstruiken. De beste producenten — waaronder, tegen de verwachting in, vele van sterk hybride-karakter voorkomen — worden in zaadtuinen vereenigd. In den allerlaatsten tijd begint men kruisingen tusschen sommige van de beste producenten uit te voeren en ook de kwaliteit individueel te bestudeeren. Het verdient opmerking, dat dergelijke selectieproeven in de Engelsche koloniën nog in het geheel niet, en in Fransch-Indochina nog slechts sinds enkele jaren op bescheiden schaal worden uitgevoerd. Voor ontginningen op voor het inboeten wordt uitgegaan van materiaal uit zaad afkomstig; bij de selectie daarentegen wordt ook gewerkt met enten, oculaties en eventueel marcotton.

Aanleg, onderhoud. Het vraagstuk „plantverband” is nog steeds niet opgelost, maar wel kan gezegd worden, dat in de laatste jaren de algemeene stemming méér is voor een wat wijder verband, hetgeen ten deele ook gekomen is door de nieuwe cultuurmaatregelen en vooral door het planten van groenbemesters tusschen de theerijen. Een veel voorkomend verband in nu 1.20 X 1.50 m. on 1 x 1.50 m. Zooals reeds gezegd, plant men meestal met „stumps” of gebarsten pit; vroeger nog heel veel met „pocterans”.

Het bemestingsvraagstuk is feitelijk in de laatste jaren actueel; door de oorlogsjaren en de daarop volgende malnisoperioden is bemesting van

thee zoo lang uitgesteld geworden. In 1925 werd een groot campagne ingezet, waarbij vooral anorganische meststoffen gepropageerd werden. Men kan dan ook zien, dat van toen af een groot deel der organische meststoffen (vooral boengkilsoorten en walvischguano) vervangen zijn door allerlei anorganische meststoffen. Een en ander is ook begrijpelijk, wanneer men denkt aan de veelvuldig gebruikte groenbemesters, welke toch zulke groote massa's organische stof leveren.

In zake het onderhoud is ook een groote ommekeer gekomen door die groenbemesters, want het clean-weeding-systeem is daarmee komen te vervallen. In tegenstelling met vroeger wordt nu minder vaak gewied en minder vaak een grondbewerking toegepast. Ook wat betreft de snoei is men meer tot uniforme maatregelen gekomen, om zoo mogelijk niet binnen de 2 jaren te snoeien, waartegen vroeger nog wel eens gezondigd werd.

Om een beter inzicht te krijgen in bovengenoemde, zoo belangrijke vraagstukken is men nu overgegaan tot het inzetten van vakkenproeven.

Ziekten en plagen. De wortelschimmelaantasting heeft in de laatste jaren meer de aandacht getrokken, omdat zulke verwoestingen werden aangericht; het zijn vooral de zwarte en roode wortelschimmel, die hierbij een zeer groote rol spelen. De Helopeltis-plaag, die vroeger practisch gesproken bijna altijd gevolgd werd door een Red-rust-aantasting is feitelijk van minder belang geworden, hetgeen zeker samenhangt met de betere cultuurmaatregelen, waardoor de aanplant sterker is geworden. Met het inbrengen van al die groenbemesters heeft men vanzelf ook ziekten en plagen gekregen, die daarmee samenhangen, en die in zeker opzicht ook weer de aandacht vragen.

Oogst en bereiding. De plukrondgangen varieëren van 7 tot 12 dagen, met een veel voorkomende rondgang van 9 è. 10 dagen. Door allerlei omstandigheden zijn de plukuren gewijzigd en men begint nu 's morgens zoo vroeg mogelijk tot 1 a 2 uur, terwijl in vele gevallen ook 's middags geplukt moet worden om het product binnen te krijgen. Dit alles heeft een ommekeer in het transport gebracht. Om broeien te voorkomen, en ook met het oog op een geregelde verdeling van het blad in de fabriek, is een vlug transport gewenscht, waarom goede wegen voor autotransport zijn aangelegd, terwijl men, waar dat onmogelijk is, veelvuldig gebruik maakt van kabelbanen.

Waar in de laatste jaren hogere eischen aan de kwaliteit gesteld worden, is dit vlugge transport van het verse blad beslist noodig, terwijl verder ook de pluk een wijziging heeft ondergaan: of men plukt wat fijner blad, of wat jonger, zoo dat men meer soepel blad krijgt. Men kan wel zeggen, dat bereiding van groene thee practisch niet bestaat.

Ten aanzien van de bewerking, die de thee ondergaat, valt het volgende op te merken.

1. *Verflensen.* Hierin zijn belangrijke veranderingen aangebracht, hetgeen noodig was, nu meer op kwaliteit gewerkt wordt. De hoeveelheid versch blad, die per m² gespreid wordt, is zoo klein mogelijk gemaakt, n.l. £ kg. per m² spreij oppervlak. Men verflent zoo eenigszins mogelijk met koude, of anders met zoo weinig mogelijk verwarmde lucht, die met behulp van ventilatoren over het blad wordt gezogen. Men heeft spe

ciale kamers gemaakt, waarin de warme en koude lucht gemengd worden om een zoo groot mogelijke regelmaat te krijgen, wat betreft de lucht, die over het blad moet strijken.

De rakken, waarop het blad gespreid wordt, zijn van hout, bamboe, metaalgaas of Hessian-cloth (jutegoed). Ook op de verflenszolders vindt een mechanisch transport met monorailbanen plaats.

2. *Bollen.* Aan deze machines zijn verschillende nieuwigheden aangebracht, bijv. de automatische drukregelaar, zoodat de machine, eenmaal ingesteld, zelf voor de persing zorgt. Voor het maken van bladtheeën is een langzame rolling noodig.

3. *Fermenteeren.* Het proces der fermentatie is nog lang niet opgelost, al heeft men, door hetgeen daaromtrent bekend is, wel verschillende veranderingen kunnen aanbrengen. De lucht- en vochtvoorziening in fermenteerlokalen zijn nader onderzocht; door goede verstuivingsinstallaties heeft men die factoren meer constant kunnen maken. Vroeger werd de thee veel op den grond, op tegels of in bamboebakken te fermenteeren gelegd; nu ziet men veel gebruik maken van kleine bakjes met een bodem van metaalgaas, of geheel metalen bakjes, die dan weer in rakken geschoven worden. Het allernieuwste is, dat die bakjes in de rakken hangen aan monorails tot het proces is afgelopen. Er heeft dus een voortdurend mechanisch transport plaats. Verder wordt de temperatuur en de luchtvochtigheid gecontroleerd door middel van zelfregistreerende instrumenten.

4. *Drogen.* In tegenstelling met vroeger wordt thans, practisch gesproken, de thee in één keer af gedroogd. Ook op de drogers zijn zelfregistreerende thermometers aangebracht voor een goede controle op de temperatuur, waarop de thee in den loop van dien dag is afgedroogd.

5. *Sorteeren.* Vooral in de sorteerkamers hebben groote veranderingen plaats gehad, door de uitvinding van meer geperfectioneerde machines, waardoor een groot deel der handsortatie vervangen is door machinale sortatie. Dit heeft tot groote besparing op uitgaven voor werkvolk geleid, terwijl men verder geregeld een meer uniform product kan krijgen.

Zoowel de Java tea-sorter als de wannen moeten als nieuwe vindingen genoemd worden. Naar gelang van de markt, waar de thee verkocht wordt, moet do sortatie ingesteld zijn. Zoo vraagt de Amsterdamsche markt meer bladtheeën (oranje pecco, pecco souchon en souchon).

Bij do zwarte thee onderscheidt men normaliter de volgende soorten:

a. Oranje pecco, b. Pecco, c. Pecco souchon, d. Souchon, e. Gebroken oranje pecco, f. Gebroken pecco, g. Fannings, h. Dust, i. Bohea. Men kan in de practijk echter dikwijls veel meer en heel andere sortaties zien.

Voor bekleding der triplexkisten wordt tegenwoordig veelal dun of dik aluminium gebruikt; vroeger benutte men dun of dik lood. Andere verpakkingen hebben niet voldaan, ook niet voor détail.

O p b r e n g s t. Tegen het 5e & 6e jaar beginnen de producties aanmerkelijk te stijgen, terwijl deze tegen het 7o h, 9e jaar wel hun goede hoogte gaan bereiken. Door allerlei cultuurmaatregelen (groenbemesters, bemesting enz.) is de gemiddelde productie per eenheid van opper

vlak wel gestegen. Naast een beoordeeling op smaak vindt er ook een plaats op de kleur van den schonk en hot afgetrokken blad en do ronk, waardoor men bereidingsfouten moot torugvin- <lcu. Voor de beoordeeling van thee bestaat te Batavia het Thee Exportbureau, waarbij de ondernemingen zijn aangesloten. Voor een goed resultaat mag thee hoogstens 5 ù G minuten trekken.

Beplante uitgestrektheden. Door het Centraal Kantoor voor de Statistiek werden over het jaar 1929 gegevens ontvangen van 316 theeondernemingen benevens 4 z.g. opkoopondernemingen (deze koopen het natte theeblad in hoofdzaak van de bevolking op om het zelve verder te bereiden).

Van eerstgenoemde 316 ondernemingen liggen «r 275 (evenals de 4 opkoopondernemingen) op Java, waarvan 242 in West Java. Van de 41 ondernemingen in de Buitengewesten, welke alle op Sumatra zijn gelegen, zijn er 20 ter Sumatra's Oostkust gevestigd.

Hieronder volgt een gedetailleerd overzicht van het aantal ondernemingen met gesloten thee- aanplant (zie tabel 1).

Bijna alle ondernemingen, waar behalve thee nog andere gewassen voorkomen, bevinden zich in West Java; het menggewas is nagenoeg uitsluitend hevea.

De totale oppervlakte der theeondernemingen beliep in 1929, 511.939 hectaren, waarvan 391.393 ha. op Java en 120.546 ha. op Sumatra. Totaal beplant waren 193.771 ha. of 37,9 % der totale uitgestrektheid, waarvan met thee slechts 120.442 ha. of 23,5% der totale oppervlakte, terwijl 318.168 ha. onbeplant waren. Van de

120.442 ha., welke met thee beplant waren, lagen 95.987 ha. op Java (86.111 ha. in West Java) en 24.455 op Sumatra (18.968 ha, ter Oostkust van Sumatra).

Jaarlijks neemt de thee-aanplant toe, zooals blijkt uit onderstaand staatje (in hectaren):

Jaren	Java	Sumatra	Ned.-Indië
1925	84.682	12.949	97.631
1926	87.580	15.802	103.382
1927	90.955	18.066	109.021
1928	94.170	21.067	115.237
1929	95.987	24.455	120.442

Productie De onder aan deze bladzijde voorkomende tabel 2 geeft een overzicht van de theeproductie sedert 1925 (in tonnen van 1000 kg.).

In 1929 bedroeg de totale productie 75.583.414 kg.; hiervan leverde Java 64.467.565 kg. (59.305.901 kg. door West Java), terwijl van de 11.115.849 kg. van Sumatra, 10.694.477 kg. door Sumatra's Oostkust werd geproduceerd.

De taxatie voor 1930 bedraagt 78.596 ton, waarvan 66.441 ton voor Java (inclusief opkoop) en 12.155 ton voor Sumatra.

Op Java is een groot deel van het product uit opkoop afkomstig, n.l. 16.584.513 kg. Het opgekochte blad was voor 826.769 kg. afkomstig van andere ondernemingen en kleine landbouwers en 15.757.744 kg. werden geleverd door Inlandsche theetuinbezitters.

TABEL 1.

Gebied	Uitsluitend thee, ongemengd		Thee naast andere gewassen		Totaal		Thee gemengd		Totaal generaal	
Java.....	84	81 >)	141	130 ¹⁾	225	211 ¹⁾	50	48 >)	275	259 ¹⁾
Sumatra.....	23	15 ¹⁾	17	9 ¹⁾	40	24 >)	1	1 ¹⁾	41	25 *)
Totaal.....	107	96 ¹⁾	158	139 *)	265	235 *)	51	49 ¹⁾	316	284 ¹⁾

*) In productie.

TABEL 2.

Jaar	Ondernemingsproduct			Opkoopproduct		Totaal generaal
	Java	Buiten gewesten	Nod.-Indië	Totaal	Waarvan bevolkings-product	
1925	32.889	8.018	40.907	11.775	11.167	52.682
1926	38.980	8.558	47.538	15.382	14.616	62.920
1927	43.467	8.368	51.835	13.243	12.691	65.078
1928	47.307	9.248	56.555	16.307	15.608	72.862
1929	47.883	11.116	58.999	16.584	15.758	75.5S3
1930 (taxatie)	66.441 >)	12.155	78.596 ¹⁾	—	—	78.596

¹⁾ Inclusief opkoop

Van den stand van den *bevolkings-ihoeaanplant* op Java, aan het einde van 1929, geeft de navolgende tabel een overzicht (in hectaren):

Residentie	Totaal	In productie
Buitenzorg	8 9 0	7 8 1
Krawang.....	982	444
Cheribon.....	43	43
Indramajoe	3 7	2 6
West Priangan . .	24.630	20.550
Midden Priangan . .	1.847	1.263
Oost Priangan . . .	7.0G4	5.401
Pekalongan	1.109	1.044
Tegal.....	3G0	339
Noord Banioemas .	412	368
Wonosobo.....	101	98
	37.475	30.357

U i t v o e r. De uitvoer van thee uit Ned.- Indië was in de laatste G jaren als volgt verdeeld (in 1000 kg. netto):

Voornaamste bestemmingen	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Nederland.....	11.679	17.538	16.749	16.720	16.027	17.847
Groot-Britannië.....	20.428	26.130	30.310	29.377	36.603	33.246
Overig Europa.....	394	424	841	1.217	1.342	1.180
V. S. v. Amerika.....	3.492	3.612	2.961	2.354	2.283	2.377
Mesopotamië.....	—	75	121	1.501	1.630	2.484
Australië.....	11.833	10.899	10.074	11.145	8.809	10.474
Elders.....	2.363	3.022	4.567	7.344	5.756	4.413
Totaal.....	50.189	61.700	65.623	69.658	72.450	72.021

Uit deze tabel blijkt o. m., dat Engeland het grootste afzetgebied voor de Ned.-Indische theeën is, terwijl Nederland en Australië onderscheidenlijk de tweede en derde plaats in de rij der voornaamste bestemmingen innemen. De uitvoeren naar deze beide landen geven in genoemde jaren slechts weinig verandering te zien. De verschepingen naar de V. S. van Amerika zijn in de laatste vier jaren min of meer achteruit gegaan; op een verbetering in den afzet naar dit land bestaat trouwens in de naaste toekomst weinig hoop. Van belang is de toenemende en belangrijke stijging van den export naar Mesopotamië, welk gebied eerst sedert 1926 in de officieele statistieken voorkomt. Vermelding verdient ten slotte, dat de verschepingen naar China (een markt, welke in normale omstandigheden veel stofthee voor doorvoer naar Aziatisch Rusland afneemt) in de laatste jaren van geen beteekenis meer is voor het Ned.-Indisch product.

Literatuur. Zie de literatuurlijst in het oorspronkelijk artikel, en verder: artikelen in de Indische Mercur, Teysmannia. Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, De Bergcultures, Mededeelingen van het Algemeen Proefstation voor Thee (No. 1 t/m No. 100), De Thee, Archief voor de Theecultuur, Gedenkboek voor de Theecultuur in Ned. Indië, Handelingen van het Theeongres in 1924, Handleiding voor de Theebereiding van Dr. J. J. B. Deuss, De Theecultuur van Dr. J. J. B. Deuss, Verslagen van de

Soekaboemische Landbouwverenigingen, Technologie du Thé par H. Neuville, Memorieboek van de Pakhuismeesteren van de Thee:

EUGENETISCHE VEREENIGING IN NE-/DERLANDSCH-INDIË. Opgericht te Batavia 20 Juni

1927 en goedgekeurd bij G.B. van 2G Juli 1928 no. 2S. Haar doel is de eugenetische wetenschap in Ned.-Indië te brengen, te bevorderen en in voor ontwikkelde leeken begrijpelijken vorm ter beschikking te stellen van allen, die er een nuttig gebruik van kunnen maken. Onder eugenetiek verstaat zij de wetenschap, die op het na te noemen terrein nagaat, welke gevolgen in de toekomst verwacht mogen worden van de handelingen, die wij in het heden verrichten. Haar veld van onderzoek is 's menschen erfelijke aanleg, de ontwikkelings- en aanpassingsmogelijkheid daarvan, de wijze waarop zich gemeenschappen ontwikkelen, hoe die handelen en op elkaar inwerken. (Zie o.a. Dr. M. A. van Herwerden: Erfelijkheid bij den mensch en eugenetiek; T. B. Race: Racial Hygiene). De toepassing in de practijk van deze wetenschap op het persoonlijk, zakelijk en maatschappelijk leven ligt echter buiten het arbeidsveld der vereeniging; zij beweegt zich

niet op het gebied der politiek, ethiek, enz.

De fondsen, noodig voor haar onderzoekingen, tracht de vereeniging bijeen te krijgen uit bijdragen van overheden en instellingen, die echter geen medezeggenschap kunnen verwerven. Deze berust uitsluitend bij de leden. Als regel wordt het lidmaatschap door het bestuur der Vereeniging aangeboden aan personen, die daartoe uit hoofde van hun opleiding of positie in aanmerking komen, onafhankelijk van hun ras, geloof of nationaliteit.

Op ultimo 1930 was het ledental 000, het aantal begunstigers 10. De Vereeniging bezit een goed voorziene bibliotheek, organiseert lezingen en geeft een orgaan uit (Ons Nageslacht), dat driemaandelijks verschijnt, ondersteunt reeds enkele onderzoekingen en staat in verbinding met verschillende binnen- en buitenlandsche soortgelijke instellingen.. /

BIJENTEELT. Nadat in 1928 bijteeltproeven op kleine schaal in don Gouvernementsstui voor vruchtenteelt te Pasarminggoe (Batavia) begonnen waren, werd in het jaar 1929 besloten deze proeven voort te zetten in het regentschap Kebocmèn (Midden Java). Van Gouvernements- wege is daar in liet begin van het jaar 1930 een proeftuin voor bijteelt opgericht, waarvan de bedoeling was onderzoekingen in te stellen in verband met de teelt van de Indische bij (*Ajitis indica*) en t.z.t. voordlichting te kunnen geven aan do inhemsche bevolking op het gebied van mo-

■derne bijenteelt. Do redenen van do vorplaatsing van het proefterrein moeten worden gezocht in de omstandigheid, dat Keboemèn con van de rijkste bijenstreken van Java is, dat de bijen daar hetgeheele jaar door voedsel van den klapper kunnen halen, aangezien deze boom het geheele jaar door kan bloeien om omdat de bevolking zelf daar veel doet aan bijenteelt, zij hot dan ook op zeer primitieve wijze.

De bijenstand in den nieuwen proeftuin voor bijenteelt telt thans (1931) ongeveer 00 volken, gehuisvest in zevenraams kasten van twee verdiepingen met bovenbehandeling. Er worden nog steeds proeven genomen ter verbetering van de reeds bestaande kastensystemen, omdat geen der in gebruik zijnde soorten voldoet aan do eischen, die men aan een eenvoudige en gemakkelijk te behandelen kast in de tropen stelt. Bovendien moeten zij met neerslaande wanden zijn ingericht, opdat ongenooide gasten, als kakkerlakken enz., niet kunnen binnendringen of op eenvoudige wijze verwijderd kunnen worden, zonder het bijenvolk zelf te storen.

De bevolkingsbijenteelt staat nog op een zeer laag peil; van bijenteelt in den waren zin des woords kan eigenlijk moeilijk gesproken worden. Aan onderhoud, rasverbetering enz. wordt weinig of niets gedaan, zoodat het woord „bijenhouderij” hier eigenlijk beter op zijn plaats zou zijn. De bevolking houdt bijen in uitgeholde boomstammen, voor welk doel klapper- (*Cocos nucifera*), arèn- (*Arenga pinnata*) en ka-pokstammen (*Ceiba pentandra*) het meest gebruikt worden. Deze uitgeholde stammen van ongeveer 2 voet lang en 1 voet in doorsnede worden in tweeën gespleten en beide deelen weder aan elkaar bevestigd. De openingen aan beide zijden worden gesloten met een plankje, waarvan één van een gat voorzien, waardoor de bijen in en uit kunnen vliegen. Deze nesten (glodoks) worden, nadat zij bevolkt zijn, horizontaal aan de huizen of op de erven aan boomen opgehangen on tot aan den oogst met rust gelaten. De oogst heeft in de désa plaats om do 2 of 3 maanden en wel in het begin van de Javaansch-Arabische maand, aangezien juist in die tijden volgens het algemeen heerschond volksgeloof veel product kan worden verkregen. Bij den oogst wordt alles weggehaald wat maar eenigszins van nut kan zijn, zoodals honing, was en larven. In het regentschap Keboemèn is honingwinning bijzaak, wasen larvenwinning treden meer op don voorgrond. Honingwinning komt meer voor in de bergstreken. Do larven worden met zout en andere ingrediënten vermengd, in pisangblad gewikkeld en onder heeto asch gelegd. Do aldus bereide larven zijn voor do bevolking aldaar een geliefd gerecht bij do rijst. Do was wordt gesmolten on gebruikt voor hot maken van figuren bij do batikindustrie. Meestal vindt men in doze streken dan ook bijen-houders, die tevens batikkers zijn. Aan uitvoor van was of honing wordt niet godacht, daar de oogst hiervoor te klein is en hoofdzakelijk eigen behooften dokt.

Zio verdor het artikel BJI in Dl. I, blz. 42o dezer Encyclopaedio.

POST-, TELEGRAAF- EN TELEFOONDIENST. Hot in Deel III, blz. 405 o.v., onder den titel „Post- en Telegraafdienst” opgenomen artikel, zoodals hot is aangevuld in Doel V, blz. 330 o.v., suppl. afl. 14, blz. 437—445, onder don titel

„Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst”, is bijgewerkt hot October 1920.

Sedert hebben wederom, zoowel op postaal als op telegraaf- en telefoongebied — wat boido laatstgenoemde onderdeden betreft, speciaal door de steeds voortschrijdende ontwikkeling van de radiotechniek — zoovle veranderingen plaats gevonden, dat andermaal wijziging en aanvulling noodig zijn. Voor zoover betreft het beheer, do organisatie en het Bedrijf der Posterijen zijn deze wijzigingen verwerkt in een tweede aanvullings- artikel. Ter wille van een overzichtelijk geheel is evenwel een geheel nieuwe beschrijving van het Bedrijf der Telegrafie en Telefonie opgenomen, welke onafhankelijk van de vroeger verschenen artikelen kan worden geraadpleegd.

Beheer en organisatie. Krachtens artikel 1 van het Gouvernementsbesluit van 29 Januari 1908 No. 58 (Ind. Stb. No. 85), zoodals dit sedert herhaaldelijk is gewijzigd en aangevuld, maakt de Gouvernements Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst in Nederlandsch-Indië een onderdeel uit van het Departement van Gouvernementsbedrijven. Do algemeene leiding en het algemeene beheer worden onder de bevelen van den Directeur van genoemd Departement uitgeoefend door een hoofdambtenaar, die den titel voert van Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst en wiens instructie bij genoemd besluit is vastgesteld.

Sedert 1924 is het Hoofdbestuur van den dienst gevestigd te Bandoeng. Het is verdeeld in drie onderdooien, t.w.:

1. het Dienstvak der Administratie,
2. het Bedrijf der Posterijen en
3. het Bedrijf der Telegrafie en Telefonie.

Aan liet hoofd van elk dezer drie onderdeelen is een hoofdambtenaar gesteld. Zij voeren respectievelijk den titel van „Dienstvakhoofd” en „Bedrijfs- hoofd” en zij zijn, behoudens hunne ondergeschiktheid aan het Hoofd van den Dienst, belast met het zelfstandige beheer van het hun toevertrouwde onderdeel. Met het Diensthoofd als voorzitter vormen zij een Bedrijfsraad, welke wekelijks vergadert ter bespreking van de belangrijkste aangelegenheden den dienst betreffende.

De hier voren bedoelde onderdeelen zijn verdeeld in afdelingen; aan het hoofd van elk der afdelingen van het bedrijf der Posterijen en van het Bedrijf der Telegrafie en Telefonie is een hoofdambtenaar gesteld, die den titel voert van Afdelingshoofd.

Het Post-, Telegraaf- en Telefoongebied is, voor hot toezicht op de uitoefening van den dienst door hot Diensthoofd, verdeeld in 7 inspectie-af- deelingen en in een gelijk aantal telegraaf- en telefoondistricten. Aan het hoofd van elke inspectie-afdeeling staat een inspectour; aan het hoofd van elk district een ingenieur.

De chofs van de inspectie-afdeelingen (Afdelingschofs) zyn, iodor voor zoover hun gebied betreft, belast met hot toezicht op don postdienst in zijn gohoolen o invang on op het bedrijfsgedeelte van don telegraafdienst. De Districtschefs oefenen, ieder in hun ressort, het toezicht uit op don tolofoondienst in zijn vollen omvang en op het technische gedeelte van don telegraafdienst.

De zetels van de Afdelingschofs on van de Districtschefs zijn gevestigd respectievelijk te Batavia, Somarang, Soorabaja, Palembang, Sa- dang, Modan on Makassar,

Tot de competentie van den betrokken Districtschef bekooren niet het toezicht op het Bedrijf der Radiostations op de Bandoengsche hoogvlakte en dat op de Internationale Telefonie. Deze onderdeden worden elk beheerd door een ingenieur met standplaats Bandoeng, wien gelijke bevoegdheden als aan de Districtschefs zijn toegekend.

Zoo mogelijk wordt jaarlijks te Bandoeng, onder voorzitterschap van het Diensthoofd, een vergadering met de Afdelings- en Districtschefs belegd, ter bespreking van belangrijke dienstangelegenheden, aan welke besprekingen ook wordt deelgenomen door de Bedrijfschouffden, het Dienst- vakkoofd en de Afdelingschouffden bij het Hoofdbestuur.

De exploitatie van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst omvatte op 31 December 1929:

736 Post- en Telegraafkantoren (inclusief bijbehulpkantoren),
347 Telefoonkantoren (inclusief bijkantoren), 24 Radiostations,
46.446 KM. draadlengtetelegraaf verbindingen (inclusief 11.616 KM. zeekabels) en 300.395 KM. geleidingslengte telefoonverbindingen.

Personeel. Het aantal ambtenaren, zoowel in vasten als in tijdelijken dienst, bedraagt ongeveer 12.000. Het personeel wordt bezoldigd volgens de Bezoldigingsregeling Burgerlijke Landsdienaren 1925/28 of verkort „B.B.L.” (Ind. Stb. 1928 No. 38). Na het totstandkomen van Stb. 1928 No. 38 is in de bezoldigingsregeling van enkele personeelsgroepen bij den P.T.T. dienst nog belangrijk wijziging gebracht bij Ind. Stb. 1928 No. 562. De bezoldiging van het lagere niet in de B.B.L. genoemde personeel wordt doorket Dienst- hoofd geregeld.

Sedert 1926 (vgl. deel V bl. 331, suppl. afl. 14, blz. 438) zijn wederom verschillende opleidingen in het leven geroepen. Deze hebben plaats aan de te Bandoeng gevestigde Post- en Telegraafschool, onder leiding van den Directeur van het Onderwijs bij den P.T.T. dienst. De lessen worden gegeven door hogere ambtenaren van den dienst en, voor zoover betreft enkele schoolvakken (moderne talen), door docenten van ter plaatse bestaande onderwijsinrichtingen. De voornaamste leergangen zijn de volgende;

1. Cursus voor opleiding tot de hogere rangen (collegium),
2. idem voor opleiding tot ambtenaar 4e klasse,
3. idem voor opleiding tot commies,
4. idem voor opleiding tot opzichter,
6. idem voor opleiding tot monteur,
6. idem voor opleiding tot het behalen van toestelbrevetten.

Geldelijke uitkomsten. Tot 1914 werd bij den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst volstaan met een comptabel beheer, aansluitende op de begrooting. In laatstgenoemd jaar werd naast deze financieele administratie een com- mercieele boekhouding opgezet. Hierdoor wordt een jüüäter[inziebt verkregen in de geldelijke resultaten en den vermogenstoestand van het bedrijf. De Indische Bedrijvenwet 1927 zal, zoodra zij op den P.T.T. dienst wordt toegepast, deze boekhouding op een wettelijke basis stellen. De bedrijfslasten bestaan voor een zeer belangrijk gedeelte uit directe personeelskosten en daarom hadden de in 1920/1921 bij den dienst — mede op aandringen van den Volksraad — door-

govoerde traktementsvorhoogingen een grooto opvoering van de lasten tengevolge. Mede oefenden daarop invloed uit personeelsuitbreiding, de duurteloeslag-regeling en de koogo kosten van materialen voor noodzakelijke uitbreidingswerk- zaamheden. In het bijzonder omstreeks 1922, toen bovendien de ontvangsten, voornamelijk die van den Telegraafdienst, terug liepen, was het financieel aspect verre van gunstig.

Ten einde de toenemende tekorten te dekken werden ongeveer gelijktijdig bij de bedrijven ta- riefsverhoogingen ingevoerd, w.o. een verdubbeling van het tarief voor binnenlandsche telegrammen en een verhooging met 50% van dat voor locale telefoonabonnementen.

Ofschoon het verkeer, wellicht ook door die tariefsverhoogingen, nog terugliep, misten zij toch haar uitwerking niet. Daarnaast begon het radiostation te Malabar, door openstelling voor het publiek verkeer met Nederland, ook baten af te werpen en werd kort daarna een andere methode toegepast voor de berekening van het bedrag, dat de Postdienst derft wegens den vrijdom van briefport voor dienstcorrespondentie. Voorts hebben de geleidelijke opheffing van do duurteloeslag-regeling in 1923/24 en de in 1925 ingetreden opleving van het post- en telegraaf- verkeer den dienst binnen enkele jaren van een noodlijdend bedrijf tot een winstgevendens verkeersdienst gemaakt.

Voor 1929 bedroeg het overschot voor den Postdienst rond / 2.973.000, het tekort voor den Telegraafdienst rond / 3.091.000 en het overschot voor den Telefoondienst rond / 707.000, tezamen vormende een overschot van rond / 589.000.

Op de balans van 31 Dec. 1929 komen de vaste activa voor tot een bedrag van rond / 82.000.000, met een afschrijving van rond / 37.000.000; do magazijnsvoorraden komen erop voor tot een bedrag van bijna / 7.000.000.

Voor verdere cijfers wordt verwezen naar do jaarverslagen en het door de Generale Thesaurie samengestelde boekwerk „Tien begrootingen met den Volksraad”.

HET BEDRIJF DIEB POSTEBIJEN. A l g e m e e n . Het Congres van Stockholm (deel V, blz. 333, suppl. afl. 14, blz. 439) is gevolgd door dat te Londen; de aldaar gesloten internationale acten zijn op 1 Juli 1930 in werking getreden. Bij de invoering van die acten zijn wederom belangrijke wijzigingen gebracht in do regelingen ter zake van het buitenlandsche post- en pakketpostverkeer. In verband met het bepaalde bij artikel 91 van de Indische Staatsregeling moet dit verkeer worden geregeld bij algemeenen maatregel van bestuur, waarbij de Gouverneur-Generaal kan worden gemachtigd om de noodige uitvoeringsbepalingen vast te stellen.

Op grond hiervan zijn het internationaal post- besluit en het internationaal pakketpostbesluit van 1925 (Ind. Stb. 1926 Nos. 518 en 519) in 1930 vervangen door een Kon. besluit — het Internationaal Postbesluit 1930 in Ind. Stb. 1930 No. 278 — en een regeeringsverordening — do Internationale Postverordening 1930 in Ind. Stb. 1930 No. 279 .

In het „Internationaal Postbesluit 1930” zijn geregeld de heffing van de buitenlandsche porten en rechten, alsmede die onderwerpen, waarvan de invoering in de internationale acten facultatief is gesteld, of welke daarin niet zijn geregeld.

Evenals in het binnenlandsch verkeer (Post-reglement 1925 in Ind. Stb. 1925 No. 514) zijn in het „Internationaal Postbesluit” als regel slechts maxima opgenomen, terwijl de to heffen porten en rechten in de „Internationale Postverordening” zijn vermeld.

Ter vereenvoudiging van de redactie is bij art. 3 van het Internationaal Postbesluit bepaald, dat allo voorschriften betreffende het binnenlandsch postverkeer van toepassing zijn op alle onderwerpen, welke niet op bindende wijze door de internationale acten zijn of zullen worden geregeld.

Voorts is zoowel het binnen- als het buitenlandsch luchtpostverkeer van Nederlandsch-Indië in de „Luchtpostverordening 1930” (Ind. Stb. 1930 No. 280) aan regeling onderworpen.

Voor het Bedrijf der Posterijen gelden thans do volgende regelen:

1°. het Reglement voor den Postdienst (Ind. Stb. 1925 No. 514, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1931 No. 11);

2°. De Algemeene Bepalingen ter uitvoering van dat Reglement (Ind. Stb. 1925 No. 51G, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1930 No. 353);

3°. het Reglement voor den Pakketpostdienst (Ind. Stb. 1925 No. 515, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1931 No. 12);

4°. de Algemeene Bepalingen ter uitvoering van dat Reglement (Ind. Stb. 1925 No. 517, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1930 No. 216);

5°. het te Londen gesloten Algemeen Postverdrag met Slotprotocol en Luchtpostbepalingen (Ind. Stb. 1930 no. 52);

6°. de te Londen gesloten overeenkomsten betreffende:

a. do brieven en de doosjes met aangegeven waarde met Slotprotocol (Ind. Stb. 1930 No. 53);

b. de postpakketten met Slotprotocol en

luchtpostbepalingen (Ind. Stb. 1930 No. 54);

c. den postwisseldienst (Ind. Stb. 1930 No. 56);

d. de invordering van gelden op quantitiën en handpapier (Ind. Stb. 1930 No. 56);

7°. het Internationaal Postbesluit 1930 (Ind. Stb. 1930 No. 278);

8°. do Internationale Postverordening 1930 (Ind. Stb. 1930 No. 279);

9°. do Luchtpostverordening 1930 (Ind. Stb. 1930 No. 280).

Do voornaamste wijzigingen, welke in 1930 — mede naar aanleiding van do op het Congres to Londen genomen beslissingen—zijn aangebracht, komen in het kort op het volgende neer:

1. Zoowel in het binnen- als in het buitenlandsch verkeer zijn pakjes (potits paquets) toegelaten. Pakjes zijn open zondingen, inhoudendo voorwerpen en eventueel drukwerken, nieuwsbladen op bijvoegsels; documenten en monsters. Brieven, briefkaarten op brailleschrift mogen niet in pakjes worden gesloten. Het maximumgewicht is vastgesteld op 1 kg., do maximumafmetingen zijn dezelfde als die van monsters. Zij zijn ingevoerd om op snelle, gemakkelijke en goedkope wyze kleine voorwerpen per brievenpost te kunnen verzenden. Het port is aldus vastgesteld: binnenland en naar Nederland per zeepost: 74 cent per 60 gram, met een minimum van 25 cent en een maximum van 80 cent; overig buitenland en naar Nederland per mail: 10 cent per 50 gram, met een minimum van 30 cent. Bovendien is voor

allo uit het buitenland afkomstige pakjes een afleveringsrecht verschuldigd van 12E cent;

2. het verbod tot verzending van brieven enz., inhoudende stukken en voorwerpen, welke bij verzending naar de aangegeven plaats van bestemming aan invoerrechten onderhevig zijn, is in zooverre gewijzigd, dat dergelijke stukken en voorwerpen voortaan per brievenpost kunnen worden verzonden, indien de postadministratie door den afzender is gemachtigd de desbetreffende brieven, enz., ambtshalve te openen, ten einde de verschuldigde invoer- en statistiekrechten te kunnen doen vaststellen;

3. het hoogste bedrag der aangegeven waarde van brieven en doosjes, welke aan den houder van de geteekende kennisgeving kunnen worden uitgereikt, is van / 600 op / 1000 gebracht;

4. de geldigheidstermijn van binnenlandsch postwissels is van 3 maanden, gerekend van den dag, volgende op dien van het nemen van den postwissel, teruggebracht tot het einde der tweede maand, volgende op die van het nemen van den postwissel;

5. antwoord-coupons zijn in stede van 6 maanden onbeperkt geldig;

6. verhuiskaarten zijn toegelaten naar Nederland, Suriname en Curaçao;

7. in het verkeer van of naar hulppostkantoren is het maximum bedrag van aangegeven waarde en verrekening van aangetoekende brieven, doosjes, postpakketten, enz., alsmede dat van postwissels van / 250 gebracht op / 500 of / 480.

V e r v o e r . De krachtens de wet van 30 December 1925 (Ind. Stb. 1926 no. 71) met de Koninklijke Paketvaartmaatschappij gesloten overeenkomst is met ingang van 1 Januari 1931 vervangen door een nieuw z.g. Groot-Archiipel-contract. Dit contract, dat voor den tijd van 15 jaar is aangegaan, is voor het Gouvernement voordeliger dan het vorige.

Door de instelling in November 1929 van de ééndaagsche treinverbinding tusschen Weltevreden en Soerabaja is het aantal spoorwegpostkantoren van zes tot vier teruggebracht.

L u c h t p o s t . Binnenland. Mede als gevolg van de adviezen van de Luchtverkeerscommissie (vgl. deel V, blz. 337, suppl. afl. 14, blz. 441) vond do eerste geregelde luchtpostdienst plaats tijdens de Jaarbeurs te Bandoeng van 28 Juli t/m 12 Augustus 1923. Toen werd tusschen Bandoeng en Weltevreden een dagelijksche dienst met militaire vliegtuigen onderhouden, welke dienst een succes is geweest.

Een zeer belangrijke proef was voorts die van 1927 gedurende hot tydvak van 2 Juli t/m 30 November, toen door leger-vliegtuigen een dienst werd onderhouden tusschen Bandoeng, Weltevreden, Somarang en Soerabaja, in aansluiting te Tandjoengpriok op de uit- en thuisvarende mailschepen.

De kans op verwezenlijking van de luchtvaartplannen leek te grooter, daar inmiddels de K.L.M. zich in Januari 1924 opnieuw tot de Indische Regeering had gewond met het verzoek haar oene concessio voor hot'exploiteren van luchtlijnen te verlenen. Bij Gouvernementsbesluit van 29 April 1924 No. 61 werd deze aanvraag, welke vergezeld was van een ontworpenovereenkomst en uitgebreide toelichtingen, in handen gesteld van eeno uit de Luchtverkeerscommissie gevormde kleine

werkcommissie. Bij het uitvoerig en zeer gedocumenteerd advies dezer commissie van 15 Juli 1924 sprak de grootst mogelijk meerderheid zich uit voor het vrleenen van de gevraagde concessie en subsidie. Het gemis aan volkomen overeenstemming gaf de Regeering echter aanleiding alsnog het oordeel in te winnen van verschillende lichamen, welke nauw bij het economische leven betrokken zijn, zooals de Javasche Bank, verschillende handelsverenigingen, e.d. Ook bij deze adviezen werd geen overeenstemming bereikt en zoo kwam de zaak in de volgende jaren niet verder.

In dien tijd echter ontwikkelde zich het Euro-peesche luchtverkeer met onverwachte snelheid en de K.L.M. groeide uit tot een der belangrijkste luchtverkeersmaatschappijen. Het luchtnet dezer onderneming werd elk jaar uitgebreider en dichter, het materieel werd door de samenwerking met de Fokkerfabriek steeds beter, de organisatie volgroeid en stevig.

Ten einde in Nederland en Indië de belangstelling voor snelle luchtverbindingen levendig te houden, werden in Maart 1927 door de K.L.M. twee postvluchten Rotterdam—Marseille uitgevoerd, in aansluiting met de mailbooten „Slamat” (uitgaand) en „Indrapocra” (thuisvarend). Door marine-vliegtuigen werd in Indië de verbinding Sabang—Médan—Weltevreden—Soerabaja tot 6tand gebracht in aansluiting op deze beide vaar-beurten, zoodat de Hollandsche mail, die 18 Maart uit Rotterdam was vertrokken, den Oden April te Weltevreden en den Ten April te Soerabaja kon worden afgeleverd.

Voorts werd in October 1927 vanwege het „Comité-Vliegtocht Nederland—Indië” de vlieg-tocht-Koppen uitgevoerd. Voor den tweeden keer werd toen vliegmail uit Nederland in Indië ontvangen (de eerste vliegpost uit Nederland werd in November 1924 per vliegtuig-Van der Hoop aangebracht) en de eerste vliegmail van Indie naar Nederland werd verzonden.

De met het vliegtuig „Postduif” van den toen-maligen Luitenant Koppen c.s. op 1 October 1927 door Nederland verzonden maildepêches voor Muntok, Palembang en Weltevreden werden reeds 10 October d.a.v. aldaar ontvangen; deze depêches bevatten in totaal 2092 poststukken. De op de retourvlucht van de „Postduif”, welke 17 October 1927 werd aanvaard, vervoerde mail-correspondentie (totaal 4642 poststukken) werd 28 October d.a.v. te Amsterdam aangebracht.

Ter financiering van dezen vliegtocht werd door den Nederlandsch en den Ned.-Indischen Postdienst elk een subsidie van / 12.500 toegezegd. Zoowel in Nederland als in Nederlandsch-Indië werd een luchtrecht van / 2.50 per briefkaart en van / 10 voor elke 20gram brieven en overige stukken geheven, waarvan de helft ten bate van genoemd Comité zou komen en de andere helft zou dienen om het subsidie-bedrag te dekken. In totaal werd in Indië een bedrag van / 22.932,50 aan luchtrecht geheven.

Gedurende de maanden Juli tot en met November 1927 werd, zonder kosten voordien Postdienst, bij wijze van proef, dóór legervliegtuigen een wekelijksche luchtpostverbinding van Weltevreden naar Semarang en Soerabaja v.v. in aansluiting op de te Tandjoengpriok aankomende en vandaar vertrekkende mailbooten onderhouden. Tijdens de eerste maand werd kosteloos mail en

binnenlandsche post met dezen luchtpostdienst vervoerd, vervolgens werd gedurende twee maanden een luchtrecht van / 0.40 en daarna over eenzelfde tijdvak een luchtrecht van / 0.10 per briefkaart en voor elke 20 gram brieven en overige stukken geheven.

De verlaging van het luchtrecht van / 0.40 tot / 0.10 in de periode October/November 1927 gaf geen evenredige vermeerdering van het aantal vliegpoststukken te zien, de gemiddelde cijfers waren daarbij per heenreis: 40 poststukken tot een nettogewicht van 0.951 kg., ontvangen luchtrecht / 6.97 en per terugreis resp. 805, 22.26 kg. en / 147.91.

Bij Gouvernementsbesluit van 7 September 1928, No. 78, (Ind.Stb. No. 396) werden do eerste bepalingen betreffende het luchtpostverkeer van Nederlandsch-Indië vastgesteld/ Daarbij werd' het luchtrecht voor het vervoer per vliegtuig tusschen in Nederlandsch-Indië gelegen plaatsen, ongeacht den afstand, vastgesteld op 10 cent per briefkaart en per postwissel en per 20 gram of gedeelte daarvan voor alle overige zendingen. Tusschen de Nederlandsch-Indische Regeering en de op 16 Juli 1928 opgerichte „Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij”, waaraan in tusschen het praedicaat „Koninklijke” werd toegekend (K.N.I.L.M.), is den 24sten October 1928 een overeenkomst gesloten, waarin o.a. de verplichting tot het vervoer per vliegtuig van brieven- en eventueel pakketpost werd opgelegd.

Den 1sten November 1928 werden de luchtlijnen van de K.N.I.L.M. door den Landvoogd officieel geopend. Ook voor den postdienst was deze gebeurtenis van beteekenis, omdat thans een begin werd gemaakt met de geregelde en dagelijkse verzending van post per vliegtuig. Nederlandsch-Indië bezit hiermede thans de eerste geregelde luchtpostlijnen in het verre Oosten. Reeds den 26sten, 27sten en 31sten October werd van enkele extra- vluchten tusschen Weltevreden en Bandoeng gebruik gemaakt om post mee te geven. Van 1 November af waren de lijnen Weltevreden—Bandoeng v.v. en Weltevreden—Semarang v.v. in dagelijksch bedrijf. De overeenkomst met de Maatschappij betreffende het luchtpost vervoer kwam echter eerst in December 1929 tot stand en trad op 1 Januari 1930 in werking.

Soerabaja kon, wegens het ontbreken van een geschikt landingsterrein voor do zware drio-motorigo verkeersvliegtuigen der K.N.I.L.M., nog niet terstond in het burgerlijk luchtverkeersnet worden opgenomen. Door combinatie van het vervoer per vliegtuig tusschen Weltevreden en Semarang met het treinvervoer van Semarang naar Soerabaja en omgekeerd kon echter een éón-daagscho postverbinding Weltevreden—Soerabaja v.v. tot stand worden gebracht.

Hot postvervoer over de binnenlandsche Lichtlijnen overtrof reeds spoedig de verwachtingen en nam snel toe. De regelmatigheid van den dienst liet niets te wenschen over.

Den 15den Augustus 1929 werd een proefvlucht Weltevreden—Palembang ondernomen. Hetzelfde toestel vertrok don 19den Augustus weder naar Weltevreden. Een dergelijke proefvlucht had plaats op 28 Augustus, terugvlucht op 29 Augustus. Deze vluchten werden aan het postvervoer dienstbaar gemaakt. De proefvluchten Weltevreden—Palembang zijn sedert September re-

gclmatig elko week herhaald en gingen met ingang van 1 November 1929 over in een vasten dienst.

Op 18—19 en op 25—26 October hadden proefvluchten plaats van Weltevreden via Semarang naar Soerabaja en terug. De regelmatige dagelijkse dienst op dit traject werd op 1 November 1929 geopend; de van Soerabaja en Semarang komende vliegtuigen geven des Woensdags aansluiting op de van Tandjoengpriok vertrekkende mailschepen.

Op Zaterdag, 20 September 1930 werd een proefvlucht uitgevoerd van Weltevreden via Palembang en Pakanbaroe naar Médan, in aansluiting op het 17 September t.v. van Tandjoengpriok vertrokken m.s. „Chr. Huygens”. Van deze proefvlucht werd gebruik gemaakt voor postverzending naar Sumatra, terwijl voorts correspondentie werd medegegeven, welke te Belawan werd ingescheept op bovengenoemd thuisvarend mailschip. De terugvlucht had plaats op 22 September d.a. v.

Den 27sten September 1930 werd deze wekelijkse dienst officieel geopend. De heenreis heeft steeds plaats op Zaterdag in aansluiting te Belawan op de thuisvarende Nederlandsche mailschepen en de terugvluchten worden uitgevoerd op den dag, volgende op de aankomst volgens de mailtabellen, van do uitvarende Nederlandsche mailbooten.

Aangezien deze dienst, vooral wat de vluchten Weltevreden—Médan betreft, van veel belang is voor het publiek in Ned.-Indië, omdat dit 2 a 3 dagen na de gewone mailsluiting nog mailstukken kan verzenden, welke met dezelfde boot worden doorgezonden en het luchtrecht slechts / 0.10 per 20 gram of gedeelte van 20 gram (binnenlandsch tarief) bedraagt, was te verwachten, dat daarvan een groot gebruik zou worden gemaakt. Do uitkomsten van het postvervoer op do heenvluchten hebben aan deze verwachtingen ten volle beantwoord; op 29 November 1930, derhalve 2 maanden na de instelling van den Médan-dienst, werd ruim vier maal zooveel post vervoerd als op 27 September t.v., n.l. 90.450 kg. op eerstgenoemden datum tegen 22.070 kg. op laatstgenoemden datum.

Het postvervoer op de terugvluchten Médan—Weltevreden vertoont eveneens een stijging, echter in veel mindere mate.

De op 1 November 1928 geopende luchtlijnen van de K.N.I.L.M. hebben in 2 jaren tijd van een enkeldaagschen dienst Weltevreden—Bandoeng v.v. en Weltevreden—Semarang v.v. zich ontwikkeld tot:

een dubbeldaagschen dienst Batavia—Bandoeng v.v.;
 een dagelijkschen dienst Batavia—Semarang—Soerabaja v.v.;

een wekelijkschen dienst Batavia—Palembang v.v.;

een wckolykshon dienst Batavia—Palembang—Singaporo v.v. (zie onder *Buitenland*); een wekelijkschen dienst Batavia—Palembang—Pakanbaroe—Médan v.v.

De resultaten van het postvervoer over de binnenlandsche luchtlijnen blijken uit de ondervolgende gegevens: vervoerd gedurende Nov. 1928.

		88.155kg.;	
„	„	Feb. 1929 . .	100.962 „ ;
„	„	Mei 1929 . .	131.191 „ ;

		133.475kg.;	
„	„	Nov. 1929 . .	407.039 „ ;
„	„	Feb. 1930 . .	401.655 „ ;
„	„	Mei 1930 . .	571.458 „ ;
„	„	Aug. 1930 . .	625.954 „ ;
„	„	Nov. 1930 . .	1.190.700 „ ;
„	„	Feb. 1931 . .	1.245.858 „ ;

Buitenland. De vier vliegtuigen, waarmede de K.N.I.L.M. voorloopig den dienst op de door haar geopende luchtlijnen onderhield, worden in September/October 1928, met tusschenpoozen van een week, door de lucht van Nederland naar Nederlandsch-Indië overgebracht. Een week na het vertrek van het vierde vliegtuig is nog een vijfde uit Nederland vertrokken ter volbrenging van de eerste der serie van de voor de jaren 1928, 1929 en 1930 beraamde twaalf postvluchten Nederland—Nederlandsch-Indië v.v.

Aan het publiek is op al deze vluchten gelegenheid gegeven tot verzending van luchtpost, waarvoor, zoowel in Nederland als in Nederlandsch-Indië, boven de gewone porten en rechten, luchtrecht was verschuldigd. Dit recht bedroeg voor briefkaarten en postwissels 40 cent per stuk en voor alle overige zendingen (brieven enz.) 75 cent per 20 gram of gedeelte van 20 gram. Het luchtrecht moet worden gekweten door middel van luchtpostzegels. In Nederlandsch-Indië werd in de behoefte aan dergelijke zegels voorloopig voorzien door koerseerende frankeerzegels met een speciaal opdruk te doen bedrukken.

De eerste twee vliegtuigen brachten de luchtpost in 10 dagen naar Nederlandsch-Indië over. Van het derde, op 27 September 1928 uit Amsterdam vertrokken, vliegtuig geraakte op 3 October

d. a.v. bij een noodlanding te Cawnpur (Britsch-Indië) het landingsgestel beschadigd, zoodat van doorvliegen geen sprake kon zijn en de luchtmail met de gewone verkeersmiddelen naar haar bestemming moest worden doorgezonden. Het vierde, den 4en October 1928 uit Amsterdam vertrokken, vliegtuig werd op 16 October d.a.v. te Rangoon bij het starten zoodanig beschadigd, dat het per boot naar Indië moest worden doorgezonden, hetgeen eveneens geschiedde met de zich aan boord bevindende luchtmail. Het vijfde vliegtuig, dat 11 October 1928 Amsterdam verliet, ondervond to Bagdad, als gevolg van een motorfractiefect, een oponthoud van 6 dagen; het kwam op 25 October d.a.v. te Weltevreden aan. Dit laatste vliegtuig aanvaardde op 6 November 1928 te Bandoeng zijn retourvlucht naar Nederland, welke vlucht in 10 dagen werd volbracht.

De voor dit vliegtuig in Nederlandsch-Indië aangeboden luchtmail was zóó omvangrijk, dat het in het vliegtuig voor do post beschikbare gestelde maximum-gewicht van 305 kg. verre word overschreden, zoodat 254 kg. luchtpost per ss. „Patria” naar do bestemming moest worden vervoerd.

In het geheel waren door de 5 vliegtuigen 1300 kg. post aangebracht.

Oorspronkelijk bestond het plan om gedurende 1929, voor zoover do toestand der vliegterreinen dit zou mogelijk inaken, een reeks maandelijkscho proefvluchten heen en terug op Indië uit te voeren. Toon echter do vier vliegtuigen der

K.N.I.L.M., bestemd voor don dienst in Indië met een week tusschenruimte in 1928 vertrokken,

was de gelegenheid om hierbij aan te sluiten zóó gunstig, dat de inzet der maandelijksche vluchten werd vervoerd en het eerste vliegtuig der K.L.M op 11 October 1928 en het tweede op 11 December d.a.v. van Amsterdam vertrok.

Gedurende de tweede vlucht echter werd van Britsche zijde bezwaar gemaakt tegen voortzetting, aangezien politieke omstandigheden het niet mogelijk maakten de vliegvelden in Irak te gebruiken.

Toen de toestemming begin April weer werd verleend, achtte de Directie der K.L.M. het niet wenschelijk de maandelijksche vluchten te hervatten, daar gebleken was, dat deze eind Mei weer gestaakt zouden moeten worden in verband met den toestand van enkele Britsch-Indische vliegvelden gedurende den natten moesson. Besloten werd toen de vluchten na dezen moessontijd te hervatten, doch ze dan, in plaats van maandelijks, om de veertien dagen uit te voeren.

De geheele opzet dezer vluchten is tot stand gekomen in nauw overleg met het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie in Nederland en met dat van den P.T.T.-dienst in Nederlandsch-Indië.

Van de 8 vliegtuigen, welke van 12 September t/m 12 December 1929 van Holland vertrokken, kwamen 6 binnen den gestelden maximumtijd van 2 weken te Bandoeng aan. Eén machine verongelukte bij Constantinopel, een andere moest een noodlanding maken bij Satul (Siam), waardoor de luchtmail wel is waar vertraagd werd, maar toch nog een week eerder te Weltevreden aankwam dan de gelijktijdig verzonden landmail. De 7 vluchten van Indië naar Nederland hadden alle een gunstig en vlot verloop; de gemiddelde reisduur bedroeg ongeveer 11 dagen.

De bovenbedoelde 14-daagsche vluchten moesten worden stopgezet, aangezien geen toestemming werd verleend tot het gebruikmaken van de Britsch-Indische vliegvelden in verband met de voorgenomen verbetering van de grondorganisatie van die terreinen. Na het noodige overleg kon in September '30 weder tot hervatting van de Holland-Indië-vluchten worden overgegaan.

Den 25sten September 1930 werd een geregelde 14-daagsche luchtpostdienst Amsterdam—Bandoeng v.v. geopend; het eerst retourvliegtuig vertrok den 17den October d.a.v. van Weltevreden.

Deze dienst is zoodanig opgezet, dat de heen- en terugreis elk in 12 dagen wordt afgelegd.

Van de vastgestelde route Amsterdam—Buda-pest—Stamboul—Aleppo—Baghdad, enz., moest na de eerste, op 25 September te Amsterdam aangevangen vlucht, worden afgeweken, aangezien van de Turksche Regeering geen toestemming tot landen te Stamboul werd verkregen. De evenbedoelde route werd dientengevolge voorloopig gewijzigd in Amsterdam—Budapest—Athene—Cairo—Baghdad, enz.

De vluchten werden tot dusver (Maart 1931) met groote regelmaat uitgevoerd. De op enkele vluchten ondervonden vertraging ten gevolge van weersgesteldheid, passen kwestie, nazien motor, e. d., bedroeg ten hoogste enkele dagen.

Voor de verzending van correspondentie met den bedoelden luchtpostdienst werd voor de zendingen, afkomstig van Ned.-Indië, een verlaagd luchtrecht vastgesteld, bedragende 30 cent voor een briefkaart of postwissel en voor zen

dingen, niet zwaarder dan 5 gram; 75 cent voor zendingen van meer dan 5 t/m 20 gram, en voor zwaardere zendingen 75 cent per 20 gram of gedeelte van 20 gram. Dit verlaagde tarief heeft ten gevolge gehad, dat het aantal per Indië—Holland-vlucht vervoerde zendingen ten opzichte van de in 1929/1930 gehouden proefvluchten, met dr 50% is toegenomen.

Zoowel op de heen- als op de terugvluchten wordt correspondentie vervoerd voor de aan de route gelegen landen, terwijl voor buitenlandsche postadministraties gelegenheid bestaat om in beide richtingen van dezen luchtpostdienst gebruik te maken voor postvervoer.

Aan de K.L.M. wordt voor de heenvluchten door de Nederlandsche en voor de terugvluchten door de Ned.-Indische Posterijen een bepaald garantiebedrag uitgekeerd.

Het gemiddeld gewicht van de posten van Nederland voor Indië, vervoerd op de 8 proefvluchten in 1929/1930, bedraagt 214.375 kg. en dat van de posten van Indië voor Nederland op de retour-proefvluchten 210.680 kg.

Deze gemiddelde gewichten bedragen voor do in 1930 uitgevoerde vluchten resp. 178.036 kg en 208.622 kg.

Ter voorbereiding van een luchtverbinding tusschen Weltevreden en Singapore werden door de K.N.I.L.M. op 10—11 en op 25—26 Februari 1930 een tweetal proefvluchten op dit traject gehouden. Het luchtrecht van de naar of via Singapore te verzenden stukken werd vastgesteld op / 0.20 per stuk en per 20 gram.

De vlucht van 25 en 26 Februari werd uitgevoerd tusschen Weltevreden en Singapore via Palembang; op het van Bandoeng aankomend en daarheen vertrekkende vliegtuig werd geen aansluiting gegeven.

Gerekend van 4 Maart 1930 is een geregelde wekelijksche luchtpostdienst geopend op het traject Weltevreden—Palembang—Singapore v.v.

Post waarden, frankeerzegels, luchtpostzegels. Sedert 1926 is geen verandering gebracht in de 3 typen, waarin de gewone frankeerzegels worden uitgegeven. In 1929 is een serie luchtpostzegels in omloop gebracht en in 1930 een eerste serie weldadigheidszegels. De luchtpostzegels bestaan uit 8 soorten, namelijk van 10, 20, 30, 40, 75, 150, 450 en 750 cent, terwijl de eerste serie weldadigheidszegels uit 4 soorten bestond, met een frankeerwaarde van 2, 5, 12½ en 15 cent en een verkoopprijs van respectievelijk 3, 7½, 15 en 20 cent.

Ten aanzien van laatstgenoemde zegels is bij Gouvernementsbesluit van 30 Mei 1930 n°. 20 (Ind. Stb. no. 185) bepaald, dat jaarlijks gedurende een voor elk jaar te bepalen tijdvak een serie weldadigheidszegels zal worden uitgegeven. Na aftrek van de frankeerwaarde, de kosten van aanmaak en eventueel andere onkosten uit de uitgifte voortvloeiende, zal de opbrengst dier zegels worden bestemd tot steun van een telken jare door de Regeering aan te wijzen — elk jaar wisselende — vereniging, welke een' menschlievend doel nastreeft. De verkoop van de eerste serie geschiedde ten bate van de Vereniging „Jeugdzorg” te Buitenzorg.

In verband met een op 1 Januari 1929 in werking getreden tariefsverlaging verschenen op dien datum van de bestaande briefkaarten overgedruken in zwarte en oranje-roode kleur.

In 1930 zijn in omloop gebracht briefkaarten van 5 cent, welke op de linkerhelft van de adreszijde zijn voorzien van een reclame voor de verzending per luchtpost, alsmede frankeerzegels van 12½ cent, overdruk in rood op 20 cent (blauw), luchtpostzegels van 30 cent, overdruk in zwart op luchtpostzegels van 40 cent en frankeerzegels van f 1.75 in violet, enkele briefkaarten van 10 cent in rood en portzegels van 37½ cent.

De verhuiskaarten met een zegelafdruk van 1 cent zijn op 1 Juli 1930 vervangen door kaarten met een zegelafdruk van 2 cent. De op dien datum nog voorhanden kaarten van 1 cent zijn van den overdruk „2 cent” voorzien.

Een bij Gouvernementsbesluit van 24 Juni 1929 no. 27 ingestelde commissie (Postwaarden- commissie) heeft tot taak van advies te dienen omtrent de eventuele overbrenging van den aanmaak van postwaarden en plakzegels naar Neder- landsch-Indië.

De eerste frankeermachines (van het systeem „francotyp”) zijn in begin 1929 hier te lande in gebruik genomen. Het gebruik is slechts toegestaan na bekomen machtiging van het Hoofdbestuur van den P.T.T.-dienst.

T a r i e v e n . Met ingang van 1 October 1927 is het port voor brieven en briefkaarten bij verzending naar Suriname en Curasao gelijk gemaakt aan dat, hetwelk voor deze zendingen in het bin- nenlandsch verkeer en bij verzending naar Nederland is verschuldigd. Tevens werd het minimum port voor documenten bij verzending naar Suri- name en Cura^ao van 20 op 12½ cent gebracht.

Verdere tariefsverlagingen traden in werking op 1 Januari 1929 en kwamen in hoofdzaak op het volgende neer:

1. Het tarief van brieven van een gewicht van niet meer dan 20 gram, voor het buitenland, met uitzondering van Nederland, Suriname en Cura- 9ao, werd van 20 cent op 15 cent gebracht.

2. Het tarief van een enkele briefkaart en van elk der deelen van een briefkaart met betaald antwoord werd, in het binnenlandsch verkeer en in het verkeer met Nederland, Suriname en Cura- yao van 7½ op 5 cent, in het verkeer met het over- rig buitenland van 12½ op 10 cent gebracht. Voor briefkaarten werden voor het formulier geen kosten meer berekend.

3. Het tarief van de drukwerken, documenten en monsters per 50 gram of gedeelte van 50 gram werd in het binnenlandsch verkeer en in het verkeer met Nederland per zeepost van 21 op 2 cent, in het verkeer met Nederland per mail en het overig buitenland van 4 op 3 cent gebracht.

Hot minimumport voor monsters werd in hot binnenlandsch verkeer en in het verkeer met No- derland per zeepost gebracht van 7½ op 5 cent, in het verkeer met Nederland per mail en het overige buitenland van 8 op 6 cent, terwijl het minimumport voor documenten in het buitenland sch vorkeer, met uitzondering van Nederland, Suriname en Cura^ao, werd gereduceerd van 20 cent tot 15 cent.

4. Het tarief van nieuwsbladen en by voegsels word (in het binnenlandsch verkeer) van 1 cent per 25 gram of gedeelte daarvan op 1 cent per 50 gram of gedeelte daarvan gebracht.

5. Het tarief van Brailleschriften per 1000 gram of gedeelte van 1000 gram word zoowel in het binnenlandsch als in het buitenland sch verkeer gebracht van 4 op 3 cent.

G. Hot recht voor berichten van ontvangst, berichten van betaling en navragen werd in het buitenland sch verkeer verlaagd van 20 cent tot 15 cent, terwijl het recht voor een bewijs van ter post bezorging van gewone postpakketten, zoowel binnenlandsche als buitenlandsche, van 10 op 5 cent werd gebracht.

7. De prijs van de postwisselformulieren en de adreskaarten voor postpakketten daalde van 2 op 1 cent.

Voorts werd met ingang van 1 Juli 1930:

a. het port van Brailleschriften in het binnenlandsch verkeer en by verzending naar Nederland per zeepost andermaal verlaagd en van 3 cent per 1000 gram verminderd tot 2 cent per 1000 gram;

b. het recht voor een bericht van ontvangst, gevraagd na de terpostbezorging, alsmede het recht voor navragen verdubbeld;

c. het invorderingsrecht en het aanbiedings- recht voor postquittantiën, zoowel in het binnen- als in het buitenland sch verkeer, vastgesteld op 124 cent.

P o s t w i s s e l d i e n s t . Met ingang van 1 Juli 1927 is een rechtstreeksche dienst voor gewone en telegrafische postwissels, zoome de een quitantie- en verrekendienst tusschen Hongarije en Ned.-Indië opengesteld, overeenkomstig de bepalingen van de postwisselovereenkomst der Wereldpostvereniging. Hierdoor is de voordien bestaande postwisseldienst met Hongarije door tussschenkomst van de Engelsche postadministratie komen te vervallen. Mede overeenkomstig de internationale bepalingen is, eveneens met ingang van 1 Juli 1927, een rechtstreeksche dienst voor gewone en telegrafische postwissels geopend van Ned.-Indië naar Egypte (dus in één richting). De vroegere postwisseldienst met Egypte via de Engelsche postadministratie kwam daar- door eveneens te vervallen.

Een quitantie- en verrekendienst tusschen Oostenrijk en Ned.-Indië v.v. werd in Januari 1927 geopend.

Respectievelijk op 14 November en op 30 December 1927 zijn verder by z o n d e r e post- wisselovereenkomsten gesloten (afwijkend van de algemeen geldende internationale bepalingen) tusschen Ned.-Indie en Ceylon en tusschen Ned.- -Indiëende Philippijnen. Door de overeenkomst met Ceylon is tevens de mogelijkheid geopend van verzending van postwissels naar Britsch-Indië. Laatstbedoelde overeenkomsten traden in werking op 1 Januari en 1 April 1928.

Een verrekendienst tusschen China en Ned.- -Indië, overeenkomstig de internationale bepaling en, word opengesteld op 1 Augustus 1928. Een postwisseldienst met den Hedjaz, geopend op 1 Januari 1928, werd op 27 Augustus van dat jaar weder stopgezet.

Mot do postadministratie van de Unie van Zuid- -Afrika werd een rechtstreeksche postwisseldienst ingevoerd op 1 November 1929. Als gevolg hiervan werd van genoemden datum af het postwis- solverkeer met Ivonya, Mauritius on onderhoorig- hoden, Noord- en Zuid Rhodesia, Nyassaland, St. Helena, het Tanganyikagebied, Zanzibar en Britseh Zuidwest-Afrika via de Zuid-Afrikaan- scho Unie geleid in plaats van via Engeland.

T r a n s i t o - w i s s e l v e r k o e r . Met de Nederlandsche postadministratie werd in 1929 overeengekomen om wederzijds van eikaars

dienst en gebruik te maken voor het postwissel - verkeer met andere landen, voor zoover dit niet rechtstreeks wordt onderhouden. Hierdoor werd bereikt, dat het postwisselverkeer van Ned.-Indië met Letland, Luxemburg, Lithauen, Canada, Griekenland en het Saargebied v.v. via Nederland en het postwisselverkeer van Nederland met Hongkong en China v.v. via Nederland kon worden geleid.

De gelegenheid om telegrafische postwissels in het verkeer tusschen Nederland en Ned.-Indië langs radio-grafischen weg te verzenden werd in 1927 opengesteld.

P a k e t p o s t d i e n s t . Bij Gouvernementsbesluit van 29 September 1928 no. 10 zijn bepalingen in het leven geroepen, welke met ingang van 1 Januari 1929 de verzending van postpakketten tot een maximum-gewicht van 10 kg. in het binnenlandsch verkeer, alsmede in het verkeer per zeepost naar en van Nederland, Suriname en Curaçao mogelijk maakten (voordien was het maximum gewicht op 5 kg. gesteld). Voorts is in den loop van 1929 de wederzijdsche uitwisseling van pakketten van meer dan 5 toten met 10 kg. met de buitenlandsche postadministraties, welke deze gewichtscoupure toelaten, alsmede met Nederland per landmail, tot stand gekomen.

HET BEDRIJF DER TELEGRAFIE EN TELEFONIE.

Ofschoon omstreeks het einde van 1925 het voormalige Dienstvak der Telegrafie en dat der Telefonie vereenigd zijn tot één bedrijf, worden, ter wille van een gemakkelijker overzicht, beide on- derdeelen hier afzonderlijk besproken.

A. T e l e g r a a f d i e n s t .

In tegenstelling met de post is de telegraaf een betrekkelijk jonge verkeersdienst.

In Indië dateeren de eerste electro-magnetische telegrafien van 1855, toen de aanleg van een lijn van Batavia naar Buitenzorg werd gelast, welke den 23sten October 1850 gereed kwam, datum, waarop het eerste telegram, gericht aan den toenmaligen Landvoogd, werd verzonden. Geleidelijk werd, te beginnen reeds in 1858, het net uitgebreid. Van dat jaar dateerde ook de eerste wettelijke regeling omtrent den aanleg van telegrafien (Ind. Stb. no. 37), welke in 1876 (Ind. Stb. no. 257) vervangen werd door bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik. Beide regelingen waren een navolging van de Hollandische wet, zoodat ook hier het beginsel gold, dat geen telegrafien — kabels daaronder begrepen — aangelegd mochten worden dan door of met vergunning van de Regeering, met uitzondering van die, welke over een particulier eigendom of een onderneming loopende, alleen voor den eigenaar dienen.

Thans is het telegraaf verkeer in hoofdzaak geregeld door:

1°. de hiervorengenoemde bepalingen van 1876, welke behoudens daarin aangebrachte wijzigingen en aanvullingen, nog van kracht zijn;

2°. het Reglement voor den Telegraafdienst in Ned.-Indië, vastgesteld bij Ind. Stb. 1926 no. 466, gewijzigd bij Ind. Stb. 1929 nos. 59 en 317;

3°. de in Ind. Stb. 1893 no. 227, jo. 1907 no. 487 opgenomen bepalingen omtrent het gebruik van de telegraaf van den dienst der Staatsspoorwegen voor het overbrengen van particuliere telegrammen;

4°. door de te St. Petersburg gesloten tele-

graafovereenkomst, opgenomen in Ind. Stb. 1876 no. 256 met bijbehorend dienstreglement (laatstelijk herzien te Brussel, Ind. Stb. 1929 no. 166);

5°. de te Washington gesloten radio-telegraafovereenkomst met bijbehorende reglementen, opgenomen in Ind. Stb. 1929 no. 23.

Concessies voor het onderhouden van *'particuliere telegraafdiensten* zijn verleend aan:

a. de „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company Ltd”, door welke Maatschappij ingevolge de haar verleende concessie worden aangelegd en bediend de kabel- verbindingen tusschen Java (Batavia en Banjoe- wangi) en Sumatra (Médan) eenerzijds, en de Straits-Settlements (Singapore en Penang) en Australië (Port Larwin) anderzijds, terwijl haar voorts vergunning is verleend tot het in werking brengen van een telegrafische verbinding tusschen Java en de Cocos- of Kcelingeilanden;

b. de „Deli-Spoorwegmaatschappij”, aan welke vergunning is verleend voor het gebruik van haar spoorwegtelegraaf tot het overbrengen van telegrammen tegen betaling;

c. de „Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij”, aan welke vergunning is verleend om de stations en halten van deze Maatschappij voor het publiek telegraaf verkeer open te stellen;

d. de „Semarang-Joana Stoomtram maatschappij”, aan welke tot wederopzeggens vergunning is verleend om de stations en halten van hare hoofdlijn en zijlijnen onderling telegrafisch te verbinden en open te stellen voor publiek verkeer;

e. de „Madoera Stoomtram Maatschappij”, aan welke tot wederopzeggens vergunning is verleend om de stations en halten van hare lijnen voor een publieken phonogramdienst open te stellen;

f. de „Bataafsche Petroleum-Maatschappij”, aan welke tot wederopzeggens vergunning verleend is om haar radiotelegrafische stations te Balikpapan en te Tarakan, behalve voor onderling verkeer, tevens open te stellen voor hot verkeer met schepen op zee, terwijl haar voorts vergund is een radiostation te Boela (res. Am- boina) aan te leggen en te gebruiken, welk station voor het publiek binnenlandsch telegraaf verkeer is opengesteld;

g. de Steenkolen maatschappij „Parapattan” voor het radioverkeer van haar station te Berao;

h. de „Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij”, aan welke tot wederopzeggens vergunning verleend is om haar radiostation to Soengeigerong (res. Palembang) voor eigen verkeer open te stellen met hare stations op de boorterrinen te Mambang, Manggoel en Talang Akar, alsmede tot het gebruik van een radiostation te Tandjongoeban (res. Riouw en Onderhoorigheden), teneinde daarmede, behalve voor onderling verkeer met ovengenoemd station te Soengeigerong en haar hoofdkantoor te Batavia, tevens in verbinding te kunnen treden met hare zich op zee bevindende tankschepen;

i. de „Nederlandsch-Indische Aardolie Maatschappij” voor het radioverkeer van haar station te Poeloe Boenjeoe (Zuider en Ooster afdeling van Borneo).

De Nederlandsche Telegraaf maatschappij „Radio-Holland”, heeft ten doel het oprichten, verhuren, beheeren en exploiteeren van stations voor draadlooze telegrafie en telefonie en alles wat

hiermede, in den ruimsten zin genomen, geacht kan worden in verband te staan. De maatschappij werd in December 1916 opgericht door een groot aantal Nederlandsche reeders, om den radiodienst aan boord van de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische schepen onder controle van een Nederlandsche maatschappij te brengen.

In 1871 is Nederlandsch-Indië toegetreden tot de Wereldtelegraafvereniging.

Achtereenvolgens was het land vertegenwoordigd op de volgende congressen:

Rome 1871, St. Petersburg 1875, Londen 1879, Berlijn 1885, Parijs 1890, Boedapest 1896, Londen 1903, Lissabon 1908, Parijs 1925, Brussel 1925, Londen 1912 en Washington 1927 (do laatste twee radio conferenties).

Landlijnen. Zooals in den aanhef van dit hoofdstuk is vermeld werd de eerste telegraaflijn,

n.l. tusschen Batavia en Buitenzorg, geopend op 23 October 1856. Aanvankelijk diende deze lijn slechts voor gouvernementele doeleinden, doch nadat in 1857 de lijn Batavia—Soerabaja met een zijtak Semarang—Ambarawa tot stand was gekomen, werd de telegraaf voor publiek verkeer opengesteld. Gaandeweg werden het net op Java en het aantal kantoren uitgebreid.

In 1866 werd een aanvang gemaakt met den aanleg van landlijnen op Sumatra. Daarbij werden door den aard van het terrein groote moeilijkheden ondervonden en dikwijls gebeurde het, dat het resultaat van langdurigen arbeid in enkele uren werd te niet gedaan, hetzij door bosch-branden, hetzij door groote kudde olifanten. Groote bezwaren werden ook ondervonden bij het zoeken naar goede steunpunten voor de lijnen. De aanvankelijk gebezigde palen en dolken waren niet alleen zeer kostbaar, maar werden ook dikwijls omgeworpen door stormen of wilde dieren. Het bezigen van levende steunpunten (vooral randoe- en ijzerhoutboomen) had meer succes. Een groot bezwaar was echter, dat vele boomen tengevolge van de aanhechting van de isolatoren door den bliksem werden getroffen, terwijl ook de witte mieren vaak groote verwoestingen aanrichtten. Ook werd de communicatie dikwijls gestoord door afvallende takken, hetgeen op verschillende trajecten voorkomend werd door het aanbrengen der lijnen in het midden van den weg. liet toezicht door lijnwachters leidde gaandeweg tot een beter onderhoud en dientengevolge tot vermindering van de storingen.

Ook werd verbetering verkregen door de oprichting van isoleerhuisjes tusschen ver van elkander verwijderde kantoren, waardoor het mogelijk werd, den isolatietoestand van de lijn bij gedeelten te onderzoeken.

Vele van de genoemde bezwaren werden ondervangen, toen later de telegraaflijnen langs de spoorwogen konden worden aangelegd, waardoor ook een beter onderhoud mogelijk werd.

Na zwaren pioniersarbeid kwam in 1887 een verbinding tot stand van West- met Oost Sumatra, door een lijn van 435 K.M., van Padang-sidompoen naar Alódan, welke lyn zeer in betekenis toenam, toen in 1891 de internationale kabelverbinding Módan—Padang werd voltooid.

Als schakel in de internationale verbinding tusschen de Straits en Australië werd in 1893 tusschen Batavia en Banjoewangi een speciale draad bijgespannen (1165 K.M.), welke ter beschikking

van de Eastern Extension telegraafmaatschappij werd gesteld.

In 1902 kwam de land lijn door Z.O.-Borneo tot stand van Bandjermasin over Amoentai naar Balikpapan en Samarinda, aanvankelijk bedoeld als schakel in de kabelverbinding tusschen Java en Manado, maar thans uitsluitend landverbinding.

Do voortdurend uitbreiding, welke aan het telegraafnet in den loop der volgende jaren is gegeven, heeft er toe geleid, dat thans vrijwel over den geheelen archipel de plaatsen van eenige betekenis langs telegrafischen weg met elkaar zijn verbonden. Belangrijke uitbreiding van lijnen werd nog verkregen door de deelname aan het telegraafverkeer van de telegraaf- en telefoondiensten der Staatsspoorwegen en van particuliere spoor- en tramwegmaatschappijen.

Gedurende den wereldoorlog deden zich moeilijkheden voor bij den aanleg en het onderhoud der landverbindingen; de levering van materialen, vooral van ijzeren palen, kon niet geregeld plaats hebben. Waar aan het gebruik van ijzeren palen bovendien een ernstig bezwaar verbonden was, n.l. het kostbare en moeilijke vervoer, werden proeven genomen met palen van gewapend beton. Deze proefnemingen leverden gunstig resultaat op.

In de latere jaren werd, mede als een gevolg van de ontwikkeling der radiotelegrafie, aan het Gouvernement telegraafnet zoo goed als geen uitbreiding meer gegeven door het bijspannen van lijnen.

Zeekeblen. a. Binnenlandsche verbindingen. Niet lang nadat de eerste landlijn in gebruik was genomen werd ten behoeve van het interinsulair verkeer een aanvang gemaakt met den aanleg van onderzeesche kabels. De eerste kabel werd in 1859 gelegd tusschen Batavia, Muntok (Banka) en Singapore, met een zijtak van Muntok naar Palembang. Kort na de uitlegging brak de kabel, hetgeen zich na herstelling meermalen herhaalde. Daar de herstellingen groote uitgaven vorderden, werd hiervan in 1861 afgezien, in 1865 werd een gedeelte van den kabel opgehaald en na met ge-moeti (vezelstof, afkomstig van den arenpalm) te zijn omkleed, bij wijze van proef uitgelegd tusschen Anjer en Teloekbetoeng, doch zonder gunstige resultaten. Ter vervanging van dezen kabel, waarover nooit een geregeld verkeer is onderhouden, werd in 1871 een nieuwe kabel gelegd tusschen Anjer en Teloekbetoeng, welke, na herhaaldelyk vooral door witte mieren beschadigd te zijn geweest, in 1875 een groote herstelling en in 1878 een gedeeltelijke vernieuwing moest ondergaan. Met de Krakatau-ramp (1883) verdween de kabel spoedloos; in 1904 word een nieuwe kabel van moderner constructie gelegd tusschen Anjer en Kalianda (Lamongbahi). Deze kabel, waarvan het landingspunt op Java in 1896 verplaatst werd van Anjer naar Bodjong (Java's 4de punt), is nog steeds in gebruik.

Achtereenvolgens broidde het net zich verder uit en kwamen de volgende kabelverbindingen tot stand:

- 1888. Java (Sitoebondo)—Bali (Singaradja).
- 1888. Java (Sitoebondo)—Celobes (Makassar).
- 1889. Java (Grise)—Madoera (Bangkalan).
- 1892. Sumatra (Módan)—Oelèlheuë (sedert vervallen).
- 1897. Sumatra (Oelèlheuë)—P. Wèh (Sabang).

1897. Suinatra (Belawan)—P. Weli (Sabang) (sedert vervallen).
1897. Bali (Singaradja)—Lombok (Ampanan). 1901. Java (Siteobondo)—Borneo (Bandjerma-sin) (sedert vervallen).
1903. Borneo (Balikpapan)—Celebes (Manado). 1903. Java (Weltevreden)—Billiton (Tandjoeng-pandan) (sedert vervallen).
1903. Billiton (Tandjoengpandan)—Bangka (Pangkalpinang).
1903. Bangka (Muntok)—Sumatra (Palembang).
1904. Billiton (Tandjoengpandan)—Borneo (Pontianak).
1905. Celebes (Makassar)—Borneo (Balikpapan). 1907. Borneo (Moeara Pegatan)—Poeloe Laoet (Stagen)
1911. Java (Anjer)—Sumatra (Kalianda).
1911. Sumatra (Padang—Siboga).
1913. Sumatra (Padang)—favaT(Weltevreden—Semarang—Soerabaja) (Java-gedeelte sedert vervallen).
1913. Celebes (Manado—Ternate).
1913. Celebes (Manado—Gorontalo).
1913. Java (Soerabaja)—Borneo (Balikpapan).
1913. Sumatra (Singkel—Siboga).
1914. Sumatra (Singkel—Tapatoean).
1914. Sumatra (Tapatoean)—Simeuloe (Sina-bang).
1910. Java (Anjer)—Sumatra (Teloekebetoeng). 1916. Java (Soerabaja—Siteobondo).
1910. Sumatra(Tandjoengbalei—Bagan-siapiapi) (sedert vervallen).
1919. Java (Grisee)—Madoera (Bangkalan).
1921. Java (Anjer)—Sumatra (Teloekebetoeng). 1921. Celebes (Makassar—Donggala)...
1921. Celebes (Manado—Donggala).
1921. Java (Soerabaja)—Celebes (Makassar).
1922. Bangka (Pangkalpinang)—Riouw (Tandjoengpinang).

Behalve de kabel tusschen Java en Madoera, welke met eigen middelen uit den in Indië aanwezig en ka belvoorraad werd gelegd, werden de tot 1905 gelegde Gouvernements-kabels geleverd en gelegd door de „Eastern Extension”, hetgeen meer dan twee miljoen gulden heeft gekost. Ook met het onderhoud der kabels waren groote kosten gemoeid; van 1890 tot 1894 moest ruim f 92.000 voor reparaties worden betaald. De kabel tusschen Java en Sumatra kostte in het elfjarig tijdvak van 1872 tot 1883 aan herstelling en vernieuwing / 214.828 of ± / 20.000 per jaar.

Ten einde deze groote kosten te vermijden en niet langer afhankelijk te zijn van vreemde hulp, besloot de Regeering in 1905 tot het aanschaffen van een eigen kabelschip. Dit werd gekocht van de Norddeutsche Seekabelwerke A.G. te Norden- liam, en het vertrok, na te zijn ingericht voor de tropen, naar Indië met den bij die Maatschappij vervaardigden kabel ter verbinding van Makassar met Balikpapan. Het schip, „Telegraaf” gedoopt, werd oorspronkelijk ingedeeld bij de Gouvernements Marine doch in 1919 ging het over naar Gouvernementsbedrijven. Het heeft gedurende een 20-tal jaren goede diensten bewezen; gaandeweg was het echter dermate verouderd, dat het in 1924 moest vervangen worden dooreen nieuw, waaraan de naam „Zuiderkruis” werd gegeven.

b. Builenlandsche verbindingen. De eerste internationale verbinding van Nederlandsch-Indië was de reeds hierboven genoemde, in 1859 gelegd

de kabel tusschen Batavia en Singapore via Muntok, welke slechts twee jaren heeft bestaan. Nadat een aan een Engelschen ingenieur verleende concessie wegens liet niet-nakomen der voorwaarden vervallen was en een concessie-aan- vraag van een Indischen telegraafambtenaar was geweigerd, werden voorloopig geen pogingen meer gedaan om Batavia rechtstreeks met Singapore in gemeenschap te brengen.

In 1870 leidden echter de onderhandelingen, aangeknoopt met de „British-Australian” telegraafmaatschappij tot het verlenen van een vergunning aan die Maatschappij tot het in werking brengen van een telegrafische verbinding van Java (Batavia) met Singapore en Java (Banjoe-wangi) met Australië (Port Darwin). Deze vergunning is opgenomen in de Staatscourant van 3 Mei 1870 en in Bijblad n. 2351 op het Indische Staatsblad.

Door de verbinding Batavia—Singapore, die einde 1870 tot stand kwam, was Indië tevens aan het wereldtelegraafnet aangesloten, daar de genoemde Maatschappij reeds kabels gelegd had tusschen Singapore en Penang en Madras.

De bedoelde vergunning ging in 1873 over op de „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company Ltd” en zij leidde tot het totstandkomen van de telegrafische verbindingen tusschen Java (Batavia en Banjoewangi) en Sumatra (Médan) eenerzijds en de Straits Settlements (Singapore en Penang) en Australië (Port Darwin en de Roebuckbaai) anderzijds.

De concessie werd in den loop der jaren herhaaldelijk uitgebreid en gewijzigd. De verbinding tusschen Banjoewangi en de Roebuckbaai is sedert 1914, wegens gebrek aan verkeer, opgeheven.

Voorts verkreeg de „Eastern Extension” in 1906 een concessie voor het totstand brengen van een telegrafische verbinding tusschen Java eenerzijds en de Cocos- of Kelingeilanden anderzijds.

In 1924 werd vergunning verleend tot het in werking brengen van een tweede telegrafische verbinding tusschen Singapore en Batavia.

De hoogerbedoelde vergunningen zijn verleend tot 31 December 1944.

Achtereenvolgens werden de volgonde kabel-verbindingen tot stand gebracht:

1870. Batavia—Singapore; deze kabel was herhaaldelijk gestoord, hetgeen werd toegeschreven aan de inwerking van zeediertjes (teredo's), weshalve hij in 1881 vervangen werd door een nieuwen, waarvan de kern niet alleen met gutta-percha, maar ook met een spiraalsgewijze strook van dun messing omkleed is;
1871. Banjoewangi—Port Darwin;
1879. Singapore—Banjoewangi;
1879. Banjoewangi—Port Darwin (2de kabel); 1889. Banjoewangi—Roebuckbaai (W. Australië) sedert 1914 opgeheven;
1891. Penang—Médan;
1908. Tandjoengprick—Cocos- of Kelingeilanden;
1925. Batavia—Singapore (2de kabel).

In 1893 verkreeg de „Eastern Extension” do beschikking over den reeds onder het hoofd „Handlijnen” genoemden draad, welke van Batavia tot Banjoewangi was bijgespannen.

De ervaringen, opgedaan tijdens den oorlog tusschen Engeland en de Zuid-Afrikaansche Republieken, toen de Engelsche Regeering zelfs op de regeeringstelegrammen van andere mogend

heden een zeer strenge censuur uitoefende, openden in ons land de oogen voor het gevaar van de verbinding onzer koloniën met het Moederland uitsluitend door Engelsche kabels, welke hun steunpunten veelal op Engelsch grondgebied hebben. Aangezien Duitschland voor zijn bezittingen in de Stille Zuidzee ook aansluiting aan het wereldtelegraafnet zocht en een niet op Engelsch grondgebied landende verbinding met het Rijk in Europa verlangde, gingen de belangen van Nederland en Duitschland hier samen en lag het voor de hand, dat beide landen zich verbonden om gezamenlijk het tot stand komen van zulk een verbinding te bevorderen. Het op 24 Juli 1901 te Berlijn gesloten verdrag tusschen de Nederlandsche en Duitse Regeeringen leidde tot de oprichting van de Duitisch-Nederlandsche Telegraaf maatschappij, welke in 1905 kabels liet leggen tusschen Manado—Yap (een der toenmaals Duitse Carolinen)—Shanghai en tusschen Yap en het Amerikaanse eiland Guam, waar aansluiting verkregen werd aan den Amerikaanschen Pacific-kabel tusschen de Philippijnen en San Francisco.

Door het totstandkomen van het Duitsch-Nederlandsche net, dat een totale lengte had van 2415 zeemijlen, verkreeg Nederlandsch-Indië twee geheel van Engelsch grondgebied onafhankelijke telegraafverbindingen, één over China en Siberië en één over Amerika.

De Maatschappij ontving van de beide Regeeringen een jaarlijksche subsidie. Daartegenover betaalde de Maatschappij 90% van haar inkomsten uit de kabeltaksen aan de subsidieerende Regeeringen terug. In de laatste jaren vóór den wereldoorlog bedroeg die terugbetaling niet minder dan 85% van de subsidie. Een gevolg van dezen belangrijke regeeringssteun was de vermindering van de buitenlandsche telegraaftarieven, o.a. naar Nederland en naar Amerika.

De kabel van Manado naar Yap is sedert October 1914, toen Yap door Japan werd bezet, buiten gebruik. Bij het vredesverdrag van Versailles heeft Duitschland afstand moeten doen

o.a. van de drie kabels der Duitsch-Nederlandsche Telegraafmaatschappij: Manado—Yap, Yap—Shanghai, en Yap—Guam. Op grond van de omstandigheid, dat de bedoelde maatschappij geen zuiver Duitse onderneming was en dat daarbij ook Nederlandsche belangen betrokken waren, heeft de Nederlandsche Regeering tegen dien afstand geprotesteerd bij Duitschland en bij de (gewezen) geallieerde en geassocieerde mogendheden. Hoewel het recht formeel erkend werd, is de aanvankelijk gedane toezegging, dat de kabel Manado—Yap aan Nederland zou worden toegewezen (de kabel Yap—Shanghai, welke sedert naar Japan is doorgelegd, zou aan dat land en die van Yap naar Guam aan de Verenigde Staten van Amerika worden toegewezen), nog niet tot uitvoering gekomen. Dientengevolge bleef de kabel Manado—Yap buiten gebruik.

De Duitsch-Nederlandsche Telegraafmaatschappij heeft sedert opgehouden te bestaan.

Nadat in 1903 tusschen Frankrijk en Nederland een kabelovereenkomst was gesloten, kwam in 1900 de Fransche regeeringskabel Pontianak—Poeloo Condoro—Saigon (707 zeemijlen) tot stand. Om politieke redenen betaalde Nederland het godeelte, dat in de territoriale watonen van Nederlandsch-Indië ligt. Deze kabelverbinding

heeft feitelijk nimmer naar behooren gewerkt, terwijl een in 1914 door het kabelschip „Telegraaf” gedane poging tot herstel, wegens den verregaanden staat van vertering, waarin de kabel verkeerde, totaal mislukte. Sedert werd de kabel verlaten.

RADIOTELEGRAFIE. De mogelijkheid van het gebruik van electromagnetische golven voor het overbrengen van berichten werd het eerst aangetoond door Marconi in 1895. Zes jaar later werd de Atlantische Oceaan overbrugd en in steeds sneller tempo werden over de geheele wereld stations voor radio-telegrafie opgericht.

Binnenlandsch verkeer. De daadwerkelijke deelname van Nederlandsch-Indië aan het draadloos verkeer dateert van 1909; spoedig daarna, op 8 September 1911, werd te Sabang het eerste Gouvernementens radio-telegrafische kuststation opgesteld. Daarna volgde in de jaren 1912 en 1913 de openstelling voor het publiek verkeer van de Gouvernementens-radiostations te Siteobondo, Koepang en Amboina en van het Marine-radiostations te Weltevreden.

Op Java werden in de jaren 1922—1923 nog vier stations voor het openbaar verkeer met schepen geopend, n.l. te Semarang een station van den P.T.T.-dienst, te Soerabaja een Manne-station en te Cheribon en Tjilatjap elk een station, behoorende aan het Departement van Oorlog. De laatste twee stations werden echter in den loop van onderscheidenlijk 1925 en 1927 weder opgeheven. Het station te Siteobondo werd in December 1926 gesloten.

Op Sumatra werden in 1924 te Médan en te Bengkalis, in 1928 te Bagan-siapiapi en in 1930 te Rengat radiostations van den P.T.T.-dienst opgericht. De grootste uitbreiding van het aantal stations kwam tot stand in het Oostelijke gedeelte van den Archipel. Daar werden achtereenvolgens door den P.T.T.-dienst in de jaren 1921—1930 radiostations opgericht te Neira, Manokwari, Bi ma, Dobo, Waingapoe, Endoh, Tomohot4 Merauke, Bae-Bae en Tarona, terwijl te Digoel een aan het Departement van Oorlog toebehoorend station verrees. Voorts werd in 1927 te Makassar een radiostation van den P.T.T.-dienst in dienst gesteld en in 1929 door het Binnenlandsch Bestuur te Tolitoli, Kolonodale, Loe-woek en Poso.

Ton behoefte van een goede werking van den telegraafdienst werden in 1927 nog radiostations opgericht te Padang en te Pontianak en in 1930 te Tandjoeingpinang, welke ingeval van kabelstoring of ophooping van telegrammen op den kabel, in gemeenschap kunnen treden met het Malabar-station, ter verwerking van de correspondentie. Sedert het verlaten van den kabel Siteobondo—Bandjormasin in 1930 wordt ook op laatstgenoemde plaats van de radio gebruik gemaakt.

Voor de uitbreiding van het binnenlandsch radio-net wordt voorts gewezen naar de op de bladzijde 852 onder f/t/m genoemde, voor particuliere doeleinden opgerichte radiostations. Voor zoover noodig verleenen deze stations ook haar medewerking aan den Gouvernementens Telegraafdienst voor het overbrengen van telegrammen.

Ton slotte dient in verband met de ontwikkeling van het draadloos verkeer binnen Nederlandsch-Indië nog te worden gewezen op de radio-posten van het Binnenlandsch Bestuur, wel-

kc uitsluitend worden opgericht voor bestuursdoeleinden om afgelegen bestuursposten uit hun isolement op te heffen. Indien eenigszins mogelijk, worden zij ook dienstbaar gemaakt aan het publiek belang.

Een groote ontwikkeling van het radio-verkeersnet is in de komende jaren te verwachten, ten gevolge van de uitvoering van het plan, dat in 1925 door de Interdepartementale Radio-Commissie aan de Regeering werd ingediend en dat den bouw van een groot aantal nieuwe radio-zenders beoogt.

Buitenlandsch verkeer. De eerste geregelde radiotelegrafische dienst tusschen een Nederlandsch-Indisch en een buitenlandsch radiostation werd op 1 December 1920 geopend en wel tusschen Koepang en Timor-Dilly, de hoofdplaats van Portugeesch Timor.

Het grootste radiostation is dat op den Malabar. Dit verwerkt al het overige verkeer met het buitenland. Reeds in 1920 werden via dit station en de stations der Naval Communications Service te Cavite, Honolulu en San Francisco telegrammen voor en van Amerika overgebracht.

Op 5 Mei 1923 werd het Malabar-station door den toenmaligen Gouverneur-Generaal Mr. D. Fock voor het publiek verkeer met Nederland opengesteld. Hierop volgde op 10 Juni 1924 de opening van het verkeer met Saigon. In December 1924 werd voorts een regeling getroffen om behalve naar Nederland ook naar de overige landen van Europa uitgestelde telegrammen via de draadlooze verbinding Indië—Nederland te zenden, terwijl in 1925 een wederzijdsch verkeer via genoemde route voor alle soorten van telegrammen werd ingevoerd.

In Februari 1925 werd een rechtstreeksche radiodienst ingevoerd met Duitschland. In hetzelfde jaar werden in het verkeer met Nederland voor de eerste maal Kerstmis- en Nieuwjaarstelegrammen tegen een speciaal tarief gewisseld; in het verkeer met Duitschland geschiedde dit voor het eerst het daarop volgende jaar. In 1928 werd deze dienst uitgebreid met Suriname en Curaçao, terwijl in 1930 de gelegenheid werd opengesteld ook in het verkeer met Oost-Azië en Noord-Amerika gelukwensch-telegrammen te wisselen. Ook kunnen sedert 1929 Kerstmis- en Nieuwjaarstelegrammen worden gewisseld met Nederlandsche en Nederlandsch-Indische schepen op zee. In Juli 1925 werd tevens het radio-transito verkeer ingevoerd voor de telegrammen-wisseling tusschen Amerika en Fransch Indo-China via Malabar, terwijl medio December 1925 de verbinding met Saigon mede dienstbaar werd gemaakt voor de wisseling van telegrammen met Siam.

Het verkeer met de Vereenigde Staten van Amerika werd uitgebreid tot geheel Amerika, nadat in Juli 1925 de dienst met de Naval Communication Service werd gestaakt en deze werd overgenomen door de Radio Corporation of America, met welke Maatschappij tevens een overeenkomst werd getroffen om — zoo noodig — voor Nederland en overig Europa bestemde telegrammen te leiden langs de route Bandoeng—San Francisco—New York—Amsterdam.

In Januari 1927 werd een radioverbinding geopend met Parijs en in October d.a.v. met de Philippijnen (Manila). Respectievelijk in Februari en in October 1929 werden rechtstreeksche verbindingen in exploitatie genomen met Siam(Bang

kok) en Japan (Tokio) en in Mei en Juli 1930 resp. met China (Shanghai) en Hongkong.

Technische ontwikkeling. Toen door de openstelling van het radiostation te Sabang de technische mogelijkheid van draadloos verkeer over lange afstanden in de tropen was gebleken, werd besloten om proeven op grotere schaal te nemen.

Deze proeven werden systematisch genomen onder leiding van nu wijlen Ir. C. J. de Groot en zij leverden tevens de stof op voor de bekende dissertatie, waarop hij in 1915 te Delft promoveerde tot doctor in de technische wetenschappen. Bij die gelegenheid werd door hem ook verdedigd do toen nog stoute stelling: „Rechtstreeksche radio-verbinding tusschen Nederland en Indië is een politieke noodzakelijkheid en is technisch uitvoerbaar”/

Bij de terugkomst Van Dr. de Groot in Indië werden dadelijk de noodige voorbereidingen getroffen om tot uitvoering van het plan tot een verbinding Holland—Indië te geraken. Daartoe werd in de nabijheid van Bandoeng een ontvangstation ingericht met toestellen van de firma „Telefunken”. Inderdaad werden hierop verscheidene Europeesche en Amerikaansche stations gehoord, zoodat met den opbouw van de noodige toestellen onverwijld werd aangevangen. Was het oorspronkelijk de opzet om de uitzending der draadlooze golven te doen geschieden op een z.g. ballonantenne, al spoedig rijpte bij Dr. de Groot het denkbeeld om gebruik te maken van natuurlijke steunpunten voor het ophangen van de antenne-draden. Het oog viel op de circa 30

K.M. ten Zuiden van Bandoeng gelegen bergkloof in den Malabar. De proeven met een eerste zender, einde Februari 1918 begonnen, gaven in Holland geen resultaat, omdat men daar nog niet op de ontvangst was voorbereid. Het mislukken van de eerste proefuitzendingen werd geweten aan onvoldoende apparatuur in Nederland. Daarom werd een in Indië vervaardigd ontvangtoestel geïnstalleerd op Hr. M.'s pantser-schip „De Zeven Provinciën”, dat in Nov. 1928 door het Panamakanaal naar Nederland vertrok. Daar de verbinding met dezen oorlogsbodem tot in den Atlantischen Oceaan mogelijk bleek, kon de proef als geslaagd worden beschouwd, omdat een grotere afstand dan die tusschen Nederland en Indië was overbrugd. Het ontvangapparaat werd opgesteld te Blarioum en ook daar werden de berichten van Malabar opgevangen, aanvankelijk echter slechts gedurende enkele nachturen.

Het plan werd nu geopperd om een groote uitbreiding aan de zend-energie te geven. Ter uitvoering daarvan ontwierp Dr. de Groot een boog-zender van 2400 kilowatt, welke later tot 3000 kilowatt zou kunnen worden opgevoerd. De onderdeden van dezen boogzender werden nagenoeg alle in Indië vervaardigd. De ontwikkeling van de technische inrichting van Malabar schreed steeds voort. Een 400 kilowatt machinezender van Telefunken werd opgericht, terwijl de ontvangpost te Tjangkring steeds werd verbeterd. Ook in Nederland werden de noodige verbeteringen aangebracht, zoodat in Januari 1923 het radiostation Kootwijk in Indië werd gehoord.

Onder don drang der omstandigheden werd in Mei 1923 het verkeer geopend voor particuliere telegrammen, hetgeen echter in den aanvang nog gebrekkig ging.

De groote energie-straling van den boogzender bleek een nadeeligen invloed te hebben op do ontvangst te Tjangkring, dat slechts 10 K.M. van liet zendstation verwijderd is. Daarom werd de ontvangpost gesplitst en verplaatst. Een nieuw ontvangstation voor Europa verrees te Rantja-èkèk (22 K.M. ten Oosten van Bandoeng), terwijl te Padalarang (op nagenoeg denzelfden afstand ten Westen van Bandoeng) een ontvangstation kwam voor het Amerika-verkeer. Het laatstgenoemde station is later weer opgelicven, daar het mogelijk is gebleken om ook te Rantja-èkèk storingsvrij met Amerika te werken. Rantja-èkèk is thans voor Java het centrale ontvang-punt voor alle internationale en interinsulaire radioverbindingen. De ontwikkeling van het radio-telegraafverkeer in de buitengewesten is, onder de noodzakelijke concentratie van alle krachten op het verkrijgen van radio-gemeenschap met het moederland, wel eenigszins vertraagd. Het vraagstuk voor dit verkeer is door een Radio-Commissie in beschouwing genomen. Deze Commissie is ingesteld in 1920 en zij houdt zich naast hare hoofdtak nog bezig met vele andere onderwerpen op radiogebied.

In verband met het duurzaam belang van een voorlichting der Regeering op het gebied der radiotelegrafie-telefonie en aanverwante zaken is aan de aanvankelijk tijdelijke Commissie in 1922 een permanent karakter verleend.

In de tweede helft van het jaar 1927 trad de radiotechniek in een geheel nieuwe fase van ontwikkeling en wel door de succesvolle toepassing van de kortegolf-radio-techniek. Hierdoor zijn groote afstanden door betrekkelijk geringe energie-hoeveelheden tamelijk bedrijfszeker te overbruggen.

Do volgende jaren hebben dan ook gestaan in het teken van de ontwikkeling dezer techniek.

Met de in 1927 onder leiding van wijlen Dr. de Groot geconstrueerde 20 kilowatt korte-golf-lampzender bleek het verkeer met Holland nog niet onafgebroken gedurende het etmaal te kunnen worden onderhouden. Als een proefneming ter verbetering werd een zendstation opgericht te Tjimindi (6 K.M. ten Westen van Bandoeng). De proeven leverden een gunstig resultaat op en leidden tot een deugdelijk systeem voor het ombouwen van korte golfzenders.

Ook de ontwikkeling van de ontvang-middelton, welke in het draadloos verkeer een niet minder belangrijke rol spelen dan de zendmiddelton, schreed steeds voort.

Teneinde met de ontwikkeling van de moderne verkeerstechniek mede te gaan is in 1930 een telegraaf-apparaat geïnstalleerd in het Holland-Indië verkeer. Hierdoor is het mogelijk om tekeningen, foto's, wissels, werktuigkundige schetsen, handschriften, enz., over te brengen langs radio-grafischen weg.

Voor den aanleg, het bezit en het gebruik van particuliere radiostations is een vergunning van de Regeering vereischt. Op dezen voet zijn, onder bepaalde voorwaarden, vergunningen verleend:

a. voor particuliere ontvang-stations. Dozo vergunningen worden gegeven voor het opvangen van broadcasto amusemenststof, zooals muziek, lozingen, voordrachten, enz.;

b. voor particuliere zend- en ontvangstations. Zij worden slechts verleend in gevallen waarin

belangrijke particuliere ondernemingen in de buitengewesten verstoken zijn van behoorlijke communicatie middelen, welke zij voor haar veiligheid of bedrijf noodig hebben;

c. voor zend- en (of) ontvangstations voor wetenschappelijke doeleinden. Deze vergunningen worden verleend aan importeurs van radio-telegraphische apparaten tot het keuren van deze toestellen, aan inrichtingen van onderwijs, incidenteel ten behoeve van voordrachten op het gebied van radio-telegrafie of -telefonie en voorts ten behoeve van wetenschappelijke expedities in streken, niet verbonden aan het telegraaf- of telefoonnet.

Met betrekking tot verzoeken om vergunning tot radio-omroep, waarvan de eerste reeds dateerden van 1922, stelde zich de Regeering aanvankelijk op een afwijzend standpunt (het z.g. „luisterverbod“). Deze principieel afwijzende houding is sedert verlaten en met de totstandkoming van Ind. Stb. 1926 no. 448 is de gelegenheid geschapen vergunning voor dergelijke ontvangtoestellen te bekomen.

Een officieele omroepvergunning is nog niet verleend. Daarom trent zijn nog onderhandelings-gaande met een combinatie van Radio-Holland, Philips en Maintz & Co. (N.I.R.O.M.).

In afwachting van de verlening dier vergunning wordt hetgeen door plaatselijke zenders, die niet over de vereischte zendvergunning beschikken wordt verspreid, toegelaten.

Tarieven voor gewone telegrammen. Van 1876 tot heden (1931) zijn de volgende tariefsregelingen van kracht geweest:

1876. Het land werd verdeeld in 10 kringen, de eerste met een straal van 10 geografische mijlen, elk volgende met een o. m. j. langere straal. De kosten voor een telegram van niet meer dan 20 woorden beliepen f 0.50 voor elke kring; voor elke groep van 10 of minder woorden boven de 20, f 0.25 per kring.

1882. Een drie-kringen-stelsel en een vast recht werden ingevoerd. In den eersten kring (maximum 75 K.M.) bedroeg het vaste recht f 0.20 en het tarief per woord f 0.04; in den tweeden kring (75—335 K.M.) vast recht f 0.40 en f 0.08 per woord; in den derden kring (meer dan 335 K.M.) vast recht f 0.60 en f 0.12 per woord.

Boven on behalve dit tarief werden sinds 1889 bijkomende rechten geheven, beloopende f 0.06 per woord voor den afstand Java—Bali; f 0.08 per woord voor den afstand Bali—Celebes en f 0.10 per woord voor den afstand Java—Celebes.

1892. Het drie-kringen-stelsel werd gewijzigd in een vijf-kringen-systeem.

Do kosten bedroegen een vast recht van: f 0.25 + f 0.03 per woord in den eersten kring (75 K.M.); f 0.50 + f 0.06 per woord in den tweeden kring (75 — 335 K.M.); f 0.75 + f 0.09 per woord in den derden kring (335 — 1200 K.M.); f 1.00 + f 0.12 per woord in den vierden kring (1200 — 3000 K.M.); f 1.25 + f 0.15 per woord in den vijfden kring (boven 3000 K.M.).

Voor de berekening van dit tarief werd overland de homelsbreede afstand in aanmerking genomen, over zee was de werkelijke lengte der kabels maatgevend.

1906. De volgende tariefsregeling kwam tot stand:

a. voor afstanden van maximaal 75 K.M. / 0,25 voor de eerste 5 woorden en / 0,05 voor elk woord méér;

b. voor afstanden boven 75 K.M. / 0,50 voor de eerste 5 woorden en / 0,10 voor elk woord méér.

Indien het telegram over zee moest worden geseind, werden extra-bedragnen gegeven.

Voor perstelegrammen werd £ van het gewone tarief in rekening gebracht.

1920. De bovenvermelde tarieven werden verdubbeld. Een speciaal tarief werd ingevoerd voor locale telegrammen.

1926. Het huidige telegraaf-tarief, hetwelk in 1926 werd ingevoerd, bestaat uit:

1. een vast recht van / 0,25 per telegram;
2. een woord-tarief.

Dit laatste bedraagt *f* 0,02 voor locale telegrammen, / 0,15 voor telegrammen binnen hierna te noemen rayons en *f* 0,25 voor alle andere telegrammen. Vorenbedoelde rayons zijn:

- a. Java en Madoera met Bali en Lombok (Java-groep);
- b. Sumatra en bijbehoorende eilanden, inbegrepen de eilanden behorende tot de residentie Riouw en Onderhoorigheden, het Westelijk deel van Borneo en Bangka en Billiton (Westelijke groep);
- c. het overige gedeelte van Nederlandsch-Indië (Oostelijke groep).

Tarief voor draadloze telegrammen. De eerste kusttaks werd in 1911 vastgesteld op *f* 0,20 per woord met een minimum-recht van / 2 per radiotelegram. In 1920 werden deze bedragen verhoogd tot respectievelijk / 0,30 en / 3 en in 1921 tot onderscheidenlijk / 0,40 en / 4. •Sedert 1922, toen de laatste herziening plaats had, bedraagt het tarief / 0,30 per woord, terwijl het minimum-recht niet meer wordt gegeven.

In 1912 werd een speciale kusttaks ingevoerd voor mededeelingen betreffende de scheepvaart. Het werd vastgesteld op / 2 per bericht, in 1920 verhoogd tot / 3 en in 1921 tot / 4. In 1922 werd dit recht weer teruggebracht tot / 3 •en sedert is het bepaald op de kosten, verschuldigd voor een radio-telegram van 10 woorden.

Voor de financieele bedrijfsresultaten en voor verdere statistische gegevens van den telegraafdienst wordt verwezen naar de jaarverslagen.

B. T e l e f o o n d i e n s t .

Lijntelefonie. Slechts enkele jaren nadat het Graham Bell was gelukt een instrument samen te stellen, waarmede het mogelijk was langs een metaaldraad een gesprek verstaanbaar van plaats tot plaats tot stand te brengen, deed de telefonie in Indië hare intrede. Dit was te danken aan particulier initiatief.

Bij Gouvernementsbesluit van 31 Juli 1881 No. 5 werd aan een particuliere onderneming, welker rechten ter zake later zijn overgedragen aan de Nederlandsch-Indische Telefoon Maatschappij, vergunning verleend tot het leggen van telefoonverbindingen te Batavia, Weltevreden Tandjoengpriok, Semarang, en Soerabaja, alsmede tusschen de eerstgenoemde drie plaatsen onderling. De openstelling van de telefoonnetten op bedoelde drie plaatsen geschiedde op 16 October 1882. Semarang en Soerabaja volgden in 1884. De concessie werd verleend voor een tijdvak van 25 ja

ren. Voor de verleende concessie was de concessionaris, voor elk net afzonderlijk, jaarlijks aan het Land verschuldigd een som van vijf, resp. tien ten honderd van de bruto ontvangsten over het afgelopen jaar, naar gelang het aantal ge-abonneerden 25 tot 50 dan wel meer dan 50 bedroeg. Bij een aantal van minder dan 25 ge-abonneerden was geen cijns verschuldigd.

Successievelijk zagen meerdere concerns heil in het exploiteeren van de telefoon en het aantal telefoonbedrijven nam gestaag toe. Einde 1905 bedroeg dit aantal voor lokaal verkeer 38.

Ook de intercommunale (interlocale) dienst was aanvankelijk in handen van particuliere ondernemers. De concessieduur voor de intercommunale verbindingen bedroeg meerendeels, evenals voor de locale telefoonnetten, ten hoogste 25 jaar, met recht van het Land om tusschentijds tot naasting over te gaan.

Van de voornaamste intercommunale telefoonverbindingen nam de exploitatie een aanvang: op 16 November 1896 de lijn Batavia—Semarang, op 7 December 1896 de lijn Batavia—Soerabaja, op 17 Mei 1898 de lijn Batavia—Buitenzorg, op 12 Juni 1898 de lijn Buitenzorg—Soekaboemi en op 15 Juli 1898 de lijn Soekaboemi—Bandoeng.

Reeds spoedig na de openstelling van het intercommunaal verkeer bleek, dat een gezonde uitgroei daarvan niet wel mogelijk was doordat het telefoonverkeer zich in te veel handen bevond, de ondernemers slechts daar tot aanleg overgingen, waar winst te behalen was, en overigens het materiaal, de aanleg en het onderhoud van het meerendeel der netten zeer veel te wenschen overlieten. Deze omstandigheden leidden er toe, dat het Gouvernement besloot geen verlenging van de verschillende concessies te verlenen, doch de telefonie tot een tak van Staatszorg te maken. Op 20 September 1906, toen de concessie betreffende exploitatie van telefoonnetten te Batavia, Weltevreden, Meester Comolis, Semarang en Soerabaja afliep, werden deze netten door het Gouvernement overgenomen.

Van laatstgenoemden datum dateert alzoo de oprichting van den Gouvernements Telefoon dienst, welke dus de jongste is van de drie diensten, te zamen den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst vormende.

De Gouvernements telefoon dienst, waarvoor het leidende personeel uit Holland werd gezonden, ontwikkelde zich snel. In 1906 werden de particuliere telefoonnetten te Bandoeng, Garoet, Soekaboemi, Tasikmalaja, Tjandjoer, Madioen, Pasoeroean en Pröbolinggo genaast, het daarop volgende jaar de netten Djoenbang en Modjokerto, en weder een jaar later de netten te Jogjakarta en Solo. De eerste netten, welke door den Gouvernements Telefoon dienst zelf zijn aangelegd, zijn die te Djambi en te Palembang, waarvan de openstelling plaats vond resp. op 1 Juli en 1 October 1910. Sedert 1 Augustus 1921, op welken datum de voor een telefoonnet te Padang verleende concessie afliep en aldaar een nieuw kantoor van den Gouvernements telefoon dienst werd geopend, zijn — met uitzondering van het telefoonnet van de Deli Spoorweg Maatschappij — geen telefoonnetten meer in handen van particulieren.

Alle door het Gouvernement overgenomen of

genaaste netten hadden locaalbatterij systeem en waren enkelkraads en geheel bovengronds aangelegd. Door deze wijze was soms het breken van slechts één enkelen telefoonpaal voldoende om het telefoonverkeer in een geheel net dagen achtereen totaal te ontwrichten. Bij hevige windvlagen was het breken van palen schering en inslag. Met de modernisering van de netten werd op de hoofdplaatsen een aan vang genomen in 1910. Hiertoe was een algeheel ombouw der netten, tevens bouw van nieuwe kantoren, noodzakelijk. De bovengrondsche aanleg werd door het leggen over groote afstanden van ondergrondsche kabels tot een minimum beperkt, en overigens van enkel- in dubbeldraads gewijzigd. Thans wordt enkel- draadsche aanleg bijna niet meer aangetroffen. Voorts werd begonnen met de toepassing van het centraal batterij systeem. Dit was een vrij gewaagde onderneming. Algemeen werd toch destijds in de vakliteratuur de idee gehuldigd, dat bedoeld systeem, hetwelk groote voordeelen met zich brengt, in de tropen door het buitengewoon hooge vochtigheidsgehalte van de lucht niet bruikbaar zou zijn. De eerste centraal batterij centrales in tropische landen werden op Java gemonteerd en waren een groot succes. Te Soera- baja werd in 1910 de eerste centrale in Indië met automatisch verdeelsysteem van de firma Ericsson in gebruik genomen.

Evenals de telegraafdienst had ook de telefoondienst gedurende den grooten Europeeschen oorlog met gebrek aan materiaal te kampen; alle uitvoer daarvan uit Europa en Amerika was stop gezet. Hierdoor was het al spoedig niet meer mogelijk, werken van eenige betekenis uit te voeren. In 1910 had het gebrek aan materialen een zoodanigen omvang aangenomen, dat in April van dat jaar moest worden bekend gemaakt, dat tot nader bericht geen telefoonaansluitingen (met inbegrip van verhuizingen) waarvoor nieuwe aanleg noodig was, tot stand zouden worden gebracht. Eerst einde 1918 kwam in den toestand een weinig verbetering. Japan kwam toen met verschillende telefoonmaterialen op de markt. Hierdoor kon wederom met de meest dringende aanlegwerkzaamheden worden voortgegaan. Als bijzonderheid kan nog worden vermeld, dat gedurende de oorlogsjaren de meest noodige telefooninstallaties in de werkplaatsen van den dienst werden vervaardigd uit oud materiaal.

Behalve de omstandigheid, dat in de na-oor- logsjaren de telefoonfabrieken in Europa en Amerika overstelpt werden met bestellingen uit alle landen, waardoor de ontvangst langen tijd op zich liet wachten, was mede de onmogelijkheid om in die jaren een voldoende aantal geschikte technische werkkrachten aan te werven oorzaak, dat slechts zeer geleidelijk een normale toestand intrad.

Naast de zorg voor het locale verkeer op de grootere plaatsen werd, en wordt nog, veel werk gemaakt van de oprichting van bijtelefoonkan- tonen op kleine plaatsen en in het centrum van veraf gelegen bestuursposten en ondernemingen. Deze bijkantoren zijn slechts door enkele gemeenschappelijke lijnen met het hoofdkantoor verbonden. De kosten voor een telefoonabonnement bedragen daardoor voor de betrokkenen belangrijk minder dan het geval zou zijn bij een rechtstreek- scho aansluiting van iederen abonné op het hoofdkantoor. Het verkeer tussehen hoofd- en bijkan-

toor en tussehen bijkantoren aangesloten op eenzelfde hoofdkantoor wordt districtsverkeer genoemd.

De Directeur van Gouvernementsbedrijven is gemachtigd om op buiten het concessiegebied van particuliere telefoonondernemingen gelegen plaatsen, waar een Gouvernements post- of post- en telegraafkantoor d.an wel een hulp- of hulp- telgraafkantoor is gevestigd, op voorstel van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, tot den aanleg en de exploitatie van een locaal telefoonnet over te gaan, zoodra voordat het vijftien aansluitingen, volgens de geldende tarieven en verdere abo- nemensvoorwaarden, verzekerd zijn.

In 1925 is bij het Gouvernementsbedrijf der Telefonie de „Dienst van Tijdsaanwijzing” ingevoerd. Deze dienst omvat den aanleg en de exploitatie voor elektrische klokken op plaatsen, welke daartoe door het Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst worden aangewezen. De voor de tijdsaanwijzing benodigde klokken behoeven niet van het Gouvernement te worden betrokken; de aanleg van de benodigde geleidingen geschiedt evenwel uitsluitend van Gou- vernementswege.

De aan de Déli Spoorweg Maatschappij verleende telefoonconcessie dateert van 1886 en beslaat bijna het geheele gebied van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Hare duur is gelijk aan die van de aan dezelfde maatschappij verleende spoor- en tramwegconcessie (deze eindigt 1 Januari van het jaar 2002) en van de even- tueele verlengingen daarvan. Sedert eenigen tijd zijn tussehen het Gouvernement en de Déli Spoorweg Maatschappij onderhandelingen gaande om tot afkoop van de telefoonconcessie te geraken. Overeenstemming werd nog niet bereikt.

Het interlocaal Java-verkeer bevindt zich sedert 1 Januari 1914 geheel in handen van den Gouvernements telefoondienst. Op genoemden datum werden de reeds hooger genoemde particuliere intercommunale telefoonverbindingen door het Gouvernement genaast. Intusschen was de Gouvernements Telefoondienst reeds in 1908 begonnen met den aanleg van een nieuwe telefoonverbinding Batavia—Soerabaja langs de spoorlijn tussehen die plaatsen over Poerwakar- ta—Bandoeng—Jogja—Madioen. De lijn kwam in 1908 tot Madioen en 1910 in haar geheel gereed. Telefonisch verkeer is thans mogelijk tussehen de aangeslotenen van- en met elke plaats op Java en Madoera waar een kantoor van den Gouvernements telefoondienst is gevestigd. Op Sumatra en West Bornco bestaat mede interlocaal verkeer tussehen verscheidene plaatsen. Ten behoeve van het interlocaal verkeer tussehen de Gouvernements telefoonnetten op de netten van de Déli Spoorweg Maatschappij op Sumatra word in 1927 een speciaal overeenkomst gesloten.

Voor het interlocaal verkeer zyn tussehen Soerabaja en Madoera alsmede tussehen Sabang en Oeloeloele speciale onderzco-telefoonkabels gelegd*

Een onderzco-telefoonverbinding bevindt zich mede tussehen het eiland Groot-Samboc on Singapore. Deze is eigendom van de Koninklijke No- derlandscho Maatschappij van Petroloumbronnen in Nederland- sch- Indië. Tot den aanleg ervan, uitsluitend voor eigen gebruik, is by een spo- cialo ministerieelc beschikking vergunning verleend.

Aan de Semarang-Joana en de Madoera Stoomtram Maatschappij is vergunning verleend om de langs hare tramlijnen aangelegde telefoonverbindingen voor het publiek verkeer open te stellen ten behoeve van het overbrengen van telefonische berichten (fonogrammen) uitsluitend van en mede bestemd voor plaatsen, waar geen Gouvernements telegraaf- of telefoonkantoren zijn gevestigd.

Tot het aanleggen van telefoonverbindingen voor particulier gebruik, niet uitsluitend loop-en- de over gronden waarover de betrokkene de vrije beschikking heeft, wordt de vergunning vereischt van den Directeur van Gouvernementsbedrijven. De algemeene voorwaarden, waarop in den regel dergelijke vergunningen worden verleend, zijn omschreven in het Bijblad op het Staatsblad voor Nederlandsch-Indië No. S022, zooals dit is gewijzigd bij Bijblad No. 11251. Naar gelang van den afstand, waarover ten behoeve van bedoelde telefoonverbindingen gebruik wordt gemaakt van openbare wegen en van andere ter vrije beschikking van de Regeering staande gronden, is cijn aan het Land verschuldigd. Het minimum bedraagt / 25 's jaars. Aan cijn van telefoonverbindingen voor eigen gebruik was in de jaren 1910, 1920 en 1930 resp. verschuldigd een bedrag van f 4200, f 3276 en f 5073, terwijl het aantal van dergelijke telefoonverbindingen in die jaren resp. bedroeg 42, 38 en 70.

Voor de uitoefening van den localen- en districtstelefoondienst gelden thans de bepalingen, voorwaarden en tarieven, vastgesteld bij het Gouvernementsbesluit van 27 October 1923 No. 19 (Bijblad op het Staatsblad van Ned.-Indië No. 10477), zooals dit is gewijzigd en aangevuld bij de besluiten, opgenomen in de Bijbladen Nos. 11134, 11191 en 11323.

De interlocale telefoondienst is geregeld bij de Gouvernementsbesluiten, welke achtereenvolgens zijn opgenomen in de Bijbladen Nos. 7608, 7854, 8044, 8232, 9063, 9574, 9885, 10677, 10853, 11233 11281, 11350 en 11589.

Tarieven. De maandelijksche abonnementsprijzen, welke aanvankelijk door de particuliere maatschappijen te Batavia, Weltevreden, Semarang en Soerabaja in rekening werden gebracht, waren:

A.	in de stad Batavia.....	/ 30
B.	in de voorstad Weltevreden:	
	a. voor winkels	25
	b. voor hotels	40
	c. voor bijzondere, geen neringdoende, personen	15
G.	te Semarang en Soerabaja:	
	a. voor handelshuizen en scheepsagenten „ 30	
	b. voor winkels	25
	c. voor hotels	40
	d. voor bijzondere, geen neringdoende, personen	15
	e. voor sociëteiten.....	50
	f. voor afzonderlijke pakhuizen van reeds volgens a en b geabonneerde personen	15

De bij de andere particuliere maatschappijen geldende tarieven, welke overigens onderling veel afweken, waren meerendeels eveneens gebaseerd op een indeeling in aansluitingen uitsluitend gebezigd voor huishoudelijke doeleinden, en in aansluitingen ten behoeve van de uitoefening

van een bedrijf, beroep, ambtsbetrekking of bediening.

Tot Juni 1913 werden, na overname of naasting, de verschillende tarieven van de particuliere maatschappijen door het Gouvernement gehandhaafd. Met ingang van genoemden datum werd een uniform tarief ingevoerd, waarbij als- grondslag voor het abonnementsbedrag werd genomen het aantal aangevraagde gesprekken en wel zoodanig, dat men betaalt volgens een trapsgewijze opklimmend tarief naar gelang van het gemiddeld aantal aangevraagde gesprekken per dag. Onderscheid wordt alleen gemaakt tusschen kantoren in de Buitengewesten en kantoren op Java met centraal batterij systeem en de overige kantoren. Voor deze overige kantoren is het gesprekkenabonnement lager gesteld.

De aansluitingen zijn verdeeld in aansluitingen binnen en aansluitingen buiten den plaatselijken kring. Deze kring heeft als regel den vorm van een cirkel, waarvan de straal te Baudoeng, Batavia, Semarang en Soerabaja 6 K.M., voor de overige plaatsen, waar een hoofdtelefoonnet is gevestigd, 3 K.M. en voor plaatsen met een bijtelefoonnet 1 K.M. bedraagt. Geabonneerden, wier aansluiting buiten den plaatselijken kring is gelegen, zijn voor dat gedeelte boven het gesprekkenabonnement verschuldigd het z.g. lijnabonnement, hetwelk wordt berekend per kilometer of gedeelte daarvan en naar de soort der geleiding — enkel- of dubbelleiding bovengronds dan wel dubbelleiding ondergronds —.

Het gesprekkenabonnement is uitsluitend van toepassing op het lokaal verkeer, t.w. het verkeer tusschen geabonneerden van eenzelfde hoofd- of van eenzelfde bijkantoor. Voor het districtsverkeer (hierboven reeds aangeduid) is een afzonderlijk tarief verschuldigd.

De invoering van het uniforme telefoontarief in 1913 had, vergeleken met de te voren geldende particuliere telefoontarieven, een vermindering van inkomsten ten gevolge van ± / 5000 per maand. Deze vermindering werd echter reeds binnen enkele maanden gecompenseerd door toename van het aantal abonnee's.

Wegens de belangrijke stijging van materiaal- en personeelskosten werden met ingang van 1 Mei 1920 de abonnementstarieven met 50% verhoogd.

Interlocale gesprekken worden voor de kosten daarvan berekend naar den afstand, naar den duur en naar de soort van het gesprek. Men onderscheidt bliksem-, dringende- en gewone gesprekken. Deze volgorde bepaalt mede den voorrang met inachtneming waarvan do interlocalo gesprekaanvragen in volgorde van aanmelding in behandeling worden genomen. Een bliksem- gesprek kost 30 maal, en een dringend gesprek 3 maal het tarief van een gewoon gesprek van gelyken duur. Voorts bestaat nog het instituut van noodgesprekken, hetwelk, evenals dat van bliksemgesprekken, in 1927 is ingevoerd. Een noodgesprek heeft voorrang boven alle andere gesprekken en kan worden aangevraagd in gevallen waarin menschenlevens op het spel staan, zooals bij natuurrampen, spoorweg-, vlieg-, bootongelukken enz. Het tarief voor een noodgesprek bedraagt hetzelfde als voor een gewoon gesprek.

De interlocale gesprekken en hunne eventueele verlengingen worden berekend over volle tijdseenheden van drie minuten.

R a d i o - t e l e f o n i e . In 1924 en 1925 wer-

don tusschen Soerabaja en Makassar proefnemingen gehouden met radio-telefonie.

Hoewel nu en dan gemeenschap mogelijk was, zoo zelfs, dat van Weltevreden en Bandoeng met Makassar kon worden getelefoneerd, bleek toch, dat do lange golf te veel werd beïnvloed door luchtstoringen en door andere factoren en dat aan invoering van een telefoonverbinding op commercieele basis niet kon worden gedacht. Een ingestelde enquête bij de belanghebbende handelsfirma's bevestigde, dat de invoering niet gewenscht was. Het station te Makassar is toen voor telegrafie omgebouwd, terwijl het station te Soerabaja naar Pontianak werd overgebracht ten dienste van het radiobroadcastverkeer van het Binnenlandsch Bestuur.

Toen in Maart 1927 de zender van de firma Philips te Eindhoven in Indië werd gehoord, ontstond het voornemen te antwoorden en verrees het toekomstbeeld van een openbaar radio-telefonisch verkeer tusschen Indië en het moederland. Met voortvarendheid werd onder leiding van nu wijlen Dr. de Groot een telefontelefonie-zender van het gewone genereerend systeem gebouwd.

Deze zender werd, behalve de watergekoelde gelijkrichter-, modulator- en zendlampen, geheel uit zelfgemaakte onderdeden vervaardigd, waarbij gebruik gemaakt werd van condensatoren van den boogzender en transformatoren uit de sterkstroom installatie.

De geheele proefinstallatie werd in ca. drie weken gebouwd en nadat einde Mei deze zender in Holland gehoord was, kon op 3 Juni het eerste gesprek over dezen zender en den Philipszender plaats vinden.

In December 1927 kwam een kristal-telefontelefonie-zender gereed, gebouwd in het laboratorium van den Radiodienst te Bandoeng en deze zender verkreeg al spoedig een groote vermaardheid in de radiowereld.

Gedurende de jaren 1928 en 1929 heeft de radiotelefoonverbinding met Nederland zeer de aandacht van het publiek getrokken. De tijdens het experimonteeron met do zenders en de ontvangers gevoerde proefgesprekken werden tevens benut, om aan vooraanstaande personen en officieele organisaties do mogelijkheid van dit radiotelefonisch verkeer te demonstrecen en zoo het publiek voor te bereiden op de invoering van het openbaar telefoonverkeer tusschen Indië en Europa.

Verder werd getracht om ook met andere landen in radio-telefontelefonie gemeenschap te komen, hetgeen in de meeste gevallen met succes geschiedde.

Op 7 Januari 1929 had de officieele opening plaats van het radiotelefoonverkeer tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië. De opening geschiedde door Z.E. den Minister van Waterstaat in een toespraak tot Z.E. den Gouverneur-Gonoraal van Nederlandsch-Indië.

Zoowel in Nederland als in Indië moesten de gesprekken gevoerd worden van uit de, speciaal voor hot radiotelefoonverkeer ingerichte, vier draadspreekcellen. In Nederland had men spreekcellen te Amsterdam, 's-Gravènhage, Rotterdam en Utrecht, terwijl in den loop van 1929 en 1930 nog de volgende tweedraadspreekcellen worden ingericht: Alkmaar, Arnhem, Breda, Brcgon op Zoom, Deventer, Den Helder, Eindhoven, Effectenbeurs (Amsterdam), Goederen

beurs (Amsterdam), Groningen, Haarlem, Hengelo, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Maastricht, Meppol en Middelburg.

In Nederlandsch-Indië was de gelegenheid tot het voeren van radiotelefoongesprekken oorspronkelijk beperkt tot de plaatsen Bandoeng, Weltevreden, Semarang en Soerabaja. Naderhand werden opengesteld de spreekcellen te Buitenzorg, Cheribon, Djember, Jogja, Garoet, Kediri, Malang, Soekaboemi, Solo en Tjepoe.

Met ingang van 21 October 1929 werden te Amsterdam, zonder tariefsverhoging, radiotelefoongesprekken van uit de huisaansluitingen toegelaten, terwijl sinds 11 Juli 1930 deze gelegenheid tot het voeren van z.g. vorkhuissgesprekken voor geheel Nederland is opengesteld. Sinds 12 Januari 1931 kunnen ook in Indië desgewenscht de radiotelefoongesprekken van uit de huis- dan wel kantoor aansluiting gevoerd worden tegen een toeslag van 2 per minuut.

Op 27 December 1929 werd het radiotelefoonverkeer tusschen Duitschland en Nederlandsch-Indië voor het publiek opengesteld, terwijl als resultaat van de ter zake gehouden proefgesprekken in den loop van het jaar 1930 het verkeer met de volgende landen van Europa via Nederland en/of via Duitschland voor het publiek kon worden opengesteld.

Landen	Datum van openstelling via Nederland	Datum van openstelling via Duitschland
	1 2 Mei 1930	
België	14 Mei 1930	2 2 1930
Danzig	23 Mei 1930	14 Mei 1930
Denemarken . .	12 Mei 1930	—
Gr.-Britannië .	11 Oct. 1930	19 Mei 1930
Frankrijk . . .	15 Nov. 1930	9 Sept. 1930
Hongarije . . .	—	3 0 1930
Italië	3 Oct. 1930	24 Mei 1930
Letland	17 Oct. 1930	31 Mei 1930
Litauen	16 Oct. 1930	22 Mei 1930
Luxemburg . . .	25 Juni 1930	19 Mei 1930
Noorwegen . . .	11 Sopt. 1930	30 Juni 1930
Oostenrijk . . .	29 Nov. 1930	—
Polen	25 Juni 1930	24 Mei 1930
Spanje	23 Aug. 1930	5 Juni 1930
Tsjecho-Slowa- kije	1 Mei 1930	1 Mei 1930
.....		
.....		
Zweden		
Zwitserland . .		

Met Australië werd van 15 Augustus 1930 af een geregeld proefverkeer onderhouden, zoodat afgaande op de resultaten, met ingang van 23 December 1930 het verkeer voor het publiek kon worden geopend.

Met de Vereenigde Staten van Amerika, Siam on Fransch-Indo-China wordt een geregeld proefverkeer onderhouden en de openstelling van het verkeer met deze landen is binnenkort te verwachten.

Het plan bestaat om ook een interinsular-radiotelefonisch verkeersnet te bouwen, waarin als eerste stations zullen worden opgenomon: Bandoeng, Soerabaja, Médan, Makassar, Bandjcrma- sin, Bali en Lombok.

Naarmate ook de kortegolfzenders op andere stations in den Archipel worden omgebouwd, zal eveneens met die andere plaatsen radio-telefoonverkeer mogelijk worden.

Tarieven. In het radiotelefoonverkeer met Nederland worden gewone, dringende en ijlgesprekken toegelaten. Het tarief voor een gewoon gesprek van 3 minuten bedroeg oorspronkelijk: voor West Java / 30; voor Midden Java / 33 en voor Oost Java f 34.50. Op 1 Juli 1930 werd echter voor geheel Java een uniform tarief van f 33 ingevoerd. Voor dringende en ijlgesprekken wordt het dubbele, resp. het viervoudige van de kosten voor een gewoon gesprek in rekening gebracht. Voor de z.g. vorkhuisgesprekken wordt een toeslag van / 2 per minuut berekend. De minimum gespreksduur bedraagt 3 minuten. Na de derde minuut kan het gesprek per minuut verlengd worden, tot een maximum van 12 minuten, indien er nog gesprekken wachtende zijn. Zijn er geen andere gesprekken wachtende, dan is de gespreksduur onbeperkt.

In den beginne moesten de aanvragen voor gewone gesprekken tenminste twee werkdagen vóór den spreekdag worden ingediend. Naderhand konden deze aanvragen tot het begin van den dienst op den spreekdag zelf nog worden aangenomen.

Ten einde geheimhouding van de gesprekken te bevorderen is de gelegenheid opengesteld om voor personen en firma's een code-adres te doen inschrijven. Dit code-adres is uitsluitend bekend aan de Nederlandsche en Indische administratie. Voor het inschrijven van een dergelijk code-adres zijn verschuldigd de kosten van het uitgestelde telegram, waarmede het adres wordt overgebracht.

Ten einde den opgeroepene in te lichten omtrent den aard van het te voeren gesprek, kan de aanvrager tegelijk met zijn aanvraag een z.g. gespreksonderwerp indienen. De kosten voor het o. vermaken van dit onderwerp bedragen / 1 per woord.

Tegen een betaling van f 2.50 kan men den opgeroepene voor een radiotelefoongesprek eenige dagen vóór den spreekdag doen waarschuwen, dat hij zal worden opgeroepen.

In de laatste weken van December en in begin Januari wordt gelegenheid gegeven tot het voeren van z.g. Kerst- en Nieuwjaars-gesprekken met een duur van 2 minuten tegen een uniform tarief van f 15. Deze gesprekken kunnen niet verlengd worden.

Hieronder is opgenomen een vergelijkend overzicht van het Radio-telefoon verkeer met Nederland over de jaren 1929 en 1930.

spreekdag (aandeel Indië) bedroegen in 1929: / 265.75 en in 1930 / 331.52.

In het verkeer met de andere landen zijn uitsluitend gewone gesprekken toegelaten. De aanvragen kunnen worden ingediend tot op den spreekdag zelf. De minimum spreekduur is 3 minuten, daarna zijn verlengingen per minuut toegestaan.

Het tarief voor een gesprek van 3 minuten met Duitsland, dat oorspronkelijk was vastgesteld op / 84, werd met ingang van 1 Maart 1930 verlaagd tot / 60.

Voor de tarieven met de andere landen wordt verwezen naar den ondervolgenden staat:

Landen	Voor de eerste 3 minuten	Voor elke volgende minuut
Australië	/ 72	f 24
België	/ 61.50	f 20.50
Danzig	/ 60	/ 20
Denemarken	/ 6 6	/ 2 2
Groot-Brittannië . .	/ 63	/ 21
Frankrijk	f 63	f 21
Hongarije	/ 67.50	/ 22.50
Italië	/ 65.25	/ 21.70
Letland	/ 61.20	/ 20.40
Litauen	f 60.90	/ 20.30
Luxemburg	f 60.50	/ 20.20
Noorwegen	f 66.90	/ 22.30
Oostenrijk	f 63	/ 21
Polen	/ 65	/ 21.70
Spanje	/ 70.50	/ 23.50
Tsjecho-Slowakije .	f 63	/ 21
Zweden	/ 64.50	/ 21.50
Zwitserland	f 61.50	/ 20.50/

SCHELPHANDEL. (Zie ook SCHELPHANDEL- ? REN, Dl. III blz. 710). Het is begrijpelijk, dat in een uitgestrekt eilandennet als Nederlandsch-Indië, hetwelk een groote verscheidenheid van schelpdieren herbergt, de winning en afzet van schelpen een niet te onderschatten bron van inkomsten vormt voor de bevolking. In het bijzonder is dit het geval in verschillende gewesten buiten Java en Madoera.

Dermate van belangrijkheid van den schelpenhandel kan o.m. worden afgeleid uit de omstandigheid dat, volgens de officieele statistieken, 12 van de 19 Buitengewesten daaraan deel hebben.

De totale hoeveelheid en waarde van den uitvoer, welke zich, behalve naar Europeesche landen,

Jaar	Aanvragen			Gevoerde gesprekken			Aantal spreekminuten			Aandeel N.I. in guldens
	Uitg.	Ink.	Tot.	Uitg.	Ink.	Tot.	Uitg.	Ink.	Tot.	
1929	2477	1264	3741	2395	1204	3599	9128	5155	14.283	79.928.50
1930	2995	1830	4825	2908	1765	4673	10.515	7065	17.580	100.119.—

Het aantal spreekdagen bedroeg in 1929: 297 en in 1930: 302. De gemiddelde ontvangsten per

vooral ook naar Japan en do Ver. Staten van Amerika richt, beliep gedurende de laatste jaren:

Jaar	Hoeveelheid 1000 kg.	in	Waarde in gld.
1920	1.89G		1.563.400
1921	1.018		702.600
1922	2.207		1.369.600
1923	1.833		1.092.400
1924	2.792		1.679.800
1925	2.670		1.760.800
1926	2.361		2.021.300
1927	2.617		2.353.900
1928	2.700		2.165.300
1929	2.242		2.132.900

Op de grootste ontwikkeling van den schelpenhandel wijzen de uitvoercijfers van het gouvernement Celebes en Ond., hetgeen voor een groot deel te danken is aan het feit, dat de in de Molukken verzamelde schelpen veelal naar Makassar (voor een klein gedeelte rechtstreeks naar Singapore) worden verzonden, waar zich de opkoopters (6XT- porteurs) bevinden, die het artikel verder naar buitenlandsche markten verschepen.

Met uitzondering van de paarlmoerschelpen, waarvan de winning een afzonderlijk bedrijf vormt in de Oostelijke wateren van den Archipel (zie PAARL- EN PAARLMOERVISSCHERIJ), zijn de voornaamste soorten, welke ter stapelplaats Makassar verhandeld worden, de hierna genoemde, t. w.

a. de Troca- of Lola-schelp (*Trochus niloticus*)

L. ; MAL. Lola. Deze is kegelvormig, van buiten grijsblauw, van binnen helderwit, met rosé. Het grondvlak heeft een middellijn van 3 tot 10 cm.; de hoogte wisselt af van 5 tot 12 cm.;

b. de Burgos-schelp of „Greensnail” (*Turbo marmoratus* L.; MAL. Batoelaga), een ineengedrongen trechter- tevens schroefvormige schelp, met een groote zijwaartsche uitschulping, van buiten grijs tot blauw, is zij inwerdig paarlmoer- achtig getint;

c. de Flores- of Banda-schelp (*Avicula margaritifera* L. en *A. maxima* Lam., MAL. Djaping- -djaping), een platte, nagenoeg ronde schelp, met een middellijn van ongeveer 10 cm.; de achterzijde is grauw tot vuilzwart, de voorzijde schitterend blauwgrijs getint, terwijl de rand min of meer geelachtig is.

Al deze schelpen worden, evenals de paarlmoerschelpen, hoofdzakelijk benut in de knopenindustrie. Beoordeeld naar de hoeveelheid en de waarde van den uitvoer is de troca-schelp voor den handel het belangrijkste (export in 1029 1.297 ton, ter waarde van / 1.04 9.(500); zij overtreft in dit opzicht alle andere soorten.

De Burgos- en Flores-schelpen, welke te Makassar verhandeld worden, komen voornamelijk van Ternate, Banggai en de Golf van Bonó; do Troca's van de kusten van Celebes. Vermelding verdient, dat van de Troca-schelp het weekdier gedroogd en als „isi lola” te Makassar verhandeld wordt. Een groot gedeelte van dit product wordt naar Hongkong uitgevoerd. De aanvoeren te Makassar van Troca-schelpen bedragen gemiddeld 800 tot 900 pikoels per maand; die van de beide andere, bovengenoemde soorten gemiddeld 250 pikoels. Bovendien komen daar in het seizoen per maand ongeveer 000 tot 800 pikoels paarlmoerschelpen van Dobo aan de markt. De schel-

pen worden te Makassar aangevoerd in zakken, vervolgens gesorteerd en in manden (kran- djangs) verpakt voor export. Alleen paarlmoer- schelpen worden aan- en uitgevoerd in kisten. Het gewicht der Troca-, Burgos- en Flores-schelpen per krans is gemiddeld 1,2 pikoel; flat der paarlmoerschelpen bedraagt ongeveer 2 pikoels per kist.

Eerstgenoemde drie soorten worden plaatselijk ongesorteerd verhandeld; het sorteeren volgens kwaliteit en grootte geschiedt door exporteurs. De prijzen van het product, zooals het ongesorteerd te Makassar aan de markt komt, bedroegen op het einde der laatste drie jaren (in gld. p. pik.)

	1930	1929	1928
Troca	37/44	46/52	52/55
Burgos	26/28	40/45	40/41
Flores	14/16	16/22	20/23

Als gevolg van de hooge prijzen, gedurende de laatste tien jaren betaald, is de productie over het algemeen abnormaal hoog opgevoerd. Hieraan wordt het toegeschreven, dat thans veel kleine (jonge) schelpen op de markt komen, welke minder waarde bezitten. Een ander gevolg is, dat de schelpenrijkdom achteruit schijnt te gaan, hetgeen o. m. blijkt uit de geringer wordende aanvoeren van Troca's, welke in verhouding tot de andere soorten steeds hooge prijzen bedingen. Het bedrijf wordt dan ook over het algemeen niet voor aanzienlijke uitbreiding vatbaar geacht.

In Manado, waar voornamelijk Troca- en Flores-schelpen worden ingezameld, verscheept men het product grotendeels naar Makassar; kleine hoeveelheden worden echter door Japan- sche handelaren rechtstreeks naar hun land uitgevoerd. Van Gorontalo uit heeft ook uitvoer naar Singapore plaats. De inzameling geschiedt, evenals overal elders, op de bij eb zoo goed als droogvallende riffen, voorts door duiken op de ondiepe plaatsen in zee, dan wel door middel van lange stokken, waaraan een daartoe geschikt grijpwerktuig is bevestigd. Het bedrijf, dat gewoonlijk individueel geschiedt, wordt vrijwel het gehele jaar door uitgeoefend, echter uitsluitend bij kalme zee (helder water). In sommige streken houdt het verband met de heerschende winden (barat en selatan), o. a. op de Talud-eilanden, waar het seizoen valt in de maanden Mei tot November.

Op het eiland Ternate zelf worden geen schelpen gewonnen; deze worden verzameld op de kusten van Halmahéra en op Noord Nieuw Guinee. Speciale plaatsen zijn hiervoor niet aan te geven, gezien het groote aantal oeilanden in het gewest. De opbrengst aan Troca's is in evengenoemde streken het belangrijkste, terwijl die aan Burgos Flores-schelpen onderscheidenlijk de tweede en derde plaats innemen. Een bijzondere behandeling ondergaat het product, voordat het ter markt komt, niet; alleen uit de Flores-schelpen worden de weekdieren losgemaakt (door middel van koken of opensnijden); vervolgens legt men de schelpen in de zon te drogen. De Troca-schelpen worden, indien het weekdier niet goetogen wordt, in een grooten kuil geworpen, waarin men ze laat liggen tot do inhoud geheel verteerd is.

ALBIZZIA SUMATRANA Van Steenis, fam. *Lcuminosae*. Nog niet beschreven, 20 25 ra. Hooge boomsoort, tot nu toe alleen bekend van Midden Sumatra, waar zij ontdekt is bij liet kappen van oerwoud op de onderneming Boekit Gompong ter Sum. W. K., veelbelovend als groenbemerster en als zoodanig mogelijk niet achterstaand bij andere Albizzia-soorten. Voorlopige proeven zijn met deze eerst in Juni 1925 op 12 k 1300 m. zeehoogte ontdekte boomsoort in , gang. De zaden zijn reeds onder bovengenoemden naara in den handel bekend. De boom bloeit vijf- kelijg en draagt overvloedig vrucht; zaailingen zijn onder den moederboom veelvuldig aangevonden. De groei is zeer snel, jonge exemplaren hebben een overhangende kroon, evenals *Derris microphylla*; later richt de kroon zich op...

DIPTEROCARPUS (Aanvulling van deel I, blz. 003). Woudreuzen tot 65 m. hoog, met een on vertakt stamgedeelte van 20 a 30 m., in het geelwitte of lichtbruin gekleurde spint meestal een belangrijke hoeveelheid hars bevattende, welke hars zich voordoet in den vorm van een houtolie van geringe waarde en die, van diverse Dipterocarpus-soorten afkomstig zijnde, bekend is onder den algemeenen naam van minjak keroewing of minjak lagan. Zij wordt gebruikt voor verlichtingsdoeleinden en het breeuwen van prauwen. Het keroewing- of laganhout wordt door de bevolking slechts dan gekapt, indien het bosch geen andere timmerhoutsoorten bevat, die gemakkelijk te bewerken en vrij duurzaam zijn, daar het Dipterocarpushout vrij zwaar en betrekkelijk weinig duurzaam is, terwijl het door de groote hoeveelheid hars moeilijk te bewerken valt.

Het geslacht is beperkt tot het oostelijk deel van Tropisch Azië met de westgrens in Voor Indië en Ceylon, waar nog slechts enkele soorten voorkomen; de oostgrens loopt door het westelijk deel der Molukken en Soemba. Het centrum van dit verspreidingsgebied wordt gevormd door het Maleische Schiereiland, Sumatra en Borneo, welke gebieden met Java tezamen, ruim 400 soorten bezitten. Deze zijn in hoofdzaak beperkt tot de lagere bergstreken (tot 350 m.). Slechts weinige soorten gedijen nog op 800—1200 m. zeehoogte; zeer opvallend is het, dat 4 van de 5 soorten, die men van Java slechts kent, tot deze laatste groep behooren.

De naam van het geslacht is ontleend aan de twee vleugelvormig uitgegroeide kelkslippen; de overige drie zijn in vrucht slechts weinig in grootte toegenomen. De kelkbuis omgeeft de eigenlijke vrucht.

DISEPALUM LONGIPES King, fam. *Annona- ceae*. Pempisaug (SUM.O.K.) Slanke boom tot 20 m. hoog, in Bengkalis verstrooid groeiend op drassig terrein. De stam is bruikbaar voor rondhout. De binnenbast van jonge individuen wordt gebruikt voor het vlechten van matten, waarop sagoemerg wordt uitgetreden.

1. DONAX CANNIFORMIS K. Sch., fam. *Marrantaceae*. Bamban (MAL., SOEND.), Tongkat sotan (AMBON), Moendoeng (MINAH.). Tot 3 m. hooge, kruidachtige plant, met vele lange, in rechte leden verdeelde stengels, verspreid over den geheelen Maleischen Archipel. De schil der gladde, groene stokken wordt gebruikt voor het naaien van atap en de stengels voor vlechtwerk, in Priangan voor de vervaardiging van manden en koffertjes, elders voor matten.

DONAX ARUNDASTRUM Lour., fam. *Marrantaceae*. Bamban (MAL.), Bomban (BAT.). Tot 4 m hooge, kruidachtige plant, opschietend met vele lange, in rechte leden verdeelde, groene, tot 2½ cm. dikke stengels; in den Maleischen Archipel bekend van Sumatra, waar de stengels voor vlechtwerk in gebruik zijn, evenals die van *Donax canniformis*.

DRY MARIA CORD ATA Willd., idem. *Caryophyllaceae*. Banjoewangigras, Dauwkruid; Djoekoet iboen (SOEND.), enz. Lang levend kruid met slappe, kruipende, tot 1 m. lange stengels en cirkelronde tegenoverstaande blaadjes, welke in de morgenuren vaak opvallen doordat ze een grooten „dauwruffel” dragen, welke wordt afgescheiden door de waterporiën of hydathoden. Hot kruid, dat op vochtige plaatsen tot ± 1700 m. zeehoogte algemeen voorkomt, is in het tropisch Amerika, doch thans over de tropen wijd verbreid. Dit onkruid is een goed voeder voor pluimgedierte en ook voor herkauwers en staat op vele plaatsen bekend als geneeskragtich. Hetzelfde geldt voor *D. hirsuta* Bartl., dat echter veel minder algemeen voorkomt.

DRYNARIA RIGIDULA Bedd., behoorende tot de *Filices*. Pakoe kajakas (SOEND.), Simbar la- jangan (JAV.). Over Tropisch Azië, Australië en Polynesië verbreide, in de vlakke en de lagere berg- streken epiphytisch levende varen, waarvan de vleezig, saprijke wortelstok bij de Javaansche doekoens zeer gezocht is, doch alleen indien de forsche varen op een klapperstam is gevonden, hetgeen zelden voorkomt. Het rhizoom staat op Java bekend als pasilan kelapa.

DRYOBALANOPS (Zie deel I, blz. 643 en onder KAMFER en KAPOER BAROES). Hoewel een der kleinste, is dit tevens een der belangrijkste geslachten uit de familie der Dipterocarpaceae, daar hiertoe de kamferleverende hoornen behooren. Het zijn tot 65 m. hooge woudreuzen met een 20—35 ra. lang, on vertakt stamgedeelte en doorgaans met kleine wortellijsten, welke ook geheel kunnen ontbreken. De boomen zijn gemakkelijk herkenbaar aan de schors, welke in groote lappen afvalt, waarna een oppervlak te voorschijn komt, dat zeer verschillend gekleurd kan zijn. Het gemakkelijk bewerkbare en tevens vrij harde Kapoer- of Borneo Kamferhout is afkomstig van verschillende *Dryobalanops*-soorten en is vrij duurzaam, zoolang het niet met don grond of met water in aanraking komt; het wordt voor timmer-, zoowel als voor meubelhout gebezigd. Ook de Borneo- of Baroes kamfer, de Kapoer baroes, is een product van meerdere *Dryobalanops*-soorten en wordt in kristallijnen vorm afgezet in scheuren en spleten in het hout van oudere boomen, welke ter winning van de kamfer geheel moeten worden opgeofferd, in casu omgekapt. Alleen in jongere boomen is de kamferolie of minjak kapoer aan te treffen, daar deze het beginstadium schijnt te zijn bij de vorming van de kamfer.

Het meest bekend is *Dryobalanopa aromatica* Gaertn. f. (*D. Camphora* Coleb.), welke, behalve dat hij de kamfer en het kamferhout van Su- matrarlevert, ook steeds, doch ten onrechte, werd aangezien voor de Borneokamfer en het Borneo- kamferhout; hij is slechts de leverancier van deze producten op Sumatra en het Maleische Schiereiland. Op eerstgenoemd eiland komt hij voor van 0° 10' N.B. (Singkil) tot 1° 15' Z.B. (Djan-

bi), uitsluitend in de lagere bergstreken op de hellingen van lage of op de lagere hellingen van hooge heuvels, tot ongeveer 300 m. zeehoogte. In N.W. Sumatra rijzen de heuvels snel hoog uit zee op, zoodat hier het verspreidingsgebied van *Dryobalanops aromatica* tot betrekkelijk smalle strooken is beperkt. Waar de boom voorkomt is het aantal exemplaren tevens talrijk; zelfs groeit hij plaatselijk vaak gezellig, zich met zijn kruin steeds hoog boven het omringende geboomte verheffend. Binnen het verspreidingsgebied zijn duidelijk verschillende centra te onderscheiden, waarin de kamferboomen een groot percentage uitmaken van het woud, terwijl zij in de verbindingstrooken niet of slechts spaarzaam worden aangetroffen.

Als de kamferboom van X. Borneo is te beschouwen *D. lanceolata* Burck, die in liet noordelijk deel van Serawak, zoowel als in de Ti-doengsche Landen en Boeloengan in talrijke exemplaren voorkomt, eveneens in heuvelterreinen.

DRYOBALANOPS OIOCARPA Van Slooten, fam. *Dipterocarpaceae*. Kajoe kapoer, Sintek (O. BORNEO). Het sintekhout, uitgevoerd uit de havens der Zuider- en Oosterafd. van Borneo, wordt, behalve van *D. lanceolata* Burck, afgeleid van deze soort, die op droogland- en uiterwaardgronden speciaal langs de rivieren voorkomt. Het lichtroode kernhout staat bij de bevolking goed aangeschreven en wordt gebruikt voor balken, prauwen, huistraad, enz.; het leent zich niet voor zware constructies*,-

DUABANGA MOLUCCANA B.L., fam. *Sonneratiaceae*. Takir (JAV.), Takir (MAD.), Arèt, Arès (MINAH.). Boomsoort, 25 tot 15 m. hoog, voorkomend in het oostelijk deel van den Maleischen Archipel en in Oost Java tusschen 300 en 900 m. zeehoogte. In de Minahasa staat dit hout zeer goed aangeschreven als licht, doch duurzaam en zeer geschikt voor planken. Het is wel zeer grof van draad en niet dicht van vezel, doch wordt door de inheemschen bij voorkeur gebruikt voor prauwen. Een afkooksel van den fijngemaakten bast tezamen met dien van *Mallotes moluccana* M. A. wordt op Halmahóra gebruikt om pandanma-teriaal zwart te kleuren.

DURIO CARINATUS Mart., fam. *Bombacaceae*. Doerian boeroeng (SUM.O.K.), Doerèn paja (KOEBOE). Woudreus, in Sumatra soms lokaal in zeer groote hoeveelheden voorkomend in nict-ziltige moerassen, liet roodgrijze hout is evenals dat van de andere Durio-soorten niet duurzaam, doch wordt wel voor vloerplanken gebruikt. Do sterke, duurzame bast wordt beppt voor wandbekleding en dakbedekking.

ECLIPTA ALBA Hassk., fam. *Compositae*. Keremak djanten (MAL.), Cloman (JAV.), Daoen sipat (MAL. MOL.). Onaanzienlijk kruid met witte bloemen, dat zeer in trek is als inlandsoh geneesmiddel en dus vrijwel tegn alle kwalen en ziekten wordt aangewend. De bladeren worden voorts ook als lalab gegeten.

EHRETIA MICRÓPHYLLA Lamk., fam. *Boraginaceae*. Kinangan, Patjaran, Beroet lanang (JAV.), Pinaan (MAD.). Opperichte, 1—3 m. hooge heester, voorkomend in streken met krachtigen oostmoesson tot 100 m. zeehoogte, allerweg als medicijn gebruikt; op Ternate wordt een aftreksel als thee gedronken, de plant heet daar ook té.-/

ELAEIS GUINEENSIS Jacq. Werd in deel I (blz. 005) nog niets vermeld over den aanplant in den Archipel, sedert dien is deze met ongeëvenaarde snelheid ter hand genomen. De plant behoort thans tot de belangrijkste cultuurplanten van Sumatra. Zie verder onder OLIEPALM/

ELAEOCARPUS GANITRUS Roxb. (Aanvulling van deel I. blz. 605). De groote, volgroeiende steenkernen zijn niet veel waard, doch op Java worden de kleine djenitri kunstmatig verkregen door de takken en zelfs den stam onder de vrucht-standen te ringen, waardoor de vruchten klein en de steenen gekorrelt blijven. De groote moeilijkheid, het z.g. geheim van de Chineezzen, die de boom pachten, bestaat in het beperken van den sapstroom zoodanig, dat men 10 verschillende grootten krijgt, die een volledige sorteering moeten uitmaken.

ELAEOCARPUS GRANDIFLORA Smith, fam. *Elaeocarpaceae*. (*E. lanceolata* Bh). Anjang- a- njang (MAL., SOEXD., JAV.). Laag vertakte boom tot 25 m. hoog, in W. en M. Java beneden 500 m. zeehoogte, tevens algeleen aangeplant. De schors, bladeren en vruchten zijn bitter en bevatten een stikstofvrije niet-glucosidische bitter- stof, welke voor allerlei kwalen als medicijn wordt gebruikt. De vruchten zijn herkenbaar aan de lange, naar één zijde gekromde, stompe stekels op den lichtstroogelen, houtigen steenwand.

ELEUSINE INDICA Gaertn. (Aanvulling van deel I, blz. 666). De ijzersterke stengels worden voor vlechtwerk gebruikt; zij worden in M. Java gedroogd, met de nagels gehalveerd, waarna het merg verwijderd wordt en de helften in 5—7 reepjes worden verdeeld. Er bestaan verschillende cultuurvormen, die opvallen door forsekeren groei, grootere vruchten on aren; in Eng. Indië staan deze bekend als „ragi”; de forma corocana Hook.f. bezit tot 2 mm. groote vruchten en wordt in Eng. Indië op droge heuvels wel als graangewas verbouwd. Dit is eveneens het geval in het N. deel der Bataklandqn. en was het vroeger ook op Java.

ELEUTHERANDRA PES-CERVI v. SL., fam. *Flacourtiaceae*. Gistang, Ivetjintang, Peloepi bara (PALEMB.). Slanke boom van Sumatra en Borneo; door de bevolking wordt het witte, duurzame kernhout gebruikt voor stijlen van bruggen en huizen.

ELEUTHERINE AMERICANA Merr., fam. *Iridaceae*. (*E. plicata* Herb. *Sisyrinchium lati- folium* Sw.). Bawang kapal (vuig. MAL.), Bawang sabrang, B. sjiem (SOEND.), Brambang sabrang, Loeloevan sapi (JAV.). Zeer sterk uitstoelend, ten slotte groote pollen vormend kruid, inheemsch in trop. Amerika; op Java op verscheidene plaatsen tusschen 600 en 1500 m. zeehoogte verwilderd, soms in groote hoeveelheden. De onderaardscho knollen worden o.a. als purgans, diurctioum on braak middel aangewend. ^.-

ENDOSPERMUM, gésiacht der *Euphorbiaceae*. Matig hooge hoornen, waarvan verschillende soorten in Ned.-Indië bekend zijn. Het hout is licht en styf, doch zacht, zoodat het practisch alleen b.v. voor masten gebruikt kan worden, indien inwating kan worden tegengegaan. Hot gebruik als medicijn staat vast, doch de deugdelijkheid van deze middelen moet alsnog gecontroleerd worden. Do bladeren zijn een krachtig purgans. Verscheidene soorten hebben holle stammen en takken, hetgeen reeds optreedt bij jonge,

meterhooge planten. Aan cle leden zijn gepredisponeerde punten, die niet vrhouten en waarin mieren kleine ronde gaten vreten; de nu toegankelijk geworden holte's worden door deze mieren bewoond; de op elkander volgende staan niet met elkaar in verbinding. De betekenis van deze mieren voor de mierenplant is geheel onbekend, al is wel eens zonder nadere argumenten beweerd, dat den mieren een beschermende functie zou toekomen. Aan den top der bladsteel onder de meest schildvormige bladschijf bevinden zich twee vaak groote, vocktafscheidende klieren. Doctors van Leeuwen schreef een studie over den mierenboom *Endospermum moluccanum* Becc. (zie *Treubia*, deel X (1929) 431—7, pi. XII).

^ EN HYDRA FLUCTUANS Lour., fam. *Compositae*. Godobos, Kokoha (SOEXD.), Omboer (BAT.) Plaatselijk algemeen, kruipend, vleezig moerskruid, wijd verbreid tusschen 1 en 1600 m. zeehoogte, met beklieerde, tegenoverstaande bladeren en zittende, okselstandige hoofdstengels van groenwitte bloemen, waarvan de topendein der stengels in Priangan zeer gezocht zijn als labab.

ERAGROSTIS, geslacht der *Gramineae*, herkenbaar aan de zeer fijne pluimen en rondachtige kleine aartjes. Verschillende soorten komen algemeen voor, voornamelijk in de vlakke en de lagere bergstreken en worden als veevoeder algemeen gegeten, bijv. *E. amabilis* O.K., *E. nigra* Nees, kenbaar aan de zeer donker gekleurde aartjes en *E. pilosa* P. B. (Ragoeman, JAV.)/V

ERYNGIUM FOETIDUM L., fam. *Ombelliferae*. Stinkdistel, Walangan (BAT. MAL.), Ka-toentjar walang, Walang doeri, W. geni, W. ka-toentjar (SOEXD.), Djintënan, Katoembar londa, K. moengsi, iöembaran (JAV.). Oppericht, bij kneuzing sterk naar wantsen riekend, stekelig kruid, met kraclitigen penwortel en wortelrozet, inheemsch in Amerika, sedert lang verwilderd en nu een algemeen onkruid tot ± 1700 m. zeehoogte. In de Soendalanden zijn de jonge bladeren een gezochte labab, evenals in de Ilnau-streek; ook het vee schijnt de plant wel te eten. Zie omtrent de aetherische olie Jaarb. Dep. Landbouw 1911, blz. 46^

EUCALYPTUS DEGLUPTA BL., fam. *Myrtaceae*, (*Arbor versicolor* Rumph.). Boom, inheemsch-op Celebes en Ceram, waarvan het witte hout onbruikbaar is, doch de gemakkelijk loslatende schors voor allerlei doeleinden gebruikt wordt, eveneens medicinaal. Dit is waarschijnlijk de „patola”- of „wonderboom van Séran”/I

EUCHEUMA, geslacht der Roodwieren, waarvan een 4-tal soorten in den Indischen Archipel meer in het bijzonder als agar-agar worden ingezameld. Vooral *Eucheuma spinosum* J. Ag., die in gedroogden staat van Makags. arjts agar-agar wordt uitgevoerd, in Oost-Lombok Jekend staat als geranggang en in de baai van Batavia karang laot heet. *E. term-* J. Ag. wordt in Z. Bali als groente gegetenvc/I

EUONYMUS JAVANICUS BL., fam. *Celastraceae*. Koembang (PALEMB.). Rechte boom, tot 21 m. hoog, wijd verspreid over den Archipel beneden 1500 m. zeehoogte; in Palembang wordt het nogal harde en duurzame hout gebruikt voor bruggen en inlandsche huizen.

EUPATORIUM PALLESCENS D. C., fam. *Compositae*. Babandjaran, Darismin, Ki dajang, Ki oengkloek, Ki papatong, Ki rinjoeh, Papatëtan (SOEJID.). Opperichte, sterk vertakte, 2—3 m. ra.

hoogo heester met zeer welriekende bloemen, inheemsch in Zuid-Amerika, doch in Indië zich welig ontwikkelend als onkruid, tusschen 200 en 1800 m. zeehoogte, zelfs *Lantana Camara* en alang-alang verdringend, plaatselijk in zeer groote hoeveelheden. Daar de plant zich gemakkelijk laat stekken, als pagarpant in gebruik en aangeplant om terraswanden tegen afspoeling en stor-ten te beveiligen; door den snellen groei soms een lastig, overigens goedaardig onkruid, dat door de groote hoeveelheid bladafval gunstig werkt op uitgeboerden grond. Het loof wordt plaatse-lyk zelfs als van Gedó tusschen 1000 en 2400 m. zeehoogte veel verwilderd en in theetuinen als grondbedekker en met succes tegen afspoelen en -storten van terrassen gebruikt door den snellen vegetatie ven, groei, doch een lastig onkruid in den aanplant. ^

EUPATORIUM RIPARIUM Rcg., fam. *Compositae*. Teldan (SOEXD.). Sterk uitstoeleud, slap, half liggend heestertje, in habitus gelijkend op *E. triplinerve* Vahl (zie deel I, blz. 694), inheemsch in Mexico; op de hellingen van den Gedó tusschen 1000 en 2400 m. zeehoogte veel verwilderd en in theetuinen als grondbedekker en met succes tegen afspoelen en -storten van terrassen gebruikt door den snellen vegetatie ven, groei, doch een lastig onkruid in den aanplant. ^

EURYCYLES AMBOINENSIS Loudon, fam. *Amaryllidaceae*. (*E. javanica* M. J. Roem., *E. silvestris* Salisb.). Bolgewas, 30—40 cm. hoog, wildgroeiend tot ± 400 m. zeehoogte, plaatselijk soms talrijk. Om de fraaie witte bloemen als sierplant gekweekt; de bollen en bladeren staan als inlandsch geneesmiddel bekend. De plant bevat lycorine en dit zal wel het werkzame bestanddeel zijn, evenals bij *Crinum asiaticum*.

EVODIA LATIFOLIA D. C., fam. *Rutaceae*. Ki sampang (SOEND.), Sampang (JAV.), Empag (BAL.). Boom, tot 25 m. hoog, op Java voorkomend tusschen 1000 en 1500 m. zeehoogte; een bleekgele, soms hooggele hars vloeit uit den stam bij knoesten of verwondingen, welke hars voor verschillende doeleinden in gebruik is, o.a. in een inlandsch vernis.*./

EXOCARPUS LATIFOLIA R. Br., fam. *tian-talaceae*. Heester of boom, tot 15 m. hoog, op Java alleen voorkomend in het uiterste Oosten in Besoeki beneden 100 m. zeehoogte en voorts van den Klein'gean Archipel af oostwaarts. Dit „onrechte sandelhout” wordt voor dezelfde doeleinden gebruikt als het echte sandelhout (*Santalum album* L.), riekt eveneens naar santalolie en -is buitengewoon zwaar, hard, sterk en duurzaam;

FACOPYRUM ESCULENTUM Moench., fam. *Polyonaceae*. Boekweit kan in Ned.-Indië vanaf ± 200 m. zeer goed geteeld worden en geeft een uitstekend rendement, doch do moeilijkheden bij de bereiding van het voedzame meel is voor den inlander te bezwaarlijk, zoodat de cultuur geen ingang heeft gevonden. Zie voor een uitvoerige behandeling Heyne's Nuttige Planten, ed. II (1927), blz. 599—GO 1.

FAGARA RHETSA Illox., fam. *Rutaceae*. (*Xanthoxylum* *Budungum* Wall.). Ki tanah (SOEND.), Kadjngsiti, Kajoeh lemah (JAV.), Kadjoetana (MAD.). Nogal zeldzaine, 15—20 m. hoogo boom met gestekeldon stam, beneden 400 m. op Java en Sumatra voorkomend. Het glanzend geelwitte hout wordt in M. Java geschikt geacht voor klein bouwhout, meubels, krisheften,

geweerkolven, enz. De jonge vruchten zijn daar in Grobogan vrij algemeen in Ned.-Indic voor, het algemeenst in de zeer gezocht als specerij en worden in groote hoeveelheden bergstreken, aan den stam en dikkere takken van boomen. op de pasars te koop aangeboden.

FRAGARIA VESCA, L., fam. *Rosaceae*. Arbèn 2
 FAGRAEA AURICULATA Jack, fam. *Lo-ganiacae*. (SOEND.) De Europeesche aardbeien, misschien nog andere Terentang langit (KOEBOE). Breed vertakte, min of meer soorten als *F. vesca*, worden in de bergstreken boven 1500 m. klimmende, soms epiphytische heester, verstrooid gevonden gecultiveerd; *F. vesca* is hier en daar, bijv. op den top der tusschen 25 en 1500 m. zeehoogte. Onder de dunvliezige Pangrango, verwilderd. In streken met uitgesproken oostbuiten-schil der vrucht bevindt zich een laagje helder, zeer moesson kunnen zij op zeehoogte geteeld worden.¹

FREYCINETIA, fam. *Pandanaceae* (Aanvulling van wordt gebruikt en zeer bruikbaar heet te zijn. Daar alle soorten deel I, blz. 725). *F. funicularis* Merr. (*F. strobilacea* BI.) van dit geslacht *Fagraea* deze lijn bezitten, waardoor de bezit ± 50 cm. lange bladeren, geschikt om te vlechten, vruchten een eigenaardigen glans verkrijgen, zullen wel meer terwijl volgens Rum-phius de bloemkolven gekookt worden voor de lijmwinning gebruikt kunnen worden. gegeten kunnen worden. De grootere luchtwortels van *F.*

FAGRAEA ELLIPTICA Roxb., fam. *Logania-ceae*. (*F. Gan-dichaudii* Benn. en *F. javanica* BI. zijn, al of niet speciosa BI.). Roebi (SIMALOER), Ki tandoe (SOEND.), Randa gespleten, wegens hun sterkte een gezocht bind materiaal.¹ tieng, Tembesoe ketam (KOEBOE). Boom tot 25 m. hoog, GALINSOGA PARVIFLORA Cav., fam. *Com-i*positae*. verstrooid groeiend op vochtig terrein nabij de rivieren, met Inlandsche namen talrijk, zeer verschillend. Het „knopkruid” is bruineel, zeer zwaar, hard en duurzaam hout, dat in Simaloer afkomstig uit Peru en is tusschen 500 en 2500 m. zeehoogte op en de Koebostreken uitsluitend gebruikt wordt voor Java en elders een algemeen onkruid op akkers, in tuinen, theeonbehouwen stijlen en voor-nqten in den grond.

FESTUCA LEPTOPOGON Stapf, fam. *Grami-neae*. Het is een gezochte lalab en wordt veel gebruikt als „voeder Overblijvend, \$—1£ m. hoog gras, met lange overhangende voor paarden, runderen en gevogeltye[^]

GARDENIA ANGUSTA Merr., fam. *Rubiaceae*.
 M. en O. Javatusschen IG6Oen 2100 m. zeehoogte groeiend (*G. florida* L., *G. jasminoides* Ellis.). (Aanvulling van deel op den Djeng, Merbae, Tengger en Idjen, plaatselijk I, blz. 738: *G. FLORIDA* L.). De vruchten komen op Java in talrijk; paarden eten met graagte de ruet onaanzienlijke den drogerijhandel voor onder den naam „wiki” of „oei tsi” hoeveelheid zacht groenvoer. en worden gebruikt in d’geelververij, o.a. om eetwaren geel

FIBRAUREA CHLOROLEUCA Miers, fam. te kleurend
Menispermaceae. (*F. tinctoria* Kook. f. & Th., non Lour.). GARUGO ABILO Merr, fam. *Burseraceae*. (*G. mollis* Klimmende of linkswindende, 5—15 m. lange heester, Turcz.). Kajoe kambing (MANADO). Tot 30 m. hooge boom groeiend beneden 700 m. zeehoogte. Dit is de Kajoc koenjit met bruikbaar bouw hout, dat zich leent voor grondwerk en van den inland-schen medicijnhandel. Een aftreksel van den wol voor doodkisten geprefereerd wordt. De schors wordt stengel wordt uit- en inwendig als geneesmiddel en verder als medicijn gebruikt, de bladeren om vlechtmateriaal van voor het geelkleuren van rotan, onz¹ gebruikt. De hooggele *Corypha* Utan zwart te kleuren. De bladeren van *G.* floribunda Decno, worden op Ternate veel als voer voor

FICUS SUPERBA Miq., fam. *Moraceae*. De vruchten goiten gebruiH?[^]
 bevinden zich in lange, weinig vertakte trossen aan den stam, GASTROCHILUS PANDURATUM Ridl., fam. zijn aanvankelijk blauwgroen en berijpt, ten slotte oranjegeel *Zingiberaccac* (*Ivaempferia pandurata* Roxb.). Temoe kontji en bevatten een kleverige getah. Op Java worden de jonge (MAL., SOEND.), Toemoe kontji (AMBON), Koentji (JAV.). De bladeren als lalab gegeten. Op Roti wordt do „kôka lampâ” knolletjes van dit alom wild voorkomend en gekweekt kruid- hoog in eere gehouden als voo- derplant; de oudere, WM— den algemeen als geneeskrachtig beschouwd }[^] donkergroen gekleurde bladeren worden door herkauwers GAULTHERIA FRAGRANTISSIMA /Wall., fam. zoowel als door paarden met graagte gegeten en in droge *Ericaccae*. Tjantigi seungit (SOEND.), Gon- dapoera (JAV.). tijden vormen deze bladeren het vtoofvoedsel van de Heester van Z. O. Azië, Sumatra, Java op N. Guinee, in do talrijke kudden paarden/.

FIMBRISTYLIS GLÖBULOSA Kunth. var. steenachtig terrein, soms in het boroik der vulkanische TORRESIANA Clarke, fam. *Cyperaceae*. (*F. efo- liata* gassen. Uit de bladeren wordt op Java een aetherische olie Steud.). Poeroen tikoes (BANDJ.), Mansiang mantjik, Mansiro gestookt, waarvan het hoofdbestanddeel methylsalicaat is en baik, M. iboeh, M. lui, AI. pandan (MINANOK.), Mëndong welke identiek is met de sinds lang bokondo Amerikaansche (JAV.). Zodo vormend, tot 1 £ m hoog, met tot scheden zonder Wintergreen- oil (uitde bladeren van *G. procumbens* L.), die schijf gereduceerde bladeren, verbreid over den Archipel tot in Amerika oen geliefd huismiddel is en in- on uitwendig 2000 m. zeehoogte; bovendien wegens zijn goedo wordt toegepast, in Europa alleen tegen haaruitval wordt eigenschappen als vlechtmateriaal in verschillende streken aangewend. Op Java wordt het sinds lang als wrijf middel gekweekt tusschen 200 en 1000 m. zeehoogte. Zie voor deze tegen rheumatiok aangewend on voorts als parfum cultuur Hcync, Nutt. PI. Nod. Ind., od. J1 (1927), blz. 310— gebruikt/[^]

12, r ^ GLORIOSA SUPERBA. L. (Aanvulling van deel T, blz. 3%, wa/raan de giftigheid van do plant te wijten de *Fungi*. De biefstukzwam heeft een hoed tot wel 30 cm. voor tot een hoovcelheid van doorsnede en 2 ii 3 cm. dik. Zij is uitstekend eetbaar on komt 0,

GMELENA MOLUCCANA Backer, fam. *Verbevaccae*. (G. macrophylla Wall., Vitex moluc-cana Bk). Titi (MAL. MOL.), Toehoe, Toeroc (HAL- MAHÉRA). Tot 27 m. hooge boom uit de Moluk- ken met licht, doch duurzaam, voor prauwen zeer geschikt hout, waarvan een witte en een roode vorm voorkomt; de witte is het meest geschikt en wondt evenals de roode ook tot dit doel

aangenlant.

GORDONIA EXCELSA Bk, fam. *Thecacca*. Madang kataping (MIXAXGK.), Ki mandjel, Ki sapi (SOEXD.). Over den geheelen Archipel voorkomende, 20—40 m. hooge boom, tusschen 1000 en 1700 m. zeehoogte, waarvan het hout, behalve voor huishouw, ook voor rijststampers en fijne houtwerken gebezigd wordt. Op pasars zijn de groote bloemen wel eens aangetroffen, welke sterk op die van poespa gelijken/

GREVILLEA ROBUSTA A. Unn., fam. *Proteaceae*. Salamandar (SOEXD.). Silky oak is in- heemsch in Australië als schaduwboom en weg- beplanter en wordt voor herbossehing gebruikt. Het hout is bruikbaar voor theekisten, doch soortelijk zwaarder dan dat van Albizzia/ GYMNOPUS ALBUMINOSUS (Berk.) /an Overeem, behoorende tot de *Fungi*. Djamoer rajap (vuig. MAL.), Soepa boelan, S. rinjoeh, S. sanggal (SOEXD.). De termietenzwam is in geheel Ned.-Indië zeer algemeen en behoort bij de inheemsche bevolking tot de meest gezochte lekkernijen. Komen na het doorkomen der regens de larons (zie LARON) te voorschijn, dan steken de inlanders daar een stokje in den grond, wetende, dat daar vroeger of later de paddestoelen zullen opschieten. Men braadt ze in een pan met wat zout, uien en lombok. Ook Gymnopus micro- carpus (Berk. & Broome) van Overeem, een in den Archipel algemeene paddestoel, wordt door de bevolking veel gegeten, evenals op Ceylon.

GYROCARPUS AMERICANUS Jacq., fam. *Hernandiaceae*. (G. asiaticus Willd., G. Jacquini Roxb.). Gangangan, Gedreg (JAV.), Ham boei (ALOR), Bonak boesoek (TIM.). Boom tot 25 m. hoog en 80 cm. dik, verbreid over de tropen der gcheele wereld, (op Java alleen in Besoeki gevonden, beneden 50 m. zeehoogte, \vaar"van de zuilvormige stammen kano's worden vervaardigd); het hout is echter weinig duurzaam. De vruchten hebben opvallende vleugels./ jP INTSIA AMBOINENSIS Thoukrs (Afzelia bijuga A. Cray), fam. *Leguminosae*. Moluksch ijzerhout, Merbaoe (MAL.), Merbo (SOEXD.). Tot 35 m. hooge en 1 m. dikke boom, vooral in de kuststreken, op Java in het Westen zelden voorkomend, doch door den geheelen Archipel verspreid vooral in het Oosten op Celebes en in de Atoluk- ken veel op koraaleilanden, herkenbaar aan de groote platte peulen, de 2- jukkige bladeren en de gladde aschgrijze schors. Het door groote sterkte en duurzaamheid uitmuntende hout is zeer gezocht voor huizen- en bruggenbouw en het maken van meubels; het is in bestorven toestand bruin tot zwartbruin of lichtrood en soms (Minaliasa) fraai gevlamd. Het schijnt niet bestand te zijn te

vert het Palembangsch ijzerhout, dat niet aangetast wordt door witte mieren. Het lichtbruine hout laat zich goed polijsten en is o.a. op Zuid Celebes in zeer groote afmetingen te verkrijgen. Het" is-3iiirzaam en goed te bew'keren en wordt gezocht voor huizen-, bruggenbouw, meubels, enz.

INTSIA PLURIJUGA Harms, fam. *Legumi- nosac*. Tos lèlakè, Doworokomè (HALMAHÉRA). Woudreus van Halmahéra en Nieuw Guinee, tot 51 m. hoog, evenalsTde andere /ctala-soorten op geringe hoogte boven zee voorkomend; het geelbruine breede kernhout staat in hoog aanzien w'e- gens zijn duurzaamheid en sterkte en wordt gebruikt voor huizen- en bruggenbouw/

DERRIS ELLIPTICA (Aanvulling van suppl. afl. 27, blz. 33S). Zie TOEBA.

J COÖPERATIE IN NED.-INDIË. Historische ontwikkeling. Aan het eind van de vorige eeuw' is men begonnen met proefnemingen om te komen tot een goed credietstelsel voor de inheem- sche bevolking. In 1895 werd door den assistent- resident E. Sieburgh, in samenwerking met vier Javanen, de Poervokertosche Hulp-, Spaar- en Landbouwcredietbank opgericht. Toen in 1897 de assistent-resident W. P. D. de Wolff van Westerrode te Poenvokerto, werd geplaast, stelde deze de reglementen en administratieve modellen voor deze bank op en in een artikel in het Tijdschrift van Nijverheid en Handel zette hij in 1898 zijn denkbeelden uiteen omtrent het oprichten van dergelijke landbouwcredietbanken. Behalve met deze banken trachtte hij het doel ook te bereiken met désa-coöperaties, samengesteld en beheerd door belanghebbenden. Deze organisaties beschouwde De Wolff als de ideale instellingen, w'aarvan veel viel te verwachten. In zijn verloftijd (1900) had hij studie gemaakt van de werking der boerenleenbanken volgens het stelsel van Raiffeisen en van Schulze-Delitzsch en hij was ervan overtuigd, dat dorpsbanken op Raiffeis- senschen grondslag er veel toe zouden kunnen bijdragen, om op Java en Madoera de landbouwers op te heffen. Bovendien liet hij zich beïnvloeden door de zoogenaamde ontdekking van Du- perncix, Crosthwaite(beide ambtenaren in Noord - Britsch-Indië) en Nicholson (ambtenaar in Zuid- Britsch-Indië), die in hun geschriften de stelling verkondigden, dat op het gebied van coöperatie het Oosten veel beter voorbereid was dan het Westen. In de trekken van saamhoorigheid en in de vormen van samenwerking der primitieve dorpsgemeenschappen zagen zij duidelijk de coöperatieve beginselen aanwezig, welke zij zoo geschikt achtten voor de oprichting van landbouwcredietbanken.

Het vurig pleidooi van De Wolff van Westerrode heeft veel invloed gehad. Het Vrdkscrediet- wozen (zie aldaar; Dl. IV, blz. 005 en suppl. afl. 23, blz. 713) is van toen af een zaak van algemeene belangstelling geworden. Ware zijn advies gevolgd, dan zou wellicht Ned.-Indië, evenals Britsch-Indië, duizenden coöperatieve credietorganisaties rijk zijn geworden. Het lot heeft anders gewild. De aandrang uit Nederland liet geen tijd tot verdere proefnemingen door De Wolff van Westerrode. De Regeering was tot het inzicht gekomen, dat verschaffing van goedkoop crediet het middel zou zijn om de welvaart van de inheemscho maatschappij omhoog te brengen. In de ramspoedige jaron van oogst- mislukking (1901 en 1902) moest wat gedaan wor

gen paalworm.

INTSIA BAKERI Prain. (Afzelia palembanica Baker, non Miq.), fam. *Leguminosae*. Merbaoe (MAL.). Groote, zware boom tot 45 m. hoog als de voorgaande, doch met zekerheid alleen bekend op vochtige gronden of nabij zoetwater tot op 300 m. zeehoogte in Malaka, Sumatra en Celebes, le

den, de onderzoekingen dienden te worden gestaakt, men moest kunnen bogen op resultaten. Daarom werden op grootc schaal door de Overheid credietbankjes opgericht.

Voor credietcoöperatie nu is overhaasting doodond. De Wolff van Westeroede heeft dan ook, maar te vergeefs, tegen een verdere, te snelle uitbreiding van bankjes gewaarschuwed. Men heeft zich in Indië tevreden gesteld met een tusschenvorm tusschen „people bank” en „popu- lar bank”. De Overheid zou de oprichting van deze banken in de hand werken, controle er op oefenen en zitting nemen in het bestuur. De belanghebbenden zouden geld bijeenbrengen, waardoor zij medebeheer kregen. Eén of twee keer 's jaars zou een algemeene vergadering gehouden worden. Van de coöperatieve beginselen, welke men op het oog had, is in de praktijk niets terecht gekomen, zoodat het Volkscredietwezen met coöperatie niets heeft uit te staan. Economische opvoedende kracht gaat betrekkelijk weinig uit van de volksbanken. Zij staan buiten de samen leving der leeners.

De désabanken daarentegen genieten reeds zekere populariteit bij de bevolking; uit eigen beweging heeft zij meermalen bij het Volkscredietwezen om hulp verzocht, bij het oprichtcn van een désabank, een begin van eigen initiatief, de voorbode van zelf aanpakken. Toch zijn er belangrijke bezwaren tegen de laatstgenoemde bankjes. Om de administratie niet te bezwarend te maken, is men genoodzaakt zich te houden aan enkele schemata van credietverlencing. Voor in- dividueele aanpassing van de credietvoorwaar- den is ook het lecnrecorps dezer bankjes te groot. Een coöperatieve credietvereeniging moet niet meer dan 80 leden tellen, terwijl de dorpsbankjes gemiddeld aan 200 personen geld uitleenen. Het Volkscredietwezen heeft ongetwijfeld goed werk verricht door de hoogc rente (dikwijls 100% in de désa) terug te dringen, door aan den credietmood der bevolking tegemoet te komen en liet welvaartspeel voor inzinking te bewaren. Opvoedcnde krachten en denkbeelden van de désabankjes werden indirect medegecedeerd aan de Inlandsche volks huishouding, doch wat het volkscrediet- wezen zoo goed als niet heeft kunnen tot stand brengen is de productiviteit van den inlandschen handel en landbouw beïnvloeden. Wil het volkscredietwezen wat voor den landbouw beteekc- nen, dan moet het crediet gemakkelyk en snel verstrekbaar zijn. Ook de désabanken met hare kleine uitleensommen, gemiddeld / 13 per leening en doorgaans wekelijkscho termijnafllossingen, zijn voor den landbouw onbruikbaar.

Bij een vergelijking met do Br.-Indische landbouwcredietorganisaties worden deze bezwaren te duidelijker. Hier leent men uit tegen een rente van 9³/_g%, dus minstens 6% lager dan de volksbanken. De uitleensommen zijn aanzienlijk groo- tor en de uitlencingstennijnen langer. In Br.- Indië is de stoot tot de coöperatie door de regec- ring gegeven; deze heeft het initiatief genomen, maar zij heeft de volksbelangstelling voor dezen vorm van samenwerking weten wakker te schudden. Zij heeft het onder haar aansporing, haar leiding en scherpe controle ten slotte aan het volk zelf overgelatcn om het werk te doen. Zoo zijn de- zo coöperaties met veel moeite en bezwaar opgegroeid in den eigen kring. Zij zijn een bestanddeel van het volksleven geworden. Het is een volk

zaak, het is een volksbeweging, die duizenden tot belangeloos werken voor do gemeenschap brengt, miljoenen tot bewuste samenwerking opvoedde met vorming van kernen, waarvan opvoedende kracht voor het geheele volk uitging. De coöperatie heeft dus in Br.-Indië een grootc sociale pae- dogogische beteekenis.

Er zijn bijzondere oorzaken geweest, waarom in Ned.- Indië het zaad der coöperatie zoo slecht is opgeschoten en wel voornamelijk de volgende:

1. De volksontwikkeling was in het begin dezer eeuw zeer gering. Het intellectuele deel der bevolking was aan het rationalistisch denken nog niet toe. Westersch onderwijs was nog niet doorgedrongen en er bestaat bijna geen grooter hinderpaal voor de coöperatie dan ongetletterdheid.

2. De coöperatie stelt als voorwaarde de geldhuishouding, geen productenhuisliouding. 3. De désa's waren door gebrek aan goede wegen vaak dorpsrepubliekjes, te vergelijken met die van Europa in de middeleeuwen. Contact met de buitenwereld was gering. Willen echter inkoopsc- en verkoopscöperatics levensvatbaarheid hebben, dan is kennis der wereldhuishouding noodzakelijk. Creditcoöperatie veronderstelt reeds een gedifferentieerde maatschappij. 4. Indië mist een middenstand, zooals Br.- Indië dien kent. In het laatstgenoemd land berust de coöperatieve beweging juist bij deze categorie van personen, die de stuwkracht der samenleving zijn. Deze klasse levert ook het bedrijfskapitaal der centrale banken, die weer de primaire bankjes financieren.

5. De Inheemschen hebben de gewoonte om het crediet te gebruiken voor consumptieve doeleinden en gebruiken het geld om de periode van schaarselct door te komen, in principe dus een schuldconversie a priori en a posteriori. De coöperatie bestrijdt zooveel mogelijk deze wijze van handelen en stelt de productiviteit op den voorgrond. G. De Oostersche maatschappij kent niet, zooals de Westersche, het individualisme. Men vindt in de désa meer het groepsverband; daar heeft men zich nog niet vrijgemaakt van de gemeenschap. Men heeft de gemeenschap noodig om tot ontplooiing van zich zelf te komen, vandaar de arbeidsgemeenschappen. De Westersche coöperatie is gegrond op den wil van de vrije persoonlijkheid; in levensinstelling zijn dus de beide coöperaties zeer verschillend. De coöperatieve beginselen van de désa wortelen veel meer in de algemeene zedelijck opvattingen van wat behoort, wat adat is, dan dat zij voortkomen uit den volkomen vrijen wil van do gemeenschapsleden, die hier een weg zien hun eigenbelang te dienen door bevordoring van een gemeenschappelijk belang. Zal do coöperatio willen slagen, dan zal zij moeten aansluiten bij wat onder de bevolking leeft. Erkend zij, dat de coöperatie een zeer belangrijk maatschappelijk voordeel heeft, omdat ze de sociale individuen, die zich niet meer willen onderwerpen aan de oude adat, kan opvangen in een nieuw verband. 7. Tot voor kort bestond het zelf aanpakken zoo goed als niet, er was geen zelfwerkzaamheid en zoolang de aandrang daartoe niet bestond, kon van coöperatie niets komen.

8. Indië heeft tot op heden nog geen moeilijke landbouwcrisis doorgemaakt, zooals Europa en Br.-Indië, waardoor de drang tot sterke aaneensluiting nog niet zoo noodig was. 9. Er was tot voor enkele jaren geen geschikte coöperatieve wettelijck regeling voor de Inheemschen. De wet

van 1915 was onbruikbaar, eerst de wet van 1927 bracht hierin verandering.

Hoewel vele der genoemde oorzaken nog bestaan, zijn de toestanden op Java vooral in de laatste tien jaren zeer verbeterd door de intensieve aanraking van het Westen met het Oosten. Eerst in 1920 werd een Coöperatie-commissie ingesteld en deze vond het Volkscredietwezen den meest geschikt dienstdienst om de coöperatie daarmee te verbinden.

II. *Decoöperatieve w e l l e l i j k e r e g e l i n g e n .* *Regeling van 1915.* Het was in 1915, dat er een regeling voor de coöperatieve vereenigingen in Ned.-Indië (Ind. Stb. no. 431) tot stand kwam, geldende voor alle bevolkingsgroepen. De Nederlandsche wet was als voorbeeld genomen en hierdoor was de regeling minder geschikt om aan de inheemsche coöperatie een goede basis te verzekeren. Daarom stelde het Gouvernement in 1920, onder voorzitterschap van Prof. Dr. J. H. Boeke, oud-Adviseur voor Volkscredietwezen en Coöperatie, een Coöperatie-Commissie in, die o.m. had te onderzoeken, welke betrekkenis de coöperatie voor Indië zal kunnen verkrijgen en met welke middelen daaraan uitbreiding zal zijn te geven. In haar rapport van 1921 heeft deze Commissie aangegeven, wat naar haar oordeel voor de Inlandsche coöperaties op het terrein van wetgeving, organisatie, propaganda, inspectie en controle vereischt was. Voorts is in dit rapport een overzicht opgenomen van hetgeen reeds aan coöperaties in Indië bestond. Kort daarop werd Prof. Boeke uitgenoodigd om een ontwerp samen te stellen van een nieuwe coöperatieverordening voor Inheemsche vereenigingen. De regeling van 1915 was n.l. vooral voor kleine organisaties van Inlanders met weinig draagkracht een sta-in-den-weg. De oprichting moest zeer eenvoudig zijn; de coöperatie behoorde Inlandsch en niet Europeesch rechtspersoon te wezen. Met andere woorden: differentiatie volgens behoefte was noodzakelijk. Eerst in 1927 werd een regeling *I n l a n d s c h e c o o p e r a t i e v e v e r e e n i g i n g e n* uitgevaardigd.

Regeling van 1927. Deze speciale regeling verschilt op talrijke punten van die van 1915. Prof. Boeke vat de verschilpunten als volgt samen: 1. De gang van zaken bij oprichting is hoogst eenvoudig en goedkoop (art. 7); 2. de opgerichte coöperatie is Inlandsch rechtspersoon, d.w.z. zij is bevoegd tot het aangaan van de rechtshandelingen, welke aan Inlandsche natuurlijke personen zijn toegestaan (art. 3); 3. zij geniet verschillende geldelijke voorrechten, vooral ten aanzien van het zegelrecht (o.a. art. 7, 10 en 12); 4. zij is in sommige opzichten in haar vrijheid beperkt: de inrichting van haar boekhouding wordt door deskundigen vastgesteld (art. 17); zij moet een reserve vormen (art. 19) en deze, indien buiten het bedrijf belegd, bij bepaalde instellingen deponeren (art. 20); indien zij een credietvereeniging van landbouwers is, zal de aansprakelijkheid van haar leden onbeperkt moeten zijn (art. 27); zij kan, als zij aandeelenkapitaal heeft, beperkt worden in 'de uitkeering van bedrijfsoverschotten aan haar aandeelhouders (art. 31); 5. aan de overheid zijn ten aanzien van deze coöperatieve vereenigingen verschillende bevoegdheden voorbehouden; zij mag, onder de noodige waarborgen tegen willekeur, erkenning weigeren (art. 2); zij mag de inrichting van de boekhouding voor

schrijven (art. 17); zij heeft recht van controle op het bedrijf der vereeniging (art. 22—25); zij heeft het recht van ontbinding, alweder onder de noodige waarborgen (art. 32); en het recht om in dat geval de zaken van de vereeniging te vereffenen (art. 37).

Inlanders, die zich met betrekking tot de behartiging van stoffelijke belangen willen aaneensluiten, zijn echter volstrekt niet verplicht om zich daarbij te onderwerpen aan de „Regeling Inlandsche coöperatieve vereenigingen”. Zij kunnen of trachten het zonder rechtspersoonlijkheid te stellen, of zich organiseren overeenkomstig de beginselen van de regeling van 1915, dan wel volstaan met een gewoon zedelijk lichaam te vormen en rechtspersoonlijkheid aanvragen op grond van het desbetreffend Koninklijk Besluit van 1870 (Ind. Stb. No. G4). Prof. Boeke heeft bij de opstelling van de Regeling van 1927 gebruik gemaakt van de Britsch-Indische wet op de coöperatieve vereenigingen van 1912.

III. *Decoöperatieve vormen in Indië.* In Indië bestaan honderden coöperatieve of z.g. coöperatieve vereenigingen met stille werkzaamheid, zonder propaganda en zonder dat naar buiten veel blijkt van hun actie, soms zelfs zonder schriftelijke reglementen. Dikwijls worden zulke vereenigingen slechts voor een korten tijd opgericht; andere bestaan enkele jaren en houden dan plotseling op, doordat er geen goede leider meer te vinden is. Veelal zijn ze er niet op gesteld, dat de regeering zich met hare zaken bemoeit.

Een volledige opgave van de bestaande coöperatieve vereenigingen te geven is dan ook niet mogelijk. In het Verslag van de Coöperatie-Commissie van 1921 treft men een (nu natuurlijk verouderde) lijst aan van 53 coöperaties voor Java en Madoera, welke aldus zijn ingedeeld: 12 Credietcoöperaties, alle Inlandsch; 15 Productieve Associaties, op één Chineesche Vereeniging na, alle Inlandsch; 40 Coöperatieve Verbruiksvereenigingen, waarvan 28 Inlandsche, 7 Europeesche en 5 van gemengde bevolkingssamenstelling. De vereenigingen van de Buitengewesten worden als volgt ingedeeld: 19 Credietcoöperaties, alle Inlandsch; 30 Productieve associaties, alle Inlandsch op twee na met gemengde bevolkingssamenstelling; 14 Coöperatieve verbruiksvereenigingen, waaronder twee zuiver Europeesche en de overige 12 vereenigingen van zuiver Inlandsche samenstelling.

Een volledig overzicht van aantal en aard der coöperaties, die op den voet van Ind. Stb. 1927 No. 91 zijn ingeschreven en daardoor Inlandsche rechtspersoonlijkheid hebben verkregen, is te krijgen op het bureau van den Adviseur voor Volkscredietwezen en Coöperatie te Batavia. Deze coöperaties, op het oogenblik (1931) 67 TIRT in aantal en meorendoels credietcoöperaties, vormen echter nog maar een gedeelte van het totale aantal vereenigingen, die coöperaties zijn of zich onder dien naam aandienen. Op dit bureau verzamelt men echter ook gegevens over de niet-ingeschreven, „wilde” coöperaties, aan de hand van politierapporten en dergelijke. Voorts valt in de Inlandsche periodieken en in uitgaven als het *Blaadje* van het Volkscredietwezen en in de jaarverslagen van Volkscredietwezen en Landbouwworlichtingsdienst ook nog een en ander hieromtrent te vinden.

1. *Credietcoöperaties.* Ofschoon in Indië reeds een goed georganiseerd volkscredietwozen functioneert, dat vooral Java met een vrij dicht net bedekt, is de neiging der bevolking om credietcoöperaties op te richten sterk. Men kan dit verklaren uit een nog altijd groot blijvende credietbehoefte; uit het feit, dat de ontwakende zelfwerkzaamheid op coöperatief gebied in de credietcoöperatie het gemakkelijkst hanteerbare apparaat vindt; uit de zucht om de winsten, die officieele credietinstellingen als desabanken uit de leeningen der bevolking trekken, voor zich zelf te houden en hierover naar eigen goeddunken te beslissen; uit het aantrekkelijk vooruitzicht van meer goedmoedelijkheid en souplesse in de verhouding tusschen bank en debiteur. Verlangen naar lagere rente geeft doorgaans niet de stimulans. Wat organisatie en administratie betreft, dient de desabank veelal tot voorbeeld.

In Soerabaja was het voornemen om enkele desas' in het gemeenteverband in te lijven, waarmee de desabanken zouden ophouden te bestaan, eind 1925 aanleiding, dat deze banken noodgedwongen werden omgezet in credietcoöperaties. De Indonesische studieclub werd genegen bevonden het toezicht op deze verenigingen — en daarmee haar opvoeding in coöperatie — op zich te nemen. Dit leidde tot de oprichting van nieuwe credietcoöperaties, onder de auspiciën van de Studieclub, in kampongs te Soerabaja, waar tot dusver geen speciaal credietinstituut bestond. Zodoende werken nu in die stad een dertigtal bankjes. Typeerend is het verschil tusschen de geconverteerde dorpsbankjes, welker leden de meer passieve en voor den gang van zaken onverschillige houding van den oorspronkelijken desaleener hebben bewaard, en de nieuw opgerichte coöperaties, waar do leden hun instelling als „eigen” voelen en er levendig belang in stellen. Gezien dit laatste feit en de enthousiaste leiding van de Studieclub, mag men voor de toekomst dezer instellingen goede verwachtingen koesteren. Ook hier heeft men het systeem van verplicht sparen, dat in zwang is bij de dorpsbanken op Oost Java, overgenomen. Men vindt dit in het heffen van een hoog percentage boven de hoofdsom, van hetwelk slechts een deel voor interest dient. In de vastenmaand worden deze spaargelden uitgekeerd. Te Soerabaja valt een streven te bespeuren om deze jaarlijksche terugbetalingen geheel of gedeeltelijk te doen vervallen, daar zij dikwijls weinig economisch besteed worden.

Ook te Malang is een begin gemaakt met de omzetting van enkele desabanken in coöperaties om dezelfde redenen, die hiertoe te Soerabaja noopten.

Waar men niet te maken heeft met speciale credietcoöperaties, speelt de credietfunctie niettemin dikwijls een belangrijke rol.

2. *Verbruikcoöperaties.* Inlandsche verbruikcoöperaties springen in den laatsten tijd als paddestoelen uit den grond, uiteraard in de steden onder de menschen met vaste inkomens. Kleine ambtenaren en employé's, in handel en industrie werkzaam, hebben doorgaans de leiding. Alleen te Soerabaja valt het aantal dezer verenigingen reeds op 150 5, 200 te schatten. Dikwijls begaat men de fout bij den opzet teveel ineens te willen, direct een complete toko in te richten en allerlei doelstellingen naast den aanschaf van goede en

goedkope waren na te streven. De verdeling van het bedrijfsoverschot heeft nog bijna algemeen plaats op aandeelbasis. Contante betaling beteekent voor maandelijks-bezoldigden, aan het begin van de nieuwe maand. Ongetwijfeld hebben vele verbruikcoöperaties slechts een kort bestaan, maar dat neemt niet weg, dat men onder deze verenigingen er ook dikwijls een aantreft, die al jaren lang goed loopt. De sterk ontwikkelde kettinghandel — doorgaans in handen van Chi-nezen — en de plaatselijke prijsvorming van vele producten in het binnenland, als gevolg van marktversnippering, maken, dat bij een beetje handelskennis reeds bij bescheiden omzetten zeer goede zaken gedaan kunnen worden. In den drang tot oprichten van verbruikcoöperaties schuilt ongetwijfeld een stuk nationalistisch voelen: men wil zich en zijn volk bevrijden van de economische overheersching van den Chinees. De animo voor consumentenvereenigingen is hier dan ook veel krachtiger dan in Britsch-Indië met zijn inheemschen handelsstand. Aan eigen productie, het einddoel van de coöperatieve verbruikvereenigingen, is men nog nergens toese-komen.

De geringe behoefte aan Inlandsche rechtspersoonlijkheid voor verbruikcoöperaties, de grootere capaciteit tot „selfhelp” door de grotere ontwikkeling harer leden, de vrees voor aanslag in de vennootschapsbelasting, een zekere warshheid van Regeeringsinmenging wat ontwakend nationalisme kan meebrengen, gebrekkige of onjuiste voorstelling van de overheersbemoeyenis, dit zijn alle redenen, waarom tot nu toe nog maar enkele verbruikcoöperaties zich hebben laten inschrijven door den Adviseur.

3. *Productiecoöperaties.* a. Nijverheidscoöperatie, coöperatie van handwerkslieden, komt in Indië zoo goed als niet voor. Gezien de teleurstellende ervaringen, hiermee in Europa opgedaan, lijkt het zeker niet verantwoord, van de ontwikkeling hiervan a priori goede verwachting te hebben, al zullen enkele verenigingen van dit type wel goed werk kunnen doen.

b. *Landbouwcoöperaties.* Coöperaties van dit soort zullen op den duur zeker goede kansen van slagen bieden. Voor de toekomst mag men hiervan wellicht nog het meest hopen voor de ontwikkeling van den inheemschen landbouw en daarmee voor den economischen vooruitgang van Indië. Men denke vooral aan den stimulerenden invloed, die van een goed georganiseerde verkoopvereening uitgaat op het kleine boerenbedrijf; onafhankelijkheid van den plaatselijken opkoper, verzekerd afzet, hoogere waardeering van betere kwaliteit, loonend transport voor mindere kwaliteit, hooger aandeel in den eind-prijs door meer rechtstreeksche aanraking met den consument. Op dit gebied heeft coöperatie echter nauwelijks een begin gemaakt. De veel hoogere eischen, die deze vorm van samenwerking aan coöperatoron stelt om de geringer ontwikkeling op het platteland, zijn hiervan de oorzaak. Vooral waar men zich niet kan of wil beperken tot afzet van hot ruwo product, doch aan den verkoop een min of meer gecompliceerde verwerking laat voorafgaan, wordt de behoefte aan en de afhankelijkheid van een bekwaam bedrijfsleider spoedig de klip, waarop de vorconing strandt. Op het gebied van verkoop van theeblad uit bevolkingstuinon, afzet van groenten door een

groentenverzendvereniging, aanhouden van den katjangooft tot tijden van betere prijzen, enz. is door den Landbouwvoorlichtingsdienst niettemin reeds waardevolle pioniersarbeid verricht.

Coöperatieve aankoopverenigingen komen tot nu toe niet of sporadisch voor. Ook ziet het er niet naar uit, dat dergelijke verenigingen als zelfstandige organisaties in de toekomst een groote vlucht zullen nemen. (Vee)voer — in Europa een belangrijk artikel van de aankoopverenigingen — heeft hier zoo goed als geen markt.

Naar kunstmest, hoewel in toenemende mate aangewend in den Inlandschen landbouw, is doorgaans slechts een- of tweemaal in het jaar vraag, zoodat een hierop gegrond bedrijf geen inhoud aan de coöperatie geeft en het coöperatieve leven niet prikkelt. Enkel in die streken, waar mest regelmatig het heele jaar door wordt afgenomen, of (en) waar bibitvoorziening geregeld de aandacht vraagt, zou van een afzonderlijke aan- koojvereening sprake kunnen zijn. In het mee- rendeel der gevallen zal mestlevering, evenals eventueel het verschaffen van landbouwgereedschap, beter een nevenfunctie kunnen zijn van een boerenleenbank.

Een vorm van landbouwcoöperatie, die tot nu toe het meest in trek is bij de bevolking, is de gemeenschappelijke exploitatie van een bedrijf, waarvoor men in de vereeniging kapitaal of gronden inbrengt. De teelt van overjarige handelsgewassen (thee, rubber, enz.) staat daarbij meestal op den voorgrond. Uiteraard heeft men hier meer met mengvormen te maken van eigenlijke coöperatie en naamlooze vennootschappen. De ontwikkeling gaat dikwijls uitgesproken in de laatste richting.

IV. R e g e e r i n g s b e m o e i e n i s . Eerst sedert de z.g. „Regeling Inlandsche coöperatieve vereenigingen” in 1927 van kracht werd, of nauwkeuriger nog, na de studiereis van den vroe- geren en den tegenwoordigen Adviseur naar Britsch-Indië in 1928/29, kan men met recht spreken van een actieve regeringsbemoeyenis met Inlandsche coöperatie. De wettelijke regeling is daarvoor het uitgangspunt. Zij komt overeen met die van Britsch-Indië en Japan en behoort dus tot het type eener aprioristische wetgeving van uitgesproken sociaal-politieke strekking. Dit aprioristisch karakter brengt mee, dat men zich vooral in de eerste jaren nauwkeurig rekenschap moet geven van haar geschiktheid voor de practijk. Vandaar dat nu reeds wetswijzingen aanhangig zijn gemaakt, die het ambtelijke en stroeve karakter beoogen te verminderen en te verzachten door verontambtelijking, indianiseering en meer volledig zelfbeschikkingsrecht der coöperatieve beweging. Deze wijzingen willen n.l. mogelijk maken: 1. het door den Adviseur van regeer- ringswege uitgeoefende toezicht te delegeren behalve aan ambtenaren, ook aan Inlandsche particulieren of Inlandsche organisaties; 2. de controle intern, d.w.z. door de leden zelf, te doen geschieden, of anders door een vertrouwensman, door de vereeniging zelf voorgesteld en goedgekeurd door den Adviseur of toezichthouder; 3. coöperaties na verloop van eenige jaren op haar verzoek te ontheffen van voogdij.

De practijk van coöperatie als vorm van sociale politiek is nog maar zeer kort geweest, maar met het oog op de voorloopige resultaten valt te verwachten, dat de wettelijke regeling, mits toe

gepast in haar gewijzigden vorm, een bruikbare grondslag zal zijn ter verwezenlijking van hetgeen de Regeering zich hiervan voorstelde.

Daarvoor is het echter noodig, dat veel nog heerschend misverstand wordt weggenomen en de juiste bedoeling der Overheid overal doordringt. Dit is een kwestie van tijd, die nauw samenhangt met de sterkte van den staf aan coöperatieambtenaren, verbonden aan het kantoor van den Adviseur. Tot nu toe staat den Adviseur één afzonderlijke kracht ter beschikking. Wel ligt het niet in den opzet overal over te gaan tot het aanstellen van coöperatieambtenaren met bepaalde ressorten. Veeleer wordt samenwerking gezocht met inheemsche intellectueelen en met inheemsche organisaties, als daar zijn de Studieclub, Boedi Oetoino, Moehammadijah, enz.

Directe geldelijke hulp aan de coöperatieve beweging is in beginsel mogelijk door het parais- seeren van een post van dien aard op de begroo- ting. Daar de Overheid nog geheel aan het begin staat van de uitvoering harer taak op coöperatief gebied, is intusschen nog maar weinig fi- nanceele steun noodig geweest. De Adviseur doet voor het houden van toezicht een beroep op de belangeloze medewerking van de voormannen uit het volk; enkel de werkelijk gedane uitgaven, als voor vervoer, huren van vergaderlokalen en dergelijke, worden vergoed. De controle voerder wordt voor zijn diensten door de betrokken coöperatie betaald.

Literatuur: Dr. A. J. C. Krafft, Coöperatie in Indië. Een sociaal-paedagogisch vraagstuk, 1929; Dr. J. H. Boeke, Inlandsche Coöperatie en hare wettelijke regeling bl. 5—14, Kol. Studiën 1916/17; Stelsel en inhoud van de verordening op de coöperatieve vereenigingen. Tocge- licht door Dr. J. H. Boeke met raadpleging van Mr. K. L. J. Enthoven (1918); Stelsel en inhoud van de Regeling Inlandsche Coöperatieve Ver- eenigingen (Stb. 1927 No. 91), uitgegeven door Volkslectuur; Verslag van de Coöperatie-Com- missie (met voorwoord van Prof. Dr. J. H. Boeke) 1921; A. D. A. de Kat Angelino, Staatskundig beleid en bestuurszorg, in Ned.-Indië, Ie deel blz. 934—1006, 1930 en 2c deel blz. 357—360, 1930; H. Carpentier Alting, Coöperatie van InlandersTijdschrift v. B. B. 1911, blz. 92—113; Blaadje voor het Volkscredietwezen; Dr. J. H. Boeke, Indonesische Volksbanken, Kol. Studiën, Juni 1929; dezelfde, Coöperatie in Br. Indië, Verslag van een dienstreis, 1929; Dr. J. C. W. Cramer, Het Volkscredietwezen in Ned. Indië, 1929; G. J. D. C. Goedhart, De coöperatie in Ned. - -Indië, Kol. Studiën 1919, III, blz. 92—96. Met naschrift door O. P. Besseling, blz. 97—105; Handleiding bij de oprichting van coöperatieve vereenigingen voor Inlanders, 1918, Dienst van het Volkscredietwezen; Jaarboeken van het Dop. v. L. N. H.; Jaarverslagen van het Volkscredietwezen; Het Koloniaal Verslag, o.a. 1924 en 1926. Dr. G. H. van der Kolff, Iets over coöperatie, Blaadje voor het Volkscredietwezen, Febr. 1930, no. 2.; Coöperatie en Overheid, de Stuw van 15/7-'30 en Blaadje voor het Volkscredietwezen, Sept. 1930, Report of the Jerusalem meeting of the International Missionary Council 1928, deel VI: The Christian Mission in relation to Rural Problems; E. L. K. Schmülling, Een en ander over Coöperatie in Indië, 1908—1917; dezelfde, Over Coöperatie en do betoelcenis daar

van voor Indië. Boudong 1912; Twee Inlandsche theeplantcrassaties in de Preanger Regentschappen. Uitgave Dep. L. N. H.; Dr. L. J. Vroom, De bevolkingstheecultuur in de Residentie West Prangan 1928; Mr. L. A. de Waal. Hot uitstel van de invoering van de nieuwe coöperatie-wetgeving, enz. Ind. Gen. Fehr. 1926; V. Zimmermann, Samenwerking van Inlandsche planters. Kol. Studiën, blz. 420—425, 1916/17/

TOEBA (*Derris elliptica*) (Aanvulling van 151. IV, blz. 384). *Derris elliptica* is sedert eeuwen in den Ned.-Indischen Archipel bekend door het bijzonder werkzaam vischvergift, dat de wortels van deze plant bevatten. Het is een liaan, welke tot 15 m, hoog klimt, terwijl een dikte van 20 c.m. bereikt wordt. Men treft haar aan over den geheelen Archipel van de laagvlakte tot op een hoogte van 1500 m., op niet te droog terrein, in bosschen en tusschen struikgewas, alsmede langs de oevers der rivieren. Op de Oostkust van Sumatra wordt zij, zoowel in de Maleische als in de Bataksche kampoengs, in het klein aangeplant. In West Borneo wordt de *Derris* op vrij groote schaal door Chineezzen verbouwd voor export naar Singapore.

Werd de *Derris elliptica* vroeger het meest als vischvergift gebruikt, ongeveer 7 jaar geleden ontstond er vraag naar toeba wortel voor de Europeesche tabaksondernemingen ter Sumatra's Oostkust, waar men een extract daarvan gebruikte als verdelgingsmiddel tegen bladluizen. Deli-tabak is een uiterst teer gewas, dat aan de insecticiden den eisch stelt van absolute onschadelijkheid voor het blad. Het uit de *Derris elliptica* bereide extract is daarom voor dit doel bij uitstek geschikt, omdat het de luis doodt en daarbij in onbeperkte hoeveelheden op de planten gespoten kan worden, zonder daaraan eenige schade te veroorzaken.

Aangezien toeba-extract als contact-gif op de luis werkt en de bevochtiging van alle luizen noodig is, speelt bovendien de lage prijs een groote rol, daar alleen rijklijko bespuiting goede resultaten kan opleveren. De bereiding van het extract is niet duur, omdat geen concentreeren of conserveeren noodig is, althans niet voor het gebruik op de tabaksondernemingen, waar het direct verbruikt wordt, terwijl de aanmaak geschiedt al naar gelang er vraag bestaat.

Ten behoeve der tabaksondernemingen heeft het Deli Proefstation zelf de bereiding van toeba-extract ter hand genomen en leverde gedurende 1926 t/m 1929 resp. 35.000, 77.000, 50.000 on

65,0 liter af. De grondstof voor de extractbereiding werd eerst grotendeels van rubber-ondernemingen ter S.O.K. betrokken, die *Derris* als catch-crop tusschen jonge rubber plantten. Nadien kon men echter goedkoop in Malaka ter markt, waar de cultuur van vrij groot belang is; er worden daar twee soorten verbouwd, n.l. de *Derris elliptica* Benth (toeba poetih) en de *Derris malaccensis* Prain (toeba móräh), welke laatste een belangrijker hoogtoxiciteit-gehalte heeft dan de eerste.

Voor de handelswaarde van het product is de toxiciteit, d.i. het gehalte aan giftige bestanddeelen, het meest van belang. Deze toxiciteit, uitgedrukt in het gehalte aan etherisch extract, verschilt al naar gelang van den leeftijd van de plant, zoodat het vooral van belang is het tijdstip te leeren kennen, waarop het product geogst moet

worden. Proeven hebben uitgemaakt, dat het maximum ether-extract verkregen wordt uit wortels, die 23 maanden oud zijn.

Er heerscht nog groot verschil van meening omtrent de eigenlijko giftige bestanddelen van de *Derris*. Vroeger vatte men die samen onder den naam „derrid”, een niet gekristalliseerde, gele harsachtige massa, gewonnen door middel van ether-extracten. Sedert hebben Japansche onderzoekers uit het ether-extract een witte, gekristalliseerde verbinding weten af te scheiden, welke zij „rotenon” noemen en voor het eenige werkzame bestanddeel van den toeba-wortel houden. Dit is echter nog een open vraag.

Voor de *Derris* bestaat in het buitenland, vooral in de V.S. van Amerika, veel belangstelling, omdat men er behoefte heeft aan een insectenvergift van organischen aard, hetwelk voldoende vergiftig is ter bestrijding van insectenplagen, doch een bepaald tijt na de toepassing zijn vergiftige eigenschappen weer verliest, zoodat bij gebruik op groenten, vruchten e.d. geen nadeelige gevolgen ontstaan voor het menschelijk organisme.

In verband met deze vraag naar de *Derris* uit het buitenland hebben enkele Europeesche ondernemingen ter Oostkust van Sumatra deze cultuur ter hand genomen.

Literatuur: Bulletin of the Imperial Institute; „Teysmannia” 1920, 1928; Malaya Agricultural Journal 1928, 1929; Jaarverslagen afd. Handelsmuseum van het Koloniaal Instituut; Mededeelingen van het Deli Proefstation, „Akar toeba” (*Derris elliptica*), het bestrijdingsmiddel van de tabaksluis in Deli, no. 45, 1927.

VEREENIGINGEN. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 540 en Dl. V, blz. 458 of suppl. afl. 12, blz. 360). *Vereeniging tot verbetering van het lot der Blinden in Nederlandsch-Indië*. Nadat in Juni 1900 de bekende oogarts Dr. West-hoff tevergeefs zich tot de Regeering had gewend ten einde te komen tot oprichting, van Landsweg, van een blindeninstituut, vormde hij voor dat doel een comité, dat in een in Mei 1901 belegde vergadering besloot, met 1 Juli 1901, voor den tijd van 29 jaren, op te richten de Vereeniging tot verbetering van het lot der Blinden in Ned.-Indië, met Bandoeng als zetel. De oorspronkelijke duur der vereeniging is later verlengd. Do statuten werden goedgekeurd en de vereeniging mitsdien als rechtspersoon erkend.

Op zeer bescheiden voet werd in September 1901 te Bandoeng een blindeninstituut geopend, waar do eerste leerlingen werden opgenomen; in 1902 reeds moest, in verband met meerdere aanvragen, een ruimer woning worden betrokken; daarin bleef het instituut gevestigd tot 1903, toen het tegenwoordige Blindeninstituut met werkinrichtingen, met een oppervlakte van 30.000 m.², feestelijk werd geopend.

Dank zij de krachtige en onvermoeide pogingen van opvolgende besturen mocht do inrichting in don loop der jaren tot eene stichting van beteekenis uitgroeien. Bogonnen met 2 blinden, telt de inrichting te Bandoeng, met de daaraan verbonden werkinrichtingen (borstel-, maten- en rotan mandonmakory) in do Inlandsche afdeling 315 verpleegden, voor het grootste gedeelte inheemschen, meerendeels op lateren leeftijd blind geworden. Zij zijn afkomstig uit verschillende streken van den Archipel. De Europeesche afdeling telt thans 36 internen.

Daartoe door een zeer belangrijke gift van ■ wijlen den Heer F. A. Zuur, een der vorige bestuursleden, in staat gesteld, werd te Ngawi een tweede blindeninrichting opgericht, speciaal voor inheemschen uit Midden en Oost Java, en in November 1921 geopend. Ngawi, waaraan ook een werkinrichting verbonden is (matten- en manden- makerij), telt thans 225 internen-volgeboekt. Allen genieten kosteloze inwoning, voeding, klee- ding en geneeskundige behandeling. Ook in de Europeesche afdeeling zijn de meesten gratis patiënten, anderen dragen bij naar vermogen.

Zoo wel kinderen als volwassenen, onverschillig van welke godsdienstige gezindheid of welken landaard, kunnen opgenomen worden.

Zie verder: Jaarverslagen, statuten en huishoudelijk reglement der Vereeniging. i) CAOUTCHOUC. (Aanvulling van Dl. I, blz. 435).

De cultuur van Hevea. Er bestaat een groot verschil ten aanzien van de terreinen, waarop de rubbercultuur wordt gedreven, tusschen Java en Sumatra. Toen de Heveacultuur op Java ongeveer 25 jaar geleden begon, was zoo goed als al het laaggelegen vlakke land reeds door de bevolking in gebruik genomen; de rubberonder- nemingen zijn daarom hoofdzakelijk gelegen in het heuvelterrein tusschen de vlakke en de hooge vulkanen. De meeste rubberaanplantingen vindt men daarom tusschen 100 m, en 500 m. boven zee, slechts zelden daaronder of daarboven. Op een hoogte van 700 m. of hooger is het klimaat trouwens minder geschikt voor Hevea; de groei is langzaam, waardoor de boomen eerst op vrij hoogen leeftijd geëxploiteerd kunnen worden.

Op Sumatra is de toestand anders; wegens de schaarschte van de bevolking waren en zijn nog groote deelen van het laaggelegen vlakke land met oerbosch begroeid, dat weinig economische waarde bezat en dat plaats moest inruimen voor uitgestrekte Heveaplantages. Verreweg de meeste rubberondernemingen liggen daar op een zee- hoogte van minder dan 100 m.

Wat den grond betreft, is Hevea niet zeer kieskeurig en groeit behoorlijk zoowel op lichte, zanderige gronden als op vrij zware klei. Slechts de allerzwaarste kleisoorten, zooals mergelklei en moeilijk doorlatende, oudkwartaire klei, zijn ongeschikt voor Hevea. Uiteraard groeit de rubberboom beter op jonge, lichte en rijke gronden dan op oude, sterk verweerde en arme gronden. Op vele van de laatstgenoemde is het echter gelukt om middels bemesting — hoofdzakelijk met stikstof — de groei en het productievermogen belangrijk vooruit te brengen. Harde, tufachtige bakken op geringe diepte in den grond, waar de /Hi penwortels niet kunnen doordringen, bemoeilijken zeer den groei; een hooge grondwaterstand is eveneens funest voor Hevea; door drainage kunnen echter zulke terreinen wel belangrijk verbeterd worden.

Als plantmateriaal voor Hevea worden hoofdzakelijk stumps gebruikt, verkregen door het uitleggen van Heveazaden op korte afstanden van elkaar op daarvoor speciaal bestemde bedden; na ongeveer een jaar worden de planten gerooid, de stam gekapt op 1 m. lengte en de wortels op ± 1 m. of meer. Soms worden de zaden direct uitgelegd op de gewenschte afstanden in den toekomstigen rubbertuin; op sommige ondernemingen legt men de zaden in kleine, met aarde gevulde bamboemanden en plant deze uit nadat

de plantjes een hoogte hebben bereikt van dr 20 cm. Afgezien van het gebruikte plantmateriaal worden op de plaatsen, waar de rubberboomen komen te staan, gaten gegraven en bij het planten met losse aarde gevuld; de grootte van de plant- gaten varieert vrij veel, de grootste hebben een inhoud van 1 m³.

Ongeveer gelijktijdig met liet planten wordt op den schoongemaakten grond een bodembedekker gezaaid, zoo goed als altijd een leguminoos. De meest geliefde plant voor ontginningen is *Calo- pogonium mueunoides*; voor oudere tuinen prefereert men *Centrosema pubescens*, die goed tegen beschaduwing kan. Andere kruidachtige le- guminosen, die algemeen gebruikt worden, zijn *Pueraria phaseoloides*, *Centrosema Plumieri*, *In- digofera endecaphylla* en *Vigna* (*Dolichos*) *Hosei*. Soms en vooral op schrale gronden wordt gebruik gemaakt van struikvormige leguminosen, zooals *Tephrosia candida*, *Mimosa invisa* en *Cro- talaria*-soorten. In oude, er slecht voor staande tuinen heeft men ten slotte met goed gevolg boom vormige leguminosen tusschen de Hevea- boomen geplant; gewoonlijk wordt hiervoor *Albizzia falcata* gekozen.

Het doel van het bedekken van den grond met leguminosen is o.a. afspoeling van de bouwkruijn te beletten en de vorming van humus te bevorderen. Oude tuinen, waar de in vroegere jaren gebruikelijke methode van clean weeding werd toegepast, getuigen nog altijd door achterlijke producties en slechte bastvernieuwing van de schadelijke gevolgen van afspoeling.

In den tijd tusschen het planten en het in tap komen van den aanplant zijn de werkzaamheden beperkt tot onderhoud van de tuinen, hetgeen hoofdzakelijk bestaat uit vervanging van afgestorven en achterlijke boomen door nieuwe en het verwijderen van tusschen de leguminosen opgekomen onkruid.

De leeftijd, waarop een rubberboom in tap komt, bedraagt gewoonlijk 5 a 0 jaren, afhankelijk van de groeisnelheid en dus van de hoogte boven zee en de grondgesteldheid. Als maatstaf voor tapbaarheid neemt men een stamontrek van 45 a 50 cm. op een hoogte van 1 m. boven den grond.

Een van de eerste werkzaamheden, die verricht worden eenigen tijd nadat de aanplant in tap is gekomen, is het uitdunnen. Men plant namelijk oorspronkelijk een meestal belangrijk groot aantal boomen, dan men later wensch aan te houden. De oorzaak hiervan is de zeer groote variabiliteit in rubberopbrengst, die de diverse boomen onderling vertoonen. Het is een normaal verschijnsel, dat in eenzelfdon tuin boomen voorkomen, waarvan de cene 10 of meer malen zoo veel product geeft als do andere. Do minst producee- rende worden verwijderd, waardoor de overblijvende meer ruimte tot hun beschikking krijgen en zich beter kunnen ontwikkelen. De uitdunning wordt telkens in den loop der jaren herhaald, zoodat op 15-jarigen leeftijd een tuin wellicht niet meer boomen bevat dan de helft of nog minder van het oorspronkelijk geplante aantal.

Er bestaat een groot verschil van meening betreffende het aantal boomen, dat per ha. dient geplant te worden. Sommigen geven er de voorkeur aan, heel dicht te planten, 500 en meer boomen per ha., anderen volstaan met hoogstens 300

boomen op dezelfde oppervlakte. Het plantvor- band verschilt cvoonefs van onderneming tot onderneming; het meest gebruikte systeem is hot quadratisch; dikwijls wordt echter een rechthoekig systeem gebruikt, waar de afstand tus- schen de boomen in de rij korter is dan tusschen de rijen onderling; dit verband wordt vooral gebruikt als tusschen de rubber een ander gewas, meestal koffie, wordt geplant; ten slotte heeft men nog het z.g. ruitverband of driehoeksver- band.

De inzichten van de mate, waartoe men met het uitdunnen moet gaan, loopen sterk uiteen. Door sommigen wordt een zeer sterke uitdunning toegepast, zoodat b.v. een 15-jarige tuin niet meer dan 140 boomen per ha. bevat; anderen houden daarentegen op dezelfde oppervlakte nog 200 of meer boomen aan. Recente onderzoekingen wijzen er op, dat over het algemeen vermoedelijk te zwaar wordt uitgedund; het meest economische aantal boomen per ha. bij verschillende leeftijden schijnt hooger te liggen dan gewoonlijk door de practijk wordt aangenomen.

In de wijze van tappen van de boomen is thans eenheid gekomen wat de tapsnede betreft; algemeen wordt met één tapsnede getapt, die van links boven naar rechts onder loopt en een helling heeft van + 30°. Vroeger tapte men met twee of meer sneden en zoowel linksche als rechtsche. De linksche snede is gebleken de meest economische te zijn, hetgeen samenhangt met de richting der melksapvaten in de bast; deze loopen namelijk niet vertikaal, maar schuin, namelijk van rechts boven tot links beneden. Een linksche snede treft daarom de melksapvaten onder een grooteren hoek dan een rechtsche snede en snijdt dus meer vaten aan.

De lengte van de snede varieert van $\frac{1}{2}$ tot $\frac{1}{4}$ van den boomtrek; meestal wordt niet hooger getapt dan 1 m. boven den grond.

Terwijl men vroeger een boom eiken dag aansneed, is tegenwoordig het aantal tapdagen meestal tot do helft verminderd. Het tappen om den anderen dag is een zeer gewild systeem, op vele ondernemingen zelfs eens in do drie dagen. Het z.g. periodiek tappen heeft eveneens zeer vele aanhangers; hierbij wordt gedurende een zeker aantal dagen, b.v. een maand, dagelijks getapt, waarna de boomen gedurende eenzelfdo periode met rust gelaten wrvden.

Van veel belang is, .dat bij het tappen niet te veel bast wordt weggesneden. Over hot algemeen zorgt men ervoor, dat men na ongeveer 0—8 ja- ren terugkomt op de eerst aangesneden bast, die dan voldoende tijd moet hebben gehad om zich tot de oorspronkelijke dikte te herstellen. Do snelheid, waarmede de aangesneden bast regeneert, hangt samen met de groeivoorwaarden, waarin do boomen verkercrn; bij do keuzo van het tapsysteem dient dus hiermede rekening te worden gehouden

Een ander punt, waarop nauwkeurig moet gelet worden, is de diepte waarop getapt wordt. Do melksapvaten bevinden zich in het zachte gedeelte van don bast, dus tusschen do kurklaag en het cambium; hoe dichter bij het cambium men komt, hoe meer latexvaten men aansnijdt. Diep tappen is daarom gowenscht om hot meeste product te halen; aan don anderen kant mag hot cambium niet beschadigd worden daar anders het herstellen van den bast onregelmatig verloopt

en er zich knobbels en houderige woekeringen vormen in den geregenrcerden bast, die daardoor moeilijk aan te snijden wordt. Bij goed tappen wordt slechts 1—li mm. bast achtergelaten en zeer weinig verwondingen aan het cambium toe- gebracht-^.....'

Voor/net tappen gebruikt men een speciaal soort messen. De latex van de tapsnede loopt in een ondiep geultje, die in den bast wordt gemaakt, naar de spout en druppelt van daar in een cup, meestal uit aluminium vervaardigd, die aan de boom is bevestigd. Het tappen vangt aan 's ochtends bij daglicht en is ongeveer 3 uur daarna af- geloopt; iedere tapper snijdt i 300 boomen aan. Tegen 10J ti 11 uur houden de boomen op latex af te geven; deze wordt dan in emmers verzameld en naar de fabriek gebracht.

Ziekten en Plagen van Hevea. Zooals alle cul- tuurgewassen is ook Hevea aan verscheidene ziekten en plagen onderhevig.

In de eerste plaats kunnen genoemd worden de wortelschimmels, waarvan de belangrijkste zijn do witto wortelschimmel (*Rigidoporus mi- croporus*) en de roode wortelschimmel (*Ganoder- ma pseudoferreum*). De eerstgenoemde komt vooral op Sumatra en in Oost Java voor, terwijl de laatstgenoemde algemeen is in West- en Midden Java. Meestal worden slechts enkele boomen er door aangetast, maar soms kunnen heele tuinen er mede geïnfecteerd worden, waardoor belangrijke schade wordt geleden. Gewoonlijk worden de ziektegevallen zoo laat opgemerkt, dat de aangetaste boomen niet meer te redden zijn; men beperkt zich dan meestal tot het isoleeren van de plek, waarop de zieke boom staat, middels diepe ringgoten om zoodoende te beletten, dat de wortels der buurbomen besmet worden.

Op den aangesneden bast komen twee schimmels voor, die dezen ernstig kunnen beschadigen, indien niet spoedig tot bestrijding wordt overgegaan. Het zijn *Phytophthora Faberi*, de verwekker van streepjeskanker (en vlekkenkanker) en *Sphaeronema fimbriatum*, die mouldy rot veroorzaakt. Door toepassing van desinfectanten, waarmede de pas aangesneden bast wordt bestreken, kunnen beide ziekten in bedwang gehouden worden.

Do belangrijkste ziekte van don bast is do z.g. bruine- binnenbastziekte. Ofschoon do meening geopperd is, dat dezo van infctieuzen aard zou zijn, waarvoor ook enkele aanwijzingen te vinden zijn, neemt men tegenwoordig vrijwel algemeen aan, dat bruine binnenbast tot de physiologische ziekten moet gerekend worden; haar oorzaak zoekt men in to zwaar tappen. Experimenteel is vastgesteld, dat bruine binnenbast kan verwekt worden door verzwaring van liet tapsysteem, en omgekeerd, dat het aantal bruine- binnenbastge- vallen afncoint, indien tot een milder tapsysteem wordt overgegaan.

Met de togenwoordig toegopasto tapmethoden is do ziekte dan ook minder ernstig geworden dan vroeger. Do bruine-binnenbastziekte veroorzaakt een storko daling van het latexproduct, daar de zieke bast geen latex moer bevat; soms is do ziekto zoo ernstig, dat de boom geheel uit den tap moet gonomen worden. Bij verwaarloosde gevallen vormen zich bovendien houtwookorin- gon, waardoor hot tappen onmogelijk wordt.

Het blad kan door diverse schimmels aangetast worden, waarvan de moeldauwschimmei

(*Oidium* spcc.) de belangrijkste is. Do ziekte I treedt op gedurende het winteren van de boomen en tast het jonge blad aan, dat spoedig afvalt. Dit proces kan zich in den ruijtd nog eenmaal herhalen. Hierdoor worden de voorraden aan reservesstoffen in den stam sterk aangesproken, zoodat het logisch schijnt, dat daarmede een vermindering van latexproductie gepaard moet gaan. Hoe groot het verlies is, valt moeilijk te becijferen. De ziekte werd voor het eerst gezien een tiental jaren geleden (dus \pm 1920) en heeft zich in de laatste jaren sterk uitgebreid op Java, waar zij heel wat ongerustheid heeft gewekt. Ook op Su-matra (vooral in het Zuidelijk gedeelte) komt meeldauw voor, maar niet in dezelfde mate als op Java.

Van de dierlijke vijanden van de *Hevea* verdienen de mijten (*Tarsonemus translucens*) vermelding. Zij komen op jong blad voor en veroorzaken dat dit afvalt; de verschijnselen vertoonen veel overeenkomst met die van de meeldauw-ziekte. Zoo'n groote uitbreiding als deze ziekte heeft de mijtenplaat echter niet genomen; hoofdzakelijk worden jonge boomen er door aangetast; een massaal optreden in oudere tuinen werd slechts enkele malen waargenomen.

Bereiding van Rubber. De latex, die uit de tuinen naar de fabriek wordt gebracht, heeft een rubbergehalte, dat ongeveer 35% bedraagt. Meestal wordt alle latex in een groote bak gegoten en daarna met water verdund tot een rubbergehalte van 20%. Hierna gaat men over tot het coaguleeren.

Indien de rubber tot crêpe wordt verwerkt, geschiedt het coaguleeren in de groote bak. Men voegt dan per liter verdunde latex \backslash — $\$$ cm³ mierenzuur toe, welk zuur te voren met water sterk verdund is. In plaats van mierenzuur kan ook de dubbele hoeveelheid azijnzuur gebruikt worden; in Ned.-Indië zijn echter verreweg de meeste ondernemingen overgegaan tot het gebruik van mierenzuur. Om de crêpe de gewenschte lichte kleur te geven moet te voren aan de latex natrium - bisulfiet toegevoegd worden; men gebruikt hiervoor f 1 g. per liter verdunde latex; het bisulfiet wordt in het verdunningswater opgelost. Nadat het zuur in de bak is gegoten, wordt flink geroerd; daarna wordt de bak afgedekt en het coagulation-proces voltrekt zich. Gewoonlijk wordt het coagulum tot den volgenden ochtend in de bak gelaten om dan in stukken gesneden in do crêpemangels verwerkt te worden.

Een crêpebatterij bestaat uit vier of meer mangels, waarvan de eerste van groeven voorzien en de laatste glad is; de afstand tusschen de beide walsen van een mangel is het grootst bij de eerste mangel en het kleinst bij de laatste. Het coagulum passeert de diverse mangels een zeker aantal malen, gewoonlijk ongeveer 8—12, en is dan tot crêpe verwerkt. De dikte gedraagt dan 1—1 \backslash mm. terwijl de breedte 23—24 cm. is; de lengte varieert en is afhankelijk van de inrichting van het drooghuis, waarin de crêpe wordt opgehangen om te drogen. Bij doelmatig ingerichte droogkuisen is de crêpe in ongeveer tien dagen droog en dan gereed voor verpakking of verzending.

Bij bereiding van smoked sheets, de andere hoofdvorm waarin rubber verwerkt wordt, wordt de latex uit de mengbak gegoten in kleine sheet-bakken, in elk gewoonlijk 5 liter, waarna mierenzuur, in de hoeveelheid van 0.5—0.9 cm.³ per

liter verdunde latex (van 20% rubbergehalte), wordt toegevoegd. Nadat de coagulation heeft plaats gehad, wordt het coagulum reeds denzelfden dag verwerkt. Het passeert dan een paar gladde mangels, die het tamelijk dun uitmengen: daarna loopt het door een mangel, waarvan de rollen van spiraal-groeven voorzien zijn (de printer). Het drogen en berooken van de sheets gebeurt in het rookhuis, waarin zij opgehangen worden en waarin onderaan een rookinrichting aanwezig is. Na ongeveer 10 dagen zijn de sheets droog: de rubber is dan bruin en doorschijnend geworden.

Smoked sheet heeft een dikte van ongeveer 3—3.5 mm., de breedte en de lengte varieeren vrij sterk. Bereid volgens het hierboven geschetste schema weegt een sheet ongeveer 1 kg.

Behalve deze twee soorten rubber komt een aantal z.g. lower grades voor, die tot crêpe verwerkt worden, maar de mooie, zeer licht gele kleur missen, die pale crêpe eigen is.

Deze rubbersoorten, die compo, browns, aard-rubber enz. heeten, worden o.a. verkregen uit stukjes coagulum, die reeds tijdens het transport van de latex naar de fabriek ontstonden, verder uit coagulum van het waschwater, waarmede de cups en emmers schoongemaakt worden, uit scraps, d.w.z. de rubber, die op de tapsnede blijft zitten nadat de latex opgehouden heeft te vloeien, en uit coagulum ontstaan uit latex, die langs de boomstam is gevloeid en niet in de cup is terecht gekomen, maar op den grond.

De kleur van de lower grades varieert van licht bruin tot bijna zwart (aardrubber). De behandeling daarvan komt overeen met die van pale crêpe.

Rubber wordt verpakt in kisten, meestal vervaardigd van z.g. triplexhout. In een kist van de gewone standaardafmetingen gaan 70 kg. crêpe of 100 kg. smoked sheet of 05 kg. van lower grades.

Sedert eenige jaren wordt rubber in Ned.-Indië ook bereid volgens een geheel afwijkende methode, het z.g. Hopkinson procédé. De latex wordt hierbij in een hoogen toren verstoven, waarin de lucht tot een hooge temperatuur verwarmd is; het water van de latex verdampt hierdoor en de rubber wordt op den bodem van den toren teruggevonden in den vorm van een zachte koek. Deze rubber, z.g. spray cd rubber, wordt daarna zwaar geperst en in balen van jute-goed verpakt en verzonden. Het verstuijvingsprocédé is slechts geschikt voor zeer groote ondernemingen of voor een aantal ondernemingen, die een gemeenschappelijke fabriek bezitten. In Indië zijn twee verstuijvingsfabrieken werkzaam, waarvan één op Java en één op Sumatra.

Rubberopbrengsten en methoden om deze te verhoogen. Een rubberboom wordt, zooals reeds gezegd, onder gewone omstandigheden in tap genomen op 6-jarigen leeftijd. De productie in het eerste tapjaar bedraagt ongeveer 225 kg. per ha. Met het ouder worden van de boomen stijgt het product geleidelijk. Een volwassen tuin,

d. w.z. van 15 a 10 jaar oud, produceert jaarlijks + 500 kg. rubber per ha. Volgens de aanwezige statistieken schijnt daarna een productiedaling in te treden; het is echter zeer goed mogelijk, dat deze lagere productie veroorzaakt is door de weinig rationeele behandeling, die de oudste tuinen

hebben ondervonden (clean weeding, zeer zwaar tappen) en dat zij niet samenhangt met een achteruitgang in het productievermogen op hogere leeftijd. Het verschil in productie van tuinen van gelijke leeftijd, maar onder verschillende omstandigheden verkerende (verschil in grond, klimaat), kan zeer groot zijn. De hoogste producties, die bekend zijn van oudere tuinen, bedragen tegen de 1000 kg. per ha., terwijl vele voorbeelden van producties van 250 kg. per ha. bekend zijn van even oude tuinen.

Het belangrijkste middel, dat de moderne landbouw kent om de productie per oppervlakte-eenheid op te voeren, is de selectie, hetz.g. veredelen van het gewas. Bij een jonge cultuur als de rubbercultuur, waar de resultaten van selectie vele jaren op zich moeten laten wachten, valt het niet te verwonderen dat de thans bereikte vorderingen nog tamelijk schaarsch zijn. Men moet bedenken, dat terwijl bij de eenjarige culturen men na één jaar resultaten van zijn werk oogst, het bij de rubbercultuur minstens 5 jaar duurt, voor dat men een aanwijzing krijgt wat te verwachten is van de uitgevoerde selectie werkzaamheden. Toch zijn de resultaten, waartoe men reeds nu is gekomen, van dien aard, dat zij verdienen hier even aangestipt te worden, te meer daar de toekomst van de ondernemings- rubbercultuur hiermede ten nauwste verbonden is.

Men kent twee wegen bij de selectie van *Hevea*, de geslachtelijke en de ongeslachtelijke. Het uitgangsmateriaal voor beide is hetzelfde, n.l. de z.g. moederboomen. Zooals reeds eerder werd gememoreerd, loopden de producties van de verschillende boomen in een tuin zeer sterk uiteen; de best producerende boomen worden moederboomen genoemd; op vele ondernemingen wordt het product der moederboomen geregeld opgenomen en geregistreerd. Terwijl 20 g. rubber per tapping een goed gemiddeld product is voor een volwassen rubberboom, zijn er tal van moederboomen bekend, die 100 g. en meer per tapping geven. De beste producenten, die bekend zijn, geven ongeveer 300—400 g. rubber per tapping, hetgeen overeenkomt met een jaarproduct van 45 a 60 kg.

Uitgaande van de veronderstelling, dat het rubberproducerend vermogen een erfelijke eigenschap is, is men reeds meer dan 10 jaar geleden begonnen om zaad te verzamelen van moederboomen en dit te gebruiken voor het aanloggen van nieuwe tuinen; do oude tuinen waren alle uit willekeurig zaad geplant, dat van don grond opgeraapt werd in de tuinen (z.g. sapoo- zaad). Van de gegevens, die over zulke, uit moederboomzaad geplante tuinen bekend zijn, is gebleken, dat de hypothese van liet overerven van het rubberproducerend vermogen gegrond is. Het product van de bedoelde tuinen is aanzienlijk grooter dan van tuinen uit gewoon zaad geplant.

Uit den aard der zaak is het niet mogelijk om onbegrensde hoeveelheden moederboomzaad te verkrijgen, indien men den eisch aan het product van don moederboom eonigszins hoog stelt (100 g. per tapping en hooger). Om dit bezwaar te ondervangen heeft men van zulke moederboomen oculaties gemaakt (d.w.z. do moederboom ongeslachtelijk vermenigvuldigd, waarover meer beneden) en do oculaties uitgeplant in

afzonderlijke, geïsoleerde tuinen met het doel om het zaad hiervan te oogsten en te gebruiken voor nieuwe aanplantingen. Er bestaat reeds een vrij groot aantal zaadtuinten, maar gegevens over de producties van de nakomelingen daarvan ontbreken nog bijna geheel. De bekende cijfers, evenals die van de nakomelingschap van moederboomen, wijzen er echter op, dat een belangrijke verhooging van de producties op deze wijze te verwachten is.

De ongeslachtelijke vermenigvuldiging van *Hevea* drong tot de practijk door ongeveer 10 jaar geleden. Men kan dit bereiken óf door marcoteren óf door oculeren; bij de eerste werkwijze, die slechts zeer weinig toepassing heeft gevonden, is dus de gheele nieuwe plant van den moederboom afkomstig; bij het oculeren behooren do onderstam en de wortels tot een willekeurige zaailing, de bovenstam is van den moederboom afkomstig. De oudste oculatieaanplantingen werden in 1916 gemaakt; vooral in de laatste jaren zijn uitgestrekte oppervlakten met oculaties beplant; hun areaal loopt thans in de tienduizenden ha.

De vegetatieve nakomelingen van een moederboom vormen een cloon. Toen de oudste oculaties in tap kwamen, werd opgemerkt dat er geen verband bestond tusschen de opbrengst van den moederboom en de opbrengst van de cloon (d.w.z. de daaruit gemaakt oculaties). Sommige moederboomen leverden goed producerende cloonen op, maar de meeste matig of slecht producerende cloonen. Het bleek dus, dat het probleem om de productie te verhoogen door vegetatieve voortplanting niet zoo eenvoudig was, als men in den beginne wél had gedacht. Voor dat een cloon als een goede producent bestempeld kan worden, is het dus noodig de producties van de oculaties af te wachten; do productie van den moederboom alleen zegt niets. Thans is echter een vijftigtal cloonen met goede productiecijfers bekend; verwaacht wordt, dat de producties per ha. van de nieuwe oculatieaanplantingen minstens twee a drie maal zoo hoog zullen zijn als van de oude zaailingen aanplantingen.

De plaats van Nederlandsch-Indië in de wereldrubberproductie. Terwijl in het eerste decennium van deze eeuw' Brazilië het voornaamste rubberproducerende land was en bijna alle rubber z.g. wilde rubber was, afkomstig van dit land en van andere doelen van Zuid-Amerika en Afrika, is de toestand gedurende het twéde decennium geheel veranderd en nam de plantag- rubber een steeds belangrijker plaats in; thans maakt de Braziliaansche en andere wilde rubber slechts een fractie uit van do wereldproductie aan rubber.

Do eerste tabel op de volgende blz. demonstreert do veranderingen, die sinds 1910 plaats hebben gehad.

Hieruit blijkt, dat thans ruim drie vierde van alle rubber door Britsch Malaya en Ncd.-Indio geproduceerd wordt en dat het aandeel van het laatstgenoemde land in de wereldproductie ongeveer een derde is.

Een niet gering deel van de rubber van Ncd.-Indië is afkomstig van Inlandsche aanplantingen (vgl. BEVOLKINGSRUBBERCULTUUR); do opkomst van do Inlandsche rubbercultuur dateert van na 1915. Vóór dien tyd was do uitgestrektheid van do Inlandsche aanplantingen slechts gering. Do verhouding tusschen onder-

Jaar	Productie in procenten van den wereldgoest						Wereldproductie in tonnen
	Britsch Malaya	Nederl.- Indië	Ceylon	Rest Azië	Brazilië	Andere wilde rubber	
1910	6.5	2.6	1.7	0.7	46.7	41.5	94.000
1915	42.1	12.0	12.5	2.6	24.0	6.6	166.600
1920	51.2	22.6	11.0	4.7	8.2	2.3	353.600
1925	40.6	36.6	8.8	6.7	5.4	1.9	516.900
1930	54.1	29.5	9.2	4.9	1.8	0.5	818.100

nemingsrubber en Inlandsche rubber geeft onderstaand staatje aan.

Jaar	Rubberproductie in 1000 kg.	
	Ondernemingsrubber	Inlandsche rubber
1922	72.000	17.000
1923	82.000	36.000
1924	90.000	56.000
1925	106.000	85.000
1926	123.000	79.000
1927	131.000	100.000
1928	141.000	91.000
1929	154.000	109.000
1930	155.000	89.000

De uitgestrektheid van de ondernemingsaanplantingen in Nederlandsch-Indië bedroeg in 1929 547.556 ha.; hiervan waren 360.473 ha. productief en 187.083 ha. nog niet tapbaar.

Het kapitaal, geïnvesteerd in deze aanplantingen, die over ruim 1000 ondernemingen verdeeld zijn, kan geschat worden op / 700.000.000.

Ten dienste van de rubbercultuur zijn verscheidene Proefstations opgericht, die in belangrijke mate hebben bijgedragen tot de snelle ontwikkeling en de vorderingen, waarop deze cultuur kan bogen. Op Java is gevestigd het Proefstation voor Rubber te Buitenzorg, dat in samenwerking met de Proefstations te Jember, Malang en Snelcign weten^hhnpelijre belangen van de rubbercultuur op dat eiland behartigt. Op Zuid Sumatra is een Landbouwkundige Voorlichtingsdienst gevestigd te Tandjoengkarang ten behoeve van de rubberondernemingen in deze streek; de dienst staat in nauw contact met de Java-Proefstations. Voor de rubbercultuur in Noord Sumatra werkt het A.V.R.O.S. Proefstation te Médan.

Literatuur: "AT A. L. Rutgers en N. L. Swart, Handboek van de Rubbercultuur in Nederlandsch-Indië, Amsterdam 1921; Handleiding voor de Rubber bereiding, uitgegeven door de Proefstations, 2de druk; A. Steinmann, De ziekten en plagen van Hevea brasiliensis, Buitenzorg 1925; O. de Vries, Estale Rubber, Batavia 1920; W. Bobiloeff, Anatomie en Physiologie van Hevea brasiliensis, Batavia 1930; Archief voor de rubbercultuur in Nederlandsch-Indië, 1917—1930/AETHERISCHE OLIËN. (Aanvulling van DL JIJ, blz. 80). Vluchtige bestanddeelen van het dieren- en plantenrijk, in tegenstelling met reukstoffen, die mengsels zijn, of van natuurlijke aetherische oliën, van synthetische producten of van beide. Aetherisch, d.w.z. vluchtig, in te-

genstelling met vette oliën, die niet vluchtig zijn. De winningsmethoden berusten op de eigenschap der vluchtigheid van de oliën; zij worden uit de plant afgescheiden door destillatie met stoom.

In de tropen zijn de planten, die aetherische oliën bevatten, uiterst talrijk, doch slechts een beperkt aantal daarvan bevat oliën met handelswaarde.

In het ondervolgende zullen de handelsnormen of chemische beoordeeling van een 10-tal aetherische oliën, alfabetisch gerangschikt, beschreven worden, die in Ned.-Indië in den handel voorkomen dan wel waarvoor pogingen werden aangewend om de olie een handelswaarde te verschaffen.

Voor de chemische beoordeeling zijn de aetherische oliën in twee groepen in te deelen:

I. oliën, die op percentage van een of meer bepaalde bestanddeelen verhandeld worden; in dit geval biedt de chemische beoordeeling geen moeilijkheden en geldt deze als eenige norm;

II. oliën, waarbij het niet op bepaalde bestanddeelen aankomt, maar die als geheel verhandeld worden en waarbij de geur der olie een rol speelt; in dit geval kunnen chemisch alleen, bepaalde cijfers (z.g. constanten) vastgesteld en eventueele vervalschingen met vette of minerale oliën opgespoord worden, welke gegevens den consument ter oriëntatie dienen, doch verder op de individueele beoordeeling van den geur geen invloed hebben.

C a n a n g a o l i e wordt in Sérang uit de bloemen van *Cananga odorata* Kook F. gedestilleerd. De bloemen worden na het plukken gestampt, in een ketel met water gebracht en twee etmalen gedestilleerd. Bij een 50-tal handelsmonsters heeft schrijver van dit artikel volgende cijfers vastgesteld: soortelijk gewicht, bij 27,5°, tusschen 0,902 en 0,908; breking tusschen 1,4935 en 1,4980; draaiing tusschen —17 en —29; zuur- getal tusschen 0,5 en 1,2; estergetal tusschen 18 en 31. Deze bevindingen zijn gedeeltelijk in strijd met die van andere auteurs, wat alleen bewijst, dat het ónmogelijk is op grond van deze gegevens een olie te beoordeelen. Het voornaamste bij de chemische beoordeeling van deze olie is het opsporen van vervalschingen. Hiervoor komen in aanmerking eosolie en petroleum. Het opsporen van vette olie biedt geen moeilijkheden, daarentegen zijn vervalschingen met petroleum, wanneer deze gering zijn, uiterst moeilijk aan te toonen.

C h e n o p o d i u m o l i e, godestilleerd uit de zaden van *Clenopodium ambrosoides* Lin. Do olie wordt gebruikt tegen mijnworm en werd in de laatste jaren gedeeltelijk vervangen door te- traehloorkoojstof. Omtrent de geschiktheid van

dit vervangmiddel voor de bestrijding van den mijnworm bestaat onder de deskundigen tot nog toe geen definitief oordeel. Door de Afdeling Nijverheid van het Dept. van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg werden destillatie proeven met Indische chenopodiumzaden uitgevoerd. Zij gaven een rendement van 1 tot 1,8%; de olie vertoonde volgende cijfers: soortelijk gewicht bij 15°, 0,979 tot 0,995; breking 1,4754 tot 1,4770; draaiing $-f-0^{\circ}14'$ tot $-0^{\circ}7'$. Ascaridol, 02 tot 96,6%. 1 deel olie loste in 1,5 deelen alcohol van 70% op. Deze cijfers wijken gedeeltelijk af van die van Amerikaanse olie en van de eischen, die door sommige pharmaco- peëën gesteld worden; toch schijnt de olie vengevoegd te worden als de Amerikaansche.

K a j o e p o e t i h o l i e wordt op Boeroe en Córám uit het blad van *Melaleuca leucadendron* door de bevolking, op primitieve wijze, door wa- terdestillatie bereid. De marktwaarde der olie berust op haar cineolgchhalte, dat 65 tot 86% bedragen kan en een breking tusschen 1,4623 en 1,4701 vertoont.

Van de Europeesche markt wordt deze olie door de olie van *Eucalyptus globulus* verdrongen, die goedkooper is en meer cineol bevat.

K r u i d n a g e l o l i e wordt verkregen door destillatie van de bloemknoppen van *Eugenia caryophyllata* Th. Zij leveren tot 19% olie van een soortelijk gewicht 1,043 tot 1,068, met een eu- genol gehalte van 79 tot 95%, dat het hoofdbestanddeel der olie is en haar waarde bepaalt. De olie wordt, behalve in de pharmacie en parfumerie, ook voor de fabricatie van vaniline gebruikt.

Aangezien de productie van kruidnagelen in Ned.-Indië betrekkelijk gering is, zoodat er van dit product aanzienlijke hoeveelheden geïmporteerd worden, (dit v.n.l. ten behoeve van de „strootjes“-industrie, zie KRËTEK) zal de olie, die aldaar op de markt komt, wel kruidnagel- bladolie zijn. Kruidnagelblad levert bij de destillatie 4,5% olie, die in kwaliteit niet achterstaat bij de eigenlijke kruidnagelolie.

De cijfers van een reeks handelsoliën waren: soortelijk gewicht, bij 27,5°, 1,058 tot 1,062; breking, 1,5305 tot 1,5338; draaiing, $-0,6$ tot $-0,10$; cugenol, 95 tot 97%. 1 deel olie losto op in 1,3 deelen alcohol van 70%.

L e m o n g r a s o l i e. Volgens de literatuur onderscheidt men in den handel tusschen Oost- -Indische en West-Indische lemongras olie; als criterium dient de oplosbaarheid. Do Oost-In- discho olie is beter oplosbaar in alcohol van 70% dan do West-Indische; ook het citralgehalte, dat aan do olio waardo geeft, is bij do eerste hooger dan bij do tweede.

Volgons Stapf is hot verschil in do kwaliteit dor oliën te zoeken in het verschil van do grms- son, waaruit zij gedestillcord worden. Do goed oplosbaro olio is afkomstig van *Cymbopogon floxuosus*, do slecht oplosbare van *Cymbopogon citratus*. Men zou hierincdo do uitecnloopondo eigenschappen der handelsoliën kunnen verklaren, ware hot niet, dat soms oliën, die van een en denzolfdon destillateur afkomstig zyn, verschillen in oplosbaarhoid en oitralgchalto vertoonden. Zeer waarschijnlijk zijn er hier nog andere, onbekondo factoron van invloed.

Uit een reeks gegovons zy hior vermeld, dat oliën met een gehalte aan citral van 60 tot 68% godooltolijk onoplosbaar waren in alcohol van

70%; wijders dat oliën met een citralgehalte van 70 tot 90% in 1,8 of 2 deelen alcohol van 70% goed oplossen.

P a l m a r o s a o l i e wordt in Britsch In- dië uit *Cymbopogon martini* var. *motia* door stoomdestillatie afgescheiden. De palmarosa olie, die sporadisch in Ned.- Indië op de markt te vinden is, zal wel van het gras afkomstig zijn uit de zaden, die in 1904 uit Britsch Indië ingevoerd en in den Cultuurtuin te Buitenzorg uitgezaaid werden.

Het hoofdbestanddeel van palmarosa olie ia het geraniol; een goede olie moet minstens 75% totaal geraniol bevatten. Van tijd tot tijd worden in den handel oliën aangetroffen, die slechts 60 tot 65% geraniol bevatten. Deze oliën zijn waarschijnlijk afkomstig van *Cymbopogon javanensis*.

P a t c h o u l i o l i e. Van de drie labiaten, die patchouli olie leveren, *Pogostemon cablin* Benth., *Pogostemon hortensis* en *Pogostemon Heymanus*, heeft alleen de olie, die afkomstig is van *P. cablin*, de zoogenaamde Singapore patchouli, handelswaarde. Hierbij wordt slechts de in Penang gedestilleerde olie door de consumenten gunstig beoordeeld.

Groote hoeveelheden patchouliblad, van bevolkingsculturen in Atjeh afkomstig, worden, naar Singapore en Penang uitgevoerd, waarvan een klein deel aldaar gedestilleerd en de rest verder naar Europa en Amerika verscheept wordt.

Er zijn herhaaldelyk pogingen gedaan om het in Sumatra geproduceerde patchouliblad in Ned.- -Indië te destilleeren, maar de verkregen olie werd op de Europeesche markt ongunstig beoordeeld. Aangezien de olie naar den geur verhandeld wordt en dit een bij uitstek individueele beoordeeling is, valt het moeilijk na te gaan, waaraan het toe te schrijven is, dat de in Ned.-Indië gedestilleerde olie op de markt niet zeer gewild is. Kleine hoeveelheden olie worden ook in N.-I. gedestilleerd.

De physische constanten van de in Indië verhandelde oliën zijn: soortelijk gewicht, bij 27,5°, 0,908 en 0,965; breking, 1,5042 en 1,5080; draaiing, $-17^{\circ}50'$ en -60° ; zuurgetal, 0,8 en 1,7; estergetal, 2,7 en 5,6. Met alcohol van 95% mengbaar in elke verhouding. Deze cijfers komen zeer goed overeen met die in Singapore of in Europa gedestilleerde olie.

S a n d e l o l i e, afkomstig van het hout van *Santalum album* Lin., wordt wel is waar in Ned.- -Indië niet gedestilleerd, daarentegen worden aanzienlijke hoeveelheden sandelhout uitgevoerd. Do vindplaatsen van dit hout zijn Celebes, Timor en Soemba. In 1922 werden door de Afdeling Nijverheid van het Dept. van Landbouw, Nijverheid on Handel te Buitenzorg, destillatie proeven uitgoevoerd met sandelhout, waarbij bleek, dat de verkregen olie, zoowel wat rendement als wat kwaliteit betreft, aan alle eischen voldeed. De constanten dezer olie waren: soortelijk gewicht bij 15°, tusschen 0,975 en 0,984; breking tus- schu 1,5000 en 1,5013; draaiing tusschen -16 en $-18,40$; Santalol, tusschen 94 en 98%. Een deel olio losto op in 3 tot 4 deelen alcohol van 70%.

Sommige pharmaco peëën stellen bovendien nog een destillatie eisch, n.l. ouder gewonen druk, verhit tot 290°, mag slechts 5% van de olie o verdos tilloeren, een eisch, die chemisch niet te motivoeren is.

Vetiver olie (akar wangi) wordt verkregen door destillatie van de wortels van *Vetiveria zizanioides* Stapf. Van de vetiver olie, die slechts sporadisch op de markt in Ned.-Indië aan te treffen is, bestaan twee soorten, t.w. een lichte, donkergele olie, verkregen door destillatie van verscke wortels, en een zwaardere, donkerbruine olie, product van destillatie van droge wortels. In hoofdzaak worden de wortels naar Europa en Amerika uitgevoerd en aldaar gedestilleerd. De physische constanten van de in Ned.-Indië gedestilleerde olie zijn: soortelijk gewicht, bij 27,0°, 0,994 en 1,013; breking, 1,4993 en 1,5210; zuurgetal, G,0 en 28; estergetal, 6,7 en 17,2; een deel olie lost op in 2 deelen alcohol van 80%.

Gaultheria olie (Wintergreen olie), gedestilleerd uit de bladeren van *Gaultheria fragrantissima*, is in Ned.-Indië uiterst zelden in den handel te vinden. Het hoofdbestanddeel dezer olie is het methylsalicylaat, waarvan zij 96 tot 99% bevat.

Literatuur: Gildemeister und Hoffmann, Die Aetherischen Oele; A. W. K. de Jong, De aetherische oliën leverende planten van Nederlandsch Oost-Indië; K. Heyne: De nuttige planten van Nederl.-Indië.

THEE-EXPERT-BUREAU (VEREENIGING).

In de jaren vóór 1910 werd reeds behoefte gevoeld aan een vereeniging, die de belangen van de Java-thee-producenten zou kunnen behartigen, door de kwaliteit en den afzet van op Java geproduceerde thee te bevorderen. Hiertoe sloten een aantal thee-producenten zich aan en noemden hun Vereeniging „Thee-Expert-Bureau”. In de bestuursvergadering van 31 Mei 1910 werd besloten deze Vereeniging tot rechtspersoon te consti-tueeren onder den naam van „Vereeniging Thee-Expert-Bureau”, waarvoor statuten werden ontworpen, welke door de Regeering werden goedgekeurd (Javasche Courant van 26 Juli 1910 No. 59).

Zooals uit het bovenstaande reeds blijkt, is het doel der Vereeniging het bevorderen van de kwaliteit en den afzet van op Java geproduceerde thee en behartigt de Vereeniging verder in het algemeen de belangen van de theecultuur en van de thee-producenten in Nederlandsch-Indië.

Leden kunnen zijn belanghebbenden bij de theecultuur op Java, die daartoe den wensch hebben te kennen gegeven aan den secretaristhesaurier.

De werkzaamheden van de Vereeniging bestaan uit het beoordeelen van door producenten ingezonden monsters, alsmede het taxeeren van de marktwaarde hiervan, waartoe aanvankelijk één expert dienst deed, thans 2 thee-experts in dienst zijn. Op verzoek van de leden brengen deze experts bezoeken aan de ondernemingen, ten einde alsdan te kunnen proeven en uitmaken, welk fabricaat van de op verschillende wijze bereide thee de hoogste marktwaarde heeft.

Dat de adviezen van de thee-experts op hoogen prijs worden gesteld blijkt wel hieruit, dat het aantal ter beoordeeling ingezonden monsters steeg van 6505 stuks in 1910 tot 33278 stuks in 1930.

De werkzaamheden der Vereeniging strekken zich verder uit tot het geregeld zenden van circulaire's aan de leden, waarin mededeeling wordt gedaan van den afloop der thee-veilingen te Londen, Amsterdam, Colombo en Calcutta, van export cijfers van thee van Java en Britsch-Indië, kortom van alle gebeurtenissen, welke voor de

thee-producenten van belang kunnen zijn. liet aantal in 1930 uitgegeven leden-circulaire's bedroeg 276.

Op het gebied van de thee-propaganda ligt nog een groot arbeidsveld open. Sedert eenige jaren is de Vereeniging bezig met het maken van reclame voor de consumptie van thee in het buitenland, speciaal Amerika. Hoewel van deze reclame op den duur wel succes verwacht mag worden, zal het toch lang duren, voor Nederlandsch-Indië als productieland hiervan eenigen merkbaaren invloed ondervindt, daar te groote bedragen noodig zouden zijn om een reclame-campagne op groote schaal op te zetten, waarvoor de middelen der Vereeniging niet toereikend zijn. In verband hiermede werd in 1929 besloten voor het thee-gebruik van het thee-gebruik zich toe te leggen speciaal op Nederlandsch-Indië, een afzetgebied, dat nog voor zeer groote uitbreiding vatbaar is en t.z.t. bepaald belangrijk zal kunnen worden, zoo- dra de Inlandsche bevolking meer algemeen tot het gebruik van thee zal overgaan. Tot dit doel werd in 1930 de eerste propaganda-auto aangeschaft, waarmede alle binnenplaatsen in West Java worden afgereisd, waarbij aan de Inheemsche bevolking demonstraties over de juiste wijze van thee zetten worden gegeven onder het uitreiken van gratis monsters en gezette thee en het beschikbaarstellen van zwarte thee tegen een zeer lagen prijs. Het bleek, dat er zelfs in het thee-produceerende West Java nog uitgestrekte streken bestaan, waar het artikel thee nog geheel onbekend was. Het succes met deze propaganda behaald is dan ook zoodanig, dat besloten werd nog twee auto's voor dit doel aan te koop, ten einde hiermede Midden en Oost Java te bewerken.

Ten slotte kan nog worden vermeld, dat in den loop der jaren door bemiddeling van de Vereeniging het standaard thee-contract tusschen/koo-pers en verkoopers tot stand is gekomen."

PLANTENTUIN. (Aanvulling van Dl. III, blz/ 422). Zooals reeds in het oorspronkelijk artikel vermeld werd, zijn na de benoeming van den Heer H. J. Lovink tot Directeur van Landbouw in de organisatie van 's Lands Plantentuin enkele belangrijke wijzigingen gebracht en werden de afdelingen van dit Departement, die van zuiver wetenschappelijken aard waren, bijeengevoegd onder den ouden naam. Aan een der Hoofden van deze afdelingen werd de titel verleend van Ambtenaar tot leiding der natuurwetenschappelijke zaken van het Departement van Landbouw met den ambts-titel: Directeur van 's Lands Plantentuin. Tot eerste Directeur werd Dr. J. C. Koningsberger benoemd, die Hoofd was van het Zoölogisch Museum en Laboratorium. Na zijn vertrek werd Dr. W. M. Docters van Leeuwen in zijn plaats benoemd, die hoewel botanicus zijnde, tegelijkertijd tot Hoofd van het Zoölogisch Museum en Laboratorium werd benoemd. Het Zoölogisch Museum bestond hoofdzakelijk uit een voor het publiek tentoongestelde verzameling dieren; de wetenschappelijke verzamelingen waren niet zeer groot en door hun wijze van opberging moeilijk bereikbaar voor wetenschappelijk onderzoek. Wetenschappelijk werd er dan ook in deze richting niet veel gedaan.

De volgende veranderingen hadden daarna plaats. De oude, los van de afdelingen staande betrekking van Directeur van 's Lands Plantentuin werd weder ingesteld en tot Hoofd van het

Zoölogisch Museum werd Dr. K. W. Dam nierman benoemd. In den loop van de jaren werden bij dit Museum ook twee wetenschappelijke assistenten aangesteld, zoodat nu geregeld wetenschappelijke publicaties van deze instelling uitgaan.

Na de benoeming van den Directeur van den Plantentuin tot buitengewoon hoogleraar in de plantkunde aan de Geneeskundige Hoogeschool te Batavia, werd het Hoofd van het Zoölogisch Museum en Laboratorium, nevens zijn hoofdfunctie, tot onderdirecteur benoemd. Tegelijkertijd werd aan het laboratorium van den Directeur van den Plantentuin een assistent voor phy-siologisch werk aangesteld, welke betrekking in 1931, ten gevolge van de bezuiniging, weder van de begroting werd afgevoerd.

's Lands Plantentuin bestaat thans (1931) uit de volgende afdelingen:

1. De Botanische Tuin.

a. De Plantentuin te Buitenzorg. In 1920 werd deze tuin, die geheel was volgeplant, uitgebreid met een aangrenzend stuk grond, ter grootte van ongeveer 25 ha., zoodat de geheele oppervlakte thans meer dan 80 ha. bedraagt. Een gedeelte van dit nieuwe terrein is reeds ontgonnen. De tuin staat onder leiding van een hortulanus; bovendien zijn daaraan nog twee assistent-hortulani toegevoegd, benevens een groot aantal Inlandsehe mantri's, mandoeers en werklieden.

b. De Bergtuin te Tjibodas op 4. 1450 m. hoogte boven zee gelegen. Deze tuin is ongeveer 35 ha. groot. Daarin bevinden zich, behalve het woonhuis van den assistent-hortulanus, een lo-geergebouw en een laboratorium, dat gebouwd werd van de gelden door Nederlanders en buitenlanders bijeengebracht ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van 's Lands Plantentuin.

Treub had gedaan gekregen, dat ongeveer 280 ha. Plantentuin ter behandeling gegeven. Met de bewerking van oerwoud, grenzende aan dezen tuin en vandaar zich tot op een deze zaken werd de onderdirecteur belast. Door 's Lands Plantentuin worden drie tijdschriften natuurmonument werd verklaard. In den laatsten tijd zijn ook uitgegeven; n.l. de „Annales du Jardin botanique de de hooger gelegen terreinen, welke zich uitstrekken tot de Buitenzorg”, het „Bulletin du Jardin botanique de toppen van den Gcdó en den Pangrango daarbij gevoegd, Buitenzorg” en „Treubia, Recueil de Travaux Zoologiques, zoodat de Plantentuin thans de beschikking heeft over een methydrbiolo-giques et océanographiques”.

grootte. Op ongeveer 2300 m. hoogte zijn twee hutten gebouwd. Een te Kandang Badak voor de gewone toeristen, 'N.V. Credietbank voor Nederlandsch-Indische Gemeenten die in grooten getale deze bergen bezoeken en één 'bij Lebaken Ressorren werd in 1925 opgericht door do Nederlandsche Saat voor de wetenschappelijke onderzoekers. Bij deze laatste Handelmaatschappij N.V., de Nederlandsch Indische Handhut is ook een klein laboratorium gebouwd. Bovendien detsbank N.V. en de Nederlandsch Indische Es-compto bevindt zich op den top van den Pangrango, op 3000 m. Maatschappij. De schepping van het nieuwe crediot-instituut hoogte een kleine berghut.

c. do Tuin te Sibolangit, bij Módan, ter Oostkust van Bii mat ra. Deze tuin is slechts klein, maar heeft vooral beteekenis door het aangrenzende, ongeveer 350 ha. groote oerwoud. Voor enkele jaren stond deze tuin onder een Europccseh opzichter, maar ten gevolge van de bezuiniging is dezo betrekking vervallen en wordt het toezicht uitgeoefend door den Opperhoutvester van de Oostkust van Sumatra.

2. liet Vreemdelingen- of Treub-laboratorium, onder leiding van een Hoofd. Gedurende en kort na den oorlog was het vrcmdelingenbczoek gering, maar in do laatste jaren begint het aantal daarin als gast werkende bezoekers weder grooter te worden.

3. Het Herbarium en Museum voor Systemati

sche Botanie. Daaraan zijn verbonden een Hoofd en vier assistenten, verder een conservator en 2 assistenten-conservator en een aantal Inlandsehe werkkrachten. In deze instelling bevindt zich de grootste verzameling van gedroogde planten uit deze gebieden.

4. Het Zoölogisch Museum en Laboratorium, onder leiding van een Hoofd. Aan dit Museum zijn verder twee wetenschappelijke assistenten, twee taxidermisten en meerdere Inlandsehe werkkrachten verbonden. In het gebouw bevindt zich de verzameling opgezette dieren, die voor het publiek is opengesteld, en de wetenschappelijke verzamelingen. Deze is vooral in do laatste jaren door verschillende expedities naar alle dee-len van den Archipel zeer uitgebreid.

5. Hel Laboratorium voor het Onderzoek der Zee (zie aldaar suppl. afl. 24, blz. 747). Enkele jaren geleden was hieraan ook een afdeling van het economisch visscherij-onderzoek verbonden, maar deze is naar de Afdeling Landbouw van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel overgegaan. Het laboratorium staat onder leiding van een Hoofd en daaraan is bovendien een wetenschappelijke assistent verbonden. Behalve het eigenlijke laboratorium bevindt zich op het terrein dezer instelling, waarin een groot aantal kustplanten gekweekt worden, een zee-water-aquarium. Een filiaal hiervan bevindt zich op het eiland Onrust, waar de dieren der koraalriffen onder vrijwel natuurlijke omstandigheden kunnen worden onderzocht.

6. Hel Phytochemisch Laboratorium. Dit staat onder leiding van een Hoofd en benevens enkele Inlandsehe werkkrachten is daaraan ook een analyst verbonden.

In de laatste jaren werden de zaken betreffende de natuurmonumenten en de jachtwetten aan 's Lands Credietbank voor Nederlandsch-Indische Gemeenten en de Nederlandsch Indische Handelmaatschappij N.V., de Nederlandsch Indische Handhut is ook een klein laboratorium gebouwd. Bovendien detsbank N.V. en de Nederlandsch Indische Es-compto Maatschappij. De schepping van het nieuwe crediot-instituut had tot oogmerk, om op meer doeltreffende wijze te voorzien in de groeiende crediot-behoefte der kleinere publiek-rechtelijke lichamen. Bij het plaatson van Ice-ningen voor gemeenten en andere autonome gemeenschappen van kleineren omvang deed zich toch in vele gevallen do moeilijkheid gevoelen, dat geen rechtstreeksch beroep op de geldmarkt kon worden gedaan. De credietwaardigheid eener kleine gemeente is voor het publiek niet gemakkelijk te beoordeelen; bovendien zyn als regel leeningon van dozen aard — en somtijds ook die van grootere bestuurseenlieden — te klein om zich een behoorlijke markt te kunnen verzekeren, terwijl de aan een publieke omissie verbonden kosten op do uitgifte van een kleinero leening re-

latief zwaarder drukken. Dit had tot gevolg, dat deze ressorten grotendeels aangewezen waren op officieele of semi-officieele fondsen en kassen en voorts op de banken, welke laatste zich hetzij in het geheel niet, hetzij slechts tot zeer beperkte bedragen bezig houden met de verstrekking van over vele jaren loopende leeningen.

Al deze oorzaken oefenden op de voorwaarden, waaronder de ressorten zich crediet konden verschaffen, een nadoelige werking uit. In het moederland voorzag in deze moeilijkheid reeds de Maatschappij voor Gemeente-crediet, die, door tegenover de door haar aan openbare lichamen verstrekte leeningen hare eigen obligaties uit te geven, die wel in de markt kunnen worden geplaatst, ook kleine leeningen, zij het indirect, onder het publiek brengt. Deze werkwijze nu is ook die der Credietbank. Tegenover een groot aantal leeningen, aan onderscheidene publiek-rechtelijke lichamen verstrekt, werd één groote leening der Credietbank in verschillende tranches op de markt ondergebracht.

De doelstelling der Credietbank is, gelijk uit het bovenstaande kan blijken, beperkt. In overeenstemming daarmee werd in hare statuten bepaald, dat zij zich slechts mag bezighouden met het verstrekken van leeningen aan publieke ressorten, voor zoover deze tot het aangaan van leeningen bevoegd zijn, met het geven van voorschotten op anticipatie-biljetten of promessen van publiekrechtelijke lichamen en met het her-beleenen of her-disconteeren van zulke biljetten en promessen. Met andere bankzaken mag zij zich niet inlaten. Met het oog op de in een groot aantal gemeenten opgerichte naamlooze vennootschappen, welke de verzorging van de Volkshuisvesting ten doel hebben, werd intusschen in 1930 een statutenwijziging tot stand gebracht, welke het mogelijk maakt dat de Credietbank ook aan dergelijke semi-officieele naamlooze vennootschappen crediet verschafft, mits derzelve verbintenissen door het Land dan wel door een lagere bestuurs eenheid worden gewaarborgd.

De Credietbank wordt bestuurd door een Raad van Beheer, welke bestaat uit vertegenwoordigers der 3 oprichtende banken. Daarnaast staat een Raad van Advies, waarvan tot dusver steeds de Adviseur voor de Decentralisatie deel heeft uitgemaakt.

Het bedrijf der Credietbank heeft zich sinds hare oprichting geleidelijk, doch bevredigend ontwikkeld en gezien het groeiend aantal van autonome gemeenschappen met eigen geldmiddelen, mag wel worden verwacht, dat het terrein, waarop zij werkzaam is, zich met de jaren zal blijven uitbreiden. De tot dusver behaalde resultaten weerspiegelen zich in het dividend, dat over 1926 4% en over de jaren 1927 t/m 1930 steeds 5% bedroeg. Voor uitvoeriger gegevens omtrent den gang en de ontwikkeling van liet bedrijf zij verwezen naar het telken jarc gepubli- , ceerd verslag van den Raad van Beheer./

- **SUIKER.** (Vervolg van Dl. IV, blz. 17.f). I. SUIKERBIET. *Ricivariëteiten.* Ofschoon de vele door kruising van edele rietsoorten gewonnen nieuwe rietvariëteiten den planters goede diensten bewezen en krachtig bijdroegen tot de steeds groo- ter wordende opbrengst van suiker per eenheid van grondoppervlak, bleef men voortgaan met het zoeken naar steeds betere soorten, die de in gebruik zijnde nog zouden kunnen overtreffen.

Aan het Proefstation voor de Java Suiker Industrie werden ieder jaar nieuwe kruisingen tot stand gebracht en de daaruit ontstane planten onderzocht en bij een der proevenreeksen kruiste men edele rietsoorten met afstammelingen van wild riet, en half wild riet, te weten *glagah* en *kaso*. Deze soorten, die zelf geen of zeer weinig suiker in het sap bevatten, munten uit door een forsich wortelstelsel en groote immuniteit tegen aanvallen van ziektekiemen. Onder de zeer vele afstammelingen door deze kruisingen ontstaan, trok in het jaar 1923 een soort sterk de aandacht. Op advies van het Proefstation werd deze, die het nummer P. O. J. 2878 draagt, sedert 1925 sterk uitgebreid. In 1926 besloeg zij ¹/₁₀₀ van do aanplantingen, in 1927 12%, in 1928 66% en sedert dien ongeveer 95%. Alleen op eenige gronden, waar P. O. J. 2878 niet goed gedijt, worden andere soorten, evenzeer uit gelijksoortige kruisingen aangeplant.

Het 2878 riet munt uit door forsich groei, zwaar stokkengewicht, bestendigheid tegen sereh on allerlei bladvlekkenziekten, door een suikerrijk en zuiver sap, doch is eenigszins vatbaar voor beschadiging van den top. Doordat het aan sereh weerstand biedt, is de aanplant van bergbibi niet meer noodig. Men betreft het plantmateriaal ten deele uit den vermalen wordenden aanplant, ten anderen deele uit vlakke bibituien.

Ziekten en Plagen. Als een gevolg van de goede zorgen, die men aan den aanplant gedurende al zijne stadia besteedt, worden de ziekten en plagen, aan welke het suikerriet onderhevig is, bedwongen en veroorzaaken geen noemenswaardige schade.

Alleen kan de aantasting door do Witte Luis vermeld worden, welk insect door den aanvoer van parasieten gemakkelijk bedwongen wordt.

Aangezien, gelijk wij reeds opmerkten, het 2878 riet gevoelig is voor aantasting van zijn top, zijn de aanvallen van den Witten-Topboorder, van *Fusarium-sehimmels* en dergelijke topbo- schadigende organismen van grooter belang dan te voren, doch gelijk werd gezegd hebben zij tot heden geen noodlottige gevolgen na zich gesleept.

II. SUIKERINDUSTRIE. *Algemeene Geschiedenis der rietsuiker industrie.* In alle rietsuiker-produ- ceerende landen is de cultuur van het riet en do fabricatie van de suiker uit de grondstof het onderwerp van groote zorg geweest, zoodat er por eenheid van grondoppervlak veel meer suiker wordt gewonnen dan vroehen.

Eveneens is in vele landen de aanplant vergroot en uitgebreid, waardoor ook uit dien hoofde de suikerproductie uit riet is toegenomen.

In vergelijking met het cijfer van 1917/18 wordt voor 1930/31 door de Heeren Willett & Gray te New York de rietsuikerproductie in do verschillende werelddelcn aldus in tonnen van 1016 kg. opgegeven.

Gebieden	1917/18	1930/31
Azië.....	5.693.314	8.098.700
Amerika	5.826.562	7.683.800
Afrika.....	540.970	805.900
Australië	440.887	622.500
Europa	6.000	14.000
Totaal	12.507.733	17.224.900

Geschiedenis der Suikerindustrie op Java. Zoo dra in het jaar 1918 de wapenstilstand weder mogelijkheid schied de op Java opgestapeld suiker te verschepen, verdween deze hoeveelheid als bij tooverslag en de aanplantingen konden reeds spoedig op hun oude peil worden gebracht, ja zelfs eenigszins worden uitgebreid.

De prijs van de suiker was kort na den oorlog zeer hoog, en al daalde hij weldra eenigszins, toch bleef de suikerproductie nog geruimen tijd voordeel afwerpen.

De recalcitrante houding, die sommige elementen van de Javaansche bevolking in de jaren kort na den oorlog aannamen en die hier en daar ongerustheid veroorzaakte, maakte allengs voor de gewone rustige verhouding tusschen fabrikanten en bevolking plaats en tot aan het jaar 1925 genoot de suikerindustrie op Java een welvarend bestaan met goede oogsten, en behoorlijke prijzen benevens een vloten afscheep van het product.

Tot dit laatste droeg in hooge mate bij de in 1918 tot stand gekomen vereeniging Vereenigde Java-Suiker Producenten, welke ongeveer 90% van de fabrikanten omvat. Deze kunnen zooveel suiker en van elke soort produceeren, die zij zelf verlangen; zij brengen al hun suiker in de Vereeniging in, die haar als eenige verkooper verkoopt. De opbrengst wordt volgens een van te voren opgemaakt plan naar de hoeveelheid en het assortiment van de door elk der leden ge- everde suiker verdeeld.

De vereeniging wordt telkens voor 1 jaar aangegaan en is nu (1931) tot ultimo December 1932 verlengd.

Ofschoon in jaren van langzamen verkoop de gestie van het Bestuur der Vereenigde Java- iSuikcr Producenten {V. J. S. P.) aan critiek heeft bloot gestaan, is het buiten twijfel, dat in de jaren na 1925 eensdeels de aanplant van het 2878 riet en anderdeels de krachtige houding van de V. J. S. P. de suikerindustrie van Java voor groote gevaren hebben behoud.

In het jaar 1926 had een aardbeving van buitengewoon verwoestende kracht een deel van Japan en onder andere de hoofdplaats Tokio geteisterd en dientengevolge was de economische toestand van dat rijk ontwricht. Groote Japansche firma's, die in den regel in voorloop Java- suiker kochten, konden die hoeveelheden bezwaarlijk ontvangen en betalen.

Doordat allo verkoopers eensgezind konden optreden en overigens de Japansche koopers zich niet aan hunne verplichtingen onttrokken, konden de transacties ongestoord worden afgewikkeld, doch de groote Japansche huizen zagen van den suikerhandel af en waren niet meer, gelijk voorheen steeds het geval was, de gangmakers bij de biedingen op nieuwe oogsten.

Ook was in de geheele wereld een wanverhouding ontstaan tusschen do productie en de consumptie van suiker; het aanbod op de wereldmarkt overtrof do vraag, de verkoop stagneerde, do uitvoer werd moeilijk en do suikerprijs daalde.

In allo vroegere jaren, met uitzondering van het oorlogsjaar 1918, had men op Java den nieuwen oogst nagenoeg zonder ouden voorraad kunnen beginnen, maar in 1930 was er op den 1 Mei nog f45.000 ton over, in 1931 zelfs 500.000 ton on men vrees dat de onverscheepte voorraad op 1 Mei 1932 wel 850.000 ton groot zal zijn.

Indien de verkoopers niet tot een vastaan-

gesloten lichaam bijeen verbonden waren geweest, dan was zeer waarschijnlijk de verleiding voor velen te groot geweest om tot eiken prijs te verkoopen en dan waren de prijzen ongetwijfeld nog slechter geweest dan nu, aangezien de eenige verkooper nog altijd den gemiddelden prijs boven wereldpariteit heeft gehouden en bovendien verhinderd heeft dat anderen de Java markten: Britsch Indië, China, Hongkong en Japan zijn binnengedrongen.

Wanneer niet de Javaoogsten volledig verkocht kunnen zijn geworden, dan is dat niet geschied, omdat een mededinger de markt heeft veroverd, doch alleen doordat de vraag naar suiker niet groot genoeg is geweest om de geproduceerde hoeveelheid op te nemen.

Zoodra de vertegenwoordigers van de Java- suikerindustrie daarvan de overtuiging hadden verkregen, hebben zij niet gearzeld met volle kracht met producenten van andere landen de onderhandelingen te openen, die geëindigd zijn met de aanneming van de Brusselsche Conventie van 9 Mei 1931.

Daarbij verbonden zij zich 500.000 ton uit oude oogsten uit de markt te nemen en die eerst in den loop van 5 jaren, telkens met een maximum van 100.000 ton per jaar los te laten. Verder verbonden zij zich om in 1931/32 niet meer dan

2.300.0 ton suiker uit te voeren en ieder jaar telkens niet meer dan 100.000 daarenboven tot dat in 1935/36 in maximum 2.700.000 ton zou mogen worden uitgevoerd. Ten slotte verbonden zij zich er tegen te waken, dat er in dat tijdvak van 5 jaren voorraden suiker boven de behoefte zouden worden aangekweekt.

De regeering zorgde door het verlecnen van uitvoerlicenties, dat er niet meer dan het afgesproken bedrag zal worden uitgevoerd, con- tingenteerde het aandeel van iederen producent in dien uitvoer en regelde ook de contingenteering van de binnenlandsche suikerverzorging.

De producenten krompen voor den oogst 1932 hunne aanplantingen in, ten einde mede te werken tot het doen verdwijnen van den overmatigen voorraad. De aanplant van het suikerriet in hectaren en de hoeveelheid geproduceerde suiker in tonnen van 1000 kg. van de verschillende jaren na 1917 zijn hier vermeld:

Jaar	Hectaren	Suiker productie	Aantal fabrieken
1918	163.315	1.778.207	ISO
1919	137.451	1.336.112	179
1920	156.758	1.543.023	183
1921	159.740	1.685.334	183
1922	161.841	1.808.036	182
1923	163.377	1.782.871	179
1924	172.311	1.997.910	179
1925	178.290	2.300.003	179
1926	179.702	1.973.164	178
1927	184.462	2.378.991	178
1928	195.086	2.948.185	178
1929	197.085	2.508.128	179
1930	198.642	2.970.835	179

In de dislocatie van de suikercultuur kwam sedert 1918 niet veel verandering; in Besoeki werd drie groote suikerfabrieken opgericht,

doch overigens bleef de toestand ongewijzigd, afgezien van enige afzondering en samensmelting van arealen.

Suikerproductie. De gemiddelde cijfers voor de productie van riet en suiker in quintalen per bruto H.A. volgen hier:

Jaar	Riet per ha.	Suiker per ha. 100 riet	
1918	973	109.3	11.19
1919	965	97.1	10.06
1920	937	98.9	10.55
1921	945	105.7	11.18
1922	1058	112.3	10.61
1923	999	109.6	10.97
1924	1064	115.8	10.88
1925	1084	128.8	11.88
1926	1057	109.7	10.38
1927	1156	128.-	11.09
1928	1319	151.-	11.45
1929	1245	148.-	11.82
1930	1294	149.5	11.55

In de fabricatie van de suiker kwam nagenoeg geen verandering; alleen zou men kunnen opmerken, dat het suikerverlies in ampas steeds minder wordt, als een gevolg van de verbeteringen in het inolenbedrijf.

In 1917 kon men een verlies van 9% in ampas aannemen van de in het riet aanwezige suiker, dat nu in 1930 tot 5.3% is teruggebracht.

In het assortiment suiker kwam in zooverre verandering, dat het percentage aan witte suiker toenam en de muscovado nagenoeg geheel verlaten werd, toen in Japan het invoerrecht op die suiker gelijk werd gemaakt aan dat van de betere no. 16 e/h, die dientengevolge werd-geprefereerd. De cijfers volgen hier in tusschenpoelen van 3 jaren.

Jaar	Sup. Hoofds.	Sup. Str.	Nr. 16 e/h	Muscovado	Naproduct.
1921	53.4	0.1	28.1	16.3	2.1
1924	54.4	1.0	25.7	16.8	2.1
1927	63.6	0.3	33.5	-	2.6
1930	69.8	0.3	26.7	0.1	3.1

Kostprijs. Tengevolge van de steeds voortgaande verbeteringen in de suikerproductie en zeer zeker door de invoering van het 2878 riet, dat minder aan bibit voorziening kosten meer opbrengst geeft dan de vóór 1925 aangeplante riet-soorten, is de kostprijs van de Java suiker gedaald.

Voor het jaar 1913 werd zij voor Muscovado op / 6 per pi koel aangenomen of ongeveer / 10 per quintaal en voor Nr. 16 e/h op / 6.40.

Gedurende en na den oorlog waren de prijzen voor materialen en ook do loonen zoo hoog, dat er geen peil op te trekken was *) en daarna zijn

*) Het Algemeen Syndicaat van Suiker-fabrikanten in Nederlandsch Indië gaf voor 1921 als bruto kostprijs / 20.68 per quintaal op en als netto / 17.24. In 1925 waren de cijfers / 15.50 en / 12.30 en in 1930 ongeveer / 9.50 en / 9. Het verschil tusschen den bruto en den netto prijs wordt gevormd door het voor belastingen, afschrijvingen en vernieuwingen besteede bedrag, dat in den slechten tegenwoor-

de producenten onderling overeen gekomen hun kostprijzen niet meer te publicccren. De een werkt duurder dan de ander en dientengevolge zal de kostprijs voor de verschillende ondernemingen sterk uiteen loopen. Nu er geen gemiddelden te verkrijgen zijn en het publicccren van losstaande gegevens geen zin heeft, moet dus het cijfer voor den kostprijs een open vraag blijven.

Suikerprijzen. De gemiddelde verkoopprijzen van de Javasuiiker was in de verschillende jaren in guldens per quintaal:

1918 15	1919	28.40
1920	53.45	24.40
1922	17.74	21.34
1924	24.26	18.77
1926	15.76	17.60
1928	14.25	12.37
1930 *)	8.40	

Tot 1929 liet de gemiddelde suikerprijs winst, doch in 1930 veroorzaakte zij verlies, alhoewel eenige gunstig werkende ondernemingen nog een klein winstcijfer hebben kunnen betalen.

Suikerverbruik. In het jaar 1917 werd nog voor het verbruik van op Europeesche wijze bereide suiker binnen het tolgebied van Nederlandscli- -Indië een cijfer van 150.000 ton per jaar aangenomen. Dit is sedert sterk vermeerderd, zoodat men het voor 1930 op 35.000 ton per maand of 420.0 ton per jaar aanneemt, hetgeen zeker nog te laag gegrepen is. De redenen van dit zeer sterk toegenomen suikerverbruik zijn velerlei. In de eerste plaats hebben de producenten meer en meer het voordeel van een afzetgebied op eigen territoir ingezien en zij zijn er toe overgegaan ook in kleine partijen suiker beschikbaar te stellen. Verder zijn de transportmiddelen veel verbeterd door de uitbreiding van de stoomvaartlijnen en van het wegnen, door de vrachtautomobiel en tramwegen. In de laatste, maar niet de minste plaats legt ook de meerdere welstand en de toenemende getalsterkte van de verbruikers in dezen gewicht in de schaal.

Aangezien de verkoopsorganisatie er op bedacht is de suiker zoo ruim mogelijk in do kleinst denkbare onderverdeling binnen het bereik van de inlandsche verbruikers to brengen, is do sui- kerconsumptie in Nederlandsch-Indië nog voor veel vermeerdering vatbaar.

Uitvoer van Suiker. Hoezeer do consumptie ook toeneemt, toch is de grootste hoeveelheid van de geproduceerde Javasuiiker voor den uitvoer buiten het tolgebied bestemd.

Kort na don oorlog, toen Europa suiker te kort kwam, ging er veel Javasuiiker door het Sucz- kanaal. Maar naarmate genoemd werelddeel zich van do rampen van den krijg herstelde, nam do uitvoer in Westelijke richting af en Java werd weder aangewezen op de markt van de landen rondom en de eilanden in den Indischen en het Westen van den Stillen Oceaan, te weten Oost Afrika, Arabië, Britsch Indië, Siam, Straits Settlements, Hongkong, China, Japan, Formosa en Nieuw Zeeland.

digen tijd laag s. De bruto prijs is exclusief tantièmes en rente en stamkapitaal, doch inclusief rente over werkkapitaal.

2) Van de tot 31 Juli 1931 verkochte hoeveelheid van 2.638.000 ton.

De opgaven over de laatste jaren zijn als volgt I in tonnen van 1000 kg.

1. het wordt als kauwriet verkocht;
2. het wordt voor Inlandsche consumptie,

	Bewesten Suez	.Singapore.	Br. Indië	China en Hongkong	Japan
1924/25	402.051	80.350	536.614	382.541	329.173
1925/26	254.297	88.702	769.952	389.255	491.636
1926/27	10.604	78.055	805.250	345.867	404.860
1927/28	196.560	84.257	846.905	404.601	450.871
1928/29	437.296	88.762	1.090.972	602.516	254.042
1929/30	288.824	82.001	1.073.910	629.233	248.154
1930/31	7.437	70.402	1.003.291	584.285	284.059

	Australië en N. Zeel.	„Siam	Diver sen	Totaal
1924/25	3.186	19.075	72.249	1.825.239
1925/26	40	41.542	123.151	2.158.575
1926/27	202	33.490	74.206	1.752.534
1927/28	30.258	35.989	84.130	2.133.877
1928/29	50.362	30.718	101.225	2.662.793
1929/30	8.204	43.473	58.899	2.432.698
1930/31	38.899	45.247	67.879	2.101.499

Behalve suiker wordt ook nog melasse geproduceerd, die tot voor korten tijd als afvalproduct zeer weinig waarde bezat. Eenige jaren geleden ontstond er veel vraag en er werd zelfs

600.0 ton en meer per jaar uitgevoerd, doch thans is deze korte opleving weder voorbij en de waarde van dit product is weder sterk gedaald.

Toekomst. In de volgende jaren valt ingevolge de bepalingen van de Brusselsche Conventie een sterke inkrimping van den aanplant en dus ook van de suikerproductie te verwachten. De hoop bestaat, dat tengevolge van de algemene vermindering in de wereldproductie de thans op de markt drukkende overmatige hoeveelheden verdwijnen, zoodat het evenwicht tusschen vraag e i aanbod weder wordt hersteld. II. C. P. G.

SUIKER (INLANDSCHE RIET-). De voornaamste centra voor bevolkingsrieteteelt zijn gelegen in de residenties Kediri, Blitar, Malang en Ponorogo. In Kediri wordt het gewas hoofdzakelijk op droge gronden verbouwd. De geoccupeerde terreinen zijn door hun natuurlijke vruchtbaarheid, hun gemakkelijke bewerkbaarheid en een hoogen grondwaterstand uitermate geschikt voor een meer extensieven rietbouw. Nabij Malang wordt do cultuur voornamelijk op sawahs beoefend. In de afdeling Ponorogo staat het Inlandsch riet ook hoofdzakelijk op sawah, maar er is daar minder bevolciingswater aanwezig dan in het Malangsche. De totaal googste uitgestrektheid van bevolkingssuikerriet bedroeg in 1929 15305 ha. (gemiddelde 1921/28: 15786 ha.), waarvan 39% aanplant op sawah-gronden.

Mot betrekking tot do bestemming van het riet kan men vier gevallen onderscheiden:

deels ook voor export verwerkt (z.g. goela batok teboe, bruine suikerkoekjes);

3. het wordt als planriet geleverd aan bibit- planters;
4. het wordt als maalriet aan omliggende suikerfabrieken verkocht.

De verwerking tot z.g. „goela djawa” door de bevolking zelf is voornamelijk van belang.

Dit bedrijf vindt hoofdzakelijk in Toeloenga- goeng door een groot aantal kleinbedrijven plaats. Vroeger werd de aanplant hoofdzakelijk vernalen met een houten z.g. buffelmolen, waarbij het verwerken neerkomt op het pletten van de stokken tusschen een paar staande houten walsen, waarbij het riet vier- tot vijfmaal de houten rollen passeren moet, eer het voldoende sapvrij is. Door de zorgen van den Landbouw- voorlichtingsdienst zijn de laatste jaren meer en meer ijzeren rietmolentjös in gebruik genomen, waarbij het riet slechts tweemaal tusschen de ijzeren cylinders behoefte door te gaan. Het sap, dat in een vergaarkom onder den molen is opgevangen, wordt op een aarden formuis in open pannen, onder het toepassen van eenige zuivering, ingedikt en daarna in vormen (klapperdoppen, bamboeringen, kleine aarden kommen

e. a.) overgebracht, waarin het product stolt. Als indicus voor kwaliteit van de suiker geldt de kleur, varieerende van licht geelbruin, beste kwaliteit, tot zwart, inferieur.

De Landbouwvoorlichtingsdienst verricht voor de cultuur uiterst nuttig werk, o.a. door vervanging van oude rietsoorten door nieuwe variëteiten, voornamelijk 2578 P. O. J. en door steun en voorlichting inzake bemesting middels zwavelzure ammonia.

Betreffende de productie van Inlandsch suikerriet kan nog vermeld worden, dat de gemiddelde opbrengsten, berekend uit allo tot en met 1929 beschikbare proefsnitopgaven, bedroegen in Kediri 620 q/ha. (quintaal per hectare), in Blitar 503q/ha., in Ponorogo 682q/ha.en in Malang 591 q/ha.

De volgende statistiek geeft een overzicht van de uitvoerhoeveelheid en -waarde van de In- landsche suiker gedurende 1926—1929, in vergelijking met die van het Europeescho product.

Jaar	Inlandsche suiker		% van de totaal hoeveelheid	Europeesche suiker		% van de totaal hoeveelheid
	hoeveelheid in tons	waarde in / 1000		kooveelheid in tons	waarde in / 1000	
1926 . . .	13.262	1.845	0.66	1.987.750	267.765	99.34
1927 . . .	20.784	2.794	0.89	2.316.827	362.528	99.11
1928 . . .	30.913	3.430	1.03	2.997.504	372.366	98.97
1929 . . .	29.022	2.689	0.92	2.917.418	308.903	99. OS

Het overwegend grootste deel der Inlandsche suikerproducten wordt echter binnenslands geconsumeerd.

Literatuur:)r. G. II. Van der Kolff, Be volkingsrietcultuur in Nederl.-Indië; Jaarverslagen der Afd. Landbouw, Dept. L. N. II., Buitenzorg; brochure: „De Inlandsche Suikerrietcultuur”, uitg. Afd. Landbouw, id.

VEETEELT. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 515 en Dl. V, blz. 445 of suppl. afl. blz. 90 en van VEEVOEDER, Dl. IV, blz. 519, Dl. V, blz. 454 of suppl. afl. blz. 129 en PAARD, Dl. III, blz. 227 en Dl. V, blz. 312 of suppl. afl. blz. 255).

HOEVEELHEID VEE. De opgaven over de hoeveelheid vee hebben in de laatste jaren, voor zoover het de paarden, runderen en karbouwen betreft, veel aan nauwkeurigheid gewonnen. Toch moet men bij het hantceren van die cijfers groote voorzichtigheid in acht nemen. Over de schapen, geiten en varkens zijn de cijfers veel minder betrouwbaar, terwijl over de kippen en een den geen enkel gegeven bekend is. Alleen weet men, dat er over geheel Indië kippen en eenden gehouden worden, dat de eendenstapel in verschillende deelen van Indië een flinke bron van inkomsten vormt, maar hoe groot die bron is, is nog geheel onbekend. Volgens het verslag van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst van 1929 bestond de grootveestapel (paarden, runderen en karbouwen) ult^e. 1929 uit 708.000 paarden, 4.452.0 runderen en 3.278.000 karbouwen, totaal S.465.000 stuks. De verdeling over Indië is, zooals uit onderstaand staatje blijkt, zeer verschillend.

ten van Java en Madoera over 1921 gaf als uitersten :

(aantal dieren per vierkante km.)

Gebieden	Paarden		Ru n deren		Karbouwen	
	min.	max.	min.	max.	min.	max.
West Java	0,1	62,9		36,5	2,9	71
Midden Java			0,0			
Oost Java	0,1	80,8	0	112,3	2,8	67,2
Vorsten-landen	0,0	24,1	4,1	181,0	0	57,1
		62,6	5,3	102,4	0,8	48,1

De grootveestapel van de Kleine Soenda eilanden is als volgt verdeeld:

Gebieden	Paarden	Runderen	Karbouwen
Res. Bali en Lombok	10%	96%	21%
Res. Timor en Onderh.	90%	4%	79%

Schapen geiten en varkens. Gegevens hierover zijn het laatst in IOAG gepubliceerd. Uit^e. 1926 waren er in Indië 1.400.000 schapen, 2.700.000 geiten en 930.000 varkens. De verdeling was aldus:

Gebieden	Paarden	Runderen	Karbouwen	Paarden	Runderen	Karbouwen
Java en Madoera	252.000	3.002.000	2.098.000	35.5 %	80.3 %	64.0 %
Sumatra	44.000	409.000	358.000	6.2 %	9.1 %	10.9 %
Borneo	8 3 1	18.000	32.000	0.1 %	0-4 %	1.0 %
Celebes	179.000	100.000	451.000	25.3 %	2.2 %	13.8 %
Kl. Soenda eilanden.....	233.000	354.000	339.000	32.9 %	8.0 %	10.3 %

Java en Madoera zijn uit een oogpunt van veerijkdom verreweg het belangrijkste. Daarop volgen de Kleine Soenda eilanden, dan Sumatra, daarna Celebes. Borneo bezit bijna geen groot vee, evenmin als de Molukken. Op Java en Madoera is, evenals op de Kl. Soenda eilanden, nog een zeer belangrijk verschil tusschen de onderscheiden deelen aan te toonen.

De grootveestapel op Java en Madoera is als volgt verdeeld:

Gebieden	Paarden	Runderen	Karbouwen
West Java	29.5 %	1-9 %	38.0 %
Midden Java	2.1.2 %	14.6 %	30.7 %
Oost Java	38.4 %	70.8 %	20.6 %
De Vorsten-landen	10.9 %	12.7 %	10.7 %

In de provincies van Java bestaan ook nog zeer groote verschillen in de veedichtheid. Een becijfering over de veedichtheid in al de distric-

Gebieden	Schapen	Geiten	Varkens
West Java . . .	48%	26%	5%
Midden Java . .	21%	17%	2%
Oost Java . . .	10%	23%	3%
De Vorstenlanden	0%	14%	0,6%
Sumatra	4 %	6	2 3
Celebes.....	H%	7%	23%
Kl. Soenda eilanden.....	3%	5%	40%
Borneo.....	0,1%	0,5%	3%

VERLOOP. Paarden. Op Java is een geregelde vermindering van het aantal paarden te constateren. Wel is hier en daar wel eens een geringe toename, maar over het algemeen gaat het achteruit. Van 1915 tot 1929 liep het aantal van 304.0 terug tot 252.000. Voor de Buitengewesten zijn de cijfers van ongeveer tien jaar geleden niet voldoende nauwkeurig om een algemeene conclusie te trekken. Op Sumatra is in elk geval een achteruitgang te constateren.

Runderen. Het aantal runderen neemt toe. Van 1915 tot 1929 liep op Java en Madoera het aantal op van 3.247.000 tot 3.002.000, een vermeerdering dus van 355.000 stuk of bijna 11%. Niet in alle delen van Java en Madoera is het verloop hetzelfde geweest. In de Buitengewesten is de toestand verschillend. De veerrijke gewesten Bali en Lombok en Atjèh vertoonen een neiging tot geringen achteruitgang. De Timorarchipel, Celebes en Midden Sumatra gaan echter vooruit.

Op Java en Madoera is in het tijdvak 1915 — 1929 de *Karbowenstapel* van 2.540.000 gedaald tot 2.098.000. In de periode van 1915—1920 (de jaren van de abnormale hoog slacht) daalde het aantal met 474.000. Na 1920 is weer een geringe stijging te constateeren. In de Buitengewesten bestaat in de laatste jaren ook een geringe toename.

RASSEN. Paarden. De Indische paarden zijn vermoedelijk ontstaan uit een kruising van uit China geïmporteerde Mongoolsche pony's met uit Zuid-West Azië ingevoerde paarden van het z.g. Oostersche type (Perzen en Arabieren). Uit deze kruising zijn op de verschillende eilanden meerdere rassen ontstaan, waarvan het eene iets meer de kenmerken van den Mongool, het andere iets meer de eigenschappen van Arabier of Pers vertoont. Het algemeene type van de Indische paarden is dat van een klein, vrij kort, middelmatig diep dier met korte, iets zware hals en naar verhouding zwaar hoofd, vooral zware kaken, sober, met een groot uithoudingsvermogen. De schofthoogte schommelt in hoofdzaak tusschen 1 meter en 1,25 m. Elk eiland heeft zijn eigen ras; op de grootere eilanden treft men soms meer dan een ras aan. Van een ras, in de beteekenis, die men er bij cultuurdieren aan hecht, is hier echter geen sprake. Het zijn alle nog echte landrassen, waarbij van een kunstmatige selectie zoo goed als nog geen sprake geweest is. Het ontbreken van een doelbewust streven is oorzaak geweest, dat men bij de verschillende rassen zeer sterk uiteenlopende typen aantreft. Op het kleine Soemba zijn wel tien verschillende typen aan te wijzen. De meest bekende rassen zijn: de Sandel, Soembawanees, Bima- necs, Timorces, het paard van Elores, Savoe, Lombok, de Makassaar, Javaan, Batakkcr. Het vroeger bestaan hebbende Sumatraanscho paard (S.W.K.) is door kruising met den Sandel geheel verdwenen. Ook op Java komt het Javaanscho paard alleen in de slechtere exemplaren voor, daar de betere merries al sedert ettelijke gone- raties of door Sandelhengsten of door buiten- landsche hengsten (Australiërs en Arabieren) gedekt geworden zyn. De fokkerij van Australische paarden is in Indië van ondergeschikt belang. Het Australische paard, dat vrij veel ingevoerd- wordt, heeft alleen als gobruikdier beteekenis...

Runderen. Het in Indië nog vrij talrijk voorkomende wilde rund (midden Juni 1928 werd door iemand alleen in het Zuiden van Soekaboo- mi nog een koppel van 24 stuks en verscheidene kleinere koppels gezien), de bantóng, Bos sun- daicus, heeft waarschijnlijk een zuiver tam rund geleverd en wel het rund van Bali. De verschillen tusschen het rund van Bali en den bantèng zijn van dien aard, dat zij heel goed het gevolg van het domesticatieproces kunnen zijn. Uit do kruising van den tot huisdier geworden bantóng en reeds in vroegere eeuwen geïmporteerde bult-

runderen (zebu's) is in den loop der eeuwen een rassengroep ontstaan en wel de Madoereesch- Javaansche- Sumatraansche runderen. Men kan in deze groep verschillende rassen onderkennen en wel het Madoercesche, het Javaansche, het Sumatraansche (S.W.K.), het Batak- rund en het Atjèhrund. Al deze rassen vertoonen zoowel bantèng- als zebu-eigenschappen. Bij het Javaansche rund treden de bantèng-eigenschappen het meest op den voorgrond, bij het rund van Atjèh het minst. De Indische runderen vertoonen veel overeenkomst met de runderen van Siam, die vermoedelijk eveneens uit bantèng met zebu kruising zijn voortgekomen. De Indische runderen behooren tot de kleine en middelmatig groote rundrassen. De goede stieren van het Balineesche rund hebben een schofthoogte van 130 cm., de goede Madoereesche stieren zijn van 120—125 cm., terwijl bij de andere rassen de stieren beneden de 120 cm. blijven. De koeien zijn altijd belangrij kleiner (ongeveer 10 cm.). Koeien met een schofthoogte beneden 100 cm. komen nog voor, vooral op Sumatra. De Indische runderen zijn kort van romp (romplengte 100—110% van de schofthoogte). De kleur is in hoofdzaak bruin in zijn verschillende nuances. Afteekeningen als kol, witkop, bles, witte voeten en bonte dieren komen slechts sporadisch voor. Alleen bij den Balinees zijn de witte onderbenen en de witte billen een raskenmerk. Alle Indische rundrassen vertoonen een sterke mate van variabiliteit. Behalve deze zuiver Indische rassen heeft men in deze eeuw nog vrij groote stapels van geïmporteerde runderen aangelegd, en wel van runderen uit Britsch Indië, uit Holland en Australië. Van de Britsch Indische rassen zijn te noemen de Ongole, do Hissar en de Gujrat. Deze drie behooren tot de groote en zeer groote rund- rassen. Volwassen stieren hebben een schofthoogte (achter de bult) van 140—145 cm. Zelfs wordt wel eens een stier van 156 cm. aangetroffen. Do volbloedfokkerij van Ongolerunderen treft men voornamelijk op Soemba aan, die van His- sarunderen op Soemba en ter Sumatra's Oostkust, terwijl de Gujratrunderen in Zuid Sumatra (de Lampoengs) worden aangetroffen. In de melkerijen van West Java ziet men heel veel Friesch Hollandscho runderen, terwijl in die van Oost Java meer Airesshire en enkele Jerseyrunderen aangetroffen worden naast het Illiwararund, dat eveneens uit Australië komt. Op Java en Sumatra on in mindere mate ook op Celebes zijn heel veel kruisingsproducten van het inheemsche rund met geïmporteerde runderen. Op Java vooral Javaan met Ongool, on in veel mindere mate Javaan met Fricsh Hollander, op Sumatra Su- matraan met Ongool en Sumatraan met Hissar.

Karbowen. De karbouw, die afstamt van den Indischen buffel, komt slechts in óen ras, waarvan echter zeer veel verschillende slagen bestaan, voor. Er is vaak zulk een groot verschil in bouw en ontwikkeling van karbowen van verschillende streken aan te toonen, dat bij eon meer intensievo fokkerij men wel gerechtigd zou zijn van verschillende rassen te spreken. Naast de zeer zware, diepe en breede karbouw van Zuid Tapanoeli vindt men de lichte, ondiepe en smalle van Noord Tapanoeli. Dergelijko verschillen, waarschijnlijk voor verreweg hot grootsto gedeelte het gevolg van verschil in bodom en klimaat en niet zoozeer van doelmatig >

teelkeus, kan men op vele plaatsen aantreffen.

Schapen. In Indië komen in hoofdzaak twee schapenrassen voor en wel het Prcangrschaap, dat in Priangan en de aangrenzende gebieden voorkomt, en het vetstaartschaap, dat meer in het Oosten, op Celebes, Madoera en Lombok aangetroffen wordt. Hoe het vetstaartschaap, waarvan nog verschillende slagen bestaan, daar gekomen is, is nog onbekend. Het Preangerschaap is ongeveer 60 jaar geleden ontstaan uit de kruising van het toen inheemsche schap met uit Zuid-Afrika geïmporteerde, z.g. Kaapsche schapen en Merinoschapen. De in Priangan algemeen gebruikelijke ram mengevechten hebben de bevolking er toe gebracht een stevig ras met zware horens te fokken. Vooral de rammen zijn stevig gebouwd. Goed gevoede, volwassen rammen kunnen tot 80 kg. zwaar worden, de goede ooiën zijn van 40—50 kg. Het vetstaartschaap is kleiner en lichter gebouwd. Goede rammen bereiken een gewicht van 60 kg., goede ooiën van 40 kg. Bij beide rassen komen echter veel minder goede dieren voor. Naast deze twee hoofdtypen komen overal verspreid, kleine, echte gedegeneerde schapen voor. Alle schapen behooren tot het laat-rijpe type.

Geilen. De inheemsche geit, behorende tot de groep van de *capra prisca* en niet, zooals weleens in de literatuur aangegeven is, tot de *capra (Hemitragus) jemlaica*, is klein. De bokken zijn van 60—70 cm. hoog. De geiten zijn veel kleiner, laag op de been, kort van romp en behoorlijk breed. Naast deze zuiver inheemsche geit treft men vooral op Java vrij veel iets zwaardere geit op. Aan, die groter zijn, maar iets hoogbeenigeij' Deze zijn ontstaan uit de kruising met uit Britsch Indië geïmporteerde groote rassen. Vooral de Arabieren hebben in de vorige eeuw vrij veel geiten uit Britsch Indië ingevoerd. Hieraan kwam een einde door het verbod van invoer van herkauwende dieren uit het vasteland van Azië, met het oog op het inslepen van pest. In deze eeuw heeft het Gouvernement meermalen geiten uit Britsch Indië ingevoerd om te trachten een zwaardere vleeschgeit te krijgen.

Van de ingevoerde rassen heeft de Kashmirgeit een ondergeschikte betekenis gekregen, maar is vooral de Etawahgeit, een kortharigè, hoog-beenige geit, waarvan de bokken wel een schoft-hoogte van 1 meter bereiken, zeer gewild. De kruisingsproducten van deze Etawahgeit met de inheemsche geit zijn, zoowel in de eerste als in de verdere generaties, aanmerkelijk zwaarder dan de inheemsche geit. Ook zijn nog enkele geiten uit Holland ingevoerd, maar deze zijn nog van geen betekenis voor de algemeene geitenfokkerij.

Varkens. De hier thuis behorende rassen zijn alle te beschouwen als directe afstammelingen van de *Sus Vittatus*, hetzij dat het directe afstammelingen zijn van de hier voorkomende wilde varkens, (JAV. tjèlèng), hetzij dat zij invloed hebben ondergaan van uit Oost Azië, voornamelijk Zuid China, ingevoerde varkens, die eveneens tot de Vittatusgroep behooren. Bij sommige rassen op de Oostelijke eilanden, o.a. op Soemba, komt de livrestreeping der biggen nog vrij veel voor. Deze zuivere tjèlèng-afstammelingen bereiken bij behoorlijke voeding op een leeftijd van negen maanden nog een gewicht van 80 kg. Uit Zuid China zijn waarschijnlijk Chineesche dwergvarkens ingevoerd, die vooral hun stempel

gedrukt hebben op het varken van Bali en in mindere mate ook op dat van Java (het Krawang varken). Ook het Batakvarken heeft invloed van het Chineesche varken ondergaan, terwijl het Niasvarken het tjèlèngtype iets zuiverder heeft. Op de Oostkust van Sumatra en in Atjèh treft men varkens aan, die buitengewoon veel overeenkomst vertoonen met het Siamvarken. Het varken der Dajaks vertoont in bouw nog vrij zuiver het echte Vittatustype, maar in kleur wijkt het al meer af, daar er vrij veel bonten onder voorkomen. In Midden Java komt een var-kenstype voor, dat grooter is dan dat van JCra-wang en van Bali en dat waarschijnlijk ontstaan is onder invloed van Europeesche rassen, maar waarin het Oost Aziatische type toch de overhand heeft en waarin ook bloed van het Chineesche maskerzwin voorkomt. Het meest bekende varken is hier wel het Bakvarken, dat, zooals gezegd, waarschijnlijk sterk beïnvloed is door het Chineesche dwergvarken. Dit Balizwin is klein, laag op de beenen, kort van romp. Bij goede voeding zijn ze op een leeftijd van 9 a 10 maanden slachtrijp en hebben dan een gewicht van gemiddeld 70 kg. Het is een vrij uniform ras, uniform van bouw; ook in de slechte eigenschappen als de zeer sterk doorgezakt rug. Ook in de kleur zijn ze vrij wel gelijk, daar bijna alle dieren zwartbont zijn, d.w.z. zwarte rug met witte buik en vaak een witte kol. In de laatste jaren worden ook eenige Europeesche rassen hier zuiver of bijna zuiver gefokt; zoo o.a. het veredeld Duitsch land varken, het groot Yorkshire varken. Ook het klein en midden Yorkshire-, het Berkshire-en het Tamworthvarken zijn ingevoerd geworden.

Benden. Het algemeen hier voorkomende type is dat van de Indische loopeend, waarvan verschillende slagen worden aangetroffen.

DOEL DER VERHOUDING. Paarden. De paarden spelen in Indië, in tegenstelling met West Europa, geen rol in het eigenlijke landbouwbedrijf. Het paard is hier zuiver een transportdier, dat zoowel voor goederen- als personentransport dienst doet. Slechts op enkele plaatsen (Batak-landen, hier en, daar in Celebes en de Kleine Soenda eilanden) wordt het paard ook nog gefokt met het doel het later voor de slachtbank te verkoopen. Daar het paard in hoofdzaak slechts gehouden wordt voor het transport, heeft do paardenfokkerij geweldig te lijden onder de toename van de mechanische transportmiddelen. Dit is dan ook do hoofdreden, dat de paardenfokkerij zoo sterk achteruitgaat. Omdat het paard geen rol in het eigenlijk akkerbouwbedrijf speelt, ziet men overal, waar de landbouw toeneemt, de paardenfokkerij verdwijnen. In verschillende streken van Java, die vroeger bekend waren om de paardenfokkerij, is nu bijna geen enkel fokpaard meer te vinden. Deze fokkerij kan zich alleen maar staande houden in gebieden, waar over groote weide-terreinen beschikt kan worden, waarop de verzorging der dieren zoo goed als niets kost en dit is nog alleen het geval op de eilanden ten Oosten van Bali. Aan de vraag naar paarden voor de grobaks en de huurkarretjes kunnen deze kleine Soenda eilanden uitstekend voldoen. De Javafokker kan in dit opzicht niet concurreeren tegen zijn collega uit Timor en On-derhoorigheden. Als bijzonderheid kan nog vermeld worden, dat in de bergen van Midden Java het paard vaak gehouden wordt met als hoofd-

doel het. produceeren van mest voor de tabaks- en groentecultuur.

Runderen en Karbouwen. Het rund en de karbouw kunnen hier in één adem genoemd worden, omdat ze beide voor dezelfde doeleinden aangewend worden. De karbouw is in dit opzicht als een afzonderlijk rundorras te beschouwen en wel als een primitief rund. Het gebruik, dat van deze dieren gemaakt wordt, is veelzijdig.

Ie. In het landbouwbedrijf als trekkkracht voor ploeg, egge enz. Het rund en de karbouw zijn het landbouwtrekkier, zooals wij trouwens bijna overal in het kleinlandbouwbedrijf zien. Echter wordt slechts een betrekkelijk klein gedeelte dier dieren voor dit doel gebruikt, daar bijna over heel Indië de plaatselijke runder- en karbouwenstapel veel grooter is dan voor zuivere landbouwdoeleinden noodig zou zijn, zelfs in den tijd van de grondbewerking. Slechts in enkele, betrekkelijk kleine gebieden kan soms van een tekort aan ploegvee gesproken worden, een tekort, dat dan nog meestal in den ploegtijd door aankoop van vee opgeheven wordt. Op Java ziet men het rund meer en meer gebruiken op de van regen afhankelijke sawahs en op de droge bouwgronden. Daar, waar de grond zeer zwaar is, zoodat deze alleen maar bewerkt kan worden, als hij gedurende eenige dagen onder water gezet is, en bij de moeras-sawah is de karbouw meer op zijn plaats. In de buitengewesten speelt het rund een meer ondergeschikte rol bij de grondbewerking, hetzij dat de grondbewerking door den karbouw geschiedt, hetzij dat deze bewerking zoo primitief is, dat er geheel geen trekkkracht voor aangewend wordt. Op Bali wordt het rund en vooral de os heel veel als ploegdier gebezigd.

2e. Als transportdier vervullen karbouw en rund een zeer voornamelijk rol in het economische leven. In Midden en Oost Java zijn honderdduizenden transportrunderen en karbouwen. Ook op Sumatra, Celebes en in mindere mate op Bornoe zijn zeer veel transportkarren, die door deze dieren voortgetrokken worden. Do groote cultuurondernemingen, als de suikerfabrieken op Java en de tabaksondernemingen op Sumatra's Oostkust, maken nog een ruim gebruik van de dierlijke trekkkracht. Van verdringing dezer dieren door de mechanische trekkkracht is hier nog betrekkelijk weinig sprake. Alleen daar, waar de massaproducten over zeer groote afstanden vervoerd moeten worden, zooals dit bij langgestrekte ondernemingen het geval kan zijn, ziet men meer de locomotief. In de andere gevallen is de dierlijke trekkkracht nog het goedkoopst. Maar ook voor het transport van producten van den in- heemschen landbouw, voor het houttransport en liet transport van koopmansgoederen wordt overal nog de karbouw en het rund gebruikt. Do karbouw krijgt hier een geweldigen concurrent in hot rund en voornamelijk in den zwaren, go- kruiston zebu-stier, die in vele gevallen even sterk is als de karbouw, maar het voordeel heeft, dat hij vlugger stapt, op het midden van den dag nog gebruikt kan worden en beter klauwen heeft, waardoor de klauwverzorging minder eischen stelt. Bovendien heeft do gekruiste zebu-stier meer uithoudingsvermogen. De karbouw is het best te gebruiken in die gevallen, waar voor korten tijd over een zeer groote kracht beschikt moet worden, zooals dit bij het uitsloopen van hout hot geval kan zijn en op wegen, die hier en daar steile

hellingen hebben. Overigens spelen de plaatselijke gewoonten nog een belangrijke factor bij de keuze van het trekkier.

3e. Als slachtdier. Hoewel gezegd wordt, dat de inlander betrekkelijk weinig vleesch eet, is het aantal dieren, dat jaarlijks geslacht wordt, zeer groot. In 1929 werden officieel in Indië 941.218 runderen en karbouwen benevens 517.542 varkens, 7301 paarden, 165.512 schapen en 567.000 geiten geslacht. Gezien de sterkte van den varkens-, schapen- en geitenstapel, onderscheidenlijk

930.0, 1.400.000 en 2.700.000 stuks en gezien het voortplantingsvermogen van deze dieren, zal het niet gewaagd zijn te veronderstellen, dat er in Indië jaarlijks ongeveer 500.000 varkens (met den uitvoer naar Singapore is hierbij rekening gehouden), 750.000 schapen en 1.500.000 geiten geslacht worden. Bij een slachtgewicht van gemiddeld 120 kg. voor runderen en karbouwen, 100 kg. voor paarden, 50 kg. voor varkens en 17 kg. voor geiten en schapen, wordt dit in totaal per jaar

185.0. 000 kg. By een slacht van ongeveer 1.0. 000 runderen en karbouwen per jaar blijkt de veestapel nog behoorlijk in aantal te kunnen toenemen, zoodat de wel eens geopperde meening, dat het met het oog op een tekort aan slachtvee gewenscht zou zijn Australisch slachtvee te importeeren, geen reden van bestaan heeft. De huiden vormen een zeer gewild uitvoerartikel. Vooral de fijne Madoera huid levert leer van zeer goede kwaliteit.

4e. Als mestproducent is het rund en de karbouw van beteekenis bij de inheemsche tabaks- en groentecultuur in de hoogere berglanden en bij de meer extensieve klappercultuur hier en daar in de Buitengewesten. Maar ook bij de verbouw van polowidjo-gewassen begint men den dierlijken mest hoe langer hoe meer op prijs te stellen.

5°. Als middel om te sparen vervullen het rund en de karbouw ook een voornamelijk rol. Vele personen beginnen met van hun spaargeld een jong dier te koopen, dat dan opgefokt wordt met voer, dat van overal bijeengezocht wordt in den vrijen tijd. Het dier stijgt bij het opgroeien in waarde, zoodat het kapitaal vermeerderd wordt. Wanneer later de gelegenheid gunstig is om een sawah te koopen of wanneer een nieuw huis gebouwd moet worden, wordt hot dier verkocht en begint men weer met een jong dier. Ook geiten worden soms voor dit doel gebruikt. Deze vorm van sparen heeft in Indië een groote uitgebreidheid verkregen.

6e. Als melkdier speelt liet rund een ondergeschikte rol. Slechts een gering gedeelte der runderen wordt als melkdier aangehouden. Op Java was in 1929 nog geen 0.4% van den runder- stapel in do melkerijen aanwezig. Het melkveebedrijf is op Java in den regel een zeer intensief bedrijf, terwijl in do Buitengewesten meer een extensieve wijze van melkveehouding wordt aangetroffen. Het melkvee wordt in hoofdzaak door niet-Inlanders gehouden.

Schapen en Geiten worden voornamelijk om hot vlesch gehouden, waarbij dan de vollen een zeer gewild uitvoerartikel vormen. Hier en daar wordt do mest als bijproduct op hoogen prijs gesteld (in Priangan bij de bloemen- en groentecultuur). Do wol der schapen is hier waardeloos, terwijl do inheemsche geit niet gomolken wordt. Enkele Europeaan, Chineezon op Arabieren

houden er melkgeiten op na. Dit zijn dan afstammelingen van Britsch-Indische geiten.

*Varken**. Deze worden uitsluitend voor slachtdoelinden gehouden. Meestal worden zij op een levend gewicht van 60—90 kg. geslacht. Bovendien heeft het varken beteekenis als uitvoerartikel. Elk jaar worden er ongeveer 190.000 stuks naar Singapore verzonden.

Pluimvee. De kippen worden zoowel voor legkip als voor slachtkip gehouden, terwijl de een-•den in hoofdzaak voor de eicproductie dienen. Indie zelf verbruikt veel eieren, maar kan toch een flink aantal uitvoeren.

WIJZE VAN VEEHOUDING. Paarden. De fok- paarden worden bijna alle op extensieve wijze gehouden. In de grootte fokcentra van de Kleine Soenda eilanden en Zuid Celebes loopen de fok- paarden vrijwel geregeld op de natuurlijke grasvlakten, die niet omrasterd zijn, rond, terwijl het toezicht zich niet verder uitstrekt dan het nu en dan eens controleren of de dieren niet te ver afdwalen of misschien gestolen zijn. Veulens en jonge paarden blijven in de koppels. De jonge hengsten worden, zoodra zij oud genoeg zijn om verhandeld te worden, uit de koppels opgevangen, een paar dagen op vrij ruwe wijze wat getemd (honger en dorst spelen hierbij een groote rol) en dan verkocht. In de Bataklanden treft men meer afgepaalde gemeenschappelijke weidevelden aan, terwijl de fokmerries in den tijd, dat er te weinig gras in die weiden is, naar huis gehaald worden om iets beter gevoed te worden. De te verkoopen paarden worden ook eenigen tijd op stal verzorgd om ze in betere conditie te brengen. De beteekenis, die het paard hier als slachtdier heeft, zal daaraan wel niet vreemd zijn. Op Su- matra's Westkust en in Priangan waar men meer landbouw aantreft en waar de groote weidevelden ontbreken, genieten (?) de fokpaarden een primitieve stal verpleging, die in den regel slechter resultaten geeft dan de extensieve wei- deverzorging. De fokpaarden worden maar zelden voor den arbeid gebruikt. Het grootste gedeelte van het jaar doen zij niets. Alleen in den tijd van den oogst doen sommige dienst als draagpaard, andere worden nu en dan als grobak- of rijtuig- paard benut. De echte rijtuig- en grobakpaarden (meestal hengsten) hebben voortdurend stalver- pleging. Gras, vaak heel kort gehakt, is het hoofdvoedsel. Daarnaast wordt een dunne slobber van dedek of van andere goedkoop te verkrijgen afvalproducten van het landbouwbedrijf gegeven.

Padi en gaba of maïs worden aan deze dieren slechts zelden verstrekt. Alleen als de dieren zeer verre tochten moeten maken wordt er nog wel eens wat van deze krachtvoeremiddelen meegenomen. Ondanks deze vrij sobere voeding zien de werkpaarden er toch niet slecht uit, althans niet in vergelijking met de paarden der huurkoetsiers, die men een twintig jaar geleden nog in zoo groote getale in Europa aantrof. De hoof- verpleging laat nogal wat te wenschen over, maar gelukkig is de consistentie van het hoefhoorn zoodanig, dat fouten in het hoefbeslag niet direct tot zeer schadelijke gevolgen lijden. De huid verpleging is in den regel goed te noemen, want de dieren worden vrij geregeld gebaad. De paarden in bezit der meer welgestelden worden meestal zeer goed verzorgd.

Runderen. Alle vormen van veehouding, van de extensieve, op de groote grasvlakten van de

Kleine Soenda eilanden en Sumatra en in de groote klappertuinen, tot de zeer intensieve in de melkerijen der Europeanen, komen voor. Op Madoera bestaat in hoofdzaak stalverpleging, op Bali zoowel weide- als stalverpleging. Op Java komt, naast weidegang op de afgehoogste bouwgronden en o) de schaarsche veeweiden, stal- verpleging voor. De omvang van die stalver- pleging staat natuurlijk in verband met de hoeveelheid voedsel, die de dieren zelf op de weidevelden kunnen verzamelen. In Oost Java met zijn meer uitgesproken drogen moesson is de stal- verpleging dan ook van veel meer beteekenis dan in West Java. De afgehoogste bouwgronden zijn gemeenschappelijke weiden, waar al het vee van een désa of van verschillende désa's gezamenlijk geweid wordt, onder toezicht van de jonge herdertjes. Omrasterde weidevelden komen voor de runderen slechts sporadisch voor, als b.v. in West Bali. Op sommige plaatsen van Borneo wordt het vee getuurd, d.w.z. aan een lang touw vast gebonden, zoodat het dier slechts een beperkt gebied begrazen kan. Eiken dag wordt dan een ander stuk genomen. Bij de verpleging op stal bestaat de voeding in hoofdzaak uit groenvoer of, en dat voornamelijk in die gedeelten, waar een langdurige droge moesson is, uit hooi en stroo. Op meerdere plaatsen van Midden- en vooral Oost Java worden aan het begin van den drogen moesson, als er nog volop veevoedsel buiten te vinden is, hooi en stroo opgeslagen voor den slechten tijd. Krachtvoer wordt zoo goed als niet gegeven aan het inheemsche vee, wat, gezien den prijs der krachtvoeremiddelen en de waarde der inheemsche koeien, ook niet te verwonderen valt. In tijden van abnormaal lange droogte kan het wel eens tot voedselschaarschte, zelfs wel tot voedselgebrek komen. Dergelijke perioden treden hier en daar om de 4 tot 6 jaar op. In den regel ziet men, dat in het eerste jaar na zoo'n lange droge periode de veehouders meer voedsel dan normaal opslaan. Het volgende jaar wordt de hoeveelheid opgeslagen voedsel weer iets minder en het derde jaar wordt weer de normale hoeveelheid opgeslagen. Treedt er dan na een jaar of vijf weer een lange droge moesson op, dan is er te weinig voedsel. Het zal heel moeilijk zijn om hierin verandering te brengen, want het kost veel inzicht en doorzettingvermogen van de veehouders om vier of vijf jaar lang een onnoo- dige hoeveelheid voedsel op te slaan, voor het geval er eens een jaar mocht komen, dat die groote hoeveelheid noodig mocht zijn. Over het algemeen kan echter gezegd worden, dat de inheemsche veehouder op Java en Madoera zijn vee, gezien de beteekenis, die dit vee voor hem heeft, voldoende, soms zelfs zeer goed verzorgt. In streken met tabaks- en groentencultuur, waar stalver- pleging hoofdzaak is om groote hoeveelheden mest te krijgen, worden de dieren in den regel zeer ruim gevoerd om het nevendoeel, een behoorlijk slachtrund, te bereiken. In de melkerijen is de voeding natuurlijk veel beter, daar wordt wel krachtvoer en soms zelfs heel veel krachtvoer verstrekt. Dit is daar ook op zijn plaats, want de opbrengst van het melkvee vermeerdert door een betere voeding voldoende, om aan het duro krachtvoer een flinke plaats in het rantsoen te ruimen. Maïs, boengkil van klapper en katjang, katjang kedelé, sojaboonen, dedek enz. worden verstrekt. De stallen voor het inheemsche vee

zijn in den regel primitief tot zeer primitief, maar, gezien de omstandigheid, dat de dieren toch maar een gedeelte van den dag op stal blijven, voldoende. Zelfs in den tijd, dat de dieren niet naar de weidevelden gebracht kunnen worden, worden ze toch dagelijks nog eenige uren uit den stal gehaald en op het erf onder een boom vastgebonden. Eventuele fouten van de primitieve stallen worden door dit verblijf in de buitenlucht voldoende gecompenseerd. Bij de bedrijven, waar mestverzamelen op den voorgrond staat, kan men vaak beslist onvoldoende stallen, vooral te korte standen, aantreffen, zoodat de dieren hier moeilijk op kunnen staan. Uit een dier-hygiënisch oogpunt zijn deze stallen vaak volkomen af te keuren. Hierbij komt nog, dat de dieren, die vetgemest worden, bijna geen beweging krijgen, zoodat stal-klauwen heel vaak voorkomen. In de melkerijen is de toestand in de stallen, vooral onder invloed van de plaatselijke melkverordeningen, heel goed. Hier kan men echte modelstallen aantreffen. De huidverzorging is bij de stalverpleging in den regel ook goed, soms zelfs zeer goed. Vergeleken met de toestanden in Europa, waar in den winter zoo goed als niets aan de huidverpleging wordt gedaan, is de toestand in Indië zelfs uitstekend. Vooral in de melkerijen is de huidverpleging, weer onder invloed van de melkverordeningen, uitstekend te noemen.

Schapen en geiten. De verzorging hiervan is te vergelijken met die van het inheemsche rund.

Varkens. Bij de verzorging van varkens gaan velen — en vooral de Chineesche varkenshouders — van de idee uit, dat kleine, modderige stallen de voorkeur verdienen. Daar vindt men dan ook werkelijk slechte toestanden. De uit een hygiënisch oogpunt vaak ergerlijke stalverpleging wordt nog in de hand gewerkt doordat verschillende gemeenten en gewesten verordeningen gemaakt hebben, waarbij voorgeschreven wordt, dat de varkens slechts op een bepaald terrein gehouden mogen worden. Dit heeft ten gevolge, dat vaak al de varkens van een stad op een betrekkelijk klein terrein ondergebracht moeten worden, waar de menschen dan maar gemeenschappelijk voor den afvoer van fæcaliën en vooral van urine moeten zorgen. Dat in zulke gevallen hiervan niets terecht komt behoeft nauwelijks vermelding. Meestal zijn bovendien deze varkenskrallen afgezonderd gebouwd, kilometers van de woningen der eigenaren. Dat ook dit niet bevorderlijk is voor de hygiëne behoeft geen vordor betoog. In de streken, waar de bevolking haar varkens thuis mag verzorgen, is de toestand in den regel iets beter. Het is namelijk gemakkelijker op een behoorlijk erf een goed plaatsje voor enkele varkens te vinden dan op een beperkt terrein honderden varkens onder te brengen. In de Bataklanden, op Bali en ook in de Jvlinahasa en op de andere eilanden, waar geon overwegend Mohammedaansche bevolking is, genieten de varkens ook veel meer beweging in de vrije lucht. Fouten van de stallen worden door dit geregelde verblijf buiten de stallen weer goed gemaakt. De voeding der varkens is in hoofdzaak nog extensief. De afvalproducten van het eigenlandbouwbedrijf of van een in de buurt zijnde rijstpellerij vormen nog het hoofdbestanddeel. Krachtvoer in den vorm van maïs en veekoeken enz. wordt nog maar sporadisch gegeven; knolgewassen en groenvoer daarentegen wel. Daarom

heeft men in den regel varkens, die laat slacht-rijp zijn. Bij een gedeelte der Europeesche varkenshouders is de toestand beter. Sommigen hebben zeer doelmatig ingerichte stallen gebouwd en voeren een doelmatig samengesteld rantsoen, waar het krachtvoer een ruime plaats inneemt. Bij de meeste Europeesche varkenshouders hebben de dieren uitsluitend stalverpleging.

MAATREGELEN TER BEVORDERING VAN DE VEETEELT. Deze maatregelen gaan bijna uitsluitend uit van de Overheid, hetzij de centrale, hetzij de plaatselijke. Coöperatie in de veeteelt, die in Europa zulke schitterende resultaten heeft opgeleverd, ontbreekt hier nog vrijwel geheel. De melkveehouders en de raspluimveehouders zijn de eenige groepen van veehouders, die zelfstandig maatregelen ter verbetering van hun veestapel treffen. Hier wordt vaak niet geschroomd om groote sommen te besteden voor het importeeren van uitstekend fokmateriaal. De controle op de productie der dieren is daar ook voldoende. Daar is ook een begin van coöperatie. De leiding van de veeteelt berust bij den Veeartsenij-kundigen Dienst. Als algemeene regelen ter bevordering van de veeteelt kunnen beschouwd worden:

a. de wettelijke voorschriften ter wering van den import van besmettelijke ziekten;

b. de wettelijke voorschriften voor de bestrijding van de inheemsche veeziekten.

Daarnaast zijn voor de verschillende rassen en voor de verschillende fokgebieden speciale maatregelen getroffen, die een meer zuiver zoötechnisch karakter dragen.

Paarden. De bemoeienissen van de overheid met de paardenfokkerij, die in de eerste twintig jaren dezer eeuw zeer intensief waren, zijn geleidelijk met den achteruitgang van de beteekenis der paardenfokkerij verminderd. Momenteel wordt nog het volgende gedaan.

1e. Er bestaat een algemeene voorschrift, waarbij het gebruik van jonge en kreupel paarden verboden is.

2e. In Priangan stationneert de overheid (provincie) dekhengsten, in hoofdzaak Sandels, en daarnaast enkele Australische hengsten van het pony volbloedtype. Het onderhoud der hengsten in de betreffende hengstenstations wordt geheel door de overheid bekostigd, terwijl de paardenfokkende bevolking dekgeld moet betalen. Slechts op een paar plaatsen zijn z.g. hengsten associaties, die een hengst in bruikleen krijgen, zelf hot onderhoud van dien hengst bekostigen, maar daartegenover geen dekgeld aan de overheid behoeven te betalen. In het regentschap Socmdang wordt jaarlijks nog een promie-keuring gohouden, waarvoor de fondsen door het z.g. Pangóranfonds verstrekt worden. Hier en daar wordt op Java buiten Priangan nog weleens een hengst in bruikleen verstrekt, terwijl dan plaatselijk gozorgd wordt voor de onderhoudskosten.

3e. Sumatra's Westkust. Hier stationneert het Gouvernement Sandelhengsten, maar betaalt slechts een gedeelte van de onderhoudskosten. Het resterende gedeelte moet door de bevolking ter plaatse opgebracht worden, hetzij dat uit de nagarikassen komt, hetzij er een merrie-retributie geheven wordt of dat er dekgeld betaald wordt. Do races op de Westkust worden ook van overheidswege ondersteund. Do voorziening in

Sandelliengsten voor Java en Sumatra's Westkust levert steeds meer moeilijkheden op. Van Soemba zelf zijn ze bijna niet meer te betrekken, daar Java en Sumatra alleen het allergeestste type Sandel kunnen gebruiken. Alleen de fokkerij van een iets grooter paard is daar nog rendabel. Soemba heeft echter slechts een betrekkelijk gering aantal van die grootere Sandels en deze worden bijna alle op Soemba zelf vastgehouden voor de plaatselijke fokkerijen. Op het oogenblik (1931) worden de meeste Sandelhengsten betrokken van de Gouvernemonts Sandel-fokkerij te Padang Mangatas (Padangschc Bovenlanden). Deze fokkerij is de voortzetting van de voormalige stoeterij te Padalarang. Ook wordt op Java nog wel eens een enkele Sandelhengst bij particulieren opgekocht.

4e. De Bataklanden. In de residentie Tapanoeli worden door het Gouvernement Batak-hengsten verstrekt, terwijl de bevolking deze hengsten zelf moet onderhouden. Slechts op een paar plaatsen draagt het Gouvernement de onderhoudskosten. De bevolking heeft hier de oude paardenweiden, die in het midden der vorige eeuw algemeen in gebruik waren, weer in eere hersteld. Deze paardenweiden zijn uitgestrekte stukken grond, tendele van natuurlijke grenzen, ten-deele van een 3 si 4 meter hoogen aarden wal voorzien. Hierop worden de fokmerries met den door het Gouvernement verstreken hengst los gelaten. Het onderhoud is dus zeer eenvoudig. Bovendien worden hier nog premiekeurigen gehouden en worden jaarlijks de races te Baligó financieel gesteund. De benooidigde Batakhengsten worden plaatselijk opgekocht, eenigen tijd in het opfokstation te Bahal Batoo ondergebracht en daarna verstrekt. Overtollige, zoowel als vermagerde en zieke hengsten worden door het Gouvernement op het hengstendepot te Baligó onderhouden. In de Karo-Bataklanden worden de hengsten (Batakkers) door de Landschappen verstrekt op ongeveer dezelfde wijze als dit in de andere Bataklanden geschiedt. Te Seriboedolok, is een klein hengstendepot.

5e. Gajoelanden. Hier worden enkele Batak-hengsten door het Gouvernement verstrekt, terwijl een gedeelte van het onderhoud dier dieren eveneens door het Gouvernement betaald wordt.

6e. In den Timorarchipel wordt in hoofdzaak op de verschillende eilanden reinteelt met het plaatselijke ras voorgestaan. Bij Gouvernementsbesluit is de invoer van paarden verboden om rasvermenging te voorkomen, terwijl de uitvoer van merries eveneens verboden is, ten einde het goede merriemateriaal te behouden. Plaatselijk zijn maatregelen getroffen om den uitvoer van hengsten, noodig voor de eigen fokkerij, tegen te gaan. Slechts aan een groot paardenfokker op Soemba is, onder beperkende bepalingen, toegestaan enkele Australische hengsten voor de fokkerij te gebruiken, teneinde een grooter paard te krijgen dat op Java duurder verkocht kan worden. Op Soemba worden Sandelliengsten in huurkoop verstrekt. Overal, waar het eenig nut kan opleveren, worden de races gesteund.

6e. Op Celebes is de overheidsbemoeyenis al zeer gering. Een verbod van invoer van paarden en een verbod van uitvoer van merries is, naast de verstrekking van enkele Sandelliengsten, voor Noord Celebes vrijwel het eenige wat hier gedaan wordt naast de ondersteuning van de races.

Sc. Te Padang Mangatas (S W.K.) is van Gouvernementswege de kruising van Sandels met Arabieren, de proef, die in 1915 te Padalarang begonnen is, voortgezet. Uit deze metisage zijn verschillende zeer goede dieren ontstaan, waar de fokkers van de Westkust gaarne mee willen werken.

9e. Nog dient vermeld te worden dat in de Bataklanden reeds van ouds een muilfierfokkerij op zeer kleine schaal bestaat. De ezelhengsten hiervoor worden door het Gouvernement verstrekt.

Runderen. De bemoeynissen met de runderfokkerij zijn meer intensief. Verschillende richtingen zijn hier, afhankelijk van de plaatselijke toestanden, ingeslagen.

a. Op Madoera wordt reinteelt voorgestaan. Maatregelen zijn getroffen om den invoer van vreemde rassen en den uitvoer van voor de fokkerij geschikte koeien en voor de fokkerij gewenschte stieren te verhinderen, zonder dat de handel hier te erg onder lijdt. Premiekeurigen worden georganiseerd, onderhoudspremiën voor uitstekende stieren worden toegekend, terwijl het kerappanwezen (zie KERAPPAN) krachtig gesteund wordt.

b. Op Bali en Lombok wordt eveneens reinteelt toegepast; ook hier zijn verschillende bepalingen getroffen om te zorgen, dat er geen kruising kan plaats vinden, dat de goede koeien in het land blijven en dat er een voldoende aantal behoorlijke stieren ter beschikking is. Slechts voor een betrekkelijk gering aantal werkelijk uitstekende stieren worden onderhoudspremiën toegekend. Bovendien wordt de castratie van het minderwaardig stieren materiaal sterk bevorderd. Reinteelt wordt eveneens toegepast bij de koppels Balineesche runderen, welke in de twintiger jaren van deze eeuw naar Timor en Zuid Celebes zijn gebracht met gelden van de Landschappen. Deze importveestapels ontwikkelen zich in de nieuwe fokstreken uitstekend. In iets mindere mate is dit het geval met de stapels Madoe-reescli vee, die in 1923 en 1925 naar Flores zijn gebracht. Het betrof hier telkens het overbrengen van honderden dieren naar een streek, waar de bevolking het rond zoo goed als niet kende.

c. Hetzelfde was het geval met het importeren van Ongolerunderen op Soemba. Nadat reeds in 1912 en 1913 kleine koppeltjes Bengaalsche runderen naar Soemba gezonden waren, volgde hierop in 1914 een zending van ruim zeshonderd stuks Ongolerunderen. Deze dieren werden in koppels van tien koeien en een stier aan de bevolking in huurkoop uitgegeven, terug te betalen met evenveel dieren als de koopor gekregen had, vermeerderd met een rentedier per jaar, zoo lang de koppel niet af betaald was. Deze Ongolevecstapel breidt zich buitengewoon snel uit. Uit 1929 waren er op Soemba al circa 9000 Ongolerunderen, terwijl er sedert 1916 alweer een uitvoer van Ongolevee heeft plaats gehad voor fokdoeleinden op Java, Sumatra, Borneo en Celebes. Sedert 1916 zijn door Soemba al ongeveer 4000 fokrunderen uitgevoerd.

d. Reinteelt wordt eveneens toegepast bij het Hissarvee, dat in 1921 en 1922 naar Soembawa is gebracht. Hetzelfde systeem als op Soemba wordt hier toegepast, maar de Hissar gedijt op Soembawa lang zoo goed niet als de Ongolc op Soemba. Behalve op Soembawa wordt de Hissar

nog in reïntcelt gefokt op enkele groote ondernemingen van de Oostkust van Sumatra. De Senëmba Maatschappij had in 1920 bijv. een Hissarsstapel van ruim 3000 stuks. De ervaring, die men daar had opgedaan, was zeer gunstig. Men fokte een zeer zwaar Hissarslag.

e. Met een betrekkelijk kleine stapel Gujrat-vee, dat omstreeks 1915 naar de Lampoengsche Districten is gebracht, wordt op de Javaansche kolonisatieterrinen in reïntcelt doorgefokt. Deze stapel ontwikkelt zich voldoende en is groot genoeg om hier een volbloed fokkerij te kunnen handhaven.

f. Ten slotte dient nog vermeld te worden dat in Oost Java, en wel voornamelijk in het Oostelijk gedeelte van Oost Java, door de bevolking met het daar aanwezige vee in reïntcelt gefokt wordt. In het Noordelijk gedeelte van het voormalige gewest Besoeki is al sedert jaren door de hier zich sterk vermeerderende Madoereesche bevolking een Madoereesche veestapel ingevoerd, terwijl in het Zuiden van het voormalige gewest Besoeki een zuiver Javaansche veestapel voorkomt, evenals in Loemadjang, waar ook met dit ras zuiver door gefokt wordt.

g. In het gewest Atjöh wordt momenteel nog steeds in reïntcelt gefokt, hoewel hier reeds enkele pogingen gedaan zijn om Hissarstieren te importceeren. In de andere rundergebieden van Jndië wordt in hoofdzaak door kruising getracht het plaatselijk rund te verbeteren.

h. Op Java wordt voor het bevolkingsvee van West Java, Midden Java, de Vorstenlanden, het Westen van Oost Java en een gedeelte van Bon-dowoso het Ongolcstierend rund voor kruising aangewend. Met dit vee werd in 1919 van Gouvernementswege begonnen en sedert dien is deze richting volgehouden. In de eerste tien jaren werden groote hoeveelheden fokvee voor dit doel uit Britsch Indïë gehaald, maar sedert 1920 kan Soemba voldoende fok materiaal leveren. In hoofdzaak heeft men Ongolestiercn geplaatst.

Daarnaast zijn ook wel enkele honderden On-golekoeien verstrekt geworden, maar met uitzondering van do residentie Bagelèn heeft de fokkerij met volbloed Ongolekoeien weinig succes opgeleverd. De stieren worden meestal aan de desa's verkocht op afbetaling in 3 of 5 jaar. Het systeem van desastieren voldoet goed. De benoedigde Ongolcstieren worden nu voor het grootste gedeelte van Soemba betrokken en voor een klein gedeelte in Bagelèn opgekocht. De van Soemba komende stieren worden eerst cenigen tijd ondergebracht op het stierendopot te Penger-Asein (Brbcbs), waar zij kunnen acclimatiseeren voor zij naar do desa doorgaan en waar zo bovendien getemd worden, daar men ze op Soemba in half wilden staat houdt. Naast de volbloed Ongolcstieren zijn in meerdere residenties, maar vooral in hot voormalige gewest Rembang, duizenden gekruiste Ongolestiercn geplaatst. Deze gekruiste stieren, die goedkooper te krijgen zijn, zijn meestal goede wegbereiders voor do volbloeds gebleken. De Ongolestieren hebben op Java schitterend werk verricht. In meerdere districten is al een veeslag ontstaan, dat de vergelijking mot volbloed Ongolevco goed kan doorstaan. Promiekeurigen, tentoonstellingen, cas-tratio van minderwaardige stieren zijn maatregelen, die hier en daar plaatselijk toegopast zijn.

i. Op enkele plaatsen van Java, en wel voornamelijk in de Tengger (Pasoeroean) en in het district Grati (Pasoeroean), wordt van ouds al door de bevolking met Europeesche stieren gefokt. Door de overheid zijn hier in do laatste jaren Friesch-Hollandsche stieren geplaatst, die vooral in het district Grati uitstekend werk verricht hebben.

j. Op Sumatra, en wel in Zuid en Midden Sumatra, past men hetzelfde systeem toe als op Java. Daar treedt de marga of de nagari meestal als kooper op. Op Sumatra worden naast Ongolestieren ook Hissars aangewend. Het oorspronkelijk plan om op Sumatra alleen Hissars te gebruiken kan door een tekort aan werkelijk goede Hissarstieren niet uitgevoerd worden.

k. Op Borneo en in Noord Celbes worden Ongolestieren verstrekt.

l. Als algemeene maatregel ter bevordering van de runderteelt (ook de karbouwenteelt) is ook het slachtverbod van voor do voortteling nuttige koeien te noemen. Hierdoor wordt het slachten van werkelijk goede koeien voorkomen.

Karbouwen. De bemoeienissen met de karbouwenteelt zijn altijd van zeer ondergeschikte betekenis geweest.

Schape. Dit is evenzeer het geval met de schape. Wel zijn weleens eenige goede rassen uit het buitenland ingevoerd, maar dit heeft nooit invloed op de inheemsche schape gehad.

Geiten. Hieraan is iets meer aandacht besteed geworden. Reeds gedurende bijna twintig jaar is men bezig betere geitenrassen in te voeren. De import van geiten uit Britsch Indïë is herhaaldelijk op teleurstelling uitgelopen, maar in de laatste jaren schijnt men op den goeden weg te zijn. De Etawahgeit, waarvan momenteel een behoorlijke koppel op Soembawa bestaat, valt zeer in den smaak bij de geitenfokkers op Java, vooral Midden Java. Het kruisingsproduct van deze geit met de inheemsche wordt als slacht-geit 50% hooger aangeslagen dan de inheemsche geit. De aanvraag om bokken is de laatste jaren belangrijk gestegen, zoo zelfs dat er momenteel (1931) niet aan te voldoen is. Sedert 1926 is men bezig op Soembawa de Etawahgeit zuiver te fokken. Hiervoor werd in dat jaar een koppel reeds op Java aanwezige geiten naar dat eiland gezonden. In 1929 kon de stapel op Soembawa nog vergroot worden met een uit Britsch Indïë aangevoerd koppel en met een nog op Java aanwezig stapeltje. Soembawa schijnt zich zeer goed te Iconen voor do fokkerij van volbloed Etawah-geiten. Het ligt in do bedoeling om over eenige jaren Java en ook Sumatra van bokken, afkomstig van Soembawa, te voorzien. Op Soemba bestaat nog een kleino koppel Kashmirgeiten, maar dezo heeft alleen plaatselijk betekenis.

Varkens. De bemoeienissen van de varkens- teelt dateeren ook pas van do allerlaatste jaren. Eenige jaren geleden zijn door het Gouvernement on ook wel door particulieren verschillende buitenlandscho varkensrassen ingevoerd. Door gebrek aan continuïteit, maar vooral door het gelijktijdig importceeren van varkensziekten, zijn do resultaten vry slecht geweest. In 1927 besloot het Gouvernement weer zelf buitenlandsche varkens in te voeren en deze eerst geruimen tijd op con eigen fokkerij in quarantaine te houden. Bleken zij ziektevry te zyn, dan pas zou verstrekking aan particulieren plaats vinden. Dit

heeft ten gevolge gehad dat in 1929 tientallen fokdieren aan varkensfokkers geleverd konden worden, en wel Veredeld Duitschlandvarkens en Groot Yorkshirevarkens.

Pluimvee. Tot nu toe zijn de overheidsbemoeningen op dit gebied nog zeer gering. Door de oprichting van een Pluimveeproefstation wordt een begin gemaakt met een meer doeltreffende voorlichting en verstrekking van fok materiaal. In 1927 werd de B. uitzorg een pluimveeproefstation opgericht, dat ten doel heeft het pluimvee in Nedcrlandsch-Indië te bestudeeren, na te gaan of de inheemsclie rassen geschikt zijn om door selectie opgevoerd te worden, om de voeding en huisvesting der dieren in een tropisch klimaat in studie te nemen, om geïmporteerde rassen op hun beteekenis voor Indic na te gaan, om zoo mogelijk den handel van pluimveearti- kelen in betere banen te leiden en het afzetgebied te vergrooten.

In 1927 werd eveneens besloten tot de oprichting van een proefstation voor de schapen-, geitenen varkensteelt. Ook dit werd te Buitenzorg opgericht. Beide stations zijn nog van te jongen datum om nu reeds een oordeel over hun werkzaamheid mogelijk te maken.

VEEVOEDER. Zie de 2e Aanvulling op VEETEELT.

PAARD. Zie de 2e Aanvulling op VEETEELT.

NEDERLANDSCH INDISCHE HANDELS- BANK, N. V. Het bedrijf der Nederlandsch Indische Handelsbank, N. V. heeft zich sedert het afsluiten van het artikel omtrent deze instelling in Dl. II dezer Encyclopaedie verder uitgebreid.

Het maatschappelijk kapitaal werd in 1918 verhoogd tot f 60.000.000, en in 1929 tot f 100.000.000. Einde 1916 was f 30.000.000, uitgegeven en volgestort; achtereenvolgens .werden, ter versterking van de bedrijfsmiddelen der Bank, uitgegeven in 1918: f 5.000.000, in 1919: f 10.000.000 en in 1920: f 10.000.000.

De uitbreiding van de belangensfeer der Bank teekent zich af in het vestigen van tal van nieuwe agentschappen, t.w.:

Makassar	in	1918,
Shanghai	„	1920,
Kobé	„	1920,
Gorontalo	„	1920,

Palembang	in 1920,
Bombay	„ 1920,
Calcutta	„ 1020,
Swatow	1924, (sedert weder opge-
Amoy	1924, heven)
Telockbetoeng	1924,
Yokohama	1926,
Tokio	1926,
Pasoeroean	1927;

verder werd een Bijkantoor geopend te Rotterdam in 1925; daarentegen werd in 1920 het agent scliap Indramajoe, dat geen reden van bestaan meer had, opgeheven.

De economische crisis van 1920/21, volgende op de oorlogsjaren, ging ook aan de Nederlandsch Indische Handelsbank niet ongemerkt voorbij; voor drastische maatregelen is men echter niet teruggeschrikt: over 1921 werd het dividend gepasseerd en werden de geleden verliezen uit de statutaire reserve afgeschreven. Sedert dien is zij verrassend snel de gevolgen der depressie te boven gekomen: na een dividend van 6% over 1922 en van 8% over 1923 heeft zij tot 1930 jaarlijks ononderbroken 10% op hare aandeelen gedeclareerd. Over 1930 bedroeg het dividend 8%.

De Nederlandsch Indische Handelsbank, N.V. is het kader dat hare oprichters zich voor oogen stelden, sedert lang ontgroeid. Ofschoon zij zich in de eerste plaats is blijven wijden aan de economische ontwikkeling van de Nederlandsche koloniën in het Oosten, heeft zij zich ontplooid tot een bank met belangen in Oost-Azië en een internationaal bedrijf van beteekenis.

De *Nederlandsch Indische Landbouw Maatschappij N. V.*, waarvan de aandeelen zich thans alle in het bezit van de Nederlandsch Indische Handelsbank, N.V. bevinden, heeft zich de in laatste jaren behalve met de suikerproductie, ook bezig gehouden met koffie-, rubber- en thee- cultures. Daarnaast heeft zij de yertegenwoordiging van en het beheer over tal van andere cultuurondernemingen.

De tabellen, op blz. 58 Dl. II, die een overzicht geven van de uitkomsten der Bank en van de Nederlandsch Indische Landbouw Mij. worden — eenigszins gewijzigd wat de groepering der cijfers betreft en aangevuld met de cijfers over de sedert verlopen jaren — in haar geheel hieronder opgenomen:

4

NEDERLANDSCH INDISCHE HANDELSBANK, N. V. (De cijfers stellen duizendtallen voor).

C o m	Gestort maatsch. kap.	Statutaire en buitengewone reserve.	IBI-ULO Winst.	Obligatie- Leening.	Onkosten, incl. afschr. vaste eigen- dommen en belastingen.	Afschrijvingen en Reser- veeringen	Netto Winst	Dividend
								o/ o
1863/4	1500	—	216		80	37	99	6.21
1865	3000	2	323		140	17	166	5.39
1866	3925	4	492		152	79	261	0.24
1867	6000	11	598		155	132	311	5.13
1868	6000	13	741		168	208	365	5.80
1869	6000	20	583		151	177	256	4.20
1870	6000	20	695		164	308	223	3.70
1871	6000	22	620		174	206	240	4
1872	6000	24	1005		180	243	582	8.50
1873	6000	55	841		188	180	473	7

NEDERLANDSCH INDISCHE HANDELSBANK. N.V. (Vervolg)
(De cijfers stellen duizendtallen voor).

1900	Gestort maat- sch. kap.	Statuair en buitengewone reserve.	Bruto Winst.	Obligati- Leening	Onkosten, incl. afschr. vaste eigen dommen en belastingen.	Afschrijvingen en Reser- voeringen	Netto Winst	Dividend %
1874	6000	75	1146	1592	229	188	729	10
1875	6000	122	1328	2937	338	90	900	12
1876	12000	355	1779	2871	443	49	1287	9
1877	12000	441	1793	2802	437	438	918	6.84
1878	12000	492	1785	2730	470	370	945	7
1879	12000	547	2255	2654	490	510	1255	8.80
1880	12000	637	2010	2574	464	737	809	6.20
1881	12000	686	2117	5490	547	684	886	6.64
1882	12000	744	2118	5402	573	652	893	6.70
1883	12000	808	2350	5292	558	1002	790	6.10
1884	12000	873	2149	5475	619	6331	-4801	-
1885	7200	901	916	5349	498	264	154	2.13
1886	7200	936	583	5223	476	319	-212	-
1887	7200	777	832	5090	435	289	108	1.50
1888	7200	787	899	4940	437	174	288	4
1889	7200	897	1225	4866	494	82	649	7.50
1890	7200	1066	1097	4576	492	119	486	5.33
1891	7200	1084	862	4560	435	133	294	4
1892	7200	1197	1095	4562	478	64	553	6.38
1893	7200	1309	1251	4487	473	319	459	5
1894	7200	1370	747	4446	389	357	1	-
1895	7200	1371	745	4380	423	151	171	2.33
1896	7200	1374	868	4331	415	128	325	4.50
1897	7200	1388	741	4281	409	90	242	3.33
1898	7200	1390	882	4230	414	130	338	4.66
1899	7200	1468	1096	4171	406	263	427	5
1900	7200	1541	930	4111	413	122	395	5
1901	7200	1570	684	4424	419	54	211	2.90
1902	7200	1572	610	4402	416	194	-	-
1903	7200	1577	951	4335	435	154	362	5
1904	7200	1618	1557	4597	516	280	761	9.13
1905	7723	1682	1845	4561	573	350	922	10.20
1906	9807	2161	1967	4464	630	349	988	8.70
1907	9853	2201	2071	4363	701	471	895	8
1908	12378	2837	2350	4258	760	140	1450	10
1909	12400	2953	2850	4149	803	261	1786	12
1910	12401	3252	4985	4036	928	459	3598	23
1911	14905	5022	4044	3918	1006	373	2665	18.50
1912	14907	5024	4598	3795	1003	1027	2568	15
1913	17408	6521	4334	3667	1284	699	2351	12
1914	19943	7778	4664	3534	1228	1218	2218	10
1915	20000	7813	5384	3396	1383	814	3187	14
1916	30000	14012	10627	3253	3608	302	6717	23
1917	30000	14015	8620	3104	2134	2417	4069	12
1918	35000	17378	11271	2949	3620	808	6843	17
1919	45000	29098	16413	2788	5065	1657	9691	22.50
1920	55000	40246	22368	2620	5558	8652	8158	15
1921	55000	20169	14208	2445	4899	29386	-20077	-
1922	55000	20771	8785	2263	3819	1474	3492	6
1923	55000	21774	11417	2074	4752	1824	4841	8
1924	55000	23178	14427	1878	5748	2496	6183	10
1925	55000	24181	15559	1675	6154	3175	6230	10
1926	55000	25184	15533	1463	6279	3008	6246	10
1927	55000	26184	14517	1242	6767	1500	6250	10
1928	55000	27186	14434	1012	7203	1000	6231	10
1929	55000	28188	15654	773	7264	2000	6390	10
1930	55000	29190	12713	525	6858	1000	4683	8

NED. IND. LANDBOUW Mij.
(De cijfers stollen duizendtallen voor).

Boekjaar.	Gestort maat schappelijk kapitaal.	Obligatic- lconingen.	Bruto Winst. incl. Saldo A° P°.	Dienst der obl.leeningen.	Onkosten incl. Belas- tingen	Afschryvin- gen en Reker j veeringen	£ 6 &	Dividenden 0/ /0°.
1885	9000	9000	1517	470	126	775	146	1.62
1886	9000	8910	1290	448	79	838	—75	—
1887	9000	8516	1370	443	82	608	237	2.62
1888	9000	5717	1305	438	82	494	291	3.23
1889	9000	5613	1432	433	105	309	585	6.—
1890	9000	8504	1455	428	115	523	389	4.30
1891	9000	5390	1117	422	105	339	251	2.75
1892	9000	8270	1174	417	92	453	212	2.30
1893	9000	8144	1626	410	99	670	447	4.90
1894	9000	8012	1365	404	88	872	1	—
1895	9000	7874	1126	397	85	643	1	—
1896	9000	7729	1147	390	93	394	270	3.—
1897	9000	7577	856	383	90	235	148	1.60
1898	9000	7168	1683	375	84	102G	198	2.20
1899	9000	6401	1723	339	89	917	378	4.—
1900	9000	6225	1095	316	83	457	239	2.62
1901	9000	6040	1362	307	88	958	9	—
1902	9000	5846	1312	297	93	918	4	—
1903	9000	5342	1320	287	104	665	264	2.90
1904	9000	4328	2131	254	129	962	786	7.61
1905	10000	—	2025	94	159	745	1027	6.68
1906	10000	—	1448	—	140	285	1023	6.67
1907	10000	—	2026	—	176	517	1333	7.66
1908	10000	—	2299	—	193	307	1799	9.15
1909	10000	—	2729	—	224	128	2377	11.—
1910	10000	—	7452	—	272	1445	5735	29.90
1911	10000	—	3192	—	322	494	2376	18.50
1912	10000	—	2470	—	386	193	1891	15.—
1913	10000	—	1963	—	347	96	1520	12.25
1914	10000	—	2755	—	604	500	1651	13.25
1915	10000	—	3252	—	442	225	2585	20.—
1916	12000	—	6808	—	697	1300	4811	36.—
1917	12000	—	3539	—	346	645	2548	16.50
1918	12000	—	5212	—	1703	400	3109	20.—
1919	12000	—	10121	—	3540	950	5631	35.—
1920	12000	—	1G299	—	4629	264	11406	68.—
1921	12000	—	6976	—	1542	540	4894	30.—
1922	12000	—	2454	—	772	—	1682	13.—
1923	12000	—	5338	—	899	38	4401	30.—
1924	12000	—	7930	—	1374	581	5975	40.—
1925	12000	—	6506	—	978	498	5030	30.—
1926	12000	—	4123	—	971	—	3152	20.—
1927	12000	—	6699	—	1086	—	5613	25.—
1928	12000	—	6778	—	1162	—	5616	25.—
1929	12000	—	5086	—	1353	—	3733	20.—
1930	12000	—	2993	—	870	47	20	— ^

VEEARTSENIJKUNDIGE DIENST. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 514 en Dl. V, blz. 44G of suppl. afl. blz. 63).

Het „Reglement op het Veeartsenijkundig Staatstoezicht en de Veeartsenijkundige Politie in Nederlandsch-Indië”, vastgesteld bij ordonnantie van 13 Augustus 1912 (Ind. Stb. no. 432), waardoor de talrijke oude en zeer verspreid voorkomende voorschriften buiten werking werden gesteld, en de bij dit reglement behorende uitvoeringsbepalingen, neergelegd in de Staatsbladen 433,434 en 435, zijn, althans in hoofdzaak, nog steeds in werking.

Bij Ind. Stb. 1920 no. 569 werd de aan

duiding van het in de ordonnantie van 13 Augustus 1912 vervatte reglement veranderd in: „Reglement op de Veeartsenijkundige Overheidsbemoeiens en de Veeartsenijkundige Politie in Nederlandsch-Indië” en werd een deel der overheidsbemoeiens met den burgerlijken vee-artsenijkundigen dienst overgedragen op de provincies.

Het Reglement omvat 4 afdelingen:

De eerste afdeling „Veeartsenijkundige overheidsbemoeiens” bepaalt in de artikelen 1 en 2 met 2a en 25:

(1) dat de bemoeiens omvat:

a. de zorg voor den algemeen gezondheids-

toestand van den veestapel, waaronder de wering en bestrijding van besmettelijke veeziekten;

6. de bevordering van do veeteelt in het algemeen;
- c. de plaatselijke bevordering van de veeteelt;
- d. de zorg voor de veterinaire hygiëne;

(-2) dat do uitvoering dier bemoeienis, onder de algemeene leiding van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, is opgedragen aan de ambtenaren van den Burgerlijken Vee-artsenijkundigen Dienst en aan de Hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur en dat de overheidsbemoeienis ten aanzien van de onder c en d genoemde onderwerpen in provincies is overgelaten aan het provinciaal bestuur;

(3) dat de bevoegdheid voor verbod en beperking van in- en uitvoer van vee is opgedragen aan den Gouverneur-Generaal en ten slotte dat de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel de bevoegdheid heeft om uitzonderingen toe te staan op verbod of beperking van in- en uitvoer.

De tweede afdeling „Veeartsenijkundige Politie (bescherming van den veestapel tegen besmettelijke ziekten)” is onderverdeeld in twee paragrafen, waarvan de eerste bepalingen bevat tot wering van besmettelijke veeziekten uit het buitenland en voorkoming van het overbrengen van zoodanige ziekten bij vervoer van vee over zee binnen Nederlandsch-Indië of van zaken, die van vee afkomstig zijn, zoomede van hooi en stroo voor veevoeder bestemd, en de tweede voorschriften tot bestrijding van besmettelijke veeziekten.

In deze afdeling zijn opgenomen de algemeene bepalingen tegen bestrijding van besmettelijke veeziekten, de maatregelen, welke voor de bijzondere bestrijding van bepaalde veeziekten ter beschikking gesteld worden, verplichtingen van eigenaars of houders, bevoegdheden en verplichtingen van de ambtenaren, algemeene regeling voor schadeloosstelling bij inbeslagname, algemeene bepalingen voor afzondering en ontsmetting en uitzonderingsbepalingen voor dieren in beheer bij het Departement van Oorlog.

De derde afdeling noemt de strafbepalingen op niet nakoming van de voorschriften der ordonnantie en de uitvoeringsvoorschriften daarop en de vierde afdeling bevat conige slotbepalingen.

Bij Gouvernementsbesluit van 25 November 1910 no. 27 (Ind. Stb. no. 092) werd de Instructie voor den Inspecteur van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst van 1901 buiten werking gesteld en door het „Reglement voor den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst” vervangen. Dit reglement, waarin do taak van allo voo-artsenijkundige ambtenaren omschreven werd, is thans strog van kracht. In don loop der jaren hebben enkele wijzigingen daarin plaats gehad, waarvan hier slechts vermeld moge worden, dat bij Gouvernementsbesluit van 12 Juni 1923 no. 50 (Ind. Stb. no. 291) do tituluatur van „In-speetour” in „Hoofd van don dienst” en die van „Adjunct-Inspecteur” in „Inspecteur” veranderd is, en dat sedert 1925 de betrekkingen van Gouvernements veearts lo klasse, Gouvernements Indisch veearts le klasse, hoofdmantri on mantri le klasse ingesteld werden.

Bij besluit van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel van 17 Augustus 1917 wer

den 4 inspectieafdeelingen n.1. 2 op Java en 2 buiten Java, en 46 veeartsenijkundige ambtskringen vastgesteld.

Door do bestuurs hervorming en de inrichting der provincies West-, Oost- en Midden Java werd op Java eene derde inspectieafdeling noodig, met de 2 inspectieafdeelingen ten Oosten en ten Westen van Java bestaan er thans (1 Januari 1931) 5 inspectieafdeelingen.

Begin 1931 bestond het personeel (met inbegrip van den Provincialen Dienst uit:

1 Hoofd van den Dienst, 6 Inspecteurs (waarvan 3 hoofden van provinciale diensten en een titulair), 30 gouvernements veeartsen le klasse, 15 gouvernements veeartsen, 1 landbouwconsulent voor de pluimveeteelt, 15 gouvernements Indische veeartsen le klasse, 42 gouvernements Indische veeartsen, 4 opzichters, 1 beheerder van de doorgangsstallen te Pengarasan, 19 hoofdmantri's, 114 mantri's le klasse, 65 mantri's, 16 schrijvers le klasse en 14 schrijvers.

Veeartsenijkundig onderwijs. In 1928 is eene geheel nieuwe, modern ingerichte school voor veeartsen te Buitenzorg opgericht.

Het onderwyzend personeel bestaat thans uit 1 Directeur (veearts), 5 leeraren (waarvan 4 veeartsen en 1 scheikundig ingenieur), eenige tijdelijke leeraren en 5 assistent-leeraren (met diploma van de Nederlandsch-Indische Veeartsenschool).

Het aantal studeerenden in het cursusjaar 1930—1931 bedroeg 53.

De door de inrichting afgeleverde jongelieden hebben den titel van Nederlandsch-Indisch veearts. Het overgrootte gedeelte bevindt zich in Staatsdienst als Gouvernements Indische veeartsen, tot 1929 Adjunct Gouvernements veearts genoemd. Een klein gedeelte van hen is in dienst der gemeenten als gemeente veearts; zelfstandig in kleinere gemeenten, ondergeschikt dienend aan Europeesche gemeentevaeartsen in groote gemeenten.

Door de school zijn van de openstelling af in 1907 tot 1930 afgeleverd 123 Indische veeartsen.

Het in 1908 geopende *Veeartsenijkundig Laboratorium*, sedert 1927 *Veeartsenijkundig Instituut* geheeten, is geleidelijk gegroeid van een eenvoudig laboratorium tot eene instelling, die, geoutilleerd met de modernste laboratoriumbevoegdheden, eene vergelijking met de beste zusterinstellingen kan doorstaan. Nadat in het begin van 1925 de gebouwen on stalcomplexen van do vroegere Nederlandsch-Indische Veeartsenschool ontruimd waren, kon met de uitbreidingen en vernieuwingen van het Instituut worden begonnen; sedert het werk in Juli 1929 voltooid is, beschikt olko dor 5 afdelingen over eigen laboratoria en stallen on is vooral eene scheiding der serumafdeeling van do met hot bearbeiden van besmettelijke ziekten belaste afdeling on doorgevoerd.

Het Instituut omvat de volgende 5 afdelingen:

- A. Afdeling voor algemeen onderzoek.
- B. Afdeling voor malleus, tuberculose en serologische onderzoekingen.
- C. Afdeling voor bereiding van antisera en entstoffen.
- D. Afdeling voor zoölogische onderzoekingen.
- E. Afdeling voor pluimveeziekten.

De staf van het Veeartsenijkundig Instituut bestaat uit 1 directeur, 4 dierenartsen-baoterio-

loop, 1 zoöloog, 3 Nederlandsch-Indische veeartsen en 1 assistent.

In 1929 werden 2.148.420 o.c. scrum en 1.018.168 c.c. ontstof aan de veeartsen in Nederlandsch-Indië verstrekt, waarmee naar schatting in totaal ruim 225.000 stuks grootvee konden worden geïmmuniseerd.

Ten behoeve van diagnostische malleinatie's in de praktijk werd een hoeveelheid van 28.357 c.c. onverdunde malleine aangemaakt en verzonden. Ten behoeve van de diagnostische tuberculatie's in de praktijk werd een hoeveelheid van 585 c.c. tuberculine A (voor de subcutane tuberculatie) en 15.647 c.c. tuberculine B (voor de ophthalmotuberculatie) aangemaakt en verzonden.

Door de Nederlandsch-Indische vereniging voor diergeneeskunde wordt een 5 tot 6 keer per jaar verschijnend tijdschrift uitgegeven, getiteld: Nederlandsch-Indische Bladen voor Diergeneeskunde; 5 tot 6 afleveringen vormen een deel. In 1929 werd het 41ste deel uitgegeven. P.

NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-). Van een nationalistische beweging in modernen zin is in Nederlandsch-Indië eigenlijk eerst sprake geweest enkele jaren na het einde van den wereldoorlog, toen allerwegen het politiek nationalisme als bindmiddel diende voor overheerschte of uiteengerukte volkeren en rassen en het „zelfbeschikkingsrecht der nationaliteiten" als politieke strijdleuze werd gepropageerd.

Wel is waar bewegen de groote stroomingen der „Inlandsche Beweging" zich reeds over een bodem van nationalisme, maar de algemeene nationalistische beweging, in politieke zin, begon eerst met het postvatten van de „Indonesische Eenheidsgedachte" bij de Inlandsche intellectuelen van academische vorming.

Van deze „Indonesisch-nationalistische" beweging, met haar desideratum „Indonesische zelfbeschikking", zijn als de voorloopsters aan te merken de Indonesische Vereniging in Nederland en de Studieclubs op Java.

Het begrip „Indonesisch nationalisme" vormde zich oorspronkelijk in een Westersch milieu. Het werd later in de Indische samenleving overgebracht en daar gepropageerd als politiek beginsel van aggressieve aard.

Perhimpoenan Indonesia (Indonesische Vereniging). Omstreeks den tijd, dat op Java de belangstelling in inheemsche kringen voor de politieke ontwikkeling van land en volk was ontwaakt en tot uiting was gekomen in Boedi Oetomo (1908), werd in Nederland een „Indische Vereniging" opgericht, met het doel: de gemeenschappelijke belangen der „Indiërs" in Nederland te bevorderen en voeling te houden met Indië.

GEDURENDE de oorlogsjaren kon de vereniging niet tot verdere ontwikkeling komen. De verhouding tusschen de tot verschillende volkgroepen behorende leden was intusschen van dien aard geworden, dat de „Inlandersgroepen" zich geleidelijk terugtrokken. In het sedert 1916 uitgegeven verenigingsorgaan „Hindia Poetra" gaven dezen uiting aan hunne verscherpte politieke gezindheid.

Ter bevordering van een betere verstandhouding onder de Indische studenten werd in 1917

door de gematigden onder hen een „Indonesisch Verbond van Studeerenden" te Leiden opgericht, omvattende de in Nederland gevestigde vereniging en afdeelingen daarvan, welke leden uitsluitend zouden zijn Indonesiërs, Indiërs of wel Nederlanders, die zich voorbereiden tot een werkring in Nederlandsch-Indië.

Het Verbond stelde zich volgens zijn statuten ten doel om den onderlingen omgang te bevorderen, zijn leden op te wekken tot Indonesische studiën en „belangstelling te kweken onder de Nederlandsche jongelingschap voor Nederland's onbaatzuchtige Indonesische taak".

Het verbond leidde weldra een kwijnend bestaan, o.a. als gevolg van het veldwinnen van de „non-coöperation"-gedachte onder de Javanische en Maleische studenten, die na den wereldoorlog in groeter getale in Nederland kwamen om hun studies aan instellingen van hooger onderwijs te voltooien. Tot de federatie was ook de Indische Vereniging toegetreden, doch de verhouding tusschen genoemde studenten en de Nederlandsche medeleden nam allengs zulken scherpen vorm aan, dat van samenwerking geen sprake meer kon zijn. Vijf jaren na de totstandkoming van het Verbond werd de band tusschen de verschillende studenten-organisaties geslaakt.

Op initiatief van R. M. Noto Soeroto te 's-Gravenhage werd in Maart 1926 opnieuw een federatie tot stand gebracht, thans onder den naam „Nederlandsch-Indonesisch Verbond van Jongeren Organisaties" (N. I. V. J. O.), dat zich ten doel stelde: het verbreiden van kennis omtrent en het bevorderen van belangstelling aangaande Indonesië in Nederland en omgekeerd, ten einde te geraken tot een beter onderling begripen, wederzijdsche waardeering en goede verstandhouding tusschen Nederlanders en Indonesiërs; voorts: het verbreiden van kennis omtrent Nederland en Indonesië in den vreemde. Men zou trachten dat doel te bereiken o.m. door het organiseren van kunstavonden, tentoonstellingen, film-voorstellingen, enz.

Met behoud van hare taakomschrijving werd de vereniging in Januari 1930 genoemd: „Nederlandsch-Indonesisch Verbond", welke organisatie in September van hetzelfde jaar werd omgezet in een Stichting van gelijken naam.

Volgens de grondregelen dezer stichting is het doel van het N. I. Verbond: de verwezenlijking, door middel van samenwerking op wettige wijze en langs lijnen van geleidelijkheid, van de Rijkseenheidsgedachte in den zin van een twee-eenheid Nederland-Indonesië, d.i. de saamhoorigheid van Nederland en Indonesië, als gevolg van het saamhoorheidsbesef van Nederlanders en Indonesiërs, onder een gemeenschappelijk Rijksgezag met zelfstandigheid der samenstellende deelen binnen de grenzen van die Rijkseenheid. De term Indonesiërs is in ruimen zin genomen, zoodat daaronder ook worden verstaan Indo-Europeanen, Indo-Chinezen en allen, die zich in Indonesië inheemsch gevoelen.

De Indische Vereniging was intusschen haar eigen weg gegaan.

In 1922 werd haar naam veranderd in „Indonesische Vereniging", in het Maleisch „Perhimpoenan Indonesia". Begin 1923 trad een nieuw bestuur op, bestaande o.m. uit: R. Iwa Koesocoma Soemantri, voorzitter; J. B. Sitanala, secre-

taris en Mohammad Hatta, penningmeester.

-Hare in de „Hindia Pootra“ van Maart 1923 opgenomen en toegelichto beginselverklaring luidde o.m. aldus: „De toekomst van het volk van „Indonesië is uitsluitend en alleen gelegen in do „instelling van een regeeringsvorm, die aan dat „Volk zelf verantwoordelijk is in den waren „zin van hot woord, omdat alleen een der- „gelijke regeeringsvorm voor het volk aannemelijk is. Daartoe behoort door ledereen Indonesiër naar zijn vermogen en aanleg gestreefd „te worden door eigen kracht en eigen kunnen, „onafhankelijk van de hulp van anderen“.

Als de politiek der Indonesische Vereeniging werd aangeprezen die van negatie, van non- coöperatie ten aanzien van de overheerschers.

In 1924 nam de invloed der radicale elementen in de vereeniging sterk toe. Zij waren in persoonlijk contact gekomen met de geïnterneerde, doch met vergunning der Indische Regeering uit Indië vertrokken communistische volksleiders Sema- oen en Tan Malaka. In een nieuwe beginselverklaring werd als doel der I. V. aangegeven: „vrij- making van Indonesië“, als middel om daartoe te geraken: totstandkoming van een zelfbewuste, op eigen kracht steunende nationalistische massa- actie. Het orgaan der vereeniging werd omgedoopt in „Indonesia Merdêka“.

In hetzelfde jaar verscheen het geruchtmakend „Gedenkboek“ der Perhimpoean Indonesia (1908—1923). De daarin opgenomen onge- teekende artikelen ademden een onverzoenlijken revolutionairen geest, welke mede tot uiting kwam in de daarop volgende jaargangen der Indonesia Merdêka.

Begin 1925 werd een nieuwe beginselverklaring aanvaard, waarin o.m. op grond van de stelling, dat „het domineerend en essentieel ele- „ment in elk koloniaal staatkundig probleem is „de belangtegenstelling tusschen overheerscher „en overheerschte“, de „tendenz van de politiek „van den overheerscher naar verdoezeling en „maskeering van dit element“ van de zijde van den overheerschte moet worden beantwoord „met *verscheping* en *accentueering* van *alle* tegenstellingen“. Het werkprogram bevatte o.a.: „het „intensiever propageeren van de beginselen der „vereeniging, inzonderheid in Indonesië“; voorts: „het brengen van de Indonesische kwestie onder „internationale aandacht“.

Al spoedig trad do Indonesische Vereeniging in relatie met het Exécutief Comité der Communistische Internationale, later ook met do „Liga tegen koloniale onderdrukking“.

De Komintern had omstreeks dien tyd het oog gericht op de koloniale gebieden om de Pacific en, van tactiek veranderend, nauwe samenwerking gezocht met de nationale vrijheidsbewegingen in do koloniale en half- koloniale landen der West-Europeesche staten. In die landen zou hot politieke nationalisme niet meer worden bestreden, maar met alle kracht worden gesteund, mits do Communistische Partijen de „voorhoede“ zouden vormen en do leiding dor vrijheidsbewegingen zouden hebben.

Eind 1925 nam de Indonesische Vereeniging een resolutie aan, waarbij sympathie werd betuigd met do nieuwe tactiek der Komintern ten opzichte van de revolutionair-nationalistische bewegingen. De Perhimpoean Indonesia diende zich daarbij aan als „nationaal-revolutionnai-

re vereeniging van Indonesische studenten“.

In strijd met de beginselen der Komintern kwam een jaar later, op 5 December 1926 te VGravenhage een „conventie“ tot stand tusschen Somaoen als vertegenwoordiger der Indonesische Communistische Partij en Mohammad Hatta als vertegenwoordiger der Perhimpoean Indonesia waarbij de P. I. „de hoofdleiding en de volle „verantwoordelijkheid van de volksbeweging in „Indonesië“ op zich nam, terwijl de P. K. I. (Partai Koinmunist Indonesia) de leiding zou erkennen en daaraan haar volle vertrouwen zou moeten geven. De P. K. I. en hare sub-organisa- ties zouden in geen enkel opzicht oppositie mogen voeren tegen de door de P. I. te leiden nationale volksbeweging, zolang deze „consequent de politiek voor de onafhankelijkheid van Indonesië „zou blijven voeren“.

Op instigatie van Moskou moest dit „poli- tiek contract“ niet lang daarna door Semaoen openlijk worden herroepen.

Ook in andere richting voerde de Perhimpoean Indonesia buitenlandse propaganda, welke actie als onmisbaar element werd aangemerkt in den strijd voor de nationale onafhankelijkheid. Daarmede werd beoogd „te voorkomen dat in „het buitenland de meening post vat alsof Indo- „nesia niet den wil bezit om vrij te worden“; aan de wereld zou worden getoond „dat Indonesia „den ernstigen wil heeft om over zich zelf te kunnen beschikken“. Voorts zou de idee der „Aziatische solidariteit“ worden gepropageerd, waartoe contact werd verkregen met een in 1925 te Parijs gevormde associatie voor bestudeering van Oostersche beschavingen.

Een goede gelegenheid voor buitenlandse propaganda in internationale samenwerking bood de te Berlijn zetelende „Liga tegen koloniale onderdrukking“, waarbij de Perhimpoean Indonesia zich al spoedig had aangesloten. Op het te Brussel van 10-15 Februari 1927 gehouden internationaal congres dier Anti-koloniale Liga was de P. I. vertegenwoordigd door een delegatie onder voorzitterschap van Mohammad Hatta, die gelegenheid had om de aandacht van het congres te vestigen op „de witte terreur“, welke in Indië zou heerschen bij de onderdrukking van de kort te voren op Java en Sumatra uitgebroken communistische ongeregelheden. In een resolutie werd door het Liga- congres besloten om „aan de „Indonesische vrijheidsbeweging zijn volle sympathie te betuigen en deze beweging voortdurend met alle mogelijke middelen te ondersteunen“; voorts om van de Nederlandsche Regeering te eischen: „voldedige bewegingsvrijheid voor het Indonesische volk, opheffing van „verbanningsbesluiten on van ter dood veroor- „deelingen en uitvaardiging van algemeene „amnestie“.

Do door de Perhimpoean Indonesia ontwikkelde revolutionaire activiteit, vooral in geschrifte, n.l. in haar orgaan „Indonesia Merdêka“, had de publieke aandacht getrokken. Den 10den Juni 1927 werd door do Nederlandsche Justitie een inval gedaan en huiszoeking verricht bij een drietal adressen van P.I.-leden te 's- Gravenhage en te Leiden. Het resultaat van het ingesteld onderzoek van de in beslag genomen schriften was, dat een viertal studenten, leden dor Perhimpoean, n.l. de heoron Mohammad Hatta, Raden Mas Abdol Madjid Djojo Adhiningrat, Mr. Ra

den Ali Sastro Amidjo en Mohammad Nazir Datoek Pamontjak, in September d.a.v. in preventieve hechtenis werden gesteld en strafrechtelijk vervolgd op grond dat zij zich hadden schuldig gemaakt aan opruiing, bij geschrift en in het openbaar, tot geweldadig optreden tegen het openbaar gezag. Het justitieel-politioneel ingrijpen der autoriteiten heeft tot velelei commentaren aanleiding gegeven en de gemoeieren in Nederland en in Indië in beroering gebracht. Den 22sten Maart 1925 volgde het vrijsprekend vonnis der Arrondissements-Rechtbank te 's-Gravenhage (opgenomen in „Nederlandsche Juris- >. prudentie“, 1928, blz. 824 vlg.), waarbij verklaard werd, dat hetgeen aan de verdachten bij dagvaarding was ten laste gelegd, niet bewezen was.

Voor de betekenis van de propagandistische actie der Indonesische Vereeniging (Perhimpoenan Indonesia) worde verwezen naar de jaargangen der Indonesia Merdeka en de brochure van Mohammad Hatta, „Indonesië Vrij“ (1925); wat de verhouding der organisatie tot de Antikoloniale Liga betreft, naar het artikel „Onze Liga-politiek in Holland“ in het Mei-nummer van vorenvermeld orgaan van 1929, terwijl in het nummer van Aug.-Sept. 1929 bijzonderheden zijn vermeld betreffende het tweede wereldcongres der Liga te Frankfurt a. Main van 20-27 Juli 1929 en de betekenis van dit congres voor de Perhimpoenan Indonesia.

De nationalistische beginselen der Perhimpoenan Indonesia werden verbreid over Nederlandsch-Indië, doch ook in de groepen van „Indonesische studenten“ en in de kringen van „Indonesische kolonies“ in het buitenland, w.o. ten getale van d: 125 personen te Cairo (vereeniging „Djamijat al Chairyah“) en van ± 250 te Mekka (vereenigingen „Madjelis Assjaura Indonesia“, „Daja Oepaja“ en „Djamijat Jnajat Indonesia“).

Studieclubs. In de kringen der volksleiders op Java was de revolutionnaire koers, door de Perhimpoenan Indonesia sedert 1923 gepropageerd, niet onopgemerkt gebleven.

Eind 1923 werd de vorming te Soerabaja aangekondigd van een „Bond van Intellectueelen“, op den grondslag van het Javaansch nationalisme. De oprichter, Dr. Satiman Wirjosandjojo, verklaarde dat de Bond de weinige intellectueelen zou omvatten, die aan handelen de voorkeur wenschten te geven boven praten en de toekomstige leiders zouden willen zijn van het Javaansche volk. Deze kern van „verdicht Javanisme“ heeft nimmer de sympathie kunnen verwerven van degenen, die de „Indonesische eenheid“ voorstonden.

Onder hen behoorde de arts Dr. R. Soetomo, die op II Juli 1924 te Soerabaja een „Indonesische Studieclub“ oprichtte, welke zich ten doel stelde: de ontwikkelden in de Inlandsche samenleving op te wekken tot gemeenschapsbesef en politiek inzicht; voorts om door bespreking van nationale en sociale vraagstukken hen te bewegen tot gemeenschappelijke constructieven arbeid.

Dit voorbeeld werkte stimulerend op de vorming van een „Algemeene Studieclub“ te Bandung en van plaatselijke studieclubs te Solo, Jogja, Batavia, Semarang en Buitenzorg. In

hoofdzak werden zij gevormd uit academisch-opgeleiden; wat de Bandoengsche Club betreft, meerendeels uit oud-leden der Perhimpoenan Indonesia.

In de intellectueelen-beweging openbaarden zich aanstonds verschillende stroomingen, naar gelang van het standpunt der aangesloten en ton opzichte van de non-coöperatie-gedachte. Ten aanzien van de vraag, of politieke samenwerking met de Regeering wenschelijk en mogelijk is, stelde de Bandoengsche Club zich eenstemmig op een beslist afwijzend standpunt. In de Soerabajasche Club kwamen aanstonds naast de onverzoenlijke tevens de meer gematigde elementen voor, w. o. Dr. R. Soetomo, die samenwerking met de Overheid niet principieel weigerden, mits op voet van volkomen gelijkwaardigheid. Onder de tegenstanders van non-coöperatie trad Dr. Satiman op den voorgrond.

Onder de energieke leiding van haren voorzitter, den arts Soetomo, wijdde de Soerabajasche Studieclub hare aandacht niet alleen aan politieke vraagstukken, maar ook en vooral aan maatschappelijke, z.a. onderwijsvoorziening, gezondheidszorg, bestrijding van kinderhuwelijken en prostitutie, enz. Haar orgaan „Soeloch Ra'jat Indonesia“ trekt steeds groote belangstelling. De richting der Solosche Club, met haar orgaan „Timboel“ is meer Javaansch-, dan Indonesisch-nationalistisch.

Reeds bij het begin der intellectueelen-beweging streefden de leiders der verschillende studieclubs naar onderlinge samenwerking. Zoo werd in Juli 1925 te Soerabaja een „Interinsulaire Dag“ gehouden, ter gezamenlijke bespreking, ook met andere Inlandsche politieke organisaties, van de wijze waarop de „Indonesische Eenheids-gedachte“ in het vereenigingsleven zou worden gepropageerd. In September 1925 werd uit de verschillende Inlandsche organisaties een „Comité Persatocan Indonesia“ gevormd met het doel eenheid te brengen in de verschillende politieke stroomingen.

Plotseling werden de gemoeieren der non-coöperators in beroering gebracht door de benoeming in Maart 1927, van Dr. R. Soetomo tot lid van den Volksraad. Ofschoon persoonlijk wel gereigd om de benoeming te aanvaarden, besloot de leider, daartoe door zijn club genoopt, het lidmaatschap af te wijzen. Bij een onderhoud, dat de heer Soetomo op 7 April d.a.v. met den Landvoogd had, kreeg de voorzitter der Studieclub den indruk, dat de Regeeringspolitiek zeer tegemoetkomend zou zijn tegenover de nationalistische aspiraties der intellectueelen. Hij gaf daarop den Landvoogd schriftelijk te kennen de benoeming te aanvaarden op grond van de door de Regeering toegezegde „concessies“. Toen bleek, dat van eenigerlei concessie aan de Club geen sprake was geweest, besloot de heer Soetomo kort daarop zijn besluit van aanvaarding der benoeming tot lid van den Volksraad in te trekken.

Het „geval Soetomo“ gaf tot commentaren aanleiding, zoowel in als buiten den Volksraad. De Regeering vond hierin aanleiding om hare in de najaarszitting van den Volksraad te kennen gegeven opvatting ten aanzien van de non-coöperatie in 1927 in de Memorie van Antwoord op het afdelingsverslag van den Volksraad (1927—1928) aldus te herhalen: „De Regeering ziet in

„veelzijdige samenwerking een onmisbare voorgaarde voor een werkelijk vruchtbaar bewind. „Zij zal dan ook elke zich voordende gelegenheid aangrijpen om de aanhangers van de „non-coöperatie gedachte tot ander inzicht te „brengen, en vooral trachten elke aanleiding weg te nemen en te vermijden, welke aan non-coöperatie een schijnbaar-redclijken grondslag zou „kunnen geven”.

Intusschen zette de Indonesische Studieclub te Soerabaja haren socialen en economischen arbeid voort. Zij gaf den stoot tot oprichting van internaten, een vrouwen-tehuis, een weefschool, een coöperatieve slagerij, een nijverheidscentrale, een credietbank „Boemipoetra”, een „Bank Nasional Indonesia”, enz., terwijl /ij voorts adviesbureaux heeft ingesteld ter bestrijding van den woeker, ter bevordering van coöperaties en ten behoeve van do vakbeweging (zie: Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, Juni 1930).

De Algemeene Studieclub te Bandoeng bleef echter, van hare oprichting af, zich in revolutionair-nationalistische richting bewegen. Aan het hoofd dezer groep van principieele non-coöperators stond Ir. Soekarno. Deze club nam het initiatief tot de oprichting van een revolutionair-nationalistische volksvereniging, de „Partai Nasional Indonesia”, welke de bestaande sociaal- en c.q. religieus-politieke Inlandsche organisaties in hare grondslagen zou aantasten en het „Indonesisch nationalisme” als agressief-revolutionair beginsel onder de breede volksmassa, vooral op Java, maar ook daarbuiten, zou propageeren.

Partai Nasional Indonesia. In de kringen der Perhimpunan Indonesia werd reeds in 1926 het plan beraamd tot vorming van een revolutionair-nationalistische volkspartij op Java, welke, in nauwe samenwerking met de Indische Communistische Partij aldaar, zou streven naar de „onafhankelijkheid van Indonesia”. Dit doel zou worden nagestreefd door „een bewuste, op eigen kracht en eigen kunnen steunende nationalisticche massa-actie”. De Partij zou geleid worden door do Algemeene Studieclub te Bandoeng, do Indische voortzetting van de Perhimpunan Indonesia, welker beginselen en leuzen met het oog op de Indische verhoudingen gemitigeerd c.q. gecamoufleerd waren. Aan deze plannen werd de bodem ingeslagen door de maatregelen der Regeering tot onderdrukking van de ontijdig uitgebroken communistische opstandbewegingen.

Toen de rust op Java was teruggekeerd, werd in April 1927 in een bijeenkomst van Ir. Soekarno, Air. Iskaq Tjokrohadiosoerjo, Tjipto Alingoonkoosomo, Air. Boediarjo en Air. Socnarjo besloten tot instelling van een comité van voorbereiding voor de oprichting van een revolutionair volkspartij op nationalisticchen grondslag. Dozokwam op 4 Juli 1927 te Bandoeng tot stand, onder der naam „Porserikatan Nasional Indonesia” (P. N. I.), die zich volgens hare statuten ten dool stelde: „te streven naar de onafhankelijkheid van Indonesia”, door een „bewuste” volksbeweging, geground op eigen kracht en kunnen; voorts door samenwerking met on stounerleening aan andere verenigingen met gelijk streven.

De P. N. I. zou volgens haar beginselprogram slechts een regeeringsstelsel erkennen, dat uit en door het volk in hot loven zou zijn geroepen, hetgeen alleen mogelijk werd geacht in een onafhankelijk staet. Zy zou mitsdien naar middelen zoeken om „Indonesia los van Nederland” to maken langs den weg van „non-coöperatie”. Als „allereerste middel om de geheele structuur der Indonesische samenleving te herstellen” werd het berijken van de politieke onafhankelijkheid

d. i. het beëindigen van het Nederlandsche bestuur, aangemerkt. Door ontplooiing in het eigen krachten zou een eigen nationale administratie in het leven worden geroepen binnen de bestaande algemeene administratie. In het voorloopig hoofdbestuur namen zitting: Ir. Soekarno als voorzitter, Air. Iskaq Tjokrohadiosoerjo als secretaris-penningmeester en Dr. Samsi Sastrowidagdo als commissaris. Andere figuren in de leiding der P. N. I. waren Air. Boediarjo, Air. Sartono, Air. Soenarjo en Ir. Anwari.

Een aanknooppingspunt voor samengaan met andere organisaties vond de P. N. I. al dadelijk in het optreden der Nederlandsche Justitie tegen de Perhimpunan Indonesia te 's-Gravenhage. In een protest vergadering, op 14 Augustus 1927 te Bandoeng gehouden, gispte Ir. Soekarno in scherpe bewoordingen het optreden der autoriteiten in Nederland. Air. Iskaq gaf daarop een overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis der Perhimpunan Indonesia, zooals die voorkomt in het „Gedenboek” dier vereemging; voorts wees hij op de beteekenis der „Liga tegen koloniale onderdrukking” voor do vrijheidsbeweging der overheerschte volkeren.

Den 25sten September d.a.v. werd tezelfder plaatse een propaganda-vergadering gehouden, waarin Air. Iskaq een historisch overzicht gaf van de „ontwikkeling van Indonesië onder het Nederlandsch Bewind”, om vervolgens een uiteenzetting te geven van het doel der P. N. I. en van haar beginsel van non-coöperatie.

Op 9 October d.a.v. had een openbare vergadering to Jogja plaats, waarin als sprekers optraden Air. Soenarjo en Air. Soejoedi, die voor een beperkt gehoor een historisch-materialistische verklaring gaven van het ontstaan der koloniale verhouding, welke huns inziens alleen door non-coöperatie zou kunnen worden ontworcht en opgeheven.

Grootere succes had een propaganda-vergadering, welke op 4 December 1927 door de pas opgerichte afdeling „Jacatra” der P. N. I. te Batavia werd gehouden, bijgewoond door een 600-tal personen, w.o. afgevaardigden van verschillende Inlandsche vereenigingen. Air. Boediarjo, voorzitter der afdeling, gaf een uiteenzetting van de grondslagen der P. N. I., van de geschiedenis der Nederlandsche koloniale politiek en van de beteekenis van het Aziatisch réveil. Do P. N. I. ging volgens spreker uit van do stelling, dat do welvaart van een land samenhangt met een regeeringssystem, waarbij do Regeering ten volle verantwoordig schuldig is aan het volk, welk stelsel slechts dan verkregen kan worden, wanneer de Regeering uit on door hot volk is gekozen, hetgeen alleen een vrij volk kan doen. Nederland zal echteren zoodanig regeeringsvorm uit zich zelf nietschenkon aan hot volk, dat daarom op eigen kracht moet steunen on de hulp van anderen in zijn streven naar vryheid niet kan aanvaarden.

Ir. Soekarno sprak over het doel der P. N. I.: te streven naar de „vrijheid van Indonesia”. Deze vrijheid moet z. i. eerst verkregen zijn, alvorens gedacht kan worden aan den wederopbouw van een nationalen staat met normale verhoudingen. De heer Soekarno qualificeerde de koloniale politiek der Westersche mogendheden als honger-politiek; de Europeanen veroverden koloniën om hun „rammelenden huik” te vullen! De Nederlanders zullen het Indonesische volk nimmer „rijp” achten om eigen lot in handen te kunnen nemen; daarom moet het volk, zonder de hulp van anderen, zijn lot zelf in handen zien te krijgen. Vandaar de bepaling in de statuten, dat de vrijheid alleen bereikt kan worden door een bewuste volksbeweging, die steunt op eigen kracht en kunnen. De houding van non-coöperatie brengt er toe om kracht te zoeken in eigen organisatie. De non-coöperators wenschen niet in de bestaande vertegenwoordigende lichamen zitting te nemen, omdat de arbeid in die colleges toch nimmer de vrijheid brengen kan. De P. N. I. wil trachten nuttiger werk te verrichten, n.l. dat der „nationale reconstructie”. De volksbeweging moet „bewust” zijn, opdat men voor geen enkele macht bevreesd behoefte te zijn. Aldus, volgens den spreker, de P. N. I.-beginselen.

Met groote geestdrift werd, in woord en geschrift, propaganda gevoerd voor deze beginselen; vooral in Batavia en in de Preanger, maar ook in Midden- en Oost Java.

Het 1ste P. N. I.-Congres, dat van 27—30 Mei 1928 te Soerabaja bijeenkwam, trok groote belangstelling. In deze meeting, welke door 1000 a 1500 personen werd bijgewoond, werden de partij-beginselen door Ir. Soekarno op dezelfde wijze uiteengezet als te Batavia.

Bet werkprogram van de op dit congres tot „Partai Nasional Indonesia” omgedoopte vereening bevatte de volgende voornemens: in de eerste plaats versterking van het nationaal bewustzijn, bevordering van de nationale eenheid en wegruiming van alle belemmeringen, die aan de ontwikkeling van het politieke leven en aan de persoonlijke vrijheid in den weg staan; voorts: economische opbouw in den meest uitgebreiden zin; ten slotte: organisatie van het nationale onderwijs. Ter bereiking van het vrijheidsstreven zou de partij den „nationalen geest” aanwakkeren, welke noodig werd geacht ter verkrijging van een „nationalen wil”, die ten slotte zou voeren tot de „nationale daad”. Een en ander werd door Mr. Sartono uitvoerig toegelicht, waarbij hij tevens den nadruk legde op de noodzakelijkheid om de Indonesische cultuur hoog te houden.

Op den tweeden congresdag behandelde Mr. Iskaq Tjokrohadisoerjo de geschiedenis en de betekenis van de z.g. exorbitante rechten van intern eering en externeering, welke door den spreker werden aangemerkt als een despotisch middel om het Nederlandsch gezag te versterken.

De derde dag was gewijd aan besprekingen over belemmeringen van de vrije vereenigings-uiting, waarbij Mr. Sartono gelegenheid had een 'geschiedkundig overzicht te geven van de ontwikkeling van de rechten van vereeniging en vergadering. Hij wees op den in de loop der jaren aangebrachte beperkingen op de uitoefening van deze rechten, welke de volksvrijheid z.i. belemmerden; de P. N. I. wil daarom streven naar de opheffing van deze belemmeringen.

Nadat verschillende sprekers hunne instemming met het gehoorde hadden betuigd, sloot Ir. Soekarno het congres met een rede, waarin hij do aanwezigen aanspoorde zich bij de P. N. I. of by een andere nationaal-politieke partij aan te sluiten en zich in te spannen om de vrijheid van Indonesië te verwerven.

Gedurende het jaar 1928 werden door de P. N. I.-liders propaganda-vergaderingen op Java gehouden, waarin politieke, maatschappelijke en economische vraagstukken behandeling vonden. Aanvankelijk waren de redevoeringen te geleerd om vat te kunnen krijgen op het onontwikkeld gehoor; zij waren te Westersche gedacht, opgezet en voorgedragen. Langzamerhand wisten de sprekers echter hun voordracht in populaireren vorm te gieten en ze te kruiden met grappige toespelingen en met Inlandsche zegswijzen of met vergelijkingen, ontleend aan wajang-verhalen of aan volksverleveringen. Achtereenvolgens werden de beginselen van het Indonesisch nationalisme uiteengezet en daaraan beschouwingen gewijd. Steeds werd als het doel der P. N. I.-beweging aangegeven: het verwerven van staatkundige vrijheid, welk doel alleen door eigen kracht en kunnen zou kunnen worden bereikt. Voortdurend werden het „imperialisme” en het „kapitalisme” als de groote vijandige machten voorgesteld, waartegen alle volkskrachten gemobiliseerd moesten worden om tot de „vrijheid” te geraken.

De Indonesische Eenheids-ideologie zou in het geheele sociale, economische en politieke leven worden ingedreven. Overeenkomstig de beginselen der Perhimpoenan Indonesia werden alle sociale en koloniale tegenstellingen steeds scherp geaccentueerd. De aard van het besprokene was „Indonesisch”, in de betekenis van anti-Westersch in het algemeen en anti-Nederlandsch in het bijzonder. De taal was mede „Indonesisch”, d.i. het Maleisch, zooals het door de Inlandsche pers op Java is gemoderniseerd door opneming en verwerking van Nederlandsche en algemeen-gangbare Europeesche termen. Het partij-orgaan de „Persatoean Indonesia”, maakte onder redactie van Jr. Soekarno en Mr. Soenarjo propaganda voor de agressieve beginselen der P. N. I. en voor hare non-coöperatie-gedaachte, welke in actieven zin „self-help” of „auto-activiteit” werd geheten.

In een openbare vergadering, welke op 1 Juli 1928 te Pekalongan werd gehouden, gaf Ir. Soekarno opnieuw een uiteenzetting van het doel en het streven der P. N. I.-beweging naar de vrijheid van Indonesië. Ook hier gaf hij beschouwingen te gehoorde over het stichten van koloniën in het algemeen en over kolonisatie door Nederlanders in het bijzonder. Deze kolonisatie had niet tot motief om beschaving te brengen, zeide spreker; de vreemdelingen kwamen slechts om hun „rammelenden huik” te vullen! Het Hollandsche imperialisme heeft volgens hem een viertal kenmerken, n.l. het zoeken naar artikelen, vooral eetwaren, om deze naar Europa mede te nemen; het opkopen van grondstoffen voor industriële doeleinden; het zoeken naar een afzetgebied voor eigen producten en ten slotte het beleggen van kapitaal. De heer Soekarno hekelde voorts het Gouvernements-onderwijs en de Rcgeeringsmaat-regelen ter beperking van de bewegingsvrijheid. Ook hier wees hij op de wenschelijkheid om eendrachtig mede te werken tot de ontwikkeling van

den nationalen geest, die tot den nationalen wil en ten slotte tot de nationale daad zou moeten voeren. Vervolgens spoorde hij de aanwezigen aan om zich te scharen onder do P. N. I.-vlag, die rood en wit is gekleurd en van een „banteng”-kop is voorzien.

Van denzelfden trant was de propaganda-vergadering, welke op 30 Augustus 1928 te Grcsik, nabij Soerabaja, werd gehouden. Ir. Sockarno gaf ook hier een uiteenzetting van het standpunt der P. N. I. tegenover de Nederlandsche koloniale politiek. Verklaard werd de bedoeling van de non-coöperatie-politiek der P. N. I., die niet alleen alle Indonesiërs tot zich wil trekken, maar ook samen wil werken met nationalistische organisaties van andere Aziatische volkeren, die onder den druk verkeerden van het internationaal imperialisme.

De agitatorische wijze, waarop de P. N. I.-leiders de propaganda hunner partij-beginselen meenden te moeten voeren, had ook de aandacht der Indische Regeering getrokken. In de op 15 Mei 1928 gehouden bijeenkomst tot opening van de Volksraadszitting 1928—1929 wees de Gouverneur-Generaal op de gevoerde revolutionnaire-nationalistische propaganda. De Landvoogd verklaarde daarbij, dat door deze propaganda bij velen ook het gezonde, opbouwende en daarom de sympathie van alle weldenkenden verdienende nationalisme zelf in discredit werd gebracht. Een onderscheiding werd door de Regeering tevens gemaakt tusschen evolutionnaire en revolutionnaire nationalist en vervolgens gewezen op „het gansch ander standpunt, dat ingenomen „wordt door den pupil, in wiens gedachtengang „het einde der voorgid alleen het resultaat van „een natuurlijk — en derhalve geleidelijk — „groei-proces kan zijn, of dat van zijn medepupil, „die meent zijn emancipatie te kunnen forceeren „door zijn voorgid naar het leven te staan”.

Ook de non-coöperatie-beweging, welke door de P. N. I. krachtig was versterkt, had do aandacht der autoriteiten getrokken. Bij de schriftelijke gedachtenwisseling nopens de Indische begrooing voor 1928 gaf de Regeering in Hare Memorie van Antwoord te kennen dat „non-coöperatie” Haars inziens wat anders is dan „auto-activiteit”; het bevat naar de uitgesproken bedoeling harer aanhangers een positief element van vijandigheid tegen de Nederlandsche leiding. De Regeering verklaarde voorts over gegevens te beschikken, waaruit overtuigend zou kunnen blijken, dat onder degenen, die zich non-coöperators noemden, ook voorstanders van ge-welkpolitiek worden aangetroffen.

Intusschen had de propaganda der P. N. I.-leiders groote aantrekkingskracht uitgeoefend op talrijke elementen der uiteengeslagen communistische organisaties. Do P. N. I. trok zich het lot dier elementen aan en bevorderde hun toetreding. Tusschen communisme en nationalisme bestaat naar de inzichten in P. N. I.-kringen dit aanrakingspunt, dat zij beide bevrijdingsbewegingen zijn; eenerzijds uit economische (klasse)overheersching, anderzijds uit politieke (nationale) overheersching. Uit die kringen werd dan ook betoogd, dat in de nationale beweging do communistische strooming slechts een „intermezzo” was. Het communisme heeft, ondanks do mislukking van de opstandige beweging, de geschiktheid van het volk bevorderd om zich te organiseeren;

eenige praedispositie bij de massa opgewekt om, in bonden georganiseerd, zich te doen gelden. Zoowel in het Indische nationalistisch orgaan „Soeloeh Indonesia Moeda”, als in het orgaan der Perhimpoenan Indonesia, de „Indonesia Merdeka”, werd in 1928 de betekenis van het communisme voor het nationalisme in Indië op ovenbedoelde wijze geschetst. Door het neerslaan van de communistisch-georganiseerde opstands-beweging zou de Regeering de baan hebben vrijgemaakt voor de komst van een „zuiver nationalistische volksbeweging met radicalen grondslag”. Dankbaar heeft de Partai Nasional Indonesia „de politieke erfenis” van de voormalige Indische Communistische Partij aanvaard „in den vorm van een organisatie-rijpe massa”, aldus de „Indonesia Merdeka” (1928, p. 49).

Inmiddels gingen de P. N. I.-leiders voort met hunne agitatorisch-propagandistische actie. Te Semarang werd op 14 October 1928 een openbare vergadering belegd, welke door een 2000-tal personen werd bijgewoond, w.o. gewezen leden van de Indische Communistische Partij en van hare sub-organisatie, de Sarikat Raja. Ook hier gaf Ir. Soekarno een uiteenzetting van de beginselverklaring en van het werkprogram der P. N. I. Het ontsaan van het koloniaal imperialisme werd door hem op de gebruikelijke wijze verklaard. Als eenige uitweg om tot betere toestanden te geraken werd genoemd: het doen verdwijnen van het Hollandsch bestuur over Indië. Alle krachten moesten volgens den spreker gericht worden op het verkrijgen van politieke onafhankelijkheid. Ir. Soekarno zeide verder, dat Nederland, welks leven afhankelijk is van kolonisatie, natuurlijk aan Indonesië de vrijheid niet eigener beweging zou teruggeven, maar integendeel al het mogelijke zou doen om de kolonie in blijvend bezit te houden. Ook omdat het volk van Indonesië tot een ander ras behoort dan dat van Nederland, zou dit land, volgens spreker, geen ruime houding aannemen. Naar aanleiding van den aard dezer redevoeringen deed de Indische Regeering op 8 November 1928 in den Volksraad verklaren, dat zij alle partij- of volksleiders ten volle verantwoordelijk stelde, niet alleen voor den indruk, maar ook voor de *nawerking* van hun redevoeringen. Zij zou hun vrijheid van spreken binnen de grenzen der openbare orde behoorlijk waarborgen — verklaarde de Regeering verder —, maar zij verbond daaraan de ernstige waarschuwing, dat zij jegens de P. N. I.- en andere leiders voor geen middel zou terugdeinzen, zoodra zij bemerkte, dat hun woorden, door welke personen of oorzaken ook, in voor rust en orde gevaarlijke daden dreigden te worden omgezet. De Regeering achtte het haar hooge roeping, niet alleen voor de vrijheid van het woord, *maar ook voor de vrijheid van hen, die daarvan slachtoffers zouden kunnen worden*, te waken.

Met rusteloozen ijver breidde de P. N. I. hare propaganda uit; ook in „do kampoengs en de bergen”, waarheen de leden uitgezonden werden om tot het volk te gaan. Do propagandisten maakten het kampongvolk wel eens wijs, dat de

P. N. I. in wezen hetzelfde zou boogen als de Communistische Partij P. K. I. en dat, sedert de naam „kominunis” was verboden, do letter „K.” in de initialen van do partynaam voorzichtigheidshalve was veranderd in „N”.

Ten behoeve van de propagandistische actie

werden dezelfde methodes gevolgd, welke de P. K. I. indertijd had toegepast. Cursussen werden opgericht tot vorming van een keurcorps van kernleden, die door een soort van examen werden beproefd op hun revolutionair inzicht, zoomede op hun ~~afhankelijkheid en hun~~ disciplinair gevoel jegens do partij. De toetredenen werden eerst opgenomen als candidaat-leden; hun gedraging werd door een eigen recherche-dienst nagegaan. Hun werd door ressort-commissarissen en door onderwijzers aan een „volks-universi-teit” der P. N. I. de noodige opleiding gegeven. Niet alleen reisden propagandisten naar „de kampeongs en de bergen” om aanhang te werven, maar zij gingen ook als cellen de partijbo-ginselon verkondigen in andere verccnigingen en bonden, in bedrijven en instellingen. Ondanks het beperkte kader van leiders en overtuigde propagandisten was het aantal leden in belangrijke mate toegenomen, n.l. tot ongeveer 6000, waarvan een 1500-tal te Batavia en evenveel te Ban-doeng.

Ter herdenking van de vrijdspraak, een jaar tevoren, van de vier voormannen der Perhimpoe-nan Indonesia werd op 24 Maart 1929 een door 1500 personen bezochte openbare P. N. I.-ver-gadering te Bandoeng gehouden, waarin Ir. Soe-karno een uiteenzetting gaf van de betekenis der nationale beweging en van de buitenlandsche propaganda daarvoor. In het buitenland moest worden geprotesteerd tegen alle „koloniale willekeur”, z.a. poenale sanctie, heeren-diensten, in-terneeringen en vrijheidsbelemmeringen. Volgens den heer Soekarno was deze propaganda bereids gevoerd door de Perhimpoean Indonesia, met wie de P. N. I. samenwerkte.

Groote belangstelling trok het 2de P. N. I.-Congres, dat van 18—20 Mei 1929 te Batavia werd gehouden. Op den eersten dag werd een receptie gegeven, waarop aan de afgevaardigden van een 50-tal organisaties gelegenheid werd gegeven om van hun sympathie te doen blijken met het streven der P. N. I. Het zingen van het in October 1928 door een student gecomponeerd nationalistisch lied „Indonesia Raja” (tekst met vertalingen in „Soeloeh Rajat Indonesia” van y'-l Nov. 1930), waarin zoowel de eenheidsgedachte als de vaderlandsliefde tot uitdrukking zijn gebracht, verhoogde de stemming bij het duizendkoppig publiek, dat bijeengekomen was in het clubgebouw, de „Gedong Permoefakatan Nasional Indonesia” te „Jacatra”. Het congres werd in twee lokaliteiten tegelijk gehouden, n.l. in het clublokaal en in een bioscoopgebouw.

In hartstochtelijke bewoordingen gaf Ir. Soe-karno ook hier een uiteenzetting van het streven der P. N. I., die „geboren werd in een tijd, toen „de communisten-vrees de kapitalisten had „bevangen, zoodat de volksbeweging werd onderdrukt”. Daarop is de beweging der P. N. J. „uit het volk” opgekomen, die „onder de roodwitte vlag met den banteng-kop” vol moed (rood), rein van hart (wit) en vertrouwend op eigen kracht (banteng-kop), onversaagd wil streven naar het doel: „Indonesia Raja”, „Indonesia Merdêka”. Dezelfde rede werd door den heer Soekarno herhaald in het bioscoop-lokaal, waar eveneens een 1000-tal personen was bijeengekomen. Mr. Ali Sastroamidjojo besprak daarop de buitenlandsche propaganda voor de nationale zaak, het doel dier actie, haar nut en hare me-

thode. Hij bestreed do opvatting als zou de nationale beweging haar ontstaan te danken hebben aan do materialistische politiek van het koloniale imperialisme; zij is edeler on daardoor krachtiger, omdat zij berust op ~~het bezit van een eigen geestesleven~~. Spreker achtte het wensche-lijk, om de eigen nationale cultuur ter kennis te brengen van de wereld, opdat deze daarvan zou kunnen overnemen wat goed en nuttig wordt geacht; in dezen tijd van internationalisme behoort wederzijdscho waardeering van nationale cul-tuur-elmcten mogelijk gemankt te worden. Vervolgens sprak Gatot Mangkoepradja over het streven der P. N. I. om door organisatie van de vakbeweging den economischen toestand der In-landsche werknemers te verbeteren. Mr. Soe-narjo gaf voorts een uiteenzetting van de betekenis der coöperatie in het economische leven.

Den volgenden dag hield Ir. Soekarno een rede over intra-Indonesische emigratie, waarbij hij wees op den plicht der P. N. I. om de vrije emigratie uit Java naar de Buitengewesten aan te moedigen; niet met het doel om een „Javaansch imperialism”, maar w'el om de „economische eenheid van Indonesië” te bevorderen; terwijl daarbij tevens propaganda zou kunnen worden gemaakt tegen de „koolie-contracten”. Daarop kreeg Mr. Soejoedi het woord voor een rede over do wettelijke belemmeringen van de vergader-vrijheid, de z.g. haat-zaai-artikelen van het Wetboek van Strafrecht, de rekbaarheid van het begrip „openbare rust en orde” en over de „straffeloosheid der Nederlandsche pers” in Indië. Mr. Sartono had het verder over „woekerbestrijding” en betoogde, dat in Indië woekeraars voorkomen onder alle rassen, ook onder de inheemsche volkeren. Mr. Iskaq, secretaris van het P. N. I.-hoofdbestuur, deelde vervolgens mede, dat in besloten vergadering o.m. de volgende besluiten waren genomen: 1. De P. N. I. zal do Bank Na-sional Indonesia steunen; 2. het P. N. I.-hoofd-bestuur is gemachtigd om contact te houden met de Perhimpoean Indonesia en deze voor bepaalde onderwerpen machtiging te geven om namens de P. N. I. op te treden; voorts zou de P. N. I. coöperatieve vereenigingen oprichten en de vakbeweging organiseren. Ten slotte was besloten om in de beginselverklaring den term „politieke onafhankelijkheid” te vervangen door „nationale vrijheid”.

De herhaaldelijk gedane aansporing, om propaganda te gaan voeren tot in het verre binnenland, bleef niet zonder succes. Ook do cursusbijeenkomsten bevorderden de verbreiding der P. N. I.-beginselen. Telkenmale werd gewezen op „onderdrukking” van do bevolking door het vreemde „imperialistische” gezag, op de wen-8chelikkheid om eendrachtig en moedig te zijn ter verkrijging van de vrijheid, op het voorbeeld door Russen, Chineezzen en Turken gegeven, die toch maar kans hadden gezien om hunne regeeringen omver te werpen of hun vrijheid te herkrijgen door de vreemdelingen te verjagen, die hun land hadden geroofd!

Voor al in West Java, inzonderheid in de Prc-anger, was de agitatorische actie het felst. Ter herdenking van het tweejarig bestaan der P. N. I. werden op 7 Juli 1929 zoowel te Batavia als te Bandoeng openbare propaganda-vergaderingen gehouden.

De bijeenkomst te Batavia werd geleid door Ir.

Soekarno, die haar opendo met een rede over do ontwikkeling der P. N. I., waarin hij drie phasen onderscheidde, n.l. die der ideologie, die der propaganda en die der constructieve werkzaamheid op sociaal-economisch gebied. Op politiek terrein streeft de P. N. I. naar vrijheid van beweging en meningsuiting, zeide spreker; de P. N. I. is een moderne partij, die niet communistisch is en evenmin destructieve actie voert. Op sociaal en op economisch gebied verricht de P. N. I. nuttigen arbeid; de partij bevordert het onderwijs, de volksgezondheid, de vrije emigratie, de coöperatie en bestrijdt den woeker. Mr. Sartono deelde daarop de besluiten mede, welke op het laatste congres in besloten vergaderingen waren genomen, n.l. organisatie van arbeiders- en boeren-bonden, oprichting van cursussen in economie en staatsrecht, waarop ook een uiteenzetting zou worden gegeven van socialisme, anarchisme en communisme, opdat men te zijner tijd het eigen nationalisme „bewust” zou kunnen belijden en verdedigen. Spreker wakte de aanwezigen op tot „auto-activiteit”, noodzakelijke voorwaarde voor den vooruitgang, waaraan ook de Indonesische kapitalisten en intellectueelen hadden mede te werken, wilden zij niet onder den voet geraken.

Do openbare vergadering te Bandoeng werd door een 1000-tal personen bezocht. Mr. Iskaq Tjokrohadisoerjo gaf een verklaring van het politie-begrip en van de politie-taak, waarbij hij gelegenheid vond om scherpe critiek te oefenen op de belemmeringen, welke aan de P. N. I.-actie in den weg werden gelegd door de autoriteiten.

Ir. Soekarno gaf daarop een uitvoerige uiteenzetting van de beginselen zijner partij, gevolgd door een verklaring van de ontwikkeling van het Nederlandsch „imperialisme”, dat alleen aan het „kapitalisme” ten goede zou zijn gekomen. Toen dit „imperialisme” door den wereldoorlog was verzwakt, werden door de Regeering beloften gedaan, die niet werden nagekomen. Door bezuinigingsmaatregelen en belastingheffingen werd het volk nog meer gedrukt; de volksrechten werden nog meer geknot! De drang naar vrijheid werd echter krachtiger. Toen braken in November 1920 ongeregelheden uit, met het gevolg dat ieder nationalist werd aangezien voor communist. Het was in die donkere dagen, vervolgde spreker, dat de P. N. I. werd geboren. De nieuwe vereeniging begon met geen vertrouwen meer te stellen in de beloften der „sana”-partij; zij wenscht op eigen krachten te bouwen in haar streven naar de algehele vrijheid van Indonesië. Sijreker wakte de aanwezigen op om zich eendrachtig aaneen te sluiten, ten einde voorbereid te zijn, wanneer do tijd datir is, dat in den komenden wereldoorlog om het bezit van Indonesië zal worden gevochten.

Dolleer Gatot Mangkoepardja gaf voorts een verhandeling over „de P. N. I. en het volk der Proanger”, waarna Ir. Soekarno nogmaals opwekte tot toetreding bij do P. N. I. en aanried om vertrouwen te blijven stellen in het embleem der vereeniging.

Thans kwam weer Midden Java aan de beurt voor het houden van een propaganda-bijeenkomst. Te Pekalongan werd op 21 Juli 1929 een openbare vergadering gehouden, welke door een 1000-tal bezoekers werd bijgewoond. Mr. Iskaq herhaalde hier zyn te Bandoeng gehouden rede

voering over de politie. Ir. Soekarno had het wederom over imperialisme en koloniale overheersching, over de reactie en het P. N. I.-nationalisme, dat slechts georganiseerde massa-actie beoogde en geenszins geweld wilde.

Aan de openlucht-vergadering der Indonesische Studieclub, welke ter herdenking van haar 5-jarig bestaan op 27 en 28 Juli 1929 te Soerabaja werd gehouden, nam ook de P. N. I.-leider deel. Deze bijeenkomst werd geleid door Dr. R. Soetomo, die met nadruk verklaarde, dat de Club in hot openbaar werkt en haar arbeid door een ieder wordt geprezen, ook door Nederlanders. Hij wees op het verschillend standpunt, dat de P. N. I. en de Studieclub innemen tegenover het principe der non-coöperatie, niettegenstaande de eensgezindheid ten aanzien van beider doel: te streven naar de vrijheid. Gedurende de eerste samenkomst werd gelegenheid gegeven om gelukwensen aan te bieden aan het bestuur der jubileerende club, waarna het nationalistisch lied „Indonesia Raja” werd gezongen. Dr. Soetomo sprak de verwachting uit, dat de aanwezigen zoo beschaafd zouden zijn om het lied staande aan te hooren; degenen, die zouden blijven zitten, waren z.i. karbouwen.

Vervolgens werd het woord gegeven aan Ir. Soekarno, die ook in deze meeting een uiteenzetting gaf van de bedoeling van het „Indonesisch nationalisme”. Hij wees er op, dat de Studieclub een cachet heeft, dat niet geheel gelijk is aan dat der P. N. I. Maar beider geest is één, zeide spreker, n.l. die van „Nasional Indonesia en van Indonesia Merdêka”. Na het „imperialisme” en het „kapitalisme” geheeld te hebben, gaf Soekarno een historisch overzicht van de Nederlandsche koloniale politiek, voorts een verklaring van de geboorte der P. N. I., nadat het volk in opstand was gekomen tegen de Regeering, die bezuinigingen invoerde, den belastingdruk verzwaaarde en de volksvrijheid aan banden legde. Hoewel in wezen nationalistisch, zoekt de P. N. I. het internationalisme om aan het buitenland te toonen welke slechte toestanden in Indië heerschen; zoo noodig zou de P. N. I. zich in verbinding stellen met de Anti-koloniale Liga.

In zijn sluitingsrede wees Dr. Soetomo er op, dat niet alleen de Studieclub, maar ook do P. N. I. do sympathie heeft verworven van de adellijken, van de ambtenaren en van het volk, omdat zij in het openbaar werkt. Hy sprak de hoop uit, dat beider actie tot de vrijheid zal voeren en spoorde de aanwezigen aan om in het openbaar propaganda to maken voor de vrijheid en geen ondergrondse actie te voeren.

Deze aansporing om ondergrondse actie na to laten is, evenals de bittere stemming van Ir. Soekarno, wellicht to verklaren uit do omstandigheid, dat de Indische Regeering het noodig had geoordeeld om op 20 Juli t.v., dus twee dagen vóór deze feestelijke byeenkomst, huiszoekingen te doen verrichten bij eenige leiders van een nieuw-opgerichte vak-organisatie te Soerabaja, do „Sarêkat Kaom Boeroeh Indonesia”, die zich ton doel stelde om in samenwerking met de „Liga” propaganda te voeren voor den nationalen vrijheidsstrijd „tot aan de dictatuur van het proletariaat”. Behalve een 7-tal propagandisten dier vakbeweging, was ook Mr. I. Koesoema Soomantri to Médan, oud-bestuurslid der Porhimpoean Indonesia, in preventieve hechtenis gesteld. In

een P. N. I.-vergadering welke op 25 Augustus 1929 te Batavia werd gehouden, gaven eenige nationalistische leiders hun verwondering er over te kennen, dat Mr. Koesoema Soeraantri was gearresteerd, terwijl propagandisten als Ir. Soe-karno en Mr. Sartono ongemoeid werden gelaten.

Intusschen had de Indische Regeering op 9 Juli 1929 gelegenheid om nopens Haar standpunt tegenover de P. N. I. een schriftelijke uiteenzetting te geven aan den Volksraad. Zij verklaarde, dat dit standpunt zich voornamelijk bepaalde tot een „waakzaam afwachten” in drieërlei opzicht: 1. of het aan de leiders gelukken zou de opgewekte krachten te richten op sociaal-con-structief werk en aldus voor destructieve actie te behoeden; 2. of het den leiders gelukken zou een zoodanige discipline in hun partij te vormen en te handhaven, dat elke verzetsbeweging, elk misdadig avontuur, bijtijds en ten volle wordt belet; 3. of de door de P. N. I. voorgenomen vak-actie zich op ordelijke wijze zou ontwikkelen. De Regeering voegde daaraan o.m. toe, dat het felle karakter der P. N. I.-propaganda door Haar werd betreurd en dat die felheid het voor de Regeering steeds bezwaarlijker maakte in Hare tolerante houding te volharden. Voorts: dat de P. N. I.-voormannen voor hun woorden en daden, alsmede voor de redelijkerwijze te voorziene nawerking daarvan op een vaak laag ontwikkelde massa, voldoende zijn gewaarschuwd. Op 6 Augustus 1929 werd, bij de mondelinge beraadslaging over de Indische begroting voor 1930, door den Regeeringsgemachtigde voor Algemeene Zaken in den Volksraad, mede met het oog op de propaganda voor de „Los van Nederland”-leuze, verklaard dat de Regeering voldoende verantwoordelijkheidsbesef verwachtte bij de volksleiders, die propaganda voerden met ernstig gevaar voor beroering en excessen, welke als de redelijk voorzienbare nawerking van hun optreden zouden moeten worden beschouwd. Voorts: „Wordt de Regeering in die verwachting teleurgesteld, „ondervindt Zij dat die leiders, hetzij uit onwil, „hetzij uit onmacht, niet voorkomen dat hun „actie liet karakter van opruiing aanneemt, dat „zij er zich van onthouden op de meest openlijke „en onduidelijke wijze elke gedachte aan een „gewelddadige actie buiten te sluiten, dan zal „moeten worden ingegrepen, dan zullen tegen die „leiders, wellicht ook tegen de beweging zelve, „scherpe maatregelen moeten worden genomen”.

Inmiddels gingen de P. N. I.-leiders met hun actie voort.

Hun activiteit was in West Java, m.n. in Midden Priangan, het grootst.

Op 15 September 1929 belegden zij te Ban-docng een tweetal buitengewone openbare vergaderingen ter bespreking o.m. van de houding der „reactie” tegenover de partij. De stemming was in beide vergaderingen, elk bijgewoond door een duizendtal personen, zeer geanimeerd. Vooral toen Ir. Soekarno een rede had gehouden over „Indonesische eenheid en vrijheid”, waarop verschillende sprekers van hun instemming deden blijken over het streven naar „Indonesia Merdéka”. Een hunner verklaarde voortdurend handgeklap te hooren, en merkte daarbij op, dat de vrijheid niet met applaudisceren kan worden verkregen, maar wel door gewelddadig optreden. Een ander spreker ontzag zich niet het „Nederlandsche imperialisme” barbaarsch te noemen en daarop te doen volgen, dat de vrijheid niet met

holle woorden maar met goed en bloed wordt verworven !

In beide bijeenkomsten werd krachtige propaganda gemaakt voor de stichting van een eigen clubgebouw, door Gatot Mangkoepradja noodig geacht voor de P. N. I., die daarin bescherming zou kunnen vinden tegen „de imperialistische tijgers, die de landsbevolking uitzuigen tot er geen merg meer in haar beenderen overblijft”. In een eigen clubgebouw nu zou rustig kunnen worden gesproken over alle vrijheidsbelemmeringen, alsook over den „ellendigen toestand” van het volk, dat door genoemden spreker werd vergeleken met het zoete suikerriet, dat uitgeperst wordt door de kapitalisten, om daarna weggevoerd te worden of als brandstof gebezigd.

Toen Ir. Soekarno in de tweede vergadering het podium besteeg, werd de „Indonesia Raja” gezongen, waardoor hij in geestdrift geraakte. Hij constateerde dat de beweging groeide, gelijk een riviertje aanzwelt, dat met andere riviertjes zich vereenigt tot een grooten stroom die, alle hindernissen passeerend, ten slotte de vrije zee bereiken zal. De P. N. I. gaat niet destructief te werk, zeide spreker, zij gaat niet samen met Moskou, maar steunt op eigen krachten, onafhankelijk van de hulp van anderen. Hij spoorde zijn gehoor aan, om tegenover alle tegenwerkende machten den moed te toonen van een „bantèng”. Voorts pleitte spreker de wenselijkheid om tijdig maatregelen te nemen ter voorkoming, dat in den aanstaanden Pacific-oorlog de strijdende groote mogendheden zich meester zouden maken van den Archipel.

In beide vergaderingen werden de op hartstochtelijke wijze door Ir. Soekarno voorgedragen redevoeringen, gekruid met hatelijkheden en toespelingen aan het adres van „kapitalisten”, „imperialisten” en gezagsorganen, met applaus begroet.

De agitatorische propaganda, door de P. N. I.-leiders vooral na het tweede congres gevoerd, had de Indische Regeering intusschen aanleiding gegeven de vraag te overwegen of het niet gewenscht zou zijn om, gelijk in Mei 1926 (Bijbl. 11059) was geschied ten aanzien van de communistische organisaties, de onvereinigbaarheid te decreteren van bezoldigde Landsbetrekkingen met het P. N. I.-lidmaatschap. Do propaganda had zich n.l. reeds uitgestrekt tot politie-beambten en militairen. Ten einde aan dezen hoogst ongewenscht geacht toestand een einde te maken, werd door den Gouverneur van West Java in het begin van October 1929 den politie-dionaren verboden lid te zijn van de P. N. I., terwijl door den Legercommandant een gelijke verbodsbepaling werd uitgevaardigd voor het geheele personeel onder zijn departement.

Naar aanleiding van de te dezer zake door een Lid van den Volksraad gestelde schriftelijke vragen gaf de Indische Regeering op 23 October 1929 een uiteenzetting van de ongewijzigd gebleven beginselen van Haar beleid ten aanzien van de uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering. Zij verklaarde voorts niet te kunnen toelaten, dat door een vereeniging of vergadering gezag, rust en orde worden onderinijnd, bedreigd of verstoord, noch dat een groep van burgers kan wel landsdienaren in hare gevoelens of overtuigingen door een andere groep gegriefd wordt of bespot. Ook zou niet worden geduld,

■dat volksleiders door dubbelzinnigheden, toespelingen of andere listige zinswendingen de gestelde grenzen trachten te overschrijden. Evenmin zou lijdelijk worden toegezien, wanneer eenige staatkundige propaganda van communistische leerstellingen vervuld zou zijn, dan wel gericht werd tot die overheidsorganen — als bijv. de politie —, welke, in elk land voor de handhaving van de openbare orde van primair belang, boven partijen behooren te staan en zoo noodig, zelfs door een verbod, tegen besmetting met voor hen ongewenscht geachte denkbeelden moeten worden beschermd.

Deze uiteenzettingen van het Regeeringsstandpunt in den Volksraad schenen wel eenigen invloed ten goede te hebben gehad op den toon der redovoceringen in de openbare P. N. I.-vergaderingen, welke eind October 1929 zoowel te Batavia als te Bandoeng werden gehouden.

Te Batavia werden op zakelijke wijze verschillende vraagstukken besproken, z. a. de particuliere landerijen, de vrouwen-emancipatie, het analphabetisme en de beperkingen van de bewegingsvrijheid in de Buitengewesten. Bij de bespreking van het vrouwen-vraagstuk verklaarde Mr. Sartono, dat de P. N. I. met alle kracht strijd zou voeren tegen polygamie en kinderhuwelijk. Leden, die het zouden wagen meer dan één echtgenoot te nemen of hun minderjarige dochter uit te huwelijken, zouden worden geroeyeerd en gesignaleerd.

Te Bandoeng was de opkomst zoo groot, dat de ruim 2000 aanwezigen in twee vergaderingen moesten worden gesplitst. Ir. Soekarno gaf hier een uiteenzetting van het non-coöperatie beginsel en van het neutrale standpunt der P. N. I. tegenover den godsdienst. Hij verklaarde met nadruk niet de Hollanders te haten, maar wel de koloniale overheersching; voorts dat hij ook na de duidelijke uiteenzetting van het standpunt der Regeering tegenover de P. N. I. niet ontmoedigd was.

Intusschen bleek een deel der Inlandsche samenleving op Java in beroering te zijn gebracht door de heftige actie der P. N. I.-propagandisten. Vooral in West Java deden onder de bevolking allerlei geruchten de ronde over komende onregeligheden, waarin zij onvermijdelijk betrokken zou worden. In verband daarmee werden op 29 December 1929 op last der Regeering huiszoekingen verricht in kantoren en woningen van leiders, voormannen en propagandisten der P. N. I., met opdracht om zoo noodig correspondenties in beslag te nemen, personen te verhooren, enz.

Deze maatregel bracht beroering teweeg in do kringen der nationalistische leiders, vooral toen een 8-tal P. N. I.-leiders en propagandisten werd gearresteerd, waarvan een 4-tal strafrechtelijk werd vervolgd; n. l. Ir. Soekarno, R. Gatot Mang-koepradja, Maskoen op Socpriadinata.

Op 10 Januari 1930 deed de Indische Regeering een uiteenzetting geven van de motieven, welke Haar hadden bewogen opdracht te doen geven tot het verrichten van bedoelde huiszoekingen. Voor justitieel-politioneel ingrijpen was volgens de Regeering altoos aanleiding wegens het ernstig vermoeden, dat er reeds misdrijf was gepleegd, n. l. zoowel het delict van artikel 108 Wetboek van Strafrecht, de samenspanning tot opstand, als dat van artikel 169, het deelnemen aan een vereeniging, die het plegen van misdrijf

ven tot oogmerk heeft. De Regeering achtte haar optreden niet alleen geheel overeenkomstig de wet, doch tevens, ter voorkoming van eventuele herhaling der gebeurtenissen van 1926, onvermijdelijk. De massale omvang der huiszoekingen werd gemotiveerd met de overweging, dat het geboden onderzoek niet tot een kleinen kring mocht worden beperkt, daar het slechts afdoende kon zijn, indien geen enkele kans tot het zoo volledig mogelijk verzamelen van materiaal verloren ging. De Regeering verklaarde voorts, dat Haar beleid jegens de volksbeweging onveranderd was gebleven. Wat geschied was, is de duidelijke consequentie geweest van dat beleid. Steeds is daarbij een grens getrokken tusschen evolutionnair en revolutionnair, tusschen maatschappelijk-nuttigen, opbouwenden arbeid enerzijds en maatschappelijk-gevaarlijk, afbrekend optreden anderzijds. De scheidingslijn tusschen wat als sociaal-productief, aangemoe-digd althans veroorloofd moet worden, tegenover wat, als sociaal-destructief, dient te worden aangegrepen en vernietigd, heeft de Regeering — aldus verder Hare verklaring — thans wederom duidelijk voortgetrokken. Consequentie van Haar nimmer verzaakte beginselen heeft dit dus zelve weer tot consequentie, dat — tenzij verdere ontwikkeling van het onderzoek of van de situatie tot andere gedragslijn open mocht — van de P. N. I. niet die doelen vernietigd zullen worden, wier waarde voor redelijke verbetering der inheemsche samenleving aan geen redelijken twijfel onderhevig zou blijken.

Het strafproces tegen het 4-tal in preventieve hechtenis gestelde nationalististen had allerwegen de publieke aandacht. Het begon op 18 Augustus 1930 en eindigde op 22 December d. a. v. met de veroordeling van de beklaagden door den Landraad van Bandoeng tot straffen van 4—11 jaar, wegens het deelnemen aan een vereeniging, welke als oogmerk heeft het plegen van misdrijven, alsmede wegens het zich opzettelijk uiten in woorden, waarin versterking der openbare orde en omverwerping van het in Nederlandsch-Indië gevestigde gezag wordt aangeprezen. Het vonnis word in revisie door den Raad van Justitie te Batavia op 17 April 1931 in vollen omvang bekrachtigd. (Het Landraadsvonnis is, met het revisie-vonnis van den Raad van Justitie, in extenso opgenomen in het Indisch Tijdschrift van het Recht, deel 133, jaar 1931, blz. 605—671).

Bij G. B. van 3 Sept. 1931 werd bij wege van gratie do duur der aan Ir. Soekarno opgelegde gevangenisstraf van 4 jaren, met inbegrip van de hem bij G. B. van 1. Aug. tevoren verleende vermindering van straf van 3 maanden, teruggbracht tot in totaal 2 jaren; tevens werd aan R. Gatot Alangkoepradja gratie verleend van het nog te ondergaan gedeelte der hem opgelegde gevangenisstraf van 2 jaren.

Do rechterlijke uitspraak, welke in de nationalistische pers en ook daarbuiten (zie Het vonnis in de P. N. I.-zaak door Mr. J. A. J. Schepper, Hoog-leeraar te Batavia) tot ciliök aanleiding gaf, heeft de Partai Nasional Indonesia praktisch tot verboden vereeniging gestempeld. Als politieke organisatie althans heeft de P. N. I. haar bestaansrecht verloren.

Permoefakatan (of Persatoean) Perhimpoean-perhimpoean Politik Kebangsaan Indonesia. Bij

hun propaganda op Java voor de eenheids-ideologie van het „Indonesisch Nationalisme” stonden deoud-ledender Perhimpoean Indonesiaal spoedig voor de vraag: of naar „fusie” dan wel naar „federatie”, van de bestaande Inlandsche vereenigingen zou worden gestreefd. Ten einde deze vraag in studie te nemen werd in Augustus 1926 onder leiding van Mr. R. M. Sartono, oud-secretaris der P. I., aanstonds een „Indonesisch Eenheidscomité” ingesteld, terwijl op initiatief van Mr. R. P. Singgih weldra een gelijksoortig comité te Soerabaja tot stand kwam. De communistische ongeregelheden waren oorzaak, dat de plannen der nationalistien niet dadelijk tot uitvoering konden komen.

Kort na de oprichting der Partai Nasional Indonesia werd, met instemming van de Partai Sarèkat Islam, besloten om te streven naar vorming van een „Indonesisch-nationalistische federatie” van alle Inlandsche politieke vereenigingen. Daartoe werd op 17/18 December 1927 te Bandoeng een constituerende vergadering belegd, welke onder leiding stond van Ir. Soekarno. Van P. N. I.-zijde waren voorts aanwezig Mr. Iskaq Tjokrohadiosoerjo, Mr. Sartono, Mr. Boe-diarto en Dr. Samsi Sasrowidagdo.

Opggericht werd een federatief verbond onder den naam „Permoefakatan Perhimpoean-perhimpoean Politik Kebangsaan Indonesia”, kortweg te noemen P. P. K. I. of P. 3. K. I. Tot de federatie traden toe de Partai Sarèkat Islam, Boedi Oetomo, Pasoendan, Kaeom Beta-wi, de Indonesische Studieclub en de Sumatranen Bond.

Luidens de statuten en volgens een kort na de oprichting uitgegeven „Manifest aan het Volk van Indonesia”, zou de P. P. K. I. zich ten doel stellen: éénheid en vastheid te brengen in de actie der aangesloten vereenigingen. Als leidend orgaan zou optreden een Raad van Advies (Madjelis Pertimbangan), bestaande uit een voorzitter en een secretaris, benevens de vertegenwoordigers der aangesloten vereenigingen. De beide eersten zouden dienaren van den Raad zijn en als zoodanig geen stemrecht hebben; zij vormen het dagelijksch bestuur. De besluiten moeten om bindend te zijn met algemeene stemmen zijn genomen, Indien omtrent een bepaald punt geen overeenstemming („moefakat”, d.i. accoord) kan worden verkregen, zal het besluit slechts ten uitvoer gelegd kunnen worden ten name van die vereenigingen, welke vóór stemden. Ter voorkoming van onderlinge tegenwerking en verdachtmaking, waardoor de kracht der nationale beweging zou worden ondermijnd, zouden in de federatie geen beginselen ter sprake mogen worden gebracht, waarover principieel verschil van opvatting bestaat, z.a. die betreffende den godsdienst en de non-coöperatie-gedachte.

De Perhimpoean Indonesia begroette de totstandkoming van het federatief accoord met groote geestdrift. In haar orgaan (Indonesia Merdéka, 1928, blz. 83 jo. 114) verklaarde zij

o.m. er trotsch op te mogen zijn, „dat de door „haar geplante bibit der nationale eenheid flink „wortel schiet op Vaderlandschen bodem. En „haar repatrieerende leden hebben niet weinig „bijgedragen tot het verspreiden van deze Indonesische eenheidsgedachte”.

Het 1ste P. P. K. I.-congres, dat van 30

Augustus — 2 September 1928 te Soerabaja bijeenkwam, werd door een 2000-tal personen bijgewoond.

Na een inleidend woord van Dr. R. Soetomo, leider der Indonesische Studieclub, hield de voorzitter van den Raad van Advies, Mr. Iskaq Tjokrohadiosoerjo, in deze eerste vergadering een rede over de wordingsgeschiedenis der federatie. Ir. Soekarno nam daarna als vertegenwoordiger der P. N. I. het woord en verklaarde, dat wie niet met de beginselen der federatie instemde, geen waar nationalist kon zijn. Hij legde er voorts den nadruk op, dat de P. N. I. zich verheugde over de verscherping van de tegenstellingen in de samenleving en sprak do hoop uit, dat de P. P. K. I. de macht zou brengen. De afgevaardigde van Boedi Oetomo verheugde er zich ook over, dat de eenheid was gekomen en wenschte, dat al wat daarmede in botsing kwam, verpletterd zou worden als tegen een muur van staal. De voorzitter der Sarèkat Madoera achtte het van geen belang of men revolutie of evolutie, coöperatie of non-coöperatie wenschte; als men zich maar aaneensloot, dan zou de vrijheid wel komen! Mr. Ali Sastroaraidjo, een der vier in Nederland vervolgd jongelieden, sprak de hoop uit, dat het doel spoedig zou worden bereikt. De afgevaardigde van het Timorsch Verbond verklaarde in de federatie een vóór-parlement te zien van de „Republiek Indonesia”. Een ander afgevaardigde verheugde zich over de totstandkoming van de P. K. I. met 2 P's er voor!

De tweede vergadering was gewijd aan het „nationaal onderwijs”, welk onderwerp werd ingeleid door den stichter en leider der „Taman Siswo”-onderwijsinstelling te Jogja, R. M. Soewardi Soejaningrat, alias Ki Hadjar Dewantoro. Volgens dezen behoort het nationaal onderwijs te zijn gericht op bevrediging van de behoeften van het eigen innerlijke en sociale volksleven. Hij gaf daarop een beeld van de organisatie van het Hindoe-Javaansch onderwijsstelsel vóór de komst van den Islam. Bevordering van het in-temaat-systeem, in het belang van een goede verhouding tusschen onderwijzers en leerlingen, achtte spreker een hoofdbeginsel van het nationaal volksonderwijs. Hij zag in de P. P. K. J. het aangewezen lichaam om dit onderwijs te steunen door stichting van fondsen en toekenning van beurzen.

In de daarop volgende openbare vergadering deelde Mr. Iskaq de besluiten mede, welke in besloten bijeenkomst waren genomen. Zoo zou do

P. P. K. I. een nationale bank oprichten en een program van actie samenstellen betreffende die punten, waaromtrent volledige overeenstemming bereikbaar werd geacht. In een motie werd vastgelegd: 1. dat de aangesloten vereenigingen eikaars grondslag of richting niet zouden mogen bestrijden, noch ook woorden gebruiken, die eikaars gevoelens zouden kunnen kwetsen; 2. dat alle onderlinge geschillen door vreedzaam overleg zouden worden opgelost. Verschillende sprekers hielden daarop redevoeringen v.n.l. over economische onderwerpen van uiteenloopenden aard.

Ten slotte werd als voorzitter van den te Soerabaja zetelenden Raad van Advies der P. P. K. I. verkozen Dr. R. Soetomo en als secretarispenningmeester Ir. Anwari. Het dagelijksch bestuur der P. P. K. I. kwam aldus in handen

van gematigde loiders, waardoor do invloed van de revolutionair-nationalisten der P. N. I. op do federatie getemperd zou worden. Ter versterking van dezen invloed werden echter door do P. N. I.- leiders eigener autoriteit plaatselijke „secties” der P. P. P. K. I. gevormd, met eigen raden van advies.

De Bandoengsche sectie dor P. P. P. K. I. — practisch een transformatie van de Algemeene Studieclub — hield op 7 October 1928 een openbare vergadering, welke door een 2000-tal personen werd bijgewoond, w.o. afgevaardigden van vele P. S. I.-afdeelingen, van de P. N. I., Pa- soendan en Boedi Oetomo. Deze bijeenkomst was bedoeld als „proefvergadering” ter peiling van de stemming der bevolking over de wettelijke belemmeringen van de vrijheidsbeweging. Bleek die stemming voldoende ontwikkeld te zijn, dan zouden na eenigen tijd over geheel Indië op hetzelfde uur van denzelfden dag protest-vergaderingen worden belegd, ten einde die vrijheidsbeperkingen opgeheven te krijgen.

In de Bandoengsche bijeenkomst sprak Ir. Soekarno op de gebruikelijke wijze over het streven der P. N. I. naar machtsvorming; ook de P. P. P. K. I. zou niet zijn opgericht ter wille van de éénheid, maar als middel om tot machtsvorming te geraken. Alleen hierdoor kan de onafhankelijkheid worden verkregen, zeide spreker; allen behooren zich één te gevoelen, terwijl aan onderlinge twisten een eind moet worden gemaakt. Na eenige besprekingen werd een motie aangenomen, waarbij de wenschelijkheid werd betoogd om mede te werken aan een door de P. P. P. K. I. in te zetten actie tegen de artikelen 153bis, 153 ter (opruiming tot versterking der openbare orde, omverwerping of aanranding van het gevestigd gezag) en 161 bis (opruiming tot staking) van het Wetboek van Strafrecht.

Naar aanleiding van een gecombineerde vergadering van de bij de federatie aangesloten vereenigingen, welke op 23 September 1928 te Batavia was gehouden ter bespreking van de erf-pachtpolitiek der Regeering, welke schadelijk werd geacht voor het „economisch zelfbeschikkingsrecht” van do betrokken bevolking, belegde de sectie-Bandoeng der P. P. P. K. I. op 16 December d.u.v. een openbare vergadering; allereerst om de erf-pachtpolitiek in de Preanger in beschouwing te nemen, doch ook een in hoofdzaak om politieke propaganda voor de P. N. I. te voeren. Nadat Mr. Islaq Tjokrohadisoerjo een historisch overzicht had gegeven van hot instituut der erf-pachts-concessies, welke zouden strokken om hot „kapitalisme” ter wille te zijn, kwam weldra Ir. Soekarno aan het woord voor een redevoering over politieke onderwerpen, in don trant van die, welke hij in P. N. I.-vergaderingen placht te houden. In een motie werd het volk aangespoord om te ageeren, ten einde tot de afschaffing te komen van do bepalingen, welke de vrijheid van vereeniging en vorgadering en van meeninguiting belommeren.

Do zelfstandige agressieve actie der Bandoeng- scho sectie verdroot don leiders der P. P. P. K. I. Trouwens do spontaan, door toedoen dor P. N. I., in het leven geroepen organisatie van „secties” had niet de onverdeeld instemming dor P. P. P. K. I.-leiding, statutair immors in handen gelegd van den Raad van Advies, wiens verantwoordelijkheid door zelfstandig ondernomen plaatselijke

acties in gevaar kon worden gebracht. Voorts was door do Regeering in den Volksraad stelling genomen tegen de agressieve actie van sommige leiders in nationalistische kringen. Op 9 Februari 1928 had zij verklaard do volksleiders verantwoordelijk te zullen stellen voor de naverking van hun woorden, welke in causaal verband staat met die woorden, d.w.z. welke redelijkerwijs door den spreker of schrijver had kunnen worden voorzien. Voorts had de Regeering verklaard, voor geen maatregelen te zullen terugdeinzen om, wanneer de woorden der volksleiders in daden tegen Haar bewind dreigden te worden omgezet, die daden bijtijds onmogelijk te maken.

Beide punten nu kwamen ter sprake in een bijeenkomst van de P. P. P. K. I., welke op 25—26 December 1928 te Bandoeng werd gehouden. Besloten werd vooreerst om de „secties” der P. P. P. K. I., die zich te Bandoeng, Jogja, Solo en Batavia hadden gevormd, te ontbinden. Voorts werd besloten om: krachtige actie te voeren tot afschaffing van de artikelen 153bis en ter en art. 161bis van het Strafwetboek; middelen te beramen voor een actie tot vrijlating van onschuldige te Digoel geïnterneerde personen; instelling van een commissie voor nationaal onderwijs; be- studeering van economische kwesties, welke samenhangen met het zout-monopolie; voorts: be- studeering van arbeidstoestanden en van de poenale sanctie, met het oog op de aanstaande komst van den directeur van het Internationaal Bureau van Arbeid, Albert Thomas.

Ten slotte werd, naar aanleiding van de vorenbedoelde Regeeringsverklaring in den Volksraad, een motie vastgesteld, houdende protest tegen de houding der Regeering, welke er toe zou leiden, dat „openbare actie niet meer zou plaats vinden!”

In een conferentie, welke de P. P. P. K. I. te Jogja belegde, werden deze beslissingen uiteengezet en werd tevens medegedeeld, dat, in plaats van de opgeheven „secties” der federatie, op verschillende plaatsen „agenten” zouden worden aangesteld, die voor de eenheid in de volksbeweging zouden waken. Besloten werd openbare actie te voeren tegen de vorenvermelde artikelen van het Wetboek van Strafrecht, met het doel het volk politiek-bewust te maken en tot machtsvorming der P. P. P. K. I. te geraken. Voorts werd den leden de plicht opgelegd om elke critiek op de P. P. P. K. I. of op haren Raad van Advies in hot openbaar te bestrijden. Medegedeeld werd, dat de P. P. P. K. I. als „voorpost” ten behoeve van do buitenlandsohe propaganda had aangewezen do Perhimpoean Indonesia, aan wie een beperkt mandaat was verstrekt, inzonderheid ter verkrijging van afschaffing van de poenale sanctie, van de heerondiensten on van het drietal strafwet-artikelen (verg. Indonesia Merdóka, 1928, p. 106 vlg.).

Op economisch gebied openbaarde zioh het eenheidsstreven der P. P. P. K. I. door oprichting van een „Porsatoean Coöperatie Indonesia” (P. C. I.), een organisatie op economisch-natio- nalistisohen grondslag. Op een congres, dat de P. C. I. van 1 — 4 Augustus 1929 te Batavia bijeenriep, gaf do voorzitter Angronsoedirdjo een uiteenzetting van het doel dezer federatieve beweging, welke zich over West- en Midden Java had uitgebreid. De P. C. I. zou, als centrale organisatie van een 40-tal inheemsche coöperatieve vereenigingen, steun verlenen aan Inland-

sche industrieën, z.a. rystpellerijen, sigarettenfabriekjes, enz.; voorts coöperatieve winkels oprichten en woning-, crdriet- en waoreng-coöperaties aanmoedigen (verg. Mededeelingen der Regeering enz. van Juni 1930).

Al spoedig bleek, dat de nationalistien de P. P. P. K. I. misbruikten om agitatorische actie te voeren.

Zoo werd op 1 September 1929 te Batavia, Bandoeng en Socrabnja propagandistische actie gevoerd tegen het instituut der poenale sanctie, mede in verband met het bezoek van den directeur van het internationaal arbeidsbureau te Genève, den heer Albert Thomas, wien namens de P. P. P. K. I. een memorandum zou worden overhandigd ten behoeve van de „wereld-con-trôle” op de Indische toestanden. In die vergaderingen, telkenmale door een 1000-tal personen bijgewoond, werd scherpe critiek uitgeoefend op het arbeidssysteem met strafsancie; moties werden er aangenomen tot afschaffing van het gewraakte stelsel.

Van propagandistische beteekenis was het 2de P. P. P. K. I.-congres, dat van 25—27 December 1929 te Solo werd gehouden. Door een 2000-tal personen bezocht, was het een meeting van alle belangrijke inheemsche organisaties. Het congres werd geopend door Dr. R. Soetomo, die wees op den krachtigen groei der volksbeweging en de wenschelijkheid betoogde om de Inlandsche vakbeweging op moderne wijze te organiseeren. Ir. Soekarno gaf daarop een uiteenzetting van de ontwikkeling van het „imperialistisch kapitalisme”, waarbij hij de gelegenheid te baat nam om in heftige bewoordingen de aanwezigheid op te wekken tot strijdvoering tegen de suikerindustrie. De leider der „Taman Siswo”-schoolbeweging te Jogja hield ook op dit congres een rede over „nationaal onderwijs”, dat z.i. door de P. P. P. K. I. bevorderd zou moeten worden door de instelling van een onderwijs-centrale. Vervolgens kreeg Mr. R.P. Singgih het woord over de „nationale eenheid”, waarbij hij tevens zijn bezwaren uiteenzette tegen de bestaande reisregelingen in de Buitengewesten. Met een woord van opwekking om zich aan te sluiten bij de „Indonesische beweging” sloot Dr. Soetomo het congres.

Ten congresse werd een 4-tal moties „van het volk aan het volk” voorgelezen en aangenomen. Een motie hield in de wenschelijkheid om een commissie in te stellen ter bestudeering van de vakbeweging, die onder leiding van een vak-centrale zou komen; de tweede betrof de preventieve hechtenis; de derde had betrekking op hot door eenige autoriteiten uitgevaardigd verbod voor politie-ambtenaren en militairen om lid te zijn van de P. N. I., dat onwettig werd genoemd; bij de vierde motie werd een ieder, die de Indonesische eenheid niet eerbiedigde, als een „vijand van Indonesië” aangemerkt, die allerwegen zou worden signaleerd.

Het optreden der Regeering tegen de leiders der P. N. I. in het laatst van 1929 verhoogde het solidariteitsgevoel der bij de P. P. P. K. I. aangesloten verenigingsleiders in sterke mate.

Op 12 Januari 1930 belegden zij in het verenigingsgebouw, de „Gedong Permoefakatan Indonesia”, te Batavia een gecombineerde protest-vergadering. Namens de federatie opende Dr. Soetomo de openbare vergadering, waarbij hij wees op het „verheven” en „rein” streven der

federatie. Nadat verschillende sprekers hunne ontstemming hadden te kennen gegeven over degenomen maatregelen, welke huns inziens niet gewettigd en niet gerechtvaardigd zouden zijn geweest, werden de in besloten vergadering genomen beslissingen bekend gemaakt. Daaronder behoorde het besluit, dat het bestaande „nationaal fonds ten behoeve van de slachtoffers der beweging” zou worden versterkt en dat te zijner tijd een „Congres Nasional Indonesia Itaja” zou worden gehouden, ter bepaling van de richtlijnen, welke naar het nationale doel zouden kunnen voeren. Ten slotte werd door de vergadering een motie aangenomen, waarbij o. m. te kennen werd gegeven, dat de door de Regeering getroffen recente maatregelen verkeerd werden geacht en dat er op gerekend werd: dat het Indonesische Volk, ondanks de belemmeringen, de actie voor nationale vrijheid zou voortzetten, totdat het doel zou worden bereikt; voorts, dat de P. N. I. hare actie zou versterken.

Intusschen waren in den boezem der P. P. P. K. I. de principieele tegenstellingen tusschen de aangesloten verenigingen tot verdere ontwikkeling gekomen. Deze tegenstellingen spruiten voort uit controversen van politieke en vooral van religieuze aard. Van de oprichting der federatie af bracht de practijk en van de godsdienstige en van de politieke actie groote moeilijkheden met zich mede, waardoor de vereischte eenstemmigheid voor de te nemen besluiten der P. P. P. K. I. veelal niet zonder bezwaar kon worden verkregen. Vooral van de zijde der Sarèkat Islam-leiders werd weinig verdraagzaamheid betoond ten aanzien van sociaal-politieke vraagstukken, welke met den godsdienst in eenig verband staan (verg. „De Crisis in de P. P. P. K. I.” in Indonesia Merdèka, October 1930).

Niettegenstaande het hoofdbeginsel van het federatief accordo, om eikaars godsdienstige en politieke overtuiging te eerbiedigen, bleek het practisch niet mogelijk om een bevredigend en blijvend compromis te vinden tusschen de Islamietische beginselen van de Sarèkat Islam en de nationalistische van P. N. I. en Studieclubs. Door de aanvallen over en weer in do pers — waarbij de nationalistien scherpe critiek oefenden op den onvruchtbaren en geldverslindenden arbeid der Sarèkat Islam-leiders, die op hun beurt zich krachtig te weer stelden tegen beweerdte aanvallen op den godsdienst —, namen do verhoudingen tusschen de betrokken volksleiders allengs scherpere vormen aan.

Ten slotte kwam het tot een volledige breuk, toon de intellectueele leiders der Studieclubs, met Dr. Soetomo aan het hoofd, na de ineenstorting van de P. N. I. zich beijverden om de opengevalen leidersplaatsen in de nationale volksbeweging in te nemen. Eind 1930 besloot de Partai Sarèkat Islam Indonesia uit de P. P. P. K. I.-federatie te treden, een beslissing, welke door de nationalistien niet werd betreurd. In de federatie kregen neutrale Indonesische nationalistien do overhand.

Partai Ra'jat Indonesia. Het optreden der Regeering tegen Ir. Soekarno c.s. bracht den volksleiders do overtuiging bij, dat do grondslagen der Partai Nasional Indonesia voor een organisatie van de „Indonesische volksbeweging” ondeugdelijk waren om het algemene ver-

trouwen te winnen en op den duur te behouden.

Hoewel de P. N. I. als organisatie formeel niet was aangetast, was haar verder bestaan ernstig in gevaar gebracht door het enkele feit, dat Ir. Soekarno c.s. in staat van beschuldiging waren gesteld; in de eerste plaats ~~wegens het~~ deelnemen aan een vereniging, welke het plegen van misdrijven tot oogmerk heeft. Door deze openlijke en allerwegen bekend geworden beschuldiging van een misdadige vereeniging te zijn, had de P. N. I. vooral in psychologisch, doch ook in sociologisch opzicht afgedaan bij de bevolking; bij de massa, zonder welke „iedere koloniale bevrijdingsstrijd illusoir” is (Indonesia Merdoka, 1930, blz. 2).

De Indonesisch-nationalistische volksleiders begrepen de ingetreden situatie volkomen.

In de kringen der P. P. K. I. werd dan ook reeds in Januari 1930 de vraag overwogen of het niet raadzaam zou zijn aan te sturen op dadelijke opheffing van de P. N. I.-organisatie, al is het ook aan haar te danken geweest, dat het federatief verbond tot stand is kunnen komen. Ontbinding der P. N. I. nog vóór dat de rechter in het proces uitspraak had gedaan, zou echter voorbarig kunnen zijn en tevens beschouwd kunnen worden als erkenning van eenige schuld of van medeplichtigheid aan eenigerlei illegale actie. Maar ook zou eerst een overgangstoestand voor organisatorische voorbereidingen moeten worden geschapen, ten einde den P. N. I.-aanhanger, die eenigermate in de ideologie van het „Indonesisch Nationalisme” was georiënteerd, zoo lang mogelijk te behouden, totdat een kader van nieuwe leiders was gevormd.

Bezwaren van organisatorischen aard — tegenstand van de zijde der P. N. I.-nationalisten — en vermoedelijk ook ontwikkelingen in den boezem der P. P. K. I.-federatie — P. N. I. en Sarikat Islam elk met eigen grieven contra de Soerabajasche Studieclub — waren oorzaak, dat voorloopig een afwachtend houding moest worden aangenomen. De P. P. K. I. verkeerde in een crisis-periode — er was „een ideologische crisis” en er was „een manifestatie van onmacht” — veroorzaakt door „ideologische verwarringen” bij do volksleiders; „de dogmatische eenheidsopvatting is in do P. P. K. I. gevaaren”; vandaar „het onvermogen van do P. P. K. I. om zich solidair te gedragen met haar aangevallen linkervleugel, de P. N. I.” (Indonesia Merdoka, October 1930, blz. 76 e. v.).

Die onmacht was het gevolg van hot „moefakat”-beginsel, dat eenparigheid van stommen vereischte voor eenigerlei beslissing. In een conferentie der P. P. K. I., op 21 Maart 1931 to Solo gehouden, werd daarom besloten, dat beslissingen voortaan ook met meerderheid van stemmen kunnen worden genomen. Tevens word do naam der federatie veranderd in „Porsatooan Pchrimpoenan-perhimpocnan Politik Kebang-satin Indonesia”.

Intussen was to midden van voronbedoelde ontwikkelingen de journalist Mohammad Tabrani, schrijver van de geruchtmakende brochure „Ons wapen, de nationaal-Indonesische pers on hare organisatie” (Den Haag, 1929), met een nieuw plan gekomen voor do organisatie van do nationalistische beweging.

In zijn sedert Mei 1930 uitgegeven weekblad „Revue Politik” had hy in een reeks artikelen

onder den titel „Onze Nationale Strijd” propaganda gemaakt voor een nieuwe Indonesisch-nationalistische, op politiek-coöperatieve grondslag te vestigen „radicale” organisatie, onder den naam „Partij voor Nationale Vrijheid”, op te richten na de berechtiging van de tegen de P. N. I.-leiders aanhangig zijnde strafvervolgung.

Nog vóór de uitspraak van den rechter in het P. N. I.-proces kwam op 14 September 1930 te Batavia een „Partai Ra'jat Indonesia” tot stand, met Moh. Tabrani als voorzitter.

De beginselverklaring dier nieuwe partij van quasi-coöperators luidt aldus:

1. De Partij wenscht de onafhankelijkheid van Indonesia te bereiken langs parlementairen weg;
2. voor die onafhankelijkheid is de eenheid van de volkeren van den Indischen Archipel essentieel;
3. voor het bereiken van deze onafhankelijkheid zijn noodig: o. een ontwikkeling van een eigen Indonesische cultuur onder eerbiediging van de cultuur-uitingen van elk der Indonesische volksgroepen; 6. een economische ontwikkeling in de richting van de moderne geldhuishouding en met aanpassing bij het internationale ruilverkeer;
4. do Partij verklaart zich voorstander van het scheppen van gelijke kansen voor de economische ontwikkeling aan alle lagen der maatschappij, waarbij de bevordering van het Indonesisch economisch initiatief een eerste plaats inneemt;
5. de Partij ijvert voor de ontwikkeling der zelfbesturende landschappen volgens moderne beginselen van bestuur, met verantwoordelijkheid aan de centrale Regeering van Indonesia.

Het werkprogram omvat een actie tot verkrijging van volledige autonomie op den voet van „dominion status” onder Indonesische leiding, waartoe de Partij o.m. zal streven naar: a. uitbouw van den Volksraad en de andere vertegenwoordigende lichamen tot representatieve volksinstellingen, gebaseerd op een zoo ruim mogelijk kiesrecht; b. oen eigen vertegenwoordiging van Indonesia in don Volkenbond; c. indonesianiseering van alle ambten, zoowel civiel als militair;

d. instelling van een Indonesisch staatsburgerschap.

In een ledenvergadering op 29 September d.a.v. werd het bestuur gemachtigd te pogen een vertegenwoordiging in don Volksraad te krijgen en een eigen clubhuis op te richten. Na een betoog van Mr. Soeripto, dat een politieke vereeniging geen rechtspersoonlijkheid noodig heeft, werd besloten geon stappen tot verkrijging daarvan to doen.

Do beginselon on richtlijnen der Partai Ra'jat (ook wol Rakjat) Indonesia (P. R. I.) — coöperatie met separatistisch streven — vonden bij de nationaliston geon onverdeelde instemming. De principieelo non-coöperators zagen in Tabrani's streven oen gevaar voor do P. N. I.-ideologie. De partijen, dio vóór coöperatie mot de Overheid zijn — o.a. Boodi Ootomo —, zagen in de „Partij van Tabrani” aanvankelijk eonig perspectief voor vorming van een federatief verbond van loyal coöperators. Toon dezo gedachte door Tabrani aanstonds werd afgewezen op grond dat zijn partij geheel zelfstandig actio wonschte to voeren, terwyl voorts de P. R. I. eigen candidaton bleek to hobbon gesteld bij do gomeentoraadsverkiezingen.

gen te Batavia, kwam do nieuwe partij weldra in conflict met de bij de P. P. K. I. aangesloten vereenigingen. Van beide zijden volgden protest- vergaderingen, welke do „ideologische verwarringen” nog vergrootten.

Persatoean Bangsa Indonesia. Tusschen lieten de andere nationalistische leiders zich niet onbetuigd. De Indonesische Studieclub stelde zich, bezielde door haren energieke voorzitter Dr. R. Soetomo, weldra aan het hoofd van een nieuwe beweging tot stichting van een Indonesische volkspartij, die in de plaats zou komen van de P. N. I.

In een op 16 October 1930 gehouden ledenvergadering werd besloten de statuten der Indonesische Studieclub in dien zin te wijzigen, dat de eisch van eenige schoolopleiding voor het lidmaatschap vervalt, terwijl een commissie werd ingesteld om een nieuwen naam voor de organisatie samen te stellen. Op voorstel dezer commissie werd de naam „Persatoean Bangsa Indonesia” (P. B. I.), d.i. Indonesische Volkseenheid, door het hoofdbestuur aanvaard. Ten slotte werden in een algemeene vergadering op 4 Januari 1931 de door het hoofdbestuur ontworpen statuten, van wijziging en aanvulling goedgekeurd.

Volgens de statuten beoogt de voor onbepaalden tijd opgerichte, te Soerabaja gevestigde vereeniging „Persatoean Bangsa Indonesia” het volmaakte heil te bereiken („menjempernakan deradjad”) van Volk en Vaderland, gegrond op de Indonesische nationaliteit. Dit doel tracht zij na te streven: 1. door toestanden en vraagstukken betreffende volk en vaderland te bestudeeren en daarover lezingen en cursussen te houden;

2. doorcomité's te dier zake op te richten en positief-nuttigen arbeid te verrichten; 3. door een orgaan uit te geven en brochures te doen schrijven en verspreiden; 4. door andere wettige middelen. Tot gewone leden kunnen alleen Indonesiërs worden aangenomen; doch buitengewone leden kunnen worden allen, die, naar het oordeel der algemeene vergadering, hebben bewezen geheel oprechtheid Indonesië te willen dienen.

Verschiedene commissies met bijzondere taak werden in het leven geroepen, m.n. voor politieke aangelegenheden (Dr. R. Soetomo voorzitter), voor sociale en economische zaken (Mr. Dr. Soebroto voorzitter), voor de pers (Mr. Soewarno voorzitter), voor de financiën (R. Toekoel voorzitter) en voor de vakbeweging (Lenkong voorzitter).

In het hoofdbestuur der P. B. I. namen zitting Dr. R. Soetomo als voorzitter, Mr. M. Soewono als vice-voorzitter, R. Koesnadi als algemeen secretaris, verder een secretaris, een penningmeester en een 8-tal loden.

Volgens het beginselprogram gaat de P. B. I. uit van de opvatting, dat het Indonesische volk nu reeds bewust is van zijn positie — in den ruimsten zin — in deze wereld; voorts dat het volk in dezen tijd uit zich zelf den niet meer tegen te houden wensch heeft om die positie te vervolmaken.

Het werkprogram houdt o.m. den plicht in om bescherming, voorlichting en leiding te geven; alsmede den sterken, zuiveren en hoogen wensch te handhaven, om zoo noodig eigen kracht, bezit en zichzelf op te offeren ten einde het doel te bereiken. Ter vervulling van dien plicht zullen de

economische volkskrachten worden bevorderd en de belemmeringen uit den weg worden geruimd, welke aan de economische welvaart in den weg staan. In verband hiermede zullen in alzijdige richting bevorderd worden: de bestaansmogelijkheden in nijverheid, handel, bedrijf en landbouw,

een en ander te steunen door nationale banken; voorts vakbeweging en coöperatie, onderwijs en opvoeding, gezondheid van lichaam en geest, cultuur, nuttige wetenschappen; alles met handhaving van de neutraliteit ten aanzien van den godsdienst.

Als „grondslagen voor taakvervulling” werden aangegeven: a. om de liefde voor nationaliteit en vaderland te bevorderen behoorden de leiders grondige studie te maken van psyche en karakter van het Indonesische volk in elke groep, in verband waarmede de leiders: 6. de geschiedenis van Indonesië in den ruimsten zin moeten bestudeeren en de banden met het volk nauwer moeten aanhalen dan voorheen, toen de intellectuelen zich nog beschouwden als te behooren tot de aristocratie (kaprijajèn); c. de tegenwoordige toestanden uitvoerig aan het volk uiteenzetten, voorts richting geven aan de volksverlangens en hun eigen verlangens in het volksgemoed opwekken.

Ten aanzien van de vraag: „coöperatie of non-coöperatie” werd een principieele uitspraak onnoodig en ongewenscht geacht; alleen het volksbelang mag bij de keuze tusschen deze tactische middelen den doorslag geven. Eischt het volksbelang of non-coöperatie of wel coöperatie, dan behoort men zich dadelijk aan de situatie aan te passen. De leden zijn vrij bij de bepaling van hun houding te dien aanzien, welke echter niet als de houding van de P. B. I. als zoodanig mag worden aangemerkt; zoodat de leden, die zitting nemen in wetgevende raden, niet als vertegenwoordigers van de vereeniging mogen worden beschouwd. Indien echter naar het oordeel van het hoofdbestuur der P. B. I. het volksbelang eischt om het non-coöperation-standpunt in te nemen, dan zullen de leden, die in do raden zitting nemen, gelast worden uit die raden te treden.

De P. B. I. als zoodanig heeft dus geen bezwaar tegen politieke samenwerking, door de leden individueel, in vertegenwoordigende raden, doch het hoofdbestuur zal bijv. op elke kwetsing van nationale gevoelens dadelijk kunnen reageeren door non-coöperatie te gelasten, mot do bedoeling om zich afzijdig te houden van hot politieke leven met het gezag, dat de P. B. I. heeft gekrenkt in hare nationale gevoelens, of door welks toedoen de P. B. I. een „nationaal leed” heeft ondervonden. Het was op grond van deze laatste overweging nu, dat de P. B. I. haren leden t.a.v. den Volksraad non-coöperatie gelastte, in welk college zij bij den aanvang der nieuwe zittingsperiode geen zitting zouden mogen nemen „wegens de bezwaren, welke de P. B. I. heeft tegen de houding der Regeering in de P. N. I. — zaak, waardoor niet is voldaan aan het verhangen naar rechtvaardigheid in de harten der „bevolking van Indonesia, inzonderheid niet in „de kringen der Persatoean Bangsa Indonesia” (Zie voor een en ander Soeloch Ra'jat Indonesia, 1 Nov. en 13 Dec. 1930, 14 en 21 Jan. en 11 Feb. 1931).

Ten aanzien van den Provincialen Raad en de Regentschapsraden van Oost Java blijft de

P. B. I. zich op coöperatic-standpunt stellen.

Onder de leiding van Dr. R. Soetomo bleef de P. B. I. zich wijden aan maatschappelijke en economische arbeid van opbouwenden aard. Als politieke volksorganisatie heeft zij, niettegenstaande haar ledental is aangegroeid tot 2500, hare activiteit nog niet kunnen ontplooiën.

Partai Indonesia. De pogingen van Moh. Tabrani en van Dr. R. Soetomo, om de Indonesisch-nationalistische volksbeweging naar nieuwe grondbeginselen te organiseren, werden door de leiders der Partai Nasional Indonesia met leedeoogen aangezien. Zij zagen daarin een streven om zich meester te maken van de leiding der inéénggezakte P. N. I.-organisatie. De leiding der P. N. I. was grotendeels in handen gekomen van Mr. R. M. Sartono, die in afwachting van de rechterlijke uitspraak — in eerste en in tweede instantie — de P. N. I.-propaganda geheel stopzette, zoodat de revolutionair-nationalistische agitatie een einde nam, doch tevens het terrein vrijkwam voor bewerking door anderen.

Toen de pogingen van eerstgenoemde leiders vasten vorm aannamen en de tegenstellingen tusschen religieuze en neutrale nationalistien in de P. P. K. I.-federatie een scheuring onvermijdelijk hadden gemaakt, achtten de P. N. I.-nationalisten den tijd gekomen om den zoo moeizaam verworven aanhang bijeen te houden.

Op initiatief van Mr. Sartono nu werd, kort na de bekrachtiging door den Raad van Justitie van het Landraadvonniss tegen Ir. Soekarno c.s., een nieuwe partij opgericht, welke in de plaats zou komen van de P. N. I., welke voortbestaan thans onmogelijk was geworden, zoodat deze vereniging moest worden ontbonden. Volgens een aan het „Indonesisch Volk” gerichte bekendmaking is do te Batavia, eind April 1931, opgerichte politieke partij, geheeten „Partai Indonesia”, gebaseerd op het Indonesisch nationalisme en op „self-help”, steunend op eigen kracht en kunnen (Verg. „Timboel”, 25 Mei 1931 en „Persatocan Indonesia”, 7 Juni 1931).

Do partij stelt zich ten doel te streven naar „Indonesia Merdoka”, door: a. uitbreiding van de politieke rechten van het Indonesisch volk en intensivering van het streven van dit volk naar verkrijging van een volksregering op democratische grondslag; b. verbetering van de maatschappelijke verhoudingen; c. verbetering van de economische levensomstandigheden van het Indonesische volk. Ten aanzien van de koloniale verhouding stelt de partij zich op het standpunt, dat de belangen van het overheerscho land voortdurend in strijd zijn met die van het overheerschendo land. In verband hiermede houdt de partij zich overtuigd, dat het Indonesische volk bij zijn streven naar de vrijheid van zijn vaderland moet steunen op eigen kracht en kunnen. Het voorloopig hoofdbestuur der Partai Indonesia — voorzitter R. M. Mr. Sartono — is er ook van overtuigd, dat het Indonesische volk, dat óón volk vormt, bij het streven naar de vrijheid zijn kracht moet zoeken in de éénheid, zonder onderscheid van ras en godsdienst. Het hoofd beginsel der party is: dat elk volk het recht heeft om over zijn eigen lot te beschikken.

Literatuur. J. Th. Petrus Blumberger, De Nationalistische Beweging in Ned.-Indië, 1931.

J. Th. P. B.

NATIONALISME (INDONESISCH). Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PERHIMPOENAN INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

STUDIECLUBS. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PARTAI NASIONAL INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PERMOEFAKATAN (of PERSATOEAN)

PERHIMPOENAN-PERHIMPOENAN

POLITIEK KEBANGSAAN INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PARTAI RA'JAT INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PERSATOEAN BANGSA INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PARTAI INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

AHMADYAH. De Ahmadyah-beweging heeft haar bakermat te Kadian in den Pundjab (Hindoestan). Zij ontleent haar naam aan den Islam-reformator Ilazrat Mirza Ghoelam Ahmad (1839—1908), die na jaren lange studie een aan de apologie van den Islam gewijd standaardwerk „Barahin-i-Alunadyah” (1880—’84) uitgaf en, op grond van een goddelijke openbaring, zich den eeretitel toekende van „moedjaddid-oed-din” (hernieuwer van den godsdienst) van de 14de eeuw na de Hidjah.—

Ahmad’s leeringen waren steeds van humanistischen en pacifistischen aard; niet met het zwaard, maar met geestelijke wapenen behoorde de godsdienststrijd gevoerd te worden; niet op dwang, maar op overreding mocht de Islam-propaganda worden gebaseerd. Onverdraagzaam betoonde Ahmad zich echter tegenover Moslims, die niet in zijn zending geloofden; zij werden voor „kafir” uitgemaakt. Het Christendom bestreed hij door theologische critiek en polemiek in populair-wetenschappelijke geschriften van apologetischen aard, Afkerig van politieke controversen, betoonde Ahmad — evenals zijn vader, landheer stammende uit het Moghol-geslacht — zich steeds loyaal jegens het Britsch Gouvernement.

Geschillen van theologischen aard brachten allens tweedracht in de Kadian-gemeente en toen Ahmad in 1891 zich den voorspelden Messias (Mahdi) noemde, werden zijn leerstellingen ook in eigen kringen heftig bestreden. Een 5-tal jaren na zijn dood scheidde een groote groep zich af, vestigde zich te Lahoro en stichtte aldaar een „Anjooman Isha’at-i-Islam” (genootschap tot verbreiding van den Islam).

Beide scherp gescheiden richtingen der Ahmadyah-beweging zijn bezielde van een krachtigen zendingsgeest. Hun leiders — te Kadian de Kalfat-oel-Masih Mirza Bashiroeddin Mahmoed Ahmad, te Lahoro Maulvi Moehannad AH — propageren den Islam en de Ahmadyah-beginselen (welke o.a. principieel gekant zijn tegen de „non-coöperation” godachte) in talrijke publicaties, maar vooral door missionaire werkzaamheid (zie voor nader bijzonderheden: „Ahmadyah” in Enzyklopaedie des Islam; II. A. Walter, „The Ahmadyah movement”, 1918; Dr. H.

Kraemer in „De Opwekker”, 1923 en 1926).

De Ahmadyah-beweging heeft haar weg gevonden ook naar Nederlandsch-Indië. Vooral na den wereldoorlog zijn uit Java en Sumatra Indische jongelieden naar Kadian en Lahore gegaan, om zich in de moderne godsdienstleer te doen onderwijzen.

De Kadian-richting werd vooral op Sumatra gepropageerd, in 1925 door den zendeling Maulvi Rachmat Ali, die o.a. in Tapatoean de leer verkondigde. De Lahore-richting werd op Java verbreid, v.n.l. door den in 1924 te Jogja aangekomen propagandist Mirza Wali Ahmad Beig, wien het, na een 5-tal jaren actieve propaganda, in 1929 gelukte aldaar een vereeniging op te richten, genaamd „De Ahmadyah Beweging”.

Volgens de bij Gouv. Besluit van 4 April 1930 (Jav. Courant 22 April 1930 no. 32, extra-bij-voegsel no. 50) goedgekeurde statuten heeft deze „Bond van Moeslims” tot grondslag: *a.* den het laatste, volmaakte heilige boek, grondslag en richtsnoer voor het menschelijk leven; *b.* de overtuiging, dat de Heilige Profeet Moehammad de laatste profeet is, waarna geen andere profeet, oude noch nieuwe, zal komen, en dat hij het beste voorbeeld is voor den mensch, zoodat de mensch zijn voorbeeld behoort te volgen; *c.* de erkenning, dat na den dood van den Heiligen Profeet Moehammad, Hervormers (Moedjaddids) zullen komen en dat Hazrat Mirza Ghoelam Ahmad de Hervormer is van de 14e eeuw na de Hidjrah (zie HIDJRAH).

De Bond stelt zich ten doel: het stichten van vrede, gelijk de beteekenis is van het woord „Islam”. De Bond tracht zijn doel te bereiken door: *a.* Islampropaganda in Nederlandsch Oost- en West-Indië, en Nederland; *6.* verspreiding van Islamliteratuur; *c.* aanstelling van Moeslimsche zendingen in Nederlandsch Oost- en West-Indië, en Nederland; *d.* sympathie voor en hulp- betoqn aan vereenigingen en menschen, die de verspreiding van den Islam beoogen; *e.* voorts alle geoorloofde middelen, welke hem ten dienste staan. En beperkte plaatselijke kringen heeft de vereeniging, die zich ook „De Ahmadyah Beweging Indonesia” noemt, enkele honderden (220) leden weten aan te werven. Ter versterking van de eenheid tusschen deze kringen en tevens om propaganda te maken voor de beginselen der vereeniging hield het hoofdbestuur van 23—25 Juni 1930 en vervolgens van 24—27 Juni 1931 een congres te Poerwokerto, waarop met waardeering werd gesproken over den arbeid van de bestaande Islamietische organisaties op Java, doch tevens de wenschelijkheid werd betoogd om de intellectuele jeugd, die door het Westersch onderwijs van haar godsdienst was vervreemd, weer tot den Islam terug te brengen.

Te midden van de botsing van nationalistische en religieuze stroomingen ontstaan, tracht de „Bond van Moeslims” het Christendom langs vredelievenden weg terug te dringen van den Islamietischen grond, doch ook is het streven der organisatie er op gericht om de intellectuelen in de inheemsche samenleving voor den Islam te behouden.

J. Th. P. B.y

MOEHAMMADYAH. De Moehammadyahdje-weging is aan te merken als een uiting van het moderne sociaal-religieuze reformisme, dat zich in de landen van den Islam (v.n.l. Vdór-Indië en Egypte) in de tweede helft der vorige eeuw heeft

geopenbaard. Onder den krachtigen invloed van wereldstroomingen heeft dit emancipatie-streven zich ook op Java doen gevoelen.

Omstreeks den tijd, dat de Sarèkat Islam (zie SARÈKAT ISLAM) te Solo werd opgericht, ontstond er te Jogja een beweging in Moslimsche kringen van TTèh middenstand. Leider dier beweging was Kjahi Hadji Ahmad Dahlan (zie DAHLAN), die moderne leerstellingen verkondigde op het gebied van het wereldsch onderwijs aan Islamieten, ook aan vrouwen en meisjes. Op 15 November 1912 richtte hij, ondanks ondervonden tegenwerking van de zijde der Moslimsche orthodoxie, een vereeniging op, welke onder den naam „Moehammadyah” allengs groote bekendheid verwierf.

Volgens de bij Gouv. besluit van 22 Augustus 1914 (Jav. Courant 1914 no. 71) goedgekeurde statuten stelde de vereeniging zich aanvankelijk ten doel: *a.* verspreiding van de Mohammedaansche godsdienstleer onder de Inlandsche bevolking van de residentie Jogjakarta en *b.* bevordering van het godsdienstig leven onder hare leden. Dit doel zou de vereeniging trachten te bereiken door: *a.* het oprichten en in stand houden dan wel steunen van onderwijsinrichtingen, waar behalve de gewone schoolvakken ook les gegeven wordt in de beginselen der Mohammedaansche godsdienstleer; *b.* het houden van bijeenkomsten onder hare leden en belangstellenden, waar onderwerpen uit de Mohammedaansche godsdienstleer behandeld worden; *c.* het oprichten en in stand houden dan wel steunen van bedehuizen (wakaf's en moskeëën), waar openbare godsdienstoefeningen gehouden worden, en *d.* het uitgeven dan wel steun verleen aan de uitgave van boeken, tractaten, brochures en couranten, waarin onderwerpen uit de Mohammedaansche godsdienst-, zede- en geloofsleer behandeld worden; zullende in ieder geval zoolw deze als andere middelen ter bereiking van haar doel nimmer in strijd mogen komen met de wetten des Lands, dan wel met de openbare orde of de goede zeden.

Later werden de statuten in dien zin gewijzigd, dat als het doel der vereeniging werd aangegeven: *a.* bevordering van onderwijs en studie van de Mohammedaansche godsdienstleer in Nederlandsch-Indië en *b.* bevordering van het godsdienstig leven onder hare leden (Jav. Cour. 20 Augustus 1920 no. 67 en 30 September 1921 no. 78).

De beweging had zich inmiddels over geheel Java verbreid; het aantal leden was sterk toegenomen, zoodat de organisatie moest worden versterkt. Ijverige leiders hadden zich aan het hoofd gesteld van de Moehammadyah-afdeelingen, n.l. godsdienst-propaganda (tablègh), onderwijs, uitgeverij en bibliotheek (taman poestaka), armenzorg, polikliniek en weesinrichting (penoeloeng kesangsaan oemoen) en bouwwerken (jajasan). Een zelfstandige vrouwen-sectie, „Aisjijah” geheeten, was al spoedig door het hoofdbestuur opgericht; later werd een eigen padvinderij, „Hizboel Wathan” genaamd, in het leven geroepen. Aan het onderwijs, in modernen zin, aan vrouwen en meisjes werd groote aandacht gewijd. Do padvinderij werd aanstonds dienstbaar gemaakt aan het bij brengen van zelfrespect en vooral van zelfucht bij de moderne jeugd, maar ook wel aan propaganda-doeleinden voor de vereeniging zelve.

Moehammadyah hield zich dadelijk principieel buiten elke politieke actie, al zagen de leiders zich genoopt hun houding te bepalen tegenover de sociaal-politieke propaganda van andere Inlandsche verenigingen. Gelegenheid voor samenwerking met de Sarèkat Islam, speciaal op godsdienstig terrein, bood het eerste Al Islam-congres, dat in October 1922 te Cheribon bijeenkwam tot vorming van een Moslimsch eenheidsfront; vervolgens ook het tweede congres van dien aard, dat eind 1924 te Soerabaja plaats vond ter bespreking o.m. van de Chalifaats-kwestie, welke toentertijd de Islamwereld in beroering bracht. In de kringen der orthodoxie en ook in die der Sarèkat Islam zag men den gestadigen groei van Moehammadyah met leede oogen aan.

In de jaarlijksche vergaderingen der vereeniging zelve, zoowel als op congressen en in bijeenkomsten tezamen met andere organisaties, bleef de houding der Moehammadyah-leiders loyaal tegenover het Gouvernement en afwijzend tegenover revolutionaire propaganda; al gingen sommige propagandisten in hun actie wel eens over de schreef: „Steeds bleef het hoofdbestuur het standpunt/mnemen, dat de vereeniging als zoodanig in haar wezen en streven onpolitiek behoorde te blijven, het aan de leden individueel overlatend of zij al dan niet aan de politieke evolutie wenschten mede te werken. Bij de Islam-propaganda had tevens bestrijding van het Christendom plaats, doch steeds op polemisch-apologetische wijze. Vooral door de onvermoede actie van den onder-voorzitter H. Fachrodin — na H. Bahlan, die in het begin van 1923 kwam te overlijden, trad H. Ibrahim als voorzitter op — breidde de propaganda van Moehammadyah zich over Java uit, almede met behulp van de in 1924 opgerichte sub-organisatie „Oemmat Islam”, welke demonstratieve optochten placht te houden, waaraan door duizenden werd deelgenomen.

Op een van 12—17 Maart 1925 met de zelfstandige afdelingen „Aisjijah” en „Hizboel Wathan” te Jogja gehouden congres werd met voldoening gowozen op den groei der Moehammadyah-beweging. Be vereeniging telde toen reeds 29 afdelingen met ruim 4000 leden. Opgericht waren 8 Hollandsch-Inlandscho scholen, een kweekschool met den Koran te Jogja, 32 tweede klasse scholen en een schakelschool; voorts 14 godsdienstschoolen, waar ook wereldscho vakken werden onderwezen. Het aantal onderwijzers bedroeg 119, dat der leerlingen 4000. Melding werd voorts gemaakt vaneen tweetal klinieken, te Jogja en te Soerabaja, waar door Inlandsche geneeskundigen gratis bijstand word verleend aan een 12000-tal patiënten. To Jogja was een weeshuis en ook een armenhuis opgericht. Be vercnigingsorganen „Sooara Moehammadyah” en „Soeara Aisjijah” zorgden voor de verdere propaganda van de Moehammadyah-beweging (zie voor den omvang dor werkzaamheden do Almanakken van Moehammadyah sedert '1924—'25 en o.a. Berita Tahoenan Mochammadiah Hindia Timoer van 1927).

Be propaganda, welke vooral sedert 1921 krachtig werd ingezet, deed zich ook buiten Java gevoelen.

In de eerste plaats op Sumatra, inzonderheid in do Padangsche Bovenlanden, van ouds een vruchtbaar terrein voor sociaal-politieke, in het

bijzonder voor godsdienstige stroomingen van verschillenden aard. Zoo was aldaar op initiatief van modernistische godsdienstleeraren in 1918 een reformistische beweging onder de theologische studenten ontstaan, welke onder den naam „Thawalib” (aanvankelijk „Sumatra Thawalib” later „Thawalib Indonesia”) zich allengs richtte op den strijd tegen allerhande religieuze en sociale instellingen en gebruiken, welke geacht werden aan den onafwendbaren voortgang der wereldsche evolutie in den weg te staan, alsook tegen als ouderwetsch aangemerkte bestuursstelsels en -methodes.

Temidden van voortdurende en traditioneele botsingen tusschen conservatieven („kaoem toewa”) en modernisten („kaoem moeda”) in de krachtig evolueerende Minangkabausche adatmaatschappij, werd in 1925, toen de communistische propaganda scherpe vormen aannam, in da Padangsche Bovenlanden eveneens een Moehammadyah-vereeniging opgericht. Promotor was zekere Hadji Abdoel Karim Amaroellah alias Hadji Rasoel, stichter der „thawalib”, die op een reis over Java kennis had genomen van Moehammadyah's beginselen. Be pogingen om deze beginselen in Minangkabaji te propageeren, hadden weinig succes, doordat de „thawalibs”, die onder communistischen invloed waren geraakt, zich van deze nieuwe beweging meester maakten om behoeve van eigen, weinig pacifistische doeleinden. Boor den invloed van deze extremistische elementen geraakte de Minangkabausche Moehammadyah op politieke zijwegen. Na de onderdrukking van de communistische opstandsbewegingen in de Padangsche Bovenlanden verflauwde do belangstelling der bevolking voor de nieuwe vereeniging.

In een en ander vond H. Fachrodin aanleiding om in het begin van 1927 naar Sumatra's Westkust te gaan, ten einde zich op de hoogte te stellen van de plaatselijke toestanden en tevens om propaganda te maken voor de juiste, religieuze sociaal-paedagogische beginselen van Moehammadyah. Van zijn bevindingen gaf hij bekendheid in het pers-organ van het hoofdbestuur, de „Bintang Islam” van dat jaar.

Veel geringer succes dan in de Padangsche Bovenlanden hadden de pogingen omstreeks dien tijd gedaan, om in Sumatra's Oostkust, Benkoelen, Bandjermasin en Amoentai een Mochammadiah-afdeling te stichten.

Op Java bleef Moehammadyah rustig aan den arbeid, zoowel op algemeen maatschappelijk als op godsdienstig gebied, dank zij de groote werkkraacht van den, in Februari 1929 overleden, onder-voorzitter H. Fachrodin (zie FACHROBIN), die het onderwys bevorderde en do politiek uit de Islam-propaganda weerde.

Op het congres, dat de vereeniging van 12—30 Februari 1928 te Jogja hield, logde genoemde leider den nadruk op Mochammadiah's loyaliteit jegens het Gouvernement. Het congres was een demonstratie van de zelfbewustheid der leiders dezer sociaal-religieuze beweging. Een groot-schen indruk maakten optochten van een 9000-tal schoolkinderen, van padvindergroepen en van vereenigingaleden met hun aan hang van 20000 personen. Aj-jiet congres, dat bijgovoond werd door cen 2000-tal personen uit Java, Sumatra's Westkust, Atjeh en Makassar, werd door H. Fachrodin, gelijk gebruikelijk, goopend met

een Koran-rciet. Daarna werd een overzicht gegeven van de belangrijkste actueele gebeurtenissen in de landen van den Islam. Den volgenden dag hield de vrouwen-afdeeling „Aisjijah” een openbare vergadering voor 2000 vrouwen, waarin dezelfde onderwerpen werden besproken, welke in de mannen-vergadering waren behandeld.

In de daarop volgende bijeenkomsten kwamen bijzondere onderwerpen ter sprake, z. a. de verhouding van den Islam tot de wereldsche wetenschap, waarbij de aandacht werd gevestigd op Moehammadyah's taak om de Inlandsche intellectueelen, die van den Islam waren vervreemd, tot dien godsdienst te doen terugkeeren. Ten einde Moslimsche jongelieden in de gelegenheid te stellen om hooger onderwijs deelachtig te worden, was een fonds gevormd, het z.g. Dahlan-fonds, aldus geheeten naar wijlen den vereerden stichter van Moehammadyah. Een adviseur ten behoeve van onderwijszaken betoogde voorts de wenschelijkheid van een goede Koran-vertaling in het Javaansch en ook de noodzakelijkheid om de leerboeken, in gebruik bij het openbaar onderwijs, te zuiveren van allerhande verdachtmakingen en onjuistheden betreffende den Islam, welke de Mohammedaansche leerlingen in hun godsdienstige gevoelens zouden kunnen kwetsen. Spreker las een aantal citaten voor uit dergelijke schoolboeken, welke den volksgodsdienst en ook de positie der vrouw in den Islam in een kwaad licht plaatsten. Voorts hield een afgevaardigde uit Batavia een rede over Islam en Christendom in Oost-Indië, waarin hij de financieele verhouding van het Gouvernement tot het Christendom en tot den Islam in critisch-vergelijkend beschouwing nam. Ten slotte verklaarde een Moehammadyah-leider, dat door de actie zijner vereniging de Islam in Indië tot nieuw leven was gekomen en doorgedrongen was tot de jongeren, ook tot de vrouwelijke jeugd, van wie de ouderen konden leeren hoe zij de godsdienstplichten te vervullen hadden.

Het toenemend succes, dat aan Moehammadyah ten deel viel op maatschappelijk terrein, niet het minst op het gebied van het onderwijs, verdroot den leiders der Sarèkat Islam in sterke mate. Als volksvereniging ondervond Moehammadyah van die zijde weldra tegenwerking en verdachtmaking. Het hoofdbestuur liet zich door de, ook van sommige nationalistenvond, tegenwerking niet ontmoedigen. Dank zij haar sociaal-productief werk breidde de Moehammadyah-beweging zich verder uit, ook over West Java.

Te Bandoeng, het centrum van extreem-nationalistische actie, hield het hoofdbestuur op 6 October 1929 een openbare propaganda-vergadering, waarin een uiteenzetting werd gegeven van de Moehammadyah-beginselen, welke beoogen het algemeen volksonderwijs, alsmede het godsdienstig leven onder de leden te bevorderen. Gewezen werd op het toenemend ledental, dat tot 16000 was aangegroeid; op het nuttig werk van „Aisjijah”; op den arbeid der afdeeling „Taman Poestaka”, die in 15 jaren 700.000 boekwerken en brochures had verspreid; op de taak der afdeeling „tablègb” om „duistere dingen in den Islam te verklaren”.

Bleef de Javaansche Moehammadyah zich principieel afzijdig houden van eenige politieke activiteit, in geheel andere richting had zich de

„Persatoean Moehammadyah Minangkabau” ontwikkeld, die immers onder den invloed was geraakt van de Thawalib-beweging (sedert Juni 1930 „Persatoean Moeslimin Indonesia” geheeten), alsmede van nog werkzame communistische stroomingen onder de Sumatraansche Islamieten. Dit bleek eenigermate op het Moeharamadyah-congres, dat, van 21—24 Maart 1930 te Fort de Koek gehouden, bijgewoond werd door het hoofdbestuur van Java, w.o. de voorzitter H. Ibrahim.

Voor de Padangse Bovenlanden was dit congres een groot evenement. De vergaderingen werden bijgewoond door 15 a 20.000 belangstellenden, w.o. 240 afgevaardigden der vereenigings-afdeelingen, waarvan 95 van Java, 1 van Borneo en 1 van Celebes, die gezamenlijk 112 afdeelingen (tjabang) en groepen (gerombolan) vertegenwoordigden. Van „Aisjijah” waren 158 afgevaardigden opgekomen, vertegenwoordigende 37 lokale groepen. Het congres bestond uit vier gedeelten, dat van Moehammadyah, dat van Aisjijah, een openlucht-Koranlezing en een leerlingenbijeenkomst, benevens eenige besloten vergaderingen; ^-.-

Ten congresse kwam tweërlei volksmentaliteit tot uiting. De redevoeringen der Minangkabauers waren heftig van toon, onverdraagzaam van aard en fanatiek van geest; die der Javaansche sprekers staken daarbij gunstig af. Nadat door den secretaris van het Hoofdbestuur, M. Joenoes Anies, een overzicht was gegeven van den arbeid van „Moehammadyah Hindia Ti-moer”, werden onderwerpen betreffende Islam-zending en -onderwijs besproken; van de zijde der Minangkabausche leiders op onbesuisde, vaak agitatorische wijze.

Het Aisjijah-congres trok mede groote belangstelling. Het werd bijgewoond door 137 afgevaardigden van verschillende plaatsen en een 5000-tal vrouwen. Het hoofdbestuur van Aisjijah — voorzitter Nji Hadji Dahlan — was mede aanwezig. Ter sprake kwamen verschillende onderwerpen betreffende de vrouw in de Islam-wereld, vrouwenbeweging en vrijheid, alsook betreffende Islam en wetenschap, maatschappij en Islam, enz. Uiteraard kwam ook het polygamie-vraagstuk ter sprake, welke instelling noodzakelijk werd geacht met hot oog op het beweerd vrouwen-surplus, zodat de polygamie een middel zou zijn ter voorkoming van prostitutie. Uit een overzicht van de werkzaamheden van Aisjijah gedurende 1929 bleek, dat het hoofdbestuur bestond uit 15 personen, dat het totaal aantal leden der 47 afdeelingen en 50 groepen bedroeg ruim 5000 en dat onderwijs werd gegeven aan meisjes op 32 scholen met 75 vrouwelijke leerkrachten.

Ook gedurende de daarop volgende bijeenkomst voor Koran-lezing waren de vrouwen van de mannen gescheiden. Het hier gesprokene omvatte een opwekking tot verbreiding van den Islam, tot naleving van de godsdienstige voorschriften en ten slotte een loflied op Moehammadyah. Het leerlingencongres had hoofdzakelijk ton dool om de vorderingen van de leerlingen der vereenigingsscholen te deïnstreren.

De Minangkabausche Moehammadyah heeft zich nog niet aan de eigenaardige plaatselijke toestanden en verhoudingen weten aan te passen; zij is niet in do evolueerende Inlandsche maatschappij ingegroeid; het godsdienstig-refor-

mistisch onderwijs heeft zich ook in andere richting weten te ontwikkelen. Vandaar wellicht de sociale onmacht en de politieke tendonzon der beweging.

Op Java heeft Moehammadyah reeds gedurende vele jaren omvangrijken raatschappelijken arbeid kunnen verrichten, welke hare populariteit in groote mate heeft bevorderd. Hetgeen do vereeniging tot stand wist te brengen heeft allereergewen in Inlandsche kringen de aandacht getrokken en ook daarbuiten waardeering gevonden.

In de eerste plaats betreft die arbeid het gebied van het onderwijs. Eind 1929 bezat Moehammadyah in Jogjakarta een 80-tal scholen, in Soerakarta 35 en in Batavia 11 scholen. In de poliklinieken in Jogja werden in 1929 een 40.000-tal patiënten behandeld, in die te Soerabaja 16000 en in Malang ruim 7000 patiënten. De oogheilkundige kliniek te Solo verleende kosteloos hulp aan bijna 18000 personen. Ook de vrouwen-afdeeling Aisjiah verricht nuttig werk met hare scholen en cursussen voor vrouwen en meisjes, waar praktisch onderwijs, ook in handwerken, wordt gegeven. De propaganda voor den Islam wordt over het algemeen gekenmerkt door verdraagzaamheid. Zich stipt houdend buiten politieke controversen in de Inlandsche beweging, verricht Moehammadyah — het aantal leden bedroeg eind 1930 ruim 24000 — opbouwend werk op Islamietischen grondslag, zoowel op maatschappelijk als op economisch terrein, daarbij bewust strevend naar verzachting van de politieke tegenstellingen in de Indische samenleving.

Literatuur: Lothrop Stoddard, „The new world of Islam”, 1921; E. G(ohéé), „De Islam” in Gedenkboek van Ned.-Indië, 1898—1923; Prof. Dr. B. Schrieke, „Bijdrage tot de Bibliografie van-de huidige godsdienstige beweging ter Sumatra's Westkust”, in Tijdschrift Indische Taal-, Land- en Volkenkunde dl. LIX (1919—1921); „Rapport van de Commissie van onderzoek naar de oorzaken van de communistische ongeregelheden ter Sumatra's Westkust, 1929, dl. I; „Mededeelingen der (Indische) Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang”, laatstelijk van Juni 1930; Dr. H. Kraemer in „De Opwekker”, 1923 (Het Eerste Al Islam Congres te Cheribon), blz. 183 vlg. en 1927, blz. 293 vlg.

J. Th. P. B.

NAHDATOEL OELAMA. De moderne stroomingen in do Islam-wereld op Java — op sociaal-paedagogisch gebied georganiseerd in de vereeniging Moehammadyah (zie aldaar), in sociaal-politieke, in Pan-Islamietische richtingen bevorderd door do Sarèkat Islam (zie aldaar) — gaven aanleiding tot de oprichting, in Januari 1920, van een vereeniging van orthodoxe wetgeleerden te Soerabaja, genaamd „Nahdatoel Oelama,” d.i. opleving van schriftgeleerden. Do kort daarop gevoerde propaganda, later georganiseerd door een comité van actie van Soerabajasche kjahi's, leidde tot do oprichting van afdeelingen te Gresik, Djombang, Kodiri, Pasoeroean, Koedoes, Somarang en Pekalongan.

Hot traditionalisme der orthodoxe organisatie komt wel eens in botsing met het modernisme van de ook naar religieuze emancipatie strevende Islamieten. Het traditionalisme is echter verdeeld in twee kampen, die elkander evenzeer bestrijden als zij dit het reformisme doen: de Javanistische, op Java opgeleide kjahi's, die vele oud-

Javaansche gebruiken en opvattingen eerbiedigen en handhaven, en de te Mekka opgeleide kjahi's, wien al deze oud-Javaansche reliëken een doorn in het oog zijn en die in hun strijd tegen deze „misbruiken” een heel eind kunnen medegaan met het door hen bestreden streven van Moehammadyah (zie Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, Mei 1929).

Volgens hare statuten (goedgekeurd bij G. B. van O Februari 1930 in Javasche Courant van 25 Febr. 1930 no. 10) stelt de Nahdatoel Oelama zich ten doel: „de bevordering eener strenge belijdenis van een der vier Madzhabs, te weten die „van Imam Moehammad bin Idris Asj-Sjafii, „Imam Malik bin Anas, Imam Abbehanifah An „Noeman, of Imam Ahmad bin Hambal, en het „verrichten van al wat naar de wetten van den „Islam als goed is voorgeschreven.”

De vereeniging tracht haar doel te bereiken door: a. het scheppen van een band tusschen de oelama's, die vorenvermelde madzhabs belijden;

b. het onderwerpen der kitabs (godsdienstboeken), alvorens deze voor het godsdienstonderwijs te bezigen, aan een onderzoek of zij afkomstig zijn van de Ahli Soennah Wal Djamaah dan wel van de Ahli Bidah; c. het op den grondslag van de genoemde madzhabs door alle geoorloofde middelen verspreiden van den Islam; d. het bevorderen van Islamietische godsdienstscholen; e. het behartigen van zaken betreffende moskeeën, bedehuizen, inrichtingen voor godsdienstonderwijs (pondoks), zoemedede van zaken betreffende weezen- en armenzorg; f. het oprichten van lichamen ter bevordering van landbouw, handel en industrie, niet strijdig met Mohammedaansche wetten.

Het bestuur van Nahdatoel Oelama, de grootste organisatie van oud-geloovige Islamietische wetgeleerden — het aantal aangeslotenen bedraagt 3 & 400 —, heeft zich buiten de politieke controversen in de Inlandsche beweging weten te houden. Haar werkzaamheid is in hoofdzaak gelegen op godsdienstig gebied; op sociaal-economisch terrein is zij van geringe beteekenis te achten. J. Th. P.

PASOENDAN (PAGOEJOEBAN-). De ontwikkeling van het moderne vereenigingsleven heeft ook do Soendasohe bevolking van West Java niet onberoerd gelaten. In de overtuiging, dat een eigen nationaal-cultureele eenheid bewaard behoorde te blijven te midden van de evolueerende geestesstroomingen, besloten eenig Soendaneesche intellectuelen in September 1914 een vereeniging op te richten, „Pagoejoeban Pasoendan”, d.i. Soendasche Eendracht, geheeten.

Do statuten, goedgekourd bij G. B. van 9 December 1914 (Javasche Courant van 5 Januari 1915 No. 3), vermelden als doel der vereeniging „Pasoendan” — aldus pleegt zij genoemd te worden —: het volksgebruik in do Soenda-landen te bevorderen door te trachten mede te werken tot verbetering van de verstandelijke, zedelijke en maatschappelijke ontwikkeling des volks; door invloed uit te oefenen op opvoeding en onderwijs, zoemedede door te streven naar veredeling van de volksbegrippen en dusdoende het arbeidsvermogen on daardoor de levensomstandigheden der bevolking te verbeteren. Naar de bereiking van dit veelzijdig doel zou gestreefd worden onafhankelijk van godsdienst, geloofsovertuiging, of staatkun-

dige richting. Pasoendan zou haar doel trachten te bereiken door het uitgeven van een orgaan, het handhaven en ontwikkelen van de Soendasche taal, het wekken van belangstelling voor de geschiedenis van den Soendaschen stam en voor de kennis van het volksleven in de Soendalanden, het verspreiden van nuttige geschriften, het doen houden van voordrachten en lezingen, het bevorderen van kennis der Nederlandsche taal en het verschaffen van hulp en inlichtingen.

J In het hoofdbestuur namen zitting D. K. Ardi-winata, hoofdredacteur bij de commissie voor de Volkslectuur, zoodmede andere Soendaneezen, w.o. een viertal leerlingen der Stovia (school tot opleiding van Inlandsche artsen) en een onderwijzer.

Met Bandoeng en Tasikmalaja als centra van verenigingsleven werd Batavia tot zetel van het hoofdbestuur gekozen. Als omgangstaal wordt uitsluitend Soendaaschgebezigd; de verenigingsorganen „Pasoendan” (maandschrift, sedert 1915) en „Sipatahoenan” (dagblad, sedert 1923) worden uitsluitend in de landstaal uitgegeven.

Bij de samenstelling van den Volksraad voor de tweede zittingsperiode (1921—1924) gaf de Regeering door benoeming van het verenigingslid R. Kosahih alias Soerakoesoemah, landbouwleeraar te Bandoeng, gelegenheid aan Pasoendan om haar stem in het vertegenwoordigend lichaam te doen hooren. Het verenigingsideaal, om Bandoeng tot hoofdplaats aangewezen te zien van het gouvernement (sedert provincie) West Java, is niet verwezenlijkt kunnen worden; wel zal deze provincie in inheemsche talen wettelijk (Ind. Stb. 1925 no. 578) aangeduid kunnen worden als Pasoendan.

Getrouw aan hare leidende beginselen, heeft de vereniging aandacht gewijd aan onderwerpen van paedagogischen, socialen, economischen en agrarischen aard; zij betoonde steeds groote belangstelling voor vraagstukken, welke de Soendasche volkscultuur, alsmede de coöperatie en het volksonderwijs betreffen. Politieke actie heeft Pasoendans hoofdbestuur nimmer op den voorgrond gesteld; agitatie werd niet gevoerd; bij de bespreking van staatkundige vraagstukken werd het oog gevestigd op verrichting van constructief werk. Ook ten opzichte van religieuze vraagstukken hield het verenigingsbestuur zich aanstonds afzijdig. Gedurende het onderleiding van den voorzitter R. Oto Koesoema Soebrata in het laatst van 1925 te Tasikmalaja gehouden congres, waarop over onderwijs, landbouw-crediet, irrigatie- en belastingzaken, enz. werd gesproken, werd getuigenis afgelegd van het streven naar maatschappelijke en economischen opbouw van de Soendasche cultureele eenheid.

Allengs geraakte het provincialisme van Pasoendan bij de ontwikkeling van het Indonesisch nationalisme (zie aldaar) meer en meer op den achtergrond. In de Pasoendanvergadering, welke de afdeling Batavia op 20 Mei 1928 bijeenriep, werd geklaagd over den teruggang van het ledental, hetgeen geweten werd aan de geringe politieke activiteit van het verenigingsbestuur. Het afdelingsbestuur verklaarde daarop, dat Pasoendan aanvankelijk was opgericht met het doel om, met vermindering van alle politiek, den geestelijken en economischen vooruitgang van het stamland te bevorderen; doch dat de instelling van vertegenwoordigende colleges, z.a. locale

raden, vanzelf eenige politieke oriëntering had medegebracht. Langzamerhand had dan ook, volgens het verenigingsbestuur, de overtuiging in Pasoendan post gevat, dat geen enkel volk ten eeuwigden dage overheerscht blijft; terwijl voorts het besef was doorgedrongen, dat een ieder zal moeten werken voor de onafhankelijkheid van land en volk. Haar doel zal de vereeniging echter trachten te bereiken in samenwerking met de Regeering, die immers herhaaldelijk heeft verklaard de inheemsche bevolking tot zelfstandigheid te willen opvoeden. Pasoendan wenscht samenwerking met de Regeering, doch wederkeerig; ruimte latend voor critiek. Aan eenheidszin en vaderlandsliefde ontbreekt echter nog veel bij de bevolking; in de hoop, dat samenwerking met natio-naal-politieke Inlandsche vereenigingen verbetering zal brengen in dien toestand, heeft Pasoendan zich aangesloten bij de kort te voren opgerichte federatie dier vereenigingen.

Op het Pasoendancongres, dat van 30 Maart—1 April 1929 te Tasikmalaja werd gehouden, legde de hcc-r Oto Soebrata getuigenis af van het streven der vereeniging naar vreedzame evolutie, in samenwerking met de Regeering; naar ontwikkeling van de eigen volkstaal, zeden er gewoonten der Pasoendanlandstreek. In het belang van een intensievere werkzaamheid stelde het hoofdbestuur een viertal commissies in voor de verzorging van bepaalde onderwerpen, n.l. voor onderwijs en opvoeding, voor sociale aangelegenheden, voor politieke oriëntatie en voor financieele zaken.

Met behoud van de statutaire grondslagen dezer organisatie van regionaal nationalisme werd op het te Buitenzorg van 4—5 April 1931 gehouden congres besloten, dat het streven der vereeniging — welke ook voor niet-Soendaneesche inheemschen heeft opengestaan — voortaan gericht zou worden op versterking van het natio-naal-politiek eenheidsfront; voorts zou Pasoendan geen belemmeringen in den weg leggen aan de propaganda voor de Indonesische eenheidsgedachte, noch den groei dier beweging tegengaan.

Gedurende de laatste jaren is de bevordering van het onderwijs met groote energie ter hand genomen door een daartoe aan do hoofdleiding verbonden schoolbestuur. Het aantal leden nam in den loop van 1930 toe van 1450 tot 3950. Het aantal afdelingen bedroeg op het eind van genoemd jaar 31 met een 3-tal vrouwen-secties. Op een 20-tal eigen scholen wordt het volksonderwijs en door instelling van spaarfonds en coöperaties ook de economische volksonontwikkeling krachtig bevorderd. In den nieuwen Volksraad kreeg Pasoendans voorzitter Oto Iskandar Dinata door verkiezing een zetel toegewezen.

"

J.Th. P. Jof

KAOEM BETAWI. Volgens de bij G.B. van 22 December 1923 (Javasche Courant van 4 Januari 1924 No. 2) goedgekeurde statuten is de vereeniging Kaoem Betawi (korthedshalve genaamd

K. B.), onder voorzitterschap van Moehamad Masserie, op 1 Januari 1923 te Batavia opgericht met het doel: a. het bevorderen van onderwijs, handel en ambacht bij de „Batavianen” in het bijzonder en bij de Inlandsche bevolking van Nederlandsch-Indië in het algemeen; b. het behartigen, langs wettigen weg, van de belangen, inzonderheid de hygiënische, van de „Batavianen” in het bijzonder en van de Inlandsche bevolking van Ned.-Indië in het algemeen.

De vereeniging tracht dit doel te bereiken: 1. door het oprichten en in stand houden van scholen ten behoeve van de Batavianen in het bijzonder en van de Inlandsche bevolking van Ned.-Indië in het algemeen; 2. door het oprichten en in stand houden van instellingen, waar de leden bijeen kunnen komen ter bespreking van de belangen van de vereeniging; 3. door het verzamelen van boeken, die door de wet niet verboden zijn en

4. door alle wettige middelen, die aan dit doel bevorderlijk kunnen zijn.

Uit de statutaire bepaling, dat leden kunnen zijn: zij, die tot de Inlandsche bevolking van Ned.-Indië behooren en dezelfde gewoonten en gebruiken hebben als die van Batavia, blijkt almede het beperkte karakter der locale vereeniging, die sedert wegens de door haar voorzitter Moh. H. Thamrin als wethouder in den gemeenteraad ter plaatse en ook daarbuiten ontwikkelde activiteit — Kaoem Betawi is aangesloten bij de federatie van nationaal-politieke Inlandsche ver- eenigingen — de aandacht heeft getrokken.

Bij de samenstelling van den nieuw'en Volksraad zag de heer Thamrin, sedert Mei 1927 lid van het college, voorzitter van de in Januari 1930 in den Volksraad gevormde „nationale fractie” (Handelingen Volksraad 27 Januari 1930, blz. 1640), zich opnieuw een zetel als benoemd lid, toegewezen.

MADOEREEZENBOND of PERSARIKATAN MADOERA. Deze eerste organisatie van Madoe- reezen werd in Januari 1920 door Raden Majang- koesomo en Raden Rooslan Wongsokoesoemo te Soerabaja opgericht.

Volgens de bij G. B. van 30 Mei 1923 (Javasche Courant van 8 Juni 1923 No. 46) goedgekeurde statuten stelde de vereeniging zich ten doel: *a.* het aanwakkeren van den spaarzin onder de leden; *b.* te streven naar economischen vooruitgang; *c.* het behartigen en bevorderen van onderwijs, landbouw, nijverheid, godsdienst, handel, beschaving en andere algemeene belangen; *d.* het in stand houden van een begrafenisonderwijs; *e.* het bevorderen van de eendracht onder de leden door oprichting van een sociëteit of een leeszaal. De vereeniging zou dit veelzijdig doel trachten te bereiken door alle middelen, mits niet in strijd met de wetten des Lands, met den Mohammedaan- schen godsdienst en met de goede zeden of met de openbare orde.

Met enthousiasme begonnen, leidde de Madoe- reezenbond echter spoedig een kwijnend bestaan, vermoedelijk omdat do vereeniging zich afzijdig bleef houden van politieke vraagstukken, welko allengs de gemoederen der nationalistische volksleiders bezig hielden. In den boezem der vorceni- ging kwam weldra tweedracht, welke aanleiding gaf tot de oprichting in Februari 1920, van een meer politiek georiënteerde vereeniging, do „Sarè- kat Madoera” te Soerabaja, met het periodiek „Madoeratna” als orgaan. R. Rooslan Wongsokoesoemo trad weldra in do leiding dezer bij do federatie van Inlandsche nationaal- politieke ver- eenigingen aangesloten Sarèkat op den voor- grond, met het gevolg dat nauw contact werd verkregen met de te Soerabaja gevestigde Indonesische Studieclub (zie STUDIECLUBS). Bij de omzetting van deze studieclub in de volksver- eeniging Persatoean Bangsa Indonesia (zie al- daar), die dadelijk ook op Madoera afdeeling vormde, werd de Sarèkat Madoera bij de P. B. I.

ingelijfd. Van den Madoeerezenbond „Perserika- tan Madoera” werd sedert weinig meer vernomen. J. Th. P. B. **SARÈKAT MADOERA.** Zie MADOEREE- ZENBOND of PERSARIKATAN MADOERA.

SUMATRANENBOND of SERIKAT SOEMATERA. In het begin van 1918 besloten enige te Batavia wonende Sumatraansche Maleiers (Pa- dangers en Minangkabauers) een Sumatranen- bond op te richten, „Serikat Soematera” gehec- ten, met het doel om te bevorderen, dat de verkiezingen voor den Volksraad en voor andere vertegenwoordigende lichamen naar democratische beginselen zouden plaats vinden.

Volgens zijn beginselprogram beoogde de Bond: *a.* toenemenden invloed van de Indische volkeren en bevolkingsgroepen op het Bestuur en de Regeering op loyale wijze te verkrijgen, ten einde te geraken tot zelfbestuur; *b.* voortgezette organisatie van de autonomie der gebiedsdeelen, met dien verstande dat daarbij voor elk gebiedsdeel zooveel mogelijk rekening wordt gehouden met de bestaande inzettingen, de herkomsten en de aan den dag getreden wenschen der bevolkingen; *c.* het wegnemen van de maatschappelijke oorzaken voor klassen- en rassenstrijd. Het hoofdprincipe van den Bond is „democratic”.

Haar doel zou de vereeniging — zij bezit geen rechtspersoonlijkheid — trachten te bereiken door, indien mogelijk, vertegenwoordigers van de belangen der Sumatranen, zoowel in het stamland als op Java, zitting te doen nemen in openbare colleges; door het houden van vergaderingen, het uitgeven van periodieken; het richten van verzoekschriften aan autoriteiten en colleges, alsmede door samenwerking te zoeken met andere vereenigingen. Ook vrouwen zouden het lidmaatschap kunnen verkrijgen.

Gedurende de eerste jaren leidde de Serikat Soematera een kwijnend bestaan. Te midden van de verschillende stroomingen in de Inlandsche volksbeweging was hare positie geïsoleerd. Toch kon de vereeniging in de tweede zittingsperiode van den Volksraad (1921—1924) vertegenwoordiging vinden in den persoon van Dr. Abdul Rivai, destijds geneesheer te Bandoeng.

Hoewel het voreeningslevèn zich in hoofdzaak bepaalde tot Java, werden de belangen der landgenooten op Sumatra niet uit het oog verloren. De communistische ongeregelheden, in 1927 ter Sumatra's Westkust voorgevallen, hadden, evenzeer als het op last der Regeering ingesteld commissoriaal onderzoek naar de oorzaken daar van, de belangstelling van don Bond. In een op 21—22 Mei 1927 te Batavia gehouden openbare vergadering, bijgewoond door een 300-tal personen, werd door den voorzitter, Soetan Moeham- mad Zain, verklaard, dat de vereeniging, strevend naar do vorming van een Indonesischon Staat onder een democratische Regeering, het communisme verwerpt. Neutraal blijvend ten opzichte van den godsdienst, wonscht de Bond alleen datgene van do adat te behouden, wat aan de cischen van den tegenwoordigen tijd beantwoordt. Mot het oog op de wenschelijkheid om aan de bevolking medezeggenschap te verleenen in het bestuur van het stamland, werd besloten om bij de Regeering aan te dringen op spoedige instelling van locale en regionale raden aldaar. Ook de plannen tot hervorming van hot bestuursstel- sel op Sumatra hieldene d belangstelling der

Serikat Soematera voor het stamland levendig.

Tengevolge van de allerwegen op Java ingezette propaganda voor het Indonesisch nationalisme (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) kan de activiteit van den Sumatranenbond niet tot ontplooiing komen, terwijl door de aansluiting bij de federatie van Inlandsche nationaalpolitieke vereenigingen de belangen van de eigen volksgroep op den achtergrond dreigen te geraken.

J. Th. P. B.

SARÈKAT AM BON. (Vervolg van Dl. V, blz. 3G6 of suppl. afl. 9, blz. 270). Van de Sarèkat Am bon ging aanvankelijk geen actie meer uit, als gevolg van de weigering der Regeering om de ingediende statuten goed te keuren. Voorts was bij G. B. van 14 October 1924 (Javasche Courant van 21 October 1924 No. 85) een verzoek om de vrouwenvereniging „Ina Toeni” als rechtspersoon te erkennen, eveneens afgewezen op grond, dat de inhoud der statuten dezer zuster-organisatie der Sarèkat Ambon niet in overeenstemming werd geacht met het werkelijk karakter der vereeniging, zoodat het verlenen van de gevraagde erkenning in strijd zou zijn met het algemeen belang.

Bij G. B. van 9 Januari 1925 werd A. J. Patty te Benkoelen geïnterneerd. Bij G.B. van 12 Dec. 1927 werd hem Palembang tot verblijf aangewezen, waar hij belast werd met de waarneming der betrekking van commies ten residentiekantore. Toen hij daar zijn politieke actie tegen het gezag voortzette, werd Patty bij G.B. van 19 Juli 1930 op Flores geïnterneerd.

Intusschen was tengevolge van de actie der propagandisten van het Indonesisch nationalisme (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) eenige opleving gekomen in de kringen der Sarèkat Ambon op Java; inzonderheid te Soerabaja, waarheen de zetel der vereeniging werd verplaatst. Te laatstgenoemde plaatse verrichtte de vereeniging zoowel in als buiten den gemeenteraad veel nuttig werk, terwijl het nieuwe hoofdbestuur — president sedert 1928 Mr. J. Latuharhary, land- raadvoorzitter — zich aanstonds verdienstelijk had gemaakt op maatschappelijk gebied, o.a. door de oprichting te bevorderen van een vrouwenhuis en van een weefschool ter plaatse. Bij de viering, op 18 Mei 1929, van het 9-jarig bestaan der Sarèkat Ambon werd besloten een orgaan uit te geven, dat weldra onder den naam „Haloean” het licht zag. Tegenover den godsdienst bleef het bestuur steeds een strikt neutraal standpunt innemen. Omstreeks dien tijd besloten vele der te Batavia gevestigde Amboneezen zich van de Sarèkat Ambon af te scheiden en een nieuwe vereeniging te vormen onder den naam „Moluksch Politiek Verbond” (zie aldaar).

In een algemeene vergadering, welke op 16 Maart 1930 te Soerabaja werd gehouden, besloot het hoofdbestuur de Sarèkat Ambon als het ware opnieuw op te richten, met grondige wijziging van de statutaire beginselen,

Volgens de nieuwe statuten stelt de Sarèkat Ambon zich ten doel om, met al de haar ten dienste staande wettige middelen, de stoffelijke en zedelijke belangen van de inheemsche bevolking der Molukken te bevorderen en het land tot bloei en wel vaart te brengen; alsmede te streven naar opheffing van alle zoodanige misstanden en wetsbepalingen, welke de bevordering van dit doel in den weg staan. De vereeniging zou haar doel trachten te bereiken door: 1. het doen doordrin

gen van de idee eener volkseenheid aller Moluc- kanen; 2. het verbeteren van den economischen en socialen toestand der bevolking; 3. het uitbreiden en verdiepen van het onderwijs; 4. het verlenen van bijstand aan begaafde Molukse jongelieden, ten einde hen in de gelegenheid te stellen zich verder te ontwikkelen; 5. het bestrijden van rassenwaan en rasbevoorrechtiging op elk gebied; 6. het deelnemen aan de landsverdediging op den grondslag van algemeen weerplicht; 7. het aanwenden van de overige voor het doel in aanmerking komende wettige middelen; 8. het samenwerken met andere organisaties, welke blijkens een welomschreven program dezelfde beginselen huldigen als de vereeniging. Op 30 Maart 1930 werden deze statuten ter goedkeuring aan de Regeering gezonden.

In een vergadering der Sarèkat Ambon op 25—26 September 1930, bijgewoond door een 200-tal personen, w.o. afgevaardigden van de afdelingen Ambon, Haroekoe, Saparoea, Noesalaot, Ceram, Merauke, Makassar, Soerabaja, Wonokromo en van de correspondentschappen Semarang, Batavia, enz., verklaarde de voorzitter Mr. Latuharhary, dat de Sarèkat Ambon evenzeer de „vrijheid van Indonesië” nastreeft, doch wegens praktische onmogelijkheid niet kan instemmen met de leuze „Indonesië los van Nederland” of „Ambon los van Holland”. Na de verdiensten van den stichter Patty te hebben gememoreerd, verklaarde hij, dat de S. A. nu een andere richting heeft dan vroeger onder Patty, die door zijn daden do vereeniging zeer geschaad heeft. Ten einde alle belemmeringen in hare ontwikkeling weg te nemen, zou de S. A. voorts strijden voor de verkrijging van rechtspersoonlijkheid, terwijl de vrouwenafdeeling Ina Toeni zou worden gereorganiseerd, opdat zij o.m. te Ambon een weefschool zou kunnen oprichten. In een 5-tal moties werd de wenschelijkheid betoogd: 1. om een weefschool in de Molukken op te richten; 2. om het kiesstelsel voor den Ambon-raad in dier voege te wijzigen, dat rechtstreekscho schriftelijke verkiezingen worden ingevoerd; 3. om beperking van do uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering niet krachtens liet adat-recht te doen geschieden; 4. om in Ambon een loproloog, zoo mogelijk een zoon van het land zelf, te plaatsen;

5. om het aantal inheemsche leden van den Ambon-raad uit te breiden. Namens do Ambonsehe vrouwen werd aan het hoofdbestuur oen vaandel aangeboden, een driekleur: rood, groen en blauw. Rood zou do kleur der voorvaderlijke kleeder- dracht zijn; groen dio van het blad van don sagoe- boom, die het volksvoedsel verschaft; terwijl blauw do kleur is der Ambon-zee, die een ander volksvoedsel, de visch, oplevert.

De Sarèkat Ambon streeft naar innige samenwerking met de Indonesische nationalisten.

J. Th. P. B.,

MOLUKSCH POLITIEK VERBOND. Op 15 1/4 (■ 10 Juli 1929 richtten de te Batavia gevestigde Am- ' boncezen, die zich niet konden vereenigen met de extremistische actio der Sarèkat Ambon (zie aldaar) onder haren stichter A. J. Patty en zich onder do leiding hadden gesteld van meer bezadigde landgenooten, z. a. Dr. W. K. Tehupeiry en het Volksraadlid Dr. H. D. J. Apituley, een eigen vereeniging op onder den naam „Moluksch Politiek Verbond” (M.P.V.).

Volgens de bij G.B. van 10 Dec. 1929 (Javasche

Courant van 17 Dec. 1929 No. 101) goedgekeurde statuten stelt de M. P. V. zich ten doel: *a.* de emancipatie, bedoeld in den meest uitgebreiden zin, van de Molukken te bevorderen op wel op do basis van loyale samenwerking met de Regeering; *b.* het aankweeken van het gevoel van verantwoordelijkheid en saamhoorigheid onder alle bevolkingsgroepen van de Molukken, ongeacht ras en godsdienst, om te geraken tot zelfbestuur van de Molukken met behoud van den band met Nederland; *c.* om elk loyaal streven naar zelfbestuur van andere bevolkingsgroepen van Nederlandsch-Indië te steunen ten einde te geraken tot een federatief verbond der autonome deelen van Nederlandsch-Indië; *d.* de auto-activiteit der bevolking van de Molukken te bevorderen.

De vereeniging tracht dit doel te bereiken, o.m. door openbare vergaderingen te houden, door uitgifte van een periodiek, enz. Zij streeft daarbij naar geleidelijke uitbreiding van de bevoegdheden van den Ambon-raad, naar vorming van andere locale raden en van een provinciale raad der Molukken, naar uitbreiding en verdieping van het onderwijs en naar instelling van een Moluk-scho militie met geleidelijke afschaffing van de heerendiensten in de Molukken. Voorts wenschte zij bij de Regeering aan te dringen op exploratie, respectievelijk exploitatie, van daarvoor geschikte gebiedsdeelen der Molukken en bij particulieren belangstelling op te wekken voor de ontginnings-mogelijkheden van de Molukken.

Bij eventuele ontbinding van de vereeniging zouden hare eigendommen en fondsen ten bate moeten komen van de lepra-bestrijding in de Molukken. J. Th. P. B.

ROEKOEEN-MINAHASSA of **PERSERIKATAN MINAHASSA**. Het moderne vereenigingsleven was spoedig doorgedrongen in de kringen der op Java gevestigde Minahassers, die, onder de groep „Amboneezen” gerekend, van ouds een belangrijk contingent vormden van het Indisch Leger.

In Augustus 1912 richtten zij te Semarang een vereeniging op, „Roekoem-Minahassa” geheeten, waarin het nationaliteitsbesef tot ontwikkeling zou kunnen komen. Voorzitter was J. H. Pangc-manann, hoofdredacteur van het Maleisch dagblad „Djawah Tengah” ter plaatse.

Volgens de statuten, welke goedgekeurd werden bij G.B. van 12 Dec. 1912 (Javasche Courant van 24 Dec. 1912 No. 103), stelde de vereeniging zich ten doel: medewerking te verleenen tot den economischen vooruitgang van land en volk der Minahasa. Onder den term „Minahassers” wenschte de vereeniging te verstaan: allen, die het van geboorte zijn en hun nakomelingen, alsmede zij, die sedert generaties zich hebben vermengd met de eigenlijke Minahassers. Haar doel zou zy trachten te bereiken door: *n.* bestrijding of boporking van de oorzaken van verval; *b.* kweeking van stoffelijke zoowel als zedelijke krachten, inzonderheid het doen herleven en in stand houden van den goeden volksaard, met name van onderling hulpbetoon; *c.* verleening van steun by sterfgevallen; *d.* liefdadigheidshetoon, enz.; *e.* tegemoetkoming aan werkzoekende Minahassers buiten hun land; *f.* steun verleening aan onbemiddelde studecrendo jongelieden; *g.* oprichting van kosthuizen voor die jongelieden; *h.* bevordering van land- en tuinbouw, veeteelt en nijverheid; *i.* andere wettige middelen tot verzekering van een waardig volksbestaan.

Het duurde niet lang, of een kleine groep te Semarang geraakte onder den invloed van de revolutionnairen der toenmalige Indische Sociaal Democratische Vereeniging, waartoe ook Pangc-manann was toegetreden. De vereeniging van Minahassers telde toen eenige duizenden leden, hoofdzakelijk militairen, alleen in het stamland was een 1000-tal burgers toegetreden, w.o. vele volkshoofden. De organisatie was gesplitst in een afdeling voor burgers en een voor militairen.

In den Volksraad had de Minahasa hare vertegenwoordigers in de personen van A. L. Wawo Runtu en F. Laoh; de eerste als gekozen, de tweede als benoemd lid. Geen van beiden wenschte deel te nemen aan de scherpe actie van Pangc-manann, o.a. tot verkrijging van gelijkstelling van de bevolking der Minahasa in haar geheel met Europeanen. Zoowel door hun optreden, als door dat van dien in 1921 tot lid van den Volksraad gekozen leider P. A. Mandagie, konden de extremisten geen invloed krijgen op hun landgenooten. - -

Uit de kringen der gematigden ontstond onder leiding van den heer Wawo Runtu v.d. de „Minahassa-Celebes” te Batavia, welke statuten — goedgekeurd bij G.B. van 22 Aug. 1919, Javasche Courant van 29 Aug. 1919 No. 69 — als doel opgeven: de beschaving en het peil van geestelijke en zedelijke ontwikkeling der leden te verhoogen en hun welvaart te bevorderen; voorts den leden, zoomede hun vrouwen en kinderen, waar noodig, hulp en bijstand te verleenen.

Intusschen leverde de vereeniging van militairen en burgers in één politieke organisatie uit een oogpunt van krijgstucht zoovele praktische bezwaren op, dat een splitsing ten slotte onvermijdelijk werd.

Op 16 Augustus 1927 werd dan ook te Batavia onder leiding van Dr. R. Tumbelaka en Dr. G. S.

S. Ratulangi, een nieuwe vereeniging opgericht onder den naam „Persatoean Minahassa”. De burgerlyke afdelingen der Perserikatan Minahassa werden in de nieuwe organisatie opgenomen, terwijl de militaire in de oude bleven, welke als vakvereeniging zou worden aangemerkt, mot de „Soeara Militair Minahassa” als orgaan.

Toen de Indonesisch-nationalistische volksleiders propaganda maakten voor de vorming van een „eenheidsfront”, zag de Persatoean Minahassa zich genoopt haar politiek standpunt te bepalen en zoo noodig te herzien. Het hoofdbestuur kwam daarbij tot het besluit om zich niet aan te sluiten bij de federatie van Inlandsche nationaal-politieke vereenigingen (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING). Op een gedurende de laatste dagen van Mei 1928 te Batavia gehouden „Celebos Congres” werd dit standpunt uiteengezet door den voorzitter, Dr. G. S. S. Ratulangi, die voorts verklaarde dat de non-coöperatiedacht niet principieel aanvaardbaar, doch ook niet verwerpelijk werd geacht. Men behoorde volgens hem met de Overheid samen te werken, om zijn krachten te vermeerderen in de vertegenwoordigende lichamen en invloed trachten te verkrijgen op de wetgeving; men moest zich niet laten leiden door theoretische overwegingen, maar door de praktische behoeften en belangen van land en volk.

De Persatoean Minahassa stelt zich volgens hare bij G.B. van 5 Januari 1930 (Javasche Courant van 17 Januari 1930 No. 5) goedgekeurde statuten ten doel: de behartiging van de culturele, so-

cial, economische en politieke belangen van de Minahasa en de Minahassers. Zij tracht dat doel te bereiken door het houden van vergaderingen, de verspreiding van geschriften, de uitgifte van een orgaan, het voorbrengen van kandidaten voor het lidmaatschap van vertegenwoordigende lichamen, het richten van verzoekschriften tot de bevoegde Overheden en alle middelen, die niet in strijd zijn met wet en goede zeden.

Niet tevreden met de beginselen dezer organisaties, richtte een groep der te Batavia gevestigde Minahassers in Maart 1930 een nieuwe vereniging op, welke zich ten doel stelt de algemeene belangen der bevolking van geheel Celebes te bevorderen. De vereniging, „Persatoean Perkoempoelan Celebes” (ook wel „Sarèkat Celebes”) genoemd, diende zich in een op 15 Juni d.a.v. gehouden openbare vergadering aan als een organisatie, welke bij het nastreven van het gestelde doel samenwerking zou zoeken met de Regeering.

Deze principieele verklaring kon blijkbaar geen algemeene instemming verwerven. In December 1930 werd te Soerabaja een „Celebes Instituut” opgericht als adviseerend lichaam, zoowel voor het volk als voor de politieke en sociale verenigingen van geheel Celebes; wellicht bedoeld als regionale organisatie met het Indonesisch nationalisme tot grondslag. J. Th. P. B./

MINAHASSA-CELEBES (-vereniging). [^]Zie ROEKOEN MINAHASSA.

PERSATOEAN MINAHASSA. Zie ROEKOEN MINAHASSA.

PERSATOEAN PERKOEMPELAN CELEBES. Zie ROEKOEN MINAHASSA.

CELEBES INSTITUUT (-vereniging). Zie ROEKOEN MINAHASSA.

U \ TIMORSCH VERBOND. In September 1921 richtten eenige te Makassarjevastigde Timoreezen onder voorzitterschap van J. W. Amallo de vereniging „Timorsch Verbond” op, met het doel: de beschaving en het peil van geestelijke en zedelijke ontwikkeling hunner landgenooten te verhoogen en hun welvaart te bevorderen; voorts leden, waar noodig, hulp en bijstand te verlenen en hunne ontwikkeling en die hunner kinderen te bevorderen.

Volgens de bij G.B. van 8 Juni 1922 (Javasche Courant van 27 Juni 1922 No. 51), j°. G.B. 20 A. ugs. 1923 (Javasche Courant van 24 Aug. 1923 No. 68), goedgekeurde statuten zou de vereniging het gestelde doel trachten te bereiken: *a.* door het houden van vergaderingen en het voeren van correspondentie, door zich zoo noodig met billijke verzoeken te wenden tot de bevoegde autoriteiten, echter uitsluitend langs wettelijk geoorloofden weg; *b.* door het vormen van een fonds middels heffing van entrèe, contributie, abonnementsgelden en giften, uit welk fonds de onvermijdelijke kosten, studie-uitgaven en perskosten van het eigen orgaan („Soeloch Timoer”) zouden worden bestreden. Als gewone leden werden aangemerkt de Timoreesche burgers en militairen, die tot de vereniging waren toegetreten, terwijl alle Inlanders in en buiten Timor, die, hetzij afkomstig waren uit de residentie Timor, hetzij gehuwd met een Timoreesche, als Timoreezen werden beschouwd. Het beschermheerschap zou krachtens besluit van een algemeene vergadering aan een ambtenaar of aan een officier worden aangeboden.

In 1924 te Koepang gekomen, kwam Amallo weldra in contact met de van Batavia afkomstige leiders Ch. Pandy en J. W. Toepoe, voorzitters van de kleine verenigingen „Sarèkat Timor” en „Kerapatan Timor Evolutie”, beide strevend naar bevordering van de materiële en geestelijke belangen van alle Timoreezen. Op een congres, dat het Timorsch Verbond in genoemd jaar te Koepang hield, kwam een vijandige stemming tot uiting, welke gericht was tegen de Kerkelijke Overheid ter plaatse.

Toen een door de gematigde ingezetenen ingediende motie, strekkende p.a. om in de statuten het beginsel op te nemen van samenwerking met het Gouvernement, werd verworpen, richtten zij in Augustus 1924, onder voorzitterschap van C. Frans, een nieuwe vereniging op, „Perserikatan Timor” geheeten, welke statuten (goedgekeurd bij G.B. van 27 Maart 1925, Javasche Courant van 9 April 1925 No. 29) als doel vermelden: te streven naar de zelfstandigheid van de inheemse bevolking van het gewest Timor en Onderhoorigheden op economisch, geestelijk, cultureel en politiek gebied, in samenwerking met Nederland en met behoud en versterking van den band met Nederland. De vereniging (orgaan: „Oetoesan Timor”) zou haar doel trachten te bereiken o.m. door bevordering van de geestelijke, zedelijke en economische ontwikkeling der bevolking, van den uitbouw der plaatselijke rechtsgemeenschappen, alsook door stelling te nemen tegen elke actie, welke ten doel heeft den band met Nederland te verzwakken of te verbreken.

In den feilen strijd tusschen de volksleiders geraakte het Timorsch Verbond, welks zetel naar Koepang werd verplaatst, sterk op den achtergrond. De Kerapatan Timor Evolutie werd in 1925 opgeheven; de heer Toepoe ging over naar de op Christelijken grondslag gevestigde Perserikatan Timor, die haar ledental zag aangroeien tot 500 te Koepang en 350 in het binnenland.

Intusschen bleef de Sarèkat Timor actie voeren voor de „gelijkheid van allen”. Haar militante voorzitter Pandy ijverde voor het „politiek wakker” maken van de bevolking en wilde haar streven richten op verkrijging van do vrijheid voor land en volk. In het verenigingsorgaan „Api” wist Pandy verschillende misstanden te signaleren, welke in do landschappen voorkwamen en voor de bestuursambtenaren verborgen waren gehouden. Toen in 1925 een zelf bestuurder deswege moest worden ontheven, was Pandy's succes als volksleider verzekerd. Zijn aanhang groeide snel aan; het aantal leden zijner Sarèkat bedroeg weldra 1200. Door zijn succes overmoedigd geworden, ging hij echter over de schreef. In vergaderingen voerde hij allengs actie tegen het bestuursgezag door de bevolking aan te raden geen belastingen te betalen en te weigeren heerendiensten te verrichten. Het primitieve volk der Antoni geloofde in Pandy's magische kracht en weigerde en maasse om aan eenigen oproep tot vervulling van den heerdienstplicht gehoor te geven. Toen Pandy, aanvankelijk wegens het opwekken van verzet tegen het verrichten van heerdiensten, ten slotte wegens opruijing, tot langdurige gevangenisstraf werd veroordeeld, was zijn macht gebroken en verliep zijn aanhang weldra geheel.

Het Timorsch Verbond wist van deze omstandigheden geen partij te trekken. De vereniging telde slechts een 100-tal leden, die een particuliere

Hollandsch-Indlandsche school te Koepang onderhouden, welke tengevolge van door het verhonds- bestuur gepleegde verduistering van vereenigings- gelden, een kwijnend bestaan voerde. Ook toen do heer Amallo als voorzitter werd vervangen door M. H. Pello, ging van de vereeniging weinig actie meer uit. Haar orgaan, sedert herdoopt in „Pewartara Timoor“, wordt thans te Soerabaja gedrukt en ook geredigeerd.

J. TITP ~S>/
SAREKAT TIMOR. Zie TIMORSCH VERBOND.
PERSERIKATAN TIMOR. Zie TIMORSCH VERBOND.

KERAPATAN TIMOR EVOLUTIE. Zie TIMORSCH VERBOND.

BEVOLKING (Aanvulling van Dl. I, blz. 298 en Dl. V, blz. 114 of supplaf. 5, blz. IGO). Voorde wettolijko verdeeling van de bewoners van Ned.- Indië zie VERDEELING DER BEWONERS VAN NED.-INDIË in Dl. IV. Sinds 1920 heeft de bevolking van Nederlandsch-Indië, niet alleen in haar totaliteit, maar ook in haar samenstelling, een verandering ondergaan. De voorloopige uitkomsten van de volkstelling, die van 22 September tot 7 October 1930 werd gehouden, geven hiervan een duidelijk beeld.

	Java en Madoera *)		Buitengewesten *)		Nederlandsch-Indië	
	1920	1930	1920	1930	1920	1930
Inlanders	34.433.476	40.890.244	13.871.144	18.253.531	48.304.620	59.143.775
Europeanen *)	135.288	193.618	34.420	48.754	169.708	242.372
Chineezen	384.218	583.360	425.429	650.496	809.647	1.233.856
Andere Vr. Oost.	31.189	52.302	35.670	58.720	66.859	111.022
Totaal	34.984.171	41.719.624	14.366.663	19.011.501	49.350.834	60.731.025

Een opvallend verschijnsel in de samenstelling der bevolking is het stijgende aandeel der niet- inheemsche groepen: Europeanen, Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen. Hoewel deze groepen sterk in de minderheid blijven, beteekent «en kleine verschuiving in het percentage van de

bevolking een groote relatieve vermeerdering, wanneer men deze vergelijkt met de toename der inheemsche bevolking. Een overzicht van de aanwas der bevolking en haar verdeeling over de verschillende groepen in 1920 en 1930 geeft deze verandering duidelijk weer:

	Java en Madoera			Buitengewesten			Nederlandsch-Indië		
	aandeel in de bevolking in %		toename 1920-'30 in %	aandeel in de bevolking in %		toename 1920-1930 in %	aandeel in de bevolking in %		toename 1920-'30 in %
	1920	1930		1920	1930		1920	1930	
Inlanders	98.4	98.	18.8	96.6	96	30.6	97.9	97.4	22.4
Europeanen	0.4	0.5	43.1	0.2	0.3	41.6	0.3	0.4	42.8
Chineezen	1.1	*4	61.8	3.	3.4	52.9	1.6	2.	52.4
Andere Vr. O.	0.1	0.1	67.7	0.2	0.3	64.6	0.1	0.2	66.1
Totaal	100.—	100.—	19.3	100.—	100.—	31.4	100.—	100.—	23.1

Hoewel de groei van de bevolking aanzienlijk is, mag niet uit het oog verloren worden, dat het accres voor een deel fictief is, omdat do cijfers van 1920 over het algemeen to laag zijn. Men schat, dat de jaarlijkscho toename van de bevolking ongeveer 1,5% bedraagt.

De getalsverhouding van mannen on vrouwen geeft in do landstroken van Nederlandsch-Indië veel verscheidenheid to zien. Er is uit dit gezichtspunt beschouwd een duidelijk verschil tus- schen Java en Madoera en de Buitengewesten. Op Javanen Madoera is een vrouwenoverschot voor de Inlanders een algemeen verschijnsel. Hoe

wel hier do overige groepen een surplus van mannen vortoonen, is do verhouding voor een immigranten- bevolking niet ongunstig to noemen. In do Buitengewesten zijn daarentegen de vrouwen bij de inheemsche bevolking veelal in de minderheid, voor de uithoemseko groepen is de verhouding in sommige gevallen zelfs slecht. * * e tendens, om in deze verhoudingen het evenwicht to herstellen, komt echter opvallend tot uitdrukking, wanneer men do coëfficiënten van 1920 en 1930 naast elkaar plaatst. Een enkele uitzondering geven do Chineezen in Java en Madoera to zien.

») In Java en Madoera is de feitelijke en in de Buitengewesten de woonbevolking geteld.

*) Tot Europeanen werden ook gerekend de Japanners, Egvptenaren, Turken on Philipino's; bovendien do met Europeanen gelijkgestelde Inlanders en Oosterlingen, uitgezonderd de gelijkgestelde Chineezen, die werden opgenomen bij de overige Chineezen.

Aantal vrouwen per 1000 mannen.

Bevolkingsgroepen	Java en Madoera		Buitengewesten		Ned.-Indië	
	1920	1930	1920	1930	1920	1930
Inlanders.....	1042.1	1046.6	970.-	992.8	1020.9	1029.8
Europeanen	805.5	894.4	713.2	817.7	786.2	878.5
Chineez.....	832.2	821.8	375.4	515.2	562.-	646.2
Andere Vreemde Oosterlingen .	820.6	910.8	609.7	733.1	701.7	812.3
Totaal.....	1038.3	1042.2	943.5	970	1009.7	1019.1

Het gemiddeld aantal inwoners per k.m². op Java en Madoera is 314,5. De grootste dichtheden komen voor in de regentschappen Soerakarta met 958,4 en Jogjakarta met 936,2 inwoners per k.m.². Het geringste is de verhouding tusschen oppervlakte en hare bewoners in de regentschappen Labak en Pandeglang: 76,5 en 59,2.

Een tegenstelling bieden de Buitengewesten met een gemiddelde dichtheid van 10,7, terwijl hier Zuid Bali met 249,6 het sterkst en de Doesoenoelanden en Boeloengan met 1,2 inwoner per k.m.². het dunst bevolkt is. De verdeling van de regentschappen en afdeelingen in dichtheidsgroepen legt op het onderscheid van Java en Madoera en de Buitengewesten nog meer den nadruk:

Dichtheids- groepen van aantallen in- woners per k.m. ² .	Opp. in k.m. ² .	in%	Inwoners	in%
Java en Madoera				
0-150	13.472.32	10,2	1.510.309	3,6
160-300	57.223.57	43,1	13.269.989	31,8
300-450	42.415.55	32,-	15.259.372	36,6
450-600	11.652.48	8,8	5.990.837	14,4
600-750	5.498.15	4,1	3.688.471	8,8
750-en meer	2.394.96	1,8	2.000.546	4,8
Buitengewesten				
1-10	3.720.516	19,6	1.255.087	71,1
11-20	4.012.425	21,1	275.868	15,6
21-30	1.901.475	10,-	77.508	4,4
31-40	2.109.799	11,1	57.911	3,3
41-50	1.721.037	9,1	40.562	2,3
51-60	1.393.452	7,3	25.356	1,4
61-70	-	-	-	-
71-80	651.547	3,4	8.704	0,5
81-90	511.927	2,7	5.964	0,3
91-100	217.858	1,1	2.340	0,1
101-en hooger	2.771.466	14,6	18.177	1,

De plaats, die op Java en Madoera de steden met meer dan 100.000 inwoners *) innemen in de totale bevolking, is klein, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat deze eilanden zoo dicht bevolkt zijn. De uitheemsche groepen zijn echter sterk samengetrokken in die grootte steden, n.l. meer dan de helft van de op Java en Madoera wonende Europeanen zijn daar gevestigd. Voor de Chineez en andere Vreemde Oosterlingen is dit deel ten naastbij een derde; dat daar dan

*) en Mr. Cornelis.

slechts 3,1% der Inlanders woont, valt sterk op. Zie tabel A op blz. 925.

Ook in de Buitengewesten treft men het verschijnsel aan, dat de uitheemsche bevolkingsgroepen zich in de grootere samenwoningscentra opeenhoopen. Zie tabel B op blz. 925.

Niet alleen voor de demografie van Nederlandsch-Indië, doch ook voor andere vraagstukken moet de aandacht gevestigd worden op den groei van de steden. De aanwas van de zeven grootste steden van Java en Madoera bedraagt gemiddeld 60%.

Literatuur. De tegenstelling in de bevolkingsdichtheid tusschen Java en de Buitengewesten. Prof. J. F. Niermeyer. Tijdschr. v. Economische Geografie 1922, blz. 151; Bevolkingsdichtheid en landbouw op Java. J. van Gelderen. Koloniale Studiën 1922, 6e jrg. deel II, blz. 225—247; Do Groei van Java's bevolking. A. M. P. A. Scheltema. Koloniale Studiën 1925, 10e jrg. deel II, blz. 849—883; Java's in- en uitvoer, getoetst aan het vraagstuk der overbevolking. C. Lekkerkerker. De Indische Gids 1928, 50e jrg. deel I, blz. 193—232; Voorloopige Uitkomsten Volkstelling 1930, Eerste gedeelte Java en Madoera, Tweede gedeelte Buitengewesten. Kantoor voor de Volkstelling 1930. December 1930 en Januari 1931; Re-sultaten van de Volkstelling 1930. Dr. J. W. do Stoppelaar. Koloniaal Tijdschrift 1931, 20e jrg., blz. 96—99; De economische verhouding tusschen stad en dorp in Nederlandsch- en Britsch-Indië. Prof. Dr. J. H. Boeke, Koloniale Studiën 1931, 15e jrg. blz. 1—23; Voorloopige resultaten van de Volkstelling in Nederlandsch-Indië op 7 October 1930. C. Lekkerkerker. Het Nderland-sche Java-Instituut. Mededeeling No. 8 Februari 1931, blz. 70; Do voorloopige uitkomsten der Volkstelling op Java en Madoera. Mr. S. Cohen Fzn. Tijdschrift voor Economische Geografie 1931, 22e jrg. blz. 133—139; Het bevolkingsvraagstuk op Java. J. Van Gelderen. De Indische Mercur 16 Maart 1927; Is Java overbevolkt? A. M. P. A. Scheltema. Voordracht voor de Ver-eeniging v. Studie v. Koloniaal Maatschappelijke Vraagstukken, 1926./

KONINKLIJKE NEDERLANDSCH-INDISCHE LUCHTVAARTMAATSCHAPPIJ (K. N. I. L. M.).

Nadat verschillende pogingen om tot het organiseeren van het burgerlijk luchtverkeer in Nederlandsch-Indië te komen, o.a. door den slechten financieelen toestand, schipbreuk hadden geleden (zie LUCHTVAART, CIVIELE), werden in 1927 door verschillende groote Nederlandsche handelslichamen met economische betrekkingen in Indië de plannen weder opgevat. Van alle zijden werd thans de meeste steun ondervonden, niet in het minst van regeeringszijde; overeen-

Tabel A.

	Inlanders	Europeanen	Chineezen	Andere Vreemde Oost.	Totaal
Batavia	327.827	31.340	71.867	6.399	437.433
Mr.-Comelis.....	83.222	5.938	7.098	1.079	97.337
Bandoeng	129.918	19.664	16.660	480	166.722
Semarang.....	175.418	12.577	27.451	2.329	217.775
Jogjakarta.....	121.893	5.603	8.894	164	136.554
Soerakarta.....	147.148	3.203	11.274	1.388	163.013
Soerabaja.....	265.872	26.463	38.797	5.682	336.814

Tabel B.

	Inlanders	Europeanen	Chineezen	Andere Vreemde Oost.	Totaal
Médan	40.096	4.292	27.180	3.408	74.976
Padang	40.694	2.622	7.204	1.456	51.976
Palembang.....	87.516	1.883	15.815	3.855	109.069
Pontianak.....	27.324	538	15.366	2.212	45.440
Bandjermasin.....	56.346	1.022	4.940	1.915	64.223
Makassar.....	67.178	3.600	15.282	602	86.662
Manad o.....	20.080	1.444	5.375	583	27.482

stemming werd verder verkregen omtrent een ontwerpsubsidie overeenkomst.

Op 16 Juli 1928 werd de Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij opgericht met een kapitaal van / 10.000.000, waarvan / 5.000.000 geplaatst. Op 15 October d.a.v. kreeg de maatschappij het praedicaat „Koninklijke”.

De overeenkomst met de Ned.-Indische Regering werd op 24 October 1928 geteekend en behelst in het kort het volgende: De duur is 5 jaar; hierna zal onder bepaalde voorwaarden de Maatschappij den voorrang hebben voor het voortzetten van de diensten. De K. N. I. L. M. ontvangt als bijdrage in haar exploitatiekosten een subsidie van / 1.000.000 per jaar. Vliegterreinen en benodigde gebouwen daarop worden door het Gouvernement aangelegd en aan de K. N. I. L. M. verhuurd. Belangrijke overeenkomsten behoeven de goedkeuring der Ned.-Indische Regering. Materieel on vliegers staan onder voortdurende controle der Regering. Behalve het onderhoud van regelmatige luchtverkeersdiensten is de Maatschappij bevoegd tot de uitoefening van alle andere verrichtingen tot het luchtvaartbedrijf behoorende, zooals o.m. plozier-, toeristen-, propagandavluchten, luchtfotografic, insecten- bestrijding, enz.

De K. L. M (Koninklijke Luchtvaart Mij.) en de K. N. I. L. M. zijn afzonderlijke maatschappijen. Do K. L. M. exploiteert een luchtmet in Europa en onderhoudt den luchtdienst Am- stordam-Batavia v.v., terwijl do K. N. I. L. M. hot luchtmet in Nod.-fndië exploiteert en lijnen van Indië naar omliggende landen. Een grondslag van samenwerking werd echter gevormd op de volgende wijze: Do K. L. M. treedt op als technisch adviseur der K. N. I. L. M. Tusschen beide maatschappijen wordt een gelijk bedrag aan aandeelen uitgewisseld, terwijl tevens wederzijds enkele bestuursleden worden aangewezen. In hot belang van een goede samenwerking wordt vorder de Directeur der K. L. M. tot een der Directeuren der K. N. I. L. M. benoemd.

Met de Nederlandsch-Indische posten werd een overeenkomst aangegaan, waarbij tegen een zekere vergoeding per K.G./K.M. het luchtpost- verkeer werd geregeld.

Op 1 November 1928 werden de regelmatige diensten der K. N. I. L. M. door den Gouverneur- Gencraal op het vliegveld Tjililitan bij Batavia geopend.

Begonnen werd met een dagelijkschen dienst Batavia—Bandoeng v.v. (110 K.M.) en een dagelijkschen dienst Batavia—Semarang v.v. (400

K.M.). Door de groote belangstelling moest eerstgenoemde verbinding reeds te beginnen met 15 Februari 1929 verdubbeld worden.

Al naar gelang de grondorganisatie door het Gouvernement werd voltooid, had daarna uitbreiding van het luchtmet plaats. 15 Augustus 1929 werd een wekelijksche verbinding Batavia —Palombang v.v. ingesteld (585 K.M.), 1 November werd do dagelijksche dienst Batavia— Semarang doorgetrokken naar Soerabaja (670

K.M.), 4 Maart 1930 werd de wekelijksche dienst Batavia—Palombang—Singapore v.v. geopend (1161 K.M.). Op 27 September 1930 kwam de week verbinding Batavia—Palembang—Pakan- baro—Médan tot stand (1727 K.M.). Deze verbinding wordt onderhouden in aansluiting op de aankomende on vertrekkende mailbooten van en naar Holland en Médan.

Waar do instelling van do verbinding met Médan een communicatie driemaal per week tusschen Batavia on Palembang tot stand bracht, werd, modo in vorband mot hot voornemen om vliegtuigen van grootere capaciteit in dienst te stellen, met ingang van 1 Mei 1931 do afzonderlijke lijn Batavia—Palombang v.v. opgeheven. Op 4 Aug. 1931 werd de Batavia-Palembang-Singa- poro lijn doorgetrokken tot Médan waardoor Singapore zoowel met Java als Z.- en O.-Sumatra is verbonden.

Voor alle diensten gebruikt de K. N. I. L. M. Fokker vliegtuigen, elk voorzien van drie motoren. Oorspronkelijk werden vliegtuigen van

het type F VIIIb, plaats biedend aan S personen en met een kruissnelheid van 160 K.M. gebruikt. Begin 1931 werden aan de 7 vliegtuigen van dit type 2 vliegtuigen F XII toegevoegd, welke ruimte hebben voor 16 personen en een kruissnelheid van ISO K. M.

Het gebruik van 3-motorige vliegtuigen, welke op elke combinatie van 2 motoren kunnen doorvliegen, waarborgt te zamen met de grootte gelijkmatigheid van het Indische klimaat een hooge dienstregelmaat. De K. N. I. L. M. vloog van 1 November 1928 tot 1 Mei 1931 een afstand van 1.650.0 K.M. met een regelmaat van 100%.

De groote populariteit, waarin zich het luchtverkeer van het begin af in Ned.-Indië mocht verheugen, moge blijken uit de volgendecijfers:

	Passa giers	Lucht post	Vracht
1928 (2 maanden)	2105	200 k.g.	3509 k.g.
1929	14457	2232 k.g.	62793 k.g.
1930	18248	9372 k.g.	119927 k.g.

Vgl. ook POST-, TELEGRAAF- EN TELE-FOONDIENST, 2e aanvulling, suppl. af. 27, blz. S48 e. v.

VOLKSTELLING. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 623). Van haar voorgangsters onderscheidt zich de volkstelling, die in September en October 1930 gehouden is, in meer dan een opzicht. Als een voorlooper van deze census kan het oorspronkelijke schema voor die van 1920 beschouwd worden, daar toch de bij de voorbereiding daarvan opgedane ervaring veel nuttige aanwijzingen voor den opzet van de organisatie en voor de begrenzing van de te onderzoeken demografische verschijnselen heeft opgeleverd. Tot uitvoering is dit ontwerp echter niet gekomen, omdat bij onderzoek de onmogelijkheid bleek, destijds een voldoende aantal alfabeten te krijgen, die als teller zouden kunnen optreden. Men heeft zich toen moeten beperken tot een z.g. administratieve telling, waarbij van de woonbevolking gedurende een vrij lange periode slechts enkele gegevens werden aangeteekend.

Met de volkstelling van 1930 is daarentegen voor het eerst op Java en Madoera en in een belangrijk deel der Buitengewesten een synchronistische telling gehouden, terwijl de overige inwoners van den archipel in een, tot nog toe voor die gebieden onbekend korten, termijn geregistreerd zijn. Practisch is hiermee voldaan aan den belangrijkste eisch van gelijktijdigheid der volkstelling.

Een tweede verschilpunt met de administratieve tellingen is de centrale organisatie, welke, in tegenstelling met hetgeen vroeger het geval was, waarborgen biedt voor een uniforme interpretatie van de gegevens en ten slotte een veel beter overwogen specialisatie in de bewerking van de uitkomsten mogelijk maakt, omdat het oermateriaal steeds op verschillende wijzen behandeld kan worden. De statistiek-machines, die voor het depouillement zijn gebruikt, dragen tot de plooibaarheid van de oorspronkelijke gegevens zeer veel bij.

De tijdelijke organisatie van het volkstellings-apparaat heeft haar centrale punt in het Kantoor voor de Volkstelling en de Commissie voor

de Volkstelling. De Commissie bestaat uit specialiteiten op de gebieden, die het demografisch onderzoek bestrijkt; het Kantoor voor de Volkstelling heeft tot taak do voorbereiding van de telling, het leiding geven bij do uitvoering ervan en het bewerken van de uitkomsten. De uitvoering zelve heeft berust bij de Hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur, die voor de'zo opdracht werden bijgestaan door een gewestelijk- ken of plaatselijken leider van do volkstelling. Voor elk van de, stadsgemeenten Batavia met Meester Cornelis, Bandoeng, Semarang en Soe- rabaja is een afzonderlijke leider aangesteld, omdat de moeilijkheden, die bij de organisatie en uitvoering in deze groote steden te overwinnen waren, te veel de aandacht van den plaatselijken leider in beslag zouden nemen. Geheel Neder- landsch-Indië was in telkringen van ongeveer 1000 tot 1250 inwoners verdeeld. In het gebied, waar momenttelling plaats vond, werden deze telkringen wederom onderverdeeld in momenttel- kringen van 300 tot 450 inwoners. Voor eiken telkring heeft men een periodeteller aangewezen, voor eiken momenttelkring een momentteller; beide categorieën functionarissen hebben een vergoeding ontvangen. In het binnenland is de instructie van de tellers, de regeling van de werkzaamheden en de controle der telling aan het In- landsch Bestuur opgedragen, in de groote steden echter heeft men hiervoor afzonderlijke instructeurs moeten aannemen. In het geheel hebben in Java en Madoera 37.000 periodetellers en 128.000 momenttel- lers, in de Buitengewesten 16.500 perio- detellers en 14.700 momenttellers gewerkt. Op het Centrale Kantoor is dan ook ten behoeve van de controle en het overzicht van dit omvangrijke leger van tellers een telkringregister opgemaakt, waarin tot de kleinste administratieve bestuurs- eenheden de telkringen zijn verantwoord.

Het stelsel van de volkstelling 1930 is territoriaal in twee deelen te scheiden: Java en Madoera en de Buitengewesten. Op geheel Java en Madoera is een synchronistische opname van de bevolking gehouden. Als object heeft men daarvoor de z.g. feitelijke bevolking genomen, waaronder verstaan moet worden, dat ieder, die op een bepaalde plaats den nacht doorbracht, ook daar in do tellijsten werd ingeschreven.

De uitgestrektheid van de Buitengewesten, de veelal onoverkomelijke verkeersmoeilijkheden en de verspreidheid der bevolking sloot doze werkwijze, die bovendien van het bestuur veel arbeid en toezicht eischte, daar ter plaatse voor vele gewesten uit. Daar moest derhalve afgezien worden van een synchronistische telling en daarmee van de feitelijke bevolking als object. Men heeft zich daarom in de Buitengewesten bepaald tot do woonbevolking. De meest ontwikkelde streken, die, waar de verkeersmogelijkheden het grootst waren, en die, waar de bevolking niet zoo verspreid woonde, kwamen in aanmerking voor een gelijktijdige opname; de „feitelijke bevolking” werd daar echter niet als object genomen, daar anders de gelijksoortigheid der gegevens voor do Buitengewesten in gevaar gebracht zou worden.

In de volgende afdeelingen is voor een deel momenttelling gehouden: Groot Atjeh, Batak- landcn, Sibolga en Ommelanden, _ Padangsi- dimpoean, Langkat, Déli en Serdang, Simeloo^, ngoen en de Karolanden, in bijna de geheele residentie Sumatra's Westkust, en in do afdeo

lingcn: Djambi, Benkoelcn, Tcloekbctoeng, Bangka, Billiton, Makassar, Manadcton iir'ó'n- kele eilanden van do Molukkon.

In do overige doelen der Buitengewesten heeft men gedurende twee of drie weken een beschrijving van de woonbevolking gemaakt, met uitzondering van hot binnenland van Borneo, Timor en Nieuw Guiné, waar men zich moest beperken tot een kampongsgwijze opgave van de mannen on vrouwen, volwassenen en onvolwassenen van do verschillende daar aangetroffen landaarden. In Nieuw Guiné is een gedeelte in het geheel niet bezocht. Hiervoor moest volstaan worden met een ruwe schatting van de inwoners.

De synchronistische telling werd als volgt be-
werkstelligd:

Van 22 September tot 5 October maakten de periodetellers een rondgang langs de van te voren genummerde huizen in hun telkring. Iedereen, die den nacht in een door den teller bezocht huis zou doorbrengen, werd beschreven in de tel- lijsten. Voor ieder der vier bevolkingsgroepen: Inlanders, Europeanen, Chineezen en Andere Vreemde Oosterlingen was de teller voorzien van, door kleur onderscheiden, afzonderlijke formulieren.

Op den 7en October werden de lijsten, die de periodetellers ingevuld hadden, in zooveel groepen gesplitst, als er momenttelkringen in hun telkring waren. Do momenttelkringen ontvingen de tollijsten, die betrekking hadden op hun tel- kringen. Daarmee gewapend moesten zij tegen het vallen van den avond langs al de in hun kring gelegen woningen trekken en huis aan huis de sinds de opname door den periodeteller opgetre- don veranderingen van inwoners on tijdelijk aanwezigen in de lijsten aanbrengen. Zodoende zijn dubbelstellingen en omissies voorkomen, terwijl tegelijkertijd een heilzame controle is geoeffend op de invullingen van den periodeteller. Voor de personen, die op den avond van 7 October niet in

woonhuizen konden worden aangetroffen, zoals pasargangers, personen, die door hun nachtelijke werkzaamhedon uithuizig waren en voor zwerfers, zijn afzonderlijke maatregelen genomen om bovengenoemde fouten tot nog geringer afmetingen terug te brengen.

Dit systeem is met enkele belangrijke wijzigingen ontleend aan het Britisch-Indische systeem van volkstellen. Een groote verbetering voor Nederlandsch-Indië is gelegen in het voorschrift, dat de periodeteller niet als momentteller mocht optreden, hetgeen in Britsch-Indië als regel wel geschiedde. Verder omvatten de momenttelkringen in Ned.-Indië slechts een derde gedeelte van de periodetelkringen, zoodat in een zeer korten tijd de momenttellers zonder moeite hun taak konden verrichten. Door deze voorschriften is een vrij groote zekerheid omtrent de kwaliteit- van het werk verkregen.

Om in de Buitengewesten do woonbevolking te kunnen tellen heeft men do tollijsten zoodanig moeten inrichten, dat men drie duidelijk gescheiden kolommen kreeg voor het inschrijven van resp. aanwezige woonbevolking, afwezige woonbevolking en tijdelijk ver blijf houdenden. De eerste twee kolommen geven de woonbevolking, de eerste en de laatste houden in het gebied van de momenttelling de feitelijk aanwezigen in. Daar de toepassing van het moeilijke criterium van wonen, een begrip, dat vooral in deze landen zooveel gedaanten heeft, niet altijd juist was, is de indruk gewekt, dat, afgescheiden van andere omstandigheden, do betrouwbaarheid van de gegevens betreffende de Buitengewesten niet zoo groot is als van die, welke in Java en Madoora verkregen zijn.

In het volgende overzicht kan men de verschillende vragen aantreffen, waarvan de antwoorden tor gelegenheid van de volkstelling opgenomen zijn.

Vragen in de formulieren van de volkstelling 1930.

Voor Europeanen	Voor Inlanders	Voor Chineezen	Voor Arabieren enz.
1. Het huisnummer.	1. Hot huisnummer.	1. Het huisnummer.	1. Het huisnummer.
2. Aard dor huizon (steenen woningen — andere dan steenen woningen met pannen of zinken dak — alle overige woningen).	2. Aard der huizen (steenen woningen — andere dan steenen woningen met pannen of zinken dak — allo overige woningen).	2. Aard der huizen (steenen woningen — andere dan steenen woningen met pannen of zinken dak — allo overige woningen).	2. Aard der huizon (steenen woningen — andere dan steen- non woningen met pannen of zinken dak — alle overige woningen).
3. Voorletters on naura	3. Naam.	3. Naam.	3. Naam.
4. Geslacht.	4. Geslacht.	4. Geslacht.	4. Geslacht.
5. Of do getolde gezinshoofd is.	6. Of do getolde gezinshoofd is.		
ii. Burgerlijke staat.	0. Burgerlijke staat.	5. Burgerlijke staat.	5. Burgerlijke staat. G. Aantal ochtgenooten.
7. Datum en jaar van geboorte.	7. Aantal echtgenooten.	G. Leeftijdsgroep (kind dat nog niet kan loopen — onvolwassen — onvolwassen) on voor hen die zulks met juistheid kunnen opgoven bovendien do leeftijd in jaren.	7. Leeftijdsgroep (kind dat nog niet kan loopen — onvolwassen — onvolwassen) on voor hen die zulks, mot juistheid kunnen opgoven bovendien de leeftijden jaren.

Voor Europeanen	Voor Inlanders	Voor Chineezcn	Voor Arabieren enz.
8. Naam van het ambt van bediening, beroep of van bestaan.	9. Naam van het voornaamste middel van bestaan.	7. Naam van het middel van bestaan.	8. Naam van het middel van bestaan.
9. Positie in het opgeve- beroop enz.	10. Positie in het op- gegeven middel van bestaan.	8. Positie in het op- gegeven middel van bestaan.	9. Positie in het op- gegeven middel van bestaan.
10. Of de getelde kan schrijven.	11. Naam van het voornaamste neven- middel van bestaan.	9. Of de getelde kan schrijven.	10. Of do getelde kan schrijven.
11. Of de getelde kan schrijven in de Ne- derlandsche taal.	12. Positie in het op- gegeven voornaamste nevenmiddel van bestaan.	10. Of de getelde kan schrijven in de Ne- derlandsche taal.	11. Of de getelde kan schrijven in de Ne- derlandsche taal.
12. Schoolopleiding; of zij die nog school gaan onderwijs genieten als schoolonderwijs dan wel als huisonderwijs.	13. Of de getelde kan schrijven.	11. Schoolopleiding: a. hoeveel jaren de getelde schoolgegaan heeft op een lagere school (ge- splitst in scholen met een inheemsche taal en in Nederlandsch met voertaal);	12. Schoolopleiding: a. hoeveel jaren de getelde schoolgegaan heeft op een lagere school (ge- splitst in scholen met een inheemsche taal met Nederlandsch en met een uitheemsche taal als voertaal);
13. Nationaliteit land aard.	14. Of de getelde kan schrijven in de Ne- derlandscho taal.	b. of de getelde een lagere school met Nederlandsch als voertaal met vrucht heeft doorloopen.	b. of de getelde een lagere school met Nederlandsch - als voertaal met vrucht heeft doorloopen.
14. Woonplaats.	15. Schoolopleiding: a. hoeveel jaren de getelde schoolgegaan heeft op een lagere school (ge- splitst in scholen met een inheemsche taal en in Nederlandsch met voertaal);	12. Of de getelde is: Hok Kian, Hakka, (Keh), Tio Tsjoe, Canton, of van ande- ren Chineeschen landaard.	13. Landaard.
15. Geboorteland.	6. of de getelde een lagere school met vrucht heeft doorloopen (gesplitst als boven).	13. Woondistrict (on- derafdeeling).	14. Woondistrict (on- derafdeeling).
16. Of de vader van den getelde binnen- dan wel buiten Nederl andsch- Indië geboren is.	20. Landaard.	14. Of de getelde binnen dan wel buiten Nederlandsch-Indië geboren is.	15. Of de getelde binnen- dan wel buiten Nederlandsch-Indië geboren is.
17. Kerkgenootschap, kerkelijke gemeente dan wel godsdienstige gemeente.	16. Woondistrict (on- derafdeeling).	15. Of de vader van den getelde binnen dan wel buiten Ne- derlandsch-Indië geboren is.	16. Of do vader van don getelde binnen- dan wel buiten Ne- dcrlandsch-Indië geboren is.
18. Hoeveel minderjarige kinderen ten laste van een getelde buiten Nederlandsch- Indië verblijven (gesplitst in jongens en meisjes).	17. Geboortedistrict (on- deraf deeling).	18. Godsdienst van Ba- taks, Menadoneozon en Ambonneezen alsmede van andere In- heemschen in eenige aan- te wijzen gebieden.	17. Blindheid en doof- stomheid.
19. Blindheid en doof- atomheid	19. Blindheid en doof- j stomheid.	16. Blindheid en doof- stomheid.	17. Blindheid en doof- stomheid.

Om de invulling van de antwoorden op de vele I vragen te vereenvoudigen zijn de tollijsten zoodanig ingericht, dat voor die vragen, waarop slechts enkele antwoorden verwacht konden worden, evenveel kolommen werden bestemd als er mogelijkheden van antwoord waren. De teller behoefde slechts een streepje te zetten in die kolom, welke het kenmerk van den getelden persoon aangaf. Afgezien van de verlichting van den telarbeid, leverde deze methode nog een ander niet te onderschatten voordeel op: men drong do getelden tot het geven van een beslist antwoord. Hierdoor werden de, voor het invullen van staten zoo bekende, euvelen van ontwijkende omschrijvingen, onbruikbare uitweidingen en slordige op-gaven vermeden. Het gevaar voor het aanstrepen van verkeerde kolommen werd zoo veel mogelijk door opvallende lineatuur ontgaan.

De meeste onderwerpen van onderzoek spreken voor zich zelf. Hier wordt daarom slechts op enkele bijzonderheden ingegaan. Met het vragen naar het gezinshoofd werd bedoeld licht te verschaffen over de grootte van het gezin in de Indische samenleving. Daar met een familierechtelijk criterium niet de gewenschte uniformiteit kon worden verkregen, is een proef genomen met de omschrijving: kostwinner voor de naaste familieleden.

Het alfabetisme en het schoolonderricht, ook het verband, dat tusschen beide bestaat, is voor den stand van ontwikkeling in de inheemsche maatschappij van groot belang. Dit is de reden van de uitgebreidheid van de informatie, die op dit gebied veel verder gaat dan over het algemeen in andere landen gebruikelijk is.

Doordat zoowel de plaats van telling als de woonplaats en de geboorteplaats van de inheemsche bevolking nauwkeurig omschreven zijn, werd de mogelijkheid geschapen de beweeglijkheid en de richting van de beweging van die bevolkingsgroep te leeren kennen. Voor do andere bevolkingsgroepen is deze vraag veel grover gesteld, maar door het combineeren van het geboorteland van den getelde en dat van den vader van den getelde is een poging mot veel kans van slagen gedaan, om de blijvers on trekkers van de niet-inheemsche bevolkingsgroepen van elkaar te onderscheiden in hun verschillende sociale eigenschappen.

De goede *uitvoering* van de volkstelling werd verzekerd door een uitgebreido propaganda ter verkrijging van de onmisbare medewerking van het publiek. Om de belangstelling te wekken zijn op gezette tijden vóór do telling communiqué's aan de pers verstrekt, waarin met mededeelingen over de organisatie en het doel van den census de aandacht werd getrokken. Met een gekleurde reclameplaat, die door heel Nederlandsch-Indië aangoplakt is, evenals mot het uitschrijven van een prijsvraag voor volksonderwijzers voor het opstellen van een eenvoudige verhandeling over de volkstelling, met de bedoeling, doze op school te laten lezen, en met het verspreiden van strooibijljetten, werd gepoogd, ook diegenen te bereiken, die geen kranten lezen. De populariteit, die aldus aan do volkstelling werd gegeven, bleek een van de belangrijkste voorwaarden van haar welslagen te zijn geweest.

De *bewerking* van de tollijsten is, zooals gezegd, nagenoeg geheel op het Kantoor voor de Volkstelling geconcentreerd. Hier wordt eerst na

gegaan of do lijsten alle volledig zijn ingestuurd door de districts- on ondcrafdeelingshoofden. Daarna gaat men over tot het verifieeren van de invulling en het vercijferen van de gegevens. Dit laatste geschiedt, omdat do verschillende kenmerken alleen in cijfers kunnen worden weergegeven op de ponskaarten, die voor het mechanisch sorteeren gemaakt worden. Voor iedere persoon, die op do tollijsten voorkomt, wordt een ponskaart vervaardigd, dat is een kleine kaart, waarin cijfergaatjes worden geponst met behulp van een vernuftige machine, die de prestatie van het vervaardigen dezer ponskaarten tot ongeveer 500—700 stuks per uur kan opvoeren. Nadat deze verrichting gecontroleerd is, worden de ponskaarten in een aantal sorteermachines zoodanig uitgesorteerd en gelijktijdig geteld, dat de voor de publicatie gewenschte combinatie van gegevens verkregen kan worden. Als laatste bewerking kan het copy maken worden vermeld. De in onover- zichtelijken vorm verzamelde cijfers van de sorteermachines worden door die bewerking sa- mengetrokken in publicatietabellen, die dan gereed zijn om naar den drukker gestuurd te worden. De dagprestatie van het Kantoor is een be werking van ongeveer 70 tot 90.000 getelden.

Berekeningen maken voor verhoudings-cijfers der verschillende tabellen, onderzoek van fouten, die ontdekt worden en het opstellen van een ver- klarenden tekst behooren tot de laatste werkzaamheden vóór de uitgaven over de uitkomsten het licht zien.

De langdurige bewerking van volkstellingen wordt, hoewel door het omvangrijke materiaal onvermijdelijk, veelal als een bezwaar gevoeld. Om hieraan tegemoet te komen, zijn voorloopig in een handig boekje in twee deelen van elk der vier bevolkingsgroepen: Inlanders, Europeanen, Chineezzen en Andere Vreemde Oosterlingen bevolkingscijfers uitgegeven, die door een eenvoudige optelling van de in de tellijsten beschreven personen zijn gevonden. Deze cijfers werden met enige tabellen, inhoudende de belangrijkste verhoudingscijfers, als bevolkingsdichtheden, coëfficiënten van de verdeling der sexen, ver- deeling der landaarden en van den aanwas der bevolking, daarin opgenomen.

Om echter onmiddellijk de beschikking te krijgen over de bevolkingscijfers, is aan de districts- en onderafdelingshoofden opgedragen, direct na afloop van de eerste werkzaamheden telegrafisch de uitkomsten van hun ressort aan het Kantoor voor de Volkstelling bekend te maken. Hierdoor werd allereerst snel aan de pers en aan de belanghebbenden een overzicht van de bevolking verstrekt en in do tweedo plaats op het centrale kantoor do mogelijkheid geopend een met juiste cijfers berekend werkschema op te stellen, hetgeen, gezien do overweldigende meerbevindingen in — zonder uitzondering — elk gewest, inderdaad zeer nuttig bleek te zijn.

De definitieve uitkomsten zullen in ongeveer een tional doelen worden gepubliceerd. Zes ervan worden in beslag genomen door een territoriale beschrijving van Nederlandsch-Indio, benevens een dieper gaando ontleding van de Inheemsche bevolkingsgroep. Hiernaast zien eenige monografieën hot licht: over de inheemsche bevolkingsgroepen, over de grootere samonwonings- centra en over do Westersch opgeleido Inlanders.

In het volgende staatje wordt een overzicht

gegeven van de <i>kosten</i> , die aan de Volkstelling verbonden zijn:	
Tellerskosten..... /	990.000
Kantoor, organisatie en bewerking. „ 1.233.400	
Drukkosten..... /	169.500
Tezamen ... /	2.383.200

Deze kosten bedragen derhalve 3,9 cent per inwoner. Ter vergelijking worden bedragen per hoofd van de bevolking voor tellingen in andere landen hier vermeld: Malava 1921: ± 9 cent; Ceylon 1921: 5,7 cent; Philippijnen 1918: ± 10 cent; Zuid Afrika 1921: ± 20 cent; Egypte 1917: ± 4 cent; Nederland 1920: ± 23 cent.

Deze vergelijking is wel is waar ruw, omdat door de verschillende uitvoering van de tellingen en door de uiteenlopende wijzen van bezoldiging van het tellerspersoneel en het verantwoordenden der bestede bedragen de objecten verre van gelijkvormig zijn, doch uit deze cijfers kan toch een indruk verkregen worden van hetgeen door andere landen voor den door hen belangrijk geacht maatregel wordt uitgegeven.

Literatuur - Eerste nota nopens de grondslagen der in 1930 hier te Lande te houden volkstelling. Commissie voor de Volkstelling 1930, 28 Mei 1928 Weltevreden; De aanstaande Volkstelling 1930. Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van Algemeen belang, Juni 1930, "blz. 85; The Census of 1930 in the NetherlandDds ^ East Indies. J. van Gelderen. Bijdrage voor de XIXe zitting van het Institut International de — Statistique. Tokio 1930^

²⁹vJ¹ **GOUVERN EU R-GENERAAL.** Aan het hoofd *j*, 'der regeering van Ned.-Indië staat een Gouver- / neur-Generaal, die in naam des Konings het algemeen bestuur van Ned.-Indië uitoefent (art. GO² Grondwet, art. 1 Ind. Staatsregeling). Hij wordt benoemd en ontslagen door den Koning, op voordracht van den Ministerraad. De enige eischen, door de Indische Staatsregeling (art. 2) voor die benoeming gesteld, zijn, dat de betrokken persoon Nederlander zij en den ouderdom van 30 jaar vervuld hebbe.

Ten einde mogelijken strijd van zijn plicht als Landvoogd en zijne persoonlijke financieele belangen te voorkomen, mag de G.-G. rechtstreeks noch zijdelings deelhebber zijn in, noch borg zijn voor eenige onderneming ten grondslag hebbende eene overeenkomst, om winst of voordeel aangegaan met Ned.-Indië of met enig deel daarvan, geen schuldvorderingen, behalve openbare schuldbrieven ten laste van N.-f. bezitten; noch rechtstreeks noch zijdelings deel hebben in eenige concessie of onderneming van welken aard ook, in N.-J. gevestigd of aldaar haar bedrijf uitoefenende, noch eigenaar of huurder van landerijen daar te lande zijn. Vooral om het bekleeden van commissariaten door een pas afgetreden G.-G. bij in Indië werkende naamlooze vennootschappen tegen te gaan, is tevens bepaald, dat deze verbodsbepaling, met uitzondering van die betreffende het bezit van schuldvorderingen ten laste van N.-I., op den G.-G. van toepassing blijven gedurende vijf jaren nē diens aftreden (art. 3 I. S.); wettelijke sanctie op de overtreding van dit voorschrift ontbreekt evenwel.

Alvorens zijne waardigheid te aanvaarden, legt de G.-G. in handen van den Koning of op 's Konings machtiging in eene openbare vergadering van den Volksraad een eed (verklaring en belofte)

af, waarvan het formulier te vinden is in art. 5 I. S.; hij is de eenige ambtenaar in Indië, die aan de Grondwet trouw zwoert.

De G.-G. die zonder machtiging van den Koning zijne waardigheid niet mag nederleg- gen, noch N.-I. verlaten, houdt zijn hoofdverblijf te Buitenzorg, waar in zijn huisvesting op 's Landskosten voorzien wordt, terwijl tevens een landhuis te Tjipanas (bij Sindanglaja, West Java) te zijnen dienste staat, benevens twee paleizen te Batavia.

De jaarwedde van den G.-G. bedraagt / 80.000, bovendien geniet hij eene toelage wegens representatiekosten van / 100.000; voor reiskosten is op de begroting van het dienstjaar 1932 / 15.000 uitgetrokken. De nieuw benoemde G.-G. ontvangt eene vergoeding voor uitrustings- en reiskosten.

Omtrent den ambstermijn van den G.-G. houdt de wet geen bepaling in. Eere benoeming vooren bepaalden tijd vindt niet plaats; vaste regel is, dat de G.-G. na een vijfjarigen ambtsduur zijn ontslag vraagt. In geval van ziekte of afwezigheid kan de G.-G. het dagelijksch beleid der zaken — evenwel onder zijne verantwoordelijkheid — opdragen aan den Luitenant-Gouverneur-Generaal, bij ontstentenis van dezen — en tot dusver is er nog nooit een Lt. Gouv.-Generaal geweest — aan den Vice-president van den Raad van Indië, en als deze niet aanwezig is, aan het oudste lid van dit college.

De G.-G. is het hoofd der uitvoerende macht. Hij zorgt voor de uitvoering van de algemeene verordeningen en vaardigt de daartoe nodige bevelen uit.

Voor de regeringsbevoegdheid van den G.-G. zie WETGEVING.

Do G.-G. is opperbevelhebber van de in N.-I. aanwezige land- en zeemacht, behoudens, wat de laatste betreft, hare administratieve betrekkingen tot het Departement van Defensie in den ilaag.

Ter handhaving van de uit- of inwendige veiligheid kan door of van wege den G.-G. elk gedeelte van N.-I. in staat van oorlog of in staat van beleg worden verklaard.

Voor de dispensatie bevoegdheid van den G.-G. zie DISPENSATIE.

Do G.-G. heeft het recht van gratie van straffen door rechterlijke vonnissen in N.-I. opgelegd, zoolang de veroordeelden zich aldaar ophouden.

Ten aanzien van bepaalde geschillen (o.a. geschillen over geloofsbrieven van leden van locale raden en administratieve geschillen tusschen locale radon, provincies, regentschappen en stadsgemeenten onderling) is de G.-G. voorts administratief rechter in hoogste instantie.

In den tijd van de O. I. Cie. was de G.-G. in zijne taak gebonden aan de beginselen, neergelegd in zijne instructie, vastgesteld door de Gecommitteerden der Compagnie en in den regel door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden bekrachtigd.

Na overgang van de bezittingen en schulden der Compagnie aan de Bataafsche Republiek kwam het opperbestuur der koloniën en bezittingen in andere werelddelen aan het uitvoerend gezag en na de Grondwet van 1814 zelfs „bij uitsluiting” aan den souvereinen Vorst, als wiens vertegenwoordiger de Landvoogd in N.-I. optrad.

Tot aan het Regeerings-reglement van 1830

voerde de G.-G. liet bestuur in N.-I. „in rade”, d. i. te zamen met den Raad van Indië, waarin een tegenwicht gezien word tegen mogelijke autocratische neigingen van den landvoogd. In het belang van het welslagen van het cultuurstelsel werd echter sedert 1836 de Raad van Indië van mede-regerend lichaam tot een louter advies- rend college teruggebracht en nagenoeg alle regeermacht in handen van den G.-G., als vertegenwoordiger van de Kroon gelegd, waarmede de centralisatie van gezag in N.-I. haar hoogtepunt bereikt had. Eerst het Regeeringsreglement van 1854 maakte den Raad van Indië weder ten deele tot een mederegeerend lichaam, met dien verstande echter, dat daarbij den G.-G. de mogelijkheid gelaten werd om desnoods zijn wil door te zetten.

Het sedert 1836 geschapen beginsel van uitsluitende verantwoordelijkheid van den Landvoogd voor den gang van zaken in N.-I., alleen tegenover de Kroon, bleef derhalve intact.

In uitvoering en, gelijk art. 20 van het Regeeringsreglement van 1854 uitdrukkelijk voorschreef, ook in wetgeving was de G.-G. daarbij gebonden aan 's Konings bevelen. Door de bij de Grond wet van 1848 ingevoerde ministerieele verantwoordelijkheid enerzijds en anderzijds doordat vooral de Comptabiliteitswet voor Indië van 1864 aan de Staten-Generaal in samenwerking met de Kroon het budgetrecht van Ned.-Indië verleende en daardoor de zeggingschap van de Staten-Generaal in koloniale aangelegenheden aanmerkelijk verhoogd had, was sedert dien de Minister van Koloniën op zijn beurt voor het regeeringsbeleid in de overzeesche gebieden aan de Ned. volksvertegenwoordiging verantwoordelijk.

De politieke onrust der Novemberdagen van 1918 leidde o. m. tot de instelling van de Commissie tot herziening der staatsinstellingen van Ned.-Indië (zie HERZIENINGSCOMMISSIE) en het rapport dezer commissie is van bijzonderen, zij het niet overheerschen invloed geweest op de grondwetsherziening van 1922, welke eene radicale vernieuwing der koloniale artikelen daarvan bracht. De Grondwet onderscheidde nu zelf het *opperbestuur* over N.-I. (waaronder nu niet meer, als voorheen, ook de wetgeving begrepen was), aan den Koning toekomende, en het *algemeen bestuur* in N.-I., door den G.-G. uit te oefenen.

Doel der herziening was verlegging van het zwaartepunt der behartiging van de inwendige aangelegenheden naar Indië. Voor den G.-G. zou een eigen bevoegdheidsfeer ook ten aanzien van het bestuur geschapen worden, terwijl aan de Kroon slechts enkele bepaalde bevoegdheden ten aanzien van het algemeen bestuur zouden worden voorbehouden.

De regeling van de inwendige aangelegenheden zou volgens hot nieuwe G. W. artikel, dat over de wetgeving handelt, aan in Indië gevestigde organen worden overgelaten en aan de Kroon enkel regeling van bepaalde onderwerpen of voor bepaalde gevallen voorbehouden zijn.

Derhalve vergrooting der zelfstandigheid, de autonomie van N.-I. binnen rijkverband enerzijds en dientengevolge sterke inperking van do directe inmenging der Kroon met Indische zaken anderzijds.

De hervormingsdenkbeelden op staatsrechtelijk gebied, die het aanzijn gaven aan do nieuwe koloniale G.W. artikelen, leidden verder tot do in

1925 tot stand gekomen herziening van hot Regeeringsreglement van 1854, voortaan Indische Staatsregeling geheeten, welke ingrijpende herziening in hoofdzaak betrekking heeft op de centrale organisatie van bestuur en wetgeving.

Wat den G.-G. betreft zegt de Grondwet van 1922 (art. 00), dat deze bewindsman het algeraee- ne bestuur in N.-I. uitoefent „in naam des Konings” en art. 1 van de wet op de Indische Staatsregeling van 1925 voegt hieraan toe, dat dit bestuur geschiedt met in achtneming van „'s Konings aanwijzingen”.

Zij, die den vollen nadruk leggen op de zelfstandigmaking, in de ruimste mate, van Ned.-Indië, welke huns inziens bij de Grondwetswijziging van 1922 voorzat, beschouwen den term, „in naam des Konings” in het Grondwetsartikel louter als een ornament, „een plechtige phrase”, en zijn van meening, dat de G.-G. desnoods de aanwijzingen des Konings naast zich zou kunnen neerleggen, althans ten aanzien van de inwendige aangelegenheden.

Zij, daarentegen, die bij de behandeling van de ontwerp-Indische Staatsregeling art. 1 *amendeerden gelijk het thans luidt, oordeelden in geen deele dat 's Konings macht bij de nieuwe Grondwet zoover teruggedrongen zou zijn en wilden zekerheidshalve daaraan in die Staatsregeling uitdrukking geven.

Al zou de directe macht des Konings in zake de inwendige aangelegenheden van N. -I. nog slechts bij uitzondering gelden, de Kroon had in elk geval controleerende macht over de door den G.-G. uit te oefenen regertaak in haar vollen omvang behouden.

Art. 1 l. S. geeft daarbij, niet dan volgens sommigen in strijd met de uitgesproken bedoeling van de Grondwet, aan de Kroon de bevoegdheid om richting te geven aan het algemeen bestuur van den Landvoogd. Voor zoo ver de handelingen van den G.-G. uitvloeisel zijn van aanwijzingen van den Minister van Koloniën, of handelingen van den G.-G. door den Minister worden goedgekeurd, althans niet afgekeurd, is deze bewindsman, naar de hier geschetste opvatting, daarvoor verantwoordelijk tegenover de Staten-Generaal.

Dientengevolge is, van dit standpunt .dat door de Regeering wordt ingenomen, bezien, toch het geheele regeeringsbeleid van den G.-G., door tus- schenkomst van den Minister van Koloniën onder toezicht van de Staten Generaal gehouden en heeft in dit opzicht de Indische Staatsregeling van 1925 geen wijziging gebracht.

Voor do uitoefening van zijn ambt is de G.-G. verantwoordelijk aan den Koning, zegt art. 1 al. 2 der I.S., en te dier zake verstrekt hij aan den Minister van Koloniën alle verlangde inlichtingen. Door deze ambtelijke verantwoordelijkheid kan de Minister van Koloniën den Landvoogd derhalve om medcdoeling en rekenschap vragen ten aanzien van elke handeling of nalatigheid zijnerzijds.

Indien het Opperbestuur niet kan instemmen mot de handolngon van den G.-G., dan kan dit in het uiterste geval tot ontslag leiden.

Bij do andere opvatting over do door de Grondwetsherziening van 1922 geschapen verhouding van G.-G. tot Kroon, waarbij nadruk wordt gelegd op de daarbij voorden G.-G. gecreëerde eigen bevoegdheidsfeer — opvatting, welke tot dusver geen praotische toepassing vond — wordt de Mi-

uister van Koloniën slechts verantwoordelijk geacht voor wat aangaat de benoeming van den G.-G. en diens eventueel ontslag en hem, met het oog op zijn verantwoordelijkheid wel eenig, doch slechts repressief toezicht over de daden van den Landvoogd toegekend.

De financieele politieke verantwoordelijkheid van den G.-G. is tot nu toe niet geregeld (verg. art. 73 Compt. wet N.-I.).

De strafrechtelijke politieke verantwoordelijkheid van den G.-G. wordt behandeld in de artt. 27 en 2S der I. S.

In art. 27 worden vier gevallen onderscheiden, waarin de G.-G. strafbaar is, en wel 1e: wanneer hij uitvoering geeft aan algemeene maatregelen van bestuur, andere Kon. besluiten of Kon. beschikkingen, niet voorzien van de vereischte mede-onderteekening van een der hoofden van de Ministerieele departementen en 2e: zelfs wanneer dit het geval mocht zijn, indien de uitvoering hem niet door den Minister van Koloniën is opgedragen; 3e: wanneer hij opzettelijk nalat uitvoering te geven aan voorschriften van de Indische Staatsregeling of van andere algemeene verordeningen, alsmede aan Kon. besluiten of beschikkingen en aan verdragen en andere overeenkomsten, voor zoover die uitvoering door den Minister van Koloniën aan hem is opgedragen; 4e: wanneer hij beschikkingen neemt of bevelen geeft, waardoor hij wist of weten moest, dat bepalingen van de Indische Staatsregeling, van andere voor N.-I. verbindende wetten of algemeene verordeningen of van gesloten verdragen en andere overeenkomsten worden geschonden.

In het geval sub 3 is ook strafbaar de G.-G. aan wiens grove schuld het te wijten is dat de uitvoering werd nagelaten (art. 281. S.).

Onderstaande lijst dient ter aanvulling van die, voorkomende aan het slot van het oorspronkelijke artikel: Mr. Johan Paul graaf van Limburg

Stirum 1916—1921

Mr. Dirk Fock 1921—1920

Jhr. Mr. Andries Cornelis Dirk de

Graeff 1920—1931

Jhr. Mr. Bonifacius Cornelis de

Jonge 1931 —

Literatuur: Prof. Mr. J. A. Eigeman, De staatsrechtelijke positie van den Gouverneur-Generaal, Haagsch Maandblad April 1928; Prof. Mr. F. J. A.

X Huart, Grondwetsherziening 1917 en 1922, dissertatie Leiden 1925; Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Staatsinstellingen van Ned. Indië 7-Prof.-Dit J. 'H.' A; Logéham., De Staatkundige hervormingen in Indië, Koloniaal Tijdschrift 1922, blz. 020;

/idem, Het Opperbestuur, Koloniaal Tijdschrift / J 923, blz. 320 e. v.; Prof. Dr. I. A. Nederburgh,

Eénige hoofdlijnen van N. I. Staatsrecht, den Haag 1923; idem, De nieuwe Staatsinrichting van

Ned. Indië (doorgetrokken hoofdlijnen), den Haag 1927; Prof. D. G. Stibbe, Verslag van de

commissie tot herziening van de Staatsinrichting / van Ned. Indië, Koloniaal Tijdschrift 1921, blz.

13 e. v. blz. 177 e. v. plem, De nieuwe staatsinrichting van Ned.-ind., Koloniaal Tijdschrift

/ van 1924, blz. 227 e. v.; Prof. Mr. C. van Vollenhoven, De Grondwet en de Koloniën, Koloniaal

Tijdschrift 1921, blz. 2; idem, De uitslag van het koloniaal Grondwetdebat, Koloniaal Tijd-

schrift 1922, blz. 369 v.; idem, Het Eegeeren overzee en zijn indocling, Koloniaal Tijdschrift

1929, blz. 3 v.; idem, Bestuur overzee, Koloniaal Tijdschrift 1930, blz. 39 v.; Mr. H. J. Wijte- ma: Opperbestuur en Algemeen Bestuur over Ned. Indië, Suriname en Curapao, dissertatie 1931 en de daarin aangehaalde literatuur, besproken door Prof. Eigeman in Weekblad van het Recht no. 12357."/

BELASTINGEN. '(Aanvulling van Dl. J, blz. 222 en Dl. V, blz. 54 of suppl. afl. 1, blz. 1). *Goederengeld.* De invoering van een goederengeld vond reeds overweging op de, op 15 Augustus 1913, onder voorzitterschap van den toenmaligen Directeur der Burgerlijke Openbare Werken, met vertegenwoordigers van handel en scheepvaart gehouden conferentie betreffende de wijze van heffing van een lokaal havengeld in de Nederlandsch-Indische havens. Laatsbedoelde heffing was nl. door de havonspecialisten Kraus en de Jongh, in hun in 1910 op verzoek van de Regeering uitgebrachte verslagen over de verbetering van haventoestanden in Ned.-Indië, naast verscheidene andere middelen aangewezen om te kunnen voldoen aan het door hen aanbevolen en door de Regeering aanvaarde rentabiliteitsprincipe bij de exploitatie der Nederlandsch-Indische havens. Tijdens de besprekingen bleek het meereendeel der aanwezige vertegenwoordigers van handel en scheepvaart voorstander te zijn van een heffing naar het gewicht of het volume der te verwerken goederen. Echter werd, in verband met de vele bezwaren aan een dergelijke heffing verbonden, ten slotte toch besloten tot de invoering van een eenvoudiger te innen havengeld naar den tonneninhoud van de haven bezoekende schepen, zooals ook oorspronkelijk door de heeren Kraus en de Jongh in hun verslagen was voorgesteld.

Toen niettemin gedurende de volgende jaren de exploitatiekosten der havens bij lange na niet door de inkomsten werden gedekt en de diverse havenbegrotingen steeds weer een verliessaldo opleverden werd, op de van 15 tot 18 Januari 1924 te Weltevreden gehouden Algemeene Havonconferentie, de invoering van een goederengeld opnieuw overwogen./

Van de daaromtrent gehouden besprekingen valt te vermelden de behandeling van een viertal systemen met betrekking tot de wijze van heffing: (1) per ton, (2) ad valorem, (3) volgens klassen, (4) als opcenten op het in- en uitvoerrecht en voorts, dat van de zijde van den handel zoewel als van den dienst der in- en Uitvoerrechten en Accijnzen een vrijstelling van goederengeld op het interinsulair- en overscheep verkeer wonschoonlijk werd geacht. Kort daarop werd door den Directeur der B.O.W. een voorstel tot invoering van een goederengeldheffing in verschillende Nederlandsch-Indische havens bij de Regeering in-gediend, welk voorstel door haar in principe werd aanvaard.

Uit de Memorie van Toelichting op de ontwerp-, begroting voor het dienstjaar 1925 — reeds voor dat jaar werd op een opbrengst uit een goederengeldheffing gerekend — blijkt, dat het goederengeld bedoeld is als een retributieve havenheffing van algemeene strekking, welke dus niet tot vergoeding voor het gebruik van een bepaald havon-object, maar tot vergoeding voor het gebruik van een haven in het algemeen zou worden geheven en als zoodanig als een aanvulling van het havengeld zou zijn te beschouwen. Laatsgenoemde hef-

ving heeft echter meer betrekking op het gebruik van de vaarwaters in het algemeen, terwijl het goederengeld meer in het bijzonder een algemeene bijdrage zou zijn voor het gebruik, dat van het landgedeelte der haven wordt gemaakt. Een verhoging van het havengeld, wat veel eenvoudiger zou zijn geweest, heeft de Regeering niet gewild, daar zij vreesde, dat dit nadeelig zou werken op het scheepsbezoek, onze havens een minder goeden naam zou bezorgen en bij de reederijen op bezwaren zou stuiten. Daarom werd de voorkeur gegeven aan een in de meeste havens der wereld bestaande goederengeldheffing, welke niet de reederijen, doch de verschepers en ontvangers van goederen zou treffen. In verband met de organisatie, welke binnenkort ten behoeve van het statistiekrecht zou worden ingevoerd, waarbij in havenplaatsen statistische opgaven van de goederen dwingend zou worden voorgeschreven, behoefde geen vrees te bestaan voor een ingewikkelde en kostbare administratie, terwijl de inningskosten tot een minimum zouden kunnen worden beperkt door de inning in handen van den douanediensdienst te leggen. De goederengeldheffing zou worden ingesteld met het doel om voor elke haven op zich zelf beschouwd, zooveel mogelijk evenwicht te brengen in den financieelen toestand; de tarieven zouden dus onderling verschillen. Een uniform tarief werd niet mogelijk geacht, daar zulks afbreuk zou doen aan het beginsel, dat elk havenbedrijf op zichzelf staat en het weinig statistiekmuleerend zou werken op het verantwoordelijkheidsgevoel der plaatselijke belanghebbenden. Een vordering naar het brutogewicht dier goederen werd de meest juiste geacht, mits door een eenvoudig klassensysteem rekening werd gehouden met den aard der goederen. Een goederengeldheffing zou in al de z.g. bedrijfshavens — volgens Tnd. Stb. 1924 No. 378 worden daaronder verstaan die havens, bij welke beheer als beginsel is aangenomen om de uitgaven, met inbegrip der kapitaallasten, door de inkomsten te dekken — met uitzondering van Palcambang en Bandjermasin, welke zich tot de bestaande havenheffingen reeds konden bedruipen, worden ingevoerd. Ook in enkele kleinere niet-bedrijfshavens, doch slechts daar, waar eenige, zij het ook geringe, havenaccommodatie wordt geboden, waar een douanekantoor of hulpkantoor gevestigd is en waar tevens de goederenbeweging een zeker minimum overschrijdt, zulks ter geheele of gedeeltelijke goedmaking van de aan de talrijke kleine haveninrichtingen in den Archipel bestede kosten om een mogelijk verloop van de grootere havens naar de kleinere tegen te houden.

De nieuw in te voeren heffing ondervond van de zijde van den handel grootte oppositie. Niet alleen werd het retributieve karakter van het goederengeld door velen ontkend (vide het in het Octobernummer van „Vragen des Tyds” van het jaar 1924 verschenen artikel van Professor Treub, getiteld „Retributio on Overheidswillekeur”, het afdelingsverslag op de Vilde afdeling van de ontwerp-begroting 1925, de handelingen van den Volksraad leg.z.1924, blz. 803) om beschouwd men haar als een verkapt belasting, doch vooral was men gekant tegen een heffing op het interinsulair- en het overscheepverkeer, die ter wille van de volledigheid van de heffing niet zouden worden vrijgesteld. Do door de Regeering ter bescherming van de inheemsche handel en nijver

heid, om ter voorkoming, dat het overscheepverkeer zich naar buitenlandsche havens zou verplaatsen, in uitzicht gestelde faciliteiten op een heffing op het interinsulair- en overscheepverkeer (memorie van toelichting op ontwerp-begroting 1925) achtte men onvoldoende; de goederes administratieve rompslomp en vertraging bij de behandeling der goederen zouden daardoor niet voorkomen kunnen worden. Ook een classificatie achtte men in het algemeen omslachtig (Hand. Volksraad leg.z. 1924, blz. S13). Do Regeering bezweek ten slotte voor dezen aandrang en besloot het interinsulair- en overscheepverkeer geheel van een goederengeldheffing vrij te stellen (AI. v. A. op het Afd.verslag betreffende de Vilde afdeling der begroting voor 1927). Ook van een bepaalde classificatie werd met het oog op de matige goederengeldtarieven afgezien. Wel zou de mogelijkheid worden opgehouden tot geheele of gedeeltelijke vrijstelling van bepaalde goederen.

Het goederengeld is vastgesteld bij de ordonnantie van 11 Mei 1927 (Ind. Stb. No. 201), welke ordonnantie blijkens artikel 3 op den 1sten Januari 1928 in werking is getreden.

In artikel 1 is de aard van het goederengeld aangeduid, nl. als een vergoeding voor het gebruik van de haveninrichtingen, ongeacht de mate van gebruik van bijzondere havenzaken.

De vrijstellingen zijn geregeld in artikel 3 van het bij de ordonnantie behoorende goederenreglement. In lid (1) zijn van betaling van goederengeld vrijgesteld die goederen, waarvoor bij den in- of afvoer uit het havengebied geen statistiekrecht verschuldigd is. Waar nu uit artikel 2 lid (2) van de ordonnantie op het statistiekrecht (Ind. Stb. 1924 No. 517) blijkt, dat geen statistiekrecht geheven wordt bij vervoer over zee van de eene plaats van het tolgebied naar de andere,* volgt daaruit, dat zowel het interinsulair- als het overscheepverkeer van goederengeldheffing zijn vrijgesteld. Bovendien verleent artikel 4 sub a der ordonnantie op het statistiekrecht een vrijstelling bij invoer van voortbrengselen van niet tot het tolgebied behoorende gedeelten van Nederlandsch-Indië, welke vrijstelling dus ook voor het goederengeld van kracht is.

Om ontduiking van goederengeldbetaling bij uitvoer te voorkomen is in lid (!) van artikel 3 van het goederengeldreglement de bepaling opgenomen, dat bij den afvoer uit het havengebied van goederen, welke in de haven van afvoer niet aan de heffing van statistiekrecht worden onderworpen, het goederengeld volgens het tarief van de haven van afvoer verschuldigd blijft, wanneer voor die goederen een aangifte tot uitvoer wordt ingediend in een volgend haven, waar geen of een lager goederengeld wordt geheven en zij in de haven van aangifte niet aan douanetoezicht worden onttrokken.

Volgens deze redactie blijft men nu ook na latere wijziging van de bestemming der goederen in de tusschenhaven goederengeld verschuldigd volgens het in de haven van afschoep geldend tarief, tenzij in de tusschenhaven een gelijk of hooger tarief verschuldigd is en tenzij men de goederen aan douanetoezicht onttrekt, in welk geval de latere wijziging van bestemming als reëel kan worden beschouwd.

Het goederengeld wordt geheven naar den maatstaf van het brutogewicht. Echter kan door

den Directeur der B.O.W. voor een of meer soorten van goederen een andere maatstaf worden aangewezen (art. 4 van liet reglement). Het tarief van het goederengeld in een haven wordt eveneens door genoemden Directeur in overleg met de Commissie van Bijstand of, waar geen commissie aanwezig is, in overleg met het Hoofd van Westelijk Bestuur vastgesteld (art. 5 van het reglement). Voor één of meer soorten goederen kan voor een bepaalden tijdsduur geheele of gedeeltelijke ontheffing worden verleend (art. 5 lid

4) . Op grond van laatstgenoemde bepaling zijn thans enkele artikelen als cement, mais, steenkolen, tapioca-wortels, tapioca-ampas en melasse gedeeltelijk vrijgesteld. De betaling geschiedt in geld of in zegels al naar gelang het statistiekrecht, dat tegelijk met het goederengeld door den douane-ambtenaar geïnd wordt, in geld of in zegels wordt voldaan (art. 0 van het reglement).

Aan de nieuw ingevoerde heffing werd door verscheidene handelaren en firma's slechts onder protest voldaan. Zelfs werd door de Nederlandsch-Indische Gas Maatschappij en de Handel Maatschappij Amsterdam een rechterlijke beslissing omtrent de al dan niet geldigheid van de goede- rengeldordonnantie uitgelokt. Genoemde, maatschappijen beschouwden de nieuwe heffing als een verhooging op de in- en uitvoerrechten, welke dus volgens art. 153 der Indische Staatsregeling slechts bij wet had kunnen zijn vastgesteld, en achtten in ieder geval art. 3 der ordonnantie, waarbij de inwerkingtreding op 1 Januari 1928 was vastgesteld, onverbindend, aangezien geen rekening zou zijn gehouden met art. 1 (5 der Indische Comptabiliteitswet, waarin o.m. de bepaling is opgenomen, dat regelingen, strekkende tot invoering van belastingen, niet in werking treden vóórdat bij de begrooting op die invoering was gerekend. De Raad van Justitie wees de vordering van de genoemde maatschappijen toe op grond van de overweging, dat uit de ordonnantie zelve duidelijk blijkt, dat het verband tusschen de heffing en den bewezen dienst daadwerkelijk is losgelaten en de uitwerking facto neerkomt op een heffing op den in- en uitvoer (vonnis van 4 / Januari 1929, Ind. Tijdschrift van het Recht, /deel 129, blz. 71). Van dit vonnis teekende de Regeering echter hooger beroep aan.

Het Hooggerichtshof overwoog bij zijn arrest ^.*van 24 April 1930 (Ind. Tijdschrift van het Recht, deel 132, blz. 204), waarbij het vonnis van den Raad van Justitie werd vernietigd, dat op grond van de vele verschillen met het in- en uitvoerrecht — de goederengeldheffing geschiedt slechts in bepaalde met name genoemde havens, terwijl in vele ook belangrijke havens geen, goederengeld wordt geheven; de tarieven in de verschillende havens zijn onderling niet gelijk, zooals bij het in- en uitvoerrecht; het goederengeld is alleen bestemd voor de betrokken haven — de goederengeldheffing niet kon worden beschouwd als een in- en uitvoerrecht en dat integendeel uit de wordingsgeschiedenis en uit de omschrijving in art. 1 der goederengeldordonnantie duidelijk het retri- butieve karakter der heffing blijkt. Evenmin achtte het college een strijd met art. 16 der Indische Comptabiliteitswet aanwezig, daar in de Indische wetgeving, in tegenstelling met de Hol- landsche (vide art. 175 lid 2 Grondwet) geen bepalingen voorkomen, welke voorschrijven, dat be

lastingen en retributies op de <olfdje wijze moeten worden tot stand gebracht./

SECRETARIE (ALGEMEENE). (Vervolg van Dl. IIT, blz. 732). In de positie van de Algemeene Secretarie is in de jaren na 1919 in zoverre wijziging gekomen, dat het persoonlijk contact van den Landvoogd met de departementshoofden, buiten dit bureau om, voortdurend is toegenomen. De mogelijkheid van opheffing van de Algemeene Secretarie is daardoor echter niet belangrijk grooter geworden; bij de vernieuwing van de staatsinrichting van Indië toch heeft de Minister van Koloniën te kennen gegeven, dat het onvermijdelijk is, dat de Gouverneur-Generaal een eigen, wé toegerust bureau heeft, hetwelk de inkomende voorstellen „uit een algemeen staatsrechtelijk en administratief oogpunt” examineert „en den G.G. voor misgrepen behoedt” (Zie bijlagen Hand. Tweede Kamer 1923/1924, 181, 10 blz. 64). In het verslag (1920) van de „Commissie tot herziening van de Staatsinrichting van N.-I.” (zie HERZIENINGSCOMMISSIE) en in de „Proeve van een staatsregeling voor N.-I.” (1922) van de commissie-Oppenheim c.s. is daarentegen de algeheele opheffing van de Alg. Secretarie uitdrukkelijk voorgesteld.

De Algemeene Secretarie wordt niet, de algemeene secretaris en de gouvernementssecreta- rissen worden wel in de Indische Staatsregeling genoemd (artt. 16, 18, 19, 95 en 96 I. S.).

Met ingang van 1 Januari 1931 is de indeeüing van de Alg. Secretarie herzien. Er zijn thans zes afdelingen: A. Staatskundige-, B. Financiële en Economische-, C. Sociale en Juridische-,

D. Personeele Zaken, F. Archief en E. Expeditie, terwijl een afzonderlijk „Bureau voor regeerings- publicaties” is ingesteld. Dit bureau heeft in het bijzonder tot taak het redigeeren van het Verslag van Bestuur en Staat in Ned.-Indië, de voorlichting van de pers en het buitenland, het bearbeiden van encyclopaedische onderwerpen en de behandeling van de z.g. memories van overgave van bestuursambtenaren. Ten slotte is het nog te Batavia aanwezige lagere personeel (het oude bureau G) met ingang van vorengenoemd datum naar Buitenzorg overgoplaast.

VOEDINGSMIDDELEN. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 597). Het levend organisme heeft in de eerste levensperiode voor den groei en daarna voor de instandhouding van het lichaam voortdurend behoefte aan stoffen, welke de afbouw- en stofwisselingsproducten, die het lichaam in den vorm van faeces, urine, zweet, slijm en ademhalingsproducten verlaten, weer aan te vullen. Dergelijke stoffen kunnen onder den naam „voedingsstoffen” samengevat worden; daartoe behooren die voortbrengselen der natuur, hetzij van dierlijken, dan wel van plant- aardigen oorsprong, welke door het s p i j s v e r t e r i n g s o r g a n i s m e van het levend wezen zoodanig omgezet of afgebouwd kunnen worden, dat zij door het lichaam, voornamelijk door den darmwand, kunnen worden opgenomen. Bij deze stoffen behooren wel is waar in engeren zin ook nog water en lucht, doch deze beide worden in den regel niet tot de eigenlijke voedingsmiddelen gerekend. De opname van voedingsstoffen noemt men v o e d i n g .

De voedingsstoffen zijn samengesteld uit een aantal groepen van lichamen, die in verschillende hoeveelheden of in verschillende combinaties als

de bouwstoffen van deze voedingsstoffen beschouwd worden, t. w. de eiwitstoffen, de vetten, de koolhydraten of zetmeelsoorten, de voedings- zouten en de vitamines (zie aldaar), terwijl daaraan nog het ruwvezel toegevoegd kan worden, dat wel is waar niet als voedingsstof beschouwd moet worden, maar toch in een voedsel noodzakelijk schijnt te zijn om door prikkeling van den darmwand, waardoor de darmperistaltiek bevorderd wordt, een behoorlijke spijsvertering te verkrijgen.

Al deze groepen kunnen tegenwoordig, de eene beter, de andere met mindere juistheid, chemisch bepaald worden en juist deze mogelijkheid, ons door de chemie verschafft, om voedsels in hun grondbestanddeelen te ontleden, heeft de leer der voeding veel vooruit gebracht. Ten tijde van *Lavoisier* en *Liebig* was er immers op dit gebied niet veel meer bekend, dan dat een lichaam om in leven te blijven een betrekkelijk groote hoeveelheid voedsel tot zich moest nemen. Thans is de samenstelling van vrijwel alle voedingsmiddelen bekend en uit de z.g. calorische waarde, d.i. de hoeveelheid warmte (dus ook de hoeveelheid energie, die hierdoor opgewekt wordt), welke ontstaat door verbranding van een bepaalde eenheid, kan ten deele de voedingswaarde bepaald worden. Ten deele, want ook het gehalte aan de tot op heden bekende vitamines, de aanwezigheid van verschillende zouten en de mindere of meerdere hoeveelheid water leggen gewicht in de schaal bij het vaststellen van de voedingswaarde eener stof.

Het is thans mogelijk door berekening van de calorische waarde met vrij groote nauwkeurigheid na te gaan, of een voedsel kwalitatief en quantitatief al of niet voldoende zal zijn. Dit is vooral noodig bij het vaststellen van menu's voor groepen personen, die gezamenlijk van overheidswege of door werkgevers gevoed worden, zooals dit bijv. in gevangnissen, ziekenhuizen en gestichten geschiedt, en die behalve een overeenstemming met hetgeen thuis genuttigd wordt, ook een zoodanige voedingswaarde moeten bezitten, dat de voor den arbeid verbruikte energie zoo goed mogelijk wordt aangevuld. Hoe meer arbeid een lichaam verricht, des te grooter de stofwisseling en het verlies aan arbeidsvermogen en hoe rijklijker dus de aanvulling hiervan door calorieënlevrende voedingsstoffen moet zijn. Inderdaad wordt in de practijk hiermede rekening gehouden; zoo krijgen niet werkende govangenon, behalve de bijvoeding, 500 gram rijst per dag per persoon, terwijl aan de hardwerkenden, zooals steen kloppers, dagelijks 000 gram verstrekt wordt.

Wat de chemische samenstelling, liet voorkomen en het gebruik van de indische voedingsmiddelen betreft, zoo zijn het vooral behalve de reeds in het oorspronkelijk artikel genoemde personen, Quintus Bosz en Van don Burg geweest, die zich op dit gebied groote verdiensten verworven hebben.

In latere jaren werd het gehalte aan verschillende vitamines (het A-, B-, en C-vitamine) in enkele der voornaamste indische voedingsmiddelen door Jansen en Donath nagegaan. Voor zoover mogelijk zal de al of niet aanwezigheid dezer voor Nederlandsch-Indië voornaamste vitamines in het ondervolgende opgenomen worden. Het D- of antiraohitis vitamine, hoe

gewichtig ook voor de meer gematigde streken, is in de tropische landen minder belangrijk, weshalve de indische ingrediënten voornamelijk op het gehalte aan A-, B-, en C-vitamine onderzocht zijn.

Globaal en in het kort kunnen wij de voedingsstoffen in de volgende groepen indeelen:

1°. *Eiwitrijke producten*: hiertoe behooren vleesch, eieren, kaas, veelal de vitamines in ruime mate bevattend.

2°. *Vetrijke producten*: waartoe plantaardige en dierlijke vetten behooren, zooals reuzel, niervet, klapper, verschillende plantaardige oliën. In den regel komt het A-vitamine in dierlijke vetten in behoorlijke hoeveelheden voor, bijv. in levertraan, terwijl plantaardige vetten weinig of niets van dit vitamine bevatten. Dit is een der oorzaken, waarom uit plantaardige vetten en oliën bereide margarine in voedingswaarde achterstaat bij natuurboter.

3°. *Koolhydraat- (zetmeel)- rijke producten*: waartoe meelsoorten, erwten, boonen, sagoe, enz. behooren. In de met het zilvertvies verwerkte granen (rijst, maïs) komt een aanzienlijke hoeveelheid B-,vitamine voor, verder meer of minder A-vitamine, maar geen of nagenoeg geen C-vitamine. Ook de peulvruchten (niet de uit het endosperm hiervan bereide meelsoorten) bevatten een behoorlijke hoeveelheid B₂-vitamine.

4°. *Groenten*: waarvan de meeste voor een aanzienlijk deel uit water (van 70 tot ruim 90%) bestaan. Als eiwit-, vet- of koolhydraat- bron zijn deze in den regel niet dienstig in het menu, doch wel zijn vooral hun zouten en het gehalte aan 0-, soms aan A-vitamine van zeer veel belang voor een behoorlijke samenstelling van een voedsel. B₁-vitamine komt in bladgroenten niet of nagenoeg niet voor, zoodat zij als middel tegen beri-beri weinig waarde hebben. In den regel wordt dan ook voorgeschreven om naast rijst (of maïs) bij de inlandsche voeding de groenten half uit blad en half uit peulvruchten te doen bestaan.

5°. *Vruchten*: ook deze bestaan in den regel voor een zeer aanzienlijk deel uit water. Evenals groenten, moet men ook de meeste vruchten meer als bron voor vitamines beschouwen. Meestal bevatten vruchten met gekleurd vrucht- vleesch een aanmerkelijke hoeveelheid A- en C-vitamine, B-,vitamine komt hier niet of niet noemenswaard in voor.

Achtereenvolgens worden hieronder besproken de dierlijke of van diorlykon oorsprong zijnde eiwitrijke, vrotijke en koolhydraatrijke voedingsmiddelen, daarna de plantaardige eiwitrijke, vetrijke en koolhydraatrijke producten en ten slotte de groenten en de vruchten.

De inlandsche namen zijn, als daarbij geen andere aanduiding staat, maleisoh.

Dierlijke eiwitrijke producten.
Naast hetgeen omtrent vleesch reeds gezegd is in het oorspronkelijk artikel verdient vermelding: dèngdèng, in dunno plakken gesneden vleesch, dat na gekruid te zijn, in do zon gedroogd wordt. Dit product bevat, al naar het meer of minder vet is, meer of minder A-vitamine, terwijl nog een aanzienlijke hoeveelheid B₂-vitamine aanwezig is. De C-factor is echter vrijwel geheel hieruit verdwenen.

Men kan aannemen, dal het gehalte aan eiwit in vleesch en gevogelte in versohen toestand

-j- 20 % bedraagt, terwijl in het vetrijke vleesch het A-, B-, B₁-, C- en D-vitamine voorkomt. Het gehalte aan A-vitamine is in vetarm vleesch laag of ontbreekt. Lever is zeer rijk aan de in vet oplosbare vitamines A en D.

De financieele positie van den doorsnee inlander laat echter het gebruik van vleesch nauwelijks toe en het overgrootste deel krijgt het slechts op feesten (slametans).

Ook vischvleesch is een belangrijke eiwitbron, hoewel de biologische waarde hiervan lager is dan die van de dieren, die vorengenoemde producten leveren. De billijke prijs van versche zeevisch in de kuststreken en de betrekkelijk lage prijs van de gezouten gedroogde visch in de binnenlanden maakt visch in zijn verschillende voorbereidingen tot een volksvoedsel, dat in de meeste streken van den Archipel, meer dan de andere vleeschsoorten, medewerkt de eiwitten van plantaardige producten, die een lagere biologische waarde hebben dan de dierlijke, aan te vullen. Ook in de minder financieelkrachtige gezinnen wordt wat visch gekocht. Wordt dan bovendien nog vetrijke visch gebruikt, dan wordt hiermede het vetpercentage, dat met de plantaardige producten opgenomen wordt, nog wat verhoogd. Het eiwitgehalte in versche visch bedraagt gemiddeld 12—14 %, in gedroogde gezouten visch 35—38 %.

Vrij vel alle vischsoorten worden als

voedsel

gebruikt. Vooral versche zeevisch is aan spoedig bederf onderhevig. Om dit tegen te gaan wordt ze wel, na verwijdering der ingewanden, tusschen patjoeng bewaard, waardoor bederf tot zes dagen kan uitblijven. Zoetwatervissh wordt in waterdichte manden of platte open kuipjes vervoerd en levend verkocht. De bandeng, die veel in vijvers langs de kust gekweekt wordt, vindt vooral bij Chineezen aftrek. Andere veel gegeten zeevisschen zijn kakap, kemboeng, tong, inktvisschen, roggen, jonge baaien, èkor koening. De laatste soort, een koraalvisch, wordt vooral door Japanners op een bepaalde manier gevischt en met tienduizenden aangebracht, waardoor de prijs zeer laag is. Van de zoetwatervisshen worden goerami en goudvisch (ikan mas) het meest gegeten. Garnalen (oedang), krabben (kepiting) en verschillende schelpdieren worden graag gegeten, terwijl de krabben, die eieren bij zich dragen, vooral bij Chineezen veel aftrek vinden. Van garnalen en visch wordt, na droging en toevoeging van tapioca en zout, keroepoek bereid. Het eiwitgehalte in keroepoek van garnalen is lager dan dat in versche garnalen, waarin het van 14—19 % bedraagt. Van garnalen en visch wordt ook petis en trasi gemaakt, beide ingrediënten voor de rijsttafel. Petis is tot een zwarte, stijve, zalfachtige massa ingekookte bouillon hiervan, het meest gewild is die van garnalen gemaakt (petis oedang). Trasi wordt van rauwe dan wel gekookte garnalen of visch gemaakt, die na gezouten en gedroogd te zijn tot een brei gestampt worden, welke men in rolletjes of bamboekokertjes eenigen tijd laat gisten. Al naar gelang van bereiding en de zorg, die er aan besteed is, verkrijgt men verschillende soorten, die echter alle zonder uitzondering een hoogst onaangename reuk hebben. Voor het gebruik wordt trasi gepoft. Het bevat 35—38 % eiwit, vitamines konden niet aangetoond worden.

en ikan sepat een groote plaats in. Het eiwitgehalte hierin bedraagt 38—40 %. Ook hierin konden geen vitamines aangetoond worden, behoudens een klein gehalte aan A-vitamine in de vette soorten (ikan sepat).

Eiwitrijke producten van dierlijke oorsprong. Kippen- en eendeneieren, worden, zooals reeds in het oorspronkelijk artikel vermeld, veel genuttigd, de eendeneieren veelal gezouten. Vischkuit (telor troeboek) wordt gezouten en gedroogd veel gebruikt. Ook schildpadeieren worden meest gezouten. Hierin kon geen B₁₂-vitamine aangetoond worden, in telor troeboek is het gehalte hieraan gering, daarentegen in kippen- en eendeneieren belangrijk, even als dat van A-vitamine. Het eiwitgehalte in kippen- en eendeneieren bedraagt ± 12 %, dat van gedroogde, gezouten telor troeboek tot ± 31 %.

Melk, zoowel van vee van Europeesche afstamming, als van de Javaansche, Britsch-Indische, Balische koeien en den karbouw, wordt genuttigd. De veestapel in Indië is door allerlei omstandigheden veel te klein om een voldoende hoeveelheid melk te produceeren. Wel liggen in de hooger gelegen streken rond de hoofdplaatsen grootere, modern ingerichte boerderijen, maar toch w'ordt jaarlijks een zeer groot quantum melk in blik geïmporteerd en is de omzet van dit product jaarlijks stijgend. De melk der inheemsche koeien is vetrijker dan die van koeien uit gematigder streken, daarentegen is de dagelijkse melkgift belangrijk geringer.

De meeste soorten geïmporteerde blikken-melk voldoen, wat de chemische samenstelling betreft, aan de eischen, die aan goede melk gesteld mogen worden. Echter verdwijnt bij de bewerking van de melk tot het gecondenseerde product nagenoeg alle oorspronkelijk aanwezige C-vitamine, het B₁-vitamine voor een deel, zoodat gecondenseerde producten niet bruikbaar zijn voor zuigelingenvoedsel, indien niet gelijktijdig deze tekorten worden opgeheven door aanvulling met andere producten. De wijze van bewerking van de volle melk tot het gecondenseerde product beïnvloedt het vitaminegehalte verschillend, evenzoo wisselen de gehalten naar gelang de gebruikte grondstof winter- of zomer-melk was. De inheemschen gebruiken weinig melk, slechts de beter gesitueerden drinken kleine hoeveelheden in koffie en thee. Toch zou meer gebruik van melk door hen zeker aanbeveling verdienen, niet alleen als een aanvulling van het betrekkelijk eiwitarme voedsel met de melk-eiwitten, doch ook voor wat betreft de voedings-zouten.

Verder zijn vogelnestjes een zeer eiwitrijk product, doch deze worden hoofdzakelijk door de Chineezen in den vorm van een slijmerige soep gegeten. Honig (madoe), o.a. Iriapperhonig, wordt nog niet volgens bepaalde werkwijze gewonnen. Do Tuinbouwkundige Afdeling van het Dop. van Landbouw, Nijverheid en Jandel maakt in den laatsten tijd op Java propaganda voor de bestuiving van verschillende gewassen door middel van in korven gehouden bijenkolonies, waarvan de honig dan als bijproduct volgens de eischen van het imken gewonnen wordt.

Dierlijke vetrijke producten. Hiertoe behoort allereerst het vet van runderen en varkens. Het rund vleesch kan een gehalte van ± 24 % vet hebben, varkensvleesch kan ten

deele voor meer dan de helft uit vet bestaan. In den regel komt in dit dierlijk vet wel A-vitamine voor. Gemeste kippen bezitten, al naar hun toestand, meer of minder vet. Zeer vetrijk zijn do vliegende termieten (laron), die in hun eigen vot gebraden, door de inlanders gegeten worden. De gepofte koningijn vooral is een delicatess. Ook bijenlarven, in de raat gerosterd, evenals verschillende poppen en rupsen, zijn zeer vetrijk en worden gegeten.

Vetrijke producten van dierlijke oorsprong. Boter, hier en daar zelf gekarnd, wordt hoofdzakelijk in blik geïmporteerd. Vooral Australische boter vindt in den Indischen Archipel een groot afzetgebied, in veel belangrijker mate dan de uit Holland geïmporteerde soorten. De laatste jaren komen ook geregeld zendingen vriesboter op de markt, echter is de prijs daarvan nog zoo hoog, dat ze onder de luxe artikelen gerekend moet worden. De goede boter is als voedingsmiddel veel waardevoller dan de z.g. plantenboter of margarine, door het natuurlijk gehalte aan A-vitamine. Als conserveringsmiddel wordt in den regel boorzuur gebruikt, hoewel voor den export het toevoegen hiervan aan goede boters met een bepaald zoutgehalte niet noodzakelijk is. Het vetgehalte van goede boter behoort meer dan 80 % te bedragen.

In de uit volle melk vervaardigde kaas kan men een vetgehalte van ongeveer 28 % verwachten, in magere kaas ongeveer 6—7 %. Zeer belangrijke vetrijke producten zijn kippen- en eendeneieren, waarin 12—15 % vet als dooier voorkomt. Bij gezouten eieren blijft dit percentage ongeveer gelijk, bij gedroogde eieren stijgt zoowel het vet- als het eiwitgehalte. Het vetgehalte van visch is zeer verschillend en wisselt naar do soort. Zoo vindt men in gedroogde ga-boes slechts 3 %, tegen ± 14 % in gedroogde sepat. De uit visch gemaakte trasi is vanzelf vetarm, daar hiervoor de niet vette vischsoorten gebezigd worden. Ook trasi van gamalen is vetarm, daar gamalen zelf zeer weinig vet zijn. Sommige in de Indische watenen voorkomende palingen kunnen nog een aanzienlijke hoeveelheid vet bezitten. Levertraan, dat slechts als medicament tegen xerophthalmie aanwending vindt, bestaat voor bijna 100 % uit vet.

Dierlijke keoolhydraatrijke producten. Deze komen zoo goed als niet voor, althans niet in die mate, dat dierlijke producten ter wille van deze stoffen genuttigd worden. Een uitzondering zouden do verschillende keropoeck-soorten kunnen maken.

Plantaardige eitwitrijke producten. De *cerealiën* als rijst en maïs kunnen moeilijk in deze categorie opgenomen worden, aangezien hun eiwitgehalte betrekkelijk laag is, n.l. tusschen 7 on 10 %. De leguminosen daarentegen bevatten een aanzienlijke hoeveelheid van dit bestanddeel. Door een hoog watergehalte in verschen toestand hebben enkele van deze categorie een relatief laag eiwitgehalte, zooals katjang pandjang, die dan slechts 2 % eiwit oplovert. Do minder waterrijke leguminosen, zooals katjang idjo (JAV.), katjang tanah, petó (JAV.), katjang kadcló (JAV.), katjang mórah, enz. bevatten \pm van 25—30 % van deze plantaardige eiwitten, katjang kadoló wel het meest, n.l. ± 35 %; uit voedingsproeven is gebleken, dat de

eiwitten uit dit product zeer goed de eiwitte-korton in rijst aanvullen. Van deze boonensort wordt door inwerking van schimmels de tempé kadcló (JAV.) bereid. Het is gebleken dat de voedingswaarde door dit proces niet verandert. Een eventueel betere verteerbaarheid van de tempé boven die van do boonen zelf kon niet worden aangetoond. In den regel bevatten genoemde boonensorten een aanzienlijke hoeveelheid B₁- (antibèri-bèri) -vitamine; do katjang idjo is dan ook al van ouds als medicament tegen bèri-bèri toegepast. A- en C-vitamine worden in de boonensorten niet, of nagenoeg niet aan- getroffen. Onderzoekingen leerden dat, althans wat katjang idjo betreft, bij ontkiemten het B₁- vitaminegehalte terugloopt, doch de A- en C- factor worden dan door het jonge plantje gevormd. Taogó (CHIN.), de zoo veel genuttigde kiemplantjes van katjang idjo, hebben dan ook als bestrijdingsmiddel van bèri-bèri geen waarde, doch voorzien wel in groote mate in de behoefte aan A- en C-vitamine. Van deze boontjes wordt, nadat ze gekookt en fijngevreven zijn, tahoe en taokoan bereid. Uit de ontstane brij wordt het legumine neergeslagen, datj dan, in vierkante plakjes verdeeld, vaak in een afkooksel van kurkuma geel gekleurd wordt. De gekleurde stukken heeten taokoan, de witte tahoe. Uit kadeleboontjes wordt ketjap of soja bereid, wat nog slechts 7 % eiwit bevat. Een ander product is taotjo, dat door schimmelwerking uit deze boonensort verkregen wordt. Het bevat, evenals tahoe en taokoan van 12—30 % eiwit. Als eiwitbron komen verder nog verschillende bla- dersoorten in aanmerking, zoo hebben waloe- bladeren, welke in de sajoer gebruikt worden en zeer goed verteerbaar zijn, een eiwitgehalte van ± 25 %. Ook verschillende noten, als kanari en kemiri, zijn eiwitrijk. Als eiwitbron komende verschillende vruchten on groenten niet in aanmerking.

Plantaardige vetrijke producten. Ook hieronder zijn de cerealiën geenszins te rangschikken, aangezien het vetgehalte in enkele gevallen niet meer dan 5 % bedraagt. Evenmin komen als vetaanvulling de bladgroenten, knollen en vruchten in aanmerking, daarentegen wel enkele leguminosen, zooals katjang kadelé en katjang tanah, welke zeer vetrijk zijn (resp. ± 17 on ± 50 %). Ook do boongkil (perskoeken) van katjang tanah bevat, niettegenstaande door persen het grootste deel van hot vet verwijderd is, nog ± 20 % van dit bestanddeel. Deze boeng- kil vindt aanwending bij de bereiding van tempé kadcló, waarin ze in oen verhouding van 1 : 1 voorkomt, in de goedkoopere soorten wel eens 4 dcelon boongkil op 1 deel kadeleboontjes. De vetrijkste plantaardige producten zijn wel verschillende notensoortón, zooals klapper, kanari, en kemiri, enevens de daaruit verkregen oliën on resteerendo perskoeken. Klapperolie bestaat voor 99 % uit vet. Palmitolie wordt meestal als zoodanig niet gebruikt, doch soms in Europa tot margarine verwerkt. Op Borneo wordt teng- kawanet bij do bereiding van spijzen gebruikt. Evonzoo vindt bassia olie, nadat ze goed verhit is geweest (waarschijnlijk ter verwijdering van blauwzuur), als braadolie aanwending.

Wat het vitaminegehalto dezer plantaardige vetrijke producten betreft, zoo ontbreken in de leguminosen do A- en C-factor geheel of zoo

goed als geheel. In klapper wordt een kleine hoeveelheid A- en B₁-vitamine gevonden, even- | zoo in de koud geperste olie. hieruit. Eigenaardig | is, dat in palrapitolie geen A-vitamine werd aangetroffen, daarentegen wel, zij het dan ook in kleine hoeveelheden, in de olie van een pitlooze variëteit. Alle vetrijke producten, de oliën bovenal, hebben een hooge z.g. calorische waarde. Wat de producten dus in het gehalte aan eiwitten, koolhydraat, voedingszouten en vitamines tekort schieten, wordt in onze voeding weer vergoed door verhooging der „warmte-waarde” van ons voedsel, waaruit het lichaam de beno- digde hoeveelheden arbeidsvermogen, energie en warmte moet putten. Dit verklaart ook het groote gebruik, dat de bevolking maakt van klapperolie en santen (klappermelk, verkregen door het uitpersen met wat water van het fijn- geraspte klappervleesch), dat ook nog een vrij aanzienlijk percentage vet bevat.

Plantaardige koolhydraatrijke producten. Onder koolhydraten rekent men zetmeel, suikers en zetmeelachtige lichamen, welke geen stikstof bevatten. In het plantenrijk komen verschillende stoffen voor, waarin de suikers aan andere lichamen gebonden zijn, de z.g. glucosiden, waarvan sommige giftig zijn, doch meestal door een bepaalde behandeling, zooals afschillen, verhitten, koken of uitlogen met water, uit het voedingsmiddel verwijderd kunnen worden. De koolhydraten worden in ons lichaam door enzymen (organische katalysatoren) gesplitst in lagere suikers als glucose, fructose, enz., welke door den darmwand defundeerd, in de bloedbaan terecht komen.

De cerealiën, als rijst, maïs, tarwe, gerst, haver enz. zijn zeer koolhydraatrijk.

Rijst is een der hoofdvoedsels in den Archipel. Op Java wordt vooral in de Westelijke provincie uitsluitend rijst als hoofdbestanddeel van het menu gebruikt; in Midden Java treft men in verschillende streken maïs als hoofdvoedsel en in weer andere worden rijst en maïs gemengd genuttigd. Onontbolsterde rijst, ga ba (JAV.), kan mits goed opgeschuurd, jaren lang bewaard worden, zonder dat voedingswaarde en het vitamine gehalte achteruit gaan. Bij voorzichtige ontbolstering, hetzij machinaal dan wel door stampen, ontstaat de zilvervriesrijst, welke al naar de soort rood of geelwit gekleurd is. Bij verdere verwerking tot tafelryst wordt het zil- vervliesje benevens het kiempje verwijderd. Nu bevatten juist dit zilvervliesje (pericarp) en het kiempje, zooals Eijkman in 189b aantoonde, het in den korrel aanwezige B₁-vitamine, terwijl in het kiempje verder nog het grootste deel van het toch al in zoo geringe mate in cerealiën aanwezige vet ge-localiseerd is, evenals het A-vitamine. Bij het afslippen worden bovendien nog het overgrootste gedeelte der voedingszouten verwijderd. Het laat zich begrijpen, dat door dit proces de voedingswaarde van rijst sterk achteruit gaat. De kampongbevolking der groote steden, die bijna altijd witte rijst gebruikt, zal dus, indien niet door een juiste bijvoeding de ontbrekende factoren aangevuld worden, veel eerder bloot staan aan het krijgen van bèri-bèri dan de désa bevolking, die haar rijst zelf stampt en een aanzienlijk deel van het zilvervlies spaart.

Rijst heeft een laag eiwitpercentage, doch

deze proteïnstoffen zijn biologisch zeer hoogwaardig, in welk feit men een verklaring kan vinden voor het betrekkelijk laag eiwitgehalte in het voedsel, waarmee rijsteters kunnen volstaan. Van die van alle cerealiën komen de rijst- eiwitten nog het meest overeen met die van dierlijken oorsprong. Ook het vetgehalte is laag en in de geheel afgeslepen rijst nihil, aangezien de kiempjes, waarin het vet hoofdzakelijk ge-locali- seerd is, verwijderd zijn. Behalve van het stand punt der vitamineleer bezien is dus afgeslepen rijst, ook wat het gehalte aan eiwit, vet en voedingszouten betreft, ver in de minderheid vergeleken bij zilvervriesrijst. Dat- er niet meer zilvervriesrijst genuttigd wordt, komt ten deele door valsche schaanthe (ze ziet er ook niet zoo smakelijk uit als witte afgeslepen rijst), maar ook doordat ze bij bewaren betrekkelijk snel den goeden smaak verliest, muf wordt. De wijze van stoomen, koken en wasschen oefent veel invloed uit op het vitaminegehalte van de rijst. Zoo worden deze stoffen door langdurig wasschen en weggooien van het kookwater voor een groot gedeelte verwijderd.

Maïs wordt op Java voornamelijk in de hooger gelegen bergdésa's van Midden Java, op het Tenggergebergte, rond Blitar en Probolinggo genuttigd, terwijl op Madoera de maïs in den regel met zilvervries rijst vermengd wordt. Op Java wordt de maïs hoofdzakelijk op twee manieren bereid, de „rempahan”- en de „gebogan”- methode, welke uit een oogpunt van vitamine- en zoutenvoor-iening respectievelijk de slechte en goede methode zijn. Bij de gebogan-methode worden jonge, zachte korrels tot grove stukken gestampt, waarbij de vliesjes vrijkomen en weggewand worden. Het grofkorrelige meel- wordt direct gestoomd en gegeten. Volgens de rempahan-methode, de slechte bereidingswijze, wordt de harde, opgeschuurde, droge maïs bewerkt. De hoornachtige korrels worden gestampt de vliesjes weggewand, en de overblijvende stukken minstens 24 uur doch meestal 3 X 24- uur, in telkens vcrverscht, soms ook stroomend water geweekt, daarna tot meel gestampt en dan als rijst gestoomd. In dit meel komt nog minder B₁-vitamine voor dan in witte tafelryst.

Op Madoera bereidt men de maïs op een juiste methode, welke op Java, in streken waar zich Madoereezen gevestigd hebben (op het Tenggergebergte en rond Poddjon), overgonomon is. De maïs wordt gekneusd in een steenen molentje en daarna gewand, waarbij de vliesjes (tormpi) verwijderd en de beras djagoeng, de grovere hoornachtige stukken en de dedek, bestaande uit de kiempjes en zaadhuidjes, van elkaar gescheiden worden. De dedek vormt van een der dagelijkse maaltijden het hoofdbestanddeel, terwijl de beras djagoeng, al naar gelang der welgesteldheid, met meer of minder zilvervriesrijst vermengd gegeten wordt. Volgens deze Madoe- reesche bewerkingswijze gaat dus niets verloren door uitlooting, terwijl practisch de gheele korrel gegeten wordt. Door haar smaak is de Madoereesche maïs duurder en gewilder dan andere soorten.

Het A-vitamine komt in de gekleurde maïs- soorten wel voor, in de witte zoo goed als niet. Het B₁-vitamine komt in behoorlijke hoevee- heden voor in de kiempjes en zaadhuidjes, min

der in het endosperm. terwijl het maïsmeel vrijwel geheel vitaminedoos is.

Het derde hoofd voedsel, de sagoe, dat vooral in de Molukken een belangrijk deel van het menu uitmaakt, is een voedingsproduct, dat vele tekorten heeft. Zoo zijn eiwitten en vetten praktisch afwezig en bestaat het product feitelijk alleen uit koolhydraten (zetmeel) en wat voedingszouten. Door de behandeling met water om een mooi wit product te krijgen wordt echter het grootste deel van deze zouten, evenals de geheel onvoldoende hoeveelheden vitamine, die praktisch op nul gesteld kunnen worden, weggewassen. Bij gebruik van sagoe moet dus een uitstekende bijvoeding genoten worden en juist deze bijvoeding laat in hooger genoemde streken meestal veel te wenschen over. In den regel wordt naast sagoe verse of gedroogde visch gegeten en men spreekt dan ook van het „sagoe-visch dieet”. Gaan de sagoekloppers naar kleine eilanden, dan nemen zij in hun kleine prauwtjes geen proviand mee en leven gedurende het sagoekloppen van het gewonnen product. Zoodra zij zich ziek beginnen te voelen, vertrekken zij weer naar hun kampoeng en genezen de beginnende bèri-bèri en de bezwaren van een éézijdige koolhydraatrijke, doch eiwitarme voeding door het gebruik van kanarinoten en visch, waarbij de visch als eiwit- en de kanarinoten als B₁-vitaminebron dienst doen.

In djawawoet, dat wel is waar niet voor menselijke voeding gebruikt wordt, werd het grootste gehalte aan B₁-vitamine, dat tot heden in Indische producten gevonden werd, vastgesteld. Dit product wordt in hoofdzaak voor vogelvoer gebruikt.

G r o e n t e n . Deze voedingsmiddelen zijn moeilijk in de bovengenoemde groepen op te nemen, aangezien de meeste groenten noch vet-, noch eiwit-, noch koolhydraatrijk zijn, derhalve een laag percentage aan vaste bestanddeelen bezitten en zeer waterrijk zijn. Het vochtgehalte bedraagt in den regel 70—90 %. Zooals in den aanhang van dit artikel onder 4 genoemd, moeten de bladgroenten in het menu opgenomen worden wegens hun hoog gehalte aan C-vitamine, de anti-scorbut (scheurbuik)-factor en in verschillende gevallen ook door de aanwezigheid van min of meer groote hoeveelheden A-vitamine. Nu als vrijwel vaststaand wordt aangenomen, dat enkele (niet alle) carotinoiden (planten- kleurstoffen), zooals de beide Eulers en Karrer vonden, in nauw verband staan met het A-vitamine, is het niet meer zoo onbegrijpelijk, dat in den regel in producten met goed gekleurd vruchtvleesch of goed gekleurde bladeren meer A-vitamine wordt aangetroffen dan in de ongekleurde variëteiten. In geel en oranje gekleurde maïs, evenals in de gemengd gekleurde (polèng) wordt een behoorlijke hoeveelheid van dezen anti-xerophthalmie factor gevonden, in de witte soorten is deze hoeveelheid gelijk nul of althans zoo gering, dat witte maïs zonder eenige bewerking te hebben ondergaan, reeds als standaard voedsel voor A-vitamine vrije diëten gebruikt kan worden. Ook bij do rood, oranje-rood of geel gekleurde batatensoorten en de witte of zwakpaars gekleurde variëteiten is dit verschil aangetoond. De verhoudingen schijnen, wat het C-vitamine betreft, ongeveer gelijk te zijn als bij het A-vitamine. Zoo wordt bijvoorbeeld

in groene kool wel, in witte kool nauwelijks C-vitamine aangetroffen.

Doch niet alleen als A- en G₁-vitaminebron zijn de groenten in de voeding van zeer groote beteekenis, maar ook door hun hoog gehalte aan voedingszouten. De cerealiëvoeding, waarin rijst, maïs of sagoe dus hoofdbestanddeel zijn, lijdt aan een tekort aan voedingszouten, waarvan deaanvulling door groenten moet geschieden. Is het zoutgehalte in bladgroenten, berekend op droge stof, ongeveer 10—13 %, in rijst, maïsmeel en sagoe bedraagt dit in den regel nog geen 1 %. In de praktijk zien wij dan ook zelden een dezer hoofdvoedingsmiddelen gebruiken zonder dat ook sajoe, meest bestaande uit ten deele bladgroenten (A- en C-vitamine, voedingszouten) en ten deele peulvruchten (B₁-vitamine) gegeten wordt.

Als groente worden vrijwel alle planten, soms ook hun bloemen, wortels en knollen genuttigd, ook die, welke wij met den naam onkruid zouden bestempelen. Enkele, waarvan het gebruik als zoodanig schadelijk voor de gezondheid is, ondergaan eerst een bewerking door schillen, koken of uitwassen. Ochse behandelt in zijn werk „De Indische Groenten” niet minder dan 450 planten, welke alle als groente genuttigd worden. Het Analyse Laboratorium te Buitenvoorsburg is bezig van al deze soorten de analyses te verrichten. Enkele planten bleken reeds een aanzienlijk eiwitgehalte te bevatten, o.a. waloe-bladeren (di 25 %). Bij misoogst van de hoofdvoedingsmiddelen kan deze snelgroeijende plant in de geteisterde streken als eiwitbron dienst doen. Als weinig vitaminebevattende mogen de veel genuttigde laboo ajer, tórong sajoe en lobak genoemd worden. Do gekleurde laboe- en tórong-soorten als laboe parang, laboe siam, tórong labab zijn in dit opzicht weer veel beter.

Wat de vruchten betreft, zoo geldt hiervoor in het algemeen hetzelfde als voor de groenten, met uitzondering wat het gehalte aan voedingszouten aangaat. Deze komen hierin in niet veel hooger percentage voor dan in andere voedingsstoffen. Ook bij de Indische vruchten werd het parallel gaan van kleurstoffen en A- en C-vitamine geconstateerd. Ryk aan A-vitamine zijn bijvoorbeeld pisang ambon en pisang radja, gele doerian, nangka, papaja, djeroek dalima en andere djeroeksoorten met gekleurd vruchtvleesch, advocaat en sawoh manila; geen of slechts weinig A-vitamine werd aangetroffen in witte doerian, salak, djeroek nipis, djamboe ajer, djamboe bol, manggistan, ramboetan, doekoe, zuurzak. Hot gehalte aan B₁-vitamine in vruchten is meestal zeer gering of praktisch nul. Een weinig van dit vitamine werd aangetroffen in de pisangsoorten en papaja; in de meeste gevallen, o.a. in gele en witte doerian, werd niets gevonden. Wat het C-vitamine betreft, zoo werd reeds gevonden, dat dit in zeer belangrijke mate voorkomt in tomaten, zelfs, hoewel in veel minder groote hoeveelheid, in tomatensaus uit blik of glas, mits gesteriliseerd bij uitsluiting van lucht. Ook in verschillende djeroeksoorten, zooals djeroek manis en djeroek dalima, werd deze accessoire stof in belangrijke mate aangetroffen. Hoewel het C-vitaminegehalte in pisangsoorten niet bijzonder groot is, moeten deze vruchten, doordat ze betrekkelijk goedkoop en overal verkrijgbaar zijn en bovendien vrij veel genuttigd

worden, toch nog tot de C-vitamine bronnen gerekend worden. Als aanvulling bij de kunstmatige melkvoeding van zuigelingen en kleine kinderen met blikkenmelk is pisang te gebruiken; wellicht is het dagelijks gebruik van wat dje-roeksap van gekleurde djerooks of tomatensap hiervoor nog meer aan te raden.

Wat de vruchten betreft, zoo bevatten deze meer of minder organische zuren, als citroeu- zuur, appelzuur, wijnsteenzuur, welke de spijsvertering bevorderen.

Wasschen, koken en stoomen heeft invloed op het gehalte aan vitamines en voedingszouten der voedingsmiddelen. Wel is waar wordt in den regel door koken of stoomen de verteerbaarheid der producten verhoogd, zooals bij vleesch, aardappelen en rijst; zeer waarschijnlijk doordat ten gevolge van deze bewerkingen de cellulose- hulzen en celhuidjes barsten, waardoor de spijs- verteringssappen gemakkelijker kunnen inwerken. Dit verklaart ook waarom bijvoorbeeld het Bj-vitaminegehalte in gekookt vleesch of gekookte aardappelen schijnbaar grooter is dan in deze producten in rauwen toestand.

Door wasschen kunnen een deel der voedingszouten in oplossing gaan en met het waschwater verwijderd worden. Ook de wateroplosbare vitamines Bj, B. en C kunnen op deze wijze ten deele verdwijnen. Verschillende monsters half-afgeslepen zilvervliesrijst, welke in ongewassen staat profocogels tegen polyneuritis beschermden, deden dit na wasschen op de gebruikelijke inlandsche manier niet meer. Hetzelfde geschiedt bij koken en stoomen; ook hier komt een deel der voedingszouten en vitamines in het kook- of stoomwater terecht, zoodat men dus goed doet het kookwater zooveel mogelijk in te dampen en te behouden.

Kookhitte heeft op den A-factor den minsten invloed, daarentegen kan het B,-vitamine, afhankelijk van temperatuur en tijdsduur, door koken belangrijk achteruit gaan. Koken onder druk, waarbij de temperatuur tot boven 100°C. komt, is zeer nadelig voor het behoud van dit vitamine. Het gevoeligst voor kookhitte bij aanwezigheid van lucht is het C-vitamine, zoodat bij koken van groenten minstens de helft van dezen factor verloren gaat; in vruchten schijnt dit verlies wat geringer te zijn. Vandaar dat het gebruik van rauwe groenten en vruchten, zooals sla, tomaat, als C-vitamine aanvulling zeer belangrijk is.

Het gebruik van zuren en alkali voor het gemakkelijker gaar koken of om de producten een mooie kleur te geven, gaat ten koste van het B,- en C-vitamine. Afkoeling tot ± 0°C. (vries- kamerartikelen) schaadt niet. Verschillende producten als aardappelen, knollen en vruchten, ook rijst in den bolster (gaba) kunnen, mits goed bewaard, langen tijd hunne voedingswaarde behouden.

Het verdient aanbeveling van de groenten ongeveer in gelijke verhouding bladgroenten (A- en C-vitamine) en peulvruchten (B,- en B₂- vitamine) te nuttigen.

De voeding zij zoo gevarieerd mogelijk, terwijl de onderlinge verhouding van eiwit, vet en koolhydraat ongeveer als 1 : 1 : 4 moet zijn, waarbij gekleurde producten boven ongekleurde de voorkeur verdienen.

Literatuur: V. d. Burg: De voeding in Neder-

landsch-Indie; Bulletin No. 46 van het Koloniaal Museum te Haarlem; Indische Voedingsmiddelen; König, Chemie der menschlichen Nahrungs- und Genussmittel; Hcyne, De nuttige planten van Nederlandsch-Indie; Ochse, Indische groenten; Ochse, Indische vruchten; Donath, „Landbouw”, jaargang V, blz. 009 en 905; jaargang VI, blz. 90, waarin een samenvatting te vinden is van de onderzoekingen over vitamines in Indische voedingsmiddelen; Donath, Opmerkingen over de Inheemsche voeding, Redo Ba-tavia 1931.

W. F. D^a
BOEDI OETOMO (Vervolg van Dl. I, blz. 3[^]1).
Deelneming aan politieke actie. Had de arbeid van Boedi Oetomo zich aanvankelijk bepaald tot sociaal-cultureel terrein, in 1917 begon een periode van politieke werkzaamheid, toen het hoofdbestuur deelnam aan de ingezette propaganda voor een Inlandsche militia. In B.O.'s kringen werd een zoodanige instelling bepleit met het oog op de daarvan voor de bevolking te verwachten indirecte voordeelen, z.a. bevordering van lichamelijke ontwikkeling en van het zelfbewustzijn, alsook opheffing van hare maatschappelijke positie. In de deputatie van het comité „Indie Weerbaar”, welke in Januari 1917 een motie aan de Koningin aanbood, houdende de uitspraak dat het een levensbelang was om Nederlandsch-Indië tijdig en afdoende, zoo ter zee als te land, in staat van weerbaarheid te brengen, was B.O. vertegenwoordigd door M. Ng. Dwidjosewojo.

Was de vereeniging door aan deze actie mede te doen, in afwijking van haar opzet, op politiek terrein gekomen, de naderende opening van den Volksraad deed B.O. in 1917 besluiten deel te nemen aan de verkiezingen voor dat vertegenwoordigend college. Volgens de beginselverklaring en het partijprogramma van dat jaar zou B.O. streven naar de totstandkoming van een parlementairen regeringsvorm in nationalen geest voorts naar het wegnemen, door een nationale wetgeving, van de maatschappelijke oorzaken der ongelijkheid in de ontwikkelingsmogelijkheden van het volk; op godsdienstig gebied naar handhaving van den Islam zonder inbreuk te maken op de godsdienstvrijheid. Toen als reflex op de politieke gebeurtenissen in November 1918 een „Radical Concentratie” (zie aldaar) tot stand kwam, sloot B.O.'s vertegenwoordiger in den Volksraad, M. Ng. Dwidjosewojo, zich daarbij aan. In genoemde radicale organisatie, die stelling nam tegenover het Gouvernement, werd B.O.'s vertegenwoordiger echter veel meer aangemerkt als belangstellend toeschouwer dan als daadwerkelijk deelnemer. Weldra bleek dat de groote meerderheid der leden zich met het programma der „Radical Concentratie” niet kon vereenigen, daar het te revolutionair-socialistisch werd geacht.

Wenschte B.O. tot dusver aangemerkt te worden als vertegenwoordigster van de Javaan- sche aristocratie van afkomst en intellect, in een vergadering, op 20—28 September 1919 te Semarang gehouden, werd aan de afdeelingen der vereeniging de bevoegdheid gegeven om door vorming van locale kringen in contact te komen met de breede massa der bevolking. Op het Bonds- congres, dat van 9—12 October 1920 te Jogja bijeenkwam, werd dit punt opnieuw ter sprake gebracht. Niet alleen werd contact met het volk

wenschelijk geacht om zich zelf voor den politieelen strijd te sterken, doch ook wijl het intellectueel volksdeel, door de duurte dier tijden gedrukt, van alle zijden met politieke leuzen werd bestormd en daardoor van den rechten weg dreigde af te raken. De propaganda onder de bevolking had tot resultaat, dat het — in den loop der jaren sterk teruggelopen — aantal leden weer toenam tot ongeveer 2000 en het aantal afdelingen tot ruim 80, w.o. 14 voor militairen. De pers-organen droegen het hunne bij tot versterking van de propaganda. Te Jogja werd uitgegeven „Boedi Oetomo” in Javaansche, Maleische en Nederlandsche editie; voor hét volksonderricht was „Goeroe Desa” bestemd, terwijl het Solosche blad „Darmo Kondo” steeds groote belangstelling betoonde en ook opwekte voor B.O.’s streven.

Intusschen was de toenemende invloed van vooruitstrevende jongeren oorzaak, dat de politieke inzichten van B.O.’s hoofdbestuur zich verscherpten. Zij kwamen o.a. tot uiting in de algemeene Bondsvergadering, welke gedurende de Kerstdagen van 1921 te Solo werd belegd, toen de voorzitter van het hoofdbestuur, R. M.A. Woerjaningrat — in 1916 na R. M. A. Soerjo Soeparto als zoodanig opgetreden —, o.m. wees op de gebeurtenissen na het einde van den wereldoorlog, op de onrust allerwegen en op het streven naar zelfstandigheid in Arabië, Ierland en Britsch-Indië. Door zich op politiek terrein te begeven, was B.O.’s actie drieledig geworden, n.l. bevordering van het onderwijs, verkrijging van medezeggenschap in het bestuur van het eigen land en behartiging van economische en agrarische volksbelangen. Een motie werd toen aangenomen, waarbij o.m. de wensch werd te kennen gegeven, dat alle vertegenwoordigende lichamen voor minstens de helft uit Inlanders zouden bestaan. Op dit congres trad de heer Woerjaningrat uit het hoofdbestuur; het voorzitterschap werd waargenomen door Pangóran Hadiwidjojo.

Als gevolg van het onbesuisd optreden van conige jongeren werd de vereeniging, bij het uitbreken van een wijdvertakte staking bij de Gouvernements pandhuizen in het begin van 1922, in een politiek avontuur betrokken, toen het hoofdbestuur openlijk zijn sympathie betuigde met de stakende pandhuisbeamten, met communisten deelnam aan protestvergaderingen en een steun-comité oprichtte. Niet lang daarna werd deze actie door B.O.’s hoofdbestuur betreurd. Toch had de vooral door het Semarangsch bestuurslid R. Soctopo gevoerde agitatie de publieke aandacht getrokken.

Toen een jaar later Boedi Oetomo zich aansloot bij do z.g. „autonomio-beweging” — een door verschillende comité’s ingezette protestactie o.a. wegens het niet overnemen door het Opporbestuur van de voorstellen der Ilcrzie- ningscommissie- 1918 tot vaststelling van een geheel nieuwe Staatsregeling voor Indië —, waaraan ook door do Indische Communistische Partij werd deelgenomen, ontstond twijfel aan do loyaliteit der vroomingsleiding. In verband met eenigo opmerkingen te dien aanzien in den Volksraad deed de Regeering in dit College verklaren, dat de verworping, die sommigen in do organisatie meenden te moeten constateeren, in werkelijkheid slechts bestond uit woorden en daden van enkelen, dió door de vereeniging niet

werden gerugsteund (Handelingen Volksraad 26 Juni 1922, blz. 455).

Intusschen bleef B.O.’s politieke actie zich in linksche richting bewegen. Dit bleek eeniger- mate uit een buitengewone Bondsvergadering, welke, na propagandistische actie in het ver- eenigingsorgaan, op 4—5 November 1922 te Jogja bijeenkwam ter bespreking van de voorgenomen herziening van het toen nog van kracht zijnd Regeerings-Reglement, van de kiesrechts- regeling, do bevoegdheden der Kroon ten opzichte van Indië, de rechten van den Volksraad, enz. Verklaard werd na uitvoerige gedachtenwisseling, dat B.O. niet mede de verantwoordelijkheid durfde dragen voor de gevolgen van eventueele doorvoering van de voorgenomen hervormingen.

Toen een week later een nieuwe Radicale Concentratie zich vormde als „Communistisch- socialistisch- nationalistisch blok”, als eenheidsfront, welks macht aan de Regeering vrees zou moeten inboezemen, maakte ook B.O. deel uit van deze organisatie. In het vereenigingsorgaan verklaarde het hoofdbestuur, dat tot de aansluiting was besloten „omdat de reactie zoo hevig was geworden”; de toegetreden vereenigingen bleven echter haar zelfstandigheid behouden. Deze vorm van samenwerking kon geen bevrediging brengen; weldra was B.O. weer op zich zelf aangewezen.

Periode van besluiteloosheid.
Toen de politieke agitatie geluwd was, kon B.O.’s bestuur weer aandacht schenken aan de Javaansche cultuur, m.n. aan de belangen van het volksonderwijs, welke in het gedrang dreigden te geraken door eenige bezuinigingsmaatregelen der Regeering. In B.O.’s kringen werd het denkbeeld geopperd om zelfstandig de verbreiding van kennis en scholing ter hand te nemen, desnoods mot behulp van leerkrachten, uit Britsch- Indië te betrekken. In verband hiermede werd het plan geopperd om eenige personen daarheen af te vaardigen ten einde de nationalistische beweging aldaar van nabij te leeren kennen, alsmede het onderwijs en de filosofie te bestu- deeren.

De door Gandhi met kracht ingezette non- coöperation- beweging (1920—*22) had ook in B.O.’s kringen de aandacht getrokken.

In do Bondsvergadering van 30 Maart — 2 April 1923 te Jogja werd de politieke idee der nori- coöperation, van principieele weigering van elke samenwerking mot do Regeering en hare organen, door do jongeren aangeprezen in verband mot het huns inziens teleurstellend aspect der nieuwe Indische staatsregeling. Na lang debat wist hot hoofdbestuur echter gedaan to krijgen, dat hot denkbeeld werd afgewozen.

Toen do spoorwegstaking in Mei 1923 de In- landsche samenleving in beroering bracht, heerschte er een geest van neerslachtigheid in Boedi Oetomo. De gematigden hadden de overhand in do vereeniging; zy hadden weinig zin om zich met hot conflict te bemoeien. In den Volksraad word in Juni d.a.v. do spoorwegstaking door B.O.’s vertegenwoordigers, de hooron Dwidjo- sewojo onSootatmo Soeriokoosoomo, veroordeeld, al protesteerden zij tegen de strenge maatregelen ten aanzien van de stakers genomen.

Meer succos dan de propaganda voor de Gandhiistische non-coöperatie-idee had die voor de nationaal- paedagogische beginselen van Ra-

bindranath Tagory Deze waren in hoofdzaak op Java toegepast op de „Taman Siswo”-school van R. >L Soewardi Soerjaningrat te Jogja, waar nauw verband wordt gelegd tusschen het onderwijs en de eigen sociale en nationale sfeer (zie „Taman Siswo” door R. M. H. Soemar ta in Tropisch Nederland, 4 Juni 1928). Van een op nationaal-cultureelen grondslag in te richten onderwijs-systeem, dat voorkomt dat het In-landsch kind vervreemd raakt van gezin en samenleving, verwachtte Boedi Oetomo groot succes voor de ontwikkeling van het Javaansoh nationalisme. Verwickelingen in eigen kring waren, nevens geldelijke bezwaren, echter oorzaak dat van afvaardiging van eenige bestuursleden naar Britsch-indië ter bestudeering van de nationale beweging, ook van die op onderwijsgebied, moest worden afgezien.

Intusschen bleek, dat verscheidene intellectueelen, die bij Boedi Oetomo waren aangesloten, zich niet langer konden vereenigen met de door het hoofdbestuur voorgestane uitbreiding der organisatie tot het volk. Onder leiding van Dr. Batiman Wirjosandjojo besloot, eind 1923, een groep van Soerabajasche leden van B.O. en ook van Barèkat Islam een „Bond van Intellectueelen” op te richten, een organisatie van „verdicht Javanisme”, waaruit de weinige leiders van het volk zouden voortkomen, die weten te handelen en de velen zouden vervangen, die thans praat-ten.

De uittrekking, als gevolg dier actie, van bijna alle intellectueelen uit Boedi Oetomo bracht groote neerslachtigheid teweeg in de vereenigingskringen, hetgeen o.m. bleek uit de stemming op het Bondscongres, dat eind Juni 1924 te Solo werd gehouden. Ten congresse werd een urgentie-program aanvaard, volgens hetwelk vóór alles de oprichting zou worden bevorderd van nationale scholen, dans- en muziekclubs, toneel-cursussen en padvinderijen. Op staatkundig gebied zou gestreefd worden naar verbetering van het kiesstelsel voor de vertegenwoordigende lichamen, opdat de bevolking medezeggenschap en vertegenwoordiging naar zielental zou kunnen verkrijgen. Voorts werd de noodzakelijkheid bepleit van de instelling van desaradn, van verbetering in de rechtspraak door landgerechten, van vaststelling eener regeling betreffende minimum-loonen en maximum-arbeidsduur, van afschaffing der poenale sanctie en van invoering eener Inlandsche militie.

De neerslachtige stemming in B.O.'s bestuur en zijn voortdurende besluiteloosheid leidden tot ernstige verdeeldheid in de vereeniging. Als gevolg van communistische propaganda in de volksbeweging was in eenige kringen van Boedi Oetomo een strooming ontstaan, gericht op ontwikkeling van grooter politieke activiteit. Op het Bondscongres, dat van 10—12 April 1925 te Sojo plaats vond, kwam deze strooming tot openbaring, toen critiek werd geoeffend op de houding van B.O.'s hoofdbestuur, dat te veel aandacht zou hebben gewijd aan Javaansch-cultureel vraagstukken en te weinig aan politieke problemen. Hiertegen werd aangevoerd, dat elke door B.O. ondernomen politieke actie mislukt was en dat daarom besloten was zich in hoofdzaak te bepalen tot cultureel terrein, m. n. tot dat van het nationaal volksonderwijs.

Bij de verkiezing van een nieuw hoofdbestuur

bleek, dat de zittende leden zich niet herkiesbaar stelden. Tot voorzitter werd daarop verkozen R. Slamet, controleur bij den pandhuisdienst, lid van den gemeenteraad te Semarang. Het nieuwe hoofdbestuur zou zich thans meer aan de politiek wijden. De zetel der vereeniging werd naar Semarang verplaatst. Aan B.O.'s vertegenwoordiger in den Volksraad werd in October 1925 schriftelijk te kennen gegeven, dat de vereeniging hem niet meer als haar vertegenwoordiger in dat college wenschte te beschouwen. Deze aanschrijving gaf den heer Dwidjosewojo aanleiding om in den Volksraad (Handelingen 71 en 20 Nov. en 19 Dec. 1925) het standpunt zijner vereeniging en zijn houding daartegenover uiteen te zetten.

De Regeeringsmaatregelen, getroffen tegen de gedurende de tweede helft van 1925 uitgebroken stakingen in industrie- en havenbedrijven te Soerabaja en Semarang, brachten ook in de kringen van Boedi Oetomo eenige beroering teweeg, met het gevolg, dat weldra propaganda werd gemaakt voor non-coöperatie ten aanzien van de Overheid.

Op het te Solo in het begin van April 1920 gehouden Bondscongres werden prae-adviezen in behandeling genomen, welke aanvaarding van dat politiek standpunt bepleitten, alsmede een aansporing inhielden om 's Lands dienst te verlaten en in vrije beroepen over te gaan. Na uitvoerige discussies werd een motie aangenomen waarbij besloten werd dat B.O. als vereeniging niet langer zou deelnemen aan staatkundige werkzaamheid, doch zich bepalen zou tot haar sociale taak, het aan de leden individueel overlatend om desgewenscht deel uit te maken van openbare lichamen.

Op hetzelfde congres waren echter ook andere vooraanstaande leden aan het woord. Tusschen de oude gematigde en de nieuwe extremistische richting had een sterke middengroep zich gevormd, die van non-coöperatie niet weten wilde, doch voorshands evenmin heil zag in kunstmatige politieke opheffing van het Javaansche volk. Deze had zich onder leiding van den oud-Regent van Japara. R. M. A. Adipati Koesoemo Oetojo, lid van den Volksraad, tot taak gesteld de bevolking op te heffen door de individueele activiteit in economische richting te bevorderen. In een tweetal prae-adviezen aan het congres, betreffende de Javaansche désa en over economische mogelijkheden voor het Javaansche volk, zette de leider dier groep zijn denkbeelden uiteen, inzonderheid ten aanzien van zijn voorkeur voor het individueel bezitsrecht op den grond, ,

Dank zij den invloed van deze economisch-politieke strooming werd het „non-coöperatie” besluit in Juni van hetzelfde jaar in een te Jogja— gehouden conferentie herroepen, met het gevolg dat drie leden uit het hoofdbestuur traden. In een gedurende de Kerstdagen van 1926 belegde besloten vergadering werd een nieuw hoofdbestuur gevormd, met R. M. A. A. Koesoemo Oetojo tot voorzitter.

In een in B.O.'s orgaan opgenomen program deed de nieuwe voorzitter o.a. uitdrukkelijk weten, dat hij er niet aan dacht de Regeering tegen te werken, maar ook niet zou nalaten Haar op misstanden te wijzen, op welk gebied ook. Langs indirecten weg wenschte de heer Oetojo de volksmassa economisch te mobiliseeren en tot

auto-activiteit te prikkelen, om in „self-help” haar heil te zoeken.

Gedurende het jaar 1927 kwam algehele stilstand in de sociaal-politieke activiteit van Boedi Oetomo. De maatregelen der Regeering tot onderdrukking van de communistische ongeregelheden (zie COMMUNISME) en de inter-neeringen op groote schaal noopten de verschillende volksleiders tot bezinning en tot groote matiging. Zij zochten steun in aaneensluiting.

Aan de oprichting, medio December 1927, van het federatief verbond van nationaal-politieke vereenigingen, de P.P.P.K.I., nam ook Boedi Oetomo deel. Het hoofdbestuur besloot toe te treden tot die federatie, echter zonder dat aan eigen zelfstandigheid zou mogen worden tekort gedaan; een voorbehoud, dat gesteld werd met het oog op de vele ambtenaren, die bij de vereeniging waren aangesloten.

Het standpunt van het hoofdbestuur ten opzichte van de P.P.P.K.I. werd uitvoerig uiteengezet op het Bonds-congres, dat op 31 December 1927—1 Januari 1928 te Jogja werd gehouden, bijgewoond door afgevaardigden van de bij de federatie aangesloten vereenigingen. Ten behoeve van het congres waren prae-ad-viezen uitgebracht betreffende belangrijke onderwerpen, z.a. kiesrecht, woekerbestrijding, naamloze vennootschappen en coöperatie, welke in de vergaderingen met belangstelling werden besproken. Daardoor dreigde de behandeling van actuele politieke vraagstukken, welke de gemoederen der vooruitstrevenden bezig hielden, z.a. poenale sanctie en interneeringen, op den achtergrond te geraken. Tegen de sterk verminderde activiteit van het hoofdbestuur had zich een oppositie-groep gevormd, die den wensch te kennen gaf, dat B.O. zich meer met de politiek zou inlaten; voorts dat geen met Europeanen gelijkgestelde Inlanders het lidmaatschap zouden kunnen verkrijgen, dat het Pan-Indonesisch beginsel in de statuten tot uitdrukking zou worden gebracht, alsook dat de voorzitter van het hoofdbestuur geen lid zou mogen zijn van den Volksraad. Nadat deze wenschen der oppositie in besloten vergadering waren besproken, werd een commissie ingesteld om een herziening der statuten ter hand te nemen, waarbij dan vanzelf de politieke richtlijnen der vereeniging ter sprake zouden kunnen komen.

Invoeld van het Pan-Indonesisch nationalisme. Intusschen was de politieke ideologie van het Indonesisch nationalisme (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) in de kringen van Boedi Oetomo doorgedrongen.

Op het congres, dat van 9—19 April 1928 te Solo werd gehouden, kwam de vraag ter sprake of B.O. zou medewerken aan het groeiend streven naar vorming van een „Al-Indonesische eenheid”. In zijn openingsrede herdacht de heer Koesoemo Ootojo eerst het 20-jarig bestaan der vereeniging met een overzicht te geven van B.O.’s ontwikkelingsgeschiedenis, waarin hy verschillende perioden onderscheidde, al naar gelang van het object der actie, z.a. die van sociale opheffing, bevordering van het onderwijs, van de nationale cultuur, instelling van een Inlandsche militie, enz. Thans was B.O. in een periode van „economische werkzaamheid als grondslag voor politieke vooruitgang”.

Na afloop van de aan het congres verbonden

feestelijkheden werd vervolgens gevolg gegeven aan een indertijd door de Bataviasche jongeren ingediend voorstel tot verruiming van het vereenigingsdoel. Besloten werd n.l. om aan artikel 2 der statuten, luidende: „Het streven van Boedi Oetomo is mede te werken tot een harmonische ontwikkeling van land en volk van Java, Madoera, Bali, en Lombok”, toe te voegen: „en tot verwezenlyking van de Indonesische éónheids-gedachte”. De eveneens van genoemde zijde gedane aanbeveling om de vereeniging open te stellen voor „alle Indonesiërs” ontmoette echter vele bezwaren, zoodat daaraan geen gevolg kon worden gegeven. Wel werd besloten om in de statuten overal het woord „Inlander” te vervangen door „Indonesiër”.

Ten aanzien van de non-coöperatie-idee werd voorts beslist, dat de vereeniging als zoodanig zich bleef stellen op den grondslag van politieke samenwerking, zoodat hare leden in vertegenwoordigende lichamen door haar als afgevaardigden worden erkend; aan hen zou worden overgelaten, of zij al dan niet het lidmaatschap dier lichamen zouden aannemen. Non-coöperators zouden tot de vereeniging en tot haar bestuur worden toegelaten, onder voorwaarde echter dat zij het coöperatie-beginsel der vereeniging zouden eerbiedigen.

Ook op dit congres kon geen duidelijk omlijnd program van actie tot stand worden gebracht. Bij de bespreking van een prae-advies, betreffende de meest verkieslijke actie van Boedi Oetomo, was dan ook critiek geoeffend op de weinig consequente houding van het hoofdbestuur gedurende alle perioden van B.O.’s bestaan.

Ten aanzien van één punt echter was het vereenigingsbestuur consequent gebleven, n.l. voor wat den sedert een 14-tal jaren geuit wensch betreft om den militieplicht ook tot de inheemsche bevolking te doen uitstrekken. Reeds in 1915 had B.O. in een motie de noodzakelijkheid te kennen gegeven van den militieplicht voor Inlanders, doch onder voorbehoud „dat omtrent deze materie het volk wordt gehoord, zoodat een Volksvertegenwoordiging in het leven moet worden geroepen”. Op grond van de overweging, dat bij het uitbreken van een Pacific-oorlog Nederland niet in staat zou zijn, Indië afdoende te verdedigen, meende B.O.’s hoofdbestuur in Juli 1929 aan de Regeering opnieuw in overweging te moeten geven om, als blijk van vertrouwen, het volk militie-plicht op te leggen (zie voorts Handelingen Volksraad 19—25 Maart 1930, blz. 2433, 2535 — motie Dwidjosewojo c.s. betreffende uitvoering defcnsie-plan —, 2564 en 2605).

Ondanks de aan het Indonesisch nationalisme verleende concessie bleef Boedi Oetomo de „moedervereeniging der Javanen”. Haar Javaansch karakter kwam mede tot uiting op B.O.’s congres, dat op 23—24 December 1929 te Solo, thans zetel van het hoofdbestuur, word gehouden. De besprekingen, welke door vele Solosche notabelen werden bijgewoond, droegen een wetenschappelijk karakter; de toon bleef ernstig, de houding loyaal. Uit do aan het congres uitgebrachte prae-ad-viezen sprak ook de echte B.O.-geest, die van samenwerking met de Regeering, van steun aan de associatie-politiek van andere partijen (Verslag in het congres-nummer van „Boedi Oetomo” Januari en Februari 1930).

Het Regeeringsoptreden tegen de leiders der Partai Nasional Indonesia (P.N.I.), eind December 1929, bracht ontstemming tweevig in nationalistische kringen; ook in die van Boedi Oetomo. Aan de naar aanleiding van de verrichte huiszoekingen en gedane arrestaties door de nationalistische verenigingen belegde protest-vergaderingen nam ook B.O. deel.

Temidden van de hernieuwde organisatorische activiteit der Indonesische nationalistenvan bleef B.O. haar werkzaamheid uitbreiden. In een conferentie, welke het hoofdbestuur op 5 Juni 1930 te Solo bijeenriep, werd met het oog op de nieuwe samenstelling van den Volksraad een verkiezingscampagne ingezet. In deze bijeenkomst werd, nevens de propaganda voor staatkundige lotsverbetering, ook op den voorgrond gesteld een doelbewuste actie tot opheffing en zelfstandigmaking van het volk in economisch opzicht. Een commissie werd daarop ingesteld, die zich niet alleen zou bezig houden met bestrijding van den woeker, maar ook propaganda zou maken onder de kampong-bevolking voor oprichting van coöperatieve verenigingen.

Meer en meer zachtend voor den door propagandisten van het Pan-Indonesisch nationalisme op B.O.'s leiding uitgeoefenden aandrang, besloot het hoofdbestuur den organisatorischen grondslag opnieuw te verruimen. Het „Indonesianisme” was bezig het „Javanisme” geleidelijk te verdringen. Tusschen beide even krachtige stroomingen geraakten de hoofdleiders in de knel.

De verwezenlijking van de Indonesische eenheidsgedachte was tevoren reeds tot uitdrukking gebracht door de bepaling in art. 4 der vereenigingsstatuten, dat gewone leden konden zijn: „Indonesiërs van Java, Madoera, Bali, en Lombok, alsmede andere met hen in cultureel opzicht verwante volkeren van Indonesië”. Op het Bondscongres, dat van 25—27 December 1930 te Solo werd gehouden, gaf B.O.'s hoofdbestuur een „officieele interpretatie” van deze bepaling, in dier voege, dat onder de verwante volkeren ook begrepen zouden zijn „Indonesiërs, afkomstig van andere eilanden”, zoodat de „Sumatraansche Indonesiërs” voortaan ook als leden van Boedi Oetomo kunnen toetreden. In principe sprak het congres zich voorts uit tegen toelating van (met Europeanen) „gelijk-gestelden”. Echter werd gehandhaafd een beslissing van 1928, dat zij die tevoren lid waren geworden nog lid zouden mogen blijven, terwijl de beslissing over verdere toelating van gelijk-gestelden aan het hoofdbestuur bleef voorbehouden. Op dit Kerstcongres, dat als B.O.'s „Onderwijscongres” was aangekondigd en als zoodanig ook verder werd aangeduid, werd het z.g. herordeningsplan der Regeering nopens het algemeen lager onderwijs voor Inlanders aan de uitvoerige beschouwingen onderworpen (zie Boedi Oetomo"-nummers van Januari en Februari 1931).

Intusschen had de toeneming van het aantal intellectueele leden aanleiding gegeven tot wederopbloei van de vereniging. Op het eind van 1930 bedroeg het aantal leden 1795—tegen 1425 een tweetal jaren tevoren —, met 38 afdelingen; w.o. 5 op Sumatra, de grootste te Médan. Met de nieuwe intellectueele krachten was ook de invloed van het Indonesisch nationalisme in B.O. sterk toegenomen. De propagandisten van

de eenheidsgedachte zouden niet rusten, vóórdat de oudste en meest aristocratische politieke vereniging in de groote Al-Indonesische stroo-ming zou zijn opgelost.

De tot dusver met weinig succes geoeffende aandrang — uitgaande van de onder den invloed van Bataviasche studenten aan de Rechtshoogeschool staande afdeling „Djakarta” — leidde tot een principieele overwinning van de propagandisten der eenheidsgedachte „Indonesia-Ber-satoe”, -Raja en -Merdéka”.

Het verkregen succes kwam reeds tot openbaring in het uiterlijk van het orgaan der vereniging van April 1931, dat een Indonesisch cachet verkreeg. De naam werd veranderd in „Boedi Oetama”, orgaan der „partai” en niet meer der „perkoempoelan” B.O. De echt Javaansch klinkende, tot dusver daarop prijkkende leuze „Santosa Waspada Anggajoe Oetama” (krachtig en openlijk strevend naar het voortreffelijke) is uit het hoofd van B.O.'s orgaan verdwenen. De taal en ook de toon is Indonesisch geworden.

Het B.O.-congres, dat van 3—5 April 1931 te Batavia werd gehouden, bracht een tweetal beslissingen van fundamenteel belang: de partij werd opengesteld voor „alle Indonesiërs”, onverschillig van welk deel van den Archipel afkomstig; zij zou streven naar een fusie van alle Indonesisch-nationalistische verenigingen. Deze besluiten van principieelen aard werden door de Bataviasche B.O.-afdeling met groote instemming vernomen en in hare openbare vergadering van eind Mei d.a.v. ter kennis gebracht van de plaatselijke leden.

Op het eerstvolgend, te Semarang, te houden jaarcongres zou de uitvoering van de beslissing ten aanzien van de fusie ter sprake worden gebracht door een speciaal daartoe ingestelde commissie van voorbereiding. Tevens zouden de statuten kunnen worden gewijzigd. Het doel van B.O., om voor het Indonesische volk „zoo snel mogelijk een eervolle plaats in de rij der Volkeren te verwerven”, zou de partij, ingevolge in besloten vergadering genomen besluit, „niet trachten te verwezenlijken via de dominion-status” (zie „Boedi Oetama” van April en Mei-Juni 1931).

In het ten congresse verkozen nieuwe hoofdbestuur werd als voorzitter opnieuw aangewezen R. M. A. A. Koesoemo Oetojo, als vice-voorzitter R. M. A. Woerjaningrat on als secretaris R. P. Mr. Singgih.

In den Volksraad is Boedi Oetomo vertegenwoordigd door de gekozen leden R. M. A. A. Koesoemo Oetojo (1921—'22 en sedert 1927) en R. Soekardjo Wirjopranto (sedert medio 1931).

Literatuur: Mededelingen der (Indische) Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang van April 1924, Mei 1928, Mei 1929 en Juni 1930 (als bijlage gevoegd bij de Koloniale Verslagen over N.I.); Persoverzichten van het Bureau voor Volkslectuur te Batavia; Zie voor de statuten van Boedi Oetomo de Javaasche Courant van 7 Januari 1910, no. 2; voor de beginnelverklaring en het werk-program de Volksraad-Jaarboekjes, voorts het Volksraad-overzicht betreffende het zittingjaar 1929—1930 (afgesloten 31 Mei 1930).

J. Th. P. B.,y

/

SARÈKAT ISLAM. (Vervolg van dl. V, blz. 300 of suppl. afl. 1 en 7, blz. 1d en 190), in cl i s c h - N a t i o n a l i s t i s c h e p r o p a g a n d a. Do overwinning, door de Sarèkat Islam begin* 1923 op de communisten behaald, berokkende allengs nadeel aan de kracht der eigen organisatie. De meest actieve elementen waren uit het partijverband der S.I. gestooten; zij wijdde hun krachten aan de Sarèkats Rajat, die op vele plaatsen de lokale S.I.'s verdrongen of absorbeerden.

De actie dor communisten leidde in Mei 1923 tot een stakingsbeweging bij de spoor- en tramwegen in Midden-Java, doch ook tot de arrestatie van Semaon (zie COMMUNISME). De S.I. had zich niet met de staking bemoeid. Voor de Centrale S.I. betekende de verwijdering van den communisten-leider een welkome winst op sociaal-politiek terrein. Tjokroaminoto, de ziel der S.I.-beweging, was echter onmachtig om van dit voordeel gebruik te maken; zijn gezag was aan het tanen, zijn invloed slook met den dag.

De belangstelling van de S.I.-leiding concentreerde zich thans op de propaganda voor een „Nationaal Indisch Congres”, waarin afgevaardigden der verschillende Indische volkeren zouden worden verenigd voor den gemeenschappelijken strijd tegen „politieke overheersching en uitbuiting”.

Dat aan de voorgenomen mobiliseering van de volkskrachten praktische bezwaren zouden zijn verbonden, ondervond de S.I.-leider Abdoel Moeis (gelar Soetan Panghoeloe) in 1923 op Sumatra, toen zijn propagandistische actie de bevolking der Minangkabau in beroering bracht. In verband met de door hem veroorzaakte gisting en met het oog op zijn mentaliteit, welke almede was gebleken uit zijn in Mei 1919 te Toli-Toli op Celebes gevoerde agitatorische actie, werd dezen volksleider bij G.B. van 19 Januari 1924 (Jav. Courant van 24 Januari 1924 No. 9) het verblijf ontzegd in de gewesten buiten Java en Madoera.

Terwijl Abdoel Moeis in Midden-Sumatra stemming maakte tegen het gezag, vatte Tjokroaminoto het plan op om do idee der „Groot-Insulaire” eenheid op Borneo en Celebes te propageeren. Zijn poging om te Bandjermasin en in de ommelanden Maleiers en Dajaks te vereenigen in een „Nationalen Borneo-Raad” moest hij echter opgeven, toen het Gewestelijk Bestuur hem den toegang tot het gebied buiten do hoofdplaats ontzegde. Op het „Nationaal Borneo-Congres”, dat in April 1923 zonder Tjokroaminoto plaats vond, werd slechts besloten een Borneo-Raad in principe in te stellen en tevens een bezwaarschrift te richten aan den Landvoogd, waarin do grieven der Borneoscho bevolking opgesomd zouden worden (Handelingen Volksraad 10 Juli 1923, blz. 811 e.v.).

De propaganda op Celebes leidde tot het byoenoeroopen van een „Nationaal Celebes-Congres”, dat van 24—29 Augustus 1923 onder voorzitterschap van Tjokroaminoto te Manado werd gehouden. By de opening van hot congres wees de voorzitter er op, dat de S.I. 2 miljoen leden telde en dat 5 miljoen personen hare beginselen waren toegedaan; dat de leiders aan vervolgingen blootstonden, doch voortgingen met hun plieht te vervullen in vol vertrouwen op de beschorming

van don Allorhoogsto. Hij verklaarde, dat hot Nationaal Celebes-Congres, waarbij allo partijen zich zouden kunnen aansluiten zonder onderscheid naar ras of godsdienst, ton doel had te streven naar bevordering van de welvaart der geheele bevolking van het eiland. Op hot congres, ovenals op zijn reis door Celebes, bleekten heer Tjokroaminoto echter, dat het bij het volk der Minahasa niet aan nationaal besef ontbrak, maar dat dit van geheel anderen aard was dan hij verwacht had. Overheerschend was n.l. een bepaald loyale stemming jegens het Nederlandsch gezag; men wenschte daar evolutie en gezinszins revolutie. Dit bleek uit de rustige wijze waarop de verschillende onderwerpen, z.a. decentralisatie, onderwijs, landbouw, economie, enz. werden besproken. Tjokroaminoto had geen succes met de door hem ingezette actie; onverrichterzake kon hij naar Java terugkeeren.

De gedachte der nationale eenheid gaf de voorzitter der C.S.I. echter niet zoo gemakkelij op. Te Soerabaja wist hij gedaan te krijgen, dat een comité werd ingesteld, dat de instelling van een Nationaal Indisch Congres zou voorbereiden. Op een in Januari 1924 tezamen met Boedi Oetomo en de Indische Communistische Partij aldaar gehouden bijeenkomst gaf Tjokroaminoto een uiteenzetting van de bedoeling van een zoodanige instelling, waarvan de „Insulaire Congressen” den onderbouw zouden uitmaken. Was aldus een nationale eenheid gevormd, dan zouden de intellectueele, raoreele en economische volkskrachten tot ontwikkeling kunnen komen; de politieke en economische overheersching zou dan ten slotte ton einde loopen. Deze bijeenkomst leidde tot geneerlei resultaat; het comité liet weldra niets meer van zich hooren.

Pan-Islamietische oriëntering. Thans zou de C.S.I.-voorzitter zijn heil zoeken in accentueering van de religieuze beweging, welke door H. A. Salim allengs in Pan-Islamietische richting werd gestuwd. Aanleiding hiertoe gaf mede de Chalifaatskwestie — Maart 1924 afschaffing (Turksch) Chalifaat, poging nieuw (Arabisch) Chalifaat in het leven te roepen —, welke de gemoederen der geloovigen in de landen van den Islam bezig hield. Met Moe-hammadyah zou worden samengewerkt op religieus terrein. Die samenwerking kwam tot uiting gedurende het tweede Al Islam-Congres, dat van 19—21 Mei 1924 to Garoet werd gehouden, waarop o.m. hot godsdienstonderwijs op reformistische grondslag tor sprake kwam, maar ook de verhouding van Islamisme tot Socialisme. Ten einde eenheid te brengen in do wijze, waarop rechtsgeschillen zouden worden beslecht, zou te gelegener tyd een „Madjelis Oelama”, d.i. raad van wetgeleerden, in het leven worden go-roepen.

Intussohen was merkbaar stilstand gekomen in de sociaal-politieke activiteit der Centralo S.I. Het was uitsluitend te danken aan de energie van H. A. Salim, dat er in 1924 een Nationaal S.I.-congres kon worden bijeengeroepen, dat van 8—11 Augustus van genoemd jaar te Soerabaja plaats vond.

Eon voor deze gelegenheid samengesteld nieuw „politiek program” was gegrond op de ten vorige jaro in beginsel aanvaarde politiek van „non-coöperatie” jegens den Volksraad. Besloten werd de strydmethodes der communisten na te volgen en actieve propaganda tegen

hen te voeren. Godsdienstige onderwerpen werden echter niet aangeroerd; zij zouden gereserveerd blijven voor het Al Islam-Congres.

De Chalifaatskwestie bleef inmiddels de belangstelling gaande houden. Ter bespreking van de vraag: of en in hoever de Moslims in Indië aan eenige actie te dien opzichte zouden deelnemen, c.q. welke personen zouden worden afgevaardigd naar een in Maart 1925 te Cairo te houden wereldconferentie, werd van 24—20 December 1924 te Soerabaja een „Buitengewoon Al Islam-Congres” gehouden. Aan dit congres, dat door een 1000-tal geloovigen werd bijgewoond, namen ook Tjokroaminoto en Salim deel als vertegenwoordigers der Centrale Sarèkat Islam, in welke handen de congres-leiding berustte. Tot afgevaardigden voor de te Cairo te houden Pan-Islamietische Conferentie werden gekozen H. Fachroedin, ondervoorzitter van Moehammadyah, R. M. Soerjoprano, commissaris der C.S.I. en voorzitter van Jogja'sche vakbonden, alsmede een wetgeleerde, leider van godsdienstige organisaties te Soerabaja. De op deze bijeenkomst gelegde basis voor samenwerking viel plotseling weg, toen kort daarop het bericht kwam, dat de wereldconferentie te Cairo voor onbepaalde tijd was uitgesteld.

Een onderwerp van actueele beteekenis, dat zich uitermate leende voor gedachten wisseling, werd gevormd door het onderwijs op nationaal- godsdienstigen grondslag. Gelegenheid voor samenwerking te dien opzichte werd gegeven op een gezamenlijk congres van Sarèkat Islam met Al Islam (Hindia), dat van 21—27 Augustus 1925 te Jogja bijeenkwam.

Dit dubbelcongres werd bijgewoond door een 100-tal godsdienstige lokale organisaties en school- vereenigingen. De heer Tjokroaminoto, die de leiding had van het congres, verklaarde met voldoening dat de door hare vijanden telkens doodverklaarde en door velen doodgegwaande Sarèkat Islam nog springlevend was. Om het volk vrij te maken van „de economische onderdrukking en uitzuiging”, waaronder het leeft, zou de C.S.I. met den Islam als cultuur-element, naast hare reeds bestaande scholen, voor beide seksen onderwijsinstellingen oprichten, met een nationale burgerkweekschool te Jogja als bovenbouw. Alle onderwijszaken zouden voorts worden ondergebracht in een „departement van nationaal onderwijs en volksovoeding”, welke onder leiding van Soerjoprano zou komen. De problemen betreffende „non-coöperatie” en „nationalisme” bracht de S.J.-leider almede ter sprake. Was ten vorigen congresse besloten, dat de

S.I. met de Regeering nog zou willen samenwerken, indien Tjokroaminoto een zetel zou krijgen in den Volksraad, thans werd beslist, dat de partij als zoodanig niets te maken wilde hebben met dat vertegenwoordigend lichaam of met andere raden, z.a. die van regentschap of van provincie. Echter zouden de S.I.-leden vrij blijven om in die raden zitting te nemen, maar dan voor zich persoonlijk en niet als vertegenwoordigers der partij. Wat het nationalisme betreft, verklaarde Tjokroaminoto o.m., dat de Partij Sarèkat Islam „inter-nationalisme” en „mono- humanisme” wenschte en wilde samenwerken met anderen om de vrijheid voor alle nationaliteiten te verkrijgen. In zijn slotrede verklaarde hij voorts, dat er slechts twee slechte zaken zou

den zijn in de wereld, n.l. het „kapitalisme” en het „imperialisme”, die beide alvernielend werden genoemd.

De resultaten van dit congres waren zeer gering, als gevolg van de machteloosheid der Sarèkat Islam op sociaal en op politiek gebied.

Een welkome afleiding bood de aangekondigde bijeenroeping door Koning Ibn Saoed van een „Wereld Islam-Congres” te Mekka, aan welks oordeel de vraag zou worden voorgelegd: hoe het bestuur over de heilige steden behoorde te worden ingericht. In een bijeenkomst, op initiatief der C.S.I. van S—10 Januari 1926 te Tjiandjoer gehouden, werd besloten een tweetal afgevaardigden, n.l. de heeren Tjokroaminoto voor de Sarèkat Islam en H. Mansoer voor Moehammadyah, naar Mekka af te vaardigen. Van deze gelegenheid zou dan tevens gebruik worden gemaakt, om in het Heilige Land gegevens te verzamelen voor eventueele oprichting van een algemeene Lladj-organisatie in den vorm van een voorlichtings- en reisbureau ten dienste van bedevaartgangers.

Bij het wereldcongres van den Islam, dat op 1 Juni 1926 te Mekka plaats had en bijgewoond werd door Tjokroaminoto en H. Mansoer, sloot zich het Al Islam (Hindia)-Congres aan, dat tevens werd omgedoopt in „Mocktamar al Alam al Islami Far'al Hind asj Sjarqyah”, d.i. Islamietisch Wereldcongres, afdeling Oost-Indië of bij verkorting: M.A.I.H.S.

Kort na den terugkeer van de beide afgevaardigden werd op een in September 1926 te Soerabaja gehouden congres van P.S.I. met M.A.I.H.S. verslag uitgebracht van hun verrichtingen, waarbij tevens besloten werd om, onder leiding van H.A. Salim, te Soerabaja een permanent secretariaat der nieuwe organisatie te vestigen. Sedert werden Islam-congressen gehouden te Batavia, Makassar, Buitenzorg en Pekalongan, waarbij tevens propaganda werd gemaakt voor aansluiting bij de Hadj-organisatie.

Tegen beiderlei organisaties werd weldru scherpe actie gevoerd uit de kringen der Moslimsche orthodoxie, o.a. uit die der vereeniging Nahdatool Oelama (zie aldaar) te Soerabaja.

Religieus-politieke agitatie. De hernieuwde strijd tusschen conservatieven en modernisten in de Islam-beweging moest worden gestaakt, toen medio November 1926 communistische ongeregelheden de samenleving in ernstige beroering brachten. Do maatregelen der Regeering tot onderdrukking van de verzetsbeweging, welke zich ook tot Sumatra had uitgestrekt, lieten niet na diepen indruk te maken op de verschillende volksleiders. Met de ongeregelheden zelve hadden de Sarèkat Islam-organisaties niets uit te staan. Nochtans gevoelde men zich in S.I.-kringen weldra ontstemd over de krachtige Regeeringsmaatregelen, temeer toon de leider der Indonesische Studieclub (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) te Soerabaja, Dr. R. Soetomo, niet alleen do communistische opstandsbeweging onomwonden in het openbaar af keurde, maar o.m. ook verklaarde, dat samenwerking met de Regeering onder bepaalde omstandigheden gewenscht was, voorts: dat de intellectueele nationalistena gaarne zouden zien, dat ook zij tot looige ambten benoemd worden, overal waar de gelegenheid zich voordoet om ook aan inheemschen leidende functies

te geven. Deze uitspraken werden in de kringen der non-ooëpatoors met verontwaardiging vernomen; zij waren voor de Sarèkat Islam te Soe-rabaja aanleiding tot toepassing van de partijdiscipline op de Indonesische Studieclub. De gelegenheid om tot politieke samenwerking met de Regeering te geraken, sloeg Tjokroaminoto zijnerzijds in het begin van 1927 af, door een benoeming tot Lid van den Volksraad af te wijzen.

Met de onderdrukking der ongeregeldeheden was tevens de communistische organisatie ontredderd. Van deze zijde was geen belemmering meer te duchten voor de verdere ontplooiing van de krachten der Sarèkat Islam, die op godsdienstig terrein thans geconcentreerd waren in de M.A.I.H.S. Deze Pan-Islamietisch georiënteerde nevenvereniging maakte zich, op een van 1—o December 1926 te Buitenzorg gehouden

5.1. -congres weldra tot tolk voor ernstige grieven, welke in den boezem der centrale S.I.-leiding schenen te zijn gerezen over de bemoeienis van het Gouvernement met den Islam.

In verband met de te berde gebrachte klachten te dien opzichte werd een motie aangenomen, betreffende „Islam en Overheidsbemoeienis in Ned.-Indië”, waarbij op grond van de overweging, dat de Gouvernementsrcgeling ten aanzien van het Islamietisch huwelijk, het beheer der Islamietische bedehuizen en het Islamietisch godsdienstonderwijs in strijd zouden zijn met de door Grondwet en Indische Staatsregeling gewaarborgde godsdienst vrijheid, de wensch werd uitgesproken, dat die regelingen ten spoedigste zouden worden ingetrokken. Tevens werden daarbij op tendentieuze wijze vragen gesteld, o.m. nopens den rechtsgrond voor de inmenging der Regeering in Islam-zaken en nopens het karakter dier bemoeienis, terwijl voorts besloten werd om de, almede aan de Indische Regeering gerichte motie met uitvoerige toelichting te publiceren en in Arabische vertaling aan te bieden aan het Wereld-Islam-Congres te Mekka.

Op oen door de Sarèkat Islam Partij met de M.A.I.H.S. van 14—17 Januari 1927 te Peking gehouden congres werd de motie opnieuw ter sprake gebracht en definitief vastgesteld. Met de daarbij behoorende toelichting werd het stuk in Maleisch en Nederlands tekst, gedagteekend Tjimahi 9 Mei 1927 en ondertekend door den voorzitter der M.A.I.H.S., den heer Tjokroaminoto, over Java verspreid (zie voor deze motie o.a. „De Op wekker”, 1927, blz. 310). Op dit congres werd tevens besloten een drietal vertegenwoordigers af te vaardigen naar het eerstvolgend wereldcongres te Mekka, waarbij hun een mandaat zou worden medegegeven voor de alsdan te houden besprekingen over den toestand van don Islam in Ned.-Indië.

Met dit Pekalongan-congres begon een nieuwe phase in do S.I.-beweging. De politieke ideologie van het „Indonesisch nationalisme” was ook in

5.1. -kringen doorgedrongen. In de statuten werd als doelstelling der S.I. opgenomen: liet streven naar nationale vrijheid op den grondslag van den Islam. Propaganda zou thans worden gemaakt voor politieke actie onder de leuze van „nationale vrijheid”, zoo mogelijk in samenwerking met andere organisaties, welke hetzelfde doel nastreefden; ook mot buitenslands gevestigde, z.a. de Anti-koloniale Liga.

Op Java werd deze propaganda aanstonds ingezet door middel van cursussen tot vorming van kringleidors en middels middagbijeekomsten met dōsa-liden, ter verkrijging van contact met het volk. In verschillende vergaderingen werd het optreden der Regeering tegen revolutionaire bewegingen aan scherpe critiek onderworpen. De S.I. zou den Islam als machtig middel aanwenden om den geboortegrond te verdedigen; de jeugdopvoeding zou op militaristische leest worden geschoeid; aan de padvinderij zou mettertijd de eer te beurt vallen om het land te bevrijden. Voor interneering behoefde — aldus werd verder betoogd — geen vrees te worden gekoesterd, daar de Islamiet in den strijd voor de rechten van zijn godsdienst niets heeft te vreezen, zelfs don dood niet; immers hij is verplicht om degenen, die den Islam kwaad berokkenen, in den heiligen oorlog te bevechten. Gewezen werd voorts op den komenden strijd tusschen het Imperialisme van het Westen en het Bolsjevisme van het Oosten; men moest zich daarom gereed houden voor de verovering van de vrijheid.

Aan dergelijke agitatorische propaganda moest ten slotte van Overheidswege paal en perk worden gesteld. De Indische Regeering vond weldra aanleiding, om in den Volksraad ernstig te waarschuwen voor de revolutionaire richting dier propaganda. Eonige arrestaties van plaatselijke

S.I.-leiders te Garoet, Soekaboemi en Probo-linggo, wegens excessen in woord en daad, onderstreepten den ernst dier waarschuwing. Voorts wees de Adviseur voor Inlandsehe Zaken den heer Tjokroaminoto tijdens een onderhoud op het wantrouwen, dat in Regjeringskringen was ontstaan tegen de gevolgde wijze van ageren en propaganda-voeren; daaraan toevoegende, dat er niet veel meer zou behoeven te gebeuren, of zeer ingrijpende maatregelen zouden tegen de verconiging of hare leiders worden genomen. Voorts werd aan Tjokroaminoto te kennen gegeven, dat een actie van de S.I.-Partij om zich aan te sluiten bij de onder communistischen invloed staande Liga bij voorbaat door de Regeering werd gewantrouwd (Verg. Handelingen / Volksraad van 18 November 1927, blz. ISS6).

De van Regeeringszijde gegeven wenken hadden een gunstigen invloed op de houding van het hoofdbestuur der Sarèkat Islam gedurende het volgend congres, dat van 23 September — 2 October 1927 te Pekalongan werd

gehouden.

In dozo bijeenkomst verklaarde H. A. Salim, die enkele weken tevoren uit Mekka was teruggekeerd, o.m. dat do Regeering op de motie dor M.A.I.H.S. geen antwoord wonschte te geven, omdat de vorm daarvan ongepast werd geacht; voorts dat de aan den dag gekomen verzetsgeest in S. I.-kringen niet gericht was tegen de Regeering, maar togen het bestuursbeleid. Ook bepleitte hij de wenschelijkheid om eindelijk eens een „Madjelis Oelama”, een raad van wetgeleerden in te stellen, welke deel zou uitmaken van de Partij S.I. on tot taak zou hebben om geschillen van godsdienstigen aard te beslechten.

Wat de Pan-Islamietische propaganda betreft, deelde Salim mede, dat hot Mekkaansch Wereldcongres was ontbonden, in verband waarmede de M.A.I.H.S. haar bestaansrecht had verloren, zoodat voortaan weer Al islam

(Hindia)-Congressen konden worden gehouden. Intusschen zou een „departement voor internationale Islamzaken” door de Sarèkat Islam Partij worden opgericht, met een onderdepartement voor elke locale S.I., ter bevordering van het noodige contact met de in den Hijjaz georganiseerde „Djamyat Ansaroe Iiaramain” (vereniging voor de belangen der beide heilige steden). Vervolgens nam de heer Salim de relatie met de Anti-koloniale Liga in beschouwing, waarbij hij tot de slotsom kwam, dat het beter was om zich eerst te vergewissen van het wezen en het doel dier organisatie, alvorens tot aansluiting bij de Liga over te gaan.

P a n - I s l a m i e t i s c h e n I n d o n e - s i s c h n a t i o n a l i s m e . Belangrijker dan de verder aangekondigde plannen tot oprichting van een „handelskamer” en van een „departement voor vak- en arbeidsbeweging en nationale bedrijven” was het ten congresse ter sprake gebracht voorstel, om door aaneensluiting van alle politieke verenigingen op nationalistischen grondslag een „Indonesisch eenheidsfront” te vormen. Dit voorstel werd ingeleid door den voorzitter der Partai Indonesia, Ir. Soekarno, die samenwerking mogelijk achtte in den vorm van een „federatief verbond”, zonder prijsgeving van eigen zelfstandigheid, tot welke federatie ook Inlandsche Christelijke verenigingen zouden kunnen toetreden. Tot vorming van een zoodanige organisatie werd van het hoofdbestuur der Sarèkat Islam medewerking verkregen. De federatie van nationaal-politieke verenigingen kwam onder de benaming „Permoefakatan Perhimpoean-perhimpoean Politik Kebangsaan Indonesia” (P.P.P.K.I.; zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) op 17 December 1927 tot stand.

Op het congres wees H. A. Salim in een slotrede op de principiele tegenstelling, welke zou bestaan tusschen de overheidsorganen en de volksleiders; alsook op de felle campagne, welke tegen de S.I. zou zijn gevoerd; voorts op de pogingen, om de S.I.-actie van den laatsten tijd verdacht te maken. „Wij erkennen en eerbiedigen de wet, alsook het recht, ja den plicht „der Regeering zich te handhaven met behulp „van leger en vloot, wet, justitie en gevangenis; „wij zullen onder geen voor waarde daartegen „en tegen de wet optreden; dit is altijd ons be- „ginsel geweest”, aldus de heer Salim.

Hiermede was het Pekalongan-congres der Sarèkat Islam, waarop een duidelijke verklaring zou worden gegeven van de partij-politiek, ten einde geloopt. In den goeden afloop van dit congres zag de Regeering een hoopvol teken, dat de partij-leiders, die — na bijkans 15-jarigen arbeid — zich op een tweesprong bevonden, do goede keuze hadden gedaan.

Het feit, dat Tjokroaminoto de Sarèkat Islam 15 jaren lang had aangevoerd, werd herdacht op het partij-congres, dat van 2b—29 Januari 1928 te Jogja bijeenkwam.

Na het gebruikelijk JCoran-rectiet opende genoemde volksleider de bijeenkomst, welke ook door afgevaardigden van eenige bij de P.P.P.K.I.- federatie aangesloten verenigingen werd bijgewoond. Daarop gaf H. A. Salim een overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis der Sarèkat Islam. Het ontstaan der beweging verklaarde hij uit de politieke gebeurtenissen in China in

1911, welke hun weerslag vonden op Java, toen de aanmatigende houding der aldaar gevestigde Chincezen het Inlandsche volk „deed ontwaken „uit zijn lange slaap onder de Nederlandsche „onderdrukking gedurende drie eeuwen”. Eerst was de S.I. een klachten-bureau, omdat het zoeken naar recht voor het volk moeilijk was; doch hierin was verandering gekomen in het belang en van het volk on van de Overheid. Dan kwamen de moeilijke jaren 1919—1920, toen do

S.I. van alle kanten werd aangevallen; vooral door de communisten, die invloed trachtten te krijgen in de leiding en zwakkelingen tot zich trokken; ook de „afdeeling B”-affaire trof de S.I. zeer zwaar, doordat op Java velen zich afscheidden, terwijl daarbuiten de beweging verliep. Wel is waar, aldus spreker verder, is het aantal leden van ongeveer 2 miljoen teruggeloopt tot hoogstens 12.000, doch daartegenover staat, dat de partij thans overtuigde leden telt. Haar devies is steeds geweest „kersa, koewè,süt, mardikS.”, d.i. wil, macht en vrijheid. Eerst moet de wil worden ontwikkeld, dan ontstaat de macht en ten slotte komt de vrijheid van zelf.

Op den tweeden dag, welke allereerst gewijd was aan de installatie van de lang verbeide „Madjelis Oelama”, wees H. A. Salim o.a. op eenige misstanden in de practijk van den Islam, tengevolge waarvan de positie der vrouw slecht zou zijn geworden, terwijl de bedevaart aange- moedigd heette te worden, niet om Allah te dienen, maar ter wille van de premie verbonden aan de werving van bedevaartgangers. Grooter was de belangstelling toen de door Tjokroaminoto ondernomen Koran-vertaling ter sprake werd gebracht. Tegen het door hem begonnen werk barste een storm van verontwaardiging los, welke eerst luwde toen besloten werd do verdere uitgaaf op te schorten.

De bezwaren tegen deze vertaling werden, evenals andere godsdienstige vraagstukken nader onder de oogen gezien op een congres van de „Madjelis Oelama Indonesia”, dat van 27—30 September 1928 te Kediri bijeenkwam. Het resultaat der alhier gevoerde gedachtenwisseling was, dat er geen bezwaar bestond tegen de vertaling; echter zou de Madjelis een wakend oog op den arbeid houden.

Noemde de P.S.I. zich tot dusver bij voorkeur „Partij Sarèkat Islam Hindia-Timocr”, daarmede te kennen gevend, dat zij als een Oost- Indische afdeling aangemerkt wenschte te worden van een internationale Sarèkat Islam, sedert Januari 1929 aanvaardde zij den naam „Partai Sarèkat Islam Indonesia” (P.S.I.I.). De vrouwenbeweging zou worden georganiseerd in een „Sarèkat Perampoean Islam Indonesia”; de arbeidersbeweging in een „Persatocan Kaeom Boeroeh Islam Indonesia”, enz. De toevoeging van „Indonesia” aan de namen der S.I.-organi- saties was een uiterlijke concessie aan de Indonesische nationalistien.

Inmiddels had de krachtig ingezette propaganda voor het Indonesisch nationalisme de gelederen der Sarèkat Islam sterk gedund. Uit een groot deel van West Java was de S.I. verdrongen; in Midden Java had Moehammadyah door haren socialen arbeid vasten voet gekregen; in Oost Java echter was de Indonesische Studieclub wel is waar actief aan het werk, doch zij was nog niet tot volksvereniging uitgegroeid.

Te Soerabaja hield de groep „Oost-Java” der P.S.I.-Indonesië van 25—27 April 1929 een, door een 500-tal personen bijgewoond „Provinciaal Congres”, waarop verschillende onderwerpen, z.a. de economie en de politiek der Sarĕkat Islam, de vrouwenbeweging en de vakorganisatie, besproken werden. Over de kern van het vrouwenvraagstuk, de polygamie, ontstond al dadelijk meningsverschil. Tegenover de opvatting der Indonesische nationalistien, dat de als sociaal euvel te bestrijden polygamie inhaerent zou zijn aan den Islam, werd aan S.I.-zijde betoogd, dat de Islam het meervoudig huwelijk wel toestaat en wettigt, maar niet voorschrijft. Nadat eenige klachten over drukkende belastingen, politieemaatregelen, enz. waren besproken, werd medegedeeld, dat besloten was tot instelling van een departement „Perboeroehan” (Arbeid) en een departement „Pertanian dan Keradjinan” (Landbouw en Nijverheid). Ten slotte gaf Tjokroami- noto een uiteenzetting van het doel der zending van H. A. Salim naar Genève, zetel van den „niet meer zoo kapitalistisch georiënteerden Volkenbond”, alsmede van het nut der internationale arbeids-conferenties. Hoewel de P.S.I.I. met socialistische organisaties wil samenwerken, is zij het niet eens — aldus spreker — met de conclusie van het laatste socialistisch congres, waarbij de verschillende landen werden verdeeld in vrije landen, mandaat-gebieden en landen, welke tot zelfbestuur zouden worden opgeleid, onder welke laatste categorie Indonesië een plaats kreeg. Immers niet de mensch, maar Allah zal uitmaken of Indonesië al dan niet rijp zal zijn voor zelfbestuur.

Werd met deze bijeenkomst al zeer gering resultaat verkregen, hetzelfde kon worden getuigd van het „Midden Java Congres” dat van 2—8 Augustus 1929 te Tjilatjap werd gehouden. Als gewoonlijk werd ook dit congres geopend met een Koran-reciet. De provinciale S.I.-com. missaris wees in zijn openingsrede op de tegenwerking, welke de partij in haar vrijheidsstreven ondervond, ook van de zijde van andere vor-eenigingen; terwijl do heer Tjokroaminoto den slechten toestand van het volk weet aan het vreemde kapitalisme, dat de volksziel vergiftigd zou hebben on den nationalen geest vermoordde. De P.S.I.I. heeft zich dan ook tot taak gesteld het volk op te heffen en bet door middel van den Islam naar de nationale vryheid te voeren.

Grootere belangstelling trok het Provinciaal S.I.-congres voor West Java, dat van 10—19 Augustus 1929 te Garoet bijeenkwam. Het werd bezocht door een 1000-tal personen. Ook hier werden mededeelingen gedaan omtrent do niouwo party-organisatie, over het S.I.-standpunt tegenover do vrouwen-omancipatie, enz. Gedurende hot congres kregen ook eenige kjahi's het woord over het nationalisme op Islamietischen grondslag, waarbij zij aan de hand van Koran-tcksten do nationalistische gevoelens der aanwezigen wisten op te wekken. Zoo word gezegd, dat het bereiken van de vryheid gepaard zou gaan met moeilijkheden, maar deze zouden wel niet groot zyn dan die, welke de Profet Mohammad heeft moeten ondervinden; voorts dat men tot offers bereid moest zijn om de vryheid voor dit leven en voor het hiernamaals te verwerven, enz. Tjokroaminoto kon niet nalaten ook hier te keer te gaan tegen „imperialisme” en „kapitalisme”,

die vergeleken werden met in den Koran beschreven monsters, tegen wier vernietigende kracht alleen Allah de bevolking kan beschermen.

Herorganisatie; breuk met het Indonoesisch nationalisme; oriëntering in socialistischen en Pan-Islamietisch politieke richting. Nauwelijks was, dank zij het intermediair van den nationalist Dr. Soekiman Wirjosandjojo, de grondslag voor een combinatie van „Pan-Islamietisch Nationalisme” met „Indonesisch Nationalisme” gelegd, of de op 29 December 1929 door de Regeering tegen de leiders der Partai Nasional Indonesia getroffen maatregelen deden de belangstelling voor de Sarĕkat Islam weer aanmerkelijk verflauwen.

Het P.S.I.-congres, dat van 24—27 Januari 1930 te Jogja word gehouden, droeg daarvan de sporen; de opening van deze met eenigen ophef aangekondigde bijeenkomst werd door slechts een 150-tal personen bijgewoond. Op dit congres werd besloten actie te voeren tegen belemmerende strafwet-artikelen, tegen de reisregeling in de Buitengewesten, het instituut der particuliere landerijen, der erfpachtsuitgifte, tegen kinderhuwelijken, opiumschuiven, dobbelspel, enz. Voorts werd de nieuwe organisatorische taak-verdeeling der partij aanvaard. De nieuwe statuten en het huishoudelijk reglement waren reeds bekend gemaakt in het S.I.-orgaan „Fadjar Asia” van 21—28 Januari t.v.

Volgens die statuten zou de partij, als onderdeel aangemerkt van de Islamsche Wereldgemeenschap, zich ten doel stellen: 1°. een hechte eenheid te vormen volgens de regelingen van Allah en zijn Profet; 2°. in samenwerking met andere vereenigingen werkzaam te zijn in het algemeen belang. De middelen om tot het doel te geraken zyn uitvoerig aangegeven in een program van actie tot alzijdige maatschappelijke ontwikkeling op den grondslag van den Islam.

Ingevolge het reorganisatie-plan, dat de instemming van het congres verkreeg, zouden aan het hoofd der Partij Sarĕkat Islam Indonesia komen te staan: I. een wetgevend orgaan, de „Dewan Partij” (Partij-Raad) of „Madjelis Tahkim P.S.I.I.” te Batavia, met Tjokroaminoto als voorzitter en H. A. Salim, R. M. Soerjopra- noto en een viertal anderen als leden; II. een uitvoerend orgaan „Loedjnab Tanfidhyah” te Jogja, gevormd uit directoren van de departementen voor algemeene zaken, financiën, eere-dienst en vrome werken, volksonderwijs en opvoeding, arbeid on landbouw, vrouwenbeweging en ten slotte jeugdbeweging. Voorzitter van dit „excutief comité” werd A.M. Sangadji, directeur van hot departement voor algemeene zaken; ondervoorzitter Dr. Soekiman Wirjosandjojo, directeur van hot departement van financiën.

Op den party-raad rust de zorg voor de juiste toepassing van de partij boginselen en voor de beslechting van geschillen tusschen het uitvoerend orgaan en de S.I.-afdeelingen. Deze locale organisaties staan met hot wetgevend lichaam in rechtstreeksche verbinding door middel van plaatsolyke raden („tahkim”) van enkele betrouwbare leden, die als „wafd” (delegatie) de afdeelingen vertegenwoordigen op het party-congres on toezicht houden op de afdeellings-besturen, ook wat de uitvoering der congresbesluiten betreft.

Gedurende het congres had Tjokroaminoto tevens gewezen op de gunstige gelegenheid om, nu de actie der nationalistischen tengevolge van liet Regeeringsoptreden tegen de Partai Nasional Indonesia tot stilstand was gekomen, krachtig propaganda te maken voor de Sarèkat Islam. In opvolging van de naar aanleiding daarvan genomen beslissing werd in Maart 1930 door Tjokroaminoto en Salim een propagandatocht ondernomen over Java, waar achtereenvolgens op een 8-tal plaatsen vergaderingen werden belegd, welke echter niet het daarvan verwachte resultaat opleverden.

De propaganda strekte zich ook uit tot Zuid Celebes, waar van 6—8 April 1930 een congres werd gehouden door de, een 1000-tal leden omvattende, plaatselijke S.I.-groep te Paréparé. H. A. Salim, die de samenkomst leidde, gaf een uiteenzetting van de beteekenis van den Volkenbond en van de Arbeidsconferentie te Genève, waarin ook het hecendicnsvraagstuk was behandeld. Naar aanleiding van de aldaar vernomen verklaring als zouden de heerendiensten in Indië niet door de Hollanders zijn ingevoerd, zou de S.I.-Partij allerwegen een massa-actie tegen deze vorm van gedwongen arbeid voeren. Niettegenstaande verschillende actuele onderwerpen ter sprake werden gebracht, z.a. erfpacht, landbouw en handels-coöperatie, alsook adat- en wettenrecht, was ook dit congres van geringe beteekenis voor de ondernomen propaganda.

Thans kwam weer Java aan de beurt, doch het bleef steeds bij het aankondigen van voornemens en plannen. Zoo werden er, 5 Mei 1930, op hetzelfde uur openbare vergaderingen belegd opeen 23-tal plaatsen, zoomede een te Makassar, met het doel een beroep te doen op ~de Inteï>' nationale Arbeidsconferentie en op alle internationale organen, die het lot der niet zelfstandige volkeren en rassen behartigen, om te geraken tot afschaffing van allen gedwongen arbeid, inzonderheid van de heerendiensten in de Buitengewesten. Voorts werd H. A. Salim gemachtigd om zich in verbinding te stellen met Islam-partijen en met volksorganisaties van arbeiders- en vrijheidsbewegingen, ten einde te streven naar de vrijheid van Indonesië langs wettigen en geoorloofden weg, zoomede naar versterking van de betrekkingen met het hart der Islam-wereld, de Moslimsche gemeente te Mekka.

Van de intusschen ingetreden economische wereld-erisis en de in verband daarmee door de Regeering aangekondigde bezuinigingsmaatregelen werd gebruik gemaakt om opnieuw pro-paganda-vergaderingen uit te schrijven, welke op verschillende plaatsen gelijktijdig zouden worden gehouden.

Op 4 December 1930 verscheen een algemeene bekendmaking, afkomstig van het Uitvoerend Comité (Loedjnah Tanfidhyah), betreffende de actuele economische en politieke vraagstukken welke de gemoederen der volksleiders bezig hielden. In die publicatie werden uiteenzettingen gegeven betreffende de malaise, bezuiniging en werkloosheid, heerendienst en erfpacht; maar ook nopens „self-help” en „non-coöperatie”, gecombineerd weergegeven met „hidjrah” (verbreking van banden), als middel om weerstand te kunnen bieden aan den druk der tijdsomstandigheden. Ten aanzien van de politiek werd

daarin de aandacht gevestigd op de verkrijging van de z.g. Inlandsche meerderheid in den Volksraad een middel gehcoten, om het volk zoet te houden. Voorts op het wankele eenheidsfront der volksbeweging, waarbij verklaard werd, dat de partij bereid bleef tot samenwerking in de nationaal-politieke P.P.P.K.I.-federatie, doch haar eigen weg zou gaan, wanneer de nationalistische partijleiders niet zouden nalaten actie te voeren tegen S.I.-leiders en tegen Islam-propa-ganda.

Overeenkomstig een door de hoofdleiding vastgesteld plan werden op 28 December 1930 door alle plaatselijke S.I.-organisaties openbare vergaderingen belegd, waarin de aangegeven economische en politieke onderwerpen aan de orde werden gesteld. In die op 24 plaatsen gehouden bijeenkomsten werd een en dezelfde resolutie aangenomen, waarbij gewezen werd op den „ellendigen economischen en politieken toestand in Indonesia” en in verband hiermede eenige wenschelijk geachte door de Regeering te nemen maatregelen werden aangeprezen, o.a. opheffing van het instituut der heerendiensten, bezuiniging op de uitgaven voor leger en vloot, op alle subsidies ter bevordering van de verschillende godsdiensten, enz. Tevens werd in de openbare vergaderingen mededeeling gedaan van het uitreden der S.I.-Partij uit de P.P.P.K.I., de federatie van nationaal-politieke vereen- gingen. Deze beslissing was het gevolg van voortdurende conflicten tusschen Islamisme en Nationalisme.

Het was vooral de te Soerabaja gevestigde leiding der S.I.-afdeeling, die aanvankelijk aanstoot had genomen aan de sociale actie der leiders van de aldaar zetelende Studieclub, in welke actie naar het inzicht der S.I. de nationalistischen zouden zijn te kort geschoten in eerbied voor den Islam. De wijze waarop de bedevaart en de polygamie door dezen (de polygamie vooral met medewerking van niet-Moslimsche vrouwenverenigingen) werden bestreden, had uan-leiding gegeven tot de oprichting door de S.I. aldaar van een „Comité Oemat Islam”, ten einde de godsdienstige instellingen in bescherming te nemen. Voorts werd in losse samenwerking met andere godsdienstige organisaties een „Madjelis Permoesjawaratan Islam” gevormd (de Madjelis Oelama was gebleken een mislukking te zijn door den tegenstand van de orthodoxie), welke zich ten doel stelde om de min of meer anti-reli-gieuzo uitingen van nationalistischen en verder alle aanvallen op den Islam eendrachtig en in onderling overleg (moesjawarat) te bestrijden. Het door de Soerabaja'sche Sarèkat Islam gegeven voorbeeld werd op enkele andere plaatsen gevolgd, alwaar eveneens dergelijke comité's werden opgericht.

Toen de nieuwe srooming door het initiatief der Sarèkat Islam in beweging was gekomen, werd allengs dringend behoefte gevoeld aan een centrale organisatie, niet alleen om grooter kracht te kunnen ontwikkelen, doch ook om als schakel te dienen voor de verbinding met buitenlandsche comité's met gelijke strekking. In den voortschrijdenden arbeid van de Christelijke Zending en Missie werd voorts evenzeer een gevaar gezien voor den Islam als in het ongodsdienstig nationalisme der landgenooften. Maar ook de aanvallen, welke sommige Islamiotische volken in het bui-

tenland zouden hebben te verduren — Palestina, Marokko en Tripoli — waren voor Tjokroami- noto en Salim aanleiding om de gelederen aaneen te sluiten, ten einde den Islam te verdedigen.

In een conferentie, onder leiding van de P.S.I.I. van 27—28 Juni 1931 te Soerabaja met een 48-tal organisaties gehouden — bijgewoond, door 1500 personen, w.o. vele Arabieren —, werd besloten tot oprichting van een „Centraal Comité Al Islam”, als permanent lichaam, dat voorloopig te genoemder plaatse zou zijn gevestigd en onder voorzitterschap zou staan van A. M. Sangadji, leider van het uitvoerend orgaan der Sarèkat Islam.

Als doel van het comité werd opgegeven: a. het vormen van een eenheid in het streven naar en het beramen van middelen voor de bestrijding en afwering van aanvallen op en vernederingen van den Islam, of wel daartegen te protesteeren; aandacht te wijden aan vraagstukken den Islam betreffende, zoowel van binnen- als van buitenlandschen aard; b. de hoogheid, zuiverheid en waarheid van den Islam te handhaven; c. een band te vormen tusschen de Moslims in Indonesië met die in het buitenland.

Om voren vermeld doel te kunnen bereiken zou allereerst propaganda worden gemaakt tot oprichting van plaatselijke afdelingen van genoemd comité Al Islam; voorts zou een orgaan „Al Djihad” worden uitgegeven en zouden verschillende werken over den Islam worden gepubliceerd, een vertegenwoordiger worden benoemd bij den Volkenbond te Genève, jaarlijks een „Kongres Pergerakan al Islam Indonesia” worden bijeengeroepen, ten slotte een „Islam-fonds” worden gesticht uit particuliere bijdragen, zakat, stichtingen, enz. (Zie verder: „De Islam in actie” in het Overzicht van de Inlandsche en Malcis-Chineesche Pers van 8 Augustus ^ 1031, No. 32).

Onmachtig om arbeid van opbouwenden aard te verrichten op maatschappelijk of op economisch gebied, heeft deze oudste nationaal-politieke volksvereniging zich opnieuw laten voeren op Pan-Islamietisch terrein. Niet in staat om de verdere verbroekking van het partijverband — omvattend 21000 leden — te stuiten, tracht de hoofdleiding der Sarèkat Islam het volk, de massa, aan te trekken door hare belangstelling te richten op Islam-problemen van politieke aard in het buitenland, om — buiten de vertegenwoordigende lichamen ageerend — als dus de gemoederen in onrustige beweging te houden.

Door de aanvaarding van het politiek beginsel der non-coöperatie is de Sarèkat Islam-partij, sedert het aftreden van H. A. Salim in Mei 1924, niet meer in den Volksraad vertegenwoordigd.

Literatuur. Mededeelingen der (Indische) Regcering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang van April 1924, Mei 1928, Mei 1929 en Juni 1930 (als bijlage A gevoegd bij de Koloniale Verslagen over N.I.); Persoverzichten van het Bureau voor Volkslectuur te Batavia; Kanttekeningen op de Pers in het Zendingstij-
✓schrift „Do Opwekker”. J. Th. P. B-

y **COMMUNISME. COMMUNISTISCHE PARTIJ IN INDIË.** (Volvolg van suppl. afl. 17, blz. 520).

Communistisch-politieke actie in internationaal verband. Toen de agitatorische invloed der leiders van de Partai Komunis Indonesia (P.K.I.) op de organisaties der inheemsche ar

beidersbeweging door de Regeeringsmaatregelen tegen de in de tweede helft van 1925 te Sema-rang en Soerabaja uitgebroken stakingen was gefnuikt, besloten zij over te gaan tot gewelddadige revolutionaire actie.

Op de Jogja-conferentie van December 1924 was door den communisten-leider Aliarcham in veelbetekenenden zin verklaard, dat de P.K.I. een „gevaarlijke” partij was, omdat zij in de sfeer der proletarische leiding stond en de proletariërs op een gegeven moment door hun levensomstandigheden gedwongen zouden kunnen worden om verzet te plegen. De plicht der P.K.I. zou dan zijn om den strijd der arbeiders in revolutionaire richting te leiden, waarbij het dan niet voldoende was om stakingen te doen uitbreken, al zouden deze ook gepaard gaan met sabotage, doch daarevens zou moeten worden getracht de macht te veroveren. Tot dit doel was een revolutionaire organisatie noodig, bestaande uit kleine groepen — tienmannenbonden —, die den moed bezaten tot de individuele daad.

In een op 22 Maart 1925 ten hoofdkantore der P.K.I. te Batavia gehouden bijeenkomst had voorts de communistische propagandist Alimin Prawirodirdjo in een uiteenzetting van het doel zijner partij er o.a. op gewezen, dat de P.K.I. zich niet zou keeren tegen degenen, die „den vijand” zijn goederen ontstal. Dit laatste veroorzaakte immers moeilijkheden voor de Re-geering. In verband hiermede was de P.K.I. voornemens booswichten te zoeken, die in staat zouden zijn de leiding over Inn koruiten-misdadigers in handen te nemen. Een derde van de middels misdrijf te verkrijgen goederen zou dan voor de daders bestemd worden en twee derde deel voor de partijkas.

Uit een en ander bleek wel, dat de P.K.I.-leiding er naar zou streven om in de aanstonds gevormde illegale kleine bonden ook misdadigers te trekken. In de eerste helft van J 1925 werd hiermede een begin gemaakt in Westen Midden Java. Nog voordat de haven- en industrie-sta-kingen waren uitgebroken, kwamen bij de bestuursambtenaren berichten binnen omtrent heillooze plannen der communisten, waarbij moord op ambtenaren, brandstichtingen, zoomede stakingen met relletjes en sabotage werden aangekondigd. In een, eind 1925 nabij Solo gehouden geheime bijeenkomst was door de P.K.I.-leiding, in de verwachting dat zij daartoe geldelijken steun van Moskou zou krygen, het besluit genoraon tot 'hot verwekken van ongeregelheden, welke in Juli 1920 te Padang zouden beginnen en van daar naar Java zouden overslaan.

Gedurende 1920 hadden eenige incidenteele feitelijkheden plaats, welke er op wezen, dat de illegale actie der communisten in bepaalde streken bedenkelijke vormen ging aannemen. In Maart pleegde een gewapende bende te Tegal ongeregelheden op werd te Jogja een püging gedaan om een magazijn van het leger middels explosief te vernielen; in Juli werden bij eenige communisten een hoeveelheid explosief en een bom gevonden; in Juli en Augustus kwam te Solo een reeks brandstichtingen voor en worden or moordaanslagen gepleegd, waarbij evenzeer communisten betrokken waren.

Ook buiten Java kwamen plaatselijke ongeregelheden voor, vergezeld van terroristische

actie. Op Poeloe-Tello (bezuiden Nias) drong een bende gewapende communisten de gevangenis binnen en bevrijdde de aldaar opgesloten; in dezelfde maand werd te Kocta-Radja (Atjèh) 's Lands kas door communisten opengebroken en geld daaruit gestolen; in Juni d.a.v. werd een complot ontdekt om een militair bivak in de Gajoe- en Alas-landen (Atjèh) te overvallen. In de Padangsche Bovenlanden .werd een volkshoofd 'veFmoord; daarbij kwam het bestaan van een communistisch complot aan het licht, dat zich ten doel stelde het gezag gewelddadig omver te werpen, een complot, waarin ook enkele naburige volkshoofden waren betrokken.

In West Java bleek de revolutionnaire propaganda groote afmetingen te hebben aangenomen. Van ontwrichtenden invloed was zij op de Inlandsche samenleving in Bantam. Naar aanleiding van loopende geruchten omtrent voornemens tot geweldpleging tegen bestuursambtenaren werd in September 1926 een compagnie troepen naar die landstreek gezonden, ten einde op eventualiteiten voorbereid te zijn. De tegelijkertijd ingestelde plaatselijke onderzoeken brachten aan het licht, dat in Bantam vertakkingen waren van een opstandige beweging, welke zich ten doel stelde het Nederlandsch gezag omver te werpen; voorts dat een terroristische druk was uitgeoefend op de bevolking, tengevolge waarvan velen zich uit vrees hadden aangesloten bij de beweging en geldelijke bijdragen hadden geleverd vooraankoop van wapens. Te Bandoeng, waar de zetel van het hoofdbestuur der PTK.I. sedert Mei 1926 was gevestigd, bleek een geheime organisatie, de z.g. Dubbele of Dictatoriale Organisatie, kortweg D.O. genaamd, naast de openlijke leiding te zijn gevormd, met het oogmerk om op de Regerings- maatregelen tot bestrijding van het communisme te reageeren met daden van geweld en schrikaanjaging.

De met groote voortvarendheid gevoerde propaganda tot verbredening der organisatie had tot gevolg, dat einde 1924 de P.K.I. 36 secties telde met een totaal van 1140 leden, terwijl het aantal Sarèkat-Rajat-organisaties 31 bedroeg met 31100 leden. In Mei 1926 was het aantal P.K.I.-secties toegenomen tot 65. Van deze wijdvertakte organisatie bleek de hoofdleiding te Singapore te zijn geconcentreerd. Dit geheime centrum" zou den schakel vormen tusschen de Derde Internationale van Moskou en hare Indische sectie, de P.K.I. Het bestaan van de centrale te Singapore werd bevestigd door het nauwe contact sedert 1926 tusschen de P.K.I.-leiders op Java en die, welke na de mislukking van de stakingsbewegingen van Semarang en Soerabaja naar de Straits waren uitgeweken. Onder de uitgewekenen behoorden Alimin, Soe- bakat, Moeso en Winanta. Tezamen met de reeds buitenslands vertoevende agitators Se- maoen, Darsono en Tan Malaka richtten zij medio 1927 ergens in Oost-Azië een centrale organisatie op, „Partei Republik Indonesia" (P.A.R.I.) geheeten, welke tot een revolutionnaire massa-beweging zou moeten uitgroeien met het geheime oogmerk het Ned.-Indisch Gouvernement omver te werpen en een „Indonesische Federatieve Republiek" te stichten.

Intusschen was de gedurende een zestal jaren gevoerde communistische propaganda ten slotte

uitgelopen op ernstige ongeregelheden, welke op Java in November 1926 en op Sumatra in Januari 1927 de Indische samenleving in heftige beroering brachten.

Voor den aard en den omvang dezer ongeregelheden en de invloeden, welke daarop hebben ingewerkt zij verwezen naar de, zoowel aan den Volksraad als aan de Staten-Generaal gezonden en verder door den druk verspreide „Politieke Nota over de Partij Kommunist Indonesia" C.- (Januari 1927); voorts naar het door de Indische Regeering aan den Volksraad ingediend gedrukt verslag nopens de eerste ontwikkeling en het verder verloop der ongeregelheden in de verschillende plaatsen op Java en op Sumatra.

Ten einde een onderzoek in te stellen naar de diepere oorzaken der opstandige bewegingen werd vervolgens, zoowel voor Bantam als voor Sumatra's Westkust, een Regeeringscom missie ingesteld. De door beide commissies opgemaakte rapporten, welke v.z.n. gepubliceerd werden, bevatten belangrijk materiaal en belangwekkende beschouwingen betreffende de maatschappelijke, politieke en economische toestanden en verhoudingen in de Bantamsche en Minangkabau- sche landstreken.

Massa-interneeringen in kampen aan den Boven-Digoel. De gepleegde aanrandingen en aanslagen hadden de organisatie in haar geheel het karakter gegeven van een bij de strafwet verboden vereeniging, welke lidmaatschap op zich zelf reeds strafbaar was. Rond 13.000 personen werden in voorloopige hechtenis gesteld, gedurende en kort na de ongeregelheden; ongeveer de helft daarvan werd echter spoedig weer op vrije voeten gesteld. Ruim 4500 verdachten werden tot vrijheidsstraffen veroordeeld (Han-V^A delingen Volksraad 25 Juli 1930, blz. 503). Voorts werd besloten om de voornaamste leiders en propagandisten, die buiten het bereik van den strafrechter zouden vallen, op groote schaal te interneeren op een gebied aan den bovenstroom van de Digoelrivier op Nieuw Guiné. Do Indische Regeering verklaarde, dat een gelijk lot ook hen zou treffen, die mochten pogen de opengevallen leidersplaatsen weer te bezetten en de organisatie weder op te bouwen. Zij besloot, op grond van de opgedane ervaring en daarmedens uit overwegingen van wets-interpretatie, aan geïnterneerden niet meer te zullen vergunnen zich buitenslands te begeven.

Tot April 1930 werd een aantal van 1308 personen geïnterneerd aan den Boven-Digoel, op grond o.a. van de overweging „dat zij leden zijn „van de Partij Kommunist Indonesia en (of) „van een harer onder-organisaties en daarin „een actieve rol spelen"; dat de P.K.I. en hare sub- en nevenorganisaties (Dooden-, Dictatoriale, Omwenteling-organisatie) o.m. „het oog- „merk hebben om de slechte elementen der bevolking tot zich te trekken, ten einde hen te „bewegen tot het plegen van allerlei misdaden, „als diefstal, sabotage, moord op ambtenaren „en het verwekken van opstand tegen het wettig „gezag, voorts om door intimidatie of bedreiging „ook de rustige, van hare misdadige plannen af- „keerige bevolking onder haar invloed te bren- „gen en tot mededoen te dwingen".

Bijzonderheden nopens de inrichting van en de huishouding op de interneeringskampen (te

Tanahmèrah op te Tanahtinggi) zijn door de Indische Regeering gepubliceerd in hare „Mede-deelingen omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang” van Mei 1925 en Mei 1929, Bijlage A der Koloniale Verslagen van die jaren.

Op de massa-interneeringen in den Boven-Digoel (sedert een afdeling onder een Assistent-Resident als hoofd van plaatselijk bestuur, ressortcerend onder de afdeling Amboina, gouvernement der Molukken) is, zoowel in den Volksraad als in de Staten-Generaal, in de pers en in de congressen der Inlandsche vereenigingen, critiek geleverd. De bezwaren betroffen allereerst de wettigheid van interneering in een gebied, dat voor vestiging en bewoning nog moest worden geschikt gemaakt, dat dus niet als bestaande „plaats” voor samenleving zou zijn aan te merken. Voorts werd de noodzakelijkheid dier massa-interneeringen in twijfel getrokken; onder de bannelingen zouden talrijke personen zijn, die niet als staatsgevaarlijk konden worden beschouwd, vermits zij slechts meeloopers zouden zijn geweest en niet zouden hebben behoord tot de „gevaarlijke kernen” der communistische organisatie. Ten slotte werd het gekozen Digoel-gebied voor interneeringsplaats niet gelukkig geacht, met het oog op de hygiënische omstandigheden en economische mogelijkheden.

Die bezwaren waren voor de Indische Regeering ten slotte aanleiding om in Maart 1930 het toenmalig Lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, den heer W. P. Hillen, op te dragen een plaatselijk onderzoek in te stellen naar de toestanden, verhoudingen en vooruitzichten der interneeringskampen. Het door genoemd Raadslid aan de Regeering uitgebracht uitvoerig verslag werd in Augustus 1930 in extenso aan den Volksraad overgelegd (Gedr. St. ond. 1, alg. ged. stuk 1 A, Volksraadzitting 1930—1931; vergelijk: interpellatie-Cramer in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 21 October 1930; voorts Jaaroverzichten betreffende den Volksraad, zittingen 1928—1929, blz. 16-7 en 1930—1931, blz. 15—16).

Naar aanleiding van het Digoel-rapport worden de volgende principieels beslissingen genomen.

n. Instelling van een interdepartementale commissie, welke tot taak kreeg den Gouverneur der Molukken ter zijde te staan en te dienen van raad bij de overweging van het vraagstuk der verplaatsing van de interneeringskampen aan den Boven-Digoel (G. B. 15 Jan. 1931 in Jav. Courant no. 6).

b. Instelling van een commissie, om der Regeering van advies te dienen nopens de vraag of, en zoo ja, op welke wijze, het mogelijk en wenschelijk zou zijn nadere voorzieningen te treffen ten aanzien van de regeling van de procedure voor de in- of oexterneering (G. B. 25 Juni 1931 in Jav. Courant no. 62).

c. Opheffing van den interneeringsmaatregel ten aanzien van de personen, die geacht worden geen gevaar meer op te leveren voor de oponbare orde en rust in het land hunner herkomst (zie ook voor de verdere beslissingen: Gedr. st. Volksraad 1930—1931, ond. 88, alg. ged. stuk 4 § 10).

Een aantal van 412 te Tanahmèrah geïnterneerden, naar rangorde verdeeld in een A-groep van 219 en een B-groep van 193 personen, zou naar het oordeel van den rapporteur in aanmer

king kunnen komen voor terugzending. Eind 1930 en begin 1931 werd ten aanzien van in totaal 229 personen en medio 1931 van 186 personen de interneeringsmaatregel opgeheven. Zij zijn sedert met hun gezinnen naar hunne woonplaatsen teruggezonden.

Nawerking van de communistische gisting.

De inhechtenisstelling van de leiders en van de tot de „gevaarlijke kernen” te rekenen propagandisten der Indische Communistische Partij (P.K.I.) had de dadelijke ineenstorting en ontreding van de organisatie der beweging ten gevolge. De overgebleven aanhang miste een behoorlijk aaneengesloten kader en bestond slechts uit losse groepen, waarbinnen de opgewekte revolutionaire krachten bleven nawerken.

Op verschillende plaatsen op Java vormden zich toen geheime genootschappen en bandietenbonden, alle met misdadige oogmerken. Zij werden onder verschillende benamingen gesignaleerd, welke in min of meer bedekte termen blijk gaven van de gezindheid der boosdoeners. Tooneelclubs, kunst- en begrafenis-vereenigingen trachtten hier en daar de bevolking tot revolutionaire activiteit te prikkelen.

Ook op Sumatra was na het uiteenvallen van de communistische organisaties op enkele plaatsen een sfeer van onrust blijven hangen, doordat ondergrondse actie werd gevoerd tot vorming van misdadigersbonden. Ter Westkust werden verborgen vuurwapenen en explosieven gevonden, welke bij de verzetsbewegingen blijkbaar niet konden worden gebruikt. In November 1927 ontploften nabij Siloekang eenige tientallen in den grond bewaarde bommen door zelfontbranding. Ter Oostkust begon de plaatselijke communistische sectie van Pematangsiantar plotseling tot ontwikkeling te komen. In Maart 1927 bleek, dat op een 20-tal ondernemingen vele werklieden waren aangesloten bij de beweging, welke eenige maanden later tot gewelddadige actie zou moeten voeren, werden de propagandisten gearresteerd, tengevolge waarvan de organisatie uiteenviel.

Van grooter beteekenis dan de genoemde incidenten was de propaganda, welke onder Inlandsche militairen werd gevoerd door een te Semarang gevestigde organisatie, welke bekend stond onder den naam „Party van Soediro” of „Sarókat Ilajat Baroe” (nieuwe volkspartij). De stichter, zekere Soediro, had zich reeds in 1924 van de P.K.I. afgescheiden en een eigen partij opgericht op den grondslag van den Islam, doch mot aanvaarding van de communistische methodiek en tactiek. De actie stelde zich ten doel om gelden in te zamelen, ten einde handlangers onder de militairen aan te werven, met wier hulp het gevestigd gezag zou worden overgeworpen. Met de arresteering en bestraffing van Soediro, begin 1927, was de propaganda niet gefnuikt. Enkele maanden later bleek, dat een Manadoneesch fuselier zich aan het hoofd had gesteld van de propaganda onder de militairen. Toen bekend werd, dat medio 1927 met daadwerkelijke hulp van Inlandsche militairen een revolutionaire actie zou worden begonnen, waarby gezagvoerende burgerlijke en militaire ambtenaren zouden worden vermoord, werden de leiders gearresteerd. Inderdaad werd op 17/18

Juli van genoemd jaar door Manadoneesche militairen een poging gedaan tot een aanslag op de pyrotechnische werkplaats te Bandoeng. Wegens den aan de beraamde plannen verleenden steun werd de nationalist Tjipto Mangoen-koesoemo bij G. B. van 16 Dec. 1927 (Jav. Courant no. 101) op Banda geïnterneerd.

Als reactie tegen het agressief en driest optreden der communisten waren inmiddels ook tegenkrachten werkzaam, zoowel onder de hoofden als onder de bevolking. Zoo was te Magetan reeds in 1923 opgericht de vereeniging „Mardi Poemo” (Jav. Courant 1923 no. 32, juncto 1925 no. 63), die nuttig werkzaam bleef op algemeen economisch gebied. Voorts was in het Garoetsche een op initiatief van Inlandsche onderwijzers opgerichte vereeniging „Toelak Bahla Ta wil Oemoer” (afwering van onheil, lang leven) bezig propaganda te maken onder de bevolking om zich aaneen te sluiten tegen het communistisch terrorisme. Hier en daar werd ook van Moslimsche zijde front gemaakt tegen het communistisch drijven.

Buitenlandsche propagandistische belangstelling. De actieve belangstelling der Communistische Internationale voor de emancipatiebeweging in de koloniën en halfkoloniën concentreerde zich omstreeks 1925 inzonderheid op de landen rondom de Pacific. Had de Komintern aanvankelijk haar aandacht in hoofdzaak gewijd aan de revolutioneering van de arbeidersbeweging in het Westen, de ondervonden teleurstellingen, zoowel bij de communistische organisatie van de Sovjet-huishouding als bij de strijdvoering tegen de kapitalistische maatschappijen der West-Europeesche staten, deden haar besluiten den blik te vestigen op de Pacific- en Ioniën. Vooral hier, in dezen baaierd van politiek-economisch antagonisme, zou de nationalistische rassenstrijd gecombineerd kunnen worden met den proletarischen klassenstrijd. Het overmachtig imperialistisch kapitalisme der Westersche staten zou voortaan in zijn koloniaal brongebied worden aangetast.

In de van 21 Maart — 6 April 1925 in het Kremlin te Moskou gehouden zitting van de Uitgebreide Exécutieve der Komintern wees Zinoviev in een uitvoerig rapport over „Les Perspectives Internationales et la Bolchévisation” op de groote aandacht, welke Léning aan het Oosten schonk. In 1911, tijdens de revolutie in China, sprak deze reeds van „l'Asie avancée” en van „l'Europe attardée”. Léning begreep, dat de „grande armée de réserve de la révolution” uit het Oosten moest komen. In den loop der beraadslagingen gedurende vorengenoemde zitting spraken eenige afgevaardigden zich in denzelfden zin uit (Verg. Exécutif Elargi de l'Internationale Communiste, Compte Rendu analytique de la session du 21 Mars au 6 Avril 1925, Librairie de l'Humanité, Paris blz. 27, 73 en 134).

Over de beteekenis van de communistische propaganda in het Oosten voor de vorming van een onweerstaanbaren „front unique” sprak Zinoviev nogmaals in de Vide zitting van het Uitgebreid Exécutief Comité (17 Februari — 15 Maart 1926), kort na de opening: „La justesse „du Léninisme est confirmée de la meilleure façon; „si Ton veut parler de nouveaux facteurs, mondiaux et historiques, c'est l'union k notre ôpo-

„que du mouvement national révolutionnaire „avec le mouvement prolétarien. Getto fusion de „deux torrents révolutionnaires nous assure la „victoire”. De nationalistische vrijheidsbeweging zou echter geleid moeten worden door een communistische voorhoede, hetgeen ook Semaoen scheen in te zien, blijkens zijn betoog in dezelfde zitting: „Mais en ôtant en liaison avec les masses „ouvrières et paysannes, notre parti put faire „des progrès et diriger les énergies nationales du „pays dans la lutte pour l'émancipation”. Voortaan zou over de geheele wereld luide moeten weerklanken de in de resoluties dezer zitting vermelde oproep: „Prolétaires de tous les pays et „peuples opprimés du monde entier, unissez-vous” (Zie voor een en ander „La Correspondance Internationale”, resp. numéro spécial van 9 en 13 Maart en van 25 Mei 1926).

Gedurende de Vide zitting van het Uitgebreide Ekki, welke van 22 November — 15 December 1926 te Moskou werd gehouden, von den de op Java uitgebroken ongeregelheden eenigen weerklank. Bij de opening van de eerste séance vestigde Boukharine de aandacht der vergadering op die gebeurtenissen op deze wijze: „Nous saluons les prolétaires et les paysans de „l'Indonésie, les grandes masses laborieuses de „cette colonie hollandaise, qui se sont engagés „dans un combat sanglant contre le Capital. „Que le peuple indonésien soit également assuré „de notre appui.” Nadat Semaoen een rede had gehouden over de „exploitation redoublée” en de „oppression aggravée” van de zijde der Regeering, werd een resolutie aanvaard, o.m. om de „Parti Communiste Hollandais” — sectie der Komintern — te volgen en te verdedigen, „particulièrement maintenant dans la lutte qu'il mène en „faveur de la liberté et de l'indépendance du „peuple indonésien opprimé, qui saigne dans son „insurrection héroïque” (Verg. „La Correspondance International” — Compte Rendu de la VIIIe session du Comité Exécutif Elargi de l'I.C., Novembre, Decembre 1926 —, blz. 1661 en 1662 van 1926 en blz. 349 van 1927).

Grootere belangstelling werd betoond door de op 10 Februari 1926 te Berlijn opgerichte „Liga gegen Kolonialgreuel und Unterdrückung”, een in communistische Duitse kringen gevormde anti-koloniale organisatie, welke aanvankelijk was bedoeld als hulpcomité voor „de slachtoffers van den vrijheidsstrijd in Syrië en Marokko”. Al spoedig strekte do Liga haar werkzaamheid uit tot de bestrijding in het algemeen van „de barbaarsche gruweldaden in de koloniale landen” en stelde zich o.m. ten doel „een geestelijke en „organisatorische verbinding tot stand te brengen „tusschen de om hun vrijheid strijdende „koloniale volkeren en de uitgebuite klassen der „overige landen”. Op instigatie van Moskou en op initiatief van de „Internationale Arbeiders Hulp” c.a. opgericht, stelde de Liga zich aanstonds voor „financiële en politieke steun te verleenen aan nationaal-revolutionnaire en „sociaal-revolutionnaire bewegingen”.

Op haar eerste wereld-congres, dat medio Februari 1927 te Brussel werd gehouden, vestigde de afgevaardigde-Semaoen — als z.g. vertegenwoordiger van de Sarikat Itajat — door verspreiding van een brochure „Indonésien hat das Wort, der Niedergang des Hollindischen Imperialismus” de aandacht der vergaderden

op de gebeurtenissen in Indië. Het Liga-congres nam — als compromis tusschen communisme en nationalisme — een resolutie aan, waarbij volle sympathie werd betuigd jegens „de Indonesische vrijheidsbeweging” en besloten werd deze met alle middelen te ondersteunen (Verg. „Das Flammenzeigen vom Palais Egmont”, 1927).

In een conferentie, welke de Generale Raad der Liga van 9—11 December d.a.v. te zelfder plaatse hield, werd een resolutie aangenomen, inhoudende o.m. een protest „tegen de massa-„arrestaties en verbanningen, zonder vorm van „proces, van Indonesische strijders voor de vrij-„heid”, terwijl besloten werd: „de Indonesische „vrijheidsbeweging met alle kracht te steunen”.

De groeiende politieke tegenstelling tusschen het (Bolsjevistisch) communisme eenerzijds en het (partij politiek-) socialisme met het (Indonesisch-) nationalisme anderzijds was oorzaak, dat de activiteit der Liga weldra verlamd werd. Die tegenstelling kwam scherp tot uiting op het tweede wereldcongres der Liga, dat van 20—27 Juli 1929 te Frankfurt a. Main bijeenkwam. De in deze satellitische Komintern-organisatie — opgericht „voor speciale doeleinden” — vertegenwoordigde Indonesische nationalisten achtten het tactisch en praktisch niet wenschelijk om — na de uittreding van de socialisten — alleen met communisten de Liga te vormen. De „onderdrukte volken” willen wel Moskou voor hun kar spannen, maar omgekeerd zijn zij niet bereid om door Moskou te worden gebruikt — was de opvatting in de kringen der nationalisten (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING, Per-himpoenan Indonsia).

Controversen, evenzeer van principieel aard, tusschen communisme en nationalisme hadden een jaar tevoren de gemoederen van eenige Komintern-afgevaardigden bezig gehouden, toen op het Vde Wereldcongres der Communistische Internationale (17 Juli — 1 September 1928) een program tot vorming van een gezamenlijk revolutionair eenheidsfront van internationale communisten met koloniale nationalisten door Boukharin aan de orde werd gesteld. De Komintern zou alsdan tot operatie-terrein verkrijgen: do industrie-landen („ville mondiale”), centra van hot proletariaat, alsmede de koloniën („campagne mondiale”), de „périphérie rurale”.

Belangwekkend zijn de beschouwingen, welke op dit congres aan liet koloniaal program en aan do ongeregelheden van 1920—1927 werden gewijd door de „Indonesische gedelegeerden” Alphonso (Alfonso), Padi, Mauawar en K. Samine, alle pseudoniemen, de laatsto voor Semaocn, die een rapport uitbracht over „De situatie in Indonesië” in dit rapport bestreed Samine de in TndoncVsch-nationalistischen kring gehuldigde opvatting, als zou de communistische beweging slechts een „intermezzo” zijn geweest in de nationalistische beweging. Voorts wees hij op do onmacht van het nationalisme om do Inland-sche beweging te voeren naar de vrijheid; doch tevens op de fouten der communistische partij in Indië, o.m. om te gedoogen dat de nationalisten invloed verkregen op de volksmassa. Ten einde de leuze „Indonesië los van Holland” tot werkelijkheid te doen worden, hoopte hij ook op den steun der Komintern. „Nous ne doutons „pas”, aldus het slot van zijn referaat, „qu’avec

„l’aider I.C. et des partis frères, notre scction „d’Indonésie ne soit capable d’accomplir ses „taches révolutionnaires” (zie boekdeel „Compte Rendu Sténographique” du Vle Congres de rinternationale Communiste 17 Juillet-ler Sep-tembre 1928, m.n. numéro spécial de la Corres-pondance Internationale 1928, blz. 80, 1145, 1190, 1247, 1259 en 1413; voorts Thèses op blz. 1722, 1727 en 1732).

Hernieuwde communistische activiteit. In-tusschen had de Oostersche afdeeling der Komintern de beschikbare krachten aan het werk gezet om het verboden contact met hare „Indonesische sectie” weer te herstellen. Het evenvermeld Vde Komintern-congres had blijkens zijn „Thèses sur le mouvement révolutionnaire dans les colonies et sémi-colonies” besloten om in deze landen op krachtige wijze hare revolutionnaire propaganda voort te zetten, zoowel op legale als op illegale wijze. Uitvoerig werd aangegeven wat zool behoort tot „les taches immédiates” der communisten, o.a. agitatorische arbeid in fabrieken, mijnen en transportbedrijven op scholen en onder de vrouwen en de jeugd. Aan de Communistische Partij in het Moederland werd de verplichting opgelegd „d’aider l’efficacement le mouvement syndical révolutionnaire des colonies par des conseils et par „l’envoi d’instructeurs permanents”.

De opleiding van dergelijke instructeurs was reeds aan de Oostersche Universiteit te Moskou ter hand genomen. In het begin van 1928 kwam een tweetal aldus opgeleide propagandisten, n.l. de Minahassers J. Waworoetoe en C. Wentoe in Indië aan. Hun opleiding omvatte o.m. de tactiek der legale en illegale actie in politieke partijen en in vakbonden, alsook het vervaardigen en hanteeren van springstoffen. Beiden werden op Java gearresteerd en bij G.B. van 9 Maart 1929 (Jav. Courant no. 23) geïnterneerd.

Toen de activiteit der nationalistische leiders de aandacht der Indische samenleving bezig hield, bleek medio 1929 dat in enkele streken op Java (Blitar, Bojolali) communistische invloeden in het verborgen werkzaam waren geweest.

Van ernstiger aard was de hernieuwde communistische activiteit, welke reeds een jaar lang in de Inlandsche vakbeweging werkzaam was en uitging van een pseudo-nationalistische arbeiders-centrale, de z.g. Sarékat Kaoem Bcroeh Indonesia (S.K.B.I.) te Soerabaja. Deze organisatie, welke naar het heette georiënteerd was op de Pan Pacific Trade (Labour) Union (Secretary) — een Oostersche sectie van hot Ekki —, stelde zich volgens haar werkprogram o.m. ten doel: nationale vrijheidsbeweging in internationale sainonwerking, instelling van de dictatuur van het proletariaat, leiding van de arbeidersbeweging tegen do bourgeoisie en systematische uitbreiding door celvorming in openbare en particuliere bedrijven. Toen bleek, dat het hoofdbestuur der vakcentrale zich op 1 April 1929 had aangesloten bij de Anti-kolonial Liga, worden op 2ü Juli d.a.v. op last der Regeering huiszoekingen verricht by de leiders en propagandisten der S.K.B.I., met het gevolg dat een 7-tal hunner werd gearresteerd en te Bovon-Digoel geïnterneerd (zie G.B. 5 April 1930 in Jav. Courant no. 29).

Tezelfder tyd werd ook huiszoeking gehouden

bij Mr. Koesooma Soemantri, advocaat en procureur bij den Raad van Justitie te Médan, die ter Sumatra's Oostkust in bet verborgen communistische propaganda voerde onder de cul- tuur-arbeiders. Hem werd bij G.B. van 25 Juni 1930 (Jav. Courant no. 52) Banda (verbeterd; Neira) tot verblijfplaats aangewezen.

Voorts werd bij G.B. van 7 Sept. 1931 (Jav. Courant no. 74) een 7-tal propagandisten, w.o. een hoofdagent, twee agenten en een sub-agent der „Partei Republik Indonesia” (P.A.R.I.), geïnterneerd te Tanahmérah in Boven-Digoel.

De Communistische Internationale bleef inmiddels gestadig voortgaan met propaganda te voeren in de Pacific-landen. Inzonderheid werd aangedrongen op onverdroten toepassing van de tactische voorschriften betreffende celvorming in havenbedrijven, bij stoomvaartdiensten en bij instellingen van handel of industrie. Ook werd agitatie gevoerd door middel van brochures en vlugschriften in Oostersche talen en propaganda gemaakt voor een verbond van Inlandsche met Chineesch arbeidersorganisaties.

Met behulp van uitgeweken communistenleiders, w.o. Tan Malaka, Alimin en Moeso, werd voortdurend getracht nauw contact te verkrijgen met geestverwante revolutionairen op Sumatra en Java. Eenige dezer contactpersonen die koerier-diensten bleken te verrichten en betrokken waren in de opstandige bewegingen ter Sumatra's Westkust, werden gearresteerd en geïnterneerd.

Als uitvloeisel van deze hernieuwde activiteit, welke bevorderd werd door communisten van Chineesch landaard, werden in November en December 1930 te Batavia, Sa hang en Palembang demonstraties met roode vlaggen gehouden en pamfletten met opruienden inhoud verspreid.

Bij de „Communistische Partij Holland” (C.P.I.) werd door het Ekkj voorts aandrang uitgeoefend om, met grooter ijver dan tot dusver, te protesteeren tegen de vrijheidsberovingen van Indonesische communisten en de aandacht van het wereldproletariaat op den onafhankelijkheidsstrijd in Indonesië te vestigen.

Literatuur. Mededeelingen der Indische Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, Bijl. A der koloniale verslagen; Gustave Gautherot, *Le Bolchévisme aux Colonies et l'Impérialisme Rouge*, 1930; Verslag van de Commissie voor het onderzoek naar de oorzaken van de zich in de maand November 1920 in verscheidene gedeelten van de residentie Bantam voorgedaan hebbende ongeregelheden, ingesteld bij G.B. van 20 Januari 1927 no. Ix; Rapport van de Commissie van onderzoek, ingesteld bij het G.B. van 13 Febr. 1927 no. Ia (betreffende de communistische ongeregelheden ter Sumatra's Westkust); J. Th. Petrus Blumberger, *De Communistische Beweging in Ned. Indië*, 1928. J. Th. P. B./

\ RAD AGAMA (RAT AGAMA). (Vervolg van-DJ. Y\ JIJ, blz. 529). In 1922 werd ingesteld eene commissie van advies nopens de voorgenomen herziening van de priesteraad-rechtspraak, welke commissie in 1920 haar verslag aan de Regeering aanbod.

De voorstellen der commissie, grootendeels door de Regeering overgenomen, werden, met aanvullingen ten aanzien van eenige niet in het verslag der commissie besproken onderwerpen,

belichaamd in het reglement op de godsdienstige rechtspraak, de benoeming van voogden en de Inlandsche boedelkamers op Java en Madoera, alsmede tot aanvulling van het Inlandsche Reglement met een bepaling op de kennismening van boedelscheidingen buiten geschil (Ind. Stb. 1931 no. 453).

In dit reglement wordt in de eerste plaats het door Ind. Stb. 1882 no. 152 geschapen misverstand, dat de penghoeloegerechten rechterlijke colleges zouden zijn, weggenomen en wordt de penghoeloe-rechter wederom een alleensprekend rechter. Hij wordt bijgestaan door ten hoogste twee bijzitters en een griffier en geniet een vaste bezoldiging (art. 2).

In de tweede plaats bevat dit reglement de zoo hoog noodige competentieregeling van het peng- hoeloe-gerecht. Deze competentie omvat kennisneming van geschillen tusschen Mohammedaan- sche echtgenooten en andere rechtszaken, het huwelijk, de verstooting, de verzoening en de echtscheiding tusschen Mohammedanen betreffende, waarbij de tusschenkomst van den gods- dienstigen rechter vereischt is, het uitspreken van echtscheidingen en het constateeren dat de voorwaarde eener voorwaardelijke verstooting is ingetreden (art. 3).

Deze bepaling der competentie voorkomt de bezwaren verbonden aan de dubbele procedure van priesteraad en landraad, die het gevolg was van de algemeen heerschende opvatting, dat in geschillen, welke tot afgifte van eenig goed kunnen leiden, de godsdienstige rechter wel het rechtspunt op het stuk van familie- en erfrecht en vrome stichtingen heeft te beslissen, maar het geding voor de rest bij den wereldlijken rechter moet worden gevoerd. Thans staat de berechting van erfrechtzaken en van geschillen nopens vrome stichtingen aan den gewonen in landschen rechter; slechts geschillen omtrent de huwelijksgift en het onderhoud blijven bij den godsdienstigen rechter.

Vonnissen inzake huwelijksgift en levensonderhoud worden door den voorzitter van den landraad executeur verklaard, nadat hem gebleken is, dat het vonnis kracht van gewijsde heeft. De vraag, wanneer de executeur - verklaring door den landraad moet worden geweigerd op grond van onbevoegdheid van het penghoeloe-gerecht, kan zich onder de werking van het nieuwe reglement niet meer voordoen.

Voor de zeldzame gevallen, dat tweevoudigheid in de berechting niet kan worden vermeden, tracht het reglement de samenwerking van den landraad met den godsdienstigen rechter zoo vlot mogelijk te maken (art. 4).

Door de bemoeienis met de voogdij en het beheer van onbeheerde nalatenschappen en van de boedels van afwezigen aan de landraden op te dragen (hoofdstuk J11) wordt een einde gemaakt aan de vele klachten, die deze, tot nu toe aan de priesteraden opgedragen bemoeienis, veroorzaakte. Mede in verband met toekennen van eene vaste bezoldiging en met het voorschrift, dat de te betalen proceskosten in 's Bands kas dienen te worden gestort (art. 10), hoopt de Regeering de klachten over de priesteraden in de toekomst te hebben ondervangen.

Een nieuwe figuur is het hof van Mohammed- daansche zaken, de rechter in hooger beroep van alle penghoeloe-gerechte vonnissen en van

alle bevoegd hoidsgeschillen tusschen penghoe- loegerechten (art. 13 en 10). Dit hof is gevestigd te Batavia en bestaat uit een voorzitter op twee leden, bijgestaan door een griffier. Evenals bij het penghoeleogerecht genieten de voorzitter en de griffier een vaste bezoldiging; bij het hof voor Mohamraadaan8che zaken genieten, in tegenstelling met het penghoeleogerecht, ook de leden een vaste bezoldiging (art. 15 en 10).

De artikelen 25 tot en met 33 van het reglement, regelende de bemoeienis van den landraad met voogdij over tot de mheemsche bevolking behorende personen, zijn met uitzondering van de voorschriften in het tweede en derde lid van artikel 25, in werking getreden op 1 Juli 1931 (Ind. Stb. 1931 no. 177).

Literatuur. Volksraadstukken 1930/31, onderwerp 22, Handelingen blz. 1709—1756, 175S— 1759; C. G. E. de Jong, Het nieuwe reglement op de -godsdienstige rechtspraak op~Java- en Madoera, Koloniaal Tijdschrift, 1931, blz. 236' c. v. v. "

ij/ INSTITUTEN. Batak-lustituut. (Aanvulling van Dl. II, blz. 157.) Sedert 1 Juli 1923 bestaat te Raja, bij *Brastagi*, (O. K. v. Sum.), het Batak-museum, een museum voor land- en volkenkunde van de Bataklanden, vrucht van de bemoeienissen van het Gewestelijk (S. O. K.) comité van het Batak-Instituut. Gebouwen collectie behooren aan het Batak-Instituut in Nederland; het beheer is in handen van het Oostkust van Sumatra-comité. Het museum bevat een belangrijke collectie voorwerpen betreffende kleeding, landbouw, ambachten, jacht en visscherij, oorlog, muziek, spel en dans, genotmiddelen, magie, godsdienst, enz. van de Bataks, overzichtlich geordend door den beheerder van het Museum, den heer *J. H. Neumann*, zending te Raja/

NIKKELERTS. Het door vroegere onderzoekers vermelde nikkelvoorkomen in Midden Celebes (zie NIKKEL) werd door het Gouvernement nader onderzocht. Bekend was, dat het lateritische ijzererts, ontstaan door de verweering van het daar voorkomende peridotiet-gesteente, een zeker nikkelgehalte bevat, dat afkomstig moet zijn van een primair nikkel-gehalte van hetzelfde peridotiet-gesteente.

Door verweering (oxydatie) kan het nikkel, dat oorspronkelijk in den peridotiet aanwezig was, in oplosbaren toestand gbracht worden en in spleten van den peridotiet (in verbinding met magnesia en kiezelduur) afgezet worden en zóó een zekere vorrijkingszone te voorschijn roopen. Zulke nikkelhoudende terreinen worden in het Verbeek-gebergte, nabij Soroako, aangetroffen. Zy vormen a.h.w. een aan nikkel rykere kap op het onverweerde bodemgesteente. Uiteraard is het nikkel-gehalte en de grootheid der nikkelhoudende terreinen sterk afhankelijk van de factoren erosie en verweering, en van de vraag welke van deze beide in de periode van ertsafzetting overheerschend waren.

Hot zuivero nikkelmineraal *yamieritel*, dat by de verweering is ontstaan, is niet altijd afzonderlek te winnen; meestal is hot vergroeid met verweerd en nog nikkelhoudend nevepgesteente en daarvan moeilijk te scheiden. Bij oene proefontginning te Soroako kon men eene scheiding maken in arm erts van 0—2% Ni, middelmatig erts van 2—7% Ni, en ryk erts van meer dan 7% Ni. Arm erts komt uiteraard hot meest verbreid voor,

middelmatig erts is gebonden aan ertsvlekken van vrij belangrijke afmetingen, terwijl het rijke orts slechts plaatselyc maxima in de ertsvlekken inneemt en dus de geringste quanta vormt.

Uit het proefonderzoek heeft men globaalTuit-gerekend, dat van het Soroako-veld eene hoeveelheid van de groothedsorde tusschen 5000 en 15000 ton middelmatig erts te verwachten is, met een gemiddeld nikkelgehalte van 2—<1% Ni. (zie: Over de result. eener proefontg. van nikkelerts- afz. nabij Soroako, door *J. W. Adam*, Jb. Mijnw. 1920 Verh. I).

LOODERTSEN. (Aanvulling van Dl. II, blz. 620). Gouvernements-onderzoekingen van den lateren tijd hebben aangetoond, dat de door vroegere schryvers op het eiland *Flores* vermelde loodglansvoorkomens alle weinig beteekenende ertssnoetjes zijn (Jb. Mijnw. 1925, Verh. II, Geol. Mijnb. Onderz. op Flores, door *Dr. H. Ehrat*).

Loodglansaders in gezelschap van koper- en zinkerts worden voorts op talrijke plaatsen in den Indischen archipel aangetroffen, doch geen van alle hebben nog tot exploitatie geleid. Zoo werden in de jaren 1911—1916 in *Midden Celebes* in de onderafd. *Rantépaó* (Toradjalanden) door het Gouvernement grondige exploraties verricht op de daar voorkomende (zilverhoudende) loodglansgangen in de buurt van *Sasak*. Er werden verschillende gangen met zilverhoudend looderts opengelegd; meerendeels bleken zij een geringe uitgestrektheid en dikte te bezitten, terwijl het ertsgelhalte ook naar de diepte toe verminderde. Ofschoon plekken met gehalten aan zilver tot 1 kg. per ton voorkwamen en ook de meeste monsters een zeker goudgehalte bezaten, bewezen de exploratiewerken, dat de ontginbaarheid van het geheele gangsysteem ten slotte in twijfel getrokken moet worden. (Verslagen en Meded. betr. Indische delfst. on hare toep. No. 12, Weltevreden, 1920). /Z C)

LAHAR/(Aanvulling van Dl. II, blz. 504). Behalve „natte” lahars, kent men ook „droge” lahars of *ladoe's*, d.z. droge, met heete gassen vermengde en daardoor bewegelyk, als het ware vloeibaar gehouden stroomen van heete, vaak nog gloeiende asch en lavapuin, die gedurende eene eruptie naar omlaag komen. Vooral openbaarden zich zulke *ladoe's* bij de erupties van den *Merapi* (Midden Javak)

PHOSPHORIET. Onder phosphoriet verstaat: men alle fijnkristallijne on aardachtige variëteiten van phosphorzure kalk. Veelal gebruikt men den naam phosphoriet uitsluitend voor de harde, gesteenteachtige soorten, en noemt men de onzuivere, aardachtige: phosphaat.

In Ned.-Indië komon de phosphorietafzettingen voor in het *Kromong-gebergte* nabij *Cheribon*, waar neogene kalksteenen een phosphaat-gehalte bevatten, dat in aders en conoreties is geconcentreerd.

Voortszijnop hot eilandje *Ajawi*, of *Mios Kai-roe*, ten noordwesten van de *Schouteneilanden* (Noord Nieuw-Guiné) 16 m. hooge rotsen aanwezig, welke ten deele uit phosphoriet bestaan (met 68.9% tricalciumphosphaat). Ook op eilandjes ten zuiden van *Saleier* (*Kabia*) zyn eenigen tijd phosphaatafzettingen ontgonnen. Deze afzettingen danken haar ontstaan aan uitlooding van guano (vogelmest), waarbij de opgeloste phosphorzure zouten in de onderliggende rijkalken biu-

nendrongen en een voor water onoplosbaar natriumfosfophaat vormden.

Phosphorieten leveren de grondstof voor de bereiding van superfosfaat. Dit is één snelwerkende, in water oplosbare meststof: s_{27} } **J' JODIUM.** (Aanvulling van Dl. II. blz. 221). De waterhoudende lagen, die in de tertiaire petro-leumhoudende formaties van Ned.-Indië voorkomen en veelal mede aangeboord worden, bevatten water, dat een zeker gehalte aan zouten heeft, waaronder een grooter of kleiner gehalte aan natrium- en kalium jodide (zie ook MOEDERWELLEN).

Ten Z. van Soerabaja, waar in den ondergrond voorkomende "zoutwater-lagen door particuliere maatschappijen speciaal ten behoeve van jodium-winning worden aangeboord, bevat het water 100 —140 mgr. jodiumnatrium per Liter, dat volgens een bepaald chemisch procédé omgewerkt wordt tot joodkoper, welk halffabricaat (50% jodium) verscheept wordt naar het buitenland./

DIAMANT. (Aanvulling van Dl. I, blz. 590). Betreffende de geologie van Z. O. Borneo, in verband met de in de omgeving van Martapoera voorkomende diamanthoudende alluviale gruis-afzettingen, zie, behalve de in het oorspronkelijke artikel opgesomde literatuur, ook de door L. H. Krol geschreven artikelen in het Jaarb. v. h. Mijnw. 1918, Verhandelingen en idem 1920, Verh. I.

Tot nog toe heeft men de oorspronkelijke ligplaats van den diamant (het moedergesteente, dat de diamant heeft geproduceerd), ondanks de vele vroegere onderzoekingen hiernaar in Z. en W. Borneo, nog niet ontdekt. Een hernieuwd gouvernementsonderzoek met het doel dit moedergesteente in Z. Borneo op te sporen is, naar aanleiding van eene schijnbaar belangrijke vondst van diamanten in conglomeraat op het eilandje Batoe Kambang, even boven Awangbangkal aan de Riam kanan, in voorbereiding.

Behalve de in Z.O. Borneo en W. Borneo bekende vindplaatsen (vermeld in Dl. I, blz. 59G), zijn ook diamantsteentjes in de Siaboe-rivier nabij Bangkinang (Midden-Sumatra) gevonden, gedurende de in genoemde rivier plaats gehad hebbende baggerontginningen op alluviaal tinerts. (De Mijnningenieur No. 10, jaargang 1931.) 't H.

STOOMBRONNEN. Op grond van de in Italië - (bij Larderello, Toscane) verkregen ervaring met de energie-opwekking uit fumarolen, is ook op Java sedert eenige jaren de aandacht op dergelijke vulkanische stoombronnen gevestigd.

Van gouvernementswege zijn bij wijze van proefneming enkele boringen verricht in een vulkanisch terrein, de *KayjahCamodjan*, een der fumarolen velden van de vulkaanreeks, die de Ga-roetsse hoogvlakte van de Bandoengsche scheidt, een veld dat bovendien gemakkelijk bereikbaar is. In een dezer putten boorde men op 66 m. diepte den stoomhaard aan, welke een stoomspuiter gaf van 3.75 atm. abs. met een temperatuur van 123° C. en met eene capaciteit van 8300 kg. stoom per uur. Een andere boring bereikte een diepte van 123 m.; hier had een modder-eruptie plaats, waarop een geysierwerking volgde, die iedere 5 minuten heet water tot 25 m. hoogte deed opspuiten. Een derde boring gaf op 128 m. dieptejitoom van 123° C en een druk van 3 atm. abs." (Vulkanologische en seismologische Mededeelingen No. 7).

Tn tegenstelling tot de Italiaansche stoombronnen, waarin zuren en zouten (waaruit boor- zuur wordt gewonnen) en vreemde gassen opgelost zijn, bevat de stoom van Kawah Kamodjan zoo goed als geen onzuiverheden, hoogstens eenige procenten zwavel waterstof gas, 't II/

VUURVASTE KLEI. Tusschen de kooiafzettingen van de kalkformatie bezuiden Sédan, bij Ngandang in de res. Rembang, komen kleilagen voor, die de eigenschap van vuurvaste klei bezitten en als zoodanig worden ontgonnen.

Ook op Sawahloento is, vuurvaste klei van goede kwaliteit bekend."/

CHROOM, CHROOMERTS. Chroom is een glanzend metaal, vijl- en polijstbaar; het smelt bij 1650°, heeft een spec. gew. van 6.8 en wordt in den electricchen oven heel dun vloeibaar; het kookt bij 2200°, krast glas niet. Het is volkomen bestendig aan de lucht, doch wordt door heet zoutzuur, door zwavelzuur en door verdund salpeterzuur aangetast.

Het metaal vindt toepassing in de staalindustrie voor de fabricatie van chroomstalen en roestvrij staal, verder voor bereiding van legeringen, chroomzouten, enz.

Het eenige chroomerts van beteekenis is *chro-miet* (chroomijzersteen). Behalve als vuurvaste steen wordt dit voor de fabricatie van chroom-staal en chroom benut, waartoe het met kool in den electricchen oven wordt gereduceerd, waarbij direct een ferrochroom met 60 % chroom wordt verkregen.

Chroomerts komt gewoonlijk primair in perido-titische gesteenten voor, en aldus is dit erts o.a. aangetroffen in het merengebied van Oost-Celebes (Verbeek-gebergte). Daar werden snoeren en lensvormige afzettingen van chromiet aangetroffen op den weg Waraoe naar Balambano nabij P. Sapiri en nabij Lapao Pao.

Secundair kunnen uit zulke primaire afzettingen, tengevolge van verweering en vergruizing van den peridotiet, eluviale en alluviale concentraties van den chromiet in den vorm van blokken-, gruis- of zandafzettingen ontstaan. Zoo trof men nabij Lataoe als eene min of meer geconcentreerde kustafzetting, behalve grootte blokken chromiet (tot ± 10 ton), sterk chromiechoudend zeezand aan. Per m.³ zeezand vond men hier 382 kg. chromietzand (met een gehalte van ca. 49 % Cr₂O₃), terwijl de totale aanwezige hoeveelheid chromiet op meer dan 3000 ton kon worden geschat.

In met zand en klei vermengden toestand bevatten de valleigronden der Malili-, Oeso- en Tjerókangri vieren een zeker gehalte aan chromiet-gruis; boringen en putten hebben aangetoond, dat het gehalte aan dit erts wisselend en in het algemeen gering is; een der rijkste putten gaf 30 kg. chromiet (en dan nog niet geheel zuiver chroomerts, maar vermengd met magniet) per m.³ gx-ond.

Ook de lateritische ijzerertsen van het Ver-beekgebergte in Celebes bevatten alle een gering percentage chroomoxyde (tot 2 %); echter is niet al het chroomoxyde hierin toe te schrijven aan de aanwezigheid van korrels chromiet, een deel blijkt in gebonden toestand als chroomhydroxyde in het ijzererts voor te komen.

Tot ontginning hebben de chromietertsen van Celebes nog niet geleid.

Literatuur: Algemeene geologie en Ertsafzet

tingen van Zuidoost-Celbes, samengesteld door wijlen Dr. Ir. W. Dieclmann en Ir. M. W. Julius, Jaarb. Mijnwezen 1924, Verhandelingen.

Onbelangrijke chroomertsvormingen vindt men verder in de peridotietgebirgen van Z.O. Borneo en Timor. 't H'

INFUSORIËN-AARDE. (zie CILIATA). Eeni-ge vindplaatsen van deze diatomeeënhoudende aarde zijn die bij Kalioso (gouvt. Soerakarta) en bij SentoIQ (gouvt. JogjakartabTBljlaatsge-noemde plaats werd de-aarde vroeger ontgonnen voor isolatie-materiaal. Groote afzettingen komen ook om het Tobameer_voor, en vermoedelijk nog op vele andere plaatsen in Indië.

De zuivere infusoriën-aarde bestaat uit dicht opeengepakte kleine pantsers van diatomeeën (kiezel-algen, vandaar ook de dikwijls gebruikte Duitsche naam „Kieselgur" voor deze aarde). Zij bezit een zeer hooge porositeit en zeer gering spec. gewicht, slechte geleidbaarheid voor warmte, electriciteit en geluid; verder is zij goed bestand tegen vuur en zuur.

De verschillende technische toepassingen be^ rusten op bovengenoemde eigenschappen/^'^

IJZERERTS. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 801). In het N.W. deel van het eiland Flores (in de onderaf d. Ngada), werden een aantal ijzererts voorkomens Tijdens het op dat eiland plaats gehad hebbende gouvernementsonderzoek aangetroffen. Ze bleken in miocenen kalksteen voor te komen, terwijl in de omgeving dacitische gesteenten voorkomen, welke ongetwijfeld samenhangen met een aan de kust verschijnend granodiorietmassief-je. Het aantreffen van contactmineralen in het ijzererts- kalksteenveld stempelt de erts-afzet-tingen tot het contact-metasomatische type. Het erts bestaat in hoofdzaak uit ijzerglans (hematiet) met enig mangaanghalte. Zuivere man- gaanertsen komen voor, meerendeels echter vergroeid met ijzererts. De grootste ijzerertstoppen bevatten naar schatting ongeveer 50.000 m³., resp. 100.000 m³. zichtbaar ijzererts. (Geol. Mijnb. Onderz. op Flores, door Dr. H. Ehrat. Jaarb. v. h. Mijnw. 1925, Verh. II)T 't H./

MANGAANERTSEN. (Aanvulling van Dl/II, blz. 006.) Eerst na 1920 heeft in de concessie Kli-ripan, ten Z. van Jogja, eone meer regelmatige ontginning plaats gevonden. Voor de producties wordt verwezen naar de Jaarboeken van het Mijnwezen, Algemeen gedeelte. In hot Tasikma-laja'sche (vroegere Afd. Soekapoera), zoomede in Zuid-Besoeki zijn in den laatsten tijd — dit artikel is geschreven in 1931 — nieuwe mangaanerts- vindplaatsen opngclegd, die reeds eenige productie hebben gegeven.

KALKSTEENGROTTEN. (Zie GOEVVA). Verschillende grotten in do kalksteenformaties op Java zijn in praehistorischon tijd bewoond geweest, o.a. do Goowa Lúwa bij Sampoeng in de res. Ponorogo en eonige grotten bij Dander ten Z. van Bodjonegoro, waarin men overblijfselen vond van aardon potten, wapens en gereedschappen uit boon vervaardigd. Ook in Djambi trof men in een kalkstoengrot de sporen aan.-van een verblijf-plaats van vroegere bewoners/^

M ARSEENERTS. (Zie ook ARSENICUM.) Op den Gg. Selakóan (Z.O. van Bengkajang, res. W. Afd. v. Borneo) werden door het gouvernementsonderzoek een 3-tal sulfidische gangzónes opengelegd, die, behalve ijzer-, zink- en loodsul- fiden, ook arsenopyriet bleken te bevatten. Men

vond in de grootste gangzónes gehalten van 4—15% arseen, een klein gehalte aan zink, lood en koper en ook aan goud en zilver. (Jb. Mijnw. Al. Ged. 1925 t/m 1927, Hoofdst. Opsporingsdienst)^/

KOPERERTSEN (Aanvulling van Dl. II, blz. 427). In het oorspronkelijk artikel wordt een en ander vermeld van de vroegere vondsten van ko- pererts op het eiland T i m o r . Latere gouverne- mentsonderzoekingen naar de koperertsafzettin- gen op Timor hebben aangetoond, dat wel een groot aantal koperertsvindplaatsen over het ge- heele eiland werden aangetroffen, maar dat geen enkele zoodanige perspectieven bood, dat van een behoorlijk ontginbaar object sprake kon zijn.

Geologisch bleek — en dit kwam ook in de prospecteertunnels aan den dag — dat de erts- voorkómens, evenals degesteentemassa's der verschillende (mesozoische en praemesozoische) formaties, aan sterke dislocaties hebben bloot gestaan, in verband met de intensieve plooiing, open overschuivingen (men denkt hierbij zelfs aan dekbladen-vorming), die de formaties hebben ondergaan. De deels uit zachte, deels uit harde lagen bestaande gesteentegroepen kwamen daardoor in verbrokkelde toestand „chaotisch" door elkaar te liggen. Vandaar dan ook de regelooze verspreiding van kleine en groote stukken kopererts, die te beschouwen zijn als resten van verbrokkelde en verschoven ertslichamen.

Het grootste ertslichaam, dat bij Tanini, in het N.W. deel van Timor, gevonden en onderzocht werd, is een wigvormig uitlopende koperhouden- de pyrietmassa, begrensd door verschuivingen aan alle kanten. Het nevgesteente vormt een verbrokkelde massa van serpentijn, diabaas en kleisteen. Gemiddeld bevat dit pyritische ertslichaam, dat een inhoud heeft van 40.000 ton, 5% koper (het bovenste deel bevat rijk erts, tot 25% koper, naar beneden toe, tot bp ± 25 m. diepte, waar het ertslichaam ophoudt, geleidelijk verminderend tot 1 a 2% koper), zoodat het totale quan- tum koper op 2000 ton geraamd kan worden.

Behalve zulke regelloos verspreide stukken van ertslichamen, waarvan men vaak de oorspronkelijke herkomst in het geheel niet kon nagaan, vindt men in de groote serpentijn-massieven hier en daar koperertssnoeren en lenzen, die door de talrijke glijspiegels, welke het erts vertoont, een sterke drukwerking verraden. Het erts is dus ook hier ongetwijfeld ontstaan vóórdat de bergvor- mende krachten het gesteente en de ertsafzettingen in zoo'n sterke mate vervormden. (Zie: De opsporingen naar delfstoffen op het eiland Timor door C. W. A. P. 't Hoon en L. J. C. van Es, Jaarb. v. h. Mijnw. 1925, Verh. II).

Een onderzoek naar kopererts op de Kar i - m a t a - e - l a n d o n , waar volgens vermoedens kopererts zou voorkomen, gaf een negatieve uitkomst. (Zie: Eone gooi.mijnb. verkenning van de Karimata-eilanden, door W. A. J. Aernout, Jaarb. v. h. Mijnw. 1920, Verh. I). 't H.

ZWAVEL. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 871). Gedegen zwavel komt voor als incrustaties in de nabijheid van solfataren, als zwavelmodder op den bodem van kratermeron, of in beddingen vermengd met agglomeraten en tuffen in de wanden van kraters.

Door Inlanders wordt van de incrustaties in kleino hoeveelheden zwavel gewonnen van den vulkaan Welirang (Ardjoeno-geb.).

Boringen in den Kawah Poetih (Patoeha) hebben aangetoond, dat hier op rond 1.5 millioen ton zwavelmodder (droog berekend), met een kwantum van 500.000 ton zwavel, gerekend kan worden. De zwavelmodder van dezen Kawah wordt sedert een aantal jaren ontgonnen. In de jaren 1927, 1928 en 1929 bedroeg de productie resp. 354.9 ton, 370 ton en 1560 ton zwavel. Was het bedrijf oorspronkelijk voornamelijk gericht op de productie van pijpzwavel middels destillatie, later ging men over tot zuivering op andere wijze, nl. middels flotatie, en werd het product vooral in poedervorm afgeleverd ter bestrijding van meeldauw in rubbertuinen. Sinds korten tijd is men er, na ijverige proeven, in geslaagd een meer afdoend en veel goedkoper reinigingsprocédé te vinden, waardoor bij lage temperatuur een zeer zuivere zwavel uit den zwavelmodder wordt uitgesmolten.

Soortgelijke zwavelmodderafzettingen als op den Patoeha blijken nog in andere kraters aanwezig te zijn; de voornaamste dezer zijn de Telaga Bodas (die echter tot natuurmonument is verklaard), de Kawah Tdjèn, de Sorik Merapi (Tapa-noeli), en de Mahawoe (Minahasa). Ook onder de kraters van het Dijèng-plateau vindt men er één: de Telaga Troes7 die een zekere hoeveelheid zwavelmodder bevat. Uit een booronderzoek bleek,

dat de afzetting onder een 10 m. dikke klei- en i veenlaag ligt. Hieronder werd de zwavelhoudende laag tot 3.68 m. diepte aangeboord; het onderlig- I gende gesteente werd niet bereikt. Men schatte de I hoeveelheid in het verkende kratergodeelte op ! 87600 ton zwavelklei met 41 % S.

De zichtbare hoeveelheid zwavelmodder op ; den bodem van den krater Telaga Bodas is 60.000 ; ton met een gemiddeld S-gehalte van 55%. Spe- j ciale onderzoeken om de diepere lagen van den I kraterbodem te onderzoeken hadden niet plaats, doch men schat de totale hoeveelheid, die in den bodem voorkomt, op 500.000 ton ruwe zwavel.

Van eenigszins ander karakter zijn de zwavelafzettingen in de kraters van den Tangkoeban Prahoe en den Tjeremai; zij liggen zoowel in de kraterbodems als in de terrasvormige gruisafzettingen, die de kraterruimten omgeven. De laatste wijzen op een vroegeren hoogen waterstand van het kratermeer. Exploraties hebben aangetoond, dat in den Kawah Oepas 200.000 ton zwavelgruis voorkomt met een gemiddeld S-gehalte van 60%; I in den Kawah Ratoe 270.000 ton met een gemid- i deld S-gehalte van 57%; in den Kawah Domas | kan de hoeveelheid geschat worden op 5000 ton i van 50% zwavel. (Verslagen en Mededeelingen ¹ betr. Tnd. delfstoffen en hare afzettingen No. 17.)

I

t IV

ENCYCLOPEDIË
VAN
NEDERLANDSCH-INDIË

TWEEDE DRUK

ONDER REDACTIE VAN

D. G. STIBBE (
BUITENGEWOON HOOGLEERAAR
AAN
DE NED. HANDELS-HOOESCHOOL
OUD-REGEERINGS-COMMISSARIS

Mr. Dr. F. J. W. H. SANDBERGEN
REFERENDARIS AAN HET DEPARTEMENT
VAN BINNENLANDSCH BESTUUR

MET MEDEWERKING VAN

E. M. UHLENBECK
OUD-LUITENANT-KOLONEL DER INFANTEE N. I. L.

ZEVENDE DEEL

'S.GRAVENHAGE
MARTIN US NIJHOFF
1935

Copyright 1935 by Martimis Nijhoff, The Hague, Netherlands
All rights reserved, including the right to translate or to reproduce this book
or parts thereof in any form

PRINTED IN THE NETHERLANDS

†^v *bVJ* VOORBERICHT.

Gestadige aanvulling en voor zooveel noodig wijziging van den inhoud dezer Encyclopaedie met het doel, deze zooveel mogelijk op de hoogte van den tijd te houden, hebben nu, drie jaren na het verschijnen van het tweede supplement-deel (Deel VI), opnieuw 15 supplement-afleveringen voortgebracht, welke artikelen, alfabetisch gerangschikt, in een derde supplement-deel (Deel VII) worden vereenigd.

Evenals aan Deel VI, ter vereenvoudiging van het opzoeken van artikelen, een alfabetisch gerangschikte inhoudsopgave voor de beide supplement-deelen V en VI tezamen toegevoegd is, zoo is aan dit nieuwe deel een dergelijke inhoudsopgave gehecht voor de *drie* thans verschenen supplement-deelen tezamen, zoodat om zich te vergewissen of een artikel in de Encyclopaedie voorkomt, thans volstaan kan worden met raadpleging van een der vier (alfabetisch gerangschikte) hoofddeelen, de gezamenlijke inhoudsopgave van Deel V, VI en VII en — voor het vervolg — do inhoudsopgave van de laatst verschenen supplement-aflevering.

Gaarne richt de redactie een woord van dank tot alien, die aan de totstandkoming van dit deel hebben medegewerkt.

April 1935

DE REDACTIE

Deel V = Biz. 1— 480 der Aanvullingen en Wijzigingen afl. 1—15.

Deel VI = Biz. 481— 960 „ „ „ „ afl. 16—30.

Deel VII = Biz. 961—1440 „ „ „ „ afl. 31—45.

INHOUD VAN DEEL V, VI EN VII

- Aardbevingen I 2, A 694
Aardolie Maatschappij (Ned.-
Ind.) A 160
Aardrijkskundige Onderzoekin-
gen A 206, 227
Abak A 126
Abelmoschus esculentus A 789
Abelmoschus moschatus A 790
Abendanon (Mr. J. H.) A 525
Aboekasan Atmodirono (Mas) A
22
Abroma angusta I 5, A 789
Abroma fastuosa A 789
Acacia decurrens A 790, 1093
Acacia Farnesiana I 5, A 798
Accountantsdienst (Belasting) A
824
Accountantsdienst (Gouverne-
ments) I 5, A 822
Accountantswezen in Ned.-In-
die A 821
Actinodaphne A 790
Actinophora A 790
Adatrecht I 6, A 127
Adenanthera Microsperma A
790, 1093
Adenanthera Pavonina 18, A 790
Adiredja I 9, A 257
Adjatarang I 9, A IJJI
Adonara of Andonara I 11, A
1371
Adoptie I 11, A 43
Adriani (Dr. N.) A 610
Aotherischo olien A 878
Agar Agar I 17, A 738
Aimôre A 1375
Ahmadyah A 913
Akar Bahar I 25, A 228, 738
Akte van Verband A 35
Aial A 126
Alang* Alang I 27, A 790
Alangiun A 790
Alang La, was I 27, A 228
Albizzia chinensis A 790
Albizzia Falcata A 790
Albizzia Lebbeckioides I 28, A
790
Albizzia Sumatrana A 864
Aleurites I 28, A 790
Algonieeno Maatregelq van
Bestuur A 179
Allah I 31, A 1266
Alainanda Cathartica A 791
Aloet A 126
Alor I 31, A 228, 1373
Alsophila I 32, A 791
Alstonia I 32, A 791
Alstonia acuminata A 791
Alstonia pneumatophora A 791
Alternanthera Amoena A 791
Amabi I 33, A 229
Amahai (onderafd.) I 33, A 329
Amahai (hfdpl.) I 33, A 329
Amamotoen I 33, A 229
Amanoeban I 33, A 229
Amberbakfen A 229
Amberpon I 34, A 229
Amboelombo I 34, A 229, 1375
Amboineezen I 37, A 607
Ambon I 40, A 1203
Ambtenaren I 42, A 362, A 825
Ambtssieraden A 179
Amfoan I 47, A 229
Amoentai (onderafd.) I 47, A 267
Amoentai (distr.) I 47, A 267
Amoentai (hfdpl.) I 47, A 267
Amoerang (onderafd.) I 47, A
229
Amoerang (hfdpl.) I 47, A 229
Amorphophallus A 768
Amorphophallus campanulatus I
48, A 768
Amorphophallus variabilis I 48,
A 768
Ampenan I 48, A 229, 1193
Ampenan-Oost I 48, A 1193
Ampenan-West X 48, A 1193
Amsterdamsche Mij. voor Jonge
Mannen A 1053
Ampibabo I 49, A 230
Analyse Laboratorium A 685
Anas I 49, A 230
Anastrophus compressus A 768
Andeue en Lala I 50, A 170
Andoeng I 50, A 230
Andropogon Aciculatas A 768
Andropogon Martini A 768
Andropogon Nardus A 768
Andropogon Sorghum A 768
Andropogon Zizanoïdes A 768
Aneta A 1413
Angelisia splendens A 768
Angiopteris A 768
Anjisme I 53, A 35
Anisoptera A 768
Ansoes A 230
Ansoes-Vogel A 230
Anthocephalus macrophyllus A
769
Anthropologische Onderzoekin-
gen A 135, 979
Antidesma A 769
Apama tomentosa A 769
Api I 55, A 1004
Apium graveolens A 769
Aporosa A 769
Aquilaria Malaccensis I 55, A
769
Arad A 126
Arbeitsbemiddeling A 686, 996
Arbeitscontract A 994
Ardjawanangoen A 1398
Arbeitsbeurzen A 686
Ardjowanangoen I 59, A 230
Arca pumila A 769
Arce I 59, A 170
Arfakkers I 60, A 230
Arfoe I 60, A 230.
Arce-Eilanden I 61, A 287
Arct A 126
Aron I 62, A 170
Arseenerts A 959
Artemisia vulgaris I 62, A 769
Artocarpus altissima A 769
Artocarpus anisophylla A 769
Artocarpus Champedon A 769
Artocarpus Dadah A 769
Artocarpus Kemano A 769
Artocarpus lancifolia A 770
Artocarpus Teysmannii A 770
Asahan I 65, A 230
Asam Sdlong I 66, A 770
Asfalt, Asfaltgesteente A 978
Aspergillus Wentii A 770
Assistentenregeling A 230, 766,
995
Atamboea I 67, A 1405
Atapoepoe I 68, A 232, 1405
Atoran I 95, A 179
Auricularia A 770
Autonomie A 99
Avena Junghuhnii A 770
Azadirachta indica I 98, A 770
Baa of Namosedale I 98, A 232,
1366
Babah Aw6, Djinamprong en
Nd I 99, A 203
Babar-Eilanden 99, A 238, 1440
Baccaurea A 770
Baccaurea dulcis A 770
Backeleisprauw A 126
Bada I 100, A 233, 1427
Badjawa I, A 1375
Badoejs I 101, A 641
Ba6 I 103, A 1230
Bacckia frutescens I 103, A 770
Bagan Si Api Api I 103, A
233, 1362
van den 2^{ea} druk; dat achter

Noot: Het Romeinsche cijfer verwijst naar een der 4 hoofddeelen
A naar de bladzyden der Aanvullingen en Wgzigingen.

- Bagoes Koning 1103, A 233
 Balam I 105, A 641 Bahtera I 104, A 126 Bajan I 104, A 1193
 Bajang I 104, A 233 Bakengeld I 67, A 298 Balambangan I 105, A 219
 Balangan I 106, A 267
 Balangnipa I 106, A 341, 1160
 Balanophora A 770 Balapoelang I 106, A 233 Balোক A 126
 Baloer A 126
 Balohanbaai I 129, A 169
 Bambi en Oende I 130, A 170
 Banawa en Tawaeli, I 132, IV 288, A 1408
 Bandar I 134, A 233
 Bandawasa I 346, A 321
 Band jar (Midden-Priangan) I 134, A 355
 Bandjar (Bali) I 134, A 233
 Bandjar (Banjomas) I 134, A 233
 Bandjarnegara I 135, A 233
 Bandjermasin (afd.) 1137, A 267
 Bandjermasin (onderafd.) 1137, A 267
 Bandjermasin (hfdpl.) I 137, A 267
 Bandoeng I 138, A 355 Banggai I 139, A 1280 Bangil (afd.) 1140, A 234 Bangil (distr.) I 140, A 234 Bangil (hfdpl.) 1140, A 234
 Bangka I 140, A 233
 Bangkalan I 140, A 268
 Bangkalan (afd.) 1140, A 233
 Bangkalan (distr.) I 140, A 233
 Bangkinang I 140, A 233
 Bangko A 126
 BangU I 141, A 1308
 Bangsri A 1234
 Banjoecan en Koeboestrekken I 142, A 234
 Banjoebiroe 1143, A 234
 Banjoemoedal I 144, A 234
 Banjoewangi I 144, A 322 Bank (Javasche) I 145, A 1172 Bank voor Indie A 1097
 Banka I 159, A 235
 Barabail 168, A 268
 Barrisan I 171, A 609
 Barringtonia Asiatica A 771
 Barroe I 173, A 1180
 Bartong A 1297
 Baserah I 174, A 235
 Batang (reg. sch.) I 183, A 235
 Batang (hfdpl.) 1183, A 235, 1392
 92 Batang Harau I 184, A 235
 Batang-Loepar I 185, A 235, 1392
 Batang Natal 1185, A 236
 Batang-Toroe-Districten I 186, A 236
 Batavia (resid.) 1186, A 236
 Batavia (stad) 1187, A 236
 Batavia (Baai van) 1192, A 237
 Bataviache Mei-Beweging van 1848 A 1295
 Batjan (Sult.) I 204, A 287
 Batjan of Scki I 205, A 288
 Batjansch I 206, A 288 Batoe I 206, A 237
 Batoe Bapahat I 206, A 237
 Batoe Batoe I 206, A 205 Batoe Kapoedoe A 237 Batoebara I 207, A 1358 Batoedaka I 208, A 237
 Batoekiang I 208, A 1197
 Batoelapa I 208, A 1274,
 Batoelijin I 208, A 268 Batoer I 209, A 1308 Batocradja I 209, A 237
 Bauhinia A 771
 Bauhinia monandria A 771
 Bauxiet A 979
 Bawal I 211, A 237
 Bawangio I 211, A 237
 Bebakening I 212, A 299, 627
 Beber I 213, A 1397
 Bedrijvenwet (De Indische) A 821
 Begroting I 216, A 1058 Behe A 1396
 Bekasi I 222, A 237
 Bekempai I 222, A 268
 Bfclangbdlang I 222, A 288
 Belarang A 126
 Belastingaccountantsdienst A 824
 Belastingen I 222, A 1, 426, 932, 1313
 Belawan I 264, A 1359
 Belawan-Deli I 264, A 1360
 Belegen I 265, A 206 Belentian A 1396
 B61oe I 265, A 237, A 1403
 Belotto of Blotto A 126 Bena I 265, A 1359 Benadon A 126
 Benasoe A 238
 Benden-Tapanoeli 1266, A 238
 Bengalen-Passage I 266, A 170
 Bengkajang I 267, A 238
 Bengkalis I 268, A 1361
 Bengkoedoe I 268, A 238
 Bengkoelen (resid.) I 268, A 262, 1299
 Bengkoelen (afd.) I 273, A 265
 Bengkoelen (onderafd.) A 266, 1301
 Bengkoelen (Hfdpl.) 1273, 1301
 Bentawan A 1396 Bndjtalang A 126
 Berbek (afd.) I 274, A 238
 Berbek (distr.) I 275, A 238
 Berberis fortunei A 771 Berckel (A. E. van) A 134 Berg (Mr. L. W. C. v. d.) A 620 Berg (Mr. N. P. van den) A 367 Bdrri-Bdri I 276, A 730 Besikama I 277, A 238, 1405 Besoa I 278, A 238, 1427 Besoeki (afd.) T 278, A 322 Besoeki (hfdpl.) I 279, A 322
 Bestuur (Algemeen — over Ned.-Indie) A 524
 Bestuur (Regionaal —) A 524
 Bestuursdienst A 524
 Bestuursvorming A 524
 Bestuurskorpsen A 524
 Bestuurschool A 524
 Bestuurawezen I 279, A 455
 Beta vulgaris A 771
 Betalingsbalans van Ned.-Tndie A 697
 Beungga I 288, A 170
 Beueneoen I 288, A 170
 Bevolkingen I 289, A 985
 Bevolking I 298, A 160, 923
 Bevolkingsrubbercultuur A 274, 735
 Bezittingen I 302, A 129
 Bezoldigingsstelsel A 832
 Bibliographic A 61 Bibliotheken A 61
 Bidens chinensis A 771
 Bima (landsch.) I 306, A 238
 Bima (hfdpl.) I 308, A 238
 Binanga I 309, A 206.
 Binangoen I, A 1235
 Bindjai (Bindjei) I 309, A 238
 Bincoang I 310, A 239, A 1162
 Birnie (David) A 976 Bischofia Javanica I 311, A 771 Bixa
 Orellana I 312, A 771 Bladluizen A 671 Blandongan A 126 Blatik A 126 Blidah I 315, A 239 Blitar (afd.) I 315, A 239 Blitar (hfdpl.) I 315, A 239 Bloeboer I 316, A 239 Bloemboengan I 411, A 240
 Blora I 317, A 240, 1238
 Blumeodendron A 771 Boachi (Aqyasi) A 131 Bocarro (A.) A 771 Bodem I 318, A 1057 Bodja I 319, A 1198
 Boedi Oetomo I 321, A 940
 Boedoek I 322, A 256
 Boeigeezen I 324, A 341
 Boelmeria nivea I 336, A 771
 Boekit Batoe I 331, A 240
 Boeldfeng I 332, A 240 Boeli (Maboeli) (Baai van) I 333, A 288
 Boeloengan I 333, A 268, 1076
 Boeloe Samah I 333, A 206
 Boeng A 126
 Boengkoen on Mori 1335 on II 786 A 1185
 Boel I 336, A 1418 Boongoes I 335, A 240 Boe6 I 336, A 240
 Boeroe I 339, A 170 Boeton I 341, A 1243 Boeton, Mynbouw-en Cal-tuur Mij. A 979
 Bojans A 131
 Boka A 126
 Boletus bovinas A 771
 Bonang I, A 1235
 Bondowoso (Reg.) I 346, A 1178
 Bondowoso (Distr.) I 346, A 1179
 Bondowoso (Hfdpl.) I 364, A 1179
 Boz (Boni) I 347, A 342, 1141
 Bonggo A 240 Bontobatoe A 1265

Borel (IL J. F.) A] 367 Borrcria	Carpentier Alting Stichting A 713	Citrus maxima A 832
Hispid o A 815 Bort A 791	Carum Roxburchianum A 817	Citrus nicdica A 832
Bosch wczen I 385, A 629	Caryoto mitis A 817	Citrus nobilis A 832
Bosnik A 210	Caryoto Rumphiana A 817	Clitocybe hypocalamus A 83g
Bosscha (K. A. R.) A 641	Cassave I 441, A 703	Coccinia cordifolia I 495, A 833
Bosse (M. J. van) A 178 Bot	Cassia divaricata A 817	Coclodcpas Bantamense A 833
A J2G	Cassia Fistula I 441, A 241, 1093	Coclorhopalon o bo vatu m A 833
Botanische Literatuur van	Cassia laevigata A 817	Coelostegia Griffithii A 833 Coix
Ned.-Indie I 392, A SOO	Cassia Lcschnaultiana A 817	Lacryna-Jobi I 497, A 833 Cola
Boven-Langkat A 240 Brantas-	Cassia occidentalis A 818	niticla A 833
Dclta-werken I 497, A 988	Cassia pumila A 818	Coleus Ainboinicus I 497, A 833
Brassica Rapa A 815	Cassia tora A SI 8	Colocasia esclucnta A 833
Brassica rugosa A 815 Brata-Joeda	Castanea acuminatissima A 818	Colubna Asiatica A 833
I 408, A G09 Breueh (Poelo) I 409,	Castanea Sumatrana A SIS	Columbia Javanica A 833
A 170 Broekoetan A 126	Casuarina equisetifolia I 443, A 818	Combretocarpus rotundatus A 833
Bromus insignis A 815	Casuarina Junghuhniana A 818	Combretum Sundaicum A 834
Bromus unioides A 815	Casuarina Rumphiana A 818	Combretum tetralophunr A 834
Bronbeek I 411, A 601 Brooshooft	Casuarina Sumatrana A 819	Comite voor de Autonomie van
(Mr. P.) A 32 Brucca Burmanica A	Caulerpa A 819	Indie A 524
815 Bucklandia tricuspis A 815	Ceiba pentandra I 443, A 819	Commelina nudiflora A 834
Buitenbezittingen I 419, A 129	Celastrus paniculata A 810	Coinmrcieele Boekhouding bij
Buitengewesten A 128 Buitenzorg	Celebes Instituut A 922	Landsbedrijven I 497, A 824
(afd.) I 419, A 240 Buitenzorg	Cenchrus inflexus A 8J 9	Commersoiiiia Bartrainia A 834
(hfdpl.) I 419, A 241 Burgmeester	Centella Asiatica A 819	Commissariaat voor Ind. Zaken
en Wothouders	Centraal-Waterschapskantoor A	A 839
(College van —) A 514	286	Commissie voor Inlandsche
Burgerlijken Stand (Registers	Cerbera Manghas A 819	rechtspersonen A 975
van den) I 421, A 45 Burgers I	Cercus Peruvian us A SI 9	Commissie voor Regeerings-
422, A 1399 Bijenteelt I 425, A 8-	Chamacraphis asj) era A 819	publicaties A S32
14 Cajanus Cajan A 815 Calamus	Chenopodium Ambrosoides A 819	Communisme. Communistische
axillaris A 815 Callicarpa	Cheribon (Afd.) I 477, A 1397	Party in Indie A 526, 951
longifolia A 815 Calopogonium	Cheribon (Reg.) I 477, A 1397	Conchomyccs verrucisporus A 834
mucunoides A 815	Cheribon (Distr.) I 477, A 1397	~
Camnosperma auriculatum A 815	Cheribon (Hfdp.) I 477, A 1135	Constructiewinkel (Artillerie-) I
Camnospernia macrophyllum A	ChettiA261	524, A 624
815	Chinccsche Zaken (Dicnst der) A	Cooperatie in Ned.-Indie A S6S
Camnospernia oxyrhachis A 815	717	Coprinus macrorliizus A 834
"	Chisocheton macrophyllus A 819	Coprinus microsporus A S34
Canarium commune I 435, A 815	Chlamydoinucor Oryzae A S19	Coralloopsis salicornia A 834
Canariuin decumanum A 816	Chlcroclendron Calaniitosum A	Correa of Correia (G.) .1 532, A 772
Canarium Legitimuin A 816	832	Corypha Utan I 532, A 834
Canarium littorale A 816 Canarium	Chloranthus Brachystachys A 819	Cosmos Gaudatus A 834
Mchenbethcno A 816 Canan um	Chloranthus inconspicuus A 819	Cotylelobium flavum A S34
oleosu in A 81() Canarium	Chloris A 820	Cotylelobiumi Malayanum A 834
pscudodecumanuni	Chloroxylon Swietcuia A 820	Cotylelobium melanoxylon A 834
A 816	Chonemorpha macrophylla A 820 °	Couto (Diogo Do) I 533, A 772
Canarium sylvestro A 817	Chrooni, Chroomerta A 958	Crataeva nurvula A S34
Canavalia ensiformis I 435, A 816	Chrysanthemum leucantho- murn A	Cratoxylon Celebicum A 83-1
Canavalia Rosea A 81G	820	Cratoxylon Cuneatum A 834
Canna Coccinea A 816	Chrysophyllum Cainito A 820	Cratoxylon Formosum A 834
Canna glauca A 816	Chrysophyllum Roxburghii A 820	Cratoxylon polyanthum A 835
Canna hybrida A 816 Cannabis	Cibotium Baranetz A 820	Credietbank voor Ned.-Ind.
flativa I 436, A 817 Cantala A	Cichoriuin Endyvia A 820	Gemeenten CQ Ressorten (N.V.)
1094	Cichorium Intybus A 820	A SSI
Caoutchouc I 436, A 874 Capparis	Cinchona I 491, A 820	Crediethulpbank voor Ned.- Indie A
acu min ata A 817 Cardiopteryx	Cinnamomum Javanicum A 820	1231
lobata A 817 Carcliopteryx	Citronella-Olio A 712	Cremer (J. Th.) A 290
Moluccana A 817 Carex baccans A	Citrus A 820	Crepidopus Djamor A 835
817	Citrus aurantifoha A 821	Crepidopus fissilis A 835
Carica Papaya I 441, A 817	Citrus Aurantium A 832	Crotalaria alata A 835 Crotalaria
Carpentier A]ting (Prof. Mr. J.	Citrus Hystrix A 832	anagyroides A 835 Crotalaria
H). A 672	Citrus Japonica A 832	ferruginea A 835 Crotalaria
		Ursaramoonsis A S35 Crotalaria
		Valetonii A 835 Cryptoronia
		paniculata A 835
		Cryptocarya crassinervia A 835
		Cryptocarya Griffithiana A 835
		Cryptocarya tomentosa A 835

- Cubilia Blancoi A 835
 Cultuurraad A 35
 Curanga Fel-Terrae 1552, A 835
 Cuscuta Australis I 552, A 835
 Cuscuta reflexa A 836
 Cyathula prostrata A 836
 Cycas revoluta A 836
 Cyclea barbata I 491, A 836
 Cyclophorus nummularifolius A 836
 Gynara Scolymus A 836
 Cynodon dactylon A 836
 Cynometra ramiflora A 836
 Cytiobus Palmensis A 836
 Daalen (G. C. E. van) A 824
 Dab A 126
 Dacrydium Elatum A 836
 Dacrydium Junghuhnii A 836
 Dactyloctenium Aegyptium A 836
 Dactyloctenium verticillatum A 837
 Daemonorops I 554, A 837
 Daemonorops fissus A 837
 Daemonorops Forbesii A 837
 Daemonorops melanochaetes A 837
 Dahlan (Kiahni Hadji Achmad) A 695
 Dai I 555, A 288
 Dairi-landen I 556, A 241
 Dairiweg A 1299
 Daja I 556, A 204
 Dajaks I 556, A 268
 Dalbergia parviflora A 837
 Damar I 570, A 241, 1439
 Dansen I 571, A 1105
 Dao I 572, A 1366
 Darangdan I 573, A 241
 Dasoen I 573, A 1234
 Baucus Carota A 837
 Daweloor of Dawelor I 573, A 1439
 Dawera I 573, A 1439
 Decentralisatie I 574, A 524
 Deelbouw I 577, A 1004
 Dehaasia Caesia A 837
 Dehaasia microcarpa A 837
 Delaki-Iljasi Awieng I 577, A 241
 Deli Maatschappij I 580, A 1097
 D&I rivier of Soenglei Laboean I 580, A 1360
 Demak I 581, A 241
 Dempo I 583, A 241
 Dendrobium Crumenatum I 583, A 837
 Dendrobium Salaccense A 838
 Dendrocalamus asper A 838
 Dengking I 585, A 329
 Derma joe A 126
 Derris elliptica I 589, A 838, 868
 Derris microphylla A 838
 Desaraden A 524
 Desmodium capitatum A 838
 Desmodium Gangeticum A 838
 Dialium I 596, A 838
 Diamant I 596, A 958
 Diamantpunt I 598, A 170
 Dichron Febrifuga A 838
 Dictyophora A 838
 Dictyopteris irregularis A 838
 Dienstplicht A 601
 Dierenbescherming A 743, 1397
 Dierenvereering A 183
 Digitaria A 838
 Dilenia excelsa A 839
 Diospyros discolor A 839
 Diplazium A 839
 Diplospora singularis A 839
 Diptercarpus I 603, A 864
 Dirma (Diroemah) I 603, A 241
 Disepalum longipes A 864
 Djailolo I 604, A 288
 Djakenan X607, A 1237
 Djald A 126
 Djambi (resid.) I 608, A 330
 Djambi (hfdpl.) I 614, A 330
 Djarak A 984
 Djasinga I 616, A 241
 Djati I 616, A 242
 Djatibarang A 1398
 Djatiwangi I 617, A 1398
 Djebeng I 617, A 242
 Djeboes I 617, A 242
 Djegong A 126
 Djekoelo A 1230
 Djember I 618, A 322
 Djembrana (Djambrana) I 619, A 242
 Djembrana (distr.) I 619, A 242
 Djeniloe I 619, A 257
 Djepon I 619, A 257, 1239
 Djinengdalem I 620, A 257
 Djoewana (Distr.) I 621, A 1237
 Djoewana (Joana, Djoeana) 621
 I, A 1237
 Djohoran A 126
 Djoka of Laag Eiland I 622, A 1438
 Djonggat I 625, A 1196
 Djoronga A 1428
 Djongkong I 625, A 257, 1392
 Djoepik A 126
 Dob A 126
 Do bo I 625, A 289
 Dodinga I 625, A 289
 Dodinga-Baai I 626, A 289
 Doeanga A 126
 Doemai I 629, A 257
 Dolok I 629, A 257
 Donax Arundastrum A 864
 Donax oamiformis A 864
 Doofstommenonderwijs in Ned.-Indie A 789
 Doom of Domi I 635, A 257
 Dor6 I 635, A 257
 Dor6 (Baai va.n) I 635, A 257
 Dowora (Besar en Ketjil) I 639, A 1428
 Dramaga I 639, A 257
 Drankbestrijding I, A 1135
 Drinkwater I 640, A 700
 Drukpers I 641, A 342, 1053
 Drynaria cordata A 864
 Drynaria rigidula A 864
 Dryobalanops I 643, A 864
 Dryobalanops Oiocarpa A 865
 Duabanga Moluccana A 865
 Dualisme A 80
 Durio carinatus A 865
 Duif I 643, A 242
 Duizend-Eilanden I 647, A 257
 Dynamisme A 80
 Eclipta alba A 865
 Economische Toestand I 179
 Eed I 651, A 46
 Ehretia microphylla A 865
 Elaeis Guineensis I 665, A 865
 Elaeocarpus Ganitris I 665, A 865
 Elaeocarpus grandiflora A 865
 Elephantiasis I 665, A 730
 Eleusine Indica I 666, A 865
 Eleutherandra Pes-Cervi A 865
 Eleutherine Americana A 865
 Elpapoetih (plaats) A 329
 Embau A 1393
 Snde (Onderafd.) 669 I, A 1406
 finde (Hfdp.) I 669, A 1407
 Endospennum A 865
 Engano (Enggano) I 670, A 1304
 Engelbrecht (Mr. W. A.) A 43
 Engelmann (Dr. W. H.) A 60
 Engelenberg (A. N. J.) A 1288
 Enhydra fluctuans A 866
 Enrekang I 683, A 1269
 Epidemieën I 683, A 739
 Enthoven (J. J. K.) A 388
 Eragrostis A 866
 Erdtan A 126
 Ermeling (J. Ph.) A 88
 Eryngium foetidum A 866
 Escompto-Maatschappij (N.-I.) I 686, A 810
 Ethnologische Onderzoekingen A 148
 Eucalyptus Deglupta A 866
 Eucheuma I 693, A 866
 Eugenetiche Vereeniging in Nederlandsch-Indie A 844
 Euonymus Javanicus A 866
 Eupatorium Pallescens A 866
 Eupatorium Riparium A 866
 Europeanen I 695, A 708
 Eurycles Amboinensis A 866
 Evodia latifolia A 866
 Exocarpus latifolia A 866
 Exorbitante Rechten A 131
 Expansiepolitiek A 132
 Externeering A 132
 Eijkman (Prof. Dr. Chr.) A 798
 Fachroedin (Hadji) A 679
 Facopyrum esculentum A 866
 Fagara Rhetsa A 866
 Fagraea auriculata A 867
 Fagraea elliptica A 867
 Fakatora A 126
 Fatoos Aroelin I 698, A 258
 Festuga leptopogon A 867
 Fialarang I 704, A 258
 Fibraurea chloroleuca A 867
 Ficus superba A 867
 Fimbristylis globulosa A 867
 Fistulina hepatica A 867
 Flores I 706, A 1366
 Foenai I 720, A 258
 Fort van der Capellen I 721, A 258
 Forum Privilegium A 46
 Fragraria vesca A 867
 Framboesia Tropical I 772, A 720
 Freycinetia I 725, A 867

- Gading I 727, A 258
 Gadjamati (Gadjah-Mati) I 727, A 783
 Gajo land I 728, A 258
 Gal61a I 733, A 289
 Galinsoga parviflora A 867
 Galoegoer I 735, A 258
 Gambir I 736, A 1093
 Gamkonora I 737, A 289
 Gan6 I 727, A 289
 Gaplfek A 707
 Gapl6kmeel A 708
 Gardenia angusta I 738, A 867
 Garuga Abilo A 867
 Gastrochilis Panduratum A 867
 Gatoek A 624
 GauItheriaFragrantissima A867
 G6be I 744, A 289
 Gecommitteerden (Colleges van —) A 524
 Gedelegeerden (College van —) A 524
 Gedelegeerden-Kiesverordening 1917 A 524
 Gedeputeerden (Colleges van —) A 524
 Gesesiklor I 747, A 1398
 Geldmiddelen I 751, A 1043
 Gemeenten (Inlandsche) I 760, A 524
 Gempol I 761, A 259
 Geneeskunde I 761, A 734
 Geneeskundige Dienst I 762, A 743
 Generale Thesaurie A 262
 Geologische Dienst A 616
 Geologisch Laboratorium A 617
 Geroeng A 1193
 Gdsdr of Gissdr I 783, A 289
 Getah Pertja (Gutta-Percha), I 783, A 759
 Geumpang I 785, A J 70
 Gevangeniswezen A 671
 Gezondheidsetablisseminten (Sanatoria) I 786, A 732
 Gezondheidsleer (Hygiene) I 787, A 745
 Gianjar (Cyanjar) I 792, A 1308
 Gigieng I 794, A 170
 Giri I 794, A 783
 Glatik A 126
 Gloempang Pajong I 795, A 170
 Gloriosa superba I 795, A 867
 Gmelina Moluccana A 868
 Goemai-Gebergte T 798, A 259
 Goenoeng Djati I 799, A 783
 Goenoeng Sahilan I 799, A 1362
 Goenoeng Segara A 681
 Goenoengtaboer I, A 1080
 Goerapin I 801, A 289
 Goeroeah I 801, A 289
 Goeroeapin (Gocroeah-Pin) I 801, A 289
 Gooroo-Ordonnantie A 361
 Goewa of Gowa I, A 1018
 Golongan Merdeka A 1111
 Gombara (Kombara-Kemara) I 802, A 259
 Gondanglegi I 803, A 259
 Gonon6 I 803, A 1428
 Goraitji (Gorah Itji) 1803, A 289
 A 1480 — Deel V (Afl. 1-15). A 481—960 Deel VI (Afl. 16-30). A 961—1440 Deel VII (Afl. 31-45)
- Goram-Eilanden I 803, A 289
 Gordonia excelsa A 868
 Gorontalo (afd.) I 805, A 259
 Gorontalo (ondefracl.) I 80G, A 259
 Gouvernementsmarinc I 811, A 299, 627
 Gouvememcmts Marine en Westelijke Vaartuigen I 811, A 299
 Gouvemementspupillen I 811, A 601
 Gouvemcur-Generaal I 812, A 930
 Graafland (Jhr. I. P. O.) A 47
 Grant A 584
 Grashuis (Mr. G. J.) A 181 Grai I 817, A 259
 Grevillea Robusta A 8G8
 Grinwis Plaaf (P. Th L.) A 177
 Grondwetsherziening A 524
 Groot (Dr. O. J. de) A 593
 Groot (Prof. Dr. J. J. M. de) A 12
 Groot en Klein Mandailing, Oe- loe en Pakantan I 829, A 260
 Gunning (Dr. J. G. H.) A 31
 Gutta-Percha I 783, A 762
 Gymnopus albuminosus A 868
 Gyrooarpus Americanus A 868
 Hailloelik A 1405
 Halopegia Blumei A 991 Handel (Inlandsche) A 243
 Handelsmaatschappij (De Nederlandsche) II 47, A 993
 Handelsbank (Ned.-Ind.) II 55, A 894
 Handelsvereniging „Amsterdam" 1159, A 643
 Haplophragma macrolobum A 991
 Harok Kajan A 126
 Haven- en Ankeragegelden II 67, A 300
 Havenmeester A 300, 627
 Havenwerken II 67, A 772 Hazue (G. A. J.) A 1018
 Heckeria umbellata A 991
 Hedychium longicornutum A 991
 Heeres (Prof. Mr. J. E.) A 1062
 Heleocharis afflata A 991
 Heleocharis dulcis A 991
 Helminthostachys zeylanica A 991
 Hemiandrina villosa A 991
 Hendriks (H.) A 45
 Horzientingscommissie A 22
 Hovezaad-olie A 974
 Houtsz (J. B. van) A 265
 Heijning (J. C.) A 169
 Hibiscus celebicus A 991
 Hibiscus macrophyUus A 991
 Hibiscus Sabdariffa A 992
 Hibiscus surattensis A 992
 Hierochloe Horsfieldii A 992
 Hfnayana A 437
 Hoerlang II 98, A 1299
 Hdlandia II 102, A 1428
 Homalium grandiflorum A 992
 Hoplismlftnus Burmani A 992
- Houten (G. van) A 132
 Houtscool A 731
 Houtskoolen II 108, A 644
 Huiden on Vellen A 1093
 Huizen der Inlandsche Bevolking A 369
 Huwelijksordonnanties A 105G
 Hydnum fragile A 992
 Hydrilla verticillata A 992
 Hydrocharis dubia A 992
 Hydrographie II 125, A 61S
 Hymenachne amplexicaulis A 992
 Hymenaea Courbaril A 1013
 Hypotheekbanken II 128, A 745
 Iboe II 129, A 290
 Idawang A 126
 Idjon-Idjon A 126
 Iguanura Wallichiana A 992
 Ilwaki of Ilwakkii II134, A1438
 Immigratie II 135, A 292, 676
 Inang A 126
 Indigofera II 143, A 992
 Indische Bond II 143, A 1295
 Indische Centrale Aanschaffingsdienst A 682
 Indische Maatschappij voor Militairen (I.M.V.M.) A 1231
 Indische Ondernemerabond A 249
 Indische Party A 1295
 Indo-Eur. Beweging A 1288
 Indo-Eur. Verbond A 1295
 Indonesia moeda A 974
 Indonesie II 143, A 132
 Indonesier A 133
 Indramajoe(Reg.) II150, A1397
 Indramajoe (Distr.) II 151, A 1397
 Indramajoe (Hfdp.) II 151, A 1397
 Infusorien- Aarde I 491, A 959
 Inlandsche Beweging A 203
 Instituuten II157, A 957
 InsuUnde II158, A 1295
 Intergentiel Recht A 50
 Intern. Credit- en Handelsvereniging "Rotterdam" (N.V.) II 15S, A 711
 Interneering A 133
 Interregionaal Recht A 50
 Interreligieus Recht A 50
 Intsia Amboinensis A 868
 Intsia Bakeri A 8G8
 Intsia Plurijuga A 868
 Isachne Albons A 992
 Isohaemum aristatum A 992
 Ischaenum muticum A 1013
 Ischaenum timorense A 1013
 Isja A 126
 Jaarbeurzen te Bandoeng V 217 (A 295), A 782
 Jaarmarkt A 721
 Jabe-Javoe-n A 126
 Jacht II 173, A 099
 Jackia ornata A 1013
 *s Jacob (Mr. H.) A 1052
 Jan Pieterszoon Coon Stiohting A 789

- J apanners in den Malcischen j Archipsl A 170
 Japara (Djapara) (Reg.) II 179, A 1234
 Japara (Djapara) (Distr.) II 179, A 1234
 Japara (Djapara) (Hfdp.) II 179, A 1234
 Japara-Rembang II 179, 111592, A 1236
 Java-Instituut V 226 (A 182), A 718
 „Java Moto^club^^ (Koninklijke Vereeniging) A 977
 Javaansche eik A 1093
 Javoe-n A 126
 Jeugdbeweging (Inlandsche) A 966
 Jeugdzorg A 839
 Jo A 126
 Joden in Ned.-Indie (De) A 614
 Jodium II 221, A 958
 Jd-mbe A 126
 Jong-Islamieten Bond A 974
 Jong-Java A 974
 Jong-Sumatranen Bond A 974
 Jonker (Prof. Mr. Dr. J. Ch. G.) A 13
 Kadal A 126
 Kadaster II 244, A 1017
 Kadraaier A 120
 Kadsura cauliflora A 1013
 Kaempferia angustifolia A 1013
 KajAn II 250, A 1237
 Kaji A 126
 Kalabahi II 254, A 1375
 Kalamba A 126
 Kalf (Samuel) A 983
 Kaliwoengoe II 259, A 1198
 Kalksteengrotten A 959
 Kampar-Kiri A 1363
 Kampementen (Militaire) II 263, A 625
 Kanaikan A 126
 Kandanghaer II, A 1398
 Kantoor dienst bij het Binnenlandsch Bestuur A 524
 Kantoor van Arbeid A 390
 Kantoorprauw A 126
 Kaolien A 1018
 Kaoem Betawi A 918
 Karangampdl II 272, A 1398
 Karangasem II 272, A 1307
 Karangdjati II 273, A 1239
 Karkfet A 126
 Karimoendjawa-Eilanden II 277, A 1234
 Karroessi A 126
 Kasa II 280, 1275 A
 Kauer (Kaer) II 288, A 1301
 Kawali II 289, A 1231
 Kemp (P. H. van der) A 37
 Kenabat Bogoloe A 126
 Kendal (Reg.) II 299, A 1197
 Kendal (Hfdp.) II 300, A 1198
 Kendal (Distr.) II 300, A 1198
 Keo-Vulkaan I 34, A 229
 Kepas II 301, A 1297
 Kerapatan Timor Evolutie A 923
 Kickxia arborea A 1013
 Kielstra (Dr. E. B.) A 29
 Kiesordonnantie (Provinciale —) A 524
 Kiesordonnantie (Regentschaps —) A 524
 Kiesordonnantie (Stadsgemeenten —) A 525
 Kiewiet de Jonge (Mr. Ir. H. J.) A 1427
 Kirap A 126
 Kisar II 325, A 1430
 Kisan II 32G, A 260
 KIBwA A 126
 Klimaat II 332, A 686
 Klitjiran A 12G
 Kliwon II 315, A 170
 Kloengkoeng II 352, A 1308
 Knokkelkoorts (Dengue) II 353, A 747
 Koe A 126
 Koeboe II 35G, A 1113
 Koedoes (Reg.) II 357, A 1230
 Koedoes (Distr.) II 358, A 1230
 Koedoes (Hfdp.) II 358, A 1230
 Koelawi II 360, A 1418
 Koeningan (Reg.) II 367, A 1397
 Koeningan (Distr.) II 367, A 1397
 Koenting II 368, A 12G
 Koeria II 369, A 1295
 Koetai II 374, A 1084
 Koffie II 378, A 812
 Koi (H. H. van) A 408
 Koldk (Kolik) II 400, A 126
 Kolfekan II 400, A 127
 Koldk A 127
 Komodo of Ratteneiland II 424, A 1379
 Koloniale Reserve II 420, A 662
 Kolonie A 133
 Kongsii II 425, A 45
 Kon. Ned.-Ind. Luchtvaartmaatschappij A 575, 924
 Konteng A 127
 Koornpassia malaccensis II 426, A 1020
 Koordersiochloa javanica A 1020
 Koordersiodendron pinnatum A 1020
 Kopang II 426, A 1197
 Koperertsen II 427, A 959
 Korra-Korra II 436, A 127
 Kota waringin II, A 1082
 Kragan II, A 1252
 Kraksaian (Reg.) II 444, A 1398
 Kraksaian (Distr.) II 444, A 1399
 Kraksaian (Hfdp.) II 444, A 1399
 Krankzinnigenverpleging II 44G, A 729
 Krdtek VII 1230, A 722
 Kroc II 451, A 1401
 Kroja II 452, A 260
 Krom an II 454, A 127
 Kroonordonnantie A 133
 Kropgezwellen II 465, I 701
 Kruisprauw (Kruisboot) II 463, A 127
 Kunstkringen (Bond van Ned.-Indische) A 672
 Kustverlichting II 494, A 300,
 619
 Laboean Badjo II 500, A 1379
 Laboean Deli II 501, A 1360
 Labocan Hadji II 501, A 1197
 Laboratorium voor het onderzoek dor zee A 474
 Lachnostoma densiflora A 1020
 Lactuca indica A 1020
 Lactuca sativa A 1020
 Lae Renoen A 1298
 Lahar II 504, A 957
 Lahoroeres II 504, A 1405
 Lais II 504, A 1401
 Lakor (Leikor) II 506, A 1437
 Lamboet A 127
 Lammaing (A. G.) A 195
 Landaard A 35
 Landak (Zelfb. landsch.) II 522, A 1119
 Landak (Onderafd.) II 522, A 1393
 Landak (rivier) A 1394
 Landbouw II 523, A 1026
 Landbouwconcessien en Erfpachten in de Zelfbesturen der Buitengewesten II 525, A 796
 Land meters II 527, A 35, 763, 1017
 Landsdienaren (Burgerlijke) A 1832
 Landsdrukkerij II 528, A 735
 Landstorm A 601
 Lannaea grandis A 1023
 Lanong A 127
 Larat II 536, A 1004
 Laoet Tador A 260
 Lasara A 127
 Lasianthus II 424, A 1028
 Lassenum (Lasem) II 536, A 1233
 Latah II 536, A 748
 Lawak A 127
 Lawakan A 127
 Lebung II 539, A 1304
 Leeftijdsklassen A 322
 Leeningen I 544, A 343, 1063
 Leerlooien A 1091
 Leersia hexandra A 1020
 Leger II 545, A 546
 Leger des Heils II 562, A 734
 Legioen van Mangkoo Neg&ra II 563, A 617
 Lelawak A 127
 Lepironia articulata A 1021
 Lepra I 566, A 718
 L6ti (Letti of Litt) II 571, A 1432
 Ldtigroep (L6ti eilanden) II 570, A 1433
 Leucaena glauca II 574, A 090
 Leucas lavandulifolia A 1021
 Liefrinck (F. A.) A 573
 Limmophila aromatica A 1021
 Limmophila rugosa A 1021
 Linder A 1021
 Lis Ahis A 127
 Litchi chinensis A 1021
 Litsea Cubeba A 1021
 Loegang II 605, A 1435
 Loemboeng A 127
 Loeng Djoeloeng A 127
 Loerahgoeng II 609, A 1397
 Lombldn, Lombldn II 615, A 1372
 Lombok II 615, A 1194

- Longetia malayana A 1021
 Loodrtsen II 620, A 957
 Loodswezen II 620, A 301, 619
 Loomiddelen II G21, A 1092
 Loree A 1427
 Losarang II 622, A 1398
 Losari II 622, A 1398
 Louter (Mr. J. de) A 1158
 Louw (P. J. F.) A 322
 Luchtvaart, Ci viele II 624, A 575
 Luchtvaart, Marine II 624, A 581
 Luchtvaart, Militaire II 624, A 571
 Lunasia amara A 1021
 Luijpen (E. S.) A 319
 Lycium chinense A 1021
 Lycopodium cernium A 1021
 Lygodium circinatum A 1021
 Mac Leod (N.) A 1396
 Madjalengka (Reg.) II 634, A 1397
 Madjalengka (Distr.) II 634, A 1397
 Madjalengka (Hfdp.) II 634, A 1397
 Madjen II 634, A 1165
 Madoereezenbond of Perserikatan Madoera A 919
 Magie A 80
 Magnolia javanica A 1021
 Mahayana A 436
 Maiwa II 643, A 1267
 Makara A 178
 Maloea II 659, A 1263
 MaJoesetasi II 659, A 1276
 Mamoedjoe II 661, A 1170
 Mainpawa (Onderafd.) II 661, A 1390
 Mampawah (Mainpawa) (Zelfb. landsch.) II 661, A 1117
 Manado II 662, A 1125
 Mandailing II 662, A 1190
 Manclar II 604, A 1159
 Mangaanertsen II 666, A 959
 Mangarai II 667, A 1376
 Mangifera Rumphii A 1021
 Manilkara Kauki A 1021
 Manilla-Hcnnep II 669, A 1090
 Manna II (570), A 1302
 Mansosoe A 127
 Maoemdre II G73, A 1375
 Mapania Hoyneana A 1022
 Maritieme Kringen A 89
 Masdrempoeloe II 679, A 1269
 Mataram (hfdpl.) II 683, A 1193
 Mataram (distr.) II 683, A 1193
 Matan II 682, A 1130
 Matelieff do Jongo (C.) A 759
 Maton en Gewichten II 684, A 219, 797
 Tutoriaalonderzoek (Laboratorium voor) A 69
 Medan II, A 1126
 Medcbestuur A 525
 Mekkagangers II 695, A 129
 Melia dubia A 1022
 Momcylyon costatum A 1022
 Menjoekai A 1395
 Merromia nymphaefolia A 1022
 Microlaena stipoides A 1022
 Aliddcn-Lombok II 724, A 1194
 Middenstand (Europecsche) A (80)
 Middenstandscommissie (Inlandsche) A 797
 Mikania scandens A 1022
 Militie II 728, A 594
 Mimosa invisa A 1022
 Minahassa-Celebes A 922
 Ministerie van Kolonien I 753, A 840
 Miscanthus chinensis A 1022
 Mischophloeus vestiaria A 1022
 Missie (Roomsche-Katholieke) A 412, 539, 1285
 Mitragyne speciosa A 1022
 Moa II 758, A 1436
 Moeara Aman II 761, A 1304
 Moeara Lemboe II 762, A 1362
 Moehammadyah A 914
 Moeriah II 766, A 1237
 Moessonboeken (Portugeesche) A 722
 Mokdale II 771, A 1365
 Molangan A 127
 Mollugo pentaphylla A 1022
 Molooan A 127
 Molukken (Gouvernement der —) A 525
 Moluksch Politick Verbond A 920
 Mondöt A 127
 Monumentenordonnantie A 974
 Mooetong II 785, A 1206
 Morchella conica A 1023
 Mori II 786, A 1189
 Mussaendopsis Becariana A 1023
 Mijwormziekte A 359, 733
 Myriophyllum m. brasiliense A 1023
 Myrmecophilie II 855, A 1025
 Naga A 298
 Nahang A 127
 Nahdatoel Oelama A 916
 Napoe III, A 1427
 Nasturtium heterophyllum A 1023
 Nasturtium officinale A 1023
 Natal on Batangnatal III 9, V 51, A 236, 1201.
 National Ind. Partij A 1295
 Nationalismo (Indoncsisch) A 913
 Nationalistische Beweging (Indonesisch-) A 898
 Natuurmonuicnten III 10, A 320
 Natuurmonuinenten on wildreservaten V (A 320), A 1097
 Natuurwetenschappelijke Raad van. Nederlandsch-Indio) A 695
 Nauclea Philippensia A 1023
 Nautisch Instituut der Kon. Paketvaartmaatschappij A 975
 N.V. Algemeen Nieuws on Telegraaf Agentschap "Aneta" A 654
 Ned.-Ind. Aardolie Maatschappij A 146
 Ned.-Ind. Bond voor Technische Arbitrage A 758
 Ned.-Ind. Wegenvereening A 758
 Ned. Koloniale Petroleum Mij. (N.V.) A 1180
 Neeb (Prof. H. M.) A 1407
 Neesia malayana A 1023
 Nephrolepis biserrata A 1023
 Nienhuijgfonds 19 A 1098
 Ngabang III 19, A 1395
 Ngada III 19, A 1376
 Ngawen (Distr.) III 20, A 1238
 Ngawdn (Hfdp.) A 1238
 Ngorfck A 127
 Nijon A 127
 Nikkelerts A 957
 Nitih A 127
 Noesa Baroeng I 172, A 321
 Noort (O. v.) A 758
 Nopan (Kotaropan) III 40, A 1200
 Normalisatie in Ned.-Indie A 698
 Nijland (Dr. A. H.) A 762
 Observatorium (Koninklijk Magnetisch-Meteorologisch) te Batavia III 51, A 748
 Ochroma Lagopus A 1023
 Oena Oena A 1427
 Oeantho javanica A 1023
 Oendan III 67, A 1230
 Oeroenggoep A 281
 Olax scandens A 1023
 Oliepam I 665, A 783
 Ompo A 127
 Oncosperma horridum A 1023
 Ondernemersbond (Indische) A 249
 Ondernemersraad voor Ned.-Indie A 128
 Onderwijs III 90, A 333
 Onderwijs. Landbouwonderwijs A 793
 Onderwijs (Militair) III 128, A 602
 Onderzoekingen (Aardrijksk.) A 213
 Onderzoekingen (Anthrop.) A 159
 Onderzoekingen (Ethnol.) A 146
 Onderzoekingen (Zoolog.) A 161
 Ontvoogding A 34
 Oorlog en Beleg (Staat van) A (540)
 Oostkust van Sumatra III 140, A 1348
 Oost Flores en Solor III 138, A 1372
 Ophioglossum reticulatum A 1023
 Opium III 155, A 1249
 Opleiding van Administratieve Ambtenaren (Indische Bestuurs-) II 167, A 89
 Opperbestuur III 173, A 525
 Orang Pnddk A 612
 Orang Sakai, Sakei, Sicoa III 183, A 1360
 Ormosia A 1023

- Oroxylum indicum A 1024
 Ouderrecht A 135
 Oudheden (Hindoetijd) III 189,
 Tampaksiring A 42
 Oudheden (Hollandsche en an-
 dere Europeesche) III 205,
 A 1146
 Ouratea sumatrana A 1024
 Overtocht A 410
 Paard III 227, A 55, S94
 Pachyrrhizus erosus A 1024
 Padangsidimpoean III 240, A
 1295
 Padvinderij A 740
 Pagae A 127
 Pagarangan A 127
 Pahae III 250, A 1298
 Pahantan (Pakantan) III 250, A
 1201
 PajaneDa longifolia A 1024
 Pakanbaroe III 253, A 1363
 Pakempalan Kawoelo Ngajog-
 jakorta A 1111
 Paketvaart Maatschappij (Kon-
 ninklijke) III 254, A 651, 975
 Pakpak III 258, A 1298
 Palampoko A 127
 Pal^mbang III 259, A 1189
 Palimanan III 272, A 1398
 Palaquium Burckii A 1024
 Palaquium rostratum A 1024
 Pallawa- Schrift A 178
 Paloe, Sigi-Dolo en Koelawi
 1629, II360, III 274, A 1413
 Palowe of Roesa Radja III
 274, A 1375
 Pamanoekan III 275, A 1364
 Pamanoekan en Tjiasemlanden
 III 275, A 1364
 Pambaoeng III 275, A 1166
 Pandhuisdienst III 284, A 267,
 735
 Pamenang III 276, A 1194
 Pamotan III 277, A 1233
 Pandjaloe III 285, A 1199
 Panicum III 290, A 1026
 Panjaboengan III 293, A 1201
 Panolan III 293, A 1239
 Pantjasan A 127
 Papaine A 711
 Papaja III 295, A 711
 PapfsA J27
 Papoea's III 298, A 276
 Parameria Barbata I 339, A 770
 Parenggaen Talatap A 127
 Partai Indonesia A 913
 Partai Nasional Indonesia A913
 Partai Ra'jat Indonesia A 91
 Pasoendan (Pagoej oeбан-)A917
 Patoentoeng A 179
 Pelgrims A 129
 Pantar of Pandai III 294, A1375
 Paratocarpus triandra A 1026
 Parastemon urophyllus A 1024
 Parigi en Mooetong III 344, A
 1204
 Patani III 361, A 1428
 Pati (Reg.) III 362, A 1236
 Pati (Distr.) III 363, A 1237
 Pati (Hfdp.) III 363, A 1237
 Patjalwerken A 988
 A 1-480=Deel V (Afl. 1-15) A 481-960=Deel VI (Afl. 16-30). A961-1440=Deel VII (Afl. 31-45).
 Pearadj a III 369, A 1299
 Pegaddn A 1312
 Pegagan III 370, A 1298
 Pelgrimsschip A 129
 Pemantja A 127
 Pemoeda Moeslimin Indonesia
 A 974
 Pendidikan Nasional Indone-
 sia A 1109
 Pengail A 127
 Penide (Noesa) III 382, A 1305
 Pentace polyantha A 1024
 P^ntor A 127
 Peperomia pellucida A 1026
 Perhimpunan Indonesia A 913
 Perhimpunan Pegawei Be-
 stuur Boemipoetra A 1109
 Perhimpunan Peladjar-Pela-
 djar Indonesia A 974
 Perkoempoelan Politick Ka-
 tholiek di Djawa A 1109
 Permoefakatan Perhimpunan²
 Politiek Kebangsaan Indone-
 sia A 913
 Peronema canescens A 1026
 Persatoean Bangsa Indonesia
 A 913
 Persatoean Minahassa A 922
 Persatoean Moeslimin Indo-
 nesia A 1109
 Persatoean Perkoempoelan Ce-
 lebes A 922
 Perserikatan Kaoem Christen
 A 1108
 Perserikatan Timor A 923
 Persinggahan A 361
 Pest III 389, A 720
 Pestbestrijding III 391, A 718
 Petjangan A 1234
 Petoeroesan A 127
 Petroleum III 394, A 1121
 Pharmacie III 403, A 1308
 Pholidocarpus A 1026
 Phosphoriet A 957
 Pigafettia data A 1026
 Piepers (Mr. M. C.) A 51 .
 Pilang A 1093
 Pimpinella alpina A 1026
 Plantentuin III 422, A 880
 Pleijte (Mr. Th. B.) A 654
 Poembon III 429, A 1398
 Poenale Sanctie A 399, 1000
 Politie III 441, A 47, 809
 Politieke Concentratie A 22
 Pontianak (Zelfb. landschap)
 III 451, A 1112
 Pontianak (Hfdp.) III 452, A
 1393
 Poso, Loree, Tod jo en Oena
 Oena III 67, IV 462, A 1421
 Post-, Telegraaf- en Telefoon-
 dienst III 465, A 437, 845
 Postspaarbank in Ned.-Indie
 III 484, A 32, 798
 Pradjekan III 498, A 1179
 Praja (Distr.) III 500, A 1196
 Praja (Hfdp.) III 500, A 1196
 Prentah A 135
 Prim bon A 270
 Proeve van een Staatsregeling
 voor Ned.-Indie A 525
 Provincie A 525 Provincie-
 Ordonnantie A 525 Pupillen
 (Militaire) III 517, A 601
 Quarantaine III 521, A 734
 Quasi-Internationaal Recht III
 522, A 48
 Quercus III 522, A 1093
 Raad van Tucht III 526, A 301,
 628
 Raad voor de Scheepvaart A 628
 Rad Agama (Rat Agama) III
 529, A 956
 Baden (Adviseerende Geweste-
 lijke T A 525
 Raden (Pro vin cie —) A 525
 Raden (Regentschaps —) A 625
 Raden (Stadsgemeente—) A 525
 Radicale Concentratie A 22, 20/
 Radjagaloeik III 532, A 1398
 Randjoewa III 540, A 1365
 Randoeblatoeng III, A 1239
 Rantjah III 542, A 1199 Rapang
 III 543, A 1277 Rechtsstoestand
 der Ambtena- ren A 832
 Rechtswezen III 558, A 52
 Reclassceering A 671
 Reedcgrenzen A 412 Regenten-
 Geslachten in Pria- ngan A 532
 Regentschapsordonnantie A 525
 Regentschapsraden A 101
 Registratie A 135
 Reisgelegenheden III 581, A 431
 Rekenkamer (Algemeene —) III
 591, A 709
 Rem bang (Reg.) III 594, A 1231
 Rem bang (Hfdp.) III 594, A1233
 Rem bang (Gew.) III 592, A1233
 Remonte III 594, A 621 R6o III
 596, A 1379 Riebeeck (J. v.) A
 759 Rindja III 603, A 1380
 Rockoen.Minahassa of Perseri-
 katan Minahassa A 921
 Roesa Radja A 1375 Roetdng III
 631, A 1379 Roma of Romang III
 633, A1438 Roode Kruis A 1019
 Rooseboom (W. J.) A 31
 Roggeveen (Mr. J.) A 792 Roti,
 Rot6 of Rotti III 038, A 1365
 Rouffaer(Dr. G. P.) A723
 Ryn van Alkemade (I. A van) A
 1063
 Saatama-Sopd A 127 Saint
 Martin (I. de) A 792 Sakoeng A
 127 Sakona A 127 Sakota A 127
 Salimbau A 1393
 Sambalioeng III 681, A 1079
 SambaS III 681, A 1114 Sambe
 A 1395

- Sambo A 127
 Samosir III 684, 1296
 Sanatoria III 687, A 733
 Sanggau III 688, A 1119
 Sanggau (Onderafd.) III 689, A 1395
 Sanggau (Hfdp.) A 1395
 Sangkoe A 1395
 Sapit Kadiaman A 127
 Sapoe A 127
 Sarampoe A 127
 Sardkat Abang A 15
 Sar6kat Ambon A 270, 920
 Sar^kat Islam III 694, A 15, 196, 945
 Sar6kat Madoera A 919
 Sardkat Timor A 923
 Sasaks III 705, A 1195
 Saumlakki III 709, A 1004
 Sawito III 711, A 1272
 Sawoe of Savoe III 711, A 1365
 Schakelscholen A 133
 Scheepsmeting III 715, A 628
 Scheepvaart (Dienst van) III 716, A 301
 Scheepvaartinspectie A 302, 628
 Schelphenhandel A 862
 Scheltema (Mr. M. W.) A 55
 Schuld (Indische) A 352, 1066
 Schutterrijen III 727, A 602
 Seba III 731, A 1365
 Sebir A 127
 Sedjiram A 1393
 Segalaherang III 735, A 1312
 Segaw 6 A 1093
 Sekadau (zelfb. landsch.) III 735, A 1131
 Sekadau (Onderafd.) III 735, A 1397
 Sekadau (Hfdp.) A 1397
 Sekah A 127
 Sekoenjor A 127
 Self6bds on Onderh. (Gouvernement) I 467, A 342
 Seloema III 739, A 1304
 Seloekaton III 739, A 1198
 Semarang III 740, A 1101
 Semitau (Onderafd.) III 748, A 1390
 Semitau (Hfdp.) A 1391
 Semitau (rivior) A 1391
 Senat A 127
 Sengah A 1395
 Senti A 127
 Sepatah A. 1395
 Sepeh (Soeph) A 127
 S6ran-Laet A 472, A 288
 Sermata III 764, A 1434
 Seroea A 127
 Siak III 763, A 1361
 Siak Sri Indrapoera en Onderhoorighedon III 763, A 1361
 Siddnrdng III 769, A 1278
 Sidikalang III 769, A 1298
 Sidoardjo-werken A 988
 Sigibiromaroo A 260
 Sigi-Dolo 1629, III771, A 1418
 Signatuurmiddelen III 771, A 1024
 Silalahi A 1298
 Silangdjana (Goonoeng) A 260
 Silat A 1393
 Sileman A 127
 Silindoeng III 773, A 1298
 Si Mangoemban III 762, A 1299
 Simavi A 1016
 Simpang III 778, A 1129
 Sindang III 781, A 1398
 Sindanglaet III 781, A 1398
 Sintang (zelfb. landsch.) III 786, A 1129
 Sintang (onderafd.) III 787, A 1391
 Sipoholon III 762, A 1299
 S16man III 808, A 1398
 Slibarheid A 302, 629
 Soebang III 814, A 1311
 Soeahid (nederz.) A 1393
 Soeahid (landsch.) A 1393
 Soeahid (rivier) A 1393
 Soekaboemi III 815, A 1105
 Soekadana III 815, A 1131
 Soekoredjo III 821, A 1199
 Soelang III 822, A 1234
 Soeloek I 822, A 270
 Soembawa IV 7, A 1405
 Soembawabesar A 1405
 Soepa IV 29, A 1275
 Soerja Atmadja (Pangeran Aria) A 260
 Solo-Vallei-werken IV 40, A 989
 Solor IV 42, A 1373
 So-mb6 Javoe-n A 127
 Somboe A 127
 Sonneveld (Mr. W.) A 538
 Sopdt A 127
 Sopping IV 43, A 1140
 Soppdngriadja A 1182
 Spat (C.) A 984
 Spruw IV 87, A 720
 Staatsinrichting (Wet op de — van Ned.-Indie) A 525
 Staatsregeling (Indische —) A 525
 Stadsgeineenten A 525
 Statistiek IV 103, A 750
 Sterrenkunde (De beoefening der) in Nederlandsch-Indie A 674
 Stikvallei A 979
 Stoombronnen A 958
 Strafrecht. Gevangeniswezen IV 119, A 50, 663
 Strandvondera A 79
 Studiecluba A 913
 Studievoorlichtingsdienst A 1098
 Suiker IV 173, A 882
 Suiker (Inlandsche Riet-) IV 184, A 885
 Sumatranenbond of Serikat Soematera A 919
 Tabab6ri A 127
 Tabanan IV 247, A 1308
 Tajan IV 248, A 1128
 Tajoe IV 249, A 1237
 Takar IV 250, A 1428
 Tala (Talalo, Talao) A 127
 Talaga A 1398
 Taliwang IV 252, A 1428
 Tamanan IV 253, A 1180
 Tambangan A 127
 Tampaksiring IV 254, A 1308
 Tandjoeng IV 259, A 1194
 Tandjoengbalai IV 259, A 260, 1202
 Tandjoengberingin A 260
 Tanette IV 264, A 1144
 Tanimbar- of Zuid-Oogtereiland-ten IV 267, A 1004
 Tantrisme A 437
 Tapalang IV 273, A 1168
 Tapioca-Producten IV 278, A 754
 Taratak Boeloeh IV 281, A 1362
 Taroetoeng IV 283, A 1299
 Tawa Elia IV 288, A 1427
 Tegal IV 291, A 1087
 Tehuis voor Indische Studenten A 361
 Tekletek A 127
 Teladjanan A 127
 Tembon A 127
 Tengd6fs IV 298, A 1230
 Tentoonstellingen IV 308, A 1055
 Ternate en Onderhoorigheden IV 314, A 1427
 Thee IV 325, A 841
 Thee-Expert-Bureau (Vereeniging) A 880
 Theosofische Vereeniging (De Ned.-Ind.) A 763
 Timorini A 281
 Timorsch Verb6nd A 922
 Tjakranegara IV 366, A 1194
 Tjakranegara-Noord A 1194
 Tjakranegara-Zuid A 1194
 Tjak-Lantjak A 127
 Tjamat A 159
 Tjapaloeloestraat IV 368, A 290
 Tjaralingkin A 127
 Tjemplon A 127
 Tjendono IV 370, A 1230
 Tjenra A 127, 1167
 Tjepoe A 1239
 Tjeti A 262
 Tjiamis (Reg.) A 1199
 Tjiamis (Hfdp.) A 1199
 Tjiamis (Distr.) IV 371, A 1199
 Tjiawigebang IV 372, A 1398
 Tjilandjongan (Peladjongan) A 127
 Tjildoeg A 1398
 Tjilimoes A 1397
 Tjina Minderling en Arab Hinderling A 262
 Tjitaroem-Bevloeiingswerken A 260, 357
 Tjolo IV 377, A 1230
 Tjompdng A 127
 Tjondong A 127
 Tlogoredjo IV 377, A 1237
 Tlogowoengsoed IV 377, A 1237
 Tobaki A 1405
 Tobameer IV 382, A 1295
 Toda Beloe A 1376
 Todjo A 1427
 Toekau A 127
 Toeba IV 384, A 873
 Toelating A 160
 Toembieloeng A 127

Toemboek A 622	Vereeniging „Indisch Bron- beek“ A 840	Wadjo IV 660, A 1136
Toendraha (Toedraha) A 127	Vereeniging Ncdcrlandsch-Indi- sche Onderwijs- en Studie- kas A 990	Wadoekstelsel A 213
Toerdjene A 160	Vereeniging tot oprichting van Jonge Vrouwen scholen in Ned.-Indie A 1016	Waho Tctear A 127
Toerisme in Ned.-Indie A 799	Verkoopkantoor van *s Lands Mijnbouwproducten II 400, IV 300, A 702	Wafdon A 127
Toetoe A 270	Verkoopingen (Openbare), Ver- huringen, Venduties, Vendu- kantoren IV 577, A 1344	Wailoro A 290
Togian IV 389, A 1427	Verordeningen A 160	Wardenaar (J. W. B.) A 320
Tolitoli IV 390, A 1239	Versterkingen IV 563, A 624	Waroe IV 697, A 1235
Tooneel IV 395, A 976	Vestiging A 160	Waterkracht en Electriciteit A 303
Tongkang A 127	Vitamines A 699	Waterschappen IV 700, A 281
Top (Toep) A 127	Vlerkprauw A 127	Wangkang A 127
Topografische Dienst IV 406, A 451	Vlottende Schuld A 351, 1076	Wapai A 127
Tor-rivier IV 414, A 1428	Voedingsmiddelen I V 597, A 934	Weduwen- en Weezenfonds der Europeesche Officiëren van het Ned.-Ind. Leger IV 733, A 180, 764
Totemisme A 188	Voedingsmiddelencommissie A 795	Idem van militairen beneden den rang van officier bij deKo- lonialc troepen IV 734, A 765
Triangulatie IV 432, A 453	Volkscreclietwezen IV 605, A 713	Wegeriraad A 758
Tropen opleiding voor ver- plegenden in Indie (T.O.V.I.) A 1016	Volkshuisvesting A 625	Welgri IV 750, A 1198
Tuinbouw IV 542, A 655	Volksraad IV 612, A 491	Werkloosheid A 997
Tusschenhoofden A 1G0	Volksraadkiesverordening 1926 A 525	Werven en Dokken IV 759, A 286
Tijdrekening IV 459, A 65	Volksraadpositieregeling 1926 A 525	Werving van Inlandsche Ar- beiders A 403
Tijdschriften en Periodieken IV 459, A 38	Volksraadregelen 1926 (Aan- vullende —) A 525	West-Java (Provincie —) A 525
Uhlenbeck (G. H.) A 133	Volkstelling IV 623, A 926	West-Lombok IV 765, A 1194
Uitzetting A 160	Vollenhoven (Prof. Mr. C. van) A 1380	Wetar (Wetter of P. Oeeter) IV 766, A 1462
Uniebank voor Nederland en Kolonien IV 496, A 1088	Voorwaardelijke Invrijheidstel- ling A 671	Wetgeving I, A 1662
Vaartuigen IV 497, A 102	Voorwaardelijke Veroordeeling A 671	Wildreservaten A 1097
Vaccine IV 497, A 717	Vries (M. Gzn.) A 791	Wolowaroe A 1407
Vakbeweging (Inlandsche) A 961	Vrymetselary IV 640, A 757	Wonosari IV 793, A 1180
Van Boxtel (Plan-) A 990	Vrijwilligerskorpsen IV 641, A 612	Willcms-orde (Miktaire) IV 783, A 601
Vakcentrale A 22	Vrouwenbeweging (Inlandsche) A 969	Wijbrands (Karel) A 682
Veeartsenijkundige Dienst IV 514, A 63, 896	Vulkanen IV 641, A 620	I Jzererts IV 801, A 959
Veeveelt IV 515, A 90, 886	Vuurvaste klei A 958	IJzerman (Dr. Ir. J. W.) A 1052
Veevoeder IV 519, A 129, 894	Vuurwerk A 1089	Zeeraacht IV 816, A 249
Veeziekten IV 522, A 96	Wabata A 127	Zelfbesturen (Inlandsche —) IV 826, A 525
Veiligheidstoezicht (Dienst van het) A 1123		Zelfbestuur A 525
Vellen A 1093		Zending (Protestantsche) J.V 831, A 1206
Verbanning A 160		Zodlogische Onderzoekingen A 1G1
Verbeek (Dr. R. D. M.) A 544		Zuidwester-oilanden IV, A 1436
„Verbijf voor den Oud-Indisch " Militair" Stichting (V.O.I.M.) A 989		Zwavel IV 871, A 959
Verdedigingsstelsel van Ned. - Indie IV 529, A 585		Zyde IV 872, A 1014
Vereenigingen IV 540, A 360, 873		

Medewerkers aan het zevende deel (3e Supplement deel) der Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië

ABLY, P. 8. Gewestelijk Secretaris in NTT.

d'ANCONA, Mr. H. J. G. — Controleur B. B.
ANTONISSE^A, J. H. — Voorzitter Internationale
Orde van Goede Tenapeliëren.
ASBECK, Prof. Mr. Dr. F. M. Baron van —

B.

BAKKER, H. — Oud-Luit.-Generaal Inf.
N. I. L.
BAX, A. — Oud-Hoofdinspecteur van Finan-
cien in N. I.

§3ERg Prof. Dr. ^會C. Hoogleeraar.
BEKtrAAIJN, JL/FTK — Landmeter le kl. bij het
Kadaster in N. I.

BIEGEL, H. J. — Ambtenaar bij de Inspec* tie
van het Venduwezén in N. I.

BLAISSE, Mr. W. J. —
BLOMBERG, Dr. C. — Inspecteur -pharma- ceut
bij den Dienst der Volksgezondheid in N. I.

^OER; , K. H. _de. — Controleur B. B.
BOKIMEL, F. van — Agent Paketvaartmaat-
schappij in N. I.

BROUWER, Dr. K. J. — Director der samen-
werkende Zendingcorporaties.

BURGEMEESTRE, J. E. L. — Gezaghebber B.
B.

BESTUUR STICHTING„VERBLIJF VOOR
DEN OUD-INDISCH MILITAIR^M te Weltevren-
den.

CATE, W. C. ten — Gezaghebber B. B.
CAVALINI, W. A. — Ambtenaar bij het De-
partement van Landbouw, Nqverheid en Handel in
N. I.

DALLINGA, H. — Gemeentesecretaris van
Cheribon,
DIRECTIE BAT. PETROLEUMMAAT-
SCHAPPIJ,—
DIRECTIE NED. HANDELSMAATSCHAP-
PIJ —

DUYBTER, Dr. M. — Ambtenaar bg den Dienat
der Volksgezondheid in N. I.
DIJK, J., Mr. J. A. van —

ETTINGER, J. van — Referendaris Ministe-
rie van Kolonien.
ELLERBEEK, A. W. A. A. — Aspirant.Con-
troleur B. B.

FAGGINGER AUEB..U.^ Resident B. B-
FRENKS, H. — Kapitein Inf. N. I. L., fd
Controleur B. B.

FUENTE, E. S. de la: Controleur B. B.

G.

GELDER, G. van — Controleur B. B. GEAAPT, L.
A. — Assistent- Resident B. B.

H.

HAAFT, W. J. ten — Hulpgezaghebber B. B.
HAAR^s PrQf.,Mr. ter — Hoogleeraar in N. L
RAHMAN, H. — Gezaghebber le kl. B. B.
HALEWIJN, Ir. E. K. E. — Nijverheids-
consulent in N. I.

HAMER, E. A. C. den — Ambtenaar bij het
Kantoor van Arbeid in N. I.

HELFRICH, O. A. — Oud-Gouverneur van
Curasao.

HEIJNEN, H. J. — Gezaghebber B. B.
't HOEN, Ir. C. W. A. P.—

H OljTRUST„Mr. -H. — Controleur B. B.
HOOGGESTEGiSR, Mr. J. H. — Inspecteur In- en
Uitvoerrechten en Accijnzen in N. I.

HOOGSTRATEN, Mej. M. D. van — Secreta-
resse Vereeniging „Simawi¹ (Steun in medische
aangelegenheden voor Inheemschen).

HORST^A O^{^^}-Assistent-Resident B. B.

JANSEN, G. -7- Hoofd van het Gemeentel^k
Bureau van Grondzaken. te Medan in N. I.

K.

KAM, E. C. van der — Gezaghebber le kl. B. B.
KLAUS, A. — Gezaghebber B. B.
KLEIWEG DE ZWAAN, Prof. Dr. J. P.—
Hoogleeraar.

KLEIJNTJENS S. J., J. — Leeraar St. WiUe-
brord College te Katwyk a. d. Ryn.

KLUIVER, Mr. Dr. J. W. H. — Admixtra- tief
ambtenaar in N. I.

KOCH, Mr. P. — Hoofdcommies Miniaterie van
Kolonien.

KRAMPS, J. H. G. — Gezaghebber B. B.
KBJEKEN, J. O. van. — Controleur B. B.

KUNTZE, Mr. C. E. C. — Referendaris ter Al-
gemeene Secretarie in N. I.

- LAARMAN, G. M.— Controleur B. B.
 LANGE, J. M. de — Secretaris Departement B. O. W. in N. I.
 LANTING, P. A. — Controleur B. B.
 EELYVELD, Th. B. van —
 LIER, Mr. J. Ph. H. E. van — Ambtenaar ter Algemeene* Secretarie in N. I.
 LIGTHART., Th. — Oud-Directeur Javasche Bant.—
 LINDEN I F M van der — Gezaghebber B. B.
 LOEMBANTOBING, A. — Commies kantoor-dienst B. B. in N. I.
- M.**
- MARKS, C. C. — Gemeente-Secretaris in N. I.
 MOHR, Prof. Dr. E. J. C. — Ambtenaar Koloniaal Instituut te Amsterdam.
 MONSEES, F. A. — Aspirant-Controleur B. B.
 MYENFELDT, H. D. von — Controleur B. B.
- N.**
- . NATORAS POELOENGAN, BAGINDA.— Commies B. B.
 NESSEL VAN LISSA, Ir. R. C. A. F. J.— Burgemeester van Magelang.
 NEUMAN VAN PADANG, Dr. M. — Geoloog 2e kl. bij den Dienst van den Mijnbouw in N. I.
 NIEBOER, Mr. F. J. — Assistent-Resident
 NIEUWENHUYSEN, Th.—Vertegenwoordiger K. N. I. Luchtvaart-Maatschappij in N. I.
 N00TEB00M, Dr. C. — Aspirant-Controleur B. B.
- O.**
- O.BRIEN, J. L. — Oud-Assistent-Resident B. B.
 ORT, A. G. — Adjunct-Inspecteur by de Opiumregie in N. I.
- P.**
- PARLEVLIIET, P. — Gezaghebber (Controleur)TKTB, -----
 PETRUS BLUMBERGER, J. Th. — Oud- N. I. ambtenaar, Hoofd van het Kabinet van den Minister van Kolonien.
 PLOEG, A. M. van der — Controleur B. B.
 PULL TER GUNNE, Mr. J. C. Th. — Referentaris ter Provinciale Secretarie van Midden- Java.
- R.**
- RONKEL, Prof. Dr. Ph. 8. van — Hooglee- raar.
 ROOKMAKER, O. I. — Gezaghebber le kl. B B.
- ROSKOTT, Dr. B. F. — Aspirant-Controleur B. B.
 ROT, C. de — Journalist.
 RIJPSTKA, -K. R. — Controleur B. B.
- S.**
- SANDBERGEN, Mr. Dr. F. J. W. H. — Referendaris B. B.
 SCHABEEK, A. F. — Oud-Hoofdinspecteur bij den dienst der In- en Uitvoerrechten en Ac- cijnsen. in N. I.
 SCHELTEMA, Dr. A. M. P. — Afdelings- hoofd bij het Centraal kantoor van de Statistiek in N. I.
 SCHMID, L. A. — Ambtenaar bij het Kantoor van Arbeid (Dep. van Justitie), in N. I.
 SCHOLS, J. J. M. F.— Controleur B. B.
 SEINSTRAS, G. R. — Controleur B. B.
 SNEEUWJAGT, R. J. C. — Gezaghebber B. B.
 SPANJAARD, D. J. — Burgemeester van Tegal.
 STAPEL, O. —
 STEENTST-pr. C. G. G. J. van — Plantkun- dige bij het Museum voor economische botanie in N. I.
 STOKVIS—COHEN STUART, Mevr. Dr.— ST
 ORT, W. — Assistent- Resident B. B.
 STROOMBERG, Dr. J. — Oud-Hoofd der Afdeling Handel van het Departement van L. N. en H. in N. I.
- T.**
- TENGWALL, Dr. T. — Onder-Directeur van het Proefstation voor Rubber in N. I.
 THOUARS, A. C. J. de — le Luitenant Inf N. I.
- L.**
- TOULE SOLEHUWY, J.—
- V.**
- VELSEN, M. M. F. van — le Secretaris J M. C.
 VISSER, J. J. M. — Aspirant-Controleur B. B.
 VRJES, Dr. E. de — Leeraar Bestuurschool in
- W.**
- WALL, H. van de.—
 WALL, V. I. van de —
 WERKXJM, Mr. van — Assistent- Resident B. B.
 W*STRA, Prof. Mr. Dr. H. —
 WATERING, K. H. van de — Burgemeester van Manaddr
 WET*TEYN, J. — Controleur B. B.
 WINTGENS, W. C. B. — Oud-Inspecteur van Scheepvaart in N. J.
 WOERDEN.JOHANNISEN, Mevr. L. van — Secretarcsse der Vereeniging tot oprich ting van Jonge Vrouwen scholen in N. I.
 WOLFF, C. W. — Hulpgezaghebber B. B.

REGISTER OP DE NAMEN IN AFL. 31-45.

- AA, A. J. VAN DER, 1157&. AALST, Dr. C. J. K. VAN, 9936. ABDOERRACHMAN PANDJI NEGARA, RAD 宣 N, 1130a. ABDULRAZAK, 1188b. ABDURRACHMAN, 12846. ABEND ANON, E. C. 1160a, 14276. ACHMAD, HADJI, 11886. ACHMAD, SULTAN, 1276a. ADAM, L., 10426. ADÉ ABDOELMOERAD, 11336. ADI ABDOELMADJID KESOEMIA NEGARA, HADJI GOBSTI, J 130a. ADI MOHAMAD DJOEN, 1130a. ADJI KOENING, SULTAN, 10816. A DJI MOHAMAD PARIKESIT, 1086如 1087a. AERNOUT, W. A., 11316. AFIQ, SULTAN, 12486. AHMAD SERI NEGARA, PANEMBANAN, 11336. ALAM TOEROENGKOE, DATOE, 1421a en b. ALI, HADJI, 1243a. AMANA INDA, 1172a. AMIDIN PANOAN MANGKOE NEGORO, 10866, 1087a. AMSTERDAM, SULTAN, 14206. ANDI BASO, 11456, 11G2a. ANDI MAKKASAOE, 1276a. ANDI MOESOE, 11696, 1170a. ANDI PAMANJOEKKI, 1144a en b. ANDI TAMM A of LA TAMM A, 1273a en b. 1274a. ANEMAET, 10816. ANIPONCI, AROE., 12736. ANGGÉ BODOE TOME TANGOE, 14116, 1412a. ANOM, PA NG 6B AN, 1118a. ANWABI, IR., 965a. APPELMA, Ir. F. J., U01a. AKENDSEN DE WOLFF, B. W. G., 12006. AKOE MATA ESSO, 11386. A HONDS, K. F., 12906. AWALOEDIN, HADJI, 12846.
- BafIGELAAB, J. J., 11366. BAIS, W. J., 983a. BAKKER, Dr. F. L., 12276. BAKKER, Ps. D., 12276. BAKKER, H., 10206. BAKKER, W., 11576. BALNEB, Dr. L., 10796.
- BANDAHARA SBI MAHARADJ A MOHAMAD TAIB, PANG'ARAN, 11166, 1117a. BAOERA, 12486. BARCHEWITZ, E. W., 1157a. BARSSE VAN BOETZELAER VAN DUBBELDAM, E., 1230a. BASO PATTABAOE (BASO LAMPOKO) 11816, 1182a en b. BASSÉ KADJOEARA, 12735, 1276a. I. BATARI, 11816. BEEKMAN, H. A. J. M., 9876. BEHRENDT, 1091a. BEKKING, 1079a. BELT, 1025a. BEBVOETS, DR. H., 1134a, 1135a. BEUM&E, DR. J. G. L., 1025a, 1026a. BEVERSLUIS, A. J., 1204a, 14326. BIE, H. C. DE, 10426. BIEMOND, MK. J., 9956. BIKKER, DS. A., 1160a. BLOYS VAN TRESLONG PRINS, MR. P. C., 11366, 1158a, 1193a. BOENJAMIN, 9826. Bo EREM A, DS. J., 9876. BOERENBEKER, DR. E. A., 974a. I. BOESOENA, 1243a. BOESTABI PATANA, 1170a. BOOAERT, A., 1157<. BONANO, SOENAN, 1235a en b. BONDY-HOROWITZ, EMILIE, 981a. BOOMGAAKD, DR. S. R., 974a. BOOMS, A. S. H., 977a. BOONSTRA VAN HEERDT, R., 12066, 1413a, 14186, 14216. BOORSMA, DR., 10216, 1023a. BOSBOOM, H. D. H., 1157b. BOSSCUE, VAN DEN, 11696. BOSSCHER, C., 14326, 14336, 1437a, 14386. BOTH6, IR. A. CHR. D.» 9786. BOURGEOIS, M. G., 12596. BOXTEL, A. VAN, 990a. BRACHES, F., 1134a. BRAKE, B. G. TER, 19096. BRANDES, J., 14336. BRAUTIGAM, D. F., 1146a. BBOEBSMA, DR. R., 12496. BRUGMAN, J. A. G., 11696, 12736, 14166.
- BRUGMAN, 14166. BRUIN, C. DE, 1157a. BRUMEND, B. J. F. G., 11576. BUDDINGH, DS. S. A., 11576. BDINING, D. J., 983a. BURGER, D. H., 1010a, 10126. BURKITT, A. W., 982a. BUTTINGHA WICHERS, MB. DR. G. G., 11776. BUUREN, DR. H. B., 1134a. BULMEB, DR. H. J. T., 980a en b, 983a.
- CAMPBELL, SIR JOHN, 1259b. CHRISTOFFEL, H., 1274a. CLARKE, 1091a. COEBERGH, DR., 12606. CBAANDIJK, 11576. CRAMER, IR. CH. G., 9876, 9S8a. CROO, M. H. DU, 977a. CRUCQ, DR. K. C., 11586.
- DAHLER, P. F., 12926. DAMMERMAN, DR. K. W., 1097a, 1101a. DANZ, F., 965b. DARSONO, R., 9616, 963a. DATOE RANAK alias Si BELING, 1080a. DE AGUERO Y BETHANCOURT, 1260b. DEKKER, DR. J., 1093a. DELEVINGNE, SIR MALCOLM, 12596. DEVENTER, C. TH. VAN, 1042a. DEWEY, PROF., 10946. D J A J A LA NG KABA MANGI DOM-PO, 1412a. DIENAL ABIDIN, SAJID, 1235a. DIE TING HAM, 1089a, 10976. DII LOT, 14186. DIOEMADIL KOBRO, SAJID, 1235a. DIOJODIGOENO, MB., 11116. I. DJONDO KARAF:NG LEM-BANQPASANQ, 1182a. DOCTERS VAN LEEUWEN, 1025a. DOORN, DR. C. L. VAN, 10125, 10426. DOREN, J. B. J. VAN, 11576. DOUWES DEKKER, DR. E. F. E., 1291a on b, 1292a. DUINEN, DS. G. VAN, 12316. DIJK, T. VAN, 12336. DIJKERMAN, IR. G. J.»
- EARL, G. W., 14326.

EEERDE, J. C. VAN, 1013a.	HERING A, P. H., 14276.	JONG VAN ARKEL, TH. DE, 10996.
EEBLAND, L. D., 9826.	HERLUF ZAHLE, 12606.	JONGE, JHB. M. J. K. J. DE, 11576.
EICKSTEDT, VON, 981a en b.	HESLINGA, MR. DR. J. H., 9956, 1295a.	JONGH, D. DE, 1160a.
EINTHOVEN—CHUIJL, A., 983a en b.	HEUVEN, G. B. J. VAN, 1105a.	JONOH, W. D. de, 1079a.
ELAND, J. L., 1056a.	HEYMERING, 1433b.	JONGMANS, Mr. P. H. C., 12916.
ENDERT, 10136, 1023a.	HEYNE, 9926, 1023a, 1024a, 1038a en b, 1039a en b, 1040a, 1042a.	KABO alias OLMANA MASSI, 14256, 14266.
ENDROW ATL, 12356.	HILDERING, DS. H. C., 12296.	KAPÉ, MARADIA, 11616, 11676.
ENGEL, L., 9936.	HINLOOPEN LABBERTON, VAN, 1135a.	KAPP-SCHWOERER, DR. MAR-GARETE, 9816.
ENGELBERG, A. J. N., 11346.	HIRSCH, H. TH., 10426.	KARANEN& 1172a.
ENGELHARD, H. E. D., 1079a.	HOEDT, TH. G. E., 1042如	KASIMIN, 11136, 1114a.
ERDMANN EN SIELC KEN (firma), 1307a.	HOEK, VAN, 10825.	KAT, IR. J. O. DE, 987如
ES, L. J. C. VAN, 983b, 987b.	HOEHOUT, J., 1157a.	KAT ANGELINO, DE, 1243a> 12606.
ESCHER, DR. B. G., 1082&.	HOLLANDER, DR. J. J. DEN, 11576.	KATE EZN., P. TEN, 980a, 14276.
EUIBERGEN, H. C. VAN, 14326, 14336, 1437a, 14386.	HOMAN VAN DER HEIDE, IR. J., 987如 988a, 1042a.	KEEN, A. T., 1158a.
EUISVOOGEL, W. F., 988a.	HOOG, F. H. DE, 1294a.	KETTER, FR., 982a.
FABBIUS, JAN, 977cr.	HORSTING, L. H. C., 14276.	KEMMERLING, DR. G. L. L., 1367a.
FALIHI, SAPATI, 12486.	HOUTEN, J. L. VAN, 9936.	KEMP, P. H. VAN DER, 1117a- KEMP, VAN, 1024a.
FAURE, 1091a.	HOUTSMA, G. J., 9935.	KERN, R. A., 1013a.
FIEBIG, DR. F. I. M., 1134a.	HOZE, DR. CH., 10826.	KETJIL, RADJA, 1362a.
FISCHER, H. W., 1016a.	HUART, DR. F. J. A., 10626.	KEUCHENUS, 9926.
FRIKIUS, CH., 1157a.	HUENDER, DR. W., 10066, 1010a, 1011a, 1013a, 1042a.	KEUKENSCHRIJVER, DR. N. C., 9826.
GELD EREN, J. VAN, 1042a.	HUETING, A., 12206.	KIELSTRA, MR. J. C., 13996.
GELDEREN, W. van, 988a.	HUYGEN VAN LINSCHOTEN, JAN 11216.	KIFFNER, DR. FRITZ, 982a.
GERHARD, A. H., 1135a.	I. BA ED A, 1274a.	KJAH SOERIOMATARAM, 11116.
GERRITZEN, MB. J., 11776.	I. BOEABABA, 1275a.	KLEINTIES, MR. P. H., 1055b, 10626.
GIEBEN, MR. A. H. C., 1204a, 14326.	I. DJOEARA, 1166a.	KLEIWEIG DE ZWAAN, PROF. DR. J. P., 981a en b, 982a en b, 9836.
GINKEL, VAN, 1042b.	IDO, VICTOR, 977a.	KLERK, REINIER DE, 11916.
GISOLF, W. F., 1267b.	I. GOESTI BAGDES DIJLANTIK, 13076.	KLIFT, H. v. d., 12496.
GOEDHART, O. M., 1182a.	I. GOESTI GD 白 DIJLANTIK, 13076.	KOCK, L., 10426.
GOELAM, 9836.	I. JOTO alias TOMA INTJ& SALEH, 1412a.	KOESOEMA SOEMANTBI, MR. R., 9646.
GOENAWAN, MEVR. S. Z., 9726, 9736.	I. KOETI TABOLOETOETOE POEA DAE MALISA, 1206a.	KOESOEMO JOEDA, P. T. A., 11346.
GOESTI MOHAMAD TAHIR SOEBIA NEGARA, 11206.	I. MADALLOENG, 1276a.	KOKS, DR. J. TH., 1289a.
GOETSCH, H. B., 982a.	I. MAKOELAOE KRAENQ Li> MBANG, 12736.	KOLFF, D. H., 1432b, 1433b, 1435b, 1437a, 1438a en b.
GOBKUM, DR. K. W. VAN, 10916, 1096a.	I. MAKOENG, 12766.	KOLFF, G. H. VAN DER, 10426.
GBAAFF, N. de, 1157a.	INDO TAKABA SEPOE, 1165a.	KONINENBURG, F., 1272a.
GBAAF, H. G. DE, 1158a.	INT JI MOHAMAD 14166.	KOOLHOVEN, DR. C. B., 1285a.
GHAT, LUCIA; ANNY, 9816, 982a.	INTOWA TOMAI TOBENOKE, 1418a.	KOOBDEBS, DR., 1026a.
GBANT, 10765.	I. PANTJAI TANA, 11456.	KORN, DR. V. E., 1013a, 1308a.
GBESHOFF, 10136.	I. PATERA TANA, 11456.	KORHTOF, 983a.
GROENHOFF, G. B., 1158a.	I. SAMATANA, 1276b.	KRAEMER, DR. H., 12286.
GBONEMAN, DR. J., 11086.	ISMAIL, HADIJ, 1243a.	KREEMER, J., 1013a.
GBOSKAMP, C. W. A. M., 9936.	ITERSON, PROF. DR. G. VAN, 10916, 1096a.	KRETSCHMER, 980a.
GBUYTEB, IR. P. DE, 988a.	I. TJOMA, ABOE, 12746.	KROES, J. DE, 11196.
GULLBERG, J. E., 982a.	JALI HADIJ MOHAMAD SAI^H, 1243a.	KROM, Prof. DR. N. J., 1147a, 1158a.
GUNNING, DR. J. W., 1207a.	JANS, A., 11476.	KRUPP, firma FRIEDRICH, 1095a.
HAAGSMA, O., 12676.	JANSEN, DB. A., 10626.	KRUYT, E. DE, 1095a, J 096a.
HAAN, DR. F. DE, 1016a, 1147a, 11576, 1289a.	JANSEZ, P. A., 12266.	KRUYT, DR. A. C., 1160a, 1189a, 12166, 1285a, 14186, 14246, 1427b.
HAAS, DE, 983a.	JASPEE, J. R., 14216.	KRUYT, J., 12166 14276.
HABBEMA, D., 1079a.	JASPERS, J. H. B., 11446, 1158a en b, 1204a.	RUPEES, E., 9656.
HAFTEN, H. M. VAN, 10996.	JERONIMUS, 11576.	KUYPEB, DB. A., 11346.
HAGA, DB. B. J. 14216.	JOESOFF, HADJI, 11823.	KUNE, I. 8., 1222a.
HAGENZIEKEB, B. F., 9936.	JONAS (korporaal), 1437a.	
HALL, VAN, 10206.		
HAM, S. P., 1042a.		
HAMER, C. DEN, 11576.		
HAST, ME. G. H. C., 9956.		
HASSELT, F. J. F., 1221a.		
HASSKABL, 1021.		
HEBEHEB, GEBHARD, 980.		
HEMERT, L VAN, 11776.		

- LA BOELA, 12486.
 LA BONDE KRAENO RI DJAM-
 POEÉ, 1274a.
 LADJOE KAKANNA I DORO,
 1162a.
 LAO A AY, P., 9936.
 LA GAGA, 1413a.
 LA GAROEDA, 14116.
 LAKSAMANA MAHAMADAN, PA-
 NG&RAN, 1116如 1117a.
 LAKSAMANA, PANG&RAN, 1113a.
 LA MADIWE, 11826.
 LA MADOEKELLENG, 1139a.
 LAMAKAPALE, 1412a.
 LAMAKARATE, 1418a.
 LA MABAOENA, 14126, 1413a.
 LA MAROENA, 1412a.
 LA MATOELADA, 1165a.
 LAMMINGA, IB., 1088a.
 LAMPOELA, DATOE, 12736.
 LAOD血 HAMIDI, 12486.
 LAOH, F., 11096.
 LA PAENRONai., 1165a.
 LA PAMANJOEKIE, 1276a.
 LA PAMASANOI, 12736, 1274a.
 LA PANGORISANG, 1273b, 1274a
 1278a, 12796, 1280a.
 LAPATIGO, 1411a.
 LA PAR^B^NGI KRAENG TING-
 GIMAE, 1276a.
 LA PATONQAI, 1279如
 LAPAWOWOI, ADATOEANG,
 12796.
 LARIOE, 1425a.
 LA SADAPOTTO, 12796, 12806.
 LA SINGA, 12486.
 LA SIBI DADOE, 12486.
 LATER, E. F., 11196, 1129a.
 LA Tj^BOE, DATOE, 12736,
 1276a.
 LA TJBOE, 12806.
 LA TOBO PATTALENSANG, 11826.
 J. LATTA, 11676.
 LAUTS, G., 11576.
 LAWICK VAN PABST, Generaal,
 12356.
 LEBZELTER, 981a.
 LEHMANN, WOLFGANG, 980如
 983a.
 LELY VELD, Th. B. VAN, 11086.
 LICHTENSTEIN, 9836.
 LIENDEN, H. J. N., 980a.
 LIOTHAKT, TH., 11776.
 LOGEMANN, PEOF. DR. J. H.
 A., 11776.
 Loos, DR. KAREL, 077a.
 Loos HAAXMAN, J. DE, 1158a en
 b.
 LOUDON, JHB., 12606.
 LIJKE PRINS, F. J. v. D.» 11446.
 MADE, DR. W. M. VAN DER, 983a.
 MADJALEKKA DASNO PATOM-PO,
 1165a.
 MAKOL&EDE, 11886.
 MAKOLÉ OWOELOE, 11886.
 MALMNOKBODT, DR. J., 1013a,
 1117a.
 MALOLO VAN MAD血N血, GE-
 NAAMD MAN AW ARI, 11616.
 MANOKOENAGARA V, P. A.,
 1107a.
 MANNHARDT, IR. F. G., 978a.
 MANSFELT, DR. W. F. M., 994a,
 1289a.
 MANSOUR FAHMY, 974a.
 MARSOEDI, 964a en b.
 MASCARENHAS, C., 982a, MAT
 AT A DAENO MAS^SA, 12458.
 MATO NA, DA ENO, 1411a.
 MASIRI, DA ENG, 14166, 14176.
 MAULANA SULTAN ACHMAD,
 SOELEIMANNOEDIN, 1078a.
 MAULANA SULTAN MOHAMAD
 DIALALOEDIN, 1078a.
 METSELAAR, J. T., 988a.
 MEYER RANNEFT, J. W., 1006b,
 1010a, 1011a, 1013a, 1042a.
 MERENS, D., 1079a.
 MEYERS, IR. A. A., 987b, 9886.
 MEIJER, IR. J. E. DE, 9876. MEYL,
 IR. CH. E. J. 988a.
 MICHELSEN, K. W. J., 11776.
 MOENS, IR. J. L., 988a, 1158a.
 MOESLAENI, 1425a.
 MOESTA^ANA III AH, 1083a.
 MOHAMAD ALI TSAFIOEDIN,
 SULTAN, 11166.
 MOHAMAD ALI SOEBIA NEG ABA,
 PANEMBAHAN HADJI, 11206.
 MOHAMAD BIN DA ENG MATE-
 HOE, HADJI, 14266.
 MOHAMAD JOESOEUF QELAB RA-
 DJA TIANGSO, 1412a.
 MOHAMAD NOER ALADIN, 1421a
 MOHAMAD TABRANI, 9686.
 MOHAMAD TAUFIK AKAMOE-DIN,
 11186.
 MOHAMAD TSAFIOEDIN SULTAN,
 11166.
 MOHAMAD HAMID, GOESTI,
 1134a.
 MOHAMMAT HATTA, 1110a en b,
 1011a.
 MOHAMAD IBRAHIM TSAFIOEDIN,
 11166, 1118a.
 MOHAMAD SAID PAKOE NEGARA,
 PANEMBAHAN HADJI, 11206.
 MOHAMAD ZAINOEL ABIDIN,
 1118a.
 MOHK, PROF. E. C. JULIUS, 1058a,
 1367a.
 MOLENGRAAFF, PROF., 1121a.
 MOLL, J. VAN, 10426.
 MOLTMAKER, P., 9656. MOM, IR.
 C. P., 1018a. MOOK, H. J. VAN,
 1009a. MOOY, IR. A. DE, 9876.
 MOBOM, SULTAN, 12486.
 MULLER, H., 9826.
 MUSBERO, W. A., 982a en b,
 9836.
 NAE SOEKOER, 11696, 1172a.
 NAERSSSEN, IR. J. VAN, 988a.
 NAHUY, 1118a.
 NATA NEG ABA, HADJI GOESTI
 ACHMAD PANMRAN, 11336.
 NEDERBUBOH, DR. (MR.) J. A.,
 10626.
 NEUMANN, DR. M., 13756.
 NEYTZELL DE WILDE, A., 1042a.
 NIEUHOFF, J., 1157a.
 NJLITIMO, 12806.
 NUMANS, IR. J. G., 987b.
 NuiissEN, DR. D. J. H., 9796.
 OCHSE, J. J., 1020&, 1026a,
 1038a.
 OEMAI BATILL, 14166, 1417a.
 OEMAI BATOEROE, 14166, 1417a
 OEMAI SOLI, 1417a.
 OLIVIER, J., 1157a.
 ONVLEE, DR. L., 12236.
 OOSTERHOFF, DR. W. J.,
 11576.
 OTANI, GRAAF, 10146.
 OVERVOORDE, M». DR. J. C.,
 11466, 1147a, 11576.
 PABANARI, 11696.
 PAERELS, B. H., 988a, 10426.
 PAERELS, B. EL, 988a, 10426.
 PAGILING, 11686.
 PAING, 1235如 PAKOEOEWANA
 IV, 11065. PAL AR, L. N., 1111a.
 PAMOESOE, DATOE, 1418a.
 PANG&RAN A DIP ATI ANTAKOE-
 SOMO, 1083a.
 PANG曲RAN BONGSOE KOESOE-
 MA, 1084a.
 PANGILANRATOE SOKMzk
 ALAM- SIAH, 1084a.
 PANTIAI TANA BOENGA WALIE,
 1271a.
 PAPA I Owo, alias LASAIMPOE,
 1423a.
 PASOELÉ DA 色 NG BOELA金NG,
 12736.
 PATAH, RAD 色N, 12356.
 PATODJO, PALAGOE ABOE,
 12736.
 PATTA ACHMAD, 1271G.
 PATTI BANTI, 1278a.
 PATTA LATJABALAI, 12736.
 PATRAH TOEROENKGOE, 1421a
 en b.
 PAWELAE, 11696.
 PEKELHARING, N. R., 10426.
 PERELAE, IR. A., 987如 PEBMA
 SOENGL, 12486. PHAFF(
 kapitein), 1417b.
 PIGEAUD, DR. TH., 11086.
 PIBES DE LIMA, J. A., 9806, 982a.
 PLEYTE WZN., C. N., 14326,
 14336, 1437a, 14386.
 PLEUREN, BERNARDUS VAN,
 12036.
 P6CH, PROF. RUDOLF, 982a.
 POBTIBA, ABD OELW AHAB,
 HA- DJI, 11886.
 PORTER, STEPHEN G., 12596,
 12606.
 POSEWITZ, DR. TH., 979a.
 PBAASTEBNK, A., 11776.
 QUANT, W. DE, 1272a.
 RADÉ:N AJOE KABDINAH, 10888
 RADJA ALAM, 1081a en b.

RADSMa, 9836.	SIMON A., 1009a, 1013a.	STER, ADRIAAN VAN DER, 12006.
RAMAER, MR. J. W., 988a.	SINIA, J. G., 1140a, 1141&, 11446.	STIG TER, A. W. G., 9876.
RAMMANG PATA LOLO, 1166a.	SIRADIOEDIN, MOHAMAD, 1243a	STOK, J. E. VAN DER, 1042a.
RATOF BROWIDJOJO, 12356	SITSSEN, 9516, 982a en b.	STOKVIS, 1322b.
RAUWS, DS. JOH., 1230a.	SITSSEN, M. H. J. A., hiitenant, 10766.	S. TONDAI, 1418a.
REES, PROF. DR. J. v., 11356.	SJARIF DAKOELA, 10816.	SUCHTELEN, JHR. B. C. C. M. M. VAN, 1158a
REGELINK, Z., 10426.	SJARIF KASIM, SULTAN, 1362a.	SULTAN BANGKOK, 10816.
REITSMA, S. A., 11366.	SJARIF MOHAMAD IBNOEL So ELT AN SJAKIF JOESOEF, 1113a.	SULTAN DATOE MAHARADJA DINDA HASANGEDIN, 10816.
RESINK-WILKERS, A. J., 11086.	SJARIF SALAH BIN TDKOES AL IDROES, 1113& 1114a.	SULTAN MOHAMAD ALIMOEDIN ALADIL CHALFATOEL MOEMINI N, 1087a.
RINKOOY, N.,	SLOTMAKER DE BRUINE, DR. J. R., 9656.	SULTAN MOHAMAD SIRANOE-DIN, 1082a.
ROLBIDEV VAN DER AA, P. J. B. C., 11576.	SMIT, H. J., 977a.	SULTAN POETHI, 10816.
RODENWALDT, PROF. DR. ERNST, 980a, 1200b, 1289a, 1432.	SMIT SIBINGA, DR. G. L., 1285a.	SUNIER, DR. A. L. J., 1193a.
ROE, 1425a.	SMITS, M. B., 1042a en b.	SWELLENGREBEL, 1200±
ROEM, GOESTI, 11296.	SMITS, R. E., 10420.	SZE, ALFRED, 12606.
ROEST, DR. P. K., 980o.	SNEEVLIET, H. J. F. M., 961a.	TACHMID PANDJANOEM, RA-DiN, 11166.
Roo DE LA FAILLE, P. DE, 1013a, 1157a.	SNELL, Ir. D. C. W., 9896.	TADJOEM BOELOE, 1425a.
ROORDA VAN EYSINGA, 11576.	SNOUCK HURGRONJE, Dr. C., 974a, 10566.	TAKADA, 10146.
RORIMPANDEY, K. J., 1413a.	SOEBROTO, 1013a.	TALASA, 1424a.
ROSSE, IB. I. TH. VAN, 9876.	SOEDIADI, 1110a.	TALLOE LATAE, 1280b.
ROSSEM, J. F. VAN, 11776.	SOEJATIN, RADEN ADJENG, 971&.	TAN MALAKA, 9616, 962b.
Roux, C. C. F. M. LE, 11586.	SOBKANTO, MEVR. DR., R. AJOE, 9716, 973a.	TEENSTRA, M. D., 11576.
ROVERE VAN BREUOEL, J. DE, 1157b.	SOEKARNO, Ir., 1110a en b.	TEEUWEN, J. J. E., 12926.
ROY, J. J. DE, 1083a.	SOEKARTO, 1110a.	TEROENGKOE (MOHAMAD TIBADIOEDIN), 1421a
RUTTEN, DR. L., 1079a, 10876, 11446.	SOEMANGA ROEKKA, 12776, 1280a en b.	THAL LARSEN, Prof. Ir., 988a~
RUYS, Mr. Th. A., 11776.	SOENARJATI, RADEN ADJENG, 973a.	TICHELAAR, J. J., 1042a.
SAAB, J. J., 1157a.	SOENAIWO, 964a.	TIDEMAN, J., 1294a.
SALIM, H. A., 962a, 9646, 967a, 968a.	SOEPOMO, 1013a.	TIEKSTRA, G. B., 1215b.
SALLER, K., 980a en b, 981a.	SOERIA NAT A KOESOEMA, JI 18a.	TUJPTO MANGOENKOE SOMO, 12916, 12928.
SAM, RADEN, 967a.	SOERIA NINGRAT, PANEMBAHAN 11296.	TUOKROAMINOTO, R. O. S., 9616, 963a.
SAMSI SASTROWIDAGDO, 9656.	SOERJADININGBAT, P. A., 1107a, 11086, 1111a en b.	TONOKOB ANDOET, 1131a.
SANDBERGEN, MB. DR. F. J. W. H., 10906, 1096a, 11016.	SOERJOPRANOTA, R. M., 9616, 962a, 963a.	TRAVAGUO, 980b.
SAOENAN, PANGILIRAN MAS, 1131a.	SOEROSA, R. P., 965a.	STOPPELAAR, J. W. DE, 1013a.
SANGGABJIA, 11616.	SOETOMO, Dr. R., 964a, 965a en b.	TOLAJWO, 1410b.
SANTOSO, RADEN AJOE, 973a.	SOEWABDI	TOMAJ DOWPO (KABANDJALKMBA alias) 1416 b, 1417a en b.
Sao-KE, 12606.	SOERJANINGRAT, R. AJOE, 9716.	TOMAMPA alias TOMAJ MASI, 1418b.
SABASSIN (Gebroeders), 1416b.	SOEWARDI	TOME TARIMA, 14126.
SABTONO, MB., 1110a.	SOERJANINGRAT, R. M., alias Ki ADJAR DAWAN-TORO, 1110 12916, 1292a.	TOWASA, 1411a.
SATMANO WIBJOSANDJOJO, 9666.	SOEWARI, MEJ. (SIT) later MEVR. SOEWABNI ARDOEL- KARIM PINGOODIODO, 972a 9736.	TRIP, MR. L. J. A., 1177a.
SCHADEE, M. C., 1129a.	SOLLEWIIN GELPKE, J. H. E., 1013a, 10426.	ULE, 1025a.
SCHALKER EN MULLEB, 1042a.	SOSBOKARDONO, 961&.	ULJEE, G. L., 1117a.
SCHBESTA, 981 a.	SPAAN, A. H., 10876.	VALLOIS, H. R., 9826.
SCHELTEMA, A. M. P. A., 1012& 10426.	SPOOB, A., 1013a.	VATTEH, DR., 1372a en b, 1733a en b.
SCHUBER, DR. J. G., 12276.	SEIATI MANGENKOE SOEMO, 970a.	VEEN, DR. H. v. d., 1160a, 12676-1272a.
SCHLAGINHAFEN, PBOF. O., 981a.	STAVOEIJS, J. S., 1157a.	VEER, MR. W. DE, 1193a.
SCHOUTEN, W., 1157a.	STEIN CALLENFBLS, DR. P. V. VAN, 11476.	VEER, VAN DER, 1024a.
SCHKIEKE, PBOF. Dr. B. J. O., 10086, 10426, 1113a.	STELLEB, MR. F. G., 12186.	VEBHOEF, A. W., 983a.
SCHUFFNEB, Prof., 12006.	STEINMETZ, H. E., 970a.	VERHUEL, Q. M. R., 11576.
SCHUYT, P., 1427&.		VEBRUN STUABT, G. M., 1089a, 10976.
SCHWABZ, R., 982a.		VERWIEBE, DH., 12126.
SEMAOEN, 961 如 962a en b, 963a.		VETH, PROF. P. J., 1088&.
SEBNADEB, 1026a.		VINK, G. J., 1013a.
SEBHUSIEB— EN KATE, ME-VEOUW M., 11466, 11576.		VOGEL, HZN., H. DE, 1272a.
SEYNE KOK, 14036.		VOSKUL (luitenant) 1417a.
SIETTB SA先NABA, 1141a.		
SIMANANG PAKABAMA, 11676.		

VREEDE, MR. G. H. C., 9956.	WEDDIK, A. L., 10816.	WULFF, A., 10426.
VRIES, E. DE, 10426.	WELLENSTEIN, IR. E. P., 11776.	WURFBAIN, J. &, 1157a.
VROON, DR. IR. L. J., 1013a.	WETTUM, W. G. VAN, 12596, 1260a en b.	IPELAAR, IR. M., 987b.
VUUREN, L. VAN, 11446.	WILLINCK, G. D., 1013a.	ZALINGE, N. VAN, 10556.
WAISVIZ, M., 14216.	WIND, R., 1093a.	ZEGGELEN, MARIE VAN, 977a.
WALL, V. I. VAN DE, 1147a en b, 1148a en b, 1158a en b, 1204a.	WIRANATAKOESOEMA, R. A., 1109a.	ZEE, D. VAN DER, 11936.
WANROOY, 11346.	WINK, P., 14106.	ZEILINGA, 11776.
WARNECK, DR. J., 1230a.	WIRZ, P., 9806, 981a en b, 982a.	ZENTGRAAFF, H. C., 1289a.
W6 TANBI PADARANG, 1273d.	WITKAMP, H., 10876.	ZEYLEMAKER, PROF. MR. J., 976a.
W6 TANRI OLLIH, 1145b.	WIWOKO, 968a.	ZIEGLER, IR. K. G. J., 978a.
WEBEB, DR. FRIEDRICH, 981a.	WONGSONAGORO, MR., 11116.	ZOEST, P. VAN, 11446.
WECK, PROF. W. E. L., 981a.		ZWEEDIJK, W. J. G., 1056a

VAKBEWEGING (INLANDSCHE). E e r e t e ontwikkeling; differentiatie en concentratie. De met grootbedrijf en groothandel verband houdende moderne vakbeweging, in de gebruikelijke en meer omvattende beteekenis van arbeidersbeweging, is in de Inlandsche maatschappij op Java ontstaan en tot ontwikkeling gekomen gedurende den wereldoorlog, toen ineer dan tevoren van groepsvorming naar Westersche methode steun werd verwacht tegen den druk der economische tijdsomstandigheden.

Voorafgegaan, geïnspireerd en gestimuleerd door de actie van eenige naar Westersch voorbeeld gevormde inheemsche organisaties, vooral onder verschillende categorieën van ambtenaren en beampten in Overheidsbedrijven, richtte de Inlandsche vakbeweging zich, afwisselend en ook sterk differentieërend, naar socialistische, communistische en nationalistische doeleinden.

Prediking van den economischen klassenstrijd ging weldra gepaard met politiek-agitatorische propaganda tot strijdvoering tegen kapitalisme en imperialisme. De werkstaking — nevenverschijnsel der vakbeweging — werd daarbij als het strijdmiddel bij uitnemendheid aangeprezen en ook aangegrepen. Welhaast eike economische actie bracht — in een heterogene koloniale samenleving veelal onvermijdelijk — politieke spanning teweeg, welke slechts met behulp van gezagsmiddelen kon worden opgeheven.

Van de meest op den voorgrond gekomen vakverenigingen met politieke activiteit behoort als oudste en krachtigste genoemd te worden de in J 908 te Semarang opgerichte, sedert opgeheven, Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel in Ned.-Indië, de V.S.T.P. (statuten in *Jav. Courant* van 19 Febr. 1909 no. 14, j° 22 Nov. 1912 no. 94). Deze vakorganisatie, welke ook inheemsche beampten oinvatte, geraakte weldra onder den in vloed van de in 1914 door H. J. F. M. Sneevliet c.8. gevormde Indische Sociaal-Democratische Vereeniging (I.S.D.V.), die in 1920, na splitsing, werd omgezet in de Indische Communistische Partij, de beruchte P.K.L. (zie COMMUNISME). Op de evolutie van de Inlandsche vakbeweging heeft de strijdbare V.S.T.P. grooten invloed ten kwado geoeftend.

In korten tijd vormden zich ook vakorganisaties van inheemsche ambtenaren en beampten bij Landsdiensten en -bedrijven, z.a.: de douanebond Perhiinpoenan Boomipoetra Pabean (*Jav. Courant* 28 April 1911 no. 34), de onderjijzersbonden Perserikatan Gooroe Hindia Blanda, P.G.H.B. (J. C. 31 Dec. 1912 no. 105) en de Perhiinpoenan Goeroe Bantoe, P.G.B. (J. C. 9 Nov. 1920 no. 90), de pandhuisbond Perserikatan Pegawei Pegadaian Boomipoetra, P.P.P.B. (J. C. 17 Nov. 1916 no. 92), do opiumrogiebonden van Ned.-Indië (Java-Madoera en Buitengeweston, J. C. 21 Jan. 1916 no. 6 en 20 April 1917 no. 32), de bond van Inlandsch B.O.W. peroneol, V.I.P. — B.O.W. (J. C. 23 Febr. 1917 no. 16) en de z.g.'s Lands Kas Bond (J. C. 16 Nov. 1917 no. 92).

Toen het moderne vereenigingsleven in eenige inheemsche kringen op Java tot ontwikkeling was gekomen (zie SA REKAT ISLAM en BOEDI OETOMO), vormden zich ook vakorganisaties onder niet-ambtelijke groepen.

Onder den invloed der Semarangsohe Indische Sociaal-Democratische Vereeniging, de revolutionair-socialistische I.S.D.V., kwamen om-

streeks 1915 in Midden-Java, Sarikats of Perse-rikatans Kaoem Boeroeh en Kaoem Tani (bond van loon- en landarbeiders) tot stand. In concurrentie hiermede werd omstreeks 1917 te Jogja een Personeel (of Pegawei) Fabriek(s) Bond (P.F.B.) opgericht, die vooral door een in 1920 onder leiding van R. M. Soerjopranoto, lid van het centraal bestuur der Sardkat Islam, tegen eenige suikerondernemingen ondernomen stakingsactie veel van zich heeft doen apreken (zie Koloniaal Verslag Ned.-Indië van 1921, hoofdstuk B en Handelingen Volksraad 22 Juni en 26 Nov. 1920, biz. 123 vlg. en 270 vlg.).

Het was in het jaar 1920, dat het revolutionair-socialisme der I.S.D.V. plaats maakte voor het communisme der P.K.L. en de strijd begon tusschen de Inlandsche P.K.L.-communisten (Semaon, R. Darsono, Tan Malaka e.a.) en de Sardkat Islam-nationalisten (R.O.S. Tjokroamirnoto, Sosrokardono, R.M. Soerjopranoto e. a.) om de politieke leiding van de nog jonge en zeer labiele inheemsche vakbeweging in handen te krijgen.

Ter verkrijging van behoorlijk contact met de verschillende bonden van Inlandsche werknemerscategorieën zouden echter eerst vakcentrales moeten worden opgericht, waarin ook volksleiders der politieke beweging zitting zouden kunnen nemen. Alsdan zou de koloniale bevrijdingsstrijd aan twee fronten kunnen worden gestreden; de vakorganisatie zou een belangrijke machtsfactor kunnen worden in de algemeene politieke beweging.

Reeds in 1919 werd, onder revolutionair-socialistischen invloed, de vorming ten behoeve van politieke doeleinden van een vakcentrale krachtig pleit, zoowel voor beampten- als voor arbeidersorganisaties.

Op een congres van den bond van Inlandsch pandhuispersoneel, de P.P.P.B., dat in Mei 1919 te Bandoeng werd gehouden, opperde n.I. de voorzitter Sosrokardono het plan om alle inheemsche vakbonden te vereenigen in een centrale organisatie, Persatoean Perhiinpoenan Kaoem Boeroeh, welke actie zou kunnen voeren tot verkrijging van zelfbestuur „met omzetting van de kapitalistische maatschappij in een socialistische“; desnoodig met behulp van het middel der algemeene werkstaking, dat echter eerst na vorming van een weerstandskas zou mogen worden aangewend. Radicaler was een voorstel van Semaon om een Revolutionair-Socialistische Vakcentrale op te richten, die aansluiting zou zoeken bij de Bolsjewieken en bij de internationale (roode) vakbeweging.

Op een in October-November d.a.v. te Soerabaja gehouden nationaal Sardkat Islam-congres werd het nut eener centrale vakorganisatie uitgezeegd door R. M. Soerjopranoto, die als haar doel aangaf: een „natuurlijken revolutionairen ommekeer“ in de maatschappij te bevorderen, echter niet door gewelddadige actie. Beoogd zou worden; den klassenstrijd uit te vechten en de productiemiddelen in gemeenschappelyk bezit te brengen door moreel geweld, protest, betooging en, zoo noodig, door politieke staking.

In een gedurende de Kerstdagen van hetzelfde jaar te Jogja belegde vergadering — alwaar 22 inheemsche vakbonden waren vertegenwoordigd, welke nominaal 72.000 leden zouden omvatten — kwam de federatie tot stand, welke enkel „Vak-

centrale" (Persatoean Pergerakan Kaoem Boeroeh) zou heeten en uit Semarang, het revolutionair-socialistisch later communistisch centrum, zou worden geleid.

Op het eerste congres diét Vak-centrale, dat op 1 Augustus 1920 te Semarang plaats vond — 23 Mei tevoren was aldaar de Indische, later Indo-nesische, Communistische Partij opgericht — kwamen de groeiende tegenstelling tusschen communisten en nationalistischen aan den dag. Na scherpe discussies werd besloten den zetel der Vak-centrale te Jogja te vestigen; voorzitter van het hoofdbestuur was Semaoen, onder-voorzitter R. M. Soerjopranoto en secretaris H. A. Salim.

Met behulp van de sterk onder den invloed der rooden geraakte Vereniging van Spoor- en Traniwegpersoneel (V.S.T.P.) trachtten de Semarang-sche communisten aanstonds de leiding van de Inlandsche vakbeweging in handen te krijgen. Toen in Augustus 1920 bij de Semarang-Cheribon Stoomtram Maatschappij een arbeidsconflict ontstond, stelde de V.S.T.P. in den vorm van een ultimatum eenige eischen aan de Directie dier maatschappij, die spoedig bereid werd bevonden een regeling te treffen, waardoor haar personeel onder gelijke arbeidsvoorwaarden zou komen als het Staatsspoorpersoneel. In een door de V.S.T.P. belegde vergadering werd besloten geen genoegen te nemen met zoodanige regeling, doch loonsverhooging te vragen en invoering van den 8-urigen arbeidsdag te eischen. Plotseling brak, echter zonder goedkeuring van de V.S.T.P., een staking uit over de geheele lijn, welke door bemiddeling van evengenoemde organisatie spoedig verliep. In November van hetzelfde jaar volgden een reeks arbeidsconflicten te Soerabaja, toegeschreven aan de actie van een propagandist van den Personeel Fabriek Bond (P.F.B.), die de vakbonden in een plaatselijke federatie had weten te vereenigen (vgl. voor een en ander: Koi. Verslag N.I. van 1921 en 1922 onder Mededeelingen omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, hoofdstuk B; alsook het medio 1920 gepubliceerd Verslag van de Arbeidscommissie betreffende de wettelijke vaststelling van minimum-loonen voor werknemers op Java en Madoera; voorts de voorschriften in Ind. Stb. 1920 no. 868 en 1921 nos. 2 en 3).

Intusschen woedde in den boezem der Vak-centrale de strijd voort tusschen communisten en nationalistischen. De tegenstellingen verscherpten zich allengs in die mate, dat het in Juni 1921, tijdens een conferentie van vakbonden te Jogja, tot een volledige breuk kwam tusschen de Semarang-sche en Jogjasche leiders der inheemsche vakbeweging. Semaoen trad met de zijnen uit het bestuur en etichte te Semarang dadelijk een nieuwe organisatie onder den naam „Revolutionnaire Vak-centrale" (R.V.), waarbij zich een 14-tal vakbonden aansloten, w.o. de V.S.T.P. Bij de oude federatie te Jogja bleven de Personeel Fabriek Bond, de pandhuisbond P.P.P.B., de onderwijzersbonden en de bond van B.O.W.-personeel.

Communistisch-revolutionaire etakingsbewegingen. De leiders der Revolutionnaire Vak-centrale van Semarang gaven hun pogingen om, zoo mogelijk, de geheele Inlandsche vakbeweging naar communistische beginselen te revolutionneeren geconsins op. Zij bemoeiden zich aanstonds met een in Augustus

1921 onder de havenarbeiders te Socrabajit uitgebroken staking, alsook met een stakingsbeweging onder het Inlandsch personeel der Gouvernementspandhuizen in de eerste helft van Januari 1922, niettegenstaande dit personeel was georganiseerd in den bij de Jogjasche Vak-centrale aangesloten pandhuisbond P.P.P.B.

Gedurende laatstgenoemd conflict — dat zich uitbreidde tot 79 van de 360 pandhuizen, met het gevolg dat een 1000-tal beamten werd ontslagen —, wist de V.S.T.P. in contact te komen met de P.F.B. en P.P.P.B., ten einde propaganda te maken voor een algemeene sympathie-staking. De Revolutionnaire Vak-centrale vaardigde daarop een manifest uit, waarin alle werknemers in Indie werden opgeroepen om de stakers te steunen en tevens gewezen werd op de wensche lijkeid van een algemeene werkstaking. Op bijeenkomsten werd in opruiende termen gewag gemaakt van wilde politieke oogmerken tot omverwerping van het gezag (zie COMMUNISME).

De Regeering achtte toen den tijd tot ingrijpen gekomen. Op den communistischen agitator Tan Malaka werd de interneringsmaatregel toegepast; op zijn verzoek werd hem vergund Ned.-Indie te verlaten.

De hoofdleider der inheemsche communistische vakbeweging, Semaoen, vertoefde tijdens het pandhuisconflict te Moskou, waar hij een congres van arbeiders uit het Verre Oosten bywoonde. Den 24sten Mei 1922 op Java teruggekeerd, wijdde hij dadelijk alle aandacht aan de centralisatie der leiding van de vakbeweging. Zijn streven naar vorming van een „onmiddellijk strijdbare eenheid en een front tegenover het kapitalisme" werd met succes bekroond, toen in een op 3 September van dat jaar te Madioen gehouden algemeene vergadering van vakorganisaties besloten werd om beide vak-centrales te vereenigen in 66n federatie onder den naam Persatoean Vakbonden Hindia (P.V.H.), waarbij zich aansloten de Pandhuisbond, de Kweekschoolbond, de Hulp- onderwijzersbond, de P.F.B., de V.S.T.P. en enkele kleinere organisaties, met in totaal 20.000 leden (zie ook SARJJKAT ISLAM). Met die aansluiting werd beoogd: strijd te voeren tegen de aangekondigde intrekking van den enkele jaren tevoren toegekenden duurttoeslag op salarissen en loonen, alsmede tegen allerlei bezuinigingsmaatregelen in vele bedrijven, ook in die van spoor- en tramwegen.

De V.S.T.P. zou de leiding van de afdrijbare groepen op zich nemen. Na agitatorische propaganda-vergaderingen te Semarang en Socrabaja deed het bestuur van genoemden spoor- en tramwegbond in Januari 1923 per circulair het voorstel om eventuele invoering van de aangekondigde bezuinigingsmaatregelen te beantwoorden met algemeene werkstaking, welk voorstel een maand later in een openbare vergadering der V.S.T.P. werd herhaald.

Ofschoon zich gerugsteund achtend door de Roode Vak-Internationale van Moskou, tot welke organisatie de V.S.T.P. begin Maart d.a.v. was toegetreden, durfden Semaoen en de zijnen niet een algemeene staking te proclameren. Als voorzitter der V.S.T.P. zou Semaoen eerst trachten, om door onderhandeling met de dienstchefs der spoorwegen het invoeren van bezuinigingsmaatregelen ten aanzien van het lager personeel te voorkomen. Een op 12 April 1923 door het hoofd-

bestuur der V.S.T.P. met de betrokken spoorwegautoriteiten te Semarang gehouden bijeenkomst leidde tot geen resultaat.

Gesteund door zijn medeleider R. Darsono, die kort tevoren van een buitenlandsche reis, o.m. naar Rusland ondernomen, was teruggekeerd, zette Semaoen aanstonds een agitatorische actie in, welke hem een waarschuwing van Regeeringswege bezocht. Toen deze beantwoord werd met een rechtstreeksche opwekking tot ataken, werd Semaoen, die door den Spoorwegbond tot „stakingsdictator" was aangewezen, gearresteerd, waarop hem Timor als verblijfplaats werd aangewezen, met vergunning echter om Ned.-Indie te verlaten.

Met de mislukking ook van deze krachtproef was de revolutionaire vakbeweging verlamd. Drie groote organisaties hadden zich achtereenvolgens in een stakingsavontuur begeven, n.l. de Personeel Fabriek Bond (P.F.B.) in 1920, de Inlandsche pandhuisbond (P.P.P.B.) in 1922 en de Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel (V.S.T.P.) in 1923; telkenmale met weinig succes.

Tegenstelling met 1924, toen de Inlandsche vakbeweging een periode van rust doormaakte, was het jaar 1925 er een van groote bedrijvigheid, als gevolg van de actie der Indische Communistische Partij, sectie der Hide Internationale van Moskou, op de verschillende vakbonden.

Voor zoover deze vereenigd waren in de Vakcentrale Persatoean Vakbonden Hindia (P.V.H.) — omvattende een 20-tal organisaties met 30.000 leden —, waren de vakbonden reeds onder communistischen invloed gekomen. Hiervan maakten de leiders der Communistische Partij (P.K.I.) gebruik om met behulp van de P.V.H.-centrale revolutionaire doeleinden na te streven.

De communistische activiteit had gedurende 1925 ernstige stakingsbewegingen ten gevolge; te Semarang vooral onder het havenpersoneel, te Soerabaja onder werknemers op machine-fabrieken (zie nader onder COMMUNISME).

Herorganisatie op nationalistische en grondslag; communistische intermezzo. De Regeeringsmaatregelen tot onderdrukking van de communistische stakingen van 1925 en van de communistische ongeregelheden van 1926—1927 hadden ook de ontredding veroorzaakt van de centrale organisatie der inheemsche vakbeweging op Java. Met de Communistische Partij P.K.I. was tevens de Vakcentrale uitoengcslagen. Vrijwel alle communistische leiders en propagandisten werden iminer gearresteerd en gestraft, dan wel geïnterneerd.

Met duurde niet lang, of er werden zoowel van links als van rechts zijden van die der „Indonesische nationalist" (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING, INDONESIA) pogingen aangewend om de verspl in terde vakbeweging te reorganiseeren.

Als schakel tusachen de Sardkat Islam en ecnige vak-organisaties van het inheemsche personeel van Landsbedrijven maakte zich vooral verdienstelijk hot lid van het S.I.-hoofdbestuur

M. Soetjoproanoto, voorzitter van den Inlandschen Pandhuibond P.P.P.B. (beschermheer: H.O. S. Tjokroaminoto), van den Java-schen Opiumregic-Bond O.R.B., van den Zout-rogicbond P.P.G.H.B. (Perserikatan Pegawai Gairon Hindia Blanda) van den Bond van in-

heemsch personeel bij de afdeelingbanken P.P.A.B. (Perkokopoeelan Personeel Afdeeling-Bank). Deze vak-organisatie beoielden zich echter niet of niet meer met de politiek; zij bleven in vergaderingen en congressen zich bepalen tot bespreking van de arbeidsvoorwaarden van het personeel der betrokken diensten.

Ook de vereenigen van Inlandsche onderwijzers hielden en houden zich het liefst buiten de politiek, al hebben zij wel eens hare belangstelling getoond voor staatkundige vraagstukken, in verband staande met de invoering van provinciale raden, regentschapsraden e.d. Ter bevordering van de eenheid in het streven dezer organisaties werd in 1927 te Batavia een federatief verbond aangegaan, een Persatoean, onder leiding van de sedert 1912 bestaende Perserikatan Goeroe Hindia-Blanda (P.G.H.B.) met een eigen orgaan, Persatoean Goeroe geheeten. Bij de federatie sloten zich aan: de Hoogere Kweekschool Bond (H.K.S.B.), de Perserikatan Normalschool (P.N.S.), de Perserikatan Schoolopzitters (P.S.O.), de Kweekschool Bond (K.B.), de Perhimpoean Goeroe Bantoe (P.G.B.), de Perserikatan Goeroe Bantoe (P.G.B.), de Perserikatan Goeroe Ambachts-School (P.G.A.S.) en de Perserikatan Goeroe D6sa (P.G.D.).

Maar ook de vakbeweging onder de talrijke inheemsche beambten en werknemers bij de spoor- en tramwegen behoorde thans opnieuw te worden georganiseerd. Tengevolge van de arrestatie van verscheidene communistische volksleiders, die voor een deel tot het kader der Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel (V.S.T.P.) behoorden, alsmede door het groote verloop onder hare leden, had genoemde vak-organisatie praktisch opgehouden te bestaan.

Tn Juli 1927 slaagden enkele voormannen van het spoorwegpersoneel er in om te Bandoeng een nieuwe vak-organisatie onder den naam Perhimpoean Beambte Spoor dan Tram di dalem daerah Tanah Hindia Belanda (P.B.S.T.) op te richten. Volgens de bij G.B. van 12 Nov. 1929 (Jav. Courant no. 95) goedgekeurde statuten stelt genoemde vereeniging — orgaan: Kareta Api — zich ten doel om, met uitsluiting van politiek en godsdienst, het lager personeel in dienst bij de spoor- en tramwegbedrijf ven in Ned.-Indie in eene vereeniging te organiseeren, de belangen van hare leden te behartigen, hunne maatschappelijke positio te verbeteren en hunne algemeene ontwikkeling te bevorderen. Haar doel zal de vereeniging trachten te bereiken o.a. door het verzamelen van algemeene gegevens betreffende den arbeid bij spoor- en tramweg, ten einde met grond vorzoeken oin verbetering tot Regeering en directies van spoor- en tramwegbedrijven te kunnen richten; voort te het voeren van besprekingen en onderhandelingen met de Regeering en die directies omtrent de vaststelling van de dienstvoorwaarden van het lager personeel, enz. Het aantal ledon bedroeg eind 1929 ongeveer 3500 over geheel Java.

Na de ineenstorting van de communistische organisatie trachten ook de voormannen der Indonesisch-nationalistische vereenigen de arbeidersbeweging naar hunne partij-beginselen te organiseeren en atabiliseeren.

Te Soerabaja was de Indoesische Studieclub (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING, INDONESIA), onder Studieclubs) onder leiding

van haren voorzitter, Dr. R. Soetomo, actief, pe- zig de bestaande vakbonden van niet-ambtelijke werknemers te reorganiseeren en nieuwe bonden te vormen, een en onder in samenwerking met de voormannen van de plaatselijke afdeling der Partai Nasional Indonesia (P.N.I.). Door deze bedrijvige organisatorische actie der Soerabajasche nationalistischen werd de Sardkat Islam in hare pogingen om dat belangrijk terrein der arbeidersbeweging te occupereen in 'ernstige mate gedwarsboomd.

Immiddels was te midden van den stillen strijd om de central© leiding van de vakbeweging onder de vrije beroepen tusschen Sardkat-Islammers en Indonesische nationalistischen een derde groep aan het werk geweest om te trachten de leiding der arbeidersbeweging in handen te krijgen. Deze groep bestond uit eenige in de Soerabajasche vakbonden achtergebleven communistische elementen, die gedurende de recente opstandige bewegingen niet op den voorgrond waren getreden en derhalve ongemoeid waren gelaten. Zij hadden zich bij de nationalistischen aangesloten, echter zonder hunne communistische gezindheid prijs te geven. Het was op hun instigatie, dat op 8 Juli 1928 te Soerabaja een centrale vak-organisatie werd opgericht, Sardkat Kaoem Boeroeh Indonesia (S.K.B.I.) geheeten, welke als voortzetting zou worden aangemerkt van de vroegere communistische Sarfekat Kaoem Boeroeh dan Tani dock thans, naar het heette, onder leiding zou staan van nationalistischen. Als vereenigings- embleem werd gebezigd een roode doek, waarop in het zwart een hamer en een penhouder, als symbool van de te vormen eenheid van de „ka-sar" en de "haloes" menschen (hand- en hoofd- arbeiders), waarboven de vereenigingsnaam prijkte.

De oprichter, zekere Soenarjo, communist tevens P.N.I.-lid, gaf als doel der S.K.B.I. op: actie voeren voor betere arbeidsvoorwaarden van werknemers en tegen willekeurige handelingen van werkgevers. Volgens haar werkprogramma zou de S.K.B.I. streven naar vestiging van de hege- monie der arbeidersklasse met het doel de dictatuur van het proletariaat in te voeren. In het vereenigingsorgaan „Sendjata Indonesia" (wapen van Indonesie) van April 1929 betoogde de voorzitter Marsoedi, dat de organisatie een nationaal karakter zou dragen en een echte volkspartij wilde zijn, die als „avant garde" van het geheele Indonesische volk zou optreden.

Hadden eenige Soerabajasche nationalistischen aanvankelijk medegewerkt aan de totstandkoming van de S.K.B.I., zij trokken zich allengs terug, toen hun bleek dat zij in communistisch vaarwater waren geraakt. Het optreden van Mar-soedi, die, na het ondergaan van eenige inaanden gevangenisstraf wegens een persdelict, eind 1928 de leiding der S.K.B.I. weer op zich nam en het bestuur der vak-organisatie ging zuiveren van elementen, die zyne inziens niet voldoende militant waren geweest, gaf aanstoot aan de loiders van vele vakbonden, die zich verder afzijdig hielden. Dit weerhield Marsoedi niet zijn actie voort te zetten. Hij versterkte de organisatie; gevormd werden een centraal hoofd bestuur, een executief comité en een raad van commissarissen, een en ander met het oog op de uitbreiding van het aantal leden. Door het plaats van cellen was het den militanten S.K.B.I.-leiders gelukt

aanhang te verkrijgen onder het wrkvolk bij spoor- en tramwegen, havenerijen, drukkerijen, handelsinstellingen en landbouwbedrijven, voornamelijk in Oost- doch ook in Midden-Java. Het aantal leden groeide aan tot een 700-tal, waaraan 600 te Soerabaja.

Toen bleek, dat het bestuur der S.K.B.I. zich op 1 April 1929 had aangesloten bij de „Liga tegen koloniale willekeur en onrecht", instrument der Communistische Internationale, achtte de Indische Regeering den tijd gekomen om aan deze vak-organisatorische actie van communistischen aard een eind te maken. Op 26 Juli van dat jaar werden huiszoekingen verricht bij verschillende leiders en propagandisten der S.K.B.I. Na arresteering van een 7-tal der hoofd-leiders — 3 te Soerabaja, 3 te Solo en 1 te Jogja — viel de organisatie uiteen (Verg. Handelingen Volksraad 6 Augustus 1929).

Met zijn medebestuurleden werd Marsoedi, gewezen klerk bij de S.S., assistent-klerk bij den P., T. en T.-dienst, journalist, secretaris van het hoofdbestuur der Sardkat Postel (postbeambtenbond), adviseur der sectie Soerabaja van de Partij Communist Indonesia, voorzitter van het centraal hoofdbestuur der S.K.B.I., bij G.B. van 5 April 1930 (Jav. Courant no. 29) geïnterneerd in Boven-Digoel, op grond van de overweging dat hij als leider der S.K.B.I., „welke partij is opgericht, met het doel om de arbeiders de overhand te doen verkrijgen over de andere groepen der „sainenleving, met als einddoel de dictatuur van „het proletariaat", gevaarlijk was voor de openbare rust en orde.

Ook ter Sumatras Oostkust werd communistische propaganda gevoerd in de nog jonge vakbeweging, sedert de leiding, in 1927, in handen was gekomen van Mr. R. Koesoema Soemantri, advocaat en procureur bij den Raad van Justitie te Medan. Toen van Java uit pogingen werden aangewend om aldaar een afdeling der S.K.B.I. op te richten, werd ook deze propagandist gearresteerd en bij G.B. van 25 Juni 1930 (Jav. Courant no. 52) op Neira geïnterneerd.

Oprichting van vak-eenigingen; internationale oriëntering. Toen de roerige vakbeweging opnieuw van communistische elementen was gezuiverd, kon de strijd tusschen Pan-Islamietische nationalistischen (Sardkat Islam) en godsdienstig-neutrale Islamietische nationalistischen (Partai Nasional Indonesia) op Indonesische Studieclub), oin de algerneene leiding van de vak-actie, de arbeidersbeweging inclusief, in handen te krijgen, weer rustig worden voortgezet.

Van propagandistische betoekenissen bleek te zijn een in de kringen der Sardkat Islam verbreid bericht, dat H. A. Salim gedurende zijn verblijf in Europa — als afgevaardigde ter arbeidsconferentie te Gendve — in 1929 in relatie was getreden met het Internationaal Verbond van Vakvereenigingen (I.V.V.) en het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen (N.V.V.). Bij deze gelegenheid zou de heer H. A. Salim zich o.a. bereid hebben verklaard om in Indië do vorming, door de Partai Sardkat Islam Indonesia (P.S.I.I.) van organisaties in de transportbedrijven te bevorderen, op den grondslag van in aansluiting bij de Internationale Transportarbeiders Federatie (I.T.F.).

Deze berichten hadden ook in de kringen der

Indonesische nationalisten de aandacht getrokken. In de, in November 1929 gehouden openbare vergaderingen van den anderen invloed van de P.N.T. dan van de Studieclub tot Soerabaja opgericht transverbond Perserikatan Pegawai Partikelir Trani Indonesia (P.P.P.T.I.) on chauffeursbond Sarfekat Chauffeur Indonesia (S.C.I.) gaf de voorzitter der Indonesische Studieclub aldair, Dr. R. Soetomo, een overzicht van de ontwikkeling der vakbeweging in Nederland, als gevolg van de actie der N.V.V. Hij gaf daarbij o.m. te kennen, dat de vak-actie zich afzijdig behoorde te houden van godsdienstige en politieke kwesties. Op den grondslag van deze neutrale beginselen kwamen er te Soerabaja nog enkele nationalistische werknemers-organisaties tot stand, z.a. de Sarfekat Sekerdja Indonesia (S.S.I.), Peril oempeolan Kaoem Kleermaker Indonesia (P.K.K.T.), Persatoean Djongos Indonesia (P.D.I.) en een werklozenbond Perkoempoelan Kaoem Perlosan Indonesia (P.K.P.I.), terwijl voorts te Modjokerto een bond van arbeiders bij de batikkerijen, de Persatoean Boeroeh Batik Indonesia (P.B.B.I.), werd opgericht.

Na deze werkzaamheden van organisatorischen aard werd, zoowel — indirect — van de zijde der Sarfekat Islam als — meer direct — van die der Indonesisch-nationalistische verenigingen, de oprichting van een vak-centrale ter hand genomen.

Was de Sardkat Islam er niet in geslaagd om onder de labiele arbeiders-organisaties ook een Perserikatan Boeroeh Islam Indonesia te vormen, op het terrein der vak-actie van het inheemsch ambtelijk personeel van verscheidene Landsinstellingen en -bedrijven zijn eenige harer voormannen gehikkiger geweest. In April 1930 kon op een te Solo gehouden gecombineerd congres een vak-centrale tot stand komen, n.l. in den vorm van een federatie van eenige bestaande vakbonden.

Opggericht werd een Persatoean Vakbonden Pegawai Negri (P.V.P.N., orgaan: Persatoean Sekerdja) waarbij zich aansloten: de Perserikatan Pegawaci Pegadeian Hindia (P.P.P.H.) met 2500 leden, de vereniging van Inlandsch personeel van Irrigatie- en Waterstaatswerken (V.I.P.I. W.) met 3000 leden, de opiumregie-Bonden (O.R.B.) van Java-Madoera en van do Bui tenger westen met 700 leden, de Landelijke Inkomsten Bond (L.I.B.) met 600 leden; voorts o.in.: de Spoor- en Tramwegbond (P.B.S.T.), de Kadaster Bond, de Zoulregie Bond en de Bond van inheemsche ambtenaren bij de Afdelingsbanken; ten slotte de vak-centrale van onderwijzersbonden Perserikatan Goeroe Hindia Blanda (P.G.H.B.) met 15000 leden. In totaal omvatte de federatieve vak-centrale P.V.P.N. een 3-tal vak-organisaties met 33.000 leden. Als voorzitter der P.V.P.N. trad op H. P. Soeroso, Lid van den Volksraad, tevens voorzitter van een 5-tal vakbonden van inheemsche ambtenaren.

Intusschen waree ook de Indonesische nationalisten bezig geweest om do door hen tot stand gebrachte arbeidersbonden in een federatie samen te brengen. In een gecombineerde vergadering, welke in Mei 1930 te Soerabaja bijeenkwam, werd besloten een vak-centrale voor arbeiders-organisaties op te richten, genaamd Persatoean Sarikat Sekerdja Indonesia (P.S.S.I.; orgaan: Soera Boeroeh Indonesia. Hierby sloten zich a): de Perserikatan Pegawai Partikelir Tram

Indonesia (P.P.P.T.I.), do Perhimpoean Pegawai Drukkerij Indonesia (P.P.D.I.), Sarfekat Chauffeur Indonesia (S.C.I.), Perkoempoelan Kaoem Kleermaker Indonesia (P.K.K.I.), Persatoean Djongos Indonesia (P.D.I.), Perkoempoelan Kaoem Perlosan Indonesia (P.K.P.I.) en de Sardkat Sekerdja Indonesia (S.S.I.). Als adviseurs der vak-centrale, welke 2000 leden omvat, traden op Dr. R. Soetomo, Ir. Anwari en Dr. Samsi Sastrowidagdo.

Onder de belangrijkste der niet bij een centrale aangesloten inheemsche vakbonden — een 40-tal met 30.000 leden — kunnen genoemd worden: de vereniging van inheemsche Bestuursambtenaren Perhimpoean Pegawai Bestuur Boemipoetra (P.P.B.B.) te Bandoeng (orgaan: Pemimpin) — zie Handelingen Volksraad 8 Juli 1931, biz. 55 vlg. — de Inlandsche Politie Bond te Soerabaja (orgaan Medan Politie Boemipoetra), de Persatoean Pegawai Centrale Kas te Madioen, de Perkoempoelan Pegawai Marine Etablissement te Soerabaja, de Perserikatan Post Telegraaf en Telefoon te Soerabaja; voorts een 3-tal militaire vakbonden, w.o. een van inheemsche schepelingen bij de Marine.

Een belangwekkend moment in de ontwikkeling der vakbeweging in Indie was de komst van een delegatie van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen, bestaande uit de heeren P. Moltmaker, voorzitter van de Nederlandsche Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel, F. Danz, voorzitter van den Algemeenen Nederlandschen Metaalwerkersbond en E. Kupers, voorzitter van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen; de beide eersten Lid van de Eerste Kamer en laatstgenoemde Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Het doel der medio 1931 ondernomen reis was: bestudeering van de toestanden en verhoudingen in de arbeidersbeweging, zoomee organisatorisch contact te verkrijgen met de vakbeweging in Indie.

Dank zij de door eenige voormannen der inheemsche vakbeweging verleende medewerking, werd de delegatie in de gelegenheid gesteld om op 26/27 Mei 1931 het jaarcongres van den Pandhuisbond (P.P.P.H.) te Jogja en op 31 Mei d.a.v. het congres der Vak-centrale (P.V.P.N.) te Solo bij te wonen en aldaar het woord te voeren.

Dit propagandistisch streven had tot resultaat, dat de belangstelling voor vak-organisatorische actie in de kringen der Inlandsche volksleiders in sterke mate werd geprikkeld en voorts: dat de vak-centrale Persatoean Vakbonden Pegawai Negri (P.V.P.N.) zich een maand later aansloot bij het Internationaal Verbond van Vakverenigingen.

Literatuur. Mededeelingen der (Indische) Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang Januari 1919, Januari 1922, April 1924, Mei 1920 en Juni 1930; Indisch Verslag 1931, dl. I biz. 424 vlg.; voorts Publicaties van het Kantoor van Arbeid in Ned.-Indie; Verslag van de commissie voor de herziening van de artikelen 153bis en 161 bis van hot Indisch Wetboek van Strafrecht, Landsdrukkerij 1931; Verslag van do (ommissie voor Inlandsche Rechtspersonen, Landsdrukkerij 1931; Vakbeweging in Nederland en Nederlandsch-Indie (Christelijk sociale studien IV) door Dr. J. R. Slotemaker de Bruine, 1931; Overzichten van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche pers. J. Th. P. B.

JEUGDBEWEGING (INLANDSCHE). Inleiding. De emancipatie-beweging onder de rijpe- re Inlandsche jeugd, d.i. onder de studeerijde „jongeren” van verschillende inheemschen landaard, heeft zich in modernen geest het eerst geopenbaard door oprichting van de vereeniging Boedi Oetomo (zie aldaar). Deze Javaansche vereeniging was echter geen student-organisatie, waarin de idealen der jongeren tot uiting zouden kunnen komen; zij was immers geen vereeniging van en voor de jeugd.

Als eerste organisatie van evenbedoelden aard kan Jong-Java worden genoemd, in 1915 opgericht onder Inlandsche studeerenden aan middelbare scholen.

Op dit voorbeeld vormden zich geleidelijk andere jongeren-organisaties op raciaal grondslag, z.a. Jong-Soenda (Sekar Roekoen), Jong-Sumatra (Pemoeda Soeniatara), Jong-Minahasa, Jong-Ambon, Jong-Celebes (Pemoeda Celebes) en Jong-Batak, alle te Batavia.

Verdere differentieering kwam, toen de jeugdbeweging op Java zich voor een deel op godsdiensting, in hoofdzaak Islamietischen grondslag organiseeren. Zoo scheidden in 1925 groepen van Jong-Javanen zich af om een Jong-Islamieten Bond op te richten en vormde zich voorts een Mohammedaansche jeugd-organisatie onder den naam Pemoeda Moeslimin Indonesia in de Sarekat Islam beweging (zie aldaar).

Niet lang daarna begon de Indonesische eenheidsgedachte sterken aanhang te vinden onder de studeerende jongeren; het Indonesisch nationaïsme (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) verdrog op Java gaandeweg ras- en godsdienstverschil.

By de Inlandsche jongelieden in internaten van verschillende opleidingsscholen en aan middelbare vakonderwijsinstellingen ontstond uiter-aard vanzelf een gevoel van saamhoorigheid, dat bevorderd werd door de inheemsche studenten van Rechts-hoogeschool, Technische en Geneeskundige Hoogeschool. Allengs streefde de in 1926 te Batavia opgerichte vereeniging van studenten der hoogeschoolen, de Perhimpunan Peladjar-Peladjar Indonesia (P.P.P.L.), naar agressieve beïnvloeding van de geheele Inlandsche jeugdbeweging. De P.P.P.L. werd in hare propagandistische actie onder de jongeren krachtig gesteund door de jeugd-organisatie der Partai Nasional Indonesia, de Pemoeda Indonesia. Die voortdurende actie leidde ten slotte tot de vorming, in 1930, van de vereeniging Indonesia Moeda (Jong-Indonesia), ontstaan door fusie van Jong-Java, Jong-Sumatra en Pemoeda Indonesia, waarbij Jong-Soenda en Jong-Celebes zich later aansloten terwijl van de kleine raciale organisaties geen kracht meer kon uitgaan.

In de Inlandsche jeugdbeweging kunnen sedert, evenals in de padvinderij (zie aldaar), twee hoofdrichtingen worden onderscheiden, n.l. de (Indonesisch-)nationalistische en de (Islamietisch-) godsdienstige. De kleine regionale jeugd-organisaties, z.a. Jong-Batavia (Pemoeda Kaoein Betawi) en Jong-Bataks Bond, kunnen evenals de religieuze niet-Islamietische, z.a. de Jong-Katholieke Bond (Kaoem Moedo Katholiek Djawi) en de Jong-Theosofen Bond, wegens hun mindere belangrijkheid buiten behandeling blijven.

Door vorming van een contact-lichaam, Badan

Perincofakatan, is gelogenheid geschapen voor samenwerking tusschen de verschillende jongeren-organisaties, van welke gelegenheid nog weinig gebruik is gemaakt.

In de emancipatie-beweging der inheemsche jongeren hebben noch socialistische, noch communistische leuzen ingang kunnen vinden.

Jong-Javanen. De eerste jongeren-organisatie, „Jong-Java” geheten, werd, aanvankelijk onder den naam „Tri Koro Dharmo” (drie edelc doelen), in 1915 door den toenmaligen leerling der artsenschool te Batavia R. Satiman Wirjo-sandjo opgericht als „oefenschool”, waarin „de „aanstaaend patriotische eigenschappen konden „vergaaren, welke noodig zouden zijn voor het „vervullen van de taak van voorganger”. De vereeniging zou de broederschap bevorderen tusschen Soendaneezen, Javanen en Madoereezen.

Op het eerste Jong-Java congres, dat in Juni 1918 te Solo bijeenkwam, werd de naam van de vereeniging en van haar orgaan veranderd in „Jong-Java”.

Het vereenigingsstreven zou worden gericht op bevordering van een Groot-Javaansche culturele eenheid van Java, Madoera en ook Bali. In de eerste plaats zou het besef van saamhoorigheid, zoemde het gevoel voor de inheemsche talen en kunstuitingen onder de Inlandsche leerlingen der inrichtingen voor middelbaar en voortgezet lager onderwijs worden bevorderd.

Niettegenstaande de uitbreiding van het arbeidsveld der vereeniging bleef deze haar oorspronkelijk Javaanschen karakter behouden, hetgeen o.m. bleek uit de op de jaarlijksche congressen en bijeenkomsten behandelde onderwerpen, alsmede uit de geringe belangstelling, betoond door de leden van niet-Javaanschen landaard.

Volgens hare bij G.B. van 9 October 1923 (Jav. Courant 19 October 1923 no. 84) goedgekeurde statuten stelde Jong-Java zich ten doel: „de leden geschikt te maken om later bij te dragen „tot de vorming van Groot-Java, waaronder „moet worden verstaan het ontwikkelen van het „besef van saamhoorigheid bij de Inlandsche „groepen van Java, Madoera en Bali, ter bereiking van in eerder stoffelijk en geestelijk wel- „zijn”. Getracht zou worden dat doel langs wettigen weg te bereiken, o.a. door a. het afschrijven van een band tusschen de Inlandsche loelringen van de hooge en middelbare scholen, zoemde van de inrichtingen voor voortgezet en vakonderwijs, b. het opwekken en verhoogen van het gevoel voor de Inlandsche cultuur, c. het bijbrengen van algemeene kennis onder hare leden en d. het beoefenen van de sport. De eenheidsidee zou met alle geoorloofde middelen worden gepropageerd. De vereeniging zou zich voorts onthouden: a. van iederoed staatkundige actie en propaganda, zodals zich aan te sluiten by, of adhaesie te betuigen aan bestaande of nog op te richten politieke vereenigingen, b. van het indienen van verzoekschriften over andere onderwerpen dan die, welke de directe belangen der vereeniging met zich niebrengen.

Op de verschillende propaganda-vergaderingen werd door het hoofdbestuur o.m. verklaard, dat voor Jong-Java het in de eerste plaats aankwam op weerbaarmaking van het volk door onderwijzen en economische maatregelen; dat het einddoel wel zou zijn een onafhankelijke natic

vormen, doch allereerst gestreefd zou worden naar grooter kennis van Westersche wetenschap en techniek; voorts, dat samenwerking van het oudo met het jonge geslacht noodzakelijk was, wilde het streven naar wegenneming van misstanden in de inheemsche samenleving — ook ten aanzien van de matrimoniële en sociale jposititie der vrouw — succes kunnen hebben.

Als gevolg van de gemaakte propaganda groei-de het aantal leden spoedig aan tot ongeveer 2000, incest uit Midden-Java; bij de Soendaneezen, Madoereezen en Balineezen was en bleef de belangstelling gering.

Weldra kwam in de Jong-Javanen beweging ernstige verdeeldheid, doordat de leiding zich af-zijdig hield van de politiek en s t r k t neutraal bleef ten aanzien van den godsdienst.

Op het in hot laatst van December 1924 te Jogja a -gehouden jaar-congres kwam het tot een openlijke breuk. Allereerst, toen de voorzitter, Raden Sam, o.m. voorstelde de leden boven den 18-jarigen leeftijd vrij te laten om individueel aan praktische politiek te doen; maar vooral, toen

H. A. Salim, hoofdbestuurslid der Sardkat Islam, den godsdienst in de vereeniging trachtte te brengen. In zijn rede over „De Islam en Jong- Java** wees laatstgenoemde volksleider op het z.i. on vruchtbare nationalisme der jeugdvereeniging, die alien sainenhang met de Moslimsche gemeen- schap had verloren ; bleef Jong-Java op dergelijke nationalistische basis staan, dan zouden naar zijn overtuiging 6n de godsdienst 6n het nationalisme verloren gaan. Toen beiderlei pogingen schip- breuk leden, trad R. Sam uit het hoofdbestuur, om kort daarop op te treden als voorzitter van een nieuwe, voor een deel uit Jong-Java afge- scheiden, jeugd vereenigi ng, „Jong-Islamieten Bond” geheeten, met H. A. Salim als adviseur.

J[erinede waren alle godsdienstige tendenzen uit de vereeniging geweerd; met de politieke moest echter nog steeds rekening worden ge- houden. Bit bleek uit het Jong-Java congres, dat eind December 1926 te Solo word gehouden. Toen were! hot streven naar Groot-Indonesia novo ns dat naar Groot-Java als vereenigingsdoel aanvaard. Voortaan zou Jong-Java do Indone- sischo eenheidsgedachte helpen verbreiden en versterken. I n verband met een ander werd in de statuten het woord “Inlandsch” vervangen door „I ndonesinch”.

Op het congres, dat in December 1927 te inarang bijeenkwam, werd hot alternatief: „Ja- vaansch of I ndonesisch nationalismo** in be- schouwing genonien, alamedo de vraag: of gestreefd zou moeten worden naar federatie of naar fusie van ajic inhemsche jeugd-organisaties. No- pens beide met elkaar verband houdendo problemom, van wolker oplossing het voortbestaan van Jong-Java zou afhangen, kon op dit congres geon beslissing worden genomon. Eon van do Bata viasc he studonten-organisatie Porhimpoenan Peladjar-Peladjar Indonesia (P.P.P.I.) uitgogaan voorstel om een fusie-lichaam in te stollen onder deti i)aam „Perhimpoenan Masa Moeda Indone- Hiu¹ (P.M.M.I.) kon evomin worden aanvaard. Aan het vooral in de kringen der studeeronde jongeren gepropageord beginsel van “Indonesia's eenheid in vaderland, in volk en in taal”¹ als grondslag voor elke nationalistische organisatie werd slechts in zoovor tegemootgekomen, dat ten congresse were! besloten om alle van de veroeni-

ging uitgaando mededeelingen en bekendmakingen in het modorne Maleisch — de „Bahasa Indonoesia” — op te stellen.

Op hot daarop volgend Jong-Java congres, dat van 25 — 31 December 1928 te Jogja werd ge- houden, viel de principieele beslissing in de kwes- tie: fusie of federatie. In een motie word ver- klaard, dat het oogenblik was aangebroken om door een daad te toonen, dat de vereeniging in. staat was tot zelfopoffering. Met groote meerder- heid van stemmen werd daarop in beginsel besloten tot fusie over te gaan. Uit de bijeen te voegen jeugdvereenigingen zou een commissie worden samengesteld, die een plan zou ontwer- pen ter voorbereiding van de fusie.

Het laatste Jong-Java congres had van 23—29 December 1929 te Semarang plaats. De voorbe- reidingscommissie had intusschen haar organisa- tie-plan uitgewerkt en voorgebracht. Na goed- keuring van dit plan werd besloten Jong-Java te ontbinden en hare sub-organisaties (studiefonds en padvinderij) en het 20-tal afdelingea (met 2500 leden) over te dragen aan een Groota Com- missie tot voorbereiding van de oprichting eener vereeniging Indonesia Moeda (Jong- Indonesia), de eenheidsorganisatie voor alle neutrale nation- alistische j ongeren vereenigingen.

Jong-Islamieten. Bij een op 1 Januari 1925 te Batavia uitgegeven manifest diende de Jong-Ta- lamieten Bond (J.I.B.) zich aan als een nationa- listische jeugd-organisatie, die op godsdienstigen grondslag inter-insulair wenschte te zijn. De bond zou zich voorts ten doel stellen: het bevor- deren zoowel van de kennis van den Islam, als van de Moslimsche 6nheid. In hot vereenigings- orgaan, het maandblad Al-Noer (Het Licht), word tovens als doel ver meld: de onverschillig- heid te bestrijden, welke onder de inheemsche jeugd allerwegen heerscht voor hot nationale ge- loof, den Islam.

Op het eerste congres, dat eind December 1925 te Jogja, zetel der vereeniging, werd gehouden, gaf de voorzitter, Raden Sam, een uiteenzetting van het ontstaan en het streven van den Bond, die toen reeds een 1000-tal leden telde. Volgens de ten congresse aanvaarde statuten stelt de Jong-Islamieten Bond zich ten doel: het bestu- deoren en bevordoren van den Islam; het aan- kweeken en bevordoren van sympathie voor dien godsdienst en voor zijn beljidsors, naast positieve verdraagzaamheid ten opzichte van andersden- kenden ; het bevordoren van do aanrakingen tus- achen de intellectueelen onderling en met de be- volking door middel van den Islam; voorts het bevordoren van de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling der leden. Do vereeniging zou haar doel trachten te bereiken o.m. door het organi- sooren van Islam-on andero curassuen, excursies, sport- on kunstafdeclingen; voorts door het uit- geven van tydsohriften, booken en brochures.

Kort na de oprichting kwam ook een Jong-Islamietische Meisjcsbond tot stand. Een eigen pad- vinderij werd georganiseerd in de Natipy (Nati- onaal Islamietische Padvinderij).

De J.I.B. wenscht als zoodanig zich niet in te laten met do politiek, het aan de leden individueel overlatond om zich al dan niet met politieke kwesaties bezig te houden. Bevordoring van politiek inzicht b(j de leden zou echter op den weg van het bestuur liggen.

AIs jongeren-organisatie, welke zich aanstonds ten doel stelde, om de door het Westersch neutraal onderwys van den Islam vervreemde Inlandsche jeugd voor den nationalen godsdienst te behouden, verwierf de Jong-Islamieten Bond al dadelijk de voile sympathie van de vereenigingen Sarikat Islam, Moehammadyah en Ahnadiyah (zie ald&ar).

Dank zij deu steun door laatstgenoemde vereenigingen verleend nam het aantal leden weldra toe tot ongeveer 1700, verdeeld over 15 afdelingen, waarvan 2 op Sumatra. Aan de congressen plegen afgevaardigden dier vereenigingen actief deel te nemen door het houden van lezingen over godsdienstige en maatschappelijke onderwerpen, welke allerwege de belangstelling der Moslimsche jongeren hebben.

Tot die onderwerpen behoort de maatschappelijke positie der vrouw in den Islam in verband met de polygamie; voorts de verhouding van den Islam tot het ontluidend nationalisme. Bij de propaganda voor de vrouwen-emancipatie heeft de J.I.B. steeds op de voile medewerking kunnen rekenen van H. A. Salim, den adviseur der vereeniging. Tegenover de gedurige pogingen van de studenten-vereeniging Perhimpoean Peladjar-Peladjar Indonesia (P.P.P.I.), om den J.I.B. te bewegen haar fusie-voorstel te aanvaarden, bleef de Bond, getrouw aan zijn beginselen, vasthouden aan zijn confessioneele grondslag. Voor den J.I.B. was het drievoudig Indonesisch principe — een vaderland, eën volk en eën taal — alleen aanvaardbaar met den Islam als basis.

Op het congres, dat van 22—25 December 1928 te Bandoeng werd gehouden, verklaarde de voorzitter van den J.I.B., de heer Wiwoho, o.m. dat de branding van het nationalisme door de vereeniging als een gevaar werd beschouwd. Voorts, dat het Islamisme niet tot haat of strijd voert, doch tot liefde en waardeerd begrijpen, op grond van de woorden in den Krijajij „wij hebben U tot stammen en volkeren vereenigd, opdat gij elkander zult kennen en erkennen“.

In ziju gelsoleerde positie ziju kracht zoekend, heeft de J.I.B. gestreefd naar sainenwerking met andere jongeren-organisaties; echter met behoud van den Islam als grondslag voor de volkseenheid. Stelselmatig heeft de Bond alle leuzen afgewezen van nationaal-chauvinisme, van rassen- en klasenstrijd of van non-coöperatie, ten einde in opbouwende samenwerking te komen tot de moderne emancipatie van de jeugd. Zich houdend buiten den verbitterden strijd tusschen „unitarissen“, en „federalisten“ onder de jeugd, of tusschen „coöperators“ en „non-coöperators“ onder de ouderen, eischt de J.I.B. de eer op van te zijn de eerste algemeene Indoneische jeugdvereeniging. Met den Islam als bindmiddel heeft de bond de volkeren van den Archipel door de jeugd tot elkaar trachten te brengen, om in samenwerking op gelijken voet te etreven naar dezelfde idealen.

Ter bespreking van het ingewikkeld vraagstuk der echtscheidingen, n.l. der op den Islam gegronde verstootingen van de vrouw, hield de J.I.B. gedurende 1929 een aantal bijeenkomsten in samenwerking met het hoofdbestuur der Sardkat Islam, tot welke partij de bond echter in geen enkel opzicht in verband staat. Daarop werd in April 1930 te Batavia een open bare vergad ering bijeengeroepen, met het doel om het, wegens zijn gevolgen voor het gezinsleven zoo verderfelijk so-

ciaal euvel der verstooting onder de aandacht van de leden te brengen. Al kon geen beslissing te dier zake genomen worden, toch was de „massa- ziekte der echtscheidingen“ in de kringen der jongeren openlijk als maatschappelijk kwaad ge-signaleerd. De door de Islamieische organisaties der ouderen verleende medewerking tot bestrijding van deze „volksziekte“ is steeds door den J.I.B. dankbaar aanvaard.

Op het van 24—28 December 1930 te Jogja gehouden congres werden de leden verplicht tot ernstige bestudeering en naleving van de Islam-plichten, zich tot getrouwe Islamieten te ontwikkelen en de voorschriften van den godsdienst te propageeren onder de jeugd.

Jong-Indonesiers. De door eenige nationalistische organisaties krachtig ingezette propaganda voor de Indonesische Eenheid had onder de studeerende jongeren ten slotte succes.

Een door den journalist Moehammad Tabrani bijeengeroepen „Eerste Indonesisch Jeugdcongres“, dat van 30 April—2 Mei 1926 te Batavia werd gehouden, had dan ook ten doel eenheid te brengen in het streven der jongeren-organisaties, ten einde deze dienstbaar te maken aan de propaganda van de Indonesisch-nationale gedachte.

Op het congres werd o.m. het voorstel ter sprake gebracht, afkomstig van de Bataviasche studentenvereeniging, de Perhimpoean Peladjar-Peladjar Indonesia (P.P.P.I.), om alle jongeren-vereenigingen samen te smelten tot 66n organisatie, welke zou worden genoemd „Perhimpoean Masa Moeda Indonesia“ (P.M.M.I.). De besprekingen van dit fusie-plan leidden echter aanvankelijk tot geen resultaat.

Grooter succes hadden de pogingen der Bandoengsche Partai Nasional Indonesia om een eigen jeugd-organisatie te vormen. Deze kwam in het begin van 1927 tot stand onder den naam „Jong-Indonesia“, in December van dat jaar om-gedoopt in „Pemoeda Indonesia“, (P.I.), tijdens een congres, waarop de statuten werden vast-gesteld. Deze vermeldden als doel hot verbreiden en versterken van de nationaal-Indonesische eenheidsgedachte, o.m. door bevordering van padvinderij en sport. Weldra were! ook een *mein-* jesafdeeling „Poeteri Indonesia“ opgericht en een eigen orgaan uitgegeven.

De Bataviasche studenten-vereeniging P.P.P. I. gaf hare pogingen echter niet op. Zij werden herhaald op het „Tweede Indonesisch Jeugdcongres“, dat op 26—27 October 1928 te Batavia werd gehouden. De leiding van dit congres was in handen der P.P.P.J. Geatund door de Partai Nasional Indonesia, oefende de P.P.P.I. thans krachten aandrang uit tot samensmelting van allo jeugdvereenigingen in eën fusie-lichaam. Zij wist slechts gedaan te krijgen, dat de drieledig bepaling van het Indonesisch eenheidsbegrip, n.l. de 66nheid van vaderland, van volk en van taal, werd aanvaard.

Op het tweede congres der Peinoeda Indonesia, dat van 24—28 December 1928 te Batavia bijeenkwam, werd opnieuw de vraag: „fusie of federatie“ aan de orde gesteld. Na uitvoerige discussies werd tot fusie besloten. In deze bijeenkomst werd bericht ontvangen, dat het Jong-Java congres, dat gedurende die dagen te Jogja werd gehouden, het fusie-plan der P.P.P.I. had

aangcnomen. Jong-Indonesia had het ten slotte van Jong-Java gewonnen!

Een groote commissie, te vormen uit de samen te voegen vereenigen Jong-Java, Pemoeda Indonesia en Pemoeda Soematera, zou een plan ontwerpen om gelcidelijk tot fusie te geraken, terwijl een kleine commissie de statu ten zou samonstellen voor de nieuwe Jong-Indonesische organisatie, welke onder den naam "Indonesia Moeda" (I.M.) de grootache nationalistische eenheids-gedachte met geesdrift zou propageoren.

De opbouw van deze Indonesische jongeren-organisatie had gedurende 1930 plaats. De afzonderlijke organen van Jong-Java, Pemoeda Indonesia en Pemoeda Soematera warden vervangen door een blad „Indonesia Moeda*“, terwijl het studiefonds van eerstgenoemde vereeniging werd omgezet in een algemeen Indonesisch studiefonds.

Op een van 28 December 1930 tot 2 Januari 1931 te Solo gehouden congres werd de leiding van Indonesia Moeda door de groote voorbereidingscommissie aan het nieuw gekozen bestuur overgegeven en, na vaststelling van de statuten, op plechtige wijze tot definitieve oprichting van de nieuwe Indonesische Jeugd-organisatie overgegaan.

Volgens hare statuten is het doel der I.M.: het eenheidsgevoel onder de studerende Indonesische jongeren te versterken en bij hen het bewustzijn op te wekken en wakker te houden, dat zij zijn van een volk en een vaderland, ten cinde te konicn tot Groot-Indonesia. Behalve dat zij erkent om bevordert de beschaving van elke afzonderlijke groep van bewoners van Indonesia, zoowel geestelijk als stoffelyk, zal de vereeniging er naar streven de Indonesische beschaving, die een eenheid is, te bevorderen en de eenheidsstaal, de Bahasa Indonesia, in den onigang te bezigen. Voorts zal I.M. haar doel nastreven o.m. door opwekking van het bewustzijn en versterking van het gevoel van onderlinge waardeering onder alle kinderen van Indonesia, door bevordering van Hainen werking met andere Indonesische jeugdvereenigen, door uitgave van een orgaan op andere publicaties, door bestrijding van Jiet analfabetisme, door beoefening van sport en door opwekking van belangstelling voor land en volk van Indonesia, bij vreemdelingen. In de statu ten is bovendien bepaald, dat de vereeniging zich van politiek zal onthouden en dat het den leden verboden is aan politiek te doen.

Met inbegri) van de leden dor ininiddols toegctreden vereenigen Pemoeda Celebes en Se-kar Roekoen telce Indonesia Moeda bij hare oprichtig ongeveer 2400 leden, verdeeld over 25 afdeelingen, waarvan o buiten Java, n.l. te Palembang, Medan, Padang, Fort de Kock en Makassar. Een nioiajesafdeling, genaamd „Kopoe-trian Indonesia Moeda**“ oin vat een 17-tal locale secties, waarvan een twocetal buiten Java, n.l. te Pcking en te Palembang.

In tegenstelling mot de studenten-organisatie Perhimpunan PeJadjar-Peladjar Indonesia, die zich baseert op een scherpe koloniale anti these en streeft naar „Indonesia Merdka“ (Vrij Indonesie), heeft Indonesia Moeda een pacifistisch karakter door de overwegende positio, welke de Jong-Juvaiien in de vereeniging innemen. De

I. M. tracht do intellectueel jongeren bijeen te brengen en te houden in het idealistisch verband van „Indonesia Raja“ (Groot Indonesie), o.a.

met behulp van de door de nationalistische inheemscho pers verbreide modern-Maleische eenheidsstaal, de „Bahasa Indonesia**“, welko de landstalen en ook het Nederlandsch als omgangstaal, vooral onder de jongeren, gaandeweg verdringt.

Literatuur. Mededeelingen der (Indische) Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, Mei 1928, Mei 1929 (Koloniale Verslagen van die jaren, Bijlage A) en Indisch Verslag 1931, dl. I biz. 52 vlg. en 391 vlg.

J. Th. P.

VROUWENBEWEGING (INLANDSCHE) < 3

Inleiding. De inheemsche vrouwenbeweging, waarin een emancipatie-streven in verschillende richtingen tot uiting en ontwikkelng komt, ataat onder invloed van geestesstromingen van sociaal-economischen, godsdienstig-reformistischen en politiek-nationalistischen aard.

De moderne emancipatie der inheemsche vrouw schijnt eenige belemmeringen te onder-vinden van de aloude adat en van den Islam; zij worclt echter krachtig gestimuleerd door nationalistische stroomingen in de Inlandsche volksbeweging.

Uiteraard zijn de aloude opvattingen en gebruiken omtrent verwantschaps- en huwelijks-recht van remmenden invloed op de emancipatiebeweging onder de vrouwen. De losheid van den band tusschen de echtgenooten vormt een belemmerenden socialen factor, die in het algemeen als van ernstiger aard is aan te merken dan het veelvrouwendom in de Islam-wereld.

In de moderne inheemsche vrouwenbeweging zijn een drietal hoofdstroomingen te onderscheiden: de reformistisch-Islamitische, de liberaal-nationalistische en de democratisch-feministische. De laatstgenocmde, meest recente, strooming heeft als uitgangspunt de gelijkwaardigheid en als einddoel de gelijkgercchtigheid van man en vrouw in do samenleving.

Het suffragettisme — sociaal-politieke actie ter verkrijging van actief en passief staatkundig kiesrecht — vormt een onbelangrijken stimulerenden factor in de inheemsche vrouwenbeweging (verg. het in Augustus 1922 gepubliceerd verslag der z.g. kiesrechtcommissie, ingesteld bij Gouvts. besluit 16 November 1921; voorts Handelingcn Volksraad 4 en 5 Dec. 1923, biz. 713—757 en 17 en 23 Nov. 1925, biz. 77—93 en biz. 221—243; voor den ^linahasa-raad Handeligen Volksraad 10 Sept. 1929, biz. 1581—1589; ook Indisch Verslag 1931 dl. I biz. 33).

Periode van individueele werkzaamheid. Als baanbreekster voor de Inlandsche vrouwenbeweging worclt in inheemsche kringen steeds met grooten eerbied genoemd: wijlen Raden Adjeng Kartini (zie KARTINI). Haar streven naar opheffing van het Javaansche volk door opvoeding en onderwys van de vrouwelijke jeugd is na haar overlijden (1904) voortgezet door verschillende Kartini-schoolvereenigen, die in verbinding staan met de in Nederland govestigde vereeniging „Kartini-fonds“ (zie aldaar) en met de door deze beheerde „Mr. C. Th. van Deventer-Stichting“.

In Kartini's tyd, maar ook reeds vele jaren tevoren, hadden dames van Javaanschen, Ambonschen en Minahassischen landaard, voorgegaan en gesteund door hare Nederlandualacho (en „Indische“) zusters in Indie, het hare bygedragen tot opvoeding en opleiding van inheemsche meisjes.

Aanvankelijk stond immers het onderwijs sterk op den voorgrond.

De denkbeelden van Kartini zijn van grooter propagandistische beteekenis geweest dan de individueele arbeid der vrouwelijke intellectueelen, w. o. ook die uit de Javaansch-Vorstonlandsche, inzonderheid Pakoe-Alamsche, aristocratie in die 'jagen. Door de publicatie van *Dr. J. H. Abendanon* — "Door duisternis tot licht" geciaacht over en voor? het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini", Iste druk 1911, 4de druk 1923 — zijn die denkbeelden over de Indische samenleving verbreed, juist in den tijd toen het Welvaartsonderzoek van 1902—1915 (zie aldaar), dat de toestanden en verhoudingen in de samenlevingen op Java (except de Vorstenlanden) en Madoera blootlegde, nog aan den gang was.

Van de talrijke uitgaven der Welvaartscommissie is voor de kennis der inheemsche vrouwenbeweging van die dagen van groot belang deel IX b3, getiteld "Verheffing van de Inlandsche vrouw" (1914). Hierin komen o. m. bijdragen voor van een 9-tal Javaansche dames, die — tien jaren na Kartins dood — van verlichte opvattingen deden blijken over de plaats en de taak van de Inlandsche vrouw, over onderwijs en opvoeding voor meisjes, alsmede over het vooral in de moderne Islam-wereld zoo teere vraagstuk der polygamie, in de ruime beteekenis van dezen term, nevens dat der dwang- en kinderhuwelijken (verg. o. m. „de Javaansche Vrouw" door Sriati Mangoenkoesemo in "Soembangsih", Gedenk-boek Boedi Oetomo 1918; voorts Persoverzichten Volkslectuur, o. a. van 30 Mei 1931, biz. 392).

Arbeid in georganiseerd verband, al dan niet in of met maatschappelijke verenigingen. In deze fase, welke volgde op die van individueele werkzaamheid van opportunistischen aard, was ook in de Inlandsche vrouwenwereld het moderne vereenigingsleven tot ontwikkeling gekomen.

In vorenvermelde publicatie van de Welvaartscommissie wees de voorzitter, Resident H. E. Steinmetz, reeds in 1914 op de omstandigheid, dat de Jong-Javaansche beweging ook om rechtvaardigheidswille de verheffing van de vrouw nastreefde. Zoo werd in 1912 te Batavia, met steun van de plaatselijke afdeling van Boedi Oetomo (zie aldaar), de vereeniging „Poetri Mardika" (vrije vrouw) opgericht, welke zich o. a. ten doel stelde: steun, jeiding en voorlichting te verleenen aan Inlandsche meisjes bij liare studie; alsook gelegenheid te geven om de vrouw in het openbaar te doen optreden en hare gedachten voor het publiek te uiten, het gevoel van kleimoeidigheid bij haar weg te nemen en haar op te heffen tot de positie van den man.

Naast vereenigingen zooals „Madjoemoelien" te Bandoeng en "Hati Soetji" te Batavia, die — op het voorbeeld van de afdeling Ned.-Indie van den Ned. Vrouwenbond ter verhooging van het zedelijk bewustzijn (Jav. Courant 23 April 1912 No. 33) — zich o. m. ten doel stelden de prostitutie en den z.g. handel in vrouwen en meisjes te bestrijden, kwamen in West-Java eenige vrouwenvereenigingen onder de benaming "Kaotaman Istri" tot stand, welke in hoofdzaak streefden naar krachtige bevordering van onderwijs en opvoeding voor Inlandsche meisjes. Vrouwenorganisaties van dezen naam vormden zich te Tasikmalaja (1913), Soemedang (1916),

Tjiandjoer (1916), Tjiamis (1917), Tjitjooroeng (I) (1918); Icoeningan (1922), Sockaboemi (1926) on onder den naftni „Marganing Kaotaman Istri" ook te Batavia. Daarnaast verrichte "Poerbori-ni" te Tegal (1917) nuttig werk in het belang van de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling der Javaansche vrouw.

Vooruitstrevende Minangkabausche vrouwen lieten zich eveneens niet onbetuigd. Al spoedig werd te Padang Pandjeng een "Kaotaman Istri Minangkabau" opgericht, welke statuten (Jav. Courant 19 Oct. 1915 No. 84) als doel vermeldde: het oprichten van een industrie- en huishoudschool voor Inlandsche vrouwen en meisjes in het gewest Sumatra's Westkust en in het algemeen de ontwikkeling van de inheemsche vrouw te bevorderen. Te Kota Gadang, van ouds een intellectueel en industrieel centrum in Minangkabau, kwam in 1914 (Jav. Courant 2 Febr. 1915 No. 10) de vereeniging "Karadjanj Amai Satia" tot stand, die zich ten doel stelt: de Minangkabausche vrouw op te heffen door het geven van onderricht in schrijven, lezen en rekenen, het beheeren van de huishouding, het aanleeren van goede manieren, het vervaardigen van nuttige en fraaie handwerken (kantwerk) en het verkoopen van producten van huisvlijt.

Omstreeks 1920 kwam zich daarbij voegen de „Sarikat Kaom Iboe Soematera" te Fort de Kock, welke vrouwenvereeniging zich ten doel stelt: den band tusschen de vrouwen te versterken, de ontwikkeling der Minangkabausche vrouw te bevorderen en haar aanzien in de oogen van den man te verhoogden.

Ook in andere landstrekken der Buitengewesten kwamen organisaties tot stand met het doel de inheemsche vrouw, in de eerste plaats door onderwijs en opvoeding, op te heffen. Hieronder worden slechts genoemd de „Gorontaloesche Mohammedaansche vrouwen vereeniging", welke rechtspersoonlijkheid verkreeg (Jav. Courant 20 Januari 1920 No. 6).

Toen sedert het begin dezer eeuw het particuliere onderwijs, dank zij de op ruime schaal van Gouvernementswege verstrekte subsidies, groote vorderingen maakte, kwam ook het meisjesonderwijs op confessionneelen grondslag, gegeven door de Protestantische Zending en Roomsche Katholieke Missie, tot krachtige ontwikkeling (verg. o. m. het Nederlandsch Zendingjaarboek voor 1930/31—1931/32).

Van het baanbrekend democratisch emancipatiestreven der Inlandsche vrouwen hebben verachillende, sedert op moderne basis gevormde, inheemsche vereenigingen echter ook gebruik gemaakt om ten to inaken voor de propaganda van eigen partijbeginselen.

In de kringen der Indische Communistische Partij (zie COMMUNISME) vooral hebben de leiders al spoedig begrepen, welke beteekenis de vrouw als kern der kleinste sociale groepeeringsverbanden in de politieke actie. Om met de jeugd, de toekomst, in nauw contact te kunnen komen, werd do tusschenkomst van de vrouw al haar moeder een begeerlijk goed geacht. Door zich van hare medewerking te verzekeren, werd het voorts mogelijk grooten politieke invloed uit te oefenen, ook op den man. De „politieke vrouw" kon als cel belangrijke diensten verrichten in het gezin en ook in kleine sociale kringen, waartoe allen zij toegang weet te verkrijgen (zie „Lac-

tion du Koinintern parmi les femmes¹, in „Vade-Necum Antibolchvique“, Gendvo 1927). Zoo hebben communistische volksleiders in Minangkabau bij talrijke conservatief-Islamietische vrouwen enthousiasme weten op te wekken voor Bolsjowistische theorieën en leuzen.

Zoo heeft ook de Sardkat Ambon (zie aldaar) door hare vrouwen-organisatie „Ina Toeni“ politieke in- en invloed trachten uit te oefenen op inheemsche militairen.

De met socialistische leuzen werkende propagandisten der Sardkat Islam (zie aldaar) zijn op dit gebied niet achtergebleven. Ook zij hebben, zij het in mindere mate, de vrouwenbeweging in eigen kringen verpolitiekt met behulp der vrouwenafdeeling „Wanoedyo Oetomo“.

De Islamietische vrouwenbeweging op Java — omvattende meer dan de helft van het 10.000-tal modern georganiseerde inheemsche vrouwen — is in nog enkele andere vereenigingen georganiseerd, welke vermelding behoeven. Zij zijn echter niet politiek georiënteerd.

In de eerste plaats dan valt melding te maken van „Aisjijah“ met 5000 leden, de vrouwen-organisatie der vereeniging Moehammadyah (zie aldaar). Voorts „Nahdatoel Fataah“, de vrouwenafdeeling der te Jogja gevestigde Islamietische vereeniging Wafadjiric. Vervolgens de J. I. B. D. A., de Dames-Afdeling van den Jong-Islamieten Bond (晚 JEUGBEWEGING, IN-LANDSCHE).

De Islamietische vrouwen-organisaties, waarvan de belangrijkste hiervoren zijn vermeld, staan steeds op de bres om den Islam in woord en geschrift in bescherming te nemen tegen de op instellingen van dien godsdienst gerichte aanvallen van vooruitstrevenden. Onder die instellingen behoort vooral het wettig en onwettig veelvrouwendom (echtgenooten en bijvrouwen). Algemeen schijnt het inzicht nopens het veelomstreden probleem juist te zijn, dat de Islam de polygamie wel toelaat maar geenszins voor-schrijft, zoodat bevordering van de monogamie, als uiteindelijk ideaal dan uit zedelijk en uit maatschappelijk oogpunt, door dien godsdienst in geen deele wordt bemoeilijkt. Nochtans pleegt de verdediging van de polygamie op grond van den Islam, evenzeer als hare verordeeling als instelling van dien godsdienst, aanleiding te geven tot verandering van de bestaande tegenstellingen tusschen de verschillende vrouwenvereenigingen, naar gelang deze al dan niet op Islamietischen grondslag zijn georganiseerd. Anders dan de polygamie, vinden het z.g. dwanghuwelijk en het kinderhuwelijk 66k onder de religieuze vrouwenvereenigingen krachtige bestrijding.

Op nationalistie-cultureel terrein hadden zich inmiddels verschillende vrouwenvereenigingen gevormd, die hot huro hobben bijgedragen tot de emancipatie der Javaansche vrouwen. Zoo „Pawiyatan Wanito“ te Magelang (1915), „Wanita Sosiso“ te Pemalang (1918) en „Wanita Hadi“ te Japara (1919). Voorts valt onder de „Wanita“ (d. i. vrouw)-groep melding te maken van „Wanita Oetomo“ en „Wanita Moeljo“ te Jogja (1920), Wanito Roekoan Santoso te Malang, Boedi Wanito te Solo, Wanito SedjatPlo-Bandoeng, Wanito Kentjono te Bandjarnagara, eh Pant Ki rdjo Wanito te Pekalongan; Vervolgens „Wanita Katholiek“, de Javansclio R. K. Vrouwenbond, met zyn energieke afdeeling te

Jogja, welke organisatie zich ten doel stelt den band tusschen de Katholieke Javaansche vrouwen te versterken en vooral mecle te werken tot de godsdienatige en maatschappelijke ontwikkeling der Javaansche vrouw (Tijdschrift der R. K. Missie op Java „St. Clavrbond“, 1927, biz. 105).

Intusschen werd de positie van de Inlandsche vrouw en van het Inlandsch meisje meer en meer ook in de inheemsche pers aan de orde gesteld en critisch in begchouwing genomen. Vooruitatrende mannen en vrouwen betoogden allengs de noodzakelijkheid van vrijer opvattingen ten aanzien van de huwelijkskeuze, hekelden het dwanghuwelijk en de overheerschende positie der mannen en namen krachtig stelling tegen het kinderhuwelijk (zie voor het laatsto: Bijbladen op het Stbl. nos. 10945 en 11424). Allengs weerklonk in de pers de stem van de inheemsche vrouw. In een speciale vrouwenrubriek (zie: wekelijksch Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche pers van het Persbureau voor de Volkslectuur) werden, ook door mannen, allerlei kwesties aangevoerd betreffende onderwijs, zeggenschap in algemeene zaken, huwelijkskeuze, gemengde huwelijken, vrouwenhandel, coeducatie, enz.

Ook in de congressen en vergaderingen der moderne inheemsche vereenigingen worden vrouwenvraagstukken op ernstige en zakelijke wijze behandeld; veelal door de vrouwen zelf in speciale voor haar belegde vergaderingen en bijeenkomsten.

Zelfstandig nationalistisch 66nheidsstreven op neutralen grondslag, los van godsdienst en politiek. De omstreeks 1926 krachtig ingezette propaganda voor de Indonesisch-nationale eenheid (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING, INDONESISCH-) heeft niet nagelaten invloed uit te oefenen op de Inlandsche vrouwenbeweging.

Dank zij de actio, uitgegaan van een comite van Javaansche dames te Jogja — R. A. Joe Soekanto, R. A. Joe Soewardi Soerjaningrat en Raden Adjeng Soejatin — kon van 22—25 December 1928 aldaar een „Eerste Indonesisch Vrouwen-congres“ worden gehouden, dat door een 600-tal bezoekers uit de kringen der inheemsche vrouwenvereenigingen werd bijgewoond. Op dit congres werden verschillende onderwerpen betreffende de plaats, de taak, de waard en het lot der inheemsche vrouw in gezin en maatschappij ter sprake gebracht. Daarbij werd de polygamie van do zydo der neutral-nationalistische en Christelijke vrouwenvereenigingen krachtig bestreden. Behalve ten aanzien van deze instelling heerschte er op het congres een geest van eenheid en eensgezindheid bij het krachtig gepropageerd streven naar opbouwende maatschappelijke arbeid in het belang der vrouwen-emancipatie. By de besprekingen werden 66npeuze politieke kwesties zorgvuldig vermeden.

In volkomen overeenstemming werd besloten over te gaan tot oprichting van een federatie van inheemsche vrouwenvereenigingen, te noemen „Perikatan Perempuan Indonesia“ (P. P. I.) met het doel: een studiefonds voor meisjes te vormen, het onderwijs in de hygiene alsmede de padvindery te bevorderen op do kinderhuwelijk te bestryden. Aanvaard werd een drietal motie⁸, in te dienen bij de Regeering, waarbij o.m. verzoekt werd: het aantal Inlandsche waar-

jesscholen te vermeederen en een onderstands-regeling ten behoeve van weduwen en weezen van Inlandsche landsdienaren vast te stellen.

Ook en vooral in de jeugdbeweging (zie aldaar) kwam het emancipatie-streven der inheemsche vrouw tot zijn recht. In een open bare vergadering, welke de jongeren-organisatie „Poetri Indonesia”⁵¹, de vrouwenafdeeling van Jong-Indonesie, tezamen met eenige zusterverenigingen op 13 October 1929 te Bandoeng beleede, werden sociale problemen als polygamie en prostitutie op waardige en rustige wijze besproken. Ook hier bleek dat de leidsters der inheemsche vrouwenbeweging niet afgeleid wenschten te worden van haar eigen streven naar emancipatie der vrouw op geestelijk, sociaal en economisch gebied, met zorgvuldige vermijding van politieke en godsdienstige propaganda.

Aan dit standpunt bleef de federatie „Perikatan Perempoean Indonesia” ook vasthouden gedurende haar tweede congres, dat onder groote belangstelling van 25—31 December 1929 te Batavia werd gehouden. Vertegenwoordigd was een 50-tal verenigingen, o.w. 2d vrouwen-organisaties. In deze bijeenkomst werd uitdrukkelijk verklaard, dat het P. P. I.-verbond noch politieke noch godsdienstige doeleinden zou nastreven.

Naar aanleiding van het feit, dat Radón A-djeng Kartini op dien dag voor 50 jaren werd geboren, werd bij de opening van het congres eerbiedige hulde gebracht aan de nagedachtenis van deze voorgangster der Inlandsche vrouwenbeweging.

In een 10-tal lezingen en voordrachten werden door verschillende sprekers onderwerpen behandeld betreffende de plaats en de taak der inheemsche vrouw in het maatschappelijk en economisch leven van den nioderen tijd, als echtgenote en als moeder, als steun voor den man en als opvoeder van het jonge geslacht. Op waardige wijze werd ook hier krachtig stelling genomen tegen de polygamie en tegen de dwang- en kinderhuwelijken.

Na afloop der redevoeringen deelde het bondsbestuur mede, dat de federatieve organisatie voortaan zou heeten „Perikatan Perhimpoean Isteri Indonesia” (P. P. I. I.).

Volgens de nieuwe statuten zou de P. P. I. I., gezeteld te Jogjakarta of elders waar het bestuur is gevestigd, zich ten doel stellen: een band te vormen tusschen alle inheemsche vrouwenverenigingen; voorts het lot en het aanzien der vrouwen, in het algemeen en dat der inheemsche vrouwen in het bijzonder te bevorderen; een en ander zonder zich in te laten met eenigerlei gods-dienst of politiek. Haar doel zal de P. P. I. I. (orgaan: „Isteri”) trachten te bereiken door steunverleening uit een studiefonds, door op de jaarijksche congressen de belangen der vrouw ter sprake te brengen en door geschriften uit te geven. Geschillen tusschen het 25-tal aangesloten vrouwenverenigingen zouden door het bondsbestuur worden beslecht.

Ten congresse werd een motie aangenomen, waarbij aan de Regeering werd verzocht verbodsbepalingen in het leven te roepen tegen onwettige polygamie.

Tegenstellingen van godsdienstigen aard. De krachtige pogingen van het bestuur der P. P. I. I.-federatie om, tot behoud van de verkregen eenheid in de vrouwenbewe-

ging, alle politieke en godsdienstige geschilpunten te vermijden, konden niet voorkomen. dat de bestaande controversen in de aangesloten organisaties zich bleven ontwikkelen.

De tegenstellingen verscherpten zich plotseling door de actie van een, in Maart 1930 te Bandoeng opgerichte nationalistische vrouwenvereniging „Isteri Sedar”⁵² (de bewustgewordene vrouw: orgaan „Sedar”), welke zich ten doel stelde om door bestrijding van allerlei misstanden, z.a. polygamie, dwang- en kinderhuwelijken en prostitutie, alsmeclde door onderwijs in scholen en cursussen de inheemsche vrouw op te voeden, hare positie op te heffen en haar lot te verbeteren, haar zelfvertrouwen op te wekken en bij haar het nationaal bewustzijn wakker te maken en te ontwikkelen. De vereniging, opgericht op den grondslag van feminisme en nationalisme, zou zich afzijdig houden van politieke actie en zich inzonderheid op sociaal terrein bewegen. Den leden zou het echter vrij staan zich aan te sluiten bij politieke verenigingen. Als leidster trad weldra Mej. (Siti) Soewarni — later Mevr. Soewarni Abdoelkarim Pringgodigdo — op den voorgrond door in woord en geschrift te ijveren voor verheffing van de inheemsche vrouw, ook de arbeidster, uit de sociale positie, waarin zij door traditie, conventie en religie wordt gehouden.

Principieele verschillen in opvatting nopens de richtlijnen der vrouwen-emancipatie noopten Isteri Sedar aanstonds stelling te nemen tegenover de P. P. I. I.-federatie. Eerstgenoemde vereniging wenscht het streven naar de maatschappelijke vrijheid der inheemsche vrouw op den voorgrond te stellen. Zij is van oordeel, dat pogingen tot verbetering in den matrimonialen en socialen toestand der vrouw alleen dan succes kunnen opleveren wanneer gelijke rechten voor man en vrouw zullen zijn verkregen. Zich plaatsend op nationalistisch standpunt, dock buiten de politiek, is het streven van Isteri Sedar er dan ook op gericht de inheemsche vrouw een plaats te verzekeren in een samenleving, waarin zij als gelijkberechtigde levensgezellin van den man met hem zou kunnen samenwerken in de algemeene emancipatiebeweging (zie o. a. Persoverzicht Volkslectuur 27 Maart 1931, biz. 484 en 20 Juni 1931, biz. 514).

De overmoedige actie der voorzitter van Isteri Sedar tot bestrijding van de polygamie droeg aanstonds het hare bij ter verscherping van de tegenstellingen tusschen de Islamietische en de nationalistisch-geoorienteerde vrouwenverenigingen. Tot de eerstgenoemde groep behoort do onder leiding van Mevr. 8. Z. Goenawan in Mei 1930 te Batavia opgerichte „Sarfoet Isteri Jakarta” (S. I. J.), een op confessioneleen grondslag gevestigde vrouwenorganisatie met paedagogisch en sociaal-economisch doel.

Naar aanleiding van een, aanvankelijk op initiatief van Siti Soewarni, in de tweede helft van 1930 ondernomen propagandatoet afvaardiging van vertegenwoordigsters naar een in het begin van het daarop volgend jaar te Lahore in V66r-Indië te houden wereldcongres van vrouwen-organisaties werden, buiten de Islamietische verenigingen om, op verschillende plaatsen comiteet gevormd tot inzameling van de benoedigde kosten der afvaardiging. De verontwaardiging in geloovige kringen steeg ten top, toen in een toet Bandoeng gehouden comiteevergadering critiek

werd geoeffend op de practijk van den Islam, die I o. Asian Women's Conference was geweest, werd de m. du vrouw gestadig in hare rechteu zou heb- ben onbegrijpelijke bonding der deputatie door de geknot. De stemming togen Isteri Sedar | blccf inheemsche pers afgekeurd (verg. Persoverzicht- ten vijandig, niettegenstaande de leidster der moderno Volkslectuur van 28 Febr. 1931 biz. 369; 7, 14, 21 en feministische strooming uitdrukkelijk had verklaard, 28 Maart 1931, biz. 405 en 421, 444, 479 en 553). dat zij niet den Islam als zoodanig had willen Door het Lahore-incident niet ontmoedigd, zette betrekken in hare actie tegen de poly- gainie (verg. Isteri Sedar onder de energieke leiding van hare Persoverzicht Volkslectuur 19 Sept. ■1931, biz. 513: voorzitster, Mevr. Soewarni, de propaganda voor de „de polygamie mag niet het ken- matrimoniaale en sociale vrijheid der inheemsche merk van den Islam 对“).

De actie tot afvaardiging naar het Lahore- congres word daarop door de P. P. I. I.-federatie overgenomen. Soerabaja, Solo en Palembang.

Onder leiding van Mevr. Dr. Soekanto werd van Ondanks de tegenwerking, welke de vereeni- ging 13—18 December 1930 te Soerabaja het der- de gedurende haar eerste levensjaar ondervond, slaagde Indonesisch Vrouwencongres gehouden, waar- op de leiding erin op 4 en 7 Juni 1931 het eerste Isteri besloten werd een tweental Javaansche dames met een Sedar Congres te Batavia — sedert bestuurszetel — geleider naar Lahore af te vaardigen. te houden. Een 400-tal belang- stellenden, w.o.

Op dit Soerabaja-congres, dat bijgewoond werd afgevaardigden van mannen- en door vertegenwoordigsters van 32 inheem- sche vrouwenverenigingen, woonde de vergaderingen vrouwen-organisaties, w.o. Isteri Sedar en bij. Door Javaansche dames werden belangwek- Moslimsche verenigingen, werd, nadat door ver- kende voordrachten gehouden over het onder- wijs schillende inheemsche dames lezingen betreffen- de aan de vrouwelijke jeugd, over de vrouw als de vrouwen-emanipatie waren gehouden, een werkneemster (o.a. in batikkerijen) en over de beginsel-program voor de federatie vastgesteld van sociale positie der inheemsche vrouw (in verband met polygamie, dwang- en kinderhuwelijken, verstootingen, enz.). Uitdrukkelijk verklaarde Mevr.

I. De menschen zijn onderscheiden in twee Soewarni dat Isteri Sedar geen politieke organisatie en, elke groep naar eigen aard, eigen plichten hebben is, al is haar streven gericht op fe- minisme in te vervullen, zoodat man en vrouw als gelijkwaardig nationalisme en haar doel op ver- krijging van gelijke behooren te worden aangemerkt. rechten voor vrouwen en mannen, die als

II. De vrouwen behooren steeds hetgevoel van. gelijkwaardigen behooren samen te gaan in de minderwaardigheid ten opzichte van de mannen te nationale beweging.

bestrijden en alle edele vrouwelijke gevoelens te Aangezien op dit congres geen debat werd toe- gestaan, noch over politioke, noch over godsdien-

ontwikkelen en te versterken. stige vraagstukken, terwijl de in de kringen van Isteri „Moeder Indonesia“, een belangrijke taak is Sedar — en niet hier alleen — verfoeide polygamie weggelegd in de emancipatie van land en volk, in den Islam openlijk werd bestreden inet een beroep behoort het streven voortdurend gericht te zijn op op de desbetreffende maatregelen in het moderne Turkije en op een uitspraak dien- gaande van het Lahore-congres, belegde de vereeniging Sarekat

III. Aangezien voor de Indonesische vrouw, d. i. Isteri Jakarta een week later tezelfder plaatse een verbetering van hare algemeene levensom- standigheden. door hare voorzitster Mevr. S. Z. Goenawan geleide overeenkomstig haren aanleg en aard, wrkzaam openbare vergadering.

V. De Indonesische vrouwenbeweging maakt In deze, door een 300-tal personen uit geloovi- deel uit van de nationalc beweging, waaraan de vrouw, ge kringen bezochte bijeenkomst werd door een hoog te houden. Moslimsch godsdienstleeraar een uitzetting waren 30 vrouwen-organisaties toetreden, o. a. gegeven van de positie der vrouw en van de poly- Wixnito Oetoino, VVanito Katholiek, Mar- ganing gamie volgens de voorschriften van den Islam. In Kaoetaman Jstri, Boedi Wanito, Koesoe- mo Rini, tegenstelling met het congres van Isteri Sedar werd Poetri Boedi Sedjati, Wanito Kentjono, hier het veelvrouwendom op grond van de WanitoSedjati, Poetri Indonesia, zoomedo Aisji- jah godsdienstige voorschriften in beschenning genp- en de vrouwenafdeelingen van Taman Siswo en van den Jong-Ilhamioten Bond. men, met ceu beroep o.m. op het daaraan verbou- den nut ter voorkoming en be perking van maat-

Eind December 1930 vertrok de door de federatie schappelijke ondeugden, alsxuede op het z.g. afgevaardigdo deputatie, bestaando uit Radon A joe vrouwen-surplus, vooral tengevolge van oorlogen Santoso, onderwijzres aan eon Hol- landsch- (Eind 1930 waren er op de 1000 inheemsche man- Inlandsche school en Raddn Adj eng Soonarjali, nen: in geheel Ned.-Indie 1030, op Java en Ma-doera onderwyzeres aan hot nationaal on- derwijs-instituut 1047 on in de Buitengewesten 993 vrouwen; zie „Tuman Siswo“ te Jogja met eon Javaanschen Statistisch Jaaroverzicht, He dl. In- disch Vorslag bogeleider, student aam do Rechts- hoogeschool, naar 1931, biz. 20).

dat het Lahore-congres. Onder- weg, ton onrechte, Dat deze en dergelyke ter rechtvaardiging van vernomen hobbende, dat het internationaal congres polygame instellingen voorgehouden arg u men- ten zou worden geleid door Europeesche darnes, die aan aan Islamietisclie vrouwen van dezen tijd de besprekingen zouden deelneemen, besloot do bovrediging zouden geven, of zelfs tot berus- ting deputatie zich terug te trekken, naar hot heette, op zouden manen, mag worden betwyfeld.

grond van licit door haar ingenomen „non-coöperatie“- Strikte handhaving van do godsdienstige standpunt. Toen naderhand bleak, dat geen Eu- roepscheso dames in de congres-leiding zitting hadden genomen en dat het wel degelijk eon All

vorschriften zou we is waar de polygamie be- poken, maar de practijk dea levens heeft te (ien opzichte geenerlei verbetering vertoond. Met volledige onderwerp ng aan de theorie te dien

aanzien van den Islam, wenschen de geloovige vergunning noodig is van het Hoofd van den vrouwen nochtans de polygamie, zooals dezic zich in Oudheidkundigen Dienst. Zij bepaalt ten slotte, dat de practijk pleegt voor to doen, geenszins be-rustendter uitvoering van de ordonnantie bij Regeete aanvaren. Tot de verdwijning van dit als rningsverordening nadere voorschriften worden maatschappelijk euvel gevoeld, door den godsdienstgegeven voor eigenaren van. rechthbenden op en als middel tegen erger kwaad geto- lereerd en geregeld, beheerders van monumenten ter verzekering van de instituut hopen zij door krachtige bevordering van de instandhouding van die monumenten, alsmede met modome sociale evolutie het hare bij te dragen. betrekkin tot het Openbaar Centraal

Literatuur. Mededeelingen der (Indische) Re-6 Monumentenregistre^: geering omtrent enkele onderwerpen van alge- / *)成 HEVEAZAAD-OLIE. Het zaad van Mevca ineen belang Mei 1928 (o.a. onder: Jeugdbewe- pbrasilienis bestaat voor ongeveer de helft van het ging). Mei 1929 (onder: Ned. Indie en de Volken- gewicht uit schil en voor de helft uit kern. In lichtdrogen toestand bevat de kern ongeveer 45% olie-bestanddeelen, een ongepeld Hevea- zaad cl us ongeveer 22%.

De olie kan gewonnen worden of door persing of door chemische extractie. Door de laatst- genoemde methode krijgt men een hooger ren- dement; bij de persings-inethode is echter ook de pershoek van waarde als veevoeder, daar het gehalte aan olie daarvan nog 8 a 1 2% is; bij chemische extractie van de olie is de afval bijna waardeeloos.

De samenstelling van Heveazaad-olie van goede

kwalticit, welke een gele, heldere kleur be- zit, blijkt uit onderstaande tabel, waarin voor de vergel ij king de overeenkomstige analyse-re- sultaten van lynzaad-olie zijn opgenomen.

JONG-JAVA. Zie JEUGDBEWEGING (IN- LANDSCHE).

JONG-ISLAMIETEN BOND. Zie JEUGDBE- WEGING (INLANDSCHE).

JONG-SUMATRANEN BOND. Zie JEUGD- BEWEGING (INLANDSCHE).

INDONESIA MOEDA. Zie JEUGDBEWEGING (INLANDSCHE).

PEMOEDA MOESLIMIN INDONESIA. Zie JEUGDBEWEGING (INLANDSCHE).

PERHIMPOENAN PELADJAR-PELADJAR INDONESIA. Zie JEUGDBEWEGING (IN- LANDSCHE).

MONUMENTENORDONNANTIE. De onder dezen naam bekend staande ordonnantie (Ind. Stb. 1931 No. 238) strekt tot bescherming van zaken, welke voor de praehistorie, geschiedenis, kunst of palaeontologie van groot belang moeten worden gaeabt. Zij geeft aan wat onder „monu- inent" moet worden verstaan (hieronder vallen niet de natuurmonumenten (zie aldaar), waar- voor een afzonderlijke wettelijke regeling bestaat) bepaalt voorts, dat een zaak eerst monument wordt door de inschrijving in het Openbaar Cen- traal Monu- mentenregister en stelt regelen ten aanzien van de procedure om tot die inschrijving te geraken, waarbij onderscheid wordt gemaakt tusschen aan den Lande of zelfstandige gemeen- schappen toebehoorende of daarbij in beheer zijn- de zaken en aan particulieren toebehoorende za- ken. Zij stelt voorts de mogelijkheid open van eene voorloopige inschrijving voor de gevallen, waarin gevaar bestaat, dat de toestand, waarin een zaak verkeert, gedurende de inschrijvingspro- cedure belangrijk zal achteruitgaan. Ge van den voorwerpen, alsmede de vindplaatsen, inct een door het Hoofd van plaatselijk bestuur aan te geven begrenzing, worden door de vondst zelve geacht als voorloopig te zijn ingeschreven. Verder regelt zij de verplichtingen van eigenaars en be- heerders van monumenten; zij bepaalt dat voor opgravingen naar monumenten een schriftelijke

	Heveazaad-olie	Lijnzaad-olie
Soortelijk gewicht ..	0.925	0.934
Joodadditie-getal ..	130	175—200
Verzeepingsgetal ..	192	192
Vrije vetzuren ...	9%	—

Heveazaad-olie behoort tot de z.g. drogende olien, droogt echter niet zoo snel als lijnolie. Voor toepassingen, waarbij een snel „drogende, ' olie vereischt is, zooals b.v. in de linoleum-fabri- catie en voor het vervaardigen van sneldrogende verven, is heveazaad-olie minder geschikt. Daar- entegen is de olie wel geschikt voor zeepfabricatio en voor het maken van langzaam drogende verven. Heveazaad-olie kan dun slechts gedeel- telijk lijnolie vervangen en zal slechts bij mis- lukking van den oogst van lijnzaad een behoor- lijke marktwaarde bezitteu.

De hoeveelheid heveazaad, die jaarlijk« af- koint van een ha. rubberaanplant bedraagt 250 a 400 kg., zoodatgeinmiddeld 3 ha. een ton zaad kun- nen leveren. De kostprijs hiervan op de onder- nemingen loopt sterk uiteen, maar kan gemid- deld op ongeveer / 27 gesteld worden, terwijl de verkoopprijs volgens de laatste noteringen (1928) / 34 per ton bedroeg. In de laatste jaren zijn tamelijk groote hoeveelheden heveazaad door de Vereenigde Staten geinporteerd; in J 930 was de import ca 3500 ton.

Plannen tot oprich ting van fabrieken voor het winnen van heveazaad-olie in Nederlandsch-Indie zijn in de laatste jaren ontworpen, maar tot uitvoering daarvan is men niet gekomen. Een bezwaar is, dat heveazaad niet het geheele jaar door verkrijgbaar is, maar slechts in bepaalde jaargetijden. Vermoedelijk heeft daarom de fabricatie van heveazaad-olie de beste kansen als nevenbedrijf in reeds bestaande olieafabrieken.

Literatuur: Bulletin of the Imperial Institute

1913, biz. 15G; Indisch Mercur 1916, biz. 73; z)lgemeen Land bo uw Wcekblad 1928, biz. 613; Publicaties Nederlandsch-Indisch Landbouw Syndicat 1918, biz. 894; Indische Cultures (Teysinnanna) 1925, biz. 44; De Bergcultures 1931, biz 507

NAUTISCH INSTITUUT DER KON. PAKET-VAARTMAATSCHAPPIJ. De goede diensten, welke de beide filiaal-inrichtingen van het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut in het inoederland der scheepvaart hebben bewezen en nog bewijzen, vooral door de verificatie van nautische instrumenten en zeekaarten, deed de Directie der K. P. M. in 1922 besluiten te Tandjoengpriok een dergelijke inrichting te stichten. In den Archipel en naburige landen ontbrak een soortgelijk instituut, terwijl het met het oog op den geleidelijken groei der K. P. M.-vloot en de komst van steeds grootere schepen ineer en meer gewenscht werd over eigen verificatie-middelen te beschikken.

Oorspronkelijk was het instituut ondergebracht in een der lokalen van het oude loegegebouw voor Inlandsch personeel aan de Kali Mati te Tandjoengpriok, een jaar later in het afzonderlijk voor dit doel opgezette gebouw nabij de werkplaatsen van de K. P. M. aan het einde der haven. In den loop der jaren deed zich intusschen bij de werkzaamheden van het instituut een ongemak voelen, dat weer een uitbreiding tengevolge had, niet alleen van het gebouw, doch van de werkzaamheden van het instituut met allerlei arbeid, waarmede de gelijknamige instituten in Nederland zich niet belasten. Indien te Amsterdam of Rotterdam een instrument voor de navigatie is afgekeurd, wordt dit door het instituut aan den eigenaar medegegeerd. Deze behoeft slechts naar een van de reparateurs van nautische instrumenten te gaan om de fouten te laten herstellen. De meergenoemde inrichtingen belasten zich dus uitsluitend met het onderzoek, niet met de reparatie der instrumenten.

Ten einde de vertraging te vermijden, welke men in Indie ondervond door opzending naar Europa van de te repareren instrumenten, werd spoedig besloten een eigen instrumentmakerij aan het instituut te verbinden.

Was deze instelling tot 1924 er een uitsluitend van do K. P. M. voor een vrijwillige controle op de navigatiemiddelen hater vloot, met het invoeren van het nieuwe schopenbesluit (zie SCHEEPVAARTINSPECTIE, DI. V biz. 382 (suppl. afl. 10 biz. 302) en suppl. afl. 20 bl. 628), eischte het Gouvernoment van Ned.-Indie, evenals dit in Nederland het geval is, dat alle instrumenten voor de navigatie bonoedigd, door daartoe bevoegde personen worden onderzocht en, als bewijs dat ze zijn goedgekeurd, van een geldig certificaat moeten zijn voorzien. De Directie van het Instituut voor den Hoofdinspecteur van Scheepvaart bovoegd verklaard tot het afgeven van dorgelijke certificaten.

Door deze bovoegdverklaring werd nu tovena het Nautisch Instituut aangewezen ak de inrichting, waar do instrumenten van do benoedigd certificaten kondon worden voorzien, waardoor do controle, die van eon vrijwillig in een geleichte overging, toch bij het Nautisch Instituut kon blijven borusten, terwijl tevens allo andere reederijen haro instrumenten daar kondon doon keuren. De werkzaamheden namen door al deze

inaatregelen toe (ook voor de Kon. Marino werden werkzaamheden verricht), het personeel moest worden uitgebreid en er moest naar een grooter gebouw worden gezocht. Aangezien te Tandjoengpriok geen gebouw, voor het doel geschikt, te vinden was, werd door de K. P. M. in 1929 besloten, zelf een instituut te bouwen.

Het instrumentarium van het instituut behoef in geen enkel opzicht onder te doen voor dat van Rotterdam of Amsterdam. De omvang van de werkzaamheden van het instituut en dat in het moederland is vrijwel gelijk. Ongerekend de reparatie- en bijstel-werkzaamheden van de ateliers, welke immers ginds niet bij de instituten behooren.

De taak van het instituut omvat in groote lijnen: 1e. het onderhoud en het repareren van optische en magnetische instrumenten; 2e. het stellen van kompassen; 3e. het verifiëren van verschillende natuurkundige instrumenten (hoekmeetinstrumenten, meteorologische idem, hoogtemeters, baro meters enz.); 4e. het controleren en bijwerken van kaarten van heel de wereld (Hollandsche kaarten en die van de Engelsche admiraliteit).

Alle kaarten worden rechtstreeks uit Europa besteld, geregeld bijgewerkt en op gezette tijdstippen geheel vernieuwd. Er is te Tandjoengpriok bij de K. P. M. een zeekaarten-archief, dat zijns gelijke niet heeft in dit deel van Azie.

Zoals reeds vermeld, verricht het instituut ook werkzaamheden voor andere landen alleen K. P. M.-schepen. Het Gouvernoment, de Java—China—Japan-Lijn, ook af en toe de Rotterdamse Lloyd en de Stoomvaart Maatschappij "Nederland" wenden zich tot het instituut; bovendien heeft het geregeld werk van kleinere particuliere reederijen in Indie en in Singapore. Met uitzondering van de zusternaatschappijen, waaraan niets in rekening wordt gebracht, vraagt de K. P. M. hiervoor alleen betaling van den kostprijs.

PAKETVAART MAATSCHAPPIJ (KONINKLIJKE) Zie ook: NAUTISCH INSTITUUT K. P. M.

COMMISSIE VOOR INLANDSCHE RECHTSPERSONEN. Deze Commissie, ingesteld Mei 1929, ontving opdracht: der Regeering van advies te dienen nopens de vraag, of het mogelijk en wenschelijk is om, in de eerste plaats in verband met de behoeften van Java en Madoera, naast en tot consolidatie van hetgeen op dit gebied reeds bestaat, wettelijke regelingen in het leven te roepen nopens: a. rechtspersoonlijkheid van inlandsche verenigingen in het algemeen;

b. inlandsche vennootschappen op aandeelen, in het byzonder;

c. do rechten en bevoegdheden van zulke inlandsche rechtspersonen ten aanzien van den grond;

alsmede om, voor zoover deze vragen bevestigend worden beantwoord, zodanige wettelijke regelingen te ontwerpen, waarbij de commissie tevens werd uitgenoodigd, om wanneer de mogelijkheid en wenschelijkheid der sub a, b en c bedoelde regeling door haar zou worden beaaid, zoo apedig mogelyk, als eerste deel van haar advies, een algemeene regeling der inlandsche vennootschappen op aandoelen voor te stellen.

Tot voorzitter der commissie werd benoetd

Prof. Mr. J. Zeylemaker, tydelijk hoogleraar in het Nederlandsch-Indisch handelsrecht aan de rechtshoogeschool.

Ten einde inzicht te krijgen omtrent den feitlijken omvang van het inlandsche vereenigingswezen heeft de Commissie inlichtingen en gegevens ingewonnen van eenige bij den algemeenlandsdienst betrokken groepen ambtenaren, en voorts subcommissies gevormd, welke met vertegenwoordigers van 108 inlandsche corporaties en een aantal belangstellenden op Java en Madoera besprekingen hielden.

Door de commissie werden de corporaties, door de inlandsche bevolking in het leven gegroepen, in drie groepen verdeeld:

1. vereenigingen met een in hoofdzaak ideeel doel (vereening);
2. coöperatieve vereenigingen (coöperatieve vereening);
3. vennootschappen van handel en bedrijf, het maken van winst beoogend (maatschappij op aandeelen).

De commissie komt tot de conclusie, dat twee nieuwe mogelijkheden zullen moeten worden geopend. Er zal behoren te zijn een inlandsche vereening met rechtspersoonlijkheid, en een inlandsche maatschappij op aandeelen.

In de twistvraag, of, ten aanzien van de vereening en tot op zekere hoogte ook ten aanzien van de vennootschappen, het scheppen van nieuwe vormen noodig is, en of niet veel eerder in het inheemsche recht beide vormen reeds thans als rechtspersoon moeten worden erkend, heeft de Commissie zich geen partij gesteld, in verband met een onzekere rechtspraak en onvaste criteria.

Volgens het stelsel der Commissie zullen voor corporaties van inheemschen de volgende mogelijkheden bestaan:

1. de inlandsche maatschappij op aandeelen, gekenmerkt door aandeelenkapitaal, geen mogelijkheid van uitbreiding door terugnemen van het aandeel, wel echter overdraagbaarheid, recht om bouwvelden te bezitten (beperkt);
2. de coöperatieve vereening, geregeld bij ordonnantie in Ind. Stb. 1927 no. 91, speciaal bestemd voor eigenlijke coöperaties, onder toezicht van den adviseur voor de coöperatie;
3. de inlandsche vereening met rechtspersoonlijkheid, georganiseerd als de Europeesche vereening, met vrije in- en uitreding van leden, en persoonlijkheid van het lidmaatschap en met verbod om bouwvelden te bezitten;
4. de Europeesche N.V.;
5. de coöperatieve vereening met Europeesche rechtspersoonlijkheid, van Ind. Stb. 1915 no. 431;
6. de vereening met Europeesche rechtspersoonlijkheid, volgens Ind. Stb. 1870 no. 64;
7. de inlandsche maatschappij op aandeelen, onderworpen aan het Europeesch privaatrecht;
8. de inlandsche vereening met rechtspersoonlijkheid, onderworpen aan het Europeesche privaatrecht.

Aan het verslag van de commissie, begin 1931 met machtiging der Regeering gepubliceerd, zijn toegevoegd: een ontwerp ordonnantie op de inlandsche maatschappij op aandeelen, een acte van oprichting van een inlandsche maatschappij op aandeelen, met memorie van toelichting, een Regeeringsverordening tot vaststelling van een

model-register voor de inschrijving van de oprichting enz. van inlandsche maatschappijen op aandeelen en van de wijze van bewaring van de acten van oprichting en andere bescheiden, waarvan de bewaring in de ordonnantie op de inlandsche maatschappijen op aandeelen is voorgeschreven, een ontwerp ordonnantie op de inlandsche vereening, met memorie van toelichting, een ontwerp ordonnantie op de gerechtelijke vereffening van inlandsche rechtspersonen, met memorie van toelichting en een ontwerp ordonnantie tot aanvulling van het Koninklijk Besluit van 15 September 1916 no. 26, met memorie van toelichting.

BIRNIE (DAVID), geboren 21 October 1862 te Djember, op de door zijn vader, oorspronkelijk Ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur, gestichte tabaksonderneming „Oud-Djember“, overleden te Hunteren, bij Deven, op 20 October 1931. Hij volgde, na de Hf BT, te hebben doorloopen, de opleiding voor zee-officier aan het Instituut voor de Koninklijke Marine te Willems-oord. Na slechts korten tijd als zee-officier te hebben gediend, verliet hij de vloot en begon, op „Oud Djember“, zijn werkzame en vruchtbare cultuurloopbaan. Behalve op de tabakscultuur op groote schaal, legde Birnie zich toe op de bergcultures, vnl. van koffie en hevea. Een zeer werkzaam aandeel had hij hiermede aan de ontwikkeling en ontginning van gebieden in Besoeki en Banjoewangi. In de latere jaren van zijn leven legde hij zich toe op de ontwikkeling van het Idjenplateau, de Noordelijke helling van het Idjenbergeerte en van de K a rang Tambakstreek in Zuid-Banjoewangi.

Hij was de leider van de Vereening tot bovordering van Landbouw en Nijverheid te Djember; aan zijn initiatief is de oprichting van het Besoekisch Proefstation te danken, jarenlang maakte hij deel uit van den Gewestelijken Raad van Besoeki, was lid van den eersten Volksraad van 1918, daarnaast directeur en commissaris van verschillende cultuur- e.a. lichamen. Geboren planter, sober levend, met ontzaglijke arbeidskracht, droeg hij in groote mate bij tot de economische ontwikkeling van de cultuurgebieden in Oost-Java.

TOONEEL. (Vervolg van Dl. IV, biz. 404). Ais een zijstroom der Nederlandsche kunst heeft zich in de laatste kwarteeuwen tooneelliteratuur ontwikkeld met een onmiskenbaar indisch karakter. Indisch van inhoud, omdat de stukken met hun typen en situaties zich — behalve enkele uitzonderingen — nergens anders dan in Indie kunnen afspeelen. De levensvatbaarheid van deze Indische tooneelliteratuur blijkt sedert jaren uit de grethigheid, waarmede het publiek in Indie naar die stukken komt kijken.

Die literatuur van eigen bodem heeft bovendien perspectieven geopend, welke te voren niet mogelijk geacht werden. Door haar is namelijk bezwezen, dat de Indische Nederlander veel voelt voor het tooneel, voor die kunst aanleg en begaafdheid bezit, en dat hij (of zij) ook op (dit terrein) gaarne zou willen voortstudeeren om er een bestaan in te vinden, indien de gelegenheid daar-toe bestond.

Onvermeld kan blijven het aantal Indisch bedoelde tooneelstukken, dat na slechts enkele opvoeringen, meerendeels reeds na de premiere, nimmer meer voor het voetlicht werd ge-

bracht, omdat de belangstelling er voor verdween.

Van die soort stukken heeft „Orang baroe" van A. S. H. Booms zich nog het langst — in Holland — staande gehouden. In Indie werd het te Soera-baja maar eenmaal en dan nog slechts door een dilettantengEZelschap vertoond. Nochtans had dit blijspel de verdienste, in dien tijd (omstreekt 1900) „Oost-Indische dames en heeren" op de planken te hebben gebracht, wat sedert „Zijn meisje komt uit" van Mr. Brooshoofd niet was ge-schied.

Over het werk van Jan Fabricius is reeds het voornaamste in het oorspronkelijke artikel dezer encyclopaedie meegedeeld. Nadien schreef hij nog twee Indische stukken: „Nonnie", spel van sieur, voorschot en ethica, in drie bedrijven en „De Meteor", toneelspel in drie bedrijven. Zijn biograaf Dr. Karel Loos *) zegt van het eerste werk: Het is een zonnig blijspel, waarin de vinger wordt gelegd op een wonde plek in de Indische maat-schappij, n. l. de zorgeloosheid van den Javaan vooral in financieele aangelegenheden, een zorgeloosheid, die op menigen Indo is overgegaan. En van het ander: „Het stuk is feitelijk een herha-ling van „Dolle Hans".

Ok van Victor Ido verschenen, na de reeds genoemde drama's „Karina Adinda" (waarvan intusschen een vertaling in het Maleisch het licht zag) en „Parto", nog vele stukken, waarvan hier alleen de volgende om hun specifiek Indisch karakter vermeld worden: „De Laatste Eer", Indisch militair drama, in vier acten, „De Paria van Glodok", Episode uit het Indische paupersleven, in drie bedrijven, „Pastoor Servaas", spel van barmhartigheid uit het Indische leven, in drie bedrijven, „Pangeran Negoro Joedho", een Vorsten-Jandsch zedenspel, in vier bedrijven, „Katisha", dramolet, in een acte, „Zilveren Feest", dramatische schets uit het Indische leven, „De Dochters van den Resident", een luchtig spel uit het Indische leven van 1850—1860, in vier bedrijven, „Ro-sada", een Tropendrama, in drie bedrijven, en „Limonade", een Indische klucht, in drie bedrijven. (Zie verder: Victor Ido, Zijn leven en werken, Batavia Visser & Co.). Al deze stukken zijn veel inalen opgevoerd.

Marie van Zeggelen schreef: „Een kostbare sprake" en „Buddha-kind". Als toneelwerk staan beide drama's zwak, maar het exotisch element is daarin, hoewel niet in alle deelen juist, toch aantrekkelijk genoeg verwerkt, om een serie voorstolJingen, voornamelijk in den Haag, te rechtvaardigen.

Meor, „du theatre,* zijn do blyspelen van H. J. Smit, welke eigenlijk voor het Hissetanton-tooneel geschreven zijn. Niettemin komt Smit de niet geringe verdienste toe, het Indische plantersleven met zijn wel en wee op het toneel te hebben gebracht, bepaaldelijk in „De Salonplanter" en in „Ijo Superintendent", horhaaldelijk met byval opgevoerd.

Ten slotte verdienen vermelding twee komi-Bcho stukken van M. H. du Croo, getiteld: „Vrijgezellen" en „Champagne", hoewel zij meer on-dqr mensohon uit Indie dan in Indie spelen.

„JAVA MOTOR CLUB" (KONINKLIJKE VEREENIGING). In 1906 werd te Soerabaja opge-

richt de Soorabajasoh Motor Olub, waarvan de naain in 1908 werd gewijzigd in Java Motor Club. Aan deze Vereeniging werd in 1921 het praedicaat „Koninklijke" verleend.

Het doel der Vereeniging is gericht op de bevordering van het motorisme en toerisme in den meest uitgebreiden zin des woords.

In 1911 aloot zich bij de J. M. C. aan de Semarangsche Autoclub, bij welke gelegenheid de hoofdzetel der Vereeniging van Soerabaja werd overgebracht naar Semarang. In 1912 kwam de samensmelting tot atanS met de te Bandoeng bestaande Nederlandsch-Indische Auto mbbiel Club. Breidde dus resp. in 1911 en 1912 het arbeidsveld der Vereeniging zich uit van Oost- tot Midden en West Java, in 1917 begon de J. M. C. ook buiten Java te werken, n. l. voor een cerate begin op Madoera. In 1927 werd bosloten het arbeids- veld over geheel Nederl.-Indie uit te breiden en daarmede sytematisch daadwerkelijk aan te vangen. Thans werkt de Vereeniging en telt zij leden op Java, Ma do era, Sumatra, P. Weh, Nias, Bangka, Billiton, Bali en Lombok, Soembawa, Celebes en Borneo. Een organisatie van ca. 200 Consuls, verspreid over den geheelen Arclupel, werkt mede aan het locale Clubwerk. Behalve haar hoofdantoor te Somarang heeft de J. M. C. bijkantoren te Batavia, Soerabaja, Padang, Palembang en Makassar.

Tot de voornaamste middelen, waarmede de J. M. C. haar doel tracht te bereiken, behooren:

a. De bebakening der wegen, d. w. z. hefc opatellen van wegwijzers, waarschuwborden en plaatsnaamborden. Eind 1930 bestond de J. M. C. bebakening uit 39011 van deze teekens.

b. Het aanwijken van Gluhhotela, waar leden vrij gebruik van garage getien, nachtdépts, welke dag en nacht benzine leveren, reparatieateliers, hulplefoons, van waar men onderweg telefo- neeren kan, alle instellingen, welke door Club- schilden langs den weg worden kenbaar gemaakt, evenals zulks het goval is met de Consuls, wier woningen mede van een schild zijn voorzien. In voorbereiding is thans het inrichte en aan- duiden van wegtelefoons en sanitaire hulpsosten (Eerste Ho Ip bij Ongelukken).

r. Het vorstrekken van den wekelijks verschijmond officieel orgaan ter bespreking van en ter voorlichting omtrent motortechniek, ver- keers- en toerisme-belangen.

d. Het aandringen op en eventueel subsidieeren van verbetering van wegen, bruggen en overvaarton, zoomede het wijzigen op bepalingen, welke voor het verkeer niinder gelukkig zijn en het bepleiten en naar voren brengen van te tref- fen regelingen.

e. Het veratrekken van gratis rechtskundig- en techni&ch ad vies aan leden.

f. Gratis vorzoking van leden tegen motor- ongolukken met doodlijken afloop.

g. De uitgifte van k&arten, afstandstabellen, technische en toeristische handboeken, het ver- strekken van roisbeschry vingen.

h. Het afgeven van internationale rijbewijzen en grensdocu monten als triptieko en carnet de passages en douanes aan leden, die het buiten- land per auto bereizen.

i. Het openstellen van de gelegenheid om tot gereduceerde pryzen motorvoertuigen te verze- keren en o) n artikelen, welke speciaal voor het motortoerisme nuttig en noodig zijn (als auto-

i) Jan Fabricius en zyne werken. Eeu dra- naturgisoho studio. L. J. Janssons & Zonen, Antwerpen 1923.

verbandkistjes) tot gereduceerden prijs aan te asfalt, asfaltiet, en asfaltzandsteen. De asfalt, die ook hier als laagvormige afzettingen optreedt, ontstaat door het uitvloeien van aardolie of asfaltolie uit bronnen uit de diepte. Deze olie verzamelt zich in een terreinkom, waarbij dan dik-wyls een meertje ontstaat, waarin de asfaltolie in een meer of minder dikke laag drijft op tegelijk medeuitgevoelwater van later toegevoeld regen- water. Op den bodem van

j. Het verstrekken van de meest uitgebreide inlichtingen en het behartigen der belangen van leden tegenover derden.

De J. M. O. heeft verschillende publicaties het licht doen zien, zooals autokaarten, ondernemingskaarten, afstandstabellen en handboeken.

Voorts is in voorbereiding een telefoonkaart van geheel Ned.-Indie in boekvorm zoomede geleidelijk te verschijnen, serie van 60' boekjes met kaartje en gedetailleerde gegevens betreffende toerisme in de verschillende deelen van Ned.-Indie.

Behalve met de Koninklijke Nederlandsche Automobiël Club te 's-Gravenhage is de J. M. C. nog verbonden met 71e meeste van dergelijke vereenigingen in het buitenland. Van de meeste dezer vereenigingen is de J. M. C. bovendien alleenvertegenwoordigster voor Nederlandsch-Indie/

ASFALT, ASFALTGESTEENTE. Asfalt is een bitumensort, welke langs natuurlijke zoowel als kunstmatigen weg kan worden gevormd, met een zwarte kleur, wisselende hardheid, bestaande uit weinig vluchtige koolwaterstoffen, vrijwel vrij van oxydische verbindingen, met betrekkelijk weinig bij lage temperatuur kristalliseerende paraffinen, soms wat minerale stof bevattend, terwijl de niet-minerale bestanddeelen smeltpaar zijn en grootendeels oplosbaar in zwavelkoolstof. Langs natuurlijke weg vormt asfalt zich door uitdroging van asfalhoudende olie bij uitvloeijing aan de oppervlakte vanuit in diepere aardlagen gelegen oliereservoirs.

Onder asfaltgesteente wordt verstaan een sedimentair gesteente, dat van nature geïmpregneerd is met asfalt. Langs kunstmatigen weg wordt asfalt verkregen bij het aardolie-distillatie-proces in petroleumraffinerijen (petroleum-asfalt).

Beschrijving van de v o o r n a m s t e g r o n d w a t e r p e i l a n w e z i g w a s .

Natuur-asfaltvondplaatsen in Nederlandsch-Indie. Natuur-asfalt zijn op verschillende plaatsen in Ned.-Indie zijn die laatste jaren van Gouvernementswege zijn bekend geworden. Zoo komen afzettingen van asfalt of meer verontreinigd asfalt voor aan den voet van het Kromonggebergte nabij de ddsKedoengboender, district Palimanan der residentie Cheribon (Rapport omtrent het voorkomen van asfalt- en pbos-phaat-afzettingen aan den voet van het Kromonggebergte in het district Palimanan der Res. Cheribon door den tijd. Ingenieur bij het Mijn- wezen F. G. Mann.hardt, Jaarb. Mijnw. 1918, Verh. Iste gedeelte). Het zijn door uitvloeijing van aardolie en aardpek ontstane asfaltdagen, welke een vrij aanzienlijk terrein kunnen bedekken. De voornaamste afzettingen zijn gelegen tusschen Goenoeng Pakemitan en Goenoeng Gedong, bij Goenoeng Gondok Goa Matjan en Tji Songom. Deze asfaltafzettingen zijn door een particuliere onderneming ten behoeve van de gemeente Cheribon geëxploiteerd.

Ook in het gewest Palembang komen nabij Tg. Laoet asfaltdreinen voor, welke onderwerp van een onderzoek hebben uitgemaakt (Verslag over het onderzoek der asfaltdreinen bij Tg. Laoet, Res. Palembang, door Ir. K. G. J. Ziegler, Jaarb. Mijnw. 1920, Verh., Eerste gedeelte). Drie soorten asfalt zijn op deze terreinen aanwezig, nl.

De asfalt, die ook hier als laagvormige afzettingen optreedt, ontstaat door het uitvloeien van aardolie of asfaltolie uit bronnen uit de diepte. Deze olie verzamelt zich in een terreinkom, waarbij dan dik-wyls een meertje ontstaat, waarin de asfaltolie in een meer of minder dikke laag drijft op tegelijk medeuitgevoelwater van later toegevoeld regen- water. Op den bodem van zoo'n meertje treft men dan een laag van plastiche asfalt-producten aan, welke vele variaties in hardheid vertoont en soms zoo hard is als steenkool (grahamiet = asfaltiet). De asfalt is sterk verontreinigd, de teer-olie sleurt uit de diepte reeds gesteente-deeltjes mede, terwijl de oppervlakteafzettingen nog vermengd worden met organische en anorganische bestanddeelen, ingeslibd of wel aangevoerd door neerslag en wind. Men onderscheidt drie kwaliteiten:

kwaliteit 1: zuivere asfalt met meer dan 40 % asfalt,

kwaliteit 2: asfalt vennengd met plantenresten klei of/ en zand; 20—0 % asfalt,

kwaliteit 3: klei met weinig asfalt, gedeeltelijk zandig, minder dan 20 % asfalt.

De navolgende asfaltdreinen werden onderzocht: Balai Boekit, S. Resam, Rimboe Piatoe, A. Angat, A. Tating, Boejoet Sam. Slechts het terrein Balai Boekit aldaar bleek van eenige economische beteekenis te zijn. Het bevat 7.600 ton asfalt van kwaliteit No. 1, en 23570 ton van kwaliteit No. 2.

In het Balai Boekit terrein zijn in den heuvel Bt. Serom eveneens asfaltzandsteenen voorhanden, waarvan een onderzoek monster 12.42 % bitumen bevat, hetgeen ruimschoots voldoende zou zijn voor gebruik als stampasfalt. Door het kwartsgehalte heeft het materiaal vermoedelijk waarde als slijtaag-verkregen bij het aardolie-distillatie-proces in materiaal voor wegbedekking Het onderzoek wees uit, dat ongeveer 500.000 ton asfaltzandsteen boven grondwaterpeil aanwezig was.

De grootste afzettingen van asfaltgesteente in van het eiland Boeton, welke in de laatste jaren van Gouvernementswege zijn onderzocht, waarna een particuliere maatschappij krachtens aannemingscontract de exploitatie heeft ter hand genomen. Voor een uitvoerige beschouwing worden naar: „De asfaltgesteenten van het eiland Boeton, hun voorkomen op economische beteekenis⁰ door Ir. A. Chr. D. Both, 19, 12 Mei 1928, Mijnbouw.

De voornaamste impregnatio is gebonden aan neogene gesteenten; to onderscheiden is: asfaltkalken, asfaltmergels, asfaltzandsteenen en asfaltconglomeraten. Het bitumengehalte dezer gesteenten wisselt sterker en bedraagt voor sommige asfaltkalken 30—5 %, voor mergels 10 %—30 %, voor de asfaltzandsteenen en -conglomeraten is (lit gehalte doorgaans veel geringer en loopt uiteen tusschen 5 % en 15 %.

Het bitumengehalte is primair vermoedelijk slechts aanwezig geweest in de Triasformatie en door migratie in het Neogeen binnengedrongen; weUicht was hot ton deele ook prim air hierin aan- wezig. Onvoldoende afsluiting der oliereservoirs, gedeeltelijk door wegeroeding der dckkende laag, gedeeltelijk door groetoporeuziteit dezer dck-lagen (kalkmergels), heeft tengevolge gehad, dat de lichtere koolwaterstoffen nogmaals gingen mi-

greeren, daarbij in de basale lagen der neogene kalkmergels lonzen en nesten achterlatend van dikwijls zeer rijke asfaltkalk (Waisioo-, Kabocngka-, Wariti-, Panah-, Ogena-, Loko-terrein). Ook de diepere neogene afdeling is meermaals geïmpregneerd. Hierin spelen kleimergels, kleisteenen, zandsteen en conglomcraten een groot rol. De nicest kalkige gedeelten dezer kleimergels zijn soms nog goed tot matig geïmpregneerd (Lawele-, PISOAITANA-, Mana-terrein), terwijl ook zandsteen en conglomcraten op grond van hun groot porienvolume gezochte impregnatie-media vormden (1 ondo-, Manis-, PISOITANA-Kenepi terrein). Zoowel van de asfaltkalken, als van asfaltmergels, -zandsteen en -conglomeraten zijn zeer groot te hoeveelheden aanwezig. Echter is lang niet alle materiaal rechtstreeks voor wegenbouw geschikt. Voor alle materiaal is de eisch van homogeniteit een van de voornaamste. Daarnaast zijn bitumengehalte, penetratie, ductiliteit van belang.

Winning der asfaltgesteente n. Door het Ned.-Indische Gouvernement zijn met de daartoe opgerichte Mijnbouw- en Cultuur- Mij Boeton, gevestigd te Amsterdam, aannemings contracten afgesloten voor de winning van asfalt. Deze maatschappij is haar voorbereidende werkzaamheden in het jaar 1926 begonnen. Het voornaamste door haar in exploitatie genomen terrein is door een kabelbaan ter lengte van 14 km. verbonden met het afscheperstation aan de baai van Pasar Wadjo. Medio 1929 is de kabelbaan in Eedrijf gesteld en de afvoer van asfalt begonnen. De afzet van het materiaal geschiedt zoowel in Ned.-Indie als daarbuiten.

Petroleum asfalt. Omtrent de wijze van fabricatie van petroleum-asfalt en de grootte der productie in Ned.-Indie zijn door de producerende maatschappijen geen gegevens bekend gesteld.

GEBRUIK VAN ASFALT. Asfalt wordt gebruikt voor wegbedekking, voor dak- en vloerbedekking, als isolatie-materiaal, voor bereiding van verfstoffen, bitumincuze cementen, bitumincuze vermissen, etc.

BOETON, MIJNBOW- EN CULTUUR MIJ. Zie: ASFALT, ASFALTGESTEENTE.

BAUXIET. Onder bauxiet verstaat men een aluminiumerts, dal het product is van lateritische verweering van gesteenten, met een steenachtige, soms porceuze of cavernuze, dan wel kleiachtige of aardachtige habitus, en, naar de chemische samenstelling te oordeelen, voornamelijk bestaande uit waterhoudende aluminiumoxyden, met bijmenging van waterhoudende ijzeroxyden of onclergeschikt kiczelzuur, in colloïdalen of ten deele kristallijnen toestand (gibbsiet). (Zie ook LATERIET).

Het gemakkelijkst schynt de bauxietvorming plaats te vinden bij de lateritiseering van bazalt- en diabasgesteenten, veel geïnnakkyker clan bij die van graniet of gneis. Naast deze stoningsgesteenten vertoonen ook kleisteenen of morgels het verschijnsel van bauxitische lateritiseering.

Bauxiet is in Ned.-Indie op verschillende plaatsen aangetroffen. Reeds Dr. Th. Posewicz beschreef in Peterinanns Mitteilungen, Band 33, 1887 biz. 20, onder „das Lateritvorkommen in Bangka“, latricielen van vennoedolyk bauxitische samenstelling. Chemische analyses van deze laterieten werden destijds niet uitgevoerd, zodat het bauxitische karakter niet dadclijk aan het licht trad. Ook in Riouw, met name op de eilan-

den Bantan en Batam, komt bauxietlateriet voor, waarvan tai van monsters werden geanalyseerd (vide Verslagen en Mededeelingen betreffende Indische delfstoffen en hare toepassingen, No. 18: Het voorkomen van Inerts in den Riau- Archipel en op de eilanden-groep van Poelau Toedjoe, Anambasen Natoena-eilanden). Later zyn hiernaar door een particuliere maatschappij nog uitgebreide onderzoekingen verricht. Daarbij schijnen wel belangrijke hoeveelheden te zijn aangetroffen; tot eene ontginning is het echter nog niet gekomen. Bauxiet is de eenige grondstof voor de bereiding van aluminium.

STIKVALLEI, (Zie DOODENDAL of -VALLEI). Tot de stikgassen in vulkaanstreken wordt, behalve koolzuur, ook zwavelwaterstofgas gerekend. Men vindt deze gassen in gevaarlijke hoeveelheden meestal slechts in smalle valleien en kommen in de kraters van den Papandajan, TangkoebanJ Prahoe, Telaga-Bodas, en andere.

De Geologische Dienst (Afd. Vulkanbewaking) laat hier zooveel mogelijk waarschuwings-borden plaatsen. Dit kan echter geen afdoende beveiliging voor toeristen zijn, aangezien de uitstromingsopeningen der gassen zich nogal eens verplaatsen.

ANTHROPOLOGIE VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL. (Vervolg van dl. V, biz. 20 of afl. 5 biz. 135). Sedert 1920 zyn een aantal belangrijke anthropologische studies betreffende den Indischen Archipel verschenen, welke in 4 groepen onderverdeeld kunnen worden:

- I. de onderzoekingen aan den levenden lijve;
- II. die van den skelet en de overige skeletdeelen;
- III. onderzoekingen der inwendige organen en van het bloed;
- IV. die betreffende den praehistorischen mensch in den Indischen Archipel.

I. Onderzoekingen aan den levenden lijve. Terwijl in het oorspronkelijke artikel in deze Encyclopaedie nog moest worden erkend, dat wij omtrent de ras-samenstelling en de lichamelijke gesteldheid der bevolking van Java, in vergelyk met die der bevolking van verscheidene andere gebieden in den Indischen Archipel, nog maar heel weinig wisten, kan thans worden vermeld, dat onze kennis dienaangaande in de laatste jaren belangrijk is vermeerderd. Dit danken wij vooral aan het onderzoek van Dr. D. J. H. Nijessen, wiens „Races of Java" in het jaar 1929 en zij n „Somatical investigation of the Javanese" in 1930 verschenen. Op grooten sebaal heeft Nijessen bij de bevolking van Java een anthropologisch onderzoek ingesteld. In eerstgenoemde studie behandelt hij tevens de vraag, vanwaar de verschillende bevolkingselementen, welke op Java kunnen herkend worden, gekomen zyn. Het blijkt, dat hy aan het geographisch milieu een grooten invloed toekent op de samenstelling der bevolking. In tabellen vindt men de resultaten van het onderzoek opgegeven. Nijessen meent op Java drie verschillende ras-elementen te kunnen onderscheiden, welke hij noemt het Malella-, het Kentia-ras, terwijl een derde ras-clement Ne-groiede kenmerken bezit. Schrijvers „Somatical Investigation of the Javanese" kan als een aanvulling van z.n. „The Races of Java" worden beschouwd. Opinckrlyk is zeer zeker de door Nijessen opgemerkte overeenkomst in lichaamsbouw tusschen de Soendaneezu van Java en de eer-

tijds door Kleiweg de Zwaan onderzochte Minangkabau-Malsiefs van Sumatra. Op grond daarvan meent Nijssen, dat Soenda waarschijnlijk in hoofdzaak bevolkt is geworden door uit Sumatra gelmmigrerde bevolkings-elementen.

Het belangrijk vraagstuk der raskruising op Java werd bestudeerd door Dr. P. K. Roest (Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indie, deel 70, 1930). Deze heeft bij 40 gezinnen, gevormd door Europeesche militairen en inheemsche vrouwen in de garnizoenen van Bandoeng en Tjimahi nagegaan, hoe de kinderen/dezer gezinren in hun lichaamseigenschappen zich verhouden tegenover hun ouders. In verband met en in aansluiting aan Roest's onderzoek moet herinnerd worden aan de interessante studie van Ernst Rode nwaldt „Die Mestizen auf Kisar (Mededeelingen van den Dienst der Volksgezondheid in Nederlandsch-Indie, 1927), welke het resultaat geeft van het anthropologisch onderzoek, ingesteld bij de afstammelingen van soldaten der O.I. Compagnie en inlandsche vrouwen op Kisar, waarbij in het bijzonder de erfelijkheid der lichaamskenmerken bij deze raskruising werd nagegaan. Tevens werd de vraag onder de oogen gezien, of de raskruising schadelijke gevolgen heeft opgeleverd op het kruisingsproduct.

Het constitutie-vraagstuk bij de Javanen vanden wij behandeld in Travaglino's studie, verschenen in het „Zeitschrift für Neurologie“, Band 110, 1927, alsook door H. J. N. van Lienden, in zijn artikel „Onderzoek naar de constitutie-typen volgens Kretschmer bij gezonde en zieke Javanen“ (Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indie, dl. 69, 1929).

Voor het erfelijkheidsvraagstuk is zeker ook van belang K. Sailer's studie: „Erblicher Rutilismus in der Malayischen Inselwelt“, verschenen in bet „Zeitschrift für inductive Abstammungs- und Vererbungslehre“, Band XLV, 1927. Het zoo actueel en gewichtig vraagstuk der betekenissen van de raskruising der Europeanen en Inlanders in den Indischen Archipel is door Prof. Roedenwaldt ook behandeld in zijn studie „Die Indo-Europäer Niederländisch-Ostindiens“ (Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie, Band 24, 1930), waarin niet alleen de kenmerkende lichaamseigenschappen van het kruisingsproduct werden vermeld, maar tevens naar de geestelijke eigenschappen van den Indo-European een onderzoek werd ingesteld.

Wat betreft de kleine Soenda-eilanden verdient allereerst nog vermelding de publicatie van Dr. H. J. T. Bijlmer „Outlines of the Anthropology of the Timor Archipelago“ (Weltvreten 1929), waarin de resultaten vermeld worden van het anthropologisch onderzoek, ingesteld op verschillende plaatsen van Flores, Adonare, Soemba en Timor. Dit onderzoek is zeker een welkome aanvulling van Ten Kate's anthropologische studies in dit gebied. Het blijkt, dat men ook op deze eilanden weer te doen heeft met een zeer gemengde bevolking. Op Timor en Flores constateerde Bijlmer vooral een sterke bijmenging van kroesharige elementen, terwijl 1 Mongoolsche trekken daar eveneens onmiskenbaar zyn. In Timor en Oost-Flores overweegt het Melanesische element; in West-Flores is zulks in mindere mate het geval, terwijl op Soemba Melanesische invloed slechts van geringe betekenis schynt. Onder de Melanesiërs van den Timor-Archipel

onderscheidt Bijlmer twee typen, n.l. een brachycephaal en een dolichocephaal type. Hij is van oordeel, dat in den Timor-Archipel het Negroïde element het Proto-Maleisiche ontmoette, terwijl 1 bovendien bijmenging met liet Deutero-Maleisiche bevolkingssubstraat plaats had. De anthropoloog K. Sailer, reeds genoemd, geeft in dit boek een beschrijving van de door Bijlmer verzamelde haarmonsters van Inlanders.

Op het derde en vierde Circum-Pacifisch congres, gehouden resp. te Tokyo en te Bandoeng, deed Bijlmer eenige mededeelingen omtrent de Anthropologie van den Indischen Archipel. In de „Proceedings of the Third Pan-Pacific Science Congress, Tokyo 1926“ verschenen zijn voordrachten over „The Papuan Race“ en „The Pygmy Question, more especially in relation to New Guinea and its Environs“ in die van „The Fourth Pacific Science Congress“ (Batavia-Bandoeng 1930) zijn voordracht „Frizzly haired Peoples in the Pacific, especially those of the Netherlands East Indies“ op zijn studie „Results of anthropological Researches in different Indonesian tribes, represented in the Dutch Indian Army“.

In aansluiting aan Bijlmer's publicatie over de bevolking van den Timor-Archipel kan nog de aandacht gevestigd worden op de studie van Gerhard Heberer en Wolfgang Lehmann „Beitrag zur Kenntnis der Rassenverhältnisse auf den kleinen Sunda-inseln“ (verschenen in Bern-hard Rensch: Eine biologische Reise nach den kleinen Sundainseln). Deze onderzoekers bestudeerden de bevolking van Lombok en Soemba; zij vonden in de kuststreken dezer eilanden een zeer gemengde bevolking. Daarentegen bleek in de bergstreken van het binnenland de kruising eene veel geringere. Zij constateerden aldaar een Wedda en een Negroïde bevolkings-type, alsook een element, dat door hen tot de Proto-Maleisiche wordt gerekend. Echter ook een Deutero-Maleisich type werd op Soemba opgemerkt.

Voor Portugees Timor kan nog gewezen worden op een publicatie van J. A. Pires de Lima en Constancio Mascarenhas (Arquivo de Anatomia e Antropologia, vol. IX, 1925).

Ook betreffende de bewoners van verschillende gebieden in Nieuw Guiné zijn nog enkele nieuwe publicaties verschenen. In zijn studie „Anthropologische und Ethnologische Ergebnisse der Central Neu-Guinea Expedition, 1921-1922“ (Nova Guinea, vol. XII, 1924) komt P. Wirz tot de conclusie, dat het gehele bergland van Nieuw Guiné vermoedelijk door een en dezelfde grootte stam wordt bewoond, zich zelfs aansluitend aan die van het gebergteland der Eilanden-rivier, alsook aan de bevolking in het gebied der zy-rivieren van den Digoel. Wirz meent, dat al deze stam men behooren tot een der oudste volksgroepen in Nieuw Guiné en niet veel jonger zijn dan de dwergstammen van dit eiland. Deze bergstammen zouden in inenig opzicht meer overeenkomst vertoonen met de Zuidelijk levende volken, zelfs met de Australiërs, dan met de meer Noordelijke stammen van Nieuw Guiné. Alhoewel verschillen in lichaamsgesteldheid niet te miskennen zijn, bleken de inboorlingen van het Dika en Panara-dal lichamelijk in menig opzigt te gelijken op de aan de Zuidzijde van het gebergte levende Pescchems en Morups.

In zijn iets later verschenen studie „Zur Anthropologie der Biaker, Nuforeesen und der Bewohner des Hinterlandes der Doreh-bai (Archiv für Anthropologie, XX, 1925) vorgelikt Wirz gen. stammen met verschillende andere van Nieuw Guine. Van deze drie, door Wirz onderzochte groepen, bleken de Biakkers het langst te zijn, de Arfakkers van het achterland der Doreh-bai het kortst en met een genieldelde lichaams-Jengte van 150,1 c.M. na-aansluitend aan die der dwerg-Papoea's. De Arfakkers onderscheiden zich bovendien door andere lichaams-eigenschappen van de bewoners in het aangrenzende kust-gebied en op de naburige eilanden. Wirz meent, dat men bij de Arfakkers te doen heeft met een betrekkelijk zuiver gebleven ras-element van kleine gestalte, hetwelk echter toch in menig opzigt verschilt van de pygmeen-stammen. De Jiiakkers en in nog meerdere mate de Noeforeezen sterven daarentegen een meng-ras voor, dat uit zeer verschillende bevolkingselementen is opgebouwd. De Noeforeezen zouden in menig opzigt een tusschenplaats innemen tusschen de Biakkers en de Arfakkers. S—

Wat Celebes betreft, kijtvermeld worden. dat J. P. Kleiweg de Zwaan een bewerking gaf der resultaten van meting door Prof. W. E. L. Week der Loinanga in het schiereiland Boengkoek. Deze Loinanga-groep acht Kleiweg de Zwaan in hoofdzaak opgebouwd uit drie bevolkingselementen, te weten het Wedda-, Proto- en Deutero-Maleisch element, waarbij dan echter het Wedda-element een groteren invloed schijnt te hebben op de samenstelling der bevolking dan bij de meeste andere stammen van Celebes het geval is. (J. P. Kleiweg de Zwaail: „JiQ drage tot <le Anthropologie vail Celebes. Tijdschr. van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, 1929).-

Betreffende de anthropologie van Borneo zij erop gewezen, dat Prof. O. Schlaginhaufer en Dr. Friedrich Weber vingerafdrukken genomen hebben van Dajaks uit Oost-Borneo, a Iso ook van Kust-Maleiers van verschillende eilanden en van een aantal Chinezen. Deze vingerafdrukken zijn bestudeerd geworden door Gertrud Grittner (Ober Fingerabdrucke aus dem Malayischen Archipel. Verh. der Schweizerischen Naturforschenden Gesellschaft, Teil II, Bazel 1927). Zij vond, dat in de percentages: spiralen, lissen en bogen deze drie groepen duidelijke verschillen vertoonen met de Europeanen. Ten opzichte der procentische verdeling dezer drie typen van vingerafdrukken werden over de verschillen- (le vingers opmerkelijke regelmatigheden vast-gestekt.

Haarmonsters van Sonoi en Semang in het Hchiereiland Malaka werden nog bestudeerd door K. Sailor (Zeitschr. für Morphologie und Anthropologie, XXVII, Heft 1). Nagegaan werden: de pigmentverdeling in het haar, de vorm der haardoorsnedo en de handdikte. Er werden to (lien opzichte duidelijke verschillen bij genoemde bevolkingsgroepen geconstateerd. Om trent de lichaamsafmetingen der Semangs en van de Orang Sakai van het Maleisch Schiereiland verschee) nog een studie van Schebesta en Leb-zoltr in het tijdschrift „Anthropologie" (VI, Prag, 1928).

I Jet Negroit-probleem in den Indiaohen Archipel word behandeld door von Eickstedt (Die Negritos und das Negroitproblem, Anthropol. An-

zeiger, jahrg. IV, 1927). Deze ziet in de Negroit's de laatste resten van een oude, Zuid-Aziatische ras-laag. Do vraag wordt gesteld, welke atammen in den Indischen Archipel tot de Negroit's kunnen gerekend worden en of de donkergekleurde groepen in Nieuw Guine en op de naburige Maleisische eilanden daartoe behooren. Von Eickstedt heeft ook vergeleken het skelet van een Negroit met dat van een Pesechem uit Nieuw Guine. In bepaalde opzichten werden bij deze beide skeletten zoo groote verschillen gevonden, dat von Eickstedt geen rasverwantschap tusschen beide volksgroepen durft aannemen.

Een samenvattend overzicht betreffende de anthropologische verhoudingen in den Indischen Archipel gaf Kleiweg de Zwaan in zijn boek-je „De Rassen van den Indischen Archipel" (1925). Tevena verscheen van hem nog een artikel over de dwergstamm en van dit gebied, in „De Indische Gida", LI, No. 1, 1929. Een samenvattende beschouwing gaf hij ook in zijn publicatie „The Anthropology of the Indian Archipelago and its Problems" (uitgave der Kon. Akademie van Wetenschappen; Science in the Netherlands East-Indies, 1929).

II. Onderzoekingen van den Schedel en van het overige Skelet.

In het laatste tiental jaren verschenen nog verschillende studies over den bouw en de afmetingen van den schedel van verschillende volken in den Indischen Archipel. Zoo heeft Sitsen nagegaan bij een aantal Javanen-schedels de grootte en den vorm van den sinus frontalis (Anthropol. Anzeiger, Jahrg. VII, Heft 3/4, 1931) en een vergelijk ingesteld bij andere schedelgroepen. Hij vond, dat een rasverschil in grootte van den sinus wel voorhanden is, maar dat dit verborgen wordt door de groote variabiliteit. Volgens Sitsen kan men aannemen, dat er een relatie bestaat tusschen de grootte van den sinus frontalis en de grootste schedellengte, alsook met den schedel-omvang.

Door Kleiweg de Zwaan werd een aantal schedels van Schouten-eiland bestudeerd (Volkenkundige Opstellen, II, 1928), welke schedels vergeleken werden in het bijzonder met de reeds vroeger door hem onderzochte Tenimbar-schedels en met crania van Z.W. Nieuw Guine. Geconstateerd werd, dat de Schoutenschedels in verscheidene hunner afmetingen en eigenschappen een plaats innemen tusschen de Tenimbar- en de Papoea-schedels, echter toch meer gemeen hebben met de laatstgenoemde dan met die van Tenimbar.

Van de hand van Dr. Margarete Kapp-Schwoerer verscheen een publicatie over een schedelserie van 82 schedels van Ceram (Berichten der Naturforschenden Gesellschaft zu Freiburg i.Br., Band XXVI, 2, 1926). Zij kon bij deze schedels een Deutero-Maleisch type onderscheiden van een ander schedeltype, dat zeer klein bleek te zyn, en misschien toebehoort aan een dwergachtig bevolkingssubstraat. Verder werd bij deze schedels ook een type opgemerkt, dat misschien tot de Proto-Maleische bevolking-laag van den Indischen Archipel kan gerekend worden.

De craniologie van Nieuw Guine werd nog met drie andere publicaties verrijkt, n.l. eene van Emilie Bondy-Horowitz, Lucia Anny Graf en P. Wirz. Eerstgenoemde bewerkte de schedels,

indertijd door Prof. Rudolf Poch in het Noord-Oostel^{ik} en aan de Zuidkust gelegen deel van Nieuw Guineë en op enkele, in de buurt daarvan gelegen eilanden verzameld. Zij ineent bij dit schedelmateriaal in hoofdzaak 4 typen te kunnen onderscheiden, welke typen eveneens werden berekend bij de indertijd door Poch in Nieuw Guineë gemeten individuen. Sch^{iff}ster behandelt verder de vraag, vanwaar deze verschillende inenscht^{ypen} zijn gekomen en waar zij het nicest en het zuiverst worden aangetroffen.

Lucia Graf bewerkte voor haar proefschrift (1931) een aantal schedels uit het Westelijkst deel van Hollandsch Nieuw-Guineë, uit de omgeving van de MacCluer-Golf en van het Onin-schiereiland. Zij komt tot de conclusie, dat de schedels van Onin een tamelijk oorspronkelijk type voorstellen, hetwelk wel is waar in enkele eigenschappen door invloed van niera Noordelijk of meer Zuidelijk wonende stammen iets wat gewijzigd werd, maar in zijn grondvormen toch dominant is gebleven. In de Onin-Papoea's ziet zij een betrekkelijk primitief gebleven volks-groep van den Austro-Melanesischen stam; zij zouden nog primitiever in hun lichaamskenmerken zijn dan hun buren in het Noordelijk en het Zuidelijk deel van Nieuw Guineë. Maleische invloed kon in Onin slechts in geringe mate worden geconstateerd.

In „Nova Guinea“ (vol. XVI, 1926) verscheen Wirz's geschrift „Untersuchungen an Schadeln und Skeletteilen aus dem Gebiet der Humboldt-bai und dem südlichen Küstengebiet von Hollandisch Neu-Guinea“. Hierin worden niet alleen een aantal schedels uitvoerig beschreven, maar tevens de overige skeletdeelen. Na-gegaan werd door welke lichamelijke eigenschappen de Papoea's van de Humboldt-baai zich onderscheiden van die uit het Zuidelijk kustgebied van Hollandsch Nieuw Guineë. De Papoea's van het Noordelijk gebied zouden zich meer aansluiten bij de Malayo-Polynesiers, die van het Zuidelijk deel meer bij de Australiers. Dr. Fritz Kifner gaf een beschrijving van twee skeletten van Orang Sakei in Sumatra (Zeitschr. für Morphologie und Anthropologie, XXVII, Heft 2). Zoowel de schedel als de overige skeletdeelen worden hierin beschreven. Schebesta en Lebzelter bestudeerden den schedel en het overige skelet van drie Semangs van het Maleische Schiereiland. J. A. Pirez de Lima en C. Masca-renhas onderzochten een viertal schedels van Timor, welke in menig opzicht van elkaar bleken te verschillen.

Voor detailsstudies aan den schedel zij nog vermeld, dat R. Schwarz bestudeerde de kaak en het gebit van Melanesiers, K. O. Henckel het gehemelte van Papoea's en Melanesiers, Fr. Keifer, J. E. Gullberg, A. W. Burkitt en Klei-weg de Zwaan de onderkaken van Papoea's, H. B. Goetsch het traanbeen van Papoea-cramia, W. A. Mysberg de obliteratie der naden van den gezichtsschedel en het gebit der Javanen, Managas de schedelcapaciteit van Filipino's.

Echter in de laatste jaren begonnen meer en meer ook de overige beenderen van het menschelijk skelet de aandacht der onderzoekers te trekken. Zoo bestudeerde Sitsen het bekken van het Maleische ras (1926). Hij wees op de verschillen in vorm en afmetingen van het Maleische en het Europeesche bekken, verschillen, welke hij in

hoofdzaak aan uitwendige factoren meent te moeten toeschrijven en die ten deele althans af-hankelijk zouden zijn van de houding bij het loopen en tijdens de rust. Over de afmetingen van het bekken der Javaansche vrouw was een paar jaar tevoren reeds een publicatie verschenen van Dr. N. C. Keukenschrijver.

Aan Sitsen dan ken wij eveneens een studie over het schouderblad bij het Maleische ras (1930). Het bleek hem, dat er in menig opzicht een duidelijk verschil bestaat tusschen het schouderblad van den Inlander en dat van den Euro-peaan. Zoowel in lengte als in breedte werd het schouderblad van den Maleier kleiner bevonden dan het Europeesche. Het smallere schouderblad van den Javaan moet waarschijnlijk worden toegeschreven aan geringere spierkracht, welke ook enkele andere verschillen tengevolge zou hebben. Over het Negrito-schouderblad verscheen een studie van den Franschen anatoom-anthropoloog H. R. Vallois (1927).

Aan R. Boenjamin danken wij een interessante publicatie over den vorm van het borstbeen der Javanen (1930). Deze vond, dat, wat betreft den lengte-breedte-index van het corpus sterni het Javaansche borstbeen meer overeenkomt met het primatoïede dan met het hominiëde type. Wat de morphologische eigenschappen betreft, vertoonen de Javaansche sterna deels hominiëde, deels primatoïede kenmerken. In hun morphologische bouw zou men het Javaansche borstbeen tot den overgangsvorm kunnen rekenen. De absolute maten van het Javaansche borstbeen zijn in het algemeen kleiner dan bij het Europeesche. Behalve met Europeesche sterna heeft Boenjamin in het Javaansche borstbeen nog vergeleken met het Australische en Negroïede. Het bleek, dat slechts aan het corpus sterni en dan nog slechts in zijn lengte-breedte-index een rasverschil kon worden vastgesteld. Deze geringe verschillen meent onderzoeker waarschijnlijk te kunnen toeschrijven aan het feit, dat het sternum een beenstuk is, hetwelk in den ontwikkelingsgang nog zoo weinig gedifferentieerd is, dat op dit beenstuk alleen geen duidelijke rasverschillen kunnen gegrond worden.

Aan het Javaansche sleutelbeen wydde Klei-weg de Zwaan een onderzoek (1931). Mijberg bestudeerde de halswervels der Javanen (1928). Door Sitsen werd nog nagegaan het gewicht van verschillende skeletdeelen der Javanen (1931).

III. Ondorzoe kingen der i n w e n d i g e o r g a n e n e n van hot blood. Sitsen heeft de orgaangewichten bij Javanen bopaald op deze vergeleken met die van Europeanen (1930). Vooral is natuurlijk van belang het relatief orgaangewicht, d.w.z. de verhouding van orgaan tot lichaamsgewicht. Hij vond het relatief gewicht van pancreas, lever en hersenen der Javanen grooter dan bij de Duitschers, daarentegen geen verschil in gewicht van hart, nieren en bijnieren, terwijl het gewicht der testes bij de Javanen veel kleiner werd bevonden dan by de Europeanen.

Van L. D. Eerland verscheen een studie over de ligging van den uterus bij de Javaansche vrouw (1930). Door II. Müller werd het vaat-systeem en de schildklier van het Maleische ras onderzocht (1922); van denzelfden onderzoeker verscheen nog een studie over de constitutie-ken-

merken bij het Maleische ras, vergeleken met die der Ghinezen (1922).

Opgemerkt dient vooral ook te worden, dat in de laatste jaren ook in don Indischo Archipel de bloedgroepen-verdeeling bij de inlandsche bevolking in verschiedende gebieden werd onderzocht. De eerste onderzoekingen dienaangaand danken wij aan Korthof, W. J. Bais en A. W. Verhoef. Later werden onderzoekingen daaromtrent ingesteld door Dr. W. M. van der Made, A. Einthoven-Schuil, Dr. H. J.

T. Bijlmer, W. Lehmann, de Haas en D. J. Buning. De onderzoekingen van Bais en Verhoef verschenen in de jaren 1924—1927; het onderzoek werd ingesteld bij Sumatranen (in hoofdzaak Bataks), Javanen en Ghinezen. Op grond van hun onderzoek meenen gen. onderzoekers de gevolgtrekking te kunnen maken, dat van V6or-Indie uit, gerekend naar het Oosten (China) en naar het Zuid-Oosten (den Oost-Indischen Archipel) de biochemische rasindex stijgt, naarmate men verder van V66r-Indie afkomt. De percentages der vier bloedgroepen bij genoemde volken in Indie worden door Bais en Verhoef opgegeven.

De Haas heeft bij 1000 Karo-Bataks de bloedgroepen verdeeling onderzocht. Zijn uitkomsten waren vrijwel gelijk aan die, welke Bais en Verhoef bij Sumatranen verkregen. AHeen bleek de A groep iets lager dan bij het onderzoek van Bais en Verhoef.

Een zeer uitvoerig onderzoek op Java werd ingesteld door Dr. van der Made (Conatante en Inconstante Eigenschappen der Bloedgroepen. De verdeeling der bloedgroepen in West-Java. 1930). Dit strekte zich uit over niet minder dan 10000 Soendanezen. Merkwaardig is vooral, dat in de afgelegen streken, die het dichtst bij de kust liggen, de hoogste index werd gevonden. Voor dit feit acht Schrijfster drie verklaringen mogelijk, n.l. 1 er is meer over van de bevolking van West-Java, die er voor de Soenda- neezen woonde en meer frequent de bloedgroep A vertoonde; 2 door inteelt aldaar zou het percentage B verminderd kunnen zijn; 3 door relatief sterkere vermenging met Europeanen is meer A opgetreden/ •

Lehmann bestudeerde de bloedgroepen-verdeeling bij Boegineez en de Makassaren, Bijlmer bij Arboneez en West-Ceramers. Hy vond bij de Arboejeesche schoolkinderen geen verschil van betcekenis in bloedgroepen-verdeeling bij jongena en mojsjes. Ook de leeftijd der kinderen bleek geen invloed te hebben. Opmerkelijk is het zeer hoog percentage der bloedgroep O. Te Honitetoo in West-Ceram worden door Bijlmer twee Alfoerinstaminen onderzocht, n.l. de Aloo- ne en de Wemele, bij welke zeer aanzienlijk verschillen in de bloedgroepen-percentages werden vastgesteld. Ook in Halmahoirra en by Papoea-stammen word door Bijlmer een onderzoek ingesteld naar de bloedgroepenverdeeling (1932). A. Einthoven-Schuil stelde een onderzoek dienaangaande in bij Minangkabau-Alaleiers van Aliddon-Sumatra (1930). Do verkregen resultaten voorachindn niet veel van die van Mej. van der AJ ad bij de Soondaneezen. Meer verschilden deze resultaten van die van Bais en Verhoef bij Sumatranen, waarbij mon eebter rekening heeft te houden met het feit, dat de aantallen onderzochte lieden van laatstgenoemde onderzoekers, even-

als die van Einthoven-Schuil, nog betrekkelijk gering waren.

Wat de overige bloed-onderzoekingen betreft, zij nog vermeld, dat W. Radsma en Goelam nagingen het reststikstofgehalte van het bloed bij Inlanders en Europeanen (1924). Goelam bepaalde bovendien het ureumgehalte van het bloed bij Europeanen en Inlanders in de tropen (1924). Van Radsma verscheen nog een studie over de chemische samenstelling van het bloed in de tropen (1925) en over het suikergehalte van het bloed bij Inlanders en Europeanen aldaar (1925). Lichtenstein bestudeerde het witte bloedbeeld in de tropen, vergeleken met dat in Europa (1925). Door Radsma werd ook nagegaan het cholesterinegehalte van het bloed in de tropen (1929).

IV. Onderzoekingen betreffende de don praehistorischen menschen in den Indischen Archipel. Door Mijsberg werden de menselijke skeletoverblijfselen onderzocht, gevonden in de abris-soug-roche van Goewa-Lawa te Sampoeng en van de praehistorische vindplaatsen van Bodjonegoro (1932). Deze skeletdeelen schijnen te dateeren uit het neolithicum. Mijsberg vond, dat in drie indices de door hem onderzochte schedel verschilt van dien der Javanen. Deze zoo afwijkende indices werden ook vastgesteld bij Australische, Wedda- en Papoea-schedels. Het schijnt dus, dat deze v66rhistorische schedel verwant is aan de Wedda-Dravidische Australoide-Papoea-groep. De onderzochte kiezen verschilden eveneens en wel door hun grootte van die der Javanen en komen meer overeen met de kiezen van Papoea's, Melanesiers en Australiers.

In zijn academisch proefschrift „The Age of Pithecanthropus" (1931) komt L. J. C. van Es tot de overtuiging, op grond vooral van de fossiele dieren resten, dat de Trinil-laag, waarin de pithecanthropus werd gevonden, dateert uit het pleistoceen.

Tenslotte zij nog vermeld, dat Kleiweg de Zwaan een samenvattend overzicht gaf van onze kennis betreffende den praehistorischen mensch in den Indischen Archipel in zijn artikel „Wat weten wij van den voorhistorischen mensch in don Indischen Archipel en op het nabulig Aziatisch Continent?" (Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, 1928). In dit artikel werden niet alleen de Kchamelyks overblijfselen, maar ook de cultuuroverblijfselen van den voorhistorischen mensch in den Indischen Archipel en in het naburig Aziatisch vasteland gememoreerd.

Deze opgave der publicaties en onderzoekingen in don Indischo Archipel van het laatste decennium moge doen uitkomen, dat ook voor de anthropologische kennis der inlandsche bevolking van den Indischen Archipel de belangstelling sterk toegenomen is. Met recht kan verklaard worden, dat op dit studiegebied nog meer onderzoekers, als in het laatste decennium. 7 " . 7] P. K. de Z' KALFF (SAMUEL), geboren te Zwolle, 31 December 1801, overleden te Soestdyk 1 Januari 1932. Na de Nutsohooi in zijn geboorteplaats afgeleopen te hebben, bezocht Kalff de Latynsche school. Baar oebter in het groote gezin (er waren 12 kinderen) geen kans bestond op een universitaire opleiding, ging hij, na twee klassen te heb-

ben doorloopen, over n&ar het Instituut Pritzle-witz van der Horst te Apeldoorn. Hier gaf hij als zestienjarige reeds bewijs van zijn Bchrijversta-lent door de samenBtelling van een boekje: „Herinneringen van een Kobitschoor waarvoor hij ook al een uitgever vond. Op 17-jarigen leeftijd nam hij dienst bij het Instructie-bataillon te Kampen, en vertrok in 1870 als korporaal naar Indie. Het militaire leven beviel hem evenwel buitengewoon slecht, en het was een heele opluchting, toen een oom hem na eenigen tijd in staat stelde, de nog resteerende dienstjaren af te koopen. Hij trad nu in functie bij de cargadoorsfirma Daendels en Go., die kantoren had te Semarang pn Soerabaja. J'ijn eigenl'ke roeping vond hij eerst, toen hij na eeni- ge jaren overging tot de journalistiek, waarvan hij een der beste vertegenwoordigers werd, en waarbij hij het tot Hoofdredacteur van het Soe-rabajaasch Handelsblad bracht. Hij toonde een bijzondere voorliefde voor schetsen en vertellin- gen uit onze geschiedenis, en wel speciaal uit de historie intime van Indie. Jaren lang vonden zijn daarop betrekking hebbende artikelen in het Soerab. Handelsblad en de Java-Bode, versche- nen onder eigen naam of onder het pseudoniem Papageno, groote belangstelling.

KaJff heeft in zijn journalistieke jaren veel gereisd, ook buiten Indie; hij bezocht Japan en Korea, en, als vertegenwoordiger van eenige Indi- sche bladen, ook de wereldtentoonstelling te Chicago. In 1894 keerde hij naar Nederland terug, en bleef sedert medewerker aan tai van couranten en tijdschriften. Ook was hij secretaris van de Multatuli-commissie te Amsterdam. Van zijn werken noemen wij nog: Herinneringen en Schet- sen, 1892; Uit Oud- en Nieuw Oost-Indie, 1894 ; Hollandsche boeren op Java, 1894; Japansche Schetsen, 1895; Onder een worstelend Volk 1899; Voorbij de Linie, 1901; Oost-Indisch Landjuweel, 1902; Karakters uit den Pniikentijd, 1902; Van *t oude Batavia, 1903; Multatuli-opstellen, 1904 ; Korea, 1904; Oud-Hoilandische Karakters, 1905; Een doode taal in Indie, 1915 ; De „loffelycke /Qompagnie^^.1016/Indische scholen onder de O. Compagnie, 1919; De slavermij in Oost-Indie, 1920.

SPAT (CLAAS), geb. te Kampen 20 Oct. 1865, overl. te 's-Hage 30 Juni 1931, werd in 1885 als 2e Luit. der Inf. bij het N. I. L. aangesteld, werd door ziekte genoodzaakt drie jaar later te repa-trieeren, en, na bij het Ned. leger o vergepl a atst te zijn, in 1890 benoemd tot officier-leeraar bij den Hoofdcursus te Kampen, welke betrekking hij in 1897 verwisselde met die van off.-leeraar bij de Kon. Mi lit. Acad. te Breda, om na eervol ontslag uit den militairien dienst tot burger-leer- aar, in de Maleische taal en de land- en volken- kunde van N. I., aan die inrichting benoemd te worden. In 1913 werd hij tevens aan de Handels- Hoogeschool te Rotterdam benoemd, in 1918 ge- werd hem de pereoonlijke titel van hoogleeraar, in 1921 de onderscheiding van benoeming tot Ridder van den Nederl. Leeuw, in 1921 trad hij als leeraaraf Wegens pensionneering, en aanvaard- de, in dezelfde maand, het ambt van leeraar in het Mohammedaansche Recht aan de Hoogere Krygsschool. In 1925 werd hij aan de Utrecht- sche universiteit verbonden als bijzonder Hoog- leeraar in het Maleisch, tevens tijdelijk belast met de colleges over den Islam.

In al deze bedieningen heeft Spat rusteloos

gearbeid, eene groote recks geschriften, zoowel boeken als tijdschriftartikelen, deed hij verschijnen. In 1900 verscheen zijne spraakkunst der Ma- taal, een jaar later de Lees- en Vertaaloeife- ningen , beide zijn berhaftdelijk berdukt Aan de spraakkunst, waarin rekening werd gehouden met vernieuwde ideeën over enkele syntactische functies, ligt jarenlange studie ten grondslag; die studie zette bij steeds voort, getuige de vorm en uitbreiding van den oen druk, die in 1931 het licht zag. In afzonderlijke leerboeken is veel stof, ook uit de nieuwste litteratuur, bijeengebracht. Als belangrijke, uiterst conscientieuse, lexicografi- eche arbeid kan zijne bewerking van den derden druk van H. C. Klinkerfs Nedl Mai. wdbk. met eere genoemd worden. Kleinere artikelen en boekbeoordelingen verschenen in groot aantal, voornamelijk in den Ind. Gids en in het Kolori- aal Tijdschrift, een enkele in het Tijdschr. v. I. T. L. e. v. K.

Op het gebied van den Islam leverde hij een alleszins bruikbaar, voor de studeerenden aan de Hoogere Krygsschool bestemd, doch voor ieder ander welkom, overzicht van dien wereldgods- dienst. in het boek *De Islam en zijne beteekenis voor N. I.* 1917, 2e druk 1925, waarin enkele nog niet gepubliceerde officiële stukken opgenomen zijn.

Voor de Encycl. v. N. I. gaf hij menig artikel, en presteerde hij waardevollen arbeid als redacteur der Aanvullingen.

DJARAK. (Aanvulling van DI. I, biz. 616c). De djarakcultuur is overwegend op Java geconcentreerd. De belangrijkste productie-gebieden zijn: Midden Java (regentschap Koedoes en gouvernement^{berartata} en Oost Java (regentschappen Grisee, Ponorogo en residentie Probolinggo). Sedert 1921 is vrijwel een voortdurende toename van de geogoste oppervlakte te constatareen : over 1929 werd als geogoste oppervlakte 10.088 ha. vermd, in werkelijkheid zal dit waar djarak als tusschengewas bij g&g& (JAV.), mals en cassa- ve wordt geplant, grooter geweest zijn. Do econo- mische beteekenis van de djarakcultuur is in de tegalanstroken zeer belangrijk; de in den drogen tijd geleidelijk afkomende oogst is dan een bron van inkomsten Voor 1 pikoel zaad (djarakpitten) wordt van / 6 tot / 9 bctaald.

Uit de djarakpitten wordt, door middel van persing en extractie, de djarakolie verkrigen, een dik vloeibare olie, met zeer onaangename geur. De olie vindt toepassing als pharmaceutische olie (ricinusolie, wonderolie), in de lederindustrie, om leder soepel, wondrecht enz. to maken, ver- der als smeerolie voor de snelloopende motoren van vliegtuigen. Pit laatste gebruik heeft do vraag naar djarakolie, die nl. niet druip, geen verbrandingBresten achterlaat en in benzine on- oplosbaar is, gedurende do latero jaren zeer doen toenemen. Pogingen worden aangewend om do perekoek, tot dusver wogens giftigheid niet te be- nutten als veevoeder, vrij te makcn van giftige bestanddeelen. Eon oplossing is nog niet gonden; het artikel wordt daarom tot dusver als meat- of brandstof bcnut.

Voor djarak is Britsch-Indie het belangrijkste productieland; v66r den oorlog leverdo dit ongeveer 96% der wereldproductie; een percentage, dat, door productietoenamen in andere landen, als Brazilië, China, Nedderl.-Indie e.a., tot ongeveer 80% daalde.

De export uit Nederl.-Indie (Java en Madoera) bedroeg over het tijdvak 1925 t/m 1930 als volgt:

Jaren	Djarakpitten		Djarakolie	
	Hoeveelheid in tons	Waarde in guldens	Hoeveelheid in liters	Waarde in guldens
1925	936	196.648	127.249	63.625
1926	2.795	428.443	92.252	44.194
1927	6.251	875.198	81.528	40.963
1928	2.537	885.198	509	250
1929	3.462	504.867	190	100
1930	6.593	884.468	27.531	13.599

Voor djarakpitten waren de belangrijkste landen van bestemming: Italië, Australië en Japan; de djarakolie ging vrijwel uitsluitend naar Nederland.

Literatuur: Meded. No 4 v. d. Afd. Handel v. h. Dept. v. L.N.H. in N.I., 1931.

BEVLOEIINGEN (Aanvulling van DI. I, biz. 289). Wordt tot voor kort vrijwel steeds uitgegaan van de behoefte aan bevloeiing van de Westmoessonpadi, zoo is het duidelijk, dat bij de toenemende bevolking van Ned.-Indie ook aandacht geschonken dient te worden aan het productief maken en benutten van de gronden in den Oostmoesson. Het probleem van deze benutting is niet eenvoudig en de oplossing zal voornamelijk gevonden moeten worden in het bouwen van groote vergaarkommen, waarin het overschot van den Westmoessonregenval wordt opgezameld. Door het Gouvernement werden op Java reeds enkele van deze groote vergaarkommen tot stand gebracht (Sedong, Setocpatok), terwijl er nog eenige in uitvoering of studie zijn genomen (Patjal, Gembong, Pendjalim) (zie WAOEKSTELSEL). Reservoirs van kleincn omvang zijn vooral in Oost Java in groot aantal aangelegd.

Is geregeldc aanvoer van water primair doel van de bevloeiing, daarnaast is een harer belangrijkste functies het op peil houden en zoo mogelijk verrijken van den bodeni door toevoer van door de plant benoedigde voedingstoffen. De tropische verhoudingen, — klein grondbezit en een weinig kapitaalcrachtige bevolking — brengen inede, dat bij de rijstcultuur van bemesting gewoonlijk geen sprake is. Wanneer echter de voedingsstoffen, welke de plant verbruikt, niet kunstmatig worden aangevuld en zulks niet langs den natuurlijke weg door langdurige braakligging kan geschieden, dan zal de kwaliteit der gronden achteruitgaan en zullen de opbrengsten afnemen. Bij een doelmattige bevloeiing wordt deze vermindering aan voedingstoffen echter gecompenseerd door de opgeloste stoffen en het vruchtbaar slib, die door het irrigatiewater worden aangevoerd.

Noch onder het bestuur der O. I. Compagnie, noch onder het Engelsch tusschenbestuur were! veel aandacht geschonken aan de bevloeiingaaangelenchden der bevolking; het was eerst na do invoering van het cultuurstelsel, dat de zorg voor de irrigatie meer op den voorgrond trad. Want onder de op loog gezag geteelde producten behoorden ook suiker en indigo, welke met kans op slagon aH66n verbouwd konden worden op be- vloeide gronden.

Omstreeks het midden van de 19e eeuw begint zich een wijziging in de opvattingen omtrent bo-

vloeiing af te teekenen. Niet langer werd alleen gedacht aan do producten voor de Europeesche markt; de overtuiging won veld, dat — wilde men rampen als do omstreeks dien tijd vallende Demaksche hongersnood vermijden — vermeerdering der volkswelvaart met alle beschikbare middelen moest worden bevorderd. Tot deze middelen behoorde in de cerate plaats bevloeiing ten behoeve van den rijstbouw der bevolking. In herinnering moge hier worden gebracht een schrijven, dat de Gouverneur-Generaal Rochussen op 28 October 1847 richtte tot den Minister van Kolonien, waarin o. m. de zinsnede voorkomt: „Wij mogen den rijstbouw dus niet langer afhankelijk laten van den regen, doch behooren denzelve te bevestigen op den straka gemelden zekeren grondslag van kunstmatige bewatering“. Uit deze woorden spreekt een nieuwe gedachte, het verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van de aan onze zorg toevertrouwde inheemsche bevolking; op het gebied der irrigatie leidden deze nieuwe inzichten, eerst met horten en stooten, later steeds sneller, tot eene verzorging, welke eene vergelijking met ieder ander land met succes kan doorstaan.

V66r alles was daarvoor noodig uitbreiding van het technisch personeel; het jaar 1854 zag een belangrijke reorganisatie van den waterstaatsdienst tot stand komen. Een departement der Burgerlijke Openbare Werken werd opgericht en het aantal ingenieurs uitgebreid tot 21 ingenieurs en 4 aspirant-ingenieurs. Het corps hoofd-ingenieurs en ingenieurs van den waterstaat gaf sedert een regelmatig groei te zien tot het tegenwoordig aantal van ongeveer 220 leden.

Hoewel de bovengenoemde wijziging in de irrigatiopolitiek niet aanstonds haar beslag kreeg, doch zich in den loop van een tiental jaren allengs voltrok, zoo kon toch de bouw van den stuwdam Glapan in de Toentangrivier (1859) beschouwd worden als het eerste, meer belangrijke irrigatiewerk, waarbij alleen het bevolkingsbelang den doorslag gaf. De oprichting in 1885 van de z.g. „Irrigatiebrigade“ schiep evenwel eerst de mogelijkheid tot volle ontplooiing van de werkzaamheden op irrigatiegebied en hoewel der brigade in hare zelfstandigheid geen lang leven beschoren was, zoo is haar instelling niettemin als een mijlpaal in do geschiedenis van het bevolkingswezen te beschouwen.

Na de jaren 1905—1910, waarin een toenemend gevoel van verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van Indie te constateeren viel, vloeiden de voor de verbetering der irrigatie beschikbare middelen steeds ruimer. Na dit tijdstip, en in het byzonder na het einde van den wereldoorlog, werden over geheel Java groote irrigatiewerken geentameerd; zoo werden in Oost Java uitgestrekte gebieden in Djember en Loemadjan bevloeiing genonien; in West-Java werd o. m. een begin gemaakt met de zeer omvangrijke Krauwangwerken (zie TJITAROE M-BEVLOE UNGS-WERKEN).

De ontwikkeling van het technisch irrigatiewezon op de buitengewesten hield met die op Java geen gelyken tred. De schaarsche bevolking en de neiging tot verbouw van meer winstgevende handelsgewassen inaaekten hier den aanleg van bevloeiingswerken minder urgent. Toch is plaatselijk meermalen krachtig geeyverd voor het tot stand brengen van dergelyke werken in do Bui-

tengewesten, als gevolg waarvan in de latere jaren verschillende irrigatiewerken werden aan- geleid; op het oogenblik (1931) is de aandacht vooral gericht op Zuid Celebes, waar groote irrigatiewerken in voorbereiding zijn.

Nadat op Java verschillende irrigatieafdeelingen waren ingesteld (zie oorspronkelijk artikel, DI. I, biz. 297), zijn, waar groote werken uitge- voerd of voorbereid werden in op bevoelingsge- bied nog onontwikkelde streken, voorts speciale diensten ingesteld, te weten in West Java: de diensten der Krawangwerken, der bevoeiings- werken in Bantam en Batavia en (tot aan de Be- stuurshervorming) der "Evloeiingswerken in de Preanger Regentschappen, en in Oost Java: de dienst der Solo-vallei-werken.

In de jaren sinds 1910 wordt meer en meer de noodzakelijkheid gevoeld om ook op het gebied van het irrigatiebeheer tot decentralisatie over te gaan. Deze decentralisatie is ten slotte in twee vormen tot uiting gekomen, n.l. in de Vorstenlan- den, waar bijzondere verhoudingen de waterver- zeeling beheerschen, door de instelling van wa- terschappen; en in de Gouvernementslanden door overdracht aan de Provincies.

Voor wat de Vorstenlandsche waterschappen betreft moge verwezen worden naar het artikel **WATERSCHAPPEN**.

Bij de Bestuurshervorming, welke op Java zoo juist voltooid werd, werd het beheer over rivieren en kanalen overgedragen aan de daarbij ingestel- de provincies West, 31id4^{en} Oost Java. Zoo- wel het waterbeheer als de bouw der kleinere werken (de grotere worden voorloepig als Lands- werken tot stand gebracht) zijn daarbij tot aan- gelegenheden van provinciaal belang gemaakt, zij het ook, dat toezicht van het centraal gezag uiteraard niet kan ontbreken. Het spreekt voorts vanzelf, dat algemeene wettelijke normen voor de zoo belangrijke materie van het waterbeheer be- zwaarlijk gemist kunnen worden.

Het thans nog in bewerking zijnde *Algemeen Waterreglement* is bestemd om deze normen te geven.

Werd hierboven eene beschrij ving gegeven van de meest gebruikelijke wijze van bevoeiing in Ned.- Indie, zoo rest nu nog iets te vermelden om- trent een categorie van werken, welke geheel en al afwijkt van de beschrevene, n.l. omtrent de *verc/aarkommen*, waarin het teveel aan West- moessonwater wordt opgezameld voor den Oost- moesson (zie **WADOEKSTELSEL**, DI. V, biz. 461).

Het aanleggen van vergaarkommeft is in geen- deele een typisch westersche uiting. Reeds moeten in N.-L ten tijde van de Hindoes groote bergeservoirs hebben bestaan. Ook de huidige inheemsche bevolking maakt op Java veelvuldig gebruik van vergaarkommen, „wadoeksⁿ of „setoesⁿ“ geheuten; hierbij wordt echter volstaan met ondiepe, vlakke kommen, waarbij de begren- zing wordt gevormd door de betrekkelijk lage dijken. De westersche techniek kan zich hiermede niet vergenoegen. Een vergaarkom neemt steeds een belangrijke uitgestrektheid dikwijls kostbaren grond in; het is dus zoowel uit een economisch als uit een financieel oogpunt noodig om dit opper- vlak zoo grondig mogelijk te benuttin, m.a.w. de afsluitdijk(en) zoo hoog mogelijk te maken. Het door den irrigatie-technicus ontworpen reservoir bevindt zich dan ook vrijwel steeds in de berg-

streken; slechts daar doet zich de gelcgenheid voor om door afsluiting van een nauw dai een diepe en groote kom te scheppen.

De afsluitdammen van dergelijke bergreservoirs kunnen opgebouwd worden van aarde of van steen en in het laatste geval van genietsklen steen of beton dan wcl van lossen gestapelden steen, aan de waterzijde afgesloten door een water- dicht scherm. Lage aarden dammen zijn in Indie reeds in een groot aantal, dat in de honder- den loopt, aangelegd; van middelbare hoogte (± 10 in.) bestaan 15 A 20 dam men, ter\vijs 15 dammen van 20 en meer meters hoogte zijn gebouwd. Ge- metselde steenen dam men zijn nog niet tot stand gekomen; een gestapelde dam wordt thans gebouwd in de Patjarivier nabij Bodjonegoro (zie **SOLO-VALLEI-WERKEN**).

Ten slotte moge uit den ondervolgenden staat, waarin opgenomen zijn de bedragen, welke voor den aanleg van irrigatiewerken zijn uitgegeven in de jaren 1900 tot en met 1930, blikken hoezeer de benoieienis met de irrigatie in den loop der jaren is toegenomen.

Jaar	Bedrag	Jaar	Bedrag
1900	1.158.000	1916	5.508.000
1901	-1.887.000	1917	-6.734.000
1902	-2.180.000	1918	-7.739.000
1903	-2.023.000	1919	-8.157.000
1904	-2.206.000	1920	-9.245.000
1905	-2.084.000	1921	-9.594.000
1906	-2.019.000	1922	-6.035.000
1907	-2.103.000	1923	-5.571.000
1908	-1.902.000	1924	-6.030.000
1909	-1.813.000	1925	-0.707.000
1910	-4.597.000	1926	-7.341.000
1911	-4.207.000	1927	-7.846.000
1912	-4.308.000	1928	-7.729.000
1913	-6.066.000	1929	-7.450.000
1914	-5.837.000	1930	-6.648.000
1915	-4.677.000		

Het totaal van de in dezen staat aangegeven uitgaven beloopt rond / 157.000.000. Met zekerheid is bekend dat voor 1900 / 28.800.000 is uitgegeven aan irrigatiewerken; geschat wordt dat de alleroudste werken 6 a 7 millioen hebben gekost. In totaal werd dus tot ultimo J 930 een bedrag van rond f / 92.000.000 uitgegeven. Trekt men hiervan af de 15 millioei gulden, welke voor de staking van Solo\vallei-werken verloreningen, dan zijn 177 millioen gulden in de bestaande irrigatiewerken vastgelegd, waarvan op Java alleen ongeveer 170 millioen zal zijn besteed. Ultimo 1930 was daarvoor op Java een oppervlakt van rond 1.000.000 ha. technisch bovioeid, zoodat der- halve de bovloeiing per ha. een uitgave van / 170 gevorderd heeft. Dit cijfer is geenszins geflat- teerd, indien men bedenkt, dat in de hovegne- noemde totaal uitgaven reeds opgenomen zijn de kosten van de hoofdwerken van enkele in uitvoe- ring zijnde grooto irrigatieobjecten, waaruit even- wel momenteel nog geen of slechts gedeeltelijke bevoeiing plaats heeft. Wordt hiermede rekening gehouden, dan zullen de kosten per technisch be- vloede ha. verinoedelyk rond / 155 bedragen.

Vergeleken met de omliggende Pacificlanden is die laag. Dit is gedeeltelijk een gevolg van de gun-

stige topografische verhoudingen, welke in Indië bevoeling vergemakkelijken, doch grootendeels daarvan, dat in perioden van veel lagere loonen op materiaalprijzen dan de huidige reeds een belangrijk gedeelte der werken gereed kwam. Wanneer men in het oog houdt, dat de bekende Pemaliwerken ruim / 70 per ha. hebben gekost en dat dit bedrag tot / 75 per ha. zou stijgen, indien men de daarbij gebruikte heerendiensten als loon- arbeid in rekening zou brengen, terwijl de in de laatste 10 jaren gebouwde Krawangwerken naar schatting/300 per ha. zullen kosten, dan valt het initiatief tot prijzen der vroegere regeerders, wier wijze voorzorg in tijden, toen de bevolkingstoe- name nog niet zoo krachtig drong tot het aanleg- gen van bevoelingswerken, daarmede niettemin een begin deed maken. Daardoor zijn het tegen- woordig geslacht belangrijke lasten bespaard.

Slechts Britsch-Indië verkeert met een gemiddelde van /80 per ha. (opgave in 1926) in gunstige omstandigheden. Hier maken de oudere werken n.l. nog een veel grooter deel van het totaal uit dan in Ned.-Indië het geval is; de kostprijzen dier werken (/Go a / SO per ha.) is ongeveer gelijk aan de onze.

Het zou weinig zin hebben een volledige opgave te verstrekken van alle technisch bevoelde werken in Nederlandsch-Indië. Slechts is hieronder een staat opgenomen van de belangrijkste irriga- tiegebieden op Java onder vermelding van het bevoelbare oppervlak, de residentie of residen- ties, waarin zij gelegen zijn, en de rivier of riviere n, waaruit zij bevoeld worden.

wyls belangrijken steun, voornamelyk door het bouwen van stuwdammen. In het bijzonder gaf Bali pg dit gebied een groote activiteit te zien. 3ocIT ook op Sumatra werden verschillende belangrijke werkeTjorstanH gebracht. Verder zal naar verwachting binnenkort in Zuid Celebes een groot werk voor de bevoeling van de vlakte van Goa(j)ond 25.000 ha.) worden geëenteerd en zijn aldaar zeer groote planner) voor de bevoeling van de vlakten van Siddnrfeng, Rapping en Sawitto uit de Sadangrivier in stude.

Literatuur: Zie de literatuurlijst onder het oor- spronkelijk artikel, DI. 6, biz. 297/98 en verder: / Aarden Reservoirdammn, door Ir. A. A. Meyers^ (Batavia, 1911); Irrigatie in Ned.-Indië, door Th. D. van Maanen (Batavia, 1924); Het Irriga- tiewezen in Ned.-Indië (uitmakende een onder- deel van de „Mededeelingen der Regeering om- trent enkele onderwerpen van Algemeen Belang"" 1930);

De Waterstaatsingenieur: Jaar- gang 1913; J. Homan van der Heide, Over de rentabiliteit van irrigatiewerken. — 1914: A. G. Stüger, Een en ander over Waterbeheer en Waterverdeeling. — 1915 en 1916: Verschillende- beschouwingen over „Irrigatie en Rietcultuur", door Irs. G. J. Dijkerman, I. Th. van Rosae, A. de Mooy en J. O. de Kat. — 1916: Ir. J. E. de...

Meyier, Bepaling van den afvoer van regens. — < 1917: Verschillende beschouwingen over „Irriga- tie en Landbouw" door Irs. M. Ypelaar, J. G. Nuinans en D. J. F. van Es; Ir. A. Perelaer, Afvoer van Regens; H. A. J. M. Beekman, De In-

Naam der irrigatiegebieden. vlakte in ha.	Oppervlakte in ha.	Rivier(en) waaruit bevoeld.	Residentie(s) waarin (hoofdzakelyk gelegen)
Tjoedjoeiggebied	31.200	Tjoedjoeng	Bantam.
Ta ngerang werken	52.500	Tjisedane, Tjidoerian	Batavia.
Krawangwerken ..	78.000	Tjitaroeni	Krawang.
Tji)oenegara werken	28.000	Tjipoenegara	Krawang en Indramajoe.
Tjimanoeckgebied	89.000	Tjimanoeck	Indra ma joe.
	15.800	Tjiloetoeng	Indramajoe en Midden- Priangan.
Pernali-gebied ... (ioeng- Koeinissikgebied ^jomial- Tjatjabangcbied	31.200 25.900 2G.900	K. Pemali K. Goeng, K. Koemissik K. Ramboet, K. Waloeh, K. Tjo- mal	Tegal. Tegal , Pekalongan.
JJodri-gebied	19.100	K. Bodri	Seinararig?
Demaksche waterwerken	33.700	K. Toon tang, K. Sprang	Koedoes en Blora.
Patjal-werken	14.900	Reservoir Patjal	Bodjonegbro.
Sidoardjogebied	34.000	Kali Brantas	Soerabaja^^
Bevoeling in Oost-Krak- Hain	14.900	Verschillende kloine rivieren	I?robolinggo.
Z uid-Ban joowangi werken	35.000	K. Baroo, K. Setail, K. Blamban- gan	Djoinber.
Bondojoedo-Tanggoelge- gebied.....	24.000		
liedadoongobiod	16.300	K. Bondojoedo, K. Tanggoel	
VVarocdjajeng-Kertosono- gebied.....	15.200	K. Brantas	Kediri.
Madioon-gebied	13.400	K. Madioen	Madioen.

Vermolding van de voornaamste irrigatiewerken op do Bui tenge westen is achterwege gelaten, omdat hier van volledige technische bevoeling Hlcchts zclden sprake is. De werkzaamheden hebben zich hier bepaald tot het verleenen van dik-

vloed van Bo^hen op den waterkringloop (Prae- advies Bodemcongres); Ir. Ch. G. Cramer, De In- bloed van Bosschen op don Waterkringloop (idem). — 1918: Dr. J. Boerema, Grootste A>- regenval in ver band met waterafvder, met ant-

wo ord van Ir. A. Perelaer. — 1919: Prof. Ir. J. <H. Thai Larsen, De invloed van bosschen op het regime van rivieren. — 1922: Ir. Ch. E. J. Meyll, /De Waterschappen in de Vorstenlanden, — 1924: < /Eenige beschouwingen over het wadoekstelsel < /-an Ir. Ch. G. Cramer door Irs. J. van Naerssen en P. de Gruyter. — 1926: B. H. Paerels en Ir. P. W. F. Eijssvoogel, Eenige opmerkingen omtrent ,0 wat<rvfedefelilig. 1927: Ir. J. L. Moens, Grondbeginselen van Waterbeheer in de Vorstenland- l^-sche Waterschappen;

De l n d i s c h e Mercurus. Jaargang 1914; Mr. J. W. Ramaer, De Dag- en Nachtregeling, met discussie door M. Ypelaar en J. Sibinga Mulder. — L a n d b o u w. Jaargang 1925/26; J. Th. Metselaar, Ongunstig bevoeiingswater; L-1926/27; J. Th. Metselaar, Waterverdeeling, Wa- Q-terbehoefte, Veldwadoeks. Bovendien komt in de verschillende jaargangen van het T j i d s c h r i f t van het K o n. Instituut van Inge- uer s, A f d. N e d. I n d i e en van D e Waterstaats-Ingenieur nog een groot a anta l artikelen van technisch en administratief karakter voor.

SIDO ARDJO-WERKEN. Zie BRANTAS-DEL- TA-WERKEN.

PATJAI-WERKEN. Zie SOLO-VAJI-FI- WERKEN.

BRANTAS-DELTA-WERKEN. (Aanvulling van DI. I, biz. 407). Omstreeks het jaar 1900 bleek, dat de waterstaatkundige toestand in de Brantasdelta, ondanks den aanleg van de Bran- tas-delta-werken, nog verre van bevredigend was, voornamelijk tengevolge van den achteruitgang der Brantasdebetien, waardoor de berekende ge- middelde debieten in den regel niet beschikbaar bleken; een verdere verbetering van den water- aan- afvoer moest dan ook dringend noodig ge- acht worden zoowel in het belang van de be- vloeiing als van de prauwvaart. De ingenieur J. Homan van der Heide opperde het denkbeeld om, door overbrenging van de scheepvaart op de Soe- rabajarivier boven Goenoengsari naar de Sidoar- djosche kanalen, een zekere hoeveelheid water te besparen, welke tot dusverre in het belang der scheepvaart te Melirip moest worden doorgelaten en die hoeveelheid voor andere doeleinden, in de eerste plaats voor bevoeiing, te benutten. Deze denkbeelden verwierpen de instemming van den Directeur der B.O.W., die in 1900 den ingenieur W. van Gelderen opdroeg een onderzoek naar de uitvoerbaarheid van het plan Homan van der Heide in te stellen. Hoewel de uitvoerbaarheid van dit plan (een gecombineerd scheepvaart-irri gatiekanaal) door dit onderzoek werd aange- toond, waren eenige verschilpunten oorzaak, dat deze kwestie geen verderen voortgang had, totdat de na te noemen omstandigheden tot het weder in behandeling nemen deden besluiten.

In 1902 werd de Regeering n.l. van de zijde der belanghebbende suikerfabrikanten met klem ge- wezen op den belangrijken teruggang der Bran- tasdebetien bij Melirip, welke geweten werd aan ontwoording in het bovenstroomgebied der rivier en aan het in exploitatie brengen van bevoei- ingswerken in het boven-Brantasgebied. Door deze groep van suikerfabrikanten werd een com- missie benoemd, ten einde een onderzoek in te stellen naar de oorzaken der verminderde Bran- tasdebetien. Het rapport dier commissie, waarin o.m. de verwachting werd uitgesproken, dat de

betrokken ondernemingen voor de verbeterings- werken flinken financieelen steun zouden verleen- en, werd bij rekest van de „Groep gidoardjo“ in 1905 aan de Regeering aangeboden. Voorts richt- te de “Vereeniging tot bevordering van de belan- gen der ingezetenen ter hoofdplaats Soerabaja” in 1903 een rekest tot de Regeering, waarin ver- schillende bezwaren werden naar voren ge- brae ht, welke vermeend werden voortgekomen te zijn uit den door den bouw van de sluizen Goebeng en Goe- noeng- Sari geschapen toestand. Deze rekest, afsmede te steeds verder voortschrijdende ver- zanding van de Sidoardjosche kanalen als gevolg van de groote hoeveelheden zand en slib, door het Brantaswater medegevoerd en grotendeels af- komstig van den werkzamen Kloet-vulkaan, noopten de Regeering een ernstig onderzoek in te stellen.

In 1906 werd daartoe den ingenieur A. A. Meyers opgedragen een voorloopig ontwerp op te maken voor de verbetering van de bevoeiing der Sidoardjodelta, zoodat een onderzoek in te stellen naar de vraag hoe verdere verzanding van het leidingstelsel ware te voorkomen. In den aanvang werd de uitvoering van het vroeger te berde ge- bracht “scheepvaartplan” onnoodig geacht, om- dat men van meening was, dat de gewenschte be- sparing van water verkregen zou kunnen worden alleen door verbetering van den wateraf- en aan- voer in de Sidoardjodelta; allens behoeft echter dat wegens het te verwachten kwelverlies in de leidingen in dit geval niet op een betekenende waterbesparing viel te rekenen, waardoor bedoeld scheepvaartplan in verband met de noodzakelijk- heid van waterbesparing wederom op den voor- grond trad. Het in 1907 door Ir. Meyers ingediend- e voorontwerp gaf eenige algemeene beginselen voor de uit te voeren wer- ken aan, o. m. de overbrenging van de scheepvaart van de Soerabaja- rivier tusschen sluis Melirip en Goenoengsari naar de Sidoardjosche kanalen.

Allerlei omstandigheden — o. a. de nader iioo- dig geachte onderzoe- kingen naar de grootte der kwelverliezen, verschil van inzicht betreffende aard en omvang der aan te leggen werken en ten slotte de bezwaren van den gemeenteraad van Soerabaja tegen de aanhangige plannen — veroor- zaakten evenwel een dusdanig vertraging, dat eerst in 1911, het jaar, waarin tevens het met de suikerfabrikanten te sluiten contract, (dat o. m. de bijdragen in de aanlegkosten regelde, tot Htand kwam, een ontwerp voor het eerste gedeelte (lexer z.g. *Sidoardjowerkeii* — genoemd naar de afdee- ling, waarin zij in hoofdzaak gelegen zijn, — aan de Regeering ter bekrachtiging kon worden aangeboden. De algemeene beginselen, aangegeven in het voorontwerp Meyers, bleven, behoudens eenige beperking van de ten behoeve der bevoeiing aan te leggen werken, gehandhaafd; zij be- oogden vooral: a. licit aanleggen van permanente kunstwerken in de bestaande irrigatiele- dingen;

b. het verruimen van de voornaamste afvoeren; c. het scheiden van aan- en afvoer, met dien ver- stance evenwel, dat in den Oostmoesson de ge- legenheid zou blijven bestaan het water der afvoer- leidingen voor bevoeiingsdoeleinden te benutten ; d. de verJegging van de prauwvaart naar de daar- voor geschikt te maken Sidoardjosche kanalen (Magetan-Kedoeng Tjatingleidingen). Het eerste bevoeiingswerk, dat een onderdeel van dit ver- beteringsplan vormde, werd in Maart 1911 geau-

toriseerd; de overige onderdeelen, welke alle verbeteringen van particeelen aard betroffen, kwamen sedert achtcreenvolgens in uitvoering, zoodat in 1930 het geheele verbeteringsplan voltooid kon worden.

Intusschen waren reeds in 1910 gelden toegestaan tot het aanleggen van werken ter voorkoming der verzanding van de Sidoardjoske kanalen; zij omvatten het graven van een gemeenschappelijk voorkanaal voor de Magetan- en Porongkanalen met aan het einde een verdeelwerk, tevens spuisluis.

Ten slotte moege ten aanzien van de verlegging van de prauwvaart en daarmede samenhangende assaineeringswerken ten behoeve van de gemeente Soerabaja nog het volgende worden medegedeeld. Het besluit tot verlegging van de scheepvaart was uit een oogpunt van waterbesparing vooral zoo belangrijk, omdat deze scheepvaart dan onderhouden kon worden met een hoeveelheid van 10 m³/sec. in plaats van met de 25 m³, welke bij prauwvaart langs de Soerabajari- vier toegelaten zou moeten worden. De door den geniecentraal van Soerabaja voorgebrachte bezwaren betreffende de geringe waterdiepte bij kleine rivierafoeren en lage ebanden, waardoor de prauwvaart vooral in de kali Pegirian bo ven de gelijknamige brug onmogelijk werd, waren aanleiding in 1913 tot normalisatie van de Soerabajari- vier beneden de sluis Goebeng en van haar armen, de Kali Mas tot den grooten Boom en de kali Pegirian tot de brug Pegirian. Voor de verdere normalisatie van de kali Pegirian tot aan zee, de assaineering van de moerasgronden tusschen de kali's Mas en Pegirian en de drooglegging der ten Noord-Westen van Soerabaja gelegen lage gronden werden in de volgende jaren nog belangrijke sommen besteed.

Min of meer in verband met het bovenbehandelde staat een categorie van werken t. w. „de werken tot het bandjirvrij maken van de hoofdplaats Soerabaja“, welke in 1918 tot uitvoering kwamen en leidden tot het bouwen van de stuw Wonokromo en de opruiming van het stuwwerk Goebeng. De bedoeling was de bandjirs in de Soerabajari- vier langs het daartoe te verruimen Wonokromokanaal naar zee af te voeren. Door de nieuwe stuw zou de Soerabajari- vier bij de aansluiting van het Wonokromokanaal afgesloten worden. Annex aan deze werken waren eenige voorzieningen ten behoeve van de bevoeiing noodzakelijk.

Als slot van (dit artikel rest nog iets mede te deelen omtrent de verbetering van de Porongdijken. De vervachte uitschuringen van de Porong ten gevolge der voor 1900 uitgevoerde normalisatie- werken kwamen niet geheel tot stand. Bovendien krcog de rivier, ten gevolge van de uitbarating van de Kloet, een niet onbetekende verenging en wercl door bankvorming in zee de uitstrooming zeer belommerd. Do dykeu bleken dan ook spoedig te laag, zoodat in 1908 een ontwerp word ingediend oin deze te verhoogen, terwijl tevens word voorgesteld eenige kreekcn aan den omliggenden oin de dichtcn om zooveel mogelijk tege- met te konicn aan den gebrekkigen afvoer van zand. Dit ontwerp) werd door tai van andere gevolgd; zoo werd on in 1911 gelden toegestaan voor den bouw van een koersluis te Djabon, welke ten dool had betrugeling van de afvoer door den Bangiltak, welke tak later geheel opgezand is. De

normalisatie en dijkwerken werden in 1930 voltooid.

Literatuur: zie BEVLOEIINGEN^Z^/ SOLO-VALLEI-WERKEN. (Aan-Vulling van

DL. IV, biz. 40). In 1925 is aan ir. D. C. W. Snell de opdracht gegeven om de mogelijkheid van herhaving van de werken nogmaals in studie te nemen. Dit heeft geleid tot het rapport-Snell, waarin in overweging gegeven werd definitief van een herhaving der gestaakte Solo-vallei-werken af te zien, doch voort te gaan op den reeds ingeslagen weg om door landbouwkundige proeven en door het aanbrengen van plaatselijke verbeteringen van bestaande irrigatiewerken den bevoeiings- en afwateringstoestand in de bij de werken betrokken streek te verbeteren. Voorts werd voorgesteld te gelegener tijd over te gaan tot den verderen aanleg van groote vergaarkommen, zoodra met het in uitvoering zijnde reservoir Patjal in de residentie Bodjonegoro tastbare resultaten zouden zijn bereikt. Dit laatste vooral in verband met de zeer ongunstige geaardheid van den grond in deze streek, welke tot zeer groote voorzichtigheid bij den bouw van reservoirdam men maande. Met het voorstel van den Directeur B.O.W., waarin de conclusies van het rapport-Snell werden overgenomen, stemde de Regering in 1929 in, weshalve de Solo-vallei-werken in hun oorspronkelijken vorm voorgeod van de baan zijn.

Omtrent den bouw van de bovengenoemde Patjal-werken kan worden medegedeeld, dat zij de bevoeiing beoogen van ongeveer 14000 ha. van regen afhankelijkc sawahs in de Solo-vallei.

Deze werken bestaan ten eerste uit een z.g. bergreservoir van ± 40 miljoen m.³ inhoud, dat gevormd wordt door de Patjal-rivier af te dammen met een 35 m hoogcn dam van gestapeldc steen. Bovendien is een stelsel bevoeiingsleidings- ontworpen ten einde het water naar de velden in de vlakke te voeren. De geraamde kosten bedragen 3 miljoen gulden.

Aan het eind van 1930 was de stand der werken als volgt. De afsluitdam was ongeveer 20 m. hoog opgetrokken; mon ho opt deze, inclusief de erbij behoorende aftaporen in gewapend beton, in 1932 voltooid te hebben. De stuwdam Soeko, waarmede het in de kali Patjal afgelaten water in het leidingstelsel zal worden gevoerd, kwam in 1930 gered, terwijl met de aansluitende leidingen goede vorderingen werden gemaakt. Ook deze werken zullen vermoedelijk in 1932 voltooid zijn, zoodat alsdan aan de meest bovenstrooms gelegen velden water zal kunnen worden verstrekt. Het geredc komen van de volledige detailbevoeiingswerken zal echter nog eenige jaren op zich doen wachten.

„VERBLIJF VOOR DEN OUD-INDISCH MILITAIR" STICHTING (V.O.I.M.). Doel van de Stichting, gefundeerd begin 1918, is: het oprichten en exploiteeren van een verblijf voor den oud-Indischen militair, een doorgangs- tevens kost- huis, waarin gevestigd een arbeidsbeurs, daarmede hoofdzakelyk boogende het dienen van een algemeen maatschappelyk belang. Het arbeidsveld dor Stichting is later uitgebreid met de zorg voor gehuwde ouden van dagen en tydelyk in Nederland verbyf houdende actief dienende militairen met hun gezinnen, voor zoover deze niet in de kazerne der Koloniale Reserve te Nymegen kunnen worden opgenomen.

Gbederen der Stichting komen bij haar te niet

gaan, na vereffening en betaling der schulden, | aan den Staat. De jaarlijksche inkomsten van ' het V.O.I.M. bestaan in hoofdzaak uit een gere- gelde (geenzins hooge) subsidie van het Departement van Kolonien en uit donation. De in het V.O.I.M. wonenden zijn geheel vrij, zij het ook dat zij zich natuurlijk hebben te houden a an en- kele regels van het huis. Zij zijn burgers en krij- gen eigen kamers met eenvoudige, gezellige in- terieurs.

De organisatie dankt haar ontstaan aan het iuitiatief van den gep. 2en Luitenant tit. N.I.L. A. van Boxtel (is in Indie daardoor meer bekend als „Plan- Van Boxtel“). Deze besefte volkomen, welk een bij uitstek moeilijke tijd voor den oud- Indisch-militair aanbreekt bij terugkeer in de Europeesche maatschappij, waaraan hij is ont- groeiid, het vinden van een geschikt huis over- eenkomstig zijn geldmiddelen, en het zoeken naar een, voor hen, die veelal ongeschoold zijn, pas- sende werkring.

Als eerste stap werd in 1913 opgericht de „Arbeidsbeurs voor den gevestigd in de Prins-Hendrik-kazerne te Nijmegen, terwijl te- vens een „Commissie voor de Stichting van het V.O.I.M.“ werd ingesteld : in 1916 werd een oud hotel aangekocht en als verblijf ingericht. Dit bleek spoedig te klein, waarom einde 1931 te Hees,, bij Nijmegen, een eigen nieuw gebouw „Huize Insulinde,, (een verbouwd villa met bijbehorende terreinen) werd betrokken.

Gedurende het jaar 1931 vertoefden in het V.O.I.M. 310 personen, waaronder 156 vrouwen en kinderen, met 9301 verblijfdagen. De meeste gezinnen blijven drie maanden of langer in de stichting. Bij de arbeidsbeurs waren ingeschreven totaal 572 O.I. militairen (w.v. 299 oud- onderofficieren en 273 oud-minderen); daarvan werden geplaatst 270 personen (w.v. 157 o.o.o. en 113 o.m.). In 1930 werden geplaatst 465 per- sonen.

VAW BOXTEL (PLAN-). Zie VERBLIJF VOOR DEN OUD-INDISCH MI LIT AIR.

VEREENIGING NEDERLANDSCH-INDISCHE ONDERWIJS- EN STUDIE-KAS. De ver- eeniging „Nederlandsch-Indische Onderwijs- en Studiekas (N.I.O.E.S.K.), gevestigd in het Kolo-

te Amsterdam^ werd in 1914 op- gericht, met het zuiver paedagogische doel, mis- lukking van Indische kinderen in Nederland te voorkomen. Volgens art. 1 der statuten stelt zij zich ten doel „de studie te bevorderen en te ver- gemakkelijken van jonge lieden, zonder onder- scheid van landaard of kunne, die zich vanuit Neder- lande binnen Nederland toteenigen werkring bekwamen of aldaar eenigerlei opvoeding genieten“. In uitzonderingsgevallen strekt zich de bemoeiing ook uit bij voltooiing van studie in een ander Rijk binnen Europa.

De N.I.O.E.S.K. treedt daarbij op als verte- genwoordigende de ouders of voogden; zij zoekt desgewenscht goede thuizen voor kinderen, be- heert gel den door ouders ten behoeve hunner kin- deren aan de Studiekas gezonden, legt daarom- trent driemaandelijks rekening en verantwoor- ding af, oefent toezicht uit op de pupillen, houdt middels correspondentie ouders geregeld om- trent hun kinderen op de hoogte, enz. Het toezicht betreft daarbij zoowel hooger-, middelbaar-, m.u.l.o.-, als lager onderwijs.

Verstreckte de Studiekas vroeger ook aan niin-

vermogenden voorschotten, teneinde voltooiing van de studie mogelijk te maken, door verminde- ring van inkomsten is dit vruchtbare arbeidster- rein sinds 1931 vrlaten. (De balans per uit. December 1931

vermeld sub Voorschotnemers een bedrag ad / 30511, 10, waar tegenover een Reserve voor Dubieuse Posten (Voorschotnemers) ad / 22241,80).

Middelen vindt de vereeniging: 1. uit de bij- dragen harer leden, 2. uit vergoedingen, interes- ten en andere inkomsten, 3. uit gelden of goede- ren, liaar ten geschenke, ter leen of ter beheer gegeven.

Voor hare bemoeiingen berckent de Studiekas slechts een zeer geringe vergoeding wegens ad- ministratiekosten, porti, enz.; aan ouders wordt daarevens gevraagd, echter wordt dit geenzins geeischt, of zij als begunstiger der vereeniging (minimum bij cl rage / 25 's jaars) wenschen toe te treden.

De arbeid van de N.I.O.E.S.K. vertoont een gestadigen vooruitgang. In 1931 stond zij met 140 personen en pupillen in relatie (in 1930 — 123), t. w.: Europeanen en daarmede gelijkgesteld (w. o. 46 pupillen van het Indo-Europeesch Verbond) .. 101
Chineezzen..... 16
Indiers 22
West Indiers 1

Pupillen van het T.E.V., hoewel niet onder rechtstreeksche bemoeienis van de N.I.O.E.S.K. staande, ontvangen de hun door het I.E.V. ver- leende toelage door tusshenkomst van de Studiekas. Eveneens beheert zij toelagen, te verstrek- ken uit het Chineesche studiefonds „Chung Hwa Hui“.

In Nederlandsch-Indie wordt de N.I.O.E.S.K. door een hoofd-waam benaar, werkzaam bij het Depart, v. Onderwijs en Eere- dienst, te Batavian

LEUCAENA GLAUCA Benth. forma **STERI- LIS** Van Steenis, fam. *Leguminosae*. (Zie DJ. II, biz. 574). Lamt&rS, laki (JAV.), Mannetjes-lam- tara, Zaadlooze l&mtara)

Deze in deel II nog niet bekende vorm van de zoo algemeen in koffic- en andere tuinen gekweekte plant onderscheidt zich door: 1. den boomvormigen groei, waardoor de plant „op stam“ gaat staan, zonder dat snoeien noodig is, zooals by de go won e soort, die van nature den struikvorm aanneemt; 2. het vrijwol ontbreken van vruchten (bij uitzondoring werd wel eens een vrucht aangetroffen), waaraan de plant haar naniën ontleent, niettegenstaande de bloei overvloedig is; 3. den BnelJeren groei, die in de eerste 3 jaar ongeveer het dubbele bedraagt van die van den normalen vorm, hetgeen voor een groot deel het gevolg zal zijn van de andere groeiwijze en het niet-vruchtzetten; 4. de lich- tere kleur van de kroon en het Jo of, die veroor- zaakt wordt door het onder 3 genoemde.

Deze vorm is nog slechts weinig bekend, doch verdient alle aandacht. De voorde] en boven de gewone lamt&ra, welke als een uitstekende groen- bemaker aangeSchreven staat, zijn vooreerst de snellere groei, waardoor eerder sehadow wordt gegeven en gemiddeld jjeer bladval (groenbe- mesting) plaats heeft. Het van nature „op stam“, gaan staan maakt het voortdurend wegnippen van de onderste takken, zooals dat bij de ge- wone noodig is, overbodig. Een bezwaar

is, dat de voortplanting door stekken plaats moet hebben, hoewel de eerste exemplaren der lamtara laki uit van Java op Zuid Sumatra ingevoerd zaad in 1927 spontaan zijn ontstaan. Hier en daar vindt men de op ondernemingen zeer opvallende exemplaren, direct herkenbaar door bovengenoemde eigenschappen. Zeer vrinocodolijk berust het verschil van de lamtara laki met de gewone lamtara op een erfelijk verschil; de bodem of andere omstandigheden zijn door het volkomen willekuring verstrooid voorkomen wel uitgesloten als oorzaken. Een 20 jaar oud ex. moet zich te Malang bevinden. Of de bastaardtussen den gewonen en den zaadloozen vorm eveneens gunstige eigenschappen zal hebben, moet nog afgewacht worden. Proeven daarover zijn reeds door het Theeproefstation genomen (1930), terwijl eenige oriënteerende „wilde proeven" door het Zuid Sumatra Landsyndikaat in 1929 werden begonnen. Het merkwaardige van den zaadloozen vorm is, dat ze geen morphologische verschillen vertoont in blad of bloem met den gewonen vorm. De eigenschappen komen er op neer, dat de vegetatieve groei gewonnen en de generatieve groei verloren heeft t.o.v. die van den gewonen vorm. Op eenige ondernemingen in 31. Java schijnt deze vorm reeds sedert eenige jaren bekend te zijn.

HALOPEGIA BLUMEI K. Sch., fam. *Marantaceae*. Daoen birarot (MAL.), Patat (SOEND.), Djelantir, Lemoengsir (JAV.). Kruid, 30—75 cm. hoog, met talrijke onderaardsche uitloopers, waarvan de top aan het einde van den Westmoesson aanzwelt tot een 3- of 4-ledig, tot 27 cm. lang knoetje, dat gekookt of gepoft door arme inlanders of in tijden van schaarschte gegeten wordt.

HECKERIA UMBELLATA Kunth, var. *subpelata* D. C., fam. *Piperaceae*. (Piper subpelatum Willd.). Lomba (MAL. MOL.), Bo(e)mba, Domba (JAV.). Opperichte, weinig vertakte half-heester, tot 2 m. hoog, inheemsch in tropisch Amerika, doch over den geheelen Archipel verbreid tot J 400 m. zeehoogte op beschaduwde, constant vochtig terrein, plaatselijk talrijk. De bladeren zijn inlandsch geneesmiddel en worden ook als lalab gegeten. De ripe, grijze vruchtaren, die in henen bijeenstaan, worden door kinderen als hoejerij gegeten; men kauft ze ook tegen hochu.

HEDYCHUM LONGICORNUTUM Griff., fam. *Zingiberaceae*. Poear tjatjing (MAL.). Kruid, epiphytisch levend op afgestorven boomen, in het Palembangse in tuinen door inlanders gekweekt. Een aftreksel van de op lintwormen gelijkende zijrhizomen geldt als een probat middel tegen ingewandswormen; mog'tijk is het echter alleen een signatuunmiddel.

HELEOCHARIS AFFLATA Stoud., fam. *Cyperaceae*. Poeroen (w. BORNEO), Ngoenoe bobo (N. ALM.), Poeroen tikoos (SUM. O. K.). Oppericht, zeer verandorlyk, steeds sterk uitstootend kruid, 25—70 cm. hoog, tusshon 10 en 80 m. zeehoogte, plaatselijk soms talrijk. Ter Westerafd. van Borneo worden van deze soort volgens Teysmann zukkon vervaardigd, terwyl men er op Sum. O.K. sigarottenkokers, rijstzakjes, e.d. van in auk t.

HELEOCHARIS DULCIS Trin., fam. *Cyperaceae* (II. plantaginea R. Br., H. plantagineoidea (V. F. Wight). Tik6 (BATAV. MAL.), Tjikai (PA-

LEMB.), Dek6ng, Teki-tik6 (JAV.), Babawangan beureum (SOEND.), Poetjoet (BANGKA). Oppericht, zeer veranderlyk kruid, 40—125 cm hoog, met vertikalen, met in kamers verdeelde stengel dicht bezetten wortelstok, waaraan vrij lange onderaardsche uitloopers ontspruiten, welker top al of niet tot een knoetje aanzwelt. Een zeldzame plant, die plaatselijk echter in bijzonder groote hoeveelheden kan optreden in poelen, aan waterkanten en in moerassen, in zoet- en brak-, zelfs tamelijk zout water, tot 1000 m. zeehoogte, door den geheelen Archipel. In de Padangsche Bovenlanden wordt ze wel opzettelylf aarigeplant, de Stengels gebruikt worden voor het vervaardigen van ligtmatten, voor welk doel het eveneens in N; Celebes wordt aangevend. Van de knoetjes-dragenden vorm, door Rumphius onder den naam *Cyperus dulcis* beschreven, worden deze aardkleurige van binnen witte knoetjes algemeen gegeten. De in verschen staat aangevoerde tikdknollen, die met Chineesch Nieuwjaar te Batavia worden aangevoerd, schijnen tot *H. tuberosa* Schult. te behooren en zijn wel vier maal zoo groot als die van *H. dulcis*.

HELMINTHSTACHYS ZEYLANICA Hook., q fam. *Ophioglossaceae*. Tot 90 cm. hoge, kruidachtige varen van tropisch Azie en Australie, tot 400 m. zeehoogte gezellig groeiend op vochtige gronden. De dikke kruipende wortelstok wordt voor velerlei doeleinden aangewend. Volgens Rumphius dient hij o.a. voor confituren, wordt met pinang tegen kinkhoest gekauwd en voorts tegen darmcarrr gebruikt. De 2 5. 3 voet lange stelen dienen op Java wel voor vlechtwerk. Voorts worden stelen en bladeren als lalab gegeten.

HEMIANDRINA VILLOSA Schellenb., fam. *Comaraceae*. Akar sebasa itam (PALEMB.). Klimmende heester, tot 15 m. lang, verbreed over de laagvlakte van het westelijk deel van den Archipel; algemeen op Borneo, waar de stengel als bindmateriaal een zeer goede reputatie geniet voor vloten en fuiken, zelfs op den pasar te koop wordt aangeboden.

HAPLOPHRAGMA MACROLOBUM van Steenis, fam. *Bignoniaceae*. (Spathodea macroloba Miq., *Heterophragma macrolobum* Backer). Soengkai (MINANGK. MAL.). Kolossale, loofverdiezende boom van N. Sumatra, met zeer deugdelijk hout, dat zich uitmuntend leent voor stijlen en balken zoowel als voor planken, die in groote afmetingen te verkrijgen zijn; het is bruinachtig wit van kleur, vast en dicht en fijn van vezel. In de VII Kota is het voor den aanmaak van prauwen zeer gezocht (zie Bull. Jard/Bot. Buit. sgr. III, deel I, 1928, biz. 263—5).

HIBISCUS CELEBICUS H. v. d. Burd., fam. *Malvaceae*. Boom, 20 tot 30 m. hoog, van de Mirahaa., met slankeren habitus dan *H. tiliaceus* en nooit aan het strand groeiend, waarvan het hout, mits onder dak, zeer duurzaam wordt geacht, terwijl van de bast touw gedraaid wordt. Ook het hout van *H. decispernum* K. & V. (Tangoro, Waroe lot, SOEND.), alleen bekend van Djampangkoelon, wordt bruikbaar voor huisbouw geacht.

HIBISCUS MACROPHYLLUS Roxb., fam. *Malvaceae*. Baroe kesi, B. kelasa (MAL.), Tfesoek, Tfesoek (SOEND.), Waroe in vele samenstellingen (JAV.). Snelgroeiende boom, tot 25 m. hoog, met recht slanken stem, wildgroeiend in Sumatra, M. en W. Java beneden 800 m., aangeplant tot

± 1400 m. zeehoogte, door zaad gemakkelijk te I vermenigvuldigen. De duurzaamheid is vry gering, doch schijnt na uitlooging toe te nemen; het hout is intusschen inferieur, al wordt het vry frequent voor huisbouw gebruikt. Voor stekjes zoowel als voor doosjes in de luciferindustrie schijnt het geschikt. In Z. Sumatra wordt de bast algemeen voor bindwerk en ter vervaardiging van touw gebruikt; ook worden er daar matten van gefabriceerd.

HIBISCUS SABDARIFFA L. (Aanvulling van DI. II, biz. 94). Garnet walanda (SOEND.), Kastoriebribruikbare meststof. roriha (TERNATE). De Roselle is een tot 3 in. hooge opgerichte plant, die in de meeste tropische landen zeer veel waardeering geniet en in verschillende varieteiten bekend is. Van de roode, vleezige, bladeren, in W. Java tot op 1200 m. boven zee blijvende kelk en bijkelken wordt een prachtig aangekleurd, soms gekweekt als vijverbedekking. De roodgekleurde, frissche gelei bereid. Op tai van jonge bladeren en nog niet ontloken bloeiwijzen plaatsens wordt met dit gewas in het groot en klein worden als lalab gegeten.

HIBISCUS SURATTENSIS L., fam. *Malvaceae*, vervaardiging van jute van belang is.

HIBISCUS SURATTENSIS L., fam. *Malvaceae*, vervaardiging van jute van belang is.

HIBISCUS SURATTENSIS L., fam. *Malvaceae*, vervaardiging van jute van belang is.

HOMALIMUM GRANDIFLORUM Benth., fam. *Flacourtiaceae*. Kajoe batoe areng (LAMPOENG), K. 770—3/ manau (PALEMB.). Middelmatige of hoogo boom met I. rechten, rolronden stam, van Malaka en Sumatra, aanbevolen voor het onderdrukken van alang-alang, voorkomend tot 600 m. zeehoogte, met hard en duurzaam bouw hout. Het hout van H. Minahassa Koord. van N. Celebes dient eveneens voor de toekomst de huisbouw; dat van H. tomentosum/Benth., welk soort op Java algemeen is, is goed bevonden voor het vervaardigen van lucifers.

HOPISMENUS BURMANI P. B., fam. *Gramineae*, 7 mineae. Volksnamen talrijk. Marmotjes. Overlose zoden vormend gras, bekend van Java en Celebes en de Molukken tot 5700 m. boven zee. Beschouwd als een goed voedergras, evenals de algemeene forskere H. compositus P.

HYDNUM FRAGILE Petck., behoorende tot de jfuj'i. Djamoerasi (MAL.), Soepa kddjo (SOEND.), Kido (TERNATE), Kido (TIDORE). Op den grond grote koraalvormige massa's vormende vuilwitte zwam, in W. Java vry algemeen, die bij de bevolking als eetzwam zeer gewild is.

Xi HYDRILLA VERTICILLATA Presl., fam. *Hydrochritaceae*. Ganggeng (BATAV. MAL., JAV.),

G. tjai, Loekoot tjai (SOEND.). De Indischo waterpest is een vooral in sawahs wijd verspreide, algemeen tot 1000 m. zeehoogte voorkomende, waterplant, waarvan de fijne getande bladeren in kranzen zijn geplaatst. De plant wordt door sommige visschen gegeten en heeft het verniogen slijk vast te houden, evenals *Ottelia alismatoides*, *Najas*- en *Blyxa*-soorten en is dus een om het water helder te maken en voor de vischteelt nuttig gewas. De gedroogde planten vormen een bruikbare meststof.

HYDROCHARIS DUBIA Backer, fam. *Hydrocharitaceae*. Etdjng lakali (SOEND.). Kleine, loszetter veel waardeering geniet en in verschillende varieteiten bekend is. Van de roode, vleezige, bladeren, in W. Java tot op 1200 m. boven zee blijvende kelk en bijkelken wordt een prachtig aangekleurd, soms gekweekt als vijverbedekking. De roodgekleurde, frissche gelei bereid. Op tai van jonge bladeren en nog niet ontloken bloeiwijzen plaatsens wordt met dit gewas in het groot en klein worden als lalab gegeten.

HYMENACHNE AMPLEXICAULIS Nees, fam. *Gramineae*. Volksnamen talrijk. Blembem (JAV.), Dardngddng (SOEND.). Overblijvend, sterk uit Volksnamen talrijk. (Djokoet rijoed, Garnet, stoelend, pollenvormend gras, tot 1 m. hoog, van SOEND.). Een tot 2 m. hooge heester met gestekeldrassig, liefst geïndeerd terrein, tot ± 1200 m. den, klimmenden of liggenden stengel, waarvan de boven zee, plaatselijk soms zeer veelvuldig, van veel zure bladeren en vruchten in de Soendalanden als waarde als veevoer (karbouwen) en als zoodanig veel labab worden gegeten, waartoe deze heester ook vry door de bevolking gesneden en als groenvoer veelvuldig in tuinen wordt aangepalnt.

IGUANURA WALLICHIANA-Kenth. & Hook., tot 1,20 m. hoog, dat een zeer sterke cumarinelucht fam. *Palmae*. Lipai keloewi (KOEBOE). Kleine, verspreid en daarin niet achterstaat bij de uitstoelende, op steltwortels staande waaierpalm, tot Europeesche reukgrassen. Het is verbreed in de 1,8 m. hoog, in de Koeboestrekken algemeen op droge bergstrekken tusschen 2100 en 3300 m. zeehoogte op terreinen voorkomend, waarvan de bladeren door de Java van den G. Tjikoerai en Pa-pandajan oostwaarts bevolking voorjakkbedekking als zeer duurzaam en in Z. Celebes, plaatselijk in groote hoeveelheden worden geprezen.

INDIGOFERA, fam. *Leguminosae*. Vroeger werd het be-schouwd als een uitstekend en ongelooftijk voedzaam voedergras en als zoodanig behalve van *Marsdenia tinctoria* R. Br. gereserveerd voor den heer des lands en speciaal voor (Asclepiadaceae) wordt indigo in den Maleischen de lievelingspaarden van den voret. Waarschijnlijk Archipel alleen bereid uit de bladeren van een aantal is, dat het de rol speelt van kruiderij door den sterken soorten van het geslacht *Indigofera*; dit product is hooggeur en als zoodanig de aantrekkelijkheid van het echter geheel verdrongen door de synthetisch bereide indigo, welko dezelfde blauwkleuring geeft (zie

ISCHAEUM ARISTATUM L., fam. *Gramineae*. Roompoet padang (BILLITON), Blembem, B.watoe (JAV.). Overblijvend, 2 m. hoog gras, verstrooid tot 2350 m. zeehoogte voorkomend, op het Djeijg plateau zeer algemeen en daar evenals op Sen N. helling van den Sindoro door de runderen gaarne gegeten door de bevolking hooggeschat. I. digitatun Brongn., tot 700 in. zeehoogte voorkomend, staat eveneens als voedergras in aanzien/

HANDELMAATSCHAPPIJ (DE NEDERLANDSCHE), (Vervolg van DI. II). De jaren na 1919 werden gekenmerkt door een zeer snelle uitbreiding op elk gebied. De uitbreiding betrof meer de zaken in Europa dan die in Nederlandsch-Indië, zoals trouwens in het algemeen als ineenst markant verschijnsel in de ontwikkeling der Nederlandsche Handelsmaatschappij het feit kan worden genoemd, dat gedurende de laatste kwart eeuw, sterker nog gedurende het laatste tiental jaren, het zwaartepunt van het bedrijf, dat aanvankelijk in Nederlandsch-Indië lag, meer en meer naar Europa werd verplaatst. Hiermede wil niet gezegd zijn, dat de positie der N.H.M. in Nederlandsch-Indië de laatste jaren er op zoude zijn achteruitgegaan; integendeel, als handels- en cultuurbank ontwikkelde zij zich in het Oosten eveneens en bekleedde zij ook thans nog steeds de vooraanstaande positie, die zij vroeger innam. De buitengewone uitbreiding echter van hare bankzaken in Europa — uitbreiding, die grootendeels viel in de jaren 1920-1930 — ging in de richting van het internationale bankbedrijf. In dat opzicht heeft zij zich in die periode een positie verworven van groote betekenis. De N.H.M. onderscheidt zich in wezen dn van de andere cultuurbanken dn van de internationale banken daardoor, dat zij beide richtingen in zich vereenigt en in elk der beide groepen een eerste plaats inneemt.

De hierboven geschetste ontwikkeling komt duidelijk in de cijfers tot uitdrukking. Bedroeg in 1916 nog voor de maatschappij in Nederland het totaal der depositos op langen termijn weinig meer dan / 36.000.000 en dat der rekeningcouranthouders bijna / 71.000.000, in het hausejaar 1920 waren deze cijfers tot respectievelijk / 80 en / 199 miljoen aangegroeid. Na een teruggang in de eerste jaren daarna, stegen zij vervolgens wederom en bedroegen ultimo 1930 respectievelijk / 133 en / 155 miljoen.

Daarntegen zijn de overeenkomstige cijfers van het bedrijf in het Oosten, hoewel zij thans ook hooger zijn dan in 1916, niet in dezelfde verhouding toegenomen. Depositos op langen termijn bij de Vestgingen in het Oosten bedroegen bijna / 38 miljoen ultimo 1916 en bijna / 58 miljoen ultimo 1930; de creditsaldi in rekening-courant beliepen op dezelfde data respectievelijk ruim / 73 miljoen en ruim / 89 miljoen. Terwijl het kapitaal der vennootschap achtereenvolgens tot twee keer toe werd verhoogd, namelijk tot / 70 miljoen in 1918 en tot / 80 miljoen in 1919, bleef het vaste kapitaal van de Factory dan ook onveranderd op / 16 miljoen gehandhaafd.

Hoewel het voor de hand ligt te dezer plaats meer in het bijzonder de aandacht te vestigen op het bedrijf in Nederlandsch-Indië, mag de ontwikkeling van de zaken in Europa niet onvermeld blijven. Daarvan toch werd in Indië de terugsloft ondervonden. Evenzeer als by de drie kantoren in Nederland, orienteerd zioh ook in Indië het bedrijf meer en nicher in Internationale richting, hetgoon van des te grooter belang werd, omdat sedert den oorlog hetgeheeleNederlandsch-Indiëhche handelsleven had opgehouden zich uit Bluitend of in hoofdzaak op het moederland te concentreeren. Van do jaarlijksche invoeren werd jjaar verhouding geleidelijk een kleiner gedeelte uit Nederland betrokken, terwijl zich voor den export nieuwo afzetgebieden openden. Vooral de

directe handel van Indië met Japan en Amerika won aan betekenis.

Onder deze omstandigheden deed zich ook in Indië meer en meet de behoefte gevoelen aan een internationaal bankbedrijf, dat op de financiering van in- en export, ook van en naar andere landen dan Nederland, geheel berekend was.

Reeds in het oorspronkelijke artikel werd er op gewezen, dat de taak der Nederlandsche Handelsmaatschappij als verkooperster in Nederland van de Gouvernementsproducten in de jaren na 1870 gaandeweg aan belangrijkheid had verloren. Hoewel zij ook thans nog als zoodanig fungeert, zijn sinds de Gouvernementskoffiecultuur werd gestaakt en — reeds eerder — het Gouvernements tin in Indië zelf verkocht werd, de aan deze functie verbonden werkzaamheden verder ingekrompen. De verkoopen hadden de laatste jaren slechts betrekking voornamelijk op kinabast, guttapercha en terpentijn en beliepen doorgaans niet nicher dan 1 of 2 miljoen gulden.

In gunstigen zin ontwikkelden zich daarentegen de overige cultuurzaken der Maatschappij. Het rechtstreeksche belang bij suikerondermijnen bleef, wat het aantal fabrieken betrof, onveranderd. De productie vermeerderde echter aanmerkelijk. Verder werd het aantal cultuurelaties in den loop der jaren uitgebreid. Het aantal suikerfabrieken van derden, waarmede de Maatschappij in relatie staat, bedroeg 23 in 1916 en 28 in 1930; ook groeide het aantal tabaksrelaties in deze periode aan. De hoeveelheden koffie, thee en rubber, welke de Maatschappij in consignatie ontving, namen eveneens belangrijk toe.

Van de in 1918 opgerichte „Vereenigde Java-suiker-Producten“ (V. I. S. P.) werd de Nederlandsche Handelsmaatschappij voorzitter, terwijl zij in de leiding der andere cultuurorganisaties en van den Nederlandsch-Indischen Order-nemersraad eveneens een belangrijke plaats verwilt.

Ter behartiging van de uitgebreide cultuurbelangen, welke de Maatschappij in den loop der jaren op Sumatra verwierf, werd in 1927 een tweede Agent te Medan speciaal voor de cultuurzaken benoemd.

Het Agentschap te Soerabaja staat reeds sedert 1923 onder het bestuur van twee agenten, waarvan een speciaal voor de suikerbelangen.

Buiten Nederlandsch-Indië werden Agentschappen geopend te Kobe, Calcutta, Bombay en Djeddah, terwijl in Nederlandsch-Indië werden opgeheven de subagentschappen te Tebingtingi, Teloekbetoeng, Padang, Koetaradja en Pontianak, alsmede het sedert opgerichte subagentschap te Sibolga.

President der Maatschappij is sedert 1913 nog steeds Dr. C. J. K. van Aalst, die vooral in de oorlogsjaren door het door hem in vele zaken genomen initiatief op financieel en economisch gebied op den voorgrond trad.

Als President der Factory traden sinds 1916 op

L. Engel	1916—1920
G. J. Houts in a.....	1920
J. L. van Houten.....	1920—1924
C. W. A. M. Groskamp.....	1924—1928
P. Lagaay.....	1928—1930
B. F. Hagenzieker.....	1930—heden.

Te Batavia is een nieuwo kantoor aan de Binnen Nieuwpoortstraat in aanbouw, te M6 (lan werd eveneens een modern kantoor gebouwd.

Bij gelegenheid van haar honderdjarig bestaan verscheen in 1924, behalve een geïllustreerd gedenkboek, onder den titel „Geschiedenis van de >Nederlandsche HandelMa&tschapp# een uit- , W voerig boekwerk over de lotgevallen der Maat- schappij van haar oprichting in 1824 af, in op- dracht der Directie bewerkt door Dr. W. F. A. Mansfelt. Deze publicatie mag tot datjaar als de meest authentieke bron voor gegevens over de Maatschappij worden beschouwd.

Overigens wordt verwezen naar de elk jaar on- geveer in Juni verschijnende jaarverslagen/ 二、 ARBEIDSCONTRACT. Bij het op 1 November 1931 in werking getreden Ind. Stb. No. 367 van dat jaar werd een novelle aangebracht op de In- dische regeling van het arbeidscontract, die voor- al voor de Europeesche werknemers in Ned.-Indië van belang is.

De Nederlandsche regeling van de arbeidsovereenkomst kwam, zooals bekend, bij de wet van 13 Juli 1907 (Ned. Stb. No. 93) — de z.g. wet- -Drucker — tot stand, doch in Indië duurde het tot 1924 voordat de Indische wetgever voldeed aan den concordantie-eisch van artikel 75 van het toenmalige Regeeringsreglement om voor de Europeanen in Ned.-Indië de in Nederland gel- dende wetten te volgen en daarvan slechts af te wijken wegens de bijzondere omstandigheden in Indië of om hen met (een of meer van) de overige bevolkingsgroepen aan dezelfde voorschriften te kunnen onderwerpen.

Ook voor de Europeesche werknemers in Indië golden dus steeds de drie verouderde artikelen 1601, 1602 en 1603 B. W., handelende over de huur van „dienstboden en werklieden“.

In 1910 drukte de z.g. Bijzondere Commissie in haar toelichting op het ontwerp voor een alge- meen Burgerlijk Wetboek voor Ned.-Indië nog twijfel uit of de Nederlandsche wet op het Ar- beidscontract van 1907 wel geacht kon worden aan Indische rechtsbehoeften, zelfs van de Europeanen, te voldoen en gaf zij in haar (voor alle bevolkingsgroepen geldend) ontwerp dan ook al- leen een plaats aan de regeling van het arbeids- contract met weglating van al die bepalingen, welke h. i. op specifiek Europeesche arbeidsto- standen zagen als arbeidsreglementen, collectieve arbeidsovereenkomsten, staangeld e. d.

De ontwerper van het gewijzigd ontwerp voor een op alle bevolkingsgroepen toepasselijk Burger- lijk Wetboek voor Ned.-Indië gaf in 1920 blijk van een eenigszins andere opvatting waar hy schreef: „Ten bate der Europeesche werknemenden in Indië moest n. h. v. inderdaad zelfs reeds een tien- tal jaren geleden een ieder, die in de gelegenheid was, de individueele stem men der Europeesche werknemenden in vele kleine handelshuizen en commercieele maatschappijen alsmede in win- kelzaken te vernemen, wel tot het besluit komen dat in waarheid de vrijheid van contracteeren voor deze peronen ook hier te lande alles te wen- schen overliet, de meest vexante contractsbepa- lingen geen zeldzaamheden waren en degene, die zich daaraan niet onderwierp, alda in zijn gehe- le branche bij geen enkelen werkgever meer te- recht kon. Ongetwijfeld zouden reeds hierom de door de Bijzondere Commissie overgenomen be- palingen van de Nederlandsche wet op het ar- beidscontract ook zonder den eisch der concor- dantie verdiend hebben, in het Indisch recht al- thans voorde Europeanen te worden opgenomen“.

Zooel in als buiten den Volksraad were! sedert op het invoeren van zoodanige regeling aange- drongen. Do Federatie van Europeesche werk- nemers nam in 1921 een motie van deze strekking aan en vrijwel alle politieke partijen plaatsten dit desideratum op haar program.

Het eerste Regeerings-ontwerp word op 1 Oc- tober 1924 bij den Volksraad ingediend: het was beperkt gehouden tot de Europeesche werke- njers, onidat de Regeering het wenschelijk achtte de regeling eerst eenigen tijd voor Europeanen te laten doorwerken, alvordns tot toepasselijk-ver- klaring op de niet-Europeesche bevolkingsgroepen over te gaan.

Dit eerste ontwerp vond in den Volksraad wein- igh bijval; de wenschelijkheid der regeling werd niet betwist, doch als ernstig bezwaar word ge- voeld dat de Regeering door een strak vasthou- den aan den concordantie-eisch te weinig met af- wijkende Indische arbeidsto- standen rekening had gehouden. Ook de beperking tot de Europeesche arbeiders wekte teleurstelling. In de Volks- raadszitting van 11 December 1924 werd daarop een motie- s Jacob aangenomen, waarin de Regeering uitgenoodigd werd over het ontwerp als- nog de in Indië bestaende organisaties van werk- gevers en werknemers te raadplegen en de naar aankindg daarvan te ontvangen adviezen aan den Volksraad mede te deelen.

Deze adviezen werden in Mei 1925 bij den Volksraad ingediend, die aan de hand daarvan een nader Afdelingsver- slag uitbracht, waarin weder- om meer afwijking van het concordantiebeginsel werd bepleit. Dit tweede Afdelingsver- slag gaf der Regeering aanleiding op 14 Juli 1925 een gewijzigd ontwerp in te dienen, waarin rekening werd gehouden met verschillende desiderata, welke ook de Regeering als specifiek Indische erkende.

Waar door het verschil van recht voorschands Europeanen eenerzids en leden der andere be- volkingsgroepen anderzids onder verschillende bepalingen zullen komen te vallen en daardoor kwesties van intergentiel recht meer dan vroe- ger waren te verwachten, stelde de Regeering te- vens een nieuw artikel 1603y voor, luidende: „Ar- beidsovereenkomsten aangegaan tuBSchen een werkgever, die wM en een arbeider, die niet on- derworpen is aan de voorgaande bepalingen, worden door deze bepalingen bcheeracht, ongeacht de bedoeling van partijen, in (lien zij arbeid be- treffen, gelijk of nagenoeg gelijk aan (lien, welke in het bedrijf van den werkgever ook pleegt te worden verricht door arbeiders, die aan de(ze) bepalingen .. zyn onderworpen“.

By de mondelinge behandeJing in den Volksraad stond dit nieuwe artikel in het middelpunt der belangstelling; den amendement-Laoh werd aangenomon om daaruit te schrappen de woorden „in het bedrijf van den werkgever“, waardoor het criterium moot worden gezocht in de oinstandig- heid, of in het algemeen in de Europeesche be- dryven bepaald /ork als regel door Europeanen wordt verricht. /

Twee amendementen, betreffendo het aantal vrije dagen per jaar en den normalen opzetter- mijn, werden door do Regeering ovorgenomen. Een der amendementen werd omgezet in een mo- tie, welke werd aangenomon en die de Regeering uitnoodigde te overwegen om bij eenigszins vaste dienstverhouding een schriftelijk contract als re- gel in te voeren

Op 29 Juli 1925 word ten slotte het gewijzigd op werp zonder hoofdelijk stemming in den Volksraad aangenomen en in Ind. Stb. 1926 No. 335 afgekondigd. De in werking treding vond plaats op 1 Januari 1927 (op 1 Juli voor de spoor- en tramwegondernemingen).

De voornaamste afwijkingen van de Nederlandsche regeling zijn de volgende:

a. art. 1601 p, waarin bij de bestanddeelen, waaruit het loon mag bestaan, ook opgenomen zijn de bezokking tijdens een verloftijd en het recht op vrijen overvoer;

b. art. 1602 v, waarin werd bepaald, dat het aantal vrije dagen niet minder zal mogen bedragen dan 52 per jaar;

c. art. 1603i, bepalende dat bij maandloon de termijn van opzegging gelijk is aan den tyd tusschen den dag van opzegging en den laatsten der daaropvolgende maand;

d. art. 1603i, waarin de proeftijd gesteld is op hoogstens 3 maanden;

e. art. 1603q, dat bij de schadeloosstelling wegens onrechtmatige beëindiging der dienstbetrekking rekening houdt met de sub a bedoelde verofsvoordeelen.

Naast bovenbedoeld nieuw artikel 1603y, later vernum mere! in 1603x, kan voorts nog gewezen worden op artikel 1603z, waarin de mogelijkheid geopend is bijzondere regelen te maken voor arbeidsovereenkomsten in ondernemingen van landbouw of nijverheid, bij spoor- en tramwegen en bij transport- en andere bedrijven.

Zoodanige bijzondere regeling bestond reeds in de Assistenten-regeling, welke bij de invoering der algemeene regeling uitdrukkelijk als „lex specialis“ bleef gehandhaafd.

De oude artikelen 1601, 1602 en 1603 B. W. betreffende huur van dienstboden en werklieden zijn voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen van kracht gebleven.

Bij Ind. Stb. 1926 No. 377 werden de voorwaarden vastgesteld, waaraan de fondsen, bedoeld in artikel 1601s, moeten voldoen; dat zijn de fondsen, waarin de arbeider door den werkgever verplicht wordt een deel van zijn loon te storten.

De bovengenoemde novelle van Ind. Stb. 1931 No. 367 bracht de volgende wijzigingen en aanvullingen:

1c. aanvulling van art. 1602n, bepalende, dat bij uitbetaling van tantiemes aan den arbeider steeds een duidelijk en overzichtelijke schriftelijke mededeeling wordt verstrekt, waaruit de berekening van het tantieme-bedrag blijkt.

2e. aanvulling van art. 1602v, bopalendo, dat bij regeeringsverordening regelen kunnen worden gesteld ten einde den werkgever voor zooveel noodig te verplichten van do door den arbeider genomen vrije dagen aantekening te houden in daartoe bestemde registers.

3c. invoeging van een nieuw artikel 1603s bis, houdende een betero regeling van de uitbetaling van verofsvoordeelen ingeval van voortijdige verbreking van l) et contract. Deze wijziging beoogt in hoofdzaak het euvel te ondervangen, dat werkgevers zich aan do overcengekomen verofsverplichtingen onttrekken door den arbeider kort voor hot aanbreken van het voriofstyd stip met inachtneming van den opzegtermyn te ontslaan. De gewijzigde regeling is aldus: is de helft van de voor verofsverleening overeengekomen dienst-

tijd verstreken en ontslaan de werkgever eenzijdig zonder dringende reden den werkne-mer, dan heeft dezo recht op uitbetaling van een evenredig deel der verofsvoordeclen naar verhouding van den verstreken diensttijd.

In verband met in de practijk gebleken noodzakelijkheid were! voorts het reglement op de Rechterlijke Organisatie aangevuld met een nieuw artikel, bepalende clat alle vorderingen betreffende tot een arbeidsovereenkomst, die geheel of gedeeltelijk in Ned.-Indie moet worden ten uitvoer gebracht, ongeacht welk recht op de overeenkomst van toepassing is, zoolang de arbeider in Ned.-Indie woonachtig is, uitsluitend ter beslissing staan van den Ned.-Indischen rechter of van in Ned.-Indie verblijvende scheidslieden. Hiervan kan alleen worden afgeweken bij overeenkomst, gesloten na het ontstaan van het geschil.

Bij deze gelegenheid gaf de Regeering tevens te kennen — zulks naar aanleiding van de boven vermelde Volksraadmotie — dat zij de algemeene regeling van het arbeidscontract in het B. W. niet de plaats achte om een schriftelijk contract bij eenigszins vaste dienstverhouding verplichtend voor te schrijven. Dit ware over te laten aan bijzondere regelingen geldende voor bepaalde categorieën van werknemers als assistenten en ad-ministrateurs in de cultures, hoogere handelsem-ploeyes, c.l. Niettemin nam de Volksraad weder- om een motie aan, waarin evenbedoeld desideratum der vorige motie werd herhaald.

De laatste wijziging van de Arbeidscontract-regeling in het B. W. bracht ecu der twee speciale crisis-maatregelen, welke de Indische regeering in begin 1932 trof bij Ind. Stb. 1932 No. 98. Deze crisisordonnantie, voorloopig voor een jaar van kracht, treedt in de plaats van artikel 1603i en verlengt den opzegtermyn naar gelang van den diensttijd. Zij bepaalt, dat bij arbeidscontracten voor onbepaalden tijd do termyn van opzegging voor den werkgever ten minste gelijk is aan den tyd tusschen den dag van opzegging en den laatsten dag der daarop volgende maand. Deze termijn wordt verlengd met een maand voor elk vol jaar dienst van den arbeider, behoudens een maximumverlenging van drie maanden.

Literatuur. Mr. A. G. Vreede: De Indische regeling van de Arbeidsovereenkomst: Mr. G. H. C. Hart: Het Kon. Bcsluit tot wettelijke regeling van het Arbeidscontract in Ned. Indie, met een inleiding, uitgave Java Suiker Werkgeversbond Soerabaja; Mr. J. H. Heslinga: De nieuwe bepalingen betreffende het Arbeidscontract in Ned. Indië; Mr. J. Biemond: Commentaar op de Assistenten-regeling en do op de assistenten-contract ten toepasselijke artikelen van de Algemeene regeling van hot Arbeidscontract, uitgave A.V.R.O.S. 1931.

ASSISTENTENREGELING, (Vervolg van suppl. afl., biz. 766). Bij Ind. Stb. 1931 No. 366 werd do Assistentenregeling aangevuld en gewijzigd, welke herzicning een viervoudig doel had, t.w.: 1e. Uitbreiding van de werkingsfeer. Tot dus-ver had de regeling slechts gegolden voor de Oostkust van Sumatra, Atjeh en Tapanocli; thana word de regeling ook van toepassing in de gewesten Palembang, Lampoengsche Districten, Bonkoelen en Sumatra's Westkust. Met het oog op de aanwezigheid van vole assistenten in Zuid-Sumatra, die in Ned.-Indie aangenomen zijn.

werd de mogelijkheid geopend het verlof van 8 maanden na zes jaar dienst te verminderen met ten hoogste vier maanden, indien het verlof binnen Ned.-Indië wordt doorgebracht.

2e. Schraping van enkele bepalingen, welke door de algemeene regeling van het arbeidscontract in het B. W. (Ind. Stb. 1926 No. 335) overbodig zijn geworden; een nieuw artikel stelt voorop, dat de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek, ongeacht den landaard van partijen, op de dienstbetrekking van den assistent van toepassing zijn voor zoover daarvan niet bij de bepalingen der Assistentenregeling is afgeweken. Deze laatste is dus als „lex specialis” te beschouwen. De voornaamste consequentie van een en ander is, dat voor de beta ling van een evenredig deel der verlofvoorwaarden bij voortijdig ontslag, uitgegaan van den werkgever, ook voor den assistent de gunstige regeling geldt van het nieuwe artikel 1603s bis B. W. (zie ARBEIDSCONTRACT).

3e. Verduidelijking van het begrip „assistent”. De oude redactie had in de praktijk tot moeilijkheden aanleiding gegeven o.a. met betrekking tot de vraag of wachtdoeners in een fabriek en tuinassistenten, werkende onder een hoofdassistent, onder de regeling vielen. De nieuwe redactie omschrijft het begrip „assistent” als volgt: „Het onder den beheerder der onderneming werkzaam, in den regel met deskundige leiding van of deskundig toezicht op den arbeid in veld, fabriek of werkplaats belaste personeel”. Door deze nieuwe redactie, welke in overeenstemming is met den oorspronkelijken opzet der Assistentenregeling, is vastgesteld, dat evenbedoelde wachtdoeners niet onder de regeling vallen, aangezien van hen niet gezegd kan worden dat zij „deskundige leiding” aan den arbeid geven. Door het weglaten van het woord „rechtstreeksch” uit de vroegere redactie is verduidelijkt, dat evenbedoelde tuinasistenten wél onder de regeling begrepen zijn.

4e. Een betere controle op het geven van vrije dagen. De Assistentenregeling geeft den assistent recht op vier vrije dagen per maand, waarvan twee Zondagen moeten zijn. Deze bepaling werd in de praktijk dikwijls ontboden, hetgeen der Regeering aanleiding gaf in een nieuw artikel (4a) de nader vereischte voorziening te treffen.

Literatuur. Volksraadst. zitting 1930—1931, Ond. 81 stuk 1—5; Commentaar op de Assistentenregeling en het Arbeidscontract, uitgave A. V. R.O.S. 1931.

ARBEIDSBEURZEN. (Vervolg van DI. VI of: suppl.af.], biz. 686). De laatste jaren hebben een bijzondere uitbreiding van de openbare arbeidsbemiddeling in Ned.-Indië te zien gegeven. In niet geringe mate heeft de bestrijding van de toenemende werkloosheid hiertoe bijgedragen. In de eerste plaats leidde dit tot de instelling in begin 1931 van een Centrale Arbeidsbeurs op het Kantoor van Arbeid, waar de Landsbemoenissen met arbeidsbemiddeling en werkloosheidsbestrijding zich concentreert.

Deze Centrale Arbeidsbeurs heeft o.in. tot taak:

1. bemoenissen met werkloosheidsbestrijding;

2. de onderlinge samenwerking tusschen de verschillende arbeidsbeurzen te vergrootten en de werkwijze verbeteren;

3. uitwisseling der onafgedane werkgeversaanvragen.;

4. bevordering van de oprichting van nieuwe plaatselijke arbeidsbeurzen;

5. verzorging van de algemeene statistiek der Indische arbeidsmarkt;

6. bemoenissen met de arbeidsbemiddeling van en naar het buitenland.

Op dit uitgebreide terrein is de Centrale Arbeidsbeurs reeds met succes werkzaam, hetgeen o.a. blijkt uit verbetering van werkinethoden en oprichting van nieuwe arbeidsbeurzen, het houden van werkloosheidsenquêtes enz. Het aantal beurzen is thans — April 1932 — gestegen tot 16; de zes groote zijn gevestigd te Batavia, Bandoeng, Semarang, Jogjakarta, Soerabaja en Malang, de lient kleine te Buitenzorg, Soekaboemi, Garoet, Cheribon, Pekalongan, Tegal, Solo, Madioen, Manadab en Padang. De oprichting van een gemeentelijke arbeidsbeurs te Medan en Makassar is in voorbereiding.

Geregeld worden onder leiding van het Kantoor van Arbeid conferenties gehouden met de leiders van de arbeidsbeurzen; de laatste vond plaats in November 1931 te Jogjakarta, waarbij in het bijzonder de samenwerking met de Centrale Arbeidsbeurs omstandig werd nagegaan. De werkgeversaanvragen, waaraan een plaatselijke beurs niet kan voldoen, worden door deze doorgegeven aan de Centrale Arbeidsbeurs, die deze aanvragen terstond per z.g. „dagbericht” doorzendt aan alle andere arbeidsbeurzen. Aldus wordt getracht van de werkgeversaanvragen het hoogste plaatsings-rendement te verkrijgen.

Voorts werd op deze laatste conferentie de basis gelegd voor eene geregelde samenwerking tusschen de arbeidsbeurzen en het sedert eenige jaren bestaande Bureau voor Studie-doeleinden van het Departement van Onderwijs. Naast zuivere arbeidsbemiddeling verleenen de meeste beurzen nl. ook voorlichting bij beroeps (studie) keuze. Door evenbedoeld bureau van het Onderwijsdepartement worden de arbeidsbeurzen thans geregeld op de hoogte gehouden van de verschillende studie-mogelijkheden en de daaraan verbonden kosten en voorwaarden. Omgekeerd verstrekken de arbeidsbeurzen aan het Onderwijsdepartement gegevens met betrekking tot het genoten onderwijs der ingeschreven werkzoekenden, welke gegevens bij de beoordeeling van het onderwijs-rendement mede van waarde zijn.

De Jogja-bijeenkomst had nog tot resultaat, dat de bestaande subsidie-regeling in zooverre aangevuld werd, dat voortaan ook de kleine arbeidsbeurzen een vaste maandelijksche subsidie van het Land ontvangen; do Lands-subsidie voor do open bare arbeidsbeurzen is sedert als volgt:

a. een vaste maandelijksche bijdrage van / 225 voor de groote en van / 25 voor de kleine beurzen;

b. een vergoeding van onkosten voor portie, telegram men en lokale telefoon tot een maximum van / 75 *s maands voor de groote en / 30 . B maands voor do kleine beurzen;

c. een uitkeering van / 10 voor elke plaatsing, waarbij werkgever *bn* werknemor buiten de geneente verblijf louden en van / 5 in geval Blechts 86n van beiden in deze omstandigheid verkeert.

Door middel van do Centrale Arbeidsbeurs heeft een geregelde samenwerking plaats met den Rijksdienst voor Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling in Nederland; zoo wordt

(aan de hand der arbeidsbeurscijfers) tweemaandelijks een overzicht verstrekt van de Indische arbeidsmarkt ter voorlichting van de grooto arbeidsbeurzen in Nederland, welke aan werkzoekenden ook inlichtingen verschaffen over werkgelegenheid in Indie.

Per ultimo 1931 stonden bij de toon aanwezige 13 arbeidsbeurzen als werkzoekenden ingeschreven 2042 Europeanen, 5696 Inlanders en 467 Chineezen. Het volgende staatie geeft aan hoe deze werkzoekenden verdeeld waren over de acht hoofdgroepen, waartoe de 46 beroepsgroepen der arbeidsbeurs-statistiek kunnen worden samengetrokken.

hoofdgroepen	werkzoekenden per ultimo 1931		
	Eur.	Ini.	Chin.
1. technische beroepen			
.....	595	334	7
2. cultures		58	4
3. handel	392	87,7	162
4. administratie ..	369	1632	144
5. winkelbedrijven	58	173	67
6. huish. beroepen	74	839	18
7. toekangs (ambachtslieden)	—	1162	3
8. diversen	324	621	62

Uiteraard geeft dit staatie slechts een relatief beeld der Indische arbeidsmarkt, omdat nog vele werkzoekenden zelfstandig trachten een betrekking te vinden. Doch wel kan uit het overzicht worden afgeleid, dat onder de Europeanen het grootste aanbod van werkzoekenden thans in de technische beroepen bestaat en bij de Inlanders onder de klerken, schrijvers en toekangs (ambachtslieden).

Het volgende staatie geeft aan het aantal werkzoekenden, dat zich gedurende 1931 bij de arbeidsbeurzen liet inschrijven, het aantal werkgevers-aanvragen en het aantal goplaatste werkzoekenden.

	werkzoekenden	werkgeversaanvragen	plaat-singen
Europeanen	7527	1949	1558
Inlanders..	18458	4250	3426
Chineezen .	1076	205	150

Hieruit blijkt, dat in 1931 ongeveer 19% der ingeschreven werkzoekenden were goplaatst; in 1930 bedroeg dit cijfor 24,3%, uit welken achteruitgng de gevolgen der malaiso spreken.

Aan do werkgeversaanvragen word in 1931 voor 80% voldaan, wolk resultaat gunstig kan worden genoemd wanneer men in aanmerking ncomt, dat (lit percentage voor do Arbeidsbeurzen to Amsterdam on Rotterdam over 1930 respectievelijk 76% en 78% bedroeg.

Literatuur. Jaarverslagen dor verschillendo arbeidsbeurzen; Halfjaarlijksche verslagen van hot Hoofd van het Kantoor van Arbeid over do VVerkloosheid in Ned. Indie, gepubliceerd in Ko-

lonialo Studien van April en October 1931 en April 1932,

WERKLOOSHEID. Werkloosheid als maat- / — schappelijk vraagstuk is een probleem, dat reeds "****" tijdens de vorige malaise van 1921/1922 de bij- zondere aandacht der Indische overheid heeft ge- vraagd.

Zoals beschreven onder de verhandeling voor Arbeidsbeurzen (zie DI, VI of suppl.afl., biz. 686) leidde de overheidsbemoeienis ten deze toen- maals tot de oprichting van openbare arbeidsbeurzen, die seclert in blijvende en toenemende mate zich met deze zijde van het werkloosheids- vraagstuk — n.l. die der arbeidsbemiddeling — hebben bezig gehouden.

De luidige crisis, die de vorige in hevigheid zoo sterk overtreft, heeft door de stopzetting en inkrimping van verschillende bedrijven in cultures, Industrie en handel de werkloosheid in Indie zoozeer vergroot, dat nieuwe middelen ter bestriding van de gevolgen daarvan onvermijde-lijk waren.

De aard van deze bestrijdingsmiddelen houdt nauw verband met het karakter der werkloosheid onder de verschillende bevolkingsgroepen.

De werkloosheid onder de Europeanen kan men, evenals in Europa, beschouwen als indi- vidueele werkloosheid, waarbij het individu, als de werkgelegenheid ophoudt en daardoor geen loon meer ontvangt, te gronde zou gaan, indien steun in eenigerlei vorm achterwege blijft.

Daartegenover vertoont zich de werkloosheid onder de Inheemschen hoofdzakelijk als een col- lectief vraagstuk, als massale welvaartsinzinking, veroorzaakt door vermindering van werkgelegen- heid, oogstmislukking, daling der producten- prijzen enz.

Tusschen deze beide groepen in heeft zich den laatsten tijd een tusschen-groep gevormd, n.l. die der individueele inheemsche werkloozen, die door oplicding of werkkring den band met de d4sa hebben verloren en daardoor niet meer van de zoozeer te waardeeren onderlinge ondersteuning in de Inlandsche maatschappij kunnen profi- teeren.

Op deze fundamentele onderscheiding tus- schon de verschillendo categoriëen van werkloo- zen is tot dusver de werkloosheidsbestrijding in Indie gebaseerd.

Voor zoover betreft de *Europeanen* vindt z, thans haar praktische toepassing middels het centrale en de plaatselijke steuncomites, de verschillendo werkloozenkassen en -fondsen, par- ticuliere steunorganisaties, een en ander in sa- menwerking met do openbare arbeidsbeurzen.

Het aantal reëiele werkloozen onder de Euro- peanen, berekend aan de hand van gegevens van arbeidsbeurzen en steuncomites, bedroeg ultimo 1930: 2400 en uit. 1931: 3110, het aantal van diogenen, die in benarde financieel omstandighe- den verkeerden, bedroeg toen resp. 1090 en 1500. Hieruit blijk, dat het aantal reële werkloozen in 1931 mot ongeveer 700 en het aantal steun- behoeftigen met ongeveer 400 steeg. Stelt men het aantal Europeanen, in normale tyden werk- zaam b_{ij} do O verheidsdiensten op 19000 en in het particuliere bedrijfsleven op 40000, dan volgt hieruit, dat het werkloosheidspercentage onder de Europeanen in December 1931 5% bedroeg, een voor Indie ongekend cyfer.

Ten aanzien van de ondersteuning der indivi-

duele werklozen heeft de Indische Regeering tot dusver het principieele standpunt ingenomen, dat van overheidswege geen rechtstreeksche st- en (dus geen uitkeeringen direct uit *s Lands kas) worden gegeven, zoolang niet oer maar eenigs- zins te vermijden is. Voor de indirecte onder- steuning werd eind 1930 een Centra al Comit6 op- gericht, dat de oprichting van plaatselijke steun- comit6s bevorderde, waarvan thans (Mei 1932) 29 aanwezig zijn, t.w. 7 in West Java, 8 in Midden Java en 11 in Oost Java, terwijl in de Bui- tengewesten steuncomit6s bestaan te M6dan, Balikpapan en Manado. .—

*-Op - de door Ket centrale en de lokale comites ingezamelde gelden van particuliere zijde ver- leent het Gouvernement 50% toeslag, die over 1931 in totaal f 71.000 bedroeg, zoodatindat jaar voor deze steunverleening te zamen ongeveer f 213.000 beschikbaar was. Voor 1932 zal de 50% toeslag bestreden worden uit de aandeelen, die het Centraal Comite in de verschillende loterijen verkrijgt.

Door het Centraal Comit6 werden voor deze ondersteuning eenige „Richtlijnen”. vastgesteld, welke einde 1931 eenige w.zigingen ondergingen, en thans als volgt luiden:

A. Plaatselijke comites.

Het Centraal Co mite spoort zoo noodig aan tot oprichting van plaatselijke comites. Op plaatsen, waar deze comites reeds zyn gevestigd, zoekt en onderhoudt het Centraal Comite, ten euide ver- snippering van krachten te voorkomen, verbinding met die comites.

Het Centraal Co mite acht het gewenscht, dat plaatselijk slechts een comite wordt opgericht.

B. Onderlinge verhouding tusschen het Centraal Comite en de plaatselijke comites.

De steunverleening zal in de eerste plaats en zooveel mogelijk geschieden met de eigen mid- delen der plaatselijke comit6s. Het Centraal Co- mit6 werkt slechts aanvullend en wel in hoofd- zaak door een toeslag van 50% op do door de plaatselijke comites bijeengebrachte gelden.

De plaatselijke comites, die dezen toeslag ont- vangen, zijn verplicht van hun beheer rekening en verantwoording af te leggen, en daarop con- trole van het Centraal Comit6 toe te laten.

C. Geldmiddelen.

Het Centraal Comite treedt bij het bijeen- brengen van zyn fondsen zoo min mogelijk op het terrein der plaatselijke comites.

Het inzamelen van gelden door middel van liefdadigheidsvoorstellingen, fancy-fairs, intee- kenlijsten, enz., wordt geheel overgelaten aan do plaatselijke comites.

D. Overheidssteun.

Het Centraal Comite onderhoudt do betrek- kingen met de Regeering en roept Haar hulp in voor het verkrijgen van financieeleu steun.

De plaatselijke comites verstaan zich voor zoo- ver noodig met de plaatselijke overheden.

E. Steunverleening.

Het Centraal Comite onthoudt zich op plaat- sen, waar plaatselijke comit6s gevestigd zijn, van directe steunverleening aan werklozen, doch laat dit over aan die plaatselijke comites.

De steun aan werklozen door de plaatselijke comit6s zal bestaan uit het verschaffen van on- derdak en voorziening in de allereerste levensbe- hoefden, doch kan zoo noodig ook door geldelijke tegemoetkoming, of op andere wijze geschieden.

Ook aan andere organisaties dan de plaatselijke comit6s kan door het Centraal Comite op nader te bepalen voorwaarden steun worden ver- leend.

F. De steunverleening wordt beperkt tot de daar- voor in aanmerking komende, door de crisis wrk- loos geworden Europeanen, Inheemschen en Chi- neezen.

In de toelichting op deze Richtlijnen wees het Centraal Comit6 nog op de wenschelykheid oin in meerdere mate de steunverleening aan in- heemsche hoofdarbeiders, die tot de bovenbe- doelde tusschengroep behooren, door de lokale comites ter hand te doen nemen.

De werkzaamheid der plaatselijke comites heeft zich vooral in de tweede helft van 1931 ont- wikkeld. In do eerste helft van dat jaar we rd te- zamen uitgegeven aan uitkeeringen buiten de asyls / 23.776 en binnen de asyls / 8517; voor het tweede halfjaar waren deze bedragen respectie- velijk/31.866 en/9134.

In begin 1932 opende het Centraal Comite ook de mogelijkheid om Europeesche werklozen kosteloos naar Neder- land terug te zenden, wan- neer zij aannemelijk kunnen maken aldaar steun van familie te kunnen krijgen.

Voorts werden door het Centraal Comite te Batavia, Semarang en Soerabaja werkloosheids- cbmmissarissen aangesteld, teneinde aldaar on- der leiding van het Hoof van het Kantoar van Arbeid werkzaam te zijn als coördineerend mid- delpunt tusschen de verschillende steun-organ- saties, een consultatiebureau voor werklozen te houden, nieuwe steunmaatregelen te beramen en te organiseeren enz. Dit leidde o.a. reeds tot de opening van automobiel-technische cursussen voor jeugdige werklozen te Batavia en Soerabaja.

Naast de steuncomit6s verleen een vijftal werkloosheidsfondsen en -kassen ondersteuning aan werkloze leden. De belangrijkste hiervan is de A.J.G. Werkloosheidskas van den Handelsbond, den Suikerbond, den Cultuurbond en den N.I. Apothekers-Assistentenbond, die van de Rcgee- ring een maandelijksche by drage van / 250 in de administratiekosten ontvangt.

Het totaal der contributies en uitkeeringen van deze A.W.K. bedroeg in 1931 resp. / 24.389 en / 23.589, hetgeen der Regeering aanleiding gaf deze werkloosheidskas nog door aandeelen in loterijen te steunen.

Het Landbouwfonds (Ondersteuningsfonds voor admiuistratours en geemploycorden op landbouwondernomingen) telde uit. j 931 veertig werklooze leden; over dat jaar ontving het fonds / 19.182 aan contributies en gaf het f 12.544 aan uitkeeringen uit wegens werkloosheid. Ook aan dit fonds word een loterij-aandeel verleend.

Het Suikrondersteuningsfonds kcerde in 1931 / 15.705 uit aan 81 leden; het kapitaal bedroeg ultimo van dat jaar nog ± / 170.000. Een rgeling werd gotroffen, zoodat geen uitkeeringen uit dit fonds en de A.W.K. gelijktijdig worden genoten.

De Ver. „Onderlinge Ondersteuning” te Soo- rabaja ondersteuide in 1931 slechts een gering aantal werklooze leden.

Het Steunfonds van den Ned. Ind. Plantors- bond begon medio 1931 met zijn uitkeering, welke in de maand December opgelopen waren tot / 596; de steun wordt verleend in verschiillon- den vonn (maandelijksche toelagen, reisgeld, hospitaalkosten, bedrijfskapitaal enz.).

Corporatics, die medo bijzondere aandacht en inredwerking aan de werklozen-ondersteuning verleenden, zijn de Indische Afdeeling van de Ainsterdansche Maatschappij voor Jongo Mannen, het Leger des Heils, de Vaderlandacho Club en het Indo-Europeesch Verbond. Do eerste stichtte in samenwerking met don Plantersbond een tijdelijke werklozenkolonie bo ven Bandoongj het Leger des Heils stichtte tehuizen voor werklozen te Batavia on Medan.

Ten slotte client nog melding gemaakt van twee voorloopig voor een jaar uitgevaardigde sociale crisismaatregelen, die de Regeering in begin 1932 trof ter bescherming der Europeesche werknemers.

De eerste (Ind. Stb. 1932 no. 97) geeft aan werknemers, die op of na 1 Januari 1932 in dienst zijn of waren van werkgevers, die hen buiten Ned.-Indie hebben in dienst genomen of aangeworven, bij ontslag van de zijde van den werkgever het recht op kosteloze terugzending voor zich en hun gezin; van dit recht kan gedurende 3 maanden na het ontslag gebruik worden gemaakt.

De tweede crisis-maatregel betrof de verlening van den opzegtermijn naar gelang van den diensttijd (zie ARBEIDSCONTRACT).

De „individueele werkloosheid“ onder de *Inheemschen* — d.i. dus de meergenoemde tusschengroep — blijkt in de eerste plaats uit de cijfers der arbeidsbeurzen. Het aantal Inlandsche werkzoekenden steeg daar in 1931 van 3224 tot 5696, een stijging voor een deel veroorzaakt door de nieuwe beurzen te Semarang, Buitenzorg en Sockaboemi. Zonder de aldaar op ult. 1951 ingeschreven Inlanders krijgt men nog een stijging tot 480G, hetgeen een vermeerdering van 50% beteekent. Het overaanbod schuilt hier onder de klerken, schryvers en toekangs (ambachtslieden).

Zooals boven reeds gemeld neemt deze groep allengs zoo toe, dat ondersteuning door familie en kennissen niet meer voldoende is, in verband waarmede de locale steuncomités op instigatie van het Centraal Comité haar ondersteuning steeds nicher ook onder deze groep werklozen uitbreiden.

In de maand September 1931 werd door het Kantoor van Arbeid een speciaal onderzoek gehouden naar de werkloosheid onder de Christen-Indians te Batavia en Mr. Cornelia. Van de 122 personen, die onder deze enquête vielen, bleken 73 tot de normaal werklozen te rekenen te zijn; 39 huncni' werden reeds ondersteund door het Fonds voor behoeftige Christenen of het Bataviaasch Steuncomité. De overigen verkeerden weliswaar dikwijls onder armoedige omstandigheden, doch waar zij nog gratis huisvesting on voeding by familie of kennissen gonoten, konden zij nog niet tot de noodlydenden worden gerekend.

In de maandon April en Mei 1032 word door het Kantoor van Arbeid wodorom een onderzoek gelioudon naar do werkloze inheemsche hoofdarbeiders in de grooto steden; do resultaten dezer enquête zjin nog niet bekond.

De „massale werkloosheid“ onder de Inheemschen in moeilijk onder cijfers te brengen. Zij werd sterk bolnvloed door sluiting en iukrimping van verschillende ondernemingen (rubber, suiker) en technische bedrijven, zoowel op Java als in do Buitenge westen.

In laatstgenoemde gebieden leidde dit tot terugzending op grooto schaal van ontalagen koolies naar Java. In 1930 werden 12.536 koolies meer teruggezonden dan van Java vreescheip; in 1931 bedroeg dit getal 56.250. Geen wonder dat er allengs teekenen zijn — vooral in Midden Java — welke er op duiden, dat het resorptie- vermogen van de desa langzamerhand uitgeput raakt.

Vanwege het Kantoor van Arbeid wordt getracht deze stroom te remmen door de ondernemers er toe te brengen in de eerste plaats de gehuwde vrouwelijke koolies te ontslaan, waardoor vele gezinshoofden hun inkomsten behouden. Voorts werd in Noord- en Zuid-Sumatra op ruime schaal propaganda gemaakt voor arbeiderskolonigatie op en in de nabijheid der ondernemingen. Ter bevordering van de laatste soort van. kolonisatie, de z.g. „randkolonisatie“, werd door de Regeering een speciaal bestuurs- ambtenaar ter beschikking gesteld van den Gouverneur der Oostkust van Sumatra.

Op Java vertoont zich de welvaartvermindering in de ddsa niet in individueele werkloosheid, maar in een collectieven teruggang van den welstand.

Verskillende factoren zijn daarop thans van invloed geweest, t.w. geringere opbrengst van sommige producten (klappers, kapok), daling der producten-prijzen, vermindering van werkgelegenheid en dikwijls sterke daling van arbeidsloonen. Dit leidde tot grooto geldschaarschte in de ddsa, welke reeds merkbaar was bij de belastinginning en aan terugkeer tot ruilhandel: kains, petroleum, zout en visch b.v. worden geruild tegen mais en padi.

Onder dezo omstandigheden moest aan het voedselvroegstuk bijzondere aandacht worden geschonken om te kunnen ingrijpen wanneer voedselnoed dreigde. Op dit punt had een voortdurende samonwerking plaats tusschen het Binnenlandsch Bestuur, de Kleine Welvaartscommissie, het Centraal Kantoor voor de Statistiek, de Landbouwvoorlichtingsdienst en de Arbeidsinspectie op Java.

In een deel van Bantam (Tjarenang) werd inderdaad een begin van voedselgebrek geconstateerd, welke werd bestreden door uitbreiding van werkgelegenheid door middel van aanleg van een irrigatiekanaal on uitdeeling van rijst aan oudon van dagen.

Door de Arbeidsinspectie werd nog in inzonderheid voor dit doel uitgezochto desas in West-, Midden- en Oost Java een speciaal crisis-onderzoek ingesteld, ton einde de doorwerking der malaise na te gaan onder de verschillende categorieën der ddsa-bevolking (grondbezitters, handelaren, arbeiders b.v.) Europeesche en Inlandscho bedrijven en in Overheidsdienst, gewezen contractkoolies enz.).

Voor zooveel“ do resultaten dezer ddsa-onderzoeken reeds bekend zyn, werd over de geheele linie een sterke welvaarts-inzinking waargemonon, wolko slechts gedeeltelijk door verlagening van de kosten van lovensonderhoud wordt goedgeemaakt.

De voedselvoorraad bleek byna overal bevredegind.

Literatuur. Halfjaarlijksche verslagen van het Hoofd van het Kantoor van Arbeid nopens de werkloosheid in Ned. Indie, gepubliceerd in „Kō->、/5] ■〃人〃奴小枝夕

loniale Studijn van April en October 1931 en April 1932/

\ **POENALE SANCTIE.** (Aanvulling van Di. V df suppl.aft, biz. 399). In 1930 vond de eerste vijfjaarlijkse herziening der koelieordonnantie plaats, welke beperking van den poenale-sanctie-arbeid beoogt. Hiermede werd voldaan aan de uitspraak van de Twee de Kamer van Juni 1924, dat „de Koelieordonnantie voortaan om de vijf jaren, te beginnen met 1930, zou worden herzien met de bedoeling om te komen tot geleidelijke afschaffing der poenale sanctie”.

Dit beginsel was sedert 1925 vastgelegd in een nieuw artikel 24a der koelieordonnanties, waarbij tevens was voorgescreven, dat bij elke herziening de Regeering het advies zou inwinnen van de Permanente Arbeidscommissie te M^{dan}.

Blijkens de desbetreffende Volksraadstukken (zitting 1930—1931, ond. 61, stuk 1—3) heeft de voorbereiding van deze eerste herziening aldus plaats gehad, dat een voorloopig schema door het Kantoor van Arbeid werd opgesteld, aan de hand waarvan de Permanente Arbeidscommissie haar definitief advies heeft opgesteld. Beide stukken zijn als bijlagen overgelegd bij de Memorie van Toelichting, zoomede een Nota waarin de Regeering haar afwijkingen van het P.A.C.-advies motiveert. De voornaamste afwijking betrof het inkrimpings-schema, ten aanzien waarvan de Regeering de voorstellen van het Kantoor van Arbeid had overgenomen, waarin de cijfers voor de vrije arbeiders iets gunstiger waren dan in het P.A.C.-advies.

De ingediende ontwerp-ordonnantie bracht dub in de eerste plaats een inkrimpings-schema voor den arbeid onder poenale sanctie; daarnaast werden in den bestaanden tekst der koelieordonnanties verschillende verbeteringen van materieleen en formeelen aard aangebracht.

Met betrekking tot de principiele herziening deelde de Regeering in de Mem. van Toelichting mede, dat uit de verschillende werkwijzen, welke tot inkrimping der poenale sanctie kunnen worden gevolgd, na ernstige overweging een systeem was gekozen, „hetwelk gestadigen opbouw, binnen afzienbaren tijd, van een stand van vrije arbeiders op de ondernemingen vereenigt met een groote mate van vrijheid van den werkgever om tot dit doel te geraken, m.a.w. een stelsel van geleidelijke verdringing van den arbeid onder poenale sanctie door vrijen arbeid. Dit doel zal worden bereikt door van de ondernemingen, die onder zⁱⁿ dan tien jaar en dus de moeilijke begin-jaren te boven zijn, te eischen, dat zij naast contractanten een trapsgewijze stijgend aantal niet-contractanten in dienst zullen nemen, met het gevolg dat het aantal contractarbeiders verhoudingsgewijze steeds vermindert”.

Daartoe werd voorgescreven, dat voor de in 1921 of eerder geopende ondernemingen de volgende verhoudingscijfers tusschen beide groepen van arbeiders moeten worden in acht genomen:

a. vanaf 1 Januari 1932 minstens 25 niet-contractanten tegen ten hoogste 75 contractanten;

b. vanaf 1 Januari 1934 minstens 40 niet-contractanten tegen ten hoogste 60 contractanten;

c. vanaf 1 Januari 1936 minstens 50 niet-contractanten tegen ten hoogste 50 contractanten.;

Op ondernemingen, welke in de jaren 1922 t/fin 1927 zijn geopend, zullen deze verhoudingscijfers zijn in acht te nemen vanaf 1 Januari van resp.

het elfde, dertiende en vijftiende jaar na dat van opening.

De in de jaren 1928 t/ni 1930 geopende ondernemingen zullen de hierboven sub c genoemde verhoudingscijfers moeten hebben bereikt op 1 Januari 1942; vanaf dezen datum zullen de ondernemingen, geopend in de jaren 1931 t/m 1934, de sub b vermelde verhouding moeten in acht nemen, terwijl voor de in 1935 en 1936 geopende ondernemingen vanaf 1 Januari 1942 slechts de verhoudingscijfers sub a bedoeld, zijn voorgescreven.

Ten aanzien van nieuwe en eurlang nog te openen ondernemingen werd door dit schema weliswaar het volgende vijfjarig tijdvak bestreken, doch de Regeering achtte dit onvermijdelijk om de openlegging der Buitengewesten niet te belemmeren. Verder dan 1 Jan. 1942 wilde zij met deze overgangsmaatregelen echter niet gaan. Wanneer het einddoel — volledige afschaffing van den poenale sanctie-arbeid — kon worden bereikt, viel niet te voorspellen, aangezien daarvoor eerst de resultaten van deze eerste herziening dienden te worden afgewacht.

Het ontvouwde inkrimpingsstelsel biedt — aldus de Regeering — den werkgever het groote voordeel, dat hij binnen het kader der voorgescreven verhoudingsgetallen zelf kan bepalen of hij de benodigde vrije arbeiders van Java, dan wel uit zijn contractanten wil betrekken en in het laatste geval, welke van zijn arbeiders — Javanen, Chinezen, vrouwen of mannen, ouderen of jongeren — naar den staat van vrije arbeider zullen overgaan. Bovendien kunnen t.a.v. de verhoudingscijfers de aan eenzelfde werkgever toebehoorende ondernemingen, die in eenzelfde inspectieafdeeling der Arbeidsinspectie liggen, tezamen worden genomen, hetgeen de uitvoering nog soepeler maakt.

Waarborgen voor de naleving van de inkrimpingsvoorschriften waren in de eerste plaats een verbod door den Directeur van Justitie om ten behoeve van de betrokken onderneming nieuwe werkovereenkomsten onder poenale sanctie te sluiten en als u Hi mmum remedium ontbinding door den Gouverneur-Generaal van allo contracten van dien aard, welke door do onderneming zijn gesloten.

Als onmiddellijke mitigatie der poenale sanctie werden de strafbepalingen zoodanig gewijzigd, dat voortaan alleen inunigranten, derhalve do beginnelingen die nog aan geregolden arbeid moeten wennen, gestraft kunnen worden wegens niet opvolgen van krachtens de koelieordonnantie of hun werkovereenkomst gegeven bevelen en dit nog alleen, wanneer de bevelen betrekking hebben op den overeengekomen arbeid. Ten aanzien van hen, die een reengagementscontract sluiten, zal naleving van die bevelen voortaan slechts door tact en overreding zijn te waarborgen. Voor beide categorieën van arbeiders — immigranten en reengagisten — zal weigering om den bedongen arbeid te verrichten gelijkelijk strafbaar zijn, doch eerst indien de werkmán in zijn weigering volhardt na herhaalde aanzegging van de zijde van den werkgever.

Verder behelsde deze herziening der koelieordonnantie nog:

de instelling van een zekor overheidstoozicht ter voorkoming van misstanden op loongebied; de samenvatting van allo koelieordonnanties

tot een zoodanigo ordonnantie voor allo Buitengewesten ;

een nicer overzichtelijke en nicer systematische inddeling der stof ;

weglating van verschillende uitvoeringsvoorschriften, welke in een regeeringsverordening thuis behooren;

overdracht van eenige, hoofdzakelijk formeelc bevoegdheelen van den Gouverneur-Generaal, den Directeur van Justitie en de Hoofden van gewestelijk bestuur op het Hoofd van het Kantoor van Arbeid als logisch gevolg van de concentratie der technische overheidsbemoenissen t.a.v. arbeidsaangelegenheden in het Arbeids-kantoor.

Tegelijk met deze nieuwe koelieordonnantie diende de Regeering bij den Volksraad een ontwerp-ordonnantie in, welke in verband met de toename van het aantal vrije arbeiders het ron-selen van deze arbeiders beoogde tegen te gaan (zie *Jiegiſtralielc kamer* hierachter).

In den Volksraad waren buiten de leden, die het Regeeringsschema der nieuwe koelieordonnantie aanvaardden, drie groepen te onderscheiden. De eerste wenschte afschaffing der poenale sanctie binnen 5 jaar; naast opvoering van de percentages voor vrije arbeiders stelde zij voor, den duur der immigratie-contracten te verkorten. De tweede groep wenschte de algeheele afschaffing der poenale sanctie v66r 1942, terwijl de derde groep minder ver wilde gaan dan het Regeeringsschema. Conform het advies der P.A.C. wilde zij de percentages zien vastgesteld als volgt:

vanaf 1 Jan. 1932: 20 niet-contr. op 80 contr.

„1 Jan. 1934: 30 „ „ 70 „

„1 Jan. 1936: 40 „ „ 60 „

Geen dezer oppositie-groepen verwierf echter de meerderheid, zoodat het Regeeringsofwerp op 14 Februari 1931 door den Volksraad werd aangenomen met 26 tegen 8 stemmen, nadat in den tekst der ordonnantie slechts wijzigingen van ondergeschikte beteekenis waren aangebracht. Op 25 Februari werd daarop do nieuwe koelieordonnantie vastgesteld en afgekondigd bij Ind. Stb. 1931 no. 94. Deze „Koelieordonnantie 1931“, zoodals do verkorte titel luidt, trad op 1 Juli van dat jaar in working.

Hiernedc werd een eind gemaakt aan den Krijd, welke een kwart eeuw duurdc, over behoud of afschaffing der poenale sanctie. Deze strijd was thans in het voordeel der afschaffing beslist, hotgeen in do considerans der ordonnantie duidelijk werd neorgeloggd: „Dat Hij, willendo overgaan tot de geleidelijko beperking van den arbeid onder wokrovercenkomston met poenale sanctie, ten einde langs dien weg tot afschaffing daarvan te gerakon**“. Voortaan zal do vraag dus slechts loopen over hot tempo der verdere boporking.

Ken kort overzicht van don inhoud dezer nieuwe koelieordonnantio volge hieronder, waar-bij do verscillendo nieuwo bopalingon alsnog zullen worden vormold.

Hoofdstuk I (art. 1 en 2) geeft de „inleidende bopalingen**“; hieruit blijkt dat voor „openbare werken,* voortaan geon contractanten meer mogen worden gobeziggd.

Hoofdstuk II (art. 3 t/m 11) behandelt de „contracten“. De maximum-duur voor reinga-

gcmcntscontracten is van 13 maanden teruggebract op 66n jaar; de verlenging daarvan van rechtswego wanneer het oogstjaar nog niet afgeloopen is, is thans uitdrukkelijk beperkt tot tabaksondernemingen, terwijl bovendien de maximum-grena voor deze verlenging van 18 op 15 maanden is teruggebract. Verder zal de arbeider voortaan alleen die clagon behoeven na to werken, welke hij door eigen schuld heeft verzuimd, dus niet meer de ziekte- en de verlofdagen.

Hoofdstuk III (art. 12 t/m 26) regelt de „verplichtingen van den werkgever“. In art. 12 is de nieuwe loon-contrdlc opgenomen. Vooropgesteld is, dat do inkomsten van den arbeider in behoorlijke mate in de normale levensbehoeften van den arbeider moeten voorzien. Indien op eenige onderneming of onderdeel daarvan in verband met aard of Jigging van het bedrijf de uit-oefening van den arbeid in het algemeen geopard gaat met bijzondere bezwaren of bijzondere na-deelen, dan moet in de inkomsten van den arbeider tevens een billijke tegemoetkoming voor die bijzondere bedrijfsomstandigheden begrepen zijn. Een regeeringsverordening regelt de procedure bij geschillen op dit punt; bij de beslissing dier geschillen geldt als eisch, dat de inkomsten van den arbeider moeten omvatten: a) een door het hoofd van gewestelijk bestuur, met inachtneming van de voorschriften van den Gouverneur-Generaal, te bepalen bedrag voor de voorziening in de dagelijksche levensbehoeften van den arbeider (het z.g. koelie-budget); b) een toeslag van 15% van het onder a) bedoeld bedrag voor bijzondere levensbehoeften van den arbeider, c) een toeslag van ten hoogste 30% van het onder a) bedoeld bedrag als tegemoetkoming voor bijzondere bedrijfsomstandigheden.

Art-ikel 13 bepaalt o.m. dat voortaan voor alle arbeiders bij overwork het uurloon met minstens de helft moet verhoogd worden.

In de redactie van art. 15 is verduidelijkt, dat do arbeider recht heeft op minstens twee rust-dagen *buiten* de gebruikelijko godsdienstige feest-dagen.

In art. 16 is in tegenstelling met de oude redactie thans in het belang van den arbeider een splitsing gomaakt tusschen „werkelijken arbeid“, waarvoor een maximum van 9 uur is gesteld, en extra-werkzaamheden voor rollen, in-deelen, en afleggen van den afstand naar het werk on terug; duren deze extra-werkzaamheden tezamon langer dan 66n uur, dan komt dat nieer-dero in mindering van evenbedoelde 9 uur.

In art. 24 is nieuw de verplichting van den werkgever tot het geregeld indienen van overwerk-staten tot controle of niet op overmatige wyzo overwork wordt govorderd.

Hoofdstuk IV (art. 27 t/m 30) omvat de „verplichtingen van den arbeider“, welke dezelfde zijn gebleven als voorhoen.

Hoofdstuk V (art. 31 t/m 33) geeft do „disciplinaire voorschriften“, waarin alleen nieuw is de bepaling, dat voortaan de zieko arbeider ook naar het hospitaal kan worden overgebract ter voorkoming van beaetting der andere arbeiders.

Hoofdstuk VI (art. 34 t/m 40) vermeldt de „strafbepalingen**“. Naast de hierboven reeds besproken wijzigingen in de oude strafaancties is hier in het belang van een juiste strafopleggng nog een scherpere omschryving gegeven van

„desertie“ en „voortgezette weigering om den verplichten arbeid te verrichten“.

Voorts zijn de oude rustverstoring-delicten thans gelimiteerd. In art. 39 is voorts door in-voeging van het wo ord “opzettel”k” beter dan tot dusver tot uitdrukking gebracht, dat niet- bewuste begunstiging van het niet-naleven der werkovereenkomst hier niet strafbaar is.

Hoofdstuk VII (art. 41 t/m 45) be vat de bepalingen over de „geleidelijke afschaffing en tijdelijke opheffing der poenale sanctie”, welke in het bovenstaande reeds grootendeels werden behandeld. De voorgeschreven verhoudingscijfers voor vrije arbeiders en contractanten zullen ook gel- den voor in de betrokken tijdperken tot stand ge- brachte of tot stand te brengen uitbreidingen van ondernemingen.

Op grond van bijzondere omstandigheden, verband houdend met Jigging of gesteldheid van het bedrijf of met onverwachte beletselen, kan de Gouverneur-Generaal of krachtens diens machtiging het hoofd van gewestelijk bestuur in den vorm van uitstel als anderszins tegemoetkoming verleenen in de vervulling van verplichtingen, voortvloeiende uit het inkrimpings-schema.

De P.A.C. te Medan werd in art. 44 gehand- haafd; waar de Gouverneur-Generaal zulks noo- dig oordeelt kunnen ook elders in de Buitenge- westen dergelijke arbeidscommissies worden in- gesteld.

Verder bepaalt art. 45, dat in 1936 en vervolgens om de vijf jaren de koelieordonnantie wordt herzien „teneinde den arbeid onder werk- overeenkomsten met poenale sanctie verder te beperken dan wel af te schaffen”.

Hoofdstuk VIII (art. 46 t/m 49) regelt het „toezicht”, hetwelk in hoofdzaak wordt uitge- oefend door de ambtenaren van de Arbeidsin- spectie voor de Buitengewesten. De werkgever werd verplicht den controleerenden ambtenaren inzage te geven van alle bij of krachtens de koelieordonnantie voorgeschreven bescheiden en alle gevraagde inlichtingen te verstrekken be- treffende de naleving dezer ordinarantie. Verde- re voorschriften omtrent de uitvoering en naleving der koelieordonnantie, worden bij of krach- tens regeeringsverordening gegeven.

Hoofdstuk IX (art. 50 en 51) bevat de „over- gangs- en slotbepalingen”.

Na de in werking treding der koelieordonnantie is in het proces der poenale sanctie-afschaf- fing een nieuw element getreden door het be- kende Blaine-amendement op de nieuwe Ameri- kaansche tariefwet, waardoor invoer in Amerika wordt verboden van goederen, welke zijn gepro- duceerd met behulp van gedwongen of poenale sanctie- arbeid.

Dit gaf den directies van allo ter Oostkust van Sumatra werkzaam zijnde tabaksmaatschappijen aanleiding uitdrukkelijk afstand te doen van het in artikel 37 der koelieordonnantie omschreven klachtrecht t.a.v. de in de artikelen 34 en 35 ge- noemde koelieovertredingen, terwijl voortaan geen gebruik meer zou worden gemaakt van de terugvoering van arbeiders naar de onderneming met behulp van den sterken arm, waartoe art. 31 de mogelijkheid opent. Na afloop der loopende contracten zullen de nieuwe overeenkomsten slechts worden gesloten op de basis der vrije- arbeidsregeling van Ind. Stb. 1911 no. 540 sub Ten Tweede.

In verband met deze beslissing der tabaks- maatschappijen diende de Regeering in April 1932 by den Volksraad een aanvulling in op de koelieordonnantie (Volksraad. zitting 1931 — 1932, Ond. 160) ten einde een en ander wettelijk vast te leggen. Dit gebduert door inlansching van een nieuw artikel 43a, voorschrijvende, dat de bepalingen van de artikelen 31 lid (1), 34 en 35 niet van toepassing zijn op arbeiders, werkzaam bij door het Hoofd van het Kantoor van Arbeid in de Jayasche Courant bekend gemaakte onder- nemingen; dat zijn die, welke uitdrukkelijk van evenbedoelde rechten afstand hebben gedaan.

In verband met do nieuwe koelieordonnantie werden voorts bij den Volksraad twee ontwerp- ordonnanties ingedend tot wijziging van het Chineesche Arbeidsreglement Banka (Ind. Stb. 1927 no. 218) en tot vaststelling van een soort- gelijk reglement voor do onder poenale sanctie werkende Chineesche arbeiders bij de Gemeen- schappelyke Mynbouw Maatschappij Billiton. In beide ontwerpen, welke op 21 April 1932 door den Volksraad werden aangenomen, is het inkrimpings- schema der poenle sanctie uit de nieuwe koelieordonnantie overgenomen.

De uitvoeringsvoorschriften der nieuwe koelieordonnantie zijn, v.z.v. zij vastgesteld zijn bij regeeringsverordening, opgenomen in Ind. Stb. 1931 nos. 268 en 307. De eerste geeft o.a. aan hoe de procedure is bij loongeschillen als bedoeld in art. 12 der koelieordonnantie; bij elk zoodanig geschil wordt een plaatselijk onderzoek ingesteld door een commissie van drie leden: een ambe- naar van het Binnenlandsch Bestuur, een ambe- naar der Arbeidsinspectie en een vertegenwoor- diger van den werkgever. Deze commissie brengt een rapport uit, hetwelk met het ad vies van het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur aan den Directeur van Justitie wordt aangeboden, die ter zake beslist.

Ind. Stb. 1931 no. 268 bepaalt verder, welke arbeiders tot de niet-contractanten mogen worden gerekend en welke criteria gelden voor de uit- breidingen van ondernemingen, bedoeld in art. 41 der koelieordonnantie. Verder handelen eeni- ge artikelen over de P.A.C. te M6dan en de in- diening van driemaandelijksche loonstaten als controle- middel op de naleving van artikel 12.

Ind. Stb. 1931 no. 307 verdeelt het gouverne- ment der Molukken in verband met art. 5 lid (2) der koelieordonnantie in twee ressorten: do af- deelingen Amboina en Ternate; dit beteekent, dat arbeiders uit het eenc ressort in het andere een poenale sanctie- contract kunnen sluiten. Voorts wordt bij dit Staatsblad het z.g. koelie- budget vastgesteld; aan de hand hiervan bers komt do Arbeidsinspectie geregeld het basisloon voor den arbeider, bedoeld in art. 12 lid (4) sub a der koelieordonnantie.

De uitvoeringsvoorschriften, welke in de koelieordonnantie ter vaststelling zijn opgedragon aan het Hoofd van het Kantoor van Arbeid, zijn opgenomen in do Jayasche Couranten van 3 en 14 Juli 1931 nos. 53 en 56.

Ook de vrije-arbeidsregeling in Ind. Stb. 1911 no. 540 sub Ten Tweede onderging bij Ind. Stb. 1931 no. 252 eenige wijzigingen in verband met de invoering van de nieuwe koelieordonnantie; de meeste dezer wijzigingen waren van technisch- legislatieven aard; een uitzondering daarop vorint het nieuwe voorschrift, waarbij naar ana

logic van artikel 32 dor koelieordonnantio werd bepaald, cl at voortaan ook vrije arbeiders bij ziekte ter voorkoming van besmetting van andere arbeiders op aanwijzing van den betrokken geneesheer naar een ziekeninrichting kunnen worden overgebracht dan wel teruggevoerd, wanneer zij zich daaruit zonder toestemming van den geneesheer hebben verwijderd. Doze bepaling beoogt te voorkomen, dat de gunstige hygienische toestanden, welke thans op de meeste ondernemingen in de Buitengewesten worden aantroffen, gevaar zouden kunnen loopen door het in dienst nemen van een grooter aantal vrije arbeiders.

De geleidelijke afschaffing van de poenale sanctie in onze eigen Buitengewesten heeft nog tot logisch gevolg gehad, dat diezelfde gedragslijn word nagestreefd t.a.v. de Javaansche arbeiders, die met officieele vergunning der Indische Revering voor de omliggende vreemde kolonien worden aangeworven. In de eerste plaats werd hiervoor overleg gepleegd met de Britsche autoriteiten op Malaka ten einde de voorwaarden vast te stellen, waaronder voortaan de Javaansche werkkrachten als vrije arbeiders in de Federated Malay States zouden werken. Waar in beginsel reeds overeenstemming werd bereikt is binnenkort een definitieve regeling op dit punt te verwachten in den vorm van een aanvulling van de voor de F.M.S. geldende Labour Code 1923.

Ieffisjratiekamer. Tegelijk met het ontwerp voor de nieuwe koelieordonnantie werd bij den Volksraad een concept-ordonnantie ingediend tot instelling van een Immigratiekamer te Medan, welke naam tijdens de behandeling werd gewijzigd in Registratiekamer.

Deze instelling dient — gelijk de considerans van Ind. Stb. 1931 no. 95 aangeeft — om het ronselen van arbeiders tegen te gaan. Uit de officieele verlichting der Regeering wordt ter nadere toelichting van dit uitgangspunt het volgende aangehaald.

„Het zal nog geruimen tijd duren, alvorens ter Oostkust van Sumatra een arbeidsinarkt zal zijn ontstaat, welke geheel zal kunnen voorzien in de behoefte aan werkkrachten van Westersche ondernemingen en inheemsche bedrijven.

Men zal ook voor dat gebiedsdeel on do daarin edo uit het onderwerpeijk oogpunt ebn veld van beschuwing uitmakende aangrenzende lamlstroken nog lange jaren aangewezen zyn op cenc uitgebreide, kostbaro inunigratio van Java of eklors.

Nu ten gevolge van de voorgenonion beperking der poenale sanctio de banden tusschen werkgever en arbeider in do toekomst losscr zullen worden, zyn het niet alleen de arbeiders, die daarvan zullen profiteren. Het is te vreezon — de pruc-tijk op Jiet schierciland Malakka heeft dit go-noegzaam bewezen — d&t velo werkgevers, dio noodgedwongen thans nog ze] f hunno arbeidskrachten doen immigreron, in de toekomst nicer en ineor gebruik zullen trachten to maken van ter jilaatso aanwezigo werkkrachten, dio ton behoofo on op kosten van ad o r e werkgevers in hot gewest zyn geimmigreerd.

J l ot schoppen van roglmatigo toestanden, waarnaar zoowel do Ovorheid als de particuliere ondrcomers mot alle krachten dionon te strevon, zou aanzienlijk belomcnd worden, indien, v66r-dat nog een ruimc plaatseljko arbeidsmarkt tot

ontwikkeling is gekomen, de werkgevers op groote schaal hun voordeel gingen zoeken in een zoodanige inhuur van reeds voorhanden krachten, in stede van door aanvoer van buiten mede te helpen tot verruiming van de arbeidsmarkt. Af-gescheiden nog van de demoraliseerende practijken, welke daarbij al te zeer te duchten zouden zyn, zouden de lasten, voortvloeiend uit de eigen aardige eischen van het arbeidsvraagstuk in de Buitengewesten, steeds mer op hoogst ongelijke wijze worden verdeeld, wanneer niet door doelmatige voorzieningen aan een dergelijken gang van zaken paal en perk werd gesteld.

Die voorzieningen zullen naar het oordeel der Regeering, welke daarbij krachtig steun vindt in de zienswijze in particuliere kringen, hierin moeten worden gevonden, dat ook zij, die voor de behoeften van hun bedrijf aanvulling zoeken in de inhuring van arbeiders, welke door anderen en voor rekening van anderen van overzee in het gebied zijn aangebracht, door passende maatregelen genoopt worden, om in behoorlijke mate gelijkelijk bij te dragen tot de bekostiging van de arbeidsimmigratie aldaar in algemeenem zyn.

Het wordt billijk geoordeeld, dat zij, die arbeiders als hierboven bedoeld in dienst nemen en daarmede profit trekken van de uitgaven van anderen en van de geschiktheid, door de immigranten in do eerste jaren na hun aankomst op de ondernemingen van anderen verkregen, naar het voorbeeld van hetgeen te dien aanzien met de gunstigste gevolgen voor Malakka sinds jaren toepassing vindt, verplicht worden voor die indienstneming een bijdrage te storten in een algemeen fonds, bestemd o.m. om in de kosten van den aanbreng van werkkrachten verlichting te brengen.

De behandeling in den Volksraad leidde niet tot principieele wijziging in het ontwerp; slechts werd do taak der Kamer scherper omschreven door al datgene weg te laten, wat betrekking had op de bemoeienis van immigratie en werving.

Blijkens art. 1 van Ind. Stb. 1931 no. 95 is de Registratiekamer, die rechtspersoon is, belast met:

a. do zorg voor de registratie van de in het gouvernement Oostkust van Sumatra en in do afdelingen Noordkust van Atjeh, Oostkust van Atjeh en Gajo- en Alaslanden van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden van overzee geimmigroerdo werkkrachten, behoorende tot de bevolkingsgroepen van Inlanders en Vreemde Oosterlingen;

b. de zorg voor het behcer en de instandhouding van een registratiefonds.

In de kamer hobben zitting, als voorzitter tevens lid, de Gouverneur der Oostkust van Sumatra, en als ledon: een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur, een aintbeuaar van de arbeidsinspectio on twee niet-ambtelijke ingezetenen van hot in hot vorige lid, sub a, omschreven gebied en zooveel plaatsvervangende leden als noodig zullen blijken. Do leden, met uitzondering van den voorzitter, zoomed do plaatsvervangende leden worden telkens voor een tydsverloop van ton hoogsto drio jaren, benoemd door den Gouverneur-Generaal op voordracht van geuoemd hoofd van gewestelyk bestuur, welk bestuurshoofd t.a.v. de voordracht der niet-ambtelijke leden overleg pleegt met de in voormeld ge-

bied bestaande vereenigingen van bij de immigratie betrokken werkgevers.

De werkgevers z'jn verplicht aan de Kamer opgave te doen van iederen arbeider, behoorende tot de bovenbedoelde bevolkingsgroepen, die te hunnen behoeve is gelmigreerd, zoodme van elke plaatselijke indienstneming van zoodanigen arbeider, die niet ten behoeve van den werkgever is gelmigreerd.

Blijkens de uitvoerings-voorschriften in Ind. Stb. 1931 no. 530 worden als werkgever uitgezonderd de beheerder of eigenaar van een pang-long, een winkelbedrijf, een drukkerij en een hotelbedrijf.

Bij de vervulling van haar taak zal de Kamer gebruik kunnen maken van de cliënten van het te Medan gevestigde dactyloscopisch bureau van de Deli Plantersvereening en de A.V.R.O.S.

De verplichte bijdragen der werkgevers aan het registratief on ds zijn bij de regeringsverordening in Ind. Stb. 1931 no. 531 als volgt vastgesteld per arbeider:

1°. een bijdrage van / 0.37 per jaar als tege-moetkoming in de uitgaven der Kamer;

2°. voor elke plaatselijke indienstneming een bedrag van / 5 in eens en / 1 per maand gedurende den tijd, dat de arbeider in dienst blijft. Het bedrag van / 5 wordt verhoogd tot / 40, wanneer de arbeider zijn vorige werkovereenkomst voor het verstrijken van den overeengekomen of wettelijk voorgeschreven termijn eenzijdig heeft verbroken.

De bedragen sub 2°. zijn niet verschuldigd voor geimmigreerde arbeiders, die zich buiten de grenzen der ondernemingen blijvend gevestigd hebben en niet — dit ter beoordeeling der Kamer — regelmatig in het ondernemingsbedrijf werkzaam zijn of gedurende minstens tien jaren in het gebied der Registratiekamer verblijf hebben gehouden.

Het regiment der Kamer is opgenomen in Bijblad 12702; haar feitelijke in werking treding vond plaats met 1 Januari 1932.

De crisis bracht echter reeds spoedig een grondige wijziging in de situatie. Door de ontslagen op groote schaal ontstond in plaats van een tekort een groot surplus aan werkkrachten, hetgeen een wettelijke bescherming tegen het ron-selkwaad vanzelf overbodig maakte. De uitgaven voor de Kamer, welke in deze tijden op de werkgevers extra zwaar drukten, hadden daardoor geenerlei nuttig effect. Ditgaf der Regeering aan-leiding op 26 Maart 1932 een voorstel bij den Volksraad in te dienen ten einde de werking der Kamer voorloopig voor 6en jaar op te schorten, welke maatregel sedert were! afgekondigd in Ind. Stb. 1932 no. 144.

Literatuur: Volksraadst. zitting 1930—1931 Ond. 61 ; Koelieordonnantie 1931 met toelichting en uitvoeringsvoorschriften, uitgave A.V.R.O.S. 1931; Handboekje/Voor den Deliplanter, uitgave D.P.V. 1931/

TANIMBAR- OF ZUID-OOSTEREILANDEN. (Zie DI. I). I. HET BEGRIP (Vervolg van DI. IV). De voornaamste, d.w.z. DEELBOUW. In het algemeen verstaat men onder bewoonde eilanden zijn: Jamdóna, het hoofd- eiland, deelbouw een landbouwbedrijfsvorm, waarbij de 160 K.M. lang, Selaroe, Larat, For, date, Moloe rente-trekker het bedrijfsobject niet door eigen (bewoond door afstammelingen van: Galdlarez en Tobflorezen van Halmahdra) en Seira. De eilanden bestaan vooruit uit "kaiEge- steente, meest zeer jonge koraalkalk en zyn over het algemeen laag, ook de grootere niet hooger

dan 150—200 in. De piek van Laibobar op het ge-lijknamig eiland is echter 391 in.

Volgens de laatste volkstelling bedraagt de bevolking ongeveer 40.000 zielen. Zij woont in negorijen, die alle aan de kust gelcgen zijn. Werden vroeger alle negorijen op steile heuvels bij het strand gobouwd, thans zijn er nog slechts enkele op heuvels gebouwd. Echter zijn ook deze, even als de op het strand gelegen negorijen, van alle verdedigingswerken ontdaan. Do bevolking be- staat uit krachtige menschen met sluiik haar, dat bij de mannen vroeger veel, thans nog maar zel- den, kunstmatig blond werd gemaakt, en bij de vrouwen zwart is; Papoea-typen komen echter ook so ms voor. Het zijn, behalve enkele Mo- hammedaansche vreemdelingen, alien Christe- nen, waarvan het grootste deel (ongeveer drie kwart) Protestant, de rest Rooms-Katholiek is. De kleeding der bevolking doet het meest aan die van Ambon denken. Zag men vroeger bij alien doorboorde en uitgerekte oorlellen, waarin sie- raden, nu komt dit nog slechts bij de ouderen voor, terwijl zelfs velen van dezen nu ooren of door een dokter of door een kamponggenoot hebben doen bijwerken en moderniseren. Door in- vloed van bestuur, zending en missic zijn de oude toestanden geheel aan het verdwijnen. De bezig- heden der mannen bestaan in het ontginnen der velden, visschen, ter jacht gaan en vangen van tripang en schildpadden en het duiken van schel- pen. De vrouwen verrich ten naast den veldarbeid de gewone huiselijke bezigheden, weven daarbij saroengs en vlechtten mandjes.

De bevolking is verdeeld in drie klassen: de adel, waar de hoofden uit voortkomen, de middenstand en het lagere volk. Daarbij is ontstaan een slavensklasse, door de vroegere orblagen en vele veeten. De waardigheid der hoofden is niet er- felijk.

In 1G29 werden de Tanimbareilanden door de Nederlanders ontdekt, maar het intensieve be- stuur dateert eerst van veel later. Werden er in 1882 een paar posthouders geplaatst, eerst in 1910 kwam er een gezaghebber. De hoofdplaats was eerst Adaoet, daarna Oililit, thans Saumlak- ki. De Tanimbareilanden vormen nu de onder- afdeling Tanimbareilanden der afdeling Am- boina van het gouvernement der Molukken.

N. A. v. W./ ' r
LARAT. (Vervolg van DI. II). De twee an en door elkaar gegroeide kampongns Ritood en Ritabd vormen de hoofdplaats Larat, stand- plaats van een bestuursassistens. In Lamdósar op de Oostkust van het eiland worden goede jirauwen goinaakt./

SAUMLAKKI. (Vervolg van 1). III). Hoofd- plaats der onderafdeling Tanimbareilanden der afdeling Amboina van het gouvernement der Molukken. De plaats ligt aan de baai van Sauni- lakki, die voor schepen iie/eJken moesson een veilige ankerplaats levert.⁷

API. (Aanvulling van 1). I. I. Behalve de in het oorspronkelijk artikel reeds genoemde bergen wordt ook de Tob61o-vulkaan op Halmah6ra nog

G. Api genoemcL²
 j > DEELBOUW. (Zie DI. I). I. HET BEGRIP (Vervolg van DI. IV). De voornaamste, d.w.z. DEELBOUW. In het algemeen verstaat men onder bewoonde eilanden zijn: Jamdóna, het hoofd- eiland, deelbouw een landbouwbedrijfsvorm, waarbij de 160 K.M. lang, Selaroe, Larat, For, date, Moloe rente-trekker het bedrijfsobject niet door eigen (bewoond door afstammelingen van: Galdlarez en Tobflorezen van Halmahdra) en Seira. De eilanden bestaan vooruit uit "kaiEge- steente, meest zeer jonge koraalkalk en zyn over het algemeen laag, ook de grootere niet hooger

laat; hij, die het land geeft, on de bebouwer deelen samen de bruto-opbrengst van het stuk grond volgens een algemeen vaststaande of in het bijzonder vastgestelde verhouding.

Deelbouw is geen speciaal Indonesische overeenkomst, zooals zou kunnen volgen uit de definitie, die in het over dit onderwerp handelend artikel in DL I dezer Encyclopaedie wordt gegeven: "deelbouw is de bij de Inlanders in geheel Indonesie gebruikelijke transactie over grond, waarbij de grondbezitter of de pandnemer van grond zijn akker ter bewerking afstaat aan een anderen Inlander tegen den plicht tot uitkeering van een evenredig deel van den oogst". Deel- bouw komt en kwam in een groot aantal andere landen voor. In Europa zijn vooral Frankrijk en Italie landen met veel deelbouw, terwijl zelfs in de Vereenigde Staten met zijn kapitalistischen landbouw deelbouw nog steeds een veel voorkomende overeenkomst is.

Onder het begrip deelbouw valt niet verhuur tegen een vaste hoeveelheid product, zooals bijv. op Lombok gebruikelijk is. Evenmin behooeren er toe alle rechtsverhoudingen, die er economisch veel op gelijken, maar waar het afdragen van een evenredig oogstdeel plaats heeft ten gevolge van verhoudingen van publiekrechtelijken aard, zij het ten gevolge van hoorigheid, zij het door betrekkingen van fiscalen aard tusschen belasting- betalers on belastingheffers.

Men mag ook niet van deelbouw spreken, als het oogsten of andere afzonderlijke landbouw- bewerkingen van een gewas beloofd worden met een aandeel in de bruto-opbrengst. Hiervoor is noodig dat alle bewerkingen door den deebouwer of onder (liens leiding plaats hebben. In de derde plaats rekent men niet bij deelbouw die overeenkomsten, waarbij niet de firwio-opbrengsten, maar de netto-opbrengsten van het landbouwbedrijf worden gedeeld. Men heeft in die gevallen te maken met een landbouwbedrijf op vennootschappelijken grondslag.

In het algemeen is gebleken, dat de navolgende omstandigheden het ontstaan van deelbouw kunnen bevorderen:

1c. de Jandbouw levert bijzondero risico op, ten gevolge van den grond of het klimaat; 2e. de verbouwde gewassen vereischen bijzondere zorg (zooals bijv. wijnstokken in Frankrijk en Italie) of zo zijt meerjarig; 3e. do landbouw is of extensief of arbeidsintensief; 4c. grootgrondbezit samengaan do met veel kleine landbouwbedrijven, terwijl een groote landelijck bevolking aanwezig is, maar een gezeten boerenstand ontbreekt; 5o. groote landgoederen met een schrale bevolking, zoodat werkkrachten nieoelijck te krijgen zyn en ten 6e. het nog in zwang zijn van de gesloten productienhuishouding.

Opvallend is hierbij, dat dezo factoren gedeeltelij elkaars tegengesteldon zijn.

II. GEOGRAFISCHE-HISTOKISCHE BESCHRIJVING VAN DEN DEELBOUW. Hoewel deelbouw in de moeste atroken van Nederlandach-Indie voorkomt, is do betcekenis dezer overeenkomst niet overal even groot, wat al dadelijk hieruit blykt, dat in Hommige talen Inlandsche namen ontbreken.

In I a n d d c h e n a m o n. Algemeene benamingen voor deelbouw, welke dus niet tovens een aanwijzing geven voor het deelbouwquotient, komen in I (ng niet alle Indische talen voor, terwijl ze soma een ruimer begrip dan deelbouw om-

vatten. Zoo beteekent *pemaken* in de Karolanden het in bewerking geven van een rijstveld—eKter ook tegen een van te voren bepaald loon. Een Minangkabauscho term, is *manjasie*. De Lam-poengsche benaming voor deelbouw in de afdeeling Kroe gebruikelijk is *menjasih*; *sasih* is echter ook de benaming voor veldhuur in het Lam-poengsch (*sasih* hoog-Lam-poengsch, *sasi'ah* stranddialect Kroe). Deelbouwers noemt men op Suinatra's Westkust evenals in Boven-Tembesi *anak semang* (anak kind, *semang* geldschietter).

Voor Borneo geeft Mallinckrodt de volgende namen voor deelbouw op: *bakakaroen* (Bandjareesch); *sabahandi* (Lawangan); *balaben* (Maanjan); *bahandi* (Ngadjoe). Genomde termen gelden echter gedeeltelij ook voor deelwinning. Mallinckrodt noemt tenminste de woorden *balaben* (Maanjan) en *sahabandi* (Lawangsch) voor deelwinning bij bijenboomen en *bakakaroen* (Bandjareesch) voor deelwinning bij rubber. In het Ngadjoe spreekt men bij deelwinning echter van *bagi doee*.

In de Minahasa noemt men deelbouw *tojo*, ook *toemojo*¹ Td, *matoeki* Tt. Hij, die den grond in deelbouw geeft, heet Si Toemojo Td. Ook vindt men voor deelbouwer den term: timojoen en voor deelbouwgever timojo of toean tanah timojo. In de Zuidelijck Toradjalanden (onderaf deeling J)lakal6) heet deelbouw *mindoeleoe oema* en in Zuid Celebes *r'sang* of *thesang*. Volgens Matthes zijn do Boegineesche deelbouwtermen als volgt: *t:seng* = pacht voor het verhuuren van grond, of wat het zij, bij padivelden, gewoonlijck tegen een derde van de opbrengst, of de waarde daar- van (Boegineesch); *tesang* (Makassaarsch) idem; *To-mateseng* letterlijck zij die *teseng* betalen, dus do bewerkers der padivelden; *teseng i:* iets tegen betaling van *teseng* of huurpacht hebben *To-mapateseng*: lett. zij die anderen *teseng* laten be- talen, degenen, die padivelden door anderen laten bewerken, do eigenaars (beter bezitters).

Een algemeene naam voor deelbouw schijnt op Bali te ontbreken; *njakap* is grond voor een onder bewerken in deelbouw of in loondienst (grond- woord *sakap*). Dezelfde opmerking geldt voor het Javaansch, het Soendaneesch en het Madoe- reesch. In de Vorstenlanden spreekt men bij deelbouw van *sromo*, hetzelfde woord geldt daar echter ook den geldelijken toeslag, die er bij deelbouw gegeven wordt. *Halfbou*, waarbij de grondbezitter en do deebouwer ieder de helft van do bruto-opbrengst krijgen, noemt men in Atjdh *mawaih*; in do Gajolanden *mawahi* in de Alaslanden *blah doeo* of *boeloeng doeo*, in de Karolanden *inclahi* (van *belah* = helft); in To ba en Pak- Pakland (Seriboe Dolok) *bola pinang*; in Zuid Tapanoeli *marbolam*, ook *manjadoea*²; in Minangkabau *mampadoeokan* of *mam-padoeoi*. In Zuid Sumatra spreekt men van *bagi doea*, wolkto term ook voor andero deelwinning wordt gobezigd, evonals hot woord *separoon* in Palembang. *TMsang-tawadoea* is de Boegineesche uit- drukking voor halfbouw en *nandoe* of *nanding* (*menanding*) de Balineesche.

Do Javaansche termen zyn *maro* of *memoro* (van *paro*); hoog *mlih* (van *palih*) welke termen echter ook voor andere rechtsfiguren wordt go- bruikt.

Het Madoereesche woord *paro* of *paron* beteekent de helft der productie van een bouwveld als loon voor deu bewerker. (*Ma*)*maro* of *nengah*

of *nengahkeun* zijn de overeenkomstige Soendaanese uitdrukkingen.

Bij de benamingen voor *derde* en *vierdebouwy* en *vijfdebouw* is het dikwijls niet duidelijk, of de grondbezitter of de deebouwer resp. | of | van de opbrengst krijgt. In Atjeh is het aandeel van den grondbezitter bij *bagi peuet* of *moewue peuet* 1; bij *mawah bagi thee* f; bij *bagi limong* slechts f en bij *aboen meu ooe* daarentegen Derdebouw heet in Minangkabau *mampatigokan* of *mampati-got*, in Djambi en Palembang *bagi tiga*, in Zuid Celebes *thesang-tawa-talloe* (Boeg.) (§ aan bezitter), op Java *merteloe*, *mrateloe* (*hoog mraiga*). Soendaanesech *maritloe*, in Bantam *djedjoeron* en in Cheribon *djoedjoeron*, in West-Java *djoedjoer-ran-ran* op Bali *nilon* of *nelon*, waar vierdebouw *moetjoeruin* wordt genoemd, in Zuid Bali ook *ngempat-empat* (| aan deebouwer, bij § aan deebouwer spreekt men daar van *ngelima-lima*).

Vierdebouto heet op Java *mrapat* of *merapat*, in Jogjakarta *boeroeh mrapat*, in Ngalik *slekatan*; *vijfdebouw* op Java *maralima*, of *merlima*. *Limalasan* was in Kedoe een benaming voor deebouw tegen f van de opbrengst voor den bezitter.

Wie geeft in deebouw uit? In het algemeen kan deze vraag beantwoord worden met: zij die, om de een of andere reden hun grond niet kunnen, of niet willen bewerken.

Deze personen kunnen echter juridisch, economisch en sociaal tot geheel verschillende categorieën van de bevolking behooren. In de eerste plaats vindt men er onder grootgrondbezitters, vooral in Atjeh, de hoogvlakte van Toba, de Zuidelijke Toradjalanden (onderafdeeling Makalé en Rantepao), Zuid Celebes, in welke streken de grootgrondbezitters tot de categorie van hoofden en aanzienlijken behooren; op Bali worden de gronden van leden der vorstelijke familie, *pembekels* en dergelijke eveneens in deebouw uitgegeven, evenals de droewe tengah (onverdeeld vorstelijk familiebezit in Zuid Bali). Op Java en Madoera treft men vooral in de streken met individueel grondbezit deebouw op de gronden der grootgrondbezitters aan, zooals in Priangan, Batavia en Besoeki.

Deebouw kan samengaan met allerlei *rechts-toestanden* van den grond, zooals o.a. met het z.g. communaal-bezit en het erfelijk individueel bezit, *titisaragTonden*, *waia*/gronden op Java en Madoera, landheergonden, b.v. op Lombok, domeingonden, ornamentsvelden en ambtsvelden van Zuid Celebes; *poesakogonden* en *pen-tjariangonden* in Minangkabau; *kalakerang-* en *pasinigronden* in de Minahasa; gronden van tempels en verenigingen op Bali.

Deebouw op al deze soorten gronden kan variëren volgens de sociale en economische positie der grondbezitters en deebouwers. Deebouw door sociaal op een lager niveau staande deebouwers wordt uitgeoefend bij ambtsvelden, vooral op Java en Madoera, maar ook op Zuid Celebes en op domeingonden, b.v. op Bali en Lombok.

Deebouw op domeingonden is wel een van de oudste vormen van deze rechtsfiguur in Nederlandsch-Indie (vooral Bali en Lombok in den Vorstentgd).

Geeft aan den eenen kant grootgrond bezit aanleiding tot deebouw, grond wordt eveneens wel in deebouw uitgegeven bij een klein grondbezit, doordat of de grond te ver van de woonplaats is gelegen, of de grondbezitter om andere rede-

nen niet tot eigen exploitatie kan of wil overgaan.

Bit kan het gevolg zijn van gebrek aan kapi-taal (vee en/of landbouwwerktuigen), gebrek aan geld of aan kennis of belangstelling en tijdelijk of blijvende afwezigheid. In de Minahasa geven blijv. lieden, die buiten het gewone dorpsleven staan, hun grond in deebouw uit, zooals onderwijzers, inlandsche leeraren, bezitters van tuincn elders. Ten deele waren het leegloopers, ten deele handelaren, verkooopers en beamten. Voor Loe-madjang noemde men bij het Mindere Welvaartonderzoek van 1904 een categorie van personen, die ook elders wel onder de uitgevers in deebouw zullen behooren, nl. de „*tani tanggoeng*”, dat zijn zij, die niet gewoon zijn, of niet in staat zijn, de gronden zelf te bewerken, zooals hadji's, gewezen petinggi's (ddsahoofden), of leden van het ddsabestuur, handelaars e.d. en vrouwelijke grondbezitters.

Gronden behorend bij een onverdeelde nalatenschap en van minderjarige kinderen, wier vader overleden is, worden veelal in deebouw bewerkt.

Een andere reden van indeelbouwgeving kan zijn om arme familieleden te helpen. Deebouw wordt dan een soort familie-verzorgingsinstituut. Vink meldt dit als een van de vormen van deebouw op Zuid Bali in zwang. Oudere berichten melden dit voor Java (o.a. Preanger en Pasoe-roean).

Speciale vormen van deebouw zijn deebouw op gehuurde en op verpande gronden, waarop de grondbezitter dikwijls als deebouwer op zijn eigen verhuurden of verpande grond optreedt.

Wie zijn de deebouwers? Hierop is ook geen algemeen generaliseerend antwoord te geven. Soms zijn het de arme lieden, maar het komt ook voor, hoewel waarschijnlijk niet zoo dikwijls, dat welgestelde landbouwers als deebouwer optreden. Het kunnen zijn arme bloedverwanten van de grondbezitters. In het algemeen zijn het toch wel meestal lieden met weinig of geen grond-bezit.

Men kan aantoonen, dat in verschillende Btreken vroeger slaven en hoorigen reeds een aandeel in opbrengst der gewassen kregen en het is waarschijnlijk te achten, dat de klasse der deebouwers soms in de plaats van die slaven en hoorigen kwam, een proces, dat tegenwoordig op Lombok nog waargenomen kan worden. Dit in niet overal het geval geweest.

Bewerking van gronden door vreemdelingen, die echter geen slaven of hoorigen waren, is een ander soort deebouw. Het meest typische voorbeeld hiervan is b.v. de Lampoenngor met zijn Bantamsche deebouwers en deelwinners. Het adrecht belemmert dan in dergelijke gevallen, dat de deebouwers grondbezit verwerven. In sommige streken, waar de grond in handen van enkelen is gekomen, behoort het overgrote deel der landbouwers tot de deebouwers, zooals bijv. in Pangkadjön6 en Maros (Zuid Celebes). Bij gebrek aan statistische gegevens valt niet met zekerheid te zeggen, waar dit elders nog meer voorkomt. Op Java zijn eenige statistische, hoewel globale, gegevens beschikbaar. Bij het belastingsonderzoek van Meyer Ranneft—Huender werden in bepaalde districten ook ruwe schattingen gemaakt van de groepen der bevolking. Voor alle *onderzochte* plattelandsdistricten

van Java en Madoera bedroeg het aantal cleelbouwers 30.356 of 3,45% van de volwassen mannen, welk percentage uiteraard nog sterk van het werkelijke, onbekende Javapercentage zal kunnen afwijken, daar de onderzochte districten in totaal maar 881.157 volwassen mannen telden. Men vond de hoogste percentages voor de oude residenties Batavia, Besoeki en Preanger (nl. resp. 21,3, 7,6 en 5,6%).

In de "Mededeelingen van de Regeering omtrent onderwerpen van algemeen belang" van 1926 wordt gezegd, dat op grond van verschillende gegevens wel zonder al te groote fouten mag worden aangenomen, dat in de volgende oude residenties het overgrote deel der landbouwers ook grondbezitter is: Bantam, Cheri-bon, Semarang en Madoera; dat het pachten (en deelbouw) van eenige betoekenis is in Pekalongan, Madioen, Kediri en Pasoeroean en dat deze laatste vorm van grondgebruik van groote betekenis is in Batavia, Preanger, Banjoemas en Besoeki. Vooral in de Preanger is het aantal grondbezitters dat den grond in deelbouw uitgeeft, zeer groot, terwijl het voor Banjoemas groter zou zijn dan voor Besoeki. Deze mededeelingen komen niet geheel met bovenstaande cijfers overeen.

Voor de Buitengewesten zijn kwantitatieve gegevens nog schaarscher. Bij het belastingonderzoek op Sumatra's Westkust waren in zeven der onderzochte „steekmonstersorten", te weten de onderafdeelingen Padang, Kerintji, Oud-Agam, Loeboeksikaping, Alahanpandjang en Moearalaboeh, volgens globale schattingen circa 5% der volwassen mannen deelbouwers, voornamelijk van voedselgewassen (66,5% der volwassen mannen was bij den landbouw betrokken). Pariaman, een belangrijke streek voor den exportlandbouw, was echter niet opgenomen. Er blijft betreffende den omvang van den deelbouw nog veel onzekerheid bestaan.

Welke gronden worden in de deelbouw uitgegeven? In de meeste streken is de deelbouw van sawahs veel belangrijker dan die van andere gronden, vooral op de Buitengewesten. Deelbouw van niet regelmatig beplante droge gronden (ladangs) wordt alleen gemeld voor Sumatra's Westkust, hoogst zelden in de Gajolanden en de Bataklanden (Sim Sim, onderafdeeling Dairilanden) en door Dr. Adam voor de Minahasa. Plnatselijk treft men in Atjeh en Celebes (onderafdeeling Takalar) een deelbouw van onbewerkte sawahs, die oenigen tyd braak hebben gelegen. Vooral in Zuid Bali vindt men ook veel deelbouwers op droge gronden; op Java en Madoera schijnt de betekenis van deelbouw op droge gronden sedert het onderzoek naar de rechten op den grond (1868) sterk te zijn verminderd. Doze gronden worden daar tegenwoordig gewoonlijk of zelf bebouwd, of tegen geld verhuurd.

Welke gewassen worden in de deelbouw verouwd? Sawahpadi komt in de corato plaats, deelbouw van andere 6-8jarige gewassen op sawahs vindt vorming voor Bali en hier en daar in West Java, vooral van uien, aardnoten, groenten, aardappelen, minder cassavonbatten (Preanger, Cheribon).

In Oost- en Midden Java werden plaatselijk tabak, mais, uion, op sawahs in deelbouw aangeplant, terwijl men in de Vorstenlanden ook

deelbouw van pinda's, kent. Op droge, regelmatig beplante gronden, te gajolanden of blijvende ladangs, vindt men deelbouw van tabak in de Gajolanden en in het Pajakoemboehsche (Sumatra's Westkust), Maros en Pangkadjene (Zuid Celebes) Zuid Bali, Kedoe, regentschap Salatiga, Loemadjang; van mais in de Minahasa, Zuid Celebes (Bonthain en Bond); van aardappelen in Zuid Celebes (Bonthain), van padi in de Minahasa op Zuid Bali, waar men ook nog alang-alang (daar gekweekt voor dakbedekking), bantaten (na mais en padi gage), lontarpalmen en kofie in deelbouw verbouwt.

Bij meerjarige gewassen, zooals rubber, klapperboomen, koffie en peper, kan men alleen clan van deelbouw spreken, als de bewerker een bepaald gedeelte van de tuinen onderhoudt en de vruchten oogst en daarvoor een vast gedeelte van de opbrengst krijgt. Bepalen de werkzaamheden zich tot het oogsten en is geen bepaald gedeelte van den aanplant daarvoor aangewezen, dan heeft geen deelbouw, maar deelwinning plaats, zooals bij den rubberpoot.

Deelbouwquotienten. Door de zeer groote variatie in de deelbouwvoorwaarden valt daarvan bezwaarlijk in een kort bestek een overzicht te geven (men zie voor uitvoeriger gegevens het tweede hoofdstuk van het werk van Scheltema, hierachter in de literatuurlijst vermeld). Deze groote variatie zelfs in 66n dAsa kan gemiddeld streed worden aan de uitkomsten van een onderzoek in efn desa in de Preanger (d'sa Ke-masan, district Bandjaran, ten Zuiden van Bandoeng). In slechts 21 gevallen van deelbouw over een oppervlak van 31 ha. bleken de voorwaarden als volgt te variëren:

In alle gevallen kregen deelbouwer en grondbezitter ieder de helft van de opbrengst na aftrek van het oogstloon (bawon); de bi bit (zaadpadi) wordt in 19 van de 21 gevallen verstrekt door den deelbouwer, in 2 door den grondbezitter; de landrente werd in 12 gevallen betaald door den sawahbezitter, in 8 gevallen door den deelbouwer en in 1 geval door ieder voor de helft, terwijl vroeger de landrente door de grondbezitters werd betaald. In o gevallen van de 21 gevallen moest het aandeel van den sawahbezitter thuis worden bezorgd. Voorschotten in geld werden niet verstrekt; voorschotten in padi driemaal.

In het algemeen kunnen de deelbouwvoorwaarden betrekking hebben op den grond en/of den aanplant; werkdieren, landbouwgereedschappen, plantmateriaal, den arbeid, verder op de belastingen, het nagawas, eventueel op een bind-som, huishoudelijk en andere diensten door den deelbouwer, some betreffen zelfs een huldegift. In verband met al deze factoren wordt dan het deelbouwquotient vastgesteld, waarbij bepaald wordt, welk oogstdeel ieder der partijen zal ontvangen.

By een beschouwing van de deelbouwquotienten valt in de eerste plaats op, dat waarschijnlijk halfbouwovereenkomsten in allerlei varianten in vele streken do verhand hebben, derde bouw met of 5 aan den bezitter, volgt daarna in betekenis. We kunnen alleen de meest gebruikelijke deelbouwquotienten vermelden en moeten de overige regelingen buiten bespreking laten. De Beschikbare gegevens schijnen te wyzen op een grootere uniformiteit in vele streken van de Buitengewesten dan op Java en op Bali, maar de

vraag rijst, of dit niet soms het gevolg is van onvolledige waarneming. De tegenstrijdigheid van sommige gegevens zou dan ar van ook het gevolg kunnen zijn. Andere breuken dan i of § of (zijn veel zeldzamer, zooals 各, 我

In het algemeen kan opgemerkt worden, dat het deelbouwquotient een grove maat is. Wil men er twee zinging in brengen, dan moet men al gauw van b.v. de halve opbrengst overgaan tot of j. Het is, als of men weegt met een weegschaal, waarop alleen groote en nog wel veranderlijke gewichten gebruikt kunnen worden (er is immers eprake van een oogstdeed). Jenny noemt een „ganz grob schematischer Form” een geval. Traarbij een verdeeling in drieën wordt toegepast, § a an den grondbezitter, | aan den kapitaalbezitter (dus bezitter van werktuigen en werkdieren) en * aan den bewerker. Hiervan vindt men voorbeelden in den Gorontaloeschen adatrechtskring en in Zuid Celebes (onderafdeeling Toli-Toli), pok in Banjoewangi. In primitieve maatschappijen, waar men nog niet in het minst aan economisch handelen gewend is, zal men voor het deelbouwquotient over het geheel eenvoudige breuken kiezen zooals +*s, | of J (b.v. de z.g. „oude adat” van Zuid Celebes, waarbij de grondbezitter | van de opbrengst kreeg).

IngeAvikkelde regelingen vooral ten opzichte van de lasten treft men wel op Bali aan. In Atjdh krijgt de deelbouwer f of y of | van den oogst; ¥ bij onbewerkte sawahs. Het aandeel hangt o.a. af van den aard van de sawah en de verstrekking van werkdieren.

In de *Gajo-, Alas- en Bataklanden* komt half- en derdebouw voor (| of 5- aan den grondbezitter). Voor *Minangkabau* wordt tegenwoordig ge- woonlijk meestal halfbouw toegepast. In *Zuid Sumatra* moet de deelbouwer in de meeste streken J of I, soms echter maar 为 afstaan. In de *Lampoengs* werd (wordt?) ook wel slechts + of § afgedragen. Op *Borneo* krijgt de bewerker van den grond bij sawahpadi 5 of | van de opbrengst, afhangend van diverse omstandigheden. In de *Minahasa* kent men een typische verhouding van 5 : 6, bij de verdeeling nadat de padi al gesneden is (1/7 voor den deelbouwer). Bij verdeeling 5/6 voor den oogst komt aan iedere partij de helft toe. Op *ladangs* kent men half- of derdebouw.

In den *Gorontaloeschen rechtskring* wordt aan den bezitter meestal | of | van de opbrengst afgedragen, in sommige districten slechts Voor zoover in het *Toradjagebied* al van deelbouw pprike is, krijgt de deelbouwer i of | van den oogst.

In *Zuid Celebes* worden sawahs voor den verbouw van padi meestal tegen de helft of 5 van de opbrengst in deelbouw gegeven, in sommige streken tegen | (onderafd. Bone). Voor deelbouw van mals en aardappelen wordt 为 a | afgedragen (afdeeling Bonthain en Bond).

Op *Bali* kent men halfbouw-, derdebouw-, vierdebouw- en vijfdebouwovereenkomsten. Vink onderscheidt voor deelbouw op droge gronden in Zuid Bali; ten le deelbouw der grondbezitloozen bij hun familieleden; ten 2e deelbouw van grondbezitloozen bij grotere grondbezitters, niet-familieleden; ten 3e de bewerking in deelbouw van het grondbezit van leden der vorstelijke familie en andere aanzienlijken. De voorwaarden loopen fiterk uiteen, maar zijn over het geheel niet druk-

kend. Voor de sawahs, zoowel van Noord- als van Zuid Bali gelden weer andere regelingen. Typisch voor Bali zijn regelingen bij deelbouw voor de kostenverdeling van tempelonderhoud, van speciale lasten en ten opzichte van het ver- richten van diensten. Over het geheel wordt op Bali, evenals bij den moderneren Italiaanschen en Franschen deelbouw, het gezonde bcginsel gehuldigd van een gelijk opdeelen niet alleen van de lusten, maar ook van de lasten.

Op *Lombok* trof men vooral in het Westen voor de Lombokexpeditie van 1894 feudale toestanden aan. De gronden van den Vorst werden tegen „padjeg”, een soort landrente, bewerkt, en die van de aanzienlyke Baliërs door een soort hoori- gen, de „sepang&n”, soms in deelbouw, maar meestal tegen een vaste padipacht. Tegenwoordig worden nog in West Lombok vele van de sawahs tegen een vaste padipacht verhuurd; in Midden Lombok gaat de klasse der sepangans over in een categoric van vaste knechts en van deelbouwAvers. Meestal heeft halfbouw plaats, maar in enkele streken krijgt de deelbouwer | van de opbrengst, terwijl in Oost Lombok halfbouw de regel is.

Betreffende de deelbouwvoorwaarden op *Java* en *Madoera* zijn veel gegevens beschikbaar. Over de vraag of tijdens het Vorstenbestuur van Mata rain domeingrond in de z.g. „Buitenprovincie&n” voorkam en deze grond in deelbouw werd bewerkt, bestaat verschil van meening. Het laatste is door Rouffaer volgens Van Vollenhoven en Schriek niet aangetoond.

In enkele der vroegere rijkjes op Madoera (Pamekan en Soemenep) is deelbouw van apanagegronden van eenige betekenis geweest. Het eindresumé van het onderzoek naar de rechten op den grond, in 1868 gehouden, vermeldt voor sawahs in „erfelijk individueel” bezit voor Oost en Midden Java twee varianten van halfbouw- overeenkomsten. Transacties tegen 5 en | en. 梨 van den oogst werden ook gerapporteerd. Dr. Sollowijn Gelpke, die zijn landrentonderzoek ongeveer 10 jaar later hield, doet ongeveer gelijke algemeene mededeelingen over de deelbouwvoorwaarden. Voor den tijd omstreeks 1903 ge- ven de verslagen van de Mindere Welvaartcom- missie inlichtingen, terwijl voor de laatste decennia verschillende, hoewel slechts fragmentarische gegevens beschikbaar zijn, die geen generalisatie toelaten. Ook is het niet inogelijk met de beschikbare gegevens uit te maken, of de condities in Oost- en Midden Java voor den deelbouwer drukkender zijn geworden Binds 1868. Als voorbeeld van een in Oost Java gebruikelijk niaro- contract moge hier vermelding vinden, wat in de studie van De Stoppelaar over BJambangansch adatrecht Ijtreffende de marocontracten in de afdeeling Banjoewangi te vinden is. Zij worden gesloten ten aanzien van padi op sawahs en op tegalans. Hierbij zorgt de deelbouwer voor het ploegveen en de grondbezitter voor de zaadpadi. Echter komt het ook voor, dat elk de helft van do zaadpadi levert en de grondbezitter, als de bewerker geen ploegveen heeft, aan de liuur van het vee meebetaalt. De grondbezitter betaalt do landrente. Van den oogst wordt voor de verdeeling afgetrokken de padi voor de helpers bij het binden en naar de schuur brengen, de djakat en de zaadpadi. Deze maro-overeenkomst is waar- schijnlijk in zijn eersten vorm gelijk aan een van de varianten in het IndresumG van de grond-

rechten, welke toen reeds veel in de toenmalige regentschappen Panaroekan en Besooki in zwang was.

V66r de reorganisatie in de *Vorstlanden* gold het *maron-* on *??ia (Zje7a??stelsel van padjegheffing*. Of het *??ioronstelsel*, waarbij van gewone do-meinsawahs door de bewerkers de liefst en van ro- gens afhankelijk sawahs en tegalans kleinere breuken in natura moet worden afgedragen, als deelbouw moet worden opgovat, is een vraag, waarover verschil van meening bestaat. Rouf- faer, o.a. in zijn bekend Vorstenlanden-artikel in den eersten druk van deze Encyclopaedie en met he in anderen, beantwoordt deze vraag bevesti- gend. Van Vollenhovcn, Van Mook en Simon en anderen zijn van tegengestelde meening (zie ook het artikel Vorstenlanden in den len en 2en druk tier Encyclopaedie). Typisch voor den deelbouw in de Vorstenlanden is de *sromo*, een geldtoeslag, die door den deelbouwer gewoonlijk 1—jaar van to voren moet worden betaaid. Deelbouw is na de reorganisatie nog even verbreid als daarvoor, doch het is sinds de reorganisatie vrij wel regel, dat de deelbouwer sromo betaait

Voor de *Praengar* kan uit verschillende gegevens worden afgeleid, dat in het tijdvak 1878 tot 1902 de deelbouwvoorwaarden over het alge- nieen voor de deelbouwers bezwarender zijn ge- worden ; vooral ten opzichte van de betaling der landrente. Over de .mate van voorkomen van *nwro-* en van *ner/eZoe-*overeenkomsten iu 1878 en in 1902 bestaan geen gegevens. Deze verzwaring der voorwaarden schijnt zich na 1902 in vele streken te hebben voortgezet. Vooral op de Ban- doensche hoogvlakte zijn de deelbouwvoorwaarden zwaar. Soms inoeten geldtoeslagen worden betaaid, of een stuk grond gratis voor den ge- machtigde van den grondbezitter worden be- werkt.

Voor *Bantam* werd geconstateerd, dat in twee districten reeds in 1868 een maro-contract voor- kwam met dezelfde voorwaarden als in 1930 in ddsa's van de overeenkomstige tegenwoordige districten. De mrceloe-overeenkomsten wijken echter van elkaar af. Verdergaande conclusies zijn niet te trekken, cr zijn echter geen aanwij- zingen, dat er veel verandering is gekomen in de deelbouwvoorwaarden in Bantam.

Uit de gogevens betreffende de voormalige residentie *Cheribon* krijgt men den indruk, dat het jnaro-contract bij sawahpadi over het algemeen weinig wyziging onderging sinds 1863. De go- gevens betreffendo do morteloe- en mrapatover- eenkomBten zijn to fragmentarisch om ecnigo conchisies too te laton, terwyl geon oordeel go- veld kan worden over de frequentie der verschil- lende overeenkomsten.

HI. ECONOMIE VAN DEN DEELBOUW.

A. Deelbouw voorwaarden. Waar- door worden deze deelbouwvoorwaarden nu het sterkst becnvloed? Men kan aannemon, dat diegene dor drio factoren grond, kapitaal en arbeid het storkst werkt, welke in het minimum is. Do working dozer factoron wordt ochter stork ver- troebeld door de *Traditie*. De deelbouw heeft niet alleen in primitiove streken, maar zelfs in Europa veel traditioncels bohoudon. De oudere gegevens over do Buitengeweston zyn over grooto gobie* den dikwijla vrij uniform, torwijl op Java, byv. in Bantam on Chribon, toch ook bepaalde over- eenkomsten gedurende tientallen van jaren in

zwang zijn gcbleven. Eon analyse der factoren, die de deelbouwvoorwaarden becnvloeden, wordt bemoeilijkt, doordat daarop allerlei buiten-ccon- nomischo invloeden werken, waarvan de voor- naainste zijn de traditie en de betrekking, waarin deelbouwer en deelbouwgever tot elkaar staan. Wordt cenerzijds grond soms in deelbouw uit- gegeven als hulp voor ar me familieleden, ander- zijds heeft men een deelbouw op gronden van sociaal veel hooger staande adellijken, welke - dan dikwijls is voortgekomen uit slavernij en hoorigheid. De deelbouwovereenkomst heeft ele- menten van pacht, arbeidsloon en maatschap. Er wordt grond en eventueel kapitaal door den grondbezitter verstrekt en arbeidsloon door den deelbouwer verdiend en de bruto-opbrengst wordt gedeeld. Jenny beschouwt als de fundamenteele wet, die het deelbouwquotient bepaalt, dat hoe kleiner de pachtwaarde van den grond is ten opzichte van de waarde van den daaraan besteden arbeid, des te kleiner zal de breuk zijn, welke het aandeel van den grondheer uitdrukt en omge- keerd. Dit noemt men het *ruwe deelbouwoquotient*. Daar echter bij de productie nog een derde factor, het kapitaal, medewerkt, wordt het werke- lijke quotient hierdoor begrensd. De kapitaals- factor doet de weegschaal naar den eenen of den anderen kant overslaan, daar het kapitaal soms door den grondheer en soms door den deelbou- wer wordt vorstreckt. Ook in Nederlandsch-Indie wordt in het kapitaal i.c. vee, zaadmateriaal en gereedschappen, soms door den deelbouwer en soms door den grondbezitter voorzien. Het deel- bouwquotient verspringt nu in vele streken be- langrijk, als daarin behalve grondrente ook ka- pitalarente wordt inbegrepen; voorbeelden hier- van zijn voor vee en gereedschappen: Atjeh, Gajo- en Bataklanden, Zuid Sumatra, Palembang, Gorontalo, Zuid Celebes (Takalar), Ja va (zie Eindrcsumd van de rechten op den grond); voor zaadmateriaal: Sumatra's Westkust, Bantam en Ponorogo (uien), Bonthain (aardappe- len).

De traditie, die grootten invloed op de deel- bouwvoorwaarden heeft, is zelf het resultaat van de omstandigheden, die in een bepaalde streek gedurende langen tijd geheerscht hebben. Men heeft bij deelbouw niet zoo zeer met een *prijs* als wel met adatrchtolijke *normen* te doen.

Als eerste moment, dat zowel de vraag als het aanbod van deelbouwgronden en deelbouwers- arbeid zal becnvloeden, moot genoemd worden de *bevolkingsdichtheid* on in nauw verband hiermede de verdeling van het grondbezit. Sprekend is in dit opzicht de togonstelling Java — Buitenge- westen. Mon kan zeggen, dat in vele streken van de Buitengewesten bij deelbouw en deelwinning (bv. do Inlandscho rubbercultuur bij goede rub- berprijzen) do factor *arbeid* in het minimum is en do *grond* in overvloed voorhanden is; op Java is de *grond* veelal in hot minimum en de *arbeid* overvloedig. Dit is slechts een generalisatie, voor de Buitongeweaton b.v. niet geldond voor streken als Zuid Bali en voor Java b.v. voor bepaalde strokon van Krawang. Globaal gosproken doet in vele streken van de Buitengewesten vraag naar arbeid en op Java vraag naar grond deelbouw ont- staan. Voor do Buitengewesten moet men hieeraan nog toevoegen, dat ook de vraag naar *sawahs*, welke niet in overvloed voorhanden zijn ea het aanleggen van aanplantingen van meerjarige ge-

wassen deelbouw bevorderen; bovendien zijn er nog gevallen, waar deelbouw voortkwam uit sla-vernij en hoorigheid. Kapitaalgebrek en vraag naar arbeid, benevens de machtsfactor zijn voor de Buitengewesten de meer belangrijke momenten, voor Java voornamelijk het grond- en kapitaalgebrek, waarvan gebrek aan arbeid is de derde plaats komt.

De *ver dealing van het grondbezit* is door het ontbreken van statistieken dienaangaande onvoldoende bekend. Bij grootgrondbezit zal men in het algemeen deelbouw kunnen verwachten, vooral als dit verspreid gelegen is. Streken met reed grootgrondbezit zijn op Java vooral de residentie Batavia, Priangan en Besoeki.

Op de Buitengewesten komt grootgrondbezit o.a. in AtjBh en in de Zuidelijke Toradjalanden voor. Bij *grondversnippering* in „cominunale” streken op Java, waar dus door toeneming van de bevolking de aandelen in de dorpsgronden in den loop der jaren kleiner zijn geworden, valt dan een afnemende van den deelbouw te constateren (bijv. in de voormalige afdeling Modjo-kerto). In dergelijke streken kunnen echte soms ook deelbouw en veldhuur een correctie vormen op de te groote versnippering van den grond, waar- bij dan welgestelde landbouwers soms als deelbouwer optreden (zoals geconstateerd bij het onderzoek van D. H. Burger in Tajoek). Men trachtzoodoende tot economisch te exploiteeren bedrijven te komen. Ook de *grootte van de bruto-opbrengst* kan van invloed zijn op het deelbouwquotient.

Inderdaad is in sommige streken het deelbouwquotient bij vruchtbaarder gronden gunstiger voor den grondbezitter. Men kan verder de vraag stellen, worden heel goede of heel slechte gronden wel in deelbouw uitgegeven? In het algemeen worden de beste gronden zelf bewerkt, terwijl de slechtste op Java en Madoera of zelf bewerkt worden, of afgestaan tegen betaling van de landrente. Worden ze bij uitzondering in deelbouw uitgegeven, dan worden bijzondere faciliteiten verleend. Waar de eigenaardigheid van deelbouw daarin bestaat, dat een deel van de opbrengst in *natura* moet worden afgedragen, zal de directe invloed van de *productenprijzen* op de deelbouw-voorwaarden niet groot zijn. Volgens Meyer Ran-neft en Huender bleven de deelbouwvoorwaarden gedurende den oorlog op Java gelijk. Ook gedurende de jaren 1931 en 1932 met zeer lage padi-prijzen schijnen de deelbouwvoorwaarden weinig of geen verandering te ondergaan. Wel worden in sommige streken meer gronden in deelbouw uitgegeven, doordat de grondbezitters niet over voldoende contanten beschikken om de bewerkingen in met geld betaalden arbeid te doen uitvoeren. Paarmaast gaan zij er echter ook meer toe over hun grond zelf te bewerken.

In sommige streken bestaan bij deelbouw ook regelingen, wie de kosten van de *bevoeiing* zal dragen, *andere disalasten* zal betalen of de *desa- en andere diensten* zal verrichten (Bali en Java). Deelbouwers moeten soms ook *huiselijke* en *andere diensten* voor den grondbezitter verrichten, of *materialen leveren* (bv. Bali en Priangan).

Toeslagen in geld, de sromo van de Vorstlanden, worden bij deelbouw ook in andere streken hier en daar wel betaald. Zo worden veelal alleen bij de vruchtbaarste gronden betaald, of bij zeer groote vraag naar grond (Oost Cheribon), of naar grond en geld (Bali).

In de streken met *landrente* wordt bij deelbouw altyd bepaald, wie de landrento zal betalen.

Technische verbeteringen in den landbouw hebben in Nederlandsch-Indie nog weinig directen invloed op de deelbouwvoorwaarden, in tegenstelling met den modernen deelbouw, bijv. in Frankrijk en Italic, waar in de contracten dikwijls wordt bepaald, dat de kosten van bemesting en van bestrijding van plantenziekten gezamenlijk gedragen zullen worden. In Nederlandsch-Indie staat de deelbouw eerder de technische verbetering van den landbouw in den weg, zooals in de Preanger bleek bij de invoering van ijzeren ploegen en bemesting met kunstmest. Toch komt soms de kunstmest voor rekening van beide partijen.

B. Deelbouw en crediet. Bij deelbouw wordt dikwijls door den grondbezitter voorzien in het bedrijfskapitaal van den deelbouwer, of nog algemeener in diens credietbehoefte. Treedt de credietzijde van den deelbouw sterk op den voorgrond en wordt het crediet in den vorm van geld verleend, dan wordt de deelbouwovereenkomst in Nederlandsch-Indie dikwijls gecombineerd met veldhuur- en grondverpandingscontracten voornamelijk van sawahs. Als deelbouwer treedt dan gewoonlijk de bezitter van den verpanden of verhuurden grond zelf op.

Bij de figuur „veldhuur”, gecombineerd met „deelbouw op eigen grond”, wordt de huurprijs van den grond steeds vooruit betaald; de verhuurder bewerkt den grond zelf en verplicht zich tot afstand van een bepaald gedeelte van de opbrengst. In vele streken kent men ook een combinatie van sawahverpanding met deelbouw (Atjdh, Gajo- en Bataklanden, Djambi, Minahasa, Zuid Celebes, Bali en Lombok, Java en Madoera).

Er bestaan ook overeenkomsten, waarbij de geldschieder een deel van de opbrengst krijgt, zonder dat er feitelijk van deelbouw sprake is (bv. bij de uiencultuur in Cheribon). Het verstrekte crediet kan zich ook bepalen tot plantinateriaal (bv. by de aardappelencultuur op Sumatra's Westkust).

Men kan bij doervorende genoemde gecombineerde veldhuurdeelbouw en verpandingsdeelbouwovereenkomsten soms *onereuse voorwaarden* verwachten. De deelbouw is hierbij feitelijk secundair en het gevolg van het verstrekte crediet. Indien op ongeoorloofde wyze voorschotten worden verstrekt op Jangten termijn, kan de landbouwer ten slotte zijn eigen grond hoogstens in deelbouw krijgen en verdient daarbij zoo goed als niets. (Voorbeeld hiervan vroeger in Oost Cheribon op de aan Chineezee verhuurde gronden, ook op particuliere landerijen in West Java). Over het geheel schijnen echter de deelbouwvoorwaarden voor het rechtsgevoel der bevolking in do meeste streken scbappelijk te zijn.

Dat de deelbouwer *credieten* in geld aan den *grondbezitter* verstrekt, komt slechts bij uitzondering voor (de 7neZamm-overeenkomst op Bali en Lombok). Men kan, de deelbouwer echter ook beschouwen als een arbeider, welke niet content, maar pas in natura na don oogst wordt betaald met een oogstdeel. Dit verklaart de voorkeur, welke in tijden van geldschaartheit aan deelbouw boven loonarbeid goeven kan worden.

0. Het in k o m e n v a n d e d e e l -

b o u w o r s. Over het inkomen der Indonesische deelbouwers zijn slechts weinig gegevens beschikbaar. In het rapport Moyer Ranneff—Huender over den belastingdruk op Java en Madoera vindt men de uitkomsten van het onder- zoek naar het inkomen van een aantal gezinnen medegedeeld.

Gevonden were! gemiddeld:

G r o e p	Gezins-sterkte in elke groep	p e r f a a r	
		Inkomen per hoofd	per gezin
Deelbouwers zonder grond.....	4,8	/ 24,74	f 118,75
Landarbeiders in den Ini. landb..	3,5	„28,96	„101,36
Losse koelies ...	4,0	” 30,08	„120,32
Arme sawah- of tegalbezitter ...	5,0	„29,53	„147,65
Sawah- of tegalbez. met een behoer- lijk inkomen ..	6,2	„48,36	„299,83
Vermogende sawah- of tegalbezitters .	8,4	„ 129,82	„ 1090,49

Uit dit cijfermateriaal krijgt men den indruk, dat het gemiddeld inkomen der onderzochte deelbouwers op Java en Madoera op ongeveer hetzelfde niveau moet liggen als dat van landarbeiders in den Indonesischen landbouw. Het be- werken van een stuk grond in deelbouw levert er economisch dikwijls niet veel ander resultaat op, dan dat het den deelbouwer op een wat goedkoo- pere manier dan door aankoop in het bezit stelt van padi en andere voor zijn levensonderhoud noodige voedingsmiddelen, waarbij dan de eigen arbeid niet gerekend wordt. Verder bleek, dat de meeste der onderzochte deelbouwers andere bij- verdiensten hadden, ja het grootste deel van hun j c z c z inkomen werd niet uit deelbouw gewonnen.

IV. So C I A L E Z I J D E V A N D E N D E E L B O U W I N N E D E R L A N D S C H - I N D I E.

A. S l a v e r n i j e n h o o r i g h e i d a l s v o o r l o o p e r v a n d e c o l o u w. Evenals in andere landen is in Nedcrlandsch-Indie slaver nij op hoorigheid in vele streken voorafge- gaan aan deelbouw. De klasse der elaven, spe- ciaal de zelfstandig gehuisveste slaven, al dan niet beloond met een oogstcdeelte, is dan over- gegaan in of vervangen door een klasse van aan- vankelijk zich zelf nog weinig vrij govoelende, maar later vrijo deelbouwers.

Zelfstandig gehuisvesto landbouwslaven, die een deel van de opbrengsten der door hen bo- werkte gronden van hunne heeren kregen, wor- den in do literatuur vermeld voor de Batakian- den, Pasemah (res. Palembang) de Kajan Da- jaks op Borneo en voor Flores en Timor en bij sommige Toradjastammen. In do Lampoenga word do afschaffing van de slavernij in 1859 voor do popercultuur economisch mogelyk, doordat Bantamfche vrije koelies sinds 1845 de plaats der slaven haddon ingenomen. In Gorontalo eisochten de grootgrondbezitters na de afschaffing van de slavernij z u l k e drukkende deolbouwquotienten van hun vroegero slaven, dat deze in het gebergte

vlucltten en een ladangbouw begonnen, waar- door vole vruchtbarc sawahs braak bleven liggen. In Zuid Celebes daarontegen werden velen der vroegero slaven deelbouwers. In Midden Lombok valt momenteel nog do overgang der nog vrij wel hoorigo „*sepangan*“ in een klasse van vast© knechts en van deelbouwers te constateeren.

Op in West Java bewerking van Inlandsche bouwgronden door slaven is voorgekomen is twijfelachtig. Wel is zeker, dat v66r de afschaffing van het Preangerstelsel in 1871 (zie PRÉAN- GERSTELSEL) meer sprake was van een be- werking der gronden door allerlei categorieën van dienplichtigen, met een belooning naar goed- vinden door den grondbezitter vast te stellen dan van een vrije deelbouwovereenkomst. Eerst was een gedeelte der bevolking verplicht tot bewerking der sawahs der aanzienlijken zonder eenige vergoeding, later werd deze prentah (bevel) vervangen door een prentah aloes (aandrang) en deze we er door een vrij^villige deelbouwovereenkomst. Dat is de waarschijnlijke ontwikkelings- gang.

B. Plaats van do deelbouwer i n d e Inlandsche maatschappij. Men kan hierbij moeilijk generaliseeren, terwijl voor een goedo beoordeeling de sociologische gegevens ontbreken. Het sociale aanzien van de deelbouwers zal in een streek, waar het overgroo- te deel der landbouwers deelbouwers is, zooals bijvoorbeeld in Pangkadjonc en Maros (Zuid Celebes) waarschijnlijk grooter zijn dan bijv. in de Bataklanden, waar de deelbouwers meest arme lieden zijn. Een andere categoric zijn de vreemdelingen, die geen volwaardige grondrechten kunnen krygen en daarom deelbouwer moeten blijven zooals de Bantainsche deelbouwers in de Lam- poengs.

Op Java en Madoera is daarentegen waar- schijnlijk van een afzonderlijke klasse van deel- bouwers geen sprake; de deelbouwers behooren er vermoedelyk voor een groot percentage tot den “stand” der *menoempangs*, dat zijn lieden, die een huis bezitten op andermans erf, terwijl de bezit- ters van huis en erf wel ver in de minderheid zul- len zijn.

De voorkeur voor deelbouw, niettegenstaande deze waarschijnlijk dikwyls tot economisch slechte uitkomsten leidt, moet waarschynlijk ge- zocht worden in het sociaal hooger aanzien, dat do deelbouwer boven een koelie in de Inlandsche maatschappij heeft. Hierbij komt, dat de groo- tere zelfstandigheid, die de deelbouwer geniet, op prys wordt gesteld. Bovendien verzekert hij zich van een bopaalde hooveelheid voedingsmiddelen, vooral rijst. In het algemeen bemoeit de grondbezitter in don Indonesischen landbouw zich weinig of niet met het door den deelbouwer op zijn gronden uitgeoefende bedrijf. Terwyl men in andere landen spreekt van de “agricultural ladder”, waarbij dan als een van de eerste sporten op de inaatschappolyko ladder deelbouw wordt ge- entamoerd, is het onzeker, of een dergelyke op- Idimming in Nederlandsch-Indie ook plaats heeft, of dat de deelbouwers hun geheele leven niet verdor komen. Uit de gegevens der steekmonsters voor het belastingdrukonderzoek op Java on Madoera kan men echter wel de gevolgtrekking maken, dat de deelbouwers gemiddeld jonger zyn dan de grondbezitters en minder kinderen heb- ben. Dairt echter waarsohijnlyk in de Inlandsche

maatschappij bij hooger welstand een hooger kindertal is te verwachten, blijft deze interpretatie wat onzeker.

Verhoudingen tusschen deelbouwers en grondbezitters. Hoewel deelbouw zelfs in Europa en Amerika, patriarchaal en gemeedelijk van aard is, zijn op Java en b.v. Sumatra's Westkust de meer gemeedelijke verhoudingen aan het verminderen. In sommige streken zijn de symptomen hiervan meer en meet afwettend van de landrente op den rug van den deelbouwer en een grootere wisseling in de personen der deelbouwers (b.v. in Priangan). Versclierping der verhoudingen zal men dikwijls kunnen verwachten bij absente grondbezitters. Vooral van Priangan is bekend, dat het z.g. goentaj-grondbezit, dat is in handen van afwezigen, er veel voorkomt. Ook valt hier te constateeren, evenals in het middel-euwsche Florence, dat het grootgrondbezit, vroeger meer uitsluitend in handen van de adel, is overgegaan in die van niet-adellijken, die gedeeltelijk in de steden wonen, b.v. in Priangan hadji's en handelaren. Deze grootgrondbezitters stellen dan veelal gemachtigden aan, wat tot ongewenschte toestanden aanleiding kan geven. Gemachtigden bij deelbouwgeving treden ook in de Minahasa en op Bali op.

C. Deelbouwers als werkgevers. De gegevens over de exploitatie van deelbouwgronden in Nederlandsch-Indië zijn onvoldoende om te kunnen zeggen, of gewoonlijk alle arbeid alleen door den deelbouwer en zijn gezin wordt verricht, al dan niet met behulp van dorpsge-nooten, of dat daarbij loonarbeid wordt gebruikt. Veel zal daarbij van de uitgestrektheid van den in deelbouw bewerkten grond afhangen. In Priangan doet de deelbouwer op dwergebiedrijven van ca 1 — 1 bouw (0,3 — 0,7 ha.) a lies met eigen gezinskraehten, meestal zonder hulp van vee; op kleine bedrijven geschiedt de arbeid voornamelijk met eigen gezinskraehten. Als bijkomstige werkkraehten worden arbeiders in betaling genomen, zooals ploegers, plantsters, wiedzters. Soms werkt men in wederkeering hulpbetoon met zijn bureu. Op middenbedrijven van ongeveer 3 — 5 bouw (2 — 3, 5 ha.) neemt de deelbouwer een *penjawah* en andere werkkraehten aan (penja-wahs of sawaharbeiders zijn werkkraehten, die voor een zeker loon in padi benevens de kost, als er gewerkt wordt, van het begin tot het eind meewerken). Soms heeft hij zelf vee, meestal moet hy het huren, of in gebruik nemen van den bezitter.

V. DEELBOUW BIJ ONTGINNING EN KOLONISATIE. In primitieve omstandigheden, waar de gehuishouding nog niet sterk is doorgedrongen, maar zelfs nog in Italië, past men dikwijls bij ontginningen of het maken van aanplantingen van meerjarige gewassen een systeem toe, waar-by een evenredig deel van het bouwveld of van de aanplantingen in eigendom of bezitrecht van den bewerker overgaan.

In het Indonesische adatrecht zijn dergelijke overeenkomsten eveneens gebruikelijk, vooral op de Buitengewesten bij den aanleg van meerjarige gewassen. De grond is er over het algemeen overvloedig, maar de arbeidskraehten schaarsch. Voorbeelden zijn de aanleg van rubbertuinen, klappertuinen, peperuinen met varieerende voorwaarden.

Kolonisatie gaat dikwijls met ontginning gepaard, waarbij in vele streken van de wereld

deelbouw of deelwinning were! toegepast. Op kleine schaal zijn daarvan voor Nederlaudsch-Indië ook voorbeelden bekend, bijk. een kolonisatie van Bandjareezen in Indragiri.

VI. DEELBOUW EN ONDERNEMINGS-LANDBOUW.

Voor erfpahtsperceelen is deelbouw tot nu toe zonder betekenis geweest, er zijn echter geen bepalingen, welke zich tegen een eventueel toepassing van deze methode zouden verzetten. Dit behalve op de erfpahtsperceelen, voortgekomen uit de teruggekochte particuliere landerijen, waarop deelbouw niet wordt toegestaan. Ook voor den z.g. „kleinen landbouw," wordt door het Gouvernement gewoonlijk de voorwaarde gesteld, dat door den erfpachter geen deelbouw met de Inlandsche bevolking zal worden uitgeoefend. In den Volksraad werd deze deelbouwclausule in 1930 besproken.

De verliouiding van de opgezetenen op de particuliere landerijen besteven de Tjimanoeek ten opzichte van den landheer wordt over het geheel niet meer als een deelbouwverhouding opgevat; over de, overigens tegenwoordig van weinig belang zijnde, landen ten Oosten van de Tjimanoeek bestaat nog meer verschil van meening (zie o.a. PARTICULIERE LANDERIJEN). Wei worden de Zxmqsgronden, dat zijn de gronden in onbezwaard eigendom aan den landeigenaar toebehoorend, soms in deelbouw uitgegeven, ter-wijl ook een deelbouw in zwang is, waarbij de landheer het benodigde kapitaal verschafft. Aangezien al tjoekd betaaid wordt voor het gebruik van den grond, moet een dergelijke deelbouw, tenminste indien de deelbouwers opgezeten zijn, als nauw verwant beschouwd worden met de figuur veldhuurdeelbouw op eigen grond. Met dit verschil evenwel dat geen geld, maar zaadpadi, gereedschappen en werktuigen worden verstrekt en het erfpahtsrecht een zwakker recht is dan het bezitsrecht.

VII. BEOORDEELING VAN DEN DEELBOUW.

Gezien de grootte verscheidenheid, welke in Nederlandsch-Indië valt te constateeren, dient ieder geval op zich zelf beoordeeld te worden. De positio der deelbouwers in sociaal en economisch opzicht dient daarbij vergeleken te worden met die van landbouwers en pachters in natura en met landarbeiders, die der deelbouwgevers met die van landbouwers, die hun bedrijf met eigen of gehuurde werkkraehten exploiteeren, of hun grond in pacht tegen een vaste hooftelheid product uitgeven.

Zoker is, dat een dergelijk diepgeworteld instituut als de deelbouw niet spoedig zal verdwijnen.

Literatuur. A. M. P. A. Scheltema, Deelbouw in Nederlandsch Indië, Proefschrift Wagon ingen 1931, ook verschenen als Mededeeling no. 18 van de Afdeeling Landbouw van het Dep. van L. N. on H. Over Indonesischen deelbouw zijn gegevens te vinden o.a. in: Adatrechthuidels.; Res. Bantam, Resum6 van h81rij Gouvernementsbesluit van 10 Juli 1867 no. 2 bevolen onderzoek naar de regten van den inlander op den grond in Bantam (1871);

Burger, ^Vergelijking van den economischen toestaud der districten Tajoek en Djakanan (rogentschai) Rem bang). Economise he beschrijvingen IV; C. L. van Doorn, De credietbehoefte van den Indonesischen landbouwer (1922); Dr. C. L. van Doorn, Uittroksel uit een rapport over het Volkscredietwezen in de Minahasa (1925), Blaadje voor het Volkscredietwozen

1*1 Jrg (Juli 1926), ook Adath. XXXI biz. 10—15; J. C. van Erde, Het grondbezit op Lombok,* Verslagen Indisch Genootschap (27/12, 1904); Eindresume onderzoek naar de rechten van den Inlander op den grond op Java on Madoora, 3 din, (1876), II (1890), III (1896); Toelichting op de nieuwe grondhuurbepalingen in de gouvernemenslanden (1918); R. A. Kern, Het landelijlA stelsel in het Bantische rijk onder het Vorstenbestuur, Indische Gids 1906 I; I-1, Hervorming van het Inlandsche grondbezit pp java, Verslagen Indisch Genootschap (18/3, 1923); Dr. V. E. Korn, Het adatrecht van Bali (1929); J. Kree-mer, Atjeh (twee deelen 1922—23); Landbouw, De Inlandsche Mededeelingen omtrent enkele on- derwerpen van algemeen belang (1926). F. A. Liefcrinck, Geschriften van Bali en Lombok (1927); Dr. J. Mallinckrodt, Het adatrecht van Borneo (twee deelen 1928); J. W. Meyer Ran- neft, Het grondhuurvraagstuk op J a va, Kolo- niale Studien 3 J, 1919 II; J. W. Meyer Ranneft en Dr. W. Huender, Onderzoek naar den belastingdruk op de inlandsche bevolking (1926); H. J. van Mook, Koeta Ged6, Koloniaal Tijdschrift 15(1926); Pandecten van het Adatrecht, deelVb; P. de Roo de la Faille, Over het grondenrecht onder Javaansch Vorstenbestuur, Tijdschrift Bataviasch Genootschap 59 (1919—21); Id., Javaansch grondenrecht in het licht van LonfBolsche toestanden, Bijdragen Koninklijk Instituut 31 (1925); C. P. Rouffaer, De agrarische rechts- toestand op Java en Madoora, Bijdfagen Koninklijk Instituut 74 (1918); A. J. P. M. A. Scheltema, De ontwikkeling van de agrarische toestan- den in Priangan, Landbouw 3; Dr. B. Schrieke, Uit de geschiedenis van het adatgrondenrecht I, Tijdschrift Bataviasch Genootschap 59 (1919—21); A. Simon, Het agrarisch stelsel in de Ja- vaansche vorstenlanden en de reorganisatie, Koloniaal Tijdschrift (1918 I); J. H. F. Sollewijn Gelpkc, Gegevens voor een nieuwe landrente- l'egeling; Soebrotu, Indonesische sawahverpan- ding (1925); Soepomo, De reorganisatie van het agrarische stelsel in de Vorstenlanden (1927); A. Spoor, Het een en ander omtrent de Inheem- sche rechtsgemeenschappen van ZW. Celebes, Koloniaal Tijdschrift (1928); J. W. de Stoppelaar, Balambangsch Adatrecht (1927); G. J. Vink, De landbouw op de droge bouwvel- don der Zuidhellingen van de Agoeng, de Batoer en het Bratancomplex (Bali), Landbouw 5; Verslag van den econoijnschen toestand en den be- lastingdruk op do Inlandsche bevolking Buiten- gewesten; Mr. C. van Vollenhoven, Het adatrecht van Nedcriandsch Indic (tweo_ cle.el/Jn);

van Vollenhoven, Anti-Rouffaer, Bydragen Koninklijk Instituut 74 (1918); Dr. Ir. L. J. Vroon, Het desalandbouwonderwijs in Priangan, Landbouw 5; Mindero Welvaartverlagen, speciaal Landbouw on Economic desa; G. D. Willinck, Het rechtsleven bij de Minangkabausche Ma- leiers (1909); Voor verdere verspreide gegevens» zie de in hot werk van Scheltema opgegeven H-. teratuur. A. M. P. A. S.-/

J HYMENAEAE COURBARIL L., fam. Leguifijina- sae. Groote boom van tropisch Amerika, die in zijn vaderland een voortreffelijk hout lovert, dat nooit door worm wordt aangetast en niet ver- vuurt. Het laat zich tamelyk moeilyk bewerken, doch good schavon, draaien en polysten. Het wordt gebruikt voor meubels, huidplanken van

schepon, en vooral voor den bouw van spoorweg- rijtuigen. Van dezco soort is het grootste deel! van de Z. Amerika kopal afkomstig, cen der harsen,

die haar naam heeft gegeven aan de gansche groep, welke thans met den naam kopal wordt aangeduid. De Dienst van het Boschwezen neemt met dezen belangrijken boom sinds 1920 overeen-

■. B. ISCHAEMUM MUTICUM L., fam. Gramineae. Volksnamen zeer verschillend. Roempoot krooe- pet (BANGKA). Over den geheelen Archipel ver- breid gras, vooral op en achter den strandwal, bier en daar ook landwaarts in tot 150 m. zee- hoogte, plaatselyk in groote hoeveelheden en soms geheele velden vormd; een gewoon voer voor paarden en runderen, volgens Teysmann op Bangka het beste voedergras.

ISCHAEMUM TIMORENSE Kunth., fam. Gramineae. Volksnamen talrijk. Blenbemb (JAV.). Gras met 40—100 cm. lange slappe halmen, ver- strooid door den geheelen Archipel verbreed tot 1600 m. zeehoogte, dikwijls in groote hoeveelheden en plaatselyk de hoofdvegetatie uitmakend. Door alle herbivoren gaarne gegeten en vooral in M. en J. Java door de inheemsche bevolking zeer hooggeschat.

JACKIA ORNATA Wall., fam. Rubiaceae. Se- ft. 2 loema, Soloemar, S. paja, Sintoelang (MAL.). Rechte boom, tot 28 m. hoog, verbreed in het Wea- telijk deel van den Archipel, volgens Endernt een der weinige zeer goede houtsoorten der veenmoe- rassen. Het roodbruine, harde eu zware hout is dicht, veerkrachtig en duurzaam en door zijn sterkte en taatheid zeer gezocht; het is geschikt voor roeispanen, wagenboomen, rijststampers, en schijf? eveneens voor meubelen bruikbaar te zijn.¹²

KADSURA CAULIFLORA BL., fam. Magnolia- caeae. Mendoelai (PALEMB.). Wdra areuj (SOEND.). Klimmende tot 15 m. lange lian, in de berg- streken boven 500 m. zeehoogte, waarvan de wor- tel en stam in de irlandsche geneeskunde bekend staan tegen slijmafgang en ook als hoestdrank. In den bast vond Greshoff een glucosidische looi- stof en eenig alcaloid. De eotbare vruchten zou- den te Buitenzorg een middel zijn tegen huid- ziekten.¹¹

KAEMPFERIA ANGUSTIFOLIA Rose., fam. Zingiberaceae. Koentji menir, K. pepet (BATAV. MAL.), K. koenot (SOEND.), K. pepet (JAV.). Kruid met gegolfdc, zich nauwelyks boven den grond verheffende blaadjes, waarvan de waterige, knotsvormige, zydelingsche wortelstokken een verkoelende werking hebbon naast de medicinale, aromatische hoofdworteltjes. De bolletjes zijn in den medicijnhandel. Waarschijnlijk wordt deze soort dooreengehruikt met K. rotunda L., K. Ga- langa L. Do ken'oe heeft sappige en broze, witte, onaangenaam riekende rhizomen, welke- in de eerste plaats als kruidery bij velerlei spijzen worden gebruikt^jberwyl deze soort ook als lalab gegeten wordL¹⁷^

KICKXIA ARBOREA BL., fam. Apocynaceae. Ki bonteli (SOEND.), Kajoe santen (JAV.). Zeld- zame, tot 42 m. hooge boom, op Java zelden. voorkomend, waarvan de bast een kleine hoe- veelheid giftig alcaloid bevat. Het melksap is een zeer gezocht middel tegen ingewandswomen: de boomen zitten dan ook doorgaans van onder tot boven onder de kappen; weinige druppela zijn voldoende. Het werkzame bestanddeel is een giftig, eiwitachtig lichaam, kicksiin geheeten.

SIMAVI. De vereniging „SIMAVI“ (Steun In Medische Aangelegenheden voor Inheemschen) werd opgericht in 1926 en heeft ten doel geneeskundige hulpverschaffing aan een geestelijke opheffing van de inheemsche bevolking in Nederlandsch Oost- en West-Indië, in den zin, waarin die tot nu toe door de Protestantisch-Medische Zending in praktijk zijn gebracht. Zij tracht dit doel te bereiken door aan onze universiteit en in de groote ziekenhuizen bij studenten en zusters belangstelling te wekken in ziekenzorg voor genoemde inheemsche bevolking.

De vereniging wil bemiddelende hulp bieden bij het zoeken naar en het uitzenden van artsen en zusters voor deze soort van arbeid en verleent aan hen hulp en voorlichting bij de voorbereiding daarvan. Zij biedt verder geldelijke steun bij de exploitatie van reeds bestaande of het oprichten van nieuwe ziekenhuizen, bestemd voor de genoemde inheemsche bevolking.

De vereniging geeft een tijdschrift uit, getiteld: „Medische Nood“, dat vier maal per jaar verschijnt.

In verschillende plaatsen van Nederland zijn Afdelingsbesturen gevestigd en in Oost-Indië een Groepsbestuur.

Simavi heeft haar ontstaan te danken aan de ervaring, dat Protestantisch Nederland van de medische zending door onze landgenooten nog niet voldoende op de hoogte is en anderen hiervan in kennis om aan de Zending te geven, maar er wél voor voelen dezen humanitairen tak van de Zending te steunen.

4 'ZIJDE (Vervolg van DI. IV). (Soetra, MAL.), Zooals in het oorspronkelijke artikel reeds vermeld werd, is zijde een vezelstof van dierlijke oorsprong, welke geproduceerd wordt door den zijde-worm, d.i. de rups van de vlindersoort *Bombyx v. Sericaria mori* en van nog eenige andere vlinders, welke echter voor de zijdewinning van minder belang zijn dan hare bij name genoemde soortgenoot.

De ruwe zijdedraad, welke ongeveer 0.013 mm. dik is, bestaat hoofdzakelijk uit een stikstofhoudende stof: de *fibroïne* (zijdestof), die ± 54% van het gewicht uitmaakt en waarom heen zich de *sericine* (zijdelijni) bevindt, die tot 20% lijn, 25% eiwit en verder vet, was, bars en kleurstoffen bevat.

Doordat de rups uit twee mondopeningen steeds twee draden tegelijk spint en die dadelijk samenvoegt is de breedte van den draad gewoonlijk het dubbele van de dikte. Tusschen de twee naast elkander gesponnen draadjes bevindt zich een laagje *sericine*.

De sterkte der zijde, welke tot 45 kg. per mm.² bedraagt, en de elasticiteit tegen buigen zijn zeer groot, terwijl ook de bestendigheit zeer aanzienlijk is.

Bovengenoemde eigenschappen stellen de moderne textiel Industrie in staat zeer fijne en toch sterke weefsels uit zijde te vervaardigen, terwyl de fraaie glans en kleur er niet minder toe bijdragen om deze weefsels zoo aantrekkelijk te znaken voor hen, die op distinctie prijsstellen.

Wegens de sterke hygroscopiceit (zijde kan tot 30% vocht opnemen) en wegens de groote handelswaarde van dit product is op internationale conferenties vastgesteld, dat het vochtgehalte bij de gewichtsbepaling van het handelsproduct 10% mag bedragen.

Eveneens zijn algemeene bepalingen aangecomen in zake het *titreeren* (nummers) van zijde. In tegenstelling met andere garens wordt met het nummer (*titre*) van zijde en van florettezijde niet een longtemaat, maar een gewichtsgrootheit, n.l. 10 maal het gewicht van 1 m. in mg. of het gewicht in grammen van 10 km. draad, aangeduid. Gewoonlijk geschiedt deze bepaling per 500 m. bij een gewichtseenheid van 0.05 g. of per 100 m. bij een gewichtseenheid van 0.1 g. of ook naar het oud Fransche gewicht van een denier.

De zijde, welke door afhaspelen van de cocons verkregen wordt, staat bekend onder de benaming „ruwe *coconzijde*“ of „*grege zijde*“. Uit de beschadigde cocons en uit het afval ontstaan tijdens het haspelen, wordt in de groote fabrieken, welke echter in Ned.-Indië nietaanwezig zijn, door karamen en spinnen de z.g. „*chappe*“ of „*florettezijde*“ gewonnen. Ook de z.g. „*wilde zijde*“ d.w.z. de cocoon van andere rupsen dan van de gecultiveerde wordt tegenwoordig naast het afval der eigenlijke zijdewinning op *chappe* verwerkt. Niettegenstaande de *chappe* zuivere zijde is, heeft zij het uiterlijk van glanzende katoen, terwijl de marktprijs van dit product ongeveer + tot ⅔ van die van *coconzijde* bedraagt. De florette-spinnerij gaf ten slotte het aanzijn aan de „*bourrette-spinnerij*“, die het uitschot der eerstgenoemde spinnerij op grovere en minderwaardige garens verwerkt. Ten slotte is nog gotracht uit zijdenlommen weder een grondstof, de z.g. „*hobby-zijde*“ te verkrijgen, doch deze Industrie heeft zich nog niet kunnen ontwikkelen.

Voor de lijdensgeschiedenis der Indische zijde-cultuur zij verwezen naar het oorspronkelijke artikel in DI. IV dezer Encyclopaedic.

Het mislukken van de verschillende daarin genoemde proefnemingen moet waarschijnlijk toegeschreven worden aan het voor de zijderupsen minder gunstige klimaat der laaglanden, waar do meeste pogingen ondernomen werden, alsmede aan de dilettantistische wijze, waarop zij geleid werden.

Ernstige pogingen om de zijde-cultuur in Indië ingang te doen vinden zijn de laatste jaren met meer succes ondernomen door Japanners te Ga-joeit, Tjoeroep, Siantar, Prigono en bij Solo op ongeveer 3000—5000 voef hoogte.

In het jaar 1922 ondernam de Japanner Taka da een proef met het kweken van zijdorupsen op Tjoeroep in de residentie Bonkoelen, waar hij de beschikking had over een aanplant van inoerbamboomen ter grootte van ca. 66n hectare. De reultaten van deze proefneming waren van dien aard, dat do Katakura-gumi welke in 1872 to Tokio opgericht word met een kapitaal van Yn 50.500.000 on een roservoonds van Yn 12.500.000 on thans 36 zydefabrieken in Japan bezit, zich daarvoor interesseerde en een tweetal Japansche scri-oxperts te Tjoeroep plaatste, met de opdracht een nador onderzoek in to stellen. Niettegenstaande de vorkregen gunstige resultaten schijnen de proefnemingon echter op to kloime schaal genomen te zijn, om een definitief oordeel te kunnen uitspreken.

Gohoel onafhankelijk van deze proefneming staat do poging van den Japanschen graaf Otani te Tjikadjang in het Caroeische, welke eveneens gunstige resultaten oplevert.

Zoowel de proefneming te Garoet als die te Tjoeroep lijden onder het bezwaar dat geen grond

beschikbaar of verkrijgbaar is tot uitvoering op groter schaal. Beide proeven schijnen echter het bewijs te leveren, dat bij vroegere proefnemingen op het gebied der seri-cultuur de font gemaakt werd dat men die nam op te geringe hoogte boven zee. Men meent thans, dat men in de tropen daar-too hoogten van 3000—000 voet moet kiezen; op gronden, waar de moerbei goed groeit, kunnen dan zijdeproducties worden verkregen die om-streeks tweemaal hooger zijn dan in Japan, waar de zijdecultuur, in verband met het klimaat, een seizoenbedrijf is.

Uit de op kleine schaal genomen proeven is gebleken, dat de opbrengst aan afgehaspelde cocon-zijde in Ned.-Indie op 1 tot 1½ pikoel per bouwte stellen is.

Aangezien de moerbei in de bergstreken van Java en Sumatra als groote boomen voorkomt, die zich minder goed leenen voor het plukken der bladeren, kweeken de Japanners voor de rup- senteelt flinko struiken, waarvoor zij speciaal plantmateriaal uit Japan hebben laten komen, terwijl zij tevens voorkomen, dat deze gaan bloei- en vruchtzetten. De groeiduur der planten tot de bladpluk kan beginnen is in Ned.-Indie 6 tot 9 weken, terwijl zij het best gedijen op hoog gelegen gronden.

Voor hot voederen derrupsen worden tweemaal daags versche, gezonde bladeren verzameld, welke ongeveer 12 uren ter z.g. "besterving" in een speciale op temperatuur en vochtgehalte gecontroleerde kamer bewaard worden. Ter voorkoming van ziekten onder de rupsen mogen de bladeren niet nat, vochtig of stoffig zijn. De jonge rupsen worden grootgebracht met jonge, fijne- hakte moerbeibladeren, terwijl de grotere rupsen met grovere bladeren gevoed worden, totdat zij in staat zijn. om voile bladeren tot zich te nemen. Gedurende 3 A, 4J dag eten de jonge rupsen volop, daarna gaan zij ongeveer 24 uren slapen om vervolgens te vervellen. Eerst spinnen zij zich echter vast aan een takje of blad, waarschijnlijk ter voorkoming dat zij in den slaap naar beneden vallen en tevens om het afatroepen der oude huid te vergemakkelijken. Bij hot ontwaken zijn de rupsen voorzien van een nieuwe ruimere huid; tevens zijn zij zeer hongerig om kruiden met graagte op do verscho bladeren, die in een network boven bon geplaatst zijn. Zoodra al de rup- Ben door de inazen gekropen zijn, wordt het net met bladeren en rupsen overgebracht op een ander schoon, van papier voorzien, rokje, waarna het oude rekjo gereinigd wordt van bladresten, veltjes en uitwerpselen om daarna voor een vol- gend brood dienst te doen. Dit herhaalt zich vier malen; do oorspronkelijk donkergrya gekleurdo en bohaarde rupsjes verkrygen dan na 24 dagen een bruin, lichtgrijs of geel uiterlijk. Dit is hot tijdstip, waarop zij mot het spiuuen willon bogin- nen. Zij kruipen dan met opgehoven kopjes zoekend rond naar een geschikte plants oin zich in to spinnon. Zoodra do rupsen in dit stadium ver- keeren worden er takjes of stroohulson in hunne nabijheid goplaast; indion dezo naar haar zin zijn, beginnen zij zich dadelijk in te spinnen. Voor hot inspinnen maakt do rups eerst een soort hangmat tusschen do takjes, waar zy in kruit op zioh ver volgens in ongeveer 3 dagen inspirit, om dan 6 dagen later in den cocon in een pop te veranderen; de cocons van de mannelijke vlinders zijn kleiner dan die van do vrouwolyke. Vervolgons worden

de cocons verzameld en geaorteerd, waarbij van de mooisto evenveel mannelijke als vrouwelijke exomplaren voor de voortteling worden aangehouden, terwijl do minder mooie voor de zijde- winning bestemd zijn. Ten behoeve van deze laatste worden de poppen door middel van heete lucht gedood; uit de voor de voortteling bestemde cocons komen na ongeveer 8 dagen de vlinders te voorschijn, die geen voedingsorganen bezitten en niet in staat zijn om te vliegen. De mannetjes, welke kleiner zijn dan de wijfjes, beginnen dadelijk te paren, waarna het wyfje spoedig eieren be- gint te leggen, die zij genoodzaak wordt in een ring op een hard, stuk papier te deponeren. Dit wordt verkregen door op het papier een raam- werk te plaatsen, waarin eenige metalen ringen van ± 5 cm. diameter en 1½ cm. hoogte aange- bracht zijn en waar de vlinders in geplaatst wor- den. Eenigo dagen na de paring sterft het man- net je, terwijl het wijfje dit lot ondergaat als het 400 tot 600 eieren gelegd heeft.

Om te onderzoeken of de vlinders gezond zijn, wordt de doode wijfjesvinder, volgens de in 1893 door Pasteur uitgevonden methode, in een vijzel fijn gestampt, waarna een druppel van het verkregen vocht microscopisch onderzocht wordt van de zieke vlinders worden de eieren, die daar- toe van elken vlinder afzonderlijk bewaard worden, vernietigd.

De eieren van de zijderups, welke zeer klein zijn, wegen ongeveer 1 g. per 1000 stuks; in den beginne zijn zij geel gekleurd, doch worden geleidelijk blauwgrijs.

Alvorens voor de voortteling geschikt te zijn, moeten de eieren op de z.g. eierkaart eerst „over- winteren", waartoe de kaarten 1 tot 2 maanden in koelkamers bewaard worden, vervolgens worden de eieren blootgesteld aan een temperatuur van 21°—27° C., waarna de rupsjes na 12 tot 14 dagen uit de eitjes te voorschijn komeu.

Vooral in tijden van dreigend gebrek aan moerbeiblad zal het overwinteren der eitjes van zeer veel belang zijn, daar men hiermede het uitko- men der eitjes geheel in do hand heeft.

Het dooden van do chrysaliden der zijderup- sen, waarvan do cocons voor de zijde- winning bestemd zijn, gesohiedt op de in Ned.-Indie geves- tigde Japansche ondernemingen, in met plaat- ijer goed afgesloten vertrekken, ter grootte van 2 x 2 m. en met een hoogte van 2½ m. In den bodem hiervan bevindt zich een stookruimto van ca. 1 m. lengte, 75 cm. breedte en 60 cm. diepte, waarvan hot stooktak zich onder de deuropening bovindt. Over do breedto van de kamers zijn rek- ken geplaatst, waarvan de 6tages onderling ca. 15 cm. van elkander verwyderd zijn; de onderste 6tajo bovindt zich op ongeveer 1 m. hoogte boven do stookplaats. Op dezo rekken worden bak- jes geplaatst, waarin de cocus uitgespreid worden. Voor de verwarming moet over droge warm- te boschikt worden; brandstoffen, die veel water- damp ontwikkelen, zooals b.v. hout, worden daarom vermeden en wordt by voorkeur houts- kool gebruikt. In do kamers, waar de cocons gedurende ± 10 uren verblyven, wordt de temperatuur opgevoerd tot 65°—95° C.

Do cocons, welke in Zuid Europa, China en Japan een handelsartikel zijn, moeten in Indie zelf afgehaspeld worden, aangezien de vroaht naar genoemde landen wegens de volumineuze verpakking — 500 cocons wegen ± 1 kg. — te

kostbaar zou zijn. Het afhaspelen der cocons geschiedt in N.-L. met behulp van een door de Textielafdeeling van de Afdeeling Nijverheid te Bandoengjverbeterde Japansche haspel.

^{*)} Het afhaspelen worden de gesorteerde, van de pluizige buitenste draden ontane cocons in kokend water geweekt, daarna komen zij in een bak met water van $\pm 70^{\circ}$ C. om de zijdelijn los te weeken. Is de temperatuur van het bad te hoog, dan vallen de cocons uit elkander, da ar de lijn dan oplost; bij onvoldoende hittelaat de was daarentegen niet los.

Boren den bak met warm water bevinden zich twee porceleinc draadgeleiders, waarin zich een klexn gaatje bevindt. Door de cocons met een bosje stroo zacht te vegeu en daarbij naar elkander toe te drijven, blijven de microscopisch fijne cocondraden aan het stroo hangen ; deze worden dan in groepen van 12 tot 20 stuks, al naar gelang fijnere of dikkere draden gesponnen moeten worden, door de draadgeleiders gestoken. Over rol-letjes loopen deze draden naar een met den voet aangedreven haspel. Tusschen de rolletjes worden de cocondraden eerst nog door spiralsge- wijze wikkeling tot een draad samengedrukt, waarbij de opdrogende was de draden te samen houdt. De nog vochtige zijde wordt gedroogd, op een grooten haspel overgewikkeld en van kruis- bandjes voorzien ; dit laatste dient om het ver- werken in de weefindustrie te vergemakkelijken. Het zoo verkregen product is het handelsartikel: „ruwe coconz“de“.

Voor het verkrijgen van 2 kg. zijde moeten ongeveer 10.000 cocons, wegende ± 20 kg., worden afgehaspeld, terwjl elke cocon ca. 1000 m. draad oplevert.

De wereldproductie aan ruwe zijde heeft naar raming een waarde van / 2.500.000.000, waarvan Japan / 1.500.000.000 produceert en voor rond / 900.000.000 exporteert. De grootste zijdekooper is Amerika, welk land per jaar voor bijna / 1.000.000.000 aan echte zijde verbruikt. Nederlandsch-Indie importeert jaarlijks voor eenige miljoenen aan zijden garens en zijden of halfzij- den stoffen.

Van zeer geringe beteekenis is in Ned.-Indie nog slechts de inheemsche zijdecultuur in Atjdh, Palembang en in de Lampoengsche Districten, aangezien de daar ter plaatse zelfgewonnen zijde nagenoeg niet verhandelbaar is wegens do concurrentie met ingevoerde Chineseche, Japansche en Indische zijde. De wilde zijdecultuur is in Ned.-Indie in het geheel niet van belang.

Literatuur: De Haan, „Priangan“, deel I en III; H. W. Fischer, *be* Atjeh'sche zijdeindustrie, Intern. Archiv fiir Ethnographic, Bd. 20 (1911); Tijdschrift voor Ned. Indie, 1849 en 1860; Tijdschrift Nijverheid en Landbouw Ned. Indie, 1855 en 1866; Tijdschrift der Mij. van Nijverheid, 1907; Indische Mercur 29 Ma art 1904, 1915, biz. 905 en 1020, 1920 biz. 37; Korte Berichten Dept. Landb., 17 Juli 1911; De Natuur 1928; Algemeen Landbouwweekblad 13e Jaargang 192& 0

THOPENOPLEIDING VOOR VERPLEGEN- , DEN IN INDIE (T.O.V.I.). Toen omstreeks 1912, in verband met de reorganisatie van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst in Nederlandsch-Indie, aldaar voor het eerst de opleiding van Indisch verplegend personeel voor den Gouvernementsdienst in en buiten de ziekenhuizen ter

hand we rd genomen, inoesten ook Europecsche verpleegsters in de Inlandsche hospitalen worden aangesteld, om aan die opleiding practisch mede te werken.

Waren het aanvankelijk slechts heel enkelc, haar aantal steeg in het verloop der volgende jaren vrij snel, toen door uitbreiding van do be- staande en de opening van nieuwe ziekenhuizen eenige honderden leerlingen aangenomen inoes- ten worden. De ineenste zusters werden in Holland benoemd, en zonder eenige tropische vooroplei- ding in dienst genomen. Dat dit dikwijls groote bezwaren meebracht voor het werken met In- landsch personeel, ondr Inlandsche patienten, en dat er dikwijls fouten werden gemaakt door ontbreken van taalkennis en van begrip der tro- pische ziekten, spreekt wel van zelf. Een voor- opleiding van Gouvernementswege scheen echter op onoverkomelijke bezwaren te stuiten.

Dit was de aanleiding, dat in 1931 van particuliere zijde, door artsen en verplegenden, in Den Haag het initiatief werd genomen om een tropenleergang te stichten voor zusters, die naar Indie wenschten te gaan, onverschillig of de bedoeling zou zijn particuliere ziekenverpleging, Gouvernementsdienst, Zending of Missie.

Er werd een vereeniging opgericht met den naam T.O.V.I. (Tropenopleiding voor Verplegen- den in Indie), en een leergang van drie maanden geopend, reeds in het eind van datzelfde jaar, met als docenten oud-Indische doktoren en een oud- directrice van een der groote Gouvernementszie- kenhuizen. De kosten werden in hoofdzaak door de leerlingen zelf gedragen. De cursus duurde tien weken. De vakken waren Maleische taal, land- en volkenkunde, tropische ziekten, tropen- hygiene, Indisch koken, terwijl ook voordrachten werden gehouden over krankzinnigenverplicing in Indie, over de eischen van een goeden omgang met Inlandsch personeel en Inlandsche patienten de groote verschillen van het werk van Holland- sch verplegenden ginds in de tropen en hier in het land, over den dienst van de vorpleegster bij het Gouvernement, over medisch werk van Zending en Missie.

Aan het einde van den cursus werd een klein examen afgenomen, en een bewijs van hetgevolgd hebben van den tropenleergang uitgereikt.

In verband met de tijdsomstandigheden (voor- loopige stopzetting van do uitzending van verpleegsters voor den Gouvernementsdienst, weinig werkgelegenheid voor particuliere zusters, werke- loosheid onder verplegenden in Indic) werd in 1932 geen cursus gevormd, dock het apparaat staat gereed, en zoodra er weer behoefte komt aan een nieuwe lichtung zusters voor do tropen, kan T.O.jy.I. haar werk, dat een succes was, her- vatten.

VEREENIGING TOT OPRICHTING VAN JONGE VROUWENSCHOLEN IN NED.-INDIE. Deze vereeniging stelt zich ten doel, medo te werken tot do opvoeding en ontwikkeling, in Nederlandschen geest, van on- en minvermogene meisjes van Nedorlandschen stam in Ned.-Indie, en liaar aan te moedigen lot het verrichten van handen- en geestesarbeid. Zij tracht dit doel te bereiken door do duurzaicn of tijdelijke verzor- ging en opvoeding dezer meisjes op zich te nmen, in door de Vereeniging te stichten inrichtingen en door het aanwenden van andere wettige inidde- len, die aan het doel bovorderlijk kunnen zijn.

De vereeniging werd 31 Maart 1911 te Amsterdam opgericht en do Koninklijke goedkeuring op de statuten den 28 Oct. van dat jaar verkregen. Het practisch werk werd begonnen in 1917, te Malang, waar de afdeling "Malang en Omstreken" der Vereeniging tot stand kwam en Juliana Stichting I werd geopend. Toen het Gouvernemente van Ned.-Indië het belang van het onderwijs in de huishoudelijke vakken aan meisjes steeds meer ging inzien, en hiervoor speciaal een ambtenares werd aangesteld, kwam ook in Midden Java, in 1921, de afdeling „Semarang en Omstreken" voor Gouvernementssubsidie in aanmerking. Het werk der Vereeniging wordt uitgebreid, steeds rekening houdend met de eischen, aan te subsidiëren Huishoudscholen gesteld, en te Ambarawa (Midden Java) werd Juliana II geopend. In 1928 werd de school van Ambarawa naar een speciaal daarvoor gebouwde inrichting in het heuvelterrein te Semarang overgebracht. Slechts drie meisjes komen voor opname in aanmerking, die geheel of gedeeltelijk de lagere school hebben doorlopen. Na een opleiding van 2 jaar wordt een examen afgelegd onder toezicht van de gouvernements-inspectrice voor het Onderwijs in Huishoudelijke vakken, waarbij het diploma der school door haar mede wordt ondertekend.

De geslaagde kinderen vinden steeds gemakkelijke plaatsing, als hulp in de huishouding, voor verzorging van kinderen, of als costuunnaaister.

Geïndividueel worden ongeveer 20 meisjes per jaar door Juliana II aan de Indische maatschappij afgeleverd.

De jaren, onder leiding van beschaafde Hollandische vrouwen in het internaat doorgebracht, zijn voor de toekomstige moeders reeds van onschatbare waarde gebleken. Pogingen, in 1921 aangewend, om op West Java eveneens een Juliana-school op te richten, faalden door gebrek aan financien. Niettegenstaande kort daarop het Gouvernemente do oprichting van huishoudscholen zelf ter hand is gaan nemen, moeten toch nog zeer vele meisjes worden afgewezen.

Het Jloofdbestuur der Vereeniging zetelt in Holland, terwijl de afdelingsbesturen te Malang en Semarang de Juliana-Stichtingen besturen, onder toezicht van het Ned.-Indische Gouvernemente.

KADASTER. Eigendomskadaster. (Vervolg van 1)1. II). Het Kadaster in Nederlandsch-Indië wordt tot do eigendomskadasters gerekend. Behulve hot cigendomsrecht worden ook nog andere in het Indisch Burgerlijk Wetboek genoemde rechten als: het erfpachtsrecht, het recht van opstal enz. door het Indische eigendomskadaster (kortweg: Kadaster genoemd) geregistreerd. Do registratie van do Inlandsche bezitsrechten valt buiten do werkring van hot Indische Kadaster. Pogingen om tot een z.g. Inlandsch Kadaster te geraken zijn herhaaldelijk mislukt (laattstelijk in 1922) als gevolg van de groote financieele consequenties daaraan verbonden.

Do bescherming op don grond is tweeledig en betreft in do eerste plaats het rocht, waartoe registers worden samengesteld, waarin de rechtshandelingen worden vermeld, do rechten worden omschreven en do wyzo van verkrijging en overdracht dier rechten worden uiteengezet (bogensl van publiciteit). In do tweede plaats wordt de beschonning uitgereikt tot do grenzen; in vet band hiermedo worden kaarten vervaardigd, waarop

de grenzen nauwkeurig zijn afgebeeld (beginsel van specialiteit). Deze kaarten worden door meting verkregen. By modern Kadasters wordt de zuiverheid van de Jigging der grenspunten verzekerd door middel van cijfermateriaal, dat aan de meting is ontleend. Met betrekking tot (lit cijfermateriaal kunnen verschillende systemen worden gevolgd. Gewoonlijk volstaat men met op-gave van coördinaten der grenspunten, dat zijn: afstandon der grenspunten tot twee onderling loodrechte lijnen op de aarde (denkbeeldigelijnen gaande door een bepaald vast punt; 66ⁿ dier lijnen valt samen met den meridiaan van dat punt). Bij moderne kadasters streeft men naar meer exacte identificatie der grenzen; daar wordt het enkel opgeven van coördinaten als onvoldoende beschouwd en tracht men bovendien de beschikking te krijgen over een groot aantal vaste punten, waaruit men te alien tijde de grenspunten kan reconstrueeren, indien deze verloren mochten gaan. In Nederlandsch-Indië is men verscheidene jaren geleden aangevangen den technischen dienst van het Kadaster in dit opzicht te moderniseeren.

Voor de opleiding van het personeel bij het Kadaster zie LANDMETERS.

-LANDMETERS. (Vervolg van DI. II, DI. V of suppl.-af. biz. 35 en DI. VI of suppl.-af. biz. 763). Slechts op Java en Madoera zijn alle functien van Gouvernements Landmeter opgedragen aan het Kadaster; daar zijn dus de Gouvernements Landmeters overal vervangen door Kadasterambtenaren. Deze maatregel is in de laatste jaren ook toegepast op het meerendeel der Buitengewesten; de invoering van het Kadaster over geheel Nederlandsch-Indië zal slechts een kwestie van eenige jaren zijn.

Dat de invoering van hot Kadaster (zie aldaar) geleidelijk aan moet plaats vinden is begrypelijk. Voor kadastraal werk worden hoogere eischen gesteld dan voor de werkzaamheden der Gouvernements Landmeters. Voor het volledig doorvoeren van bedoelden maatregel moet men de beschikking hebben over een voldoende hoeveelheid goed onderlegd personeel. Daartoo werd op 7 October 1913 de Opleidingscursus van het Kadaster te Bandoeng ingericht, alwaar de landmetersopleiding ter hand werd genomen. Om de opleiding beter te kunnen doen beantwoorden aan de gestelde eischen werd in 1913 de landmetersopleiding overgebracht naar de Hoogeschool te Wageningen (Ind. Stb. No. 455). Deze opleiding van fiot hooger vakkundig kadasterpersoneel duurt thans 3ⁿ jaar, doch deze termijn is veel te kort gebleken. Verlenging van den duur der opleiding maakt thans een punt van ernstige overweging uit, om hot einddiploma gelijkwaardig te kunnen maken aan dat van ingenieur-geodeet in de Mid-den-Europeesche staten.

Behalvo bij het Kadaster vinden volledig bevoegde landmeters emplooi bij groote cultuurmaatschappijen, by gemcentelyk grondbedrijf en by den mynbouw.

De Opleidingscursus te Bandoeng is thans ingericht voor de vorming van do middelbare vakkundigen, die adjunct-landmeters worden genoemd. Ook do lagere vakkundigen, voor welke betrekkingen Inlandsch personeel wordt aangewezen, ontvangen aan den Bandoengschen cursus hun opleiding voor hulpmantri.

Het technisch personeel van het Kadaster be-

staat thans uit een Hoofd van den Dienst, Inspecteurs, Landmeters, Adjunct-landmeters en verder Inlandsch personeel, waartoe de Hoofd-mantries, Mantries en Hulpmantries behooren. Sedert 1925 ressorteert het Radaster onder het Departement van Justitie.

KAOLIEN (pfiipaarde). KaoKen is een kristal-lyne waterhoudend aluminium-silikaat. Het kan ontstaan zoowel ten gevolge van hydrothermale metamorfose (hypogene kaolinisatie), als door supergene verweering van veldspathehoudende gesteenten. Speciaal de alkaliveldspaten schijnen bij verweering tot kaolinisatie te neigen. Kaolien vormt de grondstof voor de porcelein- en vuur- vastesteenfabricatie.

Kaolien wordt in Ned.-Indië in aanzienlijke hoeveelheden aangetroffen op de tin-eilanden, waar het een verweeringsproduct van graniet is. In zuiveren, dus ijzervrijen toestand komt het voornamelijk voor in de valleien; het is daar op secundaire ligplaats aanwezig en vormt de dekende lagen van de „kaksak“ (tinertslag). Door zijn ontstaanswijze is het soms nog sterk gemengd met kwartzsand. Een onderzoek naar de mechanische en chemische samenstelling van de kaolien van Bangka is ingesteld door Ir. C. P. Mom (vide Mededeelingen van het Laboratorium voor Agrogeologie en Grondonderzoek No. 4, „Kaolien en kwartzsand“).

Ook op Java, bijv. in de res. Madioen, komt kaolien als verweeringsproduct van vulkanische gesteenten (dacieten) voor. Verder werden in de Lampoengsche Districten (Sumatra) kaolienafzettingen in een vulkanische omgeving (zure tuffen) gevonnen.

GOEWA of GOWA A. (Aanvulling van DI. I.) Zie KALKSTEENGROTTEN.

HAZEU (GODARD OEO, JOHANNES), geboren Augustus 1870. Na eerst korten tijd te Utrecht in de theologie te hebben gestudeerd, ging Hazeu in 1890 te Leiden studeeren, eerst Arabisch en Sanskrit, daarna Indoniesische talen. Op 30 Januari 1897 promoveerde hij daar tot doctor in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel. Na zich eenigen tijd te Leiden met wetenschappelijk werk en als repetitor beziggehouden te hebben werd hij in 1898 aan de afdeling Taal-, Land- en Volkenkunde van het Gymnasium Willem III te Batavia verbonden als leeraar in het Javaansch. In de jaren, waarin hij deze betrekking bekleedde, zocht hij contact met Javaansche kringen en vermeerderde hij aldus zijn theoretische kennis met een rijfke practische ervaring; tevens profiteerde hij zeer van den omgang met zijn oudere vakgenooten Brandes en Snouck Hurgronje. In 1904 werd hij benoemd tot ambtenaar voor de beoefening der Indische talen en toegevoegd aan den adviseur voor inlandsche en Arabische zaken, Dr. C. Snouck Hurgronje, dien hy na diens terugkeer naar Nederland in 1906 als zoodanig opvolgde. In 1911 werd hij bovendien benoemd tot Directeur van Onderwijs en Eeredienst. Na in 1914 met verlof naar Nederland te zijn teruggekeerd wijdde hij daar zijn krachten aan de voorbereiding van de reorganisatie van het inlandsche onderwijs en met name aan de organisatie van de Algemeene Middele School (A. M. S.). In 1916 keerde hij naar Indië terug als „Regeeringscommissaris voor Inlandsche en Arabische Zaken“. In de critieke jaren om 1918, toen onder invloed van het

gebeuren ook in Indië de volksbeweging tot een geforceerde ontwikkeling kwam, was hot Hazeu's taak op te treden als raadsman van Gouverneur-Generaal van Limburg-Stirum. Zijn politieke beginselen werden door vele Nederlanders in Indië fel bestreden, vooral toen in 1919 de affaire van de z.g. Afdeling B van de Sardkat Islam de Europeesche gemeenschap in Indië een tijd lang in heftige beroering hield. Toen kort daarop zich hem de gelegenheid bood om zich uit het zenuwslopende politieke leven terug te trekken door het aanvaarden van het hem na den dood van Jonker voor den tweeden keer aangeboden professoraat in de Javaansche taal- en letterkunde aan de universiteit te Leiden, greep Hazeu haar aan; zijn geschokte gezondheidstoestand zou hem trouwens toch niet veel langer veroorloofd hebben de zware verantwoordelijkheid van zijn Indische ambt te dragen. Op 12 Januari 1921 aanvaardde hij zijn nieuwe taak, die door verschillende omstandigheden — het in werking treden van het nieuwe Academisch Statuut, de snelle vermeerdering van het aantal zijner studenten ten gevolge van de groeiende behoefte van den Indischen dienst, de nieuwe gelegenheid tot meer wetenschappelijke studie in de Indische letteren en voor de middelbare akte Javaansch — veel zwaarder was dan te voren. Reeds in 1924 bleek hem die taak te zwaar. Vanaf 1925 moest hij een steeds grooter deel van zijn werkzaamheden aan anderen overlaten, en in 1928 legde hij zijn ambt neer, gebroken naar het lichaam en naar den geest. Op 1 December 1929 overleed hij te Was-seanaar in zijn huis Wanawasa („verlijf in 't woud“).

Hazeu heeft veel meer geschreven dan gepubliceerd. Het gepubliceerde bestrijkt intusschen reeds een groot gebied: dat der Voor-Indische, Oud-Javaansche en Nieuw-Javaansche letterkunde, folklore, ethnographic, lexicographic en Indonesische taalkunde, om te zwijgen van losso postellen betreffende de Nederlandsche koloniale politiek. Een gedeelte van het gepubliceerde is van blijvende waarde. Zijn dissertatie, „Bijdrago tot de kennis van het Javaansche toneel“ (Leiden 1897), is de eerste samenvattende critische studie geweest betreffende de herkomst, don aard en de ontwikkeling van het Javaansche toneel en het daarin verbond houdende gedeelte van de Javaansche letterkunde. Nauw aan zijn dissertatie ver want zijn twee postellen in deel 49 van de B. K. I. (1898), „De Naga Ardhwawalika by de Javaner“ (p. 175—204) en Lakon Arimbo“ (p. 333—388), en het artikel „Do Lakon Ngroena-Ngroeni“ in T. B. G., deel 46, 1903, p. 132—144, waarin eenige wajang-verhalen vergeleken worden met hun Voor-Indische prototypen en waarin voor dien tijd belangrijk tekstenmateriaal gepubliceerd werd. Uit Hazeu's contact met de praktijk van het wajangspel op Java zijn voortgekomen de postellen „Eene Wajang-Beber-voorstelling te Jogjakarta“ (Notulen Bat. Gen., deel 40, 1902, bijlago XVI, = „Eene „Wajang-Beber“ Vorstelling in Jogjakarta“ Intern. Archiv für Ethnographic“, deel 16, 1901, p. 128—135), een van de weinige goede beschrijvingen van dit thans snel verdwijnende toneelspel en daarom van bijzondere waarde, en „Een ngru-wat, voorstelling“ (verschenen in het „Album-Kern“, p. 325—332, Leiden 1903). Een sanien-vattend studie omtrent de verhouding van het

Voor-Indische epos en zijn bewerking in het Oud-Javaansch publicoerd Hazeu onder den titel „Het Oud-Javaansche Adiparwa en zyn Sanskript-origineel" in T. B. G., deel 44 (1901), p. 289—357; de juistheid van de conclusie, waartoe hij in dit opstel gekomen is, n.l. dat het O» J. Adiparwa nauw verwant zou zijn aan een Mahabharata-redactie, die in de 11 de eeuw in omloop was in Kasj-mir, is echter later bestreden door K. Wulff, „Den Oldjavanske Wirataparwa og dens Sanskrit-originaF (Kopenhagen 1916).

Zijn belangstelling voor de oud-inheemsche elementen in de Javaansche beschaving leidde Hazeu tot de studie van Indonesische en speciaal van Javaansche folklore en volksverhalen. Van zijn werkzaamheid op dit gebied getuigen de opstellen „Nini Towong,, (T. B. G., deel 43, 1900, p. 36—107), een uitstekende studie over een Javaansch kinderspel van sjamanistischen oorsprong, „Contes Javanais\ een overzicht van Javaansche verhalen-typen, verschenen in „Hom-mage au congrès des orientalistes de la part du Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen", Batavia 1902, p. 15—35, „Eenige menschedierverhalen uit Java", door J. J. M. de Groot gepubliceerd in B. K. I., deel 50, 1899, p. 688, —694, „Kleine bijdragen tot de ethnografie en de folklore van Java" (T. B. G., deel 46, 1903, p. 289—309, „Taalpantangs", p. 289—297; „Regen lokken en regen afweren", p. 297—309) en „Iets over koedi en tjondrik" (T. B. G., deel 47, 1904, p. 398—13), geschreven naar aanleiding van Dr. C. Snouck Hurgronje's opstel „Iets over koedjeng en b&di" (T. B. G., deel 47, p. 387—397). Door zijn medewerking aan de organisatie van het Bureau voor de Volkslectuur, dat zich groote verdiensten verworven heeft voor het folkloristisch onderzoek van den Indischen Archipel door zijn materiaal-publicaties, heeft Hazeu ook indirect het onderzoek op dit gebied bevorderd. Tot een uitgavo van de groote verzameling Gajosche volksverhalen, die Snouck Hurgronje en hij hadden opgeteekend, is hij helaas niet gekomen, doch de verzameling heeft grooten dienst gedaan bij het sanicn'atcllen van hot, eveneens door Snouck Hurgronje geconcipeerde en voorbereide, maar door Hazeu zeer zorgvuldig bewerkte interessanto „Gaj68ch-Nederlandsch Woordenboek met Ne-dorlandsch-Gajosch register" (Batavia 1907) met zijn achat van ethnographische gegevens. Op nicuw, doch aan dat van de folklore toch wel grenzend terrain kwam H. door zijn uitgave van het „Tjcribonsch wetboek (Papakom Tjerbon) van het jaar 1768 in tokst en vertaling** in deel 55, 2do stuk (1905), van do Verhand. Bat. Gon.; de gewoonto van do schrijvors van Javaansche wetboeken om hun "gevallen" door verhaaltjes te illustreren doet zo n.l. dikwyls interessat folkloristisch materiaal bevatten. Eenigszins buitendolijn vallen Hazeu's opstellen „Eon beschreven koperen plaat uit do L&mpongs" (T. B. G., deel 48, 1906, p. 1—12), gedeeltelyk historisch, gedeeltelyk archaeologisch, gedeeltelyk taalkundig van inhoud, „Eino Metalltrommel aus Java" (Intern. Archiv für Ethnographie, deel 19, 1910, p. 82—85), „Nota naar aanleiding van beelden on fragmenten uit de desa Tjandi (Lebak)", No-tulen Bat. Gen., deel 38, 1900, bylage XI, e. m. a.

HHZU'8 werk tusschen 1897 en 1910 hield een schoono belofte in voor de toekomst. Het is hem echter nooit gogoven geweest zich geheel aan we-

enschappelyk werk te wgdten. De onderbreking van zijn wetenschappelyke werkzaamheden ge- durende do jaren 1911—1920 heeft zich later ge- woken. De rede, waarmede hij zijn hoogleeraars- ambt te Leiden aanvaardde, „Oud en Nieuw uit do Javaansche Letterkunde" (Leiden 1921), dankt haar waarde vooral aan wat hi had weten te putten uit oude aantekeningen omtrent de ontwikkeling van de nieuwere Javaansche letteren en vooral omtrent den belangrijken Javaanschen dichter Ranggawarsita; in het beschouwend gedeelte gaat zij echter niet uit boven de door anderen, vooral door Brandes en Djajadiningrat reeds bereikte resultaten. Hazeu's onder- wys was frisch en "anregend", omdat hij uit een schat van persoonlyke ervaring kon putten, doch het bleef in wetenschappelyk opzicht achter bij de vorderingen van het onderzoek der laatste decennien.

In zijn ambtelijke functies is Hazeu een belangrijke figuur geweest in het politieke leven van Nederlandsch-Indie in het eerste kwartaal van deze eeuw. Voor vele Europeanen gold hi als de verpersoonlyking van de z.g. "ethische" politiek, terwijl voor vele Indonesiers „toean As6" de groote voorvechter van hun rechten was.

Als mensch was Hazeu buitengewoon beminne- lyk, het type van een gentleman; hij was uiterst vlijtig en enthousiast en hij stond steeds voor ieder klaar, die zijn hulp of belangstelling behoefde; hij had hooge idealen, doch een slechten kijk op zijn medemenschen.

Hazeu was ridder in de orde van den Neder- landschen Leeuw en lid van de afdeling Letter- kunde van de Koninklyke Academie van Weten- schappen te Amsterdam.

ROODE KRUIS. Art. 3 van de statuten der op initiatief van Koning Willem III by Kon. be- sluit van 19 Juli 1867 no. 60 (Ned. Stb. 1869 no. 210) in het leven geroepen „Vereeniging tot het „vorleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgs- llieden in tijd van oorlog, hetzij Nederland al dan niet daarbij betrokken is", opende do moge- lykheid om ook in „s Rijks Kolonien en over- zeesche bozittingen" afdelingen op te richten van deze vereeniging, die al spoedig den naam van "Roode Kruis" verkreeg.

De Fransch-Duitsche oorlog, de eerste waarin het R. Kr. werkdadig optrad, was aanleiding tot de oprichting op 8 October 1870 van het „Ba- taviaasch comite van het R. Kr.", dat in overleg mot het Hoofdcornite van het Ned. R. Kr. in 1872 werd herdoopt in „Centraal comite Ned.-Indie „van de Ned. Vereeniging tot het verleenen van „hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tyd „van oorlog", ingesteld by 'sKonings besluit van 19 Juli 1867 (Ned. Stb. 1869 no. 210) en na het Kon. besluit van 6 November 1895 in „Centraal comit6 in Ned.-Indio van de Vereeniging het Ned. Roode Kruis".

Do band tusschen de Indische en de Ned. Ver- eeniging is voornamelyk, zoo niet uitsluitend, van moreelen aard, zoodals blykt uit de by Gouv. besluit van 21 October 1873 no. 3 goedgekeurde statuten, welke in 1882 op een enkel punt werden gewijzigd en later door de bij Gouv. besluit van 25 November 1920 no. 2 goedgekeurde en thans nog geldende statuten werden vervangen.

In laatstbedoelde statuten werd de taak van het Ind. R. Kr. zeer aanzienlyk uitgebreid, o.m. met medewerking tot leniging van den nood bij

rampen in binnen- en buitenland, het daarvoor enz. zacht het Ind. R. Kr. eerst nA. het uit-breken van opleiden van geschoold personeel, het verkrijgen den grooten wereldoorlog in 1914. Een in 1919 op van de daarvoor noodige hulpmiddelen en het zich bescheiden schaal ondernemen poging om tot wonden aan maatschappelijk werk (bestrijding van voorbereiding van een en ander te gera-ken, werd in 1921 volksziekten, werkzaamheden in zie-kenhuizen en gestaakt en sedert niet meer herhaald.

In 1922 trad het Ind. Roode Kruis toe tot de „Ligue des poliklinieken en ten behoeve van vacantiëkolonies). Zie: Het Roode Kruis in Ned.-Indie, door H. Bakker, nationale R. Kr. „vredeswerk“, dat de andere Socidtes de la Croix Rouge".

Zie: Het Roode Kruis in Ned.-Indie, door H. Bakker, nationale R. Kr. Vereenigen al dadelijk bij of kort Indische Gids, Februari en Maart 1932.

geplaatst en dat bij art. 25 van het Vol- **KOOMPASSIA MALACCENSIS** Maing. (Aan- Z. kenbondsverdrag den leden van den Volkenbond als vulling van Dl. II). Mengaris, Mengeris, Tang- geris, plicht is opgelegd, is in Indie beperkt ge- bleven tot Enggaris (MAL.). Deze reusachtige, kaars- rechte boom met oprichting te Batavia —Meester Cornelis van grijze afschillerende schors wordt bij het vellen der succesievelijk drie poliklinieken en te Buitenzorg bosschen vaak gespaard wegens de buitengewone hardheid van 46n polikliniek, later (1929) van eefTR: Kr. van het roode hout, dat zeer zwaar en grof van vezel is, doch ziekenhuis. van betrekkelijk geringe duurzaamheid; het is dan ook

Het z.g. „oorlogswerk“, door het Ind. R. Kr. mede door de moeilijke bewerking prac- tisch niet zeer verricht, is te onderscheiden in het verleenen van waardevol en wordt gebruikt voor schaaflblokken, zelden geldelijken steun aan andere R. Kr. Vereenigen, voor meubels. Op Bangka wordt het warrige en die werkdadig hulp verschaffen aan in den oorlog grofvezelige hout der groo- te, vlakke en dunne gewonde of ziek geworden militairen (in 1870 wortellijsten gebruikt voor tafelbladen. Deze woudboom is 60.000 en in 1914 f 50.000 aan het Ned. R. Kr., in een der bekende tapangs of bijenboomen, evenals K. 1894 f 1000 aan het Japansche R. Kr. enz.) en in *excelsa* Taub, van N. Borneo, waarvan Beccari een ex. mat hulpverleening aan de slachtoffers van de militaire ter hoogte van ruim 70 m. met een takvrij stamge- deelte van 50 m. De bekende *toelang* van Sum. O. K., die expeditie en excursies in Indie zelf.

De aard van den vijand, dien de Indische krijgs- insgelijks vroeger voor de bevolking van belang was als macht te bestrijden had, een vijand, die het R. Kr. bijenboom, is *K. parviflora* Praia. Van deze is de schors embleem niet eerbiedigde en het R. Kr. personeel als groenwit en niet af- vijanden zou beschouwen, maakte per- soneeler schillerend/

hulpverleening (R. Kr. ambulances) on- mogelijk. **^KOORUERSIOCHLOA JAVANICA** Merr., fam. Noodig was deze wijze van hulpverleening ook *Gramineae*. Overblijvend, sterk uitstoelend en ten slotte niet, wijl de organisatie van de miL geneesk. vrij groote pollen vormend. *—1 m. hoog gras, bekend van dienst steeds volkomen berekend was op eende tjemarabosschen van den Tenger en Idjin tusschen afdoende verpleging en verzorging van de gewonden 1500 en 2200 m. zee- lioogte, plaatselijk zeer veelvuldig, en zieken, wier aantal relatief zooveel kleiner was Het levert door den dichten groei en tamelijk groote afme- dan in oorlogen tusschen ge- lijk bewapende entingen een aanzienlijke hoeveelheid zacht bl ad, dat door uitgeruste tegenstanders. Daarom bepaalde het Ind. paarden gaarne wordt geeten.

R. Kr. zich tot het verstrekken van die **KOORDERSIODENDRON PINNATUM** Merr., fam. geriefelijkheden en versna- peringen, waarin de mil. *Anacardiaceae*. Kajoe boegis (Manado), Wo- wia, Bowis, geneesk. dienst niet kon voorzien en die het lot van Mawowis (MINAH.). Tot 50 m. hoogc woudreus in N. de gewonden en zieken — op het terrein van actie Celebes algemeen beneden 450 m. zeehoogte. Het hout zoowel als in de hospitalen en ziekeninrichtingen — voldoet als timmer- on bouwhout, doch is niet bestand tegen zoo zeer verzachten (verfrisschende dranken, wecr on wind en wordt aangetast door witte nieren. rookar- tikelen, gezelschapsspellen, lectuur enz.). **LACHNASTOMA DENSIFLORA** Vid., fam.

Ook kunstgebitten, kunstledematen, krukken e.d. *Rubiaceae* (*Coffea densiflora* Bl.). Danti (s. o. K.) » Kopi werden door het Ind. R. Kr. verschaft. De be- kopi, Kawah octan (MINANGK.), Ki kopi (SOEND.). Boom, noodigde gelden verkreeg het Ind. R. Kr. uit gif ten, tot 15 m. hoog, gelijkend op *Coffea arabica*, bekend van collecten, loterijen en voorstellingen, ter- wijl het uit Sumatra on Java. in Bengkalis plaatselijk zeer veelvuldig Nederland, voornamelijk van het Ned. R. Kr., op drassig terrein, op Java van 800—1300 m. zeehoogte; geregeld aanzienlijke bijdragen in geld en in natura het hout wordt voor bijstelen gebruikt en do bladeren in de ontving. Op het terrein van actie werd het Padangeche Bovenlanden ter ver- vanging van die der Centraal- comit6 gewoonlijk verte- genwoordigd. **Javakoffie.**

door gedelegeerden, van welke ge- noemd dient te **LACTUCA INDICA** L., fam. *Compositae*. 8awi (JAV.), worden de Heer G. von BiiL- zingslowen, die zich bij Lampenas (SOEND.). Forsch tot] * m. hoog kruid, verbreid de 2e Atjeh-expeditie (1873) zoodanig door zyn tot 2200 m. boven zee; de bladeren worden te Batavia onder menschlievend werk onderscheide, dat hem het den naam oe- mck verkooft en aET 方商T algemeen Bidderkruis der M.W.O. 4e kl. werd toegekend. gestoomd gegeten.

Een in 1901—1902 genomen proef met te werk **LACTUCA SATIVA** L., fam. *Gompositae*. Sela- da, stelling van R. Kr.-verpleegsters in het miL hospitaal Salada (MAL., SOEND.). Salade is een gewono groente, en gedijt vooral in de bergen; in de be- / nederlanden schiet het end door en levert veel / zaad (zie Van Hall, Ind. Cult. 1926, biz. 89, en / Ochse, Groentonteelt, biz. 14.)

Aan personeele hulpverleening aan gewonden en **JLEERSIA HEXANDRA** Sw., fam. *Gramineae*. landschen vjand“, d.i. een tegenstander, die het R. Kr. w&l eerbiedigt, aan het instellen in oor- logstyd, van een informatiebureau omtrent zieken, ((< / gewonden, dooden en vermisten en een inlichtingenbureau omtrent krijgsgevangenen

Benta (MAL.), Djokoet lambota (SOEND.), Benta, Kalamenta (JAV.), Bhenta (MAD.), Rice-grass. Overblijvend, tot 2 m. hoog, sterk uitstoeënd gras, thans tot op 2000 m. zeehoogte verbreid van Sumatra tot Celebes, aan en in zoet water, poelen, moerassen, drassig grasland, drijftillen, als veevoeder voor runderen en vooral voor paarden geroemd; waarschijnlijk niet inheemsch, op Java niet vruchtzettend. Hier en in de Philipijnen wordt het voor het aanleggen van vloeivelden gebruikt, zoo b.v. vroeger bij het remontedepot te Padalarang; er kunnen 6 snitten, per jaar worden gewonnen. Het is een fijn gras, rijk aan zetmeel, en met zachte stengels, waarvan een goede kwa-litit hooi bereid kan worden.

LEPIRONIA ARTICULATA Dornin, fam. *Gyneraceae*. (*L. mucronata* Rich.). Poeroen, P. da-nau (z. o. BORNEO), tekor, tiker (z. SUMATRA). Tamelijk hoog schijngras, verbreid van Madagascar tot de Fidji Eilanden en N. Zeeland, in de laagvlaktemoerassen door den geheelen Archipel, doch niet op Java en de Philipijnen voorkomend, in het achterland van Bandjermasin in het groot aangeplant, ook van nature plaatselijk veelvuldig voorkomend. Poeroenmatten worden gebruikt voor het emballeeren van tabak en andere artikelen als rubber, kapok, katoen, enz.; in de jaren 1918—21 werd poeroen-vechtwerk van Bandjermasin betrokken voor het verpakken van briketzout. In Palembang wordt *Lepironia* eveneens geteeld in moerassen.

LEUCAS LAVANDULIFOLIA Smith, fam. *Labiateae*. (*L. linijolia* Spreng.). Lenglangan, Plengan (JAV.), Patji-patji (SOEND.). Oppericht, 20—60 m. hoog kruid met witte bloemen, algemeen beneden 1500 m. zeehoogte op braakliggende akkers, aan droge wegranden, enz. De bladeren worden ala lalab gegeten, terwijl de plant een veelzijdige reputatie geniet in de inlandische geneeskunde, evenals *L. zeylanica* R. Br.

LIMNOPHILA AROMATICA Merr., fam. *Scrophulariaceae*. (*L. punctata* BL.). Selasah ajer ketjil, Daoen kardemoin (AMBON). Aromatisch, klein moeraskruid uit de lagere streken, gebruikt bij de sajocr en als lalab gegeten; volgens Rumphius voor het reinigen van wonden gebruikt; wijd verbreid door den Archipel, plaatselijk wel eens aangeplant.

LIMNOPHILA RUGOSA Merr., fam. *Scrophulariaceae*. Selasah ajer (MAL. MOL.), S. banjo (PALEMBA.). Forscher dan do vorige soort en grover boliaarde bladcrn mot sterken anisgeur; by de sajocr en als lalab gegoten, op dezelfde plaatsen groeioend als de vorige soort, doch zeldzamer.

LINDERA, boomgeslacht der *Lauraceae*. *L. bibracteata* Boerl., Ki scsemat (SOUND.), is con kleine boom der bergbosschon, waarvan het witte hout in Priangan wordt gebruikt voor het vervaardigen van huisraad. *L. polyantha* Boerl. daarentegen boreikt 30 m. hoogte en is in M. Java gezocht voor bouwhout.

LITCHI CHINENSIS Sonn., fam. *Sapindaceae*. Litji (JAV.), Ldtji, Lit jin (AMBON). De vruchten van deze 15—20 in. hoogo boom, die inheemach is in China, goliijken eenigszins op die van rambootan en bevatten ook een witte eetbare zaad-rok; liij is hier on daar in cultuur by Cliuезeen, ook worden do goddroge vruchten uit China aangevoerd.

LITSEA CUBEBA Pers., fam. *Lauraceae*. (In dool II vormeld onder den synoniemen naam *L.*

citrata BL). In Priangan (Papandajan) worden de bladeren en bladtoppon door de bevolking als lalab gegeten;

LONGETIA MALAYANA Pax & Hoffm., fam. *Euphorbiaceae*. Haoen dolok sapot (BAT.), Kasai (s. o. K.). Boom, ca. 25 m. hoog, op Bengkalis verstrooid op drassig terrein aangetroffen; het donkerrood gekleurde kernhout wordt op de pajig-longa gekapt en naar Singapore uitgevoerd.

LUNASIA AMARA Blanco, fam. *Rutaceae*. Boomheester of lage boom, verbreid over het oostelijk deel van den Archipel, in W. en M. Java beneden 400 m. zeehoogte voorkomend. De zeer bittere bast en in mindere mate de bladeren bevatten volgens Boorsma twee giftige alcaloiden, die verlamdend werken op het hart. De vergruisde bladeren en bast zijn in den inlandischen medicijnhandel.

LYCIUM CHINENSE Mill., fam. *Solanaceae*. Daoen koki (DIJENG), Kau ki (z. CHINA). Ge-doorde heester, zonder twijfel door Chinezen op Java ingevoerd, in Ned.-Indie alleen van het Dj&ng Plateau bekend, waarvan de bladeren gegeten worden, terwijl er bovendien allerlei geneeskrachtige eigenschappen aan worden toegeschreven;

LYCOPodium CERNUUM L., fam. *Lycopodiaceae*. Pakoe kawat (SOEND.), Pakis kawat (JAV.). Variabel, meest liggend kruid, 0.1—3 m. lang, op zonnig terrein en onvruchtbaren grond, plaatselijk talrijk optredend beneden 2200 m. zeehoogte, als goneeskrachtig beschouwd en als zoodanig in den inlandischen medicijnhandel voorkomend, bij gebrek aan kapok wel eens als vulmateriaal voor matrassen gebruikt, in groote hoeveelheden in het wild verzameld als fijn groen in bouqueten.

LYGODIUM CIRCINATUM Sw., behoorende tot de *Filiceae*. Pakoe hata (SOEND.), Pakis ata (JAV.). Windende, 2—8 m. lange aardvaren, wijd verbreid tot ca. 1500 m. zeehoogte, aan bosch-randen, in kreupelhout, enz. Op Java en Celebes worden de stengels voor vlechtwerk gebruikt. Volgens Rumphius en Hasskarl worden de jonge krullen, evenals die van *L. scandens*, gebruikt voor medieijn.

MAGNOLIA JAVANICA K. & V., fam. *Magnoliaceae*. Tjempaka rimba (MAL.). Gempol, Tjampaka goenoeng (SOEND.). Boom, een hoogte van minstens 20 m. bereikend, op Java zeldzaam in de bergbosschen, in Palembang in laag heuvel-rein, met fraai duurzaam hout, dat te zeldzaam is voor bouwhout, doch waarvan het kernhout zeer gezocht is voor scheeden en handvatten van wapens. De bittere bladeren neemt men in het Palembangse mot zout in tegen koorts, terwijl de zeer wrloukonde bioemou voor parfumerie worden gebruikt.

MANGIFERA RUMPHII Pierre, fam. *Anacardiaceae*. Den „Pauw" van Bands beschrijft Rumphius als een zeer hoogen boom, die eveneens op Ceram voor zou komen. De vruchten zitten bij 3 of 4 aan een tros en zijn meer breed dan hoog, zoodat ze dwars aan hun steel schijnen te hangen; ze worden rauw gegeten; de kleinere varietoiten zijn zoo lokker als de besto mangga.

MANILKARA KAUKI Dubard, fam. *Sapotaceae*. (*JijimuSops Kauki* L.). Keupoela (ATJUH), Sawo (MAL., SOEND., JAV., BIMA), Saboe (MAD.) (Aanvulling van deel II, sub MIMUSOPS KAUKI). Tot 20 m. hooge en 1 m. dikke boom, meestal krom en bden grond vertakt, wildgroeiend op

zandige stranden en koraaleilanden, niet zelden aangeplant. Het hout is zeer bruikbaar, o.a. voor stijlen van huizen, die, zelfs in den modderstaande, zeer duurzaam zijn; ook voor gereedschappen is het in gebruik. Het is rood, soms geveld op bestaand bijna geheel uit zwaar, zeer vast kern-hout, dat fijn van vezel en gepolitoerd bijzonder fraai is, zoodat het hoog geschat wordt voor meubelen; het is tevens bruikbaar voor het fijnste draaiwerk. Voor molenswerk kan geen andere houtsoort ermede vergeleken worden, daar het niet splintert, en afslijt alsof het metaal was. Voor houtgravures is het mogelijk bruikbaar.

MAPANIA HEYNEANA Backer, fam. *Cyperaceae*. Roembai id jo, R. lili (PALEMB.). Porsche, tot m. hooge moerasplant, in Palembang in moerassen en op vloeivelden aangeplant. De stevige, breede bladeren vormen een fraai en soepel materiaal voor het vlechten van matten.

MELIA DUBIA Cav., fam. *Meliaceae*. Mala; -Boena (s. w. K.), Mindi gede (SOEND.). Tot 30 m. hooge boom, wildgroeiend in Sumatra en W. Java beneden 200 m. zeehoogte, doch tot 1100 m. boven zee aangeplant als snelgroeiende schaduwboom tevens om het hout, dat geschikt geacht wordt onder dak, voor meubels en planken; verder heet het bruikbaar te zijn voor theekisten. De bladeren worden in W. Java soms als medicijn gebruikt.

MEMECYLON COSTATUM Miq., fam. *Melastomataceae*. Lioek (SIMALOE), Kajoe toelang (s. w. K.), Temberas abang, T. djantoen (PAL-LEMB.), Ki djambd, Ki tjalar (SOEND.). Boom, tot 20 m. hoog, in het Westen van den Archipel tusschen 50 en 500 m. zeehoogte soms gezellig voorkomend, met taai, duurzaam hout, dat gezocht is voor klein huisraad en ribben en stijlen onder dak.

MERREMIA NYMPHAEIFOLIA Hall, f., fam. *Convolvulaceae*. Melading (BANGKA), Areyu tjaraoen (SOEND.), W(M)anaring (MINAH.). Tot 30 m. lange klimplant met groote bladeren en fraaie gele bloemen, plaatselijk soms zeer talrijk in de lagere heuvelstreken. De knollen worden door sommigen zeer lekker gevonden, en schijnen ook purgeerend te werken, terwijl ze eveneens als inlandsch geneesmiddel in zwang zijn, evenals die van *M. umbellata* Hall, f.

MICROLAENA STIPOIDES R. Br., fam. *Gramineae*. Pari kesit (JAV.), Weeping grass, Meadow rice grass (AUSTBALIE). Overblijvend, sterk uitstoevend, pollenvormend gras, in den Maleischen Archipel bekend van Java van den Papandajan af oostwaarts, tusschen 2000 en 2600 m. zeehoogte, van zonnig terrein en tjemarabosschen, plaatselijk vegetatie vormend; een goed voedergras voor paarden.

MIKANIA SCANDENS Willd., fam. *Compositae*. Areyu tjapoetoehur (SOEND.), Br&dj& wengi, Semboeng rambat (JAV.). Windende, vaak sterk vertakte halfheester, inheemch in tropisch Amerika, algemeen door den Archipel verspreid. tot ± 1600 m. zeehoogte in jong secundair bosch; de bladeren zijn wondheeland; in Ceylon wordt deze plant met graagte door het veo gegeten.

MIMOSA INVISA Mart., fam. *Leguminosae*. Si medoeri doeri (s. o. K.). Djokoet borang (SOEND.). Van dit aan den voet verhoudend en reeds van onder af vertakt kruid, dat inheemsch is in tropisch Amerika, worden de stengels 2—6

m. lang; ze zijn kantig en vrij slap op do hoeken bezet met omlang gerichte, gekromde, scherpe, gele stekels. De grondverbeterende eigenschappen zijn opvallend, terwijl de onderhoudenkosten gering zijn.

Vandaar dat de cultuur van dezen grondbedekker-groenbemester een groote vlucht heeft genomen. De plant groeit snel, leeft lang, en leent zich door het bezit van stekels goed voor afsluiting van terreinen. Bovendien schijnt de grond na begroeiing met Mimosa in visa behalve verbeterd, veel gemakkelijker te bewerken te zijn. dan alang-alang- of lantanaterreinen. De groote vlucht, die de cultuur van dit gewas vooral op Sum. O. K. genomen heeft, is vooral toe te schrijven aan het feit, dat het een zeer gunstigen invloed heeft op slijnzieke gronden bij terugkeer op die gronden met tabak; het werkt dus als ont-smettend middel. Het is verder in staat alang-alang en andere onkruiden door overgroeiing te verdringen en een begroeiing daarmede te voorkomen. In zeer droge Oostmoossens sterven de planten af. Overigens zaait de plant zich zelf grootendeels uit; een regelmatige kieming geschiedt het beste na weken in warm water. Trekossen eten het gaarne, ongeacht de stekels.

MISCANTHUS JAPONICUS Anders., fam. *Gramineae*. Lolo (TERNATE, TIDORE), Toi, Ba-boeroe (N. HALMAHERA). Forsch, opgericht, overblijvend gras, 2—3 m. hoog, sterk herinnerend aan glagah (*Saccharum spontanetum*), vanaf Boeroe en Java oostwaarts in den MAL. Archipel ver-breed, in de heuvel- en bergstreken. Het is de *Arundo toxica* van Rumphius, het pylricit, Hena of Loinhoan (AMBON). De stengels worden gebruikt voor dakbedekking en vooral voor pijlschachten; het beste pijlrriet komt voor op Hal-mahora op de Papeesche eilanden; de spits wordt van hard palmenhout vervaardigd.

MISCANTHUS CHINENSIS Anders., fam. *Gramineae*. Sterk op *Miscanthus japonicus* (zie aldaar) gelijkend gras, allen bekend van Celebes en de Philippijnen; op Luzon worden de stengels gebruikt voor het dekken van huizen en het be-vlechten der wanden; gespleten kunnen ze dienen voor het maken van krees'8.

MISCHOPHLOEUS VESTIARIA Merrill, fam. *Palmae*. Lanoe(t) (MINAUASA), Esloit (BOEROE). Niet uitstoevend vederpalm van het O.deel der Archipel, waarvan de schoon-geschaapte stam wordt geklopt tot een vezelige massa, die tot touw wordt gedraaid, terwijl do opperhuid van de nog niet ontplooid bladeren een soort vezelstof opleveren, waarvan kleedingstukken worden vervaardigd. Op Boeroe zouden do inlanders uit den. bast der door Rumphius genoemde *Saleryt* een fijn wit garen weten te spinnen, doch Jeymann bevond, dat dit product uit do nog niet ontplooid bladeren der *Esloit* wordt gewonnen.

MITRAGYNE SPECIOSA Korth., fam. *Rubiaceae*. Pori (TOBA-BATAK). Deze boom levert een fijn zacht hout, dat te Sa bang in de vincer-industrie gebruikt wordt. De bladeren zouden op Malaka als optumsurrogat worden gerookt, doch blijkheen geen alcaloid te bevatten.

MOLLUGO PENTAPHYLLA L., fam. *Aizooaceae*. Kort levend, klein kruid, wijd verbreid als onkruid tot ± 1000 m. zeehoogte voorkomend, door paarden en runderen gegeten. doch als voe-derplant zonder belang. Door de Soendanezen wordt het als lajab gegeten; verder staat het als *daoen moelara* in den inlandschen medicijnhandel

to boek. Boorsma vond er saponine op veel salpeter in."

MORCHELLA CONICA Persoon, behoorde tot de *Fungi* (Paddestoelen). Deze tot 12 cm. hooge morielje-soort, in Europa behoorende tot de meest gezochte en duur betaalde eetzwammen, komt op Java in do bergen voor op open plaat-sen, aan den rand van oerbosch, gaarne op zan-dig-leemigen bodem. Zie voor de bereiding Hey-ne, De Nutt. Planten van Ned. Ind. 2e druk, deel I, 1927, biz. 47.

MUSSAENDOPSIS BECCARIANA Baillon, fam. *Rubiaceae*. Seloemar poetih (RIOUW), Kajoe patin (KOEBOE), Fraaie, slanke, tot 30 m. hooge boom van het Westelijk deel van den Mai. Archipel. De stam is kaarsrecht met hoog aangezetten kroon, de bladeren zijn stijf, groent en rood en staan tegenover elkaar. Endernt noemt haar een der belangrijkste handelshoutsoorten uit den Riouw-Archipel; in de Koebostreken worden van de wortellijsten zeer goede pagaaen gemaakt. Het bruine, harde en zware hout is duurzaam, ook bestand tegen we er en wind.

MYRIOPHYLLUM BRASILIENSE Cambess, fam. *Halorrhagidaceae*. Paris (SOEND.). Kruidachtige waterplant, met zeer fyn verdeelde, in kransen staande bladeren, inheemsch in tropisch Amerika, in Europa algemeen gebruikt als waterplant voor aquaria, op Java vanuit den berg-tuin Tjibodas verwilderd over den geheelen Ged6 en tegenwoordig tot in Priangan (Patoeha) verspreid in sawahs, poelen en vischvijvers, plaatselijk in zeer belangrijke hoeveelheden, als vischijverbedekker soms plaatselijk geteeld; de jonge toppen worden als lalab gegeten.

NASTURTIUM HETEROPHYLLUM BL, fam. *Cruciferae*. Sesawi tanah (BATAV. MAL.), S. langit (SOEND.), Soedoekan (JAV.). Eenjarig, onaanzienlijk, algemeen tot 1600 m. zeehoogte verspreid kruid, in Priangan gezocht als lalab, te Batavia aangewend tegen witten vloed.

NASTURTIUM OFFICINALE R. Br., fam. *Cruciferae*. Selada ajer (MAL.), Salada tjaj (SOEND.), Kentji (JAV.). Witte waterkers is een in W. Java geregeld op den paar verkrijgbare groente, welke bijna uitsluitend door inlanders wordt gegeten. De nog eigenaardige cultuur, die gebonden is aan de beschikking over zuiver water, vindt plants tusschen 250 en 2200 m. zeehoogte op on-diepe, stenige plaatsen, liefst bij bronnen. Niet zelden zijn dergelijke tuintjes in het oerbosch aangeged; onder andere voorwaarden opgegroeid is het gewas schier oneetbaar door den bitteren wmaak. Het wordt door sommigen tegen scheur-buik zeer Jieilzaam geacht. Door een onbekende oorzaak in de salada ajer nog nooit bloeiend op Java aangetroffen, behalve 66ns op den Boe-rangrang. Ann de omstandigheden kan dit niet Hegen, daar uit Europeesch zaad te Tjibodas (Ged6) opgegroeide exemplaren rijkelijk bloeien en vrucht zetten op de inheemscho vorin der witte waterkerf aldaar niet bloeit.

NAUCLEA PHILIPPINENSIS Hassk., fam. *Rubiaceae*. Bajidla (GAL.), Baddnga (TEBNATE). Boom, tot 20 m. hoog en 60 cm. dik, op Ternate op 6 A, 700 m. zeehoogte in gezelligen groei aantroffen, met breed, bruin kernhout, dat hard en duurzaam en tegon zee water bestand is en bijzonder geschikt schynt te zyn voor palon van Steigers en dergelijke.

NEESIA MALAYANA Bakh., fam. *Bombaca-*

ceae. Sebongang (KOEBOE). Boom tot 30 m. hoog, bekend van moerassig terrein langs de rivieren in Sumatra met donkerbruin hout, dat geschikt heet to zyn voor balken-, ribben, stijlen en plan-ken boven den grond.

NEPHROLEPIS BISERRATA Schott, behoorde tot de *Filices*. (*N. acuta* Presl). Pakoe haroepat (SOEND.). Aardvaren of epiphyt met op-gerichten, bebladerden wortelstok en 1—4 m. lange veeren; over don geheelen Archipel verspreid tot ca. 800 m. zeehoogte, plaatselijk dik-worls in groote hoeveelheden. De jonge scheuten worden in de Soendalanden als lalab gegeten, evena die van *N. hirsutula* Presl. In Z. N. Gui-nee, waar de plant *moba* heet, worden de gedroog- en de fijngestampte uitloopers als sagoe gegeten.

OCHROMA LAGOPUS Sw., fam. *Bombaca-ceae*. *Balsa* is een snelgroeende boom, die in 5 d, 6 jaar een hoogte van 20 m. bereikt en inheemsch is in M. en tropisch Z. Amerika. Hij levert een der z.g. „kurkhouten" met een soortelijk gewicht va-ricerend tusschen 0.14 en 0.16 en is dus ongeveer tweemaal zoo licht als kurk. Dit hout vergaet zeer snel, tenzij speciaal geconserveerd volgena een Amerikaansche methode, waarvan het procede geheim wordt gehouden; het is in geprepa-reerden toestand in verband met zijn groote af-metingen van waarde voor reddingsvloten en vooral voor isolatie bij lage temperatuur (zie De Indische Mercur 1923, biz. 609). In Ned.-Indie komt de boom hier en daar gekweekt voor ala sierplant en wegbom. Door zijn reusachtige bladeren is hij voor de cultures van weinig waarde.

LANNAEA GRANDIS Engl., fam. *Anacardiaceae*. Juiste naam voor *Odina Wodier*. Zie aldaar.

OENANTHE JAVANICA D. C., fam. *Umbelliferae*. (*O. stolonifera* Wall., *O. laoiniata* Zoll.). Piopo (MAL.), Bamboeng, Tjipong (SOEND.), Pampeng, Tdspong, Seladrng (JAV.), Batjarongi (BAT.). Zeer veranderlijk, tot 1 m. hoog moeras-kruid, tusschen 10 en 2400 m. zeehoogte voor-komend, waarvan de bladeren als lalab worden gegeten; in Palembang wordt het als groente ge-cultiveerd aangetroffen.

OLAX SCANDENS Roxb., fam. *Olaceae*. Wangan (JAV.), Poeloeoe (MAD.). Min of meer klimmende, tot 10 m. lange heester, groeiend in krepel-hout, vooral nabij zee, waarvan de jonge spruiten een gezochte groente zijn. Van de na-ervanto *O. imbricata* Roxb. zijn de vruchten eetbaar.

ONCOSPHERA HORRIDUM Scheff., fam.: *Palmae*. Bajah (ATJEH), Bajas, Bajdh (BANGKA), Bals (BAT.). Deze palm is nauw verwant en in waarde overeenkomend met *O. filamentosum* (zie deel III, biz. 87) en komt voor in het W. deel van den Mrtl. Archipel; hot palmiet moet zeer lekker zij/

OPHIOLOSSAEM RENTICULATUM L., fam. *Ophioglossaceae*. Dit a dder tong varentje, bestaande uit 1 ongedeelde blad, waaraan 1 lijn-vormige, overvakte sporenaar is vastgegreid, wordt tot 35 cm. hoog en komt tot ± 2200 m. zeehoogte voor op vochtigen, ondoorlaatbaren, harden bodom, vaak boven nesten van witte mieren. De jonge bladeren zijn in de Molukken (Rumphius) en in de Soendalanden, waar da plant *Djoekoet siraroe* heet, een gezochte lalab; ..

ORMOSIA, geslacht der fam. *Leguminosae*. *O. bancana* Praia (*O. parvifolia* Baker) Saga, 8. dngkol (BANGKA), is een tot 30 m. hooge boom,

waarvan het hout zwaar, hard en duurzaam heet te zijn. Ook *O. calavensis* Azaola (*Pongamia corallaria* Miquel) en *O. sumatrana* Prain leveren hout, doch dit is weinig duurzaam. De zaden der 2 laatstgenoemde soorten zijn korantroud; de groote zaden van *O. calaveris* vooral zijn zeer gewild voor het maken van halskettingen. Voorts worden deze door goudsmeden gezocht-, bij gebrek aan Nbruzaden: /

OROXYLUM INDICUM Vent., fam. *Bignoniaceae* (*Calosantalis indica* BL). Boengli (BATAV. MAL.), Kajoe pedang (MANADO), Kapoeng ka-poeng (PALEMB.), Pongporang (SOEND.), Kadjeng djaler, Kajoe lanang, Moengli, Woengli (JAV.). Meestal kromme boom, tot 12 m. hoog, verstrooid groeiend beneden ± 1000 m. zeehoogte, herkenbaar aan de parapluievormige kroon van reusachtige, samengestelde bladren en de platte, tot 1 m. lange, zwaardvormige doosvruchten met groote, vliezig-geveulgelde zaden. Het hout wordt te Manila in de lucifers-industrie gebruikt, terwijl in Ned.-Indie de bittere bast tegen maag-aandoeningen wordt aangewend. De wortels heeten een middel te zijn tegen impotentia virilis. De jonge bladeren en bloemen worden als labal gegeten, evenals de onrijpe vruchten, welke, na het verwijderen der zaden gekookt worden/

OURATEA SUMATRANA Gilg. fam. *Olinaceae*. Kajoe sepat (FALEMB.), Siboeroe (MIKANGK.), Kajoe mat, Lakodjong (LAMPOENO). Boom van middelmatige afmetingen, voorkomend op Sumatra, Borneo en de Karimoendjawa Eilanden, met hard en zwaar hout, dat gebruikt wordt voor booten, pompen en blokken. Een aftreksel der bladeren en wortels wordt ingenomen tegen dys-senterie, terwijl het lichaam ermee gedreven wordt bij koorts.

PACHYRRHIZUS EROSUS Urban, fam. *Leguminosae*. Singkoewang (ATJEH), Bangkoewang (BAT.), Bengkoewang (MAL.), Bengkoewang (JAV.), Bangkoewang (SOEXD.), Bengkoewang (MAL.), Djempirangan (BAU). Links windend kruid, in- heemsch in tropisch Amerika, in Rumphius' tijd van Manila ingevoerd en aanstonds veel verbouwd om den knolvormigen hoofdwortel, aanbevolen als groenbemester (Meded. Thee-Profst. n. 90), door de bevolking in sommige streken van M. en W. Java veel aangeplant op sawahs. De cultuur wordt uitvoerig beschreven door Van Kemp (Tijdschr. Ind. Mij. v. Nijv. & Landb., deel 21, biz. 203) en door Van der Veer (Teysmannia -1918, biz. 547). De zaden zijn wel als vischvergif in gebruik, en eveneens verkrijgbaar in den inlandschen medicijnhandel.

PALAQIUM BURCKII H. J. Lam, fam. *Sapotaceae*. Soentai (SUM. O.K.). Op steltwortels rustende, tot 35 m. hooge, in moerassen groeiende boom, alleen bekend van de afdeling Bengkalis en het eiland Karimoen, daar echter voorkomend in groote hoeveelheden. Het bruinwitte hout heet voor planken en prauwen geschikt te zijn. De zaden worden in groote hoeveelheden ingezameld ter verkrijging van een vetsoort, terwijl het vruchtvliesch eetbaar is. Zie verder de behandeling in Heyne, De Nutt. Pl. van N. I. 2e druk, biz. 1232—3. Ook *P. javense* Burck levert, als alle Palaquium-soorten, een vast vet.

PALAQIUM ROSTRATUM Burck, fam. *Sapotaceae*. Inlandsche namen talrijk. Boom, tot 50 m. hoog, voorkomend tot op ± J 000 m. zeehoogte in Sumatra en W. Borneo. Het roodachtig bruine

hout is veel in gebruik voor huisbouw, huisraad en kano's. De gerekte groene vruchten zijn eetbaar, terwijl uit de zaden op Bangka en Billiton een eetbaar vet bereid wordt.

PAJANELIA LONGIFOLIA K. Schum., fam. *Bignoniaceae*. (*Pajanelia multijuga* DC.). Kajoe semoea (NATOENA). Loofverliczend boom, tot 30 m. hoog, van de laagvlakte in Z. O. Azie, vooral nabij de kusten, in Ned.-Indie alleen van de Natoena Eilanden bekend, doch daar veelvuldig voorkomend. Het zeer bruikbare, waardevol geschatte hout wordt gebruikt voor huisbouw en prauwen; een aftreksel der bladeren wordt gebruikt tegen koorts (Zie Bull. Jard. Bot. Buitenzorg, ser. IIT, deel X, biz. 266—9).

SIGNATUURMIDDELEN (Vgl. SIGNATUUR, DI. III) zijn inheemscho geneesmiddelen, waarvan het gloef aan de werking berust op de uitwendige gelijkenis (vorm of eigenschap) van de plant met de ziekteverschijnselen, tot welke genezing zij geschikt geacht worden. De voorstelling, dat een Hoogere Macht in bepaald ver-schijnselen en eigenschappen aanwijzingen geven zou hebben, is zeer waarschijnlijk de aanleiding tot het geloof in deze middelen. Zoo wordt *Mimosa pudica*, het Kruidje-roer-me-niet, in M. Java, onder het hoofdkussen gelegd, gebruikt als slaapmiddel. Vele planten met geelgekleurde bloemen worden bij galziekten aangewend en de roode kleur van bladeren en bloemen bracht den mensch er toe bepaalde planten bij bloedziekten te gebruiken. Wit melksap wreef met de melk-afscheiding in verband gebracht. Van *Hedychium longicorculum* Griff. worden de op lintwormen gelijkende zijrhizomen geacht een probat middel te zijn tegen ingewandswormen. Een pap van de versche wortels van *Merremia mammosa* Hall.

, waarvan er bij de plant meerdere bijeen geplaatst zijn en het voorkomen hebben van gerekte bataten, wordt door de vrouwen op de borsten gesmeerd, ten einde bij zoogende vrouwen de melkafscheiding te bevorderen. Van *Lycopodium carinatum* Desv. en andere Lycopodium-soorten, die in groote, soms sluiervormige bundels van de takken der boomen afhangen, wordt een waterig aftreksel door vrouwen als haarwassing gebruikt, om den haargroei te bevorderen. Evon-zoo werden de in water gewreven of fijngemaakte bladeren van *Ophioglossum pendulum* L. voor dit doel aangewend. Alse signatuurmiddelen moeten hun werking, als die er tenminste is, ontleenen aan de zelfsuggestie, welke ze kunnen veroorzaken. Mogdijk zijn er eerige geneesmiddelen, waar signatuur- en werkelijk geneesmiddel samengaan

PARASTEMON UROPHYLLUS D. C., fam. *Jrosaceae*. Tot 35 m. looge boom, verbreid over het westelijk deel van den Maleischen Archipel, voorkomend in de alluvialo vlakte in het veenmoeras en op uiterwaardgronden, plaatseijk algemeen. Het kernhout schijnt vrijwel onaantastbaar voor paalworm, is zeer zwaar en hard, rood van kleur en wordt gezegd ook in den grond duurzaam te zijn; het wordt gebruikt voor neuten, steigerpalen in zee, kromhouten balken en stijlen.

PENTACE POLYANTHA Hassk., fam. *Tiliaceae*. Sigeung (SOEND.). Tot 35 & 40 m. hoogeboom op Java beneden 250 m. zeehoogte voorkomend, daar in enkele streken niet zeldzaam; het hout wordt zeer geroemd en wordt gebruikt voor bruggen en huisbouw

MYRMECOPHILIE (Volrvolg van DI. II). De studi? van vole myrmecophile planten (zio DI. II) is sedert eenige jaren in een nieuw stadium gekomen, ingeleid door Dr. J. G. L. Bcu-mee in een artikel in de Hand. 4de N. I. Natuur- wet. Congr. 192G, biz. 413—20 (1917), getiteld: „Eenige vormen van elaiosomen aan zaden van tropische planten". Uit do publicaties van Ule over de Braziliaansche mierctuinen blijkt, dat daar niet onderzocht were! of de door mieron ver-sleepte zaden elaiosomen bezitten, waardoor de mieren aangelokt worden. Elaiosomen zijn olie- houdende lichamen of aanhangsels aan de zaden, waarop vele mieren verzot zijn. Van *Dischidia liafflesiana*, waarvan de bladeren tot urnen ver-vormd zijn, beschreven door Docters van Leeu-wen (Verhand. Kon. Akad. Wet. A'dam, 1911, biz. 153—8) bezitten de zaden een olie- er protein- houdende kam aan de tegenovergestelde zijde van de haarpluim aan de kleine zaden; hij ver-melde echter niet of deze kam als elaiosoom op-gevat kan worden en als zoodanig de mieren lokt. In de Anna!. Jard. Bot. Buitenzorg (1913) werd de kieming dezer zaden uitvoerig beschreven. Het is nu later gebleken, dat mieren, die deze zaden verspreiden, de elaiosomen aanvreten; van de in de gangen der mierennesten gevonden zaden waren de elaiosomen zelfs geheel afgevreten. Overigens worden de zeer kleine zaden stellig mede door den wind verspreid, zoodat deze plant dus twee iirichtingen heeft, die de verspreidings-wijze bepalen: de mieren, die over kleinere af-standen werken en de wind, die over grootere af-standen werkt. Ditzelfde is bet geval bij de zaden van twee soorten van het geslacht *Trichoaporium*, behoorende tot de fa mi lie der Gesneriaceae. Deze beide soorten worden gregregid in de z.g. mieren-tuinen aangetroffen, en juist deze twee soorten bevatten olie in de zaden: de andere soorten schij-nen dat voor het grootste deel niet te hebben en dus alleen op windverspreiding aangewezen te zijn. Tijdens het 5de N. I. Natuurwet. Congres in 1928 hield Docters van Leouwen een voordracht over „Alieronplanten en Mierentuinen", die in de Jiandelingcn (1929, biz. 378—84) is opgenomen on waarin nog talrijke verdere gegevens worden vermeld, evcnals in zijn artikels „Kurze Mittei-lung iiber Ameisen-Epiphyten aus Java" (Ber. Deutsch. Bot. Ges. XLVII, 1929, 92—9) en "Miercncpiphyten" (De Trop. Natuur XVIII, 1929, 57—63, 131—139). Belt is de eerste ge-weest, die l>ct verband oormorkte, dat bestaat tus-schen het regelmatig voorkoinen van mieren op bepaalde plantensoorten. Bovendien bewerde hij, dat do planten de micron lokken, welko op linn beurt deze planten zouden beschermen tegen andere dierlijke vijandon on vratzuchtige mio-ren. In 1888 werd deze Belt-Schiniperscho theo-ric door den laatstgenoomdon onderzoeker nader gdefinicerd (Die Wechselbeziehungen zwischen Pflanzenii und Ameisen, Bot. Allit. a. d. Tropen, Heft 1, 1888). Door Ulo wordt deze theorio ook verdedigd. De stolling over de botcekonis en nuttigheid der mieren voor de mieronplanten is door latero ondozoekers weer tegengesproken, waurschijnlijk mot goed recht. Op hit oogonblik Htaat zo inderdaad op losse schroeven, al dient er nog meor ondozocht to worden. Van de epiphy-tisch lovcndo mierenplanten van Ned.-Indie is althans bowczen, dat het verband tusssen mier en plant gohecl causal verklaard kan worden

door de verspreidingswijzo der zaden of sporen. Deze bezitton namelij alle elaiosomen of althans olie- (en tovena vaak eiwit- en suiker-)houdende deelen. Voor de Braziliaansche mierenepiphyten is dit nog niet ondozocht, doch daar zal dit ver-moedelijk ook wel het geval zijn. Bepaalde mieren-soorten, voornamelijk de wijd verbeide Iridomyrmox myrmecodiae en eveneens Crematogaster Baduvii maken mierennesten in de boomen, op takken, tegen den stam, enz. van fyne stukjes plantanafval (schorsdeeltjes en vergane bladeren) en deze nesten worden door middel van overdekte gangen met allerlei deelen van de pjan-ten en onderling verbonden. In deze nesten worden de zaden veraleept en do elaiosomen aange-vreten, doch verder met rust gelaten. De zaden kiemen natuurlijc in deze voor hen gunstige, humusrijke nesten en ontwikkelen zich tot normale planten, welker wortelstelsel de nesten weer versterkt en geheel doorvlecht. In de Myrmeco-dia-knollen kiemen zo eveneens in de doolfach-tige gangen. Plantengeographisch merkwaardig is, dat er bepaalde vindplaatsen zijn, waar men steeds de meest verschillende soorten mieren-epiphyton bijeen kan vinden. De vraag doet zich voor, hoe een dergelijke kolonie begint, met de mieren of met de planten. De soorten, die er ten slotte aan deelne-men, behooren tot de meest ver-schillende families uit het plantenrijk. Zoo behooren tot do *Asclepiadaceae*: *Dischidia punctata*, *nummularia*, *Rafflesiana*, *imbricata*, *hirsuta* en *benghalensis*, *Hoya lacunosa* en *pubera*, tot de *Orchidaceae*: *Acriopsis javanica* en *Dendrochilum pallidiflavans*, tot de *Gesneriaceae*: *Trichosporum (Aeschynanthus) angustifolia* en *albida*, en ten slotte tot do *Var end*: *Pleopeltis sinuosa* en *Lecanopteris Curtisii*, en de *Rubiaceae*: *Hydnophytum formicarum* en *Myrmecodia echinata*; de *Uricaceae* en *Moraceae*: *Pipturus*, *Conocephalus* en *Procris* schijnen er eveneens toe te behooren en mogelijk een *Araliaceae*: *Schefflera*. Men kan dus een bepaald epiphytengeselschap onderscheiden. De oorzaak van het bijeenkoinen is gelegen in licit voorkomen van oliehoudende cellen of deelen aan do verspreidingseenheden: sporen en zaden. De planten hebben niet het minste nut van de mieren als men van de vergrootte mogelijkheid van verspreiding afziet.

Myrmecodia, *Hydnophytum* en *Dischidia Rafflesiana* en *imbricata* bezitten natuurlijke holten, waarin de mieren kunnen huizen en hun nesten bouwen; bij *Pleopeltis sinuosa* en *Lecanopteris Curtisii* worden de holten in do wortel-stokkon door de mieren gomaakt en bovinden zich or van naturo niet in. Dat do mieren van deze holten gebruik zullen maken is zeer natuurlijc, zo doen dit bij alle holten, als oksels van tak-ken, gaten en spleton in boomen en hout, welko zo oaitrcfen.

Vele dor mierenepiphyten als de beide *Rubiaceae*, beide varens, *Dendrochilum pallidiflavans*, *Hoya pubera*, *Dischidia Rafflesiana*, *nummularia*, *pubera* on *imbricata*, benevena *Trichosporum angustifolium* zijn nog nooit elders als in mierennesten en -gangen aangetroffen, waardoor do oninigheid der samenleving wel aangetoond is. Dat het den mieron inderdaad om de olie to doen is bij hot verzamelen en vrsleepcon der zaden, wordt bewezen door het feit, dat kunstmatig van de olie ontano zaden en sporangien niet door hen worden aangeraakt. Ook niet-oliehoudende

zaden van andere *Trichosporum*-soorten als de beide bovengenoemde worden door de mieren genegeerd.

Dat mieren van velerlei andere planten de zaden, vruchten of andere verspreidings-eenheden verslepen en verspreiden is voor Europa uit voerig beschreven door Semander in zijn „Ent-wurf einer Monographie der europaischen Myr-mecochoren“; zoo is dat o.a. het geval met *Ficaria verna*, het speenkruid. In Ned.-Indie is dat nog te weinig bestudeerd, hoewel door Dr. J. G.

B. Beumee reeds eenige interessante gevallen zijn beschreven. Waar Ned.-Indie een mierengebied bij uitnemendheid is, kunnen van een voortgezetz onderzoek nog vele belangrijke gegevens verwacht worden. Dat deze zaden alle elaiosomen in den een of anderen vorm bezitten, werd door Beumee beschreven in „Eenige vormen van elaiosomen aan zaden van tropische planten“ (Handel. 4de N. I. Natuurwet. Congres 1926, biz. 413—20 (1927) en in „Mieren als verslepers van plantenzaden“ (De trop. Natuur, deel 1928, biz. 175—9).

LASIANTHUS. (Aanvull. van LASIANTHUS PURPUREUS in DI. II). Heester- en boomgeslacht der familie *Rubiaceae*. Evenals verscheidene andere *Rubiaceae* (zoo onder meer *Anotis hirsuta* en *Dyosmia dichotoma*) hebben de bladeren van diverse soorten van dit geslacht de eigenschap na kneuzing zeer onaangenaam te rieken. Men meende vroeger de stof, die dit veroorzaakt, te mogen vereenzelvigen met skatol (zie onder andere Koorders, Flora Tjibodas, 1918, Bd. III, afd. 2, afl. 2), doch Dr. Koolhaas heeft „aangetoond“ (Biochem. Zeitschr. 230, 1931, biz. 446—60), dat dit onjuist is en men met de methylverbinding van mercaptaan te doen heeft, die deze onaangename geur veroorzaakt. Hoewel deze bij *Anotis hirsuta* bij koken verdwijnt, wordt dit kruid door de bevolking bij voorkeur rauw bij de rijststafel als lalab genuttigd (zie Oehse, Ind. Groenten, 1931, biz. 628/).

PANICUM. (Aanvull. van DI. III). Vormenrijk geslacht der *Grassen*, dat in Ned.-Indie vele soorten telt, waarvan eenige bekend staan als leveranciers van goed veevoer; hiervan zijn *P. maximum*, het Bengaalsch gras, en *P. muticum*, het paragas, reeds behandeld in deel III. Als lalab aan staan bekend: *P. barbatum*, *P. chamaera-phoides* en *P. colonum*, doch vooral de jonge scheuten van *P. palmifolium* zijn bij de bevolking geliefd als een zeer zoet smakende lalab. In Engelsch-Indie (Punjab) worden *P. colonum* en *P. milia-ceum* als graangewas verbouwd en van de eerste worden ook in tropisch Amerika de vruchten door de Indianen gegeten. In de provincie Bombay wordt *P. flavidum* geregeld verbouwd als de goedkoopste aller granen; de vruchten kunnen jarenlang opgeslagen blijven zonder door insecten te worden aangetast en zijn hierdoor uiterst geschikt om geruimen tijd opgeslagen te blijven, als reserve voor tijden van schaarschte en hongersnood. In den Archipel is het verbouwen als graangewas alleen bekend van de trosgierst, de var. *italica* van *Panicum viride* L. (vermeld in deel III, biz. 756, als *Setaria italica*/).

PARARTOCARPUS TRIANDRA J. J. S., familie *Moraceae*. *Tenggajoen* (MAL.). 18—35 m. hooge boom, bekend van de Su maatraansche moerassen aan de kust, waarvan het weinig duurzame hout op de panglons gekapt wordt en naar

Singapore uitgevoerd. Het melksap schijnt giftige eigenschappen te bezitten en wordt gebruikt tegen schurft op huidwonden. Ingedampt geeft het een fraaie, gele oranje boomwas. De vruchten, waarvan het zachte donkergele vruchtvliesch rinsch smaakt, zijn zoo groot als een doorn. Zij worden gegeten en meermalen gesteld boven nangka en tjempedak.

PEPEROMIA PELLUCIDA Kunth, fam. *Piperaceae*. Kotoempangan ajer (MAL.), Sladanan (JAV.). Opstijgend, sappig, 20—60 cm. lang kruid, afkomstig uit tropisch Amerika, thans op Java algemeen tot 1000 m. zeehoogte als onkruid op onvruchtbare plaatsen, op akkers, muren en steile wanden van holle wegen. Aan de bladeren schrijft de bevolking geneeskracht toe.

PERONEMA CANESCENS Jack, fam. *Verbenaceae*. Ki sabrang (SOEND.), Soengkai (MAL.), Loeroes (BORNEO). Tot 22 m. hooge boom, verbreid in het westelijk deel van den Archipel, zeer zeldzaam in bosschen, doch vooral in jong, secundair bosch. Het hout wordt in Palembang vooral voor dakwerk gebruikt (laag soort, gewicht) en geniet in het algemeen een gunstige reputatie. In Palembang zou het in stroomend water in den tijd van 6 jaren kunnen versteenen.

PHOLIDOCARPUS, geslacht der *Palmae*. Ph. sumatrana Becc. Serdang (PALEMB.) is een tot 35 m. hooge waaierpalm in Z. Sumatra, bij voorkeur groepsgewijs in de veenmoerassen groeiend, waarvan de buitenste laag van den stam hard en duurzaam is en bij den huisbouw gebruikt wordt. De oude bladeren leveren een bijzonder goede atap, evenals die van Ph. majadum Becc. uit N. W. Borneo.

PIGAFETTIA ELATA H. Wendl., fam. *Palmae*. Banga, Wanga (MINAH.), Haen (BOEROE), Beriwango (BATJAN). Prachtige, 35—0 m. hooge palm met slanken, gedoorden, beneden lichtgrijzen en boven groenen stam, in de Minahasa talrijk tusschen 100 en 1000 m. zeehoogte. De houtlaag van den stam wordt gespleten tot bruikbare latten, terwijl uit de jonge bladeren garen gemaakt schijnt te kunnen worden.

PIMPINELLA ALPINA Koord., fam. *Umbelliferae* (*P. Pruatjan* Molk., *P. Leeuwenii* Wolff). Antanan goenoeng (SOEND.), Poerwa atjeng (JAV.). Overblijvend, bij kneuzing zeer aromatisch, 15—60 cm. hoog kruid van de zonnige open plaatsen in de Javaansche bergen tusschen 2000 en 3000 m. zeehoogte van W. en O. Java. De vorm van den Pangrango wijkt af door wortdende uitloopers onmag onderscheiden worden als forma proliferata Van Steenis. De aromatische wortel bezit diuretische eigenschappen en wordt v.n. als aphrodisiacum gebruikt, terwijl het ook als versterkend geneesmiddel in het algemeen door de Javanen hoog geschat wordt.

LANDBOUW. (Aanvull. van DI. II.) z ?

- A. Bedryfsvormen, biz. 1027.
- B. BedryfssteJHels, biz. 1028.
- C. Omvang en hettekenis, biz. 1029.
- D. De productie-elementen in het landbouwbedrijf, biz. 1034.
- E. Het inkomen uit den landbouw, biz. 1037.
- F. De gekweekte gewassen, biz. 1037.
- G. De landbouw-export, biz. 1040.
- H. Bevordering van den landbouw, biz. 1041.

De landbouw is do belangrijkste bron van welvaart in Nederlandsch-Indio, zoodat daarvoor in tai van artikelen reeds gesproken wordt. Behalvo

de verwijzingen in het hieronder volgende artikel zie men daarvoor ook de beschrijvingen der landbouwmethodes in verschillende geografische onderdeelen van Nederlandsch-Indië; uitvoerig wordt dit onderdeel b.v. behandeld voor Java in DI. II, biz. 189, voor Sumatra in DI. IV, biz. 207, voor Borneo in DI. I, biz. 371, etc.

A. BEDRIJFSVORMEN.

De landbouw in Nederlandsch-Indië wordt in hoofdzaak op twee manieren gedreven:

1) als ondernemingsbedrijf (waar- bij zich de Gouvernementslandbouwbedrijven aansluiten), voor rekening van naamlooze ven- nootschappen of firma's of door particulieren, met het doel winst te behalen op de geïnvesteerde kapitalen ;

2) als boerenbedrijf, door een zeer groot deel der Inheemsche bevolking, met het doel een levensonderhoud te verdienen.

De organisatie dezer twee bedrijfsvormen loopt gewoonlijk sterk uiteen, al zijn er van beide typen varianten aan te wijzen, die kenmerken van den anderen hoofdvorm van bedrijfstype bezitten.

Het ondernemingsbedrijf wordt meestal uitgeoefend op gronden, waarop door het Gouvernement of door Zelfbesturen een Europeescho rechtstitel is verleend, of op gronden, die van de Inheemsche bevolking ingehuurd zijn onder toezicht der Overheid.

Het boerenbedrijf wordt meestal uitgeoefend op gronden, waarop de Inheemsche bevolking bezitsrechten of tenminste bebouwingsrechten kan doen gelden.

Van de in erfpacht en als landbouwconcessie (de beide voornaamste rechtstitel? voor ondernemingsgronden) uitgegeven gronden, zijn slechts 11.000 van de 3.000.000 ha. in handen van Inlanders, terwijl (met uitzondering van enkele Chinese landbouwers) het boerenbedrijf bijna uitsluitend door de inheemsche bevolkingsoep uitgeoefend wordt. Dit wordt in de hand gewerkt door het verbod van vervoeremding van grond aan Europeanen en Vreemde Oosterlingen (zie DI. I, biz. 23). In het ondernemingsbedrijf wordt, mede door een gemiddeld veel grootere uitgestrektheid, zeer veel meer kapitaal vastgelegd dan in het boeren- bedrijf.

Vijf verschillende ondernemingsgronden wordt door naamlooze vennootschappen geexploiteerd, het boerenbedrijf wordt vrijwel uitsluitend door natuurlijko personen gedreven, zelden door een familie, een andere groep van gezinnen of door een cooperative. In verband hiermede is de eigen (gezins-) arbeid in het boerenbedrijf een zeer belangrijke productiefactor.

Bij beide bedrijfstypes worden zoowel producten voor export als artikelen voor de binnenlandsche markt voortgebracht. De ondernemingslandbouw heeft zich echter in hoofdzaak geconcentreerd op de productie van enkolo stapelproducten, die in grooto hoeveelheden geexporteerd worden. Het boerenbedrijf brengt in de eerste plaats voedingsmiddelen voor de binnenlandsche markt voort.

Binnen deze beide hoofdvormen van organisatie bestaat nog veel variatie, in verband met den aard van het product en de wijze ,waarop de landbouwondernemer de beschikking krygt over den grond.

1. Het ondernemingsbedrijf wordt uitgeoefend:

a. op PARTICULIERE LANDERIJEN (zie aldaar). Dit is de oudste vorm van uitgifte van gronden aan particulieren ten behoeve van den grooten landbouw. Zij liggen vrijwel uitsluitend in de Noordelijke kustvlakte van West Java. Het oppervlak dezer landerijen is sedert 1910 belangrijk ingekrompen door terugkoop door het Gouvernement.

Voor een betrekkelijk gering gedeelte zijn de particuliere landen met ondernemingsgewassen beplant; een groot gedeelte wordt door Inheemschen bebouwd, waarbij de landheer een deel van het product ontvangt, en behoort mitsdien als boerenbedrijf aangemerkt te worden, overkapt door een ondernemingsbedrijf. De belang- rijkste ondernemingsgewassen zijn hier thans rubber en verder thee en serêh.

b. op erfpachtsoonden (zie AGRARISCHE WET).

Het Gouvernement geeft gronden, tegen een matige canon, in het algemeen voor een periode van 75 jaar uit. Hierdoor zijn deze gronden in het algemeen goed geschikt voor de cultuur van boomachtige gewassen (rubber, koffie, thee, kina, cacao). De mogelijkheid tot het verkrijgen van erfpachtsoonden voor den grooten landbouw is tot 1919 beperkt gebleven tot rechtstreeks bestuur gebied.

In de zelfbesturende landschappen in de Buitengewesten werden LANDBOUWCONCES- SIEIN uitgegeven (zie aldaar), hetzij door het Gouvernement, hetzij door de landschappen, onder goedkeuring van het Gouvernement. Ook deze gronden worden meestal voor boomcultures gebezigt (rubber, koffie, cocospalmen, oliepalmen, vezelgewassen). Nauw hierbij aansluitend is de afstand van gronden voor de cultuur van overjarige gewassen in de Vorstenlanden op Java.

c. Speciaal ten behoeve van z.g. kleinen landen tuinbouw wordt door de Regeering voor 25 jaren een oppervlak van maximaal 18 hectare (onder bijzondere omstandigheden. is dit voor verdubbeling vatbaar) in erfpacht uitgegeven aan minvermogeno Europeanen. Deze z.g. kleinlandbouwers hebben vaak een miniatuur- ondernemingsbedrijf, doch in andere gevallen is het, wat betreft arbeidsvoorziening en kapitaalso- investeeing, als boerenbedrijf georganiseerd.

Do kleinlandbouwers telen deels producten voor de wereldmarkt (thee en koffie), deels tuinbouw-, zuivel- en pluimveeproducten, voor een klein gedeelte ook voedselgewassen.

d. Op Java wordt door vello ondernemingen, en wel speciaal voor de cultuur van de kortlevende gewassen suikerriet, tabak en cassave, grond ingehuurd van do Inheemsche bevolking. De maximale huurtormyn is 21 jaar, een regelmatige afwisseling met bebouwing door den Inheemschen grondbezitter is daarbij voorgeschreven (zie GRONDHUUR en de aldaar opgenomen verwijzingen).

Als een byzonderen vorm, bedrijfsoconomisch van belang door de 50 jaar durende verplichting tot verhuur, is de landbouw in de Vorstenlanden (zie LANDVERHUUR). Voor de oprichting van suikerfabrieken ia een spegiale vergunning noodig (zie FABRIEKENORDONNANTIE).

e. Als een uitzonderen vorm van ondernemings- landbouw zijn de Gouvernementslandbouw*

dernemingen te beschouwen (zie DI. II, biz. 423).

Er wordt in deze bedrijven in boofdzaak gutta-percha, kina, thee en rubber verbouwd. Het bedrijfstype sluit zich nauw aan bij de onder b. genoemde „bergcultures“.

2. Het boerenbedrijf wordt in Ned.- Indie uiteengeefend:

a. op gronden in *Inlandch bezit* door den rechthebbende zelve. De beschikingsmacht over den grond berust in haar totaliteit bij het individu en de gemeenschap gezamenlijk; de onderlinge verhouding tusschen beide is buitengewoon uiteenlopend (zie GROND (RECHTEN OP DEN) en CONVERSIE).

De bezitsrechten van individuele personen worden globaal verdeeld in tijdelijke of wisselende en vaste en zijn soms onvervreemdbaar, soms onbeperkt of onder bepaalde voorwaarden vervreemdbaar. Vaak, doch ook niet altijd, zijn de bezitsrechten erfelijk. Thans zijn bijna uitsluitend sawahs, en dan nog geconcentreerd in enkele residenties, in „communaal bezit“. De erven zijn vrijwel overal, de tegalans meerendeels in „erfelijk individueel“ (jasa) of inlik bezit.

Het jasanrecht kan aanleiding geven tot het vormen van groot grondbezit, daarmee behoeft echter geen groot landbouwbedrijf gepaard te gaan.

b. met Inlandsch *bewerksrecht* op particuliere landen, oesaharecht, verkeerdelijk ook wel erf-pacht genoemd. De opgezetenen mogen niet wil-lekeurig verdreven worden, terwijl de tjoekie niet hooger mag zijn dan een vijfde van de werkelijke oppervlakte en hoogstens ten dag per week heeren-diensten gevorderd mogen worden.

c. op tijdelijk uitgeleend of afgestane gronden — in verband met tjujsomstandigheden op erfpachtsperceelen, in Gouvernementsbosschen, en als regelmatig bedrijfssysteem in den z.g. *boschveldbouw* ten behoeve van de herbosching.

d. in vele streken, speciaal ten behoeve van den veestapel der bevolking, in den vorm van *weiderechten*.

e. als overblijfsel van de Gouvernementskoffiecultuur; in enkele streken bestaan nog *plukrechten* in koffietuinen; dit recht is meestal inderdaad beperkt tot niet meer dan het plukken der bessen; verjonging, snoei en onderhouden der tuinen is meestal niet toegestaan.

f. op gronden, bezeten in *agrarisches eigendom*; dit komt weinig voor en biedt voor het landbouwbedrijf in het algemeen weinig boven het jasanrecht, hoewel het juridisch meer waarborgen biedt.

g. in deelbouw, op gronden die aan andere Inheemschen toebehooren (zie DEELBOUW).

h. op door onderlinge verhuur verkregen gronden — de z.g. *veldhuur*, zich van deelbouw onderscheidende, doordat hier meestal vóór de occupatie in geld de huursom voldaan wordt. Dit impliceert dat de huurder, in tegenstelling tot den deelbouwer, de economisch sterkere is van den grond bezitter.

3. Volledigheidshalve wordt hierbij nog genoemd een bedrijfsvorm, die thans nog slechts historische betekenis heeft, doch in de 19e eeuw zeer belangrijk was, de *dwangcultuur*.

De bevolking werd hierbij gedwongen onder toezicht van de overheid (Gouvernement of Inheemsche vorsten, c.q. regen ten), bij een cultuur als suiker in samenwerking met landbouwer-

ners, producten voor de wereldmarkt te kweken. Terzake kan verwezen worden naar de artikelen: CULTUURSTELSEL, KOFFIECULTUUR (GOUVTS.), CONSIGNATIESTELSEL, en naar de opmerkingen bij de behandeling van de geschiedenis van de volgende cultures: indigo (DI II, 139), notemuskaat (DI III, 43), suiker (DI IV, 177), tabak (DI IV, 232) en thee (DI IV, 326).

B. BEDRIJFSSTELSEL.

In het ondernemingsbedrijf kent men slechts weinige bedrijfssystemen. Als zoodanig zijn te noemen:

a. de *plantage*, waaronder hier wordt verstaan een aanplanting van boomachtige of tenminste langlevende cultuurgewassen. De plantage is meestal ongemengd; in bepaalde gevallen komen twee gewassen gemengd voor, waarbij de ene dan meestal als schaduwboom, dan wel als wijker beschouwd wordt. De onderneming bestaat in andere gevallen uit aanplantingen van verscheidene gewassen naast elkaar — hetgeen uit een oogpunt van risicoverdeling geschiedt.

b. een stelsel van *wisselbouw*, met een braakperiode (tegenwoordig ook door groenbemesters gerationaliseerd), speciaal voor de tabakscultuur in Deli. Na de tabak mogen veelal de arbeiders en „voedselgewassen kweken (djaloeangronden); de braakperiode duurt meestal 7 jaar; de bebouwing inclusief ontginning 2 jaar.

c. een stelsel van *vruchtensifeling met Inlandsche geivassen*, speciaal voor de suiker-, tabaks- en cassave-cultuur op Java. De grond wordt hierbij maximaal 23 maanden (suiker en cassave op droge gronden), 18 maanden (suiker op sawah-gronden) of 2 maanden (tabak) achtereen door de onderneming ingehurd. De vruchtwisseling is soms aan regelingen onderworpen. Vóór de beplanting met suiker moet, behoudens de in Pekalongan bestaande braakhuureregelingen, westmoessonpadi geplant worden; in de tabaksarealen in de Vorstenlanden mogen arachis en lombok niet geplant worden.

2. In het boerenbedrijf zijn in verband met sterk uiteenlopenden bodem en klimaat, met verschil in economische ligging, bevolking, dichtheid en ontwikkelingsgraad der Inheemsche maatschappij verschillende bedrijfssystemen in zwang.

a. Priinitieve landbouwvormen hebben in het tropische bosgebied van den Archipel als hoofdkenmerk de cultuur van knolgewassen in tuintjes, zonder hulp van ploeg of dierlijke treckkracht, terwijl het varken het typerende huisdier is. Men noemt dit het stelsel van den *graanlozen hakbouw*. In vele streken van Nederlandsch-Indie wordt (dit landbouwsysteem aangevuld door de exploitatie van sagoe-bosschen, die grootte hoeveelheden zotmeelvoedsel leveren.

b. Een tweede bedrijfssysteem, dat een zeer groote verspreiding heeft, is de *graanlidangcultuur*, gekenmerkt door een periodieke afwisseling van bebouwing en rustperiode, door een ontginning, die met branden van de vegetatie gepaard gaat. Meestal wordt van hak (patjoel) en poot-stok gebruik gemaakt, zelden van den ploeg; als huisdier treden de karbouw en in mindere mate ook het rund op.

Beze Jadangbouw valt verder te onderscheiden naar den aard van de begroeiing van het veld in

de rustperiode. Dit is oud bosch, jong secundair bosch, struikwildernis, gras veld of moeras. Regenval en bodemgesteldheid hebben naast den duur der rustperiode op het karakter der wilde vegetatie groeten invloed. De grasladangbouw wordt vooral op de Kleine Soendaeilanden vaak door regelmatige verbranding der vegetatie bevoorrad ten behoeve van een extensieve *veehouderij*.

Oorspronkelijk werden diverse gierstsoorten en djali als graan geteeld, later werd de rijst overheerschend, terwijl tegenwoordig ook veel mals op de ladangs gekweekt wordt.

c. De graanladangbouw ondergaat sedert ongeveer een halve eeuw op vele plaatsen wijziging, doordat de ontginning te baat wordt genomen voor de *crilluur van overjarige gewassen* (klapper, rubber, koffie, peper).

d. Naast den ladangbouw ontwikkelde zich de *sawahcultuur*, gekenmerkt hierdoor, dat de bebouwing permanent is op waterpas gemaakte velden, waarop door kleine dijkes naar willekeur regen- of bevoeiingswater opgehouden kan worden. De karbouw blijft het typeerende trekdiër. Meestal wordt de ploeg gebruikt. Rijst is het kenmerkende cultuurgewas. Bij een intensieve cultuur verkrijgt men 3 keer in de twee jaar, soms zelfs twee keer per jaar, een rijstooft.

e. De invoer van nieuwe cultuurplanten, het gebruik van betere grondbewerkingswerktuigen, een betere bevoeiing, vooral in den oostmoesson, en bemesting openen den weg naar een door de snelle bevolkingstoename wenschelijk geworden intensivering van het grondgebruik. Dit leidde tot het *rijst-tweede grezm^{en}-vruchtwisselingsstelsel* op sawahs. Dit gaat met een intensievere grondbewerking, en door het verdwijnen van de veeweide met vervanging van den karbouw door het rund gepaard. Men vindt het vooral in do dichtbevolkte gedeelten van Java, Madoera en Bali en op enkele verspreide stukken der overige eilanden. Van de tweede gewassen zijn vooral inals, bataten, aardnoot, kadelo en tabak van belang; verder worden vele andere cultuurplanten hier gekweekt.

f. Op niet bevolcide gronden ontwikkelde zich de *tegalajacultuur*, in byzondere gcvallen (pegagan) een permanent droge rijstcultuur, doch vaak een veel vrijheidlatend vruchtwisselingsstelsel, waarin mais en cassave de voornaamste gewasseji zijn. Op vele plaatsen kan men, door in den v66r- en in den nu-westmoesson te zaaien, twee oogsten per jaar maken. Op de droge gronden wordt, wanneer de terreinsgesteldheid het gebruik van den ploeg mogelijk maakt, vrijwel uitsluitend het rund als trekdiër gebruikt.

g. De aloude hakbouw bleef voor bepaald groepen cultuurgewassen gchandhaaf en ontwikkelde zich onder invloed van den invoer van nieuwe cultuurplanten, een intensievere handelsverkeer op de dichtere bevolking tot de tegenwoordige *erfcultuur*. Zie hiervoor: TUINBOUW (DI IV en DI VI of suppl. afl. biz. 655).

C. OMVANG EN BETEEKENIS.

Hocwel de statistische gegevens geen volledig overzicht over de betekenis van den landbouw voor do welvaart van Nederlandsch-Indie toolaten, is het aan geen twyfel onderhevig, dat do landbouw de voornaamste tak van volksvlyt is.

Aangezien van het boerenbedryf in de Buitengewesten onze kennis klein is, moeten de beschou-

wingin in dezo paragraaf zich grootendeels tot Java en Madoera beperken.

1. Grondgebruik.

a. Op Java en Madoera.

Volgens do gegevens uit Indisch Verslag 1931/32 II en De Landbouwexportgewassen in 1931 (Med. Centr. Kant. Stat. No. 104) is van het to tale oppervlak van Java en Madoera vijfachtste gedeelte voor den landbouw in bezit genomen, terwijl ongeveer twee achtste gedeelte uit bosch bestaat en een achtste woest is of door wegen, rivieren en steden aan de bebouwing onttrokken is (zie onderstaande tabel).

Vorm van grondgebruik	Oppervlakte in km. ² in 1931	Percentage van het opp.vl. van J. en M.
Uitgegeven voor grooten landbouw (exclusief huurgronden)	12.180	9,2
Landrenteareaal	66.810	50,5
Bevolkingsgrond Vorstenlanden	7.090	5,3
Hoemablokken en tijdelijk aan de bevolking uitgegeven gronden (ramine)	2.300	1,8
Landbouwareaal ...	88.380	64,8
Djatibosschen.	7.900	6,0
Wildhoutbosschen. in stand te houden	16.610	12,6
id. niet in stand te houden..	5.830	4,4
Boschareaal	30.400	23,0
Resteerend gedeelte van Java en Madoera	14.500	12,2

Java en Madoera zijn dus even ver productief gemaakt als Nederland, waar 23% van het landoppervlak onbebouwd en 7,6% beboscht is.

b. in de Buitengewesten.

Hier is van den omvang van het boerenbedryf weinig meer bekend dan het landrenteareaal in enkele streken, hetgeen slechts een zeer klein deel van het totaal vertegenwoordigt.

Deze arealen zijn:

Z. en O.Afd. van Borneo, afd. Oeloe	
Soengai	2377 km. ²
Celebes, onderafd. Maros en Pang-kadj6n6 ..	
.....	666, :
Timor, onderafd. Bima en Soembawa 727 "	
Bali en Lombok, Bali en West-Lombok 4482,.	

Het is bekend, hoe groot ongeveer het oppervlak is van door bosschen ingenomen en voor den onderneemingslandbouw uitgegeven gronden (zie onderstaande tabel).

Gebied	Bosschen		Grote landbouw	
	km.*	%	km. ²	%
Sumatra c.a.	300.000	64	20.000	4,3
Borneo	430.000	80	1.340	0,2
Celebes	100.000	53	870	0,5
Molukken	380.000	70	560	0,1
Timor en Onderh.	10.000	16	200	0,3
Bali en Lombok	2.200	21	225	2,2
Totaal Buitengewesten .	1.222.200	70	23.195	1,3

Het ladangareaal moet zeer groot zijn, en zal naar ruwe schatting 100.000 ik 150.000 km.² omvatten, d.i. 6 ik 9% van het totale oppervlak. Naar ruwe raming is dus in de Buitengewesten 6&n tiende van het oppervlak voor den landbouw, zij het intermitterend, in gebruik, is zeven tiende met bosch bedekt en 66n vijfde gedeeltes zonder economische betekenis.

2. Uitgestrektheid van den ondernemingslandbouw.

a. op Java en Madoera.

Verdeeld naar de vormen van grondgebruik, is het aantal ondernemingen en hun oppervlak in duizendtallicn hectares in den volgende staat opgenomen.

	Oppervlakte	Aantal
Particuliere landen ..	489188 landen	
Erfpacht voor grooten landbouw	671979 ondernemers	
id. id. kleinen landbouw.	6 615 id.	
Ondernemingsgronden Vorstenlanden	29 —(in voortdu- rendgebruik)	
Ondernemingsgronden id	4. —(in afwisselend gebruik)	
Vrije inhuur van de bevolking	202	
Totaal uitgegeven en toegezegd	1.438	

De totale uitgestrektheid der ondernemingen, en de beplante oppervlakte, voor de particuliere landen ook voor Inlandschen landbouw gebruikte oppervlakte, is hiernaast residentiegewijs in duizendtallicn hectares weergegeven.

Het aantal ondernemingen, verdeeld naar de voornaamste cultuurgewassen, de beplante en producerende oppervlakte en de totale productie volgt in onderstaande tabel:

Gewas	Aantal ondern.	Beplante oppervlakte ha.	waarvan in productie ha.	Productie (excl. opkoop) tonnen
Plantriet	214	11.403	11.403	*) 394.262 strekken
Maalriet	194	200.831	200.831	772.443 kristal
Hevearubber	542	229.013	162.626	70.831
Getahpertia	1	1.135	1.135	98
Koffie	298	95.173	83.001	30.112
Thee	284	99.593	90.381	51.600
Tabak	45	34.901	34.901	22.440 bladtabak 9.818 krossok
Kina	112	15.742	13.887	9.056 bast
Cacao	19	5.444	4.124	1.300
Cocospalmen	134	6.935	4.428	3.018 conra
Oliepalmen	4	705	1.44	125 olie
Vezeleewassen *)	22	15.409	12.754	18.287
Kapok	333	19.024	8.511	1.948 zuivere kapok 3.641 nitten
Coca	60	842	870	244
Nootmuskaat	15	1.040	610	184 nootmuskaat 26 foelie
Peper	22	1.608	760	65
Cassave *)	10	2.734	2.644	24.122 meel
Aetherische olien	78	8.378	7.368	336 olie
Totaal	2.187	749.910		—

*) Onvolledig.

Residentie (voor de Vorstenlanden: gouvernement)	Totale uitgestrektheid	Beplante uitgestrektheid
Bantam	32	16
Batavia	219	38
Buitenzorg	257	+ 119 cultuurrecht 105 + 94 cultuurrecht
Priangan	114	74
Cheribon	21	17
West Java	643	+ 250 + 213 cultuurrecht 463
Pekalpngan	33	29
Semarang	22	18
Janara-Rembang ...	14	13
Banioemas	26	20
Kedoe	9	8
Jogjakarta	20	19
Soerakarta	54	47
Midden Java	178	154
Madioen	15	13
Kediri	70	56
Bodionegoro	—	—
Soerabaya	37	35
Malang	66	58
Probolinggo	34	26
Besoeki	141	107
Madoera	—	—
Oost Java	363	290

b. in de Buitengeïnesten.

Het oppervlak, ingenomen door ondernemingen met verschillende rechtstitel en het aantal concessies, is in den volgende staat aangegeven.

	Oppervlakte in duizendtal-hectares	Aantal
Particuliere landen.. Landbouwconcessies uitgegeven door: Hoofden G. B....	133	130 ondernemers
Zelfbesturen	1.113	219 „
Erfpacht voor grooten landbouw:		
Gouvernementgebied	723	1978 perceelen
Zelfbestuurd gebied .	260	580 „
Erfpacht voor kleinen landbouw	—	36 „
Totaal uitgegeven en toegezegd	2.231	—

Die oppervlak is hiervoor (sub 0 lb) reeds eilandsgewijs gespecificeerd.

Het aantal, de uitgestrektheid en het beplante oppervlak der ondernemingen in verschillende deelen der Buitengewesten is hiernaast opgenomen.

Gebied	Totale uitgestrektheid	Totaal beplant	Aantal ondern.
Lampoengsche Districten	94.148	74.083	76
Palembang	64.311	16.471	22
Diambi	21.633	1.103	37
Oostkust v.-Sumatra .	955.405	353.118	29
Benkoelen	35.523	7.408	18
Sum. Westkust ...	83.225	16.158	55
Tananoeli	29.701	12.368	73
Atjeh en Onderh...	168.869	45.655	104
Riouw en Onderh...	64.330	17.690	25
Bangka en Onderh...	16	10	1
Billiton	17	31	2
Sumatra c.a	1.517.483	494.095	387
Westerafd. v. Borneo .	29.909	6.436	87
Z. en O.afd. v. Borneo .	42.163	10.063	70
Borneo	72.072	16.499	157
Manado	32.136	15.797	182
Celebes en Onderh...	10.673	5.002	35
Celebes	42.809	20.799	217
Molukken	39.716	14.136	148
Timor en Onderh...	5.775	1.071	37
Bali en Lombok .	3.922	1.625	11
Totaal Buitengewesten	1.681.777	548.225	957

Hieronder volgt nog het aantal ondernemingen verdeeld naar de cultuurgewassen, de beplante en produceerende oppervlakte en de totale productie.

Ge was	Aantal ondern.	Beplante oppervlakte ha.	waarvan in productie ha.	Productie (excl. opkoop) tonnen
Hevearubber	530	353.265	219.656	94.915
Ficusrubber	6	293	291	—
Getahpertia	2	166	0	—
Koffie	116	31.766	19.461	10.633
Thee	47	31.847	21.415	13.700
Tabak	70	19.430	19.430	18.149 blad
Kina	17	2.691	1.909	1.569 bast
Cocospalmen	561	43.790	25.224	20.595
Kanok	26	782	29	1
Oliepalmen	47	67.725	36.178	64.332 olie 12.785 pitten
Verzadigewassen ¹⁾	7	5.118	2.667	970
Coca	1	—	—	8
Nootmuekaat	11	973	880	1378 noot 1.62 foelie
Peper	12	337	226	65
Aetherischo oliijn	8	390	169	14 sere
Gambir	12	1.876	1.513	3.226
Totaal	1.463	560.438	—	—

i) Onvolledig

3. Uitgestrektheid van den bebouwing op landrenteplichtige grond.

a. Java en Madoera.

De onderstaande tabel geeft een overzicht van de oppervlakte bebouwing op landrenteplichtige gronden op Java en Madoera op ultimo 1931, in hectaren. De gegevens zijn ontleend aan niet gepubliceerde statistieken van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

tige gronden valt daaruit te concluderen, dat per landrenteplichtige beschikbaar is aan bouwgrond + erf: in West Java 1,06 ha., in Midden Java 0,90 ha., en in Oost Java 1,08 ha.

Op 100 landrenteplichtigen komen verder in West Java 311, in Midden Java 299 en in Oost Java 246 grondstukken.

De gemiddelde grootte van een grondstuk zou dus in West Java 0,34 ha., in Midden Java 0,30

	West Java	Midden Java	Oost Java	Java en Madoera	
<i>sawahs</i>					
landrenteplichtig	952.411	1.084.685	1.083.824	3.120.920	
nieuw ontgonnen	3.323	79	207	3.609	
bewerkinsrecht	121.113	—	428	121.541	
perdikan dBSa's	85	39.580	2.662	42.327	
tijdelijk uitgeleend	2.805	2.812	2.108	7.725	
Totaal	1.079.737	1.127.156	1.089.229	3.296.122	
<i>erven</i>					
landrenteplichtig	187.281	443.523	294.080	924.884	
nieuw ontgonnen	—	—	71	1	
bewerkinsrecht	19.470	—	—	19.470	
perdikan dBSa's	3	3.584	818	4.405	
tijdelijk uitgeleend	—	120	—	120	
Totaal	206.754	447.227	294.969	948.950	
<i>overige droge gronden</i>					
landrenteplichtig	872.838	1.029.248	1.396.636	3.298.722	
nieuw ontgonnen	379	295	2.686	3.360	
bewerkinsrecht	71.759	—	5.905	77.664	
perdikan desa's	205	22.227	3.246	25.678	
tijdelijk uitgeleend	5.351	11.881	3.064	20.296	
Totaal	950.532	1.063.651	1.411.537	3.425.720	
Totaal alle bevolkingsgronden	2.237.023	2.638.034	2.795.735	7.670.792	
waarvan verhuurd aan ondernemingen	± 18.000	91.000	J 37.000	246.000	
Ini. landbouwareaal sawah ••••	0,11	0,08	0,07	0,09	
per hoofd der Inl. bevolking ••••	0,02	0,03	0,02	0,02	
plattelandsbevolking over de 15 jaar	0,09	0,08	0,10	0,09	
Sg	I Totaal	0,22	0,19	0,19	0,20

Door verhuur aan niet-Inlanders is ruim 3% van het totale areaal, bijna geheel sawah, aan den bevolkingslandbouw onttrokken. In procenten van het sawah-areaal bedraagt het verhuurde gedeelte in West Java 1,7%, in Midden Java 8% en in Oost Java 13%, gemiddeld 8%. Het merendeel hiervan is verhuurd ten behoeve van de suikercultuur.

Per hoofd der plattelandsbevolking blijft daardoor beschikbaar aan sawah: in West Java 0,106 ha., in Midden Java 0,074 ha., en in Oost Java 0,068 ha., gemiddeld over Java en Madoera 0,080 ha.

Het Indisch verslag, deel II, geeft voor West Java, inclusief de particuliere landen, voor Midden Java exclusief de Vorstenlanden en voor Oost Java het aantal landrenteplichtigen en het aantal in de landrente aangeslagen grondstukken. Omgeslagen over het oppervlak landrenteplich-

ha. en in Oost Java 0,43 ha. bedragen.

De maandelijksche statistiek omtrent den Tnlandschen landbouw strekt zich uit over het in bovenstaande tabel opgenomen areaal. Sedert 1928 worden oogst-, bijlant- en aanplantcijfers voor sawahs en droge gronden gescheiden gepubliceerd (zie verder STATISTIEK (landbouw)).

Gemiddeld werden van deze gronden in de jaren 1928 t/m 1931 de volgende oppervlakten ge-oogst (exclusief de mislukte uitgestrektheden) in 1000-tallen hectares: (zie staat I, biz. 1033).

De opbrengst is, zooover betrefte de westmoessawsahpadi, bekend door de proefoogsten op 19000 vaste landrenteproefvelden, en voor de belangrijkste overige gewassen door proefsnitten, die jaarlijks door de landbouw-consulenten ten behoeve van het Centraal Kantoor voor de Statistiek genomen worden.

	Sawahgronden				Drog© gronden			
	West Java	Mid-den Java	Oost Java	Totaal	West Java	Midden Java	Oost Java	Totaal
Rijst.....	999	1145	993	3137	141	148	139	428
Mais.....	5	213	266	484	35	430	976	1391
Cassave.....	4	16	12	32	79	302	286	667
Bataten.....	13	18	29	60	19	30	37	86
Anderc knoleew.....	2	2	1	5	11	36	44	91
Aardnoten.....	21	32	37	90	19	40	66	125
Kadele.....	5	60	88	153	4	26	15	45
Anderc neuylr.....	10	34	53	97	18	29	68	115
Tabak.....	2	25	47	74	5	39	43	87
Ov. lni. landb.gew.....	14	34	20	68	46	103	101	250
Totaal.....	1075	1579	1546	4200	377	1183	1725	3285

De gemiddelde opbrengsten bedroegen in 1931 in quintalen per geslaagde hectare:

Gewas	£ a	Mid-door-Java	Oost-Java	Java en Madoera
sawahpadi — droog ...	21,8	20,2	21,4	21,1
padi gaga — droog ...	9,7	12,0	14,5	12,1
mais — droog gepeld ...	10,3	10,9	9,4	9,9
cassave — natte wortels .	101	87	77	85
bataten — natte wortels .	7G	69	G3	68
aardappelen — knollen ..	54	38	47	45
aardnoten — droog gepeld	7,1	7,5	7,4	7,4
kadele — droogzaad ...	4,8	6,3	7,1	6,6

De totale productie in 1000-tallen quintalen werd door het Centraal Kantoor voor de Statistiek in de laatste jaren als volgt geraamd:

Product	1928	1929	1930	1931
rijst (gepeld) van sawahpadi...	31.781	31.087	33.628	32.413
rijst (gepeld) padi	3.004	2.700	2.918	2.660
mais (gepeld)	19.431	15.764	20.029	19.108
cassave (verscho knollen)...	61.614	51.289	52.159	59.109
bataten (versche knollen)...	10.069	9.23G	11.000	9.628
aardappelen (versche knollen).	1.043	1.019	784	709
aardnoten (gepeld)	1.629	1.562	1.658	1.415
kadele 6 zaad ...	1.171	1.066	1.277	1.285

Hierbij is uitgegaan van de volgende omrekeningscyfers: padi tot gepelde rijst 50%, aardno* Ccn ongepeld tot gepeld 65%. De omrekenings-factor ongepeldc ryst (gabah) op gepelde ryst is 67%, die van versche cassave- wortela op gapldk is 40%, op fabrieksmeel 20,5%, op kampongmeel 18%.

Van de bruto-landbouwproductie behoort het verbruikte zaai-zaad te worden afgetrokken, hetgeen gemiddeld voor Java en Madoera per hec-

tare bedraagt: 80 kg. padi, 25 kg. malszaad, 80 kg. gepelde aardnoten en 60 kg. kadele.

Meermalen is een schatting van het inkomen uit den landbouw gemaakt. Het is moeilijk om de waarde te ramen van de vele producten, die plaatselijk geconsumeerd worden.

Gaat men het inkomen van den individueelen landbouwer na, dan is internationaal afgesproken dat de waarde van het product, dat door den producent en zijn gezin opgegeten wordt, berekend wordt naar de verkoopprijs op de open markt. De vraag rijst dan echter, wat te doen met voortbrengselen, waarvoor geen bepaalde markt bestaat, zooals met allerlei erfproducten het geval is. Een andere moeilijkheid betreft de betaling van arbeiders met voedsel etc.

Daarnaast kan men het sociale inkomen berekenen voor een bepaald omschreven gebied — een dōsa, district, regentschap of geheel Java en Madoera. Wanneer men clan de inkomens der kleine opkooers en handelaren meetelt, hetgeen veelal voor de hand ligt, daar van een strenge differentiatie tusschen landbouwers en handelaren geen sprake is, zal men den kleinhandels-prijs van de producten als maatstaf moeten aanleggen. Voor vele kleinere producten maakt dit wel 50% verschil.

Ook een raming van de hoeveelheid geogest product ontmoet moeilijkheden. Een gelukkige onstandigheid daarbij is, dat voor de belangrijke eenjarige gewassen geogeste uitgestrektheden en gemiddelde producties betrekkelijk zeer nauwkeurig bekend zijn ((zie STATISTIEK (Landbouw)).

Voor de Buitengewesten is men echter nog niet zoo ver.

b. Buitenffwecsten.

Een landbouwstatistiek, ingericht als die op Java, bestaat sedert 1929 in Bali en sedert 1931 in Lombok.

Gemiddeld worden aan eenjarige Inlandsche landbouwgowassen in 1929/31 op Bali geogest:

sawahpadi.....	♦ 85.800 ha.
padi g&gfi.....	22.900 ha.
mais.....	48.800 ha.
cassave.....	4.100 ha.
bataten.....	15.400 ha.
overige gewassen.....	26.300 ha.

Totaal..... 203.300 ha.

Het to tale oppervlak der bouwgronden bo-droeg ult. 1931 343.000 hectare, waarvan 89.700 ha. (26.2%) uit sawahs bestond. In totaal werd op sawahs, naast de sawahpadi, gemiddeld, 24.000 ha. andere gewassen geogost, terwijl van de droge gronden een oppervlakte van gemiddeld 92.000 ha. afgeogost werd.

De opbrengst van de sawahpadi bedroeg gemiddeld 37.3 quintaal droge padi per hectare.

Voor enkele andere gewesten bestaan ruwe ramingen van het rijstareaal.

In *Atejh* werd in 1930 het oppervlak voor sa-wahrijst op \pm 125.000 hectare geschat, in *Ta-panoeli* op 80.000 ha., terwijl het rijstladangareaal aldaar op 60.000 ha. geraamd werd. In *Zuid-Oost-Bornco* rekende men met 120.000 ha. sawahrijst, in *Celebes* met 250.000 ha. en in *Mana do* met 25 000 ha. Het sawahareaal van *Soembawa* beslaat 45.000 ha. De ladangrijst in Manado werd op 60.000 ha., op *Soembawa* op 30.000 hectare geschat.

De rijstproductie van 1931 is als volgt te

Atejh	200 000 ton rijst		
.....	70.000 „ „		
.....	120.000 „ „		
Oostkust van Sumatra .	400.000 „ „		
Tapanoeli.....	120.000 „ „		
Westkust van Sumatra .	40.000 „ „		
Benkoelen.....	250.000 „ „		
Djambi.....	60.000 „ „		
Palembang.....	5.000 „ „	1.000	
Lampoengs.....		
Bangka	45.000 „ „		
Billiton	1.311.000 ton rijst		
Riouw.....			
West Borneo	125.000 „ „		
Z. O. Borneo.....	275.000 „ „		
<i>Borneo</i>	400.000 „ „		
.....	400.000 „ „		
.....	100.000 „ „		
Celebes	500.000 „ „		
Manado	80.000 „ „		
<i>Celebes</i>	350.000 „ „		

Totaal Buitengewesten \pm 2.640.000 ton rijst.

Omtrent den omvang van de cultuur van andere jarige gewassen is vrijwel niets bekend, ter-wijl omtrent de overjarige gewassen zeer weinig bekend is. Het op me ten der oppervlakte is voorshands een onbegonnen werk en boomtelling- gen stuitten op zeer groote moeilijkheden.

D. DE PRODUCTIE-ELEMENTEN IN HET LAND-BOUWBEDRIJF.

1. De ondernemersfunctie.

Het boerenbedrijf is zeer eenvoudig georgani-seerd, vooral in Nederlandsch-Indie, waar klein-bedrijf verreweg overheerschend is. De boer is daarbij bedrijfsleider en levert zelf tevens een belangrijk gedeelte van den handenarbeid. Rela-tief zeldzaam zijn de groote boerenbedrijven, waar de grondbezitter, dan tevens vaak hande-laar in landbouwproducten, bijna uitsluitend de technische en commercieele leiding heeft en in de

arbeidsbehoefte door koelies of door uitgifte in deelwinning voorzien wordt.

In tegenstelling daarmee is de leiding van een onderneming in het algemeen ingewikkeld.

De oudste ondernemingen waren veel kleiner dan de tegenwoordige. In het begin stonden naast den ondernemer-eigenaar geen Europeesche om-ploy'd's. De oude ondernemingen werden na het overly den van den ondernemer vaak „familie-landen“*, die men nog heden aantreft, hoewel de meeste reeds in naamlooze vennootschappen zijn omgezet. Wanneer zich onder de erfgenamen geen geschikte bedrijfsleiders bevonden, moest men wel overgaan tot het aanstellen van een vreemden beheerder. Hierdoor kwam de schoi-ding tot stand tusschen de functies van eigenaar en beheerder der onderneming. Wanneer de eigenaren zich buitenslands bevonden, moesten deze in Indie een vertegenwoordiger benoemen, die hun belangen behartigt, o.a. den beheerder benoemt, voor opslag en verscheping, eventueel verkoop van het product zorgt, enz.

Deze differentieering in de oorspronkelijk in hun vollen omvang door 66n man vervulde fun-cties leidde tot het risico van belangentegenstel-lingen, hetgeen weer de noodzaak van controle meebracht. Conjunctuur fluctuaties maakten verder, dat ook credietgevers, met name cul-tuurbanken, invloed op het beheer der onder-neming gingen uitoefenen. De na 1874 als cul-tuuronderneming opgerichte naamlooze ven-nootschappen deden een nieuwe complicatie ontstaan, door de onderscheiding tusschen de aandeelhouders en de directie — beide nicest in Europa vertoevend.

Dr. Hoedt geeft het op de volgende biz. voor-komende schematische overzicht van de orga-nisatie van een moderno onderneming, waarin het verband tusschen de verschillende functies bij die organisatie is voorgesteld.

2. Kapitaalsinvesteering in den ondernemingslandbouw.

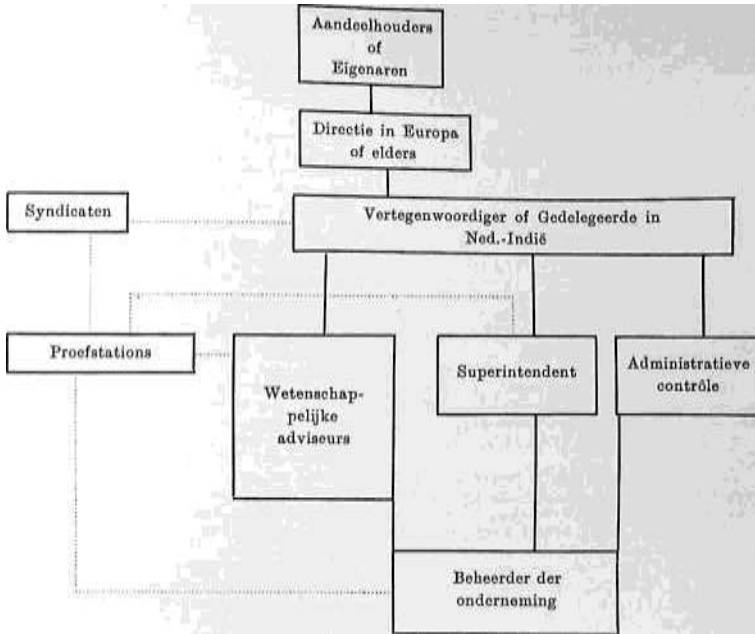
De langdurige periode, gedurende welke do meeste cultures zich reeds ontwikkelden, en de daarbij zeer sterk uiteenlopende technische en economische verhoudingen, maken het vrijwel onmogelijk, om een volledig overzicht te geven over het in den ondernemingslandbouw geïnve-B-teerde kapitaal.

Ondernemingen zijn uitgebreid en gemoderni-seerd, zeer vaak door belegging in het bedrijf van niet uitgekeerde winsten; licet aandeelcn- on obli-gatie-kapitaal is dus geen voldoende maatstaf. Men zou dan bovendien rekening moeten houden met de kapitalen, die in mislukto ondernemingen verloren gegaan zijn.

Van een geheel andere zijde kan men de vraag benaderen door het beplante areaal te vermenig-vuldigen met de kosten van aanleg en in produc-tie brengen onder de huidige omstandigheden. Men brengt daarmee echter tevens de conjunc-tuurschommelingen op gevaarlijke wijze in het geding.

De boekwaarde der ondernemingen is voor dit vraagstuk van weinig betekenis, omdat zoo-veel investeringen reeds afgeschreven zijn.

Do verkoopwaarde is geheel en al afhankelijk van de verwachtingen, die men aangaande de rentabiliteit koestert. De fluctuaties van de beurs-waarde der aandelen zijn daarvan een duidelijk kentecken. Toch is voor de eigenaren ton slotte

verband in de organisatie van de onderneming. verband buiten de organisatie van de onderneming.

beslissend het rendement, dat bohaald wordt op de korter of Linger geleden betaalde koopsom voor onderneming of aandeel daarin.

Gedurende de periode 1924—1929 werd als globale norm voor de kapitaalskosten per hectare hij aanleg van een onderneming beschouwd:

	Java	Buiten-gewesten
Suiker	/ 4.500	—
Rubber	-1.200	/ 1.400
Koffie	-1.200	-1.300
Thee	• 1.800	-2.000
Vezel	-1.800	-2.000
Oliepalm	-1.400	-1.500
Kina	-1.000	-1.200
Cocospalm	-600	-600
Tubak	-1.000	-6.000

Hot bedrag is voor de Delitabak zoo buitengewoon hoog door het systeem van wiaaelbouw, waardoor de ontginning zeer uitgestrekt, on dus duur is per beplanto hootaro.

Op dezo wijze berekend, zou de geheele ondernemingslandbouw op ultimo, 1931 een kapitaalswaardc van ± 2* milliard gulden vertegenwoordigd hebben, als volgt verdeeld:

	Ge was	Java	Buiten-gewesten	Totaal
Suiker.....	900			900
Rubber	275	490		765
Thee	180	64		244
Koffie	114	42		156
Tabak	40	120		160
Oliepalm	1	102		103
Cocospalm	4	26		30
Vezel.....	27	10		37
Kina	16	4		20
Kapok	19	1		20
Diversen.....	24	6		30
	1600	865	2465	

De Regeering voert een „opendeurpo]itiek**; zij laat het buitenlandsohe kapitaal ongehinderd too. Zoo was van eon op soortgelijke wyze bere- kende belegging van 640 miljoen gulden ter Oostkust van Sumatra in 1929 56% Nederlandsch bezit, 19% Engelsch, 8% Amerikaansch, 11% Fransch-Belgisch en was de overige 6% van an-dere nationaliteit. De tabaks- en vezeloultuur zijn hier in hoofdzak in Nederlandsche handen.

Op Java is het suikerkapitaal] overwegend Nederlandsch (inclusief binnenlandsch Chineesoh)

en zijn vooral rubber, thee en koffio ook Britsch-bezit. De verdeling was op een berekende belegging van 1.300 miljoen gulden 89% Nederlandsch, 10,5% Engelsch en slechts 0,5% van andere nationaliteit/*

; -^Bijna alle ondernemingslandbouw wordt door s CULTUURMAATSCHAPPIJEN (zie aldaar) gedreven, de Encyclopaedie geeft van enkele belangrijke, vaak tevens bankinstelling (cultuurbank), de geschiedenis en andere wetenswaardigheden (zie: NEDERLANDSCHE HANDELMAATSCHAPPIJ, NED. IND. HANDELSBANK, HANDELS VEREENIGING „AMSTERDAM" en onder CREDIETINSTELLINGEN, N.-I. ESCOMPTO-MAATSCHAPPIJ, INTERNATIONALE CREDIET- EN HANDELSVEREENIGING "ROTTERDAM").

De geldverstrekking geschiedt vaak in den vorm van CONSIGNATIE-CONTRACTEN (zie aldaar en OOGSTVERBAND).

Volledigheidshalve wordt vermeld, dat „land- en tuinbouwhoeven" onder bepaalde omstandigheden staatscrediet, onderscheiden in grond-, bouw- en bedrijfscrediet, kunnen krijgen.

3. Arbeidsvoorziening d e r o n d e r n e m i n g e n .

Een ty p i s e h e v e n d e r n e m i n g w e r k t m e t E u r o p e e s c h l e i d i n g g e v e n d e p e r s o n e e l , i n h e t a l g e m e e n e m p l o y e e s g e n o e m d , e n I n h e e m s c h o f u i t C h i n a o f B r i t s c h - I n d i e g e i m p o r t e r d w e r k v o l k , i n h e t a l g e m e e n k o e l i e s g e h e e t e n .

De positie der eerstgenoemden is wettelijk geregeld bij de ASSISTENTENREGELING (zie aldaar). In 1932 zijn in verband met de crisis daarnaast nog bepalingen betreffende ontslag-voorwaarden getroffen (zie ARBEIDSCONTRACT).

Op Java melden zich in het algemeen op de ondernemingen voldoende koelies aan, om ook in drukke tijden (suikercampagne, koffiepluk) de werkzaamheden vlot te doen verloop. Daartoe bestaat een regelmatige trek van werkvolk uit streken met onvoldoende werkgelegenheid naar de cultuurcentra, o.a. uit Indramajoe, Rembang Bodjonegoro, Madoera. Slechts zelden moet wegens tekort aan arbeiders tot eigenlijke werving worden overgegaan. In Tegal — Pekalongan kwam, vooral vroeger, in verband daarmee z.g. braakhuur bij de suikercultuur voor. Machinale grondbewerking is voor suiker ook alleen in zulke streken rendabel.

Op de buitengewesten zijn honderdduizenden koelies uit Java en Madoera ten behoeve der ondernemingscultuur werkzaam. Zie WERVING VAN INLANDSCHE ARBEIDERS.

In verband met de hooge wervings- en transportkosten en ter wille van rust en orde in de cultuurstreken werden KOELIEORDONNANTIES (zie aldaar) met POENALE SANCTIE (zie aldaar) uitgevaardigd; de arbeidsinspectie (zie DI. II, 365) van het KANTOOR VAN ARBEIT (zie aldaar) houdt toezicht op de naleving der contracten en van diverse wettelijke bepalingen.

Het tuinwerk wordt op vele ondernemingen in taakloon uitgegeven, het oogstloon bestaat vaak uit een bepaald betaling per gewichtsoeveelheid, terwijl het vaste Inlandsche personeel algemeen een vast loon heeft. In de suikerindustrie kreeg het gedurende enkele jaren bovendien een maand of een halve maand gratificatie. De assistenten en administrateurs krijgen naast So

laris en cmolumenten een proportioneel tantidme.

4. A r b e i d e n k a p i t a a l i n h e t I n h e e m s c h e b o e r e n d r i j f .

a. De arbeid wordt in het boerenbedrijf in hoofdzaak door den tani en zijn huisgenooten geleverd, inwonende schonzoons cn vaste knechts (boeroeh tani) daarbij meegerekend. In veld streken wordt door een stelsel van burenhulp tegemoet gekomen aan de seizoensbehoefte aan arbeid (boschontginning, grondbewerking, planten, wieden, oogsten). De betaling geschiedt daarbij veelal in voeding en versnapering. Bij het oogsten wordt vaak betaald met een gedeelte van het product (bawon) — voor rijst op Java van $\frac{2}{3}$ tot $\frac{1}{20}$, meestal $\frac{1}{6}$. Veldarbeid, die uitsluitend met geld betaald wordt, komt in den Inheemschen landbouw nog zeer weinig voor.

Door den Landbouwvoorlichtingsdienst zijn in lateren tijd de onderzoekingen van Sollewijn Gelpke over de arbeidsaanwending in den Inlandschen landbouw voortgezet. De arbeidsintensiteit is gebleken zeer hoog te zijn; niet alleen bij de rijstcultuur op Java, doch ook bij de meeste andere gewassen en ook in dunbevolkte streken is de hoeveelheid arbeid relatief groot. Daarnaast bestaat een groote variabiliteit, die afhangt van de cultuurmethode en van bodem- en bevoeiings-toestand. Voor bijzonderheden moet verwezen worden naar de hieronder bij de literaturopgave sub e genoemde publicaties.

b. Het voornaamste kapital in den Inlandschen landbouw, de cultuurgrond, is niet vatbaar voor vervreemding aan niet-Inlanders. Mede hierdoor wordt een groot deel van den bodem door de grondbezitters zelve geëxploiteerd. Door DEELBOUW (zie aldaar) of veldhuur kan men het bedrijf uitbreiden boven den omvang van eigen bezit. De totale waarde der Inlandsche bouwgronden op Java en Madoera — een begrip, dat door de geringe verhandelbaarheid van vele gronden (communaal bezit) grotendeels slechts theoretische waarde heeft, — word in 1926 op 1800 miljoen gulden geraamd.

De waarde van den aanplant van boomachtige handelsgewassen werd in dat jaar op ± 500 miljoen gulden geschat. Door verpanding en v66rverkoop komen de revenuen van dozen aanplant vaak niet in handen van den bezitter, doch van credietgevers.

De kapitaalsrente is in den Inlandschen landbouw zeer hoog, vaak 100% per seizoen, en niet precies bepaalde periode van 4 a. G maanden.

Het VOLKSCREDIETWEZEN (zie aldaar) stelt credieten voor den kleinen grondbezitter tegen matige rente beschikbaar; van credietcoöperatie (zie COöPERATIE) is bij den inheem-schon landbouw tot nu toe nog niet veel gekoeken.

c. Het vee.

Het veebezit vormt een belangrijk kapitaal voor den boer. De totale waarde van den veebestand werd in 1926 voor Java en Madoera op 350 a 450 miljoen geschat.

Het veebezit is meer geconcentreerd dan het grondbezit. Do pict-bezitters huren vee per morgen, of geven den grond in aangenomen werk ter bewerking. Ook verschaft men zich de beschikking over vee door het ter verzorging te nemen. De eigenaar krijgt dan de helft der kalveren.

Het vee heeft als voornaamste functie het Jeveneren van trekkracht voor do grondbewerking on

vervangt daarbij een zeker quantum mensche-lijke arbeidskracht. Het vervult beurtolting de rol van drager van kapitaalswaarde en van arbeidsbron. De verzorging van het vee — waarbij voorul bij de runderhouderij veel staoedering plaats vindt — vergt veel arbeid, doch deze is gelijkmatig over het jaar verdeeld.

Zie verder VEETEELT en VEEVOEDER.

5. De bouwgrond a l s p r o d u c - t i e f a c t o r .

Van groote betekenis voor het landbouwbe- drijf zijn naast de klimatologische omstandig- heden ook de edaphische factorcn, die in ligging, vruchtbaarheid, structuur, bemestings- en bevoeiingstoestand van den bodem uitdrukking vinden.

Door hun jong-vulkanische herkomst zijn vele gronden in Nederlandsch-Indie zeer rijk aanplantenvoedende stoffen, in het bijzonder aan kalium en fosforzuur. Op oudere, lateritisch verweerde is de minerale reserve in veel hooger mate uitgeput, terwijl ook de mergelgronden veelal arm zijn aan opneembaar fosforzuur.

Door BODEMONDERZOEK (zie aldaar) en veldproeven wordt de oorzaak van eventueele geringe opbrengsten opgespoord. Zou noodig wordt B E M E S T I N G (zie aldaar) toegepast.

Op de bevoeide gronden komt, wanneer het irrigatiewater van goede hoedanigheid is, jaarlijks een belangrijk quantum plantenvoedende stoffen opgelost en in het slijb op den akker. Zie hiervoor BEVLOEIINGEN, waarin ook over de waarde van het water voor den groei der gewassen (en de s)ecifieke waterbehoefte gegevens opgenomen zijn.

Zowel voor de ondernemingsuiker- en tabaks- cultuur als voor den Inheenen landbouw zijn in het algemeen bevoeide gronden zeer veel meer waard dan onbevoeide. Men getroost zich belangrijko kosten of arbeidsaanwending ter verbetering van wateraanvoer en -verdeling of voor het in orde houden van de s&wadhijkjes (galengans). Bij den rijstbouw vergemakkelijkt de bevoeiing het wieden echter in hooge mate.

In zake de irrigatie zie men verder WATER- STAAT, WATERSCHAPPEN, WATERRECHT, CENTRAAL WATE RSCHAPSKANTOOR, WADOEKSTELSEL.

I n l e t b o u w g r o n d k a p i t a a l w o r d t v o o r t d u r o n d bedreigd door afspoeling, vooral op de niet be- voeide gronden. Door terrassering, het slaan van blinde goten en door grondbedekkers weert inen zich tegen dit cuvel.

I W a n n e e r e e n l a n d b o u w b e d r i j f g e s t i e b t w o r d t , i s O N T N I N N I N G (zie aldaar), noodzakelijk. Hot kapitaal, dat in geld of in niet direct betaaldon arbeid daartoo aangewend wordt, is vaak zeer groot.

† D e m e c s t o g e w a s s e n v o e r i s c h n o v e n d i e n e e n v o o r a f g a a n d e g r o n d b o e r i n g , m e t b o h l p v a n v e r s c h i l l o n d e L A N D B O U W W E R K T U I G E N (zie aldaar).

M e n k a n i n d o n l a n d b o u w i n N e d e r l a n d s c h - I n d i e vrij scherp twee typen van landbouwstel- sels onderscheiden, waartusschen dit verschil be- stuit, clat eensdeels do oppervlakte boschikbaro grond groot is ten opzichte van do boschikbaro boeveelheid arbeidflkracht, anderdeels do tegen- gesteldo verhouding bestaat. Het ondernemings- bedrijf behoort meerendels tot het tweede typo. De zorg voor den bouwgrond is n&tuurlijk in het

laatsto goval veel grooter dan in het eerate. Toe- nemondo bevolking, vergrooting der behoefte atin importgoederen en andere oorzaken bewe- ren kon meer on meer, dat do bouwgrond relatief acharsch wordt. Daarmee gaan groote verande- ringen gepaard in rijstbouw, koffiecultuur etc.

E. HET INKOMEN UIT DEN LANDBOUW.

De winst wordt in het ondernemingsbedrijf verdeeld in een uitkeering aan aandeelhouders en tantiemes aan employe's, beheerder, directie en commissarissen, terwijl veelal een gedeelte gere- serveerd, voor afschrijving of uitbreiding ge- bruikt wordt.

In het boerenbedrijf blijft na betaling van de noodzakelijke uitgaven (mest, zaaizaak, grond- huur, veehuur, arbeidsloonen, belastingen, rente van geleend geld) een boereninkomen over, dat de beoening vormt voor den arbeid van den tani en zijn gezin, en veelal tevens de netto-opbrengst van zijn bezittingen (grond, vee). Het arbeidsin- komen is theoretisch nog te splitsen in een loon- aanspraak op basis van koelleloon en een onder- nemerswinst.

De landbouwer zelf onderscheidt het boerenin- komen echter op geheel andere wijze — n.l. een inkomen in natura en een inkomen in geld. Het eerste omvat vaak een belangrijk de. I van voe- ding en huisvesting. De landbouwer meet zijn welstand voornamelijk af naar het netto-inkomen in geld. Rekent men het inkomen in natura even- eens in geldswaarde om, dan blijkt dat het boe- reninkomen in de jaren 1924—'29 op Java en Madoora gomidde! / 200 h / 300 *s jaars bedroeg; op Sumatra, Borneo en Noord-Celebes was het grooter, in het Zuid-Oosten van den Archipel van gelijko grootte als op Java. Er bestaan echter zeer grooto verschillen tusschen onderscheiden gebieden van den archipel, hetgeen samenhangt met bodem, klimaat en economische ligging, wel- ke plaatslijk de cultuur van boogwaardige han- delsgewassen mogelijk maken.

F. DE GEKWEekte Gewassen.

Het meerendeel der belangrijke landbouwge- wassen in Ned.-Indio is oorspronkelijk van elders afkomstig. De zoo belangrijke factor van gewas- senkeuze en/of vruchtwisseling is du, in hooge mate van het contact met andere landon en werelddeelen afhankelijk.

Invoer in historischen tijd had o.a. plaats met (alfabetisch): aardappel, aardnoot, cacao, cantala, cassave, coca, hevea, indigosoorten, kina, koffio, oliepalm, sisal, tabak en thee. Ook bataat, cocos, lombok en inais zijn naar alle waarschijnlijkheid uit Amerika afkomstig.

Wanneer men overjarige gewassen teplt, moet de keuzo van hot go was eens en voor altijd gedaan worden. Op de open bouwlanclen is de keuze af- hankelijk van hoogteligging, bodem, bevoeiing, beschikbaren 地, prijs van het product enz. enz. Bepaald scherp uitgesproken vruchtwisselings- stolsels zijn niet tot ontwikkeling gekomen, om- dat op volo sawah-gronden in den westmoesson alleon rijst geplant wordt, on de z.g. tweede go- wasson of palawidja in den oostmoesson uogtel variabel zijn. Op droge gronden zijn, al naar do streek, padigaga, male en cassave de belangrijkste gewassen.

In de Encyclopaedie zijn do belangrijke cultures nu eens onder do wetenschappelyke, dan weer

- onder een Nederlandsche of Inheemsche benaming behandeld. Het volgende overzicht somt de verwijzingen op voor de gewassen, die in do maandelijksche staten van het „Overzicht van oogst, bijsplant en aanplant der voornaamste inlandsche landbouwgewassen op Java en Madoera” gepubliceerd als bijlage van het „Economisch Weekblad voor Nederl. Indie” genoemd worden (I zonder blz.-aanduiding), alsmede voor die, welke in de „Landbouwexport gewassen”, de samenvattende jaarpublicatie van het Centraal Kantoor voor de Statistiek (E) behandeld worden. Tevens is hierbij verwezen naar de bladzijde in Heyne: De nuttige planten van Nederlandsch-Indie, 2e druk. Voor de afzonderlijke groenten- en vruchtensoorten zij verwezen naar het artikel TUNBOUW en naar de werken van Ochse, „Vruchtenteelt in N. I.” en „Groentencultuur in N. I.”.
- De letter H beteekent in het volgende alfabetische overzicht der landbouwgewassen, dat wetenswaardigheden te vinden zijn in het artikel HANDEL EN SCHEEPVAART in deze Encyclopedie; A verwijst naar de Aanvullingen (suppl. afle. veringen).
- Aardappel I. E. Heyne 1347
 Naam SOLANUM TUBEROSUM Linn.
 Cultuur AARDAPPEL I I
 Product — knollen. AARDAPPEL I I.
- Aardnoot I. E. Heyne 784
 Naam ARACHIS HYPOGAEA Linn. I 56
 Cultuur KATJANG TANAH II 285 Producten arachides (gepelde en ongepelde aardnoten), (KATJANG TANAH) II 285
 VOEDINGSMIDDELEN IV 601 H
 AARDNOTENOLIE, I I — VETTE OLIE II 76, 77.
- Aetherische oliegewassen E
 Namen verzameln. Heyne III, C
 Cultuur
 Producten AETHERISCHE OLIE II A 878, GRASOLIEN I 817, OLIE (VLUCHTIGE OF AETHERISCHE OLIE EN ESSENCE) III 80.
- AKAR WANGI = VETIVER J 25
 cananga-olie uit CANANGIUM ODORATUM Baill. A 878
- CITRONELLA uit ANDROPOGON NARDUS subsp. genuinus Hack III 83, A 712
 GAULTHERIA = WINTERGREEN 1803, A 867
 KAJOEPOETIH uit MELALEUCA LEUCADENDRA Linn II 251, 697, A 879
 LEMONGRASS uit ANDROPOGON NARDUS subsp. flexuosus Hack III 84, A 879
 PALMAROSA uit ANDROPOGON MARTINI Roxb. var *Motia* A 768, 879
 PATCHOULI uit POGOSTEMON Cablin Benth I 602, III 85, 361, 440; A 879.
- SERE-OLIE = CITRONELLA III 753
 TERPENTIEN uit PINUS MERKUSII Jungh & De Vr. III 411, A 634
 TJEMPAKA uit MICHELIA CHAMPACA Linn. II 723
- VETIVER uit ANDROPOGON ZIZANIODES Urban A 768, 880
 WINTERGREEN uit GAULTHERIA FRAGRANTISSIMA II 720, III 83, A 880.
- Arnpalm E Heyne 383
 Naam Arenga pinnata Merr (SACCHARIFERA) I 59
- Cultuur ARENGA I 59
 Product ARINSUIKER (I 59)
 PALMWIJN III 273
- gemoetoe-vezel I 60.
 Data I I Heyne 1301
 Naam IPOMOEA BATATAS Poir II 160
 Cultuur OEBI DJAWA III 60.
 Product wortels.
 Cacao E Heyne 1062
 Naam THEOBROMA CACAO Linn. I 433
 Cultuur CACAO I 433
 Product kolven. I 433.
 Cantala E Heyne 448
 Naam AGAVE CANTALA Roxb. I 17
 Cultuur
 Product — vezel, VEZELSTOFFEN IV 569 (ananasvezel).
 Cassave I. E. Heyne 944
 Naam MANIHOT UTILISSIMA Pohl II 669; A 703
 Cultuur OEBI KAJOE III 60, CASSAVE A 703
 Producten wortels gapldk en tapiocameel, -vlokken en siftings-, -paarl en seeds, ampas
 Coca (Java-) E Heyne 855
 Naam ERYTHROXYLON novagranatense Hieron I 686
 Cultuur
 Product — blad COCA I 494.
- Cocospalm E. Heyne 398
 Naam COCOS NUCIFERA Linn. I 495
 Cultuur zie KALAPA II 255, KOKOS II 399
 Producten KJappers, VOEDINGSMIDDELEN IV 602
 copra COPRA I 531, H
 klapperolie VETTE OLIE II 76, 78
 coprakoecken.
- Cubebe E Heyne 523
 Naam PIPER CUBEBA Linn. HI 411
 Cultuur III 411
 Product cubeben III 411.
- Djarak I. E. Heyne 928
 Naam RICINUS COMMUNIS Linn. I 616
 Cultuur zie DJARAK I 616, A 984
 Product djarakpitten
 djarak (Ricinus-)olie VETTE OLIE III 79
- Ficus E. Heyne 570
 Naam FICUS ELASTICA Roxb. I 704
 Cultuur
 Product Ficusrubber (CAOUTCHOUC) I 436 H.
- Gambir E. Heyne J 386
 Naam UNCARIA Gambir Roxb. IV 496
 Cultuur
 Product GAMBIR I 736.
 Getah pertja E. Heyne 1222
 Naam PALAQUIUM Gutta Burck III 259
 Cultuur GETAH PERTJA I 783, A 743
 Product GETAH PERTJA (guttapercha) id H.
- Gierst I Heyne J 89
 Naam ANDROPOGON SORGHUM Brot A 768

- Cultuur
 Product graangewas
 Groenten I. E.
 Naam verzamelnaam-Heyne III. W.
- 察: 菘) TUIBOW IV 442, A 655.
 Hevea E Heyne 938
 Naam HEVEA BRASILIENSIS Muell. Arg. II 93
 Cultuur CAOUTCHOUC I 436, A 874
 CAOUTCHOUCBEDRIJF VAN
 HET BOSCHWEZEN I 439
 BEVOLKINGSRUBBERCUL-
 TUUR A 274, 735
- Product Latex
 CAOUTCHOUC I 436, rubber (Heyne III J) H
 HEVEAZAADOLIE A 974.
- Indigo I. E. Heyne 770
 Naam INDIGOPERA spec. div. II 143
 Cultuur INDIGO II 136
 Product INDIGO.
- Kaneel E Heyne 658
 Naam CINNAMOMUM ZEYLANICUM
 Breyne I 491
 Cultuur II 266
 Product
 Kaneelcassia E Heyne 654
 Naam CINNAMOMUM BURMANI BI I 491
 Cultuur
 Product Cassiavera.
- Kapok E Heyne 1049
 Naam CEIBA PENTANDRA Gartn. 1443
 Cultuur A 819
 Product kolven kapok vezel, niet ontpit H
 kapok vezel. ontpit KAPOK II 271
 kapok matten VETTE
 kapokpittenolie OLIE II 78
 kapokpittengoeken III 78
- Katjang idjo E Heyne 836
 Naam PHASEOLUS RADIATUS Linn. III 404
- Cultuur
 Product booncn, VOEDINGSMIDDELEN IV 601.
- Katoen I. E. Heyne
 Naam GOSSYPIMUM-soorten (II 285)
 Cultuur
 Product KATOEN-vezel II 285.
- Kadel6 I Heyne 814
 Naam GLYCINE max merr(G. SOJA Sieb et Zucc) I 79G
- Cultuur
 Product zwarto kadel6*ketjap witto kadel6-temp6, VOEDINGSMIDDELEN IV G01.
- Kina E Heyne 1383
 Naam Cinchona soorten II 318)
 Cultuur I II 317
 Product C. succirubra-kinabast) H
 C. Ledgeriana-kinine J
- Koffic E Hoy no 1401
 Naam Coffea soorten II 378
 gultju: \ II 379, 385, A 812, H
 Product koffieboonen) * *
 Kratok E Heyne 833
 Naam PHASEOLUS LUNATUS Linn. III 404
- Cultuur
 Product radan III 404
- Kruidnagclen E Heyne 183
 Naam EUGENIA AROMATICA O. K. I 694
 Cultuur
 Product II 455.
- Lombok I. E. Heyne 1340
 Naam CAPSICUM ANNUUM Linn. I 440
 Cultuur
 Product versche en gedroogde vruchten.
 Mais I. E. Heyno 142
 Naam Zea Mays Linn. (DJAGOENG I 604)
 Cultuur
 Product gepelde mals, H. VOEDINGSMID-
 DELEN IV 600.
- Manillahennep E. Heyne 470
 Naam Musa textilis Nee
 Cultuur II 669
 Product vezel.
- Notemuskaat E. Heyne 640
 Naam MYRISTICAFRAGRANS HouttIII42
 Cultuur III 42
 Product MUSKAATNOTEN III 45 (NOTE-
 MUSKAAT) FOELIE III 45.
- Oliepalm E. Heyne 397
 Naam ELAEIS GUINEENSIS Jacq. I 665
 Cultuur
 Product palmolie A 783 VETTE
 palmpitten OLIFIN III 79
 palmpittenolie
- Peper E. Heyne 527
 Naam Piper nigrum Linn. (PEPER III 382)
 Cultuur III 382
 Product zwarte peper \ ТТТ QQ. E
 *, _ z 111 Oo4, Jti
- Cultuur
 Product noten III 408, H.
- Rosella E. Heyne 1033
 Naam HIBISCUS SABDARIFFA Linn. II 94 A 992
 Cultuur
 Product vezeL
- Rijst I Heyne 251
 Naam Oryza sativa Linn. III 649 (RIJST)
 Cultuur III 648
 Product ongepelde rijst (gabah)
 gepelde rijst (beras) H. ook: VOE-
 DINGSMIDDELEN IV 599
 ge bro ken rijst, rijstmeel en zemelen.
- Sagoe E Heyne 338
 Naam METROXYLON SAGUS. Rottb. II 720
 Cultuur III 670
 Product sagoe ook VOEDINGSMIDDELEN IV 600.
- Sisa] E. Heyne 449
 Naam Agave Sisalana Perrine
 Cultuur
 Product agavevezel.
- Suikerriet I. E. Heyne 157
 Naam SACCHARUM OFFICINARUM Linn. IV 173
 Cultuur IV 174, 179 A 882, 885
 Product suiker IV 176, 182 A 884 H
 melasse.
- Tabak I. E. Heyne 1353
 Naam Nicotiana Tabacum Linn. IV 230 (TA-
 BAK)
 Cultuur IV 233
 Product bladtabak IV 237 H
 kook

kerftabak (1930)
KRFTTfK A 722 (KLOBOT -SIGA-
REN) II 351.

Thee E. Heyne 1073

Naam Thea sinensis Linn.

Cultuur IV 325, A 841, 880, H.

Product thee f

Uien I Heyne 440

Naam ALLIUM Cepa Linn. I 31

Cultuur

Product bollen.

Vezelstoffen verzamnaam, IV 569

Na men vide:

agave — cantala en sisal

ananasvezel — cantala

cantala

gemoetoevezel — ardnpalm

kapok

katoen

manillahennep

rosella

sisal.

Vruchten TUINBOUW IV 453, A 655 VRUCH-

TEN.

Widjfen I Heyne 1372

Naam SESAMUM ORIENT ALE Linn. (S.

INDICUM) III 755

Cultuur

Product sesamzaad

sesamolie (VETTE OLIEN) II 80.

G. LANDBOUW EXPORT.

De export van landbouwproducten beliep in 1930 ongeveer 860 miljoen gulden; niet minder dan 74% van den totalen export van Nederland-Indie.

Ook ten opzichte van den wereldhandel in vele tropische stapelproducten neemt Nederlandsch-Indie een eervolle plaats in, verhoudingsgewijs het meest bij kina, kapok en peper, waarvoor Indie verreweg de grootste productent is. Een vergelijking van den wereldexport en den export uit Ned.-Indie is in nevenstaande tabel opgenomen.

De verhouding tusschen het aandeel van den ondernemingslandbouw en van den bevolkingslandbouw in den export is al naar gelang van den aard van het product zeer verschillend. Van agave, kina en palmolie wordt uitsluitend onderne-

Product	Wereldexport in tonnen	Export uit Ned.-Indie	
		in tonnen	in % v/d wereldexp.
Kina ...	12.710	11.878	93%
Kapok ..	26.239	20.732	79%
Peper...	43.202	32.399	75%
Rubber ..	840.245	244.053	29%
Agave ..	224.807	65.666	29%
Conra(aeo)	1.508.554	399.967	27%
Thee ...	403.882	72.019	18%
Suiker ..	27.314.000	2.915.866	11%
Palmolie .	845.546	57.654	7%
Koffie ..	1.543.649	60.606	4%

mingsproduct geexporteerd, terwijl ook blad- tabak alleen op ondernemingen verkregen wordt. Daarentegen worden mais, pinangnoten, sagoe, aardnoten en vele kleinere producten uitsluitend door de bevolking uitgevoerd.

De algemeene tendenz is, dat naar de waarde de export van bevolkingsproduct sneller groeit dan die van ondernemingsproduct. In 1930 viel het percentage bevolkingsproduct echter aan- zienlijk.

In de Buitengewesten is van oudsher het aandeel van de bevolking aan den export groter dan op Java.

Niettegenstaande de waarde van den export van Java-ondernemingsproduct vijfvoudigde, daalde het percentage in den totalen export van 75% na 1924 beneden 50%, hetgeen in hoofdzaak door de snelle opkomst van den bevolkingsexport uit de Buitengewesten veroorzaakt is.

Evenzoo hebben groote verschuivingen plaats gevonden in den aard der uitgevoerde producten. Weliswaar is suiker zoowel naar quantum als naar waarde nog steeds het eerste product op de ranglijst, doch tai van artikelen, die vroeger van geen of geringe beteekenis waren, hebben stork aan beteekenis gewonnen.

De vroegere toestand is beschreven in het art. HANDEL EN SCHEEPVAART (DI II, 43). Voor de latere jaren zie men vooral de jaarlijk-

Uitvoer van plantaardige landbouw producten in m i l j o e n g u l d e n s

Jaar	Java						Buitengewesten				In % van totaal					
	Ondern.		Bevolking		Totaal		Ondern.		Bevolking		Totaal		Java		B. G.	
	Ondern.	Bevolking	Ondern.	Bevolking	Ondern.	Bevolking	Ondern.	Bevolking	Ondern.	Bevolking	Ondern.	Bevolking	Ondern.	Bevolking	Ondern.	Bevolking
1894	116	7	123	21	0	31	75,3	4,6	13,6	6,5						
1898	115	5	120	22	11	33	75,1	3,3	14,4	7,2						
1902	123	13	136	23	24	47	67,1	7,1	12,6	13,1						
1906	148	16	164	21	27	48	69,1	7,5	9,8	12,6						
1910	187	34	221	18	42	60	66,5	12,1	6,4	15,0						
1913	231	43	274	70	55	125	57,7	10,8	17,5	14,5						
1917	339	31	370	89	54	143	66,1	6,0	17,4	10,5						
1921	516	65	581	133	101	234	63,3	8,0	16,3	12,4						
1925	625	101	726	300	429	729	43,0	7,0	20,0	29,4						
1929	484	101	585	204	291	495	44,4	9,6	18,8	27,2						
1930	404	70	474	196	189	385	47,0	8,1	22,9	22,9						
1931	234	56	290	108	109	217	46,2	10,5	21,3	22,0						

sche publicatie „Exportgc\vf188en“, *Mededeelin- gen van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.*

Bij de ouderc „grootc cultures“ zyn in de jaar- cijfers van den uitvoer meerdere op- en neerwaart- sche schommelingen zichtbaar, hetgeen te wijten is aan de schade door ziekten en dierlijke plagen aangericht (suiker, koffie), dan wel aan variatio in de vraag naar het product. De export van indigo is door de synthetischc kleurstoffenindustrie gehcelt to niet gedaan. Van andere producten daarentegen is de uitvoer sprongsgewijze toego- nomen.

Sommige producten, zooals peper, copra en koffie worden uit de Buitengewesten eerst naar Java overgebracht, alvorens naar het buitenland te worden geexporteerd. Bij bovenstaande cijfers is claarmee rekening gehouden.

Met inbegrip van dit binnenlandsche vervoer is in 1929 ter waarde van ± 50 miljoen gulden aan landbouwproducten uit de Buitengewesten naar Java gezonden. De drie genoemde stapel- producten namen daarvan ± 30 miljoen voor huc rekening.

Omgekeerd zendt Java aan de Buitengewesten voor 13 miljoen gulden suiker, voor bijna 30 mil- lionen gulden tabak en tabaksproducten en nog 15 miljoen aan andere landbouwproducten.

Bij een beoordeeling van den landbouwexport van onderdeelen van Nederlandsch-Indie mag men dezen handel niet buiten beschouwing laten. Het bevolkingsproduct is in meerdere mate bij dit vervoer betrokken dan het ondernemings- product.

De vraag of de teelt van gewassen voor do wereldmarkt in het boerenbedrijf raadzaam is, heeft sedertdesnelleontwikkeling van bevolkings- thee- en rubbercultuur vele pennen in beweging gebracht. Daarbij is tevens de, ten aanzien van deze vraag, secundaire kwestie van de verhou- ding van Inhcemsch cn ondernemingslandbouw naar voren gebracht.

Ieder boerenbedrijf is vcrplicht, gewassen voor de markt te telen, wanneer men van de econo- nisch ontoegankelijke streken afziet, al was het alleen voor de betaling van belasting en do aan- schaffing van enkele onontbeerlijke industrieelc producten. Daartoe wordt df het surplus der pro- <luctie van „voedingsgewassen** of de opbrengst van „handelsgewassen“ van de hand gedaan, en al naar de onistandigheden het toelatcn, komen beide in Ned.-Indie voor. Het finncieel nicest voordeeljgc zal daarbij gekozen worden, met in- achtneming van het vaak grootere risico van handelsgewassen (grootcr workkapitaal, prys- flijctuatics).]>at een strcck goheel of grooten- dccls in eigen behoefte aan granen en knolvruch- ten voorzien kan, is uit sociaal oogpunt zeer wncschelijk, hetgeen zich vooral in abnormale tijden doet gelden. In do dichtbevolkte streken (Java, Madoera, Bali, Sumatra's Westkust) is ook in normale tijdon oon sterko neiging aan- wezig, om voldoende eerste voedingsmiddelen te kweeken.

De onderneiningen voorzien in het algemeen niet zelf in' de vocdselbehoefte van haar werk- volk, doch betrokken dit uit do omgeving of uit het buitenland,

II. BEVORDEHINO VAN DEN LANDBOUW.

De land bo uw heeft als voornaamste bron van vclvaart in Ncdcrlandsch-Indie roods sodert lang

de bijzonderc aandacht gehad zoowel van de Re- gceering als van organisaties, die daartoe voor de landbouwondememcrs zyn gesticht.

Men kan in hot algemeen zeggen, en dit geldt in vollen omvang in Indie, dat de landbouw op drieerlei wijze bovorderd wordt.

a. Het is taak der Overheid, om in het alge- meen de bestaansmogelijkheid voor het land- bouwbedrijf zoo goed mogelijk te maken. Dit gescliedt o. a. door verzekering van rust en orde, het scheppen van een grootc bedrijfszekerheid door verzekering van de zakelijke rechten op den grond, het scheppen van vervoermogelijkheid (aanleg van wegen en spoorwegen), hetgeven van voldoende onderwijsgelegenheid, de algemeene handelspolitiek, een voldoende credietvoorzie- ning, voor wat den inheemschen landbouw en de Europeesche suikercultuur betreft voorzie- ning der irrigatie etc.

Deze algemeene staatzorg wordt in. het alge- meen niet gerekend te behooren tot de eigenlijke landbouwvoorlichting. Wat den ondernemings- landbouw betreft, deze is georganiseerd in bon- den van eigenaren, in syndicaten en planters- vereenigingen, in een ONDERNEMERSBOND (A 249) en een ONDERNEMERSRAAD (A 128), met de bedoeling om door de gemeenschappelijke ondernemingsbelangen bij de Overheid bekend te maken, deze algemeene staatzorg zoo doel- treffend mogelijk te maken. De Inlandsche land- bouw is op dit punt niet georganiseerd, doch van oudsher is het Bestuur in dezen de behartiger der bevolkingsbelangen geweest, terwijl de land- bouwvoorlichtingsdienst op dit punt als deskun- dig adviseur der Regeering of plaatselijke Overheid optreedt.

b. Naast de voor de onder a'genomede over- heidsmaatregelen. beheerschen natuurlijke (bo- dem, klimaat) en economischc omstandigheden het milieu, waarin het landbouwbedrijf bestaan jnoet. De bedrijfsleider moet zich aan dat milieu aanpassen en, door de voortdurende wijzigingen in do beheerschendo factoren, zich blijven aanpassen.

Dit wordt door voorlichting van de landbou- wers vergemakkelijkt en versneld. Hier ligt in Indie, waar door de openlegging van uitgestrekte gebieden voor het wereldverkeer, door den aan- was der bevolking, door stijging van het be- hoeftepeil en het doordringen van het geldver- keer, een wijd veld open voor de activiteit van de voorlichtingsdinsten. De belangrijkste hulp- middelen zyn: mondeling contact met landbou- wers, individueel en collectief, schriftelyke beln- vloeding door do (landbouw-) pers, en het land- bo u wonder wys.

Do ondernemers zorgen voor dezo voorlichting in het algemeen door huc eigen org'nisaties (zie PROEFSTATIONS).

c. Een tweede terrain, dat tot het specifieke gebied van de voorlichting behoort, is de verbe- toring der bedrijfsmiddelen van den boer. Naar- mate do boer de keuze heeft tusschen meedero gewassen of variëtciten van gewassen, naarmate hij bestrijdingsmiddelen tegen ziekten en plagen leert kennen, naarmate hy de werking van mest< stoffen en don invloed van betero werktuigen kent, wordt de kans grooter dat oon dezer nieu- wigheden in hot bedrijf past en de bedrijfsresul- taten verbetort (zie verder LANDBOUWVOORLICHTING).

Literatuur. a) A l g e m e e n. De landbouw-literatuur is overstelpend rijk. Het *Repertorium op de Uteratuur* van Schalker en Muller bevat van 1901—1925 op 1600 bladzijden „Oost-Indië“ niet minder dan 300 bladzijden landbouwtechnische literatuur (4e afd. IV en 1e afd. I⁴). Daarnaast komen de landbouwkundig belangrijke economische onderwerpen (4e afd. I t/m III), de literatuur over creditwezen (VI), irrigatie (VII) en vakonderwijs (IX).

Sedert 1916 geeft het Handelsmuseum van het Koloniaal Instituut geregeld de nieuwe landbouw-literatuur, gepubliceerd in de Indische Mercurur en afzonderlijk verkrijgbaar.

Een serie van TIJDSCHRIFTEN EN PERIODIEKEN (IV, V of suppl. afl. biz. 3S) is gewijd aan den Nederlandsch-Indischen landbouw.

Voorzover het betreft de biologie der cultuurplanten, is de literatuur opgenomen onder BOTANISCHE LITERATUUR (I 402—403, VI of suppl. afl. biz. 808—809).

Publicaties over afzonderlijke cultures, voorzover door de PROEFSTATIONS in het licht gegeven, worden aldaar aangehaald (IV 94).

Verder is reël literatuur opgenomen bij de behandeling van verschillende belangrijke gewassen.

Alle Indische cultuurplanten worden, vaak met veel literatuurvermelding, behandeld in Heyne: *De nuttige planten van Nederlandtch Indië*, tweede druk, 1927; niet minder dan 3000 nuttige planten vinden in dit werk bespreking.

Men zie verder de literatuur, in de Encyclopaedic opgegeven bij de slagwoorden, waarheen in dit artikel verwezen is. Voor de bronnen der statistische gegevens zie men: STATISTIEK (Landbouw) (VI of suppl. afl. biz. 750). Naar economische studien wordt ook verwezen in ECONOMISCHE TOESTAND (V of suppl. afl. biz. 179).

In tegenstelling tot de groote massa landbouwtechnische en biologische literatuur is betrekkelijk weinig gepubliceerd over den landbouw als bedrijf in Nederlandsch-Indië. Het is moeilijk laatstgenoemde literatuur systematisch te rangschikken, terwijl voor tijdschriftartikelen verwezen moet worden naar de hiervoor aangegeven bronnen.

b. Landbouw als welvaarts- b r o n. P. Ham, Beschouwingen omtrent den Landbouw op Java in Verslagen der Mindere Welvaartscommissie, deel V, bijlage 1; zie van deze Verslagen ook deel VI, IX; J. Homan van der Heide, Economische studien en critieken met betrekking tot Java (1901); C. Th. van Deventer, Overzicht van den economischen toestand der Inlandsche bevolking op Java en Madoera (1904), voortgezet door A. Neytzell de Wilde (1911) en Hueqder (1921); Rapport Van Ginkel I, Verslag van den economischen toestand (3-3er-Injansche bevolking, 2 din. (1924); Rapport Meyer Rannett—Huender, Onderzoek naar den belastingdru^e op de Inlandsche bevolking (1926); J. van Gelderen, Voorlezingen over tropisch-koloniaal-economische landbouwkunde (1927); J. E. van der Stok, De Inlandsche en Europeesche landbouw in Ned.-Indië en enkele hunner problemen (1928); J. J. Tichelaar, De Javasuikerindustrie en hare beteekenis voor land en volk (1928); M. B. Smits, De voornaamste mid-

delen van bestaan van de Inlandsche bevolking der buitengewesten (Med. afd. Landbouw No. 14) (1928); Rapport Van Ginkel TI, Verslag van den belastingdru^e op de Inlandsche bevolking in de Buitengewesten (1929); M. B. Smits, Over den landbouw in Nederlandsch-Indië (1929); H. Th. Hirsch, De Inlandsche landbouwproductie in verband met het welvaartsprobleem (1929); Z. Regelink, Bevolking en Welvaart op Java en Madoera (1931); R. E. Smits, De beteekenis van Nederlandsch-Indië uit internationaal economisch oogpunt (Med. Cent. Kant. Stat. No. 96) (1931).

c. Plaatselijke beschrijvingen van den landbouw. Samentrekkingen van de afdelingsverslagen over de uitkomsten van het mindere welvaartsonderzoek naar den Landbouw (1907); J. van Moll en H. 's Jacob, De desavolkshuishouding in cijfers (Tjomal) 2 din. (1914); M. B. Smits, Landbouwtoestanden in Aer Bangis (Med. afd. Landb. No. 2) (1919); Rapport Van Ginkel I, vooral deel II (1924); A. Wulff, Landbouwkundige aanteekeningen betreffende de Demaksche vlakte (Korte Ned. afd. Landb. No. 2) (924); Landbouwatlas van Java en Madoera (Med. Cent. Kant. Stat. No. 33) (1926); C. L. van Doorn, Schets van de economische ontwikkeling der afdeling Poerworedjo (1926); L. Adam, Enkele gegevens omtrent den / economischen toestand van de Kaloerahan doardjo (Djakjakarta) 2 din. (1929); E. de Vries, Landbouw en Welvaart in het Regentschap Pasoeroean (Med. afd. Landb. No. 16) (1931).

d. Het ondernemingslandbouwbedrijf. De landbouwexportgewassen, jaarlijksche mededeeling van het Cent. Kant. Stat.; N. R. Pekkelharing, De groote cultures in Ned. Indië en eenige naburige kolonien (1924); Med. der regering omtrent eenige onderwerpen van algemeen belang, Februari 1926; Nederlandsch-Indië als internationaal belangencentrum; B. H. Paerels, Het suikerbedrijf als gouvernementswinstbedrijf (Med. afd. Landb. No. 12) (1927); Th. G. E. Hoedt, Indische bergcultuurondernemingen, voornamelijk in Zuid-Sumatra (1930).

e. Het Inlandsche landbouwbedrijf. J. H. F. Sollowing Gelpke, Naar aanleiding van Staatsblad 1878 No. 110 (1901); H. C. de Bie, De Landbouw der Ini. bev. op Java (1901); L. Koch, Bijdrage tot de ontleding van het Inlandsch landbouwbedrijf (Med. afd. Landb. No. 3) (1919); C. L. van Doorn, Decreetbehoefte van den Indonesischen landbouwer (1922); A. M. P. A. Scheltenia, De Ontleding van het Ini. landb. bedr. (Med. afd. Landb. No. 6) (1923); A. J. Koens, Bedrijfsboekhouding v. d. Ini. landb. (Med. afd. Landb. No. 9) (1925); Korte mededelingen der afdeling Landbouw No. 1, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18; Med. der regering omtrent eenige onderwerpen van alg. / belang, Februari 1926; De Inlandsche Landbouw; G. H. van der Kolff, European influence on native agriculture (in: The effect of westor irimif I tren ce, s. o. ed. by B. Schriëcke) (1929); E. de Vries, Cultuur- en bedrijfsontledingen in 'fen Ini. landb., Praeadvies congres Landbouwcons. (1930); A. M. P. A. Scheltemu, Deelb. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

GELDMIDDELEN. (Aanv. van DI I).

TABEL A. ONTVANGSTEN EN UITGAVEN MET SPLITSING IN OEWOO EN BUITENOEWOON

(in duizenden guldens)								
Jaar	Ontvangsten	Uitgaven			Verschil gewone ontvangsten en uitgaven		Verschil geheele dienst	
		Buitengewone	Gewone	Te zamen.	Voordeelig	Na-deelig	Voordeelig	Nadeelig
1867	137.538 ⁱ⁾	— ^{a)}	— ²⁾	110.411	41.893	—	27.127	—
1877	154.852	10.677	146.114	159.081	8.728	—	—	4.239 ^{•)}
1887	143.351	4.564	113.332	117.896	30.019	—	25.455	—
1897	129.985	9.959	138.667	148.626	—	8.682	—	18.641
1907	185.804	5.120	168.456	173.567	17.348	—	12.228	—
1917	360.139	48.930	371.473	420.403	—	11.334	—	60.264
1867 t/m 1921	10.926.260	1.090.539	11.022.352	12.112.891	—	105.235	—	1.186.631
1927	779.052	53.038	722.820	775.858	45.888	—	3.194	—
1928	834.060	61.153	784.842	845.995	39.459	—	—	11.935
1929	847.938	72.450	832.640	905.090	7.673	—	—	57.152
1930	753.973	67.507	824.035	891.542	—	84.692	—	137.569

¹⁾ Op grond van het 2de lid van art. 98 der C. W. (oorspronkelijke tekst) is hieronder begrepen het bedrag, dat op 1 Januari 1868 in '8 Lands kassen voorhanden was aan overschotten van aan 1867 voor- afgegane dienstjaren, zijnde / 14.926.000.

²⁾ Niet afzonderlijk op te geven.

³⁾ Met inbegrip van een bijdrage aan de Ryksmiddelen van / 14.856.000.

* Na aftrek van de in noot 3 genoemde bijdrage. Van het voordeelig saldo ad / 27.127.000 is nog f 16.375.000 rechtstreeks aan de Rijksmiddelen toegevoegd.

⁶⁾ Hieronder begrepen eene bijdrage aan de Ryksmiddelen van / 2.300.000.

• Met inbegrip van het totale bedrag ad f 134.459.000, hetwelk in de jaren 1867 t/m 1877 ten laste van de Indische begrooting aan de Rijksmiddelen is uitgekeerd.

TABEL B. — BUITENGEWONE UITGAVEN.

(in duizenden guldens)							
	1867 t/m 1911	1912 t/m 1919	1927	1928	1929	1930	
<i>Monopolies :</i>							
Opiumfabrick	3.882	60	1.299	1.250	1.145	—	
Pandhuisdienst	15.132	70.307	1.803	10.777	15.913	—	
Zout	1.792	4.755	621	342	487	754	
<i>Producten :</i>							
Kina- en thecondereming	—	—	275	167	403	—	
Landscaoutchoucbdryf	35	6.260	1.501	1.528	2.067	2.393	
Bosch	—	—	2.018	1.634	2.245	3.057	
Goud en zilver	—	3.266	—	—	—	—	
Bangka-tin winning	2.196	9.071	3.160	4.738	2.499	3.462	
<i>Steen kolen</i>	2.801	14.790	1.581	1.761	1.872	1.558	
Bcelnemning in do Ned.-Ind. Aardolie My	—	—	1.000	1.500	—	—	
I-< zerztsen	—	—	—	—	—	—	
Deelneming door het Land in nieuwe mijnbedry- ven	—	—	1.000	50	—	—	
<i>Bcdrijven :</i>							
H avenbedryf von	—	26.989	1.973	1.711	1.901	2.742	
Baegcdienst	—	4.223	282	145	130	100	
Elecdriciteitsbcdrijven	—	1.416	179	1.843	916	1.432	
Landsdrukkerij	—	179	29	24	113	30	
Verwoercliensten	—	078	—	—	—	—	
Post-, telegraaf- en telefoondienst	10.417	29.852	3.045	4.044	5.959	6.308	
Spoor- en tramwegon (w.o. Atiechtram) alsmede automobieldiensten	219.578	184.287	15.944	15.055	16.924	14.704	

	1867 t/m 1911	1912 t/m 1919	1927	1928	1929	1930
<i>Landsbedrijven in den zin der Indische Bedrij- venwet:</i>						
Uitkeeringen aan de Landsbedrijven wegens kos- ten van voorbereiding, oprichting, uitbreiding en vernieuwing:						
Opiumfabriek	—	—	—	—	—	14
Pandhuisdienst	—	—	—	—	—	1 178
Kina- en theeonderneming	—	—	—	—	—	322
Militaire graslanden	—	—	—	—	—	6
Reproductiebedrijf van den topografischen dienst	—	—	—	—	—	11
Uitkeering aan de Landsbedrijven wegens bouw- rente						
Kina- en theeonderneming			—			30
Uitkeering aan de Landsbedrijven van het bedrag waarmede de waarde der voorraden op het einde van het begrotingsjaar de waarde bij den aan- vang daarvan overtreft:						
Opiumfabriek	—	—	—	—	—	783
Pandhuisdienst	—	—	—	—	—	G.513
<i>Landsuitgaven:</i>						
Aflossing der obligates v/d. leeningen 1919, 1921A en 1921B, welke niet zijn verwisseld tegen stuk- ken der nieuwe leening 1926A/B						
Aflossing van leeningsschulden tot een bedrag ge- lijk aan de uitkeeringen door de Landsbedrijven wegens afschrijving op de bezittingen:			—			
Opiumfabriek	—	—	—	—	—	83
Pandhuisdienst	—	—	—	—	—	580
Kina- en theeonderneming	—	—	—	—	—	22
Militaire graslanden	—	—	—	—	—	8
Reproductiebedrijf van den topografischen dienst	—	—	—	—	—	34
Uitgaven ten behoeve van de radiostations voor bestuursdoeleinden in de Buitengewesten ...	—	—	—	—	—	19
Uitkeering aan de provincie West-Java en de daar- in gelegen zelfstandige regentschappen (irriga- tiewerken)	—	—	—	—	352	—
Terugbrenging van particuliere landen tot het Landsdomein	7.000	31.878	4.438	2.467	3.885	1.265
Buitengewone afkoop van particuliere landerijen in het westelijk deel van de residentie Batavia	—	—	247	1 479	2 940	4 398
Voorschotten aan zelfbesturende landschappen.	—	900	14	—	812	210
Kapitaalsverstrekking aan de centrale kas voor het volkscredietwezen en aan bijzondere banken	—	1.591	—	—	—	—
Deelneming in het maatschappelijk kapitaal van door het Land met de Inlandsche zelfbesturen in het gouvernement Soerakarta op te richten naamloze vennootschap voor aanleg en exploi- tatie van eene drinkwaterleiding	—	—	—	—	30	—
Deelneming in het maatschappelijk kapitaal van Naamloze Vennootschappen voor verbetering der Volkshuisvesting	—	—	150	95	84	—
Voorschot aan het I. F. V. ten behoeve van de landbouwkolonisatie in de Lamongsche dia- tricten	—	—	—	—	100	—
Bijzondere tegemoetkomingen van het Land aan de provincies	—	—	—	—	—	805
Assaineeringsafdeeling en technische werken van den Gezondheidsdienst	—	—	—	—	—	939
Voorschotten voor wonisverbetering in het be- lang der pestbestrijding	—	3.538	—	—	—	—
Maatregelen ter voorziening in het gebrek aan woonelegenheid voor ambtenaren te Mdan .	—	—	—	—	100	—
Ondersteuning aan nyverheidsondernemingen ..	—	—	690	875	1.252	2.967
Woningbouw burgerlijk personeel	—	—	—	—	—	—

	1867 t/m 1911	1912 t/m 1919	1927	1928	1929	1930
Wegenaanleg in rechtstreeks bestuurd gebied in do buitengewesten	—	—	—	—	279	1.097
Wegenaanleg in zelfbestuurd gebied in de buiten- gewesten	—	—	—	—	211	205
Materialen van den Lande	38.126	2.006	4.152	3.953	3.923	3.410
Bevloeings- en andere waterwerken	2.390	3.536	195	557	751	525
Werken in het belang der gezondheid (drinkwater- leidingen)	46.319	47.700	—	—	—	—
Havens (1916) en vaarwaters	—	—	83	4	113	—
Uitbreidingswerken Sabangbaai	—	243	645	501	591	500
Mijnwezen	—	—	—	—	—	—
Aankoop van grond en verstreking aan bouw- voorschotten ten behoeve van de totstandko- ming van eene vrijliggende spoorverbinding met een spoorwijdte van 1,067 M. van Soerakarta naar Djokjakarta	—	—	3.127	1.723	40	122
Burgerlijke luchtvaartdiensten	—	—	—	269	150	217
Artillerie-constructiewinkel	—	—	43	43	44	72
Reproductiebedrijf topografische dienst ...	—	—	13	3	3	—
Graslanden Tjimahi	—	—	8	4	3	—
Stoomwasscherij Tjimahi	—	—	—	20	2	5
Woningbouw v/h. personeel b/d landmacht ...	—	—	439	276	337	231
Bouw van een pyrotechnische werkplaats te Ban- doeng	—	—	—	163	529	749
Materialen voor de geniewerken	—	—	—	—	265	118
Woningbouw v/h. personeel der Zeemacht ...	—	—	—	55	44	8
Dokken	3.345	1.148	1.223	1.903	2.952	2.780
Marine-etablisement	—	428	—	—	—	—
Aanbouw kabelschip "Zuidkruis"	—	—	—	225	538	260
Aanbouw van opiumvaartuigen	—	63	—	—	—	—
Ophffing van perdkan-privileges	—	—	—	—	—	—
Voorschotten aan gebiedsdeelen voor do verbe- tering der volkshuisvesting en aankoop van par- ticuliere landerijen	—	478	100	80	—	—
Aanleg nieuwen hoofdverkeersweg over het land Kedong Halang zoomede overbrugging van de Tjiliwoeng (Buitenzorg)	353.013	408.901	53.038	61.153	72.450	67.507

TA BEL C. — ONTVANGSTEN EN UITGAVEN TER ZAKE VAN DE MONOPOLIES (GEWONE DIENST) (in
duizenden guidons)

	1867	1877	1887	1897	1907	1917	1927	1928	1929	1930
<i>Ontvangsten</i>										
1. Opium i)	10.511	16.415	18.722	18.772	21.668	43.158	40.274	39.556	38.987	34.035
2. Pandhuizen	373	—	1.075	1.232	4.57G	14.357	23.705	22.099	25.227 ³⁾	—
3. Zout	5.860	6.703	7.782	8.761	11.571	16.221	18.651	19.250	17.276	14.711
	16.744	23.118	27.579	28.765	37.815	73.736	82.630	80.905	81.490	48.746
<i>Uitgaven</i>										
J. Opium	78	—	—	—	—	—	15.53	—	—	—
2. Pandhuizen	G	3.096	1.855	1.726	4.371	12.770	G	12.920	11.782	7.128
3. Zout	—	—	—	—	2.555	4.813	7.061	7.216	7.589	—
	1.769	2.789	2.577	2.448	3.512	6.676	8.579	9.665	9.331	7.615
	2.555	5.885	4.432	4.174	10.438	24.259	31.176	29.801	28.702	14.743
<i>8 aldo</i>										
1. Opium	9.725	13.319	16.867	17.297	18.235	30.388	24.738	26.637	27.205	26.907
2. Pandhuizen	373	—	1.075	2.021	1.914	9.544	16.644	14.882	17.638	—
3. Zout	4.091	3.914	5.205	8.059	8.533	9.545	10.072	9.585	7.945	7.096
	14.189	17.233	23.147	27.377	28.682	49.477	61.454	51.104	52.788	34.003

J) Van 1930 af exclusief de opiumfabriek.

*) Van 1930 af is de pandhuisdienst Landsbedrijf in den zin der Indisohe Bedryvenwet.

TABEL D. — ONTVANGSTEN EN UITGAVEN TER ZAKE VAN DE PRODUCTEN (GEWONE DIENST) Uitkomsten

	(in duizenden guldens)									
	1867	1877	1887	1897	1907	1917	1927	1928	1929	1930
<i>Ontvangsten</i>										
1. Rijst	51.112	73.209	46.333	16.042	5.887	560	—	827	909	— 2)
2. Koffie ...		187	286	224	749	1.216	806			
3. Kina				—	3	—	8	1.116	6.407	3.712
4. Getah pertja ..							33			
5. Caoutchouc..										
6. Coca										
7. Aetherische olien	362	895	811	1.921	4.427	13.060	19.944		19.398	22.879
8. Boschwezen *							1.818	1.700	1.524	1.256
9. Goud en zilver	5.463	4.217	6.446	8.062	28.652	38.292	73.576	56.332	48.201	29.842
10. Bangka-tin..	81	33	—	1.609	3.031	7.312	15.191	14.791	15.251	15.298
11. Steenkolen ..										
12. IJzerertsen .										
	75.801 ¹⁾	89.861 ¹⁾	57.260 ¹⁾	27.858	42.749	63.245	119.357	101.164	95.171	67.734
<i>Uitgaven</i>										
Rijst										
Koffie	13.376	24.494	9.258	10.232	1.732	689		372	336	— 2)
Kina	34	75	171	122	451	407	383			
Getah pertja ..					66	396	3.170 ³⁾	3.233	2.971	2.631
Caoutchouc...					3	1.011				
Coca						4				
Aetherische olien										
8. Boschwezen ..	358	658	746	895	2.349	7.720	10.495	11.838	14.605	13.807
9. Goud en zilver .							1.100	1.032	1.000	932
10. Bangka-tin...	2.100	2.409	2.360	4.838	10.320	11.116	17.643	18.360	17.578	20.895
11. Steenkolen ...	151	91	—	1.083	3.140	6.228	14.397	13.654	14.552	14.872
12. IJzerertsen ..										
13. Petroleum ...										
	37.248*	34.863 ¹⁾	14.883 ¹⁾	17.170	18.061	27.571	47.188	48.489	51.042	53.137
<i>Saldi</i>										
Rijst										
Koffie	37.336	48.715	37.075	5.810	4.155	— 129		455	573	— 2)
Kina	— 34	112	115	102	298	809	423			
Getah pertja ..					— 63	637	4.851	4.883	3.436	1.081
Caoutchouc...					— 3	728				
Coca. « • • » •						28				
Aetherische olien										
Boschwezen ..	4	237	65	1.026	2.078	5.340	9.449	7.561	8.274	3.820
Goud en zilver .							718	668	523	323
Bangka-tin...	3.273	1.862	4.086	3.224	18.332	27.176	55.933	37.971	30.623	8.947
Steenkolen ...	— 70	— 58		526	— 109	1.085	795	1.137	690	426
IJzerertsen ...										
Petroleum ...										
	38.553 ¹⁾	54.998	42.377 ¹⁾	10.688	24.688	35.674	72.169	52.675	44.128	14.597

¹⁾ Onder de totaal-cijfers van de jaren 1867, 1877 en 1887 zijn ook begrepen de uitkomsten betreffende het toenmalige overheidsproduct „suiker“.

	1867	1877	1887
Ontvangsten	18.000	11.000	3.000
Uitgaven	10.000	7.000	2.000
Saldo	8.000	4.000	1.000

Voorts nog in het jaar 1867 wegens andere producten (indigo, peper, enz.):

ontvangsten	1.000
uitgaven in Nederland, welke niet productsgewijze konden worden verdeeld en dus in mindering van het saldo over 1867 kwamen	11.000

2) Van 1930 af Landsbedrijf in den zin der Indische Bedrijvenwet onder den naam „Kina- en thee-onderneming“.

3) Van 1925 af caoutchouc en getah pertja vereenigd tot Landscaoutchoucbedrijf.

TABEL F. — BELASTINGEN (GEWONE DIENST) (in duizenden guldens)

	1867	1877	1887	1897	1907	1917	1927	1928	1929	1930
1. Belasting op loterijen.....					42		418	822	1.024	811
2. Inkomstenbelasting over 1924 en vorige jaren.....		40	20	38		15	2.671	2.227	640	67
3. Inkomstenbelasting.....						15.411	48.084	52.612	53.783	53.171
4. Vennootschapsbelasting.....					2.781		57.017	59.251	51.566	46.021
5. Verponding.....	937			2.200	1.097	3.123	9.801	5.455	6.847	9.659
6. Personeele belasting.....		1.562	1.689	925			4.612	5.025	5.242	5.423
7. Vermogensbelasting.....			859				13.897	13.927	14.215	11.589
8. Zegelrecht.....	650			574	2.823		6.666	7.345	7.102	6.631
9. Slachtbelasting.....		879	881	1.398	2.050	3.330	2.729	2.687	2.862	2.657
10. Verschrijvingsrecht.....	560	52.466	62	77.640	600	1.893	279	468	1.161	384
11. Successierecht.....	66	87		85	171	244				
12. Motorvoertuigbelasting.....			36				393	458	586	427
13. Byzondere belastingen.....							635			
14. Suikerbelasting ¹⁾					1.236		1	1		
15. Koffiebelasting ²⁾							2			
16. J a vatabakbelasting ²⁾									876	12
17. Sumatratabakbelasting ²⁾										
18. Theebelasting ²⁾										
19. Aardoliebelasting ²⁾										
20. Landelijke inkomsten en andere grondlasten.....	12.671	16.363		17.745	18.626	22.411	35.893	36.604	36.809	37.141
21. Invoerrecht.....	6.432	6.516	19.919	9.143	13.358	24.156	79.389	88.977	95.397	77.694
22. Uitvoerrecht.....	1.090	2.051	6.995	2.010	2.239	2.015	6.242	6.411	13.061	8.816
23. Statistiekrecht.....			1.053				895	1.066	66.348	5.121
24. Accijnzen op gedistilleerd.....									1.109	950
25. „ „ bier.....							23.407	27.426	30.968	32.369
27. „ „ petroleum ■.....	112	295		4.693	7.375	12.461	11.022	11.129	10.737	9.752
27. „ „ lucifers.....							109	117	121	97
28. „ „ tabak.....			1.460				260	311	329	280
29. Andere ontvangsten I.U.A.....						J04	382	303	297	267
30. Pachten en licenties.....	661	1.091		558	490	1.796	2.321	2.122	2.584	3.140
31. Recht van openbare verkoopping.....	114	655	834	672	631	1.370				
32. Uitkeering uit de Ned. Oorlogs- winstbelasting.....			671					22.2G1	534	583
33. Oorlogswinstbelasting J) 2).....								680		
34. ELoofgeld van heerendienstplich- tigen ³⁾				3.146	3.627	9.418				
35. Tijdelijke suikerbelasting ²⁾			2.686							
36. „ „ kinabelasting ²⁾										
37. Belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten ²⁾	- ^{a)}	1.513		3.078	3.523	12.94G			3	
38. Vergunningen voor Chineesche speel- of dobbel tafels ⁷⁾			3.058	5.979	12	100				
39. Patentrecht ²⁾			9		3.859					
40. Uitkeering uit de Nederlandsche Bedrijfsbelasting ²⁾			723	82	662					
41. Bijtuing belasting ²⁾	241	469		292	346					
42. Bijzondere belastingen in de buiten- bezittingen ⁷⁾			185	2.381	3.252	219				
43. Sjachtpacht.....	532	1.544		1.497						
44. Pacht der Chineesche dobbel- spelen ⁸⁾	702	995	2.056	80	59					
45. Pacht der sterke dranken ²⁾	365	594		1	1.035					
46. Zout- en vischpacht ²⁾	313	169	927	447	57	466				
47. AlleeJei ■.....	5	10	390	9	123	181				
47. AlleeJei ■.....	148	254	259		112	120				
Totaal.....	25.599	35.640	46.601	53.072	69.404	116.017	321.948	361.221	344.198	313.062

i) De belastingen nos. 1 tot en met 33 zyn die, vermeld in de bogrooitingen van 1925 v.v. ; de belastingen nos. 34 tot en met 47 kwamen o.m. voorin de begrooitingen van 1867 v.v.

*) Deze belastingen zyn thans vervallen.

*) Voor 1867 is de opbrengst niet afzonderlijk op te geven.

♦) Zie voor deze rubriek in de jaren 1927 v.v. de rubriek „Bijzondere belastingen”.

6) Hieronder de pacht der licentiën op de pho- en tophospelen.

7) Hieronder de ontvangsten in verband met de in- en uitvoerrechten en. accijnzen, behalve die betreffende 1867, voor welk jaar zij niet afzonderlijk vermeld zyn.

7) Onder pachten en licenties

8) Zie de rubriek „Byzondere belastingen**”.

TABEL GL. — GEWONE LANDSUITGAVEN

(in duizenden guldens)
(Uitgezonderd zijn de gewone uitgaven voor monopolies, producten en bedrijven) «

	1925	1926	1927/1928		1929	1930	1931	1932
1. Algemeen bestuur	17.746	8.320	9.084	9.404	10.350	10.224	12.005	11.804
2. Binnenlandsch Bestuur ..	20.477	21.620	22.279	23.401	24.940	24.616	27.841	27.683
3. Gedecentraliseerd bestuur ..	15.704	19.349	20.667	22.122	27.119	28.631	30.630	28.015
4. Inlandsche Zelfbesturen ...	G.050	5.924	7.863	8.503	8.915	9.222	10.301	8.628
5. Andere uitgaven in verband met de bestuursvoering ...	5.917	7.117	8.160	9.041	9.991	10.664	10.246	9.315
6. Algemeen financieel beheer .	2.221	2.118	2.173	2.262	2.645	3.246	3.661	3.787
7. Rechtswezen	6.246	6.491	6.683	6.871	7.159	7.313	8.034	7.953
8. Gevangeniswezen	9.045	10.137	11.608	11.985	12.553	16.471	11.960	11.099
9. Politie.....	18.890	19.505	22.149	23.960	25.842	26.972	28.581	27.073
10. Andere uitgaven in verband met justitieel en politieeel toezicht	3.672	3.519	4.082	4.364	5.347	4.728	6.162	5.854
11. Rente en aflossing	83.283	83.136	84.343	98.959	86.146	88.689	100.850	108.379
12. Belastingheffing	16.448	17.281	19.943	17.557	17.581	17.469	18.746	18.241
13. Verlofsbezoldigingen wach- gelden en onderstanden (bur- gerlijke landsdienaren) ...	4.158	4.526	5.167	6.321	6.689	6.144	4.997	4.094
14. Pensioenen enz. (burgerlijke landsdienaren)	21.063	22.930	25.129	27.433	32.518	34.527	35.847	40.746
15. Voorschotten (burgerlijke landsdienaren)	6.975	7.713	9.133	10.022	9.934	9.469	9.000	8.600
16. Muntwezen	1.159	4.166	5.505	10.745	37.083	41.297	26.410	23.510
17. Credietwezen	498	511	717	609	1.009	657	1.254	1.166
18. Overtochts-, reis- en verblijf- kosten (burgerlijke landsdie- naren)	14.754	16.08G	18.311	20.126	20.167	20.125	19.620	17.655
19. Onderwijs	39.416	44.244	48.288	53.899	58.412	64.076	61.791	61.913
20. Eeredienst	1.614	1.5G7	1.658	1.581	1.540	1.547	1.834	1.867
21. Gezondheidsdienst	14.196	15.178	16.977	19.865	20.641	20.765	21.531	21.445
22. Landbouw, veeteelt, visscherij, niverheid en handel	4.430	4.945	4.728	5.763	5.790	5.787	6.610	6.539
23. Burgerlijke openbare werken .	30.235	29.541	36.467	42.927	42.592	32.004	38.746	29.676
24. Algemeene uiteaven met be- trekking tot den mijnbouw .	985	989	1.167	1.478	1.446	1.425	2.203	2.212
25. Luchtvaart	—	—	—	372	799	1.125	1.069	1.071
26. Oorlog.....	71.916	75.690	79.511	84.240	85.415	82.816	84.349	81.416
27. Militaire pensioenen voor de landmacht	29.10G	29.167	30.234	31.594	32.278	33.044	33.597	32.691
28. Oorloesmarine en militaire marine-pensioenen	20.832	2G.017	26.520	31.293	30.818	30.8G6	31.575	28.394
29. Scheepvaart.....	10.593	11.700	12.406	13.051	13.897	12.382	12.199	11.282
30. Marine-etahfissement en ma- rineniagazijnen	9.171	9.809	10.736	12.690	14.926	15.498	16.443	16.862
3J. Overigc gewono Landsuitga- ven.....	8.389	9.614	12.472	7.917	7.741	9.468	7.092	5.517
	495.189	518.910	561.164	620.355	662.183	665.267	685.482	664.487

1) Alsmede die voor verschillende objecten, aangewezen tot Landsbedrijf in den zin der Bedrijf-venwet.

2) Van dit bedrag moet worden afgetrokken de tydelijke vermindering der bezokkingen, euz. begrepen in de cyfera voor de groepen 1 t/in 10, 12, 19 t/m 25, 29, 30 en 31 tot een totaal bedrag van / 11.346.934. (De sftlarisvermindering vgr het militair personeel is reohtstreeks in mindering gebracht van de uitgaven voor Oorlog en Manno).

TABEL Gn. — ONTVANGSTEN, RECHTSTREEKS STAANDE TEGENOVER DE GEWONE UITGAVEN

(in duizenden guldens)

	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931 raming	1932 raming
1. Algemeen bestuur.....	74	71	71	84	85	91	134	148
2. Binnenlandsch bestuur • • •	—	—	—	—	—	—	—	—
3. Gedecentraliseerd bestuur •	107	132	128	124	397	313	361	331
4. Inlandsche zelfbesturen ...	5.954	4.802	4.768	7.238	5.775	5.529	5.373	5.599
5. Andere uitgaven in verband met de bestuursvoering ...	3.630	4.524	5.064	5.489	6.322	6.820	6.592	6.596
6. Algemeen financieel beheer .	27	41	25	24	26	5	39	31
7. Rechtswezen	452	439	451	473	507	576	480	575
8. Gevangeniswezen.....	4.806	5.346	5.405	5.790	5.795	5.128	6.050	5.715
9. Politie.....	940	744	1.062	931	988	894	975	807
10. Andere uitgaven in verband met justitioneel en politieeel toezicht	1.953	2.384	2.301	2.441	2.673	2.504	2.588	2.338
11. Rente en aflossing	91	236	274	882	1.312	7.689	8.328	9.059
12. Belastingheffing	2	2	2	2	47	48	50	50
13. Verlofsbezoldigingen, wachtgelden en onderstanden (burgerlijke landsdienaren)...	—	109	109	154	153	132	167	134
14. Pensioenen, enz. (burgerlijke landsdienaren)	1.530	1.620	3.209	3.655	3.409	4.729	5.371	5.217
15. Voorschotten (burgerlijke landsdienaren)	6.679	7.043	7.798	8.745	9.562	9.680	9.000	8.600
16. Muntwezen	2.006	2.059	3.039	11.490	43.792	36.165	26.770	23.954
17. Credietwezen	674	706	702	759	768	805	1.128	1.042
18. Overtochts-, reis- en verblijf-kosten (burgerlijke landsdienaren)	—	—	—	—	—	265	13.819	13.000
19. Onderwijs.....	5.460	6.708	6.618	7.002	7.368	8.424	6.458	7.046
20. Eeredienst	2	36	115	—	—	2	5	5
21. Gezondheidsdienst.....	1.544	1.985	2.350	2.505	2.820	2.750	3.261	3.033
22. Landbouw, veeteelt, visscherij, nijverheid en handel	436	467	501	621	425	377	406	423
23. Burgerlijke openbare werken .	13.022	14.875	17.433	22.464	22.445	16.266	20.415	13.979
24. Algemeene uitgaven met betrekking tot den mijnbouw..	296	248	242	793	270	408	470	586
25. Luchtvaart	—	—	—	—	20	24	30	30
26. Oorlog	10.717	11.580	12.126	12.319	13.119	12.817	12.418	17.383
27. Militaire pensioenen voor de Landmacht.....	71	71	85	110	116	170	111	204
28. Oorlogsmarine en militaire marine-pensioenen	583	437	444	405	559	466	575	669
29. Scheepvaart	1.544	2.388	2.786	2.497	2.245	2.438	1.770	1.588
30. Marine-etablisement en marine-magazijnen	10.417	11.033	10.884	12.636	14.763	15.230	18.513	18.999
31. Overige gewone Landsuitgaven.....	1.062	968	551	604	541	578	1.039	1.088
	74.079	81.049	88.439	110.142	146.300	141.273	152.646	148.179

TABEL Gni. — ZUIVERE GEWONE LANDSUITGAVEN

Gewone uitgaven *)	(Uitkomst in duizenden guldens)							
	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931 raming	1932 raming
1. Algemeen bestuur	17.672	8.249	9.013	9.320	10.2C6	10 133	11.871	11.655
2. Binnenlands bestuur .	20.477	21.620	22.278	23.401	24.940	24.616	27.842	27.683
3. Gedecentraliseerd bestuur	15.596	19.218	20.540	21.998	26.722	28.318	30.268	27.684
4. Inlandsche Zelfbesturen .	97	1.122	3.095	1.265	3.140	3.692	4.928	3.029
5. Andere uitgaven in verband met de bestuursvoering.	2.287	2.593	3.095	3.552	3.670	3.844	3.654	2.719
6. Algemeen financieel beheer	2.195	2.077	2.148	2.238	2.619	3.240	3.622	3.756
7. Rechtswezen	5.794	6.052	6.232	6.398	6.657	6.787	7.554	7.428
8. Gevangeniswezen	4.239	4.791	6.203	6.196	6.758	5.344	5.910	5.384
9. Politie	17.950	18.761	21.087	23.029	24.854	26.078	27.605	26.265
10. Andere uitgaven in verband met justitieel en politieel toezicht	1.719	1.135	1.781	1.923	2.674	2.223	3.574	3.516
11. Rente en aflossing....	83.192	82.899	84.069	98.077	84.833	81.000	92.522	99.320
12. Belastingheffing	16.446	17.279	16.941	17.555	17.534	17.421	18.696	18.191
13. Verlofsbezoedigen, wachtgeld en onderstanden (burgerlijke landsdienaren)	4.158	4.416	5.058	6.168	6.536	6.012	4.830	3.960
14. Pensioenen, enz. (burgerlijke landsdienaren)...	19.532	21.309	21.921	23.779	29.109	29.798	30.476	35.529
15. Voorschotten (burgerlijke landsdienaren)	297	670	1.334	1.277	371	—212 ²⁾	—	—
16. Muntwezen	—847 ¹⁾	2.107	2.466	—745a)	—	5.132	—310 ³⁾	114 ⁴⁾
17. Credietwezen	—17G ²⁾	—1942)	15	—1407)	242	—149 ²⁾	126	125
18. Overtochts-, reis- en verblijfkosten (burgerlijke landsdienaren)	14.754	16.086	18.311	20.126	20.167	19.860	5.801	4.655
19. Onderwijs	33 956	37 536	41 677	46 897	51 044	55 657	55 333	54 867
20. Eeredienst	1.612	1.531	1.647	1.575	1.536	1.545	1.829	1.862
21. Gezondheidsdienst ...	12.652	13.193	14.627	17.361	17.820	18.016	18.576	18.412
22. Landbouw, veeteelt, vischerij, nijverheid en handel	3.994	4.478	4.227	5.142	5.366	5.411	6.204	6.117
23. Burgerlijke openbare werken	17.213	14.666	19.034	20.462	20.147	15.738	18.331	15.697
24. Algemeene uitgaven met betrekking tot den mijnbouw	600	740	925	685	1.176	1.017	1.733	1.626
25. Luchtvaart	—	—	4	372	679	1.101	1.039	1.041
26. Oorlog	61.199	64.110	67.385	71.921	72.29G	70.000	71.931	64.033
27. Militaire pensioenen voor de Landmacht	29.034	29.096	30.150	31.484	32.162	32.874	33.487	32.487
28. Oorlogsmarine en militaire marine-pensioenen ...	20.249	25.585	26.076	30.888	30.258	30.400	30.998	27.724
29. Scheepvaart	9.049	9.312	9.019	10.554	11.652	9.944	10.429	9.694
30. Marino-etablisement en marine-inagazijnen . . .	—1.246.)	1 724*)	—148	55	163	268	—2.070 ¹⁾	—2.136
31. Overige zuivero gewone landsuitgaven	7.326	8.646	11.021	7.413	7.201	8.890	6.053	4.429
Tijdelijke vermindering der bezoddigingen, enz., begrepen in do cijfers voor do groepen 1 t/m 10, 12, 17, 19 L/m25, 29, 30 en31 ³⁾ ...								—11.347
	421.110	437.860	472.726	510.213	515.883	523.995	532.837	504.961

1) (Uitgezonderd die voor monopolies, produoten, bedrijven en versohillende objecten, aangewezen tot Landsbedrijf in den zin der Bedryvenwet), na aftrok van het bedrag der rechtstreeks daartegenover staande ontvangsten.

2) Overschot aan ontvangsten.

3) Do salariavermindoring voor hot militair personeel is rechtstreeks in mindering gebraocht van de uitgaven voor Oorlog on Marine (groepen 26 en 28).

TABEL H. — EINDCIJFERS VAN DEN GEWONEN DIENST
(Ontvangsten verminderd met de zuivero gewonc uitgavcn)
(in duizenden guldens)

	1925	1926	1927	1928	1929	1930	raming 1931	raming 1932
<i>Ontvangsten</i>								
Belastingen	341.559	344.175	321.948	361.221	344.198	313.062	355.523	298.018
Saldi monopolies.....	—	—	—	—	—	34.003	34.604	36.349
Idem voor zoover aangewezen tot Landsbedrijf in den zin der Bedrijvenwet	\$55.500	53.591	51.454	51.104	52.788	—	—	—
.....	—	—	—	—	—	11.120	9.697	9.265
Saldi producten	—	—	—	—	—	14.597	34.795	12.616
Idem voor zoover aangewezen tot Landsbedrijf in den zin der Bedrijvenwet	\$60.926	67.202	72.168	52.675	44.128	—	—	—
.....	—	—	—	—	—	405	329	315
.....	—	—	—	—	—	35.613	51.064	37.367
aangewezen tot Landsbedrijf in den zin der Bedrijvenwet	<39.676	39.099	41.968	50.484	48.680	—	—	—
Diverse middelen	31.953	34.020	31.076	34.188	33.762	30.459	35.235	24.021
Te zamen	529.614	538.087	518.614	549.672	523.556	439.302	521.247	417.951
<i>Uitgaven</i>								
Alle gewone uitgaven (uitgezond erd die voor monopolies, ducten, bedrijven en verschil lende objecten, aangewezen tot Landsbedrijf in den zin der Bedrijvenwet) na aftrek van het bedrag der rechtstreeks daartegenover staande gewone ontvangsten	421.110	437.860	472.726	510.213	515.883	523.994	532.836	504.961
Saldo: Voordelig	108.504	100.227	45.888	39.459	7.673	—	—	—
Nadeelig	—	—	—	—	—	84.692	11.589	87.010

J. v. E.

De s' JACOB (Mr. HENDRIK), geboren 30 Mei 1855 te Soerabaja, overleden te Batavia, 31 October 1932; g^eoof7na de lagere

“Kooperende school” opleiding in Nederland, studeerde in de rechten aan de Leidsche Uni versiteit, promoveerde aldaar in 1877. Teruggekeerd naar Indie was hij van 1877 tot 1887 advocaat bij den Raad van Justitie te Soerabaja, trad daarna in het particuliere bedrijfsleven, als chef van resp. defirma's Reyns ten Vinju en Anemaet en Co te Batavia. Vele jaren bekleedde hij het voorzitterschap van de Kamer van Koophandel te Batavia en van President-Commissarie van de Java-sche Bank, had daarnaast zitting in de besturen van talrijke vereenigingen, com missies e.d.; o.m. was hij lid van de staatkundige Herzieningscom missie van 1918, Commissaris van het Burg. We- duwen- en Weezenfonds, enz. Ook nadat hij zich, wegens vergevorderden leeftijd, eenige jaren geleden uit het zakenleven had teruggetrokken, bleef hij de ontwikkeling daarvan met groote

belangstelling volgen; meermalen werden nog in belangrijke aangelegenheden zijn adviezen gevraagd. Bij de instelling van den Volksraad, in 1918, werd hij tot lid van dit college benoemd als een der vertegenwoordigers van den Politiek-Economische Bond en behield tot J 93 J zitting, in welk jaar hij zich niet meer beschikbaar stelde. De Regeering, die zijn verdiensten reeds eerder had erkend door benoeming tot Officier in de Oranje Nassau Orde en Ridder in de Orde van den Nederl. Leeuw, verleende hem, bij herdenking van het 10-jarig bestaan van den Volksraad in 1928, het Commandeurskruis in de Orde van den Nederl. Leeuw.*

IJZERMAN (Dr. Ir. JAN WILLEM), geboren 9 April 1851 te Leerdam, overleden te s Gravenhage, 10 October J 932, wordt na opleiding aan de K. M. A. te Breda, in J870 benoemd tot 2en Luit. der Genio. Verliet in 1873 den militairen dienst, vertrok naar Indie als spoorweg-ingenieur, was aldaar gedurende 24 jaar in verschillende func-

i) Uitgetrokken voor Memorie.

Opmerking. Voor de bewerking van de tabellen A tot en met H is gebruik gemaakt van de gegevens, vermeld in de bij de Indische begrooting voor J 932 overgelegde „Nota betreffende den toestand van '8 Lands financiën” alsmede van de gegevens, vervat in de begrotingen over vorige jaren.

Bij de opstelling van genoemde tabellen is rekening gehouden met de aanweziging van sommige monopolies, producten, bedrijven, enz. tot Landsbedrijf in den zin der Indische Bedrijvenwet.

tics bij opnemng, bouw en exploitatie van do Staatsspoorwegen op Java en Sumatra work-zaam, was daarnevens van 1892—1896 hoofd van de kolenwinning op Sumatra's Westkust.

Naast zijn werkzaamheden op spoorweggebied wijdde hij zich, in het tijdvak 1880—1890, toen daarvoor by anderen groote onverschilligheid bestond, aan de archeologie van Hindoe-Javaansche bouwcrken. Aan zijn studiezin, arbeid en doorzettingsvermogen is het behoud van monumenten als den tempel van Prambanan, den Boroboeoedr e.a. te danken."

In 1897 vcrlicht hij *s Lands dienst en vertrok naar Nederland, was van 1897—1917 Directeur van de Petroleum Maatschappij „Mocara Enim" op Sumatra, van 1899—1906 lid van den gemeenteraad van Amsterdam, van 1905—1909 en van 1917—1918 Lid der Tweedo Kamer van de Staten-Generaal, van 1899—1921 Voorzitter van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap, in 1917 werd hij benoemd tot Voorzitter van de Vereeniging voor Technisch Hooger Onderwijs in NederL-Indie. In 1919 vertrok hij met Ir. J. Klop- per voor een studiereis naar Indie, ter bepaling van de vestigingsplaats der Technische Hooge- school, waartoe Bandoeng werd uitverkoren. Bij overdracht van deze onderwijsinrichting aan de Regeering, in 1924, en liquidatie van het Koninkl. Instituut voor Technisch Hooger Onderwijs in Nederl.-Indie, werd hij eerst Voorzitter, later bestuurslid van het toen opgerichte Bandoeng- sche Technische- Hoogeschool-Fonds.

Man van groote en veelzijdige ontwikkeling en verdiensten, auteur van verschillende vak- kundige werken en studies in tijdschriften, werd hij in 1921 door de Universiteit van Amsterdam benoemd tot doctor honoris causa in de Neder- landsche letteren, in 1925 door de Technische Hoogeschool te Bandoeng tot doctor in de Technische wetenschappen; het Koninklijk Instituut van Ingenieurs on het Kon. Aardrijksk. Genoot- schap benoelden hem tot eerlid, laatstgenoem- de vereeniging begiftigde hem met de Plancius jncdaille ; de Regeering erkende zijn verdiensten door benoeming tot Groot-Officier in de Orde van Oranje- Nassau en Ridder in de Orde van den Nederl. Leouw.

Literatuur: Zie De Ingenieur, 10 April 1931;

AMSTERDAMSCHÉ MAATSCHAPPIJ VOOR JONGE MANNEN. Vereeniging, waarvan onge- Jni wdc man non, zonder onderscheid van denk- richting, tusschen J 8 en 30 jaar, lid kunnen zijn. Commissarissen en Directie staan echter op (Protestantsch-) Christelijke basis. Zij werkt sedert 1908 te Amsterdam, sedert kort ook in Rotterdam, en vestigde in December 1930 tot Batavia een afdeeling Indie.

De A.N.V.J. stelt zich ton doel do verzorging der lichamelijke, maatschappelijke en geestelijke belangen harer leden en tracht dit te bereiken door: a. bevordoring van sportbeoefening, vancantickampen, e.d.; b. hot sheppen van goedo woongelgenheid (in het hoofdkwartier dor vereniging aan het Leidsche Bosch jo te Amsterdam annex hotel-restaurant); c. cursusson (waaronder een veertiendaagscheinformatiecurcus voor ieder, dio in Indio con wrkkl'ing krijgt, in het Koloni?.. uul Instituut tot godsdienstige verzorging, uit- gavo van een maandblad „de Stuwng".

Do jonge afdceeling Indie vond zich aanstonds

geplaatst voor do ornatige moollijkheden, waarin velo barer leden con aspirantleden (kantoor-employds in de steden, cultuuremploy's en het personeel van de koopvaardijvloot) in 1931 en 1932 kwamen door de economische crisis. De A. M. V. J. stichtto in Januari 1932 een gemeen- schappelijk tehuis voor jonge cultuuremploye's in de pasanggrahan van het Boschwezen te Dja- jagiri (bij Ldmbang), waar tuinbouw beoefend wordt en acKtereenvolgens tehuisen te Bandoeng (Merdika), Buitenzorg (Bethanie) en Malang. Deze zijn bestemd voor ouderen, gezinnen met schoolgaande kinderen, administratieve en technische krachten.

In Augustus 1932 werd te Bandoeng, kort daarna ook te Malang, con tuindorp gesticht, "Noodhaven", voor hen, die nog over eenige mid- delen beschikken. De zeer goedkoopc won ingen zijn crop ingericht, zonder bedienden bewoon- baar te zijn; schoolgelegenheid voor de kinderen, vakcursussen, sportterrein en recreatiegelegen- heid worden beschikbaar gesteld, uit beginsel wordt zooveel mogeJijk voor ieder werkloozc re- gelmatige bezigheid gezocht. De financiering ge- schiedt door een voor het crisiswerk der A.M.V.J. opgerichte stichting.

DRUKPERS. (Aanv. DI. I en DI. V of suppl. afl. biz. 342). Volgens het Indisch Verslag 1931, deel II, verse hijnen in Indie in de Nederland- 8 c h e t a a 1 33 couranten een of tweemaal per dag, of om de twee, drie dagen (25 op Java en Madoera, 8 in de Buitengewesten).

Er zijn 54 week- en tweeweekse bladen (49 en 5) en 92 een- en meermaandache tijdschriften (87 en 5).

In do Inheemsche t a l e n komen 23 66n- en meerdagsche bladen uit, (waaran 12 op Java en Madoera en 11 in de Buitengewesten), 50 week- en tweeweekse bladen (28 en 22), 130 66n- en meermaandsche tijdschriften (94 en 36).

De Chineesche p e r s verschijnt voor een deel in het Malcisoh, voor een deel in het Chineesch.

In het Maleisch bestaan: 1G e6n- en meerdag- sche bladen, waaran 11 op Java en Madoera en 5 in do Buitengewesten. 11 week- en tweeweekse bladen (7 en 4), 15 een- en meermaandsche tijdschriften (14 en 1).

In Chineesche karakters verschijnen: 11 een- en inerdagscho bladen (8 en 3), 3 week- en tweeweekse bladen (3), 1 maand- of meermaandsch tijdschrift.

Verder is er nog een tijdschrift, dat onder de laatste categorie behoort, wat de periodieke verschijning betreft, doch dat in het Arabisch wordt gedrukt. Men zou dit de representant van do Arabische pers kunnen noemen.

De Europeesche pers. Men kan de Europeesche dagbladpers in Noclerlandsch-Indie in drie groepen onderscheiden.

Do eerste groep omvat zeven groote bladen op Java, n.l. het Bataviaasch Nieuwsblad, de Java- bode en Het Nieuws van den Dag te Batavia, het Algemeen Indisch Dagblad De Preanger Bode te ^andoeng, De Locomotief te Semarang, het Soerabajasch Handelsblad en De Indisohe Courant te Soerabaja. Voorts twee op Sumatra, n.l. de Deli- Courant en De Sumatra-Post, beide te Mddan.

"Ue XweeSe groep van minder groote bladen wordt gevormd door zes couranten, n.l. Mata-

ram te Jogyakarta, De Koerier (R.K.) to Bandoeng, de Nieuwe Soerabaja Courant te Soerabaja, het Algemeen Handelsblad voor Ned. Indië te Semarang, de Makassaarsche Courant te Makassar en de Sumatra-Bode te Padang.

"De" derde groep van kleinere locale bladen omvat o.m.: De Oosthoekbode en De Malanger te Malang, Het Noorden te Tegal, De Volks-courant te Batavia, Midden-Java en Djocjash Dagblad, beide te Jogja, De Nieuwe Vorsten-landen te Solo, De Borneopost te Bandjermasin, het Nieuwsblad voor de residentien Palembang, Djambi en Bangka te Palembang, Het Nieuwsblad voor Atjeh en Onderhoorigheden te Koetaradja en HeElenado-Bulletin te Manado.

Naast deze dagbladen bestaan er enkele weekbladen, o.m. De Indische Post en twee geïllustreerde bladen, Sport in Beeld en D'Orient, zoodat een groot aantal periodieken, voor een belangrijk deel uitgaande van politieke organisaties en van vakverenigingen.

Van de hierboven genoemde groote dagbladen verschijnt er slechts een, n.l. De Preangerbode, met een ochtendblad. Zij hebben uitgebreide telegramdiensten met Nederlandsche en buitenlandsche nieuwsberichten, welke alle geleverd worden door het eenige in Nederlandsch-Indië gevestigde persbureau, Aneta. Een der bladen, het Soerabajasch Handelsblad, heeft bovendien een eigen telegramdienst, welke hoofdzakelijk overzichten bevat van den toestand in het buitenland en economische berichten.

De Indische dagbladen bevatten, naast redactionele artikelen, berichten, verslagen en overzichten van lokalen aard en zijn verder, voor zover zij geen eigen correspondenten in Nederland en in het buitenland hebben, voor een deel afgeleverd op den inhoud van Nederlandsche en buitenlandsche couranten. Sinds enkele jaren zijn eenige groote bladen ertoe overgegaan het recht tot overneming van den geheelen of gedeeltelijken inhoud van een Nederlandsch dagblad te koopen, zoodat zij de artikelen uit dat blad, waarvan het nadrukkelijk geheel of gedeeltelijk voor andere kranten verboden is, mogen overnemen, evenals de berichten, welke dan kunnen worden geplaatst zonder bronvermelding. Het komt voor, dat een Nederlandsch dagblad het recht tot overneming van bepaalde artikelen verkoopt aan het gene blad, terwijl het eenzelfde recht ten aanzien van andere artikelen aan een ander Indisch blad heeft verkocht. In vele gevallen zendt men uit Holland de matrijzen van de pagina's, welke in Indië worden gegoten. Men spaart daarmee het honorarium voor medewerkers in Holland en zettersloon in Indië uit. Doch het gevolg is, dat dergelijke, uit Holland gezonden paginal een geheel ander lettertype vertoonen dan de krant in Indië pleegt te gebruiken.

Evenals in Nederland, worden thans ook in Indië door de bladen foto's of een foto-pagina opgenomen. De foto-pagina's betrekken men hoofdzakelijk eveneens van Hollandsche bladen. Dit houdt hiermede verband, dat de belangstelling van de lezers in Indië zich hoofdzakelijk richt naar de gebeurtenissen in het moederland. In verband met de eigen oriëntering van Indië op economisch gebied, log van het moederland, valt daartegenover bij den lezer een groeiende belangstelling te constateren voor het buitenland. Nog meer dan voor Europa voor de Pacific-landen en Britsch-Indië.

De kleinere bladen hebben hun lezers voornamelijk in de pinats waar zij verschijnen en het gebied daaromheen. De grotere Java-bladen echter worden over den geheelen archipel gelezen. In verband met geografische en verkeers-factoren kunnen Sumatra en West Borneo meer speciaal als de zone van interesse voor de groote West-Java bladen worden beschouwd, terwijl de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en de eilanden ten Oosten van Java goeddeels worden bestreken door de groote bladen van Midden- en Oost-Java.

Met het oog op de lezers in Nederland en het buitenland, zoomde in de Buitengewesten, hebben de Locomotief en het Bat. Nieuwsblad een mail-editie.

Uit motieven van commerciële aard heeft zich in de Indische pers neiging voorgedaan tot samenwerking, welke in de laatste jaren het karakter van dagblad-concentratie heeft aangenomen. De Nieuwe Soerabaja Courant werd! door het Soerabajasch Handelsblad overgenomen, evenals de Indische Courant. Beide bladen zijn echter naast het Soer. Hbl. blijven bestaan. Bovendien is tusschen het Soer. Hbl. en het Bat. Nieuwsbl. een overeenkomst tot journalistieke samenwerking, betreffende plaatsing van artikelen en berichten over en we er, gesloten. Daarna ontstond, in hetzelfde jaar, een tweede combinatie tusschen het A.I.D. te Bandoeng en de Locomotief.

De N. I. Pers-associatie, welke in het jaar 1928 was opgericht, werd reeds hetzelfde jaar weder ontbonden (zie N. V. ALGEMEEN NIEUWS- EN TELEGRAAF AGENTSCHAP "ANETA").

De Inheemsche Pers. Naast de in de Nederlandsche taal uitkomende bladen heeft de Inheemsche pers een eigen plaats. In tegenstelling met de Europeesche pers, welke zich zonder veel mutatie vrij regelmatig ontwikkelt, vertoont de Inheemsche pers een voortdurende wisseling van redacties en bladen, vooral onder de kleinere bladen, waarvan er telkens nieuwe ontstaan en andere worden opgeheven.

Soerabaja heeft zich meer en meer tot een centrum van inheemsche journalistieke actie ontwikkeld, doordat zowel de Indonesische Studieclub (later Persatuan Bangsa Indonesia) als haar opponenten zich tot de massa richten met volksbladen.

Ook te Batavia en te Medan verschijnen Inheemsche nieuwsbladen, evenals op andere plaatsen. Verder heeft men de organen der godsdienstige Inheemsche pers om die der vakverenigingen.

Over het algemeen legt de Inheemsche dag- en weekbladpers zich meer dan vroeger toe op de verzorging van de nieuwsvoorziening. De Inheemsche bladen streven, zooals de Maleisch-Chineesche reeds lang deden, naar snelle berichtgeving uit do verschillende deelen van den archipel. Ook de godsdienstige bladen pogen zoo veel mogelijk berichten uit de Islam-landen te verspreiden. Do vraagstukken van den dag, vooral die van politieke aard, worden algemeen en meestal in don breede besproken. Meer en meer wordt in deze pers ruimte geboden aan hetgeen vrouwen te zeggen hebben en worden vaste vrouwenrubrieken geopend. Veel wordt ook geschreven over economische onderwerpen.

De cooperatie staat in het middelpunt van de

aandacht. De oprichting van cooperatieve vereenigingen wordt met belangstelling gevolgd, gesteund op bekend gemaakt. Dit is een ondoordeel van de actie voor schelp op economisch gebied, welke steeds opnieuw met volharding wordt gepropageerd.

Van den inhoud van een groot aantal (250 d, 300) Inheemsche bladen wordt wekelijks een overzicht uitgegeven door het aan het Kantoor voor de Volkslectuur verbonden persbureau. Aan dit "Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chinesche pers", dat voor het publiek verkrijgbaar wordt gesteld, voegt men op gezette tijden een opgaaftoo van de verschillende organen der Inheemsche pers.

Voor bijzonderheden zie men het Indisch Verslag 1931, deel I, hoofdstuk: De Cultureel Toestand, E. publiciteit, biz. 336 e.v.

Op 8 September 1931 kwam een ordonnantie tot stand — opgenomen in Ind. Stb. 394, — ter beteugeling van persuitspattingen, waarbij ten aanzien van periodiek verschijnende drukwerken aan den Gouv. Generaal een diep ingrijpend recht verleend.

Hij kan, indien zulks naar zijn inzicht tot verzekering van de openbare orde wordt gevorderd, bepaalde periodiek verschijnende drukwerken aanwijzen, welke verschijning tijdelijk zal worden verboden.

Deze aanwijzing is dus een waarschuwing met bedreiging van een tijdelijk verschijningsverbod en zal die periodieken treffen, welke zich schuldig maken vooral aan stelselmatige gezagsondermijning en ophitsing. De Gouv. Generaal heeft dezen administratieve maatregel, die anders voor 66 jaar geldt, in te trekken wanneer deze naar zijn oordeel niet meer noodig is. Als een gevolg waarborgen voor een juiste toepassing van deze buitengewone bevoegdheid zijn voorgeschreven de motiveering van het besluit van aanwijzing en het hooren van den Raad van Indio.

Heeft de aanwijzing het gewenschte gevolg niet, dus blijft het gewaarschuwde blad of tijdschrift op dezelfde wijze doorgaan, dan kan de Gouv. Generaal, mede na raadpleging van den Raad van Indio, een tijdelijk verbod van drukken, uitgeven en verspreiden uitvaardigen, voor een dagblad voor ten hoogste acht dagen en voor andere periodieken voor ten hoogste het drievoud van het tijdperk, gelegen tusschen de verandering van twee opeenvolgende nummers.

In die termijn verstreken, dan mag het verboden periodiek weer verschijnen en eerst daarna kan opnieuw een tijdelijk verbod worden uitgevaardigd voor dagbladen, thans voor ten hoogste dertig dagen. Het verbod wordt in de Javascho Courant openbaar gemaakt. Het plaatselijk bestuurshoofd heeft maatregelen te treffen ter voorkoming van het drukken, uitgeven en verspreiden van het periodiek, kan overgaan tot hot in beslag nemen van drukpersoon op tot de verzegeling van goet bou won.

Overtreding van het publicatieverbod is bovendien strafbaar gesteld.

Hot opvallende in deze regeling is, dat er van een hooren van den getroffen of van een beroep op een onafhankelijken en onpartijdigen derde geen sprake is, terwijl do rechter bij deze ganache analogie is buitengesloten. Te nicker opvallend mag dit hoeten, waar doze ad-

ministratieve maatregel zeer zwaar zal kunnen treffen.

Ook mag hier gewezen worden op het verschil tusschen regeringstoelichting en ordonnantie. Do eerste doelt op toepassing van deze regeling „in tijden van spanning", terwijl de verordening algemeen de regeling in werking wil brengen „tot verzekering van de openbare orde", dus ook in niet bewegende dagen.

Deze persordonnantie werd door den Volksraad met 32 tegen 23 stemmen aangenomen.

Zie Prof. inr. P. H. Kleintjes, Staatsinstellingen van Ned. Indio, zeade herzien en bijgewerkte uitgave, Io deel, biz. 161 e.v. /[^]

TENTOONSTELLINGEN. (Kanv. DI. IV). De verhandeling in DI. IV, biz. 308, sluit af met de deelname, voor wat het buitenland betreft, van Nederlandsch-Indio aan de expositie te San Francisco, 1915; de beschouwing inzake tentoonstellingen binnen Nederl.-Indio wordt besloten met die van Semarang, 1914, waarna, t/m 1917, eenige instellingen van plaatselijken aard zijn vermeld.

Sedert de tentoonstelling te Semarang 1914, werd in Nederl.-Indio geen tentoonstelling met internationaal karakter meer gehouden. Is dit eenzijdig toe te schrijven aan den invloed van de oorlogs- en na-oorlogsjaren, anderzijds zijn de Jigging van den Archipel, slechts na een lange bootreis uit Europa, Amerika en Australie te bereiken, de geringe industriele ontwikkeling, de groote onderlinge plaatselijke afstanden, waar-door het aantal bezoekers, en daarmee te ontvangen entreegelden, steeds beperkt zullen blijven, de geringe kapitaalcracht van het overwegend grootste deel der bevolking enz, factoren, die belemmerend werken voor de organisatie van een z.g. „exposition universelle", een groote algemeene tentoonstelling. Meer geschikt is Ned.-Indio, in verband met het hooge ontwikkelingspeil der grootcultures, voor exposities op bepaalde gebieden, z.g. "expositions speciales", als b.v. betreffende vezels, rubber, thee, e.d.

In hot omringend buitenland is gedurende de laatste jaren op bescheiden wijze aan eenige tentoonstellingen en jaarmarkten deel genomen, waarvoor de inzendingen geregeld werden verzorgd door de Afdeling Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. Vermeld dienen in dit verband: exposities te Tokyo en Osaka, in 1926, te Saigon in 1927, te Pretoria en Johannesburg in 1930, te Hanoi in 1928 en 1929.

Door genoemde afdeling werden medo in hoofdzak de Nederl.-Indische inzendingen voor do Tentoonstelling van Scheepvaart, Kolonien en Vlaamscho Kunst te Antwerpen, 1930, verzorgd; een expositie, waarop slechts het ambtelijk Nederl.-Indio vertegenwoordigd was. De in het volgend jaar, 1931, te Parijs gehouden Internationale Koloniale Tentoonstelling vroeg een collectieve inzending, een gemeenschappelijke demonstratie van gouvernementele en particuliere verrichtingen. Onder opperste leiding van E. Mr. D. Fock in Nederland werd de deelneming verzorgd. Naast een door hem gepresideerd Comité in Nederland werd in Nederl.-Indio een uitvoerige commissie samengesteld, onder voorzitterschap van den heer N. Van Zalinge, Pres. Direct. Kon. Paketv. My. Het in Parys gebouwde expositiegebouw werd ontwor-

pen door den architect te Soerabaja, W. J. G. Zweedijk, daarin geexposeerde dioramas vervaardigd door den Indischen schilder J. L. Eland. Omvangrijke inzendingen, met medewerking van tallozen bijgebracht, werden naar Europa verscheept; o.m. een adathuis uit de Padangsche Bovenlanden, Toba-Bataksche gebouwen uit de omgeving van Balige, gipsafgietsels van het interieur van den Mendoet-tempel, van tempels en ornamentiek op Bali enz. Een tot dat doel uitgezonden groot Balisch dansgezelschap ver-toefde van Mei/September 1931 te Parijs, voor het geven van voorstellingen. Zeer bijzonder vermelding verdient een uiterst kostbare en unieke collectie van het Kon. Bat. Genootschap, dat, na lange aarzeling, belangrijke archeologica, behorende tot de verschillende perioden uit de Hindoe-Javaansche kunst, ethnografica, ver- tegenwoordigende de edelsmeedkunst, de hout- sculptuur, de hoo- men- en ivoorbewerking, enz., benevens belangrijk cartografisch materiaal afstond. In den nacht van 28 Juni 1932 ver- woestte te Parijs een ontzettende brand de Ne- derlandsch-Indische tentoonstellingsgebouwen, waarmede ook bedoelde, grootdeels onver- vangbare verzameling tenit ging. Binnen eenige weken werd te Parijs een nieuwe, op bescheiden schaal gebouwde, expositie ingericht. Door den korten beschikbaren tijd kon Nederl.-Indiï niet medewerken aan de inrichting daarvan, die op uitmuntende wijze door het Koloniaal Instituut werd verzorgd; met de luchtpostverbindingen werden evenwel teekeningen, foto-materiaal en dergelijke objecten nog met spoed opgezonden.

In Nederland en de Europeesche staten wordt samenstelling van exposities geregeld verzocht aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam; mede neemt dit als regel met belangwekkende inzen- dingen deel aan de Jaarbeurzen te Utrecht, droeg verder in ruime mate bij tot het succes van de In- dische Tentoonstelling te Arnhem (1928), expo- seerde wijders eenige malen op de Jaarbeurzen te Milaan.

In Nederl.-Indiï worden tentoonstellingen van eenige betekenis meermalen gecombineerd met de telken jare te Bandoeng gehouden Jaarbeurs (zie JAARBEURZEN); in het bijzonder is te noemen de Theetentoonstelling met thecongres (1924) en de Hygiene-tentoonstelling (1927).

Ter gelegenheid van het Fourth Pacific Science Congress (1929) op Java werd te Weltevreden een ethnografische expositie gehouden, waarop de diverse bevolkingsgroepen met eenige ver- tegenwoordigers aanwezig waren. Te Bandoeng werd tevens gedurende de congresdagen een uitgelezen verzameling van oude boekwerken en handschriften op natuurwetenschappelijk gebied, in het bijzonder betreffende botanic, zoologie, ethnografie en reisbeschrijvingen, tentoenge- steld.

Een opsomming van kleinere exposities, veelal ter gelegenheid van jaarmarkten en pasars ma- lam, op tuin- of landbouwkundig gebied, van vee- teeltproducten enz., als regel slechts van plaatselijke betekenis, blijft hier achterwege.

Op de in October 1928 te Parijs gehouden diploma- tieke confrentatie inzako internationale tentoonstellingen werden de Nederl.-Indische tentoonstellingsbelangen door de Nederlandsche delegatie behartigd,

—) **HUWELIJSORDONNANTIES.** In het artikel

HUWELIJK, punten 6 en 10, zyn de oude huwelijksordonnanties (van 1895 voor Java en Madoera, van 1910 voor een gedeelte van Tjoe Buitengewesten) genoemd en is voor de bedoeling der ordonnanties reeds verwezen naar Snouck Hurgronj's Atjehers, I, 1893, bl. 358 vgg. Beide ordonnancies zijn thans vervangen; die voor Java en Madoera door de ordonnantie van 12 September 1929 (Ind. Stb. 1929 n°. 348) en die voor de Bui- tengewesten door de ordonnantie van 30 September 1932 (Ind. Stb. 1932 n°. 482). Doer- ste wordt krachtens haar artikel 7 genoemd „Hu- weijksordonnantie"; de tweede krachtens haar artikel 7 „Huwelijksordonnantie Buitengewes- ten".

Beide ordonnanties hebben de strekking de rechtszekerheid te bevorderen door toezicht van door de overheid aangestelde huwelijksbeambten op volgens de leer van den Islam gesloten huwe- lijken voor te schrijven en registratie te gelasten van de aldus gesloten huwelijken en van ver- stootingen (talaq) van aldus gehuwde vrouwen en herroepingen van verstootingen (roedjoe). De overheid heeft aan het niet naleven van deze bepalingen geen sancties van burgerrechtelijken aard verbonden, omdat zij zich niet wenschte te begeven op het terrein, waar de rechtsv^erhoudin- gen sainenhangen met de Moham medaansche plichtenleer. Zij volstaat met straf te bedreigen tegen het niet aangeven ter registratie en het zich onttrekken aan het voorgeschreven toezicht. Dat toezicht omvat onderzoek naar eventuele huwelijksbeletselen en zorg voor het in acht ne- men van de voorschriften der Mohammedaan- sche wet in zake huwelijksluiting (bijblad 12326).

Op Java en Madoera draagt de huwelijksor- donnantie de vasts telling van eenige uitvoerings- voorschriften (tarief, standplaatsen) op aan de regentschapsraden en de benoening der huwe- lijksbeambten aan den regent. In de provinciale bladen worden die besluiten afgekondigd. In de Buitengewesten rust die taak op het Hoofd van gewestelijk bestuur, tenzij hij in zijn gewest in- landsche gemeenten heeft, aan wdker bestuur hij zijn bevoegdheid ten deze durft overdragen.

De Huwelijksordonnantie-Bui tengewesten geldt in de gewesten Tapanodi, Sumatra's West- kust, Lampoengsche districten en Bangka en Onderh. en in de assistent-residentie Billiton; voorts op de hoofdplaatsen Palombang en Jjen- koelen, in het gewest Bali en Lombok, doch niet voor de inhemscho moslims van Lombok en ein- delijk in de stukken en stukjes Gouvernements- gebied in de gewesten Oostkust van Sumatra, Riouw en Onderh., Westerafd. en Zuider- en Oos- terafd. van Borneo, Manado, Celebes en Onderh., de Molukken en Timor en Onderh.; cindelijk in het gewest ~~zj&h~~, indien een van beide partijen of beide niet mheemsch zijn. In de gewesten Tapanodi en Sumatra's Westkust mag geen Mo- hainmedaarsch huwelijks gesloten worden zonder verklaring van het dorps- hoofd, dat geen aan do ad at ontleende bozwaren zich daa'tegen verzetten. Weigert het dorps- hoofd zulk een verklaring af te geven, dan is er beroep op een adatrechtbank.

In bijbind 12326 (1930) is een korte toelichting op de Huwelijksordonnantie (Java en Madoera) gepubliceerd. Bijbladen 11474 (1927) en 12406 (1930) bevatten afkeuring van misstfihden onder de oude ordonnancies, ter bea'trijding waarvan mede de nieuwe ordonnancies werden ontworpen/

BODEM. (Zie ook BODEM-ONDERZOEK in DI. I). Ongeveer 50 a 60 jaar geleden bestond er aangaande den bodem van N.-I. weinig meer dan de empirische kennis van den inheemschen landbouwer. Door den vooruitgang van het wereldverkeer ontwikkelde zich sindsdien in steeds groeiende mate de Europeesche landbouw, on daarmede eveneens een groeiende *empirische bodemkennis* der Europeesche planters. De laatste, in gevallen van tegenslag in hun bo-drijf minder fatalistisch gezind dan de land-bouwende zonen van het land, zagen al spoedig uit naar hulp van de eveneens dagelijks groeiende natuur- en landbouwwetenschappen, en zoo ontstond op allerlei plaatsen en wijzen het In-dische *bodemonderzoek*, met tot den huidige dag voortdurend wisselende inzichten, probleem- stellingen en organisaties ter oplossing daarvan. Aangezien dat onderzoek echter niet geboren werd in stille academische studeercellen, doch voortkwam uit de behoeften van *het praktische leven*, heeft het de font van een al te eenzijdige theoretische ontwikkeling vermeden, en zich er voornamelijk op toegelegd, uit de rijkelijk ter beschikking staande, praktische ervarings- feiten wetenschappelijke algemeenheden af te leiden, die dan weer meer voorzichtig op bij- zondere gevallen konden worden toegepast.

Zoodoende werd reeds tientallen jaren lang aan verschillende proefstations, werkende voor bepaalde groote cultures, suiker, koffie, tabak, enz. (zie PROEFSTATIONS), grondonderzoek verricht ten bate der daarbij aangesloten ondernemingen, alvorens van Gouvernementswege, bij de oprichting van het Dept. van Landbouw (1905) aan het meer *zuiver wetenschappelijk bo- demonderzoek* eveneens een plaats werd ingeruimd door de instelling van een Laboratorium voor Geologische Waarnemingen ten aanzien van den Bouwgrond van N.-I. Het bleef ovenwel niet lang bij wetenschappelijke "waarnemingen"; al spoedig werden aan dat laboratorium "onder- zochingen" opgedragen van praktische beteekenis, in verband waarmede de naam aldaar veranderd werd in Laboratorium voor Agrogeologie en Grondonderzoek. In 1921 werd dit het Laboratorium voor Bodemkunde, om na de reorganisatie van 1931 op te gaan in het Bodemkundig Instituut te Buitenzorg.

Bedoeld instituut verricht nu tal van bodemkundige onderzoekingen voor het Gouv. op hot gebied van irrigatie, en ten bate van den inheemschen landbouw; ook wol voor Europeesche cultures, voor zoover daarvoor geen eigen, afzonderlijke proefstations bestaan. Verder maakto het een begin met de *bodemkundige kaartering van Java en Madoera* waarvan ovenwel tot nu toe (1932) nog geen resultaten worden gepubliceerd. Een soortgelijke *bodemkundige kaartering van Sumatra* heeft reeds gedurende eenige jaren plaats, in aansluiting aan de geologische kaartering van dat eiland, in uitvoering bij den Geologischon Dienst (zie MIJNWEZEN (Dienst van het) to Bandoeng.

Bodemkundige onderzoekingen, *niet* voor landbouwkundige doeleinden bedoeld, worden aedert 1920 niet meer te Buitenzorg verricht, maar te Bandoeng: lo. door het Laboratorium voor Matoriaal-Onderzoek der B.O.W. (grondstoffen voor bouwmaterialen, voor wegen- en dyken* bouw, enz.) on 2°. door den Technisch-Geolo-

gischon Dienst van het Mijnwezen (zie aldaar).

Het spreekt vanzelf, dat de uitkomsten van al dit werk hier niet in extenso kunnen worden besproken, allcen enkele hoofdpunten aangeatip:

De indertijd algemeen verbreide legend© van den onuitputtelijken rijkdom van „den“ Indischen bodom heeft afgedaan: men heeft ge-leerd — menigeen door bittere ervaringen — dat in Indie, naast bodemsoorten, die werkelijk ^{aan} genoemde qualificatie redelijk beantwoor-den, velen zijn aan te treffen, die dat gezinszina doen; ja, dat er soorten voorkomen van een zoodanige armoede als men in het moederland nimmer vindt.

Het is gebleken, dat het aantal bodemsoorten legio is; en iedere soort heeft eigen mogelijkheden en onmogelijkheden ten aanzien van de cultures, die erop kunnen worden gedreven. In deze kwestie spreekt intusschen het klimaat eveneens een woordje mee (zie KLIMAAT). Debodemverschillen moeten voor een groot deel worden toegeschreven aan vers chi lien in het *moeder materiaal*, waaruit de gronden ontstonden; dat zijn dus de gesteenten. Indie mag zich gelukkig prijzen, te dien aanzien reeds vrij behoorlijk georieenteed te zijn door den arbeid van den Dienst van het Mijnwezen, dat zijn taak steeds zeer breed heeft opgevat. Voor een ander deel zijn de bodemverschillen te wyten aan hun *geografische ligging en vorming*: hoog in de bergen, lager op het golvende heuvelland, beneden in de vlakte; op de plaats, waar het moeder materiaal verwerede tot grond, of verplaatst, door rivieren, zee of wind, enz. Eindelyk vormen zich uit soortgelijk moeder materiaal en onder soortgelijke omstandigheden van geografische ligging toch so ms nog zeer verschillende bodomsoorten, al naar het *klimaat* verschilt; zoo heeft men op het zeer humide Sumatra of Borneo bodemtypen, die men in de aride (droge) streken der Kleine Soendaeilanden te vergeefs zoekt, en omgekeerd. Iets der-gelyks kan men zelfs reeds op Java waarnemen, als men bijv. Bantam en Besoeki vergelykt.

De kennis dor verschillende *bodemtypen*, in den loop dor jaren verzameld en vastgelegd in velerlei tijdschriften en andere publicaties, heeft reeds tot belangrijke maatregelen in den landbouw geleid: verbeterde bemesting (zie BE- MESTING), uitgebreide toepassing van groen- bemesting, rationeelo grondbewerking en zorg voor het togonaan van afspoeling, oordeel- kundige irrigatie (zie BEVLOEIJINGEN); dit alles met inachtneming van de economic van het bedrijf. Wat men cober uit dit laatste oog- punt moet doen on laten hangt ten nauwste samen met de soort van bodem, waarop men werkt; de kaartering van don Indischen bodem is der- halve geen wetenschappelijke liefhoberrij of luxe, maar een economisch noodzakelijkheid. Zonder al hetgeen men reeds van den bodem weet gering to schatten, mag men toch van de bodem- kaartering on de daarmede uiteraard samen- gaande systematische onderzoekingen nog veel nieuws, nog veel verbeteringen in den landbouw verwachten, torwyl allerlei ngerheid, wegen- en dijkonaanleg, enz. enz. er mede van zullen profiteren.

Literatuur: Zeer verspreid in publicatie van: het Dept. v. Lb. Nijv. en Hl., de partio. proef- stations, de plantersverenigingen, het Ned. Ind. Lb. Synd., verder in tydschriften als Teysmans-

nia, Tectona, Landbouw, de Bergcultures, iets meer samenvattend en in algemeener lijnen in het boek: E. C. Jul. Mohr, De Grond van Java en Sumatra, (laatste druk 1930)./

> **BEGROTING.** (Aanv. Df. I). Het in het na-jaar van 1916 door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp tot wijziging van de Indische Comptabiliteitswet, o.m. ten do el hebbend de regeling van de wijze, op welke de Indische begrooting in Indië *voorloopig* werd vastgesteld door den Gouverneur-Generaal in overleg met den Volksraad en in Nederland *definitief* bij de wet, werd op 16 December van dat jaar tot wet verheven (Ned. Stb. 1916, no. 536; Ind. Stb. 1917, no. 115). Een nieuwe tekst van do Indische Comptabiliteitswet werd bekend gemaakt bij het Koninklijk besluit van 5 April 1917 (Ned. Stb. no. 275; Ind. Stb. no. 521). Sedert is de C.W. gewijzigd bij de wetten van 21 April 1922 (Ned. Stb. no. 201; Ind. Stb. no. 504) en 27 October 1922 (Ned. Stb. no. 581; Ind. Stb. 1923, no. 27). De eerste wijziging had betrekking op de taak der Algemeene Rekenkamer in Indië, de tweede op teruggaaf van reeds beta aide boeten en wijziging in den termijn van indiening bij de Staten-Generaal van het wetsontwerp tot vaststelling van het slot van rekening.

De Grondwetsherziening van 1922 bracht eene ingrijpende wijziging in de beide voornaamste artikelen nopens de kolonien. Sedert 1848 had de Grondwet bepaald, dat de reglementen op het beleid der Regeering, het munstsel en de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen bij de wet moesten worden geregeld. Artikel 61 van de in 1922 gewijzigde Grondwet bepaalt, dat de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao door de wet wordt vastgesteld en dat andere onderwerpen door de wet worden geregeld, zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan. Over de regeling bij de wet moet, behalve in door de wet aan te geven gevallen, het vertegenwoordigend lichaam van het gebied worden gehoord.

Her Regeeringsreglemente van Nederlandsch-Indië werd by de wet van 23 Juni 1925 (Ned. Stb. no. 234; Ind. Stb. 1925, no. 415) aangepast aan de veranderde bepalingen der Grondwet en omgezet in de Indische Staatsregeling. Een nieuwe tekst hiervan werd openbaar gemaakt bij het Koninklijk besluit van 13 Juli 1925 (Ned. Stb. 1925, no. 327; Ind. Stb. no. 447).

Wat aan de vroegere Regeeringsreglementen ontbroken had om het karakter van eene volledige staatsregeling te bezitten, was thans in de nieuwe wet opgenomen, t.w. een samenstel van bepalingen tot regeling van de indeeling en de totstandkoming van de Indische begrooting, waaraan een geheel nieuw hoofdstuk in de nieuwe wet op de staatsinrichting van N.-I. gewijd is. In verband met de opname van de voregenoemde voorschriften in de Indische Staatsregeling werden verschillende bepalingen uit de Indische Comptabiliteitswet gelicht en andere gewijzigd (wet van 23 Juni 1925, Ned. Stb. no. 236; Ind. Stb. no. 417). De tekst van de herziene Comptabiliteitswet is openbaar gemaakt bij het Koninklijk besluit van 13 Juli 1925 (Ned. Stb. no. 328; Ind. Stb. no. 448).

Over de hoofddeeling en de totstandkoming van de Indische begrooting handelen de artikelen 101 tot en met 113 van de Indische Staatsregeling.

De begrooting bestaat thans (1932), nu aan verschillende bedrijven bij ordonnantiëde hoeggigheid van Landsbedrijf in den zin der Indische Bedrijvenwet is verleend, uit de volgende afdeelingen:

- I - Regeering en Hoogo Colleges.
- II Departement van Justitie.
- III Departement van Financien.
- IIIA Indische Schuld.
- IIIB - Opiunifabriek
- IIIC Pandhuisdienst.
- IV Departement van Binnenlandsch Bestuur.
- V Departement van Onderwijs en Eere-dienst.
- VA Dienst der Volksgezondheid.
- VI Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.
- VIA's Lands Kina- en Theeonderneming.
- VII Departement der Burgerlijke Open bare Werken.
- VIIA Haven van Makassax.
- VIIIB Em maha ven
- VIIIC Haven van Belawan.
- VIII Departement Van Gouvernementsbedrij - ven.
- VIIIA Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst. VIIIB Bangkokwinning.
- IX Departement van Oorlog.
- IXA Militaire graslanden.
- IXB Reproductiebedrijf van den Topografischen dienst.
- X Departement der Marine.

De meeste afdelingen zijn gesplitst in 4 hoofdstukken: hoofdstuk I: uitgaven in Nederland, hoofdstuk II: uitgaven in Indië, hoofdstuk III: middelen in Nederland, hoofdstuk IV: middelen in Indië. De uitzondering wordt gevormd door die afdelingen, welke betrekking hebben op bedrijven in den zin van de Indische Bedrijvenwet, t.w. de afdelingen IIIB, IIIC, VIA, VIIA, VIIB, VIIC, VIIIA, VIIIB, IXA, IXB. Deze afdelingen zijn verdeeld in twee onderafdeelingen: I Kapitaalsdienst en II Exploitatie. De ten behoeve van deze afdelingen in Nederland gedane beta-lingen of gelnde gelden worden geboekt ten iaste c.q. ten voordeele van de rekening van het Departement van Kolonien met het Indisch Bestuur.

De hoofdstukken van de eerste groep alsmede de onderafdeelingen van de tweedegroep zijn gesplitst in posten. De verdere verdeling van dezo posten zal hieronder worden besproken.

De ontwerpen van de jaarlijksche algemeene begrooting worden samengesteld door de directoren van de departementen van algemeen bestuur in Indië en aan het dordeel van den Gouverneur-Generaal en den Raad van Indië onderworpen. Voor de eerste en derde hoofdstukken (uitgaven en middelen in Nederland) verstrekt de Minister van Kolonien de benoedigde gegevens. Heeft de Landvoogd overeenstemming met zyne adviseurs en daarna met den Minister verkregen, dan kan de indiening van de begrooingsontwerpen bij den Volksraad plaats hebben. Deze indiening moet geschieden bij de opening van de eerste gewone zitting, d.i. 15 Juni of de daarop volgende werkdag). De Volksraad moet de ontwerpen

De Indische Staatsregeling gaf als datum van opening der sitting aan 15 Mei. Hierin is wijziging gebracht door de wet van 20 Maart 1929 (Ned. Stb. no. 121; Ind. Stb. no. 66).

onder mededeeling van zijno zienswijze daaromtrent uiterlijk 29 Augustus d.a.v. *) aan den Landvoogd terugzenden De Gouverneur-Generaal stelt daarop de algemeene begrooting vast, voorzover hij zich kan vereenigen met het door den Volksraad ingenomen standpunt. Die vaststelling geschiedt bij besluit, welke niet meer dan 66nc afdeeling betreffen en welke uiterlijk binnen 2 weken na 29 Augustus in de Javasche Courant worden openbaar gemaakt.

De wetsontwerpen tot al of niet goedkeuring van de besluiten van den Landvoogd betreffende de algemeene begrooting moeten uiterlijk op 16 November van het jaar, dat voorafgaat aan het begrootingsjaar, bij de Staten-Generaal worden ingediend. Worden alle besluiten bij de wet goedgekeurd dan treden zij in werking op 1 Januari van het betreffende dienstjaar. Zij worden geacht op 1 Januari in werking te zijn getreden, wanneer zij eerst na dien datum in het Staatsblad van Nederlandsch-Indie zijn geplaatst.

In de laatste 65 jaren zijn de Indische begrootingswetten voortdurend eerst na 1 Januari tot stand gekomen; in de jaren na de vorenaangehaalde wijzigingswet van 20 Maart 1929 verschijnt die begrooting meestal eerst in Mei of Juni in het Nederlandsche Staatsblad.

Zijn op 1 Januari van het dienstjaar de wetten tot goedkeuring van de besluiten des Landvoogds nog niet in werking getreden, dan wordt de begrooting van het aan het dienstjaar voorafgaande jaar als basis voor hetgeen de beheer beschouwd. Eene z.g. credit-begrooting kent de Indische Staatsregeling niet.

Daar de Indische begrooting geruimen tijd voor den aanvang van het dienstjaar moet worden ontworpen en eerst maanden daarna tot stand komt, kan het voorkomen, dat eene uitgaaf zoo dringend noodzakelijk is, dat de goedkeuring van het begrootingsbesluit door den wetgever in Nederland niet afgewacht kan worden. De Landvoogd is dan bevoegd om in afwachting van de beslissing van den begrotingawetgever de uitgaaf bij een gemotiveerd besluit te bevelen. Van dit besluit moet een afschrift worden gezonden naar den Volksraad en naar de Algemeene Rekenkamer te Batavia.

Niet altijd is het verloop van de toestandkoening der begrooting zoo eenvoudig als boven geschetst is. Worden de ontwerpen der algemeene begrooting niet op uiterlijk 29 Augustus door den Volksraad aan den Gouverneur-Generaal teruggezonden met mededeeling van zijne bevindingen, dan wordt de begrooting bij de wet vastgesteld. Wordt een van de besluiten van den Landvoogd tot vaststelling van de algemeene begrooting niet bij de wet goedgekeurd, dan wordt de afdeeling, op welke het besluit betrekking heeft, bij de wet vastgesteld. Hetzelfde vindt plaats, indien tusschen Landvoogd en Volksraad geene overeenstemming is verkregen aangaande eene geheele afdeeling van de algemeene begrooting. Ontbreekt die overeenstemming nopens onderdeelen van afdeelingen van genoemde begrooting, dan worden ook die onderdeelen bij de wet vastgesteld, echter alleen in het geval dat daaraan vol-

gens hot oordeel van den wetgever behoefte bestaat.

Naast de algemeene begrooting staan aanvullingsbegrootingen, welke ontworpen worden naar gelang van de behoefte. De Gouverneur-Generaal zendt de ontwerp-aanvullingsbegrooting naar den Volksraad met verzoek om terugzending uiterlijk op een aangegeven datum. De Landvoogd stelt de aanvullingsbegrootingen vast, voorzover hij ermee kan instemmen. De vaststelling vindt plaats bij een of meer besluiten (voor elke afdeeling niet meer dan e6n). Deze besluiten worden binnen twee weken na den datum van terugzending door den Volksraad gepubliceerd in de Javasche Courant; zij worden vervolgens zoo spoedig mogelijk aan de Staten-Generaal aangeboden. Nadat de besluiten bij de wet zijn goedgekeurd, worden ze afgekondigd in het Staatsblad van Nederlandsch-Indie.

Zendt de Volksraad de ontwerp-aanvullingsbegrootingen niet binnen den bepaalden tijd terug, dan geschiedt de vaststelling rechtstreeks bij de wet. Wordt geene overeenstemming verkregen tusschen Gouverneur-Generaal en Volksraad betreffende eene geheele afdeeling of onderdeelen van afdeelingen der aanvullingsbegrootingen, dan geschiedt de vaststelling bij de wet, met dien verstande dat dit voor onderdeelen van afdeelingen alleen behoefte plaats te hebben als de behoefte daaraan volgens het oordeel van den wetgever bestaat. Keurt de wetgever een besluit betreffende eene aanvullingsbegrooting niet goed, dan worden de onderdeelen van afdeelingen, waarop het besluit betrekking heeft, bij de wet vastgesteld, echter alleen indien onverwijld vaststelling noodzakelijk is.

Een bekend soort aanvullingsbegrootingen were! vroeger gevormd door de regularisatiewetten, welke gewoonlijk tegen het einde van het tweede jaar van het dienstjaar tot stand kwamen. Zij brachten eene zoodanige wijziging in de ramingen voor ontvangsten en uitgaven der algemeene begrooting, zooals deze aangevuld waren bij de suppletore begrootingen, dat die ramingen aangepast werden aan de op het tijdstip van indiening der regularisatiewet bij den Volksraad bekende uitkomsten. De laatste van deze regularisatiewetten zijn geweest die van 24 Juni 1929 (Ned. Stb. nos. 348, 349, 350; Ind. Stb. nos. 265, 266, 267); zij hadden betrekking op het dienstjaar 1927.

Over 1928 en volgende jaren worden de regularisatiewetten vervangen door eene „voorloopige rekening“.

Nadat de algemeene begrooting door de wet is goedgekeurd of vastgesteld, worden de posten van de eerste en van de tweede hoofdstukken gesplitst in artikolen *) onderscheidenlijk door den Minister van Kolonien en door den Gouverneur-Generaal. In elk hoofdstuk van de uitgaven wordt een artikel voor „onvoorziene uitgaven“ aangewezen. Ten laste van den post voor onvoorziene uitgaven worden gebracht:

*) Eene verdeling van de artikelen in subartikelen en eene indeeling van de uitgaven, parallel loopende aan de splitsing in artikelen en subartikelen, in personeel, materiele en kapitaalsuitgaven, wordt voorgeschreven door de wet van 29 December 1932 (Ned. Stb. no. 666).

- i) V66r de toestandkoming van de onder noot 1, vorige biz., genoemde wet was de fatale datum 31 Juli.

1°. de in den loop van het dienstjaar opkomen- de behoeften, welke niet in de begrooting zijnom. schreven. De aanwijzing geschiedt voor de eerste hoofdstukken door den Minister van Kolonien, voor de tweede hoofdstukken door den Gouverneur-Generaal.

2°. do onverevend gebleven, niet door verja- ring getroffen vorderingen betreffende afgesloten diensten. Voor verjaring betreffende vorderingen hierbedoeld zie de artikelen 60 t/m 64 der I. C.W. benevens — wat de eerste hoofdstukken betreft — de wet van 31 October 1924 (Ned. Stb. no. 482).

3°. Voorts kunnen uit den post „onvoorziene uitgaven” bedragen worden overgeschreven op bepaalde begrootingsposten tot dekking van te verwachten tekorten in verband met onverwacht opkomende behoeften. De overschrijving wordt voor de eerste c.q. de tweede hoofdstukken be- volen door resp. den Minister van Kolonien en den Gouverneur-Generaal.

Wanneer het dienstbelang vordert, dat uitgaven, uitgetrokken op het eerste hoofdstuk van eene afdeling, in Indie worden gedaan, of dat uitgaven, op het tweede hoofdstuk van een afdee- ling uitgetrokken, in Nederland plaats hebben, vermindert de Landvoogd de betrokken som op het eerste hoofdstuk met de over te brengen som onder gelijktijdige vermeerdering van den anolo- gen post op het tweede hoofdstuk met hetzelfde bedrag of omgekeerd ¹⁾. Deze besluiten worden geplaatst in het Indisch Staatsblad en medege- deeld aan de Staten-Generaal, den Volksraad en de beide Rekenkamers.

Af- en overschrijving kan niet meer plaats hebben van en op artikelen binnen de grenzen van een post²⁾.

Een overdracht van uitgetrokken gelden van het dienstjaar, waarop zij geraamd zijn, op een volgend dienstjaar zal hieronder worden bespro- ken.

Elke dienst staat twee jaren open. Betalingen voor geleverde goederen en verrichte diensten, worden geboekt ten laste van het jaar, waarin de goederen geleverd en de werkzaamheden verricht zijn. Eene uitzondering ³⁾ is getroffen voor de levering van werken en de verscheping van goe- deren, waarvan de volbrenging of verscheping volgenB de verklaring van het hoofd der betrokken administratie ⁴⁾ niet vóór ult. December van het eerste jaar van den dienst heeft kunnen plaats hebben.

Het tweede jaar van den dienst wordt bebezigd

¹⁾ Er dient op de anomalie gewezen te worden, dat de Gouverneur-Generaal artikelen op de eerste hoofdstukken kan verhoogen of ver- lagen, terwijl de Minister van Kolonien bij het splitsingsbesluit bedoelde artikelen heeft vast- gesteld.

²⁾ Na de totstandkoming van de wet van 29 December 1932 (Ned. Stb. no. 666) moet de overschrijving binnen de grenzen van een post beperkt blijven binnen de betreffende groep uitgaven t.w. personeele, materiele, kapi- taalsuitgaven.

³⁾ Die uitzondering is alleen toegelaten, als er eene overeenkomst bestaat, welke levering binnen het jaar gebiedt (Bijsblad no. 3738).

⁴⁾ D.w.z. hoofd van het betrokken departe- ment van algemeen bestuur (B¹⁾blad no. 2237).

voor de inning van de ontvangsten en de verevening en uitbetaling van de vorderingen.

De wet van 24 Juni 1929 (Ned. Stb. no. 351; Ind. Stb. no. 197) tot aanvulling van de G.W. heeft de mogelijkheid geschapen om, indien het voife bedrag van de op een post geraamde som niet besteed is, do ongebruikte gelden toe te voe- gen aan do begrooting van uitgaven voor het vol- gende jaar (verhooging van den reeds uitgetrokken analogen post of vorming van een nieuwen post). Die overbrenging geschiedt voor de eerste hoofdstukken bij Koninklijk besluit voor de tweede hoofdstukken bij besluit van den Gouverneur-Generaal. Deze besluiten worden geplaatst in het Indisch Staatsblad. De overbrenging is echter alleen mogelijk voor bij de begrooting vooraf uitdrukkelijk aangewezen posten. Ge- noemde besluiten worden voorts medegeedeeld aan de Staten-Generaal, den Volksraad en de beide Algemeene Rekenkamers.

Vorenvermeld voorschrift is vervat in artikel IIa van de C.W. en staat bekend als de „vire- mentsregeling”.

Zoals hiervoor beschreven werd, is de regu- larisatiewet vervangen door de „voorloopige re- kening”, eene eenvoudige mededeeling van de ge- dane uitgaven en de geinde ontvangsten in de volgorde van de begrooting. Deze voorloopige rekening wordt eerst medegeedeeld aan den Volks- raad en daarna aan de Staten- Generaal. Voor de eerste maal is die voorloopige rekening gegeven over het dienstjaar 1928 ⁵⁾.

Op ultimo December van het tweede jaar van het dienstjaar wordt de begrooting afgesloten. In Nederland en in Indie wordt van de uitgaven en ontvangsten eene rekening opgemaakt, onder- scheidenlijk door den Minister van Kolonien en den Gouverneur-Generaal. Genoemde rekening volgt nauwkeurig de omschrijving en de indeeling van de begrooting. Bovendien geeft zij zoowel voor de ontvangsten als voor de uitgaven de ver- schillen tusschen raming en uitkomst aan en de toelichting op die verschillen. By elken uitgaaf- post moet de rekening voor de kredieten voor personeele-, materiele- en kapitaalsuitgaven af- zonderlijk de verschillen aangeven tusschen de ramingen en de uitkomsten, zoo noodig met toelichting. Voorts vermeldt zij, welke van do ver- evende sommen zijn uitbetaald en welke nog verschuldigd zijn gebleven.

De Minister van Kolonien zendt de in Nederland opgemaakte rekening aan de Algemeeno Re- kenkamer te „s-Gravenhage, de Gouverneur- Generaal de in Indie opgemaakte rekening aan de Rekenkamer te Batavia. Beide Rekenkamers voorzien de rekening van eene verklaring van be- vinding en zendon ze binnen 4 maanden na de ontvangst aan do afzenders terug onder mede- deeling van de bedenkingen en opmerkingen, waartoe het onderzoek geleid heeft.

De Minister van Kolonien zendt de door do Algemeene Rekenkamer te * * * ¹⁾ s-Gravenhage onder- zochte rekening van ontvangsten en uitgaven in Nederland zoo apodig mogelijk aan den Gouver- neur-Generaal toe, do uit do beide partieele reke- ningen de definitieve rekening doet samenstellen

i) Verg. Gedrukte Stukken Volksraad, zitting- sjaar 1930-1931, onderwerp 41 en Ge- drukte Stukken Tweede Kamer, zitting 1931- 1932, 281, no. 1.

en deze met het ontwerp-besluit tot vaststelling van het slot der rekening aan den Volksraad doet aanbieden. Deze aanbieding behoort plaats te hebben uiterlijk bij de opening van de eerste gewone zitting van het derde jaar, volgende op de afsluiting der begroting 1). Bij eventuele latere aanbieding moet van de „onvermoeibare” omstandigheden, welke daarvan de oorzaak zijni geweest, aan den Volksraad mededeeling worden gedaan.

Bij genoemd ontwerp-besluit moet worden overgelegd:

1°. de rekening;

2°. een sta&t, aangeveude het gebrui&k, dat gemaakt is van de kredieten van den Minister van Financier! voor de voorzieningen in de behoeften van *s Lands kassen in Indie;

3°. een staat, aantoonende welke sommen wegens op vroegere dienstjaren verevende uitgaven in het afgesloten dienstjaar uitbetaald, door ver-jaring vrijgevallen of verschuldigd gebleven zijn;

4°. de mededeelingen van de beide Rekenkamers, houdende opmerkingen en bedenkingen naar aanleiding van de door den Minister van Kolonien en den Gouverneur-Generaal bij haar ingediende rekeningen, benevens de door den Minister en den Landvoogd naar aanleiding van die opmerkingen en bedenkingen samengestelde nota's.

De Gouverneur-Generaal stelt in overeenstemming met den Volksraad het slot van rekening — over elk jaar afzonderlijk — bij besluit vast. Dit besluit wordt openbaar gemaakt in de Java-sche Courant; om te kunnen werken moet het besluit bij de wet worden goedgekeurd *).

Bestaat over de vaststelling van het slot der rekening over een bepaald jaar geen overeenstemming tusschen Landvoogd en Volksraad, dan geschiedt de vaststelling door de wet.

De vaststelling van het slot der rekening geschiedt eveneens bij de wet, indien het besluit van den Gouverneur-Generaal niet door den wet-gever wordt goedgekeurd.

Ingeval het besluit van den Gouverneur-Generaal tot vaststelling van het slot der rekening bij de wet wordt goedgekeurd, wordt het af-gekondigd in het Staatsblad van Nederlandsch-Indie.

De bestemming van de voordeelige en de dekking van de nadeelige sloten der rekeningen moet worden vastgesteld door den Gouverneur-Generaal bij besluit in overeenstemming met den Volksraad over een tijdvak van ten hoogste tien jaren ⁸⁾. Dit besluit, hetwelk in de Javasche Cou-

rant openbaar gemaakt wordt, behoeft de goedkenning van de wet. Is er geen overeenstemming tusschen Landvoogd en Volksraad of wordt het besluit van den Gouverneur-Generaal niet door den wet-gever goedgekeurd, dan geschiedt de regeling van de beslissing over de bestemming van de voordeelige en de dekking van de nadeelige sloten der rekeningen bij de wet.

De besluiten van den Gouverneur-Generaal tot regeling van de bestemming en de dekking der voor- en nadeelige sloten worden, indien zij bij de wet zijn goedgekeurd, afgekondigd in het Indi-sche Staatsblad.

Ter regeling van de geldmiddelen van de Landsbedrijven kwam in 1927 de *Indische Bedrijvenwet* (zie aldaar) tot stand (wet van 10 Juni 1927, Ned. Stb. no. 174; Ind. Stb. no. 419). Deze wet heeft tot voorbeeld gediend voor de in 1928 tot vervanging van de wet van 16 Februari 1912 (Ned. Stb. no. 85) vastgestelde (Nederlandsche) *Bedrijvenwet 1928* (Ned. Stb. no. 249).

Literatuur: Grondwetsherziening 1917 en 1922 door Dr. F. J. A. Huart, Arnhem 1925, biz. 73 v.v. ; De nieuwe staatsinrichting van Nederlandsch-Indie (i) oorgetrokken Hoofdlijnen door Dr. (Mr.) I. A. Nederburgh, 's-Gravenhage 1927, biz. 151 t/m 153, 187 t/m 192; Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indie door Mr. Ph. Kleintjes, 2de deel, vijfde uitgaaf, Amsterdam 1929, biz. 324 t/m. 342; Vaststelling en verantwoording van de Indische begroting 1814—1932 door Dr. A. Jansen, Leiden 1932. J. v. E.

WETGEVING. Zie BESTUUR.

HEERES (Prof. Mr. JAN ERNST), geboren 30 Mei 1858 te Zuidhorn, waar zijn vader predikant was; overleden te 's-Gravenhage, 16 Februari 1932. Na het gymnasium te Groningen te hebben afgeolopen, werd hij in die plaats ingeschreven als student in de Rechten en de Letteren. Hij promoveerde in 1885 tot doctor juris op een proefschrift: „De wijzigingen in den regerings- vorm van Stad en lande in 1748 en 1749”, en slaagde een jaar later voor het candidaats-examen in de Nederlandsche Letteren. Met ingang van 1 Januari 1888 benoemd tot klerk bij het Aircineen Rijksarchief te 's-Gravenhage, werd hij reeds 1 November daarop bevorderd tot adjunctcommies, 1 Mei 1891 tot commies, en 16 Februari 1894 tot adjunct-archivaris. In deze functies had hij zich speciaal bezig gehouden met de ordening en beschrijving van het Koloniaal archief, en door verschillende publicaties blijk ge- geven van zijn belangstelling voor en kennis van onze Indische geschiedenis. Met ingang van 1 September 1897 volgde benoeming tot hoogleraar in de geschiedenis aan de Indische Instelling te en, na ophoffing dozer in rich ting, werd hij 23 Juni 1902 hoogleraar in de Koloniaal- geschiedenis te Leiden. Als zoodanig bleef hij werk- zaam tot 1913, toen hij als afgevaardigde voor Leiden zitting kreeg in de Tweede Kamer, nadat hij reeds van 1902 lid was geweest van den Leidschen Gemeenteraad. Ook toen hij in 1918 niet herkozen werd, bleef hij een belangrijk deel van zijn tyd en belangstelling aan de politick

*) De Regeering besebikt dus voor de samen- stelling der begrotingsrekening over ± 2 jaar, waarvan 4 maanden afgaan voor de con- trole der Rekenkamers.

2) Het laatst is bij de wet goedgekeurd het slot van rekening over 1927 (wet van 24 November 1932, Ned. Stb. no. 558).

3) Voor de eerste maal na de inwerkingtre- ding van de C.W. heeft de vaststelling plaats gehad over een tijdvak van 25 jaar, dus van 1867 tot en met 1891 (wet van 24 Juni 1901, Ned. Stb. no. 167; Ind. Stb. no. 316). Voorts is de regeling geschied bij de wet van 15 Juli 1907 (Ned. Stb. no. 206; Ind. Stb. no. 414) voor de jaren 1892 tot en met 1901 en bij de wet van 22 September 1916 (Ned. Stb. no. 451; Ind. Stb. no. 419).

1917, no. 7) voor de jaren 1902 tot en met 1911, bij de wet van 30 December 1927 (Ned. Stb. no. 461 ; Ind. Stb. 1928, no. 48) voor de jaren 1912 tot en met 1921.

geven, en was onder meer een der stichters van de Democratische Party. Toch vond hij daar-naast nog tijd voor de bewerking van belangrijke publicaties op het gebied der Indische geschiedenis. Behalve talrijke artikelen in verschillende periodieken, dienen van zijn werken nog genoemd te worden: *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel*, deel II en III; *Dagregister van Batavia, 1624—1629*; *Abel Janszoon Tasman's Journal of his discovery of Van Diemensland and New-Zealand*; *Het aandeel der Nederlanders in de ontdekking van Australië*; *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum*, I en II; *Geschiedenis van Neerlandisch-Indië*, in H. Colon's *Neerlands Indië*; *Duitschers en Nederlanders op de zeewegen naar Oost-Indië voor 1592/5*, in het *Gedenkschrift by het 75-jarig bestaan van het Koninklijk Instituut*, en het bekende artikel *Compagnie (Oostindische)* in deze *Encyclopaedic*.

RIJN VAN 'ALKEMADE (I. A. VAN), geb. 24 Februari 1858, overl. 29 October 1932. Na de H.B.S. 5-j. c. te Dordrecht te hebben bezocht, studeerde Van Rijn te Delft, legde in 1878 met goed gevolg het z.g. Groot-Ambtenaarsexamen af en werd in Juli van dat jaar ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië om te worden benoemd tot Ambtenaar bij den Burgerlijken dienst ten einde tegen November deel te nemen aan den cursus van zes maanden van de Landbouwschool te Buiten-zorg.

Van Rijn ving in Mei 1879 zijn loopbaan bij het Binnenlandsch Bestuur op de Buitengewesten aan als aspirant-controleur in Palembang, werd na zijne benoeming tot controleur der 2e klasse verplaatst naar de residentie Oostkust van Sumatra, in welk gewest hij ookalscontroleur der klasse, daarna als secretaris werkzaam bleef; in J 894 ging hij wegens ziekte met buitenlandsch verlof. In Dec. 1887 werd Van Rijn toegevoegd aan den Consul-Generaal der Nederlanden te Singapore G. Lavino, die van Regeeringswege was uitgenoodigd, „om zich naar Britsch Indië te begeven, ten einde na te gaan, in hooverre de Britsch-Indische Regeering gezind zoude zijn om mede te werken tot eene overeenkomst tusschen Ned.-Indië en Engeland met betrekking o.m. tot emigratie van werklieden naar Ned.-Indië”. Aan Van Rijn was opgedragen, om dien consulaire hoofdambtenaar „do noodige inlichtingen te verschaften bij het voeren van de voorloopige onderhandelingen nopens die overeenkomst en meer in het bijzonder over de behandeling van koelies ter Oostkust* van Sumatra en omtrent de o.j) hen betrekking hebbende regelingen.” Over de wijze, vvaarop hij zich van de taak had gelte wten werd hem do toverdonheid der Regeering betuigd (April 1888).

Van verlof teruggekeerd werd Vari Rijn in Oct. 1895 belast met de waarneming van do betrekking van Assistent-Resident voor de politieke aanrakingen met de onderhoorigheden en de hoofd den lor Noord- en Oostkust van hot gou- vernoment Atjdh en Onderhoorigheden en reeds in Alaart 1898 definitief tot die functie be- noemd. Onder mooiyko omstandigheden moest het bestuur worden gevoerd. Zijne bijzondere verdiensten mot betrekking tot de krygsver- richtingen ter Noord- en Oostkust van Atjdh gedurende het tijdvak van 1 Juni tot 25 Octo

ber 1898 werden erkend door zijno benoeming tot Ridder van den Ned. Leeuw. Wegens intrekking van de door hem bekleedde betrekking werd hij daarop in Nov. 1899 benoemd tot Assistent-Resident van de Onderhoorigheden van Atjdh.

Met voorbijgang van verschillende zijner oude- re ranggenooten werd Van Rijn reeds in Oct. 1900 aangewezen voor Resident van het belang- rijk gewest Palembang. Spoedig na zijn optreden werd de tot dusverre gevolgde, van zwakheid ge- tuigende, politiek ten opzichte van het Djambisch ~hekk prijsgegeven en een krachtdadige actie in- ~gezet, welke ten laatste met afdoend succes werd bekrond, als een gevolg waarvan de toenmalige ass. - residentie van dien naam tot eene residentie met rechtstreeksch bestuur werd verheven. De stoet daartoe was gegeven door Prof. Dr. C. Snouck ELurgronje, den veelzijdigen geleerde, die ook reeds met zooveel resultaat de Atjehpolitiek tijdens de bestuursperiode van den Generaal van Heutsz had beheerscht.

Van Rijns bestuursvoering kenmerkte zich steeds door flink optreden, door beleid en voort- varenheid en heeft onmiskenbaar haar atempel gedrukt op den verderen ontwikkelingsgang van het gewest. Bijzondere vermelding verdient dat het verkeerswezen krachtig werd bevorderd door het instellen van een autodiens, de eerste welke op de Buitengewesten tot stand kwara. Kort voor het neerleggen van zijn bestuur betuigde de Gouverneur-Generaal Booseboom aan Van Rijn zijn dank en tevredenheid voor hetgeen hij als Resident van Palembang in het algemeen en, met betrekking tot Djambi in het bijzonder had verricht.

In 1906 verliet Van Rijn *s Lands dienst met pensioen. In zijn jonge controleursjaren heeft Van Rijn eenige artikelen geschreven in het Tijd- schrift van het Aardrijkskundig genootschap en in de Bijdragen van het Kon. Instituut voor de T. L. en V. van Ned.-Indië met name: 1. De hoofd- plaats Palembang (T. A. G.); 2. Beschrijving van eene reis van Bengkalis langs de Rokan naar Rantau Benoowang (T. A. G.); 3. Reis van Siak naar Payakombo (met schetskaart) (T. A. G.); 4. Het rijk Gassip. Geschiedenis en beschrijving (met een aanhangsel van de Orang Sakai) (T. A. G.); 5. Reis van Siak naar Poelaw Lawan met eene inleiding en eenige aantekeningon door Prof. P. J. Veth (T. A. G.); 6. Een bezoek naar de Aroe- baai (Bijdr. K. I.).

Prof. Veth laat in die inleiding alle recht weder- varen aan de „gaven van den jongen en voort- varenden gchrijver”.

O. L. H.
LEENINGEN. (Vervolg van DI. V of suppl.- afl. biz. 343).

A. Landsleeningen. Sinds de ver- schijning van het artikel over dit onderwerp in DI. V hebben zich zoodanigo wijzigingen voorge- daan in do daarin opgenomen opspoinning van de Indische Schuld, dat een vordere aanvulling en gedeeltelijk ook verbetering van de desbetreffen- do gegevens nodig geworden is.

Leeningen 1915, 1916 en 1917. Van de onder- scheidenlijk sinds 1 April 1925, 1 Mei 1921 en 1 Mei 1922 bestaande bevoegdheid tot versterkte aflossing is in 1928 gebruik gemaakt door per 1 September van dat jaar aflosbaar te stellen van de leening:

1915: een bedrag van / 2.500.000, waardoor de

ning 1930 (Ministerieel beschikking van 1 November 1930, 2o Afd., no. 1) groot / 77.200.000 is van deze bevoegdheid volledig gebruik gemaakt. De leening is uitgegeven in 4 % 's jaars rentedragende schuldbewijzen groot / 1000, / 500 en / 100 met coupons per 1 Mei en 1 November. Zij werd, nadat een bedrag van / 27.500.000 ondershands was geplaatst tegen een koers van 97³/₈%, voor het resterend gedeelte ten beloope van / 49.700.000 uitgegeven tegen den koers van 97%.

De schuldbewijzen van deze leening worden op 1 November van ieder jaar, aanvangende in 1931, tot een bedrag van tenminste ¹/₁₀ste gedeelte van het uitgegeven bedrag (derhalve tenminste tot een beloop van / 1.930.000) a pari aflosbaar gesteld, waartoe een jaarlijksche uitloting wordt gehouden in de maand September t.v. Tot 1 November 1935 is deze leening niet vatbaar voor conversie en zullen de jaarlijksche aflossingen het ¹/₄₀ste gedeelte van de geleende som niet te boven gaan.

Leeningen 1931 en 1932. Bij de Nederlandsch-Indische Leeningwet 1931 (Ned. Stb. No. 201, Ind. Stb. No. 178) werd bevoegdheid verleend tot de uitgite in het buitenland of in Nederland van schuldbewijzen ten laste van Nederlandsch-Indie ter verkrijging van een bedrag van ten hoogste f 200.000.000.

Van deze machtiging is gebruik gemaakt door:

1°. de uitgite in Mei 1931 van de *Nederlandsch-Indische guldensleening 1931* (Ministerieele beschikking van 21 Mei 1931, 2e Afd., no. 1) groot nominaal / 100.000.000. De leening is uitgegeven in 4% 's jaars rentedragende schuldbewijzen, groot / 1000, / 500 en / 100 met coupons per 1 Juni en 1 December. Zij werd, nadat een bedrag van f 40.000.000 ondershands was geplaatst tegen den koers van 97% , voor het resterend gedeelte, groot / 60.000.000, overgenomen door de zelfde bankiersgroep, welke ook reeds de leening 1929 had overgenomen en door deze groep uitgegeven tegen den koers van 97 %.

De schuldbewijzen van deze leening worden op 1 Juni van ieder jaar — aanvangende in 1932 — tot een bedrag van tenminste ¹/₄₀ste gedeelte van het uitgegeven bedrag (derhalve tenminste tot een beloop van / 2.500.000) a pari aflosbaar gesteld, waartoe een jaarlijksche uitloting wordt gehouden in de maand April t.v. Tot 1 Juni 1936 is deze leening niet vatbaar voor conversie en zullen de jaarlijksche aflossingen het ¹/₁₀ste gedeelte van de geheele som niet te boven gaan.

2°. de uitgite in October 1932 van de *Nederlandsch-Indische guldensleening 1932* (Ministerieele beschikking van 27 September 1932, 2o Afd., no. 13) groot nominaal / 106.500.000. De leening is uitgegeven in 5% 's jaars rentedragende schuldbewijzen, groot / 1000, / 500 en / 100 met coupons per 1 April en 1 October. Zij werd, nadat een bedrag van / 57.495.000 ondershands was geplaatst tegen den koers van 97% en / 8.205.000 tegen den emissiekoers, voor het resterend gedeelte groot / 40.800.000 uitgegeven tegen den koers van 97 %.

De schuldbewijzen van deze leening worden op 1 October van ieder jaar — aanvangende in 1933 — tot een bedrag van tenminste ¹/₁₀ste gedeelte van het uitgegeven bedrag (derhalve tenminste tot een beloop van / 2.6G2.500) a pari aflosbaar gesteld, waartoe een jaarlijksche uitloting wordt

gehouden in de maand Augustus t.v. Deze leening is te alien tijde vatbaar voor conversie of versterking aflossing.

Ten aanzien van de vraag, waar de coupons onaflosbaar gestelde schuldbewijzen der verschillende vorengenoemde leeningen betaalbaar zijn, zoomede nopens den verjaringstermijn binnen welken aflosbaar gestelde guldens-obligaties ter verzilvering moeten worden aangenomen, kan worden verwezen naar hetgeen daaromtrent is medegedeeld in deel V of op biz. 346 der suppl.-afl. Aangeteekend dient hierbij evenwel nog te worden, dat de verjaringstermijn, binnen welken verschenen coupons dienen te worden verzilverd, overeenkomstig de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek vijf jaren beloopt en dat voor de verzilvering van coupons en aflosbaar gestelde schuldbewijzen der Nederlandsch-Indische dollar- en pond-sterling-leeningen geen specialverjaringstermijn is vastgesteld.

De bijgevoegde tabel geeft met vermelding van eenige bijzonderheden een overzicht van de verschillende geldleeningen, welke thans nog uitstaan. (Zie tabel op biz. 1067).

B. Locale geldleeningen. Metverwijzing naar hetgeen daaromtrent is medegedeeld op biz. 256 van deel V of biz. 346 der suppl.-afl. kan thans volstaan worden met het geven van het overzicht van de vaste leeningschulden der locale ressorten op ultimo 1931, opgenomen in de tabellen op biz. 1068—1075.

SCHULD (INDISCHE)/(Vervolg van DI V of suppl.-afl. biz. 352). Onderstaand overzicht geeft den stand van de Indische Schuld (in duizenden guldens) op het einde van elk der jaren 1925 tot en met 1931 en op 1 Januari 1933.

Jaar	Totaal	Vaste schuld	Vlottende schuld
1925	1.168.289	1.104.505	63.784
1926	1.085.538	1.084.427	J.III
1927	1.049.004	1.056.636	—7.632
1928	1.007.188	1.014.125	—9.937
1929	1.030.402	987.475	■ 12.927
1930	1.173.915	1.073.346	100.509
1931	1.300.882	1.111.138	J 89.744
1/1-1933	1.418.014	1.178.068	240.540

Bij bovenstaand overzicht is het van belang in aanmerking te nemen, dat in do jaren J 926 t/m 1931 voor extra-aflossing is aangewend een som van / 13.000.000 en S 7.900.000 of in totaal / 57.532.000.

Bovendien dient te worden opgemerkt, dat na den val van het Engdsche pond sterling de Minister van Kolonien op latere levering heeft gekocht van De Nederlandsche Bank en van De Javasche Bank een bedrag van £ 10.784.000.-/ voor aflossing t.z.t. van de beide Nederlandsch-Indische pondsterling-leeningen 1921C en J 923B.

De kooprijzen van de bedoelde ponden sterling is bepaald op den koers van den dag van levering, met dien verstande evenwel, dat door Nedorlandsch-Indie nimmer meer zal behoeven te worden betaaid dan / 9,45 noch minder zal zijn verschuldigd dan / 9,25 per pond sterling. Voor de berekening van het uitstaand bedrag der bedoel-

Overzicht van de vaste leeningsschulden der locale rossorten p o r ultimo 1931

	Nominaal gevoerd bedrag	Nominale rentevoet	Leenings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afge- lost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
Totaal	/ 128.631.204	—	—	/ 110.774.798	f 14.100.462	96.674.336	
I. G e m e e n- ten. . . .	/ 107.108.140	—	—	/ 89.601.734	/ 10.318.695	79.283.039	
A. Java en Ma- doera ...	/ 97.430.940	—	—	/ 80.421.940	/ 8.998.454	71.423.486	
Batavia....	/ 25.464.810	—	—	/ 25.464.810	f 1.671.310	23.793.500	
	f 700.000 4* pCt.		30	f 700.000	f 387.000	f 313.000	Ind. Stb. 1910, No. 60(5
	-4.500.000 5 ..		36	-4.500.000	- 732.000	-3.768.0001917. .. 627
	- 7.750.000 5 ..		40	-7.750.000	- 85.000	- 7.665.0001925. .. 3(54.
	- 500.000 5 ..		30	- 500.000	- 52.500	- 447.500	Besl. Ged. St. v. W. J a- va van 24/1J -1927.
	-2.300.000		23	-2.300.000	- 100.000	-2.200.000	Besl. Ged. St. v. \V. J a- va 1/8-1930.
	-3.600.000		35	-3.600.000	—	-3.600.000	Besl. Ged. St. v. W. J a- va 6/3-1931.
	-6.114.810 5 ..		30	-6.114.810	- 314.810	-5.800.000	Schuld aan het (Jouv. wegens overname wa- terleiding.
Mr. Cornelia ..	• 2.361.600	—	—	/ 2.361.600	428.851	1.932.749	
	f 700.000 5 pCt.		32	/ 700.000	/ 167.000	/ 533.000	Ind. Stb. J 9] 7, no. 624.
	- 261.600 6 ..		12	- 261.600	- 131.851	- 129.7491924. .. 350.
	-1.400.000 5 ..		35	-1.400.000	- 130.000	-1.270.000	Besl. Ged. St. v. W. J a- va van 21/7-1927.
Buitenzorg ..	/ J .940.000	—	—	/ 1.940.000	260.00	J .680.000	
	/ 100.000 5 ..		40	f 100.000	f 40.000	f 60.000	Ind. Stbl. 1912, no. 609.
	- 500.000 5 ..		60	- 500.000	- 140.000	- 360.0001915. .. 644.
	- 40.000 5 ..		30	- 40.000	- 15.000	- 25.0001916. .. 577.
	-1.300.000 5* ..		40	-1.300.000	- 65.000	-1.235.0001925. .. 324.
Bandoeng	/ 14.017.352	—	—	/ 9.788.352	759,68	9.028.6G9	
	/ - 85.000 5 pCt.		29	/ 85.000	/ 40.000	f 45.000	Ind. Stb. 1910, no. 597.
	600.000 4* ..		35	600.000	184.000	416.0001913. .. 4.
	500.000 5 ..		45	500.000	65.000	435.0001915. .. 684.
	600.000 5 ..		45	600.000	144.000	456.0001917. .. H52.
	5.000.000 5 ..		45	1.000.000	79.000	921.0001918. .. 632.
	311.000 5 ..		38	82.000	—	82.000J924. .. 588.
	175.853 5 ..		20	175.853	52.756	123.097	G. B. 6/12-1922, no. 29.
	274.000 5 ..		30	274.000	58.113	215.88728/1-1920. .. 49.
	231.499 5 ..		30	231.499	40.598	190.90126/6-1921. .. 13.
	500.000 5 ..		30	500.000	60.204	439.79615/9-1922. .. 9.

	Nominaal gevoteerd bedrag	Nominale rontevoet	Leenings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgelost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
	f 300.000 2.500.000 2.940.000	5 pCt. 5 .. 练 ,	30 41 38	300.000 2.500.000 2.940.000	20.012 16.000 2.940.000	279.988 2.484.000 2.940.000	G. B. 19/10-1923, no. 2. Ged. St. v. W. Java van 4/7-1930. Ged. St. v. W. Java van 17/4-1931.-
Cheribon ...	/ 1.160.80	—	—	/ 1.160.80	/ 220,24	/ 940,55c	
	/ 75.80 325.000 730.000 30.000	5 pCt. 6 .. 5	20 20 20 20	/ 75.800 325.000 730.000 30.000	/ 30.320 64.000 125.925 —	/ 45.480 261.000 604.075 —	G. B. 14/5-1920, 28/12- 1923, no. 6. Ind. Stb. 1926, no. 342. Ged. St. v. W. Java van 12/7-1928. Ged. St. v. W. Java van 2/5-1930.
Soekaboemi ..	/ 765.030	—	—	/ 765.030	/ 175,50	/ 589,522	
	/ 45.000 450.000 200.000 70.030	4 pCt. 5 .. 5 .. 6 ..	40 30 20 20	/ 45.000 450.000 200.000 70.030	/ 18.000 90.000 50.000 17508	/ 27.000 360.000 150.000 52.522	Ind. Stb. 1915, no. 416. ...1925. .. 632. Ged. St. v. W. Java van 11/2-1927. G. B. 8/11-1919, no. 20.
Tegal	/ 175.00	pCt.	35	/ 175.000	/ 65.000	/ 110.000	Ind. Stb. 1916, no. 723.
Pekalongan ..	/ 225.000	6 pCt.	30	/ 225.000	/ 98.000	/ 127,00	Ind. Stb. 1916, no. 589.
Semarang...	/ 21.750.000	—	—	/ 11.950.000	/ 1.582,500	/ 10.367,500	
	/ 2.000.000 2.000.000 G.000.000 500.000 850.000 600.000 1.300.000 8.500.000	4* pCt. 5 .. 5 .. 5 .. 5 .. 6 .. 4* .. 4* ..	50 30 35 35 35 30 40 29	/ 2.000.000 2.000.000 6.000.000 500.000 850.000 600.000 — —	/ 353.000 713.000 452.000 38.000 26.500 — — —	/ 1.647.000 1.287.000 5.548.000 462.000 823.500 600.000 — —	Ind. Stb. 1911, no. 340. ...1915. .. 590. ...1925. .. 368. ...1925. .. 561. ...1928. .. 541. Ged. St. v. Midden-Ja- va van 24/2-1931. Ged. St. v. Midden-Ja- van van 18/8-1931. Ged. St. v. Midden-Ja- va van 18/8-1931.
Salatiga....	/ 410.000	—	—	/ 210.000	/ 14,70	/ 195,30	
	/ 120.000 90.000 200.000	7 pCt. 7 .. 5 ..	35 35 25	/ 120.000 90.000 —	/ 9,200 5,500 —	/ 110,800 84,500 —	Ind. Stb. 1921, no. 166. ... 1922. .. 285. Ged. St. v. Midden-Ja- va van 20/10-1931.
Magelang ...	/ 1.310.000	—	—	/ 910.000	/ 81.000	/ 829,000	

	Nominaal gevoteerd. bedrag	Nominale rentevoet	Leenings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgelost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
	160.000 750.000 400.000	5 pCt. 5 „ H, ,	30 25 25	160.000 750.000	51.000 30.000	109.000 720.000	Ind. Stb. 1918, no. 754. Ged. St. v. Midden-Java van 23/10-1930. Ged. St. v. Midden-Java van 17/11-1931.
Blitar—	315.500	—	—	315.500	105.950	209.550	
	75.000 7.500 8.000	6 pCt. 6 „ 5* „ 5i „	20 10 5 30,	75.000 7.500 8.000	60.000 750 1.200	15.000 750 6.800	Ind. Stb. 1915, no. 462. „, 1926, „ 31. „, 1928, „ 115. Ged. St. v. Oost-Java van 27/9-1929.
Kediri *...	100.000	5+ pCt.	20	100.000	32.000	68.000	Ind. Stb. 1928, no. 262.
Madioen ...	1.435.00	—	—	1.385.00	160.000	1.225.000	
	300.000 35.000 00.000	6 pCt. 5 „ 5* „	40 30 35	300.000 35.000 50.000	100.000 8.000 0.000	200.000 377.000 648.000	Ind. Stb. 1920, no. 328 „, 1927, „ 105; G. B. van 18/3-1930, no 19.
Probolinggo ..	608.000	—	—	608.000	30.323	577.677	
	43.000 64.000 65.000 36.	5* pCt. 5* „ 5 „ 5 „	11 30 30 30	43.000 64.000 65.000	20.000 10.323	23.000 53.677 65.000 36.	Ind. Stb. 1927, no. 106. „, 1926, „ 107. Ged. St. v. O.-Java van 21/11-1930. Ged. St. v. O.-Java van 21/11-1930.
Malang	2.900.00	—	—	2.600.000	304.000	2.296.000	
	500.000 00.000 00.000 00.000	5 pCt.	40 30 40 40 30	200.000 00.000 00.000 00.000	30.000 148.500 50.000 7.500	170.00 251.500 450.000 4G2.50	Ind. Stb. J918, no. 247. „, 1920, „ 42. „, 1927, „ 46. „, J 928, „ 433. Ged. St. v. O.-Java van 11/10-11/11-1930.
Paseroean ..	289.00	—	—	289.000	65.000	224.000	
	170.000 119.000	5 pCt. 6	34 25	170.000 119.000	65.000	105.000 119.000	Ind. Stb. 1918, no. 840. Ged. St. v.O.-Java van 3/6-1931.
Modjokerto ..	135.00	7 pCt.	20	135.00	65.250	69.750	Ind. Stb. 1923, no. 588.
floerabaja . . . j	22.068.841	—	—	20.038.848	2.879.134	17.159.714	

	Nominaal gevoteerd bedrag	Nominale rentevoet	Leoningsduur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgeïst bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
	2.362.848 3.000.000 6.500.000 8.176.000 2.030.000	3,2 pCt. 5 „ 5 „ 4 „	52 60 60 40 30	2.362.848 3.000.000 6.500.000 8.176.000	632.634 1.295.500 342.000 609.000	1.730.214 1.704.500 6.158.000 7.567.000	G. B. 7/7-1907, no. 9. Ind. Stb. 1916, no. 430. „, 1927, „, 337. „, 1928, „, 363. Ged. St. v. O.-Java van 25/7-1931.
B. Buitengewesten	9.677.200	—	—	9.179.794	1.320.241	7.859.553	
Padang	1.910.000	—	—	1.910.000	251.000	1.659.000	
	300.000 00.000 00.000 60.000	6 pCt. 6 „ 5 „ 5 „	30 25 25 22	300.000 00.000 00.000 60.000	57.000 44.000 50. 000	243.000 0 256.000 450.000 160.000 550.000	Ind. Stb. 1917, no. 751. „ „, 1920, „ 30. „ „ 1925, „ 547. „ „, 1929, „ 4. „, 1929, „ 4.
Palembang ..	2.388.000	—	—	2.043.000	148.000	1.895.000	
	80.000 413.000 550.000 45.000	6 pCt. 1 „ 3 „	20 30 29 24	80.000 413.000 1.550.000	64.000 84.000 1.550.000	16.000 329.000 1.550.000	Ind. Stb. 1915, no. 675 „, 1925, „ 627. „ „, 1929, „ 398. „ „, 1931, „ 506.
Medan	3.247.000	—	—	3.244.594	464.266	2.780.328	
	75.000 000.000 00.000	4 pCt. 7 „ 5 „	25 20 40 40	75.000 1.000.000 297.594 1.872.000	56.500 00.000 00.000 766	18.500 00.000 89.828 1.872.000	Ind. Stb. 1911, no. 440. „, 1921, „ 459. G. B. 30/4-1925, no. 8. Ind. Stb. 1930, no. 78.
Tobingtinggi..	30.100	5 / pCt.	14	30.100	6.000	24.100	Ind. Stb. 1928, no. 339.
Tandjocngbalai.	475.000	—	—	475.000	54.825	420.175	
	225.000 250.000	5 pCt. 电, „	15 25	225.000 250.000	44.825 10.000	180.175 240.000	Ind. Stb. 1927, no. 119. „ „, 1930, „ 439.
Pematangsian- tar	232.100	pCt.	11	232.100	63.300	168.800	Ind. Stb. 1928, no. 113.
Bindjai	150.000	5 pCt.	20	—	—	—	Ind. Stb. 1931, no. 453.
Bandjormasin .	290.000	—	—	290.000	113.600	176.400	

	Nominaal gevoteerd bedrag	Nominate rentevoet	Leeningsduur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgelost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
	120.000 30.000 40.000 000	5 pCt. 5 „ 5 „	25 25 20	120.000 30.000 40.000	92.800 20.800	27.200 09.200 40.000	Ind. Stb. 1925, no. 282. „, 1927, „ 578. „, 1931, „ 107.
Manado	65.000	5 pCt.	20	65.000	—	G5.000	Ind. Stb. 1931, no. 301.
Makassar ...	890.00	—	—	890.000	219.250	670.750	
	500.000 275.000 115.000	5 pCt. 6 „ 6 „	40 25 25	500.000 75.000 15.000	81.000 21.000 7.250	419.000 54.000 97.750	Ind. Stb. 1917, no. 314 en 1920, no. 434. Ind. Stb. 1920, no. 913. „, 1923, „ 522.
II. Provincies, Gewesten, Regent- schap- pen en Pl a. a. tse- l i j k e r a- d e n ...	21.523.064			21.173.064	3.781.767	17.391.297	
Preanger Be- gentschappen .	750.000	—	—	750.000	350.000	400.000	
	500.000 250.000	4* pCt. 5* „	40 10	500.000 250.000	200.000 150.000	300.000 100.000	Ind. Stb. 1912, no. 458. „, 1925, „ 536.
Prov. W.-Java .	3.840.56	—	—	3.840.564	826.19	3.014.366	
	3.120.000 600.000 64.442 56,122	4 pCt. 5 „ 6 „ 6 „	20 40 20 20	3.120.000 600.000 4.442	700.000 84.000 22.555 19.6479	2.420.000 16.000 41.887	Ind. Stb. 1926, no. 564. „, 1928, „ 22. G. B. 5/10-1921, no. 34a. G. B. 26/12-1923, no. 4.
Begentschap Pandeglang .	62.300	5 pCt.	25	62.300	4.984	57.316	Coll. v. Ged. Prov. W.-Java 29/11-1929.
Begentschap Mr. Cornelia .	80.000	—	—	80.000	9.800	70.200	
	30.000 60.000	5 pCt. 5* „	15 15	30.000 50.000	6.000 3.800	24.000 46.200	Coll. v. Ged. Prov. W.-Java 8/3-1928. Coll v. Ged. Prov. W. Java 13/6-1930.

	Nominaal gevoteerd bedrag	Nominalo rentevoet	Leenings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgeïost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
Regentschap Soekaboemi ..	20.000	5 pCt.	10	20.000	8.000	12.000	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 15/12-1927.
Regentschap Bandoeng ..	225.000	—	—	225.000	15.000	210.000	
	100.000	5 pCt.	20	100.000	15.000	85.000	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 1/3-1928.
	85.000	5 pCt.	25	85.000	—	—	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 6/3-1931.
	40.000	—	—	40.000	—	—	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 12/6-1931.
Regentschap Karaoet, ...	40.000	—	—	40.000	2.000	38.000	
	10.000	5 pCt.	20	10.000	2.000	8.000	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 17/8-1928.
	30.000	5 pCt.	20	30.000	—	30.000	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 6/3-1931.
Regentschap Batavia ...	90.000	5 pCt.	25	90.000	—	90.000	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 22/5-1931.
Regentschap Sera- ng	100.000	5 pCt.	20	100.000	6.000	94.000	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 27/2-1931.
Regentschap Lembak, ...	37.500	5 pCt.	15	37.500	—	37.500	Coll. v. Ged. Prov. W.- Java 16/10-1931.
Tegal on Peka- Jongan	2.500.000	—	—	2.500.000	76.000	2.424.000	
	500.000	5 pCt.	30	500.000	76.000	424.000	Ind. Stb. 1921, no. 764;
	2.000.000	5 pCt.	30	2.000.000	—	—	1927, no. 13. Ind. Stb. 1929, no. 458.
Smarang, Koe- docs	600.000	5 pCt.	25	600.000	222.000	378.000	Ind. Stb. 1918, no. 238.
Rombang, Bloro	210.000	5 pCt.	30	210.000	21.000	189.000	Ind. Stb. 1927, no. 484.
Z. en N. Banjoo- mas	1.650.000	—	—	1.650.000	113.000	1.537.000	

	Nominaal gevoteerd bedrag	Nominale rentevoet	leeningsduur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afgelost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichting
	200.000 400.000 500.000 550.000	5 pCt. 5* „ 5 „ 5 „	23 23 23 30	/ 200.000 / 400.000 / 500.000 / 550.000	/ 21.000 / 21.000 / 21.000 / 2.000	/ 179.000 / 360.000 / 448.000 / 550.000	Ind. Stb. 1926, no. 230, „ 1926, „ 230. „ „ 1927, „ 483. „ „ 1928, „ 526, „ „ 1929 „, 480.
Kedoe, Bageldn en Wonosobo .	2.310.000	—	—	/ 2.310.000	367.200	1.942.800	
	480.000 600.000 280.000 80.000 70.000	6 pCt. „ „ 5* „ 5 „, 5* „	30 30 20 30 30 28	/ 480.000 / 400.000 / 280.000 / 270.000 / 120.000 / 760.000	/ 160.000 / 50.000 / 0.000 / 0.000 / 0.000 / 8.000	/ 320.000 / 350.000 / 230.000 / 240.000 / 102.000 / 700.800	Ind. Stb. 1924, no. 404, „ 1925, „ 597. „ „ 1926, „ 160. „ „ 1926, „ 160. „ „ „ 1927, „ 58. „ „ „ 1927, „ „ 336.
Regentschap Bandjarnegara	40.000	5 务 pCt.	25	—	—	—	Coll. v. Ged. v. Midden-Java 20/10-1931.
Provincie Oost-Java . . ♦.	960.000	—	—	/ 750.000	/ 55.000	/ 695.000	
	750.000 210.000	5 pCt. 5 „	19 25	/ 750.000	/ 55.000	/ 695.000	Ind. Stb. 1930, no. 220. „ 1931 „, 241.
Voorm. plaatse> 与 ke raden: Soerabaja, Modjokerto, Grisee en Bodjonegoro	2.025.000	—	—	/ 2.025.000	/ 242.950	/ 1.782.050	
	300.000 600.000 600.000 1.225.000	5 pCt. 7 „ 5* „ 6 „	45 20 20 30	/ 300.000 / 100.000 / 600.000 / 1.225.000	/ 40.500 / 7.450 / 65.000 / 20.000	/ 259.500 / 2.550 / 35.000 / 1.105.000	Ind. Stb. 1914, no. 782. „ 1925, „ 75. „ „ 1926, „ 131. „ „ 1927, „ 290.
Id.: Madioen, Ponorogo ..	530.000	—	—	/ 530.000	/ 25.000	/ 405.000	
	200.000 330.000	7 pCt. 5 „	18 30	/ 200.000 / 330.000	/ 92.000 / 33.000	/ 108.000 / 297.000	Ind. Stb. 1921, no. 705. „ 1928, „ 184, j ^o . 1929, no. 14(5).
Id.: Kediri, Bli-tar	1.489.000	—	—	/ 1.489.000	/ 498.200	/ 990.800	
	37.000 750.000 450.000 252.060	5 pCt. 5 „ 5+ „	20 20 20 21	/ 37.000 / 50.000 / 50.000 / 50.000	/ 33.300 / 290.500 / 12.500 / 61.900	/ 3.700 / 59.500 / 337.500 / 90.100	Ind. Stb. 1913, no. 341. „ 1917, „ 570. „ „ 1926, „ 205. „ „ 1928, „ 461.

	Nominaal gevoet bedrag	Nominale rentevoet	Leenings- duur (jaren)	Geplaatst bedrag	Afge- lost bedrag	Uitstaand bedrag	Toelichtingen
Id.: Pasoeroean, Malang en Pro- bolinggo ...	1.650.000	—	—	1.650.000	415.000	1.235.000	
	550.000	4 pCt.	57	550.000	170.000	380.000	
	50.000	6 „	25	50.000	40.000	10.000	Ind. Stb. 1913, no. 264.
	50.000	7 „	30	50.000	5.000	45.000	„ 1927, „ 538. „, 1921.
	50.000	5 „	35	50.000	5.000	45.000	„ 766. „ „ 1927, „ 516.
Id.: Bondowoso, Djember ...	175.00	5 pCt.	20	175.00	43.750	131.250	Ind. Stb. 1926, no. 460.
W. en O. Madoe- ra	1.218.700	—	—	1.218.70	233.030	985.670	
	118.700	5 pCt.	38	118.700	31.030	87.670	
	100.000	5 „	25	100.000	40.000	60.000	Ind. Stb. 1913, no. 430.
	50.000	5 „	25	50.000	50.000	0	„ 1926, „ 85. „, 1926, „ 420. „ „ 1927, „ 405.
	50.000	5 „	25	50.000	12.000	38.000	„ 1927, „ 405.
Regentschap Malang ...	310.000	5 pCt.	25	310.000	14.530	295.470	Coll. v. Ged. v. Oost- Java 27/5-1930.
Regentschap Banjoewangi .	125.00	6 pCt.	30	125.00	—	125.00	Coll. v. Ged. v. Oost- Java 3/9-1931.
Icgojitschap Pasoeroean ..	100.000	5 pCt.	25	—	—	—	Coll. v. Ged. v. Oost- Java 23/11-1931.
Plaatselijke Raad Onder- afd. Lematang- hilir	120.00	—	—	120.00	64.000	56.000	
	80.000	6 pCt.	20	80.000	56.000	24.000	Ind. Stb. 1919, no. 738.
	40.000	6 „	10	40.000	8.000	32.000	„ 1929, „ 340.
Plaatselijke Raad Barabai.	35.000	5 pCt.	8	35.000	13.125	21.875	Ind. Stb. 1928, no. 329.
Ressort Mina- hasn	230.000	—	—	230.000	56.000	174.000	
	200.000	6 pCt.	20	200.000	50.000	150.000	Ind. Stb. 1926, no. 13.
	30.000	5 „	JO	30.000	6.000	24.000	„ 1929, „ 344.

de leeningen is aangcnomen de laagste te betalen koers.

Ten slotte dient hierbij nog te worden aange- teekend, dat de Minister van Kolonien bij de Nederlandsch-Indische Converse-Leeningwet 1931 (Ned. Stb. No. 274, Ind. Stb. No. 363) ge- machtigd is over te gaan tot de uitgifte van schuldbewijzen ter verkrijging van een bedrag, dat benooidigd is voor de aflossing van het geheel of een gedeelte der Nederlandsch-Indische leeningen 1921C, 1921D, 1922A, 1922B, 1922C, 1923B en 1923C, onder voorbehoud dat de reele rente van de nieuw uit te geven schuldbewijzen lager zal zijn dan die van de schuldbeuizen in welke plaats zij worden gesteld.

Voorts is de Minister van Kolonien gemachtigd bij de Tweede Nederlandsch-Indische Leening- wet 1931 (Ned. Stb. No. 607, Ind. Stb. 1932 No. 73) om een nominaal bedrag van / 150 miljoen aan schuldbeuizen uit te geven ter aflossing van vlottende schuld. Bij dezelfde wet is de Minister van Financier! gemachtigd om in geval zulks noo- dig mocht zijn bij uitgifte in het buitenland van schuldbeuizen krachtens deze wet, de garantie van het Rijk te verleenen voor de daaruit voort- vloeiende verplichtingen.

Van de bevoegdheid gegeven by de beide even- bedoelde Leeningwctten is tot dusver nog geen gebruik gemaakt.

Hierbij dient echter te worden aangctekend, dat door den Minister van Financier is medege- deeld, dat van de machtiging verleend bij de „Derdo Leeningwet 1932” voor de uitgifte van schuldbeuizen ten laste van den Staat ter ver- kryging van een bedrag van / 300 miljoen gebruik zal worden gemaakt voor do consolidatie van vlottende schuld tot een som van / 114.000.000, van welke nieuwe schuld rente en aflossing door Nederlandsch-Indie zal worden be- taald. Tot dat doel zal met gebruikmaking van de machtiging verkregen bij de Tweede Neder- landsch-Indische Leeningwet 1931 (Ned. Stb. No. 607, Ind. Stb. 1932, No. 73) Nederlandsch- Indie op langen termijn een bedrag van / 114.000.000 van het Rijk leenen op dezelfde voorwaarden als dit bedrag door het Rijk van het publiek is geleend.

VLOTTENDE SCHULD. (Vervolg van DI V of suppl.-afl. biz. 351). De totale vlottende schuld op het einde van elk der jaren 1925 tot en met 1932 in duizenden guldens was:

Jaar	Totale vlottende schuld	Voorschotten uit's Rijks kas	Voorschotten van De Jav. Bank	Schat- kistpa- pier	Munt- bijjetten	Onbelegd saldo van	
						het Ind. Munt- fonds	de Ind. Post- spaarban k
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1925	63.784	315	1.791	22.400	32.958	5.517	803
1926	1.111	10 970 2)	25.430 i)	800	32.975	3.171	515
1927	7.632 3)	70 805 2)	20.143 x)	300	31.338	713	965
1928	6.937 >i)	37.652 2)	15.549 i)	—	45.132	019	513
1929	42.927	6.932	7.877 i)	300	40.483	2.501	585
1930	100 569	83 331	3 499 1)	3 000	13 865	3 106	766
1931	189 774	140 111	5 504	38 715	3 960	1 035	419
1932	240.546	226.841	394	10.315	2.067	488	441

i) Voordeelige saldi van het Gouvernement bij De Javascho Bank als gevolg van de omstan- digheid, dat de circulatiebank op de plaatsen, waar zij kantoren heeft, belast is met de bewaring van's Lands kas.

*) Tegoed bij *s Rijks kas.

3) Saldo na aftrek van de som der kolommen 4 t/m 7 van het totaal der kolommen 2 en 3./

BOELOENGAN. (Aanv. van DI. I). Zelfbestu- rend landschap aan de N.O. kust van Borneo, vormt het noordelijkste gedeelte der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Het wordf 6egerisd ten door Britsch Noord-Borneo en ten W. door Serawak. De grenslijn tus- schen het Nederlandsch grondgebied en de tot het Britsch protectoraat behorende staten op dat eiland werd vastgesteld bij het op 20 Juni 1891 te London, tusschen beide staten gesloten verdrag (YaSTStb. 1892 no. 211). De juiste Jigging van die grenslijn werd later in onderling overleg nader bepaald en goedgekeurd bij het te Londen op 8 September 1915 door de weder- zijdsche regeeringen onderteekend protocol (Ind. Stb. 1916 no. 145). Voor het gedeelte van de Sedalir tot de Moeroek-Padas werd in 1918 door

luitenant M. H. A. Sitaen en den Britschen resident Grant deze grens nader vastgesteld, welke onderhandscho regeling bekrachtigd werd door den resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Ten Z. vormt do waterscheiding tua- zetting do Kajan- en Boraorivier en hare voort- zetting do grens van Boeloengan met de land- schappen Goonoengtaboer en Sambalioeng en verder in het binnenland met de onderafdeeling Boven- Mahakam der afdeeling Samarinda. In het O. wordt het landsclap bespoeld door de Celebes-zee.

De kusten bestaan uit een uitgestrekt laag en moerassig doltagebied, dat gevormd wordt door de groote rivieren, die hier uitmonden. Niet tot het deltagebied behoorend, liggen. voor de kust de heuvelachtige eilanden Tarakan, Boenjeo, Ooat-

Noenoekan en Sebitik, van welk laatste het gedeelte ten Z. van de parallel 4° 10' N.B. behoort tot Nederlandsch grondgebied. Nauwkeurig gegevens omtrent de kusten en de bevaarbaarheid der rivieren vindt men in de Zeemansgids, deel IV, biz. 183 e.v. Tot diep in het binnenland strekken zich van de kusten af de laagvlakten uit, welke hier en daar doorsneden worden door lage, doch steile kalkruggen, o.a. de Salimbatoebergen en de Sekatakbergen, welke tot de hoogste behooren. In de Tidoengsche landen, het noordelijk gedeelte van het landschap, begint de bodem zich eerst aanzienlijk te verheffen nabij het noordelijk westelijk grensgebied. In het stroomgebied van de Kajanrivier wordt het terrein evenwel reeds bergachtig even boven de hoofdplaats Tandjoengselor, terwijl geheel Apokajan, Poedjoengan en Lópomo'ot uit laag bergland bestaat, dat zijn grootste hoogte bereikt in het scheidingsgebergte tusschen de bronnen van de Kajan en de Mahakamrivier. Dit gebergte verheft zich echter nergens boven de 2000 M.

De belangrijkste rivieren zijn de Kajaro (of Boeloengan), de Sesajap- (of Melinau-), de Sembakoeng- en de Seboekoe-rivier. Dicht bij de grens met Britsch-Noord-Borneo loopt nog de Semingaris-rivier. De Kajan is voor middelmatige schepen bevaarbaar tot de afdeelingshoofdplaats Tandjoengs6lor en verder nog slechts en-kele uren voor kleine rivierstoomertjes. Hoogerop is allien prauwvaart mogelijk. De overige rivieren zijn met uitzondering van de Sembakoeng, welke 45 mijlen opgevaan kan worden door zee-schepen, slechts bevaarbaar tot waar de eigenlijke zeeboezems, welke de delta's vormen, zich landwaarts uitstrekken.

De kustvlakten zijn gevormd door aanslibbing van de grootte rivieren en bestaan uit con taaie kleisoort. Hierin verheffen zich de steile kalkheuvels en ruggen. De bergen zijn tectonisch opgeheven land, bijna geheel bedekt met bosschen. Versheidslijnen van vulkanischen aard worden zo goed als niet aangetroffen. Op de eilanden en op sommige plaatsen in het binnenland komt roo- <le klei voor, veelal vennengd met fijnkorrelige kalkaustanties. De vruchtbaarheid van den bodem is over het algemeen niet groot. In de bovenstreken van de Kajanrivier wordt goud gevonden, in de Tidoengsche landen kopor en lood. Op het eiland Tarakan zijn de groote potroleum-bronnen van de Bataafsche petrolooni-maat- Kchappij. Ook op Mantloel, Boenjoo en Sembakoeng zijn of worden boringen verricht. Steen- kolen van inferieure kwaliteit worden nabij Tan- (joengs6lor aangetroffen.

De bevolking van het landschap Boeloengan is oorspronkelijk afkomstig van de Socngai Boeloengan, een klein zigtak van de Moeara Binei, welke in de Moeara S6lor uitmondt. Vanlaax* uit verspreidde zy zich en onderwierp de Tidoengsche landen, bestaande uit de gebiedsdeelen Sitatak, Batajan, Sesajap, Sembakoeng en Siboe-ko; ook worden daartoo gerokend de streek Melinau, bovenstrooms van Sesajap, en Tarakan, het gelijknamige eiland omvattende. Doze land- atreken hebben elk hare eigen bevolking en taal. Gelijknamige kampeengs zijn de hoofd- of beter gezegd de eenige plaatsen, welke in die streken aangetroffen worden. De Inlandscho bevolking bestaat uit Mohammedanen, Dajaks en Soloks, welke laatste meorendeels ook den Mohamme-

daansch godsdienst belijden. De Mohammedanen zijn een vermenging van Maleiers, Soloks, Boegineezen enz. en bewonen uitsluitend de ronden der rivieren. Te Tandjoengs6lor en op Tarakan wonen vrij veel Arabieren en Chineezen, die bijna uitsluitend den handel in handen hebben. Do voornaamste Dajakstammen zijn de Kenjis, de Kajans, Segal's, Tinggalans, Beroe-soe's, Oebouws en Poenans, welke laatste meeren- deels nog geen vaste woonplaatsen hebben. Zy hebben alien een eigen dialect. Volgens de volks- telling 1930 bestaat de bevolking van het landschap, tevens bestuursafdeeling Boeloengan, uit 70.803 Inlanders, 622 Europeanen, 3690 Chineezen en 847 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 75962 zielen op een oppervlakte van 62810.94 KM². bevolkingsdichtheid is dus 1.2 per KM².

De landbouw der Dajakbevolking is hoofdzakelijk ladangbouw, waarvoor zij dikwijls moet verhuizen. Hiervoor is thans vergunning van het bestuur noodig. Om politieke en bestuursredenen wordt in Apokajan het verhuizen zooveel mogelijk in stroomafwaartsche richting van de Kajanrivier geleid. Sawahbouw met irrigaties treft men slechts in de Oeloe-Krajan (boven-Tidoeng- gebied) aan. In het beneden-stroomgebied der groote rivieren wordt moerassawahbouw uitgeoefend. De productie is evenwel niet voldoende voor eigen consumptie. In de snelle ontwikkeling der bevolkingsrubbercultuur heeft dit gebied ook zijn aandeel genomen. De uitvoer van bevolkingsrubber bedroeg in 1927 reeds 109.665 KG. met een waarde van / 130.177. De kort daarop gevolgde inzinking der prijzen heeft echter aan die cultuur veel afbreuk gedaan.

Een antler, voornaam middel van bestaan der bevolking is do inzameling van boschproducten, welke met prauwen naar Tandjoengselor worden vervoerd en hoofdzakelijk door Chineezen en Arabieren opgekocht. Uitgevoerd worden rotansoorten, getah pertja, damarsoorten, hout en vogelneatjes. Te Tandjoengs6lor en Lingkaa (Tarakan) zijn ontvangers der in- en uitvoerrechten en accijnzen geplaatst, terwijl op Noenoekan eene douanepost is gevestigd. Door de binnenwateren heeft een druk handelsverkeer met tongkangs plaats tusschen Tawas (Britsch Noord-Borneo) en Tarakan. Do houtaankap en houthandel is in de laatste jaren van betekenis geworden voor de Tidoengsche landen. IJzerhout wordt door de B.P.M. opgekocht, terwijl andere houtsoorten wel eens naar Australie worden uitgevoerd. Inlandscho nyverheid is van weinig betekenis. Landbouwconcessies zijn er nog niet. Mijnconcessies tot winning van aardolieproducten zijn verleend aan do de O.B.M. en de N.I.A.M. Overigens bozit do B.P.M. een vijftal orfpachts- percelen. De veeteelt is van weing belang. Alleen in de Tidoengsche landen komen vrij veel karbouwen voor. In enkele kampeengs van Apokajan en Boeloengan treft men kleino kudden runderen aan. Slachtvee wordt ingevoerd van Bali on Madoera, varkens van Britsch Noord- Borneo? Jacht wordt voornamelijk door de Da* jaks en do visschery door de bevolking aan den benedenloop der rivieren en langs de kustten uitgeoefend. Een deel van de visohvangst komt ter markt te Tandjoengs6lor of op Tarakan.

Het verkeer heeft bijna uitsluitend plaats langs de waterwogen. Behalvo op het eiland Tarakan

en op de onderafdeelingshoofdplaatsen bestaan geen andere landwegen dan de vootpaden, die de Daj akkampeongs in het binnenland onderling verbinden. Op Tarakan werd door de B.P.M. in 1929 een verharde weg aangelegd van de havenplaats Lingkas naar Pamoesian, met een zijtak naar het voorterein Djoeta. De kosten van aanleg zijn gedeeltelijk door de landschapskas betaald, die verder mede bijdraagt aan de kosten van onderhoud. De militaire transporten naar Longnawan (in de Apokaj anstreek) volgden sedert 1921 de z.g. Kajanroute, waarin de beruchte Brdmbrdm watervallen. Na nauwkeurig onderzoek werd in 1929 besloten de Bahau-Katweg te volgen, waardoor de transporten door meer bewoonde streken (Poedjoengan en Lepomo) gaan en de heerdienst druk ten behoeve der transporten meer gelijkmatig kan worden verdeeld. De reisduur is ook korter. Aan de kosten van verbeteren en verleggen van den transportweg door de genie is door de landschapskas bijgedragen. Een deel der kosten van onderhoud van dien weg komt nu ook ten laste van die kas, voor de transporten te water wordt in de benedenstreken meer en meer gebruik gemaakt van motorboten en stoombootjes. Tarakan staat door middel van een radiostation van de B.P.M. in verbinding met de buitenwereld. In 1928 heeft de N.I.A.M. vergunning gekregen voor den aanleg en gebruik van een radiozend- en ontvangstation op het eiland Boenjoë. In het begin van 1932 is te Tandjoengsdor een radiostation van het landschap voor publiek verkeer opgesteld.

Het landschap Boeloengan schijnt vroeger te samen met Goenoengtaboer en Samballoeng het rijk Berouw (Beraoe) te hebben gevormd. In 1787 werden die landen door den Sultan van Bandjermasin aan de O.L.C. afgestaan. 3 Januari 1817, 13 September 1823 en 4 Mei 1926 werd die afstand bevestigd. In 1844 werd Boeloengan evenals Goenoengtaboer en Samballoeng als opzichzelfstaand rijk erkend. In 1850 werden met de Sultans dier landschappen gelijkloeiende contracten gesloten, waarbij hun die landen in leen werden afgestaan. Het contract van 12 November 1850 met Boeloengan werd vervangen door het uitvoerig contract, gesloten op 2 Juli 1878 en goedgekeurd en bekrachtigd op 18 October d.a.v. Bij het optreden van een nieuwen bestuurder in 1902 werd de wenschelijkheid uitgesproken om dat verouderd politiek contract te vervangen door een overeenkomst als destijds met Pasir was gesloten. Eerst in 1906 werd de oude toestand veranderd; de bestuurder legde op 26 November de Korte Verklaring volgens Atjdh-model af, welke werd goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit van 24 November 1909 no. 5. In 1929 werd die verklaring vervangen door de Korte Verklaring volgens uniform model, die op 20 Augustus 1929 werd afgelegd door den bestuurder Maulana Sultan Achmad Soeloiman-neodin en bij G.B. van 7 November 1929 no. 25 werd goedgekeurd en bekrachtigd. De politieke verhouding van het landschap tot het Land wordt nu door deze verklaring geregeld. De zelfbestuursregelen 1927 (Ind. Stb. no. 190) met de wijzigingen en aanvullingen zijn op het landschap van toepassing. De thans (1933) in functie zijnde bestuurder, Maulana Sultan Mohamad Djalaloedin, heeft op 27 November 1930 een acte van verband getekend, welke bij G.B. 25

April 1931 no. 10 is goedgekeurd en bekrachtigd. Toen het hinge contract van 1878 nog van kracht was, werden bij supplettoire overeenkomsten tegen schadeloosstelling door het Gouvernement van het Zelfbestuur overgenomen het havenbeheer en de politic in de havens en op de reeden (1900). In 1898 werden op dezelfde wijze de mijnrechten overgenomen en daarna de Gouvernementsmijnverordeningen op het landschap toepasselijk verklaard (G.B. 12 October 1899 no. 35). Evenzoo geschieden de inlijving van het landschap bij het Gouvernementspacht- en tolgebied en de invoering van het zoutmonopolie in 1900, nadat bij supplettoire overeenkomst van 9 Augustus 1900 het zelfbestuur zijn rechten had overgedragen. Bij G.B. van 30 Augustus 1893 no. 18 werd aanteekening gehouden van den kosteloozen afstand bij supplettoire overeenkomst van do terreinen ingenomen door de hoofdplaats Tandjoengsdor. Bij verklaring van 6 Februari 1907 deed de zelfbestuurder afstand van zijn bevoegden met het boven-Kajanggebied, waar eenige Segaihoofden veel onrust en moeilijkheden veroorzaakten door hun sneltochten, afpersingen en ongehoorzaamheid. Nadat door het Gouvernement aldaar weer geregelde toestanden waren geschapen, werd in 1926 beslist, dat het Apokaj-, Poedjoengan- en Lepomo-gebied, met ingang van 1 Januari 1926, gerekend zou worden onder het direct gezag van het zelfbestuur van Boeloengan te zijn gesteld.

Het bestuur over het landschap wordt gevoerd door den zelfbestuurder (Sultan), bijgestaan door twee landsgrootten. Oorspronkelijk was dit aantal vier, maar het zelfbestuur acht de vervulling van een tweetal vacatures onnodig. De landsgrootten zijn geen volkshoofden, doch medebestuurders, aan wie een deel van de uitvoerende taak van het zelfbestuur is opgedragen. Zij ontdeekten mede de begrotingen der landschapskas. Beslissingen in bestuurszaken worden in overeenstemming met hen genomen, zij het ook dat de bestuurder een beslissend stem heeft. De zetel van het zelfbestuur is Tandjoengpalas, aan den linkerover van de Kajanrivier tegenover Tandjoengsdor gelegen. Inkomsten van zelfbestuurder, landsgrootten en landschapsambtenaren worden betaald uit de landschapskas. De verdeling in districten en onderdistricten geschiedt bij zelfbestuursbesluit. Er zijn thans 2 districtshoofden te Tandjoengpalas en to Melinau, en 66 onderdistrictshoofden te Tarakan. In 1928 is de afdeling Boeloengan der residence Zuider- en Oosterafdeling van Borneo gevormd, omvattende het geheele gebied van het landschap (afdeelingshoofdplaats Tandjoengsdor). De afdeling is verdeeld in 3 onderafdelingen: Boeloengan, Tidoengsche landen (Melinau) en Apokajan (Longnawan) (zie Ind. Stb. 1928 nos 86, 209, 408).

De hoofdplaats Tandjoengsdor wordt rechtstreeks bestuurd door den controleur der onderafdeling Boeloengan, bygestaan door een pambokal, wiens inkomsten bestaan uit collectie- en loonen. Onder gonoonden controleur zijn nog werkzaam een gezaghebber te Tarakan en posthouders te Longberang, Longpoedjoengan, Pabawang en Boeloo. Do onderafdeling Apokajan staat onder een officier van de landmacht met den titel van fid. controleur te Longnawan, en do onderafdeling Tidoengsche landen onder een

controleur (of gezaghebber) te Melinau. Door de bemoeienis van het Europeesch bestuur en de activiteit tier militaire patrouilles is de vroeger bestaando chaotische toestand in de Apokajan- en Tidoengsche landen verwreden en heerschen daar thans rust en orde. Het koppensnellen komt niet meer voor. De landschapsonderhoorigen staan rechtstreeks onder hunne volkshoofden In Poedjoengan en Lepomo'ot bestaan nog z.g. „algemeene hoofden", die een toelage ontvangen uit de landschapskas. Een dergelijk hoofd in Apokajan werd in 1926 afgezet en niet meer vervangen.

De werkingsfeer van de bij besluit van den resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo in 1910 ingestelde landschapskas voor Boeloengan omvat thans het geheele gebied van dat zelfbestuur. Dank zij het aandeel in de ontvangsten der pretoleumindustrie behoort Boeloengan tot de financieel krachtige zelfbesturende landschappen. De begrooting voor 1932 geeft aan als ontvangsten / 604.740 en als uitgaven / 585.002. De verschillende financieele lasten aan de landschapsonderhoorigen opgelegd, waarvan de opbrengst in de landschapskas wordt gestort, zijn bij zelfbestuursverordeningen, goedgekeurd door het hoofd van gewestelijk bestuur, geregeld. Zoo wree! in 1915 een regeling getroffen en goedgekeurd omtrent de inning van een belasting op de boschproducten; in 1924 omtrent de heffing van slachtbelasting en inkomstenbelasting (incl. 30 procent). In Apokajan wordt de belasting nog grootendeels in natura (rijst) opgebracht, welke door het militair detachement wordt opgekocht. Ook in het Krajanggebied wordt zij nog voor 40% in rijst betaaid. In 1928 werden mede bij zelfbestuursverordening de vordering en do afkoop van persoonlijke diensten der mannelijke landschapsonderhoorigen geregeld.

De uitoefening van de rechtspraak over de onderhoorigen van het Landschap is opgedragen aan: *a*) de Inheemsche alleensprekende rechters (kerat) atan ketjil; *b*) de Inheemsche rechtbank te Tandjoengpalas, welke den naam draagt van Kcrapatan besar, zoemde aan naast deze door het zelfbestuur in overleg met het hoofd van gewestelijk bestuur op andere plaatsen voor bepaalde gebiedsdeelen ingesteldo inheemsche rechtbanken (zie voor deze en andere zelfbestuursverordeningen: Mededeelingen der afdeeling Beatuurszaken Buitengewesten, Dept. B.B., serie A no. 5).

Literatuur: zie oorspr. artikel in DL I en voorts: IL E. D. Engelhard, Aanteekeningen betreffende de Kindjir-dajaks in het landschap Boeloengan, T.B.G. XXXIX, 458; W. Aernout, Een woordenlijstje der Tidoengsche taal, LG. 1885 I biz. 536; Een tocht naar Apokajan in Centraal-Borneo, T.A.G. Ser. 2 XX (1903/859); D. Mercens, De Brem-Bremstroomversnellingen, T. A.G. 1910, 529; D. Habbema, Een en ander over de Apokajan en do rois daarheen, Do Aardo en yharo volkon 1914, 385, 393; W. D. de Jongh, Aanteekeningen over de Tidoengsche landen, H. M. N.I. 42 (1913) Verh. biz. 22; Troebelen in Noord-Oost-Borneo, I.G. 1912, II, 1614; L. Rutton, Rcisherinneringen uit Z.O. Boeloengan, T.A.G. 1916, 236; Kapt. Bekking, Een reis naar het Bovenstroomgebied van de Sera, jap en Sembakoengrivieren, Indie, G.W. III (1919—20), 261, 277, 293; Dr. I. Rutten, Examini-ferr-

kalkateenon uit do Tidoengsche landen, H.M.N.I. 44 (1915) Verh. l.e. ged., 28; Dr. L. Balner, Land/ volk en geneeswijze bij de Dajakstammen van de Apokajanstreck, Hand. 2e N.I. natuurwetensch. congres 1922, biz. 28. Zie verder BORNEO, DAJAK, DAJAKSCH.

SAMBALIOENG (Aanv. van DI. III). Een zelfbesturend landschap, dat met Goenoengtaboer samen de onderafdeeling Beraoe vormt van de afdeeling Samarinda der residence Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Het maakte vroeger deel uit van het laatstgenoemde landschap en werd in 1844 door het Gouvernement als zelfstandig rijk erkend. De geschiedenis en de politieke en economische omstandigheden van beide landschappen houden ten nauwste met elkaar verband, zoodat voor de meeste bijzonderheden omtrent Sambalioeng verwezen mag worden naar het artikel GOENOENGTAOER. Ter aanvulling daarvan en van het in DL III dezer Encyclopaedie omtrent "Sambalioeng" medegedeelde diene het volgende.

De kust is vlak en moerassig, behalve in het Z. van Telok Seliman tot Tandjoeng Mangkaliat, waar zij bergachtig is. Van Semoetai tot de grens met Koetai is zij bezet met riffen, welke zich ook uitstrekken tusschen de eilanden. Van deze is Kakaban bergachtig en van kalksteen gevormd, de andere 7 zijn laag en uit koraalrif opgebouwd. De geologische formatie is gelijk aan die van Goenoengtaboer. De Kelai, de hoofdriever van het landschap, is slecht bevaarbaar; bij hoog waterstand kunnen kleine gewestelijke vaartuigen tot even beneden Toembit komen. Hare zijtakken en de andere rivieren van het landschap zijn slechts voor prauwen bevaarbaar en dan nog slechts tot zekere hoogte, aangezien bovenstrooma veel stroomversnellingen voorkomen. De samenstelling der Inlandsche bevolking en hare levensomstandigheden zijn vrijwel gelijk aan die van Goenoengtaboer. Slechts komen, behalve de aldaar vermelde Dajaks, nog in Sambalioeng voor do Kenja's, afkomstig van Apo-kajan en de Laboe's. De eersten wonen, evenals de Segan'8, aan de Kelai en waren oorspronkelijk ook koppensnellers. Zij hebben hun eigen taal, maar spreken ook Benoea Maleisch. De Labor's, wonend aan do Lasan, hebben nimmer aan snellen gedaan. Sedert lang zijn zij landbouwers, en vormen door afwijkende taal en adat een afzonderlijke groep heidsche Dajaks.

In Sambalioeng zijn thans uitgegeven door het Zelfbestuur: 1 landbouwconcessie en 5 concessies tot boschexploitatie; voorts 6 concessies tot mijnbouw aan de N. V. Parapatan Steenkolen Maatschappij, welko gedeeltelijk liggen in Goenoengtaboer, op 18 vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen, alto verleend door het Gouvernement.

Wegen en bruggen bestaan slechts op de onderafdeelingshoofdplaats, de standplaats van den zelfbestuurder, Sambalioeng en in vershillende ver van elkaar liggende kampeongs. Het verkeer te water geschiedt met prauwen. De voornaamste handelsroutes binnen het land zgn Tandjoengredeb- -Moeaaralasan en Tandjoengredeb-Soekon-Tandjoengboeajaboeaja.

Het bestuur over het landschap wordt uitgeoefend door den zelfbestuurder, bygestaan door twee landsgrooten. Bit aantal was vroeger vier,

maar het zelfbestuur acht vervulling van twee vacatures onnoodig. Do twee landsgrooten zijn belast met bestuursfuncties zonder eigen ressort. De verdeling in districten en onderdistricten geschiedt door het zelfbestuur. Er zijn thans twee onderdistrictshoofden, t.w. van Talisajan en Sambalioeng. In de vacature van onderdistrictshoofd van Moearalasan wordt voorloopig niet voorzien. Het ressort is gevoegd bij Sambalioeng. De landschapkas is welvarend. Van de jaarlijkscho middelen ten bedrage van rond f 100.000 kan een deel gereserveerd worden. De regelingen betreffende belastingen, herendiensten en rechtspraak komen overeen met die van Goenoengtaboer en zijn tezelfdertijd vastgesteld.

Na de erkenning van SambaKoeng als zelfstandig rijk in 1844 werden met dat landschap door het Gouvernement politieke contracten en suppletore overeenkomsten gesloten, bijna gelijklopend aan die van Goenoengtaboer. Het uitvoerig contract van 1878 werd in 1906 vervangen door de korte verklaring volgens Atjeh-model, afgelegd door den waarnemenden bestuurder Datoe Ranik alias Si Beling op 17 Nov. van dat jaar, welke eerst bij G.B. van 24 November 1909 no. 5 werd goedgekeurd en bekrachtigd. Na de aflegging van de korte verklaring volgens uniform model op 30 April 1920, goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. van 29 December 1920 no. 56a, is genoemde Datoe Ranik opgetreden als definitief bestuurder. In 1921 heeft hij den naam aangenomen van Mohamad Aminoenin, van welke naamsverandering aanteekening is gehouden bij G.B. van 13 April 1921 no. 63.

Literatuur. Zie BERAOE en GOENOENGTABOER.

如 GOENOENGTABOER (Aanv. van DI. I), een zelfbesturend landschap aan de N.O. kust van Borneo, groot ± 6000 K.M.². (opgave 1919). Het wordt samen met het landschap Sambalioeng de onderafdeeling Beraoe der afdeeling Samarinda van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Het grenst ten Noorden en Westen aan het landschap Boeloengan, ten Zuiden aan Sambalioeng en ten Oosten aan de Celebeszee. De grens met het eerstgenoemd landschap wordt gevormd door de waterscheiding tusschen de Karan- en Beraoe of Koranrivieren, terwijl die met Sambalioeng is de Beraoerivier van de Moeara-paitai, zijnde de Zuidelijkste uitmonding, tot aan de samenvloeiing der rivieren Segah en Kelai en vervolgens de waterscheiding tusschen beide rivieren. Tusschen de waterscheidingen, dus in het stroomgebied der rivieren, strekken zich groote laagvlakten uit, waarin enkele heuvelachtige verheffingen zijn waar te nemen. Van de tot het landschap behoorende eilanden zijn laag: Raboe², Poelaupandjang, Derawan, Semama en Sangalati, terwijl Maratoea bergachtig is. De kust is grootendeels vlak en znoerassig. Van Moeara Tidoeng, de Noordelijkste uitmonding der Beraoerivier af, strekken zich Noordwaarts raffen uit, die zich voortzetten tusschen de cilanden. De Beraoerivier is slechts langs hare uitmondingen Moeara Tidoeng en Moearapantai tot Tandjoengredeba bevaarbaar voor zeeschepen. Boven laatstgenoemde plaats kunnen die schepen nog in de Segahrivier komen tot Badew&ta; kleine gouvernementsstoomers komen tot Poelaubesar. De kleine Karangtigau-rivier op de

grens met Boeloengan is slechts bevaarbaar voor prauwen. Over het algemeen bestaan de bergen uit kalksteen, waarin veel druipstengrotten voorkomen, die tot verblijfplaats dienen van zwaluwen, welke er hunne eetbare nesten bouwen.

De lagere heuvels en de vlakten bestaan uit een bruine kleisoort en zijn grootendeels bedekt met zwaar bosch. Van de eilanden is Maratoea van kalksteen en de andere (lagere) van koraal- rif, bedekt met een laag zand of klei en een weinig humus. Steenkool komt veel voor; de oppervlakkige lagen werden vroeger, o.a. bij Goenoengtaboer, de Moeara Birang en den Goenoeng Emas, door de Inheemsche bevolking ontgonnen. In de ziviertjes der Makkam, een zytak van de Segah, wordt stroomgoud gevonden, terwijl aan de Long Gih lood en bij de Birang (een zytak van de Segahrivier) petroleum moet voorkomen.

De uitkomsten van de volkstelling 1930 geven geen afzonderlijke getallen op voor Goenoengtaboer, wel voor de onderafdeeling Beraoe, d.w.z. genoemd landschap en Sambalioeng tezamen. Volgens die telling bevinden zich in die onderafdeeling: 19.604 Inlanders, 127 Europeanen en daarmede gelijkgesteld, 716 Chineezen en 213 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 20.660 inwoners.

De Inlandse bevolking bestaat uit: a. de Orang Benoea, de z.g. oorspronkelijk inheemsche bevolking; deze groep is samengesteld uit Mohammedaansche Basaps (de eigenlijke autoctonen) en afstammelingen van de eerste geïmmigreerde Soloks en Boegineezen; hun taal is bijna zuiver Maleisch; b. Banjareezen en Boegineezen; zij spreken behalve hun eigen taal ook het Benoea-Maleisch en leven van handel, landbouw of inzameling van boschproducten; c. Badjau's en Soloks; zij zijn kustbewoners en leven hoofdzakelijk van vischvangst; velen houden zich ook bezig met matten vlechten en potten bakken (te Dera wan); zij hebben hun eigen taal en belijden den Islam; d. heidensche Dajaks w.o. 1°. de Segafs of Modangs, de meest beschaafde der Goenoengtaboer-Dajaks, wonende in de kampeings aan den middenloop der Segahrivier; afkomstig van de Kedjar (boven Kajan) hadden zij zich oorspronkelijk verplaatst naar de Wahan (in Koetai) en later zich verspreid over KeJai en Segah tot in Boeloengan; zij staan onder hun eigen hoofden en Jeven van landbouw en de inzameling van boschproducten; zij hebben hun eigen taal, maar spreken ook de Rurantaal, welke ongeveer gelijk is aan het Boesangsch; velen verstaan ook het Benoea-Maleisch; 2°. de Poenans, primitieve Dajaks in de bosschen langs de boven-Segah, de Makkam en de Long Gih; ofschoon #n stain vormend met de Poenans in Sambalioeng en elders, zijn zij verdeeld in van elka&r onafhankelijke groepen met eigen hoofden, die elk een eigen gebied hebben, waarin leden van andere groepen niet mogen jagen en boschproducten inzamelen; de Segai's hebben een grooten invloed op deze bosch-Dajaks en weerhouden hen door vreesaeniging van het uitoefenen van landbouw; zij leven nog van jacht, visscherij en wildo sagoë; 3°. de Basaps, oorspronkelijk zwerfende Dajaks, die stamverwanten hebben in het landschap Sambalioeng. De koppensnellende Segai's hebben vroeger — nu wordt niet meer geseld — zwaar ondoor hun huisgehouden, velen werden ge-

dood, anderen weggevoerd ala slaven. Ook do Ma- leiers hebben vroeger Basaps geroofd en tot slaven gemaakt. Toen de slaverny werd afgeschafte traden de door Segal's geroofden in het stamver- band van hun heeren on worden de slaven der Malciers Orang Benoea. De nog heidensch Basaps hebben langzamerhand het zwervend leven verlaten en zich op den landbouw toegelegd.

De Inheemsche nijverheid is van weinig be- teekenis. De vervaardige voorwerpen: vlecht- werk, vischnetten, prauwen en aarden potten zijn voor binnenlandsch gebruik bestemd.

In hetlandschap waren in 1932 nog van kracht: 6 Jandbouw-concessies en 6 concessies voor bosch- exploitatie, alle verleend door het Zelfbestuur en goedgekeurd door het hoofd van gewestelijk bestuur, voorts 17 vergunningen tot mijnbouw- kundige opsporingen, verleend door het N.I. Gouvernement. De aan de N.V. Steenkolen- maatschappij Parapattan uitgegeven 5 mijn- concessies zijn gedeeltelijk gelegen in dit land- schap en voor een groote de el in Sambalioeng. De Inlandsche landbouw bestaat voornamelijk uit rijstbouw op ladangs. In de laatste jaren heeft men zich ook toegelegd op het aanleggen van natte rijstvelden en de cultuur van klappers en rubber. Het Inlandsch grondbezit wordt ver- kregen door ontginning en gaat verloren als alle sporen van ontginning verdwenen zijn (na 3 jaar). Bij verschillende Dajakstammen gaat ech- ter het bezitsrecht na ontginning niet meer verloren. Een voornaam middel van bestaan der In- heemsche bevolking is het inzamelen van bosch- producten: hout, was, rotan- en damarsorten benevens vogelnestjes. Deze worden te Tan- djoengreddeb verkocht en vandaar uitgevoerd. Veetede is van geen beteekenis. Jacht en vis- scherij worden voor eigen consumptie beoefend. De zeevischerij levert echter belangrijke uit- voerproducten: gedroogde visch, trasi, tripang en schelpen (paarlmoer). De handel, in handen van Europeanen, wordt, behalve voor hout en visch, hoofdzakelijk gedreven op Singapore. Het In- heemsche communicatiemiddel, zoowel langa de kusten als op de rivieren, is de prauw. De han- del met de Dajaks is grootendeela ruilhandel. Het verkeer te land geschiedt langs moeilijk begaan- barc Dajakvoetpaden. Wegen en bruggen vindt men slechts op de hoofdplaats, de standplaats van het Zelfbestuur en in enkele kampoengs. De Parapattan steenkolenmaatschappij heeft to barer beschikking stoombarkassen en motorbooten, welck bruikbaar zijn in den benedenloop dor ri- vieren. De binnenlandscho handhroutes volgen de groote rivieren Segah en Beraoe. Do voor- naamste verbindingen zijn: Tandjoengreddeb-De- rawan en Tundj oengreddeb- Poclaubesar.

De geschiedenis van Goenoengtaoer is ten nauw8to Bamengewcven met die van het land- schap Sambalioeng. Beido vormden, tezamen met Boeloengan, het vroegere ryk Beraoe. In 1787 werden dio landen door Bandjermasin aan de O.I.C. afgestaan. 3 Januari 1817, 13 September 1823 on 4 Mei 1826 werd dio afstand bevestigd. Nadat Boeloengan zich van Beraoe had afge- scheidlen, volgdo onder den zevenden sultan van Beraoo, door toedoen van Radja Alam, een klein- zoon van den vorigen Sultan, Sambalioeng dat voorbeeld. Naur het achy nt omvatte dit rykje tocn nog slechts het stroomgebied van de Ke- lairivier. De Sultan van Beraoe bleef het be-

wind vocren over het stroomgebied van de Be- raoerivier en van de Segah, benevens het kust- gebied van af Karangtigau tot Mangkaliai. Nadat gonoemde Radja Alam afstand van het be- stuur over Sambalioeng had gedaan ten behoeve van zijn zoon Sultan Bangkoek, vroeg en ver- kreeg hij de landstreek Batoepoeth in leen van Goenoengtaoer. Toen zich hier ook de zeeroo- verhoofdman Sjarif Dakoela van Solok kwam vestigen en Radja Alam's dochter huwde, werd deze streek berucht om hare onveiligheid en liep Sultan Adji Koening van Goenoengtaoer ge- vaar land en waardigheid aan de zeeroovers te verliezen. Hij riep de hulp in van den Gouver- neur te Makassar, hetgeen aanleiding werd tot de expeditie van 1884 onder overate Anemaet. Batoepoeth werd genomen, Sjarif Dakoela opge- hangen en Radja Alam met zijn zoon, den lateren Sultan Poeth van Sambalioeng, meegevoerd naar Makassar. De expeditie tuchtigde ook Sambalioeng, waarvan de bestuurder Sultan Bang- koek naar Soearan (in het binnenland) was ge- vlucht. In Goenoengtaoer sloot overate Anemaet, onder nadere goedkeuring van het N.I. Gouvernement, een contract met den Sultan, waarbij deze de soevereiniteit van Nederland erkende en geheel Beraoe (Batoepoeth en Sam- balioeng inclus) in beheer ontving. Hij kreeg tevens de opdracht den voortvluchtigen Sultan Bangkoek op te vatten en uit te leveren. Boven- bedoelde overeenkomst • werd later wel goedge- keurd, maar had practisch geen gevolgen. Sultan Bangkoek tock keerdo na eenigen tijd vrij naar Sambalioeng terug, alwaar hij overleed en in het bestuur werd opgevolgd door zijn. halfbroer. Hieruit blijkt dat Sambalioeng zijne onafhan- kelijkheid tegenover Goenoengtaoer heeft we- ten te bewaren. Batoepoeth schijnt sindsdien steeds tot Sambalioeng te zijn gerekend en langzamerhand ook het linkerstroomgebied van de Beraoe-rivier. In 1844 schreef de Koninklijke Inspecteur A. L. Weddik aan de Sultans van Goenoengtaoer, Sambalioeng en Boeloengan brieven, waarin ieder hunner als Sultan van het door hem bestuurd landschap werd erkend. In 1850 werden met hen gelijlduidende overeen- komsten gesloten, waarbij hun die landen in leen werden afgestaan. De onderlinge najiver tus- schen die drie landschappen, welke vroeger een geheel vormden, gaf in de 19e eeuw nog al eens aanleiding tot bloeddigo twisten, welko steeds weer met behulp van het Gouvernement werden bijgelegd. In de 20ste eeuw zijn geen rustver- storingen meer voorgekomen. Het op 30 October 1850 gesloten contract met Goenoengtaoer werd goedgekeurd bij G.B. van 11 Januari 1851. Die overeenkomst werd vervangen door het uit- voerige contract van 21 Mei 1878 met den toen opgetreden Sultan Datoe Maharadja Dinda Ha- sanoedin, goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. van 18 October 1878 no. 11. Onder do working van dat contract worden de mijnrechten overgenomen en de N.I. Mynverordening toepasselijk verklaard op het landschap (suppl. contr. 27 Aug. 1898, goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. 11 November 1898 no. 27); overgenomen werden het havenbeheer en de politie in de havens en op de reoden (suppl. contr. 28 Juli 1899, goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. 27 November 1900 no. 30), de rechtenheffing en pachten (suppl. contr. 6 Aug. 1900, goedgekeurd en bekrachtigd

by G.B. 27 Nov. 1900 no. 29); door do Zelfbesturen van Goenoengtaboer en Sambalioeng samen werden gronden afgestaan voor do onderafdeelingshoofdplaats Tandjoengredib (suppl. contr. 6 Juli 1896, goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. 5 Febr. 1898 no. 29). In 1906 werd het verouderde contract van 1875, gesloten met den bestuurder Sultan Mohamad Siranoedin, vervangen door een korte verklaring volgens Atjeh-model, door denzelfden bestuurder afgelegd en beeedigd op 17 November 1906 en goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. van 24 November 1909 no. 5. Bij het optreden van Achmad JMaulana, den tegenwoordigen bestuurder, werd door hem op 25 April 1921 de korte verklaring volgens uniform model afgelegd en beeedigd, welke bij G.B. van 5 November 1921 no. 11 werd goedgekeurd en bekrachtigd, met de aantekening dat die zelfbestuurder den naam heeft aangenomen van Mohamad Chalifatoellah Djaloecoedin.

In Goenoengtaboer berust de bestuursmacht bij den zelfbestuurder alleen. De vroeger bestaande 4 landsgroten zijn verdwenen. Men acht daar de vervulling der vacatures onnoodig. De verdeling van het gebied in districten en onderdistricten geschiedt bij zelfbestuursbesluit. Thans zijn er geen districtshoofden, wel twee onderdistrictshoofden, nl. van Poelau Darawan en Goenoengtaboer. Het kanipoengbestuur berust bij door het Zelfbestuur aangestelde hoofden, die den titel pembekal voeren en worden bijgestaan door een of meer pengeraks. Sinds 1910, in welk jaar de landschapskassen werden ingesteld, heeft Goenoengtaboer een eigen kas. Eenigen tijd is deze vereenigd geweest met die van Sambalioeng (onderafdeelingkas Beraoe), daarna met die van Koetai, Sambalioeng en Boeloengan (afdeelingkassen van Samarinda). De inkomsten van den bestuurder en landschapsambtenaren worden betaaid uit de landschapskas. De pembekals genieten alleen collecteloozen.

Goenoengtaboer, de zetel van het zelfbestuur, is gelegen aan de samenvloeiing van de Segah, Beraoe en Kelai, tegenover de onderafdeelingshoofdplaats Tandjoengredib. De middelen, over welke het landschap beschikt, zijn toereikend voor de bestrijding van de uitgaven. Het jaarlijksch budget beloopt ± / 50.000. De financiële lasten aan de landschapsonderhoorigen opgelegd, waarvan de opbrengst in de landschapskas wordt gestort, zijn bij zelfbestuursverordeningen, goedgekeurd door het hoofd van gewestelijk bestuur, geregeld, o.a. in 1915 belasting op do boschproducten en in 1923 slachtbelasting en inkomstenbelasting (incl. 30 procenten). In 1927 werden geregeld de vordering en de afkoop van persoonlijke diensten der mannelijke landschapsonderhoorigen en in 1926 de rechtspraak.

De uitoefening van de rechtspraak over de onderhoorigen van het Zelfbestuur is opgedragen aan: a. Inheemsche alleensprekende rechters (kerapatan ketjil) en b. de Inheemsche rechtbank te Goenoengtaboer, welke den naam van Kerapatan besar draagt, zoomede aan do daarnaast door het Zelfbestuur, in overleg met het hoofd van gewestelijk bestuur, voor bepaalde gedeelten van het landschap ingesteldo gelijksoortige Inheemsche rechtbanken (vide voor deze en andere zelfbestuursverordeningen: Mededeelingen v. d. afdeling Bestuurszaken der Buitengewesten v. h. Dept. B.B., serie A no 5).

Literatuur. Zie het oorspr. artikel in DI. I en voorts: Noordoostkust Borneo, Van Hoek Mangkalihat tot de Berouwriever, Medcd: op zee-vaartk. gebied N.O.I. Juli 1902 no. 28, biz. 1; Dr. Ch. Hoze, *Among the Madangs. Travel and exploration.* 1910, 73; Dr. B. G. Escher, *Ge-stenten van de Kelai* (Berouw, Oost-Borneo), Nat. Tijdschr. N.I. 80 (1920), 9. Zie verder BOELOENGAN, BORNEO, BERAOE, DA-JAK, DAJAKSCH./

KOTAWARINGIN (Aanv. van DI. II). Zelfbesturend landschap, dat het Westelijkste deel der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo inneemt en geheel de gelijknamige onderafdeeling der afdeeling Kotalakapoes vormt. Deze onderafdeeling wordt bestuurd door een controleur of gezaghebber, wiens standplaats thans voorloopig Pangkalanboeoen is, de zetel van den Zelfbestuurder. De grens van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo met de residentie Westcrafdeling van Borneo, voorzover die ligt ten Westen en Zuiden van den top van den berg Raja of Segoroeh, is vastgesteld bij Ind. Stb. 1904 no. 391. Hierdoor is ook vastgelegd de Westgrens van het landschap Kotawaringin en is een eind gemaakt aan het getwist met het landschap Matan over de landstreek Djelai, welke nu definitief aan het laatstgenoemd landschap is toe-gewezen, benevens de in de beneden-Djelaïrivier gelegen eilanden en de met die rivier in verbinding staande meren. Van de drie groote stroomen van het landschap heeft de Soengai Kotawaringin het uitgestrekte stroomgebied. Zij ontstaat uit S. Aroet en S. Lcinandau, welke bij Karang-anjar samenvloeien. De Soengai Koemat, do Oostelijkste groote rivier, is voor groote schepen toegankelijk; van de beide andero groote stroomen is de monding verzand, zoodat alleen kleine schepen en laadprauwen met weinig diepgang en slechts bij hoogwater daar kunnen binnenloopen. In de monding van de S. Kotawaringin liggen in de richting van den stroom twee eilandjes, zoodat die rivier twee ingangen heeft. De sloopvaart maakt alleen gebruik van de linkergeul, omdat de andere al te ondiep is. In het lage, Zuidelijke gedeelte van het landschap hebben zich meren gevormd, zooals de danau Kenamboei aan de S. Aroet, de danau Troesan aan de Lcmandau en de danau Gelinggang dicht bij de monding van de S. Djclai, welke bekend zijn om hun groote uitgestrektheid en om hun rijkdom aan visch. Overigens vindt men in dat deel van het land veel inoerassige terreinen, zelfs moet een deel van de kota Pangkalanboeoen op drassigeij grond gebouwd zijn. De bodom van het landschap is vrij vruchtbaar en bevat ook delfstoffen, zooals goud, yzer, lood, steenkolen, petroleum e.a.

Do grootte van het landschap moet ongeveer 22.700 K.M., zijn. Volgens de voorloopige uitkomsten dor volkstelling 1930 telt de bevolking van Kotawaringin: 27.839 Inlanders, 5 Europe-anon en daarmede gelijkgestelden, 351 Chineez-en en 125 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 28.320 zielen. De Inlandsche bevolking is samen-gesteld uit: a. Maleiers, vereenigd in kampoengs aan den benedenloop der rivieren, b. Bogineezen aan de kust en c. Dajaks, gedeeltelijk in kampoengs en gedeeltelyk op zich zelf wonend in do bovenstreken. In de door Maleiers bewoonde streek ligt nog de Dajaksche nederzetting Pa-sirpandjang. Do Maleiers en Bogineezen zijn

Alohamnicdancen on hebben hun oorspronkelijke instellingen en gebruiken behouden. Do Dajaks zijn heidencn; van bekcering tot den Islam wordt weinig vernomen. De taal der Dajaks laat zich verdeelen in 3 hoofdlecten: hot Aroet-, Le- mandau- en het Darat-Dajaksch; verder be- staat nog een afzonderlijk dialect: het Koe- dangansch, waarvan wordt beweerd, dat het geen Dajaksch is on in eer overeenkomst vertoont met het Minangkabausch (?). De taal der Maleische bevolking is een mengelmoes geworden van Ma- leisch, Bandjareesch, Sampitsch en Dajaksch.

De Inlandsche nijverheid levert producten voor binnenlandsch gebruik, o.a. allerlei vlecht- werk, gesmede wapens en ijzeren voorwerpen voor huishoudelijk gebruik. De landbouw wordt zoowel door Maleïors als Dajaks beoefend en wel voornamelijk op droge velden. De rijstproductie is niet voldoende voor de consumptie, zoodat geregeld invoer van Java en Singapore moet plaats hebben. Evenals elders Heeft de Inlandsche bevolking zich ook hier op de rubbercultuur toegelegd; niettegenstaande do slechte prijzen in den laatste tijd is de uitvoer van rubber nog vrij belangrijk. Erfpacht en concessies voor landbouw of mijnbouw zijn in (lit landschap niet uit- gegeven; evenmin zijn er vergunningen tot mijn- bouwkundige opsporingen verleend.

Wegen on bruggen vindt men op de hoofd- plaats en in de groote kampoenqs. Verder bestaat er een vrij breede weg als verbinding tusschen Pangkalanboeoen en Koemai, waarlangs ook een landschapstelefoonlijn is aangelegd. Overigens geschiedt het verkeer te land langs voetpaden. In dit waterrijk land, waar bijna alle kampoenqs aan de rivieren liggen, is het verkeer te water met prauwen hoofdzak. Hiermee worden de producten van het binnenland gebracht naar de sta- pelplaatsen Koemai, Pangkalanboeoen en Soeka- mara, alwaar kantoren van in- en uitvoerrechten en accijnzen zijn gevestigd. Van hier gaan ze hoofdzakelijk naar Singapore. Uitgevoerd worden voornamelijk boschproducten: rotan-, getah- en harssoorten en verder kleine hoeveelheden was. Do getah van de djelotoeng is in Amerika een onmisbaar artikel voor de fabricatie van kauwgom.

De eerste vermelding van het landschap door een Europeaan vindt men in een werkje van J. J. de Roy, getiteld: „Haecheliko reystocht van Jacob Jansz de Roy naar Borneo en Atchin en zijn vlugcht naar Batavia ondormen in hot jaar 1691 en vervolgens". De geschiedenis van Kotawaringin wordt gewoonlijk gorekend te beginnen mot de veatiging to Kotawaringin-lama van Pangeran Adipati Antakoesooina, tweeden zoon van don vierden Mohammedaanschen vorst van Bandjermasin, Moesta'na Illah. Na don dood van dozen en de troonsbestijging van zyn ouderen broer, vertrok Antakoesoema met een kleine vloot Zuidwaarts om zich een oigen rijk te stichten. Na een mislukte poging om zich aan do Sorojanrivier te vestigen, waar do bevolking geen nieuwen gebiedter wenschte, vertrok P. A. Antakoesoema over land van de kampoenq Pem- boeang naar do Soengai-Aroet. Hier wildo men hom, als afstammeling van het Bandjermasinsch vorstengeslacht, wel als gebiedter aannemen, inuor vorwees hom eerst naar Kiai God6, hot hoofd van een Hindoe-Javaanscho kolonie, welke een suprematie oefendo over de Dajaksche stam-

men aan do Aroet en Lemandau. Onder geleide van voornaem Aroetors voor hij per prauw de Aroetrivier af en de Lemandaarivier op tot Tan- djoenq Pangkalanbatoe, de woonplaats van Kiai Ged6 Na langdurige besprekingen met do volks- hoofden was de Kiai genegen den' uit Bandjer- masin afkomstigen vorstentelg als gebiedter te erkennen. Op plechtige wijze word P.A. Anta- koesoema geïnstalleerd, waarbij hij den titel Ratoe Bagawan aannam. Tandjoeng Panga- lanbatoe, waar hij zich bleef vestigen, noemde hij later Kotawaringin en zich zelve Ratoe Kotawaringin. Pangeran Ratoe is sedert de titel geworden der bestuurders van het landschap. Be- halve de ddsas* aan de Lemandau en Aroet brachten ook Mendawai, Pemboeang en Sampit belastingen aan hem op. In den eersten tijd na de stichting was Kotawaringin nog afhankelijk van Bandjermasin, maar na verloop van tijd gingen de vorsten van Kotawaringin zich als onafhankelijke heerschers beschouwen. Pangeran Amas, de tweede vorst van Kotawaringin, had aan zijn zuster Poetri Gelang, na haar huwelijc met Ra- ddan Seri Dewa, een zoon van den vorst van Soe- kadana, in leen gegeven de landstreek Djelai- Bagintji, onder voorwaarde van teruggave bij eventueele echtscheiding of na haren dood. Toen evenwel Poetri Gelang naar Kotawaringin to- rugkeerde en aldaar stierf, bleef haar echtgenoot genoemde landstreek wederrechtelijk behouden, waardoor voortdurend oneenigheid ontstond tusschen de vorsten van Kotawaringin en Soe- kadana. Nadat Matan van Soekadana was af- gescheiden (1837), behield het eerste landschap de Djelai-Bagintji-streek. In 1787 werd door den Sultan van Bandjermasin het landschap Kotawaringin aan de O.L.C. afgestaan, later aan de Engelsche Compagnie en ten laatste aan het N.I. Gouvernement. In 1815, in welk jaar de uitbarsting van de Tambora plaats had, werd de zetel van den vorst overgebracht van Kotawa- riugin (lama) naar Soekaboemi of Pangkalanboe- on(boen), waarheen later vele Mendaweïers uit- weken, ten gevolge van het despotisch bewind van Sultan Soleiman van Bandjermasin. De oor- zaak van de verhuizing van den vorst moet goe- zocht worden in het gevoel van onveiligheid te Kotawaringin, tot waar de zeeroovers hun roof- tochten uitsrokken. De aaurakingen van het Govcurnment met Kotawaringin waren spora- disch tot in 1824 een contract met dat landschap werd gesloten. In 1837 werd ter wering van zee- roovers het fort „do Percus", even beneden Koe- mai, opgericht, waarvan do bezetting aan de bevolking werd opgedragen. Tot 1847 was er weer weinig aanraking met het landschap. In dat jaar word de eerste reizendo gezaghebber daarvoor aangesteld, die in 1852 verdronk. In 1853 werd K.W. Tiedke zyn opvolger met Sampit als stand- plaats (zie Tijdschr. v. N. I. 1838, II biz. 183 o.v., id. 1861, II biz. 204 en Bgdr. Kon. Inst. v. T.L. on V. III biz. 243 en 346). Het contract van 1824 werd in 1878 vervangen door een lang contract, waarna in 1897, 1899 en 1900 supplettoire overeenkomsten werden gesloten tot overdracht tegen sohadeloosstelling voornamelijk van mijn- rechten, havenbeheer en havenpolitie, heffing van rechten en pachten on invoering van het zoutmonopolie. In 1905 werd bedoeld contract van 1878, als niet meer in overeenstemming met do tydsomstandigheden, vervangen door een

korte verklaring volgens Atjdh-model, gctceeknd I en beeedigd door den bestuurder Pangdran Ra- toe Sokma Negara en goedgekeurd bij G.B. van | 24 Juli 1906 no. 37. Bij het optreden van den nieuwen bestuurder Pangdran Ratoe Sokma Alamsjah teekende en beeedigde doze op 9 Augustus 1913 de korte verklaring volgens uniform mo del, welke werd goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. van 25 Maart 1914 no. 54. Laatstgenoemde bestuurder is nog in functie en is onderscheiden met het ridderkruis der Oranje-Nassaurorde, hem in 1923 toegekend.

Sedert de overname der rechtenheffing door het Onderafdeeling van Beraoe, samen de afdeeling Samarinda der residentie stuursambtenaar in het landschap, waardoor een Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo vormen. intensiever controle op de handelingen der anak- radja's en landsgroten kon worden uitgeoefend, zijn In het N. evenwel, tusschen Teloekbakoeng en de de misstanden in Kota waringin, bestaande uitgrens met Beraoe, dalen uitloopers van het grensmonopoliseering van den handel, knevela- rijengebergte op vele plaatsen steil in zee af. Ook ten N. jegens de Dajakbevolking en het clandes- tien houden van de Balikpapanbaai tot Senipa is de kust hooger, van pandinglen, verdwenen. De vroegere apanages daar komen de heuvels op vele plaatsen tot aan het zijn opgeheven en geen an- dere belastingen worden strand. Dit is eveneens het geval op de kust van meer geheven dan ten behoeve van de landschapskas. Tandjoengpar, Westelijk van de Bij de bestuurs- wisseling in 1905 en later in 1913 Manoembarmonding en langs het Oostelijk ge- word in het landschap de rust verstoord door dedeelte der Sangkoelirangbaai, terwijl ten Westen van machinaties van Pangdran Bongsoe Koesoema, die Karioerang een der uitloopers van het Seer- ster voor zich en later voor een zijner zoonskeratgerberste zich tot aan zee uitstrekt. Aan de aanspraak maakte op de waardigheid van Pangeranmonding der rivieren bevinden zich modder- banken, Ratoe. Door krachtig optreden van het bestuur kwam welke soms tot ver in zee zijn gelegen. De daaraan spoedig een einde.

Het bestuur van het landschap wordt uitge- oefend Mahakam-mondingen zijn voor groote schepen door den zelfbestuurder, bijgestaan door bevaarbaar: de Moearaberaoe, Moeara- bajoer, landsgroten. Het vroegere aantal van 7 landsgroten Moearabekapai en Moearadjava. De laatste evenwel is eerst verminderd tot 4 en bedraagt nu 3. Een van wordt steeds ondieper, zoodat de M. Bckapai steeds deze 3 waardigheidsbekleeders is en- kel ornament, meer in gebruik komt. De Noordelijk van de zonder bevoegdheden, nl. de ge- pensionneerde Mahakam in zee vallende rivieren zijn vrij breed en Pangeran Bandara van Kota- waringin. De tweediep. Daarvan kan bij hoogen waterstand de andere vervullen de functie van districtshoofd te Menoembar door schepen van 12 voet diepgang Pangkalanboeoen en Soeka- mara en zijn tevens binnengevaren worden ; de Bengalon en de belast met de ambten van ceremoniemeester en hoofd Sengata door schepen van 6 voet diepgang. Van van de politic. De verschillende bevolkingsgroepen Moearaberaoe tot de Sangkoeli- rangbaai strekken staan recht- streeks onder eigen volkshoofden. De zich langs de kust koraal- banken uit, die bij laag inkomsten van zelfbestuur en landsgroten, benevens water hier en daar bloot komen. Laatstgenoemde van de landschapsambtenaren, waaronder een onder- baai dringt in N.W. richting diep het land in en heeft districtshoofd te Nangaboelik, worden uit de het uiterlijk van een grooten, verwijderen riviermond. landschapskas betaaid. Deze kas, in 1902 inge- steld, Voor en in de baai liggen vele eilanden. Behalve de verkeert thans in vrij gunstigen toestand. Aangezien luge, met rizophoren grootendeels P. Seriboe- groep zijn in het landschap geen concessies en ondernemingen zij heuvelachtig en grootendeels met (Kja) pers be- bestaan, vormen de Gouver- plant. Op P. Singkoeang ligt de kampong Be- noea- nements- schadeloosstellingen en de opbrengst der baroe, welke door Paketbooten wordt be- zocht voor belastingen de voornaamst bronnen van inkomsten nemen van boschproducten en copra. Tegenover van de landschapskas. De begroting van 1932 geeft Moeara Menoembar, aan de Z. kust van het aan: ontvangsten / 786 C\$ en uit- gaven / 77928, dus schiereiland Mangkalihat, Jigt Jiet eilandje Bira- hen overschot van / 737. Even- als in Boeloengan, birahan, dat nagenoeg geheel met klappers is Goenoengtaoer en Samba- lioeng zijn beplant. Zuidelijk van de Sangkoeli- rangbaai vindt zelfbestuursverordeningen tot stand- gekomen men Bontang, een visscherskam- poeng, betreffende de belastingen, heeren- diensten en hoofdzakelijk bewoond door Badjau's en rechtspraak. De inhoud daarvan is ongeveer Boegineezen. V66r de kampong liggen de lage, gelijkvloerdig aan dien der verordenin- gen van onbewoonde Agaragar- en Bontang- eilandjes. In het eerstgenoemde landschappen (zie voor deze en andere 7i. dee) van het landschap dringt de Balikpapan- bestuursverordeningen „Me- dedeelingen der jianbaai in N. richting diep het land in; v n clc zich in do baai bevindende eilandjes is alleen P. Belang Departement van Bin- nenlandsch West, serie A, in cultuur gebracht. Op sommige plaatsen van den no. 5ⁿ). In 1932 zyn de opcenten op de inkomsten- bodem der baai (o.a. bij P. Belang) en van eenige rivieren (zooals van de Mentawir) / bevindt zich belasting verhoogd van 30 tot 40 en is een steenkool, welke door de bevolking bij laag water wordt verzameld en verkocht. Van de Zuidelijk van de Mahakam in zee stroomende rivieren zijn de Semoi, Sepncoe, Pomaloean en Rikoe voor schepen met vrij grooten diepgang

Z KOETAI (Aanv. van KOETEI in .D1. II). Hdt landschap strekt zich uit van ± 2j° N.B. tot ± 1|° Z.B. en van 119° O.L. tot 115° O.L. De

tot het landschap behoorende eilanclen, genoemd in het contract van 1902, zijn: de eilandengroep voor do monding van de Koetairivier, tus- schen Mocarabadak en Moearadjava; P. Baras (Bassa), P. Pandjang, P. Krinding, P. Malakin, P. Bontang, P. Agaragar, P. Miangbesar, P. Miang- ketjil en P. Birah-birahan. Het landschap heeft (volgens een opgave van 1924) met de eilanden een oppervlakte van ± 45.190 K.M². en is admi- nistratief verdeeld in drie onderafdeelingen, nl. Oost-Koetai, West- Koetai en Balikpapan, welke met de onderafdeelingen Boven-Mahakam en Be- raoe

De kust is over het algemeen laag en moerassig. In het N. evenwel, tusschen Teloekbakoeng en de dalen uitloopers van het grensmonopoliseering op vele plaatsen steil in zee af. Ook ten N. houdenvan de Balikpapanbaai tot Senipa is de kust hooger, van pandinglen, verdwenen. De vroegere apanages daar komen de heuvels op vele plaatsen tot aan het zijn opgeheven en geen an- dere belastingen worden strand. Dit is eveneens het geval op de kust van

Westelijk van de Bij de bestuurs- wisseling in 1905 en later in 1913 Manoembarmonding en langs het Oostelijk ge- word in het landschap de rust verstoord door dedeelte der Sangkoelirangbaai, terwijl ten Westen van machinaties van Pangdran Bongsoe Koesoema, die Karioerang een der uitloopers van het Seer- ster voor zich en later voor een zijner zoonskeratgerberste zich tot aan zee uitstrekt. Aan de aanspraak maakte op de waardigheid van Pangeranmonding der rivieren bevinden zich modder- banken, Ratoe. Door krachtig optreden van het bestuur kwam welke soms tot ver in zee zijn gelegen. De daaraan spoedig een einde.

De kust is over het algemeen laag en moerassig. In het N. evenwel, tusschen Teloekbakoeng en de dalen uitloopers van het grensmonopoliseering op vele plaatsen steil in zee af. Ook ten N. houdenvan de Balikpapanbaai tot Senipa is de kust hooger, van pandinglen, verdwenen. De vroegere apanages daar komen de heuvels op vele plaatsen tot aan het zijn opgeheven en geen an- dere belastingen worden strand. Dit is eveneens het geval op de kust van meer geheven dan ten behoeve van de landschapskas. Tandjoengpar, Westelijk van de Bij de bestuurs- wisseling in 1905 en later in 1913 Manoembarmonding en langs het Oostelijk ge- word in het landschap de rust verstoord door dedeelte der Sangkoelirangbaai, terwijl ten Westen van machinaties van Pangdran Bongsoe Koesoema, die Karioerang een der uitloopers van het Seer- ster voor zich en later voor een zijner zoonskeratgerberste zich tot aan zee uitstrekt. Aan de aanspraak maakte op de waardigheid van Pangeranmonding der rivieren bevinden zich modder- banken, Ratoe. Door krachtig optreden van het bestuur kwam welke soms tot ver in zee zijn gelegen. De daaraan spoedig een einde.

bevaarbaar. De voornaamste rivier van het landschap is de Mahakam- of Koetairivier, waarvan het bovenstroomgebied in de onderafdeeling Boven-Mahakam ligt en dus buiten het tegenwoordig landschap valt, dat nu alleen nog haar midden- en benedenstroomgebied bevat en ad-ministratief verdeeld is in de onderafdeelingen West- en Oost-Koetai. De rivier heeft in het landschap een gemiddeld breedte van 250 M. en, bij normalen waterstand, voldoende diepte voor gouvernementsstoomers om tot Longiram (in Boven-Mahakam) en voor vrachtstoomers van de K.P.M. om tot ± 7 uur boven Samarinda te komen. Het verval is vrij gering en gelijkmatig. Bij lagen waterstand (gewoonlijk in Augustus, September en October) kunnen slechts vaartuigen met minder dan 3 voet diepgang tot Longiram komen. De linker zijrivieren Kedangkepala (Kedang-rivier) en de S. Belajan zijn voor vaartuigen tot 5 voet diepgang bij normalen waterstand resp. tot Moeara-Kelindjau (of M. Antjaloeng) en Long-blii bevaarbaar. De S. Fldln, die met de S. Ke-lindjau de Kedangkepala vormt, is voor kleine stoomers nog 8 uur bevaarbaar. De rechterzij-takken van de Mahakam, S. Djembajan en Ke-dangpahoe, zijn voor kleine stoomers bij normalen waterstand resp. ± 3 en ± 4 uur op te va-ren. Verder is als waterverkeersweg nog belang-rijk de Kedangrantau, een arm van de Kedangkepala, die bij Antjaloeng begint en bij M. Kain an in de Mahakam uitmondt. Stroomversnelingen komen in de Mahakam beneden Longiram niet voor, wel in de Kedangkepala, S. Belajan en Kcdangpahoe, doch deze zijn in den midden- en benedenloop weinig hinderlijk. De grond is in Koetai over het algemeen vlak, hier en daar bezet met heuvelreeksen. Slechts in het N. en W. komen lage bergen voor. Hoogvlakten zijn er niet. Het terrein loopt niet op van de kust naar het binnenland, doch het laagste gedeelte is in het midden van West-Koetai gelegen, een moer-rassig bekken, met als centrum het merengebied der districten Kotabangoen en Moearamoentai. Van de randen van dit bekken af, dat ongeveer aan het Oostelijk uiteinde nog over een grooten afstand in N. richting voortziet in de lage streak, waardoor de S. Belajan en Kedangkepala stroom-ni (Sn, loopt het land zachtglooiend op naar het N., (V. en Z., maar gaat in het O., iets beneden Moearakajan, over in een met talryke houvela bezet terrein, dat dit karakter behoudt tot ± 2 uur slooiens beneden Samarinda. Tusschen dio hen velreeksen is de grond op veld plaatsen moeras-sig. Het houvelland strekt zich in N. richting tot het grensgebergte uit en vormt de waterschei-ding van het Mahakam- en het kustgebied (met enkele kleine rivieren). Het merengebied is een groot complex van plassen, kenofan genaamd, welk door kanalen met elkaar en met de Ma-hukam zijn verbonden. Dio doorvaarten zijn meestal voor prauwen bevaarbaar. De belang-rijke dierecnen zijn: K. Djempang, K. Tom-pitong, K. Brian, K. Semajang en K. Melintang. Het (torste is het grootst on strekt zich uit langs de Mahakam, van Moearamoentai tot Moea-ra) fthou, over ocn longte van 37 K.M. en met een grootst breedte van ±10 K.M. Bij hoogen wa-terstand in de Mahakam is het geheele gebied der districten Moearamoentai en Kotabangoen en van het ondistricat Afoerakanian, over een afstand van eenige kilometers ten N. en Z. der

rivier, 66n groot waterplas, met hier en daar een stukje drogen grond. Buiten het merengebied vindt men nog groote moerassen, die "rapak" worden genoemd, als ze met bosch en „padang*, als ze met gras (gewoonlijk een lange rietsoort) begroeid zijn. Van de onomr uitgestrekte padangs zijn telken jare slechts kleine gedeelten voor den rijstbouw in den Oostmoesson in gebruik; de be-volking plant liever in den Westmoesson op hoog gelegen, droge gronden, daar men in de padangs veel last heeft van muizen, walangsangit en plot-seling opkomende bandjirs.

De bergen in het landschap zijn niet bijzonder hoog. Langa de grens met Sambalioeng liggen de G. Batoepagar, G. Tindih Hantoen en G. Be-tioen, welko een hoogte bereiken van 1500 tot 2500 voet. Naar het Zuiden verheft zich het Tekerat-gebergte, ten Westen van Kari-orang, met toppen van 1800 tot 2180 voet; meet Zui-delijk liggen de G. Kongtoeah en G. Radjanan-benang, welke de waterscheiding vormen tus-schen de Bengaloen en Sengatarivieren; ten slotte bevindt zich bij de grens met Pasir, tegenover Balikpapan, de G. Beratoes of Piek van Balik-papan "

Over het algemeen is de grond van het land-)? schap vruchtbaar; dorre gronden zijn zeld-zaam. De bodem in de laagste streken be-staat uit geelgrijze rivierklei; de hooggelegen ter-reinen hebben een roodachtigen, met zand ver-mongden bodem. In het binnenland van Melak en de streek tusschen Beramtai en Angalan (district Kotabangoen) bestaat de bodem tot groote diepte uit grof, wit zand, hier on daar vermengd met zwarte aarde, en is hij begroeid met kreupel-boschjes. Grintlagen worden aangetroffen o.a. op

P. Jocpa, langs de Mahakam beneden Seboeloe en op vele andoro plaatsen in den bovenloop.

Volgens de voorloopige uitkomsten der volks-telling 1930 is de bevolkingsterkte: 164.637 Inlanders, 2252 Europeanen en daarmede gelijk-gestelden, 10.544 Chineezen en 2070 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 179.503 zielen. Be-halve de Dajaks in het binnenland zijn de Inlanders Moham medanen. Bekeeringen tot den Islam komon onder de Dajaks zeer weinig voor. Iedere bevolkingsgroep spreekt haar eigen taal. Het Koetaisch is de oorspronkelijk taal van Koetai; het bevat veel Maleische woorden en heeft in den loop dor tijden ook Boeginesche en Banci jareesche uitdrukkingen opgenomen. Veel Javaanscho woorden komen er ook in voor, hoofd-zakeHjk in beleefdheidsvormen. De door den Sultan aan zijn familieleden en hoofden verleende titels zijn bijna alle zuiver Javaansch. Het Koetaisch is niet in allo stroken gelgkluidend, maar de afwykingen zijn niet belangrijk. In Djembajan spreekt men het z.g. Lampoengsch, terwijl do bowoners dior streek „orang Eampoeng", bo venlanders, worden genoemd. In Kotabangoen wordt de „basa Kedang" gesproken, in het district Moeara Antjaloeng het „Pantoen-dialeot" en in de kampoengs Kahala on Toematoehu de „basa Ampanang". By de Dajaks bestaat geen alge-meene omgangstaal; doze is bij de andere bevolkingsgroep on het Maloisch.

Sterko drank wordt alleen door de Dajaks ge-bruikt; aan opiumsohuien wordt alleen gedaan door Chineezen en Javanen. In Oost-Koetai, buitoo do hoofdplaats Samarinda, leeft de In-landscho be vol king voornumolyk van landbouw

en inzamling van boschproducten. De rijst wordt zoowel op drogen grond als op sawahs geteeld. Daar de productie niet voldoende is, moet veel rijst worden ingevoerd. De klappercultuur in de benedenlanden is zeer uitgebreid. Verder worden, behalve tweede gewassen, nog wat peper en vooral hevea geplant. De zeevisscherij wordt door Badjau's en enkele Boegineezen beoefend. De visscherskampoengs zijn Pamangkaran, Moea-radjava en Kwalabontang. De opbrengst is voornamelijk voor plaatselijk gebruik. De zoet-watervisscherij is in dit ressort van weinig belang. De handel is in normale tijden zeer bloeiend. Ingevoerd worden voornamelijk rijst, ka-toentjes, kramerijen, ijzerwerk, ertwaren enz., en uitgevoerd: steenkool, petroleum, hout, rotansoorten, damar, gedroogde visch enz. De handel met de Pajaks is nog steeds hoofdzakelijk ruilhandel.

In West-Koetai zijn de hoofdmiddelen van bestaan: inzameling van boschproducten, landbouw, visscherij en handel. In den tijd, toen boschproducten en rubber hooge prijzen behaalden, werd de rijstbouw zeer verwaarloosd. Nu wijdt men er meer aandacht aan; vooral de rijstteelt op natte velden wordt bevorderd. De veeteelt, die in Oost-Koetai niets te betekenen heeft, is in West-Koetai belangrijk. De Dajaks houden veel varkens, behalve voor eigen gebruik ook voor uitvoer naar Tenggarong en Samarinda. De Be-noea- en Tandjoeng-Dajaks zijn in het bezit van kudden karbouwen, welke in de uitgestrekte grasvlakten rondloopen. Pasars, welke in de benedenstreken zoo belangrijk zijn, vindt men in dit ressort niet. De jacht wordt door de geheele bevolking gaarne beoefend, vooral op de, in de wildernis veelvuldig voorkomende herten, wilde varkens en wilde runderen. De visscherij is in het merengebied een voornaam, zoo niet het voor-naamste middel van bestaan. De vangst in den drogen tijd is zoo groot, dat veel visch, gezouten en gedroogd, kan worden uitgevoerd. Bij den vischhandel passen de opkooers, meestal Chi-neezen, een credietstelsel toe, dat zeer nadeelig is voor de visschers.

De Inheemsche nijverheid bepaalt zich hoofdzakelijk tot het maken van huishoudelijke artikelen en eigen gereedschappen (vlechtwerk, wapens). Vermelding verdient het bouwen van prauwen in de kampoengs langs de groote rivieren. De beste prauwenbouwers vindt men in het district Kotabangoen. West-Koetai is zeer rijk aan goede steenkolen; Inlandsche ontginningen vindt men er evenwel bijna niet meer. In de onderafdeeling Balikpapan zijn de middelen van bestaan der Inlandsche bevolking voornamelijk rijstbouw op droge velden en sawahs, vischvangst (langs de kusten) en klapperteelt. De bewoners van kampoeng Toenan zamelen ook veel rotan en die van Pemaloean eetbare vogelnestjes in. De bevolking van Manggar en Sepingang vindt voornamelijk haar bestaan in werkzaamheden bij het houtbedrijf der B.P.M.

De beschikking over woesten grond staat iederen Inlander vry. Hij krygt door het ontginnen het bezitsrecht en behoudt dat zoolang de grond occupeert en nog eenigen tijd daarna, zoolang de grond niet weder wildernis is geworden. Over door de bevolking in landbouw ge-occupeerde gronden kan de zelfbestuurder steeds beschikken, doch de bezitter moet worden scha-

delooggesteld voor hetgeen hij daarop heeft staan. Het recht om te beschikken over producten in den grond, dus delfstoffen, beruist bij het zelfbestuur tot 1913, toen het tegen schadeloosstelling bij suppletioire overeenkomst werd overgedragen aan het N.I. Gouvernement. Het recht op de natuurlijke voortbrengselen op den grond, de bosschen, beruist van oudsher bij de Dajaksche zoowel als de Maleische bevolking der betrokken streken.

Bij uitgifte van grond in concessie hebben de concessionarissen de beschikking over alle in het bosch voorkomende materialen, voorzover zij die voor hun bedrijf behoeven, zoodat practisch ook daar de Ini. bevolking het recht van inzameling van de overige boschproducten blijft behouden. De aanwezigheid van uitgestrekte bosschen met goed hout, van veel petroleum en steenkolen heeft aanleiding gegeven tot het verlenen van tai van concessies, welke groote inkomsten aan de landschapskas opleveren. In het landschap bestaan thans: 9 mijnconcessies door het zelfbestuur voor 1913 verleend en 19 verleend door het N.I. Gouvernement. Verder zijn 33 vergunningen voor mijnbouwkundige opsporingen vanwege het Gouvernement uitgegeven. De bestaande 14 concessies voor landbouwondernemingen en 9 voor boschexploitatie (houtaan-kap) zijn allo door het zelfbestuur verleend. Van de bovenvermelde mijnconcessies is er een voor winning van steenkolen door den Sultan verleend aan Amidin Pangdran Mangkoe Negro; na den dood van dezen geschiedt de exploitatie door zijne erfgenamen. De voornaamste mijnconcessionaris is de B.P.M.

De Nederl. Koloniale Petroleum Mij., welke vroeger in Bengaloe en aan de Sangkoelirang-baai naar petroleum heeft geboord, heeft hare werkzaamheden aldaar in 1919 gestaakt. Thans worden in die streek door Amerikanen en Japanners mijnbouwkundige opsporingen verricht.

Het verkeer ter zee langs de kusten en op de groote rivieren geschiedt per prauw en met motor- en stoomboten. Boven de stroomversnelingen kunnen slechts kleinere vaartuigen komen. Het landschap heeft goed onderhouden landwegen, welke in totaal 136 K.M. lang zijn; hiervan zijn 13 K.M. asphaltwegen en 125 K.M. binnwegen (in West-Koetai). In overeenstemming daarmee zijn de bruggen ook in goeden staat. De B.P.M. heeft te Balikpapan een radiostation en een trambaan.

Het bestuur van het landschap wordt thans gevoerd door den Sultan met 3 landsgrootten, daar geen vacature van landsgroote onvervuld blijft. Laatstgenoemde dignitarissen zijn geen volkshoofden, maar medebestuurders, aan wie een deel van de uitvoerende taak van het zelfbestuur is opgedragen. Zij onderteekenen mode het politiek contract en de begrotingen der landschajiskas. Eén landsgroote is belast met godsdienstsaken, 66n met de landschapsad-ministratie en de derde met bestuurswerk.

De zetel van het zelfbestuur is Tenggarong, alwaar ook de controleur van West-Koetai zijn standplaats heeft. De tegenwoordige bestuurder is Sultan Mohamad Parkesit, officier der Oranje-Nassau-orde. Hij is opgetreden in 1920 na het teekenen en beledigen van een akte van verband op 14 November van dat jaar, goedgekeurd bij G.B. van 15 Maart 1921 no. 27.

Na het sluiten van het lange contract van 17 Juli 1863 werden suppletore overeenkomsten met het zelfbestuur gesloten op 12 Juli 1896, 16 Maart 1898, 27 Augustus 1898 en 25 Juni 1900. Deze laatste is de belangrijkste, zij houdt do overdracht in aan het N. I. Gouvernement van de heffing van rechten en pachten tegen een belangrijke schadeloosstelling. Het zoutmonopolie werd! toen in het landschap ingevoerd. Ter vervanging van bovengenoemd contract van 1863 werd met den in 1900 opgetreden Sultan Mohamad Alimoedin Aladil Chalifatoel Moemi- nin en zijn landsgrooten op 26 Augustus 1902 een nieuw lang contract gesloten, dat bij G.B. van 14 December 1902 no. 30 werd goedgekeurd en he- den nog van kracht is. Daarna kwamen tot stand suppletore overeenkomsten met dat zelfbestuur op 10 October 1907 betreffende den kosteloozen afstand aan het N.I. Gouvernement van het terrein ingenomen door de hoofdplaats Sama- rinda (dat dus rechtstreeks bestuurd gebied is geworden); op 3 Januari 1908 betreffende den afstand tegen schadeloosstelling van het Boven- Mahakam gebied, dat dus eveneens rechtstreeks bestuurd gebied is geworden.; op 22 Maart 1910 betreffende onderdaanschap, land- en mijnbouw en inkomsten van het zelfbestuur. Na den dood van bovengenoemden Sultan trad Pangeran Mangkoe Negoro als Regent over het landschap op gedurende de minderjarigheid van den aan- gewezen opvolger in het bestuur Adji Mohamad Parikesit; hij teekende 19 October 1911 een akte van verband, welke word goedgekeurd bij G.B. van 12 Maart 1912 no. 16. Bij verklaring van 11 October 1912 deed hij afstand van het Telakai- gebied, zonder schadeloosstelling, welk gebied werd! gevoegd bij de rechtstreeks bestuurde on- derafdeeling Pasir. Onder zijn bestuur kwamen suppletore overeenkomsten tot stand betreffen- de toepasselijk verklaring van het vendureg- ment (11 October 1912), afstand van mijnrechten (19 April 1913), regeling van belastingheffing (27 October 1913), de rechtspraak, benevens agra- rische aangelegenheden, mijnontginninge en op- springen van Landswege, het reizen, uitgifte van zeebrieven, jaarpassen en andere scheeps- papieren, jurisdictie geschillen, waterschappen en veiligheidspolitie (13 November 1920). Bij het jneerderjarig worden van Mohamad Parikesit en zijn optreden als Sultan in 1920 (zie boven) is do regent P. MangkoeNegoro afgetreden en benoemd tot officier in de ordo van Oranje-Nassau.

Het landschap is bij zelfbestuursverordening van 1923, gowijzigd en an-gevuuld in 1924 en 1925 verdeeld in 5 districten en 12 zelfstandigo onderdistricten. Behalvo de hoofden van dezo res- sorten is er nog een ondordistrictshoofd tor be- schikking van het zelfbestuur. Deze en andere zelfbestuursambtenaren worden bozoldigd uit de landHchapskas. Hieruit krijgen ook de leden van het zelfbestuur hun inkomsten. De Sultan bezit twee domoien, Bengalon en Bongan. De op- brongst hiervan wordt in do landchapskas ge- stort en daaruit notto, na aftrek van innings- en andero kosten aan den Sultan uitgekeerd. Do fi- nanciele toestand van hot landschap is zeer goed. Het had in 1932 een resorvefonds van ± / 9.500.000. De begrooting voor 1932 geeft aan: ontvangston / 1.789.215, uitgaven / 1.313.346 en to beleggen overschot / 475.869. De voornaam- ste inkomsten trect de landchapskas uit mgn-

concessies, ondernemingen van landbouw en van boschexploitatie, voorts uit do belastingen en schadeloosstellingen. In 1915, 1923, 1924, 1927 en 1928 zijn respectievelijk tot stand gekomen de zelfbestuursverordeningen betreffende: de be- lasting op de boschproducten, de veeslachtbelas- ting, de inkomstenbelasting en de opcenten- heffing daarop, de vordering van heerendiensten en den afkoop daarvan; zij zijn, evenals die betreffende de rechtspraak over de landchaps- onderhoorigen van 1926, bijna gelijkkluidend aan die in de overige zelfbesturende landchappen der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (zie voor deze en andere zelfbestuursverordeningen in bedoeld gewest de „Mededeelingen der Afdeeling Bestuurszaken der Buitengewesten van het Departement B.B. serie A no. 5).

Literatuur. Zie het oorspronkelijk artikel en verder: A. H. Spaan, De landstreek tusschen Sangkoelirang en Soemaring, T.A.G. 1918, 781 / H. Witkamp, Tocht naar den Goenoeng Beratoes (Piek van Balikpapan), T.A.G. 1925, II ; Dr. L.) Rutten, Eruptief gesteenten van de subrecente vulkaantjes Moerai en Beloei en andere gesteenten uit het Njawatangebied, Zuid-Koetai, T.A.G. 1925, 642.

TEGAL, (Aanv. van DI. IV). De stad, waarvan de naam „vlakte" of „vlak yeld" beteekent, be- slaat een oppervlakte van 18 km.² en is doorsne- den door een net van rijwegen ter lengte van 23 km. Zij wordt langs drie zijden op natuurlijke wijze begrensd; aan de noordzijde vormt de Java- zee de grens, terwijl de oost- en de westgrens ge- vormd worden door de rivieren Ketiwon en Si- belis. Tegal is gelegen aan den grooten postweg, welke Oost- en West-Java langs de noordkust verbindt; doordat de weg, wolke van de noordkust naar de zuidkust (Banjoemas) voert, te Tegal begint, is de stad een niet onbelangrijk kruis- punt van verkeer. Vele autobuslijnen verbinden haar met in den omtrek gelegen plaatsen, terwijl zij door lijnen van de Semarang-Cheribon- Stoomtram- Maatschappij met die steden verbon- den is.

Tegal is in het bezit van een door de gemeente onderhouden vliegveld (noodlandingsterrein), ge- legen in de onmiddellijke nabijheid van de stad. Dit terrein is ontstaan door terreinophooging en drainage bij het uitvoeren van de Tegalsche as- saineeringswerken en is zoodanig gedraineerd, dat het zelfs in den regentijd dienst kan doen. Tegal is weliswaar nog geen vaste luchthaven, maar op verzoek daalt het vliegtuig van de lijn Batavia-Semarang-Soerabaja er voor het opne- men of uitstappen van passagiers.

De ligging aan do kust brengt mede, dat Tegal behoort tot de warme plaatsen. De nachten zijn botrekkelijk koel, doch overdag stijgt de tem- peratuur geregeld tot ver over de 80° F. In den oostmoesson is een sterke zuidwestenwind over- heerschend, de z.g. Koembangwind, zoo ge- naamd naar het 1200 m. hooge Koembangge- bergte, dat naar de meening van de bevolking dezen hoogst onaangenam. wind zou veroor- zaken.

Tegal was vroeger een beruot malaria-oord. V66r 1850 werd het herhaaldelijk door hevige epidemieën geteiat. Dit heeft zelfs ten gevolge gehad dat do bestuurszetel tijdelijk verplaatst is naar Bandjaran, een plaatsje ongeveer 9 km. naar het zuiden gelegen aan den postweg naar

Banjoemas. Sedert 1921 werden plannen be-raaid in den gezondheidstoestand verbetering te brengen. Eerst in 1925 is daaraan uitvoering gegeven. In dat jaar dwong een hevige malaria-explosie tot handelond opruden. Met kracht werd de assainering ter hand genomen. Met behulp van gouvernementssubsidie word door de gemeente een gezondheidswerk uitgevoerd, dat tot resultaat had, dat het sterftecijfer al dadelijk zeer sterk daalde, zoodat de malaria thans niet in heviger mate heerscht dan in andere kustplaatsen van Noord-Java. De gemeente genoot zich jaarlijks groote geldelijke offers voor het onderhoud van de assaineringwerken en het doen verdwijnen van broedplaatsen van de malariamuskiet.

Naar de uitkomsten van de volkstelling van 1930 is de bevolking van de stad samengesteld uit 1300 Europeanen, 38200 Inlanders, 3300 Chinezen en 1250 Arabieren. De overleving wil, dat de vestiging van Chinezen te Tegal de oudste op Java is.

Het gedeelte van den grooten postweg, dat binnen de stad ligt, wordt voornamelijk gevormd door de Chineesche winkelbuurt. De binnen de gemeente gelegen wegen zijn geasphalteerd. In de nabijheid van de haven ligt het ruime Ir. Lam-mingaplein (geheeten naar Ir. Lamminga, die van 1895—1903 zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt op irrigatiegebied) met zijn monument en fonteinen, aan welk plein vershillende overheidsgebouwen en kantoren van handels-huizen gelegen zijn.

In de laatste jaren is zeer veel aandacht besteed aan de inwendige verbetering van de stad. De huis-en straatverlichting is electrisch en wordt verzorgd door de Algemeene Nederlandsch-Indische Electriciteitsmaatschappij, welke zoodat als overdag stroom levert. Tegal bezit sinds 1931 een goede waterleiding, welke door de provincie Midden-Java geëxploiteerd wordt. Het water wordt langs een buizennet van een nabij Boemidjawa gelegen natuurlijke bron naar de vlakte gevoerd.

Op 1 April 1906 werd de gemeente Tegal ingesteld bij Gouvernementsbesluit van 21 Februari van dat jaar (Ind. Stb. no. 123). Tot medio 1931 bestond de gemeenteraad uit acht Europeesche en vier Inlandsche leden, terwijl de Vreemde Oosterlingen een vertegenwoordiger hadden. By Gouvernementsbesluit van 13 April 1931 no. 8 werd het aantal leden van 13 op 17 gebracht, zoodat de raad thans uit 9 Europeesche, 6 Inlandsche en 2 Chineesche leden bestaat. Van de instelling af tot November 1928 werd de gemeenteraad voorgezeten door het hoofd van plaatselijk bestuur; op 1 November 1928 aanvaardde de eerste burgemeester het bestuur over de gemeente.

De in de stad aanwezige Mulo-school, oorspronkelijk een stichting van de Semarang-Cheribon-Stoomtram-maatschappij, werd in 1932 door het Gouvernement overgenomen. Er zijn voorts verschillende openbare en particuliere inrichtingen voor lager onderwijs, een ambacht-school, een huishoudschool en twee fridscholen.

Er zijn twee ziekenhuizen; het provinciaal ziekenhuis (Kardinah-ziekenhuis) en de kliniek van de vereenigde suikerfabrieken. Het Kardinah-ziekenhuis is een stichting van den voor-maligen gewestelyken raad van Pekalongan en

Tegal. Het is genoemd naar de echtgenote van den sedert afgetreden regent van Tegal, Radin A. J. Kardinah, die den voor den bouw benoemde grond schonk. De gemeente Tegal stelde / 6000 beschikbaar voor de inrichting en steunt jaarlijks met een subsidie. De ziekeninrichting van de suikerfabrieken, de z.g. "Kliniek Doe-koewringin", aldus genaamd naar de nabij gelegen suikerfabriek van dien naam, is gelegen te Slawi op 15 km. van Tegal.

De visscherij is een belangrijk middel van bestaan. Een groot deel van de vangst wordt onmiddellijk na de veiling per vrachtauto naar Cheribon en Bandoeng gebracht.

Eenige Europeesche ondernemingen op het gebied van ijzerhandel en industrie zijn te Tegal vertegenwoordigd. Verder bezit de Semarang-Cheribon Stoomtram-maatschappij er een zeer uitgebreid emplacement, alsmede werkplaatsen.

Tegal dan ook voor een deel haar belangrijkheid aan de omliggende suikerfabrieken; in de onmiddellijke omgeving liggen 9 fabrieken.

De haven is slechts vrouwen- en visschershavens. Schepen van enige behoorlijke afmeting kunnen Tegal niet bereiken en gaan op ongeveer 4 of 5 km. afstand uit de kust voor anker. De verbinding tusschen de op de reede liggende schepen en den wal wordt onderhouden door het Tegalsche Prauwenverg.

In 1929 werd overgegaan tot het graven van een tweede binnenhaven, waarvan de omliggende terreinen geschikt en bestemd zijn voor den bouw van opslagruimte. De K.P.M., de Stoomvaartmaatschappij "Nederland" de „Rooddamsche Lloyd" en de Java-China-Japanlijn hebben te Tegal agentschappen.

Voorts zijn er agentschappen van de Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij, do Nederlandsch-Indische Handelsbank en van de Nederlandsche Handelsmaatschappij.

Tegal bezit een Protestantische kerk en een Roomsch-Katholiek kerk. Als bijzonderheid betreffende de Protestantische kerk zij vermeld, dat (lit behoeft is van een der oude, aan de haven gelegen koffiepakhuizen, waarau men op zeer verdienstelijke wijze het aanzien van een kerk gegeven heeft. In vroeger tijd schijnt Tegal een koepelkerk bezeten te hebben, waarvan de fundamenteen nog te vinden zijn in den grooten tuin achter het tegenwoordige kantoor van den assistent-resident; Professor P. J. Veth maakte hiervan in zijn boek "Java" reeds melding.

UNIEBANK VOOR NEDERLAND EN KOLONIËN. (Aanv. DI. IV). De in April 1914 opgerichte Uniebank breidde zich in Indie aanvankelijk snel uit. Was tot 1917 de vertegenwoordiging te Batavia en Soerabaja opgedragen aan do reeds in DI. IV biz. 496 genoemde firma's, daarna ging men over tot vestiging van eigen kantoren, die goledolyk in verschillende groote plaatsen, als o.m. te Bandoeng, Batavia, M6dan, Semarang, Soerabaja, Weltevreden enz. werden geopend.

In haar werkingsfeer was de bank, waar directe belangen bij do Indische cultures waren buitengesloten, wat haar clientele betreft, in verband met haar karakter als algemeene bank, voor een aanzienlijk deel aangewezen op kleinere handelszaken, winkeldrijven, enz. Zij verstrekte credieten, die in het algemeen door de andere Europeesche banken niet aantrekkelijk wer-

*den geacht, doch dio door de Nederl. Indische Crediet- en Bankvereeniging wel waren verleen.

De kort na de oprichting van de bank uitgebroken wereldoorlog schiep voor haar een gunstigen toestand. Door torghoudendheid van andere financieele instellingen verkreeg zij gelegenheid haar bedrijf snel uit te breiden, kon daarbij tevens een hooge debet-rento bedingen, wat de rentabiliteit en groei aanvankelijk sterk heeft beïnvloed.

Opgezct met een kapitaal van 1 miljoen, werd dit reeds in 1916 tot 2 miljoen, in 1917 tot 3,5 miljoen, in 1918 tot 4 miljoen, in 1920 tot 10 miljoen opgevoerd. Het dividend daarvoor v/m 1914 t/m 1920 uitgekeerd bedroeg resp. 0, 5, 7, 7, 7, 5%.

De snelle bloei onder invloed der oorlogconjunctuur maakte optimistisch, onvoldoende werd aandacht geschonken aan voorzorgsmaatregelen voor mogelijke benarde tijden. Zoo schommelde bv. in de jaren van hoogconjunctuur het totaal der reserves tusschen 3% en 5,62% van het gestort aandeelenkapitaal. Toen dan ook de ernstige crisis van 1922 inzette, bleek reeds spoedig de geringe financieele weerstand van het jonge instituut. Werd in 1921 nog ruim / 600,000 winst geboekt, 1922 toonde een verlies van ruim / 200,000, dat in 1923 tot ca. 2,2 miljoen gulden, in 1924 tot 7,1 miljoen gulden steeg. De te laat en in onvoldoende mate getroffen voorzieningen hadden geen resultaat, evenmin als pogingen om met behulp van anderen het bedrijf te doen voortbestaan. Do toestand ging in ernstige mate achteruit, waarom, October 1925, tot liquidatie der bank werd besloten. In Nederl.-Indie trad de Ned. Escompto Mij. als liquidatrice op; in Europa werd afwikkeling van zaken in handen van een der Commissarissen gelegd.

Literatuur: Verslagen van de Uniebank; G. M. Verrijn Stuart, Het bankwezen in de Nederlandsche Kolonien; Djie Ting Ham, De algemeene banken in Nederl. Indie.

VUURWERK. Van vuurwerk ter verkrijging van Jicht- en knaleffecten wordt ter oplichtering van feestelijke gelegenheden reeds vele eeuwen gebruik gemaakt. In Europa wordt reeds molding van vuurwerk gemaakt in de late middeleeuwen; in China moet de bekendheid van nog vroeger tijd daloeren. Jict is waarschijnlijk, dat het vuurwerkvermaak in Nederlandsch-Indio door Chineezen is geïntroduceerd. In den loop der tijden is het in Indie een algemeen verbreid volksgoed gebruik geworden. Het ontsteken van knalvuurwerk client behalve tot verm aak, naar de opvatting van de Indische bovolking, ook tot het vordrijven van booze geesten. Voor Chinoozen heeft hot afsteken van knalvuurwerk nog eenige godsdienstige betekenissen. Voor de Mohaimedaanscho bevolking van Nederlandsch-Indio is dat evenwel niet het geval en kan hot ook niet alu adat worden aangemerkt, al wordt ook con inlanderscho bruiloft zonder vuurwerk niet behoorlijk geacht en mag het bij besnijdenisfeeston niet ontbroken. Men stelt er een eer in op bepaalde feestdagen veel vuurwerk af te stekon, al gaan do kosten de draagkracht van do betrokkenen vaak to boven. In normale tijden wordt in Indiï jaarlijks gemiddeld 1.000.000 aan het vuurwerkvermaak besteed.

Het in Indie aan do markt gebrachte vuurwerk wordt voor het grootstodool geïmporteerd en wel

voornamclyk uit China, Hongkong, Singapore en Britsch-Noord-Borneo. Het ingevoerde vuurwerk is bijna uitsluitend knalvuurwerk. Ongeveer 2/3 van den omzet wordt in Nederlandsch-Indio vervaardigd. Op 1 September 1932 bedroeg het aantal vuurwerlfabrieken op Java en Maadoera 31; in do Buitengewesten komen voor zoover bekend geen fabrieken voor. De Industrie is nagenoeg geheel in handen van Chineezen en heeft voor zoover betreft de vervaardiging van sier-vuurwerk een goeden naam.

In de jaren 1922 e.v. deden zich in de Indische vuurwerkindustrie verscheidene zeer ernstige ongelukken voor. Een in 1925 ingesteld onderzoek wees uit, dat wettelyko maatregelen urgent waren; door de arbeiders werd met kaliumchloraat (KClO₃) en andere zeer briaante springstoffen op de meest lichtvaardige wijze omgesprongen, terwyl de fabrieksleiding zich maar weinig om de veiligheid van de arbeiders bekommerde. In 1926 schreef de chef van het Veiligheidsstoezicht een aantal specialveiligheidsmaatregelen voor, welke echter onvoldoende bleken om de gevaren te bestrijden. In verband daarmee werd in 1929 door genoemden dienstchef, in afwachting van nadere wettelyke voorzieningen, een algeheel verbod tot gebruik van kaliumchloraat in knalvuurwerk uitgevaardigd.

Het duurde evenwel nog vier jaren voordat de wettelyke regeling in werking trad, tot groot na-deel van de Indische vuurwerkindustrie, welke tegen het buitenlandsch product — waarin wel kaliumchloraat werd gebezigd en dat als gevolg daarvan veel harder knallen twegebracht en deswege meer afkeer vond — do concurrentie niet kon volhouden.

Het onderwerp is geregeld in de „Vuurwerkordonnantie 1932" (Ind. Stb. no. 143, gewijzigd en aangevuld bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1933 no. 9) en do op genoemde ordonnantie steunende regeringsverordening in Ind. Stb. 1933 no. 10, beide in werking getreden op 1 April 1933. De vuurwerkwetgeving is toepasselyk op de aan de inheemsche rechtspraak onderworpen bevolking in rechtstreeks bestuur gebied en in de zelfbesturende landschappen in de Buitengewesten, terwyl de Vorstenlandsche zelfbesturen overeenkomstige regelingen bij pranaten hebben vastgesteld.

De wettelyko bepalingen onderscheiden tusschen verboden en geoorloofd vuurwerk. Verboden vuurwerk is vuurwerk, dat bevat ontplofbare stoffen als bedoeld in de ordonnantie van 1893 (Ind. Stb. no. 234), slnghoedjes, detonators, detonatorconcordonlont o. d., zeer wrijvingsgevoelige stoffen en mengsols, en harde bestanddeelen, welke bij do ontploffing worden woggoslingerend („mer-tion banting"), en voorts o.m. knalvuurwerk, dat een andro buskruibvulling bevat dan enkele met name genoemde salpotorbuskruitmengsels. De in-voer, do aanmaak, hot voorhanden hebben, het ontsteken van en do hauld in zoodanig vuurwerk is verboden.

Alle andero vuurwerk is geoorloofd vuurwerk, onderverdeeld in gevaarlyk en onderdan gevaarlyk (gemakshalvo aan to duideu als klein) vuurwerk. Gevaarlyk vuurwerk is vuurwerk, waarin per (enkolvoudig of samongestelde) vuurwerk-lithaam inder dau 20 gram buskruit aanwezig is.

Ton opzichte van govaarlyk vuurwerk golden strengere bepalingen; een vergunning tot aan-

maak van of tot handel in gevaarlijk vuurwerk wordt slechts bij uitzondering verleend; verkoop van dit soort vuurwerk door tusschenkomst van den vendumeester is verboden, terwijl men daar- van niet in het bezit mag zijn zonder een bijzon- dere vergunning tot ontsteking.

Voor den invoer, den aanmaak, het ontsteken van en den handel in geoorloofd vuurwerk zijn vergunningen vereischt, waarvan de verleening al naar den aard van het onderwerp met meer of minder waarborgen is omringd.

Vuurwerk mag slechts worden ingevoerd te Batavia, Ocrabaja, Semarang, Belawan, Padang, Palembang, Makassar, Pontianak, Bandjermasin en Manado, een beperking, welke het Gouverne- ment op theft van de verplichting om in alle havens speciale opslagruimten te bouwen, hetgeen noodig zou zijn geweest, omdat voor den opslag van vuurwerk een aantal veiligheidsvoorschriften zijn gegeven. Voor het vervoer van vuurwerk zijn mede bijzondere regels gegeven.

Het onderzoek naar de samenstelling van vuurwerk geschiedt bij de Pyrotechnische Werkplaats te Bandoeng.

Iet technisch toezicht op de vuurwerkindus- trie is toevertrouwd aan den dienst van het Veiligheidstoezicht, waar tevens een centrale regis- tratie van de vuurwerkfabrieken plants vindt; omtrent werkwijze en inrichting van de fabrieken zijn door den chef van dien dienst bijzondere voorschriften gegeven.

Van vuurwerk wordt ten behoeve van het Land een invoerrecht geheven van 12%. Daarnaast wordt door de autonome gebiedsdeelen vrij alge- meen een belasting geheven, hetzij op de vervaar- diging van, hetzij op den handel in vuurwerk. De bevoegdheid tot het heffen van deze locale belas- tingen is door de invoering van de vuurwerkwet- geving onaangetast gebleven. Een uniforme hef- fing van Landswege werd door de regering niet gewenscht.

Meermalen is in de laatste jaren het denkbeeld van een vuurwerkmonopolie geopperd, omdat men meende langs dezen weg de gevaren verbon- den aan de fabricatie, den opslag en het ontsteken van vuurwerk het doelmatigst te kunnen bestrij- den. Na de aanneming van een desbetreffende motie door den Volksraad in de najaarszitting 1928—1929 werd in September 1929 door de re- geering een commissie ingesteld, welke tot taak kreeg de wenschelijkheid en de mogelijkheid van een monopoliseering van de vuurwerkfabricatio te onderzoeken. De commissie bracht haar verslag in Augustus 1930 uit. Zy voerde onderschei- dene meer en minder ernstige bezwaren tegen een monopolie aan. Zoo achtte zij een overheidsbe- drijf, dat geen concurrentie te duchten heeft, niet in staat aan den wisselenden smaak van het publiek te voldoen, waarvan terugloopen van het debiet zou zijn te duchten. Zij wees er voorts op, dat de vuurwerkindustrie op Java een soizoen- en dientengevolge een nevenbedrijf is; een deel van het jaar behartigen de fabrikanten andere belan- gen en bezigen de werkplaatsen voor andere doel- einden, terwijl het personeel in die periode bijna in zijn geheel wordt ontslagen; een dergelyke werkwijze is in een overheidsbedrijf niet te volgen. De concurrentie met gelmpoorterd vuurwerk zou niet zijn vol te houden, zoodat de invoer van vuurwerk zou moeten worden verboden, als ge- volg waarvan het monopolio in de geheele be- i

hoefte zou hebben te voorzien; dit zou een enorm en continu bedrijf eischen. Waar vuurwerk gemakkelijker bederft, zouden hoogc kosten voor inagazijnen en verpakkingsmiddelen moeten worden gemaakt. Derving van invoerrechten en locale belastingen alsmede de schadeloosstelling van fabri- kanten zouden zware financieele offers eischen. Op grond van deze en andere overwegingen kwam de commissie tot de conclusie, dat bij een mono- polie het vuurwerk onverkooftbaar duur zou worden, in verband waarmee zij verwachtte, dat het monopolie met verlies zou werken. Zij stond der- halve afwijzend tegenover dit denkbeeld en meen- de, dat de veiligheid in de Industrie afdoende kon worden gewaarborgd door een wettelijke regeling zooals thans in het leven geroepen is. De rege- ring decidee de opvatting van de commissie.

Literatuur: B. G. Ter Brake en Mr. Dr. F. J. W. H. Sandbergen, De vuurwerkordonnantie L932, Batavia 1935.

MANILLA-HENNEP of ABACA. (Aanv. DI. II). Zij wordt gewonnen uit de bladscheeden van een pisangsoort, *Musa textilis* Neë, die daar- toe sedert eeuwen op de Philippijnen en de Sa- ngir-eilanden wordt benut. Tegenwoordig wordt de *Musa textilis* ook op min of meer uitgebreide schaal aangeplant in Nederlandsch- en Britsch- Indie, doch de meest belangrijke producenten blijven nog steeds de Philippijnen.

Van alle op de wereldmarkt komende touw- vezels is de abaca de belangrijkste, daar zij zich van de andere vezels onderscheidt door hare buitengewone lengte, sterkte en bestendigheid tegen zeeewater, hetgeen voor scheepstrossen van groot belang is. Dat kabels en touwen uit deze vezel bereid in zeeewater zouden blijven drijven, zooals vaak in de literatuur vermeld staat, is echter on- juist, daar manilakabels in zeeewater spoedig zijn ken. Op de Philippijnen wordt de abaca op voor- treffelijke wijze ook als spinvezel benut; terwijl de kunstige koffio-weefsels van de Sangireilanden eveneens uit deze vezels vervaardigd worden.

Bij een goede vezelwinning is de kleur dor vezel wit, hoewel nooit zoo fraai als die van Agave. Bij de beoordeeling van de vezels wordt in het bijzon- der gelet op zachtheid, zuiverheid, kleur, longte en sterkte.

De afcheiding van Manila-hennep geschiedt in Ned.-Indie hoofdzakelijk machinaal; op de Phi- lippijnen daarentegen door hand bewerking, waar- bij do aan afgebroken vezels rijk o afval een ge- schikte grondstof vormt voor de fabricatie van zeer sterk papier, dat gebezigd kan worden voor de vorvaardiging van zakken, ter verpakking van cement, meel enz.

De schijnstam, waaruit de vezel gewonnen wordt, kan gepeld worden, waarbij de verschil- lende bladscheeden ongeveer al» hialve hollc cylinders loskomen. De dwars-doorsned van do blad- scheede is in het midden het dikst en loopt naar de kanten puntig toe; aan de basis is zij dikker dan aan den top. Iedere stam levert 10 tot 25 bladscheeden, die niet even lang zijn als de schyn- stam en waarvan de 4de tot en met de 7de ge- woonlijk het dikst en het breedst zijn. Do dikte varieert bij de buitenste bladscheeden van 1f tot 2+ cm., terwijl de binnenste slechts 7 mm dik zijn. De breedte der buitenste en binnerste bladscheeden varieert respectievelij van 15 tot 25 cm. en van 8 tot 10 cm.

De 6de, 7de en 8ste bladscheede zyn gewoonlijk

hot langst en varieeren van 2] tot 5] m. Elko bladscheede bestaat uit drie, niet bijzonder scherp van elkander gescheiden lagen; de buitenste 4—5 mm. dikke laag levert de meeste en sterkste vezels, terwijl de middelste laag slechts een weinig fijne, witte, zwakkere vezels bevat en de binnenste 2—3 mm. dikke laag vrijwel vezelvrij is.

Het eerste werk bij de handontvezeling is het scheiden van de buitenste vezellaag van het overige gedeelte der scheede. Daartoe wordt deze laag op een afstand van \pm 20 cm. van het onder-einde van den stam met een scherp, puntig mes doorgesneden, waarna de arbeider de vezellaag over een gedeelte van de breedte grijpt en dit met een ruk over de geheele lengte van den stam los-scheurt. Het zoo verkregen lint heet op de Philippijnen *toxie* of *tuxie*. Elke bladscheede levert 2 tot 4 van deze tuxies, die echter niet alle vezels van de buitenste laag bevatten, daar een gedeelte daarvan aan de middenlaag bevestigd blijft. Het deel echter, dat hierbij verloren gaat, is voor de touwslagerij van minder waarde. Na het verwerken van de buitenste bladscheedewordt de tweede enz. op tuxies verwerkt, waarna de vezels uit de linten gewonnen worden. Dit geschiedt met behulp van een recht, stomp mes van 16 cm. lengte en 5 cm. breedte bij een dikte van 1 tot 1.25 mm., dat door een gewicht aan een hefboom op een houten onder- of bovenlaag gedrukt wordt. De tuxie wordt nu schuin tusschen het mes en het hout gebracht en na aandrukken van het mes, met 6en ruk er gedeeltelijk doortrokken. Door deze bewerking wordt het bladmoes, dat achter het mes blijft, van de vezel gescheiden. Is van de lengte der tuxie ongeveer 1 meter ontvezeld, dan wordt de gewonnen vezel om een stokjegewonden en de rest van het lint ontvezeld; ten slotte wordt het gedeelte, dat de vezeltrekker in de hand had, bewerkt.

Dadelijk na het ontvezelen worden de verkregen vezels gesorteerd in gekleurd en ongekleurd product; het cerate, afkomstig van de buitenste bladscheeden, vormt slechts een gering percentage van de totale massa.

De gewonnen vezels worden gedroogd door de-ze eenige uren in een dunne laag over bamboe latten te hangen. Op de Philippijnen geeft men er de voorkeur aan, de vezels niet in de zon te drogen, maar onder een afdak in den wind; in Nod.-Indio wordt aangeraden in de zon te drogen, terwijl ook inachinalo droging toegepast wordt.

Een geroutineerde Philippijnsche vezeltrekker kan per werkdag van 10 uren ongeveer 10 kg. vezel winnen, terwijl als gemiddeld 7 kg. wordt aangenomen.

Over het algemeen wordt by de oenvoudige handberoeiding een vezel van betoro kwaliteit verkregen, dun met do machinalo winning.

Voor do machinalo ontvezeling zyn tai van machines uitgedacht, waarvan echter nog slechts weinige in do practijk voldoen, daar do machines zich zoo moeilijk aanpassen aan hot variable materiaal on niet iedere willookeurige scheedo- lengte verwerken kunnen. Eonige bokende ontvezolinachines zyn die van Clarke, Behrendt en Faurc. Do eerstgenoemde machine eischt een drijfkracht van 2 Pk. on levert 200 kg. droge vezel per dag, terwijl do maximum lengte voor de bladscheede, die deze machine verwerken kan, 8 voet bedraagt. De Behrendt machine vraagt 3 Pk. en

levert by ver working van stammen van 8 tot 10 voet on van 15 voet respectievelyk 100 en 108 kg. droge vezel per dag.

Nadat de vezels gedroogd zyn bevatten zij nog betrocktlyk veel vuil, in den vorm van stof, dat er door borstelen uit verwijderd kan worden. Dit kan geschieden door de vezels met de hand op een lat te slaan, of machinaal met behulp van een borstelmaschine. Zulk een machine gelijkt geheel op een raspador, alleen zyn insteelen van de mes- sen borstels aangebracht. Het bij het borstelen vrijkomende stof wordt gewoonlyk in stofkamers opgevangen. Ten slotte worden de vezels in balen geperst van 100 kg., welke ongeveer den vorm en afmetingen van een tabaksbaal bezitten.

Zoals reeds in het bovenstaande vermeld, is de handbereide vezel sterker dan de machinaal gewonnen; doch wanneer bij de bereiding buiten- en binnen-bladscheeden afzonderlyk verwerkt worden (de vezel uit de buitenste bladscheeden is aanzienlyk sterker), behoefde Indische abaca in sterkte niet onder to doen voor de uit de Philippijnen afkomstige vezel.

De breeklengte van prima kwaliteit abaca kan tot ruim 70 km. bedragen, terwijl deze waarde voor de meer inferieure soorten tot \pm 50 km. terugloopt.

Momenteel zyn in Nederlandsch-Indie slechts twee ondernemingen, waar de Musa textilis op commercieele schaal wordt aangeplant, n.l. die der H.V.A. in het gowest Oostkust van Sumatra en die der Lampongsche touwfabriek in Zuid Sumatra.

Literatuur: Verslag van het vezelcongres gehouden to Soerabaja van 3 tot 8 Juli 1911; Dr. K. W. van Gorkom, Oost Indische Cultures III; Prof. Dr. G. van Iterson, De vezelcultuur op Java en het vezelcongres met tentoonstelling to Soerabaja in 1911 gehouden/

LEERLOOIEN. Wanneer een bloot (d.i. een door een bepaald proces van haar en vleesch ont-dane, tot opzwellung gebrachte dierlijke huid) in eeno looistofoplossing wordt gehangen of daarin bewogen, neemt do huid de looistof uit die oplos-sing geheel of gedeeltelyk op tot zij volkomen daarmede doortrokken is. Door de opname van do looistof verandert de huid in leder. Leder is dierlijke huid, welke na gelooied en afgewerkt te zyn, niet hard, hoornachtig en breuklyk wordt, doch tai en buigzaam blijft, bij verblijf in water van gewone temperatuur niet meer tot ontbin-ding overgaat en bij het koken met water geen lijm geeft. Ook door weersinvloeden, vocht, warmto of koude gaat do gelooide huid niet tot bedorf over.

Onder looistoffen verstaat men de stoffen, die door inwerking op de huid verhinderen dat dozo tot een hoornachtige massa indroogt. Er bestaat een zeer groot aantal looistoffen, die naar gelang zij van plantaardigen of van mineralen oorsprong z,n, andere eigenschappen bezitten en ook andere eigenschappen aan het daarmede gelooide leder geven. Naar gelang van de bereidingswyze en den aard der daarby gebruikte looistoffen zal het leder van zeer stijf tot uiterst soepel vervaar-digd kunnen worden.

Afhankelyk van den aard der looistoffen, kunnen do toegopaste looimethoden als volgt worden onderscheiden:

1. plantaardige looing, welke door uit het plantenryk afkomstige looistoffen bereikt wordt;

2o. minerale looiing, welke met behulp van metaalzouten bewerkt wordt;

3e. zeemlooiing, welke door bepaalde dierlijke vetten tot stand gebracht wordt;

4e. onechte of pseudolooiing, die hoofdzakelijk uit behandeling met keukenzout en kalialuin bestaat;

5e. gecombineerde looiing, waarbij verschillende looistoffen gelijktijdig of achter elkaar gebruikt worden.

De meest toegepaste looiingen zijn de plantfla ridige en de chroomlooiing. Plantaardige looiing vindt toepassing in de zoollederlooierij en bij de fabricatie van riemenleder; chroomlooiing wordt toegepast voor de bereiding van overleder, riemenleder, technisch leder enz.; maar slechts weinig voor die van zoolleder, waarvoor deze looiing minder geschikt is. Zeemlooiing vindt plaats voor de bereiding van zeemleder, bandageleder, handschoenenleder enz.; aluinlooiing voor fantaisieleder en voeringleder; de gecombineerde looiing bijna uitsluitend voor technische ledersoorten.

Terloops dient te worden opgemerkt, dat leder, hetwelk niet gevet is, behoudens zoolleder en een enkele andere ledersoort, in de praktijk onbruikbaar is. Noodzakelijk is het daarom, na het looien het leder met een daarvoor geschikt vet te behandelen; het vet bindt zich evenals do looistof in de huid en is niet meet uit te wasschen.

Alle ledersoorten, ook zoHeder, dienen, wil men er bruikbare handelswaren van vervaardigen, eene afwerking te ondergaan, die zich voor elke soort leder naar het daarvan te maken gebruik moet richten. De afwerking van bepaalde ledersoorten is veel om vat tend en vormt feitelijk de hoofdbewerking, die het leder moet ondergaan.

Al naar gelang van looiing en afwerking en van het gebruikte huiden- of vellenmateriaal wordt het leder dun en lenig of dik en stijf, dus geschikt voor het doe! waarvoor het bestemd is.

Het looien of altiands tegen bederf vrijwaren van de dierlijke huid vindt in Indie behalve door behandeling met looistoffen ook nog wel plaats door berooken. Als ruwmateriaal worden voorbehandelde schapenvellen gebruikt, die slechts korten tijd boven den rook van smeulende alang-alang gehouden worden, waarna, na droging, een infeneur soort leder ontstaat. Deze wijze van looiing wordt echter steeds meer door de mineralo looiing verdrongen.

De leerlooierij is een in Nederlandsch-Indie betrekkelijk veelvuldig toegepaste nyverheid; het meest komt dit bedrijf op Java voor, waar 19 looierijen van beteekenis naast een vijftigtal van minder belang, d.w.z. met kleino producties, zijn gevestigd. In de Buitengewesten worden slechts eenige looierijen aangetroffen, die zich hoofdzakelijk op de vervaardiging van zoolleder toelopen.

Slechts enkele looierijen staan onder Europeesch beheer, verreweg het grootste gedeelte is in handen van Inlanders, Chinezen en Arabieren.

Het in Nederlandsch-Indie vervaardigde zoolleder is grootendeels van mindere kwaliteit. Dat de looierijen geeu betere kwaliteiten afleveren vindt zijii oorzaak niet daarin, dat zij niet in staat zyn beter leder te vervaardigen, maar er is van de zijde der lederverwerkers en -verbruikers nage-noeg alleen vraag naar zeer goedkoop leder, dat uit den aard der zaak van inferieure kwaliteit is. Zeer zeker gaat de vaardigheid der looiers vorder

dan tot het maken van slechts minderwaardig leder; door wat meer bo working en door het be- eteden van ids meer kosten zou het leder reeda een veel oogelijker uiterlijk kunnen verkrijgen, doch voor zoolleder bestaat daarnaar geen vraag; het moet in de eerste plaats laag geprijsd zijn. Anders is het gesteld met overleder, dat dus zicht- baar gedragen wordt; de looier tracht de oogelij- heid van dat product zooveel mogelijk te ver- groeten. Toch wordt voor verschillende doelein- den slechts tweede kwaliteit overleder gebruikt, omdat het eindproduct goedkoop moet zijn.

Looierijen zijn op Java gevestigd te Batavia, Bandoeng, Cheribon, Joegjakarta, Solo, Semarang Rein bang, Grissee, Soerabaja, Malang en Probolinggo; in de Buitengewesten komen zij zeer verspreid voor n.l. te Samarinda, Bandjermasin, Pontianak, Medan, Padang, Koetaradja, Sibolga.

LOOIMIDDELEN (Plantaardige). (Aanv. DL 11) In de plantenwereld vindt men zeer veel stoffen, die de eigenschap bezitten een samen-trekkenden smaak te hebben en zich met de huidvezels zoodanig te binden, dat zij niet ineer uit te wasschen zijn en aldus leder helpen vormen. Deze stoffen bevinden zich in wisselende hoeveelheden in verschillende plantendeelen, voornamelijk schors, bout, vruchten, bladeren en wortelen. Deze verschillende looistofbevattende deelen zijn de looi- materialen.

Wanncer deze looi-materialen geextraheerd worden, d.w.z. uitgetrokken met koud of warm water, wordt een vocht van een min of meer donkere kleur verkregen. Dit vocht heeft de looistof, de oplosbare niet-looistoffen en de kleurstof uit het looi-materiaal in zich opgenomen en die op Ios- singen vormen de z.g. looivochten. De vaste bestanddeelen blij ven als waardeloos materiaal terug en kunnen eventueel als brandstof dienen. De vezels der dierlijke huid nemen tijdens de looiing hoofdzakelijk de looistof uit deze vloeistof op, de niet-looistoffen blij ven in het vocht achter.

Voor den looier is het voor de juiste toepassing van het looi-materiaal noodig de samenstelling daarvan te kennen, n.l. het gehalte aan looistoffen, van kleurstoffen, suikerstoffen enz., daar de verschillende looi-materialen niet dezelfde eigen- schappen bezitten en op verschillende wijzon op het leder inwerken. Bepaalde looi-materialen zijn ook slechts voor bepaalde soorten leder te ge- bruiken.

Van de Indische flora zijn do van de volgende boo men en struiken afkomstige plantaardige looi-materialen voor de Joorlooierij van practisch belang: trengocJibast, pilangbaft, segawdbast, mangrove bast, eikembast, acacia bast, weroebast, kemlokobast, gambir, aderen, pinangnoten.

Hiervan zijn trengocJibast (Cassia Fistula L., zio aldaar), segawebast (Adcnanthora inicrosper- ma T. & B., zie aldaar) pilangbast (Acacia leuco- phloea VVilld., zio aldaar) en mangrovebast (Bru- guiera en Rhizophora, zie aldaar) het meest go- zocht; eiken bast eu acaciabast zijn dit in mindere mate, aangezon de groepstaats van doze gewas- Bcn (West Java,) zich te ver van het centruin der looierijen (Midden- en Oost Java) bevinden. Weroebast en kemlokobast worden zeer weinig of niet gebruikt, terwijl gambir (zie aldaar) op pi- nang (zio aldaar) als looi-materiaal te duur zijn. Gambir vindt evenwel veel toepassing in de looierij als katalysator, n.l. voor de binding van bepaalde kleurstoffen aan het leder.

Dikwijls worden deze loomaterialen niet als looimiddel, doch hoofdzakelijk als katalysator bij gebruikt, doch in combinatie met een of meer an-hot kleuren van chroomgeloid leder. Als looi- stof derc; zeer in trek is b.v. leder geloid met pilang- bastalleen wordt gp-mbir wegens den hoogen prijs en segawebast of met trenggoelobast en pi- langbast. weinig gebruikL/

Trenggoelobast en mangrovebast worden vaak alleen **VELLEN. ZIE HUIDEN EN VELLEN.** gebruikt; het met trenggoelobast/ geloide leder is **HUIDEN EN VELLEN.** Oost-Indische, in zeer geschikt voor de bereidingj^ van tuigleder, het hoofdzaak uit Java uitgevoerde huiden, zoowel met mangrove geloide leder is gewild wegens het runder- als buffelhuiden en vellen (geiten- en schapenvellen), vinden nagenoeg over de geheele wereld aftrek. De voornaamste uitvoerhavens zijn

Van de in Nederlandsch-Indie gelmporteerde Soerabaja, Semarang, Batavia, Padang en bracho-houtextract, afkomstig van Zuid-Ameri- ka, Makassar^terwij 1 de uitvoer plaats Heeft b.a. naar Nederland, Engeland, Frankrijk, Duitschland, Italie, de Middellandsche Zee ,de voornaam- ste. Australie ,Spanje en de Vereenigde Staten van N-

In enkele Indische lederfabrieken wordt reeds Amerika. Laatstgenoemd land interes- seert zich uitsluitend met extracten geloid.

Literatuur. Dr. J. Dekker, De looistoffen; R. Wind, De oxporthandel is voornamelijk in handen van Bijdrage tot de kennis van de plantaardigo- slechts enkele groote Europeesche firma's, die voor looimiddelen en het vraagstuk der looistofvoor- den opkoop van de huiden en vellen in het ziening van Nederlandsch-Indie (Mededeelingen van binnenland gebruik maken van de diensten van het Proefstation voor het Boschwezen no. 9); Dr. K. Inlandsche, Chineesche en Arabische tusschenhan- delaren. Deze ontvangen de huiden en vellen we- der W. van Gorkom's Oost-Indische Cultures, deel III. van de abbatoirs of van de Inlandsche ver- koopers.

CASSIA FISTULA L. (Aanv. Dl. I). Trenggoe- li van de abattoirs of van de Inlandsche ver- komt in geheel Java voor tot 400 m. zeehoogte, doch De bewerking, die de huiden en vellen van de veelvuldig in Midden Java. Aanplant vindt niet meer slachtplaats tot het oogeblik van export onder- plaats, de bast heeft 10—12% looi- stofgehalte en is, gaan, is betrekkelijk eenvoudig. Nadat de huiden of voor de zoolleder-, zoowel als voor de overleder- vellen door villen zijn verkregen, worden zij zooveel looiierj zeer gezocht. De bast wordt alleen of in mogelij van vleesch, vet en uiul ontdaan, gedurende combinatie met pilangbast ge- bruikt. Het met eenige minuten in een arseuicumbad gedompeld en trenggoelobast geloide leder is wegens de lichte kleur op ramen opgespannen tot zij droog zijn, wat meestal zeer gezocht/ eenige dagen duurt. Slechts weinig vindt in Indie het

SEGAWE. Zie **ADENANTHERA MICROS- PERM A T. en B.** conserveeren door zouting plaats, omdat deze conserveerings- methode vaak ondoelmatig

ADENANTHERA MICROSPERMA T. en B. geblesken is. Het kli- maat is zeer voor drogen (Aanv. DL VI of suppl. afl. biz. 790). Sega- w6 komt geschikt, bovendien brengt dezo werkwijzo de veel voor in Midden- en Oost Java tot op 600 in- niinste kosten met zich mede. Na het drogen worden zeehoogte, doch veelal in do laagvlak- ten. De bast de huiden van de spanramen afgenomen en voor den heeft een looistofgehalte van 25— 30% en heeft de export door geroutineerde sorteerders, die in dienst eigenschap het leder snel door te looien. De bast is in van de exportfirma^8 staan, op kwaliteit gesorteerd. de zoollederlooiierj wegens haar hoog looistofgehalte Huiden en vellen kunnen n.l. van nature of door de zeer gezocht. Het met segawdbast geloide leder is ondergane bewerking gebreken vertoonen, die noofdzakelyk bestaan uit de zichtbare gevolgen van

PILANG. Zie **ACACIA LEUCOPHLOEA** Willd. huidziekten, pokken, door het villen toege- bracht **JAVAANSCH EIK.** Zie **QUERCUS.** sneden of gaten, brand merkon, het al of niet goed

QUERCUS. (Aanv. 1) I. III). Be bast heeft een ontdaan zijn van vleesch- en vetresten. en het al of looistofgehalte van ca 15 %, doch wordt, nietto- niet goed opgespannen of gedroogd zijn. Koe- en genstaando licit claarniede geloide leder zeer mooibuffelhuiden worden na do kwali- toitsbeoordeeling van kleur is, enkel voor fijnere ledersoorten gebruikt. op gewieht gesorteerd; by geiten- en schapenvellen Dit looimateriaal is zoowel voor zoolle- der als voorwordt op de grootte gelet. Om vergissingen te overloder te gebruiken. voorkomen wordt iedere huid van een bepaald merk

ACACIA DECURRENS. (Aanv. DL VI of suppl. voorzien, waaronder het artikel door de sortering afl. biz. 790). Komt in het gebergto voor,gerangschikt is. Na het sortoren worden zoowel hoofdzakelijk in West Java. Do bast heeft een hooghuiden als vellen tot een bepaald aantal on gewicht looistofgehalte, n.l. ca 27%, het daar- rmede geloidein bundels verpakt, waarna zij voor den export Jcdor is goed van kleur, heeft stand en is niet to hard, gereed zyn.

Do bast is voor zoolledr zeer geschikt. Aangezien do Slungon-, hagedis- en krokodillenvellen zijn, groeiplaata (West Java) to ver verwijrd is van hetvoornamelyk de eerstgenoemde twee soorten, bo- centrum der looio- rijen (Midden- on Oost Java) vindtilangryke oxportartikelen. Van slangenvellen komen deze bast bij de looiers weinig aftrek- / hoofdzakelijk in aanmerking die van pythons-

JY GAMBIR. (Aanv. Di. I). Het looistofgehalte van het, karongs-, kalinjansa- on water-slangen, terwyl van extract, dat verkregen wordt door indamping van eonhagedisson alleen de vellen van legua- nen of afkooksel van de bladeron, be- draagt, al naar devaranen voor export in aanmerking komen. Voor bereidingswijzo, 30—35% looi- stof, do rest van hetkrokodillonvellen bestaat meer belangstel- ling dan extract ,bcaataat uit oplosbar not-looistoffen,vroeger, hot Meruit vervaardigde leder schijnt een onoplosbaro bestanddeelon en water. Gambir wordtgewild modeartikel te zullen worden.

in de looierij gebruikt, niet Uit eenige exportoffjera over 1930, hieronder vormold, blijkt de belangrykhoid van den huiden- en vellenhandel in Nederlandsch-Indie.

	Stuks	Waarde
<i>Buffelhuiden:</i>		
Java en Madoera ...	204.416	/ 1.779.433
Buitengewesten ...	69.464	-653.478
Totaal Ned.-Indie ...	263.880	/ 2.432.911
<i>JRun-derhui den:</i>		
Java en Madoera ...	588.908	/ 3.911.204
Buitengewesten ...	10.654	-94.835
Totaal Ned.-Indie ...	599.562	/ 4.006.039
<i>Bokken- en Geitenvellen:</i>		
Java en Madoera ...	3.092.822	/ 4.433.560
Buitengewesten ...	43.369	-62.970
Totaal Ned.-Indie ...	3.136.191	/ 4.496.530
<i>Schapenvellen:</i>		
Java en Madoera ...	561.123	/ 293.746
Buitengewesten ...	—	—
<i>Slangenvellen:</i>		
Java en Madoera ...	859.058	/ 1.387.471
Buitengewesten ...	388.071	-963.899
Totaal Ned.-Indie ...	1.247.129	/ 2.351.370
<i>Leguaanvellen:</i>		
Java en Madoera ...	252.247	/ 490.176
Buitengewesten ...	43.353	-82.188
Totaal Ned.-Indie ...	295.600	/ 572.364
Totale waarde van den uitvoer van huiden en vellen gedurende het jaar 1930	/ 14.152.960/	

CANTALA (zie SISAL). *Sisal* is de vezel, welke gewonnen wordt uit de bij aderen van verschillende soorten uit het geslacht *Agave*, waarvan er slechts twee, n.l. de *Agave sisalana Perrine*, en de *Agave cantala Roxburgh* (MAL. *manas sabrang*), in Nederlandsch-Indie in cultuur gebracht zijn. Beide leveren harde touwvezels, welke ter onderscheiding van de in belangrijker groeter hoeveelheid geproduceerde Mexicaansche *sisal*, de z.g. *henequenzevel*, die uit de *Agave jourcroydes Lemaire* gewonnen wordt, met een afzonderlijke benaming worden aangeduid. De in Indie uit de *Agave sisalana* en *Agave cantala* gewonnen vezel wordt daarom respectievelijk *Java-sisal* en *Java-cantala* genoemd.

Op welke wijze en wanneer de beide genoemde *agave*-soorten uit hun vaderland Centraal-Amerika in Nederlandsch-Indie zijn ingevoerd, is niet met zekerheid bekend, doch tegen het einde der 17de eeuw werd reeds door de Hollanders voor het maken van pagars van de *Agave cantala* gebruik gemaakt. Deze planten, welke spoedig verwilderden, leverden echter niet de stamplanten voor de *agave*-ondernemingen, die in Indië omstreeks 1906 werden opgericht.

De cultuur van de *Agave cantala* is hoofdzakelijk tot Midden Java beperkt gebleven, terwijl die van *TVGave sisalana* zich uitgebreid heeft over West- en Oost Java, alsmede over Sumatra (Oost-Eust). Op Java heeft de *Agave cantala* een langer-levensduur dan de *Agave sisalana*; de eerstgenoemde soort vormt na 10 tot 15 jaren een bloeistengel, terwijl de laatstgenoemde dit na 5 tot 10 jaren doet.

Het oogsten schijnt do bloeiperiode te beln - vloeiden, zoodat op ondernemingen gerekend wordt dat de *sisalana* in het 5de jaar bloeit, terwijl de *cantala* bij geregeld oogsten meestal na 10 jaren, zonder te bloeien, sterft. Het gevolg hier van is, dat de *sisalana* vaak voortgeplant wordt met „bulbil en”, z.g. broedknoppen, die zich na den bloei uit de okselknoppen van de vertakkingen van den bloeistengel ontwikkelen, terwijl dit materiaal voor de *cantala* doorgaans ontbreekt. De bladeren van de *Agave sisalana* zijn in vol-wassen toestand ongeveer 1.40 m. lang en zwaar-der dan die van de *Agave cantala*, welke ongeveer 1.10 m. lang worden; die van de eerstgenoemde do soort bezitten doorgaans alleen een einddorens en slechts zelden — en dan naar omlaag gebogen — randdorens, terwijl de bladeren van laatstgenoemde soort, behalve een einddorens, ook naar omhoog gebogen scherpe zijdorens hebben.

Volgens den veeleert, Prof. Dewey, groeit de *Agave cantala* goed in kleigrond en zelfs in zandgrond, terwijl zij beter tegen vocht bestand is dan de *Agave sisalana*, die booger eischen aan den bodem stelt.

Het tijdstip, waarop het oogsten der bladeren een aanvang leant nemen, is afhankelijk van de vruchtbaarheid van den bodem. Onder gunstige omstandigheden kan het regelmatig snijden van de bladeren in het 3de jaar na het planten aanvangen; bij *Agave sisalana* kan dit tot het 6de of 7de jaar worden voortgezet, doch gedurende de latere jaren wordt de oogst steeds minder en eindigt men hiermede doorgaans in het 5de jaar na het planten. Bij *Agave cantala* kan zelfs tot het 10de jaar worden geoogst. In vroeger jaren werden alleen die bladeren gesneden, welke een hup van 45° of meer met den vertikaal maakten, doch tegenwoordig worden veel meer bladeren gelijk-tijdig afgesneden en laat men somtijds alleen het hart met een enkelen bladerkrans zitten. De bloeistengel wordt, zoodra deze zichtbaar is, weg-gesneden, omdat dan de laatste bladeren beter rijpen.

De *Agave sisalana* produceert per plant in het 3de, 4de en 5de jaar in totaal ongeveer 150 bladeren; terwijl gedurende die jaren op kleinere ondernemingen 3 a. 4 maal % jaars in denzelfden tuin geoogst wordt, geschiedt dit op grootere ondernemingen in den regel slechts 2 keer.

Het oogsten heeft plaats door de rijpe bladeren met een klein scherp mes (arit) dicht aan den voet af te snijden, vervolgens worden op hot vejd do einddorens en zoo noodig de randdorens verwijderd, waarna de bladeren, in bossen van 50 stuks tezamen gebonden, zoo spoedig mogelijk naar het ctblisseinent vervoerd worden. Op do grootere ondernemingen heeft dit transport per Decauvillebaan plaats. Geschiedt het transport niet spoedig na het oogsten, dan verliezen de bladeren door uitdroging do noodige stijfheid, waardoor zij zich moeilijker laten ontvezelen; tevens treedt dan een verkleuring van de vezel op, die door bleeking in de zon niet meer te verwijderen is. Op sommige ondernemingen worden de bladeren in de fabriek eerst op lengte gesorteerd, waardoor men dadelijk een ruwe sorteering van do vezel verkrijgt.

De vezels komen in de bladeren van de *Agaven* voor als fijne, sterke draden, die van de basis tot nabij den top doorloopen, waarbij zij geleidelijk dunner worden. Bij het vrij maken van doze ve-

zels uit de bladeren — welke bewerking feitelyk niet juist met „ontvezelen” wordt aangeduid — moet 96 à 97% van het gewicht van het bind aan bladmoes verwijderd worden. Het met de hand ontvezelen, waarbij het bladmoes met een stomp mes of stuk bamboe wordt weggeschraapt, geschiedt alleen door de inheemsche bevolking, terwijl op de agaveoederningen voor de ontvezeling gebruik gemaakt wordt van machines.

Deze kunnen in twee groepen onderscheiden worden, n.l. in semi-automatische, die met de hand bediend worden en slechts voor kleinoorplantingen in aanmerking komen, en in geheel automatische, waarbij de gansche bewerking machinaal geschiedt. Tot de eerste groep behooren de z.g. „raspadoren”, waarvan die van de firma Faure & Co. te Limoges in Nederlandsch-Indië het meest bekend is. De kwaliteit van de met deze machines gewonnen vezels is geheel afhankelijk van de zorgvuldigheid, waarmede zij bediend worden; het is met deze machines zelfs mogelijk een betere vezel te produceren dan met de aanmerkelijk economischer werkende geheel automatische machines. Van deze laatstgenoemde de ontvezelmachines heeft vooral de „Irene 321”, geconstrueerd door de Prieto Machine Company te New York, goed voldaan, terwijl ook de „Neu-Corona”, van de firma Friedrich Krupp, A. G. Grusonwerk te Magdeburg-Buckau, in Ned.-Indië veelvuldig toepassing vindt. Deze machine kan in 10 uren meer dan 100.000 bladeren van Agave sisalana verwerken, terwijl voor de Irene 321 op een capaciteit van 150.000 dier bladeren gerekend kan worden. Beide machines zouden 25 P.K. voor de aandrijving noodig hebben.

Indien de vezels in de ontvezelmachine zelf gewasschen worden, kunnen zij dadelijk gedroogd worden; in enkele fabrieken doet men de gewonnen vezels nog een korte rotting ondergaan, waarvoor het nog aan de vezels gehechte bladmoes onder invloed van bacterien los komt te liggen. In de grotere fabrieken worden de vezels in centrifuges met water nagespoeld, waarbij het water grotendeels afgeslingerd wordt en de vezels met 48 tot 50% vocht naar het droogstation getransporteerd worden. Slechts in de grotere fabrieken wordt mechanisch gedroogd, terwijl op de kleinere ondernemingen luchtdroging wordt toegepast, waarbij aan winddroging de voorkeur wordt gegeven boven zondroging. Vervolgens worden de droge vezelbossen ter verwijdering van verontreinigingen met een dikken bamboe uitgeklopt, of beter machinaal geborsteld, met machines die veel op raspadoren gelijk zijn, doch die in de plaats van Hlaglatten stijf voorborstels dragen. Deze nabewerking is echter kostbaar, daar bij de machinale nabewerking ongeveer 10% aan vezel verloren gaat en de eerstgenoemde nabewerking zeer veel handarbeid vraagt. De droge, geresingde voxel wordt vervolgens gesorteerd naar kleur en lengte en daarna tot bossen gebonden. Ten slotte worden de bossen in balen van 200 of 250 kg. tot een volume van 1/3 m³ in 3 gopperst die in enkele gevallen nog in jute of betor nog in tabaksmatten verpakt worden.

De opbrongst aan vezel schat Do Kruyf voor Java op 1 — 11 ton per bahoe en per jaar, welke hoeveelheid on der gunstige omstandigheden tot 2 ton kan stijgen, terwijl de hoeveelheid afval, welke bij de vezelwinning wordt verkregen, voor een aanplant van 100 bahoe ongeveer 12.000 kg. per

dag bedraagt. In vele gevallen wordt deze afval na verdunding met water in de rivieren gespuist, waarbij do al te groote deelen door een grove zeef worden tegengehouden. Is het niet mogelijk het afval op deze wijze te verwijderen, dan kan een biologische reiniging toegepast worden, terwijl het ook mogelijk is het afval als meststof in den aanplant te benutten, of na droging als brandstof aan te wenden.

De afvalvezel, bestaande uit korte randvezels en vezels, die tijdens het machinaal verwijderen van het bladmoes worden gebroken en waarvan de hoeveelheid 16—20% bedraagt, worden soms nog teruggewonnen uit het water, waarmede het bladmoes wordt weggespoeld.

Deze vezel en de verwarde vezelmassa, die bij het borstelen afvalt en welke uiteraard zuiverder is dan eerstbedoelde afvalvezel, vinden als opulmateriaal nog toepassing; zij wordt wel met den naam *kawool* aangeduid.

De agavevezel wordt doorgaans in de volgende kwaliteiten onderscheiden:

- A. witte vezel, lengte grooter dan 90 cm.;
- B. „ „ „ „ „ tusschen 60 en 90 cm.;
- C. „ „ „ „ „ „ 50 „ 60 „;

Enkele ondernemingen maken echter de volgende in deeling:

- A. witte vezel, lengte grooter dan 105 cm.;
- B. „ „ „ „ „ tusschen 75 en 105 cm.;
- C. „ „ „ „ „ „ 50 „ 70 „;

Dezelfde soorten, evenwel niet zuiver wit, doch hetzij iets groen gekleurd, dan wel roodbruine plekken vertoonend, worden respectievelijk aangeduid met de letters D en somtijds ook wel met een O. Geheel inferieure vezel komt in den handel onder de letters DD of OO.

De vezels van de Agave sisalana en Agave cantala onderscheiden zich op de volgende wijze: de Java-sisal is doorgaans 1.20 m. lang, terwijl de lengte van de Java-cantala zelden meer dan 1 m. bedraagt. Voorts is de cantalavezel een fijner en soepeler product dan de sisalana, terwijl bij zorgvuldige fabricatie de kleur van de eerstgenoemde zuiver wit is en die van de tweede een weinig lichtgeel. De cantalavezel is de fijnste onder de harde touwvezels. Tengevolge van de grotere fijnheid van de cantalavezel is de gemiddelde breukkracht van deze vezel lager dan die van sisal: bij cantala bedraagt de breukbelasting ongeveer 0.5 tot 0.7 kg., bij sisal is deze waarde 1 tot 1.1 kg. Wordt de fijnheid tier vezel uitgeschakeld door berekening der breeklengte, dan ziet men dat er geen wezenlijk verschil in sterkte bestaat tusschen sisal en cantala. In het algemeen kan gezegd worden, dat zoowel voor sisal als voor cantala het breeklengtecijfer ligt tusschen 37.5 en 42.5 km., bij een gemiddelde van ongeveer 40 km. De rekbaarheid is eveneens als gelijk te beschouwen; de gemiddelde rek bij breuk bij een iuspan-lengte van 200 mm. bereikt een waarde van 2.2 tot 2.8%. Het rendement aan vezel, berekend op het bladgewicht, bedraagt als gemiddelde, zeer globaal berekend, voor cantala en sisalana respectievelijk 4.5% en 3.5%.

Sisal — do naam is ontleend aan het havenplaatsje Sisal in Yucatan, dat vroeger als uitvoerhaven van de Yucatan-vezel diende — wordt voornamelijk gebruikt door de fabricatie van kaboltoew en voor garen, bestemd voor naai-machines, z.g. *bindertwine*, voor welk doel in de Vereenigde Staten van Amerika jaarlijks meer

dan 100.000 ton vezel benodigd is. Dank zij do goede kwaliteit van de Java-sisal kan zij met meer voordeel benut worden voor de vervaardiging van betere soorten touw, zooals visschers-touwwerk, goed scheepstouw, transmissietouw, waschlijnen en grof bindgaren. Voor verschillende dezer doeleinden wordt de sisal echter overtroffen door de sterkere nianila-hennep. Cantala-vezel vindt speciaal toepassing voor de vervaardiging van bindtouw, netzakken, hangmatten en turngereedschappen. De Amerikaansche markt toont weinig belangstelling in deze vezel, die echter in Europa op hoogen prijs gesteld wordt. In Nederlandsch-Indië is de sisalcultuur in de laatste jaren aanmerkelijk uitgebreid, terwijl de productie van cantala op Java terugloopt.

Volgens het Centraal Kantoor voor de Statistiek werden gedurende de jaren 1927 tot en met 1931 de volgende hoeveelheden agavevezel uit Java en Madoera en uit de Buitengewesten uitgevoerd:

Uitvoer uit Java en Madoera

	Hoeveelheid in tonnen	Waarde in guldens
1927	17.944	6.969.043
1928	22.702	7.755.788
1929	25.376	8.299.740
1930	23.163	7.657.940
1931	24.815	4.275.772

Uitvoer uit de Buitengewesten

	Hoeveelheid in tonnen	Waarde in guldens
1927	28.190	10.999.241
1928	27.604	10.001.718
1929	33.359	12.251.136
1930	42.507	15.234.485
1931	45.463	8.194.658

De belangrijkste afnemers van de Nederlandsch-Indische agavevezels zijn de Vereenigde Staten van N.-Amerika, Nederland en Australië, terwijl eveneens aanzienlijke hoeveelheden verscheept worden naar Duitschland en Engeland.

In de bovenstaande uitvoercijfers uit de Buitengewesten zijn tevens de exportcijfers van manila-hennep opgenomen; aangezien deze echter gering zijn in vergelijking met die van agavevezels, geven de bedoelde cijfers toch nog een duidelijk inzicht in den uitvoer van laatstgenoemde vezels.

Literatuur: E. de Kruyff, De sisalcultuur op Java, Teysmannia 1908 en 1909; Prof. Dr. G. v. IJterson, Jr., Onze Koloniale Landbouw XII, Vezelstoffen, Verslagen en mededeelingen van de Afdeling Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel Jaargang 1913 no. 1. De vezelcultuur op Java en het vezelcongres met tentoonstelling te Soerabaja, in 1911 gehouden; Dr. K. W. v. Gorkom, Oost-Indische

Cultures III; Verslag van het vezelcongres gehouden te Soerabaja van 3—8 Juli 1911.

E. II.

NATUURMONUMENTEN EN WILDRESERVATEN. (Aanv. van NATUURMONUMENTEN). Zie ook JACHT.

De instelling van wildreservaten als natuurmonument op den voet van de ordonmantie in Jnd. Stb. 1916 no. 278 is speciaal met betrekking tot z.g. groot wild niinder doeltreffend gebleken, eensdeels door den veelal geringen omvang der natuurmonumenten, anderdeels doordat elke verandering daarbinnen verboden was, hetgeen aanleiding kon geven tot dicht groeien van open terreinen, en daardoor tot voedselgebrek voor de herbivoren. Het is wenschelijk gebleken voor dit groote wild, voor zover het dreigt uit te sterven, eenige terreinen van voldoende uitgestrektheid te reserveeren, binnen welke eventueel een regel in atig boschbedrijf mogelijk blijft, doch waarop overigens de meeste bepalingen van de natuurmonumentenordonnantie mede van toepassing zijn. Uit deze overwegingen is de ordonmantie in Ind. Stb. 1916 no. 278 vervangen door de „Natuurmonumenten- en Wildreservatenordonnantie” (Ind. Stb. 1932 no. 17, in werking getreden 1 Februari 1932).

Onder natuurmonumenten verstaat die ordonmantie de, als zoodanig door den Gouverneur-Generaal aangewezen, tot het Landsdomein behorende terreinen, waarop door anderen geen rechten worden uitgeoefend en waarvan de zoo-veel mogelijk ongerepte instandhouding met het oog op hun bijzonder wetenschappelijke of aesthetische waarde, of met het oog op de bescherming van daarin voorkomende, in het wild levende dieren of gewassen, in het algemeen be lang wenschelijk wordt geacht.

Wildreservaten zijn tot het Landsdomein behorende terreinen, welke met het oog op de bescherming van daarin voorkomende in het wild levende dieren, door den Gouverneur-Generaal als zoodanig zijn aangewezen.

Het beheer van de natuurmonumenten en wildreservaten, dat deskundigheid vereischt, berust bij den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel; het loezicht is opgedragen aan de bonch-beheerders c.q. het Binnenlandsch Bestuur.

In een natuurmonument is het verboden eenig handeling te vemchten, waardoor verandering wordt gebracht in den bestaanden toestand van het als zoodanig aangewezen gebied dan wel ten aanzien van een of incer daartoo behorende zaken; in een wildreservaat is het verboden landbouwontginningen aan te Jeggen of handelingen te verrichten, welke achteruitgang van den wildstand tengevolge kunnen hebben. In een wild-reservaat kan onder zekere voorwaarden een geregeld boschbedrijf worden uitgeoefend, niits geen gevaar ontsta voor achteruitgang van den wildstand; in een natuurmonument is deze mogelijkheid uitgesloten.

De toegang tot een natuurmonument of een wildreservaat staat voor een ieder open, tenzij het door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel in overeenstemming met het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur geheel of ten deele voor het openbaar verkeer is gesloten.

Ook indien een natuurmonument of wildreservaat niet voor het openbaar verkeer is gesloten, is het evenwel aan het publiek verboden zich

daarbinnen te bevinden, voorzien van con vuurwapen, windbuds of van andere jacht- of vangmiddelen, dan wel vergezeld van een of meer honden.

Om de natuurmonumenten en wildreservaten beter aan hun doel te doen beantwoorden, of om een te sterke vermeerdering van het wild te genen te gaan, dan wel in het belang van wetenschappelijke doeleinden kan de directeur van bovengenoemd departement aan door hem aangewezen personen toestaan handelingen te verrichten, welke anders in het algemeen zijn verboden.

Sinds de vroeger gegeven opsomming (zie DI V, biz. 295/96 of suppl. afl. biz. 320) zijn de volgende natuurmonumenten aangewezen:

In de provincie West Java, afdeling Priangan, het Nat. mon. Tjibodas-Goenoeng Gedé, Ind. Stb. 1925 no. 15 en het terrein, omvattende de prijsgegeven erfpachtsperceelen Tjibanteng I en II onder den naam Nat. mon. Tjibanteng I en II, Ind. Stb. 1925 no. 243, in de afd. Buitenzorg het Nat. mon. Doengoes Iwoel, Ind. Stb. 1931 no. 99.

In de provincie Oost Java een terrein gelegen in de afdelingen Soerabaja en Malang, het Nat. mon. Ardjoena-Lalidjiwa, Ind. Stb. 1925 no. 243, in de afd. Madoera een gedeelte van het boschterrein op het eiland Saabi onder den naam Saabi, Ind. Stb. 1926 no. 469, in de afd. Malang het Nat. mon. Poelau Sempoe, Ind. Stb. 1928 no. 69.

In de residentie Sumatra's Westkust, afdelingen Solok en Korintji-Painan, het Nat. mon. Piek van Indrapoera, Ind. Stb. 1929 no. 474; in de afdeling Again, onderafdeeling Oud-Agum, het Nat. mon. Batang Paloeboek, Ind. Stb. 1930 no. 402; in dezelfde afdeling, onderafdeeling Loeboksikaping, het Nat. mon. Rimbopanti, Ind. Stb. 1932 no. 237.

In de residentie Benkoelen de groeiplaatsen van Rafflesia Arnoldi R. Br., in de afdeling Benkoelen, onderafdeeling Redjang, onder de namen Nat. mon. Despetah I, Despetah II, Tjawang I en Tjawang II, Ind. Stb. 1932 no. 465.

Literatuur Dr. K. W. Dammerman, Preservation of wild life and nature reserves in the Netherlands Indies. Batavia 1929 (praeadvies voor The Fourth Pacific Science Congress 1929); Mr. J. F. F. J. W. I. Sandbergen, Natuurbescherming, in Koloniaal Tydschrift 1932, biz. 433 o.v.

DIERENBESCHERMING. Zie JACHT. ■ **WILDRESERVATEN.** Zie NATUURMONUMENTEN EN WILDRESERVATEN.

BANK VOOR INDIË. Deze bank, opgericht in 1920, met een inaatschappelijk kapitaal van / 50.100.000, t.w. / 50.000.000 gewonc aandelen en / 100.000 prcfrente idem, — w.v. by inwoningtrekking resp. / J 2.500.000 en f 100.000 geplaatst en vegestort, — is een dochter-instelling van de Rottordamsche Bankvereeniging. Doe! der bank was „het uitoefenen van het bankiers- bedrijf in den ruimsten zin des woords en het doen van financieel operaties, een en ander meer in het bijzonder in Nederl. Indie.“

Do bank begon Januari 1921, onder moeilijke omstandigheden haar werkzaamheden aan te vangen; do omstreeks 1920 ingetreden depressie drukte handel en bedrijfsleven in heftige mate. Zakon moesten. met groot beleid en voorzichtigheid worden gevoerd, uitbreiding was onmogelyk, oprichting van een voorgenomen uitgebreid

filialetnet in het Verre Oosten bleef aohterwege. Slechts te Amsterdam, Batavia, Semarang, Soerabaja en Weltevreden werden eigen kantoren gevestigd. tStwiiJ eerf/bij den aanvang te Singapore gevestigd. agentschap reeds het volgende ja&r, 1922, met groot verlies, werd opgeheven. Het jaar 1923 was wederom een teleurstelling, waarom in 1924 voorstellen werden gedaan de zaken der bank geleidelijk af te wikkelen, ondat het, aldus het verslag, „in de jaren van haar bestaan door verschillende omstandigheden niet is mogen gelukken zich een geheel onafhankelijke positie te verwerven en ook voor de naaste toekomst optimistische verwachtingen niet mogen worden gekoesterd“.

Het meerendeel der Indische zaken is bij staking van het bedrijf, einde 1925, aan de Nederl. Indische Handelsbank overgedragen. Door de Rottordamsche Bankvereeniging werden op haar belangen bij de Bank voor Indië groote verliezen geleden.

*Literatuur*z Bankverslagen: G. M. Verrijn Stuart, Het bankwezen in de Nederlandsche Kolonien; Djie Ting-Ham, De algemeene banken in Nederl. Indie.?

DELI MAATSCHAPPIJ. (Aanv. DI. I). De in DI. I opgenomen verhandeling sluit af met het oogstjaar 1914, het jaar waarin de wereldoorlog uitbrak. Hoewel liggende buiten het strydgewoel, ondervond de maatschappij toch in ernstige mate de gevolgen der daaruit voortvloeiende economische onfwrictingen. Moeilijkheden leverde vrij spoedig de voedselvoorziening voor de talrijke koeliebevolking, daar het gebied van Sumatra's Oostkust in onvoldoende mate rijst produceert, zoodat tel ken j arc groote quanta uit omliggende landen — Indo-China, Siam en Burma — moeten worden betrokken. Toen de Geallieerden tijden lang uitvoer uit deze productiegebieden naar neutralen verboden, werd in samenwerking met andere maatschappijen uit Japan, Amerika, de Philippijnen enz. rijst gelmporteerd en tegen lagen prijs aan do koelies verstrekt: een maatschappij groote geldelijke offers heeft gevraagd. Daarnaast werden in Deli daartoe geschikt en beschikbare rijstvelden zoo veel mogelijk benut, tevens de cultuur der z.g. tweede gewasson** bovorderd.

Na 1916 werd het overbrengen van tabak naar de Anisterdamsche markt niet meer mogelyk; de oorlog gaf aanleiding tot grooto onzekerheid ten aanzien van financiering, scheepsvrachten, prijzen e.d. en in verband daarmede werden maatregelen tot boperdng van de productie ingevoerd. Doordat evenwel het sloopvaartverkeer tuschon Indie en Amerika onbelemmerd gebleven, kon derwaarts worden afgescheept. Gedurende dien tyd kochten de Amerikaanshe affemors in Indie direct in het groot en tegen flinke prijzen. Nadat echter normaal toestanden waren teruggekeerd en de Amsterdamsche markt herstelde, kcerden zij tot hun oude inkoopsmethoden terug!

Door deze omstandigheden heeft de maatschappij zich toch krachtig kunnen blijven uitbreiden; verschillende bezittingen van andero maatschappijon, t.w. van de Amsterdajn-Langkat Coinpagnio, van de Rotterdam-Deli Maatschappij on van de Deli-Langkat Tabaks-Maatschappij, werden daartoe geleidelijk overgenomen. Bovendien werd in 1921 voor de helft, zyn-

de f 6 miljoen, gостort, deelgenomen in de, in samenwerking met de Deli-Batavia Maatschappij en de Tabaks-Maatschappij Arendsburg, nieuw opgerichte Cultuur Maatschappij „De Oostkust". Een en ander maakte kapitaaluitbreiding noodzakelijk. Nadat het kapitaal in 1920 van / 20 miljoen op / 30 miljoen was gebracht, vond daarna een nieuwe vergrooting in 1928 tot / 40 miljoen plaats, waarvan thans / 25.654.000 is gestort.

De onzekerheid of de tabakscultuur wel duurzaam op alle terreinen zou kunnen worden gedreven, alsmede het streven naar verdeling van bedrijfsrisico gaf aanleiding in den loop der jaren telkens weer gedeeltelijk andere cultures op te vatten. Van 1879—1884 werden proeven genomen met cacao, in 1883 met kina, van 1880—1891 met koffie, van 1879—1886 met ramdh, in 1893 met katoen, van 1875—1884 met rubber, alle cultures, die op grond van mislukkingen weer zijn opgeheven. Eveneens werden mijnbouwkundige onderzoekingen naar petroleum verricht van 1890—1892, van 1895—1901 en van 1902—1906, die ook wegens teleurstellingen werden gestaakt.

Als gevolg van klimmende belangstelling voor rubber werd de cultuur daarvan in 1901 weer opgenomen en sedert belangrijk uitgebreid. De hevea-aanplant, geconcentreerd in 6en onderneming, Batang Serangen, bedroeg per ultimo October 1931 in totaal 8290 bouws, waarvan 6466 bouws in tap; de productie over het boekjaar 1930/1931 bedroeg 1.873 tons, van 1000 kg.

In 1926 werd de oliepalm-cultuur ter band genomen; het in gebruik stellen van de moderne, nieuw gebouwde palmoliefabriek op de onderneming Sawit Sebrang is in verband met de werelddepressie uitgesteld tot 1933.

Evenwel blijft tabak overwegend de cultuur der maatschappij, gedreven op 23 ondernemingen. De oogsten en daarmede bereikte resultaten blijken uit onderstaand overzicht.

Oogstjaar	Aantal ondernemingen	Pakken tabak	Prijs per i-KG. in centen	Uitgekeerd dividend
1914 ..	21	60.725	99	36,50
1915 ..	21	53.686	201	25,—
1916..	21	61.859	178	50,—
1917 ..	21	66.708	154	20,—
1918..	21	80.324	152	50,—
1919 ..	21	58.375	364	65,40
1920..	22	40.811	275	10,—
1921 ..	22	48.108	210	5
1922..	24	61.522	252	20,—
1923 ..	23	71.365	318	41,—
1924..	23	72.560	296	45,—
1925 ..	23	72.566	201	26,—
1926..	24	87.247	211	28,—
1927 ..	23	74.856	220	22,—
1928 ..	23	80.746	211	22,—
1929 ..	23	84.901	149	21,—
1930 ..	23	72.470	119	—

Werden reeds vanaf 1914 onder leiding van het Deli-Proefstation serieuze selectie-proeven genomen, voor het in practijk brengen van de resultaten der onderzoekingen richtte de maatschappij in 1922 een speciaal tak van dienst op: de afdeling „Selectie en Beïnesting". In 1926

werd een afdeling „Technische Dienst" opgericht, tengevolge van vermeerdering van technische werkzaamheden als het bouwen van diverse fabrieken, uitbreiding van het railbaan net enz.; hieronder ressorteeren ook een aantal steenfabrieken en een pannenkakkerij der maatschappij.

Betreffende de sociale maatregelen dient het navolgende vermeld. Was reeds in 1894 een pensioenregeling voor assistenten ingevoerd, in 1920 werd een weduwen-pensioenfonds geschapen, mede in bedoeld jaar een pensioenregeling ingevoerd voor niet-Europeesch personeel in Indie, dat minstens 25 achterenvolgende jaren bij de maatschappij heeft gediend. Bovendien stichtte de heer J. Nienhuys in 1926 het „Nienhuysfonds voor oud-gedienden (niet-Europeanen) der Deli Maatschappij", tot steunverleening aan bedoelde personen, al dan niet bovendien toegekend pensioen. Voor het Europeesch personeel werden op de Batak-hoogvlakte eenige rusthuizen gebouwd, ten einde te dienen tot vakantie- en herstellings-oord; voor de medische verzorging werden eenige modern ingerichte en voortreffelijk uitgeruste hospitalen opgericht.

Begon de maatschappij reeds in 1909 met de vestiging van vrije Javaansche arbeiders in kampeongs op de ondernemingen, terwijl in J 919 een systematische kolonisatie op het program werd gesteld, voortaan zal daaraan nog meer aandacht dienen te worden besteed. In October 1931 toch namen de tabaksmaatschappijen ter Oost-kust van Sumatra het besluit afstand te doen van de poenale sanctie, vnl. in verband met de onzekerheid over de toelating van Sumatra-tabak in Amerika, waar verband werd gelegd tusschen die toelating en de handhaving van de poenale sanctie. Sedert wordt derhalve op tabaksondernemingen nog slechts met vrije koelies gewerkt.

Literatuur: Gedenkboek 18G9—1919; id. 1919—1929; Jaarverslagen.

NIENHUIJSFONDS. Zie DELI MAATSCHAPPIJ.

STUDIEVOORLICHTINGSDIENST.

Sinds 1930 is aan het Departement van Onderwijs en Eere-dienst in Indie een nieuwe afdeling toegevoegd onder den naam „Voorlichtingsbureau voor Studiedoeleinden". De taak van dit bureau omvat het geven van voorlichting omtrent de cischen, welke worden gesteld voor de studie aan de in-richtingen van hooger-, voorbereidend hooger-, middelbaar- en vakonderwijs in Ned.-Indie en in Nederland, zoodmede aangaande het effect van diploma's. Ook worden adviezen, met studiekeuze verband houdende, verstrekt.

Verschiedene oinstandigheden deden tot de instelling van het bureau besluiten. In de eerste plaats het feit, dat in breeden kring onbekendheid bleek te bestaan met de verschillende cischen en bepalingen, waarmede rekeningen moet worden gehouden, wanneer men, na het ontvangen van algemeene vormend onderwijs, de studie in een bepaalde richting wensch voort te zetten, hetgeen in veel gevallen uiteraard tot teleurstelling aanleiding moest geven. Ned.-Indie heeft allengs een belangrijk aantal typen van scholten tot stand zien komen, hetgeen met zich medebracht dat, niet al deze studierichtingen, opJeidingen, cursussen en leergangen, tevens een beduidend complex regelingen in het leven werd geroepen, bepalingen, die bovendien zelden in rust verkeeren, doch tengevolge van wyzigingen of aanvullingen in

feite voortdurend aan verandering onderhevig zijn. Vooral in crisistijden, waarin bijzondere inactiegelen ook op onderwijsgebied noodzakelijk zijn. doet zich deze omstandigheid gelden.

Naast inlichtingen omtrent de studiemogeligheden in Ned.-Indie, geeft het bureau voorlichting aan hen, die zich naar Nederland begeven om de studie daar te lando voort te zetten dan wel te voltooien. Meermalen werden met de opleiding van Indische jongelieden in Nederland weinig bevredigende uitkomsten verkregen. Onvoldoende voorbereiding voor de gekozen studierichting en gemis aan goede leiding in Nederland bleken veelal de oorzaken van teleurstelling en mislukking. Dikwijls op nog j eugdigen leeftijd gaan de jongelieden naar Nederland, waar zij zich zien geplaatst in een voor hen geheel nieuwe omgeving met andere zeden en gewoonten en met voor hen wellicht nieuwe en ongewoon aandoende opvattingen en gebruiken. Daarbij komt het studentenleven en de noodzakelijkheid zoo goed mogelijk voor eigen belangen te moeten zorgdragen, niettegenstaande men tegenoytir een en ander nog volkomen vreemd staat. Ook behoorde het niet tot de uitzonderingen, dat Indische jongelieden naar Nederland vertrokken zonder dat zij door voorbereiding, aanleg en karakter redelijke waarborgen voor welslagen medebrachten. Ongetwijfeld verkeerden Nederlandsche jongelieden dikwijls in hetzelfde geval, maar jongelieden uit Indie en hun ouders worden bij mislukking door de gevolgen, vooral financieel, veel zwaarder getroffen.

Bij herhaling heeft zich dan ook de noodzakelijkheid doen gevoelen om in Indie meer bekendheid te geven aan de eischen van voorbereiding ten behoeve van de studie aan de verschillende inrichtingen van onderwijs in Nederland. Het Voorlichtingsbureau voor Studiedoeleinden heeft tot taak ook ten deze de behulpzame hand te bieden. Jaarlijks worden door den leider de eindexamenklassen van de inrichtingen voor middelbaar onderwijs bezocht ten einde door mondelinge voorlichting het beoogde doel des te beter te bereiken.

Ook komt het veelvuldig voor, dat informatics worden ingewonnen omtrent verschillende beroepen of betrekkingen, de daartoe vereischte vooropleiding en de kosten. Ook in dergelijke gevallen verstrekt het bureau de gewenschte gegevens. Mede worden inlichtingen verstrekt omtrent intern ten en kosthuizen voor studeerenden.

Zij, die een buitenlandsche universiteit of hogeschool wenachen te bezoccon, kunnen insgelijks voorlichting ontvangen.

Ten behoeve van verlofgangers en repatrieerenden beschikt het bureau over volledige gegevens betreffende de onderwijsinrichtingen in Nederland, waardoor reeds in Indie do keuze van school — en daardoor dikwijls van woonplaats — kan worden bepaakt. Tovons voorleont het Bureau zijn ben) i) (deling bij het reservereeren van plaatsen op de Hollandsche scholcn ten behoeve van Indische kindron.

Met de Indische bureaux voor arbeidsbomiddeling wordt insgelijks een geregeld contact onderhouden. Door samenwerking wordt getracht werklooze jongelieden een bestaan te verschaffen i dan wel hen een curaus of leergang te doen bezoccon. Tevens fungeert het Voorlichtingsbureau als centrale, welke de Arbeidsvoorlichting van de noo-

dig© gegevens op het gebied van studie- en beroepskeuze voorziet.

Van andere instellingen, waarmede het bureau contact onderhoudt, mogen nog worden genoemd. het bureau van den Raadsman voor Studeerenden, verbonden aan. het Ministerie van Kolonien, en de Studiecommissie van de vereniging „Oost en West” te Den Haag.

Dat de voorlichtingsdienst in een behoefte voorziet kan uit de gedurende de eerste drie jaren van zyn bestaan verkregen resultaten blijken. In steeds ruimere mate is door onderscheidene bevolkingsgroepen en personen van verschillende landaard van dezen dienst gebruik gemaakt. Verdeeld naar den landaard hebben zich in de jaren 1930, 1931 en 1932 tot het bureau gewend: Europeanen resp. 242, 473 en 630; Inheemschen: 624, 933 en 1300; Vreemde Oosterlingen: 83, 278 en 340.

Enige jaren voor de instelling van den Gubernementsstudievoorlichtingsdienst waren op particulier initiatief in Indie een viertal Comity's voor de Beroepskeuze tot stand gekomen, nl. te Batavia, Bandoeng, Jogjakarta en Soerabaja, welke sedert ontbonden in. Door de Secreta- rissen van het Bataviasche Comité, H. M. van Haften en Th. de Jong van Arkel, werd een „Handleiding bij de beroepskeuze in Nederlandsch-India” samengesteld (Uitg. N.V. Boekhandel Visser en Co., Weltevreden, 1924). Voorts verscheen in 1930 een werkje „Beroepskeuze voor jongelui met einddiploma Mulo” van J. J. Zuidhof, directeur der lo Muloschool te Soerabaja (druk G. Kolff en Co., Soerabaja). Waar de leidraad van het toenmalige comité voor beroepskeuze inmiddels sterk verouderde, is thans een nieuwe handleiding in voorbereiding, welke wordt samengesteld gezamenlijk door den Leider van het Voorlichtingsbureau voor Studiedoeleinden en het Nederlandsch-Indisch Onderwijzera Genootschap.

JACHT. (Vervolg van DI, II). Zie ook NATUURMONUMENTEN EN WILDRESERVATEN.

De regeling in Ind. Stb. 1909 nos. 497 en 594 is voor Java en Madoera vervangen door de Jachtordonnantie 1924 (Ind. Stb. no. 234). In deze ordonnantie was de bescherming van in het wild levende dieren vastgekoppeld aan een regeling van de eigenlijke jacht. Waar een regeling van de jacht in de Buitengewesten in het algemeen pracinatuur werd geacht, is de Jachtordonnantie 1924 in die gewesten nimmer ingevoerd, zoodat daar de regeling van 1909 toepasselijk bleef; dientengevolge echter bleven daar ook buiten toepassing de in de ordonnantie van 1924 voorkomende bepalingen, welke meer in het bijzonder de bescherming van in het wild levende dieren betroffen en dienaangaande een betere regeling inhielden dan die van 1909, ofschoon tegen invoering in de Buitengewesten van de voorschriften nopens de diorenbescherming geen bezwaren bestonden.

Uit overweging, dat het aanbeveling verdient om ook voor die gewesten te geraken tot een betere bescherming van die diersoorten, welke met uitroeting worden bedreigd, hetzij door den handel in huiden en veeron, hetzij door andere oorzaken, zijn de jacht en de bescherming van in het wild levende dieren in gescheiden regelingen ondergebracht. De thans vigoerende bepalingen be-

treffende de jacht zijn verrat in de „Jachtordonnantie 1931” (Ind. Stb. no. 133) en de „Jachtverordening 1931” (Ind. Stb. no. 265); de bescherming van in het wild levende dieren is geregeld in de „Dierenbeschermingsordonnantie 1931” (Ind. Stb. no. 134) en de „Dierenbeschermingsverordening 1931” (Ind. Stb. no. 266, gewijzigd ingevolge de verordening in Ind. Stb. 1932 no. 28); beide regelingen zijn in werking getreden met ingang van 1 Juli 1931. Vergelijk voorts omtrent den reuzenvaraan van Flores en Komoda: Extra bijvoegsel Javasche Courant van 27de April 1928 no. 33.

De „Dierenbeschermingsordonnantie 1931” en de daarbij behorende uitvoeringsvoorschriften gelden voor geheel Nederlandsch-Indië. Ingevolge die ordonnantie is het verboden bepaalde-lijk aangewezen diersoorten te jagen, de tot die diersoorten behorende dieren te vangen, te doodden, dood of levend te verhandelen, dan wel onder zich te hebben. Als diersoorten, welke deze absolute bescherming genieten, kunnen slechts worden aangewezen de zoodanige, welke met uit-roeiing worden bedreigd en wier voortbestaan in het belang der wetenschap dan wel om andere re- denen van algemeen belang gewenscht wordt ge- acht. Absolute bescherming genieten thans 22 diersoorten; bij de aanwijzing is uitgegaan van de overweging, dat voorloopig in geheel Nederlandsch-Indië slechts die dieren bescherming behoeven en ook beschermd moeten worden, die noodeloos of ter wille van handelsdoeleinden aan te groote vervolging bloot staan en welke voort- bestaan hierdoor wordt bedreigd.

Verboden is de uitvoer van exemplaren van zekere aangewezen diersoorten uit eenige Nederlandsch-Indische havens naar een plaats binnen of buiten Nederlandsch-Indië. Mede is verboden huiden, veeren en andere lichaamsdeelen van bepaalde genoemde dieren en de daaruit vervaardigde producten te verhandelen, onder zich te hebben dan wel uit te voeren uit een Neder- landsch-Indische haven naar een plaats binnen of buiten Nederlandsch-Indië. Deze beide laatste verbodsbepalingen zijn van toepassing ten aan- zien van alle tot de in het wild levende zoogdieren en vogels behorende dieren, van huiden en veeren van die dieren, zoodame van den reuzenvaraan van Flores (Varanus Komodoensis), als- mede ten aanzien van alle lichaamsdeelen en de daaruit vervaardigde producten van de absolute bescherming genietende diersoorten. Het uit- voerverbod is een werkzaam middel om paal en perk te stellen aan den, groote afmetingen aange- nommen hebbenden, handel in levende dieren (men denke o.m. aan de jacht op den Orang- oetan ter bemachtiging van de gesJachtsklieren voor verjongingskuren), huiden, veeren en andero lichaamsdeelen, omdat de uitvoer ook uit zeer afgelegene oorden bezwaarlijk ongemerkt kan plaats hebben. Op dit verbod zijn uitzonderingen in het leven geroepen o.m. voor zoover betreft dieren, welke voor particulier genoeg worden medegenomen of vervoerd, en voor circusren.

Ten slotte is nog verboden het wegnemen, vernietigen, verhandelen of onder zich hebben van eieren en nesten van alle tot de absoluut be- schermde diersoorten behorende vogels en van den reuzenvaraan, met uitzondering van de eieren van zeezwaluwen of sterna's, welke vrij algemeen in Indië geraapt en gegeten worden, het-

gen gedurende bepaalde tijden van het jaar is toegestaan.

De bovenvermelde verbodsbepalingen zijn niet van toepassing op het jagen, vangen of doodden van dieren, en op het wegnemen of vernietigen van eieren of nesten, welke zich bevinden op, aan of in een woning of op door muren, omheinin- gen of grachten geheel afgesloten erven of ter- reinen.

Ten behoeve van wetenschappelijke en onder- wijsdoeleinden en in andere daarvoor in aan- merking komende gevallen kan de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel onder door hem te stellen voorwaarden toestaan ten aanzien van bepaaldelijk daarbij aan te wijzen diersoorten handelingen te verrich- ten, welke anders in het algemeen verboden zijn.

Zoodanige vergunningen kunnen mede worden verleend, indien dieren, behorende tot de beschermde soorten, in eenig gebied schade blij- ken te veroorzaken.

Omtrent de eigenlijke jacht gelden de volgende regelen. De Jachtordonnantie 1931 verbiedt in het algemeen om met een vuurwapen of een windbuks te jagen op in het wild levende dieren, tenzij men in het bezit is van een jachtakte. Onder jagen wordt begrepen het opsporen, be- machtigen of doodden van dieren en alle pogingen daartoe, alsmede het zich met een vuurwapen of windbuks bevinden buiten doormuren, omheinin- gen of grachten geheel afgesloten erven of ter- reinen, met het kenneJijk doel om te jagen. Binnen dergelijke plaatsen is de jacht op *alle* dieren zonder uitzondering geoorloofd.

De jacht op in het wild levende dieren, uitge- zonderd de beschermde soorten, met andere in- delen dan vuurwapens en windbuksen, is dus toegelaten, behalve met lichtbakken en zoek- lichten of door middel van het afbranden van terreinen, terwijl op grof wild bovendien niet mag worden gejaagd met behulp van uitgespan- nen netten, strikken of vangkuilen.

De dieren voor de jacht, waarop een jachtakte kan worden verkregen, zijn ingedeeld in vier groepen, n.l. grof wild, klein wild, trekwild en schadelijk gedierte; de dieren, welke tot elk dier groepen worden gerekend, zijn nominatief opge- somd. Ten aanzien van wild is uitgegaan van de gedachte, dat de jacht met vuurwapens en wind- buksten beperkt moet blijv en tot die dieren, waarop wordt gejaagd als sport of ter verkrijging van het vleesch. Onder schadelijk gedierte zijn in liet algemeen samengebracht do dieren, welke voor land- of tuinbouw, voor de hoender- of visch- teelt, of — zooa 1 8 de groote roofdieren — voor den inensch zelve schadelijk of govaadijk zijn.

De ordonnantie Rent vijf soorten van jacht- akten, genaamd jachtakten A, B, C, D en E; de jachtakte A, recht gevend tot uitoefening van de jacht op schadelijk gedierte, wordt kosteloos uit- gereikt; voor de overige akten is een jaclitgeld verschuldigd bedragende onderscheidenlijk / 10, / 50, / 100 en / 200. Do akten zijn geldig voor 6en jaar (van 1 Juli tot J Juli) en zijn van kracht voor geheel Nederlandsch-Indië. Elk der jachtakten geeft slechts bevoegdheid tot de jacht op de daar- in bepaaldelijk vermelde dieren, tenwyl daarbij nog andere restricties gelden.

Beperkingen gelden voorts ten aanzien van den tijd van het jaar, waarin de jacht mag worden uitgeoefend. De jacht op trekwild op on scha-

delijk geederte is in het algemeen gedurende het geheele jaar geopend, terwijl die op grof- en op kleinwild op Java, en Madoera, slechts is toegestaan gedurende de maanden Augustus tot on met November, omdat het wild in hotalgemeen in den westmoesson jongen heeft, en bovendien omdat gedurende den geregtijd de sporen al te gemakkelijk zijn te volgen.

Het verkoopen, verhandelen, uitdeelen, afleveren, ten verkoop, ten geschenke of in ruil aanbieden, dan wel tot die doeleinden in voorraad hebben en het vervoeren van dieren, of van versche lichaamsdeelen van dieren ten aanzien waarvan de jacht is gesloten, is verboden vanaf den derden dag na sluiting tot de opening van de jacht.

Van de verkrijging van jachtakten zijn bepaalde categorieën van personen uitgesloten. Aan personen, die wegens jachtovertredingen zijn veroordeeld, kan door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel voor ten hoogste twee jaren de bevoegdheid om te jagen worden ontzegd.

De jachtakten dragen een persoonlijk karakter. Onder bepaalde voorwaarden kan de houder zich echter door ten hoogste twee familie- of gezinsleden ten jacht doen vergezellen.

Beperkingen gelden eindelijk ten opzichte van de terreinen, waar de jacht mag worden uitoefend.

Niet van een jachtakte behoeven te zijn voorzien de door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen personen voor de jacht op bepaaldelyk aangewezen dieren voortwetschappelijke of onderwijsdoeleinden.

Voor bepaalde gebiedsdeelen kunnen door genoemde Departementshoofd jachtcommissies worden ingesteld, welke de betrokken gezaghebbers van advies dienen omtrent jachtbelangen. Zoodanige commissies zijn ingesteld in de provincies West-, Midden- en Oost Java.

De „Jachtordonnantie 1931“ geldt voorshands slechts voor Java en Madoera; daarbuiten treedt zij gewestwijze in werking met ingang van door den Gouverneur-Generaal te bepalen tijdstippen.

Voor dat deel van de Buitengewesten, waar de Jachtordonnantie nog niet in werking is getreden, in echter een suinniere regeling van de jacht getroffen in de „Dierenbeschermingsordonnantie 1931“ Een zovental diereu mag slechts worden gejaagd met vergunning van het hoofd van gewestelijk bestuur en onder door hem te stellen voorwaarden. De jacht op de overige dieren is voortdurend onbeperkt toegelaten, behoudens dat een uitvoerverbod van levende dieren, huiden of andere lichaamsdeelen het in het groot verzamelen of verhandelen van dieren belangrijk tegengaat.

Literatuur: Ir. F. J. Appelman, Hot verdwijnen der in het wild levende dieren in Nederlandsch-Indië, in Soerabajaasch Handelsblad van 13 en 20 Februari J 926; dezelfde, Wat zullen de nieuwe jacht-diereu bescherming, ordonnantie ons brengen, in Koloniale Studien. 1930, II biz. 460 e.v.; J. L. P. Zondag, iets over pautors en wildhonden, in „Tectona“ J 928 biz. 338 e.v.; Jacht en Natuurbescherming en het Departement van Landbouw, in de Locomotief van 4 Al ci 1928 (ook te vinden in Tectona 1928 biz. 452 o.v.); Dr. K. VV. Dammerman, Preservation of wild life and nature reserves in the Netherlands Indies, Ba

tavia 1929 (praeadvies voor The Fourth Pacific Science Congress 1929); dezelfde, Natuurbescherming, in Soerabajaasch Handelsblad van 26 April 1930; Jaarverslag Handelsvereniging Bandjermasin 1929 (zie ook de Locomotief 8 Mei 1930); Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, Toelichting op de Dierenbeschermingordonnantie en -verordening 1931, en Jachtordonnantie en -verordening 1931, Bata-via 1932; Mr. Dr. F. J. W. H. Sandbergen, tuurbescherming, in Koloniaal Tijdschrift 1932, biz. 433 e.v. /

SEMARANG. (Aanv. van DI. III). De derde stad van Indië, is — zooals reeds vermeld staat in het oorspronkelijke artikel — zoowel in economisch als staatkundig opzicht de hoofdplaats van Midden Java.

De natuurlijke haven, gevormd door de uitmonding van de kali Ngaran of kali Semarang in de Javazee, zal oorspronkelijk wel tot de vestiging van een nederzetting te dezer plaats aanleiding hebben gegeven.

Reeds in de dagen van de O.-I. Compagnie is Semarang als handelsplaats en vervolgens als middelpunt van de bestuursvoering over Java's Noordkust omhoog gekomen. Oorspronkelijk schijnt het als zoodanig weinig verschil getoond te hebben met de andere nederzettingen, die de Compagnie zich had verworven als stapelplaatsen voor haar handelsproducten en punten, van waar uit haar invloed over de omringende landen geleidelijk aan werd uitgebreid; gedurende de geheele 17de eeuw werd Semarang in belangrijke mate zelfs overvleugeld door het thans onaanzienlijke en geheel vervallen plaatsje Japara, gelegen ten Westen van het Moeragebergte. Met het overbrengen van het hoofdkantoor der Compagnie voor den handel op Java's Noordkust van Japara naar Semarang, in 1708, begint Semarang's opkomst. Allengs werd de plaats toen het vaste middelpunt van de machtsuitbreiding der Compagnie over die gedeelten van Java, waar mede men van Batavia uit niet zoo gemakkelijk rechtstreeksche aanraking kon onderhouden. In 1748 werd Semarang verheven van commandeursplaats tot gouverneurszetel, hoofdplaats van het gouvernement, dat zich uitstreckte van het Tjerebonsche in het Westen tot Java's Zuidoostpunt toe. Soerabaja was in dien tijd nog maar de hoofdplaats van een van de residenties van dit gouvernement, waar een gezagvoerder met den rang van koopman het bewind uitoefende, hetgeen ook met Grisee, Rembang, Japara en Tegal het geval was. Als vertegenwoordiger van den Soesoehoenan, die overigens zijn eigenlyke zeggenschap over de Noordkustgebieden verloren had, zetelde te Semarang toen naast den gouverneur een pangrân, zoodat wel mag worden aangenomen, dat een groot deel van de diplomatieke betrekkingen tusschen de Compagnie en den Javaanschen heerscher binnen de muren van Semarang werd voorbereid en uitgevoerd.

Gouverneurszetel is Semarang gebleven tot den val der Compagnie; de stad lag in die dagen nog geheel ten Ooiten van de rivier; alleen de ambtswoning van den gouverneur was gelegen aan den Westelijken oever; voorts bezat deze hoogwaardigheidsbekleeder een buitenverblijf verder buiten de stad, waarschijnlijk ergens aan (het tegenwoordige) Bodjong. Do stad zelf was ommuurd en besloeg ongeveer dezelfde vierhoe-

kige oppervlakte als thans nog o.a. door do Noorderwalstraat, Zuidergrachtstraat en Westerwalstraat wordt ingesloten; in dczo inuron zorgden drie poorten — in het Oosten, Zuiden en Westen, de laatste bij de destijds Gouvernementsbrug en tegenwoordig Societitsbrug genoomde ovrgang over de rivier aan het begin van Bodjong — voor de verbinding met de buitenwereld, terwijl in het Noorden eenige kleinere poortjes toegang verleenden naar de zee. Binnen de muren getuigden verschidende openbare gebouwen, gelegen aan smalle, maar in dien tijd toch veelal nog met boomen beplante straten van de belangrikheid der stad; zoo waren er behalve de algemeene pakhuizen en werkplaatsen der Compagnie een vesting en twee of drie gouvernementkantoor- gebouwen, verder a l s bewijs, dat de overheid zich ook hier niet alleen met handel en bestuur doch tevens reeds met de maatschappelijke en geestelijke behoeften barer onderdanen inliet, een kerk (in 1794 vervangen door de grootere koepelkerk, welke thans nog het eenige gebouw van belang is, dat uit de 18de eeuw stamt) een weeshuis, een oudemannahuis en een hospitaal. Uit 1747 dateeren de eerste raad van justitie en de eerste landraad te Semarang; eerstgenoemde is sindsdien steeds — zij het met herhaaldelijk gewijzigde samenstelling en rechtsmacht — blijven bestaan; de landraad, die met den tegenwoordigen niet veel meer gemeen had dan den naam en den aard van rechtbank, is later op- geheven, waarna hij in 1824 wederom in ecm met den tegenwoordigen overeenkomenden vorm is ingesteld. In 1782 werd door den toenmaligen gouverneur, Johannes Siberg, „het marineschool" gesticht, een instelling, welke hij oorspronkelijk grootendeels uit eigen middelen bekostigde en die tot 1812 heeft bestaan, toen zij door het Engelsche tusschenbestuur werd gesloten, na in- middels verscheidene jongelingen opgeleid te hebben voor betrekkingen op de vloot der Compagnie en, anders dan haar naam zou doen vermoeden, tevens voor den dienst te velde, voornamelijk bij de artillerie en de genie. Van nog ouderen datum was het „wees- en armenhuis voor Pro- testanten", dat in 1769 werd gesticht door gouverneur Johannes Vos. Het weeshuis heeft beter dan de marineschool den tijd weten te trotseeren, want na van oorspronkelijk zuiver kerkelijke instelling onder beheer van de diakenen in 1832 tot zelfstandige rechtspersoon te zijn verheven, is het tot den huidige dag blyven bestaan, zij liet dan ook, dat het reeds geruimen tijd in een ander, buiten de oude stad gelegen gebouw is gevestigd.

Van belang, niet alleen voor de geschiedenis van Semarang, maar voor die van geheel Indie, was het jaar 1811, waarin zich de strijd met de Engelschen heeft afgespeeld en waarin Semarang een korten tijd de hoofdplaats van Insu- Jinde is geweest. Toen Meester-Cornelis was ge- vallen, bracht de toenmalige Gouverneur-Generaal Janssens, Daendels* opvolger, zyn hoofd- kwartier nl. over naar Semarang, vanwaar de laatste terugtocht voor de Engelsche troepen begon, die ging over Tjandi, Djatingaleh en Oeangan en eindigde met de capitulatie by Toen- tang op 18 September 1811, welke over den strijd besliste en het begin beteekende van het Engel- sche tusschen en bestu ur.

Na het einde van het Engelsche tusschenbestuur in 1816 werd Semarang de zetel van een

resident, hotgeen het sindsdien is gebleven, al zijn in den loop der jaren de grenzen van de rcsi- dentio herhaaldelijk gewijzigd, waarmede uitc- aard het belang van de stad als middelpunt van bestuursvoering op en neer schommelde. In mid- dels breidde Semarang zich als economisch centrum van Midden Java in den loop der I Ode eeuw meer en nicer uit, waardoor de oude stad op den rechteroever der rivier langzainerhand te eng werd en verschillende buitenwijken ontstonden ; hiervan was in het laatst dier eeuw om zyn schoonheid wijd en zijd bekend de met tamarin- de boomen beplante Bodjongsche weg, waaraan op ruime erven, door hooge boomgroepen over- schaduwd, de paleisachtige verblijven der ge- goede Europeanen prijken in den bij het land- schap zoo volkomen aansluitenden oud-Indischon stijl.

Door de invoering van de staatsrechtelijk o beginselen der decentralisatie en — later — der bestuursherovinning in het eerste deel van do 20ste eeuw is Semarang niet meer alleen de hoofdplaats van de administratieve bestuursressorten, zooals residentie, regentschap, district, enz. ge- bleven, maar tevens de hoofdplaats geworden van verschillende zelfstandige gebiedsdeelen (publiekrechtelijke rechtsgemeenschappen), nl. van het gewest Semarang (1908—1928), het ressort van de plaatselijken raad van Semarang, Koe- does, Rem bang en Blora (1928—1930), en (sinds 1 Januari 1930) van de provincie Midden Java en het (zelfstandige) regentschap Semarang.

De sedert 1 April 1906 als zoodanig bestaande gemeente Semarang, werd oorspronkelijk be- sturd door een raad van 23 door de regering benoemde leden, waarvan als voorzitter optrad de assistent- resident van Semarang. In 1916 kreeg de stad haar eersten burgemeester; de raad bestaat sinds 1 Januari 1918 uit 27 leden, waarvan 15 Europeanen, 8 Inlanders en 4 Vreemde Oosterlingen, die alien door verkiezing wordei aangewezen; ten slotte is in 1927 het college van burgemeester en wethouders ingesteld, dat met inbegrip van den burgemeester 5 leden telt. Voor de voorbereiding der werkzaamheden bestaan een 15-tal vaste raadscommissies. Het gemeentc- personeel bestond in 1930 uit 478 ambtenaren in vasten en 159 in lossen dienst.

De gemeentelijke arbeid heeft zich in de kwart- eeuw van zyn bestaan er vooral op toegelegd om van de stad Semarang, die in het begin d'ozet eeuw nog berucht was om haar hog sterftecijfer, een gezonde en geriefelijke woonplaats te maken; dit streven kan thana als volkomen geslaagd worden beschouwd. Vooral door de openlegging van het z.g. Heuvelterreiu of Nieuw-Tjandi is Semarang als woonstad er Hterk op vooruit ge- gaan. Sinds het jaar, waarin het artikel in dl. III werd geschreven, is (oud-) Tjandi weinig ver- anderd; als aanvulling op meergenoemd artikel vallen hier sJechts te noemen het ruim gcbouwde kampeneint voor Semarangs garnizoen met ka- zernes, kantoorgebouwen, hospitaal, cantine en officiers- en onderofficierswoningen, verder de „Tjandi Sports Club", waarvan de tennisbanen en golfvelden terecht eenige vennaardheid ge- nieten, een groot Rooms- katholiek jongenH- weeshuis en ten slotte het sedert 1928 door de gemeente geexploiteerd zwembad Tjandi, gelegen achter het reeds vele jaren beataande hotel van denzelfden naam.

Het Heuvelterrein heeft zich in dezelfde jaren meer en meer ontwikkeld tot do woonbuurt bij uitstek der Europescho ingezetenen; weliswaar kan ook de benedenstad nog steeds op enkele gezochte woonwijken bogen en blijft (oud-) Tjandi bij voortdoring in trek bij hen, die meer geven om een ruim en ouderwetsch huis en een groot, over-schaduwd erf dan om de fraaie uitzichten en vriendelijke, moderne villa's van het Heuvel-terrein, toch is de voornaamste trek op laatste- noemd stadsdeelte gericht. Mede hebben hier- toe bijgedragen de aanleg van waterleiding, gas en electriciteit door verschillende particuliere maatschappijen, de stichting van een neutrale I age r school en de opening van een bijpost- en telegraafkantoor. Een nieuw Roomsch-katholiek ziekenhuis, het St.-Elisabethsgesticht, is ook in het Heuvelterrein verzeen, dat zich daartoe door de rustige omgeving en het voor een kust- stad betrekkelijk koele klimaat bij uitstek leent. Verder is in 1930 een nieuwe ambtswoning voor den burgemeester gebouwd op een der schoonste en hoogste punten van het Heuvelterrein, het Burgemeester-de-Ionghplein, vanwaar men naar alle windstreken een schitterend uitzicht genie- ten kan. Aan beide zijden van het Burgemeester- de-Ionghplein begint een der twee verbindings- wegen van het Heuvelterrein met de benedenstad :de Sirandaweg en de Nieuwe-Tjandiweg, welke laatste met zijn voortzetting Kalisari te- vens loopt langs de voornaamste, in het voor- gaande nog ongenoemde gebouwen van het Heuvelterrein en het daaraan aansluitende nieuwere gedeelte van de benedenstad, t.w. het ooglijdera- gasthuis van het Leger des Heils, de gereformeer- de kerk, de centrale burgerlijke ziekeninrichting, het kampement van de te Semarang gelegerde mitrailleur-compagnie en het neutrale Juliana- ziekenhuis.

Langs dezen weg bereikt men do benedenstad bij het Wilhelminaplein, waaraan sinds 1930 te- vens het nieuwo paleis van justitio prijkt, waarin de raad van justitie zetelt.

Hocwel een opsomming van de overige wijzigingen in het stadBbeeld van de laatste jaren uiter- aard niet op volledigheid aanspraak kan maken, zijn behalve een groot aantal nieuwo woonhui- zon, scholen, winkel- en kantoorgebouwen ver- inelidenswaard hot hoofdkantoor van de Zuster- maatschappijeu, het hoofdcommissariaat van politic — beide aan Bodjong —, het hoofdkantoor van de Java-Motor-Club, het gobouw voor weeskamer en voorgijraad, het kantoor van de stoomvaartmaatschappij Nederland — alle in het oudo stadsdeelte —, een politiekazorno aan Djoinblang, een groote sigarettfabriek van de British-American Tobacco Company aan Ko- bong bij het begin van den weg naar Deinak, do vernieuwing van eenigoo bruggen, waaronder de Societeitsbrug, enkelo gemeentolyko paaftra on niet in do laatste plaats het in 1929 geopende, uitgebreido en zeer modern ingerichte gexneen- telijke slachthuis met gebouwen voor neven- bedrijvcn, waaronder een #sfabriek.

Naast kampong- en huisvestingverbetering in allo daarvoor in aanmerking komende stads- wijken, waterleidingexploitatie op hygiensche inrichting van pnsars, waarover reeds een an- dor is inedegeeld, was de opening van het nieuwo Blaohthuis een der voornaamste utingen van het by voortdoring volgehouden streven van

het gemeentebestuur naar verbetering van den gezondheidstoestand der stad. In dezelfde rich- ting were! gestuurd door instelling van een ge- meentelyko reinigingsdienst, demping van moo- rassan op groote schaal, voortdurende verbetering van de afwatering der laaggelegen stads- gedeelten en nauwgezette uitoefening van toezicht op limonadefabrieken, bakkerijen, melkerijen, enz.

In 1930 is een aanvang gemaakt met de ver- betering van de straatverlichting.

De gemeentelijke werkzaamheid heeft zich voorts sedert het jaar 1919 ook geworpen op het onderwys door oprichting van eenige gemeente- scholen, nl. twee Hollandsch-Inlandsche, een HoBandsch-Chineesche en een handelsschool met driejarigen cursus. Behalve deze gemeentelijke telt Semarang een groot aantal Gouvernements- en particuliere onderwijsinrichtingen, waaronder een H.B.S. met 5-j. c., een ambachtechool, een technische school en eenigoo milioscholen.

Ook in de laatste malaisejaren heeft het ge- meeutebestuur nog verschillende openbare wer- ken laten uitvoeren, waardoor eenzijdig de werkloosheid werd bestreden, anderzijds voor- deel werd getrokken van de verlaagde arbeids- loonen en materiaalprijsen.

De oude stad, welker geschiedenis in het begin van dit artikel in hoofdlynon is uiteengezet, is tot den huidigen dag Semarangs zakenbuurt ge- bleven, zij het dat in den loop van de 20ste eeuw ook in andere wijken, voomamelijk langs Bodjong en in de nabijheid van de haven, verschillende groote kantoren en opslagplaatsen geves- tigd zijn. Eigenlijke winkels voor den kleinhan- del vindt men daarentegen in de oude stad wei- nig; de Europeesche winkels scharen zich hoe langer hoe meer langs Bodjong, waar ook de voornaamste hotels en pensions van de benedenstad te vinden zijn, terwijl de Chineesche toko's grootendeela liggen aan Pekodjan, Petoeoengan en de vele andere straten en straatjes van deChi- neescho wijk.

Wei staat daarentegen in het middelpunt van het zakenkwartier, aan het Paradediein, nog steeds de groote hervormde koepelkerk, welke in 1931 van een nieu en zeer fraai pijporgel is voor- zien, en tevens aan het einde van de Heerenstraat de voornaamste Roomsch-katholieke parochie-kerk. Ook vindt men in de oudo stad aan de Komediestraat do Semarangsche schouwburg, een oud en leclly gebouw, waarin de niet uitermate talrijke tooneel- en muziekuivoeringon door Nederlandsche en buitenlandsche kunstenaars, gowoonlijk op uitnodiging van don Semarang- schen Kunstkring, alsmede door enkele liefheb- berijgezelsoh&ppen, grootondeels worden gehou- don. Op het stuk van openbare vermakelijke- don vallen verder te noemen eenige bioscopen en een in 1931 opgerichte eigen schouwburg van de veroeniging tot bevordering van inheemscho volkskunst Sobo Karti, waar uitvoeringen van tooneel-, wajang- en danskunst worden gegeven en tentoonstellingen van kunstnijverheidsvoort- brengselen gohouden. Voorts is op dit gebied van belang de vereeniging Semarangsche Stadstuin, welke haar uitgebreid ledental voomamelijk vindt onder de middelbare en lagere ambtenaren, handelsbedienenden on winkelstand, en welke aan de aloen-aloea een gebouwencomplex met tuin bezit, waaronder een societate, een bioscoopzaal, e.d. Ten slotte verdient de Semarangacho Paaar-

Malem vermelding, die ieder jaar gehouden wordt van eind Juli tot begin Augustus om waarvan zoowel de door den Europeeschen en Chineschen handel en Inlandsche kunstnijverheid ingerichte toonkamers als het kermissvermaak telkens duizenden bezoekers trekken.

De haven van Semarang is bij de onderscheidene instellingen van gedecentraliseerde gebiedsdeelen steeds uitgezonderd gehouden, zoodat deze thans nog als Gouvernementsbedrijf rechtstreeks door het land wordt, beheerd; de uitoefening van dit beheer berust bij den directeur der haven, die daarin wordt bijgestaan door een commissie van bijstand met particuliere en ambtelijke leden. De in het artikel SEMARANG in deel III bedoelde prauwenhaven met havenmond is sindsdien voltooid, doch overigens bestaat ten aanzien van de haven nog dezelfde onbevredigende toestand. Vooral nadat zich in het jaar 1921 uit de meest vooraanstaande mannen van de Semarangsche zakenwereld een „commissie tot onderzoek van de mogelijkheid van den bouw van eene zeehaven te Semarang" had gevormd, die met volharding in woord en geschrift op den aanleg van een zeehaven bleef aandringen, heeft bedoeld vraagstuk jarenlang wederom in het middelpunt der belangstelling gestaan. Nochtans is tot dusver de aanleg van een zeehaven te Semarang afgestuit op bezwaren van technischen en financieelen aard, welke in laatsten aanleg alle zijn terug te brengen tot de omstandigheid, dat de natuurkrachten, werkzaam ter plaatse van de ontworpen zeehaven, een gebied van welhaast onbestrijdbare aanslibbing scheppen.

De handelsbeweging in de haven heeft tot het begin van de tegenwoordige depressie een gestaag stijgende lijn vertoond, hetgeen ten duidelijkste blijkt uit een vergelijking van de cijfers, gegeven in het meervermelde artikel in deel III dezer Encyclopaedic met die over de jaren 1928 en 1929, waarin het hoogtepunt werd bereikt. In het jaar 1928 werd de reede van Semarang n.l. bezocht door 1989 koopvaardischepen met een gezamenlijke netto tonnenmaat van rond 17 miljoen kubieke meter en in het jaar 1929 zelfs door 2159 koopvaardischepen met een netto tonnenmaat van bijna 18½ miljoen kubieke meter; de goederenomzet was daarentegen in 1929 reeds iets minder, n.l. aan in- en uitvoer tezamen 1.128.830 ton tegen 1.216.463 ton in 1928. Door het douanekantoor werd in elk dezer jaren rond 14% miljoen gulden ontvangen aan in- en uitvoerrechten, accijnzen, statistiekrecht, ten, goederengeld en andere ontvangsten tezamen.

Ook het vervoer der drie spoor- en tramwegmaatschappijen, de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij, de Semarang-Joana Stoomtram Maatschappij en de Semarang-Cheribon Stoomtram Maatschappij, die Semarang onderscheidenlijk met Oost Java en de Vorstenlanden, het Moeriagebied en West Java verbinden, bereikte in de jaren 1928 en 1929 zijn hoogtepunt. In laatstgenoemd jaar werden in het geheel vervoerd 1.457.569 reizigers en 343.522 ton goederen van en 1.455.690 reizigers en 1.080.746 ton goederen naar Semarang.

Naast de spoor- en tramwegen heeft zich voorts in de laatste jaren een uitgebreid autobus- en vrachtautovoerkeert ontwikkeld met vaste lijnen o.a. naar Kedoe en de Vorstenlanden, het Peka-

longansche en het Moeriagebied, die grotendeels druk bereiden worden.

Binnen de gemeente wordt het verkeer, bell al ve door vele taxi's, huurrijtuigen en — sinds kort — de nieuwe Indische motorvoertuigen, bekend onder den naam van demmo, bediend door een gemeentelijke autobusdienst tusschen Heuvelherrein en benedenstad en door een ouder-vretschestroomtram met hoofdlijnen langs Bodjong en de enige kilometers lange hoofdverkeersader van de Chinesesche wijk. Deze reeds in 1882 aangelegde tramweg maakte oorspronkelijk deel uit van het lijnennet der Semarang-Joana Stoomtram Maatschappij; met ingang van 1 Januari 1922 zijn de stadslijnen met de daarvoor verleende concessie echter overgenomen door de gemeente, die de exploitatie wederom voor een jaarlijkschen huurprijs verpacht aan de S.J.S.Mij. Zoolvel het met als het daarop gewoonlijk gebruikte materieel zijn sterk verouderd, zoodat de gemeente slechts uit financieel oogpunt reden heeft om trotsch te zijn op dit bezit.

Sedert korten tijd is Semarang tevens luchthaven geworden door de inrichting van het ongeveer 7 km. van het middelpunt der stad verwijderde vliegveld Simongan, dat vooral als tussenstation op de luchtvaartlijn Batavia—Soerabaja van belang is en waarvan verder ongeregelde verkeersvliegtuigen en enkele sportvliegtuigen af en toe gebruik maken.

De bevolking van de stadsgemeente Semarang bestond in 1930, naar de voorloopige uitkomsten van de in dat jaar gehouden volkstelling aantoonen, uit 217.775 zielen, waarvan 12.577 Europeanen, 175.418 Inlanders, 27.451 Chineezen en 2.329 andere Vreemde Oosterlingen. Tegevolge van de vele maatregelen ter verbetering van den gezondheidstoestand is het sterftepercentage der bevolking van ruim 10 in 1926 teruggeleopen tot minder dan 3 in 1930.

Forenzisme komt den laatsten tijd op, doordat zij, die met het klimaat van de 80 tot 120 meter hooge heuveln van Tjandi en het Heuvelterrein nog niet tevreden zijn, zich gaan vestigen langs den grooten weg naar Salatiga en dit wel voornameelijk in of nabij het op ongeveer 320 meter hoogte gelegen plaatsje Oenganin, dat buiten de grenzen van de stadsgemeente valt.

De gemeentefinancien hebben sinds de instelling der gemeente een groote uitbreiding ondergaan: de eerste rekening, die van 1906, sloot met een totaal aan werkelijk ontvangsten van rond / 198.000; de totale ontvangsten van den gewonen dienst voor 1930 beliepen daarentegen rond / 3.530.000. In 1906 bestonden de ontvangsten bijna geheel — n.l. voor rond / 197.000 — uit uitkeeringen van den lando. Haar eerste eigen belastingen hief de gemeente in 191 J, in wolk jaar zy eveneens haar eerste geldleening, groot 2 miljoen gulden, aan de markt bracht.

Literatuur: Verslag van den toestand der gemeente Semarang over 1929; Verslag van den toestand der stadsgemeente Semarang over 1930; 25 Jaren Decentralisatie in Nederlandsch Indie (uitgave der Vereeniging voor Locale Belangen—1930); Gedenkboek der gemeente Semarang 1906—1931; Rapport van de interdepartementale commissie voor het zeehavenvraagstuk Semarang (1927); Beschouwingen van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken over de rapporten, uitgebracht inzake het zeehaven-

vraagstuk Semarang (1930); G. B. J. van Hcuven in De Indische Gids (verschillende geschiedkundige bijdragen in de jaargangen 1930—, 32, waaronder „Iets over oud-Samarang“ in de aflevering van September J 932); notulen van de vergaderingen van den (stads)geniecenteraad van Honiara ng, idem van den gewestelijken raad van Semarang, idem van den provinciaal raad van 3lidden-Java (verschillende jaargangen-passim); De Locomotief en Algemeen Handelsblad voor Neeclerlandsch Indie (jaargang 1932-passim).

SOEKABOEMI. Hoofdplaats van het regentschap Soekaboemi, afdeling Buitenzorg der provincie West Java. De stad ligt op de zuidelijke helling van den Gede op een gemiddelde hoogte van 700 m. Zij beslaat een oppervlakte van 1053 ha. Het totaal aantal inwoners be- draagt 34.032, waarvan 2376 Europeanen, 26.714 Inlanders, 4777 Chineezcn, 143 andere Vreemde Oostelingen en 22 Japanners.

Bij ordonnantie van 28 Maart 1914 (Ind. Stb. No 310) is ingesteld de gemeente Soekaboemi, bestuurd door een raad van elf leden, waarvan zeven onderdanen-Nederlanders, drie inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, en een uithemsehe onderdaan-niet-Nederlander. Deze raad werd aanvankelijk voorgezeten door den assistent-resident tot medio 1926 het burge-meestersambt werd ingesteld. Do burgemeester is tevens gemeente-secretaris.

Van Soekaboemi wordt gezegd, det het het beste klimaat heeft van West Java. De temperatuur is zeer gelijkmatig, terwijl de jaar- hujksche regenval ongeveer 3000 mm. bedraagt. Zoolang de eenige verbinding met Oost Java per spoor over Soekaboemi liep, was het voor do be- woners van Batavia het vacantieoord by uit- nemendheid. Sedert het tot standkamen van de nieuwe verbinding over Poerwakarta met Bandoeng, met we lke plaats Soekaboemi niet kon concurreeren, is het aantal vacantieasten afgenomen en is een stagnatie in de ontwikkeling van het hotclwezen ontstaan. Wei zijn even buiten hare grenzen praclitige berghotels verzeen, wells e vooral door vreemd toeristen druk worden bezocht. In de stad zelve zijn drie groote hotels, te weten Jiet Grand Hotel Selabatoe met zijn praclitig z we in bad, het Hotel Victoria, gelegen in het centrum, on het Hotel Tjipellang, eenvoudiger van opzet.

Belialvc de groote postweg zyn alle keurig asfaltceerde straten heilond. De gemeento heeft twee vilhiparken gcsticht als zoogenaamdon kleinwoning-bouw. Nog steeds verrijzen nieuwe woningen, welke het stadsgezicht verfraaien. Er zijn twee Hociiuteiten, die een kwijnond bowtaan Jeiden, on twee bioscopon.

De in 1923 door de gemeente gestichte zieken- innclding heeft steeds verlies opgeloverd, zoodat deze inrichting eind 1932 aan do Roonisch-Kuthollicke Mi8sio is overgedaan.

In Maart 1927 werd de gemeentelyke bron- watrcrloiding in gebruik gononien. Eon aanvang is geuiiukt met het plaatsen van hydranten in de kainpoengs, waaruit de kainpoengbevolking te- gen een zeer laag tarief drinkwater kan betrek- ken.

Ecu gchool ander aanzion kroeg Soekaboomi, toen by G.B. van 12 Februari 1925 aan hot G.E. B.E.O. concessio werd vorleend voor het loveren van electrisch licht. Niet alloen, dat alle publieke

wegen helder werden verlicht, maar waar do levering goschiedt tegen dag- en nachttarif, zijn 's avonda bijna alle voorgalerijen der huizen ver- licht. Doze concessio is van kracht tot 1 Juli 1934.

~~Binnen do stadsgezien ligt de opleidings- school voor het personeel der politie. Zij vormt een groot complex gebouwen aan den De Vogel- weg met goede woningen en een eigen societieit.~~

Waar Soekaboemi omringd wordt door 116 land bo u wo nderne mingen, was er plaats voor de machinc-industrie, die tot het intreden der malaise een goeodon tijd heeft gekend. De voornaamste werkplaatsen zijn die van Braat & Co. en van Rotkke en Otto. Verder kan genoemd worden de Soekaboemische Snelersdrukkerij, een zeer modern ingerichto drukkerij. Niet minder dan 26 onderwsgsinrichtungen is Soekaboemi rijk. Dit zijn, behalve de reeds vermelde Politie-school, de Cultuurschool, twee OpenbareEuropesche lagere scholen, de Xaverius-Kloosterschool, de Van Sminiaschool, de gemeentelyke Hollandsch-Chineesche school, de Wilhelminaschool (Christelyk Hollandsch-Chineesche school), de Roomsch-Katholieke Hollandsch-Chineesche school, de Ping-Min-school (Chineesche school), de Bethelschool (Chineescho school), de Openbare Hollandsch-Inlandsche school, de Roomsche-Katholieke Hollandsch-Inlandsche school, de Julianaschool (Christelyk Inlandsche Meisjesschool), de Neutra- le Hollandscli-Inlandscho school, drie Openbare Inlandsche 2de klasse scholen, de Inlandsche Meisjes vervolgschool, de Pasoendanschool, de Zendingsschool, de Ahmadiaschool (Ar&bische school), de Al Azharschool (Arabische school), twee particuliere Frobelscholon en de Ambacht- school.

Op kunstgebied valt te vermelden de Soeka- boemische Kunstkring, die aangesloten is bij den Bond van Kunstkringen, zoodat zijn leden van dezelfde kunstuitingen kunnen genieten als iu de groote steden. Herhaaldelyk worden pok belang- rijke schilderijtentoonstellingen gehouden. De vereeniging voor vreemdelingenverkeer „Soekaboemi's Bloei“ is steeds ij verig bezig de aandacht op deze bergstad te vestigen. De spoor- verbinding met Batavia en Bandoeng is na de opening van de lyn Batavia—Tjkampdk—Bandoeng eon secundairbaan geworden. Hierdoor zijn talryko autobusondernemingen ontstaan, die met den spoorweg concurreeren.

De welvaart van do plaats is grootendeels afhankelyk van den bloei der haer omringende ondernemingen, wolke alle to Soekaboemi ter mar kt ga» n.

* /DANSEN. (Aanv. van DI. 1). DE JAVAANSCH E 'DANS EX DANSKUNST. Van do vroegste tijden af was de dans bij do Maloisch-Polynesische be- wonera van Java onafschicdelyk verbonden aan den animistischo ritueel en verwant aan dien van do andero volkon van den Archipel. Ook do dan- sen, waarbij maskers werden gedragen (de v6dr-Hindoe'scho *topeng*), behoorden tot de vertoon- ningen op magisch-religiouzen grondslag. Toen de Hindoo-koloniasatie zich op Java sterk uit- breidde, werd, volgens Sylvain Levi, door Hin- doe-priestora leiding gegeven aan don godsdienst. De hen begeleidende *devad&s's* of tempel-dan- sersson brachtea den religieuzen Hindoe-dans op Java; dezo vordrong plaataelyk de vroegere animistischo ritueele danson, doch verdween

weer bij den terugkeer der Hindoe-priesters naar Voor-Indië; zelfs op Ballis van den oorspronkelijken vorm niet veel overgebleven. Tijdens de Hindoe-aanraking ontstonden allerlei andere dansen, te verdeelen in 2 groepen:

1. De profane dansen der volks- en gemeenschapskunst, w.o.: 1. De Mm切: der publieke dansmeiden, de *ronggeng's* of *lelecdes*. 2. Defijne *tandnk gatcil* en *tan dak ocdang mas*. 3. De ruwerc *pasar tan dak*. 4. De *tandfk* op *pasar's* inale m of jaar-markten. 5. De *beksa aloes* of fijne dans der *tajoban's* ter gelegenheid van allerlei familie-aangelegenheden. InJogja wordt in deze *tajoban-tandak* het vleugel-n-ie^en, het zweven in de lucht, het weer neerdalen, het vrouwen en glad strijken der veeren en het rustige schrijden nagebootst van Garoeda, den koning der vliegende wezens. In Soloj wordt deze dans Merak niggel genoemd, d.w.z. de dansende pauw; de mannen dansen daarbij op de *gending* (toonwyze) *gandroeng manis*; te beginnen met den jongste naderen zij een voor een de ronggdng, wedijverend den dans zoo sicrlijk mogelijk op te voeren. Wordt het feest door den gastheer ingeleid, dan wordt door dezen de tan-dak zonder rondgeng ten beste gegeven. De dans kan zeer stijlvol zijn; opvallend zijn de acties der nerveus gestrekte vingers, die op elegante wijze telkens de einden der oingeslagen sondr (sjerp) vatten. 6. De *djar* en *k^pang*, het dansen metpaardfiguren van gevlochten bamboe-reepen. 7. De dansen der volksspelen, b.v. de *srandol*. 8. De herleefted oud-Bantamsche *ra^e*-dansen. 9. De 0. Jav. *mentjak* en *gandroeng Banjoewangi*. Al de bovengenoemde dansen hebben plaats onder begeleiding van gamelan-instrumenten.

10. De Soendaneesche *tandak*, begeleid door de anklong, d.i. muziek door middel van bamboekrons op verschillende hoogte, of wel door de krontjong, het zachte snarenspeel op een of zekere wijze uitgehold stuk hout, thans vervangen door allerlei andere instrumenten. 11. De groepsdansen op moslimschen grondslag.

II. De dansen van het Jav. toneel (zie TOONEEL) met levende personen (de *topeng* en de *wajang wong*). Zij zijn ontstaan uit de bewegingskunst van het door de Hindoe's op Java gebrachte toneel der Indische eepik. Hoewel het Boeddhisme zang, dans, muziek en voordracht verbood, hebben de toenmalige Boeddhistische Qailendra-koningen de toneelopvoeringen — waaraan genoemde uitingen inhaerent waren — niet verboden, integendeel, zij legden getuigenis van hun gehechtheid daaraan af in het beeld- en houwwerk van *Arabudul* en Prambanan. De erotische mystiecl, het uitbundig "karakteren het snelle rythme, eigen aan de choregrafie van het Indische vasteland, komen op bedoeldo reliefs duidelijk naar voren. Door de Javanen werden deze elementen niet overgenomen, wel worden enkele *nudra's* — handhoudingen, waaraan in de Hindoe'sche iconografie gewijde beteekenissen worden toegekend — in de bewegingskunst van het Javaansche toneel teruggevonden. De tot heden vertaalde literatuur der Javanen bevat weinig gegevens omtrent den dans. *Prapantia*^ Nagarakrtagama spreekt in do zangen 27, <36 en STT van mZiei-spielen of opvoeringen, een foonneelspel waarbij mimische dansen werden uitgevoerd zonder gebruik van het masker; de Koning nam er deel aan. In etrofe 91 wordt het woord *nawanditya* gebruikt; daar *nditya* een over

genomen sanskrit-woord is, waarmede een nimische dramatische dans wordt aangeduid, was de rakt-dans er een in Hindoe'schen geest. Voor de ontwikkeling en de geschiedcnis van het Javaansche toneel is dit van overwegende be-teekenis. Ook de Sanskrit-woorden *ndla* (toen-neelspeler), *nataka* (id.) en *nritta* (dans) werden in het oud Javaansch overgenomen. Ongeveer in de 8e eeuw werden, toen Hidden Java onder de suprematie stond der Qailndra-koningen, de de *Qi's* van de Hindoe's overgenomen, d.w.z. dansen, die uitsluitend bestemd waren voor vorstelijke vertooningen, zooals men die afgebeeld ziet op de wanden der Barabudur-galerijen. De oorspronkelijke animistische dansen en de daarbij behorende muziek werden langzamerhand volgens de Hindoe-opvattingen geheel gewijzigd. Na het begin der 12e eeuw drong in de gemengde cultuur de inheemsche geest steeds sterker door; dansen muziek werden meer en meer volgens Javaansche ideologie en stijl gewijzigd. Door de invoering van den Islam in de 15e en 16e eeuw verminderden de Hindoe'sche invloeden; het uit de Hindoe-periode ontstane toneel leed groote verliezen, zoowel door verzwakking tengevolge van een slechts inondding overgebrachte traditie, als door gevoerde oorlogen. Vele Hindoe'sche uitdrukkingsmiddelen raakten in onbruik, die, welke gehandhaafd bleven, verloren grootendeels hun oorspronkelijke beteekenis. In het midden der 18e eeuw, toen het toneel een groote opleving toonde, vond ook de toneel dans een groote ontplooiing; naast de opvoeringen van geheele *lakon's* aan de hoven, bleven daar de vroegere dansspelen voor een groot deel behouden: Pakoebowana IV danste, met drie der voornaamste prinses, de Beksd, Jelang; andere dansspelen waren o.a.: de Beksa Lawoong Cede, de Beksa Lawoong Tjilik, de Beksa Gellas.

Zoowel uit de Natya Qastra van den mythischen Bharata, als uit de van het Z. Telugu-land afkomstige, aan Nandike^vara (Qiva) toegeschreven Abhinaya Darpana — waarin al de zinrijke gebaren werden omschreven, beBteclijcl voor de inimische taal van het Hindoe'sche toneel — blijkt, dat thans nog tai van Hindoe'scho elementen voor en in den Javaanschen toneel-dans zijn overgebleven: 1° Jje eischen van geschiktheid voor dansers en danseresHen (*ndla Jacagina*). 2°. De aan het drama voorafgaande ceremonie voor de goden, op Java *sadjen* genoemd. 3°. Het kleuren van het aangezigt en een deel van het bovenlichaam met de heilige gele kleur, waaraan magische beteekcnis wordt toegekend (JAV. borih). 4°. De hndhoudingen Pataka (JAV. ngroedji), Musti (JAV. ngopel), Kataka mukha (JAV. njemj) oerit, Bhamara (JAV. ngiting), Ardha-pataka (JAV. naam blijkbaar verloren), Qikhara (id.), Kartaka (JAV. ngajoeantjang). 5°. De hoofdhoudingen Ad-bomukha (JAV. dingkloek) en Udvahita (JAV. nglagak dangak). 6°. Het neer-*claan* van den blik door do danseressen (Lajitta) en het richten van den blik voor bepaalde handelingen (de Avalo-kita, de Sama, de Nimilita (JAV. mata kelipan). 7°. De anjali of eerbiedige groet, (JAV. seinbah). 8°. De padinsana- en de meditatieve dhyann-sana-stelling der beenen, (JAV. sila). 9°. J)c sun-dari-halsbeweging, (JAV. patjak goeloe of patjak djonggo). 10°. Enkele Bymboliecho handhoudin*.

gen als: het plukken van bloemen, do uitdaging, het weenen.

De tegenwoordige Javaansche danskunst is alzoo een mengeling van: 1°. Zeer geringe overblijfsels uit den v66r-Hindoeschen /openj-dans. 2°. Velerlei Hindoesche uitdrukkingsmiddelen. 3°. Plastiek, bcwelingen en rythme in zuivcr Javaanschen stijl. Hoewel oorspronkelijk een Hindoe-Javaansche uiting, is toch de bewegingskunst van de *wajang* / *topen-g* en van de *wajang wong* uitgegroeid tot een Javaansche kunst, omdat de bewegingsvorm, de dansstijl, de rythmiek en de muzikale plastiek een zuivere afspiegeling vormen van het wezen en den aard van den beschaafden Javaan. De overgenomen gestyleerde gebarentaal (*angikabhinaya*), vooral die der handen, past volkomen in het gejavaneiseerde bewegingsspel. Door de mimische taal van dit gebarentaal ontstaat het symbolisch-verhalend karakter van den toneeldans. Oorspronkelijk beduidde eike afzonderlijke actie, evenals een woord, een zekere gedachte, handeling of emotie; een opvolging van gebaren en bewegingen, beheerscht door het rythme, vormde den choregrafischen zin, terwijl het gansche complex van het bewegingsspel in de cadans het verhaal vormde in een voor ingewijden verstaanbare taal. Fragmentarisch is het nog zoo; ten einde de beteekenis van den choregrafischen zin duidelijker naar voren te brengen, worden vele acties, standen en accentueerende gebaren telkens zoowel naar links als naar rechts uitgevoerd; de dans krijgt daardoor een symmetrischen vorm. Hoewel de cigenlijke betekenis van de handentaal niet meer wordt gekend, zijn de handposes z66 markant, dat zij niet slechts als versieringen der armbeweging zijn overgebleven; de gratievolle plooiing der vingers is geen ornamentiek zonder meer. Door de oprichting van de vereeniging Krida Beks & Wirima te Jogja in 1918 heeft P. A. Soerjadiningrat, die het initiatief daartoe nam, het onderricht in de klassieke wajang wong-danskunst gecentraliseerd. Brekend met de eeuwenoude inonclinge traditie, werd een geillustreerde handleiding samengesteld, die zoowel in de Hollandsche taal als in Javaansch schrift de gansche techniek aangeeft; de andersouverinijdelijk te lijden verliezen worden alzoo beperkt. De cursus kan in drie jaren worden doorloopen; voor het vervullen der verschillende wajang wong-rollen wordt echter nog een speciale studio vereischt. In het voormalige Matarnmsche hof was er e6n wijze van onderricht en van uitvoering, si nds de afscheiding der Jogja'scho en Solo'sche sultanaten in 1755 ontstonden de verschillen aan beide hoven. Solo bezat geen eigen toneelspelers, Jogja, dat prachtlievender was, had die wdl. Binds P. A. Mangkoenagira V, die in 1896 stierf, in Solo toneel en danskunst tot grooten blooi wist te brengen, heeft er tusschen beide hoven een uitwisseling van nieuwe dansen plaats gehad; do verschillen in uitvoering werden daardoor minder groot. De Jogja'sche dans is echter krachtiger, cprcHsionistischer en wordt door een levendiger gamelan-niaat geleid dan die in Solo, waar de bewegingskunst consorvatiever is en zich door een voornamer stijl konmerkt. De Jogja'scho, danswijze wordt beoefend in hot gouvt. Jogja-karta en in de residentie Kedoe, de Solo'sche in Jiet gouvt. Soerakarta en iH^aeresidentio's Banjoemas, Pekalongan, Semarang, Japara- Reni- I

bang, Bodjonegoro, iladioen en Kediri. Van hieruit ontstond in O. Java ech mc>3efnd Kc- diri'sche school met Bali'sche en Madoereesche invloeden.

Baar de wajang wong uitsluitend kraton-kunst was, was de daarbij behorende dans dit ook; nieuwe scheppingen stonden op naam van den vorst, zij werden uitgevoerd door de adellijke familieleden. Tot de nieuwe danssoorten be- horeen: 1°. De dansen der Langendrya, een muziekdrama in kleine dichtmaten, *tembang matjapat*; in 1882 werd de zang toegevoegd; dialogen worden zittend uitgesproken, de dans wordt eveneens in deze zittende of hurkende houding uitgevoerd en heet daarom; *djoged, djan- kang of djoged djon/cong*; na den dood van P. A. A. Mangkooboemi IV werd in Jogja deze Langendrya niet meer gegeven. 2°. De Mondra Warin a of Langen Wanara, in 1890 in Jogja ontstaan; de spelers treden met gebogen knieën op. 3°. De Langen Asmara, met uitsluitend vrouwenrollen. 4°. De Solo'sche Pranasm&ra, eveneens alleen voor vrouwen-dansen. Een ander soort bewegingskunst geven de Jogja'sche *beksan*, (o. a. do Beksan Petilan, de Beksan Taroenadjaja) en de Solo'sche en Mangkoenagara'sche *wireng*, een krijgsdans (o. a. de Banda Baja, de Banda Joed&rd, de Banda Wala, de Wireng Mandrakoesoema, waarin de strijdenden vrouwen zijn).

In het algemeen heeft de danstechniek zich geriebt naar die dor wajang poerwa (zie TOONEEL), de hand- en hoofdhoudingen, de blikken, enz. dragen typeerende namen. De tegenstelling tusschen het statische en het dynamische in den dans is een uitgesproken eigenschap; meer- malen is de houding in den aanvang onbewege- lijk, daarop volgen eenige inleidende gebaren van religieuze oorsprong, waarna de beweging levendiger wordt, om vervolgens weer in een langzamer tempo in het onbewegelijke te eindi- gen. In de vrouwen-rollen wordt, in scherpe tegenstelling met den Hindoe-vrouwendans, de zacht-vrouwelijke en decente aard sterk geac- centueerd, de gebaren en het rythme zyn ge- tomperd, sprongen worden vermeden; de acties zijn meest centripetaal, waarbij de armen nogt boven do schouders worden geheven. In den regel zijn de vrouwendansen ingewikkelder dan die der mannen, door de subtiele overgangen (*kembangan*) ook moeilijker, docli gratievoller en muzikaler. De manendans kan krachtig zijn, *djoged gagah of agalan* en is bestemd voor de domonen, de reuzen en de helden; daarbij is de houding herscher, zelfbewuster, hartstochte- lijk dan bij den fynen dans, de *djoged aloes of djoged impoer*, bestemd voor de fijner aangelegden (Ardjoena, enz.) en voor de knevellooze mannen; dezo wijze is gevoeliger en sierlyker, eischt daar- om meer concentratie en beheersching; de plastiek bereikt een hoogtepunt. Er zijn, zoowel voor mannen als voor vrouwen: 1°. Oorspronkelijke of hoofdcansen: *djoged pokok*. 2°. Afgeleide of by-dansen: *djogid goebahan*, om tiend aan de hoofd- dansen, of combinaties van onderdeelen daarvan. 3°. Sierlijke dansen: *djogid miragd*. In tegenstelling met het oudero maskertooncel komen in de wajang wong veel ordedansen voor, gesty- leorde gevechten tusschen twee of een veelvoud van twee personen, b. v. de Beksan Pidjer, dor Prangbambang lan Boeta, de Kalang Idnantang, dor Prang Kembang, de PrangTjakil. De schoonste

door mannendansen, hoewel soms door een vrouw uitgevoerd (het toilet-maken), is in de toping de Kalana- of liefdesdans van den vorst, waarbij vroeger het roode masker werd gedragen: *doze dans* in den wajang wong overgenomen beet *kiprah* en beduidt dan den overwinningdans van den vorst.

Door de rhythmische, uiterst sierlijke ontwikkeling der opeenvolgende acties, door het aaneenschakelend-incenvloeiende der lineaire themata, door het onmerkbaar, schooi opbouwen van de tel kens wisselende, maar feillooze plustiek in de beweging, heeft de Jav. danskunst een hoogte bereikt, waarop geen andere choregrafie bogen kan. Het kinaesthetisch verband tusschen de ondulante, eurythmische plastiek en den muzikalen zin is zijn schoonste eigenschap. Zelfs in de gevechtssansen blijft de schoonheidszin predomineeren. De dans wordt door de *gamelan* begeleid; deze heeft zich in den loop der eeuwen met den dans ontwikkeld, samen vormen zij een gevoelslifer van volkomen eenheid. Het belangrijkste rythme-regelend instrument voor den dans is de *kendang tjiblon*: een lange, smalle handtrom, die met beide handen aan de beide bespannen einden wordt bespeeld. De *gong* geeft, zonder dat er een zichtbare afbreking van de bewegingsactie plaats heeft, zoowel het begin als het einde aan van een dansstrofe of bewegings-complex. De melodien dragen een specialen naam, die den aard van den dans aanschudt. De tooneeldans wordt, als een direct expressie-middel van den acteur, uitgevoerd in de min of meer rijke dracht en met de grimeering die voor de verschillende legendarische figuren door de wafon-traditie is voorgeschreven.

Deze danskunst is een der essentieelste elementen van de Jav. cultuur; de hoogere standen danken voornamelijk daaraan de gracie hunner omgangsvormen. De onverbreekbare liefde voor deze kunst spreekt uit een algemeene opeving der wajang wong sinds ± 1918.

Een geheel afzonderlijke plaats nemen de ceremonieele hofdanses in, de groepsdansen der *Bada jet's* en *Sarimpf's*, waaraan slechts adellijke meisjes, doch niet de dochters van den vorst deelnemen. Deze dansen dragen een gewijd karakter; zij maken deel uit van de Garebeg's, offerfeesten op Hindoe-religieuze grondslag; zij worden met groote praal, als een sacrale ceremonie uitgevoerd bij bijzondere gebeurtenissen en herdenkingsdagen. De handeling is een wajang wong vorin, waarbij een inleiding wordt uitgesproken door den dalang (zie TOONEEL) en een koorzang van mannen en vrouwen — pesind'n djaler en pesindn dstri — zich doet hooren onder beleiding van gending's der vorste-lijke gamelan pelog. De *Badaja's* en *Sarimpf's* — de namen duiden den dans aan — blijven gedurende hun optreden zwijgend. Hare dansen zijn zeer oud; de *Badaja* & *Ketawang* te Solo wordt, even als vroeger de *Badaja* te J. Semang te Jogja, beschouwd als *poe'aka* (heilig erstuk). De 9 *Badaja's* stellen de nymfen voor der Zuid-Zee-godin; zij zijn gekleed in het bruidscostuum, oorspronkelijk het Hindoe'sche godinne-of *Qak*-tikleed; een spijsoffer gaat vooraf. De *Sarimpf's* zijn 4 in getal; in de *Sarimpi Djemparing* ver-tegenwoordigen zij de heldinnen van het Jav. Serat *Mönak*-verhaal. Tot deze kraton-dansen behooren ook de *Badaja Bedah Bali*, de *Sarimpi Ronggojamoer*, de *Sarimpi Poetri Tjina* en de

Sarimpi Rengga Wati (waarin 5 danseressen), staminend uit het oud-Jav. geschrift *Angling DermA.* De *Badaja's* en *Sarimpf's* moeten ongetuigd en rein van lichaam zijn; eerstgenoomden zijn gekleed in een pijsmang met langen sleep (sferddan), gebatikt in de vorstelijke patronen parang sawoet en parang rocsak; langgesteelde zilveren en gouden trilbloemcn flonkeren in het met melati-bloemen getooide, decoratieve pahd-sankapsel; het gelaat, de armen en de onbedekte schouders zijn, evenals die der *Sarimpf's* met matgoud bordh-geel gekleurd. De *Sarimpf's* zijn, behalve met een goudglanzige hoofdbedekking, getooid met vergulde soeijn) i ng - vlegucla die oni de oorschelp zijn gevat; halvemaan-vormige sangan's hangen aan den hals; pols en bovenarm zijn met decoratieve gouden spangen gesierd. Stijl en gracie zijn bij deze ingewikkelde dansen tot een maximum opgevoerd; de begeleidende *gamelan*- en zangwijzen zijn klas-sieke melodien. Vergezeld door twee abdi dalem para goesti, oude dienaren, als symbolen van beschermende wezens, schrijven de danseresses met neergeslagen oogen, uit de staatsieaal van de vrouwenwijk — *prabeksa* — in den ritueel gang die *Kapang-Kapang* heet, naar de *Beba-toer bangsal kentjana*, den verheven vloer van de troonzaal, waar zij in sila nederknien tegen-over den zetel van den vorst; als de dalang de inleiding heeft beëindigd en de gamdan inzet, brengen de danseresses, voor dat de clans aan- vangt, den vorst een huldigend *sembah*.

Literatuur. Dr. J. Groneman, In den Kcdaton van Jogjakarta, 1888; De *Badaja Ketawang*. Handel, le. congres T. L. V. van Java 1919. uitgeg. 1921; Geill. leiddraad van *Krida Beksa Wirama* door P. A. Soerjadinigrat; onder „De Java'sche dans- overgen. in Djawii, 3c. jg. no. 2 en 3 en 4e. jg. no. 3. 1923/24; *Krida Beksa Wirama*, De *Badaja*-dans met zangen in ver- taling, Progr. 3e congres Java Inst. 1924; A. J. Resink-Wilgens, De *Klana*-dans, Djawa. 4c jg. 1924; Dr. Th. Pigeaud, *Sari mpi-djem pari ng* Progr. 4e congres Java Inst. J 926; fd. Uitv. vai Jav. tooneeldansen, Progr. 5c congres Java-Jnst 1929; Th. B. van Lely veld, De Jav. danskunst, 1931 (in de Fransehe uitg.: La danse dans 1c theatre javanais, 1931).

PERSERIKATAN KAOEM CHRISTEN(P.K.C.). Luidens de beginselverklaring, welke door doze vereeniging van Inheemsche ProtestantBche Christenen in Ncd.-Jndiii op een van 28—27 Juni 1930 to Semarang gehouden bijeenkomst werd aanvaard, beriiet de organisatie op hot gel oof, dat Ned.-Indie onafhankelijk kan zijn in wel- vaart en voorspoed, doch alleen indicn de Heilige Geest reeds tot het gedachtenlcvn van het volk is doorgedrongen, voorts op de overtuiging, dat verschil in godsdienst niet mag worden beschouwd als een struikelblok, zomede dat Ned.-Indic in de toekomst onafhankelijk zal zijn.

In haar werkprogram zijn o.m. als desiderata opgenomen, dat aan den Volksraad de invloed en de macht worden gegeven van een volwaardig parlement; dat de Departementshoofden worden gelijkgesteld aan de Ministers in Nederland en dat aan het volk groeter invloed worde toegekend op de verkiezing van leden der vertegen- woordigende raden in Ned.-Indic.

(Zie Indisch Verslag 1931, dl. I biz. 48—19)

J. TH. P. B.

PERKOEMPOELAN POLITIEK KATHOLIEK DI DJAWA (P.P.K.D.). Een politieke vereniging van Inheemsche Katholieke Christenen op Java — aanvankelijk geheeten „Pakenipalan Politiek Katholiek Djawi“ — op 22 Februari 1925 te Jogja opgericht.

Volgens hare statuten (opgenomen in het Extra-Bijvoegsel no. 50 der *Jav. Courant* van 24 Juni 1932 no. 50) stelt de P.P.K.D. zich ten doel: krachtig mode to werken, langs ordelijken weg, aan den snellen groei van den vooruitgang van Nedcrlandsch-Indic. Zij richt zich naar de Katholieke beginselen en houdt daarbij rekening met het feit, dat de be vol king van Ned.-Indie in overwegende getalsterkte uit niet-Katholieken bestaat.

Het verenigingsorgaan heet „Soeara Katholiek“, een te Jogja verschijpend 10-daagsch blad.

De voorzitter I. J. Kasimo, adj.-landbouwconsulent, is sedert 15 Juni 1931 benoemd lid van den Volksraad.

(Zie Indisch Verslag 1931, dl. I biz. 49).

J. TH. P. B.

PERHIMPOENAN PEGAWEI BESTUUR BOEMIPOETRA (P.P.B.B.). Doze vakvereeniging van Inlandsche ambtenaren en beamtben bij het Binnenlandsch Bestuur in Nederlandsch- Indie, op 30 Maart 1929 te Solo opgericht en te Batavia gevestigd, stelt zich volgens hare statuten ten doel :

1. bevordering van den goeden geest in het Inlandsch Bestuurscorps en van samenwerking in bestuursaangelegdenheden ; 2. behartiging van do belangen van het Bestuurs- wezen en opwekking van belangstelling daarvoor ook buiten het Bestuur; 3. vorming van een hechten band tusschen de leden van het Inlandsch Bestuurscorps; 4. behartiging van de belangen harer leden.

De vereeniging tracht haar doel te bereiken door het houden van vergaderingen en lezingen, het doen van verzoeken en voorstellen aan de bevoegde autoriteiten, de uitgifte van een orgaan en andere wettige middelen, voor zoover zij met den stand en de waardigheid van den bestuurs- ambtenaar zijn overeen te brengen.

De organisatie omvat ruim 5000 Inlandsche ambtenaren en beamtben by alle takken van don Bestuursdienst. Zij beschikt over een eigen tweemaalnelijksch orgaan, „Penjoeloeh“ geheeten. (Daari) evens bestaat sedert 1925 „De Bestuurs- gids voor Inlandsche Ambtenaren“).

Op de eerste algemeene vergadering, in Augustus 1930 te Solo gehouden, werden moties aangenomen nopens de positie-verbetering van den inheemschen Landsdienaar. Do voorzitter van het hoofdbestuur, do heer R. A. A. Wiranata-kocsooma (destijds Regent van Bandoeng, sedert 1922 Lid van don Volksraad), verklaarde in die vergadering, dat do P.P.B.B. geen eigen politieke richting heeft, doch de politieke richting der Regeering client to volgen, wanneer do vereeniging in dat opzicht een richting heeft to kiezen.

Bij de jongste verkiezingen voor den Volksraad heeft de vereeniging zes zetels in het vertegenwoordigend college kunnen verwerven.

(Zio Ind. Verslag 1931, dl. L biz. 48, zoomeede llandoling Volkstraft 25 Juli 1929, biz. 386, jg)

J. TH. P. B~

PARTAI KAOEM MASEHI INDONESIA (P.K.M.I.). Deze politieke organisatie van Pro-

testantsch-Christdijko Inheemschen in Ned.- Indie is op 13 December 1930 onder voorzitterschap van den heer F. Laoh te Batavia voor onbepaalden tijd opgericht.

Blijkena haro (in het Extra-Bijvoegsel no. 66 der *Jav. Courant* van 2 Juni 1931 no. 44 opgenomen) statuten stelt zij zich ten doel: „invloed uit to oefenen op de beginselen, volgens welke Indonesie wordt geregeerd en bestuurd“. De P.K.M.I. tracht dit doel langs wettigen weg te bereiken: 1. door propagandecring barer beginselen door middel van de pers en vergaderingen ; 2. door te streven naar het doen zitting nemen van geestverwanten in de vertegenwoordigende lichamen in den lando.

De vereeniging gaat uit van het beginsel, dat bij staatkunde en bestuur rekening moet worden gehouden met Gods goopenbaarden wil, zoals dezo in den Bijbel to uiting komt. Luidens hare beginselverklaring stelt zij zich op het standpunt, dat het Regeeringsstelsel in Ned.-Indie gebaseerd moet zijn op de zedelijke verplichting om het Indonesische volk to zelfstandigheid te brengen.

(Zie Indisch Verslag 1931, dl. I biz. 49).

J. TH. P. B.

PERSATOEAN MOESLIM INDONESIA (P.M.I.). Op bet van 22—27 Mei 1930 to Fort de Kock gehouden congres der Islamietische schoolvereeniging Socmatra Thawalib werd deze omgedoopt in Persatoean Moeslim(in) Indonesia.

De vereeniging is op godsdienstig-nationalistischen grondslog gevestigd. Naast verbreiding en verdieping van den Islam streeft de P.M.I. (verkort „Pernu“, geheeten) naar verbeteringen op maatschappelyk en economisch gebied. Niet-tegenstaande licet aanvaard beginsel der partijdiscipline werken do tahjiko over Sumatra's Westkust verspreide groepen der vereeniging samen met de plaatseljk afdeelingen der Sarekat Islam partij.

De P.M.I.-iciding berust geheel bij de jongere generatio, die, medo met behulp van vrou we lien jeugdorganisations en van padvindere-afdeelingen (El Hilaa, Himpoenan Pemoeda Islam Indonesia, Kcpaidoean Indonesia Moeslim), de inodernistisch-religieuze stroomingen in politieke richting stuwen. In vergaderingen, bijeenkomsten en cursussen wordt — vaak in heftige bewoordingen — stelling genomen tegen kapitalisme en imperialisme en daarbij de meening verkondigd, dat alleen in een vry Mohammedaansch land do Islam in voile vrijheid kan worden beleden.

Literatuur. Zie onder MOEHAMMADdl. VI, biz. 915; voorts Indisch Verslag 1931, dl. biz. 51.

J. TH. P. B.

PENDIDIKAN NASIONAL INDONESIA (P.N.I.). De ontbinding van de Partai Nasional Indonesia — einde April 1931, na don afloop van het z.g. P.N.I.-procea — on de gelyktijdige opriehing onder leiding van R. M. Mr. Sartono, ex-ondervoorzitter dier P.N.I., vau de Partai Indonesia (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING, INDONESISCHE) gaven aanleiding to beroering in de kringen der onthonden party. Met die in een buitengewoon congres genomen beslissing — welke genomen zou zijn uit vrees, dat de Regeering, indien nog noodig, de Partai Nasional Indonesia to verboden vereeniging zou verklaren — konden velen der oud- P.N.I.- leden zich geëuzins vereenigen.

Enige groepen van ontevreden orienteerden zich op Ir. Soekarno (oprichter der oude P.N.I.) en sloten zich a an bij de Partai Indonesia, andere verklaarden zich "onafhankeljik" en kozen do richting van Mohammad Hatta (ex-leider der Perhimpunan Indonesia te ^Gravenhage), terwijl de nicer gematigde nationalistien zich lieten op-nemen in de andere bestaande politieke ver-eenigening.

Onder leiding van radical© elementen — w.o. ook oud-leden der voormalige Indonesische Communistische Party — vormden de „onafhanke-) 可 ken" weldra op verschillende plaatsen, o.a. te Batavia, Jogja, Soerabaja en Malang, groepen van tegenstanders van Mr. Sartono. Deze plaat-selijke groepeerings voerden aanvankelijk een afzonderlijk bestaan. Zij stonden bekend onder de algemeene benaming „Golongan Merdeka" (vrije of onafhankelijke groepen).

De stoot tot deze afscheiding was uitgegaan van zekeren Soedjadi, die nog voor het ontbindingscongres, ter voorkoming van algeheel in-eenstorten der organisatie, te Batavia een „Perhimpunan Kemadjoan Kebangsaan Indonesia" oprichtte. Kort daarop kwam een soortgelijke groepeerings te Soerabaja tot stand, doch onder den naam „Balai Pendidikan Nasional Indone-sia". Ook hadden onderwijl eenige P.N.I. -leden zich teruggetrokken in studieclubs. Zoo hadden zich te Batavia de „Studieclub Nasional Indonesia" en te Bandoeng de „Studieclub Ra' jat Indonesia"^{*1} gevormd, die naderhand in samen-werking met de Golongan Merdeka de niet bij de Partai Indonesia aangesloten plaatselijke kringen in georganiseerd verband trachten te brengen.

Ter verkrijging van den gewenschten samenhang tusschen deze verspreide groepen werd een „Comite Perikatan Golongan Merdeka" gevormd, dat begin November 1931 te Batavia een open-bare vergadering belegde, welke door een 800-tal personen werd bijgewoond. De voorzitter van het comit©, Soekarto, gaf daarin een uiteenzet-ting van het streven der beweging, dat gericht zou worden op een actie onder en door het in-heemse volk, ongeacht stand, ras of gods-dienst, zoomede op de samenvoeging van de verschillende groepeerings tot 66n volksorga-nisatie.

Het organisatorisch verband in de beweging — waarin zich weldra divergeerende richtingen begonnen te vertoonen — kwam tot stand in de tweede conferentie der Golongan Merdeka, welke cinde December 1931 te Jogja werd belegd. Met prijsgeving van het aanvankelijk gekoesterd voornemen een aaneengeslot-en nieuwe partij te stichten, onder den naam „Partai Indonesia Merdeka" of wel „Partai Daulat Ra*jat Indonesia, \ werd thans de voorkeur gegeven aan een soort club-formatie, waaraan de naam „Pendidikan Nasional Indonesia" (P.N.I.), d.i. Indo-nesisch-nationale opvoeding, i.c. bewustmaking, werd gegeven.

Op verschillende plaatsen op Java werden vergaderingen en cursussen gehouden, waarin propaganda werd gemaakt voor de beginselen der nieuwe P.N.I., welke in hoofdzaak op het volgende neerkomen. Het volk zou bewust worden gemaakt voor en opgewekt worden tot den politieken strijd ter verwerving van de vryheid door een democratisch-nationale massa-actie tot vernietiging zoowel van het imperialisme als

van het kapitalisme. De vryheid van het land zou alleen kunnen worden verkregen door eigen inspanning van het volk en niet door hulpver-leening van buiten. Non-coöperatie zou het lei-dend beginsel blijven. Het Marxistisch dogma van den klassenstrijd tusschen arbeiders (met landbouwers) en kapitalisten zou als richtsnoer worden aanvaard. De soevereiniteit zou in han-den van het volk inoeten komen. Een nationaal regeeringsbestel zou op socialistische grond-slagen worden opgebouwd; alle bedrijven en ondernemingen zouden worden genationaliseerd, het particulier bezit zou worden gesocialiseerd.

Het Iste congres der Pendidikan Nasional Indonesia had van 23—26 Juni 1932 te Bandoeng plaats. De open bare vergaderingen werden bijgewoond door Ir. Soekarno. Deze had voort-durend pogingen in het werk gesteld om de nieuwe P.N.I. met de Partai Indonesia (verkort „Partindo" geheeten) te verzoenen. De princi-peeel tegenstellingen tusschen beide partij - richtingen bleken echter van dien aard te zijn, dat hij ten slotte zijn pogingen moest opgeven. Begin Augustus 1932 trad hij tot de Partai Indonesia toe.

Welke zijn de tegenstellingen die aan een ver-zoening en vereeniging in den weg zouden staan ? Bly kens hetgeen daaromtrent voor en na het congres was verklaard — o.a. in de open bare vergadering der P.N.I. van 6 Maart 1932 te Batavia — zouden zij in hoofdzaak als volgt kunnen worden aangeduid. Hoewel beide partij-groepeerings als einddoel naar "Indonesia Merdeka" streven door non-coöperatie en massa-actie, is voor de P.I. (Ir. Soekarno) de nationa-listische „rassestrijd" (d.i. politieke vryheids-strijd) hoofdzaak. Het "imperialism." worde daarom als de natuurlijke vijand van de emanci-patie aangemerkt en bestreden. Het algemeen aanvaard begrip „Marhaen" (volksmassa) omvat de geheele inheemse bevolking, met inbegrip derhalve van de aristocratic van afkomst, ambt, beroep en intellect. Vorming wordt aid us beoogd van een eenheidsfront van alle inheemschen tegenover het uithceemsch gezag. Voor de (Mohammad Hatta, cinde 1932 op Java gekornen) beteekent vorming van een eenheid van alle klassen der inheemse bevolking in 6cn politiek verband een sdciale onnatuurlijkheid en is zij derhalve een tactische onmogelijkheid. Orga-nisatie van het massa-proletariaat (Marhaen in engeren zin) zou daarom het streven moeten zijn; een zuiver deinocratische klassenstrijd tegen het „kapitalisme" ook tegen de inheemse bour-geoisie, zou mitsdien de leuzen moeten worden tot de uiteindelijke vernietiging van het „im-perialisme".

In woord en geschrift werd verklaard, dat de grondslag der beweging is: democratie met volks-sovereiniteit in de betekenis van Rousseau's Contrat Social; dat revolutionaire volksactie wordt beoogd, niet middels geweldpleging, inaar middels hervormingen in snel tempo tot aan de vryheid van land en volk; dat onverzoonlijko „strijd zal worden gevoerd tegen kapitalisme en imperialisme ter verkrijging van een nationale regeering op socialistische grondslagen, een en ander volgens de richtlijnen door Marx en Engels aangegeven in het Coimunistisch Manifest; dat de coimunistische methodes van gewelddadigo en geheime actie verwerpelijk worden geacht en

dat meer succes wordt verwacht door bewustmaking en organisatie van de volksmassa dan door te trachten een opstand te verwekken, die bij voorbaat tot mislukking zou zijn gedoomd.

Op hot Bandoengsch congres van Juni 1932 werden de grondslagen der Pendidikan Nasional Indonesia — nationalism. on democratie — uiteengezet, in dien zin dat het nationalisme slechts tot de vrijheid zal kunnen voeren door de ontwikkeling van de eigen volkskracht en dat de democratie de regeermacht legt in handen van het volk. De in het volksbewustzijn opgewekte nationale geest tot richtsnoer nemend, zal alsdan de in de breede massa levende behoefte aan maatschappelijke rechtvaardigheid bevredigd kunnen worden door het recht van het soevereine volk om over zijn eigen lot te beslissen.

Voorts werden ten congresse commissies ingesteld, n.l. voor organisatie, propaganda, cursussen, en voor een verenigingsfonds. Als algemeen persorgaan werd „Daulat (te Batavia, onder redactie van Mohammad Hatta) aangevonden. (Andere P.N.I.-organen zijn „Soeara Merdeka,* te Batavia, „Bdntdng R'aj&t", te Jogja en „Api Ra'jat" te Solo).

De Pendidikan Nasional Indonesia — omvattend een 1000-tal leden — telt 12 afdelingen, o.a. te Bandoeng, Garoet, Magelang, Solo, Jogja Soerabaja en Malang, terwijl op een tiental plaatsen (w.o. op Sumatra) comités zijn opgericht voor de vorming van afdelingen. Een eigen padvinderij (o. a. te Solo) is georganiseerd in de Kepandoean Ra'jat Indonesia.

Het hoofdbestuur, dat te Bandoeng zetelt, wordt gevormd door een voorzitter, een onder-voorzitter, 2 secretarissen, 2 penningmeesters en 5 commissarissen.

De door verschillende groepsleiders der P.N.I. in woord en geschrift gevoerde antiezegsactie gaf herhaaldelijk aanleiding tot politioneel ingrijpen (Solo, Bandoeng, Semarang) en ook tot justitieele vervolging (Soerabaja.)

Literatuur. Overzicht van de Ini. en Mai. Chin. Pers., o.a. van 30 Dec. 1931, 23 Jan., 12 en 19 Maart, 3, 10 en 17 Dec. 1932; zie voorts: „Mohammad Hatta" door L. N. Palar in „De Stryd", weekblad van het Ned. Verbond v. Vakverenigingen, van 13 Jan. 1933.

J. TH. P. B.

GOLONGAN MERDIKA. Zie PENDIDIKAN NASIONAL INDONESIA.

PAKEMPALAN KAWOELO NGAJOGKARTO (P.K.N.). Een op initiatief van Pangoran Ilario Soerjodiningrat op 29 Juni 1930 te Jogja gevormde volksorganisatie van zelfbestuurs-onderhoorigen van het Sultanaat Jogjakarta, welke volgens hare statuten zich ten doel stelt: *a.* versterking van het ryk Jogjakarta on zijn Vorstenhuis in dien zin, dat het tot zoo groot mogelijk zelfregering op democratischen grondslag kan gcruken; *b.* maatschappelijke on economische opheffing van de inheemsche bevolking van Jogjakarta. De vereeniging tracht dit doel te bereiken langs wettigen weg on door samenwerking van de verschillende standen, waaruit de inheemscho bevolking van Jogjakarta is gevormd. In haar beginselprogram wordt o.m. de overtuiging uitgesproken, dat een werkelijke zelfregering slechts mogelijk is, wanneer de betrokken bevolking medezeggenschap heeft in het bestuur.

Do op instigatie van Jogjasche Landsgrootten ontantane regionale volksbeweging werd aanstonds op breeden grondslag georganiseerd. Het bestuur werd gevormd uit een 30-tal inheemsche notabelen, w.o. 4 Pangerana uit het Jogjasche Vorstenhuis. Do onder het volk gevoerde propaganda tot aaneensluiting in een moderne volksvereniging had tot gevolg, dat het ledental (mede in verband met de lage contributie van 2± cent, 3 maands) groeide tot 30.000 einde 1930, tot 110.000 in Mei 1931 en tot 180.000 in April 1932, d.i. 1*8 der bevolking van het Sultanaat.

Op het eerste congres, dat de P.K.N. van 24—29 Mei 1931 te Jogja hi eld — er werden 9 groote volksvergaderingen gehouden, telkens voor groepen van 10.000 personen — werden moties aangenomen voor de afschaffing van het hoofdgeld en voor de wenschelijkheid dat de in het Sultanaat gevestigde Gouvernementsambtenaren tot do zelfbestuursonderhoorigen zouden worden gerekend. Voorts werden er besprekingen gevoerd over de economische opheffing van het volk, de oprichting van een jeugdorganisatie en van een studiefonds.

De werkzaamheden van het verenigingsbestuur bestonden o.m. uit de oprichting van een informatiebureau, van coöperatieve verenigingen en van ddsascholen.

Het tweede congres der P.K.N. had van 13—17 Juli 1932 eveneens te Jogja plaats. Gedurende dit congres werden twee openbare vergaderingen gehouden, elk door een 10.000-tal personen bijgewoond.

In zijn openingsrede gaf do voorzitter, Pangoran Hario Soerjodiningrat, een uiteenzetting van de motieven, welke geleid hadden tot de oprichting der P.K.N.-organisatie. Zij zouden n.l. zijn voortgesproten uit het ook tot het volk doorgedrongen besef, dat: *a.* de macht van het zelfbestuur hoe langer hoe meer afneemt; *b.* het gebied van het zelfbestuur, vergeleken met dat ten tijdo van den eersten Sultan in 1755, gestadig kleiner is geworden; *c.* de oorzak van een en ander gelegen is in het steeds losser worden van den band tusschen vorst en volk; *d.* alleen een vereeniging op democratisch-nationale basis de positie van het zelfbestuur kan versterken, zoodat dit bestuur niet meer onder de leiding maar alleen onder het toezicht van het Gouvernement behoeft te staan.

Het bestaan van een in breedte toenemende kloof tusschen vorst en volk in het Sultanaat werd toegeschreven aan het feit, dat de Kraton zich nimmer bemoeid heeft met de daadwerkelijke verzorging van de volksbelangen. De P.K.N. nu stelt zich ten doel den band tusschen de „Kaoom Marhaen" (het gewone volk) en de „Kaoom Ningrat" (Vorst on Landsgrootten) te vorstorken. Met het stroven naar zelfregering op democratische basis als plichtmatige taak is de P.K.N. derhalve een politieke vereeniging, gebaasod op nationaalsme.

In de eerste openbare vergadering gaf Mr. Wongsongoro uit Solo een beschouwing over „Onzo nationaal-economische opbouw"; in de tweede hidden achterenvolgens Mr. Djodjodieno, Kjahi Soerjomataram en R. M. Soewardi Soorjaningrat (alias Ki Adjar Dewantoro, loider der nationale onderwijsbeweging Taman Siswo) redevooringen over de „Balai Agong" (vertegenwoordigende Vorstenlandsche raad met advi-

seerende bevoegdheid), de „Ilmoe Begdio" (ken-nis tot geluk) en over de "Volksopvoeding".

Ten slotte werden cr ten congresse een tweetal moties aanvaard betreffende de spoedige instelling van een Balai Agoeng te Jogja en de verlagening van de landrente in het Sultanaat.

Het, tot uiting gekomen streven van het Jogjaasch vorstenhuis om door vorming van een moderne massaorganisatie — buiten het traditioneel ambtelijk districts-, onderdistricts- en desaverband om — steun te zoeken bij het onderhoorig volk, gaf, vooral na de uiteenzetting op het tweede congres van het doel om vorst (adel) en volk nader tot elkaar te brengen, aanleiding tot scherpe critiek van de zijde van sommige leiders der bestaande Indonesisch-nationalistische volkspartijen. Zij betoogden, dat de promoters der P.K.N. - beweging slechts zouden beoogen positieverbetering van de Jogjaasche adellijken, die — tevoren georganiseerd in een exclusieven Prinsenbond — zich steeds afzijdig hadden gehouden van een behoorlijke behartiging van de belangen van het volk. De P.K.N. zou dan niet de party zijn van de Kaoem Mar-haen, maar die van de Kaoem Ningrat. Eerst wanneer deze laatste maatschappelijke groep van feudale machthebbers zou zijn verdwenen, zou het mogelijk zijn een werkelijke volkseenheid op democratische basis, overeenkomstig den wensch der verschillende partijleiders, te vormen.

De P.K.N. legt zich met groote energie toe op bevordering van het cooperatie-wezen; talrijke verbruikscoöperaties werden door haar opgericht.

De organisatie omvat ruim 180.000 leden (te Jogja 20.000). In elke desa is een „kepolo wargo" als groeps- of kringleider aangesteld. De vereniging beschikt over een fonds, groot f 33.000.

Het Jogjaasch voorbeeld schijnt navdging te vinden in het Soenaat-Soerakarta, waar einde 1932 een comitè zich gevormd heeft tot oprichting van een „Pakempalan Kawoelo Soerokarto", met het doel: het volk te helpen in zijn nooden en behoeften.

Literatuur. Indisch Verslag 1931, dl. I biz. 47 vlg.; Overzicht Ini. en Mai.-Chin. pers. van 23 Juli, 13 Aug., 19 Nov. en 24 Dec. 1932; zie voorts "Timboel" van October 1932, biz. 189 vlg. en „Soeara Oemoem" van 21 November 1932.

J. TH. P. B.

L' **PONTIANAK** (Aanv. van Dl. III). Zelfbesturend landschap, welks verhouding tot het N.I. Gouvernement, evenals die van Mampawah, is geregeld in een zg. lang contract. De zelfbesturen der overige landschappen in de W.-afd. v. Borneo hebben alle de korte verklaring volgens uniform model geteekend.

Administratief vormt het — met uitzondering van het district Mandor, dat bij de onderafdeling Mampawah, afdeling Singkawang, is getrokken — tezamen met het landschap Koeboe, de onderafdeling Pontianak der afdeling Pontianak.

De hoofden van evenbedeelde afdeling en onderafdeling *zijn*, evenals het hoofd van gewestelijk bestuur, gevestigd op den vierkanten paal grond ter hoofdplaats Pontianak, bedoeld in de bij G.B. van 27 October 1887 no. 24 verhandelde, door het zelfbestuur van Pontianak afgegeven verklaring van afstand van dien grond dd. 25 October 1886, welke verklaring werd vervangen

door die van 29 Juli 1912, goedgecurd en bekrachtigd bij G.B. van 17 Juli 1913 no. 23, waar-bij die grond onvoorwaardelijk en onherroepelijk aan het N.I. Gouvernement in vollen eigendomi werd afgestaan. De grenzen van de hoofdplaats Pontianak zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1889 no. 116.

De bodem van het landschap is over het algemeen zeer laag. Hier en daar komen terrein-plooiën van geringe hoogte voor. De Kapoeas-delta bestaat geheel uit veengrond. Nabij Batoc Lajang, 5 km. benedenstrooms van Pontianak, komt granietgesteente evenboven de oppervlakte. Bergen vindt men slechts op de grenzen met Mampawali, Tajan en Landak, nl. de Boc-kit Batoe, Boekit Tamang en Goenoeng Bcnoea of Ainbawang (+ 450 in.). Dit laatste gebergte is nog boschrijkt met veel ijzerhout.

Volgens de voorloopige uitkomsten der volkstelling 1930 bestaat de bevolking dor onderafdeling Pontianak, gevormd door de landschappen Pontianak, met uitzondering van het district Mandor, en Koeboe uit: 98.434 Inlanders, 562 Europeanen, 2G.425 Chineezen en 2378 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 127.799 zielen. De Inlandsche bevolking van het landschap Pontianak bestaat uit Maleiers en Dajaks. De eersten vormen de meerderheid en bevatten veel Arabische elementen. Tot de Maleiers worden ook gerekend afstammelingen van gemnig-greede Javanen en Boegineezen (deze wonen voornamelijk in Soengaikakap) en voorts tot den Islam bekeerde Dajaks. Be halve in de kuststreken vindt men Maleiers tot ver in het binnenland, maar steeds aan de rivieroevers, waar zij van landbouw en handel in boschproducten leven. De Dajaks zijn afkomstig van Mampawah en grotendeels nog heideneu. Zij, die langs de Lan-dakrivier wonen, hebben zich met de Maleiers vermengd en zijn Mohammidaan geworden. De Katholieke missie is reeds geruimen tijd werkzaam onder de heideneische Dajaks en Chineezen. De laatsten leven, behalve van handel en a)nbacht, vooral van landbouw. Zij wonen in him tuinen en bouwvelden tusschen Maleiers en Dajaks. Het handeldrijvend deel woont bijeen in zoogenaamde pasars. J. heerendienstregeling van J 857 werd op 1 September 1917 voor de Chineezen, die in 1884 onder rechtstreeks bestuur waren gekomen, opgeheven. Bij Kajoctanam op Sebadoe in het district Mandor vindt men veel geTriggeerde sawahs, rubber- en klappertuinen van Chineezen. Zij staan onder cen Kapthai.

De inkomsten der Landschapskassen zijn vernield. In het landschap waren in 1932 nog 3 mijnconcessies (in Mandor), 13 Jandbouwconcessies en 19 erfpachtsperceelen.

Evenals in de Noordelijke landschappen wordt voor het verkeer te water, behalve van de rivieren, ook gebruik gemaakt van parits. Een der oudste verkeereparits (parit-kongsi) is het kanaal van Pontianak naar Koealakai)oeas. Door den aanleg van wegen, welke steeds worden verbeterd en onderhouden, worden de parits niet zoo druk meer bevaaren. Verharding der wegen is zeer kostbaar, daar het materiaal daarvoor van ver moet worden aangevoerd. Van de voor autotransport geschikte wegen is de voornaamste die van Pontianak naar de grens van Mampawah, aansluitende op den autoweg naar het noorden over Mampawah naar Sambas. Verder zijn van groot

belang de autowegen: Pontianak-Soengaikakap-Djerocdjoe; Mandor-Andjongan-Soengai Pen joe en Mandor-grens Landak. Voor het binnen-landsche verkeer te water wordt thans veel ge- bruikt gemaakt van booten met aanhftngmotor. De handel van Pontianak is gericht op Java en Singapore. Be halve do K.P.M. onderhouden ook Chineseche booten de verbinding van Pontianak met Singapore.

Het thans geldend politiek contract is den 13den Juni 1911 gesloten met Sjarif Mohamad Iboel Marhoem Soelatan Sjarif Joesoef en zijn niantri's. Het werd goedgekeurd bij G.B. van 8 Januari 1912 no. 44 en van 23 Maart 1912 no. 23. Supplettoire overeenkomsten werden gesloten: op 11 November 1912 (goedgekeurd bij G.B. 4 Maart 1913) betreffende de toepasselijk verklaring van het vendureglement, en op 25 Augustus 1921 (goedgekeurd bij G.B. 24 Januari 1924 no. 32) betreffende agraria, mijnbouwangelegenheden, rechtspraak, het reizen, uitgifte van zeebrieven en jaarpassen, jurisdictiegeschillen, waterschap- pen, veiligheidspolitie (zie Mededeelingen van de Afdeling Bestuurszaken der Buitengewesten van het Departement van B.B., serie A no. 3, biz. 289—321).

Bovengenoemde bestuurder Sjarif Mohamad is nog in functie. In 1926 is hij benoemd tot ridder <ler orde van den Nederlandschen Leeuw; ook is hij officier der orde van Oranje-Nassau. Naast zich heeft hij nog alleen 6en landsgrootte Pa- nggran Laksamana, een familielid, dat geen be- paalde functie bekleedt. Onder den zelfbestuur- <ler staan als bestuursambtenaren 2 demangs te Pontianak, een te Soengaikakap en een te Sian- tan <verder een assistent-demang te Pontianak en een te Soengaikakap. In Mandor voert een controle-niantri het bestuur over de Inlandsche bevolking. Zelfbestuurder, landsgrootte en land- schapsambtenaren trekken hun inkomsten uit de landshajiskas. Op die inkomsten is, met het oog op <le dalende inkomsten der kas, ingevolge een zelfbestuursbesluit, een korting van 10% voor het jaar 1932 toegepast. Het budget van die kas is volgens de begrooting 1932 begroot op / 280.144. In verba nd met de economische depressie kan geen overschot worden gereserveerd en toege- voegd a an de bestaande reserve, groot / 84.000. De zelfbestuurder (Sultan) geniet een maande- lijksche bezoldiging van f 6800 en ontvangt ver- dcr 50% van den cijns van land- en injnbouw- onclcrnienijng. Rechtpraak en belastingen zijn gercgld bij het contract.

Literatuur. Zie oorspr. artikel en verder: Dr. _ B. O. J. Schlu-icke, Mededeeling betreffende den stichting^datum van Pontiaimk, Not. Bat. Gen. 39 (1921), 323. Zie ook literatuuropavog bij het aanvullingsartikel over Sambas; Nota betreffende het landschap Pontianak T.A.G. 1912, biz. 203—210.

> KOEBOE (Aanv. van DI. II). Zelfbesturend landschap, we lks verhouding tot het N.-I. Gou- vernement is geregeld door een korte verklaring volgens uniform model. Alo.t het landschap Pon- tianak vormt het de ondcrafdoeing Pontianak van de gelijknamige afdeling der residentie Wes- torafdeeling van Borneo.

Do grons van het landschap Koeboe, in het noorden met hot landschap Pontianak, loopt van de monding der Solat Pempam bij Tandjoeng- Sepoehlaet, door dozo straat tot aan do Poeng-

goerbesar; verder langs laatstgenoemde rivier tot aan haar samenvloeiing met de Kapoeasrivier bij Soekalanting; van daar die rivier opwaarts volgende tot de Simpangdwak, met dien ver- stande, dat de eilanden Bengak, Limboeng en Djamboo tot hot landschap Pontianak behooren. Ten oosten grenst Koeboe aan het rechtstreeks bestuurd gebied Meliau en aan het landschap Simpang, van welke beide streken het gescheiden is door een zijtak van de Kapoeasrivier, die naar zee achtcrenvogels de namen draagt van Soe- ngai Mendawak en Soengai Lida. Ten zuiden wordt Koeboe door een zeearm gescheiden van het eiland Maj a, behoorende bij het landschap Simpang, en ten westen grenst het aan straat Karimata.

Het land bestaat voornamelijk uit een groote, alluviale vlakte met veel bosch. Op die vlakte staan enkele alleenstaande kegels, zooals de G. Radak, G. Terdjoen en G. Beroewan. Van eenige uitgestrektheid zijn het Ambawangeberge en de bergen op het eiland Padangtikar. De rivieren en zeearmen in het landschap zijn voor meer of minder groote stoomschepen bevaarbaar. In en om de Kapoeasdelta komt veel veengrond voor. Voor de bevolkingssterkte zie PONTIANAK (suppl. afl. biz. 1112). De Inlandsche bevolking bestaat uit Maleiers (waaronder een groot aantal Boegineezen) en Dajaks. Het aantal van deze laatsten is vrij gering. Zij, die aan de Ambawang wonen, vermengen zich voortdurend met de Maleiers en zijn grotendeels Mohammedanen ge- worden. Onder de Maleiers vindt men weinig Arabieren, maar zeer veel Boegineezen. De mees- ten hiervan wonen in Telockpahedai en Tan- djoengboenga. Behalve rijst en tweede gewassen plant de bevolking voornamelijk klapper en rubber. De uitvoer hiervan is zelfs in dezen crisistijd (1933) nog zeer belangrijk. De handel van Koe- boo is vooral gericht op Pontianak, Tengka- wftngvet en kadjangmatten van nipahbladeren (voor Billiton) worden ook uitgevoerd als cultuur- producten. De visscherij is belangrijk. Veel ge- cdroogde en gezouten visch wordt naar Pontianak verhandeld. Te Koeboe, Tandjoengboenga en Telockpahedai wordt dat bedrijf voornamelijk door Chineezcn uitgeoefncd. Verkeersparits vindt men in de tuincomplexen Telockpahedai, Tandjoengboenga, Kedah en Padangtikar. Langs de parits zijn wegen aangelegd. Hier en daar zijn over die parits ook bruggen geslagen. De voor- naamste wegen zijn: van Kartamoelia naar Ka- rang; van Telockpahedai over Selat Remis (waar- over een brug is geslagen) naar Kartamoelia en van Koelaa Padangtikar naar Padangtikar. Er waren in het begin van 1933 in het landschap 2 landbouwondcrnemingen en 1 erf- pachtsperceel uitgegeven. Hot lango contract van 1870 word in 1911 ver- vangen door de korte verklaring volgens uniform model, den 26sten September van dat jaar go- tcekend en beeedigd door Sjarif Dzin Iboel Mar- hoem Sjarif Ismail, zich ook noemde Sjarif Zein Alidroes. Die verklaring werd goedgekeurd by G.B. van 15 Januari 1912 no. 79. Op verzoek werd genoemd bestuurder by G.B. van 5 Juni 1919 no. 25 wegens ouderdom van zijn waardig- heid ontheven. Het bestuur werd toen voorloopig gevoerd door een bestuurscommissie, bestaande uit twee leden: Sjarif Salfh, districtshoofd van Padangtikar en Kasimin, districtshoofd van Koe-

boe, welke personen tezamen den 6en December 1919 de korte verklaring aflegden, goedgekeurd bij G.B. van 17 April 1920 no. 8. Na het ontslag van Kasimin als districts-hoofd werd hij uit de commissie verwijderd en niet vervangen. Als waarnemend bestuurder van Koeboe werd aan-gewezen het eenig overgebleven lid der bestuurs-commissie Sjarif Saleh bin Sjarif Idroes al Idroes (G.B. van 15 Juni 1921 no. 56), die den 3den September 1921 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 7 Februari 1922 no. 38. Thans (1933) is hij nog in functie. Op het landschap zijn van toepassing de „Zelfbestuursregelen 1927" (Ind. Stb. 190) met wijzigingen en aanvullingen.

De financieele toestand van het landschap is nog goed, maar de dalende inkomsten dwingen tot voorzichtigheid. Op allo door de landschaps-k&ts te betalen inkomsten van zelfbestuurder en zelfbestuursambtenaren wordt voor 1932 een korting van 10% toegepast. Aan het bestaande reservefonds, groot / 34.000, wordt niets toegevoegd. Het budget 1932 bedraagt / 50.996.

In het landschap zijn geen landsgroten meer. Onder den Toean (zelfbestuurder) wordt over de Inlandsche bevolking het bestuur gevoerd door een assistent-demang (onderdistricts-hoofd) te Telokpahedai en een te Batoe Ampar. De bezoldiging van den zelfbestuurder bedraagt / 600 's maands.

Literatuur. Nota betreffende het Zelfbesturen-/de landschap Koeboe, T.A.G. 1912, biz. 326—330.

SAMBAS. (Aanv. van DI. III). Sambas is een zelfbesturend landschap, welks verhouding tot het N.I. Gouvernement is geregeld door een korte verklaring volgens uniform model en waarop de „Zelfbestuursregelen van 1927" (Ind. Stb. No 190), met wijzigingen en aanvullingen, van toepassing zijn. Door de opheffing van de onderaf-deeling Pamangkat bij Ind. Stb. 1923 No 216 is het landschap thans administratief verdeeld in 3 onderafdeelingen: Sambas, Singkawang en Beng-kajang, welke met de onderafdeeling Mampawah tezamen de afdeling Singkawang (hoofdplaats Singkawang) van de residentie Westerafd. van Borneo vormen. Deze afdeling heeft haar ont-staan te danken aan de, na de Chineesche onlusten, gevoelde noodzakelijkheid om alle vroegere Chineescho mijnstreken in 66n bestuursafdeling te vereenigen. Om die reden is ook het district Mandor administratief van het landschap Pontianak gescheiden en gevoegd bij de onderafdeeling Mampawah.

De terreinen van de afdelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen zijn niet afgestaan aan, maar kosteloos ter beschikking gesteld van het N.I. Gouvernement.

Het landschap bestaat uit laagvlakte en heuvelland, met hier en daar een alleenstaanden, hoogen berg. Alleen in het oostelijk deel der onderafdeelingen Bengkajang en Sambas vindt men meer uitgebreide bergketens. Het heuvelland is zeer geaccideenteerd en bereikt zelden een groeter hoogte dan 100 meter. De heuvels staan meest op zich zelf in den vorm van kopjes, soms in groepen en ook wel in rijen. Noordwestelijk van Bengka-jajng ligt het Bawanggebergte (1442 m.) en verder oostelijk het Bajangebergte. Dit heeft een ruim 1000 m. hoogen zandsteenmuur, die in boogvorm den Goenoeng Nioet (1701 m.) omgeeft. Verder is vermeldenswaardig het minder omvangrijke

Singkawanggebergte of Goenoeng Rftja (920 m). Twee vrij hooge ruggen strekken zich van het gebergte uit in de richting O.Z.O. naar W.N. W. Een ervan verdeelt de vlakte van Singkawang in twee deelen en eindigt bij Telok Soek in zee; de andere verloopt in de vlakte bij de sainsnvloeiing van Sambasketjil en Sambasbar. Behalve de twee genoemde zijn er nog andere, minder belang-rijke plooiingsruggen in het leisteengeebied, welke alle in dezelfde richting loopen. Hier en daar komen evenwijdig aan de kust zandruggen voor, zoals ten noorden van Djawai tot Sarangboe-roeng toe (onderafdeeling Singkawang). Ze zijn geschikt voor klappercultuur. De onderlinge afstand tusschen de zich daar bevindende drie evenwijdige ruggen bedraagt ongeveer 2 km. De grond van de laagvlakte bestaat uit klei in allerlei soorten en kleuren, afhankelijk van de daarin voorkomende mineralen. Gele en rode klei, ver-mengd met zand, vormt een harde massa; daarop aangelegde wegen, ook onverharde, zijn in den regentijd goed berijdbaar voor auto's. Hier en daar vindt men veengronden, welke, rustende op geen water doorlatende klei, steeds drassig zijn. Voor bewoning en beplanting moeten deze zoogenaamde „tanah sepeh", worden gedraineerd, hetgeen algemeen geschiedt door middel van een stelsel van kanalen, pangs. Met uitzondering van het gecultiveerde gedeelte is de laagvlakte bedekt met bosch, waarin goede houtsoorten voorkomen. Op de verlaten mijngronden evenwel groeit slechts struikgewas. Die gronden zijn niet meer geschikt voor gewonen landbouw. Wel heeft men er in latere jaren rubber op geplant, maar de boomen produceeren slecht. De vroegere Chineesche mijndelevrs zijn naar de kuststreken getrokken en wyden zich daar aan handel en landbouw. Ten Noorden van de Soengai Raja komt een eigenaardige, groote zandvlakte voor, die zich van de kust ver landwaarts uitstrekt. In deze zeer droge, zandige streek, Pasirpandjang genoemd, groeit een dennensoort, welke in het geheele landschap verder niet voorkomt. Behalve in de moerasrijge deelen van het laagland en hoog in de bergen vindt men geen oorspronkelijk bosch meer. De ladangbouw van Dajaks en Chineezen heeft uit-gestreckte aJang-alang-velden doen ontstaan.

Volgens de voorloopige uitkomsten der volkstelling 1930 bestaat de bevolking van het landschap (namelijk van de drie onderafdeelingen, waaruit het bestaat) uit: 137.842 Inlanders, 24 Europeanen en daarmede gelijkgesteld, 18.941 Chineezen en 593 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 187.925 zielen. De oppervlakte van het landschap bedraagt 13233 km², zoodat de bevolkingsdichtheid is 15.25 per km². Die dichtheid is het grootst aan de kusten en vlakten en neemt naar het binnenland geleidelijk af. De Inlandsche bevolking bestaat uit Maleiers en Dajaks. In do Maleischo groep zijn opgenomen andere Inlandsche elementen, zoals Javanen, Boegineezen en een groot aantal personen van Klingaleeschen oorsprong. Inlandsche immigranten komen voor-nainolyk van Java en Sumatra. De Maleiers zijn Mohaimmedanen; uitbreiding van den Islam onder andere bevolkingsgroepen heeft slechts sporadisch plaats. Zij komen het meest voor in de kuststreken en langs de oevers der groote rivieren. Het heuvelterrein laten zij nan de Dajaks over. Zij leven, van handel, landbouw en visch-vangst. Hun taal is Riouwisch Maleisch, dat in

het noorden overgaat in het Sambas-dialect, waarin op de heerendiensten, dan wel op den afkoop veel Dajaksche woorden voorkomen. De daarvan. Behalve collecteloon krygen de Maorspronkelyke bevolking van het landschap, de leische volkshoofden ieder / 1 per jaar van elken Dajaks, zijn door Maleiers en Chineezzen uit de werkbaren man in hun ressort (dus geen hulp by ryst-vlakten naar de heuvel- en bergtoereinen terug- of huisbouw als anderszins, zoals bij de Dajaks). De gedrongen. Sedert het begin der vorige eeuw is hun aantal sterk gedaald. Zij zijn nog grooten-deels heidenen en zijn verdeeld in een groot aantal Landsonderhoorigen; hun aantal, vroeger zeer stammen, met eigen taaldialecten, welke aan elkaar groot, is sterk verminderd na de vernietiging van de verwant zijn. Javaansche, zelfs Chineesche kongsi*; velen zijn naar Serawak en China vertrokken. De overigen hebben zich uit de uitgeputte mijndistricten terug- getrokken en zijn in de kuststreken en groote plaatsen welvarende boeren en handelaren geworden.

In den laatsten tijd neemt het aantal Chineezzen en bij hun oogst gebruiken vele Dajakstam- men de door immigratie weer toe. De hoofden der Chineezzen, Chineseche tijdrekening. Voor de ver- breiding van door den resident benoemd, dragen den titel van den Christelijken godsdienst ijveren vooral de kapitan, loathay en kaptjong. De eerste is te Roomsche-Katholieke en Methodiston- missies. Zij vergelijken met een districtshoofd en heeft werken onder de Chineezzen en Dajaks. Als een rechtstreeks onder zich den loathay, aan wien weer de bijzonderheid werd in 1927 vermeld, dat in een kaptjong ambtelyk ondergeschikt is.

Het voornaamste middel van bestaan is land-Dajakschen goeroe, aan Chineseche kinderen, met bouw. De Dajaks planten in hoofdzaak voedings-Chineesch als voertaal, Maleisch taal-onderdicht gewassen, daarnaast poper en veel rubber. Maleiers der gegeven. Door de langdurige uitbuiting en Chineezzen planten behalve rijst op la- dings en onderdrukking, ondervonden van Maleiers en sawahs, vooral klapper en rijst. Ook bezitten de Chineezzen, zijn de meeste Dajaks sluw on Chineezzen gambir- en pepertuinen. De opbrengst van achterdochtig geworden. Alleen in Songkong, aan de voedingsmiddelen is niet vol- doende voor het boven-Sekajam, zijn zij meer onafhankelijk en fier landschap; invoer van rijst heeft geregeld plaats. gebleven. Zij leven van la-dangbouw, vischvangst en Sawahs komen alleen voor in de onderafdeelingen inzamelings van bosch- producten. Zij hebben hun Singkawang en Bengkajang. In eerstgenoemd ressort kampeongs op moei- lijk toegankelijke punten wordt door Maleiers, behalve in Telokkramat, geen gebouwd, ver van de groote verkeerswegen. In de rijst verbouwd. Behalve in de strook aan de landzijde kuststreken komen tusschen andere landaarden nog de klapper- tuinen langs de kust, hebben Chineezzen eenige Dajaks voor, die daar als loontrekkers een sawahs aangelegd langs den weg naar Lohabang en bestaan vin- den. De in het binnenland naast elkaar Pangkalanbatoe, van Tjapakala naar Montrado, langs gelegen kampeongs behooren niet meer tot 66n, maar den weg naar Bengkajang bij Koelor, Pakmeongtheo, tot meerdere geslachten. De in e6n kampeong Sibale en Siroekam en langs de Selakaurivier, verder wonen- do families hebben een beschikkingsrecht tusschen Pemangkat en de Sebangkaurivier en over de on] dezo kampeongs gelegen gronden en rondom Djawai. In de onder- afdeeling Bengkajang zijn kleine sawahcomplex- en in de valleien van bos- schen. Van zwertgebied is hier geen sprake nicer.

Do adat sepoeloh satoe (*io van den oogst) van ingezainelde boschproducten wordt gehoven ten djerboekmanis van Montrado maakt goede prijzen. bcioeve van de landschapkas. Wanneer een Sagoe van in het wild groeiende roembia en van vrecmdcling in het territoir van een Dajakkam- poeng enkele Maleische aanplantingen wordt van een ladang of tuin aanlegt, betaalt hy aan het Pemangkat uitge- voerd. De klapperteelt is do kampeonghoofd (singa of pengarah) een re- tributio voornaamste cultuur in het landschap ; vooral in de (hacil). Behalve collecteloon voor geindio belastingen en vrijstelling van verplichte dien- sten, genicthen die Chineseche dis- tricten is het daarmede beplante oppervlak zeer groot. Gambircultuur vindt men in de hoofden nog eenige voordeelen, ala hulp bij onderafdeelingen Singkawang en Sambas. Zij wordt woningbouw, rijstbouw enz. Wa- ar het ge- drovon door Maleiers en Chineezzen op de wijze als in Riouw. Het product wordt, behalve een gedeelte als in Riouw. Het product wordt, behalve een gedeelte voor plaatselyk gebruik, uitgevoerd naar Singapore. Popercultuur vindt men hoofd- zakelyk nog in de onderafdeeling Bengkajang. Elders is ze niet meer van belang. Voornamelyk wordt witte pepor geproduceerd. Het product gaat naar Singapore en ook wel naar Batavia., waar het als witte Muntokpeper wordt verhan- deld. Vroeger ging de Bengkajangpeper langs den waterweg naar Sambas, Maleischo kampeongs to zoeken. Nu zijn overal via de stapelplaatsen Sobalau en Ledo; tegenwoordig gaat het product per vrachtauto langs den landweg petinggi als hoofd. Verkie- zingon van kepalakampeong of petinggi hobben niet plaats. Pinang wordt door kampeong of petinggi hobben niet plaats. Het Maleiers geplamt, behalve voor eigen gebruik, ook zelfbestuur wylst don geschikt- sten candidaat aan, voor export. Telokkramat en Kotalama zijn den belang-

Do voornaamste werk- zaamhedon, zoowel van do Dajak- als Maleischo volkshoofden, zijn belastinginning on contrdle

rijkste pinangstrcken. Hevea-aanplant konit in het geheele landschap voor, maar het uitgebreidst in de onderafdeeling Sambas. De rubber is een ware volkscultuur geworden, waaraan alle bevolkingsgroepen deelnemen. De uitvoer is nog zeer belangrijk en gaat geheel naar Singapore. Van koffie komen kleine robuusta-aanplantingen voor, vooral in de onderafdeeling Bengkajang. Tabak wordt als nevengewas door Dajaks geplant. De aanplant van Deli-tabak, in 1890 begonnen bij de onderafdeelingshoofdplaats Sambas, is mislukt. Thee wordt in de onderafdeeling Bengkajang door Chinezen voor de binnenland-sche markt verbouwd.

In het landschap werden in 1932 aangetroffen: 13 landbouwconcessies, 55 erfpachtsperceelen en 5 ondernemingen tot boschexploitatie. Zij brachten dat jaar ruim / 15.000 op aan de landschapskas.

De veteelt is van geen belang in het landschap; slachtvee wordt door Madoerezen in hun eigen prauwen ingevoerd. Varkens worden veel gelouiden door Dajaks en Chinezen. De jacht wordt beoefend door Chinezen en Dajaks op wildvarkens, door Maleiers op herten. Zeevischvangst geschiedt langs de geheele kust en bij de mondingen der rivieren. Bekend is het vischbedrijf van Serawakers van de koala Sentapalen, die elk jaar van April tot November komen en visch vangen tusschen Tandjoeng Datoe en Pajngkat. Zij leveren hun visch te laatstegenoemde plaatse aan Chineseesche opkoopters. In den oostmoesson, als de zee rustig is, worden door Chinezen en Maleiers van Pamangkat zelf groote hoeveelheden visch gevangen. De opbrengst wordt voor de binnenlandsche markt verwerkt. Riviervischvangst heeft plaats voor eigen gebruik. Voor hetzelfde doel wordt ook visch gehaald uit de meertjes (pagongs). Huisnijverheid is van weinig betekenis. In Sambas bestaan weverijen, waar fraaie doeken worden vervaardigd. De Dajaks vervaardigen vlechtwerk van palmbladeren, rotan en boomschors, meestal voor eigen gebruik.

De transportmiddelen te land zijn: koeclies (draggers), rijwielen, enkele sapikarren en pikoeJpaarden en vooral automobielen. De laatste hebben zeer snel en plotseling hun intrede gedaan in den tijd, dat de prijzen van rubber en boschproducten omhoog gingen. Te water maakt men gebruik van prauwen, stoom- en motorbooten.

De handel wordt volkomen beheerscht door de Chinezen; wel zijn er Maleische kleinhandelaren en agenturen van Europeesche groothandelaren, maar deze laatste werken uitsluitend met Chinezen als tusschenhandelaren. De handel der Chinezen is vooral gericht op Singapore. Kantoren van in- en uitvoerrechten en accijnzen zijn gevestigd te Sambas, Pamangkat en Singkawang. Het verkeer ter zee wordt voornamelijk onderhouden door de K.P.M. en een paar z.g. wilde booten. Tusschen Sambas en Pontianak bestaat een telefoonlijn van de zelfbesturen van Sambas, Mampawah en Pontianak. Het verkeer te water in het landschap gaat langs de rivieren en kanalen (parits). De voornaamste kanalen zijn: de parit (P.) Singkawang-Pamangkat, de P. Sambas-Kartiasa, het Seroendingkanaal — een verbinding tusschen groote en kleine Sambas —, de parit tusschen Soengai Sambas en Soengai Sebangkau, de kanalisering in den driehoek Pa-

inangkat-Behtah-Kaliinanten, waardoor dit gebied gedraineerd en voor landbouwdoeleinden beter geschikt wordt. Een cleel der parits wordt niet meermalen transportweg gebruikt, daar het vervoer vlugger over de aangegelde lanchwegen gaat. Zij zijn nog zeer nuttig als draineerkanaalen. Na 1913 were! aan een wegenstelsel begonnen voor de reeds tot ontwikkeling gekomen kust-streken. Het in 1916 ontworpen wegenplan is grotendeels uitgevoerd. Behalve in de terbeschikking van het Gouvernement gestelde gebieden is wegenzorg de tank van het landschap, dat daartoe over de heerendiensten der Maleische en Dajaksche bevolking kan beschikken. In Sc>-tember 1917 werd de verplichting tot arbeid aan de wegen voor de Chinezen opgeheven en nadien werd van Gouvernementswege bijgedragen in de kosten van wonderhoud. De wegen zijn voor auto's berydbaar: 1. de kustweg van Soengaidoeri—Singkawang—Selakou—Pamangkat—Tebas—Sebawi—Sambas—Kartiasa; 2. de weg Singkawang—Bengkajang—Sebalau; 3. de weg Singkawang—Lohabang—Montrado; 4. de weg Bengkajang—Loemar—Ledo; 5. de weg Bengkajang—Tirakoeloe; 6. de weg Pa Koetjing—Montrado/Verder zijn er nog eenige breede wegen geschikt voor voetgangers en licht transport, en een menigte Dajakpalen, vooral in de bovenstreken van Sambas en Bengkajang. De belangrijkste paden zijn tot 2 meter breedte opengekapt.

Het op 23 Augustus 1877 met Sultan Mohamad Tsafioedin en zijn landsgrooten gesloten lange contract, dat op 29 Juli 1879 bij suppletioire overeenkomst, betreffende politic en rechtspraak, een aanvulling onderging, werd vervangen door een ander lang contract, met denzelfden bestuurder gesloten op 14 Augustus 1909 en goedgekeurd bij G.B. van 8 Januari 1912. Daarna kwam een suppletioire overeenkomst tot stand, betreffende het verduwezen, gesloten den 20 Augustus 1912 en goedgekeurd bij G.B. van 4 Maart 1913. Na gedurende zijn bestuurnog tot ridder der orde van den Nederlandschen Loeu van een Commandeur der Orde van Oranje-Nassau te zijn benoemd, vroeg Sultan Mohamad Tsafioeddin ontheffing van zijn waardigheid wegens ouderdom. Jctgeen hem eervol werd verctend bij G.B. van 2d Augustus 1922 No 67. Hy werd opgevolgd door zijn zoon Pangeran Pakoenegara Mohamad Ariadiningrat, die als Sultan Mohamad Ali Tsafioedin optrad, na op 4 December 1922 met zijn twee landsgrooten, Pangeran Bandahara en Pangeran Laksamana de korte verklaring volgens uniform model to Jiebben geteekend en beoedigd, welke verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 30 April 1923 No 17. Deze bestuurder stierf den 9den October 1926 en daar de vermoedelijke opvolger nog in opleiding was, werd voorloopig bij residentsbesluit het bestuur opgedragen aan een bestuurscommissie, bestaande uit de landsgrooten Pangeran Bandahara Sri Maharadja Mohamad Taib en Pangeran Laksamana Mahamad, onder leiding van den controleur van Sambas en met den demang van Sambas, Raden Tachmid Pndji Anoes, als adviseur. In 1931 werd eindolyk beslist, dat Pangeran Ratoe Moelia kon optreden als bestuurder. Hij teekende en beoedigde op 2 Mei 1931, onder den naam van Mohamad Ibrahim Tsafioedin, een akte van verband, welck werd goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. van 4 Juli 1931 No 19. In de Zelfbestuursregelen 1927

(I nd. Stb. 190) zijn aangegeven de bevoegdheden, welke aan het Zelfbestuur zijn gelaten en welke daaraan zijn onttrokken, ook ten aanzien van de rechtspraak.

Bij G.B. van 15 Januari 1913 No 23 word do Resident der Westerafdeeling van Borneo, ingevolge een daartoe gedaan verzoek, gemachtigd het instituut van landsgrootten in het landschap Sin tang af te schaffen en daartoe ook over te gaan in alle andere landschappen met korte verklaring in zijn gewest. Dat besluit hield verband met de instelling van een districtsbestuur, waar- door een betere bcharhting van de zaken van het landschap mogelijk word. Door de afschaffing van het instituut zou voor goed een eind gemaakt zijn aan een voor de bevolking funeste familie- regeering. In het landschap Sambas zijn van do vier landsgrootten (man tri's) nog twee overgebleven: de Pangeran Bandahara en Pangeran Lak-sainana, beiden familieleden van den bestuurder. Ofschoon. een integreerder deel vormend van het zelfbestuur, zijn zij thans van weinig betekenis. Het landschap is verdeeld in 5 districten en 5 onderdistricten met demangs en assistent-dennings aan het hoofd. De inkomsten van den bestuurder, de landsgrootten en landschapsambtenaren worden uit de landschapskas betaald. Bij zijn optreden is aan den tegenwoordigen bestuurder toegekend een bezokking van / 2.000 's niaands met 25% aandeel in de lajidschapsin-komsten uit zijns van ondernemingen tot een maximum van f 500's niaands.

De begrooting 1932 van de landschapskas van Sambas geeft aan een budget van / 359.405, zonder te reserveeren oversellot. De meeste inkomsten van het landschap bewegen zich in dalende lijn. Op de vaste bezoldigingen en toelagen door de landschapskas betaald is in 1932 een korting van 10% toegepast (ook op de inkomsten van den bestuurder en de landsgrootten).

Literatuur. Westerafdeeling van Borneo (mededeelingen aan de Java-bode ontleend), I.G. 191-J, FI, 1390; Borneo's Maleische kustbevolking, door N., met ill. Indie G.W. III (1919—1920), 547; Kielatra (Dr. E. B.), West-Borneo, Onze Eeuw 1916, IT, 30, 239; De Sainbas-rivier, in. ill. Ned. Zcwezen 1921, 33; J. Alallinckrodt, J let adatrecht dateert van 1725. De zelfbestuurder is van van Borneo (proefschrift) met de daarii vermekte bronnen; G. L. Uljee, Handleiding voor de residentie Westerafdeeling van Borneo (1925); Van der Kemp (P. H.), Do vestiging van het Nederlandsch gezag op Borneo's Westerafdeeling in 1818—1819, naar onuitgegeven stukken, Bijciraen Kon. Tnat. 7(5 (1920), 117; Van der Kemp (P.H.), Montrado tydens hot Ijerstel- viim-ons gezag in T818j Koi. Tijdschr. 1020, 275; Alcdedeelingen van de Afd. Bestuurs- zaken der Buitengewesten vtn het Dept. van B. B., serie A No 3, biz. 60. /

MAMPAWAH (Aanv. var/DI. II). Mampawah; is een zelfbestierend landschap, welks verhouding tot het Land is geregeld b, een lang contract. Het grenst ten westen aan do Chineseche zee, ten noorclon aan het landschap Sambas, ten oosten aan het lndnschap Lan dak en ten zuiden aan het landschap Pontianak. Mot hot district Mandor van het landschap Pontianak vonnt Mampawah de onderafdeeling Mampawah dor afdeeling Sing- kawuu van de residentie Westerafdeeling van Borneo. Over de vorming van laatstgenoemde afdeeling zio SAMBAS (suppl. afl. biz. 1114),

waar vele bijzonderheden omtrent land en volk zijn vermeld, welke ook gelden voor Mampawah.

Het landschap bestaat uit een 15 a 20 km. breedte, lage kuststrook, waaruit eenige heuvel- toppen van 40—100 m. hoogte bij Paniraman en ± 150 m. bij Doeri uitstoken, en verder uit een aangesloten heuvelland, dat naar het noorden en oosten oploopt tot het gebergte, waarvan de 1040 m. hooge Pandanpoelau de hoogste top is. Tusschen de bergen vindt men kleinere en groote- re vlakten, zoals tusschen Panongkat en Kara- ngan, bij Soempak, tusschen Benoeang en Men- dj&in en bij Andjoengan. Op die vlakten zijn sawahs, behoorlijk geirrigceerd, door Chineezen en enkele Dajaks aangelegd. Bij den sawahbouw gebruiken de Chineezen ploegen, getrokken door sapi's.

De Dajaks planten over het algemeen op ladangs, alleen bij Tandjoeng hebben zij goede sawahs. In de benedenlanden wordt de rijstbouw uitgeoefend door Maleiers en Chineezen op sawahs in de moerassige terreinen (zonder irrigatie) en op ladangs. De laatste zijn veelal reeds omgezet in klapper- en heveatuinen.

De bodem van het landschap is over het algemeen vruchtbaar. In het zuiden vindt men veen- en in het noorden kleigronden. Door het graven van draineerkanalen zijn de veengronclen geschikt gemaakt voor bebouwing. Die kanalen worden parit-kebon genoemd in tegenstelling met de parit-kongsi, in het bijzonder gegraven voor verkeersdoeleinden.

Volgens de voorloopigo uitkomsten van de volkstelling 1930 bestaat de bevolking van de onderafdeeling Mampawah (d.i. het landschap Mampawah met het Pontianaksch district Mandor) uit 44.077 Inlanders, 24 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 18.941 Chineezen, 309 andere Vrcemde Oosterlingen of totaal 63.351 zielen. De dichtheid der bevolking van de onder- afdeeling kan dus gesteld worden op ± 20 zielen per km.², aangezien de oppervlakte 3174 km.³ be- draagt. De Inlandsche bevolking bestaat uit Maleiers en Dajaks. Tot de eersten worden gerekend Javanen en Boeingezen. Deze laatsten komen in het landschap in grooten getale voor. Zij zijn afkomstig uit Wadjo IT, 30, 239; De Sainbas-rivier, in. ill. Ned. Zcwezen 1921, 33; J. Alallinckrodt, J let adatrecht dateert van 1725. De zelfbestuurder is van van Borneo (proefschrift) met de daarii vermekte bronnen; G. L. Uljee, Handleiding voor de residentie Westerafdeeling van Borneo (1925); Van der Kemp (P. H.), Do vestiging van het Nederlandsch gezag op Borneo's Westerafdeeling in 1818—1819, naar onuitgegeven stukken, Bijciraen Kon. Tnat. 7(5 (1920), 117; Van der Kemp (P.H.), Montrado tydens hot Ijerstel- viim-ons gezag in T818j Koi. Tijdschr. 1020, 275; Alcdedeelingen van de Afd. Bestuurs- zaken der Buitengewesten vtn het Dept. van B. B., serie A No 3, biz. 60. /

De handel van Mampawah is gcheel gericht op Pontianak en hot goederentransport gaat hoofdzakelyk over den autoweg. Voor de kustvaart zijn van belang do Mampawah-rivior en Soengai Penjoe, die by hoog water voor stoomertjes van 5—6 voet diepgang bruikbaar zyn. Ook Soengai Poeroen wordt aangedaan. De voornaamste verkeersweg in hot landschap is de autoweg tusschen Soengai Pocroen en Soengai Doeri, een tusschen- gedeelte van den grooten verkeersweg Pontianak—Singkawang—Sambas—Kartiasan. Door den aanlog van dion weg zijn vrijwel in onbruik geraakt de parits-kongsi: a van do Soengai Mampawah langs de kust zuidoostwaarts tot Soengai Poeroen-besar. Vroeger ging het vervoer naar Pontianak voornamlijk per prauw door dit kanaal, In deze parit-kongsi komen vele andere uit,

onder andere de parit Bandar tusschen Bakauketjil en Bakaubesar. Aan deze parit woont eene kolonie Bandjareezen; *b* De jarit-banting of parit-Trodokan, tusschen de Mampawahrivier met de zee. Deze werd veel gebruikt door prauwen, van het zuiden naar Singkawang en Sambas va-rende, om de veelal onstuimige zee langs Tan-djoeng Bangkai te ontloopen; *c* De parit-kongsi van af de parit-bfenting langs de kust noordwaarts tot aan de Soengai Doeri; ze is alleen bij vloed voor kleine prauwen bevaarbaar. In bedoeld ka-naal komen veel kleinere parits-kongsi uit. Be-halve bovenvermelde autoweg langs de kust, zijn voor motorverkeer geschikt de weg Soengai Pen joe—Andjoengan—Mandor—Sebadoe—grens Landak en die van Andjoengan naar Mendjalín. Voor licht transport zijn geschikt de wegen: Man-dor—Paboeloe—Mendjalín—Sangkíng—Montra-do; van Mampawah naar Sangking en door naar Tjapakala; de weg van Mendjalín over Prigi naar Bengkajang. Bhalve genoemde wegen zijn er nog tai van kleinere wegen en paden in het landschap.

Voor bijzonderheden omtrent de geschiedenis van Mampawah moge worden verwezen naar Veth's Borneo's Westerafdeeling, Df. I en „Bij-dragen tot de geschiedenis van Borneo's West-kust" door E. B. Kielstra, tweede deel. In 1819 sloot de Regeeringscommissaris Nahuys met den Panembahan van Mampawa Soeria Nata Koesoema een contract, waarbij hij al zijn landen in volle souvereiniteit aan het Nederlandsche Gouvernement afstond, terwijl de inkomsten, te trekken uit het in te voeren zoutmonopolie, de in- en uitvoerrechten, de verplichtingen en de hoofdgelden der Chineezén, aan de Regeering zouden vervallen tegen een jaarlijksche schade-loosstelling van / 8000. In het thans van kracht zijnd contract is die schade-loosstelling tot dat bedrag ook gestipuleerd. Als belooing voor zijn trouw jegens het Nederlandsch gezag werd genoemde panembahan verheven tot sultan onder den naam van Mohamad Zainoel Abidin en wel in 1822, na beëindiging van den Chineezén-op-stand. Toen werd ook besloten een versterking te bouwen te Karangboeat nabij Mampawah. Daar in den beginne moeilijkheden werden ondervonden tengevolge van het wegloopen van arbeiders, werden twee nabij wonende Dajakstammen, de Sembaja- en Sangking-Dajaks, ter beschikking van het Gouvernement gesteld; sedert zijn zij steeds beschouwd en behandeld geworden als rechtstreeksche onderhoorigen van het Gouvernement tot 1909, toen als gevolg van het in dat jaar gesloten lange contract, dat nog van kracht is, zij weder zelfbestuursonderhoorigen zijn geworden. De titel van sultan is niet overgegaan op de opvolgers van Mohamad Zainoel Abidin. De oude titel panembahan is tot heden de gebruikelijke gebleven. Het lange contract van 1854 werd vervangen door dat van 14 Januari 1866, gesloten met panembahan Ibrahim Mohamad Tsafioe-din, en goedgekeurd bij G.B. van 2 Juli 1867. Met genoemden bestuurderen zijn landsgroote Pandran Ferdana kwam 19 September 1880 een aanvullende overeenkomst tot stand, tot betere regeling van politic en rechtspraak in liet landschap (goedgekeurd bij G.B. van 21 September 1881). Na het dempen van het oproer der Mandor-Chineezén kreeg de panembahan in Januari 1887, als belooing voor zijn goede diensten, eengouden

medaille met gouden halsketen. Na zijn dood in 1892 werd het bestuur tijdelijk waargenomen door zijn schoonzoon Pangeran Anom tot 1902, toen do meerderjarig geworden opvolger in het bestuur, Pangeran Ratoe Mohamad Taufik, als panembahan Mohamad Taufik Akanoedien op-trad, na het teekenen en becredigen van een akte van verband, wdke goedgekeurd werd bij G.B. van 10 November 1902.

Het oude contract van 1860 werd in 1909 vervangen door een nieuw, lang contract, gesloten met voornoemden bestuurder en zijn inantri's (landsgrooten) op 13 September 1909, goedgekeurd bij G.B. van 15 Januari 1912 No 74. Daar-in zijn eenige wijzigingen en aanvullingen aangebracht door het sluiten van suppletore overeenkomsten: op 9 September 1912 (goedgekeurd bij G.B. 4 Maart 1913), strekkende tot toepasselijke verklaring van het verdureglement, en op 31 Mei 1921 (goedgekeurd bij G.B. van 24 Januari 1924 No 32) betreffende eenige agrarische aangelegenheden, mijnbouwkundige ontginningen en op-springen van Landswege, het reizen, uitgifte van zee brieven, jaarpassen en andere scheepspapieren, het beslissen van jurisdictiegeschillen tusschen de rechters van het Land en van het zelfbestuur, de waterschappen en het toezicht en de uitoefening der veiligheidspolitie. Met treffen van regelingen aangaande die onderwerpen is aan het zelfbestuur onttrokken. Aanwijzing van een opvolger in het bestuur heeft voor het laatst plaats gehad in 1918. De aangewezen, Goesli Machmoed, die den titel van Pangeran Ratoe zou voeren, stierf evenwel voordat de reeds verleende bekrachtiging bekend werd. Tot heden is er geen opvolger in het bestuur aangewezen. Bij beschikking van het zelfbestuur van Mampawah van 21 Maart 1927 werd het instituut van inan-tri's (landsgrooten) afgeschaft. Van die beschikking is bij G.B. van 15 Juli 1927 No 22 aantekening gehouden. Zoo wordt dus thans het zelfbestuur alleen uitgeoefend door den panembahan. Deze, Mohamad Taufik Akanoedien, fungeert thans ruim 30 jaar en is ondorscheiden met de kleine gouden ster voor trouw en verdienste.

De begrooting der landschapskas over 1932 geeft aan een budget groot / J 62.630, zonder overschot voor reserve. Op alle personeeluitgaven, ook op de inkomsten van den bestuurder, wordt een korting van 10% toegepast. Evengoemde inkomsten van den panembahan zijn: *f* 1700 % maands bezoldiging en 25% aandeel in den cijns van land- en mijnbouwondernemingen. Er zijn in het landschap 4 landbouwconcessies, 10 erf-pachtsperceelen en 1 mijnbouwconcessie (Pandran I) van de N.V. Anglo Chinese Mining Corporation.

Het landschap is verdeeld in 2 districten: Mampawah-ilir onder den demang te Mampawah en Mainpawah-oeleo onder een demang te Ka-rangan; verder er een onderdistrict Soeipak met een assistent-demang te Alendjajin. Onder de genoemde bestuursambtenaren staan kampong-hoofden, kebanjan genoemd, die bijstaan worden door den orang toea en den pengarah. Ter vergemakkelijking van den bestuursdienst heeft het zelfbestuur over elk (twee kamj) oongs een z.g. pengoeoloc aangesteld. Verkiezing van kebanjan of pengoeoloc heeft niet plaats (zie verder het aangehaald artikel SAMBAS).

Literatuur. Zie bij het meeraangehaald artikel

SAMBAS; Mededeelingen van de Afd. Bestuurszaken der Buitengewesten v. h. Dept, van B.B., serie A No 3, biz. 2G1—288.

LANDAK (aanv. van DI. II) is een zelfbesturend landschap, dat alleen de onderafdeeling Landak vorint der afdeling Pontianak van de residentie Westerafdeling van Borneo.

De bodem van hot landschap loopt van het zuiden naar het noorden op. Het zuidelijkste deel is moerassig en bevat veel veengroden. Het grootste gedeelte van het landschap wordt ingenomen door heuveland, dat een gemiddelde hoogte heeft van 500 m. Tusschen do heuvels vindt men ook nog eenige moerassen, welke even-vind na drainering voor landbouw geschikt zijn. Daar de Dajak voornamelijk aan ladangbouw doet, vindt men weinig oorspronkelijk bosch meer. Dit komt nog slechts in de moerassen van het zuiden voor.

De bevolking van het landschap wordt gevormd door 62.304 Inlanders, 47 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 2918 Chineezzen en 3 andere Vreemde Oosterlingen, dus totaal 65.272 zielen (zie tabel 19, biz. 25—27, van het Statistisch Jaaroverzicht van N.I. over het jaar 1931, deel II van het Indisch Verslag 1932).

De Inlandsche bevolking bestaat voornamelijk uit Dajaks. Bekeering tot den Islam komt bij hen zoo goed als nietvoor. Zij leven van rijstbouw op ladangs en hier en daar op sawahs, van cultuur van tweede gewassen en inzameling van boschproducten. De M aliers wonen aan de rivieroevers. Zij leven van kleinhandel, landbouw, inzameling van boschproducten en ook van diamant- en goudwinning in de Landakrivier. De Chineezzen, gering in aantal, hebben zich veel vermengd met Dajaks. De vroegere Chineesche mijnbouwers zijn landbouwers geworden. Zij hebben goed onderhouden sawahs, gambir- en pepertuinen. De rubbercultuur heeft in het landschap ook hare intrede ge-daan, maar niet in die mate als in de kustland-schappen. Aan klappercultuur wordt zoo goed als niets gedaan. Do naar Pontianak afgevoerde rotan en tengkawang zijn voornamelijk afkomstig van bevolkingsaanplantingen. De handel op Pontianak is in handen van Chineezzen en enkele Maleiers. De Dajaks van de benedenstreken brengen hunne producten zelven naar Pontianak. De Inlandsche nijverheid is van weinig belang. Het verkeer heeft voornamelyk to water plaats. Tusschen Pontianak en Ngabang varen motorbootjes, welke ook laadprauwen sleepen. De Dajaks in het binnenland, als goede loopers en dragers, maken liefht van de paelen en landwegen gebruik. Goede landwegen loopen van Ngabang naar Sidan (berijdbaar voor auto's), van Ngabang naar Bocdok (in Alainpawah) en van Ngabang naar Koela Singa.

Het laatste Jango contract van 8 October 1909 werd op 7 September 1912 aangevuld met eene supplettoire overeenkomst betreffende het verduwezcen (goedgekeurd door G.B. van 4 Maart 1913). Do waaromd bestuurder Goesti Boedjang, die inct zijn landsgroten bovenbedoeld lang contract had gosloten, werd bij G.B. van 14 Maart 1922 No 40 op verzoek eervol ontheven van zijn waardigheid. Tevens werd toen inachtiging verleend den niorderjarig geworden Pangeran Rato c Abdolchamid, met don titel Panembahan, de korte verklaring volgens uniform model to doen afleggen en beeedigon. Dit is geschied op 19 Mei

1922 (goedgekeurd bij G.B. van 4 November 1922 No 28). Bij die gelcgenheid is de eenig overgebleven landsgrooto van zijn waardigheid ontheven en niet meer vervangen. Het zelfbestuur wordt dus thans door den panembahan Goesti Abdul-hamid alleen uitgeoefend. Hij is gevestigd te Ngabang, evenals het hoofd der onderafdeeling Landak. Het terrein voor de Gouvernementsvestiging is kosteloos ter beschikking gesteld van het N.I. Gouvernement. Het bestuur over de Inlandsche bevolking wordt onder den panembahan govoerd door twee districtshoofden (te Ngabang en Serimboe), twee onderdistrictshoofden (te Darit en Meranti) en een controle-mantri te Sepatah. Onder deze bestuursambtenaren staan over de Dajaks 21 benoehoofden, die uit de landschapskas een schadeloosstelling genieten voor het gedeelfd aandeel in de sepoeoehsatoe (cenheffing op deinzamelingvanboschproducten).

De zelfbestuurder ontvangt uit de landschapskas geen andere inkomsten dan een vaste bezoldiging van / 600's maands. Daarop en op de inkomsten der landschapsambtenaren, evenzoo op de pensioenen uit de landschapskas, is voor 1932 een korting van 10% toegepast, wegens sterke daling der kasinkomsten.

In het landschap zijn thans 4 mijnconcessies, 2 landbouwondernemingen en 5 erfpachtperceelen. Het budget van de landschapskas is voor 1932 begroot op f 82.376.

Literatuur. Nota betreffende het landschap Landak, T.A.G. dl. XXX (1913), biz. 45—68; Naar de diamantvelden van Landak door J. R. Reflector 1920, 35; E. F. Later, Legende van den berg Tieng Kandang (op de grens van Landak en Tajan), Tijdschr. B.G. (1923), 233; J. de Kroes, De diamanten van Landak, Mijningenieur 1925, 185. Zie ook de aanvullende literatuur bij het artikel SAMBAS (suppl. afl. biz 1117).

SANGGAU (Aanv. van DI. III). Met het zelfbesturend landschap Taj an en het rechtstreeks bestuurd Gouvernements gebied Meliau, vormt Sanggau de gelijknamige onderafdeeling van de afdeling Pontianak der residentie Westerafdeling van Borneo.

In de jaren 1886—1890 werden de grenzen met de omliggende landschappen Sambas, Landak, Taj an (Meliau behoorde toen nog bij laatstegenoemd landschap), Sekadau en Sintang in overleg met de betrokken zelfbesturen en de Inheemsche bevolking geregeld en bij grenscontracten vastgesteld. Sedert is daarin geen wijziging gekomen.

De Kapoeasrivier doorstroomt het landschap, koniendc uit het landschap Sekadau, in oost-westelijke richting met vele kronkelingen, welke kort en scherp zyn, aangezien zij haar bedding moot banen tusschen berg- en heuvelruggen. Zy verdeelt het landschap in twee ongelijke deelen, waarvan het noordelijke het grootst is. Het zuidelijk deel, dat wel laag en heuvelachtig is, maar minder waterrijk, is niet zoo vruchtbaar als het overige gedeelte van het landschap. Langs do Kapoeas vindt men op enkele plaatsen goudhoudende zand- en grintlagen, welke door Chineezzen worden geexploiteerd, maar weinig opbrengen. In do alluviate strook van het dal der S. Meraoe, een rechtterak van de S. Sekajam, wordt ook door Chineezzen naar goud en diamant-nest gegraven; evenzoo na hooge waterstanden in de bedding der S. Sekajam en S. Meraoe. Het

verkrege wordt in het landschap Landak verhandeld en als Landakproducten, welke zeer gewild zijn, uitgevoerd.

Volgens tabel 19 van het Statistisch jaaroverzicht van N.I. over het jaar 1931 (deel II van het Indisch Verslag 1932) bestaat de bevolking van het landschap Sanggau uit 20.580 Inlanders en 195 Chinezen. Er zijn geen Europeanen of daarmee gelijkgestelden en geen andere Vreemde Oosterlingen. Het aantal zielen is dus 20.775. Daar de grootte van het landschap $\pm 7552 \text{ km}^2$ is, is de bevolkingsdichtheid per km^2 2,8 zielen.

De Inlandsche bevolking bestaat uit Maleiers en Pakjaks. De Maleiergroep omvat voornamelijk afstammelingen van Maleische en Javaasche immigranten. De eerste inimmigranten moeten Hindoe-Javanen geweest zijn, die o.a. de kampong Sanggau hebben gesticht. Een paar km. van die kampong, in de monding van een zijtak der Sekajamrivier, ligt een beschreven steen uit dien tijd afkomstig en Batoe Sampai geheeten. Afstammelingen van de stichters van Sanggau wonen er nog en worden onderscheiden in Orang Sanggau-lawai (de meer gegoeden, de voornamen) en Orang Sanggau-mangoer (het gewone volk). Gezamenlijk heeten die 2 groepen Orang negeri. In de groep Orang Sanggau-mangoer zijn opgenomen de afstammelingen van vroegere slaven en gelslamiseerde Dajaks, welke tezamen Orang boemi werden genoemd.

Een invasie van Dajaks uit de Bovenkapoeaastreken heeft a. an de Hindoe-Javaasche rijkjes een eind gemaakt. De Dajaksche hoofden huwden met dochters van de toen bestaande vorsten-families en uit die huwelijken moet de tegenwoordige radjastand zijn voortgekomen, waar-toe ook het Panembahan-geslacht behoort, dat van het begin af is gesplitst in Roemah-darat en Roemah-laoet. Toen de echte Maleiers in het land kwamen en den Isjam propageerden, gingen de overbeerschers tot dien godsdienst over. Volgens de adat komen de Roemah-darat en de Roemah-laoet om beurten aan het bewind, met dien verstande, dat wanneer een lid van de Roe-mah-darat Panembahan is, een lid van de Roe-mah-laoet de aangewezen bestuursopvolger wordt, met dien titel Pangeran Ratoe. De tegenwoordige Panembahan is van Roemah-darat.

Als overblijfselen ook uit den Hindoe-Javaaschen tijd worden beschouwd de gouden beeldjes eenige keeren in de Sekajamrivier gevonden, waarvan een exemplaar nog in het bezit is van den tegenwoordigen bestuurder. Verder werd ter hoofdplaats Sekadau in 1926 een pot met gouden sieraden uit dat tijdperk opgegraven, welke voorwerpen naar het museum te Batavia werden gezonden. Een belangrijker Hindoe-monument is de Batoe-pahat, een $3 \times 4 \text{ m}^2$ groote rots wand, geheel met Hindoe-inscripties beschreven, welke nog niet zijn ontcijferd. Die steen bevindt zich in den bo venloop der 8. Te-karik, nabij kampong Pait aan de grens van Sekadau met Matan.

De Maleiergroep bevat nog eenige Javanen, Soendanezen en Bandjareezen, die zich voor goed in het landschap gevestigd hebben en in den regel koelies zijn geweest op de Europeesche rubberondernemingen.

De Dajaks zijn verdeeld in 47 stammen, waarvan de voornaamste zijn de Riboens, de Pandoe-, Djangkang-, Moeara-, Gali-, Sedoer- en Bonti-

Dajaks. Zij zijn heidenen. Overgang tot den Islam komt tegenwoordig weinig voor en dan veelal bij huwelijk inet een Mohammidaan. Do R.K. missie maaktook vooralsnog weinig bekeerlingen; zij werkt hoofdzakelijk in de omgeving van de hoofdplaats Sanggau. De algemeenste omgangstaal is het Oeloe-Maleisch, sterk afwijkend van het Riouwsch-Maleisch.

Aangezien de economische toestand van Sanggau overeenkomt met dien van Sekadau, zie men voor de niiddelen van bestaan, land- en mijnbouw, handel en scheepvaart, onder SEKADAU.

De aangelegde groote wegen zijn: van de grens met Taj an over Sanggau naar de grens met Sekadau en van Sanggau over Bonti naar Balai-Karangan. Voor den verderen afbouw van die wegen is op de begrooting van 1932 een som van f 14.500 uitgetrokken.

Het laatste langc contract werd 13 November 1909 gesloten met Panembahan Hadji Mohamad Ali Soeria Negara en zijn landsgroten (inantri's), goedgekeurd bij G. B. van 15 Januari 1912 No. 7G. Bij suppletoire overeenkomst van 5 Mei 1913 (goedgekeurd bij G. B. van 3 October 1913 No. 40) word het aangevuld (verduwezen). Voregenoemde Panembahan werd opgevolgd door Pangran Ratoe Hadji Mohamad Said, die als Panembahan Hadji Mohamad Said Pakoe Negara den 6den Februari 1915 een akte van verband teekende en beeedigde, welke word goedgekeurd bij G. B. van 8 Juni 1915 No. 9. Hij legde met zijn landsgroten den 16 Augustus 1915 een verklaring af betreffende de doer het zelfbestuur te heffen belastingen, welke word goedgekeurd bij G. B. van 21 Februari 1916 Np. 26. In 1919 vroeg hij ontheffing van zijn waardigheid, welke he in eervol verleend werd. Intusschen is in 1918 hetinstituut der landsgroten afgeschaf (G. B. 25 Maart 1918 No. 37 en 15 Augustus 1918 No. 30). Als opvolger van Panembahan Hadji Mohamad Said Pakoe Negara trad op Panembahan Gpesti Mohamad Tahir Soeria Negara, die den 25sten Augustus 1920 de korte verklaring volgens uniform model aflegde en beeedigde, welke word goedgekeurd bij G. B. van 11 Juli 1921 No. 45. Hij is thans nog in functie en onderscheiden met de kleine gouden ster. Zijn maandelijksche bezoldiging bedraagt f 650 en verder word hem 40% uitgekeerd van den in de Jandheliapskas gestorven cyns van Jandbouwondernemingen (hierin zijn ook begrepen opstal- en erf>acht)er- ceelen). Onder den bestuurder word het bestuur over do Inlandsche bevolking gevoerd doer 2 demangs (te Sanggau en te Balai Karangan), benevens 2 assistent-demangs (te Balaiseboet en te Bonti). Te Sanggau is ook een btjzoldigd kaim-poenghoofd aangesteld. In verbund met de vermin derde ikkonisten der Jandschapkas word voor 1932 een korting van 10% toegepast op de uit die kas betaalde inkomsten van bestuurder en landschapsambtenaren.

In begin 1933 waren in het landschap nog 2 landbouwondernemingen, 14 erfpachtsperceelen en 2 opstalperceelen in exploitatie. Het budget van de begrooting 1932 der Jandschapkas bedraagt f 97.309. Er is geen saldo te reserveeren. Het reserviefonds bedraagt nog slechts f 10.000.

Literatuur. Nota betreffende het landschap Sanggau, T.A.G. 1914 biz. 60—70; Zie ook do literatuur bij SAMBAS (suppl, afl. biz. 1117).

PETROLEUM. (Aanv. van DI. III).

Sub B. *Geologisch voorkomen*. In het oorspronkelijk artikel wordt opgemerkt, dat do voornaamste petroleumvelden der aarde — ook die in Indie — gelegen zijn in afzettingen der tertiaire periode of in weinig oudere. In Ned.-Indie treft men ruwe olie aan van verschillende ouderdom; meestentijds dateert zij echter uit het jong-tertiaire tijdvak. In deze periode, voorafgaande aan het Europeesche ys-tydperk, vormden Malaka, de Oostkust van Sumatra, Bangka, Billiton en een groot deel van Mid-den-Borneo een uitgestrekt vastelandsmassief, dat in de paleogeographie het neogene Soenda-land wordt genoemd. De tertiaire zee strekte zich uit ter plaatse van het tegenwoordige Atjhd, Midden- en Zuid-Sumatra, de N.-kust van Java en de Z.- en O.-kust van Borneo. Waar heden ten dage de olieterreinen liggen, golfde in dien tijd de zee. ondiep, blijkens den aard der gesteenten, die daarin werden afgezet. Tegen het einde van het tertiaire tijdvak traden gebergtevormende krachten op, die deze lagen tot boven het zeeoppervlak ophieven. In de bodemafzettingen der tertiaire zee bevinden zich nu onze belangrijkste olievindplaatsen en tevens een aantal gewichtige productiecentra van de Bataafsche Petroleum Mij., de Nederl.-Indische Aardolie Mij. en de Nederlandsche Koloniale Petroleum Mij.

Aanteekening verdient verder, dat bij het onderzoek der terreinen thans ook wel gebruik gemaakt wordt van geophysische methoden, die tot voor kort onbekend waren en die het mogelijk maken om zonder proefboringen met behulp van zeer verfijnde instrumenten bijzonderheden omtrent den bouw der aardkorst, die duiden op het al of niet voorkomen van olie, te leeren kennen.

Sub C. *Geografisch voorkomen*. De gezamenlijke oppervlakte der productieve olieterreinen in Indie (die der producerende of geproduceerd hebbende concessies en contractgebieden) is ongeveer 110.000 ha. op Java, 450.000 ha. op Sumatra en 230.000 ha. op Borneo. Vgl. de lijst, welke voorkomt in het Jaarboek van het Mijn- en N.I., alg. gedeelte en het kaartje der oliehoudende gebieden door Prof. Molengraaff in de Verh. der Kon. Ac. v. Wet., jg. 1920, bl. 141.

De aardolieconcessies — de nieuwste heeten contracten — zijn gelegen:

op Sumatra: in de oostelijke helft van Atjhd, in het, gouv. Oost-kust v. Sumatra (Langkat), in Jjambi on in Palembang;

op Java: in de residenties Japara-Rombang, Bodjonegoro, Soerabaja en op Aladoora, alamede enkele in Batavia, Semarang en Kediri;

op Borneo: in de landschappen Koetoi en Boeloengan;

ook in Riouw liggen enkele contracten.

Noch op Celebes, noch op de kleinere eilanden, uitgezondert Riouw, is tot nu toe olie in exploitabele hoeveelheden gevonden. Slechts op Ceram wordt in de tertiaire kuststrook geregeld een ma-tig productie verkregen.

Sub D. *Eenige algemeene aantekeningen over de Indiache terreinen*. De gegevens over de diepte, waarop do olie wordt aangetroffen, voorkomende op biz. 395 van DI. III, hebben enige wijzigingen ondergaan. Zuid-Sumatra mot plaatselyk ongeveer 1600 m. maximum heeft daarbij nu het record; op de meeste der grootere Borneo-, Suma*

tra- en Javavelden behoeft men niet dieper te gaan dan 200 h 800 m.

Sub E. *Techniek*. Werden in het oorspr. artikel pijplcidingen van 150 km. genoemd, die van Tempino naar Pladjoe is zelfs 350 km. Het aantal raffinaderijen in Indie bedraagt thans 14, waar- van 9 in werking, t.w. te Pangkalan brandan, Pladjoe, Soerabaja, Soeban Djerigi, Wonokromo, Tjepoe, Kapoean, Klantoeang, Soengei Gerong, Balikpapan en Boela (Ceram). Door destillatie en verdere bewerkingen worden in de raffinaderijen uit het ruwe product gewonnen: benzine, kerosine (voor verlichting en motoren), gasolie, brand- stofolie voor stoomketels en motor-doeleinden, smeerolien, paraffine, asphalt en consistentvet.

Sub F. *Geschiedenis*. Het alleroudste bericht omtrent aardolie in den Archipel stamt uit het jaar 971, toen van Oriwidjaja (Palembang) een gezantschap werd afgevaardigd om den Keizer van China een verschuldigde schatting te betalen. Deze werd ten deele voldaan. in petroleum. Ook in oude reisverhalen, b.v. in het "Itinerario" van J an Huygen van Linschoten, komen herhaaldelyk berichten voor omtrent aardolie.

Meermalen gebeurde het, dat de Heeren XVII of Heeren Bewindhebbers eener Kamer aan de afgezanten van de Vereenigde O.I. Compagnie opdracht gaven, uit Sumatra aardolie mede te brengen, daar deze „seer werfc geexlimeert ende tot verstramde beenen ende leden met goede operatie ghebruickt,“.

Wat Java betreft, verdient onder dit hoofd vermelding, dat van de concessieterreinen op dit eiland tot ultimo 1931 ongeveer 7.684.000 kg. ton ruwe olie gewonnen werd en dat door enkele maatschappij en, w.o. de Algemeene Exploratie Maatschappij, in 1930 opnieuw op Madoera met explooreeren, begonnen is.

Ten aanzien van Borneo valt te melden, dat eerst in latere jaren een terrein, dat deel uitmaakt van de op biz. 397 van DL III reeds genoemde Nonny-concessie, n.l. Sambodja, aan de productie toe gedeel te nemen. Tn 1929 produceerde Sambodja 500.000 kg. ton en in 1931 bijna 400.000 kg. ton aardolie. De concessies leverden tot ultimo 1931 ongeveer 23.000.000 kg. ton ruwe olie. Het noordelyk gelegen eiland Tarakan produceerde tot ultimo 1931 ruim 19.500.000 kg. ton.

Sumatra. Het terrein Boeloe Telang (zie DI. III, biz. 397) leverde tot ultimo 1931 1.857.000 kg. ton ruwe olie. De 3 concessies der Maatschappij Mocara Enim leverden tot ultimo 1931 ongeveer 4.290.000 kg. ton ruwe olie. De t.a.p. ge- noemde raffinadery van de Sumpal bij Bajoong Lentjir bestaat thans niet meer. Het terrein was niet zoo rijk on leverde tot ultimo 1931 slechts 518.000 kg. ton olio. De concessie Karang Ringin van de Moesi Iliir leverde tot ultimo 1931 ongeveer 202.000 kg. ton op. De raffinaderij in de na- byheid van die der Moeara Enim to Bagoes Koening bestaat niet nieor. De totale productie van de concessies Kajoe Arau Bongkoe, Selaro en La- dang Pait, Lematang en Arahan (zie DL III, biz. 398) leverde tot ultimo 1931 ongeveer 418.000 kg. ton.

De in Atjhd gelegen concessie Peureula (zie DL III, biz. 398) leverde tot ultimo 1931 ongeveer 4.769.000 kg. ton, de concessie Moeara op Borneo bijna 2.590.000 kg. ton ruwe olie, Tarakan ongeveer 14.142.000 kg. ton.

Tankinstallaties werden door de Koninklijke

niet alleen opgericht te Hongkong, Shanghai, enkele andere Chinese havens en Calcutta (DI. III, biz. 398), doch ook te Madras, Bombay, Bangkok en Karachi.

Ter aanvulling van de gegevens omtrent de financiële resultaten der Koninklijke (DI. III, biz. 399) diene het volgende. In de periode na de fusie van 1907 t/m 1931 had de Koninklijke uitstaan / 1.500.000 aan 4% preferente en van 1911 af nog 28.500.000 aan 4 $\frac{1}{2}$ % prioriteitsaandelen; het gemiddelde gewone kapitaal was f 233.125.000, waarover gemiddeld 25,3% dividend werd betaald. De Shell vermeerderde haar preferent kapitaal eerst met £ 2.000.000 5% rentende en daarna nog met £ 10.000.000 7% rentende, terwijl haar uitstaand gewoon kapitaal gemiddeld £ 12.237.000 bedroeg, waarover gemiddeld 24,1% dividend werd betaald.

Reeds in DI. III werd als bijzonderheid vermeld, dat de aandelen der Bataafsche Petroleum Mij. de grootste der wereld zijn. Het daar genoemde bedrag van 28 miljoen elk is nu echter geworden / 60 miljoen elk.

Er is in Indie gedurende de laatste jaren een aantal nieuwe terreinen gekomen, die zeer redelijke productie geven. Onderstaande tabel geeft daarvan een indruk:

Balikpapan (Anggana) (1920) . . .	622.000 kg.t.
Tjepoe Kawengan (1926)	495.000 „
„Kroeka (1929)	39.000 „
P. Brandan Serang Djaja (1926) . . .	390.000 „
„ Rantau (5a) (1929)	413.000 „
„ Djoeloe R&jeu (5a) (1929)	22.000 „
Pladjoe Kloeng Noord (5a) (1928) . . .	387.000 „
Niam Pladjoe (1923)	687.000 „
„Brandan (1928)	113.000 „
„ Boenjoe (1930)	12.000 „

De totale productie aan ruwe olie van Ned.-Indie, uitgedrukt in kg. ton is geweest:

1886/89.	255	
1890	1.230	1911.. . . . • 1.705.127
1	3.637	2.. . . . • 1.518.231
2	15.402	3.. . . . • 1.491.397
3	24.681	4.. . . . • 1.542.967
4	65.247	5.. . . . • 1.599.970
5	81.750	6.. . . . 1.676.989
6	114.971	7.. . . . 1.690.513
7	201.615	8.. . . . 1.709.971
8	354.840	9.. . . . 2.098.815
9	278.863	1920.. . . . 2.289.711
1900	411.746	1.. . . . 2.302.573
	664.145	2.. . . . 2.330.432
	595.147	3.. . . . 2.778.249
	728.664	4.. . . . 2.850.126
	894.815	5.. . . . 3.009.789
	1.126.821	6.. . . . 2.950.608
	1.212.776	7.. . . . 3.614.281
	1.320.331	8.. . . . 4.200.111
	1.1386.628	9.. . . . 5.085.427
	1.413.619	1930.. . . . 5.331.812
1910:	1.481.872	1.. . . . 4.520.151

in het geheel dus rond 68.676.000 kg. ton, terwijl een totale opslagruimte voor ruwe olie en producten van 2.094.000 m.³ beschikbaar is.

Sub. G. De byproducten. De paraffinefabriek te Tjepoe leverde in 1931 14.000 ton paraffine, die te Balikpapan in 1929 48.000 ton. Balikpapan produceerde in 1931 39.000 kg. ton goede machi-

neolie. Op Tarakan is de opslagcapaciteit voor residu thans reeds 216.000 in.³.

Sub. H. Staatsexploitatie. In het oorspronkelijke artikel kon nog geen melding gemaakt worden van de oprichting van de NED. INDISCHE AARDOLIE MIJ. (zie aldaar), een semi-gouvernementsbedrijf, waarin Gouvernement en Bataafsche Petroleum Mij. samenwerken aan de ontginning van een aantal petroleumvelden in Z.-Sumatra.

Onder de *literatuur* moethog worden vermeld: Dr.C. Gerretson: „Geschiedenis der Koninklijke."

VEILIGHEIDSTOEZICHT (DIENST VAN HET). Aan dezen dienst is opgedragen het toezicht op de naleving van de „Stoomordonnantie" en de „Stoomverordening" (Stoomtoezicht); op de Indische fabrieksnijverheid in het belang der veiligheid en gezondheid der werknemers aan de hand van het „Veiligheidsreglement" (Fabriekstoezicht); op de naleving der „Loodwitordonnantie"; op de naleving der „Vuurwerkordonnantie"; op de naleving der bepalingen betreffende vrouwenarbeid en kinderarbeid in fabrieken.

Bij Ind. Stb. 1925 no. 119 werd bepaald dat de „Dienst van het Stoomwezen" van het Departement der B. O. W. wordt afgescheiden en onder de benaming „Veiligheidstoezicht" * aan het onder het Departement van Justitie ressorteerende „Kantoor van Arbeid" wordt toegevoegd. In verband daarmee zal eerst iets omtrent het „Stoomwezen" en het „Stoomtoezicht" worden vermeld.

Toen zich in Ned.-Indie de Industrie naast den landbouw begon te ontwikkelen, werden al spoedig, in 1836 (Ind. Stb. No. 10), bij resolutie van den Gouverneur-Generaal bepalingen in het leven geroepen betreffende de „Oprichting van fabrieken en neringen in Nederlandsch-Indie"; voornamelijk ten doel hebbende in bebouwd kommen brandgevaar te voorkomen, het leven en welzijn der burenen te beschermen en den fiscus tegen ontdinking van belasting te vrijwaren.

De stoom speelde in deze fabrieken toen nog niet zulk een belangrijke rol, dat het noodig werd geacht op de toepassing daarvan toezicht te houden. Eerst in 1847 werd door den G. G. tot deskundige, die te beoordeelen had of door de toepassing van stoom de veiligheid niet in gevaar werd gebracht, benoemd de hoofdingenieur by de fabriek voor de Marine en het Stoomwezen te Soerabaja, en eerst in J 852 werd een „Reglement omtrent veiligheidsmaatregelen bij het aanwenden van stoomwerktuigen in Ned. India" (Ind. Stb. No. 20) vastgesteld. Dit reglement was op dezelfde leet geschoeid als het voor Nederland geldende.

Ten bewijze dat vergunningverleend was tot het in werking stellen van een stoomwerktuig, een stoomketel of een stoomtoestel were! aan den gebruiker door den G. G. een „vergunningsakte" uitgereikt. Eind 1853 waren overeenkomstig de voorschriften 70 akten uitgereikt, waarvan 62 ten dienste van particulieren en 8 ten behoeve van het Gouvernement; in werking waren 120 stoomketels, waarvan 106 te land en 14 in stoomschepen.

Een aanschouwelijk beeld van de toename van het aantal stoomketels en hun totaal verwarmd oppervlak van 1852 tot en met 1930 geeft de volgende tabel.

Jaar	Aantal ketels	Totaal voorwarm oppervlak in m ² .
1853	120	4652
1863	512	16872
1873	843	31323
1883	1530	77298
1893	2277	162232
1908	3468	270038
1919	5219	428037
1924	5987	496580
1925	6151	507995
1926	8338	591387
1927	8567	613773
1928	9653	717208
1929	9950	740208
1930	10075	801002

Het Stoomtoezicht is verdeeld in 6 inspectie-afdelingen, waarvan de standplaatsen zijn Soerabaja, Batavia, M6dan, Malang, Bandoeng en Palembang.

Het aantal der door de ambtenaren van het Veiligheidstoezicht jaarlijks verrichte inspecties van stoomtoestellen benevens het aantal ongevallen, welke aan stoomketels, stoomvaten en leidingen in de laatste jaren hebben plaats gevonden, blijkt uit de ondervolgende tabel.

Jaar	Aantal inspecties	Aantal ongevallen
1927	9030	16
1928	9375	26
1929	10595	53
1930	9464	22

Een overzicht onitrent de procentueele verdeling van de stoomketels op de diverse bedrijfstakken in het jaar 1930 volgt hieronder:

- 1) Onder beheer van het N. I. Gouvernement (uitgezonderd de ketels resorteerende onder de Departementen van Oorlog en Marine)28.5%
- 2) Onder beheer van de suikerindustrie22.2%
- 3) Bij alle overige cultuurondernemingen 7.9%
- 4) Onder beheer van de petroleumindustrie 13.6%
- 5) Bij alle overige industrieele bedrijven 14 %
- 6) Onder beheer van particuliere spoor- en tramwegmaatschappijen . . . 6.5%
- 7) Onder beheer van particuliere scheepvaartmaatschappijen 7.3%

In 1864 werd het Stoomwezen onder het beheer van den Directeur der B. O. W. gebracht. De akten van vergunning tot het in werking stellen van stoomwerktuigen werden echter nog tot 1868 in naam des Konings uitgereikt door den Gou verneur-Generaal; daarna geschiedde dit door den Directeur der B. O. W.

In 1888 were! aan de ambtenaren van het Stoomwezen tevens opgedragen het toezicht op de particuliere spoorwegen.

Deze gecombineerde dienst werkte niet bevredigend, in verband waarmede in 1909 een algeheele reorganisatie van het stoomtoezicht plaats vond, waarbij wederom een afzonderlyke Dienst van het Stoomwezen in het leven geroepen werd. Tegelykertyd werd in Nederland een z.g. "Gecommitteerde" aangewezen, die uit het buitenland ingezonden ketel-ontwerpen in eerste instantie beoordeelt overeenkomstig do hem uit Indie vorstreckte aanwyzingon.

De wenschelykheid, oin ovensal in Nederland na deugdelijke voorbereiding door de z.g. „Stoomvatcn-commissie" was geschied, ook in Indie Btoomtoestellen, andere dan hotels, onder de bepalingen te doen valion, deed in 1924 (Ind. Stb. No. 42) een nieuw stoomreglement tot stand komen, dat inmiddels vervangen werd door de „stoomordonnantje 1930" (Ind. Stb. no. 225) en do daarop steunende „Stoomverordening 1930**" (Ind. Stb. No. 339), welke beide algemeene verordeningen in werking zijn getreden met ingang van 1 Januari 1931.

De inkomsten van het Veiligheidstoezicht, voortspruitende uit de uitoefening van het "Stoomtoezicht" hebben bedragen in de jaren 1927, 219.626, 1928 233.824, 1929 236.707, en 1930 201.890 gulden.

De tweede taak, wellw aan dezen Dienst is opgedragen, bestaat in de uitoefening van toezicht op de Indische fabrieksnijverheid in het belang der veiligheid en gezondheid der werk-nemers bij het verbl^jven in fabrieken en werkplaatsen.

De maatregelen, welke in Nederlandsch-Indie van overheidswege worden genomen ter voorkoming van bedrijfsongevallen en beroepsziekten bestaan uit:

- I. het uitvaardigen van voorschriften ter verzekering van een veilig bedrijfsinrichting en ter voorkoming van beroepsziekten ;
- II. toezicht op de naleving der sub I genoemde voorschriften;
- III. voorlichting van belanghebbenden;
- IV. onderzoek van ongevallen;
- V. opmaken van ongevallen- en ziekten-statistieken;
- VI. gedachtenwisseling over veiligheids-technische vraagstukken met andere technische diensten daar te lande en met buitenland-sche veiligheids-organisaties.

I. Het uitvaardigen van veiligheidsvoorschriften is wel een der belangrijkste middelen om een veiliger bedrijfsuitoefening te verzekeren. Deze voorschriften moeten tevens als richtlijn dienen, waarlangs het toezicht zich zal bewegen.

Aan do hand van de desbetreffende Nederlandsche wetten werd indertijd voor Neder-landsch-Indio een „Reglement" samengesteld, „houdende bepalingen tot beveiliging by het verbl^j ven in fabrieken en werkplaatsen" het-welk korthedshalve het "Veiligheidsreglement" (V. R.) word genoemd (Ind. Stb. 1905 No. 521). In de daarop volgende jaren werd het V. R. her-haaldelyk gewijzigd en aangevuld, totdat het in 1910 werd ingetrokken en vervangen door een nieuw Reglement (Ind. Stb. 1910 No. 406), welk reglement thans, 1933, nog van kraoht is.

In dit „Veiligheidsreglement van 1910", dat het fundamente voor het toezicht vormt, zyn naast de noodige bepalingen, regolende de or-ganisatie van den dienst, voorschriften voor de veiligheid by het verbl^jven in fabrieken en werkplaatsen opgenomen. Uit den aard der zaak z kon

deze bepalingen en voorschriften in zeer algemeene bewoordingen gesteld, aangezien zij passend moeten zijn voor de nicest uiteenlopende soorten van bedrijven en installaties. Door dit reglement worden dus slechts de algemeene richtlijnen aangegeven voor het verzekeren van een veiliger bedrijfsinrichting. O. m. wordt daarin bepaald op welke bedrijven het reglement van toepassing is, welke deelen der machinale installaties beveiligd moeten worden, aan wien het toezicht op de naloving der bepalingen is opgedragen, hoe gehandeld moet worden in geval de bestuurders meenen de gegeven voorschriften niet te kunnen of moeten opvolgen, enz.

Daarenboven is aan den Chef van het Veiligheidstoezicht de bevoegdheid verleend, om waar zulks noodig mocht blijken in de bijzondere behoeften aan regelingen te voorzien, door het vaststellen van meer gedetailleerde voorschriften. Met gebruikmaking van deze bevoegdheid zijn door genoemden dienstchef de volgende „Speciale Bepalingen* uitgevaardigd:

1) de „Speciale Bepalingen A" (S.B. „A"), handelend over de hulpmiddelen, welke ter versterking van de eerste hulp bij ongevallen in fabrieken en werkplaatsen aanwezig zijn;

2) de S. B. „B", betrekking hebbend op de elektrische installaties van fabrieken en werkplaatsen;

3) de S. B. „C", uitsluitend betrekking hebbend op de beveiliging van suikerfabrieken;

4) de S. B. „D", handelend over de constructie, berekening en beproeving van reservoirs met samengeperste lucht, ten dienste van het aanzetten van motoren;

5) de S. B. „E", betreffende fabrieken, werkplaatsen en lokalen met lichtontvlambare en ontplofbare stoffen en springstoffen, en vuurwerken en romanietfabrieken;

6) de S. B. „F", geldend voor de fabrieken, waar zuurstof, koolzuur, ammoniak, zwavelig-zuur of acetyleen wordt verdricht;

7) de S. B. „G", betreffende installaties voor het projecteeren van lichtbeelden in bioscopen;

8) de S. B. „H", betreffende fabrieken en werkplaatsen, waarin droog loodwit wordt behandeld en verwerkt;

9) de S. B. „I", betreffende installaties voor de ontwikkeling van acetyleengas voor technische doeleinden.

Bij het uitvaardigen van deze voorschriften is van het beginsel uitgegaan, dat het niet de taak van het toezicht is om voor elk geval het gebruik voor te schrijven van de beste materialen en constructies, welke daarvoor volgens den oogenblikkelijken stand der techniek beschikbaar zijn, doch slechts om het gebruik van die materialen, uitvoeringen en wijze van opstelling te verlangen, waarbij de veiligheid en gezondheid van de arbeiders bij het bedienen der werktuigen en inrichtingen voldoende wordt gewaarborgd. Van de eischen, welke in de detailvoorschriften, zijn opgenomen moet dus kunnen worden aangetoond, dat zij eenerzijds noodig anderzijds voldoende zijn om de vereischte bescherming te verschaffen. Ook moeten zij verbodsbepalingen inhouden voor de toepassing van die materialen en constructies, welke uit een veiligheids oogpunt ontoelaatbaar zijn te achten.

II. Het toezicht op de naloving van de voorschriften wordt door de technische ambtenaren

van den Dienst uitgeoefend, door inspectie van de bedrijven ter plaatse. Bij tekortkomingen of het toepassen van minder doelmatig bovengingen worden aan de bestuurders der betrokken bedrijven de noodige schriftelijke aanwijzingen en adviezen verstrekt.

Houdt men hierbij in het oog, dat in Nederlandsch-Indië ongeveer 250 verschillende soorten van bedrijven bestaan, waarin verschillende soorten van werktuigen en installaties zijn opgesteld, welke ook voor eenzelfde soort van bedrijf nog dikwijls varieren naar gelang van de meer of minder moderne inrichting en de plaatselijke omstandigheden, en wordt voorts bedacht, dat steeds weer nieuwe processen en nieuwe constructies een gebied van toepassing in de industrie veroveren, dan behoeft het wel geen nader betoog, dat een voortdurende studie van de zeer omvangrijke materie en een zoo volledig mogelijk contact met de industrie en de leveranciers noodzakelijk is, om de opgedragen taak naar behoren te kunnen vervullen.

III. De resultaten, welke de overheidszorg inzake de bevordering der veiligheid in fabrieken en de bestrijding van ongevallen opleveren, zijn in sterke mate afhankelijk van de medewerking der betrokken bedrijfsleiders en van de arbeiders zelf.

Ten einde deze zo ommissbare medewerking te verkrijgen, wordt door middel van publicatie in dagbladen en technische tijdschriften, enerzijds propaganda voor de „veiligheids-idee" gemaakt, anderzijds de technische voorlichting van bedrijfsleiders en vaklieden op het gebied der beveiliging bevorderd. Over speciale onderwerpen werden nu en dan lezingen gehouden, terwijl ook soms de radio-omroep te hulp wordt genomen, om bij publiek en belanghebbenden de aandacht op dit belangrijke onderwerp te vestigen. Het gros der werknemers in Indië bestaat echter uit personen, die de Nederlandsche taal niet in voldoende mate beheerschen en zijn bovendien niet dermate onderlegd, dat zij van deze publicaties en lezingen enig nut kunnen trekken.

Deze werklieden, veelal behorende tot de inheemsche bevolking, dan wel tot de vreemde oosterlingen, moet men derhalve trachten op een andere wijze te bereiken. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van do aanschouwelijke voorlichting door middel van het beeld. Ontworpen worden z.g. „Veiligheidsplaten", waarop verschillende ongevallen en de middelen ter voorkoming daarvan zijn afgebeeld. Gewoonlijk is daarop tevens een opschrift in de inheemsche taal aangebracht, aangeveerd in korte en voor do betrokkenen begrijpelijke taal de quintessence van het reglementaire voorschrift.

Uitgegeven zijn platen, welke wijzen op de gevaren voorkomende bij drijfwerken, rubberwalsen, slijpsteen, niemoverbrengingen, cirkelzagen, tandwieloverbrengingen, elektrische handlampen, Jorrie-banen, zuurstofflesschen, bioscoop toestellen en films. Voorts wordt nog overwogen om, in navolging van het buitenland, een „Beveiligingsalbum" samen te stellen, waarin de meest algemeen voorkomende beveiligingen in beeld zijn gebracht en van de noodige toelichting zijn voorzien.

Tenslotte is nog in overweging, om de noodzaak van beveiliging ook bij het technisch onderwijzen in te schakelen.

IV. Om de maatregelen te kunnen aangeven, het aantal der onder het Staatstoezicht staande welke de uitoefening van het bedrijf zoo veilig mogelijk maken, is in de eerste plaats een juiste kennis noodig van de bronnen van gevaar, welke in de verschillende bedrijven aanwezig zijn en den omvang der gevolgen, welke uit deze gevaren kunnen voortvloeien.

Deze ondervinding wordt in de eerste plaats verkregen door het technisch onderzoek van bedrijfsongevallen. Hierbij kan, indien het onderzoek door deskundigen wordt verricht, een scherp omlijnd beeld worden verkregen van den aard der fouten, welke hetzij bij den aanleg, hetzij tijdens het bedrijf van een bepaalde installatie gemaakt zijn om de ongevallen te kunnen veroorzaken. Uit de verkregen resultaten van het onderzoek kan dan in vele gevallen worden geleerd, hoe in het vervolg by soortgelijke en analoge gevallen ware te handelen en welke beschermingen het meest doeltreffend zijn om het ongeval te voorkomen.

V. Bij het Veiligheidstoezicht worden ongevallenstatistieken opgemaakt. Deze gegevens zullen den grondslag moeten vormen voor de beoordeeling van de te nemen maatregelen.

Maar ook nog in een ander opzicht zijn de ongevallenstatistieken van veel nut. Zooals reeds in het vorenstaande betoogd, zijn de resultaten van de voorgeschreven veiligheidsmaatregelen in sterke mate afhankelijk van de medewerking der betrokken bedrijfsleiders. Het komt bij herhaling voor, dat bedrijfsleiders en werkgevers, die slechts ervaring hebben omtrent hun eigen bedrijf, op grond van dit beperkte inzicht, vaak de voorgeschreven maatregelen tot beveiliging onnoodig of minder urgent oordeelen. Kan hun echter worden aangetoond, dat de van het Veiligheidstoezicht uitgaande voorschriften en adviezen berusten op omvangrijke statistische gegevens, dan zullen zij van de noodzakelijkheid daarvan gemakkelijker te overtuigen zijn en geneigd zijn met meer belangstelling en bereidwilligheid aan de beveiliging hunner bedrijven mede te werken.

VI. Naast den groei van het aantal en den aard der fabrieksbedrijven is alom een modernisering van de technische inrichtingen en een reorganisatie van de productie-processen waar te nemen, ten einde door een verhooging der productiviteit en verlaging der zelfkosten de concurrentie, welke zich steeds sterker doet gevoelen, beter het hoofd te kunnen bieden.

Nieuwe materialen komen op de markt en nieuwe en verbeterde, maar ook minder deugdelijke constructies worden, als gevolg van de scherpe concurrentie tusschen de fabrikanten, ingevoerd.

Het is daarom noodig steeds voeling te houden met de veiligheidsstechnische organisaties in het buitenland, welke op verschillend gebied overeen grootere ondervinding beschikken dan do Indische Dienst.

O.m. wordt overleg gepleegd met het Hoofd van het Veiligheidstoezicht in Oostenrijk, met het „Reichsarbeit8-minist8rium“, in Duitschland, om met de Hoofddcommissie voor de Normalisatie in Nederland. Ook met technische diensten in Indie, zoolvan het Gouvernement als uit het particuliere bedrijfsleven, wordt voeling gehouden en samenwerking gezocht.

Een aanschouwelyk beeld van do toename van I

Jaar	Aantal fabrieken	Aantal ongevallen
1914	1691	
1919	1119	
1924	3014	
1925	3266	
1926	3681	
1927	4121	
1928	4437	
1929	5014	1156
1930	5385	1044

Onder het toezicht van den Dienst stonden:

In 1910:	
Stoomketels	3379
Andere stoomtoestellen	—
Fabrieken	1377
Totaal	4756
In 1930:	
Stoomketels	10075
Andere stoomtoestellen	4653
Fabrieken	5383
Totaal	20111

MAN ADO. (Aanv. van MENADO in DL II).

Blijkens de in October 1930 gehouden volkstelling wonen in de gemeente Manado 27.484 personen, n.l. 1444 Europeanen, 20050 Inheemschen, 5375 Chineezen en 585 Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen.

Sedert 1919 is Manado een administratief zelfstandige gemeente en in 1928 kreeg de stad een burgemeester. De gemeenteraad is de eerste in Nederlandsch-Indie, waarin het aantal zetels voor Europeanen in de minderheid is. Sedert de instelling van dit college is de stad zeer vooruitgegaan, werden groote sommen besteed aan kampongverbetering, assaineeringswerken, asphalteering en stadsverfraaiing. Er is een goede gemeentelijke waterleiding. Met de Nederlandsch-Indische Gas Maatschappij is een langdurig contract aangegaan voor de elektrische straatverlichting. Het weggennet in de gemeente heeft thans (in 1933) een lengte van 40 km., waarvan ruim 15 km. reeds is geasfalteerd."

Manado is de standplaats van den resident van hot gewest en van den assistent-resident der gelijknamige afdeling. Om die reden is het raadsgebouw van den Minahasaraad in de gemeente gevestigd.

Tot de open bare gebouwen in de stad behooren voorts de kerken der verschillende godsdienstige gezindten (Protestanten, Roomsch-Katholiken, Adventisten. Pinkstergemeente, Leger des Heils) en verder de Landraad, Javabank, Post- en Telegraafkantoor, Klapperproefstation, Radiostation, Ziekenhuis, Verpleeghuis voor krankzinnigen en gemeente-slachgebouwen.

Op onderwysgebied is Manado zeer ruim voorzien; er zijn een R.K. meisjes Mulo; een R.K. jongens Mulo, twee Europeesche lagere scholen,

drie Hollandsch-Chineesche en drie Hollandsch-Inlandsche scholen, twee Frobelscholen, twee huishoudscholen en 13 inlandsche- en andere scholen; totaal 27 onderwijs-inrichtingen met 4500 leerlingen.

Sedert den aanleg van een prauw haven en de vele verbeteringen van de havenouitlage gebeurt het uiterst zelden, dat een schip niet ter reede kan lossen. Behalve door de schepen der K.P.M. wordt Manado geregeld aangedaan door de Java—China—apanlijn, de Nippon Yusen Kaisha en Saigon—Molukkenlijn. Verder op on-geregelde tijden door de schepen der Silver Pacific-lijn, de Anglo Saxon Petrol. Compy, Ned. Ind. Tank Mij., de B.P.M. en de Charter schepen der Menado Produce Compy. en de schepen der Kla-yeness Line.

MĪDABĪ. (Aanv. van DI. II). De plaats ligt op 3° 35' nbrderbreedte en 98° 40' oosterlengte van Greenwich.

Geschiedenis. V66r de vestiging van de tabakscultuur ter Oostkust van Sumatra d.i. v66r 1860, was Laboan de hoofdplaats van het Maleische landschap Deli, dat toen nog tot de onderhoorigheden van Siak werd gerekend. Laboan was een weinig aanzienlijke kampoeng, maar, als ankerplaats aan de monding van de Delirivier, beheerschte het den handel van het door Bataks bewopnde achterland (uitvoer van boschproducten en peper en invoer van zout en opium).

De feitelijke macht van de Maleische vorsten reikte niet ver het land in, hoewel in naam een aantal min of meer democratisch bestuurde Bataksche staatjes aan hun gezag waren onderworpen. Dit blijkt onder meer uit het reisverslag van den Engelschen handelsagent Anderson, die in 1823 de Oostkust bezocht en den sultan van Deli aantroef in oorlog met Poeloebrajan (13 km. van Laboan). De in het begin van het zesde decennium der vorige eeuw zich hier vestigende de Europeesche landbouwondernemers verkregen van den Sultan van Deli concessies tot ver het binnen land in; de Delimaatschappij (zie aldaar) koos zich als zetel een plaats ongeveer midden in het haar in concessie gegeven gebied, aan de Delirivier op geringen afstand benedenstrooms van kampoeng Kesawan, de hoofdplaats van de Bataksche onderhoorigheid (oereng) Soekapiring en tegenover de onaanzienlijke kampoeng Medan. Op dit punt vloeide de Baboera in de Delirivier, waardoor deze bevaarbaar werd voor laadprauwen. De vestiging van de Delimaatschappij werd bekend als Medan-poeteri.

De uitgifte van landbouwconcessies door den sultan in het gebied der Bataksche onderhoorigheden leidde tot moeilijkheden, doordat de ontevreden Bataks zich wreekten op de planters en verscheidene ondernemingen afliepen. Het Gouvernement zond in 1872 een expeditie ter tuchtiging van de opstandelingen (zie DELI) en vestigde daarmede ten behoeve der ondernemingen den sultan in de feitelijke macht over de binnenlanden.

De snelle bloei van de tabakscultuur (zie onder **TABAK** den staat op biz. 245 van deel I) deed hier vele neven-instellingen ontstaan (hospitaal, eepoorweg, plantersvereniging), waarin de Delimaatschappij de voornaamste stem had, zoodat voor vestiging ookde omgeving van den zetel dezer

maatschappij werd gekozen. Terecht voert de gemeente Medan dan ook als wapen een bloeiende tabaksboom met de spreuk „Efflorescens e planitie“, d.i. opbloeiende uit vlake (Maidan = vlake). Het Gouvernement volgde het voorbeeld van de Deli maatschappij, toen in 1873 een garnizoen werd gevestigd er toen in 1881 de hoofdplaats van het sinds 1873 van Riouw afgescheiden gewest Oostkust van Sumatra van Beng-kalis (zie aldaar), dat niet aan de verwachtingen had beantwoord, naar het economisch belangrijker Deli werd overgebracht. Ook de Sultan van Deli volgde eenige jaren later dit voorbeeld waarbij het hoofd van Soekapiring (zie boven) verhuisde naar een nieuwe woonplaats, vier kilometer zuidwaarts, Kampoeng Baroe.

Zooals hierboven reeds gezegd, waren er slechts twee kleine kampoengs, Medan en Kesawan, terwyl alle omliggende grond in concessie was gegeven voor landbouwondernemingen. Dit is van beslissenden invloed geweest op de ontwikkeling van Medan, want voor de zich al spoedig uitbreidende nederzetting was grond noodig, welke niet anders dan van de concessionaarissen kon worden verkregen. Deze gaven groote terreinen terug aan het zelfbestuur voor uitgifte aan Inlanders en Europeanen, terwijl de Delimaatschappij het recht verkreeg om van een gedeelte van haar concessie terrein percelen aan derden, voorn. Chinezen, af te staan. Er werd een quasi-erfpachtsrecht verleend (zie GRANT, suppl. afl. biz. 584), terwijl bij residentsbesluit van 1886 een commissie werd ingesteld tot beheer van de pachtopbrengst, welke zou strekken tot verbetering en verfraaiing van de hoofdplaats. Deze „Commissie voor het gemeentefonds“, meer bekend als negoryraad, heeft zeer nuttig werk verricht door het vaststellen van wegplannen en voor een harmonische ontwikkeling van de plaats.

In 1906 werd, met toepassing van de centralisatiewet van 1903 een afdelingsraad van Deli ingesteld (Ind. Stb. no. 154), welke echter reeds met 1 April 1909 werd vervangen door den gemeenteraad van Medan (Ind. Stb. no. 180) en den plaatselijken raad voor dat gedeelte van het gewest waar cultures zijn gevestigd (Ind. Stb. no. 181); deze plaatselijke raad van het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra wordt gewoonlijk aangeduid met den verwarrende stichtende naam „Cultuurraad“. Ongeveer in dozen zelfden tijd valt het begin van de rubbercultuur ter Oostkust, gevolgd door nog andere overjarige cultures. De snelle ontwikkeling hiervan heeft op Medan een zeer grooten invloed gehad. Het heeft daarbij het geluk gehad ook in toegenomen zinnigheid het middelpunt te zijn gebleven van de ondernemingen, welke tot in Zuid-Asahan en de oostkust van Atjeh werden geopend. Een oogenblik scheen de kans te zullen keeren, toen de ontwikkeling van het gewest de behoefte deed gevoelen aan een haven, welke voor ocean-schepen toegankelijk zou zijn; de in natuurlijk opzicht gunstiger Aroeabaai werd daarvoor genoemd, doch na rijpe overweging is aan Belawan, Mandans havenplaats, als oceaanhaven de voorkeur gegeven, en zijn daar uitgebreide havenwerken aangelegd.

Het tegenwoordige Medan heeft een oppervlakte van 1583 ha.; hiervan behoort 258 ha. tot het gebied van het zelfbestuur van

Deli en 1325 ha. tot het rechtstreeks bestuur Gouyts. gebied (voor de inlijving zie Ind. Stb. 1918 no. 749; voor de uitbreiding Ind. Stb. 1921 no. 772, wftarbij tevens do grenzen zijn vastge- steld). Het aantal inwoners bedraagt volgens de voorloopige uitkomsten der volkstelling 1930: 74.976, waarvan 4292 Europeanen, 25.891 gouvernementsonderhoorige Inlanders, 14.205 zelfbestuursonderhoorige Inlanders, 27.180 Chineez en en 3408 andere Vreemde Oosterlingen. Deze cijfers toonen een geheel andere samenstelling der bevolking dan die van andere plaatsen. Om te beginnen is het Inlandsche element zeer veel geringer; de bevolking van Medan met inbegrip van zelfbestuursgebied wordt voor 53.6% gevormd door Inlanders, die voor Batavia voor 74.9%, die van andere plaatsen dp Java voor nog booger percentage. Bovendien is het aantal andere Vreemde Oosterlingen dan Chineez en groot (Medan 4.5%, Batavia 1.5%), waaronder minder Arabieren, doch meer Voor-Indiers van velerlei ras en geloof. Onder de Inlanders, ook de zelfbestuursonderhoorigen, zijn maar weinig Deli-Maleiers en Bataks uit deze benedenstreken; het meerendeel is afkomstig van Java of stamt af van Javaansche immigranten; in belangrij- heid volgen daarop de Bataks uit Tapanoeli.

M6dan is gelegen in de kustvlakte, slechts 23 m. boven zee; het klimaat is dus dat van do tropische laagvlakte, doch getemperd door zee- wind 's middaga en bergwind 's morgens, waar- door de nachten koel zijn. De regenhoeveelheid verschilt weinig van die van Noord Java (M6dan 1894 mm. p.j., Batavia 1835 mm. p.j.), doch de verdeling over het jaar is gunstiger, met twee rege- en twee droogteperiodes (gemiddelde droge tijd te Batavia 31 dagen, te Pasoeroean 108 dagen, to Medan 17 dagen; langste bekende droge tijd 27 dagen). Medan is hierdoor wel zeer vochtig. Doch de gelijkmatige regenverdeling te zamen met de relatief diep ingesneden rivieren behoeden de plaats voor overstromingen.

Uit verkeersogpunt is M6dan het middel- punt van het gewest gebleven; van hieruit voort de zoogenaamde „aSweg“ door de geheele lengte van het cultuurgebied, in het noorden aanslui- tende op den Atjdhschen kustweg naar Koe- taradja, in het zuiden by Tebingtinggi aftak- kendo over Pematangsiantar naar de Westkust. Een andero weg voert landwaarts over Brastagi on Kabandjah6 naar Koetjatjan6 in de Alasvallei. Do hoofdlijn van de Delispoorwegmaatschappij volgt de richting van dozen asweg, met een zijlijn naar Pematangsiantar en kleine aftakkingen naar Boven Deli en Boven Langkat. Op het gebied van scheepvaart ondervindt M6dan den grooten invloed van de nabylie van Belawan, waar de nieuwo haven in het geregelde vaarplan van vele stoomvaartlynon is opgenomen. Scheep- vaart op de rivieren bestaat niet meer. Ook in hot luchtverkeer is M6dan opgenomen; een goed gedraineerd vliegvelde met eenvoudig station- netje en hangar voorziet in do behoefte der vaste lijnen van do K.L.M. on de K.N.I.L.M. Tolofoon (particulior bedryf der Deli Spoorweg My. en gouvernementsdienst buiten het concessiegebied der DSM), telegraaf en radio, het laatsto met afzonderlyko zend- en ontvangstations, ver- binden verder M6dan mot de buitenwereld.

Administratief behoort M6dan tot de onderaf- deeling Beneden-Deli van de afdeeling Deli en

Serdang; het is de standplaats van de hoofden hiervan, resp. een controleur en een assiant- resident, alsmede van het hoofd van gewestelyk* bestuur, dat sinds 1915 den titel van gouver- neur voert. Het Inlandsch zelfbestuur van Deli zelft eveneens te M&dan. De gemeente M6dan, in 1909 ingesteld, heeft sinds 1917 een burgemeester als voorzitter van den gemeenteraad.

Ala gewestelyke hoofdplaats is M6dan de standplaats voor vele gouvernementsdiensten, ten deele met een ressort, dat zich niet tot het gewest beperkt. Van deze laatste vallen te noe- men: raad van juatitie, weeskamer, inspecties van den arbeid, van volksgezondheid, pand- huisdienst, post- en telegrafie, Inlandsch onder- wijs, veiligheidsstoezioht.

Als particuliere instellingen van beteekenis moeten worden genoemd: de Deli-plantersver- eeniging, waann de tabaksondernemers, en de Algemeene vereeniging van rubberplanters ter Ooatrust van Sumatra (A.V.R.O.S.), waarin niet allcen rubberondernemers, maar ondernemers van alle overjarige cultues zijn vereenigd. Beide vereenigingen bezitten een proefstang, waarvan dat der A.V.R.O.S. in Kampong Baroe is ge- vestigd. De Delispoorwegmaatschappij werd hierboven reeds genoemd. Alle groote Indische banken hebben bier agentschappen, alsmede de Chartered Bank en een Chineesche bank. Vele mogendheden hebben hier hun vertegenwoordigers, waarvan die van Amerika, Engeland, China en Japan beroepsconsuls zijn.

De grootere cultuurondernemingen hebben meestal geen administratie gevestigd te Medan, doch te midden hunner ondernemingen. Een uitzondering hierop maakt, behalve natuurlyk de Deli maatsc h app ij, de Handels vereeniging "Amsterdam".

Op het gebied van onderwijs bezit Medan, behalve een aantal openbare en particuliere lagere scholen voor verschillende landaarden, een Mulo- school en een HBS met vijffjarigen cursus.

Aan kerken en tempels is M6dan zeer rgk als gevolg van de groote shakeering der bevolking.

De ziekenzorg is zeer goed geregeld. De Deli- maatschappij heeft eigen hospitalen. Daar- naast bestaat een hospitaal 1° en 2° klasse van de vereeniging Ziekenverpleging, een hospitaal 1«, 2° on 3° klasse van de St. Elisabeth-stichting, een gemeuteylyk hospitaal 3° en 4. klasse, een Chineesch hospitaal 4° klasse en een kleiu Gou- vernements vrouwenhospitaal.

Het gemeenschappelyk door de plantersver- eenigingen en het Gouvernement bekostigde Pathologisch Laboratorium is eveneens te Medan gevestigd.

De watervoorziening geschiedt door de reeds in 1909 geopende hoogdrukbronwaterleiding der waterleiding mij. Aer Beresih, opgericht door de Delim可. De ruime kostelooze distributie van dit uitmuntende drinkwater in de kampoengs is van grooto hygienische beteekenis. Dit leidingwater wordt mede gebruikt voor een moderne zwem- inrichting. De gas- en electriciteitsvoorziening is in handen van de Ned.-Ind. Gasmij.

Er zijn twee uitmuntende hdels, welke te- zamen met de Witte Societeit en vele bioacopen gelegenheid tot vermaak bieden. Hierbij dient genoemd te worden de vereeniging Delische kunstkring, door welker be middeling reizendq

konstenaars en tooneelgezelschappen M6dan I in hun toernees opnemen.

Industriën van beteekenis z'jn er niet.

Het uiterlijk aanzien dor stad treft iedereen bezoeker, die andere Indische steden kent. Hierboven werd reeds een factor genoemd, die gunstig heeft gewerkt op de ontwikkeling van de plaats; de grondpolitiek heeft de regelmatige uitbreiding der stad geheel kunnen beheerschen, waardoor de Chineesche wijken ruim zqn aangelegd, de Europeesche wijken zyn behoord voor het euvel van te kleine perceelen en de Inlandsche wijken niet zqn gedrongen tusschen andere bebouwing; de gdiijkmatige regenverdeling houdt de planten en gazons het geheele jaar dor frisch. M6dan bezit weinig monumentale gebouwen, maar het aantal flinke kantoorgebouwen is zeer groot. Een uitzondering moet hi er gemaakt worden voor het in 1933 gereed gekomen gemeentelijk pasarcomplex, waarvoor een leening van ruim twee miljoen werd aangegaan. De oude bouw-wfzle van de Europeesche woningen, van hout op hooge steenen palen, is geheel verlaten; de nieuwe wijken doen meer denken aan moderne villa-buurtten in Europa.

Hoewel voor Medan ook steeds van het groot-ste belang zyn de cultures, waarvan het de bloei en inzinking nauw volgt, is toch vooral in de laatste tien, vijftien jaar de stad meer zelfstandig geworden, voornamelyk door de vestiging van vele overheidsdiensten.

TAJAN. (Aanv van DI. IV). De grenzen werden vastgelegd in grenscontracten, namelyk: van 26 December 1886 met Sanggau, van 10 Januari 1887 met Pontianak en van 3 Juli 1888 met Landak. De op 10 Januari 1887 getroffen grensregeling tusschen Taj an en het toenmalige landschap Meliau, nu Gouvernementsgebied, is nog van kracht. De bevolking van het landschap bestaat uit: 22.175 Inlanders en 1458 Chineezen, (er 3 200 geen andere Vreemde Oosterlingen, noch Europeanen), dus totaal 23.633 zielen (zie tabel 19 van het statistisch jaaroverzicht van N. I. over het jaar 1931, deel II van het Indisch Verslag 1932); van dat totaal aantal wonen 14.072 zielen in het onderdistrict Tajan-Uir en 9561 in het onderdistrict Tajan-Oeloe. De oppervlakte van Tajan is 2479 km², de bevolkingsdichtheid is dus per km² 9.5 zielen.

De Inlandsche bevolking bestaat uit Maleiers (3245 zielen) en Dajaks (18.930 zielen). Deze zyn te verdeelen in 7 stammen: 1. de Ribeiro's aan den linkerover der Tajanrivier van den oorsprong tot de monding der zyrivier de S. Kenaik; 2. de Perengoean Dajaks in de dalen der S. Sekajoe en S. Perengoean, ten W. van de onderdistrictshoofdplaats Sosok tot aan de Landakgrens; 3. de Kenalas-Dajaks aan de gelijknamige rivier; 4. de Taba-Dajaks aan den middenloop der Tajan nabij Balai Ingin; 6. De Batangerang- of Moli-Dajaks in het stroom- gebied der S. Batangerang; 6. de Tebang-Dajaks in het etroomgebied der gelijknamige rivier, aan de Danau⁸ Bekat en Telok en te Segelam op den zuidelyken Kapoeasoever; 7. de Me-njoek-Dajaks in noord-Tajan aan de Landak- grens. Zij zyn heidelen en gaan alleen over tot den Islam 瑞 huwelyklyk met Mohammedanen. Elk stam heeft een eigen taal; in het onderling verkeer wordt meestal Tajan-Maleisch, een vorm van Oeloe-Maleisch, gesproken.

De Maleiergroep bovat afstammelingen van Hindoe-Javaansche, Maleische, Boegineesche en Bandjareesche immigranten, voorts geislaniiseerde Dajaks. Hun taal is Tajan-Maleisch en hun

godsdienst de Islam. Zij worden verdeeld in 4 standen: 1. de bangsa radja, de adelstand, afstammelingen in de mannelijke linie van Goesti Lekar, den stichter van het Tajansche rijk; 2. de bangsa mardika marsik, de van ouds vrye Mohanniedaansche bewoners van Tajan, afstammelingen van do volgelingen van Goesti Lekar en andere vroegere immigranten; 3. de bangsa moealap, vrye Maleiers, die later dan de onder 2 genoemden tot den Islam zyn over-gegaan; 4. de bangsa abdi, nakomelingen van vroegere slaven en van in vroegere oorlogen gemaakte krijgsgevangenen. Tot de moealap-groep behooren ook de nu en dan nog Mohammedaan geworden Dajaks. Het standverschil wordt nog vooral bij huwelyklyk in acht genomen. De in lateren tijd zich hier vestigende Maleiers, Boegineezen, Javanen en Bandjareezen worden ingedeeld in den stand, waarin zij gehuwd zyn. Bij de Dajaks bestaan geen standen. Verkiezing van hoofden heeft niet plaats. Het zelfbestuur stelt de meest geschiktken aan. Hun grondenrecht is gelijk aan dat in andere landschappen.

De economische toestand van het landschap was in de jaren 1924—1929 gunstig door de hooge rubberprijzen. De wereldcrisis begon in 1929 in de binnenlanden van West-Borneo eerst goed door te werken. Door de groote prijsdaling van rubber en ook van andere Inlandsche producten werd de economische toestand van Tajan slecht. Daarby kwam nog, dat de rijsttoest in 1930 gedeeltelyk mislukte. Daardoor verarmde de Inheemsche bevolking zichtbaar. Wei waren de gambir- en peperprijzen nog bevedrigend, maar daar profiteerden alleen de Chineesche en enkele Inheemsche tuinbezitters van. De rystbouw, in verband met de rubbercultuur zeer verwaarloosd, wordt nu krachtig aangovot. Intusschen is er weinig geld bij de Inheemsche bevolking en wordt veel ruilhandel gedreven. Behalve een groot aantal varkens bij de Dajaks vindt men weinig vee in Tajan. De jacht wordt beoefend ter wering van voor den landbouw schadelijk gedierte. De vischvangst, voorn in do vole meren van het landschap, levert veel visch op voor binnenlandsche consumptie. Omtrent bosch- producten, handel en scheepvaart vaal hetzelfde op te merken als betreffende Sanggau (zie al- daar). In het landschap zyn geen ondernemingen of concessies.

Do aanleg van groote wegones is in 1926 begonnen. Die wegen zyn: van Sosok naar do grens van Sanggau en van Tajan over Tebang en Batangerang naar Sosok, door naar de grens met Landak. Do bruggen van ijzerliout zyn gereed. Een weg van Batangerang over Moejah naar Djelimpo (in Landak) is reeds getraceerd. Zelfbestuurstelefoonlynen zyn aangelegd langs genoemde wegen in aansluiting met de lijnen in Sintang, Sanggau en Landak.

De rechtspraak is geregeld in artikel 17 der zelfbestuursregelen 1927 (Ind. Stb. no. 190). Wei is in dat artikel het landschap Tajan niet met name genoemd, daar zyn verhouding tot de regering van Nederlandsch-Indie door de korte verklaring eerst eedert 1931 wordt bo-heerscht (vide ten tweede van hot besluit van 10

Mei 1927 No. 2x, opgenomen in bovenvermeld Staatsbladnummer), maar toch wordt de regeling zoals die geldt voor de omliggende landschappen bij analogie in Tajan reeds toegepast. In het zoo juist vervallen lange contract was de rechtspraak op ongeveer gelijke wijze geregeld. Dit contract werd 14 December 1909 gesloten met Pancmbahan Anom Pakoe Negara (tevoren Goesti Tamjid genoemd) en zijn mantri's (lands-grooten) en goedgekeurd bij G. B. van 15 Januari 1912 No. 77. Bij twee suppletore overeenkomsten van 3 September 1912 en van 26 October 1921 werd het aangevuld betreffende het vendu-wezen (goedgekeurd bij G. B. van 4 Maart 1913) en betreffende agraria, rechtspraak, mijnbouw, het reizen, enz. (goedgekeurd bij G. B. van 24 Januari 1924 No. 32). Genoemde Panembahan Anom stierf in Mei 1929, nalatende 2 jonge zonen uit een adeHijke vrouw (gaharazonen). Tot tijd en wijle een dezer personen geschikt zou zijn voor de waardigheid van Panembahan werd z'n niet-gahara oudste zoon Goesti Djapar waarnemend bestuurder van het landschap, na de korte verklaring volgens uniform model op 29 November 1930 te hebben geteekend en beeedigd (goedgekeurd bij G. B. van 11 Augustus 1931 No. 52).

Sedert 1917 zijn er in het landschap geen lands-grooten meer. Bij acte van 22 December 1905 heeft het zelfbestuur van Tajan ten behoeve van het Gouvernement afstand gedaan van de land-streek Mcliau tegen een schadeloosstelling van f 10.000 (goedgekeurd bij G. B. van 9 Februari 1909). Dat gebied is een rechtstreeks bestuurd district geworden. Bij de goedkeuring van het lange contract van 14 December 1909 werd aange-teekend, dat nader zou worden uitgemaakt of het eiland Tajan in de Kapoeas al dan niet tot het gebied van het landschap behoort. Bij G. B. van 7 Maart 1914 No. 60 is ten slotte beslist, dat het eiland Tajan niet behoort tot het aan het zelfbestuur van Tajan in leen gegeven gebied. Uitdrukkelijke inlijving bij het Gouvernements-gebied were! niet noodig geacht.

Het landschap is verdeeld in twee onder-districten: Tajan-Iilir (met een assistent-demang te Tajan) en 3'ajan-Oeloo (met een assistent-do-inang te Soak). Onder de assistent-demangs staan onbezoldigde Maleische en Dajaksche hoofden, die collectelooenen genieten van door hen golnde beJastingen.

Do bestuurder geniet uit de landschapskas een maandelijksche bezoldiging van f 400. Bij zelfbestuursbesluit van Januari 1932 is bepaald dat een korting van 10% wordt toegepast op de inkomsten van den bestuurder en van de zelfbestuursambtenaren en -beambten, die botaald worden uit de landschapskas. De inkomsten van de landschapskas gaan achteruit. In 1931 is over het restant van hot vroegere bestaande reserve-fonds goeheel beschikt. Het budget voor 1932 bedraagt f 47.140.

Literatuur. M. C. Schadee, Gebruiken by do rystceit in Tajan en Landak, Bydragen Kon. Inst. 67 (1913), 237; E. F. Later, Legend© van den borg Paroong-Kandang (op de grens tusschen do landschappon Landak en Tajan), T'jdschr. B. G. 62 (1923), 233. Zie ook de aanvullende literatuur bij het nieuwe artikel SAMBAS (suppl. afl. biz. 1114).

SIMPANG, (Aanv. van DI. III). Aan de kust

gelegen, zelfbesturend landschap, dat met het landschap Soekadana de onderafdeeling Soekadana van de afdeeling Ketapang der residentie Westerafdeeling van Borneo vormt. Sedert 1911 is de zetel van het zelfbestuur te Telok Melano.

De bevolking bestaat uit 8 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 15.938 Inlanders (meest Maleiers), 715 Chineezen en 7 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 16.668 zielen. Bij een oppervlakte van ± 7870 km.² is de bevolkingsdichtheid derhalve ± 2.1. per km.² (zie tabel 19 deel II Indisch Verslag 1932).

Behalve van verbeterde Dajakpaden en eenige parits, wordt voor het verkeer gebruik gemaakt van de ± 4 m. breede wegen van Telok Melano over Rantaupandjang naar Soekadana (tot Rantaupandjang per auto berijdbaar) en van Telok Melano naar Poelau Koembang.

Door de daling van de prijzen van alle producten is de economische toestand, gelijk in andere landschappen, achteruitgegaan. In het landschap zijn geen concessies uitgegeven en worden geen ondernemingen aangetroffen. Het lange contract van 18 Juni 1887, gesloten met Panembahan Soeria Ningrat en zijn landsgrooten werd, nadat genoemde bestuurder op verzoek van zijn waardigheid was ontheven, vervangen door de korte verklaring volgens uniform model, afgelegd en beeedigd op 28 Juni 1911 door zyn halfbroer Goesti Roem, gelaran Panembahan Anom Koesoema Ningrat. Die verklaring werd goedgekeurd bij G. B. van 15 Januari 1912 No. 79. Goesti Roem was in 1933 nog in functie. Het instituut der landsgrooten werd in 1918 afgeschaft.

Het bestuur over do Inlandsche bevolking wordt onder don bestuurder gevoerd door een districtshoofd te Telok Melano en een controlemantri in Simpang-Oeloe. De maandelijksche bezoldiging van den bestuurder bedraagt f 300. Andere inkomsten uit de landschapskas trekt hij niet. Ingevolge een zelfbestuursbesluit van Januari 1932 wordt, met het oog op de vermindderende inkomsten der genoemde kas, een korting van 10% toegepast op alle inkomsten van den bestuurder en de landschapsambtenaren en -beambten. Het budget van de begroting 1932 der landschapskas bedroeg f 43.401, waarin begropen een bijdrage van den Lande ter dekking van het tekort op den gewonnen dienst.

De rechtspraak is geregeld in art. 17 der zelfbestuursregelen 1927 (Ind. Stb. no. 190)

SINTANG. (Aanv. van DI. HI). Het meest oostelijk gelegen zelfbesturend landschap der residentie Westerafdeeling van Borneo. Het wordt begrensd: ten N. door Serawak, ten O. door het Gouvernementsgebied Boven-Kapoeas, ten Z. door het Gouvernementsgebied Pinoh-landen en de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en ten W. door do zelfbesturende landschappen Matan, Sekadau en Sanggau. Administratief is het verdeeld in de onderafdeelingen Sintang en Melawi der afdeeling Sintang. In laatstgenoemde onderafdeeling is ook begrepen het rechtstreeks bestuurd district Pinoh-landen (hoofdplaats Kotabaroe).

De bevolking bestaat uit 71 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 89.737 Inlanders, 2835 Chineezen en 24 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 92.667 zielen (zie tabel 19 in deel II van het Indisch Verslag 1932). Evenals in

de naburige landschappen Sekadau en Sanggau is de economische toestand achteruit gegaan, (zie de aanvullende artikelen over die landschappen).

Begin 1933 waren in Sintang uitgegeven 6 en landbouwconcessie (Nanga Djetah) voor rubbercultuur en 30 kleine erfpachtsperceelen, waarvan 29 aan Chineez en 1 aan een Arabier. Voor het verkeer wordt voornamelijk gebruik gemaakt van de waterwegen en verder van de verbeterde Dajakpaden. Groote wegen zijn in aanleg.

Het laatste lange contract van 1855 werd vervangen door de korte verklaring volgens uniform model, den 19den October 1911 afgelegd en beeedigd door den sedert 1906 in functie zijnden bestuurder Hadji Goesti Adi Abdoelma-djid Kesoema Negara (goedgekeurd bij G. B. van 5 Februari 1912 No. 1), die in 1913 van zijn waardigheid ontheven werd. De Resident der Westerafdeeling van Borneo werd bij datzelfde besluit tevens gemachtigd om het instituut der landsgrooten in Sintang en andere korteverklaring-landschappen in zijn gewest af te schaffen.

Hadji Goesti Adi werd vervangen door Adi Mohamad Djoen, thans nog in functie, die na aflegging en beeediging van een nieuwe korte verklaring volgens uniform model op 5 April 1913 (goedgekeurd bij G. B. van 26 Augustus 1913 No. 8) optrad als waarnemend bestuurder, gedurende de minderjarigheid van den vermoedelijken opvolger Raden Abdoerachman Pandji Negara. In datzelfde jaar 1913 werden de apanages afgeschaft en aan de rechthebbers op de inkomsten uit die apanages vaste periodieke toelagen uit de landschapskas toegekend.

Onder den waarnemenden Panembahan wordt het bestuur over de Inlandsche bevolking gevoerd in eigenlijken Sintang door een districts-hoofd (demang), twee onderdistrictshoofden (ass.-demangs) en een controleman tri en in Melawi door 3 districtshoofden en drie onderdistrictshoofden.

De inkomsten van den bestuurder uit de landschapskas worden gevormd door een maandelijksche bezoldiging van f 600 en een aandeel van 40% in den cijns van vergunningen en concessies. Bij zelfbestuursbesluit van 1 Januari 1932 is bepaald, dat een korting van 10% wordt toegepast op alle inkomsten van den bestuurder en van de landschapsambtenaren en -beambten, die uit de landschapskas worden betaaid, zulks in verband met de sterk verminderde inkomsten dier kas.

De financieele toestand van het landschap is ongunstig. Voor 1932 is gerekend op een bijdrage van den Lande van f 69.040 ter dekking van het tekort op den gewonen dienst. Het budget der begrooting 1932 bedraagt f 179.995. De recht- apraak is geregeld in art. 17 der zelfbestuurs-regelen 1927.

Literatuur. W. C. ten Kate, De doodenpalen in de onderafdeeling Melawi, afdeeling Sintang, reddentie Westerafdeeling van Borneo, Tydschr. B. G. 61 (1922), 20.1. Zie ook de literatuuroppgave by-1 fefc artikel SAMBAS (suppl. afl. biz. 1114)

MATAN. (Aanv. van DI. II). Het zuidelijken gelegen zelfbesturend landschap der residentie Westerafdeeling van Borneo. Administratief is het verdeeld in de onderafdeelingen Boven- en Beneden-Matan der afdeeling Ketapang.

De grenzen van Matan met de nabygelegen

landschappen zijn geregeld bij grensovereenkomsten, nl. van 1892 met Sekadau, van 1911 met Sintang, van 1912 met het Gouvernements- gebied Pinohlanden, van 1911 met Soekadana en met

Simpang. De grenzen met het landschap Kota waringin der residentie Zuider- en Ooater-afdeeling van Borneo waren niet by overeen- komst te regelen wegens den onwil der zelfbestuurs- sturen. Bij Ind. Stb. 1904 No. 391 werd toen de grens der residentien Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Ooaterafdeeling van Borneo, voorzover deze ligt ten westen en zuiden van den berg Raja of Segeroeh, vastgesteld. De regering beschouwt die grens tevens als de grens tusschen de landschappen Matan en Kota- waringin. De in de beneden-Djelai gelegen ei- landen en de meren, met die rivier in verbinding staande, behoreen bij Matan, terwijl de haven- plaats Soekamara in Kota waringin ligt.

De grond van de Gouvernementsvestiging te Ketapang (de zoogenaamde vierkante pa al) is bij verklaring van het zelfbestuur van Matan aan het Gouvernement van N.-I. afgestaan. De standplaats van het zelfbestuur is Moeliakerta, tegenover Ketapang, beide aan de Pawanrivier gelegen. In den regentijd is de S. Pawan voor motorbooten bevaarbaar tot 40 km. boven San-dai, in den drogen tijd slechts tot Tandjoech-poera. Behalve de vele waterwegen en verbeterde paden in het binnenland, zijn er in het landschap eenige groote wegen: 1. van Kendawangan over Ketapang naar Sidoek; 2. Nanga Tajap naar Keli (deze twee wegen zijn voorlichte auto's geschikt); 3. van Sandai over Nanga Tajap, Toembangtiti en Karang naar Marau. De weg van Ketapang naar Toembangtiti is nog niet gereed.

De bevolking bestaat uit: 14 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 58.571 Inlanders, 1114 Chineezen en 193 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 59.892 zielen. Het geraamde oppervlak is ± 24.910 km.2, zoodat de bevolkingsdichtheid is te stellen op 2,4 zielen per km², (zie tabel 19 in het 2de deel van het Indisch Verslag 1932).

De Dajaks zijn nog heiden f het aantal tot den Islam of den Katholieken godsdienst be- keerden is nog gering. Arabieren komen weinig voor. De ineeften hebben zich met de Maleiers vermengd en zijn in die groep opgegaan; zij wonen bij de hoofdplaats Ketapang. Tot de Maleiergroep behoreen ook de orang naja aan de Pawanrivier; zij zijn van Dajak-Javaunse afkomst.

De voornaamste middelen van bestaan zijn landbouw en inzameling van boschproducten. In de laatste jaren v66r 1929 is grooto uitbreiding gegeven aan de klapper- en rubbercultuur. Zelfs de landBchapskas is in het bezit van een rubbertuin. De sterke daling der prijzen van bij- na alle producten heeft den economischen en financieelen toestand van het landschap achteruit doen gaan. De eenige onderneming in het land- schap is een concessie tot boschexploitatie in / de streek Kendawangan.

De verbinding met de buitenwereld geschiedt over zee via Pontianak, en wel per prauw of Chineesche stoom- en motor-bootjes. Op de rivieren maakt men voornamelijk gebruik van prauwen. Op de 8. Pawan evenwel bestaat reeds een drukko vaart van motorbootjes, welke ook laadprauwen sleepen. De Assistent-Resident van Ketapang heeft de beschikking over een zee-

waardigen motorlogger en een motorboot voor de verbinding met Nanga Tajap. Over land wordt, waar mogelijk, gebruik gemaakt van rij-wielen, motorfietsen en auto's.

Het laatste lange contract was van 5 Augustus 1911, gesloten met een commissie van bestuur over het landschap Matan, welke optrad ge-durende de minderjarigheid van den aangewezen opvolger. Deze Pangeran Mas Saoenan, een klein-zoon van den vorigen Panembahan Hadji Mohamad Tjabaran, werd in 1921 meerderjarig, na zijn studie op Java beëindigd en den graad van gediplomeerd ambtenaar voor den Inland-schen bestuursdienst behaald te hebben. Onder den naam van Goesti Saoenan legde hij op 6 Januari 1922 de korte verklaring volgens uniform model af, welke werd goedgekeurd bij G. B. van 23 Maart 1922 No. 32. De bestuurscommissie was tevoren bij G. B. van 16 December 1921 No. 30 opgeheven. Genoemde Panembahan is nog in functie en bestuurt zonder landsgrootten. Onder hem staan over de Inlandsche bevolking een deingang in Matan-ilir, een in Matan-oeloe, en verder ass.-clemangs te Nanga Tajap, te Sandai en te Marau. De bezoldiging van den zelfbestuurder bedraagt f 1000's maands. Volgens een zelfbestuursbesluit van 24 November 1931 wordt op de inkomsten van den zelfbestuurder en van de landschapsambtenaren en beamten uit de landschapskas een korting toegepast van 10%. De begroting 1932 van de landschapskas van Matan geeft aan een budget van f 97.913.

Literatuur. Zie SAMBAS (suppl. afl. biz. 1114).

SOEKADANA. (Aanv. van DI. III). Het kleinste der zelfbesturende landschappen ter Westkust van Borneo. Evenals elders in deze residentie is aan klapper- en rubbercultuur een groote uitbreiding gegeven. De sterke daling der prijzen van bijna alle producten in de laatste jaren heeft den economischen toestand der bevolking doen achteruitgaan.

Uebalvo verbeterde voetpaden vindt men in het landschap de volgende 4 m. breede, aangelegde wegen: 1. van Soekadana naar Sidoek; 2. van Soekadana naar Tambakrawang; 3. van Soekadana naar Oedjoengdotoek en 4. van Sockadana naar Rantaupaneljang en Mentoebang.

De bevolking bestaat uit: G Europeanen en daarmede gelijkgesteld, 5363 Inlanders, 365 Chinezen en 104 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 5830 zielen. Jc oppervlakte van het landschap met de eilanden is ± 682 km.², zoodat de bevolkingsdichtheid per km.² bedraagt 8,5 zielen (zie tabel 19 in deel II van het Indisch Verslag 1932).

I n het landschap bevindt zich slechts 6en landbouwconcessie.

Het laatste lange contract van 1881 is vervangen door de korte verklaring volgens uniform model, door den tegenwoordigen zelfbestuurder Tongkoc Andoet op 1 Juli 1911 afgelegd en betidigd, on goedgekeurd bij G. B. van 15 Januari 1912 No. 79. Zyn inkomsten uit de land- en hliapskas worden gevormd door een maandelijksche bezoldiging van f 275 en een aandeel, groot 25%, in den cijns van ondernemingen en concessies. Ingvolge zelfbestuursbesluit wordt ook korting toegepast van 10% op alle inkomsten uit de landschapskas, betaaid aan zelfbestuursambtenaren en beamten. In het landschap is nog 66n landsgroote, een familieid van den be-

stuurder, die als districtshoofd van Soekadana optreedt en dus ambtenaar van het zelfbestuur is. De begroting van de landschapskas over 1932 geeft een budget aan van f 25.130, waarin begrepen een bijdrage van den Lande ter dekking van het tekort op den gewonnen dienst.

De rechtspraak is geregeld in art. 17 van de Zelfbestuursregelen 1927 (Ind. Stb. no. 190).

Literatuur. W. A. Aernout, Verslag van een geologisch-mijnbouwkundige verkenning van de Karimata-eilanden, Jaarboek Mijnwezen N. I. 49 (1920), Verh. le ged. 1922, 305. Zie, verder onder SAMBAS (suppl. afl. biz. 1114), X.

SEKADAU. (Aanv. van DI. III). •Een zelfbesturend landschap, dat de gelijknamige onderafdeeling vormt van de afdeeling Pontianak der residentie Westerafdeeling van Borneo. De grens met het landschap Sanggau in het Westen werd in de jaren 1888—1890 door den topografischen dienst opgenomen en in overleg met de betrokken zelfbesturen en Inheemsche bevolking vastgesteld. De grens in het zuiden met Matan en Sim-pang wordt door de zuidelijke waterscheiding van het Kapoeasgebied gevormd.

Het landschap wordt door de Kapoeasrivier, die in de richting oost-west bij den heuvel Karangas binnenkomt en bij Lintangboengoe uit-treedt, in twee ongeveer gelijke deelen verdeeld. Het noordelijk deel omvat het westelijk deel van het stroomgebied der Soengai Belintang en de stroomgebieden der S. Ajak, S. Mere bang en verder van eenige onbeduidende rechterzijtakken der Kapoeas. Het wordt in het noorden begrensd door de Raja-heuvelketen, welke de waterscheiding vormt tusschen de Belintang en Ketoengan (in het landschap Sintang). Bij de S. Belintang vindt men dun no lagen steenkool en in haar bo-vnloop koimt nog veel oorspronkelijk bosch voor. De streek westelijk van boven-Belintang is zoo goed als onbewoond; slechts aan den middenloop der S. Sadoes, een rechterzijtak van de S. Belintang, vindt men enkele nederzettingen van Moelang-Dajaks. Langs de S. Sadoes loopt van de monding een voetpad naar den grens met Sanggau bij den Djalaiheuvel. Het n.o. deel van het boven-Belintanggebied wordt bewoond door Moelang-Dajaks, die door hun ladangbouw de streek hebben ontwoon. Van de Sadoesmonding stroomt de 8. Belintang door een lage landstreek, welke aan den rechteroever vele moerasrige gedeeltes bevat. In haar benedenloop nee mt de S. Belintang links de 8. Djoengkit op, welke stroomgebied geheel tot het landschap Sintang behoort. De overige linkorzytakken zijn beekjes, die bij hun uitmondingen meertjes hebben gevormd. Deze zijn evenals de Belintang zeer vischryk. Van de rechterzyttakken der S. Belintang is de voor-naamste de S. Ngaring, komende van den Goenoeng Djalai. De overige, ontstaande in het lage heuvelland tusschen S. Ajak en S. Belintang, stroomden door smalle, moerasrige dalen en zyn van geen belang. Aan de S. Ngaring en den benedenloop der S. Belintang komen weor dunne lagen steenkool voor. Tusschen de S. Belintang en S. Ajak, een rechterzijtak van de Kapoeas, vindt men op den rechteroever van laatstgenoemde rivier een veolal drassige, alluvial terreinstrook, welke hier en daar 10 m. breed is en waarop slechts een paar lage huvels voorkomen. De ter hoogte van S. Ajak aan beide oevers der Kapoeas zich bevindende goud-houdende gronden zyn nu

door de exploitatie door Chinezen vrijwel uitgeput. De S. Ajak ontspringt in een drassige streek bij den heuvel Kelampai aan den grens met Sanggau. Evenwijdig aan haar rechteroever strekt zich de Kemoelang-heuvelreeks uit, welke op den linkeroever der Kapoeas zich voortzet als de Telagaketen. Het land ten westen van de Kemoelangketen is drassig en dun bevolkt.

De zuidelijke helft van het landschap omvat het stroomgebied van de S. Sekadau met hare voornaamste zijtakken, de S. Mentarap en S. Mahap. De eerste ontspringt aan den voet van den 237 m. hoogen G. M eram bang en de twee laatstgenoemde rivieren respectievelijk op den G. Berangin en G. Tjelap in de bergketen, welke de zuidgrens van het landschap vormt. Het terrein is zeer geaccidenteerd. Als hoogste toppen liggen daarin de G. Bima (1321 m.) en de G. Raja (1191 m.). Laatste genoemde berg is bekend als het zielenland der Menterap- en Sekadau-Dajaks. Zuidwaarts hangt hij samen met den G. Tjelap. Rechterzijtakken van de S. Sekadau zijn nog de S. Entoeka en S. Taman. De voornaamste Dajaknederzetting in die streek is Meragoen aan de S. Taman. Het heuvelland van het stroomgebied der Mentarap is slecht bevolkt. De Mentarap-Dajaks wonen meer in de lage terreinen en vooral in de vlakke valleien. Aan de samen-vloeiing van die rivier met Iaar voornaamsten rechterzijtak de S. Kerabat ligt de Maleische kampoeng Kerabat. Anderhalven dag bo ven Kerabat ligt de Dajakvestiging Doerian. Ten zuidoosten hiervan vindt men eenige zoutbronnen. Ten noorden van de S. Kerabat strekt zich de eerdergenoemde nog boschrijke Telagaketen uit, welke bij G. Baros samenkomt met het grensgebergte van Sintang. Aan den noordelijken voet van den G. Telaga en langs de S. Sebedan en S. Gomis, linkerzijrivieren der Kapoeas, bevinden zich eenige nederzettingen van Ketoengan-Dajaks. In het stroomgebied van de Si Koman, de voornaamste linkerzijtak van de S. Sekadau, wonen de Koman-Dajaks. Daar vindt men ook de Entadjamketen van C26 m. hoogte, welke nog bijna geheel met oorspronkelijk bosch is bedekt. Aan de S. Mongkok en S. Semerawai, andere linkerzijrivieren van de S. Sekadau, bevinden zich de nederzettingen der naar die rivieren genoemde Dajakstammen. De noordelijkste bergrij in het westelijk deel van het Sekadau-stroomgebied is de Mangkoepketen, welke bij den G. Keboet met de westelijke waterscheiding van dat gebied samenhangt. Uit deze over het algemeen lage bergketen rijst, niet ver van den linkeroever der Sekadaurivier, de 560 m. hooge G. Koenta op, welke nog met dicht bosch is begroeid. Aan de S. Kioengkang en S. Ketioer, kleine zijtakken van de S. Sekadau, ontspringende op de Mang-koepketen, wonen enkele Taman-Dajaks. Op de noordelijke helling van de G. Koenta ontspringt de S. Peniti, een linkerzijtak van de Kapoeas. De streek tusschen de S. Peniti en de S. Sekadau schijnt vroeger dicht bevolkt te zijn, want van oorspronkelijk bosch is daar niet veel meer te bespeuren.

De in het landschap Sekadau voorkomende goud- en zilverhoudende gronden zijn voor een groot deel uitgeput. In den laatsten tijd worden door de bevolking echter weer vergunningen gevraagd voor exploitatie.

In tabel 19 (biz. 25—27) van het Statistisch

jaaroverzicht van Ned.-Indie over het jaar 1931 (deel II van het Indisch Verslag 1932) is de bevolking van het landschap Sekadau opgegeven als te bestaan uit: 33.937 Inlanders, 20 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 1765 Chinezen en 11 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 35.733 zielen. De grootte van het landschap wordt opgegeven te zijn 5830 km.², zoodat de bevolkings-dichtheid 6.1 zielen per km.² bedraagt.

De Inlandsche bevolking bestaat uit Dajaks en Maleiers. De eersten zijn in 21 stammen of stamverbanden onder te brengen, welke gewoonlijk genoemd worden naar de riviergebieden, waar zij gevestigd zijn. Van de Benawas-Dajaks zijn velen tot den Islam overgegaan en nu oppen omen in de Maleiersgroep. Zij wonen verspreid langs den rechteroever der Kapoeas ter hoogte van G. Be- toeng. De Ketoengan-Dajaks wonen, behalve aan de Ketoenganrivier, ook aan de Kapoeas-oevers om en bij de Kota Sekadau. De Moealang-Dajaks wonen in het stroomgebied der S. Ajak en S. Belitang. De Menterap - Dajaks worden onderscheiden in Menterap-Taman, Ketabat, Sa- wai- en Djawan-Dajaks; zij bewonen het gebied van de Mentarap-rivier. De Taman-Dajaks zijn gevestigd in het gebied van de S. Taman, S. Tjoebian en S. Kioengkang. De overige stammen zijn, wat hun zielenland betreft, van weinig belang.

De Maleiersgroep omvat afstammelingen van Maleische, Javaansche en Boegineesche kolonisten en verder geëlmiseerde Dajaks. De vele Javaansche overblijfselen in taal en namen, vooral in de gebruikelijke adellijke titels, wijzen op een belangrijke oud-Hindoe-Javaansche kolonisatie in deze streken. Deze is opgelost in de groep der talrijke Mohammedaansche, Maleische, Boegineesche en Bandjareesche immigranten. De Maleische bevolking wordt verdeeld in 5 standen: *a.* de soekoe Radja, den adelaarstam, afstammende van Dajang Sri A wan, de echtgenoot van den eersten radja van het rijk; buiten en bo ven dat soekoeverband staan de Radja zijn breeders en kinderen en de Mangkoeboemi; *b.* de soekoe Sekadau of Benoea, afstammelingen van de volgeringen van den eersten radja Melajoe, die do neger Sekadau stichtte; *c.* de soekoe Ke m a toe, omvattende afstammelingen van uit Mat an af- komstige Kematoe-Dajaks, die in Sekadau tot den Islam waren overgegaan en door den Ji adja werden vryverklaard; *d.* de soekoe Benawas, waartoe behooren vrij verklarde geëlmiseerde Benawas-Dajaks en liin afstammelingen; *e.* de soekoe Melawang, omvattende alle overige Mohammedaansche Dajaks en hun afstammelingen. Het standen-verschil wordt hoewel minder dan vroeger, thans nog onder Maleiers in acht genomen, vooral bij huwelijken.

De Chinezen zijn in het begin der negentiende eeuw in Sekadau gekomen voor goudwinning. De mijnen bo venstreams de S. Ajak zijn nu vrijwel uitgeput. Sedert 1931 evenwel begonnen enige Chinezen, door de malaise en de slechte rubberprijzen daartoe gedwongen, zich weer op de goudwinning toe te leggen. De meeste Chinezen leven van handel en landbouw (rubber- en gambircultuur). Zy zijn grootendeels in het landschap geborenen (peranakans).

De verkeerstaal is het Sekadau-Maleisch (Oeloe-Maleisch), dat sterk afwijkt van het Riouwsch Maleisch en veel Dajaksche en Javaansche woorden en uitdrukkingen bevat. Daar iedere Dajak-

stam een eigen taal heeft, veelal sterk verschillend van die van andere stammen, inaken de Dajaks bij het verkeer met inenschen uit een anderen stam gebruik van het Oeloo-Maleisch.

De Dajaks zijn nog heidenen; de Islam maakt thans nagenoeg geen vorderingen onder hen. De Roomsche-Katholieke missie, die onder de Dajaks werkt, heeft er geen bekeerlingen.

Do economische toestand van het land, welke in de jaren 1924—1928 zeer goed was, is nu (1933) zeer slecht. Door de prijsdaling van alle cultuur- en boschproducten komt weinig geld in het land en is de handel verslapt. Uit gebrek aan geld is men in Sekadau weer tot den ruilhandel overgegaan. Maleiers en Dajaks ruilen hun rijst en boschproducten bij de Chineezers in voor zout, tabak en andere benodigdheden.

De Inlandsche nijverheid is van weinig beteekenis. In de landschapsbegroting is een klein bedrag uitgetrokken voor de bevordering daarvan. Nu er bijna geen geld is, beoefenen Maleische en Dajakvrouwen weer de weefkunst om te voorzien in eigen kleeding.

Het hoofdmiddel van bestaan der Inlandsche bevolking is de rijstbouw, welke wordt uitgeoefend voornamelijk op droge velden en hier en daar op moeras-sawahs. Een proef genomen met geïrrigeerde sawahs in 1920 is mislukt. De verbouw van tweede gewassen en klappers geschiedt voor eigen gebruik. Verder wordt sporadisch wat kapok en koffie geplant. Na den rijstbouw is de l'ubercultuur het belangrijkste; zij is voornamelijk in handen van Maleiers en Chineezers. De rubberaanplantingen der Dajaks zijn nog van weinig belang. De cultuur wordt vrijwel door alien zeer slordig gedreven. Ook de bereiding van het product laat te wenschen over. In de omgeving van Rawak legt de bevolking zich, op aanraden van het zelfbestuur, toe op de cultuur van citronella. Daar treft men ook een kleine Japanse onderneming met serd-fabriekje aan.

In het landschap vindt men nog 3 landbouwconcessies voor rubbercultuur, een in handen van Ja) anners en twee van Chineezers. Verder zijn er 8 crfpachtpercoelen, beplant met rubber en gambir; zeven ervan zijn in handen van Chineezers en 66n van de N.I. Escompto Mij.

Hike Dajakstam heeft zijn eigen afgebakend terrein voor zijn landbouw; zoo ook elke Dajak-Hch.o en Maleische kampoeng. De grenzen zijn in gemeen overleg tusschen de belanghebbenden, oruler toezicht van het zelfbestuur vastgesteld. Grnsgeschillen worden door den zelfbestuurder beslecht. De eigendom van den grond berust bij het zelfbestuur, dat te alien tijde daarvoor kan beschikken. In het gebied van een kampoeng mag nieinand van oon anderen stam of andero kampoeng grond ontginnon zonder toestemming van het betrokken kampoengloofd. De oorspronkelijke ontginnon heeft volgens de adat een erfeeljk gebruiksrecht op den door hom ontgonnen grond. Wannecr dozo wordt verlaten en drie jaar lang braak blijft liggen, verliest do ontginner zyn rechten daarop. Zoolang h'j z'jn gebruiksrechten; nog niet hoeft verloren, kan hij die aan andere Inlanders vervreemden.

De veeteelt is van weinig beteekenis. Do Dajaks houden veel varkens, welke ze alleen by feestel-yko gelegenheden slachten.

Jacht wordt uitgeoefend tor wering van voor den landbouw schadelijk wild. Binds eenigen w/d

worden van bestuurswege tegen lagen pryva voorlaadgeweren met munitie beschikbaar gesteld. Visscherij geschiedt voor eigen gebruik; slechts de meertjes aan den linkerover der Belitangrivier en deze zelve zijn nog zeer vischrijk.

De handel is voornamelijk in handen van Chineezers, die door Maleische en Chineseche opkooopers de producten uit de kampoengs laten halen. De geleverde boschproducten zijn getah-, rotan- en damaraorten. Ook goede timmerhoutsoorten worden, vooral uit de Belitangstreek, in vloten naar Pontianak afgevoerd. IJzerhout wordt niet veel meer verhandeld, daar de tegenwoordige vindplaatsen te ver van de waterwegen zijn gelegen, zoodat het transport te bezwaarlijk is geworden. Tengkwang wordt nog veel uitgevoerd, gedeeltelijk afkomstig van wilde boomen en gedeeltelijk van geselecteerde aanplantingen.

De vaart op de Kapoeas wordt onderhouden door Chineseche stoom- en motorbooten, welke te Pontianak of Sintang thuis hooren en groote laadprauwen sleepen, voor transport van goederen en personen. Het Pontianak-riviertransport, onder beheer der Zoutregie, onderhoudt met 2 stoombooten de vaart op de Kapoeas naar en van de bovenstreken voor het vervoer van Gouvernementspassagiers en goederen. Het landverkeer geschiedt thans, behalve langs de Dajakpaden, ook over de in 1925 geprojecteerde sindsdien aangelegde wegen.

Deze groote wegen zijn in aanleg gereed en moeten nog worden afgewerkt, waarvoor op de landschapsbegroting van 1932 een som van / 23.000 is uitgetrokken. Zy loopen van de grens met Sanggau naar Sekadau; van Sekadau over Soengai-Ajak naar de grens met Sintang en van Sekadau over Rawak-Nangataman naar Nanga-mahah. In 1926 en 1927 zijn verschillende bestuurstelefoonlijnen (van het landschap) aangelegd, welke in hoofdzaak die wegen volgen.

Het laatste lange contract met den bestuurder van Sekadau en zijn landsgroten gesloten dateert van 25 October 1869 (goedgekeurd bij G.B. van 18 Juni 1871 No 24). Het word den 7 Februari 1881 aangevuld by een supplettoire overeenkomst betreffende de politie en het rechtswezen (goedgekeurd by G.B. van 21 September 1881 No 13). De in 1902 opgetreden Panembahan Ahmad Seri Negara teekende met zijn landsgrooten den 16en December 1902 een akte van verband, welko werd goedgekeurd bij G.B. van 10 Maart 1903 No 52. In 1910 werd hij, wegens herhaaldo schending van het contract, van zijn waardigheid ontheven en in het bestuur van het landschap vervangen door een bestuurscommissie van 4 leden, die op 20 Juni 1911 de korte verklaring volgens uniform model aflegden, goedgekeurd bij G.B. van 15 Januari 1911 No 79. Die commissie werd in 1920 vervangen door een andere, vormende het voorloopig zelfbestuur van het landschap en bestaande uit Hadji Goesti Achmad Pangeran Nata Negara, diatrictshoofd van Sokadailir en Ad6 Abdoelmoerad, districts-hoofd van Sekadau-ooloe. Dezen legden eveneens de korte verklaring volgens uniform model af op 13 Februari 1920, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 10 Juli 1920 No 54. In 1923 werd het lid Ad6 Abdoelmoerad ontslagen als districts-hoofd en ontheven van zijn lidmaatschap der bestuurscommissie. Tegelykertijd werd met het bestuur van het landschap belast het eenig overge-

bleven lid der commissie Hadji Goesti Achmad Pang'ran Nata Negara. Deze stierf op 9 Juli 1931 en werd vervangen door Goesti Mohamad Hamid, die als Regent met den titel van waarneinend Panembahan optrad, tot tyd en wijfje de minderjarige zoon van Abang Kelip zelf het bestuur kan voeren. Hij teekende en beeedigde den 10en Mei 1932 een akte van verband, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 6 October 1932 No 38.

Op het landschap zijn van toepassing de zelfbestuursregelen 1927 (Ind. Stb. No 190) met wijzigingen en aanvullingen.

In het landschap zijn geen landsgrooten meet; onder den bestuurder staan over de Inlandsche bevolking 1 demang in Sekadau-oeloe en 3 assistent-demangs in Sekadau-iir, te Nangtaman en te Beliang. De bezoldiging van den wnd. zelfbestuurder is voorloopig vastgesteld op / 450 's maands. Daarop en op die der landschapsambtenaren is voor 1932 een korting toegepast van 10%, met het oog op de verminderde inkomsten der landschapskas. Het budget der landschapsbegrooting is / 81.293.

Literatuur. Nota betreffende het zelfbesturen- de landschap Sekadau, T.A.G. 1912 biz. 666—G80. Zie ook de aanvullende literatuur bij het artikel SAMBAS (suppl. afl. biz. 1114).

• **DRANKBESTRIJDING.** (Aanv. van DI. I). De strijd tegen het alcoholisme in Indie is niet nieuw; hij dateert van voor 1870. Toen richtte de Ned. Vereeniging tot Afschaffing van Alcoholhoudende (sterke) Dranken zich in het belang van het Ind. Leger met een adres tot de Nederlandsche Regeering, waarin verzocht werd om op de schepen, bestemd tot het vervoer van troepen naar Indie, geen sterke drank uit te deelen.

De zendeling F. Braches — later beheerder van het Christelijk Militair tehuis te Meester Cornells — richtte in 1894 te Bandjermasin de CKnsten-geheelonthouders Vereeniging op, die in 1895 door de Regeering werd erkend en goed-gekeurd. In datzelfde jaar wendde de Nationale Christelijk-OnthouderBvereiniging in Nederland zich officieel tot de Regeering, met verzoek den invoer van sterke dranken in enkele deelen van Nederlandsch-Indie te verbieden en richtte Dr. F. I. M. Fie big, dirigerend hoofd-officier van Gezondheid in het N.-I. Leger zich met een open brief tot zijn collega's om hulp te vragen ter be- strijdung van het alcoholisme en van het geregeld gebruik van alcoholica.

Het jaar 1895 is voor de drankbestrijding in Nederlandsch-Indie ook nog in ander opzicht belangrijk geweest, omdat toen ook nog een open brief verscheen, ondertekend door een aantal hoofdofficieren, officieren en doktoren, waar- onder bekende namen als die van Dr. H. Ber- voets, Dr. H.B. van Buuren eu Dr. F. I. M. Fiebig voorkomen, die met een ernstig woord de In- dische burgers opwekten zich aan te sluiten bij de Amethysten-Vereeniging. Te Bandjermasin werd zelfs naast de Europeesche een inheemsche af- deeling der Amethysten-Vereeniging gevormd.

In hetzelfde jaar werd in Batavia door eenige zendingen een afdeling van de Ned. Chr. geheelonthoudersvereeniging opgericht. Als een der leiders dient vermeld te worden, de in 1899 overleden sergeant van het N.-I. Leger J. G. Wanrooy, die in 1897 in „de Ch. Geh. Onthouder“ zijn artikel „Aanklacht“ schreef, benevens de brochure „Het drankmisbruik in ons Indisch

Leger“, welkepublicaties door Dr.A. Kuyper, des- tijds afgevaardigde voor Sliedrecht, aanleiding vormden in de Tweede Kamer den Minister van Kolonien te vragen een onderzoek te doen in- stellen naar de daarin geuite klachten.

Wanrooy's „Aanklacht“⁵ heeft ertoc medege- werkt de belangstelling in de bestrijding van het drankkwaad te vermeerderen, zoolvan de zijde der particulieren als van die der autoritei- ten.

Verschillende in al n stelde de Regeering een commissie in ter onderzoek van den omvang van het drankgebruik in geheel Nederlandsch-Indie en c.q. nopens de middelen tot bestrijding daar- van, zoo o.a. in 1907. Het oordeel dier commissie is gepubliceerd in het Koloniaal Verslag van 1913.

In J uni 1914 werd, zooals reeds vermeld aan het slot van het oorspronkelijk artikel, aan den toenmaligen Resident van Banka en Onderhoo- righeden, A. J. N. Engelenberg, door de Regeering een onderzoek opgedragen naar den omvang van het drankgebruik onder de Inheemsche bevolking op Java en Madoera; bij die gele- genheid werd tevens onderzocht in hoever het alcoholgebruik van den Europeaan van invloed is geweest op verbreiding van het kwaad onder de Inheemsche bevolking. Resident Engelenberg diende in 1916 zijn Alcohol- Enquete-Rapport in.

Reeds in de eerste zitting van den Volksraad kwam het alcoholvraagstuk ter sprake.

Naar aanleiding daarvan werd bij besluit van 7 September 1918 No. 28 ingesteld de „Alcohol- best ingscommissie“ onder voorzitterschap van P. T. A. Koesoemo Joedo, destijds Regent van Ponorogo, die in 1922 haar eindrapport in- diende vergezeld van verschillende voorstellen benevens van een ontwerp- drankordonnantie.

De Commissie verwierv een drankverbod uit- sluitend voor een bepaald deel der bevolking, aangezien zij overtuigd was dat een dergelijk verbod niet zou worden gedragen door de volks- overtuiging, welke het als onrecht zou beschou- wen, dat voor Inheemschen strenge verbodsbe- palingen in het leven zouden worden geroepen, welke niet zouden gelden voor een in de d'sa, levenden (Indo) Europeaan. Bovendien twijfelde de commissie aan de praktische uitvoerbaarheid van een zoodanig verbod.

Over de wenschelijkheid of noodzakelijkheid van een absoluut verbod voor alle bevolkings- groepen kon men het in den boezem der commis- sie niet eens worden ; wel was men eenstemmig van oordeel, dat de onmiddellijke invocring van een absoluut alcoholverbod oigewenscht moest worden geacht, en wel: omdat tiard en inacht der politic niet zoo waren, dat zij zulk een absoluut verbod binnen redelijkegrenzen zou kunnen handhaven en omdat, indien men in Nederlandsch- Indie ooit tot een absoluut alcoholverbod zou willen of moeten komen, dit slechts zou kunnen geschieden langs wegen van geleidelijkheid.

De op het verslag der commissie gehoorde Regeeringsadviseurs achtten met de inderc- heid in die commissie een absoluut alcoholverbod ongewijscht, al achtten zy het de taak van de Overheid om te waken tegen drankmisbruik. Van 1925 echter dateert het oordeel der Regeering, uitgesproken ter bestuursconferentie to Batavia, dat bijzondere maatregelen, uitgaande van het centrale gezag, voorhands overbodig waren.

Bij de niondelinge behandeling in de Tweecde

Kamer der Staten-Generaal van de Indische Kolonien ingevoelgd een herhaald verzoek van het lid der Kamer, A. H. Gerhard, toege- zegd een rapport te doen samenstellen nopens alles wat in Indie vanwege de Regeering en de diverse Raden wordt gedaan ter bestrijding van het gevaar van drankgebruik en nopens de met die maatregelen bereikte resultaten.

In het rapport, hetwelk in 1931 de Tweede Kamer ter kennisgeving werd aangeboden, worden de Regeeringsbemoedigen, de nieuwe maat- regelen van bestuurswege inzake de bestrijding van het drankmisbruik ingevoerd sinds 1922, nader omschreven.

Zoowel door het Departement van Onderwijs en Eeredienst, als door het Kantoor voor Volks- lectuur werden leesboekjes uitgegeven, waarin op het gevaar van het drinken van alcoholhoudende dranken wordt gewezen.

Van particuliere zijde is meermaals be- poogd iets te doen ter beteugeling van het drankgebruik in Indie. Zoo heeft de vereeniging Boedi Oetomo zich uitgesproken voor verschillende maatregelen ter bestrijding van het drankgebruik, doch van actieve bestrijding door Boedi Oetomo werd in de latere jaren niets meer vernomen.

In November 1914 is te Semarang de vergade- ring van den Regentenbond Sedio Moeljo ge- houden, waar met algemeene stemmen op voor- stel van Dr. H. Bervoets besloten werd tot oprichting van een vereeniging, welke zich be- perkking van het drankgebruik ten doel stelde.

Tot oprichting der vereeniging is het echter niet gekomen.

De Inheemsche Vereeniging „Mim Pitoe*, (de zeven M's) opgericht op 1 Januari 1909 heeft zich eenige jaren kunnen handhaven. De leden beloofden zich van de zeven M's te zullen ont- houden waaronder ook genoemd werden „madaf* (opium) en „minoem" (drank). De gelofte werd telkens voor 66n jaar aanvaard en luidde ten op- zichte van „minQem": „Ik zal een jaar lang geen arak drinken, noch wijn, bier of welke andere dranken die bedwelmen". Nadat de leider, de hecr van Hinloopen Labberton, zich terugtrok, heeft de vereeniging zich niet kunnen handhaven.

In het jaar 1915 heeft de vereeniging van In- landBche Ambtenaren te Semarang onder leiding van Atmodiromo een onderzoek ingesteld naar het gebruik van alcoholgebruik in do toenmalige residentie Semarang.

Op het in het zelfdo jaar door do Sarikat Islam gehouden congres, waar de aanwezige afgevaar- digden ± 600.000 leden vertegenwoordigden, were! een motie aangenomen, waarin do Regcncring vorzocht werd Haar belangstelling zoover uit te strekken, dat do Xnheomsche bevolking spoed- verlost mocht worden van het drank- en opiuigobruik, torwyl verder aangedrongen werd op een algeineon drankverbod voor In- loomschen.

Vordr kunnen nog genoemd worden de In- hoonscho Vereenigingen „Moehamadjah" en „Jong Islainietubond", die uit godsdienstige overwegingen naar beteugeling van het drankgebruik streven.

Op den 20sten Mnart 1921 werd te Batavia oen afdeeling van de drank- en opiumbestrij- *

dingsvereeniging, de Internationale Orde van Goede Tempeliers (I. O. G. T.) opgericht, apoe- dig gevolgd door afdelingen op verschillende plaatsen o.a. te Bandoeng, Buitenzorg, Gogja, Soerabaja, Semarang, Solo enz. Uit ha ar te ~~Indie actie kan vermeld worden, dat zij zich niet diverse verzoekschriften ter zake van wettelijke be- strijdung van het alcoholisme we nd de tot den Minister van Kolonien, de Regeering van Neder- landsch-Indie, den Volksraad en locale raden.~~

Zij stelde onderzoeken in naar den omvang van het alcoholgebruik over geheel Nederlandsch- Indie. Bekend zijn vooral haar acties tegen de voorgenomen oprichting van een jeneverstokerij te Pangaldang (December 1924): tegen het aanbrengen van drankreclame in en op over- heidsgebouwen en tegen oprichting van bier- brouwerijen in Nederlandsch- Indie. Zij gaf onder- scheidene propaganda-geschriften op het gebied van drank- en opiumbestrijding uit.

Als een bijzonderheid kan vermeld worden, dat wijlen Prof. Dr. J. v. Rees, bekend interna- tionaal drankbestrijder en leider der I. O. G. T., van October 1926 tot Februari 1927 een propa- gandareis door Indie maakte.

In November 1924 werd te Batavia een In- donesische Jeugd-vereeniging voor Alcohol- en Opiumbestrijding opgericht. Deze vereeniging is na een kort bestaan weder opgeheven.

CHERIBON. (Vervolg van DI. I). Deze hoofd- 2 C # . plaats van de gelijknamige afdeling der provin- cie West Java is in de laatste 15 jaren op velerlei gebied belangrijk vooruitgegaan en mede door de gemeentelijke zorgen geworden tot een ge zond en comfortabel woonoord. Het zielenaan- tal bedraagt volgens de uitkomsten der in 1930 gehouden volkstelling 51.732, waarvan 1569 Euro- peanen, 40.475 Inheemschen, 8094 Chineezen en 1594 andere Vreemde Oosterlingen.

Door de gunstige ligging van Cheribon bleek het aanleggen van kostbare havenwerken niet noodzakelijk. De schepen ankeren op de reede, terwijl laadpauwen zorgen voor de verbinding met den vasten wal. De reede wordt beschermd door den hoek van Indramajoe en het rif van Cheribon, dat de baai aan de noordzijde begrenst, waardoor ook in den Westmoesson veilig kan worden geankerd.

Cheribon is, gerekend naar het scheepsbezoek en do douane-ontvangsten, als vyfde haven van Indio aan te merken.

In de jaren 1918 en 1919 werden de havenwer- ken belangrijk uitgebreid. Door de gestadige aan- groeiing van de kust staken de in 1888 verlengde havendammen niet ver genoeg meer in zee uit om do voor de binnoonscheepvaart benoedigde water- diepto te waarborgen, waarom de Oosterdam met 550 m. in meer oostelijke richting werd verlengd. De Wcstordam werd evenwijdig daaraan, maar 130 m. minder ver doorgetrokken om een geniak- kolijker invaart te verkrijgen. Voorts werd een tweedo binnenhaven aangelegd, welke van de be- staande werd gescheiden door een landtong van 300 m. lengte en 130 m. breed te.

De voornaamste goederen en products], welke to Cheribon worden ingevoerd, zijn ryst, mest- stoffon, visch, kadel6, tabak en ijzer. De invoer van rjst houdt grootendeels verband met den stand van dit gewas in het aoterland. De inge- voerde tabak is hoofdzakelijk bestemd voor de British American Tobacco Company, welke te

Cheribon een groote sigarettenfabriek in bedrijf heeft.

De uitvoer betreft in hoofdzaak suiker, rijst, spiritus en tapioca. De uitvoer van suiker is overwegend, terwijl van rijst alleen de betere soorten worden uitgevoerd, welke bestemd zijn voor verschepping naar Europa. De spiritus is afkomstig van twee spiritusfabrieken te Paboearan en Palimanan, welke melasse als grondstof gebruiken.

Van sommige artikelen is de import te Cheribon in de laatste jaren sterk toegenomen als gevolg van het feit, dat sommige te Batavia gevestigde importeurs er de voorkeur aan geven om de voor Priangan bestemde goederen in Cheribon in te voeren, omdat de vervoerkosten dan belangrijker zijn en de goederen per vrachtauto sneller de plaats van bestemming bereiken. Bovendien zijn de havenrechten en vooral het goederengeld te Cheribon belangrijker minder dan in de andere havens aan de noord kust. Een rechtstreeksche spoorwegverbinding door Priangan naar Bandung is nog niet tot stand gekomen; wel is er een spoorwegverbinding van de Semarangi-Cheribon Stoomtram-Shratschappij—welke echter bij Kadipaten-eindigt.

Zeer belangrijk is ook de spoorwegverbinding langs de Noord, waarin nog lang het stuk tusschen Tjikampok en Cheribon ontbrak; deze 137 km. lange verbinding werd in 1912 voor het publiek verkeer geopend. In 1917 kon de 158 km. lange lijn Cheribon—Kroja in gebruik worden genomen.

Cheribon ligt aan den grooten postweg, welke de stad met Bandoeng, en Tegal, Ekalongan en Semarang verbindt. In October 1932 kwam de rechtstreeksche verbinding met Batavia tot stand, welke 1 Januari 1933 voor het publiek verkeer werd opgesteld.

Sedert 1906 is Cheribon een zelfstandige gemeente; in 1920 kreeg de stad haar eersten burgemeester.

In 1921 werd een gemeentelijk ziekenhuis, en in 1922 een nieuwe Europeesche begraafplaats te Soeniaragi in gebruik genomen.

In 1924 werd de capaciteit van de drinkwaterleiding vergroot, terwijl thans (1933) de aansluiting aan het brongebied te Tjipanas tot stand wordt gebracht. De plaats is voorzien van gas en electrisch licht.

Een groote verbetering kwam tot Bland door de asfaltering van vrijwel het geheele wegennet. De in Cheribon vroeger zoo talrijke poelen en plassen werden gedempt en vischvijvers werden drooggelegd. Het zuidelijk deel van Cheribon werd van een behoorlijke rioleering voorzien, terwijl ook de rioleering en afwatering van het noordelijk deel binnen afzienbaren tijd gereed zal zijn. De Kali Sipadon en de Kali Lama werden uitgegraven en genormaliseerd. Het resultaat van deze belangrijke gezondmakingswerken is, dat het percentage voorkomende acute malariagevallen thans uiterst gering is.

Eind 1927 werd een nieuw raadhuis van zeer moderne architectuur in gebruik genomen.

De meeste groote bankinstellingen, handelshuizen en scheepvaartmaatschappijen zijn te Cheribon vertegenwoordigd. De voornaamste aldaar gevestigde industrieën zijn de sigarettenfabriek van de British-American Tobacco Company en de N.V. Mestfabriek „Java“; daarnaast zijn er

nog vele Inheemsche industrieën, waaronder wel-voorijgen belangrijke plaats innemen.

Ter plaatse worden aangetroffen 6 Inlandsche scholen 2do klasse en 7 Gou vernemctsscholen, waaronder 1 muloschool, 1 Europeesche lagere gemengde school en 1 Europeesche lagere meisjesschool. Daarnaast zijn er nog 10 particuliere inrichtingen van onderwijs, waaronder 1 Christelijke Europeesche lagere school en 1 Hollandsch-Chineesche zendingschool.

Op een afstand van 25 km. is de aardige badplaats Linggadjadi gelegen op een hoogte van ± 400 Velei Uebben dit koelere oord geheel tot woonplaats gekozen.

Literatuur: J. J. Baggelaar, De Haven van Cheribon; Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, Overblijfselen uit den Compagnietijd; beide arti- / kelen voorkomend in het Gedenkboek der Geden- / nieente Cheribon 1906—1931; S. A. Reitsma Gedenkboek der Staatsspoor- en Tramwegen in -Nederlandsch-Indie 1875—1925.

WADJO. (Aanv. van DI. IV): Het landschap / vormt de meest noordelijke gelegen onderafdeeling (Wadjo) der afdeeling Bond en kan geogra- / fisch verdeeld worden in : a. een westelijke of me- / renvlakte, waarin gelegen zijn de meren van Tidemp6 van Siddndring en het zoogenaamde kro- / kodillen-meer (Laboanpaka); b. een midden- / gedeelte, dat uit heuvelland bestaat, hetwelk naar het noorden bergachtig wordt en in Anabanoea en Gilirang overgaat in de uitloopers van het Latimodjong-gebergte; c. een oostelijke of kust- / vlakte, welke meermaalen onderbroken wordt door uitloopers van het heuvelland in het midden-gedeelte.

De drie meren van de westelijke vlakte zijn eige- / nlijke uitgestrekte moerassen, welke met elkaar in verbinding staan en in den drogen tijd voor een groot deel droog loopen. Zij worden gevoed door de S. (Sallo = rivier) Bila en andere rivieren, welke het water van de omliggende hooge terreinen afvoeren. De in noordelijke richting uit Sopping komende S. Walaanae staat bij de kampong Timoro in verbinding met het Tidemp6-meer. In den regentijd stuwt zij het water op naar liet meer, om het in den drogen tijd weer af te voeren. Van Timoro stroomt zij Z.O.- en O.-waarts langs de hoofdplaats Sóngkang en breekt bij Tampangan door het heuvelland. De westelijke vlakte is het welvarendste gedeelte van het landschap. Men vindt er groote sawahcomplexen en con belung- / rykon Inlandsch handel.

Het heuvelland in het middengedeelte van het landschap rijst vijftal uit de ineronvlakte op en daalt in het Oosten gloeiend Jiaar de kust- / vlakte af. Ten Noorden van de onderbanoea's Gilirang en Anabanoea (zie bo ven) Jiggen de berg- / achtige Pitoempanoelanden, waarvan het hoog- / land ovoneens naar het Oosten afloopt in de oostelijke kustvlakte. Het heuvel- / en bergland is over het algemeen vruchtbaar. Men vindt er veel goede sawahs, vooral in Pano, Roempia en Gilirang.

De oostelijke vlakte, welke in het N. bij Siwa smal is en naar hot Z. breder wordt, heeft een moerassige kuststrook. De rivieren vormen delta- / 's bij haar uitmondingen in de Golf van Bond.

Deze vlakte is het dunst bevolkt gedeelte van Wadjo. De bewoners leven van rijstbouw op sawahs, van handel, prauwvaart en zeevischerij. De lage, moerassige kust met v66rliggende ko-

raalriffen biedt geen goede ankerplaats voor schepen. Slechts ten N. van kampong Bon6-bo-nd, waar de uitloopers van het Latimodjong-gebergte tot aan de kust reiken, kunnen zeeschepen tot dicht onder den wal ankeren. De kustplaatsen Siwa, Djalang en TjenranaE en Doping zijn van eenig belang voor den Inlandschen handel en prauwvaart. Siwa wordt ook op verzoek van de handclaren nu en dan, als er voldoende lading is, door K.P.M.-booten aangedaan. De voornaamste rivieren van de oostelijke vlakte zijn: de 8. Boe-riko (aan de noordgrens, onbevaarbaar); de S. Siwa, voor sampans bevaarbaar tot kampong Batoe; de S. Boelete, voor sampans bevaarbaar tot kampong Topitoe; zij staat bij hare monding in verbinding met de S. Siwa; de S. Kera, voor sampans bevaarbaar tot den pasar van Balere; de S. Gilirang, met kampong Babana Akotengang aan de uitmondning; zij heeft verscheidene zijrivieren en is voor een klein deel bevaarbaar; de S. Doping is bij haar uitmondningen bevaarbaar voor zeeprauwen.

De belangrijkste rivieren van het landschap zijn: a. de reeds eerder vermelde S. WalanaE, welke door de S. Minralang in verbinding staat met het Tdmpemeer. Zij wordt gedurende het geheele jaar druk bevaren door sampans (prauwen). Alleen bij hoogen waterstand kunnen zeeprauwen tot Sdngkang, de hoofdplaats van het landschap en van de onderafdeeling komen, maar daar zij dan gesleept moeten worden, laadt men liever de producten over in de geniakkelijker te hantceren en sneller sampans, welke tot WalabengE (in Soppeng) kunnen komen. Haar voornaamste zijrivieren in het landschap zijn de S(allo) Lempong en de S. Tobako. b. de S. Bila, welke van het N. komende in het Tempomeer stroomt. Bij kampong Tokad6 (banoea Belawa) komt zij in de moerassige omgeving van bedoeld nieer en splitst zich daar in verschillende takken, welke dikwijls van loop veranderen. Tot Tanroetedong (in Si-denrdng) is zij bevaarbaar voor sampans. In het meer stroomen nog een aantal onbevaarbare riviertjes, welke het water van de westelijke helling van het heuvelland afvoeren. In Belawa, westelijk van de S. Bila, stroomt de Belawarivier, welke (jok in het Tdmpemeer uitkomt.

c. grootte zijwegen in het landschap maken deel uit van het net van groote, doorgaande, verharde verkeerswegen van Celebes en Onderhoo-ri-glieden. Dio wegen loopen van Sdngkang naar a. Poinpanoea; b. grens Paloppo; c. grens Sddndng; d. grens Sopping. De laatste weg, over Lioe, is vorvangen door dien over TjabdngE, waar de WalanaE overbrugd in. Door het gereed-komen van den Tjambaweg is de afstand van Sdngkang naar Makassar 40 km. korter geworden. Voor den bouw van Ininstwercken in de wegen is geld geleend van het land. Do doorgaande, verharde verkeerswegen zijn gesohikt voor autoverkeer. Do rivierovergangon zijn alle overbrugd. Bohalve bovengenoemde eerste klasse wegen zyn er nog 2e en 3de klasse wegen.

Aan6ngesloten kainpoengs vindt men slechts om liet meer van Tdmp6 en aan do kust. In de bergstrekon, do Tdmpoanoealanden, liggen de huizon soma kilometers ver van elkaar. Overal elders »aan de huizen verspreid te midden van hun tuinon. Na don aanleg van de groote wegen en door vormeorderd gebruik van vracht&uto's ziet men eon grooten trek der bevolking naar die we

gen. Wegens houtgebrek zijn de huizen nog vrij primitief gebouwd. In de Pitoempanoea en Gilirang worden nog eenige bosschen aangetroffen. In het houtgebrek wordt voorzoon door invoer van Soppfeng en Loewoe. In do strandboschen vindt men ook nog de adjoelanro, een houtsoort gesohikt voor huizen- en bruggenbouwo.

De bevolking van Wadjo bestaat uit: 51 Europeanen, 192.372 Inlanders, 231 Chineezen en 172 andere Vreemde Ooaterlingen of totaal 192.826 zielen (zie tabel 19 in het 2e deel van het Indisch Verslag 1932). De grootte van het landschap wordt geschat op 2750 km.², zoodat de bevolkingsdichtheid ± 71 zielen per km.² bedraagt. Het dichtst bevolkt zijn de wanoea's om het Tdmpemeer, het dunat de Pitoempanoealanden. Tot de inheemsche bevolking wordt gerekend een klein aantal Toradja's, gewezen slaven, die na hun vrijlating zich hier gevestigd hebben. Voor den handel trekken Wadjoreezen veel uit naar de omliggende landschappen, naar Bima, Pasir en Pontianak op Borneo en ook naar de Straits. Zij hebben daar reeds belangrijke vestigingen.

De Wadjoreezen zijni van Boegineeschen stam en belijden den Islam. Bij het huwelijks- en erf-recht volgen zij evenwel sterk van de Mohamedaansche wet afwijkende gewoonten. Sanro's of bisoe's (heidensche priesters) staan bij hen in hoog aanzien. De taal is het Boegineesch; de tennis van het Maleisch neemt sterk toe.

De voornaamste middelen van bestaan zijn landbouw, handel, veeteelt, vischvangst en nijverheid. Rijst wordt voornamelijk op sawahs geplant. Deze zijn evenwel meestal van regen afhankelijk. De bestaande bevolkings-irrigatiewerken in Belawa en Anabanoca zijni nog primitief. De landschapskask heeft nog weinig kunnen doen in het belang van de irrigatie.

Voor de invoering van de landrente worden reeds opmetingen gedaan door den topografischen dienst. Bij goedgeslaagden rijstooft wordt het surplus uitgevoerd. Djalang en Doping zijn de havens daarvoor. Na den rijstbouw is de cultuur van mais het belangrijkste; ook hiervan worden grooto hoeveelheden uitgevoerd. In 1929 is voor 2 miljoen gulden aan rijst en mais uitgevoerd.

De klappercultuur neemt meer en meer toe in de oostelijke, dun bevolkte kustvlakte; wolluis en bronthispa hebben evenwel veel schade aangericht. De moerassige en drassige terreinen worden door het graven van 3 m. breede parits (evenals in West-Borneo) voor beplanting geschikt gemaakt. De kapokcultuur is van jongen datum en wordt door den landbouwvoorlichtingsdienst gopropageerd. Deze dienst heeft zich verdienstelijk ge-niaakt door het ingang doen vinden van de „im-pa-kimpa", een varieteit mais, welke aan goede kwaliteit een korteren cultuurtyd paart, waar-door kans op bandjirachade tegen den oogsttijd zeer verminderd wordt. Naast ryst en mala is in de Pitoemjanoelalanden de sagoe het volks-voedsel. Zij wordt gewonnen van iu het wild voorkomende sagoopal men. Ook worden iu die landen en Gilirang eenige boschproducten ingezameld, voornamelyk rotan, welke van Siwa worden uitgevoerd.

Do veestapel der bevolking bestaat uit karbouwen, paarden, geiton en eon geruige hoeveelheid sohapan. Het grootst in aantal zijn de karbouwen, welke hoofdzakelyk vaor den sawah-bouw worden gebruikt. Uitvoer heeft plaats naar

Makassar, Maros, Pangkadjön6 en Loewoe. Ter voorkoming van gebrek aan weidegronden worden nieuwe ontginningen in weide-arme streken verboden. Vroeger stonden de paarden nieër in aknuzien en werden vooral gebruikt voor goedertransport. Door gebruik van auto's is het lastpaardenverkeer zeer verminderd. Vele paarden worden nu alleen voor de hertenjacht gehouden. Uitvoer heeft plaats naar Loewoe.

Jacht wordt alleen beoefend op herten. De ongekoboschjes, wijkplaats voor de herten en in het bezit van de hoofden, worden daarvoor in stand gehouden.

De visscherij, vooral in het Tmpdmeer, brengt zeer veel op. Gezouten visch wordt uitgevoerd naar de omliggende vischarme streken. In de kampeongs Tantiengpoeraï (Belawa) en Bontoe-oesa worden veel garnalen gevangen, welke in ge-droogden staat worden uitgevoerd naar Parepard en Enrdkang. De zeevisscherij is van minder betekenis. Kleine hoeveelheden gezouten visch worden naar het binnenland vervoerd.

Van de Industrie is de kainweverij vermeldenswaard. Zij is een huisvlucht, uitsluitend door vrouwen beoefend. Toen eenige jaren geleden echte Boegineesche weefsels minder aftrek vonden, trachtte het Gouvernement propaganda te maken voor betere weeftoestellen en grondstoffen. In 1929 werd de poging gestaakt, daar de nieuwe toestellen niet gewild waren. Intusschen herstelde zich de inheemsche weefindustrie door het vervaardigen van de veel gevraagde Samarinda-kains, naar uit Koetai ingevoerde exemplaren. Ofschoon te Wadjo gemaakt van te Makassar ge-kochte grondstoffen, worden zij als Samarinda-kains grif van de hand gedaan te Makassar en te SograBaja.

De Inlandsche handel is bijna geheel in handen van de Wadjoreezen. Reeds van ouds zijn zij als kooplieden vermaard. Hun geheele opvoeding is daarop gericht; hun handelsmoraal staat op hoog peil. In vele streken van den Indischen archipel hebben zij handelskolonies gesticht onder eigen handelshoofden (Matoewa To Wadjo, nu in moderner stijl ook wel consul genoemd, zooals in Bima). Europeesche, Arabische en Chineesche handelaren komen niet verder dan de centra van verkeer: Sdngkang, Paria, Tantieng, Belawa, Bolamalimpang, Djalang en Siwa. Door den aanleg van autowegen en verkorting van den transportweg naar Makassar verplaatst zich de handel meer en meer naar het Westen, zeer ten nadeele van de Palimahaven. Het watertransport heeft veel van zijn betekenis verloren. Toch vindt men in het Tdmpmeer nog een groot aantal sampans en in de Inlandsche havens Djalang, Doping, Peneki en Siwa zeer veel Boegineesche handelsvrouwen, welke in April ter koopvaart uitgaan om in October terug te keeren.

Het oude grondbezitsrecht heeft in soinnige streken, zooals in het sawahrijke Maniapadjo, door sterke bevolkingstoename eenige wijziging ondergaan. De laagvlakte daar is overdekt met hoogstens een paar hectaren groote kommen, waarin de zoogenaamde sawah pasalo liggen, welke bevoeid worden uit eenvoudige water-angen (toppo'8). Vroeger was regel, dat de eerste ontginning zoo'n geheele kom in bezit kreeg; tegenwoordig blijft daarvan nog maar een voorkeurecht over. Verlaten grond, welke zeven jaar braak blijft liggen, vervalt aan de rechtsgemeen-

schap en komt voor nieuwe uitgifte in aanmerking. De oorspronkelijke bezitters mochten in het zevende jaar den grond weer bewerken om van hun voornemen tot handhaving van hun rechten te doen blijken. Over het al of nog niet verlopen zijn van don termijn van 7 jaren ontstaan kwesties, welke, bij toename der bevolking en het schaarscher worden van bouwgrond, in aantal toenemen. De in het Tdmp6meer in den drogen tijd waterrij geworden gronden (tana telleng) bezigt men voor de malscultuur, welke bij weinig arbeid veel opbrengt. Die gronden worden onderscheiden in 4 soorten: 1. tana telleng wanoea, welke elk jaar opnieuw door de kampeonghoofden onder hun onderhoorigen worden verdeeld; 2. de tana telleng aradjang, of ornamenteelvelden van het wanoea hoofd, welke steeds in deelboui bewerkt worden; 3. de tana telleng totongan of ambtsvelden van de kainpoenghoofden, vroeger van de leden van de hadat wanoea, welke als de aradjang bewerkt worden en 4. de tana telleng mana, welke bewerkt worden door den algemeen erkenden bezitter of gebruiker. Lang is men van meening geweest dat er geen tana telleng mana kunnen bestaan, omdat de Boeginees zijn bezitsrecht baseert op te veldo zichtbare overblijfselen van vroegeren arbeid, hetgeen bij de tana telleng niet mogelijk is, daar alle arbeidsteekenen in den regentijd door het nieerwater worden weggevaagd. Toch pretendeeren honderden personen geerfde rechten op bepaalde stukken grond, welke rechten veelal algemeen worden erkend. Wan-nee evenwel die rechten worden bestreden, komen die gronden tot het oogenblik dat een beslissing is gevallen, ter beschikking van het wanoeahoofd, dat deze als tana telleng-aradjang behandelt.

De geschiedenis van het bestuursstelsel in het landschap Wadjo is in het kort het volgen de. Eenige gezinnen uit Loewoe verhuisden naar het benedenstroomgebied van de WalanaE in de oostelijke vlakte van Wadjo. Zij splitsten zich in drie groepen, die van jagers, sagoewinners en visschers. Hieruit ontstonden de drie Limpo's: Betdmpola, Talotenrdng en Toewa. De kolonie nam snel in uitgebreidheid toe, vooral door de aankomst van nieuwe Jandverhuizers. J liet bestuur, gevoerd door de oudsten, Matowa, der eerste kolonistenfamilies was niet nicher voldoende en men kwam overeen een vorst aan het hoofd der kolonie te stellen, waartoe een vorstentelg uit Bond werd gekozen. Een steen te Madjaoclleng in het midden van Wadjo (de Lamoen Patoeah ri Ma-djaoclleng), herinnert nog aan de inhuldiging van den eersten vorst. Het bestuur van de Aroe Mata Esso (zonnevorsten) is niet van Jangen duur geweest.

Een revolutie in do aan het Tdmpmeer gelegen vestigingen Palipoe, Datar en Mario, waarbij de derdo en laatste Aroe Mata Esso werd vermoord, maakte een eind aan den monarchalen bestuursvorm. De Matowa's kwamen weer bijeen. Er waren er niet meer drie, maar veertig, daar de jongere nederzettingen op gelyken voet kwamen te staan met de oudste stichtersvolksplanLingen. De vergadering had plaats onder een wadjoboom, waarnaar het landschap later zijn naam heeft ontleend. Men kwam overeen het bestuur te doen voeren door een raad, de Hadat, waarin alle veertig oudsten zitting namen en die voorgezeten werd door den leider van den opstand La Balemo.

Ter voorkoming van een erfelijk en daarna een monarchaal gezag, werd de nimmer overtreden bepaling gemaakt, dat uit &6nzelfde familie niet weer een voorzitter (Aroe Matowa) mocht worden gekozen dan nadat eerst twee maal een voorzitter uit een andere familie zou zijn opgetreden. Bovendien bond men den voorzitter voor al zijn bestuursdaden aan een voorafgaand overleg met de had at.

De Aroe Matowa is dus niet zoo zeer te vergelijken met den vorst van Bon& als wel met den vroeger daar bestaanden Makedangangi TanaE, den woordvoerder van het volk. Aan de plechtigheid, verbonden aan de instelling van dezen democratischen bestuursvorm, herinnert een steen in Wadjo's centrum, namelijk de Lamoen Patoe-ah ri Padappa.

Na enigen tijd bleek de groote moeilijkheid om alle 40 leden van de hadat voor iedere beslissing in vergadering bijeen te krijgen, door den grooten afstand, waarop velen van het centrum Tosara, de standplaats van den voorzitter, woon-den. De drie hoofden van de stichtersfamilies, de Talloe KedjoeroE (= de drie gemachtigden), die het dichtst bij dat centrum van het landschap woonden, werden daarom het meest geraadpleegd en kregen den grootsten invloed in het dagelijksch beleid van zaken. Dit werd ten slotte aan hen, die drie Rangrangs (= nabijzijnden) geheel overgelaten. De overige hoofden verdeelden zich in drie groepen, welke elk de beslissingen van een der Rangrangs volgden. Het orgaan Dato Lompo ontstond onder den tweeden Aroe Matowa, toen het nabij gelegen Pari a werd onderworpen en tot een vazalstaat van Wadjo gemaakt. De drie hadatsleden, die zich in dien oorlog had den onderscheidden, werden Dato Lompo met de titels van Patola (de dooder van den Aroe Paria en bemachtiger van diens vaandl = patola), Pilla en Tjakoeridi. Paria kreeg hetzelfde democratische bestuur als Wadjo. Over het ontstaan van de andere bijzondere functionen der hadatden van Wadjo is niets met zekerheid bekend.

Toen in het midden der 18de eeuw de Hadat Matowa La Madockelleng, zonder vooraf de Hadat te raadplegen, het naburige Sidfendng aanviel, omdat hij vernomen had, dat genoemd rijk met de V.O.I.C. een overeenkomst wilde sluiten, kwam Wadjo onder aanvoering van den Pilla, een broeder van den vorst van Sidndring, in opstand: de hoofdplaats Tosora werd verwoest. I>aar hij niet met de Hadat tot overeenstemming kon komen, trad La Madockelleng in 1754 af. De zesde bepaling in het door henl in 1741 aan Wadjo gegeven charter (waarvan de Boegineescho tekst z66 wordt uitgelegd dat de onderhoorigen van do vazalstaten niet inder verplicht zijn tot dienstbaarheden ten behoeve van de Hadat-Wadjo) was oorzaak van zijn val en van voortdurend verzet tegen het gezag van de volgende Aroe M&ctowa's. De nabuurlijken Bond en Sidndring trachtten van do verdelckheid gebruik te maken om Wndjo's gebied of een deel ervan te bemachtigen.

Het gevolg hiervan was veel strijd. De conourencendo buurvorsten maakten bij die geschillen gebruik van de leden van de Aroe AngangE (namelyk de drie Rangrangs en de drie Bat6's of vroeger Dato Lompo,8), waarmee zij door aanhuwelijk waren verbonden of wier waardigheden, op gelijke wijze in hun familie waren gekomen. I

Ten allote ontstond in Wadjo zoo'n verarring, dat de Tjakoeridi in het begin van deze eeuw feitlyk de hulp van het Gouvernement inriep om orde te stellen in den chaos. Na de expeditie van 1905 en de vestiging van het Nederlandsch gezag in Wadjo werd dadelijk tot vereenvoudiging van het bestuur overgegaan. De Aroe Matowa, de drie Rangrangs en de 3 Bat6's vormden tezamen het zelfbestuur van Wadjo.

In officieele stukken sprak men van den „Hoofdvorst en de zes voornaamste vorsten van Wadjo, tezamen het hoofdbestuur over het landschap Wadjo uitmakende“. Dat hoofdbestuur legde den 31sten Augustus 1905 de korte verklaring volgens Sigi-model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 19 Juli 1906 No. 29 (zie biz. 537 en 657 van „Mededeelingen v. d. Af'd. Bestuurszaken der Buitengewesten van het Dept. van B.B., Serie A No. 3).

Die hoofdvorst, eigenlyk de Aroe Matowa, had slechts in naam gezag. De 34 landschapjes, welke men bij de vestiging van het Nederlandsch gezag aantrof, hadden een groote mate van zelfstandigheid, vooral in zake rechtspraak. De Hadat-Wadjo werd bij hooge uitzondering daarin gekend. Hoogstens wendde men zich tot het Aroelid, tot wiens invloedssfeer het landschapje zich rekende. Om wat orde te scheppen, moest de Europeesche bestuursambtenaar de functie van centraal orgaan uitoefenen. Het aantal landschapjes werd door samenvoeging van 34 teruggebracht tot 19. In 1907 werd het gebied verdeeld in 3 districten (Bettompola, Talotanrang en Toewa) en aan het hoofd van elk district werd een Rangrang als districtshoofd gesteld. De vroegere invloedssferen van do Bate's werden gebracht onder die der Rangrangs. In de Pitoempnoealanden werd een bestuursassistent geplaatst. Boven de districtshoofden bleef de Hadat-Wadjo bestaan, bestaande uit den Aroe Matowa, de drie Rangrang's en do drie Bath's. Van dit college ging nog weinig kracht uit. Het ambt van Aroe Matowa (Hoofdvorst), dat in 1919 openviel, liet men onvervuld tot in 1927 bij de bestuursreorganisatie de districten werden afgeschaft en een nieuwe Aroe Matowa werd gekozen. Den 17den Juni 1929 werd de korte verklaring volgens uniform model afgelegd door Andi Oddang, Aroe Matowa van Wadjo; Andi Makaraka, Rangrang B'attempola; Andi Makoeloe, Rangrang Talot6ngreng; Andi Minong, Rangrang Toewa; Andi Tohi, Patola van Wadjo, bestuurders van het landschap Wadjo. (De Pilla ging nog school en het ambt van Tjakoeridi was opengevallen en nog niet vervuld). Bedoelde verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 11 Juni 1931 No. 58. In Juni 1932 kwam Andi Oddang te overlijden en de Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden werd gemachtigd Andi Mangkona, Daroe van Marioriwawo, do akte van verband te laten onderteekenen en beedigen als Aroe Matowa van Wadjo, met vermelding in de akte, dat zulks geschiedt met instemming van do Aroe AngangE, die behouwd moeten worden als landsgroten in overeenstemming met de zelfbestuursregelen 1927, welke op het landschap van toepassing zijn.

Het landschap is nu verdeeld in 19 rechtsgemeenschappen, wanoea genaamd on bestuurd door wanoeahoofden, die als regel den titel Aroe voeren. De wanoea's Belawe, Anabanoea, Bola en Pitoempnoea zi}O onderverdeeld in respec-

tievelijk 2, 2, 2 en 6 onderwanoea's, bestuurd door onderwanoeahoofden met gelyke titels als de hoofden der wanoea's. Deze zijn verder verdeeld in kampongsof onderhoofden, die steeds kepala worden genoemd. Omtrent de verkiezing der hoofden golden dezelfde regels als in Bond (zie aldaar). De Aroe Matowa geniet een bezoldiging van / 400's maands uit de landschapkas. Ook de Aroe AnangE worden daaruit bezoldigd. Op die inkomsten werd in 1932 een korting van 10% toegepast. De begroting van de landschapkas geeft over 1932 een budget aan van / 468.290.

Litteratuur: J. G. Sinia, De legende van Wadjo, Indie, geill. weekbl. (1919—20) 404; zie verder voorzooveelnoedig bij

SOPPING (Aanv. van DI. !V). Vormt de gelijknamige onderafdeeling der afdeling Bond, welke de drie zelfbesturende landschappen Sopping, Bond en Wadjo omvat. Het grenst niet aan zee en is te verdeelen in een vruchtbare vlakke in het midden, een bergland in het W. met eenige vruchtbare valleien en een heuvelland in het O., dat naar het Zuiden overgaat in zwaarder terrein. Vroeger grensde Sopping in het Westen wel aan zee (de straat van Makassar), maar in 1906 werd het westelijk deel, gelegen tusschen het westelijk bergland en de zee, afgescheiden en verheven tot een op zichzelf staand zelfbesturend landschap, *Soppingriadja* genaamd. Op 24 April 1923 werd in overeenstemming met de betrokken zelfbesturen de grens tusschen beide landschappen als volgt vastgesteld: van af Boeloe Pompatoe (de grens tusschen Supfeng en het landschap Maloesetasi) langs de waterscheiding en over de Bergen Tjopo Loppo, Tjopo Tille en Tjopo Manoe tot Batoe Toengke (het westelijk bergland van Sopping). Dit bergland, voor een groot deel uit kalkformaties bestaande, is moeilijk over te trekken; slechts een voor paarden geschikt pad leidt van Watansoppfeng over de grens naar Roempia en Takalasi (in Soppngriadja). Door de vruchtbare middenvlakte stroomt de groote WalanaE met haar zijtakken, welke meerendeels uit het westelyk bergland komen. Bij TjabangE, waar de WalanaE is overbrugd, passeert de autoweg van Bonu naar Makassar. Een andere veldenswaardige rivier is de S. Lodjoroko met haar zijtak S. Batoe-Batoe. De eerste wordt hoofdzakelijk benut voor bevoeiingsdoeleinden, de laatste noemde voor het handelsverkeer tusschen Batoe-Batoe en Sngkang, over het Tdmpdmeer.

De wegen van het landschap zijn, evenals in de andere landschappen van de afdeling Bond, verdeeld in 3 klassen. De eerste klasse (auto) wegen zijn: a. Watansoppeng—TjabangE—Pompanoea (Bond); b. TjabangE—Sngkang (Wadjo); c. TjabangE—Takalala—Moetiara (Bond); d. Takalala—Boeloeoea (Tanette); Watansoppeng—Batoe* grens Sidenrdng. De laatstgenoemde weg is, naaet dien onder b en c vermeld, do belangrykste in het landschap. Hierlangs heeft zeer veel export van rijst, mais, tabak en kapok plaats naar Pareparé en Makassar. Alle rivierovergangen zijn overbrugd.

Volgens tabel 19 van het 2e deel van het Indisch Verslag bestaat de bevolking van Soppeng uit: 6 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 72.926 Inlanders, 112 Chinezen en 337 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 73.381 zielen. De „andere Vreemde Oosterlingen" zijn meerendeels

Arabieren. Velen van hen zijn geheel opgegaan in de Inheemsche bevolking (Boegineezen). Be halve eenige heidenen (Panoentoens) in de bergstreken grenzende aan Telloe-LempoE (Bond), is de Inlandsche bevolking van het landschap Mohammedaan. Bij vele godsdienstgebruiken volgt men nog sterk de Boegineesche adat. Het hoofd van de Mohammedaansche gemeenschap is de Kalief van Sopping. Hij is de voorzitter van de Sjarat, waarvan leden zijn de imams, gevestigd op de standplaatsen der wanoeahoofden. Van de beslissingen van de Sjarat bestaat beroep op de Hadat.

Evenals in Wadjo wordt de trek om langs de groote wegen te gaan wonen sterker. Verplaatsing van heele kampongsof landbouw komt weinig voor. Slechts in de bergstreken aan de westgrens heeft zulks nog hier en daar plaats, in verband met den rijstbouw op ladangs. Na 5 of 8 jaar komt men weer op dezelfde plaats terug. In Leworang en Baringin nee met het aantal huizencomplexen toe, in verband met uitbreiding van tuinen. Uit andere wanoea's en ook van Wadjo en Sidrang komt men zich daar vestigen en tuinen aanleggen.

De bosschen zijn in aantal en uitgestrektheid sterk afgenomen. Goede houtsoorten worden schaarsch. Het landschap bezit nog enkele djatituinen, welke door den landschapsboschwachter worden verzorgd. Voor de boschbewaking heeft Bone 4, Soppeng 1 en Wadjo 1 boschwachter in dienst gesteld. De uitgifte van grond voor boschaankap en landangbouw is aan bepaalde regelen gebonden. De veel voorkomende boschhongka's worden vanzelf door de bevolking om adalrechtelijke redenen ontzien.

Het voornaamste middel van bestaan is landbouw. In verband hiernede staat het vraagstuk van grootgrondbezit. Volgens opgaven der hofden moeteu er in 1932 in Soppeng, de ornamente-grondenbezitters buiten beschouwing latende, ± 30 personen zijn, die ieder tusschen de 40 tot 250 bouws grond bezitten. Het zijn hoofdzakelijk lieden van adel. Het grootgrondbezit is ontstaat vóór de vestiging van het Nederlandsch gezag door gewelddadig inbezitting, het docu aanleggen van sawahs of tuinen (in gedwo) en arbeid en op andere min-oirbare wijzen. De wawahs van die grootgrondbezitters worden vrijwel alle in deelbouw beplant. Naast het grootgrondbezit heeft men nog de ornamentevelden der hoofden en de uitgestrekte jachtterreinen, meestal juist daar waar vruchtbare gronden zijn, welke beter voor landbouwdoeleinden gebruikt kunnen worden. Dit is het geval in Pamindjong en Tanotri-attasalo (Wanoea Marioriawa), Baringin (Jliri-laoe), Ale LimpoE (Marioriwando) en te LabbaE (Tjitta). Ook deze jachtterreinen zijn ornamentebezit. Voorloopig is bepaald, dat alle inkomsten uit ornamentevelden door de wanoeaansche c.q. de landschapkas moeten loopen, voor betere controle op hetgeen rechtens aan de bezitters toe komt. Als de landrentendienst gereed is met de voorbereiding van de invoering van de landrente, zal vergelijkingsmateriaal voor de controle verkregen worden. In Lemorang zijn de meest gronden, welke tot vóór 1930 nog braak lagen, reeds verdeeld onder de bevolking. De verdere uitgifte van braakliggende gronden aldaar en in Baringin is aan bepaalde regels gebonden, ter voorkoming dat de eigen bevolking wordt benadeeld. Het zijn voornamelijk de Arabieren en

hun afstammelingen, die op handige wijze be- De hoofdplaats is Watansoppdng, welke mede de volkingsgronden weten te oecupieren. standplaats is van het zelfbestuur. Het landschap is

De irrigatic der bouwvelden geschiedt door lei- De irrigatic der bouwvelden geschiedt door lei- dingen, welke grootendeels reeds voor 1905 door de bevolking waren aangelegd. Voor de verbe- tering dier leidingen en het bouwen van kunst- werken daarin en in den doorgaanden weg naar Makassar zijn door Soppdng, Wadjo en Bond le- ningen gesloten bij het Land. Soppdng heeft nu zijn aandeel reeds geheel afgelost en heeft geen schulden meer. Het voornaamste irrigatiewerk is de Ladjarokobevloeiing met een etuwdam en verdeelwerken. De laatste worden nog uitgebreid. De Padangbevloeiing kan om de al te groote kos- ten voorloopig niet worden uitgevoerd. Voor uit- breiding en verbetering vatbaar zijn de bevol- kingsleidingen: bij TeppoE (Liliridja), Tadjoen- toe, Tjangadi en 3foetiara. De Aroe Bi la en drie Pabitjara's. De vier laatsten vormen personen, die water ontvangen van do Ladjaroko- deHadat. Bovengenoemde personen worden uit de irrigatie betalen een soort waterrecht „sima wae"; de aldus ontvangen gelden dienen voor de verzorging / 250 's maands). Op hun inkomsten en die van hoofd- ambtenaren en beamtben, die betaaid worden uit de

De voornaamste landbouwproducten zijn: rijst, landshapskas, wordt een korting van 10% toegepast. Het budget van de land- schapsbegrooting 1932 geeft Soppengrijst heeft een goeden naam. De produc- tie een bedrag aan van / 259.541. Behalve een klein van rijsten mais is gewoonlijk zoo overvloedig, dat erfpachtsperceel voor landbouwdoeleinden bij veel kan worden uitgevoerd. Na den land- bouw is de Watansoppeng zijn in het landschap geen ondernemingen en conces- sies.

De binnenlandsche passers zijn evenwel in bloei toegenomen. De pasar van Tadjoenjoe, eenige jaren geleden nog onbeduidend, heeft nu groote afmetingen verkregen. Hij ligt aan den drukken verkeersweg naar Par6par6 en verder naar Makassar. In belangrijkheid heeft die pasar dien van de hoofdplaats Watansoppdng over- v leu geld.

De vischvangst heeft voornamelijk plaats op het Tempdmeer; de opbrengst is evenwel niet voldoende voor heel Soppdng, zoodat aanvoer van buiten nog moet plaats hebben.

Aan vee wordt weinig zorg besteed. Het aantal paarden en karbouwen is nog groot, maar toch geringcr dan in Wadjo en Bond. De eerste worden en het landschap Soppeng. Bij overeenkomst van 12 voor de jacht en als lastdieren gobruikt, de laatste Maart 1868 met den leenvorst van Bond, voor den landbouw. Evenals in de twee ande- re landschappen der afdeeling Bone is hier ook een proef genomen met het telcn van Bali-vee, welke op crediet aan liefhebbers is verstrekt. De nijverheid is van weinig betekenis. Er wordt wat aan pottenbakkerij en vlechtwerk gedaan. Het we ven van kains geschiedt gewoonlijk voor cigen gebruik. Slechts op een paar plaatsen worden Sa- jnarindakains gemaakt voor export. Het gebruik van moderne weefstoeslollen heeft geen ingang kunnen vinden.

De economische toestand is, ondanks de crisis, nog giu)8tig. Do bevolking heeft zich aan de ver- anderde omstandigheden aangepast. Door de sterke daling van de prijzen dor landbouwproducten zijn de inkomsten der bevolking zeer verinin- derd, en in verband daarmee ook die der land- schapskas, verkregen uit bolastingen en afkoop van heerdiensten.

Het bestuur over de onderafdeeling Soppdng wordt uitgeoefend door een gezaghebber, b'jge* staan door twee Inlandsche bestuursassistenten.

Het laatste lange contract met Sopping werd op 18 Januari 1897 gesloten met Siettie Saenaba, Aroe Lapadjoeng, bestuurder (Datoe) van Sopping en haar landsgrooten (hadatsleden). Na de expeditie van 1905 werd dit lange contract vervangen door de korte verklaring volgens Celebes- model (ook wel Sigi- model genoemd). Die verklaring werd afgelegd en beeecligd door bovenge- noemde bestuurster (Datoe) en mede-ondertee- kend door haar landsgrooten. Siettie Saenaba is thans (1933) ruim 35 jaar in functie. Zij is onder- scheiden met de kleine gouden ster. Het tegen- woordige zelfbestuur bestaat uit genoemde Datoe, den Soeledatoc haar plaatsvervanger, den Aroe Bi la en drie Pabitjara's. De vier laatsten vormen deHadat. Bovengenoemde personen worden uit de landshapskas bezoldigd (de Datoe van Soppeng met 250 's maands). Op hun inkomsten en die van hoofd- ambtenaren en beamtben, die betaaid worden uit de landshapskas, wordt een korting van 10% toegepast. Het budget van de land- schapsbegrooting 1932 geeft een bedrag aan van / 259.541. Behalve een klein erfpachtsperceel voor landbouwdoeleinden bij Watansoppeng zijn in het landschap geen ondernemingen en conces- sies.

Literatuur: Een en ander over Sopping door J. G. Sinia, N.I. Oud en Nieuw IV/1919—520), 99. Zie verder bij het nieuwe artikel BONfi.

BONfi. (Aanv. van DI. I en DI. V of suppl. afl. blz. 342). Dit, in politiek en economisch opzicht, zeer belangrijk zelfbesturend landschap van het gou- vernement Celebes en Onderhoorigheden is ad- ministratief verdeeld in 3 onderafdeelingen: 1. Noord- Bond, met de hoofdplaats Pampanoea, 2. Bon6(ofMidden-Bond)met de hoofdplaatsWata- mpand en 3. Zuid-Bond, met de hoofdplaats Mare. Het landschap Bond grenst ten N. aan de land- schappen Wadjo en Soppdng, ten O. aan de Golf van Bond, ten Z. aan de onderafdeeling Sindjai (afdeeling Makassar) en ten W. aan de onderafdeeling Maros- Pangkadj6ne (afdeeling Makassar), het landschap Tanette (onderafdeeling Baroe, afdeeling Pardpare) en het G.B. van 20 Juli 1906 No. 32). In Februari 1906 wer- den de landstroken Baringang, Oedjoengpoeloe, Goagoo en Tjioeta van Bond afgescheiden en by het landschap Soppdng gevoegd.

De oppervlakte van het landschap is, volgens bestuursopgave van 1931, groot ± 4530 km.²; zijn grootste lengte N.—Z. bedraagt ±100 km. en zyn grootste breedte ± 67 km.

Achter de, over het algemeen lage, met rizo- phoren bedekte kust, waaraan evenwel welvaren- de kampoengs zyn gelegen, welker inwoners van prauwvaart leven en, by goeden oogst, de productie ten van het land, voornamelijk rijst naar Sala jar, Boeton en andere kustplaatsen vervoereu, ligt de kustvlakte van Bond, die in het Westen be- grensd wordt door het waj,erscheidingsgebergte

tusschen de rivieren, welke oostwaarts stroomen, en de WalanaE-rivier, den grootsten stroom van het landschap en van Zuid-Celebes. Bedeelde vlakke vormt als het ware een sawahcomplex. Slechts in Torna (Zuid-Bond), Barang en Oe-djoeng-Patiro (in Midden-Bond) is de grond niet geschikt voor sawahbouw. In het Zuiden smal, verbreedt zij zich vrij geleidelijk tot een ± 25 km. breed, zacht golvend terrein, dat in de vlakke van Pali ma, de zg. Pabiring, zijn laagste peil vindt. Van Palima af tot ver ten N.-W. van Pompanoea strekt zich langs de WalanaE of Tjdnrana-rivier een ± 40 km. lange laagvlakte uit, die bij hoog water voor een deel onderloopt, waardoor in de wanoea's (adatgemeenschappen) Timoroeng en Sailong (Noord-Bond) zich moerassen (Oedjoeng, Welado, Toeanleo e.a.) hebben gevormd, die zeer vischrijk zijn. De kustvlakte, voorzover niet bebouwd, heeft weinig geboomte.

Het bovengenoemd waterscheidingsgebergte wordt slechts in het zuidelijk gedeelte doorbroken door de Taboenrivier, die in het Maroangingebergte van Kahoe (Zuid-Bond) ontspringt. In het Zuiden laag, (± 100 m.) loopt het naar het N. op, vormt de toppen Kalamisang (± 750 m.), Darapoeng (± 700 m.), Boeloe Ponre (720 m.) en Tandald (700 m.) om daarna weer in noordelijke richting te dalen tot ± 100 m. De westelijke helling loopt vrij steil, de oostelijke evenwel meer glooiend af, met als uitlopers de alleenstaande heuvels Boeloe Meroe (in Zuid-Bond), Boeloe Tjinong (234 m.), Boeloe Dama en Boeloe Lontj6 (137 m.) in Midden-Bond; Boeloe Sinr6 (± 150 m.), Boeloe salikoE (± 120 m.), Boeloe Mampoe, Boeloe Lalatang, Boeloe Sailong en Boeloe Sa-wang (de laatste vier ± 100 m.) in Noord-Bond. In Midden-Bond wordt dit gebergte Pongrdgebergte genoemd, naar zijn hoogsten top in dat ressort. Zijn zuidelijke helft bestaat uit erup-tief gesteente, zijn noordelijke uit koraalkalk. Door ladangbouw en alang-alang branden zijn de bosschen in dit gebergte in uitgestrektheid zeer afgenomen; ten Z. van de Kalamisang komt bijna geen bosch meer voor.

De westelijke hellingen dalen vrij steil af naar de groote Lapariadja of Westelijke vlakke, die in het W. door hoog gebergte wordt begrensd. Met uitzondering van het zuidelijkst gedeelte, waar de Taboen6-rivier stroomt, behoort zij geheel tot het etroomgebied van de WalanaE. Deze ± 70 km. lange vlakke is in het Z. ± 8 km. en in het N. bij Djangkali ± 14 km. breed. Hier gaat zij over in het hooge heuveDand van het landschap Soppndng. Haar golvend oppervlak is in het Z. ± 200 m. en bij Djangkali ± 70 m. hoog. Zij is Bechraal begroeid; vooral in Zuid-Bond vindt men uitgestrekte grasvlakten. In noordelijke richting neemt het geboomte toe en de wanoea Lamoeroe is vrij goed beboscht; kleine complexen djatiboemen komen hier veel voor. Over het algemeen is deze vlakke dun bevolkt, slechts in Kahoe en nabij Oedjoeng-Lamoeroe is de bevolkingdichtheid belangrijk. Sawahs vindt men hier en daar tusschen de terreinpluigen, ladangs over de geheele vlakke verspreid. Nabij de kampeungs Patoekoo (Midden-Bond) en Noesa (Zuid-Bond) wordt steenkool gevonden en nabij Boeloe (Liboerang, Zuid-Bond) pyriet. Bij G.B. van 1 September 1912 No. 7 is het landschap Bond gereserveerd voor opsporingen van Gouvernementswege, als bedoeld in art. 5a der Indische Mynwet.

Het hooge gebergte, dat de Lapariadja in het Westen begrenst, is nagenoeg boomloos en heeft als voornaamste toppen de Bohonglangi (1984 in.), L6h6 (± 1300 m.), Koeinjendja (± 1500 in.) Oro (± 1100 m.), Takoetjiti en Mabanoea, elk ± 1000 m. hoog, tezamen vormende het Maroangingebergte, alle in Zuid-Bond; de TarataE (1660 m.), Tondongkaraboe (1660 in.), Tjopo en Boenga boenai (990 m.) in Midden-Bond. Deze keten, in Zuid-Bond van uit de Lapariadja vrij toegankelijk, rijst in Midden-Bond steil uit de vlakke op en sluit het achterland, de z.g. Teloe LempoE (de drie vereenigde gebieden Tete, Oera-pai en Talengkdre) benevens de enclave Bbea, welke tezamen de groote onderwanoea Teloe LempoE van Lamoeroe vormen, geheel af. Ge-noemde onderwanoea bestaat uit zwaar bergland, waarin geen vlakke van eenige beteekenis voorkomt. Het terrein is vrij kaal; slechts op de bergtoppen en hellingen vindt men bier en daar wildhoutbosschen.

Dwars door den oostelijken voet van de bergketen loopt een terreininzinking, de Lapabinara, waardoor de autoweg van Watampod naar Iakassar-voert. Ten zuiden van dien weg breekt de Tjamba- of Asoempatbe-rivier door het gebergte. In de valleien van genoemde westelijke bergketen vindt men meestal geligterde sawah-complexen.

De belangrijkste rivier van het landschap is de WalanaE, welke als Salo-oro op den Bohonglangi ontspringt. Zij stroomt eerst in noordelijke richting en buigt zich langs kampeong Langgi naar het Noord-oosten, den zuidelijken voet van het Lamontjong-gebergte (een ontoegankelijk, zwaar beboscht kalkgebergte) volgende, om bij kampoeng fioppo onder den grond te verdwijnen en eerst 3 km. verder bij kampoeng Toeroenan wed er aan de oppervlakte te verschijnen. Niet ver van laatstgenoemde kampeong komt zij in de vlakke Lapariadja. In het midden hiervan Broojnt zij noordwaarts en verlaat het landschap Bond, na zich by Bontorihoe door de voor prauwen ontoegankelijke kloof Djangkali een weg te hebben gebaand. Van hier stroomt zij door de lundschaipen Sopping en Wadjo, vormt tusschen een kreekje, 8. Tobako (ten N. van Pampanoea) en TawaroE een gedeelte van de grens LUHSCHICH Wadjo en Bond, gaat weer door dit laatste genoemd landschap, eerst in zuidelijke dan in oostelijke richting langs Tjdnrana (naar welk kampeong zij haar naam benedenstroomis Pampanoea heeft ontleend) en stort zich bij Palima met verscheidene monden in de Golf van Bond. De reeden van Palima en BadjoE worden geregeld door K.P.M.-stoomers bezocht. Do ankerplaat Cn liggen ovenwel respectievelijk 5 en 3 km. uit de kust.

Tot de grootst rivieren van de WatanaE worden gerekend de Asoempatbe met haren zij-tak Sailo (8) Tjani en de S. Wag6. Van de andere rivieren van Bond worden hier vermeld: 1. de Tangka, welke op de Pick van Bonthain ontspringt en van den zuidwestelijken rand der Lapariadja af do grens vormt tusschen Bond en de ouderafdeeling Sindja; zij is voor prauwen tot Balangnipa bevaarbaar; 2. do Tabocnd-rivier, welke op het Maroangingebergte ontspringt (in Zuid Bond) en zich bij Kaloera in twee takken splitst, waarvan 66n zich bij de kampeong Lagoppo in de Tangka stort om de andere bij Barakao in de Golf van Bond uitmond.

Doordat het landschap weinig bosschen en weinig goede houtsoorten heeft, wordt in de behoefte aan timmerhout voorzien door invoer van. Maili, Kolaka (afdeeling Loewoe), Kadjang en Makassar.

De bevolking van het landschap Bond bestaat, volgens staat 19 van het 2e deel van het Indisch Verslag 1932, uit: 84 Europeanen, en daarmede gelijkgestelden, 345,262 Inlanders, 313 Chinezen en 482 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 346,141 zielen. By een oppervlakte van ± 4530 km.² is de bevolkingsdichtheid dus ± 77 zielen per km.². De onderafdeeling Noord-Bond is het dichtst bevolkt. Met een oppervlakte van ± 450 km.² heeft zij een gemiddelde bevolkingsdichtheid van 160 zielen per km.². Het aantal zielen per km.² in Midden-Bond is ± 93 en in Zuid-Bond ± 40 . De Inlandsche bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Boegineezen; aan de kust woont een gering aantal Makassaren. Het bergvolk van Teloe Lim-poë beschouwt zich als de afstammelingen van de oerbewoners. Het heeft zijn oude zeden, gewoonten en godsdienst behouden; zyn taal wijkt sterk van het Boegineesch af. Aan de kust treft men nog het visschersvolk To Badjo aan, gering in aantal en te verdeelen in twee groepen: zij, die steeds op zee in prauwen leven, en zij, die in kainpoeng Lasarang huizen hebben. De Boegineezen wonen in kampong, waarvan het aantal hoofdkampong 331 bedraagt. De grootste kampong is Lamoeroe (Koeng) en Welado. De volkrijkste streken zijn de kustvlakten van Ka-djoera, Barabo, Taneteriattang, Awangpand en de Tjirrana-delta.

Met hoofdmiddel van bestaan der Inlandsche bevolking is landbouw. De rijst wordt op droge gronden en op sawahs verbouwd. Door aanleg en verbetering van irrigatiewerken wordt het sawah-areal uitgebreid. Het totaal der geïrrigeerde gronden bedroeg in 1931 24.000 bahoes. De voornaamste irrigatiewerken zijn de Palakka-, Patiro- en Maraddaleidingen. Op de landschapsbegroting worden nog belangrijke bedragen uitgetrokken voor bevoeiings-, afwaterings- en assaineringswerkeji. Met hot oog op de invoering van de landrent in zelfbesturend gebied in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden betaalt Bond zijn aandeel mee in de kosten der werkzaamheden van den topografischen dienst. De rijst-oogst wordt gedeeltelijk opgeslagen en gedeeltelijk uitgevoerd, hoofdzakelijk naar Boeton, Salajar en Kendari. Na de rijst is do mais het belangrijkste landbouwproduct. Niettegenstaande do sterk gedaalde prijzen wordt zy, evenals do 糖, nog uitgevoerd. Bij onvoldoende verkoopbaarheid worden de voorraden voor eigen gebruik aangewend. In het binnenland is mais hoofdvocdsc der bevolking; in de kuststroken wordt zij mot rijst gomegd geeton. Van de ovorigo landbouwproducten zijn nog to noenien: 1. do tabak, welko voornamelyk verbouwd wordt in do waiioeu's Ainali en Oelawang; zy wordt veel uitgevoerd naar Makassar (por vrachtauto) on naar Boeton en Salajar; 2. de kapok; dezo wordt door de bevolking zolf niet gebruikt; de oogst is bohteind voor uitvoer, vooral naar Makassar; door de sterke daling van den pry, is zy zoo goed als onverkoopbaar; aan de cultuur wordt niets meer gedaan; 3. do klapper; do outuur hiervan is niet van veel boetekenis; invoer ervan heeft plants van Salajar; 4. ardsuiker; de arncultuur wordt

voornamelyk gedreven in de adatgemonschap Ponr6 en is daar het hoofdmiddel van bestaan; de uitvoer is door do gedaalde prijzen verminderd; dit is ook het geval met 5. katjang-tanah; de aan-plant hiervan is meestal vervangen door dien van mala; 6. pisang wordt, behalve voor eigen gebruik geplant voor export naar Makassar.

De veestapel bestaat voornamelyk uit karbouwen en paarden. De eerste gebruikt men als ploegvee; uitvoer heeft plaats naar de afdeeling Paloppo. Het paardenras is achteruitgegaan door uitvoer van de beate hengsten en door het in gebruiknemen van te jonge dieren. In de bergatren vindt men hier en daar nog verwilderde paarden. Het aantal runderen is gering; om de teelt ervan te bevorderen werd Bali-vee ingevoerd en op credit aan liefhebbers afgestaan. Over het resultaat van deze proef is nog niet veel te zeggen. Kippen worden in groote hoeveelheden gefokt en van Par6pare naar Makassar en Borneo uitgevoerd.

De jacht wordt alleen beoefend op herten; de weinige bosschen in het landschap worden ter wille van dat wild in stand gehouden. Om uitvoer van de herten te voorkomen is de jacht beperkt bij zelfbestuursverordening van 1918, aangevuld in 1930. Beroepsjagers komen niet voor.

De visscherij op de rivieren is van weinig beteekenis, die in de meren daarentegen van zeer veel belang voor do bevolking van enkele adatgemeenschappen, vooral voor die in Sailong (kampong Oedjoeng). Bij hoog water is het een ieder geoorloofd daar te visschen, maar bij laag water is het vischrecht in de met de meren in verbinding staande sloten en vijvers aan bepaalde rechthebbenden voorbehouden. Het zonder recht of met vermeend recht graven van nieuwe sloten of omleggen van bestaande kanalen geeft vaak aanleiding tot geschillen. De zeevisscherij is zeer belangrijk aan do kust van Zuic-BonA. De To-Badjo's staan als goede visschers bekend.

Het woen van kائي Boegis is een nationale Industrie, welke nagenoeg alleen door de vrouwen wordt uitgeoefend; in het binnenland wordt geweven voor eigen gebruik en in de kuststroken, niettegenstaande do concurrentie van fabriekssarongs en de sterke daling der prijzen, meer voor export. Vlechtwerk wordt veel vervaardigd, het fijnere speciaal door vrouwen. De songko, het Boegineesche hoofddekkel, wordt van lontarvezels gevlochten. De bevolking van Awangpand heeft in het vervaardigen ervan een zokere vormaardheid verkregen. De songko's worden veel uitgovoerd naar Paloppo, Baloeiipa, Makassar en Salajar. De mooiste, met gouddraad doordstikt of van gouddraad gevlochten, welke door aanzienlyken gedragen worden, hebben een waarde van ± 100 . Mandjea worden ook in al-lerlei formaat gevlochten; do fijnat worden vervaardigd van almi of orchideeïnzvel, welke uit Kolaka wordt ingevoerd. Andere vennedens- waardigo industrieen zyn nog de pottenbakkerij on het vervaardigen van rivier- en zeoprauwen.

In het landschap waren begin 1933 aanwezig twee kleine landbouwondernemingen, Boeloe-Ta en Aldjoefri, eu 15 erpfahtsperceelen voor huiszombouw. Verder ziju tai van percoelen met recht van opstal en in huur door het landschap uitgegeven. M'jnconcessies en vergunningen voor m'jn« bouwkundige opsporingen zyn niet verlee nd.

Na de onderwerping van BonĪ is een periode van openlegging van het landschap ingetreden. Wegen en bruggen en irrigatieleidingen met tal van kunstwerken zijn aangelegd. Het toenemend verkeer met mechanische transportmiddelen, de ontwikkeling van het pasarwezen en de grotere veiligheid hebben medegewerkt tot verbetering van den economischen toestand. Voor eerste-ge-noemde werken zijn leeningen gesloten met het Land en de landschapskassen van Boeton en Lai-woei, welke jaarlijks worden afgelost.

De twee voornaamste wegen zijn: a. de auto-weg van Watampone over Pampanoea en MarĪ naar BalangnĪa : van Pampanoea zet de weg zich voort naar Sengkang (landschap Wadjo) ; b. de hoofd-weg van Watampond over Oedjoeng-Lamoeroe, Tjamba en Maros naar Makassar. De openstelling van den Tjambaweg voor vrachtautoverkeer brengt de route Watampond—Makassar, welke over BalangnĪa en Bonthain ± 300 km. lang is, tot ± 74 km. terug. BeEaTĪnTĪfhuauto's worden als transportmiddelen te land personenauto's, vrachtkarren en vrachtpaarden (patĪkepaarden) gebruikt, en te water prauwen.

Daar de BonĪers in de eerste plants landbouwers zijn, is de Inlandsche handel voornamelijk in handen van Wadjoreezen. De voornaamste handelsplaats is Pompanoea met haar haven-plaats Palima, vooral van belang voor de mais-verschepping. Deze geschiedt vrijwel geheel door de welke in Paliina een eigen prauwveer heeft ingesteld. Andere in- en uitvoerhavens in Bond zijn BadjoE en Oedjoeng-patiro.

Na de expeditie in 1905 beschouwd het Gouvernment BonĪ als overwonnen land en trad (vertegenwoordigd door den Europeeschen bestuursambtenaar) als zelfbestuur op, bijgestaan door de Hadat (rijksraad), de Aroepitoe. De door deze op 7 April 1908 afgelegde korte verklaring werd door de regering niet aanvaard. Eerst in 1916, toen geregelde toestanden waren ingetreden en de Hadatsleden getoond hadden voor hun bestuurstaak geschikt te zijn, werden zij op 16 December 1916 toegedaten om de korte verklaring volgens uniform model te tekenen en te beeedigen ; deze werd goedgekeurd bij G.B. van 19 October 1917 No. 10. Zij bleven evenwel functioneren als districts-hoofden (wanoeahoofden) en verbleven in hun respectieve ressorten. In 1925 werden de leden (zes in aantal) van den alouden rijksraad te Watampond geconcentreerd, terwijl door wederinstelling van het ambt van Tomarilalang (rijksbestierder) aan hen een leider werd gegeven, die tevens naar buiten als hun vertegenwoordiger optrad. De zelfwerkzaamheid der Aroepitoe, thans voltallig, onder toezicht van den Europeeschen bestuursambtenaar, had goede resultaten. De wenschelijkheid kwam naar voren om het zelfbestuur in werkelijkheid te herestellen, door aanstelling van een zelfbestuurder, cen AroempōnĪ. Diensvolgens werd Andi Pamanjoekki, zoon van dem Jaatsten radja van Goa, die krachtens zijn geboorte gerechtigd was om bovengenoemd ambt te bekleeden, toegelaten tot het afleggen en beeedigen van de korte verklaring volgens uniform model. Onder den naam van La Mappanjoekki legde hij, in overeenstemming met de Aroepitoe, die verklaring op 12 Februari 1931 af. In officiële stukken wordt niet van den zelfbestuurder alleen gesproken, doch van den zelf-

bestuurder bijgestaan door de Aroepitoe. De BonĪsche rijksraden zijn ook teruggegeven en plechtig uitgereikt. Met de zelfbestuursverordeningen van Bond van 17 Februari 1931 betreffende de instelling van een landschapraad (op den voet van artikel 4, leden 2 en 3 van de Zelfbestuurs-regelen 1927) werd door de regering ingestemd.

Het landschap is verdeeld in 22 wanoea's (adat-gemeenschappen), van welke de grootste, zoals TĪjenrana en Lamoeroe, weer onderverdcld zijn in onderwanoea's. De kampoenghoofden worden gekozen door de volwassen mannehjke ingezetenen der betrokken kampengs, onder leiding van een zelfbestuurslid en in tegenwoordigheid van het wanoeahoofd. Zij worden erkend door het zelfbestuur in overeenstemming met den plaat-selijken Europeeschen bestuursambtenaar. Wanoeahoofden en onderwanoeahoofden worden gekozen door de kampoenghoofden, onder leiding van een zelfbestuurslid, bijgestaan door een Europeeschen bestuursambtenaar, waarna zij worden erkend door het zelfbestuur in overeenstemming met het hoofd van gewestelijk bestuur. Bij een vacature in de Hadat maakt de Aroepitoe een voordracht op van 3 personen, waaruit de wanoea- en onderwanoeahoofden een keuze doen ; de verkozene wordt door het zelfbestuur bij den Gouverneur voorgedragen voor een aanstelling tot lid van het college. La Mappanjoekki, de tegenwoordige zelfbestuurder, geniet een bezoldiging uit de landschapskas van 750 's maands. Daarop op de inkomsten van de Aroepitoe uit de landschapskas werd in 1932 een korting toegepast van 10%. De landschapsbegroeting 1932 geeft een budget aan van f 585.321.

De rechtspraak is geregeld in artikel 17 der Zelfbestuursregelen 1927.

Literatuur. L. van Vuuren: „Proeve eener Monographie van Celebes en Onderhoorigheden“, uitgave Encyclopaedisch bureau 1920; Adatrecht-bundel XXXI, 113—136 en 137—156; Beschrijving van de rijksornamenten van BonĪ, met ill.. De wereldkroniek IV, 381, 397, 445; Staat van voorwerpen, buitgemaakt in de landschappen BonĪ en Gowa, welke aan het Bat. Gen. van K. en W. in bewaring zijn afgestaan, N.B.G. XLJ V, Bijl. 6, bl. LVII; J. G. Sinia, iets over de BogĪ-nenzen en hun kunst, met ill., Het N.I. Huis, oud en nieuw, I—2e jaarg. (1913—14) 142; De expeditie naar Zuid-Celebes in 1905—1906. Eerste gedeelte. De actie in en om BonĪ, Ind. Mil. Tijdsch. Extra-bijlago No. 35 (1915); F. J. v. d. IJlko Prins, Postenleven (VIII, Rijksraden van den Sultan van BonĪ) met ill., Indie, geill. W. J. VI (1920—21), 428; Idem (IX volksfeesten en Bis-soe'8 in BonĪ), 501; Ilet Gouvernement van Celebes, door L. van Vuuren, besproken door W. E. B., T. A. G. 1921, 2GG; L. Ritten, Het Gouvernement Celebes, Proovo eener monographic, door L. van Vuuren, I-Ind. Merc. 1922, 99; Een tocht naar de Mampoegrot in BonĪ met ill., Indie, geill. W. 7 (1923—24), 331; P. van Zoest, Pampanoea (Celebes), Org. Off. v. Gez. in N. I. (1923), 270; J. H. B. Jaspers, Heiligverklaring bij de BogĪ-nenzen, met ill., Aardo en haar Volken, 1925, 69/

TANETTE (Aanv. van DI. IV). Een zelfbesturend landschap, dat met de zelfbesturende landschappen Barroo en Soppengriadja do onderafdeeling Barroo der gouvernement Celebes en Onderhoorigheden vormt.

In 1907 was genoemde onclerafdeeling nog een afzonderlijke afdeeling; in 1908 werd die afdeeling opgeheven en word Barroe als onclerafdeeling gevoegd bij de afdeeling Bond. By de bestuursreorganisatie van het gewest Celebes en Onderhoorigheden in 1924 (zie Ind. Stb. 1924 No. 467) werd Barroe van Bond afgescheiden en tot een onderafdeeling van de afdeeling Pareparé gemaakt onder een controleur of civiel gezaghebber met SocmpangbinangaE als standplaats. De landschapskas van Tanette, in 1907 opgericht, werd sedert 1 Januari 1913 vereenigd met de toen reeds bestaande onderafdeelingskas voor de twee andere zelfbesturende landschappen van de onderafdeeling Barroe.

Voor de grens tusschen de landschappen Tanette en Barroe zie bij het artikel BARROE.

De grens met het landschap Soppdng loopt van Batoe Laposo in zuidoostelijke richting langs de waterscheiding over de toppen Boeloe Oewae Toeroeng en Boeloe Doea, daarna in zuidelijke richting tot Boeloe Oengae en eindelijk in oostelijke richting tot Boeloe Bakarang. De grens met het landschap Bon^u loopt van laatstgenoemden berg in het N. over de toppen Tjoppolee, Bontoala, Roekoen², Tjoppo Djampoeloe, Tjoppo Tantjoe, Lalatona en GantjingE naar den pasar MalakaE, van daar in westelijke richting over de toppen Tonrong Karamboe en Mataoe-taoc en ten slotte langs de Balangbaroe-rivier tot daar, waar deze zich naar het zuiden wendt. Beide laatstgenoemde grenzen van Tanette zijn in overeenstemming met de betrokken zelfbesturen vastgesteld. De grens met het rechtstreeks bestuurd Gouvernementsgebied is nog niet definitief vastgesteld.

De bevolking van Tanette bestaat uit: 3 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 29.298 Inlanders, 17 Chinezen en 84 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 29.402 zielen (zie tabel 19, deel 2, Indisch Verslag 1932). De oppervlakte van het landschap is: £ 608 km. % dus de bevolkingsdichtheid is ± 48.3 zielen per km².

Een stuk van negen paal (13 km.) lengte van den grooten post- (auto-) weg van Makassar naar Pareparé (on verder naar het Noorden) ligt in Tanette en loopt daar langs de kampoengs Boengin (waar de groote ijzeren brug over de Pantjana-rivier is gcslagen), Salabata, Padatilo aan de Lipoekasi-rivier, Pasada en Garassi. Ongeveer 1' M kni. ten N. van de zuidgrens is een zijweg, geschikt voor auto's, aangelegd, loopende langs de kust, ongeveer evenwijdig aan den zooveel genoemden postweg, door de kampoengs Pantjana (verblijfplaats van den bestuurder), Aloepang, Antji, Polcdjiwa tot Padaolo aan den hoofdweg. Allo rivierovergangon aan do wegen zijn overbrugd.

Door tocnarne dor bevolking, vooral in verband met den terugkeer van vroeger onder den druk van vorstelijke wilckeur uitgewekon inwoners, worden do cultures, vooral die van ryst, uitgebroid. Ook wordt meer aandaoh gewyd aan do teelt van labak en klppers. In hot landschap hoeft mon slechts 66n klein landbouwondermoring (voor klapperteelt), toebehoorende aan een Euro-peaan. Hy en conigo Arabioron, die klappertuinen bezitten, voeren copra uit. Het landschap zelf opcleitert sawahs, klappertuinen, vischvijvers on nipahboaschen, waarvan de opbrengst voor de onderafdeelingskas voor 1932 werd gera&md op

/ 5900. Tanette heeft 4 pasars tegen Barroe twee en Soppdngriadija drie. De opbrengst van ver-huur van zitplaatsen in de pasarioods on op die mark ten werd voor 1032 geraamd op / 6000.

Het laatste lange contract van Tanette is op 25 December 1898 gesloten met We Tanri Olle, ridder van den Nederlandschen Leeuw, bestuurster van Tanette en haar landsgrooten (hadatleden); het werd goedgekeurd bij G.B. van 31 Maart 1899 no. 16. Bij het contract is gevoegd een opgave van tot Tanette behoorende landen, namelyk: Patappa, Gattarang, Lomporitanga, Lompordia, Lomporiolae of Pantjawa, Lalolang, Tjinra-pole, Tjinakko, Amasangan, Boetoen, Kaworo, Paopao, Lipoekasi en het ciland Poetianging.

Bij suppletoire overeenkomst van 8 December 1905 (goedgekeurd bij G.B. van 19 Juni 1906 no. 4) nam het Gouvernement het recht over tot heffing van in- en uitvoerrechten en accijnzen, haven- en ankeragegelden en de regeling van haven-beheer en havenpolitie; voorts werd erkend het recht van het Gouvernement om ook andere mid-delen te exploiteeren. Als schadeloosstelling wordt jaarlijks / 1500 uitgekeerd.

In 1907 stond het zelfbestuur tegen een jaarlijksche schadeloosstelling van / 2000 het opium-monopolie aan het Gouvernement af (G.B. van 12 Februari 1907 no. 14). Beide bedragen, tot- taal / 3500, komen nu in de onderafdeelingskas.

De bestuurster W6 Tanri Olio heeft steeds zoo getrouw mogelijk de contractueel op zich genomen verplichtingen nagekomen en steeds krachtig medegewerkt tot de invoering van maatregelen en regelingen tot ontwikkeling van het landschap. Voor haar hulp bij de expeditie van 1905 in Par6pare werd zij beloofd met het commandeurskruis der orde van Oranje-Nassau. Zij stierf den Oden October 1910 op ruim negentigjarige leeftijd. Haar dochter I. Pantjana Tana, Aroe van Pantjana, volgde haar op en legde, in overeenstemming met de hadat, op 7 Augustus 1912 de korte verklaring volgens uniform model af, die bij G.B. van 4 December 1913 no. 15 werd goedgekeurd. Deze reeds bejaarde bestuurster bleef tot haar dood in 1926 ongehuwd. Door den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden werd, gedurende do ontstentenis van een landschaps-hoofd in Tanette, tijdelijk met (liens functien be-last I. Pateka Tana, adalgemeenschaps-hoofd van Lalolang (landschap Tanette) en zuster van de gestorven datoe, met do bepaling dat zij in het bestuur zou worden bijgcataan door haar neef Andi Baso, als haar soelewatang. In 1927 werd de waarnemend bestuurster eervol ontheven van haar waardigheid. Daar de tyd nog niet gekomen werd geacht voor een definitieve vervulling van het bestuursambt, werd de aangewezen opvolger Andi Baso eervol ontheven van zijn soe-Idwatangschap on a&ngesteld tot tijdelijk waarnemend bestuurder van Tanetto. Tot heden is Andi Baso nog uiot toegelaten tot het teekenen van een akto van vorband. Hy ontvangt een maandelijksobe bozoldiging van / 250. De haclat bestaat nu voorloopig uit twee pabijtjara's, die met de pangra'B Lalabata, Lipoekasi, Lonipo-tenga, Lomporiadija, Gantarang en den schrijver van den bestuurder bezoldigd worden uit de onderafdeelingskas. Voor 1932 wordt op die bezoldigingen een korting van 10% toegepast.

De vroeger ingestelde verdeling van het landschap in districten en onderdistricten is opgeho-

ven. Daarvoor in de plaats zijn gekomen adatrechtsgenicenschappen, welke hoofden rechtstreeks onder het zelfbestuur staan.

Literatuur: Het leenvorstondom Tanette, door B. O. H., Eigen Haard, 1903 No. 52, biz. 828; D. F. Brautigam, Nota betr. het Zelfbestuurd landschap Tanette, T. B. G. dl 56 (1914), 445.

OUDHEDEN (HOLLANDSCHE EN ANDERE EUROPEESCHE). (Aanv. van Dl. III). *Tegenwoordige toestand.* Uiteraard zijn de monumenten van Nederlandschen oorsprong of onder Nederlandschen invloed ontstaan de belangrijkste; zij zijn overwegend groot in aantal en over den geheelen Archipel verspreid. Daarvan zijn de overbl ijfselen uit den Compagniestijd wel het meest talrijk, deze worden vooral aangetroffen in de Molukken, op Celebes en Java. Op Sumatra, Borneo en de kleine Soenda-eilanden zijn die oudheden van minder betekenis. Oudheden van Engelschen oorsprong worden v.n.l. gevonden te Benkoelen, Batavia en Makassar. Oudheden van Spaanschen en Portugeeschen oorsprong treft men hoofdzakelijk in de Molukken en op Timor aan.

De Nederlandsche oudheden zijn te verdeelen in vijf groepen n.l. 1) kerkelijke gebouwen, 2) versterkingen, 3) wereldlijke gebouwen, 4) beschreven steenen, w.o. grafzerken, 5) roerende goederen. Wat de kerken betreft, daarvan zijn slechts weinige gespaard gebleven en de bestaande zijn op enkele uitzonderingen na in eenvoudigen trant gebouwd. De tweede groep, de versterkingen, is zeer belangrijk en heeft het niinst door den tijd geleden. Goed geconserveerde specimen daarvan vindt men v.n.l. in de Molukken. Men treft daaronder halve manen, redoutes, blokhuizen en forten aan, waarvan de meeste een voorname rol hebben gespeeld in de koloniale geschiedenis van Nederland en de oorsprong van steden of dorpen zijn geweest. De talrijke aardbevingen, welke de Molukken hebben geteisterd, hebben echter vele van deze versterkingen, vooral a) de kleinere, zeer gehavend. De derde groep, de wereldlijke gebouwen, z.a. stadhuizen, stadswoningen, poortgebouwen, pakhuizen, ziekenhuizen enz. wordt vooral op Java aangetroffen en omvat nog betrekkelijk veel belangwekkende monumenten. Van de gebouwen met openbare bestemming is nog vrij veel blijven bestaan. Men vindt deze evenals do woningen vooral in do oude kwartieren der Indische steden, Batavia, Semarang, Soerabaja enz., waar zij tot handeldantoren of goedangs zijn omgebouwd of beoond worden door Chineez en Arabieren, daar de Europeanen deze wijken reeds lang verlaten hebben en naar do nieuwere stadsgedeelten zijn verhuisd. De monumenten, die in ongeschonden staat waren bewaard gebleven, werden daardoor met den ondergang bedreigd. Volo rijk aangelegde buitenvervlyvon, ons bekend van do teekeningen van Rach, worden nog aangetroffen op West Java, vooral in de oimstreken van Batavia, Buitenzorg, Tangerang en Krakow. Verscheidene van deze "thuynen" zijn echter reeds verdwenen, doch wat er nog van overgebleven is, legt in voldoende mate getuigenis af van den kunstzin onzer vaders in de tropen en van hun liefde voor do natuur. Door de overname van vele particuliere landerijen kwam het Gouvernement in de laatste jaren successievelijk in het bezit van de daarbij behoorende landhuizen, waarin zoo-

veel mogelijk landsinstellingen werden gevestigd. De vierde groep, de beschreven steenen, w.o. grafzerken, is over den geheelen Archipel verspreid en nog vrij talrijk, vooral in de Mohikken, waar de zerken naar vaderlandschen trant in de vloeren der kerken zijn gemetseld. De nog in gebruik zijnde begraafplaatsen zijn meestal goed onderhouden, hetgeen niet altijd het geval is met oude begraafplaatsen, die verlaten zijn. Het onderhoud van de op zich staande grafmonumenten in de nabijheid van steden of van woningen of in het vrije veld gelegen, kan niet altijd geroeemd worden. In do laatste jaren is hierin echter een verandering ten goede gekomen. De vijfde en laatste groep, de roerende goederen, omvat kerkelijke oudheden, rijkssieraden der inheemsche vorsten en hoofden, en oudheden in particulier bezit. Onder kerkelijke oudheden wordt hier verstaan: het avondmaalszilver en de rouwborden in de kerkgebouwen der onderscheidene kerkgenootschappen. Tot de rijkssieraden behooren in de regel gouden en zilveren gedekpenningen, vaatwerk, sierkanonnen en meubels, meestal geschenken van de Compagnie. Wat oudheden in particulier bezit aangaat, daaronder worden gerekend de verzamelingen van Indische musea en van particulieren. Deze laatste zijn niet altijd van blijvenden aard, en de vrees voor veiling, vervreemding en uitvoer naar het buitenland is niet denkbeeldig, in welke gevallen echter door de Monumentenordonnantie is voorzien.

Geschiedenis. Gelijks reeds vermeld is op biz. 206 van Dl. III dezer Encyclopaedie zijn de Nederlandsche oudheden in Indie langen tijd zeer verwaarloosd. Terwijl reeds lang de aandacht der Regeering gevestigd was op hot behoud der Hindoe-Javaansche monumenten, ontbrak alle belangstelling voor de Nederlandsche monumenten. Wel gaf de Regeering in 1900 eenig blijk van belangstelling door den aankoop van het landhuis van Gouverneur-Generaal Reinierde Klerk (1777—1780) aan don Molenvliet te Batavia, dat het eigendom was van do Ned. Jfer-vormde Diaconie, zij het dan ook te elfder ure, maar daarbij bleef het dan ook. De inrichting van de z.g. Compagnieskamer in het Museum te Batavia in 1901 door Movrouw M. Serrurier-ten Kate kan als een zeer geslaagde poging om de beclaugstelling voor deze oudheden te doen berleven, beschouwd worden.

Do groote reis van Mr. Dr. J. C. Overvoorde van October 1910 tot November 1911 langs de oude nederzettingen der Oost-Indische Compagnie in Azie, waarbij Zuid-Afrika, Br. Indie, Ned.-Indie, Japan en Formosa bezocht werden, zou eerst den stoot geven tot een intensieve belangstelling voor de Nederlandsche monumenten in Ned.-Indie, zoowel van bestuurs- als van particuliere zyde. De uitslag van dit onderzoek was beclroevend, en het door Overvoorde bij den Gou-vernour-Generaal ingediende rapport luidde zeer ongunstig. Ten slotte, zij het dan zeer laat, werd ingezien, dat het zoo met de Nederlandsche oudheden niot langer gaan kou. Een speciale Com-missie, bestaande uit den Directeur der Burgerl. Openb. Werken, den Voorzitter der Oudheidkundige Commissie en den Landsarchivaris, werd benoemd om inatregelen te beramen tegen verder verval, welke maatregelen door het genoemde Departement zouden worden uitgevoerd.

Inmiddels was onder den indruk van Overvoorde's rapport de ruïne van het fort Speelwijk met het aangrenzende kerkhof schoongemaakt, eenigszins gerestaureerd en voor verder verval behoed, op last van Gouverneur-Generaal A. W. F. Idenburg, die bij een bezoek aan Banten getroffen was door hun deerniswaardigen staat. Naast den Oudheidkundigen Dienst zou nu een speciale Commissie ten behoeve der Nederlandsche oudheden hare werkzaamheden verrichten, dus als het ware twee takken van dienst, die hetzelfde doel beoogden. Men zag dit echter spoedig in met het gevolg dat de nieuwe Dienst ten slotte ook met de zorg van deze oudheden werd belast. Een zeer ernstige font was echter dat men verzuimde in overeenstemming met dit besluit de organisatie te veranderen en de formatie van het personeel uit te breiden, een fout die de Dienst nog heeft willen herstellen, doch hierin is hij niet geslaagd doordat de uitgebroken wereldoorlog zuinigheid voorschreef. Men stond dus voor een moeilijke kwestie, n.l. de Hindoe-Javaansche en Nederlandsche oudheden te verzorgen of alleen de Hindoe-Javaansche oudheden, waarvoor men zoowel wetenschappelijk als technisch geschoold personeel ter beschikking had. Men koos het laatste, zoodat de Dienst bij den aanvang van zijn werkzaamheden in 1913 bijna uitsluitend een Dienst voor de Hindoe-Javaansche monumenten werd. In de eerste jaren van zijn bestaan had de Dienst uiteraard zoozeer het oog gericht op de Hindoe-Javaansche monumenten en alles wat daarmede samenhang, dat er voor andere oudheden weinig aandacht was. Eerst in 1917, toen de voorbereidingen voor de uitgave van het Gedenkboek „Oud-Batavia“ ter gelegenheid van de 300-jarige herdenking van het bestaan der stad Batavia door het Bataviaasch Genootschap een aanvang namen, waarbij de Oudheidkundige Dienst zijn medewerking verleende, was sprake van meer belangstelling voor deze vaderlandsche oudheden. De schrijver van het Gedenkboek, de Lundsarchivaris Dr. F. de Haan, liet n.l. de oudheden te Batavia opnemen, fotografeeren en voor zoover noodig in kaart brengen met behulp van den Dienst, zoodat deze voor altijd werden vastgelegd. Het zou echter 1920 worden eer de (aardwerkelijke bemoeienis van den Dienst met de Nederlandsche oudheden een aanvang nam en ict standpunt van eenzijdige monumentenzorg zou verlaten worden, hetwelk die Dienst noodgedwongen gedurende tai van jaren heeft moeten innemen.

Toen werd n.l. aan het Diensthofd tijdelijk een ambtenaar toegevoegd, V. I. van de Wall, die zich in het bijzonder toelgde op de bestudering van de Nederlandsche oudheden en haar geschiedenis. Met wd. diensthoofd Prof. Dr. N. J. Krom nam in 1921 het initiatief voor het eerste systematische onderzoek naar de aanwezigheid en den toestand der oudheden in de Molukken. Van do Waifs uitvoorig rapport over dit onderzoek bracht do jaronlange verwaarloozing van de Nederlandsche oudheden in de Molukken eerst duidelijk aan hot licht en trok do aandacht der Regeering. De toenmalige landvoogd Mr. D. Fock, getroffen door de beschrijving van do vervallen inonumenten, gaf last om maatregelen te nemen tegen verder verval. Het gevolg daarvan was dat do Regeering er in 1923 too overging een jaarlijkscho subsidie te verleenon voor hot on-

derhoud van de Ned. oudheden in de Molukken, zoodat de daadwerkelijke regeeringszorg, zij het dan ook maar voor een enkel doch zeer belangrijk gedeelte der Nederlandsche oudheden, in genoemd jaar een voltooiing felt werd. De eerste restauratien behoeve van deze oudheden had inmiddels reeds plaatsgehad, toen de Regeering in 1922 de bouwvallige Portugesche Buitenkerk uit 1695 op verzoek van den Kerkeeraad deed restaureren onder leiding van den leeraar in de Bouwkunde aan de Koningin Wilhelminaschool te Batavia, A. Jans, die met dit doel tijdelijk toegevoegd was aan den Dienst. Deze restauratie voldeed niet in alle opzichten, beter ging het met een andere restauratie van dezen buitenstaander omstreeks 1923, n.l. van het fraaie patriciers-huis aan de Kali Besar West, bekend onder den naam van Roemah Merah, welke op last geschiedde van de Bank voor Indie, die daarin haar kantoren wilde vestigen met instandhouding van de historische details. Intusschen was het Gedenkboek „Oud Batavia“ verschenen, waardoor ook de publieke belangstelling weer toenam, zoodat gezegd kan worden, dat eindelijk omstreeks 1925 de Ned. Oudheden zich in een groeiende belangstelling mochten verheugen.

Hoewel reeds zeer veel verloren was gegaan, dat met een beetje goeden wil en wat meer pietiet, en dikwijjl met weinig kosten, behouden had kunnen bliiven, stemde het toch tot verheugenis dat de Regeering de noodzakelijkheid had erkend van de instandhouding der oudheden van Nederland schen oorsprong. Ook de Oudheidkundige Dienst, hierin voorgegaan door de Regeering en aangespoord door de grooto belangstelling van particuliere zijde — er waren immers reeds meer malen in de pers stemmen opgegaan over de stiermoederlijke bohandeling van de Ned. oudheden in vergelijking met do Hindoe-Javaansche, hetgeen volgens de publieke opinie geen pas gaf, nu men toch een Oudheidkundigen Dienst had gekregen — begon meer dan vroeger zijn aandacht te wijden aan de Ned. oudheden. Buiten-gewone kosten toch bliken er niet mede te zijn gemoed, vergeleken bij de Hindoe-Javaansche monumenten; slechts geringe bedragen werden ten koste gelegd aan arbeidskrachten en materiaal. De stadsgemeente Batavia deed o.a. in overleg met don Dienst een lijst opmaken van gebouwen van oudheidkundige waarde, die voor bescherming in aanmerking kwamen, welke bij verordening werd vastgesteld.

In 1928 deed het wd. Diensthofd Dr. P. V. van Stein Callonfels een onderzoek instellen naar do aanwezigheid en den toestand van de Nederlandsche oudheden in het gouvernement Celebes con do residentie Manado. Uit het desbetreffende rapport van Van de Wall bleek, dat de oudheden aldaar voor een goed deel verdwenen waren en hetgoen overgobleven was in staat van verwaarloozing verkeerd. Het onderzoek wees uit, dat de voornaamste oudheden zich ter hoofdplaats Makassar en omstreken bovonden, w.o. het groote fort Rotterdam, in tegenstelling met Manado, waar zij in het gewest verspreid lagen. Door ge-brek aan goldmiddelen kon het sodert die kwart eeuw zeer verwaarloosde fort Rotterdam, een omvangrijk monument van groote historische waarde, niet gerestaureerd worden. Het kerkje in het fort werd op verzoek van do Gereformeerde gemeente door de Regeering in 1928 gerestau-

reerd na ingewonnen advies van den Oudheidkundigen Dienst. Deze bepaalde zich overigens tot een jaarlijksche subsidie voor het onderhoud der grachten en de buitenzijde der wallen. Voorts werden gelden beschikbaar gesteld voor de herstelling van het graf van A roe Palakka, een ty-pisch bouwwerk met oud-Hollandsche reminiscencies en kwani de gemeente Makassar te hulp bij het overbrengen en den wederopbouw van den grafnaald van De Siso en het praalgraf van Cornelia Beemink van Sypesteyn van het tot een villapark omgebouwde landgoed Losari naar het oude kerkhof aldaar, terwijl van andere herstellingen moest worden afgezien. In Manado werden het fortje Leiden en z.g. Kota Mas te Kwandang voor verder verval behoord. Het fort Nieuw-Amsterdam in de gelijknamige hoofdplaats, reeds gedeeltelijk afgebroken, verbouwd en daardoor van geringe oudheidkundige waarde, werd tot afbraak bestemd in verband met de dringende behoefte aan woongelegenheden aldaar. Tevens werd de aandacht van de Hoofden van Gewestelijk Bestuur gevestigd op het groot aantal sierkanonnen bij overheid en particulieren alsmede op de rijkssieraden der verschillende vorstenfamilies, terwijl de wenschelijkheid werd bepleit een wakend oog daarop te houden in verband met het toenemende toeristenverkeer in deze streken.

Zooals reeds eerder opgemerkt is, werd bij de oprichting van den Dienst een ernstige fout begaan door de personeelsformatie in verband met de zorg voor de Ned. oudheden niet uit te breiden en de organisatie niet om te werken. Een fout, die zich dikwijls heeft gewroken en nog steeds niet herateld is. Door gebrek aan personeel werden nu het onderhoud en de restauratie der Nederlandsche oudheden verricht en uitgevoerd zonder deskundige lei ding en overgelaten aan buitenstaanders, civiele en militaire autoriteiten, die zich daarvoor welwillend beschikbaar stelden. Ondanks de toename der werkzaamheden in verband met de zich steeds uitbreidende groep van monumenten, die bezocht, bestudeerd en geïventariseerd werden tot in de verre uithoeken van den Archipel, bleef het personeel zich slechts bepalen tot den eenen meergemelden tijdelijken ambtenaar voor de wetenschappelijke detailopname en het geregeld toezicht der Nederlandsche oudheden. Met dit toezicht was het ook al niet beter gesteld, vooral in verwijderde streken was de Dienst aangewezen op de hulp der bovengenoemde autoriteiten, wier goeds wil te prijzen viel, maar die uiteraard daartoe niet steeds tijd en gelegenheid hadden. Dit was niet bevorderlijk voor de gave instandhouding der monumenten en was zelfs van nadeeligen invloed, zooals duidelijk aan het licht kwam, toen Van de Wall in 1930 zijn tweede inspectie reis naar de Molukken ondernam. Het bleek n.l. dat de oudheden niet overal goed werden onderhouden, terwijl door civiele en militaire landsdienaren op eigen gezag veranderingen, dikwijls van ingrijpenden aard, in den toestand der monumenten waren aangebracht, zonder dat de Dienst daarin was gekend, zoodat sommige oudheden op deze wijze onherstelbaar waren verminkt. Zoo konden de inscriptie van grafsteenen te Banda-Neira „bijgewerkt" worden met menie, de merkwaardige perkoning Matalengko op P. Ay en De Zoete Inval op Lontor worden afge-

broken, en het grafmonument van Majoor Meyer, waarvan do oudheidkundige waarde door plaats en omgeving werd bepaald, van het Batoegadja park te Ambon naar het fort Victoria aldaar worden overgebracht.

Nadat de monumenten in het Oostelijk deel van den Archipel waren opgenomen en geïnventariseerd, althans de voornaamste daarvan, kwam Java aan de beurt, bepaaldelijk West Java. Hier werd voor het eerst een systematisch onderzoek ingesteld naar de zeer verwaarloosde en nog maar weinig bekende Compagnieslandhuizen in de residentie Batavia, waarvan reeds een belangrijk gedeelte verdwenen was door sloo-ping. Het onderzoek heeft uitgemaakt dat van de honderden z.g. „thuynen" of lustverblijven, die eertijds tot si era ad streken van Batavia en omstreken er nog een zestigtal bewaard zijn gebleven, gedeeltelijk in handen van het Gouvernement, gedeeltelijk in handen van particulieren, d.w.z. Europeesche, Chineesche en Arabische landeigenaren. Thans (1933) is dit onderzoek door de ongunstige tijdsomstandigheden tijdelijk stopgezet. Uiteraard was dit onderzoek in verband met fotografische opnamen, beschrijvingen en in teekening brengen van de verschillende situaties en opmetingen van langen duur, vooral omdat ook de overblijfselen van sedert verdwenen landhuizen in den vorm van poorten, klokkestanden, slaven- en gamelanhuizen niet aan de aandacht mochten ontsnappen. Ook voor de publicatie werd zorggedragen: de Oudheidkundige Dienst gftf in samenwerking met het Kon. Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, het Algem. Ned. Verbond, de Commissie voor het onderzoek der Oude Landhuizen in en om Batavia van dat Verbond, en de Ned.-Ind. Architectenkring in 1932 het eerste deel uit van een werk, getiteld „Indische landhuizen en hun Geschiedenis; van de hand van V. J. van de Wall, dezelfde, aan wien ook het onderzoek der landhuizen was opgedragen. Het bestaan van deze landhuizen was velen onbekend en deze publicatie gaf dan ook aanleiding tot waardeering van deze oudheden in wijden kring.

Intusschen was het beheer van de Nederlandische oudheden in Bant en, dat sedert 1911 door het Departement der Burgerlijk Openbare Werken was gevoerd, in 1930 door den Oudheidkundigen Dienst overgenomen en onder zijn rechtstreeksch toezicht gebracht. Een „Korto Gids voor Oud-Banten; zag daarop) liet Hcht, do eerste van dien aard betreffende Nededandsche oudheden.

Het is een verheugend feit te kunnen constateren, dat de Nederlandsche oudheden in tegenstelling met vroeger jaren zich in een algemeen belangsteHing inogen verheugen. Doordat de K.P.M. speciale toeristentochten in de Molukken organiseerde, werden ook oudheden aldaar als't ware "opengelegd". Mocht Oud-Batavia zich reeds lang in de publieke belangsteHing verheugen, hetzelfde kan thans ook gezegd worden van de landhuizen in de omstreken der stad, in Jict Tangerangche en in het Buitenzorgsche, terwijl de oudheden in Bant en eveneens de aandacht vragen. Niet alleen toeristen en belangsteHenden, maar ook tai van vereenigingen en leerlingen van inrichtingen van onderwys brachten in de afgeloopen jaren aan de oudheden in West Java een bezoek. Ook het particulier initiatief, waaraan

nog zeer veel in dezen moed worden overgelaten, deed zich gelden. In Banda Neira werd in 1928 een vereniging „Bandascho Belangen” opgericht, welke zich o.m. ten doel stelt de bescherming en herstelling in denouden staat der oudheden na voorafgaande raadpleging en goedkeuring van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, terwijl dit eveneens het geval was met de ter hoofdplaats Serang opgerichte Vereniging „Oud-Banten”, welke ten doel heeft de opsporing en bestudeering der Bantensche oudheden. Ten slotte zij nog vermeld, dat de leergang over de Compagniesoudheden in den Archipel door Van de Wall in 1932 voor de Volksuniversiteit te Batavia en Buitenzorg gehouden een talrijk en aandachtig gehoor vond.

Thans volgt een aanvulling van hetgeen in Dl. III, biz. 205 e.v. dezer Encyclopaedie is medege-deeld omtrent de Europeesche monumenten, aanvangende met de Molukken, omdat aldaar de overblijfselen uit den Compagniestijd het tal-rijkst zijn en, naar verhouding tot de andere ge-westen, het best bewaard zijn gebleven. De oudheden op Borneo, Sumatra en de Kleine Soenda-eilanden, Timor, Midden- en Oost Java zijn nog niet geïnventariseerd, in verband waarmede voor de oudheden aldaar hieronder geen aanvulling van het artikel in dl. III gegeven wordt.

I. GOVERNEMENT DER MOLUKKEN.

«. Residentie A m b o i n a. *Hoojdplaats Amboina.* In en om het kasteel Victoria lagon, zooals reeds in het oorspr. artikel vermeld is, vier steenen met opschriften betreffende verbouwin-gen in 1770, 1778, 1778/9 en 1785/6, die thans in den doorgang van de Waterpoort zijn ingemetseld. Mier bevinden zich ook een gevelsteentje uit 1751, een steen van het blokhuis Middellburg te Paso, J 686, een steen met wapen van Arnold de Via mi ng van Outshoorn en een moderne steen uit 1930. Een fragment van een stichtingssteen uit den tijd van den Landvoogd Van der Parra, zonder jaartal, wordt ook in het fort bewaard. Op de wallen aan de zeczijde bij de Waterpoort be- vindt zich hot grafmonument van Majoor A. J Meyer (1790—1818), dat van het Batogedjah- ark door den Gewestel. Mil. commandant in 1929 hierheen werd overgebracht.

I n de Jlvormde kerk bevindt zich nog een fragment van den stichtingssteen der nieuwe Hol-JaiHsche kerk, in 1710 door Gouverneur Adriaan van der Stel gebouwd. De kerk werd onistreeks 192 J. gerestaureerd, waarbij het uiterlijk helaas word geniodcrniseerd. In den toron werd een uur- werk geplaatst, dat de Landvoogd Graaf van Limburg Stirum in 1919 ten geschenke had gegeven. Het kerkhof bevat o.a. grafmonumenten van de gouverneurs G. L. VVieling, 1809, A. A. Ellinghuizen, 1836, J. B. Cleerens, 1850 en de familiegraven Hoekstra, Van Cattenburch en Eckhardt. Het Museum Maloeka heeft woinig bezienswaardigheden.

In het Burgerwachthuis in de Chineeshe straat zijn twee steenen geplaatst, een met op- sclirift betreffende den bouw in 1784 en een bo- treffendo don herbouw in 1901. In het Museum Batavia worden twee zegelstempels bewaard van de Weeskamer te Ambon uit 1674 en 1704.

In de Olifantsstraat bevindt zich een oud huis uit den Compagniestijd, zeer waarschiynlyk eena de woning van Rumphius, met tuin, waarin een onvondig monument te zijner ere in 1824 op-

gericht door den Gouv. Gen. Baron van der Ca- I pellen en ontworpen door den schilder-teekenaar I A. A. J. Payen. Het heeft een Latijnsche in- scriptione.

In het Batogedjahpark voor de gouver- neurswoning zyn nog overblijfselen van water- werken en toernamenten uit den tijd toen het aangelegd word door Adriaan van der Stel (1711). Voor deze woning zijn 2 bronzen kanonnetjes opgesteld, afkomstig van Piroe op Ceram, waar- van een gegoten door C. Crans in 1748. Voorts is nog de vermelding waard de collectie van oud porselein en meubilair van wijlen Mevrouw de Wed. J. H. van Aart-Overdijk in het landhuis Kati-Kati aan de baai van Amboina. De regen- tenfamilies bezitten nog verscheidene geschen- ken van de O.I.C. De Regent van Nako, een degen uit 1738, zilveren rottingknoppen en letters voor hoedbanden; de regentsfamilie De Queljoe een gouden halssieraat met edelsteenen. In de grof by kpg. Oerimesing is een handteeke- ning van Prins Hendrik der Nederlanden, 1837.

Het blokhuis Middellburg te Paso aan de land- engte van Bagoela is in J 686 gebouwd ter ver- vanging van een ouder blokhuis van 1626. De steen in don muur, welke de eerste steenlegging vermeldt, werd in 1921 naar het assistent-resi- deniekantoor ter hoofdplaats Amboina overge- bracht en later gemetseld in de Waterpoort van het fort Neuw Victoria.

Een steen in het blokhuis Amsterdam te Hila (DL III, biz. 207) vermeldt den naani en een andere was gebedhouwd met het wapen van De Vlaming, sedert overgebracht naar het fort Victoria en aldaar dicht bij de Waterpoort in de wal- len gemetseld.

Te Negrilima bevindt zich in vrij goeden staat het blokhuis Van der Capellen uit 1819, vermoe- delijk op dezelfde plaats gebouwd, waar vroeger het blokhuis Haarlem uit 1655 stond. De overige negorijen langs deze kust, z.a. Hitoelama, Lebe- leho nabij Seit, Oerien, hebben minder belang- rijke overblijfselen van Compagniesversterkingen. Op het vijfde Noesa Ela bevinden zich de fun- damenten van de vesting Vliissing uit 1639. Asiloeloe heeft nog een kruitkelder van een batte- rij uit 1824. Tusschen Seit en Hila liggen waar- schijnlijk de fundamente van het “Kasteel van Verre” in 1600 door Stevon van der Hagen ge- sticht.

Onderafdeelin(/ Saparoea. In de negorij Kabau op het oiland Haroekoe ligt de ruïne van een versterkt onderkoop manswoning.

Onder do oudheden in particulier bezit te Saparoea moet genoemd worden de collectie oud porselein, zilver, archivalia., van den Regent van Itawaka w.o. zilveren rottingknoppen en lijf- sieraden.

Aan de Baai van Piroe ligt in de negorij Kai- bobo de ruïne van een blokhuis, dat in 1695 werd gebouwd.

Onderafdeelingff Wahui. Aan de kust van Noord- Ceram bevinden zich nog te Sawai overblijfselen van den post aldaar uit 1823, gebouwd op dezelfde plaats van een oud fortje uit 1785 en te Wahai een groot kanon, afkomstig van den post uit 1825. Het goed onderhouden kerkhof heeft naamloos oude graven.

Onderafdeeling Oost-Ceram. Op het eilandje Keffing in de gelijknamige kampong ligt de ruïne van eea steenen fortjo. De gebouwen van

het binnenplein zijn verdwenen, maar de beide poorten staan nog overeind. Het plaatsje heeft nog oud-Hollandsche straatnamen.

Onderafdeeling Kisar. Hier bevinden zich nog de ruïnes van de forten Delfshaven en Vollen-hoven.

Onderafdeeling Dobo. Bij den Patih to Dobo bevindt zich een gouden kettingknop met inscriptie: „Den M. en G. G. Daendels Aan Den Orang-kay van Oedjeer Bole Bole voor sijn Beweesen Trouw In Den Jare ISOS*“.

Onderafdeeling Banda. Een poortje van de dokterswoning aan het Heytingplein ter hoofdplaats Banda Neira draagt een wapen met jaartal 1784. Het Planters-hospitaal heeft een fraaie poort in barokstijl. Aan enkele poorten zijn nog oude kanonnen als schampallan ingegraven. Het stadsbeeld is typisch, doordat deze woningen aan kleine smalle straten zijn gelegen, welke slechts voor voetgangers zijn berekend.

De gezagheberswoning is het voormalige residentiehuis uit het begin der vorige eeuw met een fraaie ontvangstaal in Empire-stijl en inscripties in de ruïnen in het Fransch en Duitsch, 1832 en 1858. Het is door den Oudheidkundigen Dienst gestoffeerd met oud meubilair ter plaatse verzameld. In het Civiel Bureau (paviljoen van de gezagheberswoning) zijn vier beschreven steenen gemetseld, drie zeer beschadigde grafzerken, 1612, 1643 (?) en 1644/1650? en een stichtingssteen, 1786. Bij den vischpaser bevinden zich de overblijfselen van de schouwburg Adcka c. 1875 gebouwd. Op het Heytingplein staat een borstbeeld van Koning Willem III. Het kerkhof bevat o.a. grafmonumenten van de residenten R. M. Schabbing, 1832; M. C. Lans, 1840; J. Verschuyl, 1844. De gevangenis is een typisch gebouwtje uit c. 1860. De verzameling oude meubels, oud zilver en porselein van Sjech Said bin Abdullah Baadillah bestaat niet meer en hij zelf is reeds overleden.

Van het fort Nassau is het landingshoofd nog aanwezig en dit heeft samen met het fort nog hetzelfde uiterlijk aanzien als op de afbeelding van dit fort bij Valentijn (III, 2, le Boek, pl. A).

Het eerste fortje Belgica werd in 1611 door P. Both gebouwd, daarna afgebroken en herbouwd door gouverneur Mr. J. van Dam en betrokken in 1662. In 1667 werd op den top van de hoogte in Neira een derde kapitale versterking Belgica gebouwd door ingenieur A. de Leeuw op last van Speelman met Rumphius als bouwkundig adviseur, welke tusschen 1672 en 1673 gereed kwam en nu nog bestaat.

Ten O. van Belgica liggen de kampoengs Vlak en Coen, welke namen nog herinneren aan de eerste tijden van onze vestiging hier. In de nabijheid van de hoofdplaats liggen de perken Zevenbergen of Hersteller, Banko Batoe en Lautakka. De gebouwen van het eerstgenoemde perk hebben 2 beschreven steenen, 1876 en 1816/1817; een bronzen bel, 1875; voorts eenige oude graven, 1820, 1873. Op het laatstgenoemde perk bevindt zich een grafnaald van J. de Zwart, 1726.

Op Goenoeng Api ligt niet ver van de ruïne van de schans Kijk-in-den-pot (DI, III, biz. 208) een kruithuisje van de beukerij De Kop. Op het voormalige perk Colombo is een gemetseld graf van J. E. Fedder—eMaeght, 1864.

Op het eiland Lontor heeft het perk Klein Waling een mooie poort met opschrift uit 1769

en een klein kerkhof met graven van Jan v. d. Broeke Jr. 1760 en Jan v. d. Broeke Sr. 1770, C.

C. Mulder-Schildman, 1850, S. E. Kloeth—Jansen, 1888, en een bel met randschrift „alca-mena 1541“. Hier stond ook de steenen gronspaal met Portugeesch opschrift van 1577 en met Hollandisch opschrift van 1705, welke in 1921 door den eigenaar W. F. van den Broeke aan het Kon. Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ten geschenke werd gegeven. Tusschen Groot- en Klein-Waling, op z.g. Midden-Waling of Waling-tengah, ligt het familiegraf met rouw-koepel van resident Camphauser c. 1824. Boy-auw (vermoedelijk het Fransche „byou“) heeft een druk geornamenteerde poort 3e kwart 18e eeuw met opschrift uit 1768, een beschreven steen 1786, een bel met randschrift: „G. v. cl. Bosch 1757“ en een familiekerkhof. Weltevreden heeft een als goedaangebuurde gebruikte perkwoning met fraaie zwart marmoren vloeren, een eenvoudige poort; twee gedenkstenen, 1709 (een van het verdwenen kerkje te Lontor) en 1866; een bel met randschrift: „J. A. Del maar Welte vreden 1841“ en een zerk van M. L. Versteegh—Van Sunker, 1672 met latere bijzettingen van 1677, 1678 en 1680. Bij de trap aan het strand vindt men een steen met inschrift betreffende de vernieuwing in 1754 en bij kampoeng Lontor aan het strand een fragment van een toombe met Maleisch opschrift, 1771. Combir heeft een groot naamloos grafteeken en op het kerkhof een gemetseld graf van W. A. Cameding 1794 met wapen en een bel, waarop: „W. A. Camerling 1841 Combir“. Keizerstoren (Kjahi Tortore) heeft een versierd achterpoort en een kerkhof. Spantjebay (vermoedelijk: Spaansche baai) heeft een kerkhof met graven van de familie Herrebrugh, o.a. van A. A. Herrebrugh, 1833. Boerang heeft een eenvoudig poortje met gedenksteen J 868 en een eigenaardig type van gebouwen. Railing heeft een sierlijk gestyleerde achterpoort en een kerkhof met graven van de families Del maar en Blandes. Een geheel afwijkend type* van woning had het perk De Zoete Inval in kpg. Selarnon, dat helaas afgebroken werd (zie Valentijn, ill. 2, 1 e Bdeek biz. 8 e.v.). Hier dichtbij bevindt zich do trap van Selarnon, welke leidt naar de overblijfselen van de redoute Kuilenburg uit 1635. J let perk Boven Dender heeft een poortje met wacht-huis en de overblijfselen van de rcciuete Denner of De Morgenster in 1626 door Wille in Jansz. Admiraal gebouwd, en Beneden Dender een perkeniershuis van afwijkend type.

Op het perk de Driede breedere bevonden zich drie losse grafstenen van de familie Steenrots, 1709, 1762 en 1777, welke naar het Museum te Batavia zijn overgebracht. Op dit perk ligt ook het fort Concordia op eene hoogte aan zee. Het is vierkant met drie hockbastions, decl8 met steenen gewelven, een rond spietorentje en een eenvoudig poortje, en dateert uit 1630. Babinidi heeft een eenvoudig poortje. Het perk Oerien (vroeger de perken Lust en Everts) bevat do overblijfselen van de redoute Oerien of Storm, door Jan Jansz. Visscher in 1624 gebouwd. Op het perk Namoeloe ligt het voornaamste fort Hollandia, in 1624 gebouwd en vierkant opgetrokken van koraalsteen met vier hockbastions, waarvan een met ronde spietorens. Hier Jigt ook de kampoeng Lontor met vele bouwvallen en de zetel van de negenhoofdenvereniging met enke-

le merkwaardigheden, w.o. stormhoeden, oud porselein, een fragment van een vlag met geborduurd Hollandschen Leeuw (17e eeuw), een koperen leeuwte met pijlenbundel en een kopie van een oude vlag, door Gouv.-Gen. Graaf van Limburg Stirani aan de negorij in 1919 ten geschenke gegeven. In de perkwooning van Namoe-loe bevindt zich een kleine boekkerij w.o. een complete Valentijn e.a. oude werken. Het familie-kerkhof bevat vele graven van de families Lantzius, Mulder en Von Salgarj, 1843, 1852, 1854. Een afzonderlijke vermelding is waard het rijk met beeldhouwwerk versierde marmeren praalgraf van A. F. Lantzius-Versteegh, 1889. Op het perk Lackoey, zijn de overblijfselen van de halve maan Lackoey gebouwd in 1620. Takkermore heeft een eigenaardig gebouwde perkwooning met een grafmonument van M. M. Mulder—Kruyt, 1884 en graven van de familie Mulder. Ten slotte heeft Simonwal een groote zerk met familie-wapen van Anna Hurdt—van Beusecom en zoonjes, 1601, 1662, 1663. Aan de zeezijde ligt een groote klip, de z.g. Batow Wolanda met historische herinneringen aan de inname van Lontor 11 Maart 1621.

Poeloe Ai vertoont nog enkele oude perkeniershuizen als op Lontor. Matalengko, een afwijkend type van perkenierswooning, werd helaas afgebroken; in de poort is een beschreven steen, 1875. Westklip heeft een beschreven steen, 1707. De Verwachting bezit een karakteristiek poortje. Op de begraafplaats van het eiland liggen o.a. drie zerken van P. Van den Broeke, 1754 met wapen, R. Leunissen—Gilles, 1785 en J. de Bes-ten, 1643.

Van het groote fort Revenge op dit eiland (DI. III, biz. 208) zijn merkwaardig de waterreservoirs in de muron en op den beganen grond. In een der wallen is een wapen van zandeteen aangebracht. In het fort ligt een ijzeren kanon met het monogram van de Kainer Amsterdam der V.O.C. Mier dichtbij ligt een oud gemetseld graf, 1760 (?).

Op het eilandig Run te Nailaka zijn nog onbeduidende fundamenten over van het in 1616 door de Engelschen gebouwde fort. Het eiland Rosngain heeft de perkwooning De Hoop, gebouwd op de plaats, waar vroeger de batterij De Lago stond onog eerder do militaire post Bak-af, welke in 1756 nog bestond. Het kerkhof heeft geen leesbare oude grafzerken meet; het Avond-inaalsilber werd in 1911 naar Banda Neira overgebracht.

b. *Rossidentie Ternate, hoofdplaats Ternate.* Belangrijk is het kasteel Oranjo ter hoofdplaats Ternate. Dit werd door C. Matelief de Jonge in 1607 gebouwd als fort Maleyo, als tegenwicht van het Spaanscho fort Gamma Lamina. Het werd in 1609 herdoopt tot kasteel Oranjo en in 1636 met een zeebolwerk versterkt. Het ligt aan zee buiten de stad en wordt gevormd door een zware viorkanto omwalling met vier hoekbastions, waarvan een tot een zeebolwerk is uitgebouwd. Met is volgens verschillende opgaven 195 bij 113 of 203 bij 13» M. groot. De omwalling bestaat uit een dubbelen muur met opgeulden kern; onder den rondgang zijn gewelfde voortrekken uitgepaard. De naar het land toegekeerde zijde der omwalling is geslocht. Toegang tot het fortpiein wordt gegeven door een klein poortje aan de van de stad afgewende zijde en

door een voraierdo poort aan de zeezide naast het zeebolwerk. Volgens een steen is de poort in 1756 herbouwd. In den poortdoorgang is een gardelokaal en in de binnenmuren zijn eenige steenen ingenietelsclid, waaronder met het monogram der V.O.C. uit 1657 en 1658, twee met Latijnsche verzen betreffende de apotheek en het ziekenhuis en een met den Hollandschen Leeuw met schip. Op het zeewerk staat een klokstand met een in 1603 gegoten bel met Latijnsch opschrift van Spaansche origine. De gebouwen op het fortpiein van het kasteel Oranje ter hoofdplaats Ternate (DI. IIT, biz. 209) zijn modern, behalve de commandantswooning, het pakhuis en een eenvoudig huisje op het zeewerk. In het pakhuis ligt een zerk van S. van Voorst—de Cater, 1667. Buiten het fort liggen oude graven 1679, 1683, 1689, 1700/01.

Het residentiehuis dateert volgens een stichtingssteen uit 1842. Namen als Heerenstraat, Lijnbaanstraat, Jufferstraat, Weeshuisstraat en Fiscaalstraat herinneren nog aan de oude Compagnie.

De oude Herv. kerk werd eenige jaren geleden door bouwvalligheid buiten dienst gesteld. De thans bestaande kerk kwam in 1932 gereed.

Op het kerkhof zijn graven van J. E. van Tongeren 1820, de fam. Coldenhoff 1833/1834, E. P. J. Verstege—Caspers 1836 en van de families Renesse van Duivenbode, De Sturfer, Buddingh, Laurens, Van der Neer en Kneefel. Buiten het kerkhof bevinden zich twee grafmaalden van resident J. A. Neys en echtgen., 1835 en 1821. Aan den weg naar Castella staan nog 4 pilasters met opschrift: „Speelwijk Anno 1780”, waar schijnlijk van een oud landhuis, de poorten van het buitenverblijf van den Engelschen resident en de ruïne van een steenen gebouw met een poort waarboven „Ao 1771”.

De Kedaton, het sultanspaleis, werd in 1929 gerestaureerd en dateert volgens een steen met Arabische karakters uit 1813. Het bevat een unieke verzameling van zilveren voorwerpen uit den Conipagniestijd en later, w.o. kandelaars en trompetten (zie Valentijn I, biz. 364), oud meubilair en eigenaardig uniformen van de voormalige hofhouding. In een der poorten hangt een bronzen bel met randschrift: „Michael Everhard, Middelburg, Zeeland 1781° en achter het gebouw een ander met randschrift „Rijksdorp Mefect Hoorn 1721”. Naast het gebouw bevindt zich de ruïne van het forkje Santosa en aan het strand het bolwerkje *s Konings Zeehoofd uit c. 1606 met kanonnen.

In den doorgang onder het fort Tolukko (DI. III, biz. 209) zijn twee steenen ingenietelsclid, waarvan een met het wapen van Pieter Both als in het fort Barneveld op Batjan en do andere met een onleesbaar opschrift. Zie over den eigenaardigen vorm Valentijn dl. T. I, biz. 13.

Buiten het fort Kajoendrah ligt een oude Hollandsche graftomb met voorwerd opschrift naast een van Engelsche afkomst. Het fort werd c. 1609 gebouwd, verlaten in 1627, door de Spanjaarden bezet tot 1663, geheel herbouwd in 1799.

Van de Spaansche hoofdstad Gamma Lanima staan nog enkele niuren overeind. De overige ruines van Spaansche versterkingen zijn van geringe betekenis.

Dit is ook het geval met de ruines op het ei

land Tidore, z.a. Tahoela en Tsjobbe in do nabijheid van de hoofdplaats Soa Stoe, Marieko en Roemi in kpg. Roem. Tot de rijkssieraden van het Sultanaat Tidore behooren 2 zilveren soep-terrines Lod. XVI en 1 schenking van P. Paauw Pit, 1719. Van de kedaton te Soasoe zijn nog slechts de fundamente over. Typisch is de groote steenen trap met lilla's, welke toegang tot de hoofdplaats geeft. Op het eilandje Moti vindt men overblijfselen van de vesting Nassau door Francois Wittert in 1609 gebouwd. Belangrijker zijn de overblijfselen van de Compagniesversterkingen op Makjan. Te Ngofakioha vindt men de ruines van de vestingen Mauritius met het Compagnieshuis, in 1612 gebouwd door P. Both en Zeeburg uit c. 1661. In kpg. Taffaso Jigt de merkwaardige ruine van de vesting De Zeven Provinciën (Taffasaho) in 1608 op de Spanjaarden veroverd. De ruines van de vestingen Tabillola en Poewatti zijn weinig belangrijk.

Onderafdeeling Soela-cilanden [SanaiM]. Ter hoofdplaats Sanana ligt het fortje Altang, eerder „De Verwachting” geheette, een vierkante omwalling met 2 hoekbastions elk met een spietoren. Aan de poort is een oude slotplaat. De omwalling en de platvormen der bastions zijn van het slotplein af bereikbaar door twee steenen trappen. In de bastions is een kruikanier en een cachot met steenen tongewelf. Het plein is nog geheel door gebouwen omgeven, waaronder de commandantswoning met galerij 2de helft 17de eeuw. De kruis-kozijnen zijn voor de onderste helft met luijken en voor de bovenhelft met rotan vlechtwerk gesloten. Tot 1910 woonde hier een vertegenwoordiger van den sultan, thans is het tot kantoor van den Gezaghebber ingericht. Op de wallen liggen vele oude ijzeren kogels en een voorlaadkanon. De buitenpoort bevat een steen met Maleisch opschrift 1736. Buiten het fort liggen enkele oude gemetselde graven, w.o. van H. Christians en J. Clad, 1748.

Aan de Westzijde van het eiland Groot-Obi in kpg. Lodji ligt de ruine van het blokhuis Den Briel uit c. 1680, met naamlooze graven en een merkpaa van coramandelsteen met V.O.C. Deze werd in 1921 naar Ternate overgebracht en voor het Sultanspaleis geplaatst.

Onderafdeeling Djailolo. Aan de Westkust van Halmahera bevinden zich de overblijfselen van de fortjes Dodingo, Gofasse en Sidangoli in de gelijknamige kampoengs. In kpg. Soesoepoe staat de merkpaa van baksteen met het monogram der V.O.C. (het jaartal 16.. dat Mr. Dr. Overvoorde daarop las, is verdwenen). Aan de Ake Lamo wordt de ruine aangetroffen van de vesting Saboega/

Onderafdeeling Batjan (Laboeha). Op het eiland Batjan ter hoofdplaats Laboeha is volgens contract van 1609 een fort Barneveld gebouwd, dat volgens den stichtingssteen in 1613 gereed was. Het is een vierkante omwalling met borstwering, 4 hoekbastions en een poortgebouw. De oude gracht is nog gedeeltelijk aanwezig. Het fort verving een ouder Portugeesch fort, dat in 1609 door Hoen was veroverd. In het poortgebouw zijn 4 beschreven steenen aangebracht, waarvan een met het wapen van P. Both, een met het wapen van Prins Maurits, een met den Staten-leeuw en een zeiland schip (het wapen der Compagnie) en een zeer verminkte Latijnsche inscriptie uit 1613, die in 1886 nog deels te ont-

cijferen was. Bij het fort ligt een kleine begraafplaats met graven van Jhr. M. E. F. Elout van Soeterwoude, 1883 met familiewapen en van D. L. van Renesse van Duivenbodde, 1887. Tot de rijkssieraden van het sultanaat Batjan behooren zilveren presenteerbladen, koperen schilden en borstharnassen, speren en helmen. Aan het zee-strand zijn een paar bronzen kanonnen opgesteld met opschriften M. Everhard, 1787, V.O.C. en Pieter Seest, 1757, V.O.C.

Residentie Manaldon, *afdeeling Mana do.*
Het fraai bewerkte kanon, in 1621 door Willem Wegewaert in den Haag gegoten, dat in 1911 op het residentieerf lag, is in 1912 naar het Museum te Batavia overgebracht, evenals enkele bronzen lilla's, die in het magazijn tegenover het fort lagen. Dit stuk geschilderd is te Limboto gevonden en daarna naar Manado vervoerd.

Over de moderne Herv. kerk is in DI. III, biz. 210 reeds iets gezegd. Tot het Avondmaalszilver dezer kerk behooren nog 3 borden met inscriptie, 1672 en twee rijk versierde bekens met het kerkelyk signet. Het kerkelyk archieff is goed onderhouden: het oudste stuk dateert uit 1829. Op het kerkhof zijn graven van W. P. H. Graaf van Strachwitz, 1891, R. Celosse, 1859, J. P. Tissot, 1869, W. Th. Ottenhoff, 1845 en een praalgraf van resident J. P. C. Cambier, 1842. Van de particuliere oudheden ter hoofdplaats moet genoemd worden de verzameling van S. Que w.o. schenkingen van Herminia Gilia Tolling 1712, Maria Simonse van der Heyden, huisvrouw van Mr. Francois van der Lee, 1717. Verder nog een mooi gedreven schotel 2e helft 18de eeuw. smid-doozen en juweelkistjes van schildpad met goud en zilver gemoenteerd. In het bezit van de dames Schoe bevinden zich een horlogeketting en een wandelstok van Multatuli.

In de Minahasa zijn te Kema, Likoeang, Tanawangko, Atep en Belang nog enkele overblijfselen van steenen fortjes tegen de zecroovers opgericht. Op het eilandje Talisse bevindt zich een bronzen bel uit 1674 met Lat. inscriptie. Merkwaardig is de verzameling van oud-Alfoersche grafpotten te Sawangron Tonsou, waarvan vele onder Westerschen invloed zijn bewerkt.

In de kerk te Anioerang zijn 10 koperen wand-lusters, stijl 18de eeuw. Bij particulieren worden nog enkele bronzen sierkanonnen aangetroffen w.o. met opschrift: Steen Borchardt Enclmyse 1769 en monogram V.O.C. met de letter E. Op het oude kerkhof zijn o.a. graven van K. F. Herrmann 1851 en zijn echtgenoot, 1839.

Afdeeling Donggala. Te Donggala liggen voor het Civiel Bureau twee sierkanonnen van de kamer Zeeland, waarschijnlijk afkomstig van Toli-toli of van Parigi, gegoten door Everhard M. Zeeland, en monogram V.O.C. en de letters Z.M. 1766. In kpg. Gg. Balei ligt een inerkwaardig ijzeren kanon op rampaard. In de negorij To inini aan de Golf van Toinini liggen de fundamente van den post: „Het Goed Begin”. Te Parigi is van de oude redoute niets nicher overgebleven. Voor de gozaghobberswoning bevinden zich eenige fraaie bronzen kanonnen, w.o. met opschrift Pieter Seest Anno 1757, met V.O.C. en de letter A.

Afdeeling Gorontalo. Dicht bij de ruine van het fort Leyden te Korwanda ligt de uitgestrekte ruine van de Kota Mas, vermoedelyk een vroegere Spaansche versterking.

Bij het fort Nassau ter hoofdplaats Gorontalo vindt men enkele oude graven zonder opoahrift; het kruithuis is nog in gebruik bij de Gew. Politic. In do moskee hangt een fraaie bronzen bel met opschrift: „Ciprianus Crans Me Fecit Enc- husae A^o 1726”, vermoedelijk afkomstig van het fort Nassau. Aan den weg naar Batoedaa liggen drie ronde bergforten bij het meer van Limbotto met oude kanonnen. Bij den ingang van do Baai van Gorontalo liggen de ruines van de fortjes Goerita, Liasso of Leato en Monoarfa.

Onderafdeeling Sangihe- en Talaud-eilanden. Van belang zijn te Tahoena de rijkssieraden van den Radja van Kandahar, w.o. een zilveren bord met wapen geschenken door gouverneur Johan Hendrik Thim van Temate met wapen, 1688, een bronzen sierkanon met wapen, 1759, een zilveren rottingknop V.O.C. In de omgeving van het plaatsje liggen de graven van de predikanten F. Dionysius, 1674, en van I. Huisman, 1675. Te Enemawari zijn voor het Landschapskantoor 2 buitengewoon rijk bewerkte sierkanonnen, bronzen, uit Manila, 1643. De rijkssieraden van den Radja van Taboekan bestaan uit kanonnen en stormkappen, tot die van den Radja van Ta-niako behoort o.a. een porseleinen schotel met het monogram V.O.C. Te Pettah bevindt zich 3 sierkanonnen, oen zilverrottingknop met het Eng. wapen en: „Radja Taboekan 1816”. In het Landschap Siaoe, ter hoofdplaats Oeloe bevindt zich aan het strand een merkpaal V.O.C. van baksteen en de ruïne van het fortje Doorn-burg uit 1682 met een beschreven steen waarop: „Tahoena?” 168. V.O.C. D:1:1 Janev....”, welke vroeger voor het merkpaal lag. Voor het kantoor van den Radja ligt een sierkanon, met opschrift: „Everhard Middelburg „P. van Bolsen 1758” met V.O.C. en de letters Z en M. Voorts in een inlandsch wooning een kanon waarop: „Pietor Seest Ao, 1765”. In het Landschap Tagoe-Jandang, in de negorij van dien naam, liggen voor de woning van den Radja en voor de pasanggrah rijk versierde kanonnen.

To Beo liggen voor het huis van den Radja 2 bronzen sierkanonnen gegoten door L. Haverkamp, Hoorn 1784 en door P. Seest, 1788 met monogram men V.O.C. en do letter E. To Liroeng o) het eiland Salibaboo ligt oon bronzen sierkanon van de Kamer Amsterdam voor het huis van den Dioegoegoe, gegoten door P. Soest, 1756 met V.O.C. en de letter M. Op het eiland Miangas (Palmas) liggen nog eenige oude kanonnen, w.o. een achterlader. Op het eilandjo Jolly ligt een graf van H. C. Jolly, 1862.

Afdeeling Poso. To Poso ligt een bronzen sierkanon met opschrift: „Piotor Seest Anno 1757” en V.O.C. met de letter A.

Onderafdeeling Banggai. Ter hoofdplaats Banggai liggen do overblijfselen van de Kota Tjina en van do Kota Djin, vermoedelijk Portugeesoho versterkingen.

GOUVERNEMENT CELEBES EN OEDERHOORIG- IEDEN.

Van hot kaateol Rotterdam ter hoofdplaats Makussar is in DI. IIT, blz. 210., reedg een beschrijving gegoven. Tegenover do in het midden van het plein liggonde kerk, welke in 1927 werd gerestaureerd on in 1928 in bruikloen afge-Htaan aan de Gereformoordo kerk to Soerabaja, staat het vroegere govoumourshuis met kleinere gebouwen en hiertegenover het troepenlogies.

Thans wordt het fort goccoepeerd door militaire en civiolo dinctien, enkele gebouwen staan ledig. Het ligt echter in de bedoeling on hier den zetel te vestigen van het eerlang in te stellen gouvernement van de Grooto Oost.

Het goed onderhouden kerkhof van de moderne Prins Hendrik-kerk (1885) bezit o.a. den praalgraf voor M. Blok—Coop a. Groom, met zoonkje, 1758 en 1757, waarbij een grafateen met wapen van P. G. van der Voort, 1780. Men vindt er graven van J. Tram burg, 1824, Baron van Cdehoorn van Rauwerda, 1826, de gouverneurs Mr. B. H. A. Besier, 1829, A. van der Hart, 1836, A. J. F. Jansen, 18G1, J. A. Bakkers, 1876, en Ch. Ch. Tromp, 1884, van C. M. M. Klooster-huia—Castoleyn 1832, J. B. Verhaege, 1834, J. J. de Siso, 1847, J. P. C. Gravenhorst, 1855 en familiegraven Baron Platt, Weyergang, Trouer-bach, Mesman, voorts vele zeemans-graven en tombes van Engelschen 1814—1816; veracheidene tombes hebben geen opschriften meer. Het praalgraf van C. Beemink—van Sypesteyn is van het landgoed Losari in 1932 hier o verge-bracht.

De oude stad is volgens een roosterplan gebouwd en bevat nog enkele oude huizen, meest volgens het Java-type met voorgalerij en kolommen. Het dak steekt over de straat uit en is over den uitsprong van. onderon horizontaal afgeschoten (z.g. uitstoker). Verschillende huizen zijn twee en drie verdiepingen hoog. Uit de eerste helft der 19de eeuw dateeren de Gouver-neurswoning, de strafgevangonis aan het Koningsplein, met geblokte pilasters, het Landspak-huis aan de Middenstraat, een groep pakhuizen aan de Wilhelminkade, eenige woningen aan het Hoogo Pad. Uit de tweede helft der 18e eeuw dateeren hot huise in de Burgerwachstraat no. 2 en een andor aan het Hoogo Pad no. 13. Muren en poorten van de oudo stad Vlaardingn zijn niet meer aanwezig, aan de ommuurde stad her-inneren nog de Muurstraat, de Buitenmuurstraat en do z.g. Pintoe Doea. Het museum aan het Koningsplein is opgeheven en de oudheden zijn naar het Museum to Batavia overgebracht. Het Bond-huis werd afgebroken en het houtsnijwerk daarvan versiert thans het Landschapskantoor te Watampod. Op hot vroegere landgoed Losari bevindt zich nog de poort, welke toegang gaf tot hot landhuis. Naast Losari staat in een plantsoen de gedonknaald van A. do Siso, 1832. Dit monument word in 1932 van Losari hierheen over-gbraocht.

By Bontoala staat de ruino van het verblijf van Aroo Palakka. Do omstreken dor hoofdplaats bevatten historische herinneringen uit den strijd dor Makassaarsche vorsten met de Compagnie, bestaande uit fundamente, kanonnen, aarden wallen enz. by Tallo, Oedjoeng Tanah, Galdsoag, Maurisso, Gorasi, Samboppo, Barombong, Larianbangi, Panakookang, de vroegero hoofd-stad Goa. Het praalgraf van Aroo Palakka werd in 1932 gerestaureerd. Bongaja, waar in 1667 het vermaardo tractaat gesloten werd, is een open plok in de sawah's, afgesloten door een bamboe-zon. hek. Van het fortje Valkeuburg uit 1737 te Maros is slechts de landcourtime behouden met do bolendendo gebouwen, de overige bastions en de steenon brug zyn afgebroken ten behoeve van het kamponent. Do woning van den Ass-resi-dent is een huis van het Java-type, bogia 19e

eeuw met 3 kanonnen op het voorerf. Merk- waardig is de rots vesting Boeloe Sepong uit den Engelschen tijd.

Afdeeling Soenggoemina. Voor het kantoor en de woning van den Controleur liggen 4 bronzen kanonnen, waarvan 3 beschreven, een met monogram V.O.C., H(oom) J. N. Derek Me Fecit Ao. 1733, een met J.V.E. Ao. 1755 en een met monogram V.O.C., D(elft), J. Verregen (?) Hagae Ao. 1755. Voor de controleurwoning te Djenepono liggen 2 kanonnen met inscriptie: „Faité par Br6zin a Farsenal de Paris, 1512”.

Afdeeling Bonthain. Van het fortje is niet veel meer over, evenmin, als van de redoute Carolina te Boeloeokomba. In particulier bezit zijn 2 kanonnen, w.o. een uit 1779. Van het blokkhuis Defensie ter hoofdplaats Bfentdng van de Saleyer- eilanden uit 1739 is de gemetselde waterput over- gebleven. De goed onderhouden begraafplaats heeft o.a. een wit gepleisterd praalgraf uit 1780 zonder naam. In het orn&mentshuis van het district Bontobangoen hangt een bronzen bel, vermoedelijk afkomstig van Defensie. Het fort te Balangnipa heeft een gedenksteen 1864—1868.

Afdeeling Bon (Watampone).* Ter hoofd- plaats Bond bevinden zich voor de controleurs- wooning 2 bronzen kanonnen, een van de Kamer Rotterdam, 1790 en een van de Kanier Amsterdam met randschrift: „Me Fecit Pieter Seest Amstelodami Ao 1772”. Op de aloen- liggen 2 zeer groote ijzeren kanonnen. De rijkssieraden van Bond, w.o. de Compagnies gedenkpenningen met ketting van Aroe Palakka, 1666, 1672, werden in 1930 bij gelegenheid van de inhuldiging van den nieuwen vorst door het Gouvernement teruggegeven en van het museum te Batavia hierheen overgebracht. Van de veretkingen aan de Tjfenanarivier door Smout opgericht in 1741 is niet veel overgebleven. In de gelijkna- mige kampong aan de Tjfenanarivier ligt nog de belangrijke ruine van de vesting Tossora.

Afdeeling Loewoe (Paloppo). Onder de rijks- sieraden van de Leenvorstin bevindt zich een gouden plaque met ketting uit het Engelsch tus- schenbestuur.

Afdeeling Par epare. Van den post Buren uit 1748 te Pentj an a nabij de rivier van Tanette is weinig overgebleven. Vermoedelijk is het huis der leenvorstin van Tanette op de fundamenten gebouwd. Onder de rijkssieraden bevinden zich gouden gedenkpenningen met ketting 1743 en 1751, een juweelkistje met zilverbeslag, een ver- guld zilveren kromzwaard, een gouden gedenk- penning van het Gouvernement en vele andere Oostersche sieraden en geschenken. Achter het kruithuisje der overleden leenvorstin liggen 15 kanonnen, w.o. een van de Kamer Zeeland met opschrift: „M. Everhard, 1754”. Van de ver- B ter kingen te Segdri, Labakang, Pangkadj6ne, bekend uit de laatste Bond-expedities, is weinig overgebleven.

Afdeeling Boeton en Laiwoei. De hoofdplaats Baeobaew heeft een gedenksteen ter herinnering aan het vergaan van de schepen De Tijger, Bergen op- Zoom, Aagtekerke, De Luiwaard en De Juffer bg het Sangoririf in 1650 met kanonnen van deze bodems afkomstig; 6 oude kanonnen voor het bivak; een bronzen bel op het Ass.-res. kantoor; overblijfselen van een fortje met kanon aan den linkeroever der Baeobaew-rivier; over

blijfselen van de sergeantswoning met eenigo naamlooze graven in kpg. Soreani; een rijk versierde bronzen bel bij den Sultan van Boeton met wapen en zinspreuk van Zeeland en rand- schrift: „Johs La Fort (Mc) Fecit Medioburgii Zeelandorum Ao 1793”. Tot de rijkssieraden des sultans behooren oude akten, 1791, stokken met zilveren knopen, 1791 en 1826, een gouden ge- denkpenning 1862, oude geweren en kopieën van V.O.C. vlaggen.

Het voornaamste is echter de reusachtige kratonvesting Bolyo, in 1631 door een der sultans onder Compagniesleiding gebouwd. Het complex beslaat een oppervlakte van ruim 1 K.M.² en telt 11 groote en kleine poorten en 16 bastions. De wallen en bastions aan de zeezijde zijn vermoedelijk gebouwd door de Nederlanders, die aan de landzijde door de Boetonneezen. In den kraton liggen 4 zeer fraaie bronzen kanonnen. Het eerste is van de Kamer Amsterdam met rand- schrift: „Me Fecit Ciprianus Crans Enchusae 1734”; het tweede heeft het monogram V.O.C. met „Batavia 1679”; het derde hetzelfde monogram met: „Me Fecit Cyrianus Cranzs Amster- dam*”; jaartal uitgesleten; het vierde is Portu- geesch. Hier dichtbij nog een 8-tal andere kanonnen, waarvan een met het wapen van Jan III van Portugal met een lengte van 3 M. Voorts bevindt zich hier in kpg. Lamangga een groot ijzeren anker, lengte 3.55 M., afkomstig van een verongelukt Compagnieschip. In de nabijheid liggen nog 2 andere kleinere kratonvestingen. In Zuid-Boeton moet een der huizen van kpg. Sampolawa nog versierd zijn met houtsnijwerk van een der bij het Sangori-rif gezonken schepen te Raha op het eiland Moena; op de Toekang-besi-eilanden en te Kendari in Oost-Celebes worden nog vele kanonnen aangetroffen.

PBOVINCIE WEST JAVA.

a. Residentie Batavia.

De hoofdplaats Batavia en omgeving. Aan het bekende kasteel van Batavia herinnert Jlog elects de door Van Imhoff gebouwde Amsterdamscho poort aan den Heerenweg uit 1744. Oorspronke- lijk waren aan de poort open galerijen verbonden en had zij een verdieping, bekoord door een koe- peldak met torentje en uurwerk.

Van do oude kerken is nog slecht B do Portu- geesche Buitenkerk behouden. Met don bouw volgens het ontwerp van den Fabriek Ewout Ver- hagen werd een aanvang gemaakt in 1692, do kerk werd 23 October 1695 ingewijd. Het ge- bouw werd in 1922 geheel gerestaureerd. In een der muren is gemetseld de groote grafzerk van Carol Reynierez., gest. 1653 en zijn eerste echtgenoot Judith Barra, gest. 1646. Deze steen werd op last van den Gouv. Generaal Mr. D. Fook van de begraafplaats Kembang Koening te Soerabaja hierheen overgebracht en in 1922 ingemetseld. Het Avondmaalszilver wordt ge- deeltelyk in het museum, gedeeltelyk in de Wil- lemskerk bewaard.

Een aantal zerken van de begraafplaats bij do Hollandsche kerk zijn overgebracht naar de be- graafplaats Tanahabang. Men vindt aldaar 66 bewerkte zerken met wapens uit de jaren 1647—1809 en eenige uit den tijd na 1815. Hier is ook het ontlusterdo graf van Olivia Mariamno Devenish, Raffles* eerste echtgenoot, 1814, en dat van JDr. John Leyden, 1811.

In de Katholieke kerk wordt een wijkruis be-

waard van Mgr. Luyken uit den tijd van pansen Clemens VII. De kerk is modern.

In het voormalige paleis aan het Waterloo-plein is het Departement van Financien ondergebracht en het heeft in verband hiermede inwendig verbouwingen en veranderingen ondergaan, die het interieur, hoe eenvoudig ook, toch ontseren. In de Directeurskamer bevindt zich een staande klok van P. Maulet (2e helft 18e eeuw).

Het paleis te Rijswijk aan het Koningsplein (DI. III, biz. 212) bevat de openbare verzameling van 's Lands schilderijen, bestaande uit 63 portretten van alle Gouverneurs-Generaal en de meeste Commissarissen-Generaal, welke 1925—1926 werd gerestaureerd. De kern van deze collectie werd gevormd door de Landvoogdsportretten in de Raadzaal van het Kasteel, daarna overgebracht naar de Harmonie en in 1828 geplaatst in het Paleis Waterlooplein. In 1916 werd zij verdeeld over de paleizen Koningsplein, Rijswijk, Buitenzorg, Hertogspark (thans Volksraad, zie aldaar). In 1928 werd deze indeeling herzien en de landvoogdsportretten in dit paleis bijeengebracht. In de groote receptiezaal, welke in het begin van deze eeuw werd aangehouden in modernem stijl, hangt het representatieve levensgroote portret van Koningin Wilhelmina, in 1900 geschilderd door P. Josselin de Jong. Voorts Chinnery's levensgroot portret van Lord Minto, portretten van Alting door Tischbein, Daendels door Raddan Saleh, Rochussen door Pieneman, Rooseboom door Slauerman, Idenburg door Franken.

Het gebouw van den Volksraad in het Hertogspark, opgetrokken in neo-klassiekem stijl in de eerste helft der 19de eeuw, was oorspronkelijk het paleis van do Commandanten van het Indische Leger, later vergaderzaal van den Raad van Indie. Het bevat schilderstukken o. a. van Baron Van der Capellen en van H. M. de Kock door C. Krusenian, Baron Van Imhoff door P. van Dijk, 1742, Thedens, De Haan en de laatste Stadhouders en hun gemalinen en eenig oud nieuwbouwwerk. Hier woonde Hertog Bernard van Sftksen-Weimar, die van 1849—1851 Legercommandant was. Voor het gebouw staat een steenen leeuw met het stadswapen, vermoedely afkomstig van do gerechtsplaats van Schepenen.

In 1828 werd de gedenkzuil met inscriptie op het Waterlooplein geplaatst, het Hoogerechtshof dateert van 1848.

Van de particuliere gebouwen te Batavia valt in de benedenstad to wijzen, behalve op de reeds bedoelde in DI. III, biz. 212, op eenvoudige huisjes met verbonden winkellaam en dourkozyn, die men vindt aan do Gang Blandongan, de Spinhuisgracht, do Roa Malakka, den Antjolschen weg, de Lcou winnegracht, de Gedenpnto Leeuwinnegracht, do Utrechtsche straat, Pekodjan, do Bacherachtsgracht, Gang Pedjagalan, de Ammanusgracht, Stadsbuitengracht en den Molenvliet. Merkwaardig zijn het Chineesoho hofje in Gang Orpak en drie huisjes aan de Westzyde der Spinhuisgracht.

De meeste groote heerenhuizen zijn verdwenen na do overbrenging van do woonstad naar Weltevreden in 1808. Een goed bewaard type was het Kloedingmagazyn aan de Binnen Nieuwpoortstraat, een dubbel heerenhuis met vlakken, gepleisterden govel met overatkend dak, waarvan

de uitstecker van onderen horizontaal was afgeschoten en van onderen met paneelwerk versierd. Dit huis werd in 1921 afgebroken, de houtwerken bovinden zich in het Museum te Batavia. Gelukkig is het buitengemeen fraaie dubbelhuis aan de Kali Besar West 11, geoccupeerd door het Algemeen Landbouwsyndicaat, gespaard gebleven. Dit huis, de z.g. Toko M6rah, aldus genoemd naar den rood geschilderden voorgevel en dito betimmering, dat toebehoord heeft aan G. W. Baron van Imhoff, werd omstreeks 1923 gerestaureerd en ook inwendig hersteld in den ouden stijl.

Voorts dient nog vermeld te worden het z.g. heilig kanon Si Djagoer of Kjai Setomo, berst c. 1835 voor het eerst vermeld, van ijzer met een bronzen band om het achterstuk, waarop dit opschrift is aangebracht: Ex me ipsa renata sum. Het bevindt zich op het vroegere Kasteelsbuitengebouw voor het Dispens of het Provisiemaagazyn uit 1738. Aan de rivier benoerden het bastion Culenborg liggen de Westzydsche pakhuizen, bij kpg. Em brat (Heemraad) de Oostzydsche pakhuizen. Merkwaardig zijn de gebouwen der Compagnieswerf aan de Werfstraat, minder belangrijk zijn de Uitkijk, welke dateert van voor 1841 en buiten dienst werd gesteld c. 1920 en de Stads-herberg, een eenvoudig wit gepleisterd gebouw uit 1849. De dubbele ophaalbrug bij den Grooten boom stortte in 1932 in, de enkele ophaalbrug bij Pasar Ikan bestaat nog. De Overtoorn in den Molenvliet is verdwenen, het boerenverdriet bij het bolwerk Zeeland aan de Bacherachtsgracht bleef gespaard. De moskee bij kpg. Angke heeft fraai gesneden bovenlicht en deuroplijsting evenals de ruïne van de moskee in Gang Mangga Doewa aan den Jacatraschen weg. Het graf van Sou Bengkong, den Chineeschen vriend van Coen, aan dezen weg werd in 1929 gerestaureerd.

De groote huizen aan het Koningsplein te Weltevreden, met breede ingebouwde voorgalerij op kolommen, gaan terug tot do eerste helft der 19de eeuw. Zij zijn verolgd naar de Indische pendapa's, gewoonly slechts eene verdieping hoog en van alle zijden door de erven omgeven. Vele van deze huizen zijn reeds afgebroken of geheel verbouwd tot moderne winkelpaleizen en kantoren. Van de groote huizen te Ryswijk zijn nog slechts een twee-tal vrijwel in den oorspronkelijkem staat gebleven, n.l. de toko van Arcken, die in 1814 aan J. C. Romswinkel behoorden en het Parapattan Weezengesticht, dat tusschen 1805 en 1808 door P. Tency is gebouwd. De Societeit Do Harmonie werd op last van Daen-dela gebouwd, en kwam in 1815 gereed. De Schouwburg verrees in 1821 en was bekostigd door kunstlofhebbers met steun der Regeering. By den Raad van Indie, de Weeskamer, het re-sidentiekantoor borusten nog zilveren inktkokers met on zonder monogram V.O.C.

Het deftige binnenhuis uit den tijd der Compagnie is op uitnemende wyze vertegenwoordigd door de Compagnieskamer in het museum van het Bataviaasoh Genootschap. Men vindt daarin de rykgesneden luiken eu de houtwerken uit het reeds genoemde huis van G. W. Baron van Imhoff (o. 1730), kostbaar meubilair van ebbenhout en tai van gebruiksvorwerpen uit het dagelijkse leven, o. a. een collectie oud zilver en eene stukken van het servies van Van der Parra. De bekende HistorisohoVerzameling bevat voorts do meu-

bilair, klokken, gevelsteen en merkpalen, oud schilderijen, o.a. een portret van Kolonel Menu van Radfen Saldh 1856, copien van schildcrijerei (o.a. van het geschilderd portret van Jan Pie- tersz. Coen in het West-Friesch-Museum te Hoom), gevelfragmenten en houtwerken, wa- penen, maten en gewichten, glaswerk, aarde- werk en porselein, een model van de Hollandsche e Kerk en het eiland Onrust in miniatuur. De Numismatische Verzameling bevat o.a. zegel- stempels, gouden en zilveren eerepenningen, de Verzameling keramiek van den Indischen Ar- chipel (collectie E. W. van Orsoy de Flines), o.a. enkele zeldzame exemplaren van het z.g. bestel- porselein, w.o. een groote schotel met V.O.C., een kannaetje met I. v. H. (Joan van Hoom?) en een sakikruikje met opschrift. Het bier bewaarde fragment van de zerk van J. van Riebeck is in 1907 aan het museum te Kaapstad afgestaan. In een hoek der afdeeling beschreven steenen van het Museum werden in 1930 mecr fragmenten van dezen grafsteen van Johan van Riebeck toe- vallig ontdekt. Plannen zijn in voorbereiding om deze ook naar het museum te Kaapstad te zen- den. Zeer belangrijk is ook de collectie teekenin- gen en afbeeldingen, waaronder de collecties J. W. H. Ad er, van Leeuwen en Boursse Wils.

In de Historische Verzameling en ook in de z.g. Goudkamer bevinden zich enkele z.g. schenkerings-, zilveren schalen of bladen met gegra- veerd wapen en inschrift, die aan vrienden, dra- gers en afleggers van het lijk ter gedachtenis werden vereerd in den Compagniestijd, een spe- ciaal Indische gewoonte van personen van rang. Tot dusver zijn ongeveer een 65-tal voorbeelden bekend en over den geheelen Archipel verspreid. Niet alleen borden, maar ook wel andere ge- bruiksvoorwerpen, z.a. lepels en vorken, juweel- kistjes, snuif- en tabaksdoozen met inscriptie werden voor dat doel gebezigd. Ten slotte moeten onder de oudheden in particulier bezit genoemd worden: de verzamelingen Van Buttingha Wi- chers, Van West, Lie Hin Liem, Schnitzler, Hart, Van Oosterzee, Brandenburg van Oltende (glas, porselein en aardewerk, zilver en oude meubels). De uitgebreide collectie's Jacob, w.o. stukken van twijfelachtige oudheidkundige waar- de, werd in het begin van het jaar 1933 in het openbaar geveild.

De oude fortjes om Batavia zijn geslecht. De citadel Prins Hendrik dateert uit 1837. Van de rijke landhuizen uit het einde der 17de en de eerste helft der 18de eeuw is nog een betrekkelijk groot aantal overgebleven te Batavia, Buiten- zorg, Tangerang, Bckasi en omstreken. De voor- naamste oude landhuizen en overblijfselen daar- van in Batavia's omstreken zijn: Rustenburg (met oude graven), Tjililitan besar (thans ka- zerne der veldpolitie), Pondok Gedeh (met oude graven), Tandjong Oost (toehorende aan do fam. Ament, met oud meubilair en een levens- groot geschilderd, doch gehavend portret van Gouv. Generaal P. A. van der Parra, en familië- kerkhof), Tap os (met oud meubilair), Simplicitas, Pondok Petoeng, Pengoembin (met oud mou- bilair, klokkestand met bel: „C. Kraft me fecit. Batavia in *t Ambagskwartier 1769. *t Welvaren van desen Bodem", en familiekerkhof, Japan en Ke- bon Djeroek, Tjilintjing (met kerkje van Toegoe).

In de omstreken van Buitenzorg behooren tot de voornaamste landhuizen Tjimanggis (met bel,

1738), Tjitrap (met klokkestand en bel: „Stein & Borchart Fudunt Enchusae 1763, en oud meubilair, oud porselein), Tjileung, Tjiampea (mot oude bel), Tjitajani, KJapa Noenggal. Op do Pondok Gedehlanden ligt bij Bendoengan de voornaamste begraafplaats van de familie Van den Bosch w.o. het graf van Mr. H. J. Graaf van den Bosch, 1854, een gepleisterde grafnaald met het jaartal 1842 en de z.g. jachthut Van den Bosch. Van het landhuis Pondok Gedlh is niets nicer overgebleven. In de omstreken van Ta- ngerang liggen Tjengkareng I en II, de poorten van Leenhoff, Weergade (Batoc Tjepper), Mauk, Pebajoeran ligt in het Krawangschce. By Bekasi ligt Telok Poetjong met oude kanonnen, 1679, en bel met opschrift: „Johannes Derek me fecit Hornae Ao. 1761. Het Welvaren van de Oost Indische Compagnie". Door aankoop (o.a. door overname der particuliere landerijen) kwam het Gouvernement in het bezit van het huis Reinier de Klerk, Struyswijk, Tjililitan besar, Tjita- jam, Grogol, Serpong, Longkong Oost, Babakan Zuid, Pesing kpg. Bali, Djati padang, Telook- gara, Pasar baroe, Bakakan Noord, Djatine- nga, Pondok Laboe, Oeloe Pela en Pela Peta- go- gan, Kemajoran Koelon en Wetan, Panoeng- gangan, Mauk, Pakoelonan of Bergzicht, Tji- pondoh, Lndgkong West, Groot Kampong Ma- kasser en Hannendaal, Kramat Pakoedji en Bodjong Rengdd.

Te Batavia, Molenvliet West 111, bleef het door den Gouv. Generaal Reinier de Klerk om- streeks 1760 gebouwde statige buitenverblijf be- houden, een groot dubbel huis van twee verdiepingen met overstekend dak, stoep en ver- sierde deuroplijsting. De gepleisterde gevel wordt slechts gebroken door eenvoudige paneel- werkversiering in de penanten en door de om- lijsting der vensters. Het inwendige is versierd met fraai houtsnijwerk boven de deuren en een plint van tegels langs de muren. Het werd in 1925 gerestaureerd, ten behoeve van het Landsarchief, dat hier gevestigd was. Molenvliet West 13 ligt ook het huis van Mevr. J. If. Kroet—Boshouwer, dat waarschijnlijk c. 1736 door C. Weyerman werd gebouwd. Molenvliet Oost is nog aanwezig, een op zichzelf staand goboutwje met emblemen van de muziek in de bovenlichten der deuren (machinefabriek en scheepswerf Batavia), llet landhuis Goonoeng Saric (thans de Chinesescho tempel Sentiong) is te Pin toe Bcsi achter Pasur Baroe gelegen. De poorten en cenigo bijge- bouwen van het landhuis Struyswijk (achter do opiumfabriek) dat in 1921 werd afgebroken, zijn bewaard gebleven. De EngeJescho Kerk te Parapattan dateert uit 1829, met verbouwingen in 1843, 1851, 1854, 1856, 1863. De huidige toestand ia van 1924. Zij bevat inarmeren gedenk- platen van S. 8. Lockwood, 1836, L. Galton—Fenzi, 1915, W. R. Duri Beckett, 1917, S. H. Selve, 1917 binnen het gebouw gemetseld. In den buitenmuur vindt men gedenkplaten van P. StJlJ, 1812, J. Bowen, 1812, E. Hewitson, 1815, B. G. Elliot, 1824, J. Davidson, 1859, S. Davidson, 1863. Do grafzerk van William Barret, 1814 is afkomstig van het landhuis Simplicity en do steen van R. Hamilton, van Ambon. De Ar- menischo Kerk in Gang Scott werd in 1854 gebouwd met steun van Mariam Arathoon (gest. 1864) op de plaats waar vroeger een andcr kerko uit c. 1830 stond.

In den Plantentuin to Buitenzorg staat een monument in koepelvorm voor Olivia Mariamne Devenish, eerste echtgenoot van Raffles. Het kerkhof bevat grafmonumenten van de Gouvs. Generaal D. J. de Kerens, 1840 en Mr. A. Prins, 1867; van Cornelis Potmans, 1784; G. A. Addison, 1815; H. Kuhl, 1821; J. C. van Hasselt, 1823; E. van Angelbeek, 1825; Movr. E. C. Rochussen —Vincent, 1851; E. B. van den Bosch, 1851; Mevr. J. A. Meyer-Pietermaat, 1870; J. Drury, 1835 en nog andere graven 1821—1901.

In kpg. Bandungan liggen de zerken van Ra-ddn Saleh en echtgen., 1880, 1881. De residents- woning is een verdiepingshuis met onderbouw n% 1821 gebouwd in welk jaar het oude residents- huis op de aloen² door de reeds genoemde aard- beving were! verwoest (inscripties op glas, 1828— 1846). Het post- en telegraafkantoor is gevestigd in de oude Protest. (en Kath.) kerk uit 1845.

b. Residentie Bantam.

Buiten het fort Speelwijk te Banten (zie DI. III, biz. 213) ligt het Hollandsche kerkhof met ruim 40 zeer goed onderhouden graven, meest halfcylindervormige tombes en twee bakstencen gepleisterde grafmonumenten, waarvan een van een officier en van den commandant H. P. Faure, overl. 1763. Het zware onderstuk is tusschen ge- blokte pilasters gevat, waartusschen in het pleister een commandostaf en een uitvoerig op- schrift, en wordt half cilindrisch afgedekt, in welk vlak zijn wapen met 4 kwartieren. Voorts zijn zerken aanwezig van J. Wils, 1769, C. M. van Duuren—van Doorn 1769 en M. S. Schippers— Archer 1743. De graven zijn in 1912 gerestau- reerd. Op de aloen aloen bevinden zich de over- blijfselen van een ophaalbrug, welke leidde naar het fort.

Van het door den overlooper Henric Lucas- zoon Carded van Steenwijk c. 1680 voltooid sultansverblijf Fort Diamant (Kota Intan of Pakowonan) zijn nog de mines bewaard gebleven van een steenen aquaduct, enige badkamers (Pantjoran Mas), onderaardsche bidvertrekken, onderaardscho gangen met poorten en de schat- karnier (Lara Denok). Bij de moskee is de z.g. Tiamtih, waarschijnlijk door Carded gebouwd, in den vorin van een Hollandsche woning van twee verdiepingen inet overstekend dak en schuifra- jnen. De a an hem toegeschreven gebedtoron vertoont Indische en Europeesche invloeden. In kpg. Karangantoe ligt in een loodsjo het heilige bronzen kanon Ki Amok, versierd met cartouches met Arab, karakters. Van het fortjo is niets nicer overgeblou.

In den achtertuin van het residentiehuus te Serang ligt een zerk van A. v. d. Spar, overt J 774. Do verzanicing oud porselcin van Oey Kiat Tjin te Tangerang is do vermelding waard. Bij di-sa Tegaltongleng in Tjilegon is een graf- teekon van J. Krieger do Back, 1850.

Oude Literatuur. In de oude geschriften over Ned. hidie, in reisverhalon, verhandeligen enz. kan men reeds korte aanteokeningen over Neder- landBoho oudheden aantreffen. Interessanto bij- zondorhedon daaromtrent vindt mon o.a. bij J. J. Saar, W. Schouten, J. Nieuhoff, J. S. Wurf- bain, Ch. Frikue, N. do Graaff, C. de Bruin, A. Bogaert, Rumphius, Valentijn, E. W. Barche- witz, J. W. Heydt, J. Hofhout, J. S. Stavorius, J. Olivier enz. In aardrykskundige en ge- schiekdkundigo werken van den nieuweren 商d

kunnen zij, die zich voor Nederlandsche oudheden intorcseeren ook nog stof putten uit: G. Lauts, Q. M. R. Ver Huell, B. J. F. G. Brumend; Jeronimus (Graven, Tijdschr. voor Ned. Indio, II, 1842), P. R. Roorda van Eysinga, A. J. van der Aa, M. D. Teenstra, J. B. J. van Doren, J. de Rovere van Breugel, Dr. S. A. Buddingh, J hr. M. J. K. J. de Jonge, Dr. J. J. den Hollander, P. J. B. C. Robidee van de Aa, enz.

Nieuwe Literatuur. Mr. J. A. van der Chijs, Oud Bantam, Tijdschr. Bat. Genootschap 卅 XXVI, 1881; H. D. H. Bosboom, Oude woningen in de stad Batavia, met 4 pl., Tijdschr. voor Taal-, Land- en Volkenk. dl. XL, p. 563, 1898; Dr. W. J. Oosterhoff, Oud-Indische meubelen, (met afb.), Elsevier's Geillustreerd Maand- schrift 1898 no. 10; Dr. F. de Haan, Uit Oud- Batavia. De Portugeesche Buitenkerk, (met afb.) Batavia 1898; C. Den Hamer, Zilveren denkkljaden O.I.C. Not. Bat. Gen. 1901, bijl. II, biz. IV—VII; H. D. H. Bosboom, Naar aan- leiding van het oude Batavia en andere vestigin- gen der O.I.C., Tijdschr. Bat. Genootschap DL XLIV, 1901; Mr. L. Serrurier, Kaart van Oud- Bantam (Bantam), Tijdschr. Bat. Gen., dl. XLV; 1902, met 1 schetskaart; H. D. H. Bosboom. Nog eens de teekeningen van het oude Batavia enz., Tijdschr. Bat. Gen., dl. XLV, 1902; Wapenafb. in de Port. Buitenkerk, De Ned. Leeuw XXI, 1903; Gedcnkteekenen en grafchriften in Indie, De Ned. Leeuw XXI, 1903; H. D. H. Bosboom, Een buitenverblijf of „thuyu" nabij Batavia in de 18e eeuw (m. 2 pl.)» Aanteekeningen II, Tijdschr. v. Ind. T., L- en V. v. N. I. dl. XLVII, 1904; Mr. Serrurier-ten Kate, De Compagnies- kamer van het Museum van het Batav. Gen. van Kunsten en Wetenschappen, 1907, met 4 foto's, Bulletin van den Nederlanclischen Oud- heidkundigen Bond, 190G; W. Bakker, Engelsche grafchriften te Benkoelen, Not. Bat. Gen. 49 (1911), Bijl. III—IV, biz. XXXIII; Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Hollandsche monumenten buiten Europa, Bulletin van den Nederl. Oud- heidk. Bond, Tweede Serie 5e jrg. 1912; Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Verslag van het onder- zoek naar de monumenten van Nederl. oorsprong of onder Nederl. invloed ontstaan in de vroegere nederzettingen buiten Europa, Negende Jaar- verslag der Rijkscommissio tot het opniaken en. uitgaven van een inventaria en een beschrijving van de Ned. Monumenten van Gesch. en Kunst (1 Jan.—31 Dec. 1911), Bijl. II, 1912; Verslag Dep. B. O. W. le Ged. Hoofd Diverse werken 1912, met 8 foto's en 2 kaarten; H. D. H. Bos- boom, Oude woningen in en nabij de stad Batavia, met 19 afb., Het Ned. Indische Huis, Oud en Nieuw 1913; Grafchriften op Onrust, De Ned. Leeuw no. XXXI, 1913; Craandyk, Oud-Holl. opschriften op het eiland Moa, Tijdschr. Aardr. Gen. 1915; Dr. F. do Haan, De laatste der Mar- dijkers, Bijdr. tot de T., L. en V. v. N. I. dl. 72, " met 1 pl. 1917; Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Doop- schotel van de Ned. Herv. Kerk te Slakasser, met 2 foto's, Bulletin van den Nederl. Oudheidk. Bond, Tweede Serie, 1918; Verwaarloosde monu- menten, Do Locomotief, 11 Mei 1918; Ch. Bei'etta, Inscripties op de graftomben van het kerkEof bij het vroegere fort Speelwijk enz. De Navoscher, 1918; P. do Roo de la Faille, lets over Oud-Bata- via, met afb z.j.; Dr. F. do Haan, De Portugeesche Buitonkerk, ingowijd to Batavia A. D. 1695,

met- afb. Welt. 1919; Catalogus v. d. Tentoonstelling ter herdenking v. h. 300-jarig bestaan v. Batavia, Amsterdam 1919; Catalogus van de Hist. Tentoonstelling (ter gelegenh. v. h. 300-jarig bestaan, 30 Mei 1919), Albrecht & Co, Welt. 1919, met afb.; G. P. Groenhoff, Enkele geschiedkundige plaatsen in Bantam, met foto's, teekeningen en schetskaartje, Jaarb. Top. Dienst 1920; Ir. J. L. Moens, Hollnidsche en Engelsche oudheden te Benkoelen, Oudheidk. Verslag 1920, met foto's; Di<J>d.e Haan, schenkspreng, met 2 afb., Tijdschr. Bat. Gen. dl. LIX, 1919—1921; Prof Krom, Het Oudheidk? on-
 4erzoelc3nT?.-L, Voordracht Ind. Gen., van 27 Jan. 1922; N. J. Krom, De Nederlandsche oudheden in de Molukken, met 3 foto's, Jaarb. Ned. Oudh. Bond, 1922; Oud-Batavia, Gedenkboek, twee di. met plactnalVum, Batavia, Ko Iff & Co, 1922; V. I. van de Wall, Het fort Rotterdam te Makasser, met 2 afb., Ned.-Indie Oud en Nieuw, 1922—1923; Jhf. B. C. C. M. M. van Suchtelen en Dr. G. P. Rouffaer, Het oud Portugeesche fort op Peoloe Ende (Flores), met naschrift over het fort en de Dominikaner Solor-Flores-Missie 1561—1638 door Dr. G. P. Rouffaer, met 16 illustraties, 6 plattegronden en 1 schetskaart, Nederl.-Indie Oud en Nieuw (1923—1924); V. I. van de Wall, Een historisch servies (Van der Parra), met 2 afb., Ned.-Indie Oud en Nieuw, met 2 afb.
 1923—1924; Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, De „Magnifi (fJST; ire^7bFE6EKkHM”iii”de Lees- zaal van het Museum te Weltevreden, met afb., Tijdschr. Bat. Gen. LXVII, 1927; J. de Loos Haaxman, Een portret door Chinnery (van Lord Minto), met afb., Nederl. Indie Oud en Nieuw, 1927/1928; V. I. van de Wall, De Toko Merah te Batavia, met afb., Nederl.-Indie Oud en Nieuw 1927—1928; J. de Loos—Haaxman enz., Johannes Rach en zyn-^veflcn778—24 April: — 1928, Batavia Kolff & Co., 1928; A. T. Keen, A History of the British Church at Batavia, met afb. Welt. Kolff & Co., 1928; J. de L. H., Schilderijen van Landvoogden ten paleize Rijswijk, Java-Bode 17 Jan. en Het Vaderland 14 Febr., 1928; V. I. van de Wall, De Nederlandsche oudheden in de Molukken, met 155 afb. op 93 pl. en 3 oudheidk. schetskaarten, met *literatuur opgave (oude en nie.uwc.re. literatuur)*. *s Graven- hage Martinus Nijhoff 1928; V. I. van de Wall, Bouwgeschiedenis van het fort Speelwijk te Bantam, met foto's en schetskaarten, Oudheidk. •Verslag 1928, 2e en 3e kw.; V. I. van de Wall, Rapport v. h. voorloopig onderzoek n.d. aanwezigheid en den toestand v. d. oudheidkundige oeverblijfselen uit den Compagnieatijd i. h. Gouvern. Celebes en Onderhoorigheden en de Res. Manado, met 12 foto's, Oudheidk. Verslag 1928, 3e en 4e kw.; J. H. B. Jaspers, Het fort *Nieuw- Victoria* te Amboina, met afb., Nederl.-Indie Oud en Nieuw 1928/1929; V. I. van de Wall Inventaris van de Nederl. oudheden in het Gov. Celebes en Oud., met 10 foto's, met *lilera- r tuuropgave. (oude en nieuwje lit.)*, Oudheidk. Ver-
 2slag 1929. Ie en 2e kw.; V. I. van de Wall, De Nederlandsche oudheden in Celebes, met 8 fo- to's, Oudheidk. Jaarb. Afl. 4 Maart 1930 (zie ook Ned. Ind. Oud en Nieuw) met 12 foto's, 1930; H. G. de Graaf, Do gezichten op oud- Batavia' vanif zee, met afb., Tijdschr. Bat. •Gen., dl. LXIX, 1929; V. I. van de Wall, Oud-Makasser, Koloniaal Weekblad, 17 Nov.

1928; Dr. K. C. Crucq, Rignienten van de Grafsteelii” vaai JoKan van Ricbeck in het Batavia'sche Museum, met afb., Tijdschr. Bat. Gen., ell. LXX, Jrg. 1930; Dr. K. C. Crucq, Do drie Heilige kanonnen, met afb., Tijdschr. Bat. Gen. dl. LXX, 1930; V. I. van de Wall, Korte Gids voor Oud-Bariten, met 6 foto's en 2 schets- kaarten (*met verkorte literaturopgave*), Batavia Kolff & Co, 1930; C. C. F. M. Le Roux, De Rijksvlaggen van Bone, Tijdschr. voor Ind. T.,
 L. en V. DL LXX, 1930; V. I. van de Wall, Tndische nieubels uit den Compagniestijd, Nederl.- -Indie Oud en Nieuw, met 5 foto's*, 1931 ; J. de Loos—Haaxman, De schilder-koopman Philips Angel en het portret van Carel Reymerz, met afb., Tijdschr. Bat. Gen., dl. LXXI, 1931; G. H. van Faber, Oud-Soerabaja, met pl. en kaarten, Soerabaja, Kolff & Co 1931; J. H. B. Jaspers, De gedragslijn der V.O.C. bij de bevestiging van haar macht en invloed op het eiland Amboina door het stichten van baricaden, blokhuzen en fortjes, vanaf de verovering van het Portugeesch kasteel Kota Laha in 1605, met 22 afb., Nederl.-Indie Oud en Nieuw, 1932; V. I. van de Wall, Batavia's oude landhuizen, met 22 afb., Nederl.-Indie Oud en Nieuw, 1932, met *literaturopgave*; V. I. van de Wall, Indische landhuizen en hun Geschiedenis, met 71 afb. en G kaarten buiten en 4 afb. in den tekst, Eerste Deel (Huizen Goenoeng Sarie, Tandjong Oost, Reinier de Klerk en Tjitrap), Batavia, Kolff & Co, 1932; V. I. van de Wall, Het Parapatan weezengesticht, 1832—1 Oct.—1932; Voorts: Notulen van het Kon. Bat. Genootschap van K. en W., de Oudheidkundige Verslagen en de Oudheidk. Jaarboeken en Dagregisters van het Kasteel Batavia.

DE LOUTER (Prof. Mr. J.). Den 3dcn Augustus 1847 te Amersfoort geboren, waar zijn vader notaris was, liep De Louter de latijnsche school af, studeerde van 1865—1869 aan de Universiteit te Utrecht in de rechten en promoveerde daar op 21-jarigen leeftijd summa cum laude tot doctor utriusque juris op een proefschrift getiteld: Do beperking der rechtsbevoegdheid ten gevolge van vermindering der burgerlijke er. (Jaarna wijdde hy zich aan de studio van het notariaat en slaagde in 1870 voor candidaat-notaris, doch deze studie trok hem weinig aan, zoodat hij in dat jaar naar Leiden ging voor de studie van het Indisch recht, dat reeds daddijk zijn voile be- langstelling had. In 1872 benoemd tot leeraar aan het Gymnasium Willem III te Batavia, had hy gelegenheid zijn studie van het Indische staatsrecht in het land zelf te verdiepen, als re- sultaat waarvan in 1875 zijn handleiding tot het staats- en administratiefrecht van Nederlandsch-Indiï verscheen. Het boek trok trecht aandacht, waar hier voor het eerst een wetenschappelijk behandelning werd gegeven van het Indische staats- en administratiefrecht, een werk, dat met grooto scherpzinnigheid en nauwkeurigheid samengesteld was. Het boek beleefde zes druk ken (de laatste in 1914), waarbij speciaal de aandacht moet worden gevestigd op den veranderden op- zet sinds den vierden druk (1895). Waren do eerste drie drukken een commentaar, waarbij de grenzen van het stellig recht nooit werden over- schreden, thans werd het werk verrijkt met een algemeene inleiding over do historische ontwik- keling van het begrip kolonie en een overzicht

van de huidige koloniale stelsels op een geschiedkundig overzicht van het Indische staatsrecht.

De Louter was voorstander van een vrijzinnige koloniale staatkunde en verwijs in de voorrede van den 6den druk van zijn boek naar Van Hoevell en Franssen van de Putte als voorgangers van de ook door hem voorgestane staatkunde.

In 1877 ging De Louter naar Nederland terug en werd in datzelfde jaar — op dertigjarige leeftijd — benoemd tot hoogleraar aan de Amsterdamsche hoogeschool in het leervak: staatsinstellingen en godsdienstige wetten van Nederlandsch-Indië, en twee jaren later (1879) tot hoogleraar in het Nederlandsche staats- en administratiefrecht (het koloniaal recht inbegrepen), de wijsbegeerte des rechts en het volkenrecht te Utrecht, welk ambt hij aanvaardde met een rede: Het verband der staatswetenschappen. Van 1905—1914 was hij tevens leeraar in het Indische staats- en administratiefrecht aan de Hoogere Krijgsschool te *s Gravenhage, terwijl hem in 1897 de eer tebeurt viel om aan H. M. de Koningin les te geven in het staatsrecht.

Het lag in de lijn van De Louter met zijn sterk rechtvaardigheidsgevoel belangstelling te hebben voor de groote volkenrechtelijke problemen, waaraan hij in 1910 een groot werk in twee deelen wijdde: Het stidlig volkenrecht. Het boek werd door bemiddeling van het Carnegie Endowment in het Fransch en Engelsch vertaald en is nog steeds een goede kenbron van het volkenrecht van vóór den oorlog. Zeer in het bijzonder voelde hij zich geroepen zijn stem te verheffen, waar het gold de verdediging van de belangen van onderdrukte kleine staten, waarvan het ontstaan afleht zijn oprichten van de Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Vereeniging en zijn talrijke geschriften over den strijd en het goed recht der Boeren-republieken. Met zijn ambtgenoot Van der Vlugt verdedigde hij voor de vrijmaking van Finland, terwijl bij het uitbreken van den oorlog hij de schending van de neutraliteit van België scherp veroordeelde en aan den anderen kant weer den staf brak over de Roerbezetting door de geallieerden als in strijd met het volkenrecht. Hij was een groot vereerder van den Amerikaanschen president Woodrow Wilson, aan wien hij een Btude wijdde. Zijn voornaamste geschriften in deze periode zijn: L'annexion du Transvaal, La guerre Sud-Africaine. Het begrip souveraineté, De taak van een kleinen staat, De handel der neutralen, Do roeping der kleinen staten, Onzonaliteit, Rechtsonttanding en Volkenrecht en Souvereiniteit.

Zijn blijvende belangstelling voor Indië gaf hem gelegenheden tot belangrijke adviezen in 1892 als lid van de staatscommissie tot herziening van de Indische wetgeving op privaatrecht en strafrechtelijk gebied, in 1901 als lid van de grondwetsherzieningscommissie, in 1899 bij de grondwet van do bepalingen omtrent de bonoembaarheid tot ambtbaar bij den administratiieven dienst in Nederlandsch-Indië.

In do practijk van het staatkundig leven zij vernield zijn lidmaatschap van den gemeenteraad (1885—1907) en van de provinciale Staten (1898—1912) van Utrecht, terwijl hy tevens buitengewoon lid van gedeputeerden was. De Keulsche Univeriteit verleende hem het eere-doctoraat.

Op 12 Maart J 932 overleed Prof. de Louter te Hilversum, waar hij sinds jaren woonde.

MANDAR (zio DI. II) is een afdeling Van het gewest Celebes en Onderhoorigheden, omvattende de zeven Mandarsche landschappen: Madjóné, Pambaoeang, Tjdnrana, Balangnipa, Binoeang, Mamoedjoe en Tapalang. Zij is verdeeld in vier onderafdeelingen: 1. Madjóné (hoofdplaats Madjóné), bestaande uit de landschappen Madjóné, Pambaoeang en Tjfnrana; 2. Balangnipasche en Binocangsche Benedenlanden (hoofdplaats Tjnamboeng), bestaande uit de landschappen Balangnipa en Binoeang, zonder de Toradjagebieden, behoorende tot de zoogenaamde Pitoe Oeloena Salo en de bovenlanden van Binoeang, (tijdelijke hoofdplaats Polewali); 3. Mamoedjoe (hoofdplaats Mamoedjoe), bestaande uit de landschappen Mamoedjoe en Tapalang, zonder het Toradjagebied, dat een deel uitmaakt der zoogenaamde Pitoe Oeloena Salo, zoomede uit de kleine Paternoster- of Balabalangan-eilanden; 4. Boven-Binoeang en Pitoe Oeloena Salo (hoofdplaats Mamas), omvattende de voormalige federatie Pitoe Oeloena Salo en de door de Toradja bevolking bewoonde bovenlanden van het landschap Binoeang. De vier onderafdeelingshoofdplaatsen zijn verbonden door landschapstelefoonlijnen.

De zeven bovengenoemde landschappen — de Pitoe Babana Binanga — hebben gemeenschappelijk een vermogen met gemeenschappelijke lasten en inkomsten. Hun gemeenschappelijke kas is de afdelingskas van Mandar, waarvan de begroting door de gezamenlijke zelfbesturen worden opgeniaakt en geteekend. De begroting voor 1932 geeft een budget aan van / 463.771. In dit bedrag is begrepen een crisisreserve, groot / 24.000, welke gevormd wordt met het oog op de slechte financieele vooruitzichten der kas, waarvan de voornaamste ontvangsten uit belastingen en afkoop van heerendiensten zeer laag zijn geëraamd (belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten / 330.000; recht op de verzamelde boschproducten / 4500; inkomsten van pasars in Mamoedjoe, Mamas, Poldwali en Madjene / 18.850; schoolgelden op volksscholen (sedert 1931 ingevoerd) / 2600 en afkoop van heerendiensten / 13.000). De ontvangsten uit mijnbouwconcessies en vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen bedragen slechts / 520, die uit 6 landbouwonderneming / 810 en uit 12 erfpachtsperceelen / 2360. In do afdelingskas worden ook gestort de gouvernementsschadeloosstellingen wegens overname van tolrechten en opiummonopolio (G.B. 22 Februari 1906 no. 11 en 20 Juni 1906 no. 23) in do zeven landschappen tot een bedrag van / 22.680. Behalve de boven reeds vermelde crisisreserve, zijn de belangrijkste uitgavenpoaten: restitutiepost / 131.503; deelname in de N.V. tot exploitatie van plaatselijke bedrijven / 20.000; bezoldiging van de zeven zelfbestuurders / 23.874; bezoldiging van hoofden en lni. ambtenaren / 22.281. Voor de verlichting der afdelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen bestaat geen afzonderlijk fonds; de ontvangsten om uitgaven daarvoor (ruim / 5000 's jaars) gaan door de afdelingskas. Het heffen van belastingen en het vorderen van heerendiensten zijn geregeld by Zelfbestuursbesluiten, goedgekeurd door het hoofd van gewestelijk bestuur. Ter aanvulling van hetgeen in de Encyclopaedie bereids

is gepubliceerd ontrent elk der zeven landschappen afzonderlijk zie de aanvullingsnrten van MADJ 危 NE, PAMBABOANG, TjiinRANA, BALANGNIPA, BINOEANG, MAM O ED JOE, TAPALANG.

Literatuur betreffende de zeven Mandarsche landschappen (Aanv. literatuur Mandar in DI. II). Mededeelingen betreffende eenige Mandarsche landschappen, Bijdragen T.L. en V. van N. I. Rks 7, VIII, 649; Nota bevattende eenige gegevens betr. het landsch. Mamoedjoe, T.B.G. deel L III, 57; Nota van tool. betr. 't landschap -Balangnipa, T.B.G. L. IV, 503; E. C. Abenda- non, De breukenkust van Mandar (m. ill.), T.A. G. 1911, 203; E. C. Abendanon, Het landschap Mamasa, een voormalig meer van Celebes, Indie, gelll. W. II (1918—49) 804; Dr. H. v. d. Veen, Nota betr. de grenzen van de Sa'dangsche taal- groep en het ha ar aanverwant taalgebied, T.B.G. LXIX (1929), 58; Ds. A. Bikker, Enkele ethn. meded. over de Mamasa-Toradja's, T.B.G. LXX (1930), 348; Dr. N. Adriani, Zijn de Sa'danners Toradja's? (1918), Adatrechtb. XXXIII, 369; Deelwinning van vee in het Toradjagebied (1920), Adatrechtbundel XXXIII, 279; Dr. Alb. Kruyt, In W. Midden-Celebes, T.A.G. LIV (1927), 66; D. de Jongh, Het Boven-Karamagebied, T.A.G. XL (1923), 462..

BALANGNIPA (Aanv. van DI. I en DI. V of suppl. a fl. II, biz. 341). Dit zelfbesturende landschap is het voornaamste der zeven Mandarsche landschappen (de Pitoe Babana Binan- ga = de zeven riviermondingen). Het grenst ten Z. aan de Golf van Mandar, ten O. aan het landschap Binoeang, ten N. aan Mamoedjoe en ten W. aan de landschappen Tjenrana, Pem- baeoang en Madjen6. De oostgrens loopt van de monding der Salo Mandatte langs die rivier stroomopwaarts tot de B(oetoe) Biloewa en van hier over de toppen B. Oewae Liboeng, B. Loang, B. Kora en B. Alloe, de waterscheiding tus- schen de S. Mamasa en S. Tjampalagian volgende tot de B. Mamboeliling. De noordgrens loopt van de B. Mamboeliling naar de B. L6mo over de B. Papenakian naar B. Laitinda; van hier langs de waterscheiding van de S. Maloenda en de 8. Mandar naar de B. Papanandangan. De west- grens begint aan de kust tusschen de kampoengs Baroe (in Balangnipa) en Apadowan (in Madjen6) loopt in noordwestelijke richting naar strand- bosch en sawahs en over een top nabij kampoeng Laboei; voorts langs de kampoengs Poekambo en Poenaga tot kampoeng Galoeng; van hier volgt zij de 8. Galoeng en verder de S. Sawala tot aan kampoeng Sawala; van hier gaat de grens in noordelijke richting tot B. Boeloe en B. Kara- poeana, verder in noordoetelijke richting langs een bergrug tot ± 1 km. van de 8. Worn bi; van dit punt loopt zij over B. Batindoean naar B. Samarrang en vervolgens langs 8. L6t4a, totdat deze rivier de 8. Tarop6 opneemt; verder over B. Daelepo, langs den bergrug Watoetopa tot de samenvloeiing van de 8. Mombi met de 8. Mal6- malotong, en langs deze rivier tot de kampoeng Limboro, van hier naar de waterscheiding tusschen de S. Manjamba en de S. Mombi, langs de 8. Manjamba tot waar deze de S. Longolisa ont- moet en langs deze rivier tot B. Toeboe en ten laatste van dezen top tot de B. Papanandangan. Bovenomschreven grenzen zijn nog niet officieel vastgesteld. Zij omvatten de Balanguipasche

Beneden- en Bovenlanden, welko staatkundig 66n geheel vormen, maar feitelijk geheel los van elkaar staan. Noch de Maradia (zelfbestuurder) noch de Had at van Balangnipa wect iets van de Bovenlanden af, of heeft da ar eenige macht. In overeenstemming daarmee zijn dan ook de Bovenlanden, de zoogenaamde Pitoe Oeloena Salo, administratief van de Balangnipasche Bovenlanden gescheiden en samen met de Binoeangsche Bovenlanden, welke even los staan van Beneden-Binoeang, vereenigd tot een afzonderlijke onderafdeeling, waar de Europeescho bestuursainbtenaar de zelfbesturen vrijwel geheel vervangt. In dit artikel worden daaroni alleen de Balangnipasche Benedenlanden behandeld.

De uitkomsten der volkstelling 1930 geven in tabel 19 van het 2e deel van het Indisch verslag 1932 cijfers omtrent de totale bevolking van het landschap. Zij bestaat uit 8 Europeanen en daarmee gelijkgesteld, 86,914 Inlanders, 211 Chineezen en 70 andere Vreemde Oostcringen, totaal 87.203 zielen. De gr6tte van het geheele landschap wordt geschat op ruim 4000 km². De Inlandsche bevolking der Balangnipasche Benedenlanden bestaat uit Mandareezen aan de kust en in het binnenland uit Mandareezen, Toradja's (districten Mapili en Papango) en afstammelingen van Toradja's (district Toebi). Zij is nagenoeg geheel Mohammedaansch; bij het Toradja-ge- deelte vindt men evenwel nog oude heidensche gebruiken en hier en daar komen nog varkens als huisdieren voor. Een sjarat (prieterraad) is te Balangnipa aanwezig; van zijn beslissingen is hooger beroep opengesteld o) de Inheemsche rechtbank.

De gezondheidstoestand aan de kust is niet gunstig. De districten Tjampalagian, Mapili en Tapango zijn om de malaria berucht.

Het grootste deel van Balangnipa is bergland. De laagvlakte aan de kust is goed bebouwd. Ter- wijl in de Mapilivlakte nog bouwgrond over is, heeft men aan de kust reeds een tekort aan terrein, vooral doordat de bevolking hier in de voornaamste plaats bestaat van de klappercultuur, welke veel grond in beslag neemt. Dit tekort is « oorzaak van vele grondprocessen. De boeren aan de kust is zanderig. Langs de Tinamboeng en Tjampalagianrivier vindt men de vruchtbaarste gronden. De voornaamste rivieren zijn de S. Mandar, ook wel rivier van Balangnipa of van Tj- namboeng genoemd, en de S. Mapili, welke ook wel den naam draagt van S. Tjampalagian of 8. Maloso, met haar vcl zigtakken. Bevaarbaar zijn genoemde rivieren echter niet. Do S. Tjampalagian kan van haar monding slechts tot de pJaats Tjampalagian over een afstand van ± 1 kin. opgevaren worden door Mandarsche liandels- prauwen. Langs de kust loopt een goede auto- weg, welke deel uitmaakt van den verbindings- weg Madjen6-Par6)are-Makassar; over de riviere ii in dien verkeersweg zijn permanente kunst- werken gebouwd. In noordelijke richting is do weg tot over een afstand van meer dan 70 km. per auto berijdbaar. De kampoengs in het bin- nenland zijn door goede j) aardenwegen met do kust verbonden. Transportmiddelen zijn aan do kust prauwen, op het land auto's, rijwielcn en vrachtpaardeu. Ook grobaks en karren zijn veel in gebruik. De voornaamste middelen van bestaan aan de kust zijn de klajjpercultuur en do coprahandel. De rijstcultuur wordt zoowel op

geirrigerde natte, als op droge velden gedroven. De opbrengst is nog niet voldoende voor de bevolking. Veel rijst moet nog worden ingevoerd van Pareparé en Makassar. De bevolking interesseert zich ook voor de hevea- en kapokcultuur. De aanplantingen zijn nog niet uitgestrekt. In de bovenstreken van Alloc, Tarampoe en Toebi wordt Javakoffie aangeplant. Verder wordt veel mais en oebi verbouwd. De malsogst is dikwijls zoo overvloedig, dat een deel kan worden uitgevoerd. In het landschap zijn drie landbouwonder-nenningen (erfpachtsperceelen), waarvan twee in handen zijn van Chineezen en een van een Japanner.

Het vee bestaat in hoofdzaak uit karbouwen en paarden; runderen worden in geringe hoeveelheid aangetroffen.

Tot de nijverheidsproducten behooren de bekende Mandarweefels, welke zelfs naar Sumatra en Java worden uitgevoerd.

Goed timmerhout wordt langs de kust schaarsch. Bij Mandatte, Mamboe en Alloé komt nog waardevol hout voor. Ter voorkoming van algeheelen ondergang heeft het zelfbestuur maatregelen genomen ter bescherming van de bosschen. In de bergstreken komt nog overvloedig goed hout voor, maar de afvoer is zeer bezwaarlijk.

In vroeger tijd was Balangnipa steeds het voornaamste der 7 Mandarsche landschappen. In oude stukken (o.a. in het lange contract met de landschappen van 6 September 1862) werd de Maradia (bestuurder) daarvan als "hoofdvorst van Blandhar" aangeduid. Met hem wordt toen voornamelijk onderhandeld over Mandarsche zaken. De betrekkingen met Mandar dateeren reeds uit den tijd der Oost-Indische Compagnie. Afwisselend hadden toen het rijk van Alakassar, de O.I.C. en het rijk van Boni (Boni) aldaar den meesten invloed. In de tweede helft der 18de eeuw begon laatstgenoemd rijk er vasten voet te krijgen. Zijn invloed bleef overheerschend totdat de macht van Boni zelf verminderde. In het begin der 2de helft van de vorige eeuw nam de invloed van het N.I. Gouvernement er toe, maar van veel betekenis was dezic nog niet. Over het algemeen stoorde de zelfbesturen zich nog weinig aan onze vertoogen tegegen den slavenhandel, menschen- en strandroof in hun landschappen gepleegd. Tot straf werden schuklige kampoengs weleens beschoten en verbrand, maar veel verbetering gaf zulks niet.

Ook andere bepalingen der met de Mandar-ache landschappen gesloten contracten werden slecht nagelcefd. In 1862 werd besloten krachtiger op te treden. Een expeditie onder luitenant-kolonel Van Daalen werd naar Balangnipa gezonden. Tegenstand werd nergens geboden; do hoofdvorst vroeg en verkreeg vergiffenis. Hij deed afstuncl van zijn waardigheid ten behoeve van zijn zoon, den bestuurder van Madjine. Met do lindsay van Balangnipa, die intusschen naar Makassar was vertrokken, werd in December 1862 een nieuw contract gesloten; aan alle eischen werd voldaan en do nieuwo hoofdvorst kwam in 1864 in Java te Makassar. Maar in Juni van dat jaar bleek reeds bo weinig uitwerking de genomen maatregelen hadden; de hoofdvorst verklaarde zich ongenegen met den voorafdoening van zaken naar Mandar gezonden Secretaris voor Inlandsche zaken besprekingen te houden. Aan gezien do toestand in do verschillende landschappen op elk gebied vorergerde, werd in Mei

1866 machtiging verleend over te gaan tot een tuchtiging van de schuldige rijkjeB, voor het geval zij geen volledige voldoening gaven voor de gepleegde overtredingen der contracten. In 1867 werden van Balangnipa gecischt: een schadevergoeding van / 6892, wegens strandroof en geweldadigheden gepleegd jegens onderdanen van het Gouvernement en daarmede bevriende staten, en opkomst naar Makassar van den hoofdvorst en eenige landsgrooten, die zich aan misbruik van gezag hadden schuldig gemaakt. Nadat tevergeefs getracht was deze geschillen op vredelievende wijze te beslechten, werd in November

1867 de hoofdplaats Balangnipa in brand geschoten. Verder resultaat had de tocht niet, totdat in 1870 de Maradia Malolo van Madjine, genaamd Manawari, tot vorst werd verkozen en zijn Hadat naar Makassar kwam. Van de geëischte schadeloosstelling werd / 3500 in mindering afbetaald en, na bevestiging van Manawari als vorst van Balangnipa, kwam een nieuw contract tot stand, waarin o.a. de bepaling voorkwam, dat de vorst en Hadat van dit landschap geen gezag meer over de andere Mandarsche landschappen zouden mogen uitoefenen en dat de titel „hoofdvorst van Mandar," was afgeschaft. In zijn landschap teruggekeerd, kreeg Manawari met allerlei moeilijkheden te kampen. Zijn neef, de Maradia van Kapc, gesteund door vele Hadat-leden en een groot deel der bevolking kwam tegen hem in verzet, waai'op hij de wijk nam naar Madjine. De Hadat zette hem af en verkoos Maradia Kapo tot bestuurder, zonder evenwel daarvan aan het Gouvernement kennis te geven. Een door den Gouverneur gezonden ambtenaar werd door Maradia Kapo niet ontvangen. In 1872 werd weer een expeditie naar Balangnipa gezonden. De bestuurder werd gevangen genomen en in Juni 1873 naar Patjitan verbannen. Manawari werd opnieuw als vorst verkozen en sloot met zijn Hadat een nieuw politick contract (28 Januari 1873, goedgekeurd bij G.B. van 23 Mei 1873). De rust was echter slechts voor korten tijd hersteld. Spoedig kreeg de bestuurder weer hoogloepende oneenigheid met do Hadat, die hem ten slotte in 1880 weer afzette en in zijn plaats Sanggarja tot vorst koos, welke keuze door den Gouverneur werd goedgekeurd, daar gebleken was dat Manawari zich niet voldoende kon doen gelden. Doch ook Sanggarja kon zich niet staande houden tegenover de aanmatigen der Hadat, zoodat hij in December 1885 zijn waardigheid neerlegde. Voor den derden keer koos do Hadat nu Manawari tot vorst en gaf daarvan bohoorlijk kennis aan den Gouverneur te Makassar. Sedert heeft hij zich, ofschoon met moeite, weten te hndhaven. Het lange contract van 1873 bleef gelden. Suppletioir overeenkomsten werden in 1887, 1888, 1897 en 1905 gesloten (reap. goedgekeurd bij G.B. van 13 Mei 1889, 23 April 1890, 23 Maart 1900 en 22 Februari 1906 no. 4) betreffende: de bescherming van telegraaflijnen, den toegang van in- en uitvoer van oorlogsbehoeften, den mijnbouw, afstand tegen schade-loosstelling (/ 9000) van het recht tot heffen van in- en uitvoerrechten en accijnzen en havenrechten; invoering van het opiummonopolie.

De moeilykheid met Balangnipa in 1906 (Bonische expeditie) ondervonden hadden tengevolge, dat ook voor gonoemd landschap besloten werd: de verhouding tot het Gouvernement anders

dan tot nu toe te regelen. Op 2 Augustus 1906 legde Manawari de korte verklaring volgens Celebesmodel af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 19 November d.a.v. Kort daarop werd hij op verzoek eervol van zijn waardigheid ontfien. Zijn vervanger Lad joe Kakanna I Doro legde den 2den November 1909 de korte verklaring volgens uniformmodel af (goedgekeurd bij G.B. van 2 December 1910 no. 16). In December 1926 ging deze bestuurder ter bedevaart naar Mekka, terwijl zijn ambt werd waargenomen door zijn schoon-zoon Andi Baso, Maradia van Tjampalagian. Dio waarneming duurde voort na den dood van den bestuurder in 1927 te Mekka. Twee jaar later werd Andi Baso toegelaten tot het teekenen van een akte van verband, hetgeen op 4 Januari 1929 plaats had. Bedoelde akte werd goedgekeurd bij G.B. van 2 Mei 1929 no. 17. De woonplaats van den zelf bestuurder is Tinamboeng.

Het landschap is verdeeld in 11 districten, waarvan 5 (Kenijang of Batoeladja, Kendj6, Limboro, Biringlombong en Tenggeling) bestuurd worden door Hadatleden en de zes andere door districtshoofden met den titel Maradia (Tjampalagian, Mapili, Tapange, Alloe, Taramanoe en Toebi). Het voornaamste en volrijkste district is Tjampalagian, met een groote pasar, een waterleiding en een gouvernements Inlandsche school. Aan de kust worden groote kampong's aange troffen, terwijl thans ook in de binnenlanden allerwege huizencomplexen worden gevonden, welke op kampongsvorming wijzen.

De bezoldiging van den zelfbestuurder bedraagt / 200 ,s maands. Daarop en op de inkomsten der Hadatleden, districtshoofden en ambtenaren boven de / 50 ,s maands wordt een crissikorting van 10% toegepast. Kampongshoofden ontvangen slechts collecteloenen.

Pitoe Oeloena Salo (zie DI. III) is, zooals reeds vermeld, een deel van het landschap Balangnipa, maar daarvan administratief gescheiden om met de Binoeang'sche Bovenlanden 66n onderafdeeling te vormen, waarvan Mamasa de hoofdplaats is. Het was een geschenk van Bon6 aan Balangnipa voor de hulp, welke dit landschap aan het machtige rijk verleend had in zijn oorlogen tegen omliggende staatjes. Die bovenlanden beschouwen en beschouwen zich nog als onafhankelijk van Balangnipa en men berust er slechts in, dat eehige besluiten hun gebied betreffende door den Maradia (bestuurder) van Balangnipa worden geteekend, omdat men daarin een daad van het Europeesche bestuur ziet.

Het gebied is geheel en al bergland met kleine vlakten tusschen de uitloopers, waarin eenige rivieren zich een weg banen naar de kust. Van Boven-Binoeang, het stroomgebied der Mamasari-rivier, is het gescheiden door een hooge bergketen, waarvan de hoogste toppen zijn de B. Landabanoea (2843 m.) en B. Mamboeiling (2741 m.). In het N.W. steken het Polilega- en Mesilagebergto v?r boven de omgeving uit. De voornaamste rivieren, welke bovenlopen in dit gebied liggen, zijn: de S. Haoe, Aralo, Mam bi6 en Matanga. Het hooggebergte is nog bedekt met oerbosch, de uitloopers en dalen met alang-alang.

In de Pitoe Oeloena Salo zone, behalve de 3 & 4 m. breede weg van Mekalahan-MambiE-Aral6-Lakahang, slechts paardenpaden aanwezig voor het landverkeer. Daar groote vlakten bijna niet voorkomen en de small. valleien benut moeten

worden voor den rijstbouw, heeft de bevolking zich voornamelijk gevestigd op de bergen en bij voorkeur op alleen staande niet te hooge toppen. Groote kampong's kunnen daardoor niet ontstaan.

De bevolking van Pitoe Oeloena Salo bestaat uit Sa'dan-Toradja's van de Ta6-sprekende-groep. Haar dialect verschilt evenwel van dat der bevolking van Boven-Binoeang, welke ook tot die taalgroep behoort: De laatstbedoelde bevolking wordt ook Berg-Toradja's genoemd ter onderscheiding van Kust-Toradja's, die Pitoe Oeloena Salo bewonen. De laatsten hebben door vermenging en omgang met de Mohammedaan'sche kustbevolking vele gebruiken van deze overgenomen. Velen hunner zijn in de grensstreken tot den Islam overgegaan. Over het algemeen is de kust-Toradja nog animist, al moge hij in naam reeds Mohammedaan of Christen zijn. De laatste godsdienst wordt van uit Mamasa gepropageerd.

Vroeger bestond in Pitoe Oeloena Salo een federatie, welke de tegenwoordige districten Matanga, Ranteboelawan, MambiE, Bambang, Aral6, Taboelahan en Ta6ang (het tegenwoordige Tandoeng in Boven Binoeang) omvatte. Tegen de kustbewoners namen deze stammen eensgezind stelling, doch zoodra de noodzaak tot aansluiting ontbrak, beoorloogde men elkaar. Thans heerscht hier rust en orde.

De voedingsmiddelen, welke geteeld worden, zijn: rijst (op bevoelde sawahs on ladangs), mals, oebi-soorten en andere tweede gewassen. De koffie groeit in deze streken niet zoo goed als in het Mamasa-bekken; daarom wordt hier op uitbreiding van de klappercultuur aangedrongen. De varkens- en karbouwensapelen is toegenomen, ook de teelt van vischchen in vy vers. Van de boschproducten worden voornamelijk rotan en damar oeloeamaald.

Pitoe Oeloena Salo is verdeeld in zes districten onder bezoldigde districtshoofden. Dozen zijn eigenlijk volkshoofden en dragen adtitids: in Matanga (Makoela), Maradia; in Rant6boelawan, Tomakaka of Indo Lombang; in Aral6, Indo Kadan6n6; in Bambang, Tomakaka; in AlambiE, Tomakaka en in Taboelahan, Tomakaka. Do onderafdeeling'schef te Mamasa wordt in het bestuur over de districten bijgestaan door Ini, bestuursassistenten, bezoldigd door de afdeeling's-kas: -"

BINOEANG. (Zie BINOEWANG DI. I). Dit landschap is verdeeld in twee deelen: de Bovenlanden en de Benodlanden. De verhouding tusschen beide is identiek aan die tusschen de Balangnipasche Benodlanden en de Pitoe Oeloena Salo (zie aldaar onder BALANGNIPA). De Toradjabevolking der Binoeang'sche Bovenlanden voelt zich geheel los van het zelfbestuur van Binoeang, welke gezag zij in geen enkel opzicht erkent. Nad at in 1917 te Mamasa een bestuursvestiging is gekomen, erkennen hun hoofden alleen het gezag van den bestuursambtenaar aldaar boven zich. Besluiten betreffende hun gebied, door het zelfbestuur van Binoeang geteekend, worden door hen aangenomen, omdat 6t daarin een daad zien van het Europeescho bestuur. De grenzen van het geheelo landschap zijn als volgt: in het Z.: de golf van Aland ar van de monding der S. Mandate tot do monding der 8. Pakoe of S. Binanga Kraeng. In het O. de lyn, welke laatstgenoemde rivier stroomt opwaarts

volgt en over het Passapan-Koenji gebergte loopt oerwoud bedekte bergketens doorsnijden het land in naar den oorsprong van de S. Wini; van dit punt algemeen noord-zuidelijke richting. Het gaat de grenslijn langs laatstgenoemde rivier tot haar Mamboeliling-gebergte in het W. en het Paro-rang-samenvloeiing met do S. Mamasa en van daar naar gebergte aan de oostkust onvatten het stroomgebied de B. Milan, waar de grenzen van de S. Mamasa en S. Masoepoe met haar vele onderafdeelingen Pinrang en Makalo met die van zijrivieren. In het N. vormt het Liasagebergte een Binoeang samenkomst; van dozen berg gaat de verbinding tusschen het Mam-boeliling- en Pareoreanggebergte. Tusschen de uitloopers van die bergketens bevinden zich val-leien en vlakten op een gemiddelde hoogte van \pm 900 tot 1700 m. Nabij Masawa en Paladang vindt men een smalle en slechts eenige km. lange vallei langs de Mamasarivier. Een dergelijke vlak-te bevindt zich bij Tabon6, doorsneden door de S. Batanggoeroe. Ten N. van genoemde kam-poeng ligt de groote en breede vlakte van Soe-marorong op \pm 1000 m. hoogte Een bergrug scheidt die vlakte van de vallei van Melaboh. Ten N. van deze kampoeng naderen de uitloopers van de Mamboeliling- en Pareoreang-ge-berg ten elkaar, waartusschen zich de S. Mamasa een weg heeft gebaad. Ten N. van de Ma-masakloof strekt zich de dichtbevolkte vlakte van Mamasa een tiental km. noordwaarts uit. De kampoeng Mamasa, hoofdplaats der onderaf-deeling Binoeangseche Bovenlanden en Pitoe Oeloena Salo, ligt op een hoogte van 1200 m. boven do zee. Kleinere vlakten worden nog aangetroffen nabij Tawalian en Oraboea, welke dicht bevolkt zijn en doorsneden worden door de S. Noessoe, een zijrivier van de S. Masoepoe. Tusschen de kampoengs Oroboea en Oeloe-Salo ligt in het boschrijke Parordangebergte de hoog-vlakte van Marodinding (\pm 2500 m.), doorsneden door de gelijknamige rivier, een zijtak van de S. Masoepoe. Geon der rivieren in het hoogland is bevaarbaar.

De vlakten van Pol6wali en Binoeang en de vallei van Poko-Koenji ten Z. van het Passapan-Koenjigobergto zijn vruchtbaar en be-dekt met sawahs; naar de kust toe is de klapper-cultuur van belang. Ten N. van het Passapan-Koenji-gebergte vindt men tot voorbij Tabone zware, roode klei. In de vallei van Mamasa neemt verveerd graniet een overheerschende plaats in. De grond is los en poreus, ofschoon de roode klei er ook nog voorkomt. De losse, kwartsand-rijke gronden strekken zich verder N. en O.-waarts uit, over het Liasagebergte, tot nabij Tandoeng. Voorby deze kampoeng, langs het dal der S. Masoepoe, treft men een lange strook van leien en kloisteenen aan; waar de laatste verveerd zijn, is een cultuurbodem ontstaan. Door deze streek loopt de S. Patotong, waar vroeger door de be-volking goud word gewasschen. In de buurt van Pana koimt men in een strook van sterk verveerd kwarts. Bergkristal wordt hier op enkele plaatsen aangetroffen. In het district Nossue vindt men een ovorgang tusschen do kwartsgronden van Pana en de roode lateriet-klei van Tabone en Masawa, terwijl in Mani pi een bijzondere formatie van oude andesiet aan de oppervlakte komt. Nabij Osango en T&malanti bovinden zich war-me zwavelwaterstofhoudende bronnen. Ofschoon de bergen over het algemeen nog goed beboscht zyn, vindt men toeb bij de nederzettingen vello kale bergruggen met alang-alang bedekt, tenge volge van langdurigen ladangbouw.

De bevolking van hot geheelo landschap Binoeang bestaat uit: 32 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 38.943 Inlanders, 146 Chineezen

Ten N. van het Passapan Koenji gebergte, I dat do Boven- van de Bovenlanden scheidt, bestaat Binoeang uit een woest bergland. Met •

en 14 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 39.135 zielen. De grootte wordt geschat op 3500 km². De Inlandsche bevolking bestaat voor het grootste gedeelte uit Sa'dang-Toradja's van de Taa-talagroep. Slechts aan de kust heeft men Boegineezcn (Mandareezen) en een vermenging van Toradja's met Boegineezen. De Toradja's zijn over het algemeen nog heidenen. De zending van Mamnsa uit maakt intensieve propaganda voor het Christendom. In 1928 is zij overgegaan van de Protestantsche tot de Christelijk gereformeerde kerk. De evangelisatie van deze zending breidt zich vooral uit in de districten Tewalian en Mamasa. In de vier kustdistricten is vrijwel de geheele Inlandsche bevolking Moham-medaan, waarbij de moslim geworden Toradja zich Boeginees voelt en noemt. Een uitzondering hierop maakt het noordelijke deel van het district Palili-Anreapi, waar de Inlandsche bevolking Christen is. In de bergstrcken wordt Toradjasch gesproken en in de Benedenlanden Toradjasch, Boegineesch en Mandareesch.

Landbouw, veeteelt en visscherij zijn de voornaamste middelen van bestaan. Rijst wordt verbouwd op bevoelde sawahs in de vlakte van Binoeng, P'olewali en Poko-koenji en op van regen afhankelijke velden bij Pakoe. In de Bovenlanden is sawahbouw algemeen. De opbrengst is nog niet voldoende voor de geheele bevolking; rijst moet worden ingevoerd. De belangrijkste irrigatieleiding is die uit de Madatte-rivier, waardoor de vlakte van Poldwali wordt besproeid. Aan de kust leeft de bevolking voornamelijk van de klappercultuur en visscherij. De Toradja in de bovenstreken is in hoofdzaak landbouwer. Ieder heeft een stuk sawah of ladanggrond, terwijl thans ook velen een koffietuin hebben. Overal waar mogelijk hebben de Toradja's sawahs aangelegd; zij hebben geen bezwaar om kilometers-lange waterleidingen aan te leggen, vaak onder zeer moeilijke omstandigheden. De bewerking en beplanting van hun sawahs verschillen van die in de kuststreken. De padi wordt niet eerst in kweekbedden uitgezaaid, doch dadelijk op de sawahs, om later uitgedund te worden. Alleen in de districten Masawa en Tabon6 legt men kweekbedden aan. Na den rijsttoest laat de Toradja zijn sawah onder water staan, teelt er goudvischjes en laat er zijn karbouwen weiden. Daar de grond niet bijzonder vruchtbaar is, wordt in den laatsten tijd met succes kunstmest gebruikt, welke tegen inkoopprijs door het bestuur wordt verstrekt. Andere voedingsgewassen, zoals mais en oebisoorten, worden op de berghellingen bij de kampongs geteeld. In de districten Nossoe en Masawa worden ook aardappelen verbouwd. Het product, van goede kwaliteit, wordt verkocht in Mamasa en Pol6wali. De cultuur van Europeesche groenten neemt in de bergstrcken ook toe. De aanplant van rubber, eenige jaren geleden door het bestuur gepropageerd, is gestaakt; die van kapok neemt toe. Klappercultuur komt in de bovenlanden niet voor. Een van de oudste en belangrijkste voortbrengselen van de Bovenlanden is de koffie. Deze werd vroeger alleen om en bij de huizen in de kampongs geplant. De bekende Boenginkoffie was van deze aanplantingen afkomstig. Later heeft men de bevolking ertoe gekregen afzonderlijke koffietuinen aan te leggen. Naast de bestaande Arabische koffie heeft men robusta ingevoerd. Veel succes heeft men in den

beginne niet gehad met den aanleg van afzonderlijke koffietuinen. Verbetering en uitbreiding van de koffietuinen vindt plaats onder leiding van een in deze cultuur opgeleiden landbouwopzichter. Op de begroting 1932 der afdelingskas is een bedrag van f 1000 uitgetrokken voor de bevordering der koffiecultuur tot Madjidne, Poldwali en in het Mamasabekken.

In de Benedenlanden zijn 9 erfpaatsprceelen uitgegeven, voornamelijk voor de klappercultuur en in de Bovenlanden 2 voor de koffieteeit.

De inheemsche nijverheid, o.a. het weven van kains en bouwen van prauwen, is van weinig belang. De poging in 1928 om handweeftoestellen uit Bandoeng bij de Toradja's ingang te doen vinden; is mislukt. De ingevoerde toestellen en garens zijn door de zending overgenomen.

De veeteelt bestaat bij de Toradja's in het houden van karbouwen en varkens. Zij worden voor de slacht gefokt. Alleen in de districten Masawa en Tabone worden zij ook voor de sawah-bewerking gebruikt. Bij de adatteesten, vooral bij sterfgevallen, worden de beesten als offer geslacht. Hoe meer karbouwen en varkens op een doodenfeest worden geofferd, hoe rijker de doode zijn intreden in den Toradjahemel zat doen. Het voornaamste streven van een Toradja is dan ook een flinken karbouwenstapel te bezitten. Veel zorg wordt er evenwel niet aan besteed. Alleen de "tedoengdatti", wit en zwart gevlekte karbouwen, worden vertroteld. Zij hebben drie- of viermaal de waarde van gewone karbouwen. Het aantal paarden is vrij groot. De Toradja zorgt goed voor zijn paard en gebruikt het alleen als rijaard. De pat6k6 (lastpaarden), welke gebruikt worden voor goederenvervoer van Polc-wali naar Mamasa vice-versa, zijn eigendom van Boegineezen en Doeriers. Een poging in 1927, om ter bevordering van de teelt van rundren, op "Socmbacontract" Balineesche koeien en Ong-gala stieren aan de bevolking te leveren, heeft niet veel succes gehad. Slechts enkele hoofden hebben de beesten genomen.

De jacht wordt door Toradja's druk beoefend. Met honden en lanssen wordt jacht gemaakt op wilde varkens en anoa's (buffelherten). Gijwren zijn slechts in het bezit van een paar hoofden. In Mani pi en Koesoë worden ratten en muizen gevangen en als lek kern ij veroverd. In de bosschen van Masawa wordt jacht gemaakt op verwerderde karbouwen. Op heren wordt alleen in de kustkrook gejaagd.

Visscherij wordt voornamelijk aan de kust beoefend. De vangsten zijn gewoonlijk overvloedig. Veel gedroogde visch kan worden uitgevoerd. In de snelstromende rivieren der Bovenlanden worden garnalen en palingen gevangen, maar steeds voor eigen gebruik. In de Bovenlanden hebben de Toradja's hun sawahs vischvijvers, waarin zij goudvischen telen, welke op de pasars worden verhandeld.

De handel is voornamelijk in handen van Boegineezcn, Doeriers en Chineezen. Een drukverkeer met zeilprauwen bestaat met Madj6n6, Par6par6 en Slakassar; deze zeeprauweij zijn evenwel niet het eigenzom van Binoengens. Jc voornaamste uitvoerproducten zijn: copra, main, damar, rotan, gedroogde visch, koffie en huiden. Ingevoerd worden voornamelijk rijst, inaanfac-turen en kramerijen, petroleum.

Behalve het door het Landschap loopendo ge-

deelte van den autoweg Madjeno — Parepar6 en de weg Polowali — Mamasa koncn er geen per as berijdbare wegen voor. De overige wegn zijn goed berijdbare paardenpaden. De bruggen zijn goed onderhouden. Do voornaamste handels- routes zijn: de twee bovengenoemde groote wegen en verder de weg van Mamasa via Tandoeng en Bitoeng naar Makale, die van Nossoc via Mialo, Toinonga naar Polowali, die van Mamasa via Melaboh naar MambiE en van hier via Aral6, La-kahan, K6an naar het zuiden, via Matanga naar de kust. De transportmiddelen zijn auto's, (ook vrachtauto's), tweewielige rijtuigen, rijwielen en rij- en lastpaarden; ter zee wordt gebruik gemaakt van zeilprauwen en K.P.M. booten.

Voor de Mohammedanen in de Benedenlanden is een priesteraad (sjarat) ingesteld, welke kennis neemt van zaken betreffende huwelijks- en erfrecht; van zijn uitspraken is hooger beroep opengesteld op de Inheemsche rechtbank, waarvan de zelfbestuurder voorzitter is en de leden van de Hadat lid zijn. By de Toradja's in de Bovenlanden werd voor onze bestuursinvoering rechtgesproken volgens gewoonterecht door de Tomiain-dos (vorsten). De Par6ng6 van Osango (Indo Takara Sepoe) had een beslissende stem. Nadat in 1917 te Mamasa een Europeesch bestuursambtenaar was geplaatst, staan de Toradja's terecht voor de „Hadat" van Boven-Binoeng, waarvan de bestuursambtenaar voorzitter en de districts- hoofden (volkschoufden) leden zijn.

In 1850 sloot het Gouvernement met alle Mandarstaten nieuwe contracten. Dat met Binoeng werd in 1862 en 1868 vervangen door andere lange contracten. In 1900 werd een suppletioire overeenkomst gesloten betreffende land- en mijnbouw (goedgekeurd bij G.B. van 23 Maart 1900). Den Gen Juni 1905 werd met Madjalekka Daing Patompo, den toen optredenden bestuurder en zijn landsgrooten (Hadatleden) een nieuw Jang contract gesloten, dat bekrachtigd werd bij G.B. van 7 Juni 1906 no. 32. Daarop volgde een suppletioire overeenkomst, betreffende de overdracht van de in- en uitvoerrechten en de haven-gelden, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 30 Juni 1906 no. 23. De overdracht had plaats tegen een schadeloosstelling van / 1800 *s jaars. Daar het landschap deelgenooten had aan het in 1906 en 1907 gepleegde verzet tegen het Gouvernement, word het lange contract vervangen door de korte verklaring volgens uniform-model. Dczo werd door bovengenoemden bestuurder op 31 Januari 1908 afgclegd en bekrachtigd bij G.B. van 1 Augustus 1908 no. 11. Op 15 December 1917 overleed de bestuurder Dating Patompo en z'n opvolger, La PaEnrong6, legdo op 29 Augustus 1918 opnieuw do korte verklaring volgens uniform model af, welke bij G.B. van 24 Juli 1919 no. 74 word goedgekeurd. Laatste genoemd bestuurder werd van zyn waardigheid onthoven en vervangen door La Matoelada, zoon van den hoogerciiocinden Dating Patompo, die op 6 December 1930 do akte van verband teekendo, goedgekeurd bij G. B. van 14 Februari 1931 no. 25. Doze bestuurder is nog in functie. Hy geniet een maandelijksche bezoldiging van / 100 en wordt bijgestaan door 4 Hadatleden: de Aroo Melolo, do Aroo Matowa en de Pabitjara*s Lotong en Boolang, die toevens do functie van districtshoofd bekleeden, respectievelijk van de districten Mir-ring, Takatidoeng, Binoeng en Palili-Anr6api.

Het noordelijk deel van laatstgenoemd district, waar een christcnbevolking woont, vormt het onderdistrict Boettoke (Kelapa Doea), staande onder een Par6ng6. Adatinkomsten en ornamentevelden hebben het zelfbestuur en de hoofden niet. Zij genieten slechts een bezoldiging uit de afdeelingsskas. De Bovenlanden zijn verdeeld in 11 districten: Mamasa, Tawalian, Oroboea, Osango, Malaboh, Tabone, Mesawah, Nossoc, Pana (waarbij het vroegere district Mani pi is getrokken) Oeloosaloe en Rantetengah (of Tandoeng, dat eigenlijk tot de Pitoe Oeloena Salo behoort, maar door zijn afgelegen Jigging bij Boven-Binoeng is getrokken). De districtschoufden worden hier eveneens uit de afdeelingsskas bezoldigd. De kampoengschoufden ontvangen slechts collecteloonen.

MADJENE (zie DI. II). Dit zelfbesturend landschap is het kleinste der zeven Mandarsche landschappen ($\pm 200 \text{ km}^2$). De grens ten O. met de Balangnipasche Benedenlanden wordt gevormd door een lijn, welke aan de Golf van Mandar begint tusschen de kampoengs Baroe (in Balangnipa) en Apadowan (in Madjend) en in noordwestelijke richting loopt door strandbosschen, sawahs en over een top nabij kampoeng Laboei naar de B. Taraow6; van hier loopt de N.-grens van Madjene met het landschap Pambaoeng in zuidwestelijke richting langs B. Barosang en B. Loeoar naar Straat Makassar. Ten W. grenst Madjene aan laatstgenoemde. zeestraat en ten Z. aan de Golf van Mandar.

De langs do kust steil naar zee uitlopende heuvelreeksen beletten de vorming van eenigszins belangrijke stroomen. Alleen krekcn en be-cnen, waarvan de S. Madj6n6 vermeldenswaard is, voeren in dit landschap het water van het bovenland af. Het landschap heeft twee baaien: die van Madj6ne (Banggae genoemd) tusschen Hoek Baeorroe en Hoek Mandar (of Rangas, waarop een vuurtoren) en die van Palipi. Beide zijn diep en vormen goede ankerplaatsen. Het eenige vlak-ke terrein vindt men to Madjene aan de kusc en verder op den weg naar Balangnipa, waar hoofd-zakelijk moerassen en strandbosschen voorkomen. Overigens is het gebied geaccidentceerd, bezet met houvcls, welke den overgang vormen tot de grensgebcrten. Een groot complex sawahs vindt men by Barane. Zij zijn op moeras-grond aangelegd, welke door gegraven leidingen met zelfwerkendo sluzen, is gedraineerd.

De bevolking van Madjen6 bestaat uit: 45 Europeanen op daarmede gelijkgestelden, 30,602 Inlanders, 121 Chinezen en 17 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 30,785 zielen (zie tabel 19 in deel 11 Indisch Verslag 1932). De luheimsche bevolking moet van Maleischen oorsprong zijn, aan do kust vermengd met Boeginoozen en Makassaran. Op do afdeelingshoofdplaats Madj6n6 wonen Arabische en Chineseche handolaren. Toradja's zijn er zoo goed als niet in het landschap. Van ouds is Madjene het meest wolvarende landschap van Mandar. Handel en scheepvaart zijn zeer belangrijk. Groote handelsprauwen worden daar gebouwd. Madjend^ handelaren varen zelfs naar Borneo en Singapore. Uitvoer heeft voornamelyk plaats van copra en gedroogde visch en. invoer van manufacturen!, kramenrij, ryst en petroleum. Behalve van handel en scheepvaart leeft de bevolking vooral van land-bouw. Aan do kust worden klappers geplant.

Rijst wordt geteeld in de moerassawahs bij Ba-rane tevens districtshoofden zijn van Banggae, Ba-roe, en op ladangs in het heuvelterrein. Ook mals en Totoli en Pengali-ali, de eenige districten waarin het tweede gewassen worden daar verbouwd. De landschap Madjenc is verdeeld. Voor-name rijstooft is niet voldoende voor de behoefte voor de adftthoofden zijn nog do Tokayang van Banggae, talrijke bevolking in het kleine landschap, zoodat tevens kaimponghoofd van Saleppe (woonplaats van rijstinvoer moet plaats hebben voornamelijk van den bestuurder) en de Tokayang van Pangali-ali, Paropare. Madjón6 is een goed vruchtenland. De kaimponghoofd van Pangali-ali.

De verkoop van vruchten op de pasar van Ma-djdne Op de bezoldiging van den bestuurder (/ 150 *s levert een aardige bijverdienst op voor de telers. maands) en die der districtshoofden en land- Behalve met scheepsbouw houdt de bevolking zich schapsambtenaren, die betaaid worden uit de ook op met weven van saroengs van goede kwaliteit, afdelingskas, wordt een crisiskortng toegepast. Te vlechten van fijne rotanmatten en manden, voorts met Madjón6 is een sjarat gevestigd voor de af- doening het knooien van visch- netten. Aan jacht en van huwelij^- en erfrechtzaken. Van zijn inzameling van bosch- producten wordt niet gedaan. beslissingen is hooger beroep opengesteld op de De zeevisscherij geeft ruime verdiensten. Het aantal Inheemsche rechtbank, waarvan de bestuurder paarden en buffels is gering; slechts geiten komen in voorzitter en de Hadatleden leden zijn.

De groote autoweg van het N. naar Parepard en landschap vormt met de zelfbesturende landschappen Makassar gaat langs de kustplaatsen en de af- Tjdnrana en Madjene de onderafdee- ling Madjen6 delingshoofdplaats Madjend. De lengte van dien der afdeling Mandar. Het is ruim 200 km², groot en weg in het landschap is 20 km. Goede rij- wegen zijn wordt door Tjdnrana boven- genoemd verdeeld in nog die van Madjón6 naar Rangas (vuurtoren), van een zuidelijk deel, omvat tendc de districten Bonde, Madjen6 over Tando naar Ba- langnipa en die van Lalampanoea en Ado- lang, en een noordelijk deel, Madjend over Baroenga (wa- terval) naar bestaande uit het district Maloenda. De drie eerstgenoemde districten vallen samen met drie oude Timamboeng.

In 1850 werden door het Gouvernement met alle Mandarsche staten nieuwe politieke contracten door de drie Pabijtjara's, die tezamen de Hadat van gesloten. Dat met Madjón6 werd in 1862 en 1867 Pambaoeang vormen. Maloenda staat onder een vervangen door nieuwe, lange contracten (goed- districtshoofd (adathoofd) met den titel Poetta.

gekeurd bij G.B. van 24 Maart 1863 en 18 April Zuid-Pambaoeang grenst ten W. aan Straat 1868). Voor de bescherming van telegraaflijnen werd Makassar; ten N. aan het district Samba van het op 20 October 1887 een supplettoire over- eenkomst landschap Tjdnrana, waarvan het gescheiden is door aangegaan, goedgekeurd bij G.B. van 13 Mei 1889. een lijn, volgende de Lent bang Mosso van de zee tot

Toen I: Djoeara als bestuurder op- trad in 1892, haar oorsprong en verder in oostelijke richting werd met hem en zijn Hadat den 20sten Augustus een gaande tot de W.-grens van het landschap nieuw lang contract gesloten, dat werd goedgekeurd Balangnipa. Ten oosten grenst Zuid-Pambaoeang aan bij G.B. van 27 Maart 1894. Supplettoire Balangnipa en ten zuiden aan Madjón6 (zie de noord- overeenkomsten kwa- men tot stand: op 20 Juni 1897 grens van laatstgenoemd landschap. (Het noordelijk

betreffende land- en mijnbouw, en den 13den deel van Pambaoeang grenst aan het landschap Augustus 1905 betreffende overdracht tegen Taj-aJang. De grens hier wordt gevormd door de S. echadeloosstelling (/ 3600) van het recht tot heffing Ma- lijaja en loopt verder in algemeen oostelijke

van in- en uit- voerrechteu en havengelden (reap, richting tot de grens van Pitoc Oclana Salo. Deze goedgekeurd bij G.B. van 22 Maart 1900 en 22 vormt verder de W.-grens tot dichtbij 8. Or6- kang, Februari 190G). Intusschen was op 8 Juni 1905 met Van hier buigt de grenslijn zich naar het W. en gaat het zelfbe- stuur van Madjón6 een nieuw contract over B. Tandoalo tot do Lem bang Lalangloré, welke

gesloten volgens Celebes-model, dat bij G.B. van 7 gevolgd wordt tot hare uit- munding in Straat Juni 1906 werd goedgekeurd, maar onder zeker voor- Makassar. Die lijn vormt do zuidgrens met het behoud. Aan het gestelde voorbehoud word niet district Oeloeinadank van het landschap Tjdnrana. In

voldaan, zoodat dit contract Dimmer in werking is het W. grenst N. Pambaoeang aan Straat Makassar. Groote ri- vierpn worden in het landschap niet

getreden. In Juni 1906 ontstonden in de Mandarsche aangetrof- fen, wel beken. De voornaamste hiervan landschappen ernstige onlusten, aanvangende met zyn do L(embang) Nosso, L. Tadoewan en L. Timam- Madjón6, waaraan de bestuurder van het landschap boeng (of Pambaoeang) in het zuiden en Salo

en z'n echtgenoot, de Maradia van Pambaoeang, Talangloré, Satend6, L. Maloenda en L. Maliajia in medeplichtig werden bevonden. In Juli 1907 tot Noord-Pambaoeang. Al deze rivieren stroom- en onderverping ge- bracht, werden beiden door de door diepe ravijnen en monden uit in Straat Hadat der bo- trokken landschappen van hun Makassar. Zij hebben een korten loop doordat de

waardigheid ver- vallen verklaard, welke beslissing uitloopers der bergen tot op korten afstand do kust van G.B. van 16 December 1907 no. 21 werd naderen.

geedgekeurd. In de plaats van I. Djoeara van Een vlakke van eenige betcekenis heeft men Madjón6 werd go- kozen Rammang Pata Lolo, slechts langs de Maloenda-rivier. Voor do sloop- Maradia van Tjam- palagian, zoon van den in vaart zijn die rivieren van geen betcekenis; de meeste 1889overleden bestuur- der van Madjón6, zijn in den drogen moesson bijna zonder water. De Sangkiliang. Deze, thans nog in functie, legde op 15 Maloenda is bij haar monding voor kleine prauwen Februari 1908 do korte ver- klarng volgens uniform bevaarbaar. De kust heeft bijna. geen baaien; en vermeldenswaard z'n slechts do Lemba (baai) Bababoelo, Timamboeng of Ba- loeng en Balombong.

De zelfbestuurder (Maradia) wordt bijgestaan De kustvlakte is bijna ner- door een Hadat, bestaande uit 4 Pabijtjara's, die

gens meer dan 200 m. breed ; slechts bij Maloenda heeft men een vlakte van 1 km. breedte. Op twee plaatsen ten N. van Maloenda en ten Z. van Pambaoeng komt een heuvelrug tot aan zee. Overigens heeft do kust een vlak strand; op vele plaatsen liggen daarvoor koraalriffen. Onmiddellijk achter de kustvlakte begint de bergreeks, be- staande uit eenige toppen, welke naar het N. hooger worden en alle door steile ruggen ver- bonden zijn, hier en daar onderbroken door ri- vierdalen. De heuvels aan de kust zijn meeren- deels van koraal opgebouwd, meer in het-binnen- land worden zware rotsmassa's aangetroffen, be- dekt met alang-alang. Slechts bij de O.-grens en in het Maloendasche is het gebergte meer be- boscht.

De bodem is langs de kust minder vruchtbaar. Naar het N. en 0. neemt de vruchtbaarheid toe. Sawahs vindt men alleen in Maloenda. Rijst wordt voornamelijk verbouwd op ladangs, zoo ook mais en andere tweede gewassen. Daar de productie van voedingsmiddelen niet volUoende is voor de bevolking, moet rijst en mais worden ingevoerd. Aan de kust worden veel klappers ge- plant.

In het landschap wonen Europeanen. De bevolking bestaat uit 20,759 Inlanders, 23 Chi- neezen en 9 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 20,791 zielen. De Inheemschen zijn Man- dareezen in de kustvlakte en Toradja's in het district Maloenda. Beide bevolkingsgroepen zijn Mohammedaansch. De gesproken talen zijn Mandarcesch, Toradjasch (van de Ta6-groep) en aan de kust ook Maleisch. De rijstbouw geschiedt op la- dangs, behalve in Maloenda, waar gelrigeerde sawahs zijn en de productie voor de bevolking van het district voldoende is. De kuststrook is geheel beplant met klappers. De vruchten worden verwerkt tot copra en tot olie, welke worden uit- gevoerd. De aanplant van kapok is nog van wei- nig beteekenis. De nijverheid bepaalt zich tot: a. woven van saroengs door Mandarsche vrouwen en van karoro (van de vezels van de roembiapalm) in Maloenda; b. het bouwen van handels- en vis- Hchersprauwen. Het hout hiervoor wordt ingevoerd. De handel en scheepvaart der Pambaoea- ngers, vooral van het district Bond& zijn vrij be- langrijk. Met hun eigengebouwde prauwen on- derenien zij vrachtvaarten zolfs naar Sumatra en de Molukken. Do zovisschery wordt beoefend door do bewonera der strandkampeengs, de op- brengst is voornamelijk voor eigen gebruik. Een klein deci- wordt gezouten en gedroogd. Uitgo- voerd worden voornamelijk copra, klapporolio, geweven stoffen en wat zoeproducten; ingevoerd: garens, lijnwaden, krameryen, ryst, pi- nang, gambir en petroleum. Do van do Molukken gehaald paademoer, schildpad, tripang en pa- radysvogels worden to Makassar verhandeld. Passars vindt men in Loeaar, Bababoelo, Till uni boeng on Sirindoe. Do jacht wordt beoefend op herten en wildo varkens. Vuurwapens zyn evenwel niet behosik* baar.

Do veteelt is niet van belang. Slechts in Ma- loenda zit men voor de aawahbewerking kar- bouwen gebruiken. De weinige aanwezige paar- den worden alleen gebruikt als rijaard of voor hot trekken van tweewielige 驮tuigen.

Do grooto zijweg van Mamoedjoo in het N. naar Par6j) ar6 en Makassar in het Z. gaat door do twee

deelen van het landschap ook langs de kust. Het aandeel van Maloenda is 13 km. en van Zuid- Pambaoeng 16 km. lang. Do wegen naar het bin- nenland zijn verbeterde voetpaden.

Het lange contract van 14 October 1862 met het Zelfbestuur van Pambaoeng, goedgekeurd bij G. B. van 24 Maart 1863, werd vervangen door het lange contract van 29 Augustus 1868, goedgekeurd bij G. B. van 23 Augustus 1869. Daarop volgde een supplettoire overeenkomst van 21 October 1887 betreffende de bescherming van telegraaflijnen, goedgekeurd bij G.B. van 13 Mei 1889. Na het sluiten van een nieuw lang contract op 31 October 1892, goedgekeurd bij G.B. van 27 Maart 1894 no. 3, werden supplettoire overeenkomsten gesloten op 21 Juni 1897 betreffende den mijnbouw en op 14 Augustus 1905 betreffende de overdracht tegen schadeloos- stelling (/ 3000) van het recht tot het heffen van in- en uitvoerrechten en havengelden, welke overeenkomsten werden goedgekeurd bij G.B. van 22 Maart 1900 en van 2 F6bruari 1906 no. 11. Het met de bestuurster I. Latta van Pam- baoeng op 9 Juni 1905 gesloten nieuwe politieke contract volgens Celebes-model werd onder eenig voorbehoud goedgekeurd bij G.B. van 7 Juni 1906 no. 32. Aan het gestelde voorbehoud werd evenwel niet voldaan, zoodat het contract ook nimmer in werking is getreden. Nadat ge- noemde bestuurster vervallen was verklaard van haar waardigheid (zie bij MADJ6NE) werd Si- manangi Pakarama, zoon van den verbannen en overleden Maradia Kap6 van Balangnipa, tot haar vervanger gekozen; hij teekende en be- eedigde op 13 Februari 1908 de korto verklaring- volgens uniform model, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 26 Mei 1908. Laatstgenoemde be- stuurder stierf den 29sten Juni 1920 en werd vervangen door zijn weduwe Andi Batari, als waarnemend bestuurster — gedurende de min- derjarigheid van den rechthebbende, Tonra Lipoe, haar oudsten zoon — na het afleggen, in tegenwoordigheid van de Hadat, van een nieuwe korte verklaring volgens uniform model, welke goedgekeurd werd bij G.B. van 28 April 1922 no. 17. Andi Batari is nog in functio en geniet een raandelijksche bezoldiging van / 50. Zij wordt bijgestaan door een Hadat, bestaande uit drie Pabitjara's, die tovens fungeren als hoofden van de districten Bonde, Lalampanoea en Adolang. Het vierde district van het landschap is de, tus- schen Tjenrana en Tapalang gelegen, Toradja- adatgcmenschap Maloenda, waarvan het hoofd den titel voert van Pooatta. Op do bezoldiging van hot zelfbestuur en districtshoofden wordt een crisiskorting toegepast.

De woonplaats van de Zelfbestuurster is kampe- poeng Galoeng-galoeng. Daar is een priesteraad gevestigd onder een kalief; van de beslissingen van dien raad is hooger beroep opengesteld op de- Inheemsche rechtbank, bestaande uit leden van het zelfbestuur.

TjifiNRANA (zie DI. IV) is het derde der land- , schappen, welke de onderafdeeling Madj6n6 der afdeeling M and ar vormen. Het grenst ten W. aan Straat Makassar, ten N. en Z. aan de twee deelen., waarin het landschap Pambaoeng (zie aldaar) door Tj6nrana wordt verdeeld en ten O. aan het landschap Balangnipa. De oppervlakte is naar- ruwe schatting 1500 km². Het landschap heeft een gerekten vorm in de richting N.-Z. De langs-

de geheele kust steil naar zee afdalende berg- en heuvelreeksen beletten de vorming van belang-ryke rivieren; slechts kleine beken, van geen belang voor de scheepvaart, voeren het water van de bergen naar zee. Het landschap is zeer berg-achtig; in het binnenland vindt men zwaar berg-terrein, dat westwaarts in hoogte afneemt en de keten van het Toepoemianggebergte vormt. De langs het strand loopende bergketen is woudloos en bestaat uit vulkanisch gesteente; door ge-accidenteerde hoogvlakten is het verbonden met het oostelijke hooggebergte. Vlakten aan het strand zijn zeldzaam en van geringe uitgestrektheid. De grond is niet bijzonder vruchtbaar; waar mogelijk zijn klapperboomen geplant.

Het landschap heeft drie baaien, die van La-kadieng of Boeli, van Tjdnrana en van Onan. De laatste is de grootste, zit evenwel vol steenen, en riffen en biedt slechts bescherming tegen noordenwinden. De groote kustweg van Mamoejoe naar Pareparo en Makassar loopt over een lengte van 54 km. door Tjdnrana. Andere wegen in het landschap zijn verbeterde voetpaden.

De bevolking van Tjdnrana bestaat uit 16.494 Inlanders, 4 Chineezen en 20 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 16518 zielen (zie tabel 19 Ind. Verslag 1932, deel II). Tot de Inheemse bevolking behooren Mandareezen, die zich weinig met de Toradja's van de Balangnipasche Bovenlanden hebben vermengd en zes van de zeven districten van het landschap bewonen. Het zevende en noordelijkste district Oeloemandak is geheel bewoond door Toradja's van de Tac-taal-groep. De bevolking is heidensch, gedeeltelijk gechristianiseerd. Het district heeft zijn eigen adathoofd, Tomakaka, en staat vrijwel los van het zelfbestuur van Tjdnrana, dat in dit moeilijk bereikbare land geen schijn van eenig gezag heeft. De bevolking wenscht niets liever dan gevoegd te worden bij haar rasgenooten in de Balangnipasche en Binoeangsche Bovenlanden en om te worden bestuurd uit Mamasa.

Eertijds bloeiend door zijn handel en scheepvaart naar bijna alle streken van Celebes, is Tjdnrana door vorstelijk wanbestuur in verval geraakt, maar begint zich nu na onze vestiging weer te herstellen. De aanplant van rijst op landings en eenige natte velden alsook van mais is nog niet voldoende voor de behoefte. De klap-percultuur levert nog goede verdiensten op. Copra en olie worden uitgevoerd. De bereiding van sagoe in de vlakten en van ardn-suiker in het gebergte vormen met het weven van kleeden de voornaamste takken van nijverheid. Paarden en buffels zijn schaarsch; pluimvee en geiten komen veel voor. Het inzamelen van boschproducten, waaraan de bosschen van het gebergte nog rijk zijn, is door de sterke daling der prijzen verslapt. Jacht wordt alleen gemaakt op herten en wilde varkens in het gebergte. De vischvangst levert ook nog goede uitkomsten.

Het lange contract van 1862 word vernieuwd in 1892 en dit laatste weer in 1896. Bij supple-toire overeenkomst van 14 Mei 1901, goedgekeurd bij G.B. van 16 Augustus d.a.v., werd de verleenning van mynbouwconcessies en vergunningen door het Gouvernement geregeld. Op 6 October 1905 werd met den in 1902 opgetreden bestuurder en zijn Hadat weder een suppletoire overeenkomst gesloten (goedgekeurd bij G.B. van 22 Februari 1906 no. 11), waarbij het recht

tot heffen van in- en uitvoerrechten on haven-gelden aan het Gouvernement werd overgedragen tegen een schadeloosstelling van j 600's jaars. Voor die overdracht van rechtenheffing was op 15 Juni 1905 onder nadere goedkeuring van don

Gouverneur-Generaal, een nieuw contract volgens Celebes-model gesloten, met eenig voorbehoud (goedgekeurd bij G.B. van 7 Juni 1906 no. 32). Aangezien aan dat voorbehoud niet werd voldaan, is bedoeld contract nimmer in vwerking getreden. Aan het verzet tegen het Gouvernement, na den overval van het bestuursetablissement te Madjene (zie aldaar) in 1906, was ook Tjdnrana medeplichtig. De bestuurder werd in Juli 1907 in kampong Palipi vermoord en zijn opvolger Pagiling, Maradia van Somba, moest den 14den December 1907 de korte verklaring volgens uniform model afleggen, welke bij G.B. van 1 April 1908 no. 46 werd goedgekeurd. Pagiling stierf in November 1917 en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon Pawela, die op 17 Augustus 1918 opnieuw eene korte verklaring volgens uniform model aflegde (goedgekeurd bij G.B. van 8 Mei 1919 no. 30). Deze bestuurder is nog in functie (1933) en woont in kampong Somba. Zijn maandelijksche bezoldiging uit de afdeelingkas bedraagt f 125. De Hadat bestaat uit 4 Pabitjara's, die tevens fungeeren als hoofden van de 4 districten Somba, Poendoe, Lim-boea en Tamerodo. Het landschap bestaat uit 7 districten, nl. de 4 reeds genoemde en voorta Onan, Toebo, beide bestuurd door Maradia, en Oeloemandak, dat bestuurd wordt door een To-makoka en geheel los staat van het zelfbestuur. Genoemde hadatleden en districtshoofden worden ook bezoldigd uit de afdeelingkas. Op hun bezoldiging en die van den zelfbestuurder wordt een crisiskorting toegepast. De rechtspraak is overeenkomstig die in de andere Mandarsche landschappen geregeld.

TAPALANG (zie DI. IV). Zelfbesturend landschap, dat met het zelfbesturend landschap Mamoejoe de onderafdeling Mamoejoe van de afdeling Mandar vormt. Ruw geschat is zijn oppervlakte 400 km². Het grenst ten W. aan Str. Makassar en ten N. aan Mamoejoe, waarvan het gescheiden is door de S. Lossa en door een bergketen, loopende aanvankelijk in de richting O.Z.O., later O.N.O. tot T(ancette) Kadjoeka-b6an. De voornaamste toppen in dit bergketen zijn: T. Tawating, T. Takodjang, T. Baranalipo, T. Kadjoengin, T. Limba Tapalang en T. Ta-poang. Op den T. Kadjoekab6an ontnoeten de grenzen van Mamoejoe en Malocnda (landschap I'ambaoeng) elkaar. Van dien top Joopt een bergketen in ongeveer N.-Z.-lijk richting en vormt de O.-grens van Tapalang met Malocnda. De voornaamste toppen in dit gebergte zijn: T. Tamamdja, T. Leang, T. Sondong, T. Banga, T. Gaoeng², T. Oeloe Anoesoe, T. Kalakalang, T. Batoo Asaha, T. Takatioetic, T. Pakaloang en T. Mamasa. Hier begint de Z.-grens met Malocnda, die geheel gevormd wordt door de 8. Mal6aja.

Tapalang bestaat grotendeels uit bergland, dat naar het W. in heuvelterrein overgaat. Tus-schen de kust en het heuvelland bevindt zich een smalle laagvlakte, welke bij S. Tapalang vrij breed is. Van Kaap Doengkait naar het N. wordt die vlakte herhaaldelijk onderbroken door heuvels, welke tot in zee uitsteken. Bchalf de oos-

telijke bergketen, welke de grons vormt met Ma-looda, heft men in het landschap nog twee ketens in N.-Z.-lijke richting loopende, namelijk: 1°. de waterscheiding tusschen do S. Ahoeng en de S. Tapalang, w a r van de voornaamste toppen zijn: de T. Rantoboclawan, T. Takarapoean, T. Boelo en T. Pao, en 2°. do keten langs de kust van Doengkait tot T. Tabating, waarvan de be- langrijkste toppen zijn de T. Petakean, T. Taroei, T. Kande-*api*, T. Koerani, T. K6ke, T. Booha- manja on T. Kajemali. Het gebegerte is stoen- achtig en wordt door een dunne laag aarde be- dekt. In de vlakte is de aarde met vrij veel zand vermengd. Waar de rivieren in de vlakte komen, zijn haar oevers meestal moerassig en goed be- groeid. Aan de kust komen ook moerassige stroo- ken voor aan de monding van de vele krekken, welke begroeid zijn met bakau- bakau. Voor do kust strekken zich in zee op vele plaatsen groote koraalbanken uit, vooral van Kaap Doengkait af naar het Noorden toe.

Er zijn in Tapalang twee groote baaien; de voornaamste is die van Tapalang, ten O. van Kaap Doengkait; zij is beschut tegen westen- en noordenwinden. De beste ankerplaats, waar groote Makassaarsche prauwen in alle jaarge- tijden veilig liggen, is de kust bij kampong Pasa- boe, ten W. van de monding der Tapalangrivier. De tweede groote baai is die van Lcbani, noor- dclijk gelegen tusschen Tandjoeng Batoesoko en Tandjoeng Ocloepatang. Zij is open voor westen- winden en het zuidelijk deel ervan ook voor noor- denwinden. De voornaamste rivieren van het landschap zijn: a. de S. Ahoeng, ontspringende bij T. Boerani, ± 4 uur gaans van de kust af; haar zijrivieren zijn van weinig belang; b. de S. Tapalang, oostelijk van de eerste stroomende, met de S. Tamao, S. Soemoea, S. Adi², S. Kindoo en S. Mati als zijrivieren. In do breede monding der S. Tapalang vinden kleinere Inlandsche han- delsprauwen een veilige ligplaats; c. de S. Ga- loeng, en d. de S. Anoesoë. Deze vier rivieren inonden uit in do baai van Tapalang. De andere stroompjes hebben een korten loop; in den dro- gen tijd bijna zonder water, worden zij in den regen moesson slechts met govaar te passeeren wateren.

De be vol king van het landschap bestaat uit: 5119 Inlanders; Europeanen, Chineezcn en andere Vreemde Oosterlingen zijn er niet (zie tabel J 9 in 2e dl. Indisch Verslag 1932). De Toradja[^] vormen het grootste gedcelte dier bevolking. Aan de kust heeft men Mandareozen en Makassaren. Zij zijn alien Mohammedanen. Do Toradja's zyn Sa'dangers van de Ta6-taalgroep. Rijstbouw wordt voornamelijk op ladangs uitgeoefend. Daar worden ook mais, katjang-hidjau, tabak en groenten goplant. De sawahs worden evenwel uit* gebreid, vooral in de vlakke langs do Tapalang- rivier. Rijst wordt niet ingevoerd. Aan de kust vindt men con uitgebreido klapper- en sagoe- cultuur. Do zeevisscherij lovert ook goede vor- dicnsten, inaar uitgevoerd er zoo goed als niets. In de rivieren worden garnalen en kleino vissen gevangen voor oigen gebruik. Jacht wordt beoefend op wilde varkens, herten en aono's; voor do vernietiging van de eerstgenoom- de dicren wordt ook met succos gebruik gomaakt van varkensvergift, dat door hot bestuur ver- fitrokt wordt. In het geborgto wordt wat rotou en damar voor uitvoer ingezamold. Goed timmer-

hout is vrij zoldzaam. De veestapel is vry goring, maar ncent toe. Nijverheid is van weinig belang. Bij zulk een geringe bevolkingssterkte is de han- del in het landschap ook van weinig betekenea. De op het landschap varende handelsprauwen zijn meestal van buiten afkomstig. Do kampoeng Tapalang heeft een vry drukken pasar.

De hoofdweg van Mamoedjoe naar Madjend en verder naar het Zuiden is in het landschap goed berijdbaar voor auto's. De andere wegen zijn verbeterde paden.

In 1855 werd op de kust van Tapalang de N.-I. schooner "Abdoelrachman", welke gestrand was, geplunderd en verbrand. Daarvoor werden de kampoengs Tapalang en Kait (Djoengkait) door de marine getuchtigd ; met de bevolking werd geen aanraking verkregen, zoodat van vergoe- ding van schade geen sprake kon zijn. Op 31 October 1862 werd te Makassar met den Maradia van Tapalang en zijn Hadat een nieuw lang contract gesloten (goedgekeurd bij G.B. van 24 Maart 1863), dat, evenals de tezelfdertijd gesloten overeenkomsten met andere Mandarsche zelfbesturen, slecht werd nagekomen; strandroof bleef nog geregeld plaats hebben. De zending op 1 October 1867 van den assistent-resident Van den Bossche met manifesten aan de vorsten van Balangnipa, Pambaoeang en Tapalang moest als mislukt worden beschouwd. Daarop vertrok 10 November van dat jaar de Gouverneur van Makassar zelf met eenige oorlogsvaartuigen naar Mandar. Tapalang onderwierp zich onmiddellijk aan de gestelde eischen. De zonder goedkeuring door de Hadat verkozen Maradia werd afgezet en vervangen door den Maradia van Mamoedjoe, NaE Soekoer, zoodat het bestuur over de twee landschappen in een hand kwam. NaE Soekoer sloot voor Tapalang samen met de Hadat van dit landschap een nieuw lang contract met het Gou- vernement op 5 Februari 1868, dat goedgekeurd werd bij G.B. van 18 April van dat jaar. In het begin kon NaE Soekoer zich in Tapalang goed doen golden, maar na 1875 zegden eenige hoofden en voornamen hem de gehoorzaamheid op en plegden zij weer menschen-, zee- en strandroof. Pogingen om de opstandigen met geweld tot rede te brengen mislukten, waarop NaE Soekoer in. Mei 1889 den Gouverneur berichte, dat hij niet langer hot bestuur over Tapalang wenschte te voeren. Zulks werd door den Gouverneur aan de Hadat van Tapalang medegedeeld, met verzoek om een andrcron bestuurder te kiezen en van de keuze aan hem, Gouverneur, mededeeling te doen. De Hadat koos Pabanari, den grootsten vyand van NaE Soekoer, tot Maradia, maar gaf daar- van geen kennis aan don Gouverneur. Toen in 1892, ook na schriftelijke aanmaning, nog geener- lei bericht kwam, word machtiging gevraagd en verkregen om Tapalang door eene maritieme macht to doen tuchtigen. Zoover kwam hot evenwel niet. In October 1892 word de assistent-re- sident tot beschikking, Brugman, met een Gou- vernementsstoomer naar Tjdnrana en Tapalang gezonden. met de opdracht de Hadat en de verkozen Maradia's over te halen hem naar Makassar te volgen. Pabanari vluohtte; in zyn plaata werd verkozen zyn neef Andi Muesoe, die te Makassar met zyn Hadat een nieuw contract sloot op 31 October 1892, goedgekeurd by G.B. van 27 Maart 1894. By appletoire overeenkomst van 23 Juni 1897, goedgekeurd bij G.B. van 22

Ma art 1900 no. 40, werden de in het contract van 1892 opgenomen bepalingen omtrent land- en mijnbouw gewijzigd en in overeenstemming gebracht met de eischen des tijds. Den 11 den Jun 1905 werd een nieuw contract volgens Celebes-model gesloten, onder eenig voorbehoud (godegekeurd bij G.B. van 7 Juli 1906 no. 32). Aan het gesteld voorbehoud is door het zelf-bestuur voldaan. Bij suppletore overeenkomst van 5 October 1905 werd het recht tot heffing van in- en uitvoerrechten en havengelden door het Gouvernement overgenomen tegen een schadeloosstelling van f 480 's jaars. In 1908 werd Andi Moesoe op verzoek (wegens ziekte) eervol ontheven van zijn waardigheid; Boestari Patana Lantang trad als Maradia van Tapalang op, na op 4 Juli 1908 de korte verklaring volgens uniform model te hebben afegelegd, welke werd godegekeurd bij G.B. van 31 December 1908 no. 14. Deze bestuurder was in 1933 nog in functie en woont in kampong Tapalang. Zijn niaandelijke bezoldiging uit de afdeelingkas bedraagt / 60. Hij wordt bijgestaan door een Hadat van drie leden, twee Panggawa's en een Baligaoe, die tevens hoofden zijn van de drie districten, waarin het landschap is verdeeld, namelijk: Orabatoe, Galoeng en Doengkait. Zij genieten ook bezoldiging uit de afdeelingkas; daarop wordt — evenals op die van den Maradia — een crisiskorting toegepast. De rechtspraak is geregeld overeenkomstig die in de andere Mandarsche landschappen.

MAMOEDJOE (zie DI. II). Dit zelfbesturende landschap is het noordelijkste en waarschijnlijk ook het grootste der zeven Mandarsche landschappen. Het grenst ten W. aan gtraat Makas-sar, ten Z. aan Tapalang (zie aldaar), ten O. aan de T'itoe Oeloena Saljo en de berglandschappen van de onderafdeeling Paloe en afdeeling Loewoe, en ten het laifdschap Banawa (oider[^]afdeeling Donggala). Ingevolge het G.B. van 10 Maifir 1918 no. 21 wordt de grens met laatstgenoemd landschap gevormd door de S. Soeroe-mana van haar monding tot ongeveer 10 palen stroomopwaarts. De grenzen met de berglandschappen van Paloe en Loewoe zijn nog niet definitief vastgesteld. Volgens de administratieve indeeling (zie bij MANDAR) behoort het Toradjagebied van Mamoejdjoë (dat is dan Rante-boelawan, Taboelahan, MambiE en Aral6) tot de zogenaamde Pitoe Oeloena Salo. Het Karamagebied, ook bijna geheel door Toradja's bewoond, wordt nog tot het landschap en de onderafdeeling Mamoejdjoë gerekend.

Mamoejdjoë heeft een gebroken kustlyn, waarvoor tai van uitspringende hoeken en kleine inhammen gevormd worden. In de laatste vinden Inlandsche prauwen een veilige ligplaats, beschermd door de landtongen en de voor de inhammen liggende karangbanken. Ook de niondingen der grootere rivieren bieden een goede ankerplaats. De groote baaien zijn die van Mamoejdjoë, waarin het eiland van denzelfden naam] is gelegen, die van Karossa en van Pasang-kajoe. In beide moessons kunnen handelsstoomers daar ankeren, laden en lossen. Belang², Sempaga, S. Madjón6, Lariang, Pangean en Soe-moe, evenals de monding der Karama-rivier kunnen door die stoomers worden aangedaan. Het bovengenoemd eiland Mamoejdjoë is laag gelegen, stork beboscht en van kora al opgebouwd.

Het oinringende woudlooze kustgebied bestaat uit vulkanisch gesteente. Dit zet zich voort door Tapalang tot bij Tjdnrana. De heuvels aan de kust gaan af spoedig over in bergen, waarachter weder hooge ketens zich verheffen. De bergreeksen loopen in schuine rijen, bijna evenwijdig aan el-kaar, naar de kust toe lager wordende en overgaande in heuvelland. Tallooze rivieren en strooni-pjes banch zich in het bergland door smalle, diepe ravijnen een weg naar zee. Slechts bij en-ke heeft in de bovenstreken dalvorming kunnen plaats hebben, breed genoeg voor sawah-aanleg, zoals bij de S. Karania en haar groote zijtakken S. Haoe en S. Karataoen. De heuvelketens naderen in het Z. en N. de zee, zoodat zich daar geen of bijna geen laagland heeft gevormd. Ten N. der Ampalas-rivier wijken de heuvels meder terug, waardoor de vlakten van La-boean, Gintengan en Kaloekoe konden ontstaan; bij Kabeleoen en Bclang² wordt de kuststrook weder smal, om daarna zich te verbreeden tot de diep landwaarts indringende vlakten van de S. Karania, S. Loemoe en S. Boedoehoeding. Laatsgenoemde vlakten zijn over het algemeen inocrassig en worden in den regentijd dikwijls door rivierwater overstromd. De bodem is aan de kust zandig; meer landwaarts in bestaat de grond uit vette klei, welke geschikt is voor sawah-aanleg. De zandige delen der vlakten zijn geheel beplant met klapperbomen.

De kust is bedekt met bakau-bakau bosschen, welke vaak tot aan den voet van de heuvels reiken; daardoor wordt op verscheidene plaatsen het ontstaan van strand belet. Waar de bakau-bakau ontbreekt zijn de verschillende nederzettingen gesticht. V66r de kust vindt men bijna overal koraalbanken, welke bij eb gedeeltelijk droogloopen. De heuvels, welke tot in zee reiken, zijn voor een deel uit koraal opgebouwd. De Bergen bestaan uit zware rotsmassa's, bedekt met een jaag aarde en humus. Tengevolge van den ladangbouw der Toradja's zijn vele bosschen verdwenen en vervangen door alang-alang. Vooral langs de rivieren en aan de kust vindt men uitgestrekte alang-alang velden.

In de Karama-streek worden goud en sleen-kool en aangetroffen, aan de S. Lariang eveneens Bgoud en in Karossa en boven-Paniki petroleum. In Mamoejdjoë zijn van Landswege uitgegeven 9 vergunningen voor mijnbouwkundige opsjoringen.

Alle rivieren hebben het karakter van bergstroomen, met groot verval in den bovenloop en een korten benedenloop; in beide moessons teisteren zij het land met zware bandjirs. Slechts do S. Karania, en 8. Lariang hebben een langen loop en een groot stroomgebied. Zij vallen, resp. bij Sempaga en Seneponito, in een breed monding (± 1 km.) in Straat Alakassar. Beide zijn niet wel bovaarbaar voor groote handelsprauwen. Kleinere prauwen kunnen bij gunstigen waterstand de Karania opvaren tot Kaloempang en haar zijrivier de S. Haoe tot KoeaJasisi, ofschoon in beide vele stroomversnellingen voorkomen, waaronder de beruchte Tomatawa in de 8. Kara ma, even benedenstroms van de uitmonding der 8. Haoe. Aan den bovenloop der zijrivieren van de S. Kara in vindt men nog veel bosch, o.a. aan de 8. Kintang, waar veel rotan voorkomt. De andere rivieren van Mamoejdjoë zijn wel geschikt voor het gebruik van kleine prau-

wen; zij vormcn, waar nog geen wegen en paden zijn aangelegd, vaak de eenige verbindingsweg met het binnenland. Vermeldenswaard zijn nog: *a.* de S. Kaloekoe, bevaarbaar tot K6an; *b.* 8. Locmoe tot Dondo; *c.* S. Boedong tot monding S. Karomana; *d.* S. Karossa tot Bengaoloe; *e.* S. Lariang tot Bangaiba; *f.* S. Pasangkajoe tot Tinoka; *g.* S. Pangian tot Naro, en *h.* de S. Masanga tot de ladangs Masanga. Van de bergen in het landschap zijn de hoogste de B. Gandad6-wata (3107 m.) de B. Kalando (2836 m.) en de B. Sandapan (1849 m.). De voornaamste weg in het landschap is de groote rijweg van Mamoedjoe naar Makassar, de zeven landschappen van het N. naar het Z. doorlopende. Andere wegen zijn verbeterde paarden- en voetpaden.

De bevolking van Mamoedjoe bestaat uit: 21 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 36.842 Inlanders, 208 Chineezen en 81 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 37.152 zielen (zie tabel 19 van het 2e deel Indisch Verslag 1932). De Europeanen zijn gevestigd op de onderafdeelings-hoofdplaats en de ondernemingen, terwijl de Oostersche vreemdelingen op de pasars en ondernemingen wonen. Er zijn in het landschap 6 landbouwondernemingen en 1 erfpachtsperceel. De Inheemsche bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Sa'dang Toradja's van de Ta6-taalgroep. Aan de kust wonen Boegineezen (Mandareezen) en Makassaren, vermengd met Toradjasch bloed. De twee noordelijke districten, Lariang en Karossa, zijn bewoond door een gemengde van elders afkomstige bevolking (Donggala, Banawa, Paloe, Bada enz.). Het district Teloedoe is hoofdzakelijk door Toradja's bewoond. Het district Sempaga is vroeger zelfstandig geweest en heeft herhaaldelijk oorlog gevoerd met Mamoedjoe. Het district Kaloempang (het boven-Karamastroom-gebied) is geheel door Toradja's bewoond. Het word vroeger door het Mohammedaansch districtshoofd van Sempaga bestuurd, maar staat nu onder een mantripolitie. Tot het boven-Karamagebied worden nog gerekend de kam-poengs Dondo, Tamangdo en Sendana, welke nederzettingen zijn van Karama-Toradja's aan den bovenloop der S. Loemoe. De Karama met de noordelijk daarvaxi stroomende 8. Lariang en de S. Sa'dang, welke in de Golf van Mandar uit-jnondt, zijn de drie grootste rivieren van West-Celbes. Het eigenlijk Toradja-gebied begint bij het stroomgebied van de S. Haoe, de grootste zijrivier van de Karama, waaraan ook eenige Toradjakampoengs liggen. De volgende gebergten en rivieren vormen voor dit Toradja-gebied natuurlijke grenzen: in het Z. de B. Kapocsaan, B. Poeso, B. Gandad6wata, B. Kalando; in het O. do 8. Oeroh, een zyrivier der S. Karama; in het N. de B. Sandapan. Het Karamagebied is geheel bergland. De B. Sandapan heeft 3 toppen, waarvan de hoogste 1843 m. hoog is. By Kaloem-j) n.ng. 17 kin. bovenstrooms van do uitmonding der S. Haoe, is een vlakte van eenige beteekenis. De hoogst gelegen bergkampong is Dengin, ten Z. van de kampong Kaloempang. Ten W. van de uitmonding der 8. Haoo houdt het Toradja-gebied op en gaat hot bergland langzamerhand over in lagere heuvelketens en ten slotte in de Knramavlake, waar de bochtige stroom iedere groote overstroming zijn loop verplaatst. Met uitzondering van de Haoe, zijn de zyrivieren on-bevaarbaar.

De Karama-Toradja's of de To Mangki, zoo-als zij zich noemen, rekenen zich tot den oudsten Toradjastam van Midden Celebes. Zij behooren tot de Ta6-taalgroep. Hun hoofdmiddel van bestaan is landbouw. Mais en rijst worden op ladangs geplant. Natte velden met irrigatie zijn ook aanwezig en worden, waar mogelijk, uitgebreid. Tegelijk met rijst verbouwt men 66njarige katoen voor het weven van cloodenkleedjes. Koffie wordt evenals in Boven-Binoeang voor-namelijk om de kampoengs geplant, evenals meer-jarige katoen. Inlandsche goudgraverijen heeft men bij de kampoengs Bobokan en Karataoen. Aan den bovenloop der Boedong-rivier wonen Toradja's, vermoedelijk afkomstig van Boven-Loemoe (dus To Mangki) en eenige To Bada's. Nabij Kamboening te Solobiroe wonen To Pim-boeni's, een Toradjastam afkomstig van Bololi (Midden Celebes). De kustbevolking en een groot deel der Toradja's zijn Mohammedaan. Slechts de To Mangki's in het Boven-Karamagebied zijn heidensch gebleven en gedeeltelijk tot het Christendom bekeerd (Protestantsche nederzetting).

Aan de kust leeft de bevolking voornamelijk van visschery (de opbrengst waarvan, gedroogd en gezouten ook wordt uitgevoerd), sagoe en klappercultuur, verder van rystbouw op ladangs. De sawahbouw is don laatsten tijd zeer uitgebreid. Behalve in het Keloompang-gebied (zie bo ven) vindt men sawalia bij Mamoedjoe, Bonebond, Ampelas, Kaboeloehan en Loemoe. In de bovenstreken, waar geen aanleg van sawahs mogelijk is, blijft men rijst op ladangs verbouwen. Tabak wordt voor binnenlandsche consumptie aangeplant. Do veteelt, vooral in de noordelijke districten, neemt toe. Daar vindt men veel runderen en ook schapen. In de kuststreek vindt men weinig bamboe van goede kwaliteit. Een dunne soort komt daar veel voor en wordt gebruikt voor huiselijke behoeften. In de bovenstreken evenwel worden goede bamboesoorten aangetroffen, zoals de betoeng. Voor transport van producten uit den bovenloop der rivieren, waar geen prauwen kunnen komen, wordt veel van bamboe-vlotten gebruik gemaakt.

Herten komen veel voor op het eiland Mamoedjoe, op de kale heuvels om de baai van dien naam en verder in de noordelijke vlakten. Op herten en wilde varkens, welke byna overal voor-komen, wordt jacht gemaakt. Ter bestrijding van laatstgenoemde, schadelijke dieren wordt ook met succés van varkensgift gebruik gemaakt. Van do boschproducten worden vooral rotan- en damarsoorten ingezameld en uitgevoerd. Nijverheid en handel verkeerden in den zelfden toestand als in Tapalang. Douanekan-toren zijn gevestigd te Mamoedjoe, Sempaga, Boe-doeng² en Karossa.

In 1850 en 1862 werden lange contracten gesloten met do Mandarijkes; dat met Mamoedjoe van 31 October 1862 werd goedgekeurd bij G.B. van 24 Maa,rt 1863 no. 1. In 1888 word de hulp van het Gouvernment door NaE Sookoer, den Maradia van Mamoedjoe, ingeroepen tegen een bende Tapalangens, welke zich aan de Karama genestold had en zich schuldig maakte aan strand- en menschenroof en slavenhandel. De vestiging werd door do marine getuchtigd, maar het bende-hoofd en zyn, volgelingen waren gevlucht. Eerst een maand later kwamen z8 zich overgeven (zie by Tapalang). Bij supplettoire overeenkomsten

van 3 Mei 1889, goedgekeurd bij G.B. van IS April 1890 no. 6 en van 23 April 1890 no. 28, werden regelingen getroffen betreffende de bescherming van telegraafkabels en landlijnen, verder betreffende den invoer en uitvoer van vuurwapenen, buskruit en munitie. Na het overlijden van den bestuurder NaE Soekoer in 1895 werd met zijn schoonzoon, tevens opvolger, K. a. ranene op 30 September 1896 een nieuw lang contract gesloten, dat bij G.B. van 4 Januari 1897 no. 17 werd goedgekeurd. Bij suppletioir overeenkomst van 15 December 1899 worden de Gouvernementsregelingen betreffende de opsporing en ontginning van delfstoffen voor het landschap toepasselijk verklaard (goedgekeurd bij G.B. van 22 Maart 1900 no. 41). Den 13den Juni 1905 werd met het zelfbestuur een nieuw contract gesloten volgens Celebesmodel en den 8ten November d.a.v. een suppletioir overeenkomst betreffende de overdracht van tol- en scheepvaartrechten aan het Gouvernement tegen een schadeloosstelling van / 4200 ,s jaars. Het eerste werd onder eenig voorbehoud goedgekeurd bij G.B. van 7 Juni 1906 no. 32 en het laatste bij dat van 22 Februari 1906 no. 11. Aan het gesteld voorbehoud werd door het zelfbestuur voldaan. In het begin van onze definitieve vestiging in Mamoedjoe (1907) was veel strijd te voeren met oproerige anak radj's, die hun rooversbedrijf en slavenhandel moesten staken. Na het sneuvelen van eenigen hunner en de gevangenneming van een paar anderen werden rust en orde hersteld.

Kort na de vestiging in het Europeesche bestuur te Mamoedjoe werd de bestuurder Karanene op verzoek, wegens hoogen ouderdom, eervol van zijn waardigheid ontheven; tot zijn vervanger werd gekozen djalaloe Amana Inda, zijn zwager, zoon van den gestorven bestuurder NaE Soekoer. Deze legde de korte verklaring af volgens uniform model op 19 Augustus 1908, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 14 Juli 1910 no. 17. Deze zelfbestuurder, gedecoreerd met de zilveren ster, woont in kampoen Mamoedjoe en is thans (1933) nog in functie. Zijn bezoldiging uit de afdelingskas bedraagt / 200 ,s maands. Hij wordt in het bestuur bijgestaan door een Hadat, bestaande uit 66n Baligaoe en 4 PoeEna's, zijnde 66n vacature nog niet vervuld. Het landschap is verdeeld in 11 districten, van het N. naar het Z. gaande: Lariang, Karossa, Boedoeng², Loemoe, Sempaga, Kaloekoe, Bam-boe, Mamoedjoe, Simboro, Taloeoe, Kaloem-pang. Dit laatste district heeft geen districts-hoofd en wordt bestuurd door een mantripolitie. De districten Boedoeng², Kaloekoe, Bamboe, Simboro en Taloeoe worden bestuurd door Hadatleden, en wel met den titel Baligaoe over Kaloekoe en PoeEna over de vier andere districten. Het tegenwoordigste districtshoofd (Pabitjara) van Mamoedjoe is niet van voldoende hoogte afkomst om als Hadatlid te worden benoemd, zoodat hier nog een vacature bestaat. De Hadatleden, de districtshoofden en de mantripolitie genieten bezoldiging uit de afdelingskas. Daarop en op de bezoldiging van den bestuurder wordt een eriskorting toegepast. De rechtspraak is geregeld overeenkomstig die in de andere Mandarsche landschappen.

BANK (JAVASCHE). (Vervolg van DL I). De periode 1916—1932 vangt aan in het midden van den wereldoorlog en eindigt als het econo-

misch leven nog geteisterd wordt door de hevige wereldcrisis, die in 1929 een aanvang nam. Do sterk bewogen tijd weerspiegelt zich, zooals van zelf spreekt, in de geschiedenis van do Bank, in de gebeurtenissen en in de cijfers.

Aanvankelijk verkeerde Nederlandsch-Indie in de gunstige positie producten voort te brengen, waaraan de wereld groote behoefte had, zoodat van verschillende zijden kopers orders plaatsten op de Indische markt, wat tot gestadige stijging van prijzen en winsten leidde. Daartegenover werden echter door de oorlogvoerende maatregelen genomen om vorvoer van goederen naar en handel met vijandige staten te verhinderen, waartoe een controle op de afschepen naar Nederland werd ingesteld. Er moest een garantie worden gegeven, dat de voor het moederland bestemde ladingen niet doorgezonden konden worden naar de Centrale Mogendheden, wat alleen te bereiken was door alle ladingen te adresseeren aan de Nederlandsche Overzee Trust, die de noodige waarborgen verschafte. Verder werden alle zaken met onderdanen van de Centrale Mogendheden door do Geallieerden verboden op straffe van plaatsing op de „zwarte Een firma, die op deze lijst werd geplaatst kon geen goederen meer verladen, daar alle schepen gevaar liepen onderweg te worden in beslag genomen, als ze goederen voor den vijand van firma's, die op de zwarte lijst voorkwamen, inhielden.

Nederland had groote moeite om voldoende voedingsmiddelen te krijgen en stelde de zoogen. Schepenverordeningwet in, die bepaalde, dat alle vrachtschepen 75% en alle mailschepen 25% van de beschikbare ruimte met voedingsmiddelen moesten vullen, voorzover ze bestemd waren naar Nederland te varen.

Al deze moeilijkheden in het goederenverkeer hadden een terugslag op het wisselverkeer, desniettemin gelukte het voort te werken zonder ernstige stagnatie.

De Javasche Bank zag haar soldi in Engeland stijgen, doch kon geen toestemming krijgen daartegen goud te verschepen. Er werd toen een overeenkomst aangegaan met de Engelsche Regeering, waarbij doze van de Javasche Bank geld leende tegen 5% Treasury Bills op 6 maanden, waarvan de koers op / 12 per £ werd gogaran-deerd. De Nederlandsche Bank was beroid op deze biljetten voorschot te geven, zoodat do Javasche Bank in staat werd gesteld Jjaar buitondlandsche saldi do gebruiken tot handhaving van den wisselkoers.

Intusschen liepen do marktprijzen voor producten geleidelijk op, de levensstandaard in Indie steeg en onder den invloed van deze omstandigheden breidde do biljetten-circulatie zich uit. Hot werd dus noodig den goudvoorraad te vergrooten, wat gesohiedde door goudaankoop in Amerika. Dit proces van vergrooting der circulatio duurdo voort tot in het boekjaar 1920/21, zoodo de cijfers in de tabel op biz. 1173 te zien gevon.

Daar de sterlingkoers gestadig daalde, ontstond een onzekerheid, die do Hollandsche Banken terughield van den aankoop van wissela op JLondon. Dit terrein werd vrijwei geheel o verge-laten aan do Engelscho Banken, die tot het uitvoeren van die transacties gesteund werden door de Javasche Bank.

De wijziging in het handelsverkeer, waarbij

	gcmiddelde metaalvoorraad	gcmiddeldo bankbilletten circulatio
in 1914/15	56.549.051,79	122.075.105
in 1915/16	70.755.347,51	129.762.590
in 1916/17	91.549.651,79	152.847.015
in 1917/18	101.630.650,39	169.301.215
in 1918/19	120.045.867,58	191.689.180
in 1919/20	158.420.179,33	276.937.410
in 1920/21	219.622.692,26	345.950.460

meer en meer directe zaken met Amerika en het Verre Oosten tot stand kwamen, noodzaakte de Javasche Bank aan de Regeering toestemming te vragen om correspondenten aan te stellen in New York, San Francisco en Yokohama. Deze toestemming werd in 1916 verkregen en sindsdien werden in alle drie genoemde plaatsen saldi aangehouden tot bedragen in overeenstemming met de behoeften van het handelsverkeer.

Daar de wisselkoersen op bij den oorlog betrokken landen bieven afbrokkelde, de dollar in 1917 tot / 2,05 en het pond tot /10,04*, trachtte de Javasche Bank toestemming te verkrijgen saldi in het buitenland in goud te converteren. Alleen Japan stond dit tot een zeker maximum toe, de andere landen weigerden; het overnemen van wissels werd hieldroef een speculatief bedrijf. Alleen de koers op Holland kon in deze perioden op ongeveer 99 voor 100 gehandhaafd blijven.

Nieuwe moeilijkheden veroorzaakte de inbeslagname van Hollandsche schepen in havens van de Geallieerden op 18 Maart 1918, waartoe de oorlogvoerende het recht meenden te hebben volgens het „droit d'angarie“. Amerika verschafte zich op deze wijze 263.000 ton, Engeland 206.000 ton Nederlandsche scheepsruimte.

De afvoer van producten, die toch reeds veel bezwaren ondervond, stagneerde en er ontstond een ophooping van voorraden, die aanleiding gaf tot financieringsproblemen. In het bijzonder werden producenten van en handelaren in suiker getroffen. In dit artikel had zich een wilde speculatie ontwikkeld, waarbij de haussiers van meening waren, dat do behoefte aan suiker zou moeten iciden tot een sterke prijsstijging. Toen echter do afafcheppgelegenheid ontbrak en de voorraden op 1 Januari 1918 waren opgelopen tot ongeveer 725.000 ton, trad een daling in, die in een ware cl6bacle eindigde. Chineseche tusschenhandelaren faillieerden, contracten werden niet opgenomen en do producenten kregen groote hoeveelheden, die on betaaid blivon, terug; de verliezen voor alle partijen waren zeer groot. Men berekende, dat in het jaar 1918 ongeveer 2.000.000 ton suiker op do markt gebracht zou moeten worden, wat aanleiding gaf tot scherp concurrentie tusschen de producenten en dus tot felle prysdaling. Do moeilijkheden, die men voorzag, brachten de producenten tot do oprichting van de Java Suikervoreeniging, die de voorloopster werd van do Vereenigde Java Suikerproducenten (V.J.S.P.).

Om aan de financieringmoeilijkheden tegemoet te kunnen komen, moest de Javasche Bank trachten zooveel mogelijk goud in haar kelders te verzamelen en zy maakto daartoe een regeling met vrijwel alle goudmynen in Indie tot opkoop

van het geproduceerde goud. Op deze wijze kon zij blijven voldoen aan de eischen, die haar werden gesteld.

De prijsstijging had ook invloed gekregen op het zilver. De mteering van dit product werd z66 hoog, dat de intrinsieke waarde van de tee-kennumt de muntwaarde ging overtreffen. Dit had afvloeiing en omameling van teekenmunt tot gevolg. De voorraad zilveren standpenningen verminderde en werd zorgelijk klein. De Regeering besloot daarom in 1918 in overleg met de Javasche Bank muntbilletten van / 2,50 en van / 1 uittegeven, daar de Javasche Bank volgens de Javasche Bankwet geen billetten beneden / 5 in omloop brengen mocht. De muntbilletten zouden ongedekt blijven, alhoewel de Directie van de Javasche Bank tot dekking adviseerde.

Naarmate de oorlog zijn einde naderde werd de strijd feller, daar beide partijen trachtten. een voor hen gunstige beslissing te forceeren. De moeilijkheden aan de Neutralen in den weg gelegd namen daardoor in hevigheid toe. In Indie hadden hieronder zoowel Regeering als bedrijfsleven te lijden. Onder zulke omstandigheden komt de circulatiebank in het midden van den strijd te staan en zij is verplicht op elk gebied mede te werken aan do overwinning van de rijzende bezwaren. Om beter aan deze verplichtingen te kunnen voldoen breidde de Javasche Bank haar werkingsfeer binnen Nederlandsch-Indie uit door de opening van een kantoor in Malang in 1916 en. een in Koetaradja in 1918.

Zij stoundo verder het Gouvernement, dat in dezen tijd veel behoefte aan geld had, met groote voorschotten. Dit blijkt uit de verschillende balansen; die van 1916/17 op 1917/18 sloten met creditsaldi voor het Gouvernement, die van 1918/1919 met een debet van / 2.018.153,14, die van 1919/20 met een debet van f 97.862.689,13, die van 1920/21 met een debet van f 148.293.203,53.

De juistheid van deze politiek is vaak bestreden. De President merkt hieronitrent in zijn jaar-verslag over 1918/19 op:

„De vraag is welens gesteld of de circulatiebank goed deed een dergelijk groot creditefc aan den Staat te verleenen on of een beroep van den Staat op do open markt niet juister zoude zijn geweest? Zoo lang echter op de Nederland-sche beleggingsmarkt door den Nederlandschen Staat voor zijn eigen emissies de hand werd gelegd, zou het onpractisch geweest zyn met een Indische Staatsleoning tegelijkertijd aan de markt te komen.

„Woliswaar had het den schyn alsof de geldmarkt in Nederlandsch-Indie bijzonder ruim was, men zou zulks kunnen afleiden uit de bijzondere groote creditsaldi van do banken in Nederland-sch-Indie by de circulatiebank, maar „deze geldruimte by de banken moest beschouwd worden als slechts van tijdelijken aard. Do omstandigheden hebben er toe geleid dat tegelyk met groote oredietbehoefte voor de cultures, de Regeering voor voedselaankopen zoowel voor Nederland als voor Nederlandsch-Indie enorme bedragen noodig had. Tegelyk met die groote credietaanvrage stege ook de obligo's der bank, omdat het grootste gedeelte van het betate geld voor producten voor de Nederland-sche Regeering door verkoopers hier werd ontvangen en do rekeningcourantsaldi der banken

„aanmerkelyk deed stijgen en hoewel daardoor „de algemeene monet-airie positie van Neder-landsch-Indie in een vreemden toestand kwam, kon de Javasche Bank niet anders doen dan „zonder eenige mogelijkheid in den weg te leggen aan de aanvragen van het Gouvernement te vol-:doen. Had zij in deze tijden geweigerd om zulke „grote bedragen aan het Gouvernement van „Nederlandsch-Indie voor te schieten, dan had zij „hare plicht tegenover de gemeenschap verzaakt, „al zouden daardoor misschien de belangen van „enkel en beter gediend zijn geweest.“

Met het doel om het buitenland eenigen druk uit te oefenen ter verlichting van de moeilijkheden aan het bedrijfsleven in den weg gelegd, vaar- digde de Regeering in April 1918 een uitvoerver- bod van kinabast, kinine en kininezouten, kapok, tin en tinerts uit; in Mei en November voegde zij aan deze lijst meerdere producten toe. Voor de behandeling van de uitvoerverboden werd een Kantoor voor Buitenlandsche handelsaange- genheden in Juni 1918 opgericht, spoedig gevolgd door de instelling van een Commissie van Advies voor Handelsaangelegenheden. Al deze maatre- gelen waren een uitvloeisel van het vastloopen van het normale ruilverkeer, dat ook aanleiding gaf tot aaneensluiting van de in moeilijkheden verkeerende producenten. In November 1918 verrees de Koffie Producentenvereniging en de Rubber Producentenvereniging, in Januari 1919 de Thee Producentenvereniging. Intusschen was reeds de Cultuurhulpbank opgericht, die in moeilijkheden verkeerende ondernemingen zou steunen.

Het einde van den oorlog bracht verlichting, die zich demonstreerde in de opheffing van de uitvoerverboden in Maart 1919 en van het Kantoor voor Buitenlandsche handelsaangelegenheden in April 1919.

De Javasche Bank had velerlei bezwaren bij de opvoering van haar goudvoorraden ondervonden. Het transport naar Nederlandsch-Indie was gevaarlijk, zoodat zij genoodzaakt was geweest een abnormale hoeveelheid in Nederland op te slaan. Zy dreigde in conflict te komen met art. 20 lid 2 van de Javasche Bankwet van 2 Januari 1906, gewijzigd 17 April 1908, dat voorschreef dat de helft van de verplichte dekking moest bo- staan uit Nederlandsch-Indische in Nederlandsch- Indie aanwezige standpenningen. Do Regeering maakte gebruik van het haar bij art. 20 lid 3 van genoemde wet verleend recht om dispensatio van het onder de heerschende omstandigheden hin- derlijke voorschrift te geven.

Bij de wijziging van de Javasche Bankwet op 31 Maart 1922 is men van de op 17 Januari 1908 tot stand gebrachte wijziging van art. 20 terug- gekomen en heeft men in art. 28 de vaststelling van het gedeelte, dat van de verplichte metaal- dekking in Nederlandsch-Indie aanwezig moet *zijn*, aan den Gouverneur-Generaal overgelaten.

De Javasche Bank had bij haar pogingen om de Nederlandsch-Indische guldin op pariteit met den Nederlandschen te handhaven veel steun van de Nederlandsche Bank ondervonden, doch in Augustus 1919 zag de laatste zich genood- zaakt geen goud meer aan haar zusterinstelling af te staan. De Javasche Bank had er in haar politiek op gerekend, dat ze haar saldi in Nederland steeds in goud zou kunnen omzetten. Toen deze verondersteUing onjuist bleek, moest zij

haar aankopen van wissels in Nederlandsch courant tot het strikt noodige beperken en zij kon dus geen invloed meer op den wisselkoers op Holland oefenen. Intusschen stegen de uitvoeren van Indie door het beschikbaar komen van scheepsruimte snel en daarbij kwani nog een scherpe prijsstijging voor de voornaamste pro- ducten. In den loop van 1919 stegen de prijzen van suiker van / 14 tot / 45,50, voor robustakoffie van / 35 tot / 64, voor copra van f 17,50 tot / 34,50 voor rubber van / 1,02g tot / 1,47 etc. etc. Het aanbod van wissels was dus zeer groot, zoodat de Nederlandsche gulden weldra disagio deed. De koers daalde zelfs tot 105 TT (vaste waarde in het binnenland). Het lukte de Javasche Bank wcl den goudvoorraad op peil te houden; zij bc- heerschte echter onder de vigerende omstandigheden de wisselkoersen niet meer. Daar het vrij goudverkeer nog niet was hersteld, waren de koersfluctuaties vrij scherp. Het pond daalde in 1919 van 11,15 tot 10,33, de dollar steeg in die periode van 2,33 tot 2,57.

Het disconto van de Javasche Bank was ge- durende de geheele wcelige periode onveranderd op 3g% gehouden, terwijl elders de circulatie- banken veel hooger noteerden. De Directie, die in dien tijd het bewind voerde was van meening, dat rentewijzigingen in Nederlandsch-Indie geen invloed op de wissel- koersen uitoefenen. Zij achtte zoo noodig creditbeperking meer efficiënt.

In 1920 en 1921 begon de uitvoer van Neder- landsch-Indische producten minder vlot te ver- loopen. Aanvankelijk waren de prijzen nog ge- stegen, suiker bereikte zelfs een noteering van / 70, daarna trad echter een algemeene snelle prijsdaling in, waarbij suiker spoedig weer be- neden / 20 terecht kwam. De handelsbalans ver- loor daardoor haar sterke activiteit en de appre- ciatie van den Indischen gulden verminderde. Doordat het goudverkeer nog steeds belemmerd bleef, waren de valuta's een onzekero factor in het handelsverkeer. De Nederlandsche gul- den keerde terug tot een koers van 100, bleef eenigen tijd op dezen koers gehandhaafd, daarna steeg het disagio tot 101% waarop een agio ontstond, dat zelfs tot 95 opliep.

De vlottende schuld van de Nederlandsch- Indische Regeering bij de Javasche Bank waren, zooals boven reeds werd vermeld, gelcidelyk gestogen. In Juni 1920 bedroogten ze 40 miljoen, in November 1920 140 miljoen. Op 18 November gaf de Regeering machtiging aan den Dircceteur van Financien tot de uitgifte van 4% eenjarigo schatkistbiljetten. De Javasche Bank zegde ten cindo de plaatsing te vergemakkelijken, belec- ning tot 4% toe. Op 31 December 1920 waren 140,5 miljoen uitgegeven.

Do Javasche Bank zag door de vermindering van de leeningen van het Gouvernement en door het vlotter loopen van het bedrijfsleven, dat minder eischen stelde, haar obligo'n dalen. Zij kon daarom een deel van haar goudvoorraden af- stooten en daardoor trachten den Nederlandsch- Indischen gulden weder op pariteit te brengen. Daar do dollar in vergelijking tot allo ander valuta's zeer hoog Blond, wikkeldo ze haar dol- larsaldi, die voor 2,47 ½ to boek stonden af waar- door een groote winst gemaakt werd. De in America vrijkomende middelen werden naar Nederland overgebracht en de wiaselkoers steeg van 95 tot 99}.

Omzetting van de saldi in Nederland in goud werd bemoeilijkt doordat de Nederlandsche Bank niet kon garanderen, dat zij het aan haar afgeleverd goud to alien tijde teruggeven zou, als veranderde omstandigheden daartoe aanleiding zouden geven. De Javasche Bank kon daarom geen goed aan de Nederlandsche Bank betalen en zij besloot na gepleegd overlog goud- den tiertes in beslening te geven, waartoe de Nederlandsche Bank haar medewerking verleende tot een rente van 3%. De limite werd op 20 miljoen gesteld, waarvan 8 miljoen door de Javasche Bank werden opgenomen.

De Nederlandsch-Indische Regeering was intusschen geslaagd eenige leeningen te plaatsen en zij stelde de bedragen, die zij daarop in Holland ontving, ter beschikking van de Javasche Bank; clit vergemakkelijkte de handhaving van den wisselkoers.

In den loop van het boekjaar 1921/22 werden besprekingen gevoerd over eventuele wijzigingen in het aan de Javasche Bank verleende octrooi, dat op 31 Maart 1922 afliep. Wijzigingen waren voorgesteld, die aanleiding gaven tot de indiening van de Javasche Bankwet van 1922. Op 30 Maart 1922 werd deze wet in de Eerste Kamer der Staten-Generaal aangenomen, op 31 Maart 1922 werd zij in Nederlandsch-Indio afgekondigd. De aangebrachte wijzigingen waren, wat betreft de winstverdeling, ingrijpend. Art. 25 van de Javasche Bankwet 1922 luidt als volgt:

1. „De in eenig boekjaar verkregen geheele „winst der Bank blijft, na aftrek van hetgeen bestemd is voor bijzondere stortingen in de in deze „wet genoemde of krachtens goedkeuring van den „Gouverneur-Generaal opgerichte fondsen en de „bij artikel 7 bedoelde bijzondere reserves, voor „een bedrag van 6 (zes) percent van het geplaatste maatschappelijk kapitaal uitsluitend te „haren voordeele.

2. „Bedraagt die winst, na aftrek van de voor „evenbedoelde bijzondere stortingen en extra- „reserves bestemde bedragen, meer dan zes per- „cent van het geplaatste maatschappelijk kapitaal, dan wordt van (lit meerdere (de over- „winst), naar regelen door den Gouverneur-Generaal vast te stellen 11J (elf en een half) per- „cent uitgekeerd aan tantidmes aan den Raad „van Commissarissen, de Directie en het overige „) personeel der Bank. Indien de Directie uit meer „dan drie leden bestaat, bedraagt de zooveel be- „doeld uitkeering 13 (dertien) percent van do „overwinst.

„3. Van het overblijvend deel der overwinst „wordt » gedeelte aan het reservefonds uitgekeerd totdat dit hot bij artikel 6 bedoelde be- „drag heeft bereikt on do rest voor do helft door „het Land en voor do andere helft door de Bank „genoten, totdat hot winstaandeel der Bank, „met in bogrip van de in het isto lid bedoelde uit- „keering, doch mot uitsluiting van de in de twee „vorigo leden bedoelde bijzondere stortingen, „extra-reserve8 on uitgokeerde tantimes, 10 „(Cien) percent van het geplaatste maatschappelijk kapitaal bedraagt.

„4. Van do clan nog overblijvende overwinst „ontvangt hot Land drie viorden en de Bank „,66n vierde, totdat het geheele winstaandeel dor „Jank, inot inbegrip van de in het late en 3de „lid bedoelde uitkeeringen 15 (vijftien) percent

„van het geplaatste maatschappelijk kapitaal „be (iraagt.

„5. Van hot daarna nog van de overwinst „overblijvend deel ontvangt het Land zeven „achtsten en de Bank 66n achtste.

De Directie vond in die wijziging, die het aandeel van het Land stork vergrootte ten opzichte van de andere winstgerechtigden, aanleiding in de balans de waarde van de vaste eigendommen niet op de gewone wijze af te leiden uit de boek- waarde verminderd met afschrijvingen, doch om zoowel de gebouwen als den inventaris to laten taxeeren en in overeenstemming met de taxaties de balansposten vaste stellen. De gebouwen stonden to boek aan het einde van het jaar 1921/22 met f 2.300.500, de taxatie luidde / 7.104.480 op de balans werden ze gebracht met / 5.150.000; de inventaris, dio einde 1920/21 to boek stond met / 20, werd gebracht op / 174.000.

Op deze wijze werd do winst zoo zuiver mogelijk vastgesteld, opdat de nieuwe winstverdeling geen onrechtmatige nadeelen zou be- zorgen aan bij haar betrokken partijen.

De winst, die sterk beïnvloed was door de bo- ven beschreven omzetting van dollarsaldi in Nederlandach courant, werd over het boekjaar 1921/22 vastgesteld op / 27.403.585,06, waaruit de Directie voorstelde een dividend uit te keeren van 166%, Gebruik makende van het Haar bij artikel 15 lid 2 van het Octrooi toegekende recht, bracht de Regeering van Nederlandsch-Indie de volgende bezwaren tegen de jaarbalans en de daarmede samenhangende Winst- en Verliesrekening over het boekjaar 1921/22, zoals die door de Directie was opgemaakt en door den Raad van Commissarissen was goedgekeurd, in:

1°. achtto Zij het met het oog op hot herstel van de goudpariteit van den Nederlandsch-Indischen gulden waarvan de handhaving en na* tuurlijke en ook van de zijde der Directie aan- waarde verplichting van de circulatiebank vormde, niet verantwoord te verdeelen winst op een zoodanig bedrag te stellen, dat de in het boekjaar 1921/22 verkregen winsten uit koers- verschillen ten bedrage van / 25.296.091,54 na- genoeg geheel aan de deelhebbers in de winst zou worden uitgekeerd.

2°. achtto Zij het ongewenscht dat bij de opstelling van de jaarbalans aan het einde van het boekjaar 1921/22 een andere wijze van waarde- bepaling voor de gebouwen der Bank werd ge- volgd dan bij de opstelling van de balansen bij hot afsluiton dor voorafgegane boekjaren werd gevolgd.

Deze bezwaren werden door de Directie en do Raad van Commissarissen niet als juist er- kend, waardoor hot noodzakelijk werd om volgens het derde lid van artikel 15 van het Octrooi van de Javasche Bank van 2 Januari 1906 drie schiedslieden te kiezen, die over de bezwaren zouden beslissen. Xntusschoa werd overeenge- komon, dat hot door de Directie voorgestelde dividend niet zou worden uitgekeerd, doch dat voorloopig 35% zou worden betaald.

Vormelding verdient nog, dat hot kapitaal van de Javasche Bank bij het gewijzigde Octrooi volgens art. 5 lid 1 werd verhoogd van 6 mil- lionen tot 9 miljoen, doch met het oog op het loo- pend geschil word de uitgifte van 3 millioen in aandeelen voorloopig uitgesteld. Art. 6 lid 1 van de Javasche Bankwet 1922 bepaalde hot reserve-

fonds op maximum het bedrag van het maatschappelijk kapitaal, dock volgens art. 6 lid 2 mocht het. door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met de Bank worden verhoogd. Van deze bepaling werd gebruik gemaakt om het reservefonds op maximum 150% van het geplaatste kapitaal vast te stellen, en het dus voorloopig te brengen op 9 miljoen.

Het aanhangige geschil moest worden opgelost door drie scheidslieden te benoemen in gemeen overleg tusschen de Regeering en de Directie van de Javasche Bank, en by gemis aan overeenstemming door den Raad van Justitie te tavia. Daar overeenstemming niet werd bereikt, wefa 'Ue zaak bij den Raad van Justitie aanhangig gemaakt, waar de Regeering tegen de Javasche Bank den eisch stelde dat scheidslieden zouden worden aangewezen uit negen met name genoemde personen in Nederland en dat de onderwerpen van geschil zouden worden geformuleerd als in de dagvaarding neergelegd.

De uitspraak van den Raad d.d. 10 Aug. 1928 bepaalde, dat het eerste bezwaar geen bezwaar was tegen de balans over het boekjaar 1921/22, doch een bedenking tegen het beheer, zoodat de Regeering niet ontvankelijk was met haar voordering tot benoeming van scheidslieden, terwijl voor regeling van het tweede bezwaar drie arbiters werden benoemd.

Op het hoofdpunt werd de Javasche Bank dus in het gelijk gesteld, doch de Regeering berustte hierin niet. Zij ging in September 1923 van het vonnis in appM bij het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indie.

De uitspraak vond plaats op 24 Juli 1924, waarbij voor beide bezwaren scheidslieden werden benoemd.

Het geschil was intusschen reeds bijgelegd, zoodat de arbitrage niet gehouden behoefde te worden. De oplossing was gevonden door uit de winst nog / 500.000 af te schrijven op gebouwen, een extra reserve te scheppen van / 3.093.873,22 en / 23.743.711,84 onder de winstgerechtigden te verdeelen. Er werd een dividend uitgekeerd van 43% en verder kregen aandeelhouders voor 3 miljoen bonus-aandeelen die berekend werden tot een koers van 200%.

Het kapitaal werd op deze wijze op 9 miljoen gebracht, het reservefonds op 13 miljoen en 1 miljoen werd gestort in het Pensioen- en Onderstandfonds voor het personeel van de Javasche Bank.

Nadat de bankbiljetten-circulatie in 1920/21 haar hoogtepunt had bereikt, zette een jangzame daling in, die aanhield tot 1923/24:

	gemiddelde metaalvoorraad	gemiddelde bankbiljetten circulatie
in 1921/22	207.576.560,32	295.314.020
in 1922/23	205.578.814,37	265.867.970
in 1923/24	219.313.629,49	263.166.685

Na de hevige na-oorlogsprijsstijging was een scherpe daling gevolgd, die op verschillend gebied zware verliezen te weeg bracht. Niet alleen goederen daalden in waarde, maar eveneens vaste eigendommen. Hierdoor raakten vele hypotheekengegeltelijk ongedekt en daar de Soerabajasche

Spaar-, Incasso- en Hulpbank en de Spaarbank van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, beide gevestigd te Soerabaja, sterk bij de waarde van vaste goederen betrokken waren, ontstond onrust bij de inleggers, die leidde tot een run. Beide spaarbanken geraakten in moeilijkheden. De Javasche Bank nam met de Factory der Nederlandsche Handelmaatschappij het initiatief tot oprichting van de Javasche Hypotheekbank, die in staat was verscheidene hypotheeken over te nemen, waardoor de Nutsspaarbank de noodige liquiditeit herkreeg. Deze kon daardoor gereorganiseerd worden zonder nadeel voor de beleggers. De Soerabajasche Spaar-, Incasso-, en Hulpbank bleek niet meer te redden en moest overgaan tot geleidelijke liquidatie.

In deze periode werden proeven genomen met het in circulatie brengen van zilveren standpenningen met een gehalte van 720/1000 om na te gaan, hoe de bevolking hierop zou reageren. In zyn verslag over het boekjaar 1923/24 constateerde de President, dat deze munten niet in den smaak van de bevolking vielen, zoodat het door % Landskassen in omloop gebrachte geld naar de kassen van de Javasche Bank terugvloede. Latere ervaringen hebben geleerd, dat de bevolking spoedig aan de munten van lager gehalte gewend raakte, zoodat een algemeene gehalteverlaging kon worden ter hand genomen.

De Javasche Bank opende in 1922 een kantoor in Kediri, en in 1923 6cn in Pematangsiantar, het Teerste nadat do Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij besloten had in Kediri te sluiten, het laatste niet het oog op de snello ontwikkeling der cultures ter Sumatra's Oostkust.

De wisselkoersen op Nederland waren wederom aan ongewenschte schommelingen onderhevig. Het boekjaar 1923/24 zette in op een koers van 98, die in September steeg tot 97 en 96, orn in Februari over 96 tot 951 op te gaan. Daarna trad een licht herstel tot 96 in.

De hoofdtreden van deze daling van den Nederlandsch-Indischen gulden ten opzichte van den Nederlandschen lag in de voortdurend grootte remises van het Nederlandsch-Indische Gouvernement. Hierbij meende de Javasche Bank reden te hebben om te klagen over de geringe medewerking, die zij ondervond van de zijdo van do Nederlandsche Bank. De wrijving tusschen do Directies der twee circulatiebanken kwam tot uiting in do jaarverslagen dezer instellingen en o.a. bleek hieruit, dat do Nederlandsche Bank meende aanspraak te mogen maken op een deel der goudwinsten, welko de Javasche Bank in hot jaar 1921/22 behaalde. Do Javasche Bank kon dit standpunt niet billijken en klaagde er verder over, dat

1°. zy Binds 1919 geen goud in Nederland van de Nederlandsche Bank kon krijgen,

2°. do Nederlandsche Bank weigerde toe te zeggen, dat goud dat de Javasche Bank eventueel af zou staan by verandering der omstandigheden teruggekocht zou kunnen worden,

3°. de Regeering van Nederlandsch-Indie weigerde haar toestemming te verleenen tot het uitvoeren van zilveren standpenningen.

In het boekjaar 1924/25 werd overeenstemming met de Nederlandsche Bank bereikt, en werd door goudverkoop een tegoed van 25 miljoen in Nederland gecreerd. De rentetarioven van de Javasche Bank werden met 1 % verhoogd,

nadat zo vele jaren gehandhaafd waren gobioven op basis van 3% voor het wisseldisconto.

Er volgde een periode van rustiger ontwikkeling en aan de sterke schommelingen der wisselkoersen kwam een ein de, toen de Javasche Bank op 29 April 1925 de volgende verklaring afgeven kon:

President en Directeuren der Javasche Bank verbinden zich tegenover de Regeering van Nederlandsch-Indië tot handhaving en voortzetting van de tot dusver door de Javasche Bank gevolgde goudpolitiek, door o.m. bij stijging van de wisselkoersen op het buitenland boven pariteit der goudwaarde behalve in buitengewone omstandigheden ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal na raadpleging der Javasche Bank en behalve voor wisselarbitrage, haren goudvoorraad, zoolang zij daartoe bij machte zal zijn, zonder in stryd te geraken met de bepalingen van de Javasche Bankwet, zoo noodig, voor afgifte beschikbaar te stellen op den voet van / 1653,44 per kilogram fijn voor baren en tot hiertede overeenkomende prijzen voor gouden muntspecien.

De Javasche Bank verklaarde zich bereid goud te kopen tot:

/ 1638 Ind. courant per Kg. fijn geleverd te Amsterdam,

/ 1634 Ind. courant per Kg. fijn geleverd te Batavia, en goud te verkoopen tot:

/ 1653,44 Ind. courant per Kg. fijn, te Batavia geleverd,

/ 1661 Ind. courant per Kg. fijn te Amsterdam geleverd, waardoor de goudpunten voor Nederlandsch courant werden bepaald op 101% en 99^o8%.

De wisselkoersen bleven vry stabiel, wat verklaard kan worden door de ingetreden kalmte na de ontspanning, die op de crisis van 1921/23 was gevolgd. De jaarverslagen van den President van de Javasche Bank gaven echter reeds uiting aan de vrees, dat de alom in de wereld goeyolgende averechtsoe economische politiek tot moeilijkheden zou iciden. De aandacht werd erop vestigd, dat zich crisis-symptomen, ophoopten, die voor Indië weinig goeds voorspelden. Met grooten nadruk word gewezen op de noodzakelijkheid van een inkrimping der Staatsbemoelingen en uitgaven, daar do financieele vooruitzichten zich ongunstig aftekenden.

Do pryzen van do koloniale producton begonnen te dalen, waardoor een geleidelijk afname van do exportwaardo intrad. Do hooveelheid bankbiljetten in circulatie weerspiegelde do prijedaling, die vooral na het boekjaar 1920/27 sterker werd:

	gemiddelde metaalvoorraad	gemiddoldo bankbiljetten circulatio
in 1924/25	204.858.398,62	268.504.680
in 1925/26	200.048.633,83	321.577.995
in	230.354.097,02	326.464.660
in 1927/28	203.012.610,82	317.948.815
in 1928/29	189.490.570,59	312.311.555
in 1929/30	173.090.691,56	298.686.716
in 1930/31	169.322.600,27	261.768.185
in 1931/32	162.095.710,74	238.744.705

In 1926 werd het kantoor der Javasche Bank te Tandjoengpocra gesloten, nadat gebleken was, daPEet rayoni waarin dit kantoor werkte, in afzienbaren tijd geen uitbreiding van handel en cultures te zien zou geven, in 1927 werd een kantoor in Madioen geopend ten einde het werk van het agentschap Kediri te ontlasten.

1928 kon nog tot de gunstige jaren gerekend worden, doch het werd al duidelijker, dat een omkeer in aantocht was. In 1929 kregen de ongunstige factoren de overhand en de Javasche Bank zag zich genoodzaakt de rentestijging, die overal plaats vond, te volgen. Zij verhoogde haar disconto op 22 Juli 1929 van 4% op 5%. Lang behoefde deze rentestand niet gehandhaafd te blijven, reeds op 10 Februari 1930 kon een verlagting tot 5% worden doorgevoerd, die op 10 Maart 1930 door een verlagting tot 4% werd gevolgd.

De snelle prijsdaling der producten en de angstwekkende verlagting van het actief saldo van de handelsbalans werden opgevangen door een opmerkelijk snelle aanpassing van het particuliere bedrijfsleven. Moelijker was het de Staatsuitgaven in verhouding tot de verlagting van het levensniveau terug te dringen; de saldi van den gewonen dienst der Staatsbegroeting vertoonden het volgende verloop:

1927	voordeelig	f 45.250.000
1928	„	„ 31.355.000
1929	„	„ 7.136.000
1930	nadeelig	„ 85.178.000
1931	»	„ 154.807.000

In September 1931 werd de Javasche Bank gevoelig getroffen door het loslaten van het goud door do Bank of England. Een zwaar verlies was hiervan het gevolg; dit kon echter worden voldaan uit de sterke reserves, waarover de Bank beschikte. Daar de Engelsche politiek onrust verwekte en aanleiding gaf tot kapitaalvlucht, waren voor een korten tijd maatregelen noodig om dit te verhinderen. De rust keerde spoedig we er.

De afnemende bedryvigheid noopte tot sluiting van de agentschappen te Bengkalis en Pematangsiantar. De Javasche Bank had bij de sluiting van het boekjaar 1931/32 nog kantoren te: Batavia, Amsterdam, Bandoeng, Cheribon, Jogjakarta, Kediri, Madioen, Malang, Semarang, Soerabaja, Soorakarta, 'Oetaradja, Medan, Padang, Palembang, Tan d'j de rig balai, Bandjermasin, Pontianak, Makassar en Manado.

De tabellen op blad. 1178 en 1179 verduidelijken de ontwikkeling van de Javasche Bank in do periode 1916 tot 1932.

Sinds do opgavo in het eerste artikel over de Javasche Bank hebben als Presidenten gefungeerd: E. A. Zeilinga (1912—1924), Mr. L. J. A. Trip (1924—1929) en Mr. Dr. G. G. van Buttingha Wichers (1929 tot heden), en als Directeuren Mr. J. Gerritzen (1907—1920), K. F. van den Berg (1912—1924), L. von Hemert (1920—1922), J. F. van Rossem (1922—1928), Mr. L. J. A. Trip (1923—1924), Th. Lighthart, (1924—1929), K. W. J. Michielsens (1929 tot heden), Mr. Dr. G. G. van Buttingha Wichers (1929), A. Praas-terink (1929 tot heden). X. p-

Gouvernements Couinissarisson waren in die periode Mr. Th. A. Ruys (1902—1916), Mr. G. J. Bisshoop (1916—1920), Ir. E. P. Welleinstein (1920—1928), Prof. Dr. J. H. A. Logemann (1928 tot heden).

Obligo's

	hoogst		laagst		
1915/16 ...	31	Maart '16	/ 176.457.689,95	17 April '15	/ 122.998.768,67
1916/17 ...	7	October *16	..216.799.360,60	22 ..'16	.. 171.155.305,08
1917/18 ...	31	Maart *18	..242.065.079,77	19 Mei '17	..191.001.309,88
1918/19 ...	31	Maart *19	..342.325.698,86	6April '18	..240.980.960,30
1919/20 ...	6	Maart '20	..418.111.474,35	24 Mei '19	*327.815.551,03
1920/21 ...	16	October '20	..599.810.126,05	3April '20	..407.615.122,19
1921/22 ...	16	April '21	..477.613.084,10	4Maart '22	..335.846.424,46
1922/23 ...	2	December '22	..407.079.353,—	8Juli '22	..330.552.793,15
1923/24 ...	20	October '23	..403.067.403,31	15 Maart '24	..332.869.312,70
1924/25 ...	18	October '24	..399.394.487,01	14 Juni '24	..319.419.903,15
1925/26 ...	13	Februari '26	..410.433.797,66	16 Mei '25	..324.316.567,48
1926/27 ...	2	October '26	..406.913.694,17	31 Maart '27	..350.871.293,07
1927/28 ...	1	October '27	.. 408.642.787,82	9 April '27	..351.144.658,33
1928/29 ...	17	November *28	..389.026.293,95	12 Mei '28	..344.817.894,03
1929/30 ...	7	September '29	.. 381.253.251,13	1Maart '30	..306.641.257,82
1930/31 ...	12	Juli '30	..329.033.222,33	21 Februari '31	..282.881.080,31
1931/32 ...	9	Mei '31	..289.256.851,69	23 Januari '32	..253.726.310,32

	Gebouwen	Inventaris	Onkosten
1915/16	/ 1.294.501,—	f 18,—	/ 805.231,18
1916/17 1.363.500,—	.. 19,—	.. 977.183,23
1917/18 1.412.000,—	.. 20,—	.. 1.154.480,93
1918/191.448.500,—	.. 20,—	..1.352.905,11
1919/20 1.770.001,—	.. 20,—	.. 2.103.170,85
1920/212.300.500,—	.. 20,—	..2.792.634,20
1921/225.150.000,—	..170.000,—	..8.392.547,05
1922/23 5.640.000,—	..200.000,—	..3.544.344,28
1923/245.900.000,—	..198.000,—	..2.452.048,30
1924/25 5.750.000,—	..196.000,—	..2.873.610,10
1925/26 卅5.970.000,—	..211.000,—	..1.900.932,47
1926/27 6.011.550,—	..227.501,—	..1.981.897,10
1927/285.980.000,—	..259.000,—	..2.728.755,23
1928/29 6.047.500,—	.. 293.500,—	.. 2.547.188,15
1929/305.936.000,—	..305.000,—	..2.606.310,39
1930/315.820.000,—	.. 290.000,—	..2.244.237,70
1931/325.678.000,—	..259.750,—	..2.039.528,28

- **BONDOWOSO.** (Aanv. v. DI. I). Regentschap van de residentie Besoeki, wordt begrensd ten Noorden door het regentschap Panaroekan, ten Oosten door de regentschappen Panaroekan en Banjoewangi, ten Zuiden door de regentschappen Banjoewangi en Djember en ten Westen door het regentschap Panaroekan.

Het regentschap Bondowoso, bestaat uit een vlakte, doorsneden door de Kali Sampjjan en omvat voorts een deel van het Hjang-gebergte en het geheele Idjdn-plateau.

De laatste administratieve indeeling werd vastgesteld bij Ind. Stb. 1921 no. 444. Het regentschap is verdeeld in vier districten t.w.: Bondowoso (onderdistricten: Bondowoso-Kota, Tjorahdami, Tegalampel, Tenggarang en Wringin), Wonosari (onderdistricten: Wonosari, Tapdn, Soekosari en Tlogosari), Pradjekan (onderdistricten: Pradjekan, Klabang en Tjern6) en Tamanan (onderdistricten: Tamanan, Groedjoo-gan, Poedjer en Maesan). Het regentschap telt 186 d6sa's.

De Inlandscho bevolking is bijna uitsluitend Madoereesch. Do geheele bevolking telt volgens de gegevens van de volkstelling 1930: 372.360 zielen, waarvan: 3G7.715 Inlanders, 781 Europe-anon, 2596 Chineezen en 1268 andere Vreemdo Oosterlingen.

In het ressort zijn 6 regentschapsparas, 2 regentschaps-veeparas en een regentschaps-tabakspasar tot Kasem6 (onderdistrict Poedjer, district Tamanan), benevens 3 regentschaps-poliklinieken, voorts een 16-tal d^asparas.

Het aantal Gouvernements-Inlandscho Ze klas-ae soholon bedraagt 18, dat der d^suHcholn 86.

Do voornaamste exportgewassen voor de Europeesche markt zijn: tabak, suiker en koffie. De in (lit regentschap werkende tabaksondernemingen zyn: Soembersarie (N.V. Tabak Cultuurxnaatschappij Soembersari), Djelboek, Pengarang, Kalian jar, Tamansari, (de drie laatste van de N.V. Besoeki Tabak Maatschappij), Nangkaan (N.V. Landbouwmaatschappij Oud- Djember), Kontjir (N. V. Tabak Maatschappij

Afschrijving

	Gebouwen	Inventaris	aanmaak Bankbilletten	Totaal
1915/16.....	/ 120.585,45	/ 12.050,79	/ 110.488,82	/ 243.105,06
1916/17.....	.. 173.488,46	..24.484,65	..116.341,87	.. 314.314,98
1917/18.....	.. 175.327,28	..18.026,93	..123.137,47	..310.491,68
1918/19.....	..221.841,20	..32.066,29	..274.219,91	.. 528.127,40
1919/20.....	..247.386,15	..66.844,54	..508.389,67	..822.540,36
1920/21.....	..952.277,38	..88.827,47	..693.684,32	..1.734.789,12
1921/22.....	—	..7.831,60	..291.230,82	..299.062,42
1922/23.....	..314.190,32	..56.046,68	..276.091,58	.. 646.328,58
1923/24.....	.. 342.620,43	..38.937,95	..348.513,59	..730.071,97
1924/25.....	..180.398,07	..21.890,49	..281.274,07	..483.562,63
1925/26.....	..172.761,38	..23.013,95	..239.790,84	..435.566,17
1926/27.....	..177.766,48	..27.420,93	..269.804,36	.. 474.991,77
1927/28.....	..177.273,67	..27.835,87	..275.864,03	..480.973,57
1928/29.....	.. 182.211,58	..33.792,70	..662.076,22	..878.080,50
1929/30.....	..188.955,85	..40.452,22	..347.069,69	..576.477,76
1930/31.....	..193.027,37	..47.227,—	..541.319,03	..781.573,40
1931/32.....	.. 194.361,77	..49.538,87	..261.832,06	..505.732,70

	Netto winst	Uitkeering Koloniale Kas	Storting in Reservefonds	Dividend
1915/16.....	/ 2.665.493,05	/ 819.633,18	/ 409.816,59	16%
1916/17.....	..2.931.055,58	..957.954,33	.. 478.977,16	18%
1917/18.....	..2.955.885,63	..967.327,02	..483.663,51	18%
1918/19.....	..4.416.197,50	..1.519.007,95	.. 759.503,97	25%
1919/20.....	..5.477.692,54	..1.920.017,18	.. 960.008,89	30%
1920/21.....	.. 6.535.712,33	..2.319.713,54	..1.159.856,78	35%
1921/22.....	..26.837.585,06	..10.420.518,37	..4.304.119,88	43%
1922/23.....	..5.263.533,04	..2.834.311,17	.. 723.271,12	19%
1923/24.....	..6.468.624,50	..3.586.916,84	.. 895.295,28	20,8%
1924/25.....	..5.803.011,19	..3.563.275,03	—	17,8%
1925/26.....	.. 9.832.065,55	..6.700.543,26	—	23%
1926/27.....	.. 6.169.475,05	..3.864.324,75	—	18,5%
J 927/28.....	..5.034.613,56	..2.985.438,94	—	17%
J 928/29.....	..5.439.304,52	..3.261.403,18	.. 30.604,04	17,5%
J 929/30.....	..5.850.429,18	..3.599.838,75	—	18%
1930/31.....	.. 2.982.341,82	..1.441.104,38	—	14%
1931/32.....	..538.600,68	» —	.. 1.245.563,28	6%

Kontjir), Soekowono en Klabang (de laatste van de firma Fraser Eaton). Do tabaksondernommingen Djolboek en Soekowono liggen buiten het regentschap, doch hebben contracten met de bevolking van Bondowoso. Voorts eenige koopmaatschappijen, van welke de Tabak Export- en Import Compagnie de voornaamste is. Suikersondernommingen zyn Tenggarang en Pradjekan (Koloniale Bank). In het Idjdn-gobergto do koffieondernommingen Kalisat, Pantjoer en Blawan en de veeteeltondernomming Djampit.

BONDOWOSO. (Aanv. v. DI. I). Hoofdplaats van de residentie Besooki en van het regentschap Bondowoso, gologon aan de Kali Sampdjan onaan den spoorweg Kaliaat-Panaroek. De bevolking tolt volgens de volkstelling 1930:20.401 zielen, waarvan 17.457 Inlanders, 499 Europeanen, 1321 Chinesezen en 1124 andere Vreemde Oosterlingen.

Ter plaatse is o.m. geveatigd het hoofdkantoor van de irrigatio-afdeeling Pekal6n-Samp6jan. Er

is een Gouvernements Europeesche lagere school, een Hollandsch-Inlandsche school, een School voor kinderen van Ambooneesche Militairen en een partiouliere gesubsidieerde Christel.] ke Hollandsch-Chineesoho school. De Algemeene Nederlandsch-Indisohe Electriciteit Maatschappij voorziet do plaats van electriciteit.

BONDOWOSO. (Aanv. v. DI. I). District van het gelijknamige regentschap, onverdeeld in vyf onderdistricten t.w.: Bondowoso, Tjoerahdami, Tenggarang, Tegalampel en Wringin, telt 75 dean's. De bevolking telt 113.755 zielen, waarvan 110.468 Inlanders, 579 Europeanen, 1515 Chinesezen en 1193 andere Vreemde Oosterlingen (volkstelling 1930) Er zyn 5 ddsapasars on 26 d'sasoholon. In dit district wordt tabak, suiker, ryat on mals verbouwd.*

PRADJEKAN. (Aanv. v. DI. III). District van het regentschap Bondowoso, onverdeeld in drie onderdistricten t.w.: Pradjekan, Klabang en Tjer-

md, telt 26 dWs en een bevolking van 70.183 zielen, van welke 69.759 Inlanders, 102 Europeanen, 299 Chineezen en 23 andere Vreemde Oosterlingen (1930). Suiker, tabak, koffie, rijst en mais zijn de voornaamste landbouwgewassen. Er zijn 2 ddsapasars en 16 ddsascholen/

TAMANAN. (Aanv. v. DL IV). District van het regentschap Bondowoso, onderverdeeld in 4 onderdistricten t.w. Tamanan, Maesan, Groedjoegan en Poedjer, omvat 48 disa's. De bevolking telt 96.055 zielen, waarvan 95.559 Inlanders, 62 Europeanen, 406 Chineezen en 28 andere Vreemde Oosterlingen (1930). In het district bevinden zich 4 ddesapasars en 22 ddesascholen. In het ressort

■ **WONOSARI.** (Aanv. v. DI. IV). District van het regentschap Bondowoso, onderverdeeld in 4 onderdistricten: Wonosari, Tapen, Soekosari en Tlogosari, telt 37 dBSa's. De bevolking telt 29.367 zielen, w.o. 91.929 Inlanders, 38 Europeanen, 376 Chineezen en 24 andere Vreemde Oosterlingen (1930). In het district bevinden zich 5 ddesapasars en 32 ddesascholen. In het ressort worden tabak, suiker, koffie, rijst en mais verbouwd.

NEDERLANDSCHE KOLONIALE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ, N.V. opgericht 1912 te Rotterdam, sedert gevestigd te Gravenhage. Het maatschappelijk kapitaal bedraagt / 24.500.000, in aandelen op naam van / 1000; geplaatst en volgestort zijn / 10.000.000. Doel der maatschappij is: uitoefening van Industrie en drijven van handel in het algemeen; speciaal winnen van petroleum en andere delfstoffen in Ned.-Indie of elders, verwerken van gewonnen petroleum en andere delfstoffen en handci in petroleum, de derivaten daarvan en andere delfstoffen, alsook vervoer daarvan; in verband daarmee aanvragen, verkrijgen en exploiteeren van vergunningen tot mijnbouwkundig opsporingen; aanvragen, verkrijgen en exploiteeren van mijnconcessies, enz.

De werkzaamheden der maatschappij waren aanvankelijk weinig succesvol, ondanks belangrijke uitgaven voor boorwerkzaamheden op Java, Sumatra en Borneo; zulks gedeeltelijk ten gevolge van de moeilijkheid om gedurende de oorlogsjaren de beschikking over geschoold personeel te verkrijgen, alsmede door ondervonden bezwaren bij verscheping van boomateriaal. In 1914 werd echter een productieve bron aangeboord op de concessie P6tak; in 1917 een andere op de concessie Tremboel, beide gelegen in de toenmalige residence Rem bang (Java). Aanvankelijk werd de aldaar geproduceerde ruwe olie aan anderen verkocht, later bouwde de K.P.M. een kleine raffinaderij te Kapoean, by Tjepoe, in 1922 voltooid, door pijpleidingen met genoemde terreinen verbonden.

In 1922 boorde de K.P.M. petroleum aan op de concessie Talang Akar, in de residentie Palembang (Sumatra). Deze concessie bleek zeer waardevol te zyn. In de nabijheid daarvan, te Soengei Gerong, aan de Moesi rivier, nabij Palembang, werd in verband daarmede een moderne raffinaderij en paraffine fabriek opgericht; deze is door een 130 k.m. lange pijpleiding verbonden met de productie terreinen van Talang Akar en ometreken.

De productie der maatschappij bedroeg over de jaren 1924 tot 1931, in ruwe olie, per tons van 1000 kg, reep.:

Jaar	Rembang	Palembang	Totaal
1924	8.845	13.699	22.544
1925	9.951	576	10.427
1926	10.712	34.916	45.628
1927	13.839	151.871	165.710
1928	12.774	215.507	228.281
1929	13.347	341.590	345.937
1930	8.953	600.663	609.616
1931	7.286	770.104	777.390

Het aantal werklieden der maatschappij bedroeg per ultimo December 1931: 132 Euro-peanen en 1918 Inlanders en Chineezen.

In 1928 sloot de K.P.M. exploitatiecontracten met de Ned.-Ind. Regeering af voor terreinen met een totale oppervlakte van ongeveer 253.000 h.a., gelegen in Java, Zuid-Sumatra en Madoera, in 1931 andermaal voor terreinen met een totale oppervlakte van ongeveer 360.000 h.a., gelegen in Zuid Sumatra, Atjhd, den. Riouw Archipel, Madoera en Celebes. Buitendien was de K.P.M. gedurende de laatste jaren werkzaam op een concessie ter Oostkust van Borneo.

Voor het vervoer van hare producten bezit de Maatschappij een eigen vloot van tankschepen, alsmede een overlaadstation, te Tandjoeng Debar, op het eiland Poeloe Bintam, in den Riouw Archipel.

Bijkantoren van de maatschappij zijn gevestigd te Batavia en te Palembang.

BARROE (Aanv. v. DI. I), is het kleinste der drie zelfbesturende landschappen (Soppdng, riadja, Barroe en Tanette), welke tezamen de onderafdeeling Barroe van de afdeling Parc-paré, gouvernement Celebes en Onderhoorig-heden, vormen. Hun financiën worden gezamenlijk in de onderafdeelingskas van Barroe beheerd. SoempangbinangaE, de woonplaats van den bestuurder van Barroe, is tevens de standplaats van den controleur of civielen gezaghebber der onderafdeeling.

Naar aanleiding van de langdurige geschillen tusschen de landschappen Barroe en Tanette werd door den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, bij contract met do bo-trokken zelfbesturen van Juni 1861, de grens tusschen genoemde landschappen aldus vast-gesteld: van af do zee de rivier Lodjari tot Liang in Tanette en Nipa² in Barroe, vandaar het voetpad over den top van den berg Gona-tana tot aan het punt, waar de rivier Soem-pangdoewadjang zich vereenigt met do Solo Moni; van daar de Solo Moni tot aan het punt, waar de verBehillende takken, van die rivier, welke afstroomen van den berg La Sitae, in64n- loopen; van daar een rechte lijn naar den top van den berg Sinampoeng6; van daar een rechte lyn over den top van den berg Bontosoeewa tot aan de rivier Watoe⁷; van daar die rivier tot aan het punt, waar de rivier Lapopo in de Solo Meurong valt; van daar de Lapopo tot haar oorsprong, en eindelijk van daar een rechte lijn tot op den top van den bergLaposo. De landstreek Medjong tot aan de rivier Lapopo behoort aan Barroe; het land ten 0. van de rivier Lapopo tusschen de bergen Laposo, Boeloe Doewa en OengaE behoort aan Tanette. Deze overeenkomst,

goedgekeurd bij G. B. van 13 October 1861, is nog van kracht.

De noordgrons van Barroo met Soppngriadjia is op 9 Juni 1908 in overeenstemming met de betrokken zelfbesturen als volgt geregeld: van de monding der Takalosi-rivier langs deze rivier tot aan het punt, waar zich daarin uitstort het zriviertje de S. Sawa; van hier langs do S. Sawa tot haar oorsprong; van hier naar den berg Tonrong Takkoe, na eerst de S. Kasoemba te hebben doorsneden; van genoemden berg in rechte lijn naar den berg Batoo-Tanenge en verder naar den. berg Batoo-Toengke (Batoe Maboeloe).

De oostgrens van Barroo met Soppdng wordt gevormd door den kam van het nagenoeg in N.—Z. richting zich uitstreckende waterscheidingsgebergte, in het N. te beginnen van den Batoe Toengke over de toppen Tjoppo-Lapan-tjoe en Tjoppo-Kapire naar den Boeloe-Laposo.

Het oostelijk deel van Barroo wordt ingonomend door bergreksion van geringe hoogte (± 1000 ni.), waartusschon de Barroo- en Takalosi-rivier met haar zijtakken. stroomen, bevoelingswater leverende aan de daar liggende sawahs. Die reeksen zijn uitloopers van het gebergte op de grens met Soppdng en begroeid met alang² en kreupelhout. In de bergkloven vindt men nog goed timmerhout. In het bosch Tjene, ten W. van kampoeng Tjamening komt djati voor, dooredn der vroegere aroes ingevoerd. Ten Westen van het bergland strekt zich een sinalle laagvlakte uit, welke haar grootste breedte (± 6 km.) heeft tusschen de kampoengs SoempangbinangaE en Batoe Besi. De Barroerivier verdeelt die vlakte in een grooter noordelijk en een kleiner zuidelijk deel. Beide deelen zijn thans bijna geheel bebouwd (sawahs en tuinen). Langs het strand van Oedjoeng Padongko tot Oedjoeng Panreng stroliken zich moerassen met rizophorenbosschen uit. Daarin zijn veel vischvijvers aangelegd, grootendoels toebehoorende aan den aroe en do hadat-Icden. Do geheele laagvlakte wordt doorsneden door Iago houvelketens. Op een of van is do controlcurswoning gebouwd en op een ander de kampoeng Baldi⁶, bewoond door de To Letta.

In het landschap zijn do volgende rivieren, waarvan in de eerste plants vermeldenswaard is: 1. de S. Ladjari, op do grons met Tanette. Zy ontspringt als 8. Palet⁶ op den berg Gowatana. Na een korton. bovenloop stroomt zy in het inoeras Lompotenga, waaruit zij beooston de kampoeng SoeinpangpalaE to voorschyn komt om in het W. in straat Makassar uit te mondon. Bij de monding ligt op don linkeroever do kam-poeng Ladjari, behoorende tot het landschap Tanette en op den andoron oovor do Barrooscho kampoeng Doa, alwaar do S. Poko in de Ladjari valt. Ongevoor een half uur noordelijk van de monding van laatstgenoemicle rivier valt do 8. Barroo in zee. Deze ontstaat uit de samen-vlooiing van de S. Pange en S. Telang, wolke op den Tjoppo Kapireo ontspringen. Na die Hamonvloeiing bij kampoeng Palaka draagt de rivier don naam Palaka en verderop nog andero plaatsolijko namen, tot zy by Boeloe Meong (ton Z. van do kampoeng Batoebesi) in do laag-vlakte komt. Als Barroo-rivier gaat zy verder in westelijke richting naar stiaat Makassar. Voorbij kampoeng Palaka neemt zy versohillende zy-

rivieren op, waarvan do voornaamto zijn links: de S. Lared⁶ en S. Djampoe; recha: de Salo's Maningo, Latobang, Galoeng en Tjen⁶. Bij de monding der Barroerivier liggen de kampoengs Padongko op den rechter- en Soempang BinangaE op den linkeroever. Bo venstroom van laatstgenoemde kampoeng ligt Tjopeng², waar- me. zij door een goeden zy weg is verbonden. De derde voorname rivier van het landchap is de Takalosi, welke gedeeltelyk de grens vormt met Soppdngriadjia. Zij ontstaat uit de samenvloeiing van Salo Barang of Peleng, welke van den Batoe Lorong komt, de Salo Dengeng, welke op den Lapantjoe ontspringt en de Salo Parmio, welke haar bronnen heeft op den. Batoe Maboeloe. Laatstgenoemde rivier vereenigt zich bij Ka-lompiE met de S. Dengeng en bij Tompo met de S. Peleng. De aldus gevormde Takalosi-rivier stroomt door de sawahvelden van. Batoelappa, neemt rechts een drietal zijtakken op en vervolgt haar loop langs de grons van Barroo en Soppngriadjia om bij de kampoengs Madello (land-schap Barroo) en Takalasi (landschap Soppng-riadjia) in Straat Makassar uit te monden.

De drie rivieren Ladjari, Barroo en Takalasi zijn van haar monding slechts to 4: 1 uur stroomopwaarts voor kleine laadprauwen bevaarbaar.

Voor de kust liggen op velo plaatsen rotsen en klippen. Tot het landschap behooren het eiland Panjkiang (een atol) en de tusschen dat oiland en den vaston wal gelegon kleine eilanden. Twee warm^o bronnen worden in het landschap aangetroffen en wel bij do kampoengs Tjamning en Barang.

De bevolking van Barroo bestaat uit: 2 Europeanen en, daarmede gelijkgestelden, 14,635 Inlanders, 66 Chineezen on 37 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 14,740 zielen (zie tabel 19, Indisch verslag, deel II). De grootte van het landschap wordt gesteld op 157 km.², zoodat de bevolkingsdichtheid is ± 94 zielen per km.². Tot de Inlandsche bevolking behooren ook Makasarsen en Goareezen, die voornamel⁶ in de kampoengs SoempangbinangaE en Padangko wonen. De toestand van landbouw en nijverheid is gelijk aan die in Soppdngriadjia. Handel en prauw-vaart gaan samen. Uit het Barroesche wordt naar Makassar, de Spermondearchipel en Man-dar als voornaamste artikel rijst uitgevoerd, verdor arbnstuiker, deels uit het landschap zelf en deels uit Soppngriadjia, en tabak uit Sopping, voorts kemiri, eendeneieren en trijang. De in het landschap verbouwde mala is slechts voor binnenlandsch verbruik. Het aantal paarden en karbouwen is zeer gering. Veel sawahs moeten met den patjoe worden bewerkt.

In don autoweg van Parepare naar Makassar, voorzoover loopende door het landschap Barroo, zyn de rivierovergangen overbrugd.

Het laatste lange contract met Barroo werd gesloten op 28 September 1887, goedgekeurd bij G. B. van 24 Maart 1888 No 5. De toenmalige vorstin I. Batari, gehuwd met haar vollen. neef, een Goasohen prins, verbleef steeds in Goa en kwam met dozen eens per jaar in Barroo. Het landschap stond geheel onder Goasohen invloed en onthield zich niet om in 1905 Baso Patta Baoo van Baloesoo in zijn verzet tegen de expeditionaire troepen te steunen (zie SOP-PENGRIADJA). Na het brekon van dat

verzet werd ook Barroe onderworpen; de vorstin van Barroe moest op 24 November 1905 de korte verklaring volgens Celebes-model afleggen en beëdiging, welke verklaring werd goedgekeurd bij G. B. van 19 Juli 1906 No. 29. Genoemde bestuurster werd in 1908 op verzoek eervol ontheven van haar waardigheid (G. B. van 8 October 1908 No. 1). Haar oudste zoon I. Djondjo Karabng Lembangparang werd eerst tijdelijk belast met de functie van bestuurder. Twee jaren later werd hij toegelaten tot het afleggen van de korte verklaring volgens uniform model. In de acte der verklaring, geteekend op 25 Augustus 1910 en goedgekeurd bij G. B. van 27 December 1911 No. 40, staat vermeld dat de aflegging en beëdiging is geschied met instemming van de hadatleden. Dezen zijn nu twee in getal, namelijk een Soelewatang en een Pabijtjara. Genoemde bestuurder is thans nog in functie en geniet een maandelijksche bezoldiging van f 75. Op zijn inkomsten en op die van de hadatleden en landschapsambtenaren werd in 1932 een korting van 10% toegepast. In deze kas deelen de drie landschappen, welke de onderafdeeling Barroe vormen. De begroting 1932 van die kas wijst een budget aan van f 13G.776. De inkomsten uit belastingen en retributies zijn sterk gedaald. De kas heeft nog te betalen rente en aflossing van geleende gelden van het Land (renteloos) en van de landschapskassen van Koetai en Laiwoei, welke leeningen werden aangegaan voor aanleg van wegen en het maken van kunstwerken daarin; als crisisreserve is uitgetrokken een bedrag van f 1000.

Met ingang van 1 Januari 1933 is de landrente in de drie landschappen ingevoerd.

De vroeger ingestelde indeling van het landschap in 2 onderdistricten is ingetrokken. De 27 kamponghoofden staan nu rechtstreeks onder het zelfbestuur.

Literatuur: O. M. Goedhart, Nota van toelichting betreffende Tliet zelfbesturend landschap Barroe, T. Bat. Gen., dl. 55, biz. 557—584; -

SOPPINGRIADJA, zelfbesturend landschap in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. Voor 190G maakte het landschap deel uit van het landschap Sopping en bestond uit de palili's (vazalstaatjes) Baloesoe met Padoempoe, Kiroe met Tjepaga, Kamiri met Tiele en Kading; voorts uit de apanges Batoepoete, Laboso en Adjakang en het aroeschap Sido, dat tot het rechtstreeks bestuurde gebied van de Datoe van Sopping behoorde. Het voornaamste dier gebieden was Baloesoe, waarvan het hoofd van hooge, vorstelijke geboorte was en den titel van Datoe voerde. Bij den aanvang der expeditie naar Zuid-Celebes was Baso Patta Baoe Datoe van Baloesoe en tevens Soeledatoe of rijksbestuurder van Soppdng; zijn zoon was Aroe van Kading, zijn kleinzoon Aroe van Padoempoe (gehuwd met een dochter van den Aroe van Kiroe²). Poor die relaties had Baso Patta Baoe in het toen tot Sopping behorend kustgebied grooten invloed en meer gezag dan de Datoe te Watansoppfeng. Niet kunnende instemmen met het afleggen der korte verklaring op 28 September 1905 door het zelfbestuur van Sopping, sloot hij, gesteund door Barroeschie en Siddingsche hulpvrouwen en door de Aroe's van Kiroe², Kamiri en Kading, zich tegen de expeditie troepen te verzetten. Na den val van

zijn sterke Batoe-Alipangstelling in het bergland van Lampoko, moesten hij en zijn bondgenooten zich onderwerpen. Hij deed afstand van al zijn rechten en aanspraken op het aroeschap van Baloesoe, dat met het overige deel van het Soppdngsch kustgebied van het landschap Soppdng werd afgescheiden en tot een afzonderlijk zelfbesturend landschap Soppdng-riadja werd verheven met den Aroe van Kiroe² als zelfbestuurder. Deze La To bo Patta Lembang genaamd, beëdigde op 20 Februari 1906 de korte verklaring volgens Celebes-model, welke werd goedgekeurd bij G. B. van 13 Juni 1906, no. 30. De acte der verklaring werd mede ondertekend door den Soelewatang van Laboso en de Anrogoeroe's van Adjalang en Batoepoete als getuigen, en niet als leden van de Hadat, welke nog niet was ingesteld. Dit geschiedde kort daarna; de Hadat werd samengesteld uit een Soelewatang, waartoe werd verkozen de voormalige Soelewatang van Kiroe², en twee Pabijtjara's, waartoe werden aangevoerd de oudste Pabijtjara van Baloesoe en een bloedverwant van den Aroe van Sido. De apanges van de Soppingsche vorstenfamilie, namelijk Batoepoete, Laboso en Adjakang werden opgeheven. De hoofdverzetsleider Baso Patta Baoe, ook wel Baso Lampoko genoemd, stierf als ambteloos burger in 1914. Hij was ter belooning voor zijn hulp bij de expeditie naar Mandar in 1875 gedecoreerd met de groote gouden ster.

In 1915 werd het aantal leden van de Hadat verninderd met een Pabijtjara, zoodat thans dat college voor dit kleine landschap nog bestaat uit 6en Soelewatang en 6en Pabijtjara. De eerste bestuurder trad in 1920 af en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon La Madiawe, die op 11 October 1920 de korte verklaring volgens uniform model aflegde en beëdigde (goedgekeurd bij G. B. van 28 Januari 1922 No. 7). Wegens ziekte verzocht deze bestuurder in J 931 om th ebbing van zijn waardigheid, hetgeen hem in 1932 eervol werd verleend. In dit besluit werd de Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden tevens gemachtigd Hadji Joesoef, den halfbroer van La Wadi awe, een akte van verband te doen teekenen en beëdigden bestuurder van Soppngriadja, onder aanteekening dat, bij het defungeeren van Hadji Joesoef, de aanspraken op de waardigheid van bestuurder overgenoemd landschap van de zoons van La Madiawe in n ad ere beschouwing zuHcn dienen te worden genomen. Hoogerbedoelde akte van verband werd in 4 April 1932 geteekend en bij G. B. van 5 Juli 1932 No. 32 goedgekeurd.

Het landschap Soppngriadja vormt met do landschappen Barroe en Tanette de onderafdeeling Barroe der afdeeling Pareparó van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. Genoemde drie landschappen grenzen ten Westen aan de Straat van Makassar. Zy hebben geen afzonderlijke landschapskassen, maar deelen samen in de onderafdeelingkas van Barroe. Bij G. B. van 25 September 1908 No. 22 werd aanteekening gehouden van den afstand door het zelfbestuur van AlalocBetasi aan het zelfbestuur van Soppngriadja van twee in laatstgenoemd landschap geenclaveerde kampongen, bekend onder den naam Tjongko.

Soppngriadja, groot ongeveer 235 km.%

bestaat in het oosten uit een bergland, waarvan de ruggen van het grensgebergte met Sopping af naar het westen loopen, kleine vlakten insluiten en, op 66n na, eindigen in de hoogstens 6 km. breede kustvlakte. Een rug loopt bij Baloesoe door naar zee en verdeelt de kustvlakte in twee deelen. Het gebergte is over het algemeen zeer steil en bedekt met struikgewas en bosch. Slechts bij Roempia, nabij de kam van het grensgebergte, leidt een behoorlijk paardenpad naar Watansoppfeng (landschap Sopping). De kust is moeilijk toegankelijk. De rivieren van het landschap hebben ondiepe mondingen, terwijl de tusschen die mondingen gelegen grond vroeger bezet was met rizophorenbosch of bestond uit een langzaam aflopend strand met veel koraalriffen. De rizophorenbosch zijn in de laatste jaren bijna geheel verdwenen en hebben plaats gemaakt voor sawahs en vischvijvers.

De voornaamste rivieren zijn: 1. de Batoe-poete, op de grens met Maloesetasi, voor kleine prauwen bevaarbaar tot de gelijknamige kam-poeng; 2. de Kiroe², over een afstand van 1 km. bevaarbaar voor kleine prauwen, uitmondende in de baai van Wiringtasi, welke beschermd wordt door twee kleine kape; 3. de Adjakang, over een afstand van 2 km. bevaarbaar voor kleine prauwen; ongeveer 60n km. voor hare uitmonding vereenigt zij zich met 4. de Lampo-korivier, welke ± km. is op te varen; 5 de Takalasi op de zuidgrens van het landschap; ze is in den oostmoesson ± 1 km. op te varen en lieet in haren bovenloop (in het landschap Baroe) Salo Barang.

De vlakte bestaat aan de kust voor een deel uit slib, waarin tai van vischvijvers zijn gemaakt en voor een deel uit zandgrond, welke naar het oosten overgaat in klei. Zy is bijna geheel door sawahs ingenomen, welke dichtbij het gebergte het vruchtbaarst zijn. Het gebergte bestaat voor een groot deel uit kalkformaties, bedekt met bruine of zwarte aarde, waarop de bevolking haar malstuienen aanlegt. Warmer en granietachtige gesteenten komen in het bergland voor.

Een groot deel van do kustvlakte wordt in den regentijd door bandjirs overstroomd, welko na hot terugtrekken van het water een laag vruchtbare slib achterlaten. De gesteldheid van den bodem in Soppdngriadjia is gunstig voor wegonaanleg. In het zuidelijk daarvan gelegen lajdschap IJaroo evenwel is de bodom drassig, zoodat daar voor de wegon groote hoeveelen hedon verhardingsmateriaal moeten worden gebruikt.

Do bevolking van Soppdngriadjia bestaat uit: 2 Europeanen op daarmede gelykgestelden, 15.746 Inlanders, 23 Chineezen en 111 andere Vrcnido Oosterlingen of totaal 15.882 zielen. Ijaar de oppervlakte gesteld wordt op ± 235 km. % is de bevolkingsdichtheid ± C7.5 per km².

Do Inheemscho bevolking behoort tot den Boegineeschen stam en belijdt den Islam. De kalief (poewa Kali) te Mangkoso, de standplaats van don bestuurder, is voorzitter van den pries-terraad (sjara). Dezo kan alleen minnelijko schikkingen treffen; partijen kunnen daarvan by de Inheemische rechtbank of Hadat in beroep komen.

Hot hoofdvoedsel der bevolking is rijst; de bergbewoners wisselen deze af met male. De Chineezen wonen in de pasarkampongs. De

Arabieren hebben zich grootendeels reeds met do Inheemsche bevolking vermengd.

Van de middelen van bestaan der Inheemsche bevolking is landbouw het voornaamste. De rijst wordt voornamelijk op sawahs geteeld. De kustvlakte wordt bijna geheel ingenomen door sawahs, welke uitsluitend van regen afhankelijk zijn, met uitzondering van een complex ten Noorden van Adjakang, dat gelirigeerd wordt. De rijstvelden in de kleine vlakten en dalen van het bergland worden ook bevoeied door middel van eenvoudige bevolkingsleidingen. Op de ladangs in het berg- en heuvelland wordt voornamelijk mals, met rijst er tusschen, geplant. De rijstooften zijn gewoonlijk overvloedig; het teveel wordt uitgevoerd naar Mandar, Makassar en de Spermondeeilanden via de strandkam-poengs Takalasi, Lapasoe, Wiringtasi en Batoe-poete. Van de mals wordt slechts een kleine hoeveelheid via Takalasi naar elders gebracht. Bij de bewerking der sawahs en het planten richt men zich geheel naar de werkzaamheden op de ornamentalsvelden van het zelfbestuur en van de hoofden. Hierdoor kan de rijst in de geheele kustvlakte bijna gelijktijdig opgroeien, hetgeen van veel belang is voor de bestrijding van ziekten en plagen. In de laatste jaren gebruikt men kunstmest op de minder vruchtbare sawahs en met goede resultaten. Tweede gewassen worden vooral in het heuvel- en bergland geteeld. De cultuur van tabak (voor de Inlandsche markt), van klapper, kemiri en kapok is nog van weinig betekenis.

De bebouwde velden behoren voor een deel aan bijzondere personen en een ander deel aan het landschap. De laatsbedoelde velden worden ornamentalsvelden genoemd en zijn te onderscheiden in: a. de eigenlijke ornamentalsvelden of galoeng aradjang, namelijk sawahs, waarvan het vruchtgebruik is afgestaan aan den bestuurder. Ze heeten La Sinri in Kiroe² en La Maloang in Baloesoe. De bewerking en beplanting daarvan geschiedt door de werkbare mannen van het landschap. Het te velde staande gewas wordt bewaakt en verzorgd door eenige door de adat daartoe aangewezen personen van een bepaalde afstamming. Een vijfde van de door hen gesneden padi wordt gegeven aan den oogster;

b. Do galoeng akaroengan of sawahs, waarvan het vruchtgebruik mede aan den bestuurder is afgestaan, maar in deeltbouw (t6sang) worden bewerkt en beplant. Zij bestaan uit twee complexen, Boesi en La Bawang geheeten, en geleggen in de kampongs Adjakang; c. de galoeng totongan of ambtsvelden van de landsgrootten en kamponghoofden. Zij worden door dezen zelf bewerkt of in deeltbouw uitgegeven; d. de galoeng wanoea of sawahs, welke ten bate van het landschap worden geexploiteerd dan wel in erfelijk vruchtgebruik zijn afgestaan aan bijzondere personen onder verplichting jaarlijks 10% van den oogst aan het landschap af te staan. De onder d bedoelde sawahs zijn alle in de kampongs Adjakang gelegen en behoorden v66r 1906 tot do ambtsvelden van de datee van Sopping; na de afscheiding van SoppAngradjia zijn zij overgegaan in het bezit van het laatstge-noemde landschap. Het vruchtgebruik der onder a tot en met c genoemde velden gaat, bij overlagen of ontslag van de ambtsbekleeders, over op hun opvolgers.

Het in deelbouw bewerken en beplanten van de sawahs is overal gebruikelijk. Hoogst zelden bewerken de bezitters zelven hun velden of nemen zij een deel van den arbeid op zich. Bij deelbouw krijgt de bezitter do helft van den oogst en wanneer hij meedoet aan den sawaharbeid twee derde. Bij minder goede sawahs en bij sawahs, welke moeilijk te bewerken zijn of ge-regelde bewaking noodig hebben ter voor-koming van vernieling van het gewas, door los-loopend vee en wilde varkens, hetgeen vooral het geval is in de bergstreken, wordt de ver-deeling van de opbrengst anders: de grondbe-zitter krijgt dan $\frac{1}{3}$ van, den oogst en de be-werkers $\frac{2}{3}$. Soms worden sawahs verpand en dan is de oogst geheel voor den pandhouder. Een tusschen-vonn tusschen deelbouw- en pand-overeenkomst is het zoogenaamde balango-contract, dat in den laatsten tijd veel wordt gesloten. Door de toeneming der bevolking na onzo bestuursvestiging is langzamerhand ge-brek aan bouwgrond ontstaan. Voor personen, die geen grond bezitten, wordt het moeilijk om sawahs in deelbouw te krijgen. Om hierin te slagen, leenen zij aan sawahbezitters een zekere som gelds, waartegenover die bezitters zich verplichten om, zoolang de schuld nog niet is terugbetaald, eenige bepaald aangewezen sawahs door de geldschietters in deelbouw te lateu bewerken. Deze overeenkomst wordt „balango" genoemd en voor onbepaalde tijd aangegaan. Eveneens van den laatsten tijd is het verpachten van sawahs. Zij, die sawahs bezitten, te ver van hun woonplaats af gelegen, zoodat controle op de deelbouwers moeilijk is, gaan er meer en meer toe over, om bedoelde sawahs te verpachten, waardoor zij tegen risico worden gevrijwaard. In kampong Tjongko, in 1908 door Maloesetasi aan Soppingriadja afgestaan, bestaat in zake grondenrecht een bijzondere toestand. Toen het landschap Maloesetasi nog behoorde tot het landschap Siddndng, had een Adatoeang van laatstgenoemd gebied de gron-den van Tjongko als apanage afgestaan aan een zijner familieleden. Later werden daar sawahs aangelegd en de ontginners kregen daarop een erfelijk recht van bewerken, met de verplichting evenwel om een zeker deel van den oogst aan de erfgenamen van den oorspronkelijken apanage- houder uit te keeren. Deze soort sawahs, ga-loeng watarang genoemd, komt in het landschap Sidenndng nog veelvuldig voor. Een reeks van jaren evenwel had men nagelaten dat percentage van den oogst op te eischen, hetgeen ten gevolge heeft gehad, dat nu bijna alle watarang-bewerkers weigeren hun verplichtingen na te komen. Hier- door ontstaan gedurig ingewikkelde processen.

De sawahs in Adjakang en in de bergstreken worden, zoodals boven reeds is vermeld, van water voorzien door eenvoudige bevolksleidingen. In 1928 is men aangevangen met het uitvoeren van een irrigatieplan voor de bevloeiing van \pm 1000. bouw sawahs. Het water zou uit de Kiroe²-rivier worden afgetapt. Wegens gebrek aan de noodige middelen is het werk in 1929 gestaakt tot betere tijden aanbreken. In het landschap worden geen concessies of onder-nemingen aangetroffen.

Behalve landbouw zijn als middelen van be-staan der Inlandsche bevolking vermeldens- waard: a. de weefindustrie, beoefend door vru-

wen op eenvoudige toestellen. In Adjakang en Takalasi wonen handclaren, die ingevoerde ga-rens leveren en de weefscs, vooral de zoogenaamde Samarindakains, opkopen en uitvoeren: b. het vlechten van matten, voornamelijk voor eigen gebruik; c. het bereiden van ardn suiker, in de bergstreken ook voor den uitvoer. Ook wordt iets gedaan aan goud-, zilver- en ijzersmeden.

Eigenlijke veeteelt wordt weinig beoefend. De karbouwen loopen Jos rond en worden voor den sawaharbeid opgevangen. Na het rijstplan- ten worden zy naar het gebergte gebracht en daar losgelaten. Een miltvurepidemie op het eind van 1930 en begin 1931 heeft meer dan 1000 karbouwen (ongeveer de helft van het toen aanwezige aantal) gedood. In 1931 werden de resteerende karbouwen door den veterinaire dienst ingeënt tegen miltvuur en septiehaemie. Uitver naar Makassar heeft na de epidemic niet meer plaats. Het aantal paarden in Soppeng- riadja is gering (ongeveer 350). Zij worden voor de jacht en het dragen van lasten gebruikt. Veel zorg wordt aan de beesten niet besteed. Zij loopen als de karbouwen vrij rond. Om runderteelt ingang te doen vinden, were! van landschaps- wege Blijsch vee ingevoerd en op credit aan liefhebbers verstrekt. Eendenfokkerij neemt in het landschap meer en meer toe. Grote hoeveelheden gezouten eendeneieren worden naar Makassar uitgevoerd. Kippen worden voor eigen gebruik gehouden. Uitvoer ervan is van weinig beteekenis. Geiten worden gehouden voor de slacht.

De jacht wordt alleen beoefend op herten, op dezelfde wijze als elders in de Boegineesch landen. De wilde varkens, welke een groot plaag vormen, worden bestreden met varkens- gift, dat van landschapswege tegen betaling wordt verstrekt. Aan de jacht op krokodillen, vroeger van belang, wordt weinig meer gedaan, nu do prijs van hun huiden sterk is gedaald. Zij komen in groot aantal langs de kust voor en houden zich ook dikwijls in de rivieren en vischvijvers op.

Visscherij wordt overal langs de kust uitgeoefend en levert aan de visBchers een goed be-etaan op. In de rivieren, welke een korten loop hebben en ondiep zijn, wordt weinig visch ge- vangen. Langs de kust, vanaf Batopoete tot aan Takalasi, zijn vischvijvers aangelegd, welko veel win st opleveren. Banding, belanek en gar- nalen worden daar gekweekt. J3ijna alle empangs (vischvijvers) zijn eigendom van hoofden en aanzienlijken. De daar gevangen visch wordt voor een groot deel uitgevoerd naar Sopping en Makassar. De han del is voornamelijk in handen van Boegineezen. Er zijn in het landschap drie pasars: te Takalasi (deze is tovens de voornaamste uitvoerhaven), Lapoesoo en Mangkoso (standplaats van den bestuurder). Op dio drie plaatsen zijn ook Chineesche toko's gestigd.

De in- en uitvoerhavens van het landschap zijn Takalasi (de voornaamste), Wringtasi, Lapoesoo en Batopoete. De handelsprauwen, welko daar in en uitvaren, zijn eigen dbrn van Boegineezen en Makassaren van buiten het landschap.

Drie groote weger in dit kleine landschap zijn voor personenauto's en vrachtauto's geschikt. Do voornaamste verkeersweg, 7 & 8 m. breed en 161 km. lang, loopt van Nboord naar Zuid evenwidig

aan de kust en is een deel van den autoweg van Piripare naar Makassar. Een rij weg van belang loopt van genoemden verkeersweg over Adjakang en Pole wale naar Mangkoso. Do clerlic autoweg gaat van de Kiroe²-brug naar Wiring-tasi aan de kust. De zijweg Takalasi—Patjiro — Roempia — Watansoppŋg is een twee meter breed paardenpad over het grensgebergte met Sopping. Sinds de opstelling der autowegen wordt hij weinig meer gebruikt. Do bruggen in den grooten verkeersweg, a in aantal, zijn van ijzer (4 schroefpaalbruggen en een vakwerk-brug). Bij alle andere waterovergangen zijn permanente kleine kunstwerken aangebracht. De transportmiddelen zijn voornamelijk auto's, vrachtauto's en rij widen. Paardentransport heeft bijna alleen in de bergstreken plaats. Per prauw over zee worden voornamelijk massa-artikelen als mais, rijst en zout vervoerd.

De in 1909 ingestelde verdeling van het landschap in twee onderdistricten: Soppŋngriadja-manorang en Soppŋngriadja-maniang (Noord- en Zuid-Soppŋngriadja), van elkaar gescheiden door de Adjakangrivier, werd in 192 > we er opgeheven; en het landschap werd toen tot 6en adatrechtsgemeenschap, wanoea, gevormd. Die gemeenschap had een afzonderlijke kas met eigen inkomsten en uitgaven. De bedoeling was bij defungeeren van den bestuurder het zelfstandig bestaan van het Landschap op te heffen en het als wanoea weer bij Soppŋng te voegen. Maar in 1930 lic men dit voornemen weer varen; de wanoea werd opgeheven. Ilaar kas werd in de onderafdeeliingskas gestort. Het landschap is nu slechts onderverdeeld in kampoongs, welko onder kampoenghoofden staan met den titel matoa, anregoorer of djamang. Groote kampoongs hebben nog een of twee onderhoofden met den titel van parennoeng. Een geschild tusschen Soppŋngriadja en Soppŋng over het bezit van <le bergkampoeng Anrc-ocwoe werd in 1923 ten gunste van het laatstgenoemd landschap be-Blist.

De bestuurder van Soppŋngriadja geniet een niaandelijsche bezokling van f 125. Daarop wordt evenals op de inkomsten van Hadatleden, hoofden en landschapsambtenaren een korting van 10% toegepast. Voor de onderafdeeliingskas zie BAItROE.

BOENGKOE (Aanv. DI. 1) en **MORI** (Aanv. DI ; J J) zijn zelfbesturende landschappen met een gemeenschappelijk vermogen en gemeen-Hchnppolijke lasten en inkomsten, welke betaald worden uit een geBtort in de onderafdeeliingskas van Kolonodale. 11 un gebieden grijpen in elkaar en tezanien vormen zij administratief do onderaf-deeling Kolonodale dor afdeeling Poso van de residentie Manado (zie Ind. Stb. 1932 no. 671). Ter bekorting worden dozo twee kleine landschap- j) en in een aanvullend artikel behandeld.

Do onderafdeeling Kolonodale staat onder een gczftghebber bij het Binnonlandsch Bestuur dan wel een officier der landmacht met don titel van fungerend controlcur, inet standplaats Kolonodale, gelgen in het landschap Mori, alwaar ook gevestigd zijn de zelfbestuurdors van boven- genoemde twee landschappen. Boengkoee i« ver- deeld in twee deelen, n.l. in Zuid- en Noord-Boeng- koe, welko van elkaar zyn gescheiden door de Toniori- of Tomaiki-baai en het landschap Mori.

Noord-Boengkoee grenst ten N.O. aan het land

schap Banggai, waarvan het gescheiden is door een lijn, welke bij het onbewoonde eilandje To-gonto bogint en tusschen do kustkampoengs Boeaboea (in Boengkoee) en Rata (in Banggai) doorloopt naar den berg Loemoet. In het N. en N. W. is de berg Kandca en vercler de water- scheidling tusschen de Saboeekrivier met haar zijtakken en de rivieren, welke in de Tomini- bocht uitmonden, de grens met de onderafdee- ling Poso. In het Z.W. is Noord-Boengkoee van het landschap Mori gescheiden door de lijn, welke van de bovengenoemde waterscheiding loopt laijhs het Tamboesisi-gebergte naar den N. oever van de Tomaiki-baai en verder recht naar den noordelijksten uitlooper van het Tongka Alalordr gebergte tusschen de Salo Tambalotto en de Salo Salonsa. Ten Z. en Z.O. grenst Noord-Boengkoee aan de Golf van Tolo. Zuid-Boengkoee (eigenlijk Boengkoee) grenst ten N. en O. aan de Golf van Tolo; ten N. aan Mori, waarvan het gescheiden is door het Tongka Malor6-gebrgte; ten W. aan de onderafdeeling Malili, waar de waterscheiding tusschen do rivieren, welke in de Matano- en Towoiti-meren vallen en in de Moluksche zee uitmonden, de grens vormt; ten Z. aan het landschap Laiwoei, waarvan de grenslijn loopt van het zuidpunt van het eiland Labengki in noor- westelijke richting langs de kampoengs Toslang- watoe en LoreEa, welke tot Zuid-Boengkoee be- hooren, naar de laatstgenoemde waterscheiding.

Bevalve het eiland Labengki behooren tot Boengkoee de eilanden Minoei, Padai-besar, Pa-dai- ketjil, Poeloe-tiga, Poeloe-doea en de Sala- bangka-groep.

Een grensgeschild tusschen de landschappen Boengkoee en Lawoei werd door een commissie, waarin mede de bestuurders der beide landschappen zitting hadden, onderzocht. Overeenkom- stig haar voorstel is door den Resident van Manado de grens als volgt vastgesteld: de lijn be- ginnende van de Moluksche Zee langs Telokda- lam (waarby het schiereiland Moeroinbo ea het eiland Labengki aan Boengkoee vallen) over den bergrug Pal@loa in N.N. W.-lijke richting tot het Toelangwatoe-gebergte, daarna in N. W.-lijke richting dit gebergte tevens waterscheiding vol- gende over de B. Senggalawatoe, B. VVawotong- kara, B. Matamaeso naar B. Kawolingkao (grenshoekpunt Malili-Boengkoee-Laiwoei).

Het landschap Mori, gelegen tusschen Noord- en Zuid-Boengkoee heeft als zuidgrens met de onderafdeeling Malili de bergketen (waterscheiding), welko loopt van den Watoe Marai-berg naar de Tongka Alaloreketen. Ton W. grenst het landschap aan de onderafdee- Jing Poso, waarvan het gescheiden is door een lyn, loopende van den Watoe Marai-berg in het Tokala-Kadjocgebergte langs de Paoembd-rivier van haar oorsprong tot haar uitmonding in de Korontjiro of Siro-rivier, langs deze tot haar uitmonding in de Walati en verder deze rivier stroomopwaarts volgende tot haar samon- vlociing mot de Bentji; verder langs de Bentji tot haar oorsprong in het Wadjoe-Pajoegeborgte; van hier langs de Tiwaii tot haar uitmonding in de Jaentoe on ten laatsto langs deze rivier tot haar oorsprong in het Joeroe-gebergte, dat sa- menhangt met do N.W. grens van Noord- Boengkoee.

De kustlijn van beide landschappen is ± 400 km. lang en vrij goed ontwikkeld. Van de vele

inhammen is de Baai van Tomini de grootste. Zij dringt diep het land in en is, behalve om de Soemara-monding, geheel omringd door bergen, welke steil in zee af dalen. In die baai liggen eenige steil uit het water oprijzende eilanden, waarvan het onbewoonde, geheel met bosch begroeide Toko BaE het grootste is. Aan een zuidelijken inham van de groote baai ligt de ondrafdee- lingshoofdplaats Kolonodale. Van Boengintim- 1:6, aan den zuidelijken oever van den in gang der Tomori-baai tot Bakoenboloe vindt men laag- land met hier en daar een moerassige strook, be- groeid met bakau-bakau. De zee is daar zeer on- diep, zoodat zelfs vlcrkpauwen een eind van de kust moeten ankeren. Het drassige terrein zet zich voort tot Boehoensowai, waar de weg van Kolonodale naar kampoeng Boengkoë de kust raakt, waarna meer droog terrein wordt aan- getroffen. Van laatstgenoemde kampoeng tot aan de grens met Laiwoë komt het gebergte zeer dicht aan de kust met een smalle strook strand en daalt op eenige plaatsen steil in zee af, aldus verschillende kapen vormende, met daartus- schen liggende baaien. Van deze zijn voor zeer schepen toegankelijk die van Oesoengi, Kolono, Labota en Matarapi.

Verder zijn als goede ankerplaatsen aan te merken de reeden van Onematoebe, Bakoenboloe en Pandjahli, terwijl bij kalm weer Boengintimbe kan worden aangedaan. In den Oostmoesson is de zee op de kust van Boengkoë zeer onstuimig, vooral de reede van Boengkoë is berucht. De Baai van Tomori biedt steeds een goede anker- pl&ats aan; van daar naar het N. toe is de kust van Noord-Boengkoë voor zeeschepen moei- |j)k te naderen. Van de grens met Banggai tot de kampoeng Soeloe vindt men een vlakte, welke nergens breeder is dan 5 uren gaans en spoedig overgaat in een steil gebergte, dat tot de kampoeng Sabiti een rotsige kust vormt. Hier vindt men de groote en diepe baai van Kolo-kolo, waaraan in het N.W. de kampoeng Tomira en in het Z.W. de kampoeng Kolo-kolo is ge- legen. Ten W. van het voor de baai liggende eilandje bevindt zich de Badjo-nederzetting Boeniboeaja.

Van Sabiti tot Morowali (in de Tomori-baai) strekt zich een groote laagvlakte uit, welke van de zee is gescheiden door een breede, moerassige, met bakau-bakau begroeide strook.

De Salabangka-cilanden, de Poeloeoë, Poeloeoë en Manoei zijn koraal-eilanden.

Noord-Boengkoë is voor het grootste gedeelte bergland. De hoogste toppen vindt men daar in het Tokala-gebergte, dat de stroomgebieden van de Saloto, Tiworo en Morowali ten 0. begrenst. Op de grens met Poso vindt men het hooge Pompang6a-gebergte met verschillende tot 2000 x. reikende toppen, zooals de Tom pang, Pa- moemoe, Boejeo-pentaka, Boejeo-joeroë (waar- op het bergmeer Limbo-tarambola ligt) en de Boejojoc-koeloele met donkeregekleurde rotsge- vaarten in den vorm van een hoefijzer. Op dat gebergte ontspringt de Jaento-rivier, welke bij Kam ba in de Jaento-vlakte stroomt. Oostwaarts vormt dat gebergte de waterscheiding tusschen de rivieren, welke naar de Golf van Tomini en naar de baai van Tomori stroomen. Daarna wordt het eenigszins lager en vormt als Paage- bergte de N. grens der Soemara-vlakte, om dan weer te stygen naar het Noord-Boengkoë-To-

wanagebied, alwaar weer toppen van ± 2000 m. voorkomen. Bovengenoemde Soemara-vlakte in Mori wordt in het O. door het Tamboesisi-gebergte van Noord-Boengkoë gescheiden en in het W. door het Towi-gebergte begrensd. Een deel der met alang-alang bedekte vlakte is in sawahs herschapen. Door Ilori loopt van N. naar Z. een 600 m. hooge bergketen, welke in het Z. een woi-nig naar het W. buigt en dan aansluit op het grensgebergte van Malili. Door clien bergketen, het Peloeoëgebergte, breekt de Laii of rivier van Mori, vormt daar verschillende waterfallen en verdwijnt tusschen de rotsen om boven Roemoe- koe wed er te voorschijn te konier. Alle wegen en paden van W naar O. loopen over dit steile rots- gebergte.

Het drukt gebruikte paardenpad loopt van Waraa naar Leimbobbi door het dal der Salo Poeaoc. Een paardenpad van Tioe naar Masara bekort den langen oirweg Kolonodale over Lambolo. De afstand Kolonodale naar de grens met Poso is ± 71 km. Ten W. van het Peloeoë-ge- bergte ligt de groote Laa-vlakte met alang-alang begroeid ; slechts in de dalen van de vele kleine riviertjes vindt men bosch, terwijl een aantal met klapperboomcn begroeide huvels wijzen op vroe- ger bestaan hebbende vestigingen. Ten O. van den Peloeoëketen bevindt zich een in den regentijd so ms geheel onder water staande vlakte, waar- doorheen de zijrivieren Matandaoë, Sorombo en Tioe van de La a. stroomen. In de nabijheid van Lowo groeien duizenden sagopalmen. Over het drassige terrein tusschen Mon do we en Sampa-lowo ligt een 1226 m. lange brug.

In de vlakte van Seanbo stroomt de Tambalo-ko, de tweede groote rivier van Mori, met haar zijrivieren, de Pochaha en Sakita, beide afvoeren van boschproducten. Bij de mondingen der Laa Moito, Laii en Tambaloko (Maloepe) vindt men een drassige, met bosch begroeide kuststrook. In Mori komen nog de voJgendo bergketens voor: het Lambolo- en het Paka-paka gebergte, welke de Tomini-baai omgeven, het eërftle in het O. en het andere in het W. ; verder het Marokopa-gebergte, dat de watercheiding vormt tusschen de Laii en de Tambaloko en do berggruggen van Pontang6o en Wawoe-joi, welke als voortzettingen van het Marokopagbcrgte zijn aan te merken; in Z.W. Mori liggen nog het Laewatda en Karawaligebergte en o) de zuidgrens de Mossiloo- en Woelanderieketens.

De voornaamste rivieren in N. Boengkoë zijn: de Ondoldan, Mo mo, Tironang, Kaboejoc, So- lato, Tiworo en Marowali. Do Tironang en Solato zijn bij gewonen waterstand voor vJerkpauwen bevaarbaar, respectievelijk tot de kampoengs Tironang en Tokala. Het grootHte deci van Noord-Boengkoë behoort tot het stroomgebied van de in de Tomini-baai uitmondendo Bonka- J'ivier met haar velo zijtakken, waaronder de groote Saboek6. In Mori zijn vermeldendHwaard de kleine Tambajolirivier, welke in een zecarin uitloopt, waardoor de kampoeng Watombajoli per prauw-peJari is te bereiken; de Soemara, met haar zijtak de Masajo, kan met kleine prauwen bevaaren worden tot do kampoeng Tamanocsi. Do grootste rivier van Mori, do L 卍 kan boven Roe- moekoe slechts op enkelc gedeelten bevaaren worden met sampan; tusschen Tanahsoempoo en Tomata is zij door stroomvcrsnellingon on- bevaarbaar; van Roemoeke tot aan do uit-

monding van haar zijtak, de Tioc, is zij alleen bevaarbaar voor sampans; bij hoogen waterstand kunnen stoombarkassen Tioc bereiken en bij laagwater alleen Sampalowo; de Tiocrivier komt uit het Tiomeer, waarin de Masara en cenige andere riviertjes uitmonden.

De Poeawoe ontspringt ten N. van Wolanderi en verdwijnt niet lang daarna in den bodem, om bij Matangkoro weder tevoorschijn te koinen; tusschen Lembobabi en Wanawoontoo breckt zij door een bergrug, om zich daarna te vereenigen met de Tambahoko, welke verder nog de Tiriom-po, de Marokopa en de Sakita opneemt en by de kampeong Lingkoboe in zee valt. Door stroom- versnellingen, o.a. bij Kôorea en Mohoni, is de Tambahoko moeilijk bevaarbaar.

De voornaamste rivieren van Zuid-Boengkoe zijn de Salonsa, Karaopa, Bahocmbeloe, Woesoë, Lanona, Bahoenmolea, Ipi, Sakita, Bahoenpombini, Bahocn-motife, Bahoedopi en de Boelelo. Zij zijn als communicatie-middel van weinig belang.

De wegen in Boengkoe en Mori zijn voornamelijk voet- en paardenpaden. Van Kolonodale is een bendy-weg (5 m. breed) naar de grens met Poso en van Morowali naar de grens met Bang-gai eveneens. Ook Boengkoe kan met een bendy worden bereikt. De financieele toestand van de onderafdeelingkas laat niet toe veel geld aan bruggen en wegen te besteden. Op de begrooting van 1933 is daarvoor / 1000 uitgetrokken. De transportmiddelen zijn te land: koelies, paarden, rijwielen en tweewielige rij- en voertuigen; op de rivieren bamboelotten en kleine prauwen en ter zee Paketbooten en zeilprauwen. Verder is de onderafdeelingkas in het bezit van een motorvaartuig. Te Kolonodale staat een landchapsradiostation.

De bevolking van Boengkoe bestaat uit: 1 Europeaan, 26.308 Inlanders, 191 Chineez- en 62 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 26.562 zielen; die van Mori uit: 22 Europeanen en daarmede gelijkgesteld, 14.534 InJancler8, 155 Chineez- en 4 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 14.715 zielen (zie tabel 1!) in het 2de deel v. h. Indisch Verslag 1932). De grootte van Boengkoe is ongeveer 1200 km. en die van Mori ± 700 km². De meeste kampeongs zijn aan de kuHt golcgen. Zij zijn behoorlijk groot en vrij zindclijk. De neiging om lang in de la- dunghuten te verblyven is thana sterk vermin- derd. De erven zijn zoo ruïin genomen, dat men er vruchtboomen en groente kan planten. Do terrijen achter en binnen een uur gaans om de kampeongs worden geregcl in wisselbouw be- werkt en beplant, door welke niaatregelen con nicer geregcl verblijf in de kampeongs wordt be- vorderd. De Badjo-laoc levn ten deelo in prauwen en ten deele in paalwoningen. Badjo-kam- pong8 vindt men te Boenibocaja (district Noord- Boengkoe), tusschen de eilanden in de Baai van Tonjori, op de Salabangka-eilanden te Boengin- Kclu, Oeimb6!6, Poeloe Bapa, Poeloe Waroo, Poeloedoea en Poeloetigu, terwijl men te Boea- djangka on Poelocitiga ook Badjo's aantreft, die steeds in huizen wonen en daarom Badjo-rocinah genoemd worden.

De Jnhcmscho bevolking van Mori wordt onderscheiden in:

a. de To Mori, het overheerschende ras, verdoeld in Bneden To Mori in de vlakte (Tinom-

po, Sampalowo en Tioe) wonende, en Berg-To Mori in het W. ghuivest;

b. do stammen, die onderworpen zijn geworden, waartoe behooren de To Moiki, To Impo, To Ngo'acombatoe, To Molongkoeni, To Kolokolo, To Toroda, To Oeloe Oewoi, To Mabahono, To Lolongoio enz.;

c. do stammen die, doordat zij in de nabijheid van of in het gebied tier To Mori woonden, ge- noodzaak waren den Radja van Petasia (Mori) als hun heer te erkennen; tot dezo worden ge- rekend de in W. Mori wonende, de Baree-taal sprekende stammen, n.l. de To Pekambia in de kampeongs Majoemba, Tamadjingi, Katoe, Ka- oeroe en Korodolo; een deel van dien stam woont in de kampeongs Kamba en Taripa van de onderafdeeling Poso; de To Poe'oembana in Era, Malono en Baee; de To Pada in Pelloeroe; de To Tananda in Lee en SaEmba, de To DjoEngkasa in Loewoe en de To Watoo in Bente. Verder wonen nog de To Taipa, afkomstig van het ten Z. van het Matano-meer gelegen gebied, in de kam- poeng Sabanga en Korongawe.

De in Mori geïmmigreerden zijn:

1. de To Laki uit Laiwoei, die zich voornamelijk bezig houden met het inzamelen van bosch- producten; zij wonen te Kolonodale (kampeong BahoeeroeE), Tompira, Boengin Timbe en Ling- koboe;

2. de Boenginzeen en Alakassaren, die van handel, vischvangst of koeliearbeid leven; zij wonen voornamelijk in Watambajoli, Djenoenoe, Towi, Kolonodale, Boengin Timbe en Lingkoboe;

3. de To Besoa en To Bada, afkomstig van de gelijknamige landschappen ten N.W. en W. van het Poso-meergelegen; men vindtzein Djenoenoe, Pasempo en Kaondo (Noord-Boengkoe);

4. do To OnDeE in de kampeongs Towi en Tamaoesi;

5. de Chineezen en andere Vreemde Ooster- lingen leven van handel en wonen voornamelijk in Kolonodale; enkelen vindt men ook in de kam- poengs Wotambajoli, Tandajondo en Tinompo.

Arabieren koinen in Mori niet voor.

Do Inheemsche bevolking is hoofdzakelijk heidensch. Aan de kust wonen vele tot den Islam bekeerden. Het Neclerlandsche Zendingge- nootschap werkt mot veel succes ondr de heid- enen.

Het hoofdmiddel van bestaan is landbouw. Op ladings wordt rijst, mais en tabak verbouwd; de aanleg van sawah's neemt toe; een sawahniantri houdt toezicht. De koffieaanplant is belangryk in Bo ven Mori. De meeste kampeongs hebben op de erven koffietuinon. Do klappercultuur is niet zoo uitgebreid als in Boengkoe. Sagoepalmen ko- men in groot aantal voor in de moerassige deelen van het land. De sagoe is een geliefd voedings- middcl. By mislukte rijstooften behoedt zij de bevolking voor honger.

De vcestapel in Mori is niet groot. De To Pada van Pelloeroe bezitten de meeste karbouwen, welko nu en dan naar Bneden Mori worden ver- kocht voor de slacht. Voor den landbouw worden ze niet veel gebruikt. Do paarden zijn ingevoerd van Poso en Wosoe en worden als ry- en last- dieren gebruikt. Herton z_{mn} zeer schaarsch. De handel in Mori is geheel in handen van Boegi- neezen en Vreemde Oosterlingen. Jacht wordt voor eigen gebruik beoefend. Vissoherij heeft plaats langs de kust, in do moerassige Walari-

vlakte en in de Lowo- en Tioe-mercn hoofdzakelijk voor eigen gebruik. De nijverheid is ook van weinig belang.

De Inheen s'jhe bevolking van het landschap Boengkoë kan verdeeld worden in de volgende stammen:

1. de To Boengkoë, wonende aan de kust van km. 28 ten N. van kampoeng boengkoë tot km. 33 ten Z. van die kampoeng, met uitzondering van de kampoengs Sakita, bente en Safantamboera. V6or de invoering van den Islam bewoonden zij onder hun Makole's het bergland; langzamerhand naar de kust afgedaald, traden op den voorgrond de aan de kust vestigende Makold's, die zich Pea Poëa lieten noemen, waarvan de voornaamste waren die van Wosoe, Lanona en Tarokoeno of Tofantfoeri. Onder Ternataan-schen invloed gekomen werden de kustbewoners Mohammedaan;

2. de To Epe, wonende te Bahoemotefe, Siamboetoe, bahoedopi en LereEa;

3. de Tendeenia, wonende in het zuidelijke deel van het district bahoedopi vanaf kampoeng Labota;

4. de Tambilala, vroeger bij den ingang van de Baai van Tomori wonende, thans te Sakita bij boengkoë;

5. de To Watoe (zie bij Mori) wonende in Salonsa, Oengkaja en Brnea;

6. de To baoe te Karaopa, Pebatoe, Pebatai en Leino;

7. de To Ampana iu kampoeng Wata;

8. de To Kadindi in Tofogaroo;

9. de To Pada in bahocmante en Safantamboera

10. de To Wana, verwaat aan To Ampana in Poso. Zij woonden vroeger in het stroomgebied van de bongka-rivieren, maar thans grotendeels in Taronggo, Leino, Karowosa, Toin-pototo, Lemofaha, Salo biroe, Watoekandjoa, Salea, Dosar, Oewekaoroë, Tomira, Momob en boven-Kolo, alle kampoengs in Jsoord-Boengkoë. Een deel hunner is naar Zuid-boengkoë verhuist en woont thans Tondo en Sampeantaba;

11. de To Kala en To Tirongan in de gelijknamige kampoengs.

Tot de geïmmigreerden behooren:

a. de To Laeo in iiarowali;

b. de To Bada en To Besoa in Kaondo (Noord-Boengkoë);

c. de To Laki op P. Nanaka, te Pandjalili en te Oengkaja;

d. de badjo-laet te Kolo-kolo en op de Salabangka-eilanden;

e. de boeëgineezen, Makassaren, Boetonneezen en Moënaueezen.

De To Wana's grootendeels heidenen; de To Watoe, To Pada en To Ep6 gedeeltelijk heiden en gedeeltelijk Mohaniedaan.

Wat bij Mori omtrent kampoengs, middelen van bestaan, veeteelt en jacht vermeld is, geldt ook voor Boengkoë.

In laatstgenoemd landschap vindt men wel runderen, welke in Mori niet voorkomen. De vischvangst geschiedt hoofdzakelijk ter zee en wel door Badjo's, Boeëgineezen en Makassaren. De handel is vrijwel geheel in handen van Boeëgineezen en Chineezen.

De producten (copra, rotan, damar, kajoe-koening, schelpen, Bchildpad, agar-agar, tripang

en gedroogde visch) worden aan de kust opgekocht en door de handelaren met eigen prauwen naar de afscheepplaatsen gebracht.

Hier en daar worden saroengs geweven naar Boeëgineesch model. In Wosoe weeft men voornamelijk zwart saroengs. In Oensongi worden door vrouwen potten gebakken. Ardnసుiker wordt hoofdzakelijk door de bewoners van Bahoënisoewai vervaardigd voor binnenlandsch verbruik. Het vervaardigen van prauwen geschiedt door de Badjoloaet.

In de onderafdeeling Kolonodale bestaan geen mijnconcessies of vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen micer; de vroeger verleende vergunningen zijn alle vervallen. Wel zijn er nog 5 landbouwconcessies door het Land ver- Jeend en 2 crfpachtspereceelen door het zelfbestuur gegund; de inkonisten voor de onderafdeelingkas daaruit zijn voor 1933 geraamd op f984.

De economische toestand in beide landschappen is niet gunstig. De gewone dienst sluit met een tekort, dat door een bijdrage van het Land gedekt zal moeten worden; op de begroting 1933 is daarvoor geraamd een bedrag van / 4U.720; het budget bedraagt / 92.102.

oorspronkelijk in bondgenootschap levende met den Sultan van Ternate en Onderhoorigheden, werden Tomori of Norji en Tomboekoe of Boengkoë langzamerhand als onderhoogheden van Ternate beschouwd. In 1907 werd bij sup-pletoire overeenkomst van 28 Maart, gesloten met den Sultan en landsgroten van Ternate (goedgekeurd bij G.B. van 16 Januari 190a en in werking getreden op 1 April d.a.v.), beide landschappen (en ook Banggai) van het sultanaat Ternate afgescheiden en daarna als zelfbesturende landschappen gevoegd bij de afdeling Oost-Celebes van Celebes en Onaerhoogheden. Later, in 1924 werden die twee landschappen als onderafdeeling Kolonodale gevoegd bij de afdeling Poso van de residentie Aianado, bij de reorganisatie van het bestuur in 1932 is dat zoo gebleven.

De eerste korte verklaring volgens uniform model werd op 7 October 1908 afgelegd door nadjij Poctira Abdoelwahab, kadja van boengkoë en zijn landsgroten (goedgekeurd bij G. S. van 31 December 1908 no. 7). Bij het optreden van Achmad Hadji als bestuurder van Boengkoë in J 923 legde hij op 2. Maart ook de korte verklaring volgens uniform model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 31 Januari 192. no. 27. Jzeze bestuurder werd in 193J van zijn waardigheid ontheven. Met het bestuur van Boengkoë werd door den resident belust Abdulrazak, districts-hoofd van Koord-JBoengkoë. Lij G.B. van i> Ko-veinber J 932 no. 1 werd de resident gemachtigd Abdulrazak de akte van verband te doen tekenen. Doze waarn. bestuurder is nog in functie en geniet nil de onderafdelingskas een bezoldiging van / 200 '8 maands.

Na de expeditie in 1907 teken de Makol6Ede (Kamisi) als bestuurder van Aiori met zijn liad-leden de korte verklaring volgens uniform model op 25 November 1908, welke verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 6 Juni 1909 no. 3. Genoemde bestuurder werd in Februari 1920 van zijn waardigheid ontheven. Zijn vervanger Nia-kolG Owoeloe teekende op 19 November 1928 een akte van verband, welke bij G.B. van 1 Mei 1929

no. 16 werd goedgekeurd. Deze bestuurder is nog in functie en geniet een bezoldiging van / 250 *s niaands.

De Radja van Boengko wordt bygestaan door 4 landsgrooten, die tevens districtshoofden zijn : 1 djagoego, 1 kapitan laoet, 1 hoe-koem soa sio, 1 hoekoem sengadij : voor Towana heeft men een onderdistrictshoofd en voor Sa-Jabangka ook (titel Poenggawa).

Mori heeft 4 hadatleden, die tevens districts- hoofden zijn. Zij worden bezoldigd uit de onder- afdcclingskas. Op de bczoldigingen van de bc- stuurders, landsgrooten, districtshoofden en landschapsambtenaren wordt, in navolging van de Gou vernemensregeling voor 1933, een korting van 17% toegepast. De kampoenghoofden ge- nieten geen bezoldiging, maar alleen collecte- loonen.

De rechtspraak is geregeld in artikel 17 der Zelfbestuursregelen 1927, en geschiedt verder volgens daarop gebaseerde zelfbestuursverorde- ningen en residentsbesluiten.

De belastingen zijn: inkomstenbelasting, crisis- heffing, belasting op de inzameling van bosch- producten en slachtbelasting. Personeele belasting wordt in deze twee landschappen niet ge- heven.

Literatuur: Dr. A. C. Kruyt, De ToWana op Oost-Celebes, T.B. Gen. LXX (1930) biz. 348—39<>.

MORI. Zie BOENGKOE.

PALEMBANG (Vervolg DI. III). Het aantal inwoners bedroeg in 1930 109.000, waarvan rond 1900 Europeanen, 88.000 Inlanders, 16.000 Chineezen en 3.000 Voor-Indiers en Arabieren. In deze cijfers is de bevolking van Pladjoe, als onder- deel der gemeente, begrepen ; niet echter die van Socugei-Gerong, welk petroleum-etablis- sement juist buiten de grens der gemeente ligt (de grens loopt in de Komeringrivier).

De gemeente telt 17 leden, waarvan 10 Nederlanders, 5 Inheemschen en 2 Chineezen.

Nu 1915 heeft de stad, die van oudsher een belangrijk handelsplaats was, zich verder ontwikkeld, tengevolge van de toenemende be- teekenis van de rubber, welke in het achterland in enorme hoeveelheden werd aangeplant door de bevolking, zoowel als door (weinig) Europeesche ondernemingen, voorts als gevolg van de ont- ginning van steenkolenvelden aan de Boekit Atchil (door het Gouvernement) en door het aan- boren van rijke aardolie-veken in het achterland. Het belang van deze en andere uitvoerproducten blijkt uit de volgende cijfers. Uitgevoerd werd in 1929 via de hoofdplaats: aan rubber 22.880.000 kg; aan koffie 20.220.000 kg; aan rotan 4.000.000 kg; aan aardolie- producten 956.082.000 liter. Palembang is aid de grootste uitvoerhaven van Nederlandsch-Indië geworden.

Was do petroleum-industrie in deze streek aanvankelijk hoofdzakelijk in handen van de Bataafsche Petroleum Mij. (B.P.M.), later vestigde zich hier ook de Nederlandsche Koloniale Petroleum Mij. (N.K.P.M.), welke belangrijke bronnen aanbrond op Talang Akar en Pendoppo. Allo allo, welke in het gewest Palo in bang en ook in het gewest Djambi wordt opgevangen, wordt door ijzeren buizen van honderden kilometers lengte oijgepompd naar do stad Palembang, waar men twee groote raffinaderijen vindt, nl. Pladjoe (van de B.P.M.) en Soengei-Gerong (van de N.K.P.M.).

In 1929 bedroeg de importwaarde van materia- len alleen voor deze olie-maatschappijen 33,4 ! miljoen gulden.

Hot motorverkeer heeft zich enorm ontwikkeld. De toegang voor zee-scheepen tot den Moe- si mond is verbeterd, terwijl daarnaast Palembang spoorwegverbindingen heeft gekregen met do zuidpunt van Sumatra eenzijdig (Oosthaven) en de cultuurgebieden en steenkolenvelden aan den voet van het Barisangebergte anderzijds (Loe- boek, Linggau, Tcbingtinggi, Lahat, Tandjoeng Enim, Batoeradja). Palembang is naar het zielen- tal gemeten de zevende stad van Ned.-Indië en de grootste van de Buitengewesten.

De scheepvaartbeweging (ongerekend kleine vaartuigjes) steeg van 1815 schepen in 1917 met een netto-inhoud van 1.086.000 m. tot 1609 in 1929 met een inhoud van vier maal zoo veel.

Het bedrag aan in- uitvoer- en statistiek- rechten en accijnzen, dat in's Lands kas vloeide, nam toe van / 806.000 in 1917 tot 8.400.000 in 1929.

Aan de wegen werd vroeger weinig zorg be- steed, als gevolg van de aanwezigheid van water- wegen. De totale weglengte is 62 km. Alle ou- dere wegen zijn smal en vol bochten. Op verschil- lende trajecten is slechts verkeer in een richting mogelijk.

In verband met den onbevredigenden toestand van de wegen werd in September 1928 door de regering een commissie ingesteld, ten einde haar voor te lichten inzake de maatregelen, welke be- hooren te worden getroffen om in de behoeften van het verkeer ter hoofdplaats Palembang te voorzien. Deze zg. „Verkeerscommissie voor Pa- lembang" is thans (1933) gereed met haar arbeid en heeft in haar rapport voorstellen gedaan voor de verbetering van de hoofdwegen in de stad, de oeververbindingen, de eindpuntomstandigheden van de spoorlijn en de oceaanaart, de aanleg- plaatsen voor de binnenscheepvaart, de betere beschikbaarheid van de Moe- si en andere water- wegen, enz.

De bruto-opbrengst van de gemeentelijke veer- pont, welke ± 1.000.000 personen per jaar over- zet, bedroeg / 63.000 in 1929. De stad telde in 1932 : 433 motorvoertuigen, waarvan 284 taxi's.

In de jaren 1926—1928 werden vele wegen bandjirvry gemaakt en geasfalteerd. Uitbrei- dingsplannen en voorstellen ter verbetering van het wegenselsel zijn uitgewerkt en met de uit- voering daarvan is reeds een begin geïnaakt (clomping Tongkoerookreek), terwijl tevens moderne opvattingen over rooilijn- en bouwpolitiek toe- passing vinden.

Het rijverkeer mot hot achterland wordt naar het stadscentrum geleid met behulp van een automobielen-veerpont der gemeente tusschen Kertapati en Tangga Tanah.

Van een spoorwegdoortrekking naar de zee- kust is definitief afgezien. Zelfs een doortrekking naar de Ilir-zijdo staat voorshands niet meet op het programma.

De financiën van de gemeente verkeerden voor enkele jaren in minder gunstigen toestand; door belastingverhoging en dank zij de subsidies van de regering is daarin aanzienlijke verbetering gekomen.

Do begrooting van 1930 sloot met een eind- bedrag van bijna / 1.000.000 (eindeyfer in 1932 ongeveer 1 * miljoen).

vooral toen de N.K.P.M. veel personeel naar Palembang overbracht. De gemeente heeft hierin echter voorzien door de oprichting van de N.V. „Volkshuisvesting te Palembang”, welke verruiming van woonegelegenheid bracht (in 1931 bouwde zij 32 Europeesche woningen; plannen voor een groot aantal inlandsche stencen woningen zijn gereed). Het ligt in de bedoeling langs dezen weg ook een einde te maken aan de onhygienische toestanden, welke bestaan door bewoning van de zg. „kolongs”, al at zijn de nians- hooge ruimten onder de woningen, welke op palen gebouwd zijn. De kolongbouw is sedert 1930 verboden.

Verder heeft de gemeente in 1932 een grondbedrijf opgericht ter voorziening in de behoefte aan koutgrond. De betere gronden zijn nl. grotendeels door graven in beslag genomen, hoewel het begraven van lijken buiten de gemeentelijke begraaftplaatsen reeds lang verboden was.

Het droogleggen tier inoerassige gedeelten is als onderdeel der kanioepverbetering eveneens in studie genomen.

Palembang is geen ongezonde stad. Malaria komt, ondanks de Jigging aan het water weinig voor. Het sterftcijfer is er zelfs laag; in 1932 1.1 %, Het klimaat is zeer vochtig. De nachten zijn doorgaans vrij koel. De gemiddelde temperatuur over het jaar is 27° C. De gemiddelde jaarlijksche regenval is 2573 mm. over 162 regendagen. De gem. regenval in de droogste maand Juli is 105 mm. en die in de natste maand December 346 mm.

Doordat het water in de krekken in den drogen tijd sterk verontreinigd is, kwam er te Palembang veel amoebendysenterie voor. Een verbetering van het grootste belang was daarom de aanleg van een drinkwaterleiding in de jaren 1929—31. Het is een riviswater-zuiveringsinrichting op 3 lliir, welke het water uit de Moesi oppompt en zuivert niet snelfilters en verder langs chemische weg. De watertoren is een massaal bouwwerk ter hoogte van 36 m. De ruimte onder den mooien toren van gewapend beton is benut als kantooruimte. Door aanbouw van twee vleugels, ieder met een verdieping crop, is een monumentaal raadhuus verkregen.

Het pasarbedrijf der gemeente verheugde zich tot 1932 in een grooten bloei.

Er zijn twee groote pasars op 16 Uir en 28 Uir (Sekanak) en voorts enkele kleine pasars op 10 Uir, 10 Oeloe en Kertapati. Bij Kertapati vindt zieb van oudsher een zg. waterpasar, waar honderden prauwen op de rivier onderling handel drijven.

Het electriciteitsbedrijf in do stad is in handen van de Ned. Indische Gas Mij.

Op het gebied van onderwijs treft men ter plaatse aan: een Muloschool, 3 Europeesche Jagerschoien, 3 Hollandch-hilandsche scholen, 1 Hollandsch-Chineesche school, 1 Schakelschoo), 10 Inlandsche scholen 2de klasso, 3 Europeesche frobelscholen en verder een serie particuliere volkscholen voor verschillende landsaarden. Voorts zijn er enkele internaten voor schoolgaande kinderen, waarvan de voornaamste van de gemeente is.

De stad heeft 2 ziekenhuizen en 2 open bare poliklinieken. Een dier ziekenhuizen is het militair hospitaal in de b&nteng voor militairen, ambe-

naren en onvermogenen. Het tweede is de R.K. Ziekenverpleging „Charitas” aan den Talang-Djawa-weg.

Te Palembang zijn de ineenste groote importeurs en ban ken van Java vertegenwoordigd door een agentschap. Voorts treft men er aan het hoofdkantoor der Zuid Sumatra Staatsspoorwegen, en dat der Ned. Koi. Petroleum Mij, het kantoor der B.P.M. voor de gewesten Palembang en Djainbi, de scheepswerf en de machinefabrick der Industriele Mij „Palembang” (I.M.P.), welke tevens een winkel, boekhandl. drukkerij, plaatslijk nieuwsblad en een ijs- en limonade-fabrick exploiteert; 4 ijs- en limonadefabrikten, enkele groote houtzagerijen, diverse rijstpelleten-rijen en een rubberfabrick. De stad is voorzien van een vliegveld voor de K.N.I.L.M. en de K.L.M. Er zijn 3 hotels, een zwembad, een golf-terrein, tennis- en voetbalvelden, een gemeenteljk ethnologisch museum, een R.K. kerk, een Protestantsche kerk (een tweede is in wording, evenals een mac-sonnieke tempel), een mooie groote moskee (dd. 1740) met minaret, een fraaie Chineesche tempel on diverse Mo. behoeuizen.

Met de buitenwereld is deze stad verbonden door K.L.M., K.N.I.L.M., stoomvaartlijnen naar Java, Singapore, Bangka, en Djambi, en door de Z.S.S., welke dagelijkse verbinding geeft met Java, via Oosthaven-Merak. In dit opzicht (verkeersverbindingen) is Palembang wel de nicest bevoorrechte stad der buitengewesten. Met Java (Batavia) b.v. heeft zij, bchalve de spoorverbinding, 3 K.P.M.-verbindingen per week en 3 luchtverbindingen per week (lijnen Batavia—Singapore, idem—Medan en Holland—Indie).

Ter plaatse verschuuen 3 nieuwsbladen, elk drie maal in de week, nl. het „Nieuwsblad voor de Residentie Palembang, Banka ei Djambi”, het Maleische bind „Pertja Selatan” en het Chineesche blad in de Maleische taal: „Han Po”.

Het gemeenteljk museum is ondergebracht in een typisch Palembangsh huis, inwendig fraai versierd met houtsnijwerk en Palembangsh lakwerk. Het bevat een goede ethnologische verzamling.

BATAVIA (STAD) (Vervolg van DI. I en DI. V of Suppl. afl. 8, biz. 236). Het gebied van het tegenwoordige Batavia (do oude Stad met de Voorsteden of buitenwijken in 1933) heeft een oppervlakte van 155 km.² en ongeveer 465.000 inwoners. De bevolking bestaat uit ongeveer 33.000 Europeanen, 360.000 Inlanders, 75.000 Chinezen en 7000 andere Vreemde Oosterlingen (hoofdzaklijk Arabieren en Britsch Indiers).

Gedurende den loop van haar bestaan zijn door do gemeente aangekocht de particuliere landen Minting, Gondangdia, Petodjo, Doekoe, Karit, Jiendongan en Kramat Lontar. Ten opzichte van deze landen verkeert de gemeente in de positie van landheer. Verhchillende andere j articuliere landen zijn voorts door het Gouvernement tot het landsdomein teruggebracht. Enkelo van dozo voormalige particuliere landen heeft het Gouvernement aan de gemeente in eigendom afgestaan.

Administratief is Batavia verdeeld in twee districten, Batavia en Yidtevreden, en zes onderdistricten t.v. Manggabesar, J'ndjarigan, Tandjoengpriok, Gairibir, Tanahabang en Sc-hen (Incl. Stb. 1929 no. 2).

Het wapen van de stadsgemeente Batavia is in navolging van het oude wapen der stad Batavia bij verordening van den gemeenteraad als volgt vastgesteld: „In oranje een zwaard van staal, oinkransd door twee lauwertakken van natuurlijke kicur, gekruist boven het gevest en tezamen gebonden met ter weerszijden wapperende linten van zilver. Het schild gedekt met een stekende kroon van goud. Schildhouders: twee leeuwen van goud, getogd en genageld van keel. Wapenspreuk: „Disperceert niet., in gouden latijnsche letters op een lint van azuur”.

Tusschen de jaren 1910 en 1920 is een belangrijke verbetering van de afwatering tot stand gebracht. Door het Land werden verschillende groote assaineeringswerken uitgevoerd. Een van de belangrijkste daarvan was wel de aanleg van het bandjirkanaal, waardoor een groot gedeelte van het water van den Tjihwoeng rechtstreeks naar zee kan worden afgeleid. Hierdoor is bereikt, dat de waterstand van het gedeelte van den Tjihwoeng, dat door Batavia stroomt, in het bijzonder bij zwaren regenval belangrijk lager kan worden gehouden.

Verder zijn door het Land verschillende afvoerkanaalen van een groote capaciteit in de gemeente aangelegd. In aansluiting aan deze „grote assaineeringswerken” werden door de gemeente de z.g. „kleine assaineeringswerken” uitgevoerd, bestaande in den aanleg van vele afvoeleidingen, spoelleidingen en riolen. Door middel van een sluisstelsel is regulering van den waterstand binnen de gemeente en een doelmattige doorspeling van de verschillende waterlopen mogelijk gemaakt. Door deze werken is de afwatering aanmerkelijk verbeterd; alleen bij bijzonder zwaren regenval, gepaard met stormringelocd, gebeurt het wel, dat het water niet Hfiel genoeg kan worden afgeleid en dat sommige plaatsen in de gemeente onderloopen. Niet alleen in de Europeesche wijken, ook in de kampeongs ziju door de gemeente verschillende werken tot verbetering van den waterafvoer uitgevoerd. Tot het jaar 1922 bleef de kampeongverbetering tot die werken beperkt. In genoemd jaar heeft de gemeente echter een plan van hand gemaakt met een Hythemalischje verbetering van de Htdskain-poengs. Deze verbetering omvat het egaliseeren en ophoogen van terrainen, het dempen van poelen, het aanleggen van goten, het verbeteren van buitende wegen, het aanleggen van nieuwe wegen en oprichten van openbare bad- en waschplaatsen. De kosten van deze verbeteringen zijn geschatteerd door het Land gedragen. Van het jaar 1922 tot en met 1932 zijn in totaal 230 ha. aan kampeongterreinen verbeterd; de kosten daarvan bedroegen in totaal / 1.296.000.

Tot verbetering van den gezondheidstoestand heeft in niet geringe mate bijgedragen een krachtige bestrijding van de malaria, welke ziekte hier vroeger zeer veel voorkwam. Men is er in geslaagd tot broodijlaatsen der malariamuskieton nit (* roeien (loor de vischvijvers vrij te maken en te houden van wier en andere dryvende waterplanten en door de duurvoor in aanmorking komende poelen geregeld met petroleum te overgieten. Ueze werkzaamheden worden verricht door den gemeentelijken gezondheidsdienst in Hamon working met den Dienst der Volksgezondheid. Het gebouwde gedeelte van de go moon tot Ba

tavia bestaat uit: 1c. de in het noorden gelegen oude stad met aaneengesloten bebouwing; 2c. de ten zuiden daarvan gelegen nieuwe stad Weltevreden. In het noordelijke deel van Weltevreden wonen in hoofdzaak de minder goeode Europeanen, terwijl enkele wijken voornamelijk door winkels, kantoren en amusementsgelegenheden worden ingenomen. In het zuidelijk gelegen gedeelte van Weltevreden (in het bijzonder de door de gemeente aangekochte particuliere landen Minting en Gondangdia) bevinden zich de woonwijken van het meer goeode deel der Europeesche bevolking.

De oude stad is het handelscentrum gebleven. Nieuwe gebouwen zijn verrezen aan de, in de richting noord-zuid loopende, Binnen-Nieuwpoortstraat, welke in het verlengde ligt van den belangrijkste verbindingsweg met Weltevreden, t.w. het monumentale kantoorgebouw van de Factorij der Nederlandsche Handel Maatschappij en het nieuwe S.S.-station Batavia, de Javasche Bank en de N.I. Escompto Maatschappij. Ten noorden van de Binnen-Nieuwpoortstraat bevindt zich het Stadhuisplein, dat aan de zuidzijde is afgesloten door het vroegere stadshuis, dat thans dienst doet als gouverneurskantoor en kantoor van de provincie West-Java. Aan de oostzijde van het plein staat het gebouw, waarin de Raad van Justitie is gevestigd. Aan de noordzijde is het nieuwe postkantoor gebouwd.

Van het Stadhuisplein in noordelijke richting gaande bereikt men via de Prinsstraat de in 1671 gebouwde Amsterdamsche Poort. Onmiddellijk daarachter ziet men aan de linkerzijde van den weg het „heilige kanon”. De druf stelt een gesloten hand voor, waarvan do voorstoet van de duim in een houding zijn gebracht, welke aan het symbool der voortbrengende natuurkracht, den lingga, herinnert. Er worden bij het stuk geschut gedurig offers van rijst, rouden werk en bloemen en geschenken neergelegd, veelal door kinderlooze vrouwen, die dan tevens een gobed om vruchtbaarheid uitspreken. Het kanon heeft den Inlandschen naam van Djagoer; het is evenwel Europeesch maaksel. Er komen in hoofdletters in relief op voor de Latijnsche woorden: ex me ipsa renata sum (uit mijzelf werd ik herboren). Do Bantammers merken het kanon aan als do inan van hot kanon te Bantam, dat ook een voorwerp van vereering is. Zij vermenen, dat wanneer ooit do twee kanonnen bij elkander komen, het met de heerschappij der vreemde lingen op Java voor altijd zal gedaan zijn. Volgens do Javanen zou het Bataviaascho kanon zijn Kjai Satima, do man van hot kanon dat zich bevindt in den kraton te onder den naam van Njai Satomi. Zij gelooven dat het eerstgenoemde stuk geschut zonder hulp van mensch on dier van Matarum naar Batavia is ge-reisd en zich door de gebeden van een hadji zyn tegenwoordig plants heeft laten welgovaalen. (Verg. Prof. Dr., P. J. Veth, Java, cersto druk, derdo deel biz. 16, 112 en 662).

Halverwege de oude en do nieuwe stad staat aan Molenvliet West een fraai oud-Hollandsch patriciöfsluis van twee verdiepingen, omstreekt 1760 gebouwd door Roinier de Klerk, later Gouverneur-Generaal, die tot zyn dood in dit huis heeft gewoond. Thans is in hot gebouw het Lands-archief gevestigd.

In het aan de westzijde van het Koningsplein etaande, voormalige S.S. hotel ithans het hoofd-commissariaat van politic ondergebracht. Voorts zyn op het Koningsplein verschillende sport-terreinen aangelegd. Vermelding verdienen de fraaie tennisban en het hockeyterrein van de „Bataviache Sport Club“, waar sportief en mon-dain Batavia '8 namiddags samenkomen. Een groot gedeelte van het pccii is ingenomen door de renbaan, waar enkele malen in het jaar paar-denrennen en andere hippische feesten plaats vinden. Ieder jaar wordt op het Koningsplein de z.g. pasar Gambir gehouden, een jaarmarkt, waaraan verschillende gemakliijkheden zijn verbonden en welke vele duizenden bezoekers trekt. De voor den Pasar Gambir benoedigd tijdelijke gebouwen worden opgetrokken van bamboe en bilik.

Een der woningen aan Koningsplein Zuid is ingericht als gemeentesecretarie. Plannen voor den bouw van een stadhuis zijn vele jaren geldeen gemaakt, doch nog steeds niet verwezenlijkt. Aan Koningsplein West staan het moderne gebouw van de Rechtschool^ het niusuui^ een waardevolle verzameling van kunstschaten bevatende en het gemeenschappelijke passage-kftijrtqor van de Stoomvaart Maatschappij Nederland en de Rotterdamse Lloyd.

De in het Hertgspark gelegen voormalige woning van den Legercomandant is ingeriebt tot huisvesting van den Volksraad. Daarnaast is een nieuw gebouw voor den Raad van N.I. gezet.

Ten zuiden van het Koningsplein strekken zich de moderne villawijken Nieuw Gondangdia en Nieuw Minting uit. Een van de voornaamste toegangswegen tot Nieuw-Gondangdia is een plein van langgerekten vorm, waaraan de naam van „Van Heutzplein“ is gegeven naar wijlen oud-Gouverneur-Generaal van Heutz, te wics eens in 1932 aldaar een fraai-uitgevoerd st and- beEid is opgericht. Eij de uitgifte van de voor wo- ningbouw bestemde perceelen op Nieuw-Gondangdia en Nieuw-Mdnteng is de font ge- maakt, dat de perceelen over het algemeen in te kleine kavelingen zijn gesplitst, waar- door het voor de gemeentc wel mogelijk was hooge prijzen voor den grond te bedingen, doch waarvan tevens het gevolg is geweest, dat de woonerven veelal een te geringe oppervlakte hebben en de huizen te dicht op elkaar staan. Ook zijn verscheidene wegen in deze wijken te smal. Door de uitbreiding van de Enroj)eische woonwijken is de inlandsche bevolking op verschillende plaatsen uit haar kanipongs verdreven. Aan den rand van de stad zijn door de ge- meente terreinen voor kompoengbouw gercser-

Batavia is rijk aan onderwijsinrichtingen van velerlei aard. In de eerste plaats bezit de stad twee hoogescholen, nl. de Geneeskundige hooge- school aan den weg Sakin ba en de Rechtshoog- eclidbr aan Koningsplein West. Van de inrich- tingen voor middelbaar onderwijs worden (in aansluiting aan de in DL I gegeven opsomming) genoemd de A.M.S. met zesjarigen cursus aan den Hospitaalweg, de particuliere Carpentier Al- ting "SlicEting aan Koningsplein Oost (o.m. Jy- ceum en H.B.S. met Vyfjarigen cursus), de Thris- teLijke A.M.S. met zesjarigen cursus aan de Oranje Boulevard, de Katholieke A.M.S. met zesjarigen cursus aan den weg Mdnt'ng, de Ka-

tholieke Prinses Juliana School (H.B.S. met vijf- jarigen cursus) aan Waterlooplein Noord, en de Katlioliekc H.B.S. met vijfjarigen cursus aan Noordwijk. Daarenboven bezit Batavia een groot aantal^oijeitbare (Lands- en gemeentelijke) en particuliere scholen voor lager onderwijs en M. U.L.O.

Batavia is bekend om zijn uitstekend ingc- richto ziekenhuizen. In de eerste plaats moet daarvan worden genoemd de door het Land ge- exploitceerde Centrale Burgerlijke Ziekeninrich- ting aan den Oranje Boulevard, waaraan tevens een geneeskundig laboratoriuin en verschillenclo poikhnieken zijn verbonden. Dit Ziekenhuis is in de onmiddellijke nabijheid van de Genccs- kundige Hoogeschool gelegen. Niet ver van het Waterlooplein staat het Militair Hospitaal. Twee groote particuliere ziekeninrichtingeh zijn het aan Saldin ba gelegen ziekenhuis van de Vreccni- ging St. Carolus en het aan de laan Raclen-Salgh gelegen ziekenhuis van het Geslicht Tjikini. De Koninklijke Paketvaart Maatschappij heeft een eigen ziekenhuis aan den weg Djati Petambocran in het Zu id westen van Batavia buiten de be- bouwde kom.

In den laatste tijd is een aanmerkelijke toena- ine van het aantal industrieele ondernemingen to constateeren. De voornaamste fabrieken in de benedenstad zijn de N.V. Archipel Brouwerij Compagnie, de Oliefabriek Archa en de Jachinc- fabriek "Batavia"; in de bovenstad bevinden zich onder nicer de N.V. P. A. Regnaults Verf- Inkt- en Blikfabrieken, verschillende groote I Js- fabrieken, de Sigarcettenfabriek N.V. Handels- vereeniging Industria, waar de bekende sigaretten worden gefabriceerd, en de N.V. Java Neon Alaatschappij. Ondanks de uitbreiding van de industrie is Batavia geblcvcn handelstad en zetel der regeering, waardoor haar karakter wordt bepaald.

De Staatsspoorwegen onderliiden langs drie nagenoeg evenwijdig loopende lijnen frequent diensten tusssen de aan den zuiddkant van de gemeente Batavia grenzende gemeente MeeHtor Cornells en de oude stad, via Weltevrcden. Op de middelste en de oostelijke lijn rijden vrij wel uitsluitend elcctrische treinen. Jc handelslicden, die hun kantoren in de benedenstad hebben, n)a- ken veelvuldig gebruik van de middelBte dezer Jijnen, welke de gemeente vDjgenH haar lncgtcuH in de rich ting Noord-Zu id dooranjidt. Jjoordat deze lyn midden door de bebouwde kom loo pt, is het aantal overwegen buitengewoon groot. Voor het plaatselijke verkeer zorgt voorts do

N. V. Bataviascho VrckeersMaatschappijH met haar electriche tramlijnen en enkele autobus- diensten. De B. V. A. l is een fusie van twee tram- niaatschappijjen, waarvan de eene een stoomtram om de andere een electriche tram exploitceerde. Met behulp van een door de gemeente Batavia cn het Land gearandeerde obligatieleening van / 2.000.000 heeft do B. V. M. de oudp stoomtram- lijn geelectricicerd, terwijl verder een nieuwe electriche tramlijn is aangelegd en het matriciel van de oude electriche tramlijnen eenigszins is geinoderniseerd. Deze reorganisatie is echter ten eenenmale onvoldoende geweest om Bataviu een behoorlijke electriche tram te geven. De tram- lynen renderen dan ook niet. In den laatste tid heeft nog een ander soort openbaar vervoermid- del zijn intrede op Batavia's wegen gedaan, n.I.

hot driowiclig motorwagentje, waarop een carosserie is gebouwd, plants bicdendo aan een zestal personen. De wegen zijn thans over het algemeen voortreffelijk en de stofplaaig is door asphaltcegeheel verdwenen.

Voor het schoonhouden van do wegen en weghalen van huis- en bedrijfsvuil zorgt de gemeentlijk reinigingsdienst.

De straatverlichting geschiedt door de Ned. Gas Maatschappij krachtens een haar door de gemeente verleende concessie en tusschen haar en de gemeente gesloten contract door middel van gaslantaarns, terwijl op enkele plaatsen een electriche profcvrlichting is aangebracht. De gasverlichting is ten eenenmale onvoldoendo. Er bestaan planncn voor het aanbrengen van een gemengde (electriche-gas) verlichting, waarover sedert jaren tusschen de gemeente en de Ned. Ind. Gas-Maatschappij onderhandelingen worden gevoerd.

De volkshuisvesting wordt door de overheid bevorderd in de eerste plaats door steun van woningbouw. Deze steun geschiedt door het verstrekken van credieten, voornamelijk voor den bouw van kleine woningen, door het Jubileum-fonds. Dit fonds is in 1923 bij gelcgenheid van het regeringsjubileum van H.M. de Koningin door de gemeente gesticht door afzondering van een bedrag van 25.000. De stichting werkt in hoofdzaak met vreemd kapitaal. Op 1 Januari 1933 had het Jubileum-fonds ongeveer 600.000. In de tweede plaats bevordert de overheid de volkshuisvesting door het bouwen van woningen, waarvoor in 1926 door het Land en de gemeente een afzonderlijke maatschappij, de N.V. „Volkshuisvesting te Batavia“, is opgericht. In het kapitaal dezer onderneming, een miljoen gulden bedragende, is door het Land voor 750.000 en door de gemeente voor 250.000 deelgenomen.

N.V. „Volkshuisvesting te Batavia“ heeft in 1927 tot en met 1932 op verschillende plaatsen in de gemeente tezamen eenige honderden woningen gebouwd, waarvan de huurprijzen variëren van 1.35 tot 132.0 per maand.

De voornaamste diensten en bedrijven van de Htafsgemeente Batavia zijn:

1. de gemeentsecretarie;
2. de Dienst van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, omvattende de afdelingen Beveiliging, Grondbedrijf, Woningzaken en Stadsontwikkeling;
3. de Dienst van Gemeentewerken;
4. het Waterleidingbedrijf;
5. de Gezondheidsdienst;
6. het Pasarbedrijf;
7. do Veterinaire Dienst.

Litteratuur (aanvulling): Hand book of the Netherlands East-Indies 1930, uitgegeven door het Dept. van Landbouw, Handel en Nijverheid; V. I. van de Wall, Indiache Landhuizen en huizen, Geschiedenis; Nr. W. de Veer, Particuliere Landhuizen en do Open bare Veiligheid (in de Residentie Jatavif); Dr. A. L. J. Sunier, Contribution to the knowledge of the natural history of the marine fish ponds of Batavia; Oud Batavia (Geen), denkboek uitgegeven door het Bat. Geel. v. K. en W. naar aanleiding van het driehonderdjarig bestaan der stad in 1919; Batavia en Omlinden, uitgave fa. G. Kolff & Co., J 927; Mr. P. C. I. Bloys van Tréslong Prins, Do Societef „Har-

monic, to Weltevreden; D. van der Zee, Batavia de Koningzin van het Oosten.

AMPENAN (Aanv. DI. I en V of suppl. afl. biz. 221 JT Voor Tet-jaar 1932 bedroeg het aantal aangekomen en vertrokken schepen, 293 op zeebrieven, met een netto inhoud van 1.070.670,14 m.³ en 416 schepen op jaarpassen met een bruto inhoud van 11.685,93 m.³. De belangrijkheid van deze haven- en handelsplaats kan blijken uit de volgende exportcijfers van eenige der voornaamste producten: rijst 15.110.125 kg.; copra 3 760.104 kg.; klapperolie 41.155 l.; aardnoten 1.438.308 kg.; gekorven tabak 2.461 kg.; uien 395.003 kg.; pinangnoten 690.364 kg.; zemelen 3.466.825 kg.; runderhuiden 49.032 kg.; huffelhuiden 17.035 kg.; geitenhuiden 16.797 kg.; buffels 201 stuka; ossen 4.810 stuks; varkens 5.147 stuks.

AMP ENA N-0 OST (Aanv. DI. I). Sasaksch district FcTeFonclerafdeeling West-Lombok, afdeling Lombok, residentie Bali en Lombok. Het district is de oostelijke helft van het vroegere district Ampenan en Omlinden, met Narmada als districtshoofdplaats. De bevolking/groot 37.700 zielen, wonende op een oppervlakte van 196 km.² vindt zijn hoofdmiddel van bestaan in den landbouw, voornamelijk rijstbouw.

AMPENAN-WEST (Aanv. DI. I). Sasaksch district der onderafdeeling West-Lombok, afdeling Lombok, residentie Bali en Lombok. Het district is de westelijke helft van het vroegere district Ampenan en Ommelanden, waarin gelcgen zijn de belangrijke plaatsen Ampenan, Mataram en Tjakranegara; het districtskantoor is gelcgen te Dasan Agoeng. Hoofdmiddel van bestaan tier bevolking van 68.000 zielen op een oppervlakte van 171 km.² is de landbouw, voornamelijk de teelt van rijst, waarvan groote hoeveelheden worden uitgevoerd.

BAJAN (Aanv. DI. I). Sasaksch district gelcgen in het N. van de onderafdeeling West-Lombok, afdeling Lombok, residentie Bali en Lombok, met districtshoofdplaats van gelijken naam. Bij een oppervlakte van 193 km.² bedraagt het aantal inwoners 21.000/

GEROENG (Aanv. van Groeng, DI. I). Sasaksch district, gelcgen in het Z. van de onderafdeeling West-Lombok, afdeling Lombok, residentie Bali en Lombok met districtshoofdplaats van gelijken naam. De 49.200 zielen teielende bevolking woont vooral in het gedeelte ten N. van het onvruchtbare Zuidergebergte en vindt een hoofdmiddel van bestaan in den rijstbouw. De oijervlakte van het district bedraagt 565 km.²

MATARAM (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van de afdeling Lombok, residentie Bali en Lombok, tevens standplaats van den controlcur van West-Lombok. Do inheemsche bevolking van Baliërs en Sasaks woont in groote met muren omgeven en door wegen van elkaar gescheiden wijken (Balisch: bandjar, Sasaksch: goeboeg). In het centrum, de plaats, waar voorheen de poeri (woonverblijf) van den Vorst van Lombok gelegen was, liggen een aantal woningen voor Europeanen en een mooi aangelegd plantsoen rondom het oorlogs monument der gesneuvelden tydens de Loimbokexpeditie. Behalve de inheemsche ingezetenen bedroeg in 1930 het aantal inwoners 56 Europeanen en ± 300 Javanen.

MATARAM. Balisch district van de onderafdeeling West-Lombok, afdeling Lombok, resi-

den tie Bali en Lombok, standno onder een poeng-gawa, met standplaats Mataram. Het ressort bestaat uit een aantal verspreid liggende Bali-sche vestigingen en telt 7.400 inwoners.

PAMENANG (Aanv. DI. III). Het vroegere Balisch district Pamenang is thans gevoegd bij het ressort van den poenggawa van Tjakranegara-Zuid.

TANDJOENG (Aanv. DI. TV). Sasaksch district van de onderafdeeling West-Lombok, afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok met districtshoofdplaats van gelijken naam. Het district heeft een oppervlakte van 216 km.² en telt 16.692 inwoners.

TJAKRANEGARA (Aanv. DI. IV). De plaats bestaat uit een groot aantal Balische wijken, bandjars geheeten. In het centrum ligt nog het lustoord Majoera, met tuinen en een grooten vijver, waarin een eilandje met een gebouw, waar thans de Raad van Kerta's zijn rechtszittingen houdt. Voorts ligt in Tjakranegara nog een groote Balische tempel, de poera moree.

TJAKRANEGARA-NOORD. Balisch district van de onderafdeeling West-Lombok, afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok. Aan het hoofd van het district staat een poenggawa met standplaats de Majoera te Tjakranegara; zijn ressort wordt gevormd door een aantal Balische vestigingen, welke verspreid liggen in het Sasaksche land, dat 9.000 inwoners telt.

TJAKRANEGARA-ZUID. Balisch district van de onderafdeeling West-Lombok, afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok. Aan het hoofd van het district staat een poenggawa met standplaats Bandjar Pande, een wijk van Tjakranegara; zijn ressort bestaat uit een aantal Balische vestigingen en Bodanederzettingen, welke verspreid liggen in de onderafdeeling. Het aantal inwoners bedraagt 15.400.

LOMBOK (Aanv. DI. IT). *Bestuur*. Er zijn tegenwoordig 13 Sasaksche districten, waarvan 5 in West-Lombok: Bajan, Tandjoeng, Ampenan-West, Ampenan-Oost en Geroeng; 4 in Midden-Lombok: Batoekliang (Mantang), Djonggat (Bondjeroek), Praja en Kopang en 4 in Oost-Lombok: Pringabaja, Masbagik, Rarang (met een onderdistrict Kota Radja) en Sakra. Ook het aantal Balische districten is veranderd en wel verminderd tot een drietal: Mataram, Tjakranegara-Noord en Tjakranegara-Zuid, alle drie gelegen in West-Lombok.

Rechtspraak. De Sasaks, die in den Balischen tijd terecht stonden voor Balische rechtshouders, kregen na de invoering van het Nederlandsche bestuur een eigen rechtspraak, bestaande uit een drietal rechtbanken (voor iedere onderafdeeling een) van Sasaksche hoofden en oudsten, kortweg Raad Sasak geheeten. In dezen Raad hebben de districtshoofden en een paar andere personen, die met de adat goed bekend zijn, zitting. De Baliers staan terecht voor den Raad van Kerta te Tjakranegara. Indien zulks voor een afdoening van zaken noodig is, worden gecombineerde zittingen van Raad Sasak en Raad van Kerta's belegd.

Van belang voor deze afdeeling is het Agrarisch Regiment in Ind. Stb. J 923 no. 109, waarvan artikel 12 het verbod bevat aan Baliers oin gronden te vervreemden aan Mohammedanen (Sasaks) en aan de Mohammedanen (Sasaks) in Midden- en Oost-Lombok om gronden te ver-

vreemden aan Baliers. Het doel van dit voor-schrift is geweest het grondbezit der bcido bo volkingsgroepen, welke jarenlang vijandig tegenover elkaar hadden gestaan, de een in de positie van hecr, de ander als onderdaan, veilig te stellen ter voorkoining van verarming van, in West-Lombok, do Baliers, wat een bron van mocilijkheden kon worden. Thans gaan er veel stem men op om deze bepaling to doen vervallen, aangezien de Sasaks er dikwijls door benadeeld worden, en de Baliers-ook de gelegenheid willen krijgen in Oost- en Mid den-Lombok gronden to koopn.

Verbetering: DI. II, biz. (>16, kolom 2, regel 19 lees: 4,5 km.

WEST-LOMBOK (Aanv. DI. IV). Onderafdeeling der afdeeling Lombok van de residentie Bali en Lombok, omvattende het westelijke deel van het eiland Lombok. De grens met Alidden-Lombok loopt van de Blongasbaai aan de zuidkust door het onvruchtbare Zuidergebergte naar do Goenoeng Sasak, doorkruist de vruchtbare mid-denvlakte in noordelijke richting, tot nabij Narmada. Vervolgens gaat de grens langs de westel yke helling van de Rindjani naar den top, over het kratermeer Segara Anak naar het Noorden om nabij Bajan de noordkust te bereiken.

De onderafdeeling omvat 8 districten, nl. een vijftal Sasaksche: Geroeng, Ampenan-West, Ampenan-Oost, Tandjoeng en Bajan, ieder staande onder een Sasaksch districtshoofd en een drietal Balische: Tjakranegara-Noord, Tjakranegara-Zuid en Mataram, waar een Balische poenggawa aan het hoofd staat. Hoewel de Baliers hier een belangrijk element vormen, zijn zij in aantal ton opzichte van de Sasaks ver in de minderheid, nl. 31.800 tegenover 192.500.

Van zeer groot gewicht voor het noordelijke deel der onderafdeeling is de groote weg van Mataram via landjoeng naar Bajan, die nog niet geheel gereed is. Deze weg heeft zijn belang reeds getoond door sterke nivelleering van de prijzen van artikelen in do opengelegde streken en opzichte van die der in het centrum gelegen plaatsen.

De vraag naar onderwijs is stork toenemende; er zijn 1 Hollandsch-Nlandsche school, 5 >cho-len 2c klasse, en 17 desascholen. Het aantal leer-lingen op 1 Januari 1933 bedroeg voor de dosascholen 1337, de 2de klasse scholen 831 en do H. I. S. 227.

Verbetering: de tweede alinea vap het artikel West-Lombok in DI. I vervall^

MIDDEN-LOMBOK (Aanv. DI. H). Onderafdeeling van de afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok. Hoofdplaats is Praja.

De bodem is verdeeld in 5 koinonen met bergterreinen daartusschen. Praja is het centrum en het laagst gelegen. Oost- en Westwaarts daarvan begint de grond te stygen. De hoogte wisselt van 100—400 in. Slechts in het Z. grenst de onderafdeeling aan den Indischen Oceaan. Het N. wordt ingenomen door het Rindjanigebergte. Het noordelijke gedeelte (vooral) het midden zijn het vruchtbaarst. Hoe zuidelijker men komt, des to steenachtiger en onvruchtbaarder wordt de bodem; behoudens enkele nedrczeltingen van visschers is de zuidkust geheel onbewoond. Ri- vieren van betekenis heeft men hier niet. Behoudens de Pandan, de Babak en de Rangoeng in het N. zijn de stroompjes in den oostmoesson

droog. Zij hebben slechts nut voor de irrigatie.

In het noordelijk gedeelte der onderafdeeling zijn wildhoutbosschen. Het midden bestaat bijna geheel uit sawahvelden, waartusschen grasvlakten, afgezonderde weideplaatsen voor hot vee. In het Z. komt cactusbegroeiing voor. Het klimaat is goed. Van November tot Mei heerscht de natte, van Mei tot November de droge moes- son. De kentcringen brengen vaak harde, groe winden mee, welke vaak koortsen veroorzaken. De gezondheidstoestand is echter in het algemeen goed. In Praja is een Gouv. Ini. arts be- scheiden, terwijl op twee andere plaatsen poli- klinicken zijn gevestigd. Verder is hier een me- disch-hyginische propagandadienst.

Het wegnnet, waarx'an ± 220 km. voor auto's berijd baar is, bestaat uit drie hoofdwegen met daarop en op die van de andere onderaf- deelingen aansluitende bijwegen.

Men kent hier twee soorten van grondbezit:

a. de z.g. djabagronden; dit zijn erfelyk indi- viducel bezeten gronden ;

b. de z.g. droewd dalem gronden ; dit zijn gronden, waarvan het beschikkingsrecht bij de disa berust en welke in erfelyk individueel ge- bruik aan de ddsagenooten worden afgestaan. Deze gronden vindt men alleen in het district Batoekliang ten W. van de Pandan-rivier. Verre- weg de meeste gronden zijn echter djaba.

Volgens de volkstelling van 1930 bedroeg het aantal inwoners 210.253. De overgrote meerder- heid hiervan is zuiver Sasaksch. Er zijn betrekke- lijk weinig Vreemde Oosterlingen. In de ddsas komen zij niet voor, alleen op de districtshoofd- plaatsen. Daar heeft men ook nogal veel Javanen en verder Bandjarcczen en Boegineezen.

De bevolking is verdeeld in twee groepen:

a. de adellyke groep, de z.g. perwangsa, welke wecr in drie rangen is verdeeld;

b. de gewonc bevolking.

Groep a. de heerschende stand, welken vroeger grocj) b als slaven diende, is van Javaanschen oorsj) rong. Groep b dient te worden beschouwd alH de autochthone bevolking, welke van Polyne- sischen oorsprong is.

De Sasaks hebben een eigen taal mot veel in- slug van Jnvaansche, Jjalinesche en Malcische woorden en uitdrukkingen. Het wordt geschro- ven met het Javaansche letterschrift. Het ververloot t enige ovcreenkomst met het Mongon- dou wsch van Noord-Celebes. Zij hebben verdor con eigen, nog krachtige adat.

J)c heerschende godsdienst is de Islam. Er zijn echter twee groepen iHlambelijders:

a. d(i z.g. waktoc lima, welko als zuiver Sjfuietisch dient te worden beschouwd en

b. de z.g. waktoc tiga, welko slchts cnklo uiterlijke vormen van den Islam (onbegrepen) heeft overgenomen en welke nog grootcdeels animistisch is. De waktocetigabelyder staat in o) vattingen, den ken con doen dicht by den Ba- lier en zeer ver verwijderd van den Mohaimme- daan. Ook bij do waktoc liina hobben eeber ani- miktische gebruiken nog veel kracht.

J)c onderafdeeling wordt bestuurd door een controleur en is samengesteld uit do 4 districten: Praja, Kopang, Butoekliang en Djonggat, aan welker hoofd districtshoofd staan. J)e clistic- ten zijn onderverdeeld in d6sa*s onder een ddsas- hoofd, dat rechtstreeka ondergesohikt is aan het districtshoofd. De districtshoofden worden te

stuurseenheid, welke als zoodanig reeds dateert uit den tijd der Balische overheeraching.

Zij bestaat uit een conglomeraat van kam- poengs en nederzettingen, dasangenaamd, welke onder een dasanhoofd (khang) staan, dat onder- geschikt is aan het ddsahoofd. Zoowel de ddsas als de dasan zijn adateenheden met eigen gebied, eigen bezittingen en gemenschappelyk verplich- tingen.

Het voornaamste middel van bestaan is de landbouw en wel speciaal de rijstbouw. Dcoz wordt uitgeoefend in de vlakke. Het sawahgebied is hoofdzakelyk gelegen in het N. en vooral in het midden der onderafdeeling, daar hier de grond het vruchtbaarst is, omdat slechts hier eenige riviertjes vloeien, welke het grootste gedeelte van het jaar water bevatten. In het district Ba- toekliang heeft men, evenals in het aangrenzende West-Lombok, daardoor soebaks kunnen aan- leggen, welke in overig Midden-Lombok ont- breken. Daar de riviertyen in het N. meerendeels naar West- en Oost- Lombok afvloeien, is Midden-Lombok een betrekkelijk waterarm land. De meeste sawahs zijn dan ook van den regen afhankelijk. Gedeelte 德ke mislukking van den oogst komt veelvuldig voor. Waar voldoende water beschikbaar is, verbouwt men tweede ge- wassen. Daarnaast wordt in het district Batoe- kliang wel koffio en kapok geplant, doch alleen voor binnenlandscho consumptie.

Bchalve de landbouw is het houden van vee een bron van bestaan. Deze veefelt wordt voor- namelijk in het zuidelijke gedeelte der onderaf- deeling gedreven. Na den oogst laat men het vee los op do van den regen afhanklyke sawahs, waar meecstal geen tweede gewassen meer worden verbouwd. Dit geschiedt ook op de armere gronden, welke niet tot sawah kunnen worden gemaakt en welke vooral in licit Z. aanzienlyke oppervlaktcn beslaan. Elk cUsa heeft haar eigen gemenschappelyk ke weideplaats.

Het vervaardigen van potten, matten, bak- steenen, dakpannen, evenals zoutwinning, we- ven, sinederij enz., geschieden veelal als huishyft en huishvverheid.

Pasars zijn gevestigd op de oncierafdeeling- hoofdplaats, op de districtshoofdplaatsen en in 7 clcsa's.

Het meerendeel der bevolking, kliangs inclus, is analphabect. Ook de ddsahooden zijn maar heel gebrekkyk geletterd. Te Praja is een Gouver- neiments Inhindsche school der 2e klasse. Ver (1r zijtj er 15 volksscholen met 1336 leerlingen.

SASAKS (Aanv. DL. III). *Besluur*. De bol- langrijksto Sasaksche eenheid is de ddsas, staande onder een hoofd, in Midden- en Oost-Lombok kepala ddsas, in West-Lombok pemoesoengan genaamd. Binnen hot ddesagebied, pajar, licit meecstal een grooter of ldeiner aantal dasans of pedasans, oveneens woonplaatsan, elk staande onder een eigen hoofd, de khang, welk hoofd ondergesohikt is aan het lldsahoofd. Deze dasans kunnen so ms zeer groot zijn, en meer inwoners tellen dan do eigeiilyke ddsas.

De hoofden van desa en dasan hebben ter uit- voering van opdrachteu een paar ingezetenen tot hun beschikking, de langlangs, die van hee- rendienst zijn vrijgesteld.

Ddsas en dasans kunnen, indion zij groot genoeg zyn, weer onderverdeeld zijn in wyken, goobog*af of pegoeboegan's, welke veelal van

elkaar zijn gescheiden door niuren, heggcn of open ruimte, bestemd voor uitbreiding (tagtagan goeboeg). De goeboegs staan onder een klang.

Onder het Balische bestuur whs in West-Lombok de desa als eenheid onbekend, men kende slechts de goeboegs en dasans, welke onder den klang stonden; eerst bij de komst van ons bestuur werd de ddsa als eenheid gevormd door samenvoeging van een aantal goeboegs en dasans onder het gezag van een dsesahoofd.

Ten slotte komen nog de repots voor, huisjes bij de velden, welke meestal tijdelijk bewoond worden tijdens de bewerking van de velden en het oogsten, maar die soms tot vaste nederzetting worden.

In Oost-Lombok zijn de woondisa's veelal orniruud, in West-Lombok zijn zij omgeven door een dichte begroeiing van booinen en hecsters.

In Sakra zijn de ddsas vaak op heuvels gebouwd, welke aldaar steil oprijzen uit den grond; aan den voet is dan een dichte cactushaag aangebracht. Binnen de ddsa liggen de erven, ineenstal afzonderlijk omgeven door een heg of bamboehek. Op de grootere erven, zooals die van adellijken of ddsahoofden, staan naast huis en padisuur nog huisjes, waar familieleden wonen en treft men verder een baroega aan, een open gebouwte voor doorgaande gasten en logo's bestemd; dit gebouwte bestaat slechts uit een verhoogden leemen vloer, waarop een bale-bale onder een dak. Alle desa's dragen eigennamen, maar bij een aantal is voor den eigenlijken naam het voorvoegsel parcsa (presa) geplaatst. In Oost-Lombok geschiedt dit, indien een desa door brand is vernield en op dezelfde plaats een nieuw dorp is opgebouwd. Het nieuwe dorp krijgt weer den naam der oude desa met presa ervoor. In West-Lombok wordt de naam met presa verklaard te zijn de aanduiding, dat de ddsas reeds bestond voor de komst der Baliërs.

fiandentndeehlig. Dat de indeeling der Sasaks in standen beïnvloed zou zijn door de kastenindeeling der Baliërs (zie DL HI biz. 706) schijnt niet juist te zijn, immers in den tijd voor de komst der Baliërs on kort na hun vestiging op Lombok waren de adellijke titels reeds bekend. De hoogste titel, datoe (ook gegeven aan de Europeesche bestuursambtenaren), schijnt in Oost- en Midden-Lombok niet meer voor te komen; in West-Lombok ligt een desa, Mambalan genaamd, waar een aantal datoefamilies woont, welke families volgens haar zeggen voor een deel van Oost-, voor een deel van Middon-Lomboksche datoefamilies afstammen; dit schijnen dus de families der vroegere gebiedshoofden te zijn.

De standen ondergaan langzamerhand een verlaging, vooral veroorzaakt door het feit, dat bij huwelijk van een man van een zekeren stand met een vrouw van lageren stand de stand der kinderen uit dit huwelijk geboren een lagere is dan die van den vader. Eigenaardig is, dat tegenwoordig veel personen tot den mami-stand behoorend, hoewel gehuwd en kinderen bezit-tend, toch den titel laloe der ongehuwden blijven dragen.

Huwelijk. Even onwaarschijnlijk als bij het voorkomen van adelstanden invloed der Baliërs merkbaar zou zijn, lijkt zulks met de huwelijksvormen het geval te zijn. De Sasaks keunen zowel het schaakhuwelijk als het aanzek huwelijk, madik genaamd. De groote overeenkomst lijkt

minder het gevolg van beïnvloeding van buiten dan wel van de zeer groote waarschijnlijkheid dat deze huwelijksvormen op Bali en Lombok voor invoering van den Hindoeïstendienst en den Islam reeds bestonden en toen reeds gdijs wimen. Immers in Oost-Lombok, waar de Baliërs slechts weinig invloed hadden, is geen overblijfsel van een eventueel bestaan hebbenden anderen huwelijksvorm bekend.

Adoptie. Een tweetal vormen van adoptie is bekend, als anak peras en als anak akon. De eerste moet om rechtsgeldig te zijn volkomen in den vorm zijn geschied bij geschrift en gepaard gaan met een feestmaaltijd, hetgeen den adoptief alle rechten en plichten van een eigen kind geeft. De adoptie als anak akon heeft veel minder v'rstrekkende gevolgen, heeft niet op zoon's plechtige wijze plaats en geeft het kind slechts recht op onderhoud.

PRAJA (Aanv. 35]. III). Hoofdplaats der onderafdeeling Midden-Lombok. residentie Bali en Lombok. De controleur is hier gevestigd. Verder zijn er de kantoren van den Jandrente-dienst, een gevangenis en een ziekenhuis. Tevens is in Praja het grootste gedeelte der veldpolitie voor Lombok gelegerd. De plaats bezit een groote pasar benevens een veepasar.

PRAJA (Aanv. DL III). District der onderafd. Midden-Lombok, afd. Lombok, residentie Bali en Lombok met de gelijknamige hoofdplaats is het voornaamste district van de genoemde onderafdeeling. Het grenst ten Z. aan den Indischen Oceaan en ten O. aan de onderafdeeling Oost-Lombok.

Volgens de volkstelling van 1930 bedroeg het aantal inwoners 71.700 zielen, verdeeld over 10 ddsas, welke zijn samengesteld uit ongeveer 400 dasans.

De veestapel omvat o.a. 2.274 paarden, 4.571 sapi's en 20.169 karbouwen.

De voor motorrijtuigen berijdbare weglengte bedraagt ± 72 kin. Verder zijn er vele wegen, welke door dogkarren kunnen worden bereden.

Het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw, speciaal de rijstbouw. Verder vinden in dit district vele personen een bestaan als kocolie dan wei als beoefenaar van inlandsche nijverheid.

De oppervlakte der sawah's en droge gronden in dit district zijn als volgt:

Oppervlakte bevoeldeibure sawah's 843.40 ha.; oppervlakte onbevoelde sawah's 18.614.45 ha.; oppervlakte droge gronden 6.42(<).37 ha.

:DJONGGAT (Aanv. DL I). District der onderafd. Midden-Lombok, afd. Lombok der residentie Bali en Lombok, met hoofdplaats Boudjoroek, bestaat uit twee gedeelten, welke gescheiden worden door een stuk gebied van het district Praja. Het westelijke gedeelte met de hoofd-dsasa's Poegoeng en Bondjeroek grenst aan de onderafdeeling West-Lombok, het overige gedeelte omvat grootendeels het Z. van de onderafdeeling en grenst aan den Indischen Oceaan. De hoofd-desa is daar Poedjoct.

Het aantal inwoners van dit district bedraagt volgens do volkstelling van 1930, 61.854, verdeeld over 8 ddsas en 370 clasanH.

De belangrijke veestapel bestaat uit o.a. ± 2000 paarden, 11.480 sapi's en 20.689 karbouwen.

De voor motorrijtuigen berijdbare weglengte

bedraagt 58 km. Vele wegen kunnen door dogkarren worden bereden.

Met hoofcimiddel van bestaan dec bevolking is de landbouw, speciaal de rijstbouw.

De oppervlakte der sawah's en droeg gronden in dit district is als volgt:

Oppervlakte bevoelbare sawah's 207.94 ha; oppervlakte onbvoeloeide sawah's 12.154.93 ha; oppervlakte droge gronden 4.184.18 ha.-

KOPANG (Aanv. Pl. II). District der onderafd. Midden-Lombok, afd. Lombok, residentie Bali en Lombok met de gelijknamige hoofdplaats, ligt aan weerskanten van den grooten weg van Ampenan naar Selong^ Het grenst ton 0. aan de onderafdeeling Oost-Lombok.

Met aantal inwoners bedroeg volgens de volkstelling 1930, 38.419, verdeeld over o dds'a's, welke zijn samengesteld uit ± 200 dasans.

De veestapel is gering en bedraagt slechts o.a. ± 600 paarden, 8,uu1 sapi*s en 12dl karbouwen.

De voor motorrijtuigen berijdbare wcglenge bedraagt ± 2,7 km. Verder zijn er wegen, welke door dogkarren kunnen worden bereden.

Het hoofcimiddel van bestaan is de land bo uw, speciaal de rijstbouw. Daarnaast bestaat in dit district nogal wat Inlandsche nijverheid, als het inaken van aarden potten e. d.

De oppervlakte der sawah's en droge gronden in dit district is als volgt:

Oppervlakte bevoelbare sawah's 173.38 ha.; oppervlakte onbevoeloeide sawah's 6.121.91 ha.; oppervlakte droge gronden 3.91(5,96 ha.

BATOEKLIANG (Aanv. DI. I). District dor onderafd. Midden-Lombok, afd. Lombok, residentie Bali en Lombok met hoofdplaats Alantang, ligt aan weerskanten van den grooten weg van A in penan naar Selong. Het grenst aan de onderafdeeling West-Lombok.

Volgens de volkstelling van het jaar 1930 bedroeg het aantal inwoners 38.310, verdeeld over 8 dMa%, welke zijn samengesteld uit 285 dasans.

De veestapel bestaat uit o.a. ± 500 paarden, 9.000 sapi's en L00 karbouwen.

De voor motorrijtuigen berijdbare wcglenge bedraagt 60 kin. Vorder zijn er verscheidene wegen, welke door dogkarren kunnen worden bereden.

De oppervlakte der sawah's en droge gronden in dit district is als volgt:

Oppervlakte bevoelbare sawah's 3.250.01 ha.; oppervlakte onbevoeloeide sawah's 1.093.3. ha.; oppervlakte droge gronden 7.298.99 ha.-

LABOEAN HADJI (Aanv. DI. 11). In 1932 kwamen in—deze havenplaats aan:
92 stoomschipen. . . . bruto 626.416.05 m.³

	netto 384.839.80 m. ³
14 motorschepen....	bruto 17.003.94 m. ³
	netto 16.737.58 m. ³
1 Gouv. oorlogsschip .	bruto 9500 m. ³
	netto niet bekend.
J Gouvern.stoomer ..	bruto 2226 m.s
	netto onbekend.
J 34 zeilschepen	bruto 4776.49 m. ³
	netto 4776.49 m »)

.'KENDAL (Aanv. DI. II). Regentschap, behoK rende tot de residentie (afdeeling) Semarang, provincio Midden Java, bestaando uit de 5 disticten: Kendal, Kaliwoengoe, Wol6ri, S6lokaton en Bodja; 18 onordistricten en 309 dMa's. De bevolking bestond in 1930 uit 433.924 zielen, waarvan

1090 Europeanen, 2582 Chineez en 292 andere Vreemde Oosterlingen.

Het regentschap heeft zeer vruchtbare gronden en is dccla vlak (het district Kendal, Kaliwoengoe en Weleri), deels bergachtig (districten Bodja en S6lokaton). In het district Weleri liggen de suikerfabrieken Tjepiring en Gemoech van de N. V. tot Exploitatie der Kendalsche Suikerfabrieken en in het district Kaliwoengoe bevindt zich de suikerfabriek Kaliwoengoe van de Cultuuronderneming Kaliwoengoe-Plantaren. De fabrieken Tjepiring en Gemoech hebben bibit-tuinen in de bergdistricten Bodja en Selokaton. Verder treft men in het regentschap 22 onder-nemingen voor koffie, cacao, thee, kina, kapok, rubber en spccerijen aan, gedreven op 9 erf-pachtsperceelen, tezamen groot ± 11.000 ha., en 3 ondernemingen voor rijst- en vischteelt, gedreven op 10 erf-pachtsperceelen aan de kust, tezamen groot ± 1800 ha. De kleinelandbouw is in het regentschap vertegenwoordigd door 37 klein-landbouwers, die op 54 klein-landbouw perceelen, tezamen groot ± 1000 ha., hun bedrijf uitoefenen. Twee Gouvernementsrubber-ondernemingen worden in het district Bodja aangetroffen, n.l. Merboeh en Kali wringing, met een gezamenlijke oppervlakte van ± 1000 ha.

In het district Weleri liggen de mijnbouw-concessies Tjiploek en Klantoeng, de eerste voor het winnen van petroleum en de andere voor het winnen van kalksteen ten behoeve van de suikerfabrieken Tjepiring en Gemoech.

Het djabitboscliareaal, onder beheer van den opperhoutvester van Kendal, standplaats Bodja, beslaat ± 14.000 ha. De wildhoutbosschen, onder beheer van den opperhoutvester van Ke-doe, beslaan ±422 ha.

In het district Selokaton bevindt zich te Plantoengan op de noordelyke helling van den Goenoeng Prahoe de leprozerie Plantoengan van het Leger des Heils. In de buurt hiervan liggen verscheidene jodiumhoudende bronnen.

De zeevischvangst wordt door de bevolking aan de kust op groote schaal gedreven en is nog toegenomen door de oprichting in 1932 van de Zeevischerij-vereeniging „Mini-Srojo" met eigen vischverkoopplaatsen te Tawang (Weleri) en Bandengan (Kendal). In de districten Kaliwoengoe en Kendal wordt in vischvijvers (tam-baks) veel bandng gekweekt. Deze vy vers worden niomonteel (1933) verbeterd door den dienst der binnenvisschorij, ter bestryding van de malaria.

Het regentschap wordt doorsneden door den grooten postweg en door de stroomtramlijn Semarang-Chcribon, „Door het regentschap stroomt do Kali Bodri, waarvan de delta tot noordelijk punt de Oedjoeng Korowelang heeft. Deze rivier ontstaat uit de samenvloeiing van de Kali Loegoeng en de Kali Loetoet, beide ontspringende op de N.O. helling van den Goenoeng Prahoe. De Kali Loetoet neemt de Kali Poeth en de Kali Wringing op, waardoor het stroomgebied van de Bodri zich oostwaarts tot den Goenoeng Oengan uitstrekt. Het water van de bodri stroomde voor 1914 nutteloos naar zee; sinds dat jaar is er in de rivier te Djoewdro een dam gelegd, waardoor het water wordt benut voor de verbetering van de bevoeiing van de vlakte van Kendal.

De kuststrekton zijn ongezond (veel malaria)^

de bergdistricten daarentegen zijgezonden koeL In 1929 is het autonome regentschap Kendal ingesteld (Ind. Stb. No. 234). De regentschaps-raad telt 21 leden, t.w. 4 Europeesche, 2 Chi-neesche en 15 Inheemsche leden.

KENDAL (Aanv. DI. II) Hoofdplaats van het gelyknamige regentschap en district der residentie (afdeeling) Semarang, provincie Midden J a va. Het is een plaats, gelegen op 27 km. van Semarang aan den grooten postweg, aan de J avazee en a an destoomtramlijn Semarang-Cheribon. In 1930 had zij een bevolking van \pm 16.000 zielen, waarvan een 50 tai Europeanen, 3i_ 0 Chineez en 70 andere Vreemde Oosterlingen. De Chineesche wijk is zeer belangrijk door den drukken handel met de Inlandsche bevolking.

KENDAL (Aanv. DI. II). District van het gelyknamige regentschap der residentie (afdeeling) Semarang, provincie Midden Java. Het district heeft een uitgestrektheid van 111 km.* en had in 1930 een bevolking van 83.811 zielen, waarvan 101 Europeanen, 103 Chineez en 122 andere Vreemde Oosterlingen.

Er komen aanplantingen voor van de suikerfabrieken Tjepiring, Gemoe en Kaliwoengoe.

Het district is verdeeld in 3 onderdistricten en bestaat uit G1 dsa's. Er zijn 3 tweede klasse Inlandsche scholen, 29 ddsascholen, 49 ddsabanken, 10 disapasars en 61 disakassen. Het aantal sawahs beslaat \pm 5362 ha., de droge gronden beslaat \pm 2773 ha./

KALIWOENGOE (Aanv. DI. II). District met gelyknamige hoofdplaats en onderdistrict van het regentschap Kendal, residentie (afdeeling) Semarang, provincie Midden Java. Het beslaat 184 km.² is verdeeld in 3 onderdistricten entelt 38 dds'a's. Er zijn in het district een tweede klasse Inlandsche school, 20 ddsascholen, 31 disabanken, 3 d'sa-pasars en 38 ddsakassen. In 1930 bedroeg de bevolking 76.819 zielen, waarvan 192 Europeanen, 400 Chineez en 89 andere Vreemde Oosterlingen.

Het sawahoppervlak beslaat 4.464 ha., de droge gronden beslaat 4.970 ha.

In het district bevindt zich een suikerfabriek en een erfpachtsondememing, gevestigd op 5 erfpachtperceelen, waarop padicuituur wordt gedreven en vischvijvers zijn aangelegd. Voorts oefenen in het district 13 klein-landbouwers op 16 erfpachtperceelen hun bedrijf uit.

De districtshoofdplaats Kaliwoengoe, gelegen op 19 km. van Semarang, was bekend om de daar bestaande Tatikkerijeh, waar kain tjap werd gemaakt. Deze nijverheid is allengs achteruitgegaan wegens de geringe winsten; de malaise heeft dit bedrijf ten val gebracht.

In het onderdistrict Kaliwoengoe liggen de twee perdikan-ddsa^ Protowitan en Proto-kocion. De bevolking van deze dds'a's is belast met de bewaking en het onderhoud van graven van de afstammelingen van Soerakarta'sche en van Kendalsche regenten en hun familielieden. De bevolkingsananas-aanplant is hier zeer belangrijk (nanas Semarang); de passar-nana te Daroepono trekt koopers van geheel Java."

① g^WEL 倉RI (Aanv. DI. IV). District met gelyknamige hoofdplaats en onderdistrict van het regentschap Kendal, residentie (afdeeling) Semarang, provincie Midden Java. Het beslaat een oppervlakte van 161 km.* en is verdeeld in 4 onderdistricten, telt 80 dds'a's en had in 1930 een bevolking van

135.847 zielen, waarvan 368 Europeanen, 918 Chineez en 53 andere Vreemde Oosterlingen. Er zijn 4 tweede klasse Inlandsche scholen, 39 ddsascholen, 10 ddsabanken, 5 ddsapasars en 89 ddsakassen.

In dit district liggen de suikerfabrieken Tjepiring en Gemoe. Voorts vindt men or 3 ondernemingen, gevestigd op 7 erfpachtperceelen. Twee van deze ondernemingen liggen aan de kust en worden gebruikt voor padicuituur en vischeelt.

De hoofdplaats Welri ligt aan een belangrijk station van de Semarang-Cheribon-Stoointram-lijn en is gelegen op 45 km. van Semarang. Er bevindt zich een Europeesche lagere school.

Het district heeft 8.756 ha. sawah en 4.106 ha. droge gronden. De tabakscultuur voor de Inlandsche markt wordt hier op grooto schaal beoefend. Men teelt de vette soorten, welke op de Europeesche markt geen waarde hebben, doch die gekorven (randjangan) door den geheelen Archipel gezocht zijn.

Z. BODJA, (Aanv. DI. I). District inctgelyknamige hoofdplaats en onderdistrict van het regentschap Kendal, residentie (afdeeling) Semarang, provincie Midden Java. Het beslaat een oppervlakte van 3t 2 km.% is verdeeld in 3 onderdistricten, telt 63 ddsas en had in 1930 een bevolking van 72.709 zielen, waarvan 196 Europeanen, 365 Chineez en 9 andere Vreemde Oosterlingen. In het district bevinden zich 3 tweede klasse Inlandsche scholen, 21 desascholen, 22 desabanken, 4 ddsas-pasars en 63 ddsakassen.

Het district heeft 5.421 ha. sawah en 12.800 ha. droge gronden. Het beslaat do Z. W. helling van den Goenoeng Oengaran en heeft uitmuntende koffiegonden. De Gouvernemenskoffie-cultuur werd voor 1915 op grode schaal uitgeoefend, doch nadat de bevolking deze koffietuinen in 1919 in bruikleen had ont-vangen, werden zij verwaarloosd. In 1932 zijn deze gronden in erfelijk individueel bezitsrecht aan de bevolking uitgegeven; van de vroegero koffiecultuur is niets meer te bespeuren. Wei treft men er tai van particuliere koffie-ondernemingen aan op in erfpacht afgestane gronden, waarvan de uitgestrektheid uit, 1932 \pm 3550 ha. bedroeg Op de meeste ondernemingen wordt behalve koffie ook peper, cacao, notcinuskaat, rubber en kapok geplant, terwijl een ondenking, op den Goenoeng Prahoe gelegen, ook theo en kina produceert.

De districtshoofdplaats is gelegen op 27 km. van Semarang en 27 km, van Kendal aan de Kali Loetoet op 340 m. hoogte.

In het district liggen de twee Gouvernements-ru bberondernemingen Merboeh en Kali wringin en bibittuven van de suikerfabriek Tjepiring—Voorts treft men in het district 13 klein-land-bouwerfpachtperceelen aan, waarop A 2 klein-landbouwers hun bedrijf uitoefeneik/

S'LOKATON (Aanv. DI. III). District van het regentschap Kendal, residentie (afdeeling) Semarang, provincie Midden Java. Ict beslaat een oppervlakte van 280 km.¹; is verdeeld in 4 onderdistricten, telt 68 dds'a's en had in J 930een bevolking van 64.738 zielen, waarvan 233 Europeanen, 346 Chineez en 19 andere Vreemde Oosterlingen. In het district bevinden zich 2 tweede klasse Inlandsche scholen, 21 ddsabanken, 26 ddsascholen, 5 ddsapasars en 66 ddsakassen.

Het district omvat 5.556 ha. sawah en 11.325 ha. droge gronden. Er liggen 8 cul-tuorndremningen, gedreven op 47 erfpachts-perceelen, waarop koffie, cacao, kina, thoc, rubber en specerijen worclen geteeld; 13 klein-land-bouwers oefenen op 23 klein-landbouw-erfpachts-perceelen hun bedrijf uit.

SOEKOREDJO (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het district Selokaton, regentschap Kendal, residentie (afdeeling) Semarang, provincie Midden Java, gelegen op G3 km. van Semarang en 36 km. van Kendal. De plants ligt aan den provin-ciafen weg van Weleri naar Parakan.

PANDJALOE (Zie PENDJALOE, DI. III). District van het regentschap Tjiamis, afdeeling (residentie) Priangan, provincie West Java, met een oppervlakte van $\pm 2; 3$ km.², bestaat uit drie onderdistricten nl. Panoembangan, Pandjaloe en Tjidjoelang.

De hoofdplaats Panoembangan telt ± 1600 inwoners, waaronder ± 30 Chineezen. In dit district is het vlechten van hoeden (pandan en panama) en matten (pandan) van beteekenis; in J 928 werden $\pm 2\%$ miljoen, in 1932, door de malaise, echter slechts ± 180.000 hoeden uit-gevoerd.

TJIAMIS. Regentschap der afdeeling (residentie) Priangan, provincie West Java, omvat vier districten, nl. Tjiamis, Pandjaloe, Kawali en Rantjah. Hoofdplaats is Tjiamis. Het is gelegen in het stroomgebied van de rivier Tjitandoej en wordt beheerscht door den bergtop G. Sawal (1761 m). Het behoorde bij de residentie Cheri-bon en word in 1916 gevoegd bij het toenmalige gewest Preanger-Regentschappen.

Men treft er communaal- en erfelijk individueel grondbezit aan. De bevolking leeft overal cultuur wordt op groote schaal beoefend; copra-dro-grijen vindt men overal verspreid door het geheele regentschap; niet ver van de hoofdplaats staan een paar klapperoliefabrieken.

TJIAMIS. Hoofdplaats van het gelijknamige regentschap, ook de standplaats van den assistent-resident en het districtshoofd, telt ± 7.500 inwoners, waaronder ± 30 Europeanen en ± 800 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen (einde 1932).

TJIAMIS (Aanv. DI. IV). District van het gelijknamige regentschap met een oppervlakte van ± 214 km.², bestaat uit drie onderdistricten, nl. Tjiamis, J'jikoneng en Tjidjeundjing.

RANTJAH (Zie RANTJAH DI. HI, District van het regentschap Tjiamis, afdeeling (residentie) Priangan, provincie West Java, met een oppervlakte van ± 374 km.², bestaat uit drie onderdistricten nl. Rantjah, Radjadfesa en Tjisaga. De hoofdplaats is Rantjah met ± 1000 inwoners, waaronder 30 Chineezen. In het district liggen do ondermeeningen Tjisaga en Bangkloengkolot (rubber).

MANDAILING (*Groot- en Klein Man da Hing, O.loe en Pakanlan*) (Aanv. DI. II). Een dor-vier onderafdeelingen van de afdeeling Padangsidimpcan, residentie Tapanoei.

Adatrechtelijk is do onderafdeeling verdeeld in con 14-tai koerias, waarvan er zevon in Groot Mandailing zyn gelegen, nl. Kotasiantar, Panjaboangan Tonga, Panjaboangan Djoeloe, Goenoengtoa, Pidolidolok, Goenoengbaringin en Mnga. Klein Mandailing tolt vier koeria's, n.l.

Manambin, Tamiang, Tambangan en Iloetano-pan (doze laatste is ontstaan uit de aamenvoering der vroegere koeria's Singengoe en Sajoer Maintjat). Ten slotte resteerden nog de afzonderlijke koeria's Oeloe, Pakantandolok en Pakan-tanlombang.

Administratief bestaat de onderafdeeling uit een drietal onderdistricten, n.l. le. Panjaboangan, (omvattende de koeria's Panjaboangan Tonga, Panjaboangan Djoeloe, Goenoengtoa, Goenoengbaringin, Kotasiantar en Pidolidolok); 2e. Hoetanopan (omvattende de koeria's Maga, Hoetanopan, Tambangan en Manambin); 3e. Moeara Sipongi (mot de koeria's Tamiang, Oeloe, Pakantandolok en Pakantanlombang), met ge-lijknamige hoofdplaatsen, waar een Inland-sche bestuursambtenaar (assistent-demang) is gevestigd. De controleur van Mandailing c.a. als-mede het districtshoofd (demang) zyn te Hoetanopan woonachtig.

In 1914 was Tanah Batoe aangewezen als hoofdplaats van de onderafdeeling. Laatstgenoemde plaats, op de helling van den Sorik Merapi gelegen, word echter in het daarop volgende jaar door een geweldige modderbandjir, afkomstig uit een der ravijnen van genoemden, nog steeds werkenden vulkaan, volkomen verwoest, waarbij 66 menschen het leven verloren. Sinds dien werd Kotanopan (Hoetanopan) definitief als onderafdeelingshoofdplaats aangewezen.

Het inlandsche bestuur berust in hoofdzaak bij den demang en de assistent-demangs. Dit districtbestuur vormt de schakel tusschen het Europeesche bestuur en de koeriahoofden. Aan laatstgenoemden ondergeschikt zyn de dorps- of kampenghoofden, die weer een derde categorie, de riphoofden, onder zich hebben.

Sinds 1924 is in alle koeria's een Inlandsche gemeenteraad ingesteld, waarvan het koeria-hoofd ambtshalve voorzitter is, terwijl de kampeng- of riphoofden als leden fungeren. De koeria vormt aldus de hoogste Inlandsche rechts-gemeenschap mot een eigen begroting en eigen geldmiddelen. Zij behartigt verder zooveel mogelijk haar eigen sociale en economische belangen, een en ander onder de leiding van het Europeesche bestuur. De koeriahoofden genieten alien een vaste bezoldiging uit de gemeentekas.

Het zientel der onderafdeeling Mandailing c. a. bedraagt (1933) volgens de jongste gegevens 82.598, over de onderscheidene koeria's verdeeld ala volgt: Panjaboangan Tonga 14.483; Kotasiantar 4.454; Goenoengtoa 5.817; Pidolidolok 5.787; Panjaboangan Djoeloo 2.519; Goenoengbaringin 5.923; Maga 5.481; Hoetanopan 5.200; Tambangan 3.868; Manambin 10.572; Tamiang 7.659; Pakantanlombang 3.867; Pakantandolok 2.074; Oeloe 4.834.

De bevolking is oorspronkelyk van Tobataksche afkomst, doch in den loop der tijden zyn belangrijke verschillen ontstaan met de bewoners der Bataklanden, hoofdzakelyk doordat de Mandailingers veel langer onder den invloed der westersche cultuur hebben gestaan dgn de noordelyke Bataks, hetgeen zich in een zekere verfijning van taal, zeden en gewoonten uit. Ook de vroege komst van den Islam heeft vermeerderd in gunstigen zin gewerkt, terwyl de echte Bataks nog tot voor kort alien heideuten waren. Men heeft het verschil tusschen beide bevolkingsgroepen ook wel toegesohreven aan ver-

menging van Mandailingers met Minangkabau-ers, dock dit is niet zeer waarschijnlijk, aangezien wederzijdsche huwelijken zeer sporadisch voorkomen en er over het geheel tusschen deze beide volken een sterke antipathie bestaat. Wel hebben de Mandailingers zich vroeger verder zuidwaarts uitgebreid; in het Noorden van de residentie Sumatra's Westkust tusschen Loeboesikaping en Airbangis komen nog 2 Mandailingsche larassen voor, n.l. Tjoebadak en Simpang-tonang.

Een afzonderlijk element vormen de Loeboes (zie aldaar), die in de kocria's Goenoengbari-ning en Kotasiantar nog ten getale van eenige honderden voorkomen en op een veel lagere trap van ontwikkeling staan dan de gewone Mandailingsche bevolking.

De Mandailingsche maatschappij is geheel ingericht volgens het patriarchale familieverband. Naar de oorspronkelijk te stamvaders is de bevolking verdeeld in marga's (zie aldaar). De regerende marga in Groot Mandailing is Nasoetion, die in Klein Mandailing Loebis. Uit deze beide marga's stammen alle koeriahoofden geslachten alsmede de meeste kamponghoofden.

De bevolking, voornamelijk langs de hoofd-rivieren gevestigd, is nagenoeg geheel Mohammedaansch. Behalve in Pakantan waren vroeger ook te Hoetagodang en Kotasiantar Christenzendingen gevestigd, doch in de laatste jaren werden de Europeesche zendingleeraren alien teruggetrokken. Op genoemde plaatsen bleven tot op heden de Christengemeenten bestaan, doch het aantal leden is a an het afnemen. Zendingsscholen bestaan thans nog te Pakantan, Simpang-Banjak, Hoetapadang en Hoetagodang. Het aantal leerlingen neemt steeds af als gevolg van de ijverige Islampropaganda van den laatsten tyd. Het totaal aantal Christenen in Mandating c.a. bedraagt nog 1084.

Het onderwijs staat in Mandailing op hoog peil, de bevolking heeft een sterken drang naar ontwikkeling. 38 volksscholen en 10 Gouvernements inlandsche scholen zijn over de geheele onderafdeeling verspreid, terwijl zich te Hoetanopan een H.I.S. bevindt. Tai van Mandailingers zenden hun kinderen naar elders om hen in staat te stellen middelbare en zelfs hogere scholen te bezoeken. Over den geheelen archipel zijn ontwikkelde Mandailingers verspreid als onderwijzers, ambtenaren e.a.

Economische toestand. Over het geheel is Mandailing een welvarende streek; alleen de zwerende Loeboes zijn arm. Hoofdmiddel van bestaan is de landbouw. De rijstopbrengst der sawab*8 van Groot Mandailing is van dien aard, dat in goede oogstjaren 30 tot 40.000 pikol kan worden uitgevoerd naar Klein Mandailing en elders. Naast rijst worden mais en andere, algemeen in Indie voorkomende tweede gewassen geteeld en voor eigen gebruik ook tabak, pisang, suikerriet en klapper. Behalve in de koeria Goenoengbari-ning beteekent de koffiecultuur in Groot-Mandailing niet zoo heel veel meer, door dat de geschikte gronden te ver afliggen.

In Klein Mandailing daarentegen is in sommige streken (Pakantan en Manambin) de koffie (Arabica) tot een ware volkcultuur geworden, welke met voorliefde wordt gedruven en een product van goede kwaliteit oplevert. Beroemd vooral is de Pakantankoffie, welke gedurende lange

jaren een waar fancy-artikel is geweest op meest-naar Amerika werd uitgevoerd. Deze cultuur is vooral van zooveel belang, omdat Klein-Mandailing elk jaar worstelt met een groot rijsttekort op dit tekort moet dekken met de opbrengst dor koffie. Gedurende de laatste jaren is men begonnen behalve Arabica ook robustakoffie aan te planten, welke echter veel van zicken heeft te lijden, waardoor verscheidene tuinen waardeloos zijn geworden. De koffieuivoer bedroeg over de laatste jaren 8 & 10.000 pikols. Gedurende de rubberhause is men in Mandailing op groote schaal begonnen met den aanleg van rubber-tuinen, welke voor de bevolking ruime inkomsten hebben afgeworpen. De rubberuivoer bedroeg in de goede jaren 6—10.000 pikols.

Behalve de landbouw is de kleinbandel van veel belang. De Mandailingers zijn geboren handelaars; men vindt hen als zoedaniig over den geheelen archipel verspreid.

De visscherij in de rivieren is van geringen omvang. Vroeger was de vischsteelt in vijvers zeer belangrijk. Uit jarenlange onderzoekingen (Prof. Schiiffner, Swellengrebe), Roden wald) bleek echter, dat de beruchte Mandailingsche malaria grootendeels te wijten was aan het broeden der malariamuskieten in deze vijvers. Vandaar dat in 1927 bij Gouvernementsbesluit wordt bevolen om alle vischvijvers in Mandailing te dempen, te beginnen met de omgeving van Panjaboengan. Aan de eigenaars wordt een billijke schadevergoeding betaald. In de jaren 1927—1932 werd hiervoor in totaal ruim / 400.000 door het Gouvernment beschikbaar gesteld. Sindsdien is het inalaria-kwaad zeer verminderd en de gezondheidstoestand der bevolking aanzienlijk verbeterd.

Te Panjaboengan bevinden zich een groot Gouvernments Inlandsche school en een pasanggrahan. Verder is er een hospitaal met een Gouvernments Indisch arts. De pasar in de grootste van geheel Mandailing.

Langs den grooten verkeeraweg liggen tai van bloeiende kampoengs, waarvan in het onder-district Panjaboengan de voornaamste zijn Si-hdpng, Simangambat, Siabod, Loembandolok, Malintang en Goenoengtoea.

In Klein Mandailing is de voornaamste nederzetting de onderafdeelingshoofdplaats Kotanopan, gelegen 432 m. boven zee aan den grooten transportweg, in het meest gedeelte dor vallei van de Batung Gadis. Er zijn een Hollandsch-Inlandsche school en verschillende andere Inlandsche scholen. De pasanggrahan, elf kamers bevattende, is de niobiste en grootste van geheel Sumatra en een gewilde overnachtingsplaats voor toeristen.

De kampoengs Hoeta Toras en Hoeta Padng, welke in 1 door een grooten brand totaal werden verwoest, zijn inmiddels opgebouwd.

De economische depressie, welke omstreeks 1930 over geheel Indië haar intredo deed, heeft ook voor de bevolking van Mandailing ernstige gevolgen medegebracht. Een sterke prijsdaling van de inheemsche producten, afneming van den kleinhandel, alsmede daling der arbeidsloonen hebben ernstige gedschaarschte onder de bevolking teweeggebracht. Het gevolg is geweest dat men zich nog meer dan gewoonlijk op den sawabhauw is gaan toelleggen. Vruchtbare gronden zijn nog voldoende beschikbaar.

NOPAN (KOTANOPAN) (Anv. DI. IIIJ. Hoofd-

plaats der onderafdeeling Groot op Klein Mandailing, Oeloe en Pakantant, residentie Tapanoeli, standplaats van een controleur. Zie MANDAILING.

PANJABOENGAN (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van het onderdistrict van dien naam, dat deel uitmaakt der onderafdeeling Groot- en Klein Mandailing, Oeloe en Pakantant (residentie Tapanoeli). Sinds de demping der vischvijvers rondom de plaats is de gezondheidstoestand, die hier vroeger veel te wonschen overliet, belang-rijk verbeterd. Pxnjaboengan heeft den grootsten pasar van Alandailing. Zie Al AND AILING.

PAHANTAN (PAKANTAN) (Aanv. DI. III). Dezo streek in Z.-W.-Tapanoeli is verdeeld in twee koerias, n.l. Pakantantlombang en Pakantantdolok. De bewoners zijn op een klein gedeelte na Mohammedanen. Er bevindt zich hier een post van de Doopsgezinde zending met conige zendingsscholen en een zendingziekenhuis. De invloed van de zending in Pakantant is dalende. Sedert 1928 is er geen Europeesche zending-leraar meer geplaatst. Zie verder MANDAILING.

NATAL- en BATANGNATAL (Aanv. Di. III en V of suppl afl. biz. 236). Een der vier onderafdeelingen der afdeeling Padangsiempoean van de residentie Tapanoeli. Deze onderafdeeling heeft een oppervlakte van 4680 km². De vlakke kust, de geringe diepte tot ver in zee en de sterke noordweeten winden maken de open reede gevaarlijk en ontoegankelijk voor groote schepen. Da booten van de K.P.M. (14 daagscheden) kiezen daarom een ankerplaats ver uit de kust gelegen. Bij de strandkampeeng Sikarakara, Taboejoeng alsmede bij liet eiland Tamang is de reede iets gunstiger.

Het binnenland is heuvelachtig on gaat langzamerhand over in de Boekit Barisan. Het is grootendeels met oerbosch bedekt on vrijwel onbewoond.

grote weg van Natal langs den rechteroever tier Batang Natal is geheel verhard en voor auto verkeer geschikt. Andere belangrijke wegen komen in Natal niet voor. Het verkeer tusschen de kampoengs heeft plaats langs de rivieren, lungs zeer slechte voetpaden of langs het strand. Alic kustplaatsen zijn verder per zeepraauw bereikbaar.

De onderafdeeling is verdeeld in twee onderdistricten, n.l. 1c. Moearasoma, bevattende de koeriu's Aoknangali, Linggabaje on Moearasoma-Moearaparlampeongan (laatstgenoemde is in 1931 ontstaan door samenvoeging der koeria's Aloearasoina en Mocaraparlanipoongan) en 2e. Natal, met de koeria's Bat&han, Singkoeang en Natal. (Do vroegero koeria'n Koenkoc en Taboejoeng werden opgeheven c bij de koccia Natal gevoegd). Op de gelijknamige onderdistrictshoofdplaatsen Mocarasinana en Natal is cen Inlandsche bestuursambtonaar (assistent doinang) gvochtigd.

De onderafdeelingshoofdplaats Natal was vroeger Htandplaats van cen controleur, doch sinds 1920 wordt het ressort bestuurd door den controleur van Mandailing, die thana tevens wd. controleur van Natal is. Vennoedolyk zullen in de toekomst beide ressorten tot eon onderafdeeling worden samengovoegd.

Te Natal is thana een districtshoofd (domang) gevestigd. Het Inlandsche bestuur berust, behalve bij het districtsbestuur, by de zes koeria-

hoofden. Aan hen ondergeschikt zijn de kampoenghoofden (datoek's).

Sinds 1921 word in alle koeria's een Inland-sche gemeenteraad ingesteld, waarvan het koeriahoofd ambtshalve voorzitter is, terwijl de kampoenghoofden als leden fungeren. Alle koeriahoofden genieten een vaste bezoldiging uit do koeriakas. Het Gouvernement draagt gedeelteljk by in dezo salarissen door middel van een jaarlijksche subsidie aan de gemeentekassen.

Het aantal inwoners der onderafdeeling bedraagt (1933): 27.000, over de diverse koeria's verdeeld als volgt: Natal 7500; Singkoeang 3500; Batahan 3000; Moearasoma 2900; A6knangali 4000; Linggabaje (5000).

Wat aard en oorsprong der bevolking betreft moet een scherp onderscheid gemaakt worden tusschen Batangnatal (d.i. het onderdistrict Mosarasoma) en de drie kustkoeria's van het onderdistrict Natal. Batangnatal wordt bewoond door Mandailingers, wier voorvaderen in vroegeren tijd uit Mandailing gemigreerd zijn. Hun taal, zeden en gewoonten zijn nog tot op heden volkomen gelijk aan die der bevolking van Alan's dailing (zie aldaar). Het eigenlijke Natal wordt bewoond door kust-Maleiers, die van zeer gemengden oorsprong zijn. Men vindt onder hen nog afstammelingen van Minangkabauers, A-tjehers, Niassers en zelfs van Boegineezen. Volgens de overlevering werd de nederzetting Natal eerst gesticht door zekerer Radja Nan Soetan (een zoon van den Radja van Indrapoera) in saniem-werking met cen Imam uit Airbangis, die naar Natal omigreerden. Laatstgenoemde werd onder den titel Da-toek Imam gelar Tosangkoe Bssar de eerste Radja der koeria Natal, terwijl genosmede Radja Nan Soetan het hoofd der koeria Lingga-bajoe werd.

Da oorspronkelijke bevolking bestond waarschijnlijk uit Loeboe's (zie aldaar) en onderwierp zich vniwilling aan het gezag der immigranten. De afstammelingen van deze Loeboe's komen thans nog voor te Salai Baroe, Koenkoc en Padang Katori (op de helling van den Boekit Sigarangarag in het Natsche). Daze menschen spreken een eigen dialect en gebruiken tot op heden nog hun oigen vlaggen van boomschors.

Da bevolking van Natal woont in hoofdzaak langs den grooten weg, de belangrijkste rivier en aan de kust.

De adatinstellingen der Maleiers zijn het dichtst verwant aan die der Minangkabauers: evenala laatstgenoemden leven zij in matriarchaal familieverband. De koeria Linggabaje vormt den overgang tusschen het Alalaiesche en het Mandailingsche adutgebied.

De bevolking bolijdt den Mohammedaanschen godsdienst. Vooral in de kuststreek houdt men in star consarvatisme vast aan alle orthodoxe gebruiken, zoowel op godsdienstig als maatschappelijk gebied.

Het onclerwys staat over het geheel op een laag peil. Te Moearasoma en Natal zijn Gouvernements Inlandsche scholen, terwijl verder een negental volksscholen over de onderafdeeling verspreid zijn. De bevolking voelt er eebter weinig voor de kinderen naar school te zenden. Moisjesleerlingen worden op de scholen in het Maleische gebied nog weinig aangetroffen, doordat hier de gewoonte heerscht dat ongetrouwde vrouwen zich overdag niet in het openbaar mo-

gen vertoonen. Alleen te Natal vindt men thans een meisjesvolksschool, welke echter slechts 26 leerlingen telt.

Hoofdmiddel van bestaan is de landbouw, welke in hoofdzaak op ladangs wordt beoefend. De jaarlijksche rijstvoorraad is onvoldoende om in de behoeften van de bevolking te voorzien, zoodat invoer uit Mandailing en Padang plaats vindt. In Batangnata is de bevolking ijverig en energiek genoeg, doch er zijn niet voldoende gronden voorhanden om het sawahareal belangrijk uit te breiden. In het Natalsche liggen (vooral langs de kust) nog duizenden bahoese goede gronden braak, doch de Jlalesche bevolking bezit geen energie genoeg om deze te ontginnen. Alleen gedurende de laatste jaren, en door de heerschende malaise alle andere bronnen van inkomsten der bevolking verstoort zijn, heeft onder leiding van het bestuur op groote schaal sawahontginning plaats, met als gevolg een belangrijke toename van de rijstproductie.

Een belangrijke bron van inkomsten voor de bevolking is de klappercultuur; langs de kust en op de tot Natal behorende eilanden (Poelau Tamang, Poelau Oeggas, Poelau Sedckah en Poelau Tanga) vindt men uitgestrekte klapperplanten. Door de daling der coprijsen is de aanplant van nieuwe boomen vrijwel stopgezet.

De handel is van weinig beteekenis, groote passers komen niet voor. Alleen de prauwenhandel op Padang en Sibpliga is van enig belang.

Te Simpang Gambir (hoofdplaats der koeria Linggabaje) bevindt zich sinds 1922 een twaalftal groote Europeesche rubberondernemingen. Ook de bevolkingsrubbercultuur was in de goede jaren zeer belangrijk.

De rivierjsscherij is van geen beteekenis, de zeevisscherij is zeer belangrijk; de meeste kustplaatsen bestaan voor een groot deel van de vischvangst.

De rivieren (vooral in het Batangnata'sche) bevatten veel stofgoud. Door het slechter worden van de economische omstandigheden is de bevolking der koeria's Moearasoma-Moearaparlampeangan en Linggabaje weer op groote schaal begonnen goud te wasschen.

De onderafdeelingshoofdplaats Natal is de belangrijkste nederzetting en van belang als uitvoerhaven van het achterland. Rubber, koffie, copra, gedroogde visch en boscliproducten vormen de voornaamste uitvoerartikelen. Men vindt er een Gouvernementspasanggrahan. Batahan, aan de monding der gelijknamige rivier, en Singkoeang, aan de monding der Batang Gadis, zijn de grootste strandkainpoengs. Zij tellen beide ongeveer 1000 zielen. De bevolking leeft in hoofdzaak van vischvangst en prauwenhandel. Andere belangrijke strandkainpoengs zijn (van Z. naar N.) Soemoer, Sikaraka, Koenkoen en Ta-boejoeng.

Het overige deel der bevolking woont in hoofdzaak langs den grooten weg. Als voornaamste kainpoengs zijn te noemen: Sopotin-djak, Aiknangali, Moearasoina (onderdistrictshoofdplaats met een Gouvernements Inlandsche school en pasanggrahan), Moearaparlampeangan, Simpang Gambir en Tapos.

De regenten van Natal hebben zich reeds in 1693 aan de Oost-Indische Compagnie verbonden; het rijkje werd toen een onderhoorigheid van Baros., Daarvord hadden zich ook reeds Por-

tugcezen en Engelschen in de baai van Natal vertoond om handel te drijven. Later ontstond er enige wrijving met de toenmaals bestaande Inlandsche rijken Atjeh (in het N.) en Pagar Rojoeng (in het Z.), welke beide Natal als hun valzstaats beschouwden. Het gevolg was dat men uit Natal een deputatie zond naar de hoofden der Engelschen in Sibolga met verzoek zich bij te vinden in de baai van Natal te vestigen, hetgeen in 1751 inderdaad geschiedde. Sindsdien stookte de Toengkoe Besar onder h. un bescherming. Gedurende het Engelsche bestuur lag in Natal een kleins bezetting in een steenen fortje, waarvan thans nog muurresten aanwezig zijn. Ook vindt men er nog een vervallen Engelsch kerkhof. In IS24 werd bij het verdrag van Londen Natal de- finitief aan Nederland afgestaan.

TANDJOENGBALAI (Aanv. DI. IV en V (of suppl. afl. biz. 2GO)) Is volgens de overlevering gesticht door den sultan van Atjehopzjin in 1619 (na de onderwerping van Deli) naar Asahan gemaakt ten tocht De loevers van dezen stroom aan den benedenloop onbewoond vindende, droeg hij aan de bovenstrooms wonende Bataks op een nederzetting te stichten aan de samenvloeiing van de Silauri- en Asahan-rivieren. Toen in 1862 en 1863 de Resident Netscher het noordelijke gedeelte van zijn residentie bezocht, ten einde met het oog op de zich toen in Deli vestigende Europeanen geregelde toestanden in deze streken in het leven te roepen, was Tandjoengbalai reeds een handels- en havenplaats. Talrijke Chineezzen van den overval hadden zich hier reeds gevestigd en dreven handel met de Straits. De slavenhandel was blijkbaar zeer winstgevend (Bataks uit de bovenlanden), want jaadiks werden er ongeveer 80.000 verscheept. Na de expeditie in 1865 tegen den Sultan van Asahan werd in Tandjoengbalai een controleur geplaatst, aan wien te zijner bevelijging 66n sergeant met 12 Inf. fuseliers en een kruisboot toegevoegd werden. Van dezen tijd stammen de bemoeiingen van het bestuur met de ontwikkeling van Tandjoengbalai.

In het laatste decennium der vorige eeuw ontwikkelden zich de tabaks- en koffiecultures en later de rubbercultuur in Asahan; Tandjoengbalai werd als afvoerhaven steeds belangrijker. Door den bouw van de brug bij Kisaran in 1896 kwam over land de verbinding naar Jeli tot stand, waardoor Tandjoengbalai uit zijn isolomont werd verlost.

In het jaar 1909 werd het negorijfonds opgericht (bijblad 7000), terwijl de grenzen van de hoofdplaats Tandjoengbalai werden vastgesteld. De bemoeiingen van den negorijraad bepaalden zich in hoofdzaak tot de zorg voor de straatverlichting, de passers, de waterleiding, de rioleering en het schoonhouden en besproeien van wegen, pleinen en goten.

De uitbreiding van de hoofdplaats leidde in 1917 tot de instelling van de gemeente Tandjoengbalai met ruimere grenzen dan voor de vroegere hoofdplaats waren vastgesteld (Ind. Stb. J 917 no. 284). Een nadere grenswijziging in 1919 heeft moeilijkheden doen ontstaan, waar mede men thans nog te kampen heeft.

De plaats Tandjoengbalai heeft haar natuurlijke grenzen in de Asahanrivier en de Silauri-rivier, terwijl de Selatuntjeng, een arm van de Asahanrivier die het eiland Simard aan vormt, do plaats naar het Zuidosten afsluit. Door don loop

van deze drie rivieren ontstaat een landtong, waar- aan werd v66r de opheffing van de Ambonsche Tandjoengbalai haar naam to danken heeft.

De financieele toestand der gemeente is gunstiger, burgers en niet-burgers, na de opheffing ingevolge door een intensief en zakelijk beheer van de landst. Stb. 1923 no. 275 is het burgerschap gemeentelijke electriciteits-, waterleiding-, pasar- en Ambonbezetting bezig zijn beteekenis te verliezen. slachthuisbedrijven komt een belangrijk overschot. De eigenlijke stad dateert uit de laatste helft der aan de gemeentekas ten goede. Hierdoor is het 1 Gde eeuw; zij is ontstaan uit een nederzetting mogelijk de gemeentelijke huishouding te voeren ten Zuiden van de toenmalige, in 1588 voltooide, zonder directe belastingen. Behalve een Portugeesche vesting, waaruit het huidige fort hondenbelasting, een belasting op het Nieuw-Victoria gegroeid is.

vergunningrecht en een gemakkelijksheidsbelasting. Ten Zuiden van dit fort strekt zich de Esplanade worden in de gemeente geen belastingen geheven. uit, welke als exercitieveld en sportterrein wordt

Het aantal inwoners bedroeg volgens de volksgebruik. Hiermee en daarachter wonen de telling van 1930: 160 Europeanen, 5000 Inlanders, Europeanen, liggen de Europeesche hotels, de 2265 Chinezen en 260 andere Vreemde Oosterlingen, burger- en de militaire soejetieit, het ge-

De mindergevoede bevolking der gemeente is overmeentekantoor en voorts alle "overheidsgebouwen, het algemeen zeer slecht gchuisvest. De Gouverneurswoning, welke de rijk der Eugzondheidscommissie uit den gemeenteraad con-ropeesche wdrriigeti sluit, was oorspronkelijk het stateerd bij een onderzoek in het begin van 1924, datbuitenverblijf van Gouverneur Adriaan van der Stel. omstreeks 100 woningen, waarin het minder gevoede Zij werd tusschen 1711 en 1713 gebouwd. Hersteld deel van de bevolking was gehuisvest, onmiddellijktijdens het Engelsch tusschenbestuur, dat er een voor onbewoonbaar verklaring in aanmerkingniet nieuw buitenverblijf vestigde, werd zij bij de kwamen. Pogingen om hierin verbetering te brengenovergave in 1817 van de Britsche Regering slaagden niet aanstonds. In de jaren 1925, 1928, 1929overgenomen voor 5500 rijksdaalders. Ten en 1930 zijn de onbewoonbaar verklaarde woningenZuidwesten van het fort ligt de Chineesche kamp, de echter vrij; wel alle door brand verwoest. Na denwinkelbuurt bij uitnemendheid. Daarin liggen o.m. groo-ten brand in 1928 were! een plan ontworpen, om de markt, welke verbouwdn voorzien werd van een in den woningnood te voorzien in samen-werking metmodem front, en de Protestantische kerck, welke het landschap Asahan; dit in verband met het feit, datvolgens een inscriptie in den muur gebouwd were! slechts 1/3 van de bevolking van Tandjoengbalai binnenonder Gouverneur Bernardus van Pleuren tusschen de grenzen der gemeente woont-, terwijl hetde jaren 1780 en 1781.

hulpbehoevende deel van de bevolking bijna De buitenwijk Mardika dateert uit den Portu-uitsluitend door zelf-bestuursonderhoorigen wordtgugeschen tyd. Bij wijze van bevestigingsmaat-gevormd, zoodat het hier in de eerste plaats ook eenregel tegen de Mooren van den Rooden Berg (het zelfbestuurs- belang geldt. Er is nu een N.V. voortegenwoordige aan de hoofdplaats grenzende Volks- Juijvsting opgericht. Voor (dit doel werkt de Batocmerah) moesten, nadat de Portugeesche gemeente met het landschap samen. In het be- stuurversterking voltooide was, geeinancierde sla- van de N.V. voor Volkshuisvesting hebbenvengezinnen zich vestigen aan den rechtcroever van vertegenwoordigers zoowel van het landschap als van de Wai- Tonioerivier. Uit deze nederzetting nu is de de gemeente zitting. Het kapitaal van deze Btichtingwijk Mardika ontstaan. De buitenwijken bedroeg in 1930 ± /23,000. Oerimessing, Hatiwe, het vroegere Noesaniwe en

Alct de verbetering van hygienische toestanden isLatochalat zijn ontstaan uit de gelijknamige ne- nog Hlechts een begin gemaakt. De gemeen- togorijen, waarvan de bewoners gedwongen wer- den verkeert door de ontwikkeling van haar bo-naar de stad te verhuizen, naar het heetto bij wijze vngenoemde monopolie-bedrijven in de geluk- kigo van strafmaatregel, doch in feite om over omstandigheid in alle dringende behoeften binnen eenheerenclienstkrachten in de hoofdplaats te kunnen niet te lang tijdsbestek te kunnen voorzien, zonder datbeschikken.

het noodig zal zijn daarvoor nieuwe belastingen in te De gemeente Amboina werd ingesteld in 1921 vocroiv (Ind. §fb. no. 424). Het aantal raadsleden werd

AMBON (Aanv. 1)1. J), officieel Ainboina gehec- bepaald op 11, waarvan 7 Europeanen, 2 Inlanders, ten, is de hoofdplaats van het gouvernement der en 2 Vreemde Oosterlingen, alien door den Mottiikkn, zetel van den Gouverneur en den Mj-Gouverneur-Goncraal te benocmen, terwijl het litairen Coin mandant dor Molukken, van denhoofd van plaatselijk bestuur als voorzitter van den Resident en den Controleur respectievelijk van deraad werd aangewezen. In Jan. 1926 werd be- paald, dat voortaan de leden van den gemeento- raad door afdeeling en de onderafdeeling Amboina.

De stad Hlekt zich uit tusschen de zee, de Ba-verkiezing zouden worden aangewezen en do toineralrivier, de heuvels van Soya, de heuvels vanraadvoorzitter door den G.G. zou worden benoemd. Ocrimessing en Wainitoe. Zij wordt door- HncdnTevens werd met ingang van 1 Febr. 1926 het ainkt door drie rivieren, do Wai-Tomoe, devan burgemeester-secretaris in- gesteld.

Bntoesagjahirivier op de Batoegantoonrivier, welke De geincento onderhouden een wegenet van ruim in don hncndcnloop Waihaong wordt ge- nocind. Van22 km. lengte, dat voor het, grootste ge- deelte de buitenwijken zijn nog slechts Mardika. Soya digeasphalteerd is. De gemeente heeft twee opbare baw. Oerimessing on Hntiwe overgebleven. Het waachinrichtingen doen bouwen aan een door do aantal zielen bedraagt 17.078, waarvan 20E0stad loopend gonormaliseerd ri- viertje, de Wai-Europeanen, 921 Chinezen, 7E0 andere VreemdeTitat. Spool water wordt eveneens van Oosterlingen en 13.357 Inlan- xlor (Ind. Versl. 1032, gemeentewege verstrekt aan de markt en het dl. 11, tabel 17).

* slachthuis, terwyl drinkwatervoorziening vanwege de B.O.W. plaats heeft. Het water is afkomstig uit een buiten de grens gelegen na- tuurlijk bron.

De electricificatie der hoofdplaats dateert van 1929. De huis- en straatverlichting wordt verzorgd door de Electriciteits Maatschappij Ambon (E.M.A.).

Ambon heeft vier steigers, te weten: 1°. de Bentonsteiger, waaraan de K.P.M.-stoomers liggen; 2°. de oude K.P.M.-steiger, waaraan thans de Gouv. stoomers liggen en de gewestelijke opnemingsvaartuigen nieren; deze is een in 1895 tot dit doel getransformeerde batterij, het zogenoemd Waterkasteel; 3°. de Gouv. steiger achter het fort en 4°. de kolensteiger met daar-achter de steenkolenloodsen en een petroleum-opslagplaats. Verder is er een scheepswerf, waar kleine vaartuigen kunnen worden hersteld.

De in- en uitvoercijfers bedroegen voor het jaar 1932 resp. / 1.039.000 en / 1.249.000.

De stad heeft een militair hospitaal en een leprozerie, verder een gevangenis en een dwangarbeidersdepot.

Ter plaats zijn een residentiegerecht, een landraad en een magistratsgerecht ingesteld. Voorts is Ambon de zetel van de Ambonraad, een locale raad, ingesteld bij Ind. Stb. 1921 no. 158 voor de onderafdeelingen Amboina en Sa-paroera, aangeduid als Ambon en de Oelassers.

Er zijn verschillende openbare en particuliere onderwijsinrichtingen, w.o. een openbare mulo-school en een kweekschool voor Inl. onderwijzers. Voorts zijn er een school tot opleiding van Inlandsche leeraren (Stovil), een school voor goeroe djamaitis en een weefschool. Er zijn vijf Protestantische kerken. In 1926 werd te Ambon een Roomsche Katholieke kerkje ingewijd. Verder zijn er een groote mesdjid en een mesdjid Arab.

Tot de historische monumenten behooren, behalve het fort en de hervormde kerk, nog het gedenkteeken van Rumphius, dat G.G. Van der Capellen in 1821 heeft laten oprichten, het Burgerwacht huis, dat thans verbouwd is tot een Europeesche toko, en het huis, waarin Multatuli gewoond heeft en dat thans door den gouv. landmeter wordt geoccupeerd, terwijl in het gemeentehuis een, nog niet geldentificeerd, steenen familie wapen is aangebracht, dateerende uit 1771.

De Jigging der stad brengt mede, dat de westmoesson droog en de oostmoesson nat is.

Literatuur: A. J. Beversluis en Mr. A. H. Gieben, Het Gouvernement der Molukken, Landsdrukkerij Weltevreden 1929; J. H. B. Jaspersz, Het Fort Nw. Victoria te Amboina (Uit Ned.- Ind. Oud en Nieuw, 13de jg. 1928, nos. 5 t/m. 9); V. I. van de Wall, De Ned. oudheden in de Molukken, 's-Gravenhage 1928;

PARIGI en **MOETONG** (Aanv. DI. HI en DI. II). Deze twee zelfbesturende landschappen, welke tezamen de onderafdeeling Parigi vormen, tevoren van de afdeeling Midden Celebes, daarna van de afdeeling Poso en thans (zie Ind. Stb. J 932 no. 571) van de afdeeling D.onggala der residentie Manado, hebben gemeenschappelijk 66n vermogen, met gemeenschappelijke lasten en inkomsten, welke betaald worden uit en gestort in de onderafdeeling Hkas van Parigi. Ter be-korting en om niet in herhalingen of vele ver-wijzingen te vervallen, worden zij hier in 66n aanvullend artikel behandeld.

Bij G.B. van 5 December 1916 no. 36 is o.m. besloten, de landschappen: 1°. Saesoë, Ampibabo, Toriboeloe en Kasimbar te vereenigen met het landschap Parigi, onder den bestuurder van

laatstgenoemd landschap; 2°. Signti en Mooc-tong te vereenigen tot 66n zelfbesturend landschap, onder den naam van Modetong en onder den bestuurder van dit landschap.

De door de bestuurders van Parigi en Mooc-tong als bestuurders van de beide vergrootte landschappen afgelegde korte verklaringen zijn bij G.B. van 22 Augustus 1917 no. 2 goedgekeurd en bekrachtigd.

Zoals boven vermeld vormen de landschappen Moetong en Parigi de onderafdeeling Parigi, welke gelegen is tusschen de meridianen 119° 0' en 121° 40' O.L. van Greenwich en tusschen de breedte-cirkels 0° 45' N.B. en 1° 10' Z. B. De equator loopt ongeveer over de kampeong Sinei in het landschap Modetong.

Beide landschappen omvatten tezamen een deel van den W.- en N.-oever der Golf van To-mini. Moetong grenst ten O. aan de onderafdeeling Boaldmo der afdeeling Gorontalo, waarvan het gescheiden is door de rivier Alolospati; ten Z. wordt zijn grens met Parigi bepaald door de rivier Towana. Dit laatste landschap grenst ten Z. aan het landschap Poso, waarvan het gescheiden is door de rivier Maleali, welke bij kampeong Maleali in de Tomini-bocht valt. De bergketen, welke vanuit Centraal-Celebes de lengten van den N.-arm van Celebes volgt, vormt de W.- en N.-grens van beide landschappen en scheidt ze van de landschappen Paloe, DONGGALA en Tolitoli, welke aan Straat Makassar en de Celebes-Zee liggen.

In 1929 werd onder leiding van prof. Dr. Brouwer een geologisch onderzoek naar de bodemgesteldheid ingesteld. Hoofdzakelijk werd verweerd graniet aangetroffen. Het hooge en dicht-begroeiende gebergte is niet vulkanisch. VVl treft men op enkele plaatsen warmwaterbronnen aan (nabij kampeong Parigi mpodoe). Op vele plaatsen reiken de uitloopers van het gebergte tot aan zee. Daartusschen vindt men grotere en kleinere vlakten. Do uitgebreidste treft men aan bij Saesoë, Dolugo, Parigi, Ampibabo en Toriboeloe in het landschap Parigi en bij Tola-denggi, Tao pa, Lambocnoe Bolano en Tada in het landschap Moetong. Bij Bolano en Lambocnoe in de vlakten zeer waterrijk, vooral in den regentijd; do afvloeiing gaat langzaam, zoodat er een dieptalen ineren is ontstaan, waarvan de Batocukoe en Bolanasoe de grootste zijn. Het inereengebied is zeer moerassig. Het gebergte, dat do beide landschappen in het W. begrenst, en de waterscheiding vormt tusschen do rivieren, welke oost- waarts naar de Golf van To mini en westwaarts naar Straat Makassar en de Celebes-Zee stroom- inen, heeft verschillende hooge toppen, waarvan de Ogo-Amas (2665 m.) de hoogste is. Naar het

O. dnlen zijketens af, op soinnige j) laatsten tot aan zee. Slechts in het Z. van het landschap Parigi is een zelfstandig heuvelland, dat in de kaap Pondindilisa in zee uitsteekt. In het noordelijk deel van genoemd landschap, waar de bovengestreefde van de kampoengs Kasimbar en Posonft, benevens Tada in Moetong, door een laag heuvelland wordt gevormd, heeft een onderbreking van het W.-grensgebergte plaats, een inzinking in den hoogten keten, waardoor in vroegere tijden de Manclarsche vorsten een weg hebben gevonden om in de voormalige rijkjes Ampibabo, Toriboeloe en Kasimbar hun gezag te vestigen Waar het hooggebergte nog zwaar beboscht is, zijn do

meeste uitloopers reeds bedekt met alang-alang en krepelhout tengcvolge van ladangbouw.

De kust dor beide landschappen heft geen diep lancivaarts indringende baaien. Van Pelasa af, waar de kustlijn een oostelijke richting aanneemt, is de kust van het landschap Mooetong bergachtig of zandig met moerassige stukken aan de monding der rivieren. Tusschen Pelasa en Tengkoelan on van Ongka tot Toeladengi km. m- den bergen tot in zee. Het lossen en laden op dit gedeelte der kust ondervindt alleen bezwaren in den westmoesson, terwijl bij laagwater de on- diepe, aangeslibde mondingen der rivieren bij de havenplaatsen Ongka, Bolano, Toeladengi en Mooetong een groot beletsel vormen voor den af- en aanvoer van goederen. Voor de kust van het zuidelijk deel van dit landschap liggen vele koraalriffen, welke voor een deel bebakend zijn. Bij sterken oosten- en zuidwind is de zee woelig, maar goede schuilplaatsen voor de scheepvaart vindt men in de baaien bij Sigenti (Malanggo), Tinombo (Salebia), Ambesia en Mogogondo.

In het landschap Parigi komen de berguit- loopcrta tot in zee tusschen Peore en Baibagoe bij de kampoeng Awoeloa en verder tusschen Dong- gocoloe en La MaEnta; overigens is de kust zandig met moerassige gedeelten, vooral tusschen de kanipoonga Balinggi en Saocsoe. V66r de kust liggen vele koraalriffen voornamelijk tusschen Joriboeloo en Ampibabo, benevens, ten Z. van de kampoeng Parigi. Goede ankerplaatsen vindt men in de baai bij Tamboen, Makakata en Teroe- loea (Laboensori). De reede van Parigi, beech erm d door koraalbanken, biedt een gunstige los- en laad gelegenheid.

De rivieren van beide landschappen hebben als communicatie-middel weinig waarde. En- kcle, zooals de Siboeaja, worden gebruikt voor den afvoer van boschproducten. De Toeladeng- gi-rivier in Mooetong is van de monding voor j) rauwen bevaarbaar tot kampoeng Taopa, 9 km. bovenstrooms gelegen. Andre vermeldens- waardige rivieren zijn die van Saocsoe, Toro-E, Tindaki, Dolago, Pelawa, Towcra, Ampibabo, Toriboeloe, Tadft, Bainai, Tinombo, Pelasa en Lamboenoe, waarvan het water ge- bnikt wordt of kan worden voor de bevoeiing van Huwahs in do vlakten, waardoor zij stroo- men.

Een onverharde weg loopt van kampoeng Toro-E in Parigi tot kampoeng Ongka (240km.) in Mooetong on van kampoeng Lamboenoe naar kampoeng Mooetong, beide in het landschap Mooetong. In den drogen tijd is deze kustweg voor auto's berijdbaar. Paden loopen van Toro-E naar Saocsoe, van Ongka naar Lamboenoe en van Mooetong naar Molosipat aan do grens met Boa- Incio. Van Toboli (in Parigi) is een weg aange- Icgd over het gebergte naar Donggala. Do voor- imamste bergpadon loopen over het waterschei- <ling>8cbergto: van Dolugo (in Parigi) naar Pa- loe, van Kasim bar (in Parigi) naar Tawia (land- 8ch> p Banuwa), van Tinombo (in Mooetong) naar hot InndHchap Banawa on van Pelasa (in Mooetong) naar hot landschap Tolitoli."

Op cnklo kampoengs na, liggen do nedor- zettingen aan den kustweg. De vorm der kam- poeng8 is Janggerek; alleen de grooto hebben zy- wegen, loodrecht on den hoofdweg.

bevolking van het landschap Mooetong bc8taat uit: 10 Europeanen en daarmede gelyk-

gestdden, 24.642 Inlanders, 08 Chineezen en 94 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 26.844 zielen, terwijl die van het landschap Parigi be- staat uit 7 Europeanen en gelijkgestelden, 17.683 Inlander?, 74 Chineezen en 99 andere Vreemde Oosterlingen of totaal] 7 863 zielen (zie tabel 19 van het 2de deel van het Indisch Verslag 1932). De Inheemsche bevolking van beide landschappen behoort tot de Toradja's en is onderverdeeld in verschillende stammen, welke gewoonlijk worden aangeduid naar de door hen gesproken taal. De voornaamste zy n de bare'e-, tara-,torai-, 16do-, laedja-, tiadjo- en tialo-talen. De tara-taal is de eigenlijke taal van het vroeger landschap Parigi (voor de vergrooting in 1910). De inheemsche be- volking hiervan wordt door Adriani en Kruyt gerekend te behooren tot de Parigisch-Kailische groep van Toradja's. De ledo-taal wordt veel als handelstaal in beide landschappen gebruikt. Het Maleisch wordt nu ook aan de kust vrij al- gemeen gesproken. Tot de Inlanders in beide land8 schappen behooren nog Boegineezen, Mandaree- zen, Badjo's, Gorontaloers, Alinahassers, Sangi- reezen, Talaureezen on Balineezen (afstammelin- gen van bannelingen in de buurt van de hoofd- plaats Parigi). De godsdienst van de Inheemsche bevolking is de Islam. In de bergstreken treft men nog heideneen aan. In Parigi zijn nog vele heideneen onder de To- Raranggou, To-Bada en To-Besoa, terwijl zij in Mooetong nog veel voor- komen onder de Sipajoers, de bewoners van kampoeng Lombok en do bergbewoners nabij de kampoengs Eja, Pelasa en Tada.

Het hoofdmiddel van bestaan der inheemsche bevolking is landbouw. De klappercultuur is zeer uitgebreid langs de kust. Het is reeds voor- gekomen, dat men enkele sawahgronden in klappertuinen heeft omgezot; zelfs in de ladangs plant men klappers tusschen de voedingsgewassen. Deze zijn voornamelijk rijst en mais. De rijst- bouw op sawahs neemt meer en meer toe. De voornaamste sawahcomplexen vindt men bij de kampoengs Dolago, Minahasa, Bali, Tarigim- poeoe, Masigi, Kampiil en Toriboeloe in het landschap Parigi, en bij de kampoengs Sigenti, Sidoan, Bainaa en Mooetong in het landschap Mooetong. Als bijgewassen verbouwt men cas- save, bataten, kladi en katjang-soorten. In de omstreken van Tinombo (Mooetong) worden uien en tabak en nabij Pelawa (in Parigi) tabak verbouwd; beide producten ook voor den uit- voer naar Gorontalo en Poso. In de drassige stro- ken vindt men veel sagoepahnen. Sagoe en pi- sang zijn gewildo volksvoedingsmiddelen. Do arnpalm komt slechts op enkele plaatson voor. Te Tindaki en Tomini de eerste plaats is gelegen in Parigi en de tweede in Mooetong) wordt ardn- suiker bereid.

De voornaamste ingezamelde boschproducten zijn rotan, da mar, ebbenhout en ijzerhout. In het landschap Mooetong zyn drie laudbouwcon- ccessies en in Parigi 66n landbouwconcessie en oen orfpacht8perceel. In elk der landschappen zijn twee vergunningen tot het kappen van ebbon- hout verleend.

Aan veeteelt wordt weinig gedaft. In 1927 wen- den ter verbetering van den runderstapel 12 Onggole-stionen on 2 koeien ingevoerd. Veel re- sultant is nog niet bereikt. De Balineesche ko- lonie nabij Parigi zorgt goed voor haar bandtngs en bevoelde sawahs. De paardenstapel is even-

min van belang. De karbouw wordt voornamelijk voor de sawah bei working en als lastdier gebruikt. De handel in vee is zeer gering. Geringe uitvoer heeft plaats naar Poso en Donggala en van Moeetong naar Gorontalo en Oena-Oena.

Jacht en visscherij worden hoofdzakelijk voor eigen consumptie uitgeoefend. Slechts de Ba-djo's vangen visch voor den verkoop op de paarsen.

De Inlandsche nijverheid is van weinig betekenis. Gewone ven wordt nog voor eigen gebruik. Nabij en in Tinombo (Moeetong) innakt men rotanmatten; de "karoro", welke te Bolano wordt vervaardigd, gebruikt men als zeil of vischnet. Bij de bergbewoners is het vervaardigen van „foeja" (uit boom bast) vrijwel verwarden.

De handel is in hoofdzaak in handen van Vreemde Oosterlingen en Boegineezen. Uitgevoerd worden voornamelijk: rotan, damar, gom-copal, huiden, copra, ebbehout, uien, tabak en schelpen. Ingevoerd worden: rijst, zout, petroleum, lijnwaden en andere toko-artikelen. De K.P.M.-boeten doen Parigi, Ainpibabo en Tari-boeloe (in Parigi), voorts Tinombo, Moeetong, Toeladengi en Tomini (in Moeetong) aan. Andere havenplaatsen worden facultatief bezocht.

De transportmiddelen over land voor goederen zijn voornamelijk ossenkarren; bij uitzondering bezit men paarden, terwijl voor het vervoer van copra en boschproducten ook van karbouwen wordt gebruik gemaakt. Voor personenvervoer bedient men zich van paarden, ossenkarren, rijwielen en auto's (autobussen). Over zee, langs de kust, geschiedt het vervoer, zoowel van personen als van goederen, met vlerkprauwen en kleine schoeners. De post wordt over zee aangevoerd door K.P.M.-boeten. Van en naar Donggala geschiedt het vervoer per postlooper; het traject Tawadi—Donggala wordt per prauw afgelegd. Tusschen Parigi en Poso vaart een postprauw. De landschapsmotorboot "Parigi" is met ingang van 1 Januari 1933 ingelijfd bij de gewestelijke gouvernements vaartuigen. Voor de overbrenging van telegrammen wordt gebruik gemaakt van de telefonische verbinding Parigi—Donggala.

Van de oude contracten mogen hier slechts vermelding vinden:

Iste, de suppletioire overeenkomst met Moeetong gesloten op 26 Mei 1897, betreffende de toepasselijkverklaring van de Gouvernementsregelingen inzake mijnbouw en

2de, de suppletioire overeenkomsten met Moeetong en Parigi gesloten respectievelijk 25 Februari 1899 en 21 Februari van datzelfde jaar, beide goedgekeurd bij G.B. van 31 Mei 1899 no. 3, betreffende de overname van tolrechten tegen een schadeloosstelling van 3700 voor beide.

De eerste bestuurder van het met Sigenti ver-groote landschap Moeetong, werd in 1923 van zijn waardigheid ontheven. Door den Resident van Manado werd met de waarneming van het ambt van bestuurder tijdelijk belast eerst het kampong-hoofd van Tomini en later het districts-hoofd van Moeetong. In 1929 werd eindelijk een definitieve bestuurder van Moeetong gekozen, namelijk I. Koeti Taboloetoeto Poea (ja E Malisa, die op 10 Juni 1929 een acte van verband tekende en beeedigde, welke by G.B. van 21 Februari 1930 no. 58 werd goedgekeurd en bekrachtigd. Bij laatstgenoemd besluit werd te-

vens goedgekeurd en bekrachtigd de acte van verband van Tagoenoe, bestuurder van Parigi, getekend den 11 Juni 1929 als opvolger van den eersten bestuurder van het vergroote landschap, die op 18 Februari 1926 was overleden. De genoemde nieuwe bestuurders van Moeetong en Parigi zijn nog in functie (1933), genieten ieder een inaandijksche bezoldiging van 1/200, een ambsttoelage van 1/10, een een indenniteit voor reis- en verblijfkosten van 1/45, 1/5 maands, alles uit de onderafdeelingkas. Op die bezoldiging en toelage wordt een crisiskorting toegepast van 10%. De korting wordt ook toegepast op de bezoldigingen van de districts-hoofden en beambten.

Parigi is verdeeld in twee districten: N.- en Z.-Parigi; Moeetong eveneens, namelijk Tinombo en Moeetong. De woonplaats van den bestuurder (magaao) van Parigi is de gelijknamige kampong (alwaar ook het Europeesch bestuur is gevestigd) en die van den bestuurder (radja) van Moeetong is Tinombo.

Aan het hoofd der kampongen staan onbezoldigde kampong-hoofden en onder dezen treft men kepala-djaga's aan. Bij de verkiezing van een kampong-hoofd wordt de betrokken bevolking gehoord. De benoeming geschiedt door den zelfbestuurder. De districts-hoofden zijn geen adathoofden. Zij worden zonder verkiezing door den zelfbestuurder benoemd. Bij de verkiezing van een zelfbestuurder worden de hoofden, aangezichten en oudsten der kampongen van het landschap gehoord. Met erfopvolging wordt ten deze zooveel mogelijk rekening gehouden.

De positie van de onderafdeelingkas van Parigi was begin 1933 nog goed; De begroting 1933 geeft aan een budget, groot 9C.212. De inkomsten worden voornamelijk getrokken uit belastingen: inkomstenbelasting, chsishewing, personeele belasting (alle analoog aan die in het Gouvernementsgebied); verder uit recht op inzameling van boschproducten, akkoef) heeren-dionsten, cijns van ondernemingen van landbouw en erf) achtsperceelen, verhuur van gronden en gebouwen.

De rechtspraak geschiedt overeenkomstig art. 17 der Zelfbestuursregelen 1927 en de daarop gebaseerde regelingen van het hoofd van gewestelijk bestuur en van de zelfbestuurden.

Literatuur: R. Boopistra van Heerdt, Do Noorderarn van het eiland Celebes van Paloo tot Bwool, T. A. G., dl. XXXI (1914/m.k. biz. 725; zie ook de artikelen TOMINI en TOMINI (BOCHT VAN —).

MOEETONG. Zie PARIGI.

ZENDING (PROTESTANTSCHIE). De stelling, dat de Zending na het jaar 1920 — welk jaar in het hier volgende overzicht als terminus a quo wordt genomen — extensief en intensief een grotere plaats is gaan innemen in de belangstelling der Nederlandsche Christenheid, is niet voor tegenspraak vatbaar. Onder de factoren, die daartoe hebben geleid, of althans medegewerkt, zijn er, die in aard en wezen zeer uiteenloopen. Van het standpunt der Zending uit gezien uitwendig en toevallig is bijv. de oorzaak, die gelegen is in de intensivering van het verkeer en de verkorting der afstanden, waardoor Indie ala geheel zeer veel dichter bij Nederland gebracht en de algemeen belangstelling voor India sterk verhoogd is. Een omvrijzondering do

zer algemenc belangstelling is die der Nederlandsche Christenheid voor de Zending. Een andere, minder uitwendige oorzaak ligt in de wisselwerking, die de resultaten van een onderneming en de belangstelling voor die onderneming op elkaar oefenen. De vruchten van het zondingswerk zijn in deze periode sterk gegrooid en het is psychologisch zeer verstaanbaar, dat de groeiende resultaten een groeiende belangstelling als keerzijde hadden, terwijl deze laatste, haar neerslag vindende in groeiende offervaardigheid, ook weer daardoor in staat stelde den zendingsarbeid zelf uit te breiden en daardoor de vruchten daarvan te vermeerderen. Waar evenwel de groeiende mogelijkheden steeds de neiging hadden sneller toe te nemen dan de stoffelijke middelen, die voor het bevredigen der ontstane behoeften aanwezig waren, was een verhoogde propaganda noodig en deze vormt een derde oorzaak van den groei der belangstelling. Door de tijdsomstandigheden zag deze propaganda reeds voor 1920 zich bepaalde banen gewezen. Do oorlog had groote bezitsveranderingen ten gevolge gehad. De Zending, die vooral bij de corporatieve Zending in het algemeen gesproken geleefd had van betrekkelijk weinige, maar grootere giften en weinig aandacht besteed had aan een systematische bewerking van haar „home base“, gepaard aan een even systematischen opbouw van haar financieel fundament, zag zich genoodzaakt de bakens te verzetten toen het getij verliep. In de plaats der weinige groote giften moesten komen de vele kleinere. Deze systematische, z.g. binnenlandse actie, reeds begonnen voor en in den oorlog, is daarna met kracht voortgezet en het lijdt geen twijfel, dat zij de oorzaak is, dat de Zending het hoofd heeft kunnen bieden aan de betrekkelijk geringe crisis van de jaren na 1920 en aanvalkelijk ook zelfs zonder inkerkbeschadenslagen van de geweldige malaise van de jaren na 1930 heeft kunnen opvangen. Maar deze stelselmatige propaganda is ook voor een niet gering deel oorzaak der verhoogde belangstelling. Financieel openbaart zij zich daarin, dat er voor de Protestantische Zending een totaal aan giften bijeengebracht wordt van bijna twee miljoen gulden) er jaar.

Overigens zijn de twee takken van corporatieve en kerkelijke Zending blijven bestaan. Op het terrein van de eerste heeft nog groter concentratie plaats gegrepen. Do Nederlandsoche Zending Vereeniging, die in 1919 zich bij de Nederlandsoche Zendingsschool had aangesloten en haar eigen opleiding uitakte, traci in 1922 ook tot de Samenwerkende Zending Corporaties toe en ging deel uitmaken van do door die Corporaties geHloten federatie, waarin ook van deze overigens haar eigen zelfstandigheid volledig behoudt. Het was het laatste succes van de gedachte aan samenwerking, dat haal* kampioen, do zendingsdirecteur Dr. J. W. Gunning, beleefd heeft, die in November 1921 is overleden. Alaar ook sindsdien in do concentratie voortgegaan. Do Evangelische Missions Geselschaft in Bazol, die van do Rheinische Misison den arbeid op Borneo overnam, heeft zich voor dit zondingsveld ook onmiddellijk bij de aamenwerkende Corporaties aangesloten en aan haar Directie en Bureau de vertegenwoordiging van haar belang in Holland opgedragen. En in 1931 heeft ook het Java-Comit6 zich aangesloten. Daarmee is de grond der concentratie

vrijwel bereikt. Zij berust voor een niet gering deel op do gelijkheid van voedingsbodem, welke voor al doze corporaties gelgen is in dat deel der Nederlandsoche Christenheid, dat tot de volkskerk, de Ned. Herv. Kerk, behoort. Lutherse en Doopsgezinde zendingvereenigingen hebben hun eigen begrensden kring en al patten Salatiga Zending en Geref. Zending Bond ook uit den voedingsbodem der samenwerkende Corporaties, toch is bij de eerste do methode van financiering, die niet op begroting van bchofston maar op totaal van ontvangsten gebaseerd is, en bij de laatste het theologisch-kerkelijk standpunt zoo verschillend, dat zij wel niet spoedig tot de samenwerking zullen toetreden.

De Nederlandsoche Zendingsschool, eerste vrucht en tevens sterke band van samenwerking, is ook na 1920 gebleven, wat zij was. Corporaties, die toen of ook nu nog niet tot de aangesloten behoord, zoals Java-Co mite, Geref. Zending bond, Doopsgezinde en Lutherse Zending, hebben de opleiding van haar aanstaande Zendingen ook aan deze school tosvertrouwd. Inrichting en leerplan zijn in het algemeen dezelfde gebleven, alleen is de eisch, dat vooropleiding op het peil van Mulo moet staan, krachtiger doorgevoerd.

Op het terrein der kerkelijke Zending is evenzeer duidelijk een versterking van de belangstelling voor het zendingswerk aan den dag getreden. Dit is niet slechts te zien aan verhoogde actie van do Geref. Kerken, maar nog duidelijker daaraan, dat ook andere kerken den zendingsarbeid zijn gaan aanvaatten. Zoo heeft de *Ghr. Geref. Kerk* sinds 1923 een eigen zendingsterrein op Zuid-West-Celebes en nog sterker spreekt het, dat do *Geref. Kerken, in Jlersteld Verband* een kleine groep, die uit de Geref. Kerken is getreden, onmiddellijk een eigen missionair predikant heeft opgeleid en eigen zendingswerk onder de Chinezen op Oost-Java is begonnen, niettegenstaando do organisatie van haar kerkelyk leven hier to lande vrijwel op al haar krachten beslag moeat leggen.

Dit is dan ook de oorzaak, dat de beweging naar toenadering tusschen *Kerk en Zending* en naar meer kerkelyke Zending binnen de Ned. Herv. Kerk in dezo jaren aan kracht heeft gewonnen. In vele classes is door het Classicaal Bestuur een eigen zendingcommissie benoemd, of waar kerkelyke toestanden dat niet mogelijk maakten, zijn classic, zendingvereenigingen geaticht, om binnon de classis do zondingsgedachte to versterken mede door voor een bepaald terrein, of een bepaalden zondingspost in het byzonder do belangstelling to vergroeten en do benodigdogen bijeen te brengen.

Een byzonderon vorm heeft deze beweging aangenomen in do *classis Amster d i/n der Ned. Ileri*. Kerk*. Aankankelijk werkte doze voor het westelykste deel van het zendingsterrein der Rijnsoche Zending op Borneo. Daaruit heeft zich echter deze toestand ontwikkeld, nadat de Bazeler Zending dit terrein heeft overgenomen, dat do classis Amsterdam twee zendingsposten aan den Katingan geheel onderhoudt on daarvoor Zondelingen uitzendt. Daardoor is deze classis dor Ned. Herv. Kerk tot een zelfstandig uitzendend lichaam geworden en do eigenaardige figuur ontstaan van een stuk zuiver kerkelyke Zending binnen een Kerk, die overigens gehoel

haar werk door de Corporaties Jaat verrichten. | In de hier besproken periode heeft er voorts i een sterke ontwikkeling plaats gehad in de *inter- / nationale organisatie* der Zending. Wat er ann verbindingen op dat gebied bestond, vooral sinds de groote wereldzendingconferentie te Edinburgh in 1910 en door het werk van het daarnaast voortgekomen Continuation Committee, was door den oorlog grondig verwoest. Het voelidig miskennen van het supra-nationaal karak- ter der Zending door do oorlogvoerende Chris- tenvolkeren, de daarmee gepaard gaande verdrij- ving der Deutsche Zending uit Duitschlands vroe- gere kolonien in Afrika en Azic en de traagheid, waarmee dit onrecht hersteld word, maakte lan- gen tijd het streven naar international? toena- dering tusschen de Angelsaksische en de Conti- nentale Zending tot een zeer delicate en moei- lijke zaak. De eerste meer open bare poking daar- toe was de vergadering te Crans (Zwitserland) in 1920, waar een veertigtal afgevaardigden uit twaalf landen aanwezig waren. Hoewel hier ook enkele vertegenwoordigers der Deutsche Zending aan de beraadslagingen deelnamen, waren zij om bovengenoemde traagheid en het zwakke protest daartegen van de Angelsaksische Christenen, niet aanwezig te Lake Mohonk (N. Amerika), waar in 1921 door tachtig afgevaardigden uit zes en twintig landen, w.o. ook Nederland, de Internationale Zending-Raad werd gesticht onder voorzitter- schap van Dr. John R. Mott. Een uitvoerend com- ite van zestien leden, 8 Amerikanen, 4 Engel- schen en 4 van het continent van Europa —een voor dit laatste gunstige verhouding, daar drie- kwart van de wereldzending uitgaat van Amerika en het grootste deel van het resterende kwart van Engeland — de z.g. Kleine Raad, bijgestaan door drie secretarissen is mede dagelijkse leiding be- last. Vrijwel jaarlijks is er sinds de oprichting een vergadering van grooten of kleinen Raad gehou- den. Bekend is de Conferentie van Jeruzalem in April 1928, waar voor het eerst ook afgevaardigden van de Jonge Kerken van het zendingveld, dus van de daaromstane Christenraden, aanwezig waren en een zeer daadwerkelijk aandeel aan de beraadslagingen hebben genomen; terwijl ook de bijeenkomst van 1932 in Herrnhut van beteek- nis was. Van den Int. Z. R. is ook uitgegaan de vestiging van een Bureau voor sociaal onderzoek en ad vies ten bate der Zending, dat in Gendve ge- vestigd is en waaraan twee secretarissen arbe- den in den door den naam uitgedrukten zin. De I.Z.R. is op geenerlei wijze een bestuursin- stantie boven de nationale Zendingen. Hij is lo- ter een lichaam, waarin de nationale afgevaardigden elkaar ontmoeten en door onderlinge be- raadslaging van elkaar leeren en elkaar dienen ten bate van het geheele groote werk. Een theo- logischen of kerkelijken grondslag heeft hij dan ook niet. Men is er verbonden door het gemeen- schappelijke doe! en door de daaraan gegeven gemeenschappelijke trouw. En zoo wij de I.Z.R. „opwekken tot onderzoek en bestudeering van vraagetukken in verband met de Zending en ver- breiding van het Christendom over de geheele wereld; de beste krachten op het gebied van ken- nis en ervaring in de oplossing daarvan betrekken en de resulaten binnen het bereik brengen van al len, die meearbeiden in de Zending“. Daarbij wordt uitgesproken, dat dit resultaat nooit is een gebod of opdracht, doch slechts een

woord van wijsheid, dat flleeden door de wijsheid en de waarheid van zijn inhoud zich een weg zal banen. Leden van den I.Z.R. zijn de nationale zendingsorganisaties van de landen, waar de af- zonderlijke Kerken en Corporaties alle, of bijna alle, in 6en federatief verband vereenigd zijn en zoo een Zending-Raad (in de zendende landen) of een Christen-Raad (in de zendinglanden) vor- men. Deze lichamen zenden hun afgevaardigden naar de vergaderingen van den Raad. Het aantal plaatsen van ieder land hangt af van den omvang van het zendingswerk, dat vertegenwoordigd wordt. De leden van den Kleinen Raad worden door de nationale organisaties verkozen.

Bij de stichting van den I.Z.R. had de Neder- landsche Zending strikt genomen geen national@ organisatie. Er was slechts een lichaam, waar men elkaar ontmoette. Dat lichaam was de z.g. Commissie van Advies, welker leden door het Ned. Bijbel Genootschap werden uitgenoodigd in die commissie zitting te nemen en over de za- ken het zendingconsulaat betreffende te advisee- ren. De leden van deze Commissie waren dus niet gekozen door hun kerken of corporaties en kon- den deze dus niet vertegenwoordigen. Terwijl nu de I.Z.R. met deze commissie voorloopig ge- noegen nam als nationale organisatie, was het toch wenschelijk, dat er zulk een organisatie en dus de *Ned. Zen dings Raad* were! gesticht. Na lange voorbereiding kwam het dan ook daartoe op 10 October 1929. Hij werd gesticht om deel uit te kunnen maken van den I.Z.R. en dit werd ook in de Statuten vastgelegd. Achteraf echter ontstonden er in den kring der Geref. Kerken en der Chr. Geref. Kerk bezwaren, ten gevolge waarvan genoemde Kerken nog niet als vol- waardige leden tot den Ned. Zend. Raad zijn toegetreden.

In tegenstelling hiertoe werken de verschil- lende van de Geref. Kerken uitgaande zendingen wel mede aan den *Zending's Studie Raad*. Jijt lichaam, dat do kennis van het zendingswerk wil verbreden en verdiepen, heeft ook na 1920 zijn werkzaamheid voortgezet, met name in hcl in dien tijd geopende Conferentieoord in Lunteren, waar een groot complex van semi-permanente gebouwen is gesticht, waar in den "Zomer een reeks tot dusver zeer druk bezochte conferenties plaats heeft, die een vijftal dagen duren en die de belangsteJing voor do Zending zeer hebben verhoogd.

Door het nauwe verband, dat er in do Geref. en Chr. Geref. Kerken bestaat tusschen zendendo kerk hier en wordende inheemsche kerk in Indie hebben dezelfde oorzaken, die hier de toedring der Geref. Kerken tot den Ned. Zend. Raad verhin- deren, ook in Indie belet, dat daar een *Ned.-Ind. Zending'sraad* of een Ned.-Ind. Christenraad tot stand kwam. Want ook deze zou zich bij den Int. Zending'sraad moeten aansluiten.

Bij dozen staat van zaken is het een verblijvend feit, dat er in de *Indische Christenheid* zelve een grooten drang naar onderlinge eenheid valt te constateeren. Want even min als aan het Neder- landsche zendingleven is het laatste twaalf- tal jaren ongemerkt voorbijgegaan aan het lo- ven der Jnheemsche Christenen in Ned.-Indie. Niet alleen zijn zij in aantal beduidend toegenomen, er is ook in menig opzicht een andero geest over hen, of ten minste over velen van hen, vaardig geworden. En een symptoom van dien

geest is ook de behoefte aan nicer eenheid. Dezo is niet een specific! aan Ned.-Indig eigen verse hijn sei, integendeel. Over de geheele wereld lcoft deze behoefte bij de z.g. Jongere Kerken en zij is op de Conferentio van Jeruzalem herhaal- delijk duidelijk tot uitdrukking gebracht. De ge- schiedenis der Chr. Kerk in de westersche Euro- peesch-Amerikaansche wereld is hlaas veelszins een geschiednis van verdecling en splitsing. Le- gio is het aantal der verschillende Christelijke de- nominaties, elk met eigen belijdenis, dikwijls met zeer uiteenlopende vormen van kerkinrichting -- preebyteriaal of episcopaal, om maar niets an- ders te noemen — en nog meer verschillende li- turgie. De meeste van deze denominaties heb- ben ergens in de niet-christelijke wereld aan hun drang tot vervulling van den zendingsplicht vol- daan en in de door hun werkzaamheid ontstane Chr. Kerken hun gebruiken en vormen van in- richting, belijdenis enz. overgeplant. Op zichzelf bcschouwd was dit niet wel anders mogelijk. Ook al bedoelde menige Zending het oprecht, als zij vooropstelde, dat zij aan de nieuwe belijders voelidg recht wilde geven de nicuw beleden univer- seele waarheid in eigen, met den volksaard stroo- kende vormen te kleeden, toch was de gang van za- ken gewoonlijk zoo, dat er behoefte aan zeer be- paalde vormen ontstond, voordat de pas bekeer- den geestelijk en intellectueel in staat waren die te scheppen. Dan bleef als eenige mogelijkheid over, dat de Zendingen zelve in de ontstane behoefte voorzagen, tot tijd en wijle dat het ideaal der eigen inheemsche vormen vervuld zou kunnen worden. Maar deze Zendingen konden moeilijk andere vormen geven dan die, waarin zij zelf van jongs- af thuis waren opgegroeid. En zoo is er op tai van zendingsvelden een verdeclidheid gekomen onder Protstantsche Christenen, die alleen in de Weatersche en niet in de Oostersche kerkgeschiedenis wortelt. In Ned. Indie levert Java daarvan een voorbeeld, waar door Zendingen van zeer uit- eenlopende denominaties onder de Javanen wordt gewerkt. Het is een heugelyk feit van den laatsten tijd, dat de Jonge Kerken rekenschap vragen aan de oudere van wat haar verdeclt en zelf naar onclringl eenheid streven.

Doze groeiende eenheid is niet alleen te zien bij v. onder de Christen-Javanen van Midden- en Cost Java, die geneigd zijn elkaar over de ver- deeklhici der zendende lichamen heen de hand te ricken, maar ook bij Karo-Bataka en Toba-Ba- tak8 of bij dezo laalsten en hun zuidolijke stam- genooten de Angkola-Bataks en duar is zij nog te eigenaardiger, omdat dezo stamverwanto groe- pen toch door diepe verschillen van aard en aan- leg onderscheiden zijn, die vroeger tot sterk an- tagonisme leidden.

Groeiendo toentfdering is er voorts ook merk- baar tusschen Zending en Indische Kork, dat wil vooral ook zeggon tueschon de Inheemsche Christen en Kerken, die ontstaan eenerzijds op de zendingatterreinon, anderzijds op het gebied der j.K. en die eierlang in een federatief verband zul- len moeten worden opgonomon.

In het stroven naar eenheid komt reeds een tweede trek tot uiting: do grootere zelfstandig- heid. Dat hierop ook de goheolo beweging, welke men als „ontwaking van het Oosten" of als „Azi- utisch reveir* aanduidt, grooten invloed heeft goeofend, is onmiakenbaar, maar anderzijds staat hetovonzeor vast, dat het Christendom nog steeds

do working oefent, die het van den beginne af ook reeds in de antieke wereld toonde, n.l. van ont- wikkcling der persoonlijkhcid uit communale gebondenheid en dus vorming van zelfstandige personen, die op allerlei terrein deze kracht zul- len oponbaren. Zoo is dus de zelfstandighedsge- dachte mode vrucht van het eigen werk der Zending en deze begroet het sterker optreden daarvan dan ook met vreugde. Het verdwijnen van den stand van "Helpers" (n.l. van den Zendingel) en het ontstaan van den stand van inheemsche predikanten (n.l. der Jonge Kerken) typeert met volstrekte duidelijkheid, wat er in de verhoudin- gen aan het verschuiven is. Daarin ziet de Zending, die ook voor een deel geestelijke opvoedings- arbeid is en dus zichzelf wil overbodig maken door haar pupillen tot eigen zelfstandig leven te brengen, een naderkomen van het doel, dat zij zich stelt.

Uit grooter zelfstandigheid vloeit ook onmid- dellijk grooter besef van verantwoordelykhcid voort. En daarmee hangt weer samen een groeiende openheid en openhartigheid in de gedachten- wisseling tusschen Zendingel en Inheemsche Christonen, omdat zij steeds meer op hetzelfde plan en in hetzelfde vlak komen te staan. Wat eertijds nog niet mogelijk was, omdat de geestelijke en verstandelijke voorwaarden ervoor ontbra- ken, dat wordt nu steeds sterker n.l., dat de Christenen de geestelijke boodschap zelf gaan verwerken en zelf met de vragen worstelen, bijv. van Schriftgezag, beschouwing van het Oude Testament, kerkopbouw, enz.

Hiermede is tevena gezegd, dat deze dingen nog niet van alle zendingsvelden kunnen gelden, want er zijn er nog steeds, n.l. daar waar de toestand nog te primitief, of het Christendom nog te jong is, waar do voorwaarden nog niet zijn vervuld voor deze ontwikkeling. Maar elders, zoals op Sumatra, Java, Sangir, de Minahasa begint het doel der Zending in steeds belynder vormen nader te komen. Uit dat oogpunt bezien heeft de ontwikkeling in dit laatste decennium groote schreden voorwaarts gedaan.

Bij het nu volgende overzicht, dat hier en daar dit alles nog meer in bijzonderheclen zal aanwij- zen, beginnen wij bij de Buitengewesten, gaan- de van het Westen naar het Oosten, om met Java, het terrein der Mohammedanenzending, te besluiten, waarop echter nog enkele zendings- lichamen on - instellingen van algemeene aard en die dus niet bij 66n tegrein afzonderlijk bespro- kon konden worden, moeten volgen.

Het noordelijkste zendingsterrein op Sumatra is dat van het Nederlandsch Zendingel Genoot- schap onder do *Karo-Bataks* in Deli. Hier heeft het werk na 1920 een merkwaardige geschiedenis doorgemaakt. Doordat ook de hopgvlaakte werd opengelodg en door wegen metdekust verbonclen, word aan de bevolking de mogelijkheid geopend zich allerlei materieelo voordeelen te verwerven, waarbij ook de kinderen mee konden helpen, zonder dat zy eenig schoolonderwijs hadden ontvan- gen. Het gevolg daarvan was, dat do door de Zending opgerichte scholen dermate onder absente- isme gingen lijden, dat tot sluiting besloten moest worden. Ook de opleidingschool voor goeroes had toen haar reden van bestaan verloren en deelde hetzelfde lot. Alle aandacht werd nu ge- ooncentreerd op de directo Evangelieprediking en

in plaats van goeroes werden er Evangelisten op-¹geleid, die dus niet tevens aan een school ver- bonden, maar rondreizende predikers waren. De resultaten van dit werk beantwoordden niet aan de verwachtingen. Bovendien bleek het volk toch prijs te stellen op scholen, welke nu door de volkshoofden werden opgericht naar het voorbeeld der gesloten zendingsscholen. Zoodoende kwam de Zending te staan buiten het onderwijs en miste de mogel ijkheden om langs dezen weg met de jeugd en door deze met de ouders in contact te komen. Bovendien maakte de in dezen tijd sterk instruomende cultuur een groot deel der bevolking ongevoelig voor geestelijke en godsdien- stige waarden. Terwijl, naar veel later bleek, bovendien de bevolking, die sterk gekant was tegen Europeesche cultuurondernemingen er geen aan- beveling voor de Zending in zag, dat deze door de leiders van dergelijke ondernemingen gefinancierd werd, waarbij het haar ontging, dat bij den voort- gang van het werk een steeds kleiner wordend deel der kosten door de na eenigen tyd slinkende bijdragen dier ondernemingen gedekt werd en een steeds arouter deel door de Zending zelf werd ge- dragen. Ten gevolge van deze oorzaken was de arbeid in Deli lange jaren moeilijk en weinig vruchtbaar. De eenige tak van arbeid, die wer- kelijk geslaagd heeten mocht, was de verzorging der melaatschen in de leprozerie Lao si Mo mo.

Waar de resultaten van dezen arbeid zoo steric contrasteerden met die van de Rijnsche Zending onder de stamverwante Tobaneezen, welke hieronder beschreven wordt, werd de gedachte geopperd, om door nauwe aaneensluiting van deze beide zendingsterreinen de Deli-Zending tot grooter bloei te brengen. Daarvoor scheen bovendien te pleiten, dat er ook naar de Karo-landen talryke Tobaneeche Christenen waren uitge- zwermd, die daar dikwijls een groot deel der ge- meenten vormden, zoodat er voor hen eigen gods- dienstoefeningen werden gehouden. Maar deze pJannen tot nauwer verbinding — in dezen vorm, dat de Karolanden als zesde district bij de vijf der Batakkerk in de Tobalanden zouden worden gevoegd, zij het, dan onder blijvende leiding van het N.Z.G. — stuitten af op het daarvoor te sterk blijkende antagonisme tusschen de wel stamver- wante, maar in karaktereigenschappen toch vrij sterk uiteenloopende Karoneezen en Tobaneezen. Men kon voorloopig niet verder komen, dan uit- wisseling van afgevaardigden naar elkanders ker- kelijke vergaderingen.

In de laatste jaren is er echter op meer dan een der geMoemde punten groote verandering geko- men/ ((,y) .Allereerst kregen de Evangelisten grooter ge- hoor onder de Karosche bevolking en van ver- schillende zijden, ook van die van zulke volkshoofden, die zelf aan hun godsdienstige adat vasthielden, werd er op uitbreiding van hun aan- tal aangedrongen. En vooral bij het jongere ge- slacht koint er een steedsgroeiende openheid voor godsdienstige vragen en daarmee een wassende belangstelling voor de boodschap, die de Zending brengt.

Bovendien heeft de ondedinge uitwisseling van afgevaardigden, gesteund door de in de geheele inheemsche christenheid levende tendenz naar grooter onderlinge aaneensluiting van christen- groepen uit verschillende Indoncsische rassen en volken, zeer gunstig gewerkt op overbrugging

van het bestaande antagonisme en heeft langs dien weg zonder twijfel het bloeiende christeljk en kerkelijke leven der Toba- Bataks de Karoscho stainerwanten „tot jaherscheheid verwerkt“. Het getal der gedoopten is de laatste jaren dan ook regelmatig stijgende en heeft in totaal het getal 4000 ovrschreden.

Zelfs op schoolgebied is er wijziging gekomen. Niet slechts is in enkele gemeenten weer door de Zending een volkschool opgericht, maar in zeer nauw verband met haar en onder krachtige medewerking van de Zendinglingen is er te Kaban- djahe ook een Holl. InL School gesticht. Van gfoote betekenis is het werk in de reeds eerder opgerichte internaten, welke nu ook aan vele leerlingen van deze en andere scholen huisvesting onder goede leiding verschaffen.

Van groote betekenis op (lit zendingsterrein is ook het medische werk steeds geweest. Te Sibolajigi, is een zendingshospitaal gevestigd onder leiding van den Zendingling en waaraan bovendien een Europeesche verpleegster verbonden is. Een bijzonder tak van werkzaamheid op dit gebied is de reeds gememoreerde melaatschenverzorging te Lao si Alomo. In dit "vreugdedorp", waar de maatschappelijke inrichting geheel op Karoba- taksche huizen dorpsge- wijze byeenwonnen onder eigen dorps- hoofden, worden vierhonderd dezer ongelukkigigen door de Zending verzorgd. Zij hebben er volledige vrijheid, maar practisch gespro- ken, is er geen, die erover denkt, om deze behouden haven te verlaten. Een bijzonderheid is, dat het huwelijk is toegestaan, echter op voorwaarde, dat als er kinderen geboren worden — wat ten gevolge hunner kwaal zelden voorkomt — deze zoo spoedig mogelijk aan de besmette omgeving worden onttrokken en elders worden grootgebracht. Bij gelegenheid van het 25- jarig bestaan der leprozerie is er voor de zwaarst aangetastc patiën- ten een ziekenzaal geopend. Maar ook voor do geestelijke verzorging wordt al het mogelijke go- daan. Vrijwel alle hier gevestigde patiën- ten be- hooren tot de Christelijke gemeente. Aangezien zoowel dit werk, alsook het ziekenhuis te Sibolajigi en de elders gebouwde poliklinieken sterke behoefte heeft aan centrale medische leiding, is het een lang gekoesterde wensch der Zendinglingen dat de Zending beschikking zal hebben over een door een Europeesch ZendingKarts geleid centraal hoofdziekenhuis. Deze wensch zal in vervulling gaan, nu het Batak-instituut besloot zijn zieken- huis te Kabandjüh aan het Nederlandsch Zen- deling Genootschap over te dragen.

Bijzondere aandacht wordt op dit zendingster- rein ook gewijd aan bijbelvertaling en leetuur en aan het brengen van dezo onder de bevolking. Langs de Oostkust van Sumatra van M6dan tot Palcmbang werkt voorts de Board of Foreign Missions of the *Methodist Episcopal Ohm ch*. Dit lichaam, dat tevoren ook op Weat Java en West Borneo vooral onder de Chineezen arbeidde, heeft deze arbeidsvelden begin 1928 verlaten en o verged ragen resp. aan do Ncd. Zend. Ver. en aan de Indische Kerk. Op Sumatra behield zij een terrein, waar in 1930 acht go- ordende Zendinglingen en zeven onghuwdo vrouwelijke Zendinglingen werkten. Het totaal aantal Christenen bedraagt er 1646.

Verder is op Sumatra zonder eenigen twyfel het belangrijkste zendingswerk dat van do *lhei-*

■nische Missions Gesellschaft onder de Toba-Balaks. Alaar de inflatie in het begin van het tweede deccennium dezer eeuw moest voor de financieele draagkracht en daarmee voor de arbeidsmogelijkheid dezer Duitscho corporatie wel zeer funeste gevolgen hebben. Uitzending van nieuwe Zendingen was uitgesloten, weder- uitzending van hen, die met verlof kwamen, was al spoedig ook nauwelijks meer mogelijk. Daar de Regeering terecht inzag, dat voor- komen van incenstorting van dit Zendingwerk ook een landsbelang was, steunde zij dit ge- durende een reeks van jaren tot 1930 met een vrij hooge bijdrage. Aangezien deze echter alleen voor instandhouding van het bestaande mocht worden aangewend, werd door het aan- vaarden van den regeeringssteun tevens alle uit- breiding onmogelijk gemaakt. Het aantal Zendingen kon niet alleen geen gelijken tree! houden xnet den groei van den arbeid, maar moest zelfs zeer beduidend worden ingekrompen, daar dege- nen, die stierven of om gezondheidsredenen het zendingsvld niesten vrlaten, niet door an- deren konden worden vervangen. Anderzijds brachten deze omstandigheden dit voordeel, dat er nu meer zulke arbeid aan Bataksche predikanten en voorgangers moest worden toever- trouwd, die antlers door Europeesche Zendingen were! gedaan, zoodat daardoor het proces der zelfstandigwording der Bataksche kerk — de Hooria Kristen Batak — werd versneld. Deze zelfstandigmaking werd door meer dan een oorzaak steeds dringender eisch. Allereerst door den uitwendigen groei. Na een korte peri ode van inzinking in de eerste jaren van het tweede deccennium dozer eeuw, heeft deze groei met vernieuwde kracht door- gezet. In 1931 is het aantal leden dezer kerk boven de 312.000 gestegen. Door verbeterde hygiene en daaruit voortvloeiende mindere kin- dersterfte neenit de kerk jaarlijks met duizenden. doopelden toe, terwijl er ook ieder jaar nog van vijf- tot tienduizend volwassenen uit het heiden- dom gewonnen worden. Zoo was deze kerk de grootste iaheemsche Christelijke kerk geworden en Htnd daarinne voor den eisch van zelfstandig- heid. Dezo eisch werd bovenelien gesteld door groote groepen van Bataksche Christenen, die wter onder den invloed waren gcrakct van de politieke en nationulc stroomingen, welke in Indie liand over hand aan krachttoemen en ook voor de kerkeuren niet haithouden. En al baarden vooral onder een volk als do Bataks de negatie- ve krachten dezer stroomingon vcl en groote moeilijkheden, toch was er ook voor do Zending alles aan gelegcn de positiovo krachten als wind in haar zeilen op te vangen. Storker nog dan deze uitwendige oorzaken was echter do inwendige, gelegen in don groei van hot Christelijke leven zelf bij personen en gemoonten. Zij waren zelf- bewuster en rijper geworden en inoecsten daarom grooter onduel ontvangen in bestuur en bohoer van hun kerkelyk Jeven. Zij behoeven niet meer, en mogen dus ook niet inc er, aan den lei band der Europeescho Zendingen to loopen. Hun cigen stem moot gehoord worden on inet hun cigen inzichten moet rekening worden gehouden. Hot doel der Zending is overal on was dus ook in de Butaklandon om zichzelf overbodig te maken en een Christelijke volkskerk te grond- vesten, die aan de oude voorwaarden van zelf-

bestuur, zelfonderhoud en zelfuitbreiding vol- doet.

De nieuwe kerkordc, die 1 Mei 1930 ia inge- voerd, brengt dit doel nog niet volledig tot ver- vulling, maar brengt deze vervulling wel een groote schrede dichterbij. Het was niet de eer- ste kerkorde. Reeds in 1881 had de geniale grondvester der Zending onder de Toba-Bataks, Nommensen, met verzienden blik ook voor de organisatie van het kerkelyk leven de grond- slagen gelegd. In de door hem gegeven kerkorde schiep hij het ouderlingenamt en bepaalde den arbeid en de poaitie der goeroes in school en gemeente. Maar reeds toen stelde hij het amt van Pandita Batak, iaheemsche predi- kanten, in en deed districtssynodes byeenkomen, die een sterke stem hadden ip het adviseeren over den gang van het wertVDe nieuwe kerk-^{~*~^} orde, door den toenmaligeirEphorus, Dr. J. Warneck, opgesteld en na zder uitvoerig overleg en herhaaldelijke omwerking op ad vies van kerkelyke personen en lichamen ingevoerd, bouwt verder op de door de eerste gelege grond- slagen. Zij gaat uit, evenals in de Minahasa en op Oost Java het geval is, van de plaatselijke gemeente. Deze staat onder leiding van den kerkeraad, samengesteld uit drie groepen, n.l. zij, die met het geestelijk werk belast zijn (Zen- deling, pandita, onderwijzers en evangelisten), de ouderlingen en zij, die de geldmiddelen be- heeren, het z.g. kasbestuur. Eike groep heeft eigen, precies omschreven plichten. De Zende- ling heeft slechts 66n stem, maar moet de be- sluiten mee teekenen. Voorzitter is de Batakische predikant. Voorts is de Batakkerk ingedeeld in vijf districten. Ieder district heeft een eigen districtsynodo en een Zending als districts* praeses. De leden der gemeenten kiezen de leden der Synode — op elke 1000 gemeenteleden een — uit de kerkeraadsliden. Verder behooren tot de districtssynodes alle Bataksche predikanten uit het district on een afgevaardigde der onderwijzers (goeroes). Belangen van het geheele district, zaken van afzonderlyke gemeenten, die ter plaatse niet geregeld konden worden en adviseering van de agendapunten der groote Synode behooren tot de zaken, die door de districtsynode behandeld worden.

De grooto Synode, dio jaarlijks samenkomt, bestaat uit afgevaardigden der districtssynoden, z66, dat op elke 7000 gemeenteleden een afge- vaardigde benoemd wordt. Verder zijn lid de Zondelingen, uit elk district een Bataksche predikant en een goeroe, voorts de leider van het jeugdwerk. Voorzitter is de Ephorus, d.i. de Europeescho Zending, die als leider van het geheele werk door het bestuur der Rynsche Zonding in Barmen wordt aangewezen. De groote meerderheid der synodeleden bestaat dus uit Bataksche Christenen. In dezo synodo loopen allo draden samen. Zij bcradslaagt over het geheele geostclijke en kerkelyke leven der Batakkerk, waakt over do toepassing der kerkorde, regelt de kerkelyke belasting en het besteden daarvan, stelt de grondregels der kerkelyke tucht vast, beheert de centrale kas, waaraan alle gemeenten een zeker percentage bijdragen, leidt de z.g. Zending B&tak, de groote Bataksche Zendingsvereeninging, die zelf voor allerlei arbeid jaarlyks ongeveer f 25.000 byeenbrengt, zorgt voor de verzorging der buiten het eigen-

lijke Tobaland verstrooide Christenen enz. Alleen de door de Synode vastgestelde regels en verordeningen zijn in de gemeenten van kracht, de Zendingen kunnen dus niet meer voor- schriften geven. Door deze kerkerde, die aan het element der gewone, niet een of ander ambt bekleedende, Christenen zeer grooten invloed geeft, is een overgroot deel der zelfstandige leiding in handen der Bataks zelf gelegd. Dit komt ook sterk uit in de inrichting van het Bestuur der Synode. Dit bestaat uit den Ephorus en twee andere Zendingen, vijf Bataksche leden, waar- van elke districtsynode er een aanwijst, een pandita batak en een goeroe, beide door hun collega's gekozen. Ook in dit lichaam, dat de eyndevergadering voorbereidt en de zaken behaandelt, zoolang de Synode zelf niet vergadert, is een sterke Bataksche meerderheid. Vooral dit lichaam kan voor de leiding der kerk van groote beteekenis worden, Te meer omdat, zooals uit deze kerkerde blijkt, het gansche gewicht der leiding van Europa, naar Indie zelf, naar de door de leden gekozen bestuurslichamen is overgebracht.

Het is duidelijk, dat bij dezen groei van het zelfstandig kerkelijke leven, hoezeer de niet-ambtelijke leden daaraan groot aandeel hebben, de opleiding der Bataksche predikanten een zaak is van groot gewicht. En waar het peil der intellectuele ontwikkeling zoozeer rijst, moet de pandita-opleiding daarmee ook zoo mogelijk gelijken tred houden. Overeenkomstig den sinds eeuwen in vrijwel alle Christelijke kerken der aarde gebruikelijken regel, vraagt ook de Batak-kerk de hoogste onderwijsvorm, die in het land aanwezig is, i. c. m. u. l.-onderwijs, als voor- opleiding ter toelating tot de school voor pandita's te Sipoholon. En een academisch gevormd theologals leeraar aan deze school aange- steld. Toch is ook zoo nog niet aan alle billijke behoeften voldaan. Er zijn gemeenten, die nog verder opgeleide krachten als predikanten moeten hebben. Nadat korten tijd het later verwor- pen plan was opgekomen, enkele pandita batak in Holland of Duitschland hun opleiding te laten voltooiën, ziet men voor de Batakkerk nu ook zeer uit naar de opleiding van de Hoogere Theologische School te Buitenzorg (zie beneden).

Naast het werk in de gemeenten moet ook op dit terrein de arbeid in de scholen genoemd worden. Ruim £.00 inheemsche scholen, waar- van 14 vijfklassige standaard- of vervolgscholen zijn er op dit terrein, waarvan ruim 28 000 leerlingen gebruik maken. Merkwaardig is, dat in de Bataklanden de verhouding van meisjes en jongens — 9000 tegen 19.000 — slechter is dan op de meeste andere zendingsterreinen. Maar de meisjeskopscholen zijn goed bevolkt. Blijk- baar heeft de Batak een tegenzin tegen coedu- catie. Dezen tegenzin heeft hij echter niet tegen Westersch lager onderwijs, integendeel. Buitengewoon sterk is onder dit volk, Bterker nog dan elder% het verlangen naar Hollandsch-Inlandsch onderwijs. Ook de Zending onderhoudt twee dergelijke scholen en een Mulo-school, waarvoor zij, wat voor een Deutsche corporatie bijzondero moeilijkheden meebrengt, natuurlijk onder- wijzers uit Holland moet betrekken, zoolang nog niet in Indie zelf voldoende leerkrachteii voor dit soort scholen worden opgeleid. En waar de inheemsche wereld het gezinsleven al te

zeer mist, en nicer op instructio dan op educatio do nadruk wordt gelegd, verdient de Rijnsche Zending lof voor de wijze, waarop zij door inter- naten voor jongens en voor meisjes, waaraan wat de laatste betreft special@ vrouwelijke krachten verbonden zijn, in dit cuvel tracht te helpen voorzien.

Tot het terrein van het onderwijs behooren voorts nog de volgende instellingen. In de eerste plaats de opleiding voor onderwijzers der in- heemsche scholen te Sipoholon gevestigd. He- laas rechtvaardigde het kleine aantal standaard- en vervolgscholen niet inecr een normaalschool, zoodat deze is terugggebracht tot normaallec- gang; onderwijzers voor de vijfklassige scholen moeten nu op een Gouvernementsnormaalschool te Siantar* worden opgeleid. In de tweede plaats viiidt men hier verder de ambacitsschool annex meubelmakerij te Lagoeboti, waar 160 leerlingen worden opgeleid en die voor do maatschappij groote beteekenis heeft door do vorming van inheemsche ambachtslieden. Waar een zoo groot deel der jeugd de scholen bezoekt, en tot een hooger peil van int'Hectueele ontwikkeling wordt gebracht, dreigt er steeds een tekort aan geeste- lijke vorming te ontstaan met al de schadelijke gevolgen, die een dergelijke verstoring van even- wicht tusschen de bevrediging der verschillende psychische vermogens en behoeften meebrengt. Daar deze schade ook in de Bataklanden aller- minst denkbeeldig bleek, werd! jeugdwerk een dringende eisch. Sinds 1928 wijst zich daaraan Dr. Verwiebe, die onder de studeerende jeugd arbeidt op een wijze, die ook door hen, voor wie dit werk bedoeld is, zeer op prijs gesteld blijkt te worden.

Van den algemeenen groei en uitbouw van het zendingswerk in de Tobalanden is ook de groei van het medische zendingswerk een symp- toom. Naast het vroeger reeds bestaande zieken- huis te Pearadja, dat naar Taroetoeng is over- gebracht," waar de Regering er als geschenk aan de Rijnsche Zending bij haar eeuwfeest in 1929 een groot terrein voor beschikbaar stelde, verrees een tweede ziekenhuis to Baligé. Aan elk van beide zijn twee Europeesche artsen verbonden en aan beide samen werken 9 Euro- peesche verpleegsters. De laatste statistick (1931) geeft een aantal van 344.000 verpleegdagogen voor 9700 patienten en 69.000 polikliniok pa- tienten, terwijl ruim 1000 operaties en 600 verlossingen plaats hudden. Naast dit werk moet op het gebied der Uhrstelijke barmhartigheid genoemd worden het bestaan van twee leprozerieën, waar 550 melaatschen verpleegd worden. Dat hier in onderscheid met de leprozie onder do Karo-Bataks het huwelijik tusschen patienten verboden is, heeft tot conige moei- lijkheden aanleiding gegeven, maar herhaaldo besprekingen, ook met den D.V.G. hebben niet tot verandering van stelregel kunnen leiden, daar de Tobabatakecho adat zich tegen dergel- ijke huwelijken schijnt te verzetten. Een eterko uiting van inheemach Christelijk leven is voorts de blindeninrichting Effatha, dicht bij do le- prozie Hoeta Salem gelegen, en dio geheel door de Zending Batak wordt bekostigd. Deze blindeninrichting, waar de verzorgdon niet slechts lezen (brailleschrift) maar ook vlechten leeren, verheugt zich zeer in de liefde der Bataksche Christenheid.

Het Zendingsgebied, der Rijnscho Zending op Sumatra heeft zich in 1931 nog eenigszins uitgebreid. Op het terrein, waar in 1864 het *Javi-Comité* den arbeid had overgenomen (zie dl. IV b)z. 844 kolom 2), vestigden zich steeds meer Tobabataksche Christenen. De Hooria Kristen Batak heeft steeds nauwe banden gelegd met <lo> verstrooiden. Zoo wilde zij ook do in Angkola gevestigden op el er haar vleugels houden en anderzijds wilden ook deze verstrooiden tot de H.K.B. blijven behooren. Toen nu bovendien het terrein van het Java-Comité, dat een enclave geworden was in dat van de Rijnsche Zending, geheel van Zendingen ontbloot was, daar een der twee Zendingen overleed en de andere moest repatriëeren, werd het overgedragen aan de Hoeria Kristen Batak, die zich nu naar het Zuiden ook over een deel van Mandailing uit- strekt.

Het andere deel van dit landschap der Ang- kpla-Bataks is nog steeds gebied van de *Doops- (ezinde Zendingenvereniging*. Echter is ook dit terrein sinds den dood van den eenigen Zending, die daar arbeide, maar in 1923 overleed, van arbeiders ontbloot. Na eerst door den Zending van het Java-Comité te zijn verzorgd, is bij de overdracht van het gebied van dit Comité ook de verzorging van het Doopsgezinde terrein tijdelijk aan een Zending der Rijnsche Zending toevertrouwd. Tot definitieve aansluiting van dit zuidelijke terrein, dat zijn centrum heeft in Pakantan, bij het groote complex der Batak- sche Christen kerk is het nog niet gekomen. De arbeid onder de veel sterker dan de noordelijker wonende stammen geïslaniseerde Angkola-Ba- taks blijft meeljk. Maar juist de aansluiting aan do sterke Hoeria Kristen Batak en de invloed der geïrnigreedre Tobaneezen, die minder snol onder den indruk komen van de uitingen van het isarmitische meerderwaardigheidsgevoel, kunnen hier den stoot geven tot grooter krachtsont- plooiing der Zending.

Volledigheidshalve worde nog vermeld, dat de drie zendingsposten op het eiland *S'nmosir* in Jiet Tobameer binnen het verband der Ba- takkerk on der Rijnsche Zending, het zendings- terrein vormen der *Vrije Evingelische Gemeenten* in Nedcriand, die de Zendingen voor doze drie >OHten ter beschikking stellten en de benooidge gldcn ervoor bijeenbrongen.

Behalve de Bataklanden behoort ook het oi- land *Niafi* tot het terroin der Rijnsche Zending. De krachtige opwekkingsbeweging van Jiot jaar 191G, gevolgd door enkele dergelijke bewegingen op beperkt terrein, hebben een sterken voor- uitgang van het zendingawerk op dit eiland bo- werkt. Vooruitgang zoowel in uitorlyken als in inuclijken zin. Toch zyn allo vruchten van dezo beweging heluas niet ingezamold kunnen worden, - vooriarnijk door gebrok aan arbeiders^Tfet aantal Zendingen is hier door de bov^iCm- Bchroven oorzaken do laatste jaren steeds to gering geweest, waardoor ressorten met elkaar verbonden moesten worden, ten kosto van de intonsiteit van don arboid. Van do ruim 18G.000 1931 sterke bevolking van dit oiland waren or ultimo 1931 ruim 88.000 Christen, maar in totaal staat 3/5 deel der bevolking onder invloed van de Zending. De instroomondo cultuur maakt o von wej de overigen steeds meer ontoegankelijk voor de prediking, dio do Zending brengt. De

pandita nias, voor wie er een opleidingsschool is te Ombolata, hebben ook onder hun eigen volk een zware taak. Toch is ook de goede in> vloed van de opwekkingsbeweging nog steeds merkbaar. Het gemeentelijk leven vertoont strijd en zifting. Juist bij een dergelijke beweging is een daarop volgende reactie en sterker op- levan van het oucle heidendom alleszins begrijpe- lijk. Bovendien brengen misstanden in de adat t.a.v. de bruidschat allerlei huwelijksmoeiljk- heden met zich. Op de scholen doet ook hier het verschijnsel zich voor, dat de verhouding van jongens- en meisjesleerlingen te zeer in het na- deel is der laatstgenoemde. Een in Goenoeng- sitoli opgerichte meisjesschool zal daaria echter, naar verwacht wordt, eenige verbetering brengen. Oprichting van een Zendingshospitaal te Goenoengsitoli is ook in vergevorderd stadium van voorbereiding en zal aan den reeds zeer lang gekoesterden wnsch voldoen.

Op *Menlawei*, en *Enggano*, het derde terrein, waarover de Rijnsche Zending haar zorgen uit- strekt, bleef hot werk gunstig voortgaan, maar daar de bevolking langzaam uitsterft, is dit werk zonder uitzicht voor de toekomst. Het aantal Christenen bedroeg er in 1931 nog 848.

Behalve op de genoemde eilanden ten Westen van Sumatra is er ook nog zendingawerk op de daargelegen *B itoe-eilanden*, waar het Luthersch Genootschap voor In- en Uitwendige Zending arbeidt. Deze kleine archipel best-aat uit 66 eilandjss, waarvan cr 20 bewoond zyn. Op 9 van dezo zyn nu Christengemeenten gevestigd. De woonplaats der twee Zendingen is gevestigd op het oilandje Tello, vanwaar uit zij per motorboot de andere posten bereizen. De bevolking telt ruim 12.000 zielen, voor het grootste deel Niassers. Een achtste deel der bevolking is door den (loop in de Christelijke kerk opgenomen, maar het getal is steeds groeiende. Er worden voorts een twaalf tal scholen onderhouden met ruim 300 leerlingen. Maar voor deze overigen van dergelijke zorgen verstoken bevolking is vooral ook het ziekenhuis van betekenis, waar de Zending de ernstigste patienten kan op- nemen en de andere poliklinisch kan behandelen en waar con zeer ruim gebruik van wordt ge- maakt. De betrekkelijk kleine Luthersche kring in Nederland heeft hier een vruchtbaar stuk zondingswerk.

Do Protestantache Zending op *Borneo* is bijna geheel beperkt tot de Z.O. afdeeling van het oiland. Alaar do arbeid is er onder andero leiding gekomen. Do Rynscho Zending kwam in de inflatieperioodo na don oorlog steeds meer in de onmogelijkheid to verkeeren, om de zorg voor al haar zendingsvelden to blijven dragen. Daar- tegenover word do Duitsch- Zwitsersche Zen- dingscorporatio te Bazel,niot zoo spoedig als zij gedacht had weer toegelaten tot haar zendings- velden in West-Afrika, waaruit haar Zendingen tydens don oorlog verdreven waren. Zy verklaar- de zich toen beroid om het zendingsterrein dor Rijnscho Zending op Borneo over te nemen. Deze corporatio bowilligde daarin en 1 Januari 1923 werd met de overdracht een aanvang go- maakt. Geleidelijk worden de verschillende posten overgenomen en op 1 April 1925 ging de verzorging van dit terroin geheel aan do Bazsler Zending over. Deze aanvaarde daarmee een arbeid, die, door byzondere moeilijkheden ge.

drukt wordt. In de eerste plaats is het terrein zeer dun bevolkt en wonen de Dajaks zeer verspreid langs de rivieren. Deze wijze van wonen in dit waterrijke land brengt voorts een zeer lastig verkeersvraagstuk mede. Daar er geen landwegen bestaan, behalve in het gebied ten Oosten van de Barito, moet zoo goed als het geheele verkeer te water plaats hebben en moeten ook alle voedingsmiddelen en gebruiksvoorwerpen, die erop de bovenstrooms gelegen zendingsposten noodig zijn, te water vervoerd worden. Moelijkheden, die niet in de aardrijkskundige maar in de ethnologische omstandigheden wortelen, zijn er eveneens. De oorspronkelijke Dajakbevolking is geestelijk en economisch niet weerbaar genoeg tegen de geïmmigreerde Maleiers, die reeds de geheele kuststrook over een afstand van eenige honderden kilometers bezet hebben en steeds dieper het land binnendringen. En daar deze Maleiers Mohammedanen zijn, hangt met deze ethnologische moeilijkheid tegelijk de religieuze samen. Langs de rivieren dringt op vele plaatsen de Islam sterk en snel het binnenland steeds verder binnen en niet zelden heeft het een agressief karakter. Hoe taai vele Dajaks, vooral onder de ouderen, nog aan hun animisme vasthouden, toch staat het wel vast, dat dit zich evenmin als ergens anders in den Archipel op den duur zal kunnen handhaven en dat het slechts de vraag is, of de Dajakbevolking voor het Christendom dan wel voor den Islam zal worden gewonnen.

Aangezien de menschen meest langs de rivieren wonen, liggen ook de zendingsposten, behalve in de hoofdstad Bandjermasin, langs de Barito, de Kapoas, de Kahajan en de Katingan en verder oostelijk van de Barito in het eenigzins hoogere en heuvelachtige Maanjaland. De Bazeler Zending heeft den arbeid krachtig aangepakt en het aantal Zendingelingen opgevoerd tot 14, maar het ongezonde klimaat en de groote afgelegenheid hebben verhindert dit aantal steeds te handhaven. Langs de Katingan worden twee zendingsposten onderhouden door de Nederlandsche Kerk. Maar oorspronkelijk zijn deze posten geheel in den arbeid der Bazeler Zending opgenomen.

De groote moeilijkheden, die op het werk drukken, hebben toch den geleidelijken groei daarvan niet verhindert. Het getal Uristenen is tot 7000 gestegen en vooral aan de westelijke rivieren met name de Kahajan is een beweging naar het Christendom ontstaan, waarvan nog verdere groei verwacht kan worden. Overigens gaat ook in de ontstane gemeenten de strijd naar voren, want ook zelfs deze afgelegen en zoo moeilijk bereikbare streken zijn niet buiten den stroom der Westersche cultuur gebleven. En de geest van onafhankelijkheid en vrijheid heeft hier zich zelfs somtijds in ontelbaarvele vormen openbaar. Een verlangen naar Westersche onderwijs, waaraan deze maatschappij nog volstrekt geen behoefte heeft, zoodat zij aan abiturienten van Holl. Ini. Scholen volstrekt geen plaats zou hebben kunnen geven om de verworven kennis in toepassing te brengen, heeft de Zending voor lastige problemen gesteld en vele abiturienten van de goeroe-opleiding te Bandjermasin verlieten na betrekkelijk korten tijd het onderwijs weer, om elders een meer winst-

belovende betrekking na te jagen. Voor de 76 volksscholen met ongeveer 3700 leerlingen was het aantal opgeleiden dan voorloopig ook voldoende en zoo is de nonnaalcegang der Zending te Bandjermasin ook gevallen als offer der noodzakelijke bezuiniging in het begin dezer dertiger jaren. Echter kan dit in zoverre aan het direct zendingswerk ten goede koinen, als deze goeroe-opleiding vervangen is door een van Evangelisten. Ook voor de kerkelijke organisatie der gemeenten werden de eerste grondslagen gelegd door een in 1930 te Mandoemai gehouden Dajaksche Synode, waar 30 afgevaardigden der gemeenten samenkwamen om over de kerkelijke en geestelijke vragen, die dit zendingsveld beroeren, te spreken.

Niet slechts de Europeanen, ook voor de Dajaksche bevolking zelf brengt het klimaat groote gevaren mee. De gezondheidstoestand laat zeer veel te wenschen over, van hygiëne heeft ook een Dajak geen begrip. Naar schatting bereikt 70% der kinderen, die geboren worden, niet den 12-jarigen leeftijd. Onder deze onstandigheden heeft de Bazeler Zending zich ook den lichamelijken nood der bevolking aangetrokken en heeft in 1927 uitgezonden den zendingarts Dr. Vischer, die in Koalakapocas een eenvoudig ziekenhuis heeft gebouwd, terwijl er ook in Bandjermasin zelf een ziekenhuis zal worden opgericht. Ook een verpleegster-vroedvrouw doet er zeer noodig en nuttig werk.

Daar Bandjermasin een plaats is, waar zich zeer vele Chineezcn hebben gevestigd, is er ook onder deze arbeid begonnen door een Zending, die vroeger op het zendingsterrein der Bazeler Zending in China werkzaam was geweest, en die ook in andere plaatsen van Borneo aanrakingen zoekt met deze immigranten.

Behalve den arbeid van de Bazeler Zending is er nog 66n kleine post der Protestantsche Zending op dit groote eiland, n.l. op West-Borneo, dat overigens terrein is der R.K. Alissie. In Bengkajan heeft zich in 1927 gevestigd een Amerikaan van Hollandsche afkomst, de 11 eer Brenceian, die gerugstund door de Amerikaanse Presbyteriale kerk in Michigan, de zogenaamde Bereeer kerk, de „Unevangelized Tribes Mission" Hlichtte en aan den geestelijken en lichamelijken nood der daar wonende Dajaks tracht tegemoet te komen. Aan dit werk wordt ook uit Holland ongeorganiseerd steun geboden.

Van Borneo overgaande naar Celebes en dit van Noord naar Zuid beschouwend, treffen wij daar eerst een der oudste terreinen der Nederlandsche Zending aan, n.l. de Minahasa, waar in 1931 de zendingarbeid een eeuw oud was.

Baur is de tweeslachtige toestand, welke er ontstaan was door de „ontijdige en overhaaste" overdracht der Minahasische gemeenten aan de Indische Kerk, welke overdracht echter de Minahasa geheel niet ontrok aan de moeielijken van het Nederlandsche Zending Genootschap (zie D.I. J.V. biz. 841 koloni 2), tot voor korten tijd blijven bestaan. Zij wortelde daarin, dat de gemeenten en de geestelijke verzorging daarvan aan de Indische Kerk behoorden, de zorg van het schoolwezen echter aan het N.Z.G. Bit zou geen verwarring hebben behoeven te slichten ala kerk- en schoolwezen geheel gescheiden waren, maar dit is in het zendingswerk nooit het geval en deze scheiding was dus ook in de Minahasa

niet te vinden. Zoolang de omvang tier werkzaamheden verconiging toelaat, is de goeroe sekola tevens gocroc djoema'at d.w.z. is do onderwijzer tevens gemeentevoorganger. Zoo was de toestand ook in de Minahasa en zoo bleef hij ook na de bovenbedoelde overdracht. Als schoolgoeroes bleef het inheemsch personeel dus onder het N.Z.G. ressorteren, dat bovendien aan de Indische Kerk dezen dienst heweet, dat het aan zijn kweekschool te Tomohon aan de leerlingen een speciale opleiding gaf mel het oog op hun later werk als gemeentevoorganger, voor welke opleiding het zelfs van 1921—1926 een academisch gevormd theoloog, aan de Kweekschool verbond. Als gemeentevoorgangers verzorgden de goeroes naast de prediking het catechetisch onderricht en het pastorale werk van huis- en ziekenbezoek, maar tot het bedienen der Sacramenten van Doop en H. Avondmaal, het inzegenen van huwelijken en het aannemen van nieuwe lidmaten waren alleen de Inlandsche leeren gerechtigd, welke aan de Kweekschool tot opleiding der Inlandsche Leer-aars, ook te Tomohon gevestigd, zeker geen betere theologische opleiding kregen dan de goeroes, maar wcl tot voornamer handelingen gerechtigd werden en ook op grond van het Bezoldigings-Besluit van Burgerl. Landsdienaren een hooger salaris genieten. Voeg daarbij, dat de kerke- bouwen in de kleinere dorpen tevens nog als schoolgebouwen dienst doen, een toestand, die aan vankelijk op alle zendingsterreinen, waar de ontwikkeling van het kerkelijk leven dat nog niet onmogelijk heeft gemaakt, wordt aangetroffen, en dat dus de Hulppredikers van de Indische Kerk over deze gebouwen als kerk, de N.Z.G. goeroes over dezelfde gebouwen als school moesten kunnen beschikken, dan verstaat men, dat er voldoende vlakken voor wrijving aanwezig waren. Maar ook elders waren deze er. De Zending- gen, die bij de overdracht der gemeenten als Hulppredikers in dienst der Inlandsche Kerk waren overgegaan, waren gelijk vanzelf spreekt volkomen bereid nog zooveel mogelijk diensten aan het N.Z.G. te blijven bewijzen. Dus bleef de oude toestand voortbestaan, namelijk dat do Hulp- predikers het beheer over de scholen lieven uit- oefenen, zooals zij dat als Zendingelingen steeds hadden gedaan, overconcomite den toestand, die in dezen op alle zendingsterreinen te vinden is, waar idere resHortszenclening tevens leider en beheerder der scholen is. Daar het schoolwezen zich echter steeds uitbreidde en het N.Z.G. daaraan alle aandacht wijdde, was reeds in 1908 het ambt van School)ziener van wege het N.Z.G. in de Minahasa ingesteld, waarvoor een Europee ach onderwijzer werd uitgezonden. Aanvankelijk was de bedoeling, dul dezo niet het beheer zou voeren, dnt inimers i) og bij de Hulppredikers berustte, maar dat hij de leiding van het onderwijs zou hebben en (ins vooral aan de kwaliteitsverbetering duarvan zou arbeiden. Maar een dergelijke tweeledig van beheer op leiding gaf genakkelijk tot wrijving aanleiding. En naar matro er meer JI tilpredikers k wain on, die tevoren niet meer N. Z.G.-Zendingelingen geweest waren en ook niet door Jiet N.Z.G. waren opgeleid, werd de band tusschen deze Hulppredikers en het N.Z.G. losser, tot suc- casioevclijk de eerstgenoemden het beheer der scholen neerlegden, waardoor do Schoolopzoner tevens schoolbeheerder word, waarbij uitden aard der zaak deze tweede functie het leeuwendeel van

zijn werkzaamheid vormde, aangezien daartoe ook de gansche last der subsidie-aangelegenheden behoort, welke er na de invoering der Algemeene Subsidio Regeling niet minder op werden. En aan het plan om een tweeden schoolopziner aan te stellen, zoodat een zich uitsluitend aan de interne onderwijs-aangelegenheden kon wijden, heeft het N.Z.G. wegens gebrek aan financiën nooit uitvoering kunnen geven. Want hoewel de Regeering voor den Schoolopziner in de Minahasa en voor een gelijknamig ambtenaar op Soemba in dienst van de Zending der Geref. Kcrken op dat eiland, een subsidie gaf, die de kosten voor zijn salaris en zijn arbeid geheel dekte, heeft zij aan dat instituut niet verdere uitbreiding willen geven.

Daardoor werd de Schoolopziner in de Minahasa voornamelijk schoolbeheerder, wat te begrijpen is, als men in het oog houdt, dat met de jaren het aantal scholen zich steeds meer uit- breidde, vooral van de driejarige volksscho- len, waarvan het N.Z.G. er in het jaar 1925 reeds ongeveer 220 verzorgde, welk aantal in 1931 door de ingevoerde bezuiniging tot 197 was teruggevoelen, hetgeen toch nog een aanzien- lijk getal vertegenwoordigt, dat buiten den be- heersarbeid weinig tijd overliet.

De tweeslachtigheid van den toestand werd nog door bijkomende omstandigheden verscherpt. In de eerste plaats daardoor, dat vooral door de energieke leiding van den schoolopziner, den heer G. B. Tiekstra, sinds 1920 het goeroecorps tot grooter zelfbesef en zelfvertrouwen kwam en tevens tot een sterke economische positie in het volkseven. Daarnaast was de geestelijke stroo- ning, die zoo groote groepen van de Indonesi- sche bevolking naar meer zelfstandigheid en me- dezeggenschap deed verlangen, niet buiten de Minahasa gebleven en mede onder invloed van het ontstaan van zelfstandige inheemsche kerken op andere zendingsterreinen verlangden vele Mi- nahassers ook daarnaar, al bleef er in dit streven veel verwards en onzuiveren. Het instituut der Indische Kerk, hoeveel verdiensten het heeft voor de geestelijke verzorging, miste toch als tak van staatsdienst, die de fondsen van het Gouverneement ook ten dienste van de inheem- sche gemeenten kon stellen, de mogelijkheid deze tot financieele zelfstandigheid op te voeden, waardoor een leunen op den staat bleef bestaan, dat den geheelon toestand nog gecompliceerder maakte on do wrijving vermeerderde.

Alaar afgezien van deze practische moeilijkhe- den was ook principieel de tweeslachtige toestand in de Minahasa voor leiders van Kerk en Zending boide een voortdurende ergernis en al- leen reeds uit hoofde daarvan moesten pogingen tot verbetering steeds op de dagorde staan. Uit het gezichtspunt van de geestelijke leiding en op- voeding der Minahassische Christenbevolking behooren kerk on school bij elkaar. Maar daarom was de toestand, dat het eene lichaam, i.c. de Indische Kerk, de gemeenteleiding en het andere, het N.Z.G., deschoolioiding heeft, totaal onbovro- digend. Beido behooren in een hand to zijn. Daarnaast is het uit Zendingsoogpunt een betreurenswaardige rem op do natuurlijke ontwikkeling ge- weest, dat de gemeenten aan de Indische Kerk zyn overgedragon. Ook in de Minahasa had, gelijk op ahdero zondingsvelden geschied is en steeds weor geschiedt, uit de geestel'jk en stoffel'jk tot

zelfstandigheid rypende gemcenten eon eigen Minahassische Christelijke kerk moeten groeien. In plants daarvan is een bestafinde kerkehjke organisaatie, die bovendien geen kerk is in den eigen- 坊 ken zin van het woord, als het ware van bo ven af over de gemeenten heengeschoven, waardoor deze nooit meer totengemenschappelijk, zuiver kerkelijk lichaam, waarvan de plaatselijke gemeenten de leden zijn, kunnen uitgroeien.

Zoo stonden de zaken, toen er omstandigheden optraden, die noodzaakten met grooter spoed wegen te zoeken om de theoretisch als wensche- lijk geachte eenheid tot practische verwerkelij- king te brengen. En ook nu, gelijk als bij boven- genoemde overdracht, waren het omstandigheden van financieelen aard, die ook nu voorname- lijk door het optreden der Regeering in het leven geroepen werden. In de maand September 1931 kreeg het N.Z.G. bericht, dat het Ned. Ind. Gou- vernement met ingang van 1 Januari 1932 de subsidie voor den schoolopziener in de Minahasa zou intrekken. Uit het bovenstaande is het dui- delijk, dat daarmee ook het bevoersorgaan der volksscholen zou wegvallen, tenzij het N.Z.G. uit eigen middelen het bedrag zou betalen, dat tot dusver door deze subsidie gedekt werd, maar waar het leed onder denzelfden economischen druk, welke de Regeering tot haar besluit noopte, kon van deze verving van regeeringsgeld door zendingsgeld geen sprake zijn. Er moesten op korten termijn ingrijpende maatregelen genomen worden en het vraagstuk van of scholen en gemeenten onder de Indische Kerk brengen (>f gemeenten en scholen onder het N.Z.G. brengen en dus de gemeenten weer te stellen onder het lichaam, dat ze vroeger had overgedragen, we rd plotseling urgent en moest tot een oplossing worden gebracht. Bij de ondrhandelingen, die in Indie daarvoor gevoerd zijn, is ten slotte deze uitkomst bereikt, dat de scholen van het N. Z.G. aan de Indische Kerk zijn overgedragen, maar dat deze overeenkomstig een dienaangaan- de door het Kerkbestuur genomen besluit van algemeene strekking, de inheemsche ressorten van de Alolukken en de Minahasa zoo spoedig mo- gelijk tot zelfstandige inheemsche kerken zal hel- pen vormen. Daarmee is de in 1875 begonnen ont- wikkeling tot afsluiting gekomen, maar tevens de grondslag gelegd voor een nieuwe ontwikkeling, die zeker niet zonder schokken zal plaats hebben, maar die van de allergrootste beteekenis is voor het geestelijk leven van de bevolking in deze „twaalfde provincie van Nederland". Een com- missie van twai- l« personen, waaronder negen Ali- nahassers, bereiden de regelingen voor, in de eerste plaats voor de plaatselijke kerkeraden, want de zelfstandigheid der plaatselijke gemeen- ten wordt ook hier de grondslag van licr kerke- lijk gebouw. Maar daarop wordt een organisatie gesteld van de claaiscalf kringen en de afgevaar- digden van deze zullen de Synode der Minahasi- siche Kerk moeten vormen.

In het aan de Minahasa grenzende landschap *Boladng Mongondoic* heeft het Zendingwerk zich in het laatste decennium niet in buitengewone mate ontwikke-] d. Een der oorzaken daarvan is, dat de oorspronkelijke bevolking reeds sterk onder invloed van den Islam gekomen is. Terwijl ook het gemengd karakter ervan — vele Ahina- hassers en Sangireezen hebben zich hier geves- tigd — een moeilijkheid vormt. Van de 70.000

mensen, die volgens de laatste volkstelling dit landschap bewonen, de vreemdelingen inbegre- pen, zijn hoogstens 10% Christenen. De gemeen- tevorming verkeert nog in een zeer aanvankelijk stadium. De gemcenten in de hoofdplaats Kota Mobago bestaat vrij wel geheel uit Minahassars. Zij bestaat bovendien voornainehjk door de aan- wezigheid der Holl. Ini. School, die door het Landschap op den voet der gouvernementsregc- ling gesubsidieerd wordt, maar overigens Zen- dingschool is, uitgaande van het Nederlandsch Zending Genootschap.

Er zijn weinigzendingsterrcincn, waar het werk zoo stelselmatig en methodisch en door z66 wcl- overvogens beginselen geleid is voortgegaan al3 op het terrein van het Nederlandsch Zending Genootschap in *Midden-Celebes*. Voor een niet gering deel lag dat aan de leiding der beide man- nen, die den grondslag hebben gelegd, Dr. A. C. Kruyt en Dr. N. Adriani. De laatste overleed, toen hij zich gereed maakte zijn arbeidsveld voor goed te verlaten, op 1 Mei 192 j te Poso. Do eerste heeft na ruim veertigjarigen arbeid in November 1932 het terrein verlaten en arbeid in Holland verder aan de uitwerking van het verzamel- de ethnologische materiaal over de Toradja's, nadat hij eerst de door Dr. Adriani nog niet geheel voleindigde Bare'e vertaling van het Nieuwo Testament had voltooid. Zijn zoon J. Kruyt is hem in de Jeiding van de goeroe-opleiding zoowel als in die van het geheele terrein opgevolgd.

Het vertrek van den pionier van dit zending- veld markeert er ook de afsluiting van de grond- leggende periode. Wanneer niet alle voorteekenen bedriegen en wanneer er niet onvoorziene belein- meringen zich voordoen, is de geheele kerstening van JMidden-Celebes waar nu reeds 35.000 Christe- nen zijn, nog slechts een kwestie van tijd. Na veertig jaar ziet het er in dit zendinggebied als volgt uit: Uit territoriaal- zoowel als uit zending- oogpunt kan men het land verdeelen in drie noord- zuid loopende strooken. De middenstrook, oin vat- ten de Poso, Tentena, Pendo en Ondae in het langst bearbeid. Westelijk aan de and ere zij de van het Posomeer Jiggen de berglandschappen Napoo en Bada met Besoa; ootstelijk van de midcndHtrook liggen Mori en Malji. Op den noordoosthjkcn uitlooper van het ciland noordelijk van (io Golf van Alori ligt nog een afzonderlijk stain, do To Wana, waaronder ook reeds aanraking is ver- kregen en waaronder eerlang een eigen Zending zich zal vestigen. Afgezien van deze laatstegc- noemde groep is de aangegeven indeeling ook taalkundig van beteekeniH. Do midcndstrook epreekt Baro'e, de Berglandschappen hebben io- der hun eigen, verwante taal. In de oostelijke strook sproekt men Morisch, uitgenomen het landschap Wotoe in Maliji, dat ook Barc'e spe- kera herbergt. En uit zendingsoogpunt gezien toont de wBetlijke strook de jongste ontwikke- ling, de middenstrook vertoont een geinengden toestand van Jleidendoin en Christendom. Mori is geheel gekoreted en in Maliji, dat in 192. cen eigen zending kreeg, waardoor de systeatischo bezetting van het terroin haar beslag kreeg, zijn de eerste grondslagen gelegd, terwijl hier de to- genstand van den Islam het sterkst is.

Typeerend voor de methode, waarin de do Zending onder dit volk te werk is gegaan, is onder meer, dat er nooit gepogd is te forceeron, maar dat mon de dingen heeft laten rypen on

steeds gestreefd heeft naar een eigen toeëigening door de bevolking. Pit is ook op schoolgebied het streven geweest (zie beneden), maar evenzeer in het werk el er directe Evangelieprediking, waar- door ook een kerstening van de adat kon ont- staan. Dat brengt mee, dat in tweerlei opzicht Christendom en Heidendom nog naast elkaar le- ven, n. l. territoriaal, zooals op het gcheele terrein behalve Mori, maar ook geestelijk, zelfs in de levens van velen der reeds gedoopten. Maar het grociproces is in gang en gaat steeds verder. Dit sluit moeilijkheden in, n.l. het in tegenspoed grijpen naar oude heidensche middelen, vooral daar de ouderen nog heiden zijn en bij de verbods- bepalingen, waarmee het Bestuur bijv. koppen- snellen, heksenprocessen enz. onmogelijk heeft gemaakt, zich bedienen van surrogaten. Zoo gebruikt men bijv. bij de plechtigheden, vroeger bij den terugkeer der koppensnellers uitgevoerd, nu niet menschenbloed, maar kippenbloed. Men ondergaat gemakkelijk weer de bekoring der oude wereld en glijdt passief onder den invloed van het Evangelie weg. Evenwel, juist van de zijde der vooraanstaande Christenen zelf, wordt het verzet daartegen steeds grooter.

Een punt, dat van den beginne aan op dit Zendingveld in het oog gehouden is, maar nu steeds meer aandacht vraagt, is dat van den opbouw der gemeenten, activeering van het verantwoordelijkheidsbesef der gemeente voor haar geestelijk Jeven. Daartoe is bijv. het ambt van ouderling ingesteld, waarbij het de bedoeling is daaraan het karakter te geven van een louter geestelijk leiderschap. Maar waar men, zooals in een priimi- tieve maatschappij het geval is, gesctlijke en wereldlijke macht nog niet uiteen kan houden, wordt deze bedoeling niet onmiddellijk gevat en het gezag van don ouderling dikwijls opgovat als dat van een dorps hoofd, dus als van iemand, die dwingend kan optreden. Voorts wordt hier de vraag levend, die vroeg of laat op ieder zich ont- wikkclend zcnclingssterrein zichzelf stelt, n.l. die naar zelfstandige gemeentevorgangers en hun sijnficial opl<iding. Wat in dat opzicht Oost Java te zien geeft zal zich in Midden Celebes niet lang nicher kunnen laten wachten. In dergelijke vragen dit-nt zich onafwijsbaar de vraag naar zolfstan.- <lige k<!rkvorming aan. Bewijs van groei is ook, dat er tia euuigo vergeefscho pogingen nu eon goe- dc lloll.-Inl. School gevestigd is in Poso. Deze is zonder twijfel het meest noodig voor de kindcron der aan de kust wonende vreemdelingen, maar ook eenige Toradja*s krijgen er voor hun kinde- ren behoefte aan.

Van bijzondere betcckenis is in Midden-Celebes de school, n.l. de volksschool. Zy was aanvankelijk, zooals vanzelf spreekt, een gehool vreemd clement in de dorpsmaatschaj)p{. Elk dorp, reeds door bloedverwantschap tot sterke saaihoorigljeid samengebonden, vormt bovondien economiBch een gesloten gchoel en hot is door deze oorzeken z66r conservatief. Hot ani- misinc, do godsdienst der bevolking, werkt dit consorvutisinc bovendien zeer in de hand: de voorouders behooren feitlyk ook nog tot do gomcnscliap, hun wil moot blyven heerschen, van de traditio mag dus. niet worden afgeweken, do nazaten mogon in geon geval knapper worden dan de voorouders. Eerst de daadworkelyke be- stursbomoeniis van het Gouvernement iu de jaren 1905 en 1906 heeft don tegenzin togen de

school, in dit conservatisme geworteld, gebroken, want do nieuwo heerschers waren de scholen good gezind en dus aanvaarddo men ze toon gemakke- lijker. En daarna is de tijd gekomen, dat men scholen ging vragen, want men wenschte deel aan de voordeelen, die het hebben van een onder- wijzer in het dorp meebracht. Dit vragen van scholen heeft de Zending van Midden-Celebes ook altijd als conditio sine qua non voor het ont- vangen van een school gesteld, opgedrongen heeft men ze nooit. Maar met dat vragen en ont- vangen was nog niet bereikt, wat bereikt moest worden. De school als geheel moest door de bevolking, iedere school op zichzelf moest door de dorpsgemeenschap worden toegecigend, in haar leven, dat door al de samenbindingen een groote eenheid toont, op inheemsche wijze worden opgenomen. Daarnaar hebben de Zendingelen dan ook steeds met opzet en ijver gestreefd. Geen dorp kreeg een school, tenzij men er de kinderen als leerlingen voor gaf, maar ook er de gebouwen, school en onderwijzerswoning voor zette en bovendien nog schoolgeld betaalde, aanvankelijk ook in natura, laterals opcenten op de belasting waar- van de betcekenis steeds weer duidelijk gemaakt werd. De bijdragen der bevolking moeten de groei- ende kern vormen van het schoolonderhoud; de subsidie uit de open bare kas, of de ondersteuning uit de zendingkas moeten beschouwd worden als hulp, die bestemd is te verdwijnen. De menschen moeten de school lceren zien als hun school. Voor die toeëigening is ook noodig, dat de eigen volks- taal voertaal is van het onderwijs, want de eigen taal is een van de meest wezenlijke middelen om invloed te oefenen op het gmoeds- on dcnklevan van de menschen. Een derde middel, waardoor do school als levend eigen clement in de volks- gemeenschap wordt ingedragen, is het vormen van zonen des volks tot onderwijzers. Aanvan- kelijk moest natuurlijk met vreemde krachten, Minahassers, worden gewerkt, maar deze blijven buiten het volk staan. Daaron is van den beginne af er op aangestuurd hen zoo snel mogelijk te vervangen door Toradja's uit de verschillende stammen, die na hun opleiding op den Normaal- leergang to Pendolo ook weer in die stammen, ja indien mogelijk zelfs in het dorp, waaruit zy af- komstig zijn., worden te werk gesteld. Dit is te noodiger, omdat bij primitieve menschen het concrete vor bo ven het abstracte gaat en dus tot op grooto hoogte „de school" voor hen is, wat do onderwijzer is, evonals de kracht van „het Christendom" ook sterk afhangt van de porsoon van den Zending.

Aansluitend aan Midden-Celebes naar het Noord-Westen ligt het zendingsterrein van het *Le- ger des Hails* in het Paloedal. De goeroes voor dozen arbeid worden opgeleid to Pendolo. Overi- gens werkt de omstandigheid, dat de daar arbeidende, buitenlandsche officieren, gewoonlijk de taal van hot volk slecht verstaan, daar de wissol- lung onder hen groot is, de werkelijke tooiuidering tot de bevolking niet in de hand.

Naar het Zuid-Weston bij Midden-Celebes aansluitende treffen wij het zendingsterrein, van den *Gerejormeerden Zendingbond* aaa, onder de *Sadang Toradja's*. Dit werk, in 1914 begonnen, heeft lang gorworsteld met de aanvangsmoelijkheden en word bovendien langen tijd gedrukt doordat de eerste Zeudeling vernioerd werd. AUongs echter heeft de G.Z.B. het aantal Europeesche Zende-

lingen opgevoerd tot vijf, waarnaast nog werken een zendeling-onderwijzer als hoofd der opleidingschool voor goeroes en evangelisten en con als hoofd eener schakelschool. Bovendien is ook het Landschapsziekenhuis aan de Zending overgedragen en gebracht onder de leiding van een Hollandschen zendeling-arts. In onderscheiding van Midden-Celebes is op dit terrein het zendingswerk niet aan het optreden van het Bestuur voorafgegaan, maar daarop gevolgd. Het land was reeds opengelegd en langs de wegen waren dus reeds allerlei vreemde invloeden binnendrongen van de kust, waar de Mohainmedaan-sche invloed o.a. in Palopo, de havenplaats, zeer sterk is. Dit aUes heeft ook het zendingswerk bemoeilijkt. Toch begint het in den laatsten tijd vruchten te dragen en vooral in het noordelijke ressort Rongkong, dat aan de Westelijke berg-landschappen van Midden-Celebes grenst, wordt de beweging naar het Christendom steeds sterker. Het aantal gedoopten is de laatste jaren met 1000 per jaar toegenomen en doet een sterken groei verwachten.

Sinds het jaar 1928 heeft op Zuid-West-Celebes ook de *Chr. Ger. Kerk* haar zendingssterrein in *Mamasa*. Dit werk, tot zoo lang verzorgd door een Hulpprediker van de Indische Kerk onder toezicht van den predikant te Makassar, is in dat jaar aan genoemde kerk overgedragen, die er als haar eerste Zending een predikant heen zond, wien later nog een tweede predikant ter zijde is gesteld. Daar het terrein als hulppredikersressort dikwijls vacant was geweest en het inheemsche personeel, dat er dan onder te weinig toezicht werkte, ook niet in ajen deele gaaf was, waren voor de Geref. Chr. Kerk de eerste moei-ger tijd gedoopten kan geen maatstaf zijn voor de werkelijke resultaten van zendingswerk. En zoo heeft de Zending hier de dubbele taak, om het reeds bestaande te verzorgen en op beter peil te brengen en tevens uitbreiding na te streven en de eerste helft van deze taak is waarschijnlijk nog veel moeilijker dan de tweede. Maar reeds is er een groeiend vertrouwen onder de bevolking waar te nemen en is ook hier een aanvang gemaakt met eigen goeroe-opleiding in samenwerking met den Geref. Zendingebond. Noodig is deze zeker, waar een dertigtal scholen met een duizendtal geregeld opkomende leerlingen, over groote afstanden verspreid, zich onder de zorg van deze Zending bevinden.

Ook op Zuid-Oost-Celebes heeft in het laatste decennium de arbeid van de Nederlandsche Zending-Vereeniging zich krachtig ontwikkeld. In 1915 begonnen aan de Westzijde, waar de eerste zendeling zich vestigde en nog werkzaam is te Mowewe bij Kolaka onder den stam der To Laki, is het getal zendelingen allengs uitgebreid tot vier en in 1933 tot vijf. Ook onder de To Mekong-ga en de To Moronene wordt nu reeds jaren met vrucht gewerkt en naar het Oosten tot in Kendari, de oostelijke havenplaats, naar het Zuiden tot in Taobonto is de Zending gevestigd. Ook hier heeft het steeds verbeterde wegenstelsel den intocht en invloed van aan de oorepronkelijko bevolking vreemde machten mogelijk gemaakt. En ook hier is de invloed van den Islam sterk geweest, doch niet sterk genoeg om nicer dan een dun vernisje te etrijken over het oorspronkelijke animisme, dat ook hier gelijik bijna overal zijn

stempel drukte op don oorspronkelijken godsdienst der bevolking. Het werk, nog geen twintig jaar oud, is feitelijk nog in zijn eersten aanvang. Toch zijner reeds ruim 20 gemeenten ontstaan met to samen ongeveer 2000 leden. Een nonnaalleergang voor opleiding voor goeroes, tevens gemeentevoorangangers of evangelisten, uit de bevolking is to Mo we we gevestigd on cl er leiding van den Zendinge.

Onder de *Begimeezen* en *Makassaren* is tusschen 1895 en 1905 gearbeid door de Utrechtsche Zending's Vereeniging, die daarna dit werk heeft opgegeven. De Geref. Kerken hebben nu echter in 1933 een missionair predikant uitgezonden ter vestiging in Makassar. Vboorts arbeid daar ook een Canadeesche corporatie, de Church and Missionary Alliance, die zich vooral daar en elders tot de Chineezen wendt. Bovendien zyn in een havenstad als Makassar inheemsche Christenen gevestigd uit verschillende terreinen van Celebes, in wier geestelijke verzorging zooveel mogelijk door inheemsche goeroes wordt voorzien.

Al deze zendingsarbeid op dit eiland, uitgenomen die van de Alinahasa en Bolaing Monogondow, heeft een verenigingspunt in de *Lokalen Zending'sraad te Makassar*, waaraan ook de in die stad gevestigde gemeente der Indische Kerk declineemt.

Het werk op de noordelijk van Celebes liggende *Sangi- en Talaud-eilanden* is ook in deze jaren voortgezet door het Comité tot voorziening in de godsdienstige behoeften van de gevestigde inlandsche Protestantsche Christengemeenten op de Sangi- en Talaud-eilanden, dat daartoe ook in deze jaren door de Regeering gesteund werd. Deze steun is zelfs later nog verhoogd, zoodat de subsidie werd gegeven voor negen Dienaren des Woords en een taalgeleerde, totaal ten bedrage van / 52.000 als al deze plaatsen bezet zijn. Echter is ook dit bedrag verlaagd met 17% en is tegen 1934 het contract door de Regeering opgezegd, zoodat de dien opzich to vcranderingen aanstaande zijn.

Het bedrag der subsidie is echter na 1923 niet dikwijls ten vollo uitbetaald, althans niet voor op het zendingsveld aanwezige Dienaren des Woords, want bijna geen enkel zendingsveld is door zooveel mutatie getroffen ten gevolgo van ziekte en sterfgevallen. En van de vijf Bazeler zendelingen, die in 1921 do ledigo plaatson aanvulden, was er na weinige jaren ook nog slechts 66n aanwezig. Echter is de traditie van dit zendingsveld in zoover gehandhaafd, dat ook nu nog eenige Dienaren des Woords van Duitscho nationaliteit op deze eilanden arbeiden. Als taalgeleerde is er nog werkzaam Mr. F.G. Steller, zoon van een der grondleggers van den arbeid. Maar uit taalkundig oogpunt is het een verlies, dat het Maleisch steeds sterker doorgedrongen is, zoodat het in de hoogere klassen der Inlandsche scholen de landstaal vervangon heeft.

Het schoolwezen is overigens de laatsle jaren sterk gegroeid; in 1931 was er een aantal scholen van 154 met ruim 12.000 leerlingen, waarvui 5500 meisjes, een verhouding, die zeer ten gunsto is van de ontwikkeling van het vrouwelijk deel der bevolking, een verachtnsel, dat in alle gekerslende streken voorkomt. En dat bij deze bevolking, die reeds zooveel eeuwen nicer of minder contact met „de Compagnie" had, een sterke begeerte naar Westeraich lager onderwijs

bestond, blijkt uit de aanwezigheid van twee Hollandsch-Inlandsche Scholen, 66n to Taroenap op Groot-Sangir reeds sinds meer dan tien jaren en een te Ocloe op Siaoë sinds 1930, maar deze is in 1932 aan de toen heersche malaise en daaruit voortvloeiende bezuiniging ten offer gevallen.

Ernstiger is, dat dit lot gedeeld is door de opleidingsschool voor goeroes te Kaloewatoo, welke eerst reeds van Normaaalschool tot Normaa- ieringang gedegradeerd was, zoodat daarmede ook de leiding van een Europeesch onderwijzer onmogelijk was geworden.

De bevolking der Talaud-eilanden is reeds jarenlang geheel gekerstend, op Groot Sangir leven nog ongeveer 40.000 heidenen en een groep Mohammedanen, die niet meer in aantal toeneemt. Het overige der 150.000 zielen sterke bevolking behoort tot de Christelijke Kerk, die op de Sangi- en Talaud-eilanden gezamenlijk ongeveer 98.000 leden telt (1931). Mede doordat de geestelijke leiding ten gevolge van gebrekkige bezetting (zie boven) niet steeds even effectief kon zijn, vertoonde het christelijk leven in menige gemeente onvolkomenheden en de bestrijding daarvan op een wel eens wat te wettische wijze heeft zoo nu en dan tot wrijving met de bevolking aanleiding gegeven. Deze trad meestal naar voren ten aanzien van het dansen; daar de meeste Dicnaren des Woords in deze oude volks- dansen inheemsch-godsdiens- tige elementen aan- wezig achten, hetgeen bij de algeheele door- dringing van het inheemsche leven met reli- gieuse motieven ook niet anders te verwachten is, en daar van de zijde van vele ambtenaren van het Binnenlandsche Bestuur deze dansen als betoon van hormat bevorderd werden, heeft deze zaak een tijdlang ook tot sterke wrijving tusschen de vertegenwoordigers van Bestuur en Zending aanleiding gegeven, waarop een bezoek van den Zendingman Dr. H. Kraemer, die door de Regeering tot een orderzdek naar deze moei- lijkheden was afgevaardigd, echter zeer ten goede heeft ingewerkt.

De groei der Christelijke gemeenten naar zelf- standig kerkelijk leven vertoont op de Sangi- en Talaud-eilanden ook nog achterstand. Waar de bevolking een peil van ontwikkeling heeft gelijk hier aanwezig is en waar reeds sinds eenige geslfditten de bevolking grootendeels gekerstend is, kon verwacht worden, dat er reeds een zelf- standige kerk bestond. Dit is echter nog niet het geval, hoewel reeds in 1922 een zestiental der jneest ervaren gemeentevorgangers geordend was tot zelfstandige predikanten, Inlandscho Leeraren genocmd naar het voorbeeld der Indi- sche Kerk, die dus ook hot recht tot bediening der Sacramenten, Doop en Avondmaal, hadden ontvangen. Echter is, medo onder invloed van de eveneens op andere zendingsvolden zich in sneller tempo dan vroeger voltrokkende ontwikkeling, ook hier een stap in de richting van zelfstandigheid gedaan. In 1932 is een kerk- ordo vastgesteld door een Conferentie van Zen- delingon — Dienaren des Woords geheeton — , welke nu in nader overleg met do gemeenten moet worden ingevoerd. Daarnaast is in de eerste plaats betere opleiding noodig van gemeentevorgangers, wolko to Kaloewatoo in de plaats van do daar gevestigde, maar gesloten goeroe- opleiding tot stand gebracht zal worden.

Van beteekenis voor deze ontwikkeling naar kerkelijke en geestelijke zelfstandigheid is de omstandigheid, dat op dit zendingaveld meer dan op vele andere de gemeenten ver op weg gebracht zijn naar zelfonderhoud. Want volgens een reeds ouden stelregel vormen zelfonderhoud, zelfbe- stuur en zelfuitbreiding de drie criteria voor zelfstandigheid der gemeenten. Daar de vrucht- baarheid van deze eilanden de economische draagkracht der bevolking verhoogd (klapper- cultuur), kon de bevolking veel ten koste leggen aan haar kerkelijk leven. Totdat ook daarop de achteruitgang der economische toestanden in de jaren 1930 e.v. een ongunstigen invloed oefende.

Diezelfde economische omstandigheden zijn ook een ander deel van den zendingarbeid nood- lottig geworden. Er bestaat op Groot-Sangir n.l. een complex terrein op het z.g. Goenoeng, waar klappers en vooral notemuskaat geteeld werden ten voordeele der Zending. Dit bedrijf was op eigenaardige wijze ontstaan. Toen de zende- ling- werklieden (DI. IV, biz. 843, le kolom) door hun handwerk niet in hun onderhoud konden voorzien en uit Europa niet voldoende steun ontvingen, hadden sommigen hunner tuinen aangelegd, waarin jongelieden werkten, die zij in huis namen en een goede opvoeding gaven. Na 1917 echter zijn deze tuinen uifc het parti- culiere bezit der Zending- families overgegaan in dat van het Sangi- en Talaud Comité6, terwijl de betreffende Zending vervolgens in dienst daarvan het opvoedingswerk en het opzicht over do tuinen voortzette. Waar echter ook dit bedrijf steeds grooter schade ging opleveren en er voor de jongelieden n& hun aanvankelijke op- voeding op Goenoeng op opleidingsinrichtingen als te Kaloewatoo en elders geen plaats meer te vinden was, is in 1932 tot tijdelijke abandon- neering der tuinen besloten.

Een andere gebeurtenis van groote beteekenis had in het einde van hetzelfde jaar plaats door de vestiging van den eersten Zending-arts op de eilanden. Nadat langen tijd daarvoor geen Europeesch arts te vinden was, werd in 1932 dit ideaal eindelijk werkelijkheid, medo doordat het landschapsziekenhuis te Taroenap nu aan de Zending in beheer werd overgedragen.

De Utrechtsche Zending Vereeniging heeft nog de drie terreinen van *Halmahira*, *Boeroe* en *Nieuw Quin* als voorwerpen van haar zorg en verantwoordelijkheid. Maar het karakter van hetgeen daar in het laatst tiental jaren gebeurd en gedaan is, is wel zeer verschillend. Op eerst* genoemd eiland was er zoo nu en dan een zeke- ro stilstand en zelfs een lichte inzinking, voor- namelijk als gevolg van ziekte en sterfgevallen onder de Zendingon. In het jaar 1921 hadden alle oudero Zendingen het terrein om gezond- heidsredenen verlaten en toen de jongeren nau- welijks ingewerkt waren, stierven er twee van hen, die eerst na eenige jaren voldoende konden worden vervangen. En hoezeer de kracht van het opbouwende werk hier nog in het Europeesch personeel is gelegen en nog niet van de inheemsche kraohten zelf kan worden verwacht, blijkt wel daaruit, dat na deze vervanging de lijn van het werk onmiddellijk weer in stijgende richting ging. Het gewone verschijnsel, dat zendingswerk onder primitieve volken in z.n eerste periode z66r sterk van de personen der Zendingen af-

hangt, doet zich dus ook op dit zendingsveld voor, die tot voertuig te maken van het nieuwe geesto-lijke Het is te vreezen, dat dit nog geruimen tijd hier zoo bezit, dat zij wil brengen, maar alleen in het ressort zal blijven, want er zijn teekenen, dat er van de Kau zijn zes verschillende tlen. Toch is van bevolking zelf ook in de eerst-komende tijden nog den Aanvang af zooveel mogelijk een in-heimische niet al te veel te verwachten is. Een teeken is te zien taal gebruikt, vooral bij de prediking. Zoo is er in deze in de opleidingsschool voor de onderwijzers-jaren van Galelareesch, Tobeloreesch, Tabaroesch, gemeentvoorgangers. Van de leerlingen van deze Boelisch en Terna-taansch gebruik gemaakt en van school waren en zijn nog slechts een deel zonen des sominige dezer ook op de scholen. Maar practisch is lands, de anderen komen van Ambon of Sangir. Een het natuur-lijk onmogelijk in al deze talen en taaltes tweede teeken is te ontleeierTaan de timmerschool, tot een Bijbelvertaling te komen en nog minder er een van welker leerlingen hetzelfde geldt. En de eigen lectuur in te vormen. En 66n dor landstalen als klappertuinen, die ingebracht zijn in de Wari hoofdtaal te nemen, was ook onmogelijk bij den Klapper Onder-neming, toonen hetzelfde. Want onderlingen nauwer der volksstammen. Daarin terwijl de be-doeling van deze tuinen steeds is moest naast de landstaal ook het Maleisch aangeweest om de bevolking zelf op een hooger geleerd en gebruikt worden, hoezeer daardoor het economisch peil te brengen en den zegen van den gevaar ontstaat, dat het de landstalen steeds meer gaat geregelden ar-beid te leeren, is die zoo goed als niet verdringen. Hoewel het Zendingswerk zoo niet ver-werkelijkt, maar moest men er ten slotte toe uiterlijke en innerlijke moeilijkheden te kampen heeft overgaan, in dit bedrijf betaalde werkkrachten te gehad, is het aantal Christenen toch van 7000 gebmiken, die voor het overgrote deel ook van gestegen tot 12.000, hetgeen echter op een bevolking buiten Halmahera afkomstig zijn. Het schijnt, dat er van ruim 82.000 inheemsche in-woners nog in de Tobeloreezen te weinig eigen energie zit, om voldoende ruimte voor uitbreiding laat.

Van Boeroe kan men niet zeggen, dat de daar-ook, geestelijk of economisch, veel te mogen van gekoesterde verwachtingen (deel IV, biz. 847, verwachten. Onmogelijk is het niet dat later zal koi. 2) in vervulling zijn gegaan. Het is er ook na blijken, dat andere volksstammen, die dit aan 1920 een werk van moeilijkheden en teleurstel-voljes en talen rijke eiland herbergt, een ander en lingen gebleven. Tervijl eens were! uitgesproken, dat beter karakter zullen toonen te bezitten. Men zou dat er eigenlijk drie zendelingen moesten zijn, zijn er daaruit kunnen opmaken, dat de vooruitgang in den noot meer geweest dan twee en dat men nog slechts arbeid, die in den aller-laatste tijd onmiskenbaar is weinige jaren, terwijl langen tijd de heer Aⁿlueuing, opgetreden, niet allereerst te vinden is in het die van Halmahdra (deel J. V biz. 848 Eol. 1) hierheen Oostelijk, maar in het Westelijk deel van het overgeplaatst was, alleen was.

En der goeroes heeft toon als hulpzen- deling in gekeerde pjalils^{^^} En voorts in het Zuid-Oosten in de verzorging der gemeenten voor- zien. Feitelijk de geografisch zoo moeijlijk liggende en dus zoo inoet men drie rayons in dit zendingsterrein bezwaarlijk te bereiken ressonts Boeli en Wöda, onderscheiden, n.l. de Zuid- kust, waar de meeste Naar deze zijden vinden de Christelijke gemeenten Christengemeenten lig- gen, de Noordkust, waar er de meeste uitbreiding. Ook in het Noorden in Gal6 een zestaJ gevon- den wordt, waarvan twee geheel uit J a en Loloda is deze niet afwezig, maar daar is de Amboneezen bestaan en daartusschen het bergland, Mohammedaansche tegenstand z66r sterk, het-geen dat zeer zwaar te bereizen is en de verbinding te begrijpen is op een eiland, waar de Islam reeds tusschen Zuid- en Noordkust over land vrijwe] eerder zijn intocht heeft gedaan dan het onmogelijk maakt, zoodat de Zending, die beido Christendom zelfs dan dat Christendom, dat de O.I. kustressor- ten verzorgen moet, geen andro Compagnie er reeds vond. Naar vele zijden heeft de communicatie heeft dan per K.P.M. via Ambon te Zending op dit eiland steeds gewerkt. Opleiding van reizen, hetgeen zeer tijdrovend is. De hygienische landskinderen tot goeroes noem- den wij reeds. loestand aan de Zuidkust was slecht. Wei is zij in Waar echter bij den stilstand in den arbeid ook het zovorro verbeterd, dat de bevolking in getal niet aantal scholen zich niet uit- breidde, ontstond er een meer achteruitgaat, maar bij vroeger vergeleken zijn vrij beduidend over- compleet aan goeroes en zoo is zulke groote deelen der gemeenten aan de malaria ten onder invloed der noodzakelijke bezuinigingen de offer gevallen, dat mode daardoor — een andere omvang der opleidingsschool zeer ingekrompen en oorzaak ligt ook in onzedelijke huwelijks- zal tijdeli) ke stopzetting der goeroe-opleiding verhoudingen — verschillende scholen het minimum volgen. Het ziekenhuis te Tobdlo, waaraan geon aantal leerlingen, dat voor instandhouding der zende- ling-arts, maar een Gouvernements Indische subsidie noodig was, n.l. 15, niet jneor kon- den arts verbonden is, is toch in beheer bij de Zending, beroikon. Aan de Noordkust is de invloed van den welke er een Europeesche zending-diakones Islam sterk en deze dringt van daar uit ook naar het aangesteld heeft. Ook timmerschool en klap-binnenland door. Toch wordt er in de streok der Rana- pertuinen werden voortgezet, echter nauwer met meren door inheemscho krachton goevangeJiseerd en elkaar verbonden, zoodat de leerlingen voor het zijn daar enkelo groepen van Christenen tot stand ambachtsonderwijs in do gebouwen der gokomen, vooral toen een tijdlang daar een onderneming mogelijkheid tot practische toepassing Zendingel ge- stationneerd was. Opleiding van van het geleerde hebben. De ren- tabiliteit der tuinen Boeroeneezen tot goeroes aan de Normaalschool te is echter, zooals vanzelf spreekt, m6t de Tob6lo op Hahnah6ra heeft ook niet steeds succes copraprijzen gedaald. Een vraag- stuk van bijzonder gehad. Langs dezen weg zou tin de invloed van het nijpenden aard op dit zendingsveld is dat der talen. Evangelic op het volksgeheel versterkt inooten wor- Juist omdat de taal het meest oer-eigen bezit is van don in aan don opbouw van een zelfstandige 'kerk een volk heeft de Zending, over de geheele wereld, hebbon kunnen worden gearboid. Maar de steeds getracht

invloed van Ambon is op (lit ciland z66 groot en het geestelijk overwicht der van daar afkomstige goeroes z66 sterk, dat een zelfstandig Boeroesch Christendom wcl nooit tot stand zal komen. Het is dan ook geen wonder, dat in dit decennium meer dan eens de gedachte is opgekomen, dat zendingsterrein, dat do U.Z.V. oorspronkelijk van de Ind. Kerk heeft overgenomen, wecr daar- in te doen terugkeeren, te meer omdat het geo- grafisch bij het terrein dezer Kerk behoort en nu als het ware een enclave daarin vormt. Maar ten slotte zal deze terugkeer naar de Ind. Kerk al- Icon van het Noordkustressort plaats hebben en blijft het Zuidkust- en bergressort met Lek- soela als centrum zendingsterrein van de Utrecht- sche Zendings Vereeniging. Terwijl de laatste volkstelling (1930) een aantal inheemsche in- woners op dit eiland vermeldt van ruim 18.000, behooren volgens de zendi ngsstatistiek van dat jaar daarvan 3800 tot de Chr. kerk, verdeeld over 23 gemeenten. Er is dus nog een wijd veld van arbeid naar buiten.

Het derde en oudste zendingsveld der U.Z.V. op *Nieuw-Guin*⁶ vormt tot de beide andere een sterke tegenstelling. In onderscheiding van Boeroe zijn hier de gekoesterde verwachtingen op de gunstige vooruitzichten (deel IV, biz. 848, koi. 2) wel in vervulling gegaan. En in tegen- stelling met Halmahdra is er in de laatste 10 jaren niet alleen geen stilstand geweest, maar heeft er een groeiende vaart in hot werk gezeten, die tot grootsche resultaten heeft geleid in uiter- Jijk waarmeembaren zin. Een feit moge dit illus- treeren. Terwijl in deel IV, biz. 848, dus onge- veer in J 920 en na vijf en zestig jaren van arbeid, het aantal gedoopten op 7000 were! opgegeven, zijn er alleen in het jaar 1930 een gelijk aantal inenschen gedoopt. En het aantal leden der Chr. gemeente is er in het laatste decennium verveel- voudigd, en tot ongeveer 43.000 gestegen. Deze groei, gevoegd bij die op het zendingsterrein der Ind. Kerk in de Alolukken (zie aldaar), is een der merkwaardige geestelijkeverschijnaelen van dezen tijd, daar het de vorming van een groot complex protestantsch christelijke bevolking beteekent in (lit deci van de Pacific. Als wij naar de oor- zaken speuren van deze eigenaardige ontwikke- liug, vinden wij er meer dan e6n. Allercerst is er deze, dat de door de Zending gebrachte bood- Helmp in veel wijder onttrek bekend was dan o)j)crvJakkig gezien het goval schcen te zijn. De uitbreiding van het aantal gedoopten heeft in de later bezotte ressorten langs de Noordkust, zooals op Ja)dn, de Schouten- eilandon en Oost- Nieuw-Guine veel grooter omvang aanguoomcn, dan in de oudste ressorton om do Doro-baai. Van hier uit had de heer F. J. F. van Hasselt, zoon van den Nieuw-Guin6 pionier J. L. van Hasse It (Zending van 1862—1908, gest. in 1930) en alzoo in het land zelf geboron en dio daar van 1894 tot 1930 als Zendingling heeft gcarbeid, meer dan cens rcizen gomaakt en aanraking verkregen in do zovooven genoemde verder ver- wijderdo streken, zonder dat (lit tot bly vends resultaten van ineer dan geringon omvang of voorbygaanden aurd geleid had/Afaar later bleek, elat toch onder de bevolking langs bjna do geheele Noordkust do tyding als van mond tot mond, in oik gcvul van stam tot stam, was doorgedrongen. Dit was van de grootste betekenis, toon andere oorzaken in dezefle richting gingen werkon.

Tot deze moet men zonder twijfel rekenen de intensievere bemoeienis van het Bestuur met de bevolking, die wol ook hier reeds in het begin der eeuw was begonnen, maar langzamerhand effectievr werd. Het gevolg daarvan is steeds, dat bepaalde gebruiken en instellingen der bevolking, die nauw mot haar godsdienstige voor- stellingen verband houden, verboden moeten worden en hoe neutraal het Bestuur in godadien- stig opzicht ook begeert te zijn, toch brengt het overall, waar het zich werkelijk laat gelden, een sterken schok toe aan het eigen leven, ook het eigen godsdienstig leven van het volk, dat daar- door geneigd wordt ook den godsdienst der „Com- pagnie** te aanvaarden. Ook elders in den Ar- chipel is deze gang van zaken aan te wijzen. En ook op Nicuw Guine is het niet toevallig, dat de beweging naar het Christendom in 1906 en volgende jaren is aangevangen, kort nadat het Nederlandsche gezag zich werkelijk iets meer dan in naam begon te laten gelden. In de periode na 1920, welke in dit artikel vooral beschreven. wordt, is dit duidelijker dan in vage algemeen- heid aantoonbaar. Het is n.l. de periode, waarin Nieuw Guine tot een zelfstandige residence werd. verheven en dus vanzelf de Bestuurs- mocienis zich uitbreidde. Maar bovendien ken- merkte het nieuwe tijdperk, dat daarmee werd ingeluid, zich door den verwonderlijken maat- regel, dat als regent over dit gewest werd aan- gesteld een telg uit het oude vorstengeslacht van Tidore, die zijn gezag uitoefende in naam van den Sultan van Tidore, wiens gezag over Nieuw-Guine echter reeds vele tientallen van jaren was uitgeschakeld. De uitwerking van dezen maatregel op de bevolking was groot. De verwachting van den Manseren Mangoendi, de eschatologisch getinte toekomstverwachting van den machtigen en rechtvaardigen heerscher, die onder verschillende vormen bij zoo menig volk in den O.l. Archipel latent aanwezig is, en die bij de Papoea's dozen vorm heeft, leefde much tig op. De zonderlingste verhalen deden de rondte. Men zag in den Regent den Manseren Mangoendi en dacht dat hij de Nederlandsche bestuurs- ambtenaren zou verdrijven en de bevolking zou bevrijden van de knellende belastingen. Derge- lijke bewegingen hebben dikwijls een tweeledig gevolg, n.l. eerst een fellc opleving van de oude voorstellingen en wenschon en verwachtingen, die allo een religieuzcii inhoud hebben, zoodat deze opleving er tevens een is van het heidendom. Maar daarna, als dezo verwachtingen teleurge- steld worden, slaan ze somtijds om in des te grooter bereidheid bij het vo J k ot van het hei- dendoon afatand to doen en zich als doopcandi- daton to laten inschrijven, als voorbereiding voor den overgang tot de christelijke gemeente. Dio omslag is ook op Nieuw-Guine te zien ge- weest. Grooter dan ooit werd de arbeidsgelegen- heid op dit zendingsveld. Daardoor deed aan- vankelijk het tekort aan Zendinglingen goeroes zich des te schorper gevoelen, maar niettegen- staande velen van do goeroes aan het ongezonde klimaat ten offer vielen en verscheidene Zende- lingen tijde:rk of voor good het zendingsveld moesten verlaten, slaagde do U.Z.V. erin het aantal haror Zendinglingen alleugs op te voeren, zoodat in 1933 een getal van zeventien bereikt werd.

Maar ook voor dezen is er eerder arbeid te veel

dan te weinig, want juist in deze periode is de ge-
lijke opleiding der goeroes noodig. En bij alle
grootte verwachtingen, die men nog van dit zc-
ningsveld mag koesteren, is er anderzijds ook
aanleiding den stand van zaken niet te idealise-
eren. Het terrein vertoont alle typische trekken van een
animistische primitieve maatschappij, die zich
begint te openen voor het Christendom. Overgang
van groepen, dorpen, stammen tege- lijk, die hier en
daar, de bevolkingsdichtheid in aanmerking
genomen, een massaal karakter aanneemt; een
dientengevolge bij alle gezette en zelfs langdurige
voorbereiding aanvankelijk bijeenvan nog ondiepe
en te weinig gefundeerde toeëeniging van het
nieuwe geestelijke bezit, dat echter hier en daar bij
afzonderlijke individuen ineens dieper blijkt te
wortelen dan bij de an- deren. Daartegenover bij
velen, die niet over- gaan, juist een strakker en
hardnekkiger zich vastklemen aan het oude.

De groote uitbreiding van het aantal gedoopten
is mede bevorderd door de omstandigheid, dat ua
het jaar 1925 een der zendingsposten eenigszins
naar het binnenland was verplaatst. Tot dusver was
de geheele Zending feitelijk be- perkt tot kust- en
eilandbewoners, maar in het uiterste Oosten, niet
ver van de grenzen van Australisch Nieuw-Guind,
bleek er aanraking te worden gezocht door stammen
in de buurt. van het Sentaniemeer. Daar na het verbod
der paradijsvogeljacht ook de kustplaats Hollandia,
waar tot dien tijd toe de zendingspost gevestigd was,
sterk achteruitging, werd deze ongeveer 50 km.
meer naar het binnenland in Genjem gevestigd en in
de volgende jaren zijn daar groote groepen der
bevolking in de Christelijke Kerk opgenomen. Maar
aangezien sindsdien weer aanraking werd verkregen
met nog verder in het binnenland wonende
stammen, is nog niet te overzien, wat er in dit
onmetelijke en vrijwel nog onbekende land voor
mogelijkheden ook op het gebied der Zending
verscholen liggen.

Aangezien er op dit zendingsveld van Noord- en
West-Nieuw-Guine 160 volksscholen zijn (met
6183 leerlingen, 3857 jongens en 2326 meis- jes) is
ook hier de opleiding der goeroes een aan-
gelegenheid van groote betekenis. Daarvoor is in
1923 een opleidingsschool gesticht, onder leiding
van den zendeling-onderwijzer J. Kyne, nu
gevestigd te Miei in de Wandammenbaai, samen
met een bijzondere standardschool voor de
vooropleiding. Maar de capaciteit van deze school
kan niet grooter zijn dan om de jaarlijks
opvallende plaatsen aan te vullen. Dienten-
gevolge blijven hier nog vele vreemdelingen,
Amboneezen en Sangireezen, als goeroe werkzaam,
wat ook noodig is, zoolang de Papoea's als ge-
heel nog niet die energie hebben, dat zij den prik-
kel dezer naast hen werkende vreemde Chris-
tenen kunnen ontberen, maar wat anderzijds een
geestelijke aansluiting aan Ambon tengevolge
heeft, die wel vele, maar niet uitsluitend voor-
deelen heeft.

Vele jaren is de medische verzorging der
bevolking uiterst gebrekkig geweest en ook nu nog
hebben de drie gouvernementsartsen op Nieuw-
Guine — te Manokwari, Hollandia en Fak Fak —
ieder een reusachtig groot ressort, waarin werkelyk
afdoende hulp ten eenenmale onmogelijk is, Mede
daardoor is de eisch steeds dringender geworden,
dat de Zending zich ook het

lichamelyk lyden der bevolking zou aantrekken,
m.a.w. dat Medische Zending in het geheel van haar
arbeid door de Utrechtsche Zending's Vcr- eeniging
zou worden opgenomen, maar langen tijd was geen
Hollandsch arts voor dit werk te vinden. Echter is in
1932 de eerste zendings- arts te Seroei (eil. Japdn)
gevestigd, waar- mee in een zeer lang en diep
gevoelde be- hoefte is voorzien en waarmee in de
eerste plaats voor de bevolking, maar daarnaast ook
voor de Zendingen een werk van groote beteekenis
is begonnen, waarvan echter wel dit vast-
staat, dat het spoedige uitbreiding noodig heeft.
Want waar de ressorten zoo groot zijn en zoo ver
uiteen liggen, zou de vestiging van een arts op elke
zendingspost geen overdaad betekenen.

Een feit van groote betekenis voor de Zending
op Nieuw-Guine is de veranderde bonding der
Regeering ten aanzien van art. 177 I.S. en de z.g.
dubbele Zending. Bij Gouvernementsbesluit van 12
Januari 1912 was er een scheidslijn getrokken
tusschen het gebied der Protestantsche Zending en
dat der R.K. Missie, welke lijn geacht werd!
te loopen op 4° 30' Z.B. Wat noordelijk daarvan lag
werd aan de Utrechtsche Zend. Vcreeniging, wat
zuidelyk ervan Sag aan de Missie toegewezen, die
nu ongehinderd door de ander hun work kon- den
ontplooiën. U.Z.V. en Ind. Kerk hebben zich aan
deze rçgeling gehouden, laatstgenoemd lichaam
heeft de herhaaldelyk gekomen verzoee- ken om ook
in het gebied der Missie te komen werken
standvastig afgewezen. Daarentegen heeft een
vertegenwoordiger der Missie op ongeoor loofde
wijze getracht noordelyk van de scheids lijn in
West-Nieuw-Guine door te dringen en daar een
school te bouwen zonder eerst op wetti- ge wijze te
trachten in genoemd Gouvernment- besluit
wijziging te verkrijgen. De krachtige hou- ding van
den betreffenden besuursambtenaar, die de toen
nog geldende scheidslijn en de even- eens nog
vigeerendc toepassing van art. 177 h. and-
haafde, verijdelde echter de onwettige poging. Toch had
deze in verband met onder invloed van
Nederlandsch-politieke constellaties zich wijzi-
gende inzichten der Regeering ten gevolge, dat bij
de in Juli 1928 onder voorzitting van don
Gouverneur van Ambon gehouden bespreking
tusschen Zending en Missie, de Regeering mee-
deelde, dat de scheidslijn van 1912 was opgeheven,
zoodat geheel Nieuw-Guine onder art. 177 viol
Echter werd tegelÿk de toepassing van dit arti-
kel gewyzigd. Hocwel het oorspronklyk slechts
bedoelde rust en orde in de liandhaven, word het in dat
art. bclichaande voor schrift, dat een Zen- deling
regeeringstoelating moot hebben om zijn
dienstwerk uit te oefenen, aldus gehanteerd, dat niet
aan een Zending deze toelating word ver- leend,
waar do Missie reeds werkte en omgekeerd. Zoo
voorkwam dus niet het artikel zelf, maar de tot
gewoonte geworden toepassing ervan de z.g.
dubbele Zending. Voor primitieve be vol kingen —
en slechts uit het oogpunt van het belang tier be-
volking mag men dit art. en zijn toepassing be-
Behouwen — was deze alzoov van groote, gunstige
beteekenis. Voortaan zou echter de toepassing in
dien zin gewijzigd worden, dat alleen met do
oorspronkelyke bedoeling word re ken i ng gehou-
den en overal waar geen verstoring van orde en rust
te duchten was van dubbele Zending, zou deze
worden toegelaten.)o bedoelde bespreking
tusschen Zending en Missie, die beraamd was om

door onderlinge afspraak te bereiken, wat tot dusver do bij Gouvernementsbesluit vastgesteld scheidslin gedaan had, inslakte als zoodanig geheel. fje Missio was niet bereid cenigo scheidslin te aanvaarden, hetgeen niet behoefte te verbazen: de R.K. Kerk kan krachtons haar beginsel, dat haar noopt zich zelf als enige ware, alleenzalmakendo Kerk te beschouwen, zich niet door een afspraak binden de bewoners van eenig deel der aarde buiten haar bemoeiingen en dus aan dwaling en kettex'ij ten prooi te laten. Practisch heeft de opheffing der scheidslin en de veranderde toepassing van art. 177 de Missie echter nog geen voordeelen gebracht. Want de Ind. Kerk heeft van de verkregen vrijheid om in Zuid Nieuw-Guine te gaan arbeiden eenig gebruik gemaakt, zoodat daar een aantal kringen van protestantsche inheemsche Christenen zijn ont- staan en de Missie is gaan arbeiden in het ressort der U.Z.V. aan de Bentoenigolf, waar echter noch aard noch dichtheid der bevolking groote vruchten kunnen beloven. Er is daar alleen een toestand van ver warring voor de bevolking en van groote moeilijkheden voor de U.Z.V. ontstaan, die haar meer zuidelijk gelegen ressort om Fak Fak en Kai mana aan de Ind. Kerk heeft overgedragen, welke in dien tijd tot beter bezetting daarvan met goeroes in staat was.

Het zendingswerk op *Soemba* is deze jaren gebleven onder de zorg der Gereformeerde Kerken en wel, overeenkomstig de organisatie van het Gereformeerd kerkelijk leven, onder die van de Gereformeerde Kerken in de provincies Groningen, Drente en Overijsel, waarbij zich voor dezen arbeid ook de kerken in Oost-Friesland en Bentheim, over de Duitsche grens, hebben aangesloten. De arbeid zelf wordt gedrukt door vele moeilijkheden. In de eerste plaats doordat Savoeneezen er aanvankelijk het christendom hebben gebracht, maar deze geen brug konden vormen om tot de Soeinbaneezen te komen, inteedeel daarvoor veelcer een versperring waren. Voorts ware n ook de zedelijke en geestelyke toestanden, dio onder de Savoeneesche Christenen heerschten van dien aard, dat daaraan lange jaren zeer veel tijd en zorg moest worden besteed, wilden zij cjuig8zins beantwoorden aan de eischen, welko daaraan door de zendende kerken inoesten worden gesteld. Toch hebben zoowel de missionaire predikanten, als ook de kerken, die in het vaderland dit werk dragen, zich daaraan met groote krachten trouwgegeven. Ds.C. de Bruyn, die reeds in 1892, nog door do Chr. Geref. Kerk, was uitgezonden, bleef 35 jaren, waarin hy sicchts twee- maal met verlof ging, op Soemba arbeiden. Hot werk ontwikkeld zich, z'ij het onder groote moeilijkheden, toch gestadig en het aantal zendingarbeiders werd geleidelijk uitgebreid. Het eiland is nu verdeeld in drie ressorten, Oost-Soemba met een zendingspost to Melolo, Midden-Soemba met die to Pajeti en West-Soemba met het centrum to Kiroeni. Een tijdlang zijn. er vier missionaire predikanten geweest, maar sinds 1923 is con van hen, Ds. L.P. Krijger, belast met de leiding van de opleidingschool van Evangelicist. Het aantal Christenen bedraagt 3165, hetgeen op een bevolking van meer dan 181.000 in- wotiers nog niet zeer groot is.

Groot gewicht heeft de Zending op dit eiland ook Hteeds gelegd op het onderwijs. In 1913 werd met de Regeering de z.g. Soeinba-rogeling geslo-

ten, waarbij het geheelo onderwijs aan do Zending werd toevertrouwd. Deze zond voor de verzorging daarvan een eigen schoolopziener uit, den heer T. van Dijk, die nog als zoodanig werkzaam is, hoewel ook voor dezen schoolopziener, evenals voor dien in de Minahasa (zie aldaar) de regeeringssubsidie is ingetrokken. Eigen leiding was bij het steeds groeiend aantal der scholen zeer noodig. Het totaal bedraagt nu 59 met 3750 leerlingen. Bovendien zijn er twee standaard- scholen te Pajeti en Karoeni, aan welke laatste een eigen intemaat is verbonden onder Europeesche vrouwelijke leiding.

Naast den hoofddienst van de prediking kent de Zending der Gereformeerde Kerken ook hier do twee z.g. hulpdiensten, n.l. het onderwijs en de Medische Zending. De laatste heeft zich ontwikkeld uit medische hulp door de Zendingen aan de bevolking verleend, zoodals dat op alle zendingenvelden met dezen tak van zendingswerk gebeurd is. Dit werk bezette zich zoo uit, dat reeds een der eerste predikanten de uitzending van een arts bepleitto. Toch heeft deze eerst in 1928 plaats gehad.

Maar daaraan was reeds geruimen tijd te voren voorafgegaan de uitzending eerst van een Europeesch verpleegster en daarna van een verpleger, want sinds de Regeering te Wakaiboebak, de standplaats van liet Binnenlandsch Bestuur, een officier van gezondheid had geplaatst, was daar ook een klein ziekenhuis verzeen, dat echter in beheer aan de Zending was gegeven. Deze heeft daaraan in genoemd jaar een Hollandsch zendeling-arts verbonden.

De beteeekonis van de landstaal is ook op dit zendingsveld van den beginne af aan besef, maar de toepassing van het als juist erkende beginsel bracht groote moeilijkheden mee, juist door de vele stammen, waarvan er leden op Soemba wonen en doordat de Soeinbaneezen zelf ook verschillende dialecten spreken. Het Ned. Bijbel Genootschap heeft echter een taalgelerde, Dr.

L. Onvlee, voor dit terrein beschikbaar kunnen stellen, dic sinds 1926 daar gevestigd is en aan de oplossing van deze inoelijke vrage arbeid.

Alle zendingswerk, dat er in de residentie Alanao, het gouvernement Celebes e.o., het gouvernement der Molukkou en de residentie Timor buiten het tot dusverre besprokene gedaan wordt, is *zendingswerk van de Indische Kerk*. En de Hulpredikers zijn feitelijk geworden de Zendingen der Indische Kerk. Want hoewel oorspronkelijk slechts tot hun task behoord (zie EEREDIENST) de verzorging en leiding der bestaande, z.g. gevestigde „inlandsche Christengemeenten", is al spoedig en zonder dat het anders kon, uitbreiding dezer gemeenten met hun verzorging hand aan hand gogaan. Waar echter do Indische Kerk een tak is van staatsdienst en het Kerkbestuur een Regeeringslichaam, dat als zoodanig geen Zending kan driven, wordt het eigenlijke zendingswerk geleid door het in 1924 gestichto „Centraal Comitid voor do Zending der Indiohe Kerk". Tusschen dit Comite, waarvan de voorzitter van het Kerkbestuur qua talis ook Voorzitter is, en het Kerkbestuur zelf beataan dus wol sterke personeele banden. Voorts moet in het oog worden gehouden, dat de inheemsche Christengemeenten op Ambon en omliggende eilanden weer eigen zendingswerk hebben op de zuidkust van Nieuw-Quin6 en daardoor zelf

medewerken aan de uitbreiding van de Chr. Kerk I in deze gebieden. En ook dit werk, al staat het formeel en financieel buiten de officiële bemoeiingen der Ind. Kerk, wordt toch wel door de betreffende Hulppredikers en Inlandsche Leercaren verzorgd, zoodat het hier ook tot het zendingswerk van de Indische Kerk, hier te verstaan als: in het gebied der Indische Kerk, gerekend mag worden.

Een vrij gelsoerd deel van dit werk is dat in Loewoek en de Banggai-Archipel, in de residentie Manado. Het staat onder leiding van 2 hulppredikers. Tot den Banggai-Archipel heeft sinds eenige jaren ook de R.K. Missie toelating verkregen.

Van veel grooter betekenis is zonder twijfel de Christelijke Kerk in de Molukken, met name die op Ambon. Want Ambon is voor de geheele groote Oost niet slechts het politieke, maar bovendien het godsdienstige centrum en tevens het cultuurcentrum, maar beide laatste karaktertrekken hangen ten nauwste samen. Want de Ambonnesen zijn door hun reeds uit de dagen der O.1. Compagnie stammende aanraking met de Hollanders met het Christendom bekend geworden en door hun overgang tot de Chr. Kerk zijn zij de cultuurdragers bij uitstek van de Molukken geworden. Dit, gevoegd bij natuurlijke karakteraanleg en versterkt door het groote aandeel, dat Ambonnesen in het leger gehad hebben aan de pacificatie van Indie, heeft hun een sterk gevoel van eigenwaarde en een daaruit weer voortvloeiende of althans daarmee samenhangende vrijheid van optreden gegeven. Dit alles is voor de Zending van de allergrootste betekenis geweest. De vorm, waarin de Ambonnesen het Christendom kent, is die van de Indische Kerk. Daaraan voelt hij zich ten nauwste verbonden, daarin beleeft hij ook zijn geestelijk bezit, als hij uit zijn land is uitgezwermd en ergens elders in den Archipel deze kerk weer terugvindt. Maar ook in de Ambonnesche kampeongs is de Kerk—zooove) als institutie als als kerkgebouw verstaan — het middelpunt. Christen zijn beteekent voor hen een hoogeren rang bekleeden dan Mohammedaan of Heiden zijn. En Christen zijn beteekent voor hen Protestant zijn. Principieel geestelijk zijn deze overtuigingen niet verwerkt, zij berusten zeker voor een groot deel op traditie, maar zij zijn daardoor niet minder krachtig werkend, eer is het tegendeel het geval. Uitvloeisel van deze geesteshouding is, dat Ambonnesen in grooten getale werkzaam zijn als goeroes op de zendingsterreinen der Utrechtsche Zend. Vereeniging, maar ook op de terreinen der Indische Kerk buiten het direct-Ambonnesche, bijv. op de Babar-, Alor-, en Kai-eilanden enz. En op heel dit gebied der Molukken en verder zetten zij zeer sterk het stempeel van hun Ambonnesch Christendom, geestelijk zool als uiterlijk, wat de vormen van het kerkelijke leven, ja zelfs wat de kleding bij kerkelijke plechtigheden betreft. Dat Ambon in vroeger eeuwen het Protestantsche Christendom heeft aanvaard, is voor de Zending van zeer groote betekenis geworden.

Wat nu de organisatie van dit werk betreft, in deze gebieden der Buitengewesten kent de Ind. Kerk eenige predikanten als Voorzitters van de Commissies der Hulppredikers, gevestigd te Manado, Amboina en Koepang, welke respectievelijk 12 en 4 Hulppredikers onder zich hebben, elk met eigen ressort en ter zijde geaaid door in

landsche Leercaren, onder wie de gemeentevorgangers en lagere kerkelijke waardigheidsbekleeders fungeren. Vooral aan de opleiding van dezen is de laatste jaren veel gedaan. In het Ambonnesche waren twee, in het Timorsche was een opleidingsschool voor gemeentevorgangers, waar deze naast de vorming voor het diploma volksonderwijzer ook een theologische opleiding kregen. Deze centralisatie trad in de plaats van een vroegeren toestand, toen elke Hulpprediker zijn eigen lager personeel moest vormen. En naast deze centrale opleidingen van goeroes had zoolwel Ambon als Koepang een school tot opleiding van Inlandsche Leercaren.

Groot is het aantal menschen, dat in het laatste tiental jaren in de Christelijke Kerk is opgenomen tot op de meest afgelegen eilanden toe. In het Timorsche bedraagt het aantal leden der Ind. Kerk ongeveer 10.000, in het Ambonnesche 170.000 en het totaal der inheemsche Christenen, die tot de Ind. Kerk behooren, beleeft in ronde cijfers een half millioen, waarmee tevens is gezegd, dat deze Kerk bijna de helft omvat van alle inheemsche Protestantsche Christenen, wier getal in den geheelen O.I. Archipel 1.050.000 beleeft.

Juist bij deze getalsverhoudingen is het van in het oog springend belang, dat ook onder de Christenen der Ind. Kerk de zelfstandigheidsgedachte, waarvan wij in den aanvang van dit artikel spraken, meer en meer veld wint. En het Kerkbestuur is daaraan tegemoet gekomen. Dit laatste spreekt allerminst vanzelf, want het karakter der Ind. Kerk zou eer het tegendeel meebrengen. Ontvoogding blijft ook op kerkelijk gebied gemakkelijk een woord, waaraan het begrip ontbreekt en in elk geval een handeling door den voogd te verrichten, maar waarvan de voogd zelf dan ook bepalen wil, hoever die zal gaan, zoodat in de ontvoogding de voogdijshap ten duidelijkste uitkomt. En de keerzijde van een bestuursregeling als van de Ind. Kerk is deze, dat de bevoogden het gemakkelijk vinden, dat er voor hen gezorgd wordt en weinig lust hebben om tot zelfstandigheid te geraken; bovendien wekt het kunnen putten uit bestaende fondsen of uit per begroeting toegestane rijksmiddelen de offervaardigheid voor financiële zelfstandigheid allerminst in de hand. Des te belangrijker is het, dat bijv. in het Ambonnesche reeds in 1928 een schema was opgesteld van een streven naar meerdere zelfstandigheid der gemeenten. Door uitbreiding van het aantal Inlandsche Leercaren werd aan het inheemsche clement grooter aandeel in de leiding der zaken gegeven. Een nieuw reglement voor verkiezing van kerkeraden werd ingesteld, volgens hetwelk aan gemeenten het recht verleend kan worden tot verkiezing van ouderlingen en diakenen en in de gemeenten op Amboina en de Oeliasers zou dit reglement spoedig worden ingevoerd. Deze kerkeraden zouden dan afdelingsraden sainenstellen, waarbij de afdeling Hainan zou valien met elk der hulppredikers-ressorten en de afdelingsraden zouden den ressortalen raad kiezen voor het geheele ressort der Molukken. Dit was dug inderdaad een lyn van beneden naar boven, tegengesteld aan de hiërarchieke lijn van boven naar beneden der bestaende kerkelijke organisatie, aan welks top de predikant-voorzitter staat en welks lijn parallel loopt met die van de bestuurs-hiërarchie van Gouverneur,

Resident, Ass. Resident, Controleur enz. Een andere hinderpaal voor zoo zelfstandighoeds-gedachte was de in de Ind. Kerk on haar Bestuur sterk heerschende overtuiging van do een- on deelbaarheid dier kerk, welke een zeer nauw verband legde tusschen de Europeesche gemeenten op Java en de andere groote eilanden en de inheemsche gemeenten in do Buitengewesten, zoodat eigen kerkelijke organisatie, onder eigen leiding, van laatsbedeelde gemeenten vrijwel onmogelijk was. Dit bezwaar is echter opgeheven door het besluit, dat het Kerkbestuur genomen heeft, n.a.v. de schooloverdracht in de Minahasa (zie aldaar), volgens hetwelk do gebieden der Minahasa, Molukken, Timor nu tot eigen kerkformatie kunnen geraken, waarna deze zelfstandige kerken een federatief verband zullen kunnen aangaan met de op eenige zendingsvelden reeds ontstane en elders in de toekomst wordende zelfstandige inheemsche kerken. Door dit alles is de toed us ver eenigszins afzijdig staande inheemsche Christenheid der Ind. Kerk in het voile licht gekomen en is haar belangrijkheid in toenemende mate duidelijk en effectief geworden. Dit zal nog sterker het geval zijn, nu de Groote Vergadering der Ind. Kerk in Mei 1933, die over de administratieve scheiding van deze Kerk van den Staat beslissingen moest nemen, in haar nieuw kerk- lijk reglement het genoemde besluit van het Kerkbestuur heeft bevestigd en met handhaving van de eenheid der Kerk toch aan zelfstandige inheemsche Kerken binnen die eenheid plaats heeft verzekerd.

De Zendingsarbeid op Java is ook na 1920 krachtig voortgezet, ón op vele plaatsen gincis en door vele corporaties en kerken hier te lande. De resultaten, die in meer dan een opzicht een inerkwaardig karakter dragen, zijn niet op alle deelen van het dichtbevolkte eiland gelijk.

Zij zijn nuineriek zeker niet het aanzienlijkste o) West Java, het terrein der *Nederlandsche Zendingvereeninging*. Hier wordt onder vier versohillende volksgroepen gearbeid, voornamelijk onder Soendaneezen en Chineezen, maar ook onder de Javaansche bevolking in de omgeving van Cheribon en voorts onder de tot geon dezer drie volken behoorende Maloische bevolking van Batavia on met name Meester Cornelia. In gods-clienHtig opzicht is er echter slochts van twee groepen sprake: Alohammedanen en Chineezen. Onder eerstgenoemde is het werk door de reeds vroeger (DI. IV, biz. 852, koi. 1) genoemde oorzaken zeer moeilijk gebleven. De Islam heeft onder do Soendancozon dieper wortel geschoten, zij sluiten zich sterker af tegenover Christongen- worden volksgenooten on het bjeenbrengen van deze laatsten op afzonderlijke landperceelen of ontginningen heeft een volstrokt afsluiting van hun invloed naar buiten dan ook meer dan eens ton gevolgo gehad. Toch grooit hot aantal Christonen uit de Mohaimmedanen ook op dit zendingaveld geloidelijk, al blykt uit het aantal van 3300 na ruim 70-jarigen arbeid wel, dat de groei niet snel gaat, wat ook zeker mede een gevolg is daarvan, dat de Christonen door hun overgang te gelsoleord komen tot staan van hun volksgemeenschap.

Aan den arbeid onder de Chineezen is in deze periode meer opzettelijke belangstelling gewyid. Drio Zondelingen zijn daarvoor speciaal aange-

wezen. Maar dezo arbeid wordt weer door andere moeilijkheden gedrukt, voortvloeiende uit het eigenaardig karakter van deze bevolkingsgroep. Een deel daarvan, de SingkG's, moet in hun eigen taal bereikt worden, maar zij keoren dikwijls later weer naar hun vaderland terug. Blijvende gemeenten zijn er uit hen dns niet te vormen. De- genen, die wel blijven en hun nakomelingen, de z.g. Peranakans, en die dikwyls het Maleisch als hun taal aannemen, staan toch weer onder invloed van allerlei nationalistische stroomingen in China, die hen ook niet gemakkelijker toeganke- lijk maken. Het aantal Christen-Chineezen is dan ook niet zeer groot en bedraagt op West Java on- geveer 1100. Wat de toekomst van dit werk be- treft, en dus ook de kerkvorming onder Chineezen, die door de taalverschillen zeer bemoeilijkt wordt, moet worden bedacht, dat er, gelijk bij de beschrijving van het zendingswerk op de buiten- gewesten reeds ter sprake kwam, vrijwel den geheelen Archipel door, onder Chineezen zendingswerk wordt gedaan. Vooral den laatsten tijd, wordt daaraan door uit China verdreven Ameri- kaansche Corporaties veel aandacht besteed. Pogingen om door een bond van Chineesche evangelisatie een band te leggen tusschen de Chineesche gemeenten op geheel Java en zoo op kerk- vonning op beperkt terrein aan te sturen, zijn niet geslaagd. Het werk, dat de Methodist Episcopal Church op West Java deed onder de Chineezen, heeft deze corjoratie, toen zij zich begin 1928 tot Sumatra beperkte, aan de Nederland- sche Zendingvereeninging overgedragen.

Moge het directe, evangeliserende zendingswerk op West-Java vooral snog al niet op kwantitatief groote resultaten kunnen bogen, er zijn twee andere takken van arbeid, van welke iets anders gezegd kan worden. Het werk der Medische Zending heeft in het laatste decennium een groote uitbreiding ondergaan. Het ziekenhuis te Bandoeng is sterk vergroot en heeft een capaciteit van meer dan 200 bedden gekregen, terwijl er bovendien een anti-opium paviljoen aan is verbonden, waarvan de naam de bedoeling voldoende de uitdrukt. En de kring van hulpziekenhuizen en poliklinieken is ook dermate uitgebreid, dat de drie Europeesche doktoren de handen vol hebben. Voorts is er een centraal ziekenhuis gebouwd te Poerwakarta, waaraan ook twee medici zijn verbonden en Ret vroegerere hulpziekenhuis te Tjideres is tot hoofdziekenhuis geworden, si nds daarvan in 1928 ook een Europeesch arts de leiding op zich heeft genomen. Ook van deze beide ziekenhuizen uit worden versohillende poliklinieken bediend, Terwijl er in Djoentikebon een hulpziekenhuis is, waaraan een Europeesche verpleegster is verbonden. Een aantal van 7900 patienten met 165.000 verpleegdagen en ruim 42.500 polikliniek-patienten geeft een indruk van don omvang van dezen tak van arbeid.

Ook het schoolwezen op dit terrein is vrij uitgebreid. Niet zoeozer het Ixilandsch onderwijs, waarvoor intusschen toch langou tijd een Zendingnormaalschool te Bandoeng heeft bestaan, die echter in 1932 als offer der noodzakelijke bezuiniging is gevallen, daar het aantal zendingsvolka- en standaard scholen een eigen opleiding niet moer rechtvaardigde, terwijl toeu ook do eigen Europeesche schoolopziener niet kon blijven ghandhaafd. Daarentegen is het Westers Lager Onderwys zeer omvangryk, aangezien er

op dit zendingsterrein 6 Holl.-Inl., 12 Holl.-Chin. scholen zijn en een Mulo-school.

Een bijzondere tak van werkzaamheid, waaraan een der Zendingelen een groot deel van zijn krachten geeft, die niet tot een der drie genoemde takken van arbeid in het bijzonder behoort, en die ook elders in de Zending niet voorkomt, is de bestrijding van opiummisbruik en de geestelijk-medisch-maatschappelijke arbeid onder opiumschuivers. Dit werk, dat in Batavia een doorgangshuis en in Bandoeng het reeds genoemde Anti-Opium paviljoen heeft, is belangrijk om zijn karakter van Christelijk-socialen arbeid.

Op het zendingsveld van Midden Java werkt op haar oude terrein in het Noorden nog steeds de *Salatiga-Zending* in tien verschillende zendingenposten, terwijl er twaalf Europeesche Zendingelen in den arbeid staan, waarvan een zich uitsluitend aan de Chineezzen wendt, terwijl een vrouwelijke Zending zich geeft aan den arbeid onder vrouwen en meisjes. Ruim 3400 Javanen en 300 Chineezzen behooren tot de Chr. Kerk. Natuurlijk werkt ook hier, gelijk dit beneden van den anderen zendingenarbeid onder Javanen blijkt zal, de verandering in mentaliteit der bevolking op dien arbeid terug. Het ontwaken dier bevolking brengt meer openheid en openhartigheid met al de licht- en schaduw-zijden daaraan verbonden. De gemoeidelijk aarts-vaderlijke verhouding tusschen Zendingelen en gemeenten zal niet altijd kunnen blijven bestaan. Ook op dit terrein zal een streven naar groter zelfstandigheid der gemeenten aan de orde moeten komen, vooral waar ondanks de onderscheidenheid der zendingen Corporaties en Kerken er toch naar een ongedeelde Javaansche Christelijke Kerk gestreefd zal moeten worden. Krachten den aard der Neukirchener Zending, die meer op directe Evangelisatie uitgaat en die door haar godsdienstig standpunt geen groote financiële verantwoordelijkheid wil dragen, wordt het schoolwerk en de medische Zending door afzonderlijke zelfstandige lichamen waargenomen, die eigen rechtspersoonlijkheid bezitten. Toch maakten ook hier deze twee takken van arbeid feitelijk 66% geheel uit met het andere werk. Een Holl.-Inl. en drie Holl.-Chineesche scholen trachten de behoefte aan Westers Lager Onderwijs te bevredigen. Voorts zijn er drie ziekenhuizen, waaraan zeven Europeesche artsen verbonden zijn, die per jaar 8500 patienten verzorgen met bijna 210.000 verpleegdagen en 81.000 polikliniekpatienten behandelen. Ook de Salatiga-Zending had, te ^{inkir} een eigen opleiding voor inheemsch hulppersoneel in school en gemeente. Maar ook deze kon niet langer in het genot gesteld blijven van subsidie en is in 1932 opgeheven, terwijl de leerlingen overgegaan zijn naar de Normalschool te Modjowarno, toen deze nog niet door hetzelfde lot was getroffen.

Ook de *Doopsgezinde Zending* heeft haar arbeid in Japara voortgezet. Maar waar de geld-middel^il^Vdof dit wsk kwamen uit Rusland en Duitschland is het begrijpelijk, dat zij zeer zwaar leed onder de directe gevolgen en de verdere naverking van den oorlog. Het heeft jaren geduurd en andere kringen, vooral hier to lande, als achterland voor dit Zendingsterrein waren georganiseerd. En het was een geluk, dat de landkolonies in de jaren van goeden oogst den

arbeid ook financieel konden stouwen. Toch was deze steun niet het doel, maar bleef de opzot gehandhaafd, dat deze kolonies vooral evangelisatie-middel moesten zijn om beter en ongestoort ~~het Evangelie aan de opgezeten te kunnen~~ brengen. Toch kreeg het geheele werk er een gemengd karakter door, van godsdiensten, cultureelen en socialen aard. Maar ook in eerstgenoemd opzicht voldeden zij aan de verwachtingen en naast de oudste kolonie te Margareta zijn nog twee andere gesticht te Boemiardja en Pakis. Hoewel deze vestigingen langzamerhand ook brandpunten van Christelijk leven worden, moeten kolonies en gemeenten toch onderscheiden worden, zooals zij financieel en administratief ook gescheiden blijven. Er zijn drie ressorten met vier zendingelen, terwijl er zich om het ziekenhuis te Kelet ook een gemeente verzameld heeft. In totaal zijn er ongeveer 4000 Christenen, en de gemeente Margareta is zelfstandig onder een eigen beroepen Javaanschen voorganger. De opleidingsschool door den nestor dezer Zending, den heer P. A. Jansz., zoon van den grond-legger P. Jansz, geleid, word, na reeds vroeger het intemaat te hebben verloren, buiten subsidie gesteld, maar is toch door haar leider voortgezet.

Ook op dit terrein is er Medische Zending door het ziekenhuis te Kelet, waaraan twee Europeesche artsen verbonden zijn. Bovendien is ook het melatschenasyl Donoretdjo, waar ruim 200 patienten zijn opgenomen, hier gevestigd onder leiding van een Europeesch verpleger. Het zendingsonderwijs omvat slechts een twintigtal Inlandsche scholen, waarvan 5 stand-aardscholen en 1 ongesubsidieerde Holl.-Inl. school te Koedoes^

In het zuidelijk deel van Midden Java hebben de *Gereformeerde Kerken* in Nederland een zeer belangrijk zendingsterrein, waar de arbeid in bloeienden staat verkeert. Volgens de beginselen in deze kerken heersche de gaat het zendingen-werk uit van een plaatselijke kerk hier te lande, die daarin echter wordt bijgestaan door andere kerken uit naburige plaatsen. Zoo zijn er in zes verschillende zendingenressorten. De Geref. Kerk van Rotterdam en de kerken in Zuid-Jolland verzorgen het ressort in de voormalige residentie Banjoemas, Utrecht en de kerken in de Jrovincies Utrecht en Gelderland vinden hun ressort in Pocrworedjo en Koetardjo. De kerk van Heog met die van Friesland in Kboermdn en W. Mosobo. Amsterdam en de kerken van Noord-Holland hebben hun ressort in Jogjakarta en Delft met de kerken van Zuid-Holland ton noorden in Solo, terwijl ten slotte Aliddeberg en de kerkon^van Zeeland hun zendingsterrein hebben in Magelang en de daarinheen liggende residentie Kedoe.

Wy zuHen hier evenwel bij de beschrijving der voornaamste trokken van dit zendingsterrein van Midden Java ten Zuiden, het als 66% geheel beschouwen. Dat er onder deze trekken zijn, die voortvloeien uit de speciale inzichten der zendingen kerkongomcenschap, spreekt vanzelf. Een daarvan is de onderscheiding in hoofddienst en hulpdiensten. De eerste omvat de prediking, dus den evangeliseerenden arbeid en den opbouw der gemeenten; de andere omvatten den schooldienst, de Medische Zending en de col-portage. In den opbouw der gemeenten toont zich een andere trek, n.l. dat deze zoo spoedig

mogelijk naar het gereformcord kerkrecht, dat hier te lande geldt, worden georganiseerd of "geïnstituëerd", zooals de term daarvoor luidt, door benoeming van een Kerkenraad. Op dezo wij- zo zijn reeds een dertigtal zelfstandige kerken ontstaan. Daarmee kon het verdere kerkelijke leven langs de lijnen van hetzelfde kerkrecht worden opgebouwd. Dit kent als z.g. „meerdere vergaderingen" bijeenkomsten van afgevaardigden der kerkenraden, en dus der gemeenten, in grooter verband, o.a. vergadering der Classis en der Synode, in welke laatste de afgevaardigden van het geheele kerkgebied samenkomen. Ook op Midden Java is in de Javaansche kerken een aanvang gemaakt met het samenkomen van dergelijke in meerdere vergaderingen. De Classis vallen er samen met de ressorten. Voorloopige classicale vergaderingen zijn reeds gehouden, waaruit een geordend kerkverband zal groeien. En in Februari 1931 heeft men voor dit geheele zendingsterrein de eerste Synode gehouden, waartoe het initiatief door de Javaansche Kerken zelf, en niet door de Europeescho zendingssar-bciders was genomen. Het inoderamen bestond dan ook uit twee Javaansche predikanten en een Javaanschen ouderling. Unaniem spraken de afgevaardigden zich uit voor den Bijbel als ac- coörd van eenheid en wel naar de verklaring van de Heidelbergse Catechismus, het eenige der z.g. drie formulieren van eenigheid der 17e-eeuw- sche Hollandsche Gereformeerde Kerken, dat in liet Javaansch vertaald is. Ook uit al deze dingen blijkt dus het ook elders waarneembare streven naar kerkelijke zelfstandigheid, maar tovens, dat de ontwikkeling gaat in de richting van een Javaansche kerk op Geref. grondslag. Dit alles verdient te meer waardeering, omdat de ongeveer 8300 leden dezer kerken (1931) nog slechts een klein deel, ongeveer 1/100 van de bevolking van het zendingsterrein uitmaken, aan wie echter een stevig fundament geschonken wordt om zelf niède hun geestelijk en kerkelijk leven en ook hun eigen zendingwerk op voort te bouwen.

Naa«t dozen hoofddienst heeft de Zending der Geref. Kerken ook zeer veel aandacht en zorg gewijd aan de hulpdiensten, in de eerste plaats aai) het onderwijs. Bij het Inlandsch onderwijs heeft men getracht het peil zoo hoog mogelijk o) te voeren. Voor een bevolking als op Midden Java achtte men de dricklassige volksschool cigeelijk onvoldoende, zooals ook wol uit dezo cijferH blijkt, dat men 36 volksscholen, maar 39 Htandaardscholen en nog 8 vervolgscholen onderliield. En nog sterker is het VVestersch L.

O, bechtigd in 15 Holl.-Jav., 12 Holl.-Chin, en Mulo-scholen, waarbij men ook nog 3 huis- Ijoudscholen moott tellen. Bovendien gaat door een zeer sterk ontwikkeld internatuwsenzen opvoeding met onderwijs hand aan hand.

Voorts werken in het belang van dezon hoofd- en hul) dienst drie opleidingsinrichtingen. Ten eerste de Hchool tot opleiding van schoolgoerocs, die ook op (lit terrein in kleine gemeenten tovens voorgangers zyn. Dit is de te Jogjakarta gevestigde KeucieniuHHohool, een Normaalschool, diedus on- derwijzera voor do standaard- en vervolgscholen opleidten onderleiding van eenHollandsch ondon- wijzor stant. Ton tweede do eveneens te Jogja ge- veHtHdo school voor Javaanscho Predikanten. Aan dezo school heeft meet dan een kwart eouw

Ds. D. Bakker Iciding gegeven, later in samenwerking met zijn zoon Dr. F. L. Bakker. En na de laatste reorganisatio zijn er drie academisch gevormdo theologen, alle doctor in de theologie, aan verbonden, en wordt als eisch van toelating het Mulo-diploma B of een gelijkwaardig diploma gestokt, welks bezitters dan nog 5 jaar moe- ton studeeron om den rang van predikant te bereiken. Er wordt dus naar gestreefd hun een zooveel mogelijk aan die der Hollandsche predikanten gelijkwaardige ontwikkeling eigen te maken. De derde opleidingsinrichting, gevestigd te Solo, is de Holl.-Inl. Kweekschool, die onder- wijzers en onderwijzeressen opleidt voor het U.L.O. Jarenlang is in degeheele Protestantsche Zending dit de eenige dergelijke inrichting van onderwijs geweest, waarvoor de Geref. Zending zich groote offers getroost heeft en waar zij uit alle gekerstende gebieden van den geheelen Ar- chipel, waar men Westersche scholen had, leer- lingen opnam. Hier heeft deze Zending wel zeer sterk haar vooruitzienden blik en haar krachtig initiatief gotoond. De leerlingen van al deze opleidingsinrichtingen wonen in internaten, waar zij in kleine groepen onder leiding der leeraren saniemgebracht worden.

De tweede z.g. hulpdienst, waarvoor de Zending der Geref. Kerken buitengewoon veel ge- daan heeft, is de Alcdische Zending. De grond- legger der Medische Zending, Dr. J. G. Scheurer, heeft op (lit zendingsterrein zijn pioniersarbeid verricht en het Petronella-hospitaal te Jogja is wijd en zijid bekend. Groote diensten heeft deze Zending aan de medische verzorging der bevolking van geheel Ned.-Indie bewezen, want het systeem van centrale hoofdhospitalen met daar- omheen een krans van hulpziekenhuizen en po- liklinieken, die vanuit het centrale hiospitaal bediend worden op ernstige patienten daarheen kunnen overbrengen, een systeem, dat ook in den governemeteelen dienst der volkagezondheid is overgenomen, is in Midden Java ontstaan. En de laatstelijk daar in badrijf gestelde polikliniek- auto's, kleine maar goed geoutilleerde, rijdende poliklinieken, die iederen dag in twee of meer verschillende dorpen komen, zullen ook ruimer toepassing vinden. Behalve voor de medische verzorging der bevolking heeft dit geheele systeem een grooto botckenis voor de opvoeding van het inheemscho personeel voor de beooging van medischo zorg aan hun eigen volksgenooten, omdat de poliklinieken en hulpziekenhuizen meeat onder loiding staan van geschoold Javaansch personeel, dat op goregelde tijden wcer in het central© hospitaal kan terugkeeren om kennis en orvaring op te frisschen. ledere zen- dono kerk heeft uit cigon ressort minstens egn hospitaal. In totaal werkten er (1931) aan 7 hoofdhospitalen met 22 hulpziekenhuizen en 48 poliklinieken 19 Europ. artsen en evenveel Europ. verpleegsters, 306 inheemsche verplegera en 222 verpleegsters, voor 40.000 patienten met 831.000 verpleegdagen en 327.000 polikliniek- patienten. De Zonding der Geref. Kerken heeft verreweg het grootsto medische werk.

Hetzelfdo kan men ook zeggen van de loctuur- vorspreiding. Tientallen colporteurs vorspreiden jaarlyks aan bijbelen en by belgedeelten, boeken, bladen en andere geschriften een hoeevelheid, waarvan het getal de 200.000 overschrydt.

Zoo ondoorhouden de Geref. Kerken op Midden

Java een zendingswerk, dat aan alle lagen der bevolking aandacht geeft en van alle middelen gebruik maakt om de boodschap tot zooveel mogelijk uit te dragen, een werk, dat in zijn uiterlijke verschijningsvormen van organisatie, gebouwen, academisch gevormd personeel even imposant is, als het door innerlijke structuur groote kracht en warme toewijding verraadt.

Het gedeelte van Java, dat oostelijk van de Vorstenlanden gelegen is, is het zendingsterrein van het *Nederlandsch Zending Genootschap* en het *Java-Comiti*. Daar er echter op Java zelf reeds lang een nauwe aaneensluiting was en er ook hier te lande tusschen deze beide corporaties samenwerking bestaat, kan dit zendingsveld hier nu als een geheel behandeld worden. Er heeft in het laatste decennium een eigenaardige en zeer belangrijke ontwikkeling plaats gegrepen. Terwijl de allereerste vorming van tot het Christendom geneigde kringen in enkele steden plaats greep, heeft sinds het optreden van Jellesma en diens vestiging te Modjowarno de uitbreiding der Christelijke gemeenten in Oost Java hoofd-zakelijk op het platte land dus onder de dds-a bevolking plaats gehad. Een krachtig middel daartoe was het aanleggen van ontginningen in het oerbosch, vooral aan de Zuidkust, door groe-pen van Christenen, uit oudere, op dergelijke wijze gestichte gemeenten afkomstig. Hoewel in sommige gevallen ook niet-Christen Javanen aan deze ontginningen konden meedoen en zich daar konden vestigen, werd voor de geheele nederzetting een pranata, een dds-aording, vastgesteld, die alle op godsdienstige of morele gronden niet duldbare toestanden uitsloot en het geheel stempelde tot een Christennederzetting. Zoo is er een aantal bloeiende gemeenten ontstaan. Langzamerhand was er voor vele der jongere leden evenwel geen plaats meer in de dMa's en ook het verhoogde peil van het onder-wijs maakte, dat er steeds meerderen uitzwerm-den naar de steden. Terwijl bovendien de eisch steeds dringender werd, het Christendom niet uitsluitend tot de desabevolking te bepalen, maar het ook in de steden te brengen. Zoo keerde de gang der ontwikkeling min of meer naar het uitgangspunt terug, echter zonder de vruchten van het tusschenliggende stadium te laten glip-pen: het werk in de dfa,s en zelfs in nieuw aan-gelegde ontginningen ging verder, ook al werden er in de laatste jaren zendingsposten gesticht in steden als Malang, Ke.diri, Madioen, Modjo- kerto en SocraBaja. De richting van het land naar de stad was verlegging van accent, geen afbreken van een tot dusver getrokken lijn.

Een ontwikkeling van niet minder groote betekenis, maar van meer internen aard, was die naar de zelfstandigheid der gemeenten. Uit het oogpunt van de numerieke sterkte der gemeenten was daartoe nog meer aanleiding aan op Midden Java, want de Oost-Javaansche kerk alleen op het N.Z.G.-terrein groeide naar de 20.000; op de terreinen van beide corporaties zyn nu (1931) ruim 27.000 leden der Chr. Kerk. Waar er echter niet een gereed kerkelijk stelsel, zooals bij de Geref. kerken, reeds van te voren gegeven was, dat als vanzelfsprekend voorbeeld ter reproductie aan de Javaansche gemeenten gepresenteerd kon worden, maar men er in de corporatieve Zending meer op uit kan zijn, vrijheid aan de inheemsche Christenen te geven

in de organisatie van hun kerkelyk leven, was de meerdere terughoudendheid bij de Zendingli- gen en de grootere achterstand bij de gemeenten licht verklaarbaar. Maar toen do moedergemeen- te Modjowarno aan de drie cischen van zelfbe- stuur, -onderhoud en -uitbreiding kon voldoen, moest voor haar het uur der zelfstandigheid slaan en op Pinkstren 1923 werd zij dan ook zelfstandig en kreeg zij een eigen voorganger. Daarmee was als het ware tevens de vaste kern gegeven, waaromheen het kristalliseeringsproces verderen voortgang moest hebben. Dit is dan ook het geval geweest en na eenige tusschen- stadien is op 11 December 1931 de kerkelijke organisatie tot afshiting gekomen, nadat eerst het door Dr. H. Kraemer na uitvoerig plaatselijk onderzoek opgestelde voorontwerp lang en breed met de plaatselijke gemeenten en kerkenraden was besproken. Ook de in Oost Java ingevoerde regeling is presbyteriaal van karakter en dus opgebouwd op de plaatselijke gemeente. Deze wordt geleid door een door haar zelf gekozen Kerkenraad, waarvan ook vrouwen lid zijn. De Groote Kerkenraad (Classisvergadering) wordt samengesteld uit afgevaardigden uit de plaatse- lijke kerkenraden en afgevaardigden van de Groote Kerkenraden vormen de Groote Verga- dering of Madjelis Agoeng, de Synode der Oost- Javaansche Kerk. Deze Madjelis Agoeng is op 11 December 1931 door een besluit der zendende corporaties ingesteld. Zij heeft een dagelijks bestuur van drie leden, waarvan 6en Zending als Voorzitter, voor de dagelijkse leiding. En in de geheele Madjelis Agoeng hebben drie Zen- delingen zitting, de Voorzitter inbegrepen. Echter is er uitdrukkelijk bepaald, dat deze regeling niet langer dan drie jaar zal duren, zij draagt dus een voorloopig en een sterk opvoedend karakter. Zij wil de Christen-Javanen hun eigen kerkelijk aangelegenheden leeren behartigen, zonder hen onmiddellijk te belasten met een taak, die zij zonder eenigen tijd van overgang en voorberei- ding niet op zich zouden kunnen nemen. Voorts is er voortdurend bij het omschrijven van de taak der afzonderlijke lichamen zeer sterke ua- druk op gelegd, dat de Christelijke gemeenten het Evangelic aan hun volksgenooten inoeten uitdragen, m.a.w. het zendingskarakter der gemeenten is zeer duidelijk en opzctolijk tot uil- drukking gebracht. Een grooto mate van wiHsel- werking bestaat er tusschen deze meerdere zelf- standigheid der Christen gemeenten en d. in 1927 te Alalang geopende Bal6 Wyath, de op- leidingsschool voor Javaansche predikanten, onder leiding van twee Zendingen. Een complex gebouwen, waarbij huizen voor de gchuwde en ongehauwde leerlingen, nog aan te vullen met een Javaansche pendopo als leerzaal en ont- vangstruimte, is ervoor opgericht. Leerlingen zijn tot dusverre goeroes, die reeds eenigen tijd in de gemeenten als voorgangers, al of niet tevens aan de school verbonden, hebben gewerkt en daarby hun gaven voor den gemeente- arbeid hebben getoond. Het onderwijs is er geheel op berekend hen niet slechts met Westerscho thcologische wetenschap bekend te inaken, maar do synthese te vinden tusschen deze en dat eigen Javaansche geestelijke bezit, dat gekerstend en dan voor den geestelijken opbouw der gemeenten vruchtbaar kan worden. Tevens wil deze Bal6 Wyath zijn een geestelyk centrum,

waarheen de oud-leerlingen on anderen van tijd tot tijd kunnen terugkeeren ter verdieping on versterking van hun geestelijk leven. Dit ligt dus eenigszins in dezelfde lijn als de in Oost Java ontstane en aan N.C.S.V. gewoonten ontleende kampen, die er buitengewoon snel zijn ingeburgerd en jaarlijks een groeiend aantal gemeente-leden van dikwijls zeer uiteenlopenden leeftijd vereenigen tot het onderling bespreken van geestelijke vragen. Doordat de geest van ontwakende zelfstandigheid ook aan de vrouwen en meisjes niet is voorbijgegaan, hebben ook deze eigen kampen gekregen, voortvloeiende uit eigen vereenigingsleven. Voor de organisatie en verdieping van dezen arbeid zal er binnenkort een vrouwelijke zending worden uitgezonden.

Ook op Oost Java is er naast dezen arbeid het zendingswerk door de school; 24 volks- en 39 standaardscholen rechtvaardigden een eigen opleiding, de Normaalschool te Modjowarno. Echter zal ook deze gesloten worden evenala de Keuchenius-school der Geref. Zending (zie boven), daar er voor de eerstvolgende jaren voldoende normalisten zijn opgeleid. Vijf Holl.-Ind. en evenveel Holl.-Chin. scholen benevens 66n Mulo-school vertegenwoordigen het U.L.O. Sinds eenige jaren bestaat er een Christelijke Kweekschool ter opleiding van personeel voor deze scholen, een pendant dus van de H.L.K.S. te Solo, welke mdt haar internaat sinds 1932 gevestigd is te Probolinggo, en die wel staat op dit terrein van het N.Z.G. maar van de gezamenlijke Samenwerkende Zendingen Corporaties uitgaat, voor scholen in den geheelen Archipel werkt en ook uit dat geheele gebied haar leerlingen betreft.

Het medische zendingswerk, langen tijd alleen beoefend in het zendingsziekenhuis te Modjowarno met daarbij behoorende poliklinieken on een hulpziekenhuis te Swaroe, werd in 1927 versterkt door de opening van een tweedehuis te Malang, op een terrein aansluitende aan dat van de Bale Wyata. Er arbeiden in beide inrichtingen sainen vier Europeesche artsen en een Javaanscho voor ruim 9000 patienten met 210.000 verpleogdagen en 25.000 polikliniekpatienten. Een elders onbekende tak van arbeid heeft zich hier in verband met de Zending ont-wikkeld, n.l. een wijkverpleging. Met het zendingsziekenhuis als basis vestigde zich een Europeesche verpleegster-vrouw met een aantal Javaanscho verpleegsters in een wijkhuis, van wuaanuit in de Javaanscho kaimpoeng van Malang geneeskundige en vooral zomogelijk verloskundige hulp bewezen kon worden. Deze medische pioniersarbeid blok spoedig dermate gewaardeerd te worden en in een bohoofte te voorzici, dat er versterking van het Europeesch personeel joodig was. En in Soerabaja is reeds een dergelijke wijkverpleging gevestigd, die in niet mindere mate bloeit.

Speciaal tot den arbeid van het Java-Comit6 behoort de arbeid onder do Madoereezen. Deze heeft echter tot dusver zeer geringo resultaat on opgeleverd. Ije arbeid op het eiland Kangoan, waar na moor dan 25 jaar gemeente school ontstaan was, al word er veel medisocho hulp verleend en al werd do Zending er door do bo* volking gewaardeerd, zomals by zyn vertrok bleek, werd in 1932 opgegoven.

Nauw met den arbeid van het N.Z.G. verbonden, is die van de *Oeref. Kerken in /Jersteld*

Ver band, die in Ds. II. C. Hildering hun eersten Zending hebben, wlck werkt onder de Chineezon op Oost Java. Hy heeft zich in 1930 daartoeto Soerabaja gevestigd, van waaruit hij op verschillende plaatsen pioniersarbeid verricht. Organisatorisch is dit werk aangesloten bij de Oost-Java-Zending. De heer Hildering maakt als gelijkbercchtig lid deel uit van de Conferentie van Zendingen op dat terrein, maar de leiding van het werk hier te lande berust bij de Deputaten van genoemde kerken.

Behalve de tot dusver besproken Corporaties of kerken en haar zendingenvelden, moeten nog eenige lichamen of inatellingen van algemeen aard worden besproken. Daartoe behoort aller-eerst het *Leger des Heils*, welks arbeid in het Paloeald reeds gememoreerd werd (zie aldaar). Het Leger in India vormt een eigen "territory", met een Hoofdkwartier te Bandoeng, dat rechtstreeks onder het Hoofdkwartier te Louchen staat en geen direct verband heeft met de Nederlandse afdeling. Het werk, dat het verricht, is ook niet alleen zendingswerk in den hier in dit artikel gebezigten zin, het is meer een combinatie van In- en Uitwendige Zending, of van zendingswerk en maatschappelijke arbeid.

Een andere corporatie, die in de Angelsaksische wereld haar oorsprong vindt, is de *Christian and Missionary Alliance*, die blykens haar naam uitgaat van verschillende kerken en kringen in Amerika. Haar theologisch standpunt, dat sterk naar een spoedig wrceldeinde georieerd is, doet haar weinig belangstelling hebben voor gemeentekerkvorming, evenmin als voor maatschappelijke arbeid of langdurige voorbereiding voor den Doop. Doel is veel meer zoo snel mogelijk zoovel inogelijk te bereiken en tot bekeering te brengen. Een ingaan op den volksaard en een geduldig onderzoek van den inhoud der godsdienstige voorstellingen van degenen aan wie gearbeid wordt — zomals dat in de gcheele Nederlandse Zending is te vinden — kan men hier niet verwachten. Er is veel meer een zekere Amerikaansche onrustige bedrijvigheid op te merken aan de Zendingen van deze Corporatie, die in 1929 haar eerste Zendingen naar Ned.-India zond en dat aantal in drie jaar tot 16 opvoerde. Het Hoofdkwartier is gevestigd te Makassar, Men is begonuen met arbeid onder do Chineezen, vooral in de kust-plaatsen, inaar hoe langer hoe meer richt men zich ook tot de inheemscho bevolking. Bali en Lombok, een groot deel van Borneo, de Riouw-archipel, een deel van Sumatra en Zuid-Celebes zijn binnen den kring van werkzaamheid getrokken. In 1931 werden do eerste doopelingen gewonnon, welk getal in twee jaren tot ongo-veer 1000 is aangegroei, verspreid over de verschillende genoemde gebieden.

Geheel in tegenstelling met dit nieuw werk, dat in dezen tijd begonnen werd, is het oude werk, dat bedindigd werd van het *Henunarie te Depok*. Oorspronkelijk gesticht met de bedoeling, Sat het inlandsche hulpzendingen zou vormen, was het langzamerhand overbodig geworden. De stand van het zendingswerk bracht mee, dat "hulpzendingen" er eigenlijk alleen waren in den vorm van goeroegemeentevoorgangors. En van zulke zijn er te Dbpok in duo loop der jaren dan ook een groot aantal opgeleid. Er werd aan

het Seminario verbonden een Europeesch onderwijzer als directeur, ter zijde gestaan door een Zending of ander theologisch geschoolde voor de opleiding in de bijbelsche en theologische vakken. Naar dit Seminarie werden uit de meest verschuldende zendingenvelden in den Archipel leerlingen gezonden, die na verkregen opleiding naar hun land terugkeerden en in den zendingsarbeid werden geplaatst. Toch was dit niet geheel overeenkomstig de oorspronkelijke doelstelling, welke zulke mannen op het oog had, die Europeesche krachten op den duur zouden kunnen vervangen. Maar toen de Regeering dergelijke opleidingsinrichtingen, als waarvan „Dd-pok” er ook een geworden was, ging subsidieeren, werd het Seminarie door deze subsidiekenen nog vaster geklonken aan het doel, dat voor het oorspronkelijke in de plaats gekomen was. Naarmate echter op de verschillende terreinen eigen opleidingsinrichtingen voor a.s. goeroes gesticht werden, die de leerlingen dichter bij huis hielden en niet in een omgeving behoefden te zenden, waar zij de kans liepen te zeer van hun volksmilieü vervreemd te worden, bestond er aan een inrichting als die te Ddpok steeds minder behoefte. En toen ondanks de genoten subsidies de exploitatie van het Seminarie verliezen opleverde, die het stichtingskapitaal gaandeweg deden slinken, besloot in 1926 het Comité, dat hier te lande tot oprichting en instandhouding van het Seminarie werkzaam was, de inrichting te sluiten.

Literatuur: Ds. Joh. Rauws, Overzicht van het Zendingswerk in Ned. Oost en West Indië; Jaarlijks verschijnend in het Zendingstijdschrift De Mededeelingen, of afzonderlijk uitgegeven door het Zendingsbureau Oegstgeest. Voor statistieken: Nederlandsch Zendingjaarboek, Uitg. van de Zending Studieraad, versch. Jaargangen en De Opwekker, Soerabaja-Bandoeng Jrg. 1950 v.v. Over de Oost Javaansche Kerk: Mededeelingen Jrg. 1932 afl. 3; Voorts: Dr. J. Warneck, Die neue Verfassung der Batakkerche, Algem. Missionszeitschrift 1930 s. 240; E. Barse van Boetzelaer van Dubbeldam, De Internationale Zending Raad, zijn doel en zijn taak, Zeist 1931** 70 KOEDOES. (Aanv. D I. II). Regentschap van de residentie Japara—Rembang. Het regentschap bestaat door de administratieve herindeeling sedert 1 September 1933 (Ind. Stb. 1933 no. 251) uit drie districten: Koedoes, Tjendono en TenggaUs.

De bevolking bedroeg medio 1933 ruim 295,000 zielen, waarvan 588 Europeanen, 4884 Chineezzen en 185 andere Vreemde Oosterlingen.

Door de jaarlijks plaats hebbende bandjijs wordt de Rawa Ged6 (zie D I. II, bijz. 358) geleidelijk aan opgesluid, zoodat reeds groote stukken met padi beplantbaar zijn geworden.

Er zijn drie suikerfabrieken, waarvan echter de fabriek Besito reeds sedert eenige jaren is gesloten. HaaiPareaal is door de twee andere ondernemingen overgenomen.

Het regentschap Koedoes is, behalve de hoofdplaats en naaste omgeving, bijna geheel landbouwgebied. Tegen de hellingen van het Moerriagebergte, dat gedeeltelijk de noordgrens van het regentschap vormt, vindt men vrij belangrijks kapokaanplantingen.

KOEDOES. (Aanv. D I. II). District van het gelijknamige regentschap der residentie Japara—Rembang. Bij de volkstelling 1930 was er een

bevolking van ruim 108,000 zielen, waarvan ± 450 Europeanen, bijna 4700 Chineezzen, ± 200 Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen. Het district is verdeeld in vier onderdistricten. Het onderdistrict Oendaan is er eerst bijgekomen sedert de opheffing van het district Oendaan (zie aldaar) op 1 September 1933.

IAOEDOES. (Aanv. DL II). Hoof (1 plaats van het gelijknamige regentschap en district van de residentie Japara—Rembang. De hoofdplaats was van 1928 tot November 1931 tevens de zetel van den Resident van Koedoes, wiens afdeeling de regentschappen Koedoes, Japara en Demak omvatte (zie JAPARA—REMBANG).

De inwoners zijn voor een belangrijk deel handelaren en arbeiders, betrokken bij de rookkr6tk-industrie (zie KR&TfĪK).

In 1930 bedroeg de bevolking ± 50,000 zielen, waarvan een 400-tal Europeanen, een 4200-tal Chineezzen en een 150-tal andere Vreemde OosterlingeX^

OENDAAN. (zie OENDAKAN in D I. 111). Vroeger district van het regentschap Koedoes in de residentie Japara—Rembang. Bij de volkstelling in 1930 bedroeg de bevolking 48,000 zielen, waarvan slechts een European en 40 Chineezzen. Het district was verdeeld in drie onderdistricten. Thans zijn van de drie onderdistricten een (Oendaan) gevoegd bij het district Koedoes, een (Klamboö) bij het regentschap Grobogan, terwijl het derde onderdistrict (Prawoto) verdeeld is tusschen de onderdistricten Oendaan en Soekolilo (district Kajen, zie aldaar)

TJENDONO. (Aanv. D I. 1 V). District van het regentschap Koedoes, residentie Japara—Rembang, met een bevolking blijkens de volkstelling 1930 van bijna 74,000 zielen, waarvan ± 70 Europeanen en een 70-tal Chineezzen. Het district ligt op de helling van het Moerriagebergte. De dhsa Tjolo (zie aldaar) is een van de noordelijke ddsas van het district en is bekend om het heilige graf van Soenan Moera.

BAE. (Aanv. DL I). Hoofdplaats van het district Tjendono van het regentschap Koedoes, der residentie Japara—Rembang, gelegen ten noorden van Koedoes, aan den regentschapsweg van Koedoes naar Tjolo.

TENGGfĪLĪS. (Aanv. DL IV). District van het regentschap Koedoes der residentie Japara—Rembang. De bevolking bedroeg bij de volkstelling in 1930 ruim 75,000 zielen, w.o. 80 Europeanen en J 34 Chineezzen. De hoofdplaats is Djokoolo (zie aldaar).

DJEKOELO. Hoofdplaats van het district Tenggdles, regentschap Koedoes, residentie Japara—Rembang, gelegen aan den provincialen weg Koedoes—Path Het door het districtshoofd rechtstreeks bestuurd onderdistrict draagt denzelfden naam;

TJOLO. (Aanv. D I. IV). Ddsa in het district Tjendono, regentschap Koedoes, residentie Japara—Rembang. Door het koele klimaat komt het meer en meer in trek als vakantieoord voor menschen uit de nabijgelegen laagvlakten. Er is een goede pasanggrahan, in beheer bij den regentschapsraad van Koedoes.

KR&EĪK. (Aanv. 1 I. VI of suppl. afl. 23 bijz. 722).

Het centrum van de rookkrdtik-industrie vindt men vanouds in het regentschap Koedoes, vnl. in de plaats Koedoes. Ook in Oost Java

(Kediri) is deze industrie tot bloei gekomen.; Eike fabrikant heeft een eigen mengsel van tabak en kruidnagelen; dit mengsel is strong fabrieksgeheim, omdat de afzet hoofdzakelijk afhankelijk is van het al of niet succes hebben van een bepaald mengsel.

De voornaamste producent te Kocdoes is een Inlandsche fabriek, die tot de grootste van Java gerekend kan worden. Ultimo 1932 werd de dagelijkse productie geschat op 3 miljoen strootjes. De andere groote fabrikanten te Koe-does zijn vrijwel alien Chineezee. Een ander centrum dezer Industrie is gevestigd in Oost Java, vooral het Blitarsche. De fabricage berust daar echter vrijwel uitsluitend in handen van Chineezee. Buiten genoemde centra bestaat echter op vele andere plaatsen in Oost- en Midden Java de strootjes-fabricage, doch over het algemeen wordt daar meer gewerkt voor de plaatselijke consumptie.

CREDIETHULPBANK VOOR NEDERL.-INDIE, stichting, opgericht te Batavia, 3 Mei 1932. Leden-oprichters zijn: de Nederl. Handel Maatschappij, de Nederl. Indische Handelsbank en de Nederl.-Indische Escompto Maatschappij, die elk voor 6en derde deel in het oprichtingskapitaal ad 450.000 gid. participeerden.

Het doel der bank is: in Nederl.-Indie gevestigde cultuur- en andere ondernemingen, die ten gevolge van de heerschende crisis in financieele moeilijkheden zijn geraakt en niet van elders credit kunnen verkrijgen, hulp te verlenen door creditverschaffing, ten einde die ondernemingen in staat te stellen haar bedrijf geheel of ten deele uit te oefenen, doch alleen in die gevallen, waarin redelijkerwijze mag worden aangenomen, dat de met credit gesteunde onderneming in staat zal zijn na verloop van tijd aan al hare verplichtingen te voldoen.

Creditoren worden verleend onder garantie der Nederl.-Indische Regeering, die tevens voor schotten op langen termijn, tot een bedrag van drie miljoen gid. zou verattrekken, ter uitbreiding van de middelen tot creditverleening.

Bij creditverleening stelt de bank zich op volkoinen zakelijkon grondslag, terwijl de noodige waarborgen voor de verstrekte geldleening bell ooren to worden gesteld. Verder wordt tot steunverlencing alleen overgegaan, indien met alle bestaande crediteuren een regeling kan worden getroffen, waarbij deze crediteuren zich verbinden hunno vorderingen eerst te zullen geldend maken, wanneer de Hulpbank is voldaan en waarbij dezo vordoringen in rangorde worden geplaatst na die der Hulpbank. Do Hulpbank stelt zich daarbij tot taak om nieuw credit te verschaffen en niet om direct of indirect het risico van bestaande crediten van andere crediteuren over te nemen. De bedoeling van deze verlening is, dat de creditnemenier met behulp van het van de Crediethulpbank geloonde geld in staat wordt gesteld zijn bedrijf rustig te saneeren, zondor dooraanmaningen van zijn bostaando crediteuren te worden verontrust. Alvorens tot creditverleening over te gaan eisoht de Hulpbank verder een volledig, algeheel en betrouw- btuur overzicht van de financieele positie coner ondernoming, inzonderheid van haar verplich- tingen en van haar winstmogelijkheidon.

In 1932 werden een 8-tal leeningen verstrekt, tot een totaal bedrag van 111.874 gid. /

7 INDISCHE MAATSCHAPPIJ VOOR MILITAIREN. (I.M.V.M.). Deze organisatie, opgericht door den legerpredikant der lie Divisie, Ds. G. Van Duinen, beoogt bij de burgerij belangstelling voor den militair te wekken en te organiseren; het doel is den militair in zijn leven steun en vul- ling te geven.

De vereeniging neemt daartoe zoo- wel de lichamelijke als geestelijke ontwikkeling ter hand, doet onder deskundige leiding sport en atletiek beoefenen, leidt cursussen op verleei gebied (Nederl. en vreemde talen, bokhouden en schoolvakken voor de kaderschool) en organi- seert ontspanningsclubs (tooneel-, reciteer-, mu- ziek- en zangvereeningen). De nieuwe methode van den arbeid onder jonge menschen, vooral van de Amsterdamsche Maatschappij voor Jon- gemanen, diende daarbij tot voorbeeld. De leiding is in handen van militairen en belangstel- lende burgers; de algemeene en dagglysche leiding berust bij een Directie, waarin de drie leger- en vlootpredikanten zitting hebben. De I.M.V.M. is verdeeld in drie departementen, t.w. le Divisie, He Divisie en Vloot; elk departement is samen- gesteld uit afdelingen in de verschillende gar- nizoenen, elk afdeling bestaat uit verschillende clubs. Op bescheiden schaal in October 1929 be- gonnen, telde de I.M.V.M. einde 1931 reeds 900 leden, verdeeld over 12 afdelingen. Als orgaan publiceert zij „De Kameraad“, in een oplaa van ca. 2000 exemplaren/

KAWALI. (Zio Di. II). District van het regentschap Tjiamis, afdeling (residentie) Pria- ngan, provincie West Java, met een opper- vlake van ± 251 km.², bestaat uit drie onder- districten nl. Kawali, Tjipakoe en Panawang.

De hoofdplaats Kawali, met ± 1000 inwoners, waaronder ± 400 Chineezee, is gelegen aan den provincialen weg van Tjiamis naar Cheribon. In het district liggen de ondernemingen Boeniseuri, Maloja, Sindangrasa, Bemiasih (rubber) en Panawang (koffie).

REMBANG. (Aanv. DI. III). Het regentschap Rembang is begrensd door de regentschappen Toe- ban, Blora, Pati en de Java-zee en na de opheffing van het district Sedan (Ind. Stb. 1932 no. 55) verdeeld in 5 districten, n.l. Waroe (hoofdplaats Rem- bang), Binangoen (hoofdplaats Lasem), Soelang, Kragan en Pamotan, met gelijknamige hoofd- plaatsen. Het regentschap Rembang vormt het ressort van den assistent-resident van Rembang. Bij Ind. Stb. 1929 no. 378 werd het regent- schap Rembang met ingang van 1 Januari 1930 aangewezen als zelfstandige gemeenschap op den voet van art. 121 I. S.

In het regentschap Rembang is de vorm van grondbezit voor erven en vischry vers de erflyk- individueele (jasan, poesakan): voor sawahs voor- namelijk die van communaal bezit met vaste aan- deelen (baratan patok), terwyl ook nog sawahs voorkomen met periodieke verdeling (eens in de 3 tot 7 jaar: baratan giliran). De togalans zyn eveneens meest patok, doch ook vry veel als jasan in gebruik.

De uitgestrektheid van het sawahbezit be- draagt in totaal 32.500 ha., waarvan 5500 ha. ambtsvelden, 8300 ha. in communaal bezit met wisselende en 18.000 ha. met vaste aandelen.

De uitgestrektheid der droge gronden bedraagt in totaal 43.000 ha., waarvan 320 ha. ambtavelde, 950 ha. in communaal bezit met wisselende en 41.730 ha. met vasto aandelen.

De uitgestrektheid der zeevischijvers be- draagt in totaal 1150 ha., waarvan 140 ha. ambts- velden, 75 ha. in communaal bezit met wisselende en 950 ha. met vaste aandelen.

Volgens de in October 1930 gehouden volkstel- ling bedroeg de bevolking in dit regentschap in totaal 290.379 zielen, n.l. 253.208 Inlanders, 269 Europeanen, 6851 Chinezen en 51 andere Vreem- de Oosterlingen tegen 284.170 zielen in 1920, n.l. 277.723 Inlanders, 259 Europeanen, 6172 Chi- neezen en 16 andere Vreemde Oosterlingen. Uit een vergelijking met de cijfers van 1920 blijkt dus, dat het regentschap Rem bang abnormaal weinig (2%) in zielental is toegenomen. Zelfs zijn er drie onderdistricten (Pamotan, Goenem en Kragan), waar een bevolkingsvermindering van 4% werd geconstateerd. Behalve aan de economische achterlijkheid van' de streek, moet dit aan ziekten, voornamelijk malaria, worden geweten.

De sawahs zijn meerendeels van slechte kwali- teit en bijna alle in den oostmoesson zonder be- vloeingswater. Toch produceert Rem bang vol- doende voedingsmiddelen om zonder veel import in de behoefte te voorzien vooral hierdoor, dat djagoeng het hoofdvoedsel der bevolking is. De meeste tegalangronden worden eenmaal 's jaars beplant, de betere kwaliteiten twee maal. Sawahs hebben meestal na het padigewas een oogst polowidjo; slechts ± 7100 ha. geeft gadoe door de watervoorziening uit bronnen. Land- bouwproducten voor export levert Rem bang niet op, behalve een weinig kapok. De regenval is niet overvloedig, doch meestal niet ongunstig verdeeld.

Europeesche landbouwnijverheid komt in Rembang niet voor.

De irrigatietoestand is ongunstig, speciaal in de districten Waroe en Soelang en zij het ook in iets mindere mate in het district Binangoen. In de drie overige districten is de bevoeiingsstoestand hier en daar iets beter, doch over het geheel genomen ook nog verre van voldoende. Op een totale uitgestrektheid van rond 32.500 ha. komen slechts ± 2000 ha. voor, welke zoowel in oost- als in westmoesson over levend water kunnen be- schikken, n.l. ± 1200 ha. in het district Pamotan; ± 1100 ha. in het voormalige district Sedan; ± 240 ha. in het district Binangoen en ± 140 ha. in het district Kragan. Wilde bevoeiing zou volgens het personeel, dat met de klasseering be- last is geweest, voorkomen over een uitgestrektheid van ongeveer 11.000 ha.» terwijl rond 24.000 ha. van regen afhankelijk zouden zijn. In enkele gebieden van het regentschap komt technische bevoeiing voor, n.l. in het onderdistrict Goenem uit de bron Panowan (± 300 ha.), in het onderdistrict Pamotan uit de Moedalbron (± 500 ha.) en in het onderdistrict Sale uit de bron Semen (± 400 ha.); Overigens komt verspreid hieren daar over het regentschap een armelijk bevoei- ingssysteem voor van hoogstens enkele honder- den ha.

In het regentschap Rembang kunnen Euro- peesche en Inlandsche handel practisch, buiten beschouwing blijven, met dien verstande dat de Europeesche houthande) hier door de Vejahoma goed vertegenwoordigd is. De tusschenhandel is geheel in banden van Chineezen, voornamelijk ge- vestigd te Rembang en Lasem. Hun producten worden voor een deel over zee in- en uitgevoerd,

met houten schoeners of met Inlandsche vracht- vaartuigen. Deze scheepvaart is voornamelijk in handen van Madoerzeen. De vrachtaart be- strijkt de noordkust van Java en strekt zich uit tot de voornaamste havens van Borneo.

In 1932 werd door het havenkantoor te Rem- bang (daaronder begrepen de cijfers van Dasoen, de kust-dsda v66r Lasem) een uitvoer geregis- treerd ter waarde van / 527.000 en een in voer ter waarde van / 78000.

De totale cijfers van uit- en invoer bedroegen in het jaar 1929 rcspr. / 800.000 on f 372.000. Overigens worden producten in- en uitgevoerd met de S.J.S. van en naar Semarang of Soera- baja, of per vrachtauto.

Van de Inlandsche nijverheid verdient bij- zondere vermelding de aanmaak van visschers- prauwen.

In het regentschap Rembang heeft in 1930 eene herclassieering en repartitie van het grond- bezit plaats gehad; ter zake moge worden ver- zezen naar de belangrijke landrentenionogra- phie. De gronden in beheer bij het Boschwezen beslaan een vrij belangrijk deel van het regentschap, hoofdzakelijk begroeid met djatibosch. Het regentschap Rembang is verdeeld over 2 houtvesterijen, waarvan de opperhoutvestera zijn gevestigd te Mantingan en te Kebonhardjo, welke laatste plaats vlak over de grens bij Sale ligt in het regentschap Toeban. De beheers- complexen volgen niet de grenzen der regentschappen. Van de houtvesterij Ke bon hard jo ligt 10.375 ha. djatibosch in het regentschap Rembang en 1648 ha. wildhoutbosch op den G. Lasem, ter- wijl van de houtvesterij Mantingan 10.000 ha. in het regentschap Rembang ligt. De exploitatie van de houtvesterij Kebonhardjo is geheel in eigen handen ; in de houtvesterij Alantingan ge- schiedt de kap door de Vejahoma krachtens contract met het Gouvernement. Voor de bevolking geeft het Boschwezen geregeld werkgelegenheid, hetgeen in het Rembangsche vooral van belang moet worden geacht bij het zoo goed als geheel ontbreken van particuliere landbouw of nijver- heid. Een zeer nuttig werk door het Boschwe- zen voorbereid door den afkoop van gronden op en bij den Goenoeng Lasem bestemd voor re- boisatie. In de toekomst kan hier ± 1500 ha. wildhout bosch zijn geplant, dat een gunstige invloed moet uitoefenen op de waterhoeveelheden in rivieren en bronnen, waardoor de landbouw der omclegene streken jneer productief gemaakt kan worden. Ook de waarschijnlijkheid van een groeter en regelmatiger dobiet van de bronnen der Rembangsche waterlciding moet als een groot voordeel worden aangemerkt.

Al is do vischrij niet moor zoo belangrijk als vroeger, toen er meer en beter visschersprauwen waren om toen men verder uit de kust durfde te gaan dan nu, toch is do vischrij nog een bo- langrijke bron van inkomsten speciaal voor de RombangHhc kusldistriction (Rembang, Bina- ngoen en Kragan). De visch., v.n.L ikan pajang of gatel, wordt voor een groot deel gedroogd (pedo), terwijl een ander deel tot pindang en petis wordt bcreid ; een en ander wordt over land uit- gevoerd naar Bodjonegoro, Babat, Djombang en verder. Een deel gaat per S.J.S. in de richting Semarang. Ook koint het veel voor, dat visschers uit Sarang hun vangst aan het strand te Reni- bang verkoopen. In de desa Bonang wordt trasi

van goede kwaliteit geïnaakt. Als bijzonderheid dient te worden vermeld dat in een paar dds's bij Sarang het gebruik bestaat, dat een deel van de vangst aan het dds'hoofd wordt afgodragen; meestal hot gldswaardigc bedrag daarvan, doch so ms ook in natura. De tegenwoordige visschersbevolking heeft nog een naar Inlandscho opvatting redelijk bestann, doch slechts met harden arbeid.

De vce-stapel vertegenwoordigt een van de belangrijkste bronnen van inkomsten der bevolking. Het personeel van den veerartsenijkundigen dienst is tevens belast met het toezicht op de veterinaire hygiene in het regentschap. De vce-stapel bestaat (1933) uit 805 trekpaarden, 75.835 runderen, 13.857 buff els, 34.263 geiten en schapen. De veehandel wordt bijna geheel beheerscht door de veeparas te Rembang, Binangoen, Kragan, Pamotan, Sedan en Soelang. In de veeparas te Rem bang, Kragan en Pamotan worden veel kalveren, vooral stierkalveren aangebracht, in den leeftijd van 1 tot 2³/₂ jaar. Dit jong of mager vce is bestemd voor export over land naar ■. Kendal, Toeban, Grisee en vooral naar Sedajoe.

REMBANG (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het regentschap Rembang, residentie Japara-Rembang, provincie Midden Java. Naar de volkstelling van 1930 telde de plaats 202 Europeanen, 14.301 Inlanders, 1880 Chineezzen en 19 andere Vreemde Oosterlingen. In verband met de overbrenging van den residentszetel van Rem bang naar Pati is het aantal Europeanen aanzienlijk gedaald; het bedroeg ultimo 1932 niet meer dan 119 zielen. Er zijn gevestigd 2 ijsfabrieken, 2 limonade- en 2 vuurwerkfabrieken, gedreven door Chineezzen en een aantal leerlooierijen, gedreven door Inlanders. Verder heeft de plaats 1 Europccsche lagere school en 1 Hollandsch-Inlandsche school, alsmede een Gouvernementsziekenhuis. Er is een provinciale waterleiding.

Uet ruïne, thans gesloten, Europeesche kerkhof, aangelegd in de eerste helft van de 18de eeuw, wijst op een voor dien tijd aanzienlijke Europeesche nederzetting in allerlei ambt, handel en beroep. Het kerkhof is thans gerestaureerd door de goede zorgen van het regentschap.

REMBANG (Aanv. DL III), iet voormalige gewcHt Rem bang, bestaande uit de rcgentschap- j) en Jjodjonegoro, Toeban, BJora en Rein bang, werri bij 1 nd. Stb. 1927 no. 556 met ingang van 1 Januari 1928 opgeheven. Het gebied word zoodanig verdeeld, dat de oostelijke helft, bostaande uit de regentschappen Toe ban en Boddjonegoro, wer(1 gevoegd by het toenmalige gewest Soerabaja en do wostolyko helft, bestaande uit do regentschappen Rem bang en Blorang, bij het toenmalige gewest Semurang. Dezo laaitstgenocindo twee regentachappen kwainen daurdor, toen mot ingang van 1 Juli 1928 het nieuwe gewest Midden Java werd ingesteld (Ind. Stb. 1927 no. 559), tot dit gewest te belieoou. J3ij Ind. Stb. 1928 no. 140 is con nieuwe residentie Rein bang ingesteld, bestaande uit de regentschappen Kembang con Pati. Deze reHitlenlic maakte dun ovtvsnens decl uit van het nieuwo go west Midden Java, dat ingevolgo Ind. Stb. 1929 no. 227 met ingang van 1 Januari 1930 (govermd werd tot de provincio Midden Java, ' In verband inet de gewyzigde beaatuursorganisatie werd bij Ind. Stb. 1931 no. 426 met ingang van 1 November 1931 ingesteld do residentie Ja-

para-Remba.ng, bestaande uit do regentschappen Rom bang, Blorang, Pati, Koedoes en Japara. •

LASSEM (LASEM) (Aanv. DI. II). Plaats in het district Benangoen, regentschap Rombang, residentie Japara-Rombang, provincie Midden Java. Naar de volkstelling van 1930 beaotend het zielental der kota Lasem uit 36 Europeanen, 11.677 Inlanders, 4093 Chineezzen en 7 andere Vreemde Oosterlingen. De vroeger levendige handel is sterk achteruitgegaan. De voorheen belangrijke Industrie van saroengs (saroeng Lasom) is grootendeela te niet gegaan door den invoer van de producten. van Pekalongan, Jogja, Solo en het buitenland.

Over de toestanden in de batikkerijen te Lassem wordt uitvoerig gehandeld in het door de Arbeidsinspectie samengestelde z.g. Batikrapport, waarin tevens een overzicht wordt gegeven. van de misbruiken, welke in de batikkerijen voorkwamen. Sedert 1928 houdt de Arbeidsinspectie periodieke inspecties in de batikkerijen, waardoor aan de vroegerere wantoetanden een einde is gekomen.

Ter plaats treft men een rijstpellerij, een limonadefabriek en eenige melkterijen aan. Er is een drukbezochte Hollandsch-Chineesche school gevestigd.

PAMOTAN (Aanv. DI. III). District van het regentschap Rembang, residentie Japara-Rembang, provincie Midden Java, bestaande uit 3 onderdistricten met 55 disa's, n.l. Pamotan, Goenem en Sale. Bij de opheffing van het district Sedan (Ind. Stb. 1932 no. 55) is het onderdistrict Sale gevoegd bij het district Pamotan.

Blijkens de volkstelling van 1930 had het oude district Pamotan een bevolking van 36.188 zielen, n.l. 36.012 Inlanders, 175 Chineezzen en 1 andere Vreemden Oosterling. Volgens de gegevens van hot Inlandsche bestuur had het nieuwe district op ultimo 1932 een bevolking van 54.069 zielen, n.l. 3 Europeanen, 53.857 Inlanders, 206 Chineezzen en 3 andere Vreemde Oosterlingen.

Een Europeesch nijverheidsbedrijf is dat van Chamotte Unie, de N.I.C.K.I. te Ngandang, alwaar vuurvaste steonen en dergelijk materiaal worden vervaardigd. De benooidige klei wordt in concessio aan den bodem onttrokken. Een gelyksoortig bedrijf wordt gedreven door een Chinees te Pamotan.

Het district Pamotan is gedeeltelijk overdekt mot djatibosch, behoorendo tot de houtvesterij Kebonhardjo.

Op 6 km. ten Z. van de onderdistrictshoofdplaats Salo ligt de bron Semou, door het Boschwezen als bacplaat. ats ingericht en por auto bereikbaar.

De uitgestrektheid van hot sawahbezit bedraagt in totaal 16000 ha., waarvan 1000 ha. ambtsvolden, 650 ha. communaal bezit met wisselendo cn 3600 ha. met vaste aandeelon. De uitgestrektheid van droge gronden bedraagt in totaal 10.000 ha., waarvan 19 ha. ambtsvelddon, 45 ha. communaal bezit met wisselendo en 10.000 ha. met vasto aandeelen.

Het district wordt doorsjieden door de S.J.S. lijn Pamotan—Djatirogo;

***KRAGAN (Aanv. DL 11). District van het regentschap Rombang, residentie Japara-Rembang provincie Midden Java, bestaande uit 3 onderdistricten met 71 dds'a's, n.l. Kragan Sarang en Sedan. Bij de opheffing van het district Sedan

(Ind. Stb. 1932 no. 55) zyn de onderdistricten Sedan en Lodan gevoegd by het district Kragan.

Bij de volkstelling van 1930 had het oude district Kragan een bevolking van 39.250 zielen, n.l. 38.766 Inlanders, 478 Chineezzen en 6 andere Vreemde Oosterlingen. Volgens de gegevens van het Inlandsche bestuur had het nieuwe district* op ultimo 1932 een bevolking van 78.698 ziele* n.l. 78.349 Inlanders, 334 Chineezzen en 15 andere Vreemde Oosterlingen.

De uitgestrektheid van het sawahbezit bedraagt in totaal 8200ha., waarvan 1300 ha. ambtsvelden, 1270 ha. communaal bezit met wisselende en 5240 ha. met vaste aandeelen. De uitgestrektheid van droge gronden bedraagt in totaal 10.000 ha. waarvan 65 ha. ambtsvelden, 125 ha. communaal bezit met wisselende en 9650 ha. met vaste aandeelen. De uitgestrektheid van zeevischvijvers bedraagt in totaal 53 ha., waarvan 0.7 ha. ambtsveld en 52 ha. in communaal bezit met vaste aandeelen.

De hoofdplaats Sa rang van het gelijknamige onderdistrict is een belangrijke visschersplaats. Hier treft men de meeste visschersprauwen aan van het majangmodel (hier geheeten bece of koenting). Er zijn 1100 prauwen geregistreerd, waaronder 895 djoekoengs en 145 beceprauwen. Een vischinzoutingsloods is ter plaatse opgericht. Een hier gegraven visschershaven, een werk van eenige tonnen gouds, nu in beheer bij de provincie, is nooit in gebruik genomen, oindat zij dadelijk na het geredekomen is verzand.

SOELANG (Aanv. DI. III). District van Ket regentschap Rembang, residentie Japara-Rembang, provincie Midden Java, bestaande uit 3 onderdistricten met 55 desa's n.l. Soelang, Boeloe en Soember.

Het zuidelijke gedeelte is voor een groot deel bedekt met djatibosch, behorende tot het areaal van de houtvesterij Mantingan.

Naar de volkstelling van 1930 telde dit district 50775 zielen, n.l. 50.695 Inlanders, 10 Europeanen en 70 Chineezzen.

In het onderdistrict Boeloe langs den provincialen weg Rein bang-Blora, ligt de plants Mantingan, waar de houtvesterij van dien naam is gevestigd. Het Boschwezen exploiteert daar ± 150 m. hoog een pasanggrahan met zweinbad.

De uitgestrektheid van het sawahbezit bedraagt in totaal 7260 ha., waarvan 1150 ha. ambtsvelden, 1550 ha. communaal bezit met wisselende en 4310 ha. met vaste aandeelen. De uitgestrektheid van droge gronden bedraagt in totaal 9300 ha., waarvan 42 ha. ambtsvelden, 105 ha. communaal bezit met wisselende en 9100 ha. met vaste aandeelen.

JAPARA (DJAPARA), (Aanv. DI. II). Regentschap 卞 de residentie Japara-Rembang, verdeeld in vier districten: Japara, Petjangaan,, Bangari en de KarimoenSjawa-eilanden. De totale oppervlakte is 1008 km²; in 1930 bedroeg de bevolking 336.847 zielen, waaronder 237 Europeanen, 2577 Chineezzen en 193 andere Vreemde Oosterlingen.

Aan ondernemingen treft men in het regentschap aan: de Gouvernements rubberonderneming "Balong", alwaar ook kapok en klappers zijn geplant, het particuliere land Teloekawoer (210 ha.) met rijst en klappers, het djatibosch-1 bedrijf in het district Bangari en de suikerfabrieken „Petjangaan" Bij de laatste I

fabriek behoort het erfpachtsperceel „Kalinamat" (810 ha.). In het district Bangari ligt nog een 6-tal kleine erfpachtsperceelen (kapok, klappers, rijst).

Literatuur: Oudheidkundig verslag 1911 er /193 紀

JAPARA (DJAPARA) (Aanv. DI. II). District van het regentschap Japara: in 1930 bedroeg de bevolking 85.439 zielen, waaronder 47 Europeanen, 603 Chineezzen en 131 andere Vreemde Oosterlingen. Het district is verdeeld in 3 onderdistricten, n.l. Kota, Kedoeng en Batealit. Er zijn 5900 ha. sawah's en 11 JOO ha. droge bouwgrond; in het laatste getal zijn echter 710 ha. zeevischvijvers begrepen, welke door den Landrentedicnst worden gerekend bij de droge grondeij/

JAPARA (DJAPARA) (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van het regentschap en het district Japara. De bevolking is overwegend Javaansch; het aantal Europeanen bedraagt i ond 30, het aantal Chineezzen ± 600; als eigenaardigheid worden vermeld de ± 100 z.g. Mooren in kampoeng Pekodjan of Melajoe; ondanks vermenging met Javanen behielden zij een eigen karakter.

De uitvoer van meubels is van beteekenis, voorts het houtsnijwerk. zAan de zeezijde liggen enkele visschersdisa's..'

PETJANGAAN. District van het regentschap Japara; in 1930 bedroeg de bevolking 130.726 zielen, waaronder 126 Europeanen, 1465 Chineezzen en 58 andere Vreemde Oosterlingen. Het district is verdeeld in 3 onderdistricten n.l. Petjangaan, Slajong en Welahan. Er zijn 8100 ha. sawah's en J 1.000 ha. droge bouwgrond.

De stroomtramlijn van Koedoes loopt tot Petjangaan, het plaatsje waar de suikerfabriek van dien naam ligt en dat tevens standplaats van den wedono is.-

BANGSRI. District van het regentschap Japara; in 1930 bedroeg de bevolking 119.451 zielen, *waaronder 64 Europeanen, 486 Chineezzen en 24 andere Vreemde Oosterlingen. Het district is verdeeld in 3 onderdistricten n.l. Bangsri, Mlongo en Keling. V66r 1920 heette het district Bandjaran en de onderdistricten Tnggoeli, Soewawal en Kaligarang. Er zijn 11.000 ha. sawah's en 23.500 ha. droge bouwgrond. In het district ligt de onderneming „Balo ng" en het djatiboschbedrijf (zie onder JAPARA).

Aan de noord k list, per auto langs een desaweg te bereiken, ligt de leprozerie "Donorodjo" (Koninginnegift 1916) inct ruim 150 patienten; het behoort t by het Zedingsziekenhuis te Keldt naby de grens met het regentschap Pali gelegen.

Literatuur: Boschbouwkundig tijdschrift „Tcc-tona" deel XXII October 1929 „Het oude bosch-district Japara in nieuwen vorm". Jaarverslagen Doopsgezinde Zending;

KARIMOENDJAWA-EILANDEN (Aanv. I) I. II). Deze eilandengroep behoort tot het regentschap Japara der residentie Japara-Reni bang. Tot 1926 stori den zij onder een civiel-gezaghebber, thans vormen zij een district als welks hoofd een mantri-politie fungeert, die rechtstreeks onder den regent staat. De eilanden had don in 1930 een bevolking van 1231 zielen n.l. 1208 Inlanders en 23 Chineezzen/ <**DASOEN** (Aanv. DI. I). Disa in hot district Binangoen, regentschap Rem bang.

De N.I.S.F.K. is in 1927~oeflonideerd: ter

werf Berendsen, alwaar van djatihout lichters ¹ De "d&lem" staat aan den voet van den heuvel en is (tjocna's) voor het Indische recedtransport worden omgeven door drie concentrische ateenen muren. gebouwd, alsmede door motoren ge-creven ijzern Tusschen den eersten en tweeden muur staan twee vaartuigen voor de kleine kust-vaart. Doze huizen, door de bevolking van Bonang „pas6ban" onderneming, welke in de gunstige jaren wrkte met ongeveer 300 werklieden onder een Europeeschen bedrijfsleider, moest de aan-inaak van schepen sterk andere wakap is gemaakt door een zekeren Paing, inkrimpen in verband met de malaise en werkt thans nog met 50 卩 60 werklieden onder een Europeeschen bedrijfs-leidcir^

) WAROE (Aanv. DI. IV). District van het re- steenen fundament, 4 x 4 m. en hoog 30 cm., waarop gcitschap Rembang, residentie Japara-^,em- bang, staan 4 korte pilaren, vormende de overblijfselen der provincie Midden Java. De hoofdplaats van dit voor- inalige woning van Soenan Bonang. De plaats district is Rem bang. Het bestaat uit 2 onderdistricten van meditatie bestaat uit een vlakken steen, waorp metToS desa's n.l. het onderdis- trict Reinbang en h.et een afdruk van den linker voet van Soenan Bonang, onderdistrict Kaliori. Naar de volkstelling van 1930 telde dit district 52.235 zielen, n.l. 50.117 Inlanders, 202 Eu- ropeanen, 1897 Clïneezzen en 19 andere Vreemde Oosterlingen.

De uitgestrektheid van het sawahbezit be- draagt in totaal 6650 ha., waarvan 1150 ha. ambts- velden, 3350 ha. communaal bezit met wisselende en 2100 ha. het graf van „poe- tri Tjempo". Deze „poetri met vaste aandeelen. De uitgestrektheid van droge Tjempo", genaamd findrowati, was vroeger gehuwd gronden bedraagt in totaal 3250 ha., waarvan J 00 ha. met Ratoe Browidjojo, Vorst van Modjopait, die in ambtsvelden, 450 ha. com-)nunaal bezit met twist geraakte niet Raddn Patah, Sultan van Deniak wisselende en 2700 ha. met vaste aandeelen. De omdat hij Boeddhist was en het Mohammed- uitgestrektheid van zee- vise hvij vers bedraagt in daansche geloof niet wilde omhelzen. Daarom totaal 700 ha., waarvan 70 ha. ambtsvelden, 58 ha. verliet hij Modjopait, terwijl zijn vrouw findra- wati communaal bezitpriet „wisselende en 550 ha. met vaste vervolgens als leerlinge ging naar Soenan Bonang, het jMofhtmedaansche geloof aannam en daar begraven werd. Merkwaardig is, dat de houten aandeelci^/ pilaren van haar graf tom be rusten op de rugwervels

BINANGOEN (Aanv. DI. 1). District van het regentschap Rembang, residentie Japara-Rem- bang, provincie Midden Java. Het aistrict telt 3 van een walvisch. Het gehecle complex vormt een onderdistricten met 57 dbsa's, n.l. Binangoen Sloeck en Pantjoer. Het had bij de volkstelling van 1930 een heiligdom en van heinde en ver komen de inenschen daarheen. Het moskeowatr vormt, naar het bevolking van 56.934 zielen ii.1. 36 Europeanen, volksgeloof, een goede mediejn tegen rheumatiek. Eens per jaar, op den tienden der maand Djawa Besar, wordt de „Bende Bi- tjak,^ ten huize van den Vreemde Oosterlingen.

De hoofdplaats is Lasem. In het district liggen de plaatsu Dasocen (zie aldaar) en Bonang (zie aklaar). De gelijknamige disa Binangoen was vroeger de districts- hoofdplaats, toen in Lasem nog een regent een slametan ge- houden en daarbij toebereid gele

j)c uitgestrektheid van het sawahbezit bedraagt in rjst, geraspte klapper met suiker en pisang mas, totaal 3900 ha., waarvan 1000 ha. ambts- velden, omdat volgens de overlevering Soenan Bonang na 14(0) ha communaal bezit met wisselende en 1500 ha. het einde der pocasa een jaar lang alleen van deze drie geruchten zou hebben geleefd.

De oulc weg liep oorspronkelijk over den Goe- noeng La jar, doch werd door Generaal Lawick van Pabst vrlorgd naar beneden. Uit vrees, dat de bidsteen naar beneden zou vallen, gaf hij Opel racht oni dien steen te verplaatsen; 40 ingezete- nen der ddsa Bonang werden uitgezocht om dit te verrichten. Uit blijdschap over de verplaat- sing werden do gronden van die desa aau deze 40 personen geschonken onder verplichting om de hoilgiddonnen te onderhouden, terwijl de overigo ingezetonen dier d'sa „penoempang" werden. Dezo korn van 40 personen werd „mer- dika" genoemd en vrijgesteld van betaling van belastingen. Oxnstreeks het jaar 1903 werd de naani "merdika" veranderd in „pekoentj&n". In het jaar 1917 ten tyde van de klasseering kro- gen alle ingezetenen, ook de penoempangs, een stuk grond, omdat de 40 merdika- ingezetenen overstemd werden en gezamenlijk in de belas- ting werden aangeslagen.

BONANG (Aanv. DI. I). D6sa, golegen in het district Binungoen, regentschap Rein bang, residentie Japura-Rem bang, provincie Alidden Java, aan den provincialen weg (ouden Dacn- delseweg) van Rem bang naar Toebang, vlak aan do zeekufit.

Volgens de ovcrieving zou Soon an Bonang, yrmekl in het oorspronkelyk artikel in DI. I, een zoon zyn van Sajid Djoemadil Ko bro, Sultan van Mekka, en een kleinzoon van Sajid Djenal Abidin, Sultan van Medina. Soenan Bonang heeft ter plaats een moskee gebouwd, een huis (da- lein) opgericht en een plaats van meditatie (pesoehoedan) ingericht. De moskee staat er nog op een heuvel met een ruim uitzichtG over zee.

In 1920 werd deze re- geling gowyzigd en de 40 orang pekoentjdn we-

derom vrijgesteld van betaling van landrente en inkomstenbelasting. In 1925 werden do 3 dds's Bonangwitan, Bonangkoelon en Krdtdikan ver-eenigd tot 66n d6sa Bonang. Zoo is de pekoentjdn (perdikan) d6sa Bonang ontstaan.

Uit de 40 orang pekoentjdn is een djoeroekoetji gekozen, belast met de verzorging van het heiligdom, een kebajan, belast met het toe- zicht op het schoonhouden en een imam als mos- keeleider, terwijl 8 merbots belast zijn met de bewaking van de moskee. In buitengewone om- standigheden verleenen alle 40 pekoentjdn hulp. Het geheele sawahbezit der pekoentjdn- d6sa beslaat een oppervlakte van ±13 ha. Te- gelijk met den bidsteen is ook het graf van Poetri Tjempo verplaatst; op het graf is in 1918 door een Chinees uit Tjepoe een kostbare houten versiering, aangebracht ter inlossing van een belofte<

g⁷. 3C JAPARA-REMBANG (Zie JAPARA, DL II en RKAI BAJXG71517111). In 1901 werd de toen bestaande residentie Japara, omvattende de regentschappen Jajpara, Koedoes, Pati en Djoewana, waarvan de hoofdplaats Pati was, opgeheven, terwijl het regentschap Djoewana bij het regentschap Pati werd gevoegd. De geheele residentie Japara werd met ingang van 1 Januari 1902 gevoegd bij de residentie Semarang. Bij de bestuurs- hervorming van 1925 werden de regentschappen Demak, Koedoes en Japara samengevoegd tot de residentie (afdeeling) Koedoes met gelijknamige hoofdplaats.

Het voormalige gevest Rem bang, bestaande uit de regentschappen Rembang, Blora, Toeban en Bodjonegoro, werd bij de instelling van de provincies Oost- en Midden Java gesplitst, zoodat Toeban en Bodjonegoro bij Oost-, Renibang en Blora bij Midden Java kwamen. De regentschappen Pati en Rembang werden samengevoegd tot de residentie (afdeeling) Rembang, terwijl Blora met het aangrenzende Grobogan (tevens tot Semarang behorende) de residentie (afdeeling) Blora vormde.

Bij Ind. Stb. 1931 no. 426 (in werking getreden op 1 November 1931) werden de residenties opnieuw geformeerd, waardoor ingesteld werd de residentie Japara-Rembang met hoofdplaats Pati, omvattende de regentschappen Pati, Koc- does, Japara, Rembang en Blora. De ressorten Demak en Grobogan werden wederom bij Semarang gevoegd.

De huidige residentie (afdeeling), die op 1 September 1933 door de inwerkingtreding van Ind. Stb. 1933 no. 251 opnieuw administratief werd onderverdeeld, telt 21 districten en 73 onder- districten, met totaal ruim 1300 desas. Tot de residentie behoort de eilandengroep Kari- moendjawa, bestaande uit 27 eilandjes, waarop c.a. 875 ha. droge gronden voorkomen.

Het totaal aantal zielen bedraagt, volgens de gegevens van de volkstelling-J 930 1.886.043, waarvan ruim 25.000 Vreemde Oosterlingen en ruim 3000 Europeanen.

Behalve de regentschapshoofdplaatsen zijn de belangrijkste bevolkingscentra Dj ocwana, Lasscom en Tjepoe (op laatstgenoemde jllaats is een ad- ministratie van de Bataafsche Petroleum Mij. gevestigd).

De totale uitgestrektheid sawahs bedraagt ± 190.000 hft., droge gronden ± 210.000 ha. en vischv vers ± 7700 ha.

Er zijn 8 suikerfabrieken, waarvan een (Besito) sedert eenige jaren opgegaan is in Rendeng. Het gezamenlijke areaal dozer 8 fabrieken bedraagt ± 7500 ha. Voorts zijn er 13 erfplaatsondernemingen, waarvan de grootste die is van de Doops- gezinle Zendingvereniging. Deze erfachtster heeft nl. G perceelen, gelegen in het noordelijk gedcelte van de regentschappen Japara en Pati tot een totale uitgestrektheid van 575 ha. De onderneming Trisnowati is in twee gedeelten verdeeld, welck deelen resp. in de regentschappen Pati en Koedoes gelegen zijn. Er is 6en koffie- land t.w. Djollong (bij Pati). Er is een particu- lier land, nabij Japara, groot 225 ha, inet 74 op- gezetenen.

De residentie telt 6 opperhout vesterijen, t. w. Pati, Mantingan, Kebonhardjo, Blora, Tjepoe en Noord- en Zuid-Randoeplateeng, terwijl de Ve- jahoma werkt in de houtvesterij Mantingan. Wildhoutbosschen komen niet voor. Kalitelo en Balong zijn gouvernements-rubberondernemin- gen.

In het Blorasche (zie BLORA) zijn do Bataaf- sche Petroleum Mij. en Ned. Koloniale Petroleum 11 ij. werkzaam. /

PATI (Aanv. DL 111). Regentschap der resi- dentie Japara-Rembang, metende ruim 1520 km.² meteen bevolking op 1 September 1933 van ruim 527.600 zielen, waaronder 540 Europeanen en 4400 Vreemde Oosterlingen, waarvan het grootste deel Chineezen.

Het regentschap Pati was vroeger (tot 1928) verdeeld in twee contrde-afdeelingen: Pati met de districten Pati, Kajen en Tlogowongoe, en Djoewana met de districten Djoewana, Djakanen en Tajoe. Thans zijn er 5 districten, aangezien het district Tlogowongoe met ingang van 1 September 1933 is opgeheven.

Er zijn 3 suikerfabrieken met een toegestaan areaal van resp. 1280,1010 en 925 ha., 8 crfpachts- ondernemingen, gedreven op 17 crfpachtsper- ceelen, waarop koffie, kapok, rubber, <ccerijen en inlandsche gewassen worden geteeld, en eenige djati-boschcomplexen nl. Ngarengm, gelegen in Tajoe, het noordelijkst gelegen district, Zuidoost- en Zu id west-Pati en Regaloh, alle behorende tot de opperhoutvesterij Pati, welck zich ook over het regentschap Japara uitstrekt. De Moeria-Tras Exploitatie maaisclappij te Amsterdam is in liquidatic. In de desa Saricdjo, beoosten de hoofdplaats Pati, ligt het graf van Kenibang Djojokoesoemo.) iaar men zegt de eerste vorst van Pati (de betrcckelgkc legende is uitgegeven bij „Volkslectuur"). Aan deze d'sa, waarvan het gedeelte, waarin dit graf is gelegen, oorspronkelijk de naani Pasantunan (Santcn = pati) droeg, zou de naa*in dor hoofdplaats so dan ken zijn. In een conflict met Sultan Ageng werd verder de Adipati Pergola gedood en be- gravon te Suni, waar zijn graf nog steeds gezocht wordt door talloze geovioenen.

In dit regentschap zijn thans 2 wadoeks (ver- gaarkoinmcn) aangelegd, waarvan de wadoek Goenogrowo een inaxinnun- inlioid van on- geveer 5.500.000 m.³ en de wadoek Gem bong van ongeveer 10.000.000 m.³ heeft. Door den bouw van deze kom men kan een uitgetrektheid van ongeveer 10.200 htu kunsmatig worden becvJooid. In het bevolcingegebeid zijn gelegen de suikerfabrieken Langae en Trangkil. In het Tajoesche, waar de suikerfabriek Pakis is gelegen, bestaat

geen gebrek aan water voor de bouwvelden, aangezien de regenval daar overvloedig is en de irrigatie door vele kleinere werkjes voor een regelmatige bevoeding heeft zorg gedragen. In de zuidelijke districten Djakanan en Kajdn, welke het meest gelijkenis vertoonen met het aangrenzende regentschap Rcmbang (zie al- daar) kon voor kunstmatige bevoeding nog weinig worden verricht. De bodemgesteldheid leent zich daar niet voor den aanleg van groote werken (kalk-gronden).

Het regentschap wordt doorsneden door de stoomtram Seinarang-Rcmbang, welke bij Djowana een zijlijn heeft naarTajoe. Enkele autobuslijnen onderhouden een geregelde verbinding tusschen Se inara ng en Rem bang, en Djowana en Tajoe.

PATI (Aanv. DI. III). District van het regentschap Pati, residentie Japara-Rcmbang met een oppervlakte van ongeveer 232 km.² en een bevolking (na de administratieve herindeeling van 1 September 1933) van ongeveer 102.000 zielen, waarvan ruim 350 Europeanen en 2500 Chineezen.

Er zijn 5 cultuurondernemingen op 1 erf-pachtsperceelen, waarop koffie, kapok en inlandsche gewassen worden geteeld, en een suiker-onderneming, Langsee. Het district is verdeeld in 4 onderdistricten.

In dit district zijn gelegen de beide vergaarkommen Gembong en Gocoengrowo (zie PATI, regentschap), terwijl ook de heuvelrij Pati-ajam voor het grootste gedeelte in dit ressort is gelegen.

PATI (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van de residentie Japara-Rem bang en van het regentschap en het district Pati.

Jeze j)laats, oorspronkelijk hoofdplaats (tot 1901) van de residentie Japara, is na de vorming van het voormalige gewest Semarang in beteeke- iis achteruitgegaan totdat zij door de inwerking- treding van Ind. Stb. 1931 no. 426 de zetel werd van den Resident van Japara-Rcmbang. Volgens de volkstelling 1930 bedroeg de bevolking ruim 18.000 zielen, waarvan een 270-tal Europeanen, ruim 2300 Chineezen, een 50-tal Ambieren en 30 andere Vreemde Oosterlingen.

Er staat een aardig Protestantsch kerkje, alsmedo een kerkgebouw van de Doopsgezinde Zendingsvcreening.

Medio 1933 word ter plaatse door do vereeniging Mardi-Oesodo een groot ziekenhuis geopend. De bouw is bekostigd uit do kassen der in dit regentschap gelegen

KAJEN (Aanv. DI. II). District van het regentschap) Pati der residentie Japara-Rcmbang. Het district, dat door de inwerkingtreding van J nd. Stb. 1933 no. 251 administratief geheel herzien is, is groot ongeveer 420 kn).; het is ver- deeld in 4 onderdistricten en had medio 1933 een bevolking van by pa 112.000 zielen, waar- van 120 ChinesezjK/[^]

TLOGOREDJO (Aanv. DI. IV). Hoofdplaats van het voormalige district Tlogowoengoo, regentschap Pati residentie Japara-Rcmbang. De fabriek voor de bereiding' van tapiocameel is sedert 1916 gesloten; do koffie-pasanggrah'n Djloebang verkeert in vervallen toestand/

TLOGOWOENG0E (Aanv. DI. IV). Voornalig district van het regentschap Pati der residentie Japara-Rcmbang. Sedert 1 Soptomber 1933 bo-

hooren de onderdistricten Tlogowoengoe en Gembong bij Pati en Wedaridjaka bij Djowana/

TAJ0E (Aanv. DI. IV). District van het rd-gentschap Pati, residentie J apara- Rcmbang, met een bevolking (volgens de gegevens van de volkstelling-1930) van ruim 117.800 zielen, waarvan ongeveer 90 Europeanen en ruim 1000 Vreemde Oosterlingen, hoofdzakelijk Chineezen.

Sedert medio 1932 wordt de assainering van de kuststreek, welke in vroegere jaren door malaria-epidemieën geteisterd word, met energie ter hand genomen door den dienst der binnenva- scherij in samenwerking met de irrigatie. Langs de kust worden thans behoorlijke vischvijvers aangedgd, waardoor de broednesten van mus- kieten-larven, de z.g. sawah-tjop, geleidelijk ver- dwijnen.

Op de districtshoofdplaats Tajoe exploiteert de Doopsgezinde Zendingsvcreening een hulp- ziekenhuis, dat van Kelet uit bediend wordt.

De suikerfabriek Pakis voert haar suiker hoofdzakelijk af naar Semarang met prauwen, welke in Belahan-kliteh geladen worden.

Nabij Ngarengan is gelegen de gouvernement- rubberonderneming Kalitelo, waarin tevens is opgenomen het erfpachtsperceel Terbono, waar vooral klappers geteeld worden.

In de ddsa Ngablak is de armenkolonie „Pa- ngoengsen" met ongeveer 300 behoeftige Inland- sche opgezetenen, waarvan de Christenen (ongev- eer de helft) allen tot de Zevende Dags Adven- tisten behooren.

DJAKENAN (Aanv. DI. I). District met ge- lijknamige hoofdplaats van het regentschap Pati, residentie Japara-Rcmbang. Het telt 4 onder- districten en had volgens de gegevens van de volkstelling 1930 een bevolking van ruim 102.400 zielen, waaronder slechts 1 European en een 80-tal Chineezen.

DJOEWANA (Aanv. DI. 1). District van het regentschap Pati, residentie Japara-Rcmbang. Het district (administratief met ingang van 1 September 1933, Ind. Stb. 1933 no. 251, opnieuw ingedeeld) heeft een uitgestrektheid van 214 km.' telt 4 onderdistricten en had medio 1933 een bevolking van bijna 95.000 zielen, waaronder een 60-tal Europeanen, 1500 Chineezen, en enkele andere Vreemde Oosterlingen.

In dit district is gelegen de suikeronderneming Trangkil met een areaal van 1000 ha., welke fa- briek haar product per S. J. S. naar Semarang afvoert.

DJOEWANA (Joana, Djoana). (Aanv. DI. I). Sedert medio 1932 voert het Boschwezen over zee hout, afkomstig uit do Zuid-Patische bos- schen met Madoercesche prauwen af.

Het Djoowanasche batikwerk (bekend om do indigo-blauwe kleur) wordt niet veel meer ge- produceerd in verband met de verminderde koopkracht. Ook de Djoewanascho goud- en zilvorindustrie is in de laatste jaren zeer aterk achteruitgegaan^

MOERIAH (Aanv. DL II). In het begin dezer eeuw is de Pati-ajam geheel ontboscht, nadat een gedeelte hiervau in erfpacht was uit- gegeven. Thans worden pogingen in het werk gesteld om wederom tot reboisatie over te gaan, aangezien uit een bevoeiingsoogpunt beschouwd, de aangrenzende gedeelten der districten Tengge- les (Koedoes) en Pati (vooral het onderdistrict Margoradio) sterk zwaarveruitgegaan "

1) **..BLORA** (Aanv. DJ. I en V) Regentschap van I de residentie Japara-Rembang, waarvan het het zuid-oostelijk 1/4 van het gebied Het regentschap, | dat 1951.72 km.² oppervlakte heeft, telde volgens de gegevens der volkstelling 1930 in totaal 440.475 inwoners, waarvan 1283 Europeanen, 5466. Chinezen en 82 andere Vreemde Ooster-lingen. Het is verdeeld in 5 districten, t.w. Nga- w如, Karangjati, Djepon, Panolan en Randoe- blatoeng, 16 onderdistricten en 297 desas.

Het regentschap is voor ongeveer de helft met djatibosschen bedekt, welke tot de schoonste van Java behooren en waarvan zelfs een klein complex als natuurreservaat is ingericht. De bosschen ressorteeren onder 7 opperhoutvesterijen, welke echter meereendeels hun ressort ook buiten het regentschap uitstrekken, t.w. de opperhout- vesterijen Mantingan, Blora, Kebonhardjo, Tje- poe, Randoeblatoeng, Ngawi en Goendih.

De zuid-oostelijke grens van het regentschap wordt gevormd door de bengawan Solo, welke het van de regentschappen Bodjonegoro en Ngawi scheidt. Overigens wordt de landstreek in bijna haar geheele lengte van Oost naar West doorsneden door de kali Loesi, waaraan de hoofdplaats Blora ligt (zie aldaar), welke tevens is de hoofdplaats van het district Karangjati. Zij is de standplaats van een regent en een assistent-resident.

Het regentschap wordt van Oost naar West doorsneden door drie kalksteenheuvelruggen, welke tot het neogeen behooren. Tusschen deze heuvelruggen zijn gelegen de vrij vruchtbare vlakke van Blora in het Noorden en die van Randoeblatoeng in het Zuiden. Over het algemeen zijn deze kalk- en mergelgronden uit een agrarisch oogpunt vrij arm, terwijl ook de klimatologische invloeden betrekkelijk ongunstig zijn voor den landbouw. Het klimaat is meestentijds te droog, evenwel niet met sterk afgeetende perioden. Door de omstandigheid, dat mats het hoofdvoedsel van de bevolking vormt, wordt nog vrij veel rijst uitgevoerd, vooral uit het district Ngawi, waar ook twee rystpellerijen gevestigd zijn. Voorts zijn uitvoerproducten kadeld, lombok en tabak. Om den landbouw te bevorderen werden tot nog toe slechts enkele wadoeks en andere irrigatiewerken gebouwd, t.w. de wadoek Teinpoeran (onderdistrict kota Blora, bevoeiings- gebied 1260 ha.), de wadoek Greneng in het onderdistrict Toendjoengan (bevoeiingsgebied 1420 ha.) en de kleinere Tjabjanleiding in het district Panolan.

Het regentschap heeft een belangrijken vee- stapel, tengevolge waarvan zeer veel vee word uitgevoerd, voornamelijk in westelijke richting (Semarang, Koedoes). Door voortdurenden aantod- van fokmateriaal wordt de kwaliteit van de runderen steeds verbeterd.

Aan bouwgronden bezit het regentschap Blora ± 52.500 ha. sawah en ± 42.500 ha. droge gron- den. De erfelijk individueele bezitsvorm is do meest voorkomende.

In de heuvelruggen heeft men vele petro- Jeum- bronnen aangeboord, welke aan een belangrijke Industrie het aanzijn hebben gegeven. Te Tje- poe, de hoofdplaats van het district Panolan, heeft de Bataafsche Petroleum Maatschappij een groote raffinaderij met fabriekcomplex en tankenpark. Te Tjepoe is gevestigd het kantoor der Java-administratie van de B. P. M. Het fa-

riekencomplex omvat o.a. een kaarsen-, een blikken-, een parafinefabriek e.a. Het belang- rijkste boortrein is gelegen te Nglobo in het onderdistrict Djikdn van het district Djepon.

Te Kapoeran ± 6 km. ten Zuiden van Tjepoe gelegen, bestaat sedert het jaar 1922 een kleine raffinaderij van de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij, welke haar voornaam- ste boringen heeft te Petak (onderdistrict Ke- doengtoeban, district Panolan) en in het district Randoeblatoeng ± 8 km. ten Noorden van de districtshoofdplaats van dien naam. Het kantoor der N. K. P. M. is gevestigd te Blora.

Het regentschap bezit een vrij goed wegnnet, terwijl het bovendien wordt doorsneden door de tramlijnen Tjepoe-Blora-ReniJ>ang en Blora- Ngawdn-Pocerwodadi van deemarang-Joana Blora, Kebonhardjo, Tje- poe, Randoeblatoeng, Stoomtram Maatschappij en de Jijn Goendih- Tjepoe-Socrabaja van de Nederlandsch^Tndische Spoorweg-Maatschappij.

Een electricch lichtnet wordt aangetroffen in do plaatsen Blora, Djepon en Tjepoe; voor de stroomlevering is een centrale gebouwd te Tjepoe van de Electriciteit Maatschappij Rembang. Waterleidingen worden aangetroffen in Blora en Tjepoe.

In dit regentschap komt onder de bevolking de groep der Samins (zie SAMINISME) voor, wier aantal aan het minderen is. Deze lieden belijden een bijzonderen godsdienst en erkennen geen overheid. Zij houden zich echter steeds rustig.

In de kalksteenheuvels komen verscheidene kalksteenholen en gangen voor, welke in een reuk van heiligheid staan. Ook de oro-oro Kesongo, een kale vlakte met modderwvellen midden in het bosch gelegen in het Zuid westelijke deel van het onderdistrict Koendoeran, staat in een bijzond- ren reuk van heiligheid. Voorts worden in het regentschap Blora op vele plaatsen Hindoe-oud- heden gevonden, waaraan veelal thans nog wordt geofferd. Volgens de inwoners is het de landstreek, waar het tot heden onvindbare MedangkainoJan gezocht moet worden, waarop zou duiden de aanwezigheid van twee desas's in de omgeving der hoofdplaats Blora, respectievelijk geheetcu Medang en Kamolan.

BLORA. Hoofdplaats van het regentschap Blora, tevens van het district Karangjati op het onderdistrict kota Blora. Volgens gegevens der volkstelling 1930 telt do plaats 17.480 inwoners, waarvan 355 Europeanen, 1655 Chince- zen en 6 andere Vreemde Oosterlingen. Zij ligt 90 in. boven den zeespiegel en wordt doorsneden door de kali Loesi. Haar grenzen werden vast- gelcgd bij Ind. Stb. 1905 no. J 9. Het is de standplaats van een regent en een assistent- resident. Blora is in het bezit van een waterleiding en een electricch lichtnet. Ter plaatse is een belang- rijkje veepasur. De plaats is een kruispunt van wegen t.w. naar Tjepoe, Randoeblatoeng, Rembang en Poerwodadi, terwijl hier tevens sanien- komen do lijnen der Semarang- Joana Stoomtram Maatschappij van Rembang, Poerwodadi en Tjepoe. Er is een kantoor van de Nedcrlandsche Kolomale Petroleum Maatschappij en een zen- dingshospitaalL<

NGAWEN (kanv. DI. HI). District van het reg- entschap Blora, residentie Jupara-Rem bang, bestaande uit 4 onderdistricten t.w. Ngawdn (29 d&sas), Koendoeran (26 d和a's), Todanan (25

ddsa's) en Djajah (18 d'fesa's). Het aantal inwoners bedroeg ultimo 1930 in totaal 113.503, waarvan 33 Europeanen en 1003 Chinezen. De uitgestrektheid van de bouwvelden bedraagt ± 16.500 ha. sawah en ± 15.000 ha. droge gronden.

Het district heeft een zeer belangrijken veestapel. De voornaamste landbouwproducten zijn rijst en kadele. Er zijn twee rijstpellerijen n.l. te Ngawdn en Koendoeran, we Ike beide plaatsen gelegen zijn aan de Semarang Joana Stoom-tramlijn Blora-Poerwodadi.

NGAWEN. Hoofdplaats van het district en onderdistrict van dien naam, regentschap Blora, residentie Japara-Rembang, gelegen aan den weg Blora-Poerwodadi op ± 14 km. ten Westen van Blora en aan de lijn Blora-Poerwodadi van de Semarang-Joana Stroomtram Maatschappij.

Ter plaatse is een rystpellerij gevestigd. Er is een zeer belangrijke veepasar.

RANDOEBLATOENG (Aanv. DI. III). District van het regentschap Blora, residentie Japara-Rembang, met gelijknamige hoofdplaats, gelegen aan de N. I. S. lijn Goendih-Tjepoe.

Het district heeft een oppervlakte van 535 km.², waarvan ± 9700 ha. sawah en 7000 ha. droge gronden. Het is verdeeld in 3 onderdistricten t.w. Randoeblatoeng (18 d'fesa's), Djati (12 d'fesa's) en Kradenan (10 d'fesa's). Het is bijna geheel met djatibossen bedekt, terwijl er verscheidene petroleumboringen worden aangetroffen. Volgens de cijfers der volkstelling 1930 telde het district 81.203 inwoners, waarvan 35 Europeanen, 447 Chinezen en 7 andere Vreemde Oosterlingen.

In deze streek heeft de oorspronkelijke Samin (zie SAMINISME) zijn leer voor het eerst verkondigd, terwijl thans nog hier de meeste zijner volgelingen wonen. In de d'fesa Ngandong (onderdistrict Kradenan) werden in het begin van 1932 de schedels gevonden van den homo Solvensis.

DJEJON (Aanv. DI. I en V). District van het regentschap Blora, residentie Japara-Rembang. Het district is groot 354.02 km.² en is verdeeld in 3 onderdistricten, t.w. Djejon (25 d'fesa's), Djikdn (11 d'fesa's) en Bogorejo (14 d'fesa's). Aan bouwvelden bezit het district Djejon ± 8000 ha. sawah; ih en ± (5500 ha. droge gronden. Volgens de gegevens der volkstelling 1930 telt het district 65.043 inwoners, waarvan 120 Europeanen, 577 Chinezen en 9 andere Vreemde Oosterlingen.

In het Zuiden vindt men in het onderdistrict Djikdn het belangrijke boorterrein Nglobo van de Bataafsche Petroleum Maatschappij.

Het district heeft een vrij grooten veestapel A Is land bou gewasson worden geteeld lombok en kadcl6.

KARANGDJATI (Aanv. DI. II). District van het regentschap Blora, residentie Japara-Rembang, waarin gelegen is do regentschapshoofdplaats Blora (zie aldaar). Het district bestaat uit 3 onderdistricten, t.w. kota Blora (29 d'fesa's), Band jarred jo (20 d'fesa's) en Toendjoangan (15 d'fesa's). Aan bouwvelden bezit het district ± J 0.825 ha. sawah en ± 7100 ha. droge gronden, terwijl de totale oppervlakte van het district bedraagt 270 km². Volgens de gegevens der volkstelling 1930 bedraagt het aantal inwoners 99.488, waarvan 258 Europeanen, 1800 Chinezen, 6 andere Vreemde Oosterlingen.

Het district bezit een belangrijken veestapel. In het ressort zjm gelegen de wadoeks Tempoeran en Greneng./

PANOLAN (Aanv. DI. III). District van het regentschap Blora, residentie Japara-Rembang, dat een oppervlakte beslaat van 267 km². Het is verdeeld in 3 onderdistricten t.w. Tjepoe (18 d'fesa's), Kedoengtoeban (17 d'fesa's) en Sambong (10 d'fesa's). Aan bouwvelden bezit het district ± 9200 ha. sawah en ± 4400 ha. droge gronden. Er zijn vele petroleumbronnen aangeboord. De Nederlandse Koloniale Petroleum Maatschappij bezit een kleine raffinaderij te Kapoean ± 6 km. van de districtshoofdplaats Tjepoe (zie aldaar), waar de Bataafsche Petroleum Maatschappij, haar raffinaderij, kantoor en fabriekencomplex gevestigd heeft.

Het district telde volgens do gegevens der volkstelling 1930 80.818 inwoners, waarvan 837 Europeanen, 1G39 Chinezen en 60 andere Vreemde Oosterlingen.

TJEOE. Hoofdplaats van het district Pano-Ian, regentschap Blora, residentie Japara-Rembang, gelegen aan de bengawan Solo op de uiterste oostgrens van het regentschap. De stad is een knooppunt van goede wegen, n.l. naar Randoeblatoeng, Blora en Bodjonegoro, terwijl zij tevens is gelegen aan de N. I. S.-lijn Goendih-Bodjonegoro en de Semarang Joana Stoomtram-lijn Tjepoc-Blora.

Volgens de cijfers der volkstelling 1930 bedroeg het aantal inwoners 20.805, waaronder 695 Europeanen, 1521 Chinezen en 54 andere Vreemde Oosterlingen.

De plaats is een belangrijk industriecentrum, wjl er gevestigd zijn bedrijven van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, de N. I. S. en het Djatibedrijf met inachinale zagerij. Het kantoor van de Java-administratie der B. P. M. is hier eveneens gevestigd, terwijl be halve een raffinaderij het fabriekencomplex van de B. P. M. omvat o.a. een blikken-, een kaarsen-, een para-finefabriek en een uitgebreid tankenpark. Naast deze bedrijven zijn er nog eenige minder belangrijke fabrieken, als een centrale van de Elec-tricitit Maatschappij Rembang, een ijsfabriek, een zeepfabriek e.d. Bovendien is er eenigo hand-del. o.m. in tabak, welke vrijwel geheel in handen is van Chinezen. Er is gen particuliere zieken-inrioting op de plaats.

TOLITOLI of **TONTOLI** (Aanv. DI. IV). Bit zelfbesturende landschap is gelegen tusschen 0°45' op 1°23' N.B. on tusschen 102°22' en 121° 1' 1" O.L. in het uiterste W. van N.-Celebes. Het vorint de golijknamige onderafdeeling der afdeeling Donggala van het gewest Manado (Ind. & b. 1932 no. 571). Het wordt begrensd ten N. en W. door do Celebes-zee en Straat Makassar, ten O. door de landschappen Boeol (gelijknamige onderafdeeling dor afdeeling Gorontalo) en Mooe-tong (onderafdeeling Parigi der afdeeling Donggala), ten Z. door genoemd landschap Moetong en het landschap Banawa (onderafdeeling en afdeeling Donggala). De oostgrens van Tolitoli wordt vastgesteld by supplettoire overeenkomst van 24 Julo 1897 (goedgekeurd by G.B. van 14 October 1897 no. 19); zij wordt gevormd door de Lakoean-rivier van haar monding tot haar oorsprong, en verder door den bergrug, welko naar den kam van het Dakogebergte loopt, en ten laatste door genoemd gebergte tot aan het cen-

traal-gebergte, dat de waterscheiding vomit tusschen de rivieren der N.- en Z. kust van Noord-Celebes. Bij suppletore overcenkomst van 26 Augustus 1896 (goedgekeurd bij G.B. van 17 Februari 1896 no. 17) werd als Z. grens van het landschap aangewezen de Ogoainasrivier. Daarbij zag de Radja van Tolitoli af van zijn aanspraken op de landstreek Sodjol, terwijl de Mar-dika van Banawa afstand deed van zijn aanspraken op de landstreken Dampal en Dondo. De grens met Mooetong wordt gevormd door het centrale scheidingsgebergte. De oppervlakte van Tolitoli bedraagt ± 5000 km². De kust heeft vele baaien en in ham men, waaraan min of nicher uitgebreide vlakten zijn gelegen, welke veelal over een vrij groote uitgestrektheid door inoerassen worden ingenomen en overigens, meer binnenslands, vruchtbaar zijn. In die vlakten zijn de kampeongs gel egen, over het algemeen on-middellijk aan het strand. Van N. naar Z. liggen: *a.* de vrij uitgestrekte vlakte van Lakocan-Bi- nontoan, welke zich over de grens met Boeol nog voortzet en waardoor de Lakoean- en Bintoean- rivieren stroomen; *b.* de ongeveer 6 km. breede vlakte aan weerszijden van de Saloempagarivier; *c.* de vlakte van Galoempang, doorsneden door de Dongingis- en Galoempangrivieren; de ongeveer 20 km. lange en 10 km. breede vlakte van Badjoegan tot Kalangkangan, waarin tusschen Tende en Lalos en tusschen deze laatste kam- poeng en Kalangkangan een op zich zelf staande heuvelklomp zich bevindt; *d.* in deze vlakte stroomen de rivieren van Badjoegan, Tende, Kekoh, Lalos en Kalangkangan; *e.* in den regentijd wordt het zuidelijke deel der vlakte overstroomd door de Kalangkanganrivier welke daar moerassen heeft gevormd, waarvan het overtoegige water af- vloeit in den kleinen Ogomoli-zeearm; *f.* de vlakte van Kampeongbaroe tot Tamboen met de twee rivieren, genoemd naar die nederzettingen en den zeearm Lonti; *g.* de uitgestrekte Koala- besarvlakte, het stroomgebied van de Ogodako of Salo Maradja, welke in den regentijd een groot deel der vlakte onder water zet en aldaar uitgestrekte moerassen heeft gevormd; *h.* voor groote prauwen (laadruimte ± 5 pikoel) is genoemd de rivier bevaarbaar tot kampeong Koili en voor sampans tot de kampeongs Saloegan, Lanipasioe en Talaoe, aan haar gelijknamige zijtakken; in deze vlakte komen eenige afzonderlijk staande berg- of heuvelklompen voor; de weinige bevolking aldaar leeft voornamelijk van inzameling van sagoe en rotan; *i.* de ongeveer 15 km. lange en ± 8 km. breede vlakte van Malala, Tinabogan, Malomba en Lais, met de rivieren van Tinabogan, Malomba en Lais; en groot deel van deze voldoende hoog gelegen vlakte is in cultuur ge- bracht; ongeveer 7 km. landwaarts in van Tinabogan ligt een ± 800 m.² groot meertje, dat 2 in. diep is, in de Tinaboganrivier uitwatert en enkele kokende modderbronnen be vat; Tiet water ervan heeft een zouten smaak; *j.* de vlakte van Banagang, Saloembiaen Loeok, ± 6 km. lang en 6 km. breed, doorsneden door de Saloembiarivier; *k.* de ± 20 km. langen (10kn). breede Dain- pal-vlakte, zich uitsprekkende van Timoentoe tot de Ogoamasrivier; zij bestaat tusschen Simoentoe en Bangkir uit moeras en voor het overige uit vruchtbare aarde, hetgeen immigratie van Boegineezen ten gevolge heeft gehad, die de streek rijkelijk met klappers hebben beplant; de

Bangkir en Ogoamas zijn de voornaamste rivieren van die vlakte.

Met uitzondering van bovengenoemde Salo Maradja zijn de rivieren van Tolitoli van geen beteekenis als communicatiemiddel. Van de monding af zijn zij hoogstens een uur met kleine sampans op to varen. De bedding bestaat in de vlakte uit zand, grint en kleine rolsteenen, hoogerop uit graniet en leiachtige gesteenten. Het centrale gebergte, dat het landschap ten Z. en O. begrenst zendt verschillende uitloopers naar de kust uit, welke de vlakten van elkaar scheiden; over en langs die bergketens gaan de paden, welke de kampeongs verbinden. De hoogte van het centrale gebergte bedraagt gemiddeld 400 tot 1500 m. De hoogste toppen zijn de Boeki Ogoamas (2565 m.) en de Boeki Dako (2432 ni.) niet ver van de hoofdplaats Kampeongbaroe. De belangrijkste naar de kust loopende bergketen vormt, ten W. van Banagang, kaap Babandji, welke de Dondo- baai tegen de westenwinden beschermt. Behalve de bovenvermelde modderbronnen bij Tinabogan vindt men nog zwavel- bronnen aan den voet van het gebergte ten Z. van genoemd kampeong.

De vlakten zijn aan de kust gewoonlijk moerassig en begroeid met nipah- en mangrovebosschen. Die moerassen zijn van de zee gescheiden door een smalle, zandige strook. Op veel plaatsen vindt men voor de kust koraalriffen, welke evenwel ontbreken voor de vlakten van Kani- pengbaroe en Dampal. Aan het strand van de Jaatsbedeelde vlakte staan duinen, welke tusschen Ogotoea en Simoentoe een aanzienlijke hoogte bereiken. Van Laolalang tot de grens van Boeol is landen tijdens den westmoesson door onstuimige zee niet mogelijk; de reedcr van San- tigi biedt alleen voor zeeschepen bezwaren bij krachtigen westenwind, vooral door de aanwezigheid van een uitgestrekt koraalrif. Zuidwaarts tot Kalangkangan hebben slechts prauwen Just van bedoelden wind. De hoofdplaats Kampeongbaroe heeft voor zeeschepen en prauwen onder alle omstandigheden een goede ligplaats bij Lan- boean D6d6h. In de baai van Dondo kunnen schepen te alle tijde lossen en laden. Ten Z. van Babandji levert de westinoeason nagenoeg (n- overkomstelijke bezwaren op voor de prauwvaart.

De voornaamste voor de kust liggende eilanden zijn van N. naar Z.: P(oelau) Doelangan, P. Kapas, P. Dloetoeangan, P. Kabetan, P. Pali- ngisan, P. Simatang, P. Tam palekang, P. J Jn'a- jang. Zij zijn alle met klap)erh beplant en, behalve P. Doelangan, P. Dloetoeangan en P. J'am- palekang, bewoond. Oj)P. Selando, tegenover kampeong Lingadang, staat het kustlicht "Stroomenkaap".

In vele rivieren komt stofgoud voor. Vroeger were! op last en ten bate van de radja's en landsgrooten veel aan goudwasscherij gedaan, o.a. bij de kampeong Lampasio, in don bovenloop) der Salo Maradja, voorts ook bij Lonti en Tivcli (in de vlakte van Kampeongbaroe) en te Lingadang en Pindjang. Tegenwoordig houdt men zich meer daannde bezig. De bergen en de naar de kust loopende berg- of heuvelketens zijn nog goed beboscht. De vlakten zijn bij de kust met klappers beplant, meer landwaarts in heeft men sawahs en ladang benevens alang- alangvelden en jong bosch.

De bevolking van Tolitoli bestaat uit: 4 Eu-

ropeanen en daarnicdo gelykgesteldcn, 24.328 Inlanders, 612 Chineezen on 330 andere Vreemdc Oosterlingen of totaal 25.274 zielen (1933). De oudste bewoners van het land zijn de Tolito- liers, die aanvankelijk het gebied bewoonden tus- schen het Centraalgebergte met de Salo Maradja vlakke en de Boeolsche grncs. De andere later ge- komen stammen hebben altyd de suprematie van den radja van Tolitoli erkend. In later tijd zijn de Tolitoliers naar het Z. uitgezwermd en hebben er Saloemia gesticht; ook in Tinabogan komen zij nog voor. In het oorspronkelijke stam- gebied treft men hen nog aan in de kampeongs Kabetan (op het golyknamige eiland), Naloe, Kalangkangan en, vermengd met anderen, in Lalos, Galoempang, Dioele, Pindjang, Bintooan en Lakoean. Zij tellen in totaal niet meer dan 1000 zielen en zijn Mohammedaan. Toen zij nog heerschers waren van het land, hebben zij zich veelvuldig vermengd met Boegineezen, Goro- taleezen, Dondoers en Arabieren. Zij erkennen nu zelf, dat er geen volbloed Tolitoliers meet voor- komen. Zij zijn klein van gestalte, zacht van aard en kennen zeer wejnig behoeften. Hun hoofd- middel van bestaan is landbouw. Op ladangs te- len zij rijst, mais, oebisoorten en klappers. Vis- scherij wordt allen beoefend voor eigen conaump- tie. Het ven van kains komt nog weinig meer voor. Hun taal (het gega) heeft veel overeen- komst met die van Lamboeoe-Bolano in het landschap Mooetong. Zij noemen zich Taoe Toli (later verbasterd tot Tontoli); Toli is de naam van een klein riviertje bo ven de kampeong Tain- boen. Een andere Inheemsche stam is die der Dondoers. Zij bewonen het stroomgebied der Salo Maradja en de kuststreek ten Westen daar- van tot bij Banagang. Van de Tolitoliers zijn zij door een breed bergketen en uitgestrekte moe- rasscu gescheiden. In karakter, lichaamsbouw en huidskleur, ook in zeden en gewoonten, komen Dondoers en Tolitoliers met elkaar overeen. Bei- de stammen zijn van Torudjaschen oorsprong, maar de eerste behoreen tot de tiadje of tialo- en de laatste tot de gega-taalgroep. De aan de kust woniCKIP Dondoers zijn Mohanmedaangeworden; in het binncnland zijn zij nog heidencn. De in het land Hchaj> voorkomende heidonen, hetzij zij tooc-tiadje, tooe- laoe die of tooe-pendaoe zijn, worden door de kustbewoners samengevat onder (en naam „orung clajak", in het Tolitolisch „tooe- batak' ei) in het Boegineesch „toradja", het- g<-en bovcnlajHlers of bergbewoners betecknt. De heidencn, die te Loeko, Ajang, Lakatan, bo- ven Tendc, bo ven Lingadang, boven Dioele en boven Binontoan wonen, spreken dezelfde taal ah de Doiifloers en behoreen dan ook tot dien 8tain. Waar de naam Dondo vundaan komt, is niet na to gaan; men heeft in het landschap een baai, een ci land je (tuHschen Lais en Saloemia) en een berg, welke dien nainn dragen. De taal der Jon<loers i> gelijk aan de z.g. Toiminische taal; daaruit blijkt hun nauwe verwantchap met een belangrijk deel der bevolking van Modetong. Het verkeer uit Tolitoli met de stanicnooten aan de, Tomini-bocht wordt onderhouden Jangs twee bergpn, (len van uit Lais en van uit Alalala. Het hoofdvoedsel der Dondoers is sagoc; zij leiden lieftHt eei) zwervend levcn on bestaan voornamo- 1 ijk van de iizimeling van rotan.

Een andere Toradjastam, van do diang-taal- groep), bewoonde kampeongs Dampelas en Dam-

pal benevens eenige gehuchten in de Dampalvlak- te. Vroeger voorzagen zij in hun levensonderhoud door de jacht op muskusdieren; thans door in- zaming van rotan en aanleg van klapper- tuinen.

Een kleino groep heidencn, de tooe-Malase, is afkomstig van boven Kasim bar aan de Tomini- bocht, en woont in de gehuchten Moesin en La- boeran (ten W. van de Dondobaai), in kampeong Saloemia, bij kaap Sindjangan en op het eiland Simiatang. Die heidencn behoreen tot de ndaoe- taalgroep en zijn ver want aan de tooe-pendaoe boven Siboealo, Sialo en Babatona in het Dong- galasche. Zij zwerfen gaarne in prauwen rond langs de kust en zijn zeer donker van kleur. Zij leven voornamelijk van het inzamelen van schelp- dieren en tri pang, terwijl enkelen ook klapper- tuinen hebben aangelegd.

Tot de Toradja's behoreen ook de heidencschoe Tooe-laoe die van den zelfden stam als de Tinom- boers aan de Tomini-bocht. In ± 1910 zijn zij over het gebergte in Tolitoli gekomen; zij wonen in de kampeong Ogowe. Behalve in taal ver- schillen zij niet veel van de heidencschoe Dondoers; evenals dezen vinden zij hun bestaan voorna- melijk in rotan zoeken en een weinig landbouw.

Langs de geheele kust, in het bijzonder in de kampeongs Laboean, Binontoan, Saloempaga, Ketajan (Laelalang), Tompo Bambapoela en Ogatoea, treft men Kailiers aan, een Toradjastam van de ledo-taalgroep. Zij zijn afkomstig van Donggala, nogal strijd lustig van aard, maar zeer ijverig. Hun godsdienst is de Islam.

De in het landschap gevestigde Badjau's worden onderscheiden in *a.* Kendari- (naar hun land van herkomst) of Tontoingan-Badjau's (naar de kampeong, waar zij zich in Tolitoli het eerst gevestigd hebben); *b.* Simoentoe-Badjau's, afkomstig van Beraoe op Borneo. De eersten vindt men voornamelijk in de kampeongs Tontoingan, Galoempang, Lingadang en Poelias, ver- der op de eilanden Palinggisian, Kapas en Keba- tan. Met uitzondering van de groep op P. Kapas, die nog heidensch is, zijn a lie Badjau's tot den Islam bekeerd. De Simoentoe-Badjau's wonen op de eilanden Tampelebang en Simatang, voorts in de gehuchten Malambigoe en Batoem- pelas. Zoo goed als alle Badjau's hebben nu huizen aan den wal. Velen hebben klappertuinen en moerassawahs aangelegd. Hun hoofdbedrijf is vischvangst. Andere middelen van bestaan zijn houtaankap en het vervaardigen van prauwen. Zij zijn krachtig gebouwd en zeer vlijtig. De peranakan-Badjau's van Saloempaga zijn zeer ontwikkeld; velen kunnen Latynsche, Arabische of Boegineesche karakters lezen en schrijven. Do twee groepen hebben elk een eigen taal; de Si- moentoe-Badjau verstaat den Kendari-Badjau niet.

Tot do Mohanmedaansche bevolking behoreen nog Gorontaleezen, Mandareezen, Bandjareezen en Boegineezcn; van allo bevolkingsgroepen zijn de Boegineezen het talrijkst vertegenwoordigd. Hun aantal nee mt door immigratie nog steeds toe. Onge veer een eeuw geleden zou een Boeginee- scho handelaar, Anachoda Gantlang, met goed- vindon van den radja zich te Tam boon, achter Naloe, de radja-kainpoeng, hebben gevestigd. Door handel tot welstand gekomen keerde hij tijdclijk naixr zijn land terug en bracht, terug- koinendc, zijn vrouwen, familieleden en beken-

traal-gebergte, dat de waterscheiding vorint tusschen de rivieren der N.- en Z. kust van Noord-Celebes. By suppletioire overeenkomst van 26 Augustus 1896 (goedgekeurd bij G.B. van 17 Februari 1896 no. 17) werd als Z. grens van het landschap aangewezen de Ogoamasrivier. Daarbij zag de Radja van Tolitoli af van zijn aanspraken op de landstreek Sodjol, terwijl de Mar-dika van Banawa afstand deed van zijn aanspraken op de landstreken Dampal en Dondo. De grens met Mooetong wordt gevormd door het centrale scheidingsgebergte. De oppervlakte van Tolitoli bedraagt \pm 5000 km². De kust heeft vele baaien en inhammen, waaraan min of nicher uitgebreide vlakten zijn gelegen, welke veelal over een vrij groote uitgestrektheid door inoerassen worden ingenomen en overigens, meer binnenslands, vruchtbaar zijn. In die vlakten zijn de kampeongs gel egen, over het algemeen on-middellijk aan het strand. Van N. naar Z. liggen: a. de vrij uitgestrekte vlakte van Lakoean-Bi- nontoan, welke zich over de grens met Boeol nog voortzet en waardoor de Lakoean- en Bintoean- rivieren stroomen; b. de ongeveer 6 km. breede vlakte aan weerszijden van de Saloempagarivier;

c. de vlakte van Galoempang, doorsneden door de Dongingis- en Galoempangrivieren; de ongeveer 20 km. lange en \pm 10 km. breede vlakte van Badjoegan tot Kalangkangan, waarin tusschen Tende en Lalos en tusschen deze laatste kampeong en Kalangkangan een op zich zelf staande heuvelklomp zich bevindt; in deze vlakte stroomen de rivieren van Badjoegan, Tende, Kekoh, Lalos en Kalangkangan; in den regentyd wordt het zuidelijke deel der vlakte overstromd door de Kalangkanganrivier welke daar moerassen heeft gevormd, waarvan het overvloedige water af-vloeit in den kleinen Ogomoli-zeearm; d. de vlakte van Kampeong-baroe tot Tamboen met de twee rivieren, genoemd naar die nederzettingen en den zeearm Lonti; e. de uitgestrekte Kocala-besarvlakte, het stroomgebied van de Ogodako of Salo Maradja, welke in den regentyd een groot deel der vlakte onder water zet en aldaar uitgestrekte moerassen heeft gevormd; voor groote prauwen (laadruimte \pm 5 pikoel) is genoemde rivier bevaarbaar tot kampeong Koili en voor sampans tot de kampeongs Saloegan, Lampasioe en Talaoe, aan haar gelijknamige zijtakken; in deze vlakte komen eenige afzonderlijk staande berg- of heuvelklompen voor; de weinige bevolking aldaar leeft voornamelijk van inzameling van sagoe en rotan; f. de ongeveer 15 km. lange en \pm 8 km. breede vlakte van Malala, Tinabogan, Malomba en Lais, met de rivieren van Tinabogan, Malomba en Lais; een groot deel van deze voldoende hoog gelegen vlakte is in cultuur ge-bracht; ongeveer 7 km. landwaarts in van Tinabogan ligt een \pm 800 m.¹ groot meertje, dat 2 m. diep is, in de Tinaboganrivier uitwatert en enkele kokende modderbronnen bevat; l) et water ervan heeft een zouten smaak; g. de vlakte van Banagang, Saloemia en Loeok, \pm 6 km. lang en 6 km. breed, doorsneden door de Saloembiani- vier; A. de \pm 20 km. langen 10km. breede Dampal-vlakte, zich uitstreckende van Timoente tot de Ogoamasrivier; zij bestaat tusschen Simoentoe en Bangkir uit moeras en voor het overige uit vruchtbare aarde, hetgeen immigratie van Boeigeezen ten gevolge heeft gehad, die de streek rijkelyk met klappers hebben beplant; de

Bangkir en Ogoamas zijn de voornaamste rivieren van die vlakte.

Met uitzondering van bovengenoemde Salo Maradja zijn de rivieren van Tolitoli van geen betekenis als communicatiemiddel. Van de monding af zijn zij hoogstens een uur met kleine sampans op te varen. De bedding bestaat in de vlakte uit zand, grint en kleine rolsteenen, hoogerop uit graniet en leiachtige gesteenten. Het centrale gebergte, dat het landschap ten Z. en O. begrenst zendt verschillende uitloopers naar de kust uit, welke de vlakten van elkaar scheiden; over en langs die bergketens gaan de paden, welke de kampeongs verbinden. De hoogte van het centrale gebergte bedraagt gemiddeld 400 tot 1500 m. De hoogste toppen zijn de Boeki Ogoamas (2565 m.) en de Boeki Dako (2432 m.) niet ver van de hoofdplaats Kampeongbaroe. De belangrijkste naar de kust loopende bergketen vormt, ten W. van Banagang, kaap Babandji, welke de Dondo-baai tegen de westen wind beschermt. Behalve de bovenvermelde modderbronnen bij Tinabogan vindt men nog zwavelbronnen aan den voet van het gebergte ten Z. van genoemde kampeong.

De vlakten zijn aan de kust gewoonlijk moerassig en begroeid met nipah- en mangrovebosschen. Die moerassen zijn van de zee gescheiden door een small, zandige strook. Op vele plaatsen vindt men voor de kust koraalriffen, welke evenwel ontbreken voor de vlakten van Kampeongbaroe en Dampal. Aan het strand van de laatsbedoelde vlakte staan duinen, welke tusschen Ogotoea en Simoentoe een aanzienlijke hoogte bereiken. Van Laolajang tot de grens van Boeol is landen tijdens den westmoesson door onstuimige zee niet mogelijk; de reede van Santigi biedt allen voor zeeschepen bezwaren bij krachtigen westenwind, vooral door de aanwezigheid van een uitgestrekt koraalrif. Zu id waartoe tot Kalangkangan hebben slechts prauwen last van bedoelden wind. De hoofdplaats Kampeongbaroe heeft voor zeeschepen en prauwen onder alle omstandigheden een goede Jigplaats bij La-boean D6d6h. In de baai van Dondo kunnen schepen te aHc tijd lossen en laden. Ten Z. van Babandji levert de westmoesson nagenoog on-overkomelijke bezwaren op voor de prau vvaart.

De voornaamste voor de kust liggende eilanden zijn van N. naar Z.: P(oelau) Jo(dangon), P. Kapas, P. Dloetoengan, P. Kabetan, P. JKli-ngisan, P. Simatang, P. T'an) palckang, P. Linga-jang. Zij zijn alle met klappers beplant c», be-halve P. Doelangan, P. Dloetoengan en P. Tam-palekang, bewoond. Op P. SeJindo, tegenover kampeong Lingadng, staat het kustlicht „Stroomenkaap”.

In vele rivieren komt stofgoud voor. Vroeger werd op last en ten bate van de radjaH en lailus-grooten veel aan goudwasKcherij gedaan, o.a. by de kampeong Lainpasio. In den bovcnloop der Salo Maradja, voorts ook bij Lonti en Tiveli (in de vlakte van Kampeongbaroe) en te Lingadang en Pindjang. Tegenwoordig houdt niernand zich meer daarmede bezig. De bergen en de naar <lo kust loopende berg- of heuvelketens zijn nog goed beboscht. De vlakten zijn bij de kust met klappers beplant, nicher landwaarts in heeft men sawahs en JadangB benevens aJang-alangevelden en jong bosch.

De bevolking van Tolitoli bestaat uit: 4 Eu,

ropeanen en daarmede gelijkgestolden, 24.328 Inlanders, 612 Chineezen en 330 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 25.274 zielen (1933). De oudste bewoners van het land zijn de Tolito-liers, die aanvankelijk het gebied bewoonden tussen het Centraalgebergte met de Salo Maradja vlakke en de Boeolsche grens. De andere later gekomen stammen hebben altijd de suprematie van den radja van Tolitoli erkend. In later tijd zijn de Tolitoliërs naar het Z. uitgezwermd en hebben er Saloembia gesticht; ook in Tinabogan komen zij nog voor. In het oorspronkelijke stam-gebied treft men hen nog aan in de kampeongs Kabetan (op het gelijknamige eiland), Naloe, Kalangkangan en, vermengd met anderen, in Lalos, Galoempang, Dioele, Pindjang, Bintooan en Lakoean. Zij tellen in totaal niet meer dan 1000 zielen en zijn Mohammedaan. Toon zij nog heerschers waren van het land, hebben zij zich veelvuldig vermengd met Boegineezen, Gorontaleezen, Dondoers en Arabieren. Zij erkennen nu zelf, dat er geen volbloed Tolitoliërs meer voorkomen. Zij zijn klein van gestalte, zacht van aard en kennen zeer weinig behoeften. Hun hoofdmiddel van bestaan is landbouw. Op ladangs tellen zij rijst, mais, oebisoorten en klappers. Vischerij wordt alleen beoefend voor eigen consumptie. Het weven van kains komt nog weinig meer voor. Hun taal (het gega) heeft veel overeenkomst met die van Lamboenoe-Bolano in het landschap Mooetong. Zij noemen zich Taoe-boen. Een andere Inheemsche stam is die der Dondoers. Zij bewonen het stroomgebied der Salo Maradja en de kuststreek ten Westen daarvan tot bij Banagang. Van de Tolitoliërs zijn zij door een breed bergketen en uitgestrekte moerassen gescheiden. In karakter, lichaamsbouw en huidskleur, ook in zeden en gewoonten, komen Dondoers en Tolitoliërs met elkaar overeen. Beide stammen zijn van Toradjaschen oorsprong, maar de eerste behorende tot de tiadje of tialo- en de laatste tot de gega-taalgroep. De aan de kust wonende Dondoers zijn Mohammedaan geworden; in Jiclin binucnland zijn zij nog heidenen. De in het landschap voorkomende heidenen, hetzij zij toe-tiadje, toeloedje of tooe-pendaoe zijn, worden door de kustbewoners samengevat onder den naam "orang dajnk", in het Tolitoliisch „tooe-batak" en in het Boegineesch „toradja", hetgeen bovenlanders of bergbewoners beteekent. De heidenen, die to Loeok, Ajang, Lakatan, boven Tende, boven Lingadang, boven Diode en boven Binontoaï woïnen, hpreken dezelfde taal als de Dondoers en behorende dan ook tot (lien stam. Waar de naam Dondo vandaan komt, is niet na te gaan; men heeft in het landschap een baai, een eilandje (tu8schen Lais en Saloembia) en een berg, welke (lien naïn dragon. De taal der Dondoers is gelijk aan de z.g. Tominische taal; (iaaruit blijkt hun nauwe verwantschap met een belangrijk deel der bevolking van Modetong. Met verkfjer uit Tolitoli met de Htamgenooten aan de „Jomini-bocht wordt onderhouden langs twee bergpaden van niï Lais en van uit Malala. Het hoofdvocsel der Dondoers is sagoe; zij leiden lieflijk een zwervend leven en bestaan voornamelijk van de inzameling van rotan.

Een andere Toradjastam, van de diaug-taalgroep, bowoont de kanipoongs Dampelas op Dam-

pal bonevensconigo gehuchten in de DampalvJakete. Vroeger voorzagen zij in hun levensonderhoud door de jacht op muskusdieren; thans door inzameling van rotan en aanlc van klapper-tuinen.

Een kleine groep heidenen, de tooe-Malase, is afkomstig van boven Kasim bar aan de Tomini-bocht, en woont in de gehuchten Mocsin en La-boeran (ten W. van de Dondobaai), in kampeong Saloembia, bij kaap Sindjangan en op het eiland Simatang. Die heidenen behorende tot de ndaoe-taalgroep en zijn verwant aan de tooe-pendaoe boven Siboealo, Sialo en Babatona in het Donggalasche. Zij zwerven gaarne in prauwen rond langs de kust en zijn zeer donker van kleur. Zij leven voornamelijk van het inzamelen van schelpdieren en tripang, terwijl enkelen ook klapper-tuinen hebben aangelegd.

Tot de Toradja's behorende ook de heidenische Tooe-laoedje van den zelfden stam als de Tinox-boers aan de Tomini-bocht. In ± 1910 zijn zij over het gebergte in Tolitoli gekomen; zij wonen in de kampeong Ogowe. Behalve in taal verschillen zij niet veel van de heidenische Dondoers; evenals dezen vinden zij hun bestaan voornamelijk in rotan-zoeken en een weinig landbouw.

Langs de gehele kust, in het bijzonder in de kampeongs Laboan, Binotoan, Saloempaga, Ketajan (Laoelalang), Tompo Bambapoela en Ogatoea, treft men Kaili (irsaan, een Toradjastam van de ledot-taalgroep. Zij zijn afkomstig van Donggala, nogal strijdlustig van aard, maar zeer ijverig. Hun godsdienst is de Islam.

De in het landschap gevestigde Badjau's worden onderscheiden in a. Kendari- (naar hun land van herkomst) of Tontoingan-Badjau's (naar de kampeong, waar zij zich in Tolitoli het eerst gevestigd hebben); b. Simeoentoe-Badjau's, afkomstig van Beraoe op Borneo. De eersten vindt men voornamelijk in de kampeongs Tontoingan, Galoempang, Lingadang en Poelias, verder op de eilanden Palinggisian, Kapas en Kebatan. Met uitzondering van de groep op P. Kapas, die nog heidensch is, zijn alle Badjau's tot den Islam bekeerd. De Simeoentoe-Badjau's wonen op de eilanden Tampelekan en Simatang, voorts in de gehuchten Malambigoe en Batoempelns. Zoo goed als alle Badjau's hebben nu huizen aan den wal. Velen hebben klappertuinen en moerasawahs aangelegd. Hun hoofdbedrijf is vischvangst. Andere middelen van bestaan zijn houtannkap en hot vervaardigen van prauwen. Zij zijn krachtig gebouwd en zeer vlijtig. De peranakan-Badjau's van Saloempaga zijn zeer ontwikkeld; velen kunnen Latynsche, Arabische of Boegineesche karakters lezen en schrijven. De twee groepen hebben elk een eigen taal; de Simeoentoe-Badjau verstaat den Kendari-Badjau niet.

Tot do Mohanimedaansche bevolking behorende nog Gorontaleezen, Mundareezen, Bandjareezen en Boegineezen het talrijkst vertegenwoordigd. Hun aantal neemt door inimmigratie nog steeds toe. Ongeveer een eeuw geleden zou een Boegineesche handelaar, Anachoda Gantldng, met goed-viiden van den radja zich te Tamboen, achter Naloe, de radja-kampeong, hebben gevestigd. Door handel tot welstand gekomen keerde hij tijdelijk naar zijn land terug en bracht, terugkomende, zijn vrouwen, familieleden en beken-

den mede, die Kampongbaroe, de tegenwoordige hoofdplaats, hebben gesticht. Na Kampongbaroe ontstonden de Boegineesche kampongs Banangang en Tende. Van die drie contra uit hebben de Boegineezen zich over het landschap verspreid. De belangrijkste Boegineesche kolonien zijn thans: Laealalang, Lingadlang, Badjoegan, Tende, Kampongbaroc, Banangang, Ogotoea en de eerst kort bestaande kampong Soni (in de vlakke van Dampal). In aantal en welstand overtreffen zij de andere Inlandsche bevolkingsgroepen tezamen. Zij bezit ten de uitgebredste en beste klappertuinen en sawahs, en ook het meeste vee. Zij drijven handel te land en ter zee en oefenen allerlei beroepen uit, zooals die van timmerman, metselaar, smid en goud-smid.

De Chineezen in Tolitoli zijn meerendeels Hokhians. Zij hebben in den handel de Arabieren teruggedrongen en beheerschen vrijwel den geheelen invoer (voedingsmiddelen, manufacturen enz.) en uitvoer (hoofdzakelijk van copra en rotan). Van vermenging met de Inheemsche bevolking is geen sprake. De meeste Chineseesche handelaren kunnen zich in het Maleisch en Boegineesch uitdrukken, anderen ook in het Tolitolisch, Dondosch, Badjausch en Kailisch. Te Kampongbaroe is een Chineesche wijkmeester gevestigd.

De andere Vreemde Oosterlingen, voornamelijk Arabieren, zijn gering in aantal en staan onder een wijkmeester te Kampongbaroe. Zij vermengen zich veel met de Inlandsche bevolking. De familie der Roemis (saids) is aan de Tolitolische radja-familie verwant. Rijken vindt men onder deze Vreemde Oosterlingen niet. Velen, vooral de peranakans, lijden een armoedig bestaan.

Bij de Tolitoliers bestaan thans drie standen: de adel (personen van vorstelijke bloede), de gegoeden, waarbij het moeskepersoneel is te rekenen en de kleine lieden. De scheiding tusschen de twee laatste groepen is nauw merkbaar. Bij Dondoers en Dampallers maakt men onderscheid tusschen de afstammelingen van hun vroeger vrij zelfstandige hoofden (radja moeda, mar-dika) en de groote massa.

Bij de Boegineezen in Tolitoli is de adelstand niet vertegenwoordigd. Zij zijn allen van nederige afkomst en behooren tot den handels- of werkmansstand.

Bij de vermelding der bevolkingsbestanddelen zijn hun bestaansmiddelen aangegeven. De uitgebreidste cultuur is de klapperteelt. De copra-uitvoer is nog belangrijk. Rijst wordt op landangs en op nioeras- en bevoelde sawahs verbouwd. De opbrengst is nog niet voldoende voor de binnenlandsche consumptie, zoodat nog veel rijst moet worden ingevoerd. De sawahs worden waar mogelijk uitgebreid. Zij zijn voornamelijk in handen van Boegineezen en in het Zuiden ook van Dondoers en Badjau's. Mais wordt op landangs voor eigen gebruik aangeplant. Sagoe is voor de Tolitoliers en Dondoers een voornaam voedingsmiddel. Sagoe palmen komen veel in het wild voor, maar worden in enkele streken ook aangeplant. Groote sagoedoecoens vindt men bij de kampongs Binontoan, Lalos, Kalangkangan, Malomba en Lais. De arndpalm wordt hier en daar aangeplant voor de bereiding van suiker (ook voor uitvoer) en sagoweer. Pisang wordt op

de landangs en erven aangeplant voor binnenlandsche consumptie. Gambir, kapok, katoen en koffie komen weinig voor. Katjang tanah wordt voornamelijk verbouwd in de vlakke van Soni, op het eiland Simatang en in Tinabogang, gedeeltelijk voor export naar de Sangihe-eilanden. Tabak wordt veel aangeplant te Saloenpaga, Lalos en Kelangkangan voor binnenlandsch gebruik. Er zijn in het landschap vier landbouw-concessies en vier erf-pachtsperceelen. De rijstbouw wordt individueel beoefend; alleen de aanleg en het jaarlijksch onderhoud der bevoeiingswerken, benevens het uitplanten van de bibit hebben in gemeenschappelyk hulpbetoon plaats. Bij de Toe-Laoedje van de kampong Ogowele komt het „mnpalas" voor, dat veel overeenkomst heeft met het „malaloes" van de Minahasa, waarbij een willekeurig aantal personen zich aansluiten om gezamenlijk landbouwwerkzaamheden te verrichten.

De veestapel is klein. Karbouwen worden voor den sawahbouw gebruikt; runderen worden door welgestelden gehouden als een soort luxe, om in de peesamaand en bij gewichtige gebeurtenissen slachtvee ter beschikking te hebben. De weinige aanwezige paarden worden voornamelijk als rijdier gebruikt. Vleesch speelt geen rol bij de volksvoeding (voor 1933 is de opbrengst der slachtbeasting geraamd op / 125). Gewoonlijk wordt alleen bij feestelijke gelegenheden geslacht en dan nog in den regel geiten. Varkens worden niet gehouden; zij worden door de Chineezen voor eigen consumptie van Makassar ingevoerd.

Jacht wordt gehouden op herten en door de heidenen ook op wilde varkens. De moham medanen bestrijden de tegen varkens-plaag met vergift, door het bestuur tegen betaling verstrekt.

De vischvangst geschiedt voornamelijk voor eigen gebruik. Gedroogde visch moet van elders worden ingevoerd. Schildpadden, schelpen en tripan worden uitgevoerd.

Het zoeken van schildpadeieren is vrij en geschiedt voornamelijk door Badjau's; hot inzamelen van maleo-eieren bij de kampongs Laealalang en Binontoan wordt van landschapswege verpacht (voor 1933 is de opbrengst van deze pacht geraamd op / 200); elders is dat inzamelen vrij.

Het weven, voornamelijk van zijden kleedingstukken, geschiedt alleen nog door Boegineesche vrouwen. De Tolitoliers en Dondoers sloen niet meer aan wovlen. Vlechtwerk van rotan en aarden potten en pannen worden vervaardigd voor binnenlandsch gebruik.

De wegen Kampongbaroe—Badjoegan (25 km.), Lingadang—Santigi (± 9 km.) en Malala—Tinabogang—Alalomba—Lais (± 15 km.) zijn voor autoverkeer geschikt. De andere wegen zijn 4—6 m. breede aarden banen en kleiner ruiters- of voetpaden.

Te Kampongbaroe bevindt zich een landschaps-radiostation. De transportmiddelen te land zijn rijwiden, tweewielige rij- en voertuigen en paarden. Met meeste transport heeft over zee plaats met prauwen en K.P.M. booten.

V66r 1838 maakte het landschap Tolitoli (dee) uit van de residentie Manado. In verband met het noodzakelijke optreden van do te Makassar gestationeerde oorlogsschepen tegen Alangindanausche zeeroovers, die zich in het noordelijk deel van het landschap hadden gevestigd,

werd Tolitoli bij het gouvernement Celebes onderhoorigheden getrokken en bouwde men een steenkolen depot te Labocandcdeh, waarvan d. gebouwen nu als douanekantoor worden ge- bezigd. In 1904 werd Tolitoli weer bij de resi- dentie Mamdo gevoegd. Het laatste lange contract met Tolitoli werd 14 December 1887 ge- sloten met den bestuurder Abdoolhamid (goed- gekeurd bij G.B. van 15 April 1888 no. 12). Daarna kwamen de volgende supplatoire over- eenkomsten tot stand: van 17 November 1887 (goedgekeurd bij G.B. van 13 Mei 1889 no. 2) betreffende de bescherming van telegraaflijnen; van 8 Juni 1889 (G.B. 23 April 1890 no. 28) be- treffende in- en uitvoer van vuurwapenen ; van 26 Augustus 1896 en 24 Juli 1897 betreffende de oostelijke en zuidelijke grenzen van het land- schap (zie boven) ; van 20 Mei 1900 (goedgekeurd bij Tolitoli-oetara en Tolitoli-selatan, elk onder een G.B. van 16 September 1900 no. 3) betreffende de districtshoofd (marsaoleh). Zij zijn geen lands- uitgifte van land- en mijnbouwconcessies, grootten, maar zelfbestuursambtenaren, die een Abdoolhamid overleed in Alei 1905 en werd op- gevolgd door zijn eenigen breeder Hadji Tsmail, die, na tijdelijk met het bestuur belast te zijn ge- weest, op 12 Februari 1908 de korte verklaring volgens uniform model aflegde (goedgekeurd bij G.B. van 7 October 1908 no. 18). Na een tien- jarig bestuur werd Hadji Ismail in 1918 op ver- zoek ervool van zijn belastingen. In het bestuur der kam- poengs worden waardigheid ontheven. De moeilijkheid om uit de vier zij bijgestaan door kepaladajaga's, een schrijver en in aanmerking ko- mende pretendenden den een soeang (boodschapper), die vrijstelling van geschikten opvolger te kiezen werd ontkomen door de lieerendiensten en belastingen toetant. De economische en financieele toestand van het uit drie dicr pretendenden, n.l. Hadji Ali, oudsten zoon landschap in dezen crisistijd is niet gunstig; wat aan van Hadji Ismail, I. Bocsoena, oud-djogoegoe en reserve bestond is in 1932 verbruikt. De Mohamad Siradjoeddin, oud-sjabandar en zoon van landschapskas-begrooting 1933 geeft een budget een ouderen broeder van Hadji Ismail. Zij legden, als aan groot / 93.740, waarbij gerekend is op een, bij- voorloopig vormende het zelfbestuur van Tolitoli, den drage van het Land van / 30.950. AHe ontvang- sten 17den Juli 1918 de korte verklaring volgens uniform model af, welke bij G.B. van 21 Mei 1919 no. 46 werd en zelfbestuursambtenaren wordt een korting goedgekeurd. De instelling van dezen raad was zonder toegepast van 17%.

Op de rechtspraak is van toepassing artikel 17 der „Zelfbestuursregelen 1927,“ met inachtne- ming waarvan nadere regelingen zijn vastgesteld bij geschiktheid, in aanmerking zou komen om zijn vader besluiten van den resident en het zelfbestuur/ op te volgen. Het raadslid Mohamad Siradjoeddin BOETON (Aanv. DI. I). Dit zelfbesturenA ging geheel op in de S. I. beweging in Tolitoli, waarin landschap is administratief verdeeld in 3 onder- lij weldra de macht in handen kreeg. De gewezen afdelingen: 1. Boeton of Boetoeng (met de Radja Hadji Ismail was de S. I. ook welgezind. Deze hoofdplaats Baobae), bestaande uit het geve- reniging werd HtedcH wodiger en trachtte op noemde landschap, zonder de districten Moena, hinderlijk wijzo zich met bestuurszaken te bemoeien. Wakaromba, Kalingsoesoe en de Toekangbesi- eilanden ; 2. Jloena (hoofdplaats Raha), bestaande Nu hot verzet te Salocmpaga in 1919, waarbij de uit de districten Moena, Wakaromba en coutroleur De Kat Angelino en Hadji Ali, de Kalingsoesoe van het landschap; 3. de Toe kang- pretendent voor hetradjaschap tovens lid van den besie-eilandcn (hoofdplaats nader aan te wijzen) den bovongenoonden ruad van laudsgrootten, wer- den bestaande uit de eilanden van dien naam. Ge- vermoord, welk verzet spoedig werd be- dwongen, keerde de bevoJking zich af van de S.I. beweging, welke daarna niets meer te beteekenen had. Mohamad G. genoemd drie onderafdeelingen vormten met de onderafdeeling Kendari (hoofdplaats Kendari), Siradjoedin werd wegens ge- blicken bestaande uit het landschap Laiwoei, samen de onbetrouwbaarheid als lid van het voor- loopig zelf afdeeling Boeton (Boetoong) en Laiwoei van hot bouwtru ontslagen ; ook het derde raadslid 1. Boesoena werd wegens ouderdoni en zie- kelijkheid van zijn functie onthoven/ Tot zelf- bestuurder werd gekozen Jali Hadji* Mohamad Sulh, districtshoofd van Noord-Tolitoli, de oudste zoon van den gewezen radja Hadji Ismail. H* legde den 14den Februari 1920 de korto verklaring volgens uniform model af (goedge- keurd bij G.B. van 10 Juli 1920 no. 31), niaar vroeg en vorkreeg in 1926 ontheffing van zijn •

waardigheid. Zijn door den Resident van Manado aangcwzen tijdelijk opvolger werd reeds in No- vember 1929 wegons ongeschiktheid van de waarneming van het bestuur ontheven. Nu werd, met het oog op de overwegende meerderheid van de Boeineseche bevolking in het landschap, bij residentsbesluit van 1 J December 1929 tijdelijk met het bestuur belast Matata Dacng MasAse, Inlandsch bestuursassistent te Kolonedalo. Be- doelcl residentsbesluit word goedgekeurd bij G.B. van 26 Mei 1930 no. 21. Genoemd waaremende bestuurder is nog in functie en woont in Tolitoli. Hij geniet uit de landschapskas een maandcJijk- schc bezoldiging van / 150, en een toelage voor reis- en verblijfkosten van / 32.50's maands.

Het landschap is verdeeld in twee districten: Tolitoli-oetara en Tolitoli-selatan, elk onder een districtshoofd (marsaoleh). Zij zijn geen lands- uitgifte van land- en mijnbouwconcessies, grootten, maar zelfbestuursambtenaren, die een bezoldiging en toelage voor reis- en verblijfkosten genieten uit de landschapskas. Aan het hoofd der kampoenngs staan kapala's, benoemd door den radja, die zooveel mogelijk de keuze der betrokken kampoenngbevolking volgt. Zij ont- vangen geen bezoldiging, maar collecteeloonen van geleide Ismail in 1918 op ver- zoek ervool van zijn belastingen. In het bestuur der kam- poengs worden waardigheid ontheven. De moeilijkheid om uit de vier zij bijgestaan door kepaladajaga's, een schrijver en in aanmerking ko- mende pretendenden den een soeang (boodschapper), die vrijstelling van geschikten opvolger te kiezen werd ontkomen door de lieerendiensten en belastingen toetant. De economische en financieele toestand van het uit drie dicr pretendenden, n.l. Hadji Ali, oudsten zoon landschap in dezen crisistijd is niet gunstig; wat aan van Hadji Ismail, I. Bocsoena, oud-djogoegoe en reserve bestond is in 1932 verbruikt. De Mohamad Siradjoeddin, oud-sjabandar en zoon van landschapskas-begrooting 1933 geeft een budget een ouderen broeder van Hadji Ismail. Zij legden, als aan groot / 93.740, waarbij gerekend is op een, bij- voorloopig vormende het zelfbestuur van Tolitoli, den drage van het Land van / 30.950. AHe ontvang- sten 17den Juli 1918 de korte verklaring volgens uniform model af, welke bij G.B. van 21 Mei 1919 no. 46 werd en zelfbestuursambtenaren wordt een korting goedgekeurd. De instelling van dezen raad was zonder toegepast van 17%.

Op de rechtspraak is van toepassing artikel 17 der „Zelfbestuursregelen 1927,“ met inachtne- ming waarvan nadere regelingen zijn vastgesteld bij geschiktheid, in aanmerking zou komen om zijn vader besluiten van den resident en het zelfbestuur/ op te volgen. Het raadslid Mohamad Siradjoeddin BOETON (Aanv. DI. I). Dit zelfbesturenA ging geheel op in de S. I. beweging in Tolitoli, waarin landschap is administratief verdeeld in 3 onder- lij weldra de macht in handen kreeg. De gewezen afdelingen: 1. Boeton of Boetoeng (met de Radja Hadji Ismail was de S. I. ook welgezind. Deze hoofdplaats Baobae), bestaande uit het geve- reniging werd HtedcH wodiger en trachtte op noemde landschap, zonder de districten Moena, hinderlijk wijzo zich met bestuurszaken te bemoeien. Wakaromba, Kalingsoesoe en de Toekangbesi- eilanden ; 2. Jloena (hoofdplaats Raha), bestaande Nu hot verzet te Salocmpaga in 1919, waarbij de uit de districten Moena, Wakaromba en coutroleur De Kat Angelino en Hadji Ali, de Kalingsoesoe van het landschap; 3. de Toe kang- pretendent voor hetradjaschap tovens lid van den besie-eilandcn (hoofdplaats nader aan te wijzen) den bovongenoonden ruad van laudsgrootten, wer- den bestaande uit de eilanden van dien naam. Ge- vermoord, welk verzet spoedig werd be- dwongen, keerde de bevoJking zich af van de S.I. beweging, welke daarna niets meer te beteekenen had. Mohamad G. genoemd drie onderafdeelingen vormten met de onderafdeeling Kendari (hoofdplaats Kendari), Siradjoedin werd wegens ge- blicken bestaande uit het landschap Laiwoei, samen de onbetrouwbaarheid als lid van het voor- loopig zelf afdeeling Boeton (Boetoong) en Laiwoei van hot bouwtru ontslagen ; ook het derde raadslid 1. Boesoena werd wegens ouderdoni en zie- kelijkheid van zijn functie onthoven/ Tot zelf- bestuurder werd gekozen Jali Hadji* Mohamad Sulh, districtshoofd van Noord-Tolitoli, de oudste zoon van den gewezen radja Hadji Ismail. H* legde den 14den Februari 1920 de korto verklaring volgens uniform model af (goedge- keurd bij G.B. van 10 Juli 1920 no. 31), niaar vroeg en vorkreeg in 1926 ontheffing van zijn •

Het gebied van het landschap Boeton is bo- grepen tusschon 121° 27' en 124° 40' O.L. (west- punt Poldang en oostpunt Moromaho of Vekl- hocr- eiland, en tusschen 4° 21' en 6°. 14, Z.B. (noordpunt Polgang, do Kam berg, en zuidpunt VVatocatas of Hagedis-eiland). Het omvat: A. het ciland Boeton en daarbij behoorende eilandjes, waarvan do voornaamste be wo nd zijn, n.l. Ka- dataoca of Noord-eilnd, Siompo of Zuid-ciland, Watocatas of Hagedis-eiland, Pocloe Makassar, Poeloe Pandjang of Liwoetoerato, Poeloe P6n- ddk of Liwoetopodo en Kaholifana; B. het ei

land *Moena* (zie DL 11), en de daarbij behorende eilandjes, waarvan de voornaamste zijn Klein- of Groot-Toba en do Tiworo-eilandjes; C. het eiland *Kabacna* (zie DI. II), waartoe behooren de eilandjes *Telaga-besar*, *Telaga-kecil*, *Da mala wa*, *Labota*, *Baliara* en enkele andere; D. de *Toekangbesi-eilandjes* (zie DI. IV), bestaande uit: 1. de *Wangi-wangi*-groep, waarvan de voornaamste zijn *Wangi-wangi* en *Kapotta*; 2. de *Kalidoepa*-groep bestaande uit *Kalidoepa*, *Hoga*, *Lintoea*-*Tiweloe*-en *Lintoea-Lango*; 3. de *Tomia*-groep, bestaande uit *Tomia*, *Lintoea* en enkele kleinere eilandjes; 4. het *Binongko*-eiland (zie DI. I); E. de op den vasten wal van Celebes gelgen adategenschappen *Polejang* (zie DI. III) en *JRoembia*. De grenzen van deze Jaatstgeioeinde districten met de onderafdelingen *Kolaka* (af-deeling *Loewoe*) en *Kendari* werden in 1909 vast-gesteld. Tusschen *Kendari* en *Boeton* loopt de grens van *Lanawoeloe* door het *Watoe-Mohai*-gebergte naar den *Kamberg* in het *Mendok6*-ge-bergte, en tusschen *Boeton* en *Kolaka* van den *Kamberg* naar den begroeiende heuvel *Pocoewa*-toe en vandaar langs de *Towari*-rivier tot a an haar monding in de *Golf van Boni*. Daar de loop van de grenslijn *Kamberg-Poeowatoe* niet vol-doende is vastgelegd, ontstaan dikwijls ge-schillen over het bezit van zich daar bevindende dambarboomen.

Het eiland *Boeton* is zeer geaccidenteerd en schijnt door koraalformatie te zijn ontstaan. Bij de mondingen der rivieren worden kleiachtige vlakten aangetroffen, waarvan de grootste zich bevindt aan de baai van *Kalingsoesoe*. Het ge-bergte heeft een noord-zuidelijke richting en splitst zich in de breedere gedeelten van het eiland. Naar de kust loopt het hoogland terras-gewijze vrij steil af; lage vlakke kuststrooken komen weinig voor.

Het eiland *Moena* is minder geaccidenteerd dan *Boeton*. Het Z.O.-lijk deel heeft heuveland, met zeer scherpe karang-steenen. De hoogste top is de *Kasteelberg*. Het N.W.-lijk deel is vlakker en heeft kleigronden.

Van het eiland *Kabacna* is het gedeelte ten Z. van de lijn *Dongkala-Ketoea* een onbewoond berg land, bedekt met oerwoud. Benoorden de doelde lijn wordt het grootste gedeelte van het eiland ook ingenomen door bergland, waarin evenwel kleine hoogvlakten voorkomen, o. a. bij *Tangkeno*. Aan de kust heeft men in het O. bij *Dongkala* en *Balo-balo*, in het N. bij *Pising*, en in het W. bij *Katoea*, zomede tegenover het eilandje *Poeloe Baliara* kleine vlakten. De hoogste bergtoppen van het eiland zijn de *Batoe Sangia* (1140 m.) en *Sangia Wita* (± 1700 m.).

Het gebergte van *Poleang* en *Roembia* bestaat uit 2 ketens, van elkaar gescheiden door de N.-Z. loopende vallei der *Poldang*-rivier. In het N. zijn beide ketens aan elkaar verbonden door een boogvormige reeks van grintheuvels. De oostelijke keten loopt in een richting N.W.-Z.O. tot aan zee en zet zich voort over de eilanden *Massa-lokka*, *Magenti* en *Galla* naar *Moena*. De westelijke keten, het *Mendok6*-gebergte, vormt een plateau met lage toppen bezet, dat in het zuiden zijn grootste hoogte heeft en verder geleidelijk afloopt naar de vlakten aan de *Towari*-rivier. Het grootste deel van het district *Roembia* is een laagvlakte, doorsneden door de rivieren *Lang-kawala*, *Limpopala* en *LoEha*, welke in den re-

gontyd gergeld het langland onder water zetten. De *Toekangbesi*-eilanden, benevens do eilandjes om *Boeton* gelegen, bestaan hoofdzakelijk uit een koraalkalkformatie; zij steken meestal vrij hoog boven zee uit op zijn oinringd door koraal-banken.

Het eiland *Boeton* met zijn vele kale koraal-rotsen is geen onvruchtbaar oord. In de districten *Kalingsoesoe*, *Wakaroemba*, *Lasalimoe* en *Boengi* zijn uitstekende terreinen geschikt voor landbouw. In het Z. van het eiland vindt men hoofdzakelijk koraal; op en tusschen die rotsen komt een laag huinusrijke aarde voor, waar de *Boetonnees* zijn mats plant. In *Pasar-Wadjo* en *Lasalimoe* komt een soort roode aarde voor, welke men „tanah panns” noemt en alleen wordt be-plant in bijzonder natte jaren.

De kusten. De O. kust van *Boeton* is van het noordelijkste punt tot aan de *Kalingsoesoe*-baai steilen volriffen. De noordelijke helft van genoemde baai is ondiep, terwijl de zuidelijke helft veilig is voor groote schepen. Het groote schiereiland, eindigende in de oostkaap, heeft een steile, rotsachtige kust. In de baai van *Takimpo* en in de N.O.-lijke en Z.W.-lijke inhammen kunnen vrij groote stoomers ankeren. Aan de Z.kust daalt het gebergte steil en terrasvormig af. In de N. heeft van de baai van *Sampolawa* bevindt zich eene goede ankerplaats. De Z.-W.-kust is voor een deel laag met ver in zee uitstekende koraalbanken en voor een ander deel steil. Het vaarwater tusschen de Z.-W.-kust en de eilanden *Sjompoe* en *Kadatoea* is voor pakketbooten bij daglicht bruikbaar. Het vaarwater tusschen de *Toekang-besi*-eilanden zit vol riffen en is gevaarlijk. Ankerplaatsen zijn daar bij *Wangi-Wangi* en *Bi-nongko*; verder tusschen de eilanden *Kalidoepa* en *Hoga* en ten Z.-W. van het eiland *Tomia*.

Wat *Moena* aangaat kan verwezen worden naar de bestaande zeekaarten. De ingesloten *Jigging* van het eiland tusschen de hoge bergen van *Boeton* ter eene en van *Kabaena* en *Celebes* ter andere zijde maakt, dat men steeds op een kalme zee daaromheen kan rekenen. Mocht *Straat Boc-ton* eens woelige zijn, dan heeft men in die baai van *Lehia* een veilige Hgplaats, met een verbindingsweg naar het binnenland.

De N. kust van *Kabacna*, beginnende bij *Tandjoeng Mogina* in het O. is steil; slechts in de baai van *Pising* heeft men een breede strand-strook. Westelijk van die baai wordt de kust wederom steil tot *Tandjoeng Toloboro*, waar een moerassige, met bakuu-bakuu begroeide strook begint, die zich langs de geheele W. kust voort-zet, alleen onderbroken bij *Kctoea*, waar de vlakke met kleigrond de kust bereikt. Aan de W. kust vindt men de baaien: van *Padanggowa* met *Tandjoeng Labota* en *Malidjoe*, van *Joro-sana* met *Tandjoeng Toroinelati* en van *La-bangko*. Do Z. kust van liet eiland ligt besloten tusschen de tandjoongs: *Kokoi* en *Wamorapa*, welke beide steil uit de zee oprijzen. De Z. en O. kust zijn rolsig op steil, behalve aan de baai van *Tolitoli*, waar een kleine vlakke voorkomt. In het N.O. heeft men nog de baai van *Lingora*. Voor de kust liggen op verschillende plaatsen koraal-riffen. By *Tandjoeng Pising* begint een lang rif v*Jak* aan de kust, buigt zich naar buiten langs de eilanden *Bangko*, *Baliara* en *Mataha* tot voorbij *Sagori* om van daar weer met een boog de kust te naderen. Bij de genoemde eilanden zijn door-

gangcn met diep water, maar vol scherpe bochten. Bij Poeloe Wali begint weer een rif, dat zich voortzet tot tegenover het midden van Poeloe Tclaëa-besar, tusschen dit eiland en Kabaena. Op de O. kust vindt men slechts een koraalbank aan de baai van Lingora. Het beste landingspunt is bij kampoeng Dongkala, waar de schepen achter het eiland Damalawa-ketjil kunnen ankeren. Bij Dongkala gaat een weg naar het binnenland (de kampoengs Balo-balo en Tangkeno).

Op den vasten wal van Celebes is de kust van Rocmbia van de grens met Kendari tot aan Kasi-poetih begroeid met bakau-bakau. Ten Z. van jaatstgenoemde plaats is de kust steil en blijft zoo, met uitzondering van een klein gedeelte tegenover Poeloe Lepana of P. Tambako, tot Lcmo. Van hier tot Boengingkalo is de kust weer vlak; de Polcangrivier stroomt door deze vlakte en valt tusschen BambaEa en Boeiasin in zee. Van Boengingkalo tot de Badjo-kampoeng Barangka is de kust weer steil, om verder tot Towari vlakker te worden. Tegenover P. Lepana bovengenoemd ligt de kampoeng Laora, welke door goede wegen verbonden is met het achterland. Wanneer daar veel lading is doen pakketboten het eiland aan. Tusschen BambaEa en Boeiasin strekt zich een groot moeras uit, dat ondoorwaadbaar is. By laatstgenoemde kampoeng is een goede ankerplaats, Boengingkalo is alleen bij vloed door vaartuigen met meer dan 1 vadem diepgang te naderen. Kainpoengbaroc, ten W. daarvan, is bij laag water voor bedoelde vaartuigen ook te bereiken. De baai van Paria biedt een goede ankerplaats. Oostelijk daarvan ligt het eilandje Soppe. Tegenover kampoeng Boepinang is een doorgang van 3—4 vaam diepte in het noorden, waardoor handelsprauwen gemakten hebben voor deze Boegineesche kampoeng te ankeren. In het noorden van Tandjoeng Towari en ten N. van Tandjoengrowak kunnen K.P.M.-booten tot vlak onder de kust ankeren, terwijl de zandige kust een goede los- en laadgelegenheden aan-

Do rivieren van het eiland Boeton zijn als van geringe beteekenis. Zij hebben een korten loop en een groot verval. De voornaamste zijn: de Baebaoc rivier, welke van de inonding af slechts 700 in. voor zee o

is rauw (niet bevaarbaar is; de Sainpola voor groote prauwen tot ongeveer 2 km. Jandwaarts in bevaarbaar; de Lajn bale en Laangkombe in het district Kalingsoesoe, welke tot aan de gelijknamige kampoengs voor groote jirauwen bevaarbaar zijn.

De voornaamste rivieren van Mocna zijn de Jjanibiko in het N., welke van belag is voor den afvoer van (in merhout, de Wasolaiuka aai) de W.-kust, waarlangs de Badjo's hem Esch naar de Polcangrivier (jng ter jnarkt bnuigcu.

Kubarnu zijn maar twee rivieren vernield (*nswaaid de Lakambola en de Sampo-

In de districten Rocmbia en Polcarig op den vasten wal van (MCIJOS zijn de volgcnde rivieren v (THH hlenHwanrd; de LaEha, Lin) pol) ala, Langknwala, en Tiworo. Allien aan de inonding zijn zij bevaarbaar, belialve de Polcangrivier, welke in het Mondoke-gebergte ontspringt en den langBlcii loop heeft; zij stroomt eerst in Z.W.-Jijkc en daarna in Z.-lijkc richting ontsluit de Huhcn B<m) baKa en Bo (Jassin op de Z. kust in zee

te vallen. Van haar talrijke zijriviertjes is de MataEa de voornaamste.

Do bevolking van het landschap Boeton (Boetoong) bestaat uit: 174 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 309.924 Nlanders, 392 Chineezen en 37 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 310.527 zielen. De oppervlakte van het gehele landschap Boeton bedraagt 9662.37 km.³, waarvan 3793 km.² voor het eiland Boeton met omringende eilandjes; 3070 km.² voor het eiland Moena met omringende eilandjes; 750 km.² voor Kabaena en omringende eilandjes; 450 km.² voor de Toekangbesi-eilanden en 1594.37 km.² voor Polcang en Rocmbia.

Ten gevolge van de langdurige overheersching door verschillende andere volken is de oorspronkelijke bevolking van den Boeton-archipel zeer vermengd, vooral met Ternataansch en Boeginesch bloed. De Boetonners kennen drie standen: den adel (Kaoemoc), de vryen (Maradika) en de zoogenaamde „Orang gocoeng" ook wel Paparagenoemd, die door de beide anderen als minderwaardig worden beschouwd. Eenige kampoengs bestaan uit een bevolking van „malalaki's", afstammelingen van adellijken en minderen; deze worden toch tot den adel gerekend.

Het binnenland van Poleang en Roembia, alsmede Kabaena is bewoond door Maronenen (eigenlyk Mboeroenenen), een uit Loewoe afkomstige heidensche en koppensnellende volkstani, welke thans grootendeels tot den Islam is overgegaan. De kustplaatsen zijn bewoond door Boegineezen, Boetonners, Moenaneezen en Badjo's. Deze laatsten worden ook aangetroffen op de Toekangbesi-eilanden, vooral op Kalodoepa, op de oostkust van Boeton, de kusten van Kabaena en op de Tiworo-eilandjes. De eigenlijke bevolking van Kabaena bestaat ook uit Maronenen. Van oudsher kennen de Maronenen 2 standen: den adel (anakia) en het gewone volk (meano niealoe). De adel kreeg de hoogste bestuurwaardigheden, nl. die van lakina (radja), kapitein enz. Een man van het gewone volk kon het tot bonto en kinipoeloe brengen. Een afzonderlijke klasse van slaven is er nooit geweest. In de ressorten van Linggara, Tangkeno en Kotoca (eiland Kabaena) is het oorspronkelijke type der bevolking het best bewaard gebleven, terwijl dit nu of meer verloren is gegaan aan de oostzyde van het eiland in Balobalo en Dongkola, welk gebied vroeger reeds bestuurd werd door een ambtenaar van den Sultan van Boeton, den man tori Peropa, en waar zich dus veel Boetonners en Moenaneezen hebben gevestigd en met de Maronenen vermengd.

Poleang en Rocmbia vormden vroeger een rijk onder een vorstzoon van Loewoe. Na den dood van diens (ersten vorst verdeelden zijn twee zoons het rijk onder elkaar en zoo ontstonden genoemde twee landschappen, welke nog lang daarna met elkaar in oneenigheid waren, waarvan gevechten op grooter of kleiner schaal het gevolg waren. De afstammelingen van den eersten vorst, oof die uit bij vrouwen geboren, vonnen den adel, waarvan de leden alien don titel „Makole" (radja) dragen. Eigenlyk behoorden alleen zij tot de Makole's, die de eeu of andere waarheidskleedden: pabitjara, kapitein.: zij, die geen ambt hadde, roegen den naam van anakia, dus ook de kind even der makole. Beneden den adel had men de „nicano" (de gaboron 51 aronnen) en

daar beneden weer de „sangkinanoⁿ (de slaven). Het onderscheid tusschen de twee laatste standeu is tegenwoordig vrijwel weggevallen, zoodat men nu alleen heeft den adel en het gewone volk. Koppensnellen komt niet meer voor. Waar vroeger schedels van menschen gebruikt moesten worden, bezigt men nu schedels van karbouwen.

Van de drie standen der Boetonbevolking woonden de adel en maradika voor het grootste gedeelte in den kraton nabij Baeobaec in het district Bolijo. Uit haar leden werden gewoonlijk de hoofden der verschillende kampoengs gekozen. Als zoodanig droegen zij den titel van la kina voor leden van den adel (loodes) en mantri voor leden van den burgerstand (maradika's). Vóór onze innemng woonden de laki-nas en mantri's steeds in den kraton, maar nu is dat niet meer goorloofd. Ook de Sultan woont thans, sedert 1922, buiten den kraton, te Baeobaec. De tegenwoordige bevolking van het vroeger radjaschap Kalingsoesoe (thans district) bestaat uit een mengsel van de oorspronkelijke bevolking met Maronencn, Boegineezcn, Boetonners, Moenaneezen en Javanen. De afstammelingen der Javanen zijn het minst talrijk, hun voorouders kwamen op Boeton als krijgsgevangenen van de hulp troepen, welke in een oorlog der O.I.C op Java door den Sultan van Boeton werden gezonden. De overige vreemdelingen hebben zich in Kalingsoesoe gevestigd als handelaar en landbouwer. Door huwelijken had een volkomen vermenging plaats, zoodat er geen afscheiding van landaarden meer is. Oorspronkelijk bestonden onder de bevolking 4 standen: de lakina's, de bonta's, de panegans met de talombo's en ten laatste de mindere kampoengbevolking of vroeger slaven. Na afschaffing der slavernij zijn de derde en vierde stand een geworden, zoodat nu maar drie standen overblijven. De afstammelingen in rechte linie van den eersten radja van Kalingsoesoe vorinen den eersten stand, dien der „orang lakali" of lakina's. De nakomelingen zynner broers en zusters vormen den stand der bonto's. De stand der panegans en talombo's is ontstaan, doordat men wegens het een of ander misdrijf veelvuldig de straf van verlagmg in stand toepaste. De vierde stand omvatte slaven en hun nakomelingen, die men had gekocht of geroofd.

De oorspronkelijke bevolking van Moena behoort tot denzelfden stam als die van Boeton. Maar de invloed van vreemdelingen, die als overheerschers daar waren opgetreden, schijnt neer dan op Boeton op die bevolking te hebben ingewerkt. De Moena-adel is van vreemden, waarschijnlijk Ternataansen oorsprong. De vreemdelingen hebben zich voornamelijk gevestigd op twee plaatsen: de Boniers bij Wasolangka, waar hun invloed nauwelijks merkbaar is, en de Ternataneen, het grootst in aantal, te Lohia. De laatste, huwende met Moenavrouwen zijn de stamvaders van den Moena-adel geweest (niet te verwarren met den hooger Kraton-adel, komende uit Boeton). Als afzonderlijke kaste heeft de Moena-adel zich niet geheel kunnen handhaven. Door huwelijken had vermenging plaats; er ontstond een lagere adel, die, steeds dalende, thans vrijwel gelijkgesteld wordt met den burgerstand. De leden van den hooger adcl van Boeton — de laodes — vormden de regeerende kaste en kwamen aan het hoofd der kampoengs te staan met

den titel van lakina of radja. Zij zijn van zuiver adellijk bloed en onderscheiden zich van de maradika door een lang, gerek glaact, meer haargroei, krachtiger gevormden neus, hooger voorhoofd en intelligenter uiterlijk. In de Rahasche districten van Moena, namelijk Kathoe, Kaba-wa, Tongkoeno en Lawa, is het begrip „kraton" onbekend. In ieder kampoeng vindt men leden van de verschillende volksklassen, dus ook van den adel. De tot kampoenghoofd verkozenen hebben steeds in die kampoeng gewoond en kennen er een ieder.

De bevolking van het landschap Boeton is in hoofdzaak Mohammedaansch. Vooral op de Toekangbesi-eilanden, in het bijzonder op Binongko, belijft men den Islam met inder ernst dan waar ook in het landschap. In het binnenland van Roombia en Polgang zijn de Maronenen nog heidensch. In Taoebonto is sedert eenige jaren een zending gevestigd van de Rotterdamse Zendingvereening. De evangelieprediking vindt daar en in Baeobaec en Raha wel ingang.

In het landschap worden verschillende talen gesproken: de voornaamste daarvan zijn wel het Boetonnesch, het Moenaneesch, het Jlaroneesch en het Binongkoneesch. Elk dier talen heeft weer dialecten, welke zoo sterk van elkaar afwijken, dat zij elk op zichzelf bijna als afzonderlijke taal beschouwd kunnen worden. Het aantal der dialecten bedraagt ruim 20.

De landbouw is nog achterlijk, aan sawabbouw wordt niet veel gedaan. Wel werden op Boeton, Moena, en in Roembia en Poleang proeven met sawahs genomen, maar ondanks de toezegging van vrijstelling van belasting en heerendienst in het eerste jaar, hadden die proeven niet tot resultaat dat de bevolking vrijwillig aan den arbeid toog. In hoofdzaak wordt djangeng of landang verbouwd. Ten opzichte van de keuze van het terrein, dat zij wenschen te bebouwen, hebben Boetonners en Moenaneezen een bijzondere opvatting. Al id den Boeton, de districten Kalingsoesoe en Wakarocmba, hebben uitgestrekte terreinen, welke zich bij uitstek voor landbouw leenen: Zuid-Boeton (district SampoJawu) en Zuid-Moena, de districten Goe en Mawasangka, zijn in hoofdzaak een groot karanginasHa, waar aarde slechts in kleine hoeveelheden wordt nantetroffen. In bovengenoemde vruchtbare streken vindt men evenwel weinig kampong en wordt dus van den bode in weinig jn-offij getroffen, terwijl juist in de karangHtreken de bevolking zich verdringt om een plaatsje voor haar tuinen machtig te worden. Het merkwaardigste is, dat juist de karangHtricten gewoonlijk de beste oogsten hebben en in tijden van slechten oogst in de vruchtbare districten de tekorten hier moeten bijpassen. Tweemaal 's jaars wordt niais verbouwd. Voor aanplant in den oostmoesson wordt gewoonlijk een djaengoengsoort gebruikt, welke slechts 60 a 70 dagen noodig heeft om te rijpen, waardoor de kans op mislukking geringer wordt. Tusschen de djaengoeng wordt een soort gierst, „batari" genaamd, verbouwd, waarvan de vrucht als voedsel wordt gebezigd en de stengel veel het suikerriet vervangt. De rijstbouw op ladangs geschiedt voornamelijk in Wakaromba en Kalingsoesoe (Midden-Boeton), op enkele plaatsen op Moena en Kabaena en overal in Roembia en Polgang. Tusschen de rijst wordt gewoonlijk inais geplant. Verder worden oebi-

soorten en wat groenten geplant Suikerriet wordt voor eigen gebruik gekweekt. Koffie treft men aan op Moena en in het district Sampolawa (Boeton) nabij Tedong-boeloe. De cultuur van katoen voor inheemse weverijen is belangrijk in de districten Bataoega, Pasar-Wadjo en Lasalimoe (Boeton). Do cultuur van tabak is in de laatste jaren uitgebreid, vooral door de Boegineezen in Poleang. De tabak is van goede kwaliteit en wordt uitgevoerd naar Boni en Makassar. Die cultuur heeft zich ook uitgebreid in Tiet Tilstrict Sampolawa op Boeton. Het product wordt naar Ambo.n. uitgevoerd. De aanplant van kapok neemt ook toe, vooral op Moena. De klappercultuur is het belangrijkste op de Toekangbesi-eilanden, de Tiworo-eilandjes en op de kust van Poleang. Copra en kapok benevens tabak zijn de belangrijkste producten voor uitvoer uit het landschap. Ardnpalmen vindt men overal in het landschap, het meest evenwel in de districten Goe (nabij Wongko) op Moena en Boengi (nabij Kesaboe) op Boeton. Het vocht wordt hoofdzakelijk tot toek-keras en, in kleine hoeveelheden, tot suiker vcrwcrkt.

Een bijzondere soort van tuinbouw wordt op het eiland Binongko, dat een en al koraalmassa is, uitgeoefend. Op de koraal wordt geen aarde aangetroffen; van elders, desnoods van een ander eiland, wordt aarde aangevoerd en daarmede gaten, die men in de koraalmassa maakt, gevuld. Hierin plant de Binongkoer zijn mais en oebi. Al zijn de vruchten ook klein, toch heeft hij zijn oogst. Niettegenstaande onvruchtbaarheid van den bodem is Binongko de welvarendste streek van het landschap. Haar welvaart dan kt zij aan haar han de I en schcepvaart. De Binongkoera zijn de stoutmoedigste zeevaarders van het oostelijk deel van den archipel.

In het landschap zijn vier landbouwconcessies, vanwege licit Gouvernement verleend (de helft van den cijns komt aan de landschapkas ten goede) en twee perceelen met erfprachtrecht door het zelfbestuur verleend (waarvan de volle cijns voor het landschap is).

Bcbalve het vervaardigen van goede en groote zeeprauwen, vooral op Binongko, is de nijverheid in het landschap nog van weinig belang. In de kam j) oenirs oni den kraton (eiland Boeton) vindt jnen tai van koper-, goud-, en zilversmeden. Het product is voor de binnenlandsche niarkt be- Htcind. Verder heeft men wat pottenbakkerijen en weverijen voor het vervaardigen van karoro en grove saroengH.

IJzererts wordt aangetroffen op Boeton in de districten Jialigo, Boengi en Kapontoreh. Op verscheidnc j) laatsen, o.a. in de districten Sampolawa, Kapontoreh, Lasalimoe, Wakaromba en Kalingsoesoe komt asphalt voor, zoowel in vaster! als in weeken toetand. In Lamboesango (district Kapontoreh) wordt petroleum gevonden.

In het landschap is 66n injnconcessie van Landswege verleend.

De asphaltwinning geschiedt in aannemingscontract door de N.V. Mijnbouw- en Cultuurmaatschappij Boeton, gevestigd te Amsterdam, op drie terreinen op het eiland Boetoeang (Boeton). Het landschap ontvangt een aandeel in de door het Gouvernement verkregen baten uit die asphaltwinning.

De „Vejahoma" heeft een onderneming tot boschexploitatie. De cijns daarvan (/ 25.000 in

1933) komt geheel ten bate van de landschapkas. De bosschen (djati- en wildhoutbosschen) worden overigens door het landschap zcfl geexploiteerd: de baten daarvan zijn voor 1933 gecraamd op / 35.650 minus de kosten, gecraamd op / 26.096. Voor het beheer der bosschen wordt voor 1933 verder uitgetrokken een bedrag van / 7000.

De grootste en meeste complexen djatibos-schen vindt men op het eiland Moena. Ook in Midden- en Zuid-Boeton, benevens in Poldang en Roembia komt djati voor.

De veeteelt in het landschap is van weinig beteekenis. Op Moena komen paarden voor van een klein, verwaarloosd ras. In Roembia en Po- 16ang komen enkele paarden voor, ingevoerd door aldaar wonende Boegineezen. Karbouwen worden hoofdzakelijk in verwilderden toestand aangetroffen in het district Boengi (Boeton), op Kabaena en in Roembia en Poleang. Alleen op Kabaena wordt aan de karbouwen meer zorg besteed. Hier en daar worden zij door Boegineezen voor de sawahs gebruikt, overigens dienen zij voor de slacht. De gedroogde huiden worden uitgevoerd. Op Moena en Boeton werden eenige koppels Bali-vee ingevoerd en op z.g. Soembawa- contract aan enkele hoofden verstrekt. Het vee gedijt goed.

Jacht wordt uitgeoefend op de verwilderde karbouwen en op de vele herten, welke op Boeton en Moena, benevens in Roembia en Poleang voorkomen. Behalve voor eigen gebruik wordt het vleesch als dfendingd verkocht, evenals de huiden en hoorns.

De visscherij wordt voornamelijk uitgeoefend door Boegineezen en Badjo's. De gedroogde visch wordt uitgevoerd naar Makassar. In 1920 is door den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden aan een Japanner vergunning verleend om naar parelschelpcn te visschen. Die vergunning is overgegaan op de N.V. Boeton parelmaatschappij. De inkomsten van de landschapkas uit die vergunning worden voor 1933 gecraamd op / 1080.

Op hot eiland Boeton heeft men de volgende voor auto's berijdbare wegen: a. van Baeobae in oostelijke richting over Kongkeongkea naar Wakoko; b. van Wakoko in Z.-lijke richting naar Pasar Wadjo en Banaboengi; c. van Wakoko N.-waarts over KantjinaE naar het „Kaboengkaterrain" van de Mijnbouw- en Cultuurmij. Boeton; d. van Baeobae Z.-waarts langs de W. en Z. kust naar Mamboeloe aan de Sampolawabai; e. van Kongk6ngk6a over Rongi en Kotalimando Z.-waarts naar Sampolawa (Waisioeterrain der Mijnbouw- en Cultuurmaatschappij Boeton); f. van Baeobae in N.-richting langs de W.-kust over Boengi, Kainp6nahaao, Wakalambe naar Kapontordh. De bruggen in die wegen zijn permanent. De weg van Kapontoreh naar Lawel6 wordt geschikt gemaakt voor auto's. Van La- w616 naar Kamaran (hoofdplaats district La- salimoe) is de weg reeds berijdbaar voor auto's. Langs de O. en W. kust heeft men nog andere, minder belangrijke wegen.

Het eiland Moena is voorzien van een uet van autowegen a. van Raha N.waarts over Lambikd naar Tampo; b. van Raha Z. waarts over Tong- koeno en Wakoeroe naar Lam bo (district Goe) en van daar naar Tolondono aan Straat Boeton tegenover Baeobae gelegen; c. van Raha West- waarts over Watoepoeth, Walelei, Lasosodo,

Lasohaoc, Fotonarettom, Wasalangka, Tam-poenaowo naar Masawangka; *d.* van deze plants oostwaarts over Banggai, Tongkoeno naar Loiub& Op Kabaena heeft men alleen paardenpaden; het voornaamste loopt in O.W. richting van Dongkala naar Sikeli. Op de Toekangbesi-eianden heeft men alleen voetpaden.

In Roembia en Poloaeng. De hoofdweg van de grens van Kendari (kampong Lanahwoeloe in z.w.-lijke richting over Langkowala, Rarong-k6s, Tembo naar Kasipoetih a an zee en verder westwaarts over Langkapa, Taoebonto, Baeobaoc, Kapoekapoera, Paria, Boenginkalo naar Baoopingang is geschikt gemaakt voor autoverkeer.

Bnoebaoc en Raha. worden geregeld door K.P.M. booten aangedaan. A ls er lading is, worden ook andere zeeplaatsen bezocht (Lora-Poelo B6ro, Toba, Rombo enz). De Boegineezen van Poleang en de Tiworo-eilanden bezitten veel handelsprauwen, waarmede zij op Makassar varen. De bewoners van Kalidoepa, Towia en Binongko (tezamen bekend onder den naam van Binongkoreezen) bevaren met hun eigen geïnaakte prauwen den geheelen archipel tot Singapore toe.

De voornaamste verkeersmiddelen zijn ter zee de zeilprauwen en te land paarden, rijwiden en auto's. Een motorvoertuigenbelasting is voor 1933 ingevoerd. Het landschap bezit een zee-stooinertje en een motorboot, verder zeilprauwen voor den dienst en exploiteert een veerpost tusschen Baeobaoc en het eiland Moena. Een landschapstelefoonlijn loopt van Pasar Wad jo naar Baeobaoc, vanwaar een kabel naar Moena gaat; dan loopt de lijn via Lombe naar Raha en Tempo. Van hier gaat wcer een kabel naar Roeni-ba-roemba op den vasten wal van Celebes. Verder loopt de landlijn naar Kendari en vandaar naar Kolaka (afd. Loewoe). Het Gouvernementsradiostation te Baeobaoc onderhoudt verder de gemeenschap met de buitenwereld.

Behalve de reeds in deel I behandelde contracten, mogen nog eenige supplctoire overeenkomsten vermelding vinden, t.w. die van 16 Juli 1887 tot bescherming van telegraaflijnen (goedgek. bij G.B. van 12 Mei 1889), van 21 Maart 1889 tot tegengang van den in- en uitvoer van oorlogsbehoefden (goedgek. bij G. B. van 23 April 1890), van 24 September 1908 tot overname tegen een schadeloosstelling van / 4200 van liet recht tot heffing van in- en uitvoerrechten en havengelden (goedgek. bij G.B. van 25 Januari 1909 no. 25) en van 12 Maart 1910 tot toepasselijkverklaring van Gouvernements bepalingen op ondernemingen (goedgekeurd bij G.B. van 7 Januari 1911). Verder is in 1907 door het Gouvernement overgenomen het opiummonopolie tegen een schade-vergoeding van / 1500 (zie G.B. van 12 Februari 1905 no. 1).

De door den bestuurder Mochainad Hoesain en zijn Jandsgrooten op 30 Augustus 1912 afgelegde korte verklaring volgens uniform model werd goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. van 4 December 1913 no. 15. Genoemde bestuurder stierf op 15 Mei 1914 en werd vervangen door Mohamad AH, tevoren districtshoofcl van Pasar Wad jo, die den 30sten Maart 1918 de korte verklaring volgens uniform model aflegde (de acte werd mede ondertekend door de Jandsgrooten), welke verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van

4 October 1918 no. 43. Mohamad Ali had ook geen lang leven en stierf op 14 Maart 1921. Hy werd opgevolgd door Afiooc, districtshoofd van Moena, die op 8 Juli 1922 de korto verklaring aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 26 Augustus 1922 no. 35. Deze bestuurder had door onvoorzichtigheid het clistrictshoofd vnn Goo (eiland Moena) met een revolverschot doodelijk verwond. Sultaan Afiooc trok zich het gebeurde zoo aan, dat hij met hetzelfde wapen zelfmoord pleegde. Eerst werd het bestuur tijdelijk waargenomen door den sapati Falihi, Jandsgroote, lid van het zelfbestuur, tevens districts!hoofd van Boengi. Later belastte de Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden tijdelijk met het bestuur Laode Hamidi, broeder van Falihi en districtshoofd van Sampolawa. Deze tcekkende op 30 Augustus 1928 een acte van verband, in tegenwoordigheid der Jandsgrooten, leden van het zelfbestuur, welke acte werd goedgekeurd bij G.B. van 25 April 1929 no. 33. Hamidi is (1933) nog in functie, woon t. te Baeobaoc en geniet uit de landschapskas een bezoldiging van / 600 s inaands. Het sultansgezag is van vreemden oorsprong. Naar de overlevering meldt, kwamen euwen geleden eenige Javaaschc prinsen op Boelocn; de maradika's, hoofdenstand, bestonden toen reeds. Een van die prinsen huwde met een maradika-vrouw, waaruit een dochter sproot, die op haar beurt met een Javaaschc prins huwde. Uit dit huwelijk is het Jaterc sultansgeslacht voortgekomen. De eerste sultan zoude gekozen zijn door de inaradika's, die toenmaals volkshoofden waren.

Bedoelde eerste sultan, Morhom genaamd, had twee zoons en een dochter. Na den dood van die zoons werd bepaald, dat uit de nakomelingen van de dochter, Perma Soengi geheeten, die met La Siri Dadoe was gehuwd, de sultans moesten gekozen worden. Daartoe moesten die nakomelingen te Tanahlando zich vestigen, terwijl de afstammelingen van La Singa en La Boela ZOBB van Jjaocra, een broer van La Siri Datoe, respectievelijk te Tapitapi en Kombewaha rnoesten wonen. Uit Tapitapi werden de „Sapati'8“ en uit Kombowaka de „Kinipoeloe's“ gekozen. De negen voornaamste maradika's, thans nog Sio Li in bona of de „negen kiesheeren“ genoemd, werden belast met het aanhouden van de stain-booiën van bovengenoemde afstammelingen, in het bijzonder dei; „Bocrn“ of hoogen add. JJo-vendicn [v.gj>.. , un c gedrageJi van raad te dienen in adataangelegenheden van het land. Verder was aan de Sio Lini bona opgedragen uit te maken, wie volgens de stainboom(ei) Hultan moest worden. Later, toen veel leden van de kaeom zich met de bevolking vermengden, werd bc>aaJd dat de kaeom in den kraton behoorden te wonen op niet) neer te Tanahlando. De Sio IJmbona vcerden den titel van mantri en waren hoofden der kainpoengs Waj) oela. Lapanddwa, Kantolobda met KoE, Lambuesango, Poecie Kadatoc, Siompoe, PoJ6ang, Katobengke, en Wasamboea. J)c afstammelingen diec negen mantri's zijn de maradika's of walaka's.

De sultan werd in het bestuur bijgestaan door een sarat (elders hadat genoemd) bestaande uit de „enain pangka“ nl. de Sapati (rijksbestuurder), de Kinipoeloe (drager van het gesproken woord), de Sakina SoerabaliJo, de lakina Baadia, de kapitan laoet Soekanaljo en de kuj) itan laoet

Matanajo; verder uit 2 bonto ogcna, nl. de mnn- tri's besar Sookanajo en Matanajo, en verder uit nog 30 bonto's (walaka's). Behalvo dezo waardighedsbekleeders had men nog 54 Iclakis, alien bel&st met het bestuur over een deel van hot land en wartoe in de eerste plataa waren te re- kenen de Sio Lippoona (9 volkshoofden). Deze le- lakis behoorden tot de kaodem, moesten over het land verdeeld zijn, doch waren meestal in den kraton, omdat hun positie in de kampoengs door hun vexatics al heel onzeker was.

Na onzo bestuursvestiging is het aantal dezer waardighedsbekleeders aanzienlijk verminderd. Voor het dagelijkscli bestuur is aan den sultan toegevoegd gebleven een sarat bestaande uit den sapati, den kinipocloe en do twee mantri's besar Soekanaajo en Matanajo. Zy worden uit de landschapkas bozoldigd, respectievelijk met / 250, / 200, / 150 en / 150's maands. De Sio Limbona zijn gehandhaafd maar zijn geen leden nicer van do sarat. Zij blijven bij de verkiezing van een nieuwen sultan een hoofdrol vervullen. In het binnenland zijn vele onbelangrijke lakinaschap- pen samengevoegd tot een gering aantal distric- ten, aan het hoofd waarvan lood6's zijn aange- steld als vertegenwoordigers van het sultansbe- stuur.

In de vroeger tot het rechtstreeks bestuurd gebied van den sultan behorende streken zijn de volgende districten ingesteld: op Moena: Ma- wangangka en Goe; op Boeton: Kapantoreh, Wa- karomba, Pasar-Wadjo, Bolyo, Bataoega, Sam- polawa, Boengi, Lasalimoe; op Kabana: het district Kabaiina ; op de Toekangbesi-eilanden: Wangiwangi, Tomia, Binongko.

Noord-Moena had vroeger een eigen radja met een sarat, en stond niet onder rechtstreeksch bestuur van den sultan van Boeton. Als zoodanig behoorde het tot de "Barata" (vlerk van een prauw), wartoe ook gerekend worden: de Tiwo- ro-eilanden, de landsreek Kalingsoesoe (Boeton) en de Kalidoea- groep. De sarat bestond uit de Patta Goerana (de hoofden van de vier land- streken: Tongkoeno, Lawa, Kabawo en Kato- boc, waarin Noord-Moena was verdeeld) en uit <le Patta Li in bona, volkshoofden en afstamme- lingen van vier personen, die volgens de overlevering in een bamboe den man gevonden had- <len, die de eerste vorst van Moena werd. Later werden aan do sarat nog drie leden toegevoegd, nl. de Bonto Bolana en twee mantri's bitjara, zoodat het aantal leden elf werd. De in aantal tocnemende adcllijken eigenden zich steeds meer macht toe. Zij kregen van den radja bepaakle ge- biedH (leelen toegewczen, zoodat bij onze konist het land in tai van lakinaschappen was ver- leend. Hierin werd verandering gbracht: Noord- Moena werd verdeeld in 4 districten: Tongkoeno, Lawa, Kabuwu en Katoboe. Do zelfstandig ge- worden lakinaschappen werden bie die districten govoegd, waarover door verkiezing uit de Loo- dG's (leden van den Moenaschon adel van Ter- natuanscho origine) districtslioofteden werden aangesteld. Bovcn dezen smaat do Radja Moena of Lakinia Woena, wiens waardigheid erfelijk is en dio voor zyn optreden door don Sultan van Boeton moet worden erkond.

De sarat is opgoheven; do Patta Goorana en Patta Limbona zijn gezagvoerondo volkshoofden (kumpoenghoofden) geworden.

De Tiworgroep, ook behorende tot do „Ba-

rata¹¹ (zio hiervoren) had vroeger een eigen radja. In 1915 werd bepaald datdeTiwo-ro-eilanden onder con districtshoofd zouden komen to staan, terwyl do tot Tiwo-ro behorende kampoengfl op het ciland Moena onder het districtshoofd van Lawa werden gbracht. De vroegero sarat werd afgeschaft.

De Barata Kalingsoesoe had vroeger ook een radja met een sarat. Het radjaschap en de sarat werden afgeschaft en aan het hoofd van Kalingsoesoe staat nu een districtshoofd, gekozen uit de vroegero radjafamilie. Hetzelfde is geschied in do Barata Kalidoea.

Roembia en Poleang, vroeger ook radjaschap- pen, zijn nu districten geworden met een aoele- watang (onderdistrictshoofd) over de Boeaginee- zen in beide districten tezamen.

De districtshoofden en de soelewatang in het landschap Boeton ontvingen bezoldiging uit de landschapkas, terwijl de leden der Sio Limbona, der Patta Goerana en Patta Limbona be- nevens de kampoenghoofden van Baobeaoe en Raha een toelage uit die kas genieten.

Voor de rechtspraak wordt verwezen naar ar- tikel 17 der Zelfbestuursregelen. 1927, en naar de daarop gebaeeerde regelingen van den Gouver- neur van Celebes en Onderhoorigheden en de zelfbestuursverordeningen.

De landschapkas van Boeton verkeert nog in bloeiende toestand, maar een zuinig beheer worcit toch in acht genomen met het oog op do donkere toekomst. Een crisis korting, in concor- dantie met de Gouvernementsregeling, wordt toegepast op de uit te betalen bezoldigingen. De begrooting 1933 geeft een budget aan van / 453.937.

Literatuur: H. v. d. Klift, Onderzoekingsstocht door het Maronengebied (Z. O. Celebes), Org. > Ned. Zendingenver. 1921, biz. 75, 110; H. v. d. / Klift, Onze onderzoekingsstocht door de land- Z. schappen Roembia en Polca, Org. Ned. Zen-y' dingsver, 1924, biz. 3, 11; De Boetonneezen door N. m. ill., Indie, geill. weekbl., 4 (1920—21), 627, 643; Dr. R. Broersma, Mededeelingdn over de eilanden van het-sultaTiaat Boeton, Koi. Tydsclir. / 1930, biz. 26—38.

OPIUM. (Aanv. Dlf III). De in dit artikel be- handelde materie is verdeeld in 3 paragrafen, nl.:

§ 1. bijzonderheden omtrent herkomst van papaver, opiumwinning en werking op het men- schelijk lichaam ;

§ 2. Nederlandsch-Indie en het opium;

§ 3. internationale bestrijding van het opium- gebruik.

§ 1. Waar de bakermat van de papa ver ligt is niet met zekerheid bekend, naar alle waarschijn- lijkheid in Klein-Azio. Tot in de 12o eeuw was in den hndcl slechts Klein-Aziatisch of Levantsch opium bekend. De verbreiding van de papaver- cultuur ton bohoovo van de opium winning volgde do sporen van don Islam. Het waren vermoedelijk de Arabieren, dio do monschheid geleerd hobben het opiu in als genotmiddel te gobruiken. Do mogelijkheid bestaat, dat het gebruik van opium als verdoovond middel samenhangt met het alco- holverbod on het lange vasten van den Islam. Opium wordt in den Koran niot geneoieud, het gebruik ervan is niet uitdrukkelijk verboden. Strenge uutleggers der Mohammedaansche wet achten ochtor dat gebruik niet geoorloofd, oni- dat het als een maatschappelijk kwaad is te be-

schouwen en als vergift op het lichaam inwerkt. De groote niassa der belijders van genoemde godsdienst aanvaardt de strenge uitlegging echter niet, vooral indien het gebruik de grenzen der matigheid niet overschrijft. In Mohammedaan-sche landen is het opiumgebruik dan ook reeds in verouderde tijden bekend geweest; van daar uit is het vermoedelijk naar China overgebracht. Heden ten dage kan men zeggen, dat het opium als gonotmiddel, behoudens in het eigenlijke Japan, gebruikt wordt in alle gebieden in een Mohammedaansche of Mongoolsche bevolking. In algemeen zijn gesproken is opium voor eerstgenoemde nergens tot een volksgeheel uitgegroeid; hij het gele ras is dit te nader het geval.

De voornaamste opium produceerende landen zijn thans, in alfabetische volgorde genoemd: China, (Engelsch-)Indië, Perzië en Turkije. Als kleinere producenten kunnen genoemd worden in Europa: Bulgarije, Joegoslavië en Griekenland, in Azië: Afghanistan, Indo-China, Japan en Turkestan. Omtrent de grootte van de met papaver beplante oppervlakte is het vrijwel onmogelijk zich een oordeel te vormen. Vooral betreffende de binnenlanden van Azië is in dit opzicht weinig bekend. In Europa is slechts een zeer klein gedeelte van den bodem voor de papavercultuur in gebruik. In de Noordelijke streken komt de papaver alleen als sierplant voor, of wel gekweekt van wege het zaad, waaruit 30 tot 50% papaverolie wordt gewonnen. Deze olie, welke goedkoop is dan olijfolie, wordt voor koken of verlichting gebruikt, en ook wel — daar zij snel opdroogt — als vefolie aangewend. De perskoeken vormen een uitstekend veevoeder.

De papaver groeit in de produceerende landen zoowel in de laagvlakten als op de hoogere plateaux. Het uitzaaien heeft als regel plaats in de herfstmaanden, soms evenwel ook in het voorjaar. Het is een eerste vereischte voor papaver-velden, dat de grond doordringbaar is voor water. Een juiste irrigatie in bepaalde gedeelten van den groei van de plant is van overwegenden invloed op het morfingehalte van het verkregen product. In de meeste gebieden is men daarvoor vrijwel geheel afhankelijk van den regen, daar kunstmatige bevoeiing nog niet bestaat. Ook de temperatuur en de windrichting zijn voor een goeden oogst van groot belang. Deze factoren, waarop door den mensch weinig invloed kan worden geoefend, maken de cultuur zeer riskant. Werken de weersomstandigheden echter mede, dan is voor het verkrijgen van een goeden oogst weinig meer noodig. Behoudens in Britsch-Indië, wordt aan grondbewerking en toe-zicht op de velden weinig gedaan; kunstmatige bemesting e.d. is vrijwel geheel onbekend. Het is duidelijk, dat de papavercultuur daardoor in het voordeel is boven de teelt van andere gewassen als koren en gerst, welke veel inder zorg vereischen, waarvoor de in het algemeen op lagen trap van ontwikkeling staande landbouwer weinig voelen. Dit en het feit, dat het geogste product een klein volume inneemt, waardoor het transport onder moeilijke omstandigheden vergoelijk wordt, terwijl het toch een groote handelswaarde vertegenwoordigt, verklaren de tegenkating van landen als Turkije en Perzië om de papavercultuur te beperken en te vervangen door die van onechadelijke gewassen. Dit bleek o.m. duidelijk uit het rapport van een Volken-

bondscommissie, welke in 1926 laatstgenoemd land bezocht om de mogelijkheid van een dergelijke substitutie te onderzoeken.

De oogst heeft plaats ongeveer 8 h 10 m na den na het uitzaaien. De volwassen plant bereikt een hoogte van $\pm 1\frac{1}{2}$ m. Men begint de latex te verzamelen, wanneer de papaver bijna rijp is. Van groot belang is het hierbij op tijd te zijn, een geënte verdrag kan een belangrijk mindere opbrengsten gevolge hebben. Het winnen van het sap geschiedt tegen zonsopgang door in den zaadbol met een speciaal daartoe bestemd inesoort niet te diepe insnijdingen te geven. Daags daarna, in den vroege ochtend, wordt het sap verzameld. Deze bewerkingen worden soms nog een keer herhaald, doch het den tweeden dag gewonnen sap is van mindere kwaliteit. Eenigen tijd na de opiumoogst wordt het zaad der plant verzameld, deels om te worden gebruikt voor den volgende aanplant, deels voor de winning van papaverolie.

Aan het opiumsap wordt door verdamping, kneden of rollen zooveel vocht onttrokken, dat een plastisch deeg wordt verkregen. Gedurende eenigen tijd wordt het aan zonnewarmte of aan de hitte van een vuur blootgesteld, waardoor onder inwerking van enzymen gelgenschap bestaat tot vorming o.a. van morphine. Onderzoekingen der laatste jaren hebben uitgevezen, dat morphine niet voorkomt in de levende plant, noch in de latex. Van het deeg worden voor den export volgens plaatselijke usance brooden, briketten, bollen of afgeknotte kegels gevormd. De hooge waarde van het product geeft aanleiding tot vele vervalschingen. Als vervalschingsmiddelen worden gebruikt: was, dextrine, gom, aardappel-meel, gebrande suiker, talk, gedroogde vruchten, eierdooiers e.d. Ook worden soms verzwaringsmiddelen toegevoegd, zooals steenen of nietalen voorwerpen.

Ten einde het samenkleven van de koeken te voorkomen worden deze voor de verpakking in kisten bestrooid met droge rumexvruchten (Turkije), oinwikkeld met rood of geel papier (Perzië, China), of wel verpakt in bloeinblijden van de papaver (Britsch-Indië). Daarna wordt het opium voor den export in bepaalde hoeveelheden (140—160 Engelsche ponden) eerst in blik verpakt en daarna in pakketten, welke soms nog met dierenhuiden of jute worden omgeven. De basis voor den opiumverkoop is als regel niet morphineghalte. Aan een gelijkwaardigen inhoud der kisten wordt daarom door de exporteurs de meeste aandacht besteed.

Het ruwe opium is niet geschikt om geschoven te worden. Voor dat doel dient het een nader bewerking te ondergaan. Die bewerking kan door belanghebbenden persoonlijk in het klein worden verricht. In verschillende monopoliegebieden geschiedt zij thans echter op groote schaal in speciaal daarvoor bestemde fabrieken.

Het is een ruim verspreid denkbeeld, dat de werking van opium op den mensch voor rekening komt van de morphine erin. Aangezien van de opiumalcaloïden een deel narcoseverwekkend is en een ander deel krampverwekkend, is het duidelijk, dat bij opiumgebruik deze beide eigenschappen elkander zullen beïnvloeden. Het resultaat ervan raadt dus anders zijn dan bij gebruik van morphine alleen. De morphinewerking wordt door sommige neven-alcaloïden versterkt, door

and ere verzwakt. Uit schikkundige onderzoekingen is gebleken, cl at de verhouding van de hoeveelheid morphine tot die der and ere alcaloiden door het voor de inwerking tot bereid opium noodzakelijke roostproces belangrijk gewyzigd wordt en wel ten gunste van eerstgenoemde stof, omdat het smeltpunt ervan hooger ligt dan dat van verschillende der and ere alcaloiden. Bij het opiumrooken zijn de werkzame bestanddeelen dan ook vermoedelijk anders dan bij gebruik van opium op andere wijze, evenals dit weer ver-schilt ten aanzien van de toediening van morphine. Met het onderzoek van den opiumrook hebben zich vele scheikundigen bezig gehouden. Aan- genomen mag worden dat in den rook, welke wordt ingezogen, morphine voorkomt, doch in ui- terst geringe hoeveelheid. Dat andere nog niet bekende stoffen bij het schuiven mede him in- vloed doen gelden blijkt wel daar uit, dat de uit- werking van opium en van morphine op hetindi- vidu geheel verschillend is.

In Nederlandsch-Indio wordt ongetwijfeld nog steeds het meeste opium verbruikt in de pijp. Pikwils wordt bij het schuiven de tjandoe te- voren vermengd met ditting of dittingko, z.g. om smaak en geur te verbeteren, ook echter om het morphinegehalte te verhoogen en daardoor het toxisch effect. Behalve geschoven wordt bereid opium daar ook — zij het in veel mindere mate — ingenomen, al dan niet gemengd in thee of arak. Ook ditting wordt op die wijze gebruikt. Dit is de goedkoopere bedwelmingswijze voor minder bedeelden. Op de vraag wat minder schadelijk is voor hetlichaam, opiumschuiven of -eten, is moeilij- een antwoord te geven. De uitwerking van de opiumrook is niet alleen afhankelijk van de san-icnstelling der tjandoe, doch ook van de manier van rooken en van de daarbij gebruikte hulp- middelen. Een oude pyp en een reeds warm roer verhoogen voor geroutineerde schuivers het ge- not. Niet iedereen schuift op dezelfde wijze. Het aant- l trekken, dat uit een pijpvulling wordt ge- daan is verschillend. De een kan de rook langer inlialeeren dan de ander. Het vullen van de pijp en het verhit- ten bo ven de vlam eischen een zeke- re bedrevenheid. Behalve geld kost schuiven ook veel tijd, temeer daar vele schuivers er waarde au) liechten, dat de verschillende handelingen met zekeren ernst en kainite worden verricht. Be- Helikli de schui ver niet over den noodigen tijd, dan in hij aangewezen op opiumeten. Do ervaring Idert, dat zij die het opium alleen schuiven niet in die mate do behoefte hebben oin de dagelijksche hoeveelheid te vergrooten als anderen, die zich niet daartoe beperken.

Opium wordt niet alleen gezocht om zijn pijn- stillende en slaapverwekkende eigenschappen, doch ook om zijn oxitecrendo working en omdat het in staat is bij den inensch een genotzuchtigo behoefte to bevredigen.

Vershillende schuivers zijn begonnen met zou nu on dan opium to gebruiken, soms uit nieuws- gicrigheid of uit genotzucht bij feestelijke ge- legenheden on in gczelschap van anderen, of ter oibeurig in tijden van geestelijke depressie. De meeste opiophagen worden echter tot hot heul- 8a) gedreven door ziekte en pijn. Bovendien be- Htaat een wijdvorbred gloof, dat opium als voor- behoedmiddel kan dienen tegen verschillende ziekten, zooals dysenteric, typhus on malaria. Voor veleu is opiumschuiven in den aanvang in

hot gchcl geen genoegen. Langzamerhand went het lichaam zich echter aan het gebruik en ont- staat een toestand van vcrsJaving aan het genot- middel, vooral als dit dient ter ondordrukking van cenige kwaal. Meer en meer ervan is dan noo- dig om het gewenschte effect te krijgen. Is men eenmaal aan het gebruik gewend, dan heeft ont- houding van opium kwelling van lichaam on geest tengevolge. Telkens, vrywel met dezelfde tussehenpozen, voer de schuiver een onbe- dwingbare begeerte naar zijn narcoticum; deze opiumhonger bcheerscht zijn doen en laten. De gebondenheid aan het opium kan zoo sterk worden, dal al het andere daaraan ondergeschikt wordt: sociale positie, welstand, gezondheid, vriendschap, vrijheid.

In de Oostersche maatschappij wordt in het algemeen het opiumschuiven niet als een bepaal- de ondeugd beschouwd. Eerst in den laatsten tijd groeit er eenig verzet tegen, eenzijdjs als uiting van het ontwakende, Oostersche menscheids- bewustzijn, anderzijds onder den invloed van Westersche mentaliteit. Vooral onder jeugdige personen — o.m. ook door de beoefening van sport — komt het schuiven steeds minder voor. Opinerkelij is het, dat de gemiddelde leeftijd der schuivers, die zich bij de Regie van opium voor- zien, gelcidelij hooger wordt.

§ 2. De Nederlandsch-Indische wetgeving is niet alleen steeds medegegaan met de gesloten verdragen ter beperking van het opiumgebruik, doch herhaaldelij is gebleken, dat zij daarop reeds was vooruitgelopen. Naast de oorspronke- lijke doelstelling der Opiumregie, n.l. om in de redelijke behoefte aan opium te voorzien, is meer en meer de beperking van het gebruik on den voorgond getreden. Voor de daarbij te volgen politiek is de bestrijding van den sluikhandel van overwegend belang gebleken. Indien het niet mo- gelijk is dien handel te beletten, of althans bin- nen redelijke grenzen te houden, zullen beperken- de bepalingen wel het wettige debiet drukken, maar het totale gebruik van opium niet vermin- deren. Een doeltreffende bestrijding van den sluikhandel is voor een goede working der regie, als orgaan voor controle op en vermindering van het opiumgebruik, een belang van de eerste orde.

Het gebied der Opiumregie omvat sinds 1920 den geheelen archipel. Met intrekking van de vele verspreide bepalingen betreffende opium en andero verdoovende middelen — uitgezonderd die welke betrekking hadden op opsporing der over- tredingen van die bepalingen en het doen van huiszoeeking daartoe — is met ingang van 1 Janu- ari 1928 voor geheel Ned.-Indic een nieuwe opium wetgeving in working getreden, sainengovat in twee ordonnanties en 4 besluiten (Ind. Stb. J 927 Nos. 278, 279, 280, 514, 518 en 519). In be- ginsel werden daarbij gebruik, bezit, vervoer, in- voer en uitvoer van schadelijke narcotica verbo- den. Dit nlgomcone verbod wordt onder bepaaldo voorwaarden opgeheven voor verdoovende mid- delcn benodigd voor geneeskundige en weten- schappelijke doeleinden en voor regie-opium.

Reeds in hot oorspronkelijke artikel over opium in DI. III dezer Encyclopaedic werd gewezen on den last ondervonden van den invoer van elandestien opium, zoowel ten tijdo van de pacht als in de beginjaren der regie. Deze last is blijven bestaan. De oinvang van den sluikhandel wyzigdo zich echter met de tijdsomstandigheden.

Van weinig beteekenis gedurende en kort na den wereldoorlog (doordat de scheepvaart nagenoeg stil lag), nam de invoer van sluikswaar na 1921 hand over hand toe. Als oorzaken daarvoor kunnen worden genoemd de verwarde toestanden in China, waar de aanplant van papper zich uitbreidde en uitvoer van opium geen belcinmering onderzond en de in Ned.-Indie vóór dien te ver doorgevoerde beperkende maatregelen, waardoor de regie tekortschoot in haar priinstank: vol-doening aan de bestaande behoefte. Duidelijk is toen naar voren gekomen, dat het opiumgebruik niet door verbodsbepalingen alleen kan worden uitgebannen. Slechts een voorzichtige doch doelbewuste politiek, welke samenwerking zoekt enerzijds met andere landen, welke dezelfde humanitaire richting volgen, anderzijds met organics en personen, die hun krachten willen geven aan de oplossing van het opiumvraagstuk, zal uiteindelijk tot uitbanning van het opiumgebruik kunnen leiden.

Opium, dat in strijd met de bepalingen wordt aangeetroffen, wordt als onwettig in beslag genomen en v.z.v. het geen regie-opium in de oorspronkelijke verpakking betreft, ten onderzoek naar aard en hoeveelheid opgezonden naar de Opiumfabriek. De ambtseidige verklaringen, afgegeven door den Directeur en de(n) scheikundige(n) bij die fabriek, hebben bewijskracht ten aanzien van hetgeen werd waargenomen aan het voorwerp van onderzoek. Ten einde onwettig opium dadclijk en met zekerheid te kunnen onderkennen, wordt het wettige product, voordat het de Opiumfabriek verlaat, voorzien van geheime kenmerken. Naarmate de aangehaalde hoeveelheid meer of minder dan 3 thail bedraagt, worden de delicten onderscheiden in opiummis-drijven en opiumvertredingen. Als zwaarste straf daartegen wordt bedreigd een gevangenisstraf van ten hoogste 3 jaar en een geldboete van ten hoogste / 10.000. Onwettig opium wordt steeds verbeurd verklaard. Het wordt v.z.v. voor '8 Lands dienst bruikbaar ingenomen bij de boeken van de Opiumfabriek om t.g.t. bij de bereiding van regietjandoe te worden gebezigd. Overigens wordt het aangehaalde vernietigd. Van belangrijke aanhalingen wordt mededeeling gedaan aan den Volkenbond, terwijl in het belang van de internationale samenwerking kwartaalsgewijze gegevens daaromtrent worden uitgewisseld met de betrokken diensten in belanghebbende staten en kolonien in het Verre Oosten. Bij Gouv. besl. van 29 September 1925 No. 8 werd de Hoofdspecteur, Hoofd van den dienst der Opiumregie, aangewezen als centraal orgaan voor bovenbedoelde uitwisseling.

De sluikschandel in opium is te onderscheiden in twee groepen, n.l. *a.* met buitenlandsch opium en *b.* met regie-tjandoe. De kans om groote winst te krijgen door het smokkelken van buitenlandsch opium, waarvan de prijs belangrijk lager is dan van het door de regie verkrijgbaar gestelde product, maakt voor menig immigrant en lid der bemanning van een schip de verleiding groot om te trachten — op listige wijze verborgen — kleine partijtjes langs de douane te brengen. Er zijn tijden geweest, dat op deze wijze bij betrekkelijk geringe hoeveelheden veel onwettig opium Indie binnen kwam. Verscherpt optreden van douane en politie innaakte het smokkelken voor den gelegenheids-smokkelaar echter al te riskant, zoodat

het euvel aanmerkelijk vinninderde. Gevaarlijk-ker is de beroepsmokkelaar, die over con uitgebreide organisatie, zoodaer aan boord alj aan den wal, kan beschikken om groote partijtjes in te voeren op plaatsen, welke zich daartoe het best leenen. De verboden handci in regie-opium treft men gewoonlijk daar aan, waar het mogelijk is dit te vervoeren van streken, waar het goedkoop verkrijgbaar is, naar gedeelten van den archipel, waar de prijzen hooger zijn, of wel van plaatsen, waar de inkoop nog vrijgelaten is, naar gesloten kringen of licentiegebied. De winst van den wederverkooper is afhankelijk van zijn debiet, zoodat hij er licht toe komen kan anderen tot opiumgebruik aan te zetten. Dit is in strijd met het grondbeginsel der Regie, dat niemand belang mag hebben bij den omzet, zoodat tegengang van den wederverkoop geboden is. Deze onwettige handel kan een gevaar zijn voor de goede werking van genoinen beperkende maatregelen in die gebieden, waarheen hij zich richt.

De rechtstreeksche bestrijding van den sluikschandel behoort tot de taak van politie en douane. Op de te treffen maatregelen wordt van regie-wege het noodige toezicht gehouden. Om de Al-gemeene Politie in staat te stellen aan dit gedeelte van haar taak meer aandacht te besteden werd op verscheidene plaatsen haar sterkte uitgebreid, terwijl verschillende speciale afdelingen Opiumrecherche werden ingesteld. Door de toevoeging van gewone en motorrijwiden waar noodig werd de mogelijkheid om snel te handelen voor die afdelingen opgevoerd. Voor het vervoer te water en voor bewaking van ter reede liggende schepen werden op daarvoor in aanmerking komende kustplaatsen motorbooten gestationeerd. Om de samenwerking van de met de bestrijding van den sluikschandel belaste organen te bevorderen en centraal te leiden werd in 1927 bij het Hoofdkantoor der Opiumregie opgericht een „Centrale Dienst der Opiumrecherche“, aan het hoofd waarvan een Hoofdcornmissaris van Politie kwam te staan.

Voor het tegengaan van den morschandel ter zee waren tot voor kort twee stoomschepen der Gouvernements Marine in dienst, welke werden gebezigd voor het begeleiden van schepen, ten einde over boord zetten van sluikswaar tijdens do vaart te beletten en voor het bekruisen van verschillende wateren en kustgedeelten. Sinds 1930 zijn deze schepen vervangen door een nieuwen, snelvarenden opiumjager van indocrne constructie.

Behalve over bovenstaande middelen beschikken de Hoofdspecteur, Hoofd van den dienst der Opium regie en de gewestelijke bestuurshoofden over fondsen, waaruit betnlingen kunnen worden gedaan, welke voor bestrijding van den sluikschandel noodig zijn.

Om de aanhalingen van onwettig opium zoveel mogelijk in de hand te werken, wordt ter verdeling onder degenen, die daartoe hebben medegewerkt, als premie uitbetaald een bedrag van / 4 per thail. Ook de door den rechter o)gelegde boete kan als premie uitgekeerd worden zoodra deze is voldaan. Het aandeel van ieder der belanghebbende personen in deze premien wordt vastgesteld door het hoofd van gewestelijk bestuur of in het gebied, waar de bestuurs hervorming is doorgevoerd, door den resident-afdeelingshoofd.

Ten einde te voorkomen, dat voor sluikehandel aangehouden persoon zich door de vlicht aan een strafvervolg ontrckken, is bepaakt, dat ingeval van een opiummisdrijf de verdachto cr- stond in preventieve hechtenis kan worden ge- steld.

Aangezien in het Indisch eilandrijk schepen uiteraard het voornaamste mid del zijn om opium uit het buitenland aan te voeren, kan bij de be- strijding van den sluikehandel ook de medewerking van de scheepvaartmaatschappijen en het va- rend personeel niet worden gemist. De gezag- voerders en schepsofficieren zijn het best in staat om aan boord bepaalde feiten te ontdekken of gebeurlijkheden te voorkomen b.v. door bij inscheping van personen en goederen en tijdens het vervoer een scherpe controlo uit te oefenen. De reederijen kunnen door juiste keuze van het personeel het gevaar van een omvangrijken sluikehandel belangrijk beperken. Om van doze medewerking verzekerd te zijn wordt de gezag- voerder, die in geval van aanwezigheid van on- wettige verdoovende middelen aan boord, niet aanneinelijk kan maken, dat hij het redelijke heeft verricht om zulks te voorkomen, volgens de be- staande bepalingen bedreigd met een boete van ten hoogste duizend gulden. Ecnzelfde boete kan worden opgelegd aan dengene voor wicns reke- ning een schip vaart, indien aan boord onwettig opium wordt aangetroffen en niet aanneinelijk kan worden gemaakt, dat geen der leden van de bemanning daarbij betrokken is gewest en het redelijke were! gedaan om te voorkomen, dat be- doeld opium aan boord werd gebracht.

Naast het tegengaan van den handc in onwettig opium hecfr ook de beperking van het opiumgebruik in het algemeen de voile belang- stelling der regeering. Pogingen van particuliere zijde in bedoelde richting worden zooveel moge- lijk gesteund. Op de begrooting worden jaarlijks gelden uitgetrokken voor subsidies aan vereeni- gingen, welke de bestrijding van het opiumge- bruik ten doel hebben. Reeds in 1915 bestond te Batavia een gesubsidieerd anti-opiumhospitaal, dat euhter na een bestaan van ongeveer 5 jaar zijn deuren weer heeft moeten sluiten; niet uit gebrek aan belangstelling van de zijde der schui- vers, doch omdat de resultaten een verder voort- bestaan niet wettigden. Een groot gedeelte der behandelciji viel weer tot de oude gewoonte te- rug, vermoedelijk omdat toen ter tijde uit gebrek aan ervaring op dit gebied naast de ontwenning- kuur geen genezing were! gegeven aan zieken, welke primair aanleiding gaven tot het opium- gebruik.

Tegenwoordig worden — behalve voor propa- gandadoeleinden — ook gelden veratrekt voor do nazorg in doorgangshuizen aan als genezen ont- slagen opiumpatienten. Ann ziekonhuisvereeni- gingen en corporaties, welke de verpleging van o) io) hagen ter genezing van hun opiumzucht als een bijzondero tank op zich nemen, kan een bijdrago in do kosten worden gegeven, bestaande uit een son) in eens, uit periodieke uitkeeringen, dan wel uit kosteloze verstreking van de be- noodigdo genesenmiddelen.

Met anti-opiumwerk wordt thans in hoofdzaak uitgeoefd door de Ned. Ind. Grootloge der Internationalo Ordc van Goede Toinpelieren, do Anti Opium Vereeniging en do vereeniging „Jang Song Ic" to Batavia en de Ned. Ind. Anti

Opium Vereeniging te Bandoeng. Van haar ver- richtingen is een overzicht te vinden in de door elk harer uitgegeven periodieken, brochures en verslagen. De propaganda geschiedt door open- baro lezingen, voordrachten, ~~heldbeelden en film~~ vertooningen, verspreiding van anti-opiumcc- tuur en -platen, stands op jaarmarkten, optoch- ten e.d. Voor de nazorg van gewezen opiumpa- tienten zijn thans 3 doorgangshuizen in gebruik, n.j. een bij Meester CorneHs en twee even boven Bandoeng. De verplegden kunnen zich hier onder goeddo leiding gedurende eenigen tijde we- derom aan een gezonde en geregclde leefwijze wennen. Door hun gelegenheid te geven zich in land- of tuinbouw, handenarbeid en huisvljijt te bekwamen worden zij op weg geholpen om zich maatschappelijk opnieuw een bestaan te ver- werven. De medische behandeling van aan opium verslaafden vraagt meer en meer de aandacht. Het zijn vooral de zendingenziekenhuizen, welke ten deze een groote activiteit ontwikkelen. Af- zonderlijk wordt hier genoemd de met regeerings- steun speciaal voor de behandeling en verpleging van opiophagen te Bandoeng opgerichte afzon- derlijke afdeling van het hospitaal „Immanuel" der Nederlandsco Zendingvereeniging te Rotterdam.

Verschildendo omstandigheden kunnen hen, die reeds jarenlang schoven, ertoe brengen een ontwenningkuur te volgen. Zoo b.v. slechter wordende economische omstandigheden, schaam- tegevoel tegenover familieleden, genezing van een ziekte, welke aanvankelijk naar de pijp deed grijpen. Voor Chineezen, die van plan zijn te repatriëren, komt ook dikwijls de vrees naar voren, dat zij in China niet zullen worden toege- laten, wanneer zij niet opiumvrij zijn. De medi- sche behandeling loopt nogal uiteen. Geleidelijke ontwenning, waarbij de toegediende dosis nar- coticum geregeld wordt verminderd; snelle ont- wenning al dan niet gecombineerd met een slaap- kuur en met toediening van verschillende genees- middelen, w.o. in den laatsten tijde ook insuline, ten einde de onthoudingsverschijnselen beter te kunnen verdragen; de z.g. methode Modinos, waarbij met het na blaarvorming verkregen vocht van den patient onderhuidsche injecties worden toegediend; injecties met eigen bloed- serum zijn veel gebezigde methoden. Scdert kort worden ook gunstige resultaten verkregen met toediening van injecties van strychnine en thiosulfas natriuim. Doch welke de geneeswijze ook zij, duidelijk is wel komen vast to staan, dat steeds grooto waarde moest worden gehecht aan de suggestieve kracht, welke van den behande- lenden geneesheer uitgaat. Dat de medische behandeling van opiophagen in een werkelijke be- hoefte voorziet, blijkt uit het steeds grooter wordende aantal schuivers, dat zich daarvoor doet opnemen. Of de genezing in de niesto ge- vaHen van blijvendon aard is, is nog een open vraag. De voorwaarden, waaronder steun van Landswegc wordt gegeven, zijn neergelegd in de „Subsidieregeling voor opiophagenverpleging" (Ind. Stb. 1930 no. 135).

De Anti Opium Vereeniging te Batavia heeft een begin gomaakt met anti-opiumpropaganda door wijkverpleging annex polikliniok en huis- bezoek. Ter bereiking van dit doel heeft zij in een der drukste handelswijken van Batavia een in- richting gecopend, waarin — zij het slechts voor

korten tijd — enkele patienten kunnen worden verpleegd en waarin genezen schuivers zich in vergaderzalen kunnen verpoezen.

Waar de school kan bijdragen om de jeugd het nadeel van opiumgebruik te doen inzien en een opium vrg geslacht te krygen, is ha ar medewerking bij de bestrijding van groot belang. Reeds in 1911 werd het vraagstuk, op welke wyze anti-opiumpropaganda op de scholen zou kunnen worden gemaakt, bij het betrokken departement in studie genomen. Sedert dien wordt van het onderwijs in de kennis der natuur gebruik ge- maakt overeenkomst werd geleverd, nadien is weer op de om de Icerlingen — meer in het bijzonder de markten in Perzie en Klein Azie ge- kocht. Britsch-Indlandsche en Chineesche — te wijzen op het Indie deed in 1926 weten, dat de jaarlijksche verdelijke van opiumgebruik. In verscheidene leesboekjes in de inheemsche talen zijn lessen over dit onderwerp opgenomen. In de gedachte, dat bij de bestrijding van het opiumgebruik de nadruk moet worden gelegd op het zich ontwik- kelen van een pubeke opinie, welke de mede- werking der bevolking zal bevorderen, werd naast opvoeding van de jeugd ook aandacht be- steed aan voorlichting van volwassenen. Door de Commissie voor de Volkslectuur werd voor dat doel in 1927 een prijsvraag uitgeschreven voor een populair boekje ter distributie onder de volksbibliotheken. Propagandawerkjes met verbedoelde strekking zijn verschenen in de Nederlandsche, Maleische, Javaansche, Soenda- neesche en Madoereesche talen ; zij worden veel- vuldig uitgeleend.

Uitvoer van ruw en bereid opium is verboden. Voor den doorvoer van ruw opium zijn bepalingen getroffen ; die van bereid opium is verboden.

Werd na vele proeven v66r 1927 in de Opium-fabriek geen andere grondstof meer gebruikt dan Britsch-Indische ruw opium, dat door de Britsch-Indische regering op grond van een met haar gesloten overeenkomst werd geleverd, nadien is weer op de markten in Perzie en Klein Azie ge- kocht. Britsch-Indlandsche en Chineesche — te wijzen op het Indie deed in 1926 weten, dat de jaarlijksche verdelijke van opiumgebruik. In verscheidene zendingen tolkens met 10% zouden worden verminderd en dat na 1935 geen Bengaalsch opium meer zou worden geleverd. Was het product der Opiumfabriek dus tot 1927 alleen bereid uit laatstgenoemde grondstof, thans wordt daarvoor ook Perzisch en Levantsch ruw opium verwerkt.

De door Britsch-Indie getroffen maatregel gaf de Ned.-Indische regering aanleiding om een commissie, bestaande uit den Hoofddirecteur, Hoofd van den dienst der Opiumregie en den Directeur der Opiumfabriek, Klein Azie en Perzie te doen bezoeken, ten einde een onderzoek in te stellen naar de toestanden op het gebied van papaverteelt en opiumhandel in die landen. Bedoelde commissie vertrok medio 1927 en wist binnen betrekkelijk korten tijd voor der dienst vele waardevolle gegevens te verzamelen.

Het regie-opium wordt van Landswege be- verpakt in de Opiumfabriek te Batavia. Het wordt verkrijgbaar gesteld in tubes van %, 1, 2, 5, 12 *4 en z.g. 25 mata. Tubes van 50 mata en %16ngs tike worden thans niet meer ange- maakt. De oorspronkelijke vorm der tubes bleef gehandhaafd in het grootste gedeelte van den archipel. Dit was niet het geval voor het gouver- nement Oostkust van Sumatra en Onderhoorigheden en

Westerafdeeling van Borneo. De toenemende sluikehandel in Straits-opium, dat sedert de oprichting van een opiumfabriek te Singapore in nagenoeg dezelfde verpakking wordt verkocht, noodzaakte ; de aan- gevraagde licenties bij de bevoegde autoriteit voor de behulpzaam te wezen bij het toezicht op het registratiel werden omstreeks 1920 eenige Europeesche en Aziatische krachten als z.g. j^piumbestrydingsambtenaren" te werk gesteld. Verwacht werd, dat ook door dezen maatregel de sluikehandel terrein zou ver- liezen. Van bovenbedoelde ambtenaren zijn thans eenige niet-Europeanen nog in dienst; hun werkzaamheden echter werden grootendeels overge- nomen door bestuur en politic en de contro- leerende ambtenaren bij den dienst der Opiumregie.

Aangezien in Ned.-Indie de teelt van papaver verboden is, is het land voor aanvulling van de opiumvoorraad op het buitenland aangewezen. De invoer van ruw opium heeft het Gouverne- ment zich zelve voorbehouden. Bereid opium wordt niet geimporteerd. De invoer van opium, evenals die van andere verdoovende middelen, is onderworpen aan het internationaal overeen- gekomene «telsel van in- en uitvoercertificaten. Deze certificaten vermelden o.m. de te vervoeren hoeveelheid, naam en adres van inporteurs en exporteurs, tijd of plaats waar de in- of uitvoer moet I gcregeld in Bijblad no. 12948 en 12993).

De bewerking van ruw Levantsch en Perzisch opium geschiedt nagenoeg op dezelfde wijze als die van Bengaalsch opium. Slechts de schors- kokerij vervalt, omdat in plaats van het papaver- bloemblaad-omhulsel papier gebezigd wordt. Aangezien ruw Levantsch opium zich zeer moeilijk laat roosteren, wordt het vooraf met ruw Perzisch in do kneedpannen gemengd en tot een homogene brij gemaakt. Verkrijgt men uit Bengaalschen grondstof een rendement aan tjandoe van $\pm 64\%$, het mongsel Perzisch—Levantsch ruw opium (verhouding 1 : 1.35) levert een rendement van 71.5% , toe te schrijven aan een veel grotere tjandoe-opbrengst van het Perzisch ruw opium. Dit laatste komt in den handel voor in twee hoofd kwaliteiten, nl. met 5% en met 10% morphine, waarvan laatstgenoemde soort wegens haar grotere zuiverheid te verkiezen is. Het uit Bengaalsch, Perzisch en Levantsch ruw opium bereide product wordt naar gelang van den eisch der Opiumregie in bepaalde verhoudingen met elkander vermengd, terwijl bovendien nog 1 a 2% suiker, djiatingko en tjandoe van aanhalingen afkomstig daaraan worden toegevoegd. Rekening houdende met het feit, dat na 1935 geen Bengaalsch ruw opium meer aan de markt komt, wordt in het verstrekte rook-opium geleidelijk het percentage Bengaalsch verminderd en dat van Levantsch-Perzisch verhoogd. De tjandoe, welke door de Regie verkrijgbaar wordt gesteld, heeft een morphinegehalte van een watergehalte van $\pm 25\%$ en doet in uiterlijk aan donkere keukenstroop denken. Steeds wordt getracht de kwaliteit van het product zoo goed mogelijk te houden. In het algemeen kan worden gezegd, dat by de schuivers de overtuiging bestaat, dat voor den hoogen prijs, welke zij betalen, ook inderdaad uitstekende tjandoe wordt verkregen. Deze overtuiging worrit mode voor de bestrijding van den sluikhandel van groote waarde geacht. Daarby ontziet men zich toch niet om door vervalsching en onderwicht den koper te benadeelen.

Het jaar 1920 was sedert de oprichting van de Regie, wat de bereiding van rookopium betreft, voor de fabriche het topjaar. Verwerkt werd in dat jaar 3177 pikool = 196.224 kg. Bengaalsch ruw opium en djiating, welke hoeveelheid met een rendement van 64.7% opleverde 126.817 kg. = $3.285.345$ thail hier id opium. Ruw opium van andere herkomst werd in 1920 niet verwerkt. J let getal op daggeld werkzame jidanders bedroeg in dat jaar van 1023 tot 1208 . Aan de Regie werden toen afgeleverd $177.063.200$ tubes met een totaal inhoud van $2.685.410$ thail. In 1932 bedroeg de aflevering slechts 522.000 thail. Overigens wordt verwezen naar de jaar-verslagen der Opiuinfabriek. Bengaalsch ruw opium werd aanvankelijk ingekocht tegen 2500 rupees } cr kist van 1 pikool netto inhoud: dit bedrag werd in 1922 verhoogd tot 4000 rupees per kist. De prijs van het Perzisch en Levantsch ruw opium is respect, ongeveer / 1900 en / 1400 per pikool.

In het jaar 1925 kwam de Opiuinfabriek, welke tevoren was ondergebracht bij het Departement van Gouvernementsbedrijven, te resor- teeren onder het Departement van Financien. Bij de inwerkingtreding van de Bodrijvonwet in 1930 werd deze op de Opiuinfabriek van toepassing verklaard. De naam van het bedrijf werd

toen gewijzigd van „Fabrick der Opiumregie" in „Opiuinfabriek".

Het regio-opium wordt uit de Opiuinfabriek verzonden naar de verschillende depots, van waaruit de geregelde aanvulling geschiedt van de voorraden der opiumverkoopplaatsen, hetzij rechtstreeks, hetzij door tussenkomst van (assistent)-collecteurs. In Ned.-Indie waren in 1933 nog ruim 900 debietplaatsen. Op een be- trekkelijk gering aantal plaatsen, waar de vraag niet groot genoeg is om tot de oprichting van een verkoopplaats over te gaan, wordt regioopium periodiek verkocht door personeel van nabijgelegen debietplaatsen. Vermindering van het aantal opiumverkoopplaatsen wordt door- gezet, zoodra geen sluikehandel en verboden w- derverkoop is te vreezen.

De verkoop van regio-tjandoe geschiedt uitsluitend door den dienst der Opiumregie. Deze beschikt daarover in de eerste plaats over haar eigen ambtenaren. Op verscheidene plaatsen is echter de opiumverkoop in overleg met de be- trokken diensthoofden bij wijze van bijbetrek- king opgedragen aan personeel van andere lands- diensten, zoodaas Zoutregie, Douane, Post e.d. Op Java en Ma do era zijn ook verscheidene provinciale ambtenaren belast met het beheer van opiumdebetplaatsen. Het beginsel, dat het Gouver- nement rechtstreeks aan de gebruikers debiteert, is steeds zoover mogelijk doorgevoerd. Om praktische redenen — afgelegen Jigging, onveilig transport, geringen omzet, ambulante neder- zettingen e.d. — wordt echter enkele malen van dit beginsel afgeweken. Zoo kan b.v. ten behoeve van werklieden op boorterreinen, timmijnen, panglons of gambirtuinen, soms met name ge- noemd, so als groep omschreven, worden ver- gund het door hen voor een bepaald tijdvak be- noodigde regio- opium in eens door middel van een vervoerslicentie door een daarin te noemen tusschenpersoon bij de naastbij gelegen verkoopplaats te doen inkoop en te vervoeren naar hunne woonplaats. De onkosten van den ver- voerslicentiehouder worden hem vergoed, in den regel door de belanghebbenden zelve, doch ook wel, zoodaas op Bangka, door het Gouverne- ment. Do verguxining wordt van bestuurswege verleend. Uit den aard der zaak blijft het streven er voortdurend op gerichtom het aantal vervoers- licenties binnen zoo eng mogelijke grenzen te liouden. De op deze wijze verkochte hoeveelheid bedraagt $\pm 5\%$ van het totale debiet.

Het opium wordt afgeleverd in de ongeopende verpakking tegen vastgestelde prijzen, welke bij elke verkoopplaats op tarieflijsten op voor de koopers duidelijk zichtbare wijze zijn vermeld. De verkoopprijs client contant te worden betaald.

Was do prijs van het regio-opium voor 1917 reeds herhaaldelijk opgevoerd, de gedachte dat prijsverhoging een doeltreffend middel is om den omzet te verminderen, deed op den ingesla- gen weg verder gaan. In de meeste gewesten wordt het regio- opium thans verkocht tegen $f 30$ per thail. Dit is niet het geval in do gedeelten van Nederlandsch-Indie, waar door de nabijheid van de Straits Settlements het gevaar groot is voor invoer van het zovleel lager geprijsde Singa- poreopium. Daar client bij de vaststelling van do prijzen rekening te wo rd on gehouden met den prijs van het Straits-opium. Varieerde de verkoop som per thail in beoelde streke in 1932 nog

tusschen / 18 (Riouw-Lingga archipel) en / 25 (Noord Sumatra en Westerafdeeling van Borneo), de voortdurende val van den Straitsdollar deed een steeds groofter van verft ouding ontstaan tusschen den prijs door het Straitsmonopolie gevorderd en dien in de aangrenzende Ned.-In- dische gewesten. Als gevolg daarvan werd in enkele streken een toenemende shnkhandel ge- constateerd. Dit noodzaakte om daar tot prijs- verlaging van het regie-opium over to gaan. In begin 1933 werd de prijs per thail teruggebracht in den Riouw-Lingga archipel tot / 14 en in de afdeelingen Bengkalis en Indragiri tot / 18.

Aangezien op vele plaatsen in de residentie Riouw en Onderhoorigheden — waar het ver- keer in hoofdzaak op Singapore georienteerd is —Ned.- Ind. geld veelal slechts moeilijk is te verkrijgen, is bepaald, dat op de niet op den vas- ten wal van Sumatra gelegen gedeelten van het gewest door den Resident kan worden toegestaan, dat regie-opium wordt betaald in de in de Straits Settlements wettig gang bare munt. Ook door deze faciliteit wordt getracht te voorkomen, dat schuivers zich tot den sluikhandel wenden. Be- doelde regeling vindt th a ns toepassing bij alle verkoopplaatsen in den Riouw—Lingga archipel. De koers, waartegen het Straits-geld wordt in ontvangst genomen, wordt mede door den Resident vastgesteld. Eenzelfde gunstige bepaling voor de afdeeling Bengkalis is sedert 1916 niet meer van kracht.

Het tjandoegebruik werd in den loop der jaren aan steeds strengere maatregelen onderworpen. Behalve door prijsx*erhoging werd van regie- wege getracht beperking ervan te verkrijgen door uitbreiding der voor het opiumgebruik verboden kringen, doorvoering van het licentiestelsel, vermindering van het aantal verkoopplaatsen, beperking van het aantal verkooppunten e.d. Slechts een enkele maal moest op den ingeslagen weg worden teruggekeerd. Toeneming van den sluikhandel was dan gewoonlijk de oorzaak. Een opsomming der getroffen maatregelen is te vinden in de gepubliceerde jaarver.slagen van den dienst der Opiumregie.:-

Voor de aanwijzing in hoeverr than het ge- bruik van regie-opium nog is toegestaan, is het gebied van Ned.-Indie verdeeld in „open krin- gen", „gemengde kringen", „licentie kringen" en „gesloten kringen". Bij het jaarverslag der Opiumregie over J 929 is als bijlage gevoegd een overzichtelijke kaart, waarop bedoelde kringen zijn aangegeven.

Het gebruik van regie-opium is in geheel Ned.- Indie verboden aan militairen van Zee- en Land- macht; officieren, onderofficieren en minderen der korpsen Barisan van Madoera; personeel der Gouvernements Marine en der Politie; zoo- mede aan personen jonger dan d6n en twintig jaar. In „gesloten kringen" strekt dit ver bod zich uit tot alle andere daar aanwezige personen. In licentiekringen is het gebruik van regie-opium toegestaan aan diegenen, die van het loofd van gewestelijk bestuur daarvoor een gebruikslicen- tie hebben ontvangen. Dergelijke vergunningen worden afJeen afgegeven, als na een vooraf- gaand — van bestuurswege ingesteld — onder- zoek is gebleken, dat de aanvrager gewend is opium te gebruiken en het onthouden eener li- centie ongewenscht is. Nimmer wordt toegestaan om meet regie-tjandoe te kopen dan voor

eigen gebruik strikt noodzakelijk is. Overlegging van een geneeskundig certificaat wordt bij aanvraag der vergunning niet geeisebt, omdat opiumrooken nimmer medisch behoeft to worden voorgeschreven. De aanwending van medicinal opium door den behandelenden geneesher is steeds afdoende. Het licentiestelsel dient om uitbreiding der gesloten kringen voor te bereiden door in streken, waar het aantal opiumgebruik- kers is groot is om dadelijk tot een algeheel ver- bod te kunnen overgaan, maar niet zoo groot, dat een behoorlijk toezicht is uitgesloten, do beperkingsmaatregelen geleidelijk te verscher- pen. Daar de licenties op naam worden ver- strekt, wordt vorming van nieuwe schuivers voorkomen en kan een streek bij goede handhaving der bepalingen langzamerhand opium- vrij worden. Het schuiven van regie-opium is in open kringen toegestaan aan eenieder, behoudens het hiervoor genoemde algemeene verbod. De hoeveelheid regie-opium, welke de in deze kringen tot schuiven gerechtigde personen in hun bezit mogen hebben, is echter gelimiteerd. De gemengde kringen bieden een tusschenvorm. Daar is aan bepaalde bevolkingsgroepen het opiumgebruik toegestaan als in een open kring, andere groepen echter zijn onderworpen aan een licentiestelsel.

Als open kringen zijn aangewezen die streken, waar invoer en verkoop van opium op onwettige wijze met de beschikbare en daarvoor tot het uiterste versterkte machtsmiddelen niet vol- doende kan worden belet. Dit is vooral het geval daar, waar een talrijke en (of) zeer wisselende bevolking wordt aangetroffen, waaronder zich vele schuivers bevinden. De gemakkelijke ver- krijgbaarstelling van het regie-opium client daar —naast het optreden van politie er douane — als maatregel tot tegengang van den sluikhandel. In de gesloten kringen bestaat het gevaar van sluikhandel practisch niet, omdat onder de bevolking ervan nagenoeg geen vraag is naar opium. De verbodsbepalingen voorkomen daar, dat het opiumgebruik wordt aangelcercl. Gemengde- en licentie kringen bieden overgangs- vormen tusschen het voor regie-opium open- en gesloten gebied.

Ten aanzien van aan de bepalingen voor Euro- peanen onderworpen schuivers is vastgesteld, dat zij zoowel in de licentie kringen als in het open- en gemengde regiegebied in het bezit van een licentie dienen te zijn.

Waar de Overheid als werkgeefster op eigen terrein optreedt wordt het opiumgebruik onder de werklieden zoo krachtig inogelijk tegengegaan. Als regel bestaat een totaal verbod, zooals voor de Ombilinijunen en den aanleg van den Zuid- Sumatra Spoorweg. Is dit niet door te voeren, zooals op Bangka, dan is tenminste een licentie- stelsel van kracht.

Het behoeft geen nader betoog, dat de perk en- de maatregelen eerst dan mogen worden getroffen, wanneer de verwezenlijking ervan vol- doende verzekerd wordt geacht en zij geen aan- leiding geven tot opleving van den Hluikhandel. Veranderde omstandigheden zooals uitbreiding van een stad, toeneming van handel en verkeer of wel vernieerding van de Chineseche bevol- king, hebben eenige malen er toe geleid, dat tot verzachting der verbodsbepalingen moest worden besloten.

Om to kunnen beoordeelen of beperkingsmaatregelen kunnen worden getroffen is het noodig to beschikken over zoo volledig mogelijk gegevens betreffende het opiumgebruik en hot aantal geregelde schuivers. Daarvoor worden bij de opiumverkoopplaatsen de koopers geregistreerd. Het registratiestelsel vormt een indirect middel om tot vermindering van het opiumgebruik te geraken, daar het een goeio basis op levert voor de beoordeeling van den stand van zaken. Daar alleen aan een betrouwbaar registratiestelsel waarde kan worden gehecht, dient invloed der daarvoor bestemde registers met veel zorg te geschieden. Ter verkrijging van juiste gegevens wordt daarom getracht om bij inkoop voor anderen waar mogelijk de namen der lastgevers te doen vermelden. Vooral in open- en gemengde kringen met een talrijke en wisselende bevolking worden bij de registratie echter vele moeilijkheden ondervonden, zoodat volstaan wordt alleen met een statistiek van personen, die geregeld meet dan een bepaald minimum koopen. Dientengevolge geeft het stelsel nog geen volledig overzicht van alle schuivers in den archipel en van de door hen individueel dag voor dag gekochte hoeveelheden. Naar verbetering ervan wordt echter voortdurend gestreefd. Raadpleging der registratieregisters kan ook der politiek van nut zijn; waardevolle gegevens kunnen eruit verkregen worden omtrent de inkoop van bepaalde personen, waaruit gevolgtrekkingen kunnen worden gemaakt aangaande de aanwezigheid van sluikopium en ontrent het al of niet bestaan van wederverkoop.

Het aantal opiumkitten is in Ned.-Indie in den loop der jaren aanhoudend verminderd. Het bedrag in 1932 nog slechts 44. In beginsel worden thans schuifgelegenheden nog slechts geduld op plaatsen, waar vele doortrekkende schuivers zijn, die dus niet over een eigen onderdak beschikken. Het Gouvernement zelf heeft geen kitten in beheer. Om een dergelijke inrichting te exploiteeren is een speciale vergunning van het bestuur vereischt, welke alleen wordt afgegeven, indien verwacht mag worden, dat de wettige inkomsten van den kithouder voldoende zijn om hem een redelijke bestaan te verschaffen. De voor opiumverbruikplaatsen te bestunnen gebouwen inoent aan verschillende voorwaarden voldoen. Zoo inogen zij on) de controle te vergeniakkelijken slechts een ingang tevens uitgang hebben. Toegang tot de schuifgelegenheden hebben, behoudens de met het toezicht crop belast ambtenaren, de ter plaatse tot opiumgebruik gerechtigde inuiclijke personen. Zij inoenten zich tevoren in het bezit hebben gesteld van het benodigde regie-opium, daar (lit niet door den kithouder mag worden golevord. Als regel wordt door de kitbezockers bij het schuiven gebruik gemaakt van de jippen van den kithouder. Voor (lit gebruik, noeli voor toegang tot de kit wordt betaald.)c afrekening heeft plaats, doordat de bezoekerH de bij het schuiven verkregen asch — de z.g. djitjing — in de pijp afdrukt. Deze djitjing heeft waarde, omdat ook deze stof, vermengd met koffie of thee of gerold tot pillen, als stiniulans kan worden gebruikt, of wel bij opkoeken een product oplevert — djitjinggeheeten —hetwelk nogman kan worden geschoven.)ezc bereiding is echter verboden en strafbaar gesteld. Aangezien het gebruik van djitjing voor

de gezondheid schadelijker wordt geacht dan tjandoc-rooken, is het van belang, dat bedoelde asch zoo veel mogelijk uit handen van de verbruiker wordt gehouden. Daarom is op verschillende plaatsen de gelegenheid opengesteld om djitjing weer bij de Regie in te leveren. Het ingeleverde wordt eerst ter keuring opgezonden naar de Opiumfabriek, waar het ten ein de knoerijen te onderkennen zoowel onder de kwartslam p, als chemisch wordt onderzocht. De afgekeurde djitjing wordt vernietigd, de goedgekeurde wordt bij de fabriek ingenomen en verwerkt tot djitjingko, welke ter verbetering van geur en smaak bij de tjandobereiding wordt gebruikt. Voor de goedgekeurde stof wordt aan de inlevertaars vergoed ongeveer $\frac{2}{3}$ van de waarde van een gelijke hoeveelheid regie-opium. Deze prijs is relatief veel te hoog, zoodat het land op de djitjing inlevering een vrij groot verlies lijdt. Deze uitgaven worden echter verantwoord geacht; zij vormen als het ware een premie op het nalaten van het schadelijke djitjinggebruik.

De netto-opbrengst van den opiumverkoop dekt sedert 1927 slechts 4 a 5% der gewone landsuitgaven. In genoemd jaar werd besloten om het bedrag, waarmede de bruto-ontvangsten in eenig jaar de som van / 34.000.000 te boven gaan, ten bate van den buitengewone dienst te brengen. Wordt een surplus gekregen — het laatst gebeurde de clit in 1930 — dan komt dit niet in aanmerking voor het sluitend maken der begrooting. Uiteraard zijn als gevolg van de internationale verdragen de opiuminkomsten bestemd om eens geheel te verdwijnen. Tot nu toe werd echter geen aanleiding gevonden om over te gaan tot maatregelen om den gewone dienst hetzij in eens, hetzij geleidelijk, onafhankelijk te doen zijn van deze inkomsten. Immers indien, als gevolg eener door den Volkenbond te nemen beslissing, met een geleidelijke opheffingspolitiek zal moeten worden begonnen, zal toch nog 15 jaar de geleidelijkheid bestaan om de — relatief geringe — opiumopbrengst door inkomsten uit andere bronnen te compenseeren.

Uit bezuinigingsoverwegingen werd door de regering besloten tot samenvoeging van de Zout- en Opiumregie en tot overdracht in medebestuur van den opiumverkoop aan de drie provincies op Java en Madoera. Met de voorbereiding van evenbedoelde reorganisatie werd tegen het einde van 1932 een aanvang gemaakt, terwijl in afwachting van de tot standkoming van den gecombineerden dienstvoorzieningen werden getroffen om, waar mogelijk, opium- en zoutverkoopplaatsen al dadelijk samen te voegen.

Uit het vorenstaande moge duidelijk geworden zijn, dat hot in Ned.-Indie inderdaad het streven is het opiumgebruik zoo veel mogelijk te beperken en te voorkoinen, dat zich een nieuwe generatie van schuivers vormt. Hun, die reeds verslaafd zijn aan opium, dit to onthouden zou noodeloos hard zijn en tot zeer nadeelige gevolgen voor hun gezondheid kunnen leiden. Zoolang er nog geen afdoende internationale maatregelen getroffen zijn, waardoor een eind gemaakt is aan don onbeperkten aanplant van papaver en aan den siukhaandel in het verslavingsgiften, zal het vervangen van het regeringsmonopolie in Ned.-Indie door een algemeen verbod er niet toe kunnen bijdragen het opiumgebruik te doen verminderen. Ton cinde een denkbeeld te geven van den be-

trekkelijk geringen omvang van het opiumgebruik in Nederlands-Indië dienen de volgende cijfers uit het jaarverslag van den dienst der Opiumregie over 1932. In totaal waren bekend ± 41,500 schuivers van Chinese herkomst en 59,000 inheemsche schuivers van regie-opium. Dit beteekent, dat ongeveer op elke 30 Chinezen

en op elke 1000 inlanders 1 tandoegebruiker van die volksgroepen voorkomt. Per hoofd der Chinese bevolking werd in genoemd jaar voor ongeveer 1/7 geschoven, de inlandse bevolking gaf gemiddeld niet meer dan 10 cent daarvoor uit. Voorts wordt verwezen naar de hieronder afgedrukte staten.

I
Vergelijking van de uitkomsten der Opiumregie over 1932, 1927 en 1922.

	1932	1927	1922
Totaal debiet in thails.....	632.831	1.531.170	1.695.601
Prijs regie-opium per thail in guldens varieerende tusschen.....	18—30	18—30	18—30
Bruto- opbrengst in guldens.....	17.347.563	40.580.052	44.185.589
(Europeanen.....)	3	7	8
Licentiehouders < Chinezen.....	14 087	17 007	30 555
[Inlanders.....	52.072	80.303	91.668
R.....	—	—	—
(Europeanen.....)	—	—	—
Niet-licentiehouders < Chinezen.....	27 313	66 235	?
[Inlanders.....	7.073	12.570	?
Getal aanhalingen.....	1.269	2.820	2.291
Aangehaalde hoeveelheid in kati's.....	1 979	2 346	518
Aantal depots.....	12	18	22
Aantal verkoopplaatsen.....	931	1.074	1.176
Aantal opiumkitten.....	44	54	62

, II

Vergelijking van het wettige gebruik van opium in Ned.-Indië met dat in eenige andere landen in het Verre Oosten *)

	Ned.-Indië	Burma	Straits-Settlements	Siam	Indo-China	Hong-kong	Macao	Formosa
Opium verkoop in kilogrammen...	57.10	23.619	43.200	61.00	68.268	6.800	12.356	34.970
Prijs per thail in Zwitsersche francs (koers van 2 October 1930)...	62.19	14.31	36.50	32.25	50.68	24.18	3.90	10.30
Netto opbrengst van den opiumverkoop	34.581.74	3.863.40	8.276.91	16.634.19	7.818.15	1.958.63	985.755	2.876.766
Opbrengst in % der Landsinkomsten .	6.35	3.14	15.1	15.81	4.7	9.06	22.16	2.72
Aantal bekende opiumgebruikers .	186.114	54.282	39.503	onbekend	onbekend	onbekend	onbekend	26.942
Aantal gebruikers in % der bevolking	0.28	0.45	4.59	onbekend	onbekend	onbekend	kend	0.67
Gemiddeld gebruik per jaar in grammen per sebuijver	295	435	1.094	onbekend	onbekend	onbekend	onbekend	1.151

*) Deze gegevens hebben meerendeels betrekking op het jaar 1929.

§ 3. Het uitbreken van den wereldoorlog spoedig na de derde Opiumconferentie van Den Haag heeft een tijdelijken stilstand gebracht in de internationale bestrijding van het opiumgebruik. Eerst in het vredesverdrag van Versailles van 28 Juni 1919 werd deze materie weer ter hand genomen en wel door de opname daarin van een bepaling (artikel 295), welke ten doel had de ratificatie van de Haagsche Conventio van 1912 (H.C. 12) door alle partijen bij genoemd vredesverdrag te verzekeren. Een overeenkomstige bepaling vindt men in de met Oostenrijk, Bulgarije, Hongarije en Turkije gesloten vredesverdragen. Als gevolg daarvan zijn thans bijna alle staten partij bij genoemd Conventie.

Een groote stap voorwaarts op den weg naar de internationale regeling van het opiumvraagstuk is de opnemng geweest van artikel 25 sub e in het Handvest van den Volkenbond (V.B.) luidende: „De leden van den Bond, onder voorbehoud van en in overeenstemming met de voorschriften van internationale verdragen thans van kracht zijnde of welke hierna gesloten zullen worden, ... c dragen aan den Bond het algemeen toezicht op over den handel in vrouwen en kinderen en den handel in opium en andere schadelijke verdoovende middelen”.

Op grond van deze bepaling heeft de V.B. de supervisie over de uitvoering der H.C. 12 aan zich getrokken. Voor zoover de leden van den Bond betrefft geschiedt de uitwisseling van gegevens betreffende den opiumhandel, als overeengekomen in de H.C. 12, thans door tusschenkomst van het Volkenbondssecretariaat. Wat betreft de niet tot den V.B. toegetreden landen, zooals de Verenigde Staten van Noord Amerika, wordt de noodige bemiddeling nog steeds verleend door de Nederlandsche regering.

Om de noodige samenwerking te krijgen onder de aangesloten staten en om den Volkenbondsraad van voorlichting te dienen werd op de eerste vergadering van den Bond in 1920 besloten tot instelling van een permanente „Raadgevende Opiumcommissie” (R.O.C.). Als taak werd tier R.O.C. toegewezen het nemen en voorstellen van maatregelen, welke a) de effectieve toepassing van de H.C. 12 verzekeren en b) een uitbreiding van het werk van genoemd verdrag en een snelle onderdrukking van het opiumgebruik beoogen. Zij ontvangt van het Secretariaat van den V.B., waarvan een der afdelingen speciaal ingericht is voor de behandeling van opiumaangologenheden, alle gegevens welke de leden van den Bond hebben verschaft, om met dit materiaal als basis den Raud en der vergadering (5c Comit6) in den vorm van resoluties van ad vics te dienen. De R.O.C. is geworden tot het centrale orgaan van den V.B. inzake opium. Oorspronkelijk bestond de R.O.C. uit vertegenwoordigers van de landen, welke bij het opiumvraagstuk hot incest geinteresseerd zijn, zooals Britsch-Indie, China, Engeland, Frankrijk, Japan, Nederland, Portugal en Siam. Bovendien behoorden er toe drie deskundigen, assessoren, die geen regering vertegenwoordigen. Naderhand werden in de R.O.C. nog vertegenwoordigers van andere landen, nl. Bolivia, Duitschland, Italic, Joegoslavië en Zwitserland, als lid opgenomen. Sedert 1923 hebben vertegenwoordigers der Vereenigde Staten « waarnemers aan verschillende vergaderingen der R.O.C. deelgenomen. De besprekingen der

R.O.C. worden in het openbaar gehouden. In haar werkingsfeer werden onder meer getrokken de bchfindeling van de jaarlijksche rapporten der verschillende regeeringen betreffende papaverbouw, opiumproductie en -gebruik, beperken de maatregelen, toegang van den sluikehandel in verdoovende middelen, controla op den handel in narcotica door een systeem van in- en uitvoercertificaten, straffen terzake van opiumisdrijven, vervoer van narcotica langs vrijhavens en voorbereiding van verdere internationale conferenties ter beperking van het gebruik van meergenoemde stoffen. In de R.O.C. is het werk van enkele leden zeer op den voorgrond getreden. Met onderscheiding mogen worden genoemd M. G. Bourgois (Frankrijk), Sir Malcolm Delevingne (Engeland), Sir John Campbell (Britsch-Indie) en W. G. van Wetttum (Nederland). Ook dient te worden vermeld de Amerikaansche waarnemer Stephen G. Porter, die in de zitting van 1923 aandrong op de aanneming van eenige moties, bekend als „de Amerikaansche beginselen”, welke ten doel hadden het gebruik van opiumvoortbrengselen voor andere dan geneeskundige of wetenschappelijke doeleinden onwettig te verklaren en de opiumproductie zoodanig te beperken, dat alleen voor het wettige gebruik voldoende voorraad zou zijn. De aanleiding tot dit voorstel is niet ver te zoeken. Als gevolg van het drankverbod en van de toestanden na den wereldoorlog, waarin vele personen de werking van narcotica aan den lijve hadden ondervonden, was in de Vereenigde Staten een groot misbruik van verdoovende middelen ontstaan. Ondanks een invoerverbod bleven de verdoovende middelen het land in groote hoeveelheden binnenatroomen.

Het Amerikaansche voorstel werd in de R.O.C. weliswaar in beginsel aangenomen, doeb door vertegenwoordigers van verschillende regeeringen, welke het opiumgebruik in hun gebieden nog toestaan, onder voorbehoud, dat het gebruik van *be.re.id.* opium en de verbouw van papaver voor dat doel geoorloofd zullen zijn, zoolang dat gebruik, overeenkomstig hoofdstuk If der H.C. 12, toelaatbaar is. De vertegenwoordiger van Britsch-Indie achtte het aangenomen beginsel evenmin van toepassing op het eten van ruw opium, zooals dat daar te lande gebruikelijk is. Met eerstgenoemd voorbehoud kon de Amerikaansche vertegenwoordiging zich vereenigen, omdat eruit bleek, dat slechts van een tijdelijken toestand sprake was, hetgeen in overeenstemming was met de H.C. 12. Ten aanzien van het Britsch-Indische standpunt gaf zij geen nadere uiteenzetting. Op grond van de gevoerde besprekingen in de N.O.C. werd besloten het vraagstuk van de beperking van het gebruik van opium en andere schadelijke verdoovende middelen gelet op de Amerikaansche beginselen by resolutie ter verdro behandeling aan den Raad van don V.B. voor te leggen. Deze resolutie, welke ook in de vergadering van den V.B. in behandeling werd genomen, had tegevolge de bijeenroeping van de beide Opiumconferenties van Gendve, welke eind 1924 bijeenkwamen en duurden tot Februari 1925.

Door de eerste conferentie (C.G. 1) zou worden beraadslaagd over de middelen tot verdere verwezenlijking van de in hoofdstuk II der H.C. 12 beoogde geleidelijke vermindering van het opiumgebruik in die landen, waar dat gebruik wettig

is geregeld. De tweede conferentie (C.G. 2) had ten doel tot een overeenkomst te komen betreffende de beperking van de vervaardiging van schadelijke verdoovende middelen, van den a en plant van papaver en cocabladeren en van den handel in de verkregen producten.

De beperkte taak van de C.G. 1 bracht een beperkte samenstelling ervan mede. Aanvankelijk werden alleen die landen uitgenoodigd in welke gebieden het gebruik van bereid opium nog was toegestaan, n.l. Frankrijk, Groot-Brittannië, Britsch-Indië, Japan, Nederland, Portugal en Siam. Om verschillende redenen, vooral in verband met het feit, dat de meeste schuivers van Chineesch landaard zijn en de meeste deelnemende mogendheden rekening hadden te houden met den sluikhandel in opium afkomstig uit het Hemelsche Rijk, werd ook China, waar officieel het opiumschuiven verboden is, tot deelneming uitgenoodigd. De gedelegeerde voor Nederland, de heer Van Wetttum, werd tot voorzitter gekozen. Aan zijn arbeid is het voor een groot deel te danken, dat de conferentie inderdaad tot een overeenkomst kon geraken en dat voorkomt werd, dat de Japansche delegatie haar medewerking ontijdig beëindigde. Dit laatste kon ten aanzien der Chineesche afvaardiging niet worden belet. China heeft de overeenkomst niet mede ondertekend. De moeizaam verkregen resultaten zijn neergelegd in een Overeenkomst met bijbehorend Protocol, welke verband houdt met verschillende beslissingen der C. G. 2. In het gesloten accord worden in 15 artikelen onder meer geregeld inrichting en werkwijze van gouvernementsmonopolies, zooals in Nederlandsch-Indië en in enkele andere gebieden reeds sedert lang bestaan, toegang van het opiumrooken onder minderjarigen, een verbod voor dezen om opiumkitten te bezoeken, het beperken van laatste bedoelde schuifgelegenheden, verbod tot verkoop van djiuting (dross) anders dan aan het regeeringsmonopolie, beperking van uit- en doorvoer van opium, samenwerking der betrokken regeeringen bij de bestrijding van den sluikhandel, verzameling van gegevens betreffende het aantal schuivers en propaganda tegen het opiumgebruik. Ten slotte werd bepaald, dat periodiek conferenties over den toestand in het Verre Oosten zouden worden gehouden, het eerst in 1929. In het protocol werd opgenomen, dat het schuiven volledig zou worden onderdrukt in een tijdvak van 15 jaar te rekenen van een door den V.B. te bepalen tijdstip af, waarop de landen, welke papaver verbouwen, worden geacht den uitvoer van ruw opium onder werkelijke controle te hebben gekregen. De overeenkomst, in de considerans waarvan is vermeld, dat de verdragsluitende mogendheden, om redenen van menschlievendheid en ten einde het raatschappelijke en zedelijke welzijn van de betrokken volkeren te verzekeren, alle maatregelen zullen nemen, welke kunnen strekken om in een zoo kort mogelijk termijn de onderdrukking van de gewoonte van opiumrooken te verwezenlijken, is geworden tot een uitwerking van hoofdstuk 11 der H.C. 12. Zij vervangt dat hoofdstuk niet, doch bevestigt het en vult het aan. Het verdrag werd ondertekend op 11 Februari 1925. Door Groot-Brittannië, Portugal en Siam werd daarbij op enkele punten een voorbehoud gemaakt.

Op 17 November 1924, 14 dagen later dan de

C.G. 1, kwam de C.G. 2 bijeen, waaraan were! deelgenomen door vertegenwoordigers van 41 staten. De Nederlandsche delegatie bestond aanvankelijk uit de heeren Van Wetttum, de Kat Angelino, Ambtenaar voor Chineesche Zaken en dr. Coebergh, Hoofdinspecteur der Volksgezondheid. Naclerhand werd met de leiding der delegatie belast de Nederlandsche gezant te Parijs J. hr. Loudon. Bestond de C.G. 1 bijna geheel uit personen, die met het opiumvraagstuk vertrouwd waren, de samenstelling der C.G. 2 was van geheel anderen aard. Verscheidene staten hadden geen bepaalde deskundigen afgovaardigd. Onder de vertegenwoordigers bevonden zich diploma-tieken en consulaire ambtenaren, doktoren, pharmacuten e.a. Velen onder hen kwamen voor de eerste maal in aanraking met het ingewikkelde onderwerp der Conferentie. Slechts een kleine kern was daarmede volkomen vertrouwd. Dit drukte ongetwijfeld een stem pel op het verloop der bijeenkomsten. A ls voorzitter der C.G. 2 werd den Raad van den V.B. aangewezen de gezant van Denemarken te Berlijn en eerste gedelegeerde van dat land bij de Vergadering van den V.B., Herluf Zahle. Voor ondervoorzitters viel de keuze der conferentie op het hoofd der Chineesche delegatie Sao-Ke, Alfred Sze en den Cubaan De Agüero y Bethancourt. Om de onderhandelingen te vergemakkelijken en te bespoedigen werd besloten tot de samenstelling van verschillende comités en subcomités, welke elk een gedeelte van het te verrichten werk toegewezen kregen. Reeds spoedig bleek, dat de doelstelling der conferentie door verscheidene delegaties als te beperkt werd beschouwd, omdat de z.g. „Amerikaansche beginselen" er onvoldoende in tot uiting kwamen. Kort na den aanvang werden leden door de Amerikaansche delegatie bij monde van Stephen G. Porter moties ingediend van veel verdere strekking, n.l. om : 1. de productie van en den handel in heroïne geheel te verbieden ; 2. de productie van ruw opium en cocabladeren zoodanig te beperken, dat geen surplus overblijft voor niet strikt medische of wetenschappelijke doeleinden; 3. den invoer van ruw opium door de staten, welke het gebruik van bereid opium tijdelijk nog toestaan, in 10 jaar geleidelijk te verminderen en daarna te verbieden.

Het voorstel sub 1 gaf geen aanleiding tot moeilijkheden, hetgeen wcl het geval was met de beide andere, vooral met dat sub 3. Volgens verschillende delegaties behoorde het niet tot de bevoegdheid van deze conferentie om ook betreffende bereid opium in bespreking te treden, aangezien deze aangelegztheid het on derworpe der C.G. 1 uitmaakte; andere en daaronder vooral die der Unie meenden, dat de geheele materie bij 66n conferentie in behandeling diende te worden genomen. Een ander gaf aanleiding tot eïndcloozing del'atten, waaruit bleek, dat een vergelijk zeer inoelijk zou zijn te verkrijgen. Nadat de conferentie van 16 December 1924 tot 19 Januari d.a.v. was verdaagd, kon nog geen overeenstemming worden verkregen. Het schecn, dat de conferentie op een mislukking zou uitloopen. Om te trachten uit de impasse te komen werd een Zweedsch-Finsch voorstel aangenomen om de derde Amerikaansche notie ter nader behandeling te verwijzen naar een Commissie van Zes-tien, bestaande uit acht leden van elk der beide conferenties. Ook in deze commissie kon echter

niet tot overeenstemming worden gekomen, waarop men zijn toelichting nu tot een kleinere Commissie van Vijf. Het was hierin, al at het Amc-rikaansche voorstel word verzacht in dien zin, <lat het opiumschuiven afgeschafte moest worden binnen een periodo van 18 jaar, tenzij do staton, welke het opiumgebruik nog in bun kolonien dulddon, van den Volkenbondsraad een uit- spraak wistcn te verkrygen, al at bijzondere om- standigheden een naleving van die verplichting onmogelijk maakten. Toen ook tegcn deze for- mule, waarmede Amerika zich kon vereenigen, door andere belanghebbende staten bezwaar werd gemaakt, moest de Commissie van Zestien verklaren, dat haar pogingen mislukte waren. Reeds tevoren hadden de Amerikaansche en Chi- neesche delegaties de conferentie verlaten. Dit vertrek gaf geen aanleiding tot stopzetten der werkzaamheden. Integendeel, nu niet meer met het starre standpunt der Vereenigde Staten van Noord-Amerika rekening behoefde te worden ge- houden, kon tot overeenstemming worden geko- men. Op 19 Februari 1925 kwam de conventie der C.G. 2 tot stand. Deze conventie bestaat uit 7 hoofdstukken en niet minder dan 39 artikelen, welke de hoofdstukken I, III en V der H.C. 12 vervangen. In de conventie worden in de eerste plaats definities gegeven van de stoffen, welke er onder vallen (ruw opium, medicinaal opium, morphine, heroine, cocablad, ruwe cocaine, cocaine, ogconine, Indische hennep). De reeds in de H.C. 12 bestaande bepalingen op voortbrenging, in omloop brengen en uitvoer van ruw opium werden verscherpt, daarnaast werden enkele be- palingen opgenomen betreffende cocabladeren en Indische hennep. Op in de conventie bepaaldelijk genoemde stoffen were! controlo door de betrok- ken regeeringen binnen haar gebieden voorge- schreven. De wijze, waarop deze controle be- hoorde te geschieden, werd aangegeven. Het ge- bruik di er stoffen werd alleen toegestaan voor inedische en wtenschappelijke doeleinden, groo- tere voorraden dan voor die doeleinden benoo- digd werden niet toegelaten. Vastgesteld werd het toezicht op den internationalen handel in de onder het verdrag vallende stoffen door het hier- voren reeds genoemde stelsel vnn in- en uitvoer- certificaten. Geen invoer dier stoffen binnen het territoir der verdragsluitende inogendheden zou meer toegestaan zijn zonder een afzonderlijk door de betrokken regeering afgegeven invoer- vergunning voor elkcn invoer: geen uitvoer zou mogelijk zijn zonder een dergelijke uitvoerver- gunning. De vergunningen tot uitvoer zouden al- lecn dan inogen worden afgegeven, indien de aan- vrager kon overleggen een invoercertificaat van het land van bestemming der te verzenden ver- doovende middelen. De inrichting der certifica- ten en de administratie er van na de afgifto wer- den nauwkeurig geregeld. ■Bijzondere bepflin- gon werden opgenomen om ontduiking der con- trule in vrijhavens en bij doorvoer te voorkomen. Door de organisatie van een Permanent Centraal Comitee, bestaande uit 8 door den Volkenbonds- raad aan to wyzen deskundige leden, werd een waarborg gesclapen voor een voortdurend toezicht (o) den internationalen handel in de onder hot vordrag vallende stoffen. Ten slotte werden nog bepalingen opgenomen betreffende geachil- len over de uitlegging of toepassing der Conven- tio, de uitwisseling van gegevens, de toetreding,

bekrachtiging, in working treding en opzegging van het vordrag. Ook aan deze overeenkomst werd een protocol verbonden. Bij dat protocol verbonden de ondertcckenaars zich de noodige maatregelen te nemen om binnen 5 jaren te be- letten, dat de smokkelhandel in opium nog een ernstige belommering zou vormen voor de claud- werkelijke onderdrukking van het gebruik van bereid opium in de gebieden, waar dat gebruik tijdelijk was veroorloofd.

De C. G. 1 trad in working op 28 Juli 1926, de C. G. 2 op 25 September 1928. Op die data was het in de conventies vereischto aantal bekrach- tigungen verkregen. Sedert dien zijn to laatst- genoemd verdrag nog verscheidene mogendheden toetgetreden. Ook het aantal regeeringen, dat de H. C. 12 heeft geratificeerd, is intusschen be- langrijk toegenomen. Slechts enkele landen zijn thans nog buiten de werkingssfeer van laatst- genoemde conventie en van die van Geneve van 19 Februari 1925. Als voornaamste daarvan worden genoemd: Afghanistan, Argentinie, Abes- sinie, Hedjaz, Paraguay, Perzie en Sovjet Rus- land.

De aanvaarding van de ten opzichte van de H. C. 12 verscherpte bepalingen der beide Ge- neefsche verdragen hebben geen afdoende ver- betering in den toestand gebracht. In een memorandum aan den Secretaris-Generaal van den

V. B. bracht de Engelsche regeering in 1928 onder de aandacht van den Raad van den V. B. dat de door haar getroffen maatregelen om het opiumgebruik te onderdrukken in die gebieden, waar dat gebruik nog wettig was geoorloofd, geen doel hadden getroffen, zoodat geleidelijke en alge- heele onderdrukking ervan geheel op don achter- grond waren geraakt. Vooral in Hongkong en op het Maleische schiereiland was de sluikhandel onrustbrekend toegenomen niettegenstaande al het mogelijke werd verricht tot bestrijding ervan. In het memorandum werd voorts crop gewezen, dat op grond van de C. G. 1 de betrokken staten in 1929 wederom zouden bijeenkomen om den toestand op opiumgebied te bespreken. Gevreesd werd, dat de sluikhandel deze bijeenkomst voor onoverkonielijke moeilijkheden zou plaatsen. In verband daannde stelde het Britscho Gou- vernement voor, dat door den V. B. een kleine commissio van bekwame en onpartijdige per- sonen naar het Verre Oosten zou worden gezon- den om een uitgebreid onderzoek ter plaatse in te stellen en het bijeenroepen eener nieuwe conferentie uit te stellen, totdat de resultatton. van bedoeld onderzoek bokend zouden zijn. Het Britscho voorstel word, ondersteund door Japan, Frankrijk, Nederland en Siam, ter behandeling doorgezonden naar de Vergadering van den V. B. Ook China, wenschte het voorstel te ondersteunen onder voorbehoud ochter, dat het onderzoek niet zou worden beperkt tot hot Verre Oosten, doch allo landen zou omvatten, welke opium on andere narcotica voortbrongon of bereiden en dat China in de te benoemen commissie zou zyn vertegen- woordigd. Deze beido voorwaarden werden niet aangenomen, omdat daardoor het veld van onderzoek to zeer zou worden uitgebreid en buiten de C. G. 1 zou treden, waarcloor de enquete een geheel andor karakter zou krijgen. De Verga- dering van don V. B. besloot een commissie van drie personen te benoemen, die in de landen, welke hun medewerking daartoe zouden ver-

1] eenen, een onderzoek zouden instellen naar het gebruik van rookopium, de niaatregelen door de betrokken regeeringen genomen om de bepalingen der H. C. 12 en C. G. 1 te verwezenlijken, den aard en den omvang van den sluikhandel in opium in het Verre Oosten en de moeilijkheden daardoor in den weg gelegd aan de vervulling der internationale verplichtingen en voorts om voorstellen te doen omtrent datgene dat in de bestaande omstandigheden door den V. B. en door de betrokken regeeringen gedaan kon worden om den toestand te verbeteren. Tevens werden besloten tot de Vereenigde Staten van Noord-Amerika het verzoek te richten bedocde commissie in de gelegenheid te stellen om in de Philippijnen lokaal na te gaan welke ervaringen waren verkregen met het daar te lande bestaande verbod op invoer en gebruik van opium.

Tot voorzitter van vorenbedoelde Commissie van Enquete (C. v. E.) werd aangewezen de Zweedsche gezant te Buenos-Aires E. E. Ekstrand, tot leden ervan de Directeur Generaal van het Amortisatiefonds van de Belgische Openbare schuld en Voorzitter van de Vereeniging voor Staatshuishoudkunde in België M. L. Gerard en de oud Gezant van Tsjecho-Slowakije te Rio de Janeiro dr. J. Havlass. Medewerking tot het onderzoek gaven: Frankrijk voor Indo-China; Groot-Brittannië voor Burma, de Straits Settlements, Serawak, Britsch-Noord-Borneo, Broenei en Hongkong; Japan voor Formosa, het Kwang-Toeng pachtgebied en Korea; Nederland voor Nederlandsch-Indië; Portugal voor Macao; Siam. Amerika verleende de verzochte vergunning voor een bezoek aan de Philippijnen. De C. v. E. bracht in een lijvig verslag, dat in 4 delen verscheen, rapport uit van haar verrichtingen en bevindingen. Daarin wordt o. a. gezegd: „Het onderzoek heeft de commissie tot de overtuiging gebracht, dat alle betrokken regeeringen er naar streven haar internationale verplichtingen met betrekking tot de controle op het opiumrooken te vervullen en trachten het gebruik van rookopium te regelen en zoo spoedig mogelijk te beperken". En elders: „De onwettige handel in opium heeft de regeeringen er niet van afgehouden haar bijzondere verplichtingen te vervullen". Toch werden in het rapport niet minder dan twintig maatregelen voorgesteld om tot een uiteidelijke onderdrukking van het opiumgebruik te geraken. De voornaamste suggesties waren: 1. Samenwerking der betrokken landen by de getroffen en alsnog te treffen bestrijdingsmaatregelen; 2. Internationale samenwerking tot geleidelijke beperking van en controle op den papaver-aanplant in alle landen, waar de regeering bij machte is daarvoor zorg te dragen; 3. verbetering van de sociale en hygienische omstandigheden der bevolking en krachtige propaganda ten einde de vraag naar opium te doen verminderen; 4. speciale organisatie der politie; 5. vermindering van den opiumprijs tot een zoodanig bedrag, dat smokkelen niet meer winstgevend is; 6. verdere doorvoering van het monopoliestelsel en andere internationaal overeengekomen maatregelen; 7. uitbreiding van de licentievering van schuivers; 8. verplichting om alleen in openbare verkoopplaatsen te schuiven; 9. inkomsten uit het opiumverbruik verkregen buiten de begroting voor den gewonen dienst te houden en alleen te bestemmen ter bestrijding van den sluik-

handel en voor sociale en hygienische ontwikkeling van het land.

Nadert de resultaten van het door de C. v. E. ingestelde onderzoek, dat van September 1929 tot Mei 1930 had geduurd, tegen het eind van laatstgenoemd jaar bekend waren geworden, bestond er geen aanleiding meer tot langer uitsluiting van een nieuwe bijeenkomst der mogende heden, toegetreden tot de C. G. 1, om het bereid opium vraagstuk opnieuw onder de oogen te zien en daarbij de maatregelen, aanbevolen door de C. v. E., te bespreken.

Aan deze conferentie, welke van 9 tot en met 27 November 1931 duurde en welke op verzoek der Siameesche regeering te Bangkok bijeenkwam, werd deelgenomen door alle onderteekenaars van de C. G. 1 t. w. : Frankrijk, Groot-Brittannië, (Engelsch-)Indië, Japan, Nederland, Portugal en Siam. Bovendien waren uitgenoodigd China en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. China onthield zich van deelneming op grond van den moeilijken financieelen toestand. Amerika had een waarnemer gezonden. Als hoofd der Nederlandsche delegatie trad wederom op de heer W. G. van Wettuin, als leden ervan werden aangewezen de heeren Mr. C. P. C. E. Steinmetz, Hoofdinspecteur, Hoofd van den dienst der Opiumregie, en Mr. H. Holtkamp, Administrateur bij het Departement van Financiën, terwijl als secretaris werd toegevoegd de heer

P. G. J. Lubbers, Inspecteur bij den dienst der Opiumregie. De resultaten van de Conferentie werden neergelegd in een door alle deelnemers geteekende overeenkomst ter aanvulling van die van Genève van 11 Februari 1925, een slotact bevattende elf aanbevelingen en een gemeenschappelijke verklaring betreffende den sluikhandel. De twintig maatregelen aanbevolen door de C. v. E. konden lang niet alle de eenparig instemming verwerven van de confererende mogendheden, hetgeen ook niet anders te verwachten was, daar er onder waren van zeer ingrijpenden aard en sommige in strijd met de in verschillende landen gevolgde opiumpolitiek, zelfs met de reeds te Genève aanvaarde beginselen. In de Overeenkomst werd o. m. bepaald, dat de detailverkoop uitsluitend zal geschieden tegen contant te betaling in gouvernementel verkoopplaatsen of door van gouvernementen aangestelde personen op een vast salaris. De Jectid, beneden welke de bevolking meer bijzonder tegen het opiumgebruik moet worden beschermd, werd gebteld op 21 jaar. In de slotact wordt in de eerste plaats verklaard, dat onderdrukking van het opiumrooken afhankelijk is van de werkelijke beperking van de productie van ruw opium, welke alleen mogelijk is door een internationale regeling. In verband daarmee wordt het desbetreffende voorstel van de C. v. E. onderbteund. Voorts werden o. m. aanbevolen: a) invoering van een regionaal stelsel van licentievering en rantsoenering, en van registratie der schuivers, waar dit nog niet bestaat; b) uitbreiding van anti-opiumpropaganda, verbetering van sociale en hygienische toestanden, betere verpleging van en nazorg voor opiumpatienten; c) uitbreiding van de reeds plaats hebben de rechtstreeksche uitwisseling van gegevens betreffende den sluikhandel tot alle onderwerpen, welke van belang zijn voor de opiumbestrijding; d) bevestiging van de dittinginlevering; e) verstrek-

king van zoovcol mogelijk gelijkvormige gegevens nan den Volkenbond. In de a.an do ovcreenkost gchechto gemeenschappcljke verklaring worden China en Perzie genocmd als de landen, waar ruw opium op groote schaal wordt geproduceerd en vanwaar aanzienlijke hoeveelheden naar do gebieden der confererencie mogendheden worden gesmokkeld. Dit geschiedde in de hoop, dat de publicatie der feiten voor de betrokken regeeringen aancliding zou vormen om afdoende maatregelen te nemen ter beperking van die productio en ter verhinclering van den uitvoer voor onwettige doeleinden.

De Bangkok conferentie heeft de bestaande bepalingen op opiumgebied slechts onbelangrijk aangevucl. Dit kon ook niet anders. Een onafwijsbare eiseb om verbetering in den toestand te krijgen is verdwijning of althans terugbrenging tot zeer matige grenzen van den sluikhandel. En dit laatste is slechts mogelijk als de bronnen van dezen handel worden gestopt. Dit is in de internationale overeenkomsten steeds ten voile ingezien. De morshandel was echter sedert 1925 geenszins verminderd, zoodat niet verwacht kan worden, dat de laatste bijeenkomst de belanghebende staten nader zou brengen tot de onderdrukking van het gebruik van bereid opium. Het nut van conferenties als die te Bangkok moet echter niet worden afgemeten naar de directe resultaten. Deze kunnen bij den tegenwoordigen stand van het bereid opiumvraagstuk niet groot zijn. Deze bijeenkomsten ontleenen haar groote waarde aan het feit, dat in onderlinge besprekingen naar buiten blijkt wat elk land heeft gedaan ter voldoening aan de contractueel aangegane verplichtingen. dat men elkaar voorlicht met de verkregen ervaring, anderzijds zoo noodig wijst op tekortkomingen. Als gevolg daarvan zullen do toestanden op opiumgebied in landen, waar deze nog te wenschen overlaten, geleidelijk verbeteren en zich opheffen tot een hooger standpunt naar het voorbeeld van anderen. Een ander voordeel is dat de publieke belangstelling levendig w ordt gehouden. Te Bangkok is wel gobleken met welc een ernst de betrokken regeeringen, plaataeljke omstandigheden in aanmerking gevoinden, de laatste jaren hebben gestreefd naar beperking van het opiumgebruik. Een verheugend verchijnsel is het, dat men niet geschroomd heeft de wondplekken aan te wijzen.

Met de bedoeling de fabricatie van en handel in narcotica nog meer te beperken, werd in 1931 te Gendve nog een verdrag — de z.g. limitatieconventie — gesloten. De nan te maken hoeveelheden en do voorraden verdoovende middelen werdori daarbij aan een strenge contrdle onderworpen, terwijl de grondstoffen, welke benodigd zijn, nauwkeurig berekend moeten worden om een vergunning tot invocr te kunnen krijgen. Ook tot dezo conventic zijn reeds vele landen toegetreden.

Op de internationale postconferenties te Madrid (1920), Stockholm (1923) en London (1931) word do noodigo aandacht besteed aan het vervoer van vordooovendo middelen per brief, post- en akket e.d.bepalingen daaromtrent werden nicer en meer verschrpt. Verboden zendingen worden thans niet afgeleverd, noch doorgoozonden. Vozending per post van opium tusschen twee landen is slechts mogelijk voor wetenschuppeljke doeleinden in postpakketten of in doosjes met

aangegeven waarde; zij moeten dan door de benodigde certificaten van in- en uitvoer zijn gedekt.

In het vorenstaande is een beschouwing gegeven omtrent de tractaten, welke thans de nationale wetgeving op opiumgebied voor de daarbij aangeSloten staten beheerschen. De C. G. 1 en de Bangkok conferentie hebben alleen betrekking op bereid opium; in de H. C. 12, de C. G. 2, de limitatieconventie en de jfsetverclragen zijn ook ten aanzien van ruw opium, medicinaal opium, cocabladeren, Indische hennep, morphine, heroine, cocaine en ecgonine, alsmede verschillende van deze stoffen afgeleide chemische preparaten, beperkende maatregelen opgenomen. Uit het vorenstaande blijkt wel, dat het opiumvraagstuk thans niet beperkt is gebleven tot de onderdrukking van een specifiek oostersch kwaad in den Orient. Het is uitgegroeid tot een wereldprobleem, bij de oplossing waarvan wordt gestreefd naar universeele bescherming tegen verslavingsgiften, welke meeren meet den mensch bedreigen.

Literatuurx Jaarverslagen Opiumregie; Koloniaal Verslag; Volkenbondsstukken onder C.... M.... XI; Report of the Commission of Enquiry into the control of opium-smoking in the Far East; W. G. van Wetttum, Les Conférences de Fopium a Gendve (3 novembre 1924—19 février 1925) et leurs résultats mis en regard de ceux de la Conférence de la Haye (1912); W. G. van Wetttum, De Opiumquestie (Vragen des Tijds 1927); J. H. Delgorge, De internationale opiumconferentie te Bangkok (Vragen des Tijds 1927); Tan Tong Joe, Het Internationale Opiumprobleem; W. W. Willoughby, Opium as an international problem; John Palmer Gavit, Opium; A. R. Neligan, The Opium Question, with special reference to Persia; Dr. U. G. Bijlsma, e.a. Opium en morphine; I.O.G.T., Indie en het Opium; Ellen N. La Motte, The Opium Monopoly; H. G. Alexander, Narcotics in India and South-Asia; Herbert L. May, Survey of smoking opium conditions in the Far East; C. Hartwich, Die menschenlichen Genussmittel; Dr. A. de Mol van Otterloo, De opiumschuiver in het hospitaal; De Mol van Otterloo en Linn, Ontwonningskuur voor opiumschuivers; Kwa Tjoan Sioe en Tan Kim Hong, Opiumontwenningskuren met blaarserum; Modinos. Curing of drug addictsx

MALOEÁ (Aanv. DI. II). Zie ook MASFIN-R15MP0ELOE. Dit zelfbesturende landschap behoorde vroeger tot de federatie Doeri of Talloebatoepapan, bestaande uit de landschappen Maloea, Bontobatoe en Allah (zie DOERIE, DI. I). De bevolking in de 3 landschappen is van gemengde afkomst, maar heeft meer Toradjasch dan Boegineesch bloed. De taal is de Doe-risehe taal, welke op zich zelf staat en waarin meer Toradjasche woorden voorkomen dan Boegineesche. Do hoofden en kooplieden spreken ook zuiver Boegineesch en Toradjasch. Maloeisch hoort men zoo goed als niet. De godsdienst is de Islam. Aan het hoofd van de wetgeleerden staat een kalief, tevens voorzitter van den sjarat. De bevolking van Maloea bestaat uit 12.480 Inlanders. Europeanen, Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen vindt men er niet. De grootte van het landschap is ± 250 km*. Do inheemsche bevolking is in 3 klassen te verdeelen: a. de Tanah boelawang, afstammelingen der vor-

sten, zoowel zelfbestuurders als lilihoofden; b. de Tanah-besi, afstammelingen der hadatsleden; en c. do Tanahtaroeoe, de afstammelingen der vryen (mardika) en van vroegere slaven (ata).

Do grenzen van het landschap Maloea zijn: in het Z. met Maiwa de 8. Boengin (S. Tabang) van de samenvloeiing met haar zijtak de, S. Talimbangan tot een punt even ten Z. van de kam-poeng Anggioento en met Enrkang van laatst- bedoeld puntaan de S. Tabang een rechte lijn in n.-w.lyke richting over den B. Boenoë en B. Mara naar den B. Lagisan, van hier een lijn in w.lijke richting over den B. Lokotjedo naar de Sa-dang-rivier en verder langs deze rivier tot haar samenvloeiing met haar linkerzijtak de S. Tong-go; in het W. een lijn van do inonding der S. Tonggo in n.lijke richting over den B. Siambo naar B. Semoei; van hier begint de grens met Boven-Sawito en eindigt op den B. Lembang boeang; in het N. begint op laatstgenoemden bergtop de grens met Allah, welke in o.lijke richting gaat tot aan den B. Perangian, daarna noordwaarts over den B. Langi, B. Talibadjoë naar den B. Pangopi; van hier gaat de grenslijn in o.lijke richting over den B. Tomonga tot de S. Mata-alo, volgt deze rivier stroomafwaarts tot aan de monding der 8. Kanan, daarna laatstgenoemde z. rivier stroomopwaarts tot Benjing-to papi en dan langs S. Kaloko tot B. Batoe-toke; van hier gaat de grenslijn in n.o.lijke richting over B. Rarre naar B. Tako en vervolgens zuiver oostwaarts over B. Kadoendoeng, B. Bila, B. Bonoran, B. Toketangtoni, B. Pe-dongdengang, B. Mobakoe, B. Poedjang en B. Da ma naar de watersluis Kalorantodong (drie-sprong Allah, Maloea en Bonto batoe). In het o. grenst Maloea aan Bontobatoe; de grenslijn loopt hier van Kalorantodong z.w. waarts over den B. Lolong naar de S. Maturing, volgt deze rivier stroomafwaarts tot haar monding in de S. Ka-loempang en daarna ook deze rivier stroomaf-waarts tot aan de kampoeng Bangkan en daarna over de toppen Tospotó en Boetoe in z.w.lijke richting over den B. Tjelok en Lando naar de sluis Oeloe-Kalo-Baraka; van hier loopt de grens langs de S. Roro stroomafwaarts en dan de S. Maloea ook stroomafwaarts tot aan do monding der S. Lomo; verder zuidwaarts over den B. Kapeloe en Lappo naar den B. Radda en dan oostwaarts over den B. Pangaloan en B. Pa jo naar het graf Lamoenan Laapak, voorts over de toppen Patoedoe, Komba, Boelawe, Galangila-lang, Lampang en Manipi naar den B. Poto-koelin; van hier gaat de grenslijn zuidwaarts over den B. Batoepoetih en B. Prambata langs de S. Batoepoetih tot haar monding in de S. Talimbangan en dan deze rivier tot haar monding in de S. Tabang.

Het landschap Maloea is zeer bergachtig. De bodem bestaat uit kalk en roode en paarse leien, welke gemakkelijk verweeren. Massieve, groote kalkrotsen staan afzonderlijk bij Tinabang, Tam-po en Mangoegeoe (tusschen S. Mataalo en S. Maloea). De voornaamste bergtoppen zijn reeds genoemd bij de grensomschrijving. In de lili So-sok treft men nog aan den B. Leloea en B. Pa-sarang, ten W. van de S. Mata-alo. De voornaamste rivier van het landschap is de S. Mataalo, een linker zijtak van de Sadang-rivier, welke voor een deel van haar middenloop door Maloea stroomt. Bij Tinabang neemt zy links de S. Ma

loea op, welke ontstaat uit de samenvloeiing van do S. Kaloko en S. Kaloempang of S. Tjorio en beneden do kampoeng Maloea de S. Roro opneemt, welke voor een deel de grens vormt tusschen de landschappen Maloea en Bontobatoe. Als verkeersmiddel hebben de rivieren in het landschap geenerlei beteekenis. Malachiet (een kopererts) en steenkolenlagen vindt men in Banti, zoutwaterbronnen komen voor in Sossok.

De groote verkeersweg Pardpare-Palopo gaat door het landschap over een afstand van ongeveer 10,5 km. A lie rivierovergangen zijn over-bridg. Verder heeft men in het landschap bin-nenwegen gesebikt gemaakt voor rij- en last-paarden en wel een weg: 1. van Tjerdana naar Bonto Tangla (in Allah); 2. van Kalossi (Allah) naar Maloea; 3. van Maloea naar Salonggi (Bontobatoe); 4. van Maloea naar Pasoë (Bontobatoe); van den laatsten weg gaat bij Barakka (Bontobatoe) een weg over Lemo naar Banti en van hier over Loka en Dejakadjoë naar Maiwa (Rant6 Doerian) met een zijweg over Liang-Bai naar Oeroe. De wegen nos. 2, 3 en 4 zijn en worden geschikt gemaakt voor voertuigen en auto's, voornamelijk met het oog op den afvoer van koffie uit de oostelijke streken van Bontobatoe en Maloea. De transportmiddelen zijn: auto's, rijwiden, paarden en lastdragers.

Het hoofdmiddel van bestaan is landbouw. Rijst wordt gepland voornl. op sawahs, welko worden bemest en tweemaal per jaar worden be-plant. Mais wordt soms op sawahs als tweede gewas, maar meestal op ladangs geteeld. Verder komen als tweede gewassen voor: rijze, oebi-soorten en katjang tanah. De kemitteelt en kofficultuur nemen toe. Klappers worden voor eigen gebruik aangeplant. De cultuur van tabak en kapok neemt toe. Ie nijverheid is van weinig belang. Van de 3 pasars in het landschap wordt die van Maloea het drukst bezocht. Koffie, kemitte en kapok worden uitgevoerd. De veeteelt breidt zich uit. Karbouwen worden geteeld voor den landbouw en de slacht. Paarden (koinen vee) worden voornl. als lastdier gebruikt. Ter bevordering van de runderteelt zijn koppels koeien op Soemba-contract verstrekt aan do Aroe's van Maloea Sossok. Men vindt in Maloea een groot aantal geiten. Pluimvee moet worden aangevoerd uit Rapang en Siddndng. Jacht wordt alleen gehouden op herten (in Banti) voor vermaak. Wilde varkens worden hoofdzakelijk met vergift bestreden. Visschrij is van geen belang. In vijvers wordt wat ikan mas getceeld. In-voer van gedroogde visch heeft plaats van Pare-paré. Ongko's, gronden gereserveerd voor jacht- en vischvangst der hoofden, treft men in het landschap alleen aan te Pa barun (Banti). Voor de aanwijzing van bossgrenzen zie bij het nieuwe artikel MAIWA.

Toen de federatie Doeri nog beHtnd, sloot zij op 30 September 1890 met het N.-I. Gouvernemenent een contract afgekeurd bij G. B. van 2 October 1891 no. 28), datonder teekend word door Aroe La Gali van Maloea als vertegenwoordiger dor federatie. Na de expeditie van 1905 onvoldgende jaren moesten de zelfbesturen der 3 landschappen van Doeri: Allah, Bontobatoe en Maloea, elk afzonderlijk de korte verklaring volgens uniform model afleggen, hetgeen is geschied op 11 Januari 1909. Alle drie verklaringen worden goedgekeurd bij G. B. van 9 Juni 1909 no. 29

Voor Maloea werd do verklaring afgelegd door La Gali bovengenoemd. Na zijn dcfungeeren Werd do korte verklaring den 3den Maart 1919 opnieuw afgelegd door zijn vervanger La Pa- rang Barana Lolo (goedgekeurd bij G. B. van 14 October 1919 no. 2G), die thana nog in functie is. Het zelfbestuur bestaat uit den Aroe, bijgestaan door een Pabitjara. De Aroe's van Sossok en Banti (lilihooftden) zyn to beschouwen als landsgrooten tevens volkshooftden ; zij zyn niet bezoldigd. Do hoofden (ook de Aroe en Pabitjara) hebben vasto reistoelagen. De ledcn van het zelfbestuur krijgen bovendien de padi-opbrengst van ornamentals- velden. De onbezoldigde hoofden ontvangon collecteloonen van door hen geindo belastingen.

Als rijkssieraden vindt men in het landschap bij den Aroe van Maloea: een klewang, genaamd "Toelempangan"; in Banti een roode vlag, genaamd „Leloasoë", en een kris, genaamd „Pa-djoeloe"; in Sossok een kris, genaamd „Tarap-pang" met gouden scheede en gouden gevest, be- nevens een klewang, genaamd "Toloemalla" (do scheede hiervan is een weinig met goud versierd). Indien de rijkssieraden om de een of andere reden te voorschijn moeten worden gehaald, mag dat eerst geschieden na het slachten van een z.g. „tedong dewata"; dit is een karbouw uit een bijzondere kudde, welke haar weidegronden heeft in de nabijheid van de kampong Roso. Over de verkiezing en aanstelling der zelfbe- Btuursleden en hoofden zie bij het aanvullende artikel ENREKANG. Voor de drie Doerische landschappen geldt nog de bepahng dat bij de verkiezing van een zelfbestuurder de beide andere aanwezig moeten zyn. Bij de keuze wordt er op gelet, dat na het overliden of ontslag van den titularis in de eerste plaata in aanmerking komen personen, die niet zyn van een jonger geslacht, aldus geon zoons wanneer er nog broers, ooms of voile neven zyn, die, wat geboorte be- treft, in aanmerking komen.

BONTOBATOE (Aanv. 1)1. D). Dit Doerilandschap grenst ten N. aan het Doeri-land- schap Allah. De grenslijn loopt hier van de sluis Kaloran- tedong naar het Z. O. tot den B. Tan- djoeng en buigt zich daarna oostwaarts tot de grot van Tomako en den B. Beang; van (lit gebergto loopt zij weer in z.o.lijke richting tot den B. Rante- Kainbola. Ten O. grenst het landschap aan Pa- Jopo en Alaiwa. Van het eerstgenoemd is het gescheiden door den kam van hot Latimodjong- gebergte van B. Kante- Kambola tot den piek Batoe-belong; van het laatstgenoemde landschap is het gescheiden door con lijn van B. Bolong in z.w.lijke rich ting over den B. Taloe on het gebergte van Sossok en daarna langs het Pabetangan-go- bergte. In het Z. grenst Bontobatoe aan do landschappen Maiwa en Maloea. De schidings- Jijn loopt van licit Pabetengangebregto in w.lijke richting tot de samenvloeiing van S. Boongin on S. Mamang en verdor in i). w.lijke richting langs do S. Ta bang tot do monding van de S. Talinxba- ngan en de S. Batocpoeth. De westgrens met het landschap Maloea loopt van do Kaloran-tedong z.w.-waarts over don B. Lalong tot aan S. Mata- ring, langs deze rivier stroomafwaarts tot haar Kamonvloeiing met de S. Kaloempang; verder langs Inatstgonoemdo rivier stroomafwaarts tot aan de kampong Bangkan en over do toppen Tosipot6 en Boetoo in z.w.lijko richting over B. Lando tot aan de sluis Oeloe Kalo Baraka. Van

hier Joopt do westgrens langs do S. Roso en de S. Maloea tot de monding van do S. L6mo; verdor in z.lijke richting over den B. Kapdloe en B. Lop- po tot den B. Rad da, dan in o.lijke richting over B. Pangaloan, B. Pajo, het graf Lamoenan-laa- pok, over de toppon Patoedoe, Komba, Boelawi, Galang- ilalang, Lampang en Mani bi naar den B. Potokoeilin on ten laatsto in z.w.lijke richting over den B. Batocpoeth en B. Prambata naar de monding der S. Talimbangan en S. Batoe- poeth in de S. Tabang.

De grootte van Bontobatoe is ongeveer 200 km². De bevolking bestaat uit: 12.349 Inlanders (geen Europeanen on Vreemde Oosterlingen). De Inheemsche bevolking is van Toradjasche af- komst, gemengd met Boegineesch bloed. De taal is Doerisch (zie bij nieuw artikel MALOEA) en de godsdienst is de Islam.

Bontobatoe is een bergland bij uitnemendheid, doorneden door diepe ravijnen en dalen; vlak terrein vindt men cr niet. De hoogte van den bodem boven den zeespiegel varieert tusschen ± 500 en 3000 m. Van het Latimodjonggebergte in het O. met de toppen Batoe-Bollong en Rante Kambola gaan 3 uitloopera naar het W.: de B. Tabang met den B. Koekoek de noordelijkste, de B. Badong de middelste en de B. Porasingang de zuidelykste. De rivieren zyn bergstroomen met steenachtige beddingen en een groot verval. Zij zyn nergens bevaarbaar. De voornaamste rivier is de S. Roso, welke, ontstaande uit de S. Tjotjo- rang, S. Paropo en S. Karang, van het Latimo- djonggebergte westwaarts stroomt en beneden Baraka in de S. Maloea valt, na eerst als linkerzij- rivieren te hebben opgenomen de S. Leangpa en de S. Boesak. In het N. stroomt de S. Kanang, welke N. W. van Tantido in do S. Kaloempang valt, terwijl een deel van de zuidgrens wordt ge- vormd door de S. Tabang, welke dicht bij Rante Doerian van den B. Porasingang komende de S. Batoe-poeth opneemt. De bodemgesteldheid is als in het landschap Maloea. In de bronriviertjes van de S. Roso komt goud voor. Kopererts komt ook bij Rant6 Leino voor. Bij Pasoei vindt men steenkoollagen. Van jonger formatie dan de gnei- sen, leien en zandsteenlagen zyn de kalkriffen, waarvan er 6en loopt van Pasoei naar Baraka.

De verdeling van de bevolking in klassen is als in Maloea; eveneens de stand van nijverheid, veeteelt, jacht en visscherij. De rijstbouw heeft in Bontobatoe een hoogen trap van ontwikkeling bereikt. Van kampong Bone tot de S. Kaloempang zyn de berghellingen aan weerszijden van de S. Kanang bedekt met bergsawahs, welke een overvloedigen oogst opleveren. Verder vindt men sawahs van kampong Bontongan tot Tampang, in het dal van S. Roso van S. Ldangpa, bij Rante Leino, Angin², Pendokksan, Oeroe en Talimbangan. Het sawah-areaal wordt voort- durend uitgebreid. Levond water is in overvloed aanwezig; het wordt doorkunstege, dikwijls km.'s lange leidingen langs de berg hellingen naar de sawahs gelcid. Doze worden boniest en dikwijls tweemaal's jaars beplant. Drogo rijstvelden zyn er nog wel, maar gewoonlijk wordt de rijst daar sainen met mats aangeplant. Dit laatsto voe- dingsmiddel wordt overal, waar mogelijk, ge- plant, so ms 2 of 3 inaal per jaar. In en om de kampongs worden oeisoorten, keladi, katjang, aardappeleu, uien, boonen, siri, enz. geplamt, in de laatsto jaren ook koffie. De cultuur hiervan is

thans zeer uitgebreid; de kwaliteit is zeer goed. De voornaamste koffiecitra zĳn Rant6 L6mo, Lokoloembang, Pendokesan, Kalatjiri, LangaE, Bontongan, Oeroe en Talimbangan. Verder verbouwt de bevolking nog tabak voor de binnenlandsche markt, gierst, wat katoen, klapper en pinang. Van de boschproducten in het gebergte zamelt de bevolking alleen wat rotan voor eigen gebruik. De binnenlandscho handel is Icvendig. De voornaainste pasar is die van Pasoei; verder zijn er kleinere passars to Oeroe en Baraka. Uit het landschap best a at een gcregeld handelsverkeer met de passars van Kalosi, Maloea, Maroangi en Enrdkang.

De in Bontobatoe bestaande wegen zijn voet- en paardenpaden. De voornaamste zijn: 1. van Pasoei over Panjoera naar Maloea; 2. van Pasoei over Bantja, Kalimboea, Pelappo, Tainpang, Balombong naar Maloea; 3. van Pasoei over Pewa, Rant6 Lemo, Angin², Pndokesan, Bosse, Salongge A wo, Gandeng Gandeng on Balom- bong naar Maloea; 4. van Pasoei over Roembia, Pasalarang, Looko, Liaugbai en Oeroe⁸ naar Boengin (Maiwa). In 1930 kwam de Bontobatoe- weg (over Barakka naar Pasoei) greeed. De auto- wegen Baraka-Maloea en Baraka naar Banti zijn ook zoo goed als klaar. Deze autowegen zijn in het belang van den afvoer van koffie uit de land- schappen Maloea en Bontobatoe. De transport- middelen zijn als in Maloea.

Bontobatoe in zijn geheel heeft nooit deelgenomen aan eenig verzet tegen het Gouvernement. Wei had in het laatst van 1907 en in het begin van 1908 in N.O.-Bontobatoe, hetz.g. Ale (bosch-)gebied, verzet plaats. Ambe Kade, een gewezen geestenbezweerder, die tot den Islam was bekeerd, had de bevolking van het Alege- bied, Kanddapi, Paroppo, Rante Lemo, Boentoe- lamba en Lokoloembang tegen het Gouverne- ment opgezet en haar verboden zich te laten re- gistreeren en belasting te betalen. Na een mili- taire actie van ± 1 maand was in Januari 1908 alle verzet gebroken; de opstandelingen meldten zich bij den civielen gezaghebber. Den 1 Iden Januari 1909 legde La Boetoe, bestuurder van Bontobatoe evenals de bestuurders der 2 andere landschappen van Doeri de korte verklaring volgens uniform model af, welke werd goedgekeurd bij G. B. van 9 Juni 1909 no. 29. Zijn opvolger Bangon legde op 5 Juli 1923 in tegenwoordigheid van de hadat opnieuw de korte verklaring af, welke werd goedgekeurd bij G. B. van 9 Januari 1924 no. 11. Bedoelde bestuurder is nog in func- tie, woont in Pasoei en geniet een maandelijksche bezoldiging van / 100, s maands, bene- vens een toelage voor reis- en verblijfkosten. Hij wordt in het bestuur bijgestaan door een hadat, bestaande uit een soeldwatang en een pabijara. Beide hadatleden genieten ook een toelage voor reis- en verblijfkosten. De zelfbestuursleden heb- ben nog de padiopbrengst van ornamentalsvelden. Zie over verkiezingen van hen en hoofden bij MALOEA. In Bontobatoe bestaats rijlisi¹ eraad een kJewang, genaamd „Palirabangan” y 3 ALLAH (Aanv. DL I). Dit zelfj'esturendo Jandschap is een der Doerische landschappen, dat participeert in de onderafdeelskas Masfenrempoeloe (zie aldaar). Het is ± 330 km.² groot en heeft een bevolking, bestaande uit 21,844 Inlanders en 9 Chineezen of totaal 21,853 zielen. Zijn bevolkingsterkte is dus grooter dan

6en der landschappen, met welke het ge- ineenschappelijk vermogen heeft. In hetZ, grenst Allah aan Maloea en Bontobatoe. De grenslyn loopt van B. Lembangboeang (in het W.) in olijke richting tot B. Perangian, daarna noord- waarts over den B. Langi en B. Taljbadjoe naar B. Pangapi, van hier in o.lijke richting over den B. Tomonga tot aan de S. Mata-alo, langs deze rivier stroomafwaarts tot de monding door S. Kanan, vervolgens deze linkerzijrivier stroomopwaarts tot Benting-totapi en dan langs S. Kaloko tot den B. Batoe-toke. Van dezen top gaat de grens- lijn in n.o.lijke richting naar den B. Rarr6 en B- Tako, voorts zuiver oostwaarts over den B. Kadoengdoeng, B. Bila, B. Banoran, B. Tok6- tangtoni, B. Pedongdangan, B. M okaboe en B. Dama naar de shiis Kalorantedong. Van dit punt begint de zuidgrens met Bontobatoe; zij gaat in z.o.lijke richting tot den B. Tandjoeng, buigt zich daarna oostwaarts tot de grot Toma ko en den B. B6ang en loopt ten laatste in z.o.-richting tot den B. Rante kambolla. Van laatstgenoemd punt loopt de oostgrens van Allah (met Palopo), in n.lijke richting tot den B. Sikollong. Ten N. grenst Allah aan Ma- kal6; de grenslijn loopt van den B. Sikollong in n.w.lijke richting tot aan de S. Roni, dan langs deze rivier stroomafwaarts tot aan kampoeng Bala (in Tjdro, Allah); van hier gaat zij recht

N. W. naar de S Malino, verder langs deze rivier stroomafwaarts tot haar samenvloeiing met de S. Barani, deze stroomopwaarts volgend langs den noordrand van kampoeng Garotin en van hier naar de samenvloeiing van de S. Meso met de S. Barani om ten laatste de S. M6so stroomopwaarts te volgen tot haar oorsprong op het Samboege- bergte. De westgrens van Allah met Ma kale loopt van den oorsprong der S. M6sd in z.lijke richting over den B. Rea, B. Koekoe, B. Karra, B. Tongkit- naberoe, B. Patekong tot den B. Lembangboeang. Hetolijk deel van het landschap Allah wordt ingenomen door de uitlopers van het Lati- modjonggebergte, welke over de Mata-alo, in Barokko overgaan in hoog heuvelland met veel kalkrotsen. De oudste voorkomende gesteenten zijn de gneisen en gHimmerleien van het Lati- modjonggebergte, welke hier en daar goudhoudend zijn. Door ver weering is het goud op enkele plaatsen vrijgekomen en door de bergstroompjeH afgevoerd. Zoo wordt in Tjorio reeds van vroeger door de bevolking goud gewonnen. Op de gneisen en gHimmerleien volgt een formatio van roode on- paarse leien, welke door de rivieren zijn bloot- gelegd en plaatselijk koperhoudend zijn. Gede- gen koper wordt o.a. gevonden ten Z. van Kalosi. Bo ven de leien liggen Jagen zandsteen, afgewis- seld door lagen grove er fijnc conglomeraten. De zandsteen bevat op vele plaatsen steenkolen- lagen, zooals ten N. en Z. van de Allahstelling (bij Tanga en nabij Loembadja); ten O. van Kalosi. Deze steenkool isoged bruikbaar voorsmederijen. Voorts is de zandsteenformatie oliehoudend (Passer Kira). Zoutwaterbronnen worden aangetrof- fen by Passer Kira en Barokko. Als een jongere formatie zijn te beschouwen de kalkriffen welke loopen van Bainba-poeang (in Enrdkang) in een rechte noordwaartsche richting door Maloea en Allah tot Rant6pao. Zij hebben groote grotten en Bteile rots wanden, welke laatste natuurlijke bdn- 411)s vormen, zooals bij Lihtik en Allah (in Barokko). Een zeer mooie grot vindt men bij kain-

poeng Allah op den linkeroever van de Mata-alo-rivier. De hoogste toppen in bovencbedoeld kalkgebergte zijn in Allah: do B. Allo (W. van Kalosi) en de Allah-stelling bij Tangsa. Behalve de zoeven genoemde en de in de grensomschrijving vormdode toppen heeft men in het Jandschap nog do B. Pokapindjang (2100 m.) en B. Sinadji van het Latimodjonggebergte en in het N. W. van het landschap de uitloopers van het Samboea-gebergte. De voornaamste rivier in het landschap is de S. Mata-alo, welke 2 km. ten Z. van Enrdkang in de Sadangrivier valt. De Mata-alo ontstaat uit de samenvloeiing van de S. Barani en 8. Mali no; de eerste ontspringt in het Samboeagebergte en de laatste in het Latimodjonggebergte. Een andere belangrijke rivier in het landschap is de S. Kaloempang, welke uit het Latimodjonggebergte komende, zich met de S. Roso vereenigt en zoo de S. Maloea vormt, welke bij Tinabang (in Maloea) in de Mata-alo valt. Genoemde rivieren en haar zijtakken zijn bergrivieren en onbevaarbaar.

De groote auto-verkeersweg van Parôpare over Enrdkang en Makald naar Palopo door- snijdt het landschap Allah van Z. naar N., wes- telijk van de Mata-alo-rivier. Aan genoemden weg zijn gelegen de kampoengs Kalosi (standplaats van den bestuurder), Baladjin, Barokko en Loem-badja van het landschap Allah. Even bewesten het gehucht Kalassi verlaat de weg het landschap om zich door de onderafdeeling Makald voort te zetten. Goede binnenwegen (paardenwegen) in het landschap zijn: a. van Kalosi over Mindalang naar Tjorio en Tarombean; b. van Kalosi over Mindalang en Maliba naar OeloewaE; c. van Kalosi over Bossok naar Passer Barokko (Passer Tjengd); d. van Passer Barokko over Passer Kira, Boetoe Tangla naar Tjendana en Kotoe (En-rôkang) aan den grooten weg Enrekang-Kalosi.

De verkeersmiddelen, de afkomst, klassenindeeling en taal der inheemsche bevolking benevens de aanstelling van zelfbestuursleden en hoofden komen overeen met die in Maloea en Bontobatoe (zie aldaar).

Behalve in het n.-deel van Tjorio, waar men nog zuivere Toradja's (heidenen) vindt, wordt door de inheemsche bevolking de Islam beleden. In Kalosi is een kalif hoofd van de wetgeleerden. Do middelen van bestaan (landbouw, cultures, veechtelt, nijverheid, jacht, visscherij) zijn als in Bontobatoe (zie aldaar) De pasarhandel is Icvendig. Do voornaamste pasars zijn die van Kalosi en Barokko. In het landschap Allah heeft men als rijkssieraden :bij den Aroe van Allah een klewang met gouden scheede en gouden ge-vest, „Doea bontik" genaamd, en bij den Aroe van Barokko een mawuk (kalm) „Tanoeng Tam-mangka" genaamd. Gelijkertijd met do bestuurders van Maloea en Bontobatoe heeft do Aroe van Allah op 11 Januari 1909 de korte verklaring volgens uniform model afelegd, welko werd goedgekeurd bij G. B. van 9 J uni 1909 no. 29. Zijn opvolger La Wello Djina Banti Jegde een aontogclijke verklaring op 1 Maart 1915 af (goedgekeurd bij G. B. van 16 October 1915 no. 28). Dezo bestuurder is thms nog in functie en geniet een niaandelijkscho bezoldiging van / 100. Uy wordt bijgestaan door 66n Pabitjara. Bovendien wordt uit de onderafdeelingskas nog bezoldigd de Aroe van Barokko en de Pabitjara van die adatgemeenschap (lili). De leden van het

zelfbestuur en de hoofden genicten bovendien nog een vast toelage voor rcis- en verblijfkosten. De zelfbestuursleden ontvangen ook nog de paddingbrengst van ornamentsvelden.

Literatuur (Aanvulling): De inname van Bontobatoe (Celebes) door een ooggetuige, m. ill. Eigen Haard 190G, biz. 659, G83, 698, 718; Maljoe: De verovering van de Allahstellingen op 13 Maart 1907, W. v. Ind. VI, 342; De verovering der Allah-stellingen door E. v. B. m. ill., Ind. Mil. Tijdschr. 1909 II, 792; W. F. Gisolf: Lawsoniet en epidoot in de Chisten van het Latimodjong, gob. Hand. XVII: Nat.- en Geneesk. congres, April 1919, 442; Dr. H. v. d. Veen: Nota betreffende de grenzen van de Sa*dansche taalgroep en Get' Ifaar aanverw. taalgebied, TijdschT. BatV Gen. LXIX (1929) 58—96; 0. Haagsma: Langs Sadang en Salo Mata-alo, java-post 1925, 653/

MAIWA (Aanw. DI. II). Dit zelfbesturende landschap, dat met Enrdkang en de vroegere Doeri-landschappen Maloea, Bontobatoe en Allah een gemeenschappelijk vermogen heeft, ver-tegenwoordigd door de onderafdeelingskaa Masôndmpoejoe (Zie aanv. art. MASENRIIMPOE-LOE en ENRJIKANG) is groot ± 600 km² en heeft een bevolkingssterkte van 15.262 zielen (nl. 15.258 Inlanders en 4 Chineezcn). Het grenst ten N. aan do landschappen Maloea en Bontobatoe. Van het eerstgenoemde landschap is het gescheiden door de 8. Boengin, vanaf de kampoeng Angg6 boentoe (in Maloea) tot de samenvloeiing met de S. Talimbangan, een rechterzijrivier; de grens met Bontobatoe wordt gevormd door de bergketen B. Pembanoeng vanaf de monding der S. Taliinbangan tot aan den B. Batoebolong, waar de grenzen van Maiwa, Bontobatoe, Palopo en Siddnrng samenkomen. In het O. grenst Maiwa aan het landschap Siddnrng; hier loopt de grenslijn vanaf den B. Batoebolong over den kam van het Latimodjonggebergte langs de toppen B. Talloe, B. Tabang, B. Baroe, B. Tjerana, B. Landja, B. Sembang, B. Latjoto tot aan den B. Beoe bij kampoeng Kalinipang (Sidenreng); van hier af wordt de grens gevormd door de S. Kaliipang (Salo Tabang of Salo Boengin) tot waar zij do S. Kalama rechts opeent en verder door laatstgenoemde zijrivier stroomopwaarts tot aan den B. Lamadja (punt van samenkomst der grenzen van Maiwa, Siddnrng en Rapang). In het Z. grenst Maiwa aan Rapang, waarvan het wordt gescheiden door een lijn van den B. Laniadja in w.ljkerichting tot aan den B. Koemoe, van hier langs den S. Biroe stroomopwaarts tot aan den herkenbaren boom Anjoera Fananga, langs den herkenbaren boom Tjcranana Bolloe, over de hoogvlakte Tanabhiring tot aan don heuvel Boewoeng AsoeE. In het W. grenst Maiwa aan Pinrang en Enrekang. Van Pinrang wordt het gescheiden door een lijn, in n.lj ko richting getrokken van dcnheuvel Bocwoen AsoeE over den B. Awo-KawoE naar den B. Karang. Do grens met Enrekang is gelijk aan de ootgrens van laatstgenoemd landschap (Zio aanv. art. ENREKANG). Met uitzondering van het zuidelijke deel is Maiwa bergachtig. In het Z. heeft men golvond heuveland on wat viak terrein. Behalve do in de grensomschry ving genoemde toppen liggen in het landschap do B. Siratoe en do B. Sôtan bij Maroangin; de B. Patodjong on Gatarang bij Oeroo, de B. Anni bij Kadeppd, do B. Mila bij Pariwang, do B. Pasang en Alaridi

in Pasang; do B. Maiwa bij Kaloempang; de B. Lalikang en Landja bS Matakali en de B. Matadjang tusschen Ta pong en Labani. De hoogte die toppen varieert tusschen 400 en 2000 m. De voornaamste rivieren zijn— de (Sadang) Boengin, verderop ook S. Tabang en S. Kalim-pang, S. Boya genoemd, uitmondende in het T6nip6h-meer; de S. Karadja, welke ontstaat uit de samenvloeiing van de S. Malino en S. Batoe-lapa en als S. Rapang in Pinrang in zee va! t; do S. Maroangin en de S. Pasang. Deze rivieren zijn onbevaarbaar.

In de bergstreken van O.- en N.-Maiwa is do grond geschikt voor koffiecultuur. Ook vindt men daar vele ladangs (Boengin Tallang en Ba-tarang). Sawahs komen meer voor in het z.lijk en w.lijk deel, waar zij zoo mogelijk nog worden uit-gebreid. De voorkomende gesteenten zijn gneis- en glimmerleien van het Latimodjongge-bergte; hierop volgt een formatie van roode en paarse leien, welke plaatselijk koperhoudend zijn. In Boengin vindt men malachiet (koperoxyde), doch in geringe hoeveelheid. De leien zijn over-dekt door een nachtige formatie van zandsteen-lagen, afgewisseld door lagen grove en fijne conglomeraten. Zoutwa terbronncn worden aangetroffen in Boengin.

De groote weg (autoweg) van Pardpare naar Palopo, loopt over een afstand van 9 km. door het landschap en passeert de kampeongs Batoe-lapa en Pabetongan. Van den brug Salo Biroe (bij de grens met Rappang) gaat van dien groo-ten weg een autoweg naar Maroangin, de stand-plaats van den bestuurder van Maiwa (±24 km. lang). Ook gaat er een breede binnenweg van Batoelapa naar Maroangin en verder in oostelijke richting naar Oeroe; hier splitst de weg zich in tweeën: een weg gaat over Bolli, Baringan, Batarang en Tallang naar Boengin en de andere gaat over Kaloepang, Tapong en Paladang naar Matakali, Barakka en Boelo naar Boengin. Van Paladang gaat een zijweg westwaarts over Marassi en Passang naar Enrekang, terwijl bij Matakali een zijweg oostwaarts gaat naar Lebani en door naar Baringan. Behalve die wegen zijn er nog andere, minder belangrijke rij- en voetpaden. De trans-portmiddelen zijn auto's, rijwielen, paarden en kocolie's.

Voor maatregelen ter bevordering van kampoengconcentratie, zie het aanvullende artikel ENREKANG. Op verzoek van den opperhouthvester heeft de aanwijzing der boschgrenzen plaats gehad aan den voet van het Latimodjong-gebergte in het o.lijk grensgebied van Maiwa, Bontobatoe en Allah, alwaar boschscherfvering in het algemeen belang noodzakelijk bleek ter be-perking van verdere boschvernieling door la-danganleeg. Het aanwijzingsbesluit is geteekend door de zelfbesturen der bovengenoemde 3 land-schappen. Ongko's, gronden gereserveerd voor jacht- en vischvangst der hoofden en daardoor eenige der weinige bestaande boschreserves, treft men in Maiwa aan te Boja, Kadeppe, Ong-koE en Pabatongan. Vergunning tot ontginning wordt door het zelfbestuur alleen gegeven in de ongko bij kampoeng Kadeppe en wel voor het aanleggen van sawahs, echter zonder heffing van eenige retributie.

De inheemsche bevolking is van gemengd Boegineesche en Toradjasch afkomst; het Boegineesche bloed is evenwel overheerschend. De

verdeeling in standen komt overeen met die in Enrdkang. De godsdienst is do Islam. Aan het hoofd van de wetgeleerden staat een kalif, tevens voorzitter van do Sjarat. Evenals in Enrdkang is in Maiwa een imam gevestigd. Het Maiwasch is een taal op zichzelf, waarin Boegineesche en Toradjawoorden in gewijzigden vorm voor-komen. De hoofden gebruiken als omgvingstaal het Boegineesch, dat ook door het grootste go-deelto der bevolking wordt gesproken.

Het hoofdmiddel van bestaan is landbouw. De rijstcultuur wordt voornamelijk op sawahs gedreven. Droge rijstvelden vindt men in Noord-Maiwa. De oogst is voor eigen gebruik. Mais wordt in groote hoeveelheden aangeplant en 3 A 4 maal, s jaars gcoogst. Behalve voor eigen gebruik wordt mafs geplant voor uitvoer naar de zuidlijke streken. Zij is het hoofdvoedsel van den kleinen man en wordt so ms met rijst of gierst gemengd gegeten. Klappers worden alleen voor eigen gebruik geplant. De koffiecultuur in Noord-Maiwa is zeer bloeicnd. Het product wordt groo-tendeels via Parepare naar Makassar uitgevoerd. Voorts worden verbouwd: gierst, oebsoorten, katjang, kemiri en pinang. Ardnpannen worden ook gep! ant voor de bereiding van sagoeewer en suiker voor binnenlandsch gebruik. De cultuur van kapok breidt zich uit. Behalve mais en koffie worden ook kemiri, pinang en kapok uitgevoerd. De binnenlandsche handel is levendig, vooral op den pasar van Maroangin.

De veeleel breidt zich uit. Karbouwen worden voor den landbouw en de slacht gehouden, paarden als last- en rijdier. Voor de bevordering van de runderteelt, zijn koppelcs Bali-vee op Socmba-contract verstrekt aan den Aroe, Soelewang, Pabitjara en Aroematowa. Paarden en karbou-wen worden ook wel in geringe hoeveelheden uitgevoerd. Jacht wordt gehouden op herten, meer voor vermaak en niet als middel van bestaan. Wilde varkens worden voornamelijk bc-streden met vergift. Visscherij is van geen belang. Gedroogde visch wordt ingevoerd van Parepar6. De nij verheid is van weinig belang. Kains, ge- kleurd of wit, worden gewonnen voor bi mien- landsch gebruik. Enkele grofsmeden vervaar- digen parangs en landbouwwerktuigen. Ook worden rotanmatten van goede kwaliteit go- vlochten en ketjapings, een soort gitaar, go- maakt, wdke naar Wadjo en Siddnreng worden uitgevoerd.

De rechtspraak is als in andere korto verkla- ring- landschappen van het govcrcmrcint Celebes en Onderhoorigheden gersgeld.

Het zelfbestuur van Maiwa bestaat thans uit den Aroe (bestuurder), bigestaan door een Hadat, bestaande uit den Soelewang en den Pabitjara. Verder zijn nog bezoldigde hoofden do Matao Maiwa en de Aroe van Tapoeng, die bci- den lilihoofden zijn en vroeger ook hadatsleden waren. Over de verkiezing en aanstelling der zelfbestuursleden zie het aanvullend artikel EN-REKANG. De benoeming der landsgrootten (lilihoofdon) geschiedt door het zelfbestuur onder nadere goedkeuring van den Gouverneur. Jo kampoenghoofden worden ook door het zelfbestuur aangesteld en genieten alleen collecte-loonen. De zelfbestuursleden en lilihoofden genieten ook inkomsten uit ornamentsvelden.

Het voornaamste nijksieraad van Maiwa bevindt zich in een mand, welke niet geopend mag

worden. Bij beschadiging van don mand wordt hij van buiten gelapt. Dit ornament heet „Patta LdmuſjGli” en heeft als attributen een geweer en een klewang. Voorts is nog een kris „Pakka MuroE” en een lans met don naam van „Bassi Pakka”. In Limboeang heeft men een wit kleed in den vorm van een menschen, TjepagaE ge-heeten, waarbij als wapens behooren een kle-wang en een lans. Zij worden bewaard in het huis van het hoofd van Limboeang. In Pasang bevindt zich een dergelijk kleed van geel zeil- doek. De figuur stelt een geestelijke voor, voor- zien van een kris. Dit ornament heet „Latoea Pakka” en daarbij behooren een geweer, een klewang en een lans. In Matakali bestaat een dergelijk ornament, echter zonder wapens. Ge- noemde ornamenten worden bewaard in de woningen van de Aroe's van Pasang en Matakali. Als de Aroe van Maiwa feest viert, worden die ornamenten naar Maroangin gebracht.

Het eerste lange contract met den bestuurder en de hadat van Maiwa were! op 8 September 1890 gesloten en bij G. B. van 2 October 1891 no. 28 goedgekeurd. Na de expeditie van 1905 legde de toenmalige bestuurder La Sapewali met zijn Hadat de korte verklaring volgens Celebes-model af, welke verklaring werd goedgekeurd bij G. B. van 19 Juli 1906 no. 29. Genoemde bestuurder werd bij G. B. van 16 Juli 1907 van zijn waar- digheid ontheven. Na enige waarnemingen van de waardigheid van bestuurder door personen, die ongeschikt bleken en waarvan een ontijdig is gestorven, werd op 4 Mei 1923 de korte verklaring volgens uniform model afgelegd door La Tjori, welke verklaring werd goedgekeurd bij G. B. van 28 Augustus 1924 no. 9. La Tjori be- atuurde slechts kort en werd bij G. B. van 30 October 1925 van zijn waardigheid ontheven. Door den Gouverneur van Celebes en Onderhoo- righeden werd toen tijdelijk belast met de waar- neming van het ambt zekere La Oga, die even- wel reeds in 1927 ontslag vroeg en. verkreeg. Toon trad als waarnemend bestuurder op La Sassoe, tevens kampoenghoofd van Benteng in het landschap Rapang en behorende tot het Aroes- geslacht van Maiwa. Toen van zijn geschikt- heid voldoende was gebleken, werd hij toegela- ten tot het teekenen van een akte van verband, hetgeen op 4 Juni 1928 geschiedde in tegen- woordigheid van do Hadat (Soelewatang en Pabitjara) van Maiwa. Bedoelde akte werd goedgekeurd bij G. B. van 19 November 1928 no. 5. La Sassoe is thans nog in functie.

MASENREMPOELOE (Aanv. DI. II). Aan een in 1925 door don toenmaligen Gouverneur van Celebes en Ondorhoorigheden gedaan voor- stel om naast een onderafdeeling Adjataparang een onderafdeeling Masdrirompoeloe in de af- deeling Parepar6 in het leven te roepen, omvat- tende de zelfbesturende landschappen, welke vroeger tot den gelyknamigen bond hebben be- hoord, is geen gevolg gegeven. Wei werd bij G. B. van 5 November 1928 no. 1 bepaald, dat: *a.* de landschappen Sidenrdng, Rapang, Sawito, Soepa en Maloestasi; *b.* do landschappen Enrdkang, Maiwa, Maloea, Ala (Allah) en Bontobatoe ge- meenschappelijk 66n verinogon, lasten en inkom- Hten zullen hebben (met ingang van 1 Januari 1929). De toevoeging van do landschappen Ba- toelapa en Kasa bij do sub *b* genoemde land- Hchappen (G. B. 23 October 1929 no. 17) werd bij

G. B. van 23 Juni 1933 no. 21 weer ingetrokken, met do bepaling dat genoemde twee landschappen deel uitmaken van de hierboven sub *a* be- doelde gemeenschap van vermogen, lasten en inkomsten. Van do vroeger **Masnrempoeloe landschappen** Maiwa, Enrdkang, Ala (Allah), Maloea, Bontobatoe, Batoelapa en Kasa hebben nu dus alleen de eerste vijf een gemeenschappelijk vermogen met gemeenschappelijke lasten en inkomsten, welke vrhandeld worden door de z.g. onderafdeelingskas Masdrempoeloe. Zij vormen op het oogenblik nog tezamen de onderafdeeling Enrdkang (hoofdplaats Enrekang) cl er afdeeling Parepar6. Alaloea, Allah en Bontobatoe vorm- den vroeger de federatie Doeri (zie DI. I biz. G28).

De toestand van bovengenoemde Masdrem- poeloe-kas, waarvan de begroting wordt vast- gesteld door de zelfbesturen der landschappen Maiwa, Enrdkang, Allah, Bontobatoe en Maloea, is in dezen cristijdig nog gezond. De begroting 1933 geeft aan een budget van /139.555. Op de inkomsten van zelfbestuurders, hadatleden, hoofden en ambtenaren, uit do Masdrempoeloe- kas betaaid, wordt een crisiskorting toegepast. Voor de afzonderlijke landschappen zie op de namen

ENREKANG (Aanv. DL I). Zie ook aanv. ar- tikel MASENREMPOELOE. Dit zelfbesturende landschap is ± 400 km.² groot. De bevolking bestaat uit 28 Europeanen en daarmede gelijkge- stelden, 15.2S4 Inlanders en 55 Chineezen, totaal 15.367 zielen. De voornaamste kampoeng Enrekang is standplaats van den zelfbestuurder en tevens onderafdeelingshoofdplaats. De grenzen van het landschap zijn: in het N. (met het landschap Maloea) een lijn vanaf een punt even ten Z. van de kampoeng Angedboentoe aan de S. Tabang in n.w. richting gaande over de B(oentoe) Boenoë en B. Mara naar do B. Lagisan; van daar in w.lijke richting over den B. Lokotjedo naar do Sadang-rivier, verder de rivier stroomop vol- gendo tot de uitmonding van de S. Tonggo daarin; van hier in n.lijke richting naar de B. Siambo en vervolgens recht west-waarts tot de uitmonding der S. Bassan in de Sadang; in het W. (met de landschappen Batoelapa en Kasa der onderafdeeling Pinrang) een lijn van laatst- genoemd punt iu z.w.lijke richting over den B. Roppo naar den B. Lorn bo en van hier in een vrijwel z.lijke richting naar den B. Bolisoë, over het plateau Apang-Apang en over de toppen B. Datta-Banga, B. Patora en B. Tjinggi; de zuid- grens (met het landschap Sawito) loopt van den B. Bolisoë in een gobrokron lyn, eerst langs do Sadang-rivier en daarna naar den B. Karang; in het O. wordt de grons met het landschap Maiwa gevormd door een lyn, welke vanaf den B. Karang eerst in n.o.lyke richting loopt over den B. Patjongai naar den B. Bala-batoe en verder in n.w.lijke richting over den B. Simoeloeng en B. Pandjai naar den B. Labo; van hiergaat de grenslijn in n.n.o.lyke richting naar den B. Ba- lang-djaka en dan in n.o.ljke richting naar de S. Tabang over de toppen B. Tagari, B. Langit- langit, B. N6ne- batowa, B. Baleang langit en B. Malando; vorder volgt de greuslyn de S. Tabang stroomop tot het beginpunt der noord- grens by Anggebcotoo.

Hot landschap Enrekang is geheel bergland met zoo goed als geen vlukton. Het ligt in het stroomgebied van do Sadang en is doorsneden

door diepe ravijnen en dalen. De formatie van den bodem bestaat uit Ictien, overdekt door lagen zandsteen, afgewisseld door lagen conglomeraten. De zandsteen bevat op vple plaatsen steenkolenlagen (tusschen Kotoe en Malaeowd, bij Tjdmaba en Taloe-bamba). Plaatselijk is die zandsteen-formatie ook oliehoudend (Tjfmaba). Gasbronnen vindt men bij Papi, noordelijk van Tjendana (grens Enrekang en Maloea) en op andere plaatsen aan de Sadang. By Enrdkang on o. lijk van de Sadang komen gelaagde tuffen voor, welke van jonger formatie zijn dan de leien en zandsteen als van nog jonger fonnatic moeten de kalkriffen aangemerkt worden, welke loopen van de Bam- ba-poeang (tusschen S. Mata-alo en Sadang) in een rechte lijn noord-waarts tot Rante-pao. Deze kalkriffen vormen als overal elders groote grot- ten en steile, grillig gevormde rotswanden. Ten zuiden van Enrekang bij Kabere en langs de Sadang komen kwartaire conglomeraten te voorschijn. Daarin en in de kalk komen geen delfstoffen voor. Bovengenoemde gesteenten en kalkriffen zijn betrekkelijk gemakkelijk aan verweering onderhevig, zoodat ook kleinere rivieren gelegenheid hadden diepe insnijdingen te maken. Het terrein heeft daardoor een zeer on- regel matig bergachtig voorkomen gekregen, waarvan de vormen nog grilliger geworden zijn doordat, bij de opheffing der kalkbank boven het zeeniveau, deze in zeer vele stukken gebroken is, waarvan de grootste als massieve blokken nog steil overeind staan. Vanaf de Bamba-poeang tot voorbij Rantepao (in Loewoe) treft men een aan- eengeschakelde reeks van dergelijke groote kalkbrokken aan. De hoogste top hierin is de Bampapoeang ± 1200 m. Westebjk van die reeks stroomt de Sadang, welke bij Toengke de Mamasa opneemt en oostelijk daarvan de S. Mata-Alo, welke even ten zuiden van Enrdkang in de Sadang valt.

De voornaamste Bergen en bergketens in het landschap zijn: de bergketen B. Semoel — B. Sarong — B. Siam bo van N. naar Z. loopende langs den linkeroever der Sadang; het bergcom- plex Boentoe-batoe, ten Z. van genoemde keten; de keten Bampapoeang — B. Leloea — B. Pasara- rang ten W. van de S. Mata-alo; de keten B. Ka- lang — B. Tengko — B. Lokotjedo — B. Marari op de grens Enrekang — Maloea ; de Ranggaketen van de grens Enrekang — Maloea in z.o.lijke richting naar Pasang (Maiwa); de Londe-londe- keten van de kampong Enrekang naar Kaloe- pang (Maiwa). Geen enkele rivier van het landschap is behoorlijk bevaarbaar, tengevolge van het voorkomen van stroomversnellingen en water vallen. In de groote rivieren treft men wel een smalle vaargeul aan, alleen geschikt voor niet breede prauwen, waarvan de bevolking gebruik maakt om haar koopwaren naar de pasars te brengen. De grootste rivier van het landschap is de Sadang, welke dicht bij de west- grens van N. naar Z. stroomt. Rechts nee mt zij op de Mamasa en links de groote S. Mata-alo, welke 2 km. ten Z. van de kampong Enrekang haar uitmonding heeft. De Mata-alo heeft als voornaamste zijrivieren in het landschap de Kalopini, de Pasang en de Kabdre. Over de Sadang heeft men land- echapsonten bij de kampongs Malaling, Mem- boerak, Toengke, Papi en Panasang.

Een groote, doorgaande, verharde verkeers- weg is de weg van Parepare over Rapang, Enr6-

kang, Kalosi, Makald en Rantepao naar Palopo. Die autoweg doorsnijdt in algemeene z.-n.lijke richting de landschappen Maiwa, Enr6kang, Maloea en Allah. De lengte van dien weg in do 4 genoemde Masdnrempoeloe-landschappen is 86 km. In Enrekang vindt men nog een autoweg van 2 km. van de onderafdeelingshoofdplaats naar Randangan. De andere wegen in dit berg- achtig landschap zijn paarden- en voetpaden; de belangrijkste hiervan zijn die van Enrekang in z.o.lijke richting naar Passang in Maiwa en van Kotoe (aan den asweg) over Tjdnrana (aan de grens met Maloea) naar Bontoe Tangla en Ba- rokko (Allah). Transportmiddelen zijn auto's, rijwielen, koelies en patekepaarden.

In 1926 is door het zelfbestuur ter bevordering van de kampongconcentratie verboden vaste woningen te bezitten of te bewonen buiten de door het zelfbestuur in overleg met den Euro- peeschen bestuursambtenaar en na goedkeuring van het hoofd van gewestelijk bestuur aan te wijzen kampongs.

Voor de drinkwater-voorziening van Enrekang is een bron boven kampong Masemba (in de Londe- londe6-keten) gecapteerd en een bamboe- leiding (2 km. lang) aangelegd, welke over de Mata-alo aan een stalen kabel is opgehangen. Het militaire emplacement te Randangan heeft ook water uit een gecapteerde bron.

De inheemsche bevolking van het landschap is van gemengd Boegineesche en Toradjasche af- komst. Het Boegineesche bloed is evenwel over- heerschend. Er zijn 3 standen: a. de afstamme- lingen der vorsten (zooval der bestuurders als van hoofden der lilis); b. de afstammelingen der hadatlcden (Soelewatangs en Pabitjaras) en c. de afstammelingen der vrijen (mardika) en van vroegere slaven (ata). De godsdienst is de Islam. Aan het hoofd van de wetgeleerden staat een kalif, die voorzitter is van de Sjarat. In EnrGkang en Maiwa is voorts nog een imam werkzaam. De inheemsche bevolking heeft een eigen taal, waarin vele Boegineesche en Toradjasche woorden voor- komen. Voor den omgang met anderen wordt gebruik gemaakt van het Boegineesch.

Het voornaamste middel van bestaan is land- bo uw. Rijst wordt in hoofdzaak geplant op HU- wahs, welke waar mogelijk worden uitgebreid. Droge rijstvelden vindt men bijna niet in Enr6- kang. De rijst client voor eigen gebruik. Invoer van rijst heeft nog plaats van Rapang. Ajals wordt veel aange)lant op ladanggrond en 3 a 4 inaal '8 jaars geoogst. Zij wordt voor een deel uitgevoerd naar de zuidelijk glegen landschap- pen. Ook de aanplant van gierst en katjangsoor- ten wordt uitgebreid. Klappers, suikerriet en ardnpalmen worden aangeplant voor eigen con- sumptie. De nijverheid is van weinig belang. De paardenliandel is zeer levendig. De voornaamste pasars in het landschap zijn die te Enrekang en Kab6r6. De veeveelt breidt zich uit. Karbouwen worden hoofdzakelijk voor den landbouw gebe- zigt. Paarden dienen meestal als vrachtdieren. Voor de bevordering van de runderteelt zijn koppels runderen op Soemba- contract verstrekt. Jacht wordt voornamelijk beoefend op lierten. Wilde varkens worden bestreden met vergift, door liit bestuur verstrekt. Visscherij is van geen belang. Ikan mas wordt hier en daar voor eigen gebruik gekweekt. Invoer van gedroogd visch heeft plaats vanuit Par6par6. De gezond-

heidstoestand is over het algemeen gunstig.

Het rechtswezen is geregeld in artikel 17 der Zelfbestuursregeling 1927 en de daarop goba-seerde gouverneurs- en zelfbestuursbesluiten.

De rijksraden van Eiridkang bestaan uit: 3 klewangs (2 groote en 1 kleine). De 2 grooto klewangs stellen respectievelijk man en vrouw voor en worden „Palang Manoroeng" genoemd; de kleine klewang stelt een volging voor; do „vrouw" is voorzien van een gouden scheidende en dito gevest. De beide andere klewangs hebben alleen een gouden gevest. Verder zijn er nog een bord, een waterbak en een waterschap, we lke do bad benoedigdheden van Palang Manoroeng voorstellen. Deze rijksraden blijven steeds in het huis van den Aroe van Enrekang. In Ranga bevindt zich als rijksraad van den Madika een baadje van witte stof, „La Bolong" genaamd, waarbij als wapens een klewang en een lans be- hooren. De Madika van Papi heeft als rijksraad een kris met een weinig goudversiering aan het heft.

Het zelfbestuur van Enrekang bestaat uit: een Aroe (bestuurder) en 2 Hadatleden, nl. een Soelawatang en een Pabitjara. Verder heeft Enrekang de navolgende landsgroeten, die geen deel uitmaken van het zelfbestuur, doch te beschou- wcn zijn als volkshoofden, staande boven de kampongshoofden: de madika's van Papi, Toengka, Karoeweng, Tjdnrana, Ranga en Taloe- bamba, alien onbezoldigd. De kampongshoofden zijn onbezoldigd en genicten alleen collectelooncn. De leden van het zelfbestuur en de bezoldigde hoofden hebben vaste toelagen voor reis- en verblijfkosten. De leden van het zelfbestuur ontvangen bovendien de padi-opbrengst der ornamentalsvelden. De Aroe wordt gekozen en candidaat gesteld door de hadatleden, de madi- ka's en de kampongshoofden. Ofschoon erfop- volging niet bestaat, moot hij toch van zoo zui- ver ingeligk vorstelijk bloed zijn; na overlijden van een titularis wordt een keuze uit de allcr- naaste familie gedaan. Is de candidaat geschikt, dan wordt door het bestuur machtiging gevraagd aan de regering hem tot het afleggen der korte verklaring of het teekenen van een akte van verband toe te laten. De Soeldwatang en Pabitjara worden door den Aroe voorgedragen en door den Gouverneur van Celebes en Onderhoo- righeden benoemd.

Na de expeditie van J 905 were! op 1 Manrt 1906 door Pantjai Tana Boenga Walic, bestuurster van Enrekang en haar landsgroeten de korte verklaring volgens Celebes-model afgelegd, welko were! goedgekeurd bij G. B. van 19 Juli 1906. Jaar opvolger Patta Achinad (thans nog in functie) heeft den 12den December 1917 de korto verklaring volgens uniform model afegelegd, welko by G. B. van 4 Juli 1918 no. 78 is goedgekeurd.

ADJATAPARANG (Aanv. DI. 1). Bij G.B. vM 5 November 1928 no. 1 werd bepaald, dat met ingang van i Januari 1929 a de landchappen Sidncrdng, Ruppng, Sawito, Soepa en Maloese- tasi; b do landchappen Enrekang, Maiwa, Ma- loea, Ahi (Allah) en Bontobatoe, a en b der af- deelingPurôparc, gouvornonient Celebes en Onder- hooigheden, gemeenschappeljk 6en vermogen, met gemeenschappeljke Jaaten en inkomsten, zullen hebben. Ofschoon niet tot de vorming van de nieuwo onderafdeelingen Adjataparang en Aiasndrempoeloc word overgegaan, zooals oor-

spronkelijk de bedocling waa, kregen in de prac- tijk de gomcnschappcljke kassen van do ondor a cn b genoemcle landschappen toch de namen a ondarafdeolingskas Adjataparang on b onderaf- deelingskaa Masndrempoeloe (zie ook het aan- vullendo artikel MAS ENREMPLOEOE). Om- tront do bij bovenbedoeklo regeling over het hooft geziene landschappen Batoelapa en Kasa (vroeger behoorende tot de federatie Masndrem- poeloo) word bij G.B. van 23 October 1929 no. 17 bepaald dat zij, gerekend van 1 Januari 1929 decl uitmaakton van de gemeenschap van vermogen, lasten en inkomsten van de boven onder b ge- noemde landschappen. Om praktische redenen evenwel (genoemdo twee landschappen ligen geinclaeverd in het landschap Sawito) were! later betcr geacht ze een gemeenschappeljk vermogen te doen hebben met do boven onder a genoemde landschappen; aldus is bepaald bij G.B. van 23 Juni 1933 no. 24. De toestand is dus nu, dat de onderafdeolingskas Adjataparang het gemeenschappeljke vermogen bevat van do landschap* pen Siddnrndng, Rapang, Soepa, Maloesetasi, Sawito, Batoelapa en Kasa, welker zelfbesturen go- samenlijk de begrooting dier kas opmaken en teekenen. Zie art. 27 der Zelfbestuursregelen 1927 (Ind. Stb. 1927 no. 190).,-

De begrooting der kas *6ver 1933 geeft een budget aan van / 469.532. De voornaamste in- komsten worden getrokken uit: a belasting op de bednjfs- en andere inkomsten; deze belasting wordt sedert 1 Januari 1933 alleen nog geheven in de landschappen Sidenrdng, Rapang, Sawito, Batoelapa en Kasa (onderafdeeling Siddnrng- Rapang en Pinrang); in Soepa en Maloesetasi (onderafdeeling Parepare) is ze sedert genoemden datum afgeschafte en vervangen door de inkom- stenbelasting, de landrente en de langabelas- ting; b recht op de inzameling van boschproduc- ten; c slachtbelasting; d motorrijtuigenbelasting; e afkoop van heeren- en gemeentediensten; / ver- huur van zitplaatsen op pasars. Verder trekt de kas inkomsten uit: cijns van landbouwonder- nemingen (er zijn 4 erfachtperceelen in de on- derafdcclng Parepare en een in do onderafdeeling Pinrang), vastrecht van uitgegeven gronden voor huizenbouw en uit andere rechten op gronden; post- en telefoondienst, verhuur van land- schapsgebouwen; door de overheid verzorgde ir- rigatiewerken, waterleidingen en straatverlich- ting.

De voornaamste uitgaafposten zyn: restituc- tioneel post (/ 107.692); rente en aflossing van gelcende gelden; bezoldigingen waarop een crisrikorting wordt toogopast; uitvoering van heerendienst- werken in betaalden arbeid. Voor dea aan- slag on inwording der beciastingen zijn ook belangrjko bed rage n uitgetrokken, en ook voor do bevoording van den landbouw, voor onder- houd van bevoloeingen, assaineerings- en a.f- wateringswerken en voor onderhoud van wegen en bruggen. De ornamentalsvelden der zelf bestuurs- leden zijn in boheer bij de kas; de ontvangsten daaruit worden aan de rochthebenden uitge- keerd.

Nu or nog geen onderafdeeling Adjataparang is ingesteld, zijn de zeven landschappen, deelhe- bers der Adjataparang-kas, administratief nog verdeeld in 3 onderafdeelingen der afdeeling Parepare van het gouvernement Celebes en On- dorhoorigheden: a Pinrang (hoofdplaats Pin-

rang), omvattende de landschappen Sawito, Batoelapa en Kasa; *b* Sidⁿrdng-Rapang (hoofdplaats Rapang), omvattende de landschappen Sidfrenng en Rapang; *c* Par^rpare (hoofdplaats Parepar6), omvattende de landschappen Soepa en Maloesetasi.

De bevolking der zeven landschappen is van Boegineeschen oorsprong, met uitzondering evenwel van die in de adatrechtsgemeenschappen Soepirang en Bas6an in de L6mbangs (het N.-lijk deel van Sawito), welke uit Toradja's bestaat, waarvan een deel tot het Christendom is overgegaan en het andere deel nog heiden is. De godsdienst is de Islam en de taal Boegineesch in verschillende dialecten. De Toradja's hebben hun eigen taal, welke behoort tot de Loewoesch-Masfrenmpoeloese taalgroep.

De rechtspraak is geregeld als in de andere korteverklaring-landschappen van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De bevolkingssterkte is bij elk der landschappen opgegeven volgens tabel 19, Ind. Verslag 1932 deel II.

Voor byzonderheden omtrent elk der zeven landschappen zie onder den naam van het betreffende landschap.

Literatuur. G. P. Rouffaer, De oude en nieuwe monding der Sadangrivier (Zuid-Celebes) T.A.G. 1909, S41; De monding der Sadangrivier (Centr. Celebes) m.k. T.A.G. 1910, 320; E.C. Abenda-non, De oude beddingen der beneden-Sadang en de baai van Par6-pare, T.A.G. 1911, 103. Zie ook T.A.G. 1916, 429; H. de Vogel Hzn., Mededeelingen betreffende de Sidenfeng, Rappang en Soepa, Bijdr. Kon. Inst. v. T., L.- en V. kunde v. N.I. Rks. 7, VI, 175; Mededeelingen betreffende de landschappen Soreang, Batjoekiki, Bodjo, Palanro en Nepo (Maloesetasi), Bijdr. Kon. Inst. v. T., L.- en V. kunde v. N.I. Rks. 7, VII, 668; Dr. N. Adriani, zijn de Sa^ddanners Toradja's? (1918) adatrechtb. XXXIII, biz. 369; O. Hattgma, Langs Sa'dang en Salo Mata, Java-Post 1925, 653; Dr. H. v. d. Veen, Nota betreffende de grenzen van de Sa^ddariske taalgroep en het haar —aanverwant taalgebied, T.B.G. LXIX (1929), 58—96; W. de Quant, Aant. betr. het Z.W. Schiereiland van Celebes m.k. en ill. Jaarversl. Top. D.N.I. 15de jaarg. (1919) II, 1; F. Konyncnburg, Pamase als apanage in N. vlakte van Sidnrenng, T.B.G. LXVII (1927), 347—357.

SAWITO (Aanv. DI. III). Dit zelfbesturende landschap wordt door de zelfbesturende landschappen Kasa en Batoelapa, vroeger behorende tot den Masdrenmpoelobond en waarmede het nu tezamen de onderafdeeling Pinrang vormt, in twee deelen gescheiden: een noordelijk deel, de Lembang of boven-Sawito, en een zuidelijk deel, eigenlijk of Beneden-Sawito. De Ldmbangs grenzen ten N. aan de onderafdeeling Makal6, ten O. aan Makale en de landschappen Allah, Maloea en Enrekang, ten Z. aan de landschappen Batoelapa en Kasa, ten W. aan Straat Makassar en het landschap Binoeang. Eigenlijk Sawito grenst ten N. aan de landschappen Batoelapa en Kasa, ten O. aan de landschappen Enrikang, Maiwa en Rapang, ten Z. aan het landschap Soepa en ten W. aan Straat Makassar. De grootte van het landschap is ongeveer 1530 km.² en de bevolking bestaat volgens de volkstelling J 930 uit: 3 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 68.781 Inlanders, 50 Chineezzen en 192 andere Vreemde Oosterlingen. In eigenlijk Sawito zijn

het dichtst bevolkt de adatgemeenschappen Djampoe en Langa, benevens het lage gedeelte van Alita; in de Ldmbangs vindt men de meeste bevolking bij Kanipang en Pandjalde aan de kust. In eigenlijk Sawito vindt men geen bergen; het gebied van Alita wordt ingenomen door een vrijwel kaal en steenachtig heuvelland met hier en daar wat bosch. Verder komt heuvelland voor in het oostelijke deel van de adatgemeenschap Malimpoeng en vindt men kleino bodemverheffingen bij de kampeongs Palteang en Boe-loe. In de Ldmbangs is het terrein aan de kust laag en drassig, vooral in het zuidelijk deel bij de Boengirivier; overigens wordt het land daar ingenomen door bergen met voor het meerendeel zeer steile hellingen, welke zelfs in de adatgemeenschappen Letta en Radjang loodrechte wanden vormen. De hoogste bergen vindt men in Letta (Boetoe Badjei) en op de grens van Oe-loesadang en Baseang. De voornaamste rivier in eigenlijk-Sawito is de Sa'dang, welke, uit Enrikang komende, van O. naar W. stroomt en voor een groot deel de N.-grens vormt met Kasa en Batoelapa. Alleen bij de monding ligt de adatgemeenschap Paria ook gedeeltelijk ten N. der rivier. Bij normalen waterstand is de Sa'dang alleen bevaarbaar voor kleine prauwen. Bij vloed kunnen zeeprauwen de kampeong Bababinanga bereiken, welke op ± 1 km. van zee is gelegen. Kleine prauwen kunnen zelfs tot aan de stroomversnelling filasolo komen. De Sa'dang overstroomt dikwijls het laag gelegen terrein in haar benedenloop; aan haar monding heeft sterke aanslibbing plaats. Een tweede vermeldenswaardige rivier in eigenlijk-Sawito is de Alita. Zij komt uit het landschap Rapang, stroomt van N.O. naar Z.W. door de adatgemeenschappen Malimpoeng, Troang en Ahita en verder in W.-lijke richting door Djampoe naar de Straat van Makassar, waarin zij ten Z. van de kampeong Djampoe uitmondt. Deze rivier is ook slechts voor kleine prauwen bevaarbaar. In de Ldmbangs is de voornaamste rivier de Sadang Letta of Mamasarivier, welke, uit Bovcn-Binoeang komende, door de adatgemeenschappen Soepirang, Oelbesadang en Letta stroomt om bij Toengka (in Enrekang) in de Sa'dang te vallen. Door groot verval is zij onbevaarbaar. In de bergen der L6mbangs komen nog vele riviertjes voor, welke van geen belang zijn voor de communicatie. Eigenlijk-Sawito is voor een groot deel een deltavorming van de Sa'dang. Zij stroomde vroeger van N.O. naar Z.W. en mondde bij Djampoe in de Straat van Makassar uit. Verdere beddingen met vertakkingen van deze rivier vindt men door geheel Sawito. De bodem van die beddingen en van de naaste omgeving bevat veel zand. De hoogere terreinen zijn kliggronden. Daar de bodem naar de kust oploopt, laat de afwatering veel wenseben over, waardoor op verschillende plaatsen moerasen zijn gevormd. De heuvels van Alita en Ma-

voorkom, z'n do bergen over het algemeen weinig begroeid.

De nijverheid is van weinig belang. Van de bladeren van eenige palmsoorten worden rijst- en koffiezakken vervaardigd, welko van DjampoeE en Langa worden uitgevoerd. In de Ldmbangs wordt arfnuiker vervaardigd voor binnen- landsch gebruik.

In beide deelen van het landschap is landbouw het hoofdmiddel van bestaan. Do klappercultuur is uitgebreid in beide deelen van het landschap. Uitvoer van copra heeft plaats. Rijst wordt voornamelijk op sawahs gepland, in de bergstreken op ladangs. Andere belangrijke cultures zijn die van mais, widjdn, pisang en kemiri in de lage streken en koffie in de bergen. Bovengenoemde landbouwproducten worden ook uitgevoerd. Aanplant van tabak en katoen is voor eigen gebruik.

De veestapel is vrij groot. Karbouwen en paarden komen overal voor, do eerste soms in ver- wilderden staat. Karbouwen worden, behalve voor den landbouw, ook a Is lastdieren gebruikt. Jacht wordt uitgeoefend op herten en wilde var- kens, ofschoon deze laatste meer met vergift worden bestreden, De visscherij in de strandkam- poengs is zeer belangrijk. De gevangen visch wordt, behalve voor eigen gebruik, gedroogd en gezouten op de binnenlandsche pasars verkocht.

De voornaamste pasars zijn die van Djam- pocE, Alita, Pinrang en Padjalele. (Pinrang is onderafdeelingshoofdplaats en standplaats van den zelfbestuurder). De producten van uitvoer worden meestal door opkooers gekocht en naar Makassar vervoerd.

Iet landschap beschikt over goede wegen. Autowegen loopen: 1. van Parepard over Pinrang-Boengi-Padjaldle langs de kust naar Pol6-wnli en verder noordwaarts; 2 van Langa over Pinrang naar Rapang; 3 van DjampoeE naar Pinrang; 4 van Boengi naar Paria. De wegen van Boengi naar Enrckang, van Pinrang naar Kasa en naar Malimpoeng zijn vrbreedte paardewegen. In de Ldmbangs heeft men verbeterde paarde- en voetpaden. De transportmiddelen in het land- schap zijn auto's, rijwiden, paarden en karbou- weu op het land, en groote en klcinc prauwen op zee en in do mondingen der rivieren. In de groote wegen zijn over de groote rivieren ijzcren brug- gon gebouwd.

Iet tegenwoordige landschap Sawito is ontstaan uit de vereeniging van do landschappen Sawito en Alita. Ingevolge den schriftelijk ge- uiten wensch der zelfbesturen van beide landschappen werden in 1908 beide landschappen vereenigd tot 66n landschap onder den naain Sawito en word den Gouverneur van Celebes en On- derhoorigheden opgedragen den toenmaligen bestuurder van Sawito, Andi Tama, als bestuur- der van het vereenigde gebied een nieuwe korte vcrklaring volgens uniform model te doen af- Icggon. Dit is geschied op 27 Mei 1908 (goedge- kcurd bij G. B. van 1 Augustus 1908 no. 13).

Alita en Sawito wuren in vroegere tijden vazaalstaatjes van Sopping. In het midden der lGo ouw werd on zij door Makassar veroverd on kre- gon eerst in 1(0)67 hun vrijheid terug, waarna zij met Soopa, Siddnrndng en Rfipang het bondge- nootschap *Adjutaparang* vormden, dat zich aansloot bij hot Bongaaisch tractaat van 16 November 1667. Toen Bond in het begin der achttiende ouw zijn macht over allo Boeginescho landen

uitbreidde, kwamen ook Sawito en Alita onder dat groote rijk. Zij traden niet toe tot het ver- nouwde Bongaaisch tractaat van 1824. Ecrst door de wapens gedwongen tckenden hun be- stuurders in 1825 bedocld tractaat. ~~Gedurende den krijg, in 1831 in Siddnrndng gevoerd om den door het Gouvernement erkenden bestuursop- volger La Pangorisang te steunen tegen den Bo- nisch gezinden pretendent Datoe Lampoela, ko- zen Alita en Sawito weder party tegen het Gou ver- nement. Na den oorlog werden zij niet meer als betrouwbare bondgenooten beschouwd. Sawito werd toen bestuurd door Datoe La Tjeboe, oom van de later verjaagde vorstin van Bond, en Alita door Patta Latjalabai, zuster van La Tj6- boe. Na den dood van La Tjeboe in 1870 werd hij opgevolgd door zijn dochter Pasoete Daeng Boelaeng, gehuwd met Palagaoe Aroe Patodjo. Onder haar bestuur verbeterde de verhouding van het landschap tot het Gouvernement aanmerke- lijk. Toen zij in 1886 stierf, kozen de kiesgerech- tigten Aroe Patodjo tot haar opvolger, met voor- bijgang van haar twee zoons en twee dochters. Onder zijn bestuur werd voor het eerst na 1825 weder een lang contract door het Gouvernement met Sawito gesloten op 30 October 1890 (goed- gekeurd bij G. B. van 2 October 1891 no. 28) en wel door den invloed van La Pamasangi, den Aroe van DjampoeE, het voornaamste lid van de hadat van Sawito en een neef van den bestuurder van Siddnrndng. Na den dood van Aroe Patodjo in September 1902 werd de keuze van cen opvolger voortdurend uitgesteld, tengevolge van pogingen van den bestuursopvolger van Siddnrndng, om zijne echtgenoot, de jongste dochter van den overledene, tot bestuurster te doen kiezen. Einde- lijk werd op 10 December 1902 onder leiding van den naar Sawito gezonden resident ter beschik- king, J. A. G. Brugman, door de vergadering van kiesgerechtigden, overcenkomstig landsgebruik, de oudste wettige zoon van den overledene, met algemeene stem men tot bestuurder gekozen. Deze, Andi Tamma, teekende nog denzelfden daen een akte van verband. Deze akte en de uitge- reikte akte van bevestiging werden bij G. B. van 2 Juli 1903 no. 18 goedgekcurd en bekrachtigd. Aan die akte van verband was gehecht de eerste opgave van havens (Paria, Sadapolo, Langa, Wa- ka en DjampoeE) van het landschap.~~

In Alita was intusschen de bestuurster Patta Latjalabai opgevolgd door Aroe Anipong, die evenals haar voorgangster, een tanto was van de afgezette vorstin van Bond, Bass6 Kadjoera. Toen Aroo Anipong in 1861 kinderloos stierf, werd in haar plaats haar nicht We Tanri Pada- rang, dochter van Basse Kadjoera, tot bestuur- ster gekozen. Onder haar bestuur werd op 20 Juli 1890 voor het eerste sedert 1825 een lang contract met het Gouvernement gesloten, dat te- gelijk met dat van Sawito werd goedgekeurd en bekrachtigd bij G. B. van 2 October 1891 no. 28. Wo Tanripadarang was in 1880 in het huwelijk getreden met I. Makolaole Kraeng Lembang- parang, oudsten zoon van don toenmaligen be- stuursopvolger van Goa, waardoor Goasche invloed in Alita zijn intredo deed. Nadat haar echt- genoot in 1855 zelf vorst van Goa was geworden, woonde do bestuurster van Alita uitsluitend in het Goasche. Met toctomming der landsgrooten trad zij in Februari 1902 wegens hoogon leeftijd af; haar oudste zoon, La Pangorisang, die tevens

bestuursopvolger van Goa was, word door de hadat als bestuurder gekozen. De door La Panngorisang op 17 December 1902 geteckende akte van verband werd by besluit van 2 Juli 1903 no. 18, tegelyk met die van den nieuwen bestuurder van Sawito (zie boven), goedgekeurd en bekrachtigd. Hij verbleef evenwel hoofdzakelijk in Goa bij zijn vader, het bestuur van Alita overlatende aan de hadat. Toen in 1905 het Gouvernement tegen den Radja van Goa oprad, zonden de zelf-besturen der Masnrempoeloesche en Adjatapangsche landschappen hun politieke contracten naar Makassar terug. In October 1905 vluchtten de bestuurders van Alita en Soepa met hun vader, den Radja van Goa. In verband hiermede werd La Pangorisang van zyn waardigheid van bestuurder van Alita vervallen verklaard en opgevolgd door La Bonde Kraengri DjampoeE, die op 11 Februari 1906 de korte verklaring volgens Celebesmodel aflegde (goedgekeurd bij G.B. van 13 April 1906 no. 20). Laatstgenoemde was een breeder van Andi Tamma, bestuurder van Sawit, en gehuwd met een dochter van den invloedrijken oud-Aroe DjampoeE, La Pamasangi. Door kapitein H. Christoffel rusteloos vervolgd, sneuvelde in December 1906 eerst La Pangorisang en 3 dagen later zijn vader. In Sawito was intussen ook de verhouding van het landschap tot het Gouvernement veranderd. Het lange contract werd vervangen door de korte verklaring volgens Celebesmodel, welke door den bestuurder Andi Tamma op 29 September 1905 werd afgelegd en bij G.B. van 13 April 1906 no. 20 werd goedgekeurd en bekrachtigd.

Toen onze troepen Sawito binnenukten, nam Andi Tamma evenwel de vlucht naar de Lembangs en kwam zich eerst op 25 Juli 1906 melden. Zijn onechte zoon La Sinrang hield evenwel het verzet gaande, maar moest zich ten laatste op 10 Juni 1907 onderwerpen, waarop de rust in Sawito terugkeerde. Zoodaals bo vendes is vermeld, werden in 1907 de beide landschappen Alita en Sawito vereenigd onder het bestuur van Andi Tamma of La Tamma. Hij stierf op 20 Januari 1922 en werd opgevolgd door zijn zuster I. Ba. Eda, die op 1 Augustus 1922 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 10 October 1923 no. 23. De zoon van La Tamma werd landsgroote met den titel Soelewatang en tevens hoofd van het toenmalige district Pinrang. I. Ba. Eda is nog in functie. Haar titel is Adatoeang; zij woont in Pinrang, de onderafdeelingshoofdplaats, en geniet een maandelijksche bezoldiging van / 175. Zij wordt in het bestuur bijgestaan door een hadat, bestaande uit een soelewatang en twee pabijtjara's, bezoldigd uit de Adjataparangkas. Verder zijn in eigenlijk-Sawito bezoldigd de Aroe's van Pinrang, Padakalawa, Langa, Paria, Alita, Tiroeang, Malimpoeng, Talabangi en Lapanngan; in de Lembangs: de Aroe van Letta, de Madika's van Oeloe-Sadang, Radjang, Soepiran, en Basgan, de Aroe van Binanga Karoeng. Over de Lembangs is een districtsbestuurder (geen volkshoofd) aangesteld op een maandelijksche bezoldiging van / 200. De leden van het zelfbestuur en de bezoldigde hoofden ontvangen ook kindertoelage en een toelage voor reis- en verblijfskosten. In 1926 werden de Lembangs, onder een districtsbestuurder, administratief gescheiden van Sawito en gevoegd bij de onderafdeeling

Enrekang, vanwaar zy beter bereikbaar waren. In 1931 evenwel werden zij weer bij Sawito gevoegd en tegelyk met de landschappen Batoelapa en Kasa bij de onderafdeeling Pinrang ingelijfd.

Eigenlijk Sawito is verdeeld in 10 en de Ldmbangs in 6 adatgemeenschappen (vroeger districten). De kampongs staan onder mata's, die geen bezoldiging, maar collectelooenen ontvangen.

BATOELAPA (Aanv. DI. I) grenst ten N. aart. Enrkang en Letta (in de Ldmbangs), ten O. aan Kasa, ten Z. aan eigenlijk-Sawito en ten W. aan Straat Makassar. De bevolking bestaat uit 6600 Inlanders, 6 Chinezen en 15 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 6621 zielen. De Vreemde Oosterlingen wonen voornamelijk op de hoofdplaats Boengi (Boenging) waar een zeer groote, drukke pasar is. De adatgemeenschap (vroeger district) Boengi behoorde vroeger tot Sawito, doch werd ± een eeuw geleden aan Batoelapa gegeven als belooning voor goede diensten. Het landschap is zwaar bergachtig, alleen langs de kust ligt een vrij uitgestrekte vlakte, welke geheel in cultuur is gebracht. Aan de kust is maar een kleine inham, die van Boengi, welke zelfs in den Oostmoesson geen goede ankerplaats biedt. De voornaamste rivier is die van Boengi; zij is voor kleine zeeprauwen tot de hoofdplaats bevaarbaar. Van Boengi wordt de z.g. Boengikoffio van Letta en Doeri uitgevoerd naar Makassar. Andere rivieren, van geen belang voor de communisatie, zijn de Kaba, Kadokong, Boeno, Belawa en Batoelapa, welke alle op den berg Tirasa ontspringen. De voornaamste bergtoppen zijn Tirasa, Baroekoe, Tainatte, Panenong, Doekalang, Parisi en Patoempoe. De hoogten varieren tusschen 300 en 1300 m. Het voornaamste midland van bestaan is landbouw. Rijst en mais worden geplant op ewaahs en ladangs. De klappercultuur in de vlakte is zeer uitgebreid. Oebisoorten, tabak, indigo, widjdn en kemiri zijn mode landbouwproducten van het landschap. Vee- en visscherij %ijn van weinig belang. Karbouwen worden gehouden voor den landbouw en als transportmiddel, paarden als rij- en lastdier. De vroeger door den Aroe geheven uitvoercrchten zijn tegen schadeloosstelling van / 300 's jaars (in 1906) door het Gouvernement overgoumen. Pasars zijn te Boengi, Maroeng, Batoelapa en Lampa. Op 23 November 1890 is weer voor het eerst na J 825 een lang contract gesloten door het Gouvernement met de vrouwlijk Aroo I. Tjoma en haar hadat (goedgekeurd bij G.B. van 2 October 1891 no. 28). Op 3 Februari 1906 tekende zij de korte verklaring volgens Celebesmodel, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 19 Juli 1906 no. 29. Deze bestuurder is ons steeds goedgezind geweest. Zij is nog in functie en onderbeide met de kleine gouden ster. Zij woont in Boengi en geniet een bezoldiging van f 70, s maands vermeerderd met een kindertoelage en een toelage voor reis- en verblijfskosten. Naast zich heeft zij een bezoldigden soelewatang, die ook de genoemde toelagen krijgt. In Batoelapa heeft men geen bezoldigde hoofden. De vroegero verdeeling in districten is ingetrokken. De kaimpoenghoofden genieten alleen collectelooenen. Je groote autoweg van Paripar naar het N. langsdokust, gaat door het landschap en langs Boengi. Van Boengi is ook een autoweg naar Paria (in Sawito) en een verbeterd paardenpad naar Enrkang.

/ KASA (Aanv. DI. II). Dit zelfbesturende land- < . * schap is het kleinste (± 170 km.²) derzeven land- schappen, welke deelhouders zijn in de Adjata- parangkas. Zijn bevolking telt slechts 1.822 zie- In, alien Inlanders, verdeeld over 5 kampong. Het grenst ten N. aan Enrdkang, ten O. aan Enrdkang en Maiwa, ten Z. aan Sawito en ten W. aan Batoelapa. Het land is geheel bergland. Hoofd- middel van bestaan is landbouw. Eerst behoorend tot de onderafdeeling Enrdkang, is het met Batoelapa in 1931 by de onderafdeeling Pinrang gekonien.

De eenige behoorlijke weg is het verbeterde paardenpad, dat van Pinrang over Kasa in noordelijke richting gaat en uitkomt op den weg van Boengi naar Enrekang. Evenals met Batoelapa werd op 23 November 1890 met Kasa een lang contract gesloten, dat were! goedgekeurd bij G.B. van 2 October 1891 no. 28. De tegenwoordige bestuurster I. Boeabara is in 1902 opgetreden, na op 8 December van dat jaar een akte van verband te hebben geteekend, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 2 Juli 1903. Evenals de zelf- bestuurster van Batoelapa heeft zij in 1906 (3 Februari) de korte verklaring volgens Celebes- model afgelegd, welke bij G.B. van 19 Juli 1906 no. 29 werd goedgekeurd. Zij woont in de kam- poeng Beladjeng en geniet een maandelijksche bezoldiging van / 30 benevens een kindertoelag en een toelage voor reis- en verblijfkosten. In het bestuur wordt zij bijgestaan door een pabitarja, die een maandelijksche bezoldiging trekt van / 15. Bezoldigde hoofden zijn er niet. De kam- poenghoofden genieten collecteloonen.

SOEPA (Aanv. DI. IV). Dit ongeveer 225 km.² groote, zelfbesturende landschap grenst ten N. aan Sawito, ten O. aan Siddnrdng- Rapang, ten Z. aan Maloesetasi en de de Baai van Parepare, ten W. aan Straat Makassar. De oostelijke helft van het landschap is heuvelland, waarvan de hoogste top niet hooger dan 200 m. is. De grond is daar, behalve in de dalen, steenachtig en on- vruchtbaar. De westelijke helft is vlak, doch gril- lig van vorm. In het Z. heeft men de vruchtbare vJakte van Soepa en een ± 5 km. langc landtong, welke grootste breedte niet meer dan 300 in. is; de bodem bestual uit kalkgi'ond, waar hier en daar kalkrotten uitsteken.

De voornaamste rivieren van Soepa zijn de Salo Aladjinang, de Tur, de Maraoclang, de Barakasanda, de Tjakiaja, de Sabangparoe en de Agalatjange, welke alle in het Bodjagebergte ontstaan en in de Baai van Parepare uitmonden. Alleen de Maraoclang is steeds voor prauwen van geringen diepgang bevaarbaar. Bij Kaap Ton- rangang begint de Baai van Parepare. Do baai wordt naar het W. omsloten door een smalle Jandtong, welko eindigt in Tandjoeng Loro. Ongeveer in het midden van die landtong (behooron- de tot Soepa) springt een sinallo strook, Tana Maili genaamd, naar het O. uit en verdeelt daar- door do baai in twee deelen. Het noordelijke deel in de ruime Baai van Soepa, het zuidelijk deel die van Parepare. Tegenover Tana- Alaeli ligt do nederzetting Parpar6. De insnijding in het land is van het Z. naar het N. bijna 8 kin. lang. De ingang is tusschen de drievademlijn bijna 2 km. breed. Bij Parpar6 is de breedte ± 350 m. De baai van Soepa is 4 km. breed; aan de westzyde is zij ondiep. Ten O. van Poelau Karama is het diepere, voor zeeschepen toegankelyke gedeelte.

In het midden van de noordkust tier baai ligt de kampong Soepa; de boelcm van dezo kampong bestaat uit zand. Het geheel W- Jijk deel der baai wordt gevormd door een by e droogvallend rif. In hot Z. ligt op dit rif het eilandje Karama (± 30 m. hoog) en N. daarvan het cilandje Dapo, terwyl westelyk daarvan zich nog het eilandje Laorakkorang bevindt. Langs de oostkust van de Baai van Soepa loopt de autoweg Parpare- Pinrang en vorder noordwaarts. Hij volgt den voet van het heuvelterrein; bij de noordpunt van de baai loopt de weg over een zeearm, Akote- ngang geheeten, welke diep landwaarts ingaat. Een goede pont zet hier voertuigen over. Het hooge terrein ten N. van de baai is schraal be- groeid en een groot rotsblokkenveld. Van ge- noemd blokkenveld daalt men in de vlakte van Soepa, welke geheel door sawahs wordt ingeno- men. Naar het N. wordt deze vlakte door een lagen uitlooper gescheiden van Sawito.

Do bevolking van Soepa bestaat uit 2 Europe- anen, 9026 Inlanders en 5 Arabieren, totaal 9033 zielen.

De inheemsche bevolking leeft voornamelyk van landbouw en visscherij. De vruchtbare laag- vlakte is geheel ingenomen door sawahs, welke de bekende Soeparijst (asepeloet) leveren. Het heuvelterrein langs de kust is geheel beplant met klappers. Verder worden nog verbouwd mals, oebisoorten, katjangsoorten, wijdin, pinang en kemiri. Bamboe komt weinig voor. De gronden voor de cultures behooren hoofdzakelyk tot het erfelyk individueel bezit der bevolking. Eigenaars van groote complexen geven hun gronden uit ia deeltbouw tegen vergoeding aan den grondbezit- ter van $\frac{2}{3}$ of $\frac{1}{2}$ van do opbrengst. Verkoop van grond is verboden, maar verpanding komt dik- wijls voor. Ook verhuering heeft soms plaats. Paberd of pamase is hier onbekend. Het eerste beteekent het ten geschenke geven van woeste gronden door den vorst aan zijn familieleden ter gelegenheid van huwelyk of anderszins; het tweede het ten geschenke geven van gronden aan personen, die zich de gunst van den vorst op de een of andere manier, bijvoorbeeld door onder- scheidung in den oorlog, hebben waardig gemaakt. Elders (Siddnrdng) kwam een dergelyke vrygevigheid van den vorst wel voor, zelfs ten aanzien van reeds ontgonnen grond. De oorspronkelyke bewerkers behielden echter een erfelyk individueel bewerkingsrecht. Over het algemeen is de bevolking in Soepa welvarend. De veeteelt is van niet veel beteekenis. De Datoe (bestuurder) alleen heeft eenige runderen. Overigens vindt men er karbouwen, paarden, geiten en schapen in kleine hoeveelheden. De jacht is ovenmin van belang; herten zyn er niet meer, VVildo varkens worden ineenstal met vergift ge- dood. Op krokodillen, leguanen en slangon wordt jacht gemaakt om de huiden. De visscherij in de baai en op de rivieren lovert een goede bijver- dienste op. Uitgevoerd worden voornamelyk rijst (naar Mandar) en droge visch. De kleinh- del op de pnsars is Icvendig. Op onkelo plaatsen wordt nog ruilhande] gedreven. De inheemsche prauwvaart is niet meer van belang. Zeeprauwen, van Pnrdparo en do K.P.AI. zorgen thans voor het vervoer ter zee, terwijl vrachtauto*s voor goe- derenvervoer te land gebruikt worden. Tusschen de verschillende kampongs heeft men voetpa- don. Do groote autoweg van Parepare naar Pin-

rang loopt door het landschap. Een verbeterd paardenpad verbindt de voornaamste kampoengs met den grooten weg via Mangarabonibang tot Garasi.

Soepa behoort tot de landschappen, welke door de mede onderteekening van het Bong-gaaisch tractaat van 18 November 1671 bond-geenoten van de O.I.C. w&ren geworden. Toen Bon6 in het begin der vorige eeuw zijn gezag over de Boeagineesche landen van Celebes ves-tigde, werd ook Soepa onderworpen en moest het district Parepar6 afstaan, dat van toen af een apanage der Bonische vorsten werd. Het ge-bied van Soepa strekte zich toen langs de kust uit, vanaf de rivier van Soreang of L6mokapoe-roe (grens Sidenreng met Soepa) in het N. tot aan de rivier van Tjilalang of Batoepoet (de tegenwoordige grens van Siddnrng met Soppdng) in het Z. en omvatte alzoo niet alleen Parepar6, maar ook Batoetjoekie, Palanro, Koepa, Bodjo en Nepo met de daaronder ressorterend kampoengs en eilanden Baki en Baloengang, welke all© se-dert 1824 onder heerschappij van Sidenreng zijn gekomen. Soepa trad niet toe tot het vernieuwde Bonggaaische tractaat van 1824. Eerst door de wapens gedwongen kwam Sultan Achinat (de tegenwoordige grens van Soepa naar Makassar om genoemd tractaat te onderteekenen. De opvolger van Sultan Achmad verbleef meestentijds in Bon6, alwaar hij in 1855 overleed. Door de hadat werd het bestuur van Soepa tijdelijk aan den ons vijandiggezinden La Tjeboe, Datoe Sawito, opgedragen. Deze woonde ook in Bond en liet het bestuur aan den Soelawatang over. In de daarop volgende verwikkelingen van Bond met het Gouvernement hield Soepa zich onzijdig. Na beëindiging der expeditie vestigde zich in 1860 de afgezette vorstin van Bond, Basse Kadjoeara, in Soepa. Zij liet vergiftenis vragen aan het Gouvernement en verkreeg die, waarop de hadat van Soepa haar tot bestuurster verkoos. Zij werd opgevolgd door haar dochter I. Madalloeng, met wie het Gouvernement voor het eerst na 1824 een lang contract sloot op 18 Juli 1890, goedgekeurd bij G.B. van 2 October 1891 no. 28. In 1902 werd zij opgevolgd door haar neef, La Pamanjoekie, zoon van de bestuurster van Alita en La Ma-kaoclae, radja van Goa. Op 17 December 1902 teken de hij een akte van verband, welke goedgekeurd werd bij G.B. van 2 Juli 1903. In 1906 werd La Pamanjoekie afgezet en vervangen door La Par6rangi Kraeng TinggimaE, die op 21 Januari 1906 de korte verklaring volgens Celebes-model aflegde, goedgekeurd bij G.B. van 13 April 1906 no. 20. Laatsbedoelde bestuurder overleed in April 1926 en werd eerst tijdelijk, daarna definitief vervangen door Andi Makka-saee. Op 25 Augustus 1928 heeft hij de korte verklaring volgens uniform model afgelegd, welke bij G.B. van 10 Februari 1929 no. 4 werd goedgekeurd. Hij is nog in functie, woont in Madja-nang en geniet een maandelijksche bezoldiging van / 200. Hij wordt in het zelfbestuur bijge-staan door een Soelawatang. Een ander bezoldigd hoofd in Soepa is de Matao van Soepa. Alle drie personen genieten bovendien een kindertoe-lage en een toelage voor reis- en verblijfkosten. De kampoenghoofden krijgen slechts collecte-loonen.

De Aradjangs (rykssieraden) van Soepa be-staan uit een vlag, twee klewangs, een geweer en

een pakje, gewikkeld in een blauw gekleurd dock., dat den vorm heeft van een visch (ikan pari). Zij worden bewaard in een daarvoor door do bovol-king gebouwd huis te Jlangarabombang, waarin tevens do bewaker der ornamenten met zijn fa-milie woont.

MALOESĪTASI (Aanv. DĪ. II). De landschap-jes Sor6ang, Batjoekki, Bodjo, Palanro en Nepo vormden vroeger een onderdeel van het landschap Soepa. Gedurende het Engelsche tusschen-bestuur was de zeelaats Parepar6, in Sordang, een Engelsche nederzetting. Na de overname der Engelsche bezittingen werd Parepar6 Nederlandsch-Indisch gebied. Het werd evenwel niet bezet, maar in leen gegeven aan Siddnrng. In dezelfde verhouding gingen ook de landschappen Batjoekiki, Bodjo, Palanro en N6po in hondon van Siddnrng over en wel geheel vrijwillig. N6po was verreweg het voornaamste. De vrouw-elijke Aroe van N6po was vertegenwoordigster van den vorst van Siddnrng in alle vijf landschappen en werd als hoofd beschouwd van dat complex, onder den titel Talloe LataE. De Aro van N6po van 1906 was weduwe van den Adatoo-ang van Siddnrng, die tevens haar volle neef was. Zij verving in de vijf landschappen (do zoogenoemde palil pasiadjingang) haar echtge-noot. In 1906 werden die landschappen van Siddnrng geschieden en samengevoegd tot een af-zonderlijk landschap, onder I. Samatana, do vrouwelijke Aroe van N6po bovenbedoeld. Mozag in haar verheffing een welverdiende beloo-ning voor haar loyale houding jegens het Gouvernement tijdens de laatste expeditie. Zij legdo op 9 Februari 1906 de korte verklaring volgens Celebes-model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 2 Mei 1906. Zij stierf kinderloos in 1917 en werd opgevolgd door I. Makoeng, dochter van den vroegeren Aroe van Alita en gehuwd met een zoon van den Adatoeang van Sawito, een jon-gere broer van don Adatoeang van Siddnrng en. de Aro6 Rapang. Zij heeft op 12 Maart 1917 do korte verklaring volgens uniform model afge-legd, welke goedgekeurd werd bij G.B. van 2 Augustus 1918 no. 10. Zij is in 1932 overleden en nog niet definitief vervangen (Oct. 1933).

Maloestasi grenst ten N. aan Soepa, ten O. aan Siddnrng-Rapang en Sopping, ten Z. aan Soppdngriadja en ten W. aan de zee. De kuHllijn van Maloestasi maakt ten noorden van de nion-ding der Batoepoett-rivier een wijde bocht door het O. naar het N. en eindigt in Oedjoeng Djo-nga, waarvoor het Oexni-rif en het lage eilandje Baki (waarop petroleum moet voorkomcn) lig-gen. Van hier herneemt de kustlijn haar n-lijke richting langs de kapen Koepa, Bodjo en J'on-rangang, bij welke laatste kaap de ingang van de Baai van Par6par6 ligt. Deze baai wordt naar het W. omsloten door een smal schiereiland, dat eindigt in Tandjoeng Lero. Ongeveer in het midden van dit schiereiland epringt een smalle strook Tana-Maoli genaamd, naar het 0. naar voren en verdeelt daardoor do baai in twee deelen: do Baai van Soepa en de eigenlijke Baai van Par6-par6, welke laatsgenoemde plaats tegenover Tana-Maoli is gelegen. De westelijke bergketen van het z.-lijke schiereiland van Celebes daalt aan de westzijde steil af naar de kustlijn. Hij nee mt naar het N. in hoogte af en vertoont een griHige kamlijn, waarin enkele spitse toppen, ala de Lapo-Krikri ten Z. van Pareparad opvallen.

Dicht langs de oostkust van de Baai van Pa-x6par6, waar de vlakte nauwelijks een halve km. breed is, zet het bergland zich naar het N. voort om plotseling onder te duiken in de inbuigingszone tusschen Z. en Centraal-Celobes, welke zich uitstrekt van de Sa'dang-monden aan de west-kust over de meren van Siddnrfng en Tdmp6 en door het Tjdnranabekken naar Palima aan de Golf van Bond. De kust is van het Z. tot aan de Baai van Par6par6 bochtig, laag en hier en daar rotsachtig, bijna overal bedekt met modeler en op vele plaatsen begroeid met rizophoren. Van de baaien ten Z. van die van Parepare zijn vermeld: ■denswaard die van SoempangbinangaE, Bodjo, Palanro en Batoe-poetfe. De voor de kust liggende eilandjes zijn Baki en Boetoegang (tegenover kampoeng Oedjoeng, ten N. van Par6pare). De voornaamste rivieren zijn de Marapang of Batoe-poet6-rivier op de grens met Soppdngriada, welke tot een eind voorbij de kampoeng Tjilalang is op te varen, en de rivier van SoempangbinangaE, in haar bovenloop Karadja geheeten, welke met een breeden mond in zee uitloopt en daardoor voor groote prauwen vaarbaar is tot de kampoeng LontangE, waar een levendige pasar is. De rivieren van Palanro, Koepa en Bodjo zijn van weinig betekenis.

Autowegen in het landschap zijn: a de weg van Makassar over Parepare naar Mandar; b van Parepare over Pangkadjene-Tarroetcdang-Singgang naar Pampanoë en Loewoe; c van Pardpare over BangkaE-Rapang naar Pabetongan en verder naar Enrekang. Nog bestaat er een paardenpad van Par6pare naar Alakoeang en een autoweg van Parepare naar WanoeE, den zetel van den bestuurder van Soepa; deze weg sluit verder aan op de verbinding der kustkampoengs Barakasonda en Garassi, van welke laatste plaats de weg doorgaat naar den asweg richting Enr6-kang. Op den rijweg Palanro naar LamaE sluit aan de 3 m. breede kampoengweg, welke in een boog alle om de groote rijstvlakte van Nepo gele-gen kampoengs tot aan de kust (kampoeng Oedjoeng) verbindt. De bevolking van Maloes-tasi bestaat uit 134 Europeanen (ter nfdelings- hoofdplaats), 28.054 Inlanders, 399 Chineezen (op de afdelingshoofdplaats en de pasars) en 308 andere Vreemde Oosterlingen (hoofdzakelijk Arabieren) of totaal 28.955 zielen. Kampoeng-concntratie, vooral in de bergstreken, wordt streng doorgevoerd. De Aroe van Maloes6tasi ontvangt een maandelijksche bezoldiging van / 100. Jc hadat bestaat uit een soelewatang en een pabijara. Bezoldigde hoofden in het landschap zijn: de Aroc van Batjoekiki, de Matos van Oedjoeng, de Matao van Nepo en de Matao van Laboekang. De ledon van het zelfbestuur en de bezoldigde hoofden ontvangen een kindertoelago en een toelage voor reis- en verblijfskosten. De kampoenghoofden genieten alleen collectcloonen. Hoofdmiddel van bestaan der inheemhocho bevolking is de landbouw en meer speciaal de rijst-cultuur. Het landschap heeft uitgebreide sawahs, waarvan de meeste gelirgeerd zyn. In de berg-strekken heeft men nog ladangs. Do rijst-opbrengst is zoo groot, dat elk jaar een belangrijke hoeveelheid kan worden uitgevoerd. De klappercultuur is in de kuststreken zeer uitgebreid. De copra wordt uitgevoerd. Oliebereiding komt niet voor. Andere gewassen, welke geplant worden zijn: mala, katjang- en oebisoorten, widjdn, tabak on-

komiri. Van veel belang is ook de aanplant van pisang, welko grootendeels naar Makassar wordt uitgevoerd.

Do vccstapel bestaat voornamelijk uit karbouwen en geiten. Paarden zijn er weinig. De import- en exporthandel zijn voornamelijk in handen van Europeesche en Chineesche hand-laren; do binnenlandsche kleinhandel is in handen van Boegineezen. Transportmiddelen zijn K.P.M. booten, groote zeeprouwen, auto's, twee-wielige rijtuigen, rijwielen, paarden en soms karbouwen. Aan jacht wordt weinig gedaan. Vis-scherij wordt in den regel als nevenbedrijf uitgeoefend door do bevolking in de kuststreken. De zeevisch wordt gedroogd op de binnenlandsche pasars verhandeld. De rivieren zijn weinig vischrijk. Langs de kust heeft men vele visch-vijvers aangelegd. De Industrie is van weinig belang, dp producten zijn gewoonlijk voor eigen gebruik/

RAPANG (Aanv. DI. III). Dit kleine, zelfbesturende landschap, vormt samen met het zelfbesturende landschap Siddnrfng de onderafdeeling Siddnrdng-Rapang der afdeling Parepare van het gouvernement Celebes en Onderhoorig-heden. Het wordt gevormd door 9 aan elkaar sluitende kampoengs, welke bij elkaar een doorlopende klappertuin met sawaha er tusschen vormen. Het grenst ten N. aan Maiwa en Enrekang, ten O. aan Banawa en Siddnrdng, ten Z. aan Siddnrdng en ten W. aan Sawito. In het lange contract van 11 September 1887, gesloten met den bestuurder Soemanga Roekka (goedgekeurd bij G.B. van 23 Sept. 1888), zijn de grenzen aangegeven.

Het landschap is ongeveer 470 km.² groot en heeft een bevolkingssterkte van 1 Europeaan, 32.389 Inlanders, 62 Chineezen en 131 andere Vreemde Oosterlingen (Arabieren). Een groot deel der Arabieren woont in de kampoengs en heeft zich verincngd met do inhemsche, Boegineesche bevolking. Het n.-lijk deel van het landschap, tegen de grenzen met Enrekang en Maiwa, is bergachtig; het z.-lijk deel is vlak, bedekt met sawalis en klappertuinen en sluit aan bij de groote vlakte van Siddnrdng, welke bekend staat onder den naam van de inbuigingszone van Zuid-West-Celobes. De vlakte van Rapang wordt van Oost naar West doorloopen door de on-vaarbare rivier van Rapang of Salo Karadja, welke in Sawito den naam krijgt van Alita of Saga-Saga-rivier en bij DjampocE in Straat Makassar uitmondt. Verder heeft men in Rapang kleine riviertjes, welke in het meer van Sidn-ring uitloopen en van weinig belang zijn. Van Par6par6 is er een autoweg over BangkaE naar Rapang, Pabetongan en verder naar Enrekang. Ook is er een autoweg van Pangkadjene (Siddnrdng) naar Rapang. Van deze onderafdelingshoofdplaats gaat ook een autoweg naar de groote marktplaats Maroengin in het landschap Maiwa. De verbinding Rapang-Pinrang is voor autoverkeer geschikt genaakt.

Het hoofdmiddel van bestaan is laudbouw. Do uitgebreide sawahs, gelirgeerd uit do Rapang-rivier, leveren con overschot aan rijst op, dat uitgevoerd wordt. De klappercultuur levert copra op voor den uitvoer. Andere cultuurs zijn die van mais, katjangsoorten, widjdn en oebi-soorten.

Do vccstapel (karbouwen, paarden, geiten) is

voldoende voor de behoeften der bevolking. Jacht, visscherij en nijverheid zijn van weinig belang. De binnenlandsche handel op de pasars is zeer druk (Rapang, Baranti). Transportmiddelen zijn: auto's, rijwielen en draagpaarden, zelden koelies of karbonwen.

Vóór 1856 werd Rapang bestuurd door een zelfstandigen vorst. Na het huwelijk van Patta Banti, een dochter van Andi Matanang, Aroe van Rapang, met La Pangorisang, Adatoeng van Siddnrdng, kwam Rapang onder den invloed van het laatstgenoemde landschap. Toen Andi Matanang stierf, werd zijn kleinzoon, Soemanga Roekka, zoon van den Adatoeng van SidBn-rdng, in October 1856 vorst van Rapang en van Siddnrdng. Op 11 September 1857 sloot Soemanga Roekka met de hadat van Rapang een lang contract met het Gouvernement, dat bij G.B. van 23 September 1858 werd goedgekeurd. In dat contract zijn de grenzen van Rapang aangegeven. Bij supplettoire overeenkomst van 4 December 1888, goedgekeurd bij G.B. van 2 October 1891, werden bepalingen opgenomen tot tegengang van den in- en uitvoer van oorlogsbehoefden. Bij den dood van Soemanga Roekka ging het bestuur over beide landschappen over op zijn jongeren breeder La Sadapotto. Deze voerde het bestuur, toen de militaire actie tegen Siddnrdng begon en het verzet in het landschap werd gebroken. La Sadapotto deed afstand van het bestuur en de landschappen werden gescheiden. Zijn oudere zuster I. Njilitimo, Aroe van Baranti, werd bestuurster van Rapang, na op 21 October 1905 de korte verklaring volgens Celebes-model te hebben afgelegd, welke goedgekeurd werd bij G.B. van 2 Mei 1906. In Siddnrdng werd La Sadapotto vervangen door zijn zoon La Tjiboe. I. Njilitimo werd in 1908 op verzoek eervol van haar waardigheid ontheven en kreeg tot opvolgster I. Tanri, dochter van La Sadapotto, die op 16 Augustus 1909 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 10 November 1911 no. 21. Zij is nog in functie, woont in de kampong Rapang en geniet een maandelijksche bezoldiging van 150 *s maands; zij wordt bijgestaan door een hadat, bestaande uit een soelawatang en een pabitjara, die mede bezoldiging genieten en evenals de bestuurster een kindertoelage en een toelage voor reis- en verblijfkosten ontvangen. In het land-Bchap worden ook bezoldigd de hoofden (Aroe's) van Lalangbata, Paseno, Koelo en Binteng (vroeger districten, thans adatgemeenschappen). De kamponghoofden genieten collectie-loonen.

SIDENRENG (Aanv. van DI. III). Dit zelfbesturende landschap, zooals het thans na afscheiding van Rapang en Maloesdtasi is ingekrompen, wordt begrensd ten N. door Rapang en Belawa, ten O. door Wadjo, ten Z. door Soppeng en ten W. door Maloesdtasi, Soepa en Sa-wito. Het is ± 1450 km.² groot en het volrijkste der landschappen, aangesloten bij de onderafdeelingkas Adjatarang. De bevolking bestaat uit 85.767 Inlanders, 72 Chineez en 605 andere Vreemde Oosterlingen (meest Arabieren), totaal 86.444 zielen. Een groot deel der Arabieren heeft zich door huwelijken met Boegineesche vrouwen met de Inheemsche bevolking vermengd. Zij wonen op de pasars en in de kampongs; de Chineez alleen op de pasars.

De bergketen van het Z.W.-lijk schiereiland

van Celebes, welke o.a. de grens vormt van Barroe en Bond, strekt zich dicht langs de westkust van de Baai van Pareparé, waar de kustvlakte nauwelijks een halve km. breed is, naar het N. uit, in hoogte afnemende, om plotseling onder te duiken in de inbuigingszone tusschen Z. en Centraal-Celebes, welke zich uitstrekt van do Sa'dang mouden bij DjampoeE en Salipolo aan de westkust, over de vlakte van Sidnfrng en over de meren van Siddnrdng tot Tómpé, voorts door het Tjiranabekken naar Palimal aan de Golf van Bond. Zuidelijk van de vlakte van Siddnrdng heeft men het heuvel- en bergcomplex van den Boeloe Malotji, dat verbonden is met de boven- genoemde westelijke hoofdketen op het schiereiland. De vlakte zelf staat bekend onder den naam van inbuigingszone van Z.W. Celebes, ter-wijl het gedeelte rondom de meren in het bijzonder Tómpé depressie genoemd wordt. Zuidelijk van de meren strekt de vlakte zich wigvormig uit tot binnen het tusschen de beide hoofdketens (W. en O.) gelegen stroomgebied van de WalaE. De directe verbinding van de berglanden van Z. Celebes en Centraal-Celebes wordt onderbroken door de vlakte van Siddnrdng; van hier-uit gaat N. waarts een verbindingsrug over het heuvelland van Maiwa naar Batoe Mila, van waar de waterscheiding tusschen de Salo Sa'dang en de Alitarivier in W.Z.W.-lijke richting zich afbuigt naar Straat Makassar. Van Batoe Mila gaat ook de verbindingsrug met het Latimo-djonggebergte, dat met het bergstelsel van Centraal-Celebes samenhangt, eerst in n.o.-lijke en dan in n.-lijke richting naar den Boeloe Wong-wongan (1419 m.), vervolgens in o.-lijke richting; beoosten Boeloe Kalawedak (1307 m.) en het paardenpad Kalosi-Oeroe-Rapang kruisend naar den Oeloe Mamang (2580 m.) en van hier in n.-lijke richting naar den B. Latimodjong (3413 m.) en den Rante Mario (3425 m.).

Het meer van Siddnring, normaal 45,5 km.² groot, ontvangt het water van de omliggende lerreinen; door de S. Lasasanriwoe of S. Wata staat het in gemeenschap met het grootere Tjimpé-meer, normaal 105 km.² groot. In den drogen tijd is de 15 km. lange 8. Losasanriwoe nauwelijks 3 m. breed en valt van het meer van Siddnring onmiddellijk in de S. Minralang, de afwatering van het Tjimpémeer naar de Tjiranarivier. In den natten tijd worden de afwateringsrivieren aanvoerende van water afkomstig van de Walaerivier; de oevers der meren en rivieren worden overstromd, do wateroppervlakte der meren wordt grooter, zoodat de lengte van do S. Losasanriwoe clan nog slechts 2 km. is/ In het Tempemeer stroomt uit Z.W.-lijke richting de S. Lewarang of S. Tobotjili en andere kleinere rivieren, die van het westelijke gebergte komen; uit n.-lijke richting de S. Tokadó of S. Bila, welke door een zijtak haar water ook gedeeltelijk in de 8. Minralang uitstort. Het krokodillenmeer ontvangt water van de S. Baló en is gelegen in de Rawah Lajpoeng Paka. De afwatering van dit meer geschiedt naar den zijtak van de S. Bila, welke zich weer in twee takken splitst, de eeno uitkinnende in de Alinralang, de andere in het Tjimpémeer. Het stroomgebied der rivieren, welke bij Senggang zich vereenigen, omvat ongeveer 6000 km.², waarvan op rekening van de Salo Bila, welke het water van het Latimodjong en Maiwagebergte afvoert, 1015 km.² komt. Do

regonval in dit stroomgebied is zeer groot; de capaciteit van den afvoercweg, do Tjfenranarivier, is daar niet op berekend. Deze moet bovendien door een smalle kloof, do poort van Bara, en het verval is klein. Ten gevolge daarvan wordt het water opgestuwd en teruggedrukt naar de moron. Het overstromt de lage omgeving ervan over een breedte van 3 h 4 km. Er is dan geen af-scheiding te zien tusschen de T6mp6- en SidBn- r6ngmeren. Do S. Bila vcrloopt in een delta, waartoe ook ket krokodillenmeer met omgeving moot worden gcrekend. Het gevolg van dat alles is groote neerslag van aangevoerd materiaal, dichtslibbing van meergedeelten, voortdurendo deltavorming en ophooging van den bodem. In-clusief de meren bedraagt do oppervlakte der overstromde terreijnen bij samenvallende ban- djirs ongeveer 385 km². In den drogen tijd loopt het Tdmpdmeer vrijwel Iceg, terwijl het meer van Sid&nr6ng nog water bevat.

De vlakte van Siddnreng is bedekt met sawahs en klapperuinen. De oogst van rijst en mals, vooral in het merengebied, is overvloedig, zoodat veel kan worden uitgevoerd. De koffiecultuur is belangrijk in de banaea's Goeroe en Pitoeriawa. De sawahs worden zooveel mogelijk geirrigceerd (irrigatieleidingen Masep6, Boelo-Timorang en BiJoka). Andere cultures zijn van weinig belang. Ladangbouw geschiedt nog in het gebergte van Pitoeriawa en Pitoeriasd. De vee-teelt is belangrijk; karbouwen worden uitgevoerd naar Makassar. Schapen worden geteeld in Amparita, Mase- p6 en Soreang. De jacht op herten wordt door aanzienlijken beoefend. De visscherij is belangrijk in de meren en moerassen, evenwel alleen voor binnenlandsch gebruik. De rivieren zijn weinig vischrijk. Hef weven van saroengs, het vlechten van mandjes en ligmatjes geschiedt ge-woonlijk voor eijden gebruik. In Siddnrdng (Ma- sepe) wonen bekwame ijzersmeden, die periodiek het land rondreizen en zoo een behoorlijk be- staan vinden. Inzameling van boschproducten (rotan en damarsoorten) geschiedt in Pitoeriasd, waar het gebergte nog boschrijk is. De uitvoer heeft plaata over Siwa en Palima. Door de zelf- bcSturen van Sid^rdng en Rapang zijn regelingen uitgevaardigd, waarbij straf is bedreigd tegen het kappen zonder vergunning van djati-, bajang- en belawaboorn, welke nog veel voor- koinen in de bosschen van het gebergte in Pi- toerias6 en Pitoeriawa. Bitiboornen worden door do bevolking van Sidisnrdng veel aangeplant voor huizenbouw.

De hoofdwegen (autowegen) zijn a. de weg Z.- N. als gedeelte van den middenweg over Z. Celebes. Ilij koint bij kampoeng BapangE in Siddnring en loopt over Biloka—Masepd—Amparita—Alakoeang—Pangkadj6ne naar Rapang en verder N.-waarts; b. do weg W.-O. komt van Par6parc bij de brug Alok in Siddnrdng, gaat dan over KemiriE—BaigkaE—Pangkadjeno—Kanjocara—EmpagaE—Bindoso—Tanroeteclong en Jatjampo naar Wad jo; c. de weg BangkaE—Tjaruwali—Rapang; d. de verbinding Aniparita-T6t6dji; e. een binnenweg van Tjaruwali (Masop6) naar Lisa en T6t6dji; /. de weg Alakoeang-Amparita naar Peinantangan; andro wegen in het landschap zyn van minder belang. Pasnrs van cenige betoekenia zijn dio van T6t6dji, Tjaruwali, Masoj 6, Pangkadjene, Soreang en Bila. Transportmiddelen zijn auto*s, rijwielon,

paarden en kocl'i's en enkele tweewielige rijtuigen.

Do inheemsche bevolking betaat uit Boeginee-zon. Do autochthonen, doToala*s, in het begin van deze cuuw nog aangetroffen op do oostelijke berg-hellingen van het Latimodjonggebergte, zijn thara van daar verdwenen. De eerste Maleische bevolking van Celebes, Tor&dja's genoemd, zijn in Siddnrdng alleen nog in vormgeving met de tweede Maleische laag aanwezig als Toletta in de bevolking van de Arawasche bergen, en in dio van Pitoerias6, waar zij echter, vooral die van het meer oostelijke gedeelte, duidelijk sporen eener Toala-vermenging vertoont.

V66r den Hindoelstiachen invloed uit Oost-Java en Bali, welke met de vereering van Batara Goeroe (Amparita—Boeloe—Loa) ook het vor- stenbestuur en de klasse-indeeling bracht, be- stonden in Siddnrdng 8 stammen, welke geves- tigd waren in Tet6daji, Aliwoewoe (nu verdwenen), Amparita, Aratang, Lisa, Masep6, Alakoeang, Goeroe. Hier is dus de kern van Siddn- r6ng; over die stammen stonden matao's, die later als lid van de besturen der lili's of vazal- staten van Siddnrdng werden opgenomen. De vorst koos zijn vazallen uit eigen familie van min- deren bloede. Zij werden over belangrijke gebieds- deelen en ook grensgebieden gesteld en hun bezit werd erfelijk. Zoo ontstonden de lili's van het landschap. Onder de vazallen was de Aroeng van Amparita de voornaamste. Daaronder stonden de lili's tegen Wad jo en Soppdng gelegen, nl. Tjaruwali, Biloka, Wanio en WataE. Deze vier lili's vormen thans de adatgemeenschap Lilirelaeotang met den Aroe Wanio ala hoofd.

De Adatoeang Lapawowoi stelde in het begin van de 19e eeuw als gunst den Aroeng Goeroe in een schonk hem het land Bila-bila (bij Bdtntjng Lewo, Alakoeang). Later nog in den tienjarigen strijd van La Pangorisang (kleinzoon van La Pawawoi) tegen zijn anderen broeder La Pato- ngai, die gesteund werd door Bond, Wadjo en Sopping, terwijl Pangorisang hulp ontving van het Gouvernement, dat een expeditie (1850) zond tegen de toenmalige, vrouwelijke Aroeng Bon4, ontstond de Aroeng Aratang, die later weer met zijn volk zijn gronden bij Bindoro verliet en zich nederzette bij Amparita, dus in het centrum van Siddnrdng. Als laatsten vazal stelde de Adatoeang La Sadapotto aan den Aroe Tatjampo, die een stuk sawahgrond kreeg bij degrens van Wadjo in het 0. Buiten het eigenlijk Sidenrdng lagen nog 14 buitenlili's, nl. de Pitoeriawa en de Pitoerias6, nu adatgemeenschappen geworden. De eerste bestond uit: Oting (do voornaamste) Wala, Botto, Boeloe-Tjdnrana, Bila, Poegi en Djampoe; do tweede uit: Batoe (de voornaamste), Paradja, Kalompang, Bctao, Lamarang, Baramas6 en Baroekoe. De Aroes van Oting en van Batoe zijn blijven bestaan als adatgemeenschapshoofden, reap, van Pitoeriawa, en Pitoeriasd. Bchvalde de boven reeds vormolde drie adatgemeenschappen heeft het landschap thans nog e6n adatgemeen- schap, Siddnrdng-Redjang genoemd, omvattende Amparita, Watang, Aratfng, Goeroe (elk onder een Aroo), Alakoeang, Arawa, Lisa, Masepe en T6t6dji (elk onder een llatao). De bestuurder, leden van de h&dat, do adatgemeenschapshoof- den en de onder dezen gestelde aroe's en matao's, bovencvrmeld, genieten bczoldiging uit do Adja- taparangkas benevens een kindertoelage en een toelage voor reis- on verblyfkosten.

De bevolking van Sidfrenrdng is van Boeginee-schen oorsprong. Haar taal is plat-Boegineesch. De Pitoeriseers spreken half Maiwasch, half Loewoeksch. Verder wordt Lettasch gesproken door de afstammelingen van door vorige Ada-toeangs in de bergen van Arawa geplaatste slaven. De godsdienst is de Islam. De chalief, benoemd door den Adatoeang, is hoofd van de sjarat. Op-merkelijk is, dat naast veel andere teekenen van Hindoeïstischen invloed in plechtigheden en ver-sieringen (lotus-bladeren) enz. te Amparita, een goeroe bij de verbinding in het huwelijk van de zoogenaamde To Laoetang (afstammelingen van Balische Javanen?) met een zuiver Hindoeïstische formule, waarmede ook de sage „La Ga- ligo" begint, aanvangt. In do Boeloe-Loa bij Alakoeang heeft Batara Goeroo een heiligdom, dat, bygewerkt tot een zuiveren kegel in oude tijden, nog verdiepingen vertoont, welke vooral bij beklimming merkbaar zijn.

Na den dood van Pangorisang, Adatoeang van Siddnrdng (11 Mei 1882) werd zijn zoon Soemanga Roekka, Aroe van Rapang en tevens Adatoeang van Siddnrdng (zie ook aanv. art. RAPANG). Op 28 October 1886 sloten hij en de hadat van Siddnrdng een lang contract met het Gouverne- ment, waarin o.a. de begrenzing van het land- schap is aangegeven. Dat contract werd goedge- keurd bij G.B. van 25 Januari 1888 no. 6. Hierbij is tevens in art. 2 aantekening gehouden van de akte betreffende de verhouding van Parepare tot het Nederlandsche gezag, afgegeven door ge- noemden Soemanga Roekka, wiens akte van be- vestiging werd goedgekeurd bij G.B. van 6 Januari 1888. De akte luidt: „Nademaal bij acte van 7 Augustus 1824 door den vorst van Siddn- reng, mijn overgrootvader Lapawawoi Ali Al- benoe Abdoel Hakim, op behoorlijke wijze van het oud en onverlet eigendomsrecht van het Neder- landsch Gouvernement op de kampong en het omliggende daaronder behorende land van Parepare is erkend geworden, met vrijlating om, te de voorwaarden als in de acte staan uitge- drukt, ieder oogenblik van dat recht gebruik te maken en voornoemde kampong en het daaronder behorende land van Parepare in bezit en rechtstreeksch bebeer te nemen, welk recht van het Nederlandsch Gouvernement eveneens door wijlen mijn vader Mohamad Ali Lapangorisang bij acte van 23 September 1854 is erkend en be- krachtigd geworden; Zoo is het dat ik, Soemanga Roekka, Aroe Rapang vorst van Siddnrdng, voor mij en mijne nakomelingen bij deze plechtig ver- klaar, dat de kampong en het daarom liggende daaronder behorende land van Parepare het onverlet eigendom van het Nederlandsch Gouvernement is en mij, evenals aan mijn genoem- den overgrootvader en vader, door dat Gouvernement, als deszelfs trouw bondgenoot, slechts in bewaring is gegeven geworden en zulks onder de voorwaarden, als in de acte van den zevenden Augustus 1824 staan uitgedrukt en dat ik ook bereid ben om dat pand ieder oogenblik en op eerste aanmaning aan deszelfs rechtmatigen eigenaar, het Nederlandsch Gouvernement, terug te geven om het onder eigen beheer te nemen. ^

Het lange contract van 1886 werd aangevuld met 3 suppletoire overeenkomsten: a. van 11 Mei 1887 (goedgekeurd bij G.B. van 13 Mei 1889) om- trent berechting van misdrijven en overtredingen in zake telegraaflijnen en kabels; b. van 4 De

cember 1888 (goedgekeurd bij G.B. van 2 October 1891) betreffende tegengang van in- en uit- voer van oorlogsbehoefden; c. van 4 Mei 1898 (goedgekeurd bij G.B. van 16 September 1900) betreffende mijnbouwkundige opsporingen en concessies, landbouwondernemingen en toepas- selijkverklaring van mijnbouwverordeningen. Soemanga Roekka was gehuwd met Talloe LataId van N6po. Beiden sterven kinderloos. Het be- stuur ging over op den jongeren broer van Soe- manga Roekka, genaamd La Sadapotto. Deze- was Adatoeang, toen de militaire actie tegen Si- ddnreng begon en het verzet in het landschap werd gebroken. La Sadapotto deed afstand van het bestuur en werd in Rapang door zijn oudre zuster Njilitino en in Siddnrdng door zijn zoon La Tjiboe opgevolgd. Deze lcgde op 25 October 1905 de korte verklaring volgens Celebes-model af, welke werd goedgekeurd by G.B. van 2 Mei 1900 no. 18.

La Tjiboe is nog in functie en versierd met de kleine gouden ster; hij woont in Parepard. Zijn maandelijksche bezoldiging bedraagt / 250. Hij wordt bijgestaan door een hadat bestaande uit de Talloe LattaE en drie bezoldigde pabi- tjara's Zoals boven reeds vermeld wordt het bestuur over de inheemsche bevolking verder ge- voerd door bezoldigde adatgemeenschapshoofden en onderhoofden (aroe's en matao's). De leden van het zelfbestuur en de bezoldigde hoofden ge- nieten bovendien een kindertoeelage en een toe-] age voor reis- en verblyfkosten. Do kampong- hoofden heeten' kapala's, zijn onbezoldigd en ge- nieten slechts collectieclonen. De leden van het zelfbestuur, de adatgemeenschapshoofden en onderhoofden hebben ornamentalsvelden.

BANGGAI (Anv. DI. I). Dit landschap, vroe- ger behorende tot het sultanaat Ternate, werd bij suppletoire overeenkomst met den Sultan van Ternate en zijn landsgroten, geslctn op den 23sten Maart 1907 en goedgekeurd bij G.B. van 16 Januari 1908, van dat sultanaat afgeschicden tegelijk met de landschappen Mori en Tomboc- koe of Boengkoe en gevoegd bij de afdeling Oost-Celebes van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De afscheiding van U'eruate is in werking getreden op 1 April 1908.

In 1924 werd Banggai, verdeeld in twee on- derafdeelingen (Loewoeken Banggai), alsdc 1 van de afdeeling Poso gevoegd bij de residentie Ma- nado. Bij do nieuwe administratieve indeling van laatstgenoemd gewest in 1932 (Ind. Sib. 1932 no. 571) is bepaald, dat de afdeeling Poso wordt onderverdeeld in drie onderafdeelingen, a. Poso, b. Kolonodale en c. Banggai, welke laat- ste, bestaande uit het landschap van dien naam, zal staan onder een controleur of gezaghebber bij het Binnenlands Bestuur dan wel een officier van de landmacJit met den titel van fd. controleur met standplaats Loewoek, bigestaan door een gezaghebber bij het Binnenlands Bestuur met een door het hoofd van gewestelijke bestuur aan te wijzen standplaats.

Het zelfbesturende landschap Banggai bc- staat uit 2 deelen: a. het gedeelte op den vasten wal van Celebes (vroeger de onderafdeeling Loo- woek vormende) en b. den Banggai-archipel.

4 Het eerste gedeelte, het *Loewoelgebied*, wordt begrensd ten N. door de Golf van Tomini, ten O. en Z. door de Straat van Belling en in het W. door de landschappen Todjo en Boengkoo.

De westgrens loopt van het eiland Togonto aan de Z. kust tusschen do kampongs Boeaboea (Boengkoë) en Rata (Banggai) naar den berg Loemoet, van hier over de toppen Kanddla en Sinara naar den oorsprong van de rivier Ball-ngara, welko rivier verder tot haar uitmondiging in de Tomini-bocht de grens vormt met het land,-schap Tojdo en Lore. De grootte van het op den vasten wal van Celebes gelegen gedeelte van het landschap Banggai (hier korthedshalve het Loë-woekgebied genoemd) bedraagt ongeveer 3600 km². Behalve het bovenvermelde eiland Togonto behooren nog tot dat gebied de eilanden-groepen Poelau-doea en Poelau-empat, resp. in de Pe-lingstraat en in de Golf van Tomini, voorts de eilanden Montowaloe-daa, Montowaloe-kiki, Poelau Timb6 en Poelau Poat, welke alle ook in de Golf van Tomini liggen, en ton laatsto het eiland Poelau Paniki, dat voor de reede van Boenta ligt.

Het Loëwoekgebied is over het algemeen bergachtig met hier en daar eenige vlakten tusschen de berg- en heuvelketens. Over de lengte van het gebied loopen van W. naar O. evenwijdige bergketens, terwijl in het o.-lijk schiereiland een keten loopt van Sioena naar Balantak, met uitloopers naar Tandjoeng Djapara, Tekoe en Sobol. De hoogste toppen zijn de Piek van Balantak en de Tompo-tika op bovengenoemd schiereiland, de Boeloe Toempoe ten Z.W. van Lingkdtdng en in het W. op de grenzen, de Wotontagini, Sinara, Kanddla en Boentoe Bongka. Het hoogste gedeelte der bergen is onbewoond en de toppen zijn kaal of met struikgewas begroeid; op de hellingen vindt men groote bosschen met veel rotan en da mar. Tusschen Kin tom en Loboe, in het midden van het bergland, vindt men de hoogst gelegen kampoongs, n.l. Pinapoean, Lingkd't'ng, Tamboean en Baloa op ± 750 m. bo ven denzee- spiegel. Over het algemeen is de bodem van het bergland steenachtig, hier en daar bedekt met bruine aarde; op deze plekken zijn de ladangs aangelegd en de kampoongs gevestigd. Gi'oote stukken dorre grond bedekt met alang-alang treft men aan tusschen de Pelingstraat en de Tomini-bocht. Groote laagvlakten komen aan de zuidkust voor bij Dongi, Toili en Basama en aan de noordkust bij Sioena, Boenta en Balingara. Door die vlakten stroomen rivieren, welke door korten loop on groot verval van geen betekenis zijn als communicatiemiddel; zij worden alleen benut voor den afvoer van boschproducten op bam-boeivlotten naar de kustplaatsen (Dongi, Toili, Basama, Sioena en Balingara). In de vlakten liggen uitgebreide klapporaanplantingen. Bovon Rata, Boealdmo on Teima komen bruinkoollagen voor, terwijl bij Batoei, Toili on Laboo petroleum wordt gevonden. Op eenigo plaatsen in hot ge-bergte, zooals bij Pinapoean, bevinden zich war me zwavelbronnen.

De zuidkust is van de grons mot Boengkoë tot voorbij Biak over het algemeen vlak en zandig; bij Mantawa, Sinorang, Topo en Batoei komen incrossige kuststrooken voor, begroeid met rizophoren. Tusschen Biak on Kajoetanjo komt het gebergte by kaap Moloentoeng tot aan zee en in de kust steil. Dit is ook hot geval aan do oost-kust bij Balantak, Tekoe, Pankalaseang, Tandjoeng Bjapara en hier en daar aan de Tomini-bocht. Bij do steile kusten vindt men meestal koraalformaties on graniet. Do kust aan de To

mini bocht, van Poelau-empat tot voorbij Sa-makoo, is vlak en zndig, zoo ook van Boenta tot de grens mot Lor6. Voor on groot deel van de N.-on Z.-kust liggen raffen. Van Samakot tot voorbij Boenta aan de N.-kust sluiten raffen een soort binnoezee af, waarin de kampoenga Pa-gimana, Loboe, Teima en Boenta liggen en Pa-ketbooten kunnen binnenkomen door Straat Walca (tusschen hot oiland Poat en de kampoeng Walea). Aan de zuid- en oostkust komen bij Loëwoek, Bilingang, Basama, Bond-bobakal, Sobol en Pangkalaseang vrij diepe inhammen voor. Behalve in de baai van Sobol, welke alleen toe-gankelijk is voor zeeprauwen en in de baai van Pangkalaseang, welke bevaarbaar is voor kleine zeeschepen, kunnen groote booten in de genoemde inhammen veilig in- en uitvaren. Aan de noordkust is de baai van Poh en Sioena ook toegankelijk voor groote achepen. De plaatscn Loëwoek en Boenta zijn ook 's nachta en in elk weer voor zeeschepen te bereiken.

Alle kampoenga zijn door paardenpaden met elkaar verbonden; voor auto's zijn thans berijdbaar gemaakt de trajecten Pagimana, Poh, Loëwoek, Batoei en Minangadale. Waar noodig zijn bruggen gebouwd, welke goed onderhouden worden. Van groot belang is de doorgaande verkeersweg van den bestuurszetel Loëwoek naar de Tomini-bocht, met de korte doorsteek van Biak naar Poh (25 km.). De afstand van Loëwoek tot Poh bedraagt 35 km. Verkeersmiddelen zijn in het Loëwoekgebied: te land, personenauto's, vrachtauto's, rijwiden, tweewielige ry- en voertuigen benevens paarden; to water, op de rivieren, vlotten on kleine prauwen; ter zee prauwen on stoomschepen. Het landschap heeft in de Tomini-bocht een boot met aanhangmotor; verder zijn er 5 landschapsprauwen voor den dienst. Te Loëwoek bevindt zich een radiostation.—

Het Loëwoekgebied was een ingewest van den Radja van Banggai. Deze had daar senga-dji's aangesteld to Batoei, Tangkiang, Kintom, Mendono, Lontiom, Nambo on Loëwoek. De invloed van de Sengadij's van Tangkiang on Kintom reikte over de waterscheiding tot aan de Tomini-bocht. Do op den vasten wal van Celebes gelegen onderworpen streken waren van groot belang voor den Radja en de landsgroeten van Banggai, wogens de belangrijke inkomsten, welke zij daarvan trokken. Zij bozochten geregeld die streken; huwelijken met vrouwen aldaar bleven niet uit. Een der Sultans van Ternate verbood den Radja en de landsgroeten van Banggai zich te veel met de zaken van Loëwoek in te laten, welko streek dio Sultan onder zijn eigen invloed wilde houden. Sedort werd de band tusschen de twee deelen van hot landschap Banggai losser.

In 1925 werd dor hot Europeesche bestuur nog een enquête gehouden bij do hoofden van Loëwoek om do wenschelijkheid na te gaan van een afschoiding van Banggai. Het overgrooto deel dior hoofden was er tegen, zoodat tot heden het landschap in zijn geheel is gobieven.

B. De Banggai-archipel, het tweede gedeelte van hot landschap, bestaat uit de eilanden: Banggai, Labobo, Bangkoeloeng, Peling (zio dl. III) on den Bokan-archipel. Bij do eerste vier eilanden behooren kleinoro, welke daaromheen zijn gelegen, zoo bij P. Banggai: Kaoë-Kanaoë (bij zijn Z.-punt); Togong Sokoli of To Sokoli, ook wel P. Bandan genoemd (bestaande uit de

twee eilandjes Banbasal en Paocno); de Babakgroep, Togong Totolo en Taelon. ten slotte in het N. de Togong Potil of P. Kelapa-groep. Bij P. Labobo: Labobo-Paocno en Pedal. Bij Bangkoeloeng: P. Sago, Gabota, Tataboeno, Tatabatal, Lamoenan en Linsoeve (op het eerstgenoemde na alle onbewoond). Bij Peling: N. en Z.-Bakalan (het eerste onbewoond), Poelau-Banjak (in de Bakalanbaai) en bij de westkust een groep eilandjes, welke ook P. Banjak genoemd wordt. Van den Bokan-archipel zijn de voor- naamste eilanden: Tropot, Tinanao, Kokoedang, Komboengan, Molilis, Bokan, Tongo, Boeang- boeang en Timpaoes.

De Banggai-archipel wordt in het N. begrensd door de Pfdingstraat (zie dl. III), in het W. door de Golf van Tolo en in het Z. en O. door de Moluksche zee. Straat Greyhound scheidt de Banggai-archipel van de Soela-eilanden. Het grootste eiland van den Banggai-archipel is Peling (± 2325 kin.*). De kustlijn is ontwikkeld en heeft een grilligen vorm, door de aanwezigheid van diep in het land dringende baaien. Van Tandjoeng Kembani (Z.W.-punt) tot Tataba of Lemme¹ liggen voor de kust talrijke riffen, welke vooral tusschen de daar aanwezige P. Banjak een gevaarlijk vaarwater vormen. De kust is daar, behalve bij Labangan, waar het gebergte tot aan zee komt, vlak en begroeid met rizophoren. Van Lemme¹ tot Tandjoeng Batoe Mote (witte rots) naderd het gebergte de zee en vormt op enkele plaatsen een steile, rotsige kust. Ten O. van laatstgenoemde kaap ligt de met riffen bezaaide inham van Loewoek Penantang. Ook verder oostwaarts komt het gebergte tot aan zee. Behoorlijke anker- en landingsplaatsen zijn daar niet te vinden; het kustgebied is daar dan ook onbewoond. Eerst bij de Bolonan-baai vindt men een lage kust met rizophoren begroeid. Ten O. daarvan vindt men de groote Bakalan-baai, waarvan de west- en zuid-rand bedekt is met een rizophorenbosch, evenals de in de baai gelegen P. Banjak. De Z.O.-hoek en de oostzijde van de baai hebben vlak strand, dat evenwel tusschen de Badjokampoengs Bongganen en Ambelang weer door een rizophorenbosch wordt onderbroken. Van de beide Bakalan-eilanden is het kleine rotsachtig en heeft het groote vlakke kusten met aan de oostzijde een zandig strand. Van Tandjoeng Paisoebatoe, een kale kalkrots, gaat de kust van Peling weer oostwaarts tot Tandjoeng Pemali met ertusschen diepe inhammen bij Lalong en Loewoek Sago. De kust bij die inhammen en bij Palam is vrij vlak, op andere gedeelten is zij steil en rotsachtig. Even voor Tandjoeng Tinoeson is een kleine baai, waarin de Badjokampoeng Ka-loembatang; van laatstgenoemde kaap gaat de kust z.w.-waarts en vormt daar de groote Men-samatbaai met den inham van Paisoeloeno. De kust is hier grootendeels begroeid met rizophoren; slechts bij Tandjoeng Soengo is zij rotsachtig en steil. Van Paisoeloeno gaat de kust zuidwaarts tot Tandjoeng Penolong. Hier is zij bijna overal steil en rotsachtig met vele kleine inhammen, waarvoor kleine eilandjes en veel riffen liggen. Van laatstgenoemde Tandjoeng gaat de kustlijn westwaarts; daar treft men de twee baaien van Popidolong en Mamoeloosan aan. De kust is hier afwisselend steil en begroeid met rizophoren bosschen; in de eerste baai vindt men rots-eilandjes en veel riffen. Van Tandjoeng Pa-

pakamot noordwaarts tot tegenover het eilandje Baeol liggen de inhammen van Keleko, Tomboek en Patoekoeki. Op dit stuk is de kust afwisselend steil en vlak; vooral in het noordelijkste gedeelte komen ~~dichte rizophorenboschchen voor. Naar het Z. toe tot~~ Tandjoeng Kembani vindt men weer afwisselend rotsige stukken en drassige gedeelten, begroeid met rizophoren. Het eiland Bangkoc-loong is geheel omgeven door koraalriffen. De kusten daarvan zijn, evenals die van de eilanden Labobo en Banggai, afwisselend vlak (moerassig) of rotsig en steil. Aan de westkust van laatstgenoemd eiland liggen de baaien van Banggai en Gonggong; de kust is hier vlak en moerassig. Voor de noordkust liggen kleine eilandjes en riffen; de oostkust is op een klein gedeelte na, bij Labobo, steil en rotsachtig. In den Bokan-archipel vindt men zeer weinig vlakke kusten. De beste ankerplaatsen in den Banggai-archipel zijn voor de kampoengs Banggai, Slansalfang, Liang, Patoekoeki, Kaloembantang, Lolantang, Boe-lagi en Lemme². Groote vlakten treft men in den archipel niet aan. Het terrein is meestal zeer geaccidenteerd; aan de kust komen hier en daar kleine vlakten voor, welke in den regentijd veelal onder water staan en geschikt zijn voor sawah-bouw. Zulke vlakten vindt men bij Tatabaoe, Tataba, Mensamat, Tinankong, Ambalang, Loewoek Sago, Balam en Saiboet op het eiland Peling; bij Ambeleang op Bangkoeloeng, bij Sageoianoea op Labobo en bij Bobolong op Banggai.

Groote rivieren zijn er niet in den Banggai-archipel. De aanwezige zijn van geen belang voor het verkeer. Vermeldenswaardige rivieren zijn op het eiland Peling: de Paisoe Linage bij Kembani en de Paisoe Tataboae, beide op het Tokolong-gebergte ontspringend en de laatste bij de uitmonding in zee een delta vormend; verder de Paisoe Kol6k-Kol6k en Paisoe Balangan, welke laatste na korten loop in den poreuzen bodem verdwijnt. Noordelijk daarvan stroomt de P. Boetoebali, welke bij Labangan in zee uitmondt en de P. Labasiano, welke vooral in den regentijd veel water afvoert. In West-Peling vindt men nog kleine meertjes, o.a. het Emdoek- en La-dangmeer. Het terrein tusschen Lemme² tot Loewoek Penantang en de geheele kust van Lolanting is zeer waterarm. In Midden-Peliug stroomt de P. Banbasal, welke bij Bakoeng ontspringt en by Ambalang uitmondt; haar oevers zijn zeer moerassig en begroeid met sagoeboschchen. Bij Bakoem ontspringt ook de P. Bocka), welke bij Patoekoeki in het strandmoeras, begroeid met rizophoren, uitmondt. Aan de oostkust loopen de P. Toetoeng en aan de Z.-kust de rivieren van Tobing, Taboengin, Mensaniet en Tinankong. Op de eilanden Bangkoeloeng en Labobo zijn geen vermeldenswaardige rivieren. Op het eiland Banggai is de voornaamste rivier de P. Poesoel, welke dichtbij de oostkust ontspringt, achter do hoofdplaats Banggai langs stroomt en ten Z. daarvan in het strandmoeras uitmondt.

De eilanden van den archipel zijn over het algemeen bergachtig met golvend heuvelland en hier en daar een kleine vlakte. In West-Peling is de Peldt (950 in.) de hoogste top, oostelijk van Tinanasoe. In O.-Peling is de hoogste terrein-verheffing ± 550 m. en in Midden-Peling ± 400 m. Op Bangkoeloeng is de grootste hoogte 400 m., op Labobo en op Banggai 250 m. De bodem is,

bchale in de waterarme strcken, over het algo meen vruchtbaar. In O.-Peling en het noor-dclijk deel van W.-Peling vindt men nog grootc bosachen met wardevol bout. Bij Kemambi en Lemme ² (W. Peling) komen lagon jongo bruin- kool voor. Mica wordt aangetroffen bij Lemme * en Peling Lalango (W. Peling); verder ook bij Mamoelesan in Mielden-Peling en een wcing op Banggai.

Daar in den Banggai-archipel het vervoer hoofdzakelijk over zee plants heeft, vindt men op de meeste der eilanden als verbinding tusschen de kampeongs slechts breede voet- en ruitcr-paden. In den Bokan-archipel zijn, behalve op Bokan, Kekoedang en Boeding-boeding, geen wegen. De beste en breedste wegen heeft men op Banggai en vooral op Peling. Vele zijn ge- schikt voor vervoer per as, terwijl op Peling zelfs reeds een weglenge van 12 km. geschikt is gemaakt voor autoverkeer. De transportmid- delen zijn te land: paarden, rijwielen en twee- wielige rij- en voertuigen, te water allerlei soor- ten prauwen, loggers, kleine schoeners (van pa- relvischers) en K.P.M. booten.

De bevolking van het landschap Banggai bestaat uit 96 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 93.482 Inlanders, 1504 Chineezen en 419 andere Vreemde Oosterhngen of totaal 95.501 zielen. Vermoedelijk is van de eilanden van den Banggai-archipel het groote eiland Peling het langst bewoond geweest en hebben de overige eilanden van daar hun bewoners gekregen. De In- la ndsc he bevolking van dien archipel bestaat uit twee deelen, die toe en en denzelfden stam be- hooren. Het eene deci, de Jlian Banggai, be woot nt het oostelijk schierciland van Peling benevens con gedeelte van het middelste, dat tegenwoordig naar de districts-hoofdplaats Liang wordt ge- noemd. Het andere deel, de Jlian Sea-Sea, be- woont het westelijk schierciland en een gedeelte van Liang. Be naam Sea-Sea moet ontleend zijn aan de Batoc M6s6a (platte steen), gelegen onge- veer 400 m. bo ven het tegenwoordige dorpie Lombe-lombean ; die steen speelt in overleve- ringen van het volk een groote rol. Het eiland Jjangkoeleng is van uit VV.- Peling door de Mi&n Sea-Sea bevoikt geworden en de andere eilanden: Labobo, Banggai en de Bokan-archipel van O.- Peling uit door de Mian Banggai. De beide deelen tier bevolking hebben dczelfde zeden en gewoon- ten met kleine afwijkingen. De Mian Banggai zijn nicer in aanraking geweest met de buiten- werclld dan de in licl W. wonende Mian S6a-Sea; zij hebben ineer onder den invloed van het vor- stenbestuur en den Islam gestaan. Terwijl het westelijk deel tot v66r kort nog geheel hcidensch was, bleed het oostehjk decl reeds grootcdeols den Islam. Thans zijn van beide deelen reeds ve- len tot het Christendom overgegaan; zending (van uit Locwoek) en inissic (gevestigd te Sam- bioet in O.- Peling) hebben velen bekeerd. In 1930 bedroeg het aantal Christnen reeds 14.890; dat aantal nee nit stork toe. De onderschiding in Mian S6a-S6a en Mian Banggai zal hoe langer hoo mecr ni moeten verdwijnen. De naam S6a-S6a wordt thans als vermedrend beschouwd, want daarrn zijn verbonden de begrippen onbe- hchaafd en heidensch.

Zooals boven is ver meld zijn de andere eilanden van den Banggai-archipel van het eiland Peling uit bevoikt geworden. Laatstgenoemd ei

land is dan ook het land, waar de oude tradities voortlevcn, waar de scheppingsvrhalen spelen, waar tallooze legenden aan plaatsen zijn verbonden. Op het eiland Banggai concentreeren zich de overleveringen en heilige plaatsen van het vorstenhuis, dat in zijn wezon van vreemden (Bantamachen on Ternataanschen) oorprong is. Naar de onderzoekingen van Dr. N. Adriani en Dr. S. J. Esser behoort het Banggaisch tot de Celebes^tal^T-e^n~ wel tot de Loingang-groep. De afwijkingen zullen ni moeten worden verklaard uit de geisoleerde plaats, welke (lit eilandrijk ceu- wenlang heeft ingenomen. De cultuurstromen, welke over Celebes zijn heengegaan, zoowel uit bet N. als uit het Z. hebben den Banggai-archipel onberoerd gelaten (zie LOINANSCHETALEN, DI. II). De van elders komende bevolking (van den vasten wal van Celebes, zooals Makassaren en Boegineezen, voorts van de Soela-eilanden en Ternate) heeft zij allengs met de oorspronke- lijke bewoners vermengd. Ook Chineezen, Manillancezen en Arabierenzijn zich in den archipel komen vestigen, voornamelijk voor den handel. Vele Arabieren zijn met Banggaische vrouwen ge- huwd. De gelmmigreerde Bad jo's houden zich hoofdzakelijk bezig met visscherij en prauw- vaart. Enkclen hebben klapperaanplantingen. Het hoofdmiddel van bestaan der bevolking in den Banggai-archipel is landbouw. Do klapper- cultuur is zeer uitgebreid; zoo goed als de geheele kuststreek der verschillende eilanden is met klapperboomen beplant. Rijst wordt voornamelijk ge- plant op het eiland Banggai en ecnige kustvlak- ten van Peling. In de laatste 15 jaren is water begonnen met den rijstbouw op sawahs. Het inen der in de vlakten stroomende rivieren wordt voor irrigatie gebruikt. Veel opbrengst heeft men nog niet verkregen. In andere streken legt men oebi- en keladituinen aan; zelfs daar, waar rijst bekend is, doet men meer aan den aan- plant van genoemde voedingsmiddelen. Ook sagoe wordt veel gegeten en verhandeld. Op verscheidne eilanden, vooral op Bokan en Banggai, komen vele sagoepalmboschen voor; op W. Peling zijn zij schaarsch. Ar&npalmen komen veel voor in het Tinangkoensche (O. Peling) :bereiding van ardsuiker heeft zoo good als niet plaats. Jacht wordt voornamelijk door de hcidensche bevolking uitgeoefend op varkens met speer en honden, en op buideldieren en vo- gcls met blaasroeren. Vleermuizen worden ook gevangen en gogeten. Vischvangst geschiedt ovcral langs de kusten vooral door Badjo's, even- wel hoofdzakelijk voor binnenlandsch verbruik. Do parelvischerij in dezen archipel is door het Gouvernement verpacht.

Veotcclt en jijverheif z.n van weinig belang. Pottenbakkeryen heeft men voornamelijk bij de kainpoeng Tobokoe, 5 km. boven Tatabaoe (Peling), van waar kookpotten naar alle streken van den Banggai-archipel worden verzonden. Foe- jakleecling wordt niet meer gemaakt of gebruikt; vroeger werd katoen geplaat en bestonden we- verijen, nu evenwel niet nicer. Wel worden nog matjes gevlochten voor eigen gebruik. To Kin- dandal wonen kopergieters en yzersmeden voor de vervaardiging van gebruiksvoorwerpen. Ook te Tonobila on Osan Paisocno (W.-Peling) ko- inen gromfmeden voor.

De Banggai-archipel is rijk aan goede hout- soorten, o.a. ijzerhout en kajoe ngopassa (kajoe

mojan) voor scheepsbouw. Ebbenhout komt in geringe hoeveelheid voor op het eiland Bakalan. Prauwen worden overal langs de kust gemaakt, maar voornamelijk in den Bokan-archipel, omdat da ar de geschikte houtsoorten het meest gevonden worden. De handel is hoofdzakelijk in handen van Chineezzen, die met eigen loggers de producten halen en vervoeren. Banggai wordt door K.P.M. boeten aangedaan.

Het oostelijk schiereiland van Celebes, het Loewoek-gebied, was oorspronkelijk bewoond door het primitieve Saloeanvolk, waarvan, ten opzichte van de Loainangs, de menschen van Simpang een onvennengd overblijfsel vormien. In Boalemo had zich doorimmigratie van het Oosten een rijkje gevormd, dat om de een of andere reden door den Sultan van Ternate, met behulp van Tobaloreezen en Gorontaloreezen werd verwoest (2e helft der 18de eeuw). Liedzen van Boalemo verspreidden zich toen naar alle kanten. Een deel van dezen, de To Loainang, heeft zich hoofdzakelijk gevestigd aan den loop der Loboe-rivier en zich later verspreid naar het bovenland der Boenta-rivier; beide stroomden monden uit in de Tominibocht. In later tijd heeft een klein deel zich gevestigd aan den zuidkant der waterscheiding. Velen van deze laatste zijn thans gevestigd aan den grocften weg van Batoei naar Loewoek; hun voornaamste kampoeng aldaar is Doembola. In tegenstelling met de bergbewoners zijn de Loainangs, die meer naar de kust toe wonen, voor het grootste deel tot het Christendom overgegaan. De menschen zelven noemen zich „menschen van Kintom" en „menschen van Tangkiang". Meer bekend is de naam Saloean. Een deel van den kop van het schiereiland is nog bewoond door het Saloeanvolk. De basa Saloean is over de oostelijke helft van het schiereiland verspreid en wordt alleen onderscheiden in enkele dialecten, zooals het Saloeansch, Balan-taksch en Loainagsch. De To Loainang zijn onder te brengen in twee groepen: a. de Lingkd-tóng-groep, waaronder vallen de lieden van Ling-kdtóng, Pinapoean en de bewoners van alle kam-poengs, waarheen deze menschen zich hebben verspreid; b. de Balogroep, omvattende de lieden van Baloa, Tamboenan, Mantan en Simpang. De eerste groep heeft zich gewillig aan het Gouvernment onderworpen en zich gereedelijk tot het Christendom laten bekeerden, de laatste noemde is schuw. In de Mantaristreek en Simpang wil men niets van het Christendom weten. In het Westen van het Loewoek-gebied aan de grenzen met Noord Boengkoë wonen To Wana's, gedeeltelijk vermengd met To Loainangs. Voor het overige zijn de kuststreken bewoond door de To Saloean al of niet vennengd met immigranten (Boegineezen, Gorontaloreezen). Te Loewoek en op de kustplaatsen van de noordkust woneu Chineezen en Arabieren, waarvan verscheidene met Saloeanvrouwen zijn gehuwd. Te Pagimana, Bon6-Bobakal en op het eiland Poat vindt men Badjokampoengs. De kustbevolking is over het algemeen Mohammedaansch. De zending is van Loewoek uit met succes werkzaam onder de heidenen. In Lamala Balantak en Mendono heeft men reeds tai van Christenkampoengs. Ook de bovenvermelde Lingkdtdnggroep der To Loainang is bijna geheel heerkend.

Landbouw is het hoofdmiddel van bestaan in het Loewoekgebied. Rijst wordt in hoofdzaak op

ladangs geplant. De sawahbouw wordt evenwel uitgebreid (te Mendono, Sioena, Minangandala, Bela). Landbouwmantri's zijn daarvoor geplaatst te Lambangan en Waroe. Als tweede gewassen worden mais, oebi- en katjangsoorten geplant. De klappercultuur is aan de kust zeer uitgebreid, vooral aan de Tominibocht; de copra gaat gewoonlyk naar Loewoek en Gorontalo voor verdere afsccep. Koffie en tabak worden ook nog in bescheiden mate geplant (Balantak, Lamala, Lingkdtdng). Een ander middel van bestaan is het inzamelen van boschproducten, vooral bij de bergvolking (rotan, damar, kajoe koening en bijenwas). De veeteelt is van weinig belang. Enkele karbouwen zijn ingevoerd voor den sawah-arbeid. Jacht wordt door de To Loainang uitgeoefend op varkens en herten. De vischerij langs de kusten, vooral door de Badji's uitgeoefend, levert een ruim beschoot op. Gedroogde visch wordt uitgevoerd naar Gorontalo en Manado. De handel is in handen van Chineezen, Arabieren, Boegineezen, Menadoneezen en Gorontaloreezen. Uitgevoerd worden: copra, rotan, damar, kemiri en pinangnoten benevens hout; ingevoerd vooral zout, rijst, krakerijen en lijnwaden.

Oudtijds bestonden op het eiland Peling drie rijkjes: in het O. Bongganen en in het W. Boeko en Boelagi. De titel van de radja's (behalve van Boelagi) was Adi. De tegenwoordige districten Totekom, Tinangkoeng en een deel van Liang behoorden tot het rijk Bongganen. De bevolking noemde zich van ouds Mian Banggai en doet dit nog. Toen Bongganen door den Sultan van Ternate werd verwoest, vluchtte de Adi naar het eiland Banggai en stichtte daar een nieuw rijk, dat zich later over den geheelen Banggai-archipel en den oostelijken arm van Celebes uitbreidde. Het vorstengeslacht werd eerst vervangen door een van Bantamsche en ten laatste door een van Ternataansche afkomst. De titel van Adi veranderde in dien van „Moemboe"; de radja wordt in de landstaal „To Oeto" genocmd en aangesproken met den titel

In den loop der tijden is het landschap Banggai een onderhoorigheid van Ternate geworden. Zooals in den aanhef van dit artikel reeds vermeld is, werd bij supplettoire overeenkomst met den Sultan van Ternate en zijn landsgrootten van 23 Alaart 1907 (goedgekeurd bij G.B. van 16 Januari J 908) Banggai met ingang van 1 April 1908 van Ternate en Onderhoorigheden afgescheiden en word het een zelfbesturend landschap. Eerste bestuurder Abdurrahman en zijn Jandsgrootten legden 1 April 1908 de korte verklaring volgens uniform model af (goedgekeurd bij G.B. van 7 Juli 1908 no. 14). Hadji Awaloedin, tevoren major ngofa, volgde Abdurrahman op en tekende een akto van verband op 21 November J 928, welke bij G.B. van 1 Mei 1929 no. 16 werd goedgekeurd. Hij is nog in functie en geniet uit de landBchapskas een bezoldiging van / 400 en een toelage voor reis- en verblijfkosten. Hij wordt bijgestaan door de z.g. Koexnis Am pat, landsgrootten-zelfbestuursleden: de djagoegoe tevens districtshoofd van Banggai, de major Ngofa tevens districtshoofd van Tangkiang (op den vasten wal), de hoekoem toea tevens districtshoofd van Bakalan, en de kapitan-laoc tevens districtshoofd van Loewoek (op den vasten wal). De major ngofa heeft het toezicht over het district Mendono, dat twee onderdistricten heeft; zyn standplaats is

Boenta. De kapitan-laet woont to Loewock en houdt toezicht over de districten Kintom, Ba-toei, Lainala en Belantak, welko alle elk 66n on-derdistrict hebben, behalve Belantak, dat cr twee heeft. Tangkang, bestuurd door den major ngofa, heeft 3 onderdistricten. Do djagoegoe, tevens districtshoofd van Banggfti (met 6n on-derdistrict), houdt mede toezicht op het district Labobo-Bangkoeroeng en den Bokan-archipel (met 1 onderdistrict). De hoekoem toea (stand-plaats Bongan), tevens districtshoofd van Ba-kalan of Tinangkoeng, houdt mede toezicht op de districten Totikom (met een onderdistrict), Tata ba, Liang (met een onderdistrict) en Lo-lantang (met een onderdistrict). In het land-schap zijn tevens drie bestuursassistenten, waar- van een te Loewock en twee te Banggai. De landsgroten, districtshoofden, onderdistricts- hoofden en bestuursassistenten genieten bezol- diging en toelage voor reis- en verblijfkosten. Op hun inkomsten en die van den zelfbestuurder wordt een crisiskorting toegepast. De kainpoeng- h oof den genieten geen bezoldiging, maar alleen collecteloonen.

De leden der Koemis ampat worden aangesproken met den titel Djoen, de vrouw van den Radja met „toean Bokkie” en de districtshoof- den dragen den titel Songadji, welko titel zoowel in het Loewoeckgebied als in den Banggai-ar- chipel gangbaar is. Waar evenwel in Banggai ook kampoenhoofden den titel Sengadji voeren, worden ter onderscheiding de districtshoofden „Basalo” genoemd. Do onderdistrictshoofden, die daartoe van ouds gerechtigd waxen, voeren den titel van kapitan. Op enkele plaatsen a an den Tominihoch (Sioena, Poh, Pagimana en Boald- mo) draagt het kainpoenghoofd den titel van „major”.

De financieele toestand van het landschap is niet meet zoo gunstig als enkele jaren tevoren. Het budget voor 1933 bedraagt / 188.987.

De in het landschap geheven belastingen zijn: inkomstenbelasting; crisisheffing; recht op inzameling van boschproducten; slachtbelasting. Eon and ere in komst is nog de opbi'engst van den afkoop van herendiensten. Er zijn in het land- schap 4 2 concessies voor landbouwondermcm- gen, verJeend door het Land, en 11 erfpaebts- perceelen. De rechtspraak giedicht volgens art. 17 der Zelfbestuursregelen 1927 en de daarop ge- baseerde residentsbesluiten en zelfbestuursver- ordeningen.

Literatuur: R. D. M. Verbeck, Mohikkenver- slag, Jaarb. Mijnwezen 1908, wetensch. ged. Bijl. III; Dr. C. B. Koolhoven, Verslag v.e. verken- ningstocht in den 0. arm van Cel. en den Bang- gai-arch., Jaarb. Aljinw. 1929, verh. p. 187.228;

■ Dr. A. C. Kruyt, De To Loimang v. d. 0. arm v. Cel., Bijdr. T. L. V. dl 86(1930); Dr. A. C. Kruyt, De To Wana op 0. Cel., Tydschr. T. L. V. dl LXX; Idem, Blantaksche studien op Bangaische studien, TijdKchr. T. L. V. dl LXXII (1932);

-Jdcm, Do vorsten van Banggai, Koi, Tijdschr. 1931 biz. 505 ev.; Idem, De bewoners v.d. Bang- gai-arch. T. A. G. dl XLIX (1932); Idem, Ziekte en dood bij de Banggaiers, Bijdr. T. L. V. N. I. (li. 81); Dr. G. L. Smit Sibinga, Heeft de Banggai- arch. in jong tertiären tijd eeno afwykende ont- wikkeling gehad? T. A. G. dl, (1933).

MISSIE (ROOMSCH-KATHOLIEKE). (*A inv.* Dl. V of suppl. afl. biz. 412 e.v. en Dl. VI of

suppl. afl. biz. 539). Gelijk alle missiegebied staat Ncd.-Indid voor de misaie onder de Congre- gatie der Propaganda Fide, de delegaat van Australasie heeft of het toezicht over. Er zijn th a ns vijf apostolische vicariaten en zeven apot- prefecturen. Elf verschillende orden en congregatie zijn er werkzaam, verder 350 pries- ters, 54 scholastieken (dat zijn jongerc leden, die nog geen priester zijn), 331 breeders (209 geven onderwijs) en 1217 zusters.

De bevolking van den archipel wordt geschat op ongeveer GO miljoen zielen, slechts 350.000 zijn kathoHek. Onder dezen zijn er 70.000 Euro-peanen.

In 1931 werd door de gezamenlijke Kerkvoog- den van Nederl.-Indie in Den Haag een bureau opgericht, „het Centraal KatKolfel; Koloniaal Bureau”, dat ten doel heeft de gemeenschap- pelijke en afzonderlijke belangen der Katholieke Missies van Nederl. Indie te behartigen.

A post. Vicariaat van Batavia^ (zie Dl. VI of suppl. afl. biz. 539). Van dit Apost. Vicariaat, dat vroeger den geheelen Indischen Archipel besloeg, doch waarvan reeds eerder ge- dcelten als zelfstandige gebieden waren afge- scheiden, werden in 1932 twee groote gebieden tot zelfstandige prefecturen verheven: de Apost. Prefectuur van Bandoeng^onderleiding der Kruis- heeren en de Apost. Prefectuur van Poerwokerto, toevertrouwd aan de Miss. v. h. H. Hart. Het vicariaat Batavia omvat thans nog: de residen- ties Bantam, Batavia, Buitenzorg, West-Pria- ngan, Semarang; de regentschappen Koedoes, Pati, Grobogan, Magelang, Temanggoeng en de gouvernementen Soerakarta en Jogjakarta.

De zielezorg is toevertrouwd aan de Jezuiten en sinds 1929 zijn de Franciscanen en missiona- rissen van het H. Hart er werkzaam. Het Vicariaat bezit thans 16 standplaatsen met 90 pries- ters, 46 scholastieken, 99 breeders en 455 zusters. Het aantal katholieken bedroeg in 1932: Europeanen 28.742 en 11.760 inheemschen. De inissie, vooral onder de inheemschen, breidt zich gestadig uit, wat vooral blijkt uit de opgaven omtrent het onderwys voor inheemschen. Voor 1932 werden de volgende cijfers gegeven: 302 scholen met 740 leerkrachten, aantal leerlin- gen jongens 22.398, meisjes 7.309, totaal 29.707; voor 1933 zijn deze cijfers: aantal scholen 327 met 809 leerkrachten, aantal leerlingen jongens 23.553, ineisjes 7.969, te zamen 31.522, een to- namo dus van 25 scholen en 1815 leerlingen.

Er werden sinds 1927 opgericht een groot en klein seminarie en een retraitehuis, terwijl ver- schillende kerken werden bijgebouwd. Vooral de R. K. Kwcek- en Normalschool te Moentilan mocht zich in grooten bloei verheugen.

Reeds in 1928 hadden de Jezuiten de hulp der Franciscanen ingeroepen; 21 Dec. 1929 kwa- men do eerste vijf Paters in Indie aan. Twee pa- rochies, 66n to Batavia en een andor to JNLees-ter. Cornelis, werdron door de Jezuiten aan hen af- gestan. Daar de katholieken zoo verspreid wooncen en het niet niogelijk bleek hen geregeld te bezoeken, werden in 1931 twee parochiebladen opgericht: „Katholiek Leven” voor Batavia (Kranat) en „Geloof en Leven” voor Meester Cornelis. In 1933 suolten deze twee bladen samen, en nam ook het blad der JezuXoten hierin op. Een der pastoors werd benoemd tot bestuurs- lid der Pastoor Verbaak- vereenigin^, welke ten

doel heeft het oprichten en in stand houden van militaire tehuizen. Roeds in 1930 werd een vereniging opgericht voor katholieke Javanen: inlandsche bekeerlingen van Midden Java. De „Ziokenverpleging Lebak“ stelt zich ten doel de oprichting en exploitatie van een R. K. Zieken-huis te R angkasbi toe ng, reeds in 1932 in gebruik genomen.¹⁾In den loop van 1931 werd ook de kerk van Tjiandjoer door de Jezuleton aan de Franciscaneii overgedragen. De K(atolieke) J(ongens) B(ond) werd opgericht, waaruit in 1933 de St. Franciscusgroep van verkenmers groeide. De derde orde, die door de Paters was gesticht, richtte de St. Ivo-stichting op, met het doel: het regelen en verleen van bijstand bij de verffening van sterfende andere boedels en de behartiging van de belangen van minderjarigen, ouders en voogden. In Batavia werd het St. Franciscus-Parochiehuus geopend, waarin een leesbibliotheek is gvestigd en een apologetische cursus wordt gegeven. De eerste beschouwende orde, de Clarissen, deed in 1933 haar intrede in Indie.

Apostolische Prefectuur van Soerabaja. Deze prefectuur (omvattende de residenties Soerabaja, Bodjonegoro, Madioen en Kediri van het gewest Oost Java en de regentschappen Rembang en Blora van de residentie Japara-Rembang van het gewest Midden Java) werd opgericht 15 Febr. 1928 en toevertrouwd aan de Lazaristen. Thans zijn er werkzaam 19 priesters, 25 breedrs, terwijl 112 zusters het missiewerk deeleu. Het totaal aantal katholieken bedraagt circa 15.000, waarvan ongeveer 13.000 Europeanen en 1700 inlanders. Verschillende nieuwe statics werden opgericht, terwijl het onderwijs de bij-zondere zorg geniet en vele scholen, voor Europeanen zoowel als inheemschen, tot stand zijn gebracht.

Apostolische Prefectuur van Poerzvokerto omvat de gebieden Tegal, Pekalongan, Noord- en Zuid-Banjoemas, Wonosobo en Bagelen met zeven vaste standplaatsen en vijf staties. In November 1927 werden deze streken aan de zorg der Missionarissen van het H. Hart toevertrouwd, en in 1932 tot Apostolische Prefectuur verheven. Sinds 1927 kwamen de volgende Congregaties den missiearbeid der missionarissen van het H. Hart deelen: 1. De dochters van O. L. Vrouw van bet H. Hart (T.Hburg) te Poerworedjo, Tegal en Wonosobo; 2. De Ursulinen van Weltevree te Pdefvtokefto en Pekalongan; 3. De Domini-canessen van de H. Familie (Neerbosch) te Tjilatjap; 4. De Dochters van het Kostbaar B16eU-(Echt) te Koelardjo en 5. De broeders van Liefde te Poerworedjo.

De A post. Prefectuur van Bandoeng. Deze Missie, welke in Februari 1927 aan de Kruisheeren werd overgedragen, bleef aanvankelijk onder het, bestuur van den Apost. Vicaris van Batavia, tot zij Mei 1932 tot Apost. Prefectuur werd verheven. Zij omvat de residenties Priangan en Cheribon en het regentschap Krawang.

Het aantal katholieken bedroeg (Juni 1932) ± 11.800, waarvan 493 niet-Europeanen.

In 1929 werd te Bandoeng een tweede kerk gebouwd. Door in de onmiddellijke omgeving dezer kerk een jongens- en een meisjesschool te openen is de tweede parochie van Bandoeng voor het onderwijs uitstekend geoutilleerd, vooral nu de nog ontbrekende pastorie met een flinke paro-

chiezaal in September J 931 kon in gebruik genomen worden. Ook te Tasikmalaja kon 1930 een noodkerk worden opgericht, in 1933 een kleine kerk te Tjilatjngka. Door aankoop van een huis tegenover de kerk kon de Camillus-Stichting, die in 1929 was opgericht ter opname en verzorging van arme kinderen, haar beschermelingen onder dak brengen. Deze stichting bloeide zoo, dat in 1931 een afdeling voor jongens en meisjes noodzakelijk block. Het oude huus der Camillus-Stichting eon tehuis voor inheemsche studeerenden. Uitbreiding van de scholen bleek ten zeerste noodig, vandaar oprichting te Bandoeng in 1929 van schakelschool en twee standaardsscholen en de H. I. S. der Ursulinen in 1930. Ook buiten Bandoeng werden verscbijlende scholen geopend, o.a. te Madjaldngka en te Poerwakarta.

A post. Prefectuur van Malang. In, Juli 1927 werd dit missiegebied tot Apost. Prefectuur verheven. Voor het onderwijs kwamen in ditzelfde jaar de Fraters van Utrecht de paters Carmelieten helpen. In 1929 werd Ifet reeds te Malang bestaande ziekenhuus door zusters overgenomen en spoedig aanmerkelijk vergroot. Door een kliniek en de wijkverpleging komen de zusters in aanraking met het volk. In Juni 1932 bevoonden zich in de prefectuur 92 zusters en 18 fraters. Het aantal missionarissen was 14, zij werden bijgestaan door 27 catechisten. In Probolinggo en Djember werden nieuwe scholen geopend. Het getal scholen in de prefectuur bedraagt nu 39, de meeste zijn niet gesubsidieerd, het aantal leerlingen is 4465. Daarbij zijn er nog 3 jongensinternaten en 2 meisjesinternaten, een weeshuis voor jongens en een voor meisjes.

Het getal der kath. Europeanen bedraagt ± 7000, dat der inlanders ± (700 (catechumcnen ± 800). De missie onder de Chineezcn belooft veel. Kerken voor Europeanen 5, openbare kappellen 5, kerken voor inlandsche katholieken 6; 26 inlandsche statics zijn nog zonder vasten pastoor. Drie jonge Javanen bereiden zich op het priesterschap voor en zijn reeds met de hoogere studie begonnen.

A postolisch Vicariaat van de kleine Socmda-eilanden. (Zie DI. V of suppl. afl. biz. <116 c, v.) In (lit Vicariaat, dat 12 Maart 1922 opgericht; werd, zijn werkzaam de Missionarissen der Congregatie van het Goddelijk Woord (Steyl), Mgr. Verstraelen, die in 1933 door een auto-ongeluk omi het leven kwam, was de eerste bisschop. Dit vicariaat mag zonder tegenspraak het incest bloeiende genoemd worden. Door de gestadige uitbreiding van het aantal bekeerlingen bleek het noodig het personeel der missie te versterken, zoodat er thans werkzaam zijn 71 priesters, 30 broeders en 27 zusters. Mot aantal christenen bedroeg (1932) bijna 213.000, waarvan slechts 396 Europeanen. Voor de vorming der inlandsche priesters heeft men er een klein seminarie opgericht, dat reeds meet dan 70 leerlingen telt. De missie bezit vele scholen, o.a. 3 normaalcursussen, 5 aibachtsscholen en 6 luishoudsscholen, terwijl 6dn schakelschool, 9 standaardsscholen en 298 volksscholen trachten aan de bevolking degelijk onderwijs te geven. Er zijn 5 hoofdstaties, volgens de districten verdeeld, die elk verschillende kleinere statics onder zich hebben:

■ *A post. Prefectuur van Celebes.* (Zie DI]f V of suppl. afl. biz. 412). In 1928 begon men

met de missieering der Banggai-eilanden (hoofdstatie Sambioet) en in 1931 met die dor eilanden Mocna en Boeton. Het reeds bestfandc landschapsziekenhuis werd in 1932 toovertrouwd aan Eerw. Zusters. Het aantal Katholieken bo-droug 20.600.

Apost. Vicariaat van Ned. Nieuw-Guini. (Zie DI. V of suppl. afl. biz. 412). Sinds 1927 werd de missieering aangevangen in do Mimi- kastreek (W. Nieuw Guine) in 1930 in het Digoel- en Biangebied (Z. N. G.), in 1931 in Fak- Fak en omgeving (W. N. G.). Ook hi er tracht men door de school tot de bevolking te komen. De zusters, die zich in 1928 te Merauke vestig- den, openden in 1932 een lagere school te Ambon. Tevens werd er op Groot -Kai een leprozerie gevestigd, welke bediend wordt door dezelfde zusters, die het in 1929 te Langgoer (Klein-Kai) gevestigde moderne ziekenhuis bedienen.

A post. Vicariaat van Padang. (Zie DI. V of suppl. afl. biz. 419). De Apost. Prefectuur van Padang werd bij decreet van 18 Juli 1932 tot Apost. Vicariaat verheven. Het aantal katholieken bedroeg (Juli 1932) 7479. Het missie- personeel bestaat uit 21 paters Capucijnen en 5 breedrs, terwijl zij voor het onderwijs en de ziekenverpleging geholpen worden door 25 Praters van Tilburg endoor 142 zusters van verschil- lende Congregaties (Tilburg, Dongen, Benne- broek, Schijndel, Aerdenhout en Amersfoort). Er zijn 13 grootere staties. Te Padang is de zotel van den Apost. Vicaris, waar tevens 10 scholen zijn met ± 1900 leerlingen. De missie bezit ver- schillende internaten o.a. te Koetaradja en M6dan voor kinderen van ondernemingen en mili- taire posten; te Petissah is er een voor Indische, te Medan voor Batakinderen. Te Belantoeng (Padang) is een weeshuis gevestigd. Alle staties hebben de aldaar noodige scholen.

Er is een sterke toename in de bekeering der Inheemsche bevolking, vooral onder de Bataks. Eerst eind 1928 verkreeg de Missie van de Regcrring verlof tot vestiging te Sibolga, de eigen- lijke Bataklanden werden nog niet geheel ont- sloten voor de missieering. Ook onder de Chi- neezen breiddo de missie zich uit. De (Islamie- tische) bevolking van Sumatra's Westkust en Atj6h laat cchter nog weinig toenadering blijken.

Het onderwijs vormt de basis van het missio- neering-systeem. Vandaar dat, waar mogelijk, scholen werden opgericht. Het Gouvernement niaakte door zijn niaatregelen de oprichting on- mogelijk onder de Islamietische bevolking van Minangkabau.

De medische hulp van het Gouverneinont is van dien nurd, dat do missie zich tot het strict noodigQ kon beperken. Hot ziekenhuis der missie te Medan is goheel modern ingericht en biadt gratis of tegen zeer geringe vergoeding verple- ging aan de inlanders.

Ook het vcreonigingsloven onder de Europec- sche bevolking kwam tot grooten bloei, zoowel o) sociaal gebied, als voor de vakorganisatie en de godsdienstig vereenigingen. De missie zorgt ook voor goede lectuur (bibliotheek en lees- trommels). Reeds zijn eenige jonge lieden uit de missie in opleiding voor het H. Priesterschap.

De Apostolische Prefectuur van Benkoelcn. (zie 1]). V of suppl. afl. biz. 419) omvat thana 5 hoofc- tatiacs: 1. Tandjoengsakti met 6 bijposten; 2. Palembang met 14 bijposten; 3. Benkoelcii met

9 bijposten; 4. Tandjoengkarang met 3 bijpos- ten; 5 Pringsdwoe.

De bevolking dezer prefectuur bestaat u 6 Mohaimmcdanen en Chineezen, oorspronkelijk mijnwerkers en trekkers, nu grootendeels hier gevestigd. Dit missiegebied is het inccst Chi- neesche land van Indie. Op een totale bevolking van 413.730 zielen zijn er 159.322 Chi- neezen, dat is 38.5%. Op Bangka naderen zij zelfs de helft, nl. 46.9% en in Noord- en Noord- Oost-Bangka hebben zij reeds de overhand, nl. 8 Chineezen tegen G Inheemschen. Niettegenstaande het tekort aan vrouwen (2 vrouwen op 5 man- nen) wast de Chineseesche groep toch veel sterker dan de inheemsche. De toename is niet alleen aan de geboorten, maar ook aan de immigratie toe te schrijven. De gevestigde bevolking is te schatten op ongeveer 90.000.

De Missie begon met het leekenapostolaat van Tsen On Ngie: in 1853 en 54 is er een priester ge- weest en bekend zijn de namen van de pastoors Langenhoff, De Vries en Kortenhorst. In 1886 is de missie opgegeven en wel omdat telkens op- nieuw moest worden herbegonnen. Na oprichting in 1912 van de Apatolische Prefectuur van Sumatra werd in 1913 Soengeiselan wederom bezet, welke statie verplaatst werd naar Sam- bang.

In 1924 is de missie van de paters Capucijnen overgenomen door de paters der HH. Harten van Jezus en Maria en tot prefectuur verheven. Nu bestond er mogelijkheid tot het meer inten- sief aanpakken van het werk. In 1925 is de statie Muntok opgericht, waar zich voor de scholen de Arme Zusters v.h. Godd. Kind ves- tigten. In 1926 is opgericht Manggar op Billiton.

Sambang werd opgeheven en hoofdstatie werd nu Pangkalpinang. Dan komt de statie Blinjoec, het grootste en mooiate Chineseesche centrum van Bangka, waar ook de Arme Zusters van het Godd. Kind zich vestigden voor de scholen.

Voor het missiewerk in den Riouw-archipel werd, na ovorleg met den Bisschop van Malaka, in 1926 besloten tot de vestiging van een pater der HH. Harten te Singapore, van waaruit regel- matig de Riouw-eilanden worden bezocht. In 1928 werd in het dorp Moro op het eilandje Soe- gibawa een kapel opgericht. De pastoor van Ri- ouw resideert voorloopig nog te Singapore, waar hij tevens belast is met de zielzorg voor de Hollanders aldaar. Van Singapore uit worden de vol- gende plaatsen in Riouw bezocht: Tandjoeng- pinang, Pooloe- Samboe, Moro, Tandjoengbalai- Karimoen, Penoeba en Singkep. Een kapel is alleen te Moro en to Tandjoengbalai-Karimoen. Te Singapore zijn twee priesters dor HH. Harten. Vorder z'n er to Pangkalpinang 3 priesters en 2 broeders, to Muntok 1 priester, 1 broeder en 12 zusters, to Jlijnjoec 1 priester en 8 zusters, te Manggar 1 priester en te Ipok op Malaka 1 priester, zoodat er in het gchoel in de Apost. Pref. aan- wezig zijn: 9 priesters, 3 broeders en 20 zusters. Het aantal katholieken bedroeg medio 1932 1008.

De A-post. Prefectuur van Bangka, Billiton en- den Riouiv-Archipel. (Zie DI. V of suppl. afl. biz. 419). Deze missie is nog in haar eerste begin, zij werkt uitsluitend onder de Chineezen. Vroeger word vooral aandacht besteed, aan de "trekkers". Deze, inccst mijnwerkers in de tin my non, behooren niet tot do elite van China. Het missiewerk onder hen was dan

ook niet succesvol en voora] niet blijvend. Door te werken onder de trekkers stootte men de bl«vers af, want die achten zich veel hooger. Het Katholicisme stond op Bangka bekend als een godsdienst- voor koeli's. Deze idee is er nu uit.

De „bljvers" (peranakans, d. i. in het land geborenen) zijn uict gemakkelijk te winnen, ge- hecht als zij zijn aan hun oude Chineseche gebrui- ken en geloof. Bij de jeugd is echter meer succes te verwachten, als men er maar contact mee kan krijgen. En daarvoor zijn scholen absoluut nood- zakelijk.

Een van de grootste moeilijkheden is, dat Bangka geen eigenlijke cultuurtaal heeft. De Chi- neesche blij vers spreken over het algemeen geen Chineesch meer. En als ze het nog spreken is het maar een kindertaaltje. Zeer weinig onder hen kunnen Chineesch lezen en schrijven, zeker geen boeken of tijdschriften over godsdienst. Het grootste gedeelte van die blijvers spreken een mengelmoes van Chineesch en Maleisch; het Bangkaneesch. Zij willen echter geen JMaleisch leeren op school. Dat zou in hun oogen een ver- nederig zijn, want zij achten zich verheven bo- ven dp Inheemschen. Voorloopig wordt moeite gedaan tot uitbreiding van Holl. Chin. scholen.= Die zijn wel duur en het Hollandsch kan hier' nooit volks- of voertaal worden, doch er is op het oogenblik geen andere mogelijkheid om de kin- deren te bereiken.

Apost. Vicariaat van Ned.-Borneo. (Zie DI. V of suppl. afl. biz. 413). Opperhoit 13 Ma art 1918. Volgens de laatste ten dienste staande cijfers bedroeg het aantal katholieken 7449. De Missionarissen van de H. Familie, die in 1926 een gedeelte van het Vicariaat overnamen, zijn in de Zuider- en Oosterafdeeling werkzaam met 11 paters en 6 breedders. De Capucijnen werken met 27 paters en 20 breedders, terwijl zij voor het on- derwijs en de ziekenverpleging geholpen worden door 16 breedders (van Huybergen) en 105 zus- ters (uit Veghel, Etten en Asten). Te Pontianak, zetel van den Apost. vicaris, were! in 1932 een Chineseche Tsjian Tsjoie school opgericht, meer byzonder voor de Hoklo-Chineezen, terwijl te voren meer onder de Hakko's gemissionieerd werd. In alle grotere staties vindt men scholen en meestal ook een ziekenhuis, in Singkawang is tevens een melatacschen-inrichting, terwijl er nog vele bijstaties zijn, waar missiescholen ge- vestigd zijn onder leiding van een volksschool- onderwijzer. In April 1933 werd een seminarie geopend tot opleiding van Dajakpricsters; eenige Chineseche jongdienden zijn reeds verder gevord- erd, en hebben reeds de lagere wijdingen ont- vangen. Ook zijn enkele Chineseche mcisjes in- getreden in de Congregatie der Zusters van Veghel. Vooral de ziekenverpleging geraakte tot grooten bloei, reeds 8 staties hebben ziekenhuizen, ter- wijl dat te Pontianak uitmunt door zijn uit- etekende inrichting. Met goedkeuring der regeering wendde de Missie ernstige pogingen aan speciaal onder de Emhaloek-Dajaks om verbe- tering te brengen in de adat en met succes.

ENGELBERG (ARIE NICOLAAS JACOB). Geboren 2 Juni 1864 te Batavia, overleden 24 Januari 1934 te „s Grayenhagen. Hij doorliep de H.B.S. op zijn geboorteplaats en volgde daarna de Indische opleiding voor het groot-ambe- naarsexamen aldaar, waarvan hij het diploma behaalde in 1885. Hij diende als ambtenaar bij

het Binnenlandsch Bestuur achtereenvolgens te Batavia, in de residentie Bantam, te Soerabaja (waar hij belast was met het heerdienst- onderzoek), op Lombok gedurende en in de militaire expeditie van 1894, en voorts in Midden- Celebes, Poso en Donggala (residentie Manado). In 1910 werd hij benoemd tot Resident van Djambi en in 1913 tot Resident van Banka. In 1918 verliet Engelenberg met pensioen 's Lands dienst; van 1923 tot 1927 was hij waarnemend directeur van de Bestuurschool te Batavia. In het einde van 1918 richtte Engelenberg den Politick Economischen Bond op, waarvan hij zelf als voorzitter optrad. In 1921 werd hij ver- kozen tot lid van den Volksraad, van welk college hij tot 1928 deel uitmaakte en waarin hij een invloedrijke positie innam. In laatstgenoemd jaar vertrok hij naar Nederland. Engelenberg was een man van hoogstaand, op religieuzen bodem stotend denken. Als stichter van den P.E.B. heeft hij e onverpoosd en onverflauwd naar gestreefd tusschen de verschillende bevol- kingsgroepen een band van saamhoorigheid en eenheid te scheppen. Engelenberg was ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw en van Oranje - N assau

INDO-EUROPEESCHE BEWEGING. In de he- terogene samenleving van Nederlandsch-Indie vormen de Indo-Europeanen een belangrijk ele- ment. Tot hen behooven in de eerste plaats de Indo's, de z.g. mengbloeden of gemengdbloedigen van Europeesche dn Inlandsche afkomst. Ook worden daartoe gerekend de in Nederlandscli-Indie geboren Europeanen van Neederlandsche nationaliteit, niet van Inlandsche afkomst. Als derde categorie wordt wel eens aangemerkt die der „blijvers" onder de pur-sang mannelijke Europeesche ingezetenen; zij nl. die, elders geboren, in Ned.-Indie hun tweede vaderland hebben gevonden en veelal met Indische, c.q. In- landsche of Indo-Chineesche, vrouwen zijn ge- huwd. Zij groepeeren zich met de in Indie geboren Europeesche ingezetenen om de eigenlijke groote kern der Indo-Europeesche maatschappij, die door Indo's wordt gevormd.

Vermits de groote meerderheid der Indo-Euro- peanen van Nederlandsch nationaliteit is, nee met dit deel (80%) der in Indie gevestigde Europec- sche bevolking in politick opzicht cen belang- ijke plaats in. Zij zijn, in eterk uiteenlopende variatie, alien loten van den Nederlandschen stam; hunne belangen zijn van overwegend nationalen aard. Zij vormen catgorieen van Indische Neederlan- ders, die in sociaal-economisch opzicht dichter staan bij de inheemsche bevolking dan de andere ingezetenen van Europeeschen, c.q. Nederlandschen, Jandaard. Typeerend is de benaming „si- toe"-groep, door Inlandsche nationalistcn hun wel eens gegeven, in onderscheiding van de „sana"- en de „sini"-groepen (Overzicht In. en? Maleisch-Chin. Pers, 9 April 1932).

In staatsrechtelijk of administratief opzicht wordt geen principieel onderscheid gemaakt tusschen Indo-Europeanen en andere Europeanen in Ned.- Indie (Handelingen Eerste Kamo S. G. 2 Juni 1932, biz. 665). In vroegere tijden was dat anders.

De Oost-Indische Compagnie betoonde weinig sympathie voor do kleurlingen, de z.g. Inlandsche kinderen, of Inlandsche Christenen (Inlanders in de toenmalige beteekenis, d. i. als tegenstelling

tot Uitlandors onder de Europeanen in Indie). Deze "mixtisen" en „castisen\" „onegten" en „bastaarden van Europeezen", werden stelsel* matig uit do Compagniesdiensten geverwd. Al- leen in geval van uiterate noodzaak mochten „mixtisee inboorlingen" in dienst gononcm wor- clen en dan nog slechts in zeer ondergoscikte betrekkingen (Zie over Mixtietzen het gedcnk- boek Oud Batavia., door Dr. F. de Haan, dl. I, hfdst. XII, 1922; voorts Die Mestizen auf Kisar door Prof. Dr. Ernst Rodenwaldt, 2 din., dl. 1, biz. 43 vlg., zoomede door dezen geleerde.. Die Indo-Europiier Niederliindische Ostindiens* in „Ons Nageslacht*", orgaan van de Eugenetische Vereeniging in Ned.-Indie, 1930, biz. 144 vlg.).

Ook na het herstel van het Nederlandsch gezag (1816) bleef's Lands dienst grootendeels gesloten voor dergelijke inboorlingen van Europeesche afkomst. De aanvaarding van een meer vrijzinnig bestuursbeleid in dien tijd had slechts tot gevolg, dat het tropenland werd opgesteld voor een steeds wassenden stroom van Europeesche im- migranten van allerlei slag, die den Indo-Euro- peanen „het brood in den mond kwamen be- twisten". Dat destijds aan avontuurlijke import- krachten de voorkeur werd gegeven en wel moest worden gegeven boven de allengs grootendeels tot paupers geworden elementen der toenmalige Indo-Europeesche maatschappij, vond zijn grond, behalve in politieke en sociale rasvooroordeelen, ook nog in den zeer slechten toestand van het Indisch onderwijs.

Eerst in het midden der vorige eeuw zagen eenige Regeeringsaanschrijvingen het licht, hou- dende opdracht om ter vervulling van bureau- betrekkingen de voorkeur te geven aan Indische jongelieden; zulks ter beperking van de neiging der gewestelijke bestuurshoofden om Westerscho, maar in toenemende mate ook Oostersche vreem- delingen in *s Lands dienst op te nemen. Dat die aanschrijvingen niet het gewenschte resultaat opleverden, blijkt uit do Regeeringscirculaire van 1862 in Bijblad no. 125%•••erst na 1864 kon principieele verbetering in den toestand intreden.

De door de Regeering voor 1864 bepaaldelijk gewilde uitsluiting van de in Indie geboren en opgevoedo ingezetenen van de hoogere Gouver- nementsambten was in de practijk voor een goed deel tot de lagere uitgestrekt. Practisch kon belangrijke verbetering eerst komen sedert de ont- wikkeling, na 1882, van het Europeesch onder- wijs in Indie (zie Dr. VV. F. M. Mansvelt, De J'OHitie der Indo-Europeanen, in Koloniale Stu- dien 1932; Rapport der Pauperisme-Commissie, 1902, jo. Het Pauperisme onder do Europeanen in Ned-Indie, 5 deelen, 1902, dl. I; voorts, in het nlgemeen, Dr. J. Th. Koks, Bo Indo, 1931).

De vraag, of do groote kern der Indo-Euro- peesche bevolking, do Indo's, in do Indi sc ho sa- menloving een afzonderlijke maatschappelijke klasse vormt, is door IL C. Zentgrauff (De Indo- Landsdienaar, in Koloniale Studien, 1932) aldus beantwoord: „Do Indo-groep vormt geen laag onzer samenloving, doch staat daarin als een verticalo figuur. Het onderste deel staat tusschen do Inlanders en de top staat tusschen do beaten van ons".

In dit onderste deel nu zijn de groepen der eigen lijke Indo,8 nog steeds het talrijkst vortogen- woordigd. Hier bovindt zich de sfoer, waarin maatschappelijke en economische gricven tot

ontwikkeling komen; waar de levensstrijd wordt gevoerd, vaak in doffe berusting, doch ook wel middels sociaal-politieke agitatie, welke wel eens van bedenkelijken aard was.

De beweging onder de Indo-Europeanen heeft verschillende fasen doorloopen. Hare evolutie vorkrec eerst vasteren vorm met de ontwikke- ling van het vereenigingsleven op staatkundig ge- bied, toen de belangstelling in de openbare aan- gelegenheden tot ontwakning was gekomen (zie STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NED.-IN- DIE).

De belangstelling voor de publieke zaak heeft zich bij de Indo-Europeanen reeds betrekkelijk vroeg geuit, inzonderheid bij de z.g. **Bataviache Meibeweging van 1848**; waarschijnlijk in groeter mate dan naar buiten is gebleken.

Aan deze geruchtmakende politieke demon- stratie van talrijke Europeesche notabelen van Batavia, in die dagen van weder ontluikende irberaalHioniale politiek, hadden immers ook Indo-Europeanen deelgenomen. Hun daadwer- kelijk en luidrechtig aandeel in de ruimeerige vergadering in de **societeit De Harmonie** op 22 Mei 1848 gaf in de bogen van de Rcgeering, 6n in Indie dn in Nederland, een gevaarlijk cachet aan de beweging, welke zich in hoofdzaak ten doel stelde, om voor de Europeesche ingezetenen in Indie dezelfde staatsburgerlij ke rechten deel- achtig te worden als in Nederlan^ waren en zou- den worden toegekend of erken^v.

Blijkens de kronieken uit die dagen heerschte er niet alleen groote geestdrift en uitgelaten vreugde onder „de Nederlandsche ingezetenen, inboorlingen van Indi." over het feit, dat „men zich ook eindelijk eens hunne belangen zou aan- trekken", maar ook bleek dat de zaal in de societeit „Stampvol" was, „vooral met blauwtjes*". Onder de mannen, „goede ingezetenen en huis- vaders", die „zich ridicul gedr^gen" hebben, behoorden „ook sommige Portugeezen" — ver- moedelijk z.g. Indo-Portugeesche Mardijkers, die den Indischen klerkenstand van „pennisten" vormden — „clie niets van het doel der vergadering begrepen hadden"; „eenigo zoogenaamde signo's en blauwlijes**", die „wat geschreeuwd en gehaspeld hebben". Een ongeteekend request „van do Signo*s afkomstig" gaf kort na de vergadering zelfs aanleiding tot het nemen van mili- taire en politioneele maatregelen (Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Ned.- Indie, door P. J. Veth, dl. II: De politieke de- monstratio te Batavia in het jaar 1848, biz. 13, 14, 20, 25 on 26). Een ander bericht over die bij- eenkomst van „zoogenaamde liberalen" maakt eveneens melding van de aanwezigheid van „se- mi-Portugeescho en andere klerken, meestal be- hoorendo tot een verbasterd geslacht, ineen naar het Indische dan naar het Europeesche overhel- lende* (Tijdschrift voor Ned.-Indie, 1849, biz. 92).

Ondor de min of meer getinte, heetgebakerde ingezetenen der hoofdplaats was derhalve de belangstelling voor do openbare zaken spontaan tot uiting gekomen; zij het ook op eenigszins pri- mitievo wyze.

Een halve eeuw moest verlopen, alvorens in de verspreide en onsamenhangende kringen der Indo-Europeanen een eigen modern georganiseerd vereenigingsleven ontwaakte.

De organisatie-drang kwam nl. tot uiting in de oprichting, medio 1898, van den Indischen Bond, met Ch. Beynon a Is voorzitter en H. Verheyde als secretaris.

Gaan wij na, welke de grondslagen waren van deze te Batavia opgerichte vereeniging en wat zij boogde, dan vinden wij in de statuten van dat jaar, welke door de Indische Regeering werden goedgekeurd (Javasche Courant 6 Dec. 1898 no. 97), het navolgende.

Het doel dezer sociaal-economische organisatie was: de bevordering van de belangen harer leden en het verleen van stoffelijken en zedelijken steun aan die Europeesche ingezetenen van Ned.-Indie, die daaraan behoefte zouden hebben en zulks verlangden. De Bond zou dit doel trachten te bereiken door het exploiteeren van een eigen drukkerij, het uitgeven van een „Bondsblad” (later tijdelijk de „Stem van Indie”), het oprichten van door Europeanen te belkeeren bonds winkis, het bevorderen van den kleinen landbouw beoefend door Europeanen, het bevorderen van het onderwijs en het uitlokken bij de Regeering van maatregelen, die aan de bereiking van het doel bevorderlykkondenzijn. Elke Europeaan of daarmede gelijkgestelde, hetzij man of vrouw, die het 19de levensjaar was ingetreden, kon tot het lidmaatschap worden toegelaten.

Was aldus de organisatie aanvankelijk ruim opgezet — de Bond had de belangen op het oog van de Europeesche ingezetenen van Ned.-Indie in het algemeen —, in 1912 werden de statutaire grondslagen in dier voege gewijzigd, dat het doel der vereeniging voortaan zou zijn: „de behartiging van het algemeen belang”, echter met de bijvoeging: „in het bijzonder dat van de in Indie geboren Europeesche ingezetenen”. Voorts zou de Bond streven naar uitbreiding en volmaking, voor zoover mogelijk, van het onderwijs in Ned.-Indie, o.m. door oprichting van Bondscursussen voor lager en handelsonderwijs. Als nevendoeel werd vermeld: te streven naar behartiging van de bijzondere belangen der leden. Als lid konden voortaan toegelaten worden mannelijke zoowel als vrouwelijke ingezetenen van Ned.-Indie van iederen landaard, die den leeftijd van 18 jaren bereikt hadden (Javasche Courant 8 Oct. 1912 no. 81).

Tweeledig was deze wijziging derhalve; eenzijds beperking van het vereenigingsdoel, inzonderheid tot de behartiging van de belangen der in Indie geboren Europeesche ingezetenen; anderzijds verruiming van de organisatie door haar open te stellen ook voor ingezetenen van niet-Europeeschen landaard.

Zoowel in sociaal-politiek als in organisatorisch opzichtgetuigde de eerstgenoemde verandering van een juister inzicht in de bestaande verhoudingen dan de laatstvermelde, hetgeen door de latere ontwikkeling van het Indisch vereenigingsleven is bevestigd.

Nog voor deze ingrijpende wijzigingen had zich de drang tot groepsvorming onder de Indo-Europeanen ook op andere wijze geuit, nl. door oprichting van de Vereeniging Insulinde, op beperkten grondslag en met een welomlijnd sociaal-politiek doel. Deze vereeniging wenschte zich te bepalen tot de behartiging der belangen van die Europeanen in Indie, welke aldaar geboren zijn, zoodmede die van de blijvers onder het overige gedeelte der Europeesche bevolking.

Slaan wij de oorspronkelijke statuten van de in Augustus 1907 te Bandoeng opgerichte vereeniging Insulinde op — presulent R. W. G. Arendsen de Wolff, secretaris K. F. Aronds — dan vinden wij als haar doel vermeld: om door alle wettige en geoorloofde middelen betere toestanden op elk gebied in het leven te roepen in het belang der in Ned.-Indie geboren Europeanen in het bijzonder en van de zoogenaamde blijvers onder de Europeanen. De vereeniging zou dit doel trachten te bereiken door op gepaste wijze de aandacht der Regeering te vestigen op misstanden in het algemeen en op leemten in de wetgeving, die afbreuk doen aan de rechten en aanspraken van de bovengenoemde categorie van ingezetenen, door Haar te verzoeken de noodige veranderingen en aanvullingen te bewerkstelligen en door op krachtige wijze mede te werken tot den bloei en de welvaart van Ned.-Indie.

Tot het lidmaatschap zou worden toegelaten: elke in Ned.-Indie geboren Europeaan of blijver, man of vrouw, die het 18de levensjaar was ingetreden en die getoond had Ned.-Indie inderdaad als vaderland te erkennen in den meest uitgebreiden zin van het woord, mits zich onderwerpend aan de bepalingen van het algemeen reglement.

De statuten werden door de Indische Regeering goedgekeurd (Jav. Courant 29 Oct. 1907, no. 86). De vereeniging werd daardoor geaccrediteerd bij de Overheid en bij de ingezetenen. Zij ging geruimen tijd rustig haren weg, waar zij weldra de Javaansch-nationalistische vereeniging Boedi Oetomo (zie aldaar) ontmoette. Van maatschappelijke of politieke conflicten was toen nog geen sprake.

In 1911 ondergingen de statuten eenige wijzigingen, welke evenzeer door de Indische Regeering goedgekeurd (Jav. Courant 3 Febr. 1912 no. 13). De hoofdzetel der vereeniging werd naar Semarang verplaatst.

Het-3oel van Insulinde werd aldus nader omschreven: om door al de haar ten dienste staande wettige middelen de stoffelijke en zedelijke belangen van hare leden op elk gebied en den bloei en de welvaart van Ned.-Indie voor te staan en te bevorderen en te streven naar opheffing van alle zoodanige misstanden en wetsbepalingen, als aan de bevordering van dat doel in den weg stonden en het in het leven roepen van al zoodanige instellingen en bepalingen als aan dat doel dienstbaar konden zijn.

Tot het lidmaatschap zou voortaan worden toegelaten: een ieder, verblijfhoudende in Ned.-Indie, hetzij man of vrouw, die zijn of haar 21ste levensjaar was ingetreden en bereid zou zijn met voile toewijding mede te werken tot bereiking van het doel der vereeniging.

Op deze verruiming, zoowel van het arbeidsveld der vereeniging als van haar organisatorisch verband, is waarschijnlijk de opkomst en ontwikkeling van de Inlandsche volksbeweging (Saradkat Islam, zie aldaar) van grooten invloed geweest. Met die verruiming ging echter onvermijdelijk gepaard een geleidelijke verwatering van de kern der groepsvorming, zoodmede een verslapping van de activiteit der Indo-Europeanen op sociaal-politiek gebied.

Deze evolutie is ongetwijfeld in sterke mate gestimuleerd door de opgekomen beweging der

Indische Partij mot de door haren leider Dr. E. F. E. Douwes Dekker gepropageerde ideologie van een Indisch nationalisme, gegrond op de solidariteit van de Indische Nederlanders en Indische Chinezen met de Inlanders tegenover het Nederlandschen gezag.

Toen Douwes Dekker in 1911 zijn revolutionaire ideeen propageerde, vond hij de vereenigingen De Indische Bond en Insulinde op zijn weg. Aanvankelijk was hij aangesloten bij Insulinde, de sociaal-politieke organisatie der groep van Indo-Europeanen, waartoe hij zelf behoorde. Zijn ideaal was deze beide bestaande organisaties te vereenigen, zoo mogelijk onder zijn leiding, tot een groot en machtig nationaal verband van alle „Indiërs” — Indo-Europeanen, Indo-Chinezen en Inlanders — ten einde te komen tot een revolutionaire emancipatie-beweging van geheel Indie.

Dat ideaal kon niet verwezenlykt worden: noch in organisatorisch, noch in ander opzicht. De Indische Bond en Insulinde volgden eigen wegen naar evolutie, strevend naar overbrugging van de koloniale tegenstellingen van socialen en economischen aard. Zij bleven die organisaties openstellen ook voor hen, die er prijs op stelden Nederlanders te zijn en te blijven. Evenmin als de Indische Bond wenschte Insulindeni aan Douwes Dekker zeer, zoodat hij ten slotte besloot een eigen partij te stichten.

Hiermede werd een nieuwe phase ingeluid in de Indo-Europeesche beweging: de actie der Indische Partij had tot gevolg, dat de geestesstromingen in verschillende groepen der Indische samenleving in gevaarlijke bedding geraakten.

Na een propaganda gedurende twee jaren in woord en geschrift, in byeenkomsten op verschillende plaatsen op Java en daarbuiten, zoomede in „Het Tijdschrift” en „De Expres”, kwam in een groote constituerende vergadering op 25 December 1912 te Bandoeng de Indische Partij tot stand. De nieuwe organisatie werd opgericht met ruim 5000 leden, waarvan 1300 te Seinarang, 850 te Soerabaja, 700 te Bandoeng en 645 te Batavia gevestigd.

In tegenstelling met de vereenigingen Indische Bond en Insulinde had de Indische Partij uitluitend een politiek doel. Zij beoogde te vormion een Indische onafhankelijkheidspartij, die streven zou naar beëindiging van de koloniaal-staatkundige verhouding. Haar leuze was „Indie voor de Indiërs”, d.i. voor de blyvors, de kolonisten, de Inlanders, Chinezen, enz. In de oprichtingsvergadering werd de oorlog verklaard aan het regeeringssysteem in Indie.

Volgens de oorspronkelijke statuten was het doel der Indische Partij: het jatriotisme aller Indiërs voor don bodoni, wolko hen voedt, wakker te roepen ten einde hen te nopen tot samenwerking op don grondslag van staatkundige gelijkstelling, om het Indisch vaderland tot bloei te brengen en het voor een onafhankelijk volksbestaan voor te bereiden. Als middelen om dit doel te bereiken werden o.m. genoemd: het aankweken van een Indisch nationalisme door het doen d66dringen van idee en

cheid aller Indiërs en het weerbaar maken van don Indiërs voor de eventuelo verdediging van den bodem tegen vreemde ovrweldigers. Ieder, die zich Indier gevoelde, zonder onderscheid van klasse, aexe of landaard, kon als lid van de vereeniging worden toegelaten.

De door de leiders gevoerde propaganda was intusschon van dien aard, dat de door hen gevraagde goedkeuring van de statuten door de Indische Regeering werd geweigerd op grond: dat de vereeniging, als zijnde van staatkundigen aard en bedreigende de openbare orde, ingevolge art. III van het toenmalig Regeeringsreglement van Ned.-Indie verboden was.

Tevergeefs trachtte het hoofdbestuur der Indische Partij de Regeering gunstig te stemmen, o.a. door wijziging aan te brengen in de gewraakte statuten. Het vereenigingsdoel werd nader als volgt omschreven: „door al de haar ten dienste staande wettige middelen de stoffelijke en zedelijke belangen van hare leden op elk gebied en den bloei en de welvaart van Ned.-Indie voor te staan en te bevorderen en te streven naar opheffing van alle zoodanige misstanden en wetsbepalingen als aan de bevordering van dat doel in den weg staan en het in het leven roepen van al zoodanige instellingen en bepalingen als aan dat doel kunnen dienstbaar zijn”. Klaarblykelijk was de omschrijving der doelstelling van Insulinde op den voet gevolgd.

De Regeering liet zich echter niet van de wijs brengen. Ook na deze wijziging werd de gevraagde goedkeuring op de statuten door Haar geweigerd op grond van de overweging n.l. dat „vast staat, dat de thans in do statuten gebrachte wijziging niet ten doel heeft eenige verandering te brengen in het werkelijk karakter der vereeniging”, zoodals in de vorige Regeeringsbeschikking is omschreven (Gouv. besluiten van 4 en 11 Maart 1913; zie ook Jav. Courant 18 Maart 1913 no. 22).

Daarmede was het doodvonnis over de Indische Partij als zoodanig uitgesproken; als organisatie van Indische gemeenschapsbelangen had zij afgedaan.

Desniettemin gingen de leiders voort met opruinende propaganda te voeren, zoodat de Indische Regeering wel moest ingrijpen.

Bij Gouv. besluit van 18 Aug. 1913 (Javasche Courant 19 Aug. 1913 no. 66) word aan E. F. E. Douwes Dekker Koepang op Timor en aan zijn partijgenooten Tjipto Mangoenkoesoemo en R. M.

Soewardi Soerianingrat resp. Banda en Bangka tot verblijf aangewezen. Op hun verzoek werd hun verblijf in de tien tiental residenties op Java ontzegd wegens zijn opruinende actie in de Vorstenlanden in 1927 werd hij op Banda geltefeerd wegens steunverleening aan communistiche opstandsplannen). De intermeeringsbesluiten ten aanzien van Douwes Dekker on Soewardi Soerianingrat wordou resp. in Aug. 1917 on Juli 1918 ingetrokkeu (zie nadro byzonderheden in Onze Verbanning, uitgave van „De Indier”, 1913; voorts Mr. P.

H. C. Jo ng mans, De Exorbitante Rechten onz., diss., biz. 129 vlg. en 196).

Keeren wy thans tot Insulinde terug.

De weigering van de herhaaldelijk gevraagde goedkeuring van de statutaire beginselen der Indische Party, gepaard gaande met de openbaarmaking der uiteenzetting van het standpunt der Regering tegenover die vereeniging had tot gevolg dat het ledental geheel verliep. Een groot deel der aanhangers van Douwes Dekker trad tot Insulinde toe en verkreeg daarin allens de leiding.

De groote activiteit der toetgetreden oud-I.P.-leden dreef Insulinde weldra in revolutionnaire richting.

Verschiedene factoren hebben dezen ontwikkelingsgang bevorderd; vooral gedurende den wereldoorlog. Politieke stroomingen van revolutionnairen aard doorkruisten de Europeesche en Indische samenlevingen in Indie. Revolutionnair-socialistische ideeën en leuzen werden in alle klassen dier samenlevingen gepropageerd, op den voet gevolgd door communistische beginselen en systemen. Zij hechten zich vast aan verschillende vertakkingen der Indische volksbeweging; zij woerden daarin voort en verspreidden zich over geheel het sociaal-politiek vereenigingswezen, zoowel onder internationaal-geoorienteerde Nederlanders (Indische Sociaal-Democratische Vereeniging, later gesplitst in Indische Sociaal-Democratische Partij en Indische Communistische Partij; zie COMMUNISME), als onder Inlanders (Sardkat Islam en Indische Vakbeweging; zie aldaar).

Medio 1919 — de Volksraad was reeds een jaar als algemeen vertegenwoordigend lichaam werkzaam geweest en had eenigermate den weerslag ondervonden van de November-revolutie in Centraal-Europa (zie RADICALE CONCENTRATIE) — maakte Insulinde plaats voor een nieuwe organisatie, welke de mislukte actie der Indische Partij zou voortzetten.

In de te Semarang op 7—9 Juni 1919 gehouden jaarvergadering van Insulinde werd n.l. besloten den naam der vereeniging voortaan te doen luiden Nationaal-Indische Partij alias Sarbkat Hindia, met veranderde statuten, welke groote overeenkomst vertoonden met die der voormalige Indische Party.

Volgens hare statuten stelde de N. I. P. zich n.l. ten doel: den bloei en de welvaart van het Vaderland — het staatsrechtelijk als Nederlandsch-Indie begrepen gebied — voor te staan en te bevorderen. Zij zou dit doel trachten te bereiken door de vaderlandsliefde aller Indiers wakker te roepen, teneinde hen te brengen tot samenwerking op den grondslag van algehele staat-kundige gelijkstelling om het Indisch Vaderland voor een onafhankelijk volksbestaan voor te bereiden, leder Nederlandsch onderdaan zou als lid toegelaten kunnen worden.

Blijkens hare Beginsel- en Werkprogramms zou de N. I. P. een Indisch nationalisme aankweeken door het doen dórdringen van de idee eener volkseenheid. Te dien einde eischte de partij do erkenning door hare leden van de noodzakelijkheid der instelling van een staatsrechtelijk Indierschap. Geen ander einddoel der politieke en economische ontwikkeling erkende de partij dan dat van volkomen onafhankelijkheid van Indie (zie voor Beginselprogram en Werkprogram het ^oksraad Jaarboekje 1922—23, biz. 52 vlg.).

Voorzitter van het hoofdbestuur was R. M. Soewardi Soerianingrat, een der vooraanstaande

figuren uit de Indische Partij-beweging, de latere stichter der Taman-Siswo-instelling voor Inlandsch onderwijs op inheemsch-nationalen grondslag.

Vertegenwoordiger der nieuwe partijgroeiing was in den eersten Volksraad de Insulinde-man J. J. E. Teeuwen (1918—21), daarna P. F. Dahler (1922—24). De inheemsche leden der N. I. P. — Sardkat Hindia werden in dat college vertegenwoordigd door Tjipto Mangoenkoesoemo (1918—21). Alle drie behoorden zij tot de benoemde Volksraadleden.

De tweeledige constructie der vereeniging N. I. P.-Sardkat Hindia, hare politieke actie en hare oriënteering in tweekzijdige richting, de Indo-Europeesche en de Indische (de Indo-Chineesche buiten beschouwing gelaten), schonken geen bevrediging, noch aan de eene bevolkingsgroep, noch aan de andere.

De uit vereenigingskringen voortgekomen artikelen in het partijorgaan „De Indier** (Maleische organen „Soehra Rajat“, „K. emadjoan Hindia“ en „Pahlawan“) ademden een destructieven geest: zij gaven uiting aan de revolutionnaire mentaliteit der leiders. Zij gaven allens aanstoot aan de groote groepen van Indo-Europeen, die tot eenigerlei revolutionnaire actie allerniinst geneigd bleken te zijn.

De Indische Regering was sceptisch gestemd ten aanzien van den revolutionnair ommeswaai der Insulindepartij. Het in Februari 1920 door het hoofdbestuur der N. I. P. ingediend request om goedkeuring op de gewijzigde, feitelijk nieuwe, statuten — derhalve om erkenning van de getransformeerde vereeniging als rechtspersoon — werd lang in beraad gehouden. Eerst drie jaren later nam zij een beslissing, welke in af-wijzenden zin luidde.

Gedurende die jaren had de N. I. P. gelegenheid hare krachten te ontplooiën en haren aard te toonen. Als Sardkat Hindia heeft zij do ge-moederen der Indische bevolking in Midden-Java in heftige beroering weten te brengen en daarbij niet geschroomd de volksbeweging in communistische richting te stuwen. „Los van Nederland“ was toen reeds de leus bij allerhande actie tegen het bestaand gezag, ook tegen dat der Inlandsche Vorsten. Propaganda werd tevens gemaakt voor de politieke leuze der non-coöperatie van bruin met blank.

Toen de N. I. P. alias Sarikat Hindia in voldoende mate had getoond wat zij kon en vooral wat zij wilde, achtte de Indische Regering den tijd gekooren voor de lang verbeide beslissing. Bij Gvts. bcsJuit van 10 April 1923 werd het verzoek om goedkeuring op de gewijzigde statuten der vereeniging afgewezen op grond van do overweging „dat hoewel omtrent het doel en streven der partij de statuten onvoldoende licht geven, uit haar optreden naar buiten duidelijk blijkt, dat bet vedeenen van de gevraagde goedkeuring in strijd zou zijn met het algemeen belang“.

Enkele inanden tevoren had het hoofdbestuur, in afwijking van het daartrent in de statuten bepaalde, het besluit genomen de vereeniging te ontbinden. In den boezem der liding was reeds oncnigheid ontstaan, o.a. over het beginsel der politieke non-coöperatie (Verg. Handelingen Volksraad 13 Juni 1923, biz. 95 vlg.; zie ook Mededeelingen der Regering omtrent en-

kele onclerwerpen van algemeen belang, April 1924, in Bijlage A van het Koloniaal Verslag Ned.-Indio 1924).

Intusschen was medio 1919 — toezelfdor tijd dat de revolutionaire geest zich meester had gemaakt van Insulinde en deze partij deed ver- worden tot N. I. P. alias Sardkat Hindia — de idee van saamhoorigheid der Indo-Europeesche gemeenschap in nieuwen en alleszins aanvaardbaren vorm tot uiting gekomen.

Het besef van de noodzakelijkheid van aansluiting was in de verspreide kringen dier gemeenschap door de snelle evolutie der Inlandsche Beweging in de verdrukking geraakt. Dat diep geworteld besef groeide echter tegen de verdrukking in. Tot dien groei werd het meest bijgedragen door de transformatie der Insulinde-partij, die oorspronkelijk was opgericht in het belang der Indo's, doch sedert aan de groote belangen der Indo-Europeesche gemeenschap een ondergeschikte plaats wilde toekennen.

Op 13 Juli 1919 werd, te Batavia het Indo-Europeesch Verbond opgericht. Voorzitter van het hoofdbestuur was Mr. A. H. van Ophuysen.

Aan die oprichting is heel wat voorafgegaan (zie „Indo-Europeesch Verbond”, Jubileum- nummer 1919—1929). De stoet daartoe werd gegeven door wijlen den journalist F. H. K. Zaal- berg, later hoofdbestuurslid, van het I. E. V. —van 1924-2S lid van den Volksraad —, den onvermoelden strijder voor de belangen der In- dische samenleving in het algemeen en voor die der Indo-Europeanen in het bijzonder.

De statuten der voor onbepaalde tijd opgerichte vereeniging Indo-Europeesch Verbond werden goedgekeurd bij ordonnantie van 7 Oct. 1919 (Ind. Stb. no. 683); zij zijn opgenomen in de Javasche Courant van 21 Oct. 1919, no. 84.

Volgens de vereenigingsstatuten — na de wijzigingen van 1923 (Ind. Stb. no. 125, J. C. no. 27) en 1925 (Ind. Stb. no. 200, J. C. no. 38) — is het doel van het Indo-Europeesch Verbond bevordering van de moreele, sociale, intellectueele en economische ontwikkeling der Indo-Euro- peanen in Ned.-Indie. Het I. E. V. zal dat doel trachten te bereiken door alle geoorloofde en wettige middelen. De vereeniging verataat onder Indo-Europe- anen:

a. alle in Ned.-Indie gevestigde personen van Europeeschen bloede, ftlsmede hunne afstamme- lingen, met dien verstande, dat voor eerstbe- doelden de geboorte in Indie als inaatstaf geldt;

b. alle in Ned.-Indie gevestigde personen van Europeeschen bloede, die aldaar geboren kinde- ren bezitten of (en) gehuwd zijn met personen, die Indo-Europeaan zijn volgens het onder a bepaald.

Lid der vereeniging kunnen slechts zijn: por- sonen, zoo van de inanelijke als van de vrouwe- lijke kuine, welke beantwoorden aan voren- verinolde omschrijving en den leeftijd van 18 jaren hebben bereikt. Nochtans kunnen, ter beoordeeling van het hoofdbestuur, andere criteria worden aanvaard, indien blijkbaar het doel der vereeniging daardoor wordt gediend. De toepassing van deze bepaling wordt geregeld in het algemeen reglement. Wanneer in Nederland afdoelingen worden opgericht, zullen ook in dit laud gvestigde personen lid kunnen zijn.

Van belang zijn voorts de volgende statutaire bepalingen. De vereeniging stelt zich noch in politieke, noch in sociaal-economischen zin tegenover eenige partij of organisatie; zij zoekt samenwerking met iedere partij of organisatie welke haar doel mede bevordert. Zij neemt echter stelling tegen elke actie, welke de belangen van den Indo-Europeaan, hoofdelijk ala gemeen- schappelijk, bedreigt. Zij zetret zich tegen elke gewelddadige actie, gericht tegen het Neder- landsch gezag in Ned.-Indie.

Evenvermeld, van loyale politieke gezindheid getuigend, vereenigingsstandpunt werd by de oprichting van het I. E. V. algemeen aanvaard. „De nieuwe Bond zal zich vierkant stellen tegenover Insulinde en de Indischo Party¹⁵, aldus de uitspraak in een der oprichtingsvergaderingen. Bij de samenstelling van de statuten werden die van den Indischen Bond als leidraad genomen.

Voor een belangrijk deel is het streven van het Indo-Europeesch Verbond gericht op directe maatschappelijke actie. Het Werkprogramma der vereeniging bevat o.m. bevordering van voor de Indo-Europeanen nuttig onderwijs, het bren- gen van dit onderwys onder het bereik van de I. E. V.-leden en van hunne nakomelingen, zoo- mede versterking van den sozialen band tus- schen hare leden door oprichting van of toetre- ding tot cooperaties en andere vereenigingen, ge- richt op verhooging van maatschappelijken welt stand (zie Jaaroverzicht Volksraad, Mei 1930)

Hetgeen op verschillend gebied door het, ala „landelijke vereeniging” opgericht, I. E. V. — al- gemeen orgaan: het sedert 1920 verschijnend weekblad „Onze Stem”; afdelingsorganen: te Batavia „Onze Gids”, te Semarang „Onze Scha- kel*”) —gedurende zijn 15-jarig bestaan werd verricht is van groote betekenis geweest voor de algemeene ontwikkeling, op sociaal-economisch en -politick terrein, van de breede kringen der Indo-Europeesche gemeenschap.

Dienaangaande vermeldt het over 1930 loo- pend Indisch Verslag 1931, dat de verschillende onderwijsinrichtingen, als de Kweekschool, Mulo- school, Lagere School, Vakschool voor meisjes te Bandoeng en de Handelsschool te Soerabaja, de curaus in de handelswetenschappen te VeL teyreden, de internaten te Bandoeng en Welte- vrenHen⁴ de vrouwenklinik te laatstgenoemder plaatse met de daaraan verbonden gelegenheid tot opleiding voor ~ accoucheuse, de jeugdorgani-

satie ,het steunfonds o.m. ter bestriding van wocker, het spaarfonds, het studiefonds, de ar- menverzorging, de kleinwoningbouw, de koloni- satieterrinen door het I. E. V. opgericht en in stand gehouden, even zoovole teekenen zijn van den Indo-Europeaan in het algemeen en van hare leden in het byzonder.

Voor het onderwys, inzonderheit ten behoo- ve van de groote scharo van onvermogene leden der gemeenschap, heeft het I. E. V. steeds groote belangstelling getoond.

Het I. E. V.-Studiefonds werd in Januari 1920 opgericht, in verband met de instelling van de eerste Hoogeschool in Ned.-Indie. Uit dit fonds worden bourzen beschikbaar gesteld ten be- hoo- ve van studenten aan instellingen voor Hooger Onderwys in Indie en in Nederland, alsmede ten behoo- ve van loerlingen aan instellingen voor middelbaar, lagor en vakonderwys. De handels-

school te Soerabaja (Zaalbergschool) dagteekent van Jyli 1928; de instelling is een Mulo-school, met handelseerplan op breeden grondslag, van Overheidswege gesubsidieerd. Nog vóór vermeld jaar werd door de I. E. V. Vereniging De Twee Kruisen (Palang Doewa) een school opgericht ter opleiding van vroedvrouwen, een school instelling een matenitid is verbonden. Te Bandoeng kwamen tot stand: een kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen, een Mulo-school, een vakschool voor meisjes en een meisjes- en jongens-internaat.

In 1926 werd begonnen aan de uitvoering van de agrarische politiek van het I. E. V. tot praktische opleiding van Indo-Europeanen voor den landbouw, tot vorming van „een eigen Indo-boerenstand”.

Sedert het begin dezer eeuw had de Indische Regeering steeds groter aandacht geschonken aan het vraagstuk betreffende de uitoefening van den z.g. kleinen land- en tuinbouw door mingevoede Indo-Europeanen (zie Rapport der Pauper-Commissie van 1902, biz. 51 vlg., jo. Het Pauperisme onder de Europeanen in Ned. Indie, derde gedeelte Kleine Landbouw, Landsdrukkerij Batavia, 1901).

Het I. E. V. verkreeg weldra een uitgestrekteheid van 3600 baboe's boschgrond in de Lam-poengsche Districten ten behoeve van landbouwkolonisatie door Indo-Europeanen. De grond werd in huur verkregen tegen $\frac{1}{10}$ per bahoe, met de bevoegdheid dien weer te verhuuren aan de kolonisten, die naderhand het recht van erfpacht zouden kunnen verkrijgen. Het I. E. V. steunde de totstandkoming van deze kolonie, bekend onder den naam „De Gisting” (naar den berg Gisting), behalve met KeFvAri den Lande in leen verkregen bedrag van / 100.000, ook met gelden uit het z.g. Twee-ton-fonds, gevormd uit vrijwillige bijdragen der verbandsleden. De kolonie telt een 140-tal Indo-Europeanen en een aantal Inlandsche hulpkrachten. Op Java zijn twee kleine kolonies tot stand gekomen in de residentie Besoeki; sedert 1929 ook enkele verspreide I. E. V.-kolonies op Nieuw-Guinee (zie Indisch Verslag 1933, biz. 375 vlg.; voorts Kolonisatie van Europeanen op Nieuw-Guinee, door

J. Tideman in Koloniaal Tijdschrift van Januari 1934).—

^Ook op politiek gebied heeft het Indo-Europeesch Verbond groote activiteit ontwikkeld; vooral onder den tegenwoordigen voorzitter van het hoofdbestuur en leider der beweging F. H. de Hoog, sedert 1924 gekozen lid van den Vedsks-raad, tweede plaatsvervangend voorzitter van dat college, tevens lid van het College van Ge-delegeerden (zie zijn rede in den Volksraad op 15 Juli 1930, Handelingen van dat College biz. 210 vlg.).

Reeds spoedig na de oprichting van de vereniging kwam het verbondsbestuur tot het besef, dat de I. E. V.-belangen het best behartigd konden worden in den Volksraad door aldaar af te vaardigen vertegenwoordigers. Aan de verkiezingen voor dat algemeen vertegenwoordigend college nam het I. E. V. weldra deel; aanvankelijk in samen working met een andere partij, naderhand — toen I. E. V.-vertegenwoordigers zitting hadden gekregen in de locale raden — zelfstandig door met eigen kandidaten ter stembus te gaan. Had het I. E. V. in 1920 slechts één

zetel in den Volksraad kunnen verwerven, in 1924 werd het Verbond door 4 en is het sedert 1927 door een 6-tal Volksraadsleden vertegenwoordigd.

Aan de vrouwenbeweging en de jeugdbeweging is evenzeer aandacht geschonken.

In October 1931 werd de „I. E. V. Vrouwenorganisatie” (I. E. V.—V. O.) voor onbepaalde tijd te Batavia opgericht, met het doel: bevordering van de moreele, sociale, intellectuele en economische ontwikkeling der Europeesche vrouw in Ned.-Indie in onverbreekbaar verband met het I. E. V.

Volgens de statuten dezer vrouwenvereniging (opgenomen in de Jav. Courant 22 November 1932 no. 93, Extra-Bijvoegsel no. 112) kan de organisatie omvatten: alle in Ned.-Indie wonende vrouwen van Europeeschen of gemengd Europeeschen bloede, alsniede hare afstammelingen die den leeftijd van 16 jaren hebben bereikt. Nochtans kunnen, ter beoordeeling van het hoofdbestuur, andere criteria voor het verkrijgen van het lidmaatschap worden aanvaard, indien blijkbaar het doel der organisatie daardoor wordt gediend. Voorts kunnen ook als gewone stengerechtigde leden worden aangenomen personen van niet-Europeeschen bloede, die uit hoofde van gemeenschappelijke belangen met de leden der organisatie, ter beoordeeling van het hoofdbestuur, het doel der organisatie krachtig kunnen bevorderen. Wanneer in Europa afdelingen worden opgericht, zullen voor het lidmaatschap, met inachtneming van de vermelde eischen, ook in Europa gevestigde personen als lid kunnen worden aangenomen.

De I. E. V.-Jeugdoororganisatie (I. E. V.—J. O.) stelt zich volgens haar Algemeen Reglement ten doel: een cultureelen band te leggen tusschen alle Europeesche kinderen in Ned.-Indie, bij hen een gevoel van saamhoorigheid aan te kweeken en de jeugd op te voeden inzonderheid wat betreft karaktervorming en zedelijke en lichamelijke ontwikkeling; voorts de beoefening van sport en muziek, de bevordering van naastenliefde, ridderslijkheid, hulpvaardigheid, hygiene, tucht en discipline, en van eerbied voor het wettelijk gezag (zie Onze Stem van 19 January 1934).

Onder de vele onderwerpen, welke gedurende de Jaatste jaren in den Volksraad, in de provinciale, regentschaps- en gemeenteraden en ook daarbuiten de bijzondereaandacht van het I. E. V. genieten, behoort het vraagstuk: op welke wijze tegemoet gekomen dient te worden aan het terugdringen van Indo-Europeanen uit tai van tot kort geheel of nagenoeg geheel door die bovolkingsgroep bezette, hoofdzakelijk lagere betrekkingen bij Overheidsdiensten, een gevolg van groote concurrentie uit Inlandsche kringen. Door stelselmatig doorgevoerde „Indianisatie” of „verinheemsching”, zowel bij particuliere als bij openbare instellingen, worden de Indo-Europeanen nimmer en meer verdrongen door de Inlanders.

En tweede vraagstuk, dat evenzeer praktische moeilijkheden oplevert, is dat betreffende toekenning van grondbezit aan indo-Europeanen. Ten einde voor deze bevolkingsgroep de mogelijkheid te scheppen om in het kleinlandbouwbedrijf een behoorlijk bestaan te vinden, wenscht het I. E. V. een vorm van grondbezit, die beter

voldoet dan do bestaande erfpacht voor kleinon Het aantal leden van het I. E. V. bedraagt thana
 landbouw on voldoende rechtszokerheid bicdt (zie 1934) ongeveer 14000, verdeeld over een 100-tal
 samenvattond boekwerk De Grond en wat daarmee afdeelingen, grootendeels op Java, flat grootstc aantal
 samenhangt enz., door Mr. Dr. J. H. <Heslinga, I. E. V. -ers is gevestigd te Soeraba-j'k(1100), Batavia
 1934). Als zoodanig wordt de z.g. agrarische (900), Bandoeng (850) en Sc-marang (G50). De
 eigendom tot een bepaald maximum uit-afdeling Nederland te s |Grill-venKage telt een 200-
 gestrektheid do meest geëigonde vorm van tal leden. JDeze getallen zyn— elijk gering. Met
 grondbezit voor Indo-Europeanen geacht. De hunne gezinnen
 Indische Regeering deed ten slotte in den Volks-raad vormen de I. E. V. Jeden nauwelijks het vierde gedeelte
 de toezegging ernstig te zullen overwegen de der Europeesche bevolking, zoowel van Ned.-Indie, als
 gelegenheid te openen tot toetsing van dezen wensch van de genoemde plaatsen op Java (volkstelling eind
 aan zijn practische uitvoerbaarheid in verband met de 1930). Wat de afdeeling Nederland betreft, is die
 beginselen der agrarische politiek, waarbij in geen verhouding nog on- gunstiger. Immers zijn er in
 geval zou worden getornd aan de rechten der Nederland (volka- telling eind 1930) ruim 32000 en te
 inheemschen op agrarisch gebied. Bij's-Graven- hage ruim 12000 personen, die in de
 Gouvernementsbesluit van 15 Juni 1931 werd een overzeesche gewesten (d. i. grootendeels in Ned.-Indie)
 commissie ingesteld, welke tot taak heeft de Regee- zijn geboren.
 ring van advies te dienen nopens de vraag of, en zoo Desniettemin is het Indo-Europeesch Verbond
 ja op welke wijze, het, met inachtneming van de gegrooid tot de grootste partijgroepering onder de
 huidige beginselen van agrarisch beleid en van de Europeesche bevolking in Ned.-Indie. De Vereeniging
 sociale positie der Indo-Europeanen, mogelijk entelt welhaast een even groot aantal leden als — stellig
 wenschelijk ware nadere voorzie- ningen in verbandeën veel grooter aanhang dan —de andere in Indie
 met het grondbezit van deze be vol ki nsgroep te gevestigde Europeesche partij-organisaties tezamen.
 treffen (zie voor een an- der Volksraad-Overzicht De stroomingen in de Indo-Europeesche be-
 treffende het zit- tingsjaar 1930—1931, biz. 82; weging hebben sedert de totstandkoming der
 voorts de jaar- gangen 1930—1934 van Onze Stem, organisatie een vaste bedding gevonden.
 Handelin- gen Volksraad 17 en 19 Aug. 1931, biz.
 1075 vlg. en biz. 1147, Handelingen Eerste Kamer BATAVIASCHME MEI-BEWEGING VAN 1848.
 Staten-Generaal 1 en 2 Juni 1932, biz. G46 en 665). Zie INDO-EUROPEESCHE BEWEGING.
 Vorenvermelde Commissie voor het grondbezit INDISCHE BOND. (Aanv. DI. II). Zie INDO-
 van Indo-Europeanen heeft haren arbeid nog niet EUROPEESCHE BEWEGING.
 voltooid. Intusschen heeft zij besloten aJvast die INSULINDE. (Aanv. DI. II). Zie INDO-
 voorstellen te doen, welke beoogen tegemoet te EUROPEESCHE BEWEGING.
 komen aan de van I. E. V.-zijde vernomen en door INDISCHE PARTIJ. Zie INDO-EUROPEE- SCHE
 de commissie juist bevonden klacht, dat de BEWEGING.
 behandeling van aanvragen van z.g. kleine erfpacht NATIONAAL-INDISCHE PARTIJ. Zie INDO-
 stroef en te langdurig verloop heeft. Deze EUROPEESCHE BEWEGING.
 voorstellen, welke geen prin- cipieele wijziging INDO-EUROPEESCH VERBOND. Zie INDO-
 brengen in het fndisch agrarisch stelsel, hebben EUROPEESCHE BEWEGING.
 aanleiding gegeven tot de uitvaardiging van de / KOERIA. (Aanv. DI. II). Inlandsche rechts-
 volgende voorschriften, j. t. w. een nieu we intractie Vgeineenschap in de onderafdeelingen Angkola en
 voor de behandeling 1 van aanvragen om afstand in Sipirok, Groot- en Klein MaiHlaifing- Oelde eri'
 erfpacht voor het „klein-landbouw“- of Pakantan, Natal en Batang Natal, en in de af- deeling
 „tuinbouwbedr ijf” van op Java en Madoera gelegen Sibolga, omvattende verschillende hoe- tti's
 gronden en van ver- zoeken om geldelijken bijstand (kampoengs). Deze rechtsgemeenschap, in het
 voor de oprich- ting van een dergelijk bedrijf, Bataksch „haradjaon” geheeten, heeft vermoc- delijk
 zoonideeën aantal algemeen bedingen, waaronder Bataksch „haradjaon” geheeten, heeft vermoc- delijk
 gronden in erfpacht worden afgestaan voor de de Padri's van Sumatra's West- kust, die deze streken
 uitoefening van het „klein-landbouw-” of hebben beïnvloed. Aan het hoofd van de koeria staat het
 „tuinbouwbedrijf” op Java en Madoera koeriahoofd, tevens voajitter van den inlandschen
 (Gouvernementsbesluiten van 27 November 1933, koeriahoofd, tevens voajitter van den inlandschen
 nos. 21 en 22, opgenomen in het Bijbla(op het Sib gemeenteraacL. ^ —ADANGSIDIMPOEAN. (Aanv.
 van N. I. nos. 131 l'en 13113)^. DI. III). Afdeeling van de residentie Tapanoeli met een
 bevolking van 276.681 zielen, waarvan 155 Euro-
 peanen, 118 Chineezen en 165 andere Vreemde
 Oosterlingen (1930), verdeeld in 4 onderafdee- lingen
 : 1e. Angkola en Sipirok, 2e. Groot- en Klein
 Mandailing, Ocloo en Pakantan, 3e. Natal en Batang
 Batal en 4e. Padang Lawas.
 TOBAMEER. (Aanv. DI. IV). Eeajge jaren “
 geleden heeft men door het laten springen van
 rotsmasaa's in de Asahan-rivier het meerpeil kunstmatig
 verlaagd, met hot doel daardoor grondstukken, welko
 aan het meer zijz gelegen en zeer zachtellend naar het
 nicker toe dalen, te laten droogloopen en zoodoende de
 bevolcing uitbroiding van gronden te verschaffen.
 Vooral iu do onderafdeeling Toba heeft men van dezen
 maatregel zeer veel voorHeel ondervonden. /

SAMOSIR (Aanv. DI. III). Onderafdeeling van de afdeeling Bataklanden, residentie Tapa-noehi, gelegen ongeveer tusschen 2° 20 en 2° 50 N.B. en 98° 60 tot 99° O.L. Hiervan is het gelijknamige eiland gelegen in het Tobameer, en westelijk een driehoek op het vaste land.

Het eiland is ongeveer 2/4 maal zoo lang als breed. De lengte-as verloopt Noord west—Zuid-oost. Het hoogste punt wordt gevormd door den top van het op den vasten wal gelegen Oeloe Darat-complex, van 2157 m. hoogte, het laagste punt door den waterspiegel van het Tobameer, welke 906 m. boven de zeespiegel is gelegen. Nabij de landengte verheft zich de top van den Poesoek Boehit, welke 2011 m. boven den zeespiegel reikt.

De omtrek van het eiland bedraagt ±120 km.; de oppervlakte van het eiland bedraagt 35.450 ha., die van het vastelandgedeelte ongeveer 40.000 ha.; de totale oppervlakte bedraagt dus 75.450 ha.

De grens tusschen de onderafdeeling Samosir en de noordelijk da ar van gelegen onderafdeeling Dairilanden loopt in een lijn van de uitmonding der rivier de Binanga Ara in het Tobameer westelijk naar den Dolok Somponan en van daar zuidelijk naar het Oeloe Darat gebergte, tusschen de neger's Saboelan en Djangjiradja woer naar het Tobameer. Waar oudtijds Saboelan tijdelijk bij de onderafdeeling Toba was gevoegd, zijn de grenzen tusschen de onderafdeeling Toba en de Hoogvlakte van Toba nog niet overal de finitief vastgesteld.

Bij besluit van den resident werd in 1933 de onder de onderafdeeling Toba geressorteerde hebbende neger Djangjiradja bij deze onderafdeeling gevoegd, wat bestuurs-technisch juist is, daar genealogisch gedacht de landschappen Djangjiradja en Saboelan zeer nauw aan elkaar verwant zijn (beide behooren tot dezelfde Lon-toeng-margagroep). Ook de grenzen tusschen de diverse neger's op het eiland zijn niet overal nauwkeurig te bepalen.

De grenzen tusschen de neger's op het vastelandgedeelte zijn natuurlijk ontstaan; zij worden gevormd door de uitloopers van het bergland, welke als armen de tusschenliggende neger-valleien gevangen houden.

De onderafdeeling Samosir bestaat uit een district, Pangoeroeran, dat de geheel onderafdeeling omvat; aan het hoofd van (dit district staat de inlandsche bestuursambtenaar, de demang. Het district is onderverdeeld in 4 onderdistricten n.l. Pangoeroeran, Palipi, Onanroenggoe en Simanindo, welke onderdistricten worden bestuurd door een assistent demang; de onderdistrictshoofdplaatsen zijn onderscheidenlijk Pangoeroeran, Palipi, Onanroenggoe en Ambarita.

Pangoeroeran is gelegen nabij de brugverbinding met den vasten wal. Palipi ligt op 22 km. afetand zuidelijk van Pangoeroeran; Onanroenggoe op 45 km. afstand zuidelijk, terwijl Ambarita, gerekend langs den autoweg, welke langs de kust loopt, op 36 km. afstand van Pangoeroeran ligt.

Het onderdistrict Pangoeroeran omvat de volgende neger's: op het eiland: Loemban Soehi², Boehit, Pangoeroeran, Rianiate; op het vasteland: Sagala, Limbong en Hariamboho.

Tot het onderdistrict Palipi behooren de neger's: Simbolon, Hatogoean, Palipi en Oerat op

het eiland, en Sihotang, Tarnba, Saboelan en Djangjiradja op het vasteland.

In het onderdistrict Onanroenggoe liggen de neger's Sirait, Nainggollan, Harian, Samosir en Goeltoni (alle op het eiland).

Het onderdistrict Simanindo omvat do neger's Lontoeng, Tomok, Ambarita, Simanindo, Simarmata en Parbaba, alle op het eiland gelegen.

Voor de gesteldheid van den bodem wordt verwezen naar de kaarten van den Topografischen dienst en naar Joustra, Batakspiegel, biz. 8 en 60 tot 64.

Het middengedeelte van het eiland wordt gevormd door een 1500/1600 m. hoog liggend hoogland. Aan de oostzijde van het eiland daalt het zeer steil, ja so ms loodrecht in het Tobameer af; de steile berghelling laat echter een zacht-glooi-ende vlakte aan de kust open, welke vlakte dicht bevolkt is. Naar het N., W. en Z. daalt het hoogland langzamer, echter soms vrij plotseling in een door zeer vele dwars- en lengtedalen door-snedene heuvelland naar het meet af. Aan de kustten eindigt dit heuvelland bijna overal in een vlakte, welke zeer goed geschikt is voor den rijst-bouw en als gevolg daarvan dicht bevolkt is.

De langs het Tobameer loopende hoofdketen van het Barisangebergte is op het vastelandsche gedeelte van de onderafdeeling ± 1900 a 2000 m. hoog en daalt bijna overal loodrecht in het Tobameer af. Slechts op een zestal plaatsen vormt dit bergland groote inhammen. Deze bergketen bereikt in den Oeloe Darat-top (2157 in.) zijngrootste hoogte en daalt langzaam naar het Westen, zeer uitgestrekte hoogvlakten vormend, waarin enkele toppen voorkomen, zopals de Dolok na Barat (1910 m.), Adian Hoting (1913 in.), do Si Mangonding en de Dolok Panoroesan. Bij Pangoeroeran ligt de in het N. en O. door het Tobameer, in het W. en Z. door valleien omgeven Poesoek Boehit (2005 m.), op welks hellingen eenige solfataren en fumarolen van vulkanische getuigen. Vrij algemeen wordt aangenomen dat het Tobameer zelf is ontstaan door een combinatio van tectonische en vulkanische krachten; de ontzaglijke tufvorming is eveneens aan vulkanische working toe te schrijven. De porouze tuf laat het regenwater door, waardoor diepe loodrecht scheuren ontstaan. Meerendeels zijn het vulkanische producten, welke den ondergrond vormen. Veelvuldig komen eruptieve gesteenten van ouderen en jongeren datum voor. Zwavel wordt aangetroffen op de hellingen van den Poesoek Boehit, zoomede op de hellingen van den z.g. zwavel berg nabij Pin toe Ba-toe, 12 km. zuidelijk van Pangoeroeran gelegen. Verder zijn aldaar war me, inneraanhoudende bronnen.

Als communicatiemiddel zijn de riviertjes geheel onbruikbaar. In den regentijd kunnen zij zeer veel last veroorzaken wegens de snel optre-dende bandjirs. Dit laatste is het gevolg van de armoede aan bosch in deze onderafdeeling. Vele riviertjes zijn echter door normaliseering handbaarder geworden. Rivieren, welke een groot deel van het jaar of het gansche jaar door water bevoelen zijn de Binanga Aron in negeri Boehit, de Binanga Goeloean in de negeri Sim-bolon, de Aik Tolong in Loemban Soehisoechi, de A6k Si Loewoeng en de Adk Si Toba in Negeri Palipi, en de Binanga Soem in negeri Lontoeng.

De belangrijkste communicatie-weg op het eiland is de z.g. ringweg, welke rondom het eiland loopt en ±120 km. lang is. In het Zuiden van het eiland ontbrekt nog slechts een schakel van 5 a 6 km., welke editor binnen afzienbaren tijd gereed zal komen. Verder is een autoweg in aanleg, welke van Pangoeroeran via de negeri Limbong en Harian Boho aansluiting geeft op den door het vastelandsche gedeelte loopenden z.g. Pakpakweg, welke de onderafdeelingen Hoogvlakte van Toba en Dairilanden met elkaar verbindt. Verder zijn er paardenpaden, welke centrale gedeelten van het eiland met den ring- weg verbinden, t.w. van Pangoeroeran via Rong- goer ni Hoeta naar Lontoeng (37 km.); van Pangoeroeran naar de negeri's Sagala en Limbong; van Palipi naar Sitatar en van Nainggolan naar Sijira.

Verder bestaan er bootverbindingen over het Tobameer naar Balige (onderafdeeling Toba), Silalahi (Dairilanden) en Haranggaol (Oostkust van Sumatra).

Kampoengs worden gevormd van hoeta-complexen. Vrij algemeen ziet men dat de marga's zich territoriaal als heerschende marga's hebben verspreid. Takken van zoo'n marga ziet men rondom de moederdorpen gegroepeerd. De verbindingen, die onderling tusschen de dorpen bestaan, zijn dan ook in hoofdzaak genealogisch. De onderafdeeling Samosir bevat volgens de uitkomsten der in 1930 gehouden volkstelling 2328 hoeta's, onderdistrictsgewijs verdeeld als volgt: Pangoeroeran G59, Palipi 587, Onanroenggoe 534, Simanindo 548.

De hoeta's liggen meerendeels aan de kust en bevatten een tot 7 a 8 huizen en zijn bewoond door gemiddeld 40 ik 42 zielen.

Dorpatichting heeft plaats na voorafgaande toestemming van adathoofden en bestuur. Men begint met het offer (hoenti) om den zegen der goden over de te stichten hoeta af te smeeken. Aan de(n) stichter(s) van de hoeta valt het beschikkingsrecht over den grond, zoomede over reservegrond buiten de hoeta, toe. Doze reservegronden blijven bestemd voor eventueel later volgende hoetauitbreiding. De huizen in de hoeta staan gewoonlijk in twee rijen met de voorzijde gewend naar het dorpspleintje. Aan de eene zijde worden de huizen (djaboë) opgericht, aan de er tegenover liggende zijde de rijstschuren (sopo's). De hoeta wordt omwald met nicer of minder hooge aarden wallen, hier en daar ook door wallen van op elkaar gestapelde natuurstenen, welke dan aan de hoeta een fortachtig aanzien geven. Oke > de vier hoekpunten is de wal soms tjs bastionvormig verhoogd, zulks getuigende van de voor de komst van het Gouvernement veelvuldige gevoerde oorlogjes, welke versterkingen van dien aard, die bovendien als uitkijktorens konden worden gebruikt, noodig maakten. De aarden wallen zijn meestal met bainboe'a bo- j) lant, welko dienst doen als windscherm. Verder is in den hoeta-wal (parik) een ingang aangebracht (gerbangan), welke kan worden afgesloten.

Het hoofdaandcol in de middelen van bestaan heeft de landbouw. Toch levert de landbouw niet voldoende op om in de behoeften van do bevolking te kunnen voorzien. Daarom werkt een groot gedeelte van de werkbare mannen in andere streken, vooral in Sumatra's Oostkust en Dairilanden om zich met behulp van het daar

verdiende geld het ontbrekende te kunnen aanschaffen. Hoofdzakelijk wordt verbouwd het volksvoedsel, rijst. Op aanwijzingen en met effectieve hulp van het bestuur worden stuwdammen in diverse rivieren en waterleidingen aangelegd in streken waar dit mogelijk is, zulks om bevoelbare velden aan te leggen. Het meerendeel der sawah's is echter nog van regen afhankelijk.

Naast rijst vormen oebi en djaogeng (mals) voornaam voedingsmiddelen van de Samosir- resche bevolking. Vermelding verdient tevens de aanplant van tweede gewassen als katjang tanah. Verder neemt de aanplant van uien en groenten hand over hand toe. Ook wordt er hier en daar wat aan koffie teelt gedaan.

De Bataksche handweverij neemt een zeer voornaam plaats in, al wordt zij door den invoer van gemakkelijker zittende en vooral goedkope- re Europeesche kleding langzaam verdrongen. Toch worden de Bataksche kains veel gebruikt, het meest wel door de oudere generatie.

Naast den landbouw vormt verder de veeteelt een voornaam bron van inkomsten voor de Sa* mosireesche bevolking en wel de teelt van kar- bouwen, paarden, runderen, varkens, geiten, schapen. Waar de prijzen van het vee zeer sterk gedaald zijn is ook de <5 liefhebberij wat afgemen. De paardenfokkerij, welke oudtijds beroemd was en welke werd gesteund door het Gouvernement, is zeer sterk in betekenis gedaald door de verminderde vraag naar Batak- paardjes als gevolg van het toenemende motor- verkeer.

De visscherij maakt voor deze eilandbevolking eveneens een voornaam inkomstenbron uit. Het Tobameer bevat in hoofdzaak: goudvisch, haroeteng ook wel ikan gaboë genoemd, ikaa sibahoe (een zwarte visch, ± 7 A. 8 om. lang). Verder ook ikan goerami, welke echter sterk in aantal schijnt af te nemen. Plannen tot verbetering en verrijking van den vischstand van het visch- arme Tobameer zijn in voorbereiding.

De jacht is van geringe betekenis. Op het eiland zelf worden wilde zwijnen en in de hooger gelegen bergmeertjes wilde eenden aangetroffen. Op de hoogvlakte van den vasten wal wordt door de bowoners van Limbong, Baneara en Hoeta Galoeng op herten gejaagd.

Emigratie van Samosir-Bataks heeft plaats naar de Oostkust van Sumatra, waar zij zich in hoofdzaak als landbouwende bevolking in de uabijheid van Siantar hebben gevestigd. Verder zoeken de mannen veelvuldig werk op de onder- neniingen aldaar. Ook naar de Dairilanden wordt rogelmatig gemigreerd. Zij vestigen zich daar ook in groepen bijeen in eigen hoeta's.

Volgens de in 1930 gehouden volkstelling bovatte do onderafdeeling Samosir 97.974 inwoners. Hiervan &n bowonen het vastelandgedeelte 17.180 en het eiland 80.794.

BARTONG. (Aanv. DL I). Ten oirrechte in.-? DL. I als Babo vermeldo berg in de Bataklanden. De Dairiweg (zie aldaar) snijdt de grens Tapa- noeli-Oostkust van Sumatra aan den voet van den Dolok Bartong..

KEPAS. (Aanv. j51. II). Deze hoogvlakte in de Bataklanden, uitmakende do kern van do Pakpaklanden (zie aldaar), wordt in het Noord- oosten van de laagvlakte der Lac Renoen, bewoond door Karo-Bataks, gescheiden door het

Pakpakrandgebergte; de N.O. grens met Pega-gan wordt gevormd door de Lae Renoen. De Z.W. grens met Siemsiem is de keten van Del-Ieng Batoe Erdan, Delleng Perdjerdan op Adian Tindjoan. Het aantal bewoners bedroeg in 1930 + 15.000, waarvan ongeveer 3/4 deel geëmi-greerde Toba- en Karo-Bataks, die zich voor het meerendeel hebben gevestigd in het dal van de Lae Simbelin en een begtaan hebben gevonden in de koffiecultuur.

PAKPAK. (Aanv. DI. III). Deze landstreek bestaat uit de gebergte-ketens. De Noordelijkste van de aan het Wilhelminagebergte evenwijdig loopende ketens is het Kapasrandgebergte (zie aldaar), dat de Karo via kte in het Zuiden afsluit. Deze vlakte wordt doorsneden door den benedenloop van de Lae Renoen, een zijtak van de Alasrivier. Ten Z.O. hiervan is gelegen het landschap Pegagan, dat begrensd wordt door het Wilhelminagebergte en de Lae Renoen. Hierop volgt naar het Z.W. de Kepashoogvlakte (zie aldaar), welke doorstroomd wordt door de Lae Simbelin.

Het land is nog voor nicer dan de helft met oerwoud bedekt. Grote stukken zijn onbewoond, slechts enkele streken, waaronder het dal van de Lae Simbelin en de omgeving van Sidikalang, zijn dicht bevolkt, hoofdzakelijk door immigranten afkomstig van de onderaf-deelingen Hoogvlakte van Toba, Silindoeng en Pematangsiantar. Het totaal aantal inwoners bedraagt ± 36.000. Het aantal Christenen bedraagt ongeveer 13.000.

Hoofdmiddelen van bestaan zijn de cultuur van koffie (arabica en robusta), het winnen van boschproducten, waarvan benzoe het voor-naamste is, verder van rotan en damar. De veeteelt is van zeer weinig belang; wel worden veel varkens gehouden. Slachtvee wordt van Sianosir en Kabandjah6 ingevoerd. Een drietal pangkalans te Salak, Tinadaen Sidikalang zijn opgericht, alwaar de benzoe onder toezicht wordt verkocht. De H.V.A. had in de streek tusschen het Toba-meer en de Lae Renoen 1500 ha. woestengrond in erfpacht aangevraagd, waarvan een deel reeds was toegestaan. In 1932 werden deze gronden in verband met de minder gunstige economische vooruitzichten aan het Gouvernement teruggegeven. Van Sidikalang af is een weg aangelegd naar Sitoengaling, aansluitende op den weg Kabandjah6-Pematangsiantar. Deze zal in 1934 gereed komen en zal zeer zeker tot vooruitgang dezer streken medewerken. Een onverharde weg, nog niet voor autoverkeer geschikt, loopt van Sidikalang over Doloksanggoel naar Siborongborong, terwijl een derde verbinding met de Oostkust van Sumatra bestaat door het dal van de Lae Renoen aansluitende op den weg Kabandjah6-Koetajan6.

PEGAGAN. (Aanv. DI/III). Meer dan de helft van het geheele land is nog met dicht oerwoud bedekt, alleen op sommige plaatsen afgewisseld met jong bosch, alang-alang en moerassen. Aan sawahbouw wordt weinig gedaan; echter zijn in de laatste jaren plaatselijk enkele bevoelings-leidingen door Tobaneesche immigranten aangelegd. Het land telt niet meer dan 7000 inwoners, doch de bevolking neemt door immigratie snel toe, te meer waar de bodem vruchtbaar blijkt te zijn en geschikt voor cultuur van Arabiekoffie. De nieuw aangelegde Dairiweg doorsnijdt het

landschap over 18 km., wat do openlegging ton goede komt/

SILALAH. Kampong aan het Tobameer. Was vroeger de haven voor Sidikalang (zie aldaar), doch is sinds 1930 toen de Dairiweg, welke Sidikalang met de Oostkust van Sumatra verbindt, gedeeltelijk gereed was, van weinig belang. De bevolking vindt een bestaan in veeteelt, vischvangst en sawahbouw.

SIDIKALANG. (Aanv. DI. ITI). Hoofdplaats van de onderafdeeling Dairilanden der afdeling Bataklanden van de residentie Tapanoeli. Een drukke marktplaats voor de geheele onderafdeeling en eindpunt van den Dairiweg. De voor-naamste handelsproducten zijn koffie en benzoe; de koffiehandel is geheel in Bataksche handen, de benzoe claarentegen wordt alleen door Chinezen opgekocht. De plaats telt ± 1000 inwoners, waaronder 17 Europeanen en ± 136 Vreemde Oosterlingen.

LAE RENOEN. Linker zijrivier van de Sim-pang Kiri, welke het geheele Pakpakgebied doorstroomt. Op verschillende plaatsen heeft de rivier een diepe kloof uitgeschuurd in het tufacee steente, vormt elders daarentegen eilandjes. Voor sawahbouw is het rivierwater ongeschikt, daar het uit moerasbosschen afkomstig en sterk ijzer- en veenhoudend is. Van de rechterzijriviertjes echter wordt het water voor sawahbouw benut. De rivier wordt bij de kampong Renoen voor kleinere prauwen bevaarbaar.

SILINDOENG. (Aanv. DI III). Onderafdeeling van de afdeling Bataklanden, residentie Tapanoeli. Heeft een bevolking van 101.000 zielen, waarvan er 50.000 in de vallei van Silindoeng wonen. Het aantal heidenen bedraagt 2140; Mohammedanen zijn ± 4000 in getal. Het inlandsche bestuur is in handen van door het Gouvernement aangestelde en bezoldigde districts- en onderdistrictshoofden. Die ambtenaren worden bijgestaan door volkshoofden, kapala's negeri, die ieder hoofd zijn van een federatie van kampong*. Zij genieten geen vaste bezoldiging en leven in hoofdzaak van hun inkomsten uit landbouw en veeteelt, en van verschillende adat-inkomsten. Bovendien genieten zij zittinggchilen, indien zij als leden van de inheemsche rechtbank hebben zitting genomen. De bevolking is gelaton in het genot van haar eigen rechtspraak onder leiding en toezicht van de besturende ambtenaren. De rechtspraak wordt uitgeoefend (Joor diverse rapats, waarin de kapala's negeri zitting hebben onder voorzitterschap van den controlleur der onderafdeeling voor wat betreft de groot rapat, en het districtshoofd of ondordistrictshoofd voor wat betreft de kleino rapat. De onderafdeeling is verdeeld in 4 onderdistricten, t.w. Taroetocng, Pahae, Pangariboean, Sipoholon. Langs den grooten asweg ligt een telefoonlijn van de P.T.T. Binds 1929 bestaat er te Taroetocng een Christelyke M.U.L.O.-school, welke op initiatief van de Rijn sche Zending is opgericht.

PAHAE. (Aanv. DI. 111). Het aantal bewoners dexter vlakte (onderdistrict der onderafdeeling Silindoengvundeafdeling Bataklandender residentie Tapanoeli) bedraagt 26.844. Middelpuntion zijn Pangalaoan en Sigompelon; hier bevindt zich een van de plaatsen, waar de Christelyke zending succes heeft onder de Toba-Bataks. Echter zijn 3928 inlanders tot den Islam overgegaan. In Pahao is een assistent demang geplaatst met standplaats

Saroella. Een goede verbindingsweg, geschikt voor personen-auto's en niet te zware vrachtovervoeren ook tot de niarga's, welke in Silindoeng bestaant tusschen Pahac en Tarotceng. Men is beheerschen, zooals Hochtagaloeing, Hochtabarat e.a. Deze doende een weg aan te leggen van Pahao naar Sipirok, in de afdeling Padang-sidimpoean. Deze weg zal een korte en betere verbinding vormen tusschen M6dan en Pa dang dan de thans gevolgde route over Sibolga, die te bochtig is. De Aek Sigeaon stroomt door Pihhae en vorint door samenstrooiing met de Aek Poeli na Simangoemban, de Aek Batang Toroe. | Waren er aanvankelijk in de vallei vele moeras-sen, deze zijn thans zoo goed als dichtgeslibd door de Aek Sigeaon, waardoor de gronden zeer geschikt worden voor den sawahbouw. In het zuidelijke gedeelte komt vrij veel malaria voor. De Dienst der Volksgezondheid is reeds doende deze ziekte te bestrijden. Bij het verdwijnen van de moerassen zal de malaria trouwens vanzelf verminderen. Pahae behoort tot het nieer ontwikkelde deel van Silindoeng. Vele jongelieden genieten, na lager onderwijs genoten te hebben, voortgezet onderwijs in groote steden, zooals M6dan, Batavia etc. //

SIPOHOLON. (Aanv. DI. III). Onderdistrict der onderafd. Silindoeng, afd. Bataklanden der residentie Tapanoeli. Het aantal zielen bedraagt 20,000. De bevolking belijdt den Christelijken godsdienst.

SI MANGOEMBAN, (Aanv. DI. III). In Mangoeiban wonen de ineenste Mohammedanen der onderafdeeling Silindoeng. De Islam is hier gebracht uit Sipirok. De bevolking is afkomstig van verschillende deelen der Bataklanden, de meesten uit de vallei van Silindoeng en de Toba-landen. Er wordt inlandsche tabak, z.g. timbako-bakal verbouwd, welke, in bio-bio-bladeren tot sigaren gerold, veel in Zu id-Pahae gerookt wordt. Simangoemban is zeer geschikt voor klapperteelt, der vruchten worden naar de vallei van Silindoeng vervoerd. Ook gambir-bladeren worden van Pahae naar de markt te Tarotoeng gebracht.

TAROETOENG. (Aanv. DI. IV). Ter plaatse zijn twee Gouvernemens inlandsche 2dc klasse scholen, een Gouvernemens-vervolgsschool, een zendingsschool, m.u.l.o.-school en een zendingss Euro-peccsche lagere school. Het stadsfonds Tarotoeng heeft een electriciteitsbedrijf (waterkracht) opgericht; het Gouvernment heeft een zeer goede waterleiding aangelegd, waardoor het plaatsje zeer modern comfortabel is.

PEARADJA. (Aanv. DJ. III), ggenover Pearadja ligt het complex Sigompoelen, waar een Hollandsch-Bataksche zendingsschool is, ge-licht door de Gouvernemens J.L.S. De school wordt door 250 a 300 Bataksche kinderen. Aan hot eind van 1932 is te Pearadja in de plants van het tot bouwsubsidie van liet Gouvernment, een groeter en mo-derner hospital van de zending opgericht. In dit hospital worden hulpverplegers en verpleegsters opgeleid. Het totaal aantal pa-tienten bedraagt per maand 2000. Aan (lit hospital zijn verbonden 2 Europeseche artsen, eenige zusters en een inheemsche verplegers en verpleegsters/

HOERLANG. (Aanv. DK II). Uit Hocriang wordt uitgevoerd rubber en benzoc. Do afkomstig van Silindoeng en be-

Volgena de laatste telling (1930) bedroeg het aantal bewoners van deze streek ± 5000 zielen. — Een in 1929 aangelegde en in 1934 voltooide weg, welke de Dairilanden (res. Tapanoeli) met de Opstkust van Sumatra verbindt. De afstand van Sidikalan tot Medan is thans 157 kin., waarvan 52 kmⁿ-nieuw aangelegd. De weg wordt door toeristen druk bezocht, biedt verscheidene schitterende uitzichten op het Tobameer en loopt door zwaar bosch. Verwacht wordt, dat de handel, tot heden op Sibolga ge-oorienteerd, zich meer naar de Oostkust van Sumatra zal richten. /

BENKOELAN (Aanv. DI. I). M i d d e l e n v a n b e s t a a n. Sinds 1930 werkt hier de Landbouwvoorlichtingsdienst onder een landbouwconsulent te Benkoelen. De in 1915 ter hoofdplaats opgerichte Inlandsche landbouw-school naderhand verplaatst naar Tjoeroep, is thans opgeheven. De eerstaanwezende ingenieur der B.O. W. te Benkoelen is mede belast met onderzoekingen en opnemingen op irrigatiegebied. In verband met de uitbreiding van de Javanen-kolonisatie in de onderafdeeling Lais were! begin 1933 daarenboven onderafdeeling te Benkoelen geplaatst. De Dienst van het boschwezen in dit gewest staat sinds Juni 1933 rechtstreeks onder een boschopzichter te Benkoelen, ondergeschikt aan den houtvester van Boven-Palemang en Benkoelen te Lahat. Het verzamelen van bosch-producten, damarsorten en rotan geshiedt bijna uitsluitend voor eigen behoefte van de bevolking. In 1912 were! voor het eerst in (lit gewest een zelfstandige veearts, werkende met 5 mantri's, geplaatst; voordien ressorteerde Benkoelen onder den veterinaire dienst te Palembang. De veeteelt wordt zeer extensief gecleiven, is een nevenbedrijf, meer bedoeld als spaarfonds. In verband met de tiggerplaag, het karbouweenteelt zich in belangrijker mate kunnen ontwikkelen dan de runderteelt. Het aantal runderen en in de periode 1928—1932 terug van 16.822 tot 15.105, het aantal paarden van 1080 tot 534, het aantal schapen van 5000 tot 2178. De veerkeerswegen zijn in de laatste jaren aanzienlijk verbeterd. De wegen ter hoofdplaats zijn geheel geasphalteerd, overals do Benkoelen zijn gehcel geasphalteerd, overals do Benkoelen—Kephahing—Tjoeroep—grens Palembang. Verder loopen goede, voorharde wegen van de hoofdplaats noord- waarts naar Lais on Ketahocn, naar Manna en

Bintoehan in zuidelijke richting. De bussen van den auto-dienst der S.S. zorgen voor een dagelijksche verbinding van Benkoelen met Loeboek Linggau, eindpunt van de Zuid Sumatra spoor-weg. De postverbinding met Manna en Lais wordt onderhouden door contractueel verbonden particuliere autobussen. De K.P.M. onderhoudt een wekeijkschen dienst Benkoelen—Batavia—Padang vice-versa. Kroe en Bintoehan "worSen op" bepaaldt tijden aangedaan. Enggano wordt eens in de drie maanden door een heengaanden en keerende K.P.M.-stoomer bezocht. Overigens bestaat nog een ongeregelde verbinding Benkoelen—Pa dang per stoomer van een particuliere maatschappij. Als havens van den algemeen in- en uitvoer zijn aangewezen Benkoelen (Ind. Stb. 1898 No. 35), Bintoehan en Kroe, ter-wyl voor den algemeenen handel slechts de haven van Benkoelen is geopend. Sinds 1916 bezit Benkoelen een vrouwenhaven, waarin de inheemsche en K.P.M. prauwen beschut zijn tegen den onstuimigen golf slag op de reede (ankerplaats van de stoomschepen).

De totale in- en uitvoercijfers bewogen zich in het tijdvak 1925 tot 1933 in dalende richting; zoo daalde de jaarlijksche invoer in deze periode van 9 miljoen tot 4 miljoen gulden, terwijl do uitvoer, welke in 1928 nog een waarde vertegenwoordigde van bijna 17 miljoen gulden, ultimo 1932 teruggelopen was tot een waarde van 7% miljoen. De handel ter hoofdplaats is in handen van een 6-tal Europeesche handelshuizen en overigens van Chineezee. De kleinhandel wordt gedreven door Chineesche en Padangsche handdelaren. Uitgevoerd worden koffie, kruidnagelen, peper, copra, rotan, damar, goud en zilver.

O n d e r w i j s. Een afzonderlijke Europeesche school bestaat in het heele gewest niet meer. De Europeesche school ter hoofdplaats vormt een afdeling van de Holl.-Chineesche school aldaar. Naast de Gouvernements Holl.-Chin. school wordt een gelijksoortige inrichting, eveneens met een Europeesche afdeling, geëxploiteerd door de Katholieke Missie. Een frobelschool is hioraan annex. Verdertreft men op de hoofdplaats aan: een Gouvernements HolL.-Inlandsche school (de eenige in het gewest) en een Mulo-school van de particuliere vereeniging Semarak Bengkoeloe (intusschen nee mt deze Mu lo geen nieuwe leerlingen meer aan). Overigens wordt onderwijs gegeven op Gouvernements Inlandsche scholen der 2de klasse. Particulier onderwijs wordt, behalve door de Katholieke Missie, gegeven door eenige Mohammedaansehe godsdienstvereenigingen.

Over het algemeen is de gezondheidstoestand in het gewest goed. Door assaïnering en krachtige kininistatie is het aantal der malariapatiënten sterk teruggelopen. De meest voorkomende ziekten zijn: tropische beonzweren, framboesia en asthma. Het opiumgebruik beperkt zich hoofdzakelijk tot de Chineesche bevolkingsgroep. Ter hoofdplaats Benkoelen vindt men een Burgerlijke Inlandeohe Ziekeninrichting, beheerd door het plaatselijke fonds aldaar. Een ziekenhuisvereeniging heeft het beheer over een Europeesch ziekenpaviljoen. Behalve door de artsen der particuliere ondernemingen wordt de medische dienst verzorgd door 1 gou vernienarts en 4 gouvernements Indisehe artsen.

Be volking. Het gewest, groot 25.887 km²., heeft een totale bevolking van 322.621 inwoners,

waarvan 889 Europeanen, 315.813 Inlanders, 5591 Chineezee en 328 andere Vreemde Oosterlingen. De bevolkingsdichtheid is van 1920 tot 1930 gestegen van 10 tot 12 menschen per km². De inheemsche bevolking bestaat uit verschillende stammen: Minangkabauers, Redjangers, Lembakkers, Seraweiers, Pasemahers, Lampongens en Enganeezen.

De huwelijksvormen zijn zeer streng. Het "djoedjoer-huwelijk" (patriarchale huwelijksvorm met betaling van de djoedjoer = koopsom, bruidschat) komt nog slechts sporadisch voor. Ook het „semendo ambil anak", waarbij de man wordt ingelijfd bij de familie van de vrouw, komt nog maar weinig voor. De meest gebruikelijke vorm is wel het „semendo rad jo rado", waarbij man en vrouw gelijke rechten hebben, zooals vrije keuze van woonplaats.

De godsdienst is bijna algemeen Mohammedaansch. Hier en daar treft men nog heideneen aan, maar hun aantal is gering. De ruim 400 inwoners van het eiland Enggano belijden vrijwel alle den christelijken godsdienst. De Rheinische Mission uit Tapanoei leidt daar van het begin der 20ste eeuw af het zendingswerk. Op de hoofdplaats Benkoelen en te Tandjoengsakti (onderafdeeling Manna) werkt sinds 1927 de Katholieke Missie. Aan de godsdienstige begrippen en opvattingen ligt onmiskenbaar het animisme ten grondslag, algemeen is het geloof aan zielen en geesten; vereering van de zielen en geesten der afgestorvenen heeft plaats door offers; het geloof aan zielsverhuizing is algemeen. Besnijdenis is gewoonte, ook onder de Mohammedanen.

B e s t u u r. De administratieve indeeling van het gewest is het laatst gewijzigd bij Ind. Stb. 1924 no. 461. De residentie Benkoelen bestaat uit 66n afdeling, rechtstreeks onder den resident, onderverdeeld in 9 onderafdeelingen. Voorgeald is de samenvoeging van de onderafdeeling Benkoelen en Soloema, Lais en Mokko-mokko, Manna en Kaer. In afwachting van de officiele samenvoeging worden de gecombineerde onderafdeelingen reeds door 66n onderafdeelingshoofd bestuurd.

De onderdistricten omvatten een aantal margas en zelfstandige pasars onder een pusirah (margahoofd) of een latoek (hoofd van een zelfstandige pasar). De inarga en de zelfstandige pasar vormen de inheemsche territoriale rechts-eenheden. Het margahoofd met de docsoeuhofden (depati's of proatins) vormen tezamen den margaraad, een eerst kort geleeden op den voet van de Inlandsche gemeente ordonnantie in het leven geroepen lichaam. De doesoerhoofden, gekozen door de bevolking, doch aangesteld en ontslagen door den controleur, kiezen op hun beurt het margahoofd, dat echter aangesteld en ontslagen wordt door den resident. Bij hun aantelling ontvangen de margaraasarhoofden een rotanastok met zilveren knop, voorzien van het Nederlandsche wapen; bij wijze van belooning voor bijzondere prestaties kan de resident hun den titel van Pangoran verleenen, waarbij de zilveren knop van den wandelstok wordt vervangen door een gouden.

Be volkshoofden genieten geen vast salaris, hun inkomsten bestaan voornamelijk uit adatteffingen, persoonlijke diensten der bevolking (niet afdwingbaar), zittingsgelden van de rajiat (d.i. de inheemsche rechtbank) benevens collec-

teloon voor de door hen goinck gouvernement-sbelastinggelden, een vast gedeelte van de marga-belasting (de z.g. wang adat) en percentages van de boenga kajoë, sewah boeni, oeng djocal boli etc.

R. e c h t s w e z e n. De inheemsche bevolking buiten de hoofdplaats Benkoelen is glaten in het genot harcr eigen rechtspleging. De inheemsche rechtspraak, laatstclijk geregeld bij do z.g. Rapatregeling 1928 (vastgesteld bij residentsbesluit), berust by:

1. de rapat doesoën, kennismemend van onbelangrijke geschillen, ontstaan binnen het rechtsgebied van de doesoën; haar taak is voorname-lijk deze geschillen op te lossen door minnclijke schikking;

2. de rapat marga, kennismemend in eerste instantie van alle civiele vorderingen, ingesteld tegen een inwoner der betrokken marga, en van alle adatovertrcdingen; zij is samengesteld uit de betrokken doesoënhoofden onder praesidium van het margahoofd;

3. de rapat besar, kennismemend in hooger beroep van alle civiele en misdrijfzaken. Zij is samengesteld uit margahoofden. Do onderafdeeling-schef treedt uitsluitend op als leider (dus niet als voorzitter) en wordt bijgestaan door een in- landschen ambtenaar als griffier.

De uitspraken der marga rapat inzake overtreddingen kunnen door het hoofd van plaatsclijk bestuur bij het hoofd van gewestclijk bestuur voor vernietiging worden voorgedragen.

De uitspraken der groote rapat behoeven, alvorens in kracht van gewijsde te kunnen gaan, de bekrachtiging van den resident, die zoodanige wijzigingen in het vonnis kan aanbrengen als hem in het belang der rechtsbedeeling billijk en rechtvaardig voorkomt.

De Inlandsche bevolking van de hoofdplaats Benkoelen en de niet-inheemsche bevolking van het gewest zijn justiciabel voor den magistraat (d.i. de controleur) en voor de landraden te Benkoelen en Moera Aman. De Europeanen en anderen, op wie het Europeaan-recht van toepassing is, worden in eerste instantie berecht door den residentierechter te Benkoelen. Het gewest ressorteert onder den raad van justitie te Padang.

Do gewapende politie is ongezct in veldpolitie, onder een adjunct-hoofdcommissaris, tevens technisch leider der veldpolitie.

BENKOELEN. Onderafdeeling van het gewest⁴ van dien naain, een oppervlakte beslaande van 1(554 km², onivattende de hoofdplaats Benkoelen en 9 marga,s, alsinede de eilandengroep Enggano en Poelau Tikocs, met een totaal bevolking van ruim 36.000 zielen. De onderafdeeling is verdeeld in de onderdistricten Tabahpenandjoeng, Pondok-klapa, Talang IV, de Kota Benkoelen met Enggano.

Het voornunisto middel van bestaan is rijstbouw, voornainclijk op droge gronden (ladangs). In de hoogergelegen streken legt de bevolking zich naast den rijstbouw toe op do koffiecultuur, aan do kustten op de copra-bereiding. Overigens wordt tabak, pinang, mais en suikerriet aangeplant, doch uitsluitend voor eigen consumptie. Mier en daar wordt kapok nangoplant, bestemd voor verkoop op de plaatsclike inarkten. De ficus-aanplantingen der bevolking zijn sinds de rijkrijddaling van de rubberprijzen zeer verwaarloosd. Copra en rotan zijn belangrijke uit-

voerproducten van de eilandengroep Enggano (jaarlijksche copra-uitvoergemiddeld 192.627 kg.)

De handel is niet van veel betekenis. Hoewel de visscherij der bevolking een ruim middel van bestnan zou kunnen verschaffen, is de vischvangst niet van belang, doordat de bevolking vasthoudt aan de oude methoden, waarbij gebrekkige vischtuigen gebruikt worden. In de kuatstreken worden schildpadden geteld om de eieren. Te Enggano worden veel schildpadden gevangen voor eigen consumptie. De schiklen worden niet uitgevoerd. De schelpenvisscherij is alleen op Enggano van belang en wordt vooral door Madoereesche visschers beoefend. In den laatsten tijd oefent ook de Engganeesche bevolking zelve, gedwongen door de sterk gedaalde copra-prijzen andere middelen van bestaan te zoeken, dat bedrijf uit.

In Benkoelen waren ultimo 1932 6 erfpachts-perceelen uitgegeven met een totaal oppervlak van 470 ha. Een groot deel van de onderafdeeling is bedekt met dichte bosschen, welke vele goede houtsoorten opleveren, als meranti abang en ke-tocko. Voor zoover bekend worden geen houtsoorten uitgevoercl. De boschreservereving in de onderafdeeling Benkoelen omvat de complexen: Boekit Daoen, Boekit Nipis en Boekit Kalioek, tezamen groot 19.700 ha. De Inheemsche bevolking bestaat uit uitzwermingen van Redjangers, Lenibakkers en Serawaiers, terwijl de kuststreken bewoond worden door een gemengd-malaysische bevolking, op de hoofdplaats vooral met een sterken Minangkabauschen inslag. De inwoners van Enggano (bijna alien Christenen) vormen een afzonderlijk ras; niet de geringste overeenkomst in taal, zeden en gebruiken, met de bewoners van den vasten wal van Sumatra is te bespeuren. Hun voornaamste karaktereigenschaften zijn gemakzucht en kinderlijke zorgeloosheid. Hun ontwikkeling is bijzonder gering.

BENKOELEN. (Aanv. DI. I). Hoofdplaats van het gewest en van de gelijknamige onderafdeeling op Sumatra met 10.626 inwoners, waarvan 8973 Inlanders, 1295 Vreemde Oosterlingen en 358 Europeanen en daarmee gelijkgestelden. Te plants is voorzien van electrisch licht. De wegen (totale lengte van 25 km.) zijn geasphalteerd.

Het ziekenhuis is niet meer aan het Rafflespark gelegen, doch op die plaats is het nieuwe postkantoor gebouwd.

KAUER (KAOER)⁴(Aanv. DI. II). Onderafdeeling van de residentie Benkoelen, begrenad in het N.W. door de onderafdeeling Manna, in het N. en Z.O. door do residentie Palembang, in het Oosten door do onderafdeeling Kroe. De voornaamste rivieren zijn de Sorandjangan, de Kinal, Tetap, Sam bat, Sa wang, Nasal, Menoela en Loeas.

Do voornaamste bergen zijn de Boekit Garangarang, de Boekit Naplan en de Boo kit Pandan.

De bevolkingssterkte bedraagt ruim 21.598 zielen, waaronder 1 Europeaan, 221 Chineezten en 26 andere Vreemde Oosterlingen.

Het marga- en cloesoënverband komt overeen met dat van de onderafdeeling Manna; zie aldaar.

De inheemsche bevolking is te onderscheiden in vier groepen, t.w.: a. de Pasemahers Oeloe Kinal, Oeloe Loeas; b. de Semendoers; c. de Kaeoers en d. de Lampoengers.

Waarnemond onderafdeeling-schef is do contro-

leur van Manna, met naast zich een districts- hoofd voetpad, welke Oeloe Kinal (Goenoeng Megang) en een onderdistrictshoofd. Het onder- districtshoofd verbindt met Simpang III (marga Padang Goctj) o.a. is belast met het bestuur over het onderdistrict Manna) zal, ofschoon in geringer mate, de streek ten Moearasahoeng, bestaande uit de marg&'s Oeloe goede komen.

Kinal, Moearasahoeng, Soengai- aro en Sindang Bintoehan is de voornaamste opslagplaats voor Danau. Standplaats van het onderdistrictshoofd is koffie, peper en kruidnagel, welke van hier naar Java Moearasahoeng. Met het bestuur over de m&rga's vrscheept wordt.

Semidang-gocniai, Loe- as, Tet-ap, Pasar Bintoehan. Tweemaal's maands wordt de reed van Bintoehan aangedaan door een K.P.M.-stoomer, welke cistricts- hoofd belast. Standplaats van het voor productenaafvoer zorgt.

districtshoofd is Bintoehan. Aan het hoofd van de De uitvoer in 1932 bedroeg 584 pikoels koffie, Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen staat 694 pikoels kruidnagel, 3208 pikoels peper, 1378 een Chi- neesche wijkmeester. pikoels damar, 224 pikoels rotan, voor een totale

Landbouw, ofschoon niet op hoogen trap van waarde van / 112.198. Ingevoerd werd voor een ontwikkeling, is hoofdmiddel van best-aan. Naast waarde van / 79.934.

rijstbouw op sawalfs en droge velden (ladangs). Het onderwijs beperkt zich tot lagcr, elementair waarvan het areaal respectievelijk 1400 en 1100 ha. inlandsch onderwijs te onderscheiden in

bedraagt, legt de bevolking zich toe op den verbouw Gouvernements- en volksonderwijs. In de marga's van export-producten als koffie, peper en Moeara Nasal, Loeas, Moearasahoeng, Soengai- aro,

kruidnagel. Kruidnagel wordt aan de kust verbouwd Sindang Danau, Oeloe Kinal, Sam bat Pasar

e vena ls peper, welke evenwel tevens wat meer naar Bintoehan, Tetap, Semidang-goemai, treft men 13 binnen aangetroffen wordt. Kof- fie (robusta) wordt volkscholen aan in et een totaal van 1014 leerlingen,

meest in de borgstroken verbouwd. Voor de ook hier waaronder 116 meisjes. In de marga Sindang Danau heerschende ziekten onder kruidnagel, peper en padi staat een standaard school met een totaal van 136

toek verwezen naar het hieromtrent vennelde bij de leerlingen, waaronder 55 meisjes. Op den Pasar onderafdee- ling MANNA. Klapperteelt was ook Bintoehan heeft men een vervolgschool met een

hier in verband met copra-afscheep vroeger totaal van 90 leerlingen, waaronder 9 meisjes. Het belangrijk. Ta- bak wordt in geringe mate door de volksonderwijs is ge- subsidieerd.

bevolking van de bergstroken van het onderdistrict De gezond heidstoestand is over het algemeen Sloearasa- hoeng voor eigen consumptie verbouwd. bevredigend. Te Pasar Bintoehan is een marga-

Met ver- beteringen op landbouwgebied, o.a. polikliniek. Met het medische toezicht hierop is bemestings- proeven e.d. werd een aanvang belast de Gouv. Ind. arts van Manna.

gemaakt. Met het toezicht hierop is belast de De godsdienst is overwegend Islanitiisch. De adjunct-land- bouwconsulent van Manna. godsdienstige vereniging 'Allohammadiyah heeft hier

Veeteelt is naast landbouw een voornaam mid- del van bestaan, ofschoon ook hier niet gesproken Het klimaat is over het algemeen gezond. In het

kan worden van hoogere ontwikkeling. Hoofddoel is district Moearasahoeng zijn enkele doesoens op 500

middel van geldbelegging en verkoop (uitvoer) voor meter en hooger gelegen. Het meer van Oeloe Danau slachtdoelenein. Men houdt koeien (ook als ligt in een prachtige omgeving.

trekkracht voor pedati's), karbouwen (ook als Over het algemeen is de bevolking welvarend; werkracht bij den sawah-bouw), geiten, schapen en zie verder het hieromtrent medegedeelde voor de pluimvee (kippen en eenden). Paarden worden onderafdeeling Manna.

ingevoerd uit de residentie Sumatra's Westkust. MANNA. (Aanv. DI. II). Onderafdeeling van de

De bosschen leveren goede houtsoorten, zooals residentie Benkoelcn, begrens in het N.V. door de

tenam (nieranti a bang), tje inara goenoeng (re- onderafdeeling Soloelra, in het N. en Z.O. door de semalo) en kajoe loeloes. Met boschreservereering, residentie Palembang, in het O. door de

zoozel van Gouvernements- als van inargawege, is onderafdeeling Kaur (Kaer), in het Z.Z.O. door den Indischen Ocean. De voornaamste bergon zijn:

een aanvang gemaakt. Met het toezicht hierop is belast een Gouvernementsboschopzichter onder de Bt. Hitam, Bt. Djagoeng, Bt. Riki Be- sar, Bt. direct toezicht van den houtvester van Lahat (res. Radjaniendara en Goenoeng Denipo.

Palembang). Te Manna is een boschmantri geplaatst. De bevolking telt totaal ruim 47.045 zielen, n.l. 46.757 Inlanders, 18 Europeanen, 242 Chineezen en

bovendien nog neushorens koinen voor als in de 28 andere Vreemde Oosterlingen.

onderafdeeling Manna; zie aldaar. Aan het hoofd der inarga's .waaruit dezcz on- derafd. bestaat (zie DI, II) staan pasirah's, de

Voor de middelen van bestaan zie verder het hoofd van den zelfstandigen pasar Manna staat een datoek, gelijk in rang met en met dezelfde

Manna. bevoegdheid als een pasirah. De marga zoozel als de zelfstandige pasar is een ter- ritoriale

De wegen zijn minder goed. Hoofdweg is die van Manna via Bintoehan richting grens Kaer, welke ± zelfstandige pasar is een ter- ritoriale

28 km. voorbij Bintoehan voortzet. De overland- rechtsgemeenschap met rechten op grond en water. verbinding naar Kroe (marga Lemong) is een zelfs te De doesoen is geen rechts- gemeenschap. Aan het

voet moeilijk begaanbaar pad, dat nu eens langs het hoofd van een doesoen (dorp) staat een depati strand, dan weer over een heuvelreeks loopt. (dorpshoofd). De depati van do pasirah doesoen, Boven dien moeten ± 20 ri- vieren en riviertjes tevens waarnejdend pasirah bij belet of ontstentenis worden overgestoken. Een belangrijke weg in de van den pasirah, heet depati-inangkoek.

toekomst, nu nog slechts geschikt voor Onderdoesoenhoofden heetcii penggawa; zij zijn de pedati-verkeer, is de weg Padang Hangat— helpers van den depati. Het bestuur over den pasar

Moearasahoeng Oedjanmas—Moeara- sindang— wordt gevoerd door het pasarahoofd. Zijn helpers zijn Poelauberigin. Een z h weg, thans nog 66n of meer pe- l mangkoe'8.

De inheemsche bevolking is te onderscheiden in drie groote groepen:

a. de Serawaiers in de marga's Anakgoemai, Tandjoengraja, Hooloe Manna-hilir, Hoeloe Manna-hoeloe, VII Pootjoekan, Anakloeboek-sirih, Anakdoesoentinggi;

b. de Pasemahers in do marga's Pasemah Hoeloe Manna-hilir, Pasomah Hoeloe Manna-hoeloe, Kadocrang, Padang Goetji en Kelam.

c. de bevolking van den zelfstandigen pasar Manna, die ofschoon van oorspong Serawaiers, in den loop der tijden veel bloedmenging onderging (zie Dr. W. Hoven, De Pasemah, haar huwelijks-, verwantschap en erfrecht).

Het bestuur over de onderafdeeling wordt gevoerd door een controleur, onder wien twee onderdistrictshoofden, waarvan een belast is met het bestuur van het onderdistrict Padang Goetji, de andere van het overige deel der onderafdeeling. Aan het hoofd van de Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen staat een Chineesch wijk-meester.

Landbouw, ofschoon niet op hoogen trap van ontwikkeling, is hoofdmiddel van bestaan, en naast rijstbouw op sawah's en droge rijstvelden, waarvan het areaal respectievelijk ± 4750 en ± 2475 ha. oppervlakte bedraagt, legt de bevolking zich veel toe op den verbouw van producten voor den uitvoer, zooals koffie (voorkomend in de meeste bergstreken, robusta), kruidnagel (voorkomend in de laag kuststreken) en peper (in het onderdistrict Padang Goetji). Ernstige ziekten bedreigen de kruidnagel- en pepercultuur, tuur in deze streken. Klapperteelt was vroeger een voornaam middel van bestaan in verband met coprabereiding. Uitvoer van ruwe klappers heeft plaats. Een proeve met kina- en theecultuur (Europeesche cultuur) word genomen door de onderneming Hoeloe Manna, welke, geopend in medio 1916, wegens de heerschende depressie werd gesloten met uitroeping van den kina-anplant en achterlating van den thans verwilderden thee-aanplant. Tabak wordt in geringe mate door de bevolking van de marga's Anakdoesoentinggi en Anakloeboeksirih voor eigen consumptie aangegant.

Do veeteelt is naast den landbouw een voornaam middel van bestaan, ofschoon ook hier niet gesproken kan worden van hooge ontwikkeling. Hoofddoel is geldbelegging en verkoop (uitvoer) voor slachtdoelenden. Men houdt koeien (ook als trekdiert voor pedati's), buffels (ook als werkkraacht bij sawahbouw), goiten, schapon en pluimvee (kippen en eenden).

De bosschen leveren goede lioutsoorten, zooals tenant (meranti a bang), tjemam goconoog (rasemalo) en kajoe looloos. Met boschreservering, zoowel van Gouvernements- als van naraagewege, is in do laatste jaren een aanvang gemaakt.

Een klein deel van de bevolking, voornamelijk Cliiineezen, vindt in houtverkoop een middel van bestaan. To Manna is een boschmantri geplaatst. Er is hier een buitengewone wildrijkheid; klein-wild: duiven, wildo eenden, snippen; groot-wild: zwijnen, herten, oJifanten, krokodillen en tijgers.

Vischvangst en jacht worden weinig beoefend, wegens, welko voor het meorendeel verhard zijn, zijn goed. Een hoofd weg loopt van lionkolen over Manna naar de grens van Kaocer; lengte 236 km. Een andere belangrijke weg is die over

Loeboek Tapi on Tandjoengsakti naar Pageralam, deels onverhard en eigenlijk slechts voor pedativerkeer geschikt. Hierdoor komt het, dat Tandjoengsakti geheel en al georienteerd is op het Pageralamsche. Twee belangrijke wegen treft men nog aan in het onderdistrict Padang Goetji, t.w. den zijweg naar Keban-agoeng, eindigend in Rantaualiang, en dien naar Simpang-tiga, eindigend te Soekarami. Langs deze zijwegen heeft afvoerplaats van koffie, peper en kruidnagel naar den hoofdweg Manna—Bintoehan.

Drie belangrijke weekmarkten vindt men te Simpangtiga (marga Pasemah Hoeloe Manna-hoeloe), Masat (marga Pasemah Hoeloe Manna-hilir) en Simpang Tiga (marga Padang Goetji). De pekans te Pasar Manna, Toengkal, Doerian Se-ginim, Kadoerang en Tandjoengsakti zijn zeer in betekenis afgenomen. Deze pekans worden om de G maanden verpacht aan den meest biedende; de opbrengst vloeit in de margakas, welke daarvan onderhoud, verbetering, c.q. nieuwbouw bekostigt.

Pasar Manna, hoofdplaats van de onderafdeeling Manna, is de standplaats van den onderafdeelingsschef.

De uitvoer in 1932 bedroeg 3190 pikoels koffie, 89 pikoels kruidnagel, 305 pikoels peper, 270 pikoels klapper, 330 pikoels beras, 2 pikoel damar, 100 m.³ hout, 50 pikoels rotan, voor een totaal waarde van / 63.810.

Aangezien over het algemeen in de hoofdvoedselbehoefte (rijst) door eigen landbouw kan worden voorzien, (behalve in de marga Anakgoemai), wordt voornamelijk ingevoerd andere koopwaar, zooals aardewerk, blikken gebruiksvoorwerpen, katoentjes en garena, e.d.

De inheemsche weefindustrie is, sedert invoer van de Twentsche katoentjes plaats heeft, bijna geheel verloopen. In het binnenland, (marga's Pasemah Hoeloe Manna-hilir en Pasemah Hoeloe Manna-hoeloe, benevens in sommige streken van het Padang Goetjische) wordt nog wel geweven voor dagelijksche kleeding.

Het onderwijs beperkt zich tot lager elementair-inlandsch onderwijs; het is te onderscheiden in particulier, Gouvernements- en volksonderwijs. Particulier onderwijs treft men aan te Tandjoengsakti (marga Pasemah Hoeloe Manna-hilir) van de Roomsche Katholieke Missie, welke aldaar een jongens-standaardschool en een meisjesvolksschool beide met bijbehorend internaat opende en bovendien nog een jongensstandaardschool te Palaksiring. Totaal aantal leerlingen 366, waaronder 33 meisjes*. In de marga's VII Poetjoekan, Pasar Manna, Pasomah Hoeloe Manna-hilir, Pasemah Hooloo Manna-hoeloe, Anakloeboeksirih, Kadoerang, Kelam Padang Goetji, treft men aan tien volksscholen met een totaal van 735 leerlingen, waaronder 126 meisjes. In de marga's Anak Goemai, Pasar Manna on Padang Goetji treft men aan Gouvernementsstandaardscholen met een totaal van 521 leerlingen, waaronder 143 meisjes. De particuliere schakelschool te Manna van de schoolvereeniging Seuarak is omgezet in een standaard-school met 0 loergangen, met Hollandsch als voertaal. Al dit onderwijs, behalve dat van de inheemsche volksschool te Tandjoengsakti, wordt van Gouvernementswege gesubsidieerd.

De gezondheidstoestand is over het algemeen bevredigend.

Te Manna is een particulier ziekenhuis met rpeeringssubsidie. Dit ziekenhuis is eigendom van de marga's, welke gedeeltelijk in het onder- houd van gebouwen, inventaris, e.d. voorzien en medicijn-aankoop bekostigen. Te Tandjoeng-sakti is een polikliniek van de Roomsche Katho- lische missie, eveneens met regeeringssubsidie. Te Simpangtiga (marga Padang Goetji) is een marga-polikliniek. Met het toezicht hierop is be- last de Gouv. Indische arts van Manna, met Manna als standplaats. Deze arts is bovendien belast met het medische toezicht in het onderdistrict Talo (onderafdeeling Soloema).

Bijna de geheele inheemsche bevolking belijdt den Islam met animistische overblijfselen. De godsdienstige vereeniging Mohammadyah telt vele aanhangers. In de xnarga's Pasemah Hoeloe Manna- hilir en Pasemah Hoeloe Manna-hoeloe heeft de hooger genoemde Roomsche Katholieke missie volgelingen. R.K. kerken vindt men te Tandjoengsakti en Pagerdjati.

Over het algemeen is het klimaat gezond. Manna profiteert van zijn betrekkelijk hooge Jigging op heuvels aan zee; den geheelen dag de zeewind en koule nachten.

SELOEMA. (Aanv. DI. III). Onderafdeeling der residentie Benkoelen met hoofdplaats Tais (vroeger standplaats van een Europeeschen be- stuurssambtenaar), een oppervlakte beslaand van 2509 km. 2 en een bevolking tellend van 34.836 zielen. De onderafdeeling wordt bestuurd door den controleur van Benkoelen, in afwachting van de samenvoeging met die onderafdeeling. Zij is verdeeld in twee onderdistricten, Soloema en Talo, en omvat 8 marga's.

De voornaamste cultures zijn rijst, koffie (li- beria en robusta) en kruidnagelen. Daarnaast worden aangeplant gambir en peper (alleen in Talo en Alas). Niet onbelangrijk is de inzameling van damarsoorten en rotan. Sinds de enorme daling der rubberprijzen wordt door de bevolking geen aandacht meer besteed aan haar ficus-aan- plantingen. Ook in de enkele hevea-tuinen, toe- behoorend aan Europeesche firma's te Benkoelen, is de rubberstopgezet. De vogelnest- grotten aan de kust worden nog geëxploiteerd.

De boschreservereering in Soloema omvat de complexen Boekit Sanggoel en Boekit Dingin, gezamenlijk een oppervlakte beslaande van 79.270 ha. Ultimo 1932 waren in Soloema 3 erf- pachtperceelen uitgegeven met een totale oppervlakte van ± 4300 ha.

De bevolking bestaat grotendeels uit Sera wa- fers. Slechts in het Zuiden van de onderafdeeling aan de grens van Palembang treft men een kleine groep van Pasemahers aan. De taal is overwe- gend Serawaisch. Een goede autoweg verbindt Benkoelen met Tais en Talo en verder zuidwaarts met Manna. Groote verkeersobstakels vorinen de talrijke overvaarten, welke na Tais in dezen weg liggen.

ENGANO (ENGGANO). (Aanv. DI. I). Eilan- dengroep (atol) in den Indischen Oceaan ten Westen van de kust van de residentie Benkoelen, behoorende tot de onderafdeeling Benkoelen/

MOEARA AMAN. (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van de onderafdeeling Lebong, residentie Ben- koelen, gelegen in het Noordwesten van de Ke- taoenvlakte, aan den voet van het heuvelland, dankt zijn opkomst aan de vestiging van het mijnbouwbedrijf Redjang Lebong. Het is de

standplaats van een controleur of gezaghebber b/h Binnenlandsch Bestuur. Er ligt een detache- ment veld politic onder commando van een in- specteur van politic de klasse. Voorts heeft men een Gouvernementsstandaardschool met 348 leerlingen, een Gouvernementspandhuis, een Gouvernementsopiumverkoopplaats, een tele- foonkantoor, (het postkantoor staat te Lebong Donok), een filiaalkantoor van de Volksbank Benkoelen, en een Gouvernementspasangrahan.

LEBONG. (Aanv. DI. II). Onderafdeeling van de residentie Benkoelen (de gelijknamige afdee- ling werd bij Ind. Stb. 1924 no. 461 opgeheven), bestuurd door een controleur of gezaghebber. De oppervlakte dezer onderafdeeling bedraagt 1661 km². De bevolking bedroeg volgens de in 1930 gehouden volkstelling 23.305 zielen n.l.: 22.100 Inlanders, 1003 Chinezen en andere Vreemde Oosterlingen en 202 Europeanen. Se- dert zijn met de sluiting in 1931 van de Gouver- nementsgoud- en zilvermijnen te Tambang Sa- wah het meerendeel der ± 1150 daar wonende naar elders vertrokken.

Slechts een klein gedeelte van het grondgebied dezer onderafdeeling is bebouwd, en wel voornamelijk do Ketoenvlakte, en de ten N.W. daarvan liggende kleinere Taba- hoogvlakte; ter- wyl voorts in het overigens zeer dun bevolkte bergterrein, dat de waterscheiding vormt tus- schen het bovenstroomgebied van de Ketaoen en van de Moesi (onderafdeeling Redjang, district Tjoroep) nog eenige dorpen liggen, t.w.: Rinibo Pengadang, Talangbaroe, Talang Djonk en Tapoes. Het plaatsje Airdingin, 54 km. ten Z. van Moeara Aman gelegen aan den weg tus- schen Moeara Aman en Tjoroep, ligt onmiddel- l ijk aan de grens tusschen de onderafdeelingen Lebong en Redjang, naar het W. grenst Lebong aan de onderafdeeling Lais, waarmee het slechts door enkele weinig begane bergpaden verbinding heeft. Naar het O. grenst Lebong aan de onderafdeeling Moesi Oeloe en Rawas (residentie Palembang). Zwaar bergterrein (Barisanketens) sluit beide gebieden volkomen van elkander af.

De onderafdeeling is niet in districten onder- verdeeld. Het onderafdeelingshoofd wordt bij- gestaan door een assistent-demang en een abSis- tent-demang titulair.

De onderafdeeling bestaat uit vijf Inheemsche rechtsgemeenschappen t.w. de marga's Berni a ni Djoeroekalang, Soekoe VIII, Soekoe IX en Seloepoe Lebong, bene vensdenzelfstandigenPasar Moeara Aman. De inarga Bermani Djoeroeka- lang is een samenvoeging van de tot 1912 afzon- derlijk bestaande marga's Bermani en Djoeroek- aLang. Hoewel de marga in Lebong reeds lang in do eerste plaats een territoriale eenheid betee- kent, draagt zij hier nog steeds en vrij zuiver haar karakter van stameenheid. Zoo heeft men in Bermani Djoeroekalang de statunen (door de bevolking genoemd „bang mego") Bermani en Djoeroekalang. De marga% Soekoe VII J en Soe- koe IX behooren beide tot den stam Tocbai (elders Merigi geheeten). Hier heeft men te doen met een splitsing en onderverdeling van den stam Tocbai, vermoedelijk onder Minangkabau- lijchen invloed, lang vóór den tijd der vestiging van het Gouvernementsbestuur, tot stand goko- men. De inarga's Bermani, Djoeroekalang en Tocbai in Lebong en de marga Seloepoe in Redjang zijn volgens de overleveringen der bevolking

wat men zou kunnen noemen do moedermarga's der 4 Redjangsche stam (Redjang empat tiang of empat petolai"), vanwaar onderdeelen naar elders uitgezwermd zijn op don duur zelfstandige marga's gevormd hebben. Do marga Seloeepoo Lebond is zulk een uitgezwermd onderdeel van de oorspronkelijke marga Seloeepo in Redjang. Door de bevolking wordt do geschiedonnis der marga's teruggevoerd tot een vierstal personen, die als de stamvaders worden beschouwd, n.l. Bikoe Bernano (stam Bernani), Bikoe Beni-bo (stam Djoeroekalang), Bikoe Sepandjang Dji-wo (stam Toebai) en Bikoe Bedjenggo (stam Seloeepoe). Deze personen zouden als vorstentzen uit het rijk van Modjopait zijn overgekomen. Daar zij volgens de overlevering hier reeds een bevolking aantreffen, waarover zij zich blijkbaar als hoofden hebben opgeworpen, moet hun stamvaderschap worden geacht zich hoogstens uit te strekken tot een geslacht van opeenvolgende stamhoofden, en hun nakomelingen. De tegenwoordige margahoofden dragen den titel van pasirah. Het huidige margahoofd van Bernani Djoeroekalang heeft sedert 1912 den persoonlijk ken titel van Pang'an.

De marga's zijn ini gemeenten, bestaande uit een aantal dorpen (doesoens), welke laatste geen lagere rechtsgemeenschappen vormen en geen eigen grondgebied hebben. De doesoenhoofden, proatin genoemd, vormen tezamen den margaraad, met als voorzitter het margahoofd. De marga heeft een eigen kas, die door het margahoofd, onder leiding van het Binnenlandsch Bestuur, beheerd wordt.

Het hoofd van den zelfstandigen Pasar Moeara Aman voert den titel van datoek. Behalve de Inlandsche bevolking van Pasar Moeara Aman staan ook de in de nabijheid gelegen dorpen Djabaroe, Ladang Palembang en Air Poetih, als nederzettingen van personen die geen marga-onderhoorigen zijn, enclave's vormende in de marga Soekoe IX, onder bestuur van dezen datoek. De bevolking van den zelfst. Pasar Moeara Aman c.a. bestaat uit Minangkabauers, Palembangers, Javanen, Benkoelers, enz.

In aansluiting op hetgeen betreffende Javanekolonisaties in het oude artikel is te vinden, dient hier melding te worden gemaakt van de beide sedert tot stand gekomen koloniasies genaamd Magelang Baroe en Garoet, beide gevestigd in de Ketaoenvlakte in de nabijheid van de oudere koloniasie Soekaboemi. Magelang Baroe kwam in 1919 tot stand met een 44-tal kolonisten, met hun vrouwen en kinderen, overgebracht uit Koetoardjo (residentie Magelang).

De koloniasie Garoet kwam in 1931 tot stand in het gewzen contractkoelies van verschillende ondernemingen, die niet naar Java wenschten terug te keeren. Directe aanleiding tot stichting dozer koloniasie was do sluiting van het mijnbedrijf te Turmbang Sawah, dat uiteraard met een niasBaontslag van koelies gepaard ging. Hot aantal kolonisten te Garoet bedraagt thans 62, en het totaal aantal zielen 147. Zij zijn uit verschillende delen van Java afkomstig. Allo koloniasies in Lobong zyn landbouwkoloniasies. De kolonisten hebben ieder ruin een bouw sawah in erfelijk individueel bezit gekregen benevens een ruin woonerf. De overheidskoloniasies in Lebond zijn te beschouwen als kernen, welke naar de ervaring leert, een stimulan vormen tot i

spontnne koloniasie, met name door gewezen ondernemingskoelies, die zich op of in do nabijheid der koloniasies vestigen. Ook in verschillende doesoens der autochthone bevolking heeft zich een grooter of kleiner aantal Javanen te midden der Redjangers gevestigd. Huwelijken van Javanen met Redjangsche meisjes zijn geen zekzaamheid. De verhouding tusschen Javanen en Redjangers is opmerkelijk goed. De kolonisten worden opgenomen in het adatverband. Het aantal Javanen (stam Bernani), Bikoe Beni-bo (stam Djoeroekalang), Bikoe Sepandjang Dji-wo (stam Toebai) en Bikoe Bedjenggo (stam Seloeepoe). Deze zielen n.l.: 949 mannen, 623 vrouwen en 895 kinderen. Dit is reeds meer dan 10% van de totale bevolking der onderafdeeling.

Te Moeara Aman zijn een landraad, voorgezet door den assistent-resident t/b van den resident van Benkoelen, en een magistratsgericht gevestigd. De magistratuur wordt uitgeoefend door den onderafdeelingchef.

Wanneer noodig houdt het residentiegerecht te Moeara Aman zitting. De assistent-resident, t/b van den resident van Benkoelen treedt op als residentierechter.

De Inheemsche bevolking belijdt den Islam. Gedurende de laatste jaren bestaat te Moeara Aman, Talang Leak en Oedjoengtandjoeng een opmerkelijke activiteit t.a.v. het oprichten van godsdienstscholen. De stichting van enkele zulke scholen vanwege de door Minangkabauers hier opgerichte afdelingen der vereeniging iloham-madiyah, prikkelde de anders (meer behoudend) gedrienteerde groepen hetzelfde te doen.

In verband met den achteruitgang van het aantal Europeaanen werd in 1932 de Europeesche school te Moeara Aman gesloten. Hetzelfde lot onderging do particuliere schakelschool aldaar in 1933, ten gevolge van financieele moeilijkheden. Thans bestaat te Moeara Aman nog een Gouvernementsstandaardschool met het Nederlandsch als leervak, en te Oedjoengtandjoeng een Gouvernements vervolgschool. In de onderafdeeling Lebond bestaan voorts acht drieklassige volksschooltjes.

Als civiel geneesheer voor de onderafdeeling Lebond is aangeateld de bedrijfsgeneesheer van de Mijnbouw Maatschappij Redjang Lebond te Lebondonok. Gelogenheid tot verpleging van Gouvernementspatienten bestaat in het hospitaal van genoemde mijnbouw maatschappij, ingevolge een door den Lande met deze maatschappij gesloten overeenkomst. Te Moeara Aman bestaat een Gouvernementspolikliniek en te Kota Donok een niargapolikliniek.

Moeara Aman is door een autoweg via Tjoeroep en Kepahiang met Benkoelen verbonden. Afstand tot Tjoeroep 75 km. en tot Benkoelen 162 km. Voorts loopt van Moeara Aman een autoweg naar het mijnbouwbedrijf Redjang Lebond te Lebondonok: 2 km. Voorts een naar het thans verlaten Turmbang Sawah: 12 km. Van de doesoen Limau Pit, gelegen aan den hoofdweg 7 km. van Moeara Aman in de richting van Tjoeroep, loopt een autoweg via Taba Seberang naar do koloniasie Garoet, en voorts langs Talang Boenoet en Soekaradja om ten slotte bij Moeara Aman uit te komen. De lengte van dit traject is 6³/₂ km. Door den aanleg hiervan is een ringweg in de Ketaoenvlakte tot stand gekomen. Van Embong Pandjang, op 4 km. van Moeara Aman, loopt een licht verharde zijweg, geschikt

voor autoverkeer naar de aan den voet van het bergland ten W. van de Ketaoenvlakte gelegen groote doesoen Semelako; afstand 3 km. Ten slotte zijn er eenige karre- en voetpaden, welke doesoens onderling verbinden. ^{Vr}wel dagelijks heeft vrachtverkeer per vrachtauto tusschen Moeara Aman en Tjoeroep, en Moeara Aman en Benkoelen plaats.

Het gejegelde houttransport naar de mijnbouwmaatschappij Redjang Lebong verdient afzonderlijke vermelding.

Door de marga's wordt van haar ingezetenen de z.g. „padiak marga" geheven, bedragende ongeveer 30% van het bedrag waarvoor men in de landsinkomstenbelasting is aangeslagen, doch niet meer dan / 10. Het aantal heerendiensten bedraagt 28 per jaar. Ieder kwartaal wordt een week heerdienst verricht. De afkoopsom hiervoor bedroeg in 1933 / 8. Sedert 1930, toen de afkoopsom nog / 16 bedroeg, heeft ieder jaar een verlaging daarvan plaats gehad, even- redig aan de daling van het loonpeil. Desniette- min liep het aantal afkoopters sterk terug, het- geen wijst op de door de inalaïsc ontstane geld- schlaarschte. Het percentage afkoopters was in 1930: 71,4%, in 1931 : 37% en in 1932: 21³/₄%.

Geineentendiensten worden tot hoogstens 12 dagen per jaar gevorderd. Deze konden in 1933 afgekocht worden voor / 3.

Alleen te Talang Leak en Doesoën Moeara Aman bestaat nog een margabankje. De overige in deze onderafdeeling bestaan hebbende marga- bankjes, werden, daar zij niet voldeden, in 1931 opgeheven. Hun taak is overgenomen door de Volksbank Benkoelen, welke reeds sedert jaren te Moeara Aman een filiaal heeft.

Het hoofdmiddel van bestaan der bevolking is de landbouw, en wel de rijstcultuur, in de Ketaoenvlakte op sawah's en daarbuiten hoofdzakelijk op ladangs gedreven. Het sawahareaal in de Ketaoenvlakte is in de afgelopen jaren belang- rijk uitgebreid. Van veel belang is daarbij geweest de irrigatie van de Ketaoenvlakte. Hoewel de stuwdam in de Ketaoen bij Poenggoek Pedaro en de aanleg van leidingen in de meest beneden- strooms gelegen vakken niet geheel zijn voltooid (de werkzaamheden werden stopgezet), is thans welhaast geen stukje bevoelbare grond onge- bruikt gelaten. De Ketaoenvlakte levert een be- langrijk rijstsurplus op, uitvoer vindt plaats naar Tjoeroep, Kepahiang, Benkoelen en Lebong Tandai (Mijnbouw Maatschappij Simau). Het sawahareaal bedraagt thans 232 ha. en het la- dangareaal 1080 ha. De grond in de Ketaoenvlakte is zeer vruchtbaar. De gemiddelde jaar- opbrengst per ha. bedraagt 70 pikool padi.

Van voor uitvoer bestemde producten is in de afgelopen jaren slechts de koffie van betekenis geweest. Vrijwel uitsluitend robusta wordt door de bevolking geplant. De productie van 1932 wordt geschat op 2490 pikool.

Aanplantingen van bevolkingsrubber (hevea) treft men op verschillende plaatsen aan. Juist nadat de bevolking zich meer hierop ging toeleggen is de rubberprijs zoodanig gedaald dat geen lonende productie mogelijk was, hetgeen tot op heden nog het geval is.

Vee-teelt is van geen belang. De aantallen karbouwen, runderen en paarden bed roegen respectievelijk einde 1932: 850, 650 en J 7.

Sedert de laatste 15 jaren zijn steeds inder

personen in de Ketaoenvlakte zich gaan toeleg- gen op het kweken van zoetwatervis in vij- vers. Het aantal vischvijvers bedraagt eenige honderden. Tot voor enkele jaren worden uitsluitend goudvisschen gekweekt. Aangezien aan eenige voorgekomen malaria-epidemieën niet in de laatste plaats de vischvijvers debet geacit werden, is door den D.V.G. in samenwerking met den Binnenvisscherijdiens een tweeledige biologische bestrijdingswijze van het muskieten- gevaar toegepast, bestaande uit: 1e. het ver- spreiden van de ikan kapala timah in de vijvers (alsmede in de irrigatieleidingen enz.), welke kleine visehjes muskietenbroed vernietigen ; 2e. het invoeren van een andere consumptie- visch, n.l. de tawes, welke de met het oog op het broeden der muskieten (i.c. bepaaldelijk de siensis) gevaarlijke oppervlaktevegetatie pleegt weg te vreten.

De geteelde visch dient ten deele voor eigen voeding van de bevolking, en wordt overigens op de pekans verkocht, en zelfs voor verkoop levend naar Tjoeroep vervoerd in waterdichte, van bamboe gevlochten en daarna geteerde bakken.

De vogelstengrotten van doesoën Sekandau zijn door de bevolking aan een Chinees verpacht.

De nijverheid, welke zich in hoofdzaak be- paalt tot het vervaardigen van sommige ge- bruiksvoorwerpen (manden enz.) voor eigen ge- bruik der bevolking, is als iniddel van bestaan van zeer geringe betekenis. Vermelding ver- dienen nog de rijststampmolens der bevolking, welke door rivierwater gedreven worden. In of bij bijna iederen doesoën zijn een of meer van deze molens aanwezig.

De bosschen zijn rijk aan goede houtsoorten, waarvan vermeld dienen te worden rasemala en meranti abang. Het voornaamste houtpro- duceerende gebied ligt in de marga Bermami Djoe- roekalang, n.l. tusschen Talang Ratoe en Airdingin. Ook in de bosschen tusschen Moeara Aman en Tam bang Sawah wordt vrij veel hout gekapt. De voornaamste afnemer is de Mijnbouw Maatschappij Redjang Lebong, welke voor stul- ting en betimmering van mingen en schach- ten geregeld aanzienlijke hoeveelheden hard hout noodig heeft. Als houtzagers zijn vooral Chi- neezen werkzaam.

De totale houtproductie, v.z.v. voor verkoop bestemd, bedroeg in 1932: 3584,50 m³, waarvan door de Mijnbouw Maatschappij Redjang Lebong we rd opgekocht 3269,64 m³. De retributie voor houtaankap in de jnangabusohen bedraagt 10% van de waarde aan den rand van het bosch. Alleen een boschcomplex in de omgeving van Tam- bang Sawah is in beheer bij den Dienst van het Boschwezen. Daar geldt voor de retributie het Gouvernemente tarief.

Andere ondernemingen dan een kleine rubber- onderneming bij Talang Peloepe (aan den voet tusschen Moeara Aman en Tam bang Sawah), wel- ke nog niet in productie is geweest, zijn er in Lebong niet.

In aansluiting op het oude artikel over Lebong, waarin gewag werd gemaakt van de van Gouvernementswege ter hand te nemen ontgin- ning van eenige goud- en zilvermijnbedrijven, client thans te worden vermeld dat de Hcdert tot stand gekomen bedrijven te Lebong Simpang en Tambang Sawah niet aan de hooge verwachting- gen hebben beantwoord, en na een bestaan van

niet vele jaren achtereenvolgens in 1925 en 1931 werden geliquideerd. Het eenige in de onderafdeeling nog in werking zijnde mynbouwbedrijf is dat door Mynbouw Maatschappij Redjang Le-bong to Lobongdonok.

De ertsopbrengst hiervan bedroeg in 1932: 26.728,3 oz. goud en 151.859 oz. zilver, in gemiddelen toestand, waarvan de waarde $\pm \frac{1}{2}$ miljoen gulden bedroeg. Het edele metaal wordt uitgevoerd naar Londen op New York. Genocm- de Maatschappij staat onder directie van de firma Erdmann en Sielcken te Batavia. In haar dienst zijn te Lebongdonok nog werkzaam: 30 Europeanen, 430 Ini. contractanten, 695 Ini. vrije arbeiders en 24 Chineezzen. Dit mijnbouw- bedrijf heeft een eigen waterkrachtcentrale te Talang Oeloe, nabij Moeara Aman. Daarvoor wordt water afgetapt uit kleine riviertjes in de Tabo-hoogvlakte. Door gegraven leidingen, te-zamen ± 18 km. lang, wordt het water aangevoerd en boven Talang Oeloe bij Air Pitoeng verzameld in een door afdamming ontstaan reservoir. Daar sedert lang in de behoefte aan elektrische energie voor het mijnbedrijf te Lebong Donok door genoemde krachtcentrale niet in voldoende mate kan worden voorzien, wordt ook stroom betrokken van het Gouvernementskrachtstation te Tes.

Markten (pekans) vindt men te Pasar Moeara Aman, Embong Pandjang, Pelaboean Talang Leak en Kota Donok.

De margahoofden zijn gevestigd te Doesoen iloeara Aman (Soekoe IX), Talang Leak (Soekoe VIII), Kota Donok (Bermami Djoeroekalang) en Tabo Baroe (Seloepoe Lebong).

Een schoon en rustig gelegen Gouvernementspasangrahan treft men nog aan te Rim bo Pengadang ± 900 m. hoog in het bergland, ongeveer halverwege tusschen Moeara Aman en Tjoe-roep.

Het plaatsje T4s, op 31 km. gelegen aan den weg van Moeara Aman naar Tjoe-roep, verdient vermelding, omdat in de nabijheid daarvan, het bekende waterkrachtstation gelegen is, benedenstrooms van het lieflijke meer van Tes, waar de Ketaoen doorstroomt. Genoemd krachtstation, dat een capaciteit heeft van 1650 Kilowattuur, werd opgericht om de Gouvernements-goud- en zilvermijnen te Tam bang Sawah van elektrische energie te voorzien. Na de sluiting van laatstgenoemd bedrijf werd in 1931 van de aanwezigheid van dit waterkrachtstation gebruik gemaakt om tot electricificatie van de plaatsen Benkoelon, Kepaljang, Tjoe-roep en Moeara Aman over te gaan. De Nederlandsch-Indische Gas Maatschappij verkreeg het recht tot distributie van den electricischen stroom.

Ten slotte valt nog te vermelden dat medio J 933 een kleine Iprozonkolonie gesticht werd 3 km. ten Z. van Somelako, met welke plants de kolonie door een voetpad is verbonden. Mier werden do door de bevolking uitgestooten Ijders, een zovental ondergebracht. Zij krijgen nu ge-regelde geneeskundige behandeling, en v.z.v. noodig stouren voorziening in hun onderhoud.--

KARANGASEM. (Aanv. DI. II). De meest oostelijk gelegen negara en onderafdeeling van Bali. V66r 1849 een zelfstandig Balaich rijkje. Van 1849 tot J 894 een onafhankelijk van het Balaicho rijk op Lombok. Toen de Lombokexpeditie aan het bestaan van dit rijk een einde maakte,

werd ook Karangasem onder het rechtstreeks bestuurde gebied van Nederlandsch-Indie ge-bracht. Het word een Gouvernements landschap onder een stedehouder, I Gocsti Gde Djlantik. Onze bemoeienissen met de interne toestanden bleven aanvankelijk zeer beperkt, daar onze krachten elders (o.a. op Lombok) noodig waren. Pas in 1908, toen de stedehouder I Goesti Gde Djlantik aftrad en vervangen werd door zijn neef I Goesti Bagoes Djlantik, nam onze bestuurs-bemoeienis toe. Een controleur B.B. werd te Karangasem geplaatst. De landschapsstatus bleef bestaan tot in 1921 het daadwerkelijke, rechtstreeksche bestuur zijn intrede deed en aan het bestaan van het Gouvernementslandschap een einde werd gemaakt. De stedehouder werd regent, met den persoonlijke titel van stedehouder. Hem werd een locale raad ter zijde gesteld (Karangasemraad: Ind. Stb. 1921 no. 758). In 1929, bij de aanstelling van negarbestuurders op overig Bali, werd de titel regent gewijzigd in dien van bestuurder en werd het recht om den adadtitel Anak Agoeng Agoeng te voeren aan den bestuurder van Karangasem verleend tegen intrekking van den persoonlijke titel van stedehouder.

Te Karangasem (hoofdzakelijk op de onderafdeelingsofplaats) treft men een vrij uitgebreide kolonie Sasaks uit Lombok aan, die zich hier gevestigd hebben. Het aantal Baliërs, dat tot den Islam is overgegaan is zeer gering (hoofdzakelijk vrouwen). De bevolking van het Serajagebte wijkt in lichaamsbouw en taalidoom af van de overige Baliërs. Hun verhouding tot den vorst was ook eenigszins anders; de vorst gaf hun geen bevelen, maar *verzocht* hun iets te doen.

Karangasem grenst ten Westen aan Boelildng, Bangli en Kloengkoeng, ten Noorden, Oosten en Zuiden resp. aan de zeestraten Lombok en Badoeng. De Goengoeng Agoeng of Piek van Bali (3200 m.) beheerscht het geheele landschap. Deze vulkaan is slechts zeer schaars met bosch bedekt. Op de hellingen treft men tot op zeer groote hoogte bevolkingsontginningen aan. De bodem is steenachtig (onverweerde of onvoldoend verweerde vulkanische gesteenten). Door natuurlijke hindernissen (diepe ravijnen of heuvelruggen) is Karangasem in verschillende, sterk van elkaar verschillende deelen gesplitst. Ten eerste: de huidige districten Rendang, Selat en Sidemen, waar men uitgestrekte sawahcomplexen aantreft. Ten tweede: het huidige district Manggis met hoofdzakelijk klappercultuur en nagenoeg geen sawahgronden. Ten derde: de huidige districten Bebandem, Karangasem en een deel van het district Abang, met sawahs, klappertuinen, vruchtenteelt (Sibetan salaks, Seraja djeroks en soeiuaga (soort mandarijn)). Ten laatste het district Kocboe en een deel van het district Abang, zeer steenachtig, geen sawahs; veel lontarpalmin (bercing van de palmsuiker). Langs de noordoostelijke kust treft men veel zoutpannen aan.

Varkens, runderen, copra, zyn de eenige voor export in aanmerking komende zaken. Rijst moet ingevoerd worden, daar Karangasem zelf te weinig produceert (invoer van Lombok en westelijk Bali). Do bevolking van het Serajagebte en Koeboe voedt zich voor een groot deel met mals. Elders vermengt men de rijst met fingsneden bataten. Koffiecultuur is van geen betekenis. De voornaamste plaatsen zijn Karangasem, de

hoofdplaats, op eenigen afstand van de kust, strandplaats van controleur en bestuurder; Padang, de havenplaats voor geheel Cost-Bali (eerst was Oedjoeng de ankerplaats, daarna La-boeanamoek, beide werden verlaten). Padang het gunstig. Slecht zelden kunnen de schepen er niet lossen of laden. Amed, met een vrij goede reede, waar drukke prauwvaart bestaat. Te Besakih ligt het belangrijkste tempelcomplex van g^oKeel Bali. Druk bezochte pasars zijn die te Karangasem, Menanga, Moentjan, Selat, Pedangkan, Sibetan, Behandem en Babi. De d6sa.s vertoonen hier vaak een bijzonder beeld wat in- richting van de d^osahuishouding etc. betreft. Vooral de d6sa Tenganan Pegringsingan, een Ba-liaga-ddsa (vgl. Korn, Monografie over Tenganan/Pegringsingan). Een goed wegennet; verbindt —, " Karangasem met de andere plaatsen.

■ —. . **BANGLE** (Aanv. DI. I). Het bestuur over dit *1" larisffEap^o wordt sedert 1929 gevoerd door een . bestuurder met den ambtstiel van anak agoeng. Te Kintamani is een K.P.M.-hotel opgericht.

BATOEBZ (Aanv. DI. I). Deze vulkaan heeft in 1926 een eruptie gehad, welke een vrij ernstige verwoesting heeft veroorzaakt. De desa Batoer werd na de uitbarsting overgebracii naar den / kjaterrand ten Zuidwesten van Kintamani.

: ..9 A _* / **GIANJAR**(GYANJER).(Aanv. DI.I). regent draagt thans den titel van bestuurder./

zyo-**KLOENGKOENG**. (Aanv. DI. II). Eengeasphal- teerHe rijweg verbindt Kloengkocng inet D6n- pasaren Karangasemj van dezen hoofdweg loopen-grintw<Sgen naar Djoempai, naar Dawan, naar **Rendang** (Karangasem), naar Timoehoen en naaY Temboekoe (Bangli).

PENIDE(NOESA).(Aanv. DI. III). De bevolking van dit eiland bedroeg in 1933 ongeveer 23.000 zielen.

TABANAN. (Aanv. DI .IV). Het aantal inwoners van dit voormalige landschap bedroeg in 1933,175,000.

TAMPAKSIRING. (Aanv. DI. IV). Vroeger een district van de onderafdeeling Gianjar, afdeling Zuid-Bali, residentie Bali en Lombok; is thans toegevoegd aan het district Gianjar.

PHARMACIE. (Aanv. DI. III). De pharmacie of artsnijbereidkuns is het tot geneeskundig doel bereiden of leveren van geneesmiddelen. Zoo luidt de omschrijving in art. 56 van het Regle- meent op den Dienst der Volksgezondheid (D.V. G.), welk reglement de wettelijke bepalingen aan- gaande deze materie voor Indie regelt. Tot de uit- oefening hebben het recht: apothekers (particu- liere en die van den Militair Geneesk. Dienst en D.V.G.), apotheekhoudende geneeskundigen en apothekers- assistenten, die het Hollandsche of Indische diploma resp. van apotheker, geneeskundige of apoth. assistent bezitten, de laatsten echter alleen onder toezicht van een apotheker of van een apotheekhoudenden geneeskundige. Daarnaast is in Indie nog een categoric, die eveneens het recht tot uitoefening der artsnijbereidkuns bezit. Aangezien najnelijk het Gou- vernement herhaaldelijk een tekort aan apothekers heeft gehad, heeft men voor M.G.D. en D.V. G. vaak buitenlanders in dienst genomen (vroeger Denen, later Duitschers). Na minstens drie dienstjaren verkrijgen dezen bij eervol ontslag en gebleken geschiktheid het recht, zich al» parti- culier apotheker in Indie te vestigen. De meeste apothekers hebben echtex* bet examen in Neder

land gedaan, slechts een zeer klein aantal heeft zich door zelfstudie voorbereid tot het examen in Indie. Eindelijk opent art. 35 vnn het Reglo- ment den Gouverneur-Generaal de mogelijkheid om dispensatie van den examenisch te verlee- nen. Tot nu toe is in twee gevallen aan oudere buitenlandsche apothekers om bijzondere re- denen deze dispensatie verleend.

Om de particuliere praktijk te mogen uitoe- fenen is een akte van toelating noodig, afgege- ven door het Hoofd D.V.G. Deze akte kan inge- trokken worden, wat echter, voorzoover bekend, bij apothekers nog nooit is voorgekomen. On- rechtmatig uitoefenen van de artsnijbereidkuns wordt gestraft ingevolge art. 512 W.v.S.

Sinds de oprichting der apothekersassistenten- school te Batavia is het aantal assistenten met Indisch diploma snel gestegen. Voor den oorlog slaagden gemiddeld vijf in de practijk opgeleide kandidaten per jaar, wat te weinig is om in de behoefte te voorzien. Nadat de school was opge- rieht, steeg het aantal geslaagde kandidaten tot ongeveer 15, of bijna tot de 1] ft van het totaal aantal der jaarlijks in Indie toegelaten assistenten. Van de 178 op 1 Jan. 1933 in de 68 particuliere apotheken werkzame assistenten hadden 80 in Indie examen gedaan. Slechts 6en vierde deel van het aantal der assistenten in Indie bestaat uit vrouwen, in tegenstelling tot Nederland, waar zesmaal meer vrouwelijke assistenten zijn dan mannelijke. In de G8 particuliere apotheken wer- ken slechts 13 vrouwelijke apothekers.

In houding tot de uitgestrektheid en het aantal inwoners is het aantal particuliere apotheken gering (v66r den oorlog 37, in 1933 68); naast deze bestaan nog eenige honderden dok- ters-apotheken, waarvan vele eigendom zijn van den D.V.G. of M.G.D., clan wel vertonden zijn aan al of niet gesubsidieerde ziekeninrichtingen.

In tegenstelling met Nederland is de apotheek in Inctie meestal niet eigendom van den apotheker. Waarschijnlijk zijn slechts twaalf apothekers eigenaren van de door hen beheerde apotheken.

Bij vestiging van een apotheek op plaatsen, waar reeds een of meer doktersapotheken ge- vestigd zijn, behoudt de geneeskundige het recht om zijn doktersapotheek aan te houden tot zijn vertrek. Dit houdt de zoo dringend noodige vestiging van apotheken op de kleine plaatsen tegen. De "penetratie" geschiedt dan nu ook meestal op deze wijze, dat de Ovrnheid op zulk een plaats begint met een gouvemenientsapo- theek op te richten; zijn dan, na vcrJoop van tijd de doktersapotheken grootendeels gesloten dan vestigt zich een particulier apotheke (Mecster Cornelis, Palembang, Pontianak en Salatiga). Zoolang er geen particulier apotheker op zulk een plaats is gevestigd, mag de gouv- ernements-apo- theker voor eigen rekening ook particulier re- cepteeren, hetgeen momenteel ge- schiedt in de garnizoensapotheken te Ambon, Bundjcrmasin, Koetaradja en Tjimuhi.

Beperkende bepalingen betreffende de vestiging van apotheken bestaan in Indie niet; het gevolg hiervan is dikwijls een opeenhooping van apotheken in de groote steden, dikwijls dicht bij elkaar, zooals b.v. te Batavia-stad, waar binnen een afstand van 200 m. drie apotheken zijn ge- vestigd.

Evenals het Gouvernement kwamen ook de

eigenaren van particuliere apotheken na den oorlog apothekers tekort, ten gevolge waarvan verscheidene apotheken moesten worden gesloten. Gelukkig doet zich in de laatste jaren het verschijnsel voor, dat in Indie geborenen, meer dan vroeger, in Nederland voor apotheker gaan studeeren. Zoo werden in do laatste drie jaren totaal 29 akten van toelating uitgereikt aan apothekers, waaronder 15 aan in Indie geborenen. Allicht zal de neiging om zoo vlug mogelijk weer naar Europa terug te keeren bij dezen niet in die mate bestaan als bij den „totok”, zoodat langer blijven, d.w.z. minder behoefte aan nieuwe apothekers, verwacht mag worden.

De apotheken en doktersapotheken staan onder controle van den Inspecteur-pharmaceut van den D.V.G. Het Hoofd van den D.V.G. kan de bevoegdheid van deze autoriteit overdragen aan andere ambtenaren, hetgeen met het oog op do groote afstanden soms noodzakelijk is.

Tusschen de apotheken in Indie en Nederland zijn in vele opzichten verschillen te constateeren.

Tai van geneesmiddelen, welke in Nederland zeer veel worden gebruikt, zijn in Indie onbruikbaar wegens hun snelle bederf, o.a. eiwitstaal en vele kruiden. Andere moeten steeds onder scherpe controle worden gehouden, als b. v. narcose-aether, terwijl weer andere, als gevolg van het klimaat gedurende het transport steeds ontleed in Indie aankomen.

Opmerkenswaardig is ook, dat in Indie de z.g. handverkoop-artikelen evenals de speciality's gereed staan ter aflevering, vele in verpakkingen van 25 of 50 cent. Men kan veilig aannemen, dat honderd en meer verschillende, zelf gereedgemaakte verpakkingen in elke apotheek voorhanden zijn, o.a. van castorolie (wonderolie), limonade purgative, dermatol, jodoform, wormkoekjes etc., welke artikelen zich in Indie mogen verheugen in de bijzondere belangstelling van allo bevolkingsgroepen. Een veel voorkomend verschijnsel is ook, dat detailafnemers dikwijls een bepaald fabricaat vragen, reden waarom men soms naast elkaar b.v. cyaanalkali van verschillende Europeesche merken voor den goudsmid in voorraad heeft.

In Indie heeft men nog geen werktijdenbesluit voor apotheken. Echter is de eerste stap in deze richting reeds gedaan door het instellen van het „vrij-dagen-register** (Ind. Stb. 1933 No. 72) voor apotheken. Het sluiten van de apotheken op de Christelijke zon- en feestdagen is mogelijk gemaakt, terwijl met het bestaan van apothekers van andere godsdienstige gezindheid eveneens rekening is gehouden; dezen mogen n.j. op hun feestdagen sluiten.

In Indie is de Nederlandsche Pharmacopee, 5c uitgave, van kracht. De G.G. is echter bevoegd tot het aanbrengen van wijzigingen, welke met het oog op de aanpassing aan de andere omstandigheden noodzakelijk kunnen zijn. Reeds hebben so in mi ge wijzigingon plaats gehad.

Een formularium, als b.v. het F.M.N. en het Rotterdamsoho Supplement, is in Indie nog niet bekend. Een eerste poging tot het samenstellen van een formularium is gedaan door de uitgave van een verzameling specialo Bataviase recepten.

De regeling van den verkoop van vergiften is nog weinig bevredigend, zoodat tot een nieuwe

regeling van dezo materie zal moeten worden overgegaan. Door wetten kan men intusschen slechts den handel in import-vergiften regelen; het gebruik van inheemsche vergiften van plantaardige en mineraalherkomst, welke in Indie als het ware voor het grijpen liggen en op duizenden in den archipel verspreide pasars verkrijgbaar zijn, zal zeer moeilijk aan banden kunnen worden gelegd.

De verkoop van verdoovenle middelen is geregeld overeenkomstig de conventie van Geneve en nog wel iets verdergaand. Zoo zijn betrekkelijk onschuldige on goede geneesmiddelen als doversi-poeders, codeinehoudende stroopen en de gedurende de influenzaepidemieën bij miljoenen gratis aan de bevolking verstrekte influenzatabletten slechts tegen recept verkrijgbaar.

De jaarlijksche gemiddelde detail-omzet van een apotheek bedroeg voor het intreden der wereldcrisis ca 1/2 ton; groote apotheken konden zelfs 1 tot 2 ton per jaar omzetten. Thaas zijn deze cijfers belangrijk gedaald.

Ziektenfondsen zijn in Indie vrijwel niet bekend (de eerste zijn kort geleeden te Bandoeng en Semarang opgericht). In verband met de zorgeloosheid der bevolking kan men dezen fondsen geen groote toekomst voorspellen.

De werkingsfeer van de apotheken beperkt zich meestal niet tot de plaats van vestiging, doch strekt zich ook uit tot de in haar omgeving gevestigde fabrieken en ondernemingen, welke geneesmiddelen en laboratorium-chemicalien van deze betrekken. Sommige apotheken hebben in omliggende plaatsen depot's van handverkoop-artikelen en geneesmiddelen gevestigd; het Reglement staat n.l. het verkoopen van geneesmiddelen door leeken toe, mits in door den bereider verzegelde verpakkingen. Verschillende apothekers hebben als nevenbedrijf fabrieken voor mineraalwater, limonade gazeuze en vruchtenstroopen, anderen verrichten laboratoriumwerk voor handel, landbouw en artsen. Als gevolg van deze uitbreiding van de werkingsfeer zijn de apotheken in Indie, veel meer dan in Nederland, handelszaken; men ziet dan bijna ook steeds, dat de kleine apotheken zelf geneesmiddelen en andere benoedigheden importeeren, meestal uit Duitschland en Nederland, terwijl in den laatsten tijd Japan een belangrijke leverancier is geworden, o.a. van sterke zuren, glaswerk en verplegingsartikelen.

Door het groote contingent vreemdelingen in Indie zijn de voornaamste speciality's van de geheele wereld verkrijgbaar. Van een groot deel van die speciality's, welke slechts bestaan uit mengsels van reeds bekende geneesmiddelen, worden thans in Indie substituten gemaakt, voornamelijk echter nog slechts in de gouvernements-apotheken. Uiteraard geeft hot gebruiken van dezo zelf-bereide producten belangrijke bezuinigingen. Do invoerrechten op speciality's zijn laag, n.l. 6—12%.

De import van speciality's, geneesmiddelen en chemicalien was oorspronkelyk in handen van de groote apothec-firma's. Deze hebben tevens vaak agentschappen van groote Europeesche en Amerikaanse fabrieken van geneesmiddelen. Het aantal van deze importeurs is echter zeer gering. Het gevolg hiervan is, dat fabrikanten met hun agentschappen voor praeparaten niet terecht konden bij importeurs, die reeds soort-

gelijke pra epara ten vertegenwoordigen: verder zijn oostersche verbruikers van chemicalien zeer gesteld op het ontvangen van hun benooidigheden in de origineele verpakkingen van fabrikan- ten als Schering, Merck enz. De apotheek firma's zijn echter voak niet. genegen om deze diverse origineele verpakkingen van chemicalien in voorraad te houden, omdat zij, door in groote verpakkingen te importeeren, de onkosten met ± 50 cent per kilo kunnen verminderen en door zelf de kleine verpakkingen te maken, de reel goedkoopere Japansche pakflesschen kunnen gebruiken. Zij bereiken daarmee tevens, dat de verpakkingen hun eigen firmanaam dragen. Door deze oorzaken werden de fabrikanten buiten Indie min of meer gedwongen andere wc- gen in te slaan om hun artikelen op de markt te brengen. Sommigen hebben de moeilijkheden op gelost door zelf een agentschap te vestigen; liet agentschap treedt op als engros-importeur, doch alleen voor de cigen praparaten, zoals de „Impla", die het Bayer-Hoechst-Agfa-concern vertegenwoordigt. Anderen hebben een uitweg gevonden door zich te wenden tot willekeurige handelsmaatschappijen, welke bijna steeds bereid werden gevonden om als agenten op te treden. Op deze wijze is een groot gedeelte van den engros-handel in chemicalien en speciality's in hand- den van leeken gekomen, en tai van deze stoffen hebben hun weg gevonden naar de pasars, waar nu vele sterkwerkende geneesmiddelen en zware vergiften in origineele verpakkingen te koop zijn. De leeken-importeurs n.l. zagen in de nieuwe agentschappen een middel om hun winsten met weinig moeite te vergrooten, zonder dat zij zich rekenschap gaven van de gevaren, welke een kritieklooze distributie van deze stoffen voor de volksgezondheid kan opleveren. Zij wendden zich tot hun normale clientele op de pasars, de langga- nan-Chineezzen, die direct te vinden waren voor het entameeren van den verkoop van deze nieu- we groep van artikelen. Het verrassende resul- taat is geweest, dat thans in bijna alle Chineseche conservenwinkels stoffen als allonal, urotropin, spirocid, adalin, bromural, helmitol enz. te koop zijn en vaak tegen prijzen, we- 1 kc lager zijn dan die, welke de particuliere apothekers berekenen. Behalve geneesmiddelen verkopen leeken ook dikwijls origineel geïmporteerde verpakkingen met technische chemicalien, waaronder ook zeer giftige, b.v. kaliumcyanide. Tegen dozen merk- waardigen handel verzet het regiment zich niet, want ingevolge art. 83 is de verkoop van al deze artikelen vrijgelaten, mits het verkoopen ge- schiedt in de origineele verpakkingen en met onverbroken zegel. De wetgever van 1882 kon uiteraard deze situatie niet voorzien en wijzigin- gen van deze bepalingen zijn dan ook in overve- ging.

Aangezien de importeur steeds tegelijk als grossier optreedt, is er in Indiï tusschen impor- teur en detailverkooper een schakel minder dan in Nederland, n.l. de grossier. Het gevolg hiervan is, dat speciality's in Indie dikwijls verkocht worden tegen Jagere prijzen dan in Nederland, waar de importeurs als regel aan de grossiers verkoopen, die dan op hun beurt voor de detail- distributie zorgen.

De eigenlijke drogist is eerst in de latere jaren opgetreden en nog slechts op de groote plaatsen. Waarschijnlijk mede daardoor is zijn "wettehijke

bevoogdheid,^ nog niet nader uitgewerkt. De re- geling van deze materic is mogelijk gemaakt krachtens art. 83 van het regiment, waarin een lijst van minimum hoeveelheden van onschul- clige, door iedereen te verkoopen, middelen wordt aangekondigd. Bestaat er op de groote plaatsen geen behoefte aan drogisten, anders is het in het binnenlnd. Door de soms zeer groote afstanden tot de dichtstbij gelegen apotheken is het publiek uiteraard dikwijls aangewezen op „zelf dokteren" en de aanwezigheid van winkels, waar eenvoudige en onschuldige geneesmiddelen kunnen worden gekocht, is op geisoleerd gelcgen plaatsen zelfs wens- chelijk. Bijna alle ondernemingen hebben kleine depots van geneesmiddelen, terwijl door den D.V.G. een leidraad is samengesteld voor het „zelf dokteren," berekend om gebruikt te worden door bestuursambtenaren en hulppredikanten; deze leidraad is thans echter verouderd.

De talrijke Chineseche „apotheken", de z.g. „roemah oba!", welke gevestigd zijn op vrijwel alle plaatsen, waar voldoende claudisie is te ver- wachten, staan geheel buiten de overheids-con- trole. Deze „apotheken" zijn n.l. ingericht geheel volgens de Chineseche principes, met nomen- clatuur gesteld in Chineesch teekenschrift en hebben een zeer groot aantal geneesmiddelen van plantaardige, clierlijke en minerale herkomst. Zij voorzien in de behoefte aan geneesmiddel- voorziening, in het bijzonder van de „sinkeh's" d.z. de geïmmigreerde Chineezen. De Chineseche „apothekers" kooper onverkleinde simpli- cia (kruiden), zorgen zelf voor het snijden, resp. juijveriseeren van deze, hetgeen geschiedt door middel van messen met handkracht of met zeer eenvoudige toestellen. Als maten en gewichten worden nog vaak de oude Chineseche handweegschaaltjes gebruikt. Sommige der Chi- neesche middelen zijn in de Wcstersche genees- middelenschat opgenomen, o.a. de Ephedra, terwijl andere de aandacht trekken, zoals het in- blaaspoeder bij diphcric, waarmede verrassende resultaten zijn bereikt.

Van de specifiek Indische geneesmiddelen wil- len de bevoegde artsen en sommige bevolkings- groepen nog betrekkelijk weinig weten. Toch zijn enkele tot de Europeesche geneeskunde doorge- drongen o.a. de koernis koetjing (in Duitschlan (I Javathee genoemd) bij nierstoen en de Inboe-m6- rah-pitten, als een onschuldig en onfeilbaar mid- del tegen lintworm. Wellicht zijn do Indische spruw- kruiden efficient, trouwens de Wcstersche geneeskunst heeft met de lever-injecties ook een veelbelovend geneesmiddel gebracht. De inheemsche bevolkingsgroep daarentegen heeft groot vertrouwen in de toepassing van de inheemsche kruiden ; dezo worden in de deaa^ meestal verzameld door de "doekben%", de inliemshec kruid- kundigen, waarvan sommigen zich kunnen be- roeien op een grooten kring van klauten.

Het nut eener goede geneesmiddelvoorziening is in Indic in de laatste (twintig jaar we) overtuig- gend bewezen. Met succes dcr framboesiabe- strijding door middel van neosalvarsan-inspui- tingen is wel het grootste propagandamiddel ge- weest voor de Wcstersche geneeskunst en daardoor tevens ook voor den medisch-hygenicischen propaga^dadienst. De merkwaardig vlugge re- actie van slechts 66n inspuiting maakte, dat framboesialijders van heinde en ver samen- stroomden bij de over geheel Indie verspreido

poliklinioken, Eveneens beloofd de vijf dagen dor andere departementen. Op plaatson waar een of durencle kuur ter geneezing van allo soorten malaria meet particuliere apotheken zijn, mogen aan met een combinatie van Plasmochin en chinin in (lit personcn. die daarop geen recht hebben of die niet verband (1 : 120) een goed propa- gandamiddel te verzekerd zijn, geen geneeskundige behoeften worden. Do influenza-tabletten van den Dienst der afgestaan worden. Op plaatscn, waar geen par-Volksgezondheid hebben goe- de diensten bewezen ticulicr apotheken zijn, voorzien de militaire bij de hcrlnaldelijk optre- dende epidemieen (lezer apotheken, zoo die aanwezig zijn, in de genees- ziekte, evenals de vita- mine-B-tabletten bij de kundige behoeften voor niet-rechthebbenden en bestrijding van bdrj-bdri. niet-verzekerden. Onder den Militair Pharma- ceutischen Dienst ressortceren het Algemeen

In het Scheikundig Laboratorium van den M.G.D. en in de apotheek der Centrale Burger- lijke Magazijn van Geneesmiddelen en het Scheikundig Ziekeninrichting zijn dan ook in de latere jaren Laboratorium, bcide te Bandoeng. miljoenen tabletten gefabriceerd, trcwyl het Het Algemeen Magazijn van Geneesmiddelen Geneeskundig Laboratorium, dat een onder- deel van verstrekt uit voorraad geneesmiddelen, chemica- de D.V.G. is, de vitaminewinning uit rijstzemelen en lien, verbandartikelen, verplegingsartikelen, de bereiding der vitaminc-ta- bletten op groote schaal utensilien en instrumenten op aanvraag aan militaire apotheken, wapens en diensten behooren- de tot het

's Lands Koepokinrichting en het Instituut Pasteur te Bandoeng voorzien Indie van de meest gebruikelijke sera en vaccins. Bijzondere vermelding verdient de pokstof, welck het gecci- viliseerde gedeelte van Indie reeds jaren vrij van pokken houdt, en het cholera-vaccin, dat in 1927 de besmetting van Batavia in korten tijd tot staan bracht. Ook bestaat bij het instituut gc- lgenheid om zich tegen beten van dolle honden te laten behandelen, ter voorkoing van de fatale gevolgen van zulk een beet.

De apothekers zijn vereenigd in een weten- schappelijke vereeniging genaamd: Ned. Indi- sche Apothekers-vereeniging, welck een maand- blad Algemeen Magazijn van Geneesmiddelen aan- uitgeeft, dat op hoog wetenschappelijk peil staat.

De Militair Pharmaceutische Dienst ressor- teert onder den Militair Geneeskundigen Dienst. De Militair Pharmaceutische Dienst is belast met de aanschaffing, het beheer en de verstreking van geneesmidclelen, chemicalien, verbandarti- kelen, onderzoekingen verricht ten behoeve van de verplegingsartikelen, utensilien en instru- menten ten behoeve van het Departement van Oorlog, andere departementen, Legioen van Mangkoe Negoro, zooals het keuren van verstofften, olien. In deze zelfbesturende landschappcn, en provinciale en afdelingen worden ook toxicologische, gemeentelijke ziekeninrich- tingen. De dienst omvat het gereedmaken van recepten voor rechthebbenden en verzekerden, het bereiden en onderzoeken van geneesmiddelen het doen van scheikundige, physiache, physico- chemische en microscopische onderzoekingen en keuringen, het geven van raad ten behoeve van <le legerverpleging, het verrichten van schei- kundigc onderzoekingen ten behoeve van Wa- pens en Diensten, het verrichten van gerechte- jijke onderzoekingen, het verrichten van schci- kundige en microscopische onderzoekingen in het algemeen en het geven van raad aan andere departementen.

De Militair Pharmaceutische Dienst wordt uitgeoefend door militaire apothekers en mili- taire apothekers-assistenten. Bo hoogste of oud- ste in rning zijnde inilitaire apotheker wordt ter bcschikking van den Inspecteur van den Militair Geneeskundigen Dienst geplaatst op het hoofd- kantoor van de Vide afcdeling van het Departement van Oorlog en voert den titel van Inspec- teur-Apotheker.

in do militaire apotheken worden do door rechthebbenden en verzekerden aangeboden recepten gereedgemaakt, enklvoudige en samen- gesteldo preparaten bereid en geneesmiddelen enz. verzonden naar in do nabijheid gelegen dok- tersapotheken en insteDingen ressor^eerende on-'

Departement van Oorlog, andere Departementen, zelfbesturende landschappcn, en provinciale en gemeentelijke ziekeninrich- tingen. De voorraad van geneeskundige behoeften wordt gercgeld aangevuld door aanschaffin- gen in Nederland en Nederlandsch-Indie. Jaar- lijks wordt door het Algemeen Magazijn van Geneesmiddelen een prijslijst van de voornaam- ste artikelen uitgegeven.

Het Scheikundig Laboratorium bestaat uit twee afdelingen, t.w. de scheikundig-toxicolo- gische afdeling en de galenische afdeling. In eerstgenoemde afdeling worden de door het Algemeen Magazijn van Geneesmiddelen aan- geschafte geneesmiddelen, chemicalien enz. ge- keurd. De aangeschafte artikelen moeten vol- doen aan de eischen van de Nederlandsche Phar- inacopee of aan bijzondere eischen, welke daar- aan gestek worden. Er worden scheikundige en microscopische onderzoekingen verricht ten behoeve van de legerverpleging, zooals het keuren van rijst, boter, water enz., en ten behoeve van het Wapen der Genie, zooals het keuren van verstofften, olien. In deze afdelingen worden ook toxicologische, schrifkundige en andere criminalistische onderzoekingen verricht ten behoeve van de Justitie. In de galenische afdeling worden samengestelde praeparaten volgens de voorschriften van de Nederlandsche Pharma- copce of volgens bijzondere voorschriften bereid, waaronder een groot aantal praeparaten, welke in de plaats van speciality's gebruikt worden, hetgeen een belangrijke besparing geeft op de jaarlijksche uitgaven. Voor de bereiding van de praeparaten zijn in deze afdeling verscheidene machines en apparaten opgesteld, zooals tablet- temnehines, zalfmolcn, vacuumapparaat, vacuum droogstoof, destilleerapparaten, verdam- pingsapparaten, nmpullenulapparaat, persen, poedermolens, pillenmachines enz.

SOEBANG. (Aanv. DI. III). District van het* regentschap Krawang, residentie Batavia, met gelijknamige hoofdplaats, bestaat uit 2 onder- districten, Soebang en Kalidjati, on telt 35 d...a's. Van enckle dezer d4s&'s is de bevolking geheel clan wol gedeeltelijk nog opgezotene van het in 1919 gedectelijk trugegekochte particuliere land „Pamanoekan en Tjasselanden**.

Bevolkingssterkto in October 1930: 70.839 zielen, waarondor 239 Europeanen en 555 Chi- noezen. De inlandsche bevolking is, evenals in Segalahórang, ook in dit district nog vrij zuiver Soendaneesch. Eigen landbouw en de arbeids- gelegenheid in do westersche cultures, in hoofd-

zaak rubber tot een uitgestrektheid van ± 5000 ha., zijn de voornaamste bronnen van bestaan.

Het sawahoppervlak bedroeg op 1 Januari 1933: ± 6500 ha. Hiervan zijn ± 5250 ha. technisch beheerd (bij technisch beheer is geen vakverdeling tot en met de tertiaire vakken aanwezig), door de Tjoe-roegagoeng-, Leuwintangka- en Tjileuleujbe- vloeingswerken, welke respectievelijk water af- tappen uit de Tjiasem, de Tjiasem en de Tjileuleuj. In het Leuwintangkabevloeiingsgebied is de verbouw van tweede gewassen (katjang soeok) van belang.

De oppervlakte der droge bevolkingsgronden bedroeg op 1 Januari 1933 ± 12.000 ha. Een groot gedeelte daarvan is gelegen in het onder- district Kalidjati. Producten: Katjang soeok en cassave.

Gedeeltelijk ter bescherming van hydrologische belangen is een oppervlakte van ± 7100 ha. als gouvernementsboschareaal gereserveerd. Daarvan zijn ± 500 ha. beplant met djatibo- men.

Blijkens de in September 1932 gehouden veeltelling bestond de veestapel uit: 257 paarden, 9866 karbouwen, 3674 runderen. Op enkele plaatsen zijn dekstieren gestationeerd.

Van eenig belang voor het volksinkomen is voorts nog de pannbakkerij, welke als inheemse industrie in een 35-tal bedrijfjes wordt uitgeoefend.

Het district wordt Oost—West (gedeeltelijk doorsneden door den weg Soebang—Poerwakarta, Noord—Zuid door den weg Pegad^n (over den Tangkoebanprahoe) naar Bandoeng en Pasirboengoer—Kalidjati. Verder loopen door het district enkele ondernemingswegen.

Credietverstrekking heeft plaats door een filiaal te Soebang van de Krawangsche volkscredietbank te Poerwakarta, 6 ddsbanken en 6 ddsaloemboengs, benevens een Gouvernements- pandhuis te Soebang.

SEGALAHERANG. (Aanv. DI. III). District van het regentschap Krawang, residentie Batavia. Het district, met gelijknamige hoofdplaats, bestaat uit de onderdistricten Segalaherang en Tjiasalak, en telt 41 desa*8. Van enkele dezer desa's is een gedeelte van de bevolking nog op- gezetene van het in 1919 niet teruggekochte gedeelte van het particuliere land „Pamanoekan en Tjiasemlanden, (zie aldaar).

Het Tiad in October 1930 een bevolkingsstorkte van 87.779 zielen, waaronder 67 Europeanen en 145 Chineezen. Hoofdbronnen van bestaan zijn: eigen landbouw en de arbeidsgelegenheid in de westersche cultures, voornamelijk thee (± 3300 ha.) en kina (± 800 ha.). De inheemse industrie is van geen beteekenis. Het sawahoppervlak bedroeg op 1 Januari 1933, 8100 ha.

Ongeveer 3500 ha. van dit sawahoppervlak is Westmoesonsawah (sawah rendeng), ± 4750 Oostmoesonsawah (sawah katiga). Verbouw van tweede gewassen is gering (katjang tanah). De oppervlakte der droge gronden bedroeg op 1 Januari 1933, 11000 ha. Als erfproducten zijn van belang ardsuiker en koffie.

Ter bescherming van hydrologische belangen is een oppervlakte van ± 8.845 ha. als gouvernementsboschareaal gereserveerd.

Het district wordt van Oost naar West doorsneden door den weg Soemedang—Poerwakarta,

van Noord naar Zuid door den weg Soebang—Bandoeng over den Tangkoeban Prahoe. Met uitzondering van enkele ondernemingswegen komen in dit district verder geen per as berijdbare wegen voor.

De veestapel bestond blijkens de van provincieweg in September 1932 gehouden veeltelling uit: 900 paarden, 6940 karbouwen, 1284 runderen. Door stationneering van dekshengsten is getracht het paardenras te verbeteren, doch zonder veel succes.

Credietverstrekking heeft plaats door een filiaal te Segalaherang van de Krawangsche Volkscredietbank te Poerwakarta, 20 ddsbanken en 3 ddsaloemboengs.

PEGADIN. District van het regentschap Krawang, residentie Batavia, met gelijknamige hoofdplaats, bestaat uit 3 onderdistricten, Pegad^n, Poerwadadi en Paboearan en telt 37 desa's. Van enkele dezer dds'a's is de bevolking geheel (o.a. Pasirboengoer) dan wel gedeeltelijk nog opgezeten van het in 1919 gedeeltelijk teruggekochte particuliere land „Pamanoekan en Tjiasemlanden". Bevolkingssterkte in October 1930: 118.475 zielen, waaronder 94 Europeanen en 920 Chineezen. De inlandsche bevolking, hoewel in hoofdzaak Soendaneesch, vertoont in soemige disa's een vrij sterke Javaanschen inslag. Deze vestigingen van Javanen schijnen deels te dateren uit vroegere tijden (rijk van Mataram), deels uit den jongsten tijd, als gevolg van de uitbreiding der westersche cultures en inlandsche grond- ontginningen.

Eigen landbouw en arbeidsgelegenheid in de westersche cultures, in hoofdzaak rubber ± 4800 ha., waarnaast kapok ± 1300 ha., peper ± 350 ha. en koffie ± 375 ha., zijn ook hielde voornaamste bronnen van bestaan. Alleen in het onder- district Pegad^n is de inheemse pannbakkerij nog van eenig belang.

Het sawahoppervlak bedroeg 1 Januari 1933 ± 18000 ha., waarvan technisch beheerd dan wel technisch beheerd door de Leuwintangka-, Tjileuleuj- en Soengapan (water uit de Tjila- maja) bevoeiingswerken ± 10400 ha. Van de gelegenheid om in het Soengapanbevoeiings- gebied na de Westmoesonaanplant een Oost- moesonaanplant (padi gadoe) in den grond te brengen, wordt nog weinig, of geen gebruik ge- maakt. Het district heeft een belangrijk padi- overschot. Opkoop heeft plaats door de beide rijstpellerijen te Pegad^n en Paboearan, ieder met een inaalca) aciteit van ± 250.000 pikool padi per jaar, eindigend van do N. V. Mij. ter exploitatie der P. en T. landen en door rijst) el- lorijen uit Krawang, Tjikampeken en Indramajoe. Het vervoer voor laatstbedoelde pellerijen geschiedt per S.S.

Oppervlakte droge bevolkingsgronden) 4000 ha., waarvan een groot gedeelte gelegen is in het onderdistrict Poerwadadi. Producten: katjang soeok en cassave.

De veestapel bestond in September 1932 uit: 362 paarden, 12.394 karbouwen, 8.422 runderen.

Het district wordt van West naar Oost doorsneden door de S.S.-baan Tjikampeken—Cheribon, Zuid—Noord door de weg Soebang—Paiua- noekan en Kalidjati—Soekamandi, welke gedeeltelijk nog onverhard zijn.

Credietverstrekking heeft plaats door de filiaal te Soebang en Pamanoekan van de Krawang-

schc Volkscredictbank, 8 d6sabanken en 11 ddsalocmboengs/

5 .I BELASTINGEN (Aanv. DI. I en DI. V of suppl. afl. biz. 1 e.v.). De afschaffing der pachten heeft vcrderen voortgang gehad. Sedert op 1 Januari 1923 de verpachting dor vogclnestklippen op het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel —het huidige Departement van Economische Zaken — is overgegaan, bestaan er op Java en Madoera geen ondr het Departemefit van Finan- cien behoorendo pachten mecr^/

, / In de Buitengewesten worden thans nog de volgende kleine iniddelen vcrpacht:

a. de verkoop van sterke dranken in het bui- ten het tolgebied gelegen deel der resident- ie Ri- ouw en Onderhoorigheden;

b. het recht tot het liouden van pandhuizen (in vole gewesten is de pandhuisregie al geheel of gedeeltelyk ingevoerd);

c. de verkoop van laroe ter hoofdplaats Koc • pang van liet gewest Timor en Onderhoorigheden.

Het reglenicnt op de verpachting van's Lands niiddelen in Ind. Stb. 1902 no. 184, reeds ge- wijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1902 no. 258 en 1905 no. 339, is nader gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1923 no. 322, 1925 no. 433 en 1931 no. 1G8.

Onder de *persoonlijke beUtalingen* heeft de *ver- mog en sb cla sting* (Ind. Stb. 1932 no. 405) ha ar in- trede gedaan, terwijl voorts over de jaren 1932, 1933 en 1931 onder den naam van crisisheffing op het inkomen eene aanvullende inkomstenbe- lasting gcheven is. Deze nieuwe belastingen zul- lcn alle hierna worden besproken.

Daarentegen zijn, behalve de in verband met de unificatie vcrvallen belastingen op de bedrijfs- en andero inkomsten, nog afgeschaft de schutterij- bclasting en het hoofdgeld van inlanders op Java en Madoera (het laatste in 1927).

De inkomstenbelasting is in een geheel nieuw klccd gestoken; de nieuwe ordonnantie is afge- kondigd bij Ind. Stb. 1932 no. 111 (zie biz. 1315).

Nieuwe *zakclijke heffijgoi* zijn de volgende:

a. de *vennootschapsbeldstinci* (zie Deel V biz. 66 of Buj) pl. afl. biz. 12 zoo mode biz. 132G hierna),

b. de *rnolorvoertuicjenbelasting* in de *Buitengewesten* (zie biz. 1330),

c. de *ynotorvoe/tuigenbclasting op Java en Jia- docra* (zie biz. 1331),

d. (1c *coupo/ibelasti/tg* (zie biz. 1332),

e. <1c *Vorstenland^che vocrtuigenbelasting* (zie biz. 1336),

f. do *Vorstenlandsche motorrijtui (ienbel (isting* (zie biz. 1336),

g. de *Voralcn landsche ver nut kelij kheidsbelast in (j* (zie biz. 1336),

h • liet *Vorstenlandsch e ver gunningsrech I* (zie biz. 1336),

i. do *Inlandache verponding* (zie biz. 133G),

j. de *(jebbruiksgrundbelasting* (zie biz. 1336).

I)c vertieningsbelasting in de residentie Z.- en O.-afdeeling van Borneo en de belasting van de tegralvchlen en tuinen (oepeti) in het rchtstreeks bestuurd gebied dor residentie Bali en Lombok zijn afgeschaft. Daartegenover is do landrente in de Buitengewesten ingevoerd. De Celebes-landrente-ordoiinantie regclt den aanslag en de inning van land rente in het rchtstreeks bestuurd gebied van liet gouvernement Celebes en Onder- hoorigheden, de Borneo-landrenteregcling doet zulks voor de afdceling JlocloeSoengai derZ.-en

O.-afdeeling van Borneo en de Bali-landrente-ordonnantie geldt voor het gewest Bali en Lombok. De eerste ordonnantie komt in hoofdzaak overeen met de nieuwe landrente-ordonnantie voor Java en Madoera in Ind. Stb. 1927 no. 163, de beide andere met de Javaregcling in Ind. Stb. 1907 no. 277. In de landschappen Bima (1926), Dompoe en Sanggar (1927) der onderaf- deeling Bi ma zoomede in het landschap Soem- bawa (1929), beide in de residentie Timor en Ond., word door de Zelfbesturen eene landrcnte- regeling ingevoerd, welke in hoofdzaak overeen- komt met de Bali-landrente ordonnantie.

Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1923 no. 35] , gewijzigd bij Ind. Stb. 1925 nos 165 en 222, zijn nieuwe bepalingen vastgestekl voor loterijen, daaronder begrepen premieleeningen. *Van de toegestane loterijen* wordt thans eene *belasting* ge- heven van 20 ten honderd ten behoeve van het Land en 1 per niille voor de armen.

De *belasting* op het winnen van *di a mant* in de residentie Z. en O. afdeeling van Borneo is laat- stelyk gcregeld bij de ordonnanties in Ind. Stb. 1923 no. 565 en 1925 no. 32 en gewyzigd bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1930 no. 181.

Voor het winnen van diamant zonder gebruik- making van machinale hulpmiiddelen wordt voor iederen deelnenier een bij het Hoofd van Plaat- selijk Bestuur aan te vragen licentie vereischt, geldig voor 6 maanden, waarvoor f 0.50 ver- schuldigd is. Voor het winnen van diainant met gebruikmaking van machinate hulpmiiddelen wordt eene schnftelijke pachtvergunning ver- esicht, die slechts wordt verleend wanneer ten minste 20 personen gezamenlyk een aaneenge- sloten terrein van ten minste 10.000 M³. en ten hoogste 20.000 M% aanvragen. De pachtsoin be- draagt 4 cent per M³. per jaar. Het toezicht op het graven wordt uitgeoefend door het betrokken districts- of onderdistrictshoofd, clat daarvoor 2% van de voor de licenties en P/2% van de voor pachtvergunningen betaalde golden ontvangt.

Met ingang van 1 Januari 1928 wordt voorts in de onderafdeeling Zu id Nieuw Guin6 van het toenmalig gouvernement der Alolukkeii-onder den naain van *vogelbelasting*^eene belasting ge- heven van alle huiden en koppen van paradijs- vogels en papegaaiachtige vogels, welke uit die onderafdeeling ter hoofdplaats Merauko worden aangevoerd, met besteinming tot vervoer over zee naar buiten het gebied van de onderafdeeling. De belasting bedraagt 10% van de waarde, waarover te Merauke het uitvoerrcht wordt ge- heven, Uitcraard is de uitvoer van aan de belasting onderworpen goederen naar plaatsen buiten de onderafdeeling slechts uit Merauke toegeluten.

Ingevolge de zoogenaamde hoofdgeldordon- nantie Buitengewesten in Ind. Stb. 1921 no. 225 kan ten slotte, zoodra do tocstanden zich daarvoor leenen, van de hecrendicnstplichtigen indo Gouvernienientslandcn buiten Java en Madoera onder den naam van *hoofdgeld* ccrro belasting in geld worden geheven ter vervanging van afge- schafto heerendiensten.

Bij de verkavoting der departementen van Al- gemeen Bestuur in 1925 ging de Dicnst dor Lan- delyke inkomsten van het Departement van B.B over naar dat van Financien.

Behalve de reeds genoemde Inlandsche verponding, gebruiksgrundbelasting en het hoofd-

geld in de gewesten buiten Java en Madoera, behooren tot dien dienst de *landrente* op Java en Madoera en in de Buitengewesten en de *belasting op de (zee) vischvijvers* op den voet van Ind. Stb. 1893 no. 30 v.z.v. deze nog niet door de land-rente is ver vangen.

In Ind. Stb. 1927 no. 163 is eene nieuwe ordonnantie afgekondigd nopens den aanslag in en de inning van de landrente op Java en Madoera met uitzondering van de Vorstenlanden (Landrente-ordonnantie 1927). De belasting wordt niet geheven van gronden, die vallen onder de Inlandsche verponding of onderworpen zijn aan de belasting, geheven ingevolge de ordonnantie van 4 Juni 1901 (Ind. Stb. no. 215) dan wel behooren tot de door Vreemde Oosterlingen in altijddurenden erfacht bezeten gronden.

Voor elke groep (sawahs) van gelijke productiviteit bepaalt ingevolge de nieuwe ordonnantie de betrokken Gouverneur op hoeveel pikoels droge padi per bouw de productiviteit is te stellen, daarbij rekening houdende met de uitkomsten, in normale oogstjaren verkregen op daartoe aangewezen proefvelden, en met andere beschikbare gegevens, met toepassing in sommige gevallen van eene verhooging wegens beplantbaarheid der sawahvelden met nagewas. De geldswaarde van de productiviteit na eene vermindering met 10 pikoels wordt als belastbare opbrengst per bouw aangewezen met dien verstande echter dat de belastbare opbrengst nooit minder zal bedragen dan de geldwaarde van 2 pikoel padi per bouw.

Voor elke d^{sa} bepaalt dan de Directeur van Financien op voorstel van den betrokken resident-afdeelingshoofd welk percentage — tussen 8 en 20 — van de belastbare opbrengst als landrente betaald zal moeten worden. Bij het opmaken van zijn voorstel houdt de resident inzonderheid rekening met den economischen toestand.

Voor elke klasse (droge gronden, vischvijvers en nipahbosschen) bepaalt de Directeur van Financien eveneens op voorstel van den resident-afdeelingshoofd de per bouw verschuldigde landrente met een minimum van / 0.25 per bouw, bij welk voorstel rekening wordt gehouden met de waardeverhouding der gronden onderling en tot de in het district aanwezige sawahvelden.

Met behulp van a lie bovenstaande gegevens wordt ver volgens berekend welk bed rag ieder niet gesplitst perceel en ieder door landrentepersoneel gemeten perceelsgedeelte aan landrente heeft op te brengen. In het algemeen gelden die bedragen dan voor het jaar d^{tr} vaststelling en elk der volgende negen jarenj[^]

Bij misgewas en onbeplart blijven van sawahs wordt door den Directeur van Financien op voorstel van den resident-afdeelingshoofd aan el ken belastingschuldige afzonderlijk ontheffing verleend; bij het bestaan van andere buitengewone en gewichtige redenen vindt die ontheffing geheel of gedeeltelijk plaats. Overigens wordt op verzoek van belanghebbende door den regent na overleg met den assistent-resident ontheffing van volgens het d^sakohier verschuldigde landrente verleend gedurende een door hem te bepalen tijdvak van ten hoogste drie jaren voor reeds landrente-plichtige gronden, die door voorzieningen van bijzonder bezwaarlijken of kostbaren aard in be- teren cultuurtoestand worden gebracht.

HetG.B. van 6 Mei 1927 no. 27 (BB no. 11321) bevat nieuwe voorschriften tot uitvoering der landrentc-ordonnantie.

Bij de ordonnantie van 16 September 1933 (Ind. Stb. no. 352), welke met ingang van 27 September d.a.v. in werking is getreden en slechts van kracht is tot den laatsten dag van 1934 ten- zij haar werkingsduur bij ordonnantie wordt ver- lengd, is de *belasting* voor het *slachten* van runderen, buffels, paarden en veulens tijdelijk verlaagd.

Tot het verkrijgen van een vergunningsbewijs tot zoodanig slachten wordt door in de provin- cies West-, Midden- en Oost-Java door den regent en elders door het betrokken Hoofd van plaatselijk bestuur daartoe aangewezen ambte- naren eene verklaring afgegeven.

Geldboeten van ten hoogste / 25 worden bedreigd tegen hen, die ter erlanging der verklaring onjuiste mededeelingen doen of in strijd handelen met de verbodsbepalingen, welke ook aan beroepsslagers en beroepsvleeschverkoopers het recht ontzeggen ander vleesch te koop en, ten verkoop aan te bieden, te verkoopen, te leveren of in voorraad te hebben dan dat, afkomstig van dieren, waarvoor de voile door beroepsslagers verschuldigde slacht- of noodslachtbelasting is betaaid.

Bij do ordonnantie van 25 October 1933 (Ind. Stb. no. 378) is in de residentie Bali en Lombok de belasting van het *slachten* van *speenvarkens* opgeheven en de belasting op het *slachten* van *varkens* verlaagd. Afhankelijk van de lengte van het te slachten dier is thans / 1 of / 0.40 verschuldigd.

De *Landsbelasting op honden* (Ind. Stb. 1906 no. 283, 1925 no. 255 en 433 en 1930 no. 4 30) wordt geheven op de plaatsen, welke in de regeeringsverordening in Ind. Stb. 1931 no. 140, nader aangevuld bij die in Ind. Stb. 1933 no. 271, worden genoemd.

Hieronder worden thans de volgende belastingen en daarop betrekking hebbende regelingen behandeld in de aangegeven volgorde.

1. Inkomstenbelasting, biz. 1315.
2. Crisisheffingen op het inkomen, biz. 1319.
3. Vennogensbelasting, biz. 1322.
4. Personeele belasting, biz. 1325.
5. Vennootschapsbelasting, biz. 1326.
6. Verponding, biz. 1327.
7. Motorvoertuigenbelasting in de Buitengewoeten, biz. 1330.
8. Motorvoertuigenbelasting op Java en 31u- doera, biz. 1331.
9. Couponbelasting, biz. 1332.
10. Regeling van het beroep in belasting- zaken, biz. 1333.
11. Het recht van overschrijving, biz. 1333.
12. De rechten van successie en van overgang, biz. 1334.
13. Het zegelrecht, biz. 1335.
14. Vorstenlandsche voertuigenbelasting, biz. 1336.
15. Vorstenlandsche motorrijtuigenbelasting, biz. 1336.
16. Vorstenlandsche vermakelijkheidsbelasting, biz. 133G.
17. Vorstenlandsche vergunningsrecht, biz. 1336.
18. Inlandsche verponding, biz. 1336
19. Gebruiksgrondbelasting, biz. 1336.
20. Invoerrechten, biz. 1337.
21. Uitvoerrechten, biz. 1339.

De inkomstenbelasting. De herzienige ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920 (Ind. Stb. 1921 no. 312) is, gerekend van 1 Januari 1933, behalve uiteraard voor de belasting, verschuldigd over aan dat tijdstip voorafgaande belastingingen, vervallen en vervangen door de ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932 (Ind. Stb. no. 111).

De behoefte aan eene algeheele herziening van de oude regeling had zich in den loop der jaren, in het bijzonder na de invoering der ordonnantie op de vennootschapsbelasting 1925 (Ind. Stb. no. 319) welke de bepalingen betreffende de belasting op het jaarlyksch zuiver inkomen, de jaarlyksche extra-winst en de jaarlyksche overwinst van naamlooze vennootschappen en andere daarmee op 66n lijn te stellen lichamen hare toepasselijkheid deden verliezen, in toenemende mate doen gevoelen.

De nieuwe ordonnantie sluit zooveel mogelijk aan bij laatstgenoemde verordening, terwijl haar verder de Nederlandsche wet op de inkomstenbelasting 1914 tot richtsnoer heeft gediend. Zij bevat twee nieuwe grondslagen voor de belastingheffing van uitwonenden.

In de eerste plaats zijn deze thans ook belastingverschuldigd ter zake van de opbrengst van schuldvorderingen, welke zijn verzekerd door hypotheek op binnen Nederlandsch-Indie gelgen of gevestigde onroerende zaken, waartegenover staat dat aan inwonenden, die gelden hebben uitgezet op in Nederland, Suriname of Curasao ingeschreven hypotheken en deswege in die gebiedsdeelen aan inkomstenbelasting zijn onderworpen, met toepassing van artikel 31 voor de opbrengst van die hypotheaire vorderingen vermindering hunner Indische belasting kunnen krijgen. Indien de bezwaarde zaken zich in het buitenland bevinden, zal eene zooclanige tegenwoordigheid slechts mogelijk zijn met toepassing van op de wet tot voorkoming van dubbele belasting (Ind. Stb. 1930 no. 310) te gronden regelingen. De betreffende ordonnantie in Ind. Stb. 1934 no. 291 werkt terug tot 1 Januari 1933.

Naast de vengenoemde hypotheaire renten worden de pensioenen van uitwonende Indische gepensioneerden, in het algemeen de aan uitwonenden ten goede komende periodieke uitkeeringen ten laste van de begroting van Nederlandsch-Indie of van een binnen Nederlandsch-Indie gelgen autonoom gebiedsdeel dan wel uit een der voor de Nederlandsch-Indische landsdienaren en Jocalo ambtenaren ingestelde pensioenen en weduwen- en weezenfondsen, welke inkomendeelen voorheen uitsluitend aan het domicilieland ter belasting werden overgelaten, thans eveneens bij de bron belast. Zelfs do inning der belasting geschiedt — althans grootendeels — aan do bron door inbouding van een evenredig deel bij elke uitbetaling van pensioen, gagement, onderstand, verlofs- of nonactiviteitstractoment of wachtgeld (artikel 66, lid 6).

Slechts voorzover de periodieke uitkeering ten laste komen der begroting van een bin non Nederlandch-Indie gelgen autonoom gebiedsdeel hebbon do rechthobonden evenals andere behistingplichtigen zelven voor de betaling te zorgen.

De redactie van artikel 31 waarborgt evenals voor do inwonende rentetrekkers van in Nederland, Suriname of Curasao gevestigde hypothe

ken eene vermindering van do belasting van inwoners, welke in die gebiedsdeelen inkomstenbelasting van pensioenen enz. verschuldigd zijn, terwijl artikel 99 der Nederlandsche wet over dubbele belasting voorkomt voor in Nederland wonende genietera van Indische periodieke uitkeeringen.

Heeft de beperkte belastingplichtig voor uitwonenden, naar uit het voorgaande blijkt, aldus eene belangrijke uitbreiding ondergaan, van niet minder gewicht is de in artikel 1 der nieuwe ordonnantie opgenomen bepaling dat, moge ook het wonen binnen Nederlandsch-Indie in het algemeen naar de omstandigheden worden beoordeeld, zij, die Nederlandsch-Indie tijdelijk verlaten, nog worden geacht binnen Nederlandsch-Indie te wonen indien hunne afwezigheid een jaar of korter duurt. Daardoor blijven practisch alle verlofgangers, voor welke vroeger krachtens eene tusschen de Nederlandsche en Indische belastingadministraties getroffen regeling een termijn van zes maanden en in het geval zij hun gezin in Nederlandsch-Indie achterlieten een termijn van twaalf maanden gold, voor den duur van hun verlof met hun geheele inkomen aan de Indische inkomstenbelasting onderworpen.

Eene met het oog op deze verruiming van het begrip „wonen" in de Nederlandsche wet op de inkomstenbelasting 1914 aangebrachte wijziging cloet de Indische verlofgangers, die binnen 6en jaar in Nederlandsch-Indie terugkeeren, niet in de Rijksinkomstenbelasting noch in de Gemeentefondsbelasting vallen, zoodat dubbele belasting althans voor hen, die in Nederland verblijven, is uitgesloten.

Wijl het buitenlandsch verlof als regel met veel lagere inkomsten gepaard gaat dan gedurende het verblijf in Nederlandsch-Indio genoten worden en het dus billijk is dat de belasting, welke in het algemeen met vermeerdering of vermindering van inkomsten in den loop van het belastingjaar geen rekening houdt, daarvan in zooclanige gevallen wel de gevolgen ondergaat, wordt dan de aanslag ingevolge de artikelen 75 en 76 der ordonnantie over de nog nietgetreden maanden van het belastingjaar of belastingtijdvak herrekening. Die herrekening geschiedt als ware de betrokkene op het tijdstip van zijn vertrek belastingplichtig geworden, waarbij echter de opbrengst van andere bronnen dan ondermijning en arbeid, waarop de oorspronkelijke aanslag is gegrond, tot hetzelfde bedrag in rekening wordt gebreht.

Indien de terugkeer in Nederlandsch-Indie tot eene vermeerdering van het inkomen leidt, wordt op gelijke wijze door eene herrekening van den aanslag de over het jaar van terugkeer verschuldigde belasting verhoogd.

De vermindering van den aanslag moet binnen drie maanden na afloop van het belastingjaar of indien het aanslagbiljet dan wel de kennisgeving dat een later vastgestelde aanslag gelijk is aan of lager is dan de voorloopige aanslag, na het einde van het belastingjaar is verstrekt, binnen drie maanden na den dag diat verstreking schriftelijk worden verzocht aan het hoofd der inspectie. Zij, die na eene tydolyke afwezigheid van een jaar of korter in Nederlandsch-Indio terugkeeren en wier inkomen tengevolge van dien terugkeer vermeerdering ondergaat, zijn gehouden na terugkeer aangifte te doen. Do verhooging wordt als een afzonderlijke aanslag op-

De inkomstenbelasting. (Vervolg).

gelegd terwijl den belastingplichtige van eene vermindering eene kennisgeving wordt gezonden. Zoowel tegen de verhooging als tegen de vermindering kunnen bezwaren worden ingebracht bij: het hoofd der inspectie; van diens beschik-jng staat beroep open bij den raad van beroep voor belastingzaken.

Als complementaire regeling op het evenbesproken voorschrift dat zij, die Nederlandsch-Indisch tijdelijk verlaten en hoogstens een jaar wegblijven, geacht worden nog binnen N.-I. te wonen, is in artikel 1 der ordonnantie mede uitdrukkelijk bepaald dat zij, die tijdelijk doch niet langer dan een jaar binnen Nederlandsch-Indie verblijven en gedurende dien tijd in het land hunner laatste woonplaats als inwoner worden aangemerkt, geacht worden niet binnen N.-I. ge-woond te hebben.

Uitwonende deelgerechtigden in de winst van binnen Nederlandsch-Indie gevestigde vennootschappen onder eene firma, of en commandite, maatschappen, reederijen en kongsijs zijn thans niet verder belastingplichtig dan voor hun aandeel in de winst van het in N.-I. uitgeoefend bedrijf, terwijl de al dan niet binnen N.-I. gevestigde firma's etc. slechts zelfstandige belasting-subjecten zijn indien en voorzover een of meer belastingplichtige vennooten of leden onbekend zijn dan wel ten aanzien van eenig toekomstig winstdeel onzekerheid bestaat. Dit zijn belangrijke verschillen met de herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920, die mede het aandeel van uitwonenden in de buitenlandsche winst van Indische firma's e.d. belastte en de Indische winst van buitenslands gevestigde firma's enz. altijd in een bedrag trof, waardoor in verband met de progressie belangrijk meer aan belasting moest worden betaald dan wanneer de buitenlandsche participanten in de winst ieder afzonderlijk zouden zijn aangeslagen.

In overeenstemming met de te Gen&ve aangenomen beginselen wordt voorts onder voorwaarde van reciprociteit de belasting van met internationaal zeevervoer verkregen winsten overgelaten aan het domicilieland. Deze ge-draglijn heeft echter meer belang voor de vennootschapsbelasting, welke ordonnantie mede te dien aanzien wijziging heeft ondergaan.

Verlaten is het standpunt, waarop de thans vervallen ordonnantie zich stelde, dat in de boekhouding tot uiting gekomen winsten en afgeschreven verliezen, ontstaan door waardevermeerdering of -vermindering van in eenig beroep of bedrijf aangewende of belegde vermogensbestanddelen, bij de berekening van het inkomen in aanmerking dienden te worden genomen. Evenals in de ordonnantie op de vennootschapsbelasting 1925 wordt thans slechts met de door vervreemding van de betrokken objecten gere-aaliseerde winsten en verliezen rekening gehouden.

Ook is de boekhouding niet meer maatgevend voor de beoordeeling van de vraag of eenig bedrag, hetwelk uit hoofde van de vermindering der gebruikswaarde van zaken, die voor de uitoefening van het beroep of bedrijf worden bezigd, in rekening wordt gebracht, al dan niet van de onzuivere opbrengst van dat bedrijf of beroep mag worden afgetrokken en hetzelfde geldt voor hetgeen wegens onverhaalbaarheid moet worden afgeschreven op schuldvorderingen,

die tot het beroep of bedrijf betrekking hebben. Het in vroegere ordonnanties op de inkomstenbelasting gehuldigde z.g. vervangings- of vernieuwingssysteem indien en voorzover er geen boekhouding werd gevoerd dan wel daarin geen verliezen wegens waardevermindering werden afgeschreven, is geheel losgelaten.

Verplichte bydragen voor pensioenen en pensioenfondsden mogen ongelimiteerd van de tractementen en andere belooningen zoodme van de periodieke uitkeeringen, waarop zij drukken, in mindering worden gebracht. Voor bijdragen aan spaarfondsden als bedoeld in art. 1601 s van het Indisch Burgerlijk Wetboek is echter een grens gesteld in die voege dat de aftrek niet hooger mag zijn dan vijf ten honderd van de opbrengst der betrekking, waaraan de verplichting is verbonden, tot een maximum van / 800.

Voor gratificaties op tantidnes, waarop voor de toekening geen verkregen recht bestond, geldt niet meer als voorheen eene bijzondere regeling, waarbij zij altijd werden belast over het jaar, volgend op dat, waarin zij werden genoten, doch zijn de gewone bepalingen der arttn. 14, 15 en 16 van toepassing. Daarnaast zijn dan op geheel andere en meer afdoende wijze dan vroeger het geval was (art. 12, lid 2 en artikel 83, lid 3 der herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920) voorzieningen getroffen in verband met bij verschillende cultuurbedrijven in Nederlandsch-Indie gebruikelijke speciale tantiemeregelingen. De boekhouding van den werkgever is n.l. niet meer beslissend voor de vraag over welk jaar een tantidme genoten wordt; als jaar van genieten wordt voortaan steeds aangenomen het jaar, waarin de werkzaamheden, welke de aanspraak op tantidme doen ontstaan zijn gepresteerd, zoodat de tantidme gerechtigde tabaksplanters en tuinemployes in de suiker in afwijking van de vroegere regeling zullen worden geacht tantidme te genieten van af den eersten dag, waarop zij hun werkzaamheden aanvangen.

Volgens artikel 16 worden aandeelen in de opbrengst van een bedrijf of beroep, dat niet door den belastingplichtige zelf wordt uitgeoefend, andere dan gratificaties, tantiemes en dergelijke belooningen, welke uit hoofde van de bekleedo betrekking worden toegekend, aangemerkt bateu van het kalenderjaar, waarin jui bedrag wordt vastgesteld, zoodat ook het winstaandeel van den commanditairen vennoot eener vennootschap aldus in rekening moet worden gebracht.

Het maximum van / 200, tot hetwelk in de herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920 de door den belastingplichtige verschuldigde premien voor levensverzekering, vijfrente of pensioen in aftrek werden toegelaten, is thans gebracht op / 800, terwijl voor hen, die reeds verplichte bijdragen voor pensioenen, pensioenfondsden op fondsden, bedoeld in artikel 1601 .s van het B. W., in rekening kunnen brengen, evenbedeelde premien slechts voor aftrek in aanmerking komen indien en voorzover do verplichte en voor aftrek toegelaten bijdragen beneden genoemd bedrag eventueel beneden vijf ten honderd van het inkomen blijven.

Werden voorheen van uitwonenden evenveel aanslagen, opgelegd als er door hen uit soorten van bronnen binnen Nederlandsch-Indie opbrengst werd genoten, thans worden die op-

De inkomstenbelasting. (Vervolg).

brengsten tozamen belast met uitzondering van de belastbare periodieke uitkeeringen in clen vorm van verlofsbezoeldingen, nonactiviteits- tractementen, wachtgelden, onderstanden, pensioenen en gagementen, waarvoor de meerendeela door inhouding op het pensioen e.d. te innen belasting afzonderlijk naar een speciaal tarief wordt vastgesteld.

Dit tarief houdt rekening met het feit dat het zakelijk belaste pensioen of andere uitkeering als regel vrijwel het geheele inkomen van den uitwonenden genietier uitmaakt en deze in het

domicilieland — met enkele uitzonderingen veelal Nederland — ook aan de hoogte locale belastingen is onderworpen, in Nederland met name aan de gemcentefondsbelasting. Eenc belasting dezer uitwonenden volgens het hooge normale tarief der Indische inkomstenbelasting zou dus het doel dezer uitbreiding van het belastingveld voorbijstreven. Het Speciale tarief sluit daarom vrijwel aan bij het tarief van de Rijksinkonisten- belasting met de daarop geheven opcenten voor het Leeningfonds en is opgenomen in het tweede lid van artikel 30.

Het moge hieronder eene plaats vinden:

Beastbare som.		Belasting.	
/ 800 tot beneden / 1200		/ 1. verhoord met / 0.50 voor elk geheel bedrag van f 50 boven / 800	
- 1700	- 1600	5	0
+ 1600	- 2000	13	50
- 2000	- 4000	23	3
- 4000	- 7000	83	50
- 7000	- 10000	188	A
- 10000	- 15000	208	A 50
- 15000 en hooger		533,	0

Ingevolg de ordonnantie van 30 Januari 1934 (Ind. Stb. no. 50) worden voor het jaar 1934 op dit tarief 50 opcenten geheven.

Ten cindo ook niet in Nederland, Suriname of Curasao wonende pensioentrekkers e.d. voor dubbele belasting van hunne Indische periodieke uitkeering te vrywaren is in artikel 31a bepaald dat indien in het domicilieland volgens de aldaar geldende wetgeving in zake inkomsten- belasting over de betrokken periodieke uitkeeringen belasting wordt geheven zonder rekening te houden met de in Nederlandsch -Indie verschuldigde belasting, deze laatste overeen- komstig bij Regeeringsverordening vast te stellen regelen wordt vermindert met de belasting, die in het vrcende land over die uitkeeringen ver- schuldigd is.

Bedoelde Regeeringsverordening is vastgesteld bij G.B. van 7 Maart 1934 no. 26 (Ind. Stb. no. 119) en werkt terug tot 1 Januari 1933. Zij bevat o.m. eene voorziening voor hen, die zich in clen loop van eenig belastingjaar metterwoon in het bui ten land vestigen. De verminderingen mocten binnen zes inaanden na afloop van het belastingjaar of bdstingtijdvak onder overlegging van de noodige bewijsstukken schriftlijk worden verzocht aan den Vertegenwoordiger van den N. I. belastingdienst in Nederland (de in- gevolge artikel 48, lid 1, letter d der ordonnantie op do inkomstenbelasting 1932 door den Gou- verncur-Generaal aangewezen autoriteit in Nederland), die bedoelde verminderingen ook ambtshalve kan verleen.

Voorzover de belastingplichtigo het zuiver inkonien heeft verbregen uit en uls rechthebbendo op gronden, waaroj andre dan persoonlijk rechten worden uitgeoefend on welke niet vallon onder de Inlandsche verponding of in de om- schrijving van artikel 3 der Verpondingsordon- nantie 1928 en van artikel 5 der ordonnantie in Ind. Stb. J 901 no. 215, noch gebezigd worden tot ontginning van delfstoffen, bedraagt de belasting 50 cent van elke gehele som van / 10. Indien de berekening mot toepassing van dit evenredig tarief lager zou uitvallen dan volgens het nader aan te gevon oploopencl tarief zoemedo indien de voortgebrachte producten aan uitvoerrecht zijn onderworpen, wordt de belasting in ieder geval volgens het oplopend tarief berekend.

Voor dit oplopend tarief, opgenomen in artikel 27, lid 1, letter b, zie men de tabel op biz. 1318.

Bij ordonnantie kunnen gebiedsdeelen worden aangewezen, waarin de belasting met %, ²/₁₀ of ¹/₆ wordt verminderd al naarmate de belastbare som minder dan / 300, / 300 of meer doch minder dan / 400 en / 400 of meer doch minder dan f 500 bedraagt, terwijl binnen deze gebiedsdeelen de heffing dor belasting achterwege blijft indien zij, berekend over een vol jaar, minder dan f 2.40 zou bedragen. Evenbedoelde aanwijzing geschied- de bij de ordonnantie van 16 December 1932 (Ind. Stb. no. 594) en betrof de hoofdplaatsen Batavia, Mr. Cornells, Bandoeng, Semarang, Socrabaja, Palembang'en Sledan, waar de hoogere levensstandaard en de zeer ongunstige verhou- ding tusschen de opbrengst van den kleinen aan- slag en de daaraan bestede kosten en arbeid zoo- mede de grotere bijdrage der bevolking in de indirecte belastingen (brood, bereid uit ingevoerd meel, ingevoerde rijwielen) eene opvoering van het belastbaar minimum tot / 300 ten voile rechtvaardigen.

De regeling van den verwantenafrek heeft in zooverre veranclering ondergaan, dat deze niet meer op de belasting, doch op het zuiver inko- men wordt toegepast volgens eene progressieve schaal, welke ten naastenbij overeenkomt met eene bclastingreductie van 5%. Bij een zuiver inkomcn van / 120 of meer doch minder dan / 180 bedraagt do vermindering / 5, voor / 1000: / 42, voor / 2000: / 90, voor / 5000: / 190, voor / 10.000: / 350 en voor / 12.000 of meer / 400.

De schaalbedragcn worden met 25% ver- hoogd indien het aantal verwanten in do rechto linie van den belastingplichtigo, die geheel te zijnen laste komen, meer dan vier bedraagt.

Ook de reeds genoemde regeling tot voorkom- ing van dubbele belasting (art. 31) verschilt van de vroegere. Zij is niet meer in het klced eener ontheffing gestoken, welke van het bed rag der elders betaalde belasting afhankelijk is, doch brengt de uiteindelijk vrschuldigde belasting op het verschil tusschon do belasting op het gebeele inkomen en die op het reeds in een ander Rijks- deel belaste gedeelte daarvan, waarbij geen nii- ninuim-grens is gesteld.

Van de formeel bepalingen der ordonnantie

De inkomstenbelasting. (Vervolg).

Belastbare som.		Belasting.	
Minder dan / 120		/ 0,10 voor elk geheel bedrag van / 1°	
f 120 tot beneden /	560	1,20, verhoogd met / 0,20 voor elk geheel bedrag van / 10 boven /	12?
- 560	1700	10	0
-1700	2000	26	-1 50
-2000	2800	50	-3 50
-2800	3600	78	-4
-3600	4400		
-4400	5700	14G,	-5
-5700	6000	186	
-6000	8000	230	-6
-8000	10000	350	-7
-10000	14000	490	-8
-14000	18000	810	-9
-18000	27000	1170	-10
-27000	36000	1570	-11
-30000	30000	2010	-12
-34000	34000	2490	-13
-34000	38000	3010	-14
-38000	43000	3570	-15
-43000	48000	4320	-16
-48000	54000	5170	-17
-54000	60000	6140	-18
-60000	66000	7220	-19
-66000	74000	8360	-20
-74000	87000	9960	-21
-87000	90000	11640	-22
-90000	100000	13400	-23
-100000	110000	15700	-24
-110000	120000	18100	-25
-120000	130000	20600	-26
-130000	140000	23200	-27
-140000	150000	25900	-28
-150000	160000	28700	-29
-160000	175000	31600	-30
-175000	190000	36100	-31
-190000 en hooger	40750,		-32

geven vele blijk van het streven de hogere bestuursorganen zooveel mogelijk van belastingwerkzaamheden te ontlasten en deze aan de betrokken inspecteurs op te dragen (artt. 36, 51, 54, 63, 64, 70, 78 en 80).

Voor de verlofgangers is in artikel 41 als plaats van aanslag aangewezen de plaats waar zij laatstelijk gewoond hebben. De door het aangewezen bestuurshoofd (volgens artikel 86 in provincien en andere op den voet van artikel 119 der Indische Staatsregeling ingestelde gewesten de resident-afdeelingshoofd en in alle overige gewesten het hoofd van gewestelijk bestuur) aan te wijzen voorzitters van commissie van aanslag, niet-belastingambtenaren, moeten bezoldigde ambtenaren van het binnenlands bestuur zijn met dien verstande dat op Java en Madoera als voorzitter van de commissien voor de belasting-plichtigen, die tot het doen van aangifte gehouden zijn, de assistent-resident en als voorzitter der overige commissien het betrokken districts- hoofd optreedt tenzij de resident-afdeelingshoofd een ander daartoe aanwijst (art. 45, lid 3).

Voorloopige aanslagen worden thans slechts overeenkomstig de aangifte opgelegd, welke regeling het voordeel heeft dat de voorloopige aanslag zonder noemenswaardigen omslag en dus spoedig tot stand kan komen. Beëdiging van aangiften vindt niet meer plaats (Ind. Stb. 1932 no. 637).

Van beschikkingen van bestuurshoofden op bezwaarschriften in zake den z.g. kleinen aanslag staat beroep niet meer open op den Gouverneur-Generaal, doch in provincien en andere op den voet van art. 119 der Indische Staatsregeling ingestelde gewesten op den gouverneur en overi-

gens op den directeur van financiën. Het beroep moet binnen drie maanden nadat de beschikking ter kennis van den belastingplichtige is gebracht worden ingediend.

Nieuw is de bepaling dat in de gevallen, bedoeld in het vierde lid van artikel 50 (het niet doen van aangifte ondanks een aangeteekend per post verzonden aanmaning, het onbenut laten voorbijgaan van den termijn, binnen welken door de aanslagregelende autoriteit of den voorzitter der commissie mondeling of schriftelijk inlichtingen zijn verzocht en het niet volledig voldoen aan de voorgeschreven verplichtingen bij een onderzoek dor gevoerde boekhouding) de aanslag, zoals die laatstelijk is vastgesteld, door den raad van beroep wordt gehandhaafd voor-zoover niet aan den raad de onjuistheid daarvan is gebleken.

In de betalingsregeling van den aanslag is een ingrijpende verandering gebracht. Aan het reeds bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 171 aanvaarde stelsel is verdere uitbreiding gegeven. In elke inaad van het belastingjaar valt een verschijndag en wel op den vijftienden, waar- door het gevaar voor het belooopen van boete door eenvoudige onachtzaamheid belangrijk is beperkt, de betalingen niet meer op 66n dag worden opgehoofd en de vroegere bijzondere respitjter- myn van 66n maand, die het daarinmede beoogde doel voorbijstreefde, volkomen overbodig is geworden.

De aanslag der binnen NederlandBch-Indie wonenden is thans invorderbaar in zooveel gelijke tennijnen als er na de maand waarin het aanslagbiljet is verstrekt, nog maanden van het beastingjaar overblijven. Heeft die verstrekking

De inkomstenbelasting. (Vervolg.)

plaats gehad na 31 Juli van het belastingjaar dan is de aanslag invorderbaar in vijf cyclische termijnen, waarvan de verschijndagen achtereenvolgens vallen op den vijftienden van elke maand, te beginnen met de maand, volgende op die, waarin de verstrekking plaats had.

Voor aanslagen — verhoogingen daaronder niet begrepen — welke, berekend over een vol jaar, 1/25 of minder bedragen, wordt eenvoudigheidshalve de boete, welke in het algemeen na elken verschijndag wordt beloopt, eerst verschuldigd na den laatsten verschijndag over het dan onbetaald gebleven bedrag.

Voor de verlofgangers is eene afzonderlijke termijnregeling getroffen. Gedurende hunne tijdelijke afwezigheid en in het jaar van terugkeer gelden 15 Maart, 15 Juni, 15 September en 15 November van het belastingjaar als verschijndagen, terwijl bij te late betaling van hen geen boete wordt gevorderd.

De aanslag van niet binnen Nederlandsch-Indie wonende personen, andere dan gepensioneerden o.d. en hen, die tijdelijk een bedrijf of beroep binnen N.-I. uitoefenen, zoomede die van corporaties is in zijn geheel invorderbaar op den als verschijndag geldenden vijftienden dag van de derde maand, volgende op die, waarin het aanslagbiljet is verstrekt, terwijl de gewone regeling als voor inwonenden geldt toepasselijk is op uitwonende genietters van periodieke uitkeringen ten laste van de begroting van een binnen N.-I. gelegen autonoom gebiedsdeel.

De berekening der ontheffing van den aanslag wegens vries van een of meer bronnen van inkomsten in den loop van het belastingjaar is al eveneens eene geheel andere dan was voorgeschreven in de sedert vervallen herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920. Naar de vroegere regeling werd het aan den aanslag ten grondslag liggende fictieve inkomen vergeleken met dat, hetwelk gedurende het belastingjaar werkelijk is of zal worden genoten. Bedroeg het verschil meer dan 1/10 van het fictieve inkomen dan werd ontheffing verleend ten beloopten van het verschil tusschen den opgelegden aanslag en een over het werkelijk inkomen berekend aanslag. Volgens de nieuwe regeling moeten niet elkaar worden vergeleken het aan den aanslag ten grondslag liggende inkomen dan, hetwelk tot grondslag zou hebben gestrekt, indien uitsluitend rekening ware gehouden met de opbrengst der na het verlies overgebleven en/of nieuw ontstane bronnen. En de ontheffing, waarop eveneens slechts aanspraak bestaat, indien evenbedoeld verschil in inkomen meer dan 25% bedraagt, wordt dan niet verleend voor het geheele verschil tusschen den opgelegden en den nieuw berekenen aanslag, doch voor een evenredig deel overeenkomstig de verhouding tusschen de nog niet ingetreden maanden op het geheele belastingjaar of -tijdvak. Laatstgenoemd systeem houdt beter dan het vroegere rekening met het feit dat de draagkracht niet moot worden eerst belangrijk te zijn verminderd van af het tijdstip waarop eenige bron verloren is gegaan zoodat er geen reden is om in den aanslag voorzooveel dan verstrekt maanden betreft wijziging te brengen. Ook de formele voorschriften voor de aanvraag der ontheffing en voor het beroep van de beschikking op zoodanig verzoek zijn gewijzigd. De

voornaamste wijziging is wel deze dat in beroep kan worden gekomen bij den raad van beroep voor belastingzaken, terwijl in de vervallen ordonnantie de hoofdinspecteur van Financien op beroepschriften besliste.

In artikel 81 zijn nieuwe voorschriften gegeven tot herstel van onjuiste aanslagen, welke voor zoover de hoofdinspecteur van Financien erbij betrokken is van verdere strekking zijn dan de bepalingen in artikel 64, lid 2 der oude ordonnantie. Eene regeringsverordening (Ind. Stb. 1932 no. 579) geeft de regelen, welke voor zoodanige wijziging moeten worden in acht genomen. De bevoegdheid tot het verleenen van geheele of gedeeltelijke teruggave of vrijstelling van de verhoogingen ingevolge de artikelen 50 en 61 is van den hoofdinspecteur van Financien overgegaan op den directeur van Financien.

Het opzettelijk onjuist of onvolledig doen eener aangifte wordt, indien daartoe nadeel voor het Land kan ontstaan, behalve met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden, subsidiair gestraft met eene geldboete van ten hoogste tien duizend gulden.

Bij de ordonnantie van 30 December 1933 (Ind. Stb. no. 563) is eene bijzondere regeling getroffen voor de vaststelling van den aanslag over de jaren 1934 en 1935 van gepensioneerden, op wie de wet van 29 December 1933 (Ned. Stb. no. 763) houdende tijdelijke korting der pensioenen, van toepassing is. Tenzij dit tot hooger aanslag leidt, wordt met terzijdestelling van het bepaalde in het eerste lid van artikel 15 de opbrengst van het recht op pensioen gesteld op het zuiver bedrag van het pensioen over het belastingjaar.

De ordonnantie van 26 Februari 1934 (Ind. Stb. no. 106) voegde aan artikel 61 een nieuw derde lid toe, bepalande dat de verhooging bij navordering niet geveken wordt indien een voor zoover deze plaats vindt als gevolg van eene verkeerde schatting van den belanghebbende, welke te goeder trouw heeft plaats gehad.

De crisisheffingen op het inkomen. Tot geleidelijke dekking van de tekorten op den gewonnen dienst gedurende de crisisjaren zijn, voor het eerst over 1932, extra-belastingen op het inkomen gehoeven van hen, die onder de inkomstenbelasting vielen en een zuiver inkomen hadden, dat boven 250 uitging.

Beter dan door eene heffing van opcenten, die trouwens reeds van het jaar 1922 af, oorspronkelijk tot een aantal van 30, voor de jaren 1927 t/m 1930 tot een aantal van 24, voor 1931 met 30 en voor 1932 zelfs met 40 op het tarief der herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920 (Ind. Stb. 1921 no. 312) waren gelegd, kon met eene zoodanige afzonderlijke progressieve inkomstenbelasting in den geest van de Nederlandsche verdedigingsbelasting II eene zoo zeer gewenschte redelijke versterking van het middelenbudget worden bereikt.

Blijkens de memorie van toelichting op de ontwerp-ordonnantie tot buitenwerkingstelling van artikel 16 der Indische Comptabiliteitswet (Ind. Stb. 1925 no. 448) ten aanzien van de crisisheffing 1932 op het inkomen en de verhooging van den benzineaccijns (Volksraad. Zittingsjaar 1931—1932. Onderwerp 134. Stukken 1—3) verwachtte de Regering van bedoelde crisisheffing eene bate van 15 miljoen gulden.

De crisisheffingen op het inkomen. (Vervolg).

Volgens de ordonnantie op de crisisheffing 1932 op het inkomen (Ind. Stb. 1932 no. 92) strekt het volgens de bepalingen der evenge- noemde herziene ordonnantie op de inkomsten- belasting 1920 vastgestelde zuiver inkomen voor den aanslag in de inkomstenbelasting over het jaar 1932 tot grondslag voor de crisisheffing, terwijl voorts alle bepalingen van laatstgenoemde ordonnantie zoomeede van die van 20 December 1921 (Ind. Stb.no.770) of den voorloopigen aanslag zooals deze ordonnanties sedert zijn gewijzigd en aangevuld, behoudens enkele uitzonderingen ook voor de crisisheffing van toepassing zijn.

Die uitzonderingen betreffen o.m. de voorschriften op het doen van aangifte, de bepaling omtrent de beëdiging der aangiften zoomeede de daarop betrekking hebbende straf bepalingen en de bepaling betreffende de ontheffing wegens dubbele belasting.

Daar het belastbaar inkomen voor de inkomstenbelasting ook tot grondslag voor de crisisheffing dient, is immers eene aangifte voor laatstgenoemde belasting niet meer noodig, terxvyl bij gebreke van eene gelijksoortige belasting in Nederland uiteraard geen behoefte bestaat aan eene bepaling tot voorkoming van dubbele belasting, nog minder aan eene ontheffing ten tweede male wegens in Nederland aan het Rijk betaalde belasting naar het inkomen.

			belasting	
boven)	湖	f 900 -	/ 0,20	voor elke geheele som van / 10
/)	盟	1800 -	benevens - 0,22	» » » » » » » » » » - 900
	颯	3G00 -	-32,80	» » » » » » » » » » - 100 „ - 1800
	燦	5400 -	-77,80	» -3 „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ - 3600
	400	8100 -	-131,80	» -3,50 „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ - 5100
	燦	12000	• 236,80	» - 4 „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ • 8400
		-18000	-380,80	» -4,50 „ „ „ „ „ „ „ „ „ „
		-24000		» „ „ „ „ „ „ „ „ „ - 12000
			-650,80	» - 5 „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ - 18000

De aldus berekenae belasting wordt vermindert met 5 ten honderd voor iederen bloed- of aanverwant in de rechte linie van den belastingplichtige, die geheel te zijnen laste komt, welke aftrek / 35 per b) oed, of aanverwant niet te boven kan gaan. Deze bepaling liep vooruit op de ontworpen nieuwe ordonnantie op de inkomstenbelasting, die een aftrek voor verwanten kent, welke vrijwel op eene zelfde procentueele vermindering der belasting neerkomt.

Uitwonenden zijn aan hetzelfde belastingtarief onderworpen; de rondreizenden, bedoeld in artikel 78, Hd 1 der herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920, betalen echter ingevolge artikel 4 der ordonnantie vijf en twintig cent voor iedere tieji gulden, waarop hun inkomen wordt geschatj/X.

Artikel 2, lid 2, opent de mogelijkheid om aan belastingplichtigen, wier inkomen in den loop van het belastingjaar eene belangrijke vermindering heeft ondergaan zonder dat dit nochtans gepaard ging met het door artikel 83, lid 5 der herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920 geeischt verlies eener bron van inkomen, toch eene geheele of gedeeltelijke ontheffing der belasting te verieenen. Het zuiver inkomen voor den aanslag in de inkomstenbelasting over het jaar 1932 moet dan echter meer dan veertig ten honderd verschillen van hetgeen werkelijk door de belastingplichtigen gedurende het jaar 1932

De in artikel IS, lid 2, letter a der herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920 be* doelde inkomsten uit gronden worden voor be; dragen tot / 9G00 door het proportioneel tarief van 4% zwaarder getroffen dan andere inkom* sten met het oplopende tarief en daar nu op de onder de landrente vallonde inkomsten geon crisisheffing werd gelegd en evenbedoeld 4% tarief indirect met do landrentebefving verband houdt, lag het voor de hand om de inkomsten uit gronden, welke onder de inkomstenbelasting vallen, eveneens vrij te stellen van de crisisheffing zooplant hetgeen van deze inkomsten gevorderd wordt aan inkomstenbelasting het normale tarief dier belasting, venneerder met den crisistoelag, overtreft.

Bedraagt het totaal van den aanslag in de inkomstenbelasting over het jaar 1932, venneer- derd met landsopcenten en met de crisisheffing, daarentegen minder dan hetgeen aan inkomstenbelasting, venneerderd met landsopcenten en crisisheffing, vrschuldigd zou zijn indien de in het zuiver inkomen begrepen inkomsten uit an- deren hoofde dan uit gronden zouden zijn ver- kregen, dan wordt de crisisheffing over die inkomsten opgelegd tot het bedrag van het ver- schil.

Het tarief der crisisheffing 1932 ziet er als volgt uit:

als zoodanig is of vermoedelijk zal worden genoten. Voor de indiening van het verzoekschrift, de beschikking daarop en het beroep daarvan gelden dezelfde bepalingen als voor do inkomstenbelasting.

De aanslag in de crisisheffing wordt zooveel mogelijk tegelijk met dien in do inkomstenbelasting over het jaar 1932 vastgesteld, terwijl bezwaar- beroep- en verzoekschriften, alsmede mondeling voorgebrachte bezwarren betreffende laatstbedoelden aanslag worden goacht tevens den aanslag in de crisisheffing te betreffen.

De met in gang van 1 Januari 1933 in working getreden ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932 (Tnd. Stb. no. III), welke tarief zoodanig is samengesteld dat de belasting volgens die verordening ongeveer gelijk is aan het algomeene tarief der vervallen ordonnantie, verhoogd met 24 opcenten, maakte cenc andere regeling van de crisisheffing 1933 op het inkomen noodzake- lijk.

Daar het aantal opcenten op de inkomstenbelasting over 1932 in stede van 24 veertig bedroeg, was allereerst een hooger tarief voor de crisisheffing noodig om cenzelfde gezainenlijke opbrengst te behouden.

Dit tarief is als volgt samengesteld:

(Zie tabel op biz. 1321).

De crisisheffingen op het inkomen. {Vervolg.}

Belastbare som.		Belasting	
/ 260 tot beneden / 560	/ 0,24 benovens / 0,24 voor elk geheel bedrag van / 10	/ 260	560
1200	7.44	1700	560
2000	24.08	2000	1700
2800	46.48	2800	2000
3600	70.48	3600	2800
4400	96.08	4400	3600
5200	123.78	5200	4400
6000	152.08	6000	5200
8000	182.48	8000	6000
10000	264.48	10000	8000
14000	354.48	14000	10000
18000	554.48	18000	14000
22000	774.48	22000	18000
26000	1014.48	26000	22000
30000	1274.48	30000	26000
40000	1864.48	40000	30000
100000 en hooger	6854.48	100000	40000

zoodat het percentage der totaal-heffing (inkomstenbelasting + crisisheffing) voor verschillende inkomensklassen bedraagt

Inkomenklasse	Percentage der totaal-heffing naar het inkomen
120	1—
200	1.40
250	1.52
300	2.—
600	3.25
1.000	3.99
1.200	4.17
2.000	4.82
2.400	5.10
3.000	5.43
4.000	5.94
5.000	0.42
6.000	6.87
7.000	7.33
8.000	7.68
9.000	8.11
10.000	8.44
12.000	9.20
15.000	10.06
20.000	11.32
23.000	12.44
30.000	13.48
40.000	15.31
50.000	16.83
100.000	22.55
200.000	29.90

Do ordonnantie op de crisisheffing 1933 op het inkomen (Ind. Stb. 1932 no. 585) onderwerpt alle belastingplichtigen voor do inkomstenbelasting over dat jaar aan die heffing, doch eene uitzondering is gemaakt voor hen, die zijn geïnoemd in artikel 2, Jotter c tier ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932, zulks in verband met do noodzakelijkheid den belastingdruk voor deze groep van belastingplichtigen in overeenstemming te doen blijven met dien, welken op do inwoners van Nederland door directe heffingen wordt gelogd.

De belasting der niet binnen Nederlandsch-Indie wonende personen, bedoeld in artikel 25 der ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932, bedraagt dertig cent voor iedere tien gulden der in dat artikel bedoelde zuivere opbrengst.

De normale aftrek, die aan de binnen Nederlandsch-Indie wonende belastingplichtigen wegens het onderhoud van verwanten wordt verleend, is dezelfde als die voor de inkomstenbe-

lasting (artikel 29, lid 1 der betreffende ordonnantie). Indien het aantal verwanten echter meer dan drie bedraagt, wordt de vermindering te dier zake per verwant gesteld op anderhalf maal het normale bedrag (Ind. Stb. 1932 no. G36).

Het in de ordonnantie op do inkomstenbelasting 1932 belichaamde nieuwe stelsel tot voorkoming van dubbele belasting voor binnen-Nederlandsch-Indie wonenden, die tevens in Nederland, Suriname of Curacao aan eene belasting naar het inkomen zijn onderworpen, leidt er toe dat ook de crisisheffing voor die categorie van belastingplichtigen op dezelfde wijze wordt verminderd als in artikel 31 dier ordonnantie is aangegeven.

In de gebiedsdeelen, waarin overeenkomstig artikel 28 der ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932 de belasting eene vermindering ondergaat, wordt de crisisheffing op gelijke wijze verminderd. Binnen die gebiedsdeelen blijft de heffing der belasting achterwege indien zij, berekend over een vol jaar, minder dan zestig cent zou bedragen.

Overigens verschilt de regeling niet met die op de crisisheffing 1932 op het inkomen.

Nadat de Volksraad zich in September 1933 had verklaard tegen de door de Regeering voorgedragte voorstellen tot verhooging van enkele tarieven der inkomstenbelasting — waarbij de crisisheffing 1933 grootendeels werd ingesmolten en niet gehuwde binnen Nederlandsch-Indie wonenden nader verschuldigd zouden zijn dan gehuwde inwonenden — en tot heffing van Landsopcenten op die tarieven voor het jaar 1934, werd ook voor dat jaar de invoering van eene crisisheffing op het inkomen aan het oordeel van dat college onderworpen.

Do Volksraad verwierp dat voorstel echter eveneens, waarna do Regeering op cigen gezag twee ordonnancies vaststelde, waarvan de eerste (Incl. Stb. 1934 no. 49) voorziet in eene crisisheffing voor het jaar 1934 op het inkomen en do tweede (Ind. Stb. 1934 no. 50) dient tot heffing van 50 Landsopcenten op de aanslagen in de inkomstenbelasting voor belastingplichtigen als bedoeld in artikel 2, letter e, van do ordonnantie op do inkomstenbelasting 1932.

Voor genoemde crisisheffing geldt het tarief, opgenomen in de tabel op biz. 1322.

Dit tarief voert met de inkomstenbelasting den druk ongeveer op tot de hoogte, welke do Regeering zich by haar oorspronkelijk voorstel tot insmolting van de crisisheffing en het leggen

De crisisheffingen op het inkomen. *[Vervolg.]*

Belas	tb are so m.	B e l a s n g.			
i 260 tot beneden /	500	/ 1,60 benevens /	0,35 voor elk geheel bedrag van /	10 boven /	260
- 500	1200	10	0,40	10	
- 1200	2000	38	2,00	50	1200
- 2000	2800	70	4,50	100	2000
- 2800	4400	106		2800	
- 4400	10000	186	5,50		
- 10000	12000	494			10000
- 12000	13000	614	6,50		12000
- 13000	14000	679	7		13000
- 14000	15000	749	7,50		14000
- 15000	34000	874	8		15000
- 34000	43000	2344	8,50		34000
- 43000	50000	3109	9		43000
- 50000	66000	3739	9,50		50000
- 66000	74000	5759	10	>	66000
- 74000	87000	6059	10,50		74000
- 87000	90000	6899	11		87000
- 90000	100000	7779	11,50		90000
- 100000	110000	8979	12	<	100000
- 110000	120000	10129	12,50		110000
- 120000	130000	11379	13		120000
- 130000	140000	12679	13,50		130000
- 140000	150000	14079	14	>	140000
- 150000	160000	15429	14,50		150000
- 160000	175000	16879	15		160000
- 175000	190000	19129	15,50		175000
- 190000 er hooger		21454	16		190000

van opcenten op het aldus verhoogde tarief der inkomstenbelasting had gedacht, en wordt geacht eene opbrengst te geven van ruim 22 miljoen gulden. Dit is slechts enkele millioenen minder dan de opbrengst van de inkomstenbelasting, zoodat de belastingdruk op het inkomen voor het jaar 1934 nagenoeg verduubbeld is.

Van den totalen belastingdruk wordt in het ondervolgende een beeld gegeven.

Inkomenklasse	Percentage der totaal-heffing naar het inkomen
120	1,—
200	1,40
260	2,15
300	2,6
600	4,17
1.200	5,33
2.400	6,33
3.600	7,11
6.000	8,4
10.000	9,84
15.000	11,5
30.000	15,05
50.000	18,4

De ordonnantie op de crisisheffing 1934 op het inkomen komt overigens vrijwel overeen met die op de crisisheffing 1933 op het inkomen.

Binnen de gebiedsdeelen, bedoeld in artikel 28 der ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932, blijft de heffing der belasting achterwege indien zij, berekend over een vol jaar, minder dan een gulden en vier cent zou bedragen.

De belasting der niet binnen Nederlandsch-Indie wonende personen, bedoeld in artikel 25 der ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932, bedraagt vijfzig cent voor iedere tien gulden der in dat artikel bedoelde zuivere opbrengst.

Van de 50 Landsopcenten, welke met het oog op den toestand van 's Lands financiën op het tarief van artikel 30, lid 2, der ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932 werden gelegd, werd eene bate van ongeveer / 200.000 verwacht.

De vermogensbelasting. Het denkbeeld ook in Nederlandsch-Indie eene vermogensbelasting in te voeren, zooals Nederland die kent, is in den Indischen Volksraad meermalen ter sprake gekomen, doch de verwezenlijking ervan stuitte in vroegere jaren steeds af op de gebrekkige outfitteering van den belastingdienst en de zware overbelasting van dien dienst, niet het minst door de oorlogswinstbelasting.

Eerst toen evengenomde belasting geheel werd geliquideerd, liet de Regeering hare aanvankelijke bezwaren vallen, al was zij ook daarna nog van meening dat de nieuwe last, die der belastingadministratie op de schouders werd gelegd, slechts zou kunnen worden gedragen door aan de uitvoering der nieuwe heffing in den beginne niet te hooge eischen te stellen. Die capitulatie geschiedde echter niet dan nadat met 37 tegen 7 stem men in het vertegenwoordigend college eene motie-Stokvis c.s. was aanvaard, waarin de Regeering werd uitgenoodigd de totstandkoming der belasting te bespoedigen.

Op 21 Augustus J 931 werden bij den Volksraad twee aanvullende begrotingen ingediend, waarbij op het nieuwe middel met eene geraanule opbrengst van 2 miljoen gulden voor licit jaar 1932 werd gerekend, den 27en Februari 1932 gevolgd door eene ontwerp-ordonnantie (Zittingsjaar 1931—1932. Onderwerp 149. S. Luk ken 1—3). De ordonnantie kwam op 25 Juli 1932 (Ind. Stb. no. 405) tot stand en werkt behoudens ten aanzien der strafbepalingen terug tot 1 Januari J 932.

Daarin is voor het materiele recht nauwe aansluiting gezocht aan de Nederlandsche wet op de vermogensbelasting J 892 en v.z.n. ook bij de ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932 (Ind. Stb. no. III), waarvan de formeele bepalingen nagenoeg geheel zijn overgenomen.

De rechtsgrond der nieuwe belasting wordt door de Regeering in de toelichting op de vijfde aanvullende begroting betreffende afdeeling III der begroting voor 1931 (Volksraad. Zittingsjaar 1903—1932. Onderwerp 47. Afdeeling HI stuk 3) aldus gefomuleerd:

De vermogensbelasting. (Vervolg).

„In een belastingstelsel dat, zooals hier to, „lande, voor een goed deel met de draagkracht „der belastingplichtige individuen, voorzoo veel „blijkende uit hun inkomten, rekening bedoelt „te houden, heeft eene vermogensbelasting deug- „delijken grond.

„Door de inkomstenbelasting wordt het ge- „heele inkomten, onverschillig of dit uit arbeid „enz. of uit vermogen dan wel uit beiderlei bron „voortvloeit, gelijkelij progressief belast. Aan het „feit dat vermogen a Is meer duurzame bron van „inkomten, welke niet van arbeidskracht of van „het leven van het subject afhankelijk is, aan „zijn bezitter eene grootere financieele draag- „kracht geeft — zelfs ook indien het bezit geen „opbrengst oplevert wijl daarin toch potentieele „inkomsten verscholen liggen — wordt door haar „niet voldoende aandacht geschonken.

„Eene correctie van het tarief der inkomsten- „belasting in den vorm eener surtaxe wegens „vermogensbezit zal den economischen toestand „van den belastingplichtige juist benaderen „dan door het huidige stelsel geschiedt en moet „derhalve wenschelijk worden geacht.

Door de invoering der belasting is bovendien de mogelijkheid geopend om de gegevens van de vermogens- en inkomstenbelasting wederkeerig te benutten ten einde eene doelmatige controle op beide heffingen uit te oefenen, zoodat ook uit dien hoofde de vermogensbelasting eene ge- wenschte aanvulling van het belastingstelsel vormt.

Aan de belasting zijn onderworpen de inwo- ners van Nederlandsch-Indië naar hun geheele zuiver vermogen zoodat de niet binnen Ne- dcrlandsch-Indië wonende personen voor bepaal- de vermogensbestanddeelen, welke eene econo- mische betrekking met Nederlandsch-Indië schppen, zooals die ook in de ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932 tot uiting komt, waarbij echter in aanmerking valt te nemen dat het recht op pensioenen en onderstanden, welke van overheidswegen zijn toegekend, niet onder het vermogen wordt begrepen.

Van de uitwonenden zijn dus belastingsub- jecten zij, die eigendom liebben van een binnen N.-I. gelegen onroerend goed of van een op zoo- (lanig goed gevestigd recht *)» eigenaar zijn van eene schuldvordering, welke verzekerd is door Jijpoteek op eene binnen N.-I. gelegen of ge- vestigde onroerende zaak dan wol van zulk eene vordering genot hebben krachtens zakelij recht of persoonlijk dan wel door vertegenwoordigers of gemachtigde)) een bedrijf of beroep (dienstbe- trekking daar onder niet begrepen) binnen N.-I. uitoefenen tenzij zulks tijdelij geschiedt en kor- ter dan drie maanden uchtereen duurt en ten slotte zij, die op andro wijzo dan cvenbedoeld doch niet ingolgeve eono loopende arbeidsover- cenkonist of als aandelhouder of houcler van een verhandelbaar win st- of oprich ters be wijs voor- deel trekken uit een binnen N.-I. uitgeoefend bedrijf of beroep, ook weer tenzij die uitoefoning tijdelij geschiedt en korter dan drie maanden achteren duurt.

De in 1928 in Nederland tot stand gekomen

i) Ook de bloote eigenaar van zaken, die door anderen in vruchtgebruik worden be- zeten, is bolastingplichtig.

regeling, waarbij ook buitenlandsche lichamen, wdke in de even aangegeven omstandigheden verkeeren, in do belasting worden betrokken, is niet nagevolgd.

In overeenstemming met den Gcneefschen regel wordt de belasting van het vermogen, be- legd in een beroep of bedrijf, dat internationaal zeevervoer ten doel heeft, onder voorwaarde van wederkeerigheid, overgelaten aan het land van domicilie van den ondernemer, zoodat in de ove- rigens bij uitzondering voorkomende gevallen, dat niet binnen Nederlandsch-Indië wonende personen te water personen en goederen vervoer- ren tusschen binnen en niet binnen N.-I. gelegen havens, zoodanig vervoer niet wordt aange- merkt als uitoefening van een bedrijf of beroep binnen N.-I.

Evenals voor de inkomstenbelasting wordt van het beginsel, dat slechts fysieke personen be- lastingplichtig zijn, afgeweken indien een of meet belastingplichtige vennooten of leden van eene al dan niet binnen N.-I. gevestigde vennoot- schap onder eene firma of en commandite, maat- schap, reederij of kongsie onbekend zijn. dan wel ten aanzien van de deelgerechtigdheid on- zekerheid bestaat, in welke gevallen de vennoot- schap, maatschap, reederij of kongsie in plaats van die vennooten of leden aan de belasting is onderworpen.

Voorts wordt voor de vermogensbelasting ook de vraag of iemand binnen N.-I. woont op gelijke wijze beoordeeld als voor de inkomstenbelasting.

Als vermogen, het object der belasting, komen in het algemeen in aanmerking alle zaken, welke geldswaardo hebben, vruchtgebruik en het recht op eene ingegane lijfrente alsmede bezits- ge- bruiks- en genotsrechten, ook voorzoo ver zij niet in het Burgerlijck Wetboek zijn geregeld, daar- onder begrepen.

Daarentegen zijn vrijgesteld edel metaalwerk, paalen en edelgesteenten, indien de gezamenly waarde van het een en ander niet meer bedraagt dan / 3000, voorts huisraad in den zin van artikel 515 Ind. B. W., voorwerpen van kunst en weten- schap, kleederen en levensmiddelen voorzoo een en ander geen handelsvoorraad is en niet voor do uitoefening van eenig bedrijf of beroep dient; niet tot het bedrijfs- of beroepsvermogen behorende polissen van lijfrente zoodat de po- lissen van nog loopende lovensverzekeringen, indien daarop in geen enkel jaar van den looptijd der verzekering noch bij het afsluiten eene hoo- gere premie verschuldigd of een hooger bedrag betaaid is clan 8 ten honderd van het bedrag, dat door den vorzekeraar verschuldigd is bij over- lijden van dengeno, op wiens leven de verzekering is gsloten ; het recht op lijfrenten, indien dat recht verkregen is door betaling van premie tot een gozamenlijck bedrag van ten hoogste / 800 per jaar, het recht op pensioeneii en onderstan- den, welke van overhoidswego zyw toegekend of door particuliero werkgevers ter zake van ver- richten arbeid verschuldigd zijn; hot recht op het wettelijck vruchtgenot en rehton op periodieke uitkeeringen en vorstrekkingen, rechtstreeks uit hot familierecht voortvlooiende; nog niet vorder- bare (ormijnen van renten, van uitkeeringen, van bozoldigingen en van andere iukomsten alsmede nog niet ingeooogsto vruchten, die tonminste een- maal in drie jaar worden ingeooogst en ten slotte hot recht op lijfrentou of andere periodieke uit*

De **vermogensbelasting**. (*Vervolg*). keeringen door ouders aan hunne minderjarige kinderen toegokend.

De beperking van polissen van nog loopende levensverzekeringen en die van het recht op lijfrenten vindt haar grond in de overweging, dat alleen die polissen en die lijfrenten kunnen worden vrygesteld, waarvan de pre mien geacht kunnen worden uit het voor vertering bestemde deel van het inkomen te zijn betaald en die dus niet het resultaat zijn van de omzetting van vermogensbestanddeelen of — wat de levensverzekeringen betreft — een beleggingskarakter dragen.

De vrystelling van pensioensrechten wordt gemotiveerd door het feit dat daarover in den regel slechts in zeer beperkte mate kan worden beschikt.

Grondslag voor de berekening van het zuiver vermogen is de toestand bij den aanvang van het belastingjaar of belastingtijdvak zooals ook voor de inkomstenbelasting slechts rekening wordt gehouden met bronnen, die bij den aanvang van het belastingjaar voor den belastingplichtige bestaan. Niettemin wordt, ingevolge eene door den Volksraad bij amendement in het ontwerp der ordonnantie aangebrachte wijziging, aan den inwonenden belastingplichtige, wiens vermogen, berekend over een jaar, door de eene of andere oorzaak bij het einde van het belastingjaar daalt beneden drie vierden van het bedrag, waarnaar de aanslag is geregeld, vermindering van dien aanslag verleend, op den grondslag van het verschil tusschen den aanslag en de belasting, die naar het werkelijk zuiver vermogen op het einde van het belastingjaar zou zijn geheven (artikel 51 A).

Dit artikel past niet in het systeem der ordonnantie, immers er is, anders dan voor de inkomstenbelasting, waarbij het werkelijk jaarinkomen feitelijk grondslag van heffing dient te zijn, geen reden om bij waardedaling of verlies van vermogen het jaareinde in de plaats van den aanvang van het belastingjaar te stellen, terwijl eene vermeerdering van het vermogen in den loop des jaars geheel buiten aanmerking blijft.

Voor de waardeering van onroerende zaken geldt de verkoopwaarde, waaronder moet worden verstaan de waarde, die de zaak voor den doorsnee-koper heeft. Effecten worden geschat op hunne geldswaarde naar de laatste bekend ge-gevens. Deze geldswaarde wordt niet uitsluitend bepaald door den prijs, welke bij verkoop zou kunnen worden verkregen, maar inede door de geldswaardige voordeelen, welke het vermogensbestanddeel aan den tegenwoordigen bezitter vermag te bieden.

Van lijfrenten wordt de waarde in het algemeen bepaald op de wijze voor het recht van successie voorgeschreven, terwijl alle overige zaken worden geschat naar hare geldswaarde, waarbij, voorzover de bestemming der zaken op die waarde invloed heeft, met die bestemming rekening wordt gehouden. Zoo zullen bedrijfsobjecten als machines, bedrijfsvee e.d. geschat moeten worden naar de waarde, die deze zaken in en voor het bedrijf hebben, terwijl ook bij de schatting van bedrijfsvoorraden en grondstoffen het verband met de zaak niet uit het oog mag worden verloren.

Artikel 2 der ordonnantie laat onder zekere voorwaarden toe het in ondernemingen belegd

vermogen aan te geven volgens de balans on be vat als zoodanig eene uitzondering op den algemeene regel van artikel 5. Niet de aanvang van het belastingjaar, maar het tijdstip, waarop de balans is vastgesteld, is dan voor die waardeering maat-gaveud.

Hebben er tusschen het tijdstip van de vaststelling der balans en 1 Januari verschuivingen plaats gehad van het prive-vermogen van den belastingplichtige naar het in de onderneming geïnvesteerde kapitaal of omgekeerd dan moet volgens het tweede lid van het artikel de waarde van het naar de balans geschat vermogen vermeerderd of verminderd worden niet het door den belastingplichtige in dat tijdvak aan de onderneming toegevoegd of onttrokken kapitaal.

De regeling heeft het voordeel dat daarinde moeilijkheden, aan de stukgewijze waardeering van de bestanddeelen eener onderneming verbonden, worden ondervangen en dat belastingplichtigen geen afzonderlijke balans behoeven op te maken.

De waarde van vruchtgebruik en blooten eigendom wordt volgens het stelsel der ordonnantie door berekening afgeleid uit de waarde van den vollen eigen do ni, zooals ook in de successie- ordonnantie is bepaald.

Ter berekening van het zuiver vermogen wordt de op hooger aangegeven wijze berekend totale waarde der bezittingen verminderd met de constante waarde der schulden ten laste van den belastingplichtige. De last van wettelijk vruchtgenot zoomede door den belastingplichtige verschuldigde periodieke uitkeeringen en verstrekingen, rechtstreeks uit het familierecht voortvloeiende, kunnen in overeenstemming met de desbetreffende vrystelling voor de genielers dier voordeelen niet als schulden in aanmerking komen.

Ingevolge artikel 22A is de belastingplichtige bevoegd bij de aangifte aan het hoofd der inspectie aanwijzing te verzoeken van drie deskundigen, die te zijnen koste de waarde van het vermogen nader zullen vaststellen en wier schatting dan in de plaats treedt van die van den inspec-teur.

Over zuivere vermogens van minder dan / 25.000 is geen belasting verschuldigd. De Regeering heeft die grens in het betrekkelijk begrootingsvoorstel als volgt gemotiveerd. „Naar „het oordeel der Regeering behooren klei nere vermogens onbelast te blijven. Met vrij „grootte zekerheid kan toch worden verwacht „dat een onevenredigo toename van adminis- „tratieve moeilijkheden, welke zich bij eene hef- „ving van deze groep van vermogens zullen voor- „doen, een vlotte uitvoering ernstig kan belem- „mren. Om deze reden is aansluiting gezocht „aan de regeling voor de inkomstenbelasting, „welker bepaling dat tot het doen van aangifte „voor die heffing in Nederlandsch-Indie wonende „physische personen verplicht zijn, indien hun „jaarlijksch bruto-inkomen con bedrag van „/ 1200 te boven gaat, eveneens de gedachte tot „uitdrukking brengt dat een scheidslijn dient „te worden getrokken tusschen die belastingsub- „jecten, voor wio het doen van con ingewikkeldc „beschrijving humner inkomens- en vermogens- „bestanddeelen al te groote bezwaren zou op- „leveren en hen, die in verband met hunne be- „tere maatschappelijke positie daartoe wel in

De vermogensbelasting. (Vervolg).

„staat kunnen worden geacht. Bij een rentevoet „van 5% bedraagt dan het minimum belast- „baar kapitaal / 24.000. Slechts bovendien dezo grncs „wenscht do Regering het vermogen te belas-

Alchocwel het niet in de bedoeling heeft cgelegen het tarief progressief te doen zijn, vijfde vermogensbelasting niet op zichzelf staat maar eene aanvulling van de progressieve inkomstenbelasting vormt, wordt door den aftrek van / 24.000, waaraan alle vermogens van minder dan f 120.000 zijn onderworpen, toch eene licht progressieve heffing verkregen, die eerst voor vermogens van / 120.000 of meer proportioneel wordt.

Bedraagt het zuiver vermogen / 25.000 of meer, doch minder dan / 120.000, dan is n.l. verschuldigd / 2,50 van elke geheele som van / 1000 waarmede het zuiver vermogen het bedrag van / 24.000 te bo ven gaat. Aldus wordt een geleidelijke overgang bereikt naar de toepassing van het normale tarief van 2 pro millo voor vermogens van / 120.000 of meer. Dit grondtarief van f 2 van elke geheele som van / 1000 is tweemaal zoo hoog als dat voor de Nederlandsche vermogensbelasting, waarbij echter valt te beden- ken dat dit laatste reeds voor vermogens van / 30.000 geldt, terwijl daarop nog een belangrijk aantal opcenten rust.

Artikel 16 der ordonnantie bevat eene bepa- ling ter voorkoming van dubbelle belasting van die bestanddeelen van het vermogen van een inwoner van Nedcrlandsch-Indie, welke in an- dere deelen van het Rijk belastbaar zijn, en komt als zoodanig vrijwel overeen met artikel 31 der ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932. In het tweede lid van het artikel is echter met het oog op de mogelijkheid dat het tarief in het land van oorsprong lager is dan in het domicilie- land, aan de vermindering der belasting volgens het Indische tarief eene grens gesteld. De ver- mindering kan n.l. niet meer bedragen dan de belasting, die in Nederland, Suriname of Curasao werkelijk verschuldigd is. Deze bepaling heeft evenwel vooralsnog geen praktische beteekenis, aangezien do Nederlandsche belasting met in- begrip van de Rijksopcenten en de verdedigings- belasting hooger is dan de huidige Indische ver- mogensbelasting.

Ten aanzien van het buitenland zijn evenals voor de inkomstenbelasting tot dusver nog geen regelen getroffen op den voet van de wet ter voorkoming van dubbelle belasting (Ind. Stb. 1930 no. 310).

Je zorg voor de verstrekking van aangifte- bijljetten zoomede do bevoegdheid tot hot vaststellen van aanslagen berusten bij de inspecteurs van financiën, hoofden dor inspecties, iodur voor zijn ressort. Er zijn geen com mission van aanslag, zoids voor do inkomstenbelasting on de ambt- naren van het binnenlandsch bestuur hebben met de heffing geon boioeieinis.

Ovorigens zijn do bepalingen betreffende aangifte, aanuag, boekenondorzook, voorloopigen aanslag, bezwaren, bereeje, nuvordering on in- vordering vrijwel gelijk aan die, welke voor do inkomstenbelasting gcldon.

Ten einde to voorkomen do do belastingplich- tige, dio goederen in blooten oigendom bezit doch wien do middelen ontbreken om do deswege ver- schuldigde belasting te voldoen, tot te gelde ma-

king van zijn blooten oigendom zou moeten overgaan, bepaalt artikel 45 der ordonnantie dat de bloote eigenaar kan vorderen, dat die belasting wordt betaald uit de met vruchtgebruik be- zwaarde zaken, tenzij de vruchtgebruiker moet verkiezen het bedrag voor te schieten, in welk geval het voorgeschotenc bij het einde van het vruchtgebruik met vier ten honderd rente 's jaars kan worden teruggevorderd. Het bed rag der belasting van den blooten eigendom wordt bepaald naar evenredigheid van de waarde van het in blooten eigendom bezeten vermogen tot de waarde van het geheele vermogen.

De door een minderjarige verschuldigde belasting wegens vermogen, waarvan zijne ouders ha wettelijk vruchtgenot hebben, komt ten laste van die ouders, waarbij het zoeoven genoemde voorschrift omtrent de bepaling van dio belasting overeenkomstige toepassing vindt.

Beide wetsbepalingen regelen slechts de verhouding tusschen den blooten eigenaar eenerzijds en den vruchtgebruiker of den genietcr van het vruchtgenot anderzijds; de verhouding tusschen den fiscus en den belastingplichtige wordt door haar niet gewijzigd.

De vermogensbelasting is verder niet alleen verhaalbaar op de goederen van den aangesla- gene maar mede op die der vrouw, wier vermogen voor de regeling der belasting geacht is met dat van den aangeslagene een geheel uit te maken. Ook kunnen zaken, welke de aangeslagene in vruchtgebruik of in fidei-commia bezit, voor de belasting worden uitgewonnen.

Evenals voor do inkomstenbelasting wordt aan hen, dio binnen Nederlandsch-Indie wonen, ontheffing verleend bij het metterwoon verlaten van Nederlandsch-Indie zoomede bij overlijden aan de erfgenamen en aan de uitwonende belastingplichtigen bij vestiging binnen Neder- landsch-Indie, door het eindigen van de in artikel 2 genoemde omstandigheden of bij overlijden (aan de erfgenamen).

Eene zeer bijzondere bepaling is nog opgeno- men in artikel 67 der ordonnantie in verband met het feit dat het hier eene nieuwe belasting betreft, welke aanleiding gaf te verwachten dat zij, die in vroegere jaren inkomsten uit vermogen hebben verzwegen, er licht toe zouden overgaan nu ook voor deze belasting geen of eene onjuiste aangifte te doen uit vrees zich aan navordering van inkomstenbelasting of zelfs aan eene straf- vervolging bloot te stellen. Ten einde deze aanleiding om op den weg dor belastingont- duiking voort to gaan wog te nemen is ter zake een z.g. „generaal pardon" afgekondigd voor hen, dio v66r 1 Januari 1934 voor het jaar 1932 eeno aangifte van hot vermogen doen, waaruit- do ontduiking van inkomstenbelasting zou blijken of vermoed zou worden. Navordering van inkomstenbelasting on cone strafvervolging, welke volgens artikel 88 der herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920 zou kunnen wor- don ingesteld, blijven dan achterwege.

Literatuur: De wetten op de vermogensbelasting on verdedigingsbelasting I door P. J. A. Adriani, derde druk.

De personeele belasting. Do ordonnantie op de personeele belasting (Ind. Stb. 1905 no. 13) heeft in don loop der jaren enkele min of meer belang- rijke aanvullingen on wyzigingen ondergaan.

Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1920 no. 679

De personeele belasting. (Vervolg.) werd de belasting uitgebreid tot de Inlandsche bevolking, zoodat zij sedert 1 Januari 1920 voor alle bevolkingsgroepen van toepassing is (Zie DI. V of suppl. afl. biz. 4).

De instelling van een Raad van Beroep voor belastingzaken te Batavia in 1915 en de nieuwe Regeling van het Eeroep voor dien Raad in 1927 maakten wijziging der artikelen 29 en 30 noodzakelijk, welke bepalingen ook nog den invloed ondergingen van de opdracht van bevoegdheden en verplichtingen aan den Hoofdinspecteur van Financien in 1919 en de overdracht der beslissingen op bezwaarschriften aan de Inspecteurs van Financien in 1925.

Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1923 no. 44 werd artikel 39 gewijzigd in verband met de invoering eener andere regeling nopens den voorrang van Lands kas ter zake van belastingvorderingen. Die vorderingen zijn thans slechts bevoorrecht boven pand, oogstverband en hypotheek, die gevestigd zijn bij of na den aanvang van het jaar, waarover de belasting verschuldigd is. De mogelijkheid om door middel eener hypotheekverklaring ook aan zoodanige hypotheek voorrang te doen geven, zooals de ordonnantie op de inkomstenbelasting 1932 en de ordonnantie op de vennootschapsbelasting 1925 die kennen, is voor de personeele belasting met hare betrekkelijk geringe vorderingen niet noodig geacht.

In 1925 (Ind. Stb. no. 171) werd de rechtstreekse bemoeienis van de Hoofden van gewestelijk bestuur met de uitvoering van verschillende belastingverordeningen op de Inspecteurs overgedragen. Enkele bevoegdheden behielden de bestuurs- hoofden echter en wel die, betrekking hebbende op de persoonlijke en zakelijke vrijstellingen, die tot het vaststellen van meubilairtaxen en de regeling van de verstrekking van aangifte- en aanslagbilj etten.

Bij Ind. Stb. 1925 no. 421 ondergingen enkele artikelen eene wijziging in verband met de invoering van het nieuwe bestuursstelsel, terwyl hetzelfde geschiedde bij Ind. Stb. 1931 no. 168 in verband met eene nadere regeling van de bevoegdheden der Europeesche en Inlandsche ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur in de Gouvernementslanden op Java en Madoera.

De bepalingen op de vrijstellingen werden voorts bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1928 no. 395 nog toepasselijk gemaakt op provincies en de andere in artikel 121 der Indische Staatsregeling bedoelde zelfstandige gemeenschappen alsmede op de waterschappen.

Het bij Ind. Stb. 1917 no.] 31 ingelaschte artikel 38a betreffende de inning der belasting werd bij Ind. Stb. 1927 no. 112 ingetrokken in verband met het vaststellen van afzonderlijke voorschriften voor die inning zoomede voor de uitkeering van collecteloon te dier zake.

Ten slotte werden bij de ordonnantie van 1G Maart 1933 (Ind. Stb. no. 113) met het oog op de economische crisis de automobielen en autoletten, welke buiten gebruik zijn gesteld en deswege ingevolgd de bepalingen der ordonnantie op de motorvoertuigenbelasting Buitengewesten (Ind. Stb. 1932 no. 36) en Java en Madoera (Ind. Stb. 1933 no. III) verzegeld zijn, van de personeele belasting vrijgesteld. Die vrijstelling is voor het eerst van toepassing voor het belastingjaar 1933. Tot eene zoo zeer gewenschte algeheele her-

zoning van de grootdeels verouderde bepalingen op de personeele belasting is het tot dusverre nog niet gekomen.

De vennootschapsbelasting. Behalve de wijzigingen, welke noodzakelijk werden door eene andere regeling van het beroep in belastingzaken en eene nieuwe taakverdeling van het Binnenlandsch Bestuur, zijn in de ordonnantie op de vennootschapsbelasting 1925 (Ind. Stb. no. 319) sedert hare totstandkoming nog enkele technische wijzigingen en aanvullingen aangebracht.

Bij de ordonnantie van 7 Mei 1930 (Ind. Stb. no. 134) is de voorwaarde, waaraan uitkeeringen, welke aan anderen dan commissarissen, gecommitteerden, bestuurders of beheerenden vennoten wegens verrichten arbeid zijn toegekend, moesten voldoen om voor aftrek van de bruto-winst in aanmerking te kunnen komen, t.w. dat zij niet zijn berekend naar het zuiver voordeel van het bedrijf (artikel 5, lid 2, ten 5e) vervallen, zoodat zoodanige uitkeeringen thans altijd in mindering mogen worden gebracht.

Tevens is bij die ordonnantie eene bijzondere voorziening getroffen met betrekking tot de verjaring van de vorderingen tot betaling van de vennootschapsbelasting, wijl deze eene naheffing is, die wordt geheven naar den toestand bij het einde van het jaar, indien blijkt dat over het afgelopen jaar winst is gemaakt, en zij dus geen eigenlijke belastingjaren kent in den zin van de algemeene regeling der verjaring van kohierbelastingen krachtens het Koninklijk besluit in Ind. Stb. 1882 no. 280, zoodat deze regeling niet van toepassing kan worden geacht.

De vorderingen tot betaling der belasting en van den interest, verschuldigd wegens verkregen uitstel van betaling (artikel 36, lid 2), verjaren nu door verloop van vijf jaren, te rekenen van het einde van het jaar waarover de belasting wordt geheven.

De wijzigingen en aanvullingsordonnantie werkte geheel terug tot den dag der inwerkingtreding van de ordonnantie op de vennootschapsbelasting 1925, zoodat daaruit belangrijke restituties van belasting over voorheen in de Jieffing betrokken personeelstandities zijn voortgevloeid.

Eene bijzonderheid van deze ordonnantie is nog dat zij eerst is tot stand gekomen nadat de behandeling van het ontwerp in het College van Gedelegeerden eene tweede behandeling door den Volksraad in pleno was gevolgd.

Verdere belangrijke wijzigingen werden in de ordonnantie op de vennootschapsbelasting 1925 aangebracht bij de ordonnantie van 28 Ajril 1932 (Ind. Stb. no. 196).

In do eerste plaats werd daarin buiten twijfel gesteld dat ook royalties, door niet binnen Nederlandsch-Indie gevestigde lichamen genoten ter zake van den overgang van het recht tot mijnbouwkundige opsporingen, evenals royalties uit overgedragen mijnconcessies aan do vennootschapsbelasting zijn onderworpen.

Voorts werd door die wijzigingsordonnantie voorzien in eene in artikel 3 bestaende leccine, welke het mogelijk maakte dat eene naamloose vennootschap werd geliquideerd zonder dat voor de gedurende het bestaan der maatschappij gevormde meerwaarde belasting werd betaald. Daartoe werd aan artikel 3 een derde lid toegevoegd, luidende: „Ingeval van liquidatie wordt

De vennootschapsbelasting. (*Vervolg*).
de waardevermeerdering, besloten in do op de rechthebbenden overgaande vermogensbestanddeelen, als voordeel in don zin van dit artikel beschouwd".

In de derde plaats kunnen oprichtingskosten en daarmede op den lijn te stellen kosten van uitbreiding van het kapitaal van het lichaam thans van de bruto-winst in mindering worden ge-bracht. Die kosten worden daartoe gelijkelijk verdeeld over een tijdvak van tien jaren, te re-kenen vanaf het jaar waarin zij zijn gedaan. In- dien over dat jaar door het lichaam geen win st is behaald, kunnen deze kosten in aftrek worden toegelaten, te rekenen vanaf het eerstdaaropvol-gend jaar, waarin met inachtneming van dezen vijfde winst is behaald.

Ten slotte zijn ter voorkoming van renteverlies bepalingen opgenomen, die de belastingadministratie in staat stellen om betrekkelijk kort na af-loop van het jaar, waarover de belasting moet worden geheven, dus als regel nog voordat de balans en winst- en verliesrekening zijn vast- gesteld, een voorloopigen aanslag op te leggen overeenkomstig eene voorloopige aangifte van de begroote winst.

De bevoegdheid tot het opleggen van een voorloopigen aanslag overeenkomstig de (definitieve) aangifte is eenvoudigheidshalve slechts gehandhaafd voor die gevallen waarin de ver-plichting tot het doen van eene voorloopige aangifte niet is nagekomen. Die aanslag wordt dan echter verhoogd met een interest van een half ten honderd voor elke maand — een gedeelte van een maand voor een volle maand gerekend — ver-joepen tusschen het tijdstip, waarop de voorloopige aangifte moest worden gedaan, en het tijdstip, waarop de (definitieve) aangifte is inge- diend.

Op overcnomstige wijze wordt bij een na-deelg verschil tusschen den voorloopigen aanslag overeenkomstig de voorloopige aangifte en de belasting, die overeenkomstig de gedane (definitiovo) aangifte verschuldigd zou zijn, van meer dan 25% van die belasting de later vast te stellen aanslag met een over het geheele verschil bere- kenden interest verhoogd.

Bij de ordonnatic van 24 December 1932 (Ind. Stb. no. 634) were! de ordonnatic op do vennootschapsbelasting 1925 anderniaal gewij- zigd en aangevuld.

Allereerst werden in overeenstemming met de reeds in de ordonnatio op do inkonistenbclasting 1932 uitgoworke beginselen do winsten, in internationaal scheepvaartverkeer behaald door niet binnen Neclerlandsch-Indie gevestigde licha- men, van vennootschapsbelasting vrijgesteld, terwijl daarentegon de rente, die buitenlandscho lichamen genieten van gel den, die tinders dan in de uitoefening van een bedrijf onder verband van in Nederlandach-Indie gelegen of gevestigde on-roorende zaken zijn uitgeleend, aan de belasting word onderworpen.

Voorts werd, ton oinde de ontwikkelingsmog- lijkheid van do binnen Nclerlandsch-Indid go- vestigde cooperative verenigingen, georgani- seerd op den voet van do Regeling lulandscho cooperative verenigingen (Ind. Stb. 1927 no.91), niet to bcloinmeren, ceno vrijstelling van do winst diert verenigingen in het leven geroepen over vijf na do oprichting volgende doch niet na

31 December 1942 cindigende jaren en, voorzoo- ver zij v66r 1 Januari 1935 zijn opgericht, over de op laatsbcdoeld tijdstip volgende vijf jaren.

De ordonnantie is met ingang van 1 Januari 1933 in working getreden en waa behalve ten aanzien van de cooperative verenigingen voor het eerst van toepassing op de aanslagen in de. vennootschapsbelasting, betrekking hebbende op tijdvakken, welke einde valt tusschen 30 Juni 1932 en 1 Juli 1933.

Het ligt in de bedoeling de ordonnantie op de vennootschapsbelasting 1925 andermaal te wij- zigen, in dier voege dat de niet binnen Neder- landsch-Indie gevestigde luchtvaartondernemin- gen daar te lande voor de in internationaal ver- keer verkregen voordeelen van belasting worden vrijgelaten.

De verponding. Nadat de Commissie voor herziening van het belastingstelsel in haar vijfde verslag de voorstellen tot herziening van de be- palingen op de heffing der verponding had gefor- muleerd, is bij de ordonnantie van 12 Augustus. 1928 (Ind. Stb. no. 342) eene geheel nieuwe regeling van die belasting tot stand gekomen.

De belangrijkste verschillen met de vroegere Verpondingsordonnantie in Ind. Stb. 1912 no. 31* zooals die later herhaaldelijk is gewijzigd en aan- gevuld, mogen hieronder bespreking vinden.

Volgens artikel 10 van evengenoemde Verpon- dingsordonnantie kwamen gebouwen, toebe- hoorende aan anderen dan aan den houder van het zakelijk recht op den grond, waarvan de jaar- lijksche huurwaarde — zonder aftrek der grond- huur — eene door den Gouverneur-Generaal te bepalen som — bij Ind. Stb. 1912 no. 32 vast- gesteld op / GO — niet te boven ging, bij de bepa- ling der verpondingswaarde niet in aanmerking.

De Verpondingsordonnantie 1928, zooals die is gewijzigd bij Ind. Stb. 1933 no. G3, zondert de gebouwen, staande op gronden van particuliere landerijen, waarop door Inlanders of Vreemde- Oosterlingen wordt uitgeoefend het op de lande- rijen bewesten de Tjimanoeek erkende erfpacht- recht of soortgelijke rechten op den grond zooals die, welke worden erkend op de landeryen ten Oosten der Tjimanoeek, en de gebouwen, toebe- hoorende aan een derde, indien de belasting- schuldige aannemelijk kan maken dat deze hetzij van oudsher hetzij door verjaring een recht van opstal of een woonrecht op den grond bezit, zonder eenige begronzing van de belasting uit, terwijl voor niet onder die categorieen vallende gebou- won, welke aan anderen dan aan den houder van hot zakelijk recht op den grond toebehooren, de grens van vrystelling is verhoogd tot f 120 *s jaars aan huurwaarde met inbegrip van die van de van ondergrond (artikel 3, lid 2, letters *b, c en d*).

Artikel 56 bcdoelt in verband met die verhoog- ging de te zwaar belaste grondeigenaren ook voor het tydvak 1923—1927 tegemoet te komen. Voorzoover vo6r 1 Januari 1929 aan do verpon- dingscommissie, bedoek! in de oudo ordonnantie, were! aangotoond dat nicer dan 7% percent — vermeerderd met opcenten — van het genoten bedrag aan grondhuur of retributie van het be- treffende erf aan verponding is botsaald, werd het bedrag van het aangetoondo verschil terugge- geven.

De verpondingswaarde van gebouwen mot hunne aanhoorigheden bedraagt in het algemeen tienmaal do jaarlijkscho huurwaardo op het

De verponding. (*Vervolg*).
 tijdstip, dat voor den aanslag beslissend is. In-
 gevolge artikel 1, ten 2e wordt onder dat „tijd-
 stip” verstaan:

a. indien de aanslag voor een vol tijdvak van
 vijf jaren moet worden vastgesteld de eerste Januari
 van het jaar, onmiddellijk a an dat tijdvak
 voorafgaande, voor die onroerende goede-
 ren, welke op dien datum reeds belastingplichtig waren
 ;

b. indien de vastgestelde aanslag voor een vol
 tijdvak van vijf jaren moet worden herzien we-
 gens verandering van de aauvankelijk juist be-
 paalde verpondingswaarde: de a an vang van de
 kalendermaand, naar den toestand waarop de
 herziene verpondingswaarde moet worden vast-
 gesteld ;

c. in a lie andere gevallen het tijdstip van
 aanvang van het tijdvak, waarvoor de aanslag moet
 worden vastgesteld.

Als huurwaarde wordt beschouwd de onder
 gewone omstandigheden bedongen huurprijs,
 vermeerderd met de tot geldswaarde herleide lasten,
 die de huurder draagt doch die bij gebreke van een
 beding daaromtrent ten laste van den verhuurder
 zouden komen. Indien zulk een huur-
 prijs niet bekend is, wordt de huurwaarde ge-
 schat door vergelijking met andere nabijgelegen gebouwen,
 waarvan die prijs wel bekend is.

Voor gebouwen, die door hunne ligging of be-
 stemming niet voor verhuring in aanmerking komen
 en waarvan de huurwaarde niet door vergelijking
 met verhuurde gebouwen kan worden geschat, werd
 onder vigeur van de vroegere or-
 donnantie de huurwaarde naar die van andere nabijgelegen
 gebouwen bepaald, zooveel moge-
 lijk in verhouding tot de wederzijdsche kosten van den
 grond en van oprichting der gebouwen en met
 inachtneming van sedert plaats gehad hebbende
 veranderingen.

De Verpondingsordonnantie 1928 heeft voor
 dergelijke gebouwen, waaraan men toch eigen-
 lijk bezwaarlijk eene huurwaarde kan toeken-
 nen, een nieuwen maatstaf, de *gebruikswaarde*,
 ingevoerd.

De jaarlijksche gebruikswaarde, welke tien-
 voud eveneens de verpondingswaarde oplevert,
 wordt gesteld op zes procent van de verkrijg-
 xngskosten, besteed voor de gebouwen en voor den
 grond of voor het recht op den grond te zamen, de
 aan den grondeigenaar verschuldigde jaar-
 lijksche canon of andere jaarlijksche vergoeding niet
 medegerekend. Indien het juiste bedrag der bestede
 verkrijgungskosten niet is vast te stellen of de
 verkrijging niet tegen een onder gewone
 omstandigheden bedongen contraprestatie heeft
 plaats gehad, worden als verkrijgungskosten in
 rekening gebracht de kosten, welke de verkrijging
 zou eiechen op het tijdstip, dat voor den aanslag
 beslissend is. Hetzelfde geschiedt als de
 belastingschuldige daartoe het verzoek doet.

Als een gebouw, dat naar de jaarlijksche ge-
 bruikswaarde moet worden aangeslagen, slechts ten
 deele in gebruik is dan wel kennelijk slechts ten
 deele aan zijne bestemming beantwoordt, dan wordt
 voor de bepaling van de verpondingswaarde slechts
 een evenredig deel van de verkrijgungskosten in
 rekening gebracht.

Be verpondingswaarde van gebouwen op lan-
 delijke ondernemingen, voor zoover voor de ex-
 ploitatie van die ondernemingen dienende, wordt

niet meer afzonderlijk vastgesteld on do bruto-
 opbrengst der van het laud verkregen producten
 wordt ter berekening van de belastbare opbrengst in
 verband daarmee niet meer met de jaarlijk-
 sche

huurwaarde der gebouwen vermindert. Die
 verpondingswaarde wordt ingevolge artikel 7
 slechts bepaald op de verpondingswaarde van den
 grond, berekend naar / 14 per H.A., terwijl, indien
 de gebouwen gedeeltelijk ook voor andere
 doeleinden dienen, die berekening slechts toe-
 passing vindt voor een evenredig deel tenzij dit
 gedeelte grooter is dan negen tienden.

Van andere goederen dan gebouwen met hunne
 aanhoorigheden wordt de verpondingswaarde als
 volgt vastgesteld:

Voor gronden, die tegen onder gewone omstan-
 digheden bedongen prijzen zijn verhuurd of ver-
 pacht en noch op zichzelf noch tezamen met door
 den verhuurder aan dezelfde persoon of dezelfde
 personen verhuurd of verpachto gronden eene
 oppervlakte hebben van meer dan 5 H.A., op
 tienmaal den jaarlijkschen huur- of pachtprijs.

Voor produceerende gronden zeven maal de
 belastbare jaarlijksche opbrengst van erfpachts-
 gronden en particuliere landerijen voorzoover
 daarop door den landheer vruchten worden ge-
 teeld voor de wereldmarkt, andere dan rijst en tienmaal de
 belastbare jaarlijksche opbrengst in alle overige
 gevallen, een en ander behoudende een minimum van
 / 14 per H.A. en tienmaal den jaarlijkschen huur- of
 pachtprijs bij verhuring of verpachting.

Voor beplante doch nog niet produceerende
 gronden geldt een minimum van / 56 per H.A.; voor
 weidegronden is dit / 28 per H.A., voor woeste
 gronden op Java en Madoera / 7 per H.A. en elders
 / 1,40 per H.A. en voor afgeschreven plantsoenen en
 andere niet eerder genoemde gronden / 14 per H.A.

De in artikel 7 der oude ordonnantie opgenomen
 vrijwel onuitvoerbare regeling betreffende de
 bepaling der verpondingswaarde van spoor-
 en trambanen, welke werel gelijkgesteld aan die van de
 daarnaast gelegen gronden, is vervaHerhy

Bij de berekening van de belastbare -jaarlyk-
 sche opbrengst van produceerende gronden wordt
 uitgegaan van de netto-opbrengst van Jiet
 marktproduct, welke wordt vermindert mot do
 winst van de industrie, die de voortbrongsolen van
 den grond tot marktproduct verwerkt. Die
industriewinst, waarniecl vroeger in het geheel geen
 rekening werd geboden, stelt de nieuwe
 ordonnantie op cone rente van negen percent 'sjaars
 van degezondercstant-waarde opl.Januari van ieder
 jaar van alle machineractin, installatica andere dan
 gebouwen, van werktuigen, inatricia-
 len, transportmiddelen en railbanen, behalve de
 onderbouw van vasto kunstwerken, voorzoover een
 en ander tot do verkrijging, liet vervoer, de
 bereiding en de be- of verwerking van de producten
 van den grond wordt gebezigd, wordonde zulks
 geacht voor het geheel het geval te zijn indien dit
 geschiedt voor meer dan negen tienden (artikel 9, lid
 1, ten Ge).

De voor de becifiering van de netto-opbrengst
 van het product toelaatbare aftrek van de bruto
 geldelijke opbrengst komt grotendeels overeen
 met die, neergelegd in de bij Ind. Stb. 1912 no. 32
 jo Ind. Stb. 1917 no. 52 en 1919 no. 599 vastge-
 stelde voorschriften. In stede van kosten van ver-
 nieuwing en vervanging van exploitatiemiddelen

De verponding. (*Vervolg*).

kan echter in mindering worden gebracht het bedrag, dat volgens goed koopmansgebruik in het betrokken boekjaar moet worden *afgeschreven* wogens vermindering in dat jaar van de gebruikswaarde van alle zaken, met uitzondering van de grond, welke ter verkrijging van de bruto-opbrengst worden gebezigd *voorzoover* die zich op het belastingplichtig goed bevinden, daaronder begrepen verpakingsmiddelen voor de verzending der producten.

Voorts is afschrijving toegestaan op vorderingen ter voldoening van de bruto-opbrengst en tot verhaal van voorschotten op de kosten tot verwerving, inning en behoud dier bruto-opbrengst, terwijl eveneens eene vermindering toelaatbaar is met het bedrag van hetgeen jaarlijks afgeschreven moet worden wegens het afloopen van aan een termijn gebonden rechten op den grond, waarvan de producten afkomstig zijn.

Anderc belastingen dan wegebelasting — dus ook de verponding zelve — komen niet voor aftrek in aanmerking. Ook de verschuldigde canon kan niet in mindering worden gebracht.

Voorzoover de kosten tot verwerving, inning en behoud der bruto-opbrengst bestaan in eigen arbeid van den rechthebbende op die opbrengst worden zij geschat op het bedrag, dat zou moeten worden uitgegeven om dien arbeid in loondienst te doen verrichten.

Werden onder de oude ordonnantie biljetten slechts ter invulling verstrekt voor andere onroerende goederen dan gebouwen met hunne aanhoorigheden, volgens artikel 16 der Verpondingsordonnantie 1928 kunnen de ambtshalve verstreking van een aangiftebiljet en de verstreking daarvan op verzoek zoowel voor het gebouwd als voor het ongebouwd plaats hebben. Voor het gebouwd beperkt de aangifte zich echter tot de meer samengestelde percelen.

De uitvoering van de ordonnantie is niet langer opgedragen aan eene commissie voor geheel Nederlandsch-Indië, doch aan de Inspecteurs van Financien, ieder voor zijn ressort, hetgeen eene vlottende en spoedige vaststelling van den aanslag bevordert.

De belastingschuldige is gehouden aan den met den aanslag belasten Inspecteur en de ambtenaren van den belastingaccountantsdienst desgevraagd iuzende te verlenen van de boekhouding en de daaraan ten grondslag liggende bescheiden.

Jij de ordonnantie in Ind. Stb. 1932 no. 127 is in afwachting van de vaststelling der verpondingswaarde en van den aanslag het opleggen van *voorloopige aanslagen* overeenkomstig de aangifte inogelijk gemaakt ten einde renteverlies voor het Land te voorkomen.

Indien na de verstreking van een aangiftebiljet ondanks eene aangecdeken post verzoonden aanmaling verznimd is aangifte te doen dan wel niet ia voldaan aan de verplichting tot het overleggen van de noodige bescheiden tot het verlenen van inzage dor boekhouding wordt de in den aanslag te begrijpen belasting met honderd ten honderd verhoogd. Evenals voor andere belastingen is de Directeur van Financien bevoegd op grond van dwaling of verschoonbaar verzuim ontheffing van die verhooging te verlenen.

Ook in andere opzichten is de nieuwe regeling

aangepast aan de ordonnantie op de vennootschapsbelasting 1925. Met name is ook het in stituut der *navordering* voor de verponding ingesteld. Uit billijkheidsoverwegingen wordt echter do *verhoging* bij navordering niet toegepast op het evenredig deel van den aanslag, dat door overdracht is overgegaan op een ander dan den aangever.

Door den Hoofdinspecteur van Financien wordt nog slechts beschikt op bezwaren tegen den aanslag van hen, die tot het doen eenor aangifte werden uitgenoodigd; op de bezwaren van anderen neemt het hoofd der inspectie, dat den aanslag heeft vastgesteld, eene beslissing.

Evenals de oude ordonnantie kende de Verpondingsordonnantie 1928 oorspronkelijk geen tusschentijdsche verhoging van den aanslag. Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1933 no. 63, verbeterd die in Ind. Stb. 1934 no. 62, is daarin echter in zooverre verandering gekomen, dat indien op een onroerend goed na het voor den aanslag bestemd tijdstip nieuwe gebouwen worden opgericht of bestaande gebouwen worden vergroot of vervangen, de verpondingswaarde en de aanslag worden verhoogd met ingang van de maand, volgende op die waarin de nieuwbouw voltooid is. In geval van vergroting of vervanging van een bestaand gebouw bedraagt die verhoging van de verpondingswaarde het verschil tusschen die van het nieuwe en die van het oorspronkelijke gebouw, beoordeeld op evengenoemd tijdstip (ar tikel 15a).

Eene bloote stijging van de verpondingswaarde in den loop van het belastingtijdvak zonder meer heeft daaronder verhoging van den aanslag tengevolge.

Tegelijk met het algemeen betrekken van den nieuwbouw in de belasting is de uitdrukkelijke vrijstelling van onroerende goederen, waarvan de jaarlyksche aanslag in hoofdsom minder dan 66n gulden zou bedragen (art. 4, lid 1, ten 10e), —welke bepaling tot onbillijkheden aanleiding gaf, die voorheen door de Regering met toepassing van de z.g. billijkheidsordonnantie in Ind. Stb. 1928 no. 187 werden teniet gedaan — komen te vervallen. Die minimum-aanslagen worden nu wel vastgesteld, maar niet ten kothere gebracht en ingevorderd.

Was volgens artikel 28 der oude ordonnantie eene tusschentijdsche herziening van den aanslag in den zener vermindering slechts mogelijk wanneer het belastingplichtig goed dan wel het daarop gebouwde of geplanto tengevolge van aangebracht belangryke veranderingen, zich voorgedaan hobbende buitengewone omstandigheden of ondervonden rampen zich geheel of ten deele in anderen toestand bevond dan die, waarin het verkeerde bij den aanvang van het z.g. doode jaar — het jaar, onmiddellijk voorafgaande aan het belastingtijdvak — en dientengevolge de verpondingswaarde van het goed met nicer dan 6en vierde was verminderd, artikel 33 der Verpondingsordonnantie 1928 staat op het standpunt dat de oorzaak der vermindering van de verpondingswaarde met meer dan een vierde van niet het minste belang is. De aanslag wordt dus bij eene zoodanige vermindering der verpondingswaarde altijd dionvereenkomstig venmindert.

Daftmaast geeft eene volkomen nieuwe ilng (artikel 34) gelegenheid tot vermindering van den aanslag als een belastingplichtig goed, waar-

De verponding. (Vervolg).

van de verpondingswaarde is vastgesteld naar de huur-, gebuiks- of pachtwaarde, gedurende twaalf achtereenvolgende maanden onverhuurd, ongebruikt en onbeplant is gebleven en daarvan gedurende dien tyd niet op eenige andere wijze inkomsten werden getrokken.

De Verpondingsordonnantie 1928 werkt terug tot 1 Januari 1928, de aanvullings- en wijzigingsordonnantie van 11 Februari 1933 (Ind. Stb. no. 63) tot 1 Januari 1933, met dien verstande dat de bepalingen omtrent de tusschentijdsche verhooging van den aanslag in geval van nieuwbouw voor het eerst van toepassing zijn op het belastingtijdvak 1933_1937.

De toelichting op de Verpondingsordonnantie 1928 is opgenomen in Bijblad. no-11808.

De motorvoertuigenbelasting in de Buitengewesten. Volgens artikel 1 der ordonnantie op de motorvoertuigenbelasting Buitengewesten (Ind. Stb. 1932 nos. 36 en 617, j^o 1933 no. 523) wordt onder den naam van motorvoertuigenbelasting eene belasting geheven ter zake van het houden van motorvoertuigen in het rechtstreeks bestuurd gebied der Buitengewesten met uitzondering van de ressorten van gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen, door welke eene overeenkomstige belasting wegens het houden van motorvoertuigen wordt geheven.

Onder overeenkomstige belastingen moeten worden verstaan belastingen, welke voor het houden of gebruiken van motorvoertuigen ge-

De opbrengst der belasting wordt bij haro invoering geraamd op / 600.000, welk bedrag eno compensatie moet verschaffen voor de afschaffing der heerendiensten.

Het tarief houdt in de eerste plaats verband met het gewicht van het volledig uitgeruste motorvoertuig, welk gewicht naar beneden wordt afgerond tot een veelvoud van 100 K.G. Voorts is het voor vrachtauto's hooger dan voor automobielen, autoletten, motorrijwielen en alle andere motorvoertuigen dan vrachtauto's, wyl de eerste zwaarder wegwerk noodig raaken. Voor zijspan- en aanhangwagens van andere motorvoertuigen dan vrachtauto's wordt rekening gehouden met de gebruiksfrequentie door bij openbaar gebruik het dubbelo te eischen van het bedrag, dat verschuldigd is voor eigen gebruik. Ten slotte wordt het voertuiggewicht gecorrigeerd in verband met de bezigde banden-soort. Al naarmate de widen van het motorvoertuig zijn voorzien van cushion-, vulgummi- of metalen banden worden n.l. de belastingbedragen volgens het grondtarief, hetwelk voor luchtbanden geldt, vermenigvuldigd met onderscheidenlijk 1,5, 2 en 2,5, wyl de dynamische verkeerslast bij gebruik van die bandensoorten zoveel hooger is dan bij aanwending van normale luchtbanden. Volgens dit grondtarief bedraagt de belasting jaarlijks in gulden per 100 K.G. gewicht

Behalve de vrijstellingen voor het Land, voor gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen en voor

Bij een gewicht van:	Voor vrachtauto's	Voor aanhangwagens van vrachtauto's	Voor automobielen, autoletten, motorrijwielen, en alio andersoortige voertuigen dan vrachtauto's	Voor zijspan- en aanhangwagens van de in de vorige kolom bedoelde voertuigen bestemd voor:	
				eigen gebruik	gebruik tegenvergoeding
500 K.G. en minder.....	6l.	3,—	3,50	1,75	3,50
meer dan 500 tot en met 1000 K.G.	6.5	3.25	4 —	2 —	4. —
.... 1000 1500 ..	7-	3.50	4.50	2.25	4.50
.... 1500 2000 ..	7.50	3.75	5 —	2.50	5. —
.... 2000 2500 ..	8-	4 —	5.50	2.75	5.50
.... 2500 3000 ..	8.5	4.25	6 —	3 —	6
.... 3000 3500 ..	9-	4.50	6.50	3.25	6.50
.... 3500 4000 ..	9.5	4.75	7 —	3.50	7 —
.... 4000 K.G.....	10,—	5,—	7,50	3,75	7,50

heven worden. Voorts ligt het in de bedoeling dat het Land zich in eenig autonoom ressort van dit belastinggebied terugtrekt, zoodra dit ressort tot eene overeenkomstige belastingheffing overgaat.

De belasting wordt mede geheven in de zelfbesturende landschappen ter zake van het houden van motorvoertuigen door niet-zelfbestuursonderhoorigen, die niet reeds vallen onder eene overeenkomstige belasting van eenig gebiedsdeel met eigen geldmiddelen. Verschillende zelfbesturen kennen eene eigen motorvoertuigenbelasting voor hunne onderhoorigen. Deze onderhoorigen vallen nimmer in de landsbelasting.

Onder motorvoertuigen worden verstaan alio rij- of voertuigen, bestemd om uitsluitend of mede door eene mechanische kracht, op of aan het rij- of voertuig zelf aanwezig, anders dan langs spoorretaven te worden voortbewogen zoonede zijspan- en aanhangwagens dier rij- of voertuigen.

consulaire en andere tegenwoordigers van vreemde niogendheden kent de ordonnantie nog den vrijdom ter zake van het houden van motorvoertuigen door toeristen en andere personen, die niet langer dan negentig opeenvolgende dagen binnen Nederlandsch-Indië vertoeven.

Ter zake van het houden van motorvoertuigen, welke geen gebruik maken van den openbaren weg, wordt mede geen belasting geheven.

Het oorspronkelijk stelsel van aanslag en invordering met uitsluitend tot bewijs van gedano aangifte strekkende belastingkaart, met kobieren en aanslagbiljetten, welke wijze van invordering de taak van de aangewezen ambtenaren niet onbelangrijk verzwaaarde en tot grooten achterstand in de aanzuivering der heffing leidde, is met ingang van 1 Januari 1934 verlaten. De ordonnantie van 29 December 1933 (Ind. Stb. no. 523) tot wijziging van de ordonnantie op de mo-

De motorvoertuigenbelasting in de Buitenge- westen.
(Vervolg).

torvoertuigenbelasting Buitengewesten regolt deze materie thans op gelijke wijze als in de motorvoertuigenbelastingordonnantie Java en Madoera 1933 is geschied.

Voor ieder motorvoertuig afzonderlijk moet door den houder binnen een maand na den aan- vang van het belastingjaar of van den belas- tingplicht aangifte worden gedaan, terwijl zoo- danigo aangifte binnen veertien dagen eveneens moet plaats vinden van iedere verandering, welke meer belasting doet verschuldigd worden. Bij verzuim wordt de belasting met 10% verhoogd.

De belastingplichtigen zijn gehouden bij de aangifte hun motorvoertuig ter onderzoeek van de voor de vaststelling van de belasting benoo- digde gegevens alsmede ter bevestiging daaraan van een merkteeken ten kantore van het Hoofd van plaatselijk bestuur of op een andere aan- gewezen plaats voor te brengen. De over het be- lastingsjaar verschuldigde belasting wordt gelijkelijk bij de aangifte door of vanwege het Hoofd van plaatselijk bestuur ter kennis van den belasting- plichtige gebracht en moet door dezen terstond daarna worden voldaan. Desverlangd kan hem echter vergund worden de belasting te voldoen in termijnen, samenvallende met de nog niet verstreken kwartalen van het belastingjaar. De belastingkaart client tot kwitantie, een merkteeken tot uiterlijk bewijs dat de belasting geheel of gedeeltelijk is betaald. Termijnbetaling geschiedt voor den J Sen van de eerste maand van het kwartaal. Bij niet-tijdige betaling wordt, zoolang geen ambtshalve aanslag is opgelegd, een boete belopen van vijf ten honderd over het niet tijdig betaalde bedrag.

Slechts de ambtshalve aanslag en de niet-tijdig voldane belasting, die in termijnen wordt be- baald, wordt op kohieren gebracht, waarna aanslagbiljetten worden verstrekt.

Indien een motorvoertuig te niet is gegaan, buiten gebruik is gesteld, het belastinggebied voorgoed heeft verlaten of op een anderen houder is overgegaan, wordt aan den houder of schriftelijk verzoek met gelijktijdige ineeneming van de belastingkaart en van het merkteeken ontheffing verlcend over de op het tijdstip van ontvangst van het verzoek nog niet ingetreden maanclcti van het belastingjaar. Bij overgang op een andcrn houder kan ten behoeve van dezen ook afstand worden gednan van het recht op ontfiffing. Bij buitengebruikstellii) g is het Hoofd van plaatselijk bestuur bevoegd het motorvoertuig te doen verzegelen.

Ook bij cne zoodanige v era nd ering aan het motorvoertuig, dat minder belasting verschuldigd wordt, is ontheffing mogelijk. Tegen het bedrag der belasting kunnen voorts bezwaren worden ingebracht bij het Hoofd van gewestelijk bestuur, terwijl van diens beslissing beroep open staat bij den Raad van Beroep voor belastingzaken.

De oorspronkelijk aan de hoofden der inspecties van Financien en den Hoofclinspccur van Financien toegekende bevoegdheden zijn med. sedert 1 Januari 1934 overgedragen onderschei- denlijk o) de Hoofden van plaatselijk en gewestelijk bestuur. Do belasting wordt van 1 Januari 1932 af geheven.

De motorvoertuigenbelasting op Java en Madoera.
By de ordonnantie van 16 Maart 1933

Ind. Stb. no. III), welke met ingang van 25 Maart 1933 in working is getreden, behoudens in aanzien van de strafbepalingen terugwerkt tot 1 Januari 1933 en kan worden aangehaald als „motorvoertuigenbelastingordonnantie Java en Madoera 1933”, is eene uniforme centraal ge- regelde motorvoertuigenbelasting in het recht- streeks bestuur gebied van Java en Madoera tot stand gekomen.

Alle provinciale en gemeentelijke verordenin- gen op de heffing van belasting op het motor- verkeer zijn gerekend van 1 Januari 1933 af ver- vallen behoudens ten aanzien van de krachten die verordeningen over vorige belastingjaren ver- schuldigde belastingen.

De opbrengst van de algemene heffing wordt verdeeld tusschen het Land en de provincies, regentschappen en stadsgemeenten.

Het aandeel van elk der stadsgemeenten be- draagt $\frac{4}{10}$ gedeelte van hetgeen de belasting op- brengt van motorvoertuigen, welke binnen haar ressort worden gehouden. Het aandeel van elk der provincies West-, Midden- en Oost-Java be- draagt $\frac{6}{10}$ gedeelte van hetgeen de belasting op- brengt van motorvoertuigen, welke *buiten* het ressort der binnen het gebied van de betrokken provincie gelegen stadsgemeenten worden gehou- den en a) . gedeelte van de opbrengst *binnen* het ressort dier stadsgemeenten. Het aandeel van het Land bedraagt $\frac{4}{10}$ gedeelte van de op- brengst der belasting. Daarvan kan ten hoogste $\frac{1}{10}$ gedeelte worden bestemd voor uitkeering van subsidies aan provincies, regentschappen, stadsgemeenten of dsa's.

Bij de uitkeering van het aan het Land en aan elk der stadsgemeenten toekomende aandeel in de opbrengst van de motorvoertuigenbelasting kan door de provincies West-, Midden- en Oost- Java aan welker colleges van gedeputeerden de uitvoering der ordonnantie is opgedragen, vijf ten honderd aan innings- en administratiekosten in rekening worden gebracht.

Voorschriften tot nadere regeling van de uit- keeringen worden bij Gouvernementsbesluit vast- gesteld.

Het tarief maakt slechts onderscheid tusschen vrachtauto's en personenmotorvoertuigen, terwijl het voor laatstgenoemde weer gedifferentieerd is wat betreft het gebruik. Voor het overige vertoont het overeenstemming met dat voor de motor- voertuigenbelasting in de Buitengewesten.

Indien *alle* widen van het motorvoertuig zijn voorzien van luchtbanden, bedraagt de belasting per belastingjaar in guldens per 100 K.G. ge- wicht als aangegeven in de tabel op biz. 1332.

Zijn *een of meer* wielen van het motorvoertuig voorzien van cushion- of metalen banden dan worden de evengenoemde belasting- bedragen vermenigvuldigd met onderscheiden- lijk 1,5, 2 en 2,5. Met voertuiggewicht wordt niet naar beneden, zooloos van de Buitengewesten, doch naar boven afgerond tot een veelvoud van 100 K.G.

De vrijstellingen sluiten gedeeltelijk aan by die ter zake van de motorvoertuigenbelasting in de Buitengewesten. Bovendien wordt o.m. geen be- lasting geheven ter zake van het houden van motorvoertuigen, welke kenuelijk zijn ingoricht voor het vervoer van zieken en gewonden, of voor het vervoer van lijken en niet tevens zijn bestemd voor het gebruik by begrafenissen en

De motorvoertuigenbelasting op Java en Madoera. (Vervolg.)

bij een gewicht van:	Voor personenmotorvoertuigen voor:		voor
	eigen gebruik	openbaar gebruik	vrachtauto's
500 K.G. en minder.....	7	12	12
meer dan 500 t/m 1000 K.G.	8	12	13
» 1000 1500	9	12	14
» 1500 2000	10	15	15
» 2000 2500	11	16	16
» 2500 K.G.....	12	17	17

voorts van motorvoertuigen, welke zijn ingericht voor brandbluschapparaat.

Aangifte, aanslag en invordering zijn geregeld als voor de motorvoertuigenbelasting in de Buitengewesten.

Bezwaren kunnen worden ingebracht bij het betrokken college van gedeputeerden, van welks beslissing beroep openstaat bij den Raad van Beroep voor belastingzaken. Daarnaast blijft het college van gedeputeerden bevoegd onjuist vastgestelde belasting of onjuiste aanslagen ambtshalve te verminderen of te vernietigen.

De couponbelasting. In navolging van Nederland is ook de Indische wetgever tot de heffing van eene couponbelasting overgegaan. De desbetreffende ordonnantie is opgenomen in Ind. Stb. 1933 no. 516 en met ingang van 25 Februari 1934 — gelijktijdig met de Nederlandsche wet van 29 December 1933 (Ned. Stb. no. 780) — in werking getreden (G.B. van 29 Januari 1934 no. 16, Ind. Stb. no. 48).

Volgens artikel 1 dier ordonnantie op de couponbelasting 1933 wordt de belasting geheven van de opbrengst van effecten ten laste van het Land, provincien, zelfstandige gemeenschappen als bedoeld in artikel 121 van de Indische Staatsregeling, gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen, inlandsche gemeenten, waterschappen en andere in Ned.-Indie gevestigde rechtspersonen. Bestaat die opbrengst echter uit eene uitdeeling uit de winst, welke door de vennootschapsbelasting wordt getroffen, dan wordt de couponbelasting niet geheven. In hoofdzaak zijn dus vrijgesteld de binnenlandsche aandeelen en worden belast de binnenlandsche obligaties, zonder onderscheid wie daarvan eigenaar is.

Wordt in Nederland bovendien de opbrengst van buitenlandse effecten, toekomende aan binnen het Rijk wonende personen of binnen het Rijk gevestigde rechtspersonen, zoodme de opbrengst van certificaten van buitenlandse effecten, afgegeven door binnen het Rijk gevestigde administratiekantoren, onverschillig door wien die laatste opbrengst genoten wordt, in de belasting betrokken, in Indie is zulks niet het geval. Zulks houdt voornamelijk verband met het feit dat Nederland de heffing der couponbelasting van Indische fondsen aan Indie overlaat, waaruit logisch voortvloeit dat Indiï zich dient te onthouden van de heffing dezer belasting van Nederlandsche fondsen. En wat andere dan Nederlandsche fondsen betreft, deze worden in Indie zoo weinig gehouden, dat de opbrengst eener belasting daarvan onbeteekenend werd geacht, terwijl bovendien voorzover die buitenlandse fondsen zouden zijn uitgegeven door lichamen,

die in Nederlandsch-Indie een bedrijf uitoefenen, van welks opbrengst vennootschapsbelasting wordt geheven, ter vermijding van dubbele belasting eene vrijstelling van couponbelasting geboden zal zijn, die hiervoor niet op zoo eenvoudige wijze is te verwezenlijken.

De belasting is ook niet verschuldigd van de opbrengst van effecten, ten aanzien waarvan bij krachtens wet of ordonnantie is bepaald dat zij van Nederlandsch-Indische belastingen van rentebewijzen zijn vrijgesteld (enkelo leeningen ten laste van Nederlandsch-Indie) zoodme de van de opbrengst van Nederlandsch-Indische schatkistbiljetten en schatkitpromessen, waarvan overigens geenszins vaststaat dat zij onder de in artikel 1 genoemde effecten zouden zijn te rangschikken.

De belasting is zakelijk en wordt niet met de door den genietcr van de effectenopbrengst verschuldigde inkomstenbelasting verrekend. Het tarief is 2%.

De heffing geschiedt bij de bron, d.w.z. de belasting is verschuldigd door den schuldenaar van de effectenopbrengst en deze heeft het recht bij de uitbetaling van die opbrengst aan de daarop rechthebbenden de belasting af te houden.

De bepalingen van formeelen aard zijn in hoofdzaak aan andere belastingordonnanties ontleend. De belastingschuldigen den aangifte en houden een register, waarin volgens door den Directeur van Financien te stellen regelen de gegevens, die voor de berekening van de belasting noodig zijn, worden geboekt. Het hoofd der inspectie van financiën stelt den aanslag vast, zoo noodig ambtshalve met eene vijfvoudige verhooging. Tegen den aanslag kunnen rechtstreeks bij den Raad van Beroep voor belastingzaken bezwaren worden ingebracht. Voorts worden kohieren vastgesteld en aanslagbiljetten vorstrect.

Het recht om een aanslag op te Jeggcn verjaart door verloop van drie jaren, te rekenen van den dag, waarop de belasting is verschuldigd geworden.

Met het oog op het spoedcischend karakter der belasting werd, onder nadere bekrachtiging door de wet, artikel 16 der Indische Comptabiliteitswet ten aanzien van deze ordonnantie buiten werking gesteld. Met tijdelijk karakter der heffing koimt tot zijn recht door de be) alij) g dat de ordonnantie met ingang van 1 Januari 1939 vervalt behalve ten aanzien van reeds verschuldigde belasting, interest en verhoogingen en begane strafbare feiten.

De regeling van het beroep in belastingzaken. De ordonnantie van 11 December 1915 (Ind. Stb. no. 707) op den Raad van Beroep is met ingang van 1 Mei 1927 ingetrokken en vervangen door

De regeling van het beroep in belastingzaken. (Vervolg).
eene nieuwe regeling, welke is vervat in Ind. Stb. 1927 no. 29 en sedert enkele malen is gewijzigd en aangevuld (Ind. Stb. 1927 no. 78, 1928 no. 20, 1930 no. 244 en 1931 nos. 1G8 en 423).

Behalve wat betreft de landsbelastingen doet de Raad sinds 1930 ook nog uitspraak op beroepschriften inzake beslissingen van provinciale raden op bezwaren tegen aanslagen in provinciale belastingen.

Het college bestaat uit een voorzitter en vier leden. De Directeur van Financien is niet langer voorzitter, doch het voorzitterschap wordt thans bekleed door een rechterlijk hoofdambtenaar en wel door den Vice-president van het Hoogge- rechtshof van Nederlandsch-Indie, die de door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen Kamer van het Hooggerechtshof voorzigt. Een der leden wordt door den Gouverneur-Generaal als plaats- vervangend voorzitter aangewezen.

De leden worden benoemd door den Gouverneur-Generaal uit voordrachten van twee personen voor elk lid, op te maken voor twee leden door het Hooggerechtshof en voor twee leden door de Kamer van Koophandel en Nijver- heid te Batavia, terwijl op overeenkomstige wijze voor ieder lid tenminste eén plaatsvor- vanger wordt benoemd. Om de twee jaren tre- den twee leden en hun plaatsvervangers af volgens rooster, door den Raad op te inaken, maar zijn herbenoembaar.

Leden en plaatsvervangers moeten 30 jaren oud zijn en mogen niet zijn ambtenaren, res- sortcerende onder het Departement van Financien. De Raad heeft voorts een door den Gouver- neur-Generaal aangewezen secretaris en plaats- vervangend secretaris.

Het college is verdeeld in twee Kaniers, elk bestaande uit den voorzitter en twee door hem aan te wijzen leden, zoodanig dat twee door het- zelfde college voorgedignen leden niet in dezelfde Kamer zitting hebben. De beide Kaniers kunnen ook in verciigdie zitting worden bijeengeroepen. Het Kamerstelsel komt aan eene vlugge behan- deling dor beroepschriften ten goede.

Elk bij den Raad ingekomen beroepschrift wordt bin non eene week na ontvangst door den secretaris gezonden al naar gelang het betrekking heeft op eene landsbelasting of eene provinciale belasting aan den Hoofdingspecteur van Financien dan wel aan den betrokken provincialen raad tot het opmaken van een vertoogschrift tenzij liet beroep gegrond wordt geacht, in welk geval daar- van door eene onderteekende verklaring, op het beroepschrift niet bliken.

De appelland ontvangt binnen eene week na- dat het vertoogschrift is ingekomen een afschrift daarvan un kan daarna een verwoerschrift in- dienen, waarvan weder een afschrift aan den Hoofdingspecteur van Financien of den betrokken provincialen raad wordt gezonden.

Alvorens uitspraak te doen wint de Raad mon- deling het gevoelen in van den Hoofdingspecteur van Financien of den provincialen raad en kan ook de appelland zijn beroepschrift nog inojide- ling toelichten. Zowel eischer als verweerder kunnen zich daarbij door gemachtigden doen ver- tegenwoordigen of bijstaan. Het college is ook bevoegd do zaak terug te wijzen naar don am- btenaar of hot college, dat den aanslag vaststekte.

Indien de volgens de uitspraak van den Raad verschuldigde belasting het bedrag te boven gaat, dat volgens den appelland had moeten worden geheven, wordt de aanslag bij die uitspraak verhoogd met vijf en twiig ten honderd van het vrschil. By uitspraak op een beroep, ingesteld krachtens de Verponclingsordonnantie, kan voorzover het betrekking heeft op de be- lasting over cen tijdvak, dat ineer dan een vol jaar omvat, niet meer dan een verhooging worden opgelegd. Het verschil wordt dan berekend naar de belasting, verschuldigd over het eerste jaar van het tijdvak dan wel, indien het tijdvak is aangevangen in den loop van een kalenderjaar, naar de belasting, verschuldigd over het overbl ij ven de gedeelte van dat jaar, herleid tot een jaarlyksch bedrag. De verhooging bedraagt ten hoogste / 200 en blijft achterwege voorzover het beroep gegrond was op verkeerde toepassing of schending van de wettelijke bepalingen.

Het recht van overschrijving. Sedert 1 Augustus 1924, met ingang van welk tijdstip de ordon- nantie op het recht van overschrijving (Ind. Stb. 1924 no. 291) in werking is getreden, zijn alle in de ordonnantie op de overschrijving van den ei- gendom van vast© goederen en het inschrijven van hypotheken op dezelve in Nederlandsch- Indie van 21 April 1834 (Ind. Stb. no. 27) ver- vatte bepalingen betreffende die belasting ver- vallen en regelt laatsbedoelde „Overschrijvings- ordonnantie" dus nog slechts de overschrijving zelve.

De vroegere fiscale bepalingen bleven echter nog van kracht ten aanzien van overeenkom- sten tot overdracht van onroerende zaken en overgangen bij erfenis of legaat van onroerende zaken of van schepen, al welke hebben plaats gehad voór 1 Augustus 1924, zoomede ten aanzien van akten van in- of overschrijving, welke voor dat tijdstip zijn verleden.

De in verband met het Koninklijk Besluit van 20 Januari 1912 no. 42 te treffen nieuwe regeling van de openbaarmaking van den rechtstoestand van onroerende zaken en schepen, welke luizens den aanhef van de toeliening op de ordonnantie op het recht van overschrijving gepaard zal gaan met in trek king van de Overschrijvingsor- donnantie, is intusschen nog niet tot stand geko- men.

De nieuwe ordonnantie handhaaft in hoofd- zaak de hoofdlijnen der bestaende regeling. Eeno min of meer ingrypende verandering is aange- bracht doorlat de verpondingswaarde der vast© goederen als grondslag voor de rechtsheffing werd vervangen door de verkoopwaarde met dien verstande dat de verpondingswaarde nog als minimum gehandhaafd bleef.

Ingeval en voorzover bij verkoop in het open- baar de verpondingswaarde der verkochte on- roerende zaak aan de rechtsheffing ton grondslag strekt en aan den Hoofdingspecteur van Financier! wordt aangetoond dat de verkoopwaarde lager is, kunnen het recht en de verhooging op machting van diou hoofdambtenaar worden teruggegeven (artikel 20, letter c).

Ontduiking van belasting in gevallen dat do verkoopwaarde hooger is dan de verpondings- waarde wordt tegengegaan door de bepalingen van artikel 19:

"Indien do verkoopwaarde van de zaken, dio „aan de rechtsheffing ten grondslag liggen, hoo-

Het recht van overschrijving. (Vervolg).

„ger schijnt dan het bedrag, dat door den belastingplichtige overeenkomstig het tweede lid „van artikel 84 als grondslag voor de berekening „van het recht is opgegeven, is de autoriteit, „voor wie de akte van in- of overschrijving zal „worden of is verleden, bevoegd die verkoop- „waarde te doen vaststellen. door drie door haar „te benoemen deskundigen.”

Blijkt die schatting tot eene uitkomst te leiden, welke meer dan een achtste verschil van het door den belastingplichtige opgegeven bedrag dan wordt het recht met het tweevoud van dat verschil verhoogd. Ten einde die verhooging te voorkomen, kan de belastingplichtige bij het aanvragen van de machtiging tot storting zelf aanwijzing verzoeken van drie deskundigen, die te zijnen koste die verkoopwaarde nader zullen vaststellen. In zoodanig geval kan, als de schatting lager uitvalt dan het door den belastingplichtige opgegeven bedrag, ook teruggave van de belasting over het verschil plaats vinden, dock bij verkoop slechts voorzover het recht over een hooger bedrag dan dat van den koopprijs met de lasten mocht zijn berekend. Indien de waarde na de opgave vrijwillig wordt verhoogd zonder dat een verzoek om schatting is gedaan, is eene verhooging, gelijk aan het bedrag van het te min betaalde recht, verschuldigd.

De belasting is uitgebreid tot het recht van erfpacht, zoodat thans a lie zakelijke rechten op onroerend goed met uitzondering van het recht van grondrente op het recht van hypotheek binnen de belasting zijn betrokken. De overgangen bij erfenis of legaat van onroerende zaken ■ of van schepen, nagelaten door Inlanders en Vreemde Oosterlingen, zijn slechts aan de belasting ontdorwerpen indien de erfelaters binnen Nederlandsch-Indie hunne laatste woonplaats hadden. Op de nalatenschappen van niet-ingezetenen toch zijn de bepalingen van de ordonnantie op de rechten van successie en van overgang bij overlijden toepasselijk. Krachtens die bepalingen wordt van de binnen Nederlandsch-Indie gelegen of gevestigde onroerende zaken in die gevallen een recht van overgang geheven.

De eigendom van schepen moet worden openbaar gemaakt indien deze eene grootte bezitten van twintig kubieke meters bruto en daarboven (Ind. Stb. 1927 no. 460); vroeger van vier lasten of kojags en meer.

De vrijstelling van de akte van inschrijving van nieuw gebouwde schepen is beperkt tot die, voor welke naar het oordeel van de autoriteit, voor wie de akte wordt verleden, voldoende is aangetoond dat het schip voor het eerst in de vaart is gebracht op een tijdstip, niet langer dan zes maanden aan het verlijden der akte voorafgaande, waarbij proeftochten buiten aanmerking blijven. Slechts op buitenslands gebouwde schepen, die in Ned.-Indie worden ingeschreven ten name van hem, voor wiens rekening ze gebouwd werden, of van (liens erfgenenen, legatarissen of rechtverkrigenden onder algemeenen titel, is die beperking niet toepasselijk.

De termijn, binnen welke de betaling van het recht van overschrijving moet geschieden, sluit aan bij dien, voor de in- of overschrijving zelve gesteld. Wanneer de belasting niet binnen den vastgestelden termijn wordt voldaan, wordt

het recht met een bedrag gelyk aan het tweevoud van het recht verhoogd. Deze bepaling waakt tevens tegen pogingen tot ontduiking van het verschuldigde recht.

De Inspecteur van Financien, hoofd der inspectie, binnen wiens ressort de autoriteit is gevestigd, voor wie de akte van in- en overschrijving moet worden verleden, kan den termijn van totaling verlengen indien daartoe tijdig het verzoek wordt gedaan, in welk geval interest verschuldigd is van het bedrag van het recht, berekend tegen een half ten honderd voor iedere maand — een gedeelte van een maand voor een volle gerekend — van den dag, waarop de betaling had moeten geschieden, tot dien, waarop zij plaats heeft.

Voor overschrijvingen, welke zonder rechtsheffing kunnen geschieden, blijft artikel 9 der Overschrijvingsordonnantie van toepassing, zoodat bij overschrijving van den termijn eene boete van twee ten honderd van de getaxeerde waarde van het goed verbeurd wordt. De ooplopende boeten van artikel 8 zijn natuurlijk vervallen.

In het algemeen zijn de verkrijgers aansprakelijk voor de betaling van het recht. De aansprakelijke gestelde personen zijn verplicht alvorens het verschuldigde bij 's Lands kas te storten eene machtiging tot storting aan te vragen bij den ambtenaar van bijstand. Zij moeten daarbij opgeven de grondslagen, waarover het recht moet worden berekend, en de gegevens verstrekken, die voor het opmaken der machtiging tot storting noodig zijn. Bij onjuiste opgave van een koopprijs, die ten grondslag moet strekken aan de rechtsheffing, wordt het recht verhoogd met het vijfvoud van het daardoor te weinig betaalde recht. Die verhooging en de tweevoudige verhooging van artikel 19 kunnen echter slechts 66n van beide gevorderd worden.

Is in het algemeen de verjaringstermijn van vijf jaren behouden, voor verzuimde aangifte van een overdracht of overgang kwam het noodig voor dien termijn op niet korter dan dertig jaren te stellen.

Bronnen: Toelichting op de ordonnantie op het recht van overschrijving.

De rechten van successie en van overgang. Do ordonnantie in Ind. Stb. 1901 no. 471 (DI. I biz. 262) heeft slechts enkele aanvullingen en wyzigingen ondergaan.

Van belang zijn do volgende:

Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1919 no. 598 gingen do bevoegdheden van den Directeur van Financien tot het geven van vergunning tot het aHegg van den eed bij bijzondere volmacht (art. 43), tot teruggave of vrijstelling van rechten in bijzondere gevallen (art. 65) en tot verlenging der gestelde termijnen van aangifte, beëdiging en betaling (art. 66) op den Hoofdinspecteur van Financien over.

Lid 2 en 3 van artikel 67 werden bij Ind. Stb. 1925 no. 143 ingetrokken. De ambtenaren van de rechten van successie en van overgang ontvangen geen belooning meer voor hunne werkzaamheden. Bij G.B. van 19 November 1927 no. 7 zijn als ambtenaren aangewezen de Inspecteurs van Financien, hoofden der inspecties, ieder binnen den kring van zyn ressort, ter vervanging van de algeerieene ontvangers van % Lands kas, die te voren als zoodanig opraden.

Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1929 no. 440is

De rechten van successie en van overgang.
(*Vervolg.*)

artikel 51, de percentages van heffing regelende, aangevuld in dien zin dat slechts 5 ten honderd over de waarde van de verkrijging verschuldigd is indien wordt geërfd of verkregen door een bin-nen Nederlandsch-Indie govestigden rechtsper-soon, van welken overtuigend wordt aangetoond, dat hij uitsluitend of hoofdzakelijk een algemeen maatschappelijk belang voor het grondgebied van Nederlandsch-Indie, Nederland, Suriname of Curasao beoogt, aldaar uitsluitend of hoofdzakelijk als instelling van weldadigheid werkzaam is of zich aldaar uitsluitend of hoofdzakelijk de verpleging van zieken of gebrekkigen ten doel stelt.

Vrijgesteld van het recht is hetgeen wordt geërfd of verkregen door een provincie, zelfstan-dige gemeenschap, als bedoeld in art. 121 van de Indische Staatsregeling, gebiedsdeel met eigen geldmiddelen of waterschap zonder bijzondere opdracht of met eene opdracht, welke naar het oordeel van den Hoofdingspecteur van Financien aan de making niet het karakter ontleent van te zijn geschied in het algemeen belang.

De Hoofdingspecteur van Financien is voorts bevoegd vrijstelling te verleen van het recht van successie, verschuldigd wegens de verkrij-ging van voorwerpen van kunst en wetenschap door in Indie gevestigde vereenigingen of stich-tingen, die de in haar bezit zijnde voorwerpen in den regel kosteloos of tegen een matigen toe-gangsprijs ter bezichtiging van het publiek stellen.

Het zegelrecht. Ook in de Zegelverordening 1921 (Ind. Stb. no. 498) zijn slechts enkele aanvullin-gen en wijzigingen van meer dan ondergeschiedt belang aangebracht.

De lijst van vrijstellingen onder artikel 31 § II onderging o.m. aanvulling:

a. voor de overeenkomsten, gesloten ingevolge de bij Koninklijk Besluit van 21 Maart 1921 no. 56 (Ind. Stb. no. 334) vastgestelde Assistenten-regeling ter Oostkust van Sumatra (no. 51);

b. voor de biljetten van inschrijving, de schuld-bewijzen alsmede de daarbij behorende talons en coupons ter zake van leeningen ten name en ten lasto van provincien, zelfstandige gemeenschap-pen als bedoeld in artikel 121 der Indische Staatsregding, gebiedsdeelen met eigen geldmid-delen of waterschappen (no. 53);

c. voor sommigo consulaire geschriften (no. 61);

d. voor opdrachten tot boeking op eene re-kening-courant in het credit van den rekening-houder, welko worden afgeschroven van cone andere rekening (giro-biljotten) (no. G2).

Bij do ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 155 kwamen wijzigingen en aanvullingen tot stand in verband met de hoffing eenor belasting op vuur-wapena in don vonn van zegelrecht van de bo-wijzen van registratio en de daarop gestolde aantekeningen. De jaarlijksche belasting be-draagt:

/ 1,50 voor een niet zelfwerkend pistool ;

/ 3 voor een glad enkelloops gewer en een getrokken enkelloops gewer met een kaliber van 7 millimeters of minder zoinede voor een schijn-doodpistool of schyndoodrevolver;

/ 6 voor een revolver, een glad dubbelloops-gewer, een getrokken enkelloops gewer met een kaliber van meer dan 7 millimeters of indien re-

potcerond met een kaliber van 7 millimeters of minder;

/ 10 voor een zelfwerkend pistool, een repe-teerend of zelfwerkend glad enkelloops gewer, een getrokken ropeteerend enkelloops gewer met een kaliber van meer dan 7 millimeters, een zelfwerkend getrokken enkelloops gewer, een getrokken of getrokken en glad dubbelloopsge- weer, een drielloops gewer en andere vuurwapens.

Alle andere geschriften, opgemaakt ingevolge do Vuurwapenordonnantie 1925 (in- en uitvoer Ind. Stb. no. 498 en bezit, handel en vervoer Ind Stb. no. 499) zijn vrijgesteld (no. 44 van de lijst van vrijstellingen).

Voor enkel- of dubbelgladloopgeweren in het bezit van personen, die naar het oordeel van het Hoofd van plaatselijk bestuur — in de Gouver-nementslanden van Java en Madoera den assistent-resident — die vuurwapens noodig hebben voor de bescherming van gewassen on aanplan-tingen tegen schadelijk wild of als beroepsjagers zyn aan te merken, voor voorlaadgeweren en voor vuurwapens in het bezit van de ambtenaren bij de Europeesche en Inlandsche bestuurscorp-sen is geen belasting verschuldigd (Ind. Stb. 1929 no. 409).

Ook de by de ordonnantie in Ind. Stb. 1927 no. 165 ingevoerde jaarlijksche belasting op de ver-gunningen tot het aanleggen, hebben en gebrui-ken van radio-ontvanginrichtingen wordt in den vorm van een zegelrecht op de bewijzen van re-gistratie dier vergunningen geheven. Het zegelrecht bedraagt / 8 als de betrokken ontvangin-richting buiten de werkingssfeer van een Neder-landsch-Indisch omroepstation ligt en / 16 indien zij binnen die werkingssfeer ligt. De ordonnantie in Ind. Stb. 1930 no. 346, welke in-tusschen nog niet in werking is getreden, heeft in die tarieven eenige wijziging gebracht. Be-treft de vergunning uitsluitend radio-ontvanginrichtingen, welke zich bevinden binnen de door het Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoon- dienst vastgestelde grenzen van het gebied, waarin de door een houder van een concessie voor het exploiteeren van een omroepbedrijf uit te zenden omroepstof rechtstreeks dan wel door het Gouvernement horuitgezonden goed hoor-baar is, dan is het stuk aan een recht van / 1,50 onderworpen; bevindt de ontvanginrichting zich buiten die grenzen dan is op het registratiebewijs / 8 verschuldigd.

Ten einde de heffing van het handelszegelrecht op betero wijze te verzekeren ondergingen bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1928 no. 354 de artikelen van het betrokken Hoofdstuk XIII verschil-lende wijzigingen.

Met ingang van 1 Februari 1931 is voorts het tarief van hot handelszegel tydelijk verhoogd tot 15 cent van elke honderd guidon (Ind. Stb. 1930 no. 441, jo Ind. Stb. 1931 no. 26).

By do ordonnantie in Ind. Stb. 1931 no. 14 is de mogelijkheid geschapen stukken aan den In-specteur van Financien ter visering aan te bie-den, waardoor belanghebbenden in do gelegen-heid zijn om wat betreft do zegelplichtigheid van, het stuk eone beslissing van do belastingadminis-tratie uit te lokken, waaraan rechterlijke en ad-ministratieve autoriteiten zoome de scheidsman-nee bij de toepassing van de artikelen 15, 1G, 17 en 19 gobonden zyn. Dezo autoriteiten toch mo-gen bij hunno beschikkingen geen rekening hou-

Het zegelrecht. *\ Vervolg.*

den met den inhoud van stukken, waarvoor het verschuldigde zegelrecht niet is voldaan, noch deze stukken in, bewaring nomen, aan hunne akten vasthechten, daarin vormelden of daarvan handteekeningen legaliseeren en beoordeelden die zegelpligtigheid vroeger geheel zelfstandig, hetgeen tot onzekerheid en schade voor de betrokkenen kon leiden.

Deze ordonnantie maakte tevens een einde aan de vrijgeveige behandeling van de meer en meer op de beurs geïntroduceerde aandeelen *zonder nominate waarde*. Die stukken waren ingevolge het negende lid van art-ikel 78 aan een vast recht van / 1,50 onderworpen, terwijl voor andere effecten een evenredig zegelrecht wordt berekend over het kapitaal in het stuk uitgedrukt of daarin aangewezen door de vermelding van de rente en den rentevoet of op andere wijze. Een nieuw lid *la* van genoemd artikel bepaalt thans dat, indien kapitaal of rente niet is uitgedrukt of alleen is uitgedrukt in eene vreemde muntsoort, waarvoor geen herleidingsmaatstaf is aangewezen, het recht wordt berekend over de *gelds-waarde* van het stuk, door of vanwege den Hoofd-inspecteur van Financien te bepalen overeenkomstig daartoe bij Regeeringsverordening te stellen regelen.

De Vorstenlandsche voertuigenbelasting. Van de Landsonderhoorigen in de gouvernementen Soerakarta en Jogjakarta wordt eene belasting geheven op alle voertuigen geen motorrijtuigen zijnde, wegens het daarmede gebruik maken van bij de Zelfbesturen in die gebieden in beheer zijnde wegen. De belasting bedraagt jaarlijks:

a. voor door trekkieren voortbewogen vrachtoertuigen per voertuig / 6;

b. voor personenvoertuigen / 6 per voertuig ;

c. voor kleine tweewielige door hoogstens twee personen voortbewogen handkarren per kar / 1,50;

d. voor rijwielen per rijwiel / 1.

Ind. Stb. 1925 no. 247 jo. 1926 no. 68, 1928 no. 543 en 1932 no. 169.

De Vorstenlandsche motorrijtuigenbelasting. Van de Landsonderhoorigen in de gouvernementen Soerakarta en Jogjakarta wordt eene belasting geheven op alle motorrijtuigen wegens het daarmede gebruik maken van bij de Zelfbesturen in die gebieden in beheer zijnde wegen.

Voor motorrijtuigen, ingericht als vervoermiddel voor personen, bedraagt de belasting jaarlijks naar gelang van het gewicht / 12 tot / 216; voor vrachtmotorrijtuigen is jaarlijks verschuldigd naar gelang van het laadvermogen / 108 tot / 360.

Ind. Stb. 1925 no. 248 en 1928 no. 542.

De Vorstenlandsche vermakelijkheidsbelasting. Van de Lands- en Zelfbestuursonderhoorigen in de gouvernementen Soerakarta en Jogjakarta wordt eene belasting geheven van 20% van de toegangsprijzen tot open bare vermakelijkheden.

Ind. Stb. 1925 no. 249 en 1926 no. 199.

Het Vorstenlandsch vergunningsrecht. Van de Landsonderhoorigen in de gewesten Soerakarta en Jogjakarta wordt een vergunningsrecht geheven wegens het krachtens daarvoor door of van wege de gouverneurs verleende vergunningen tot verkoopen van sterken drank in het klein.

De belasting bedraagt jaarlijks per verkoopplaats:

voor gebruik ter plaatse van verkoop . . . / 100 „
„ elders / 75
Ind. Stb. 1926 no. 534.

De Inlandsche verponding. Ingevolge Ind. Stb. 1923 no. 425, 1924 no. 242 en 1927 nos. 151 en 315 wordt binnen de door den Gouverneur-Generaal aangewezen plaatsen of gedeelten daarvan deze belasting geheven van de gronden, waarop het Inlandsch bezitsrecht of het in Ind. Stb. 1870 no. 55 bedoelde eigendomsrecht wordt uitgeoefend.

Van de heffing zijn vrijgesteld openbare berggraafplaatsen en gewijde gronden zoomede gronden, bebezigd wordende voor instellingen of werken, welke voor den open baren dienst zijn bestemd dan wel ten algemeenen nutte strekken, voorts gronden, gelegen in „perdikan“-ddsa's, indien zij vroeger van landrente vrijgesteld waren, en andere van oudsher wegens bijzondere redenen vrijgestelde gronden voorzover de vrijstelling door het Hoofd van gewestelijk bestuur is of wordt gehandhaafd.

Jaarlijks bedraagt de belasting:

a. voor erven, waarop gebouwen staan, 3% van de jaarlijksche huurwaarde dier gebouwen met hunne aanhoorigheden bij den aanvang van het tijdvak, waarvoor de aanslag geschiedt;

b. voor andere gronden, waaronder vijvers en niphabosschen, 7¹/₂% van de geschatte jaarlijksche netto-opbrengst van den grond naar den toestand waarin deze zich bevindt bij den aanvang van het evenbedoeld tijdvak, welke opbrengst wordt geacht niet te dalen beneden / 10 per bouw.

De voor de belasting noodige gegevens worden verzameld door commissie, welke door den resident worden benoemd. Evenals voor de verponding is de duur van het tijdvak 5 jaren. De kohieren worden door den resident vastgesteld; bij vermindering van meer dan ³/₄ door rampen van hoogerhand of andere buitengewone oinstandigheden kan hij ook de belasting verminderen. Bij Ind. Stb. 1927 no. 315 werden de grenzen aangewezen van 14 hoofdplaatsen op Java, waarbinnen deze belasting geheven wordt.

De gebruiksgrondbelasting. (Ind. Stb. 1927 no. 225).

Deze belasting rust op gronden, die zonder dat daarop zakelijke rechten worden uitgeoefend tydelijk in gebruik zijn bij do inheemsche bevolking ten behoeve van den onregelmatigen verbouw van andere dan meerjarige gewassen en als zoodanig niet landrenteplichtig zijn.

Do ordonnantie is van toepassing op die gebiedsdeelen buiten Java en Madoera, alwaar onder den naam van landrente belasting wordt geheven van gronden, waarop wcl zakelijke rechten worden uitgeoefend en die niet vallen onder de bepalingen omtrent de verponding, en treedt aldaar in de plaats van vroeger geldende huur-regelingen (Bali en Lombok) dan wel inkomstenbelasting (Hooloe Soengai [Borneo] en Celebes en Onderhoorigheden).

De belasting wordt geheven voor den duur van het gebruik der gronden en bedraagt ten ininste / 2 per bouw of / 3 per H.A. per jaar. De heffingsvoet wordt voor elk gebiedsdeel vastgesteld voor het tijdvak, waarvoor de landrente is gefixeerd. Bij insgewas, onbeplant blijven anders dan door toedoen van den gebruiker dan wel in andere gevallen van buitengewonen en gewichtigen aard

De gebruiksgrondbelasting. (*Vervolg*). kan gehele of gedeeltelijk ontheffing worden verleend.

De invoerrechten. Bij do wet van 17 Maart 1923 (Ned. Stb. no. 83; Ind. Stb. no. 177) tot wij- ziging en aanvulling van de Indischo Tariefwet (Ned. Stb. 1921 no. 692; Ind. Stb. 1921 no. 346) werd, door aanvulling van artikel 3 der wet, de mogelijkheid geopend om bij ordonnantie vrij- dom van invoerrecht te verleenen voor ruwe delfstoffen, als grondstof dienende voor de ver- vaardiging van ten verkoop bestemde producten. Vgl. Ind. Stb. 1923 no. 487 (vrijdom van invoer- recht voor niet tot dadelijk gebruik geschikte ruwe aardolie) en Ind. Stb. 1926 no. 431 (vrijdom van invoerrecht voor ruwe zwavel en pyriet, be- noodigd voor de vervaardiging van zwavelzuur en zwaveligzuur). Bij dezelfde wet werden enkele wijzigingen aangebracht in het tarief van invoerrechten, waarbij door het belasten van enkele tevoren vrije goederen eenige ongelijkheden in de rechtenheffing werden opgeheven.

Bij de wet van 22 Maart 1924 (Ned. Stb. no. 154 ; Ind. Stb. no. 192) werd het invoerrecht van sigaretten van / 100 tot / 150 per 100 K.G. ver- hoogd. Aanleiding hertoe was de omstandigheid, dat in de laatste jaren de invoer van sigaretten in sterke mate was toegenomen, zoodat in verhoog- ing van het invoerrecht daarop een aantrekke- lijk middel tot versterking van's Lands middelen werd gezien.

Bij de wet van 22 Mei 1924 (Ned. Stb. no. 254; Ind. Stb. no. 341) kwam eene partieele herzie- ning van het tarief van invoerrechten tot stand. Bij vorige tariefscherzelingen konden verschil- lende artikelen, hoewel zij, in verband met de voorstellen ten aanzien van andre goederen ge- daan, ten voile voor eene verhooging van invoerrecht in aan- inkering kwamen, daarvoor niet worden voorgedragen, wijl de Indische tariefwetgever door het tractaat met het Deutsche Tolverbond aan bepaalk maxima was gebonden. Toen do volledige vrijheid op tariefgebied word herkrege door het op 3 Juni 1923 gesloten verdrag tot wij- ziging van dat tractaat, werd door verhooging van een aantal rechten de bestaande ongelijkheid in de rechtenheffing van met elkander op gelijk lijn te stellen goederensoorten, wat de voornaam- ste betreft, opgeheven.

Bij Koninklijk besluit van 18 Augustus 1924 (Ned. Stb. no. 421; Ind. Stb. no. 487) werd de tekst der Indischo Tariefwet opnieuw in zijn ge- heel afgekoncligd.

De eerstvolgende wijziging van het tarief kwam tot stand met toepassing van de in artikel 129, lid 2 van het Regeeringsreglement gegeven bevoegdheid om in dringende onistandigheden de tarieven tijdelijk bij ordonnantie to wijzigen onder n ad ore bekrachtiging door do wet. De op- zet om den gewoncn dienst der begrooting voor 1925 sluitend to maken dreigde to inslukken als gevolg van het feit, dat do luciforsnccyns in do jaren 1925 en 1924 enkele millioenen benedon do taming bleef en vorwacht inoest worden dat zon- der nndcro maatregelen daarin voor het jaar 1925 geen verbotering zou komen. Do oorzaak van doze daling was gelegen in de buitengewone too- noming van den invoer van sigarenaanstekers, zoodat werd gemeend dat het aangewezen mid- del was om het verbruik van dat artikel hoog to belasten. Bij do ordonnantie van 25 September

1924 (Ind. Stb. no. 440) werd derhalve het in- voerrecht voor sigfirenaanstekers verhoogd door naast het waarclrecht van 12% nog een specifiek rclcht van / 0,50 per stuk te heffen, terwijl tege- lijkertijd het tarief voor vuursteentjes (ferrocenium) van 12% der waardo word gebracht op / 0,30 per gram. Goedkeuring dozer maatregelen had plaats bij de wet van 17 April 1925 (Ned. Stb. no. 157; Ind. Stb. no. 292). Het met de her- ziening beoogde doel werd niet bereikt; wettige invoer van vuursteentjes kwam practisch niet meer voor, doch de smokkelhandel in dit artikel tierde welig, zoodat do vuursteentjes allerwegen verkrijgbaar waren voor enkele centen het stuk, terwijl het recht neerkwam op 7 % cent per stuk. In latere jaren is hier nog bijgekomen een groote toerneming van den aanmaak van sigarenaan- stekers in Indie zelf.

Een volgende wijziging van het tarief kwam eveneens bij noodordonnantie tot stand, n.l. die van 26 Juni 1926 (Ind. Stb. no. 260), waarbij, ter verkrijging van eene noodzakelijk geachte ver- sterking van inkomsten, werd overgegaan tot eene heffing op het sigarettenverbruik in den vorm van verhooging van het invoerrecht op het voor de vervaardiging van sigaretten bestemd papier. Het 12% recht op dat soort papier werd omgezet in een specifiek recht van / 0,50 per 1000 hulzen of blaadjes van niet meer dan 25 c.M.² oppervlakte resp. van / 0,20 per M². (vgl. ook Ind. Stb. 1932 no. 208). Bekrachtiging van deze tariefscherzening vond plaats bij de wet van 30 April 1927 (Ned. Stb. no. 128; Ind. Stb. no. 310), waarbij tevens nog eene wyziging werd aangebracht in het tarief voor garens en in den post "gedistilleerd."

Een belangrijke wijziging van de Indische Tariefwet kwam tot stand bij de wet van 27 Maart 1931 (Ned. Stb. no. 127; Ind. Stb. no. 139). De voornaamste daarbij getroffen regelingen zijn de vrijstelling van invoerrecht, onder zekere voor- waarden, van de bodemproducten en de nijver- heidavortbrengselen van de buiten het toelgebed gelegen gedeelten van Indie (Poeloe We en Ri- ouw Archipel), de vrystelling van invoerrecht van triplexkisten on onderdeelen daarvan en van caseïne, de omzetting in een specifiek recht van het in de practijk tot veel moeilykheden aanleiding goeiven hebbende waarderecht van films voor projectieoelcinden en de opneming van een afzonderlijken tariefpost voor radiotoestellen.

In 1932 had wederom eene wijziging van het tarief bij ordonnantie plaats. Deze herziening beoogde de uitbreiding van de in Indie bestaande textielnijverheid, alsmede de vestiging van nieuwo textielbedrijven aldaar, welke Industrie naar het oordeel der Regeering als bij uitstef voor het land gecigond moet worden beschouwd, to bevordoren. De wyziging (ordonnantie van 25 November 1932, Ind. Stb. no. 573) bestond in de vrijstelling van invoerrecht van ongevcrfde weefgarens van katoen en/of kunstzyde, van de grondstof katoen in do verschillendc stadia van bewerking waarin (lit artikel in den ha nd el voor- komt en van sulfietcellulose. Bekrachtiging van deze tariefscherzening vond plaats bij de wet van 6 April 1933 (Ned. Stb. no. 158, Ind. Stb. no. 255).

Behalvo door vorenbedoelde partieele herzie- ningen ondergingen de tarieven van invoerrechten eene belangrijke — zij het ook slechts als tijdelijk bedoelde — wijziging door de heffing

De invoerrechten. (Vervolg).

van opcenten, waartoe in verband met den bij voorduring verslechteronden toestand van '8 Lands financien moest worden overgegaan. Voor de eerste maal werden, ingevolge de wet van 31 December 1930 (Ned. Stb. no. 516; Ind. Stb. no. 453), deze opcenten geheven gedurende het jaar 1931 en wel tot een aantal van tien. Van de heffing waren uitgezonderd gambir, gedistilleerd, houtgeest en wijn. Bij de wet van 31 December 1931 (Ned. Stb. no. 566; Ind. Stb. no. 535) werden zij, met behoud van dezelfde uitzonderingen, gehandhaafd voor het jaar 1932, dochli thans tot een aantal van twintig. Reeds in den loop van 1932 vond een nadere verhooging plaats. Bij de wet van 6 Juni 1932 (Ned. Stb. no. 237; Ind. Stb. no. 321), in working getreden met ingang van 15 Juni 1932, were! het aantal opcenten n.l. op vijftig gebracht. Slechts bepaalde gebleekte en ongebleekte katoenen stoffen bleven aan twintig opcenten onderworpen; anderzijds werd echter onder "de opcentenheffing mede betrokken het vast recht van / 30 per H.L. voor reuk-, haar-, mond-, toilet- en dergelijke waters, bedoeld bij den post „gedistilleerd."

In dezen laatste vorm werden de opcenten bij de wet van 24 December 1932 (Ned. Stb. no. 631; Ind. Stb. no. 642) voor het jaar 1933 en vervolgens bij de wet van 29 December 1933 (Ned. Stb. no. 772; Ind. Stb. 1934 no. 1) tot 1 Januari 1935 bestendig.

De nood der Indische schatkist maakte het verder noodzakelijk om, naast ingrijpende maatregelen tot beperking der uitgaven, nadere voorzieningen te treffen tot versterking der middelen. Zonder gevaar voor economische ontwrichting werd het mogelijk geacht over te gaan tot verhooging van het invoerrecht op artikelen die min of meer het karakter van weelde dragen en van materialen, waaruit speciaal luxe-artikelen worden vervaardigd. Voorts werd het geen bezwaar geacht het invoerrecht op sommige, niet tot de luxe-artikelen behorende, verbruiksgoederen, welke aan minder dan 12% der waarde waren onderworpen, tot dat percentage op te voeren.

Het bestaande Indische tarief, dat door zijn beknoptheid slechts in geringe mate onderscheid maakte tusschen luxe- en andere artikelen, leende zich niet tot de wijzigingen, welke hiervoren zijn vermeld, weshalve tot opstelling van een geheel nieuw tarief moest worden overgegaan.

Bij deze opstelling werden, zooveel als mogelijk was, de richtlijnen gevolgd welke waren ontworpen door de sub-commissie van deskundigen over de unificatie van de douanetariefnomenclatuur, ingesteld door de Economische commissie van den Volkenbond, in verband met de wenschelijkheid om tot invoering van een uniform tariefnomenclatuur te geraken.

Het aldus ontworpen en bij de wet van 29 December 1933 (Ned. Stb. no. 772, Ind. Stb. 1934 no. 1) tot stand gekomen nieuwe tarief is verdeeld in afdelingen, elke afdeling in hoofd- etukken en elk hoofdstuk in posten. Het tarief bevat 21 afdelingen, 86 hoofdstukken en 943 posten. Deze verdoorgevoerde verdeling der goederensoorten naar grondstof, soort, samenstelling of aard heeft het mogelijk gemaakt het gestelde doel te verwezenlijken.

De vaststelling der rechten is bij het nieuwe tarief, evenals bij het bestaande, in het algemeen naar het waarde-principe geschied, met dien ver-

stande, dat bij het nieuwe tarief het aantal heffingen naar een vasten maatstaf, ter vergemakkelijking der heffing, eene geringe uitbreiding heeft ondergaan. Hoewel het nieuwe tarief praktisch alle mogelijke bestaande goederensoorten omvat, mag het geenszins uitgesloten worden geacht dat ook fabrikaten aan de markt komen waarvoor het tarief geen regeling inhoudt. Daarom is aan het tarief eene bepaling toegevoegd, volgens welke alle dergelijke goederen, voor de toepassing van het tarief, worden gelijkgesteld met de goederen, waarmee zij naar aard of bestemming de meeste overeenkomst hebben.

Het begrip luxe-artikelen is bij de sanienstelling van het nieuwe tarief in ruimen zin opgevat om een zoo groot mogelijke opbrengst te verzekeren. Behoudens ingeval bijzondere omstandigheden noopten tot het handhaven van de bestaande rechtenheffing zijn in beginsel voor het hoogste waarde-recht (20%) in aanmerking gebracht alle consumptiegoederen, welke min of meer het karakter van overbodigheid dragen. Deze waren bij het oude tarief over het algemeen belast met een recht van 12% der waarde.

Met een recht van 12% zijn bij het nieuwe tarief getroffen de tot nu toe in het algemeen aan een recht van 6% onderworpen grondstoffen waaruit speciaal luxe-artikelen worden vervaardigd, zooals ruwe zijde, schildpad, koraal, ivoor, albast, marmor, nierschuijn, barnsteen, goud, zilver en platina voor de vervaardiging van sieraden, enz., onbewerkte edelgesteenten (uitgezonden diamanten) en dergelijke.

Voorts heeft een nivellering tot 12% plaatsgevonden voor sommige niet tot de luxe-artikelen te rekenen consumptie-artikelen, welke aan lagere heffingspercentages waren onderworpen, zooals aardewerk, katoenen manufacturen!, tarwemeel, visch, e.d., welke artikelen in het oude tarief met 10% waren belast.

Ten slotte zijn bij de omwerking van het tarief nog eenige wijzigingen van tarieftechnischen aard aangebracht, welke deels voortvloeien uit een logische inpassing van do verschillende goederensoorten in het aangenomen tariefschema, deels tegemoet komen aan zich bij de tarifiering van sommige goederen in de practijk voordoondo bezwaren.

Behoudens de vorenvermeldo punten is do rechtenheffing volgens het oude tarief in het algemeen onveranderd gebliven.

Uit deze tariefherziening werd (exclusief opcenten) een meerdere opbrengst van / 6.3 miljoon verwacht.

Bij de ordonnantie van 15 Juni 1934 (Ind. Stb. 375) werd met toepassing van do in artikel 183, lid 2, der Indische Staatsregeling gegeven bevoegdheid, onder nadere bekrachtiging van de wet, het invoerrecht op verhoogd. To voren was eene verhooging van dat recht, in verband met de tusschen Nederland en Frankrijk nog van kracht zijnde z.g. petroleumwijnshickking, niet mogelijk geweest, doch na eene met de Fransche regering vorkregen overeenstemming nopens eene wijziging van die overeenkomst in dicr voege dat de invoerrechten op wijn konden worsen verdubbeld, kon eindelijk tot verhoging daarvan worden overgegaan. Bij genoemde ordonnantie werd het recht van wijn op fust gebracht van / 9 per H.L. op / 13.50 en dat van do andere wijze ingevoerdien wijn verdubbeld. Voor

De invoerrechten. (Vervolg.)

mousseerende wijn were! het reoht alsnu f 42 per 100 flesschen on voor anderen wijji / 21 por ILL. Van dezen maatregel werd een bate van / 120.000 verwacht.

By het ter perso gaan van dit overzicht (medio 1934) was dio wijziging van het tarief nog niet bij de wet bekraohtigd. Op dat tijdstip was by de Staten-Generaal mede in behandeling een wetsontwerp, ten doel hebbende de vestiging van nieuwe en uitbreiding van beataande bedrijven in Ned.-Indie aan te moedigen. Indien dat ontwerp tot wet wordt verheven, zal de Gouverneur-Generaal bevoegd zijn vrijstelling van invoerrecht te verleenen voor machinorieen, werktuigen of toestellen ten behoevc van nieuwe industrieelle bedrijven of van nieuwe onderdeelen van bestaande bedrijven, die de vervaardiging van nieuwe eindproducten ten doel hebben, alsmede, gedurende een tijdvak van ten hoogste twee jaren, voor in zoodanige bedrijven te verwerken grondstoffen. In dat wetsontwerp worden voorts eenige wijzigingen in het tarief van invoerrechten voorgesteld om enkele, bij de vaststelling van dat tarief ontstane onvolkomenheden te verbeteren en om het recht van alcoholische essences van / o tot / 3 per K.G. te verlagen.

In aanvulling van de opgave in de laatste uitgave dezer Encyclopaedie (DI. I, biz. 256) bevattende de jaarlijks in totaal aan in- en uitvoerrechten en entrepot-pakhuishuur ontvangen bedragen, volgt hieronder een overzicht van hot-geen in de latere jaren alleen aan invoerrechten in's lands kasisgevloud (wat dejaren 1931,1932 en 1933 betreft met inbegrip van de opcenten).

	Java en Madoera	Buiten-gewesten	Totaal
1914	15.981.060	7.252.362	23.233.422
1915	15.149.610	7.532.491	22.682.101
1916	17.312.867	7.596.276	24.909.143
1917	16.387.307	7.768.210	24.155.517
1918	17.723.907	7.998.485	25.722.392
1919	23.340.824	10.361.841	33.708.668
1920	45.084.370	16.170.806	61.255.176
1921	50.038.661	19.091.611	69.130.272
1922	41.874.710	17.420.745	59.295.455
1923	39.604.082	16.443.954	56.138.036
J 924	41.352.749	18.995.514	60.348.263
1925	48.625.584	26.925.507	75.551.091
1926	48.360.409	20.409.892	76.770.301
1927	52.501.155	26.896.018	79.397.173
1928	60.544.855	28.433.338	88.978.193
1929	64.219.714	31.180.289	95.400.003
1930	52.961.757	24.732.418	77.694.175
1931	41.617.445	16.185.317	57.802.762
1932	34.367.067	13.032.299	47.399.366
1933	34.388.079	12.925.895	47.313.974

De uitvoerrechten. Bij do ordonnantie van 13 Mei 1925 (Ind. Stb. no. 218) werd do uitvoerrecht onheffing ton aanzien van caoutchouc wo-der op overeenkomstige wijze gorogold ala het goval was v66r do inwerkingtredeing van do wet van 18 Mafirt 1921 (Ind. Stb. no. 210), behoudens dat do z.g. bevolkingsrubber, waaronder ver-staan wordt hevearubber, niet gewonnen uit door een cultuornderneming geteelde boonion, in allo in artikel 3 der Tariefordnantie (Ind. Stb. 1910 no. G28) bedoelde gewesten, slechts

met een recht van 5% der waarde werd belast. Aan een "cultuornderneming" worden als criteria gcsteld: geregelde aanplant, systematische tap, op zoo schoon mogelijk product ingestelde bercidingswijzo en een zoodanige bedrijfsboek-houding, dat daaruit do geldelijke resultaten kunnen worden bepaak. Speciaal in laatstbe- doeld criterium komt het karakter van het onderwerpelijke uitvoerrecht — n.l. aanvulling van de inkomstenbelasting, enz. — tot uiting.

Op do opheffing van het uitvoerrecht op bevolkingsrubber is in den Volksraad bij herhaling aangedrongen. Een van de voornaamste van Re-geeringszijde tegen deze opheffing aangevoerde argumenten is steeds geweest, dat deze belas-ting, zoowel door vorm als door aanpassing aan het prijsniveau (het is immers een waarderecht) zeer gemakkelijk wordt gedragen en allerminst belemmerend heeft gewerkt op de ontwikkeling van de bevolkingscultuur.

Bij do ordonnantie van 25 Maart 1927 (Ind. Stb. no. 104) is aan den Directeur van Financien of een door dezen aan te wijzen autoriteit opgedra- gen van tijd tottijd ter berekening van het uitvoerrecht de waarden van hevearubber vast te stellen.

Enkele cijfers betreffende de opbrengst der uitvoerrechten volgen hieronder.

	Java en Madoera	Buiten-gewesten	Totaal
1914	633.535	1.365.132	1.998.667
1915	1.100.764	1.597.650	2.698.414
1916	1.590.586	1.504.510	3.095.096
1917	787.688	1.219.579	2.007.267
1918	55G.117	1.045.468	1.601.585
1919	1.927.903	3.186.457	5.114.360
1920	1.970.653	4.577.755	6.548.408
1921	1.407.813	6.595.223	8.003.036
1922	2.284.642	9.663.287	11.947.929
1923	2.641.746	3.757.669	6.399.415
1924	2.627.058	4.316.455	6.943.513
1925	1.497.094	11.387.589	12.884.683
1926	2.002.326	12.946.889	14.949.215
1927	1.862.641	12.960.997	14.823.638
1928	2.562.697	10.982.515	13.545.212
1929	2.550.480	10.512.061	13.062.541
1930	2.128.473	6.687.434	8.815.907
1931	1.478.477	2.661.122	4.139.599
1932	1.055.404	1.415.923	2.471.327
1933	857.212	1.395.541	2.252.753

Het statistiekrecht. Bij do ordonnantie van 19 November 1924 (Ind. Stb. no. 517) werd over-gegaan tot de invoering van het statistiekrecht.

Dit rocht wordt geheven naar de waarde van do goederen, wolke in het Nodorlandsch-Indiohso tolgebied worden ingevoerd, dan wel uit dat ge-bied wordon uitgoeverd. Hot bedraagt vijf cent van elke twintig gulden of gedeelte daarvan, berekend over de totalo waarde der in eene aan« gifto begrepon goodoren. Een aantal in- en uit-voeren word niet gotroffen; in de meeste ge- vallen betreft dit goederen, welke ook van invoerrecht resp. uitvoerrecht zijn vrijgesteld. Zoowel voor do verzekering van het recht als voor statistische doeleinden zijn aan importeurs en exporteurs verschilleude verplichtingen opge* legd. Het verschuldigde wordt in soinnige geval- len voldaan door geld, in andere door opplakken van statistiokzogels op de aangiften.

Het statistiekrecht. (Vervolg.)

Van de zijde van den handel, die overigens tegen de heffing van het statistiekrecht als zodanig blijkbaar geen bezwaar heeft, zijn wel bedenkingen gemaakt tegen het heffingspercentage, de inkomsten uit het door belanghebbenden als een retributie beschouwd middel (verden geacht in onredelijke mate de uitgaven te overtreffen, welke aan den dienst der statistiek zijn verbonden. Hiertegenover heeft de Regeering steeds het standpunt ingenomen, dat met de invoering van het statistiekrecht niet alleen dekking van de kosten, verbonden aan de werkzaamheden op statistisch terrein, doch uitdrukkelijk mede het verkrijgen van een bate voor de schatkist werd beoogd.

Aan statistiekrecht werd ontvangen in:

1925: / 4.156.242	1926: / 6.087.232
1927: / 6.242.852	1928: / 6.411.979
1929: / 6.348.127	1930: / 5.120.428
1931: / 3.341.337	1932: / 2.303.693
1933: / 1.987.669.	

Accijnsen.

DE ACCIJNS OP HET INLANDSCHE GEDISTILLEERD. Deze belasting werd bij de ordonnantie van 25 April 1922 (Ind. Stb. no. 232) nader verhoogd tot / 300 per H.L. van een sterkte van 50%. De verdubbeling van den accijns, welke automatisch een verdubbeling van het invoerrecht tengevolge had, leidde tot een sterken teruggang van de inkomsten uit dit middel, zoowel door vermindering van het verbruik van gedistilleerd als door de toeneming van de clandestiene vervaardiging. Reeds in 1924 werd daarom, bij de ordonnantie van 6 Augustus van dat jaar (Ind. Stb. no. 351), de belasting tot / 150 per H.L. teruggebracht.

De met evenbedoelde verhoging van 1922 opgedane ervaring leidde ertoe, dat toen in 1932 de gedistilleerd-accijns opnieuw voor tijdelijke verhoging in aanmerking werd gebracht, de Regeering, zoowel ter vermindering van al te grooten stimulans tot clandestien bedrijf als met het oog op de fiscale belangen, welke met een terugslag van het verbruik niet gebaat zouden zijn, meende niet verder te mogen gaan dan een opvoering van den accijns met een derde gedeelte. Bij de ordonnantie van 9 April 1932 (Ind. Stb. no. 140) werd de belasting mitsdien tijdelijk gebracht op / 200 per H.L.

De inkomsten uit den accijns op het inlandsch gedistilleerd bedroegen in

1921: / 1.378.897	1922: /
1923: / 784.296	1924: / 5G9.997
1925: / 726.194	1926: / 808.269
1927: / 895.339	1928: / 1.065.950
1929: / 1.109.479	1930: / 949.927
1931: / 760.377	1932: / 628.517
1933: (met inbegrip van den accijns op / 560.374.	

Een belangrijke wijziging van de gedistilleerd-accijns-ordonnantie (Ind. Stb. 1898 no. 90) is totstandgekomen bij de ordonnantie van 19 Maart 1931 (Ind. Stb. no. 111). Hierbij werden, ten einde een krachtige preventieve werking van de strafbepalingen der ordonnantie te doen uitgaan en tegen eventuele overtreders strenger te kunnen optreden, op de verschillende delicten in het algemeen zwaardere straffen (hechtemis of geldboete) gesteld en voorts bij verscheidene overtredingen bijzondere minima voor de geld-

boeten opgenomen; het onderscheid naar den landaard der overtreders kwam eveneens te vervallen. Met de wederinvoering van de bijzondere minima voor de geldboeten ten aanzien

van den gedistilleerd-accijns werd gebroken met het sodert de inwerkingtreding van het Wetboek van Strafrecht ook in het fiscale strafrecht geldende beginsel van een algemeen minimum voor alle geldboeten.

Bij evenaangehaald Stb. 1931 no. III werden nog in de ordonnantie van 27 Februari 1898 no. 93, houdende voorschriften omtrent het verleen van vrydom van invoerrecht of accijns voor houtgeest ongedistilleerd, strafbepalingen opgenomen, waardoor werd voorzien in de lee into, dat overtreding van laatstbedoelde ordonnantie in de Buitengewesten straffeloos kon worden gepleegd.

DE ACCIJNS OP PETROLEUM, ENZ. Ook dit middel is, als gevolg van de financieele crisis en do daardoor noodzakelijk geworden middenversterking voor tijdelijke verhoging in aanmerking moeten worden gebracht. Terwijl de accijns, wat de petroleum betreft, is gehandhaafd op / 3,50 per H.L., werd deze voor gasoline, petroleumbenzine en a) die andere aardolieproducten, welke met de evengenoemde gemeen hebben dat zij vlichtiger zijn dan petroleum, / 7,50 per H.L. bedragende, bij de ordonnantie van 28 December 1931 (Ind. Stb. no. 519) tijdelijk verhoogd met twintig procenten. Deze procenten werden reeds bij de ordonnantie van 5 Maart 1932 (Ind. Stb. no. 93) voor het verdere gedeelte van het jaar 1932 verhoogd tot driëndertig en een derde en bij de ordonnantie van 16 December 1932 (Ind. Stb. no. 595) voor het jaar 1933 op laatstbedoeld peil gehandhaafd. Ook voor 1934 is deze opcentenheffing bestendigd.

Van accijns op petroleum, gasoline, petroleumbenzine, enz. werd ontvangen in:

1921: / 14.121.749	1922: / J5.129.763
1923: / 16.327.273	1924: / 16.467.341
1925: /	1926: / 20.346.053
18.16G.422	1927: / 1928: / 27.426.255
23.407.614	1929: / 1930: / 32.308.410
30.954.698	1931: / 1932: / 31.886.317
29.198.064	1933: /

DE ACCIJNS OP LUCIFERS. Op dozen accijns, welke by Ind. Stb. 1921 no. 303 werd verhoogd tot / 1,40 per gros doosjes (van ten hoogste 79 lucifers), worden ingevolge de ordonnantie van 25 April 1922 (Ind. Stb. no. 231) tijdelijk vijftig procenten geheven. Als gevolg van verschillende factoren, waarvan kunnen worden genoemd het toenemend gebruik van automatische aanstokers (zie ook onder Invoerrechten), doch zeker niet in de laatste plaats de door de ongunstige tijdsomstandigheden veroorzaakte sterke vermindering van de koopkracht der bevolking en in verband daarmede de terugkeer tot de z.g. tapijpi en andere primitieve vuurslagapparaten, vertoont de opbrengst van dit middel een grooten achteruitgang.

Ontvangen werd in:

1921: / 5.312.716	1922: / 10.115.644
1923: / 9.223.048	1924: / 7.783.480
1925: / 8.929.788	1926: / 9.322.443
1927: / 11.022.276	1928: / 11.129.412
1929: / 10.736.478	1930: / 9.752.055
1931: / 7.674.487	1932: / 4.759.025
1933: / 3.141.218.	

Accijnsen. (Vervolg).

DE ACCIJS OP BIER. In 1930 namen de voornemens tot vestiging van een bierindustrie in Nederlandsch-Indië vasten vorm aan en werd met do oprichting van de eerste brouwerij een aanvang gemaakt. Verwacht werd, dat tegen het einde van 1931 met de aflevering van bier zou kunnen worden begonnen. Een en ander leidde tot de indiening in 1931 van een begrotingsvoorstel, waarbij op de invoering van een accijns op bier werd gerekend. Niet alleen, dat de Regeering het heffing van een accijns op het binnen Nederlandsch-Indië vervaardigd bier uit fiscaal oogpunt alleszins gerechtvaardigd achtte, doch vermeend werd, dat 's Lands financieel belang vorderde dat een aequivalent werd gesteld voor de derving van invoerrecht, welke het gevolg zou zijn van de, in verband met de productie binnenslands, te verwachten vermindering van den bierimport. Uitgaande van een invoerrecht van 8 ct. per liter en rekening houdende met de door de inheemsche Industrie te betalen invoerrechten op grondstoffen, verpakingsartikelen, enz., werd voorgesteld den accijns te stellen op 5 ct. per liter. Bij zoodanig bedrag zou de binnenlandse fabrikant nog een voorsprong van % ct. per liter behouden. De opbrengst werd voorloopig geraamd op / 200.000 per jaar.

Het begrotingsvoorstel vond in den Volksraad groote belangstelling en werd uitvoerig behandeld. Speciaal werd in het College critiek uitgeoefend op het accijnsbedrag, hetwelk naar het inzicht van vele leden te hoog was; de nieuwe Industrie ware te bevorderen door voorloopig met een zeer lage accijnsheffing te volstaan en eerst nadat het brouwbedrijf zijn levensvatbaarheid zou hebben bewezen, zou tot verhooging kunnen worden overgegaan. Voor deze critiek is de Regeering tenslotte in zooverre gewichtig, dat zij zich bercid verklaarde gedurende een termijn van twee jaren na den datum van inwerking-treding der eurlang aan den Volksraad voor te leggen ordonnantie tot regeling der heffing, den accijns in stede van op 5 ct., op 3 ct. per liter te stellen. De Volksraad vereenigde zich daarop met het ontwerp, waarna de betrekkelijke aanvullingsbegroting ook de goedkeuring van den wetgever verwierf.

Ingevolg de „Bieraccijns-ordonnantie 1931" (Ind. Stb. DO. 488) wordt in het Indisch tolgebied een accijns geheven op liet bier, dat aklaar is vervaardigd, dan wel in andere gedeelten van Nederlandsch-Indië vervaardigd en in het tolgobied wordt ingevoerd. Do accijns bedraagt / 5 per l.L., doch gedurende twee jaar, gerekend van liet tijlstop in inwerking-treding dor ordonnantie (16 December 1931), slechts / 3 per l.L.

De accijnsplicht ontstaat voor liet in het tolgebied vervaardigde bier bij den uitslag uit de brouwerij op voor hot in de overige gedeelten van Nederlandsch-Indië vervaardigde bier bij den invoer ton verbruik in het tolgebied. Voor eerstbedoelden accijns wordt, eventueel na zekerheidsstelling, krediet verleend uiterlijk tot den vijftienden van do maand, volgonde op die waarin het bier is uitgeslagen.

De invordering van den accijns blijft achterwege, dan wel teruggave van ton accijns wordt verleend van binnen het tolgebied vervaardigd bier, dat is uitgevoerd dan wel voor den uitvoer verloren is gegaan en van door den bierbrouwer

teruggenomen en weder in de brouwerij ingeslagen bier.

Oprichting van een bierbrouwerij mag slechts plaats hebben met vergunning van den Directeur van Financiën, terwijl voor het vervaardigen van bier een nadere toelating van dat departementshoofd is vereischt.

Uitvoeringsvoorschriften zijn vastgesteld bij de „Bieraccijns-verordening 1931" (Ind. Stb. 1932 no. 30).

Bij Ind. Stb. 1933 no. 489 werd de bieraccijns met 50 procent verhoogd. Deze verhooging is 10 Januari 1934 aangevangen.

De accijns heeft in 1932 / 51.618 opgebracht.

DE ACCIJS OP TABAK EN TABAKSFABRIKATEN. De zorgwekkende toestand van 's Lands financiën, welke noopte om te zien naar nieuwe bronnen van inkomsten, waarmede een duurzame versterking der geldmiddelen zou kunnen worden bereikt, leidde tot de indiening bij den Volksraad, in den aanvang van 1932, van een ontwerp-aanvullingsbegroting, waarbij werd gerekend op de invoering van een accijns op tabak en tabaksfabrikaten (Volksraad 1931—1932, Ond. 125). Voorgesteld werd het tabaksverbruik in vollen omvang te treffen door eene belasting, neerkonende op twintig percent van den detailprijs met inbegrip van den accijns, en waarvan een bate werd verwacht van ± / 15 miljoen 's jaars.

Na een uitvoerige gedachtenwisseling, waarbij o.m. een motie werd aangenomen, waarin de Volksraad de wenschelijkheid uitsprak, dat in de te treffen regeling de vrijstelling van accijns voor onverpakte, c.q. op priinitief inheemsche wijze verpakte gekorven tabak zou worden verzekerd, vereenigde het College zich door aanvaarding der aanvullingsbegroting in beginsel met de nieuwe heffing.

Gevolg gevend aan het by de behandeling van het begrotingsvoorstel medegedeeld voornemen werd vervolgens nopens verachtillende met de uitwerking en invoering van den accijns verband houdende kwesties het oordeel eener commissie van deskundigen ingewonnen. Deze commissie — de Tabaksaccijns-commissie — werd op 23 Maart 1932 ingesteld on bracht reeds op 28 Mei d.a.v. haar verslag uit, waarna op 15 Augustus van dat jaar bij den Volksraad werd ingediend een ontwerp-ordonnantie tot regeling van de heffing en de verzekering van den tabaksaccijns (Volksraad 1932—1933, Ond. 61).

Met ontwerp beruiste op het banderollestelsel, hetwelk door do Tabaksaccijnscommissie unanimem als het eenig inogelijke en eenvoudig controleerbare stelsel van hoffing was vorgebracht en dat ook naar het oordeel der Regeering den eenigen waarborg bood, dat de heffing van den tabaksaccijns zou zijn verzekerd.

Aan hoogerbedoeld motie betreffende de vrijstelling van onverpakte, c.q. op priinitief inheemsche wijze verpakte gekorven tabak, word slechts in zoover tegemoetgekoomen, dat in het ontwerp werd vrijgesteld de op den pasar door den verbo uwer in het klein verkochte gekorven tabak, voorzoo veel vervaardigd uit door hemzelf geteelde tabak en zulks met de beperking, dat de vrijatelling alleen zou golden ten aanzien van verbouwers, die gewoon waren door henzelf geteelde, gekorven tabak op den pasar in het klein te verkoopen.

Accijnsen. (Vervolg).

De Regeering voerde ter verdediging van deze beperking van de vrijstelling aan, dat, indien niet op de aangegeven wijze scherpe grenzen werden gesteld aan den verkoop van onverac-pynsde tabak, het zelfrollen van eigaretten en strootjes, met gebruikmaking van onveraccijnsde tabak, ongetwijfeld groote uitbreiding zou ondergaan en als gevolg daarvan niet alleen de belangen van den fiscus ernstig gevaar zouden loopen, doch tevens de bestaansmogelijkheid van de Industrie van goedkope sigaretten en strootjes, waarbij enkele honderdduizenden personen werkzaam zijn, in hooge mate zou worden bedreigd.

Het ontwerp ontmoette in den Volksraad, praktisch gesproken bij alie groepen, ernstig verzet.

De verwachting werd uitgesproken, dat het banderollstelsel met de daarmede gepaard gaande verplichting tot verpakking der tabaksproducten, zou leiden tot den ondergang van het kleinbedrijf (de huisindustrie) en, zij het ook in minder mate, van den kleinhandel. De invoering van den accijns, zoodmede de ter voorkoming van ontduiking noodzakelijke controle zou tai van ingewikkelde regelingen vorderen, welke niet alleen door den eenvoudigen d'saman moelijk zouden kunnen worden begrepen, doch bovendien nimmer integraal gehandhaafd zouden kunnen worden. Het al te fiscaal karakter van het ontwerp zou sociale moeilijkheden veroorzaak.

Speciaal richtten de bedenkingen zich tegen de belasting van de gekorven tabak, waarbij de algemeen van het banderollstelsel verwachte ongewenschte gevolgen zich in de sterkste mate zouden doen gevoelen. Daarnaast werd uitvoerig betoogd, dat de strootjesindustrie eene belasting van twintig percent niet zou kunnen dragen en, bij handhaving van dat percentage, in den concurrentiestrijd met de machinale Industrie van sigaretten het onderspit zou moeten delven.

De Regeering voerde hiertegenover aan, dat een algemeene tabaksaccijns als werd voorgesteld, welke enkele tientallen millioenen guldens zou opbrengen (bij nadere berekening was de opbrengst namelijk geraamd op / 22,5 millioen 's jaars), uit den aard der zaak niet kon worden geheven zonder dat min of meer ingrijpende bepalingen werden in het leven geroepen, waaraan het maatschappelijk leven zich zou moeten — doch ook zou kunnen — aanpassen.

Het kwam der Regeering niet wenschelijk voor om de vrijstelling verder uit te breiden dan op het oogenblik met het oog op de belangen der tabaksverbuwers noodzakelijk werd geacht. In den loop der jaren zou de bevoiking zich aan het systeem van den tabaksaccijns leeren aanpassen, zoodat was te verwachten, dat men in een niet te verre toekomst tot een volkomen afgerond stelsel zou kunnen komen. De vrijstelling ware daarom voorhands te beperken tot het tegenwoordige geslacht van de betrokken tabaksverbuwers — en hunne gezinnen — in zoverre zij reeds gewend waren bun tabak in het klein op den pasar te verkoopen.

Dat speciaal de krdtdkstrootjes-industrie op den duur de belasting niet zou kunnen verhalen achte de Regeering ten eenenmale onbewezen. Er werd op gewezen, dat de goedkope sigaretten-industrie en de strootjesindustrie praktisch in

gelijke omstandigheden verkeerden. Evcnmin kon worden toegevoegd dat de noodzakelijk geachte beperkte vrijstelling voor gekorven tabak uitsluitend ten nadeele zou komen van de krdtdk-industrie, aangezien de overgroote massa van geïmporteerde en pinnenslands vervaardigde goedkope sigaretten eveneens wordt geconsummeerd door de inheemsche bevolking.

De argumenten der Regeering vermochten den Volksraad niet te brengen tot een integrale aanvaarding van het ontwerp.

Het ontwerp werd eerst aangenomen (met 43 tegen 9 stemmen), nadat een vijftal belangrijke amendementen een meerderheíl in het Colleege hadden verkregen.

Het eerste dezer amendementen stelde vrij van den accijns alle binnen het tolgebied geteelde, onverpakte of op de gebruikelijke inheemsche wijze verpakte gekorven tabak, het tweede bracht voor de strootjes den accijns terug van twintig tot tien percent, het derde en vierde brachten een uitbreiding van de algemeene ad-viserende taalc van de reeds eerder bij een door de Regeering overgenomen amendement ingestelde commissie van deskundigen voor den tabaksaccijns met enkele speciale bevoegdheden, terwijl het vijfde amendement ten slotte de in het ontwerp opgenomen bijzondere minima voor de geldboeten afschafte.

Van deze amendementen werden die betreffende de vrijstelling van gekorven tabak (raming mindere opbrengst / 4,5 millioen 's jaars) en de ruimere bevoegdheiden van de commissie van deskundigen door de Regeering in de definitieve regeling overgenomen. De strootjes bleven echter met twintig percent belast, terwijl de bijzondere minima voor de geldboeten werden gehandhaafd.

De ordonnantie werd op 13 October 1932 (Ind. Stb. no. 517) vastgesteld, met gebruikmaking door den Gouverneur-Generaal — voor de eerste maal sedert de inwerkingtreding van de nieuwe staatsregeling en de daarbij totstandgekomen wijziging in de wettende positie van den Volksraad — van de bevoegdheid, vervat in artikel 90, eerste lid, onder 2e der Indische Staatsregeling, om in dringende omstandigheden, i.c. den zorgwekkenden toestand van 's Lands financiën, ordonnanties zonder overeenstemming met den Volksraad, op eigen gezag en verantwoordelijkheid vast te stellen. Zij trad in werking op 16 December 1932 (vgl. Lid. Stb. 1932 no. 530).

Uitvoeringsvoorschriften werden vastgesteld bij de op hetzelfde tijdstip in werking getreden „Tabaksaccijns-verordening“, (Ind. Stb. 1932 no. 560) en bij verschillende beschikkingen van den Directeur van Financiën.

Aan den algemeenen tabaksaccijns, bij welks inwerkingtreding de speciale accijns, ingevolge de ordonnantie van 19 December J 873 (Ind. Stb. no. 248), zooals laatstelijk gewijzigd bij de ordonnantie van 31 December J896 (Ind. Stb. no. 266) gehoven van bepaalde soorten tabak bij aanvoer in de Westerafdeeling en de Zuidoosterafdeeling van Borneo, werd opgeheven, zijn onderworpen de binnen het Indisch tolgebied vervaardigde en de in dat gebied ten verbruik ingevoerde tabaksproducten, waaronder worden verstaan sigaren, sigaretten, strootjes, rook- en pruimtabak (gekorven tabak), snuif en andere dergelijke bereide tabak, onverschil-

Accijnsen. (*Vervolg.*)

lig of on in welke mate bij de vervaardiging surrogate n of hulpstoffen zijn gebezigd.

Van den accijns is vrijgesteld de binnen het-¹ tolgebied geteelde, onverpakte of op de gebruikelijki inheemsche wijze verpakte gekorven ta-¹-bak; onder dit laatste moet blijkens de wordings-igeschiedenis der bepaling worden verstaan de op primitief inheemsche wijze, d.w.z. met ge-¹bruikmaking van inheemsch materiaal (bamboe, blad en derg.) verpakte tabak. Daarmeevens blijft de invordering van den accijns achterwege dan wel wordt teruggave van den reeds ingevorderden accijns verleend voor tabaksproducten, welke naar buiten het tolgebied worden uitgevoerd en voor van buiten het tolgebied aangebrachte ta-¹-baksproducten, welke binnen dat gebied in fa-¹-brieken worden ingeslagen.

De accijns is, wat de in het tolgebied ingevoer-¹-de producten betreft, verschuldigd door den im-¹-porteur, d.w.z. door dengene die de tabaksproduc-¹-ten ten invoer aanbrengt per 25, 27.5, 30, 35, 40, 45, 50, 65, 60, 65, 70, 75, 80, 85, pakketpost, door dengene aan wien het pak-¹-ket is geadresseerd. Voor de uit fabrieken (d.i. uit binnen 1.50, / 1.60, / 1.80, / 2.—, / 2.25, / 2.50, / 2.75, / 3, / het tolgebied gevestigde fabrieken) afkomstige 3.25, / 3.50, / 3.75, / 4.—, / 4.25, / 4.50, / 4.75, / 5.— producten is de accijns verschuldigd door den, / 5.50, / 6.—, / 6.50, / 7.—, / 7.50, / 8.—, / 8.50, / fabrikant, als hoedanig wordt beschouwd hij die 9.—, / 9.50, / 10.— en voorts opklimmende met een binnen het tolgebied al dan niet door hem-¹-zelf vervaardigde tabaksproducten voor den verkoop in het klein verpakt, alsmede hij die si-¹-garen voor den stuksgewijzen verkoop in het klein in gereedheid brengt. De uitsluitende vervaardiging van 27 (Ind. Stb. no. 267), zoodaats dit luidt ingevolge den tabaksproducten stempelt iemand derhalve nog niet bij Koninklijk besluit van 9 Mei 1916 no. 21 (Ind. tot fabrikant; zou dit wel het geval zijn, dan zouden Sib. 1917 no. 171) algemeen be-¹-kend gemaakten tekst en sedert is gewijzigd en aangevuld, houdende regeling van de invordering van belastingen in Nederlandsch-Indie door middel van dwangschriften, is daerbij van over-¹-eenkomstige toepassing verklaard. De tabaks-¹-accijns is de eerste onder den douanedienst res-¹-sorteerende heffing, waarbij invordering door middel van dwangschriften bestaat. Voor controle-doeleinden, o.n.i. ook om mis-¹-bruik van de verschillende krediettermijnen tegen te gaan, worden de door iederen bedrijfsvergun-¹-ninghouder aangevraagde banderolles afgele-¹-verd, voorzien van een speciaal aan dien ver-¹-gunninghouder verleend controlenummer.

Zoowel fabrikanten als importeurs, d.w.z. zij die een geregeld bedrijf van importeur van ta-¹-baksproducten uitoefenen, niœten in het bnzit zijn van een bedrijfsvergunning van den Direc-¹-teur van Financien. Op ultimo 1932 waren reeds aan ruïin 1800 fabrikanten on ongeveer 250 im-¹-porteurs zoodanige vergunningen uitgereikt.

De keuze van het bandcrollestelsel brengt n) ede, dat de aan den accijns onderworpen arti-¹-kelcn slcchtB in gesloten kleinverpakking in het vrije verkeer mogen worden gebracht (ingevoerd resp. uit de fabriek uitgeslagen). De eenige hierop toegelaten uitzondering betreft sigaren, voor-¹-zoover deze stuksgewijs van een zegel zyn voor-¹-zicn en clan los mogen worden verkocht. Deze kleinverpakking inag niet meer inhouden dan voorzoo veel betreft sigaren 100 stuks, sigaretten 100 stuks, strootjes 50 stuks, gekorven tabak % K.G. en snuif 100 gram.

Behalve bij invoer van tabaksproducten door andren dan importeurs, die in het bezit zijn eener bedrijfsvergunning, dan wel door reizigers, cn ten opzichte wanrvan niet blijkt, dat zij voor wederverkoop bestemd zijn, in welk geval do accijns wordt voldaan in geld, geschiedt de vol-¹-doening van den accijns door middel van zegels, z.g. bandcrolles, welko op do kleinverpakking, dan wel, indien het betreft voor stuksgewijzen verkoop) bestomde sigaren, om de sigaren moe-¹-ten worden aangebracht. Deze banderolles wor-¹-den voor fabrikanten en importeurs, die in het bezit zijn eener bedrijfsvergunning, verkrijgbaar gesteld tegen gereede betaling van den accijns, |

dan wel, indien voldoende zekerheid is gesteld, onder krediet voor den accijns; onder bepaalde voorwaarden kan aan fabrikanten ook ongedekt krediet worden verleend. De krediettermijnen zijn verschillend al naar gelang do banderolleeping in Nederlandsch-Indic dan wel elders zal' plaats hebben en loopen in het laatste geval nog uiteen voor de verschillende werelddceelen, waar-¹-in het land van banderolleeping is gelegen.

Op do banderolle is de kleinhandelsprijs ver-¹-meld, d.i. de prijs met inbegrip van de belasting en de kosten van verpakking (ook van eventueele bijgesloten and ere voorwerpen dan tabakspro-¹-ducten), waartegen de artikelen in het klein ten hoogste mogen worden verkocht. Over dezen kleinhandelsprijs wordt de belasting ten bedrage van twintig percent berekend.

De banderolles worden beschikbaar gesteld tot kleinhandelsprijzen van 1, 1.5, 2, 2.5, 3, 3.5, 4, 4.5, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22.5, 25, 27.5, 30, 35, 40, 45, 50, 65, 60, 65, 70, 75, 80, 85, 90 en 95 cent, / 1.—, / 1.10, / 1.20, / 1.30, / 1.40, / 1.50, / 1.60, / 1.80, / 2.—, / 2.25, / 2.50, / 2.75, / 3, / 3.25, / 3.50, / 3.75, / 4.—, / 4.25, / 4.50, / 4.75, / 5.—, / 5.50, / 6.—, / 6.50, / 7.—, / 7.50, / 8.—, / 8.50, / 9.—, / 9.50, / 10.— en voorts opklimmende met een zelf gulden.

Bij achterstalligheid wordt de accijns inge-¹-vorderd door middel van dwangschriften; het bepaalde in het Koninklijk besluit van 3 Juli 1879 no. 27 (Ind. Stb. no. 267), zoodaats dit luidt ingevolge den bij Koninklijk besluit van 9 Mei 1916 no. 21 (Ind. Sib. 1917 no. 171) algemeen be-¹-kend gemaakten tekst en sedert is gewijzigd en aangevuld, houdende regeling van de invordering van belastingen in Nederlandsch-Indie door middel van dwangschriften, is daerbij van over-¹-eenkomstige toepassing verklaard. De tabaks-¹-accijns is de eerste onder den douanedienst res-¹-sorteerende heffing, waarbij invordering door middel van dwangschriften bestaat. Voor controle-doeleinden, o.n.i. ook om mis-¹-bruik van de verschillende krediettermijnen tegen te gaan, worden de door iederen bedrijfsvergun-¹-ninghouder aangevraagde banderolles afgele-¹-verd, voorzien van een speciaal aan dien ver-¹-gunninghouder verleend controlenummer.

De accijns heeft opgebracht in 1932: / 195.148, in 1933: / 10.566.274.

DE ACCIJNS OP SUIKER. Ter versterking van de Landsgeldmiddelen werd met ingang van 1 Ja-¹-nuari 1934 ingevoerd een accijns op suiker. De daarop betrekking hebbende regeling is vast-¹-gesteld bij de ordonnantie van 16 September 1933 (Ind. Stb. no. 351), terwijl eenigo voor-¹-schriften ter uitvoering van die suikeraccijns-¹-ordonnantie zyn gegeven bij de regeringsveror-¹-dening van 18 November 1933 (Ind. Stb. no. 440).

Aan den accijns is onderworpen alle in het tol-¹-gebied van Ned.-Indie vervaardigde of in dat gebied ten verbruik ingevoerd riet, biet-¹-en anti ere suiker van de scheikundige samenstelling van rietsuiker (saccharose) ongeacht den graad van zuiverheid, derhalve alle fabriekssuikera, de inland se hi et-¹-en palmsuikers, suikerstropen, suikerklontjes e.d., indien zij van de scheikundige samenstelling van saccharose zyn.

In verband mot de practische bezwaren, welke bestaan tegen eene accijnshcaving van door de inheemsche bevolking op inlandscho wijze ver-

Accijnsen. (Vervolg).

vaardigde suiker, is die suiker, mits zonder gebruikmaking van door mechanische bewegkracht gedreven werktuigen vervaardigd, van den accijns vrijgesteld. Indien mechanische werktuigen worden gebzigt kan slechts vrijstelling worden verkregen als de vervaardiger in een der jaren 1931, 1932 of 1933 zich met het telen van suikerriet en het daaruit vervaardigen van suiker heeft bezig gehouden en voorts de met suikerriet beplante oppervlakte niet grooter is dan op eenig tijdstip in een der genoemde jaren. Deze beperkingen zyn gesteld om een abnormale vergroting van de productie van goela mangkok te voorkomen, terwijl de mogelijkheid, om accijns-vrijdom te genieten, zoowel voor inheemschen als voor niec-inheemschen is opengesteld omdat het onbillijk werd geacht de niet tot de inheemsche bevolking behoorende personen, die zich reeds met dit bedrijf bezig hielden, van de vrijstelling uit te sluiten.

De omstandigheid dat het grootste gedeelte van de binnen het tolgebied vervaardigde suiker wordt uitgevoerd en groote voorraden, waarvan de bestemming nog niet bekend is, aanwezig kunnen zijn, heeft geleid tot een systeem van heffing waarbij de controle-maatregelen tot een minimum zyn beperkt. Krediet voor den accijns is zoewel voor fabrikanten als voor groothand-laren op ruïne schaal opengesteld, terwijl res-titutie van betaalden accijns wordt verleend indien hoeveelheden nader worden uitgevoerd. Ter voorkoraing van misbruiken is evenwel res-titutie van betaalde belasting alleen mogelijk, indien de suiker een saccharose zuiverheid heeft van 95 of hooger. Bij het telooagaan van suiker, bijv. ingeval van regenschade of waterschade bij vervoer per prauw, kan van de invordering van den accijns worden afgezien. Wordt bij ambe-lijke opname van onder accijns-krediet aanwezige voorraden een te kort geconstateerd, hetgeen, vooral bij langdurigen opslag, aan indroging of verstroping kan worden geweten, dan wordt een korting tot dekking van die buiten schuld van den eigenaar ontstane verliezen verleend.

De betaling van den accijns van suiker, welke uit een fabriek of pakhuis in het vrije verkeer wordt gebracht, moet geschieden uiterlijk op den achtsten dag, volgende op dien, waarop de suiker is uitgeslagen, terwijl die betaling voor inge-voerd wordende suiker moet plaats vinden voor de suiker ten invoer ten verbruik wordt toege-laten.

In aansluiting aan de heffing van een accijns op suiker is bepaald, dat voor saccharine en an-dere kunstmatige zoetstoffen met een hooger zoetend vermogen dan suiker een accijns ver-schuldigd is naar den maatstaf van tien gulden per K.G.

De opbrengst van dezen accijns is voor 1934 geraamd op / 8 inllionen.

Heffing en verzekering van in- en uitvoer-rechten. De bepalingen op de heffing on verke- ring van in- en uitvoer-rechten, opgenomen in de ordonnantie van 1 October 1882 (Ind. Stb. no. 240) zyn in den loop der tijden herhaaldelijk ge-wijzigd en aangevuld, in het bijzonder door de invoering van de z.g. bedrijfshavens, dat zyn de havens waarbij de scheepvaartmaatschappijen zelf in opslaggelegenheden voor de geloste goede-ren moeten voorzien dan wel ruimten voor de

nederlegging der lading van het Gouvernement moeten huren.

Bovendien zyn vorengenoemd bepalingen, bij afzonderlijke ordonnantien, van toepassing verklaard voor die gebieden, welke na 1852 succesievelijk bij het tolgebied zyn ingelijfd.

Eene herziening en samenvoeging van die bepalingen op de heffing en verzekering van in- en uitvoer-rechten vond plaats bij de ordonnantie van 26 November 1931 (Ind. Stb. no. 471). In deze ordonnantie is nog opgenomen eene opgave van de bij algemeene verordening voor den al-gemeenen handel geopende havens, terwijl, met uitbreiding van de vorige voorschriften, is be-paald dat al die havens voor den algemeenen invoer en algemeenen uitvoer zyn geopend. De opgave van de havens, waarvoor het douane-rglement letter A geldt, is uitgebreid met de haven Palembang, terwijl de uitzondering, dat te Belawan geen goederen in publiek entrepot kon-den worden opgeslagen, is komen te vervallen.

Voorts is, ter uitvoering van die nieuwe be-palingen in Ind. Stb. 1932 no. 214 aangegeven in welke plaatsen tolkantoren on hulptolkan-toren zyn gevestigd en waar zich luchtvaart-terreinen bevinden waarbij douaneformalitei-ten kunnen worden vervuld. Bij laatstgenoemd Stb. zyn voorts nog de tarieven van pakhuus-huur voor onbeheerde goederen en voor in publiek entrepot opgeslagen goederen vastgesteld.

Dienst der in- en uitvoerrechten en accijnsen. De bij Ind. Stb. 1908 no. 279 vastgestelde bepalingen op de organisatie van den dienst der in- en uitvoerrechten en accijnsen, welke bepalingen sedert herhaaldelijk zyn gewijzigd en aangevuld, zyn geheel herzien bij het Gouvernementsbesluit van 22 December 1928 no. 23 (Ind. Stb. no. 554).

Ingevolge die nieuwe bepalingen is met de al-gemeene leiding van den dienst der in- en uitvoerrechten en accijnsen, onder de bevelen van den Directeur van Financien, belast een hoofd-ambtenaar, chef van den dienst, die den titel voert van hoofdinspecteur, hoofd van den dienst der in- en uitvoerrechten en acci-nzen. Het personeel voor het te Batavia gevestigde hoofdkaai- toor en dat voor den dienst bij do tolkantoren wordt jaarlijks bij de begrooting vastgesteld.

Het tolgebied is verdeeld in tien afdelingen; het hoofd van eike afdeling is tevens chef van het tolkantoor ter hoofdplaats van die afdeling. Met liet directe algemeen toezicht op de werk-zzaamheden van de afdelingshoofden is een inspecteur in algemeenen dienst belast, terwijl, be-halve te Batavia, de H oofden van gewestelijk bestuur de superintendentie h eb over den dienst dei, in- en uitvoerrechten en accijnsen iu hun gewest. Bij de tolkantoren is de hoogst in rang zijnde douane-ambtenaar belast met den dienst ter plaats; do heffing der in- en uitvoer- recht on accijnsen geschiedt door dezen amb-tenaar dan wel door een hem toegevoegd Ont-vanger der tolrcchten. /

VERKOOPINGEN (OPENBARE), VERHU-RINGEN, VENDUTIES, VENDUKANTOREN. (Aanv. DL IV). Het oppertoezicht over de vendu-kantoren wordt uitgeoefend door den Directeur van Einancien, daarin bijgestaan door den In- specteur voor het Venduwezen, terwijl het dage-lyksche toezicht berust bij den over elk vendu- kantoor gestelden ambtenaren. Als zoodanig zyn aangewezen ambtenaren van het binnen-

landsch bestuur (voor Batavia, een inspecteur van financiën). De taak van den superintendent is omschreven in artikel 1 der Instructie voor de ambtenaren, belast met de toepassing van het reglement op de openbare verkooping (Venduinstructie). Hem is daarbij o.m. opgedragen om te waken over de creditverleening en over de invordering van venduschulden. Vendukantoren der klasse met bijzonderlijk daartoe aangestelde vendumeesters en verder personeel in Gouvernementsdienst zijn gevestigd in een aantal grootere plaatsen op Java en Madoera en in de Buitengewesten. De overige vendukantoren worden beheerd door Algemeene ontvangers der landskassen, aan wie de nevenfunctie van vendumeester der klasse is opgedragen, zoomede door notarissen, gewestelijke secretarissen en ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, die als vendumeester der 2e klasse zijn aangewezen. De organisatie der vendukantoren, welke in den loop der jaren herhaaldelijk wijziging heeft ondergaan, is opgenomen als bijlage van den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië.

By artikel 1 van het reglement op de openbare verkooping in Nederlandsch-Indië (Vendureglement) is bepaald, dat openbare verkooping niet gehouden mogen worden dan ten overstaan van den vendumeester. Uitzonderingen op dezen regel zijn de volgende:

Bij Ind. Stb. 1920 no. 133 j°. 1921 no. 29 is een blijvende regeling getroffen voor het houden van alle openbare verkooping vanwege den Pandhuisdienst buiten bemoeienis van de vendukantoren. Voorts hebben de vendukantoren geen bemoeienis met: executoriale verkooping op den voet van artikel 202 van het Inlandsch reglement (Ind. Stb. 1926 no. 559) en artikel 215 van het Rechtsreglement Buitengewesten (Ind. Stb. 1927 no. 227), zoomede met openbare verkooping van: in spoor of train achtergelaten aan bederf onderhevige goederen (Ind. Stb. 1927 no. 2G2, artikel 164); versche visch (Ind. Stb. 1908 no. 642); land en tuinbouwproducten der inheemsche bevolking (Ind. Stb. 1915 no. 186 j°. 1925 no. 684); door do politie opgevat klein vee (Ind. Stb. 1925 no. 34); nalatenschappen van Inlandsche schepelingen der zeemacht (Ind. Stb. 1919 no. 298) en der Gouvernements Marine (Ind. Stb. 1910 no. 68); nalatenschappen van millitaire nederlandsche (Ind. Stb. 1874 no. 147); sterfboedels van Inlanders, indien de waarde minder dan / J 000 bedraagt (Ind. Stb. 1931 no. 53 artikel 43). Mede kunnen buiten bemoeienis van vendukantoren worden gehouden openbare verkooping van door den Directeur van Economische Zaken aan te wijzen houtwerken en boschproducten, afkomstig uit 's Lands boschen. Dier verkooping worden dan gehouden ten overstaan van den betrokken boschbeheerder of diens wettigen vervanger (Ind. Stb. 1912 no. 128).

De kosten van de vendukantoren der 1e klasse worden geheel ten laste van den Lande. De vendumeesters der 2e klasse (notarissen dan wel ambtenaren van het binnenlandsch bestuur) moeten voor eigen rekening voorzien in de kosten der vendukantoren van het door hen benodigd personeel. Zij genieten 3/5 aandeel in het gehouven vendusalaris en in de vergoeding wegens het afzorgen van aangevraagde venduties, benevens — sedert 1 Januari 1931 — perceptie loon tegen

een door den Directeur van Financiën vastgestelde percentage (Ind. Stb. 1930 no. 354). Sedert dien datum worden de boeten wegens te late betaling van venduschulden in 's Lands kassa gestort. Vóór 1

Januari 1931 kwamen de boeten geheel ten bate van de vendumeesters der 2e klasse. Ook het boetepercentage is op 1 Januari 1931 gewijzigd (Ind. Stb. 1929 no. 491). Bedroeg de boete voorheen 2% voor iedere maand verzuim tot een maximum van 10%, sedert 1 Januari 1931 verbeurt de debiteur, die niet binnen den gestelden termijn — hetzij 3 maanden na den dag der verkooping, dan wel binnen een termijn van korteren duur — zijn venduschuld betaalt, een boete van 2% van het door hem verschuldigde, welke boete na een maand verzuim tot 5% wordt verhoogd. De vendumeester der 2e klasse mag voor zijn rekening en verantwoordelijkheid openbare verkooping doen houden door een gedelegeerde, met wien de superintendent genoegen neemt. Vroeger moesten de gedelegeerde vendumeesters van Europeeschen landaard zijn. Die voorwaarde geldt echter thans niet meer.

Voor iedere openbare verkooping is een minimum vendusalaris verschuldigd, bedragende binnen de grenzen der gemeenten Batavia, Mr. Cornelis, Bandoeng, Semarang, Soerabaja en Medan / 50 en overal elders / 25. De vendumeesters zijn niet bevoegd credit te verlenen aan zich zelve, terwijl de vendumeesters der klasse mede geen credit mogen verlenen aan het bij het vendukantoor werkzame personeel. De aansprakelijkheid der vendumeesters met betrekking tot de door hen verleende crediten, is geregeld bij artikel 25, eerste lid, en artikel 33 van het Vendureglement. De regeling van de wijze, waarop uitvoering is te geven aan de aansprakelijkheid der ambtenaren, belast met de toepassing van het Vendureglement, is aangegeven in Ind. Stb. 1889 no. 192; zie ook Bijblad no's 4690, 4758 en 11023.

De botaling der uit de gehouden verkooping voortvloeiende vorderingen ten laste van de koopers geschiedt aan het Gouvernement, dat jegens de verkoopers verbonden is tot betaling van de rendementen der verkooping, na aftrek van het te hunnen laste komende vendusalaris, tenzij de verkoopers onder de verkoopvoorwaarden het beding stellen, dat de betaling door de koopers niet geschieden aan het Gouvernement, in welk geval het jegens de verkoopers niet verbonden is tot betaling van het rendement. Bedoeld beding mag echter slechts gemaakt worden bij verkooping van zaken, bedoeld in de artikelen 11 en 12 van het Vendureglement.

Sedert de reorganisatie van de Landskassen op Java en Madoera en in de Buitengewesten worden venduschulden in gereorganiseerd kasgebied niet meer betaald bij het vendukantoor, maar bij 's Landskas.

Do wijze van uitbetalen der rendementen is als volgt geregeld. Do gewone ordonnateur of hulp-ordonnateur geeft een ordonnantie of mandaat af op 's Landskas, voor verkooping tegen contante betaling en op een credit van 10 dagen, na verloop van vier weken, voor alle andere verkooping na verloop van vier maanden na den dag der verkooping. Desverlangd worden in plaats van zodanige kas aanwijzingen, in den vorm van een ordonnantie of mandaat of van meer acceptation uitgereikt, betaalbaar bij een aangewezen

Landskas na verloop van voornoemde tijdvakken. Voor het bedrag van het vendusalaris zie de artikelen 10 t/m 16 van het Vendu-reglement. Wordt een nangevraagde verkoop afgezegd binnen acht dagen voor den dag, waarop de verkoop zou worden gehouden, dan wordt door den aanvrager voor of op den aanvankelijk voor de verkoop bestemde dag een vergoeding van / 15 betaald (bierover wordt minnier boete berkend.). Behalve het vendusalaris wordt voor de armen een per mi lie geheven van het bedrag, waarvoor is toegewezen. Omtrent de bestemming en verdeeling dezer gelden, zie Ind. Stb. 1886 no. 127, gewijzigd bij Ind. Stb. 1901 no. 193 jis. Ind. Stb. 1905 nos. 419 en 483.

Van iedere openbare verkoop wordt door den vendumeester een proces-verbaal opge- maakt. Aan de grossen van zoodanig stuk is executoriale kracht toegekend tegen de koopers en degenen, die zich bij de processen-verbaal tot borgeri stelden, (Artt. 35 t/m 42 van het Vendu- reglement). Over het disconteerden van vendu-ac- cepten door de Javasche Bank handelt bijblad no. 3691: voorts bestaat bij de Landskassen ge- legenheid tot disconteerden van venduaccepten, welke bij die kassen betaalbaar zijn gesteld (Ind. Stb. 1903 no. 164, 1918 no. 116 en 1922 no. 434). Bepalingen met betrekking tot de openbare ver- koopingen zijn verder vervat in Ind. Stb. 1832 no. 22 (verkoop van geconfiskeerde goederen), 1925 no. 499 (verkoop van vuurwapenen, bus- kruut en munitie), 1932 no. 143 (verkoop van gevaarlijk vuurwerk door tussenkomst van een vendumeester is verboden), 1834 no. 19 (verkoop van vaste goederen), 1855 no. 60 (verkoop van oorlogsbehoefden), 1889 no. 175 (verkoop van door de politic in beslag genomen voorwer- pen, waarvan de rechthebbende onbekend is), 1860 no. 64 j°. 1879 no. 158 en bijblad 3851 (verkoop van stukken van overtuiging, zooals gestolen voorwerpen, welke niet door den recht- hebbende zijn afgehaald), 1931 no. 471 (verkoop van onbeheerde goederen bij de tolkantoren in bewaring). Verder bijbl. nos. 1330 en 1599 (ver- koop van opstallen staande op eens anders grond), 2460, 2885 en 3826 (overmaking aan de Javasche Bank van het bedrag der door haar gediscconteerde vendu-accepten), 2936 en 4164 (verkoop van erfelijke individueele gebruiks- rechten), 3547, 3993, 4470 en 4504 (openbare verkoop van goederen voor rekening van den Lande), 3732 (vorderingen op boedels onder het beheer der Weeskamers), 4002 (armengeld over opgebouwen goederen), 4186 (legalisatie van In- landsche handteekeningen op vendu-accepten), 4299 (vendusalaris en veilconditien), 4414 (ver- koopingen krachtens onherroepelijke volmacht als bedoeld bij art. 1178 B.W. zijn geen executoriale verkoopingen), 4415 (vrijstelling minimum salaris van verkoopingen voor het Gou- vernement), 4434 (aanwijzing hoofd van inname van rendementen van Gouvernements- verkoopingen), 4492 (opzending extracten processen-verbaal), 4612 (onregelmatigheden bij handelsvendutien), 4665 (verkoop van roerend en onroerend goed in een kaveling), 4691 (vendusalaris bij toewijzing aan een medeigenaar), 4748 (betalingen in mindering en toelichting op de mo- dellien in Ind. Stb. 1889 no. 191), 4806 en 5355 (minimumsalaris voor verschillende op 66n dug gehouden verkoopingen), 4843 (zegelrecht gros

sen processen-verbaal), 4851 (verkoop van on- roerend goederen uit sterfboedels v66r de over- schrijving op de erfgenamen), 4SS2 (toezending venduverantwoordingen aan de Algeineene Re- kenkamer, 4884 (vermelding naam, beroep en woonplaats debiteuren in processen-verbaal), 4897 en 5241 (voorwaarden Gouvernements- koffie- veilingen), 4913 (uitkeering rendement executoriale verkoopingen), 4921 (compensatie venduschulden met rendementen van door debiteuren gehouden verkoopingen), 5075 (voor- schriften nopens de processen-verbaal van overgave en overname van venduadministratie en de daarbij over te leggen lijsten van openstaande vorderingen), 5090 (voorschriften tot uitoefening van controle op de uitkeering van vendurende- menten aan tot de ontvangst daarvan gerechtic- de personen), 5093 (toelichting der ordonnantie in Ind. Stb. 1895 no. 250), 5170 (vordering van een gespecificeerde opgave van kosten bij door particulieren gehouden executoriale verkoopingen), 5248 (compensatie van vorderingen tegen het Gouvernement met venduschulden), 5312 (toelichting van de 4e alinea van het Reglement in Ind. Stb. 1889 no. 190), 5335 (aanvragen oim uitkeering van venduprocenten), 5355 (heffing van minimum vendusalaris), 5775 (inzending van processen-verbaal van tusschentijdsche reke- ningen bij tijdelijke vervanging van vendu- meesters), 5996 (ondertekening proces-verbaal van door een gedelegeerde gehouden openbare verkoop), 6145 (tegang van het opdrijven van venduties van landsdienaren), 6709 (veei- conditien bij executoriale verkoopingen van per- ceelen), 6385 (instructies voor de vendumeesters inzake den verkoop van hout op den voet van bijblad no. 6227), 7278 (bevoegdheid tot tijde- lijke voorziening in de vervulling van het aamt van vendumeester der le klasse), 8440 (nadere instructies betreffende kasbeheer en boekhou- ding). Zie voor vergunning om beslog te leggen op een vendurendement fnd. Stb. 1853 no. 70 en 71, gewijzigd bij Ind. Stb. 1898 no. 208, 1904 no. 445 en 1930 no. 247 en voorts Bijblad no. 1469. Bij het besluit van het Hoofd van het Kantoor voor Reiswezen van 29 April 1932 no. 121 is vastgesteld de „regeling" nopens de vergoedin- gen, welke de vendumeesters, hun gecelegeerden en het hun als zoodanig ondergeschikt vendupersonel voor hun reizen, aan den verkoper in rekening kunnen brengen (bijbl. no. 12814). Oj)en- bare verhuringen en verpachtingen vinden tusschenkomst van de vendukantoren. Zie hiervoor *Deel I* van den Re- geeringsalmanak voor Nederlandsch-Indie, onder „Departement van Financien: Verpachte middelen".

De omzet van de vendukantoren der le klasse bedroeg in 1932 / 548.418 en de zuivere opbrengst voor den Lande / 445.747. Na aftrek van de on- kosten bleef voor het Land een batig saldo over van / 236.231. De omzet van de vendukantoren der tweede klasse bedroeg in 1932 / 7.883.275 (notarissen) en / 1.667.5J 7 (gewestelijke seex- tarissen of besturende ambtenaren) of in totaal / 9.550.792. Het den Lande toekomende aandeel in het vendusalaris bedroeg voor alle vendukantoren der 2o klasse tezamen in 1932 / 334.82J. De zuivere opbrengst voor het Gouvernement van alle vendukantoren tezamen bedroeg in 1932 / 571.052./

5- **BOREL (HENRI JEAN FRANÇOIS)**. Geboren 23 November 1899 te J.Dordrecht als zoon van generaal G. F. W. Borel, 配有配 氏 Jlraxen—hago 3-1 Augustus 1933. Hij bezocht de H.B.S. te V^oGravenhage, Go's 氏 Roermond. Van 1888 tot 1892 studeerde hij als-candidaat-tolk voor de Chinese taal te Leidengider hiding van professor Schlegel, waarna hij naar Amoy vertrok om zijn studie voort te zetten. In 1894 verliet Borel het eiland Ku Lang Su, waar hij de stof heeft verzameld voor zijn boeken Kwan Yen, Wysheid en Schoonheid uit China. Hij were! aanvankelijk als tolk voor de Chinese taal ge- plaatst te Tandjoengpinang en diende later als ambtenaar voor Chinese zaken te [^]Ink&ssar, Soerabaja, Semarang en Pontianak. Zijn cri- tische geest bezorgde hem in zijn ambtelijke loopbaan vele moeilijkheden. In 1899 vertrok hij met ziekteverlof naar Europa; hij keerde in 1903 in Indie terug, waar hij weder op Tandjoengpinang werd geplaatst. Een hem opgedragen on- derzoek naar de werking van de kochleerdoronnanties in de timijnen op Singkpd leidde tot een conflict, hetgeen tengevolge had dat hij in 1904 wederom met ziekteverlof naar Europa werd ge- zonden. In 1905 werd hij als ambtenaar voor Chinese zaken te Semarang geplaatst. Hij bleef tot 1913 in Indie, waarna hij voor goed naar Europa terugkeerde en zijn ambtelijke loopbaan, welke hem geen voldoening heeft kunnen schen- ken, beëindigde.

Gedurende zijn studie te Leiden had Borel zich reeds voor letterkunde, schilderkunst en mu- ziek geïnteresseerd; bij had aanraking gekregen met de mannen van '80; met Frederik van Eeden is hij zeer bevriend geweest. Niet bekend is waarmede zijn literaire publicaties zijn bogon- nen, Tusschen 1892 en 1895 verschenen verzen van zijn hand in het Vlaamsche tijdschrift Van nu en straks en in De Gids. Gedurende zijn verbi jf in China brak de oorlog met Japan uit, hetgeen voor Borel aanleiding vondde om brieven te schrijven in de Nieuwe Rotterdamse Courant. Dit was zijn eerste contact met de journalistiek. In n 1897 verscheen zijn zeer bekend geworden bock Het Jongetje, dat eerst in De Gids is opge- noinen. In zijn ziekteverlof van 1899—1903 heeft hij zich contractueel met een uitgever verbonden orn twecinaal's jaars een roman te schrijven; in die periodo verschenen: Het Zusje, Hot Vlinder- tje, Het Rcfiht cler Licfde, Levenshonger, Leugen der Ecr, Lelianc, Lelienstad, etc. Deze boeken werden door hem zelf als de ininst geslaagde nan- gemerkt. In de jaren 1901—*05 was Borel re- dacteur voor tooncel en letteren van De Tele- grnuf. Na zijn terugkeer uit Indie in 1913 begaf hij zich in de journalistiek om in 1916 als op- volger van Dr. J. L. Walch benoemd te worden tot medewerker voor tooneel en literatuur van Het Vaderland te 's-Gravenhijgc, als hoedanig li jf tot zijn dood werkzaam was. In het num in er van dit bind van 23 November 1929 werd een autobiografie om autocritiek opgenomen, waar- in hij o.m. verklaarde, dat hij zich eigenlijk ineer tot do muziek dan tot de literatuur voelde aan- getrokken. Voor hem inoest de kunst religieuse devotie, geelele overgave van het oorspronkelijke hobben. Wu Wei, een fan basic naar aanleiding van Lao Tsz's philosophic, opgenomen in zijn eerste boek Wijsheicl en Schoonheid in China en in het buitenland verscheidenc mlen afzon-

derlijk verschenen, wns hem het liefste. In de jaren 1898—99 schreef Borel De Chinesech< Filosofic, toegelicht voor niet-sinologen, I Confucius, II Lao Tsz' Voor deze uitgave waren Confucius en Lao Tsz' in Nederland alleen bekend in een zeer beperkten kring van orienta- listen. Genocmd kunnen nog worden do novelle; Dclaatste incarnatic en de natuurbeschr可 vngc: 'n Droom uit Tosari. Zijn sinologische studie heeft hij na zijn terugkeer uit Indie in 1913 niet kunnen voortzetten; hetgeen hem een groote teleurstel- ling was. Als journalist dwong Borel bowondering af om zijn verbaazende werkkraacht en de biiten- gewone snelheid, waarmede hij een artikel kon schrijven/

KIEWIET DE JONGE, (MR. I. HERMAN JACOB), geboren 9 Juli 1885 te Dordrecht, pverleden 29 Juli 1933 te Bandoeng. Promoveerde eerst in de rechten en EeKaalcle in 1911 het diploma van bouwkundig ingenieur. Later studeerde hij, reeds in Indie werkzaam zijnde, La- tijn, Grieksch, Koptisch, Egyptisch en Sanskrit. Werd in 1914 benoemd tot leeraar bij het mid- delbaar technisch onderwijs, en wel in de bouw- kundige vakken aan de Koningin-Wilhelmina- school te Batavia. Ip 1916 werd hij in den rang van commissie redacteur, met den titel van ad- junct-referendaris te werk gesteld by de Algemeene Secretarie. Voor de periode 1918—1919 werd hem verlof buiten bezwaar van den Lande verleend, om hem in de gelegenheid te stellen de redactie van het Bataviaaesch Nieuwsblad op zich te nemen, ten einde de publieke optie voor de regeeringsinzichten van den Gouverneur-Ge- neraal Van Limburg Stirum te winnen. Deze po- ging faalde, waarna hij einde 1919 wederom ter beschikking werd gesteld van de Algemeene Secretarie om belast te worden met de werkzaamheden van secretaris der arbeidscommissie. Na in 1921 met verlof naar Europa te zijn vertrokken, werd hij opgenomen in de hoofdredactie van het dagblad De Telegraaf, waarvan hij deel uitmaakte tot 1926, in welk jaar hij weder naar Indie terugkeerde om te worden benoemd tot referendaris bij het Kantoor van den Adviseur voor de De- centralisatie. In 1927 word hij ter beschikking gesteld van den Hoofdinspecteur van Financien en belast met werkzaamheden ten behoeve van den Raad van beroep voor belastingzaken. In het- zelfde jaar werd hij als lid toegevoegd aan de oud- heidkundige commissie, ten einde deze commissie by te staan by de opsporing van oudlieden en daarinde samonhangende bouwkundige en cul- turele aangelegenheden. Einde 1927 volgde een tijdelijke ter beschikkingstelling van den Hoofdinspecteur van den Dienst der In- en Uitvoer- rechten en Vcijnzen, in verband met de voorbe- reiding van do herziening van de Indische Tarief- wet. In 1928 werd hij benoemd tot Regeerings- gemachtigdo voor Algemeene Zaken bij den Volksraad. In hetzelfde jaar werd hij als lid toegevoegd aan de commissie voor regeeringspubli- caties. In 1930 trok een incident gedurende het tegen den P.N.I.-leider Soekarno, voor den land- mad to Bandoeng govoerd© strafproces, waarbij K. d. J. als getuige tegenwoordig was de algemeene aandacht. Kiewiet de Jonge had n.l. den beklagdo op de zitting de hand gedrukt. Dit optreden word in de Europeescho pers scherp ge- laakt. Ook de minister van kolonien sprak zich in de Tweede Kamer duidlijk afkeurend over deze

handelwijze uit, doch liet overigens de beoordeeling daarvan in de eerste plaats aan den landvoogd over. In een brief aan den Volksraad gaf de Gouverneur-Generaal Do Graeff echter te kennen dat de regering noch in het incident, noch in de uitdagingen van den minister dienaangaande eenige aanleiding had kunnen vinden om den regeringsgemachtigde voor algemeene zaken het volle vertrouwen op te zeggen, dat de landvoogd steeds in hem had gesteld. In verband met dit incident werd gebracht de ontheffing van Kiewiet de Jonge van zijn evengenoemde functie en zijn benoeming in 1931 tot lid van de economische commissie, van welke commissie hij kort na zijn benoeming het secretariaat waarnam. Begin 1933 werd hij aangesteld tot hoofdamtenaar voor economische zaken aan het departement van Landbouw, Nyverheid en Handel, welke functie hij tot aan zijn overlijden heeft bekleed. Hij was een veelzijdig ontwikkeld en zeer intelligent man, die mede door zijn hoffelijkheid de sympathie van velen genoot, ook vauljen, die zijn inzichten (hij was een aanhanger van de z.g. ethisch-politiek) niet deelden/

• OOSTKUST VAN SUMATRA. (Aanv. DI. III). Landbeschrijving. Hoewel met de getijvloedgolf (zie BENO) terdege rekening dient gehouden te worden, is de Rokan Kanan rivier in den regentijd (van November tot April) met inotbooten tot 1.25 m. diepgang steeds bevaarbaar tot Moeara Roembai, 3 dagen bovenstrooms van de monding der Rokanrivier gelegen. In den drogen tijd (Mei tot October) kunnen deze booten soms slechts tot Rantau Binoeang komen, 2 dagen stroomop gelegen. De Rokanrivier wordt dan ook geregeld bevaaren met bedoelde booten, die een sleep van 3 a 4 groote tongkangs bij zich hebben. De Rokan Kiri is in den regentijd van haar monding af gerekend een dag per motorboot op te varen; in den drogen tijd is deze tocht bezwaarlijk.

Flora. Voor het behoud van de nog aanwezige bosschen (boschreserves) en het beheer en de exploitatie daarvan wordt zorggedragen door de diensten van het landschaps- en het Gouvernements boschwezen, beide staande onder een opperhouthvester te Medan, wien drie houtvesters en een uitgebreid ander personeel ter beschikking staan. Herbebossing heeft op uitgebreide schaal plaats te Aek Na Oeli (onderafdeeling Simeloengoen) en wel speciaal met diverse

pinussoorten; verder in de onderafdeeling de Karolanden.

Gezondheidstoestand. Eind 1932 waren er in het cultuurgebied werkzaam 40 particuliere geneesheeren, terwijl er 35 particuliere ziekeninrichtingen worden aangetroffen, waaronder verscheidene groote centrale en zeer modern ingerichte hospitalen, bekostigd door een of meer cultuurmaatschappijen. Bovendien waren er 13 geneeskundigen in overheidsdienst (Gouvernement, gemeente, landschap) terwijl 7 hospitalen van overheidswege geëxploiteerd werden. De afdeling Bengkalis bezat 3 Gouvernementsartsen (Indische artsen en 1 particulier lier Indisch arts (te Bagan-Siapiapi) en 1 Gouvernements- en 2 particuliere ziekeninrichtingen. De buiten het cultuurgebied vallende onderafdeeling de Karolanden bezat 1 Gouvernementsarts, verbonden aan het met overheids subsidie geëxploiteerde hospital van het Batakinstituut. Door een particuliere geneesheer wordt te Kabanjaha bovendien een sanatorium voor longlijders geëxploiteerd.

Herstellingsoorden zijn Brastagi (1300 h 1400 m.) en Kabanjaha (1200 m.) in de onderafdeeling de Karolanden, en Parapat (90.0 ni.), gelegen aan het Tobameer in de onderafdeeling Simeloengoen.

Bevolking. Een belangrijke immigratie van Toba-Bataks uit Tapanoeli (Toba, Silindoen, Samosir) had plaats naar Simeloengoen, waar zij zich vrijwel uitsluitend toelegden op sawahbouw. Vermenging met Timoor-Bataks met andere stammen of landaarden komt zoo goed als niet voor. Verder koloniseerden tienduizenden Javanen, bijna alle ex-ondernemingsarbeiders, in de Maleische en Bataksche kampeengens en vinden een bestaan in ladangbouw en aanplant van overjarige gewassen, in mindere mate in kleinhandel en loondienst.

De cultuurondernemingen werken vrijwel uitsluitend met ingevoerde werkkrachten (mannen en vrouwen). De tabakcultuur gebruikt zoowel Chineezers als Javanen en verder Voor-Indiers (karrevoerders) en Bandjareezen (schuurbouwers). De overige cultures (overjarige gewassen: rubber, thee, oliepalm, vezel (agave) enz.) bezigen uitsluitend Javaansche arbeiders, behalve voor boschkippen (Chineezers).

Het aantal inportarbeiders, werkzaam op de ondernemingen bedroeg:

	op ultimo 1928		op ultimo 1932	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
Chineesche contractanten	29.870	—	905	—
„ vrije arbeiders	458	—	12.917	—
Javaansche contractanten	156.438	60.370	19.064	7.369
„ vrije arbeiders	15.424	14.272	93.774	30.579
Andere landaarden contractanten	1.135	—	—	—
„ „ vrije arbeiders	755	—	2.989	—
Totalen	204.080	74.598	129.649	37.948

De groote vermindering is toe te schrijven aan de sinds 1928 ingetreden economische inzinking. De overcomplete arbeiders vloeiden grotendeels weer terug naar hun landen van herkomst. Opmerkelijk is verder de wijziging in

de verhouding van het aantal contractarbeiders werkzaam onder penale sanctie (zie aldaar) ten opzichte van het aantal z.g. vrije arbeiders (op wie van toepassing is Ind. Stb. 1911 No. 540 Ten Tweede). De tabakcultuur schafte in 1932

de poenale sanctie geheel af in verband met moeilykheden, welke de invoer van haar product in Amerika zou ondervinden, indien by de teelt gebruik werd gemaakt van z.g gedwongen arbeid. Blijkens de volkstelling 1930 was de bevolking van het gewest als volgt samengesteld: (zie tabel kolom hiemaast).

Uit dezo cijfers blijkt een bevolkingstoename, vergeleken met 1920, van: 39,5% voor Inlanders, 40,6% voor Europeanen, 42,4% voor Chi- neezen 30,1% voor and ere Vreemde Oosterlingen, of 39,8% in totaal voor alle bevolkingsgroepen in het geheele gewest. Bijzondere vermelding verdient de toename van het aantal Europeesclie vrouwen met 60%.

De bevolkingsdichtheid blijkt uit het volgend overzicht.

Afdeeling	Bevolking	Opper- vlakte in km².	Aantal personen per km².
Deli en Serdang	518.632	4.840	107.2
Langkat	255.484	6.336.29	40.3
Simelocngo en de Karolanden	372.813	6.500	57.4
iXsahan	333.767	13.330	25.-
Bengkalis	192.927	64.493.95	3.1
Totaal voor het geheele gewest	1.673.623	95.500.24	17.9

Bestuur en in d e e l i n g. Plaatselijke fonclen (vroeger gemeentefondsen geheeten) treft men buiten de gemeenten aan te Arnhemia, JDoli Toea, Poeloe Brajan, Titipapan, Hamperan Porak, Soonggal, Laboehandclie, Tandjoeng morawa, Loeboekpakam, Galang, Bangoen- poerba, Bandar Chalipah, Soengei Ram pah, Tandjoengbringin, Dolok Alasihoe], Tebing- tinggi, Stabat, Selese, Kwala, Tandjoengpoera, Pangkulanbrandan, Pangkalansoesoe, Kisanan, Tandjoengtirain, Laboehanbilik, Serbalawan, Perdagangan, Bengkalis, Bagan-siapiapi, Se- latpandjang en Pakanbaroe.

Het gewest bestaat gedeeltelijk uit:

- A. rechtstreeks bestuur gebied.
- ii. zelfbestuursgebied.

A. Rechtstreeks bestuurd gebied vormen:

a. het ressort van de gemeente M6dan, met uitzondering van eenige kampoengs, (door het inlandsch zelfbestuur van Deli in 1918 on 1920 on niet in vollen eigendom afgestaan nan het Gouvernemt van Nederlandsch-Indie);

b. het ressort van de gemeente Pematang- siantar (door het inlandsch zelfbestuur van Sian- tar in 1923 om niet in vollen eigendom afgestaan aan het Gouvernemt van Nederlandsch-In- die);

c het ci la nd Bengkalis, door hot inlandsch zelfbestuur van Siak in 1873 tegen cen jaarlijk- scho schftdevergoeding van / 8000 in vollen eigen- do m afgestaan aan het Gouvernemt van Nederlanlsch-Indig.

B. Het zelfbestuursgebied, dat het overwe- gend grootsto gedeelte van het gewest inneonit, wordt gormd door de volgende landschappen:

- a, met z.g. (lange) politieko contracten:
 - 1. Deli) in de afdeeling Deli
 - 2 Serdang) en Serdang

Totaal	TOTAAL	
	Andero Oostcrlingen	Vrcmdo Oostcrlingen
1	15.59G	912.622
2	11.992	677.494
3	191.893	134.750
4	191.893	134.750
5	191.893	134.750
6	191.893	134.750
7	191.893	134.750
8	191.893	134.750
9	191.893	134.750
10	191.893	134.750
11	191.893	134.750
12	191.893	134.750
13	191.893	134.750
14	191.893	134.750
15	191.893	134.750
16	191.893	134.750
17	191.893	134.750
18	191.893	134.750
19	191.893	134.750
20	191.893	134.750
21	191.893	134.750
22	191.893	134.750
23	191.893	134.750
24	191.893	134.750
25	191.893	134.750
26	191.893	134.750
27	191.893	134.750
28	191.893	134.750
29	191.893	134.750
30	191.893	134.750
31	191.893	134.750
32	191.893	134.750
33	191.893	134.750
34	191.893	134.750
35	191.893	134.750
36	191.893	134.750
37	191.893	134.750
38	191.893	134.750
39	191.893	134.750
40	191.893	134.750
41	191.893	134.750
42	191.893	134.750
43	191.893	134.750
44	191.893	134.750
45	191.893	134.750
46	191.893	134.750
47	191.893	134.750
48	191.893	134.750
49	191.893	134.750
50	191.893	134.750
51	191.893	134.750
52	191.893	134.750
53	191.893	134.750
54	191.893	134.750
55	191.893	134.750
56	191.893	134.750
57	191.893	134.750
58	191.893	134.750
59	191.893	134.750
60	191.893	134.750
61	191.893	134.750
62	191.893	134.750
63	191.893	134.750
64	191.893	134.750
65	191.893	134.750
66	191.893	134.750
67	191.893	134.750
68	191.893	134.750
69	191.893	134.750
70	191.893	134.750
71	191.893	134.750
72	191.893	134.750
73	191.893	134.750
74	191.893	134.750
75	191.893	134.750
76	191.893	134.750
77	191.893	134.750
78	191.893	134.750
79	191.893	134.750
80	191.893	134.750
81	191.893	134.750
82	191.893	134.750
83	191.893	134.750
84	191.893	134.750
85	191.893	134.750
86	191.893	134.750
87	191.893	134.750
88	191.893	134.750
89	191.893	134.750
90	191.893	134.750
91	191.893	134.750
92	191.893	134.750
93	191.893	134.750
94	191.893	134.750
95	191.893	134.750
96	191.893	134.750
97	191.893	134.750
98	191.893	134.750
99	191.893	134.750
100	191.893	134.750

MJ JII

3. Langkat in de afdeeUng Langkat.
 4. ~ I
 5. Koaloe'en } inde afdeelingAsahan.
 Ledoeng J
 6. Siak } uide afdeeling Beng-
 7. Pelalawan } kalis.
 b. met z.g. korte verklaring (beheerscht door de „Zelfbest-uursregelen 1927", Ind. Stb. 1927 no. 190);
 8. Siantar
 9. TanalTDjawa .. Afdeeling Simeloengoen en de Karolanden (onderafdeeling Sinieloengoen).
 10. Panei
 11. Raja
 12. Poerba
 13. Si Lima Koeta
 14. Dolok (Silau)
 15. [<ingga Afdeeling Simeloengoen en de Karolanden (onderafdeeling de Karolanden).
 16. Baroesdjahd
 17. Soeka
 IS. Sarinembah.
 19. Koeta Boeloeh
 20. Indrapoera
 21. Soekadoea Afdeeling Asahan (onderafdeeling Batoe-
 22. Tanahdara bara).
 23. Pasisir
 24. Limapoeloeh
 25. Kota Pinang Afdeeling Asahan (onderafdeeling Laboehan-
 26. Panei batoe).
 27. Bila
 *28. (IV Kota) Rokan
 29. Koentodardssalam Afdeeling Bengkalis(onderafdeeling Rokan).
 30. Rambah
 31. Kepenoehan
 32. Tamboesai
 33. Goenoeng Sahilan Afdeeling Bengkalis (onderafdeeling Kampar-
 34. Singingi kiri).

Landschapskassen. In de practijk is de werkwijze bij de raming van de begrotingscijfers voor deze kassen aldus, dat ook ten aanzien van het opstellen der begrotingen reeds dadelijk overleg en samenwerking plaats heeft tusschen zelf- bestuur, Europeesch bestuur en de diverse lei- ders van takken van dienst, terwijl in den regel z.g. begrotingsvergaderingen worden gehouden, waarbij de assistent-resident ter beschikking, administrateur der landschapskassen, mede tegenwoordig is. Na afloop van elk dienstjaar wordt voor elk der kassen een begrotings- rekening opgemaakt. Een door de landschaps- kassen gezamenlijk bekostigd Centraal bureau der landschapskassen, onder opperste leiding van den Administrateur der landschapskassen en met een secretaris aan het hoofd, vormt een afdeeling van het gewestelijk kantoor, houdt administra- tief toezicht en geeft voorlichting bij het samen- stellen en uitvoeren van de begrotingen De uitvoering der open bare werken binnen het cul-

tuurgebied geschiedt door den technischen dienst van den Cultuurraad („Locale Waterstaat"). De landschapskassen dragen in verband daar- mede naar evenredigheid bij in de algemeene kosten van dien technischen dienst. Een alge- meen geldende salarisregeling regelt de inkomsten der landschapsambtenaren.

De landschappen, tezamen 66n onderafdeeling vormonde, hebben e6n gemeenschappelijke land- schapskas („onderafdeelingskas" genaamd).

Blijkens de begrotingsrekeningen over 1932 beliepen de inkomsten van 60n landschapskassen tezamen in totaal / 7.464.986.50. Deze inkom- sten worden voornamelijk verkregen uit cijns van landbouwconcessies („hasil tanah"), in- komstenbelasting en heerendienstafkoopgeld van zelfbestuursorderhoofden, opbrengst van het landschapsboschwezen en -pasarwezen e.d. De gelden worden voornamelijk besteed aan uit- keeringen aan hooften, salarissen, aanleg en onderhoud van wegen en irrigatiewerken, me- dischen dienst e d. Over het algemeen zijn de kassen der in het cultuurgebied van het gewest gelegen landschappen tengevolge van de cijns van landbouwcontracten in goeden doen, in tegenstelling met die der andere.

De Zoutregie is ingevoerd voor de afdeeling Bengkalis en een gedeelte der afdeeling Asahan, terwijl er plannen bestaan tot invoering daarvan in het geheele gewest.

De gemeenschapsmiddelen. Ten aanzien van verkeer is het gewest — zooals vrij- wel ten aanzien van alle andere onderwerpen — scherp te scheiden in twee deelen: het cultuurge- bied en de afdeeling Bengkalis.

I. Wegverkeer. Het cultuurgebied bezit een net van meereendeels goede — en sinds eenige jaren geasfalteerde hoofdverkeerswegen, t.w. M6dan— Belawandeli, M6dan via Bindjei, Tandjoeng- poera en Pangkalanbrandan naar Atjih (eind- punt Koetaradja), Medan via Arnheinia naar Brastagi en Kabandjah6 en van daar naar Koeta Tjane (in Atjeh) (mettertijd ook verbinding gevend met Sidikalang in Tapanoeli, welke weg reeds grootendeels gereed is), M6dan via Loc- boekpakam, Tebingtinggi, Pematangsiantar en Parapat naar Tapanoeli en Sumatra's West- kust, van Tebingtinggi af een afsplitsing via Laboehanroekoe naar Tandjoengbalei en ver- der naar Rantau Prapat en Kota Pinang. Daar- naast treft men tal van secundairc wegen aan, die voor een groot deel ook reeds verhard en geasfalteerd zijn, en de verbinding tot stand brengen tusschen de diverse onderafdeelings- hoofdplaatsen onderling, tusschen deze en andere bevolkingscentra en tusschen de hoofdwegen onderling.

Het onderhoud dier overheidswegen berust gedeeltelijk bij het Gouvernement, gedeeltelijk bij den cultuurraad en de landschappen. Een overzichtje, weergevende den toestand op ultimo 1932, moge dit verduidelijken:

Onderhouden door	geasfalteerd			Totaal
	verhard	onverhard		
Cultuurraad met Gouvernemenssubsidie.	602.40 km.	5.2 km.	207 kin.	628.3 km.
Cultuurraad zonder Gouvernemenssubsidie	210.80 ..	106.2 ..	126.4 ..	443.4 ..
Landschappen	113.90 ..	14" ..	667.2 ..	927.1 ..
Totaal	927.10 ..	257.4 ..	814.3 ..	1998.8 ..

De toestand der wegen is vooral in de laatste jaren (sinds 1927) aanmerkelijk verbeterd. De belangrijke toename van het verkeer — auto's, autobussen, vrachtauto's — inaakt zulks ook noodzakelijk.

Het aantal motorvoertuigen bedroeg:

Soort	ultimo 1928	ultimo 1932
Personenauto's	4835	4167
Autobussen	899	1449
Vrachtauto's	534	787
Driewielige motorrijtuigen	—	21

Naast de openbare overheidswegen treft men een uitgebreid net van — vrijwel uitsluitend onverharde — particuliere wegen aan, bestemd voor het verkeer op de cultuurondernemingen. Gewoonlijk staan deze wegen mede open voor een gepast gebruik door buitenstaanders, waar- van voornamelijk de inlandsche bevolking pro- fiteert. Vooral in den regentij laat echter de toestand van deze wegen gewoonlijk veel te wen- schen over. Voor eenige dier wegen wordt van overheidswege een matige subsidie verstrekt.

De afdeeling Bengkalis verkeert nog in veel primitievere toestand. Het aantal wegen is daardoor veel geringer, de behoefte daaraan eveneens. Van belang is mede dat de groote ri- vieren en de zeearmen vervoer over water moge- lijk maken. Op het eiland Bengkalis zelf loopt een weg van de hoofdplaats naar Miskoem (17 kin.). Op het vaste land: van Pakanbaroe naar Tratak Boeloeh (18 km.), van Tratak Boeloeh naar Taloeek (Kwantandistricten, residentie Riouw en Onderhoorigheden (131 km.), met een zijweg naar de grens van Sumatra's Westkust (6 km.) aansluiting gevende op den weg naar Pajakoemboeh ; de z.g. Rokanweg van de grens van Sumatra's Westkust tot Kaboean (12 km.); deze weg sluit aan op den hoofdweg van Padang over Fort de Kock — Pajakoemboeh — Pakanbaroe (Sumatra's Westkust). Verder is er nog een aantal minder belangrijke wegen, die in onderhoud bij de landschappen zijn (in tegen- Htelling met de hierbovengenoemde, die door het Gouvernement worden beheerd); zoo b.v. in de onderafdeling Rokan van Pasir Pengarajan via Sibohoean tot aan de grens met Tapanoeli; van Pasir Pengarajan naar Kotatengah; van de- ze] fdc plants naar Oedjoengbatoe en naar Loebokbandahara. De verdere aaiing van den z.g. Rokanweg (zie boveii), die de zeer geisoleerde onderafdeling van dien naam een goede verbinding zou moeten geven met de Westkust van Sumatra, werd medio 1932 stopgezet in verband met '8 Lands financieelen toestand. Over het al- gemeen is de economische constellatie van de af- dceJing Bengkalis van clichen aard, dat zij do aan- leg van kostbare wegen niet rechtvaardigt. Bo- langrijke uitbreiding van het wegennet is clan ook binnen afzienbaren tijd niet te verwachten, ten- zy do westersche cultures zich in groeter mate voor die streken mochten interesseren.

Het onderhoud der wegen in het cultuure- gebied (geschiedt practiese!) geheel in betaalden ar- beid. De lieerendienston worden vrijwel geheel afgekocht tegen zeer lage afkoopbedragen. In de afdeeling Bengkalis worden in normale tyden in

don regel do heerendiensten ook slechts voor een klein deel in arbeid gepresteerd. In tijden van geldschaarschte wordt dat echter anders.

2. Spoor- en tramwegen.

In het cultuurgebied exploitteert de Deli Spoorweg Maatschappij (D.S.M.) een spoorwegnet, dat de volgende verbindingen tot stand brengt:

Medan—Bela wan ; Medan—Loeboekpakam, Tebingtinggi—Tandjoeengbalei, met zijlijnen van Tebingtinggi naar Pematangsiantar, van Loeboekpakam naar Bangoenpoerba, van Ki- saran naar Marbau en van Tandjoeengbalei naar Telok Niboeng;

Medan—Arnhemria met zijtak naar Delitoea en Batoc;

Medan—Bindj ei—Tandj oengpoera—Pangkalanbrandan—Besitang, waar aansluiting wordt verkregen met de Atjdj-tram.

Op ultimo 1932 had de D.S.M. in totaal 540 km. spoorweg in exploitatie.

Evenals alle spoorwegmaatschappijei onder- vindt ook de Deli Spoorweg Maatschappij zware concurrentie van het autoverkeer, dat zich na 1920 zeer sterk uitbreidde.

Op vele ondernemingen wordt gebruik ge- maakt van particuliere smalspoorbanen voor het vervoer der producten naar de fabrieken en van daar naar D.S.M. stations.

3. Post, Telegraaf en Telefoon.

Postdienst. Behalve het vervoer van de brieven- en pakketpost langs de lijnen der Deli Spoorweg Maatschappij en de zich voordoende scheeps- gelegenheden vindt dit vervoer per automobiel plaats tusschen: Medan en Belawan, Medan en Kabandjaje, Kabandjaje en Soemboel (Dairi- weg), Kabandjaje en Koetajane, Kotapingang en Marbau, Pajakoemboeh en Pakanbaroe, Pakanbaroe en Toelak, Pematangsiantar en Fort de Kock. Het postverkeer met Samsir (residentie Tapanoeli) wordt onderhouden door een dage- lijksche verbinding per prauw tusschen Prapat en Ambarita v.v. en een tweemaal 's weekschen autodiens Ambarita—Pangoerperan v.v.

Verzending per luchtpost vindt plaats met de K.N.I.L.M.-toestellen tusschen Medan—Pakanbaroe—Palembang—Batavia centrum v.v., en Medan—Alostar v.v. (in aansluiting op de K.L.M., — dienst Holland-Indie v.v.).

Telegraafdienst. Tusschen Medan eenerzijds en Batavia centrum, Bagan-siapiapi op Bengkalis anderzijds wordt het telegraaf-verkeer radio- grafisch bediend. Het radiozendstation te Bengkalis seint de berichten bestemd voor Pasirpe- ngarajan, Selatpandjang en Siak Sri Indrapoera uit, op welke plaatsen radioontvangposten van het Binnenlandsch Bestuur zijn opgesteld. Het verkeer inct schepen in zee wordt uitsluitend door Medan-radio onderhouden. Overigens heeft het verkeer langs landlijnen plaats.

Telefoondienst. Over het geheele cultuurgebied bevindt zich een telefoonnet van de D.S.M. Slechts Laboehanbatoe heeft een daarop aan- sluitend telefoonnet van den Gouvernements- telefoondienst. De onderafdeeling de Karolan- den is eveneens van Gouvernementswege tele- fonisch verbonden. Het D.S.M.-net geeft aansluiting met het Atjeh-net en de Gouvernements- netten ter Oostkust.

Van do telefoonnetten van de D.S.M. is via do interlocale centrales van het Landsbedrijf te Medan en te Kisaran gemeenschap mogelijk

met de telefooncomplexen Brastagi, Zuid-Asa-han, Atjeh en de B.B.-netten gelegen op de Westkust van Atjeh en omgekeerd. Radiotelefonische verbinding bestaat voorts nog van Medan via Bandoeng naar Java, Nederland en overig Europa alsmede met Siam, Noord- en Zuid Amerika en Australië. Te Medan is hiervoor een speciale studio ingericht.

4. Vliegwezen.

Medan en Pakanbaroe hebben vliegvelden, die geregeld bezocht worden door de vliegtuigen van den wekelijkschen dienst der K.N.I.L.M. van Batavia via Palembang naar Medan en terug. Verder is op deze route nog een 4-tal noodlandingssterreinen ingericht, nl. bij Laboehan-roekoe (onderafdeeling Batoebara), Rantau Prapat en Kotapinang (onderafdeeling Laboehanbatoe), en Kotatengah (onderafdeeling Rokan).

Landbouw. Deze valt te verdeelen in: 1. westersche cultures; 2. inheemsche landbouw.

Aangezien de westersche cultures een zeer belangrijke plaats innemen en aan het voornaamste deel van het gewest zijn bijzonder karakter verleen, worden deze eerst besproken. Men treft de westersche cultures vrijwel uitsluitend aan in het z.g. cultuurgebied. (De afdeling Bengkalis telt slechts een gering aantal cultuurondernemingen aan de Siakrivier en in de onderaf

deeling Rokan). Zeer groote uitgestrektheden grond werden aan de ondernemers voor langen tijd (gewoonlijk 75 jaar) in bewerking afgestaan op den voet van z.g. landbouwcontracten, gesloten tusschen hen en de inlandsche zelfbesturen met goedkeuring van het hoofd van de westelijk bestuur. Sinds 1919 worden nog slechts gronden in erfpacht afgestaan op den voet van de regeling opgenomen in Ind. Stb. 1919 no. 61.

Het geheele noordelijke deel van het gewest (benoorden de Beroeroerivier), behalve de onderafdeeling de Karolanden (die voor uitgifte van gronden voor grootlandbouw-ondernemingen van oudsher is gesloten krachtens een bij hun onderwerping door de zelfbesturen aldaar van het Gouvernement verkregen belofte), wordt grootendeels door de z.g. "concessieperceelen" in beslag genomen. In die streken, waar overjarige cultures de overhand hebben, zijn voor de inheemsche bevolking de noodige gronden uitgespaard. In de gebieden, waar tabak geteeld wordt, geschiedde dat vrijwel niet, doch daar krijgt de bevolking afgecoogste tabaksgronden (z.g. djaloerans) te harer beschikking voor den verbouw van rijst.

De voornaamste cultures vinden hieronder vermelding, onder opgave van het aantal h.a. door haar geoccupeerd en van de streken, waar zij voornamelijk worden aangetroffen:

C u l t u r	1914			1928			1933		
	Aan-plant in ha.	Productieve aan-plant in ha.	Productie in kg.	Aan-plant in ha.	Productieve aan-plant in ha.	Productie in kg.	Aan-plant in ha.	Productieve aan-plant in ha.	Productie in kg.
Streken waarin voornamelijk aangetroffen									
Rubber	75.093	16.579	6.431.773	242.209	164.381	57.993.623	283.333	178.438	77.535.423
Geheel e xiltuurgebied doch minder of niet in de tabakstreken (zie beneden)									
Tabak	23.341	23.341	19.723.440	20.588	20.588	21.081.074	16.812	16.812	13.387.628
Landschappen Langkat, D61i, en Serdang									
Thee	—	—	—	18.223	13.135	9.120.822	22.117	19.534	13.327.775
Simeloengoen Palmoë	—	—	—	46.847	17.550	24.914.899	62.771	39.321	80.941.775
Simeloengoen en afdeling Asahan									
Copra	5.144	—	—	6.601	4.505	4.268.092	5.247	4.307	3.096.912
Kuststreken van het geheele gewest									
Koffië.	14.991	6.160	—	6.033	2.547	974.000	3.539	2.960	1.099.866
Simeloengoen en de Karolanden									

De klappers en koffiecultuur besloegen in 1921 nog resp. 9.470 en 13.062 ha., doch werden later verdrongen door rubber en oliëpalm.

Hierachter volgen eenige cijfers, die de belangrijkheid, de bedrijfsresultaten, het verloop enz. van de voornaamste cultures belichten. Het in de westersche cultuurondernemingen *belegde kapitaal* wordt gien ba als volgt geschat (waarbij geen afschrijvingen werden in rekening gebracht, waardoor dus de cijfers niet de tegen-

woordige waarde aangeven): (zie tabel volgcndo bladz. bovenaan).

Van het totaal der beleggingen ad ruim 684 miljoen is 53,8 percent Nederlandsch en komt 46,2 percent voor rekening van andere nationale-liteiten. Het Nederlandsche percentage is in de laatste jaren vrijwel constant gebleven, maar sinds 1920 toch belangrijk grooter geworden. Onder de buitenlandsche beleggingen neemt het Britsche kapitaal een eerste plaats in; dit is

Nationaliteit	rubber	tabak	olie- palmon	thee	klappera	vezel	gambir	Totaal
(bedragen in duizendtallon guldens)								
Nederlandsch	143.927	100.000	53.572	27.118	3.289	40.000	—	367.906
Britsch	105.374	—	3.738	13.938	787	—	1000	124.837
Amerikaansch	74.854	—	—	—	—	—	—	74.854
Fransch—Belgisch ..	47.920	3.000	30.926	—	—	—	—	81.846
Japansch	9.478	—	2.515	—	—	—	—	11.993
Zwitserisch	3.508	750	—	—	—	—	—	4.258
Duitsch	3.660	—	3.405	3.198	122	—	—	10.263
Andere nationaliteiten	7.945	—	—	—	—	—	—	7.945
Totaal.....	396.666	103.750	94.156	44.254	4.198	40.000	1000	684.024

hoofdzakelijk georiënteerd naar rubber en thee. De mede zeer belangrijke en nog toenemende Amerikaanse beleggingen zijn uitsluitend in rubber gedaan. De Fransch-Belgische beleggingen zijn hoofdzakelijk in rubber en palmolie geschied. De tabakscultuur is bijna geheel en de vezelcultuur geheel Nederlandsch.

De uitvoerhoeveelheden en -waarden der voornaamste producten waren als volgt:

en liggen daarna van 5 tot 7 of meer jaren braak.

Een bijzondere plants nomen in dez. g. „djaloeran“, dat zijn droge velden, waarvan ondernemingstabak is geogst en die daarna voor een jaar aan de autochtone bevolking ter beplanting met rijst of ma is (djaogeng) worden afgestaan. Doordat de tabakscultuur bemesting van deze gronden toepast voor haar eigen gewas, zijn deze gronden gewoonlijk van goede hoedanigheid en

Jaar	1928		1932	
	kg.	gulden	kg.	gulden
Rubber (en latex)	71.539.462	89.288.074	81.223.701	13.855.127
Tabak	17.441.006	76.325.041	14.691.995	32.266.717
Thee	8.633.396	12.181.106	13.293.128	5.446.153
Palmolie en Palmnitten	31.351.817	9.147.203	96.934.328	12.253.668
Copra *)	18.484.350	4.451.428	20.176.870	1.764.199
Vezels.....	27.426.855	9.937.354	57.111.404	5.219.254

i) Slechts een gering gedeelte der uitgevoerde copra is stig van westerscho ondernemingen afkomstig (1928:4.268.092 kg., 1932:3.096.192 kg.).

Voor koffie kunnen de volgende cijfers vermeld worden:

worden dan ook door de bevolking op hooge waarde geschat.

SOORT	Jaar1930		Jaar1931		Jaar1932	
	Hoeveelheid (kg.)	Waarde (glds.)	Hoeveelheid (kg.)	Waarde (glds.)	Hoeveelheid (kg.)	Waarde (glds.)
Arabica-koffie	17.241	16.195	40.138	34.934	77.496	77.453
Liberia-koffie	139.271	72.375	35.865	24.900	46.746	22.720
Robusta-koffie	56.914	58.014	207.482	51.968	612.196	147.400
Totaal	213.426	146.584	283.485	111.802	736.438	247.573

Inheemsche landbouw. Deze valt te onderscheiden in:

a. landbouw, gericht op de voortbrenging van voedingsproducten;

b. landbouw, gericht op de voortbrenging van handelsgo wassel).

Onder de voedingsproducten neemt de rijst de eerste plaats in. Over het algemeen heeft de verbouw plants op droge rijstvelden (ladangs), waarvoor deels nog het oerbosch wordt gebruikt, deels de lalang- (gras-) vlakten dan wel gronden met jong bosch (baloekar). Deze cultuur is gewoonlijk zeer extensief en draagt niet zelden nog het karakter van rooibouw. De velden worden, al naar de boeiegesteldheid, een of tweemaal beplant

Kunstmatig bovloeide sawahs treft men in de eerste plaats aan in de onderafdeeling Simeloen rondom de hoofdplaats Pomatangsiautar. Vrijwel alle irrigatieleidingen zijn daar thans in behoeve bij de onderafdeelingkas, hoewel ze oorspronkelijk voor een deel door de bevolking zelf — d.w.z. door immigranten uit de Tobalanden en van Samosir (Tapanoeli) — werden aangelegd. De totale oppervlakte der uitverheidsleidingen bevoeide sawahs bedraagt ± 8000 ha. Verder vindt men sawahs langs den rand van het Tobameer, in de onderafdeeling de Karo-landen en daar in het Maleische gebied.

De totale rystproductie van het gewest dekt bij lange na niet de behoefte. Bit vindt uitaraard

voornamelijk zijn oorzaak in de omstandigheid dat de honderdduizenden, die in en door de cultures een bestaan vinden, zelf geen rijst pro du- ceeren. Hoewel juiste cijfers terzake ontbreken, mag aangenomen worden dat de productie slochts ternauwernood de consumptie van de landbou- wende bevolking zelf dekt. Invoer van rijst heeft voornamelijk plaats uit Britsch-Indie (Rangoon), Saigon en Siam. Ingevoerd werden in:

1918 : 137.393.836 kg. (waarde / 17.505.000)
 1928 : 170.126.171 - 23.762.000
 1932 : 125.326.689 - 9.755.000)

De scherpe daling na 1928 was het gevolg van de crisis (afname aantal ondernemingsarbeiders en versobering leefwijze bevolking).

Naast rijst worden, zooals overal elders, twee- de gewassen geteeld als: mais, verschillende oebi- en katjangsoorten (knolgewassen en peul- vruchten), aardnoten, enz., doch slechts in kleine hoeveelheden voor eigen consumptie en voor de inlandsche markt.

Vermelding verdient de tuinbouw, die zich richt op groententeelt. Deze is vrijwel geheel in handen van Chineezen. In het bijzonder de Karo- hoogvlakte is uitnemend geschikt voor aanplant van Europeesche groenten en aardappelen.

De vruchtenteelt wordt nagenoeg geheel ge- dreven op de erven der woningen en brengt de gebruikelijke Indische vruchten voort. Van bij- zonder belang is de teelt van djerooks (man- darijnen) op de Karohoogvlakte, die ook naar het buitenland exporteert.

GEDURENDE vele jaren doet de landbouw- voorlichtingsdienst moeite om de bevolking tot betere productiemethoden te leiden, o.m. door den aanleg van proef- en demonstratievelden, verstreking van deugdelijke zaden en stekken e.d. In Kabandjah⁶ (de Karolanden) is een tuin- bouwkundig ambtenaar geplaatst. De landschap- pen in Simeloengoen hebben een eigen landbouw- kundig ambtenaar in dienst, in het bijzonder voor de sawah-cultuur.

Onder de inheemsche handelsgewassen neemt de rubber de eerste plaats in. Zoowel in het cultuurgebied a Is in de afdeling Bengkalis heeft de bevolking groote complexen met rubber be- plant en daaruit, vooral in de jaren 1925 tot en met 1928, zeer groote inkomsten getrokken. Over het algemeen zijn de aanplantingen weinig ver- zorgd, zoowel wat het plantmateriaal als wat het grondonderhoud en de tapmethoden aan- gaat. De scherpe daling der prijzen deed sinds 1928 de tap zeer dalen en daardoor ook de export, die als volgt was:

	Rubber in vellen (kg.)	andere rubber (kg.)
1928	1.662.469	17.752.005
1932	245.819	9.791.582

Van de export-1932 werd uitgevoerd uit de afdeling Bengkalis: rubber in vellen circa 50%, andere rubber circa 73%. Uit deze cijfers blijkt wel van hoeveel gewicht deze cultuur voor de overigens arme afdeling was. De uitvoerwaar- de van de bevolkingsrubber bedroeg: in 1927: / 17.679.469, in 1928: / 12.740.829, in 1932: / 552.284 Hieruit epreekt duidelijk de zorgwek- kende toestand, die door de prijsdaling in het leven werd geroepen.

De ficus elastica (ramboeng) werd practisch geheel verdrongen door de hevea brasiliensis (para).

Omtrent de copra werd hierboven reeds het een en ander gezegd. Door het vrijwel waarde- loos worden van de rubber kwam de coprauit-voer weer meer op den voorgrond. De bevolkings- export bedroeg:

in 1920: 4.075.481 kg., waarde / 2.066.079 in
 1928: 14.216.258 kg., ,, / 3.427.578
 in 1932: 17.079.958 kg., ,, / 1.499.570

De klappercultuur treft men vrijwel in het ge- heele gewest aan, voornamelijk in de kuststreken. De grootste uitvoer heeft plaats uit de afdeling Asahan en uit het achtoorland van Bagan-siapi- api, doch ook de afdeling Langkat levert, zij het in afnemende mate, export-copra.

Van belang zijn verder nog pinangnoten, het- welk blijkt uit de volgende uitvoercijfers:
 1920: 2.664.726 kg., waarde / 266.473 1928:
 7.547.819 kg., ,, / 1.809.447
 1932: 10.065.661 kg., ,, / 2.008.483

Van deze export leveren de afdelingen Langkat en Bengkalis het grootste deel.

Naast de hierboven vermelde cultuurproduc- ten zijn nog van belang hout en andere bosch- producten. Boschexploitatie ten behoeve van brand- en timmerhout is in de eerste plaats van belang in de afdeling Bengkalis, waar een groot aantal houtkapperijen wordt aangetroffen, pang- longs genaamd. Tot het exploiteeren van een panglong is een vergunning van de overheid noodig. Gewoonlijk zijn panglongs het eigendom van Chineezen, voor een deel in Singapore woon- achtig. Het in genoemde afdeling gekapte hout wordt grootendeels in Singapore verzaagd en verwerkt. Het streven is er op gericht hierin verandering te brengen. Het gewest verbruikt zij jaarlijks ± 200.000m.³ timmerhout en eenige miljoenen stapel meter brandhout, een waarde vertegenwoordigende van verscheidene milioe- nen guldens.

Gecxpoteerd worden ± 160.000 m.³ timmerhout, belangrijke hoeveelheden houts- kool en verder nog andere boschproducten ah drakenbloed, rotan en dergelijke. Ook do afdeling Langkat exporteert boschproducten uit do Aroe-baai, echter in belangrijk mindere hoeveelheden. Voor de overigens arme afdeling Bengkalis is het boschbedrijf een van de weinige welvaartsbronnen. De dienst van het Bosch- wezen beijvert zich dan ook do duurzaamheid der productie te verzekeren door instandhouding en verbetering van de productie-boschen. Mede ter beveiliging van den hydrologischen toestand van het gewest — die door uitgebrede ontbos- schingen bij de opening van cultuuronderne- mingen zeer geleden heeft — is een aantal bos- schen o.l.s reserves aangewezen. Herbosching wordt mede toegepast, voornamelijk in de afdeling Simeloengoen en de Karolanden, door middel van aanplant van pinussoorten.

De tabaksondernemingen hebben voor eigen behoefte uitgebrede djataaanplantingen. Ook de Deli Spoorweg Mij. heeft een eigen bosch- aanplant.

De boschdienst is verdeeld in een landschaps- en een Gouvernementsboschwezen, beide staande onder leiding van den opperhoutvester te Mdän. De bedrijfsresultaten blijken uit de volgende cijfers in guldens (1932):

	Inkomsten	Uitgaven	Voordeelig saldo
Dienstonderdeel	uit retri- butie		
Landschaps- Boschwezen	/ 307.000	/ 294.000	/ 13.000
Gouvernements- Boschwezen	<u>507.000</u>	<u>135.000</u>	<u>372.000</u>
	/ 814.000	/ 429.000	/ 385.000

Van belang is nog de nipah-cultuur, vooral in de afdeeling Asahan, doch ook elders langs de kust. De bladeren van de nipah-plant vormen de als atap bekend staande dakbedekking, die vooral ook voor de tabaks-droogschuren bij miljoenen gebruikt worden en voor de bevolking een belangrijke bron van inkomsten vormen. De nipah-boschjes zijn voor een groot deel in handen van een klein aantal volkshoofden.

Een belangrijke rol in het economische en maatschappelijke leven van het gewest spelen de *plantersorganisaties*, t.w.: de Deli Planters Vereeniging (D.P.V.) en de Algemeene Vereeniging van 'Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra (A.V.R.O.S.). In eerstgenoemde vereeniging zijn alle tabakamaatschappijen vereenigd, in de andere vrijwel alle overjarige cultures. Zij behartigen de algemeene belangen der leden en dienen der overheid van ad vies nopens alle vraagstukken waarbij de cultures betrokken zijn.

To Medan stichtten in 1906 drie groote tabaksmaatschappijen tezamen het *Pathologisch La-*

boralorium, waarin later ook andere cultuurlichamen (o.a. ook de overjarige cultures) geïnteresseerd werden. Het is geworden en gebleven het medisch-hygienisch centrum ter Oostkust van Sumatra, waar belangrijke onderzoekingen plaats hadden en algemeene leiding werd gegeven aan de hygienische verzorging van de ondernemingsarbeiders.

Verder bezit de D.P.V. te Medan het *Deli Proefstation*, hetwelk tot taak heeft wetenschappelijke bevordering en beveiliging van de tabakcultuur (zaad- en grondselectie, bestudeering en bestrijding van plantenziekten en dierlijke plagen e.d.).

Visscherij. De zoetwatervisscherij is van gering belang. Het groote Tobameer levert betrekkelijk weinig visch, juist voldoende voor de omwonende bevolking. De *zeevisscherij* daaren tegen is van gewicht. Langs de geheele kust heeft deze visseherij plaats — in geringe mate door de Inlandsche bevolking, in veel belangrijker omvang door Chineezen. De laatsten hebben groot-bedrijven, die voor de export naar het buitenland en Java werken (gedroogde en gezouten visch, trassi, e.d.). Deze visseherij heeft voornamelijk plaats door middel van aan den zeebodem bevestigde staketsels, waaraan netten worden bevestigd — gewoonlijk diermal genoemd. Een eenvoudiger vorm van staketsels — tiji ge-naamd — komt in de laatste tijd meer en meer in gebruik. Het belangrijkste centrum van deze visseherij is Bagan-siapiapi, dat vrijwel uitsluitend door Chineezen bewoond wordt.

Eenige exportcijfers volgen hieronder:

SOORT	Jaar 1928		Jaar 1931	
	Bruto gewicht (kg.)	Waarde (guldens)	Bruto gewicht (kg.)	Waarde (guldens)
Gedroogde garnalen	1.399.109	739.082	905.887	503.178
Gezouten/gedroogde visch	2.319.115	306.102	627.819	155.774
Vischmaag- vischvinnen enz	49.198	104.580	23.978	43.623
Trassi	2.684.394	262.579	835.474	96.233
Verse he visch	12.778	101.553	331.034	143.035
Totaal	6.464.594	1.513.896	2.724.192	941.843

De uitvoeren naar Java waren aanmerkelijk belangrijker. In 1931 bedroegen zij:

Soort	Bruto gewicht (kg.)	Waarde (guldens)
Gedroogde garnalen	161.000	80.000
Trassi	13.957.000	1.396.000
Gezouten/geciroogde visch	10.005.000	1.219.000
Andere aorten	24.000	5.000
Totaal	24.747.000	2.700.000

De totaal uitvoerhoeveelheden en -waarden bedroegen:

in 1931: 28.754.030 kg., waardo / 3.774.15G
in 1932: 31.461.820 kg., waardo / 3.88G.358

De export naar het buitenland richt zich voornamelijk naar Singapore, Penang en Malakka.

V o t o e 11. Binnen het Cultuurgebied van het gewest is do veeteelt beperkt, vooreerst doordat do bevolking daarvoor weinig aanleg bezit, ver

der door gebrek aan weidegronden. In de Batakstroken (afdeeling Simeloengoen en de Karo-land) is de paardenfokkerij van belang, zy het in afnemende mate doordat het trekpaard verdrongen wordt door de auto. Als gevolg van de toepassing van mechanische tractie hebben de dogcarverhuurderijen, maar een, matig bestaan. Op de grootere centra zullen deze echter nog wel langer tijd stand houden, doordat de uitgestrekte heid dier centra weer niet zoo groot is dat taxiver voer goedkoper is. Het verlies van het vervoer tusschen de kampoenigs drijft de dogcar naar de steden; Medan b.v. registreerde in de jaren 1925 t/m 1932 respectievelijk 600, 687, 787, 885, 943, 937, 869 en 880 dogcars. De tabaksouderueninge gebruiken veel trekvee voor het vervoer van hot product en van materialen en onderhouden daartoe zelf een eigen veestapel. Het transport door middel van runderen van de Inlandsche bevolking zelf is toenemende en vraagt voortdurend nieuwe dieren. De aanhoudende vraag naar sadaparden blijft de paardenfokkerij nog in stand houden. Om tegemoet te komen aan

de nog bestaande animo voor de teelt staan in de afdeeling Simeloengoen en de Karolanden nog 20 dekhangsten onder toezicht. Aangekocht met voorschotten uit de landschapskasson, zijn deze dieren thans, door terugbetaling der voorschotten, het vrij bezit geworden van den koper of kongsi van koopers. Bovendien staat te Seriboe-dolok nog een landschapsdekhangst ter beschik-ting welk dief veel aftrek vindt. Behalve door toezicht op de aan te wenden dekhangsten wordt getracht de kwaliteit van het Batak-paard op peil te houden door den uitvoer van hengsten slechts toe te staan, ingeval deze voor de voort-teling minder geschikt geacht worden.

De runderfokkerij heeft meer toekomst. Het grootste deel der ondernemingen voorziet zich zelve van transportvee door eigen aanfok. Het rundertransport van den inlander vraagt voortdurend naar nieuwe dieren. Waar in de behoefte hi eraan in vroegere jaren veelal voorzien werd door aankoop in Atjdh, geschiedt dit thans door aankoop in het eigen gewest. De mogelijkheid hiervan ontstond door het surplus bij den aanfok der cultuurondernemingen en uitbreiding van de teelt in de bovenstreken. De vooruitgang in de runderhouderij der bevolking maakt het velen ondernemingen mogelijk om haar runder-stapel terug te brengen tot een aantal, voldoende voor het normale transport gedurende de stille maanden, terwijl gedurende de enkele maanden van spits-transport inhuur van bevolkingsvee plaats heeft. Hierdoor worden beide partijen gebaat. De landschappen in de afdeeling Simeloengoen en de Karolanden bevorderen de run-derdeelte door afgifte van koppels-vee in deel-

winning. Do terugbetaling der koppels geschiedt in natura: waar 10 koeien en 1 stier als koppel verstrekt zijn, moeten terugbetaald worden 10 koeien en 1 stier. Gedurende den tijd, welken de koppelhouder voor de terugbetaling behoefte, betaalt hij bovendien jaarlijks 1 dier als rente. De slechte ervaringen met dit stelsel in de onder-afdeeling de Karolanden opgedaan, leiddo er toe de koppels terug te nemen. De oorzaak der mis-lukking lag in hoofdzaak in het gebrek aan weide-gronden, ontstaan door de omzetting van deze gronden in land- en tuinbouwgronden. Om de-zelfde redenen moest de landschapsfokkerij te Lao Simomo opgeheven worden. De daardoor vrijkomende dieren werden teruggegeven aan de oorspronkelijke uitgevers ervan: een tweetal koppels aan cultuurondernemingen en de overigen werden verkocht aan eenige landschappen in Simeloengoen. Hier toeh worden nog voldoende streken aangetroffen, waar weide-gronden aanwezig zijn en landbouw voorloopig nog geen vorderingen heeft gemaakt. De ervaringen met de deelwinningskoppels in deze gebieden ver-kregen zijn zoodanig dat voortgegaan wordt met het stelsel van uitgifte.

Buffelhouderij wordt hoofdzakelijk in de bovenstreken aangetroffen, waar de buffel voornamelijk is slacht-dier, terwijl hij in het sawah-gebied in de onderafdeeling Simeloengoen ook bij den landarbeid gebruik wordt. Import van slachtbuffels heeft slechts in klein aantal plaats uit Atjfeh en Tapanoeli.

De sterkte van den veestapel was ultimo 1932 als volgt:

Afdeeling	Paarden	Runderen	Buffels	Varkens	Geiten	Schapen
Deli en Serdang	1.601	10.652	3.483	15.251	13.682	702
Lanekat	271	4.689	330	14.032	8.649	378
Asahan	223	1.587	359	8.782	7.693	163
Bengkalis	39	129	2.601	11.220	4.342	77
Simeloengoen	4.082	7.362	29.423	30.410	10.469	632
	6.216	24.419	36.196	79.695	44.835	1.952

M i j n b o u w. Er werden in den loop der jaren een aantal concessies en opsporingsvergunningen verleend voor goud, steenkool en tin, die echter nog tot geen of weinige resultaten leidden. Van veel grooter belang is de aardoliewinning in het Langkatsche (Pangkalanbrandan en Pangkalan-soeso), welke geschiedt door de Bataafsche Petroleum Mij. en de Nederlandsch-Indische Aardolie Maatschappij. In 1928 werd aan aardolieproducten verkregen 159.295.730 liter ter waarde van / 11.018.852, in 1932: 651.104.503 liter ter waarde van / 14.671.734.

Handel. De groot- en tusschenhandel is vrijwel geheel in handen van Europeesche en Chineesche firma's. De importhandel wordt voornamelijk gedreven door Nederlandsche, voor een deel ook door Engelsche en Duitsche firma's en handelsmaatschappijen. Door het groote aantal westersche ondernemingen, die uiteraard belangrijke hoeveelheden Europeesche goederen noodig hebben, is de importhandel van groot gewicht, al is sinds 1928 een ernstige inzinking merkbaar, tengevolge van de wereldcrisis. Eenige cijfers omtrent den importhandel volgen in de

eerste tabel op de volgende blad.

In de laatste jaren werd do invoer van goed-kooppe artikelen uit Japan van zeer veel belang. De herkomst van de importartikelen blijkt uit de volgende cyfers in de tweede tabel op de vol-gende bJadz.

De detailwinkel-handel is grotendeels in han-den van Chineezen, evenals de pasarhandel op grootere plaatsen. De Inlandsche bevolking beperkt zich vrijwel geheel tot pasar- en warong-handel, kleine winkel-hering en straatventerij.

Voor goldhandel op bankzaken bevinden zich te M6dan en Tandjongbalei agentschappen der Javasche Bank, terwijl te M6dan ook o.in. de Nederlandsche Handel Maatschappij, do Nederlandsch-Indische Handelsbank N.V., de Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij op de Chartered Bank of India, Australia and China haar kantoren hebben.

B e l a s t i n g e n. Ten aanzien van de zelf-bestuursonderhoorigen bezit het Gouvernment het recht tot belastingheffing. In het algemeen echter werd daarvan ten behoeve van de zelf-besturen geen gebruik gemaakt (hoewel op dezen

Bonaming der goederengroepen	1928		1932	
	Brutogewicht (1000-tallen kg.)	Waardo (1000-tallen glds.)	Brutogewicht (1000-tallen kg.)	Waarde (1000-tallen glds.)
Dieren en planten	8.861	461	24	19
Eetwaren en genotmiddelen	227.949	45.614	166.867	18.438
Dierlijk en plantaardige voortbrengselen	5.693	1.946	3.276	409
Mineralen	101.498	5.160	20.607	860
Chemische voortbrengselen	37.706	7.880	20.022	3.129
Aardewerk en porselein	6.848	825	3.505	279
Glas en glaswerk	1.364	559	1.028	301
Hout, kurk, plantaardige vlechtmaterialen	27.560	3.775	9.918	1.237
Huiden, vellen en pelswerk	405	787	381	337
Garen en manufacturen	7.107	16.633	7.093	8.665
Papier en papierwaren	4.040	1.426	3.898	832
Metalen v a s	49.776	11.697	19.018	2.897
Rijtuigen, voertuigen	5.752	5.293	1.713	1.018
Machines, werktuigen, toestellen en gereedschappen	12.689	10.052	2.439	1.990
Andere goederen	1.442	2.281	1.033	1.039
Totaal	498.185	114.389	260.822	41.450

Overzicht van den invoer van Sumatra's Oostkust uit het buitenland, gesplitst naar de herkomsten (in duizenden guldens)

Jaar	Neder-land	Groot Brit-tannie	Duitach-land	Rangoon, Siam en Saigon	Penang en Singapore	Japan en China	Austra-lia	Veree-nigde Staten	Andere landen	Totaal invoer
1913	8.481	4.085	2.068	9.795	14.590	2.075	251	354	2.406	44.108
1923	8.331	3.518	3.273	8.730	23.882	1.978	1.338	1.659	5.638	58.347
1928	15.798	9.517	12.264	16.280	37.381	3.660	1.932	6.460	8.762	112.054
1932	4.233	2.916	2.329	5.962	15.900	3.862	875	1.509	3.862	41.451

regel uitzonderingen voorkomen, bv. slachtbelasting, belastingop vuurwapensen zegelrechten). Do zelfbesturen heffen van hun onderhoorigen, met uitdrukkelijke toestemming van de regeering, diverse belastingen, bv. inkomstenbelasting op motorvoertuigenbelasting. De regeling van eerstbedoeld heffing is zooveel mogelijk concordant met die van het Gouvernement.

De totaal-opbrengst der voornaamste belastingen in de gezamenlijke zelfbesturen bhjkt uit het volgende overzicht:

Naam der belasting	Opbrengst in 1923	Opbrengst in 1928	Opbrengst in 1932
Inkomstenbelasting	802.846	929.616	1.074.195
Crisisbelasting	—	—	49.599
Motorvoert.-belasting	—	21.849	116.112

R e c h t s p r n, a. k. Deze geschiedt door Gouvernementsrechtors ten aanzien van Gouvernementsonderhoorigen, door zelfbestuursrechtors ten aanzien van zelfbestuursonderhoorigen.

Be Gouvernementsrechtspraak geschiedt door:

1. een raad van justitie te Medan;

2. vier landraden, t.w. te Medan, Bindjei, Tebingtinggi en Tandjoengbalei;

3. vier landgerechten, respectievelijk te Medan, Bindjei, Kisaran en Pematangsiantar;

4. vier residentiegerechten (samenvallende met de landraden);

5. twee politierechters, te Tebingtinggi en Tandjoengbalei.

De zelfbestuursrechtspraak geschiedt ten aanzien van misdrijfzaken en bepaalde civiele zaken door rechtscolleges, gewoonlijk kerapatan besar (in Sieloloogen korapatan na bolon, in de Karolanden: balai radja brempat) genoemd. Lager rechtscolleges behandelen lichte misdrijven, overtredingszaken en kleinere civiele zaken. Waar inder landschappen in 6en onderafdeling en 66n onderafdelingskas gefedereerd zijn, hebben gewoonlijk do samenwerkende zelfbesturen ook gezamenlijk 66n korapatan besar. Do zelfbestuursrechtspraak geschiedt onder leiding on toezicht van het Europeescho bestuur. De zelfbestuurders zijn in den regel voorzitter van de kerapatan besar, de leden zijn vooraanstaande volks- hoofden. De zittingen worden bijgewoond door do bestuursambtenaren, die daarbij als leidor optreden. De lagere rechtbanken zijn eveneens uit volkshoofden samengesteld.

O n d e r w y s. Te Medan voorziet een H.B.S. met 5-iarigen cursus in de behoefte aan middel-

baar onderwijs. Te zelfder plaatse bestaat een Gouvernements mulo-school en daarnaast nog eenige particuliere inlandsche inrichtingen, die ongeveer gelijkwaardig onderwijs moeten geven. Europeesche lagere scholen vindt men te Medan en Pangkalanbrandan, terwijl a an de Hollandsch-Inlandsche school te Tandjoengbalei een Europeesche afdeling is verbonden. Gesubsidieerde Europeesche lagere scholen treft men aan te M6dan (3, waaronder 1 Roomsche Katholieke en 1 Christel 善ke), Brastagi, Kisanran, Pematangsiantar en Tebingtinggi. Een onge-subsidieerde Europeesche lagere school vindt men verder nog op de onderneming Dolok Ilir der Handelsvereniging Amsterdam. Voorts zijn er een particuliere „Deutsche Schule“ en een Schotsch-Engelsche school („Highlands Schoof*”) te Kabandjaha. Te Medan bevindt zich 1 openbare Hollandsch-Chineesche school. Particuliere Hollandsch-Chineesche scholen zijn er in dit gewest verder nog 3 (Roomsche Katholiek). Het aantal openbare Hollandsch-Inlandsche scholen bedraagt 9. Particuliere Hollandsch-Inlandsche scholen (al dan niet gesubsidieerd) zijn er, verspreid over het geheele gewest, 10.

Behalve deze instellingen van z.g. westersch onderwijs treft men nog aan de volgende inrichtingen voor inlandsch onderwijs:

1. Openbare standaard scholen..... 60
2. Bijzondere (zendingsscholen) G
3. Openbare:
 - a. Gouvernements-volkscholen 6
 - b. landschapsscholen >.....264
 - c. gemeentescholen..... 4
4. Bijzondere:
 - a. zendingsscholen 66
 - b. ondernemingsscholen 65

Godsdiens. De autochtone bevolking van het gewest is mohammedaansch (Maleiers en geïslamiseerde Bataks) of heidensch (Bataks). Voor een zeer gering deel is de inheemsche Batakbevolking gekerstend (Karolanden en daaraan grenzend deel van Simeloengoen). De geïmmigreerde Tobabataksche bevolking (Simeloengoen) hangt voor een groot deel de Christelijke (protestantsche) leer aan. Verder is zij nog heidensch. In het gewest zijn de volgende kerken en genootschappen werkzaam: I. De protestantsche kerk; II. de gereformeerde kerk; III. de katholieke kerk; IV. Leger des Heils; V. Nederlandsch Zendeling Genootschap; VI. Rijnsche Zending Genootschap; VII. Zevende dag Adventisten; VIII. Vrije Katholieke Kerk; IX. Methodist Mission; X. Pinkster Gemeente in Nederlandsch-Indie; XL Vereniging Hoeria Christen Batak.

Kolonisatie. Het kolonisatievraagstuk is reeds gedurende tientallen van jaren voor het gewest van gewicht geweest. Het betreft in de eerste plaats de kolonisatie van Javanen. De cultuurondernemingen werken uitsluitend met geïmporteerde arbeidskrachten, aangezien de autochtone bevolking niet genegen tot en geschikt voor ondernemingsarbeid is gebleken. Oorspronkelijk werkte de tabakscultuur vrijwel uitsluitend met Chineezen (aUeen mannen), doch meet en meer is men ook Javanen (mannen en vrouwen) gaan gebruiken. De overjarige cultuurs werken alleen met Javanen (mannen en vrouwen). De noodzakelijkheid van import van

roepen van de z.g. „poenale sane“ (zio aldaar), dat is de strafbedreiging op het niet nakomen van werkovereenkomsten door ondernemingswerklieden en ondernemers. Tegen deze „poenale sanctie“ werd reeds sinds tientallen van jaren heftig geageerd — totdat de regering tot geleidelijke afschaffing besloot, welk proces thans (1933) nog in werking is. Daartegenover wilde de regering echter door kolonisatie van Javanen een plaatselijke arbeidsbevolking scheppen in het gewest zelf. Bovendien zou daarmee tevens de overbevolking van Java eenigermate verlicht worden. Op talrijke manieren is gepoogd tot kolonisatie in het groot te geraken, hetzij door z.g. „landbouwkolonisatie“, waarbij men een kern van landbouwende Javanen wilde in het leven roepen (o.a. Javanen-kolonisatie Bandar in Simeloengoen), hetzij door z.g. „arbeidskolonisatie“, waarbij den Javanen slechts huisjes met erven, doch geen verdere gronden werden gegeven. Zoowel op als buiten de ondernemingen werden en worden nog steeds proeven genomen. Over het algemeen waren de resultaten niet van beteekenis. Naast de kunstmatige kolonisatie heeft een spontane kolonisatie plaats, van Javanen die zich op eigen risico in de bevolkingskam poens vestigen na afloop van hun werkovereenkomsten. Deze kolonisatie nam in eenige streken een vrij grooten omvang aan.

Algemeene opmerking: Overal waar in de oudere artikelen „Kota Intan“ staat, leze men „Koento“.

BATOEBARA. (Aanv. Dl. I). Onderafdeeling van de afdeling Assahan, gouvernement Oost-kust van Sumatra, ingesloten tusschen de onderafdeeling Padang en Bedagei der afdeling Deli en Serdang ten Noorden, de onderafdeeling Asahan der gelijknamige afdeling ten Zuiden en genoemd naar de rivier van dien naam, die bij Tandjoengtram in zee uitmond. Onderafdeeling Jingshoofdplaats is het op 3 km. van zee gelegen Laboehanroekoe, standplaats van den controleir- onderafdeelingchef.

De voornaamste rivieren zijn: de Bah-Hapal, in haar middenloop Spengei Soeka op benedenstrooms Pagoerawan geheeten; de Pare-Par6 rivier; de Tandjoeng; de Gamboes; de Batoebara rivier, ontstaan uit twee hoofdarren (Soengei Kanan en Soengei Kliri); de Silau Laet. Slechts de Batoebara rivier en de Pagoerawan rivier zijn voor kleine stoomschepen aan de zonding bevaarbaar, n.l. resp. tot Tandjoengtram en Nanasiam; met uitzondering van eerstgenoemde rivier, die nog voor motorbooten bevaarbaar is tot 3.5 km. stroomopwaarts van de Soengei Kanan, zijn de rivieren slechts bevaarbaar voor sampans. Afslijping in het bovenstroom- gebied der rivieren veroorzaakt verzanding in het benedenstroomgebied, zoodat de waterstaatkundige toestand in Batoebara en speciaal in het landschap Indrapoera zeer slecht is. Deze verzandingen maken dat in den regentijd het uit de bergen van Simeloengoen komende regen- en bandjirwater niet regelmatig verwerkt kan worden, zoodat heele streken onder water gezet worden.

Batoebara is een vlak land, dat slechts in het Zuiden van het landschap Indrapoera licht geaccidenteerd is; het hoogste punt is echter slechts 49 m. nabij het meer Laet Tador. Voor de kust liggen uitgestrekte modderbanken, welke de

scheepvaart zeer belemmeren. De kuststrook bestaat uit met rizophoren begroeide modeler, slechts tusschen de Koala Tandjoeng on de Koeala Batoebara (Tandjoengtiram) onderbroken door een zandkust. Vlak achter de kust-lijn liggen lage zanderijen, pematangs, overblijfselen van vroegero kustvorming, welke thans aangewend worden voor wegen. Tusschen de pematangs liggen moerasgronden, welke naar het Zuiden toe overgaan in een witte Idoi, waarop de bevolking klappers plant. Deze vormen de rijkdom van de bevolking, terwijl sedert een 20 jaren vele rubbertuinen aangelegd zijn. De bevolking van de aan de kust gelegen kampeongs voorziet verder door vischvangst in haar levensonderhoud. Nanasiam, Proepoek en Tandjoengtiram zijn de voornaamste visschersplaatsen. Melding dient nog te worden gemaakt van de havens Tandjoengtiram en Pagoerawan (Pang-kalan Dodek), welke door kleine schepen van de K.P.M. en de Straits Steamship Cy aangedaan worden en de bevolkingsproducten (in het bij-zonder copra) alsmede het afgewerkte product der Europeesche rubberondernemingen naar Penang uitvoeren.

Batoebara was vroeger bekend om zijn weefkunst, de laatste jaren worden echter de met do hand geweven kledjes meer en meer verdrongen door producten van Europeesch en Japans maaksel.

De onderafdeeling Batoebara bestaat sedert 1920 uit 5 landschappen, soekoe's geheeten, n.l. Indrapoera, Soekoe Doea, Tanahdatar, Lima Poeloch en Pasisir, aan het hoofd waarvan soekoehoofden staan met den titel van dateok. De verhouding van deze soekoehoofden tot het Gouvernement wordt als gevolg van de door hen geteekende korte verklaring beheerscht door de Zelfbestuursregelen 1927 (Ind. Stb. no. 190). Zij worden in de uitoefening van het bestuur bijgestaan door toengkats, sokongs en ketoea's. De toengkats hadden oorspronkelijk de functie van districtshoofd van den dateok, wiens bevelen zy hadden uit te voeren. De functio's van sokong en ketoea waren identiek; het eenige verschil bestond hierin, dat de ketoea's hoofden waren van de door hun familie gestichte uit het sokong verband uitgezwermd kampeongs. Tegenwoordig worden sokongs en ketoea's meer met don algemeenen naam penghoeloe aangeduid. De tegenwoordige inrichting van het bestuur dateert officieel van 1920. De soekoe's Indrapoera en Soekoe Doea bestonden vroeger n.l. uit reap. 4 en 2 soekoe's en wel Pagoerawan, Siparoparop, Tandjoeng en Tandjoengkasau, terwijl Soekoe Doea samengesteld is uit Boga en Lima Laras. Van deze vroegero rijkjes num Tandjoengkasau een eigen plaats in, doordat het niet van Maleischen, doch van Batakschen oorsprong was. Vennoeclijk was het een overblijfsel van het vroegere Batakscho rijk Tandjong Bolon. Toen in 1858 een contract gesloten werd met Siak, waartoo in die dagen de rijkjes van Batoebara behoorden en waarbij het Gouvernement zich verbond om Siak's rechten in de westelijke onderhoorigheden, waaronder Asahan on Batoebara, te helpen handhaven, was Tandjoengkasau daaronder niet begrepen; dit heeft in 1888 zelfstandig het oppergezag van Nederland erkend. In 1907 werd het bij de onderafdeeling Batoebara gevoegd. Politieke overwegingen maakten

het wenschelijk dat na defungeeren van de vroegere hoofden van genoemde soekoe's do opengevallen plaatsen niet weder bezet warden, doch dat het bestuur opgedragen werd aan den regent van Tandjoeng; zoodoende is langzamerhand een nieuwe soekoe gevormd, welke den naam kreeg van Indrapoera. De samenvoeging werd in 1920 officieel bij Gouvernementsbesluit bevestigd. Op gelijksoortige wijze is het landschap Soekoe Doea ontstaan. Na defungeeren van den dateok van Lima Laras werd het bestuur overgedragen aan den bestuurder van Boga, eveneens bij genoemd Gouvernementsbesluit. De bevolking, behalve die van het voormalige landschap Tandjoengkasau, is van Maleisch-Mingangkabauschen oorsprong, wat nog merkbaar is aan de open a in de Maleische omgangstaal. Sedert het openleggen van Batoebara voor de Europeesche ondernemingen, waarvan er thans een 20 zijn, hebben vele Javanen, ontslagen ondememingsarbeiders, zich in de onderafdeeling gevestigd, waar zij door landbouw in hun levensonderhoud voorzien. Hun rechtspositie is volkomen dezelfde als die der autochthone bevolking, wat het verkrijgen van rechten op den grond aanzienlijk vergemakkelijkt.

BENA (Beno) (Aanv. Di! I). Een, op dag van springtij, tot 2 meter hooge vloedgolf, welke ontstaat in den mond der Rokanrivier en wordt waargenomen van \pm 3 dagen voor tot \pm 3 dagen na springtij. Zij ontstaat ter hoogte van het eiland Perdamaran en plant zich voort tot S. Katoeng nagenoeg 10 myl bovenstrooms van Tanahpoeth. Te Kampong Langgadai wordt de grootste hoogte bereikt. De vloedgolf beweegt zich met een 8 mijls vaart met groot geraas voort, gelijk een muur van water, veel overeenkomst hebbende met een branding. Machtige golven keuken de rivieroevers en trachten alles weg te vegen wat zich daar bevindt. Het bevaren der beno-zone zonder goede plaatselijke bekendheid is zeer gevaarlijk, daar de vloedgolf herhaaldelijk het vaarwater vizigt en men voor alles stranding op een der vele zand- en modderbanken client te voorkomen, aangezien bij het passeren van de beno ernstige averij dan wel geheel verlies in het vaartuig on van menschenlevens zeker is. Is de beno gepasseerd dan kan men, gaande naar Tanahpoeth veel profijt trekken door met het oplopende water mee te varen, om zoo op zeer spoedige wijze het doel der reis te bereiken. Aangezien motorboot- en prauwvoeders te Tanahpoeth — Bagan-siapiapi en tusschenliggende kampeongs het vaarwater en de grillen der beno volkomen kennen, levert het bevaren van de beno-zone geen of weinig gevaar op, mits een deskundige loods het roer hantceert.

BEEAWAN. (Aanv. DI. I). Rivier in het landschap D6li, ontspringend op den Goenoeng Pintail en Goenoeng Sibajak, beide behorend tot het Goenoeng Karptioogvlakte in het N. afsluit. Zy mondt uit op de kust van genoemd landschap in de Straat van Malaka. Vroeger was deze rivier bevaarbaar voor grooto prauwen, waarmede men do te verscheppen tabak afvoerde naar de havon. Nu hebben de massa's aarde en zand, welke de rivier sedert hot in cultuur brengen van D6li afvoerde, do bevaarbaarheid geheel doen verdwijnen. Ook de monding is dermate verzand dat grooto hoeveelheden water niet snol genoeg

afgevoerd kunnen worden. Bij bandjirs treedt de rivier buiten haar oevers. In het bijzonder ter bescherming van het ondernemingsgebied, waarvoor deze rivier loopt, is de benedenloop thans bedijkt.

BELAWAN DELI^A (Aanv. DI. I). De voor-naam "Belawan" van het gouvernement Oostkust van Sumatra, gelegen op het noordelijk gedeelte van het eiland Emwan in de monding der gelijknamige rivier. Het is de groote afvoer-plaats van het cultuurgebied, voornamelijk van tabak en rubber, welke in D&li, Langkat en Ser-dang gpteeld worden, en van palmolie, vezel eh thee uit Simeloengoen. Met al deze landschappen en de hofd- eh voornaamste plaatsen hiervan is Bela wan verbonden door goede landwegen en een veelvertakten spoorweg, waarvan de aanleg in 1883 werd begonnen. Tot 1913 was Laboean Deli ijg de officieele havenplaats, doch in dit jaar werd het gunstiger gelegen Belawan, be-reikbaar voor stoomschepe, hiervoor in de plaats gesteld. In 1912 werden plannen gemaakt om Bela wan tot Oceaanhaven te maken. Hiertoe/ was het noodig de vaargeul, loopend door de voor de monding der Belawanri vier liggende bank, uit te diepen. Men bezigde hiervoor een door stoom gedreven slijzuiger. In 1921 kon de eerste mailstoomer Bela wan aandoen. Sedert werd de outillage van de haven op moderne leest geschoeid. De grenzen van het haverterrein werden vast-gesteld bij Ind. Stb. 1918 no. 99. De commissie van bijstand in het belang van het beheer der haven werd ingesteld bij Gouvernementsbesluit van 13 Mei 1913 no. 42. Bij Ind. Stb. 1914 no. 378 werd Belawan aangewezen als bedrijfshaven en by Ind. Stb. 1931 no. 479 is deze haven aan-gewezen als bedrijf in den zin der Indische be-drijvenwet. Van hoeveel belang deze haven in den loop der jaren geworden is, blijkt uit onder-staande gegevens. Het aantal schepen, dat Bela wan aandeed, bedroeg in 1920: 2.339 met een netto inhoud van 1.970.196m³. In 1930 bedroegen deze cijfers respectievelijk 2.448 en 9.859.696. In 1914 respectievelijk 3.144 en 1.200.000. Het totaal der douane ontvangsten te Bela wan bedroeg in 1920 /5.G91.905. in 1929 / 8.821.456, in 1930 / 7.662.478. De invoerwaarde van te Bela wan aangebrachte goederen steeg van ruim 42 miljoen gulden in 1923 tot 71/ miljoen gulden in 1930, tegen 83 miljoen gulden in 1929.

Uitgevoerd werden in 1913 bijna 300.000 pakken tabak, 3*/i miljoen kg. rubber en 5 miljoen kg. copra. In 1930 werden uitgevoerd 242.000 pakken tabak, ondernemingsru bber ± 38 mil-lionen kg., bevolkingsrubber ±600.000 kg., copra ruim 2 miljoen kg. (tegen ruim 4 miljoen kg. in 1929), pinang ruim 386.000 kg., koffie 160.000 kg., vezel ± 40 miljoen kg., palmplⁱ + 41 mil-lionen kg., thee ± 164.000

• **LABOEAN DEy**. (Aanv.*T)l. II). De naam van de voorheen "zeer welvarende hoofdplaats van het landschap D611, gelegen aan de Ddlirivier. Het is tevens de oudste bestuursvestiging in ge-noemd landschap, terwijl het oudste handels-huis (de firma Kehding) tier zijn eerste kantoor hield. Sedert den aanleg van den spoor weg, waarvan tot beginpunt gekozen werd het beneden-strooms gelegen eiland Belawan, waarheer ook de dienst der douane werd verplaatst, vermin- derde de beteekenis van *deze* handelsplac&ts lang- zamerhand. *Zij* is thans alleen nog van belaug

als plaats, waar de visschers hun voor het bin-nenland bestemde vangst aanbrengen en ver-handelen.

Nadat de zetel van den Resident van Bong- kalis naar Medan was verplaatst (1887), ver- koos ook de Sultan-van D611 deze plaats tot ver-blijf in plaats van Laboean Deli. Hier bleef alleen een rijksgroute (wazir) gevestigd, die namens den Sultan het dagelijksch bestuur voert over de z.g. Oeroeng Laboean, een smalle strook lands, hoofd- zakelijk aan de oostelijke oever van de Deliri- vier gelegen van de kampong Ma-bar tot aan de kust en het gebied Karang Gaang, liggende aan de kust op de grens van de landschappen Deli en Langkat.

De groote kerapatan voor dit gedeelte van het landschap bleef gehgshaafd, naast die welke te Medan werd ingesteld. Administratief be- hoort deze plaats tot de onderafdeeling Beneden Deli der afdeeling Deli en Serdang.

In 1931 werd deze plaats als standplaats van een bestuursambtenaar opgeheven/

DELIRIVIER OFS OENGEI LABOEAN. (Aanv. DI. I). Bo venstrooms draagt deze rivier den naam van Lau Patani. Zij ontspringt op de zuidelijke helling van den Sibajak, een der bergen (vulkaan) welke de Karohoogvlakte in het N. afsluiten. Nabij Medan vereenigt zij zich met de Soengei Baboera, welke ontspringt in het laaggebied van het landschap Deli in de nabijheid van Sibolangit, en mondt op de kust van dit landschap in de Straat Malaka uit, na vereeniging met de Soengei Terdjoen, een ouden arm van de Deli- rivier, welke thans de afwatering vormt van het gebied, ingenomen door de tabaksondernemingen Klambir V en Kloempang. De verbinding van de monding der Ddlirivier met die der Belawanri vier bestaat thans niet meer, omdat sedert de groote asweg van Medan naar de haven Belawan D&li dwars door deze verbinding heen aangelegd werd. M&dan en Laboean Deli liggen aan de Delirivier, welke in den benedenloop nog voor prauwen bevaarbaar is.

ORANG SAKAI, SAKEL, SICCA. (Aanv. DI. III). De eerste naam is de gebruikelijkste, de laatste hoort men bijna niet. Zij komen voor in de landschappen Siak en Koento (Koento Dards-Salam) langs do Mandan en Rokan-kiri-rivieren (zie OOSTKUST VAN SUMATRA). Zij vormen een afzonderlijk volk, afstammend van de orang Sakai op het Maleische schiereiland. Volgens Maleische bronnen kwamen enkele honderdtallen jaren geleden de eerste Sakai ten getale van ongeveer 100 mannen om vrouwen de Rokan-kiri in Koento op als bege-leiders en slaven van den eersten vorst in Koento, zekeren Soetan Harimau, een vorsten telg uit Mi-nangkabau, die lang in Djohor gewoond had en van daaruit naar de Rokan vertrok. Dit verhaal heeft, ook in ander verband gezien, een groote mate van waarschijnlijkheid. Vanuit de Rokan-kiri bevolkten de Sakai Jangzamerhand ook het Mandaugebied. De Sakai staan op een laag trap van beschaving, vooral die uit het Mandaugebied; door Maleiers wordt zeer laag op hen neergezien, ook al zijn zij Mohammedaan. De Sakai in de Mandau zijn verdeeld in vijf soek^e, die langs de Rokan-kiri (kampong van Anam) in drie, die ieder hun eigen batin (stamhoofd) hebben. De orang Sakai, die langs de Rokan-kiri (kampong van Anam) wonen, zijn alien tot den Islam over-

De kleding van geldopten boombast heeft plaats gemaakt voor godkoope katoentjes. De Sakai langs de Rokan-kiri verschillen in gewoonten enz. thans vrij sterk van de Mandau Sakai. De Rokan-kiri Sakai wonen in goed geordende kampeongs langs de rivier. De bouw der huizen is Maleisch, en evenzoo de levenswijze. Men vindt nabij de kampeongs de op last van het bestuur aangelegde ladangs, waaraan de Sakai echter weinig zorg besteedt. Somwijlen echter wordt ook dezen Sakai „the call of the jungle" te sterk; dan gaan zij met vrouw en kinderen soms voor een of meer maanden het woud in. Zij leven daar uiterst primitief onder een afdakje zonder wanden en leven van wat het woud oplevert. De poethen en andere wilde vruchten vormen een geliefkoosd voedsel. Zij jagen meest met behulp van strikken en vangen visch met een net of fuik. Beaalde jachtwapens, met uitzondering soms van een speer of parang, zijn hun onbekend. Het is verder een zeer vredelievend volkje. Door de slechte verzorging van ladangs heerscht vaak voedselgebrek in de Sakai-streek. Zorg behoeft zulks als regel niet te baren; geheele kampeongs trekken dan het bosch in en zoeken daar maandlang huu voedsel. De kamferhoutboom komt in de Sakai-streek niet voor, wel andere en vele goede houtsoorten. De verdeling der erfenissen, vindt plaats volgens de Minangkabausche adat trouwens de geheele inrichting der soekoe is op die leest geschoeid. Zulks behoeft niet te wijzen op eenigen band wat afstamming betreft tusschen de Sakai en den Minangkabauer. Immers de Sakai wonen geheel en al in een streek waar de bevolking het matriarchaat aanhangt, en hebben bij het Islamiert worden ook de heerschende Maleische adat aangenomen. De Sakai betalen nu evenals de Maleiers belasting en verrichten heerdienst. Het geld om belasting te betalen verkrijgen zij door het verkoopen van boschproducten aan Alaleiers en Chineezcn. Hun getalsterkte wordt in Siak geschat op 4000 a 5000 zielen, terwijl de volkstelling van 1930 voor de Rokan-kiri Sakai een aantal van 2688 aangeeft. Van een oorspronkelijke cigen taal kan niet gepronon worden. Hoewel de Sakai langs de Rokan-kiri Mohammedanen zijn en hun godsdienstpligten zelfs goed nakomen, is nog een sterke animistische invloed nierkbaar, welko b.v. bij hun z.g. geestenboxweringen in geval van zicke c.d. <1 uidclijk tot uiting komt.

BENKALIS, (eiland) (Aanv. DI. I). De voornaamste landbouwproducten zijn pinang en rubber, welke beide naar Singapore worden uitvoerd. Door moerasige bodeingesteldheid is hot niet mogelijk den drogen rijstbouw uit te oefenen. Allo rijst wordt dan ook ingevoerd, terwijl een deel van de Maleiers hun ladangs aanlegt in het district Bockitbatoe (zie aldaar). Verder client als middel van bestaan vermeld te worden het panglongbedrijf, n.l. do timmerhoutkapperijen, welke grootbedrijven zijn en met 30 tot 40 koelies werken en de arangbranderijen, welko familiebedrijf zijn. Alle panglongs zijn aan de kust of aan rivieren gologon, ter vergemakkelijking van den nfscheep van het product, terwijl het houtskoolbedrijf is geconcentreerd aan en in de omgeving van de Soengei Kemboeng met zijrivieren.

ROEPAT. (Aanv. DI. III). Eiland in Straat Malaka, behoorende tot het onderdistrict Doe-

mai, district Boekit Batoe van het landschap Siak, onderafdeeling en afdeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra. De bewoners van de noordkust leven geheel van de vischvangst, voornamelijk ikan tenggiri en ikan troboek. Deze visch wordt opgekocht door Chi-neesche handelaren, die deze in sampans met ys naar de Straits verschepen. Behalve eenige hoogergolegen punten, welke voor ladangbouw en aanleg van pinangtuinen worden gebruikt, is het geheele eiland voornamelijk met moerasbosch bedekt. Het is het voornaamste houtskoolgebied van de onderafdeeling. De branderijen worden gedreven door Chineezcn. Verder worden door de Chineezcn verschillende bastwinncrijen (nirih en tengarbast) gedreven, welke producten gebruikt worden voor het tanen van zeilen en netten. Het grootste gedeelte van den bast wordt afgescheept naar Bagan-siapiapi, het grootste visscherijcentrum. Behalve door bovengenoemde bevolkingsgroepen wordt het eiland ook nog bewoond door Orang Akit (zie aldaar);

SIAK. (Aanv. DI. III). Onderafdeeling van de afdeling Bengkalis, gewest Oostkust van Sumatra. Ingevolge de bij Ind. Stb. 1932 no. 135 vastgestelde nieuwe bestuursindeling van de afdeling Bengkalis bestaat de onderafdeeling Siak uit de onderdistricten Siak, Mandau en Mempoea, tezamen vormende het district Siak, en de onderdistricten Tapoeng-kiri en Ta-poeng-kanan, welke met het niet tot deze onderafdeeling behoorende onderdistrict Senapelan het district Pakanbaroe van het landschap Siak Sri Indrapoea vormen; genoemde onderdistricten maken n.l. deel uit van het landschap Siak Sri Indrapoea, welke naam tevens die is van de onderafdeelingshoofdplaats, standplaats van den controleur, onderafdeelingschef.

SIAK SRI INDRAPOERA EN ONDERHOO RIGHEDEN. (Aanv. DI. III). Zelfbesturend landschap behoorende tot de afdeling Bengkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Het landschap is verdeeld in districten, welke onderverdeeld zijn in onderdistricten n.l. het district Siak, bestaande uit de onderdistricten Siak, Mempoea en Mandau; het district Pakanbaroe, bestaande uit de onderdistricten Senapelan, Tapoeng-kiri en Tapoeng-kanan; het district Boekitbatoe, bestaande uit het onderdistrict van dien naam, en Doemai (waartoe het eiland Repat behoort); het district Bagau-siapiapi, bestaande uit de onderdistricten Tanahpoethi en Koeboo; het district Selat-pandjang, bestaande uit de onderdistricten Tebingtinggi en Merbau. Deze in deeling kwam in do plaats van den voor dien bestaanden toestand, dat het bestuur gevormd werd door den Sultan en de rijksgroeten. De laatsten waren de hoofden van de soekoe's Lima Poeloch, Pasisir, Tanahdatar en Kampar, die tezamen met den Laksamana van Bockitbatoe den raad der landsgroeten vormden (zie oorspronkelijk ar-tikel). Deze soekoe's duiden op Minangkabauschen oorsprong, van welke volksgroep in den loop der eeuwen volen naar Siak gekomen waren, grootendeels ook achtergebleven op weg naar Malaka, op welk schiereiland men vele Minangkabausche nederzettingen aantreft, kolonien van het Westen uit bevolkt in de 14de en 15de eeuw. Daarenboven kwamen omstreeks het jaar 1700 de datoek-familie mee met een Djohoree-

schen vorstentelg, die een Minangkabausche opvoeding genoten had (Radja Ketjil). Hij veroverde Siak op den Boeginees, die zinfamilie van den Djohorschen troon had verdrongen. Even- als in het stamland verdeelden de Minangkabauers, die zich in Siak gevestigd hadden, zich in soeLoe's. Dit duidt hier echter niet op geslachten-unië's, doch de term beteekent uitsluitend groepen van lieden, die uit een streek afkomstig zijn. De vorst verhiel deze datoeks tot landsgrooten, als hoedanig zij in het bestuursbestel opgenomen worden. Op te merken valt, dat deze Minangkabauers hun familieaflat, het matriarchaat, vervingen door het patriarchale familierecht; overblijfsel is wellicht nog de omstandigheid, dat het huis van een gezin aan de vrouw behoort. In de onderhoorigheden had dat bestuur zijn vertegenwoordiger onder de titels van temengoeng en datoek. Doordat de diverse soekoeloen zich in den loop der tijden meer en meer over het landschap verspreidden en opgingen in de Maleische bevolking, traaiden het gezag van deze soekoehoofden; alle reden om hen met gezag in het landschap te bekleeden verdween, zoodat een van de eerste bestuursdaden van den in 1915 nieuw opgetreden Sultan Sjarif Kasim was het uitvaardigen van de bovenvermelde besluiten, waarin de bestuursindefeling in het landschap grondig herzien werd; uitvloesisel overigens van het Gouvernementsbesluit van 28 Januari 1915 (Ind. Stb. no. 1).

De vroegere rijksgrooten en hun afstammelingen kunnen thans voor zoover zij daartoe de noodige geschiktheid bezitten, in aanmerking komen voor de betrekking van districtshoofd.

De geringe bevolkingsdichtheid alsmede het feit, dat nog slechts zeer weinige groote landbouwondernemingen hun oog op het vrij geïsoleerde Siak hebben laten vallen, zijn evenzoo veel redenen, dat de landschapskas van Siak niet tot de welvarende gerekend mag worden. De bevolking van Siak bestaat uit 75,000 geboorenen van de volkstelling van 1930 uit 29,292 zielen, verdeeld als volgt: Siak 7496, Mandau 3657, Mempoera 2760, Tapoeng-kiri 3919, Tapoeng-kanan 1841 en Senopelan (Pakanbaroe) 9619 zielen.

Zij vindt haar bestaansmiddelen in de teelt van meerjarige gewassen zoals rubber, klap-pers en pinang, terwijl daarnaast de droge rijstbouw wordt beoefend. De rijstproductie is echter van dien aard, dat voor de bevolkingsbehoeften rijst ingevoerd dient te worden. Voor het overige verzamelt men boschproducten, zoals rotan, damar en garoehout, welke door intermediair van Chinezen naar Singapore verhandeld worden. Viechvangst wordt uiteraard in dit waterrijke gebied veel uitgeoefend. In dit verband dient Bagan-siapiapi vermeld te worden aan de monding der Rokan-rivier, dat een van de belangrijkste visch-exporthavens ter wereld is.

De vangst wordt hier echter voornamelijk door Chinezen beoefend. Bijzondere melding verdienen de bevolkings-groepen der Sakai's, Akits en Talang (zie aldaar). Econoniisch is Siak aangewezen op den overwal (Singapore en Malaka), waarmede geregelde bootverbindingen onderhouden worden. Via Siak Sri Indrapoera en Pakanbaroe vindt veel doorvoer naar de westkust plaats. Bijzonder gunstig is hiertoe het feit, dat de Siak-rivier tot aan Pakanbaroe voor vrij

groote zeeschepen bovaarbaar is; de K.P.M. o.a. onderhoudt een wekelijkschen dienst met Singapore met een schip van bruto 2400 ton.

Hoofdplaats van het landschap is Siak Sri Indrapoera, zetel van den Sultan, tevens standplaats van een controleur B. B. Het militaire emplacement, de vroegere bndntng, is sedert kort weer in eere hersteld; thans legeden daar 4 brigade's infanterie, ressorteerende onder Koetaradja. Op verschillende plaatsen in het landschap Siak, n.l. te Siak Sri Indrapoera, Pakanbaroe, Selatpandjang (op het eiland Tebingtinggi) en te Bagan-siapiapi, zijn vestigingen van het Europeesch bestuur.

BAGAN-SIAPIAPI (Aanv. DI. I en DL V of suppl. aflevering biz. 233.) Volgensdeuitkomsten der volkstelling 1930 telt de onderafdeeling Bagan-siapiapi 43.614 zielen, waaronder 16.370 Chineezen. De plaats Bagan-siapiapi telt 15.262 zielen, waaronder 11.997 Chineezen.

Gedroogde visch, garnalen, garnalenschillen, trassi, tjtjalok en levende visch worden deels naar Singapore deels naar Java verhandeld. De totale uitvoer ter waarde van 5,62 miljoen gulden volgens douaneconsent bedroeg in 1930 40,76 miljoen kg., terwijl naar Java alleen aan gedroogde visch, garnalen en trassi werden uitgevoerd 25,51 miljoen kg. Het zoutverbruik ten behoeve van het visscherijbedrijf bedroeg in 1932 18,01 miljoen kg. In 1932 is een complex woningen in het centrum van de hoofdplaats geheel verbrand; herbouw had in belang der veiligheid niet plaats. De gronden zijn door het plaatselijk fonds aangekocht en ingericht als openbaar sportterrein. Het waterleidingsbedrijf, in beheer bij het plaatselijk fonds, voorziet in de behoefte aan drinkwater, waardoor de gezondheidstoestand zeer gunstig is geworden. De N.V. Electricische Maatschappij „Balik Papan“ is thans gereed met het aanleggen van een elektrisch krachtstation.

GOENOENG SAHILAN, (Aanv. DL I). Vroegere hoofdplaats (controleursstandplaats) van de onderafdeeling Kampar-kiri, thans nog zetel van den bestuurder van het landschap Kampar-kiri. Sedert de grenzen der onderafdeeling gewijzigd zijn (Ind. Stb. 1932 no. 135) is Pakanbaroe de standplaats van den onderafdeelingschef geworden. Goenoeng Sahilan ligt 6 km. van den verbindingsweg Pakanbaroe — Talook, waar) en waarheen zich de bedrijvigheid heeft geconcentreerd. Sindsdien is Goenoeng Sahilan, welks weg verbindingsweg was, verbroken door de niet overbrugde Kampar-kiri rivier, min of meer een doode plaats geworden.

MOEARA LEMBOE, (Aanv. DL II). De zetel van den zelfbestuurder van Singingi, het nicest zuidelijk gelegen landschap in de onderafdeeling Kampar-kiri, afdeling Bengkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra. De plaats is gelegen aan de samenvloeiing van de Batang Lemboe en Batang Singingi, welke verderop na vereeniging met de Batang Sibajang den naan van Kampar-kiri draagt. De plaats is door een halven kilometer zijing verbon den met den asweg Pakanbaroe — Talook. De bevolking, die algeheel in laagbouw, vindt bijverdiensten in rubberplant en voor een klein deel ook in goudwasschen in de eerstgenoemde twee rivieren.

TARATAK BOELOEH, (Aanv. DI. IV). Druk

centrum voor den inlandschen handel, gelegen in de onderafdeeling Kampar-kiri, afdeling Bengkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra, aan den aswoeg JPakanbaroe-Taloeek Het is een overschepehaven als Pakanbaroe (zie aldaar), doch in het klein. De aldaar aan- gevoerde producten als rubber, boschproducten, visch worden verhandeld tegen de uit Pakan- baroe aangebrachte levensbehoefte (rijst, sui- ker, kains e.d.), wel- ke verder vervoerd worden, stroomafwaarts naar Pelalawan dan wel stroom- opwaarts naar de in de onderafdeeling Bangki- nang gelegen nagarien Roembio en Air Tiris. Naast handel vindt de bevolking een middel van bestaan in rubbertap, met de opbrengst waar- van zij in staat gesteld wordt voedingsmiddelen te kooplen, hetgeen noodzakelijk is, daar de door haar aangelegde ladangs en tuinen vrijwel ieder jaar door de zware bandjirs van de Kampar-ka- nan worden verwoest.

PAKANBAROE. (Aanv. DL III). Standplaats van den chef (controleur) van de bij Ind. Stb. 1932 No. 135 vergroote onderafdeeling Kampar- kiri (zie aldaar), gelegen aan de Siakrivier aan het eind van de verbindingswegen met Padang en Taloeek. Sedert deze wegen tot stand zijn ge- bracht vertoende de handel van Pakanbaroe een steeds stijgende lyn. De plaats is immers daardoor niet alleen afschepehaven van de onderafdeeling geworden, doch tevens (of beter voornamelijk) voor Sumatra's Westkust en de Kwan tan Districten. Uitgevoerd wordt met K.P.31. en Chineseche, onder Engelsche vlag va- rende booten over de Siakrivier, welke ter plaatse ± 10 in. diep is, naar Singapore meest rubber, boschproducten (rotan, da mar, gambir) en groenten. Ingevoerd worden Japansche artikelen (voornamelijk kains in zeer groote hoeveelheden, huishoudelijke artikelen enz.) rijst, suiker en visch. In 1932 werd ± 3 miljoen kg. rubber uitgevoerd, in 1933 het dubbele, welke vermeer- dering zijn oorzaak vindt in groteren aanvoer uit de Westkust, zelfs uit Sidjoendjocng en Soengci Penoech. Door ruiling van in- en uit- te voeren waren kunnen de autovrachten gedrukt worden, waardoor tevens het personenvervoer goedkooper wordt. De uitzwerving van Minang- kabauers naar Singapore (Straits, Kedah enz.) vindt dan ook uit Pakanbaroe plaats. Door het afbreken door de Westkusthandclaren van hun connecties met Emmahaven en het aanknoopen van deze met Pakanbaroe kon het ingeligk worden dat deze plaats in 1933 1/2 % meer aan in- en uitvoerontvang dan in 1932 (resp. / 281.000 on / 318.000), terwijl de goedcrom- zet met ± 30% steeg. Jic handel is zoowel in Chineseche als in Afaleische lianden. De eerste vervoeren met de Chineseche, de laatste jnet do K.P.M. booten. Ter plaats worden aangetroffen een opium- on zoutverkoopplaats. Op 11 kin. af- stand van Pakanbaroe, bij de splitsing van clen wog naar Padang en Taloeek, is het vliegerterrein gelegen, op 20 September 1930 geopoid, oor- spronkelijk bedoeld als noodlandingsterrein en benzinacladstation, doch ten slotte in verband met zyn Jigging aan do Padang-Pakanbaroe- Singapore-route tot een vlieghaven gewordjii, waarj) in 1933 57 passagiers af- en opstegen.

KAMPAR-KIRI. Zuidelijkste onderafdeeling der afdeeling Bongkalis van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Zij is genoemd naar de

rivier van (lien naam, de belangrijkste, welke door haar gebied, althans in haar oorspronk- lijke begrenzing, stroomde. Zij wordt gevormd door de samenvloeiing van de Singingi en Siba- jang rivier en vloeit op de grens van de onderaf- deeling Kampar-kiri en Selatpandjang samen met de Kampar-kanan, vanwaar zij kortweg Kamparrivier genoemd wordt. Aan de Kampar- kiri-rivier was ook de vroegero standplaats van den onderafdeelingschef gelegen, Goenoengsa- hılan, alwaar tevens het hoofd van het gelijka- mige landschap zetelt. Aan een zijtak van deze rivier, de Batang Singingi, ligt Mocara Lemboe, waar de zelfbestuurder van Singingi gevestigd is, terwijl het hoofd van het derdo oorspronkelijk in deze onderafdeeling gelegen landschap, Lo- gas, op de plaats van dien naam, gelegen aan een zijrivier van de Singingi, de Batang Lemboe, zijn woonplaats had.

Bij Gouvernementsbesluit werd laatstgenoemde zelfbestuurder in 1931 tot Chalipah teruggesteld en zijn landschap bij het gebied van Singingi gevoegd. Na het gereedko- men van den weg Padang-Pakanbaroe en Pakan- baroe-Taloeek vcfplaatsten. het verkeer en de handel zich allengs naar Pakanbaroe, welke plaats oorspronkelijk onder de onderafdeeling Siak ressorteerde. Van dezen tijd af dateert de opkomst van laatstgenoemde plaats, waarheen dan ook in 1930 de standplaats van den Controleur van Kampar-kiri werd overgebracht, waar hij oorspronkelijk werd toegevoegd aan den Controleur van Siak. Ingevoeg Ind. Stb. 1932 no. 135 werd het onderdistrict Sinapelan, dat deel uitmaakt van het sultanaat Siak, waarin Pakanbaroe ligt, bij de oude onderafdeeling gevoegd en deze plaats als standplaats van den zelfstandigen controleur van de onderafdeeling Kampar-kiri aangewezen. Het gebied der onderafdeeling is dicht begroeid, hoewel reeds groote uitgestreki- heden bosch zijn vernield door de roofbouw- plegende, ladangende bevolking. Het hout is over het algemeen van inindere qualiteit, de betere soorten worden voornamelyk in het landschap Kampar-kiri aangetroffen. In deze wouden konien wilde dieren (olifanten, tigers, varkens en herten) in groeten getale voor. Het winnen van boschproducten is een bijverdienst voor de bevolking: gewonnen wordt rotan (in de Teso- streek) en damar in het stroomgebied van de Sibjangrivier (bergstreken). Het voornaamste middel van bestaan is ovenwel de landbouw. Al- gemen legt de bevolking ladangs aan. Daar ieder jaar van plaats veranderd wordt, kan men ge- voegelijk van roofbouw spreken. De oogsten le- veren door ziokten van het gewas en door wilde dierenplaa (varkens, olifanten) en in de lage landen nog door hooge waterstanden, meestal niet vlokloendc op om tot den volgendon oogst in de behoefte te voorzien, zoodat algemeen is overgegnan tot het planten van tweed© gewassen i.e. cljagoeng, oebi, katjang enz. De middelen tot aankoop van levensbehoefte verkrijgt men door rubbertap, handel, (voornamelijk in Pakanbaroe, Taratak Boeloech on Lipat Kain), on in ge- ringere mate door goudwasschen (in Moera Lemboe en Logas), hetwelk meest door vrouwen wordt beoefend. Do rubber, welko de bevolking in de goede jaren van arm tot rijk maakto, heeft haar, waar zij toch niet ijverig van aard is, het werken verleerd. Slechts de malaise heeft haar weer algemeen naar den land- en tuinbouw ge-

dreven .De uitvoer van bevolkingsrubber uit Pakanbaroe, afkomstig uit de onderafdeeling kan getaxeerd worden op 2 en 3 miljoen kg. in de jaren 1932 en 1933 .De handcl hangt ten nauwste met dezen rubberuitvoer samen. De rubber wordt in genoemde plaatsen bij tusschenha ndelaren ingeruild tegen rijst, kains, visch, suiker en andere huishoudelijke behoeften.

De onderafdeeling is dun bevolkt; het aantal inwoners bedroeg volgens de volkstelling 1930 in het landschap Kampar-kiri 13.196, Singingi 3356 en Logas (in 1930 nog niet bij Singingi ge- voegd) 166 inwoners, terwijl in het onderdistrict Sinapelan 9662 Inlanders, 784 Chineezee, 25 andere Vreemde Oosterlingen en 56 Europeanc woonachtig zijn (van de laatste twee categorieën thans (1933) niet meer dan de helft). De bevol- king is van Minangkabauschen oorsprong, en is ingedeeld in soekoes, terwijl vrij algemeen het matriarchaat heerscht. Zij belijdt vrij ijverig den Islam, is rustig, spa nt zicli niet bijzonder in, en is in normale tijden vrij arm.

De onderafdeeling is rijk aan mineralen als goud, tin, steenkool en petroleum. Tin wordt op dezelfde plaatsen aangetroffen als goud (zie boven), steenkool in het heuvelland tusschen de Singingi en Sibajang rivier en petroleum in het landschap Kampar-kiri. Er zijn uitgegeven 7 vergunningen tot mijnbouwkundige opsporin- gen (6 petroleum, 1 goud), 13 rechten op concessie (goud), 2 goudconcessies en 2 kolenconcessies- sies./

PAMANOEKAN. (Aanv. DI. III). District van het regentschap Krawang, residentie Batavia, met gelijknamige hoofdplaats, bestaat uit de drie onderdistricten: Pamanoekan, Binong en Tjiasem en telt 35 desa's. Van enkele dezer desa's is de bevolking geheel (o.a. Gempol) dan wel gedeeltelijk nog opgezeten van het in 1919 gedeeltelijk teruggekochte particuliere land „Pamanoekan en Tjiasemlanden". Bevolkingssterkte in October 1930: 135.960 zielen, waaronder 84 Europeanen en 1.154 Chineezee.

De Javaasche inslag is hier speciaal in het noordelijke en oostelijke gedeelte van het district sterker dan in Pegadan (zie aldaar). Door de geleidelijke opening van een complex van ± 12.500 ha. woeste gronden, gelegen in het oostelijke gedeelte van dit district, welke het eigendom zijn van de N.V. Mij. ter exploitatie der Pamanoekan en Tjiasemlanden, houdt de instrooming van Javanen ook steeds aan.

Eigen landbouw en arbeidsgelegenheid in de westersche cultures, in hoofdzaak sisal (vezel) en cassave op de onderneming Soekamandi tot een totale uitgestrektheid van ± 6100 ha., zijn de voornaamste bronnen van bestaan.

Van eenig belang is nog de steen- en pannbakkerij, welke als inheemsche industrie in een 20-tal bedrijfjes wordt uitgeoefend.

Langs de noordkust is de visscherij, zoowel zee- als binnenvisscherij, nog van eenig belang/ Vischveiling te Majangan.

Het sawahoppervlak bedroeg op 1 Januari 1933: ± 26.750 ha., waarvan technisch bevoloed dan wel technisch beheerd door de Tjipoenegara-, Tjigadoeng-, Leuwintangka-, Tjidjengkol- en Soengapanbevoelingswerken ± 21.000 ha.

Het district heeft een belangrijk padi overschot. Opkoop heeft plaats door de beide rijstpellerijen van de N.V. Mij. ter exploitatie der P. en T. lan-

den te Pamanoekai en Pegadan, en pellerijen uit Krawang, Tjikampdk op Indramajoe.

Oppervlakte droge bevolkingsgronden: ± 8750 ha. Do governmentsvloedsbosschen in dit district langs de Java-zee hebben een oppervlakte van ± 3.800 ha. Ter voorziening in de brand- houtbehoefte van de bevolking in Noord-Pama- noekan en Noord-West Indramajoe zijn deze bosschen van belang.

De veestapel bestond in September 1932 uit 164 paarden, 1093 runderen, 10.264 karkouwen.

Het district wordt van West naar Oost doorsneden door den in 1933 voltooiden provincialen weg Tjikampfek—Djatibarang. Verder loopen door dit district geen verharde wegen. Van Pa- ruanoekan af is de Tjipoenegara als verkeersweg nog van belang voor den afscheep van padi, betas en handelsgewassen der P. en T. landen.

Credietverstrekking heeft plaats door het ficial te Pamanoekan van de Krawangsche Volkscredietbank, 6 dbsbanken en 27 desaloemboengs.

PAMANOEKAN EN TJEASEMLANDEN. (Zie ook PAMANOEKAN in DI. III). De Pamanoe- kan en Tjiasemlanden vormden v66r den gedeeltelijken terugkoop van deze landen in 1919 de grootste particuliere landerij op Java (210.000 ha). De grenzen van deze landen vielen samen met die van de toenmalige controle-afdeeling Soe- bang, omvattende de tegenwoordige districten Sagalaherang, Soebang, Pegadin en Pamanoekan.

Door het Gouvernement van Nederlandsch-

Indie zijn in 1919 van de N.V. Mij ter exploitatie der P. en T. landen voor zeventien miljoen gulden teruggekocht de door de Inlandsche opgezeten in erfpacht bezeten gronden (met uitzondering van kleine, geheel door in het bezit der maatschappij blijvende gronden, omringde per- ceelen tot een totale uitgestrektheid van ± 875 ha.), benevens de woeste gronden, benooidgd voor de uitbreiding dier gronden en die, welke on klimatologische en hydrologische redenen behouden moesten blijven. In totaal werden ruim 140.000 ha. teruggekocht, waaronder ± 38.500 ha. sawah¹ en 32.000 ha. droge gronden welke na den terugkoop landrenteplichtig werden.

In het bezit van bovengenoemde maatschappij bleven ± 68.000 ha. Daarvan waren op 1 Januari 1920 beplant 12.775 ha., in hoofdzaak met rubber, koffie, thee en kina. Op 1 Januari 1933 was de oppervlakte van het geplante areaal 26.328 ha.

In 12 jaren tijds is het in cultuur gebrachte areaal derhalve ruim verdubbeld, voornamelijk door de uitbreiding, welke de rubber- en thee- aanplant liebben ondergaan en de cultuur van nieuwe gewassen als sisal en cassave (Soekaman- di). In den laatsten tijd worden ook proeven genomen met de cultuur van den hotofiboom.

De koffiecultuur, welke in 1920 nog van groot belang was, is nu (1933) van geen betekenis meer (van ± 4.000 ha. teruggelopen tot ± 400 ha.). Als woeste grond staat nog ter beschikking van de Mij. een oppervlakte van ± 41.735 ha.

Het belang, dat de inheemsche bevolking heeft bij de werkzaamheddi op de ondernemingen der N.V. Mij. ter exploitatie der P. en T. landen, kan blijken uit het feit, dat in het jaar 1929 een bedrag van ± / 4.600.000 aan haar als loon weraf uitgekeerd. In het crisisjaar 1932 was dit bedrag nog ± / 2.340.000.

In 1931 is een begin gemaakt met de opening

van de z.g. blokken 26 en 28, welk met een gezamenlijk oppervlakte van ± 12.500 ha. een groot gecelcto van Oost-Panianoekan (district) innemen. Deze gronden kunnen bevoloed worden uit de Tjipoengara door middel van den stuwdam Salamdarma, in de bouwkosten waar- van door meergeenoemd maatschappij is bijge- dragen.

Het oorspronkelijko plan, deze gronden te bestemmen voor de suikercultuur, is, althans voorloopig, opgegeven. Getracht wordt thans rijstsoorten te kweken, geschikt voor de Europeesche markt. In 1933 heeft reeds export plants gehad (Lombokpadi).

Als tweede gewas wordt o.m. tabak verbouwd. De daarmee bereikte resultaten zijn tot nu toe weinig bevredigend. Met het verkrijgen van de noodige werkkrachten voor de ontginning worden moeilijkheden ondervonden. Het feit, dat met de ontginners gewone werkovereenkomsten worden aangegaan en hun geen bezitsrechten op den grond worden toegekend, zal daaraan niet vreemd zijn.

RANDJOEWA. (Aanv. DI. III). Eiland behorende tot het landschap Sawoe (zie aldaar). Het staat onder een eigen inlandsch hoofd en eenige temoekoengs (genealogische hoofden). De bevolking bestaat uit 3000 zielen, waarvan 200 Christenen. Zij leeft voornamelijk van palm- suiker en een weinig landbouwgewassen ; de mannen zijn goede zeevaarders.

ROTI, ROTÉ of ROTTI. (Aanv. DI. III). Sedert 1921 behoort tot deze onderafdeeling ook Sawoe (zie aldaar). In het midden' van het eiland ligt een heuvevalland, dat aan den noordkant gloeiend omlaag loopt, hier en daar uitgestrekte laagvlak- ten vormend. Door middel van boschreservering (er zijn momenteel 22 kleine boschreserves) wordt er naargestreefd Roti vooralgeheelontbossching, waar inen na aan toe was, te behoeden. Hetschilderachtige landschap is dun begroeid, de lontanpalm domineert. Aan de tabak, geheel voor eigen gebniik bestemd, besteden de vrouwen zeer veel zorg. Het zijn ook de vrouwen, die de zeer fraaie Rotinesche ikat-kains vervaardigen. In de laatste jaren is de handel in do kleine, krachtige en taaië Rotinesche paardjes geheel verdrongen door den thans op Sawoe gedreven paarden- handel (zie SAWOE). De teelt van paarden, kar- bouwen, schapen, geiten en varkens is voor de Rotineezen van groot belang, voor eigen gebruik of consumptie. De huiden worden uitgevoerd. Verdere uitvoerproducten zijn copra, bijenwns, lola, schilpad, cassia fistula (naar Alakassar) en palmsuiker (naar Timor).

De onderafdeeling wordt bestuurd door een controlcur of civ. gezaghebber, die te Bail (zie aldaar) gevestigd is. De naar luicl van oude verhalen van Ceram afkomstige, via Timor (en andere eilanden) op Roti gekomen bevolking vormde 18 zelfstandige landschapijs, elk onder een radja (man6k = man of mnnnelijk) en een rijksbestuurder (fetto = vrouw of vrouwelijk) als territoriale, en vele man6-l<50 (= hoofden van geslachten) als genealogische hoofden. Do zeer verspreid liggende huizen werden door bestuursbcmoeienis onder kampoenghoofden of man6 gorok gestekcl. In 1928 kwamen alle landschap- pen onder een gontieenschappelyken radja, die de korto verklaring fitflegde; in 1931 werden de voorinalige landschappen omgevormd tot in-

landsche gemeenten met gcmcentehoofden en gemeenteraen, in welke raden zitting hebben de vroegere fetto en de mne-l'o. De voornaamstegemeenten zijn Dengka, Tie, Termance en Lofle (met resp. 11.000, 10.000, 5.000 en 4.000 zielen). Hoewe] er verscheidene zeer kleine gemeenten zijn (waarvan er twee elk met 100 zielen), ver- hindert de onderlinge animositeit samenvoeging tot groote eenheden. De bevolking is onverdraag- zaani, haatdragend en proceslustig. Diefstal van vee komt zeer veel voor. Vooral buiten het eigen land vallen intellect, energie en trouw te waar- deeren; menige Rotinees dient jaren in adminis- tratieve functies, als int. leeraar en onderw'izer, bij leger en politie. Het adatrecht is weinig ont- wikkeld; polygamie is geoorloofd, het huwelijik is een koophuwelijk en de kinderen behoren tot den stam van den vader. De taal behoort tot de Maleisch—Polynesische groep, en is het nauwst verwant aan het Timoreesch. Malaria komt uitermate veel onder de bevolking voor (milt-index 50%). Van de 57.000 zielen zijn 33.000 Christenen (1930). Ter hoofdplaats Baa is een hulprediker gevestigd van de Indische Kerk, die 9 inlandsche leeraars onder zich heeft en te- vens beheerder is van de 23 volksscholen. Er zijn 3 Gouvernements-scholen.

SAWOE of SAVOE. (Aanv. DI. III). Dit eiland vormt met de onliggende eilandjes Randjewa (zie aldaar) en P. Dana (onbewoond) het — tot de onderafdeeling Roti, afdeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden be- hoorende — landschap Sawoe, bestuurd door een radja met vier territoriale onderhoofden, onder wie genealogische hoofden met den titel van temoekoeng staan. Copra is het voornaamste voortbrensel. Do paarden, waarvan er vrij veel uitgevoerd worden, zijn goede loopers (telgang). De bevolking bestond in 1930 uit ongeveer 24.000 zielen. De mannen, die zich op het eiland bezig houden met het tappen van lontarsap (dat, tot suiker ingedikt, het hoofdvoedsel vormt) en drogen landbouw (mals en katjang, een weinig padi), zijn vrij goede zeevaarders, terwijl velen voorts geregeld voor korteren of langeren tijd uitwerpen (voornamelijk naar Timor) om werk te zoeken, aangezien het eigen land onvoldoende nioglijkheden biedt. De vrouwen verrichten het ineeate werk, zowel op de weinige sawahs als op de droge bouwvelden ; zij koken de lontan- suiker en zorgen voor den tabaksaanplant; zij spinnen de katoenen garens en maken de bij- zonder fraaie ikat-kains. De bevolking staat op een lagen trap van beschaving, het adatrecht is weinig ontwikkeld. De godsdienst is isanmistisch; de zon en n' nd ere hemellichamen werden vroeger aangebeden onder leiding van den poelodo (= „Grootvaderijge Zon"). Thans zijn er ± 7000 Christenen.

SEBA. (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het, tot de onderafdeeling Roti, afdeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden, behoorende landschap Sawoe. Standplaats van den zelfbestuurder. De plaats, welke aan de noordkust van het eiland Sa woo ligt, wordt aan- gecleaan door de booten der Koninklijke Paket- vaartmaatschappij, welke er copra on paarden laden.

MOKDALE. (Aanv. DI. II). Voormalige hoofd- plaats van de onderafdeeling Roti; thans als zoodanig verlaten. De plaats is van geen belang.

• **BAA of NAMOEDALE.** (Aanv. DI. I). De Golf van Baa biedt in den Oostmoesson steeds, in den Westmoesson meestal een veilige ankerplaats voor schepen. De booten der Koninklijke Paketvaartmaatschappij bezoeken Baa driemaal 's maands. Door het arme achterland is er slechts een geringe handel. Deze is in handen van een honderdtal Chineezen en enkele Arabieren, ter- Avijl er in 1930 ter plaatse buiten de ± 1600 Roti- neezen nog 5 Europeanen woonden, waarvan een hulpprediker voor de zending en een Gouvernements indisch arts. Sinds 1931 is de plaats voor- zien van een radiostation.

JpDAO. (Aanv. DI. I). Eiland, behoorende tot de onderafdeeling Roti, afdeeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden, bestuurd door een gemeentehoofd met een gemeenteraad (zie ROTI). De bevolking, bestaande uit 1200 zielen, waarvan er 200 op het dicht in de nabijheid gelegen eilandje Noese wonen, leeft voornamelijk van lontarsuiker en mais, vrijwel de eenige producten van het eiland.

FLORES, (Aanv. DI. I). Landbeschrijving. Bij de afdeling Flores behoort thans de eilandengroep van Alor, bestaande uit Alor, Pantar, Poera en een aantal kleine eilandjes als Tematei, Kisoë, Trewen, Roesa. De oppervlakte van de afdeeling bedraagt 20.151,4 km². Doordat de Sultan van Bima afstaud gedaan heeft van de rechten op Manggarai is laatstgenoemd landschap nu ook staatkundig van Bima afgescheiden. Thans is de zuivere toestand verkregen, dat administratief, zoowel als politiek Flores en eilanden een geheel vormen.

De afdeeling Flores, omvattende het eiland van dien naam, benevens de Soloreilanden, en (sedert 1929) de Aloreilanden en de tusschen Soembawa en Flores, beoosten het eiland Gili Banta gelegen eilanden, onder een assistent-resident, met standplaats Ende en is ingevolge Ind. Stb. 1929 no. 196 onderverdeeld in zes onderafdeelingen n.l.:

a. Ende, bestaande uit de landschappen findo en TTCio, onder den assistent-resident, hoofd "Sef" afdeeling, bijgestaan door een controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch-Bestuur met standplaats Ende;

b. Oost Flores en Soloreilanden, bestaande uit de landschappen Larantoea, Adonara, Lawajong, Lamakdra, Trong, Lamahala en Labala, onder een controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur, dan wel een officier der landmacht, met den titel van gezaghebber, met standplaats Larantoea, bijgestaan door een gezaghebber dan wel een officier der landmacht met den titel van gezaghebber;

c. Alor, bestaande uit de eilanden Pandai of Pantar en Alor of Oemba en omliggende kleinere eilanden, onder een controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur, dan wel een officier der landmacht, met den titel van gezaghebber, met standplaats Kalabahi op het eiland Alor;

d. Maoemjre, bestaande uit de landschappen Sikka/Xita, en KangaE, onder een controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Maoemjre;

e. Ngada, bestaande uit de landschappen Ngada, Rioeng, Nag6 en K6o, onder een controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Badjawa;

f. Manggarai, bestaande uit het op den vasten wal van het eiland Flores gelegen landschap van dien naam en omliggende, beoosten het eiland Gili Banta tusschen Soembawa en Flores gelegen eilanden, onder een controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur met standplaats Roeteng, bijgestaan door een gezaghebber dan wel een officier der landmacht met den titel van gezaghebber.

De onderafdeeling Maoemere wordt sedert ultimo 1932 bestuurd door het hoofd van de naburige onderafdeeling Oost Flores en Soloreilanden. Deze bestuursambtbaar wordt behalve door evengenoemde gezaghebber bijgestaan door een "schakelofficier".

Door samenvoeging is het aantal landschappen belangrijk verminderd; de volgende landschappen zijn overgebleven:

in de onderafdeeling Manggarai: Manggarai;

in de onderafdeeling Ngada: Ngada, Nage (tevens Nage-Keo) en Rioeng;

in de onderafdeeling Ende: finde en Lio;

in de onderafdeeling Maoemere: Sikka, (na samenvoeging der oude landschappen Sikka, Nita en KangaE);

in de onderafdeeling Oost Flores en Soloreilanden: Larantoea en Adonara; Larantoea, gevormd uit de landschappen Larantoea, Labala en Lamakera; Adonara gevormd door de oude landschappen Adonara, Lawajong, Lamahala en Trong;

in de onderafdeeling Alor: Barnoesa, Pantar Matahari Naik, Alor, Koei, Kolana, Batoelolong en Poereman met Erana.

De landschappen Barnoesa en Pantar Matahari Naik worden bestuurd door den Radja van het landschap Alor, die van Poereman en Erana door den bestuurder van het landschap Kolana.

Elk landschap staat onder een bestuurder met den titel van radja; a l e radja's hebben de korte verklaring afgelegd.

Bevolkingscyfere. De voorloopige uitkomsten der volkstelling 1930 geven een aantal van 714.136 Inlanders, 305 Europeanen en met dezen geijkgestelden, 1529 Chineezen en 195 andere Vreemde Oosterlingen; totaal 716.165 zielen. De bevolkingsdichtheid is 35,5 per km².

Onder de inlandsche bevolking treft men ook aan Bimaneezen, Makassar, Boegineezen, Rotineezen en Savoeneezen. Voornamelijk bevinden zich deze uitheenschen op de kustplaatsen, als handelaren, anibaotslieden dan wel als dienaren van het Land of het landschap. Do Vreemde Oosterlingen wonen meestal op de hoofdplaatsen der onderafdeelingen en op de kustplaatsen.

Kustbeschrijving. Op het eiland Flores treft men do volgende havenplaatsen aan: Aimere en Ende aan de zuidkust; Gelling, Maoemere en R6p aan de noordkust; Larantoea aan de oost- kust en Lajij aanbadjo aan de westkust. Op het eiland Aclonara bevindt zich de havenplaats Wamv&mmg, op Lombl6n, Balaoring en op Alor: Kalabahi.

Bodcmrelief. Het terrein op het eiland Flores is over het algemeen zeer geaccidenteerd. In de lengterichting van het eiland van West naar Oost strekt zich een bergketen uit, welke met zijn zijketens en talrijke uitloopers het geheele eiland vult. De vulkanen op Flores en eilanden vormen een onderdeel van de groote vulkanenreeks, welke zich over Sumatra en Java en verder over

do kleine Soendaeilanden uitstrekt. Het bergland is dan ook een aaneensohakeling van werkende en doode vulkanen en van vulkaanrsten. Daar de bergketen het eiland in de lengte-as doorloopt, nu eens dichter bij do noord- dan weer bij do zuidkust, doch in het algemeen het midden houdende, kan men het eiland in een noordelijke on in een zuidelijke helft verdeelen. Van den centralen keten uit loopen zoowel naar Noord als naar Zuid talrijke ruggen tot vlak aan de kust. Vooral aan de zuidkust stijgen de bergruggen op talrijke plaatsen met hooge, steile wanden uit zee op. Er zijn vele hoog- en kustvlakten, doch deze vormen tezamen slechts een klein deel van het totaal eilandoppervlak. Werkelijk vlak zijn alleen de smalle kustvlakten, voornamelyk in de onderafdeeling Maoemôre. In de "boogvlakten" bevinden zich nog talrijke heuvels en dalen, zoodat beter gesproken kan worden van "hoogland".

Ten aanzien der geologische formatie van het eiland kan vermeld worden, dat in oppervlak overheerschend is de andesitisch vulkanische vorming (\pm % van de oppervlakte). Van het resterende $\frac{1}{5}$ deel bestaat ongeveer $\frac{2}{5}$ uit neogene kalken, mengsels en tufzandige gesteenten. Het eiland heeft sterke bewegingen meegemaakt; men treft bijv. in het westelijke eilanddeel, een tiental km. ten N. van Roeteng, een bodem aan op 1000 m. hoogte, welke volgens bevinding van Prof. Mohr, in verveerden toestand onder zee gedompeld moet geweest zijn. Een uitvoerige beschrijving der verschillende vulkanen vindt men in „Vulkanen van Flores** door Dr. G. L. L. Kemmerling. Vermelding verdient de uitbarsting van den Rokatinda op het vulkaaneiland Paloewh in 1928. De vulkaan Lewotolo op het eiland Lomblân vertoende in 1931, de vulkaan Ldwotobi Lelaki (Oost Flores) in 1932, sterke activiteit.

Verkeersmiddelen. In de bereikbaarheid der uitgestrekte afdeeling is een aanmerkelijke verbetering gekomen door de totstandkoming van den ongeveer 607 km. langen midden-Flores-weg, welke de afdelingshoofdplaats met de hoofdplaatsen der onderafdeelingen (uitgezonderd Alor) verbindt; deze weg werd op 6 October 1920 feestelijk geopend. De Floresweg is te alien tijde voor personenauto's berijdbaar, al kan in den regentijd een autotocht nog verre van aangenaam zijn. Op het eiland Adonara is het thans mogelijk per auto van Wailoba naar Boldng en Sagoe te rijden, terwijl ook langs de N.W.-kust van het eiland Lomblân een weg loo pt, welke over een lengte van ongeveer 60 km. voor licht autoverkeer geschikt is. Op de cilanden Adonara en Lomblân bevinden zich echter geen auto's. Een traject van \pm 30 km. weg van uit Kalabahi op het eiland Alor is ook met een lichte auto te berijden; behoefte aan auto-verbindingen bestaat daar ochter nog niet. Karrontransport zal wegens do vole zware hellingen in den Floresweg nimmer tot ontwikkeling komen, wel het transport met motorvoertuigen. Ultimo 1932 waren er op het eiland Flores aanwezig 33 vracht- en 37 personenauto's en 11 inotortieten; op het eiland Alor 1 personcnauto.

De verbindingen over zee van deze afdeeling met de buitenwereld worden onderhouden door een tweetal lijnen der K.P.M., welko aan de noordkust concurrentie ondervindt van Makassaarsche handelsprauwen.

Over de geheelo lengte van Fiore loopt een telefonische verbinding, ongeveer 830 km. lang, welke redelyk functionneert. Ook op de eilanden Alor en Adonara bestaan sedert jaren landschaps-telefoonlijnen, respectievelyk lang 74 en 63 km., terwijl in 1931 een dergelyke lijn tot stand kwam op het eiland Lomblân (lengte 173 km.). Voorts verbinden de radiostations te End6 en Kalabahi de afdeeling met de buitenwereld. Vermelding verdient ten glotte de aanwezigheid van een noodlandingsterrein voor vliegtuigen te Reo. Het terrein te Larantoeika wordt voorloopig niet meer onderhouden.

Klimaat. De geheele noordkust van Flores ligt ten aanzien van den oostmoessonregenval ongunstig. In mindere mate geldt dit ook voor de zuidkust van Oost Flores tot ongeveer nabij Ende. De zuidkust van het westelijke eiland-deel (van finde af) ligt gunstig, nl. open voor de oostmoesson-winden; men heeft hier dan ook nog eenige oostmoesson-stuwings-regens. De west- moesson-regenval geeft langs de noordkust groo-te verschillen te zien. In de westelijke Flores- helft verloopaan de noordkust vrijwel al de bergruggen Z.-N., dus meer dwars op de westelijke winden. Tusschen Reo en Snde neemt de regenval af, naarmate de kust naar het Zuiden terugwijkt. De oostmoesson kenmerkt zich door droogte en hevige winden. De droogte en deze winden nemen toe van West- naar Oost Flores.

Flora. De afdeeling Flores kan zich slechts in een matigen plantengroei verheugen. Goede houtsoorten komen schaars voor. In Manggarai vindt men een klein complex djati en een zeer klein sandelhoutbosch. In 1926/1927 werden groote hoeveelheden djatazaad geïmporteerd en over de geheele afdeeling aangeplant. Van deze aanplantingen is echter nagenoog niets overgebleven. Van de palmsorten treden kokos, lontar en aronpalm op den voorgrond. De klapperboom gedijt goed. Van de gewone Indische vruchtboomen kunnen alleen genoemd worden pisang, mangga, djerok en nangka. In verschillende streken groeit ook een, goed soort ananas. Oer-boschen treft men zeer weinig, slechts op hooge, weinig toegankelyke bergtoppen aan. De alles schendende roofbouw dreigt ook dezen hout-voorraad aan te tasten. Het boschbescher-mingsvraagstuk is voor de houtvoorziening en uit hydrologisch oogpunt dan ook zeer actueel. Het eenige middel tot tegengang van ontwouding bestaat in het afbakenen en reserveeren van de bestaande boschen, waaraan door den Dienst van het Boschwezen, onder directe leiding van een boschopzichter met standplaats Ende, aandacht wordt gewyd. Sedert kwamen op deze wijze 33 reservaton met con totale oppervlakte van rond 69.000 ha. tot stand.

Fauna. Verscheurende dieren ontbreken ge-heel. Herten en varkens koinen veel voor aan de noordkust, en op de tot de afdeeling Flores behorende cilanden. Papegaaien, ijsvogels, en vooral de kleino witto kakatoea en zwarte beo's worden veel aangetroffen. Do groote grijze duiven, de groeno en zwarte on de gewone kleine duif koinen veel voor. Van de loopvogels is alleen de boschkip en een klein soort patrijs goed vertegenwoordigd. Wilde eenden treft men slechts op enkolo plaatsen aan. Als bijzonderheid kan genoemd worden de reuze-hagedis (varanus komodensis). Deze hagedisseu komen zeer

Veel voor op de eilanden bevesten Flores, Komodo en Rinaja, en in mindere mate op de westkust van Flores. Voor de bescherming van deze dieren werden in 1926 bepalingen in het leven geroepen. Eenige wetenschappelijke expedities bezochten Komodo en Rindja voor het verzamelen van gegevens en het vangjen van eenige dieren. De grootste dieren bereiken een lengte van 3½-4 m. Zij vallen den mensch slechts aan, wanneer zij in gevaar verkeerden. Een ander merkwaardig dier is de groote Flo-resrat of mus Armanvilli, welke een lengte van 50 cm. kan bereiken. In het bergland komt deze rat, welke door de Ngadaneezen wordt gegeten, vrij reel voor.

Economische toestand. In de onderafdeeling Ngada treft men eenige erfpachtsperceelen aan tot een tot ale uitgestrektheid van 5320 ha. In 1927 werd een aanvang gemaakt met het aanleggen van proefaanplantingen op een dezer perceelen, genaamd Lambo. Daarbij waren de bevindingen, dat koffie geen en rubber weinig kans van slagen heeft, doch dat ten aanzien van kapok en katoen wel eenige verwachtingen mogen worden gekoesterd. De andere perceelen zijn nog niet in cultuur gebracht. In 1932 werd wegens geldgebrek de onderneming Lambo weer gesloten. In de onderafdeeling Oost Flores te Riangoeloe werd een gedeelte van een erfpachtsperceel van de R.K. Jissie, groot 635 ha, met zeer matig succes met arabicakoffie beplant. In 1932 werd de arabica bijplanting gestopt en robusta aangeplant. De nog jonge planten staan er vrij slecht voor. In de onderafdeeling Maomere bevindt zich een klapperonderneming, ook van de R.K. Missie, groot 1483 ha. De opbrengst van het product is juist voldoende om de productiekosten te dekken. Op de eilanden Alor en Lomblen zijn verder nog 2 kleine concessies, beplant met klappers.

De mijnbouw opent evenmin perspectief.

De ladangbouw is hier het hoofdmiddel van bestaan. Tot haar eigen onderhoud verbouwt de bevolking een weinig rijst, doch vooral djaogeng, gerst en aardvruchten en plant zij klapper, lontar, pisang en andere vruchtboomen. Op verscheidene plaatsen zijn goede bouwgronden — bij de thans gevolgde cultuurwijze (z.g. roofbouw) — schaarsch en laten onvoldoende gelegenheid om naast de allernoodzakelijkste voedselgewassen ook nog eenige exportgewassen te verbouwen. De landbouw staat over het algemeen op lagen trap van ontwikkeling door de onbekendheid der bevolking met de meest eenvoudige landbouwgereedschappen. De patjoel is onbekend; de grond wordt met een stokje, al of niet voorzien van een ijzeren punt, schoongemaakt. Op uitvoer wordt bij de bevolking niet gewerkt. De hoeveelheden zijn doorgaans slechts voldoende voor eigen consumptie. Overal, doch voorn. in Noord End6, Maomere en Oost Flores en Eilanden wordt voor eigen verbruik katoen tusschen andere gewassen verbouwd. De uitvoer was gering (voor 1932 voor een waarde van / 62). De arabicakoffiecultuur breidt zich vnl. in de onderafdeeling Manggarai uit. Deze cultuur heeft voor de hooglanden van Manggarai wel eenige toekomst. In 1932 bedroeg de uitvoerwaarde / 43.661,32. Voor de export heeft de klappercultuur de meeste betekenis. De voornaamste klappercentra zijn de kustplaatsen in

Endd en Maomere. In 1932 werd totaal aan copra voor een waarde van / 440.987,60 uitgevoerd. De uitvoerwaarde uit Ende van witte uien bedroeg in 1932 / 15.110.

De veeteelt bepaalt zich tot die van runden, paarden, karbouwen, sohupon en geiten. Manggarai en Ngada zijn do onclomf (lo) (Jingen, waar de veestapel het voornamelijk bezit der bevolking uitmaakt. Maar nmr het neoint dit geleidelyk af; in Alor wordt nngonoog goon veet meet aangetroffen. 1) \, rutuloti'u, in do Juirru

1921 stelsolmatig golmporotiM, 翊肿, 001 zeer kleine uitzondring na. nlo von hH MhILOO-reesche ms. Paardeii komoii ook \ 試、 in MwuggH-rai en Ngada voor. V66r 1932 hnd uHwer van paarden plaats. Door do malaise at ant d. uitvoer daarna echer ghecel stil. Voo do fek waardelooze paarden met geringoro Hohofioi矩补 dan 122 cm. mogen worden uitgevoerd. VarleiH worden bij de heidensche en Christo! yko bo vol king veel gefokt. Uitvoer had plaats uit Slang-garai. De sterkte van den veestapel bedroeg ultimo 1932 rond 29.000 paarden, 4000 runderen, 17.000 buffels, 120.000 varkens, 43.000 geiten en schapen.

Van de boschproducten neemt de uitvoer van kaneel, tamarinde en kemiri een eerste plaats in, terwijl van zeeproducten vnl. iola, schelpen en tripang worden uitgevoerd. Aan de noordkust van Ngada te Rioeng heeft bereiding van trassi en van gedroogde visch plaats en wordt ook een weinig uitgevoerd, terwijl van Laboebadjo en omstreken per 1932 schildpaarden per prauw naar Bali werden gebracht. De parel- en paarlmoervisscherij, welke steeds een min of meer kwijnend bestaan heeft geleden, is in 1933 vrijwel geheel stopgezet.

Ook de handel heeft den invloed der heerschende malaise ondergaan.

De totale waarde van den uitvoer bedroeg in 1932 rond / 669.000 tegenover rond / 2.600.000 in 1926. Ingevoerd werd in 1932 voor een waarde van / 85G.000 tegen een waarde van / 1.500.000 in 1926.

Bevolking. Stam- en klasseindeeling. Op Flores en eilanden met uitzondering van N&ng-garai zijn drie hoofdstammen te onderscheiden: 1°. de onmiddellijk in het aan Manggarai grenzende gebied wonende, donkere, luidruchtige en roofzuchtige Ngadastammen met hun vaak Semitisch uiterlijk en met hun geprononceerd Semitischen tongval; 2°. de Liostammen, in drie groepen onder te brengen, te weten: a. de Nagestammen, welke zich ingeschoven hebben tusschen de donkere Ngada- en de Liostammen en ter weerszijden, ook in de taal, naar die stammen overgaan; b. de Liostammen, bewonende het gebied van het landschap End6; deze groep onderging sterk den invloed van de strandbewoners van Boegineesch-Makassarische afkomst en is lichter van kleur; voorts spreekt zij een dialect van de Liotaal, het z.g. JindGhneesch; en c. de meer zuivere Liostammen, welke het landschap Lio bewonen en het westelijke deel der onderafdeeling Maomere tot ongeveer de lijn Mage Panden aan de noord- naar Paga aan do zuidkust dier onderafdeeling. Zij spreken de hoofdtal, het Lioneesch; naarmato zij dieper in het binnenland wonen wordt de huid donkerder en het haar kroesiger. Ook zyn zij kleiner van

gestalte. 3°. de donkere, nicer kroesharige bevolking van Maoemre en van Larantoeka on do Solorcilanden met toonemende lichaamslengete op Adonara en Lombldn. In dit gebied van Oost Flores en Soloreilanden is het z.g. Soloreesch de omgangstaal. Wei wordt het z.g. Sikkancesch, aldus gehcoten naar het grootste landschap Sik-ka, in Maoomdre, soms als een zelfstandige taal aangemerkt, maar anderen achten deze taal nauw verwant aan het Soloreesch, terwijl weer anderen van meening zijn dat het meer een dialect is van het Lioneesch.

Op de Alorgroep komen voor: a. stammen van Lombldn, n.l. op het eiland Pantar en in den noordwesthoek, den z.g. vogelkop van Alor;

b. stammen van den overval van Timor (op den zuidelyken kant van Alor) en in het binnenland;

c. de naar binnen gedrongen Negrito- en Negrito-achtige stammen. Een geprononceerde standen- of klasseindeeling, verwant aan een kastewezen, een Polynesisch kenmerk, treft men behalve in de onderafdeeling Manggarai ook wel aan in Ngada. Als opperste klassen heerschen daar de Ata kai of Attangga6; vermenging van een vrouw uit die standen met een man van lageren stand werd en wordt als een heftige adatschen- ding aangemerkt, welke voor de Nederlandsche interventie door den man en ook door het kind, indien de samenleving gevolgen had, met den dood werd geboet. De stammen uit die streken stellen prijs op een hoofd uit den hoogsten stand. Elders in de afdeeling, ofschoon de standenscheiding daar niet in den geprononceerden vorm voorkomt als in Ngada, nemen de hoofdingeslahten toch een eigen gecreëerde positie in en let men even-zeer op een zuivere afstamming. Onder de hoofdingeslachten groepeeren zich de vryen, onder dezen vroeger de slaven, thans de nakomelingen dier personen.

Kleding. Vooral aan de kusten gaan zoowel mannen als vrouwen er hoe langer hoe meer toe over om kleeren te el rage n gemaakt van importweefsels en -snit.

Voedsel. Behalve de sopi, of „moke“, uit lontar of ardnasap bereid, wordt nog een andere soort alcoholhoudende drank bereid en wel de laroe. Deze laroe wordt bereid uit in water opgeloste suiker, de z.g. goela sawoe.

Kampoenga. Tot voor korten tijd heerschten in Manggarai zeer veel mijnwormziekte en dysenterie. Deze ziekten werden niet in geringe mate bevorderd door do onzindclijke wijze van wonen (grootte adathuizen, laag boven den grond, defaecering door den vloer).

De bestrijding van doze ziekte, welke in 1923 en volgende jaren intensief ter hand werd genomen, bracht naast het toedienon van z.g. mynwormkuren aan de bevolking en het aanleggen van privaten bij elko woning, inede het verbouwen van alle kampoenghuizen. De groote onhygienische huizen moesten verdwijnen, en daarvoor moest in de plaats komen kleino huizen van het adatmodel (waarin maximaal 3 gezinnen mogen worden ghuisvest), mits de vloer 1,75 m. boven den grond is gelegen. Meer dan do helft der huizen in Manggarai is thans (1933) reeds verbouwd.

Huwelijk. Het toengkoehu welij k is volgens de ad at ook in do Manggarai verplicht. Nu ook in Manggarai de R.K. Missie snelle vorderingen maakt met de evangelisatie, voornamelijk na-

tuurlijk onder het opkomende geslacht, komt dit adathuwelyk in het gedrang. Immers de R.K.-godedienst verbiedt het huwelyk tusachen neef en nicht, terwijl dispensatie daarvan door den bisschop zelden gegeven wordt en uiteraard de pas bekeerde Manggaraische jongelinge die niet zal aanvragen.

Oodsdienst. Naar de uitkomsten van de volkstelling 1930 bedroeg het totale aantal inwoners van Flores en eilanden 714.136, waarvan 436.587 Heidenen, 210.604 Christenen en 69.945 Mohammedanen.

Op Flores en eilanden met uitzondering van de Alorgroep, werkt de R.K. Missie, n.l. thans de Congregatie van de Paters van het Goddclijk Woord te Steyl, terwijl op Alor het zendings- werk ter hand wordt genomen door de Indische kerk. Vooral na overname van den R.K. zendingsarbeid door bovengenoemde congregatie in 1914 is een zeer snelle vooruitgang der christianisatie merkbaar. Mohammedanen worden aangetroffen in enkele centra zooals La-boeanbadjo, Reo, Rioeng, Adonara, Solor en verder verspreid langs de kust. Het aantal Heidenen, die men het meest in het binnenland aantreft, is nog overwegend, maar sterk dalend, waartegenover staat een gelijke stijging van het aantal Christenen als een gevolg van de zeer intensieve evangelisatieactie. De toekomst van deze afdeeling wordt in sterke mate beïnvloed door de resultaten van dit zendingswerk, omdat met het brengen van het Christendom gepaard gaat het brengen van geestelijke ontwikkeling en beschaving aan de nog zeer achterlijke bevolking. Het aantal belijders van het R.K.-ge- loof bedroeg op 1 Juli 1933 ± 197.000, terwijl 94 R.K. kerken en 380 R.K. behuizen worden aangetroffen. De vorderingen in de nog jonge missiegebieden Manggarai en Ngada — in 1920 vestigden zich daar de eerste missionarissen — trekken zeer de aandacht. Het missiewerk op Flores en bijbehorende eilanden, toevertrouwd aan de Congregatie der Paters van het Goddclijk Woord te Steyl, wordt verricht door 64 missionarissen en 30 broeders onder leiding van den te Ndona naby finde gevestigden Apostolisch Vicaris van de Kleine Soendaeilanden met den persoonlijken titel van Bisschop van Arcis. In haar werk wordt deze congregatie bijgestaan door 56 zusters van de orde „Dienaresen van den Heiligen Geest te Steyl“. Te Toda Bdlce (Ngada) werd in 1933 een groot seminarie opgericht, waar zeven jongens, na het doorloopen van het in Augustus 1925 opgerichte kleine seminarie (op dezelfde plaats) verder worden opgeleid tot priester. Ook in de onderafdeeling Alor kan do kerstening op goede resultaten wijzen; ongeveer de helft der bevolking is klaar tot het Christendom overgegaan. Het zendingswerk staat onder leiding van een hulpprediker, bijgestaan door een 15 tal inlandsche leeraren, terwijl daar-naast nog eenvoudiger opgeleide krachten, z.g. „oetoesan indjil“ voorkomen.

De animistische eeredienst vindt o.m. uiting in de talloze z.g. pemalis. Op het eiland Lombldn onderscheidt men twee pemalis, n.l. de groote, welke van onbepakten duur is en de kleine, waarvan de termijn door bijkomende omstandigheden wordt bepaald. Zoo zijn groote pemalis in de bergkampoengs van Kedang het woen van saroenngs, in West Lewo Leba het

eten van varkensvleesch enz. Kleine pemalis: het huis, waar een kind geboren is, het eten van en het jagen op herten, kort nadat een mannelijk familielid is gestorven. Verder heeft elke karn-poeng zijn tanah. pemali, waar o.a. de regen wordt afgesmeekt, en zijn roemah pemali, waar heilige voorwerpen worden bewaard. De Islam en het Christendom worden nog sterk door deze pemalis beheerscht. Ten slotte zij hier aangetee-kend, dat hoewel de adat het doden van heksen toelaat, het bestuur alle ten dienste staande mid-delen te baat neemt om deze moorden te be-strijden. Heksenmoorden worden steeds streng bestraft.

Onderwijs. Het onderwijs in de afdeling Flores is nagenoeg geheel in handen van kerke-lijke organisaties; uitzonderingen hierop vormen alleen de inlandsche vervolgschool alsmede een normaalcurcus voor volksonderwijzers te Kala-bahi. In de onderafdeeling Alor en eilanden is het bijzondere onderwijs toevertrouwd a an de Indische Kerk, in de rest der afdeling aan de Roomsch-Katholieke missie.

Het a an tai volksscholen bedraagt in de onderafdeeling Manggarai 52, Ngada 41, finde 38, Maeomere 51, Oost Flores 57, en Alor 32.

Gemiddeld is er 6en volksschool op de 2500 zielen. Vermelding verdient, dat bij bijna al deze scholen hoogst eenvoudige logeergebouwen staan ten behoeve van die leerlingen, die ver van de scholen wonen. De schoolgebouwen, annex goe-roewoningen en kinderverblijven, zijn opgericht door de bevolking zelf. Het onderhoud, de salarissen en andere uitgaven worden bestreden uit de z.g. schoolbijdragen van de bevolking ad / 0.50 per belastingbetaler en regeeringssubsidiën, welke laatste door de Floreskas worden ge-restitueerd.

Te Kalabahi wordt een openbare vervolgschool aangetroffen. Overal elders in deze afdeling is het standaardonderwijs in handen der Roomsch-Katholieke missie, welke daartoe be-schikt over vijf standaard scholen: te Roeteng (onderafdeeling Manggarai), Toda Beloe (onder-afdeeling Ngada), Ndona (onderafdeeling Ende) Leia (onderafdeeling Maeomere) en Larantoea (onderafdeeling Oost Flores en SoloreiJanden), welke op een enkele uitzondering na, uitsluitend bezocht worden door jongens. Het meerendeel der leerlingen is ondergebracht in een bij de school behoorend internaat; alleen op de grotere plaat-sen Roeteng en. Larantoea is het aantal externe leerlingen betrekkelijk groot. Voorts exploiteert de missie nog standaardmeisjesscholen te Larantoea, Leia en Toda Beloe, waarvan alle leerlingen ondergebracht zijn in bijbehorende door de zusters beheerd wordende internaten; eerst- genoemde twee scholen zijn volledige standaard scholen, die te Toda Beloe is een vervolgschool. In totaal genieten omstreeks 500 jongens en 350 meisjes standaardonderwijs; gemiddeld ver- laten per jaar 120 leerlingen met eindexamen de school, terwijl er jaarlijks ongeveer 60 afvallen. Een deel der gediplomeerden gaat naar de normaalcurcus voor volksonderwijzer, de schakel- school te Ende, en het klein-seminarie te Toda Beloe; de meisjes komen grotendeels terecht op de door de zusters in stand gehouden huis-houdscholen.

Volksonderwijzers worden in de onderafdeeling Alor van landschapswege opgeleid op een

namiddagcurcus, gegeven door het hoofd der te Kalabahi bestaande vervolgschool. Overigens is de opleiding tot volksonderwijzer geheel in handen der Roomsch-Katholieke missie, welke daartoe een gesubsidieerden normaalcurcus on- derhoudt te Ndona. De leerlingen zijn ondergebracht in een internaat. Uit bezuinigingsover- weging zal de curcus te Kalabahi in 1934 worden gesloten.

Schakelschoolonderwijs wordt gegeven aan do van missiewege geex-ploiteerde en door de regeering gesubsidieerde schakelschool te Ndau, nabij finde. Deze schakelschool zal worden onigezet in een vervolgschool met onderwijs in het Neder- landsch in de 2 boogst© klassen. Deze omzetting zal geleidelijk plaats vinden en in 1935 voltooid zijn.

De Roomsch-Katholieke Missie onderhoudt zonder steun van Overheidswege ambachts- scholen te find6, Maeomere en Larantoea, welke te zamen ongeveer honderd leerlingen tellen. Onderwijs wordt gegeven in timmeren, smeden, meubelmaken, drukken, letterzetten, boekbin- den, schoenmaken, kleermaken, enz. Voorloopig heeft de missie zelve alle opgeleide jongens nog in dienst kunnen nemen, maar weldra zal de tijd aangebroken zijn, dat elders emplooi moet worden gezocht.

Vermelding verdienen de te Larantoea, Leia, Djopoe, Ndona en Toda B1oe in handen der zusters zijnde huishoudscholen met in totaal ongeveer 212 leerlingen.

Rechtspraak. De rechtspraak ten behoeve van inlanders enz. wordt onderscheiden in:

A. de rechtspraak over landsonderhoorige;

B. de rechtspraak over zelfbestuursonder- hoorigen.

Ad A. Deze wordt over de Inlanders (geen zelfbestuursonderhoorigen) en Vreemde Oos-terlingen andere dan Chineezen (in strafzaken over alle Vreemde Oosterlingen) uitgeoefend door: 1. een landraad, welke te ilnde gevestigd is; 2. de magistraatsgerichten. De magistratuur wordt uitgeoefend door de Europeesche gezag- voerende ambtenaren.

Ad B. De rechtspraak in de zelfbestuursge- bieden over de eigen onderdanen brust bij do inheemsche rechtbanken: do raden van lands- hoofden, de bestuurdersgerichten en de gemecn- tegerechten. De laatste zijn nog niet ingestold.

Door het hoofd van gewestelijk bestuur zijn voorschriften vastge- steld omtrent de bemoeienis van het Europeesche bestuur met deze rechtspraak. In elk landschap is een bestuurdersge- recht met den bestuurder als rechter bijgestaan door leden van het zelfbestuur. Zij oefenen in het algemeen dezelfde bevoegdheden uit als de magistraten t.a.v. landsonderhoorigen. In elke onderafdeeling is een raad van landschoufden gevestigd, samengesteld uit de bestuurders en leden van de zelfbesturen en voorgezeteii door den bestuurder van den beklaaide of den gedaagde, onder leiding van den betrokken onderafdeelingH- chef. Zij oefenen gelijke niacht uit als de land- raden t.a.v. landsonderhoorigen.

Uitspraken van deze rechtbanken, welke een veroordeeling inhouden tot een vrijheidsstraf van langer dan 1 jaar of geldboete van nicer clan / 100, worden v66r de tenuitvoerlegging aan het oordeel van het hoofd van gewestelijk bestuur

onderworpen. Als bijzonderheid valt op te merken dat do radon van landschouwen bovenged is om een opgelegde vryheidsstraf te vorvang door een verbanning buiten het landschap, in- dien daartoe uit hoofde van persoonlijke of maat- schappelijke omstandigheden rden on bestaan.

V olksgezondheid. De gezondheids- toestand der inheemsche bevolldng is — in aan- merking genomen haar totaal gemis aan hy- gienisch inzicht — niet onbevredigend.

Ten behoeve van de individueelo ziekenver- zorging zijn er: in de onderafdeeling Manggarai te Roeteng een ziekeninrichting met een capa- citeit van 30 bedden, benevens poliklinieken te Rekas (twee met annex een klein ziekenzaaltje), Eengbadjang en R&o; in de onderafdeeling Ngada een kleine ziekeninrichting (de gewezen militaire ziekenzaal) te Badjava; in de onderafdeeling Ende te Ende een ziekeninrichting en een afzonderlijk paviljoen voor eerste klasse patienten, benevens een polikliniek te Wolo- waroe; in de onderafdeeling Maemore een kleine ziekeninrichting te Maemore, benevens poli- klinieken te Bola, Leia en Paga; in de onderaf- deeling Oost Flores en Soloreilanden een zieken- inrichting te Larantoea benevens poliklinieken te Wadwerang (Adonara) en Hadakwa (Lom- b!6n) ; in de onderafdeeling Alor een ziekeninrichting te Kalabahi, benevens poliklinieken te Taramana (Alor) en Blangmerang (Pantar). Te L61a (onderafdeeling Maemore) zal in 1934 een misiehospitaal worden geopend. Aan de zieken- huizen te Roeteng, Ende, Maemore, Larantoea en Kalabahi zijn geneeskundigen verbonden; de overige inrichtingen worden periodiek door een geneeskundige bezocht, maar staan onder da- gelijksche leiding van een mantri-ziekenverpleger.

Op het gebied der hygiene client niet onver- meld te blijven het gereedkomen in 1931 van de van landschapswege aangelegde waterleiding voor Larantoea en omgeving. Waterleidingen van kleineren omvang worden nog aangetroffen te fnde, Badjava, Roeteng, Kalabahi en L61a.

Geschiedenis. Thans zijn er slechts militaire bezettingen gevestigd te Ond& Larantoea en Kalabahi. Permanente brigades van het detachement te Larantoea zijn gelegerd te Maemore en te Waiwerang (Adonara). De militaire bezet- tingen van Roeteng en Badjava werden in 1933 door detachementen veldpolitie vervangen. De inwendige politieke toestand is goed, al komen kleine verstoringen van rust en orde wel voor. Deze zijn echter steeds van zeer localen aard.

ADONARA of ANDONARA. (Aanv. DI. I). Eiland, behorende tot de onderafdeeling Oost Flores en Soloreilanden, afdeeling Florea, residence Timor en onderhoorigheden. Het is 66n dor drie eilanden, welke gezamenlijk Soloreilanden worden genoemd, en een deel uitmaken van de Kleine Soonda eilanden. In den meest z.w.lijken hock van het eiland verheft zich do ±50° ni. hooge Goenoeng Wotang. Van hier uit loopt een bergketen, waarvan do hoogste toppon tot ± 1000 m. reiken, in n.o.ljkerichting, om volvolgens af te buigen in n.w.ljke richting naar de n.kust. Hot berglandschap is van een gelijkmatige atruc- tuur; scherpe kaminen en diep ingesneden ra- vijnen komen niet veel voor. Vooral in het w.ljke gedeelte — met uitzondering van de kuststreken — in het z.g. Horwoeragebied, is het oiland zeer waterrijk, terwijl hier ook nog prachtige bos-

schen worden aangetroffen, welke door het bosch- wezen als reserve worden onderhouden. Terwijl het westelijke gedeelte voor een belangrijk deel gevormd wordt door kleine heuvelachtige dalen, ingesloten door een ring van bergruggen, is het oostelijke gedeelte ingenomen door een mooie hoogvlakte van ± 200 m., die het z.g. Doeling- complex insluit. InhetZ.O. verheft zich de regel- matigo vulkaankegel Hi (berg) Boling ±166. m hoog, welke nog werking vertoont. Op de flan- ken van dezen berg zijn de oude lavastroomen nog zeer goed waar te nemen. Overigens vertoo- nen zich nergens anders vulkanologische ver- schijnselen. Het eiland is het welvarendste van de groep der Soloreilanden. Behoudens in het z.g. Botoen (Z.W.), Boldng (Z.O.) en het meest oaa- teljke gedeelte in hot Doeling-complex (ooste- lijkt gedeelte van midden-Adonara) ontwaart men overal prachtige tuinen, beplant met mais, tabak, padi en tweede gewassen. Klapperboomen in dichte rijen. bedekken vrijwel het geheele eiland. Tamarind© komt veel voor, kemiri weinig. Door den zwaren, 's nachts vallenden dauw kan in de meeste streken ook in den drogen tijd worden geplant. De bevolking bestaat bijna geheel uit landbouwers; slechts door de kustbevolving wordt wat visscherij beoefend en handel gedre- ven. Weverij wordt als huisnijverheid beoefend. In verband met den zeer vechtlustigen aard van het volk, waardoor het herhaaldelijk tot „oor-logjes" tusschen de verschillende kampeos kwam, is het verboden smederijen te houden zonder vergunning van het bestuur, terwijl een algeheel verbod bestaat voor het vervaardigen van z.g. Adonara parangs (grootte vechtparangs), tengevolge waarvan de eertijds zich vooral in Trong en Lamahala bevindende smederijen zijn opgeheven. Paarden, welke zijn ingevoerd, worden slechts door de meest gegoeden gehouden; overigens is vrijwel een ieder in het bezit van wat klein ve, als geiten, varkens en kippen. Honden zijn een waardevol bezit voor de jacht op herten en varkens, welke naast wat verwilderde kar- bouwen veel voorkomen.

De overal heerschende slechte economische toestanden hebben ook hun invloed doen gelden op dit eiland, voornamelijk t.a. v. den producten- handel, in do eerste plaats copra. Daardoor maakt het geldvorkeer in den onderlingen handel lang zamerhand plaats voor den ruilhandel. Slechts aan de Chinescho handelaren, waarvan er ver- scheideno zijn gevestigd in de hoofdplaats Wad- wdrang, welke tweemaal per maand door een K.P.M. stoomer wordt aangedaan, en een in de oorspronkelijke hoofdplaats Sagoe, is het te danken, dat het geldverkeer niet geheel ver- dwijnt. Do rykdorn van de bevolking wordt hoofdzakelijk gevormd door olifantstanden en klecdon (z.g. kains ketipa e.a.); de gegoedeu be- zitten ook gouden krissen en sieraden, welke in vroegero tijdon uit Britsch-Indie, Sumatra e.a. deelen van don Indischen archipel werden in- gevoerd, en waarmede de „bruidsschat" wordt betaaid, die o.a. variceren kan tusschen 66n en tien olifantstanden, waarbij aan iederen tand dan een waarde dient te worden toegekend van / 300 tot /500.

Het oiland is verdeeld in 2 landschappen n.l. Adonara en Larantoea.- De oorspronkelijke radjaschappon Trong en Lamahala zijn bij Adonara gevoged.

Tot het landschap Adonara behoort het meest westelijke kustgebied, een gedeelte N.O. van Wadwerang en verder het oostelijke gedeelte. Het wordt gevormd door de kapitanenschappen Lamahala op Adonara, welke tevens gemeenten zijn. Het gemeentewezen is sedert eenigen tijd als proef ingevoerd.

Tot het landschap Larantoea behooren het westelijk stuk en een gedeelte van z. midden Adonara tot aan de zuidkust. Het wordt gevormd door de kakangschappen tevens gemeenten (de benaming is kakang voor een adatbestuurder onder den radja van Larantoea en kapitan voor een adatbestuurder onder den radja van Adonara) Horowoera en Tanah Boling, welke kakang den titel voert van Radja II. Blijkens de volkstelling 1930 bestaat de bevolking uit 36.349 zielen, waarvan 17.637 mannen en 18.712 vrouwen. Hoofdzakelijk zijn het heidenen; slechts in de gebieden behorende tot Larantoea heeft de R.K. Missie succes. Op een totaal van ± 14.000 treft men hier rond 2800 Christenen. Mohammedanen komen in deze streken niet voor. Overigens wint het Christendom slechts langzaam terrein. Horowoera wordt bezocht door een pastoor, die zetelt in Pamakajoe (eiland Solor), het overige gedeelte van het eiland door een priester, die Wafworang tot standplaats heeft. Kerken bevinden zich in Wafwerang, Kiwa Ona (kampong in kakangschap Tanah-Bolding) en Withama (grootste kampong in het kapitanerschap Adonara). Mohammedanen zetelen vooral in de kustkampongs Trong, Lamahala, Wafwerang, Bolong, Sagoe, terwijl verder de meeste groote adathoofden, zooals die van Hinga, Lam-boenga, Withama, Mohammedaan zijn. Onder de bergbevolking treft men slechts zeer sporadisch een Mohammedaan aan. Moskeeën zijn te Trong, Lamahala, Wafworang, Bolding en Adonara. Een goede weg, welke in den drogen tijd geschikt is voor autoverkeer, verbindt de w.- en o.-, en z.- en n.-kusten van het eiland.

Literatuur: Dr. Vatter, "Ata Kiwa: ?":

OOST FLORES en SOLOR (Aanv. DI. III). De onderafdeeling Oost Flores en Soloreilanden, afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden is bij besluit van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur (medio 1932) onderschands samengevoegd met de onderafdeeling Maemore van de afdeeling Flores, doch Flores bestaat uit een berglandschap, waarin de moerassige Konga-vlakte. De toppen verheffen zich tot ± 1300 m. hoogte. In het Z.O. verblijft zich de dubbelvulkaan Lewotobi, welke bestaat uit de toppen (tevens kraters) Lewotobi Perempoean (1704 in.) en de Lewotobi Laki (1590 m.). De laatste uitbarsting heeft plaats gehad in 1922, terwijl in 1932 de berg neiging daartoe vertoont. Vlak ten Noorden van de hoofdplaats Larantoea bevindt zich de Hi Mandiri, een kegelvormige, uitgewerkte vulkaan (1501 m.). Over het algemeen is Oost Flores voldoende door riviertjes doorsneden. In het begin van 1932 is een waterleiding aangelegd naar de hoofdplaats Larantoea, waarvan de bron zich bevindt bij de kampong Bana op ± 20 km. afstand. In het N., in den z.g. „Vogelkop“, treft men het eenige meer in de onderafdeeling aan, een bezienswaardigheid, omdat het, ofschoon midden tusschen het gebergte gelegen, behoudt wordt door vele krokodillen. Het volk bestaat hoofdzakelijk uit

landbouweijers, slechts de kustkampongs door wat aan visscherij. Verbouwd worden: mals als hoofdvoedsel, padi en tweede gewassen. Gebrok aan voedsel komt sporadisch voor. Over het algemeen genomen is het eiland vruchtbaar, minder dan Adonara, doch meer dan Lomblin. Het uitvoerproduct is voornamelijk copra. De hoofdnicest belangrijke plaats is Larantoea. Hier bevindt zich de zetel van den onderafdeelingschef (fungeerend controleur of controleur), die het bestuur voert over de eilanden Solor, Adonara, Lomblin, verder over Oost Flores en Maemore. Tevens is het centrum van de R.K. Missie in de onderafdeeling Oost Flores en Soloreilanden, met een jongens- en een meisjes-internaat, waaraan 12 zusters verbonden zijn; verder zijn er gelegerd 5 brigades militairen onder commando van een kapitein en bevindt zich een militaire en burgerke ziekenzaal. Oost Flores wordt gevormd door de kakangschappen Lewotobi, Löwingo, Wolo, Larantoea, Moedapotoe en het kapitanerschap (behoorende tot het radjaschap Adonara) Tg. Boenga. Blijkens de volkstelling van 1930 bestaat de bevolking van Oost Flores uit totaal 32.698 zielen, waarvan meer dan de helft Christenen. Kerken treft men er veel aan.

In de gemeente Larantoea treft men in de kustkampongs Mohammedanen aan tot een totaal van ± 800. In kampong Baroe bevindt zich een moskee. Overigens is het volk Heiden. *Zie verder SOLOR.*

Literatuur Dr. Vatter, „Ata Kiwa“.

LOMBLĪN, LOMBLĪM (Aanv. DI. II). Eiland behoorende tot de onderafdeeling Oost Flores en Soloreilanden, afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden. Het is 66n der drie eilanden, welke gezamenlijk de Soloreilanden worden genoemd en een deel uitmaken van de Kleine Soenda eilanden. Vooral het zuidelijk gedeelte van het eiland is zeer bergachtig met scherpe kammen en diep ingesneden ravijnen, on toppen, welke over de 1000 m. hoogte reiken. Vele riviertjes waarhoren een goede watervoorziening. Ongeveer in het midden van het eiland naar het N.W. toe in den vorm van een driehoek met de punt naar beneden gekeerd, gaut het laagland over in den vulkaan Hi Waliran (Zwavelberg, 1450 m), welke zeer werkzaam is en o.a. in 1931 neiging vertoont uit te barsten. Geheel in het N. verheft zich de Quoeng Ko-dang, een uitgewerkte vulkaan (1533 m). In liect Z. ligt de vermoedelijk nog werkzame vulkaan Jli Labelakan (640 in). Noch in het gebied van den Hi Waliran, noch in dat van den Hi Kedang treft men rivieren aan. Slechts een vermoedelijk aluin bevattende waterbron bevindt zich in hot Kedangsche. Do watervoorziening in deze streken geschiedt dan ook hoofdzakelijk door middel van putten, in het Kedangsche worden aan het zocstrand kleine bronnetjes aangetroffen, waarvan het water bij laag zee niveau drinkbaar is. Vulkanologische verschijnselen koinen hier zeer veel voor. Ten N. van Lomblin bevindt zich het kleine vulkanische eiland Batoe Tara. Het eiland Lomblin is vrij welvarend, in veel mindere mate echter dan Adonara (zie al- daar). Over het geheele eiland zien men wel klap-perbooinen, doch dichto klappertuinen als te Adonara treft men slechts zeer sporadisch aan. De meeste copra wordt geleverd door Kedang,

dat ook het kemiriland bij uitnemendheid is. In het Labalagebied komt dit product ook vrij veel voor. Copra, kemiri en tamarinde vormen de uitvoerproducten. Evenals op de andere Soloreilanden (Adonara en Solor), is mais het hoofdvoedsel. Daarnaast verbouwt men padi en twee gewassen. In enkele streken van het eiland komt de z.g. „lapar biasa¹” voor, dat is herhaaldelijk terugkerend gebrek aan mais. Do bevolking voedt zich dan voornamelijk met „gabung²” (een soort van sagoe), terwijl de toewak (palm-wijn), behalve een overal op de Soloreilanden zeer geliefd genotsmiddel, evoneens wordt aangewend om den honger te stillen. De bevolking bestaat bijna geheel uit landbouwers. Slechts aan de kust wordt wat visschery beoefend. Bekend zijn de lieden uit Lamaldrap die in hun ranke vaartuigen, (z.g. pledangs) de grootste zee-monsters aandurven en harpoeneeren. Geheel van visch-vangst leeft de bevolking van het zich in w.-lijke richting naar Adonara uitstreckende schiereiland-je, dat Tobi Woetoeng genoemd wordt. In het gebied van de Hi Waliran (Kapitanschap Lewo tolo) komen veel paarden voor. Door jacht op herten en wilde varkens, in het Kedangsche ook op verwilderde karbouwen, kan de bevolking zich nu en dan van vleeschvoeding voorzien; verder wordt in die behoefte voorzien door het houden van klein vee, als varkens, geiten en kippen. Chineseesche handelaren zijn vooral gevestigd in Balaorin (Kedangsche), dat eenmaal per maand door een K.P.M.-stoomer wordt aange-daan. Het eiland belooft tot de radsjasschappen Larantoea en Adonara. Het oorspronkelijke radsjasschap Labala is bij Larantoea gevoegd. Het Larantoeagebied wordt gevormd door het zuidelijk gedeelte van het eiland met uitzondering van den z.w.-hoek en bestaat uit de kangschappen Labala-, Lamalerap en L6woleba. Het Adonaragebied bestaat uit het noordelijke gedeelte van het eiland (de kapitanschappen Kedang en L6votolo) en den z.v. hoek (het kapitanschap Kawela). Blijkens de volkstelling 1930 bedraagt het totaal aantal zielen 47.149, waarvan 22.917 mannen en 24.232 vrouwen. In vergelijking met Adonara (zie aldaar), dat % van de oppervlakte van Lomblin bedraagt, is de bevolkingsdichtheid niet groot. Het dichtst bewoond is het kapitanschap Kedang. Als proef is sedert eenigen tijd het gemeentewezen ingevoerd; de kapitanschappen vormen tevens de gemeenten.

In het Larantoeagebied is de bevolking overwegend Christen, voor minder dan do helft Hciden, terwijl slechts in Labala Mohanunedanen worden aangetroffen. Loimblin wordt bezocht door 4 pastoors, waarvan 2 gevestigd te Lewo-16ba, 1 te Labala en 1 te Lamaldrap. In genoemde kampoengs treft men ook een kerk aan, boven-dien nog te Lewooka, Lerck en fladakewa; de hoofdplaats van het eiland is standplaats van een bestuursassistent. In het radsjasschap Adonara heeft de Christianisatie veel minder succes; een overwegend groot deel van de bevolking is nog heiden; in het Kedangsclio treft men veel Mo-hanneden aan. Moskeeen zijn te Kalikoer en Dailolong.

Literatuur Dr. Vatter, „Ata Kiwa”.

SOLOR (Aanv. DI. IV). E6n der drie eilanden, welke gezamenlijk de Soloreilanden worden genoemd en een deel uitmaken van de Klei no Soenda-eilanden. Het eiland is een bergland-

schap, dat in drie complexen verdeeld kan worden, welke respectievelijk door middel van een laagvlakte en een zadcl met elkaar in verbinding staan. Hoewel de toppen slechts een hoogte van ± 800 m. maximaal bereiken, is het terrein door diep ingesneden ravijnen vrij moeilijk. Vulkanische verschijnselen doen zich hier niet voor. Het eiland is zeer waterarm, de watervoorziening geschiedt hoofdzakelijk uit enkele putten. Slechts in het zuidelijk gedeelte stroomt een riviertje, dat uit een oogpunt van watervoor-ziening van betekenis kan worden geacht. So-lor, dat eertijds overdekt was met schitterende bosschen van sandelhout, is nu practisch geheel ontboscht. Van het belangrijkste eiland van de Solorgroep, waar de eerste Europeesche vestiging plaats had en van waaruit het Christendom zich voortplante tot het de belangrijke afmetingen heeft aangenomen van heden, is het verworden tot een zeer armoedig, niets beteekenend eiland, dat door steenachtigheid, gebrek aan geboomte en water niet gaarne door Europeanen wordt bezocht. Veel meer dan mais en toek-boomen (hiervan verkrijgt men de toewak, d.i. palmwijn) treft men er niet aan, terwijl de groote afstanden tot de pasarcetra van belang (Larantoea, Wadwerang) nadeelig werkt; de bevolking staat er dan ook economisch ongunstig voor. De kustkampoengs doen aan visscherij; bekend om het harpoeneeren van de grootste zee-monsters is kampoeng Lamakera. Herhaalde malen heeft het Gouvernement met voeding moeten steunen. Het eiland behoort geheel tot het radsjasschap Larantoea; het wordt verdeeld in de kangschappen L6wolein, Pamakajoe, Lawajong en Lamak6ra. Blijkens de volkstelling 1930 bestaat de bevolking uit 14.764 zielen, waarvan 7346 mannen en 7418 vrouwen. Hoofd-zakclijk is de bevolking Heidenisch; het totaal aantal Christenen bedraagt ± 2700; de kustkampoengs Lewobajong en Lamakera zijn practisch geheel Mohammedaansch; het totaal aantal Mohammedanen bedraagt ± 2300. In Pamekajoe, dat tevens de standplaats is van een pastoor, bevindt zich een kerk; moskeoen treft men aan te Lewohajong en Lamak6ra.

Literatuur: Dr. Vatter, „Ata Kiwa”.

ALOR (Aanv. DI. I en V of suppl. afl. biz. 228). Onderafdeeling van de afdeeling Flores der residentie Timor en Onderhoorigheden, bestuurd door een controleur bij het Binnenl. Bestuur met standplaats Kalabahi aan de Kabolabaai en ge-legen ten N.W. van Timor. De onderafdeeling omvat de eilanden Alor, Pantar, Pocrā en nog enkele kleinere eilanden. Zij bestaat geheel uit zelfbestuursgebied, t.w. de landschappen: a. Alor omvattende het noordwestelijke deel van Alor en de eilanden Pantar en Poera; b. Koei, omvattende het zuidwestelijke deel van Alor; c. Kolana, omvattende het oostelijke deel van Alor en

d. Batooolong, het kleinste, gelegen in het zuid-midden van Alor, begrensd door bovengenoemde drie zelfbesturen. Elk landschap is verdeeld in districten, aan het hoofd waarvan de z.g. kapitans staan. De districten zijn weer verdeeld in temoekoexigschappen, elk omvattende een aantal kampoengs, aan het hoofd waarvan de temoekoeng staat. Elke kampoeng heeft zijn kampoenghoofd. De radja's van bovengenoemde 4 landschappen hebben alien de korte verklaring geteekend.

Het eiland Alor werd voor het eerst in 1927/ 1928 topografisch vluchtig opgenomen. Een schetskaart schaal 1 : 100.000 werd uitgegeven. De algemeene gesteldheid van den bodem van Alor is zeer ruw. Het eiland is gekenmerkt door zeer hooge ketens, zowel in lengte- als in breedte- richting, waarmaast diepe ravijnen. De gemiddelde hoogte is ± 1000 m. Het gemiddelde verhang bedraagt 1 op 12. Inderdaad is dat reel meer, omdat na een zwaren klim van de kust af steeds een diep ravijn volgt. Groote verkeerswegen, geschikt voor autotransport, worden dan ook niet aangetroffen. Wei wordt de onderafdeeling doorsneden door vrij behoorlyke paarde- paden. Vooral de voetpaden kunnen echter zeer steil zijn. Het geheel moet in oude tijden aan flinke bevingen hebben blootgestaan. Koraal- banken tot op 700800 m. behooren niet tot de uitzonderingen. De kusten zijn over het algemeen vrij regelmatig, doch rotsachtig. De bergen, welke, zoals vermeld boven zeeniveau zeer steil zijn, dalen ook onder zeeniveau nog zeer steil af. Vandaar dat vlak bij de kust reeds zeer groote diepten worden gemeten. Voor de stoom- en zeilvaart bieden zij dan ook door de open ligging en de sterke stroomen minder geschikte ankerplaatsen aan. Alleen de Kabolabaai op Alor en de Baai van Blangmerang op Pantar maken daarop een gunstige uitzondering. Beide baaien zijn in het Westen gelegen. Vooral de Kabolabaai dringt diep, doch smal het land in. In het Noordwesten is daardoor een schiereiland gevormd, de zoogenaamde Vogelkop, dat door een lage lengte van slechts 5 km. breed met overig Alor verbonden is. De eenige nog werkende vulkaan op deze eilanden is de Goenoeng Api, grenzend aan den Goenoeng Delaki op het eiland Pantar; volgens den vulkanologen schiedienst is de vulkaan onveerbaarlijk. De watervoorziening laat, mede door den aard van het terrein (groote hoogten, waarmaast steile diepten), veel te wenschen over. Het behoort niet tot de uitzonderingen dat het water 400 m. lager dan wel een uur van de kampong verwijderd gehaald wordt. De gekochte vrouw is daarvoor echter het geduldige lastdier.

De kustbevolking van Oost AJor is afkomstig van Timor, v.n.l. Portugeesch Timor. De kustbevolking van West Alor en Pantar is van westelijken oorsprong, o.a. van Lomblen, Flores, Java, Celebes. De bergbevolking van Alor en Pantar kan als autochthon worden aangemerkt. Haar afkomst kent zij niet. Alle legenden dienende aangaande komen daarop neer, dat de voorvaderen of uit een grot, dan wel uit een bron, een hert, een bamboe enz. zijn voortgekomen. De bevolking moet in oude tijden zeer gelsocleerd geweest hebben. De vele talen en dialecten geven aan, dat dit ook in jongeren tijd het geval geweest is. Een meer onderling verkeer is eerst ontstaan sinds het Gouvernement intensief bestuur invoerde en orde en rust schiep. Dit dateert echter eerst van ± 1910 . Als talen komen op Alor voor: *a.* Wersina, gesproken door de kustbevolking van Oost- en Zuid-Oost Alor, welke van Timoreeschen oorsprong is; *b.* Woelili, gesproken door de bergbevolking van Oost Alor; *c.* Sa- boeda, gesproken in Midden Alor; *d.* Barawa- hing, Aboet of Namatalak taal, gesproken door de bevolking van West Alor met uitzondering van het Zuidwestelijk deel, waar *e.* de Kdlong taal

gesproken wordt, *f.* de Kabola taal, gesproken op den Vogelkop en *g.* de Pandai taal, gesproken door de kustbevolking van den Vogelkop. Op Pantar zijn de volgende talen te onderscheiden:

a. Lemma, gesproken in het zuidelijke bergdeel van Pantar; *b.* Deing, gesproken in het midden-bergdeel van Pantar; *c.* Bl a gar of Tarang, gesproken in het oostelijke bergdeel van Pantar en *d.* Pandai taal, gesproken door de kustbevolking van Noord-, West- en Zuid-Pantar. Behalve de Pandai en Kdlong taal bezitten bovengenoemde talen nog diverse dialecten.

Het totaal aantal zielen bedraagt volgens de volkstelling van 1930 rond 90.000, als volgt verdeeld: Alor 48.659, waarvan 18.501 op het eiland Pantar; Koei 18.646; Kolana 16.821 en Batoelolong 6.083.

Hiervan beïjdt ongeveer de helft den Christelijken godsdienst, terwijl het overige deel van de bevolking heidensche godsdiensten dan wel den Islam beïjdt. De Mohammedanen zijn ver- re in de minderheid; zij bewonen alleen de westelijke kuststrekken. Over het algemeen beschouwt zij zich als te staan boven de Christen- dan wel Heidenbevolking. Het komt vermoedelijk daardoor dat zij in vroegere tijden bij haar invasie de nog Heidensche bergbevolking gedeeltelijk aan haar ondergeschikt wist te maken door den handel (zout, visch, kains enz.).

De eilanden zijn zoo goed als geheel ontwood. Smalle strooken oerbosch komen alleen langs de rivieroevers in de ravijnen nog voor. Overwegend daarentegen is alang- begroeiing, waartusschen meestal de kajoe- poeth (eucalyptus) groeit. Het overige deel bestaat uit jonge begroeiing, welke na hoogstens 6 jaren wel er gekapt en gebrand wordt voor den ladangbouw. Do getelde voedingsgewassen zijn in hoofdzaak inals en rijst. Daarnaast komt ook de oebi kajoe voor. De tijdstippen der ladangwerkzaamheden worden over het algemeen aan de hand van diverse ken- teekenen vastgesteld. Deze ken- teekenen zijn o.a. de stand van sterrenbeelden op een bepaald uur van den dag, het tijdstip dat bepaalde boonen gaan bloeien dan wel hun bladeren laten vallen, de declinatie van de zon enz. Bij normale oeb- jaren heeft de Alorees voldoende voedsel voor zich en zijn gezin. Ten gevolge van onregelmatige regenval (groote droogte) dan wel muzen- plagen komen wel eens voedseltekorten voor. Gouvernementssteun was het laatst in 1929 noodzakelijk. Naast bovengenoemde voedingsgewassen wordt door de kustbevolking klapper aangeplant. Overigens worden boschproducten ingezameld: kenari, kemiri, asem (tainarinde), bijenwas, sirili- hoetan, terwijl de zee nog ople- vort voor export batoe lola en batoe laga, beide schelpensoorten.

De bevolking vindt voor 95% haar middel van bestaan in den landbouw, d.w.z. in den verbouw van mais en ryst. Het overige deel, d.w.z. de westelijke kustbevolking van Alor en Pantar, leeft van vischvangst, hoewel zij tevens meestal kleine maïstuinten aanlegt. Het tekort aan voedsel voor de visschersbevolking wordt aangevuld door de bergbevolking door ruiling tegen visch, sirihkalk, kains enz. De bevolking in doorsnede kent zoo goed als geen behoeften, loopt voor het overgrote deel nog in schaamgordel rond (in mindere mate op het eiland Pantar), waartoe de hasten van somniige boomsoorten haar het ma-

teriaal leveren, zoodat bij een goeden oogst de Alorees gelukkig is. De handel d.w.z. opkoop van een teveel aan voedingsmiddelen dan wel de hiervoren genoemde boschproducten, is geheel in handen van Chineezen, die zoo goed als uitsluitend naar Makassar^a verscheppen. Vond ruilhandel reeds vruberplaats, de crisis sedert 1930 heeft dezon ruilhandel ten zeerste bevorderd, omdat ook de Chineescho opkoopters niet meer over voldoende gelden beschikken. De Aloreesche bevolking onderling gebruikt als ruilmiddel de mokko (zie DI. V). Ook Chineesche handelaren nemen de mokko als betaalmiddel aan.

De berechting van misdry ven dan wel

—

van
grote burgerlijke zaken geschiedt door den Raad van Landschouffden. Zij tellt als leden de zelfbestuurders en kapitans, terwijl de Europeesche bestuursambtenaar als leider optreedt. Berechting van overtredingen dan wel kleine burgerlijke zaken geschiedt door den zelfbestuurder als alleensprekend rechter. Vermogensmisdrijven komen zoo goed als niet voor. Vermoedelijk vindt dit zijn oorzaak daarin dat de Alorees tot op heden nog zoo goed als geen behoeften kent. Zoogenaamde godsgerichten (bijv. bij verdenking van overspel, de overspeler dwingen om met zijn hand iets uit kokend water te halen, ten einde te constateeren of hij al dan niet schuldig is) komen in stilte nog wel eens voor.

In het onderwijs word^t voorzien door een 30-tal volksscholen met daarop aansluitend 6en z.g. 2-jarige vervolgschool. De vervolgschool staat onder Gouvernementsbeheer; de volksscholen worden beheerd door de Indische Kerk. De hulp-prediker treedt als schoolbeheerder op. De zending, eveneens uitgaande van de Indische Kerk, staat onder leiding van den hulpprediker te Kalabahi. Voor de kerstening wordt hij bijgestaan door een 15-tal inlandsche leeraren, terwijl daarnaast nog eenvoudiger opgeleide krachten, z.g. „oetoesan indijil“ voorkomen. De Islamieten vertoonen den laatsten tijd onder invloed van godsdienstige dan wel politiek goedsdienstige vereenigingen uit het westelijke deel van den archipel, een verhoogden ijver om proselieten te maken.

Het volkvermaak bij uitnemendheid (zoo goed als het eenige) is voor den Alorees de z.g. lego². Met is een reidans uitgevoerd door de geheele bevolking, zoowel man als vrouw, jong als oud. In ruwe trekken worden de navolgende reidans onderscheiden: a. vermaakdansen; b. doodenfeestdans en c. oorlogsdansen. Do dansen worden steeds begeleid door gongs dan wel een soort trommel, d.w.z. een cylindervorvorig uitgehold stuk hout aan 66n zijde bespannen met herten- of geitenvel. Het slaan daarop geeft het rythmo van den dans aan.

Als eigenlijk muziekinstrument van den Alorees, hoewel niet veel gebruikt, moet de bambocither worden vermeld. De z.g. „soeling“/ (bainboefluit) tier schooljeugd is geinpoorterd;

KALABAH (Aanv. DI. II). Plaatsje op Alor, gelegen aan den rechteroever der Kabolabaai.

Het is de etandplaats van een controleur-onderafdeelingsschef, een plnatselijk militairen commandant, die het bevel voert over drie brigades militairen, een officier van gezondheid, kolonel

tegenwoordiger der zending van de Indische Kerk. Stond Kalabahi kort geleden nog als zeer ongezond bekend wegens de heerschende zwart-waterkoorts, sinds de omstreken zijn gedraai-neerd, is do gezondheidstoestand op Kalabahi gunstig. Kalabahi wordt regelmatig aangevloopen door Paketvaartstoemers, n. 66maal per maand door de Soerabaliijn en tweemaal per maand door de Makassarliijn.

Er zijn verschillende Chineezen gevestigd, die als exporteur der diverse producten optreden...-

PANTAR of PANDAI (Aanv. DL III). Eiland gelegen ten Westen van Alor en behoorende tot de onderafdeeling Alor.

PALOWE of ROESA RADJA (Aanv. DI. III),¹ (roesa = noesa = eiland). Ongeveer 39% km.² groot eiland, bewoond door 7000 menschen gelegen ten N. van Flores op 121° 40' O.L. en 8° 10' Z.B., behoorende tot de onderafdeeling Maoe- mere, afceeling Flores der residentie Timor en Onderhoorigheden. Het eiland stijgt als een vul- kaanegel uit de Floreszee op en bereikt een hoogte van 875 m. In den nacht van 4 op 5 Augustus 1928 had een uitbarsting plaats, waarbij 226 menschen omkwamen. De primitieve bevolking vermengt zich niet met de andere bevolking van den vasten wal van Flores. Bestaans- bronnen zijn ladangbouw, doch hoofdzakelyk vischvangst. Een der grootste moeilykheden op dit eiland is de drinkwatervoorziening in den dro- gen tijd.

Literatuur: Het Vulkanieiland Paloweh en de uitbarsting van den Rokatinda in 1928, door Dr. M. Neumann.

ROESA RADJA. Zie PALOWE.

MAOEMERE (Aanv. DI. II). Onderafdeeling der afdeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden. De onderafdeeling is sedert medio 1932 onderschands samengevoegd met de onderafdeeling Oost Flores en Soloreilanden. Zij behoort tot het zelfbestuursgebied en omvat het landschap Sikka, waarvan de begrenzingen met die der onderafdeeling samenvallen. De onderafdeeling is onderverdeeld in 12 gemeenten (adatgemeenschappen) aan het hoofd waarvan een kapitan staat. Het aantal inwoners bedraagt rond 125,000, waarvan ruim 540,000 den R.K. godsdienst belijden, de rest is heiden met uitzondering van een klein aantal Mohammedanen. Bebalve op de hoofdplaats vindt men nog R.K. Missieposten in het binnenland n.l. te Nangahale, Hi, Bola, Nele, Sikka, Leia, Kottling, Nita, Mao- loo. Van belang voor den handel zijn de hoofdplaats Mnoemere en het op 10 km. afstand daar- van gelegn plaatsje Geliting. Bchalve dat deze plaatsen geregeld door do K.P.M. worden aange- daan, heeft er nog een vrij drukke prauwvanrt plaats op Makassar vice versa. Voornaanste uitvoerartikeien zijn copra, asam, kemiri, lola en laga.

AIM²RE. Havenplaats der onderafdeeling IT; ¹ Ngada, afdeling Flores, res. Timor en Ond., gelegen aan do zuidkust van het eiland aan de Baai van Aimdre.

AMBOELOMBO. 2149 m. hooge vulkaan in de onderafdeeling Ngada der afdeling Flores der res. Timor en Ond.

BADJAWA (Aanv. DI. I). Hoofdplaats der onderafdeeling Ngada, afdeling Flores, res. Timor en Ond., standplaats van den Europeeschen bestuursambtenaar.

NGADA (Aanv. Dl. III). Onderafdeeling der afdeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden, grenst ten Westen aan de onderafdeeling Manggarai, ten Oosten aan de onderafdeeling 1x16. Hoofdplaats Badjawa. De onderafdeeling omvat de landschappen Ngada, Nage-Keo en Rieong en is verder onderverdeeld in 33 gemeenten. Het aantal kampoengs bedraagt 449. Bij de volkstelling in 1930 bedroeg het zielelantal ruim 98.000.

Het terrein is zeer bergachtig, bijna geheel ontboscht en met alang alang begroeid. De hoogste toppen zijn de Inic Rie (2245 m.) en de Amboelombo (2149 m.), beide nog werkende vulkanen. In het oostelijk deel der onderafdeeling, in de onmiddellijke omgeving van Badjawa, treft men verscheidene vulkaanruïnen aan, waarvan de voornaamste zijn de Wawolika, de Inalika en de Wolo-bobo, alle drie ongeveer 1600 m. hoog. De bevolking is nog zeer primitief en voor ongeveer $\frac{2}{3}$ deel heidensch. Ismaliëten komen slechts voor aan de noordelijke en zuidelijke kuststreken. Zij zijn in den regel van elders afkomstig. Sedert het optreden der R.K. Missie ook in dit deel van het eiland Flores zijn ruim 32.000 inheemschen gekerstend; bijna uitsluitend zijn deze christenen van het jongere geslacht. Aan de algemeene vorming der jeugd wordt door de Missie gearbeid in 41 gesubsidieerde d'asascholen en in 2 standaard scholen.

Taalkundig is de bevolking te splitsen in drie groepen, naar hun landschappen te noemen Rieongers, Ngadanezen en Nageneezen, onder de laatsten ook begrepen de inwoners van het voormalige landschap Keo. In het noord-westelijke deel der onderafdeeling is nog de invloed der onderafdeeling Jlanggarai merkbaar, terwijl overigens talrijke kleine verschillen in de verscheidene talen voorkomen. Door onderlinge oorlogen vroeger daartoe gedwongen werden kampoengs gevormd op de hoogste, moeilijk bereikbare bergtoppen. In het landschap Ngada zijn deze voormalige kampoengs nog steeds te onderkennen door hun bamboeanplant. Nu deze onderlinge oorlogen tot het verleden behooren zijn vele kampoengs naar gemakkelijker bereikbare streken verplaatst. Verscheidene echter liebben tot nu toe uit vooroudervereering daartoe nog niet kunnen besluiten. De kampoeng-huizen zijn van bamboe en alang gemaakt en meestal klein. Toch verleenen zij in bepaalde streken dikwijls huisvesting aan verscheidene gezinnen. Voornamelijk door landbouw voorziet de bevolking in haar onderhoud. Sawahbouw komt slechts sporadisch voor; hoofdzakelijk wordt ladangbouw gedreven. Voornaamste landbouw-producten zijn rijst en Dials. De tuinen liggen dikwijls ver van de kampoengs verwijderd, ten gevolge waarvan de bevolking meer buiten dan in de kampoeng leeft. Aan de zuidkust, meer speciaal in het oostelijke gedeelte daarvan, wordt copra uitgevoerd, echter niet in belangrijke hoeveelheden. De voornaamste uitvoerplaatsen daar van zijn Aimdre, Maeokli, Maeponggo, Ma-oenoeeri en Maeoera, waarvan alleen de eerste door de K.P.M. maandelijks wordt aangedaan. Overigens wordt in de onderafdeeling hoofdzakelijk ruilhandel gedreven, waarbij al naar gelang de streek van berkomst oplevert, rijst, maïs, zout, katjang, weefsel, aarden potten en vee worden aangeboden.

De bevolking leidt een sober bestaan, dat slechts enkele malen per jaar door overdadige jacht- en oogstfeesten wordt onderbroken. Aan deze feesten worden, vooral in het landschap Ngada, grote bedragen in vee ten koste gelegd. Onderlinge naijver tusschen diverse kampoengs is er steeds op uit het aantal geslachte karbouwen zo hoog mogelijk op te voeren.

TODA BLOE, missie-statie van de paters van het Goddelijk Woord, gelegen in de onderafdeeling Ngada der afdeling Flores, res. Timor en Ond., op 15 km. beoosten Badjawa. Hier worden op een klein en een groot seminarie inheemsche jongelieden opgeleid tot het priesterschap.

MANGGARAI (Aanv. Dl. II). Onderafdeeling van de afdeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden. Dit meest westelijke gedeelte van het eiland Flores ligt, met inbegrip van bij-behoorende kleinere eilanden, tussehen 119°22' 55 " (de westelijke punt van het eiland Komodo) en 120°57'10" O.L. (G. Lentoeng) en tussehen 8°10'15 " (T. Besi) en 8°54'3 " Z.B. (Toreneiland). Het gebied van de onderafdeeling Manggarai valt samen met het gebied van het landschap Manggarai. Het wordt in het O. begrensd door de onderafdeeling Ngada. Van de Nanga Klamboe, een ruime en diepe baai in het N., volgt de grens de Nanga Waroe en diens zijrivier de Waë Raka tot den top van den G. Lentoeng; hier buigt de grenslijn om en loopt in ongeveer z.z.w.-lijke richting tot de G. Markolung en daarna westelyk tot de Waë Goong, een zijrivier van de Waë Mapar, welke na het opnemen van talrijke andere zijrivieren als Waë Mok6 in de Aim6re-baai uitstroomt. Deze laatste rivieren vormen de zuidelyke grens. In het Z. wordt de Manggarai begrensd door de Sawoe-zee. Van de vlakke kust aan de Aim6re-baai de kustlijn volgend, komt men eerst aan de bergen van Rongga Koe, welke in den Potjo nDdki op 950 m. boven den zeespiegel hun hoogtepunt vinden. Na dit in zee vooruitstekend gebergte komt de vlakke van mBorong, waarvoor een vrij goed beschermde reede ligt. Naar het W. verder de kustlijn volgeende komt men, behalve voor talrijke kleinere riviertjes, voor de Waë M6s6 en de Waë Djamali. Eerstgenoemde rivier loopt door de vlakke van Ramoet, de tweede komt in de Nangalilibaai uit, waar de plants Nangalili, een belangrijke kolonie voornamelijk van ilnddieezen is. Vervolgens naar het VV. de Nanga Ber6h passerende komt men voor de Tekaka-baai, gevormd door een in zee uitstekend bergcomplex.

Midden voor de zuidkust ligt Noesa Gelinta, tussehen de mondingen van de Waë M6s6 en de Waë Djamali. Op dit eiland, dat naar een eigenaardige rotsformatie ook wel Toreneiland wordt genoemd, komen naar men zegt djatiboschen voor. Ten W. van het zoeven genoemde zuid-westelijke bergcomplex, dat de Tekaka-baai vormt, buigt de kust met vele grillig gevormde baaien en inham men naar het N. om tot waar Straat Molo do vloe ten W. van Flores gelegen eilanden van het hoofdeiland scheidt. De voor naamste van deze eilanden zijn Rindja en Komodo (zie aldaar). De westkust is bergachtig, tot waar in het N. de Nanga Nai uitmond by de vlakke van Ngorang. Noordelyk van deze rivier ligt de belangrijkste vestiging Laboehanbadjo (zie aldaar). Na een n.nw. uitstekend schiereiland te hebben gevormd buigt de kustlijn naar het O.

om en vormt als noordkust een aantal mooie baaien, waaronder die van Rangko, Boldng, Terang, Bari, R6o, Ling&h on Pota de voornaamsten zijn. Belangrijke vestigingen aan deze kust zijn Bari, Reo en Pota. De twee laatste waren vroeger rechtstreeks ondergeschikt aan het sul-tanaat Bima. Voor zoover R6o betreft is dit zoo gebleven tot het jaar 1929, toen de Manggarai definitief van Bima onafhankelijk gemaakt werd. Het zeer geaccidenteerd land heeft vele rivieren, welke het regenwater naar zee afvoeren. Door hun korten loop zijn de meeste klein en onbetekenend in den drogen tijd; in den regen-tijd kunnen zij evenwel opzwellen tot woeste bergstroomen. Voor het verkeer hebben zij geen betekenis; integendeel vormen verscheidene in den natten moesson onoverkonkelijke hinderpaalen. De belangrijkste mogen hier volgen. Aan de noordkust moet vooral de Wae Pdsd vermeld worden, welke als Nanga Reo in zee komt. Deze voert het water van een groot deel van het noordelijke middel van het land af. Enkele kilometers van de uitmonding ligt de oude onderafdeelingshoofdplaats Reo. Tot daartoe is de stroom voor groote prauwen bevaarbaar. Aan de westkust komt de reeds bovengenoemde Nanga Nai of Wae Mdsd uit, welke een groot deel van het Noordwesten van de Manggarai van overtollig water ontlast. Aan de zuidkust monden de eveneens reeds genoemde Wae Djamali of Nangalilirivier, de Wae Mdse en geheel in het Oosten de grensrivier de Wae Mokd uit. Hiervan is alleen de Nangalilirivier voor grotere prauwen bevaarbaar en dan nog slechts bij hoog water en tot enkele kilometers van de monding.

Het geheele land bestaat uit over het algemeen woest, moeilijk begaanbaar bergland, grootendeels varicerend in hoogte tusschen 500 en 1300 m. boven de zee-oppervlakte. De bergen zijn schijnbaar systeemloos over het land verspreid. Zij vormen een groot aantal los van elkaar staande bergen en bergcomplexen. Alleen in de centrale bergketen komt het land belangrijk boven de 1300 m. uit. In dit deel stijgen de toppen tot 2200 en 2400 m. en vormen de hoogste punten van geheel FJorcs. Een deel van dit bergland is van vulcanischen oorsprong.

Bergineren zijn in dit gebied in zeer beperkt aantal te vinden. Do voornaamste zijn de Rana in het daloeschap Sita, in het zuidoostelijk deel van de centrale bergketen. De groote auto-weg voert er dicht langs en geeft een mooi uitzicht op het in de diepte liggende, door zwaar Jout omgoven ineer. In het Zuidwesten van de onderafdeeling Jigt de Wae Sana met een oppervlakte van in eer dan een halven vierkanten kilometer. Beide meren zijn vermoedelijk van vulcanischen oorsprong. De waterspiegel van het laatstgenoemde stijgt ongeveer eenmaal per jaar vrij plotseling. Dan wordt het overtollige water in groote hoeveelheden via de Wao Boeloea afgevoerd naar do Wad Djamali, waar hot meer-water talrijke vïKschen vergiftigt op doet bo ven-drij ven.

De onderafdeeling wordt doorsneden door den grooten Florcsweg, welke in het uiterste Zuid-oosten bij de kustplaats Aimere in het Ngada'che komt, de Wae Moke oversteekt eh, zich door het gebergte van Kongga Koe slingerend, naar Mborng voert, eveneens aan de zuidkust. Daarna loopt hij in noordelijk en noordwestelijk rich-

ting oostelijk van het contrale gebergte on vervolgens langa den noordvoet van deze keten naar de hoogvlakte van Roeteng on de hoofdplaats van dien naam; van hier af wordt de richting weer ongeveer noordelijk. De weg slingert zich door het woeste gebergte van het Tijbalsche, daalt af naar de laagvlakte, en komt ongeveer 10 km. van Reo aan de Wae Pdsd, volgt deze rivier tot de plaats Reo zelf en gaat dan nog ongeveer vijf km. verder naar het aan zee gelegen plaatsjo Kdindi, waar een vrij goed beschutte reede een goede ankerplaats biedt voor den tweemaal per maand Reo aandoenden K.P.M.-stoomer. Een verbinding met het aan de weatkust gelegen Laboehanbadjo staat reeds lang op het programma; een geschikt traad is echter nog niet gevonden. Het verkeer over dit deel van den Floresweg is vrijwel het geheele jaar verzekerd, hoewel in den natten tijd voortdurend rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid van aardverschuivingen, welke alle verkeer soms voor dagen lang stop zetten. In het bijzonder voor het weggedeelte Roeteng-Reo-Kedindi wordt dit elk jaar beter. Overigens wordt het geheele gebied doorsneden door een groot aantal min of meer goed onderhouden paardepadén, welke het verkeer tot de verste uithoeken van het gebied mogelijk maken. Aansluitend op dit wegennet vindt men ontelbare voetpadén, welke niet onderhouden worden en plaatselijk zich voortdurend naar behoefte wijzigen. Meestal zijn deze nog zeer goed met paarden te berijden.

De onderafdeeling is verdeeld in 38 daloeschappen (gemeenten) en het poenggawaschap Badjo. Voor 1922 bestond dit gebied uit twee onderafdeelingen, Noord- en West-Manggarai, met als hoofdplaats Reo aan de noordkust en Midden- en Zuid-Manggarai met als hoofdplaats Roeteng even ten N. van het centrale gebergte. Ook is de tegenwoordige onderafdeeling eenige jaren verdeeld geweest in drie districten met als hoofdplaatsen Roeteng, Reo en Laboehanbadjo.

De bevolking bestaat voor het grootste gedeelte uit Manggaraiers, die behoudens plaatselijke cultureele en dialectische verschillen een eenheid vormen. Verder komen aan de noordkust en in het Noordwesten zeer vele afstammelingen van Bimanoezen, aan de zuidkust van j&ndehneezen voor. Bovendien hebben in jongeren tijd tai van nieuwkomers zich in dit gebied gevestigd, zooals Rotineezen, Sawooneezen, Boegineezeeu enz. De talrijke eilanden voor de kust zijn bewoond door een gemengde bevolking, waarvan afstammelingen van Badjo's waarschijnlijk de voornaamste plaats innemen. Het aantal Europeanen bedraagt 27, dat der Japanners 10. De missionarissen van de congregatie van het Goddelijk Woord te Steyl vormen van do Europeanen wel het grootste aantal; zij vinden onder de meerendeels nog heidonsche Manggaraiera een vruchtbaar arbeidsveld. Verder zijn er 31G Chinezen en Arabieren, die zich vooral mot handel in kleinlandbouw bezig houden. Het aantal der inheemschou bedraagt ongeveer 155.000.

Het overgroot deel der bevolking belijdt een animistisch hoidendom. Door de intensieve werkzaamheid der missionarissen is meer dan 20% tot het Christendom overgegaan. Mohammedanen zijn veel te vinden onder de onder Bimaneeschen en Endeheeschen invloed staande kuststreken

en in de westelijke daloeschappen. Ook wonen in de noordoostelijke daloeschappen Lamba-Leda, Tjongkar en Biting vrij veel Mohammedanen. Een kleine kring van protestanten (grootendeels van elders gekomen) heeft in de hoofdstad de Roe-teng een klein bedehuis gebouwd.

Door de Missie worden 52 gesubsidieerde volkscholen onderhouden, welke in een driejarigen cursus den kinderen de meest elementaire kennis bijbrengen. Op een eveneens gesubsidieerde bijzondere standaardsschool ter hoofdplaats stelt de Missie de gelegenheid open voor een klein aantal schoolieren wat meer kennis op te doen. Bijzondere particuliere scholen bestonden te Roeteng en te R60 voor kinderen van Chineeschen landaard. Door de slechte tijdsomstandigheden konden deze inrichtingen niet gehandhaafd blijven.

Onder de middelen van bestaan nee mt de landbouw een overwegende plaats in. Europeesche landbouw komt niet voor, wel eenige kleine landbouw door Chineseche ondernemers (koffie- en klappertuinen). De Manggaraïers zijn een bij uitstek landbouwend volk. Hun voornaamste producten zijn mais, rijst en knolgewassen (oebi-soorten). Mais en rijst worden door elkander verbouwd op ladangs, welke door hun opvallenden stervorm een bijzonder cachet aan het landschap geven. De macht over den grond is in handen der toean tanah, grondheeren, hier gelaran genaamd, aan wie mededeeling moet worden gedaan van het in gebruik nemen van grond door de daartoe gerechtigden en die bij de tuinfeesten geëerd worden met huldegaven. Een daartoe bevoegde kam-poeng-oudste plant na verkrege toestemming van de grondheeren de "lodok", een kleinen paal, welke het midden zij vormen van den te maken tuin; hierbij wordt onder het uitspreken van de daarbij noodige magische formules een kip ge-slacht. Allen, die daartoe gerechtigd zijn, krijgen een een of meer „vingers" toegewezen; dit be-teekent, dat zij zoovele vingerbreedten van een kleinen cirkel om de lodok heen in gebruik krijgen. Van dezen kleinen cirkelboog uit mogen zij sectorisch bun tuin aanleggen zoover zij willen en zoover het terrein het toelaat. Een op deze wijze gemaakte tuin grenst ter weerszijden aan een anderen dergelijken sectorischen tuin van een anderen kampoengman, die eveneens of enkele vingers van den cirkelboog heeft ten gebruike gekregen. Wanneer na enkele (meest- al twee) jaren de grond te zeer uitgeput blijkt om er nog inals en rijst op te verbouwen, gaat men over tot knolsoorten, welke men voor bij-voeding gebruikt, dan wel somtijds in tijd van voedselschaarste voor hoofdvoeding. Behalve de genoemde gewassen worden er enkele vruchten- en groentensoorten geteeld. Talrijke koffie-tuinen in handen der bevolking of van enkele Chineezen leveren de als uitnemend bekendstaande Manggaraïkoffie. Aan de kusten konien klappertuinen voor, welke in goede tijden een ruime bron van inkomsten vormen. Te Reo, Dampe en Pota aan de noordkust worden vrij uitgestrekte sawahcomplexen gevonden; behalve do 項-st- oogst loveren zij als tweede product een oogst van katjang idjau. Van vroeger al zijn er te Pota ook uienvelden. Het laatste jaar werden er ook vele aangelegd te DampG en te R60.

Vee-teelt, hoewel vrij belangrijk, mag nauwelijks onder de middelen van bestaan gerekend worden. Paarden worden algemeen gebruikt als

rij- en lastdieren. Karbouwen zijn lastdieren en worden bovendien geslacht om bij het ritueel als feestvoedsel te dienen. Beide diersoorten vormen het belangrijkste bestanddeel van den bruidsschat bij de echte Manggaraïers. Aan de voorteling wordt weinig of geen zorg besteed. Veelal loopen de dieren in het wild rond. Vroeger werden er vele uitgevoerd. Nu gebeurt dit nog slechts met karbouwen, welke naar de onderafdeeling Ngada worden gebracht en ingeruild tegen gouden voorwerpen. In dat gebied zijn vele karbouwen noodig voor het godsdienstig ritueel. De dieren zouden kunnen worden beschouwd als reservekapaitaal, waarnaar in tijd van nood kan worden gegrepen. Het blijkt echter, dat de Manggaraïer liever honger lijdt, ja zelfs liever zijn kinderen van honger ziet sterven, dan zijn beesten te slachten. Als middel van bestaan kunnen zij daarom nauwelijks genoemd worden. Van land-schapswege werden een groot aantal koppels Madoerave uitgegeven op het zoogenaamde Soembacontract. Vele Manggaraïers werden hierdoor reeds welgestelde veebezitters. Zij weten evenwel nog niet hoe dezen rijkdom te gebruiken. Hier en daar bestaat een neiging ook dit jonge bezit als min of meer heilig te beschouwen. Men is er zeer moeilijk toe te brengen eens van deze sapi's voor de slacht te verkoopen. Varkens, geiten en kippen zijn in elke kampoeng in grooten getale te vinden. De eerstgenoemde diersoort speelt een rol bij de huwelijks-sluiting. Varkens worden door de familie van de bruid als tegenprestatie tegenover den bruidsschat aan de familie van den bruidegom gegeven samen met andere goederen. Kippen en varkens worden gebruikt bij het wichenen; men traebt uit de oppervlakte van den lever het al of niet welslagen van een onderne-ming af te leiden. Aan de kusten en op de eiland- den geven visscherij en het winnen van zeepro-ducten aan velen een bestaan. Aan de noordkust wordt iets aan zoutwinning gedaan. Te Labehan- badjo is eenige parelvisscherij, gedreven door de Flores Pearl Company; door de tijdsomstandig- heden is dit een noodlijdend bedrijf. ije winning van tamarinde, kaneel, geelhout, kemiri, bijen- was, rotan, parelschelpen, lola en tri pang lcvret mede een middel van bestaan van eenige betee- kenis op.

De handel is onbeduidend en grootcideels in handen van uitheemsche handelaren, in het bijzonder van Chineezen, die producten oekopen en Europeesche (tegenwoordig veelal Japansche en Chineseche) fabriekswaren 8 携 in.

Onder Industrie moet genoemd worden eenige huisnij verheid zoale spinnen en woven, hot vlechtan van matwerk, in an den, zakken, hoofdeksels, cnz. In sommige kampoengs en sommige streken is het weven van ouds fier verboden (pein al i). Daar legt men zich dan meestal toe op het mattenvlechten. In hot binnenland weeft men nog vaak met eigen gesponnen garens. De katoen wordt met een toestel, bestaande uit twee roteer- rende walsen, welke met wormwielen in elkaar grijpen, gcreinigd, (nggdso of Rods), vcrvolgens gesponnen met een inheemsch spinnewiel (djan- ta). Plaatselijk komt pottenbakken voor. Enkele daloeschappen kennen het rotanvlechten. Een mooi voorbeeld van dit laatste is de oudc orlogs- hoed in den vorm van een ouderwetschen helm.

De Manggaraï is het meest boschrijke ge- deelte van Flores. Er zijn niet minder dan 28

boschreserves geprojecteerd, ten deele reeds bij besluit vastgesteld. Do zoogenaamd Roeteng-reservo neemt door zijn grootte oppervlakte (392.5 km.2) een eerste plaats in. Deze omvat het geheele centrale gobeerge met enkele or aan grenzende gebieden. Goede lioutsoorten komen weinig of niet voor. In de omgeving van Potu groeit wat djatihout. Van de in de Manggarai voorkomende dieren moeten vermeld worden de varanus komodoensis of reuzen-varaan, de python, herenten, wilde varkens, apen, krokodillen en leguanen.

Een bijzondere plaats neemt dit gebied in uit het oogpunt van medische verzorging. Grote vochtigheid van het klimaat gepaard met veeltijds dichte bewolking hebben in het bergland in verband met bepaalde culturele eigenaardigheden van het volk (het samenwonen van grote volksmenigten, 100 a 200 zielen in een huis) een vrij grote bevolkingsdichtheid in vroeger dagen een vrijwel algemeene besmetting met mijnworm ten gevolge gehad, terwijl ook de fram-bosia zeer vele slachtoffers telde. Daarnaast maakten periodieke dysenterie-epidemieën ontelbare slachtoffers. De laatste belangrijke dysenterie-uitbarsting vond plaats in 1929/30. De assaïnering is een voorbeeld van goede medisch-hygiënische propaganda. De hierbij ingeslagen wegen leidden in vier richtingen, welke echter alle vier hetzelfde doel voor ogen hadden. Alereerst moet de directe voorlichting op medisch-hygiënisch gebied, de eigenlijke propaganda worden genoemd. Dan zijn er de niassakuren tegen de mijnwormziekte en de in het groot doorgevoerde injecties tegen dysenterie. Een derde weg vormde de methodisch opgezette en doorgevoerde woningverbetering. En ten slotte de aanleg van vliegenvrije privaten.

Het landschap beschikt over een hospitaal ter hoofdplaats Roeteng met 29 bedden en een polikliniek annex ziekenzaaltje te Lengko Adjang in het N.O., een dergelijke inrichting in Rekas in het W., en een polikliniek te Reo.

LABOEAN BADJO (Aanv. DI. II). Een plaatsje aan de westkust van het eiland Flores, in het landschap en de onderafdeeling 3 Manggarai (zie aldaar), vroeger standplaats van den Radja Biktjara (Sengadji) van Laboan Badjo, hoofd van het geijknajngic district. De Flores Pearl Company beoefent er de parelvisserij, welke door de slechte tijdsomstandigheden een kwijnend bestaan lijdt. De plaats wordt eenmaal per inaad aangedaan door de Kon. Paketvaartmij. Het is de voornaamste uitvoerhaven van het Noord-westen van Alanggarai; er komen zee- en bosch-producten ter markt, welke zoowel per K.P.M.-stoomer als per inheemsche prauw worden uitgevoerd; per prauw meestal naar Biina en Alaknsjer. De handel is er in handen van Chinezen. Do bevolking is een mengsel van Bimaneezen, Manggaraiers, lieden van Zuid-Celebes en van andere streken/

KOMODO of RAF TENEILAND (-Aanv. DI. II), gelegen tusschen de eilanden Soembawa en Flores van den Timor-archipel. Van Soembawa is het gescheiden door Straat Sape en van Flores door de Straten Linta en Molo en door het eiland Rindja (zie aldaar). Met behoort tot de onderafdeeling Manggarai van de afdeling Flores der residentie Timor en Onderhoorigheden en tot het landschap Manggarai. De eenige nederzetting

op dit eiland is de kampoeng Komodo ipet een bevolking van ongeveer 150 zielen^{TD} bewoner zijn Mohammedanon en zoeken hun levensonderhoud in visschrij, jacht op herten, wilde karbouwen en paarden, matlevecten, verzamelen van tamarinde en rotan. Enkelen bewerken een ladang. Naar het schijnt spreken de bewoners van dit eiland een eigen taal. Vroeger behoorde dit eiland (evenals de geheele Manggarai, zie aldaar) onder het sultanaat Bi ma, dat dit afgelegen gebiedsdeel als ballingsoord gebruikte. Behalve de genoemde dieren komen op het eiland de reuzenvaranen voor, die er hun wetenschappelijke naam aan ontleenen (varanus komodoensis; zie VARANIDAE). Er hebben plannen bestaan dit eiland of het nabijgelegen Rindja tot natuurreservaat te maken^A

REO (Aanv. DI. III). Plaatsje in het N. van West Flores, gelegen aan de Reo-rivier op enkele kilometers van de monding. Tot 1922 was het de hoofdplaats van de onderafdeeling Noord- en West-Manggarai van de afdeling Flores. De rivier is tot v66r de plaats bevaarbaar voor groote prauwen, welke er dan ook in den oostmoesson regelmatig binnenvallen. Het is geen uitzondering als er tien of meer prauwen op de rivier op lading liggen te wachten. Reo was vroeger de zetel van den Radja Naib, den vertegenwoordiger van den Sultan van Bima in deze streken, en staat daardoor sterk onder Binianeschen invloed, zoo sterk zelfs, dat Reo met recht een kolonie van Bimaneezen genoemd kan worden. Het plaatsje is aardig aan de rivier gelegen en begroeid met klapper-, niangga- en tamarindeboomen. Talrijke restanten van gebouwen, in het bijzonder betonnen grondvesten, herinneren aan den tijd, dat Reo nog een bestuursvestiging was. Het is de uitvoerhaven van een groot deel van Noord-Manggarai. Er komen o.m. copra, koffie, en boschproducten ter markt. De K.P.M. doet twee maal per maand het plaatsje Kedindi aan, vijf km. van Reo gelegen. Het is de ljelangrijkste havenplaats van West Flores; de „voornhaven, Kedindi is het westelijke eindpunt van den Flo-resweg. Een groot aantal Chineseche en 6en Japanse toko hebben er den handel in handen.

ROETENG (Aanv. DL III). Hoofdplaats van het landschap en do onderafdeeling Manggarai (zie aldaar). Standplaats van een Gouvernementsarts, en een Gouvernements-Indisch-veerts. Direct tegen de kota aangebouwd ligt de hoofdstatie voor West Flores van de missionarissen der congregatie van het Goddelijk Woord van Steyl, met een R.K. kerk, standardschool, werkplaatsen, boerderij, enz. Er is een detachement van de veldpolitie gelegerd (tot voor kort een inilitair detachement). Een kleine protestantsche kerk ligt in het Noorden van de kota. Een ziekenhuis met 29 bedden en polikliniek (landchapsgeïndom) staat onder leiding van den Gouvernements-arts. Gelegen op ongeveer 1200 m. bo ven de zeeoppervlakte op do hoogvlakte van Roeteng aan den groeten Floresweg, is het van do zuidkust (Mborong en Aimere) en van de noordkust (Reo) te bereiken per automobiel. De handel beperkt zich tot enkele Chineseche handelaars, die het ambtelijke deel der inwoners en de missionarissen van ingevoerde goederen voorzien en producten (koffie, rijst, mais, tabak, kaneel) van do bevolking opkopen. Roeteng heeft een aangenaam, koel klimaat. Do nachten

kunnen hoel koud zijn. Er zijn temperaturen waargenomen tot enkele graden boven het vries-punt. Door de beschutte ligging achter de hoge centrale bergketen is het er evenwel over het algemeen niet guur.

c. **RINDJA** (Aanv. DI. III). Eiland, gelegen tusschen de noordkust van Flores en het eiland Komodo (zie aldaar). Van Timor is het gescheiden door de beruchte Straat Molo, gevreesd om zijn hevige stroomingen. Het eiland behoort tot het landschap en de onderafdeeling Manggarai (afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden). Het zuidelijke deel van het eiland is geheel onbewoond. Er zijn enkele verwaarloosde kleine klapperaanplantingen. In het Noorden ligt de kampeong Rindja, bewoond door ongeveer 250 mensen, die leven van visscherij, verzamelen van zeeproducten, jacht op herten, wilde karbouwen en paarden, een weinig landbouw en het houden van geiten. Vroeger was dit eiland het weidegebied voor den veestapel van den Sultan van Bima. Het eiland is bekend door het voorkomen van den reuzenvaraan (varanus komodoensis; zie VARANI(AE)). Verder komen er vele wilde zwinen voor. *

?L. **VAN VOLLENHOVEN (Prof. Mr. CORNELIS)**, geb. Dordrecht 8 Mei 1874, overl. Leiden 29 April 1933, heeft in zijn ruim 35 jaren arbeid een hooge plaats ingenomen in de geheele Nederlandsche rechtswetenschap, nieuwe wegen geopend voor en nieuwe vaart gegeven aan de beoefening van het Indische recht, een bijzonderere betekenis verworven in bepaling en uitvoering van de Indische staatkunde in het eerste derdepart der 20e eeuw.

Zijn loopbaan. Zijn loopbaan voor Indie vangt aan — voorspel 1897—1901 — als particulier secretaris van J. Th. Qremer, toenmaals kamerlid en directeur der Deli-maatschappij, vlak daarop minister van kolonien. Op kolonien treedt hij na zijn promotie (Mei 1898) als adjunct-commies in 's lands dienst. Werkzaam gesteld aan de toenmalige afdeeling A (justitie, en onderwijs eeredienst en nijverheid), weet hij dra zijn stem op het werk zijner onderafdeeling te drukken.

Het levenswerk zelf van Van Vollenhoven ligt geheel in zijn hoogerleeraarschap aan de Leidsche universiteit in „het adatrecht van Nederlandsch-Indie“* en „het staats- en administratief recht van N. I., Suriname en Curasao“ (aldus werden op zijn wensch na de totstandkoming van het nieuwe Academisch Statuut (Ned. Stb. 1921 no. 800, zie beneden) verdoopt de oorspronkelijke „Mohanimedaansch recht en overige volksinstellingen en -gebruiken in N. I.“ en „staatsrecht en inrichting van 's Rijks kolonien en overzeesche bezittingen“ geheeten vakken). Daarnaast gaf hy 1902—1907 nog onderwijs betr. de Indische wetboeken, belastte hy zich 1902—1906 (de aanvaarding van het hoogerleeraarschap door dr. C. Snouck Hurgronje) en van 1927 (diens aftreden) tot 1931 met het college over den Islam, en begon hij in den winter 1932/33 een college vergelijkende rechtsgeschiedenis, reeds na eenige voordrachten door zijn ziekte en sterven afgebroken.

Buiten het professoraat heeft Van Vollenhoven nooit een vast ambt bekleed; voor eenige der hoogste functies schijnt hy te zijn aangezocht, doch vergeefs. Zijn gezondheid, welke door een ernstig overwerken in 1902/03 een geduchten knauw had gekregen, verzette zich daartegen ;

zij legde hem behoedzaamheid en uiterste levensregelmaat op, wilde hij tot een goed einde brengen de taak, waartoe hij zich geroepen voelde.

Zijn ambt. Die taak als hoogerleeraar was voor hem (vgl. zijn Leidsche oraties, I, 1901, 1904, 1917, 1925).

Exacte rechts-wetenschap, 1901, zijn program, en: Het onbaat-zuchtige in recht en staat, 1917, zijn belijdenis) driedielig: wetenschap beoefenen door syste-matisch, historisch en vergelijkend het „rechtsgeheel der aarde“ te doorvorschen, wetenschap overdragen door aan een volgende generatie „architectonisch inzicht in de wetenschap“ te geven en besef van plants en dier van het eigen land in de wereld, en wetenschap „openbaar maken“ in het rechtsleven. Grotius en Thorbecke waren hem in dit alles de lichtende voorgangers. Grotius de universeele geleerde, wiens kennis zich spreide over de gansche toenmaals ken-bare rechtsstof, die nationaal en buiten-nationaal recht in een systeem helder ordende, den recht-lijken grondslag wees van het geweld ter beschutting van het recht; Thorbecke de schepper van het Nederlandsche staatsrecht, de ontzagwekkende professor, de bouwcr van den nieuwen Nederlandschen staat (zie groep IV en V in deel I der V. G. en de artt. Het boek van 1625 en Professor Thorbecke, V. G. I, biz. 225 en 311). Zoo heeft Van Vollenhoven op tal van gebieden rechtssamenhang ontdekt, is hij de schepper geworden van de adatrechtswetenschap, heeft hij een onuitwischbaren indruk achtergelaten als hoogerleeraar en stonk hij vooraan onder de bouwers van het nieuwe Indie (vgl. ook Van-Eysinga in „Grotius“, annuaire international, 1934).

Zijn uitgangspunt. Zijn werk voor Indie is niet het ongewild gevolg geweest van een toevallige neiging of een gelukkigen greep, het staat in onverbreeklijk verband met zijn levenshouding en komt uit 66n geloofsovertuiging voort. Zijn uitgangspunt is de „societas humana“ van Grotius, zoals die zich aan onze oogen voordeed; het menscheijke geslacht, wdks eenheid Van Vollenhoven verkondigd ziet in het N. Testament — de geheele bijbel was hem in het werk tot steun on inspiratie —, waarin elk volk zijn waarde en betekenis Jieeft en alle menscheijke gaven en talenten, in al hun verscheidenheid, aanspraak hebben op volle ontplooiing. Nimmer is hij dan ook moede geworden te prediken, dat de volken van het oosten, waarover westersche mogendheden gezag voeren, in hun ontplooiing gerech-

i) Inaugureele oratie in Verspreid Geschriften I, bl. 3, rectorale oratie aldaar bl. 3(5). Een overzicht over zijn geschriften geeft het voorwoord tot de in 1934 door H. D. Tjeenk Wil-link en Zn. en Marinus Nijhoff uitgegeven Verspreid Geschriften (3 din.), een chronologischische lijst staat achter in deel III daarvan. Deze Verspreid Geschriften bevatten al wat naast de zelfstandig verschenen boeken is verschenen in krant, tijdschrift en brochure, behalve de losso opstellen over adatrecht; deze waren reeds eerder door eenige leerlingen gebundeld tot het deel III van Van Vollenhoven's „Het adatrecht van N. I.“ (Leiden 1933). De in dit artikel gebruikte geschriften uit die twee verzamelingen worden aangeduid met V. G. (= Verspreid Geschriften) en met A. III (= Het adatrecht van N. I., deel III).

tigd zijn tot onzen hartolijken steun en hulp, dat het westen een zedelijke taak te vervullen heeft, een zedelijke verantwoordelijkheid draagt tegevoert het oosten, niet het recht heeft uit zelfoverschatting, overmacht of geïnkacht zijn recht, instellingen en begrippen aan hen op te dringen, maar trachten moet het levende volkseigene der oostersche volken te kennen, te begrijpen, te ontwikkelen, en dat met hun eigen medewerking, waartoe zij moeten worden gewekt en verantwoordelijk gemaakt. Grotius' ideaal, de eendracht der volken in een door het recht beschut wereld, grijpt Van Vollenhoven in zijn studententijd (zie de dissertatie, V.G. II, bl. 3) en het laat hem nimmer meer los (zie o.m. De Eendracht van het Land 1913, Het punt van uitgang 1916, De drie treden van het volkenrecht 1918, Vredes-toerusting der wereld 1924, 1925, 1931, V.G. II, bl. 173, 357, 412, 591, 612, 702).

In de nienghenmaatschappij van zijn eigen tijd ziet hij voor Nederland een bijzondere taak weggelegd. Op twee groote Nederlandse doeleinden is zijn denken en doen gericht geweest: Nederlands internationale taak in de organisatie van de wereld, Nederlands koloniale taak, nl. de onzelfzuchtige ordening naar Indisch belang van het groot-Indisch rijk van Van Heutsz en de zijnen, in voortzetting van het werk van groote voorgangers: de twee Hogendorpen, Thorbecke, Franssen van de Putte (zie zijn bundel Historische Schetsen, V.G. I, groep III).

Doel en methode. De rechtswetenschap, welke praktische taak hij omschrijft (inaugurele oratie) als misstand toonen in bestaand of ontworpen recht, dogmatische bezwaren ontmaskeren, gewenschte analogieën rijkelijk aan de hand doen, niets-aansluiting op het overige recht en miskenning van verscheidenheid van gelijkens verhoeden, kan daarin alleen slagen als zij „een vasten gang” en „alomvattende kennis van feitelijke gegevens” bezit. Daarom was voor hem een holder systeem het begin der wetenschap, de vergelijkende rechts-geschiedenis en harer toppen. In een vergelijkende historische rechtsbeoefening, die inleidt in vroegere en in vreedende gedachtenwerelden, zag hij een machtig middel tegen geestelijke baatzucht en nationale beslotenheid, welke ons nu den weg belemmeren naar een geordende wereldmaatschappij en ons bij de botsing van beschavingen in het oosten het inzicht in en begrip van een anders geaard en anders gegroeide maatschappij en haar recht verduisteren. Op resultaten van rechtsvergelijking berusten zijn baanbrekende voordrachten voor de Kon. Ak. v. Wetensch. over Indonisch recht (zie V.G. I, bl. 22, 51, A. III, biz. 569, 583, 674).

Een zeer klemment eisch stelt dat werk van ordening en ineenpassing aan de rechtstaat, op-govt in den breedten zin, dat vaste technische begrippen bestendig worden weergegeven in vaste termen, desnoods naar de behoefte van een nieuwe stof gesmeed. Met is een zijner beste verdiensten geweest, dat hij vindingrijk nieuwe rechtstaal heeft gesmeed en rechtstermen consequent gebruikt (vgl. V.G. I, biz. 114, 612 en III, biz. G35).

Voorbereiding. Van Vollenhoven studeerde, in 1891 te Leiden aangekomen, in snel tempo rechten (candidaats 1892, doctoraal 1895) en, gepakt door prof. Oppenheim (V.G. I, biz. 20, 614 en 342) staatawetenschap (doctoraal 1897), daartus-

schendoor ook semitische letteren (candidaats 1896) en blijft, ofschoon die studie afbrekende, toch in persoonlijke leeromgang met prof. de Goeje (vgl. V.G. III, biz. 670) verknocht aan de studie van Arabisch en Islam. Met studie van oostersche taften wide hij, tegen prof. Kern eerbiedig opzield (vgl. V.G. I, biz. 20, 156), tot het eind van zijn leven vrije uren. Bij alle studie is hij zeer actief en strijdbaar lid van het Leidsche Studentencorps. De voorbereidingstijd vindt bekroning in de dubbele promotie cum laude (Mei 1898), op stellingen in de rechten, en in de staatawetenschap op het proefschrift „Omtrek en inhoud van het Internationale recht,” dat voor het eerst een ordening geeft van de gansche, dusver onsamenhangende, verspreid liggende internationale rechtsstof. Een hoofdkenmerk van al zijn werk zou zijn: ordening.

Indexing van de loopbaan. Een scheidingslijn valt in de jaren 1918—1919, de Amerikaanse reis (zie beneden). De eerste periode (1901—1918) volgt op het Haagsche voorspel der Cremer-jaren, van de wederintrede in de Leidsche universiteit tot de voltooiing van deel I van het groote boek over het adatrecht van N.L., geeerd met de zeldzame onderscheiding van de gouden medaille der Thorbecke-Stichting. De eerste periode is die van het adatrecht, de nationale studie daarvan, en den staatkundigen strijd voor het adatrecht. De tweede periode brengt de eindoverwinning in dien strijd, de uitbreiding van de studie op internationaal terrein, en, door do oprichting van de Rechtschool te Batavia in 1924, de intensivering van de studie in Indie zelf. Maar de tweede periode wordt vooral gesigneerd door het staatsrecht, en den strijd om de emancipatie van Indie.

Het eerste tijdvak. In deze 17 jaar wordt het adatrecht object van rechtswetenschap, erlangt het den rang van een welgeleed, levend, regenererend volksrecht. Tot de verschijning van het eerste deel van het groote boek (1906—1918) ligt op het terrein, waar nu het adatrecht staat, een berg van ethnografisch materiaal, eenige duizenden boeken en artikelen waarin, met andere ethnografica, ook gegevens omtrent volksrecht voorkomen. Wetenschappelijke belangstelling voor deze materie ciraagt dan bijna uitsluitend een ethnografisch karakter; ook de „Ethnologische Jurisprudentz” is ethnologisch en historisch, niet juridisch gericht.

Uit dien chaos van levensvormen, verschoolen in het ruwe materiaal, brengt Van Vollenhoven de rechtsvormen naar voren, zonder den ethnologisch achtergrond geweld aan te doen; daarin onderkent hy de groote lijnen, de structuur van het rechtsstelsel van do volken in het „Indonesisch rechtsbekken”, het blijvend kader van instituten en regelen in do verscheidenheid van vormen, wisselend naar tijd en plaats. Hij onderkent ook binnen dit bokken van verwante vormen do 19 varianten (rechtskringen), waarin zich het recht heeft gedifferentieerd. Hij vat ook, de rechtsgemeenschappen steeds voorop-schuivend en het rechtsproduct uit do gemeenschappen en hun samenhang verklarend, den organischen onderlingon samenhang der rechts-instituten en regelen, de innerlijke orde welko het rechtsleven in al zijn bontheid tot een wel-sluitend levend geheel maakt. Aan do dooreenwarring van Indonisch volksrecht en mos-

limsch en hindoesch schoolrecht maakt Van Vollenhoven voorgoed een cind (zie Snouck Hurgronje in De Telegraaf 3 Mei 1933 Av.).

Naar gelang de afleveringen verschijnen komt dan ook telkens het beeld van het adatrecht der opeenvolgende rechtskringen gaaf en scherp voor den dag. Voor Java (met Madoera: 3 rechtskringen), het verwaarloosde en gesmade („op Java bestaat geen adatrecht!“) werd de beschrijving een waar meesterstuk, een openbaring. Voortaan staan wetenschap en rechtspraktijk op een sterk fundament, het weloverwogen kader is gegeven, Java vindt gelijke aandacht. Het groote boek wordt geflankeerd door de vier voordrachten voor de Indische bestuursacademie getiteld „Miskenningen van het adatrecht“ (uitgave Brill, Leiden 1909), het „Adatwetboekje voor heel Indie“ (Brill 1910), al’epilobgVolgF „De Indonesier en 与荷色End“ (Brill 1919), het strijdschrift tegen de voorgenomen wijziging van art. 62 van het reg. vl. van 1854 (bijl. handd. 2e k. 1917/18, 449), welke daarna spoedig van de tafel der staten-generaal verdwijnt.

Van den aanvang af onderstreept Van Vollenhoven den samenhang van het gansche Indonesische adatrecht, van Madagascar tot Formosa. „Indonesia“ en „Indonesier“ evenwel zijn voor hem steeds ethnologisch-juridische, geen staatkundige termen geweest (V.G. III, biz. 113). „Indonesia“ a Is naam voor N.I. achtte hij daarom wetenschappelijk onjuist (V.G. III, biz. 332, 339); „Indonesier“ echter a Is aanduiding van den inheemschen bewoner van N.I. stelde hij in de plaats van „Inlander“ om den voor velen onaangename, uit art. 109 reg. vl. 1854 voortgekomen bijmaak van minderwaardigheid, die in het spraakgebruik den term vergezelt.

De „universiteit“, zooals Van Vollenhoven in De ontdekking van het adatrecht (1928, zie beneden) zijn eigen rol in het werk gaarne bemantelt, leverde nog een bijzondere bijdrage, nl. de proefschriften over adatrecht (vgl. de lijst van proefschriften in V.G. III achterin).

In dit eerste tijdvak, dat der nationale adatrechtsstudie, waartoe Van Vollenhoven's eerste Indische reis (1907—8) zijn eigen vruchtbaarste bijdrage is geworden, wordt de „etude pratique“ J.A. III, biz. 777) krachtig bevorderd door den arbeid def. iii 1909 door het Kon. Institut. v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde gevormde, onder Snouck Hurgronje's leiding gestelde, „Commissie voor het adatrecht“ (Van Vollenhoven zelf was haar secretaris) met haar Indische „Commissie van bijstand“ (ingesteld door het Bataviaasch Genootschap van K. en W.). Deze commissies, later ondergebracht in de in 1917 in het leven geroepen Adatrechtstichting te Leiden, de bekroning van het onderzoekswerk, namen de taak op zich het centrale punt te wezen voor de tot nog toe verspreid en Jos van elkaar werkende mannen van wetenschap en praktijk, voorts adatrechtgegevens te verzamelen, te schiffen en te ordenen, en uit te geven (de Adatrechtbundels). Daar-naast verschijnen sinds 1914, als uitgave van het Koloniaal Instituut te Amsterdam, de door groepen leerlingen van Van Vollenhoven onder zijn leiding bewerkte „Pandecten van het adatrecht“, een naar rechtskringen stelselmatig en met gebruik van eenparige rechtsbenamingen geordende samenvatting van de gegevens betr. de onderscheiden instellingen van adatrecht (vgl.

A. III, biz. 33&“ Kn ten slotte kwam, eveneens in 1914, de verzameling „Verordeningen betr. inlandsch privatrecht“ (Tjeenk Willink, Zwolle), die alle nog geldende algemeene verordeningen, welke een stuk privatrecht der inheemsche bevolking regelen, bevatten of excerpereen, de aanvulling dus van het ongeschreven privaatrecht der bevolking brengen.

Al die arbeid had ook een hoog praktisch doel. Want gepaard daarmee gaat de strijd tegen de unificatie-staatkunde en voor een „associatie van inlandsche en Europeesche rechtsbelangen“, de strijd waartoe de wetvoordracht van den door Van Vollenhoven overigens hoog geschaten en geprezen minister Idenburg (A. III, en elders) hem den handschoen „*bewerpt. Het is de uit de belangstelling der Kuypert-partij voor de Christeninlanders (zie A. III, biz. --3-74) voortgekomen bekende voordracht (bijl. handd. 2e k. 1904/5, 121), die recht inging tegen de methode-Cremer (1900, waarschijnlijk wel aandrang van Van Vollenhoven als departements-ambtenaar) van partieele en locale codificatie van adatrecht (opdracht aan Carpentier Alting naar de Minahasa), en aanstuurde op globale rechtsunificatie voor heel Indie volgens Europeesche wetboeken. Die voorstellen bekampt Van Vollenhoven met alle middelen, geput uit oostersch recht, uit vergelijkende rechtsgeschiedenis en uit zedelijk verantwoordelijkheidsbesef tegenover de inheemsche maatschappij (eerste schermutselingen in 1904 en 1905, het bekende artikel „Geen juristenrecht voor den Inlander“, (A. III, biz. 22), de tweekamp in 1906 (A. III, biz. 70—115)). De grootsche strijd eindigde met de halve overwinning der zgn. oudejaarswetten van 190G (Ind. Stb. 1907 nos. 204 en 205). Niet gerust op de verdere uitwerking in lagere verordeningen van de beginselverklaringen dier nieuwe artikelen 75 en 109 reg. vl., duurzaam ontvreden met den nieuwen tekst zelf, levert Van Vollenhoven in samenwerking met zijn indestanders J. II. Carpentier Alting, Kleintjes en Winckel in 1909 een proeve van herziening van de defectucose artikelen en van uitwerking, de welbekende „24 ontwerpen“ (A. III, biz. 178); slaat hij in de volgende jaren (nouvelle de Waal Alalefijit, bijl. handd. 2e k. J 912/3, 268) onafgebroken op het aambeld der aanpassing van westersche en inheemsche rechtsbelangen (A. III, biz. 283, 29J, 313—388); hernieuwt hij zijn strijd tot bescherming van het Indonesische volksrecht in J 914/5 en 1918, als minister Pleyte bij de behandeling van de novelle, door Van Vollenhoven als een verbetering van den tekst van 1906 beschouwd, afwijkinge unificatie-vergezichten opont. Bij de wet in Ind. Stb. 191.9 no. 622 heeft eindelijk de herziening van de artt. 75 en 109 haar be slag gekregen. De eindstrijd zou vijf jaar later uitgevolct worden (zie beneden).

Met de beveliging van het adatrecht ging herordening en steviging van de adatrecht-spraak hem ter harte. Na de Indische reis, die hem de oogen voor hare waarde en hare tekort-komingen wij geopend had, zette hij de propaganda voor haar herstel in, niet alleen de kostelijke antiquiteit van „adatmonomanen“, inaar als een der fundamenten voor een nieuw Indie. De groote rede van October J 908 in het Indisch Genootschap (A. III, biz. J 21) getuigt van dit hervormend inzicht; doch resultaten waren in

1918 nog niet behaald. Zoozcer beheerscho to orkenning van het adatrecht door den Indischen wetgever in dezo periodo zyn levon, dat hij tai van aanbieding heeft afgeslagen, b.v. een zetel in de redactie van „De Gids” (1913) (Coleiibran- /dcr in De Gids 1933, II). Hij voolde, dat de zaak van adatrecht eh rechtshervorming in voile zwaarte neerkwam op hem, den ontdekker van ‚hot adatrecht (zie Van Ossenbruggen in Bijdr. zKon. Inst. 1933).

21 ~ ~ et' s t a t s r e c h t, hoewel naar zijn in- zicht niet aan zulk een onsamenhangendheid lijdende als het adatrecht, vertoonde toch „deer- lijken achterstand”; dien in te halen was hem een „eerezaak” (zie zijn briefje van 1912 aan Colenbrander, medegeedeeld in De Gids 1933, II). Het middel tot het inhalen van dien ackterstand was hem „het onderwijs op peil brengen en daarna houden”, niet alleen betr. Indie, Suriname en Curasao — oost- en westindisch staatsrecht worden steeds tezamen in het licht gesteld, te- zamen behandeld als mooi materiaal voor rechts- vergelyking — maar ook van vreemde kolonien.

De neerslag van Van Vollenhoven's staats- rechtbeoefening ligt in deze periode niet in een groot werk, maar vooral in zijn artt. in den twee- den druk dezer Encyclopaedie (V.G. III, biz. 109—240), en verder in losse bijdragen (zie V.G. III). Van den aanvang af wordt zijn staatsrech- telijke arbeid beheerscht door de vraag van actu- eel rechtsleven: hoe het dusver onsamenhangend, door Van Heutsz* hand tot een „groot-Indisch rijk” herschepen Indie, — voor Van Heutsz als een der stichters van het nieuwe Indie heeft Van Vollenhoven tot het einde toe een grooten eerbied gehad, getuige zijn telkens geuite be- wondering voor diena „Leidraad”, — innerlijk en als onderdeel van den Staat der Nederlanden, behoort te worden georganiseerd, opdat het een waarlijk moderne rechtsgemeenschap met regenererend vermogen worde.

Van dat nieuwe Indie gaf Van Vollenhoven op college hot staatsrecht, in groei, met volle aan- dacht voor de telkens nieuwe werkelijkheid, vol- lcn eerbied voor wettelijke ordening van welker so ci ale kracht en waarde zijn besef doordrongen was, en ver band leggend met het verleden van de oostersche maatschappij en den westerschen in- vloed; een staatsrecht even streng gevoegd als dat van westersche landen zonder bijmenging van natuurrecht of staatsleer (vgl. V.G. I, biz. 1J 4, III, biz. 740), van „zoodanigen bouw, dat men het geheel der deelen on onderdeelen, hun samenhang, Jiun onderlinge afhankelijkheid, zelfs hun disharmonieën overziet” (V.G. I, biz. 111). Gelijkijn het adatrecht plaatst hij ook in hetstaatsrecht de bonte, heterogene rechtsgemeenschap- peii voorop : de jonge gemeenschappen der dcon- tralisatiewetgeving, do „zelfregeerende land- schappen”, de inlandsche gemeenten, zij alien worden naar hun eigenmeesterschap en afhanke- lijkheid ondersfoot, hun plaats in het groot- Indisch rijk aangewezen. In het bijzonder de land- schappen: liet „indirect gcbled”, dat nog los en in onbepaalden status aanhangt aan Indi. , wordt onderkend als een voorhanden oosterscho decen- tralisatie en op dien voet ingelijst in het Indische rijk (vervanging van eigen onderdaanschap der landschappen door onderhoorigheid, V.G. III, biz. 175, landschapskassen en restitutio III, biz. 171; zie do algeineene artt. Contracten met zelf-

best. landsch. en, later, Inlandscho zelfbesturen, V.G. III, biz. 140 en 231; zie als staal van rechtsvergelij king Contracten met boschneegers, 1916, V.G. III, biz. 75).

De inaugureele rede van 1901 raakt dadelijk het probleem aan van den bouw van het Konink- rijk en de plaats der overzeesche gebieden daarin, in het eerste collegejaar 1901/2 wordt de vraag historisch en vergelijkend in diepte en breedte onderzocht. Dusver die plaats onbepaald; hij evenwel zag „de Indian” (een later gaarne ge- bruikte term) niet langer in de onvolwaardige positie van aanhangsels van het „moederland* (vgl. V.G. I, biz. 26, III, biz. 30), den staatsrechte- lijken vorm eener exploitatie- politiek, maar ver- hief ze, zooals z.i. paste bij de voorgenomen finan- tieele zelfstandigheid, basis eener welvaartsstaat- z kunde, — Van Deventer's Eereschuld-artikel had diepen in druk op hem gemaakt (vgl. V.G. III, biz. 686), — tot deelen van den staat van gelijke waardigheid als het Rijk in Europa (zie de laatste twee hoofdstukken van het verderop te noemen boek „Staatsrecht overzee”)* Nauw daarmede hingeri' vobr hem sainen de verzeke- ring van India's rechtspersoonlijkheid en de re- geling van het onderdaanschap: de bevolking van Indie niet langer slechts een agglomeraat van toevallige ingezetenen, maar een duidelijk, met den Staat saamverbonden complex van onderdanen, in den vollen zin, naast vreemde- lingen (V.G. III, biz. 14).

De „universiteit” hielp hij het inhalen van den achterstand met een lange reeks proefschriften, langer zelfs dan die betr. het adatrecht (vgl. de lijst in V.G. IH achterin), gewijd aan onderdeelen van de staatkundige en maatschappelijke inte- grate van Indie, aan de plaats der overzeesche gebieden (ook de West-Indien) in het groote geheel van het Koninkrijk, in den nog wijdereii wereldbouw.

In de in gang komende staatshervorming van Indie speeldo Van Vollenhoven in doze periode niet een markante openbare rolgelijk later, al zijn zijn inzichten dan reeds volkomen duidelijk. Zijn nieuwe kijk op het koninkrijk en zijn vier gelijkstandige deelen werkt kennelijk door in het departement van kolonien, wanneer dit naar aanleiding van vragen uit de 2e kamer staat voor de omlijning van defincieele betrekkingen tusschen Nederland en Indie (nota van den min. v. kol. van Febr. 1903, bijl. handd. 2e k. 1902/03, G. no. 1; vgl. ook Van Vollenhoven's nota voor „Moederland en Kolonien,** over de in de grondwet met het oog op de kolonien wenschelijke wijzigingen (V.G. III, biz. 3)). Als een stuk van nieuwe ordening van Indie had de eindelijke uitbouw van plaatselijk en regionaal eigenmeesterschap (decentralisatie-wet 1903) zijn instemming, ondanks bezwaar tegen den te bindenden tokst en hoezeer de z.i. gebrekkige aansluiting op oostersche behoeften en bekwaam- heden, do so ms klakkelooze overneming van westerscho instellingen en in westersch verledede gogronde donkbeelden hem tegenstonden (artt. Bestuur en Decentralisatie in den 2en druk dezer Encyclopaedie, V.G. III, biz. 118 on 152). Evenzeer, om gelijke redenen, ziet hij in het zelfregeerend landschap als zoodanig een geluk- kige mogelijkheid van staatkundige opvoeding door do oostersche decentralisatie.-

Doch mogo plaatselyk eigenmeestersohap een

oefening zijn voor latere zelfwerkzaamheid in de behartiging van do algemeene landsbelangen, ook in dat centrum is z.i. een leerschool te openen, een even noodige. Als de „inlandsche beweging" (Boedi Oetomo 1907) doorkomt, in denzelfden tijd, dat Indie's rechtspersoonlijkheid in de wet wordt uitgesproken en de in de begroting reeds afgezworen batig-slot-politiek ook wettelijk wordt verloochend, stelt Van Vollenhoyea een anta l dusver niet gepubliceerde ontwerpen van wetswijziging op (1911, V.G. III, biz. 24), van welke het laatste, beoogend instelling van een „kamer van Indie", prototype van den volksraad, niet het minst belangrijke, is, een poging immers om Indische bekwaamheid tot landsbewind, van Europeanen dn Indonesiers dn Chineezee, in adviseerende werkzaamheid de haar toekomstige kans en oefening te verschaffen, om Indie, s stem gelegenheid te geven zich te doen hooren, gelijk in Suriname al mogelijk was sedert bijna een halve eeuw. Voor de West-Indien vroeg hij met klem (V.G. III, biz. 43, 242), steunend op eigen waarneming tijdens zijn Westindische reis van 1912, eerbiediging van de verleende autonomie.

De regeling van het onderdaanschap, andere uiting van de verheffing, i.h.b. van Indie, tot rechtsgemeenschap in het koninkrijk, een onderwerp, dat na jarenlange overweging in 1909 ineens onder een drang uit het oosten afgehandeld wordt, had, met de decentralisatie al op Kolonien Van Vollenhoven's aandacht. Bij de behandeling van de onderdaanschapswet in 1909—10 la at hij zich dan ook niet onbetuigd (V.G. III, biz. 11 e.vv.), ijverend voor een dadelijke afdoening van het mogelijke met verdere geleidelijke doch spoedige afwerking van het noodige (V.G. III, biz. 46), een voltooiing, niet slaafs naar Euro- peesch model de wet uitwerkend, maar (V.G. III, biz. 108) gericht op de bijzondere behoeften van een land met zoo bonte, deels zeer vlottende bevolking als Indie. Hoezeer het recht der Indonesiers hem voor alles bezig hield, hij had voor de rechtsbehoeften der vreemde oostelingen een geheel open oog en werd niet moede te pleiten voor de voldoening aan de gerechtvaardigde verlangens van het Chineesche deel der Indi- sche jland-geenooten*.

Over de z.i. wenschelijke methode bij a] zulken hervormingsarbeid, of het nu gelde de rechts- hervorming of de agrarische wetgeving of de centrale regeering, spreekt zijn voordracht in het Indisch Genootschap in 1915 (De ervaring opgedaan met groote Indische reorganisaties, V.G. III, biz. 51) duidelijke taal: telkens het moge- lijke afdoen, en het noodige in welgevoegde stukken achtereenvolgens bewerken; geen de- finitieve teksten vaststellen en middelen toestaan dan na een proeftijd, opdat men bij de eindbe- slissing het vraagstuk, waar het om gaat, scherp voor oogen hebbe.

Tu88chen*pel. De jaren 1917—J 919 vormen een der hoogtepunten. In het academiejaar 1916/17 is Van Vollenhoven rector-magnificus zijner universiteit; in 1917: de Adatrechtstich- ting, J918: deel I van het groote boek, dan de bevestiging van de overwinning van J 906 inzake artt. 75 en 109 reg. l., en de Haagsche- volksuniversiteitsvoordrachten over Den grond- slag van een waren volkenbond, weldra omge- /erkt tot De drie treden van het volkenrecht. >

Als dan aan het eind van dat ja&r, aan het eind van den wereldoorlog de heer J. Th. Cremer als gezant der Nederlanden naar de Vereenigde Staten gezonden wordt bijzonderlijk om de goede be- trekkingen van Nederland met Amerika, welke de opwinding en de verbinding der oorlogsjaren had den verstoord, te herstellen, wordt Van Vollenhoven hem toegevoegd, wiers verblijf in Amerika, naar een dagblad-communie- que dan meldt, gedacht was „als een nieuwe schakel tus- schen het wetenschappelijk en geestelijk leven" in Nederland en de Vereenigde Staten; een er- kenning van overheidswege van de eigenaardig Nederlandsch-internationale beteekeris van Van Vollenhoven en zijn werk.

Dat verblijf van zes maanden in de Vereenigde Staten is voor het beoogde doel in allerlei opzichten belangrijk geweest, heeft lang daarna nog vrucht afgeworpen (o.f. de Amerikaansche week te Leiden in 1924, toen een aantal hoogleraren voor Amerikaansche studenten Lectures on Holland gaven, Van Vollenhoven over The Land of Grotius, V.G. I, biz. 369). Het heeft in zijn Indische werk groote betekenis gekregen en vormt daarom de toegangspoort tot het tweede tijdvak van zijn Indischen arbeid. In die Amerikaansche maanden nl. bewerkt hij de eerste aan- rakingen tusschen de Nederlandsche studie van Indonesie met een buitenlandsche, uiting van de eenheid van den Indonesischen rechtssta- m, en leert hij, van vlak bij waarnemend, de vondsten en fouten zien van de Amerikaansche eman- ci- patiestaatkunde in de Philippijnen (vgl. V.G. III, biz. 714, 276, 295, e.e.). Tweede tijdvak. Dit loopt dan van midden 1919 tot 1933.

De beoefening van het adatrechtgaat voort, in allerlei stukken komt afwerking, worden resul- taten bevestigd (b.v. ad- vies over de onderschei- ding tusschen zakelijke en persoonlijk rechten in adatrecht, 1925, A. III, biz. 710). Het tweede deel van het groote boek, verschijnend van 1924 tot 1931, brengt den legger van het niet-Indonesische adatrecht van Indie, een weerbarstige, grootendeels nog onbewerkte stof, —duidelijk bewijs dat Van Vollenhoven geen in- landsche-adatmonomaan is geweest, maar voor het recht van alle bevolkingsgroepen van Indi. gelijke belangstelling gehad heeft —, brengt verder de hoofdstukken over de handhaving van adatrecht, de inlijsting er van in het groote rechtsgeheel van Indie, en over rechtsverleden en -toekomst van het adatrecht. Daartusschen- door vergast hij de belangstellenden op die boeiend beseffen, merkwaardige historic van het adatrecht: De ontdekking van het adatrecht (uitgavo Brill 1928).

Als het groote boek voltooid is, bezorgen eenige leerlingen do bundeling van de opstellen over adatrecht (zjo boven, biz. 1380 noot). De universi- teit van Amsterdam verleent hem in J 932 oin zijn verdiensten voor het adatrecht en de volksge- bruiken van den Indischen archipel het eere- doctoraat in de lettere, daarmede getuigende van de) et universeele karakter van dien arbeid. Het Kon. Bat. Gen. v. K. en W. had hem reeds vroeger eereJid gemaakt.

In drieerlei opzicht ondergaat in de tweede periode de studie vernieuwing. In de eerste plants vindt Van Vollenhoven zelf meer gelegenheid zijn aandacht te geven aan den geheelen Indonesia

schen rechtsstam. In Taalfamilies en rechtsfamiliën 1920, Het adatrecht van Madagascar 1920, Indonesische rechtstaat 1922 (A. III, biz. 569, 583, 674) legt hij bloot verwantschap en verschil tusschen de rechtsfamilies van den Indonesischen rechtsstam, en laat hij den gemeenschappelijken ondergrond zien van het geheele Indonesische recht, voor hem een der Indoncsisch-nationale grondslagen van het nieuwe Indio.

In de tweede plaats: de adatrechtstudio wordt internationaal uitgebreid. In 1920 beweegt de Kon. Akad. v. Wetensch. — Van Vollenhoven is juist voorzitter geworden — de jonge Union Academique Internationale om het Indonesische gewoonterrecht tot voorwerp van haar bemoeiingen te maken (A. III, biz. 778). In de verschillende staten met gebied in Indonesie wordt het onderzoek door de academies ter hand genomen. De Dictionnaire de termes de droit coutumier indoncsien, bewerkt door dr. D. van Hinloopen Labberton (1933), ruim 25.000 termen bevattende, is een der resultaten van die nieuwe vlucht.

En ten laatste: eenmaal de „legger" van het adatrecht voltooid, schrijft hij die voor de rechtsontwikkeling in Indio zoo ongemeen belangrijke hoofdstukken van zijn boek, die over het adatrecht als onderdeel van het Indische rechtsgeslacht, heel (de 400 biz. „inlijsting van het adatrecht**), de wetenschappelijke fundeering van zijn rechtspolitiek der „associatie van inlandsche en Europeesche rechtsbelangen", waarvoor hij 20 jaar op de baan heeft gestaan.

Ook de „étude pratique" wordt geïnternationaliseerd. De Adatrechtstichting verzekert zich de samenwerking met het Research Committee of Philippine customary law te Manila, en het bestuur der stichting (Van Vollenhoven is nog altijd secretaris) wordt voortaan voor de niet-Nederlandsche stukken van Indonesie door geleerden uit Engeland, Frankrijk en Amerika bijgestaan (A. III, biz. 777). Een overzicht over de literatuur van het gansche Indonesische adatrecht verschijnt eveneens in 1920, een tweede ruïn verrijkte druk in 1927 (zie het voorbericht in A. III, biz. 770). Nog wijder vlucht: een in 1929 te Parijs, dank zij prof. Maunier, gestichte Salle de travail d'ethnologie juridique, die dadelijk Van Vollenhoven's war me vriendschap verwierf (zie Maunier's desbet. mededeeling in zijn voorrede tot de Fransche vertaling (1933) van Do ontdekkings van het adatrecht), verklaarde zich in 1931 op aandringen der Adalrechtstichting bereid voorloopig dienst te doen als centraal bureau voor de verzameling van gegevens van exotisch gewoonterrecht, gerangschikt naar de aabst door haar aangegeven rechtssystemen van Azie, Afrika, Australia en Amerika. De door Van Vollenhoven en Maunier tot de adatrechters in 1931 gerichte circulaire (A. III, biz. 819) geeft een treffend beeld van het leader waarin Van Vollenhoven werkte, van den nauwen samenhang van al de onderdeelen van zijn wijdo arbeidsveld en kennis.

Jc nationaal adatrechtstudio in Nederland en Indii: Adatrechtbundels en Pandectenbundels vorschonen mot regelmaat, een tweede en derde, rijk venneederde druk der Verordeningen betr. inlandsch privaatrecht in 1926 en (postuum) 1934. In 1926 viel het zilveren ambtsjubileum, door een aantal oud-leerlingen naar Van Vollenhoven's stijl, en buiten zijn weten, in stilte govieerd met de

aanbieding van Indie uit van de copy voor twee adatrechtbundela (den 28en en 29en, zie vordr-bericht in bundel 36). De studie werd geïnternationaliseerd, toen met ooprichting van de Rechts-hoogeschool te Batavia (1924) in Indie een wetenschappelijk cenfrnm ontstond van dusvdr aldaar ongekende permanentie, en, daardoor, kracht en doeltreffendheid voor de wetenschappelijke beoefening van het adatrecht.

Aan proefschriften over adatrecht is, vergeleken bij de eerste periode, deze tweede bijzonder rijk.

Wat Van Vollenhoven's aandeel aan de Indische rechtshervorming betreft: nadat het nieuwe art. 75 in 1919 (zie boven), dat alle mogelijkheden oopent doch zeker niet naar Europeesch recht voor heel Indie aandreef, in het staatsblad was gebracht, bleef het de vraag, of toch de mogelijkheid van unificatie door den lagere regelaar zou worden aangegrepen. Het unificatie-antwoord sprak uit het in 1923 gepubliceerde ontwerp-Cowan van een „burgerlijk wetboek voor N.I." Het art. Juridisch conflictiewerk (1925, A. III, biz. 719) betoogde het onvermogen van het ontwerp om de rechtszekerheid te bevorderen of de rechtseenheid naderbij te brengen, onderstreepte het gevaar voor de inheemsche maatschappij en voor de rechtspraak, dat Van Vollenhoven daarvan duchtte, en bewees dat het ontwerp noch in eenig aannemelijk kader van oostersche staatkunde van onzen tijd, noch i.h.b. in het beproefde systeem van Indische staatkunde paste.

Daarop kwam in 1927 de ommekeer der Indische regering, het verlaten van de unificatie in de rechtshervorming (vgl. bijl. handd. volksraad 1930/1, ond. 1, afd. II, stuk 5, biz. 43). In stede van gladder unificatie werd nu het recept-Cremer (Van Vollenhoven) van 1900 gevolgd: streeksgewijze beschrijving (ditmaal niet codificatie) van adatrecht. En naar den hartewensch van Van Vollenhoven kon nu, een kwarteeuw later reeds, dit werk verricht worden door twee Indonesische juristen, met raad van en in overleg met den hoogleraar in het adatrecht aan de Batavia'sche hoogeschool (zie Soepmo, Het adatrecht van W. Java, Batavia 1933).

Ook voor de inheemsche rechtspraak bracht dezo periodo do overwinning voor Van Vollenhoven's denkbeelden en wenschen van 1908, nadat hij een laatste maal een vuur had moeten aanblazen om een ondeugdelijk eerste ontwerp „overnicuic" in den smeltkroes te zien gaan" (A. III, biz. 781). Met de eindregeling (Ind. Stb. 1932 no. 80), door twee oudleerlingen resp. ontworpen en in den volksraad verdedigd, zag hij voor de inheemsche rechtspraak die poort naar stevigheid en moderne ontwikkeling in een nieuw Indie geopend, waaraan hij een kwarteeuw had staan kloppen.

Evenals voor de „étude pratique" van het adatrecht zelf bracht hij nu ook de studio van adatrechtspolitik in het internationaal forum, eerst toen hij voor het Internationaal Koloniaal Instituut in 1921 in een wijdsgepannc praev. advies (A. III, biz. 613) beschreef wat koloniale regeringen dusvdr haddon verricht, welke hun grondslagen, fouten en gelukkige maatregelen geweest waren, later in de zitting-1929 van het Instituut (A. III, biz. 799) toen hij opnieuw aandrong, dat men de studie der rechtspolitik in verschillende koloniale gebieden zou aan-

vatten, en daarbij een weg naar het beoogde doel wees. Echter resulteert a) in de afwijking van de rechtspraak van de overzeese gebieden.

Denzelfden trek van inlijsting als het n, dat-rechtwerk deze periode draagt overduidelijk zijn arbeid voor het staatsrecht. Inlijsting van volksinstellingen in het Indische staatsgeheel, en van Indisch, Surinaamsch en Curaçaosch staatsrecht in dat van het koninkrijk. Aandrift en ontplooiing heeft dat werk gevonden in en door de groote staatsvorming van het Indie zijner dagen; de hoofdzaken waar alles om draait zijn de staatsrechtelijke organisatie van het volk van Indie en de „autonomie van Indie“, de afwenteling van bevoegdheden op in Indie zetelende organen en regeling van hun verantwoording; het Indisch staatsrecht in vollen groei! De op rechts-historie en rechtsvergelijking (066 de Nederlandsche vestigingen aan de Goudkust en in Z. Afrika vonden er aandacht) berustende wetenschappelijke fundeering werd geschonken in de rijke artikelen over „Staatsrecht overzee“ (KoL Tsch. 1928/30, na zijn heengaan in een bundel vereenigd, uitgave Stenfer Kroese 1934). Het eerste hoofdstuk, Oriëntering in het staatsrecht overzee, heeft hij nog omgewerkt en ook verbreed met de hem zoo zeer ter harte gaande onderwerpen: nationale beoefening van staatsrecht en de rechtstaat (V.G. III, biz. 610). Overigens bracht zijn wetenschappelijke beoefening van het staatsrecht — die van het ad ministratief recht ligt in talrijke over de meest vershillende onderwerpen loopende college-mapjes — die geschriften over herziening van grondwet en staatsinrichting, waarin hij ontwerpen en voorstellen naar hun juridische betekenis beschouwde en op hun juridische waarde schatte (vgl. V.G. III, biz. 315, 348, 449; 326, 336; vgl. 114, 178). Het ineen omvattende zuiver staatsrechtelijke werk van dien aard was de Proeve van een staatsregeling voor N.I., opgesteld in samenwerking met eenige medestanders en naar den voorzitter der groep bekend als Proeve-Oppenheim (met de „Memorie ter aanvulling enz.“, V.G. III, biz. 394 en 457), in 1920 voorafgegaan door een wederom treffend rechtsvergehoekend praeadvies voor de Ned. Jur. Ver. over werking en samenstelling van den volksraad (V.G. III, biz. 279). Van al deze geschriften, staatkundig van aard — leiding in zoover zij de verdiensten eener hervorming beoordeelen, zijn grondtoon en opbouw volstrekt juridisch; hun kracht komt uit het licht, dat zij werpen op het staatsrecht, waarop de hervorming, wil zij slagen, naar Van Vollenhoven's vaste overtuiging moet bouwen. Geleijkertijd is het zijn laatste geschrift „Old — Glory“ (V.G. III, biz. 638), dat de „bestuurs-hervorming“ (in de ruimste betekenis) ontleedt en beoordeelt, een duidelijke staatsrechtelijke scherping. Het is dan ook in a) Van Vollenhoven's staatkundige werk, ook het internationale, altoos zijn eigenaardigheid en kracht geweest, dat hij, toegewijd als hij was aan rechts-historie en rechtsvergelijking, op hervorming aandrang en hervorming bezag naar haar aansluiting aan het geldendrecht, aan het historisch gegroeide, daar-door nimmer den grond der dingen, die men ziet en weet, verlatende, en toch het oog gericht op nieuwe doeleinden aan den horizon. Een bewijs daarvoor ligt in zijn veelvuldig gebruik om beoordeeling of voorslag van hervorming vergezeld te doen gaan van uitgewerkte voorstellen.

De „Proeve“ is daarvan het sprekende voorbeeld.

Vi er in het oog vallende draden loopen door het „Staatsrecht overzee“ en de Proeve-Oppenheim. Voreerst weder de aaneensluiting van hooger en lagere rechtsgemeenschappen en de geschiktnaking van de oostersche gemeenschappen voor modern bewind; dan vooral: de doorlopende vooropstelling van een scherp onclerscheiding in de regeerfuncties, ordening van de totale bevoegdheid, en eerst daarna de verdeling over de voorhanden regeerorganen, met als sluitstuk de rechterlijke toetsing, en ten derde de zorg en aandacht voor verhouding van ondergeschiktheid en verantwoordingsplicht; in de vierde plaats de nauwgezette rechtstaat. Daarmede verschaft hij aan zijn behandeling van het vraagstuk der „autonomie“ den onmisbaren staatsrechtelijken ondergrond naar zijn inzicht, geeft hij scherpe teekening o.a. aan de functie politie naast bestuur en regeling, van belang voor het „vrije politiebiedrijf“, aan regeling naast bestuur, een hoofdzaak voor toepassing en uitwerking van de nieuwe koloniale grondw. art. van 1922, en krijgt het parlementaire stelsel als regeling van de verantwoording zijn bijzondere juridieke betekenis en begrenzing voor het overzeesche staatsrecht.

Vele proefschriften uit deze periode steunen dat werk van den pro-moer.

Die staatsvorming van Indie beheerscht Van Vollenhoven's openbare werk in deze periode, de hervorming, voortgedreven door de November-oniwenteling van 1918 in de geesten van Europa, die ook in Indie zoo hooge golven opgejaagd heeft. Tijdens zijn verblijf in Amerika vinden de bekende regeeringsverklaringen in den volksraad en de instelling van de herzienings-coömissie plaats, waarmede de hand aan de verdere hervorming van India's staatsbestel wordt geslagen. Teruggekeerd in Holland is een zijner eerste werken o) dit zoo belangrijk tijdstip schouw te drijven over het gansche hervormingswerk in Indie zoowel van het jongste verleden als der naaste toekomst, een program te ontwikkelen van verdere emancipatie, dat alweer zorgt voor samenhang tusschen het reeds verricht werk van ontvoogding en nieuwe proeven met het bereikbare. Het is do rede in het Indisch Genootschap over de ontvoogding van Indie, samenhang der jnateregelen en plannen (V.G. III, biz. 256), de rede waarop heel zijn verdere optreden terugslaat. Met ij oinlichting daarin de eischen aan de ontvoogdingsstaatkunde te stellen, daar program, en den geest waarin hij de uitvoering daarvan hoopt te zien gcbuuren. De eischen: werkelijke hervorming, geen schijn-hervorming, die het veranderende hetzelfde laat als het oude; werkelijke ontvoogding, die zelf-staandigheid met verantwoordelijkheid verleent onder zooveel afgebakend toezicht als noodig is. Het is rograin: niet eenvormigheid, maar levende differentiatie naar reele rechtsbehoefte: met de Indonesiers (zie voor de termien Indonesie en Indonesiir boven biz. 1382 en V.G. III, biz. 113, 331, 339) in het centrum van aandacht (vgl. ook A. III, biz. 667) en daden de andere bevolkingsgroepen behartigd naar hun betekenis; heel Indie in de hervorming betrokken. Java fen de buitengewesten, rechtstreeks gebied landschappen; onder alle veelheid en verscheidenheid erkenneii wat Indie aan eenheid reeds bezit (vgl. ook V.G. III, biz. 536); twee

ontvoogdingen in onderlinge aaneensluiting, aan twee kanten het gebouw optrokken: 1°. zelfstandigmaking op opvoeding van de Indonesische volksinstellingen voor de „dagelijksche en nationale” behoeften der bevolking, daarbij aansluiting op het inheemscho volkseigene, 2°. verdere opbouw van de instellingen van centraal bewind (voor de „modern en internationale” behoeften van het land) waarnaar de Indonesiers zelf verlangen; dan: de nieuwe ordening niet uitsluitend meer in een regeringsreglement, een verouderd begrip, ook niet in een „grondwet” want Indie is nog geen zelfstandige staat, maar liefst in twee wetten: het reg. regl. alleen voor de westersche overkapping, een nieuwe „grondslag-genwet” als ordening van volk en volksleven voor ontvoogd-Indie, waarheen telkens een nieuw ontvoogd instituut zal worden overgebracht. De uitvoering: geen grauwe eenparigheid, maar ge-ledelijk en met selectie ontvoogden, waar wel-slagen een goede kans heeft, stuksgewijs dus te werk gaan; niet onder de vage leus van „fede-ratie” feitelijk uiteen halen wat juist vereenigd is en van organen voorzien; de waarde der Indo-nesische nationale cultuur hooghouden ook waar zij zelf die onderschatten of miskennen; Neder-lands invloed naar werking geven als drijfkracht, Nederland zien als bondgenoot der Indonesiers; onze teleurstellingen naar waarheid zien en ver-klaren, ook uit eigen schuld; moedig aandurven en met liefde leiden het ontwaakte zelfstandigheids-streven. Dit alles opdat Indie „zich blijve thuis voelen in het koninkrijk der Nederlanden” en Nederland in staat moge zijn de „politiek van zedelijke verplichting” ten einde toe te voeren. Het heele vraagstuk heeft voor hem bovenal een zedelijke beteekenis.

Groote leuzen en klakkelooze nabootsing van westersch staatsrecht waren hem een gruwel, het „zelfbeschikkingsrecht der naties”^{1*} kon zonder nadere nauwkeurige inlioudsbepaling van geval op geval (vgl. V.G. III, biz. 326), hem niet be-koren. Van parlementair stelsel voor Indie was Jij afkeurig (V.G. III, biz. 294, 350), voor deugde-lijke regeling van verantwoordingsplicht, z.i. hoofdvoorwaarde voor autonomie-verlening, wees hij anders, z.i. be-tore, wegen (III, biz. 297). Over oijafhankelijkheid van Indië sprak hij niet, voor opvoering daftrentegen tot steeds hooger trap, voor onbaatzuchtig tegemoetkomen nan Intlie, erkniining en ontwikkeling van zijn gaven en mogelijkheden stond hij op do bres.

Bij de in de volgende jaren op den voorgrond tredende herziening van grondwet en staatsin-richting, de ontvoogding van het centraal bewind, is Van Vollenhoven's uitgangspunt steeds de eerlijke, getrouwe nakoming van de in plech-tige ure nftgelegde beloften van 1918; zijn ver-Jangen: dat men zich in Indische gevoelens zal verplaatsen. Zoo verbijld als hij is over het rapport der Indische herzieningscommissie, hoewel z.i. hee oostersclie onderschattend (V.G. III, biz. 634), zoo hartelijk uit hij zich over het moedigo regeringsontwerp van 1021 tot herziening van de koloniale grondwetsartt. (V.G. III, biz. 326), dat een ernstige leemto in het ont-werp der grond we taco in in i ssie komt aanvullen tot rechter lijd (V.G. III, biz. 315). Maar sedort de z.i. te-rugnemende, af-houdende mem. v. antw. en de behandeling door de regering van de grondwets-voorstellen in de kainer (V.G. III, biz. 335, 348)

mankt zich wantrouwen van Van Vollenhoven mcester, voorbereid reeds door het wetsontwerp-De Graaff op de bestuurs hervorming (V.G. III, biz. 334, 333), verergerd door de teleurstelling over het z.i. onstaatkundig, rationalistisch, gevoeloots optreden tegen het „gouvernements- landschap” Karang Asem (V.G. III, biz. 341). Weer als in 1904 vocht hij zich te staan voor een muur van “Europeesch onverstand”, die omver moet, wil Nederland zijn koloniale taak eervol ten uitvoer leggen. Daarom treedt hij toe tot het Comité Nieuw-Indie (eind 1921), en helpt hij begin 1922 het Comité Autonomie voor Indie oprichten om bij de naderende, met het oog op de tweede phase der grondwetsherziening uit-geschreven kamerverkiezingen (1922) de kiezers bewust te maken van het gewicht der beslissing in Indische zaken, welke van hen gevraagd zou worden; daarom pleit hij, opgeschikt zoowel door den loop der gebeurtenissen in Nederland bij en na de eerste phase der herziening, als door de onbehaaglykheid en het wantrouwen, dat hij in den volksraad en onder Indi-sche intellectueelen ziet groeien, in. 1922 in krant en brochure met warmte voor een staat-kunde van vertrouwenwekkende tegemoetko-ming aan het Indische streven, loslating van alle „wingewest-idee-: openlijke royale aanvaarding op de basis van het herzieningsrapport van de in den nieuwen grondwetstekst besloten beloften van autonomie (V.G. III, biz. 360), een Indische staatkunde die den weg vrij maakt voor een toekomstig Indie „op eigen belang en eigen gaven ingericht, als een werk van „Hollands hart en h&nd” (V.G. III, biz. 393). De Proeve-Oppen-heim brengt dan den geformuleerden tekst eener op do herzicne grondwet berustende en zich strikt tot de staatsinrichting van Indie bepa-lende nieuwe staatsregeling, waarin de zelfstan-digheid der in Indie zetelende organen van „be-ginsel van staatsbeleid”^{**} is geworden tot „voor-schrift van staatsrecht” (vgl. V.G. III, biz. 501). Het gelijktijdige regeringsontwerp tot partieele wijziging slechts en tot aanpassing van het oude reg. regl., bovendien ingediend als „voor-ont-werp” en zonder voorafgaande wet op het hooren, van de vertegenwoordigende lichamen overzee, achte Van Vollenhoven staatsrechtelijk fout en staatkundig een ernstige dwaling, niet het minst omclat niet geregeld we rd overbrenging van het bestuur der inwendige aangelegenheden naar Indie, in de grondwet voorzien en in de mem. v. toel. op het herzicningsvoorstel met nadruk vooropgesteld (V.G. III, biz. 494), noch plaats gemaakt voor vernietiging van bestuurda den van den landvoogd als bleve die onderworpen aan een instruerend toezicht van het opper- bestuur (vgl. V.G. III, biz. 499 en 451). In het- geen in dien tijd met Suriname gebeurt ziet hij onheilspellende voortteekenen voor do uitwerking van de nieuwe grondwetsvoorschriften voor Indio zoowel als voor Suriname en Curasao (V.G. III, biz. 501).

Van Vollenhoven^ artt. over do grondwets-herziening voor do kolonien hebben niet nago-laten het beleid der kamers tot dezen richting en vorm te geven. Op twee hoofdzaken echter won het regceringsinzicht: collegiale regering werd verworpen, do overbrenging van het „bestuur der inwendigo aangolegheden” naar India werd wel voorzien, maar bleef in het vage

(de formule „in naam des Konings,“) (vgl. V.G. III, biz. 449). Evenzoo heeft de Proeve- Oppenheim, gelijktijdig met het regeerings- voorontwerp in het licht gezonden, de voile aandacht van den volksraad getrokken en daar instemming verworven van de Indische geëring in mindere mate — en daardoor middel- lijk ook op de parlementaire behandeling in Nederland van het ontwerp- staatsregeling (1924—) invloed geëfend. Doch tijdens de behandeling van dat wetsontwerp zweeg hij, meestal in Amerika vertoe vend.

In dien tijd nl. geroepen tot het voorzitter- schap van de Mexicaansch-Amerikaansche claims commissie (vgl. V.G. II, biz. 603), concentreert hij zijn belangstelling op dat internationale werk. Over de Indische staats hervorming laat hij zich nog slechts eenmaal hooren Oje vinding-Ritsema van Eck, V.G. III, biz. 514) om nogmaals te waarschuwen tegen een enghartige uitvoering van de grondwet, een autonomic met woorden maar in de daad neerkomende op een verloochening van de beloften, immers de Indonesiers af- sluiting van de behartiging van hun algemeene moderne, internationale behoeften en daarvoor onderworpen latend aan Nederlandsche alles- regeling.

Het duurt dan zes jaar, eer Van Vollenhoven zijn staatsrecht weer „openbaar maakt“ in het rechtsleven van den dag: 1930—32 een reeks artt. over de „bestuurs hervorming“ waarbij het gaat om de oostersche ontvoogding. De voorstel- len der Indische en Nederlandsche regeeringen tot doorvoering van de bestuurs hervorming in de buitengewesten, z.i. halsstarrig vasthoudend aan de bureau-plannen uit de jaren 1909—13, vinden bij hem bestrijding, omdat ze hem een amb- telijke schijn hervorming voorkomen zonder toe- voer van staatkundige kracht, immers a lie aandacht samentrekken op de hervorming van Europeesche bestuursvoering in groote admi- nistratieve gouvernementen, en daarbij 1°. een- vormig te werk gaan, Java copieerend, ook in zijn z.i. ongelukkige resultaten van jaren bestuurs hervorming, 2°. het Europeesch bestuur verzwakken door eendelooze verknutseling, 3°. de Inlandsche hoofden verzwakken door het uit Java geïmporteerde districtsbestuur, dat volks- hoofden en volksgemeenschappen doodrukt of wegdringt, 4°. de autochthone dorpsgemeenten verzwakken door een zgn. bevestiging die neer- komt op verminking, 5°. voor de zelfregeerende landschappen geen vinger uitsteken daar ze ze in hun ondergeschikte positie laten. In stee daar- van bepleit hij (V.G. III, biz. 545, 5 (51, 574): de *Slaatkundi* (je hervorming overeenkomstig her- haalde uitspraken der staten- generaal voorop zetten en daarbij 1°. ieder te „hervormen“ deel van het groot-Indisch rijk naar eigen gesteldheid en volkskracht te organiseren, gedifferentieerd, Java-fouten vermijding, 2°. voor a lies een oos- terschen onderbouw in de dorpen te zoeken, die kracht wekt door aansluiting aan het bestaande, door eerbiediging van eigen inheemsche levende instellingen (ook rechtspraak van dorpen), door vermijding van westersche nabootsing zonder zin, ook lettende op b.v. Chineseesche elementen (Bagan), 3°. hogere oostersche organ is men op te bouwen, voor ieder eiland weer verschillend naar eigen geartheid en behoefte, in 66n of twee ge- ledingen (tusschen- en groeps gemeenschappen),

4°. de zelfregeerende landschappen daarin in te lijsten als reeds bestaande groeps gemeenschappen doch dan met eigen taak en verantwoordelijkheid, ontslagen van de onbepaalde bevoogdende „lei- ding“ van het Europeesch bestuur, 5°. dat Euro- peesch bestuur te doen aansluiten op de volksor- dening in de historic; en ten slotte 6°. na ge- slagde proefneming in de lagere regioenen pas be- staande met een eilandprovincie. In de zgn. ambtelijke bestuurs hervorming der regeerings- voorstellen ziet hij dn doel dn methode diametraal tegengesteld aan wat wezenlijke ontvoogding moet zijn en uitrichten. Wantrouwig geworden door hetgeen op Java z.i. is verknipt en bedor- ven in allerlei opzicht, door rationalistische mis- kenning van historic en traditie en van Indone- sische gevoelens, terugneming van gegeven woord, door voorbereiding van maatregelen buiten volksraad en staten-generaal, bezweert hij volksraad en parlement — vooral het parle- ment omdat hij den motor dezer hervorming ziet staan niet in Indie maar in den Haag, van waar uit de „aanwzigen“ naar Indie vliegen — een duidelijke teekening van regeeringsin- zichten en - bedoelingen te vorderen in zake staatkundige hervorming en geen ambtelijke bestuurs hervorming toe te staan dan onder uit- drukkelijke constatering, dat hun votum geen beginsel-uitspraak over den verderen gang der hervorming inhoudt (V.G. III, biz. 599).

Zijn weerstand schijnt wel er toe meegewerkt te hebben, dat in volksraad en parlement de regeeringsvoorstellen geen gemakkelijk onthaal gevonden hebben en dat de staatkundige her- vorming, vooral de schepping van een ooster- schen onderbouw en van oostersche groeps- gemeenschappen op den voorgrond zijn geplaatst. Doch de onvaste behandeling van dat groote onderwerp in de vertegenwoordigende lichamen overzee en liier ontlaam z.i. aan dezv voorloopige raadpleging alle kars op duidelijke beslissingen. Den verderen gang dezer hervorming, verlanid door de ingetreden econdmische depressie, heeft Van Vollenhoven niet meer bleefd.

In zijn tweede Indische reis in 1932, — oorspronkelijk voor 1915 beraamd, achtereenvolgens eerst door den wereldoorlog, dan door do her- ziening van de Indische staatsinrichting, door de claims commissie, en eindelijk door de afwerking van het groote boek over het adatrecht telkens verschoven — gaande langs Zuid-Afrika, dat evenals het aangelooopen Mauritius hem als oudo compagnies-vestiging trok (vgl. V.G. I, biz. J22) en als vergelijkingsveld van adatrecht cn inheemsche staatsinstellingen voor hem van waarde was, toetste hij zijn wetenschappelijk verworven en zijn intuïtieve inzichten opnieuw aan het rechtsleven. De uitkomsten bevestigden in tai van stukken zijn overtuigingen. Met laatste geschrift „01<1 Glory“ (zie bo ven), zijn laatste opwekking tot waarrachte hervorming, tot vermijding van gevel-politiek, tot wclover- wogen volbrenging van Nederlands groote taak, getuigt daarvan en toont wederom duidelijk de immer door hem voorgestane methode van „wik- ken dn aanvatten“, van het ter hand nemen van een groote hervorming in goed gesericerde onderdeelen, af te werken zonder het groote geheel uit het oog te verliezen al naarmate zij voor welslagen rjip schijnen.

„01d Glory“ ware een begin geweest van

nieuwen aandrift in het belang van Indië en van Nederland. Maar de Indische rois had ook zijn serene afschouderde geborgen: de Poezie in het Indisch recht (V.G. I, biz. 119).

Indie en het internationale recht. Indisch staats- en administratief recht zag Van Vollenhoven steeds in de lijst van het volkenrecht (vgl. de dissertatie en het slot der voordracht Omtrent van het administratiefrecht, 1926, V.G. I, biz. 87); India's nieuwe plaats in het wereldgeheel hield hem evenzeer bezig als die in het koninkrijk. Indisch internationaal recht gaf hij in de Enc. artt. consuls, grondgebied, verdragen (V.G. III, biz. 139, 161, 200); voor Indie als zelfstandig deel van het koninkrijk onderscheidde hij ten eigen rol, in het kader van Nederlands her- tegenwoordiging in volkenbond en arbeidsorganisatie te spelen (zie zijn artt. over Nederland en de volkenbond van 1919—20, V.G. II, biz. 516, 523); Indie's defensie en "veiligheid" was niet de minste drijfveer in zijn streven naar „vredes- toerusting der wereld" (V.G. II, biz. 266, 498, 524, 552, 598).

Opleiding van bestuurs- en rechterlijke ambtenaren. Van zijn inaugurele oratie af spoorde Van Vollenhoven zijn studenten aan tot studie in de „verscheidenheid en koppeling van rechts- kennis" in plaats van genoeg te nemen met de „opleiding voor een juridische kostwinning", bezwoer hij hen niet „binnen de grenzen van hun vak bij de in examens gevatte onderhokjes te hokken," maar de „convergerende lijnen van het groot geheel der toekomstige rechtsontplooiing op aarde," in het oog te houden.

Zijn houding in zake de opleiding van bestuurs- en rechterlijke ambtenaren was van dat besef doordrongen. In de commissies-Snouck Hurgronje van 1911 en 1918 voor een nieuw OP-LEIDING VAN (INDISCHE) ADMINISTRATIEVE AMBTENAREN (zie aldaar) ijverde hij voor een volkomen academische studie der bestuursambtenaren op een studieprogram, gericht op wekking van zelfstandig oordeel en op ontwikkeling en verrijking van de onmisbare, aangeboren gaven van inzicht en tact; wat het Indische recht betreft bepleitte hij in de andere commissie-Snouck van 1918 (voor de hervorming van de Indische rechtsstudie) een wezenlijk Indische studio (geen Nederlands recht met wat afwijkingen en aanvullingen in cen faculteits-examen). Voor beiden, bestuurs- en rechterlijke ambtenaren streed hij naar bevrijding uit enge vaksludie (keuzcvakken), opdat zij bereid zouden staan tot hun leidende ambten in cen geestrijk, staatkundig en economisch anol bewegend Indie. Het nieuwe Academisch Statuut (zie bovencij), in welks totstandkoming hij als lid van don onderwijsraad (1919—1921) een belangrijk aandeel heeft gehad, heeft zijn wenschen grootendeels vervuld.

Zijn onderwijs zelf richtte zich ook geheel op het bijbrengen van begrip en inzicht in hot geldende koloniaal recht en zyn voortdurenden groei, op den band met het verleden en de toekomst naar de toekomst. Met privatissima, werkcolleges, samenstelling van Pandectenbundel 18 vuldo hij hot college aan, opdat tot ch vooral zelfwerkzaamheid en onderzoekingsgeest zouden worden geprikkeld. Zio over zijn colleges Gonggrijp, Een college van professor Van Vollerijouven (Koi. Tsch. 1933).

De zwaarsto beproeving zijns levens heeft Van Vollenhoven ondergaan in de sedert 1922 in felheid aanwakkerende aantijgingen van ondeskundige buitenstaanders tegen zijn Indologisch onderwijs, culmineerend in het verwijt, dat hij zich evenals sommige collega's niet zou ontzien op college en onder studenten het Nederlandsche be wind over Indie aan te vallen, de westerse ondernemers verdacht te maken, en dat Leiden's faculteit Indonesische studenten met anderen maatstaf zou meten in hun prestaties dan Nederlandsche; tammere beschuldigingen van admatmanie, van onwettelijk onderwijs waren hem al zwaar genoeg. Het waardige, gedocumenteerde antwoord der getroffen Leidsche hoogleeraren, door Van Vollenhoven opgesteld onder het opschrift De aanslag op Leiden (V.G. I, biz. 174) heeft den aanval teruggeslagen (vgl. het artt. De Paaschbrochure van mr. Treub, V.G. I, biz. 187); doch de wond is nimmer geheeld, hoe veel bemoediging hem ook geweest zijn de toewijding en genegenheid, door oud-leerlingen in hun werk en hun peraanlijken omgang blijvend betoond.

Ander werk voor Indie. De drieledige ambts- taak putte Van Vollenhoven's belangstelling niet uit. Overal waar hij overzeesche belangen kon dienen, stelde hij gaven en werkkraft open. Het Kon. Inst. voor de Taal-, Land- en Volkenkunde en het Indisch Genootschap telden hem jarenlang onder hun leden, van beide was hij geruimen tijd voorzitter. De academische Indische week te Leiden hielp hij oprichten en jaren achtereen in stand houden. De oostersche studien behielden zijn genegenheid tot het laatst (vgl. V.G. I, biz. 198), tot het Oostersch Instituut te Leiden gaf hij met prof. Snouck Hurgronje den stoot, persoonlijk trad hij op als stichter van de Islamstichting aldaar; van beide was hij bestuurslid, voor andre op het oosten gerichte instutturen warm belangstellend raadgever en ondersteuner. Voor Indie's archaeologie, oude geschiedenis en musicologie stond zyn belangstelling wijd open. Den Nederlandschen en Indischen national council van het Institute of Pacific Relations hielp hij mede organiseren (1932). De belangen en de toekomst van de West-Indien maakten hem evenzeer als die van Nederlandsch-Indie (vgl. zijn artt. over bibliotheekwezen in West-Indio en over de haven van Curasao, V.G. III, biz. 38, 32, of over Nederland en Venezuela, V.G. II, biz. 544).

El persoonlijk element. Al die arbeid, hiervoor slechts in ruwe schets weergegeven, had nimmer zulken invloed gehad on zulke genegenheid gewekt, als niet een sterke liefde voor het land en de menschon daarachter stond (zie ook Huizinga in De Volkenbond, Mei 1933). Zij sprak uit dat den: het jarenlange bestuurslidmaatschap van het Kartinifonds en de voile spreekuren voor studenten, zij uitte zich in geschriften als het protest tegen de verininking van aloen-aloen's (V.G. III, biz. 22), in de war me waardeering voor mevrouw VanZeggelen's, Gouden Kris', (V.G. III, biz. 241), omdat dat boek ons de inheemsche wereld laat zien van binnen uit. Met zijn zeldzame intuïtie, dank zij ook zijn spelonderwijs vreedende talen leeren, zag hij zelf de inheemsche wereld van binnen uit. Hy kon zich, zelf cen diep religius mensch, in haar godsdienstige voorstellingen, rechtsloven, wiardeeringon verplaatsen. Ook daardoor wist hij in

persoonlijken omgang de Indonesische studen- I ten te jaks en andere Inlanders en 19.251 Chineezzen en. pakken: te dieper teleurstelling bracht hern de in de andere Vreemde Oosterlingen tezamen 63.325 laatste tien jaar bij een aantal hun- ner uit anti-zielen. De Dajaks en Inlanders zijn landschaps-Hollandsche gezindheid voortkomende schuwe onderhoorigen en staan als zoodanig onder het afzijdigheid. Het was zijn grief zoowel tegen veler zelfbestuur, terwijl de Chineezzen hun eigen bestuur adatrechtsarbeid als tegen voorstellen en beslissingen hebben. De onderafdeeling is verdeeld in 3 van regeering en parlement, van bestuur en rechter, kapitaanschappen, nl. de kapitan te Mampawa, die dat zij het oors- tersche in denkwijze miskendende en die te Mandor. Deze kapitaans zijn geen rekenschap gaven van de gevoelens van de Indo- (demangs) en hebben onder zich kampong (pasar) nesiers.

Dat persoonlijk element in den kolonialen arbeid hoofden, laothangs of kap- tjongs genaamd. gaf den zeer bijzondercn glans a an zijn laatste Aan het hoofd der onderafdeeling staat een voordracht over De poezie in het Indisch recht, over controleur of gezaghebber, wonende ter hoofd- de rechtsbestanddeelen, die niet „nuttig, praktisch en plaats Mampawa. Hij staat het zelfbestuur, dat ook voordeelg” zijn maar ons in verbinding stellen met te Mampawa op een eiland in de rivier woont den “Kosmos”, met het onzienlijk. (Pedalaman), in het bestuurterzyde en voert het

Hij was onwrikbaar overtuigd, dat alle hervorming met onvruchtbaarheid geslagen zou zijn, als die louter zakelijk alleen in maat- regelen werd rechtstreeks bestuur over de Gouvernements- uitgedrukt. Het ging hem bo venaal om de onderhoorigen (Chineezzen e.d.). onbaatzuchtige gezindheid van Neder- landers werd Naast Mampawa zijn de voornaamste plaatsen Soengaipejoe, een groote Chineesche pasar met druk handelsverkeer, Soengaidoeri, gedeel- telijk Indonesiers jegens elkaar en om het appel tot de mede in Singkawang gelegen, en in de de ontwikkelde Indonesiers: hun zelf- werkzaamheid venstreken Mandor, Foho, Mendjalín Sompak, oordeelde hij onmisbare voor- waarde voor Indie's grootste Chineesche nederzetting van landbou- opgang, een zelfwerkzaam- heid gepaard aan wers, slechts te voet van Karangán bereikbaar. verantwoordingsplicht, met overleg en in „waakzaam geduld” te prikkelen en te vergrooten. Daar zag hij den In de laatste jaren zijn uitstekende autowegen in het landschap aangelegd. De zoogenaamde „kustweg”, loopt van Pontianak, komt in Soengaipeeroen in het landschap en verlaat te Soengaidoeri het landschap weer, waardoor de voornaamste nederzettingen langs de kust alle per auto bereikbaar zijn. Van Soengaipejoe voert een autoweg het binnenland in tot Andjongan (15 km.).

Tegen alle miskenning en ongeloof in bleef hij tot het einde toe dien weg wijzen, overtuigd dat magna est veritas et praevalet.

Vindplaatsen. Van Vollenhoven's geschriften bestaan, naast de 3 din. Verspreide Geschriften en de Losse opstellen over adatrecht (zie boven, biz. 1380 noot) uit de volgende zelfstandig ver- schenen werken: Het adatrecht van 1906—1931), Miskenningen van het adatrecht (1909), /een adawatboekje voor heel Indie (1910), De Indonesier en zijn grond (1919), De ontdekking van het adatrecht (1928), Staatsrecht over zee (1928/30), The framework of Grotius's Book De lure Belli ac Pacis (1932), Du droit de paix (De lure Pacis) (1932), en een reeks commissie- rapporten en brochures, opgesomd in het voor- woord tot de Verspreide Geschriften. Over hem handelen een gansche rij dagblad- en tijdschrift- artt., opgesomd in Grotius, annuaire international, jaar 1934 en 1935.⁷

MAMPAWA. (Aanv. DI. II). Onderafdeeling van de afdeeling Singkawang der residentie Westerafdeeling van Borneo.

De bodem van Mampawa is vruchtbaar; langs de kust treft men in een strook van ± 4 km. breedte klappertuinen aan, meerin het binnenland neemt de rijstcultuur op natte sawahs steeds toe. Rubber- gambir- en pepercultuur vormen de voornaamste middelen van bestaan.

In dit landschap treft men den geheel eenigen toestand aan van een overall verspreid wonende Chineesche landbouwende bevolking. Kleine Chineesche boerderijtjes treft men overal langs de wegen. Het zijn vooral deze nijvere Chineesche Jandbouwers, die het land voor Borneo een geheel eigen aspect geven. De bevollingsver- deeling over de verschillende groepen geeft ook een duidelijk beeld van de ongewone toestanden. In 1930 bestond de bevolking uit: 44.074 Da- •

SEMATAU. (Aanv. DI. III). Bez. onderafdeeling van de afdeeling Sintang, residentie Westerafdeeling van Borneo, werd bij Ind. Stb. 1919 no. 481 vergroot met het stroomgebied van de Lebojanrivier (de naan dezer rivier is niet Ein- baloh-Lebojan als aangegeven op de top. kaart van Enthoven, doch Lebojan; de aan dezen stroom wonende Embaloh bevolking wordt Embaloh-Lebojan genoemd), dat tevoren behoorde tot de onderafdeeling Boven- Kapoeas. Beide rerssonten vormden v66r 1895 66n onderafdeeling, genaamd Boven-Kapoeas, onder een controleur met standplaats Selim bau. De bestuurs- vestiging dateert van 1856. In 1885 werd de onderafdeeling gesplitst in die der Boven- Kapoeas (standplaats Semitau) en die der Batang- loe- parlanden (standplaats Nangabadau), welke splitsing in 1887 weder werd te niet gedaan. Bij Ind. Stb. J 895 no. 880 werd zij gesplitst in de thans bestaande onderafdeelingen Semitau en Boven- Kapoeas. Het rersson is onderverdeeld in dedistricten Semitau en Selimbau, onder districtshoofden met den titel van demang (tevens onderdistrictshoofd over de gelijknamige onder- districten met standplaatsen Semitau en Selim- bau), welke resp. zijn onderverdeeld in do onder- districten Semitau en Silat en Selim bau, Em ban en Batang-loeparlanden; de onglyknamig

onderdistricten staan onder een ondirdistricts-hoofd met den titel van assistent-domang met standplaatsen reap. Nanga Silat, Djongkong en Bandjak. Het aantal inwoners bedraagt volgens de volkstelling 1930 15.000 Dajaks, 13.000 Maleiers, 700 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen en 13 Europeanen. Ten N. grenst de onderafdeeling aan de 2nd Division van Sarawak (standplaats resident Semanggang).

De hoofdplaats Semitau is een zeer onbelangrijk plaatsje met weinig handel en verkeer. Er ligt een militair detachement van 1 brigade sterkte. Sedert 1905 is de R. K. missie in de onderafdeeling werkzaam; de statie Sedjiram aan de Seberoeangrivier werd gesticht door de orde der Jezuiten en later overgegeven aan de Paters Capucijnen; ook zijn er vier zusters van de orde der Franciscanessen van Veghel werkzaam. Er staan twee volksscholen van missiewege. Onder wijs wordt verder gegeven aan een Inl. school 2e klasse te Selimbau en een zestal openbare volksscholen op de belangrijkste plaatsen. Medische verzorging der bevolking geschiedt door den te Poetoes Sibau (Boven-Kapoeas) bescheiden Gouvernements Indisch arts.

De bevolking leeft hoofdzakelijk van ladangbouw; veeteelt is van weinig belang; door de Dajaks worden varkens gehouden; de Maleiers in het Embagebied, te Selimbau en te Djongkong houden eenige koeien; bij hoogen waterstand worden op beide laatstgenoemde plaatsen de dieren op vloten ondergebracht, waar zij dikwijls maandenlang opgesloten blijven.

Buiten ladangbouw beoefent de Maleische bevolking hoofdzakelijk de visscherij. De groote jaarlijksche vangst heeft plaats in de kexnarau (droogte periode; ongeveer van medio Juli tot medio September).

Door den lagen stand van de Kapoeas in clien tijd stroomden de meren grootendeels leeg; in de waterafvoerwegen worden groote fuiken (inheemsche naam djerjal) geplaatst, waarmede de met het water medekomende visch wordt opgevangen. De visch wordt hoofdzakelijk gezouten of gedroogd verkocht aan de Chineesche Kapoeasstoomers en ook wel levend naar Pontianak gebracht in kooien, welke tot een vlot vereenigd, stroomafwaarts worden gevoerd. In 1932 werd aan visch uitgevoerd voor een bedrag van ± / 35.000. Ten behoeve der visscherij wordt sedert 1931 los zout verkrijgbaar gesteld. Op de meren worden ook door middel van zethengels waterslangen (inheemsche naam oelar piat; deze slang is levendbarend) gevangen, welke huiden worden verliandeld. Vóór de economische depressie was de handel in deze huiden zeer levendig, zoo ook in huiden van sawahslangen en varanen. Op het merengebied wordt door de Maleische bevolking ook de bijenteelt beoefend. Hiertoe zot men gespleten bambocs in de struikbegrooing der meren, voordat deze in bloei staat. Bij het begin van den bloei nestelen de bijen (inheemsche naam Jalau) zich in deze bambocs, welke periodiek worden leeggehaald. Eenige jaren terug was do uitvoer van was en honig niet onbelangrijk; zij daalde door de wereldcrisis.

Van de nijverheidsproducten is slechts vermeldenswaard de door de Dajaksche bevolking geweven doeken, welke dikwijls zeer fraai zijn; men weeft deze nog van eigen gesponnen garens en

SEMITAU. Hoofdplaats der gelijknamige onderafdeeling van de afdeeling Sintang (residentie Westerafdeeling van Borneo).

SEMITAU. Zrijrivier van do Kapoeas, uitmondende bij de gelijknamige plaats.

SINTANG. Onderafdeeling der gelijknamige afdeeling van de residentie Westerafdeeling van Borneo, heeft een oppervlakte van ± 12.000 km.² en is voor ± 70 % begroeid met bosch; een vierde gedeelte daarvan bestaat nog uit oerbosch. Het dipterocarpaceen boschtype is overheerschend. In de nabijheid der rivieren liggen de woonplaatsen en de ladangs der bevolking; in die streken komt slechts secundair bosch voor. De voornaamste rivieren zijn de Kapoeas en de Melawi; de belangrijkste affluents zijn die der Kapoeas, t.w. Ketoengau, Lebang, Tempoekak, Sepauk en Belintang (deze laatste vormt de ten N. van de Kapoeas liggende grens met de onderafdeeling Sekadau). Slechts de hoofdrievieren zijn in den natten moesson voor schepen met een diepgang van 2 a 3 m. bevaarbaar. De genoemde zijvieren vormen in hun bovenloop steeds stroomversnellingen.

De hoofdplaats Sintang (oorspronkelijk Sententang, d.i. de plaats waar twee rivieren tegenover elkaar in een hoofdrievier uitmonden), gelegen aan de samenvloeiing van de Melawi met de Kapoeas, is centraal gelegen t.a.v. de grensgebirgen met Serawak en de Z. en O. afdeeling van Borneo; hoe verder men zich ten N. of ten Z. van de Kapoeas begeeft, hoe glooierder het terrein wordt, waarna dit ten slotte in bergland overgaat.

De noordelijke grens van de onderafdeeling, n.l. met Serawak, wordt gevormd door het Kelingang-gebirge (hoogste top de Goenoeng Djeroep 905 m.). De Ketoengau-rivier ontspringt op den Goenoeng Kehoema (1210 m.). In den boven- en middenloop van deze rivier is de geologische gesteldheid van den grond bepaald door tertiaire sedimentgesteenten (voornamelijk zandsteen, kleisteen, kleimergels, kleischalies enz.), doorbroken door uit dioriet, diorietporfieriet en andesiet bestaande Bergen. Hier komt steenkool voor, welke echter niet voor exploitatie in aanmerking komt; vermeldenswaard zijn voorts eenige koolzuurbronnen (bij Nangp Beloh). De zuidgrens van de onderafdeeling wordt gevormd door een berglandschap, bestaande uit stollingsgesteenten (graniet), met als hoogste toppen de Berangin (1608 m) en de Saran (1758 m.). De middenstrook bestaat grootendeels uit een elk jaar enkele maanden geïnundeerde laagvlakte, gevormd uit zandsteen, waaruit steile gelseoerde granietporfierbergen oprijzen (Goenoeng Kelam 936 m.; in dezen berg komen grotten voor, waarin eetbare vogelnesten worden verzameld). In het gebied ten Z. van de Kapoeas wordt vrij veel goud gevonden; de ontginning geschiedt voornamelijk met waschborden (doelang of lingan), doch ook met behulp van goten, waardoor water wordt geleid, en waarin de goudhoudende aarde wordt gestort. Voor Europeesche exploitatie is de ontginning vermoede-lijk niet loonend.

De voornaamste plaatsen zijn de onderafdeelings- tevens afdeelingshoofdplaats Sintang (rond 4500 inwoners), Nangaketoengau (Nangamonding), Nangasepak, Nangatempoekak en Gandis (goudwinning).

Betreffende de fauna is vermeldenswaard het veelvuldig voorkomen van orang-octans in Noord-Ketoengau. Wildo herten, dwerg herten, kidjangs (kleine hertensoort, grooter dan dwerg- herten), en wilde varkens brengen vaak aan- zienlijke schade toe aan do rijstveld.

De onderafdeeling vormt een onderdeel van het zelfbesturend landschap Sintang (zie aldaar) en wordt bewoond door 32,048 Dajaks, 7.315 Maleiers en 1357 Chineezee, 241 Gouvernements- onderhoorige Inlanders, 37 Europeanen, 10 Japanners en 12 andere Vreemde Oosterlingen (uit Voor-Indie en Afghanistan), totaal 41.018 inwoners (op 31 December 1932). Het ressort wordt administratief verdeeld in twee districten, t.w. Sintang (onderverdeeld in de onderdistricten Sintang en Sepauk) en Ketoengau. Van 1913 tot 1917 vormde dit laatste district een zelf- standige onderafdeeling, dock word uit bezuinigingsoogmerken weer bij de onderafdeeling Sintang gevoegd. Aan het hoofd van elk district c.q. onderdistrict staat eendemang of assi- stentdemang; te Sintang is steeds een demang geschieden.

De autocthone Dajaksche bevolking behoort tot de navolgende groepen:

1. Ot Danoem (stammen : Linoeh, Desa, Le- bang, Randoek, Barai); 2. Iban (stammen: Se- beroeang, Melaban, Rambai, Sebaroek, Ensaid of Ensilat); 3. Klemantan (stammen : Air Ta- boen, Demam, Bandjoer, Bagelang, Boegau, Petoerau, Sekalau, Sekapat, Sekoedjam, Se- koebang, Moelang). De Desa- en Sebaroek stammen wonen zeer verspreid tusschen de andere stammen, welke bepaalde, goed te defi- nieeren streken bewonen.

De Dajaks beoefenen den rijstbouw alleen op ladangs; door invloed van een kleine Javanen- nederzetting te Sepauk (ontstaan door ontslagen of weggelopen contractkoelies) wordt in de om- geving van die kolonie eveneens rijstbouw be- oefend op moerasgronden (primitieve, van regen afhankelijk sawah's). Naast den landbouw houdt men zich bezig met de jacht en de visch- vangst; voorts vormt het verzamelen van bosch- producten een belangrijke bron van inkomsten.

De adat der Dajaks heeft slechts weinig vreem- den invloed ondervonden; alleen het koppen- snellen is grotendeels verdwenen; slechts spor- radisch komt het nog voor. Betaling van adat- boeten geschiedt met ijzer, wefgoed, porcelein- werk, gongs, tempjans (hooge, breede, steenen vaten) e.d. Betalingen van adatboeten in geld worden berekend naar realen; doordat deze muntsort reeds geruimen tijd verdwenen is, is bij verscheidene stammen een verschillende waarde aan een reaal toegekend. (/0.50, /0.33, /0.20).

De nyverheid bepaalt zich tot het vlechten van matten, korfjes e.d. en het weven van kains.

De Maleiers, afkomstig van den Riouw-archipel, vormen een minder belangrijke be- volkingsgroep. Door hun nauwe verwantschap of door nader contact met het geslacht der zelfbe- stuurders — die hun herkomst afleiden van min of meer belangrijke personen uit het rijk Modjopa- hit — hebben zij steeds grooten invloed geoefend op de Dajaksche bevolking, voor zoo ver betreft de behartiging hunner materiele belangen. De familieleden van den zelfbestuurder bezaten oorspronkelijk apanages; zij dwongen hun onder-

hoorigen tot aankoop van zout, kains, tabak e.d. (serah) tegen zeer hoogo prijzen. Het op deze wijze ontstane overzich is nog steeds zoo sterk, dat de weinig energieke en werklustige Maleiers voor hun levensonderhoud vaak aangewezen zijn op de Dajaks. Op adatgebied heeft een tegen- gestelde invloed gewerkt; het Maleische adat- recht vertoont herhaaldelijk sterke overeenkomst met het Dajaksche. Grootendeels beoefent deze bevolkingsgroep eveneens den ladangbouw in de nabijheid der groote rivieren; daarnaast komt het bezit van kleine rubbertuintjes veelvuldig voor; nyverheid uit zich slechts op het gebied van prauwenbouw. Maleische handelaren zijn er slechts weinige.

Zoovels vrijwel overal in Borneo vorinen de Chineezee do economisch meest beteekenende bevolkingsgroep. Zowel de tusschen- als groot- handel bevindt zich geheel in Chineseche han- den. Bij elke belangrijke samenvloeiing van rivieren, zelfs diep in het binnenland is een Chineseche toko gevestigd; de handel met de Dajaksche bevolking berust grotendeels — in de laatste crisisjaren zelfs geheel — op het ruilen van levensmiddelen, tabak, kains e.d. tegen boschproducten (hout, tengkawang, darnar enz.). Als gevolg daarvan nemen de Chineezee een machtspositie in, welke in verband met de groote uitgestrektheid van de onderafdeeling en de primitieve verkeersmiddelen — groote wegen zijn niet aanwezig — en de daardoor veroorzaakte onvoldoende controle, vaak misbruikt wordt.

De waarde van den uitvoer van boschproducten, welke in 1926 ruim /GOO.000 bedroegen en in 1928 zelfs bijna /900.000, was in 1932 te- ruggelopen tot /73.000.

De voornaamste plaats neemt de export van bout- in (voornamelijk uit het district Ketoengau). Onder den druk der economische onstan- digheden wordt in het district Sintang door de bevolking goud gewasschen, waarmede een dag- productie ter waarde van 25 & 50 cent wordt ver- kregen. Om dezelfde reden wordt in vele kam- poengs tabak aangeplant.

BATANGLOEPAR, (Aanv. DJ. I en V of suppl. afl. biz. 235). Rivier in Sarawak, ontspringen- de op de waterscheiding tusschen dit land en de residentie Westerafdeeling van Borneo, welke zich met een zeer breeden mond in de Bocht van Datoek in zee stort. Haar stroomgebied is hot stamland van de Batangloepar (Iban) Dajaks, die deze rivier de Batang Ai en haar bo- venloop de Oeloe Ai* noemen. Aan haar stroom is een drietal bestuursposten gevestigd; Seinang- gang, standplaats resident 2nd Jji vision Sarawak, Engelil en Lubok Antu, hoofdplaatsen van de gelijknamige "districts", waarover het bestuur gevoerd wordt door een district-officer. Op alle drie plaatsen liggen bezettingen van de Sarawak Constabulary, welke in verband met de troe- belen onder de Batangloepars in 1931 en 1932 were! uitgebreid.

DJONGKONCK (Aanv. I/1. I). VoormaJig landschap in de residentie Westerafdeeling van Borneo, omvattende de kampoengs Djongkong, Oedjoeng Djamboe en Oedjoeng Said, alle aan de Kapoeas gelegen. Jfet gebied, dat stond onder een vorst met den titel van Pangfran, word bij Gouvernementsbesluit van 14 November 1912 no. 26 bij het rechtstreeks bestuurde gebied in- gelyfd.

EMBAU. Linkerzijrivier van de Kapoeas, bo-sproeiende het onderdistrict van dien naam. Er zijn eenige kolenvindplaatsen, welko redelijk goedge steenkool loveren, die door tussschenkomst van het bestuur worden verkocht aan den Dienst van Scheepvaart. De rivier is bovaarbaar in den westmoesson voor motorbooten tot Gagak 30 km. ver. In den bovenstroom komen gevaarlijke stroomvorsnellingen voor. De rivier mondt bij Djongkong in do Kapoeas uit.

Literatuur; J. J. K. Enthoven, Bijdragen tot de Geographie van Borneo's Westerafdeeling; **SOEAHID.** Belangrijke Maleische nederzetting aan de Kapoeas, gelegen aan de monding der gelijknamige rivier, hoofdplaats van het voormalige landschap van dien naam. De nederzetting lag voorheen aan de monding van de Tawang, doch werd verplaatst in verband met de herhaalde overvallen der Batangloepars. De bevolking leeft van ladangbouw en vischerij.

SOEAHID. Voormalig landschap in de onderafdeeling Semitau (residentie Westerafdeeling van Borneo), dat werd bestuurd door een vorst met den titel van Pangfiran en het stroomgebied der gelijknamige rivier omvatte. Bij Gouvernementsbesluit van 24 Mei 1916 no. 15 werd dit landschap ingelijfd bij het rechtstreeks bestuurde gebied.

SOEAHID. Linkerzijrivier van de Kapoeas, bij de plaats Soeahid in dezen stroom uitmondende.

■ *Literatuur;* J. J. K. Enthoven, Bijdragen tot de Geographie van Borneo's Westerafdeeling. **SILAT.** Linker zijrivier van de Kapoeas, tot 40 km. stroomopwaarts voor motorbooten bevaarbaar; in don bovenstroom zyn eenige gevaarlijke stroomversnellingen, welke de prauwvaart zeer bemoeilijken.

SALIMBAU. Hoofdplaats van het gelijknamige (onder-) district en het voormalige landschap van dien naam in de residentie Westerafdeeling van Borneo. De plaats is een der belangrijkste nederzettingen aan do Boven Kapoeas. De bevolking leefde hoofdzakelijk van vischerij, doch heeft zich door de wereldcrisis weder op den ladangbouw moeten toeleggen. De kleinhandel is geheel in Maleische handen. De nederzetting stond voorheen eenigo km. vorder stroomopwaarts, waar zij in do 8^e eeuw gedeeltelijk word uitgemoord door do krijgsochtige Batangloepars. Men is toen naar do monding van de S^e Teroes verhuisd, welke laaggelegen plaats geheel door water is ingesloten en zelf voor een groot deel van het jaar onder water staat. Jaar achtt men zich beter beveiligd tegen overvallen. Het plaatselijke verkeer geschiedt op hoogo plankiors.

Literatuur J. J. K. Enthoven, Bijdragen tot do Geographie van Borneo's Westerafdeeling.

→ **SEDJIRAM.** Vestiging van Soeahid Dajaks aan de Soberocang rivier in de onderafdeeling Semitau (residentie Westerafdeeling van Borneo). Sodert 1905 is er een static der Roomsche-Katholieke missie gestigd door do paters Jezuietion, welke later is overgegeven aan de orde der paters Capucijnen. Er staat een zeer fraaie kerk, * een pastorie, een zusterhuis on een jongens- en een meisjesschool, door de missie opgericht; do ling-

en verpleegd. Het statio personeel bestaat thans (1934) uit twee paters, twee broeders en vier zusters. Verder is er een kleine Chineescho pagar.

PONTIANAK. (Aanv. DI. III). Hoofdplaatg van do residentie Westerafdeeling van Borneo en van het gelijknamige sultanaat, ligt aan de samenvloeiing van do Landak- en de Kleine Kapoeasrivier. Op de landtong tussschen de beide rivieren resideert do sultan; daartegenover op den linker Kapoeasoever ligt de uitgebreide Chineseche handelswijk, voor een aanzienlijk deel 'na de laatste groote pasarbranden van 1925 en 1930 herbouwd in beton, doch voor het grootste deel non bestaando uit houten gebouwen. Daarop aansluitend ligt de Europeesche wijk, met de Gouvernements- en handelskantoren, het militaire kampement en de nieuwe woonwijk, een modern geheel vormend, doorkruist door geasfalteerde, breede straten en van electricch licht voorzien. Dit deel der stad heeft het meeste vertier. Boven- en benedenstrooms en vooral ook rondom de vestiging van den sultan woont do Maleische en Boegineesche bevolking. Pontianak telt ettelijke olie-, rubber-, ijs- en limonade-fabrieken en houtzagerijen annex scheepstimmerwerven, waarvan de meeste gelegen zijn op den rechter Kapoeas- en Landakoever. Aan den rechter Kapoeasoever tegenover de Europeescho wijk begint de belangrijke kustweg, welke Pontianak naar het Noorden met Mampawa, Singkawang, Pemangang en Sambas verbindt en langs den bij Soengei Pen joe daarop uitkomende secundairen weg met Mandor, Ngabang, Sanggau en Sekadua; een overzetveer zorgt op dit punt voor de verbinding van beide oevers. Vele van de met de rivior in verbinding staande parits (slooten), welke vroeger de stad doorkruisten, zijn thans gedempt, doch de afvoer der woonhuizen beeft nog door deze parits plaats, het vuil wordt door de werking van eb en vloed weggevoerd. Medo hierdoor is Pontianak vrij van malaria; het klimaat is in het algemeen gezond. De wegen en de erven der nieuw gebouwde woonwijken zijn thans opgehoogd en loopen nog slechts by zeer hoogen waterstand van de Kapoeas, gepaard met springgetij, gedeeltelijk onder water.

Pontianak behoerscht den uit- en invoer van het Kapoeasgebied, hot is de zetel van een landraad, een politice- en een residentiegerecht. De plfats omvat zoowel Gouvernementsgebied (de zg. vierkanto paal) als zelfbestuursgebied en heeft volgens de bij Ind. Stb. 1889 no. 116 vastgestelde grenzen oen grooto uitgestrektheid; het bobouwd goedeolto strech zich wel niet over dit aangegevon gebied uit, doch wel tot buiten de grenzen van don vierkanten paal. In 1933 was do sterkte van de bovolking: 23.597 inlanders, 529 Europeanen, 12.698 Chineezzen, 637 Arabieren on andere Vreemde Ooaterlingen, of totaal 37.461 inwoners.

Do plaatselyko bolangon worden vorzorgd door een stadsfonds, het plaatselyke fonds van Pontianak, behoord door een beheerscommissie van 14 ledon, uit de drio landaarden benoemd door den Resident, voorgezeten door den Assistent Resident van Pontianak met een bezol-7 digdon secretaris-penningmeester.

∴ **LANDAK.** (Aanv. DI. II). Onderafdeeling van de afdeeling Pontianak der Westerafdeeling van Borneo. Do Zuidelyke strook der onder-

bodem naar het N. geloidelijk oploopt zoodat de noordelijkste strook der onderafdeeling een gemiddelde hoogte van 5 a 600 m. heeft. Het land wordt doorsneden door talrijke rivieren, riviertjes en beken en vormt — behalve in de moerasstrook — overal een hcvellandschap, dat in het N. overgaat in het op de grens van Sambas liggende Bajangebergte (Goenoeng Nioet 1701 m. en Goenoeng Setemo 1550 m.) benevens een tiental verspreide bergtoppen van meer dan 1000 m. hoogte. Het moerasbosch heeft een veen- bodem; het overige deel van de onderafdeeling heeft een bodem van gele of geelroode klei, hier en daar afwisselend met zand doch veelal met een dunne humuslaag bedekt, of grijze klei; in de bovenstreken komt meer donkere, gemengde de grond voor.

De hoofdplaats Ngabang, zetel van den onderafdeelingschef (gezaghebber) en van den bestuurder van het landschap is door een auto-, weg met Pontianak (182 km.) en met Sanggau (90 km.) verbonden; een autoweg naar Bengka- jang (± 110 km.) is in aanleg; voor het overige vormen de rivieren — voorzoover bevaarbaar — en de primitieve Dajaksche boschpaden de eenige verbindingswegen.

De bevolking bestaat uit Maleiers, Dajaks en Chineezen en bedroeg bij de volkstelling van 1930 65.272 zielen, waarvan 62.224 Inlanders (waaronder ± 7.650 Maleiers) en 3.001 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen.

Het landschap is administratief onderverdeeld in 4 districten:

a. Ngabang, met de hoofdplaats Ngabang, omvattende het z. o.lijk gedeelte .d.i. het stroomgebied van Beneden-Landak en Beneden-Menjoekai-rivier;

b. Air-Besar, met de hoofdplaats Serimboe, omvattende het n.o.lijk gedeelte .d.i. het stroomgebied van Boven-Landak en Behe-rivier;

c. Menjoekai, met de hoofdplaats Barit, omvattende het n.w.lijk gedeelte, d.i. het stroomgebied der Boven-Menjoekai;

d. Sengah-Temila, met de hoofdplaats Sepatah, d.i. het stroomgebied der Sengah-, Sambe- en Sepatahrivieren.

De districten staan onder het bestuur van een demang, assistent-demang of controle-mantri en zijn weer onderverdeeld in kampoenggroepen, benoea's genaamd, welke een eerste schrede op den weg naar gemeentevorming bedoelen te zijn; de benoea's staan onder het bestuur van benoea-hoofden (21 in geheel Landak), die verschillende titels voeren (mangkoe, temang-goeng). Het Chineseche bestuur bestaat uit een kapitan te Ngabang, een laothay te Perigi en twee kaptjongs, resp. te Senakin en te Moeara-b6h6.

Zoowel de Dajaksche als de Maleische bevolking voorziet door rijstbouw op droge of natte landang in haar voedselbehoefte; als bijverdienszucht de Dajak naar boschproducten (rotan, damar, tengkawang), terwijl de Maleier rubbertuinien exploiteert en dikwijls eenigen handel in de Dajaksche kampoengs drijft; sawahs worden door Dajaks en Maleiers bijna niet aangelegd, wel door Chineezen, die aan de grenzen van Mampawah (Senakin) en Sambas (Perigi) groote sawahcomplexen hebben gevormd. De tokohandel is geheel, de peper- en garnbir- cultuur grotendeels in handen der Chineezen.

Chineesche vestigingen: Sonakin (peper, rijst, rubber en gambir); Perigi (rijst en peper); Moearabch6 (rubber en peper). Inheemscho nijverheid ontbreekt vrijwel geheel; door de Dajaks wordt slechts eenig weinig smaakvol vlechtwerk (matten, draagmanden) vervaardigd. Als aanvullend middel van bestaan wordt in den drogen tijd in de half-leegegelopen bedding der Landakrivier naar diamanten gezocht; dit geschiedt, v.n. benedenstrooms van Moe-arabehe en allcnen door Maleiers, die zeer bedreven zijn in het opduiken van grond van den rivierbodem, welke wordt uitgewasschen en kleine diamanten en goud oplevert. Over het algemeen loopen echter de vondsten sterk achteruit. Ook buiten de bedding der Landakrivier wordt door Maleiers, Dajaks en Chineezen gegraven naar goud, dat overal in den Landak-schen bodem schijnt voor te komen, echter in zulke geringe hoeveelheden, dat loonende exploitatie door Europeesche mijnbouwondernemingen niet mogelijk schijnt. In vroeger jaren werden door Chineesche werkgevers op vrij groote schaal diamant- en goudwasscherijen geexploiteerd, welke vrij goede resultaten opleverden, doch tijdens de rubberhauuse werden verlaten, terwijl de ondernemers thans niet meer over voldoende kapitaal beschikken om de oude installatie weder te herstellen.

Peper, rubber, gambir, boschproducten, Orchideeen en ijzerhout worden uit de oosteljkco helft van het landschap via Ngabang met Chineseche motorbooten naar Pontianak vervoerd. Het z.w.-lijk gedeelte exporteert producten per hrau naar Pontianak via de Sepatahrivier, terwijl de uitvoer van het n.w.-lijk deel op Bengkajang (Sambas) is gericht.

Te Temiang is een missiestation der Paters Capucijners gevestigd; te Perigi werkt een zendeling.

LANDAK. Rivier in de residentie Westerafdeeling van Borneo, afdeeling Pontianak, welke stroomgebied de onderafdeeling Landak en het gelijknamige landschap omvat (zie aldaar). Ontspringt op 996 m. hoogte op de helling van den Goenoeng Nioet (in het Bajangebergte op do grens van Sambas), vertoont tot Njalau het karakter van een bergstroom, om vandaar, gedeeltelijk kalm stroominend, gedeeltelijk stroomversnellingen en o.a. een waterval van 20 m. hoogte vormend, tot Moenggoe (samenvloeiing met de Menjoekai) te vloeien, van welk punt het verloop kalm wordt tot Koeala Bengali, vanwaar de Landak tot de samenvloeiing met de Kapocas te Pontianak het karakter eener bochtenrijke, langzaam stroomende laagvlakterivier draagt. Zij heeft een totale stroomdraadlengte van ± 390 km. en is bij Ngabang bij normalen waterstand 130 m. breed; de afstand Ngabang-Pontianak langs de rivier gemeten bedraagt ± 192 km., hemselsred ± 90 . De algemeene richting der rivier is aanvankelijk oostelijk, om bij Poelau naar het Z. om te buigen, in welke richting zij, den oostkant van het landschap houdend, naar Ngabang stroomt, waarna de algemeene richting Z.W. wordt tot de samenvloeiing bij Pontianak. Koeala Sengah, waar eb en vloed zich nog duidelijk doen voelen, is het gehele jaar door per stoomer uit Pontianak bereikbaar, ter-

Ngabang zelf op eenige weken na steeds per kleine motorboot kan worden bereikt. Tot do

districtshoofdplaats Serimboe ia de rivier nog met sampans bevaarbaar; daarboven niet meer. Het verschil tusschen hoogsten en laagstn way terstrand bedraagt te Ngabang ongvooer 7 ra.y **SANGKOE**. Linkerzijrivier van do Landak (zie aldaar), ontspringt op den Goenoeng Ti-oeng Kandang op do grens van Taj an en stroomt in westelijke richting tot zij bij Sebirang in de Landak uitmond; de rivier is, behalve in den drogen tijd, met prauwen bevaarbaar tot Sangkoe; zij is van belang voor den uitvoer van de producten dezer streek (arndsuisiker); to tale stroomdraadlengte ± 25 km.

SENGAH. Rechterz.rivier van do Landak (zie aldaar), ontspringt op den Goenoeng Setoe-noek, op de grens van Mampawah en stroomt aanvankelijk in z.o.ljike, daarna in z.ljike richting tot zij bij Koelala-Sengah in de Landak stroomt; totale stroomdraadlengte ± 72 km. Het naar het Z. gerichte gedeelte draagt het karakter eener laagvlakterivier; zij is, behalve in den drogen tijd, met prauwen tot Pa'Homan bevaarbaar.

SAMBE. Rechterzijrivier van de Landak (zie aldaar), ontspringt op den Goenoeng Sinaboeng in het z. w.ljijk deel der onderafdeeling Landak en stroomt in z.ljike, later z.w.ljike richting tot zij met de Landakrivier samenvloeit; totale stroomdraadlengte ± 45 km.; de stroom draagt het karakter eener laagvlakterivier en is met prauwen bevaarbaar.

SEPATAH. Rivier in het z.w.ljijk deel der onderafdeeling Landak (zie aldaar), stroomt langs de districtshoofdplaats Sepatah, waarna zij zich vereenigt met de uit Mandor (Pontianak) komende Mandorrivier. Na opname der Taka- en Se-taik-rivieren stroomt de Mandorrivier bij Koe-ala-Mandor in de Landak. De rivier is tot Sepatah met vrij groote laadprauwen bevaarbaar en daarom van groot belang voor den uitvoer van producten dezer streek naar Pontianak (rubber, peper en gambir).

NGABANG. (Aanv. DI. III). Hoofdplaats der onderafdeeling Landak (zie aldaar) van de afdeeling Pontianak, residentie Westerafdeeling van Borneo, op 27 m. hoogte gelegen op den rechteroever der Landakrivier. Zetel van den gezaghebber van Landak en den bestuurder van het gelijknamige landschap. De plants is door eon autoweg (J 82 km.) eenerzijds via Mandor en Socngaipenoc met Pontianak en anderzijds met Sanggau (90 kin.) verbonden.

MENJOEKAL. Rechterzijrivier van de Landak (zie aldaar), ontspringt op den Goenoeng Pandan op de plaats waar de grenzen van de landschap-pen Landak, Sambas en Mampawah samen-treffen en stroomt onder vorming van strooni-versnellingen in z.o.ljiko richting tot zy by Moongoe in de Landak uitmond; totale stroom-draadleugto ± 105 km.; de rivier is, behalve in den drogen tijd, met niet al te groote laadprauwen tot even voorby de districtshoofdplaats Darit bevaarbaar.

SANGGAU. (Aanv. DI. IH). Onderafdeeling der afdeeliig Pontianak van do residentie Westerafdeeling van Borneo. De onderafdeeling heeft een oppervlakte van $\pm 12,543$ km.², waar, van onderschidenlijk het landschap Sanggau ± 7523 km.², het landschap Taj an ± 2469 km.² en Meliau ± 2551 km.² beslaat. Volgens de volks-telling van 1930 telde de onderafdeeling 80.980

inwoners, n.l. in het landschap Sanggau 47,234, waarvan 20 Europeanen, 37,140 Dajaks, 9958 Maloiers en 116 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen; in hot landschap Tajan 23,633 inwoners, waarvan 18,930 Dajaks, 3245 Maleiers en 1458 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen; in het Gouvernementsgebied Meliau 10,113 inwoners, waarvan 11 Europeanen, 6994 Dajaks, 2332 Maleiers en 776 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen. De onderafdeeling wordt in het N. begrensd door Serawak en de afdeeling Sintang, in het O. door de onderafdeeling Seka-dau, in het Z. door de afdeeling Ketapang en in het W. door de onderafdeelingen Pontianak en Landak. De voornaamste plaatsn, n.l. Sanggau, Meliau en Tajan, zijn gelegen aan de Kapoeas, welke rivier deze onderafdeeling over haar ge-heele breedte doorsnijkt. Deze drie plaatsn be-zitten een vrij groote Chineseche pasar, waar de producten van omgeving en achterland verhandeld worden.

De voornaamste dezer producten zijn rubber, gambir (Tajan en Meliau), suiker (Tajan), peper (Tajan), tengkawang, benevens diverse bosch-producten als damar, rotan en allerhande houtsoorten, waaronder ijzerhout en reukhout. Econo misch staat de onderafdeeling niet sterk. In het landschap Sanggau ligt temidden van vele kwijnende Chineseche en Maleische rubbertuinen, een enkele Europeesche rubberondermeming (Batoe Doelang), welke nu echter verlaten is. In Meliau bestaat nog een groofter Europeesche (Engelsche) rubberondermeming (Soengai De-kan), benevens een kleinere (Soengai Majam), welke eveneens in Europeesche handen is. De andere rubbertuinen behooren aan Chineezen en Maleiers en zijn evenals in Tajan vrijwel ver- waarloosd. In Sanggau bevinden zich langs de Kapoeas nog enkele goudvindplaatsn, welke echter sporadisch bewerkt worden, aangezien zij reeds voor het grootste gedeelte uitgeput zijn. De bodem is onvruchtbaar. De bevolking ver-bouwt haar rijst op ladangs. Slechts in midden Tajan komt een enkele sawah voor. De handel is voornamelijk gericht op Pontianak en is voor het overgroote deel in handen van Chineezen.

SANGGAU. Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling en standplaçts van een contro-leur bij het Binnenlandsch Bestuur, tevens zetel van den bestuurder van het landschap Sanggau en van het districtshoofd van het district Kapoeas. Zij is gelegen ter plaatse waar de Sekajam, de voornaamste rivier van het landschap, in de Kapoeas uitmond. Volgens de volkstelling van 1930 tolde Sanggau 3233 inwoners, waarvan 15 Europeanen, 2765 Maleiers, 451 Chineezen en 2 andere Vreemde Oosterlingen. Ten O. der Sekajammonding ligt de Europeesche wijk met do Gouvernemontsgebouwen benevens het mili-taire kampement, waar een brigade infanterie onder commando van een Europeeschen sergeant gelegerd is. Ton W. der monding ligt een drietal Maleische kampoengs, temidden waarvan zich de Chineseche pasar als afzonderlijk geheel bevindt.

Deze pasar is het handelscentrum van het landschap Sanggau; hier worden dan ook verschillendo producten uit het binnenland verhandeld en naar Pontianak en elders afgevoerd, terwijl tovens do diverse importgoederen via de Chineseche tusschonhandelaren het binnenland

kunnen bereiken. De voornaamste uitvoerproducten zijn: rubber (para, en vele wilde soorten), damar, rotan en tengkawang. Ingevoerd worden voornamelijk kains, allerhand gereedschappen, snuisteryen en tabak. In de omgeving van Sanggau zijn vele Chineseche en Maleische rubber-tuinen, welke meestal zeer verwaarloosd en slechts voor een klein gedeelte in tap zijn.

SEKADAU. (Aanv. DI. III). Onderafdeeling der afdeeling Pontianak, tenzuidwesteraf, deeling van Borneo, omvattende het gelijknamige zelfbesturende landschap. Zij staat sedert 1925 onder het bestuur van den Controleur van Sanggau, die als waarnemend onderafdelings-hoofd optreedt. De onderafdeeling wordt door-snedden door de Kapoeas en strekt zich in ongeveer even-groote gedeelten ten N. en ten Z. van; deze rivier uit. Zij wordt begrensd in het N. en

O. door de afdeeling Sintang, in het Z. door de afdeeling Ketapang, in het W. door de onderafdeeling Sanggau en beslaat een oppervlakte van 5816 km². Volgens de volkstelling 1930 bedroeg het aantal inwoners 35.795, waarvan 20 Europeanen, 21.470 Dajaks, 12.502 Maleiers, 1803 Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen. De voornaamste plaatsen in deze onderafdeeling,

n.l. Sekadau, Blitang en Soengai Ajak, zijn aan de Kapoeas gelegen. Zij bezitten alle drie een vrij groote Chineseche pasar, waar de producten der omgeving, zooals rubber, gambir (voornamelijk Soengai Ajak) en allerhande boschproducten als damar, rotan, tengkawang (ook van aan-plantingen) en vele houtsoorten, waaronder ijzerhout en reukhout (kajoe gaharoe), verhandeld worden. Economisch staat deze onderafdeeling vrij zwak. De handel is voornamelijk gericht op Pontianak en is bijna geheel in handen van Chineezen; groote bedrijven en ondernemingen komen er niet voor. Men vindt er temidden der vele Chineseche en Maleische rubber-tuinen, welke zeer verwaarloosd zijn en een uiterst kwijnend bestaan leiden, slechts een enkele grotere rubberonderneming (Serandjin), welke in Japansche handen is. In de omgeving van Soengai Ajak zijn goudvindplaatsen, welke druk bewerkt worden. Bit goud is van een goed gehalte en heeft weinig bijmengsels. De vruchtbaarheid van den bodem is gering; de bevolking verbouwt haar padi en andere voedingsgewassen op ladangs, welke echter een mini male opbrengst geven. De rijstbouw op sawahs verkeert nog in een beginstadium.

SEKADAU. Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling tevens zetel van den bestuurder van het landschap Sekadau en van het districts-hoofd van het district Sekadau Iir. Zij is gelegen aan de Kapoeas ter plaatse waar de Sekadau, de voornaamste rivier van het Landschap, in de Kapoeas uitmondt, en strekt zich langs beider oevers uit. Volgens de volkstelling van 1930 telde de plaats 3446 inwoners, waarvan 3 Europeanen, 2788 Maleiers, 644 Chineezen en 11 andere Vreemde Oosterlingen. De weinige Europeesche en Gouvernementsgebouwen, waaronder het militaire kampement, waar een brigade infanterie, onder commando van een Europeeschen sergeant, gelegerd is, en de groote ruime Chineseche pasar, worden door Maleische kampongsof omringd. Deze pasar is de stapelplaats der verschillende producten uit het binnenland, zooals rubber, damar, rotan, tengka

wang en houtsoorten, welke van hier naar Pontianak en elders verhandeld worden; tevens ontvangen de tusschenhandelaren hier de import-goederen, zooals kains, diverse gereedschappen, tabak en snuisteryen, bestemd voor het binnenland. In de omgeving van Sekadau liggen vele Chineseche en Maleische rubber-tuinen, welke echter onvoldoende onderhouden worden en slechts gedeeltelijk in tap zijn;

BELENTIAN. Linkerzijkant van de Landak (zie aldaar), ontspringt op den Goenoeng Selambo, op de grens van Tajan en stroomt in z.w.-lijke richting tot zij bij Koala-Pantoe in de Landak stroomt; totale stroomdraadlengte ± 48 km.; de rivier is, behalve in den drogen tijd, met kleine prauwen tot bij Tainam* bevaarbaar. /

BENTAWAN. Linkerzijkant van de Landak (zie aldaar), ontspringt op den Goenoeng Sanggau op de grens van Tajan en stroomt in westelijke richting tot zij bij Perawai in de Landak uitmondt; behalve in den drogen tijd is de rivier met prauwen bevaarbaar tot Djelimpö; totale stroomdraadlengte ± 44 km.

BĒHĒ. Rechterzijkant van de Landak (zie aldaar), ontspringt op den Goenoeng Kendajan (op de grens van Sambas) en stroomt onder vorming van stroomversnellingen in z.o.-lijke richting tot zij bij Moearabehe in de Landak uitmondt; totale stroomdraadlengte ± 70 km.; de rivier is, behalve in den drogen tijd, met niet al te groote laadprauwen tot Meranti bevaarbaar. /

MAC LEOD (NORMAN). Geboren 18 September 1837 te Bergen op Zoom, overleden 27 Januari 1934 te 's Gravenhage. Den 1 September 1850 als adelborst bij de toenmalige opleiding voor zeeofficier aan de Kon. Mil. Academie te Breda geplaatst, werd hij den 1 September 1853 als adelborst le klasse aangesteld. Achtereenvolgens doorliep hij de verschillende officiers-rangen bij de Kon. Ned. Marine en bereikte op 10 Juli 1892 den rang van Vice-Admiraal, als hoedanig hij op 1 Augustus 1894 gepensionneerd werd. Verscheidene hooge onderscheidingen vielen hem in zijn marineloopbaan ten deel. Hij diende vele jaren in Ned.-Indië en maakte de tweede Atjeh-expeditie mede aan boord van het stoomfregat Zeeland, ook heeft hij als Commandant van het ramtorenschip Prins Hendrik der Nederlanden een werkzaam aandeel genomen in de toon noodige maatregelen na de uitbarsting van Krakatau in Augustus 1883.

Na zijne pensionneering vestigde MacLeod zich te Rijswijk (Z. H.) en is daar tot kort voor zijn overlijden steeds woonachtig gebleven. Verscheidene functies werden nog door hem bekleed, maar het was vooral als medewerker aan verschillende tijdschriften en dagbladen, dat hij een ongewaardeerde werkracht ten toon heeft gespreid. Onder de publicaties, welke met Ned.-Indië verband houden, mogen hier o.a. worden genoemd: Proeve eener begroting van Marine gebaseerd op eenheid van de Zeemacht in Nederland en in Indië. Landsverdediging I V (1894) 369, 538; De toegang tot de voor Soerabaja ontworpen haven, Kol. Weekblad 7 Februari 1902 bijv. Vgl. Ingenieur 1902 n° 21 biz. 366—372; Nog eens Soerabaja. Jng. n° 45 biz. 307. Vgl. Ing. 1903 n° 8 biz. 123; De uitbarsting van de Krakatau. T.A.G. Rks 2 1 (VM) biz. 184, 191 en 350; De Marine en Krakatau in 1883, Onze Vloot, December 1927.

Verder heeft Mac Leod verscheidene artikelen opningan telde einde 1930 1.0372 inwoners, waar-geschiedkundig gebied geschreven o.n. overonfler^d Europeanen, 291 Chineezen en 89 verschillende opisodesn uit de geschiedenis der Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen.

O.-I. Compagnie; zie hiervoor de le, 2. , 3o, 4o en **KOENINGAN**, (Aanv. DL II). District van het 6e vervolgen van het Repertorium, op de Literatuur-gelyknamig regentschap, afdeling (residentie) betreffende de Ned. Kolonien. Op 70 jarigen leeftijd Cheribon met 65 ddsa's on 105.83G inwoners, begon hij aan de samenstelling van zijn werk: „De O. I. waaronder 144 Europeanen, 1.298 Chineezen en 159 Compagnie als zeemo- gondheid in Azie 1602—1650”, Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen (einde dat in 1927 is uitgegeven bij Blankwaardt en 1930). De hoofdplaats Koeningan is te vens die van Schoonhoven te , Rijswijk (Z.H.) in twee deelen methet regentschap (zie aldaar/ ;:: **INDRAMAJOE**, atlas. 2 r 4' - **CHERIBON**, (Aanv. DL I). Meest (Aanv. DL II). Nooraelijkst regentschap van de oostelijke afdeling (residentie) van de provincie Westafdeeling (residentie) Cheribon. Het regentschap Java. Deze afdeling (residentie) der provincie Westafdeeling (residentie) Cheribon. Het regentschap Java heeft een oppervlakte van 5626 km.² en had ultimo Indramajoe, Karangam- p61, Djatibarang, Losarang, 1930 een bevolking van 2.069.569 zielen, w.o. 3.395 Kandanghaer en Sindang. Deze laatste drie Europeanen, 32.055 Chi- neezen en 4.796 Arabieren en districten omvatten de door het Gouvernement in andere Vreemde Oosterlingen.

De afdeling omvat de regentschappen Che- ribon, Kandanghaer en Indramajoe-West. Het Indramajoe, Madjalfengka en Koenihan' met regentschap telde einde 1930 509.752 inwoners, gelyknamige hoofdplaatsen, waaronder 290 Europe- anen, 6518 Chineezen en

In het district Sindanglaet van het regentschap 1.270 Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen. Cheribon, zijn 210 ha. grond in erfpacht uitgegeven **INDRAMAJOE**, (Aanv. DL II). District van het

(perceel Blender) aan de eige- naresse van de regentschap van dien naam van de residentie suikeronderneming Loewoeng- gadjah on in het district Cheribon, met gelyknamige hoofdplaats en 28 ddsa's Madjaldngka 280 ha. (perceelen Pergandan en met 55.025 inwoners, t.w. 180 Europe- anen, 2.188 Kadipatdn) aan do eigenaresse van de Chineezen, 391 Arabieren en andere Vreemde suikeronderneming Kadipa- tdn, welke benut worden Oosterlingen, en 52.266 Inlanders (einde 1930).

voor de teelt van sui- kriet, terwij bovendien in het **INDRAMAJOE**, (Aanv. DL II). Hoofdplaats van regentschap Cheribon tien en in het regentschap het regentschap van dien naam, behoorende tot de Madjaldngka twee suikerondernemingen in vrijwillige residentie Cheribon. Zij reldt in 1930 25.366 overeen- komst met de bevolking suikerkriet planten. inwoners, t.w. 115 Europeanen, 22.705 Inlanders, Van de eerstgenoemde vier hebben twee nooit ge- werkt 2212 Chineezen, 33fl Arabieren en andere Vreemde (Tjileoed en Tjidahoe). Voorts worden aangetroffen Oosterlingen/

G1 groot-erfpachtsperceel, toe- behoorende aan 21 **MADJALINGKA**, (Aanv. /DL II). Regentschap verschillende ondernemers, waarop — voor zoover in van de residentie Cheribon met een oppervlakte exploitatie — koffie, thee, kina en een weinig rubber van 1285.5 km.² Het regentschap telde in 1930 geplant zijn. De totale oppervlakte der uitgegeven 444,064 inwoners, o.w. 393 Europeanen, 3.759 perceelen be- draagt ± 5400 ha. Van groot economisch Chineezen en 395 Arabieren en andere Vreemde belang zijn zij niet. Oosterlingen. Het is verdeeld in de districten Madjaldngka, Telaga, Radjagaloech en Djatiwangi.

Literatuur: Dr. E. B. Kielstra „Do Indische , Het regentschap telt een twaalfal Archipel'//

CHERIBON, (Aanv. DL I). Het regentschap erfpachtsperceelen, waar koffie, kina, thee en suiker Cheribon vormt het oostelijke deel van de gelyknamige verbouwd worden, en drie suikerfabrieken.

afdeeling (residentie). Het heeft een oppervlakte van **MADJALDNGKA**, (Aanv. DL II). District van 1074,5 km.² on is verdeeld in 6 districten: Cheribon, het regentschap van dien naam, residentie Cheribon, Sindanglaet, Tjileoed, Bloom bn, Palimanan en met gelyknamige hoofdplaats. Het heeft een Ardjawanangoen, welko weer onderverdeeld zijn in oppervlakte van 186 km.² en omvat 73 dAsa's met totaal 21 onderdis- tricten. 120.965 inwoners, o.w. 222 Europeanen, 1.188

In 1930 had het regentschap, de stadsgemeen- te Chineezen en 121 Arabieren en andere Vreecindo Cheribon inbegropon 732.163 inwoners, waar- van Oosterlingen (einde 1930).

2.383 Europeanen, 16.977 Chineezen en 2.613 **MADJALDNGKA**, (Aanv. DL ill) Hoofdplaats Arabieren en andere Vreconido Oosterlingen. van het gelyknamige regentschap, met 38.485

CHERIBON, (Aanv. DL I). District van hot inwoners, o.w. 106 Europeanen, 504 Chineezen en regentschap on do afdeling (residentie) van dien naam G9 Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen met gelyknamige hoofdplaats. Het telt 57 ddsa's met (einde 1930).

(in 1930) 129.7G3 inwoners, waar- ondr 1.664 **BEBER**, (Aanv. DI I). Zie **TJILIMOES**, Europeanen, 8.293 Chineezen. **TJILIMOES**, (vroeger gonaamd Beber). District

1. 637 Arabieren on andere Vreemde met gelyknamige hoofdplaats van het regentschap Oosterlingertu' w<**KOENINGAN**, (Aanv. DI II). Koenigan, residentie Cheribon, omvatten de drie

RegentschaK bohoerende tot de afdeling Choribon, onderdistricten, n.l. Tjilimoes, Djalaksana en bestaando uit vicr districten: Koenigan, Tjilimoes, Mandirantjan. Het telt 65 ddsa's en had in 1930 Loo- rahoeng en Tjiawigobang. Het regentschap, dat 81.403 inwoners, waarvan 164 Europeanen, 1112

cen oppervlakte heeft van 1188.3 kin.², teldo in 1930 Chineezen en 298 andere Vreemde Ooster- lingei/ 383.590 inwoners, w.o. 329 Europeanen, 4.801

LOERAHGOENG, (Annv. DI II). District met Chineezen en 518 Arabieren on andere Vreemde gelyknamig hoofdplaats van hot regentschap Oosterlingen. De hoofdplaats Koe- Koenigan, residentio Cheribon, omvatte vier

onderdistricten, n.l. Loerahoeng, Soebang, Tjiwaroo en Tjibingbin. Het telt 43 ddsa's en

had in 1930 80.096 inwoners, waarvan 462 Chinezen en 7 andere Vreemde Oosterlingen.

J. • TJIAWIGEBANG. (Aanv. DI. IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Koenangan, residentie Cheribon, omvattende vier onderdistricten, n.l. Tjiawigebang, Lebakwangi, Garawangi en Tjidahoe. Het telt 67 dds's en had in 1930 116.255 inwoners, waarvan 21 Europeaan, 1929 Chinezen en 54 andere Vreemde Oosterlingen. /

f (. / : .) SINDANGLAET. (Aanv. DI. III). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de residentie Cheribon, omvattende drie onderdistricten, n.l. Lemahabang, Karangsembong en Astanadjapoera. Het telt 69 dds's en had in 1930 125.446 inwoners, waarvan 204 Europeaan, 1505 Chinezen en 323 andere Vreemde Oosterlingen.

LOSARI. (Aanv. DI. II). Zie TJILEDOEG.

TJILEDOEG. (vroeger genaamd Losari). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de residentie Cheribon, omvattende vier onderdistricten, n.l. Tjiledoeg, Waled, Losari en Babakan. Het telt 47 dds's en had in 1930 153.951 inwoners, waarvan 188 Europeaan en 4143 Chinezen en 425 andere Vreemde Oosterlingen. Men vindt in dit district 2 suikerfabrieken, n.l. Loewoeggadjah en Nieuw-Tersana. z

PLOEMBON. (Aanv. DI. III). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap, en de residentie Cheribon, omvattende drie onderdistricten, n.l. Ploembon, Weroe en Soemb. Het telt 46 dds's en had in 1930 111.540 inwoners, waarvan 102 Europeaan, 1212 Chinezen en 48 andere Vreemde Oosterlingen. -2

PALIMANAN. (Aanv. DI. III). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap en de residentie Cheribon, omvattende drie onderdistricten, n.l. Palimanan, Klenganan en Tjiwaringin. Het telt 40 dds's en had in 1930 83.232 inwoners, waarvan 141 Europeaan, 1293 Chirwezen en 55 andere Vreemde Oosterlingen. /

GEGESIKLOR. (Aanv. DI. I). Zie ARDJA-WINANGOEN.

ARDJA WINANGOEN (vroeger genaamd Gegesiklor). District met gelijknamige hoofdplaats* van het regentschap en de residentie Cheribon, omvattende vier onderdistricten n.l. Ardjanangoen, Kapetakan, Gegesik en Soesoekan. Het telt 46 dds's en had in 1930 118.231 inwoners, waarvan 84 Europeaan, 531 Chinezen en 125 andere Vreemde Oosterlingen.

1, 2. KARANGAMPIL. (Aanv. DI. II). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Indramajoe, residentie Cheribon, omvattende drie onderdistricten, n.l. Karangampil, Krangkang en Djoentjoet. Het telt 32 dds's en had in 1930 91.489 inwoners, waarvan 10 Europeaan, 181 Cljinezen en 30 andere Vreemde Oosterlingen. /

SLATJIBARANG. (Aanv. DI. III). Zie DJATIBARANG.

DJATIBARANG (vroeger genaamd Slatjibarang). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Indramajoe, residentie Cheribon, omvattende vier onderdistricten, n.l. Djatibarang, Slijeg, Kertasemaja en Bangodoewa. Het telt 48 dds's en had in 1930 111.912 inwoners, waarvan 40 Europeaan, 1207 Chinezen en 53 andere Vreemde Oosterlingen. -

LOSARANG. (Aanv. DI. II). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Indramajoe, residentie Cheribon, omvattende drie onderdistricten, n.l. Losarang, Tjikedoeng en Ldl'a. Het telt 22 dds's en had in 1930 67.416 inwoners, waarvan 9 Europeaan, 1337 Chinezen en 116 andere Vreemde Oosterlingen. /

KANDANGHAOER. (Aanv. DI. II). District?, met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Indramajoe, residentie Cheribon, omvattende drie onderdistricten, n.l. Kandanghaer, Gaboeswetan en Andjatan. Het telt 27 dds's en had in 1930 121.020 inwoners, waarvan 37 Europeaan, 1429 Chinezen en 235 andere Vreemde Oosterlingen.

SINDANG. (Aanv. DI. III). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Indramajoe, residentie Cheribon, omvattende twee onderdistricten, n.l. Sindang en Pamajaan. Het telt 34 dds's en had in 1930 62.880 inwoners, waarvan 14 Europeaan, 176 Chinezen en 443 andere Vreemde Oosterlingen.

TALAGA. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Madjalengka, residentie Cheribon, omvattende drie onderdistricten, n.l. Talaga, Tjikidjing en Bantaroejdj. Het telt 79 dds's en had in 1930 112.497 inwoners, waarvan 18 Europeaan, 768 Chinezen en 3 andere Vreemde Oosterlingen.

RADJAGALOEH. (Aanv. DI. III). District (hoofdplaats Leuwimoending) van het regentschap Ijadjalengka, residentie Cheribon, omvattende drie onderdistricten, n.l. Leuwimoending, Radjagaloe en Pendjalin. Het telt 52 dds's en had in 1930 82.871 inwoners, waarvan 61 Europeaan, 557 Chinezen en 46 andere Vreemde Oosterlingen. /

DJATI WANGI. (Aanv. DI. I). District met hoofdplaats Soetawangi van het regentschap Madjalengka, residentie Cheribon, omvattende vier onderdistricten, n.l. Djatiwangi, Dawoean, Ligoeng en Djatitoejdj. Het telt 63 dds's en had in 1930 127.731 inwoners, waarvan 92 Europeaan, 1246 Chijicozen en 225 andere Vreemde Oosterlingen. /

...KRAKSAAN (KRAKSAN, KAREKSAN).

(Aanv. DI. II). Noord-oostelijk regentschap der residentie Malang, provincie Oost Java, ingesteld 1 Juli 1928, verdeeld in vier districten, n.l. Kraksaan, Paiton, Gending en Gatling. Het grenst ten N. aan de Straat van Madoera, ten O. aan de residentie Besoeki, ten Z. aan het regentschap Loemadjang en ten W. aan het regentschap Probolinggo. De aan de zee grenzende zoutwa-tervischijversbroek is door de voorlichting van den dienst der binnenvischijfery voor het overgrote deel malaria-ongevaarlijk geworden. Do strook gelegen tusachen deze vischijvers en den ten Zuiden daarvan loopenden provincialen weg is echter door do gebrekkege afwatering hog zeer malaria-gevaarlyk. Het regentschap voert as-saaneeringswerken uit, welke dit euvel geleidelijk verhelpen. In het regentschap worden 6 suikerfabrieken en 2 erfpachtslanden gevonden (koffie en kina). In dit regentschap komt, behoudens enkele aan de dds'sa toebehoorende ambtsvelden (coinnunnaal bezit), uitsluitend erfelyk individueel bezit voor en wel voornaineljk grootgrondbezit. Bezitters van 50 bouws sawahs en meer zyn geen zeldzaamheid. Het overgrote gedeelte van do Inlandscho bevolking

bezit dan ook geen eigen gronden, doch bowrkt den grond dor grootgrondbezitters als deelbouwer. Op het einde van 1933 had dit regentschap een bevolking van 279.578 zielen, waaronder 252 Europeanen, 1139 Chinezen op 347 Arabieren/—

KICAKSAAN. (Aanv. DI. II). District van het gelijknamige regentschap, residentie Malang, provincie Oost Java, met 4 onderdistricten en 57 dfoes. Op het einde van 1933 telde het een bevolking van 69.090 zielen, waaronder 92 Europeanen, 614 Chinezen en 240 Arabieren. In dit district komen 2 suikerfabrieken voor, n.l. Kandangjati en Bagoe.

KRAKSAAN. (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van het gelijknamige regentschap en district der residentie Malang, provincie Oost Java. Op het einde van 1933 had zij een bevolking van 6.416 zielen, waaronder 38 Europeanen, 451 Chinezen en 80 Arabieren. Deze kleine binnenplaats heeft een Europeesche en een Hollandsch-Inlandsche school; sedert 1931 is er elektrische verlichting; de plaats is hoogst ongezonder wegens het veel voorkomen van malaria door de moerasige omringing.."

/S 5 «. BURGERS. (Aanv. DJ. I). Naar afschaffing van het instituut van het inlandsche burgerschap in de residenties Manado en Amboina en Onderhoorigheden werd door de regering reeds in de 19de eeuw gestreefd. De volgende maatregelen zijn daartoe genomen.

Manado. In 1859 reeds werd getracht op te treden tegen onwettige toeiening van den titel van inlandsch burger, welke plaats had om te ontkomen aan betaling van belasting en het verrichten van heerendienst; de poging moest worden gestaakt, omdat onrust onder de bevolking ontstond. Bij de afkondiging van het schutterijreglement (Ind. Stb. 1878 no. 107) moest nader worden onderzocht wie zich ten rechte burgers konden noemen. Daarmedt ontstonden geschillen, welke leidden tot den moord op Haga, controleur van K6ma, door een burger, die geen heerdienst wilde verrichten (Sept. 1879). De militaire macht herstelde de orde. Zie Koi. Versl. 1880 biz. 17.

Om aan do schromelijkte verwarring, welke bestond ten aanzien van het burgerschap een einde te inaken en er tegen te waken, dat de Idasse der inlandsche burgers zich op andere wijze uitbreiddan door geboorte, werd bij Ind. Stb. 1889 no. 255 bej) aald dat inlandsche burgers zich slechts mochten vestigen te Manado, Ke ma, Tanawangko, Amoerang, B6larig Mi-Gorontalo, terwijl 15ij Ind. Stb. 1891 no. 147 do plaatsen van vestiging werd beperkt tot de eerstgenoemde vier, omdat in Bclang en Gorontalo geen burgers meer woonachtig bleken. Zie voort Ind. Stb. 1893 no. 65.

Het misbruik van onwettige titel- toeiening had daarmedo echter nog geen einde genomen; in do juren 1905—1908 bleek het te Amoerang noodzakelijk door herhaalde strafoplegging zich noemende burgers tot heerdienst te dwingen.

In 1910 gonoten do inlandsche burgers in Manado nog do volgende voorrechten:

- I. vrijstelling van heerdienst;
- II. lagere belasting dan de negorijlieden;
- III. vrijstelling van negorijdienst;
- IV. bestuur door eigen burgerwijkmeesters, die niet aan het inlandsche districtsbestuur, doch

rechtstrceks aan het hoofd van plaatselijk bestuur ondergeschikt waren, een toestand door gewoonte ontstaan, doch wettelijken grondslag missend;

V. justiciabel, niet onder het districtsgerecht, maar onder het magistraatsgerecht voor ge- ringo dolicten en civiele zaken.

Daartegenover rustte op hen do verplichting om schutterijdienst te verrichten of schutterij- belasting te betalen, terwijl zij waren uitgesloten van do verkrijging van rechten op grond door ontginning, zoodat zij alleen grondbezit konden. verwerven door huwelijk, vererving of koop.

De inlandsche burgers stonden in Manado bekend als een lastige klasse van recalcitrante, luie en over het paard getilde ingezetenen, die ondanks hun bevoorrechte positie in een ongunstigen economischen toestand verkeerden. Het instituut wekte wrevel en ontstemming onder de inheemsche bevolking omdat de burgers dezelfde voorrechten (behalve het ontginningsrecht, maar dat was practisch voor hen van weinig waarde), doch minder verplichtingen hadden, en omdat de burgers op de negorijlieden neerzagen. De burgers zelf lechchten aan hun rechten zoo veel waar- de, dat zij de materiele voordeelen, welke uit een opheffing van het instituut voor hen zouden voortvloeien (men denke speciaal aan de opheffing van de verplichting tot het wonen in bepaalde plaatsen, hetgeen gunstig op hun welstands- toestand kon werken), versmaadden; veelvuldig kwam samenleving van burgervrouwen met negorijlieden buiten acht voor, om de kinderen het burgerrecht niet te doen verliezen. In 1910 bedroeg het aantal burgers in Manado 2327, in K6ma 1294, in Amoerang 1942 en in Tanah- wangko 668, in totaal derhalve 6231 op een totale bevolking in de residentie van 200.000 zielen. Van een plotselinge afschaffing van het instituut kon clan ook geen sprake zijn met het oog op mogelijk verzet, zoodat reeds door Mr. J. C. Kielstra, die in 1911 in hoedanigheid van adjunct-adviseur voor de bestuurszaken der Buitenbezittingen een on- derzoek naar het inlandschburgerschap in de residentie Manado en Amboina en Onderhoorigheden instelde, aanbevolen werd gaandeweg de burgers in dezelfde positie te brengen als de negorijlieden. Een daarvan werd spoedig gemaakt met het brengen van de burgerwijkmeesters onder het inlandsche districtsbestuur; in 1922 was dezo toestand ondanks enkele protesten bereikt. De schutterij werd in 1923 opgeheven (Ind. Stb. no. 275). Aan do Herziene ordonnantie op de in- komstbelasting 1920 (Ind. Stb. 1921 no. 312) werden burgers en negorijlieden op gelijken voet onderworpen. Sinds 1924 kunnen burgers het ontginningsrecht deelachtig worden, indien zij zich met hun nakomelingen uit do registers van inlandsche burgers laten afvoeren op geheel den staat van eigenlijk gezegden inlander (onder- hoorige van do negorij) aannemen met alle aan dien staat verbonden lusten en lasten. In 1924 werd door don Alinahasaraad een voorkeersbolastingverordening vastgesteld, welke door do regering in 1925 werd goedgekeurd. Deze bolasting, welke gebaseerd is op den aanslag in de inkomstbelasting, werd van een ieder, dus ook van do inlandsche burgers, geheven, terwijl heerdienst van do negorijbevolking niet meer werden govorderd, zoodat de burgers ook voor wat het voorrecht van vrijstelling van hoe-

rendienst betreft met de negorijbevolking gelijk kwamen te staan.

In 1926 werd een hernieuwd onderzoek naar den toestand van de inlandsochters ingesteld. Het aantal burgers bleek teentertijd te zijn in Kema 1472, in Amoerang 1932, in Tanahwango 611 en in Manado 2401, in totaal 6416. Dit onderzoek leidde tot de ordonnantie in Ind. Stb. 1929 no. 438, ingevolge welke werden opgegeven:

I. de verplichting tot wonen in een van de vier bovengenoemde plaatsen; daardoor wordt de verspreiding der burgers en dientengevolge het afslijten van de scherpe afscheiding tusschen hen en de negorijlieden in de hand gewerkt;

II. de verplichting tot aangifte van geboorte en overlijden; de registrering liet zeer veel te wenschen over, zoodat de in de registers voorkomende gegevens slechts geringe waarde hadden en met groot voorbehoud dienden te worden gehanteerd;

III. het forum privilegium.

Een geheele afschaffing van het instituut wenschte de regering niet, in verband met de groote ideeelooft waarde, welke daaraan door de burgers wordt gehecht. De rechtspositio van de burgers is thans geheel gelijk aan die van de negorijlieden. T.a.v. het ontginningsrecht en bezitsrecht van grond worden zij op dezelfde wijze behandeld als de negorijman, waartegen liet agrarische reglement in Ind. Stb. 1918 no. 80 geen beletsel vormt. Ingevolge de inlandsochtere gemeentordonnantie voor de Minahasa kunnen burgerkampoen op gelijken voet als de negorijen als inlandsochtere gemeenten worden erkend en onder de werking dier ordonnantie gebracht. De economische toestand van de burgers is nog achterlijk. Het grootste deel van hen houdt zich bezig met de kustvisserij, welke slechts een armoedig bestaan kan verschaffen; sommigen oefenen kleine ambachten als dat van timmerman, schoenmaker, zilversmid uit. Tot den landbouw, welke hen in beteren toestand zou brengen, voelen zij zich in het geheel niet nangetrokken.

Molukken. Het aantal burgers bedroeg in 1910: in Ambon 3452, in Banda Neira 247, in Saparoea 5998, in Kajeli 107, in Hila 36 en in de negorijen en kampoen daarbuiten 7614, totaal derhalve in de toenmalige residentie Amboina en Onderhoorigheden 17.454 op een totale bevolking van ongeveer 295.000 zielen. Het oordeel over de Ambonsche burgers luidde veel gunstiger dan dat over de Manadosche. Klachten over een recalitrante bonding der burgers werden uit Ambon niet vernomen; wel waren zij even trotsch op hun positio, doch zij stelden er een eerezaak in zich erknocht aan het bestuur te toonijfamen- eving van burgervrouwen met negorijlieden. Sen buit- echt, alleen om aan de uit deze verhouding gesproken kinderen het burgerschap te waarborgen, kwam ook in Ambon veelvuldig voor. De schutterplicht werd met veel ainiivo vervuld; men zag daarin een duidelijke, voor een ieder waarneembare verheffing van den burger boven den negorijman. De schutterij had een zekere militaire waarde. Van de schutterij kon in verband daarmede nut getrokken worden voor het verrichten van wachtdiensten en tot bijstand van de politie. Afschaffing van de schutterij in Ambon en de Oelissers werd dan ook destijds ongewenscht geacht. Opheffing van de schutterij

had wel plaats te Kajdli (Ind. Stb. 1906 no. 425), Hila (Ind. Stb. 1908 no. 241) en Banda Neira (Ind. Stb. 1911 no. 556). Do verhouding tusschen de burgers en de negorijlieden was ook veel gunstiger dan in Manado, waaraan bevoorierlijk was de omstandigheid dat de burgers bij vestiging buiten de plaatsen, welke in Ind. Stb. 1892 no. 82 voor hun vestiging aangewezen, aan hot gezag van de regenten waren onderworpen en evenals de negorijlieden — verplicht waren tot heeren- en negorijdienst, behalve de z.g. kwarto- diensten; aangezien deze laatste diensten even- wel naar de inzichten van de bevolking sainen- hangen met het dati-verband, waartoe de burgers niet behoorden, gaf zulks geen aansoot. Ookhet onderscheid met betrekking tot het grond- bezit was in Amboina minder scherp; hoewel ook daar de burgers geen rechten op den grond aan ontginning konden ontleenen, was de voorraad sageboomen (sageo is aldaar het volksvoedsel bij uitnemendheid) zoo overvloedig, dat men er niet tegen opkwam dat ook de burgers van de woeste gronden en uit de bosschen haalden wat zij voor hun onderhoud noodig hadden. Men achtte een opheffing van het instituut in Ambon om vorenstaande redenen in 1912 niet noodzakelijk. De ongelijkheid in belasting verdween bij de invoering van de herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting (Ind. Stb. 1921 no. 312) en van de ordonnantie op de personeele belasting (Ind. Stb. 1920 no. 679). Gelijktijdig met de invoering van de militie werden in 1923 (Ind. Stb. no. 275) de nog bestaende schutterijcorpsen opgegeven.

In 1923 werd door de wetgevende commissie uit den Ambonraad een rapport uitgebract om- trent de positio van de inlandsochtere burgers in het gewest. De verschillen in rechtstoestand van inlandsochtere burgers en negorijlieden waren toen nog de volgende:

I. verplichte domicilieering van burgers en in verband daarmede: a. registrering; b. administratief zelfstandige burgerkampoen; c. eigen hoofden;

II. burgers stonden niet terecht voor het regentschaps-, doch voor het magistraatsrecht;

III. in diensten: a. burgers verrichten op de hoofdplaatsen Ambon en Saparoea geen heeren- dienst; b. burgers waren niet verplicht tot kwarto- dienst;

IV. in de dorps- huishouding: a. burgera Jiad- den niet dan bij uitzondering rechten o) woesten negorijgrond (ewang) en de bespoelende zcc- strook (meti); b. zij misten het genot der dati- gronden; c. zij hadden in beginsel geen zeggenschap in de dorps- (gemeente-) huishouding. i) e commissio kwam tot de slotsom, dat er naar moest worden gestreefd, om de rechtsongelijkheid, welke in de wettelijke bepalingen haar uiting vond, alsook die, welke uit de adal voort- eproot te doen ophouden.

Inmiddels was reeds v66r de invoering van de inkomsten- en de personeele belasting en de opheffing van de schutterij van bestuurszijde het naadeel met betrekking tot grondrechten, verbonden aan het inlandsochtere burgerschap, kunstmatig geaccentueerd door de negorijlieden aan te zetten hun rechten op den grond ten voile te doen gelden. Als gevolg daarvan zijn de burgers er meer en meer toe overgegaan den staat van negorijman aan te nemen; gelicole burgorkam-

poengs werden gelijktijdig in het negorij ver band opgenomen. In 1927 kon worden gemeld, dat het proces van uitslijting van de uitzonderlijke positie zoover was voortgeschreden, dat de burgers den negorij man reeds vrij wel in alles gelijk waren geworden. De heerenindstondant in Ind. Stb. 1927 no. 204 hief de laatste verschil-ten ten aanzien van dit punt op. Bij de ordon-nantie in Ind. Stb. 1931 no. 412, houdende wij-ziging van het Rechtsreglement Buitengewesten, werden in de afdeling Amboina do regentschaps-gerechten in negorijrechtbanken omgezet, terwijl de inlandsche burgers mede onder de jurisdictie van deze rechtbanken werden gebracht, waar-mede ook deze tevoren bestaamhebbende rechts-ongelijkheid werd opgeheven.

LAIS. (Aanv. DJ I. II). Deze Snderafdeeling werd vroeger ook wel Soengai Limau genoemd, daar de zuidgrens werd gevormd door de rivier Soengai Limau. Thans echter is die naam in onbruik geraakt, daar de marga's Semitoel en Banghadji in het Zuiden aan de onderafdeeling Lais ont-trokken en bij de onderafdeeling Benkoelen gevoegd werden (Ind. Stbl. 1919 no. 532). De zuidgrens loopt thans tusschen K.M. 22 en 23 in den weg Benkoelen—Lais (3° 38' Z.B.). De oostgrens werd vóór 1904 gevormd door de grens met de residentie Palembang. Bij de toevoeging van de onderafdeeling Redjang en Lebong bleef deze grens ongewijzigd tot 1908, in welk jaar de bo-venstreken van Lais bij do onderafdeeling Lebong werden gevoegd. (Ind. Stb. 1908 no. 646). Ingevolge Ind. Stb. 1919 no. 533 kwamen de bo-venstreken van de marga Ketahoen echter we-der bij do onderafdeeling Lais. De noordgrens der onderafdeeling wordt gevormd door de Aer Gegas.

De onderafdeeling is verdeeld in de onderdis-tribuctien Lais en Ketahoen en omvat de marga's Kerkap, Bermani Perbo, Palik, Aer Besi, Lais, Aer Padang, Bintoean, Ketahoen en Seblat benevens den zelfstandigen Pasar Lais met ruim 800 zielen. Het totale aantal zielen in de onder-afdeling Lais bedroeg eind 1932 ± 28.374 over een oppervlakte van 3117 km².

Een der belangrijkste marga's is de marga Ketahoen, waarin het concessiegebied der Mijnbouw Maatschappij Simau, opgericht in 1901, is gelcegen. Deze maatschappij draagt veel bij tot het welzijn van de bevolking, zoowel uit een oogpunt van werkverschaffing als omdat zij een belangrijke afneemster is van landbouwproducten.

De voornaamste plaatsen zijn Pasar Lais, zetel van een controleur of gezaghobber, Perbo, Aoer Gading en Kerkap. Perbo en Aoer Gading hebben vooral in den laatsten tijd (sedert 1930) groote beteekenissen gekregen door de kolonisatie van Ja-vanen in die streken.

Door de onderafdeeling loopt een verharde auto weg, welke Benkoelen verbindt met Pasar Lais op Ketahoen (lengte 85 km.), en zich als onverharde weg voortzet naar Moekomoeko. Een andero autoweg verbindt Korkap met Aoer Ga-, ding (25 km.) De rivier on zijn, behalve de Keta-(3.) hoenrivier, welke in Lebong ontspringt, alle on-bevaarbaar door do stroomversnellingen. De Ketahoenrivier is bevaarbaar met een motorboot tot ± 20 km. stroomopwaarts, van welke omstan-digheid de M.M. Simau gebruik maakt voor open afvoer van goederen en transporte. Het verderdo transport naar en van de mijn geschiedt

met vrachtauto's en smalpoortreinen (lengte railbaan 3G km.).

Het hoofdmiddel van bestaan is landbouw, welke wordt uitgeoefend op ladangs (droge gron-den) of sawah-rawang (moerasgronden). Slechts luer en daar (Aoer Gading, Perbo) vindt men geirrigeerde sawahs. Naast den landbouw waren voorname middelen van bestaan de verbouw van koffie, het verzamelen van damar en bosch-producten. Deze hebben echter thans zoo goed als geen waarde meer. De veeteelt is in de laatste jaren eenigszins toegenomen, doch blijft van weinig belang. De binnenlandsche handel is van geringe beteekenissen; hij wordt uitsluitend gedre-ven op de pekans (pasars). Nijverheid komt zoo goed als niet voor. Slechts te Mesigit (± 7 km. van Pasar Lais) zijn de weefkunst en het vervaar-digen van kappansen en lanspunten nog bewaard gebleven.

De bevolking bestaat voor het overgrootste deel uit Lebongers. Op de pasars is de bevolking ge-mengd met Maleiers en Padangers. De kustbe- volking van de marga Kerkap is een vermenging van Maleiers (orang Semitoel) met Redjangers. De bewoners van Aer Besi zijn grootendeels af-stanimelingen van de z.g. Orang Lembak (onderafdeeling Benkoelen). In de marga's Ketahoen en Seblat vindt men behalve op do pasars, de z.g. Orang Pekal. Deze laatste zijn afkomstig van Lebong en zijn een vermenging van Redja-ngers en kust-Maleiers (Mokomoko). Do hoofd-taal is het Redjangsch. Aan de kust is ook het Benkoelensch-Maleisch zeer in zwang. Het Pekal vertoont veel overeenkomst met het Moko-moko'sch dialect, doch is doorspekt met Redj-angsch woorden.

Literaluur: Adatrecht.bundel—XI— P. . Wink, Monografie over de onderafdeeling Lais/

KROE. (Aanv. DI. II). Zuidelijkste nderaf-deeling der afdeling en residentie Benkoelen, begrensd van Z. naar N. door de residentie Lam-poengsche Districten, de residentie Palembang en de onderafdeeling Bintoean der residentie Benkoelen; ten W. wordt zij over haar geheele lengte, d. i. vanaf den vuurtoren Vlakke Hoek aan den ingang van Straat Soenda tot aan do Wai Meuoela, bespoeld door den Indischen Oceaan. Zij is onderverdeeld in de twee onderdistricten Pe-sisir (marga's Poegoeng Melaja, P. Penegahan, P. Tampak, Wai Sindi, Poeloo Pisang, Penggawa Lima Oeloe, P. Tengah, P. Iliir, Oeloe Kroe, Pasar Kroe, Wai Napal, Tenoembang, Ngam-boer, Ngaras, Bengkoenat en Blimbing met het ei-landje Poeloo Betoeah) en Balik Boekit (marga's Soekau, Liwa, Kembahang, Boeai Kenjangan, Boeai Belocngoe, Wai Tenong en Soewoh).

Pasar Kroe, kortweg Kroei geheeten, een der belangrijkste koffie-exportplaatsen van Zuid-Sumatra, is standplaats van den controleur (go-zaghebbet) B. B.; er is tevens gvestigd een agentschap tier K. P. M.

Gesc hat oppervlak der onderafdeeling ca. 5000 km.% waarvan behoudens een naar het N. toe smaller wordende kuststrook, verreweg het groot-ste gedeelte uit heuvel- en bergland bestaat. Het afwisselende landschap is rijk aan natuurschoon; imponeert do woeste grootscheit, van het on-herbergzamo bergland met dou G. Pesagai (2232 in.) evenzer als do lieflykheid van het Ranau-meer met den kegol van den G. Seminoeng (1881 m.), het zuidelijke kustgebied mot de Blimbing-

en Bengkoknat-baaien bekoort door het breede vlakke strand, terwijl in het N. de branding tegen de steile rotskust der Barisanuutoepers bruischt.

De be vol king bestaat afgezien van enkele z.g. Semendoers, afkomstig uit de Palembangische Bovenlanden, uitsluitend uit Lampoengers, behorende tot de Belalau (gebergte)-en Kroe (strand)-groepen, welke taalkundig beide gerekend worden tot de z.g. Poebiansche taalgroep. Historisch - genealogisch beschouwd is vooral het Belalau-plateau (gemiddelde hoogte ca. 900 m.) van belang. Dit wordt geacht te zijn de bakermat van alle Lampoengsche volksgroepen, daar deze als algemeen stamland aanwijzen het legendari- scho rijk Sekala Berak, gelegen op evenvermeld Belalau-plateau, met de vier kernboeai's Nje- roepa, Kembahang, Kenjangan en Beloengoe (boeai = bloedgemeenschap), van waaruit later alle uitstroomingen moeten zijn geschied. Dit- zelfde Sekala Berak zou echter tevoren, nl. in de 11de eeuw, een Hindoe-Javaansche kolonie geweest zijn; de gevonden oudheden, o.m. stee- nen te Liwa en te Pekonbalak, wijzen althans hierop.

Zielaantal (1933): 40,412, waaronder 436 Vreemde Oosterlingen en 12 Europeanen. Hoofd- middel van bestaan is de landbouw, nl. van een- jarige gewassen met name de rijstcultuur, zoowel op natte als op droge velden uitgeoefend, en van meerjarige gewassen (koffie, peper, klapper). De opbrengsten der rijstvelden variëren zeer. Ver- toont de kuststreek over het algemeen een bevre- digend beeld (30—35 pikoel oogst droge padi per bouw), de bergstreken, waar de sawahs in de riv- verbeddingen (zand- en turfodern) zijn aange- legd, leveren minder op; gunstige uitzonderingen hierop vormen de plateau-sawahs van Soekau en vooral van Wai Tenong met opbrengsten van 65 — 70 pikoel (onbemeste gronden). De totale rijstproductie, verkregen uit een totaal-areaal van 2800 ha. sawahs en 1750 ha. ladangs, is onvoldoende ter voorziening in eigen behoefte; rijstimport is regel. Van de meerjarige gewassen moet de koffie in de allereerste plaats genoemd worden; de z.g. Kroe-koffie, afkomstig van Balik Boekit, een Arabica-soort, was vermaard om haar uitstekende kwaliteit. Een 15-tal jaren geleden begon echter evenals elders in Zuid-Sumatra ook in Kroe het verdringsproces door de zooveel rijker vruchtdragende Robusta, welk proces in- tusschen zich geheel voltrokken heeft; momenteel treft men geen enkelen Arabica-aanplant meer aan. Zulks bracht aan den naam der Kroei- koffie een gevoeligen slag toe; de dominerende positie ging allengs verloren. Niettemin is de Kroe-robusta altijd nog zeer gezocht, haar markt- notering volgt die der Palembang-robusta. Ge- durende 1927—1932 bedreef de uitvoer van Kroe- be volkingskoffie (ie inclusief Ranau-bevol- kingskoffie) jaarlijks ruim 3 miljoen kg. Uitge- strekte bevolkingsaanplantingen vindt men op de zuidheJingen van den G. Pesagai tot aan het Boven- Semangkadal; dit door uitstekende bodemvruchtbaarheid begunstigde gebied is stellig een der belangrijkste Inlandsche koffiecultuur- centra van Zuid-Sumatra. De toegepaste exten- sive cultuurwijze is echter oorzaak van lage pikoelrendementen, nl. maximaal 10 pikoel per bouw voor onderhouden tuinen; na het 5de jaar daalt de productie snel. En waar ook nog de be- redingswijze op een laag peil staat, vindt de

Landbouwvoorlichtingsdienst, wiens bomoeienis in Balik Boekit medio 1931 een aanvang nam, er inderdaad een vruchtbaar arbeidsvld. De crisis der laatste jaren heeft thans verdero uitbreiding van het plantareaal gestopt, waardoor tevens een einde kwam aan de sedert de hausejaren 1925— 1927 plaatsgevonden rigouze aantasting en intering van het zoo kostbare bodemkapitaal. Weekmarkten van bevolkingskoffie vindt men te Boeai betanding, Simpangsebelad, Watas, Batoeberak en Semangka. Langs de kust worden voornamelijk peper- en Idappercultuur uitge- oefend; uitvoer over 1932 van peper 257.968 kg., van copra 667.176 kg. Inzaining van bosch- producten, hoofdzakelijk damar en rotan, is sterk achteruitgaande; verbouw van kruidnagelen en tabak is thans van geenerlei belang meer. In de magas Blimbing, Bengkoemat en Oeloe Kroe komen eetbare vogelnestjes voor, waarvan het inzamelrecht door het Gouvernement verhuurd is; huursom over 1930 t/m 1932: / 8.510 *s jaars, over 1933 t/m 1938: / 3.300 *s jaars. De zeevis- sclierij heeft slechts geringe betekenis ; in de bergstreken wordt vischteit in vijf vers en sawahs uitsluitend voor eigen consumptie gedreven.

De economische ontwikkeling is langen tijd tegengehouden door de gebrekkige verkeers- wegen. Afgezien van de geringe verkeerswaarde bezittende, onverharde wegen langs de kust, duurde het tot 1925 eer een doorgaande verharde verkeersweg Kroe—Liwa—Ranau (Paleinbang) geheel gereed kwam, waardoor Kroe naast Ben- koelen, beginpunt word der transversale verbinding Benkoelen—Palembang. Als koffie-af- voerweg is het traject Liwa—Kroe, de eenige schakel tusschen Kroe*s kust- en bergland, van onschatbaro waarde; te Liwa sluit een secundaire weg naar Kenali aan, welke in 1932 een ijzeren vakwerkbrug over de Wai Semangka kreeg. Sedert September 1930 is in uitvoering het B. O. W.-project van den z.g. Rebangweg, welke beginnende bij evengenoemde Wai Semangka- brug via het Wai Bcsaidal en de Rebangstreek (residentie Lampoengsche Districten) zal moeten uitkomen op Kota Boemi (station der Zuid- Sumatra-spoor). Door den nood van *8 Lands schatkist is in 1931 echter de vrdere uitvoering gestaakt.

Van de vele in erfpacht uitgegeven perceo- len is nog geen enkel geopend ; blijkbaar was en is o.m. de geïsoleerde Jigging een te groot be- zwaar. Tot 1925 was uitgegeven: 40 000 ha, welk aantal verminderde ultimo J 930 tot 10.000 ha., begin 1933 tot 4000 ha. Bijzondere vermel- ding verdienen de kolonisatie-moglijkheden in de Soekaradja-, Gedoengsoerian- en Teboe- complexen van Wai Tenong. Schatto men)et bevloerbare terrein aanvankelijk op ca. 17.500 ha., een verkenning in 1932 wees uit dat vooreerst ca. 3500 ha sawahgronden (tertiaire bevloeiing) annexa.7000ha. droge gronden beschikbaar moeten worden geacht. Het klimaat is gunstig (hoog- to 800—1000 m.), de gronden zijn doorgaans van goede, zelfs uitstekende kwaliteit, terwijl ook de uiterst schaarsche, autochthone bevolking welwillend tegenover Javanenkolonisatie staat; do volkomen geïsoleerde Jigging maakt editor uitvoering van belangrijke landbouwkolonisatie- plannen voorloopig onwaarschijnlijk.

Een gedeelte van het Semangka-schiereiland, v. z. v. gelegen in de onderafdeeling Kroo be-

ginnende bij don Boekit Bawang Ootjoeng zuidwaarts verloopend tot aan de uitloopers der Pematang Sawah, is sedert 1930 afgezonddord voor een natuurmonument, welks stichting van Gouvernementswege binnenkort is to verwachten. Bit gebied, dat uit ongerepte bosschen bestaat en volstrekte wildernis is, bevat naar deskundige meening alle typische Zuid-Sumatra-flora en -fauna.

Aan de aardbeving van 25 Juni 1933, welke een groot gedeelte der onderafdeeling, nl. Pasar Kroe, Goenoengkemala doch bovenal de bergege-bieden van Soekau, Liwa, Lembahang, Batoe-berak, Kenali en Soewoh teisterde, vielen 426 menschenlevens ten offer; ruim 1800 woningen stortten in, ca. 150 ha. sawa's werden door mas-sa-aardstortingen vernield. / 3 BELOE. (Aanv. DI. I). 6nderafdeeling van de afdeeling Timor en Eilanden van de residentie Timor en Onderhoorigheden, gelegen tusschon 8° 57' 43" en 9° 47' Z.B. en 124° 41' 52" en 125° 12' 30" O.L. van Greenwich;--.

Het wordt ten N. begrensd door de Sa woe-zee (Tassi Fettoh), ten O. door Portugeesch gebied, ten Z. door den Indischen Oceaan (Timor-zee of Tassi Maneh), ten W. door de onderafdeelingen Zuid-Midden-Timor en Noord-Midden-Timor. De oppervlakte bedraagt ± 2000km². De onderafdeeling bestaat uit de ondervolgende gemeenschappen.

I. *Lamaknen*, bestaande uit de radjaschappen Makir, Lamaksanoeloe, Ke war, Leowaloe, Lodnoena, Noelalain, Lakmaras en het fetterschap Diroen.

In de geschiedenis zijn de radja's van Kewar en Lakmaras afwisselend hoofdradja van Lamakn' geweest; thans is een dergelijke functionaris niet door het bestuur erkend.

II. *Fialaran*, bestaande uit de radjaschappen Oemaklaran, Manleten, Dafala, Asoemanoe, Toh6, Aitoon, Maoemotin en de fetterschappen Sila wan, Baocho (Takirin) en Lasiolat.

De hoofdradja van Fialaran is de loro (hoofd-radja-titel) van Bahoeho.

III. <i>Djeniloe</i>	onder bestuur van eenfottor
IV. <i>Li dak</i>	id.
V. <i>Nailimoe</i>	id.
VI. <i>Mandio</i>	id.
VIII. <i>Dirma</i>	onder bestuur van een loro.
VIII. <i>Koesa</i>	ondor bestuur van een radja.
IX. <i>Fatoearoein</i>	bestaande uit do radjaschappen Fatoearoein en Manooloea, on hot fetterschap Bani-Bani.

De hoofdradja van Fatoearoein is do radja van het gelijknamige radjaschap.

X. *Lakekoei* bestaande uit het loroschap Lakdkoen en do radjaschappen Litamali en Alas.

Het hoofd van Lakdkoen is de loro van Lakdkoen.

XI. *Waihali* onder bestuur van een radja.

XII. *Waiwikoe*, bestaande uit do radjaschappen Waiwikoe, Oemalor, Rabassa, Wederok en Haitimook.

het hoofd van Waiwikoo is do radja van Waiwikoe.

Het landschap B61oe wordt normaal bestuurd door een lioerai, doch aangezien do persoon die daarvoor in aanmorking wordt gobracht, thans nog te jong is om het bestuur waar te nemen, is eono bestuurscom m inisaijo benoemd, bestaando

uit de loro's van Baeoho en Lakdkoen en den radja van Waiwikoo.

De onderafdeeling wordt bestuurd door een fungeerend Controleur, met standplaats Atamboca. Was het bestuur certijds nu en dan aan een militair opgedragen, sedert 1921 is steeds de Commandant van het militaire detachement te Atamboca tot onderafdeelingschef aangesteld. Tot 1916 was de bestuurszetel Atapoepoe.

Onze eerste aanraking met Bdloe dateert reeds van 2J eeuw geleden. In zijn aantekeningen over "Timor en Onderhoorigheden" verhaalt J. de Roo van Alderwerelt reeds van verbintenis-sen, welke werden gesloten door zendingen van den gouverneur van Banda met Bfeloe in 1668. Die oppervlakkige kennismaking raakte echter al gauw in het vergeetboek. Omstreeks 1860 vestigden wij ons te Atapoepoe, waaromheen een strook land als Gouvernementsgebied werd afgestaan door do vorsten van Bdloe. Tot 1906 onthield men zich van elke poging om zich met het binnenland te bemoeien; in dat jaar echter riep de "Keizer" van Waihali de tusschenkomst van de "Kompenie" in, om een einde te maken aan de eeuwigdurende, onderlinge oorlogen. Als gevolg daarvan liet onze invloed zich al spoedig gelden; het is voornamelijk te danken aan den toenmaligen Controleur bij het Binnen. Best. J. Seyne Kok (1908—1911), dat onze macht zoo snel en degelijk werd gevestigd zowel in Noord- als Zuid-B61oe.

In 1916 werden de noordelijke landschappen tot e6n landschap vereenigd onder den naam van Beloetassifdttoh (Bdloe gelegen aan de vrouwelijke zee. Zoo wordt de Sawoe-zee genoemd, aangezien zij een groot deel van het jaar zeer rustig is).

De zuidelijke landschappen werden eveneens vereenigd tot e6n landschap onder den naam Malakka of Bfeloeatassimaneh (Beloe gelegen aan de mannelijke zee). Het Gouvernementsgebied Atapoepoe werd aan het landschap teruggegeven, en de zetel van het bestuur naar Atam- boea verplaatst. In 1917 teekenden de bestuurders van de beide landschappen de korte verklaring. In 1926 werden zij vereenigd tot het landschap Bdloe; het bestuur wordt gevoerd door een twee-hoofdenpaar, nl. een Maromak Oan en een Lioerai. Zij legden 10 Mei 1926 de korte verklaring af. Aangezien de aanstelling van een Maromak Oan niet overeenkomstig de adaptopvattingen bleek te zijn geschied, trad de functionaris in 1928 af. De wnd. Lioerai werd aangesteld tot wnd. bestuurder van B61oe. Hy overleed in 1931, waarna een bestuurscommissie werd benoemd (zie boven).

Blijkens do volkstelling van 1930 bestaat de bevolking uit 95.058 Inlanders (48 per km.²), 925 Chineezen en nog enkele Europeanen en Arabieren.

Men kent 4 standen: 1. Dasi Raan, vorsten van zuiveren bloed; 2. Dasi Alin, vorstelijke families door huwelijk met personen van lageren stand in aanzien gedaald; 3. Datoe-stand, d.z. de adatrechtelijke hoofden; 4. Ronoe- of burgerstand, dus do gewono man. Vroeger was er nog een 5e stand, de slaven (ata's).

De bodem is van neptunische formatie, behalve de allerhoogste toppen. Op 1000 m. hoogte vindt men nog geweldige koraalbanken, waarin mou hier on daar nog wol fossieleu aantreft. De

neptunische formatie komt, eigenaardig genoeg, o van den Bdloo is oorzaak, dat hij nimmer voor het vereen met de legende verbonden a an het ont- staan geheele jaar voldoende djaogeng plant. In het wild van het vorstengeslacht van Baecho, waarin wordt groeien echter nog allerlei knolgewassen, die hem verhaald, dat er een tijci is geweest, dat slechts de voedsel verschaffen, zoodra de djaogeng verbruikt is. thans bekende hoogste toppen van Bdloe boven het Bovendien heeft hij nog zijn sagoe- palm, die er zeeoppervlak uitstaken. Over het algemeen is Beloe echter alleen in tijden van hoogen nood aan moet heuvelachtig met hier en daar een enkele groote gelooven. Gunstig steken de zui- delijke vlakke, zoodaals dio van Atamboea, Auroki en landschappen Waihalali en Lakdkoen af. Hier doet men Waiwikoe-Waihalali. Het hoogste punt is de G. iets aan grondbewerking en is men door den langeren regentijd in staat twee maal te oogsten. Door deze gunstige voorwaar- den is het Zuiden eenigszins te beschouwen als een soort voorraadschuur. De gronden zijn van nature weinig vruchtbaar; waar boomsoorten. Het landschap heeftdaardoor in het nog goede gronden waren, zijn deze weggespoeld geheel geen tropisch aanzien. Veel bosch is in den door de roe- kelooze ontbossching van het land. loop der jaren verdwenen door de roeke- looze wijze Lange jaren zal het duren, voordat de boschreserven waarop de Beloe voor het beoefenen van roofbouw weer eenigen invloed op de vruchtbaarheid van de maars steeds nieuwe boschper- ceelen wegbrandde. gronden zullen gaan uitoefenen.

In Beloe vindt men geen oerbosch; de heuvels zijn meerendeels kaal of zeer schaars begroeid met de heuvels van nature weinig vruchtbaar; waar boomsoorten. Het landschap heeftdaardoor in het nog goede gronden waren, zijn deze weggespoeld geheel geen tropisch aanzien. Veel bosch is in den door de roe- kelooze ontbossching van het land. loop der jaren verdwenen door de roeke- looze wijze Lange jaren zal het duren, voordat de boschreserven waarop de Beloe voor het beoefenen van roofbouw weer eenigen invloed op de vruchtbaarheid van de maars steeds nieuwe boschper- ceelen wegbrandde. gronden zullen gaan uitoefenen.

Sedert 1927 is men bezig met het reserveeren van boschgedeelten, waar- van thans de BBloe ook het niet begint in te zien. Tusschen de heuvels vindt men dikwijls goede grasronden, waarop karbouwen, paarden en klein vee tot zeer lang in den drogen moesson kun- nen grazen. Men vindt evenals overal elders vele boomsoorten in Beloe, doch het meest verbreid is wel de z.g. kajoepeeth-boom, welke echter niet de gelijknamige olie voortbrengt. Sandelhout vrordt in kleine hoeveelheden uitgevoerd. Het aantal klapperboomen bedroeg in 1933 22.700 stuks, het aantal pinangboomen 11.374.

In Beloe worden aangetroffen slangen, ver- wilderde karbouwen en varkens, duiven, kro- kodiden, apen, papagaaien en een soon buideldieren, maar vooral veel schorpiGenen en dui- zendpooten.

Van April tot December is het zeer droog; het klimaat staat onder den invloed van het Australe- sche vasteland; er waait in den Oosmoesson een constante, zeer droge 2.-O.-wind. In Zuid-Beloe vangt- de regentijd iets later in het jaar aan. Door de heuvelachtige formatie en door het ontbreken van vlakten in het Noorden is Noord-Beloe vrij koel, evenals het midden. Fialaran en Lamaknen zijn zelfs zeer koel, aan- gezien de gemiddelde hoogte ongeveer 900 m. bedraagt. Zuid-Beloe, met de groote laagvlakte aan de Timor-zee, is warm. De temperatuur is in Beloe het hoogst in de maanden October t/m December, het laagst in Juni t/m Augustus.

De gezondheidstoestand is vrij gunstig; slechts in de omgeving van Atapoepoe komt vrij veel malaria voor. Besmettelijke ziekten en epidemie- en komen zeer sporadisch voor. De bevolkingleed verschrikkelijk onder den geesl van framboesia en syphilis, doch laat zich daarvoor gaarne en gewillig behandelen. Gedurende de laatste jaren zijn de framboesia-gevallen zeer sterk vermin- derd. De syphilis is algemeen verbreid, gevolg van het zeer laag zedelijk peil waarop de B6loe staat en de omstandigheid dat jonge menschen vrij en ongebonden geslachtsgemeenschap kun- nen uitoefenen.

Landbouw is hoofdmiddel van bestaan; dja- goeng is het hoofdvoedsel. Hier en daar, in wa- terrijke streken, zoodaals in de omgeving van Has- metan (Takirin) en Lahoroese, wordt ook rijst verbouwd, doch de sawahbewerking jaat hier nog veel te wenschen. over. Als tweede gewassen plant men katjangsoorten, kat'la, oebi, laboe, katoen en tabak. De verregaande gemakaucht

De handel is bijna geheel in handen van den Chinees; voordat de in 1931 ingezetto malaiso zich ook hier deed gevoelen werden op groote schaal verhandeld: huiden, cobra, tabak en vee.

Het laatste vond vooral een goed afzetgebied in het Portugeesche deel van Timor. Thans (1933) ligt de handel geheel stil.

Als huisvlijt worden kains geweven, welko met uitzondering van die, welke afkomstig zijn uit Koesa, Manoeloea en sommige kampoengs in Lamakndn, zeer grof zijn. In Waiwikoe doet men iets aan pottenbakkerij en het vervaardigen van gendi's.

Hoewel reeds veel van auto's als transportmid- del wordt gebruik gemaakt door Europeanen en Chineezzen, is voor den Bdloonees het paard het transportmiddel bij uitstekendheid. De rivieren zijn zonder uitzondering alle onbevaarbaar.

De voornaamste plaatsen zijn Atamboca, zctel van het bestuur en van de statie van de missie, Atapoepoe, haven voor Bdloe en N. M. Timor, Haliloelik, Lahoroese en Taboeng met staties van do missie, Besikama aan de Mota Benain in Waiwikoe, centrum van handel vooral van de Chineezen voor Zuid-Bdloe.

De BMOenees is van oorsprong animist met het geloof aan een opperwezen, genaamd Nai Maro- mac (Heer God). Dit opperwezen acht de mensch zoo ver boven zich verheven, dat hij zich er zeer weinig om bekommert, aangezien hij ook hetom- gekeerde aanneemt. Na den Nai Maroinac geldt als de voornaamste godheid de Nai Rai (God der Aar- de), die veel invloed op den B6loonees heeft en waaraan hij dus verplicht is de noodigo aandacht I te schenken. Ook in den eed wordt deze godheid

Het jachtseizoen gaat aan den plantijd voor- af; groote jachtpartijen worden dan georgani- seerd, waarbij het gaat om de vangst van herten en wilde zwijnen. Groote stukken, meemaal begroeid heuvelterrein, worden maanden te voren door de hoofden voor verboden verklaard, ten einde het wild gelegenheid te geven zich rustig te nestelen. De jacht wordt echter alleen als sport beoefend.

De handel is bijna geheel in handen van den Chinees; voordat de in 1931 ingezetto malaiso zich ook hier deed gevoelen werden op groote schaal verhandeld: huiden, cobra, tabak en vee.

Het laatste vond vooral een goed afzetgebied in het Portugeesche deel van Timor. Thans (1933) ligt de handel geheel stil.

Als huisvlijt worden kains geweven, welko met uitzondering van die, welke afkomstig zijn uit Koesa, Manoeloea en sommige kampoengs in Lamakndn, zeer grof zijn. In Waiwikoe doet men iets aan pottenbakkerij en het vervaardigen van gendi's.

Hoewel reeds veel van auto's als transportmid- del wordt gebruik gemaakt door Europeanen en Chineezzen, is voor den Bdloonees het paard het transportmiddel bij uitstekendheid. De rivieren zijn zonder uitzondering alle onbevaarbaar.

De voornaamste plaatsen zijn Atamboca, zctel van het bestuur en van de statie van de missie, Atapoepoe, haven voor Bdloe en N. M. Timor, Haliloelik, Lahoroese en Taboeng met staties van do missie, Besikama aan de Mota Benain in Waiwikoe, centrum van handel vooral van de Chineezen voor Zuid-Bdloe.

De BMOenees is van oorsprong animist met het geloof aan een opperwezen, genaamd Nai Maro- mac (Heer God). Dit opperwezen acht de mensch zoo ver boven zich verheven, dat hij zich er zeer weinig om bekommert, aangezien hij ook hetom- gekeerde aanneemt. Na den Nai Maroinac geldt als de voornaamste godheid de Nai Rai (God der Aar- de), die veel invloed op den B6loonees heeft en waaraan hij dus verplicht is de noodigo aandacht I te schenken. Ook in den eed wordt deze godheid

aangeropen. Aan hokserij (soeanggi of boean) wordt nog veel geloof gehecht. Godsdienstfanatisme komt onder de bevolking niet voor.

Onder den invloed van het ijverige werken van de R.K. Missie van het Goddelijke woord te Steyl breidt zioh het Christendom steeds uit. Waren in 1927 15.529 mannen, vrouwen en kin- deren gedoopt, in Lioeri 1933 bedroeg dit aantal 24.334. In 1925 ging de Lioerai tot het Christendom over en in 1927 werd de Maromak-Oan ge- doopt; vele radjetelgen volgen de R.K. volks- school of standardscholen. Leden van de In- dische K.erk vindt men in Bfeloe tot een aantal van 632. De overige leden van de bevolking zijn heiden. De missie heeft staties te Atamboea, Haliloelik, Lahoeroes en Tobaki. Het aantal werkzame paters bedraagt 9, het aantal zusters 8. De missie heeft het toezicht op de volksscho- len en werkt ijverig voor het verbreiden van den R.K. godsdienst, waartoe zij in BMoe wel onder gunstige omstandigheden verkeert, aangezien de inbooring weinig fanatiek is wat zijn gods- dienst betreft.

Er zijn 17 volksscholen en bovendien nog een standardschool voor jongens te Haliloelik, voor meisjes een te Atamboea en een te Lahoeroes. Deze scholen staan onder de directie van de missie. Verder vindt men te Atamboea een particuliere een particuliere Chineseesche school en een school onder toezicht van het Timoersch Verbond.

ATAMBOEA. (Aanv. DI. I). Bestuurszetel van de onderafdeeling B61oe, afdeling Timor en Eilanden. Het Europeesch bestuur is in handen van een fungerend controleur, die tevens detachementscommandant is van het 6 brigades sterke troependeel. De inwoners zijn in hoofd- zaak de Gouvernementsambtenaren, landschaps- dienaren en Chineezzen, welke laatste meest han- delars en winkeliers zijn. Er zijn enkele Mo- hammedanen, ten behoeve waarvan een kleine missigijt is gebouwd. De R.K. Missie heeft er een static, een vervolgschool voor meisjes, een volks- school, een kerk en een zusterhuis. Verder vindt men er een particuliere een particuliere

Chineesche school en nog een school met een zeer gering aantal leerlingen van het Timoersch Verbond. Op 5 km. afstand bevindt zich een sterke bron, welke het drinkwater voor de plants levert en waarbij een zwembad is aangelegd. Atamboea op ongeveer 350 xn. boven den zeespiegel gelegen en is met een goeden weg (24 km.) ver- bouden met Atapoopoe, welke weg de verbinding vorint via Kefannanoo en Soe met Koe- pang (280 km.). Bij Haliloelik splitst zich dezo weg; een tak gaat naar Koopang, een naarTobiak. Klimatologisch is Atamboea gunstig gelegen op een hoogvlakte; het is thans zoo goed ala mala- riavrij. De tot het militaire dotacheinent behoorende officir van gezondheid is tevens bo- last met den dienst der volksgezondheid, onder zijn behoor staan de militairo ziekenzaal en de landschapsziekenzaal, waaraan tevens een kli- niek is verbonden.

ATAPOEPOE. (Aanv. DI. I). Gelegen aan een kleino baai aan de noord kust van de onderafdeeling Bdloe, afdeling Timor en Eilanden, is het do haven voor genoemde onderafdeeling en Noord-Midden-Timor. De toegang tot do baai wordt mogelijk gemaakt door een breede geul in hot langs do geheele kust loopondo koraalrif.

De plaats wordt twee maal per maand aangedaan door een boot van de K. P. M. De uitvoer be- staat in hoofdzaak uit vee, huiden, copra en sandelhout. Do invoer beperkt zich tot gewone gobnüksarikelon. Sedert in 1916 de bestuurs- zetel van hier naar Atamboea werd verplaatst, is het aantal inwoners, hoofdzakelijk Chineezzen, sterk verminderd. Slechts een klein deel van de vroegere bevolking woont er nog, hoewel de streek rondom Atapoeoe vry ongeozond is. Het is met het achterland verbonden door een goeden auto- weg naar Atamboea, welke weg 2* km. lang is en prachtige vergezichten biedt: /

LAHOEROES. (Aanv. DI. II). ^tatie van de / 0. q. , / ^* R.K. Missie van het Goddelijk Woord van Steyl, gelegen in Bfeloe in het landschap Fialaran (Lasiolat) residentie Timor en Onderhoorigheden. Men vindt er prachtige bronnen, welke het om- ringende land vooral in den drogen tijd zeer ten goede komen.-

HALILOELIK. Statie van de R. K. Missie van W het Goddelijk Woord van Steyl, gelegen in het landschap Naitimoe van de onderafdeeling Be- loe, residentie Timor en Onderh.porigh.eden.

Op TjTcmTafstand bevindt zich het ontmoet- tingspunt van de autowegen, welke Atamboea met Koepang en Tobaki verbinden.

TOBAKI. Statie van R. K. Missie van het God- delijk Woord van Steyl, gelegen in het landschap Waihai van de onderafdeeling Bdloe, residentie Timor en Onderhoorigheden, Het is door een autowpg verbonden met Haliloelik en Atamboea :

BESIKAMA. (Aanv DI. I). Hoofdplaats van het landschap Waiwikoe, onderafdeeling Bdloe, gelegen aan de Benain, een van de grootste ri- vieren van het eiland Timor, welke haar uit- monding in den Indischen Ocean (Timor-zee) heeft. Vroeger was het een vrij groot handels- centrum, aangezien de omringende vruchtbare vlakte van Waihai of Waiwikoe veel copra en tabak leverde, welke in de malaise-jaren echter geen aftrek meer vinden/

SOEMBAWABESAR/ Standplaats van den controleur van Soembawa (onderafdeelingschef) en woonplaats van den Sultan en de landsgroten van Soembawa, gelegen aan de noordkust van het eiland Soembawa, 5 km. landwaarts. Aantal inwoners ongeveer 6500. Autowegen zijn.; west- waarts naar Taliwang en Djereweh, 30 km.; zuid- westwaarts naar Batoe Doelang, 40 km.; zuid- waarts naar Lenanggoear (nog met 50 km. door te trekkon naar Loenjoek aan de zuidkust), 130 km.; oostwaarts naar Karoenggoe (grens met Dompoe, onderafdeeling Bima).

SOEMBAWA (Aanv. DI. IV). Onderafdeeling der afdeeling Soembawa en Soemba der residentie Timor on Ond., bestaande uit het gelijknamige landschap, onder den controleur van Soembawa to Socmbawabesar. Omvat de westelyke helft van het eiland Soembawa met omliggende eiland j eg. Oppervlakte 8443 km²., aantal zielen rond 120.000. Het landschap wordt bestuurd door een zelfbestuur, bestaande uit een sultan en twee landsgroten, Datoe Ranga en Datoe Dipati. Het landschap is onderverdeeld in 15 gemeenteu, elk onder een gemeentoraad, voorgezeten door een demoeng (landschapsambtenaar). De bovol- king is geheel Mohammedaansch en spreekt een eigen taal, het Soembawaresch, met uitzonde- ring van Roppang, waar een andero taal ge-

spronk wordt. Voornaamst middelen van bestaan zijn: rijstbouw (op natte en droge velden), teelt van katjang hidjau, koffie en veteelt (paarden, karbouwen, geiten). Het terrein is bergachtig, tot 1700 m. hoogte. Veel herten en wilde varkens en boschkippen komen voor. Een auto-wegen-net van een totale lengte van 360 km. strekt zich voornamelijk langs de noordkust en van Soembawabesar naar het Zuiden uit.

TALIWANG (Aanv. DI. IV). Voornaamste uitvoerhaven van West-Soembawa. Het gebied om Taliwang vormde vroeger een afzonderlijke onderafdeeling van de afdeling Soembawa, doch is Chans gevoegd bij de onderafdeeling Soembawa. De vroegere vazalstraat Taliwang van het landschap Soembawa is thans geheel daarin opgelost. Taliwang is thans een der voornaamste gemeenten in het landschap Soembawa. De plaats van dien naam is door een 116 km. langen autoweg met Soembawabesar, waarmede zij ook telefonisch is aangesloten, verbonden.

ENDŮ (Aanv. DI. I). Het gebied van de onderafdeeling Ende van de afdeling Flores der residentie Timor en Onderhoorigheden bestaat uit de landschappen Lio en Ende; het omvat ongeveer het middelste gedeelte van het eiland Flores, gelegen tusschen 121°20' OL en 122°30' OL en tusschen 8°26'15" ZB. Tandjoeng Batoe 81a-noek en 8°54'12" ZB. Tandjoeng Ija; tot de onderafdeeling behoort Poelau finde, gelegen aan de Sawoe Zee; zij heeft een oppervlakte van ongeveer 2100 km.² en wordt in het N. bespoeld door de Flores Zee, in het Z. door de Sawoe Zee, ten W. begrensd door de onderafdeeling Ngada en ten O. door de onderafdeeling Maomdre.

In het midden van de onderafdeeling Ende verheft zich een bergketen (met ruggen en ribben en hoogvlakten), welke zich slangvormig uitstrekt van het W. naar het O. De hoogste top is de Lepe Mboesoeh (1881 m.).

In midden-Flores worden o.a. de volgende jongere vulkanen aangetroffen: a. de vulkaan-rulne van Ende met den Gengoeng Mōdja en een door de toppen Wongge en Kengo gekroonden naar het Z. afgebroken ringwal; b. het vulkaan-eiland Poeloe Ende met den door een kraterwal verbonden Doeri Woi kegel en de kleinere Pa-tara; c. de nog werkende Ija en de Gelimoetoe. De onderafdeeling kenmerkt zich door zwaar bergterrein. De voornaamste rivieren zijn geen van alle voor vrouwen bevaarbaar. De onderafdeeling telt een 9-tal kleine meren, waaronder zich de drie beroemde gekleurde meren op den Gelimoetoe bevinden, thans per auto van uit Endete bereikende (afstand 66 km.). Aan de Zuid-kust treft men o.a. de volgende baaien aan: Sndebaii (de grootste), de havenplaats der on-

derafdeeling; Noesa finde, Ipih en Mboeli, aan de noordkust de Totabaai, Tjende-baai en de baaien van Go mo en Koro Kaili, Soepoe, Batoe Manoek; bij den loek van Mbai mondt de grootste rivier van Flores, de Ai Sissa of Nanga Kōi, uit.

Het kratermeer Tivoe Noea Moeri Kooh Gai van den Gelimoetoe bevat zwavelzuur en zout-zuur in vrijen toestand. Chloorchhoudend is o.a. het water uit de warme bronnen Tanah Ria Radja (onder de kampoeng Komba Ndaroe in de bedding van de Nanga Ba-rivier), Lowo Ai Peto© (boven Watoe Gana aan den voet van den Gelimoetoe) en Wono Oneh tusschen twee takken van de koude Lowo Ai Ria Ndoeri.

De in 1927 geopende, z.g. Floresweg (geschikt voor autoverkeer) is de hoofdweg. Verder loopen wegen van findd naar de grens Maomdre (96 km.), en naar Ngada (33 km.), van K.M. 52 naar Gelimoetoe (14 km.), van Ende naar Ndona (9 km.), van Wolowaro naar Mboeli (8 km.) en naar Wolodjita (12 km.).

De hoofdplaats finde, de eenige havenplaats der onderafdeeling, wordt geregeld aangedaan door K.P.M. stoomers, terwijl de verbinding met de overige kustplaatsen onderling door prauwen wordt onderhouden.

De afkomst van de oorspronkelijke bevolking van de onderafdeeling Ende is nog niet vastgesteld. Sporen van het Papoësch ras komen niet zeldzaam voor; men treft de specimen daarvan, vooral in het noordelijke gedeelte der onderafdeeling aan. De oorspronkelijke stamming berustte op familieverband. Sporen daarvan zijn terug te vinden in de namen, welke sommige landstreken gekregen hebben. In het begin werd het eerste dorp uitsluitend bewoond door de leden van eenzelfde stam; door verhuizingen en huwelijk zijn vromdelingen van andere stammen in het gebied van den eersten stam gekomen. In elk landschap heeft men dus verschillende stammen.

Men onderscheidt ten 6-tal standen: 1) de raki's; 2) atanggae (de add); 3) ana isi noea; 4) ana noea (vrije lieden); 5) ana mako en 6) ata o-o (de slaven). De afscheiding tusschen deze standen is onder de kustbevolking scherper dan onder de bergbewoners, die gewoonlijk worden verdeeld in adel, vrije lieden en slaveji. Ilocwel slavernij en pandelingschap reeds Jang zijn afgeschaff, komt het voor, dat afstammelingen van gewezen slaven en pandelingen zich nog geheel vrijwillig — houden aan de verplichting om verschillende diensten te verrichten voor hun gewezen hereeji of afstammelingen daarvan.

De uitkomsten van de in 1) et jaar 1930 gehouden volkstelling geven de volgende cijfers ten aanzien van de bevolkingsterkie:

Bevolkingsgroep	In het landschap:						Totaal in de onderafdeeling		
				Lio					
	man-nen	vrou-wen	totaal	man-nen	vrou-wen	totaal	man-nen	vrou-wen	totaal
Inlanders	17411	16644	34055	39579	41829	81408	56990	58473	115463
Europeanen	48	22	70	12	8	20	60	30	90
Chineezeeu	195	138	333	25	21	46	220	159	379
Andere Vreemde Oosterlingen	39	31	70	9	4	13	48	35	83
Totaal	17693	16835	34528	39625	41862	81487	57318	58697	116015

togen rond 67000 in 1920. De bevolkingsdichtheid bedraagt 55 personen per km². De bevolking van de onderafdeling Ende6 bestaat uit 23.841 Christenen. 19.618 Mohammedanen op 72.004 Heidenen. Hoewel de Islam hier ongeveer 300 jaren geleden is ingevoerd, valt van een bepaalde uitbreiding niets te bemerken. Mohammedanen worden aangetroffen in do kustkampeengs. Het aantal Heidenen is nog overwegend, maar sterk dalend, waartegenover staat een gelijke stijging van het aantal Christenen (R.K.), alsevolg van de zeer intensieve evangelisatie door de R.K. Missie. De Indische kerk verricht voornamelijk haar werk ter hoofdplaats finde onder de Pro- testantsche ingezetenen, meest van buiten de onderafdeeling afkomstig (voorn. Rottineezen en Savoeneezen).

De onderafdeeling wordt bestuurd door den assistent-resident van Flores, hoofd van de afdeeling Flores, bijgestaan door een controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch-Bestuur.

Ieder landschap wordt bestuurd door een zelfbestuurder (Radja), die de z.g. korte verklaring heeft geteekend.

Elk zelfbestuursgebied is verdeeld in kapitan-schappen (gemeenten), bestaande uit verscheidene kampeengs.

De nijverheid der inlandsche bevolking bestaat slechts uit het vervaardigen van prauwen, de bereiding van zout en huisvlijt, — veelal uitgeoefend door het vrouwelijke gedeelte van de bevolking. Tot de voornaamste der in huisvlijt gemaakte artikelen behooren de kains (ikat weefseis), welke in geheel Nederlandsch-Indie bekend zijn. Bchalve met we ven houdt de bevolking zich bezig met het vervaardigen van vlechtwerk. (sirihdoozen, tassen, korven, mandjes, hoeden, tikars, enz. gevlochten uit pandan of toewak-bladeren), terwijl in sommige streken eenvoudige aarden vaatwerk wordt gemaakt. Vischvangst wordt langs de zeeuften uitgeoefend. Zout wordt door de kustbevolking vaak zelve aangemaakt; we! met zeer primitieve middelen, doch voldoende voor haar behoeften. Het indische en Liosche volk is in hoofdzaak een landbouwvolk. De voornaamste landbouwgewassen zijn mais, rijst, klappers en koffie. De rijst wordt verbouwd op droge zoowel als op natte velden. Deze laatste komen echter nog weinig voor. Do natte rijstcultuur staat nog op zeer lagen trap van ontwikkeling. Ploegen worden nog niet gebruikt. De grondbeurking geschiedt met zeer eenvoudige werktuigen. Op de droge velden verbouwt de bevolking meest mais, doch tovens rijst, aardvruchten, uien en katocen.

Als tweede gowas wordt op deze velden o.a. tabak geplant (vooral in de oostelijke helft van het landschap Lio). Do op inlandsche wijze bereidde tabak, welke in banibockokers in den handel wordt gebracht, is nicer gewikt bij de bevolking dan de ingevoerde. Een zeer belangrijke cultuur is die van klappers (langs do kusten). Do koffiecultuur is in opkomst. Er zijn reeds aardigc koffioutintjes in do gemeenten Wologai, Moni, Soko Ria, Saga en Rogon. Op woonerven wordt, waar do bodenigsteldheid zich daartoe leent, ook wel koffio (arabica en robusta) geplant.

In 1932 werden uit de havenplaats finde uitgevoerd 2.800.850 kg. copra en 18.766 kg. koffio. Boschproducten worden in vrij grootc hoeveel-

liciel door de bevolking verzameld. De voornaamste zijn kajoce koening, kancel en tamarinde. De voestapel bestaat uit paarden, bufficis, varkens en geiten. Aan verzorging clezer dieren wordt weinig gedaan, zij loopen vrij rond en moeten ze j hun voedsel zoeken. Gejaagd wordt uitsluitend op herton. Deze komen in de noordelijke helft der onderafdeeling nog veel voor. De bevolking bedient zich bij de jacht van pijl en boog, blaasroer of lans. Voor de zeevischvangst worden gebruikt werpnetten, fuiken en lijnen. Riviervischvangst wordt weinig beoefend daar de zeer snel stroomende rivieren nagenoeg geen visch bevatten.

De handel (vnl. in copra) heeft alleen iets te beteekenen in de bevolkingscentra Ende en Nangapanda. Te lnde bevindt zich een druk bezochte pasar. De landbouw- en boschproducten worden door de Chineezcn meestal verscheept naar Alakassar, waar hun geldschietcrs wonen. Zie voorts FLORES.

ENDE. (Aanv. DI. I). Hoofdplaats van de gelijksnamige onderafdeeling, tevens van de afdeeling Flores der residentie Timor en Onderhoorigheden, standplaats van den assistent-resident, van een controleur of gezaghebber ter beschikking en van den bestuurder van het landschap finde.

Het is verder de standplaats van den landbouwconsulent, den opzichter van het boschwezen, den inlandschen leeraar van de Indische kerk en den schoolopziener voor de onderafdeelingen Ende en Maoemdre. Er zijn aanwezig een hulppostkantoor, een radiostation en het hoofdkantoor der bestuurstelefoondienst van Flores. Verder treft men er aan een pastorie met een kathedraal en een R.K.M. ambachtschool (drukkerij-boekbindlerij, timmerwerkplaats, smederij, schoenen- en kleermakerswinkel). In de nabijheid, ± 1½ km. van de hoofdplaats Ende is een schakelschool gevestigd. Op 8 km. afstand ligt Ndona, de residentie van den Apostolisch Vicaris der Kleine Soendaeilanden. Te Ndona zijn tevens gevestigd: een standaard-school, een normaalleergang voor opleiding van volksonderwijzers en een huishoudschool, alle uitgaande van de R.K. Missie (Congregatie der Paters van het Goddelijk Woord te Steijl). Te Ende is verder een Landraad gevestigd. De hoofdplaats bestaat uit een groot aantal kampeengs, welke alle eigen namen hebben.

WOLOWAROE. Kampeeng in hot landschap Lid'cler onderafdeeling finde, afdeeling Flores der residentie Timor en Onderhoorigheden, gelegen aan den wegfinde—Maoemere ter hoogte van kin. 66, standplaats van den bestuurder van het landschap Lio en diens poenggawa, van een R.K. priester en van enkele landschapsdienaren. Ter plaatse zijn aanwezig een R.K. kerkje, een landschapsasanggrahu (een volksschool, een bestuurstelefoonkantoor en een polikliniek. Deze laatste staat onder leiding van een gediplomeerd ziekenverpleger, die periodiek wordt gecontroleerd door den geneeskundige te finde. In de nabijheid (to Djopoe) is gelegen een statie der R. K. Missie/

NEEB (prof. HENDRICUS MARINUS). Geboren 22 November 1870 to Muntok, overleden 15 September 1933 te Bandoeng. Behaalde in 1895 het artsdiploma (te Leiden) en in 1909 het diploma „Medici no Coloniulo Bordeaux". In 1895 trad Neeb als officier van gezondheid 2de Klasse

in Indischen militairen dienst. Na de verschildende rangen te hebben doorlopen werd hij in Juni 1920 bevorderd tot generaal-majoor, inspecteur van den Militair Geneeskundigen Dienst, welke functie hij bekleedde tot October 1924, in welk jaar hij werd gepensionneerd. Van December 1926 tot eind Januari 1927 vertoefde hij met een studie-opdracht van de regering op verzoek van de Philippijnsche regering te Manila voor het internationale congres voor de tuberculose-bestrijding. Gedurende 9 jaren, van 1 Juli 1922 tot 30 Juni 1931, was Neeb als buitengewoon hoogleeraar in de hygiene verbonden aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng. Zijn belangstelling genoot in het bijzonder het gebied van de hygiene. O.m. trad hij op als voorzitter van het uitvoerende comité van de Eerste Hygiene Tentoonstelling in Nederlandsch-Indie, na welke beëindiging in 1926 op zijn initiatief de Vereeniging tot Bevordering der Hygiene in Nederlandsch-Indie werd opgericht. Ook in de totstandbrenging van het assaineeringslaboratorium had hij een zeer werkzaam aandeel. De oprichting van het Nederlandsch-Indische Kankerinstituut — van welke instelling hij van de oprichting af het vicevoorzitterschap en na het overlijden van den heer K. A. R. Boscha het voorzitterschap bekleedde — is voor een groot deel aan zijn streven te danken. Van de oprichting in 1926 af was hij medisch adviseur van het Sanatoriumfonds van de Europeesche onderofficierenvereniging „ons aller belang“.

Prof. Neeb was o. m. ridder M. W. O. 4e klasse en ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw.

BANAWA. (Aanv. DI. I) en **TAWAELI** (Aanv. DI. IV) zijn twee zelfbesturende landschappen aan de Straat van Makassar, welke gebieden in elkaar grijpen en welke tezamen de onderafdeeling Donggala van de afdeling Donggala der residentie Manado vormen. Zij werden vroeger met de landstreken Paloe (Palos), Kajeli, Losi of Loli en Sigi aangeduid als het rijk Kajeli of Kaili. Thans hebben zij, afgescheiden van de andere landschappen, een gemeenschappelijk vermogen met gemeenschappelijke lasten en inkomsten, verhandeld door de onderafdeelingskas van Donggala. Om deze redenen worden deze twee kleine landschappen in een aanvullend artikel behandeld. Banawa bestaat uit twee deelen: een westelijk en een oostelijk deel. Het westelijk deel omvat een groot deel van het schiereiland Donggala, dat de Paloebaai scheidt van de Straat van Makassar. Het grenst ten Z. aan het landschap Mamoedjoe (gouvernement Celebes en Onderhoorigbeden), waarvan het gescheiden is door de S. Soeroemana, en aan het landschap Paloe, waarvan het gescheiden is door de Walaf-rivier. Het oostelijk deel strekt zich uit langs de Straat van Makassar en wordt door het Sirendja-gebied van het landschap Tawaiili in een n.l.ijk deel verdeeld. Het n.l.ijk deel strekt zich uit van de grens van Tolitoli (S. Ogoamas) tot aan Kaap Lende (in de bocht van Lab6a) en omvat de gebieden van Sodjol, Babatona, Dampelas, Towia (Tamboe) en het schiereiland Baladsang. Het z.l.ijk deel van Banawa begint bij de S. Ombo (ten Z. van Sirendja) en eindigt bij Dalaka (ten Z. van L6ro), alwaar de N. grens begint van het landschap Tawaiili. In dit landschap heeft Banawa nog een enclave,

Pantaloang genaamd, welke zich uitstrekt van de S. Lombagoe (ten Z. van Wani) tot het riviertje Bone (ten Z. van de kampong Pantaloang). Mede behooren tot Banawa de v.66r de westkust gelegen eilanden: Pangalassia, Pasoso, Toegoan (Noord-wachter met vuurtoren), Mat6, Papanggi, Tarng, Pangoe en Paneki. Ten O. grenst het oostelijke deel van Banawa aan de landschappen Mooetong en Parigi, waarvan het gescheiden is door het hooge gebergte, dat in het midden van den noord-arm van Celebes van het Z. naar het N. loopt.

Het landschap Tawaeli bestaat uit het boven reeds vermelde Sirendja-gebied en eigenlijk-Tawaeli, dat bij Dalaka (zie boven) begint en zich zuidwaarts uitstrekt tot de grens met Biroe-maroe in de onderafdeeling Paloe, welke op 20 minuten gaans is gelegen van Tondo (de zuidelijkste kampong van Tawaeli). Ten O. heeft dit landschap evenals Banawa het waterscheidingsgebergte als grens met Parigi.

De grens van Banawa met het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden (landschap Mamoedjoe) is geregeld in 1919 (Ind. Stb. no. 120), en die met de onderafdeeling Paloe in 1908. Deze regeling vermeldt dat de grens tusschen de landschappen Banawa en Paloe gevormd wordt door de S. Soeroemana tot aan haar oorsprong en van daar door een rechte lijn tot den oorsprong van S. Walaii, en verder door deze rivier tot aan de Paloebaai.

Het schiereiland van Donggala (landschap Banawa) wordt hoofdzakelijk ingenomen door heuvelland, waarvan de ruggen op eenige plaatsen aan Straat Makassar tot vlak aan ze komen. Hier vindt men grotere vlakten dan aan de Paloebaai. De heuvels bestaan uit koraalkalksteen, overdekt met een laag aarde, welke aan de westzijde dikker is dan aan de oostzijde.

Aan den overkant der Paloebaai wordt de verticale vorm van Banawa en Tawaeli bepaald door het centrale gebergte, dat de grens vormt met de onderafdeeling Parigi en waarvan de uitloopers op verscheidene plaatsen tot de kust reiken. De berggruggen zijn hier opgebouwd uit schiefer en gneiss, waaruit hier en daar bazult te voorschijn treedt, terwijl tot op aanmerkelijk boogte (soms 600 m.) nog koraalkalk wordt aangetroffen. Aan de Paloegrens (dus in het Z.) be-reikt het gebergte een groter hoogte dan 1800 m.; naar het N. wordt het hooger om in het Ogoamasgebergte een hoogte van 3000 m. te bereiken (B. Ogoamas en B. Sodjol). De kuststrook ten O. van de Paloebaai bestaat deels uit fijn wit koraalzand, deels uit donker zand en grint; het daarachter gelegen terrein tot aan den voet van het gebergte bestaat uit z warte en gale klcij op een onderlaag van zand en grint. Deze kustvlakte is in het algemeen niet breeder dan 1 A P/2 ur gaans en kan in twee duidelijk te onderscheiden gedeelten worden gesplitst. Van de Paloegrens tot aan kampong Tawaiili (landschap Tawaeli) is de vlakte dor en boomloos; de plantengroei bestaat er uit cactus, ramb6ga en doornstruiken, terwijl een roodachtig heidekruid in de omgeving van Tondo in het Z. aan deze vlakte een rossig waas geeft. De grond is zeer poreus, zoodat alle regenwater dadolijk verdwijnt; de rivierbeddingen zijn meest droog en gevuld met grint. Het water komt vlak aan het strand pas weer tevoorschijn. Hoe meer men naar

het N. komt, hoo frisscher do kustvlakto wordt; bij do kampongs Pataloang, Wani onz. is do geheele vlakto begroeid; de stroompjes bevatten water. Nog meer naar het N. nadert het gebergto hoe langer hoe meer de kust, het strand wordt smaller; berguitloopers komen vaak tot a&en de zee, aldus talrijke kapen vormende.

De westkust van het schiereiland Donggala, van Tandjoeng Karang tot Tolongan, rijst vrij steil, ofschoon niet hoog, uit zee op. Naar het N. gaande is de kust hier on daar modderig en met rizophoren begroeid. Op de noordpunt van het schiereiland, Tandjoeng Karang genaamd, staat een kustlicht. Voorbij dit punt komt men in de Paloebaai, welke in z. o.-lijke richting 17 zee- xniijen het land indringt; de grootste breedto bedraagt 5 zee mijlen. In een kleinen inham ligt de plaats Donggala, afdeelingsonderafdeelingshoofdplaats on tevens standplaats van den bestuurder van Banawa. Zij is de fraaiste plaats van de residentie Man ado. De ankerplaats is bij alle winden en moessons toegankelijk. Twee voor- liggende riffen zijn van rood licht voorzien. Verder zuidwaarts ligt de Baai van Kabonga met een klein eilandje erin. Tot aan de grens met Paloebaai bestaat het strand uit zand en steenen met hier en daar modder. Aan de oostzijde van de Paloebaai zijn min of meer goede ankerplaatsen. Bij Tondo en Paipa bevinden zich kustriffen. De kampoeng Mamboro heeft een vrij goede ankerplaats. To Wani is een landingspier; het daarbij gelegen rif is gemerkt. Noordelijker vindt men Tandjoeng Laboean, waar de kust laag en zandig is; verder Tandjoeng Dalaka met smal en steil oplopend strand. De kust wordt voorbij Towaja hooger; de bergen komen tot v1 ak aan zee. De tandjoengs aldaar zijn steil oplopend, zwaar begroeid en omgeven door een kustrif. Na kampoeng Alindaoe komt de grooto bocht van Sirdndja, welke door kaap Lend6 in twee deelen wordt verdeeld. De ankerplaats te Sirden- <lja is open voor de W. en N.W.-winden. Beterlig- plaats vinden de prauwen bij Lab6a en Laboena in de n.-lyke helft van de boebt, achter het steil oplopende schiereiland Balaesang. Het zuider- strand van genoemd schiereiland is zeer smal. De kust in steil on loo pt W. en N.W.-waarta tot Tan- <ljoeng Manimbaja, waar zy naar binnen buigt in o.-lyko richting en vervolgens on den noord gaat tot Tandjoeng Biroe. Tusschen de twee Jaatstgenoemde tandjoengs ligt de baai van Balicsang, welke tegen Z. en W.-winden beschut is. Na T. Biroe komt do bocht van Tamboe of Towia, waar do kust over het algemeen vlak en zandig is. Bohoorlijko landingsplaatsen vindt men bij de kampongs Poinoloeloe en Mapaga (Siba- joe). In genoemde bocht liggen 8 kleine eilanden. Noordwaarts gaando koint men aan de bocht van Pampelas, in het Z. begrensddoor do vrij luge on begroeide T. Dampclab en de inodderige met rizophoren begroeide T. Par6pa. De baai is eon zes mijl ver het land oostwaarts indringende inham, waarvan het achterste gedeelte Laboean LGmo heet en welke in het Noorden wordt be- grnsddoor T. Bagimpocang. In de geheele baai, bohalvo bij Sabang, dat beschut ligt voor Westcn- winden, heeft men geon goede landingsplaats; zelfs Laboean L6ino is bij noorden- en westen- windon niet veilig. Ton O. van Pangalasian buigt de kustlijn zich naar T. Booe. Het strand is tot Dangoelan moddorig on begroeid mot rizo

phoren; verderop is het zandig. Na T. Booe vindt mon do tandjoengs Bogoang, Malontabang en Iloh. De kust is er steil en rotsig, doordat de uitloopers van het Sodjol- en Ogoamasgebergte hior tot aan zee komen. By Malontabang ligt hot oilandjo Tarin. Even benoorden T. Iloh valt de Ogoamasrivier, welke de grens vormt met Toli- toli, in zee. Voor de meeste der bovenvermelde tandjoengs liggcn riffen; landingsplaatsen zijn er niet.

De rivieren van de landschappen Banawa en Tawaeli zijn van geen belang voor de communicatie. De Soeroemana, op de grens met het landschap Mamoejdjo (gouvernement Celebes en Onderhoorigheden), is een der grootste en kan aan de monding met kleine prauwen bevaren worden. De Tolongano, n.-lijk daarvan en vroe- ger aangezien voor een rivier, is eigenlijk een zearm, waarover thans een brug is geslagen. Aan de oost-zijde van het schiereiland van Donggala monden uit de rivieren van Donggala en Loli. De laatste heeft in den drogen tijd geen water, maar kan in den regentijd een bandrij hebben, welke evenwel snel verloopet. Van de meeste rivieren aan de overzijde der Paloebaai kan hetzelfde gezegd worden. Het bed is gewoen- lijk zeer breed (± 100 m.) en bestaat uit rol- steenen en zand. Vermeldenswaard zijn van het Z. naar het N. de rivieren van Tondo, Mamboro, Tawaeli, Pantaloang, Laboean, L6ro, Towaja (waterrijk), Marana, Talisse, Tiwo (waterrijk), Batoesoja, Alindaoe en Ombo. Daarna heeft men in het gebied van Sirdndja de grootere rivieren van Tandjoeng Pada en Tompe, welke altijd veel water hebben. Meer naar het N. tot aan de grens met Tolitoli zijn nog vermeldenswaard de rivieren van Siojong, Taipa en Babatona. Echter loopt op vele plaatsen in dit gedeelte van Banawa achter het strand een moeras.

De beide landschappen hebben gez&menlijk autowegen tot een lengte van 213 km. Die wegen zijn: Donggala-Watoesainpoe (20 km.); Donggala-Tolongano (21 km.); Tondo (grens Paloe- Tawaeli) - Siojong (Noord-Banawa) lang 144 km.; Tawaeli-grens Parigi (28 km.). Verder zijn er kleinere zij wegen naar en in de kampongs on ter hoofdplaats Donggala. De weg Ponggala- Tolongano langs de westkust van het schiereiland wordt doorgetrokken naar do grens met Mamoejdjo. Noordlyk van Siojong tot do grens met Tolitoli loopt slechts een verbreed voetpad; de streek daar is zeer weinig beboud. De ri- viorovorgangen. zijn overbrugd. Transportmid delen zijn to water de K.P.M. booten en prauwen; to land: personen- en vrc&tauto's, rywielen, tweewielige ry- cn voertuigen, paarden en koeli's.

De bevolking woont niet meer verspreid, maar is thans goconcentreerd in kampongs langs en aan de wegen. De terreinen om de kampongs worden gebruikt voor tuinen. De bevolking van hot landschap Banawa bestaat uit: 50 Euro- peanon, 33.730 Inlanders, 546, Chineezen en 268 andere Vreemdo Oosterlingen of totaal 34.594 zielen, en die van het landschap Tawaeli uit: 19.049 Inlanders, 151 Chineezen on 257 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 19.457 zielen (zie , tabol 19 in het Indisch Vorslag 1932, 2o deel). De Europeanen zijn gevestigd tor hoofdplaats Donggala en do Chineezen moorondeels ook aldaar. Enkelon dozer wo non in Wani, Sirdndja en andoro kampongs van eenige beteukonis, waar

zS optreden als tusschenhandelaar voor den handel in copra en als tokohouder. Arabieren vindt men hoofdzakelijk in Donggala, bijna zonder vermenging met de inheemsche bevolking, en te Wani, waar zij zich met Boegineezen hebben vermengd en uitgebreide klapperthuinen en veel vee bezitten. De vroeger in de twee landschap-pen aanwezige Javanen zijn thans vrijwel alien naar elders vertrokken, hier en daar vindt men nog een onken als waronghouder. De Mina-hassers zijn in dienst van de landschappen en het Gouvernement of hebben zich als landbouwers gevestigd. Andere inlanders, niet-inheemschen, zijn voornamelijk Boegineezen. Te Donggala is hun aantal belangrijk, terwijl de kampong Wani bijna geheel Boegineesch is. Verder vindt men hen op bijna alle kustplaatsen. Zij houden zich bezig met kleinhandel en opkoop van bosch-producten. Makassaren zijn er niet veel. Te Donggala zijn eenige koeli's van dien landaard, terwijl te Tawaeli en Pantaloang een aantal hunner zich met de inheemsche bevolking heeft vermengd. Badjo'8 vindt men op enkele kustplaatsen. De inheemsche bevolking bestaat uit Kailiers (West-Toradja's) en Tominiers. Deze laatste bewonen het schiereiland BalaEsang (landschap Banawa). Daar waar de verschillende Toradja-dialecten zoo niet door alle Kailiers gesproken dan toch verstaan worden, is het Bala-Esangsch voor hen geheel vreemd en dienden tot voor kort tolken gebruikt te worden bij handelsaanrakingen. De godsdienst van de inheemsche bevolking in beide landschappen is de Islam.

Het voornaamste middel van bestaan is de landbouw. Rijst en mais worden zoowel op ladangs als op sawahs verbouwd. Men plant drie-maal in denzelfden tuin, de eerste en tweede maal mais, de derde maal padi, of omgekeerd of afwisselend. Daarna plant men er pisang of (en) klappers in. De sawah-aanleg en-uitbreiding geschiedt op aandrang en onder toezicht van het bestuur. De Kailier vindt de evengeschetste werkwijze veel aangenamer, waardoor dikwijls voedselgebrek is ontstaan en veel rijst moet worden ingevoerd van Pareparé. Noemenswaard zijn thans de sawabcomplexen te Siojong, Ogoamas, Lendek, Tandjoeng Padang, Tondo, Toaja, L6ro (Dalaka), Laboan, Noepabomba, Loem-boetarombo en Tanah Mea. Met uitzondering van de complexen te Tandjoeng Padang en Ton-do, waar bevoelings-plaats heeft door het irri-gatiewerk te Djogo-og6, worden de sawahs van water voorzien door inlandsche leidingen met primitieve dam men. Ploegvee is in beide Landschappen in grooten getale aanwezig. De aanplant van tweede gewassen geschiedt hoofdzakelijk voor eigen consumptie. De klappercultuur is zeer uitgebreid; de copra wordt opgekocht door Arabische, Chineseche en ook eenige Boegineesche handelaren. De uitvoer heeft plaats voornamelijk naar Majcasgar per K. P. M.-booten en Boegineesche prauwen. Kapokaanplantingen vindt men slechts bij Loli en L6ro, De cultuur van kapok en koffie wordt gepropageerd in daartoe aangelegde gemeentetuinen bij Sabang, Kalibaroe, Batoesoaja, Kabonga ketijl en Kabonga besar. De inzameling van boschproducten (ebben- en ijzerhout, rotan en da mar) is door de slechte prijzen Merck verminderd. De veeteelt is achter-uitgegaan; by een kwade-droes-epidemie zijn de meeste paarden afgemaakt. Het aantal kar-

bouwen is voldoende voor den landbouw en de slacht. Vetstaartschape worden nog uitgevoerd naar Borneo. Runderen komen nog in groot aantal voor. Door invoer van Ongola-stieren troot men het ras te vrbeteren. Door de onderaf-deelingskas zijn voorschotten verleend voor den aankoop van ploegvee en ploegmateriaal ter bevordering van den sawahbouw. Visscherij wordt alleen beoefend voor de voorziening in eigen behoeften en den verkoop op de paars. Aan de jacht wordt ook al zeer weinig gedaan. Van de nijverheid verdient alleen vermelding het goudsmiden, het weven van saroengs en kains door vrouwen, de pannbakkerij in Loli en de sagoebereiding bij Towale, Tosald, Lalombi, Sirdndja en in de omgeving van het meer op BalaEsang, waar sagoepalmen in het wild voorkomen; aanplant van die boomen heeft bijna niet plaats. Aan een belangrijke bevolkingsindustrie in het landschap Tawaeli is in 1933 een eind ge-maakt, door inlijving van de residentie Manado by het zoutinonopoliegebied (Ind. Stb. 1933 no. 26). Het Zelfbestuur van Tawaeli kreeg een schadeloosstelling in eens van /10,000, in verband met de staking van het landschapszoutbedrijf bij Salimbae.

Geschiedenis. Banawa en Tawaeli werden in de 17de eeuw met de landstreken Paloe of Palos, Kajeh, Logi of Loli en Sigi aangeduid als het rijk van Kajdli of Kaili. Het tractaat van Banawa, in 1667 door de V.O.C. gesloten, beoogde voornamelijk het leveren van goud. Het rijk Banawa bestond in dien tijd uit een verzameling van min of meer zelfstandige kampongcomplexen, t. w. die van Ganti, Bal6, Kolakola, Towal6, Kabonga, Towaja-L6ro, Pantaloang, Loli, BalaEsang en Dampelas, waarvan de zeven eerstgenoemde de voornaamste waren. Zij erkenden alle Ganti als de moederkampong, waarvan de madika of het hoofd een zekere suprematie over de andero kamponghoofden had.

Bedoelde madika van Ganti werd de vorst van Banawa, die ter zijde werd gestaan door de pittoenggota, de hadat, de hoofden der eerste zoven hierboven genoemde kampongs. BalaEsang en Dampelas waren zoo goed als onafhankelijk daarvan. Zij hadden een eigen bestuur bcstaande in BalaEsang uit een magaoe, bijgestaan door een madika malolo en een madika matowa, in Dampelas uit een magaoe, terzijde gestaan door een djogoegoe, een hoekoem, een kapitan laet en een sengadji. De madika van Ganti had onder zich ook een madika malolo en een totowa. In het rijk Tawaeli bestond de federatie patang-gota van de vier kampongs Binangga, Noopa, Panaoe en Baja. De magaoe van Binanga was hoofd der federatie en werd bijgestaan door een madika inalolo en een baligaoe. Hij werd de magaoe van hot rijk, dat nog uit andere kampongs bestond, bestuurd door madika's, die bijgestaan werden door totowa's (oudsten). De band tusschen de verschillende kampongs van 66n rijk was niet bijzonder sterk; herbaaldeJijk voerden zij op eigen gelegenheid oorlogen met elkaar. Zoo b.v. tusschen Bal6 en Kabonga (in Banawa) en tusschen Laboean en Tawaeli (in Tawaeli). Volgens de legende zouden de oorspronkelijke bewoners van het landschap Tawaeli in het heuvelland, tusschen de kustvlakte en het hooggebergte, gewoond hebben, totdat een zekere Talaiwo, vorst van het landschap Sigi,

met hen in aanraking kwam op door aanbuwlijking invloed op hen kreeg. Hij haalde hen over om zich in de vlakke toevestigen. Zoo ontstonden de kampeongs Tondo, Mem boro, Taipa, Ka-joemaloeE, Tawaeli, Pantaloang en Laboan. Een zoon van Tolaiwo was de eerste vorst van Tawaeli. Een oorlog tusschen de rijkjes Paloe en Tawaeli had tengevolg dat het laatste landschap werd verwoest en ecu groot deel van de bevolking als slaven naar Paloe werd overgebracht. Deze Tawaelische slaven stonden later op, maar werden verslagen, waarop zij naar Sigi vluchtten. De vorst van dit rijkje onderhandelde toen met Paloe en beloofde zelfs den hoogsten losprijs (n.l. de pitoe'mpold) te zullen betalen, indien de Tawaeliers verder met rust werden gelaten. Toen dit boogte aanbod niet werd aangenomen, was een oorlog onvermijdelijk. Paloe werd overwonnen en de Tawaelische ballingen kregen vergunning naar hun land terug te keeren. De kampeongs werden weer opgebouwd en van dat oogenblik af voerde Tawaeli een zelfstandig bestaan onder vorsten, die verwant waren aan die van Sigi. Sirdndja in het N. werd later bevolkt door lieden van Tawaeli. In het begin der 18de eeuw werden de Kajdlische landschappen (waartoe Banawa en Tawaeli behoorden) door de Mandareezen geteisterd. Enkele malen ver-Jecnde de O.I.C. hulp, doch hiermede werd geen blijvend succes behaald. In 1733 besloot men tegen den beruchten zeeroover Towasa de hulp in te roepen van Bond. Dit rijk was daartoe bereid, maar zijn troepen konden weinig uitrichten. Zij vestigden zich in de Kajf6lische landschappen, waardoor zich het overwicht van Bond in die streken langzamerhand uitbreidde, terwijl het gezag der O.I.C. naar evenredigheid verminderde. In 1824 werden met de Kajf6lische landschappen door het Gouvernement opnieuw betrekkingen aangeknoopt. Bij de regeling van het bestuur op Celebes in dat jaar werden bedoelde landschappen (Ind. Stb., 1824 no. 28a) ingedeeld bij de residentie Manado, doch reeds de volgende maand (Ind. Stb. 1824 no. 31a) bij het gouvernement van Makassar gevoegd. Aan het G. B. van 17 Juli 1824 no. 10 om een post aan do Paloebaai op te richten, ten einde het Gouvernementsgezag in die streken te bevestigen en den zeeroof tegen te gaan, kon door verschillende omstandigheden geen gevolg worden gegeven. Bij de aanrakingen met de Kajelische landschappen werd veel hulp ondervonden van zekeren Daeng Matona, kapitein van Kalangkang, die als hoofd dor aan de Paloebaai gevestigde Boogineezen en andere vreemdelingen grooten invloed bezat en togen de zeeroovers belangrijke diensten had bewezen. In 1824 en 1835 werden hem deswogo beJoeningen toegokend. Na zijn dood in 1844 werd zijn zoon Lapatigo door het Gouvernement als zijn opvolger erkend en in October 1844 to Makassar in zyn waardigheid van inuujor van Kalangkang bovestigd. In zijn afwezigheid ontstond een strijd tusschen Ganti met Donggala eenzijdigs en eenige Boegineescho nederzettingen aan do Paloebaai anderzids. Do twist word dor hem tijdelijk bijgelegd, dooh hij kon do Kajelische vorsten niet overhalen naar Makassar to gaan om aldaar hun geschillen door don Gouverneur te doen beslechten. Voor het onderzoek dezer geschillen werd de Assistent-Resident der Noorderdistricten naar

do Paloebaai gezonden. Dit bezoek had geen resultaten, vooral door toedoen van den madika malalo van Paloe, aan wien ook te wijten was dat in 1850 do pogingen, om de Kajdlische landschappen to bewegon schriftelijk de suzeriniteit van Nederland te erkennen, mielukten. De bonding der vorsten werd steeds meer en meer ongepast en toen zij hardnekkig weigerden een uit Manado gevluchten moordenaar uit te leveren, ging de Gouverneur van Makassar, daartoe door de regeering gemachtigd, met een landingsdivisie naar de Paloebaai, ten einde de uitlevering van den moordenaar te vorderen. De vorsten waren evenwel niet bij machte aan den eiaoh te voldoen, uit hoofde van den grooten invloed, dien bedoelde misdadiger verkregen had onder de aan de Paloebaai gevestigde Makassaren en bastaard-Arabieren. Wei gelukte het den Gouverneur met do vorsten van Paloe, Donggala (Banawa) en Tawaeli op 7 Juli 1854 contracten te sluiten, waarbij de suzeriniteit van Nederland erkend werd. Reeds spoedig na het vertrek van den Gouverneur braken weer onlusten aan de Paloebaai uit, naar aanleiding van het bevel van den madika malalo van Paloe aan de daar gevestigde Boogineezen om dat gebied te verlaten. Diezelfde madika malalo wist ook de vorsten van Paloe, Donggala en Tawaeli over te halen om de door de regeering bekrachtigde contracten van 7 Juli 1854 niet in ontvangst te nemen. Na den dood van bedoelden onruststoker in 1855 verklaarden de vorsten zich in October 1856 bereid de contracten in ontvangst te nemen. In 1860 moest wegens een moord op een gouverneintsonderhoogge opnieuw optreden worden tegen de drie bovengenoemde landschappen. Ter verkrijging van voldoening hiervoor ging het stoomschip Reinier Claeszen naar de Paloebaai. Een der moordenaars werd door den vorst van Donggala (Banawa) uitgeleverd, terwijl Tawaeli en Paloe een boete betaalden, daar zij niet in staat waren het geroofde terug te geven noch de andere schuldigen uit te leveren. Nadat gouverneur Kroesen te Makassar het bestuur had aanvaard, zond de vorst van Tawaeli zijn schoonzoon La Garoeda, een beruchten zeeroover, die reeds lang door het Gouvernement werd gezocht, naar Makassar om het contract van 1854 te vernieuwen. Zoodra La Garoeda te Slakassar voet aan wal zette, were! hij gevangen genomen en, niettegenstaande herbaaldo pogingen van zyn schoonvader om voor hem vergiffenis te verkrijgen, tot 15 jaar dwangarbeid veroordeeld. Dit zette kwaad bloed in Tawaeli en daaraan moest worden toegeschreven, dat men van het overlydon van den vorst in 1873 geen kennis gaf aan den Gouverneur. Zijn opvolger Angge Bodoe Tome Tangoe volgens de adat verkozen, kon toon niet door het Gouvernement worden erkend. In April 1888 ging de Gouverneur, naar aanleiding van een grensgeschild tusschen Banawa (Donggala) met Tolitoli en Mamocdoe, naar de Paloe-baai, van welke gelegenheid door hem gebruik gomaakt werd om de contracten van 1854 met Banawa en Paloe te vernieuwen (lange oontracten en akten van bevestiging, resp. van 2 Mei 1888 met Banawa, goedgekeurd bij G. B. van 10 Februari 1889 no. 16 en van. 1 Mei 1888 met Paloe, goedgekeurd bij hotzolfde Gouv. Beluitt). Pogingen om met Tawaeli aanraking te verkrggon mislukten door de weigering van den ma-

gaoe ora zijn opwachting te komen maken. Ten einde hoefden. Voor beter toezicht op de naloving van de Tawaeli tot rede te brengen kwam de Gou- verneur in contracten werd in 1893 een posthouder in Donggala Juni 1888, na verkregen machtiging van de regeering, geplaatst, die in den loop van 1895 werd vervangen met 3 oorlogsschepen terug en wel voor de door een civielen gezaghebber. De inwendige kampongs Kajoemaloew6 in Tawaeli (deze reis had toestand van Banawa en Tawaeli het nog te mede ten doel een zeeoovernest aan de wenschen over. De magaoe van Tawaeli kon niet Karamarivier (Mamoedjoe) te vernietigen. Het altijd rooverijen in zyn gebied voorkomen en do onmiddellijk na aankomst gestelde ultimatum had ten bestuurder van Banawa had niet verhindert, dat in gevolge, dat de magaoe met eenige rijks-grooten zich 1895 doorlieden van Dam- pelas zeeoerf werd aan boord kwam melden en vergiffenis vroeg voor gepleegd. De Gouverneur achtte machtsvertoon in zijn hierboven vermelde ongestate houding. Die die stroken noodzake- lijk. Dientengevolge brachten vergiffenis werd hem geschonken; hij werd in zijn een oorlogsschip en een gouvernementsstoomer in waardigheid erkend en bevestigd en sloot een nieuw Augustus 1896 een bezoek aan die kust. De lang contract op 26 Juni 1888, dat werd goedgekeurd bestuurder van Banawa maakte met eenige hoofden bij G. B. van 14 November 1889 no. 3. Dit contract zijn op- wachting aan boord en beloofde dat werd aangevuld door eene supplettoire overeenkomst herhaling van roofpartijen niet meer zou van 21 Januari 1897 betreffende landbouw- en voorkomen./ De magaoe van Tawaeli verzocht de tot mijnconcessies (goedgekeurd bij G. B. van 22 Maart zyn gebied behorende kampong Kajoemaloew6 te 1900 no. 36). Na den dood van bovenbe- doelden tuchtigen, daar de bewoners van de kampongs bestuurder trad in 1900 Djajalangka Mangi Domp Taipa en Mamboro, in de nabijheid daarvan als magaoe op, na op 22 Mei een akte van verband te leggen, voortdurend te lijden hadden van roo- verijen, hebben geteekend, die werd goedgekeurd bij G.B. welke van uit Kajoemaloewe werden bedreven. van 29 Juni 1901 no. 22. Na ons krachtig optreden in Deze werd getuchtigd en de bewoners van Taipa en het Paloe-dal in 1904 tegen Sigi, welka zelfbestuur Mamboro legden die kampong geheel in de asch. In toen de korte verklaring volgens Celedes- model diezelfde maand Augustus 1896 teekenden de moest afleggen, werden de toestanden in de andere zelfbesturen van Banawa en Tolitoli samen de Kajelische landschappen ook beter. De zelfbesturen verklaring betreffende de grens van hun beider van Tawaeli en Banawa legden ook genoemde korte landschappen, welke verklaring werd goedgekeurd verklaring af, welke de lange contracten voor goed bij G.B. van 17 Fe- bruari 1897 no. 17. Bij verving. De korte verklaring van Tawaeli werd supplettoire overeenkomst van 18 Januari 1897, afgelegd op 14 December 1904 en goedgekeurd goedgekeurd bij G.B. van 22 Maart 1900 no. 39, bij G.B. van 4 Augustus 1905 no. 19. Magaoe werden bepalingen vast- geteld betreffende het Djajalangka overleed den 28sten Juni 1905. Een verlenen van land- en mijnbouwconcessies. Naar gesebikte opvolger kon tot September 1910 nog niet aanleiding van het feit, dat de bestuurder van worden aangewezen, waarom de radja van Banawa, Banawa huisvesting verleende aan een uit Mooetong La Maroena, met de waar- neming van het door ons ver- jaagden onruststoker en in ruwe magaoeschap van Tawaeli werd belast. In 1912 trad bewoordingen beslist weigerde dezen uit te leveren, eindig een geschikte bestuurder op, I. Joto alias werd hij van zijn waardigheid vervallen verklaard en Tom6 Intj6 Saleh, die op 27 Januari 1912 de korte tot Makassar geïnterneerd, waar hij in 1903 stierf. verklaring volgens uniform model aflegde, welke Als zijn opvolger trad op La Maroena, Aroe van werd goedgekeurd bij G.B. van 4 Mei 1912 no. 8. Bij Genti, die op 13 December 1902 een lang contract zijn overlijden in 1926 bleek geen zijner sloot, dat werd goedgekeurd bij G.B. van 7 Mei bloedverwanten in staat het bestuur op zich te nemen. 1903 no. 16. Daarbij was gevoegd een verklaring, dat de terreinen voor de gouverne- mentsvestiging te 1903 no. 16. Daarbij was gevoegd een verklaring, dat de terreinen voor de gouverne- mentsvestiging te Donggala kosteloos werden ter beschikking gesteld van het Gouvernement. Verder werd door het zelfbestuur een verklaring op 23 Juni 1904 afgegeven van de kosteloze terbeschikkingstelling van het ciland Toegoen aan het Gouvernement ten bohoevo van de op- richting van een vuurtoren. Zoals boven reeds vermeld werd na de actie in het Paloe-dal in 1904 ook Banawa een korte-verklaring- landschap. De bestuurder La Maroena en zijn maandelijksche bezoldiging van / 150 en een toelage lands-grooten legden op 13 December 1904 de korte voor reis- en verblijfkosten uit de onderafdeeling- kas. Het zelfbestuur bestaat uit hem alleen. Onder hem dienen te Tomp6 (in Sirdndja) een verklaring volgens Celedes- (Sigi)model af, welke bezoldigd districtshoofd en te Sirdndja een bezoldigd verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 4 Augustus 1905 no. 19. Van 1 Januari 1805 af bestuurassistent, die mede een toelage genieten voor werden Banawa met Tolitoli en de andero aan de reis- en verblijfkosten. Op hun inkomsten wordt een Paloe-baai ge- legen landschappen van het korting van 10% toegepast. gouvernement Celedes en Onderhoorigheden

Het op 2 Mei 1888 met den bestuurder van gescheiden en bij de residentie Manado gevoegd Donggala (Banawa) gesloten lange contract (zie afdeeling Midden- Celedes). Met Tolitoli vormden boven) werd goedgekeurd bij G.B. van 10 Fe- bruari Banawa en Tawaeli de onderafdeeling Westkust van 1889 no. 16. Het werd aangevuld bij supplettoire Midden- Celedes en na 1911 de onderafdeeling overeenkomst van 19 Mei 1890, goedgekeurd Donggala onder een controleur bij het B.B. In 1905 bij G.B. van 8 September 1890 no. 3, betreffende den in- moest worden opgetreden tegen zekeren Tomo moest worden opgeworpen en daarbij door zijn beide Tarima, die zich in Sodjol (Noord-Banawa) tot zoons magaoe had opgeworpen en daarbij door zijn beide

werd gesteund. Toen deze drie peraoen waren opgevat, verliep do beweging. La Maraœna werd bij G.B. van 14 Juli 1916 no. 45 op verzoek eer- vol ontheven van zijn waardigheid van bestuur- der en opgevolgd door zijn neef La Gaga, Aroo van Ganti, die op 24 September 1916 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 30 Januari 1917 no. 44. Deze bestuurder werd, verdacht van verduistering, bij residentsbesluit van 21 October 1932 no. C 3/2/20 geschorst, terwijl met de func- tie van bestuurder tijdelijk werd belas't de be- stuurs-assistent K. J. Rorimpandey/.

De radja (bestuurder) van Banawa geniet een maandelijksche bezoldiging van / 250 en verder een toelage voor reis- en verblijfkosten. Uit de onderafdeelingkas van Donggala worden nog bezoldigd een districtshoofd van Midden-Banawa te Tiboen en een districtshoofd van Noord-Banawa te Sabang. Deze personen genieten ook een toe- lage voor reis- en verblijfkosten. Op de inkomsten van bestuurder, hoofden en ambtenaren wordt een korting van 10% toegepast. Het kampoeng- hoofd van Donggala geniet een persoonlijke toelage. Do begroting 1933 van de onderafdeelingkas Donggala geeft een budget aan van f 128,817. Als schadeloosstellingen worden van het land ontvangen: *a* wegens overname van tol- rechten / 5150 (G.B. 21 Februari 1901 no. 1); *b* voor overname van het opiummonopolie / 1400 (G.B. 3 Juli 1909 no. 10). De inkomsten zijn over het algemeen sterk gedaald. Zij worden verkre- gen uit de inkomstenbelasting; crisisheffing overeenkomstig de gouvemementsregeling; per- soneele belasting; recht van ingezamelde bosch- producten (ebbenhout, rotan, damar); slacht- belasting; afkoop van heerenindiensten; cijns van 4 landbouwconcessies en inkomsten uit 4 erf- pachtspereceelen. Belangrijke inkomsten worden nog getrokken uit grondhuur van bebouwde erven en aanplantingen, verhuur van landschaps- gobouwen en verhuur van zitplaatsen op de pasars buiten de afdelingshoofdplaats (pasars te Tawaeli, Lambogo, Mamboro, Sirdndja, Sabang en Tawal6). De inkomsten van de straat- verlichting, den telefoondienst en de water- leiding koninc in de onderafdeelingkas, waaruit do uitgaven daarvoor ook worden betaaid. Het verzamelerrecht van schildpadeieren op het eiland Pasaso is uitbesteed; voor uitgevoerd vee moe- ten kouringsgelden worden betaaid; allea ten voordeele van de onderafdeelingkas-De voor- naamsto uitgaven zyn: restitutiepost (/ 25.773); collectelooen voor gelndo belastingen; bezol- diging zelfbestuurders; bezoldiging ini. hoofden en ambtenaren; reis- en verblyfkosten bestuu- der8, ini. hoofden en ambtenaren; voorschotten voor ploegveo en ploegmatoriaal; bezoldiging van vee-man tri on bosch-mantri on hun toelage voor reis- en verolyfkosten; verharding en her- stcl van wegon en bruggen; aanleg en vernieu- wing van bruggen en wegon (Parigeweg); uit- voering van heerendienstwerken.

Het rechtswezen is gcregeld bij artikel 17 der Zelfbestuursregclen 1927 en verder bij residents- on zelfbestuursbesluiten.

Literaluur. Med. Encyclopedisch bureau (1912) II ; R. Boonstra van Heerd. Do noorderarm van het eiland Celebes van Paloo tot Bwool, m. k., T. A. G. deel XXXI (1914), 725 en v. v.

ANETA. Zie N.V. ALGEMEEN TELEGRAAF AGENTSCHAP "ANETA".

PALOE. (Aanv. DI. ITT), SIGI-DOLO (Aanv. DI. I en III), en KOELAWI (Aanv. DI. II) vor- nien tezamen do onderafdeeling Paloe der af- deeling Donggala (residentie Manado), onder een controleur B.B. dan wel een officier van de landmacht met den titel van fd. controleur, met standplaats Paloe. Deze zelfbesturende land- schappen hebben gemeenschappelijk 66n ver- mogen met gemeenschappelyke lasten en inkomsten, welke verhandeld worden door de onderafdeelingkas van Paloe. De geschiedenis van deze drie landschappen is nauw verbonden ; daarom worden zij hier in 6en aanvullend artikel tezamen behandeld.

De grenzen tusschen de drie genoemde land- schappen onderling zijn nog niet vastgesteld, voornamelijk door de vele veranderingen, die in den loop der jaren in hun samenstelling is gebracht. Voor de grenzen van het landschap Paloe met de landschappen der onderafdeeling Donggala zie het aanvullend artikel BANAWA enTAWAELI, suppl. afl biz. 1408; voor de grenzen met de n-lijke landschappen van het gouveme- ment Celebes en Onderhoorigheden Ind. Stb. 1919 no. 120. De oostgrenzen met *de* onderaf- deelingen Poso en Parigi zijn nog niet officieel vastgesteld.

Van de drie landschappen heeft slechts Paloe een kustgebied. Ten Z. van de Walaa-rivier (grens met Banawa) reikt het gebergte tot vrij dicht aan zee en is steil. Naar het Z. gaande wordt de afstand groeter. Langs de kust strek- ken zich strandriffen uit. Ten Z. van de baai strekt zich de Paloevallei uit, welke in de rich- ting Noord-Zuid wordt ingesloten door twee bergketens, welke in het Z. naar elkaar toebei- gen. Van Tonggo in het W. tot de grens met Tawaeli in het O. is de kust vlak en bestaat uit zand en klei. Van de kust naar het Z. loopt de bodem geleidelijk op; op twintig paal afstand van de kust bedraagt de hoogte ± 75 m. In het n.o.lijk-deel van de baai loopt het gebergte zacht glooiend op. Strandbosschen worden er niet aangetroffen. De kustlijn is lang gestrekt; inhammen van eenige beteekenis komen niet voor. Eilanden zijn er niet. Als havenplaats komt Paloe niet in aanmerking, omdat de sche- pen ver van de kust moeten ankeren. De prauw- vaart is er ovenvel belangrijk.

Do z.g. beroa*s voeren de verschillende produ- cten van hot Paloealod al on de bergstroken ge- regeld af naar do havenplaats Donggala. De voornaamste rivieren zyn: *a*. de Paloerivier, die de landschappen Sigi-Dolo en Paloe doorstroomt en ontstaat uit de samenvloeiing van de Goem- basa- en Mioe-rivieren. De Goembasa komt als S. Ma uit het Lindoe-meer, stroomt bij kam- poeng Pakoeli in de Paloe-vlakte en vereenigt zich bij Sakddi met de S. Mioe, die haar oor- sprong vindt in het Poeatœa-gebergte. Na Sakddi is do Paloerivier bevaarbaar voor kleine prauwen. Do S. Mioe doorstroomt de vlakte van Koelawi en heeft als voornaamsten zijkak: de S. W6reha, ontstaande uit de S. Rorono, S. Oewe en S. Biroe. De Paloerivier heeft nog als zijrivier: do S. Sombœ met do S. Lowara, ont- springende op het gebergte, dat do Paloevallei in hot W. bogrenst. Boide riviertjes leveren irrigatiewatr voor het n.-w- lijk deel der valle

en worden op zoovele punten afgetapt, dat van een eigenlijke uitmonding in de Paloe-rivier geen sprake meer is. Andere zijtakken zijn: de Kinoró, die bij kampong Sibonoo wordt opgenomen; de Ko eraj o en de Wóra, die de sawah-velden van Kaló6k besproeien; de Sambo-oge, die bij Pasakoe in de Paleoerivier valt en de om- streken aldaar bevoeit. Verder naar het Z. vindt men nog vele kleinere stroompjes, welke mede voor irrigatie benut worden; b. de Walaa- en

c. Soeroemana-rivieren, ontspringende op de n.-o.-lijke en z.-w.-lijke hellingen van den B. Djiokopamaja. De Walaa is meestal bijna geheel droog; bij regens ontstaan so ms sterke bandjirs. De Soeroemana heeft een meer con- stanten watervoorraad en is van Malino af voor kleine prauwen en vloten te bevaan. Aan de monding (in Straat Makasser) is zij ± 100 m. breed. Het water van laatgenoemde rivier wordt ook gebezigd voor de bevoeiing van sawahs;

d. de 8. Pondo met haar zijtak de Lówata ontspringt op de waterscheiding van de onderafdeelingen Paloe en Parigi en wel de eerste op den B. Kam barog en de tweede op den B. Pado. De S. Pondo mondt uit in de Paloebaai bij kampong Talise. Met haar water worden bevoeid de sawahvelden der daarbij gelegen kampongs. Zuidelijker van de S. Pondo stroomden de rechterzijtakken van de Paleoerivier: de S. Djandja (bij kampong Biromaroe), waarvan het water geheel wordt afgetapt voor de sawahs; de S. Panóki, ontspringende in het bergland van Karanggonaoe, levert ook irrigatiewater voor sawahs; bij kampong Kotarindaoe, waar zij in de Paleoerivier uitmondt, bevat zij slechts zeer weinig water; de Woenoë, de grootste rech- terzijtak van de Paleoerivier, ontspringt op den berg Noko en ontvangt water der zijriviertjes Sambitaa en Kondjoe; haar water wordt ge- bruikt voor sawahs enz.; zij kan geducht bandjiren.

Ten Z. van de Paloevallei ligt het landschap Koelawi (een deel der vroegere berglandschappen). De stroomgebieden der S. Mioe en Goembasa behooren voor hun samenvloeiing tot Koelawi. Op de N. grens van dit landschap stroomt de Saloeerivier, een zijtak van de S. Mioe, tusschen kampong Toea en het Momi- gebergte. De eigenlijke vlakte van Koelawi, bevoeid door de zijtakken van de Mioe, heeft een lengte van ± 4 km b, een breedte van li tot 2 km en is gelegen op een hoogte van ± 600 m. De vlakte van Gimpoe, ten Z. van het eigenlijke Koelawi, is ± 30 km. lang en 2 tot 3 km breed. Zij kan geheel gelrrigeerd worden door de S. Lawoea, ontspringende op het L4-rogebergte, de S. Seloeeki, komende van de Toniboeloë, en de S. Palaraa, ontspringende op den B. Saoelinoe en de S. Lakapa, komende van den B. Saloempana; al deze stroompjes monden uit in de S. Mewe, die op het Pontolokoagebergte ontspringt en bij de kampong Makoedjawa in de 8. Koro valt. Deze stroomt in n.-w.-lijke en w.-lijke richting door het z.-lijk deel van het landschap Koelawi en als S. Lariang door het landschap Mamoejdjoe (Celebes en Onder- hoorigheden) om bij de kampong Seneponto in Straat Makassar uit te monden. De vlakte van Toro, gelegen tusschen het Boeloekoekoe-ge- bergte en de rivieren Soawa, Pobalá, wordt gedeeltelijk bevoeid door de Toro (een zijrivier

van de M6w6), die op den B. Oeibiroe ontspringt; ook het water van de Naeta en de M6w6 (hier Pono genoemd) wordt voor den sawahbouw aangewend. Bij P6ana (in Banasoe, landschap Koelawi) heeft men sawahs bevoeid door de P6ana-rivier, een tak van de Poi, een arm van de Mokoëi, die in de Kororivier valt. De S. Lampe geeft water aan de sawahs bij Totoewe en Kantdwoe (bij de kampong Watotoi). Het Lindoe-meer (landschap Koelawi) ligt op een hoogte van ± 950 m. bo ven zee; aan de zijde van kampong Langko ligt het eilandje Lawoetoe, met het gelijknamige „boja" (gehucht), behoorende bij bovengenoemde kampong. De vlakte om het meer, zeer geschikt voor sawahs, is slechts gedeeltelijk in cultuur gebracht. De ri- viertjes Maponga, Kaongko, Kotiboli en Poero kunnen voldoende water leveren voor de ge- heele vlakte.

Het zuidelijkste der 3 landschappen is Koelawi. De hoofdrichting van het bergstelsel is N.-Z.; de ketens loopen ongeveer evenwijdig aan el- kaar, op vele punten onderling verbonden door berggruggen. De vallei van Koelawi is aan de oostzijde begrensd door een langen bergrug, die in den B. Sibarongah (1370 m.) zijn grootste hoogte bereikt en die de vallei van Napoe, Lindoe en Besoa scheidt. Aan de w.- en z.-zijde is zij ingesloten door den massieven, hoogen keten, die de waterscheiding vormt tusschen de Straat van Makassar en de Paloe-baai. De voornaamste toppen ervan zijn de B. Tonggolowi en de B. Tampobaoe. De Momiketen verbindt aan den n.-kant beide bergstelsels. Een lage, ver voor- uitspringende heuvelrug verdeelt de Koelawi- vallei in 3 deelen, die aangewezen worden door de 3 rivieren: Rorono, Oew6 en Biroe, welke zich vereenigen tot de S. W6reha, die zich een doortocht moet banen door een nauwelijks 15 m. breede poort in den bergrug, die het water den weg verspert naar het diepe ravijn, waardoor de Mioe naar de Paloevlakte stroomt. Op dien vooruitspringenden heuvel lag vroeger de 8tam- kampong der Koelawiers, Lemo, met BoJapopoe de eenige geconcentreerde kampong in het dal, gelijk thans Kantewoe nog bestaat als stam- kampong van die vallei. Door zware aardbe- vingen werd L6mo in 1909 geheel verwoest. De n.-lijke voortzetting tier bovengenoemde W. en O.-bergketens grenzen ook do Paloevallei (do Rioe- en Pakawa-bergen in het W. en het Karanggonaoe-gebergte in het O.). In dit ge- deelte van het w.-lijk bergland wonen do To- Pakawa, West-Toradjia's van de Da'a-taalgroep. Hun taal lijkt het meest op het Parigisch. Zij worden ook Parigisch-Kajelische Toradja's genoemd. Het land, waar zij wonen, is zeer moci- lijk te bereizen; het heeft diepe ravijnen en steile berghellingen. De eenige toegangsweg tot dit complex bergevaarten is de Sainboerivier met haar zijtakken. In den regentijd storten deze bergstroomden groote hoeveelheden water in de Paloevlakte en bovendien veel zand en steenen, die dan den vruchtbaren bodem der Paloevlakte bedekken. De autweg Donggala- Paloe wordt dan op vele plaatsen doorgebroken.

De grond is in de 3 landschappen over het algemeen vruchtbaar. Do vlakten, van irrigatiewater voorzien, leveren een ruim beschoot van sawahrijst. De bergen zijn nog goed beschoot, de hellingen naar de vlakten gekeerd, zijn begroeid

met alang-alang en struikgewas, evenals die goeidelton der valleien, welke nog niet bebouwd zijn. De aanwezigheid van warme zwavelbronnen (aan den voet van den B. Sidoente, de Sapo, de Kanamarani bij Tololio, in de vlakto van Koelawi en bij Motakana op den weg van Koc-lawi naar Toro, verder bij Sidondo, Bora, Pesa-koe en Poeloe) wijst op den vulkanischen aard van den bodem. Zware aardbevingen hadden plaats in 1907 en 1909. De aanwezigheid van goud en zilver is geconstateerd in het n.-w.-lijk deel der Paloevallei. Pyriet komt in de rivier-beddingen overal voor. Mica (watoe bangka) wordt aangetroffen in de 8. Towoeloe; het gebruik beperkt zich tot verfraaiing van vrouwe-lijke kleedingstukken. In Koelawi wordt goud gewasschen in de S. Mokoi bij Kantewoe en in de S. Koro. Het meeste stofgoud, in de berglandschappen verhandeld, komt van Bada. IJzer wordt ingevoerd van Rampi (Loewoe).

De bevolking van het landschap Paloe bestaat uit: 34 Europeanen, 32,704 Inlanders, 328 Chinezen, 189 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 33.255 zielen; die van Sigi-Dolo uit: 33 Europeanen, 25.119 Inlanders, 63 Chinezen, 22 andere Vreemde Oosterlingen, of totaal 25.237 zielen; en die van Koelawi uit: 1 Europeaan, 1.073 Inlanders, 39 Chinezen, 211 andere Vreemde Oosterlingen, of totaal 11.324 zielen (zie tabel 19, 2de deel Ind. Versl. 1932). De inheemsche bewoners zijn van Toradja-oorsprong. Zij worden West-Toradja's of Parigisch-Kaj6-Jische Toradja's genoemd. Waarschijnlijk zijn do Toradjastammen uit Loewoe langs de La-riang noordwaarts getrokken. Een deel heeft de berglandschappen bevolkt, een ander deel de Paloevallei en de streken langs de Paloe-baai tot in Parigi. De stammen der berglandschappen waren aan elkaar verwant. Oorlogen onderling kwamen bijna niet voor. Wei moeten zij: de To-Koelawi, To-Tobakoe, To-Tole, To-Lindoe en To-Banasoe, vroeger een oorlog hebben gevoerd tegen de To-Bada uit Loewoe. Sneltochten, maar ook steeds naar streken buiten hun gebied, kwamen vroeger dikwijls voor. Zoo vroeg o.a. Lindoe in 1905 vergunning om een sneltocht te mogen ondernemen naar Saesoe (Parigi), bij gelegenheid van een sterfgeval van een der voornaamste inadika's van het landschap. Alenschcnoffers kwamen vroeger ook veel voor; gewoonlijk werd een oude slaaf, die geen werk meer kon verrichten, geofferd; echter altijd een gekochte en nooit een geerfde slaaf. De stammen van de berglandschappen waren vroeger afhankelijk van de To-Sigi, don inachtigsten stam van de Paloevallei. De bewoners van die vallei zijn thans: de To-Paloo in het noordelijkste deel aan weerszijden van de Paloc-rivier; de To-Biromaroe en To-Sigi ten Z. van hen aan den rechteroever van do rivier, met uitzondering van een klein gedeelte ten N. van do VVoeno, waar To-Dolo wonen, wier hoofdstellingen zijn golegen ten Z. dor To-Paloe, aan den linker-oever der rivier. In de bergen, grenzende aan het dal, zijn enkele stammen blijven wonen, terwijl andere weder daarheen zijn uitgewoken; die stammen zijn hoofdzakelijk in het W. do To-Pakawa en To-Rinoo, en in het O. de To-Karanggonaoe. De woingse bevolking, die do borgen, grenzende aan het dal, bewoont, wordt door do dalbewoners algomoen aangeduid mot

den naam: To-Lar6 (met een enigszins min. achtendo beteekenis). V66r do ineeniging van het N.-I. Gouvernement voerden de stammen ton N. der berglandschappen voortdurend oorlog met elkaar; om de miotigste kwestie werd strijd gevoerd.

De inheemsche bevolking der landschappen Paloe, Sigi-Dolo en Koelawi is deels nog heidensch. Van de kuststreken uit wordt de Islam door de daar in grooten getale aanwezige Boe-gineezen, Makassaren en afstammelingen van Minangkabauers sterk gepropageerd. Vooral in Sigi-Dolo is dezo godsdienst verbreid. Het Christendom wordt gepropageerd door het Leger des Heils, dat zijn hoofdstelling heeft in Kalawara; andere zendingsposten zijn: Si-bedi, Palolo, Koelawi en Kantewoe. Iedere stam heeft zijn eigen dialect; toch kan men met Ledo, de z.g. handelstaal, overal terecht. De voornaamste dialecten zijn het Dae, het Oende, het Ado, het Edo, het Tado, het Idja, het Tara en het Mama.

De huizen van de landschapshoofden en van enkele madika's en notabelen zijn zeer geriefelijk en op Europeesche wijze gebouwd met cementen vloer en sirappenclakbedekking, en voorzien van ruime bijgebouwen. Voor het overige zijn bijna alle gebouwen op palen gebouwd. Deze palen staan op ± 1½ in. boven den grond en worden soms vervangen door een stel kruislings op elkaar gestapelde balken. In de bergstreken ten W. der Paloevallei bij de Pakawa's worden de eenvoudige woningen zoo hoog mogelijk boven den grond gebouwd, soms wel 4 m.

Men onderscheidt bij de bevolking nog slechts twee klassen: de adellijken (de madika's en hun verwanten) en het gewone volk. De afscheiding tusschen afstammelingen van slaven en pandelingen enerzijds en afstammelingen van vrijen anderzijds is geheel verdwenen. De bevolking langs de kust is grootendeels zeer gemengd. De talrijke Boegineezen en Makassaren daar hebben zich veel met de Kajdlische bevolking vermengd. Dit is ook het geval in de Paloevallei. Vreemde Oosterlingen, Arabieren en Chinezen vindt men verspreid langs de geheele kuststrook, niet in de bergen. Enige Javamen wonen in de onderafdeolingshoofdplaats Paloe en op de landbouwkolonie van het Heilsleger te Kalawara.

Het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw. De klappercultuur is zeer uitgebreid in de kuststreek. Ryst wordt in do valleien en op de heuvels verbouwd op sawahs, welke door aanleg van irrigatieleidingen reeds zeer uitgestrekt zijn. In de bergstreken worden rijst en mais op landbouw verbouwd. Hier teelt men ook allerlei tweedo gewassen. Bij Kawatoena wordt katoen en in Koetawi olicpalm geplaat. De uitvoer van copra, rijst, mais, onboschproducten geschiedt uit Paloe over Donggala naar elders. De inzameling van boschproducten (damar, rotan, musk) geschiedt voornamelijk door Koelawiers. De veeteelt is belangrijk. Karbouwen zijn in groot aantal aanwezig. Zy worden voornamelijk voor do landbouw gebruikt. Het slachten van karbouwen „en masse" bij adafteesten komt niet meer voor. De verzorging dor paarden is zeer verbeterd. Het aantal runderen neemt toe. De stieren worden veel als trokdier gebruikt. Men vindt ze voornamelijk in Kalawara bij het

Leger des Heils. Ook geiten en schapen komen t in de Mapan6. Topabatoe en zelfs aan Parigi word door 3 landschappen in grooten getale voor. | Varkens hen op last van Sigi overlust aangedaan. Toen in worden door de heidensche bevolking gehouden. De 1902 de gebroeders Sarassin van uit Paloe wilden zevissscherij is van belang voor plaatselijk gebruik. oversteken naar Palopo, werd hun in Koelawi een Op de hoofdplaats Paloe bestaat een afzonderlijke verdergaan naar Bada bolot, voornamelijk door den vischpasar. De in het Lindoemeer gevangen visch invloed van Tomai Domi- po, madika melolo van wordt ook wel gerokt naar de pasars in de Sigi-Biroemaroo. In strijd met de beloften door Sigi Paloevlakte ver- kocht. Gejaagd wordt op herten, in September 1903 aan den civielen gezaghebber wilde varkens en op de muskusrat. De weefindustrie Niels te Donggala gedaan om geuen vexaties meer te is van weinig belang. In de bergstreken wordt nog plegen tegen de To-Pabatoe, bevond zich in de foeya geklopt. De pottenbakkerij is nog van eenige eerste helft van 1904 een troep To-Napoe in de beteekenis. Het product wordt op de binnenlandsche vlakke achter Mapana en kleinere benden elders, pasars verkocht. Ook wordt aan bakken van welke evenals vroeger rooverijen pleegden en metselsteenen en dakpannen gedaan. Behalve rijst, onrechtmatige boeten hieven. Door den Twceden mals, copra en bosch- producten werd voor 1933 ook Gecommitteerde voor Inlandsche Zaken, Brugman, veel zout uitge- voerd. Te Talis6 bestond een werd in Juli 1902 aan Tomai Dompoe en eenige landschapszout- bedrijf, dat 15 Februari 1933 werd andere hoofden van Sigi gevraagd of de geruchten, stopgezet wegens invoering van de zoutregio in het als zou Sigi het voornemen hebben naar Parigi te ge- west Manado (Ind. Stb. 1932 nos. 561, 562, j°. Ind. gaan om betaling te vorderen van een afkoopsom Stb. 1933 no. 52). Aan de onderafdeelings- kas van de rechten op Tanaboa waar- heid bevatten. Dit Paloe werd door het Land toegekend een word door hen ontkend. Niettemin viel in April schadeloosstelling in eens, benevens een jaarlijksche 1904 een groote ben de Koelawiers in Parigi om extra-schadeloosstelling gedurende 10 jaren ten over den afstand van Tanaboa te onderhandelen. In behoeve van de irrigatie der Pa-loevlakte, teneinde de diezelfde maand werd de Boegineesche tolk, Intji gehevene zoutmakers aan een ander bestaansmiddel te Mohamad, op reis naar Towaelia tegengehouden helpen. door To-Napoe onder Oemai Batoeroe. In

Land- en mijnbouwconcessies zijn er niet in de 3 Tambarana maakten deze To-Napoe zich schuldig landschappen. De handel is voornamelijk in handen aan het opleggen van boeten en plundering van de van Boegineezen en Vreedeinde Ooster- lingen. De toko van den heer Massing, wiens Minahassische binnenlandsche handel op de pasars is bloeiend. beheerder werd vermoord. Sigi ontkende iets met

De hoofdwegen, geschikt voor autoverkeer zijn: Oemai Batoeroe uit te staan te hebben, maar a. Paloe—Watoesampo; b. Paloe-grens—TawaEli; c. weigerde gezanten naar Tambarana te zenden om Paloe—Sakidi—Toewa— Koelawi door naar aan de bevolking daar bekend te maken, dat Oemai Gimpoe, met zijwegen naar Bora, Biroemaroo en het Batoeroe niet op last van Sigi had gehandeld. De Lindoemeer. Andere wegen zijn nog verbeterde voet- maat was nu vol : de regeering was van oordeel, on paardenpaden. Transportmiddelen zijn te water: dat in de eerste plaats Sigi zelf krachtig moest prauwen, en te land: paarden, fietsen, karren, bendies, worden aangepakt. Den 21sten November 1904 autos. vertrok een mobiele colonne van Makassar met den

Van de geschiedenis voor de komst der „Com-resident Brugman als leider naar Paloe, alwaar den pania" is eigenlijk weinig met zekerheid bekend. 28sten d.a.v. werd gedebarkeerd. De troepen voor- Zooveel staat echter vast, dat van bepaalde bloedige loopig te Paloe achte latende, vertrok do re8i- dent oorlogen vroeger geen sprake is ge- weest. Wel met eenige ambtenaren naar Bora, de woonplaats voerden de rijkjes en soms de kam- poengs nu en dan van den magaoa van Sigi. In eo» vergadering met onderling strijd, meestal naar aanleiding van den bestuurder en do hadat- leden deelde de resident veediefstallen en men- Bchenroof, maar erg bloedig de eischen, door de regeering aan Sigi gesteld, mede was die strijd niet. Van een bepaalde verhouding tot :

het N.-1. Gouvernement is eigenlijk eerst sprake 1°. uitlevering van Oemai Batoeroe en zijn sedert 1882, toen door de verschillende vorsten het raadsman Oemai Batili; 2°. het afleggen eener „Korte Verklaring** volgens z.g. „lange contract" van vrede en vriendschap werd gesloten. Donggala en Paloe werden nu en dan Celebes-model; 3°. afstanddoening aan het Gouvernement van al bezocht door een oorlogsschip; de verschillende 3°. afstanddoening aan het Gouvernement van al zijn aanspraken op de landschappen: Tain- barana, Tanaboa, Pabato en Mapan6 zonder eenige uitkeering 4°. betaling eener schadeloosstelling aan liet Gouvernemen huJde komen bewijzen. 4°. betaling eener schadeloosstelling aan liet Gouvernemen vpor de kosten van het uit- malen gewijzigd en aangevuld. Voorzoo- ver aangaat zenden van troepen en schepen enz.; 5°. betaling met ingang van 1 Januari 1905 van een van thans nog bestaande landschap- pen met zelfbestuur: Paloe, Sigi-Dolo en Koelawi zuHen de 5°. betaling met ingang van 1 Januari 1905 van een voornaamste dier wijzigen en aanvullingen jaarlijksche schatting van / 6000, welk be drag later hieronder worden vermeld. verhoogd kon worden.

Kort na de conferentie in 1900 te Toboli, waar- bij Aan den eersten eisch kon niet worden vol- daan, de grenzen van de landschappen Janaboa, Saesoe, aan den tweeden wel onmiddellijk. Op 30 Tambarana, Mapand en Topabatoe werden November 1904 legden de bestuurder Daeng Maffiri vastgesteld en die landschappen onder zekere en zijn landsgroten de „Korte Verkla- ring" voorwaarden van Sigi werden losge- maakt, snelden volgens Celebes- (Sigi)modcl af, welke werd aan Sigi onderhoorige To-Napoe en To-Lindoe 7 goedgekeurd bij G.B. van 7 Juli)905 no. 28. Den 2den December kwamen de troepen uit Paloe to menschen in Tanaboa. Ook aan Watoenondjoe aan, alwaar ook do re

sident mot gevolg zijn verblijfsplaats had gekozen, omdat Tomai Dampo, die in Sigi de lakens uitdeeld, daar woonde. Op 5 December 1904 werd door het zelfbestuur van Sigi de verklaring afgelegd, waarbij het voor zich en zijn onderdanen afstand deed van alle aanspraken op do landschappen Tamarana, Tanaboa, Mapan6 en Pabato en beloofde zich niet verder te zullen inlaten met de zaken aan de Tominihocht of de aan die bocht gevestigde personen (zie derde eisch). Deze verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 7 Juli 1905 no. 28. Ter vervanging van den eersten eisch werd een boete opgelegd, groot / 1353,50 als vergoeding voor de geroofde en vernielde goederen en als straf voor den gepleegden moord in Tamarana. Deze boete werd gedeeltelijk betaald in geld, karbouwen en schapen, terwijl door Tomai Dampo zijn eigen poetska-sieraden aan den resident als pand voor de verdere betaling werden afgestaan. Eindelijk word op 10 December 1904 een verklaring door het zelfbestuur van Sigi afgelegd, waarbij het erkende aan het Gouvernement schuldig te zijn de kosten, die dit tot verzekering van de veiligheid aan de Tominihocht noodzaak was geweest te maken, waarvan het voorloopig bedrag was vastgesteld op / 8800. Aldus was door Sigi aan de gestelde eischen voldaan, behalve de uitlevering van Oemai Batoeroe en Oemai Batili. De resident keerde toen met de troepen terug naar Paloe en vandaar naar Makassar, alwaar, met het oog op de handhaving van onze neutraliteit in den oorlog tusschen Rusland en Japan, de militaire macht steeds bij de hand moest blijven. De andere aan de Paloebaai gelegen landschappen hadden intusschen eveneens do „Korte Verklaring,” volgens Sigi-model afgelegd: Dolo 9 December 1904; Biromaroe 11 December 1904 en Paloe 12 December 1904, welke 3 verklaringen gelijktijdig werden goedgekeurd bij G.B. van 4 Augustus 1905 no. 19. De To-Napoe, onderhoorigen van Sigi, bleven voortdurend aanmatigend in hun optreden ook tegenover het Gouvernement. In Juni 1905 kwam een troep To-Napoe onder Oemai Soli in de Posostreek vallen. Officieel kwam men om onderhandelingen aan te knopen met de To-OndaE, met wie men nog steeds in oorlog was, ter verzekering van den vrede. Hierbij word op 25 Juli 1905 een mensch geslacht. In verband hiermee en in verwickelingen in Todjo werd 13 Juli 1905 uit Manado een detachement van 50 militairen naar Poso gezonden onder een onderluitenant. Na vervanging van dozen door luitenant Voakuil werden de To-Napoe in hun eigen land aangetast en tot onderwerping gebracht. Vuurwapens werden ingeleverd en aan alle oischon werd voldaan. Ooinai Batoeroe werd uitgeleverd en kwam 9 September 1905 to Poso aan. Uit het onderzoek, toen ingesteld naar aanleiding van hot goeburdo to Tamarana (roof on moord), bleek, dat de To-Napoe hadden gehandeld op last van Sigi en op aanstoken van con te Tamarana gevestigden Todjoer. In Sigi was nog altijd de kwado genius Karandja Leniba alius Tomai Dampo. De gvangemeining van dozen persoon geschiedde by verrassing door luitenant Voskuil in September 1905. Om do bohaalde voordeelen te bevestigen on met kracht in het goheelo Paloedal en de berglandschappen op te treden werd een afzonderlijke colonne uit

Paloe aangewezen. Do actie in Napoe en Basoa behoorde tot het arbeidsveld der Poso-colonne. Na in Dolo en eenige andere plaatsen eenig verlot to hobben ondervonden, welk verzet gemakkelijk word gebroken, trok de Paloe-colonne naar Koelawi, waar de Toradja's op den berg Momi een sterke stelling ingenomen hadden. Deze werd door kapitein Phaff, midden Januari 1906, veroverd. Den 24sten Februari d.a.v. kwam de madika van Bolapapoe, algemeen erkend hoofd van Koelawi, in onderverping. Van dat oogenblik af werden de berglandschappen van Sigi afgescheiden, met uitzondering van Lindoe, waarvan door Sigi eerst in December 1908 afstand werd gedaan. In 1905 werd Paloe blijvend bezet en in 1906 kregen de berglandschappen een civiel gezaghebber. Den 20sten October 1907 kwamen Napoe, Beaoa en TowaElia onder Poso. Behalve eenige strubbelingen in Raranggonaoe en de Pakawa-streek, bleef de rust na dien ongestoord tot 1917. In het begin van dat jaar was Tomai Dampo, die in 1905 naar Java was verbannen, teruggekeerd na gratie te hebben gekregen. Weldra begon hij tegen het Gouvernement te kuipen. De bevolking uit de Raranggonaoe, die gedwongen was geworden naar de vlakte te verhuizen en die terugverlangde naar het vrije leven in haar weinig toegankelijke bergen, leende een gewillig oor aan de inblazingen van Tomai Dampo om met hun hoofden uit te wijken naar het gebergte en geen belastingen te betalen of heeren-diensten te verrichten. Na afpatrouilleeren van het gebied in allo richtingen en neerleggen van eenige verzetsliedon meldden zich de meeste uitgewekenen. Tomai Dampo werd opnieuw gevangen genomen en naar Java verbannen, waar hij in 1922 te Soekaboemi overleed.

De voornaamste contracten en korte verklaringen der 3 zins behandelde zelfbesturende landschappen zijn:

1. voor Paloe: lang contract en akte van bevestiging dd. 1 Mei 1888, goedgekeurd bij G.B. van 10 Februari 1889 no. 16; suppletioire overeenkomst van 18 Mei 1890 betreffende vuurwapenen, goedgekeurd bij G.B. 8 September 1930 no. 3; suppletioire overeenkomst van 17 Januari 1897 betreffende land- en mijnbouw, goedgekeurd bij G.B. van 23 Maart 1900 no. 39; korte verklaring volgens Sigi-model van 12 December 1904, goedgekeurd by G.B. van 4 Augustus 1905 no. 19; korte verklaring volgens uniform model van 11 April 1907, afgelegd door Parainpasi, bestuurder van Paloe, alleen, zonder landsgrootten, goedgekeurd bij G.B. 12 April 1908 no. 11; korto verklaring volgens uniform model van 15 Juli 1921, afgelegd door Djanggola, bestuurder van Paloe, alleen, goedgekeurd bij G.B. van 29 October 1921 no. 30. Laatste- noemde is nog in functie. Hij wordt in het bestuur bijgestaan door 2 bezoldigdo madika's en onbezoldigdo kamponghoofden. Hij woont in Paloo en is gedecoreerd met do Zilveren Ster.

2. Voor Sigi-Dolo: Op resp. 8, 9 en 14 Augustus 1891 werden door do bestuurders en hadat van do landschappen Biromaroe, Sigi en Dolo verklaringen afgelegd tot erkenning van de soevereiniteit van Nederland, welke verklaringen werden goedgekeurd bij G.B. van 3 Juli 1892 no. 25. Na de actie in 1904 in Sigi legde Dating Masiri, de bestuurder, met zijn landsgrootten

de korte verklaring volgens Celebes-model af op 30 November, welke verklaring werd goed-gekeurd bij G.B. van 7 Juli 1905 no. 28. Gelijk-luidende verklaringen werden door de zelfbesturen van Dolo en Biroemaroo afgelegd, resp. op 9 en 11 December 1904, welke goedgekeurd werden bij G.B. van 4 Augustus 1905 no. 19. Na het afleggen van bovenbedoelde korte verklaring deed het zelfbestuur van Sigi afstand van alle aanspraken op de landstrekken Tambarana, Tanaboa, Mapan6 en Pabato, gelegen aan de Tomini-bocht. Deze handeling werd gelijktijdig met de korte verklaring bij den besluit goedgekeurd. Bij haar optreden als bestuurster van Sigi, tevens bestuurster van Biroemaroo, legde S. Tondai de korte verklaring volgens uniform model af op 3 December 1908, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 3 Maart 1910 no. 27. Te-gelijkertijd deed zij, als bestuurster van Sigi, afstand van alle aanspraken op het landschap Lindoe (goedgekeurd bij G.B. van 15 Juli 1910 no. 19), dat later bij het landschap Koelawi is gevoegd. In Dolo werd de korte verklaring volgens uniform model afgelegd op 19 September 1909 door den bestuurder Datoe Pamoosoe (goedgekeurd bij G.B. van 3 Maart 1910 no. 27). De bestuurster van de landschappen Sigi en Biroemaroo vroeg in 1915 onheffing van haar waardigheid. Bij G.B. van 15 December 1915 no. 42 geschiedde die ontheffing en werden tevens beide genoemde landschappen vereenigd tot 66n landschap, Sigi-Biroemaroo genaamd, waarover als bestuurder optrad Lamakarate, die op 16 April 1916 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 15 November 1916 no. 38. De bovenvermelde bestuurder van Dolo, Datoe Pamoosoe, werd in 1917 geschorst en daarna voor 9 jaren verbannen. Het bestuur over het landschap werd eerst opgedragen aan een Inlandschen bestuursassistent en daarna aan den bestuurder van Paloe. Toen deze laatste in 1918 overleed, werd in Januari 1921 de waarneming van het magaoeschap in Dolo opgedragen aan Lamakarate, den magaoe (bestuurder) van Sigi-Biroemaroo. Bij G.B. van 14 Mei 1929 no. 30 geschiedde eindelyk de definitieve samenvoeging der landschappen Dolo en Sigi-Biroemaroo, tot 6en landschap onder den naam Sigi-Dolo, met meergenoemden Lamakarate als bestuurder, die als zoodanig geen nieuwe korte verklaring behoefde af te leggen. Hij is nog in functie, onderscheiden met de Grootte Zilveren Ster en woonachtig te Biroemaroo. Uit de onderafdeelingskas krijgt hij een maandelijke bezoldiging. Hij wordt in het bestuur bijgestaan door 2 bezoldigde madika^ en verder door onbezoldigde kamponghoofden.

3. Voor Koelawi: na den val van de Momitelling Koelawi, waarbij de landstreek Tole in onderwerping was gekomen, legde de bestuurder van dat landschap, Intowa Tom al Torengke, op 30 November 1908 de korte verklaring volgens uniform model af, welke verklaring werd goedgekeurd bij G. B. van 3 Maart 1910 no. 27. Ook de weinig beduidende, toen nog zelfbesturende landschappen Banadoe, Tobakoe en Lindoe hadden zoodanige verklaringen afgelegd. Bij G.B. van 19 December 1915 no. 41 werden bovengenoemde 4 berglandschappen bijeengevoegd onder den naam van Koelawi en gesteld

onder 66n bestuurder, den magaoe van Koola-wi, die 31 Maart 1916 opnieuw de korte verklaring volgens uniform model aflegde, goedgekeurd bij G.B. van 15 November 1916. Zijn opvolger, Tomampe alias Tomai Masi, legde op 5 December 1917 een zoodanige verklaring af, die bij G.B. van 25 Juni 1918 no. 52 werd goedgekeurd. In 1918 overleed deze bestuurder en werd vervangen door Djiloi, die op 8 April 1921 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke goedgekeurd werd bij G.B. van 17 September 1921 no. 3G. Djiloi is nog in functie, woont in Koelawi en geniet uit de onderafdeelingskas bezoldiging. Hij wordt in het bestuur bijgestaan door 2 bezoldigde madika's, 2 bestuursassistenten en onbezoldigde kamponghoofden.

De onderafdeelingskas van Paloe staat er nog goed voor. Gouvernementschadeloosstellingen worden ontvangen voor afstand van de tol-rechten, voor afstand van het opium-monopolie en voor stopzetting van het landschapszout-bedrijf. Verder zijn er ontvangsten uit belastingen (inkomstenbelasting het opcenten, crisheffing, personeel en slachtofferbelasting, recht op verzamelde boschproducten), afkoop van heerendiensten, openbare landschapswerken, verhuur van zitplaatsen op pasars, waterleiding, enz. Land- en mynbouwconcessies zijn er niet. Alle tevooren verleende vergunningen tot inrijn-bouwkundige opsporingen zijn ingetrokken. De voornaamste uitgaven zijn: de restitutiepost aan het Gouvernement, bezoldiging en reis- en verblijfkosten van de zelfbestuurders, Inlandsche hoofden, ambtenaren en beamten, verder voor justitie, financiën (personeel, col-lectueloen, reservefonds) en politie, onderwijs, geneeskundigen dienst en openbare landschapswerken. Voorts zijn gelden uitgetrokken voor uitgaven in verband met verhuizing van in bijna ontoegankelijke streken wonende bergbewoners naar gunstiger gelegen plaatsen, voor aanleg van bevoelings- en afwateringswerken, reboisatie, landbouw en veeteelt, voor onderhoud van bruggen en wegen, aanleg en vernieuwing van bruggen en wegen en uitvoering van hcc-rendienstwerken.

Het rechtswezen is geregeld overeenkomstig art. 17 der Zelfbestuursregelen 1927.

Literatuur. A. C. Kruyt: De berglandschappen Napoe en Besoa in Midden-Celebes, T. A. G. 1908, biz. 1271; Nota van toelichting over de berglandschappen boven het Paloeodal, T. J. nd. T. L. en V., deel 54, afl. 1 en 2; Nota van toelichting betreffende do zelfbesturende landschappen Paloe, Dolo Sigi en Biroemaroo, T. 1 nd. T. L. en V. dee! 54, afl. 1 en 2; Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau, aft. 2, jaar 1912; Dr. A. C. Kruyt: Pakawa, onderafdeeling Paloe, m. k. T. A. G. XLIII (1926), biz. 526—544 en In Midden-Celebes, T. A. G. XL1 7(1927), biz. 66—9; R. Boonstra van Heerdt: De berglandschappen (Koelawi, Lindoe, Tobakoe, Tole, Banasoe), behoorende tot de onderafdeeling Paloe van Midden-Celebes, T. A. G. XXXJ (1914), biz. 618 en: De noorderarni van het eiland Celebes van Paloe, tot Bwool, m. k. T. A. G. XXXI (1914), biz. 72.

SIGI-DOLO. Zie PALOE.

KOELAWI. Zie PALOE.

BOEOL (Aanv. D. I) is een zelfbesturend

landschap, dat ingevolge G.B. van 24 Nov. 1932 no. 27 (Ind. Stb. 1932 no. 571) do gelijk- namige onderafdeeling vorint der afdeeling Go- rontalo van de residentie Manado, onder een gozaghebber bij het B.B. met atandplaats L6ok. Het landschap is ± 3800 km.² groot en strekt zich uit langs de n.kust van Celebes, tusschen het landschap Tolitoli en het district Kwan- dang der onderafdeeling Gorontalo. Het grenst ten Z. aan het landschap Moetong (onderafdeeling Parigi, afdeeling Donggala) en de onder- afdeeling Boalómo dor afdeeling Gorontalo, van welke gebiedsdeelen het gescheiden is door het waterscheidingsgebergte tusschen de Celebeszee en de Golf van Tomini; in dit gebergte zijn de voornaamste toppen de Goenipil, Matinang en Tatimbo. De o.grens van het landschap is de lijn Tandjoeng-Uat recht zuidwaarts naar den top van den Tatimbo, waardoor het gescheiden wordt van het district Kwandang der onderafdeeling Gorontalo. In het W. wordt Boeol van het landschap Tolitoli gescheiden door de La- koangrivier, den bergrug, die naar het Dakoge- bergte loopt en verder door dat gebergte tot de waterscheiding tusschen de Celebeszee en de Golf van Tomini. De kustlijn begint in het O. in het midden van een smalle en ver in zee uit- stekende kaap (Hoeloedoe Bongo) en blijft, met uitzondering van smalle reepjes zandig strand, rotsig en meestal steil uit zee oprijzend tot bij Koelabesar (of Boetakiadoka); op een paar vlakkere gedeelten zijn de kampeongs Molangato en Lilito ontstaan. Van de kampeong Koelabesar tot de kampeong Tang loopt een breed strand langs het door twee eilandjes beschutte deel der baai van Paleh. Iets ten N. van Tang sluit kaap Kalamenb (I e vlakke strook weer af tot naby Paldhe. Van deze kampeong af tot Lonoe vindt men afwisselend strand en rotsige xitloopers van het gebergte. Dit gedeelte der kustlijn loopt, afgezien van de vele kapen en kleinere inhammen, rond twee baaien van een- gen omvang: Lodekodoka (grote baai) en Lo- oekodidi (kleine baai). Beider begrenzing is grillig van vorm en bestaat uit rizophorenbos- Hchen. Van Lonoe tot L6ok loopt een breed en zandig strand; daarna buigt de kustlijn zich van het VV. naar hot N.W., oin langs rotsen en strand- bosBchcn do Bilang-baai (Loekogoeogoe) to be- grenzen, waarna zy oni het rotsige schiereiland Jandjoengkramat gaut. Van de kampeong Ma- kocpa, aan den W.kant van bedoeld schier- ciland, tot de Lakoangrivier heeft men weer afwisselend zandig strand, strandboschcon en rotsen. De eilandjes bij het landschap behoorende zijn van O. naar W.: P. Lange, P. Pan- djang, P. Jellesma, P. Radja, P. Boki en P. Boesak. Tusschen do berguitloopers vindt men tot aan de kust grotere en kleinere vlakten. Van het O. koineinde treft men de eerste vlakte achter de kampeong Koelabesar aan; door water- schaarschte wordt slchts een klein deel be- bouwd. Een kleinere vlakte, met do vorengo- noemde ver bonder), wordt door do kainpoengs Tang en Talaot ingenoinen. W. daarvan vindt men kleine vlakten bij do kampeongs Molangato, Lilito, Trimboclon, Loangoeto, Bodi, Bonubo- goo, Matinan en Lonoo. Voorbij laatstgenoemde kampeong begint cen langgerekte vlakto tot aau L6ok; door dio vlakto stroomden do twee groote rivieren van het landschap, nl. de Kan-

tenan met do Moelat en de Boeol-rivier. Voorby L6ok treft men kleine vlakten aan bij do kampeongs Mokoepo, Boesak en Toeinan, ter- wijl bij Lak6a een uitgebreide vlakto begint, die zich voortzet tot in hot landschap Tolitoli en bevloeid wordt door do rivieren Lak6a en Lako- ang. Behalve bovengenoemde rivieren zijn er nog vele kleine stroompjes, die het water uit de bergen naar de Celebeszee afvoeren, Voorzoover die beken nabij hun monding voor sampans be- vaarbaar zijn is voor het binnenkomen toch steeds vloedtij noodig en wel door de aanwezig- heid van zandbanken. Slechts in de mondingen der Kantanan-, Boeol- en Lakea-rivieren kun- nen te alien tijde grooto prauwen binnenkomen. De Boeol-rivier blijft verder dan de bewoonde streek nog bevaarbaar voor sampans. Het gebergte is moeilijk toegankelijk en onbewoond. De hoogste toppen zijn de Ile-ile (Paleh-geb.) 2221 m. en de Tetimbo, 2017 m.; de berg Mendaa op Tandjoengkramat is 414 m. hoog en de Matinan 2050 m.

Over het algemeen is de grond zeer poreus, met weinig humus, ook in de oude bosschen. De bovengrond in berg- en heuvelterrein bestaat uit verweerd gesteente; in de vlakto is de aarde door handjirs vermengd met organische stoffen. De meest voorkomende gesteenten zijn: dioriet- porphyriet en eruptiefbreccien; schiefers ko- men veel voor, maar niet de echte lei. Kwarts wordt zelden aangetroffen. De ertsen in het gebergte bevatten goud, zilver en lood. In het strooingebied der rivieren en beken vindt men breede kiezelafzettingen. Het schiereiland Tan- djoengdako bestaat voor een groot deel uit een kalkformatie; ook bij Lonoe vindt men kalk- rotsen. Alang-alangvelden zijn zeer schaarsch. Rotan en aagoe worden bijna uitsluitend in de Boeolvlakto gewonnen. De bergen zijn nog zwaar beboscht.

Volgens de volkstelling 1930 bestaat de be- volking van Boeol uit: 1 Europeaan, 29,093 In- landers, 428 Chineezen en 250 andere Vreemd^Zi Oosterlingen of totaal 23.772 zielen (zie tabel 19, deel II, Indisch Verslag 1932).

De oorspronkelijke bevolking bewoond dat deel der Boeolvlakto, dat gelegen is tusschen de beide hoofdrievieren. De hoofdkampeong was Lipoelagdoen en stond onder een pengoeloe. Een deel van don stait verplaatste zich naar het Oosten onder een eigen hoofd en stichtte Kan- tanan. Andero deelcn zetten zich naar te Bono- bagoe (in het O.) en te Boesak (in het W.) onder eigen hoofden .Do hoofdatain breidde zich in de Boeolvlakto uit naar hot W. De vier daardoor ontstane gebiedadcelcn, elk met een eigen pengoeloe, waren: 1. Biaoo (het oudsto en voor- naamste) van do Kantanan- rivier af tot do W.grens der Boeolvlakto; 2. Tougon, van het schiereiland Tandjoengdako tot de grons van Tolitoli; 3. Talaki van af de Kantananrivier tot aan Lonoe en 4. Bonobagoe van Lonoe tot de grens mot Kwandang. De vier deelen vormden een federatie; hun hoofden verkrogon van den Sultan van Ternate, hun soeverein, do volgende waardigheden: dat van Biaoo werd madika (vorst), dat van Tongon djogoeogoe, dat van Bonobagoe kapitan-laoot on dat van Talaki hoe- koem. Bwool-bandar werd de zotol van het rijksbestuur. Als apanages worden toegewozon: Poeloeradja aan den madika, Poeloe-boki aan

zijn gemalin; de baai van Loewoek (Loeko-goegoe) aan den djogoegoe en Poeloe-pandjang met het stukje vasten wal, dat nu nog Talaki heet, aan den hoekoem. Later werden de 4 oorspronkelijke gebiedsdeelen districten onder een marsaoleh, bijgestaan door een walaapoeloh. In het district Biaoe werd aan den marsaoleh een marsaoleh penongkat toegevoegd en aan den madika een president-radja (in 1912 afgeschafte). Allen bleven te Bwool wonen; men ging gezamenlijk er op uit om heffingen te doen. Over de kampeongs waren sjahbandars of palala-wans gesteld, terwijl major's in soorten verspreid tusschen de bevolking woonden om deze bij de komst van den stoet van grooten bijeen te drijven. Tegen het einde der vorige eeuw werd Paleleh van Bonobagoe afgescheiden en verheven tot vijfde district. In 1903 werden alle marsaolehs en walaapoelohs gedwongen in hun eigene ressort te gaan wonen en werd tevens het aantal districten teruggebracht tot drie: 1. Biaoe van de westgrens van het landschap tot de Bwool-rivier; 2. Bonobagoe van de Bwoolrivier tot de w.-grens van Bodi en 3. Paleleh van Bodi's westgrens tot de o.-grens van het landschap.

Alle afstammelingen van de radja's en lands-grooten heeten „orang berbangsa“; de overige zelfbestuursonderhoorigen worden „anak-bala“ genoemd. De bevolking is sterk vermengd met Gorontaloers, Boegineezen, Bandjareezen, Kaidipangers en Kajeliërs; ook afstammelingen van Arabieren zijn in de bevolking opgegaan. Slechts de bewoners van de kampeong Taloean in den bovenloop der Boeolrivier schijnen nog rasechte Boeolers te zijn. Hun taal wijkt sterk af van het elders gesproken Boeolsch. Het Malaisch wordt in het landschap verstaan en gesproken, maar vermengd met vele Portugeesche en Nederlandsche woorden. De godsdienst is de Islam. Het Christendom wordt beleden door lieden uit de Minahasa en van de Sangihe- en Talaodeilanden. Christengemeenten bestaan te Paleleh, Bonogaboe, Boeol en L6ok. De huizen der Boeolers zijn op rondhouten palen gebouwd, met een vloer van niboenglatten, en een dak en omwandingen van a tap. De woningen der meergegoeden hebben een min of meer Boegineesch aanzien. Naar het voorbeeld der Minahassers wordt echter van het oertype al meer en meer afgeweken, zijn er voorgalerijen met balustrades in zwang gekomen en is bij beter gebouwde huizen de binnenruimte in twee verdeeld. Hier en daar wordt dun ijzer als dakbedekking en zelfs als omwanding gebezigd.

Het hoofdmiddel van bestaan is landbouw. Klappercultuur is belangrijk langs de kust en op de eilandjes. Rijst en roais worden hoofdzakelijk op ladangs verbouwd en wel in de vlakten. Sawahs vindt men in de Boetakanvlakte met een eenvoudig irrigatiewerk in heerdienst aangelegd. Hoofdoedsel der bevolking is rijst, aangevuld met sapoe en mala. Sageboomen vindt men langs vele rivieren. De inheemsche nijverheid is van weinig belang. Van de bosch-producten worden rotan en damar ingezameld en uitgevoerd. De veestapel is voldoende voor de weinige bevolking. Paarden worden als rij-, last- en trekdiër gebruikt, runderen en buffels als trekdiër en voor de slacht. De visscherij wordt voornamelijk beoefend voor eigen consumptie. Gevangen schildpadden, tripang en echelpen

worden naar Manado verhandeld. Jacht wordt weinig beoefend.

Er zijn in het landschap: 1 landbouwconcessie en 5 erfpachtsperceelen; mynbouwondernemingen zijn er niet meer; goudwinning door de bevolking heeft nog in geringe mate plaats. De handel is voornamelijk in handen van Vreemde Oosterlingen. Het verkeer over zee heeft plaats per prauw en met booten der K.P.M.

De economische toestand is in de laatste jaren vrij slecht. Geldschaarste heeft hier en daar goederenruil tgvolge. Men legde zich neder dan vroeger toe op het planten van voedingsgewassen.

De aangelegde wegen volgen voornamelijk de kust. Alleen de weg van Boeol naar Tinamoela (13 km.) en die van Negerilama naar Biaoe (6 km.) dringen het binnenland in. Beido zijn per auto berijdbaar. Van den kustweg is het gedcelte L6ok-Boesak (in w.-lijke richting) geschikt voor auto's. Van Boesak naar de grens van Tolitoli gaat een verbeterd paardenpad. In o.-lijke richting is per auto berijdbaar L6ok-Lonoe (23 km.). De Boeol- en Negerilama-rivieren zijn moeilijk te overbruggen; aldaar worden houten pontons gebruikt. Naar de grens met Kwan-dang loopt een verbeterd paardenpad. Transportmiddelen zijn paarden, grobaks, auto's, rijwielen.

Onze aanraking met Boeol schijnt te dateeren van de onderwerping van den Sultan van Ternate door Cornells Speelman. Bij het Bongaaisch tractaat van 18 November 1667, waartoe de vorst van Goa ook was toegetreden, werd door dezen, ten behoeve van den Sultan van Ternate, afgezien van alien gepretendeerden eigendom op verschillende eilanden en landstrekken op de kust van Celebes, o.a. van het land van vanden ouds de kroon van Ternate competeerende. Den 7den Juli 1683 werd door do O.I.C. met Sultan Amsterdam van Ternate en zijn lands-grooten een contract gesloten, waarbij deze erkenden, dat hun landen, rijken en volkeren door het recht van oorlog aan do O.I.C. waren vervallen en in eigendom overgegaan; in artikel 6 werden bedoeld Janden, met uitzondering van Gorontalo, Limboto, Manado en de eilanden Tagoelandang, Siauw en Sangir, welke door de Compagnie zouden beheerd worden, aan den Sultan en zijn rijks-grooten in Jeen toeruggegeven. Later werden ook de overige Btreken van het nlijkschieriland van Celebes (dus ook Boeol) onder beheer der O.I.C. gebracht. In de contracten met verscheidene dierschappen (ook Boeol) in het laatst der 17de en in het begin der 18de eeuw gesloten, was novens erkenning van do souvereiniteit der O.I.C. ook verplichte goudlevering bedongen. Ter verzeiking der rechten van do O.I.C. werden op enkele punten, o.a. te Boeol, forten gebouwd. Het eerste door het Gouvernement van N.-T. met radja en mantri's van Boeol gesloten politiek contract dateert van 25 Mei 1825 en houdt hoofdzakelijk in de erkenning door radja en mantri's van 8 Gouvernements oppermacht, zoomed, beloften van onderwerping en gehoorzaamheid; voorts waren daarin bepalingen opgenomen omtrent de goudleverantie. Spoedig bleek dat de geesichte hoeveelheid jaarlijks op to brengen goud bijna nergens volledig binnenkwam). Do regeering kwam tot de overtuiging dat de goud-

levering nadeelig wrkte op do belangen zoowel van het Gouvernement als van de betrokken Janden en dat do vervanging daarvan door een andere belasting een heilzame uitwerking zou hebben. Bij het lange contract van 15 Augustus 1858 (goedgekeurd bij G.B. van 8 Januari 1859), gesloten met Mohamad Noer Aladin, radja van Bwool (Boeol) en zijn rijks-grooten, werden zij ontslagen van de ingevolge vroegere contracten op hen rustende verplichting om jaarlijks 200 realen goud aan het Gouvernement van N.-I. te leveren; daartegenover verbonden zij zich om, zoodra het Gouvernement zulks mocht verlangen, jaarlijks / 5 haqil per huisgezin te zullen opbrengen, betaalbaar in geld, goud of andere voortbrengselen des lands, berekend volgens marktwaarde, terwijl zij verder een schuld aan het Gouvernement erkenden, wegens achterstallige levering van goud, ingevolge de contracten van 25 Mei 1829 en 1 October 1834, groot 4144 realen goud. Op 31 Augustus 1864 werd Teroengkoek, ook genaamd Mohamad Ti-radoedin, bevestigd als door de keuze der bevolking wettig opgetreden radja van Boeol en heeft hij plechtig verklaard zich te zullen houden aan het contract van 15 Augustus 1858 (bevattende 21 artikelen). Met zijn opvolger Patrah Toeroengkoek werd 13 December 1890 een nieuw lang contract gesloten, meer in overeenstemming met de eischen des tijds en bestaande uit 32 artikelen (goedgekeurd bij G.B. van 6 Augustus 1891). Nieuwe bepalingen werden opgenomen omtrent benoeming en ontslag van rijks-grooten, beschikbaarstelling van gronden voor Gouvernementsvestigingen, land- en mijnbouwconcessies en houtaanpak; artikel 16 handelt over de schatting, die door den radja en rijks-grooten zou worden opgebracht (/ 1 per huisgezin, met voorloopige vaststelling op / 1000 '8 jaars, welke som verhoogd of verlaagd kon worden naar bevinding van den Resident van Manado, die te alien tijde con commissie van onderzoek zou kunnen zenden). Akton van verband en bevestiging van den radja volgden op het contract. Den 27sten Augustus 1895 werd met den radja en lands-grooten con nieuw lang contract gesloten, bevattende 34 artikelen (goedgekeurd bij G.B. van 8 Juli 1896 no. 4). Hierbij werden o.a. nieuwe regelen getroffen omtrent de op te brengen jaarlijkhche schatting (thans / 1100) en het aan-deel der hoofden daarin; verder omtrent belastingen en onderhoorigheid dor bevolking; ook was daarbij gevogd een opgave van do havens van het hindschap, van welko opgavo aanteekening werd gehouden bij G.B. van 17 September 1902 no. 30. Aanvuhende overeenkomsten werden gesloten: a. betreffende de oinschrijving van de w.grens van hot landschap ter aanvulling van artikel 2 van het lange contract op 28 November 1896; b. betreffende den injinbouw op 14 Mei 1897, goedgekeurd bij G.B. van 29 J uni 1897 c. betreffende de o vermeining door het Gouvernement van het recht tot hot hopen van in- on uitvoerrecht on tegen een jaarlijkhcho vergoeding van / 1200, op 8 Soptomber 1897 (goedgekeurd bij G.B. van 14 Mei 1898). Toon radja Patrah Toeroengkoek op verzoek van zijn waardigheid werd onthovon, volgde zijn broeder Datoe Alam Toeroengkoek hem op, na op 27 Augustus 1901 met zijn mantri'8 een akte van verband to hebben geteekend en beïodigd

(goedgekeurd bij G.B. van 11 October 1901). V66r zijn aftreden had radja Patrah met zyn mantri'8 nog een suppletouiro overeenkomst gesloten op 24 Maart 1901 tot overdracht aan het Gouvernement van het havenbeheer enz. in hun gebiod tegen een schadeloosstelling van / 300, s jaars (goedgekeurd bij G. B. van 15 Januari 1902). Het lange contract werd in 1912 vervangen door de Korto Verklaring volgens uniform model. Deze werd op 22 November van dat jaar door Datoe Alam Toeroengkoek af- golegd (de akte was mede onderteekend door zijn lands-grooten) en goedgekeurd bij G.B. van 27 Februari 1913 no. 32. Deze radja werd by G.B. van 14 September 1914 no. 20 wegens ziekte eervol ontheven van zijn waardigheid en opgevolgd door Hadji Ahmad Toeroengkoek, den eenigen overgebleven zoon van den vroegeren radja Patrah Toeroengkoek. Op 20 December legde de nieuwe radja de Korte Verklaring volgens uniform model af, die bij G.B. van 17 Juli 1916 no. 62 werd goedgekeurd. Bedoelde radja is nog in functie en onderscheiden met de kleine gouden ster. Hij wordt in het bestuur bijgestaan door drie districtshoofden (mars-aleh'a) en een Ini. bestuursassistent. De drie districten zijn Paleh, Bonobagoe en Biaoe. De kampoengs staan onder kapala's kampoeng, bijgestaan door een of twee major's. Zoowel de radja als de districtshoofden en de bestuurs-assistent genieten bezoldiging en een telage voor reiskosten uit de landschapskas. Op al die inkomsten wordt een crisiskorting van 17% toegepast. De kampoenghoofden genieten slechts 8% collecteloon. De financieele toestand van het landschap is slecht. De voornaamste inkomsten zijn die uit belastingen: inkomsten-belasting met opeenten, crisishffing, personeele belasting, slachtbelasting, recht op in-zameling van boschproducten. Andere inkomsten worden verkregen uit: arfpoek heeren-diensten, cijns van landbouw- en erfpachts-perceelen, grondhuur van bebouwde erven en aanplantingen, schadeloosstellingen van het Land voor overgenomen rechten, verhuur van landschapsgebouwen. De voornaamste uitgaven zijn: de restitutiepost, bezoldiging en toelagen reiskosten van bestuurder, hoofden en ambtenaren, onderhouden van bruggen en wegen. Do rechtspraak geschiedt volgens artikel 17 der Zelfbestuursregelen 1927.

Literatuur. J. R. Jasper, Voorbij Donggala, "Bwool on Paleh, met ill. Week bl. v. Indie IV, biz. 500; M. Wais viz, Besnijdenisgebruiken in het landschap Boeol (res. Manado), Med. Gezogh. 1931 no. 10; Dr. B. J. Haga, De Pahalaai (Gorontalo), T.B.G. LXXXI (1931) biz : 186—314; R. Boonstra van Heerde, De noor-Uerarm van het eiland Celebes van Paloc tot Bwool, m. k. T. A. Gen. dl. XXXI (1914) blz. 725j Z7

POSO, LOREE, TODJO EN OENA OENA; (Aanv. Din. Ill on IV), zijn zelfbesturende landschappen, die tezamen de onderafdeeling Poso der gelijknamige afdeeling van do residentie Manado vormen, onder een controlour of gezaghebor bij het B.B. dan wel een officier van do landmacht met den titel van gezaghebor, met standplaats Poso. Te dezer plaatse zijn mede gevestigd do assistent-resident dor afdeeling en hot landschapshoofd vau het landschap Poso (zie Ind. Stb. 1932 no. 571).

De vier landschappen hebben een gemeenschappelijk vermogen met gemeenschappelijke baten en lasten, welke verhandeld worden door de onderafdeelingkas van Poso. De begrootingen bestaan uit kapvergunningen (vnl. van ebbenhout), verhuur van gronden en landschapsgebouwen, de technische werkplaatsen en de waterleiding in Poso, landschapsovervaarten en vervoermiddelen (prauw met aanhangmotor), uit telefoon-, post- en radiodienst (radiostation te Poso).

Alleen op den pasar van Poso worden zitplaatsen verhuurd ten bate der kas. De voornaamste uitgaven zijn: de restitutiepost van het Gouvernement; bezoldigingen van zelfbestuurders en districtshoofden, inlandsche ambtenaren en beamtenden (waarop over het algemeen thans een korting van 17% wordt toegepast), politiepersoneel, geneeskundige dienst; voor landbouw, nijverheid en veeteelt; voor landschapswerken (gebouwen, bruggen en wegen).

Wat de wegen in het ressort van de onderafdeelingkas van Poso aangaat, zoo zijn reeds voor autoverkeer geschikt: a. de weg van Poso naar Tdnt6na aan het Poso-meer (58 km.); de reeds in uitvoering zijnde aanleg van den auto-weg over Pendolo en Watoo naar de Golf van Bond is stopgezet met het oog op de ongunstige tydsomstandigheden; b. langs de zuidkust van de Golf van To mini is voor auto's berijdbaar de weg van Tongko tot Todjo (53 km.); het ontbreken van bruggen over de riviertjes in dit weg-deel is geen bezwaar, daar het water ondiep is en de beddingen bestaan uit grind en zand. De weg Poso—Tongko is onverhard en loopt over den zeer steilen Karawasa-heuvel; bovendien is de 30 m. lange brug over de Tongkorivier eenige jaren geleden weggeslagen en wegens gebrek aan fondsen niet vernieuwd. Van Todjo naar Ampana is de weg een ruiterpad, aan welks verbreeding tot autoweg wordt gewerkt. Van Ampana tot T6te (11 km.) is de weg voor licht pedatierverkeer en lichte auto's bruikbaar. Van Tdt6 tot Pagimana (in het Loewoeksche) is de weg weer een paardenpad; c. de weg om het ciland Oena² komt spoedig als autoweg gereed.

Andere wegen zijn: 1. van Tdnt6na over Taripa naar Kolonodale, een goed rijpad, hier en daar reeds op breedte gebracht voor autoverkeer; 2. van Taripa een niet verharde weg over Ko-robono naar Pendolo; 3. van Mapane een paardenweg via Malitoe, Bananoë en Marajio naar den weg Poso—Tentena, dien hij ontmoet bij Sangira; de verbinding met de bergdistricten van Loree bestaat uit het verbeterd paardenpad, dat van Pinedapa over Nangananga tot Toma—doee gaat, zich daar splitst in zuyvertakkingen en een verbinding vormt met alle kampeogens in dat bergland; 4. het paardenpad van Bomba naar Woeasa, Sidoa en Tamadoeë is gemakkelijk in een autoweg te veranderen. Bij Pandiri in den weg Poso—Tfent6na is een groote ijzeren brug. De andere bruggen zijn van hout. De transportmiddelen zijn te land auto's, rijwiden,

grobaks, paarden en koelie's, en te water prauwen. Verscheidene kustplaatsen op den vasten wal en de eilanden worden door K.P.M. booten en particuliere stoombootjes aangedaan.

Het hoofdmiddel van bestaan der inheemsche bevolking op het vasteland is landbouw (rijst- en maiscultuur). De landschappen Loree en POSQ zware lasten: bezittingen uitgebreide landbouw; Todjo heeft voornamelijk ladangs. Laree de kusten van Poso en Todjo, benevens het landschap Oena Oena, heeft men uitgebreide klapperaanplantingen. In de bergstreken van Loree bestaan belangrijke aanplantingen van Arabische koffie, welke nog steeds worden uitgebreid, daar de prijs van het product nog zoo hoog is, dat het de hoge transportkosten per pikoelpaar naar Poso nog kan velen. De cultuur van Robusta-koffie in het district OndaE van het landschap Poso staat er minder goed voor. De lage prijs van het product moedigt die cultuur niet aan. Bovendien wordt veel last ondervonden van de koffiebessenboeck. De bestrijding van deze ziekte is krachtig ter hand genomen. In het Todjosche (bij Borono en Balangara) zijn geselecteerde kapokzaden verstrekt; de jonge aanplantingen staan er buitengewoon goed voor. Koffie en rubber komen in dit landschap ook een weinig voor. De bevolking der Tog6an-eilanden, die vroeger veelal als koelie's op klapperondernemingen had gewerkt en van importrijst leefde, doen zij door de malaise daar niets meer kon verdienen, teruggekeerd tot de oorspronkelijke volksvoeding, do sagoe. Sagoepalmen komen in uitgebreide complexen op die eilanden voor. Behalve voor eigen gebruik, bereidt de Togdanbevolking ook sagoe voor den verkoop op Oena Oena, waar de armer bevolking ook geen dure rijst meer kan kopen. Door de lage prijzen van boschproducten is de inzameling daarvan als middel van bestaan zeer verminderd. Slechts een weinig rotan, damar en ebbenhout wordt nog tegen loonende prijzen verkocht. Het kappen van ebbenhout geschiedt op vergunning, verleend door den AsHistent-Resident van Poso namens de hetrokkon zelfbesturen; het hout wordt voornamelijk verkocht aan Japanners, die hun agenten te Poso hebben. Daar de bevolking in deze tijden weinig geld verdient en bezit, worden in eenige streken goederen in natura bij belastinginning aangenomen (rotan, rijst, gedroogde visch), welke door tusschonkomst van het bestuur worden verkocht en waarvan do opbrengst voorrekkon wordt met de aohterstalligo belasting.

De veestapel is in de vier landschappen belangrijk. In Loree moeten nog groote kudden verwilderde karbouwen voorkomen. De tamme karbouwen worden gebruikt voor de sawahbewerking en ale slacht- en offerdier. De paarden worden behalve als rijdier, voornamelijk gebruikt als lastdier. Het Napoepaard staat bekend als zeer sterk. Te Sedoa (Napoe) bestaat een bevolkingspaardenstoeterij; do kosten worden gedeeltelijk bestreden uit de onderafdeelingkas. In het belang van do veeteelt is in hot Jand-schap Loree een veemantri geplaatst. Do run-derdeelt neemt toe. Runderen worden voor do slacht en als trekdier gebezigd. Geiten, varken en kippen komen bijna overal voor. Do jaacht wordt beoefend (voor eigen genoegen en behoefte) op herten, wilde zwijnen en anoa's. De laatste komen vooral in het landschap Todjo

voor. De herthonhorens en huden worden aan opkoopeers verkocht. De vischvangst op het vasteland is van weinig belang en geschiedt hoofdzakelijk voor eigen gebruik. Langs de kustten wordt voornamelijk door Gorontaloera en Badjo's gevischt. Ook in het landschap Oena Oena is do viaschorj van weinig beteekenis. Zij wordt meestal beoefend door Badjo's en lieden van Gorontalo. De nijverheid in de vier land-schappen is evenmin van belang. In de kust-kampoenge wordt nog gewezen voor eigen ge-bruik. In de bergstreken wordt nog foeja ge- klopt. Het gebruik van goedkoope Japansche textielproducten neemt toe. Verder worden manden gevlochten, potten gebakken, ijzer ge- smeed en ardn-suiker bereid voor binnenlandsch gebruik. De kleinhandel is voornamelijk in han- den van Chineezee en Arabieren. Er is maar 6&n behoorlijke pasar en wel te Poso.

Hieronder volgen landschapsgewijs eenige bijzonderheden.

Poso is een zelfbesturend landschap, dat in 1916 were! gevormd door de samenvoeging van de landschappen Lag6, OndaE en Pebato (zio Din. II en III). Dit laatste landschap werd vroeger als een onderhoorigheid van het machtige Sigi beschouwd. Bij verklaring van 5 December 1904 (goedgekeurd bij G.B. van 7 Juli 1905 no. 28) deed het zelfbestuur van Sigi afstand van zijn aanspraken op de landstreken Tamarana, Tan a boa, Mapan6 en Pebato aan de Tomini- bocht. Eveneens deed het zelfbestuur van Loe- woe bij verklaring van 25 Februari 1907 (goedgekeurd bij G.B. van 8 Juli 1907) afstand van zijn aanspraken op de Posostreek, waarbij Ma- pan6 en Pa ba to werden getrokken en toen dus bestond uit de landschappes Lag6, Panato, OndaE, Bantj6a, Poe'oemboto, Paland6 en Lamoesa. Bij G.B. van 27 December 1911 no. 19 were! Lag6 vergroot met de bij dat besluit opgeheven landschappen Bantjida en Poe'oem- boto en bij G.B. van 1 Maart 1913 no. 6 met de opgeheven landschappes Paland6 en Lamoesa. Ter verkrijging van een economisch sterker zelfbestuursgebied were! in 1916 (zie boven) het nieuwe landschap Poso ingesteld. De eerste bestuurder hiervan was Papa 1 Ow0 alias Lasaim- poe, bestuurder van Lage, tevens waarnemend bestuurder van OndaE en Pubato. Hy legde op 26 Februari 1917 de korte verklaring volgens uniform model uf, die goedgekeurd werd bij G.B. van 22 Augustus 1917 no. 2. De grenzen van het landschap Poso zijn: in het N. de Golf van Tom ini van de monding der Malei-rivier tot die van do Tomora, en verder doze rivier tot haar oorsprong en ten laatste het waterscheidsgebegerto tusschen de Taesoo- en Tambu- rana-rivieren; in het W. een dee! van het Para- j)age-geborgte, het Ranau-Ranau-meer, het Narawaogeborgte, het Patingkah-geborgte tot don oorsprong van do in het z.-lijk deel daarvan outspringondo Kekelia-rivier, dan deze rivier tot haar uitinonding in do Maboorivier en do lautstgenoomdo rivier tot haar samenvloeiing met de Tin6ba; verder zet de w.-grens zich z.- wftarts voort langs de Tindba tot haar oorbprong in hot hoogebegerto mot de toppen Ti- n6ba (2170 m.), Towingkeli en Landonoea, langs do op den Landonooa-top ontapringende Malei- rivier tot de plants Pada Wondaoe en langs het Nahemaba en Marandjongi (2000 m.), tot het 1

Takol6kadjoo-gebergte; in hot Z. het Takol6- kadjoo-gebergto tot Watoo Maraa (het snijpunt der grenzen van Mori, Loe woo en Poso); in het O. de Paoembd-rivier van de Watoo Maraa tot haar samenvloeiing met de Kodontjirro, dezo rivier tot haar uitmonding in de Walati-rivier, de Walati tot haar samenvloeiing met de Ben- tji en deze tot haar oorsprong op den Wjojapaoe (Wan6 in Tongah); verder gaat de o.-grens langs de Tiwaa tot haar samenvloeiing met de JaEntoe langs deze tot haar oorsprong, langs de Joero- keten tot den oorsprong der Maleirivier en ten laatste langs deze rivier tot haar uitmonding in de Golf van Tomini. Het landschap is groot ± 4250 km². Omringd door bergen ligt in het z.o.-lijk deel van het landschap het meer van Poso met de lengte-as in de richting N.Z. Dit op enkele plaatsen 440m. diepe meer is 500 m. boven den zeespiegel gelegen ; zijn grootste lengte is ruim 32 km. en zijn grootste breedte 13 km. De rivieren, die in dit meer stroomen, doorloopen veelal grootere en kleinere valleien, gescheiden door bergruggen, die op verscheidene plaatsen tot in het meer loopen. De Posorivier, die aan de n.-zijde van het meer begint, voert het water hiervan af naar de Golf van Tomini. Het dal der rivier is het breedst aan de kust en vernauwt zich naar het meer. Op vele plaatsen heeft de rivier zich door lage rotsige bergketens een weg gebaand, waardoor stroom versnellingen zijn ontstaan, waarvan de grootste wel die bij Lana- no is. Evenwijdig aan het dal der Posorivier loopt het breede dal van de Poena, daarvan door lage bergketens gescheiden. Op het w.-lijk scheidsgebegerte, tusschen de rivieren S. Malei, die naar het landschap Loree stroomt en S. Poena voornoomd, bevindt zich een hoog- vlakte met drassigen grond. Door die hoog- vlakte stroomt de S. Kamba, die zeer breed en moeilijk doorwaarder is en als S. Koja in het Posomeer stroomt. Ten Z. van het Posomeer heeft men de grootste vlakte van het landschap, aan weerszijden van S. Kodina, die in het Posomeer uitmondt en tot kampoeng Wajoera met prauwen bevaarbaar is. In het z.-lijk deel van het landschap ligt nog de Masdwe-vallei, grillig van vorm door de daarin in verschillende rich- tingen loopende lage bergruggen. Deze vallei gaat over in de Walativlakte, die voor een deel in de onderafdeeling Kolonodale ligt. Oostelijk van de Walativlakte en daarvan gescheiden door laag heuvelland is de JaEntoo-vlakte gelegen, die zich verder verbreedt tot in het landschap Mori. Ten O. van do Poso-vallooi en daaraan ovenwijdig bevindt zich de vallei der Tongko- rivier, van de eerstgenoemde gescheiden door laag bergland. Over het algoineen is de grond in hot landschap vruchtbaar. Sawahs heeft men bij Kasigoentjoe, B6ga, Pandiri, Tongko, Saodjo, Lan6, Tdntdna, Sawidago, Pdoera, Doelomaai en verder overal in do districten Poeoermboto en OndaE.

De voornaainsto rivieren zijn: 1. de Poso, die van kampoeng Pandiri tot haar monding voor groote prauwen bovaarbaar is; 2. do Kodina, die in het Z. in hot Posomeer uitmondt; 3 de Poena, die b\$ groote bandjirs in het gedeelte tusachen de uitinondingen daarin van do berg- stroomen Maoe en Sawaka vaak van bedding verandert; na opname van de Sawaka krijgt zy don naain Bega, en wordt zij bovaarbaar tot

aan haar uitmonding in de Tomini-bocht bij de kampong Kasigoentjoe; 4. de Tongo, die onbevaarbaar is; 5. de Walati, on 6. de JaEntoe, beide onbevaarbaar.

De kust is over het algemeen vlak en op verschillende plaatsen, vooral in den regentijd, moerassig. Op eenige punten komen uitloopers van het gebergte a. a. de kust. Nabij de grenzen met Parigi en Todjo strekken zich koralriffen langs de kust uit. Mooie baaien met rustig water treft men aan bij Mapane en Poso. De bodem is in de valleien bij het me er veelal drassig en feitelijk alleen geschikt voor den rijstbouw. Eveneens is dat het geval met de Masewe- en Walativalleien. De vruchtbaarste streken zijn in het gebergte tusschen de 8. Poena en de 8. Poso, de hellingen van het Takolokadjo-gebergte en de bergheilingen om het Tongkodol. Hoogst onvruchtbaar is het stroomgebied van de S. Tomasa.

Volgens de laatste volkstelling bestaat de bevolking van het landschap Poso uit: 49 Europeanen en daarmede gelijkgestelden; 25.622 Inlanders, 331 Chinezen en 112 andere Vreemde Oosterlingen, of totaal 26.114 zielen. De inheemsche bevolking behoort tot de Baree-sprekende Toradja's. In de strandkampongs is zij geheel Mohammedaansch; in de districten OndaE, Tⁿntena en Poeoemboto is de bevolking grotendeels Christen; voor het overige zijn de Toradja's nog heidenen. Het Maleisch vindt, steeds meer ingang (zie het standaardwerk van Dr. N. Adriani en Dr. A. C. Kruyt: „De Baree-sprekende Toradja's”, en het artikel over de Zen-ding in deel IV en zijn aanvulling in afl. 39). Sedert de Toradja's in de vlakten zijn komen wonen, besteden zij meer zorg aan hun huizen welke van planken worden gebouwd en ingedekt zijn met atap of sirap. Van de landbouw-producten worden rijst, koffie en copra uitgevoerd. Sagoe wordt over het algemeen niet als voedsel gebruikt. Van den ardnpalm (vnl. in Tongko) worden sagoevoer en suiker bereid voor binnenlandsch gebruik.

De eerste bestuurder van Poso, Lasaimpoe (zie boven), werd opgevolgd door Talasa, die den 30sten Augustus 1920 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, goedgekeurd bij G.B. van 26 April 1921 no. 50. Deze bestuurder is nog in functie en gedecoreerd met de Grootte Zilveren Ster. Zijn adittitel is Makole Bangkd. Hij woont te Poso en geniet bezoldiging, uit de onderafdeelingsskas. Hij wordt bijgestaan door 5 Witi Makole's, hoofden van de 5 districten, waarin het landschap is verdeeld: Poso, Pebato, Tⁿntena, Poeoemboto en OndaE. Aan de districts-hoofden zijn rechtstreeks ondergeschikt de kamponghoofden, die onbezoldigd zijn en slechts collecteloozen genieten. In hun kampongbestuur worden de kamponghoofden bijgestaan door een of meer pasoe'l's.

Todjo (zie Dl. IV) is een oud, zelfbesturend landschap aan de zuidkust der Tomini-bocht tusschen het landschap Poso in het W. en het landschap Boengkoë en het Loewoekgedeelte van het landschap Banggai in het O. De grenzen zijn: in het O. de Balingara-rivier, ontspringende op den B. Sinata, van haar oorsprong tot haar uitmonding in de Golf van Tomini; in het Z. het waterscheidingsgebergte tusschen het landschap en de onderafdeeling Kolonodale (de Joero,

Adjeldnga- en Koejowe-ketens tot den B. Sina ra); in het W. de Malei-rivier van haar oorsprong in het Joero-gebergte tot haar monding in de Golf van Tomini; in het N. laatstgenoemd golf van de

inonding der Malei-rivier tot die der Balingara. Het landschap is ± 2200 km.² groot. Dit smalle, lange gebied, waarvan de lengte-as hoofdzakelijk van W. naar O. loopt, is over het algemeen bergachtig. Het hooge z.-lijk gebergte loopt gedeeltelijk geleidelijk naar zee af en gedeeltelijk bereikt het de Golf van Tomini in grillig gevormde, steile uitloopers, waartusschen schijnbaar van het hooggebergte losstaande ketens en toppen staan, zoals de Pincpas en de Kandela-bangko. Tusschen de S. Malei en S. OeEkoeli ligt een smalle vlakke kuststrook, die naar het Z. vrij geleidelijk oploopt tot het hooge grensgebergte; tusschen de S. OeEkoeli en de S. Tongko is het kustgebied afwisselend vlak, heuvelachtig en bergachtig; tusschen de S. Tongko en de S. Bongka loopt het gebergte steil in zee af; tusschen de S. Bongka en de 8. Balinggara is het kustgebied weer afwisselend heuvelachtig, bergachtig en vlak. Do grootste vlakte is die van Rato, 10 km. breed, en zichuit-strekkende van Ampana tot voorbij OeEbonti. De kust heeft geen inhammen van beteekenis. In den westmoesson staat overal een zware branding; de eenige plaats, waar dan geland zou kunnen worden, is Laboan-blanda, nabij Ampana. Noordelijk daarvan ligt de Tandjoeng-Api.

De rivieren van het landschap zijn over het algemeen kort van loop en onbevaarbaar. De grootste rivier is de S. Bongka, ontspringende aan de zuidhelling van het Koejowe-gebergte. Bij gewonnen waterstand is zij tot kampong Tobamae met prauwen bevaarbaar. Andere vermeldenswaardige rivieren zijn de Tongko, Todjo, Mawomba, Batoeah en OeEkoeli.

Het westelijke deel en het gebied tuaschen de 8. Bongko en S. Balingara zijn vruchtbaar. Midden-Todjo is bij uitstek onvruchtbaar, Jict eenige gedeelte, dat hier vruchtbaar in, is de Podivallei. Op slechts kleine onbeduidende moerassen na, bezit het landschap geen terreinen met stilstaand water. In de nabijheid der kampongs treft men klapperaanplantingen aan, terwijl niet vor van de kampongs ladangs worden aangelegd. Eenige sawahs zijn to Mowomba, Podi en Kabalo. Met gebergte to is nog zwaar bebosscht en rijk aan damarboomen. In de kust-kampongs zijn langgerekt en gebouwd aan weerszijden van den grooten weg. De bergkampongs zijn onregelmatig gebouwd. Slechts do oude huizen zijn groot; de nieuwere zijn klein, met omwanden van gevlochten bamboe en daken van atap. Het gebruik van gegalvaniseerd ijzer als dakbedekking neemt toe.

De bevolking van Todjo bestaat uit: 8 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 14.499 Inlanders, 138 Chinezen en 41 andere Vreemde Oosterlingen, of totaal 14.686 zielen. De inheemsche bevolking bestaat uit verschillende stammen die bij de komst van het Gouvernement gedwongen werden de binnenlanden to verlaten en zich te vestigen in kampongs by de kust, waar reeds een kleine bevolking bijeen was. De kustbevolking noemde men paranakans, ter onderscheiding van de naar de kust verplaatste bergbevolking. De paranakans zijn geboren uit

huwelijken van bovenlandsche heidensche vrouwen met inannen uit andere streken. Do oorspronkelijke bevolking is verdeeld in 4 stam- men: 1. de To>Lag6 (in Matako, TolibancjSaloeaga), 2. de To-Toroo (in Tamboejang), Ma worn ba, Kabalo en OeEkoeli), 3. de To-Lalajo (in OeEkoeli, Limoro, Botoaoh, OeEdelc, Sandada, Todjo, Pantjoema en Podi), 4. de To-Ampana (in het Bongkogebed worden zij To-Wana genoemd). De Jaatato jaren hebben zich veel Boegineezen in het landschap gevestigd. Op de To-Wana, s en Tolag6 na is de bevolking vrijwel geheel Mo- ham medaansch. De zending heeft haar werktor- rein beperkt tot Galanga en Tanahmawoea, waar nog een heidenache bevolking, de To-Pakambia, woont, die van Mori en Noord-Boengkoek is ver- huiscl. De gebruikelijke talen zyn het Barea en het Ta'ë. Het eerste wordt in het geheele landschap verstaan, terwijl het Ta'a gesproken wordt door de To-Ampana en To-Wana. Het Maleisch wordt al zeer veel gesproken en verstaan. De bestuurder, vroeger djena thans radja genoemd, woonde eerst in Ampana, nu in Todjo. In zijn huis worden de rijksieraden bewaard: 2 vlag- gen (goheel versleten), een speer en een twee- tan d, terwijl daar verder nog opgeborgen zijn: een olielamp, oude matjes, een paar porceléinen kruiken en een porceléinen rijstschaal, alles van ouden datum. Hoofdmiddel van bestaan is land- bouw. Rijst en mais worden verbouwd op la- dangs. Eenige sawahs vindt men te Mo worn ba, Podi en Kabalo. Voorts worden veel pisang, ananas en twede gewassen geteeld. De copra der uitgebreide klappertuinen aan de kust en de ingezamelde boschproducten worden door de opkooers (voornamelijk Chineezen) opgesta- peld in de uitvoerhavens Ampana en Kabalo. Van do contracten met Todjo worden hier ver- incld: het lange contract van 11 December 1887, goedgekeurd bij G. B. van 8 Augustus 1888, ge- sloten met Larioe, radja van Todjo, en zijn landsgrooten ; het lange contract van 25 Mei 1897, goedgekeurd bij G. B. van 28 November J 897 gesloten met dezelfde personen; de sup- pletoirc overeenkomst van 1899, goedgekeurd bij (I. Ji. van 31 Mei 1899 no. 3, betreffende den afstand van tolrcchten, gesloten met dezelfde personen ; de verklaring van 4 Beconiber 1905, afgelegd door RoE, bestuurster van het landschap Todjo, en haar landsgrooten, betreffende den afstand van hun rechten op de Togean-cilandon, Oena Oena en het landschap Kadom- boekoo, welke verklaring werd goedgekeurd bij G. B. van 7 October 1908; de korte verklaring volgens uniform inodol afgelegd door RoE, bcHtuurtor van Todjo, en goedgekeurd bij G. B. van 7 October 1908; de korte verklaring volgens uniform model afgelegd door Moeslaeni, bostuurder van Todjo, op 27 Maart 1916 on goed- gokurd bij G. B. van 15 Juli 1916 no. 39. Laatste- gonocnido bestuurder wera! op verzoek eervol ontheven van zijn waardigheid bij G. B. van 13 Alaat 192G no. 3 en vervangen door Tadjocm Beoloo, di. op 19 Augustus 1928 een akte van verband tekende, welko word goedgekeurd bij G. B. van 27 Januari 1929 no. 4. Dczc bestuurder is nog in functie, woont te Todjo enis bezoldigd. Ji ij wordt in hot bestuur bijgestaan door 3 districtshoofden (volkshoofden met den titol van kapala koenisi) en een bestuurassistent. Do 3 districten zijn: Aimpana-Boron6, OoEkoeli en

Oelocbangka. De districtshoofden en bestuurs- assistent genieten bezoldiging en indemitee voor reis- en verblijfkosten uit de onderaf- lingskas. De onder hen dienende kampeeng- hoofden zijn onbezoldigd en ontvangen slechts collecteolonen. In het kampeengbestuur worden deze hoofden bijgestaan door pasoeold's.

Loree is een zelfbestuurd landschap, dat in 1916 word gevormd. Bij ten tweede sub 4 van het G. B. van 5 December 1916 no. 35 werd be- sloten: de landschappen Napoe (zie DI. III), TawaElia (zie DI. IV), Besoa (zie DI. I) en Bada (zie DI. I) der onderafdeeling Poso van de af- deeling Midden- Celebes te vereenigen tot een zelfbesturend landschap onder den naam van Loree; voorts bij ten derde sub 4 van genoemd besluit werd de resident van Manado gemach- tigd om den bestuurder van het voormalig landschap Napoe, genaamd Kabo alias Oemana Massi als bestuurder van het nieuw gevormd landschap Loree de korte verklaring te laten afleggen en bedecding. Deze korte verklaring volgens uniform model werd door Kabo op 18 Februari 1917 afgelegd en bij G. B. van 22 Augustus 1917 no. 2 goedgekeurd. De grenzen van Loree zijn in het O.: de lijn langs den kam van het Patingkahgebergte tot de bron van de Kekeharrivier; verder langs deze rivier, de S. Maboe, de S. Kekelia en de S. Tineba tot haar oorsprong op de B. Tindba; voorts de lijn over de toppen Tineba, Towingkeli en Landonoea; van hier langs de Maleirivier stroomafwaarts tot waar zij stroomt tusschen de uitloopers van den Lanetop en van het Nahdinabagebergte (Pada Wondaoe); verder langs den kam van dit gebergte naar den B. Tarapoepoe. In het Z. de lijn van B. Tara- poeop over den kam van het Woempadage- bergte, den top B. Mobilada, langs het Hinoe- noegebergte en de Tomobombarrivier van haar oorsprong tot haar uitmonding in de Rampiri- vier; in het W.: de lijn, die loopt langs den kam van het hooge Hampelaggebergte, dat zich halve-inaanvormig uitstrekt ten W. van de Rainpi-rivier tot de uitmonding van de Tawa- Elia-rivier (van hier neemt de Rampi verder den naam Koso aan); de w.- lijke grenslijn zet zich voort langs de Koro tot de uitmonding daarin van de Karatambe; langs de Karatambe tot haar oorsprong op den B. Kawai, van hier langs het Kapepeagebergte, de S. Haloepolo tot haar uitmonding in de S. Rompo, en langs deze tot haar oorsprong op het Madoempdegebergte: ton laatste langs de kammen van de Madoem- p6p6- on Parapag6gebergten; in het N. gaat de grenslijn over den kam van een deel van het Parapagdegebergte, langs het inear Ranau-Ranau en het Marawaco- gebergte naar den B. Pating- kah. Hot n-lijcke gronsgebergte wordt ook Fen- nemegebergte genoemd. Het landschap is vrijwel aan alie zijden door hooge bergketens om- geven, dio langs vele ruggen af dalen in vier hoogvlakten, nainclijk die van TawaElia (in het N. en de kleinste), van Napoe, Besoa en Bada. Het scheidingsgebergte tusschen de laatste hoogvlakten is het hoogst en dat tusschen de twee eerste het laagst.

Lorco is het stroomgebied van de S. TawaElia (in Bada ook S. Balanta genoemd), die uit het grensmeer Ranau-Ranau stroomt, zich een weg moet banen door do scheidingsgebergten dor hoogvlakten en op de westgrens van Bada zich

vereenigt met de nog grootere S. Rampi, die na de samenvloeiing S. Koro wordt genoemd. De voornaamste zijrivieren zijn: de Hambo, Rampo, Toriró en Malei. De TawaElia en haar zijtakken en ook de Rampi zijn als bergstromen onbe-~~vaarbaar~~. De hoogvlakten zijn over het alge- meen vruchtbaar, vooral het n.-lyk deel van Napoe, de z.g. Woesa- streek. Het z.-lyk deel van Napoe is dor en kaal; het midden-gedeelte is drassig, ter plaats waar de TawaElia-rivier zich verbreedt tot een klein meer. Ook de Tawa- Elia-vlakte is voor een deel drassig. De bergen zijn nog goed beboscht en rijk aan rotan en da- mar. Waar ladangbouw heeft plaats gehad, zijn op de hoogvlakten uitgebreide alang-alangvel- den ontstaan.

De inheemse bevolking van Loree bestaat uit 4 stammen: de To-TawaElia, de To-Napoe, de To-Besoa en de To-Bada. Zij worden West-To- Radja's genoemd (zie brochure van Dr. A. C. Kruyt: „L* immigration prehistorique dans les pays des Toradja's occidentaux", uitgegeven bij gelegenheid van het in 1932 te Hanoi gehouden congres van praehistorici). Zij zijn over het al- gemeen farsch gebouwd en hebben een sterk onafhankelijkheidsgevoel. De To-TawaElia en To-Napoe behoren tot de Barataalgroep en de To-Besoa met de To-Bada tot de tiara-taalgroep. Alle 4 stammen kennen drie standen: 1. de toe- ana's, de edelen; 2. den middenstand, de vrijen, ontstaan door huwelijken van toeana's met vrouwen uit den slavenstand; 3. den slavenstand, omvattende de vrijgelaten slaven. Het verschil tusschen den derden stand en de eerste twee is in deze langdurig gelsoldeerde berglandschappen nog goed merkbaar. Bij de To-Besoa en To-Bada is een groete neiging tot trekken waar te nemen. De Besoa-vrouw trekt met den man mee, maar voor de Bada-vrouw is zulks volgens de adat niet mogelijk. Overal in Midden-Celebes tot in Boengkoek en Mori vindt men To-Besoa-neder- zettingen. De To-Bada's keeren soms na jaren- lange afwezigheid naar hun land terug. De bevolking van Loree is nog grootendeels heidensch. De zending maakt er wel goede vorderingen. De Barea-taal wordt in Loree verstaan en het Ma- leisch vindt door het verkeer met de kust meer en meer ingang. De huizen zijn nog zeer primi- tief; slechts een paar hoofden hebben behoor- lijke woningen. Het hoofdmiddel van bestaan is landbouw. Rijst wordt veel op sawahs ver- bouwd en hier en daar (Napoe) op ladangs. Verder worden verbouwd: mais, aardappelen, bruine boonen, kool, uien en eenige andere groenten, benevens tabak en koffie. Uitgevoerd worden rijst en koffie, terwijl de Europeesche groenten naar de kust worden verkocht. De veestapel is belangrijk (zie bo ven). Nijverheid, jacht en visscherij (in de rivieren en meren) zijn van weinig belang. Vrijwel iedere kampoeng heeft een zendingsschool. Maleisch wordt er in de laatste jaren ook onderwezen. De wegen zijn verbeterde paardenpaden; transportmiddelen zijn koe] ie'8 en draagpaarden.

Kabo, de eerste bestuurder van het in J 1916 gecreerde landschap Loree, is nog in functie. Zyn adattitel is Magaoe en hij is onderscheiden met de Grootte Zilveren Ster. Zijn woonplaats is Watoetaoe in Napoe. Hij geniet bezoldiging uit de onderafdeelingkas. Het landschap is ver- deeld in 3 districten: Napoe, Besoa en Bada,

waarover districtshoofden (volkschoofden) zijn gesteld, die den titel voeren van Compania (vroeger) of Biti-Magaog (nu) en eveneens uit de onderafdeelingkas bezoldiging genieten. De kampoenghoofden zijn onbezoldigd en ontvan- gen slechts collecteloonen. In het kampoeng- bestuur worden ze bijgestaan door pasoele's.

Oena Oena (zie DI. III). Dit zelfbesturend landschap vormt, evenals Poso en Loree, in zijn tegenwoordigen vorm gecreerd in 1916. Bij G.B. van 5 December 1916 no. 35, ten tweede sub 5, werd besloten de landschappen Walea, Batoe- daka (zie DI. I) en Toggan (zie DI. IV) (onder- afdeeling Midden-Celebes) te vereenigen met het landschap Oena Oena tot een zelfbesturend landschap onder den naam Oena Oena en onder den bestuurder van laatstgenoemd landschap. By ten derde, sub 5 werd de Resident van Mana- do gemachtigd om den bestuurder van Oena Oena, Hadji Mohamad bin Daeng Materoe, in verband met de plants gehad hebbende ver- grooting van het aan zijn zorgen toevertrouwde landschap Oena Oena, een nieuwe korte ver- klaring te laten afleggen en beeedigen. Op 7 April 1917 werd bedoelde korte verklaring volgens uniform model afgelegd en beeedigd (goed- gekeurd bij G.B. van 22 Augustus 1917 no. 2).

Het landschap bestaat uit de eilanden:

1. Oena Oena; 2. Batoedaka; 3. Togeang; 4. Maleng6; 5. Talatahko; 6. Wal6a Kodi; 7. Walea Bangke, benevens eenige kleinere tusschenge- legen eilandjes. Het hooftdeiland Oena Oena wordt bestuurd door den zelfbestuurder, die den adattitel kapitan draagt; de eilanden, vermeld onder de nos. 2, 3, 4 en 5, vormen het district Togeang of Bintdng, onder een districtshoofd, den titel dragende van kapitan moeda, terwijl de eilanden onder nos. 6 en 7 het district Walea vormen, mede onder een kapitan moeda. Alle bovengenoemde eilanden liggen in de Tomini- bocht. Het landschap is ongeveer 800 km. groot. Voor het grootste gedeelte bestaan de eilanden uit heuveland, hier en daar afgewisseld door vlakten, zoals de kuststrook van Oena Oena, het w.-lyk deel van Batoedaka, de n.-helft en het uiterste o.-lyk deel van Toggan, benevens het z.w.-lyk deel van Talatahko. Op de overige eilanden is geen laagland aanwezig; het heuvel- land strekt zich tot aan zee uit. De voornaamste toppen zijn de Goenoeng A pi (4; 600m.) op Oena Oena, de Goenoeng Batoedaka en Laloanga (elk ± 200 in hoog) op het eiland Batoedaka en de Piek van Togeang (± 500 in.) op het gelijkna- mige eiland. Op Batoedaka is de kuststrook hooger dan de vlakte, zoodat deze zeer mieras- sig is. Alle eilanden bestaan uit koraalsteen, bedekt met een aardlaag; waar de kuststrook vlak is, heeft zij een zandigen bodem. Het eiland Oena Oena is vulkanisch en heeft solfatoren en warme bronnen. Doordat de heuvelruggen bijna overal de kust naderen, is het Janden niet overal mogelijk. Op de Toggan-eilanden worden even- wel buaien aangetroffen, die beschutting geven tegen winden. De baai van Dolong is de beste haven van het geheele landschap. Op vele plaat- sen strekken zich voor de kust lange koraal- banken uit, zooda« nabij Bomba, Bongkahi, Bnten, Maldngd, Loco, Popolioe en Walda. De rivieren hebben een korten loop; slechts enkele hebben het geheele jaar door water, n.l. de Ba- toedaka en Loloango op Batoedaka en de Ben-

ten op het eiland Tog6an. De riviertje op Oena Oena zijn gedurende het grootste deel van het jaar droog. Op Oena Oena bestaat een auto- weg (zie het algemeene gedeelte ~~hiervoron~~: op de andere eilanden heeft men slechts voetpaden. Het verkeer geschiedt hoofdzakelijk te water met prauwen op hier en daar per K.P.M., be- nevens particuliere kleine stoomers. De kam- poengs liggen alle aan de kust. Op Oena Oena heeft men personen- en vrachtauto's; op de andere eilanden enkel grobaks. De huizen zyn in Boegineeschen trant gebouwd. Op Oena Oena en Koldia staan reeds steenen huizen. De be- volking van het landschap bestaat uit: 3 Euro- peanen en daarmede gelijkgestelden, 10,479 Inlanders, 123 Chineezen op 137 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 10,742 zielen. Van een eigen- lijk inheemsche bevolking is hier geen sprake. De bewoners zyn van buiten de eilanden afkomstig; men kan zeggen, dat zowat alle stammen van de Tomimibocht er vertegenwoordigd zyn; To-Belo's van Halmahera, To-Ampana van Todjo, To-Kaj611 van Paloe, To-Koelawi van Saesoë, To-Badjo van Kendari, de To-Parigi, To-Bo- bongka, enz. Verder vindt men er menschen uit Loewoek, Gorontalo en de Minahasa. Deze ver- scheidenheid van Inlanders is een gevolg van het feit, dat in vroegere jaren deze eilanden herhaaldelijk onder heerschappij van andere Inlandsche rijken hebben gestaan, zooals Djilolo, Bon 11, Todjo en Limboto. In verband hier- inede is de taal een mengelmoes van talen der vroegere overheerschers, waarin nu het Ampana (Todjo)-dialekt en het Boeginesch overheer- schend zyn. Maleisch wordt er ook verstaan en gesproken. Met uitzondering van eenigo To-Ba- bongka's is de bevolking Mohammedaansch.

Behoudens het woven van saroeings voor eigen gebruik wordt niet aan nijverheid gedaan. Vee- teelt en jacht zyn van weinig belang. De vee- stapel op Oena Oena behoort voor een groot deel aan een gewezen kapitan ; de door dezen gelmpoorteerde herten zyn zoo talrijk geworden, dat daarop gercgld jacht wordt gemaakt. Op do Togean-eilanden treft men verwilderde kar- bouwen aan nabij Bdntdng; op Talatakoh en do Wal6a-eilanden verwilderde runderen. De visch- vangst wordt uitgeoefend door Badjo's, en Go- rontaleezen, die veel visch inzouten en drogen voor verkoop naar cidars. De bekende ketam kenari (klappretende krab) komt veel voor op Batoedaka en de babi-roesa op Tog6an. Van de bosch) roducten wordt voornainelijk rotan ingezameld en uitgevoerd, afkomstig van Batoedaka en Tog6an. Van do cultures is do klapper- teelt het uitgebreidst. Rijst en niais worden al- leen op ladangs verbouwd voor eigen gebruik. Veel rijst moot van elders worden ingevoerd. De annere bevolking van clc eilanden Oena Oena en Togcan voedt zich thans met sagoe, do oor- spronkelijke volksvoeding. Sagoepalmen komen in uitgebreide complexen voor op de Togean- eilanden. Het hooge heuvelland is nog goed beboscht en rijk aan rotan ; nabij Do1 ongen op, Maldnge komt ijzcrhout voor. Do ladangs worden in do nabijheid der kampoengs aangelegd. In het geheele landschap komt malanga voor, het hevigst op Batoedaka. Ook framboesia is zeer verbreid.

V66rdat het landschap Ooiff Oena vergroot werd! met de lanlcschappen Walda, Batoedaka

en Tog6an (zio boven), was bestuurder Hadji Mohamad bin Daeng Materoe, een vroegere zee- roover, afkomstig uit Koetai; den 3den October 1909 had hij de korte ~~verklaring volgens uniform model afgelegd~~ (goedgekeurd bij G.B. van 15 Juli 1910 no. 18). Na de vergrooting in 1916 bleef hij bestuurder van het vergroote landschap na het afleggen van een nieuwe korte verklaring (zie hiervoren). Bij G.B. van 22 September 1925 no. 32 werd hij op verzoek eervol van zyn waar- digheid ontheven, na tevoren voor zyn verdien- sten met de Kleine Gouden Ster te zyn beloofd. Zijn neef Lalpal66 bin Laberahima volgde hem op, na op 16 Augustus 1928 een akte van verband te hebben geteekend en beedeigd, die bij G.B. van 27 Januari 1929 no. 4 werd goedgekeurd. Deze bestuurder is nog in functie, woont in de kampoeng Oena Oena en geniet bezoldi- ging. De twee districtshoofden (kapitan moeda) ontvangen eveneens bezoldiging uit de onder- afdeelingkas. De kepala kampoengs genieten slechts collecteloonen.

Literatuur (Aanvullend). A. C. Kruyt, De berglandschappen Napoea en Besoa in Midden- Celebes, Tijdschr. Aardr. Genootsch. 1908, biz. 1271; E. C. Abendanon, De wegen tusschen Na- poe en Midden- Celebes, Tijdschr. Aardr. Gen. 1910, biz. 1223; P. ten Kate Ezn., De weg van Bada naar Napoe, m.k.Med.N.Z.G. 1910, biz. 287; P. Schuyt. Van dag tot dag op een reis naar de lanlcschappen Napoe, Besoa en Bada, Med. N.Z.G. 1911, biz. 1 ; A. C. Kruyt en J. Kruyt, Verslag van een reis naar het landschap Napoe in de onderafd. Poso, Tijdschr. Aardr. Gen. 1921, biz. 400—46; Capt. L. H. C. Horsting, From Posso to Kolonedale, m. ill. Sluyters Monthly 3 (1922) biz. 210; P. H. Heringa, Rapport over de begroeiing van de onderafd. Poso en Parigi enz., 14 (1921), biz. 795; De berglandschappen in Poso, Ned. Zendingsbld. 1925, biz. 12; [^]Het . huwelijksrecht in Poso en zyn ontwikkeling, Koi. Tijdschr. 1924, biz. 466; A. C. Kruyt, In West- Midden-Celebes, Tydschr. Aardr. Gen. dl. XLIV (1927), biz. 6G—69; J. Woensdregt, Zwangerschap en geboorte bij de Tobada's in. Jiclden-Celebes, Koi. Tijdschr. 1929, biz. 352—366; Het kind bij de Tobada's, Koi. Tijdschr. 1930, biz. 321—335; Verloving en Huwelijk bij de Tobada's, Bijdr. T. L. en V. deel 85, biz. 246—290.

LOREE. Zio POSO, LOREE, TODJO en OENA OENA.

TODJO. Zie POSO, LOREE, TODJO en OENA OENA.

OENA OENA. Zio POSO, LOREE, TODJO en OENA OENA.

NAPOE. (Aanv. Dl. III). Zie LOREE.

TAWA ELIA. (Aanv. DL IV). Zie LOREE. BESOA. (Aanv. Dl. I). Zie LOREE.

BADA. (Aanv. Dl. I). Zie LOREE.

BATOEDAKA. (Aanv. Dl. I). Zie OENA OENA.

TOGIAN. (Aanv. Dl. IV). Zio OENA OENA. :KIEWIET DE JONGE (Mr. Ir. HERMAN JACOB), (herzien). Geboren 9 Juli 1885 te Dor- drecht, overleden 29 Juli 1933 to Bandoeng. Stu- deerde to Delft en behaalde daar in 1911 het diploma van bouwkundig ingenieur. Vestigde in 1914 de aandaoht op zich door het publicceeren van een studio over „Bouwschappen" en werd in hetzelfde jaar tot leeraar bij hot middelbaar

technisch onderwijs a&n de Koningin-Wilhelmina-school te Batavia benoemd. In 1916 ging hij over naar de Algemeene Secretarie, waar hij als commies-redacteur met den titel van adjunct-referendaris zijn nieuwe loopbaan begon. Zijn belangstelling richtte zich niet en meer op economische en staatkundige vraagstukken. Hij schreef in dezen tijd zijn studie over „Politiek der toekomst”, waarin hij uiteenzette in welke richting de algemeene staatkunde zich na den grooten oorlog naar zijn meening zou moeten ontwikkelen: een geschrift, waaruit „de Gids” in 1917 een viertal hoofdstukken publiceerde. Het zich in Indie ontwikkelend openbaar leven: de Inlandsche beweging, de decentralisatie, de Volksraad, hadden zijn bijzondere aandacht en sympathie. Hij toonde zich daarbij een overtuigd voorstander van een geleidelijke ontvoogdings-politiek en van samenwerking tusschen inheemschen en Nederlanders. Toen in 1917 de eerste verkiezingen voor den Volksraad zouden plaats hebben, verdedigde hij eene aaneensluiting van alle evolutionairen tot positieve samenwerking met de Indische Regeering (de „synthetische” politiek van de Buitenzorgsche evolutionaire kiesvereniging). Voorstander van de denkbeelden van Gouverneur-Generaal Van Limburg Stirum aanvaardde hij in 1918 de hoofdredactie van het Bataviaasch Nieuwsblad, waarin hij zijn politieke denkbeelden ontwikkelde en het beleid van de Indische regeering verdedigde. In Maart 1919 legde hij in verband met de reorganisatie van dit blad de hoofdredactie neer en keerde naar de Algemeene Secretarie terug, waarop hij belast werd met het Secretariaat van de Arbeids-commissie. Zijn publicistisch werk zette hij aanvankelijk voort in „Indische stemmen”. Toen in September 1919 de redactie van het „radicale” weekblad „de Taak” tengevolge van het uit-treden van epnige redacteurs van Semarang naar Batavia werd overgebracht, werd de „Indische Stemmen” hierin opgenomen, en werd hij eerst medewerker, later redacteur en na zijn vertrek naar Nederland redacteur aldaar, van „de Taak”. Hoezeer hy met de staatkundige gebeurtenissen medeleefde blijkt o.a. uit twee artikelen in „de Gids” over de tweede Volksraadzitting (1919), waarin de bekende Regeeringsverklaring van Gouverneur-Generaal Van Limburg Stirum, waarin belangrijke staatkundige hervormingen werden aangekondigd, door hem werd geprezen, en de voornaamste gebeurtenissen in deze zitting werden geanalyseerd. In dit jaar schreef hij ook zijn praeadvies voor het Negende Decentralisatie-congres (Juni 1919) over de decentralisatie in het algemeen en de instelling van regentschaps-raden in het bijzonder. In 1921 vertrok hij met verlof naar Europa en wijdde zich gedurende zijn verblijf in Nederland aan de studie van de rechts-wetenschap. Nadat h, in 1923 met goed gevolg het doctoraal examen in de rechtswetenschappen had afgelegd, werd hij verbonden aan het dag-blad „de Telegraaf”, en maakte deel uit van de hoofdredactie van dit blad. De banden met Indie waren echter niet definitief verbroken. In 1926 keerde hij daarheen terug, en werd aanvankelijk tot referendaris op het kantoor voor de decentralisatie benoemd. In 1927 ging hij van daar over naar het Departement van Financien, waar hij met eenige bijzondere opdrachten werd belast. Toen in 1928 Mr. J. J. Schrieke als Regeerings-

gemachtigde aftrad, werd hij door den Gouverneur-Generaal De Graeff tot Regeeringsgemachtigde voor Algemeene Zaken benoemd en kreeg als zoodanig tot taak het contact met den Volksraad te onderhouden en het Indisch Regeerings-beleid te verdedigen. Toen eenige jaren later de economische crisis intrad, werden hem bovendien verschillende werkzaamheden op economise! terrein opgedragen. In 1931 werd hij naast zijn ambt van Hegeeringsgemachtigde, lid, in 1932 ook secretaris van de Economische Commissie, en kort daarna —na het vertrek van Prof. Van Gelderen —hoofdaanbtenaar voor Economische Zaken bij het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. Deze functies namen door den loop van de gebeurtenissen voortdurend in omvang en beteekenis toe, en legden steeds meer beslag op hem, totdat hij in Juni 1933 door zijn ontheffing van het ambt van Regeeringsgemachtigde in staat werd gesteld, zich geheel aan zijn werkzaamheden op economisch terrein te wijden. Veel heeft hij echter op dit gebied niet meer kunnen tot stand brengen; reeds op 29 Juli d.a.v. overleed hij.

Man van veelzijdige begaafdheid, met oorspronkelijke denkbeelden, uitnemend publicist, levendig en overtuigend spreker, beminndig en hoffelijk mensch, in het Indische staatkundige leven als weinigen georieenteerd, heeft hij de Indische Regeering als Regeeringsgemachtigde steeds met veel talent en groote toewijding ge-diend en verdedigd. Zijn verdediging van het beleid van G.-G. De Graeff leidde er toe, dathij door de tegenstanders daarvan ook persoonlijk in den politieken strijd werd betrokken. In de waardeering van zijn optreden op staatkundig gebied en van de daarop geoefende critiek loopen de meeningen uiteraard uiteen.

TERNATE EN ONDERHOORIGHEDEN.

(Aanv. DI. IV). Bij Ind. Stb. 1921 no. 624 werd met ingang van 1 Juli 1922 het gebied der voormalige residentie Ternate en Onderhoorigheden toegevoegd aan de residentie Amboina. Bij de instelling van het gouvernement der Molukken (Ind. Stb. 1925 no. 579) werd het gebied der voormalige residentie Ternate en Onderhoorigheden, vergroot met het gebied der afdeelingen Noord- en West Nieuw Guin6, omgevormd tot de residentie-afdeeling Ternate onder een resident met standplaats Ternate, terwijl als gevolg van de instelling van de residentie Molukken in de plaats van het gouvernement van dien naam (Ind. Stb. 1934 n° 198), welke instelling met ingang van 1 Januari 1935 in working trad, Ternate weer geworden is een afdeeling der residentie Molukken (zie Ind. Stb. 1934 n° 620), onder een assistent-resident met standplaats Ternate en verdeeld in 5 onderafdeelingen:

1. Ternate, Tidore en Batjan, bestaande uit de eilanden Ternate, Hiri, Majo, Taifore, Tidore, Maitara, Pilonga, Mare, Pasirradja, Moti/Makian, Waidoba en Taneti, zoomede de Kajoagroep en Goraitji eilanden, het gebied van het Sultanaat Batjan, het eiland Moeari, en de Obi-, Kekik- en Lawin-eilanden;
2. Djalilo (hoofdplaats Djalilolo), bestaande uit de districten Loloda, met Talofoe, Iboe, Sahoe, Djalilolo met Sidangon en Dodinga als- inede Oba;
3. W6da (hoofdplaats Weda), bestaande uit de districten Gane, W6da met Patani, Mabaen Gebe;
4. Tobelo (hoofdplaats Tob61o), bestaande

uit de districten Wasile, Kaae, Tobdlo, Gal61a en Morotai;

5. Soela-eilanden (hoofdplaats Sanana), bestaande uit de eilandengroep van dien naam.

Cultures, Nyverheid, Handel. Kort na den oorlog nam de uitvoer aan copra weer toe. In 1930 bedroeg de copra-uitvoer van de toenmalige residentie (afdeeling) Ternate ruim 17.000.000 kg. Hoewel de malaise op den copra- prijs sterk haar invloed heeft doen gelden, kan toch worden aangenomen, dat de copra- uitvoer gedurende de laatste drie jaren vrijwel constant is gebleven. Dit vindt zijn oorzaak in het feit, dat copra voor de bevolking in deze streken het hoofdmiddel van bestaan is en zij derhalve 日. genoodzaakt is ook bij abnormaal lage verkoop- prijzen zich van haar copra te ontdoen.

PATANI. (Aanv. DI. III). Grootte kampong, Z in het district W6da, onderafdeeling Weda op het eiland Halmahdra; wordt in een vaste K.P.M. route eenmaal per maand aangedaan. In hoofd- zaak wordt copra uitgevoerd. Aantal zielen: Inlanders 1074, Chineezen 9, Arabieren en andere Vreemde Oosterlingen 8.

DOWORA (BESAR EN KETJIL). (Aanv. DI. I). Twee kleine eilanden, gescheiden door een heele nauwe passage ten O. van het zuidelijk deel van Halmah6ra en behoorende tot het district Gaane van de onderafdeeling Weda. Er bevindt zich slechts een kampong (Dowora) bewoond door Badjo's, die in paalwoningen huizen. De bevolking is Mohammedaansch. Hoofdmiddel van bestaan is vischvangst. Aantal zielen: Inlanders 109.

DJORONGA. Eiland aan de zuidpunt van Ualmah6ra, behoorende tot het district Gaane van de onderafdeeling Weda. Er bevindt zich slechts een kampong boven water gebouwd (paalwoningen), welk bewoond wordt door Badjo's; de bevolking is Mohammedaansch. Hoofdmiddel van bestaan is vischvangst. De kampong op dit eiland heet Tawabi en heeft een bevolking van 233 Inlanders en 1 Chinees. **GONON** 也. (Aanv. DI. I). Eiland aan de zuidpunt van Halmahdra, behoorende tot het district Gaane van de onderafdeeling W6da. De bevolking is afkomstig van Noord - H al mah6ra (To- bcloreezen) en leeft van de vischvangst. Aantal zielen: Inlanders 155, Chineezen 3.

HOLLANDIA. (Aanv. DI. II). Si nds 1931 hebben zich nabij Hollandia Indo-Europeanen ge- vestigd als landbouwkolonisten. Door de op Java govestigde Vereeniging Kolonisatio Nieuw- Guinea is geleidelijk een honderdvijftigtal Indo- Europeanen naar de oingoving van Hollandia nabij hot Sentanimeer verhuisd, een emigratic, welke in do hand gewerkt werd door de in 1929 begonnen werelkrisis. De kolonisten zijn gevestigd in de door hen gestichte nederzettingen 7 Ju lianadorp, Bijlslag en Abeldorp. Deze dorpen

liggen ongeveer twee dagreizen van" Hollandia, aan don weg Hollandia—Sarm*

TAKAR. (Aanv. DI. IV). Do twee madi's (karwari's) to Bag6j Serwar zijn omstreeks het jaar 1930 afgebroken. De in de omgeving van Bag6j Serwar in het gobeerge verspreid wonende stammen beginnen meer en meer aanraking te zoeken met het landshapsbestuur van Tidore, dat langs de kust gevestigd is.

TOR-RIVIER. (Aanv. JD1. IV). Het landshaps- bestuur van Tidoro verkreeg eenigen invloed op

den Mafinstam. Een viertal Mafingezinnen heeft zich gevestigd aan het veer over de Tor-rivier in den weg Hollandia—Sarmi. Bij wijze van heereindienst wordt genoemd veer bediend door do mannelijke leden van bedoelde vier gezinnen.

W也TAR(WETTER OF P. OEETER). (Aanv. ^ f 以 * DI. IV). Grootste eiland der Zuidwester-eilan- den ten Noorden van Timor, met de in het Westen gelegen eilandjes Lirang (bewoond, met op de z.kust een kustlicht) en Recljoeng (on- bewoond) vormende de z.g. Wdtargroep, gelegen tusschen 125° 43' en 126° 51'O.L. en 7°33' en 8° 4'Z.B. Het heeft een oppervlakte van ongeveer 54 日 mijlen en behoort administratief tot de onderafdeeling Zuidwestereilanden der afdeling Toaal, residentie Molukken. Het eiland heeft weinig kustvlakten, bijna onmiddellijk achter de kustlijn verheffen zich zware koraal- kalk-terrassen en grillig gevormd heuvelland. Alleen aan de westkust ten Noorden van de negorij Klisana en aan de z.kust bij de Meta Dikoean (meta-rivier) wordt een bredere en vruchtbare kuststrook gevonden. Het zich aan de kusten verheffend heuvelland, hoofdzakelijk opgebouwd uit koraalkalk met hoogerop grijze zandsteen, doet zich voor als een aaneenscha- keling van grillige heuveltoppen van bruin-vale kleur, doorsneden door nauwe en diepe ravijnen en bedekt met doorzichtig kajoepoetibosch. Achter dit heuvelland verheft zich een massief, van W. naar O. loopend bergland, over het algemeen zwaar begroeid en waarvan de hoogste toppen de 1300m. overschrijden, o.a. in het W. de Tanagatoe (1396 m.) en in het O. een bergtop zonder naam van 1412 m. hoogte. Op dit gebergte, dat grootendeels opgebouwd is uit oude erup- tievo gesteenten en van wege de eveneens grillige verticale vormen moeilijk toegankel^k is, ontspringen talrijke rivieren, waarvan de grootste zyn de Meta Lihootahoe en de Meta Sakir in het N., die echter beide zelfs voor prauwen niet be- vaarbaar zijn. In dit bergland wordt ongeveer midden op het eiland ten N.W. van de oude posthoudersstandplaats Uwaki aan de zuid- kust het Tihoemeer aangetroffen, een krater- raer van ongeveer 2*km. lengte en 300 m. breedte en waarvan do lengte-as loopt van N. naar Z. Volgens de in 1911 gedane peilingen varieert de diepte van 20— 0 m.; de inboorlingen be- weren dat palingen en krokodillen er in grootte getale te vinden zijn. Het meer is behalve aan de n.zijdo omgeven door styl oprijzencl rotsge- berge, waarop verschillende kleine riviertjes ontspringen, dio het meer voeden, o.a. de Lerai en de Lirkana, die ook in den drogen tyd water toevoeren. Ook aan de noordzijdo is het meer geheel afgesloten door een langen heuvelrug van 5—15 m. hoogte met een kruinbreedte van ± 5m. Het meerwater wordt ondergronds afge- voerd door de Meta Tiho, een zijarm van de Meta Perai, die zich later weer stort in de reeds eerder genoemde Meta Lihootatah, welke in hot N. bij de vestiging Tara in zee uitmondt. Vul- kanische verschijnselen vindt men ten Z. van deze negorij; op ± 10 km. afstand van de kust vindt mon een soort kratorvormigen kom met een straal van ± 1 km. Deze kom is geheel om- geven door koepelvormige heuvels begroeid met kajoepoetibosch, welke alleen doorbroken worden door de bedding van de Meta Perai. De bodem van dozen kom vertoont zwavelafzet-

tingen, terwijl er nog verscheidene sulfataren j Kambingers, gedeeltelijk door afstammelingen van voortkomen, één ervan zich voordoende a-ls een liedue afkomstig van Alor. Ten slotte moet nog heuveltje van ± 5 m. hoog met een top van gele en worden ver meld een kleine vestiging van Kisareezen roodbruine kleur. In den linkerover van de Meta afkomstig van de negorij Lebelau te Hiay. Perai spuit een krachtige heetwaterstraal ; het water ressorteerende onder het negoryhoofd van van de rivier is zelfs aan de monding nog lauw. Ook Planigagora (z.kust ten Westen van Ilwaki). Vanwege van op andere plaatsen van het eiland worden nog het uiterst zware terrein bestond er vroeger vrijwel warmwaterbronnen aangetroffen, zooals bij Irpanas geen aanraking tusschen de verschillende op de westkust, volgens de bevolking geneeskrachtig, bevoldngsgroepen, zoodat alle groepen verschillende en op de oostkust bij Wesiri en Arwalla. De bronnen talen spreken (enkele met dialectisch verband) en hebben alle een min of meer sterk zwavelgehalte. Alle eigen gebruiken (adats) en bijzonderheden hebben. Wdtar- rivieren hebben aan den oorsprong een sterk Zelfs de verschil- lende stammetjes, waarin deze verval, de snelheid wordt echter dicht bij de monding groote groepen weer kunnen worden onderverdeeld, heel plotseling verloren, zoodat de meeste niet meer vertoonen weer andere taaleigenschappen. voldoende kracht hebben om door de door de zee Sedert de pacificatie in 1910 en 1911 is onge- veeer opgeworpen duinwal heen te breken. Zij vormen de helft der bevolking gekerstrand ; de vroe- ger delta's, doorsneden door kleine beekjes en moerasjes vanwege het koppensnellen en de kustroof zoo van brak water, broeiesten van de op het eiland zoo beruchte Perai- en Aptaïstammen tellen officieel nog beruchte malariamuskieten. Het is dus niet te verhin- maar weinig heidenen, die men meer moet zoeken op deren, dat de bevolking, die aan de kusten is gevestigd, de z.w.-en westkust (gedoopten 1477, lidmaten 440). langzamerhand uitsterft; het ras verslapt en verzwakt; Dat beide genoemde staramen zoo woest waren en op uit deze energielooze en anaemische bevolking kan haast ontoeganke- lijke plaatsen woonden, behoeft moeilijk een behoor- lijk en krachtig nageslacht niet te verhoogen; niet te verhoogen; niet te verhoogen; niet te verhoogen; voortkomen. De bevolking telde volgens de laatste bevolking der overige Zuidwester-eilanden de koppen gegevens 2877 zielen, waarvan 1623 mannen en 1254 snel- len, benooidigd voor het porka-feest (zie vrouwen. Hiervan wonen 225 op het eiland Lirang, KISAR). Bij het heidendom treffen wij weer negorij Oestootoen. Zij is verdeeld in 29 negorjships- ongeveer de- zelfde ideeën en gebruiken aan als bij pen, ondergebracht in 19 kampingscomplexen, alle het ani- misme der overige Z.W.eilanden (zie KISAR aan de kust. Met het oog op taal, afkomst en gebruiken en de LÛTI-EILANDEN), zij het ook in eenigs- zins kan zij ondergebracht worden in 5 hoofdgroepen, t.w. gewijzigden vorm en onder een andere be- naming: 1. de bevolking van de 5 Christennegorijen aan de zuidkust Uwakki, Hoeroe, Sau, Planigagora en aan „Liowolon of Liofoe】 an“ (lio=zon, wolon of Ilmedo, de meest ontwikkelde als gevolg van de foelan = maan) wordt geofferd en ver- zoeken aanraking met vreemdelingen — deaanraking met de gebracht door middel van de zielen der voorouders, de V.O.C. b.v. dateert reeds van de 17de eeuw — en men kent berhala's, men gelooft aan goede en kwade waarvan verschillende families afkomstig zijn van geesten en aan soeanggi's, geofferd wordt bij Wai-masse (Port. Timor); 2. de bevolking van de z.o- huwelijken, begrafenissen, oogst van het gewas, enz. . en o.kust van Manor of Mahoean af tot Arwalla. De priesters, hier of „hamar“ geheeten, hebben waartoe behoort de groote Peraïstam, die wat betreft grooten invloed ; niet alleen waren zij tevens lichaamsbouw, wijze van op- treden en eenig incdi- cijman van den stam, doch vroeger waren zij taalverwantschap veel over- cenkomst moet toonen ook hoof den en behoorden zij tot den add. J)c standenindeeling, waaraan men thans geen waarde met de Toradja's van Midden-Celebes (volgens het meer hecht, was hie vroeger ook be- kend; de add verhaal moeten de Peraïers, die zich beschouwen als heette arain (hoofden, priesters), het volk aswaan en de slaavenstand ata. Jij de hidencn is nog het exogamiscl), polygamisch, leviratisch patriarchaal stelsel in zwang. Niet- tegenstaande het tekort aan deze kust schipbreuk heeft geleden; anderen weer vrouwen, wat vooral vroeger veel kinderhuwelijken beweren dat zij afkomstig zijn van Moa, de in de hand werkte, treft men hier en daar nog heden autochthone bevolking van dat eiland (zie aldaar); polygamie aan; ook het zwagerhuwelijk doet go ms 3. de bevolking van de n.o.- en n.kust, de vroe- gere woeste en krijgshaftige Aptaïstam), voor de zonder- ling aan; men vindt dikwijls zeer jonge pacificatie van het eiland wonende in kleine groepjes innamen met een oude vrouw. De bruidschat bestaat cr diep in het woeste bergland (ook de bevolking van de uit wit goed, gongs en klewungs en is nog heel hoog; negorij Tuputy aan de z.kust ten 0. van Ilwaki moet alleen oude rijke mannen kunnen zich de weelde daartoe worden ge- rekend); 4. de bevolking van de veroorloven van twee of meer vrouwen. Aan de z.o.- westkust van Eeolitt tot Ilmamaoe (de z.g. kaki-tanah in tegenstelling met de oostkust, de kepala-tanah waar dikwijls aanleiding geeft tot vechtpartijen; kleine van de zon opgaat) sterk onder invloed van het nabije Al or en 5. de bevolking van de z.w.kust en de overige jongens werden er tot voor kort nog besneden. Voor z.kust van Klisana tot Lemar- Armaoe, grotendeels zieken en vrouwen in de maandstonden worden afkomstig van het Por- tugeesche Poelau Kambing. Elk jaar wor^t de bevolking hi er aangevuld door buiten de vestigin- gen door de heidenen en so ms ook vluchtelingen van dat eiland, die zich er gewoonlijk nog in de Christennegorijen kleine huisjes opgericht, bijjvend vestigen. De bevolking van het eilandje Li een soort isolatie dus, om de vestigingen niet te ver- rang wordt gedeeltelijk gevormd door doze Poelau ontrentigen.

Vroeger werd van dit groote eiland veel bijen- was uitgevoerd voor de batkindustrie op Java; jaarlijks komen thans nog op de noordkust Madoereesche prauwen om kajoe-soga te kappen.

Andere uitvoerproducten zijn lola-lola- en baetolagaschelpen- en voorts tjcdana (santalum albim) bij kleine partijen. De landbouw heeft er plaats als ladangbouw; verbouwd worden mals, rijst, bataan en kafferkoorn of hotong. Met lans en pijl en boog wordt veel jacht ge- maakt op wilde varkens, in de buurt van Jiwaki zijn nog enkele kudden ver wilder de karbouwen en paarden (Hiay). De veeteelt is van geringe beteekenis, de bevolking houdt karbouwen (aan de noordkust bij Tara), geiten en varkens. Ook de vischvangst heeft behalve op Lirang weinig beteekenis. De bevolking behoort tot de minst ontwikkelde der onderafdeeling : op zon- en feestdagen gaat zij in de Christenegerijen ge- kleed op Ambonsche wijze; bij het werk draagt men nog den scha&ngorcel (tjawat), de vrouwen een kain lipa. Vanwege de armoede, die er thans heerscht door de malaise (bijenwas, het hoofd- product is thans byna waardeloos), komt vooral op de z.o.-kust en de o.-kust kleding van geklopte ,boomschors langzamerhand weer in zwang."

KISAR. (Kissar, Kisser, Kisher, Kesser, Kei- sar, Kiasar, Makisser, Makisar) (Aanv. DI. II). Eilandje in de Timorzee ten n.o. van Timor, ge- Iegen op 127° 35 O.L. en 8° 5' Z.B., centrum van de z.g. Zuidwester-oilanden met de onderaf- deelingshoofdplaats Wonreli (onderaf deeling Zuidwester-eilanden, afdeling Toel der resi- dentie Molukken). Het eiland, dat ongeveer 100 km.2 groot is, rijst steil op uit zee en lijkt op een reusachtig fort. Het is dan ook een ophef- fingsgebied, geheel omgeven door een massieven, hoogen rots- en koraalwand, hier en daar slechts een nauwe opening toenende voor het doorlaten van kleine riviertjes. De zuid- en westrand ver- toonen terrasvorming en 3 plooiën, vermoedelijk ontstaan tengevolge van drie verschillende op- heffingen. Het binnenland is een heuvelland en <ioet zich voor als een aaneenschakeling van kale en dorre klok- en koepelvormige heuvels en heuvelruggen, waarvan de hoogste top is de U'aitoeloe met een hoogte van 240 m. Het eiland is een oude atol, geheel opgeheven; jongere stadia van dezelfde werking zijn de atoleilandjes Loeang en Meatijmirang van dezelfde onder- afdeling. West- en Oostmoesson zijn scherp gescheiden, do nabijheid van het vasteland Australia heeft grooten invloed op het klimaat. De regenval is er over het algemeen gering, vroeger had men zelfs regenlooze jaren. 1)je bevolking, door Longer en dorst gedreven, vluchtto dan tijdelijk naar het nabijgelegen eiland Roma, <lat vanwege zijn dichtb- oo bosschi ng veel re- genrijker en vruchtbaarder is. Op die wijze is ook de negorij Jilila op genooid ciland ontstaan, zij wordt geheel bewoond door een bevolking af- komstig van Kisar, in mocilijke jaren daarheen gevlucht. Toch is de bodem van Kisar niet on- vruchtbaar. In de dalen wordt goede teelaarde gevonden en in gunstige regenjaren behoeft voor de diebte bevolking geen voedsel van buiten te worden ingevoerd. Ann den landbouw wordt de noodige zorg besteed ; men treft er vaste tuinen aan ,dio tweemaal s'jaars worden beplant. By de ontginning der gronden wordt do groncl om- gewerkt mot aangepunte stokken; ook van beinsting heeft men notie; gebezigd worden 8 tai meat en halfvergane bladoren. Hoofdvoedsel is mais, daarnaast verbouwt men poulvruchten,

rijst, oebi, bataan, laboe, cassave, suikerriet, enz. Van de aangeplante vruchtboomen dient vermeld te worden de cjerokoe manis, waarnaar veel vraag is te Amhoima.cn Koepang, de inheemsche ananassoerCis een groote suikerzoeve vrucht, ofschoon nog niet voldoende veredeld. Het eiland heeft wijders een tamelijk bolangrgken veestapel van karbouwen, varkens, schapen en geiten; de inheemsche benaming van het eiland is Noha Jotwawa (geiteneiland).

De bevolking telde volgens de volkstelling 1930 8314 zielen en is verdeeld in 9 negorij- schappen, waarvan de grootste is Wonreli met 3407 zielen. De overige negorijen zijn Lekloor, Lebelau, Pdera- Poera, Nomaha, Aboesoer, Oirata-barat, Oirata- timoer en Kotalama. Men woont niet in aaneengesloten negorij-complexen zoals op de overige Zuid wester-eilanden, doch in tuinhuisjes, verspreid over het geheele eiland sedert 1908, nadat een hevige cycloon deze eilanden teistorde. Vroeger waren de vestingen gelegen op de toppen der hoogste heuvels, versterkt met hooge steenen ringmuren en ondoordringbare cactushagen, zulks vanwege de voortdurende onderlinge twisten en veeten. Het bestuur in de negorijen wordt gevoerd door volkshoofden met den titel van orangkaja, pa- th of radja, bijgestaan door de kepalas'-soa en de leldhdres (familiehoofden).

De bevolking is thans (1934) voor meer dan de helft tot het Christendom overgegaan (aantal ge- doopten 4861, aantal lidmaten 1118). De heid- ensche animistische godsdienst beïnvloedt echter nog zeer sterk het leven van den Chris- ten-Kisarees. De heiden of „orang hindoe" ge- looft aan een oerkracht, efn macht, de oerbron van alles op aarde. Mensch, dier, plant, ja zelfs de aarde zijn door hem geschapen en worden door hem beheerd, geordend en geregeld. Deze oerbron noemt do Kisarees „Ike Makromdho"* (onze Heer), die hoog en onzicht- baar in het hemelgewelf zetelt, doch die toch alles doorziet en doorgront. Van „Ike Makronidho" kan men zich geen voorstelling maken. De Kisarees heeft voor zijn godsdienstige behoefte iets meer tast- baars noodig, waarnaar hij zijn gebeden, zijn verzoeken kan richten. Daarom wordt als in- termddiair aangeboden de Zon, oplera (oepoe- lera, oepoe- grootvader of grootmoeder, lera, leero=zon), hot mannelijk beginselin den kosmos. Tot oplera nu moet de heiden zijn gebeden en verzoeken richten om „Ike Makromdho" te kunnen bereiken. Hierdoor raakte „Ike Ma- kromdho" langzamerhand op den achtergrond, oplera nam hoe langer hoe meer zijn plaats in en werd ten slotte beschouwd als de verwekker van het loven. Het vrouwelijk beginsel is de aarde (noha, ook eiland); beiden staan tot elkaar ah echtgenooten, de regen is het bevruchtende zaad, waardoor alles geboren wordt. Deze op- vating heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van een soort phallischen oeredienst, welke zich voornamelyk uit in houtsny werk en poppen, voorzien van grote genitalien en waarvan het voornaamste feest was do „porka" of „porke" hot feest der bevruchtning van de aarde door de Zon. Dit porkafeest word vroeger om de zeven jaren gegeven, ook wel in tyden van grote droogte, misoogst, ziekte enz. Tenslotto einclig- den die feestee, die sonis tot zelfs een maand duurden, in een algenieenozwelpartij (ko-o =ge-

giste palmwijn van de kolipalm, lontaren arke = sopitimoer, gedistilleerde palmwijn), waarbij in het openbaar de coitus werd uitgeoefend, de huwelijksbanden werden dan tydelijk verbroken. Iedere man kon zich een vrouw nemen, die liij begeerde. Deze verliederlijk kn alsmede de overweging dat de veestapel bij dergelijke gelegenheden een geduchte aderlating kreeg, zijn aankleding geweest tot de afschaffing van het porka-feest, althans voor wat betreft de aanstoot gevende uitwassen.

Men kan zich echter niet rechtstreeks met oplera in verbinding stellen, daarvoor heeft men weder een intermediair noodig, n.l. de zielen van afgestorvenen en vooral van voor de gemeenschap belangrijke personen. Dezen dienen eerst te worden opgeroepen en door middel van hen kan men tot oplera verzoeken overbrengen. Is het een verzoek het geheele eiland betreffende, dan wordt de ziel van den eersten mensch opgeroepen (den toean tanah-ornohe), betreft het de negorij, dan wordt die van den stichter of stichtster opgeroepen (orleke). Heeft echter het verzoek betrekking op een bepaalde familie (mataroemah), dan wordt een der voorouders opgeroepen, gewoonlijk de stichter van de roe-mahmata, terwijl men voor persoonlijke verzoeken zich wendt tot elken afgestorvene in zijn familie, die men wenscht. Voor elk dier verzoeken dient een afzonderlijk beeld, waarin eerst de ziel van den opgeroepen afgestorvene moet varen. Het oproepen geschiedt weder onder allerlei ceremonien en offeranden. De beelden (patoeng, oplera's) variëren in grootte van enkele centimeters tot 1 meter en zijn vervaardigd uit hout. Zij stellen een mensch voor (man of vrouw) in zittende bonding met opgetrokken knieën, waarover de armen zijn gekruist, de bonding, waarin vroeger de menschen werden begraven. Indien men een verzoek wil richten tot oplera dat de geheele negorij betreft, verzamelt men zich in de oude negorij bij de oplera-kam-poeng (mann. aukerbe, vr. ririone). Het beeld, ongeveer 1 meter groot, staat gewoonlijk in het midden van de oude verlaten vestiging onder een waringinboom. Door den hoofdpriester (leher marne) wordt onder het offeren de ziel van de stichter of stichtster der negorij opgeroepen. Verwacht men dat de ziel in het beeld, is gevaaren, dan wordt het verzoek overgebracht. Voor de mataroemah (familie) heeft men een kleiner beeld ter grootte van 1 tot 3 dm. De ceremonien voor het oproepen van de ziel van den stichter der mataroemah geschieden door het familiehoofd (lelehere), het beeld wordt be-waard op den zolder van het oorspronkelijke familiehuus. Voor persoonlijke verzoeken heeft men weer kleinere poppetjes van 3 cm. tot 1 dm. groot, ook wel vervaardigd uit ivoor, zilver goud of gigi-doejoeng (de slaganden van de zeeokoe). Ten slotte geloofden nog aan geesten, die den mensch goed en kwaad kunnen doen en die men door het aanbieden van offers gunstig voor zich moet stemmen. Deze geesten wonen in boomen (speciaal den waringin boom), op bergen, tandoengs, groote eteënen, in grotten, enz., terwijl men ook rondzwervende geesten heeft. Animisme en spiritisme zijn dus de hoofd-gedachten van het heidendom.

De inheemsche bevolking is nog altijd verdeeld in drie scherp gesecheiden standen of has

ten. De eerste stand, waaruit over het algemeen de volkshoofden voortkomen, wordt do marna genoemd (de adel), in eigen kring weer verdeeld in marna-besar (marna lelaapo) en marna-kejtijl. De marna's zijn de feitelijke beschikkers over het land (toean-tanah), zij behooren echter niet tot de oorspronkelijke bevolking, bet zijn de afstammelingen van de veroveraars van het eiland en hebben het eilandje Loeang tot bakermat. Het volksverhaal zegt dat zij van goddelijke afstamming zijn; op een klein eilandje bij Loeang (Nolawna) zouden zij langs een rotanladder dadelijk uit den hemel zijn gedaald. Het waren over het algemeen harde meesters voor hun onderhoorigen, zelf brachten zij hun leven door in een „dolce far niente". De zwaarste straffen werden opgelegd aan de twee overige standen bij de geringste inbreuk op hun aanzien of wegens te weinig eerbiedbetuiging. Zelfs in kleeding uitte zich vroeger het standenverschil; de beide overige standen mochten bepaalde pa-tronen niet bezigen bij het weven van lenden-doeken (tjawats) en kains, de marna mocht vroeger alleen gekleed gaan met jas en broek of met een tjawat, waarvan de slippen tot over de knieën reikten. De tweede stand wordt uitge-maakt door de z.g. boer, afgeleid van het Let-tineesche „pore" (Kiss, wurue of wuhure), het volk, waarschijnlijk de autochthone bevolking van het eiland, de groote middenmoot en de economische kracht van de bevolking. Ten slotte de derde stand, de orang „stam" (slaven-stand), de afstammelingen van de vroeger op Timor en op de overige eilanden gekochte of in den krijg buitgemaakte slaven (ata, abka). Evenals bij den eersten stand heeft men bij deze twee standen ook nog het onderscheid tusschen boer-besar (moelia) en boer-kejtijl, in stam-tetap (feitelijke lijfeigenen) opgenomen in de mataroemah van hun heer en die niet meer verkocht konden worden) en stam-bellan (gekochte slaven, enz. die wel konden worden verkocht). Huwelijk of geslachtelijke omgang met een vrouw van hooger stand is nog altijd verboden; betrof het vroeger een marna-meisje dan werd dat vergrijp zelfs met den dood gestraft. Een eeuwenlango kerstening heeft aan deze kastegeest nog niet veel kunnen veranderen, dit feudale stelsel zal dan ook niet anders dan zeer langzaam verdwijnen op deze zoo geïsoleerde eilanden.

In tegenstelling met de meer oostelijke gelegene eilanden wordt op Kisar het patriarchaal stelsel gehuldigd bij het huwelijk en de erfopvolging. Het huwelijk is exogamisch, polygamisch en leviratisch (bij de christenen monogamisch). De vrouw volgt den man; zij treedt uit haar mataroemah en wordt geheel opgenomen in die van den man. De uittreding van de vrouw uit haar mataroemah geschiedt door middel van een bruidschat, de maw'keweli, welke bestaat uit poesaka-bezit zooda's ma«-boelan, mas-piring, mas lor', klewangs en Jansen (gouden schiven, borden en oorhangers uit een alliage van goud, zilver en onedele metalen). De kinderen uit het huwelijk gesproten volgen de mataroemah van den vader.

Op het eiland worden twee talen gesproken; de taal in de negorijen Oirata-timoer en Oirata-barat verschilt van die der overige negorijen en is zelfs voor den eigenlijken Kisarees niet ver-

staanbaar. De bevolking van Oirata heeft zich dan ook eerst veel later te Kisar gevestigd en is afkomstig van de z.g. Kepala-tanah Timor- besar (het Noordelijkst gedeelte van Timor), van waar zij onstreeks 1721 moet zijn golvuht.

De aanraking der Hollanders met het eiland dateert van 1665. In verband met do herhaaldelijke invallen van de Portugeezen en Makas- saren riep men in dat jaar de hulp der V.O.C., te Banda in, op den llden Juli werd een verbond gesloten met do Compagnie en te Pantai Kiasar, een strandje aan de zuidkust van het eiland, werd voor het eerst de Hollandsche vlag geplant en de eed van trouw gezworen door eenige voorzaten van den huidigegen radja van Wonreli. De bevolking schaarde zich geheel vrijwillig onder het gezag der V.O.C., terwijl de Hollanders van hun kant hulp beloofden tegen vreemde indringers. Bij die gelegenheid ontstond de ver- keerde naam. „Kisar". Op het strand „Kiasar" staande, vroeg men op den grond wijzende hoe het land heette. De inboorlingen, meenende dat gevraagd werd hoe het strand heette, antwoordden „Kiasar". In 1668 werd het verbond hier- nieuw en in hetzelfde jaar werd bij Wonreli een redoute gebouwd (Kotalama), genaamd Delftshaven. In 1777 werd op het strand Pan- tai-Nama aan de westkust, by den ingang van de kloof, die van uit die zijde toegang verleent tot het binnenland, nog een redoute gebouwd, genaamd Vollenhoven. Beide versterkingen kregen een Europeesche bezetting, waarvan de nazaten thans nog te vinden zijn in de kampong Kota- lama, de z.g. mestiezen (Welada). De Kisareezen zijn goede zeevaarders en visschers. Vermel- denswaardig is verder de weefkunst (kains, tja- wats, snikirs, enz.), die uitsluitend door de vrouwen wordt beoefend.

Wonreli, de hoofdplaats, is de standplaats van den gezaghebber van Kisar en van den hulpprediker der Z.W.-eilanden. Het eiland, dat geen goede ankeiplaatsen heeft, wordt twee- maal per maand bezocht door de schepen van de Kon. Puketvaart Mij. via Amboina en Koe- pang.

Literatuur: Ernst Rodcnwaldt, Die Mestizen auf Kisar; A. J. Beversluis en Mr. A. H. C. Gicben, Ket Gouvernement der Molukken (Me- dedeelingen van do Afd. Bestuurszaken der Buitengewosten Serie A No. 2); H. C. van Eij- bergen, Aanteekeningen gehouden op eene reis naar de Zuid-Wester eilanden (Maart 1862) (J 883); C. N. Pleyte Wzn., Ethnografische atlas van de Zuid-Wester- en Zuid-Ooster- eilanden (1893); G. W. Earl, Verslag van een bezoek op het eiland Kisser, een van de Sara- watti- groep, in den Indischen Archipel (1841); I. H. Kolff. Jr. Reize door den weinig beken- den Zuidelijken Molukschen Archipel en langs de geheel onbekende Zuidwestkust van Nieuw- Guinea in 1825 en 1826 (1828); C. Bosscher, Statistieke aanteekeningen omtront de Aroe-eilan- don, Zuid-Wester-eilanden, Key-eilanden, Ta- nimbor-eilanden (1854). Voor de taal: Hey- mering, Bijdrage tot de kennis van de taal der Zuid-VVester-Eilanden, tevens eene proeve van vergel iking derzelve met acht and ere Inland- sc he talen (1846); Mr. Dr. J. C. G. J onker, Let- tinescho Taalatuideri, Vchr. Kon. Bat. Gen. LXIX (1932).

LETTI (LETTI OF LITTI). (Aanv. Di. II). Eiland

hehoorende tot de Zuidwester-eilanden (on- derafdeeling van dien naam, afdeling Toal der residentio Molukken). Maakt met de ooste- lijker gelegen eilanden Moa en Lakor de z.g. Lŕiti groep uit (zie aldaar). Het eiland doet zich voor als een aaneenschakeling van kale, ontwoude klok- en koepelvormige heuvels, aan de kust omgeven door een strook terras- land van 10—25 m. hoogte, bestaande uit op- geheven koraal en dat op de meeste plaatsen zeewaarts met een steilen rand eindigt. De om het eiland aangegroeide koranvlokten zijn bedekt met een tamelijk dikke humuslaag. In het O. vindt men een uitgestrekte vlakte in den driehoek, gevormd door de negorijen Laitoetoen, Batoemiau en Loehoellei, geheel bedekt met alang-alang, terwijl men de zuid- kust volgende komt aan een groote vlakte met laag boomgewas bedekt en waarvan de grond niet al te vruchtbaar is (belakang tanah). Vooral van wege de kale heuvelreeks, hierendaarslechts begroeid met kolipalmen (lontar) en waarvan de hoogste toppen zijn de Woearia wan (grootte berg) 406 m. en de Watoepoes 399 m., heeft het landschap in den oostmoesson hetzelfde desolate aspect als Kisar. In den westmoesson heeft het eiland geen veilige ankerplaatsen, in den oost- moesson en in de kenteringmaanden (April en October tot half December) kan geankerd wor- den voor Serwaroe op de noordkust, vroeger de standplaats van den posthouder. Als gevolg van de slechte begroeiing van het eiland is er over het algemeen een geringe regenval; ook hier moeten wel eens regenlooze jaren geweest zijn; de bevollng is voor haar voedsel dan aange- wesen op het naburige Moa. Heeft men echter gunstige regenjaren dan is er geen tekort, elk stukje grond dat naar beplantbaar is, wordt be- bouwd; naast mals, het hoofdvoedsel, wordt door de bevolking aangeplant cassave, rijst en verschillende katjangsoorten (peulvruchten). In tijden van schaarschte is vooral de kolipalm de redder in den nood, niet alleen vanwege de sa- goeueer (palmwyn), dock ook de vruchten (op Java siwalan genoemd) leveren voedsel op. Op L6ti worden voorts verschillende manggasoorten (mangifera sylvatica) aangetroffen. Vreest men voor een voedseltekort, dau wordt het vrucht- vleesch aan schijven gesneden en gedroogd, ook de pitten worden na droging en weeking in zee- water ten slotte gekookt genuttigd. De veestapel op het eiland is van tamelijk veel belang; kar- bouwen, paarden, geiten en schapen laat men vrij loopen in de hierboven vermelde vlakten; veediefstal komt dan ook zeer veel voor. Het vee client hoofdzakelijk om geofferd te worden by de heidenscho godsdienstige feesten, zooals by de doodenfeeston (pesta mati) en bij de op- richting van nieuwe woningen.

De bevolking telde bij de volkstelling 1930 6042 zielen en is verdeeld in 6 negorijsehappen n.l. van het Westen naar het Oosten gaande Nocwewang (958), Tomra (1845), Toetookey (1195), Batoemiau (655), Laitoetoon (465) en Loehoellei (924). Hiervan zyn 5124 personen gedoopt, het aental lidmateu bedraagt 1240. De meeste negorijen zijn gelegen aan het strand, op opgehoven koraalriffen en zijn alle voorzien van een hoogen steenen ringmuur. Thans zijn de huizen op den grond gebouwd, vroeger ston- den zy op palen. Verder het binnenland in heeft

•de bevolking h&ar tuinbuisjes (kerasans), waar zij in den plant- en oogsttijd verblijft houdt. Op den achterwal van het eiland treft men nog enkele vestigingen aan, die behooren tot de nego-rijen Noewewang, Tomra en Toetoeky. Zij worden bewoond door afstammelingen van de herders, die belast waren met de zorg van de op den achterwal los rondlopende kudden vce.

Het eiland Ldti is in de laatste 20 jaren zeer in betekenis achteruitgegaan; stapelplaats van de uitvoerproducten der Z.W.-eilanden is thans Kisar. Het tolkantoortje te Serwaroe werd in 1932 opgeheven evenals de Gouvernements Inischool 2de klasse.

De Lettinees is een goede prauwvaarder en visscher; voor den ruilhandel met de naburige eilanden wordt visch gedroogd; de ikan djoe-loeng, die evenals de haring in groote scholen op de kust komt en dan door de vrouwen wordt opgeschept in netten. Ook de weefkunst wordt op het eiland druk beoefend; de weefsels worden tegen mais geruild op het eiland Moa. (Zie verder LETI-GROEP).

Literatuur: D. H. Kolff, Jr. Reize door den weinig bekende Zuidelijken Molukschen Archipel en langs de geheel onbekende Zuidwest-kust van Nieuw-Guinea in 1825 en 1826 (1828); C. Bosscher, Statistieke aantekeningen omtrent de Aroe-eilanden, Zuid-Wester-eilanden, Key-eilanden, Tamber-eilanden (1854); H. C. van Eijbergen, Aantekeningen gehouden op eene reis naar de Zuid-Wester-eilanden (Maart 1862) (1863); C. N. Pleyte Wzn., Ethnografische atlas van de Zuid-Wester- en Zuid-Ooster-eilanden (1893). Voor de taal: Heymering, Bijdrage tot de kennis van de taal der Zuid-Wester-Eilanden, tevens eene proeve van vergelijking derzelve met acht andere Inlandsche talen (1846); N. Rinnooy en J. Brandes, T. B. G. XXXI en Mr. Dr.

J. C. G. Jonker, Lettineesche Taalstudien, Verb.

K. B. G. LXIX (1932kZ).

LETIGROEP (LĪTĪ-EILANDEN). (Aanv. DI. II). Groep van drie eilanden in de Timorzee, deel uitmakend van de z.g. Zuidwester-eilanden •en gelegen tusschen 127° 36' en 128° 15' O.L. en 8° 5' en 8° 17' Z.B. Zij bestaat uit de eilanden L&ti, Moa en Lak or en behoort administratief tot de onderafdeeling Zuidwester-eilanden, afdeeling Toel der residence Molukken. Van deze eilanden doet L&ti zich voor als een aaneenschakeling van niet zeer hooge, ontwoude klok- en koepelvormige heuvels, omgeven door een plateau van opgeheven rif, dat steil uit zee oprijst. De eenige ankerplaats op het eiland is Serwaroe op de noordkust, vroeger de standplaats van den posthouder dezer eilanden en dat nu nog 6 maal per jaar wordt aangedaan door de K.P.M. Moa bestaat uit twee afzonderlijke heuvelcomplexen, in het W. het goed begroeide Kamargeberge en in het O. een groep van kale heuvels met als hoogste punt de Karbouwenpiek. Beide coraplexen zijn verbonden en <•mgroeid door karangvlakten. Lakor is niets anders dan een opgeheven uitgestrekt koraalrif van geringe hoogte; vooral de bodem van dit eiland is weinig vruchtbaar.

De bandel dezer eilanden heeft vooral in de laatste jaren weinig meer te betekenen, de eilanden hebben weinig hulpbronnen. In normale tijden bestaat de uitvoer uit wat bijenwas (Moa), copra, buffelhuiden (Moa en Leti), Iola- en ba-

toelagasohelpen (Trochus Nitolicus en Tarbo Marnioratus) en sirih-oetan (vooral Lakor). De interinsulaire handel bestaat hoofdzakelijk uit ruil; met de bevolking der omliggende eilanden wordt ruilhandel gedreven in vlerkprauwen, droge visch, mais, rijst, gedroogde cassave, weefsels, buffels, varkens, geiten en schapen. De vee-stapel dezer eilanden is tamelijk beduidend (paarden, karbouwen, geiten en schapen), Moa alleen heeft ongeveer 5 a 6 duizend buffels, terwyl Lakor bij uitstek geschikt is voor de teelt van geiten en schapen.

Ofschoon de inheemische bevolking thans grootendeels is gekerstend (de samenleving bevindt zich in den bekende overgangstoestand, onder invloed van de zending en het Europeesch bestuur heerschen langzamerhand zachtere zeden, onderlinge oorlogen worden niet meer gevoerd), kan evenals van de overige Zuidwester-eilanden toch nog niet gezegd worden dat het heidendom is uitgeroeid. Het slumert en is in aller harten in latente vorm aanwezig om in tijden van nood en gevaar, zooals bij epidemieën, hongersnood, enz. we er opnieuw in volle kracht op te bloeien. Het geloof in spoken, geesten, voortekenen, soewangi's en het verjagen van ziekten door middel van een berhata kan men overal terugvinden. Het oude heidendom manifesteert zich hoofdzakelijk in de verering van de zon (Oepoelera, Oplera = groot-veerzon), hetgeen vele schrijvers in de meening heeft gebracht met zonanbidders, zooals de oude Perzen, te doen te hebben en dat de zon de allerhoogste macht vormde. Dit is niet juist, de zon moet als een godheid van minderen rang worden beschouwd. Ofschoon de aningtsige eeredienst op de Zuidwestergroep zich in allerlei grillige vormen vertoont, die dikwijls uiterlijk veel verschillen, schijnt er toch slechts een grondvoorstelling te bestaan. Op alle eilanden treft men bij den eeredienst den Loeaengschen invloed. De benaming van de zon Oplera Lgona, het scheppingsverhaal, de kaslenindeeling, alien wijst op de bakermat Loeaeng. Op Loeaeng moot de eeredienst gebracht zijn door een volk, komende uit het Westen, later overgebracht door de Loeaengers op de overige eilanden. Zie omtrent den godsdienst onder KJSAR.

De Christenen gaan op Zon- en feestdagen gekleed op Aibunwiche wijze, door de week en op het werk dragen de inannen een lenden-doek (tjawat); de vrouwen een kain lipa of een eigen geweven kain, boven de borsten vastge-maakt. Bij feestelijkheden dragen de inannen nog een smaHen hoofdhand van kohlhad en een ojnslagdoek, waarmede het lichaam gedrapeerd wordt, de vrouwen een zwart baadje en platen en borden van dun goud en zilver (mas boelan, mas piring).

Evenals de bevolking der andere Z.W.-eilanden is zij verdeeld in 3 scharp afgescheiden Htanden, den marna- (adeJ), den boer- (het volk, pore) en den slavenstand of stam (ata=sJaaF). Zie daaro-intrefit onder KISAR. De autochthone bevolking van L&ti woont in de negorjen Nocwewang, Tomra, Batoemiau, Lochoelêli en Laitoeten, zij vormt den middenstand (pore). Die van J'oe-toeky moet afkomstig zijn van het eiland Roma, negorj Djeroesoe. Op L&ti en Lakor treft men evenals op de Loeaeng-Sermata-eilanden en Djeroesoe het matriarchaal stelsel aan, op Moa

daarentegen wordt het patriarchaat gehuldigd, i doch volking, die in 1930 2708 zielen telde, woont in de niet in alle consequenties. Op Ldti wordt geen vestigingen Romkisar, Elo, Gerwali, Mahalota, bruidschat betaald, de man volgt de vrouw in haar Romdara, Rotnana, Poepljora, Regoha, Batoegadja mataroemah, de kinderen behooren tot de (Watoegaan) en Lelang. Zij is thans geheel gekerstend, mataroemah der vrouw. Ofschoon de man de vrouw maar behoort met die van Wdtar nog tot de minst volgt, blijft hij toch tot zijn mataroo- mah behooren; in ontwikkelde der Zuid- wester-eilanden. Zij woont in zaken do mataroemah der vrouw betreffende heeft hij eenvoudige gezinswoningen, die dadelijk op den niets te zeggen. Bij den dood van den man kan alleen grond zijn ge- bouwd, en ofschoon men op het eiland do harta- pentjarian geerfd worden; eerst komen do nog vol- doende hout en bamboe aantref, zijn do wan- kinderen en de vrouw aan de beurt, vervolgens de den meestal nog van klapperblad vervaar- digd. Het moeder van de vrouw, haar zusters en dan pas de bestuur in de negorijen wordt evenala op de overige broers. Ook de erfopvolging geschiedt langs de Zuidwester-eilanden gevoerd door een volkshoofd vrouwelijke lyn. Op Moa daarentegen volgde vrouw met den titel van orang- kaja, bijgestaan door zijn haar man; zij treedt uit haar mataroemah. De kinderen kepala's-soa (wijk- hoofden) en de familiehoofden echter worden tusschen de beide mataroemahs (oudsten der mataroemahs). Veel gezag heeft het gros verdeeld, met dien verstande dat het late, 3de en 5de di er hoofden, waarvan de meesten lezen noch schrij- kind komt aan de familie van den man, het 2de, 4de, ven kunnen, niet, terwijl de meesten hunner evenals 6de enz., aan de familie van de vrouw. Op Ldti in het volk, zeer verzoit zyn op de gegiste sageroe en Lakor alsmede op Loeang, Sermata, Damar en in de sopie-timor van den koli-palm. Evenals op de Leti- negorij Djeroesoe van het eiland Roma, bestaat het eilanden en Loeang heerscht hier het matriarchale exogamisch, monogamisch, leviratisch, matri- archaal stelsel (de man woont bij de vrouw in, geen huwelijksstelsel., bruidschat, de kinderen uit het huwelijk komen aan de

SERMATA. (Aanv. 1). III). Eiland in de familie der vrouw, in zaken de mataroemah der vrouw Timorzee, behoorende tot de Loeang-Sermata- groep, betreffende heeft hij geen zeggingschap, wel in de onderdeel der Zuidwester-eilanden, onderafdeling zijne; het erfreest en de erfopvolging geschieden van dien naam, afdeling Toaal der residentie langs de vrouwelijke lijn, enz.), terwijl men ook hier Molukken. Het is het grootste eiland van die groep, het bij de overige Zuidwester-eilanden beschreven lang en smal, geheel in- genomen door een bergland kastenstelsel aantref. Veel marna's zijn er echter niet bestaande uit een van Oost naar West loopenden rug, meer, dezen moeten vroeger erge vaxa- teura teest zijn in het Oos- ten en Westen nog flink begroeid, doch in geweest, veel erger dan elders en op een groot feest het midden zich voordoende als een klok- en koepel- door de overige standen bijna geheel zijn omgebracht. vorinig heuvelland, als gevolg van ontwooding *Literatuur*: Zie LOEANG.

(branden) begroeid met alang-alang. Dit complex, LOEANG. (Aanv. DI. II). Eilandje behoorende tot waarvan de hoogste top is de Loplai (392 in.), bestaat do Zuidwester-eilanden, meer in het bij- zonder tot de uit oude gesteenten, hier en daar door koraalkalk Loeang-Sermata-groep (zie ook SERMATA), bedekt; de zuidelijke helling is in het algemeen veel bestaande behalve uit de beide genoemde eilanden, uit steiler dan de noordelijke. Rondom dit bergland de eilandjes Kelapa, Tiata, Metoetoe, Metimiarang bevindt zich een breede wtrook karang, bedekt met een (meti=rif, mi- arang = van de marna) en Metirialang. tamelyke dikke humuslaag. De kusten zijn over het Van de laatstgenoemde eilandjes is slechts het atolei- algemeen stcil; in den oostmoesson kan geanker landje Metimiarang bewoond door Loangers worden aan de noordkust bij Mahaleta, ofschoon moei- afkomstig van do negorij Loeang-barat of 11- marang. Jijk, terwijl k lei no re vaartuigen een bcschutte Op dit eilandje is ten behoeve van de zeevaart een ankerplaats kunnen vinden in den westmoesson in do kustlicht geplaatst.

baai van Lelang aan de zuidkust. Slechts in den Loeang wordt behalve hier en daar een zeer smalle westmoesson treft inon or verschillende min of meer kuststrook, waarop de negorijen Loeang- Tiinoer en groote bergstroomen aan, o.a. dien bij de vestiging Loeang-Barat zijn gelegen, geheel ingenomen door Gerwali, waar vroeger de V.O.C. een blokhuis had, en een tweetal dorre heuvelcoim- plexen, geheel die ontspringt op don Boro. De bevolking leeft van den opgebouwd uit kalksteen, ge- vuld met crinoide stylen landbouw, die cr als iadangbouw plaats heeft; steeds en waarvan de hoog- sto top is do Worloeli met een wordt er voor gewaakt dat do bevolking niet te kleine hoogte van 260 m. Het eilandje heeft een oppervlakte tuinen aanlegt, aangezien het eiland van oudsher ook van ± 70 km.² en behoort evenals de overige eilandjes do voorraadschuur is van het nabijgelogen Loeang (zie dozer groep administratief tot de onderafdeling aldaar). Door de bevolking wordt verbouwd mats Zuidwester-cilanden, afdeling Toaal der residentie (hooflvocdsel), laboe, bataten, katjang, enz., bij een Molukken. Het is een atol, geheel om- gevend door een surplus vorkocht of tegen droge visch ingeruild te uitgestrekt koraalrif en kan slechts bij vloed door een Loeang en op de Babar-eilan- dcn. Zij niaakt druk jacht driaet toegangen be- reikt worden door kleino met lans, pijl on boog op de hier in groote zeilpauwen en weim diepgaand vaartuigen. Door hoevelhedon voorkomende wilde varkens! De de rotsachtige bodemgesteldheid — de kale, met noordkust van Mahalota af naar het Westen en de schrale gras- velden bodokto heuvels bieden vooral in zuidkust bij Lelang heb- ben schelpenrijke riflon; naast den oostmoesson een desolaten aanblik, hier en daar copra zijn lola- en batoclagaschelpen do eenige slochts verheffen zich spaarzame boomgroepen, uitvoerproduc- ten van het eiland. Alle negorijen zijn waarby do koli- of lontarpalin (Borassus Fla- thans aan de kust gevestigd en zijn nu niet meer als belliformis) domineert, terwijl er op het geeheel vroeger door zware steenen muren beschermd. Het I eiland slechts 2 putten worden aangetroffen, eiland is verdeeld in 9 negorijsehappon. Do be

die brak water opleveren — is landbouw er niet wel mogelijk, voor de voedselvoorziening is de Loengang van oudsher aangewezen op het nabijge Sermata en op het eiland Moa van de westelijke gelegen Ldti-groep. Toch heeft het eiland een grooteren veestapel dan het grootere en vruchtbaarder Sermata (karbouwen, geiten en varkens); in den drogen tijd voeden de buffels zich met mos en zeewier. De bevolking telde in 1930 949 zielen en woont thans in 2 negorij-complexen. Loengang-Timoer, de grootste, een samentrekking van de oude zelfstandige negarjes Teproeloe, Poepoeny, Pepoepoen en Hingely met 677 zielen, en Loengang-Barat of Hmarang (ili-marang = berg van de mama's) met 272 zielen. Vroeger waren de negarjes gevestigd op de toppen, der heuvels en rotsen, met het oog op de onderlinge oorlogjes versterkt met zware steenen muren en ondoordringbaar cactushagen. Vooral tusschen Ilmarang en de overige oude negorijen kwam het vroeger herhaaldelyk tot bloedige botsingen door het meti-bezit; de grenzen der visch- en schelpenrijke riffen zijn thans echter behoorlijk vastgelegd.

Dit kleine eilandje schijnt de bakermat te zijn geweest van een groot deel der bevolking van de Ldti-groep, Roma, Kisar en Sermata; zelfs tot diep in de Babar-, Tanimber- en Kai-eilanden is de Loengang-invloed nog waarneembaar en worden de oude Loengangers als de voorvaders beschouwd. Het een en ander berust niet alleen op overleveringen en oude volksverhalen; de op de eilanden gesproken dialecten, het kastenstelsel, de heidensche godsdienst met als hoofdteuing de vereering van de zon, het mannelijk beginsel en genoemd Oplera Lgona (letterlijk vertaald Grootvader Zon van Loengang) en het scheppingsverhaal, alles wijst naar het oude centrum Loengang terug. Volgens de overlevering moet het eilandje, dat nu als een rots uit de zee steil oprijst, vroeger reel grooter zijn geweest en 66n geheel hebben uitgemaakt niet alleen met de omliggende riffen en eilandjes, maar ook met de overige Zuidwester-, Babar- en Tanimber-eilanden. Door herhaaldc plagerijen van de Loengangers werd Oepoelero, de zon, dusdanig vertoormd dat hij naar beneden kwain, de gedaante aannam van een grootc „ikan-sakoe" en het grootc land verwoestte. Thans is de bevolking geheel tot het Christendom overgegaan, zy gaat gekleed op de wijze der Ambonneezen, de tjawat is geheel in onbruik geraakt. De bevolking leeft boofdzakelyk van de vischvangst; enkele Loengangers hebben ladangs op Sermata. De visch wordt er gedroogd en gezouten, het geconserveerde product wordt op de omliggende eilanden verkocht of op Moa en Sermata tegen mats geruuld. Andere zeeproducten voor den uitvoer zijn tri pang, lola- en batolagaschelpen. De vlerkprauwtjes benoedigd voor de vischvangst worden betrokken van het eiland Damar, de grootere roei- en zeilprauwen van de tot de onderafdeeling Banda behoorende eilanden Nila, Serocia en Teoen. Van oudsher waren de Loengangers stoute zeevaarders; zij voeren vroeger zelfs tot de Aroe- en Timorlaet-eilanden in het Oosten en Timor-Dilly in het Westen om er handel te drijven. Zy stonden op een hoogere trap van beschaving dan de omwonende eilanders, ook in den krijg waren zij bedreven. De autochthone bevolking van Moa moet zij zelfs

verslagen en verdreven hebben; in de oude vestiging Ilmarang getuigt van dien stroop-tocht nog een buitgemaakte koperen Polynesische oorlogstrom, die natuurlyk heilig is verklaard. In de weekstun zijn de vrouwen zeer bedreven. Vervaardigd worden kains, snikirs (omslagdoeken) en tjawats, die op de nabijge-legen eilanden worden verhandeld of tegen mala en padi geruuld. Enkele families zijn in de smeedkunst zeer bedreven, mas-boelans, maspirings en lor-lors (gouden oorhangers) alsmede gouden en zilveren voorouder- of zielebeeldjes (oplera's) worden door hen vervaardigd en vinden op de overige eilanden voor het poesaka-bezit veel aftrek.

Literatuur (Aanvulling). D. H. Kolff Jr., Reize door den weinig bekenden Zuidelyken Molukschen Archipel en langs de heel onbekende Zuidwestkust van Nieuw-Guinea in 1825 en 1826 (1828); C. N. PleYTE Wzn, Ethnogra-fische atlas van de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden (1893).

ZUIDWESTER-EILANDEN. (Aanv. DI. IV). De eilanden, gelegen in de Banda-zee ten N.O. en 0. van Timor, zoogenoemd naar hun z.w.-lykce ligging ten opzichte van het vregere centrum Banda. Deze eilanden kunnen verdeeld worden in de navolgende groepen: De Babar-eilanden, bestaande uit de eilanden Babar, Wdlang of Wdtan, Dai, Dawera, Dawelor en Marsela; de Loengang-Sermata-eilanden, bestaande uit Sermata, Loengang, Poeloe Kelapa, Metoetoe, Mc-timiarang en Metrialang; de Ldti-groep, bestaande uit de eilanden Ldti, Moa en Lakor; het zelfstandig eilandje Kisar; de Roma-groep, bestaande uit de eilanden Roma, Maepora, Noesiata, Noesmitan, Wawitlang, Noesalaoet, Noesia Limtoetoe, Noeskital en Djoka; de Witargroep bestaande uit de eilanden Wdtar of Wetter, Li-rang, Poelau Redoeng en de Goenoeng Api. (Zie de afzonderlyke artikelen over de belangrykste eilanden). Geografisch zijn deze eilanden in twee grootc groepen te verdeelen, n.l. een zuidelyke rij eilanden, zuivere opbeffingsgebieden en een noordelyke rij, welke geheel vulkanisch is. De zuidelyke rij maakt deel uit van de zoogenaamde Timor-Ceramboog, de oudste plooiing in de zuidelyke Molukken, welke dicht langs het Sahoelplat loopt en zich vrijwel evenwijdjig daarmede gerangschikt heeft, in detail bestaande uit de navolgende eilandenboog: Soemba, Timor, Ldti-eil., Loengang- en Sermata-eil., Babar-eil., Tanimber-eil., Kai-eil., Watob61a- en Goram-eil., Ceram, Ambon, de OeJassers en Boeroe. De noordelyke rij behoort tot een veel jongere plooi en wordt gevormd door de eilanden W6tar, Roma en Damar, een voortzetting van den zoogenaamden grooten Soenda-boog, die ten slotte eindigt in de z.g. Bandazeevulkanen Teoen, Nila en Serocia en verder in de Banda-eilanden.

Zij hebben een vruchtbaren bodem, zijn over het algemeen dicht bebost en hebben een goeden regenval in tegenstelling met de zuidelyke eilandcnen, waar men in plaats van het weelderige regenwoud, savanneachtig park-landschap of geheel kale grasvlakten aantreft, waarin als karakterplant zich hier en daar de kolje- of lontarpalm (Borassus Flabelliformis) verheft, een voor de als zeer ambekend staande bevolking zeer waardevolle palm. De meeste

■ der Zuidwester-eilanden rijzen steil op uit zee, de zeeën rondom zijn zeer diep: goede anker-plaatsen komen schaars voor¹

1. MOA. (Aanv. DI. II). Grootste en middelste eiland van de Ldtigroep, onderdeel der Zuidwester-eilanden, behoort administratief tot de onderafdeeling Zuidwester-eilanden, afdeling Toedal der residentie Molukken. Het is een uitgestrekte 10—20 m. hooge karang-vlakte, waarop zich twee uit eruptief gesteente bestaande gebergten verheffen, in het Westen het zwaar begroeiide Kamargebte (289m.), in het Oosten een complex van klok- en koepelvormige bergen of liever beuvels met de Karbouwenpiek (Goenoeng Karbau) als hoogste top (375 m.), beaekt met alang-alang. Het is alsof het eiland, dat ruim 500 km.³ groot is, ontstaan is uit twee eilanden, waartusschen en waarom zich een lage vlakte van koraalrif heeft gevormd (dezelfde formatie is te vinden op het naburige eiland Lakor) met diepe overlangsche groeven en sple-ten (liangs). De karangvlakte op Moa echter heeft een dichtere humuslaag; vooral in de omgeving der beide heuvelcomplexen is de grond zeer vruchtbaar en in tijden van voedseltekort is het eiland steeds de voorraadschuur van de overige Loto-eilanden. Ten gevolge van de steil aflopende kusten heeft Moa evenmin als de overige eilanden veilige ankerplaatsen; in den oostmoesson kan op de noordkust bij Kaiwatoe geankerd worden, ofschoon dikwijls met veel moeite, terwijl kleinere vaartuigen in den west-moesson ankergrond kunnen vinden op de oost-kust bij Pilang, even ten Zuiden van de negorij Moain (Mogain). Het eiland heeft een belangrijke stapel van buffels en kleinvee; het aantal karbouwen wordt geschat op 5000 stuks. Uitvoer naar buiten het ressort is tot dusver nog niet inogelijk geweest; de centra voor den afzet zijn te ver af, terwijl de hooge vracht der K.P.M. concurrentie met het dicht bij Java gelegen Socmbawa uitsluit.

De bevolking, volgens de in 1930 gehouden volkstelling 3649 zielen, woont in 7 negorj-schappen met de vestigingen Kaiwatoe-Toina-man, Wakarlei, Patti, Werwaroe-Oepinor, Klis, Tounwawan-Poliboe en Moain (Mogain). Typisch zijn de zware stenen muren, die dwars over het eiland loopen, de grenzen aangevend van de negorj- of regentschappen en tevens diens om vermenging van den veestapel met die van andere negorjen te voorkoinen. Voor worden deze muren opgericht om de voor een bepaald jaar voor den landbouw in gebruik genomen gronden te beschermen tegen de wilde varkens, die hier veel voorkoinen en om de buffels weg te houden van den aanplant. De buffels jaat men vrij, los rondloopen op de groote gras-vlakten zonder begeleiders; een gevolg hiervan is dan ook datdekarbouwendikwijlsvervieren; vooral in de omgeving van den Goenoeng Kamar treft men nog een groot aantal van deze verwilderd dord dieren aan, waarop een ieder vrij kan jagen. De oude negorjen hebben nog alle een ringmuur, vroeger aangebracht met het oog op de voortdurende onderlingo twisten en veeten. Dczo zware muren, 1—1 A m. dik en 2—3 m. hoog, bestaan uit stapelingen van rotssteen en zijn gewoonlijk voorzien van bastions. Ook treft men hier en daar uitbouwen aan, aangebracht voor de flankbestrijking. Gewoonlijk zijn doze

versterkte vestigingen aangebracht op haast ontoegankelijk plaatsen zooals op tj otten, rotsen, tandjoengs, enz. In do muren zijn nauwe poorten aangebracht, welke ook verdedigbaar gemaakt zijn. Een typisch voorbeeld is de heidenkampoen¹ Tounwawan. De zware muren zijn in de oogen van de bevolking heilig; zij werden door de voorouders opgericht; een even-tueel afbreken zou beslist ziekte en ongeluk in de negorij brengen. Bij het oprichten van een nieuwe negorij refereert men het daarom „en bloc" naar een andere plaats te verhuizen; de muren van de oude versterking blijven intact en worden steeds onderhouden, hetgeen ook te zien is aan de oude verlaten vestiging Kidra aan de z.kust, den zetel van de oude mama's.

De oude hoofdplaats Patti aan de z.kust heeft niet veel meer te betekenen, zij telt thans nauwelijks 300 zielen meer. Belangrijker vestigingen zijn Kaiwatoe (ankerplaats op de n.kust en zetel van den eilandrechter van Moa en Lakor), Klis en Tounwawan, beide laatste negorjen met een bevolking van ieder ruim 1000 zielen. Te Patti had de V.O.C. een vestiging ter bescherming van het notemuskaat-monopolie te Banda; bet eiland moet n.l. evenals de eilanden Damar en Roma goede noten en foelie opgeleverd hebben. De Compagnie heeft er „goed" gewerkt; thans is dit gewas nergens op de eilanden meer te vinden. In 1674 werd do redoute „de Haen" gebouwd, in 1734 gerestoreerd door korporaal Jonas met „twee gemeenen". Van deze versterking, zoo genoemd naar den op den voorgevel afgebeelden haan met de inscriptie „Als deze haen begint te vliehen, zullen de menschen niet meer lieghen", zijn thans nog slechts de mines aanwezig; alleen de oude V.O.C.-kerk is nog in gebruik.

Het grootste gedeelte van de bevolking is nu tot het Christendom overgegaan, althans gedoopt; het aantal gedoopten bedraagt 2413 met 812 lidinaten. Veel heidenen treft men nog aan te Werwaroe en Tounwawan; zij zijn rustige en ijerige lieden, die echter nog op een lagere trap staan dan de omringende christen bevolking. Zie verder LfITI-GROEP.

Uitvoerproducten van het eiland in normale tijden zijn vooral buffelhuiden en byenwas (beide producten zijn nu echter nagenoeg waardeeloos), verder nog wat lola- en batolaga-schelpen en sirih-oetan. Door de bevolking wordt tabak verbouwd, die op de overige eilanden van deze groep veel afrek vindt, evenals sirih-pinang (ruilhandel). Voor den huizenbouw komt men veel van Loelang, Ldi en Kisar om hout te kappen on den Goenoeng Kamar; in de naaste omgeving wordt djatibosch aangetroffen, waar- van het zaad nog verstrokt is door de oude Compagnie.

Volgens de overlevering is hier de geheele autochthone bevolking verdwenen. Door onderlingen krijg verzwakt is zij ten slotte bij een inval van Loeangers en Serinatanen dusdanig verslagen, dat slechts enkele overlevenden zij per prauw naar Oost-Wdtar konden redden. De huidige bewoners zijn in hoofdzaak afstammelingen van de overwinnende Loeangera en Serinatanen, waarbij zich later groepjes immigranten voegden, afkomstig van Kisar, Portugeesch Timor uit de buurt van Timor-Dilly en van de Kai-eilanden. Te Loelang wordt in de op een heuvel gelegen oude vestiging Ilmarang nog

een oude polynesische ketelrom bewaard, die buitgemaakt moet zijn in den krijg tegen de autochthone bevolking van Moa bij den Goe-noeng Kamar.

LHeratuur: (Aanvulling). D. H. Kolff Jr, Reize door den weinig bekenden Zuidelijken Moluk-schen Archipel en langs de geheel onbekende Zuidwestkust van Nieuw Guinea in 1825 en 1826 (1828); C. Bosscher, Statistieke aantekeningen omtrent de Aroe-eilanden, Zuid-Wester-eilanden, Key-eilanden, Taniniber-eilanden (1854); H. C. van Eijbergen, Aantekeningen gehouden op een reis naar de Zuid-Wester-eilanden (Maart 1862) (1863); C. N. Pleyte Wzn, Ethnografische atlas van de Zuid-Wester- en Zuid-Ooster-eilanden (1893).

XLAKOR (LEIKOR). (Aanv. DI. II). Eiland behoorende tot de Zuidwest-eilanden en nicer in het bijzonder tot de Ldti-eilanden (zie aldaar). Administratief behoort het tot de on-derafdeeling Zuidwest-eilanden, afdeeling Toedal der residentie Molukken. Het eiland is niets anders dan een uitgestrekt opgeheven koraal-rif van geringe hoogte (grootste hoogte ± 50 m.), dat hier en daar zeer karig met humus is bedekt. In het Zuiden en het Noorden treft men een smalle vruchtbare strook aan; hier zijn dan ook de vestigingen te vinden. Ofschoon de bodem over het algemeen niet vruchtbaar — het eiland, dat een oppervlakte heeft van ± 140 km., be- staat vooral in het Westen en in het Oosten uit karangvlakten, kaal zonder eenige begroeiing en doorploegd met spleten en kuilen — heeft het een niet onbelangrijken veestapel, vooral geiten en schapen telen er goed voort. In de diepe spleten, kuilen en groeven, die slechts een geringe hoeveelheid humus bevatten, plant de bevolking klapperboomen, den brood boom, enz. Van deze hoogte boomen ziet men slechts de toppen even boven den grond uitsteken. Het drinkwater voor mensch en vee wordt betrokken of uit gegraven putten of uit kuilen, waar in den regentijd het water zich verzamelt. Men plant tweemaal 8 jaars, in den barat (westmoesson) en in den timoer (oostmoesson). De ladangs, soms slechts enkele vierkante meters groot, worden gebrand. In de asch wordt uangeplant niais (een vroegrijpe soort), laboes, batuten en katiangsoorten, terwijl men in den oostmoesson nog uien verbouwt, waarvoor men bedden aanlegt, bedekt met verbranden stalmeel. Vanwege de bodemgesteldheid en vooral ten gevolge van den ongeregelde regenval is men gewoonlijk op het naburige Moa aangewezen voor het aanvullen van voedselkorten. Mais, rijst en cassave worden ingeruild tegen geiten en schapen.

De bevolking, die afkomstig is van de oostelijke gelegen eilanden Loeang en Sermata, telde in 1930 1564 zielen en is verdeeld in 4 negorij-schappen met de vestigingen Werwawang, Letoda, Letwaree, Kiety, Letpey, Lolotoora en Jamloely. Er zijn 1498 gedoopten, waaronder 547 lidmaten. Ofschoon de zee rijk is aan visch en schildpadden, doet de bevolking niet veel aan de visscherij. Men vangt slechts wat kleine visch op de bijeb droog- of half droog-loopende riffen (meti's) om het eiland. Uitvoerproducten van het eiland: geiten en schapen, uitgevoerd naar Amboina en Banda per zeilpraauw, verder wat copra, Iola- en batolagashelpen en voorheen veel sirih-oetan (de vrucht van een wilde

sirihsoort, welke voorkomt in de rotsachtige spleten en kuilen op het edand). Bit Product deed tot 1930 nog 50 gulden de pikoele en werd rechtstreeks uitgevoerd naar Singapore¹ biam en China, voor de bereiding van medic² en voor het mengen van arak; thans is het events de meeste uitvoerproducten van het ressort vrijwel waardeeloos geworden.

De taal is een dialect van die gesproken op Loeang, Sermata en Ldti, terwijl men ook hier bij het heidendom dezelfde grondgedachte en godsdienstige gebruiken aantreft als op de meeste der Zuidwest-eilanden. Ook hier is het volk ingedeeld in 3 standen, de marna's (adel), de pore (boervolk) en de stam (ata=slavenstand). Dit feodaal stelsel heeft evenals de godsdienst Loeang tot bakermat.

Literatuur: (Aanvulling). D. Kolff Jr. Reize door den weinig bekenden Zuidelijken Moluk-schen Archipel en langs de geheel onbekende Zuidwestkust van Nieuw-Guinea in 1825 en 1826 (1828).

ROMA of ROMANG. (Aanv. DI. III). Eiland behoorende tot de Zuidwest-eilanden, onderafdeeling van dien naam, afdeeling Toedal der residentie Molukken. Vormt met de omliggende onbewoonde eilanden en eilandjes Maepora, Noesiata, Noesmitan, Wawitclang, Noes(a)-laet, Noesia Limtoetoen, Noeskital en Djoka de z.g. Romia-groep, een onderdeel van den „grooten Soendabooij“, welke in het Westen begint bij de aan den Indischen Oceaan grenzende deelen van Sumatra en Java en ten slotte eindigt in de welbekende Bandazeevulkanen. Van de omliggende eilandjes zijn Maepora en Noesiata ietwat vruchtbaar; naast ebbenhout, kajoekamoening, ijzerhout, kajoekasoga enz. treft men er kajoetjendana aan (Santalum album), een superieure soort en beter dan die van Wadai, in de omgeving van Iwakki. Noesiata (slecht eiland=poelau tida baik) wordt beschouwd als de verblijfplaats van de zielen der afgestorvenen op Rome (zie omtrent den godsdienst onder KISAR).

Roma is een bergland, dat steil uit zee oprijst en bestaat uit eenige oude vulkanische eruptiepunten. Van de vulcanische werking is Diets nicer over dan een paar warmwaterbronnen aan de oostkust. Het is geheel door koraalriffen omgeven; op de verschillende bergtoppen, waarvan de hoogste op de n.w.kust 747 m. meet, treft men tot op grootte hoogte (500 m.) koraalkalk aan. Deze kalklagen bellen volgens Verbeek van 5—10%. Het eiland is tainlijk vruchtbaar en heeft door de goede bebossing een gunstigen regenval. De landbouw wordt beoefend als ladangbouw (roofbouw), do aangelegde ladangs worden na 3—4 jaren weer verlaten. Aangeplant wordt door de bevolking naait niais (hoofdvoedsel), rijst, laboes, katiangsoorten (peulvruchten), batuten, enz. Voeger kwamen in regenlooze jaren Kisareezen zich tydelijk op het eiland vestigen. Zoo is de huidige negorij Hila ontstaan, een saineitrekking van de Kisarvestigingen Oirwakeka Jarwoni en Diour en uitsluitend bevoond door een Kisarbevolking. Ook de bevolking, die in de negorijen Hila en Djeroesoe is weinig talrijk en tekelt in 1930 1269 zielen. Hans is do bevolking geheel tot het Christendom overgegaan, in beide negorijen is een Inlandwhe leeraar van de Indische kerk bescheiden

als gemeentevoorganger, tevens hoofd van de 3-jarige door het Gouvernement gesubsidieerde volksschool.

De autochthone bevolking van het eiland, de toean-tanah, woont in Djeroesoe en heeft uitgestrekte klapperaanplantingen en zeer schel-penrijke riffen om het hoofd-eiland en op de om- liggende kleinere onbewoonde eilandjes. Zij staan op een niet bijzonder kameraadschappelijke voet met de bevolking van Hila, de in- dringers. Een eeuw geleden lag op de noord- kust nog een vestiging van lieden afkomstig van het noordelijkst gedeelte van Timor (kepala-tanah); van wege den voortdurenden strijd met de toean-tanah van het eiland zijn deze lieden weer gevlucht en hebben zij zich, blijvend ge- vestigd te Oirata op Kisar, zie aldaar. Het be- stuur in de negorijen wordt gevoerd door een hoofd uit den marna-stand (den adel) met den titel van orang-kaja, bijgestaan door kepala's- soa (wijkhoofden) en de oudsten der negorijl (orangtoe mataroemah). Te Djeroesoe treft men nog aan een ouden V.O.C.-steen, vroeger ook bezichtigd als offersteen bij de porkafeesten, waarbij veel varkens werden geslacht en toewak van den ardpalm gedronken.

Ankerplaatsen heeft men te Roemab-koeda, waar een riviertje zich in zee stort, voor den westmoesson, en in den oostmoesson in de baai van Hila, tegenover het eiland Noesiata. Aan deze baai bevond zich vroeger de vestiging Hila, in 1924 overgebracht naar het heuvelland van het z. lykschiereiland vanwege de zware malaria, die er heerschte.

De uitvoerproducten van het eiland zijn copra, lola- en batolagascelpen (Trochus Niloticus en Tarbo Marmoratus), terwijl met de om- liggende eilanden ruilhandel wordt gedreven in mais, rijst, pinang enz. Voor den huizenbouw betreft het nabije Kisar hout van Rorara. In do laatste jaren ondervindt de bevolking veel hinder van Japansche inotorschoeners, die op de schelpenrijke mcti's (riffen) komen stroopen.

Literatuur: (Aanvulling). D. H. Koff J. Reizc door den weinig bekendcii Zuidlijken Molukschen Archipel en Jangs do geheel onbe- kendo Zuidwestkust van Nicuw-Guinea in 1825 en 1826 (J 828); C. Bosschr, Statistieke aantec- keningen omtrent de Aroc-eilanden, Zuid- Weater-eilanden, Key-eilanden, Tanimber-ei- landen (1854); II. C. van Eijbergen, Aantee- keningen gehouden op eene reis naar de Zuid- Wester-eilanden (Maart 1862) (1863); C. N. Pleyte Wzn. Ethnografische atlas van de Zuid- W,ester en Zuid- OoBter-eilanden (J 893).

J J : **ILWAKI OF ILWAKKI.** (Aanv. J) I. II. Plants gelegen aan de z.kust van het eiland Wdtar, eertijds de standplaats van den posthouder van Wdtar, wordt 6-) naal per jaar aangedaan door de Kon. Paketvaart Mij. na Koepang en Kisar (Wonreli), de onderafdeelingshoofdplaats van de onderafdeeling Zuidwester-eilanden, afdeeling Toaal der residentie Molukken. J.) e aan- raking van de V.O.C. met het eiland Wdtar dateert reeds van 1645; te Ilwakki had de Compagnie een vestiging met een kleine bezetting. De bevolking van de omringende negorijen is reeds in de 17de eeuw tot het Christendom over- gegaan; men had er een kerk en een school- meester. Wegens de zware malaria, die er heerschte —deoude plants lag tusschen twee brakwatei-

moerassen, broeïnesten van de anophelinen Myzomia Aconita en Myzomia Ludlowi —, is in 1924 op deskundig advies het negorijcomplex overgebracht naar een ± 1 km. oostelijker ge- legen heuvelterrein, bedekt met kajoepoeti- bosch (Eucalyptus Alba). Het tegenwoordig negorij-complex, een samentrekking van de negorijen, Ilwakki, Hoeroe, Planigagora en Sau is eebter niet veel gezonder, liet geboortecijfer is nog steeds laag, de sterfte groot. De Christen- bevolking jnaakt een zeer anemischen en ge- degeneerden indruk. In de nabijheid van de plaats wordt nog wat tjendarahout (Santalum Album) aangetroffen op de ratsachtige tan- djoengs en koralkalkterassenz

DJOKA OF LAAG EILAND. (Aanv. DI. I).

Een onbewoond koraaleilandje ten Oosten van Roma of Romang (zie aldaar), in de z.g. Zuid- wester-eilanden, onderafdeeling Zuidwester-eilan- dpn, afdeeling Toaal der residentie Molukken.

DAMAR (DAMMER OF DAAM). (Aanv. DI.

I). Vulcanisch eilandje in de Banda- zee ten N.O. van Timor gelegen en behoorende tot de onder- afdeeling Zuidwester-eilanden, afdeeling Toaal der residentie Molukken. Het wordt met de omliggende onbewoonde eilandjes Noord- en Zuid Terbang en Noes Leor de Damargroep genoemd, een onderdeel van de Zuidwester- eilanden (zie aldaar). Damar behoort tot de jonge Bandazee-vulkanen en vormt met de eilanden W'tar en Roma een voortzetting van den „grooten Soenda-boog", welke loopt over de aan den Indischen Oceaan grenzende deelen van Sumatra en Java, de kleine Soenda-eilanden, Flores en de Solor- en Alor- eilandenen tenslotte

eindigt in de Bandazeevulkanen Teoen, Nila, Seroea, Manoek en de Banda-eilanden. Het eilandje wordt geheel ingen omen door een uit zee opryzend, met dicht bosch begroeid berg- land, waarvan de Jioogste top is de nog rookende Goenoeng-Api of Woev/arlali (Woearlali, Woer- lali. Wocwar = berg, lali = zwavel) in het N.O. Aan den voet treft men vele warmwaterbronnen aan, terwijl op den berg zelf door een elftal krachtig stoomende solfataren veel zwavel wordt afgezet, die tot 1914 werd geexploiteerd door een Fran- che niaatschappy (maximum productic per maand ± 75 ton, uitvoer in J 913 927 ton). Ten gevolge van den wereldoorlog moest de exploitatie gestaakt worden; sindsdien werd zij nim ni er nicer her vat. Empties zijn echter niet V bekend (zie ook Molengraaf in jaarb. Mijnw. J)J 6 Verh. I). Het eiland is zeer vruchtbaar en heeft eon goeden regenvul. De bevolking, die in 1930 uit 2042 zielen bestond, is geheel tot het Christendom overgegaan en woont thans in 7 negorijen aan de oost- en noordkust (Woeioer en KehJi aan de kleine, doch schitterende baai van Solath, lliih in het N.O., Bebar en Koemoer aan de VVilthchnusbaai, Meloe-kodai en Batoe- mcrah). Voorheen woondo zij als gevolg van de voortdurood onderlinge twisten en vecten meer hot binnenland in op haast ontoegankelyke met hooge steenen ringmuren versterkte tjotten. Met bestuur in de negorijen wordt govoerd door een door de bevolking gekozen hoofd (regent met den titel van orang-kaja, bijgestaan door de kepala's-soa en de oudsten der negorij (kepala mataroemah). Vroeger trof men in elke vesti- ging nog een „capitan** aan, te beschouwen ala een vooi'vechter in den oorlog, welke persoon

dikwijls zelfs meer gezag had dan de orang-kaja. Opmerkelijk is het, dat op dit eilandje twee geheel verschillende talen voorkomen; de taal gesproken in de negorijen Batoemerab en Me-loe-koeai is voor de overige bevolking zelfs on-verstaanbaar. De bevolking behoort tot de welvarendste van de Z. W.eilanden door haar uitgestrekte klapperaanplantingen, die zelfs tot hoog op de berguggen zijn aangelegd, en door het bezit van schelpenryke riffen om het hoofd-eiland en op de omliggende eilanden. De voor-naamste uitvoerproducten zijn dan ook copra en schelpen (Jolascchelpen=Trochus Niloticus, batoelaga- of mataboelanschelpen=Tarbo Mar-moratus). Hoofdvodsel op het eiland is de pisang in tegenstelling met de overige Z.W.eilanden, waar zulks mais is. Verbouwd worden voorts in ladang-bouw verschillende aard-vruchten, zoals bataten, kaladi en oebi. Sagoe komt tamelijk veel voor en wordt door de bevolking geklopt om in de eigen behoefte te voorzien (sagoementah=sagoemeel, sagoe lempeng = sagoekoekjes). Vermeldenswaard zijn verder de gekweekte vruchtboomen zoals de nangka, de niangga, de djerock-betawi (pompelmoes), de djerock-tjina (mandarijntjes) en de djerock manis (sinaasappelen). Vooral van de twee laatstgenoemde citrussoorten worden jaarlijks prauwladingen uitgevoerd naar Banda, Sapa-roea en Amboina. Verder is de Damarees een goede timmerman op een kundige prauwen-bouwer; de vlerkprauwtjes (beroe's) vinden gereede aftrek op de overige Z. W.eilanden en worden gebezigd bij de vischvangst. Op het eiland vindt men goede houtsoorten, zoals de kajoebesi (ijzerhout = Intsia), linggoea (Pterocarpus), gopassa (Vitex), bintangoer (Calophyllum), ebbenhout, enz.

De eerste aanraking met de Hollanders dateert van 1645. Ter bescherming van het Bandoesche muskaatnoten monopolie werd in 1646 te Koemoer door de V.O.C. een forteresse gebouwd. Wilhelmus genaamd, en later in 1656 een blokhuis aan de Solathbaai (baai van Koc-lawate). In 1680 werd op het eiland te Woeloer een posthouder geplaatst tevens voor de nabijgelegen eilanden Teoen, NiJa eti Scroca, later vervangen door een bestuursassistent te Kehli. In 1917 echter werd ook deze bestuursjost opgeheven; het eiland wordt thans van Kisar uit bestuurd door den aldaar geplaatsten Europeeschen bestuursambtenaar.)

:-DAWELOOR OF DAWELOR. (Aanv. DI. I). Eilandje deel uitmakend van de Babargroep, behoort administratief tot de onderafdeeling Zuidwester-eilanden, afdeeling Toaal der residentie Molukken. Het eilandje is geologisch evenals de kleinere eilanden dezer groep merkwaardig wegens de zeer fraaie, jongo kalkterrassen, die het bijna geheel innemen. Zij beskuin hier uit vier uitgesproken lagen met omgangen en eindigen in een plateau, waardoor het eiland evenals bij het eilandje Dawora den eigenaardigen vorm krijgt van een paralellopedum.

De bevolking, geheel gekersten, woont in 3 negorijen en telde bij de volkstelling 1930 627 zielen. Zij leeft van de vischvangst en van den ladangbouw (mais, bataten en peulvruchten), doch daar het eiland zelf niet voldoende bestaanskanfen biedt, trekt de jeugd veel naar

buiten voor het zoeken van werkgelegenheid. Verder doet men nog wat aan geitenteelt; deze dieren telen evenals op de andere nabijgelegen rotsachtige eilandjes goed voort. Bij de negorij Wiratan wordt veel de z.g. „Larat“ orchidee (Dendrobium Phalaenopsis Fitzg.) aangetroffen op de rotsinruilen en in hooge boomen, een enkele maal ook de zeer fraaie en tamelijk zeldzame witbloemige varieteit.

DAWERA. (Aanv. DI. I). Eilandje in de Babargroep, onderdeel van de z.g. Zuidwester-eilanden, behoort administratief tot de onderafdeeling der afdeeling Toaal, residentie Molukken. Evenals het nabijgelegen eilandje Dawelor of Daweloor, waarvan het gescheiden is door een smalle straat, heeft het eiland den eigenaardigen vorm van een paralellopedum, zulks als gevolg van de hier zeer fraaie terrasvorming. Na vier mooie terraslagen van jonge kalk wordt een plateau bereikt, waarop in het Noorden slechts een heuvel staat met een hoogte van 334 m. De Christenbevolking van het eiland, die in 1930 595 zielen telde, woont in de smalle kuststrook in het Z. en Z.O. van het eiland in 3 negorijen, waarvan de grootste is Ilmarang, geheel omgeven door koraalriffen. Zij leeft hoofdzakelijk van de vischvangst, terwijl in den regentijd op de bebouwbare terrassen mais, bataten en peulvruchten worden aangeplant. Ten gevolge van het poe bestaan, dat het volk hier leidt door de bodemgesteldheid, zwerft het evenals de Babarees gaarne uit naar Ceram, Banda, Toaal, Dobo en Merauke, vroeger veel naar Nieuw Guine als vogeljager. Van tijd tot tijd trekt men ook naar het vruchtbare Babar om er tuinen aan te leggen, om echter na den oogst weer terug te keeren.

BABAR- OF BABBER-EILANDEN. (Aanv. DI. I). Groep van zes eilanden in de Timorzee, bestaande uit het hoofd-eiland Babar of Babber en de omliggende eilandjes (alle bebouwd) Wctang of Wetan, Dai, Dawera, Dawelor en Maracla of Masela, uitmakende de meest oostelijke groep der Zuidwester-eilanden, aldus genoemd naar de Jigging ten zichte van het oude bestuurs- en handelscentrum Banda. De Babar-eilanden, administratief deel uitmakend van de onderafdeeling Zuidwester-eilanden der afdeeling Toaal, residentie Molukken vormen een onderdeel van den zoogenaamden Timor-Ceram boog, de oudste vloot in de zuidelijke Molukken, vvelke aanvangt bij Soemba en Timor en eindigt in Ceram, de Ambonsche eilanden en Boeroe. Deze boog, bestaande in detail uit de eilanden Soemba, Timor, de Lati-eil., de Loelang- en Sermata-eil., de Babar-eil., de Tanimber-eil., de Kai-eil., de Watoebela- en Goram-eil., Ceram, Ainbon, de Oelassers en Bocroe, loopt clicht langs het Sahoel-plat tusschen N. Guineë en N. Australië en heeft zich vrijwel evenwijdig daarinne gerangschikt; het zijn over het algemeen zuivero opheffingsgebieden, ook waar te nemen in de onderwerpelijke eilanden-groep. Zie verder by de afzonderlijke beschrijving der diverse eilanden.

Literaluur: Riedel, de sluik- en kroesharige rassen; Verbeek, Molukkenverslac, Jaarb. Miiuw. 1908, 447./

工L, 注右逢关, 圣芝兰
泛典:

二, 三, 五, 一, 二, 三, 四, 五, 六, 七, 八, 九, 十, 十一, 十二, 十三, 十四, 十五, 十六, 十七, 十八, 十九, 二十, 二十一, 二十二, 二十三, 二十四, 二十五, 二十六, 二十七, 二十八, 二十九, 三十, 三十一, 三十二, 三十三, 三十四, 三十五, 三十六, 三十七, 三十八, 三十九, 四十, 四十一, 四十二, 四十三, 四十四, 四十五, 四十六, 四十七, 四十八, 四十九, 五十, 五十一, 五十二, 五十三, 五十四, 五十五, 五十六, 五十七, 五十八, 五十九, 六十, 六十一, 六十二, 六十三, 六十四, 六十五, 六十六, 六十七, 六十八, 六十九, 七十, 七十一, 七十二, 七十三, 七十四, 七十五, 七十六, 七十七, 七十八, 七十九, 八十, 八十一, 八十二, 八十三, 八十四, 八十五, 八十六, 八十七, 八十八, 八十九, 九十, 九十一, 九十二, 九十三, 九十四, 九十五, 九十六, 九十七, 九十八, 九十九, 一百

HH; aPa; ;

与文

ENCYCLOP4DIE
VAN
NEDERLANDSCH-INDIE

ENCYCLOPJEDIE
VAN
NEDERLANDSCH-INDIE

TWEEDE DRUK

ONDER REDACTIE VAN

D. G. STIBBE en Mr. Dr. F. J. W. H. SANDBERGEN
BUITENGEWOON HOOGLEERAAR AAN DE NED. ECONOMISCHE HOOGESCHOOL
OUD-REGEERINGS-COMMISSARIS VOOR DE BESTUURSHERVORMING IN NED.-INDIE
REFERENDARIS BIJ HET DEPARTEMENT
VAN VERKEER EN WATERSTAAT
IN NED.-INDIE

MET MEDEWERKING VAN

P. A. TELLINGS
OUD-RESIDENT VAN BENKOELEN

ACHTSTE DEEL

'S.GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1939

Copyright 1939 by Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands
All rights, reserved, including the right to translate or to reproduce this book
or -parts thereof in any ovm

PRINTED IN THE NETHERLANDS

. ' I ; VOORBERICHT

Ook nu is weder, ter vereenvoudiging van het opzoeken van artikelen, de inhoud van alle vier thans verschenen supplement-deelen tezamen in een alfa- betisch gerangschikte inhoudsopgave vermeld, zoodat om zich te vergewissen of een artikel in de Encyclopaedie voorkomt, volstaan kan worden met raadple- ging van een der vier (alfabetisch gerangschikte) hoofddeelen, de gezamenlijke inhoudsopgave van Deel V, VI, VII en VIII en — in het vervolg — de inhoudsopgave van de laatst verschenen supplement-aflevering.

Bij een woord van dank a an alien, die hun medewerking verleenden voor het totstandkomen van dit deel, spreekt de redactie tevens de hoop uit, dat des- kundigen op allerlei gebied, vooral in Indie zelf, zich door de moeilijke tijds- omstandigheden niet zullen laten weerhouden door hun bijdragen ook verder uitgever en redactie in staat te stellen het werk op den tot d us ver gevolgen voet te blijven voortzetten.

September 1939.

DE REDACTIE

Medewerkers aan het achtste deel (4e Supplement deel) der Encyclopaedic van Nederlandsch-Indie

- A.**
- ADMIRAAL, J. W. — Gediplomeerd Gezaghebber B. B.
 AKKERSDIJK, Ir. M. E. — m. i.
 ALDERWERELT VAN ROSENBURGH, P. R. — Controleur B. B.
 ANCONA, Mr. H. J. G. d' — Controleur B. B.
- B.**
- BAKKER, J. — Controleur B. B.
 BERG, Prof. Dr. C. — Hoogleeraar.
 BEUKERS, Mr. G. Th. J. M. — Controleur B. B.
 BEZEMER, Prof. T. J. — Hoogleeraar.
 BET HE, Ir. J. T. — Dir. Gemeentewerken Socrabaja.
 BOCK, H. — Secretaris van den Normalisatieraad in Ned.-Indie.
 BOTTEMANNE, C. J. — Visscherij consulent
 BROUWER, Dr. K. J. — Dir. der samenwerkende zcdingscorporaties Oestgeest.
 BRUCKEL, Dr. A. J. W. — Controleur B. B.
 BRUG, S. L. — Arts.
 BUSCHKIEL, Dr. A. L. — Visscherij consulent.
- CARRIERE, Ir. J. D.
 COLENBRANDER, Prof. Dr. H. Th. — Hoogleeraar.
 COMM J JS, N. — Adj. Rferendaris bij het Dej) t. B. B.
 COWAN, H. K. J. — Controleur B. B.
- D.**
- DAVIS, Ir. F. J. H. — Nijverheidsconsulent.
 DETIGER, J. G. — Gezaghebber B. B.
 DJ) NGER, Prof. Dr. J. E. — Hoogleeraar in Ned. Indic.
 DRANEN, J. II. van — Directcur der Alg. Volkscredietbank.
 DREJER, B. C. D. — Kapitein der Infanc- rie.
 DUUREN, J. F. vnn — Assistent-Resident B. B.
- E.**
- EERLAND, Dr. L. D. — Arts.
 EX EL, J. G. van — Gezaghebbcr B. B.
- F.**
- FELDRUGGE, P. Th. J. — Controleur B. B.
- FOKKERJ.G.-A. — Controleur B. B.
 FORTGENS, J. Taalgeleerde.
- GERRITSEN, Mr. Drs. W. J. — Controleur G(SDEE MOLSBERGEN, Prof. Dr. E. C. — Oud-Landsarchivaris in Ned.-Indie.
 GQO 也JDr. W. Th. van — Arts.
 GRAAFF, L. A. de — Ass."-Res. B. B.
 GKOTTCTffANN, B. C. A. — Directeur van de Postspaarbank in Ned.-Indie.
 GÜNTHER, Th. 0. B. — Ass.-Res. B. B.
- H.**
- HAAN, A. P. de — Adj.-refcrendaris bij de Alg. Secretarie te Buitenzorg.
 HAAR, Prof. Mr. B. ter — Hoogleeraar in Ned. I ndie.
 HAMER, Mr. E. N. C. den — Hoofd van het Kantoor van Arbeid in N.-I.
 HARTHOORN, Ir. A. M. — Hoofd van de Afd. Wegverkeer van het Dept. v. V. en W.
 HASS ELT, Mr. C. J. van — Adj. Referendaria bij het Decentraliaatiekantoor N. I.
 HILLEN, Ir. C. — Hoofd van den P. T. T. dienst in N. I.
 HOEDT, G. H. A. — Hoofd van het centraal kantoor voor Dactyloscopic in Ned.-Indie.
 HOEVE, Mr. P. van — Controleur B. B.
 HOOFD, v. d. P. T. T. dienst in Ned.-Indie.
 HUIGEN, G. — Gezaghebber B. B.
- J.**
- JAGER, K. H. — Controleur B. B.
 JONG, B. de — Assistent-Resident B. B.
 j^NGBI; C)E'D, H. — Controleur B. B.
- KARTODIREDDJO, R. A. A. — Regent van Loemadjang.
 KLEIN, Dr. J.白 虫. — Controleur B. B.
 KLERKS, J. K. — fungeerend Controleur B. B.
 KLEYNTJENS, J.
 KNOTTENBELT, Mr. Dr. A.
 KOUWENAAR, D. — Journalist.
 KRAMPS, J. H. G. — Gezaghebber B. B.
 KROM, J. S. — Controleur B. B.
 KUIK, B. J. — Controleur B. B.
- LAAN, Mr. E. J. v. d. — Controleur B. B. LES.
 L. — Asp. Controleur B. B.

MEDEWERKERS A AN HET ACHTSTE DEEL DER ENCYCLOPMDIE V. NEDERL.-INDIE

M.

- MANj Mr- d(▷, ambtenaar bij het departement
vairTV. en W.
MAXSCHOT, Drs. H. J. Stafemploye bij de Javj
"BankT"
MAURENBRECHER, L. L. A. — Controleur B.
B.
MENKE, H. — Asp. Controleur B. B.
MEULEN, J. F. W. v. d.—
MEYER, Mr. J. A. J. — Inspecteur v. h. Tucht-
Opvoedings- Reclasseerings- en Armwezen in
Ned.-Indie.
MOHAMAD JACOEB, T. — Klerk op het
Controleurskantoor te Langsa.
MOREE, A. C. S. — Controleur B. B.
MOURER, P. — Majoor der Mil. Administra-
tie.
MULLER, D. H. G. A. — Assistent-Resident B. B.
NAGTEGAAL, C. — Controleur B. B.
NEYTZELL DE WILDE, Prof. Mr. A. — Oud-
Voorzitter van den Volksraad in Ned.-Indie.
yIEBQER, Mr. E. L.— Ass.-Res. B. B.
NOOY, Dr. J. A. de; — Inspecteur, Hoofd v. d.
ProvinciaalE Dienst der Volksgezondheid van O.
Java.
O'BRIEN, J. L. — Oud-Assistent-Resident B. B.
PERKS, W. A. G. — Controleur B. B.
PETRUS-BLUMBERGER, J. Th. — Oud
OostTIndisch* Ambtenaar, Oud-Hoofd v. h. Ka-
binet van den Minister van Kolonien.
PEVERELLI, Dr. P. — Arts.
POGGEMEIER, A. V. — Assistent-Resident B.
B.
POUTSMA, S. Th. — Controleur B. B.
PRINS, Dr. R. J. — Arts.
RAMALI, AHMAD — Ind. arts.
RASSERS, Dr. W. H. — Conservator te Leiden.
REYNHART, J. L. — Ged. Gezaghebber B. B.
-ROO DE LA FAILLE, P. de — Oud Jid v. d.
RaaSTirNtr -----
ROOKMAKER, Mr. J. — Gez. B. B.
ROSIER, H. J. — Arts.
RIJK, Mr. B. Th. M. de — Controleur B. B.
SALOMONSON, H. — Gew. Directeur van
Aneta.
SANDBERGEN, Mr. Dr. F. J. W. H. — Re-
ferendaris bij het Dept. van V. en W.
SANTEN, W. H. G. v. ■ — Vertegenwoordiger
der Directie van de Indische Pensioenfondsen in N.
I.
SCHOLS, Mr. W. — Controleur B. B.
SCHRIEDER, L. H. A. — Controleur B. B.
SCHWEIG, H. N. — Gezaghebber B. B.
SIEGEN3EEK, Prof. Dr. A. — Hoogleraar in
*?TedSfndie.
SLOTEMAKER DE BRUINE, Dr. N. A. C. —
'Dii'G'cticnr^vatt' Aneta.
SMITH, K. F. C. — Lid v. h. H. M. Gerechts- hof
Ned.-Indie.
SNEEUWIAGT, R. J. C. — Gezaghebber B. B.
SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, J. — Oud-
Adviseur voor Chin. Zaken.
SONDAG, J. M. A. — Ged. Gez. B. B.
SOEPRIJO KARTOKOES0EM0, R. — Amb-
tenaar bij den lul. bestuursdienst in N. I.
SPITS, A. J. — Gouverneur van Sumatra.
STAAL, G. J. — Oud-Gouverneur van Suriname.
STAEEL, Dr. F. W. — Pri^aat docent.
STOLK, W. C. — Assistent-Resident B. B.
SWART, Mr. J. Ass.-Res. tit. B. B.
^UTTERHEIM, Dr. W. F. — Hoofd van den
Oudheidkundigen Dienst in N. I.
T.
THEMANS, B. I. — Controleur B. B.
TIDDENS, Mr. J. P. Adj. Referendaris bij het
Dept. van Econ. Zaken.
TIDEMAN, J. — Oud-Gouverneur der Moluli-
ken.
TBEFFERS, O. — Ass.-Res. B. B.
TUIN, P. J. — Kapitein der Infanterie.
V.
VEEN, Dr. A. G. van — Arts.
VELDE, A. to — Ass.-Res. B. B.
VELTHUIZEN WEIL, F. — Ass.-Res. B. B.
VERHOEF, Mr. A. — Controleur B. B.
VERPALEN, J. W. Q. — Gezaghebber B. B.
VERBUKT, Prof. J. A. IL. — Hoogleraar.
VETH B
VOGELSANG, L. N. W., Kapitein der Mar6-
chausee.
VOORHAMME, J. — Gezaghebber B. B.
VOORS, M. D. — Controleur B. B.
VOS, J. P. de — Hoofd van den Dienst v. h.
Ijkwezen in Ned.-Indie.
VREEDE, Dr. A. G. — Oud-Hoofd v. h. Kan-
toor van Arbeid in N. I.
VRIES, Dr. L. de — Adj. Adviseur voor Ini.
Zaken.
W.
WAITZ, E. W. F. J. — fungerend Controleur B.
B.
WARMENHOVEN, A. A. J. — Controleur B.
B.
WENSINCK, Prof. Jjr. A. J. — Hoogleeraar.
WIDT, J. de — Gezaghebber B. B.
WILLEBRAND, Jr. D. — Hoofd v. h. Spoor-
wegtoezicht in Ned.-Indie.
WINKEL, P. W. — Ged. Gezaghebber B. B.
WITZENBURG, Jr. J. H. van — c. i.
WOUDEN, Dr. F. A. E. van — Taalambte- naar
N.I.
WREDE, L. — fd., Controleur B. B.
WULFFTEN PALTHE, Prof. Dr. P. M. van —
Hoogleeraar.
Y.
IJSELSTEIN, G. J. ■ — Controleur B. B.

Deel V = Biz. 1—480 der Aanvullingen en Wijzigingen afl. 1—15.
 Deel VI = Biz. 481—960 ,, ,, ,, ,, afl.
 16—30.
 Deel VII = Blz. 961—1440 ,, ,, ,, ,, afl. 31—45.

INHOUD VAN DEEL V, VI, VII EN VIII

- Aardbevingen I 2, A 694, 1557
 Aarde (eetbare) I 3, A 1634
 Aardgas A 1558
 Aardhars I 3, A 1558 Aardolie I 4, A 1121, 1559 Aardolie Maatschappij (Ned.-Ind.) A IGO
 Aardrijkskundige Onderzoekingen A 206, 227
 Abak A 12G
 Abelmoschus esculentus A 789
 Abelmoschus moschatus A 790
 Abandonon (Mr. J. H.) A 525
 Aboekasan Atmodiriono (Mas) A 22
 Abroma angusta I 5, A 789
 Abroma fastuosa A 789
 Acacia decurrens A 790, 1093
 Acacia Farnesiana I 5, A 798
 Accountantsdienst (Belasting) A 824
 Accountantsdienst (Gouvernements) I. 5, A 822
 Accountantswezen in Ned.-Indie A 82i
 Actinodaphne A 790
 Actinophora A 790
 Adatrecht I 6, A 127, 1857
 Adcnanthera Microsperma A 790, 1093
 Adcnanthera Pavouina I 8, A 790
 Adiredja J 9, A 257
 Adjataparang I 9, A 1371
 Aclministratieve ambtenrennen I 10, A 1688
 Adonara of Andonara I 11, A 1371
 Adoptie I 11, A 43
 Adriani (Dr. N.) AGIO
 Aetlicrisclio olien A 878 Agam I 1-1, A 1655
 Agam (Oud) III 187, A 1655
 Agar Agar I 17, A 738
 Ahmadyah A 913
 Aimbro A 1375
 Ai Poeloe Ai of Wai I 24, A 1-186
 Ajerbanga I 25, A 1664
 Ajer Tabit I 21, A 1656 Ajooeilanden I 25, A 1448 Akar Bahar I 25, A 228, 738 Akte van Verband A 35 Alabio of Alabio I 26, A 1885
 Alahan Pandjang I 26, A 1670
 Alai A 126
 Alalak Moening Kanaal I 26, A 1860
 Alang-Alang I 27, A 790
 Alangium A 790
 Alang Lawas I 27, A 228, 1654
 Alaslenden I 27, A 1608
 Albizzia chinensis A 790
 Albizzia Falcata A 790
 Albizzia Lebbeckioides I 28, A 790
 Albizzia Sumatrana A 864
 Aleurites I 28, A 790
 Algemeene Maatregelen van Bestuur A 179
 Allah I 31, A 1266
 Allamanda Cathartica A 791
 Aloet A 126
 Alor I 31, A 228, 1373
 Alsophila I 32, A 791
 Alstonia I 32, A 791
 Alstonia acuminata A 791
 Alstonia pneumatophora A 791
 Alternanthera Amoena A 791
 Arnabi I 33, A 229
 Ainahai (onderafd.) I 33, A 329, 1487
 Amahai (hfdpl.) I 33, A 329, 1451
 Amanatoen I 33, A 229
 Amandit I 33, A 1880
 Amanoeban I 33, A 229
 Amaroef of Maroef-meer I 33, A 1448
 Ambrak^n A 229
 Amb^pon I 34, A 229
 Amboelombo I 34, A 229, 1375
 Aniboineezen I 37, A 607
 Ambon I 40, A 1203
 Ambtenaren I 42, A 3G2, 825
 Ambtssicraden A 179
 Amfoan I 47, A 229
 Amoentai (onderafd.) I 47, A 267, 1885
 Amoentai (hfdpl.) I 47, A 267, 1886
 Amoerang (onderafd.) I 47, A 229
 Amoerang (hfdpl.) I 47, A 229
 Amok I 48, A 1716
 Amorphophallus A 768
 Amorphophallus campanulatus I 48, A 76S
 Amorphophallus variabilis I 48, A 768
 Ampat Angkat I 48, A 1655
 Ampenan I 48, A 229, 1193
 Ampenan-Oost I 48, A 1193
 Ampenan-West I 48, A 1193
 Amsterdamsche Mij. voor Jonge Mannen A 1053
 Ampibabo I 49, A 230
 Analyse Laboratorium A 685
 Anas I 49, A 230
 Anastrophus compressus A 768
 Andeue en Lala I 50, A 170
 Andoeng I 50, A 230
 Andropogon Aciculatus A 768
 Andropogon Martini A 768
 Andropogon Nardus A 768
 Andropogon Sorghum A 768
 Andropogon Ziaanoides A 768
 Aneta 1413, A 1857
 Angelisia splendens A 768
 Angiopteris A 768
 Animisme I 53, A 35
 Anisoptera A 768
 Anjer I 53, A 1505
 Ansoes A 230
 Ansoes-Vogel A 230
 Anthocephalus macrophyllus A 769
 Anthropologische Onderzoekingen A 135, 979
 Antidesma A 769
 Apama tomentosa A 769
 Aparbaai A 1879
 Api I 55, A 1004
 Apiuin graveolens A 769
 Aporosa A 769
 Aquilaria Malaccensis 155, 769
 Arad A 12G
 Arbeidsbemiddeling A 686, 996
 Arbeidsbeurzen A 686
 Arbeidscontract A 994, A 1907
 Archiof A 1656
 Ardjawanangoen A 1398
 Ardjowanangoen I 59, A 230, 1458
 Aroca pumila A 769
 Arise I 50, A 170
 Arfakkers I GO, A 230
 Arfoo I GO, A 230
 Armwezen en Armonzorg A 1899
 van den 2^on druk; dat achter

Noot: Het Roineinsche cijfer verwijst naar een der 4 hoofddeelen A naar de bladzijden der Aanvullingen en Wijzigingen.

- Aroe-Eilanden I 61, A 287 Aroet A 126
 Aron I 62, A 170 Arosbaai A 1531 Arseenerts A 959
 Artemisia vulgaris I G2, A 769
 Artesische Putten I 62, A 1561 en 1707
 Artocarpus altissima A 769
 Artocarpus anisophylla A 769
 Artocarpus Champedon A 769
 Artocarpus Dadah A 769
 Artocarpus Kernano A 769
 Artocarpus lancifolia A 770
 Artocarpus Teysmannii A 770
 Asahan I C5, A 230
 Asam- Asam I 66, A 1875 Asam Sdlong I 66, A 770 Asfalt, Asfaltgesteente A 978, 1561
 Aspergillus Wentii A 770
 Assistentenregeling A 230, 7G6, 995
 Asta I G7, A 1531 Astridiet A 032 Atamboea I 67, A 1405
 Atapoepoe I 08, A 232, 1405
 AtjAh I 68, A 1831 Atjdh (Westkust) A 1535 Atoeran I 95, A 179
 AtoHen en Barrideriffen I 95, A 1712
 Auricularia A 770 Autonomie A 99 Avena Junghuhnii A 770
 Awaya I 97, A 1488 Azadirachta indica I 98, A 770
 Baa of Namoeedale I 98, A 232, 1366
 Babah Awe., Djinamprong en Nd I 99, A 203
 Babar of Babber A 1445 Babar-Eilandeni 99, A 288, 1440
 Baccaurea A 770
 Baccaurea dulcis A 770
 Backeilsprauw A 126 Bada I 100, A 233, 1427 Badjawa I 100, A 1375 Badoejs I 101, A 641
 Ba6 I 103, A 1230
 Baeckia frutescens I 103, A 770
 Bagan Si Api Api I 103, A 233, 1362
 Bagoes Koenig I 103, A 233
 BaJitera J 104, A 126 Baileo I J04, A 1488 Bajan I 104, A 1193
 Bajang I J 04, A 233 Bakara I 104, A 1485 Bakengeld I 67, A 298 Bakir I J 04, A 1442 Balai Selasa I 105, A 1667 Balam I 105, A G41 Balambangan I 105, A 219 Balangan I 106, A 267, 1886 Balangnipa I 106, A 341, 1160 Balanophora A 770
 Balapoelang I 106, A 233 Balega (B16ga) I 10G, A 1531 Baligd I 128, A 1485 Balikpapan (Baai van) I 128, A 1860
 Balikpapan (hfdpl.) I 128, A 1862
 Baloek A 126
 Baloer A 126
 Balohanbaai I 129, A 1G9 Bambi en Oenoc I 130, A 170 Banawa en Tawaeli I 132, IV 2S8, A 1408
 Banda eilanden I 132, A 1486
 Bandar I 134, A 233
 Bandawasa I 346, A 321 Bandjar (Middcn-Priangan) I 134, A 355, 1651
 Bandjar (Bali) I 13-1, A 233
 Bandjar (Banjoemas) I 134, A 233
 Bandjaran I 134, A 1758
 Bandjarnegara I 135, A 233 Bandjarsari IC52 Bandjermasin (afd.) I 137, A 267, 1876
 Bandjermasin (afd.) I 137, A 267
 Bandjermasin (onderafd.) I 137, A 267
 Bandjermasin (hfdpl.) I 137, A 267
 Bandjermasin (distr.) I, A 267, 187G
 Bandoeng I 138, A 355, 1753
 Bandoeng (hoogvlakke) I 138, A 1755
 Bandoeng (reg.) I 138, A 1755
 Bandoeng (distr.) I 138, A 1756
 Bangelan I 139, A 1442 Banggai I 139, A 1280 Bangil (afd.) I 140, A 234 Bangil (distr.) I 140, A 234
 Bangil (hfdpl.) I 140, A 234
 Bangka I 140, A 233
 Bangka (Noord) III 38, A 1507
 Bangka (Zuid) IV 867, A 1508
 Bangkala'an I 140, A 268
 Bangkalan (afd.) I 140, A 233
 Bangkalan (reg.) I 140, A 1530
 Bangkalan (distr.) I 140, A 233, 1531
 Bangkalan(hfdpl.) I 140, A 1531
 Bangkinang I 140, A 233, 1669
 Bangko A 126
 Bangli I 141, A 1308
 Bangsri A 1234
 BanjakciJanden J, A 1625
 Banjoeasin en Koebcestreken I J 42, A 234
 Banjoebiroe I 143, A 234, 1511
 Banjoe I rang I 143, A 1882
 Banjoemoedal I 144, A 234
 Banjoewangi I 144, A 322 Bank (Javasche) I 145, A 1172 Bank voor Indiï I 1097 Banka I 159, A 235
 Barabai (onderafd.) I 168, A 268, 1884
 Barabai (hfdpl.) I 168, A 1884
 Barabai (onderdistr.) A 1884
 Baradaja I 168, A 1531
 Baratlaet I 1G8, A 1531 Barisan I 171, A 609 Barringtonia
 Asiatica A 771 Barroe I 173, A 1180 Bartong A 1297
 Basaps I 174, A 1879 Baserah I 174, A 235 Batang (reg.) I 183, A 235 Batang (lifdpl.) I 183, A 235, 1392
 Batang Alai I 183, A 1884
 Batang Harau I 184, A 235, 1662
 Batang Hari I 184, A 1599
 Batang Kapas I 185, A 1667
 Batang-Loepar I 185, A 235, 1392
 Batang Natal I 185, A 236
 Batang-Toroe-Districten I 18G, A 23G
 Batanta, 1185, A 1448 Batavia (resid.) I 186, A 236
 Batavia (stad) I 187, A 236 Batavia (Baai van) I 192, A 237
 Bataviache Mei-Beweging van I 1848 A 1295
 Bati-Bati I 192, A 1875 Batipoeoh I 203, A 1667 Batipoeoh en Pariaman I 204, A 1667
 Batipoeoh en X Koto I, A 1668
 Batjan (Sult.) I 204, A 287
 Batjan I 204, A 1496 Batjan of Seki I 205, A 288 Batjansch I 206, A 288 Batoe I 206, A 237
 Batoc (hoogdal) I 206, A 1442
 Batoe (afd.) I 206, A 1442
 Batoc Bapahat I 206, A 237
 Batoebara I 207, A 1358 Batoe Basoerat I 206, A 1670 Batoe Batoe I 206, A 205
 Batoe Bodat I 208, A J 607 Batoedaka I 208, A 237
 Batoe Kapedoe A 237
 Batoekliang I 208, A 1197
 Batoelapa I 208, A 1274,
 Batoelitjin J 208, A 268
 Jatoe Oerah A 1865
 Batoer I 209, A 1308
 Batoeradja J 209, A 237
 Bauhinia A 771
 Bauhinia monandria A 771
 Bauxiet A 979, 1632
 Bawal I 2J1, A 237
 Ba wan gio I 2J1, A 237
 Behakening I 212, A 299,
 G27 BeberI213, A 1397
 Bedrijve)jwet (De J.Indischo) A 821
 Begrooting I 21G, A 1058
 Behc A 139G
 Bekasi J 222, A 237

- Bokoempai I 222, A 268, 1876
 Bdlangbdlang I 222, A 288
 Bolarang A 12G
 Belastingacountantsdicnst A 824
 Belastingen I 222, A 1, 426, 932,1313
 Belawan I 264, A 1359
 Belawan-Deli I 264, A 13G0
 Belegen J 265, A 206
 Belentian A 1396
 Belinjoc (distr.) I 315, A 1506
 Belinjoe (hfdpl.), A 1506
 Beloe I 265, A 237, 1403
 Belotto of Blotto A 126
 Bena I 2G5, A 1359
 Benadon A 126
 Benasoe A 238
 Bcnenen Dajak I 266, A 1877
 Beneclen-Tapanoeli I 26G, A 238
 Bengalen-Passage I 266, A 170
 Bengkajang \ 267, A 238
 Bengkalis I 268, A 1361
 Bengkoedoc I 268, A 238
 Bengkoelen (resid.) I 26S, A262, 1299
 Bengkoelen (afd.) I 273, A 265
 Bengkoelen (ouderafcl.) A 265, 130J
 Bengkoelen (Hfdp.) I 273,1301
 Benoea IV I 273, A 18S1
 Bentawan A 1396
 Bcntjalang A 126
 Jieraoc (<)i Beruw (onderafd.)] 274, A 1875
 Jieraoc (rivier) I 274, A 1875
 Berbek (afd.) I 274, A 238
 Uerbek (distr.) I 275, A 238
 Berberis fortunei A 771
 Berckel (A. K van) A 134
 Berg (Mr. L. V. C. v. d.) A 620
 Berg (Mr. N. P. van ficn) A 367
 I 27(), A 730, 1834
 Jierrctty (J. W.) A 1530
 Bcsikama I 277, A 238, 1405
 Besoa I 278, A 238, 1427
 Bc.socki (afd.) I 27S, A 322
 Bcsocki (hf(lpl) I 279, A 322
 liestuur (Algmccn — over Ncd.-Indic) A 521
 Bestuur (l{cgi () !ianl —) A 52 I
 Bcstuursdieust A 524
 Jcstuursii (!vormiiiLf A 52 I
 Bcstuursk (n ps (?) A !
 Bestuurschool A 521
 Bcstuurswozen I 279, A -155
 Beta vulgaris A 77 I
 Betaliuirsbalans van Ned.-Indie A 697
 Bcubasan A 1758
 BeunggaJ 2SS, A 170
 Beureunoen I 288, A 170, 1722
 Bcvloeiingcn I 289, A 985
 BevoJking I 2!) S, A 160, 023
 JcvolkingsrubbercHltuur A 274, 735
 Bezittingcn I 302, A 129
 Bezoldigingsstelsel A 832
 Bian of Bijan I 302, A 1449
 Bibliographic A G1
 Bibliothekcn A G1
 Bidens chinensis A 771
 Bilah A 1772
 Biliton (of Blitoeng) I 303, A 1505
 Bima (landsch.) I 30G, A 238
 Bima(hf (lpl.) I 308, A 238
 Binanga I 309, A 206
 Binangoen I 309, A 1235
 Bindjai (Bindjei) I 309, A 238
 Binoeang I 310, A 239, 1162, 16G2
 Binta Ocna A 147G
 Bioscopen A 1G45
 Bireuen I 311, A 1722
 Birnie (David) A 976
 Bischofia Javanica I 311, A 771
 Bixa Orellana T 312, A 771
 Bladluizen A 671
 Blandongan A 126
 Blati k A 126
 Blckaarden A 1633
 Blidah I 315, A 239
 Blitar (afd.) I 315, A 239
 Blitar (hfclpl.) I 315, A 239
 Bloebocr I 3 Hi, A 239
 Bloemboengan I MJ, A 210
 Blora I 317, A 240, 1238
 Blumeodcndron A 771
 Boachi (Aquasi) A 131
 Boano I 317, A 1488
 Bocarro (A.) A 771
 Bodem I 318, A 1057
 Bodja I 319, A 1198
 Bocdi Oetomo I 321, A 940
 Boeding I 322, A 1505
 Boedoek I 322, A 256
 Bocgineezen I 321, A 341
 Boehineria nivea I 336, A 771
 Bockdt A 1758
 Bockit Batoe I 331, A 240
 Boekit SiI6h I 332, A 1657
 Boeldldng I 332, A 240
 Booli (Alaboeli) (Baai van) I 333, A 288, 1447
 Boell A 1447
 Bocloeluwang A 1441
 Boeloengai I 333, A 268, 1076
 Bocloc Samah I 333, A 206
 Boender J 334, A 1531
 Boeng A J 26
 Boengkoc en Mori 1335 on II 78G, A 1185
 Bocol I 336, A 1418
 Bocngoes I 335, A 210, 1662
 Boentok I 33(i, A 1878
 Boco I 33(; , A 210, 1669
 J3oeroe I 339, A 170, 1487
 Boctar A 1783
 Boeton I 341, A 1243
 Bocton, Mijnbouw- en Cul- tuur Mij • A 979
 Bojans A 131
 Bokii A 126
 Bolaang-Mongondou, JJinta-
 oena, Kaidipanbesar en Bo- laang-
 Oeki I 343, II 248, A 1471
 Bolaiing Oeki A 1476
 Boletus bovinas|A 771
 Bonang I 346, A 1235
 Bondjol I 346, A 1664
 Bondowoso(Reg.) I 346, A 1178
 Bondowoso (Distr.) I 346, A 1179
 Bondowoso (Hfdp.) I 364, A 1179
 Bone (Boni) I 347, A 342,1141
 Bonggo A 240
 Bontobatoe A 1265
 Borel (H. J. F.) A 1367
 Borneo, Zuid-Oostkust van, IV 870, A 1889
 Borreria Hispida A 815
 Bort A 791
 Boschwezen I 385, A 629
 Bosnik A 240
 Bosscha (K. A. R.) A 641
 Bosse (M. J. van) A 178
 Bot A 126
 Botanische Literatuur van Ned.-Indie I 392, A SOO
 Boven Dajak I 405, A 1SS2
 Boven-Langkat A 240
 Boven-Mahakam I 405, A 1864
 Branta I 405, A 1531
 Brantas-Delta-werken I 497, A 988
 Brassica Rapa A S15
 Brassica rugosa A 815
 Brata-Joeda I 408, A 609
 Breuch (Poclo) I 409, A 170
 Broekoetan A 126
 Bromus insignis A 815
 Bromus unioloides A 815
 Bronbeek I 411, A 601
 Brooshooft (Mr. P.) A 32
 Brucea Burnianica A 815
 Bucklandia tricuspis A 815
 Buitenbezittingen I 419, A 129
 Buitengewesten A 12S
 Buitenzorg (afd.) I 419, A 240
 Buitenzorg (hfdpl.) I 419, A 241
 Burgemeester en Wethouders (College van —) A 514
 Burgerlijke Luchtvaart II 624, A 575,1818
 Burgerlijken Stand (Registers van den) I 421, A 45
 Burgers I 422, A 1399
 Bijenteelt I 425, A 844
 Cajanus Cajan A 815
 Calamus axillaris A 815
 Callicarpa longifolia A S15
 Calopogonium mucunoides A 815
 CaiupJiosperma auriculatum A 815
 CanipnospermaK>, macrophyllum A 815
 Campnosperma oxyrhnehis A 815
 Canuriuinconnune! 435,AS15

Canarium decumanum A 816	Chineezen I, A 1553	Conchomyces verrucisporus A 834
Canarium Legitimum A 816	Chisocheton macrophyllus A 819	Constructiewinkel (Artillerie-) I 524, A 624
Canarium littorale A 816	Chlamydomucor Oryzae A 819	Coöperatie in Ned.-Indie A 868
Canarium Mehenbethene A 816	Chlerodendron Calamitosum A 832	Coprinus macrorrhizus A 834
Canarium oleosum A 816	Chloranthus Brachysachys A 819	Coprinus microsporus A 834
Canarium pseudodecu manu m AS16	Chloranthus inconspicuus A 819	Corallopsis salicornia A 834
Canarium sylvestre A 817	Chloris A 820	Correa of Correia (G.) I 532, A 772
Canavalia ensiformis I 435, A 816	Chloroxylon Swietenia A 820	Corypha Utan I 532, A 834
Canavalia Rosea A 816	Chonemorpha macrophylla A 820	Cosmos Gaudatus A 834
Canna Coccinea A 816	Christelijk Staatskundige Partij (C.S.P.) A 1494	Cotylelobium flavum A 834
Ganna glauca A 816	Chroom, Chroomerts A 958	Cotylelobium Malayana A 834
Ganna hybrida A 816	Chlrysantlicium leucanthemum A 820	Cotylelobium melanoxylon A 834
Cannabis satira I 436, A 817	Chrysophyllum Cainio A 820	Couto (Diogo Do) I 533, A 772
Cantala A 1094	Chrysophyllum Roxburghii A 820	Crataeva nurvula A 834
Caoutchouc I 436, A 874	Cichorium Endyvia A 820	Cratoxylon Celebicum A 834
Capparis acuminata A 817	Cichorium Intybus A 820	Cratoxylon Cuneatum A 834
Cardiopteryx Jobata A 817	Cinchona I 491, A 820	Cratoxylon Formosuin A 834
Cardiopteryx Moluccana A 817	Cinnamomum Javanicum A 820	Cratoxylon polyanthum A 835
Carex baccans A 817	Citronella-Olie A 712	Credietbank voor Ned.-Ind. Gemeenten en Ressorcten (N.V.) A 881
Carica Papaya I 441, A 817	Citrus A 820	Crediethulpbank voor Ned.. Indie A 1231
Carpentier Al ting (Prof. Mr. J. H) A 672	Citrus aurantifolia A 821	Cremer (J. Th.) A 290
Carpentier Alting Stichting A 713	Citrus Aurantium A 832	Crepidopus Djamor A 835
Carum Roxburchianum A 817	Citrus Hystrix A 832	Crepidopus fissilis A 835
Caryoto mitis A 817	Citrus Japonica A 832	Creutzberg (Mr. K. F.) A 1445
Caryoto Rumphiana A 817	Citrus maxima A 832	Crismaatregelen, A 1678, 1869
Cassave I 441, A 703	Citrus medica A 832	Crotalaria alata A 835
Cassia divaricata A 817	Citrus nobilis A 832	Crotalaria anagyroides A 835
Cassia Fistula 1441, A 241, 1093	Citrus Civil	Crotalaria ferruginea A 835
Cassia laevigata A 817	Gezaghebber I, A 1689	Crotalaria Ursaromoensis A 835
Cassia Leschenaultiana A 817	Claessens (Mgr. M. J. D.) A 1464	Crotalaria Valetonii A 835
Cassia occidentalis A 818	Clitocybe hypocalamus A 833	Crypteronia paniculata A 835
Cassia pumila A 818	Coccinia cordifolia I 495, A 833	Cryptocarya crassinervia A 835
Cassia tora A 818	Coelodepas Bantamense A 833	Cryptocarya Griffithiana A 835
Castanea acuminatissima A 818	Coelorhopalob obovatum A 833	Cryptocarya tomentosa A 835
Castanea Sumatrana A 818	Coelostegia Griffithii A 833	Cubilia Blancoi A 835
Casuarina equisetifolia I 443, A 818	Coen (Jan Pietersz.) A 1496, A 1567	Cultuurraad A 35
Casuarina Junghuhniana A 818	Coix Lacryma-Jobi 1497, A 833	Curanga Fel-Torrae 1552, A 835
Casuarina Rumphiana A 818	Cola nitida A 833	Cuscuta Australis I 552, A 835
Casuarina Sumatrana A 819	Coleus Amboinicus I 497, A 833	Cuscuta reflexa A 836
Caulerpa A 819	Colocasia esculenta A 833	Cyathula prostrata A 836
Ceiba pentandra 1443, A 819	Colubrina Asiatica A 833	Cycas revoluta A 836
Celastrus paniculata A 810	Columbia Javanica A 833	Cyclea barbata I 491, A 836
Celebes Instituut A 922	Combretocarpus rotundatus A 833	Cyclophorus nummularifolius A 836
Cenchrus inflexus A 819	Combretum Sundaicum A 834	Cynara Scolymus A 836
Centella Asiatica A 819	Combretuni tetralophum A 834	Cynodon dactylon A 836
Centraal-Waterschapskantoor A 286	Comit6 voor de Autonomie van Indie A 524	Cynometra ramiflora A 836
Ceram Oost III 138, A 1487	Commelina nudiflora A 834	Cyrtus Palmensis A 836
Ceram West IV 764, A 1489	Commerciele Boekhouding bij Landsbedrijven I 497, A 824	(G. C. E. van) A 824
Cerbera Manghas A 819	Commersonia Bartraintia A 834	(Van) gebergte, A 1728
Cereus Peruvianus A 819	Commissariaat voor Ind. Zaken A 839	Dab A 120
Chamaeraphis aspera A 819	Commissie voor Inlandsche rechtspersonen A 975	Dacrydium Elatum A 836
Chenopodium Ambrosoides A 819	Commissie voor Regeerings-publicaties A 832	Dacrydium Junghuhnii A 836
Cheribon (Afd.) I 477, A 1397	Communismie. Communistische Partij in Indie A 526, 951	Dactyloctenium Aegyptium A 836
Cheribon (Reg.) I 477, A 1397		Dactyloctenium verticillatum A 837
Cheribon (Distr.) I 477, A 1397		Dactyloscopica A 1860
Cheribon (Hfdp.) I 477, A 1135		Daemonorops I 554, A 837
Chetti A 261		Daemonorops fissua A 837
Chineesche Geneesmiddelen A 1633		Daemonorops Forbesii A 837
Chineesche Zaken (Dienst der) A 717		
A 1-480: Deel V (Afl. 1-15), A 481-960	Deel VI (Afl. 16-30), A 961-1440 = Deel VII (Afl. 31-45), A 144J-1920 = Deel VIII (Afl. 46-60).	

- Daemonorops melanoohaetea A 837
 Dahlan (Kiahî Hadji Achmad) A 695
 Dai I 555, A 288, 1447 Dairi-landen I 556, A 241 Dairiweg A 1299 Daja I 556, A 204 Dajaks I 556, A 268 Dalbergia parviflora A 837 Dam (Mr. Pieter van) A 1552 Damar I 570, A 241, 1439 Danau I 570, A 1G64 Dansen I 571, A 1105 Dao I 572, A 1366 Darangdan I 573, A 241 Darmaradja A 1525 Dasoen I 573, A 1234 Daucus Carota A 837 Daweloor of Dawelor I 573, A 1439 Dawera I 573, A 1439 Decentralisatie I 574, A 524 Deelbouw I 577, A 1004 Dehaasia Caesia A 837 Dehaasia microcarpa A 837 Delaki-Iljasi Awieng I 577, A 241 Deli Maatschappij 1580, A1097 Delirivier of Soenglei Laboean I 580, A13G0 Demang, A 1877 Doinak I 581, A 241 Djempo I 583, A 241 Dendang 1583, A 1506 Dendrobium Crumenatum I 583, A 837 Dendrobium Salaccense A 838 Deiidrocalainus asper A 838 Dengkdng I 585, A 329 Dera A 1458 Dermajoe A 126 Djerris olliptica I 589, A 838, 868 Derris microphylla A 83&, Dertien Kota,8 (XIII kot6) I 589, A 1(557 >08ara (len A 524 Desinodiu ni capitatum A 838 DCH modi urn Gangeticum A 838 Dialiui I 596, A 838 Diamant I 596, A 958, J 633 Diamantpunt I 598, A 170 Dichron Febrifuga A 838 Dictyophora A 838 Dictyopteris irregularis A 838 Diengplateau I 599, A 1633 Bienstphicta A 601 Dieren besochering A 743,1397 Dierenvercreing A 183 Digitaria A 838 Dilenia excolsa A 839 Diospyros discolor A 839 Diplazium A 839 Diplosporn singularis A 839 Diptorocarpus I 603, A 864 Dirma (Diroomah) I 603, A 241 Disopalum longipis A 864 Djailolo I 604, A 288, 1505 Djakanan I 607, A 1237 Djalo A 126 Djambi (resid.) I 608, A 330 Djambi (hfdpl.) I 614, A 330 Djarak A 984 Djasinga I 616, A 241 Djati I 616, A 242 Djatibarang A 1398 Djatiroto A 1504 Djatiwangi I 617, A 1398 Djebeng I 617, A 242, 1458 Djeboes I 617, A 242, 1506 Djeboes (onderdistr.) I 618, A 1506 Djegong A 126 Djekoelo A 1230 Djember I 618, A 322 Djember (reg.) I, A 1442 Djember (distr.) I, A 1444 Djember (hfdpl.) I, A 1444 Djembrana (Djambrana) I G19, A 242 Djembrana (distr.) I G19, A 242 Djeniloe I 619, A 257 Djepon I G19, A 257, 1239 Djingendalem I 620, A 257 Djoewana (Distr.) I G21, A 1237 Djoewana (Joana, Djoecana) 621 I, A 1237 Djohoran A 12G Djengelen of Soenglei Laboean I 580, A13G0 Djoka of Laag Eiland I 622, A 1438 Djombang (reg.) J, A 1451 Djombang (distr.) I, A 1452 Djonggat I 625, A 1196 Djoronga A 1428 Djongkong I 625, A 257, 1392 Djroepik A 126 Dob A 126 Dobo I 625, A 289 Dodinga I 625, A 289 Dodinga-Baai I 626, A 289 Docanga A 126 Doemai I 629, A 257 Dolok I G29, A 257 Dolok Sanggoel A 1483 Donax Arundastrum A 8G4 Donax caniniformis A 864 Doofstommenonderwys inNed.-Indie A 789 Doom of Domi I 635, A 257, 1448 Doro I 635, A 257 Dor6 (Baai van) I G35, A 257 Dorowati—Loksongo I, A 1442 Dowora (Besar en Ketjil) I 639, A 1428 Dramaga I 639, A 257 Drankbestryding I, A 1135 Drinkwater I G40, A 700 Drukpers I 641, A 342, 1053 Drynaria cordata A 8G4 Drynaria rigidula A 864 Dryobalanops I G43, A 864 Dryobalanops Oiocarpa A 865 Duabanga Moluccana A 865 Dualisine A 80 Durio oarinatus A 865 Duif I 643, A 242 Duizend-Eilanden I 647, A 257 Dynamisme A 80 Eclipta alba A 865 Economische Toestand A 179 Eed I 651, A 46 Eerde (Prof. Jôhan Christiaan van) A 1745 Ehretia microphylla A 865 Elaeis Guineensis I 665, A 865 Elaeocarpus Ganitris 1665, A 865 Elaeocarpus grandiflora A 8G5 Electriciteitswezen A 303,1914 Elephantiasis I 665, A 730, 1715 Eleusine Indica I 666, A 865 Eleutherandra Pes-Cervi A 865 Eleutherie Americana A 865 Elpapoetih (plaats) A 329 Elpapoetih A 1488 Embau A 1393 finde (Onderafd.) 669 I, A 1406 finde (Hfdp.) I 669, A 1407 Endosporm A 865 Engano (Enggano) 1670, A1304 Engelbrecht (Mr. W. A.) A 43 Engelmann (Dr. W. H.) A 60 Engelenberg (A. N. J.) A 1288 Enhydra fluctuans A 866 Enrekang I 683, A 1269 Epideineien I 683, A 739 Enthoven (J. J. K.) A 388 Eragrostis A 866 E rd tan A 126 Ermeling (J. Ph.) A 88 Eryngium foetidum A 866 Escompto-Maatschappij (N.-I.) I 686, A 810 Ethnologische Onderzoekingen A 148 Eucalyptus Deglupta A 866 Eucheuma I 693, A 866 Eugenetische Vereeniging in Nederlandsch-Indie A 844 Euonymus Javanicus A 866 Eupatorium Pallescens A 866 Eupatorium Riparium A 866 Europeanen I 695, A 708 Euryclcs Ambonensis A 866 Evodia latifolia A 866 Exocarpus latifolia A 866 Exorbitante Rechten A 131 Expansiepolitiek A 132 Externeering A 132 Eijkman (Prof. Dr. Chr.) A 798 Fachrodin (Hadji) A 679 Facopyrum esculentum A 866 Fagara Rhetsa A 866 Fagraea auriculata A 867 Fagraea elliptica A 867 Fakatora A 126 Fam-eilanden I, A 1448 Fatoe Arocin I 698, A 258 Festuga leptopogon A 867 Fialarng I 704, A 258 Fibraurea chlorolouca A 867 Ficus superba A 8G7 Filmbedryf A 1041

Fimbristylis globulosa A 867	Geologisch Laboratorium A 617	Grinwis Plaat (P. Th L.) A 177
Fistulina hepatica A 867 Flores I 706, A 1366 Foena I 720, A 258 Fort van der Capellen I 721, A 258, 1669	Geroeng A 1193 Gdsr of Gissir I 753, A 289 Getah Pertja (Gutta-Percha), I 753, A 759	Groontpeilwezen A 1706 Grootwetscherzijing A 524 Groot (Dr. O. J. de) A 593 Groot (Prof. Dr. J. J. M. de) A 12
Fort de Kock I 720, A 1522 Forum Privilegium A 46 Fosforiet A 957, 1634 Fragraria vesca A 867 Framboesia Tropica I 772, A 720, A 1859 Frederik Hendrik-eiland (Dolak) I 725, A 1449	Geumpang I 785, A 170 Gevangeniszwezen A 671 Gezaghebber I 755, A 1689 Gezondheidsetablissemten (Sanatoria) I 786, A 732 Gezondheidsleer (Hygiene) I 787, A 745, 1780	Groot en Klein Mandafiling, Oeoloe en Pakantan I 829, A 260 Gunning (Dr. J. G. H.) A 31 Gutta-Percha I 783, A 762 Gynnopus albuminosus A 868 Gyrocarpus Americanus A 868 Haan (Dr. Frederik de) A 18G8 Habinsaran II 3, A 1485 Hajoep II 7, A 1886
Freyinetia I 725, A 867 Gaane (Gand) I 727, A 1448 Gading I 727, A 258, 1442 Gadjamati (Gadjah-Mati) 1727, A 753	Gian jar (Gyanjar) 1792, A 1308 Giesting A 1467 Gigieng I 794, 170 Giligentong, Gili-Jang, A 1531 Gili Radja I 794, A 1531 Giri I 794, A 783 Glatik A 126	Halioelik A 1405 Halolegia Blumci A 991 Handel (Inlandsche) A 243 Handelsmaatschappij (Do Nederlandsche) II 47, A 993 Handelsbank (Ned.-Ind.) II 55, A 894
Gajam I 728, A 1531 Gajoland I 728, A 258, A 1723 Gajo Loeus I 729, A 258, 1610 Gajo'sch I 733, A 1727 Gajo'sch Centraal gebergte I 733, A 1728	Gloempang Pajong I 795, A 170 Gloriosa superba I 795, A 867 Gmelina Moluccana A 868 Goegoek I 798, A 1638 Goemai-Gebergte I 798, A 259	Goendam "Amsterdam" 1159, A 643 Haplophragma macrolobum A 991
Gal61a I 733, A 289 Galinsoga parviflora A 867 Galoegoer I 735, A 258, 1664 Galoeng I 735, A 1655	Djati I 799, A 783 Goenoeng Geureudong, A 1728 Koepang 1799, A 1883 Looser, A 1728	Harok Kajan A 126 Hasiboean II 64, A 1485 Haven- en Ankerageelden II G7, 300
Gam of Gaman I 735, A 1448 Gambir I 736, A 1093 Gamkonora I 737, A 289 Gane I 727, A 289 Gapflek A 707 Gapflekmeel A 708 Garahan A 1444	Sahilan 1799, A 1362 Sgara A 681 Goenoeng-Taboer I 799, A 1080 Goerapin I 801, A 289 Goeroeah I 801, A 289 Goeroeapin (Goeroeah-Pin) I 801, A 289, 1490	Havenmeester A 300, 627 Havenwerken (Soerabaja) II G7, A 772, 1463
Gardenia angusta I 738, A 867 Garuga Abilo A 867 Gastrochilus Panduratum A 867 Gatoek A 624	Ordonmantie A 361 Gøewa of Gowa I 801, A 1018 Golongan Merdika A 1111 Gombara (Kembara-Kemara) I 802, A 259	Hazeu (G. A. J.) A 1018 Heckeria umbellata A 991 Hedychium longicornutum A 991 Heeres (Prof. Mr. J. E.) A 1062
Gaultheria Fragan tissi ma A867 G6b6 I 744, A 289, 1448 Gecommitteerden (Colleges van —) A 524	Gondanglegi I 803, A 259, 1441 Gonond I 803, A 1428 Goraitji (Gorah Itji) I 803, A 289, 1489	Heleocharis afflata A 991 Heleocharis dulcis A 991 Helminthostachys zeylanica A 991
Gedelegeerden (College van —) A 524	Goram-Eilanden I 803, A 289 Goranggardng I 804, A 1457 Gordonia excelsa A 868	Hemianthra villosa A 991 Hendriks (H.) A 45 Hephata A 1484 Herzieningscommissie A 22 Heveazaad-olie A 974 Heutzs (J. B. van) A 265 Heining (J. C.) A 159 Hibiscus celebicus A 991
Gedelegeerden - Kiesverordening 1917 A 524	Gorontalo (afd.) I 805, A 259 Gorontalo (onderafd.) I 806, A 259	Hibiscus inacrophyllus A 991 Hibiscus Sabdariffa A 992 Hibiscus su ratten si s A 992 Hierochloë Horsfieldii A 992 Hinayana A 437 Hiri II 9C5, A 1490
Gedeputeerden (Colleges van —) A 524	Gorontaleesche taJen I 804, A 1746	Hoeminoel of Hoamoel II 96, A 1488
Gegesiklor I 747, A 1398 Geldmiddelen I 751, A 1043 Gele koorts, A 1703 Gemeenten (Inlandsche) I 760, A 524	Goud1806, A1704 Gouvernementsniarine I 811, A 299, G27	Hoeloe Soengai A 1881 Hoerlang II 98, A 1299 Hoetagindjang A 1483 Hoetamatiti II 98, A 1484 Hoeta Salem A 1484 Hollandia II 102, A 1428 Homalium grandiflorum A 992 Homo SoJoensis A 1707 Honitdoe A 1488
Gempol I 761, A 259 Gending I 761, A 1442 Gendingen I 761, A 1458 Geneeskunde I 761, A 734 Geneeskundige Dienst I 762, A 743	Gouvenements Marine en Gewestelijke Vaartuigen I 811, A 299	Hoog (Frederik Hermanus de) A 1907
Geneeskundigen (Inlandsche) I 768, A 1896 Geneesmiddelen (Chineesche) A 1633	Gouvenementspupillen I 811, A 601	
Generale Thesaurie A 262 Geologie I 77C, A 1671 Geologische Dienst A 616	Gouverneur-Generaal I 812, A 930 Gowa I 814, A 1827 Graafland (Jhr. I. P. C.) A 47 Grant A 584 Grashuis (Mr. G. J.) A 181 Grati I 817, A 259, 1511 Grbvillea Robusta A 868	

A1-480 = Deel V (Afl. 1-15). A 481—960 = Deel VI (Afl. 16-30). A 961-1440 = Deel VII (Afl. 31-45)

A 1441-1920 = Deel VIII (Afl. 46-60)

- Hoplismanus Burmani A 992
 Houten (G. van) A 132
 Houtskool A 731
 Houtsoorten II 108, A 644
 Huiden en Vellen A 1093
 Huidziekten II 112, A 1773
 Huizen der Inlandsche Bevolking A 369
 Huwelijksordonnanties A 1056
 Hydnum fragile A 992
 Hydrilla verticillata A 992
 Hydrocharis dubia A 992
 Hydrographic II 125, A 618
 Hymenachne amplexicaulis A 992
 Hymenaea Courbaril A 1013
 Hypotheekbanken II 128, A 745
 Iboe II 129, A 290
 Idawang A 126
 Idenburg (A. W. F.) A 1619
 Idi (onderafd.) II 129, A 1627
 Idi (hoofdpl.) II 129, A 1627
 Idjon-Idjon A 126
 Iguanura Wallichiana A 992
 Uwaki of Ilwaki II 134, A 1438
 Immigratie II 135, A 292, 676
 Imoen II 135, A 1483
 Inang A 126
 Indaroeng TI 136, A 1873
 Indigofera II 143, A 992
 Indische Bond II 143, A 1295
 Indische Centrale Aanschaffingsdienst A 682
 Indische Katholieke Partij (I. K.P.) A 1494
 Indische Maatschappij voor Militairen (I.M.V.M.) A 1231
 Indische Ondernemersbond A 249
 Indische Partij A 1295
 Indische Sociaal Democratische Partij (I.S.J.P.) A 1496
 Indo-Eur. Beweging A 1288
 Indo-Eur. Verbond A 1295
 Indonesia moeda A 974
 Indoncsie II 143, A 132
 Indoneziër A 133
 Indra'iri II 117, A 171
 Indrainajoc (Reg.) II 150, A 1397
 Indramajoe (Distr.) II 151, A 1397
 In drama joe (Hfdp.) II 151, A 1397
 Indrapoera II 101, A 1GG0
 Infusorien-Aarde I 491, A 959, 1713
 Inlandsche Beweging A 203
 Instituten II 157, A 957
 Instituut voor Volksvoeding, A 1780.
 Insulinde II 158, A 1295
 Intergentiel Recht A 50
 Intergentiel Rec ht A 50
 Crediet- en Handels- vereeniging "Rotterdam" (N.V.) II 158, A 711
 Internecring A 133
 Interregionaal Rec ht A 50
 Interreligieus Recht A 50
 Intsia Amboinensis A 868
 Intsia Bakeri A 868
 Intsia Plurijuga A 868
 Isachne Albens A 992
 Ischaemum aristatum A 992
 Ischaemum muticum A 1013
 Ischaemum timorense A 1013
 Isja A 126
 Jaarbeurzen te Bandoeng A 217, 295, 732
 Jaarmarkten A 721
 Jabe-Javoe-n A 126
 Jacht II 173, A 1099
 Jackia ornata A 1013
 Jacob (Mr. H. *s) A 1052
 Jang of Hianggeberge II, A 1445
 Jan Pieterszoon Coen Stichting A 789
 Japanners in den Maleischen Archipel A 170
 Japara (Djapara) (Reg.) III 179, A 1234
 Japara (Djapara) (Distr.) II 179, A 1234
 Japara (Djapara) (Hfdp.) III 179, A 1234
 Japara-Rembang II 179, 111592, A 1236
 Japfen II 18J, A 1451
 Java-Instituut V 226 (A 182), A 718
 „Java aitorclub" (Koninklyke Vereeniging) A 977
 Javaansch II 210, A 1G92
 Javaansoek eik A 1093
 Javoe-n A 126
 Jeugdbeweging (Inlandsche) A 966
 Jeugdzoorg A 839
 Jd A 126
 Joden in Ned.-Indie (De) A 614
 Jodium II 221, A 958, 1713
 Jo-in be A 126
 Jong-Islamieten Bond A 974
 Jong-Java A 974
 Jong-Sumatranen Bond A 974
 Jonker (Prof. Mr. Dr. J. Ch. G.) A 13
 Josowilangoen, A 1504
 Juridisch dispuut (Bandoengsch) A 1561
 Kadal A 126
 Kadaster II 244, A 1017
 Kadraaier A 126
 Kadsura cauliflora A 1013
 Kaonipferia angustifolia A 1013
 Kafiau II 248, A 1448
 Kniboos A 1G41
 Kaidipanbesar A 1476
 Kairatoe II 249, A 1489
 KftisH 249, A 1640
 Kajdn II 250, A 1237
 Kaji A 126
 Kajao II 250, A 1490
 Kajoe Tanam II 251, A 1665
 Kalabfthi II 254, A 1375
 Kalamba A 126
 Kalf (Samuel) A 983
 Kalianget II 258, A 1532
 Kalipoetjang II 258, A 1652
 Kalisat A 1444
 Kaliwoengoe II 259, A 1198
 Kalksteengrotten A 959
 Kamal II 260, A 1532
 Kamang II 260, A 1655
 Kamoendan II 262, A 1641
 Kampar-Kiri A 1363
 Kampementen (Militaire) II 263, A 625
 KanaTkan A 126
 Kandangan II 264, A 1511
 Kandangan (onderafd.) II 264, A 1581
 Kandangan (hfdpl.) II 264, A 1881
 Kandanghaer II 264, A 1398
 Kangean eilanden (-Archipel) II 267, A 1582
 Kanigoro II 268, A 1454
 Kantoor dienst bij het Binnen-landsch Bestuur A 524
 Kantoor van Arbeid A 390
 Kantoorprauw A 126
 Kaolien A 1018
 Kaoem Betawi A 918
 Kapoer nan Sambilan II 271, A 1654
 Karang A 1608
 Karangampdl II 272, A 1395
 Karangasem II 272, A 1307
 Karangdjati II 273, A 1239
 Karang Intan II 271, A 1883
 Karangoenngal II 273, A 1651
 Karfek6t A 126
 Karinoendjawa-Eilanden II 277, A 1234
 Karroessi A 126
 Kasa II 280, 1275
 Ka-uer (Kaoer) II 288, A 1301
 Kawali II 289, A 1231
 Kcbontjandi II 291, A 1512
 Kedawoeng A 1513
 Kedoengdoeng II 294, A 1533
 Kei- (t. r. Kai-) of Ewab-eilanden II 295, A 1537
 Kelang II 298, A 1489
 Kemp (P. H. van der) A 37
 Kenabat Bogoloe A 126
 Kendahe-Tahoena A 1483
 Kondal (Reg.) II 299, A 1197
 Kendal (Hfdp.) II 300, A 1198
 Kendal (Distr.) II 300, A 1198
 Kendalpajak II 300, A 1442
 Keo-Vulkaan II 300, A 229
 Kepandjón II 301, A 1441
 Kepas II 301, A 1297
 Kerapatan Timor Evolutie A 923
 Ketapang II 304, A 1534
 Kickxia arbora A 1013
 Kidal II 314, A 1442
 Kielstra (Dr. E. B.) A 29
 Kiesordonnantio (Provinciale) —A 524
 Kiesordonnantio (Regent-schaps) —A 524

A 1-480 = Deel V (Afl. 1-15), A481-9G0 = Peel VI (Afl. 1G-30), A 9G1-1440 = Deel VII (Afl. 31-45), A 1441-1920 = Deel VIII (Afl. 46-60).

- Kiesordonnantie (Stadsgemeenten) A 52.
- Kiewiet de Jonge (Mr. Ir. H. J.) A 1427
- Kirap A 126 Kisar II 325, A 1430
- Kisaran II 326, A 260 Klabatbaai II 326, A 1506 Klakah II 326, A 1511 Kleintjes (Prof. Dr. Ph.) A 1920 KK> , v& A 126
- Klimaat II 332, A 686 Klitjiran A 126 Kliwon II 315, A 170 Kloea II 351, A 1886 Kloet en Troemom II 352, IV 440, A 1761 Kloempang II 352, A 1889
- Kloengkoeng II 352, A 1308
- Knokkelkoorts (Dengue) II 353, A 747, 1703
- Koba II 354, A 1508 Koe A 126
- Koala Kapoeas (afd.) II 355, A 1877
- Koala Kapoeas (hfdpl.) II 355, A 1877
- Koaloe A 1772 Koentanweg A 1599
- Koebang nan Doeo II 356, A 1670
- Koeboe II 356, A 1113 Koedoes (Reg.) II 357, A 1230 Koedoes (Distr.) II 358, A 1230 Koedoes (Hfdp.) II 358, A 1230 Koelawi II 360, A 1418 Koemanis II 367, A 1601 Koempoelan II 367, A 1664
- Koeningan (Reg.) II 367, A 1397
- Koeningan (Distr.) II 367, A 1397
- Koenting II 368, A 126 Koeria II 369, A 1295 Koeroedoe II 373, A 1451 Koerintji II 369, A 1659
- Koetai II 374, A 1084 Koetaradja II 373, A 1833 Koetatjane II 374, A 1609
- Koffie II 378, A 812 Koi (H. H. van) A 408 Kolfek (Kolik) II 400, A 12G Koldkan II 400, A 127
- K016-K016 A 127 Kolen II, A 1707
- Komodo of Ratteneiland II 424, A 1379
- Koloniale Reserve II 420, A 662
- Kolonie A 133
- Kongsi II 425, A 45 Kon. Ned.-Ind. Luchtvaart- maatschappij A 575, 924
- Kontdng A 127
- Koompassia malaccensis II 426, A 1020
- Koorderiochloa javanica A
- Koper, Kopercrtsen II 427, A 959, 1712
- Korra-Korra II 436, A 127 Kota Agoeng II 437, A 1465 Kota Baroe II 438, A 1889
- Kotapinang, A 1772
- Kotawaringin D 440, A 1082, 1890
- Koto Anau II 441, A 1670.
- Koto Baroe II 441, A 1601, 1656
- Koto Baroe Sialang, A 1654
- Koto Besar II 441, A 1601
- Koto Gadang II 441, A 1655
- Koto Lawas II 441, A 1663
- Koto nan A in pat II 442, A 1654
- Koto Nopan, II 440, A 1663
- Koto Radjo of Kota Radja II 442, A 1665
- Koto Tangah II 442, A 1662
- Kragan II 443, A 1232
- Kraksaan (Reg.) II 444, A 1398, 1442
- Kraksaan (Distr.) II 444, A 1399
- Kraksaan (Hfdp.) II 444, A 1399
- Krampon II 445, A 1534
- Krankzinnigenverpleging II 446, A 729, 1772
- Kraton II 448, A 1512
- Krdtek VI 1230, A 722 Kroe II 451, A 1401
- Kroja II 452, A 260
- Kroman II 454, A 127 Kroonordonnantie A 133
- Krop (Struma), Kropgezwellen II 455, 1701, A 1776
- Kruisprauw (Kruisbodt) II 463, A 127
- Kunstkringcn (Bond van Ned.-Indische) A 672
- Kustverlichting II 494, A 300, 619
- Kwanjar II 497, A 1534
- Laboean Amas II 500, A 1885
- Laboean Badjo II 500, A 1379
- Laboean Deli II 501, A 1360
- Laboean Hadji II 501, A 1197
- Laboean Maringgai II 501, A 1465
- Laboehanbatoe A 1765
- Laboratorium voor het onderzoek der zee A 474
- Lachnostoina densiflora A 1020
- Lactuca indica A 1020
- Lactuca saliva A 1020
- Ladang Lawas II 503, A 1655
- Lae Renoon A 1298
- Lagoeboti II 503, A 1485
- Laham, A J 864
- Lahar II 504, A 957
- Lahoeroes II 504, A 1405
- Lais II 504, A 1401
- Laiwoei II 505, A 1467
- Lakor (Leikor) II 506, A 1437
- Lamboet A 127
- Lammeulo (hoofdpl.), A 1719
- Lammeulo (onderafd.), A 1719
- Lamminga (A. G.) A 195
- Landaard A 35
- Landak (Zelfb. landsch.) II 522, A 1U9
- Landak (Onderafd.) II 522, A 1393
- Landak (rivier) A 1394
- Landbouw II 523, A 1026
- Landbou wconcessien en Erfpachtenin de Zelfbesturen der Buitengewesten II 525, A 796
- Land meters II 527, A 35, 763, 1017
- Landsarchief I 57, A 1556
- Landsdienaren (Burgerlijke) A 832
- Landsdrukkerij II 528, A 735
- Landstorm A 601
- Langsa (onderafd.) II 533, A 1628
- Langsa en Soengde Raja II 533 en IV 28, A 1636
- Lannaea grandis A 1023
- Lanog A 127
- Laet (straat) II 535, A 1887
- Laet Tawar, A 1728
- Laet Tador A 260
- Larat II 536, A 1004, A 1487
- Lasara A 127
- Lasianthus II 424, A 1028
- Lassem (Lassem) II 536, A 1233
- Latah II 536, A 748, 171G
- Lawak A 127
- Lawakan A 127
- Leboerstoenen, A 1718
- Lebong II 539, A 1304
- Leefwijsklassen A 322
- Leeningen II 544, A 343, 10G3
- Leerlooien A 1091
- Leersia hexandra A 1020
- Leger JI 545, A 546
- Leger des Heils II 562, A 734
- Legioen van Mangkoe Negara II 563, A 617
- Lelawak A J 27
- Lem bang (distr.) II 566, A 1758
- Ldmbang (distr. hfdp.) JI 566, A 1758
- Lenggang II 566, A 1506
- Lepareilanden II 566, A 1508
- Lepironia articulata A 1021
- Lepra if 56/5, A 728
- Ldti (Letti of Litti) II 571, A J 432
- Ldligroep (Ldti eilanden) II 570, A 1433
- Leucaena glauca II 574, A 990
- Leucas lavandulifolia A 1021
- Lho⁶ Seumaw 6 II 577, A 1720
- Lho⁶ Sockon 1 (577, A 1720
- Lieftrinck (F. A.) A 578
- Liki II 582, A 1671
- Limboekan II 582, A 1654
- Limnophila aromatica A 1021
- Limnophila rugosa A 1021
- Limb Kaoem II 583, A 1668
- Limo Loerah IJ 583, A 1661
- Limo Poeloeh Kot6 11 583, A 1654
- Lindera A 1021
- Linggeu A 1758
- Lintau II 586, A 1668

1020

Koordersiodendron pinnatum
A 1020

Kopang II 426, A 1197

A 1-480 = Deel V (Afl. 1-15). A 481-960 Deel VI (Afl. 16-30). A 961-1440 = Deel VII (Afl. 31-45).
A 1441-1920 = Deel VIII (Afl. 4(5-60).

- Lintong ni Hoeta A 1484 Lis Alis A 127
 Litchi chinensis A 1021
 Literatuur (Javaansche) II 587, A 1695
 Litsea Cubeba A 1021
 Loeang II 605, A 1435
 Loeboek Bangkoe(-Bangkoeng) II G05, A 1654
 Loeboek Basoeng II 605, A 1G64
 Loeboek Batingkap II 606, A 1654
 Loeboek Salasih II 606, A 1657
 Loeboek Sikaping II 606, A 1665
 Loemadjang (reg.) II 609, 1511
 Loeinadjang (distr.) II 609, A 1511
 Loemboeng A 127
 Loeng Djocloeng A 127 Loerah II GOO, A 1663 Loerahgoeng II 609, A 1397 Lokki A 1489
 Lolo II 615, A 1671
 Loloda II 615, A 1504
 Lombldn, Loin bld m II 615, A 1372
 Lombok II 015, A 1194 Longetia malayana A 1021 Long Irani 11 019, A 18 (i4 Long Pahangci, A 1864 Long Paka, A 1865
 Loodrtsen II 620, A 957
 Loodswezen 11 620, A 301, 619
 Looimiddelen II 621, A 1092
 Loree A 1427
 Lorok 11 622, A 1459
 Losarang II 622, A 1398 Losari II 622, A 1398 Louter (Air. J. de) A 1158 J.ouw (1). J.此) A 322
 Luchtvaart,Ci vide 11 62 f, A573
 Luchtvaart.Marinc 111,A581
 Luchtvaurt, Militairc II 624, A 571
 LunaHia ainara A J 021 Luijp (ni (E. S.) A 319 Lyciinn chinense A 1021 Lycopodium ccmiuin A 1021
 Lygodiuni circinatum A 1021 Ma ba 11 (測0, A 1448 -Mac Lcod (N.) A. 139() Madioen (resid.) 11 632, A 1 153 Madioen (reg.) JI (533, A 1453 Madiocn (distr.) 11 (; 33, A 1 154 Madjalengka(Reg.)11034, Al 397 Madjalengka (Distr.) II 631, A 1397
 Madjalengka (Hfdp.) II 634, A 1397
 Madj6n6 11634, A 1165 Madocra II (>31, A 1534 AJ adoereczen bond of PerHeri- kutun Madocra A 919
 Magetau (reg.) II 612, A 1456
 Magetan (distr.) II 642, A 1457
 Magic A 80
 Magnolia javanica A 1021
 Mahayana A 436
 Maitara II 643, A 1490 Maiwa II 643, A 1267 Majang II 644, A 1444
 Makara A 178 Makian II 647, A 1490 Malabar II 648, A 1757
 Malang (reg.) II 649, A 1441
 Malang (distr.) II 649, A 1441
 Maloea II G59, A 12G3 Maloeaka II 659, A 1875 Maloesetasi II 659, A 1276 Mamehak A 1864
 Mamoedjoe II 661, A 1170
 Mampawa (Onderafd.) II 661, A 1390
 Mampawah (Mampawa) (Zelfb. landsch.) II 661, A 1117
 Manado II 662, A 1125
 Mandailing II 662, A 1190
 Mandar II GG4, A 1159 Mantling II 666, A 1533 Mangnanertsen II GGG, A 959 Manganitoe A 1483
 Manggar 11 G67, A 1506
 Manggarai II 667, A 1376
 Manggopoh II 667, A 1664
 Mangifera Rumphii A 1021
 Mangoenan II 668, A 1534
 Mangoenrcdja II 6G8, A 1G51
 Alanilkara Kauki A 1021 Manilla-Hennep II 669, A 1090 Manindjau II 669, A 1664 Manipa 1L 670, A 1489
 i Manna II 670, A 1302 Manondjaja II 671, A 1651
 j Mansosoe A 127 Mantoeng A 1507
 Maoemere (I 673, A 1375 Maospati II 673, A 1457 Mapania Heyneana A 1022 Mapat Toenggoel II 673, A 1664 Mappi-rivier II 674, A 1449
 Marabahan (Moeara-Bahan) II 674, A 1876
 I Marco Polo A 1717 Mare II 675, A 1490
 i ^largasari 11 676, A 1881
 Maritieine Kringen A 89 Marsela of Masela A 1446 Martapoera (hfdp.) II 678, A 1883
 Martapocra (distr.) II 677, A 1883
 5Iartaj) oera (onderafd) 11 677, A 1883
 Ahisarctc II 679, A 1487
 Masunrempoelo II 679, A 12G9
 Mataram (hfdpl.) II 683, A 1193
 Mntarain (distr.) II 683, A 1193
 Matan II 682, A 1130
 Matelicff de Jongo (C.) A 759
 Maten on Gwichten 11 G84, A 219, 797, 1648
 Materiaalonderzoek (Laborato-riiun voor) A 69()
 Matoer II 686, A 1664 Medan II 691, A 112G Alcdebestuur A 525
 Mededeelingen van de afdeeling Bestuurszaken der Buitengewesten II 692, A 1690
 Mekkagangers II 695, A 129
 Melaniawerk (Het St.) A 1465
 Melia dubia A 1022
 Memecylon costatum A 1022
 Menggala II 705, A 1465
 Menjoekai A 1395 Menoenggoel (Mandenggoel) II 705, A 1889
 Mentawci eilanden II 700, A 1656
 Merak II 712, A 1667
 Merauke (hfdpl.) II 712, A 1449
 Merauke-rivier II 713, A 1449
 Merremia nymphaefolia A 1022
 Mctamani II 719, A 1640
 Meteorieten, A 1713 Meulaboh H 720, A 1609 Meureudoe II 721, A 1721 Microlaena stipoides A 1022
 Midden-Lombok II 724, A 1194
 Middenstand (Europeesche) A 680
 Middenstandscommissie (In-landsche) A 797
 Mikania scandens A 1022 Militic II 728, A 594 Mimosa invisaa A 1022
 Minahassa-Celebes A 922
 Ministene van Kolonien I 753, A 840
 Miscanthus chinensis A 1022
 Mischophloeus vestiarua A 1022
 Misool of Batan Me II 757, A 1448
 Missie (Roomsche-Katholieke) A 412, 539, 1285
 Mitragyne speciosa A 1022 Moa II 758, A 1436 Modjoagoeng II 759, A 1452 Moeara Aman II 761, A 1304 Aloeara Boengo, A 1858
 Moeara Lemboe II 762, A 1362
 Moeara Moentai, A 1860 Moeara Tebo, A 1S59 Moeara Teweh, A 187S
 Moeard, A 1599
 Moearo Laboeh II 7G3, A 1671
 Moearo Soengai Lolo VI Koto II 764, A 1664
 Moearo Takoes II 764, A 1670
 Moehanimadyah A 914 Moeriah II 766, A 1237 Moessonboeken (Portugeesche) A 722
 Mokdalo II 771, A 1365
 Molangan A 127
 Mollugo pentaphylla A 1022
 31oloan A 127
 Mohikken (Gouvernement der —)A 525
 Moluksch Politick Verbond A 920
 Monddt A 127
 Monu montenordonnantie A 974
 Modetong II 785, A 1206

- Morbella conica A 1023 Mori II 786, A 1189 Morotai of Moro II 786, A 1448 Moti II 791, A 1490 Mussaendopsis Beccariana A 1023
- Mijnwormziekte A 359, 733 Myriophyllum brasiliense A 1023 Myrmecophilie II 855, A 1025 Naga A 298 Naha ng A 127 Nahdatoel Oelama A 91G Namlea III 6, A 1457 Napoe III 7, A 1427 Naroemonda 111 8, A 1484 Nasturtium heterophyllum A 1023 Nasturtium officinale A 1023 Natal en Batangnatal III 9, A 51, 236, 1201.
- National Ind. Parti A 1295 Nationalisme (Indonesisch) A 913 Nationslistische Beweging (Indonesisch-) A SOS
- Natuurmonumenten IH 10, A 320 Natuurmonumenten en wildreservaten A 320, 1097 Natuurwetenschappelijk ke Raad van Nederlandsch-Indië A 695
- Nauclea Philippensis A 1023 Nautisch Instituut der Kon. Paketvaartmaatschappij A 975
- N.V. Algemeen Nieuws en Telegraaf Agentschap „Aneta“ A 654
- Ned.-Ind. Aardolie Maatschappij A 46
- Ned.-Ind. Bond voor Technische Arbitrage A 758 •
- Nederlandsch Indische Vrijzinnige Bond (N.I.V.B.) A 1494
- Ned.-Ind. Wegenvereeniging A 75 S
- Ned. Koloniale Petroleum Mij. (N.V.) A J180
- Neeb (Prof. H. M.) A 1407
- Neesia malayana A 1023 Negara 111 13, A 1881 Nephrolepis biserrata A 1023 Nienhuijsfonds 19 A 1098 Ngabang III 19, A 1395 Ngada III 19, A 1376 Ngantang III 20, A 1442 Ngawen (Distr.) III 20, A 1238 Ngawin (Hfdp.) A 1238 Ngawi (reg.) III 21, A 1455 Ngebel (Tel&g&g) III 21, A 1452 Ngoriik A 127 Ngoro HI 22, A 1452 Ngram be ILL 22, A 145(5 Nieuw-Guinee (West-en Noord) A 1576
- Nijon A 127
- Nikkelerts A 957
- Nila (ook wel Lina) III 36, A 1486
- Nitih A 127
- Noenoekan A 1S82
- Noesa Baroeng I 172, A 321
- Nommensen (L.L.) A 1485
- Nongkodjadjar A 1513
- Noort (O. v.) A 758
- Nopan (Kotanopan) III 40, A 1200
- Normalisatie in Ned.-Indie A 698, 1648
- Nijland (Dr. A. H.) A 702
- Nijverheid III 47, A 1908
- Oba III 50, A 150-1
- Obad III 50, A 1449
- Observatorium (Koninklijk Magnetisch-Meteorologisch) te Batavia III 51, A 748
- Ochroma Lagopus A 1023
- Oedjoengbroeng III G3, -1.1758
- Oelakan II 63, A 1665
- Oeloean Hi 66, A 1484
- Oenanthe javanica A 1023
- Oendaan III 67, A 1230
- Ocroenggroep A 2S1
- Oeto ran III 69, A 1455
- Officiëren (Chinesche) III 73, A 1690
- Olax scandens A 1023
- Oliepalm I 665, A 783
- Omben 111 87, A 1534
- Ompo A J 27
- Oncosperma horridum A 1023
- Ondernemersbond (Indische) A 249
- Ondernemersraad voor Ned.-Indie A 128
- Onderwijs IH 90, A 333
- Onderwijs. I^a en II^a onderwijs A 7C3
- Onderwijs (Militair) III 128, A 602
- Onderzoekingen (Aardrijksk.) A 213
- Onderzoekingen (Anthrop.) A 159
- Onderzoekingen (Ethnol.) A 146
- Onderzoekingen (Zoolbg.) A 161
- Ontvoogding A 3d
- Oodog en Belcg (Staat van) A G40
- Oost Doesoan A j 887
- Oostkust van Sumatra III 140, A 1348
- Oost Flores on Solor III 138, A 1372
- Ophioglossum reticulatum A 1023
- Ophir III 154, A JC60
- Opium III 155, A 1249
- Opleiding van Administratieve Ambtenaren (Indische Bestuurs-) II 167, A 89
- Opperbstuur III 173, A 525
- Orang Pdnndk A 612
- Orang Sakai, Sakei, Sicca III 183, A 1360
- Ormosia A 1023
- Oroxylum indicum A 1024
- Ouderrecht A 135
- Oudheden (Hindoetijd) III 189, A 42
- Tampaksiring A 42
- Oudheden (Hollandsche en andere Europeesche) III 205, A 114G
- Oudheidkundige Dienst III 215, A 1891
- Ouratoa sumatrana A 1024
- Overtocht A 217
- Paard HI 420, A 55, 894
- PaLean III 234, A 1533
- Pachyrrhizus erosus A 1024
- Padularang, A 1758
- Padang (onderafd.) III 234, A 1662
- Padang (v.m. afd.) II 234, A 16G3
- Padang Galoegoer A 1664
- Padang Lawas III 237, A 1601
- Padang Loear J11 2; 2; A I.
- Padang Pandjang III 239, A 1668
- Paidang Siboesoek HI 240, A 1058
- Padangsidimpoean III 240, A 1295
- Padang Tarab III 240, A 1601
- Padvinderij A 740
- Pagae A 127
- Pagaj of Pagdh-eil. III 247, A 165(,
- Pagak A 1441
- J. Augarangan A J 27
- Pagar Roejoeng III 249, A 1668
- Pahae III 230, A 1298
- Pahantan (Pakanlan) II 1250, A 1201
- Painan III 231, A 1666.
- Pai ton IJI 251, A 1442
- Pajanelia longifolia A 1024
- Pajo Basoeng 111 2.51, A 1654
- Pajokooitboeji 111 252, A 1654
- I Pakanbaroe III 253, A 1363
- Pakernpulan Kawoclo Ngajog-i jokurtu A 1111
- 'Jakf; tvaart. Jaatschappij (Koninklijke) IJI 234, A <-: J 1,975
- I Pakis 111 257, A 144 2
- :Pakpak IU 258, A J 29S
- :Palampoko A J 27
- I Palembang JI j 259, A 16G4
- PalJ'ambang 111 259, A 1189
- i Palimanan J11 272, A 1398
- Palaquitiun Burekii A 1024
- Pulaquitiun rostratum A J 024
- Palluwa-Schrift A 178
- Paloe, Sigi-Dolo en Koelawi I 629, II 360, HI 274, A 1413
- Palowe of RocBa Rudja III. 274, A 1375
- Pamanoekan III 275, A 1364
- Painanoekan en Tiasaplantien

A 1-480=Deel V (Afl. 1-15). A 481-9G0=Deel VI (Afl. 1(5-30). A 961-1440 = Deel VII (Afl. 31-45). A 1441-1920 = Deel VIII (Afl. 46-60).

- Pambaoeng III 275, A 1166
 Pamekasan (reg.) III 275, A 1633
 Pamekasan (distr.) III 276, A 1533
 Pamekasan (hfdpl.) III 276, A 1533
 Pamenang III 27G, A 1194
 Pamidjahan A 1652 Pamotan IH 277, A 1233 Panai A 1772
 Panandjoeng III 278, A 1652
 Pandai Sikat III 279, A 1667
 Pandhuisdienst III 28J, A 267, 735
 Pandjuloe III 285, A 1199
 Pangandaran IJ1 286, A 1652
 Pangkalan Koto Baroe III 289, A 1655
 Pangkalpinang (onderafd.) III 289, A 1506
 Pangkalpinang (hfdpl.) III 289, A 1506
 Panicum III 290, A 102G
 Panjaboengan III 293, A 1201
 Panolan III 293, A 1239
 Pan tar of Pandai III 294, A
- Panti A 1445
 Pantjasan A 127
 Paoeh III 295, A 1661
 Papaine A 711
 Papaja III 295, A 7J1
 Papi's A 127
 Papoea's III 298, A 276
 Para meria IIar.it a I 339, A 770
 Parang III 339, A 14.u Ptttrato- arpus t-rianrira A 1026 Pard: ipoer III 32, A J 484 Pareni-gueaji I'ulata p A 127 P'ria)n: in III 1 313, A 16(>5 PariMigan i i I 3 ?3, A]: >>)\$!"■ ri."! ■ - ■ - ' ■ .li: . ■ !. A 120?
 Partai hxl (»ne A I) I 3
 Partai ?<i.i.s: onul Indonesia A 91: :
 P-u tiiti I A 913
 Pasam-n III 111 350, A l(Hil P. : ', : HI 352, A 1 363 Pasir HI 354, A 1878 Pa si ri an JIJ 354, A I / 10 Pasoendan
 (Pagocj (> (Iban) A 9J 7 J' : " : , , : " , (dis' r.) I ! : : A K08
 Pasocroean (reg.) III f 358, A 1508
 Pasocroean (res.) i III 3: ; ; I, AJ510 Pasoeroean (hfdpl.) I II 358, A 1510
 PaUni HI 3(; I, A J428
 Putciigaii (Tclaga) JII 362, A 1757
 Pati (reg.) III 362, A 1236 Pali (distr.) III 363, A 1237 P: ■ (hfdpl.) HI 3(>3, A 1237
 Patjalwerken A 988
 Patjitan (reg.) JII 364, A J458
 Patjitan (distr.) JII 365, A 1459
 A 1-480 = Deel V (Afl. 1-15. A 481-9C0 = Deel VI (Afl. 1G-30). A 961-1440 = Deel V.U (Afl. 31-45) A 144J -1920 = Deel VIII (Afl. 46-GO).
- Patoentocng A 179 Pearadja III 369, A J 299 Pegacln, A 1312
 Pegagan III 370, A 1298
 Pegantenan III 370, A 1533
 Pegittan en Koesan III 370, A 1888
 Pelalawan III 376, A 1729
 Pelgrims A 129 Pelgrimsschip A 129 Pemangkih, A 1885
 Pemantja A 127
 Pematang Siantar III 379, A 1522
 Pemoeda Moeslimin Indonesia A 974
 Pendidikan Nasional Indonesia A 1109
 Pengail A 127
 Pengalengan III 381, A 1785
 Penaaron JU 381, A 1883 Penide (Noesa) III 382, A 1305 Pcniw'n III 382, A 1442 Pensioenfondscn (de Indische) A 183(5
 Pentace polyantha A 1024 Pndtor A 127
 Peperomia pcellucida A 1026
 Perhini >ocnan Indonesia A 913
 Perhimpoeaan Pegawei Bc- stuur Boemoepetra A 1109
 Perhimpoeaan Peladjar-PeJa- djar Indonesia A 974
 Perkoempoelan Politick Ka- tholick di Djawa A 1109
 P/rmoefakatau Perhimpoeaan² Politick Kebangsaiin Indonesia A 913
 Peronema canescens A 1026
 Porsntoian Bangsa Indonesia A 913
 Pers: .toP: ', n 2v*inahassa A 922
 Persatoean Moeslimin Indonesia A 1109
 PcTsaoteaai Perkoempoelan Ce- lebes A 922
 Perscrikatan Kaocm Christen A J108
 Perscrikatan Timor A 923
 nT'Sin'i/ahan A
 Pest HI 389, A 720, 1784
 Pestbestrijding III 391, A 718, 17SS
 Petjangaiij) A 1234 Petoeroesan A 1267 Pctroh-uni HI 391, A 1121, A 1521
 Pourela⁶ III 40J, A 1645
 Pharmacie III 403, A 1308
 Pholidoocarpus A 1026
 Phosphoriet A 957 Pigafottia data A 1026 Piepers (Mr. 2-I. C.) A 51 Pilang A 1093
 Pimpinlla alpina A 102G Pio bang, A 1654 Pi roc HI 411, A 1489 Plantentuuii III 422, A 880
 PJanterstregeling, Aanvullende A 1907
 Plicihari (distr.) III 428, A 1875
 Pleihari (onderafd.) HI 428, A 1876
 Plcijte (Mr. Th. B.) A 654
 Ploembon III 429, A 1398 Ploso III 429, A 1452 Poedjon III 430, A 1441 Poeger III 430, A 1444
 Poegoeng III 430, A 1466 Poelau Air HI 430, A 1661 Poelau Tjingkoek III 431, A 1G66
 Poeloe Laoet III 431, A 1858
 Poeloe Laoet, Noord- A 1889
 Poeloe Laoet, Zuid- A 1889
 Poeloe Pocndjoeng III 431, A 1601
 Poeloeng III 434, A 1458 Poenale Sanctie A 399, 1000 Poenoeng III 435, A 1459 Poenten III 435, A 1442 Poerock Tjahoe IH 437, A 187G Poespa III 439, A 1513
 Poeteran (Poelau) III 440, A 1534
 Politic III 441, A 47, 809 Politieke Concenti-atie A 22 Politick Economische Bond (P. E.B.) A 1495
 Ponorogo (reg.) III 449, A 1457
 Ponorogo (distr.) III 450, A 1458
 Poutang III 450, A 1505 Pontianak (Zclfb. landschap) HI 451, A 1112
 Pontianak (Hfdp.) III 452, A 1393
 ! Pontjooesomo III 452, A 1442
 Porsa III 453, A 1484
 | Porsobocran III 453, A 14S4
 i Poso, Loree, Todjo en Oena Oena III G7, IV 462, A 1421 Post-, Telegraaf- en Telefoon- dienst 111465,2k 437,845,1538
 Postspaarbank in Ned.-Indie III 484, A 32, 798, 1714 Pradjekan 111 498, A 1179 Praja (Distr.) 111 500, A 1196 Praja (Hfdp.) III 500, A 1196 Preanger Regentschappen III 503, A 1751
 Preanger stelsel III506, A 1652
 Prcntah A 135
 Priangan A 1751
 Pri mbon A 270
 Probolinggo (reg.) III 510, A 1523
 Probolinggo (distr.) III 511, A 1523
 Procve van een Staatsstregeling voor Necl.-hidie A 25
 Prostitutie III 511, A 1850
 Provincie A 525 Provincie- Ordonnantio A 525 Pupillen (Militaire) III 517, A 601

Quarantino III 521, A 734	Ryn van Alkemade (I, A van) A 1063	Schelpenhandel A 862 Schlctema (Mr. M. W.) A 55 Schuld (Indische) A 352, 1066
Quasi-Internationaal Recht 111 522, A 48	Saatama-Sop6 A 127	Schutterijen III 727, A G02 Seba
Quercus III 522, A 1093	Sabang IV, A 1746	III 731, A 1365 Sebir A 127
Raad van Tucht III 526, A 301, 628	Saint Martin (I. de) A 792	Sebjar III 731, A 1041 Seboekoe III 732, A 1889 Sedjiram A 1393
Raad voor de Scheepvaart A 628	Sakoeng A 127	Segalaherang III 735, A 1312
Rad Agama (Rat Agama) III 529, A 956	Sakoua A 127	Sega we A 1093
Raden (Adviseerende Gewestelijke —) A 525	Sakota A 127	Sekadaw (zelfb. landsch.) III 735, A 1131
Raden (Provincial —) A 525	Salawati III 676, A 1448	Sekadaw (Onderafd.) III 735, A 1397
Raden (Regentschaps —) A 525	Salida III G79, A 1666	Sekadaw (Hfdp.) A 1397 Sekah A 127
Raden (Stadsgemeente —) A 525	Salimbau A 1393	Sekoenjer A 127
Radical Concentratie A 22, 201	Salimpaoeng III 679, A 1669	Selobfes en Onderh. (Gouvernement) I 467, A 342
Radjalaloe III 532, A 1398	Sambaloeng III 681, A 1079	Seloema III 739, A 1304
Ram ba han A 1600	Sambas III 651, A1114	Selokaton III 739, A 1198
Rambipoej III 536, A 1444	Sambe A 1395	Semarang III 740, A 1101
Randjoewa III 540, A 1365	Sambo A 127	Semitau (Onderafd.) III 748, A 1390
Randoeblatoeng III 540, A1239	Samosir III 684, 1296	Semitau (Hfdp.) A 1391 Semitau (rivier) A 1391 Senat A 127
Ranoelamongan III 542, A1510	Sampanahan III 686, A 1879	Sengah A 1395
Rantau III 542, A 1582	Sampang (reg.) III 686, A1533	Senti A 127
Rantaubinoeng III 542, A1530	Sampang (distr.) III 686, A1533	Sepatah A 1395
Rantjah III 542, A 1199	Sampang (hfdpl.) III 686, A 1533	Sepeh (Sopeh) A 127
Rapang III 543, A 1277	Sampit III 686, A 1890	Sepeken (Sapeken) III 750, A 1533
Rau III 556, A 1665	Sampit (onderafd. hfdpl.) A 1890	Sera (Seira) III 751, A 1487
Rawah-Byoek A 1652	Sanana III 687, A 1450	Sprang I II 752, A 1505 Serang III 753> A 1505 Seran-Laoet I 472, IV 753, A288 Serantih IV 790, A 1607 Serbodjadi III 753, A 1634 Sermata III 754, A 1434
Rawah Lakbok A 1652	Sanatoria III 687, A 733,1779	Seroea A 127, 1487 Seulimeuin III 756, A 1629 Siah-Oetuma A 1758 Siak III 763, A 1361
Rees (D. F. W. van) A 1701	Sanggaran Agoeng III 688, A 1659	Siak Sri Indrapoera en Onderhooigheden III 763, A 1361
Rechtstoestand der Ambtenaren A 832	Sanggau III 688, A 1119	Sianok II 759, A 1655
Rechtswezen III 558, A 52	Sanggau (Onderafd.) III 689, A 1395	Siaoo, A 1483
Reclassering A 071	Sanggau (Hfdp.) A 1395	Sibajang III 765, A 1530 Siberoet IH 766, A 1G56 Siborong borong A 1483 Siddndng III 769, A 1278 Sidjoeljoeng III 769, A 1597 Sidikalang III 769, A 1298
Reedgrenzen A 412	Sangihe-(Sangir of Sangi)eilan- — II 689, A 1477	Sidoarjo-werken A 988 Sjarait of Bira, A 1640 Sigibiromaroe A 2G0
Regenten-Geslachten in Priangan A 532	Sangir- of Sangieilanden A 1483	Sigi-Dolo 1629, II1771, A 1418
Regentschapsordonnantie A 525	Sangkoe A 1395	Sigli (hoofdpl.) III 771, A 1722
Regentschapsraden A 101	Saparoewa III 691, A 1487	Sigji (onderafd.) III 771, A 1722
Registratie A 135	Sapit Kadiaman A 127	Signatuurmiddelen III 771, A 1024
Reisgelegenheden III 581, A431	Sapoe A 127	Sigoentoer III 761, A 1001
Rekenkamer (Algemeene —) III 591, A 709	Sapoedi archipel III 692, A1533	Silajang III 772, A 1G60 Silalahi A 1298
Rembang (Reg.) III 594, A 1231	Sapoeloe III 692, A 1534	Silangdjftna (Goenoeng) A 260
Rembang (Hfdp.) III 594, A1233	Sapoeloh Boeah Bandar III 693, A 1666	Silaet III, A 1660
Rem bang (Gew.) III 592, A1233	Sarampoe A 127	
Remonte III 594, A 621	Sarangan A 1452	
R6o III 596, A 1379	Sarfekat A bang A 15	
Riam Kanan III 602, A 1883	Sardkat Ambon A 270, 920	
Riam Kiwa III 602, A 1883	Sardkat Islam III 694, A 15, 196, 945	
Riebeeck (J. v.) A 759	Sardkat Madoera A 919	
Rindja III G03, A 1380	Sardkat Timor A 923	
Roekoer-Minahassa of Perserikatan Minahassa A 921	Sasak III 705, A 1665	
Roen III 631, A 1486	Sasaks III 705, A 1J 95	
Roesa Radja A 1375	Satoei III 709, A 1876	
Roeteng III 631, A 1379	Saumlakki III 709, A 1004	
Roma of Romang III 633, A1438	Sawah Loento III 710, A 1658	
Rooede Kruis A 1019	Sawang Toengkoe III 711, A 1656	
Rooseboom (W.) A 31	Sawito III 711, A 1272	
Roggeveen (Mr. J.) A 792	Sawoe of Savoe III 711, A 1365	
Rosengain III 637, A 1487	Schakelofficieren, A 1690	
Roti, Rot6 of Rotti III 638, A 1365	Schakelschoeu A 133	
Rouffaer (Dr. G. P.) A 723	Schliepsmeting IH 715, A 628	
A 1-480= Deel IV (Afl. 1-15).	Scheepvaart (Dienst van) III 716, A 301	
	Scheepvaartinspectie A 302, 628	
	A 481-960 = Deel VI (Afl. 16—30), A 961-1440 = Deel VII (Afl. 31-45).	

- Silat A 1393
 Silsman A 127
 Silindoeng III 773, A 1298
 Siloengkang III 774, A 1G58
 Simalangang III 774, A 1654
 Simaloer III 774, A 1536
 Si Mangocinban III 7G2, A 1299
 Simavi A 101
 Simawang III 776, A 1669
 Simpang III 778, A 1129
 Sindang III 781, A 1398
 Sindanglaot III 781, A 1398
 Singaparna III 782, A 1651
 Singkarah III 784, A 1657
 Singkel III 784, A 1G2G
 Singosari III 78G, A 1441
 Sintang (zelfb. landsch.) III 786, A 1129
 Sintang (onderafd.) III 787, A 1391
 Sipoholon III 762, A 1299
 Siroekam III 791, A 1670
 Sitoeng, A 1600
 Slcman HI 808, A 1398
 Slibarbeid A 302, G29
 Snelleman, Johan Francois, A 1868
 Snouck Hurgronje (Prof. Dr. Christiaan), A 1747
 Soebang III 814, A 1311
 Soeahid (nederz.) A 1393
 Soeahid (Jandsch.) A 1393
 Soeahid (rivier) A 1393
 Soekaboemi III 815, A 1105
 Soekadana III 815, A 1131
 Soekadana (onderafd.) JII 815, A 1456
 Soekadana (hfdpl.) III 815, A 1466
 Soekipoera III 820, A 1524
 Soekoredjo III 821, A 1199
 Soela eilandcn III, A 1450
 Soelang III 822, A 1234
 Soeliki III 822, A 1663
 Soeloek I 822, A 270
 Soembawa IV 7, A 1405
 Soeinanik III 823, A 1G69
 Soem bawabesar A 1405
 Soemedang (reg.) IV 11, A 1524
 Soernedang (distr.) IV 12, A1525
 Soemedang (hfdpl.) IV 12, A 1525
 Soemenep (reg.) IV 12, A 1532
 Soemenep (distr.) IV 11, A 1533
 Soempoer Kocdoes IV 14, A 1600
 Soengai Bnringin IV 26, A 1655
 Soongfrit Batocng IV 26, A 1601
 Soengai Dardh IV 20, A 1600
 Soengai Djnrih IV 26, A 1655
 Soengai Ijoe A 1GOS
 Soengai Koenit IV 26, A 1671
 Soengai Lansat IV 2(), A 1600
 Soengai Limau A 1600
 Soengai Limau IV 27, A 1666
 Soengai Pagoe IV 27, A 1671
 Soengai Ponoeh IV 28, A 1659
 Soengai Poear IV 27, A 1655
 Soengai Tarftp IV 27, A 1668
 Soongeislan IV 28, A 1506
 Soengde Raja IV 28, A 1640
 Soepa IV 29, A 1275
 Soepajang IV 29, A 1670
 Soerabaja IV 31, A 1459
 Soerja At mad j a (Pangeran Aria A 260
 Soeroeaso IV 39, A 1G68
 Solok IV 41, A 1657
 Solok (hfdpl.) A 1G57
 Solo-Vallei-werken IV 40, A 989
 Solor IV 42, A 1373
 Sd-mbo Javoe-n A 127
 Somboc A 127
 Somoroto IV 42, A 1458
 Sonne veld (Mr. W.) A 538
 Sopdt AJ27
 Sopping IV 43, A 1140
 Soppndriadja A 1182
 Soreang IV 43, A 1758
 Spaarban ken-Spaarkassen IV 45, A 1865
 Spat (C.) A 984
 Spoor- en Tramwegen IV 68, A 1808
 Spruw IV 8G, A 720, 1835
 Staatkundige partijen in Neder-landsch-Indie IV 88, A 1491
 Staatsinrichting (Wet op de — van Ned.-Indie) A 525
 Staatsregeling (Indische —) A 525
 Staetlgemeenten A 525
 Stagdn IV 93, A 1889
 Statistiek IV 103, A 750
 Stein Callenfels (Dr. Pieter Vincent van) A 1879
 Sterrenkunde (De beoefening der) in Nederlandsch-Indie A 674
 Stikvallei A 979
 Stoombronnen A 958
 Strafrecht. Gevangeniswezen IV 119, A 50, 663
 Strand vonders A 79
 Studiecluba A 913
 Studievoorlichtingsdienst A 1098
 Suiker IV 173, A 882
 Suiker (Inlandsche Riet-) IV 184, A 885
 Suinatronbond of Scrikat Soematara A 919
 Sumatra's Wostkust IV 223, A 1652
 Swaroe IV 227, A 1442
 Tababeri A 127
 Tabalong IV 246, A J 886
 Tabanan IV 247, A 1308
 Ta bat Patah IV 247, A 16G8
 Taboekcan A 1483
 Tagoelandnng A 1483
 Tajan IV 248, A 1128
 Tajoc IV 249, A 1237
 Takar IV 250, A 1428
 Takdngneun IV 250, A 1728
 Tala (Talalo, Talao) A127, A 1489
 Talaga A 1398
 Talangpadang A 1467
 Talaoe IV 251, 1670
 Talaudeilandcn IV 252, A 1476
 Taliwang IV 252, A 1428
 Talook IV 253, A 1656
 Taloetibaai of bocht van Haja IV 253, A 1488
 Tamaman IV 253, A 1180
 Taman Siswo-scholen A 334, 1463
 Tambangan A 127
 Tamiang IV 295, A 1601
 Tampaksiring IV 254, A 1308
 Tanah Boemboc IV 255, A 1889
 Tanah Datar IV 255, A 1667
 Tanah Grogot A 1878
 Tanah In tan A 1883
 Tanah Tinggi IV 257, A 1661
 Tandjoeng IV 259, A 1194, A 1886
 Tandjoengbalai IV 259, A 260, 1202
 Tandjoengberingin A 260
 Tandjoeng Medan IV 260, A1665
 Tandjoengpandan IV 263, A 1506
 Tandjoeng Redcb IV 262, A 1875
 Tandjoengsari IV 263, A 1525
 TandjoengSeilor IV 263, A 1880
 Tandjoeng Soengajang IV 263, A 1668
 Tanette IV 264, A 1144
 Tanggoel IV 266, A 1444
 Tangkoeban Prahoe IV 266, A 1756
 Td.nimbar- of Zuid-Oostereilandcn IV 267, A 1004
 Tantrisme A 437
 Tapalang IV 273, A 1168
 Tapan IV 273, A 1660
 Tapioca-Producten IV 278, A 754
 Taradjoe IV 280, A 1651
 Tarakan IV 280, A 1882
 Taratak Beloeih IV 281, A 1362
 Taroetoeng IV 283, A 1299
 Taroesan IV 283, A 1666
 Tasikmalaja (reg.) IV 284, A 1650
 Tasikmalaja (distr.) IV 285, A 1651
 Tasikmalaja (hfdpl.) IV 285, A 1651
 Tawa Elia IV 288, A 1427
 Tegal IV 291, A 1087
 Tegaloimbo IV 292, A 1459
 Tohoroe A 1488
 Tehuis voor Indische Studenten A 361
 Tekletek A 127
 Teladjangan A 127
 Telok Waigeo (Majalibitbaai) IV 293, A 1448
 Tembon A 127
 Tempeh IV 297, A 1505
 Tonggaroeng IV 29S, A 1860
 A 1480 = Deel V (Afl. 1-140)
 A 1441-1920 = Deel VIII (Afl. 46-60).
 A 481-960 = Deel VI (Afl. 16-30).
 A 961-1440 = Deel VII (Afl. 31-45).

Tengg&lds IV 298, A 1230	Tjomprfeng A 127	Vellen A 1093
Tengger (contr. af.) IV 298, A 1512	Tjondonsc A 127	Verbaning A 160
Tengger (distr.) IV 298, A 1512	Tjonggeang, IV 377, A 1525	Verbeek (Dr. R. D. M.) A 544
Tentoonstellingen IV 308, A 1055	Tlogoredjo IV 377, A 1237	"Verbit" voor den Oud-Indisch Militair Stichting (V.O.I.M. A 989
T6on (Tean of Tian) IV 312, A 1487	Tlogowoengsoe IV 377, A 1237	Verddigingsstelscl van Ncd. - -
Tering A 1864	Toba IV 378, A 1488	Indie IV 529, A 585
Temataansch IV 322, A 1691	Tobaki A 1405	Vereenigen IV 540, A 360, 873
Ternate IV 314, A 1499	Tobameer IV 382, A 1295, 1484	Vereeniging „Indisch Bronbeek" A 840
Ternate en Onderhoorigheden IV 314, A 1427	Toboali IV 384, A 1508	Vereeniging Nederlandsch-Indische Onderwijs- en Studie- kas A 990
Thee IV 325, A 841	Toda Beloe A 1376	Vereeniging tot opriching van Jonge Vrouwen scholen in Ned.- Indie A 1016
Thee - Expert - Bureau (Vereeniging) A 580	Toedjo A 1427	Verkoopkantoor van 's Lands Mijnbouwproducten II 400, IV 360, A 702
Theosofische Vereeniging (De Ned.-Ind.) A 763	Toeakau A 127	Verkoopingen (Openbare), Verhueringen, Venduties, Vendukantoren IV 577, A 1344
Tidore IV 333, A 1562	Toeba IV 384, A 873	Verordeningen A 160
Tikoe IV 336, A 1664	Toekaholboeng, A 1484	Vers terkingen IV 563, A 624
Tiloe (Goenoeng) A 1757	Toelang Bawang (Beneden) IV 386, A 1466	Vestiging A 160
Timordaja (Timoer Daja) IV 351, A 1533	Toelating A 160	Visscherij IV 573, A 1731
Timorini A 281	Toembiloeng A 127	Vitamines A 699
Timorlaet IV 351, A 1533	Toemboek A 622	Vierkprauw A 127
Timorsch Verbond A 922	Toempang IV 388, A 1441	Vlottende Schuld A 351, 107G
Tjakraboewana IV 366, A 1757	Toendraha (Toendraha) A 127	Voedingsmiddelen IV 597, A 934
Tjakranegara IV 366, A 1194	Toengkal (distr.), A 1859	Voedingsmiddelencommissie A 795, 1783
Tjakranegara-Noord A 1194	Toer'n IV 380, A 1442	Volkscredietwezen IV 605, A 713, 1513
Tj akranegara -Zuid A 1194	Toeridj6ne A 160	Volkshuisvesting A 625
Tjak-Lantjak A 127	Toerisine in Ned.-Indie A 799	VoJksraad IV 612, A 491, 1615
Tjalang IV 367, A 1630	Toetoe A 270	V olksraadkies verordening 1926 A 525
Tjamat A 159	Togian IV 389, A 1427	Volksraadpoaitieregeling 1926 A 525
Tjantoeng IV 367, A 1889	Tolitoli IV 390, A 1239	V olksraadregelen 1926 (Aanvullende —) A 525
Tjapaloeloestraat IV 368, A 290	Tongas IV 394, A 1524	Volkstehing IV 623, A 926
Tjaralingkin A 127	Tooneel IV 395, A 976, 1630	Vollenhoven (Prof. Mr. C. van) A 1380
Tjarobean IV 368, A 1455	Tongkang A 127	Voorwaardelijk Invrijheidstelling A 671
Tjemlon A 127	Top (Toep) A 127	Voorwaardelijke Veroordeeling A 671
Tjendono IV 370, A 1230	Topographische Dienst IV 406, A 451	Vries (M. Gzn.) A 791
Tjengal IV 370, A 1889	Tordjoen IV 420, A 1534	Vrije Katholieke Kerk in Nederlandsch-Indie (Do) A 1890
Tjenrana A 127, 1167	Tor-rivier IV 414, A 1428	Vrijmetselarij IV 640, A 757
Tjepoe A 1239	TogrIV423, A1512	Vrijwilligerskorpden IV 641, A 612
Tjeti A 262	Totemisme A 188	Vrouwenbeweging (Inlandacho) A 9G9
Tjiamis (Reg.) A 1199	Triangulatie IV 432, A 453	Vulkanen IV 641, A 620
Tjiamis (Hfdp.) A 1199	Troemon II 440, IV, A 1765	Vuurvasto klei A 958
Tjiamis (Distr.) IV 371, A 1199	Tropen opleiding voor verplegenden in Indie (T.O.V.I.) A 1016	Vuurwerk A 1089
Tjiawi IV 372, A 1651	Tuinbouw IV 642, A 655	Vijftig KotS, IV 658, A 1655
Tjiawigebang IV 372, A 1398	Tusschenhoofden A 160	Wabata A 127
Tijdjoelang IV 372, A 1652	Tijdrekening IV 459, A 65	Wadjo IV 660, A 1136
Tjikalong-W6tan IV 372, A 1758	Tijdschriften en Periodieken IV 459, A 38	Wadookstelsel A 213 Waho
Tjikandi IV 372, A 1505	Uhlenbeck (G. H.) A 133	Tetear A 127
Tjikatomas IV 373, A 1651	Uitzetting A 1G0	
Tjiladnjongan (PCladnjongan) A 127	Uniebank voor Nederland en Kolonien IV 496, A 1088	
Tjiledoeg A 1398	Vaartuigen IV 497, A 102	
Tjilegon IV 373, A 1505	Vaccine I V 497, A 717	
TjiliMn IV 373, A 1758	Vaderlandeche Club (V.C.), A 1493	
Tjilimoos A 1397	Vakbeweging (Inlandsche) A 961	
TjimahiV373, A1758	Van Boxtel (Plan-) A 990	
Tjina Minding en Arab Minding A 262	Vakcentrale A 22	
Tjiparaj IV 375, A 1758	Veeartsenijkundige Dienst IV 514, A 63, 896	
Tjiroeas IV 375, A 1505	Veeteelt IV 515, A 90, 886	
Tjitaroem-Bevloeingswerken A 260, 357	Veevoeder IV 519, A129, 894	
Tjitjal6ngka IV 375, A. 1758	Veeziekten IV 522, A 96	
Tjolo IV 377, A 1230	Veiligheidstoezicht (Dienst van het) A 1123	
A 1-480 = Deel V (Afl. 1-15).	A 481-960 = Deel VI (Afl. 16-30).	A 961-1440 = Deel VII (Afl. 31-44).
	A 1441-1920 = Deel VIII (Afl. 46-60).	

Waldon A 127	den rang van officier bij	Wooloehan A 1444
Waigoe of Batang Wag6 IV 661, A 1490	deKo- lonialo troepen IV 734, A 765	Wolowaroe A 1407
Wailoro A 290	Wegenraad A 758	Wonosari IV 793, A 1180
Wajang-Windoo IV 662, A 1757	Wegverkeer A 1795, 1892	Willems-orde (MiHtaire) IV 783, A 601
Wangkal IV G68, A 1513	Wel6ri IV 750, A 1198	
Wapena der zelfstandige gemeenschappon IV 668, A 1525	Wellonstein (E. P.) A 1507	Wijbrands (Karel) A G82
Wardonaar (J. W. B.) A 320	Weriagar A 1641	1 Jzererts IV 801, A 959
Waroe IV 697, A 1235, 1534	Werkloosheid A 997	IJzerman (Dr. Ir. J. W.) A 1052
Waromg6 IV 697, A 1641	Werven en Dokken IV 759, A 28G	Zee macht IV 816, A 249
Warop&n IV 698, A 1450	Werving van Inlandsche Arbeiders A 403	Zelfbesturen (Inlandsche —) IV 826, A 525
Waterkracht en Electriciteit A 303, 1920	West-Java (Provincie —) A 525	Zelfbestuur A 525
Waterschappen IV 700, A 281	West-Koetei IV 764, A 1860	Zending (Protestantsche) IV 831, A 1206
Waterstaat IV 700, A 1648	West-Lombok IV 765, A 1194	Zoologische Onderzoekingen A 161
Wangkang A 127	West- en Noord Nieuw-Guinee A 1576	Zuid-Benedenlanden, A 1661
Wapai A 127	Wdtan of Wdtang IV-765, A 1447	Zuid-Nieuw-Guine IV 869, A 1449
Weduwen- en Weczenfonds der Europeesche Officieren van het Ned.-Ind. Leger IV 733, A 180, 764	Wetar (Wetter of P. Oeeter) IV 766, A 1428	Zuidwester-eilanden IV 870, A 1436
Idem van inilitairen beneden	Wetgeving IV 767, A 1062	Zwavel IV 871, A 959
	Wildreservaten A 1097	Ziide IV 872 A 1014
	Wirolegi A 1445	

REGISTER OP DE NAMEN IN DEEL VIII SUPPL. AFL.46-60

- AALST, Dr. C. J. K. VAN, 1818a.
 ABAS OELAR SOETAN BID AR ALAN, I., 1771b.
 ABDOELHAMID, T. (Ook wel T. BESAR en tevoren T. Mabkota geheeten), 1769a.
 ABDOELLAH, RADJA (ook genoemd LONG), 17946.
 ABDOERRAOEF SINGKEL 16656.
 ABDULLAH GELAR SOETAN GEGAB ALAM, T., 17706.
 ACHMAD, SULTAN, 14986.
 ACHMAD, T., 17696.
 ACHMAD SJAFOEDIN SJAHKAITJIL ARNOLD ALTING, SULTAN, 1565a.
 ACHMAD SJAH, SULTAN, 1769 b.
 ADAM, SULTAN, J 8806.
 ADIAWATIWARMAN 1859a.
 ADIL GELAR SOETAN BID AR ALAM SJAH, T., 1772a.
 AGERBEEK, 15036.
 AGOENG, SULTAN, 15236.
 AGBEMONTE, 1703a-17046.
 AICHELE, WALTHER, 16326.
 AIBLANGGA, 1510a.
 AISJA, RADJA, 1794 a.
 AJANHAR, SULTAN, 1503a.
 AJOE BERI, 1512 b.
 ALA'OEDDIN INAJAT SJAHSOE-TAX, 17926.
 ALBERTIS, d', 15666.
 ALI BASIAH, T., 16386.
 AMAN DJELEKAH SIAH OETA-MA 1760a.
 AMA'N NJAG ARA, 1636a.
 AMAN KAMPONG, 16356.
 AMANRATOES, 1614a.
 AMAN SAPI'L, 1614a.
 AMA'N SBI KOEALA, 17606.
 AMA'N TUAHAMANI, 17608.
 AMBON, DATOEK, 17626.
 AMIN AL MADANI, 1748a.
 AMSTERDAM, SULTAN, (ook genoemd SULTAN KAITJILI SIBORI), 1502b.
 ANDI MAPPANJOEKKI, 1830b.
 ANDI SALLO, 1888a.
 ANDI SALLO, (ook bekend als ABO ENO ABDOERAHIM), 1888a.
 ANDI TANGKOENG, 18S8a.
 ANDJOENG, T. (ook genoemd LEUBÉ TAPA of T. SINGKEL), 1764a.
 ANTONISZ., ADRIAAN, 15956-159Gab.
 ARIA SOERIA ATMADJA, PAN-GÉRAN, 1525a.
 ASCH VAN WIICK, MR. T. A. J. VAN, 16196.
 ASSEN, VAN, 16396.
 AWAN, MAHARADJA, 17706.
 BAARS, J. K., 1835a.
 BABER, E. C., 1719a.
 BADELLI BONI, 1719a.
 BAHOERAKSA, 1594a.
 BANDAHABA, RADJA, 16026.
 BANDAHARA, T., 17716.
 BANDAR, DATOEK, 17306.-1731 a.
 BANTA ALI AMA'N LAGE, 1636a.
 BANTA PEUREUDAN, T. (tevoren T. DEBIT geheeten), 16386.
 BANTA TJOET, 17606.
 BARETTA, J. M., 1504a.
 BAST, P., 1529a.
 BASTIAANS, A., 14826.
 BATARA PINAJOENGAN, 1770a.
 BATARA SINOMBA, (na zijn over-lijden genoemd MANHOEM MANOKAT DI DJAMBOE), 1770a.
 BATELES, VAN, 19126.
 BAUER, 1703a.
 BEAUMONT, JOHN, IGOJA.
 BECCARI, 1566b.
 BBD 出 N, 1613a.
 BEDOEL ALIAS RENDJEU OETIAH AMAN DAOED, 1760a.
 BEG, MUSA, 1593b.
 BEKKING, KAPTEIN, 1504a.
 BEMMELEN, DR. R. W. VAN 1755如 1757a, 17(516).
 B*ⁿ BLANG PIDIE, T., 16136.-1763a.
 BENEDETTO, LUIGI, FOSCOLO, 1719a.
 BENJAMINS, DR. H. D., 1869a.
 BBNINCK, SOPHIA, 15916.
 BIRENGER, SENATOR, 1851a.
 BERG, 16946. 16956-1700b-170J 6.
 BERG, MR. L. W. C. VAN DEN 1748a.
 BERGH, J. VAN DEN, 1538a.
 BKRRETTY, D. W., 1530a-1857a.
 BESANT, DR. A., 18916.
 BESAR SAID HASJIM BIN ABOE-BAKAR BIN SJAHA BOEDDIN, T., 1731a.
 BESAR SOELOENO MOESTAFA, T. (met den titel van JANG DIPERTOAN MAAMOER PERKASA ALAM), 1771a.
 BEZEMER, T. J., 1G326.
 BIERDRAGER, J., 15766.
 BIDJIEH GEL AR T. BIOEDA, Nasroedin, T., 1765a.
 BIOENG, T., 17696.
 BIOENG, T. (met den titel van JANG DIPERTOAN HADJI MOHAMAD SJAH), 1769b.
 BITAL ALIAS PAS4, REUDJEU, 1760a.
 BLOCK MAERTSZ, ADRIAAN, 15956.
 BOEDIANG, RADJA, 16255.
 BOEDIANG ALIAS GENAP, R. 1760a.
 BOEKET, RADJA, 16356.
 BOERUANOEDDIN, RADJA, 177 la.
 BOOOAARDT, 14(546).
 BOMMEL, L. B. VAN, 17786.
 BONEBAKKER, A., 17906.
 BONOSOE, SOETAN, 17906.
 BONTKKOE, WILLEM, IIS-
 BRANTSZ., 1582a.
 BONTINO, DR., 1596a.
 BOREJIL, WILLEM, 1589a.
 BOREL, H., 1556«.
 BOSCH, DR. F. D. K., 18916
 BOSCH, x. VAN DEN, 1G256.
 BOTH, PIETER, 1502a-15766.
 BRA AM, F. VAN, 1557a.
 BRANDENBURG VAN
 OLTSENDE, I', 18576.
 BRANDES, DR. L. L., 1441b. 18916.
 BRANDTS BUYS, J. 8., JG326.
 BRICH ER, 17786.
 BRILL, E. J., J 5766.
 BROCKEDON, THOMAS, 15826.
 BROECK, PIETEB VAN DEN, 15806.
 BROUWER, DR. H. A., 1483a-16786.
 BBOUWER, 1597a.
 BRUINS SLOT, W. J., 17786.
 BRUIJSTENS, HENDRICK, 1587 a
 BURCHT, JAN V. D., 1596a.
 BURCK, A., 1719a.
 BUTLER, JOSEPHINE, 1851a.
 BUTTINGUA WICKERS, M. DR. C G VAN 18576

- CAERDEN, VAN, 15026.
CAIIPHULUS, JOHANNES, 1556
CANDIDUS, 1595a.
CAPELLEN, VAN DEB, 1502b.
CAPPERS, ED., 1538a.
CARLETON, SIR DUDLEY, 15916.
CARPENTIER, PIETER DE, 15806.
CARRISON, Me., 17786.
CARROL, 1703a en 17046.
CERRUTI, EMILIO, 15666.
CHASSÉ, P. T., 1557a.
CHATIN, 1778a.
CILENTO, 17806.
CHIJS, MR. J. A. v. d., 1556a-15576, 17536-1755n, 18686.
CLAESSENS, MOR. A. C., 14646.
CLAESSENS, MGR. M. J. D., 1464b.
CLANT, JAN., 15826.
CLIFFORD, J 6696.
COEN, JAN, PIETERSZ., 1460a, 1556a, 15766.
COHEN STUABT, 1696a.
COLENBBANDER, H. F., 1597a.
COLLINS, EDWARD, 1591a.
COLUMBUS, 1703a.
COLJIN, DR. H., 1537a, 1567a, 1613d, 17G0a, 1763, 1619 <z.
Co ORANG EL, 15666.
COOTE, ALEXANDER, 1851a.
COOTEELS, Mates, 15766.
CORDIER, H., 1719a.
CORNELISSEN, C. H., 1869a.
CORTENHOEFF, PIETER JACOBSZ., 15956.
CORTENHOEFF, SARA, 15956.
COULSON, SAMUEL, 15916.
COURTHOPE, 15846.
COUVREUR, (A. J.), 1830a.
COZIJN, M., J 807b.
CRANSEN, 15026.
CREMER, 16196.
CKKUTZBEK, MR. K. F., 1445a.

DAALHN, G. C. E. VAN, 1613a, 1729a, 1760a, 18336.
DAENDELS, GOUV.-GENERAAL, 15236.
DAENG M a HMO ED (ook genoemd MANTRI PANG GRAN. MANGKOEBOEMI), 1888a.
DA ENO PARAMI, PANG ERAN, 18306.
DAKE, Du. W. J. L., 18996.
DALE, SIR. THOMAS, 1580a.
DAM, MR. WILLEM VAN, 1552a.
DAM, MR. PIKTEB VAN, 1552a.
DAMST6, H. T., 15366, 1749a.
DANCKAERT, 15796.
JANOE HASAN, 1503«.
DAOED, T., 17646.
DATOE", DAJANG, 1638a.
BAWOEU BALIS-AGOENQ, 1698a.
DECKER, HANS DE, 1575.
D) D血 MOEHSIN, 1499a.
J) EDIFIL, CORNELIS, 15786.
DEVENTER, MR. C. TH. VAN, 16196, 17026, 1750a.
D6WA PERKASAN, 16026.
DIECKMAN, DR. IR. W., 1471a.
DIEMEN, ANTHONY VAN, 15956.
DINGER, J. E., 17046, 17826.
DJAEAR, T. (ook wel genoemd HADJI RAJEU.), 1765a.
DIJABHAJA, 16976.
DJAMALOEDIN, PRINS, 1566a.
DIJEMELAH, ALIAS REUDJEU ILAN, 17606.
DJOELO代 RAJEN, 1647a.
DJOJOLALONO ALIAS KANDJENG D JIM AT, 1523b.
DOCTEBS VAN LEEUWEN, DR. W. M., 1757a.
DOELAH VAN PASIS, DATOE", 1647a.
DOEMOLANG, MARKUS MOHOMIS, 1482a.
DOEMOLANG, SALMON, 1482a.
DOMIS, H. J., 1510a, 15116.
DONATH, PROF. DR. W. F., 17786, 1780a, 1835a.
DONNER, LUITENANT, 1763a.
DOUGLAS, 1757a.
DOUWES DEKKER, 14636.
1623a DOVER, PROF., 1748a.
DOZIJ, 17476.
DUBJIVERS, MB. J., 1619a.
DUBISCH, 1738a.
DUMAS, J. H., 1567b.
DUNNEBIER, W., 1476a.
DUSSEN, CORNELIS VAN DER, 1592a.
DUYVENDAK, PROF. DR. W. J. L., 1556a, 18996.

EDUARD, 1476<z.
EERDE, PROF. J. CH. VAN, 15756, 1745a.
EERLAND, DR. L. D., 1779a.
EGGENBERGEN, H., 17786.
ELDERS, C., 1830a.
ELSHOUT, J. M., 1835a, 18996.
ENQELAND, KAKEL VAN, 1593a.
ENGELENBEBG, A. J. N., 14956.
ENTHOVEN, E., 1818a.
ENTUOVEN, MR. K. L. J., 1908a.
ERDRINK, G. R., 16836.
ER. LANGGA, 16976, 1699a, 1701a.
ERP, TH. VAN., 18916, 18926.
Es, DR. IR. L. J. C. VAN, 1G341).
ESSER, 16946.
EIJKMAN, 1834a.

EABER, VON, 1460a.
FAISAL, 1750a.
FAULDS, HENRY, 18666.
FEBER, IR. L. J. M., 14946.
FELLENBERG, VAN, 17786.
FENNEMA, 1512a, 17556, 1757a.
FEUILLETON DE BRUIN, DR. W. K. H., 15766.
FINLAY, 17046.
FITZHERBERT, HUMPHREY, 1585a.

FOCK, MR. D., 1620a.
FORBES, 1566a.
FORTGENS, J., 1692a.
FOURNIER, IR. F. L. P. G., 1891a.
Fouw, MR. DE, 1858a.
FRANSSSEN HERDERSCHEE, A., 15676.
FREUNDLICH, E. W. W., 1711&.
FROMBERG, MR. P. H., 1556a.
FROSSINK, A. T., 17116.
FRUIN, MR. TH. A., 15136.
FRUIN-MEES, 1600a.

GADING, RADIA, 17706.
GALTON, SIR FRANCIS, 1866b.
GARNIER, 1718a.
GEISLER, 1566a, 15736.
GELDERMAN, H. P., 18186.
GEURTJENS, H., 1538a.
GISOLF, W. F., 14716.
GOBEL, HASAN VAN, 14756, 1476a.
GOBEL, WILLEM VAN, 14756.
GODEE MOLSBERGEN, DR. E. C., 1556a, 15576.
GOES, BENEDICT, 17176.
GOEJE DE, 17476, 1748a.
GOLDZIEHER, 17476, 1750a.
GONDA, 1701a.
GONTING, RZIDIA, 17706.
GORCUM, JAN JANSZ. VAN, 15806.
GORIS, 1701a.
GOSLINGS, B. M., 16326.
Gouw, J. TER, 18666.
GRAAFF, S. DE, 17026.
GRAEFF, JHR. DE, 16156.
GRACHT, J. v. d., 1556a.
GREGORIUS X, PAUS, 17176.
GROEDO, HADEN, 15126.
GROENEVELD MEYER, DR. N. L., 18206.
GRONEMAN, J., 17575.
GROOT, CLAUDE DE, 1592a.
GROOT, DR. J. J. M. DE, 1556a.
GRIJNS, 1834a.
GRIZEN, 1598a, 1599a.
GULIK, VAN, 1779a.
GUTTBOD, KAROLINE, 1486a.
GUSELS, AERT, 15856.

HAAN, DR. F. DE, 1556a, 1557b.
HAAR, BZN, MR. B. TER, 18576.
HAAS, J. H. DE, 1779a.
HABIB ALI ALIAS HABIB RAJEU", 16386.
HABIB, SJECH, 1640a.
HADJAR DEWANTORO, KJIAI, 14636.
HADJAR DEWANTORO, NJI, 14646.
HADJI JOESOE, T., 1763a.
HAEN, DR. DE, 1587a.
HAGEN, DR. B., 1727a.
HAQHEN, STEVEN V. D., 1578a.
HAIR, SULTAN, 1502a.
HAISMA, RAHDER, MR. W. J., 19076.
HAJAM WOEROEK, 14596, 1460a.

HAL, J. J. H. VAN, 17396.	ISKANDAR ALAM, SULTAN, 1498 <i>b</i> .	KEUDJROEEN AMANSAH, DA-TOE ^o , 17626.
HALIE, N., 15756.	ISKANDAR MOHAMAD DJABIR, SULTAN, 1514a.	KHAN, DSCHINGAI, 1717a.
HAMERSTER, M., 1772a.	ISKANDAR SAHADJOEAN NOER AMAL KETJIL DJAOEHAR MOELKI, 1565a.	KHAN, KUBUNJ, 1717a.
HAN TIK KO (alias BAB AH TEMENGOENG), 1523b.	ISKANDAR SIAH, 16026.	KHOUW KE HIEN, 1825a.
HARENCABSFBL, KAPITEIN, VAN 1614u.	ISMAIL VAN LANGS A, T., 16386.	KIELSTRA, DR. E. B., 1620a
HARTMAN, B., 18076.	ISMAIL, T., 1604a.	KIES, C. H. M. H., 14956.
HASAN, T., 16476.	IT AM OESMAN, T.» 16476.	KILIAAN, H. N., 1694b.
HASE, HANS DE, 1579a.	JACOB, GEORG, 16326.	KIMALAHA DAJA, 15856.
HASNAN, T., 1769a.	JACOBS, HENDRIK, PHILIPS, 1480a.	KIMPTON, H., 17786.
HASSELAAR, ANNA, 15526.	JACOBUS VAN ENGELAND, 1582 <i>b</i> .	KIRSCHNER, DR. L., 17906.
HASSELAAK, PIETER DIRKSZ., 1592a.	JANIS, A., 1481a.	KITCHEM, J., 17046.
HASSET, A. L. VAN, 15735, 1727a, 1869a.	JANSEN, 1778a.	KLEIN, J. W. DE, 1652a.
HATTIVA, LAURENS MARCUSZ. 1587a.	JANSZ, HENDRIK, 1582a.	KLEIN, DR. W. C., 1576a.
HAYES, JOHN, 1566a.	JANSZ., WILLEM, 15806.	KLEINTJES, PROF. DR. PH., 1619a, 19206.
HAZEU, DR. G. A. J., 1445a, 1630a, 1727a, 1879a.	JANSZ., PIETER, 1576a.	KLEIWEG DE ZWAAN, PROF. DR. J. P., 17466, 18996.
HEDIN, SVEN, 1719a.	JANSZ. SIMON, 1576b.	KLERK, REINIER DE, 1556a.
HEINDL, DR. ROEBET, 1868a.	JARDIN, JOHN, 1578a.	KLUISENAAR, GERARDUS, 15566.
HELD, G. J., 16326.	JASPERS, J. H. B., 14716.	KNEBEL, J., 18916.
HENKE, 17786.	JOHNSON, SAMUEL, 1556a.	KOCH, J. W., 18176.
HELSDINGEN JB.» MR. C. C. VAN 1495a, 17616.	JONGE, CORNELIS MATELIEF DE 1502a.	KODIECK, 1868a.
HELSDINGEN, MR. W. H. VAN, 1619a.	JONOE, MEI. J. A. DE, 18996.	KOHLBRUGOE, J. H. F., 18996.
HENRY, SIR E. R., 1867a, 1868a.	JONGEJANS, J., 1504a.	K6HLER, H. J., 14856.
HERMITE, JACQUES L', 15766.	JORGE, 17906.	KOL, H. H. VAN, 16196, 1727a.
HEBSCHELL, 18666.	JORGENSEN, 1867a.	KOLOK, T. (alias T. KAMA-ROEDIN), 1604G.
HEBTZLEB, 17786.	JOSSELIN DE JONG, R. DE, 17786.	KONINGSBERGEN, DR. J. C., 1818a.
HESKETCH BELL, SIB, 1642a.	JOUSTRA, M., 1615a.	KOOLHAAS, D. R., 1835a.
HESTERT, C., 1566b.	JULIANA, PRINSES, 17456.	KOPSTEIN, DR. F., 17906.
HEUBN, JHR. DR. IB. F. C. VAN, 1727a.	JULIUS, IB. M. W., 1471a.	KRAANEN, J., 1538a.
HEURNIUS, JUSTUS, 1596a.	JUNGH, 1832a.	KRAEMER, H., 16326.
HEUTZ, J. B. VAN, 16206, 17026, 1749a.	JUNGHUHN, 17576.	KREEMER, J., 1727a.
HEYNE, K., 1727a.	JUNIUS, ROBERTUS, 1595a.	KREISLER, DR. A. R. M., 1543a.
HIDDING, K. A. H., 16326.	JUYNBOLL, DR. H. H., 16946, 17006.	KROM, DR. N. J., 1630a, 1879a.
HIEN, H. A. VAN, 1899&.	KADIB, PANG@RAN, 18886.	KROM, geb. VEERMAN, 15753.
HINDLE, 17046.	KADIKI, 1699a.	KRTANAOARA, 1600a
HINLOOPEN LABBERTON, D. VAN, 1858a.	KAISER, J. D., 1776a.	KRUYT, J. H., J 748a.
HIBSCHI, H., 1727a.	KAITJILI SIBOBI, SULTAN (ook wel genoemd Sultan Amsterdam), 15026.	KUCZINSKI, J 7046.
HOEDT, G. H. A., 1868a.	KALANA POETERA, T., 17716.	KUENEB, PH. H., 1504a, 1747 "
HOESIN, T., 17646.	KALFF, S., 1504a.	KUYPER, DR. A., 16196.
HOESSIN, SO ETAN, 1794a.	KAMPAR, DATOEK, 17306, 1713] & KANIESS, 1614a.	LA AH AD, 1480a.
HOLLE, K. F., 17396.	KANSIL BOOAB, A. J., 14786.	LA AMANA ALIAS HADJI TATA, 14706.
HOLLEMAN, 1710a.	KANSIL, L. N., 1481a.	LAIGRET, 17046.
HOOG, F. H. DE, 19076.	KANSIL, M. D., 14806.	LAKSAMANA, DATOEK, 1730b, 1731a.
HOUGLAND, W. H., 17566.	KATABRUNO, 1502a.	LA LAM, 1760a.
HOOLBOOM, L. E., 1776a.	KAT ANOELINO, P. DE, 18996.	LAM, JAN DIBKCSZ., 1578a.
HOYKAAS, 1701a.	KATHAROV, PALLADIUS, 1719a.	LAMANQO, 14706.
HOUTEN STEFFAN, VAN, 19126.	KATS, J., 16326.	LAMBERTS, ABRAHAM, 1586a.
HUDSON, 1703a, 17046.	KEMALADEBMA, R., 1612*.	LAM ^o RIS, H. J., 17786.
HULAGU, 1717a.	KEMALARADJA, R., 1612a.	LAMMEBS, G. J., 1625a.
IBRAHIM, T., 16036.	KEMMEBLING, G. L. L., 17316, 17956.	LAMSTER, J. C., 1575b.
IDENBURG, A. W. F., 1619a, 17506.	KEMPEES, J. C. J., 1615a, 1727a.	LANCET, 17046.
ILHAM, SULTAN, 15036.	KEMPEN, THOMAS VAN, 16666.	LANDBERG, CARLO, 1748 "
IMHOFF, VAN, 1526a.	KEMPEN-HAYE, MEVROUW VAN 16666.	LANGEN, PROF. C. D. DE, 1716a, 1780a, 1835a.
INDEEA KOESOEMO, SOETAN-MOEDA, 16026.	KECHEM, MELCHIOR, 1584a.	LANQEVELDT VAN HEMERT, A. J., 15G66.
INDEBA DI RADJA AMIR, PANGABAN, 1602&.	KETEL, A. P., 17826.	LANSBEROE, MR. J. W. VAN, 15576.
IQUAN (ICQUAN), 1594a.		LAKSON, 18676.
		I.ASSCHNIT. H., 1504a.

- LAU, CARL, 1873b.
 LAWICK, VAN, 1702a.
 LAZEAR, 1703a.
 LEADBEATER, C. W., 1891a.
 LECK, DANIEL VAN DEB, 1593a.
 LEFEBVRE, JACQUES, 1583a, J 5946.
 LEGENDRE, DR., 1643a.
 LEGGE, PROF. JAMES, 1556a.
 LÊH, T., 17656.
 血A POETERA, RADJA, 17306, 17316.
 LENTJES, L. J., 1835a.
 LEO xm, PAUS, 15736.
 LEROUX, C. C. M. F., 15710, 1575&.
 LEUB6 TAPA, 17646.
 LEVELT, DR. H. J., 18076.
 LEVI, SYLVAIN, 1701a.
 LEY, PROF. JR. J. N. VAN DER, 1891a.
 LICHTENSTEIN, A., 1716a, 1717a, 1835a, 1836a.
 LIEFRINCK, 1695a.
 LIMBURG STIRUM, GRAAF VAN, 1624a.
 LIMBURG STIRUM-VAN SMINIA,
 MEVROUW VAN, 1779a.
 LINGGO, RADJA, 16356.
 LITH, PROF. VAN DER, 1869a.
 LLOYD, 17046.
 LOEB ER, J. A., 16326.
 LOENA (LENA), 17646.
 LOGHEM, J. J. VAN, 17806.
 LORENTZ, MR. H. A., 15676.
 LOTH, J. E., 17956.
 LUHAHSCH, 17786.
 LUYMES, J., 15766.
 MA AN, KEDJOEROEAN, I 503a.
 MACCLUER, 1566a.
 MACPAL, L. J. P., 14816.
 MADOEKALLA, 14696.
 NADORA RADJA, 1595a.
 MAERTSZ, AB ENT, 15806.
 MAKTSUTICKEB, JOAN, 155(56).
 MAHKOTA ALAM ALADIN SJAH
 DJOHAN, SULTAN, 1770a.
 MAIRE, ISAAC LE, J5786, J 592a.
 MAKOLJS SANGHA
 GINOBOROE, 1470a.
 MAKOL6 SANGHA INATO, 14696.
 MAKOLÉ TAWÉ: NIROEKOE, 14(596).
 MALLINCKRODT, If. 1878".
 MANDARICAH SULTAN 1507a
 MANGKO NEGORO PANGGRA 17116.
 MANGKO RADJA Ho ESIN, 1604a.
 MANOPPO DATOE CORN ELIS 1474. 171.
 MANOPPO RIEDEL MANUEL, 1474a.
 MANSOER SJAH, T., 1779a.
- MANSOER SHAH, SULTAN, 1859a.
 MAOEN, REUDJEU, 17606.
 MABAH ADAM, T., 1763a.
 MARDJANA, 1695a.
 MARSDEN, 1536a.
 MARSHALL, 15676.
 MAS, KIJAH, 15236.
 MASCARENHAS, 14776.
 MASELICK, CORNELIS VAN, 1596<.
 MATTAHIR, T., 17646.
 MATHIJSEN, kAPITEIN, 16136, 1614a.
 MAURITS, PRINS, 15896.
 MAYER, L. Th., 18996.
 MAZEL, JHR, J. A., 1891a.
 MECKLENBURG, HERTOG ADOLF 'VAN, 15676.
 MELLEMA, 1695a.
 MENOKOETA, RADJA (alias KEDJOEROEAN PANDEKAR), 16026.
 ME NT, CLAES, 1591b.
 ME NT, EVA, 15916.
 MENT, LIJBETH, 15936.
 MERAH ABOQ (ook genoemd KEDJOEROEAN ABOQ), 16356.
 I MERLANG, RADJA (ook genoemd SOETAN, ALA 'OEDIN JNAJAT SJAH), 17926.
 MERTENS, 1703a.
 MEURAH, T., 1763a.
 MICHAEL, P., 17786.
 MICHELS, 1625b.
 MICHELS, 1760a.
 MIDDELBERG-IDENBURG, C. J., 1625a.
 MIDDELGEEST, SIMON VAN, 1592a.
 MOCODOMPIS, J. M. P., 14826.
 MOCODOMPIS, W., 14826.
 Mo ED A INDERA KOESOEMA, SOETAN, 16046.
 MoEDA LAMKOETA, T., 1638a.
 MoEDA NANGOROE, T., 17656.
 MOEDA, PANGÉRAN, 188S (z.
 MoEDA PEUSANGAN, T., 1647a.
 MoEDA RADJA, 17(55a).
 MOEDA RADJA, T., 1647a.
 MOEDEU KoETEu-Sisi<6, T., 16136.
 MOKDEU PÉND 6NG, T., 1613b.
 MOENS-ZORAB, MEVROUW, 1632 b.
 MoERAI, RADJA, 17706.
 MOERMAN, J., 1556a.
 MOERMAN, P., 1710 * . .
 MOESA QELAR SOETAN BIDAR ALAM, T., 17716.
 MOESTAFA, SOETAN, 1771a6.
 MOHAMAD (MAHMOED) RADJA 17946, 1795a.
 MOHAMAD ALT, 16036.
 MOHAMAD ALIBASA, T., 16476.
 MOHAMAD ARIF, T., 1764a.
 MOHAMAD ARIFIN, T., 1604a.
 MOHAMAD ARSAN, SULTAN, 1503<.
 MOHAMAD BASIR GELAR DA-
- MOHAMAD DATOENGSOLANG, 1475o.
 MOUAMAD JOESOEF, RADJA, 17946.
 MOHAMAD JSHAK, RADJA MOEDA VAN ASAHAN, 17696.
 MOHAMAD NO ER, T., 17626.
 MOHAMAD OESMAN SJAH, SULTAN, 1499a.
 MOHAMAD BIN OESIN. POETRA, 15036.
 MOHAMAD SADEK SJAH, SULTAN, 14986.
 MOHAMAD THAJEB, T., 1647a6.
 MOHAMAD ZAINOEDDIN, 1760b. MOLENGRAAF, 1713a.
 MOLL, J. TH., 1556a.
 MOM, C. P., 1623a, 17826.
 MONAHAN, J. H., 16486.
 MONOD DE FROIDEVILLE, J. A., 14946.
 MORGAN, DELMAAR, 1719a.
 MOSZKOWSKI, DR. MAX, 15676. MPU SINDOK, 1510a.
 MUHED&, A. G., 14806.
 MULLEMEISTER, J., 1702a.
 MULLER, DR. H. P. N.» 1869a.
 MULLOCK HOUWEB, 17828.
 MUSCHAMPS, GEORGE, 15826.
 MUSPER, K. A. F. R., 17316, 17956.
 MUJRLING, KAPITEIN, 1614a.
 MIJER, MR. P.,
 NAUTA, 1695a.
 NELISSEN, IR. TH., 17066.
 NEIJENS, DR. M.,
 NEUTZELL DE WILDE, MR. A. 1619a.
 NG o LAG A, SURA, 1595a.
 NIERMEIJER, PROF. J. F., 1869a
 NIEUWENHUIS, H., 18186, 18206.
 NIMPOENA, 1695a.
 NITADININORAT, RADEX, 15726. NITINEGORO, 1512b.
 NJA° ARIF, T., 1833a.
 NJA° DOELLAH, T. (ook wel genoemd T. Hadji Tji°), 17646.
 NJA° MAKAM, 1603a.
 NJA° MOET GELAB MANGKOE BOEMI, 1604a.
 NJAI DAJANO SOEMBI, 1755a.
 NJAG SARA, 1613a.
 NJERANQ, RADJA MOEDO, 1636a.
 NOBEL, 17786.
 NOEKOE, PRINS, 1566a.
 NOEOENCJ, RADJA, 17706.
 NOENGOENO, SI (ook wel NEK ONOKOE goheeten), 17946.
 NOLDEKE, THEODOR, 17478.
 NOMMENSEN, L. L., 14856.
 NOOY, J. A. DE, 17826.
 Nounuus, J. W. VAN, 15676.
 NUGNES, 15016.
 Nus, MR. J. VAN, 1818a. NUYTS, DAVID, 1592a.
 OBDEYN, V., 17956.
 OEBIT, T. (later geheeten: T. BANTA PEIRIFUIDAN). 16386.

- OEJAM, REUDJEU, 1760a.
 OESMAN, SULTAN, 1503d.
 1504a. OETJAH, REUDJEU (alias BE-DOEL), 1760a.
 OL6RIZ, 1867b.
 ONGKOE LONG (ook genoemd RADJA ARDOELLAH), 1794b.
 ONGKOE NONO (ook geheeten RADJA IBRAHIM), 1794b.
 OOSTWOUW WIJ DENES, M., 1761b.
 OPHUISEN, MR. A. H., 1908a.
 OPPENOORTH, W. E. F., 1707a, 1727a.
 ORATOR, V., 1778b.
 ORTIZ DE RETES, INIGO, 1565b, 1575a.
 OSSENBRUGGEN, MB. VAN, 1855a.
 OTTEN, DR. L., 1790ab.
 OTTOW, 1566a, 1573b.
 OVERSCHIE, NICOLAAS, 1556b.
- PADANG NOENANG, JANG DI PEBTOEAN DI, 1665a.
 PADTBRUGGE, 1477b.
 PALE BI, LA, 1888a.
 PAMWANG, LA. (met den titel van AROENG ABDOELKABIM), 1888a.
 PAMEKAS, SRI, 1755a.
 PALMER VAN DEN BROEK, 1598a.
 PANDAN ARAN, KIJAH, 1528b.
 PANG AKIP VAN BADAQ, 1614a.
 P ANOLIMA GARANG, DATOE, , 1646b.
 PANG MANAP, 1614b.
 PARIS, KAPITEIN, 1763a, 1833a.
 PABKER, 1556a.
 PARMENTIER, 1824b.
 PASSABA, 1510a.
 PATA ALAM, SULTAN, 1566a.
 PATTIST, M. P., 1546a.
 PAUTHIER, G., 1717b.
 PEL, A. H. VAN, 1603a.
 PENDEK, KEDJOEROEAN, 1602b.
 PENDEKAR, KEDJOEROEAN (alias R. MENGKOETA), 1602b.
 PERAK, PANGLIMA, 1603a.
 PETERMANN, 1556b.
 PETTIT, 1704 b.
 PFISTER, 1779a.
 PHILLIPS, G., 1719c.
 PICK, DR. R., 1615a.
 PIGEAUD, TH., 1632a, 1695a, 1701b.
 PIGOTT, F. W., 1891ad.
 PISCHEL, R., 1630a.
 PLEMP, KORNELIS GIJSBEBT SZ. 18G6b.
 PLESMAN, A., 1820a.
 POEBBÄTJARAKA, 1701a.
 POEBWADARMINTA, 1695a.
 POEIJT VAN OVERIJNE, ELISABETH, 1552G.
 Po KALAM, DATOE与 1647a.
 POLAK DANIELS, L., 1778b.
 POLO, MAFFEO, J 717a.
 POLO, MARCO, 1717a.
- PONTO, CHRISTIAAN, 14S2a.
 POKTO, SALMON, 1478b, 1482a.
 PONTOH, RAM SOEIT, 1475a.
 POSTHUMUS MEJES, 1567a.
 PRAPANTJA, 1697 b.
 PBAWIRAATMADJA, 1701b.
 PRICE, W., 1556a.
 PRINO, MARTIN, 1582b.
 PRIEVALSKY, N. M., 1717b, 1719a.
 PBOOM OF PROOMSJAH, 1602b.
 PRUIJS, MR. DIRK, 1552a.
 PRUIJS VAN DER HOEVEN, E., 1701b.
 PRIJOHOETOMO, 1701a.
 PURKINJE, 186G6.
 PUTMANS, HANS, 1595a.
 PRINACKER HORDIJK, 1749a.
 PIJPER, DR. G. F., 1651 b.
- QUERVAIN, F. DE, 1778b.
- RADJA ADIL, 1604a. RADJA Awi: H. 1763<z. RADJA BOEDJANG, 1764b. RADJA DJOEMAHAT, 1771b. RADJA HAB'SAH (HEBIAH), 1604a.
 RADJA IMAM, T., 1763a.
 RADJA ISKANDAR MOEDA, 1765a.
 RADJA LAOET, T., 1771b.
 RADJA LÉLA, DATOE, 1731a.
 RADJA L&LA POETRA, DATOE, 1731b.
 RADJA MASJHOER, 1771b.
 RADJA MOEDA, T., 1764b.
 RADJA MOERAL, T., 1770b.
 RADJA MOMIN, KEUDJROEEN, 1763a.
 RADJA NAGOR, T., 1765b.
 RADJA NASJROEDDIN, T., 1765b. RADJA SILANG, T., 1G03b. RADJA SOELOENG, T., 1604a. RADJA TOHIR GELAR RADJA, INDRALAM, T., 1770b.
 RADSMA, PROF. DR. W., 1782b.
 RAEMBURCH, CRUJN VAN, J 596a. RAEDT VAN OLDENBAKNEVELDT H. J. A., 1600b.
 RAEY, PIETER VAN, 1581a.
 RAFFLES, 1695a.
 RAGEB, 1603b.
 RAJEU, , T., 1833a.
 RAMALI, ACHMAD, 1782b.
 RANAMANQOALA, J 482a.
 RANGGAWARSITA, 1696b, 1698a. RASSERS, DR. W. H., 1630b, 1632b.
 RAWLING, 1567b.
 REAKL, LAURENS, 1502a, 1577b. REED, 1703a.
 REES, D.F. W. VAN, 1701b, 1900a. REES, O. VAN, 1701b.
 REITSMA, 8. A., 1756b.
 REUDJEU PASAR, 1613b.
 REUDJEU Tji: Q PASIR, 16J4a.
 REUTER, H. C., 1606<z.
 REYERSZ, CORNELIS, 1586b.
- RICHTHOFEN, VAN, 1718a.
 RICKMERS, W. R., 1719a.
 RIEBEECK, VAN, 1583a.
 RIEDEL, 1692a.
 RIK6 AMAN OEJOM, 1636a.
 ROCHEMONT, DE, 1567a.
 ROEJOENG, Si, 1764d. ROMER, VAN, 1781a. Roos VAN DEN BERG, 17900. ROOSEBOOM, 1702b.
 ROOZENDAAL, VAN, 1735b.
 ROUFFAEH, G. P., 1591b.
 RUFFIJN, 1587b.
 RUSTICIANO OF RUSTICHELLO VAN PISA, 1718a.
 RUTTEN, L. M. R., 1678b, 1713a.
 RUKLOF VAN GOENS, 1597a.
- SA, HENRIQUE DE, 1477b.
 SAGERS, P. ARTHUR, 1556a.
 SAID, SOETAN, 1794a.
 SAID ABDULAZIS, T., 1640a.
 SAID ACHMAD FATHOEDIN, SJAH KAITIL DJOEHAR ALAM, SULTAN, 1565a.
 SAID AOIL BIN ALCEWI SJAHABOEDIN, 1639b.
 SAID HAROEN GELAR TOENGKOE SOELOENG, T., 1731c.
 SAID HASIJM BIN ABOEBAKAR BIN SJAHABOEDDIN, TENGKOE BESAR, 1731a.
 SAID HOESIN BIN DJAFAR, BIN AOIL SJAHABOEDIN, 1640a.
 SAID OESMAN BIN TENGKOB OEBABDILLAH, PANGSERAN, 173ja.
 SAJÉT AOIL, 1639b.
 SAJÉT DJAPA, T., 1639b, 1640'.
 SAJÛT MALIM, 1G39b.
 SALOMONSON, H., 1857b.
 SAMITRA, PANG'AN, 1888b.
 SANDBERGEN, MR. DR, F. J. W. H., 1807b, 1896a.
 SAN DICK, VAN, 1745b.
 SANOKOERLANG, J 755b.
 SAOED, IBN, 1750a.
 SAO-SAO, 1470b.
 SAPI'I, AMANRAMPA, 1614a.
 SARAPIL, D., 1478b, 1481b.
 SABAPIL, W., 1481b.
 SARKAK, H. B., 1695b, 1700b.
 SASA AMAN TALIB, 1750b.
 SASTRAWIDJANA, 1695 a.
 SATI, JANG DI PERTOE AN, \ 77] a.
 SAVKEDRA, ALVARO DE, 1565b.
 SAWJEB, 1701b.
 SCHAPENHAM, G. H., 1593b.
 Sen ERMER, PROF. IR. W., 1825b.
 SCHÛTTENHELM, 1778b.
 SCHLEGEL, PROF. G., 1556a.
 SCHLEUNITZ, FRIEHRER VAN 1566b.
 SCHLEUSZINO, I-L, 1778b.
 SCHMUTZER, In. J. I. J. M., 1494b.
 SCHNETCKERT, DR. HANS, 1868a.
 SCHNITZER, F. M., 1600b.
 SCHRIEFER 1632b

- SCHÜFFNER, 1703a, 1704^h.
 SCHUITENVOERDER, J. K., 1757e.
 SCHURMANN, 1707e.
 SCHWARZENBERG, 1778e.
 SEDENOE, RADJA MOEDA, 1602a.
 SEDIA, RADJA MOEDA, 1602a.
 SEG ARAL AM, SOETAN, 1770a.
 SEGWAERT, LYDIA VAN, 1552e.
 SENGING, I., 1888a.
 SERI MOEDA PADOEKA ALAM SULTAN MANSOER TOEAN-KOE RADJA MOEDA, 1765a.
 Si ATAS OICLAR MOEDA TJHI% 1604a.
 SID^h, PENGHOELOE, 15360.
 SIDIK GELAR DATOE BANDAR, L, 1731a.
 SIEMBOOK OELAR TENGKOH RADJA L^LA POETERA, I., J731a.
 SILVA, DON JUAN DA, 1578a.
 Si MI ON, 1773a.
 SIMONS, L. H., 1778e.
 SINGKEL, T. > 1625e, 1764a.
 SINTA VAN PIDIE, DATOE ., 1647a.
 SITI OENGOE, J 7701).
 SJARIF ABOE BAK AR BIN SAID SIABIF ALMARHOEM ABDUL RACHMAN SJAHABOEDIN,
 S.TECH ABDOELMOEHJJ, 1651e.
 SJECH BOERHANOEDIN, 16G6a.
 SLOT, G. A., 1782e.
 SLOTEMAKER DE BRUÏNE, DR. N. A. C., 1857e.
 SMIRNOFF, I WAN, 1824<.
 SMITH, J. H., 1807e, J 868a.
 SMITH, ROBERTSON, 1748e.
 SNAPPER, I., 1778e.
 SNELLEMAN, J. H., 1868e.
 SNELLIUS, H. M. W., 1567a.
 SNOUCK H UROHONJE, PROF. DR. CH., JU13a, 1747".
 SNOUCQ HUIORONIE-OORT, MKVBOW, 1750a.
 SNOUCQ, DIBEK, 1556b.
 SNUIDERS, 1613b, 1704e.
 SOELOENG LAOET, T., 1602e.
 SOELOENQ RIOUW, T., 1770e.
 SOELOENO SJAHMARA, T., 1771b.
 SOEN (SUN) YAT SEN, 1554e, 1556<.
 SOKPONO, RADEN MR., 1858a.
 SOEH, PIKT, 1824a.
 So ETAN MENOBDAR ALAM, T., 1770b.
 SOKTAN OESMAN, J 603e.
 SOEKOPATI, 151 Qa, 1523a.
 SOEWAKDI
 SOERJANINGRAT, R. M. 1463&, 1623a.
 SONCK, MARTIN US, 1583a, 1583b.
 SPEULT, HERMAN VAN, 1580a, 1585e.
 SPILBERGEN, J ORIS VAN, J 578a.
 SPRINGER, J., 1778e.
 STAARGAARD, IR. W. F., 1818a.
 STAPEL, DR. F. W., 1552e.
 STENNIS, P. B. VAN, 1836a.
 STEHN, CH. E., 1755e, 1756a, 1757a.
 STEIN CALLENFELS, DR. P. V. VAN, 1879a.
 STOKES, 1703a, 1704e.
 STOKKING, H. J., 1477a.
 STOKVIS, J. E., 1496a.
 STOLTE, KAATJE, 1764e.
 STRANDT, JOHANNA, 1765e.
 STRIJCKER, ABRAHAM, 1580e.
 STUTTERHEIM, W. F., 1631a, 1632e.
 STIINS, JAN, 1583e.
 SWAAN, J., 1566e.
 SURAGULAGUL, 1595a.
 SWELLENGREBEL, 1701(7), 1704e. SWIETEN, H. J. VAN, 1739e. SZEMIAN, J., 1757a.
 TACK, FRANCOIS, 1868e.
 TAMARA, LAURENS, MANUEL, 1478e, 1480a.
 TAMARELOH, C., J 480a.
 TAMAWILWI, J. S., 1476a.
 TANDIL, DATOEK, 1604a.
 TANDIL, KEDJOEROEAN, 1603e
 TAVERNE, 1757a.
 TEHUPEIORY, J. E., 1875e.
 TEKAKA, 1471a.
 TENOAH MOHAMAD TAHIR GELAR SOETAN MENG^DAR ALAM SJAH, T. > 1771e.
 TENGOH, T., 1602e.
 TERLUIN, 1825a.
 THEILER, 1701e.
 THOMASZ., ADOLF, 1583a.
 THOMASSEN, A THUESSINK, VAN DER HOOP, DB. A. N. J., 1576e.
 TIBANG, T., 1639b.
 TIELEMAN THEUNISZ, 1579e.
 TIRTOKOESOEMO, R. A., 1512e.
 TISSOT VAN PATOT, A., 1575e.
 Tjiii" BENTARA BLANG, T., j638a.
 Tjin^h BLANO, T., 1647a.
 Tjin^h KROEENG BARO, T. (alias T. TJHIK PERLAK), 1647a.
 TJHH LANQSA, T., 1638e.
 Tjin^h MOEDA PEUSANGAN, T., j 647a.
 TJHI^h MOHAMAD TUAJ @B PEU-BEULA^h, T., 1647e.
 TJIH PEURKULA T., 1639e, 1640a.
 TJIHIG, T. > 1604a.
 TIJPTO MANGOEN KOESOEMA, 1623a.
 TOJET ACHIMAD, T., 1647e.
 TOJET AMAT, 1602e.
 TOJET GAT, 1602e.
 TOJET GELAR DATOE LAXA-MANA I 1731a.
 TJOET SOERAT, 1647a.
 To EH A, T., 1762^h.
 TOE^h PATHH, 1792a.
 TOHAMBA, J470a.
 TOPOSANTA, 1595a.
 TORRES, 1703e, 1704e.
 TOWERSON, GABRIEL, 1591e.
 TREFFERS, F., 1471a.
 TREUB, MR. 1750e.
 TUUK, DR. VAN DEB, 14855, 1695a, 1701e.
 Twiss, 1599a.
 UMBOROVE, DR. J. H. F., 1636a, 1755e, 1757a, 1790e.
 URBAN, 1778e
 VALBERT, FBAN^OIS DE, 1556e.
 VALENTIÏN, 1529a.
 VAPOUR, 1595e.
 VASSEUR DES ROCQUES, C. A. LE, 1556e.
 VEEN, DR. A. G. VAN, 1780a, 1835a.
 VEER, K. VAN DER, 1504a.
 VELDE, VAN DER, 170S6.
 VENT, DR. IR. L. J. DE, 1807a.
 VERBEEK, 1512a, 1755e, 1757ab.
 VERHOEFF, PIETER WILLEMSZ. 1576a.
 VERSTEEG, G. W., 1567e.
 VERSTEEGH, W. C. J., 1822e.
 VETH, D., 1868e.
 VETH, PROF. P. J., 1869a.
 VLACK, DR. PIETER, 1590a.
 VLAMING VAN OUDSHOORN, DE, 1489<.
 VLEMINO, J. L., 1556a.
 VOGEL, 1584e.
 VOGEL, IR. L. DE, 1891a.
 VOGEL, PROF., j1879a.
 VOLLENHOVEN, PROF. MR. C. VAN, J 746a, 1750a, 1858a, 1920e.
 Vos, J. J. TH., 1779a, 1790e.
 VOLZ, PROF. DR. W., 1615a, 1727a.
 VREEDE, A. C., 1700e.
 VREEDE, DR. A. G., 1891a.
 VRIES, DE, 1510a, 1823a.
 VKIJBURG, DR. B., 1576e.
 VUUREN, L. VAN, 1504a.
 WAETK, NICOLAAS VAN, 1585a.
 WAERWICK, VAN, 1477e.
 WAGNER VON JAUREGQ, 1778e.
 WALLACE, 1566e.
 WAN TAJONG, 1771e.
 WATSON, SALAWATI, 1556<.
 WEDDING, P., 1557a.
 WEDGWOOD, J. I., 1890e, 1891e.
 WEERT, P. v. D., 1556b.
 WEGHLIN, C., 177S6.
 WHICH ARDT, 1778e.
 WELL AN, 1859e.
 WKLLNSTEIN, E. P., 1507e.
 WELLS WILLIAMS, S., 1556a.
 WESTBENCK, I. C., 1597a, 1600a, 1601e, 1670a.
 WISSTRA. MR. DR. H., 1619a.

WEJERMAN, A. W. E., 18176, 18186.	WIRZ, PAUL, 15756.	WIICK, VAN DER, 1702a, 1749a.
WEILAND, JACOB, 15656.	WITT, JAN DE, 1552b.	XAVERIUS, 15016.
WICHMAN, PROF. DR. C. E. A., 1566a, 1727a.	WITT, GERARD FREDERIKSZ. DE 1594a.	YSBRANTZ, WILLEM, 1582a.
WILDE, DE, 1756b.	WITTERT, FRANCOIS, 1502a.	YULE, H., 1719a.
WILKEN, G. A., 1779a.	WOLLASTON, DR., 15676.	ZAINAL ABIDIN, T., 16046.
WINDT, 1868.	WOOD, 17176.	ZIESENISS, 1701a.
WING EASTON, N., 17316, 17956.	WOUTBRS, B., 1S916.	ZISCHKA, ANTOINE, 16436.
WINKLER, DR. J., 18996.	Wu, 17906.	ZO.ETMULDER, 1701 b.
WINTER, A. T. H., 14936.	WULFFTEN PALTHE, PROF. DR.	ZWAAN, W. J. A., 1483a.
	P. M. VAN, 17166, 1717a,	ZWIERZICKI, DR. J., 1727a.

MALANG. (Aanv. DI. II). Regentschap van de natuurschoon rijken provincialen weg van Malang residentie Malang, provincie Oost-Java, mot een naar Kediri. De hoofdplaats en de binnen het district oppervlakte van 3731.77 km². Het regentschap Jiggende plaatsen Batoe en Poenten (zie aldaar) zijn omvat 8 districten, verdceld in 32 onder-districten, bekende vacanteoorden voor de Europeescho n.l. : Malang (onderdistrict: Malang, Gadang, kustbewonera van Oost-Java. Het district wordt in het Wagir en Daoe), Pagak (onder-districten: Pagak, W. en Z. begrens'd door de residentie Kediri en in het Kalipare, Donomoeljo, Ban-toer), Poedjon N. door de residentie Soorabaja. Het bestaat uit het (onderdistricten: Poedjon, Batoe, Ngantang, prachtige bergland, dat doorstroemd wordt door den Kasdmbon), Kepandjin (onderdis- tricten: Toerdn, Ngandjoem), Toer6n (onderdistricten: Toerdn, Dampit, Ampelgading, Soemberman- djang), Boeloelawang (onderdistricten: Boeloelawang, Gondanglegi, Wadjak), Toempang (onderdistricten: Toempang, Pakis, Pontjo-koesoemo, Djaboeng) en Singosari (onderdistricten: Singosari, Lawang, Karangploso en Blimbing). Bij de volkstelling in 1930 telde het regentschap 1.135.965 inwoners, waarvan 10.410 Europeanen en met hen gelijkgestelden, 1.110.293 Inheemschen, 14.225 Chineezen en 1.037 andere Vreemde Oosterlingen. Deze cijfers tonen een aanmerkelijk vooruitgang sinds de volkstelling van 1920. Vooral het aantal Europeanen en Vreemde Oosterlingen stoeg aanzienlijk. In het regentschap Malang vindt men naast den Inheemschen landbouw de West- tersche tuinbouwcultuur, cassavecultuur, tapiocacultuur en z.g. bergcultuur (koffie, rubber, kina, thee en vezel). Er zyn 4 suikerondernemingen, n.l. Krebet, Kebonagoeng, Panggoeng-redjo en Sempalwadak, 1 tapiocaoonderneming (Toerdn) en 1 cassaveonderneming (Krebet), en tientallen bergcultuurondernemingen (erfpachts-perceelen), voornamelijk in het Zuidoosten (district Toerdn). In het regentschap is de Gouver-nementa koffiëproeftuin Bungalow (zie aldaar) gelcgen. Van de Westersche tuinbouwproducten zijn vooral bekend de djerokoeks (een sinaasappel- soort) van Poenten (zie aldaar).

Evenals voor de andere regentschappen van Oost-Java were! op den voet van art. 121 der Indischo Staatsregeling bij de ordonnantie van 9 Augustus 1928 (Ind. Stb. no. 316) voor Malang een regentschapsraad ingesteld. Deze ordonnantie trad in working op 1 Januari 1929, gelyktijdig mot do instellingsordonnantie van de provincie Oost-Java. Evenals do andere regentschaps-raden van Java houdt do Malangscho raad zich hoofdzakelijk bezig met aanleg en onderhoud van wegon en met het exploitieren van) asars.

MALANG. (Aanv. DI. II). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java, met 4 onderdistricten (Malang, Giidung, Wagir en Jao), omvattende 56 ddsa². Bij do volks-telling van 1930 telde het 159.274 inwoners, waarvan 7.700 Europeanen en mot hen gelijleges telden, 142.862 Inheemschen, 7.997 Chineezen en 715 andere Vreemde Oosterlingen. (

POEDJON. (Aanv. DI. III). Voormalig onderdistrict van do vroegero residentio Pasoeroean, thans district met gelyknamigo hoofdplaats van hot regontachap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java, omvattende de onderdistricten Poedjon, Batoe, Ngantang on Kas6m-bon. Bij do volkstelling van 1930 telde het 103.552 inwoners, waarvan 585 Europeanen on met hen gelykgestelden, 102.193 Inheemschon, 745 Chineezen en 29 andere Vreemde Oosterlingen. Do hoofdplaats Poedjon ligt aan don aan

SINGOSARI. District met gelyknamige hoofdplaats van het regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java, omvattende de onderdistricten Singosari, Lawang, Karangploso en Blimbing. Bij de volkstelling van 1930 telde het district 107.671 inwoners, waarvan 516 Europeanen, 106.337 Inheemschen, 761 Chineezen en 57 andere Vreemde Oosterlingen. Van de tal-rijke beelden, die vroeger in de hoofdplaats (zie DI. III) gelegen hebben en waaronder tal-ryke beelden en beschreven. steenen waren, zijn thans een torentempel en eenige beelden, o.a. reusachtige tempelwachers, over. De oudheden van Singosari zijn uitvoerig beschreven door Dr. Brandes in het tweede deel van het Archaeolo-gisch onderzoek op Java en Madoera (1909), waar men ook een volledige literaturopgave vindt (zie ook OUDHEDEN).

TOEMPANG. (Aanv. DL IV). Voormalige controle-afdeeling, thans district met gelyknamige hoofdplaats van het regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java, omvattende de onderdistricten Toempang, Pakis, Pontjokoesoemo en Djaboeng. Bij de volkstelling van 1930 telde het district 136.682 inwoners, waarvan 125 Europeanen en met hen gelykgestelden, 135.752 Inheemschen, 777 Chineezen en 28 andere Vreemde Oosterlingen.

PAGAK. District met gelyknamige hoofdplaats van het regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java, omvattende de onderdistricten Pagak, Kalipard, Donomoeljo en Bantoor. By de volkstelling van 1930 telde het district 164.937 inwoners, waarvan 192 Europeanen en met hen gelykgestelden, 164.161 Inheemschen, 577 Chineezen en 8 andere Vreemde Oosterlingen.

BOELOELAWANG. District met gelyknamige hoofdplaats van het regentschap Malang, residentio Malang, provincie Oost-Java, omvattende de onderdistricten Boeloelawang, Gondanglegi en Wadjitk. Bij de volkstelling van 1930 telde I het district 148.061 inwoners, waarvan 350 Europeanen en met hen gelykgestelden, 1-16.765 Inheemschen, 905 Chineezen en 41 andere Vreemde Oosterlingen.

GONDANGLEGI. (Aanv. DI. I). Voormalig district in de vroegero residentio Pasoeroean, thans onderdistrict, met gelyknamige hoofdplaats, van het district Boeloelawang, rogent-schap Malang, residentio Malang, provincie Oost-Java, onivattendo 23 desa's. Het teK vele koffië-, rubber- en vzelondornomingen. 2

KEPANDJIN. (Aanv. DL II). Vdormaligo controle-afdeeling in de vroegero residentie Pasoeroean, thans district mot gelyknamige hoofdplaats, van hot regentschap Malang, residentio Malang, provincie Oost-Java. Het omvat

de onderdistricten Kepandjdn, Pakisadj, Soemberpoetjoeng on Ngandjoem. Bij de volkstelling van 1930 telde het district Kepandjen 149.143 inwoners, waarvan 347 Europeanen en met hen gelijkgestelden, 147.378 Inheemschen, 1.320 Chineezen en 98 andere Vreemde Oosterlingen.

PAITON. (Aanv. DI. III). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Probolinggo, residentie Malang, provincie Oost-Java, verdeeld in 3 onderdistricten met 45 desas; eind 1933 telde het 54.578 inwoners, w.o. 25 Europeanen, 97 Chineezen en 2 Arabieren. In 't district is de suikerfabriek Paiton gelegen.

/0 GENDING. (Aanv. DI. I). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Probolinggo, residentie Malang, provincie Oost-Java. Het heeft 4 onderdistricten in 62 desas en had op het einde van 1933 een bevolking van 92.006/zielen, w.o. 107 Europeanen, 385 Chineezen en 101 Arabieren. In dit district komen 3 suikerfabriek'n voor, n.l.: Gending, Maron en Pedjarakan/

r. 3. 1. GADING. (Aanv. DI. I). District van het regentschap Probolinggo, residentie Malang, provincie Oost-Java. Het heeft 3 onderdistricten met 48 desas en had op het einde van 1933 63.844 inwoners, w.o. 28 Europeanen, 43 Chineezen en 4 Arabieren. De standplaats van het districtshoofd is Gading. In dit ressort worden aangetroffen de koffiëonderneming Lawang-Kedaton en de koffiëtevens kinaonderneming Ayer-Dingin.

BAKIR. (Aanv. DI. I). Dit hoogland ligt in het district Poedjon, regentschap en residentie Malang der provincie Oost-Java.

BANGELAN. (Aanv. DI. I). Gouvernementsproefuin voor de koffiëcultuur in het district Kepandjdn van het regentschap Alalang, residentie Malang, provincie Oost-Java; behoort onder het Departement van Economische Zaken.

BATOE. (Aanv. DI. I). Hoogdal der Brantas in "KetRegentschap Malang van de residentie Malang, provincie Oost-Java. Door dit dal, gedeeltelijk uitgehouwen in den bergmuur Radjegwesi, loopt de aan natuurschoon rijke provinciale weg van Malang naar Kediri. =

BATOE. (Aanvr.-151. I). Voormalige controleafdeeling in de vroegere residentie Pasoeroean, thans onderdistrict, met gelijknamige hoofdplaats, van het district Poedjon, regentschap Malang, residentie Alalang 7 provincie Oost-Java, gelegen o) het hoogland van dien naam, omvattende 20 desas. Batoe is een beken d Euro

peesch vakantieoord. Het telt vele hotels en pensions, o. a. het badhotel Songgoriti met warme geneeskragtige bron (zie KAWI). Sinds Augustus 1931 worden de belangen van het hotel- en pensioenbedrijf alsmede van den land- en tuinbouw en van de veeteelt van Batoe en omgeving behartigd door de actieve vereeniging „Batoe en Omstreken Belangen". Zie ook POENTEN/

今度 KRAKSAAN. (Aanv. DI. II en suppl. afl. biz. 1398). By Ind. Stb. 1934 no 714 opgeheven regentschap der residentie Malang, provincie Oost-Java. Het gebied is gevoegd bij het regentschap Probolinggo dier residentie/

/ DOROWATI-LOKSONGO. (Aanv. DI. I). Een vulkaanruïne in het district Poedjon, regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java./

KENDALPAJAK. (Aanv. DL H). Destijs eë bekende Christengemeente ongeveer 8 km. ten Zuiden van de hoofdplaats. van de residentie

Malang, provincie Oost-Java. De Christengemeente heeft zich verplaatst naar het Zuiden van het regentschap Malang, te Swaroe (zie aldaar). Te Kendalpakjak is de „Nederlandsch-Indische Aletaalwaren en Emballage Fabriek" gevestigd./

KJADAL. (Aanv. DI. II). Ddsd in het onderdistrict 'foempang, district Toempang, regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java./

NGANTANG. (Aanv. DI. III). Voormalig district in de vroegere residentie Pasoeroean, thans onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats van het jidistrict Poedjon, regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java, omvattende 13 desas. De hoofdplaats Ngantang ligt aan den aan natuurschoon rijken provincialen weg van Malang naar Kediri.

PARIS. (Aanv. DI. III). Voormalig district 'van' -ae vroegere residentie Pasoeroean, thans / onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats van het district Toempang, regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java, omvattende 15 desas/

PENIWIIN. (Aanv. DI. III). Christengemeente, gelegen in het district Kepandjen, van het regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java.

POENTEN. (Aanv. DI. III). Desa en Euro-//, peesche nederzetting in het onderdistrict Batoe, district Poedjon, van het regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java. Poenten is bekend om zijn dieroekcultuur (een sinaasappelsort) en als vakantieoord. IJ ier ligt het in 1933 geopende groote zweinbad „Selecta". De vereeniging „Batoe en Omstreken Belangen" (zie BATOE) behartigt ook de belangen van het hotel- en pensioenbedrijf en van den land- en tuinbouw te Poenten.

PONTJOKOESOEMO. (Aanv. DJ. III). Onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats van het district Toempang, regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java.

SWAROE. (Aanv. J) J. V). Christengemeente in het onderdistrict GondangJegi, district JJoelawang, van het regentschap Miilang, residentie Malang, provincie Oost-Java.

TOEREN. (Aanv. Di. IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Malang, residentie Malang, provincie Oost-Java, omvattende de onderdistricten 'Joer6n, Dam pit, Ampelgading en Soemberindandjng. Jlij de volkstelling van 1930 had het district 166.645 inwoners, waarvan 595 Europeanen en met hen gelijkgestelden, 164.845 Inheemschen, 1.144 Chineezen en 6) andere Vreemde Oosterlingen. Het district is bekend door zijn bergcultuur (koffië, rubber) op erfpachtsperceelen (zie ALALANG, regentschap)/

DJEMBER. (Aanv. DI. I). Regentschap van de residentie Besoeki; dit regentschap werd gecreëerd ingevolge Ind. Stb. 1928 no. 145 door afsplitsing van het regentschap Bondowoso. De toen opgetreden regent was de eerste regent van Djember, in functie sedert September 1928. Voordien stond een zelfstandig patih aan het hoofd. Het regentschap telt volgens de in 1930 , gehouden volkstelling 1.403.700 zielen, waaronder J. 381.908 Inlanders, 3.88J Europeanen, 15.764 Chineezen en 2.147 andere Vreemde Oosterlingen. Het oostelijk en noordelijk deel van het regentschap, de districten Djember, Malang

Kalisat en Rambipoedji. benevena de noordo-lijke helft van het district Tanggoel hebben een overwegende, van ouds daar gevestigd Madoereesche bevolking. De bevolking van Zuid-Tanggoel, Poeger en Woelohan, vormende het jongere, zuidwestelijke deel van het regentschap, is overwegend Javaansch. Men vindt in enkele districten disa's, waar de bevolking voor een belangrijk deel bestaat uit „Oesingers”, afstammelingen van de oorspronkelijke Javaansche bevolking, de Balambangers. „Wong Oesing” is een aanduiding van de bevolkings-groep naar het woord van ontkenning, „Oesing” of „sing” beteekent „neen”.

Over het algemeen vermengen Oesingers zich niet met Madoereezen of Javanen.

Het regentschap bestaat uit de volgende districten en onderdistricten:

District.	Onderdistricten.
Djember (39).	Djember (11), Wirolegi (10) en Ardjasa (18).
Majang (19).	Majang (6), Moemboel (7) en Silo (6).
Kalisat (45).	Kalisat (14), Ledokombo (10), Soembardjambe (9) en Soekowono (12).
Rambipoedji (29).	Rambipoedji (8), Panti (7), Mangli (7) en Djenggawah (7).
Tanggoel (31).	Tanggoel (10), Djatiroto (9) en Bangsalsari (12).
Poeger (28).	Poeger (10), Gemoekmas (9) en Kentjong (9).
Wooloehan (23).	Wooloehan (7), Ambocloe (8) en Baloeng (8).

De tusschen () geplaatste cijfers geven aan het aantal disa's in elk district, resp. onderdistrict. Dus in totaal 7 districten en 24 onderdistricten met 214 disa's. Tot het regentschap behoort nog het eiland Nocsas Baroeng, dat in onbewoond is en in 1920 tot natuurnatuurmonument is aange- wezen. Do oppervlakte van het regentschap Djember is 3.358.16 kin.², waarvan ongeveer 77.000 Jia. tegal on 70.000 ha. sawah.

Het regentschap bestaat uit de berglanden van den Hjang, Raocng en Mrawan on do door deze gevormde laagvlakte. Lungs den zuidrand (1 dezer vlakte vindt men phiataclijk nog andoro dan vulkaniHche gesteente en gronden. In Poeger treft men een strook kalkgesteente aan; een rand van grauw-zwarte mergelgrond (rantju-niinjak) strekt zich langs de zuidkust uit. J o gronden van de vlakte van Djember zijn uftoz- Lingen van het Hjang en Raocng-niassief. De Kaocnggronden zijn nog weinig verweerd (laatste groote eruptio ongeveer 158()) en vruchtbaarder dan de H jauggronden, waar de verweering reeds ineor goverderd is. Op de gronden rust uitsluitend erfelijk individueel bezitsrecht. Co in mu naal bezeten gronden komen nergens voor.

Mot regentschap Djember werd aangewezen als autonoom ressort bij Ind. Stb. 1928 no. 322. De rogentschapsraad telt 33 leden, waarvan 24 Inlanders, 7 Europeanen en 2 Chineezen. Het college van gecommitterden bestaat uit drie leden, inclusief den regent. Er bestaan verscheidene commissien van advies. zooals voor wot-

geving, voor financien, voor technischo aangelegenheden, pasarwezen enz.

Cultures. In Pjember zijn 3 concessie^ aan de Handelsvereeniging „Amsterdam” verleend voor aanplant van suikerriet, n.l. de Bon-dojoedo West en Kentjong-Westconcessie (± 2300 ha.), de Tanggoel Oost-, Bondonjoedo Oost- en Kentjong-Oostconcessie (± 3300 ha.), benevens de Bedadocngconcessie (±2100 ha.). De aanplant van de drie concessiegebieden wordt vermalen op de suikerfabrieken Goenoengsari, Semboro, Bedadoeng en Djatiroto II. In 1932 werden de fabrieken gesloten; behalve Semboro, welke fabriek den oogst van de drie andere fabrieken vermaalde. Met de bevolking bestaande grondhuurcontracten werden op groote schaal verbroken.

Er zijn in het regentschap verder 12 tabaks-ondernemingen. Tabak wordt hoofdzakelijk als tweede gewas geplant op sawahs en op tegalans. Enkele ondernemingen planten tabak op erfpachtsperceelen. Men onderscheidt in de tabakcultuur in het Besoekische twee soorten: de „voorooftabak” en de „naooftabak” of wel onberegende en beregende tabak, respectievelijk geplant op tegal- en sawahgronden. De z.g. voorooftabak wordt geplant in de eerste helft van het kalenderjaar, hoofdzakelijk op niet gehuurde tegalgronden buiten bemoeienis van de ondernemingen. Een deel van den oogst wordt door den inlandschen planter den ondernemers te koop aangeboden, gedroogd als krossok, zelden in den vorm van groene bladeren. Een ander deel wordt op inlandsche wyze gekerfd (radjangantabak). De voorooftabak heeft zeer goede kwaliteiten als sigaretten-, pijp- en pruim- tabak. In 1933 bracht deze tabak tot / 20 per pikool op. De naooftabak, geplant in de maanden Augustus en September, is meeren- deels afkomstig van de door de ondernemers bij bekrachtigde grondhuurovereenkomsten van de bevolking ingehuurde gronden. De soorten in dit regentschap verbouwd zijn: Deli Palenbang, Hybride Deli Kedoe, Kedoe en Deli. Het bedrag, dat de ondernemingen jaarlijks onder de bevolking brengen aan grondhuren, zaadbedden, aanbouw en onderhoud van schuren, levering van materialen,]antloonen, bewerking, sorteer- ring, salarissen Inlandsch personeel enz. wordt sinds de wercldepressie getaxeerd op ongeveer / 6 miljoen (tevens 8 miljoen).

In Djember zijn voorts een vijftigtal bergcultuurondernemingen (koffie, rubber en thee), voor het ovorgroote deel gelegen tegen de hellingen van den Hjang. De koffic- en rubbercultures worden bijna geheel gedreven op erfpachtsperceelen. Er is 66n onderneming, die deze cultuur ook drijft op van de bevolking in- gehuurde gronden. Er wordt bijna uitsluitend Robusta geplant. De productie van Java-koffie is uitermate gering. Theo wordt slechts op een onderneming aangeplant, n.l. Goenoeng-Gambir. Verder bezit Djember een vezelonderneming, welke agave-sisalana cultiveert. De totale agave- aanplant van deze onderneming bedraagt ongeveer 1500 ha.

Dat in het Djemberscho een levendige handel in padi wordt gedreven, is niet te verwonderen bij een aanwezigheid van niet minder dan 15 grooto rijstpellerijen, alle in handen van Chineezen, behalve 6en zeer kleine, welke door een

Janpinner wordt gedreven. Als polowidjo worsenkowono de N.V. Landbouw Mij "Soekowono" haar verbouwd: djaogeng, kade16, vooroogetabak, in hoofdkwartier heeft. Als polo'idjo wordt in Kaisat veel kool verbouwd/

RAMBIPOEDJIL. (Aanv. DI. til). District van het regentschap Djember, residentie Besoeki. Zielental 133.094, waaronder 157 Europeanen en 928 Chineez. Het aantal d4sa's bedraagt 29. Verdeeld in de onderdistricten Rambipoedji, Panti, Mangli en Djenggawah. Do coprahandel meer teekening komt door oprichting gelijknamig© districtshoofdplaats is begin van de spoorlijn van een klapperoliefabriek in Rambipoedji. Uitvoer Rambipoedji—Baloeng—Kasijan—Loemadjang. Cultures: rubber, koffie en tabak/

TANGOEL. (Aanv. DI. IV). District van het * regentschap Djember, residentie Besoeki, ver- 3eeld in tie onderdistricten Tangoel, Djatiroto en Bangsalsari. Zielental 152.486, waaronder 453 Europeanen en 1340 Chineez. Do districts- hoofdplaats is Tangoelwotan. De padihandel is hier zeer belangrijk. Door do irrigatiewerken, welke aangelegd zijn in het begin van de op- komst der suikerindustrie in het Djemberse is de zuidvlakte tot groote ontwikkeling ge- bracht. In het district Tangoel ligt de suiker- fabriek Semboro en de aanplant van deze met de s.o. Djatiroto II. In de hoogere deelen worden verschillende erfpachtsondernemingen aan- getroffen, waarop voopriamelijk koffie en rubber worden verbouwd/

POEGER. (Aanv. DI. III). District van het regentschap Djember, residentie Besoeki. Op- pervlakte 1072 km@. Zielental ongeveer 145.000, Aantal d4sa's 28. Verdeeld in de onderdistricten Poeger, Gemoekmas en Kentjong. De bevolking bestaat voor tweederden uit Javancn en voor een derde uit Madoereez. Voorts 334 Europeanen en 1328 Chineez (1930). De hoofdplaats is Poegerkoelon. Deze plaats, tezamen met Poegerwdtan in de wandeling „Poeger* genoemd, gaat zeer achteruit. De belangrijkste cultuur in dit district was do suiker, Door de verbreking van de grondhuurcontracten op grooto schaal in het Poegersche in do jaren J 931 en 1932 en door de sluiting van de suikerfabriek Goenoengsari is de bevolking plotseling van ccn belangrijk deel van haar inkomsten beroofd en moet weer als gewoon tani met den verbou van padi en polowidjo aan den kost zien te komen. Er zijn ook eenigo kalkbrandrijen in dit district. Irrigatie en B. B. werken samen om het zeer moerassige zuidwestelijk ge- deelte van dit district geschikt to maken voor landbouw^.

DJEMBER. (Aanv. DI. I). District van het regentschap Djember, residentie Besoeki. Dis- trictshoofdplaats: Majang. Oppervlakte G02.5 km². Zielental 95.688, waaronder 212 Europeanen. Het district bestaat uit de onderdistricten Majang, Moemboel en Silo en telt 19 d&sa's. De bevolking is zuiver Madoereesch. Verbouwd worden voornamelijk djaogeng, padi en tabak. Het district is vooral van belang door de nitgebreide rubber- en koffiecultuuronderne- mingen, waarvan de oudste het bekonde Silosanen is (opgericht 1887). Het district heeft ongeveer 200 erfpercelen.

MAJANG. (Aaniv. D]. II). District van het regentschap Djember, residentie Besoeki. Dis- trictshoofdplaats: Majang. Oppervlakte G02.5 km². Zielental 95.688, waaronder 212 Europeanen. Het district bestaat uit de onderdistricten Majang, Moemboel en Silo en telt 19 d&sa's. De bevolking is zuiver Madoereesch. Verbouwd worden voornamelijk djaogeng, padi en tabak. Het district is vooral van belang door de nitgebreide rubber- en koffiecultuuronderne- mingen, waarvan de oudste het bekonde Silosanen is (opgericht 1887). Het district heeft ongeveer 200 erfpercelen.

WOELOEHAN. District van het regentschap / Djember, residentie Besoeki, verdeeld in de onderdistricten Woeloehan, Amboeloe en Baloeng. Zielental 129.837, waaronder 283 Europeanen en 203^/Chineez en 142 andere Vreemdo OosterlingenZ

GARAHAH. D6sa in het regentschap Djember, district Djember, residentie Besoeki. Heette tot 1918, district Shekokerto (zie Ind. Stb. 1917 no. 692). Het district telt 45 d4sa's met 133.110 inwoners, w.o. 212 Europeanen en 957 Chineez (1930). Verdeeld in de onderdistricten Kalisat, Ledokoinbo, Soemberdjambe en Soekowono. De districts- hoofdplaats Kalisat is een welvaronde plaats, heeft een regentschapspasar, die vrij druk is. In de desa Goemoekarsi, gehucht Kottok, is de zetel van de hoofdadministratie der Besoeki Tabak Maatschappij gevestigd. Te Soekokerto- Adjoeng en Soekosari zijn de zets der gelijk- namige tabaksondernemingen, terwijl in Soe

KALISAT. District van Ket regentschap Djember, residentie Besoeki. Heette tot 1918, district Shekokerto (zie Ind. Stb. 1917 no. 692). Het district telt 45 d4sa's met 133.110 inwoners, w.o. 212 Europeanen en 957 Chineez (1930). Verdeeld in de onderdistricten Kalisat, Ledokoinbo, Soemberdjambe en Soekowono. De districts- hoofdplaats Kalisat is een welvaronde plaats, heeft een regentschapspasar, die vrij druk is. In de desa Goemoekarsi, gehucht Kottok, is de zetel van de hoofdadministratie der Besoeki Tabak Maatschappij gevestigd. Te Soekokerto- Adjoeng en Soekosari zijn de zets der gelijk- namige tabaksondernemingen, terwijl in Soe

gronden zijn niet superieur, doch alleszins voldoende en geschikt voor den aanplant van koffie. Het klimaat is een gezond bergklimaat (hoogte boven den zeespiegel \pm 500m.). Het complex is gelegen niet ver van den grooten weg Djember — Banjoewangi op eiji: paar kilometer van do S.S.-halte Gartiha^{b/}

WIROLEGI. In ae in dit onderdistrict van het district Djember van het gelijknamige regentschap, residentie Besoeki, gelegen d'esa Krandjingan en Soembersari zijn oudheden aangetroffen. In Krandjingan een tjandi-complex en in Soembersari eenige lingga's en Qiwabeeldjes.

PANTL. In dit onderdistrict van het district Rambipodji, regentschap Djember, residentie Besoeki wordt in de d'sa Kemiri een, vermoedelijk Hindoe-Javaansche, begraafplaats aangetroffen. Volgens de overlevering ligt daar een smid begraven (sembah basmi). Op dit graf worden veel offers gebracht door Javanen uit Banjoewangi, die hiertoe van groote afstanden komen. In de d'sa Soetji is een steen gevonden in den vorm van een krokodil. Volgens de overlevering is dit een "versteende" krokodil.

JANG OF HIANGGEBERGTE. (Aanv. DI. II). Met plateau is een wonder van schoonheid. Het landschap is een mengeling van groote vlakten en parken met "pollengras". De dierenwereld bestaat voor wat betreft groote dieren uit kuddes herten tot 150 stuks, in totaal \pm 12.000 stuks, welke zeer mak zijn. Pauwen komen voor in troepen tot 25 stuks. Verder wilde zwijnen en panters (toetocls). Het klimaat is als van de Oostenrijksche Alpen. Het landschap komt hiermee ook eenigszins overeen. Ongeveer de val van dit plateau is in gen omen door de erf-pachtsonderneming Aloon-aloon-besar. Er is een vliegveld van 80 X 500 m. op het plateau, in de nabijheid van de administrateurswoning. Gelegenheid tot verblijf bestaat in de pasang-grahan van het boschwezen/

CREUTZBERG (Mr. KAREL FREDERIK) gcb. te Wo u den berg 18 December 1879, overleden te Gendvo 22 October 1933. Hij doorliep na do lagere school het gymnasium te Kampen, Hudeerde vervolgens te Utrecht, waar hij in 1910 promoveerde tot doctor juris op een proefschrift, getiteld: „Misdrijf en Overtreding." In Maart J 904 werd hij ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal, die hem werkzaam wtelde ter Algemeene Secretarie. Nadat hij daar reeds in 1909 den rang van referendaris had be-reikt, werd hij nog in hetzelfde jaar bij de opening van de Opleidingschool voor Inlandsche rechtakundigen te Batavia tot leeraar, adjunct-directeur, dier instelling benoemd. In het begin van 1912 werd hy ter beschikking gesteld van den toen juist opgetreden Directeur van Onderwijs op Eeredienst Dr. G. A. J. Hazeq (zio IIA-ZEU), nan wiens Departement hij in 1914 tot secretaris werd benoemd. In dien rang bleef hij —met onderbreking voor een jaar wegens buitenlandisch verlof — werkzaam tot einde 191G, toen horn do leiding van het Departement werd opgedragen. Nadat hy medio 1923 in deez functie was teruggekeerd na omme-komst van een tweede buitenlandisch verlof, werd hij enkele maanden later benoemd tot lid van den Raad van Nederlandsch-Indie en ruim een jaar daarna tot Vice-President van dat

College. Deze hooge post vervulde hij gedurende vijf jaren tot hem in 1929 op zijn verzoek eervol ontslag uit den Indischen dienst werd verleend. Van do vele function, die hij naast zijn ambt be-kleedde, worden hier alleen genoemd die van Voorzitter van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en President-Curator der Rechtshoogeschool. De Regeering erkende zijn verdiensten door hem het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw en het Groot-officierskruis der Oranje-Nassau-orde te ver-leenen.

Creutzberg's uitzonderlijk snelle promotie (na 12 dienstjaren Departementschef en op 45-jarigen leeftijd Vice-President van den Raad van Indie) doet wel uitkomen, hoe zijn groote be-kwaamheden door de Indische Regeering zyn gewaardeerd. Zijn hoofdwerkzaamheid lag op organisatorisch-wetgevend gebied en zijn veel-zijdigheid op dit terrein blijkt wel uit het feit, dat hem als jong ambtenaar in 1911 een opdracht naar Nederland werd verleend ter mondelinge toelichting van het door hem bewerkte nieuw „Reglement omtrent de Particuliere Landerijen besteven de Tijmanoek op Java"⁵ (zie PARTICULIERE LANDERIJEN). Zijn werkzaamstelling bij het rechtskundig onderwijs bracht hem slechts voor korten tijd op het terrein, dat zijn persoonlijke voorliefde had. Zijn levenswerk ligt in de organisatie van het Indisch onderwijs, waaraan hij reeds onder Hazeu een belang-rijk aandeel had. Een helder overzicht van de problemen, waarvoor de Indische Regeering zich destijds gesteld zag, is te vinden in de ook afzonderlijk bij de Landsdrukkerij te Batavia in druk verschenen rede, welke hij daarover in de eerste zitting van den Volksraad hield (1918). Een overzicht van het onder zijn leiding gegroede stelsel is o.m. te vinden in een door hem geschreven artikel, dat eerst na zijn dood het licht zag in het Jhnuariumnummer 1934 van de „Asiatic-Review." /

BABAR of BABBER. Grootste eiland van de Babar-groep, gelegen in de Timorzee, onderdeel van de z.g. Zuid-Westereilanden, met een oppervlakte van \pm 12 □ mijlen. Het is het belangrijkste en meest vruchtbaar eiland dier groep en wordt in het binnenland ingenomen door een massief bergland, waarvan de hoogste toppen de 700 m. overschrijden (Boearbelai 826 m.). Dit bergland, grotendeels nog zwaar bebost, cindigt naar het Westen in een flauwe helling, waar men, uitgestrekte alang-alangvelden en pluimgrasweiden aantreft, hier en daar begroeid met ijlkajoepeetbosch. Hier zwerven groote kudden vcrwildordo karbouwen, waarop door do bevolking jacht gemaakt wordt voor de vleeschbehoefte. Naar de kust toe gaat dit bergland over in een koraalkalkachtig terras, het-welk over het algemeen nog een breede, lags kuststrook overlaat, bedekt met een dikke hu-muslaag, doch die hier en daar abrupt met groote stelten in zee eindigt. In de kuststrook heeft de bevolking haar vestigingen en uitgestrekte klapporaanplantingen, terwyl zij op het karang-terras en in het geborge haar ladangs aanlegt, hoofdzakelijk in do onmiddellijke nabijheid der kainpoeugs. Men plant hoofdzakelyk eenmaal per jaar (westmoesson); verbouwd worden mala (hoofdvodsel), ryst (westkust), cassave, laboes, bataten, oebi en katjangaorteu (peulvruchten).

De bevolking telde bij de in 1930 gehouden volkstelling 6050 zielen; zij woonde in 20 vestigingen aan de kust, waarvan de grootste zijn Tela aan de westkust en Letwoeroeng aan de oostkust (blakang-tanah). Tapa, vroeger de ondrafdeelingshoofdplaats en de standplaats van den bestuursassistent t/b, wordt telkens om de 3 en 5 weken aangedaan door de K.P.M. booten na Kisax en Saumlakki. In den westmoesson echter staat er een flinke branding zoodat laden en lossen er niet mogelijk is; de boot ankert dan bij Kamtoet-i op het tegenovergelegen eiland Wd-tang of Wfetan. In dien tijd wordt dan ook het plaatsje Kroing op de oostkust aangedaan voor den afvoer van copra; de oostkust met de vele vestigingen, is het belangrijkste deel van het ciland. Sedert 1917 is de bevolking geheel gekerstend; zij gaat gekleed op Ambonische wijze. Vroeger woonde zij in lange lage familie-woningen, opgericht op hooge palen, zeer bedompt en ongezond. Door bestuursbemoeienis is zij in de laatste jaren overgegaan tot den bouw van geriefelijke gezinswoningen, dadelijk op den grond, opgetrokken in hout of bamboe en ingedekt met atap van den sagoepalm (de Letwoeroeng beeft men zelfs in de gunstiger jaren huzen gebouwd geheel opgetrokken in ijzerhout en met zink ingedekt). De oude beidensche godsdienst, die veel overeenkomst heeft met het animisme der overige Zuid-Wester-eilanden en waarvan de hoofdruiter was de aanbidding van de zon (oplera = oepoe-lera = grootvader zon) als intermediair aangesteld door het opperwezen en den schepper van alles op aarde, hier It Matronni geheeten (Onze Heer), is nog niet geheel verdwenen; bij ziekten denkt men b.v. dadelijk aan booze geesten; het geloof aan soe-anggi's is nog algemeen verbreid (zie voor gods-dienst der Z.W.Eilanden KISAR en LITTI-EILANDEN). Op Babar worden verschillende talen gesproken, alle met min of meer dialect-tisch verband. De invloed van het westelijker gelegen eilandje Loeang is overal nog waar te nemen in taal en adat; met het Loeangsch kan men terecht op het nabijgelegen Wetan en op de west- en noordkust van Babar van de negorij Emplawas af tot Iltoeboeng. Ook het standen-ettsel, dat thans niet meer bestaat, werd hier vroeger gehuldigd. Op Babar bestaat het matriachaal exogamisch, monogamisch, levira-tisch huwelijksstelsel. De man volgt de vrouw, die in haar mataroemah blijft, de kinderen volgen de mataroemah der moeder. Do man, hoe-wel hij dus bij de vrouw komt inwonen, blijft behorende tot zijn eigen mataroemah, in zaken de familie der vrouw betreffende heeft hij niets te zeggen. Over het algemeen wordt geen bruid-schat betaaid; alleen in de streek bij Letwoeroeng is dat anders, ofschoon de vrouw den man niet volgt. Bij overspel of hij ontoelaatbare gedragingen jegens jonge ineisjes wordt door de beleedigde partijen, dikwijls met de wapens in de hand, boete geëischt van den bedrijver en zijn familie. Deze boeten bestaan uit iijnwadcn (oude k'ins als hirhira, kain basta, kain kapal, kain pi tola), gouden sieraden als inasboelans en, mas-piringg en lor-lors (grootte platte schijven, worden en oorversierselen vervaardigd uit een al-tage van goud, zilver en koper) en varkens, die geslacht worden bij de verzoening der pal'tijen.

Het bestuur in de negorijen, vroeger aange-

legd op zeer ontoegekankelijke plaatsen zoodat op rotsen en heuveltoppen en versterkt door een hoogen en zwaren ringmuur vanwege de onderlinge twisten en vcten, wordt gevoerd door een volkshoofd met den titel van orang-kaja, bijgestaan door de wijk- en familiehoofden (kepala-soa's en toea-toea mataroemah). Vroeger had men in elke negorij nog een „capitan“ den voorvechter en aanvoerder in tijden van oorlog, wiens gezag zelfs booven dat der hoofden ging. Daar het gros der hoofden nog zeer on-ontwikkeld is — over het algemeen is het beschavingspeil van den Babarees lager dan dat der overige Zuid-Wester-eilanders — heeft hun gezag niet veel te beteekenen; de meeste hun-ner zijn zelfs analphabeten. De Babarees zwierft van oudsher gaarne uit; vroeger trok men naar Nieuw Guine als vogeljager, thans richt de trek zich hoofdzakelijk naar Banda en Ceram, waar men werk tracht te vinden op ondernemingen (velen huurden zelf te Tehoroe-Ceram klapperdoesoens van de bevolking om deze te exploiteeren), naar Timber en Kai om er werk te zoeken als koeli bij de Chineesche handelaren en naar Dobo, waar men schelpenbanken van de bevolking huurt om naar porschelpen te duiken; zelfs naar Australie (Port Darwin en Broom) trok men om te werken op de parelvloot. De Babarees, die buiten het ressort „orang-timor“ wordt genoemd, staat te Toael en Dobo in kwaden reuk, het zijn echte rakkers, die terug-gekeerd in bun samenleving op Babar dikwijls trachten de daar aangeleerde practijken in toepassing te brengen en niet zelden in de negorijen aanleiding geven tot moeilijkheden.

Eigenaardig is het dat de Babarees in zijn eigen land weigert om koeli-arbeid te verrichten; men schaaft er zich blijkbaar voor en gaat liever eerst naar buiten. De Jiedri, bij de handelaren werkzaam zijn meest afkomstig van Sernati, onderafdeeling Kisar. Het voornaamste uitvoerproduct van Babar is de copra; door de malaise echter is deze ook reeds zeer belangrijk achteruit gegaan. Toch hoopt men nog op betere tijden; de klajperaanplantingen worden Htedcs uitgebreid; jammer is het dat men weinig aan selectie en bemesting doet; ook het plantverband is veel te gering. Andere uitvoerproducten zijn wat Iola- en batoelagaschelpen en voorts nog wat geel hout, een inferieure soort echter. Als genotmiddel gebruikt men den gegisten pal-in-wijn van den klapper; clandestien wordt daaruit wel eens sopi-timoor gedistilleerd. Visch wordt met valkorven (boeboc's) en lijnen gevangen, echter nog niet voldoende om in de eigen behoefte te voorzien; van het nabije Loeang wordt veel droge visch ingevoerd. Aan veeteelt wordt niet veel gedaan, men houdt alleen varkens om te slachten bij feestelijkheden, zoodat bij den bouw van woningen, huwelijken, begrafenissen, enz. Vermeldingswaardige takken van Industrie of van huisnijverheid zijn er niet; do weefkunst is geheel vervallen. Men bouwt de 66nvlcrkigo roeiprauw'tjes (hero's) om in de eigen bcl'oefte te voorzien; goed hout treft men veel aan in het dichtbesochte binnenland/

MARSELA of MASELA. Eilandje behorende tot de Babar-eilanden, onderdeel van de z.g. Zuid-Wester-Eilanden; het behoort administratief tot de onderafdeeling van dien naam, afdeling Toael der residentie

Molukken. Het eiland, geheel omgeven door riffen, is een opheffingsgebied; het bestaat geheel uit opgeheven karang, met in het midden een lagen steenachtigen heuvelrug, waarvan de hoogste top 199 in. meet. Op het eiland, dat een langgerokten vorm heeft, is maar één put te vinden, n.l. in de gelijknamige negorij Marsela. Het water, dat zich in den regentijd verzamelt in de kuilen en spleten in den heuvelrug, wordt als drinkwater gebezigd; deze „liangs“, beschouwt de bevolking als poesaka van haar voorvaderen; het nemen van water uit de „liang“, van een onder is verboden en werd vroeger streng gestraft. Hoewel schier geen steenbriosa, is het eiland in het midden tainlijk goed begroeid, althans veel beter dan de overige kleine eilanden van de groep, waardoor het in dat opzicht meer op het hoofd-eiland gelijkt. De omliggende riffen zijn zeer vischrijk; aan de oostkust bij Telalora zijn rijke tripang-, Iola- en batoelagascelpenbanken. De bevolking, die 2151 zielen telt, woont aan de kusten in 11 negorijen. Zij is geheel overgegaan tot het Christendom, het oude animisme is echter nog niet geheel uitgeroeid (voor den godsdienst zie Z.W.Eilanden zie bij de LITTI- E (LANDEN en KISAR). Eigenaardig is het, dat op dat eiland, in tegenstelling met de omliggende eilanden, het patriarchaal stelsel wordt gehuldigd; de vrouw wordt met een vrij hoogen bruidsschat bestaande uit oode kains (hirhira, kain basta, kain pitola, kain kapal, enz.), lor-lors (oorversierselen van goud en zilver) enz. gekocht; zij treedt uit haar niataroemah en wordt geheel opgenomen in die van haar echtgenoot. Is do bruidsschat echter nog niet afbetaald, dan blijft zij evenals haar kinderen tot de mataroemah van haar ouders behooren; de man komt dan bij haar inwonen. De bevolking verbouwt inals, laboes, batanen en peulvruchten in ladangbouw; verder leeft zij van de vischvangst, terwijl zij veel geiten houdt, die op het eiland goed voortelen en in het binnenland vrij rondloopen. Diefstal van deze dieren komt zeer veel voor. Evenals de overige bevolking der Babar-eilanden trekt de jeugd gaarne uit, zij gaat van dit eiland speciaal naar Dobo, waar naar parelschelpen) en wordt gedoken.

DAI. (Aanv. bl. J). Eilandje behorende tot de Babar-groep, onderafdeeling Zuidwestereilanden, afdeeling Toelai, residentie Molukken. Het eilandje is niets anders dan een steil uit zee oprijzende rotsinassa met 2 toppen van boven de 600 m. Dit eilandje is geologisch merkwaardig door de zeer jonge en fraaie kalkterrassen, die aan den oostkant 15 omgangen voortoonen. Het kalk moot volgens Verbeek (Molukkenverslag, Jaarb. Mijnw. 1008, 477) afgezet zijn op veel oudere (mesozoische) gesteenten, die op enkele plaatsen worden aangelroffen. Het eiland heeft een bevolking van 312 zielen, verdeeld over 3 vestigingen. Zy vond er een zeer pover bestaan, is echter to zeer gehecht aan den grond om naar het veel vruchtbaarder Babar to verhuizen, dat hitar botere bestaan kan kon bieden. Overal, waar de grond maar enigszins bebouwbaar is, verbouwt de bevolking haar voedingsgewassen zooals niais, batanen, oebi en kaladi. Bovendien houdt zij geiten, die hier goed voortelen. Evenals op de overige eilanden dezer groep wordt to Dai do bekende „Lamt“-orchidee (Dendrobium phalaenopsis Fitzg) aangelroffen, dikwijls

ook do fraaie en vrij zeldzame witbloemige varieteit. Aan de noordkust bij Lcawah is een klein moerasje, dat door een duinwal gescheiden is van de zee, maar er ondergronds nice in verbinding staat. Dit moeras is het broeinest van de malaria-muskiet, die vooral in den regentijd het eiland teistert; dempen is niet mogelijk, daar de bodem bestaat uit drijfzand; een bestrijding met residu gaf ook niet veel resultaten, daar het mperaswater op een drabbige laag na bij geheel verdwijnt.^x

WITAN OF WETANG. (Aanv. DI. IV). Eiland-AT je behoorende tot de Babar-eilanden, (Zuid-Westereilanden). Het behoort administratief tot de onderafdeeling Zuid-Westereilanden der afdeeling Toeal, residentie Molukken. Het eilandje, dat ten Westen van de onderafdeelingshoofdplaats ligt, vertoont iets opmerkelijks door zijn driedigden vorm. Het bestaat uit twee zelfstandige uit koraalkalk opgebouwde hooge gedeelten, welke door een strook laag land zijn verbonden. De hooge gedeelten, waarvan de zuidelijkste tamelijk goed is begroeid, vertoonen dezelfde formatie als de eilandjes Dawera en Dawelora van dezelfde groep; de karangterrassen geven hun het aanzien van twee tafelbergen; de grootste hoogte op het zuidelijk gedeelte meet 349 m. Aan de smalle kuststrook rondom het eiland vindt men de 10 vestigingen der bevolking te midden der klapperaanplantingen. De bevolking, geheel gechristianiseerd, telt 1977 zielen. Zij leeft van vischvangst en ladangbouw; de ladang bevindt zich op de terrassen; aangeplant worden maïs, laboes, batanen en peulvruchten. Een gedeelte van de bevolking (negorij Oepoehoepoen) heeft haar tuinen op het tegenover gelegen vruchtbare hoofdeiland; daar verbouwt zij ook padi. Zij spreekt een taal veel overeenkomende met het Loeangsch; de Loeangsch invloed is speciaal op dit eiland, voor wat betreft taal, zeden en adat zeer sterk. Daar zij zich thans nog in den bekenden overgangstoestand bevindt, is de oude animistische heidensche godsdienst nog niet geheel verdwenen; vooral het geloof aan de vrees voor soeanggi's wortelt nog diep (het bijgeloof dat bepaalde personen door zwarte kunst dood, ziekte en ongeluk in de samenleving kunnen brengen). Daar de uitvoer slechts uit wat copra en schelpen bestaat, trekt de jeugd gaarne naar buiten de onderafdeeling voor het zoeken van werkgelegenheid, thans speciaal naar Ceram om to werken als koelie op de ondernemingen, en naar Toeal om Do bo of om dienst te nemen bij de dan. r. gevestigde Chineseche handelaren en houtzaageryen of om een bestaan te vinden met hpt duiken naar parelschelpen.

BOELI. Hoofdplaats van het district Mabella, onderafdeeling Vela, op het eiland Mollamhara in de Molukken. Wordt geregeld eenmaal innaans door de K.P.M. aangedaan. De voornaamste afschepproclucten zyn: copra, damar en hertenhoorns. Aantal zielen 789, t.w. Euro-peanen 7, Inlanders 768, Chineezoxi en andere Vroemde Oostelingen 14.

BOELI (MABOELI) (BAAI VAN). (Aanv. DI. I). Baaï gelegen voor het plaatsje Boeli op het eiland Mollamhara, ingesloten door het noord-oostelijk en oostelijk schieroiland. Op geringen afstand en ongoever evenwijdig aan de kust liggen vele riffen en eilandjes, waartusscheu

diepe vaarwaters. De eilandjes liggen hoofdzakelyk voor jde noordkust van het oostelyk schiereiland/[^]

< 3/ q.AANE*GAN^②). (Aanv. DI. I). District be-
" , * " hoorende tot de onderafdeeling Weda, op het
eiland Halmahdra in de Molukken, het zuidelyk
schiereiland omvattend. De standplaats van het
districtshoofd is ^ak6ta, gelegen op de west- kust;
aantal zielen: Inlanders 455, Chineezzen 3 en andere
Vreemde Oosterlingen 2. De bevolking is in
hoofdzaak Mohammedaansch ; in het bin-
nenland zwerft nog een kleine Toegoetilstam
(heidenen) rond, die oorspronkelyk tot die in het
Mabbasche behoorden. Slechts zelden komen
zij aan de kust; de geregistreeerde bevolking 011-
dervindt weinig last van hen. Tot dit district
behooren eenige eilandengroepen, welke zeer
vischryk zijn; op het meest verwijderde eiland
P. Pisang, gelegen ten 0. van het zuidelykste
punt, groeien veel notemuskaatboomen. De
voornaamste uitvoerproducten zijn copra, ge-
droogde zeevisch en hertenhoorns. De n.-grens
van dit district is tevens de grens voor het Ter-
xiataansch (zuid) en Tidoreesch (noord) gebied.

"ci (Aanv. DI. I). Eilandengroep gelegen
• in het verlengde en ongeveer Z.O. van het ooste-
lyk schiereiland van Halmahera, in de Molukken;
de eilanden zijn heuvelachtig*De eilanden zijn
eichaars bevolkt; er bevinden zich vier kampo-
engens, waarvan Oemijal en Oemera wel de,
voornaamste zijn. Zielen-aantal van Oemijal:
Inlanders 235 en Chineezzen 5, en van Oemera:
Inlanders 261 en Chineezzen 2. De bevolking is
Mohammedaansch. Met Sorong (Nieuw Guine)
wordt levendige handel gedreven. De voornaam-
ste uitvoerproducten zijn: copra en schelpen.
De eilandengroep behoort tot het district Weda
van de gelijknamige onderafdeeling;

MABA. (Aanv. DI. 11). Tidoreesch district van
de onderafdeeling Weda op het eiland Halmahera,
in de Molukken ; omvat respectievelijk de z.-
en n.-helft van het noord-oostelyk en oostelyk
schiereiland. De standplaats van het districts-
hoofd is Boeli. De bevolking is in hoofdzaak
Mohammedaansch, doch door den arbeid der
Utrechtsche Zendings Vereeniging zijn reeds
verscheidene Christen-gemeenten ontstaan. De
voornaamste uitvoerproducten zijn copra, damar
en gedroogde zeevisch. In het binnenland zwer-
ven nog ongeregistreeerde stammen (Toegoe-
tills) rond; enkele hebben zich aan de kust ge-
vestigd. Zij zijn heidenen en leven uitsluitend
van boschproducten.

MORATAI of **MORO.** (Aanv. DI. II). Thans
vormt Morotai een afzonderlijk district, ressor-
teerd onder de onderafdeeling Tob61o en be-
stuurd door een districtshoofd met standplaats
Wajaboela/

• , , **'AJOE-EILANDEN.** (Aanv. DL I). De be vol-
King der Ajoe- of Ajau-eilanden bestaat uit ruini
700 volwassenen en bijna 600 kinderen beneden
16 jaar. De bevolking is zwerfachtig van aard,
en groot en stevig van gestalte. Tusschen haar en
de bevolking van Waig6o bestaat handelsverkeer.
Lolaschelpen, tripang en schildpad worden ge-
ruild tegen sagoe. De eilanden zijn beplant met
klapperboomen. Hier is een evangelist van de
U.Z.V. gevestigd. De bevolking is nu nog groote-
deels heidensch.

AMAROE- of **MAROE-MEER.** (Aanv. DI. I).

kleurde modderachtigo vlakten aan, soms ver-
scheidene kilometers breed. Rondom het meer
woont een vrij talrijke bevolking, die op het meer de
vischvangst uitoefent met uitgeholdo boomstain
men. Wildo eenden komen veel voor. Het meer is
eivonnig met de punt Oostwaarts. De breedte is ±
2 % uur, de lengte ± 7 uur loopen.

BATANTA. (Aanv. DI. I). De eigenlijke be-
woners van Batanta zijn in 5 kanipeongs ver-
zameld. Het bevolkingsgetal bedraagt 140 vol-
wassenen en 1G8 kinderen beneden 16 jaar. Zy
ocfenen hoofdzakelyk de visch- en lolaschelpen-
vangst uitz
• **DOOM** of **DOMI.** (Aanv. DI. I en DI. V of suppl.
afl. biz. 257. Uitgevoerd werden in 1933 aan copra,
damar, lolaschepen en tripang onderscheidelyk
9859, 1577, 154 en 41 pikoeI. De bevolking telt: 6
Europeanen, ruim 300 Inlanders en 75 Chineezzen.
Een zendeling-leeraar heeft hier zijn standplaats.
Er is een radiozend- en ontvangstation. Het eiland
is buiten de plaats begroeid met klapper-
boomen. De totale oppervlakte van het eiland
bedraagt ± 50 ha...

FAM-EILANDEN. (Aanv. DI. I). De kleinere
eilanden zijn begroeid met klapperboomen. De
bevolking bestaat volgens de telling 1930 uit
±150 volwassenen en 78 kinderen beneden 1 vijfjaar.
Zij houdt zich bezig met visch-, lolaschelpen- en
tripangvangst,

GAM of **GKIWAN.** (Aanv. DI. I). Op het
eiland
• ordt een drietal kampoengs aangetroffen, en
totaal tellende ongeveer 200 volwassenen en 130 kin-
deren beneden 16 jaar. De bevolking leeft van
visch-, lolaschelpen- en tripangvangst/
V : **KAFIAU** (Aanv. DI. II). Eilandengroep be-
< hoorende tot de onderafdeeling Sorong. De voor-
naamste eilanden zijn Dibalal, Djailolo, Tolobi,
en Dir. Het aantal kampoengs bedraagt 4 met
een totaal-bevolking van 443. Doze oefent do
visch- en lolaschelpenvangst uit on bezit klap-
perboomen. De eilanden worden geregeld aan-
gandaan door Chineseche handelarcn van Sorong
en Wahai (Ceram). De eilanden hebben een ko-
raalbodem en zijn onvruchtbaar/

MISOOL of **BATAN ME** (Aanv.]]. II). Da op
Misoal aanwezig inhcmisch hoof den zij 11 do
Radja van Waigama, die van Lilinta en de Ka-
pitanlaet van Fafanlap, die een bezoldiging uit
de landschapskas van Till orc ontvangen. Hu 11
invloed is gering. Het feitelijck bestuur wordt uit-
geoefend door een bcBtuursasHistcnt, onclerge-
schikt aan den gezaghebber van Sorong met
standplaats Waigama. De bevolking van Misoal
(met inbegrip van die der Kafiau-eilanden, ge-
bied van den Radja van Waigama) telt 2360
zielen. Het eiland wordt geregeld bezocht door
Chineseche handelarcn van Ceram on Sorong, die
copra en zeeproducten opkoopen.

SALAWATI. (Aanv. DI. III). In het midden
van het eiland is een moerasvlakte. Salawati
wordt bestuurd door een bestuursassistent, on-
dergeschikt aan den gezaghebber van Sorong.
Zijn standplaats is SailoJof. Men treft con groot
aantal kanipeongs op Salawati aan met een to-
tale bevolking van 1949 zielen De bevolking
houdt zich bezig met de KJappercultuur en het
visschen van lolaschelpen/

TELOK WAIGEOE (MAJALIBITBAAD).
(Aanv. DI. IV). De baai is 23 mijl lang en op zijn
breedst 3* mijl. Aan de oevers treft men een zes-

671 zielen. In de baai worden gamalen gevangen waarvan trassi wordt bereid, die uitgoeverd wordt naar Ternate. Doordat vroeger do oovers van de Majalibitbaai do plaats van vestiging van de Radja's vormden, die van vreemde herkomst waren, hebben do bewoners in verscheidene kampoengs een ander type gekregen en verschil- len zij in ontwikkeling eenigszins van de andere bewoners van Waig6o.

MERAUKE. (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van do tot de afdeeling Toeal, residentie Molukken, behorende onclerafdeeling Zuid- Nieuw-Guin& Zij ligt op den linkeroever van de rivier, die hier plm. 600 m. breed is. De oever is versterkt met een dijk, omdat bij hoogsten vloed de kota anders overstromd zou worden. Te Merauke is thana een fd.controleur B.B. ge- plaatst, terwijl te Okaba en Moeting aan hem toegevoegde bestuursassistenten bescheiden zijn. Vroeger waren te Merauke tai van Europeanen gevestigd, welk aantal door de shitting van de jacht op paradijs- en anders vogels en de steeds toenemende crisis langzamerhand is geslonken. Thans wonen er nog zes Europeesche landsdie- naren en verder eenige Katholieke geestelijken (missionarissen). Op 10 km. afstand van Merauke ligt de kampoeng Mopa, een Javaasche land- bouwkolonie, welker bevolking rijst, oebi en djagoeng verbouwt. Ook wordt daar vrijveel aan inhemsche vee teelt gedaan. Inlandsche paardjes, vroeger van Java en elders ingevoerd, gedijen goed. Het te Merauke gelegerde deta- chement gewapende politie is sedert 1 Januari 1934 vervangen door veldpolitie. Een groot euvel voor de plaats is het watergebrek, dat zich echter alleen doet gelden in den drogen tijd (on- gevcer Mei t/m Augustus). Wei werden eenige putten voor artesisch water geboord, maar (lit is sterk zwavelhoudend en be vat vele zouten, is dus te eenlei male ongeschikt voor drinkwater. In den westmoesson heeft men goed drinkwater uit putten op de ictwat hooger gelegen terrein- verheffingen, die echter in den oostmoeson epoedig uitdrogen; daaroni wordt het water in groote reservoirs opgevangen. To Merauke is gevestigd de Katholieke Missic van de congre- gatie van het Heilijc Hart van onze Li eve Vrouw, die aan de kust en in het binnenland, n.i. te Wendoe, Okaba, Wamal en Moeting reeds statics heeft, aan het hoofd waarvan pastoors staan. De geestelijken, die zich vooral toeleggen op de studie van het volk, hebben reeds vele waarde- volle gegevens daaromtrent verschaft. Eons in de maand wordt Merauke door een stoomer van do Kon. Paketvaart Nij, aangedaan.

MERAUKE-RIVIER of Marau. (Aanv. DI. II). Aan den benedenloop liggen enkele kampoengs, t.w. Koepirik, en voorts de op twee dagen varena per motorboot van Merauke gelcgen kainpoengs, Tocrai, Eramboe, Pedjroek, Kwecl en Boepoel. Laatstgonocnido kampoeng is door een 44 km. langen weg in westelijke richting verbonden met do bestuursvestiging Moeting, welko plaats door de 7 km. lango Oonoem-rivier weder in verbinding fitaat met do Bian-rivier. Oorspronkelijk z'n aan den benedenloop verscheidene kam- poengs geweest, welker bevolking door de vroeger hier heerschede volksziekte, het venereum granuloma, maar vooral ook door de influenza (1918) is gedecimeerd, terwijl de overblijvendcn naar elders zijn vertrokken. E6n dor nog bestaando

verlaten oude kampoengs is Senajoe, op 6en dag afstand varen van Merauke verwijderd. Deze plaats is nu nog in gebruik als "oeboen" (tuin) bij do bewoners van Jakaoe, en kleine kam- poeng aan do KoembGrivier.

MAPPI-RIVIER. (Aanv. DI. II). Een der voornaamste (rechter) zijrivieren van de Mappi is de Obaa t.r. Obamra De bevolking hier, vooral die van het noordelijkste gedeelte, be- staat uit zeer beruchte koppensnellers, die bo- vendien menscheneters zijn. Zij maken voor dit doel groote reizen in hun prauwen. De huizen staan op hooge heuvels temidden van uitgestrekte moerassen, en zijn van uitkijkposten voorzien. Eenige goed bevolkte kampoengs hier zijn Defoer, Enneamoer, Beagaimoe en Wang- gaimoe.

OBAD (Aanv. DI. III). Voor deze rivier ligt een groote zandbank, die het slechts voor kleine motorbooten en zeilprauwen bij hoogen waterstand mogelijk maakt binnen te varen De kampoeng Koembe, sedert 1933 een modelkampoeng, was in vroeger jaren de standplaats van een In- landschen bestuursambtenaar, wiens vroegere woning thans nog dienst doet als pasanggrahan. Te Koembe is thans een R.K. Missievolkschool gevestigd, geleid door een Keieeschen goeroe. Langs de rivier en in de buurt daarvan liggen nog tai van andere kampoengs, zooals o.a. Sarore, Senam, Bade, Wajaoe, Kowa, Babor, Kari en Kafaraow. De bevolking van do Koembe-rivier is stevig gebouwd, in vergelijking met die uit andere streken.

FREDERIK HENDRIK EILAND (DOLAK) (Aanv. DI. I). Het binnenland bestaat uit uit- gestrekte moerassen, terwijl de randgebieden weinig bewoond zijn. De kampoengs langs de oostkust, langs de Moeli, o.a. Momboen, zijn ta- melijk welvarend en beschikken over voldoende voedsel; anders is dit gesteld met de dorpen aan de zuidkust, nl. Solemi, Wan en Kladder, welke nu en dan geen voedsel genoeg hebben. De kam- poengs ten Westen hiervan: Tor, Kaladdar, Sa- boen zijn in dit opziet beter voorzien. Van de west- en noord- westkust is nog weinig bekend; hier stroomt de Kontewa in zee uit. Aan deze rivier en aan haar vertakkingen liggen de kam- poengs Morbar, Kalilam en Sibandar, welker bevolking nog niet te vertrouwen is. De westkust en zuid-westkust van het eiland zijn berucht door de zwarc zeedeining. 2

: **BIAN** of **BIJAN.** (Aanv. DL I). Rivier, die 63 km. westelijk van Merauko in zee uitmond. De monding is zeer breed en berucht om haar on- stuimighciel. In tegenstelling met do Merauke- rivier, heeft men voor dezo rivier (boven-, midden- en benedenloop) maar 66n naam, nl. Bian. Aan de oevers der Bian vindt men talrijke kam- poengs, o.a. Knptel, Manggis, Boha, Wan, Tepas, Mezkn, Kapifako, waarvan enkele meer binnen- waarts gelegen op hooge heuvels (soort van terpen) temidden van uitgestrekte moerassen. In vele dier nederzettingen treft men reeds volks- echolon aan, uitgaando van missie of zending (Indischo Kerk); aan de verbetering van de woningen der inbqorlingen is do laatste jaron veel zorg besteed. /

ZUID-NIEUW-GUIN6. (Aanv. DI. IV). Bij do opheffing van do residentie Niuw-Guin6 als zelfstandig gewest met ingang van 1 April 1924 (Ind. Stb. 1923 no. 113, jo. Ind. Stb. 1924 no. 29),

werd de afdeling Zuid-Nieuw-Guineegevoegd bij de toenmalige residentie Amboina. Het gebied van Zuid-Nieuw-Guinë ressorteerde van 1 Januari 1926 (Ind.Stb. 1925 no. 579, jo. no. 640) tot 1 Januari 1935 onder de residentie (afdeeling) Amboina van het gouvernement der Molukken en maakt thans deel uit van de residentie Molukken (Ind. Stb. 1934 no 620) als onderafdeeling der afdeeling Toeval. Naast de hoofdplaats Merauke zijn er nog twee andere bestuursvestigingen, n.l. Okaba en Moeting, de hoofdplaatsen van de ge- lijknamige ressorten, welke hun bestuursinvloeds- feer uitstrekken tot a an de Digoel. Dank zij de krachtige bestrijding van het venereum granuloma, tevens gevolge waarvan de bevolking dreigde uit te sterven, is deze ziekte thans tot kleinere proporties teruggebracht. Hierdoor was het mogelijk het aantal van twee doktoren, weder met een te ver- minderen. In de vele kampeongs, zoowel aan de kust, als tot ver in het binnenland zijn zending- en missiescholen gevestigd, waar de Kaja- kaja-kin- deren zeer eenvoudig onderwijs, w.o. onderricht in de Maleischetaal genieten. Hoewel de opvoeding naar Westersche begrippen heel langzaam gaat, kan het bestuur n^h dertig jaren arbeid, daarbij krachtig gesteund door den D.V.G., zending en missie.toch trevreden zijn, al ware het slechts omdat het eertijds zoo diep ingewortelde kwaad van het "koppensne" len/nuinhet direct- bestuur gebied tot de hooge uitzonderingen behoort//

SOELA-EILANDEN. (Aanv. DI: III). Groep van drie groote en verschillende kleine eilanden gelegen tusschen 124° 15 en 126° 30 O.L. en 1° 34 en 2° 30 ZB., behoorende tot het gebied van het Sultanaat van Ternate, vormend de onderafdeeling Soela-eilanden van de afdeling Ternate der residentie Molukken. Zij is onderverdeeld in twee districten: Sanana en Taliaboe.

De groote eilanden zijn Taliaboe, Soela Mangoli en Soela Sanana; de eerstgenoemde twee strekken zich uit in een richting van Oost naar West en zijn onderling gescheiden door de zeer smalle en moeilijke bevaarbare Straat van Tjapa-loeloe, het laatstgenoemde strekt zich uit van Noord naar Zuid en is van S. Mangoli gescheiden door de Straat van Mangoli; het ten Oosten van S. Mangoli liggende Lifoematola is het voor- naamste der kleinere eilanden. De hoogste pun- ten van het Lokoogebergte en van het Boejage- bergte op Soela Mangoli liggen respectievelijk 1147 m. en 1051 m. boven den zeespiegel.

De W. helft van het eiland heeft een laagvlakte aan de N. kust, de O. helft aan de Z. kust. De hoogste top van Taliaboe is 1380 m. hoog.

De totale sterkte der bevolking bedraagt volgens de volkstelling van 1930 20.000 zielen, waar- van 12.000 op Sanana, 4000 op Taliaboe en 4000 op Mangoli. Het aantal niet-Inlanders: Euro- peanen, Chinezen en Arabieren bedraagt onge- veer 2000. De bevolking bestaat uit :

1e. Soelanezen (oudere Mohammedanen), die verreweg het talrijkst zijn (15.000); zij bevoken de kusten van S. Sanana en S. Mangoli ; 2e. verschillende heidsche stammen, die verspreid wonen op Taliaboe en Mangoli, samen ongeveer 2000 zielen; de voornaamste stam men zijn de Kadai's, de Mange's en de Sibojó's; een ge- ring aantal Mange's in het binnenland van Taliaboe hebben nog geen contact met het bestuur; 3e. de jongere Mohainmedanen van het incest w.-lijk gedeelte van Taliaboe, bijna 2000 zielen.

De bevolking verbouwt hoofdzakelijk mais, katlda, rijst en tabak (ladangbouw). Uitvoer van c deze producten heeft niet plaats. Op 8. Sanana ' en S. Mangoli vormen bovengenoemde producten / met sagoe het hoofdvoedsel der bevolking; op Taliaboe is sagoe het hoofdvoedsel. Het voor- naamste uitvoerproduct is copra; maandelijks worden twee tot duizend pikool verscheept naar Makassar. Van minder belang is de uitvoer van boschproducten, rotan en da in ar, daar deze beide producten van minder goede hoeclanigheid zijn. Verder worden nog lola en trocaschelpen uitge- voerd. Opkoop van copra en van bosch- en zee- producten heeft plaats door Chinezen en Arabieren, die zich hoofdzakelijk gevestigd hebben te Sanana, Pas Ipa en Sofan. De nijverheid beperkt zich tot het vervaardigen van ligmatjes.

Zie verder SANANA (hoofdplaats).

SANANA. (Aanv. DI. III). Hoofdplaats der ~ onderafdeeling Soela-eilanden, afdeling Ternate; residentie Molukken. Standplaats van den gezag- / hebbcr, een officier der infanterie belast met de ' tijdelijke waarneming van het bestuur, tevens van het districtshoofd van het districtSanana. Hetaan- tal inwoners bedraagt ongeveer 2000, waaronder ongeveer 200 Europeanen, Chinezen, Arabieren, Amboineezen, Menadoneezen, en Padangers. Ter plaatse ligt een detachement infanterie sterk 2 brigades van het garnizoensbataljon der Molukken. Sanana wordt tweemaal per maand aan- gedaan door de K.P.M.; de voornaamste uit- voerartikelen zijn: copra, rotan, tikars on schel- pen; ingevoerd worden de gewone verbruiks- artikelen. Ter plaatse is gelegen het fort „De Ver- wachting", hetwelk gebouwd is door de V.O.C. in de tweede helft der 18de eeuw en dat eertijds de woonplaats was van den Salahan, den verte- genwoordiger van den Sultan van Ternate. Zie verder SOELA-EILANDEN.

WAROPEN. (Aanv. DI. IV. Waropen, VVarop- 2 :0 pen of Waropenkai, het vasteland aan de Geel- ^7 vinkbaai op Noord-Nieuw-Guinë tusschen de Mamberamo en de Waipoga gelegen. De kust- bevolking van Waropen, geheel onder bestuurs- invloed gebracht, is voornamelijk gevestigd in een ten W. van de voornaamste karnj) oeng Wonti (een half uur achter deze plaats ligt Bema, de standj) laats van den Inlandschen bestuurs- aBistent; de bestuursvestiging datcrt van ein de 1926), in de groote boven het water gebou wde dorpen Risei-Sajati, Noeboai, Paradoi en Waren. Ten O. van Wonti liggen geen groote dorpen langs de kust. Van de meer landwaarts in aan de gelijknamige rivieren gelegen nederzettingen met een vrij permanent karakter kunnen genoemd worden: . Barapasi, Sosora, Sorabi, Kerema en G^hna. Alleen voor zoover de smalle kuststrook met een bevolking van ± 7500 zielen betreft, kan sprake zijn van veiligheid van persoon en goed. In het binnenland treft men behalve de Tarocg- gare van het W. naar het O. de volgende starn- mon aan: Nadoefoai, Saoeri (beide achter Deimba), Siromi • (achter Jarapaasi), Benefa (achter Sosora), Waramocri (ongeveer 66n dag gaans achter Sorabi), Nisa (deze stam is gevestigd aan het door lage bergen ingesloten Nisameer —lengte 4 km., gemiddelde diepte 10 m. — dat drie dagen gaans ten Z. van Sorabi bij den Goe- noeng Baudji (505 m.) ligt. Do huizen zijn groo- tendels op den vasten wal in de nabijheid van

het Nisameer gebouwd; enkelo woningen staan nog op palen in het meer op een afstand van ongeveer 20 m. van den oever. Sagoe, waarvan de palmen aan den met hoog riet begroeiden rand van het meer staan, is het hoofdvoedsel). Baudji (aan de Gfesarivier stroomopwaarts van de kam-poeng G6sa; deze stam bestaat uit 14 kerets of stamgedeelten, t.w. Kedate, Baudjiwadate, Ges-na, Djimadeboe, Naidato, Siwodate, Wokidate, Diroeaki, Demita, Wohidate, Sihadate, Itedate, Ketaoera en Ariki), Baita (aan de G6sa-rivier stroomopwaarts van G6sa), Aigori (tusschen Kerema en de Mamberamo), Dadate (ongeveer drie dagen gaans ten O. van Kerema), Boro-meso (aan de Mamberamo stroomopwaarts van het z.g. Pioniersbivak, endo-anthropophagen ?).

Groote rivieren in do Waropin zijn: 1. de Mamberamo, voor kleine stoomers tot het Pioniersbivak bevaarbaar; 2. de Kerema-rivier, alleen per prauw bevaarbaar; 3. de G6sa-rivier, alleen per prauw op te varen. Op nagenoeg de hoogte van het Nisameer is deze rivier 90 m. breed en 3 m. diep. Volgens de bevolking kan men deze rivier nog minstens 14 dagen lang per prauw opvaren 4. do Waipoga, die door een voor de monding gelegen zandplaat niet voor stoom-vaartuigen bevaarbaar is. Naast de sagoe tiert de nipahpalm welig in de mocrassige kuststrook; de laatste levert de sagoe (palmwijn). Voed- selgebrek valt in de naaste toekomst niet te duchten; iedere bewoner bezit sagoeboomen in overvloed. Sagoe wordt in vrij belangrijke hoeveelheden naar het eiland Japdn uitgevoerd. Naar het Z. wordt het terrein achter de moerassstrook geleidelijk meer geaccidenteerd. Damarcomplexen treft men achter de lijn Wontibarapassi aan.

KOEROEDO. (Aanv. DI. II). Eilandje op de noordkuat van Nieuw Guine, Aan de noordkust ligt de gelijknamige kampong, aan de zuidkust het dorp Kaipoei. De bevolking vervaardigt van roode kleiaarde potten en pannen. De ga- goeboom, waarvan rijke complexen op (lit eilandje voorkomen, levert het hoofdvoedsel der bevolking.

JAPEN. (Aanv. DI. II). De huizen der noordkust bewonera zijn als regel niet in zee, doch op palen op het vasteland gebouwd in verband met den zwaren golfslag, die vooral gedurende het tijdvak van September tot April op deze onbe- ficherme kust staat. Do zuidkust, door vele kleine eilandjes beschut, is dichter bevolkt. Van het W. naar het O. liggen de volgende groote kampongs Wooi, Merau, Ansoe, Seroei (stand) laat8 van den Europeeschen bestuurs- ambtenaar, A in bai (oj) het gelijknamige eilandje gelegen), Kandawaja op Soernberbaba. Het eiland Japdn heeft ± 20.000 bowoners; de bevolking van de noordkuat in zeer verschillend van die der zuidkuat; aan do eerste hebben zich hier on daar — o.m. in kampong J obi — Biakkers gevestigd, aan do zuidkust daarentegen konit slechts 66n kleine kolonic van Biakkers voor; do bevolking daar vertoont veel overeenkomst met do kustbevolking tier Waropdn. In het binnen- land houdt zich tusschen kg. Rosbori aan de noordkust en Tatoei aan de zuidkust nog 66n kleine, uit vier stamgedeelten bestaande (Ate- wan, Arakanoa, Abanlooroe en Manggoeai) ver- zameling menschen op; stanninon waarmede het bestuur niet in contact is geweest, koien op het

eiland niet meer voor. Het hoofdvoedsel der bevolking van Japdn is de sagoe. Men vindt yn bestaan in do vischvangst en verzamelt verder boschproducten voor den verkoop. Copal is het voornaamste uitvoerproduct; de boomen daar- van treft men over het geheele eiland — rijke complexen meer aan de noordkust — aan. In de omgeving van kampong Soernberbaba wint men de z.g. „damar papeda" of stroopdamar, waarvan de boomen reeds op geringe hoogte groeien. Te Seroei vervaardigt men van roode kleiaarde potten en pannen, die men, uit hot vuur gehaald, aan den binnen- en buitenkant met damar bestrijkt. Het ten W. van Japdn gelegen eilandje Meosnoem, waar op geringe hoogte de z.g. „damar hireo" (dit product kan niet door kunstmatige verwonding der boo men verkregen worden, doch treedt als regel na windvlagen, waar- door de boomen been en weer worden geschud, vanzelf door kleine baraten in de schors naar buiten) voorkomt, wordt het meest bezocht door bewoners van het westelijk deel van Japdn, die zich tydelijk langs de kust nederzetten om er tuinen aan te leggen en zeepducten, o.a. schel- pen, te verzamelen/

DJOMBANG. (Aanv. DI. I). Regentschap, het westelijke deel vormend der residentie Soerabaja, met gelijknamige hoofdplaats. Bij de invoering der bestuurshervorming op 1 Juli 1928 ressor- teerde het onder den resident-afdeelingsof van Modjokerto en bij de opheffing dier residentie in 1931 werd het bij Soerabaja gevoegd. Na de bestuurshervorming tot 1930 was er een assistent- resident voor bestuurszaken met stand- plaats Djombang terwijl de assistent-resident voor de politic tot standplaats had Modjokerto. Thans yn aan den assistent-resident toegevoegd een controleur en een aspirant- controleur. Het regentschap, heeft een oppervlakte van ruim 920 km², waarvan ± 50.000 ha. sawah en 24.000 ha. tegalan. Het is verdeeld in 4 districten (Djombang, Modjoogocng, Ngoro en Plosa) en 17 onderdistricten, en heeft blijkens de volks- telling van 1930 511.137 inwoners, waarvan 1347 Europeanen, 5863 Chineezen, 478 andere Vreem- de Oosterlingen en 503.449 Inlanders.

Het regentschap grenst ten Noorden aan het regentschap Lamongan (residentie Bodjonegoro), ten Westen aan do regentschappen Kediri en Ngandjoek (residentie Kediri), ten Zuiden aan de regentschap pen Kediri on Malang en ten Oosten aan hot regentschap Modjokerto.

Het regentschap behoort geheel tot het stroom- gebied van den Brantas on wordt grotendeels ingenomen door do Brantasvlakte, welke naar het Zuiden overgaat in de hellingen van den Andjasmoro. Onderzockingon hebben uitgewe- zen dat in de vlakte vier anticlinalon voorkomen in West-Oostelijk richting, weU<0 echter vrijwel aan het oog onttrokken worden door jong ter- tiare on jong quartair afzettingen. Noordelijk en Zuidelijk van do Brantasbedding zijn jodium-, zout- en petrolcunhoudende lagen.

De vlakte wordt doorstrooid door de kali Brantas on diens rechterzijrivier, do Konto, welke rivieron door don aanvoer van enorme hoeveelheden zaud, afkinstig van de laatste Kloet-eruptie van 1919, een steeds hogere bedding krijgen. In don loop van woineja jaron moesten langs do oovers dijken worden opgericht van 5 tot 7 m. hoogte, welke by idere bandjir

gevaar opleveren voor doorbraak. In den Oost-moesson wordt het water van den Konto geheel benut voor bevoeiing van de bouwvelden. Djombang ressorteert onder de provinciale irrigatie, afdeling Brantas.

Landbouw vormt het hoofdmiddel van bestaan. Met uitzondering van de hooger gelegen, niet-of zeer moeilijk bevoelbare gronden, worden de velden vrijwel het geheele jaar door beplant en wel in den Westmoesson met rijst en in den Oost-moesson met rijst (gadoe, of walik-dami) en tweede gewassen (polowidjo), zooals mais, kadeld katjang-idjo, katjang toegang en andere veel gewassen en vrij veel tabak.

De Watoedakonpolder, welke behoort tot het Brantasbevoeiingsgebied, is het vruchtbaarste deel van het regentschap.

In de vlakte liggen elf suikerfabrieken, t.w. "Djombang", „Ponen", „Ngelom", „Peterson", „Modjoangoeng", „Soemobito", „Selo-redjo", „Tjeweng", „Tjoekir", „Blimbing" en „Goedo" met een gezamenlyk areaal van ± 9000 ha.

Op de hellingen van den Andjasoro zijn 8 erfpachtsondernemingen voor Europeesche cultures, t.w. „Soember Djae", „Oebalan", „Pangadjaran", „Segoenoeng", „Wonokerso", „Pangloengan", (rubber en koffie), „Toekoem" en „Djoerandjero" (aetherische olien), zoodmeede een aantal erfpachtlandjes voor den kleinen landbouw, welke inheemsche producten o.a. kapok leveren.

Eenige honderden hectaren zullen binnen kort worden beplant met den houtolieboom (aleurites montana en-fordi). De handel is hoofdzakelyk in handen van Chineezen. Er zijn 4 rijstpellerijen, een oliefabriek en verscheidene batikkerijen en strootjesfabrieken, eveneens in handen van Chineezen.

Volgens de in 1932 gehouden veetelling bestaat de veestapel uit 17.845 runderen, 1766 paarden en 15.838 buffels, 36.927 geiten en 7659 eenden.

De jodiumondememing „Watoedakon" verrichtte mijnbouwkundige opsporingen in het gebied om en nabij den Brantas. Als ruw product wordt joodkoper in den handel gebracht. In dit gebied komen verscheidene bronnen voor met zout- en jodiumhoudend water.

De zuidelyke wildhoutbosschen ressorteeren onder de opperhoutvesterij Pasoeroean. Met reboisatie van gedevasteerde terreinen, hoofdzakelyk behorende tot de oudo Gouvernements koffiecultuur, werd omstreeks 1928 een aanvang gemaakt. De djatbosschen behoreen tot de opperhoutvesterijen Modjokerto en Djombang.

DJOMBANG. (Aanv. DI. I). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Djombang, residentie Soerabaja. Het heeft 5 onder-districten met 110 dds'a. Op het einde van 1930 telde het volgende de bij de volkstelling verkregen gegevens 193.179 zielen, w.o. 799 Europeanen, 3348 Chineezen, 386 andere Vreemde Oosterlingen en 188.646 Inlanders. In dit district liggen 6 suikerfabrieken, t.w. „Djombang", „Ponen", „Tjeweng", „Tjoekir", „Blimbing" en „Goedo." Er zijn een rijstpellerij, een oliefabriek en verscheidene batikkerijen en strootjesfabrieken/ j. < ; t **MODJOANGOENG.** (Aanv. DI. II). District 1 2' met gelijknamige hoofdplaats van het regent

schap Djombang, residentie Soerabaja. Het heeft 4 onder-districten met 79 dds'a's. Blijkens de in 1930 gehouden volkstelling zijn er 135.819 inwoners, waarvan 230 Europeanen, 1196 Chineezen, 47 andere Vreemde Oosterlingen en 134.346 Inlanders. In dit district liggen 3 suiker-fabrieken, t.w. „Modjoangoeng", „Peterson" en „Soemobito", alsmede de jodiumonder-neming „Watoedakon" en een rijstpellerij.

PLOSO. (Aanv. DI. III). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Djombang, residentie Soerabaja. Het heeft 4 onder-districten met 64 dds'a's. In dit district liggen 1 suikerfabriek, t.w. Ngelom en een rijstpellerij. Blijkens de in 1930 gehouden volkstelling zijn er 83.716 inwoners, w.o. 106 Europeanen, 762 Chineezen, 24 andere Vreemde Oosterlingen en 82.824 Inlanders.

NGORO. (Aanv. DI. III). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Djombang, residentie Soerabaja. Het heeft 4 onder-districten met 54 desa's. Er liggen 1 suikerfabriek, t.w. „Selo-redjo", en 8 bergcultuuronder-nemingen, met name „Pangadjaran", „Soember Djae", „Toekoem", „Segoenoeng", „Oebalan", „Wonokerso", „Pangloengan", „Djoerandjero". Blijkens de in 1930 gehouden volkstelling zijn er 98.423 inwoners w.o. 212 Europeanen, 557 Chineezen, 21 andere Vreemde Oosterlingen en 97.633 Inlanders. In het onderdistrict Alodjo- warno ligt het goed geoutilleerde zendingszieken-huis van gelijken naam, terwijl in het bergonder-district Wonosalam een mooi gelegen en geregeld bezochte regentschapspasanggrahan staat.

NGEBEL (TELAGA). Aanv. di. III). Dit kartermeer, op ± 750 m. boven zee op den Wilis gelegen, is van Ponorogo 20 km. verwijderd en langs een goed berijdbaren weg te bereiken. Het meer doet dienst als wadoek, d.w.z. reservoir voor de sawahbevoeiing. De af tap ba re water-schijf bedraagt 15.5 m., hetgeen beteekent ± 22.000.000 m³. Deze hoeveelheid wordt in Hoofd-zaak gebruikt voor suppletie van 3 leidlijcjen van de oostmoessonbevoeiing van 7.000 ha. Hawaii. De vulling geschiedt, behalve door bronnetjes en neerslag in het eigen strooiingebied, door een 8 % km. lange toevorleiding, welke bij Taloen, waar een Btuw is in de Kali Jaloen, haar water ontvangt en die halverwege de Kali Glogogh snydt, welke afgedamd is. Plannin zijn in bewerking den af tap baren inhoud te vergrooten door afhveling, zooals bij het Kloetmeer plaats heeft. Hierdoor zal nogmaals 20 BI. afgetapt kunnen worden, d.w.z. nogmaals 14.000.000 in³. Om het meer is een weg aangelegd, welke 5 km. lang is en voor auto's berijdbaar. Voorts is er een hotel en een regentschapspasanggrahan.

SARANGAN. Dit meer, ook wel Tckga Pasir genaamd, met een maximum diepte van 25 m. is gelegen op ± 1300 m. boven den zeespiegel, op de helling van den Lawoe in het regentschap Magetan, residentie Madioen. De aftapbare waterschijf is 11.5 m., d.w.z. ± 2.200.000 m³ en dient voor de oostmoessonbevoeiing van 11.200 ha. De vulling geschiedt hoofdzakelyk door middel van een 2 km. lange leiding, welke bij den dam Ngloeweng water ontvangt uit de Kali Gandong. Daar de Jigging van het meer aan den ouden verkeersweg Madioen-Solo gunstig was, ontstond hier omstreeks 1918 een verblijf, waar gelegenheid bestond eenigen tijd in het

koelo klimaat door te broncon. Dozo onderne- ming is uitgegroeid tot een groot hotelcomplex. Zeer velo partioulieren bouwden langs enkele deelen van den oever villa's en zoo ontstond hot oin zijn prachtig wandelgoelegonheid bekende Sarangan, langs een zeer goed borijsdaron weg boreikbaar met auto's; do plaats is gelogen op 38 km. afstand van Madioen...

MADIOEN. (Aanv. DI. II). Residentie in het uiterste westen van do provincie Oost Java. Het vroegere gewest Madioen were! bij de instelling van do provincie Oost Java op 1 Juli 1928 (Ind. Stb. 1928 no. 145) verdeeld in twee afdelingen; Madioen en Ponorogo, de eerste omvattonde de regentschappen Madioen, Ngawi en Magetan, do tweede Ponorogo en Patjitan. Ingevolge Ind. Stb. no. 427 zyn dezo beide afdelingen sedert 1 November 1931 weer samongevoged tot de afdeling Madioen. Met ingang van 1 Januari 1929 werden de regentschapsraden ingesteld. Er zyn 20 districten, 70 onderdistricten en 116 ddsa's. De oppervlakte is 6082 km.². In ieder regentschap is een assistent-resident geplaatst. In het district, waar een patih zyn standplaats heeft, voort deze tovns daarover het bestuur, behalve in Madioen; hetzelfde gekkt voor de onderdistricten, waar een wedono zyn standplaats heeft, met dezelfde uitzondering. Er zyn een 7-tai wijkmeesters der Chineezen. De bevolking bestond eind 1932 uit 1.905.225 Inlanders, 3230 Europeanen, 9204 Chineezen on 148 andere Vrocmo Oosterlingen. De bevolkingdichtheid is dus 315.3 per km.². Van de oppervlakte is 461 km.² bedekt met wldhout, 826 km.² met <1>jatibosch, 4099 kin.² in gebruik bij do bevolking voor landbouwoeleinden, waarvun 1567 km.² sawah en 2532 km.² droge gronden on verder G1.5 kin., uitgegoven in erfpacht. Do oppervlacten bij de bevolking in 1931 in gebruik, d.w.z. in orfelijk individueel of in communaal bezit, zyn in handen van 319. J 92 personen, zoodat het gemiddelde is 1.28 ha. por persoon. Do verschil- londo bozitsvormen kwamen in 1927 als volgt voor: 68 desaa^ hebben uitsluitend orfelijk indi- vidueel bezit, 129 desaa uitsluitend communaal bezit en in 932 ddsaa komen beide vorinon ge- inengd voor, terwijl 6 ddsaa a zonder bouwgron- den zyn en 16 ddsaa in een bijzondoron rechts- toeHtand verkeeron (perdikanddsaa's). Van do 1061 desaa, waar communaal bezit voorkomX, hebben er 221 uitsluitend een jaarlijkscho wisseling, 314 twee- of mcerjaarlijwcho wisseling, 391 uitsluitend vasto aandoelen eti 135 hobben do verschillende vormen gomengd. Er zyn 6 suikorfabriekon, welko volgens har concessie's to zainen 97,37 km.² grond mogon inhuron.

Het kliinaat keninorkt zich door een scherpo tegenstelling tusschen oost- on westmoesson. Do corsto westmoessonrogons vallen aH rogol het corst op do N. on O. hellingon van den Lawoo on op do incrgelruggon in hot N. van de residentio gologon, diurna in het Zuidrgcbergte, do z-lijko hollingon van don Wilis on den La woo en het laatste pas in do oigenlijko vlakto van Madioen en Ponorogo. De westmoesson begint eind November en eindigt eind April. Do onregelmatig regens in hot begin zyn vaak oorzaak van mentok of wor- tolrot (oon padiziekte) op do van regon afhanko- lijk. sawahs en die met z.g. wilde bovlooiing, speciaal in het N. van Ngawi on Madioen.

Eind 1932 bezat do bevolking aan voo: 274.517

rundoron, 131.246 buffels, 9050 paarden, 244.044 geiten en 23.328 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 5 volkscrediotbanken, 298 d^asbanken on 834 ddsaloemboengs. De volkscrediotbanken werken gedeeltelijk met eigen vermogen, gedeeltelijk met belegde gelden.

In het onderwijs wordt vanwege het Gouvernement voorzien door 1 mulo, 4 Europeesche lagere scholen, 6 Holl.-Inlandesche scholen, 1 Hollandsch-Chinoeascho school, 122 Inlandesche scholen 2e klasse, 744 ddsascholen, 1 ambachts- school en 1 kweekschool voor Tnlandsche onder- wijzers (opgeheven in 1933). Te Madioen is verder een Karinischool met een bijna geheel Euro- peesch bestuur; naast het gewone Gouverne- ments- onderwijs wordt ook les gegeven in hand- werken, batikken enz. Aan verschillende scholen zyn Inlandesche volksbibliotheken verbonden; in 1931 bedroeg dit aantal 104. Elk regentschap heeft een schoolfonds, gevormd door bijdragen van de ddsaa's on subsidys van het Gouverne- ment; het fonds wordt gadministreerd door de volkscrediotbanken en beheerd door de patih's. In iedere regentschapshoofdplaats is een zieken- inrichting; te Magetan is deze partioulier, in de anderen zyn deze van het Gouvernement.

Aangetroffen worden 62 regentschaps- en 180 ddaapasars. Er zyn 15 pandhuizen. Verder zyn er 15 zoutverkoopplaatsen, en 49 opiumver- koopplaatsen.

Behalve in Patjitan, waar de bevoeiing der sawahs onder toezicht staat van het Binnen- landsch Bestuur, wordt het waterverbruik ten behoeve van landbouwoeleinden geregeld door de provincial© irrigatie, sectie Madioen. Ruim 42.000 ha. zyn geheel tochnisch, ruim 32.000 ha. zyn gedeeltelijk tochnisch bovloed; ruim 50.000 ha. worden. z.g. wild bevoeid; verder zyn er nog 12.407 ha. van regen afhankelijke sawahs.

Ter bevordering van een regelmatige water- verdeling zyn er wadoeks (reservoirs) aange- legd, in totaal 62.

Het belangrijkste bevoeiingscomplex is het Madioonkanaalgebied, omvatende 13.810 ha. sawah ; do aanleg kostte ruim f 2.000.000. De hoof d water vang is do prise d'eau „Djati" in de kali Madioen. Het atroomgebied ter plaatse van den watervang heofc een oppervlakte van ± 1600 km.². Do maximum waargenomen bandjir bedroeg 1600 m³/soo., hot miniinumdebiet was 1.6 m³/sec. Het kanaal is 25 km. lang.

De vischvangst heofc niet veel te beteekenen, noch in zoo noch in do rivieren. Plannen bestaan in eenigo dor bo ven gonooitudo wadoeks visch- broed uit do zetton, dat na G maanden geooft kan worden. Er zyn waterleidingen te Madioen, Ngawi, Magetan, Sarangan on Plaosan.

Do voornaamsto transportmogelijkheden zyn: de spoorverbinding Soorabaja-Solo, do tramverbinding Madioon-Ponorogo, de autobusdien- ston van Madioon op Ngawi, Ponorogo en Magetan en verder door naar Plaosan. Er zyn verschillende groote doorgaando wegen mot druk verkeer. In 1931 waren geregistreerd 132 motor- fietsen, 73 vrachtauto's, 711 auto's on 175 auto- bussen.

Voor verderdo bijzondorhedon zio onder de betrokkon regentschappen.

MADIOEN. (Aanv. dl. II). Een van de vijf regentschappen van do afdeling Madioen, provin- sio Oost-Java. Do regentschapparad werd

met ingang van 1 Januari 1929 ingesteld (Ind. Stb. 1928 no. 304); zij bestaat uit 17 leden, waar- van 8 benoemd nl. 2 Europeanen, 4 Inlanders en 2 Chineezen, terwijl 9 Inlanders worden verkozen. Het regentschap telt 3 districten, elk bestuurd door een wedono, t.w. Madioen, Tjaroeban, en Oeteran, en 12 onderdistricten. In de onderdistricten waar de wedono zijn stand- plaats heeft, wordt het bestuur door hem ge- voerd. Het Europeesche Bestuur wordt ver- tegenwoordigd door een ass. resident, waaraan toegevoegd een (adsp.) controleur. Te Madioen en Tjaroeban zijn wijkmeesters <ler Chineezen. De oppervlakte is 1147 km.²; er zijn 233 d&sa's, waarvan 6 perdikandesa's. Eind 1932 beston- de bevolking uit 384.278 Inlanders, 2251 Euro- peanen, 4735 Chineezen en 50 andere Vreemde Oosterlingen. Hiervan wonen ± 42.000 zielen in de gemeente Madioen, waarvan ± 37.000 Inlanders. De landbouw wordt uitgeoefend op 35.053 ha. sawah, waarvan 33.848 ha. onder toezicht van den irrigatiedienst staat, en 24.345 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op dezen grond is 303 per km², terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het regentschap 341 bedraagt. De sawahgronden zijn nicest in cominuaal bezit van de desas; de verhouding tot het erfe- lijk individueel bezit is 5: 2; de droge gronden zijn vrijwel geheel in erfelijk individueel bezit. In het regentschap zijn 3 suikerfabrieken ge- legen, nl. Pagottan, Redjoagoeng en Kanigoro met een concessie voor respectievelijk 1379, 2226 en 1260 ha. De bevolking bezat eind J 932 aan vee: 33.644 runderen, 26.643 buffels, 1831 paarden, 33.052 geiten en 3205 schapen ; met in- begrip van het vee binnen de gemeente Madioen worden deze cijfers respectievelijk 34.375, 26.853, 2191, 33.852 en 3252. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 80 ddsabanken, 211 dtsaloem- boengs, voorts is er een afdelingsbank.

In het onderwijs wordt vanwege het Gouver- nement voorzien door 1 mulo school, 1 Hol- landsch-Chin. school, 2 Hollandsch-Inlandsche scholen, 2 Europeesche lagere scholen, 1 ambachtsschool, 1 normaalschool voor Inlandsche kweekelingen (in 1933 opgeheven), 121 ddsascholen, 11 vervolgscholen en 23 Inlandsche scholen 2e klasse. Voorts zijn er 13 particuliere onderwijsinrichtingen, o.a. een, waar handels- onderwijs wordt gegeven. Te Madioen is een Gouvernements burgerlijke ziekeninrichting. Aan- getroffen worden 10 regentscha)spasars, welke een zeer voornaae bron van inkomsten voor den regentschapsraad vormen. Verder zijn er nog 38 disapasars. In het regentschap zijn 3 pand- huizen, 2 zoutpakhuizen en 10 opiumverkoop- plaatsen. De bevoeiing van de sawahs wordt voornamelijk bewerkstelligd uit het ineen van Ngebel (zie aldaar). De vischvangst heeft niet veel te betekenen ; alleen by het droogleggeii van irrigatiewerken ten behoeve van het onder- houd komt een hoeveelheid visch van eenig be- lang in handen der bevolking. In het district Oeteran is men begonnen met den aanleg van een kwekerij van Hollandschen karper. De oppervlakte van de wildhoutbosschen, gelegen op de hellingen van den Wilis, bedraagt 3200 ha. ; groote complexen djatibosch liggen in het regent- schap verspreid tot een oppervlakte van 40.454 ha. Voorts zijn er zeer vele wegen per auto be- rijdbaar; de hoofdwegen zijn alle geasfalteerd.

MADIOEN. (Aanv. dl. II). District in het ooste- lijk deel van het gelijknamige regentschap en de gelijknamige afdeling, provincie Oost-Java. Oppervlakte 194 km². Het heeft 5 onderdistricten Madioen, Baldredja, Djiwan, Woengoe en Kare ; er zijn 2 perdikandesas*, nl. Taman en Koentjdn. Standplaats van het districtshoofd is Madioen. Eind 1932 bestond de bevolking uit 126.718 Inlanders, 2030 Europeanen, 3675 Chineezen en 50 andere Vreemde Oosterlingen. De onderdis- tricten Woengoe en Kare behoorden ertoen nog niet bij. Deze maakten deel uit van het bij Ind. Stb. 1934 no 714 opgeheven district Kanigoro. De volgende gegevens dateeren van voor de in werking treding van dit Stb. De landbouw wordt op 11.739 ha. sawah en 3655 ha. drogen grond uitgeoefend ; de jbevolkingsdichtheid op deze gronden is 575 per km², terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het district 683 bedraagt (dit wordt veroorzaakt door de bevolking in de gemeente). In dit district wordt door 2 suikerfabrieken grond ingehuurd; in normale jaren, voor 1931 dus, bedroeg dit voor Redjoagoeng 1349 ha. en voor Kanigoro 56G ha. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 5670 runderen, 9655 buffels, 894 paarden (dit groote aantal staat in verband met de aanwezigheid van een groot aantal dogears in de gemeente), 7655 geiten en 717 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 36 di; sabanken en 63 disaloemboengs; voorts door een volkscrediet- bank, welke in het geheele regentschap) werkt. In het onderwijs wordt voorzien door 1 mulo, 2 Hollandsch-Inlandsche scholen, 1 Hollandsch- Chineesche school, 2 Europeesche lagere scholen* 12 Inlandsche scholen 2e klasse, 38 dBascholen en 10 particuliere inrichtingen. Voorts was er een normaalschool voor Inlandsche kweckelingen gevestigd (in 1933 opgeheven). Aan getroffen worden 2 regentschapspasars en 5 <(, ; ipasaj; s. Er is een Gouvernements ziekeninrichtin?, zonder Europeesche afdeling, met j-olikhick.

KANIGORO. (Aanv. DL II). VoormaJig district in het z.o.-lijk deel van het regentschap Aladioon, afdeling Madioen, provincie Oost Java. (op)er- vlakte bijna 338 km². Uet teld 3 ondeniisti icten: Woengoe, Karé en Gemarang met 33 des'a's. Eind 1932 bestond de bevolking uit (±0.7 II J n- landers, 88 Europeanen en 80 Chineezen. De landbouw we rd toen op 4268 ha. sawahgrond en 8770 ha. drogen grond uitgeoefend. In dit district werd door 2 suikerfabrieken grond ingehuurd; in no rm ale jaren, v66r 1931 dun, bed roeg dit voor Redjoagoeng 84 ha. en voor Kanigoro 413 lia. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 7650 runderen, 3598 karbouwen, 323 paarden, 8127 geiten ; en 105 schapen. In de credietbehoefte werd o.a. voorzien door 12 disabanken en 27 ddsaloemboengs; in het onderwijs door 2 inJand- sche scholen 2de klasse, 20 d'Hascholen en 1 particuliere school. Aangetroffen werden 1 ro- gentschajjpasars en 11 d'sapasars. Ongeveor de helft van het voor boschreserve aangewezen gedeelte op den Wilis is begroeid met wildhont. Het oppervlak van met djatihout begroicde gronden is ongeveer 18.000 ha. Bij Ind Stb. 1934 no 714 werd dit district opgeheven, de onder- districten Woengoe en Karé ingedeeld bij het district Madioen en het onderdistrict Gemarang opgeheven en het gebied gevoerd bij het ondei,- district Saradan en het district Tjaroeban.

[TJAROEBAN. (Aanv. DL IV). District in het nl-lijk deel van het regentschap „Madioen“, af-deeling Madioen, provincie Oost-Java. Oppervlakte ruim 387 km². Het telt 3 onderdistricten Medjajan, Saradan, en Pilangkintjeng met to zamen 57 ddsa's waarvan 1 perdikandsn nl. Koentjdn. Standplaats van het districtshoofd is Tjaroeban. Eind 1932, toen het gebied van het voormalige onderdistrict Gemarang van het voor-malige district Kanigoro (zie aldaar) nog niet bij Saradan gevoerd was, bestond de bevolking uit 86.319 Inlanders, 65 Europeanen en 790 Chineezcn. De landbouw wordt op 10.000 ha. sawah en 4351 ha. drogen grond uitgeoefend; de bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 599 per km², terwijl deze voor de gcheele oppervlakte van het district 255 bedraagt. In dit district wordt door de suikerfabriek Redjoagoeng grond ingehuurd. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 6706 runderen, 8081 buffels, 185 paarden, 6840 geiten en 1502 schapen. In de crediet-behoefte wordt o.a. voorzien door 24 ddsabanken en 70 ddsaloemboengs. In het onderwijs wordt voorzien door 5 Inlandsche scholen 2e klasse, 28 ddsascholen en 1 particuliere lagere school. Aangetroffen worden 4 regentschapspasars en 11 dosapasars. Er is een door een plaatselijke vereniging opgerichte polikliniek. De oppervlakte van het djatibosch is ongeveer 23.000 ha.

OETERAN, (Aanv. DL III). District in het z.-o.-lijk deel van het regentschap Madioen, af-deeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 228 km². Het telt 4 onderdistricten Geger, Kebonsari, Dolopo en Dagangan met te zamen 62 ddsas, waarvan 3 perdikandesas, n.l. Sewoelan, Bandjarsari-wditan en Bandjarsari-koelon. Standplaats van het districtshoofd is Oeteran. Eind 1932 bestond de bevolking uit 10.500 Inlanders, 68 Europeanen en 190 Chineezcn. De landbouw wordt op 9045 ha. sawahgrond en 7633ha. drogen grond uitgeoefend; de bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 660 per km², terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het district 485 bedraagt. In dit district wordt door 2 suikerfabrieken grond ingehuurd; in normale jaren, voor 1931 dus, bedroeg dit voor Pagottan 980 hm. en voor Kanigoro 225 ha. Do bevolking bezat eind 1932 aan vee: 13.618 runderen, 5309 buffels, 429 paarden, 10.430 geiten en 879 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 8 ddsabanken en 51 ddsaloemboengs. In het onderwijs wordt voorzien door 4 Inlandsche scholen 2e klasse, 32 ddsascholen en 1 particuliere lagere school. Aangetroffen worden 3 regentschapspasars en 11 dosapasars. Met djatiu-reaal is niet zeer groot. Het district met het aangrenzende deel van Ponorogo is van eenig belang voor den aanplant van Inlandsch suikerriet.

NGAWI. (Aanv. 1) I. 111). Een van de vijf regentschappen, welke de residentie Madioen, provincie Oost-Java, vormen. De regentschapsraad werd met ingang van 1 Januari 1929 ingesteld (Ind. Stb. 1928 no. 305); zij bestaat uit 17 leden, waarvan 9 benoemd n.l. 3 Europeanen, 3 Inlanders en 3 Chineezcn, terwijl 8 Inlandsche leden worden verkozen. Het regentschap telt 4 districten, n.l. Ngawi, Ngram be, Dera en Gen-dingan, waarvan 3 bestuurd door een wedono, terwijl over het district Ngawi het bestuur gevoerd wordt door den patih. Er zyn 13 onderdistricten. In de onderdistricten, waar een wedo-

no zijn standplaats heeft, wordt door dezen het bestuur gevoerd. Het Europeesch bestuur wordt vertegenwoordigd door een assistent-resident. Te Ngawi is een wij km eester der Chineezcn beschieden. De oppervlakte is 1395 km²; er zyn 218 ddsas met (eind 1932) een bevolking van 380.122 Inlanders, 501 Europeanen, 1422 Chineezcn en 50 andere Vreemde Oosterlingen. Do landbouw wordt uitgeoefend op 49.984 ha. sawah, waarvan 47.590 ha. onder toezicht van den irrigatiedienst staan, en 32.762 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze grond is ruim 459 per km², terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het regentschap ruim 275 bedraagt. Dat dit laatste cijfer zooveel lager is, vindt zijn oorzaak in de groote complexen djatibosch. De sawahgronden zyn voor iets minder dan de helft in communaal bezit der dAsa's, en dan meestal met vaste aandeelen; de droge gronden zyn vrij-wel geheel in erfelijk individueel bezit. In het regentschap is 1 suikerfabriek gelegen n.l. Soe-dhono met een concessie voor 1680 ha. Voorts is er de onderneming Ngadiredjo, welke het net van ± 177 ha. opkoopt en tot muscovados verwerkt. Do bevolking bezat eind 1932 aan vee: 38.345 runderen, 50.205 buffels, 1244 paarden, 35.321 geiten en 166G schapen. In de crediet-behoefte wordt o.a. voorzien door 72 ddsabanken en 187 desaloemboengs. In het onderwijs wordt vanwege het Gouvernement voorzien door 1 Europeesch lagere school, 1 Hollandsch-Inlandsche school, 18 Inlandsche scholen 2e klasse, 128 ddsascholen en 11 vervolgscholen; voorts zyn er nog 10 particuliere onderwijsinrichtingen. Te Ngawi is een Gouvernements burgerlijkeziekeninrichting. Aangetroffen worden 18 regentschapspasars, welke een zeer voornam bron van inkomsten van den regentschapsraad vormen; verder zyn er nog 26 ddsapasars. In het regentschap zyn 3 pandhuizen, 3 zoutpakhuizen en 12 opiumverkoopplaatsen. De sawahbevoeling heeft plants uit de riviertjes, welke op den Lawoe ontspingren. De vischvangst heeft niet veel te beteekenen. De oppervlakte van de wild-houtbosschen, gelegen op de hellingen van den Lawoe, is 5305 ha., terwijl de oppervlakte van de djatiboschen 38.279 ha. bedraagt, d.w.z. bijna 1/3 van de totale oppervlakte van het regentschap. Op de hoofdplants is een drinkwaterleiding, terwijl in de olccitrische verlichting voorzien wordt door de gemeente Madioen.

NGAWI. (Aanv. 1) I. 111). District in het midden van het gelijknamige regentschap, afdeeling Madioen, provincie Oost-Java. Oppervlakte 244,8 kin.² Het telt 3 onderdistricten: Ngawi, Paron en Geneng met te zamen 48 ddsas. Het bestuur over het district wordt gevoerd door den patih. Eind 1932 bestond de bevolking uit 108.678 Inlanders, 276 Europeanen, 900 Chineezcn en 47 andere Vreemde Oosterlingen. De landbouw wordt uitgeoefend op 14.280 ha. sawah en 7053 ha. drogen grond. Do bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 512 per km² terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het district 449 bedraagt. Door de suikerfabriek Soedhono, Redjoagoeng en Poorwodadi werden in normale jaren, dus voor 1931, respectievelijk 1298, 15 en 266 ha. grond ingehuurd. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 6857 runderen, 15.255 buffels,

ddsabanken en 36 ddsaloemboengs. Voorts is er te Ngawi een volkscredietbank. Er is te Ngawi een pandhuis. In het onderwijs wordt voorzien door 1 Europeesche lagere school, 1 Hollandsch- Inlandsche school, 7 Inlandsche scholen 2e klasse, 33 ddsascholen en 7 particuliere onderwijsin-richtingen. Er is een Gouvernements burgerlijke ziekeninrichting. Aaugetroffen worden 5 regentschapspasars en 4 dsesapasars. Tot eind 1932 was in het oude fort een landsopvoedingsge- sticht gevestigd, doch dit is thais opgeheven.

DERA. District in het o.-lijk deel van het regentschap Ngawi, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 335 km.². Het telt 3 onderdistricten, n.l. Padas, Kwadoengan en Karangdjati met te zamen 79 ddsas's. Stand-plaata van het districtshoofd is Padas. Eind 1932 bestond de bevolking uit 104.547 Inlanders, 24 Europeanen en 66 Chineezen. Do landbouw wordt uitgeoefend op 14,919 ha. sawah en 8981 ha. drogen grond; de bevolkingsdicht- heid op deze gronden is dus 437 km.², terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het district 312 bedraagt. Er wordt door de suikerfabriek Redjoagoeng en Soedhono grond ingehuurd n.l. 266 en 171 ha. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 10.807 runderen, 15.274 buff els, 181 paarden, 9776 geiten en 311 schapen. In de credietbe- hoefte wordt o.a. voorzien door 13 ddsabanken en 72 ddsaloemboengs. In het onderwijs wordt voorzien door 5 Inlandsche scholen 2e klasse en 35 d'sascholen. Aangetroffen worden 5 regent- schapspasars en 9 ddsapasars.

GENDINGAN. (Aanv. DI. -1). District in. het n.w.-lykdeel van hetregentschap Ngawi, afdeling- MadioQH,—provincie Oost Java. Oppervlakte 6103 km.*. Het telt 3 onderdistricten: Widodardn, Mantangan en Kedoenggal met te zamen 39 dAsa's. Standplaats van het districtshoofd is Walikoekoen. Eind 1932 bestond de bevolking uit 79,974 Inlanders, 140 Europeanen en 294 Chineezen. De landbouw wordt uitgeoefend op 11.381 ha. sawah en 8.5G8 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 399 per km.¹, terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het district 158 bedraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 4964 runderen, 15.503 buff els, 139 paarden, 6221 geiten en 239 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 16 dsabanken en 27 ddsaloeinboengs. In het onderwijs wordt voorzien door 1 inland- sche school 2e klasse, 29 dsesascholen en 2 particuliere lagere scholen. Aangetroffen worden 3 regentschapspasars en 9 ddsapasary'

NGRAMBE. (Aanv. DI. III). District in het z.w.-lijk deel van hetregentschap Ngawi, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 305.3 km.² Het telt 4 onderdistricten: Ngramb6, Djogorogo, Kendal en Sind, met te zamen 52 ddsas's. Standplaats van het districtshoofd is Ngrambe. Eind 1932 bestond de bevolking uit 86.923 Inlanders, 60 Europeanen, 162 Chineezen en 3 andere Vreemde Oosterlingen. De landbouw wordt uitgeoefend op 9404 ha. sawah en 8160 ha. drogen grond; do bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 494 per km.², terwijl deze voor de geheele oppervlakte van hot district 285 bedraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 15.717 runderen, 4173 buffels, 338 paarden, 9958 geiten en 622 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 26 ddsabanken en 52

ddsaloemboengs. In het onderwijs wordt voor- zien door 5 Inlandsche scholen 2e klasse, 31 d'sascholen op 1 particuliere school. Er is een polikliniek. Aangetroffen worden 5 regentschapspasars en 4 ddsapasars.

MAGETAN. (Aanv. DI. II). Een van de vijf regentschappen, welke do afdeling Madioen van de provincie Oost Java vormen. De regent- schapsraad werd met ingang van 1 Januari 1929 ingesteld (Ind. Stb. 1928 uo. 306); zij be- staat uit 15 leden, waarvan 7 benoemd, n.l. 2 Europeanen, 3 Inlanders en 2 Chineezen, terwijl 8 Inlandsche leden worden verkozen. Het regentschap telt 3 districten, n.l. Magetan, Maos- pati en Goranggardng. Het onderdistrict Parang is verdwonen door voeging van onderdistricten bij do districten Magetan en Goranggardng (zie aldaar), Erzijn 12 onderdistricten. In de onderdistricten, waar een wedono zijn standplaats heeft, is deze met het bestuur daarover belast; over Magetan voort de patih het bestuur over het district, terwijl er voort¹ het onderdistrict een ass. wedono bescheiden is. Het Europeesche bestuur wordt vertegenwoordigd door een assistent- resident. Te Magetan en Maospati zijn wijkmeesters der Chineezen. Do oppervlakte is 702 km.²; er zijn 237 ddsas's met (eind 1932) een bevolking van 358.122 Inlanders, 252 Europeanen, 1486 Chineezen en 24 andere Vreemde Oosterlingen. Do landbouw wordt uitgeoefend op 29.179 ha. sawah, waarvan 26.880 ha. onder toezicht van den irri- gatiendienst staan, en 27.671 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op dezen grond is dus 640 km.², terwijl deze voor (16 geheele oppervlakte van het regentschap 512 bedraagt. Do sawahgronden zijn voor % in communaal bezit der ddaa's voor % in erfelijk individuool bezit; voor de drogo gronden is de verhouding 1 op 5. In het regentschap zijn 2 suikerfabrieken ge- legen, Poerwodadi en Redjosari, respectievelijk met een concessie voor 1540 en 1652 ha. Do bevolking bezat eind 1932 aan vee (50.656 runderen, 14.944 buffels, 1656 paarden, 51.283 geiten en 1061 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 34 ddsabanken en 218 ddsaloeinboengH,

In hot onderwijs wordt vanwege het Gouver- nement voorzien door 1 Holl. Ini. school, 24 In- landsche scholen 2o klasso en 186 ddsascholen; verder is er nog een particuliere onder wijsinrichting To Magetan staat een particuliere geausbi- deerdoo ziekeninrichting van de vereeniging Mardidojo. Er zijn 9 regentschajspasars, welke een voorname bron van inkomsten van don- regentschapsraad vorinen, en 25 ddsapasars«. In het regentschap zijn 4 pandhuizen.

De sawahbevoeiing heeft in hoofdzaak plants uit do meren van Sarangan (zio aldaar) en van Woeroeng, en voorts uit het Madioenkiinaal. De vischvangst heeft niet veel te beteekenen. De oppervlakte van de wildhoutboschcn, welke uitsluitend op de hellingen van den Lawoe go- legen zijn, is 5675 ha., terwijl de oppervlakte van de djabatboschen 2223 ha. bedraagt. Spoor en autobusdiensten zorgen voor het vervoer. Er zijn twee plaatsen waar gelegenheid bestaat van het koele kliinaat te genieten, n.l. Ngerong op Sarangan (zie aldaar), beido voor auto's te be- reiken en van hotels voorzien. Er zijn drink- waterleidingen te Alagetan, Plaosan en Sarangan, terwijl de electriccho verlichting wordt verzorgd door de gemeento Madioen.

MAGETAN, (Aanv. DI. II). District van het gelijknamige regentschap, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 194 km.². Het telt 4 onderdistricten: Magetan, Panekan, Plaosan en Parang. Het bestuur wordt gevoerd door den patih. Eind 1932 bestond de bevolking uit 95.927 Inlanders, 64 Europeanen, 528 Chineezzen en 10 andere Vreemde Oosterlingen. Er zijn 2 perdikandesas, n.l. Patjalanjoren Patjalanjordan. De landbouw wordt uitgeoefend op 6892 ha. sawah en 6616 ha. drogen grond; de bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 710 per km.², terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het district 497 bedraagt. In dit district wordt door 2 suikerfabrieken grond ingehuurd; in normale jaren voor 1931 dus, bedroeg dit voor Poerwo-dadi 125 ha. en Redjosari ±18 ha. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 14.677 runderen, 2594 buffels, 473 paarden, 17.900 geiten en 191 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door G ddsabanken en 55 ddsaloemboengs. Er is te Magetan een pandhuis. In het onderwijs wordt voorzien door 8 Inlandsche scholen 2de klasse, 51 ddsascholen en 1 Hollandsch Inlandsche school. Voorts zijn er 3 particuliere onderwijsinrichtingen. Aangeetroffen worden 3 regentschapsparas en 10 ddsapasars.

MAOSPATI, (Aanv. DI. 11). District in hot n.lijk deel van het regentschap Magetan, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 169 km.². Het telt 4 onderdistricten, n.l. Maospati, Karangredjo, Karangmodjo en Soe-komoro met tezamen 80 ddsas's. Standplaats van den wedono is Maospati. Eind 1932 bestond de bevolking uit 103.841 Inlanders, 38 Europeanen, 772 Chineezzen en 12 andere Vreemde Oosterlingen. Er is een perdikand&ja, n.l. Bajaintaman. De landbouw wordt uitgeoefend op 10.581 ha. sawah en 4913 ha. drogen grond; de bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus (>74 per km.², terwijl die voor de geheele oppervlakte van het district 619 bedraagt. In dit district wordt door 5 suikerfabrieken grond ingehuurd, in normale jaren, vdr) 931 dus, bedroeg dit voor Poerwo-dadi 393 ha., Socdhono 9 ha., Redjosari 26 ha., Re-djoagoeng 108 ha. en Kanigoro ± 2 ha.. De bevolking bezat eind 1932 aan vee 14.871 runderen, 6822 buffels, 531 paarden, 10.492 geiten en 378 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 1(> ddsabanken en 75 ddsaloemboengs. Er zijn te Maospati en te Tebon pandhuizen. In het onderwijs wordt voorzien door 7 Inlandsche scholen 2de klasse en 56 ddsascholen; voorts zijn er 3 particuliere onderwijsinrichtingen. Er zijn 4 regentschapsparas en 5 desapasars.

GORANGGARING, (Aanv. 11. L). District) in het o.-lijk deci van het regentschap Magetan, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 143 km.². Mot telt 4 onderdistricten: Kawccuinai, Iendo, J'akeran en Loin bean. Er is een) cr-likan (losa, n.l. Girij-oermo. Standplaats van den wedono is Kawedanau. Eind 1932 bestond de bevolking nib 93.433 Inlanders, 144 Europeanen, 173 Chineezzen en 2 anclero Vreemde Oosterlingen. De landbouw wordt uitgeoefend op 6404 ha. sawah en 6472 ha. drogen grond; de bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 717 per km.², terwijl die voor de geheele oppervlakte van het district 655 bedraagt. In dit district wordt door 3 suikerfabrieken grond ingehuurd; in normale jaren, v66r 1931 dus, bedroeg dit voor Redja-

sari 1395 ha., Kanigoro 84 ha. en Poerwodadi 60 ha. De bevolking bezat eind 1932 aan vee 17.359 runderen, 3246 buffels, 338 paarden, 13.351 geiten en 319 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 5 ddsabanken en 60 ddsaloemboengs. Er is te Kawedanau een pandhuis. In het onderwijs wordt voorzien door 7 Inlandsche scholen 2e klasse, 48 ddsascholen, en 2 particuliere scholen, waarvan een Hollandsch Inlandsche school. Aangeetroffen werden 1 re-gentschapspar en 5 ddsapasars; ^

PARANG, (Aanv. DL III). Vormalig district in het z.-lijk deel van het regentschap Magetan, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 195 km.². Het telt 3 onderdistricten: Parang, Pontjol en Lembean, onder een wedono met standplaats Parang. Thans zijn de onderdistricten Parang en Pontjol samengevoegd onder het districtshoofd van Magetan en het onder-district Lem bean is gevoegd bij het district Gorang-Gardng.

PONOROGO, (Aanv. DI. III). Een van de vijf regentschappen, welke de afdeling Madioen van de provincie Oost Java vormen. De regentschapsraad werd met ingang van 1 Januari 1929 ingesteld (Ind. Stb. 1928 no. 307); hij bestaat uit 19 leden, waarvan 9 benoemd, n.l. 2 Europeanen, 5 Inlanders, 2 Chineezzen, terwijl 10 Inlandsche leden worden verkozen. Het regentschap telt 4 districten, n.l. Ponorogo, Soemoroto, Pjebeng en Ardjowinangoen. Er zijn 17 onderdistricten. In de onderdistricten, waar een wedono zijn standplaats heeft, is deze met het bestuur daarvoor belast; het district Ponorogo wordt bestuurd door den patih, terwijl het onder-district onder een assistent-wedono staat. Het Europeesche bestuur wordt vertegenwoordigd door een assistent-resident. Te Ponorogo is een wijkmeester der Chineezzen bescheiden. De oppervlakte is 1418 km.²; er zijn 307 ddsas's met (eind 1932) een bevolking van 476.380 Inlanders, 217 Europeanen, 1328 Chineezzen en 18 andere Vreemde Oosterlingen. De landbouw wordt uitgeoefend op 33.292 ha. sawah, waarvan 26.663 ha. onder toezicht van den irrigatiedienst staan, en 50.472 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze grond is dus 569 per km.², terwijl deze voor de geheele oppervlakte van het regentschap 337 bedraagt. De sawahgronden zijn voor de helft in orfelijk individueel, voor de andere helft in communaal bezit en dan grootendeels met vaste aandeelen; de cdroge gronden zijn vrijwel geheel in orfelijk inelivclueel bezit. Do bevolking bezat eind 1932 aan vee: 86.199 runderen, 21.015 buffels 2500 paarden, 71.090 geiten en 7093 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door SO ddsabanken en 218 ddsaloemboengs. In het onderwijs wordt vanwege het Gouvernement voorzien door 1 Europeesche lagere school, 1 Hollandsch Inlandscho school, 8 Inlandsche scholen 2e kl., 1 vervolgscholen, 167 ddsascholen; voorts zijn er 12 particuliere onderwijsinrichtingen.

To Ponorogo is een Gouvernements burger-ko ziekeninrichting. Aangeetroffen worden 14 regentschapsparas, wo lke een voorname bron van inkomsten van den regentschapsraad vormen op 42 desapasars. In hot regentschap zijn 4 pand-huizen; 3 zoutverkoopplaatsen en 14 opium-verkoopplaatsen. De sawahbvoeding heeft in hoofdzaak plaats uit riviertjes, welke op den Wilis ontspringen. De oppervlakte van do wildhout-

boschen is 31.442 ha., van de djatiboschen 15.386 ha. Tram- en autobus-dienst zorgen voor het vervoer. Op den Willis is het prachtige kratermeer van Ngebel golegen (zie NGBEL); ter plaatse is een hotel.

PONOROGO. (Aanv. DI. III). District in het midden-noorden van het gelijknamige regentschap, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 176 km.². Het telt 5 onderdistricten: Kota Ponorogo, Djenangan, Babadan, Poeloeng en Soko. Er zijn 3 perdikandria's, nl. Tamaroem, Setono en Tadjoeq. Het bestuur wordt gevoerd door den patih. Eind 1932, voor de wijziging der administratieve ineenlooping van Ind. Stb. 1934 no 714, bestond de bevolking uit 110.621 Inlanders, 127 Europeanen, 1011 Chinezen en 4 andere Vreemde Oosterlingen. De volgende gegevens dateren eveneens van voor evenbedoelde wijziging. De landbouw wordt uitgeoefend op ± 8107 ha. sawah en ± 5888 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 790 per km.², terwijl die voor de geheele oppervlakte van het district 635 bedraagt. In dit district wordt door de suikerfabriek Pagottan grond ingehuurd; in normale jaren, dus voor 1931 bedroeg deze, 400 ha. De bevolking bezat eind 1932 aan vee 14.386 runderen, 3519 buffels, 676 paarden, 13.728 geiten en 1051 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 37 dtsabanken en 29 ddsaloemboengs. Er is te Ponorogo een pandhuis. In het onderwijs wordt voorzien door 1 Europeesche lagere school, 1 Hollandsch-Inlandsche school, 8 Inlandsche scholen 2e kl., 36 ddsascholen en 11 particuliere onderwijsinrichtingen, waarvan 1 gesubsidieerd wordt. Aangekomen worden 2 regentschaps-pasars en 7 desapasars. In dit district wordt zeer veel Inlandsch riet verbouwd en tot goela tangkepan verwerkt; de opbrengst voor 1930 kon op een waarde van f 25 per buou worden geschat. Voorts is de batik-industrie van belang, welke tot voor kort (eind 1932) een winstgevend bedrijf was.

SOMOROTO. (Aanv. DI. IV). District in het n.w.-lyk deel van het regentschap Ponorogo, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 287 km.². Standplaats van den wedono is Somoroto. Het telt 4 onderdistricten: Kaoeman, Soekoredjo, Padegan en Sampoeng met tezamen 67 dsa's. Er zijn 3 perdikandria's, nl. Menang, Nglarangan en Srandil. Eind 1932 bestond de bevolking uit 123.380 Inlanders, 25 Europeanen en 126 Chinezen. De landbouw wordt uitgeoefend op 9649 ha. eawah en 8915 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 663 per km.², terwijl die voor de geheele oppervlakte van het district ruim 430 bedraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee 21.516 runderen, 5707 buffels, 441 paarden, 13.308 geiten en 2273 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 8 ddsabanken en 56 ddsaloemboengs. Er is te Somoroto een pandhuis. In het onderwijs wordt voorzien door 5 Inlandsche scholen 2e kl., 45 ddsascholen en 1 particuliere onderwijsinrichting, welke gesubsidieerd wordt. Aangekomen worden 3 regentschaps-pasars en 12 desapasars. Een belangrijk middel van bestaan wordt gevonden in de maten vlechterij.

POELOENG. (Aanv. DI. III). Voormalig district in het n.o.-lyk deel van het regentschap

afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte 311 km.². Het telt 3 onderdistricten: Poeloeng, Soko en Ngebel met tezamen 38 dds'a's. Bij Ind. Stb. 1934 no 714 is dit district opgeheven, zijn de onderdistricten Poeloeng en Soko ingedeeld bij het district Ponorogo en het onderdistrict Ngebel opgeheven en zijn gebied verdeeld over de onderdistricten Djenangan en <Poeloeng (district Ponorogo).

DJEBENG. (Aanv. DI. I). District in het z.-lyk deel van het regentschap Ponorogo, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte ruim 391 km.². Standplaats van den wedono is Baloeq. Het telt 4 onderdistricten: Balong, Slahoeng, Ngrajoen en Boengkal met tezamen 71 dds'a's. Eind 1932 bestond de bevolking uit 113.680 Inlanders, 4 Europeanen en 62 Chinezen. De landbouw wordt uitgeoefend op ± 6957 ha. sawah en ± 15.466 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 466 per km.² terwijl die voor het geheele district 291 bedraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee 23.603 runderen, 6098 buffels, 611 paarden, 16.429 geiten en 476 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 21 ddsabanken en 58 ddsaloemboengs. Er is te Balong een pandhuis. In het onderwijs wordt voorzien door 4 Inlandsche scholen 2de klasse en 42 ddsascholen. Te Balong is een polikliniek. Aangekomen worden 4 regentschaps-pasars en 6 desapasars.

ARDJOWINANGOEN. (Aanv. DI. I). District in het midden-o.-lyk deel van het regentschap Ponorogo, afdeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte ruim 251 km.². Standplaats van den wedono is Tamansari. Het telt 4 onderdistricten: Sambit, Sawo, Mlarak en Djetis met tezamen 59 dds'a's. Eind 1932 bestond de bevolking uit 89.349 Inlanders, 4 Europeanen en 95 Chinezen. Er zijn 2 perdikandria's, nl. Tegalsari en Karanggebang. De landbouw wordt uitgeoefend op ± 5257 ha. sawah en ± 11.270 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 541 per km.², terwijl die voor het geheele oppervlakte van het district 398 l)edraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee 18.012 runderen, 3711 buffels, 412 paarden, 21.798 geiten en 2858 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 10 dtsabanken en 53 ddsaloemboengs. Er is te Tamansari een pandhuis. In het onderwijs wordt voorzien door 4 Inlandsche scholen 2de klasse en 37 ddsascholen. Te Tamansari is een polikliniek. Aangekomen worden 3 regentschaps-pasars en 8 ddsapasars.

PATJITAN. (Aanv. DI. III). Een van de vijf regentschappen, welke de afdeling Madioen van de provincie Oost Java vormen. De regentschapsraad wordt met in gang van 1 Januari 1929 ingesteld (Ind. Stb. 1928 no. 308); hij bestaat uit 13 leden, waarvan 6 benoemd, nl. 2 Europeanen, 2 Inlanders en 2 Chinezen, terwijl 7 Inlandsche leden verkozen worden. Het regentschap is verdeeld in vijf districten, t.w. Patjitan, Lorok, Tegalombo, Poenoeng en Panggoel. Do laatstbedoelde districten worden bestuurd door een wedono, terwijl over het district Patjitan het bestuur door den patih wordt gevoerd. Er zijn 13 onderdistricten. In de onderdistricten, waar een wedono zijn standplaats heeft, wordt door dezen het bestuur gevoerd. Het Europeesch bestuur wordt vertegenwoordigd door een assis-1 tent-resident. Te Patjitan is een wijkmeester

der Chinezen bescheiden. Eind 1932 bestond de bevolking uit 306.323 Inlanders, 39 Europeanen, 233 Chinezen en 6 andere Vreemde Oosterlingen. De landbouw wordt uitgeoefend op ± 14.056 ha. sawah, waarvan do bevoeiing geheel onder toezicht van het Binnenlandsch Bestuur staat, en ± 109.130 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus bijna 271 per km.², terwijl die voor de geheele oppervlakte van het regentschap 216 bedraagt. Dat deze cijfers zoo laag zijn vindt zijn oorzaak in de geringe oppervlakte bevoelbare grond. De sawahgronden zijn op ± 2502 ha. na in erfelijk, individueel bezit, evenals de droge gronden op ± 770 ha. na. In het regentschap worden geen gronden door suikerfabrieken ingehuurd. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 54.942 runderen, 18.231 buffels, 1458 paarden, 52.498 geiten en 9656 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 22 d6sabanken, er zijn geen d6sa-loemboengs, doch is er een volkscredietbank.

In het onderwijs wordt vanwege het Gouvernement voorzien door 1 Hollandsch-Inlandsche school, 12 Inlandsche scholen 2e klasse en 142 ddsascholen; voorts is er 6en particuliere onderwijsinrichting.

Tc Patjitan is een Gouvernements burgerlijke ziekeninrichting. Aange troffen worden 11 regentschapsparas, welke een zeer voornamc bron van inkomsten voor den regentschapsraad vormen. Verder zijn er 49 ddsapasars. In het regentschap is 1 pandhuis, 5 zoutverkoopplaatsen en 3 opiumverkoopplaatsen. De oppervlakte van de wildhoutbosschen is slechts 450 ha., verdeeld over een 8-tal terreinen; djatibosch komt in het geheel niet voor. De handel oriënteert zich geheel op Solo, waarheen ook het meeste verkeer is. De verbinding met Machion gaat langs een moeilijken weg, waar op bepaalde uren het verkeer in 66n richting afwisselend wordt toegelaten. Verder zijn er nog eenige secundaire wegen.

PATJITAN. (Aanv. DI. III). District in het midden-zuiden van het gelijknamige regentschap, afdeeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte bijna 308 km.² Het telt 3 onderdistricten n.l.

Kebonagoeng on Ardjosari, met

61 d. Het bestuur wordt gevoerd door den patih. Eind 1932 bestond de bevolking uit 95.308 Inlanders, 32 Europeanen, J 98 Chinezen en 6 andere Vreemde Oosterlingen. Do landbouw wordt uitgeoefend op ± 4116 ha. sawah en ± 25.123 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 326 per km.², terwijl die voor het geheel district 319 bedraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 15.928 runderen, 3737 buffels, 442 paarden, 17.227 geiten on 1336 scliapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 13 ddsabanken. Voorts is er een volkscredietbank. Er is te Patjitan een pandhuis. In het onderwijs wordt voorzien door 1 Hollandsch-Inlandsche school, 0 Inlandscho scholen 2o kl., 51 d6sascholen en 1 particuliere onderwysinrichting. Er is een Gouvernements burgerlijko ziekeninrichting. Aange troffen worden 4 regentschapsparas en 7 d6saparaars.

LOROK. (Aanv. DI. II). District in het z.o.-lijk deci van het regentschap Patjitan, afdeeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte ruim 337 km.², Standplaats van het districts-hoofd is Ngadirodjo. Het telt 3 onderdistricten

n.l. Ngadirodjo, Toelakan en Soedimoro met tezamen 38 ddsas. Eind 1932 bestond de bevolking uit 81.229 Inlanders en 19 Chinezen. De landbouw wordt uitgeoefend op ± 3258 ha. stwah en ± 25.065 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 287 per km.², terwijl die voor de geheele oppervlakte van het district 241 bedraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 11.904 runderen, 4507 buffels, 262 paarden, 11.323 geiten en 777 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 5 ddsabanken. In het onderwijs wordt voorzien door 2 Inlandsche scholen 2e klasse en 29 ddsascholen. Er is een polikliniek. Aange troffen worden 2 regentschaps- en 13 ddsapasars.

TEGALOMBO. (Aanv. DI. IV). District in het n.-lijk deel van het regentschap Patjitan, afdeeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte bijna 416 km.² Standplaats van het districts-hoofd is Tegalombo. Het telt 2 onderdistricten n.l. Tegalombo en Mawangan met tezamen 27 ddsas. Eind 1932 bestond de bevolking uit 61.727 Inlanders, 5 Europeanen en 4 Chinezen. De landbouw wordt uitgeoefend op ± 4952 ha. sawah en ± 26.474 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 196 per km.², terwijl die voor de geheele oppervlakte van het district 148 bedraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee 15.665 runderen, 5840 buffels, 330 paarden, 8930 geiten en 7474 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 2 ddsabanken. In het onderwijs- wordt voorzien door 1 Inlandsche school 2e klasse en 29 ddsascholen. Aange troffen worden 3 regentschaps- en 11 ddsapasars.

POENOENG. (Aanv. DI. III). District in het z.w.-lijk deel van het regentschap Patjitan, afdeeling Madioen, provincie Oost Java. Oppervlakte bijna 358 km.². Standplaats van het districts-hoofd is Poenoeng. Het telt 2 onderdistricten n.l. Poenoeng en Donoredjo met 38 ddsas. Eind 1932 bestond de bevolking uit 68.959 Inlanders, 2 Europeanen en 13 Chinezen. De landbouw wordt uitgeoefend op ± 1729 ha. sawah en 31.067 ha. drogen grond. De bevolkingsdichtheid op deze gronden is dus 208 per km.², terwijl die voor do geheele oppervlakte van het district 190 bedraagt. De bevolking bezat eind 1932 aan vee: 15.445 runderen, 4141 buffels, 524 paarden, 14.918 geiten en 69 schapen. In de credietbehoefte wordt o.a. voorzien door 2 ddsabanken. In het onderwijs wordt voorzien door 2 Inlandsche scholen 2e klasse en 33 ddsascholen. Aange troffen worden 2 regentschapsparas en 8 ddsapasars.

SOERABAJA. (Aanv. DI. IV). Hoofdplaats van do provincie Oost-Java, residentie, regentschap en district Soerabaja.

Ligt op 7° 14' 10" Z.B. en 112° 44' 22" O.L. van Greenwich. Na Batavia de meest bevolkt stad van geheel Nederlandsch-Indie. Op 31 December 1931 had zij 343.470 inwoners, waarvan 27.628 Europeanen, 265.872 Inlanders, 43.288 Chinezen, 5298 Arabieren en 1384 andere Vreemde Oosterlingen. De stad beslaat eenc oppervlakte van 73,03 km.².

Van het ontstaan en de geschiedenis van Soerabaja is botrekkelijk weinig bekend. Men vindt den naam voor het eerst vermeld in een oud-Javaansch gedicht, dat een oerstreek het midden der veertiende eeuw door den vorst Hajam

Woeroek door Oost-Java gemaakte reis beschrift (Zie Von Faber, Oud-Soerabaja). Geurende de eerste eeuwen van haar bestaan was Soerabaja geen plaats van beteekenis; het nabijgelegen Grisee was als handelsplaats van veel meer belang. Onder de achtereenvolgende regenten van Soerabaja, Icenvorsten van het rijk van Demak en later ondergeschikt aan Mataram, kwam de stad echter hoe langer hoe meer tot aanzien. In 1617 stichtte Jan Pieterszoon Coen hier een nederzetting. Uit dien tijd wordt vermeld, dat Soerabaja reeds een belangrijke stad was met 50 a 60.000 inwoners. In het begin der 19e eeuw nam de stad snel in grootte en bloei toe, doch eerst in het midden der eeuw kon Soerabaja een belangrijke handelsstad genoemd worden, dank zij de ontwikkeling der cultures, en wel voornamelijk van de suikercultuur, waarvan Soerabaja het centrum en de voornaamste uitvoerhaven werd.

De gemiddelde temperatuur te Soerabaja bedraagt 26.7 °C, de hoogste 35.8 °C, de laagste 17.0 °C. De luchtdruk schommelt met verschillen van slechts enkele mm. om de 760 mm. Het juiste gemiddelde bedraagt 759.2 mm. De gemiddelde jaarlijksche neerslag bedraagt 1732 mm. De regens vallen vrijwel geheel gedurende de maanden November t/m Mei. Het klimaat, hoewel warm, is gezond. Stond vooral de benedendst vroeger ongunstig bekend door de daar hevig optredende malaria, door de uitvoering van belangrijke assaineeringswerken door Gouvernemen en gemente in de jaren na 1915 is daarin een groote verbetering gekomen. Ook aan de eertijds zoo gevreesde, periodiek terugkeerende cholera-epidemieën is, voornamelijk door den aanleg der drinkwatervoorziening, een eind gekomen. Een groot gedeelte der meer welgestelde bevolking brengt den warmsten tijd van het jaar (ongeveer medio October-medio November) door in de nabijgelegen koele bergplaatsen.

Soerabaja is als havenplaats gunstig gelegen aan het eind eri het nauwste gedeelte van Straat Madoera, die zoowel aan de oost- als westzijde een veiligen toegang heeft en door het eiland Madoera tegen stormen en deining beschut wordt. Overlading van zeeschepen in lichters en omgekeerd is daardoor het geheele jaar door mogelijk. Was Soerabaja oorspronkelijk alleen uitvoerhaven voor de Inlandsche en Europeesche cultuurproducten, later, toen zich ten gevolge van den aanleg van groote bevoeiingswerken bloeiende landbouwindustriën en bergcultures ontwikkelden, werd de plaats een belangrijke uitvoerhaven in het internationale verkeer. Van de 80 suikerfabrieken, die Java telt, voeren er 62 hun producten via Soerabaja af, terwijl 38 daartoe gebruik inaken van de kleinere havens van Oost Java. De hoofdkantoren van al deze ondernemingen zijn te Soerabaja gevestigd, terwijl zich ten behoeve van de suikerindustrie hier tevens eenige groote machinefabrieken en constructiewerkplaatsen ontwikkelden. Ook de invoer van alle voor die verschillende industriën in Oost Java benodigde grondstoffen en machinerieën uit het buitenland heeft via Soerabaja plaats. Behalve suiker zijn als uitvoerproducten van belang tapioca (cassave), koffie, rubber, vezel, tabak en copra.

Soerabaja telt een aantal grotere en kleinere

machinefabrieken en constructiewerkplaatsen, ijzergieterijen, een staalgieterij, verbonden aan de machinefabriek Braat, iasscherijen, koolzuurfabrieken, iisfabrieken, de Ned. Ind. Bierbrouwerij (Javabier), zeep-, carton-, spiritus-, rubber- en kapokfabrieken. Belangrijk is de petroleumindustrie der Bataafsche Petroleum Maatschappij met boorterreinen in en nabij de gemeente, waarvan de ruwe olie verwerkt wordt tot zuivere petroleum, benzine, paraffine, asfalt en nog enkele minder belangrijke producten.

De oostelijke oever der Kali Mas is geheel bebouwd. De stoomtrains langs dezen oever loopt door tot aan den Oedjoeng ter hoogte van het Marine-etablisement. Deze inrichting, een der belangrijkste, die Soerabaja bezit, is in de eerste plaats bestemd voor de onderhouds- en herstellingswerkzaamheden aan de oorlogsvloot en het bevoorraden hiervan. Verder voor herstellingen aan de schepen van de Gouvernements-marine, aan de gewestelijke vaartuigen en aan de vaartuigen, ressorteerende onder andere Landsdiensten, voor het aanbouwen van vaartuigen voor geringe diensten, het aanmaken van benodigdheden voor de bekaking en kustverlichting enz. Het Marine-etablisement beschikt daartoe over werkplaatsen van allerlei aard en over magazijnen en bergplaatsen. Door de z.g. buitendiensten voor scheepsbouw, werktuigbouw en voor het electrotechnisch bedrijf en de dokken worden herstellingen aan boord der schepen uitgevoerd. In 1846 begonnen met een uit Nederland uitgezonden houten drijvend dok, dat hier in elkaar gezet werd en in 1849 in gebruik genomen, is het Marine-etablisement in den loop der jaren uitgegroeid tot een geheel modern reparatiebedrijf voor de moderne oorlogsschepen der Kon. Marine. Een in 1855 aangelegde langshelling doet nog thans dienst voor den aanbouw van schepen tot een inhoud van 1300 ton. In de jaren 1884 tot 1891 werd de tevoren afzonderlijk gedreven fabriek voor Marine- en Stoomwezen naar het Marine-etablisement overgebracht en geheel daarin opgenomen. De voor het bedrijf beschikbare havenruimte werd in 1912 door het graven van de Oosterhaven nicker dan verduubbeld. In de jaren 1912 en 1913 werd het geheele bedrijf geëlectriceerd. De benodigde elektrische energie wordt betrokken van de A.N.I.E.M. Het stroomverbruik bedraagt ongeveer 300.000 kWh per maand. De werkplaatsen en bergplaatsen voor verspermijnen en munitie en voor de pyrotechnische werkzaamheden zijn met het oog op het daaraan verbonden gevaar sedert kort overgebracht naar Madoera. Het Marine-etablisement heeft voor zijne werkzaamheden de beschikking over: een 3000-tons drijvend dok, ± 100 m. lang; een 1500-tons drijvend ponton-dok; een betondok van ca 80 m. lengte; twee overdekte betondokken van 80 m. lang voor onderzeeboten (de grotere marineschepen, als kruisers en pantserschepen, worden gedokt in het 14.000-tons Gouvernementsdok, ressorteerd onder het departement van Verkeer en Waterstaat, in exploitatie afgestaan aan de Droog-dok Mij. Soerabaja); een drijvend kraan-dok van resp. 25.000, 15.000 en 0000 kg. hefmogien; een zestal sleepboten; een baggenolen en eenige klepschouwen; twee waterpauwen en een oliepauw voor het leverij van water en brandstof aan de schepen. Ten slotte heeft het

etablissement een eigen brandweer, welke ke be- schikt over een rijdende motorspuit, een drij- vende stoomspuit en een stationnaire, electricch gedreven motorpomp met daaraan verbonden buizenstelsel.

De uitbreiding van de stad werd tientallen jaren lang ernstig belemmerd door de vesting- werken, zoodat eerst na 1871, het jaar waarin niet de slechting daarvan begonnen werd, een normale stadsuitbreiding kon plaats hebben. Waren tot nog toe de bewoners in dicht aan elkaar gebouwd, aan smalle straten en liggende, woningen gehuisvest, van toen af gingen men een ruimere en zich beter aan de eischen van het klimaat aanpassende bouwwijze volgen. Eerst sedert het begin dezer eeuw kan men echter van een

stelselmatige uitbreiding spreken, waarbij achtereenvolgens de in het zuidelijk stads gedeelte gelgen woonwijken ontstonden. De bebouwing der stad strekt zich thans uit over een lengte van 13 km. van de nieuwe haven en den Oedjoeng tot het zuidelijkste punt der stad. Het noordelijk deel tot nabij de bekende Roode Brug over de Kali Mas (waar volgens de legende een strijd tusschen krokodil en haai, de emblemen van het stadswapen, plaats vond) wordt voor een groot deel ingenomen door de pakhuizen van de groote handelslchamen en een aantal fabrieken en werkplaatsen, terwijl zich hier tevens de woningen bevinden van de in die bedrijven werk- zaine personen. Aan deze bebouwing sluiten zich de Arabische en Chinese wijken aan. De Roode Brug vormt den toegang tot de Handels- straat, het centrum der Chinese handels- en winkelbuurt. Aan de westzijde dier brug ligt het Willcms-|>lciri, het middelpunt van de Europeesche handelswijk, waar in de laatste decennia ver- scheidene fraaie en moderne baikgebouwen en hajdelskaiitorcn verzeen. Na ar het Zuidcn sluit zich hierbij de Europeesche winkelbuurt aan, onderbroken door de Aloon- Aloonstraat- het overblijfHe! van de vroegerc nloen aloen. Aan dozen breedcn wog vindt mon, bchalve eenige kanf (>|>-i) en winkelgebouwen den Stads- tuin, thans in gebruik bij een)articulicre ver- eeniging en voorzien van een bioscoopgebouw, (cnr)inbai->cn cnz., het in J 932 voltooiclc gouver- ncrnskantoor, zetel van het bestuur der provincie Oost Java, xsaartffgenover het oulclero gebouw van den Raad van Justitie. De winkelbuurt strekt zich vein kilometers langs den hoofdweg van Soerubaja, Pusar besar, (Jemblongan, Toen- djoengan uit en breidt zich do laatste jaren boo lunger hoc meer uit naar het Zuiden, nooclzako- lijk gevolg van de verplaatsing der woonwijken naar de zuidlijkste stadsgedcclten.

Aim hiHtorische gebouwen en merkwaardig- licdcn is Socrabaja niet rijk. Tegcnover do fraaio cn ruime gouverneurswoniug, het voonnalig verblijf van den gezaghebber van Java's Oost- hoek, aan den Si in pang weg, bevindt zich in het Kroesen-ijurk het uit de ruinen van Alodjopait nkonistische steenen beeld. Op korten afstand van ue gouverneurwoning bevindt zich aan den Simpangweg de Centralc Burgerlijko Zieken- inrichting (C.B.Z.), gecombineerd met het Mil- taire Hlospitaal, beschikkende over GOO bedden en bediend door een staf van medici, waarvan vclen lovens als leeraar verbonden zijn aan do N.J.A.S., do Nederlandsch-Indische ai'tson- schoql, aan do overzijde der rivier in een ruim en ' modern gebouwencomplex ondergebracht. Ook het in 1926 voltooide raadhuus op Ketabang, met een fraai plantsoen ervoor, kan gerekend worden tot de mooicste gebouwen, welke Soera- baja bezit. In het Chineseesche kamp tref men enkele bezienswaardige Chineseesche tempels aan, terwijl eenige moskeecn, waarvan de grootste aan de kampong Ampdl staat, met haar hooge minarets ook de bezichtiging waard zijn. Verder bezit de stad een tweektal Katholieke kerken, een Pro- testantsche, een Gereformeerde, een Engelsche en een Nieuw-Katholieke Kerk. Ook het gebouw der Vrijmetselaarsloge aan den weg Toen- djoengan, de z.g. „roemah e&tan", is zeer be- kend.

Aan onderwijsinrichtingen van velerlei aard is Soerabaja zeer rijk. Naast de reeds genoemcle N.I.A.S. bezit het een openbare 5-jarige, een bijzondere 5-jarige en een byzondere 3-jarige H.B.S. stad en verder 45 openbare en 30 bijzondere scholen voor Europeesch, Hollandsch-Chineesch, Hollandsch- Inlandsch en Inlandsch Mulo, Lager- en Frobelonderwijs. Bovendien richtte de ge- meente ten behoeve tier kampoengbevolking een zestal volksscholen op in de opleiding van middelbare en lagere technici voorzien de Ko- ningin Emmaschool (K.E.S.) en de gemeente- lijke burgerambachtschool (B.A.S.). Verder bezit Soerabaja een huishoud- en industrieschool voor meisjes.

Door de lijnen der Staatsspoorwegen en van de Ned. Ind. Spoorweg Mij staat Soerabaja in verbinding met allo deelen van Java Het stads- verkeer door de 13 km. lange stad wordt door ver- schillende moderne verkeersmiddelen bediend. In electriche lijnen der Oost-Java Stoomtram Maatschappij vormcn een goede verbinding van de voornaamste woonwijken met de handels- industrijwijken, de winkelstraten en de haven. De eenige overgebleven stoomtramlijn verbindt het Zuiden der stad met den Oedjoeng. Niet minder druk is het verkeer met de niet dure taxi-automobielen, sedert de laatste 2 jaren uit- gebreid met driewielige motorvoertuigen. Voor- al in de uren van het openen en sluiten der han- delskantoren en in de vooravonduren, waarin de dames haar inkoopcn doen, beweegt zich langs den hoofdweg van Soerabaja een onafge- broken rij van automobielen. Bovendien zijn er voor de minder gegoeden nog tal van motorbussen en tweewielige, door een pa a rd getrokken voertuigen, z.g. dogcars.

J let wegnct van Soerabaja, dat geheel uit gasfaltcrdc wegen bestaat, heeft een lengte van 185 km. bij een oppervhik van 1.500.000 m². Van de talrijke, meerendeels vrij smalle, schroef- |>aalbruggen zijn de voornaamste door breede en architectonisch goed vorzorgde bruggen van gewapend beton vervangen.

Ook in het moderne lichtverkeer is Soerabaja opgenomen. Sedert 1 November 1929 heeft het door do vliegtuigen der K.N.I.L.M. dagelyksche verbindingen met Semarang, Batavia en Bandoeng, en wckelyksche met jMddan en Palembang, waarvan vooral door den hanclel een druk gebruik geniaakt wordt. Van het vliegveld Dar- mo der K.N.I.L.M. wordt tevens gebruik ge- maakt door do afdccling Soerabaja der Ned. Ind. Vliogchib.

Do hoofdwegswegon der stad zijn van electriche straatverlichting voorzien; de overigo

straten hebben nog gasverlichting. Het gas hier- (beender- en vleeschmeel, vet en lyn) worden voor, alsmede voor huishoudelijke en industri- eele doeleinden, wordt geleverd door de fabriek | der Ned- Ind. Gas Maatschappij. De distributie van elektrische energie voor licht- en kracht- doeleinden wordt verzorgd door de Algemeene Ned. Ind. Electriciteit Maatschappij (A.N.I.E.M.), welke haar stroom betrekt van de waterkracht- werken der kali Konto in do residentie Pasoer- roean, die geëxploiteerd worden door de Ned. Ind. Waterkracht exploitatie maatschappij (N.I.W.E.M.). Deze stroom wordt onder een spanning van 70.000 volt van de waterkracht- centrales Mandalan en Siman over een afstand van 90 km. door een bovenleiding naar Soera- baya gevoerd en hier getransformeerd in stroom van 6000 volt en daarna in die van de normale bedrijfsspanning (190—110 volt). Ook het elect- risch tramnet betreft zijn energie van de Aniëm.

Sedert 1 April 1906 is Soerabaja een zelf- standige gemeente (sedert 1928 stadsgemeente), onder het bestuur van een burgemeester en een gemeenteraad, bestaande uit 31 leden, waar- van 16 behorende tot de groep onderdanen—Nederlanders, 10 tot de inheemsche onderdanen- niet-Nederlanders en 5 tot de uitheemsche on- derdanen-niet-Nederlanders. Het dagelijksch bestuur wordt gevormd door den burgemeester en 4 door en uit den raad gekozen wethouders.

De waterleiding met rond 30.000 huusaan- sluitingen heeft een dagverbruik van ongeveer 25.000 m³. Zij betreft haar water uit de bronge- bieden bij Kasri en Pasoeroean (Oemboelanbron) op afstanden van 50 en 75 km. van Soerabaja gelegen. In de Oemboelanleiding bevinden zich twee electrisch gedreven pompstations. De hoog- reservoires hebben een gezamenlijken inhoud van 21.000 m³. Verder beschikt de waterleiding over een inrichting tot zuivering van rivierwater met een capaciteit van rond 7500 m³ per etmaal, welke inrichting thans allen als reserve dienst doet. Het marktwezen is bijna geheel in handen der gemeente. Het pasarbedrijf exploiteert 25 groote en kleine pasars. Ten behoeve van het grondbedrijf werd in den loop der jaren 10.500.000 mH grond aangekocht, voornamelijk bestaande uit particuliere landerijen ,waarvan ruim 2.500.000 m² werd verkocht of in erfpacht uitgegeven voor woningbouw en als industrie- terrein. In dit bedrijf is een kapitaal van bijna / 9.000.000 vastgelegd. Het woningbedrijf ver- zorgt den bouw en de exploitatie van, meeren- deels kleine, woningen en is tevens belast met het bouwen en de exploitatie der woningen van de N.V. Volkshuisvesting te Soerabaja, waarvau de aandeelen voor 3/4 in handen van het Gou- vernement en voor 1/4 in die der gemeente zijn. Het gemeenschappelijk huizenbezit omvat 1666 woningen, terwijl nog eenige plannen op uit- voering wachten. In deze woningbedrijven ligt een kapitaal van rond / 5.000.000 vast. In het modern ingerichte gemeentel ijk slachthuis worden dagelijks ongeveer 140 runderen, 110 geiten en schapen en 50 varkens geslacht. Er is een gemeentelijk arbeidsbureau en een bureau voor armenzorg. De gemeentelijke reinigings- dienst verwerkt per jaar ruim 300.000 m³ vuil- nis, dat op een drielat, aan den omtrek der gemeente gelegen belten, wordt gestort. In de daartoe bestemde inrichting worden jaarlijks ± 1300 dieren verwerkt. De omzetproducten

bedragen ten koste gelegd, voornamelijk ten behoeve van de afwatering en de wegen. De brandweer is een beroepsbrandweer en beschikt over 4 motorbrandspuiten, waarvan 3 met een capaciteit van 3000 liter en 66n van 2000 liter per minuut, alsmede over een electrisch gedreven ladderwagen. Verder beschikt de gemeente nog over een schoolartsdienst, een melkkeuken, ten behoeve der verzorging van zuigelingen en eenige kleine poliklinieken voor de kampongbevolking. Behalve een twestal Europeesche begraaf- plaatsen bezit de gemeente een achttal Inlandsche begraafplaatsen, terwijl bovendien nog wel op 80 oude ddsabegraaf- plaatsen clandestien begraven wordt. Verder telt de gemeente nog een Arabische begraaf- plaats en talrijke Chineseche begraafplaatsen, zoowel algemeene, die in handen zijn van ver- schillende vereenigingen, als familiebegraaf- plaatsen, waar men de kostbare graven dor wel- gestelde Chineseen aantreft. Voor belijders van het Hindoelms (Britsch- Indiers, Japaneezen) bestaat een eenvoudige inrichting voor lijkverbranding.

De gemeenschappelijke belangen van handel en industrie worden gediend door de Soerabaja- sche Handelsvereeniging. Op het gebied van kunst is de belangrijkste vereeniging de Soera- bajasche Kunstkring ,die zoowel door het doen optreden van buitenlandscho kunstenaars als door haar eigen onderafdeelingen voor tooneel en muziek Soerabaja van goede kunst voorziet. Aan de Openbare Lceszaal is een welvoorzien bibliothek verbonden. De Vereeniging Soeraba- jasche Planten- en Dierentuin bezit een mooiio dieren verzameling en een belangwekkend aquarium met zoet- en zoutwaterafdeeling. De in 1933 opgerichte Vereeniging „Het Stedelijk- historisch museum" stelt zich het verbreiden van kennis omtrent Soerabaja on het aankwo- nen van belangstelling voor de stud bij liaar in- woners ten doel. Van de liefdadige inatellingen kunnen genoemd worden Pro Juvntute, Cha- ritas, Roemor Visschervereeniging, Wijkver- pleging, Don Bosco- stichting, Protestantsche, Katholieke on Chineseche Weeshuizen en do verschillende tehuizen van het Leger des Heils. Ten behoeve van do ziekenzorg beschikt Socra- baya over het particuliere ziekenhuin Darino, het R.K. ziecknhuin St. Vincentius a Paulo en do William Boothkliniek van het Leger des Heils, de ooglijderskliniek, de kliniek van de vereeni- ging Mohamadajah, benevens een aantal poli- klinioken. De Soerabajasche Jaarmarktvereci- ning houdt jaarlijks (eind September-begiu October) een drukbezochte jaarmarkt.

HAVENWERKEN (SOERABAJA). (Aanv. DJL, II,bh.71/72enauppl.)J. biz. 772 of DI. VI, biz. 153/154). De ligplaatsen in de haven van Soc- nibaja langs de kaden der Noordpier worden ingenomen door de grooto scheepvaartinuat- schappijen. Op het200 m. breede terrein tusschen de beide kaaimuren vindt men aan weerszijden in volgorde havensporen met kranen, opslag- loodsen van scheepvaartmaatachappyen en veemen, een tweede reeks sporen en een rijweg, terwijl het terrein tusschen beide rijwegen wordt

ingenlonen door tankinstallaties voor petroleum, residu en vloeibare melleasse, pakhuizen der importhuizen, kantoren voor douane- en immigratiediensten en een politiebureau. De 920m.lange Genuakadp, jwaarvoor een waterdiepte van 10 m. aanwezig is, is voor meer dan een derde bestemd voor aanvoer en opslag van steenkolen, terwijl de rest benut wordt door een scheepvaartmaatschappij en een inclasshandel mij. Aan het Oosterboord vindt men de terreinen en inrichtingen der Droogdokmaatschappij en verschillende pakhuizen. Een prauwenkanaal ten Westen der Genuakade were! niet voltooid, daar de belanghebbenden zich in 1920 ten gevolge der ingetreden malaise in handel en scheepvaart terugtrokken. Aan voor prauwen toegankelijk ondiep water is een oppervlakte van ruim 400.000 m² beschikbaar voor loodsen en opslag van goederen. Het spoorwegemplacement, dat 670.000 m² beslaat, is ruim opgezet en in staat, het goederenvervoer vlot te bedienen. Een woonwijk ter grootte van meer dan 1.5 miljoen m², waarvan een derde bestemd is voor den bouw van Europeesche woningen en het overige aan de Inheemsche bevolking en de Vreemde Oosterlingen is toegewezen, biedt ruimschoots plaats voor alien, die bij het havenbedrijf werkzaam zijn. Het wegnnet der havenwijk heeft een lengte van 28 km. en is grotendeels geasfalteerd. De breede hoofdwegen hebben zelfs een moderne verharding van asfaltbeton. De aan hooge eischen voldoende outillage der haven beschikt over 32 elektrische portaalkranen met 3 tot 10 ton hefvermogen, 7 elektrische walkranen voor 2,5 ton, 2 drijvende bokken, waarvan een 50-tona van het havenbedrijf en een 75-tona van de Droogdokmaatschappij Soerabaja. De haven betreft haec elektrische energie voor licht en kracht van de Alg. Ned. Ind. Electriciteit Mij. (A.N.I.E.M.) met een primaire spanning van 5850 Volt, die getransformeerd wordt in 380/220 Volt. Het distributiekabelnet heeft een lengte van 60 km., waarvan 25 km. hoogspannings- en 35 km. laagspanningskabel. Do watervoorziening van het havengebied wordt verzorgd door het gemeentelijke waterleidingnet. De haven zelf verstrekt water aan de schepen en wel door middel van speciale leidingen aan schepen, die aan de kade liggen, en door middel van waterprauwen aan do in het havenbassin of op de reede geankerde schepen. Voor opvoering van den druk in de geniecentelijke aanvoerleiding beschikt de haven over een aanjaagstation. In het kolonopslagterrein aan de Genuakade met een oppervlakte van bijna 40.000 m² wordt bediend door een tweetal inoderno kolontransportours met boven het water uitrijdbare laadbruggen, die twee schepen naast elkaar gelijktijdig kunnen bedienen. Do exploitatie van het kolenterrein geschiedt door de Ned. Ind. Steenkolenhandel Mij. (N.J.S.H.M.). De levering van vloeibare brandstoffen aan de schepen heeft plaats door de Bataafsche Petroleum Mij. (B.P.M.) met behulp eener tankinstallatie en van een tweetal 10" leidingen, n.l. 66n voor residu en een voor dieselolie. In den N.O.hoek van het havenbassin exploiteert do Droogdok Mij. Soerabaja een drietal dokken van 1400, 3500 en 14.000ton, waarvan het laatste door het Gouvernement aan de Droogdok Mij. is verhuurd. De reede en haven van Soerabaja zijn bereikbaar langs het Ooster- en Westervaarwater, waarvan het eerste

het diepst en beat beschikbaar is. Ter verbetering van het Westgat, waarin in 1896 op G.20 m. diepte S.H.V.P. (Soerabajasch Havenvloedpeil) een drempel aanwezig was, werd een 13 km. lange leidam aangelegd van Oedjoeng Firing naar het Damoeanrif. Door dezen maatregel werd in 1904 een drempeldiepte van 6.55 m.- S.H. V.P. bereikt, die door uitbaggering met behulp van slibraderen in 1919 tot ± 8.80 m. werd vergroot, d.i. 64 dm. beneden den laagstvoor- komende waterstand. Verder werd door de working der slibraderen geen verdieping meer bereikt, wel verbreeding der vaargeul. Thans kunnen schepen met een diepgang van 74 dm. tenminste eenmaal per dag het Westgat bevaren. Door den aanleg der haven had eene sterke vermindering van het prauwenvervoer plaats. In 1921, 1925 en 1931 werd respectievelijk 19%, 45% en 69% der goederenbeweging zonder prauwen behandeld. Het aantal prauwen, dat in 1923 nog 448 bedroeg met een totalen inhoud van 58.836 m³, was in 1931 teruggeelopen tot 262 met een inhoud van 32.908 m³. De volgende staatjes geven een overzicht van den groei der haven be weging van 1910 tot 1931.

Jaren	Aantal aangekomen schepen	Netto inhoud in m ³ (0.353357 Reg. ton)
1910	1189	6.021.197
1920	1512	8.157.688
1925	1915	13.119.562
1928	2311	17.084.728
1929	2580	19.342.206
1930	2510	18.547.425
1931	2124	16.175.545

Zie ook tabellen op biz. 1464.

Voor den invoer kan wegens gebrek aan gegevens een dergelijk overzicht niet worden gegeven, daar eerst in 1926 met een juiste gewichtstatistiek een aanvang werd gemaakt. Ten einde zich een denkbeeld te kunnen vormen van den belangrijkste vooruitgang ook van de ingevoerde goederen volgt hieronder een overzicht van de waarde miljoenen gulden van den invoer van do haven van Soerabaja in vergelyking met die van Java en iladoera en van geheel Nederlandsch-Indië.¹⁾

TAMAN SISWO-SCHOLEN. (Zie ONDERWIJS, 1)1. V, biz. 330 of suppl. afl. biz. 334). Dit zijn do scholen volgens het systeem van Kjai Hadjar Döwantoro, zoals zich tegenwoordig noemt Rnddn Mas Soewardi Soerjaningrat. Deze aanzienlijko Javaan, geboortig uit het Pakoe-Alamscho vorstengeslacht, bezocht eerst de Ned. Ind. Artsenschool to Batavia, waar hij met revolutionnaire jongeren kennis maakte, terwijl hij later onder den invloed kwam van Douwes Dekker, den prediktor van Indië's onafhankelijkheid. Wegens revolutionnair optreden word Soewardi geinterneerd, maar kreeg vergunning naar Nederland to gann, waar hij van 1913 tot 1917 verbleef, en do onderwyzersakto behaalde. Gedurende zijn verblijf in Nederland vormde hij het plan de jeugd van zijn land op te voeden en te ontwikkelon, maar in Indiö vond hij aanvankelijk zeer weinig staan, veelcer wantrouwon. Eerst in October 1923 kon hij hot oprichtingscongregra der Taman-Siswo (Tuin dor kincleren)-beweging hou-

Uitgevoerde producten (gewicht in 1000 kg. netto).

	1910	1920	1925	1928	1929	1930	1931
Suiker	521.366	601.754	762.578	875.808	852.532	798.825	582.890
Rubber	31	—	17.100	22.236	22.957	25.535	25.634
Koffie	1.799	33.251	25.729	36.247	20.088	13.192	12.478
Krossoktabak	8.429	27.294	34.099	10.894	13.227	12.370	17.876
Kanok	2.642	3.462	6.403	6.392	6.470	7.369	7.789
Tapiocameel	22.321	28.297	37.325	50.989	52.177	32.841	43.734
Taniocanaarl	—	3.728	7.099	10.081	12.409	8.302	8.917
Garldkmeel	—	—	—	100.764	30.374	6.544	9.143
Mais	1.901	9	30.929	56.215	48.627	32.191	56.883
Melasse	—	71.714	128.191	298.117	326.052	317.968	124.396

Jaren	Totale waarde v/d invoer			Totale waarde v/d uitvoer		
	Soerabaja	Java en Ma doera	Ned.-Indie	Soerabaja	Java en Ma- doera	Ned.-Indie
1910		219.30	315,—		258.70	412.70
1920	335.64	812.31	1116.25	505.23	1501.78	2225.—
1925	214.65	530.97	818.37	257.93	837.17	1784.70
1928	236.75	609.47	969.99	255.45	839.70	1580.04
1929	261.68	668.37	1072.14	214.36	708.19	1446.18
1930	192.73	527.84	833.38	174.41	578.12	1203.05
1931	132.92	374.54		100.53	373.79	

den, waar hij zijn beginselen uiteenzette, n.l.: zelfbeschikkingsrecht voor het individu, rekening houdende met den saamhoorigheidseisch eener harmonische samenleving; orde onvrede als hoogste doel. Het onderwijs moet erop gericht zijn, den leerling op te voeden tot zelfstandig voelend, denkend en handelend wezen. „Ten aanzien van de toekomst” aldus Dewantoro, „verkeeren wij als volk in een toestand van verwarring. Misleid door ingebeelde behoeften, welke als uitstoeelingen van vreemde beschavingen moeilijk met eigen middelen zijn te bevredigen, werken wij vaak daadwerkelijk mede aan de verstoring van den vrede. Steeds was onbevredigdheid ons deel. Mede als gevolg van die misleiding zochten wij naar een eenzijdige ontwikkeling van het intellect, welke ons tot economisch afhankelijk maken en ons vervreemden deed van het volk, waartoe wij behooren. In deze verwarring zij onze cultuur het uitgangspunt. Op deze basis van eigen beschaving kan slechts de opbouw in vrede worden voltrokken. In deze nationale vorm, zonder imitatie, verschijne ons volk op het tooneel van internationaal verkeer”.

„Waar wij op eigen kunnen zijn aangewezen, zij soberheid steeds onze leus. Geen zaak ter wereld, zelfstandig werkend, is van langen duur, indien zij zich niet zelf bedruipen kan. Bij alien wat wij ondernemen geldt daarom steeds het „zelfbedruipingssysteem” als onze werkmethode. Vrij van banden, rein van gemoed, naderen wij het Kind, wij vragen geen rechten, maar geven ons en dienen het Kind.”

Hiermede zijn duidelijk de beide hoofdbeginselen der Taman-Siswo-schoolbewegingaangeduid: zelfstandigheid en nationaal-Javaansche grondslag van het onderwijs. De denkbeelden van den stichter (die in alles trouw werd bijgestaan door zijn vrouw, Nji Hadjar Dewantoro) vonden langzamerhand veel aanhang, zoodat in 1930 op Java en Sumatra reeds 30 scholen bestonden. Er

werd in dat jaar een Tajnansio-organisatie gevormd, die in 1934 haar tweede congres te Jogjakarta hield. Op Java, Sumatra, Borneo, Celebes, Madoera en Bali zijn thans (1935) 175 afdelingen met tezamen ongeveer 200 scholen, 700 leerlingen en 7.000 leerlingen. Het schoolstelsel omvat: Frobelschool, Jagerschool met 3 Jelasen, lagere school met 7 klassen, schukselschool, Muloschool, algemeene middelbare school, kwerkschool, landbouwschool, arbeidsschool, sociale school, volksschool. Een groote plaats neemt de inheemsche kunst, muziek en dan, in.

De Taman-Siswo-beweging bezit voortuinen, een eigen drukkerij en te Kali-Oerang, op de helling van den Merapi, een klein complex gebouwen, als jeugdherberg dienstdoende.

CLAESSENS (MGR. M. J. D.), geb. te Sittard 17 Febr. 1852, overleden nu 27 Jan. 1934, 15 April 1876 priester gewijd, vergezeld daarna zijn oom Mgr. A. C. Claessens, Apost. Vicaris van Batavia, naar Jiddii als diens secretaris. Daarna werd hem als hulp-priester en in 1878 als onderpastoor te Batavia de geestelijke verzorging van Juiten- en Zrg., van het milit. hospitaal te Weltevreden en van de reconvalessentgestichten te Kampong Macassar, Batoe Toelis, Gadok en Sindanglaja opgedragen. In 1885 tot eerste pastoor van Buitenzorg benoemd, bouwde hij aldaar en te Blegakboemi een kerk. Hij werd de stichter van het Vincentiusgesticht te Buitenzorg, een weldaad voor de katholieke weezenen in Indie. In 1898 werd Claessens benoemd tot officier in de Orde van O.N. en 1901 tot Geheim Kamerheer van den Paus. In 1908 moest hij om gezondheidsredenen repatriëren. In patria verflauwde zijn missie-ijver geenszins; met Bogardt richtte hij de Indische Missie-Vereeniging (om belangstelling te wekken voor de Missie in N.I.) op, waarvan in 1910 de oprichting tot 1929 secretaris was en het tijdschrift „Onze Mission in Oost en West”, waarvan hij de volijverige redacteur was. In

bijna a lie steden van on 3 land hield Mgr. Claes- sens Zij is door een goed berijdbaren autoweg ver-
bonden met Soekadana en door een nog niet goed
berijcl baren met Djaboeng. Is in den z.g. peper-
Missie. Op zijn 70sten verjaardag werd hij tot
protonotarius apostolicus a.i.p. (met wapenspreuk: in
apis colligens) benoemd an in 1926 tot Ridder van den
Ned.-Leeuw^/^\n

/ (MELANIA-WERK (HET ST.) Het SirtfAelania- <.:3
werk heeft ten doel de katholieke vorming van de
Inlandsche vrouw voor huisgezin en maat- schappij in
onze overzeesche gebieden te bevor- deren en zoo door
voorbereidend en aanvullend werk den missie-arbeid van
den missionaris te steunen. Ter bereiking van dit doel
bevordert het in Ned.-Indie: Inlandsch meisjesonderwijs,
medische hu] p en ander sociaal werk.

Het St. Melania-werk is een afdeling van de
Indische Missievereniging. Het werd opgericht in
1921 en is kerkelijk en koninklijk goedge- keurd. In
1924 werden de werkzaamheden op Java begonnen.
In 1925 were! de Zuster-vereeni- ging: „Het Sint
Melaniawerk voor Java" opgericht, in 1926 „Het Sint
Melaniawerk voor Zuid- Sumatra" en in 1930: „Het
St. Melaniawerk voor Zuid-Celebes."

Het Sint Melaniawerk voor Nederland richt zijn
actie naar de voorstellen van de Indische organisaties,
welke voor de uitvoering zorg dra- gen.

Met den financieelen steun van de Nederland- sche
afdelingen zijn op Java 13 scholen opgericht, waar
aan 1500 meisjes onderwijs wordt gegeven. Dit
onderwijs be vat, behalve de vakken van de gewone
lagere school. 00k Nederlandsch en huishoudelijke
vakken, zooals handwerken, naaien, batikken, koken,
wassen en strijken.

Op Zuid-Suniatra werkt het St. Melaniawerk
uitsluitend onder Javaansche emigranten en (laar zijn
4 primitieve Melaniascholen. Op Zuid- Celbes tracht
men door handwerkcu] sussen het eerste contact met
het Inlandsche meiscje te ver- krijgen.

Ook op verschiillende j) laatsen op Java bestaan
Jiandwerkcursussen, waar aan ruim j 000 vrou- wen
en meisjes onderwijs wordt gegeven in hand- werken,
naaien en knippen. Parea en Proboling- go hebben
boveiidien ecu weefexirsus. Waar in do laatste jaren
het wovon a Is huisvljijt xvccr op- Jecft, wil het
Melaniawerk hij de oprichting van weeffhcholcn en
weefeursussen steun vrleenen.

Ook bestaat er nog een curs us tot opcliding van
volkson (1 erwijzeressc». Ter aaninoediging van het
schoolbezoek worden aan de meisjes baadjes
verstrek, hetgeen het zgn. "Melanie bandjch-werk"
in het Jeven ricj). Voor de inedi- sche
luljverschaffing heeft het St. Melaniawerk vijf
poliklinische wijk-kraamvcrj) legingen oj) go- richt
n.l. te Jogja, Mr. Cornolis, Madioen, Probo- linggo en
Soorabaja, waaraan gediplomeerde Melania-
verpleegster« en vroed vrouwen ver bon- don zijn, die
ook de patienten in de kampeongs bzoekon. Te
Makassar op Zuid-Celbes werd in 1932 een Melania-
poiklinik geopend.

Ook tracht het Sint Melaniawerk het contact on de
wederzijdsche wnardeening tusschen de Eurojjeesche
en de l nheemscho vrouw te bevor- deren, terwijl het
door een periodiek „Sint Melft- niabhd., het
bewustzijn van saamloorigheid ondr do leden
bevordert.

(X "LABOEAN-MARINGGAI. (Aanv. DI. II). L '
Voornaamste kainpoeng van de onderafdeling
Soekadana, residentie Lamoengsche Districten.

De plants die in belangrijkheid is achteruit-
gegaan door aanleg en verbetering van den weg naar
Soekadana, ligt anderhalve km. stroomop- waarts
aan de Maringgai-rivier en niet direct aan zee.

De peperaanplant in de omgeving is aanzien-
lijk. Klapper plant men veel minder aan. Er wordt
ook veel visch gevangen, die per autobus naar
Soekadana vervoerd wordt.

r⁷ KOTA AGOENG. (Aanv. Dh^H). Onderaf-
- deeling van de afdeling Teloekbetoeng der resi-
dentie Lamoengsche Districten. De bevolkings-
sterkte bedroeg in 1920 30 h 31.000 inwoners,
waaronder enkele Europeanen, 700 Chinezen, 900
Banta miners, eenige Minangkabauers en
Soendaneezen en ruim 3000 Javanen. De volks-
telling van j 930 geeft het volgende resultaatr 159
Europeanen, 39.500 Inlanders en 1150 Chi-
neezen.

In de onderafdeling treft men een tweetal
kolonisatie's aan, n.l. de Giestingkolonie van het
Indo-Europeesch Verbond en de Ja- vanenkolonie
Woiios (J^c>^). De Giestingkolonisatie werd in 1927
gesticht. Thans tclt de kolonie 164 zielen.
Hoofdmiddel van bestaan is de koffie- cultuur,
terwijl daarnaast kippen gefokt worden. De
jaarproductie van de Giesting bedraagt thans ± 3000
pikoel koffie, welk product in eigen fabriek verwerkt
wordt. De Javanenkolo- nisatie Wonosobo telt 3699
zielen, vrcdceld over een beplant oppel vlak van ruim
700 ha. Het hoofdmiddel van bestaan is hier de
rijstcultuur, waarvan de jaarproductie te stellen is op
30.000 pikoel. Het terrein, waarin deze kolonisatie
ligt, is ongezonc en verdcr zeer ongunstig door een
tweetal beruchte bandjrrivieren n.l. de Way Ngarij
en de Way Semangka, we lke rivieren in el ken
Westmocsson schade toe brengen aan ge- was en
terrein. De hoofdplaats Kota-Agoeng is door een
grooten weg, eerst in o- lijke, daarna in n.o.-lijke
richting over de Giesting loopende, verbonden met
de ondrafdeeling Teloekbetoeng terwijl westelijk
van Kota Agoeng langs tai van kapoc^ings
verharde weg voert naar het op 22 km. gelegen
Banding. Eens in de week komt te Kota Agoeng een
K.P.M.boot. Het hoofd- midde) van bestaan is de
peper- en koffiecual- tuur. Er bevindt zich een vicial
kofficonder- nemingen. Op het eiland Taboean
wordt door de bevolking een niet onaanzielijke
klappercultuur gedroven. Do besturende ainbtonaar
wordt bij- gestaan door een districtshoofc, twee
onderdis- trictshoofden en 11 margahoofcleij²

MENGKALA. (Aanv. DI. II). Moofdplaats van de
onderafdeeling Beneden Toelang Bawang der
residentie Lamoengsche Districten en stand- plaats
van een controleur. De plaats, welke door 7 groote
kampeongs gevormd wordt, is aan den zuidcljken
oever van de Way Toelang Bawang gelegen, een20-
tal km, beneden het verconigings- punt van Way Kiri
011 Way Kanan, en ongeveer 100 km, van do
riviermoncing in do Java Zee. Do kota is byna 4 km.,
terwijl het wegnctt ruim 14 km. lang is. Hot
zielental bedraagt rond 13.000, hoofdzakelijk
bestaande uit Lainpoengers

(Monggaleezen) met eenige Pale nibangers, Boegeezen en enkele Chineezen. Mengkala ligt aan den grooten weg naar Teloekbetoeng, terwijl naar het Westen een verbindingsweg leidt via Panara-gan naar Pakoean Ratoe (onderafdeeling Kota-boemi) en Martapoera (Palembang). De kota, welke eertyds een stapelplaats van producten en centrum van handel en verkeer was, is sedert den aanleg van de Zuid-Sumatra spoorlijn via Kota-boemi sterk achteruitgegaan en overvleugeld door laatstgenoemde plaats en de hoofdplaats Teloekbetoeng. De K.P.M. lijn langs de Toelangbawang-rivier is in 1932 opgelieven; behalve door enkele particuliere motorbooten uit stad en omstreken, wordt de rivier nog slechts bevaren door groote Inlandsche zeilpauwen uit Mesoedji (zie aldaar) en Palembang.

POEGOENG. (Aanv. DI. III). Naam van een marga, gelegen in de onderafdeeling Kota Agoeng residentie Lampoengsche Districten, V66r 1928, het jaar, waarin de marga's hersteld werden, ■ stond onder dezen naam een landstreek bekend, gelegen in het Zuiden van de residentie, in de onmiddellijke nabijheid van Kota Agoeng en in het Westen afgesloten door den Goengoeng Tang-gamoës, waartoe behoorden de tegenwoordige marga's Goengoeng Alip, Rebang Poegoeng, Poegoeng en een gedeelte van de kolonisatie Gedong Tataan. In deze marga zijn de hoofd- middelen van bestaan de pepercultuur en eenige koffiecultuur. Het aantal inwoners bedraagt 2435. De voornaamste kampongs zyn Tan-djoeng Kemala, Rantau Tidjang, Tandjoeng Reran.

SOEKADANA. Onderafdeeling van de residentie Lampoengsche Districten. De vroegere afdeling Sepoetih — Toelang Bawang (zie aldaar) is opgeheven; de controleur staat recht- streeks onder den Resident. De hoofdplaats van de onderafdeeling is Soekadana. De pepercultuur is in deze onderafdeeling zeer belangrijk. De streek ten Oosten van de onderafdeelingshoofd- plaats is uitermate geschikt voor deze cultuur; men vindt er de mooiste tuinen van de Lampoengsche Districten. Ook de klapperteelt is van eenig belang. De streek ten Westen van de onderafdeelingshoofdplaats tot Goengoengsoegih is niet zoo vruchtbaar. Na Goengoengsoegih tot de grens van Benkoelen wordt de grond weer beter.

belangrijkste weg door de onderafdeeling is de weg van Teloekbetoeng naar Kota-boemi, met een zijweg naar Mengkala bij Terbanggi-Besar, ■ een zijweg naar Soekadana Laboehan-Maringgai en een zijweg naar Hadji Pemanggihjan Tandjoeng-kemala-Kota-boemi ; beide bij Goengoengsoegih. De hoofdlijn van het Zuid-Sumatra spoorwegnet loopt door de onderafdeeling van de stopplaats Bekri tot aan de stopplaats Balangan, even voor Belambangan Pager. De vroegere afdelings- hoofdplaats Goengoengsoegih beteekent nu niets meer. Zij is thans de standplaats van een assistent demang.

In 1932 is men in het boschreservegebied Way Poenggoer begonnen met een kolonisatie van Javanen (kolonisatie Gedong Dalem). De be-doeling is om de streek tusschen Tegueneng en Boemidjawa, op den weg Goengoengsoegih- Soekadana te bevoelen met water uit de Way Sekampong, zoodat vele duizenden hectares sawahs aangelegd kunnen worden die honderd- duizenden Javanen zouden kunnen bowerken.

De uitvoering van dit milioenenplan is echter uitgesteld als gevolg van de heerschende malaise. Een kolonisatie op kleine schaal is men echter reeds begonnen. De Javanen, die er wonen (± 1025), leven van rijst en maïs, die zij op de- zelfde manier verbouwen als de Lampoengers.

SOEKADANA. (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van de onderafdeeling Soekadana, residentie Lampoengsche Districten, gelegen op 104 km. afstand van de gewestelijke hoofdplaats Teloekbetoeng, standplaats van een controleur. Zij telt 2210 inwoners. De plaats ligt vrij gunstig als handelscentrum van de oostelijke streek der onderafdeeling, die het vruchtbaarste gedeelte vormt van het ressort. Vooral in den z.g. peperijd (Juli, Augustus, September) heerschen er groote drukte en bedrijvigheid. Buiten deze inaan den gaat er niet veel om. Voor in- en uitvoer over zee is de plaats verbonden met de kustplaats Laboehan-Maringgai door een goed onderhouden 50 km. langen autoweg. Van laatstgenoemde plaats loopt een nog niet goed berijdbare autoweg naar Djaoboeng aan de Way Sekampong. Met Goengoengsoegih is Soekadana verbonden door een grooten rijweg, die 45 km. lang is. De handel, voornamelijkkin peper en daarnaast bosch- producten, zooals rotan, damar, houtsoorten, nipahbladeren, wordt gedreven door een aantal Chineezen en eenige Palembangers, die er toko's hebben en tevens de landsproducten opkopen. De opgekochte producten worden per autobus naar Tandjoengkatang of Teloekbetoeng ver-voerd. De bevolking is zeer gemengd. Men treft er Palembangische, Boegineesche en vele Javaansche gezinshoofden aan. De zuiver Lampoengers zijn echter in de meerderheid.

TOELANGBAWANG (BENEDEN). (Aanv. DI. IV). De onderafdeeling Beneden Toelang Bawang, met hoofdplaats Mengkala (zie aldaar) is het noordelijkste bestuursressort van d- residentie Lampoengsche Districten, grenzeude ten N. aan de residentie Palembang, ten VV. aan de onderafdeeling Kota-boemi, ten Z. aan de onderafdeelingen Soekadana en Kota boomi, on ten O. aan de Java-Zee. Zij omvat het stroom- gebied van de Toelangbawangrivier en zijrivieren benevens de zuidelijke helft van het Kroomge- bied der Mesoedji-rivier.) De Toelangbawang- rivier, waaraan op 94 km. van de monding de onderafdeelingshoofdplaats Alenggalu (zie al- daar) is gelegen, vormde tot voor kort de hoof clad er van het verkeer doordat producten uit het rijke achterland (bovenloop der Toelang ba- wang-rivier) langs de rivier afgevoerd worden. Mengkala, eertijds stapelplaats van producten en centrum van handel en verkeer, door kleine zees- toos in booten in geregekle communicatie Btaande met Palembang en Batavia, is thans als zoodanig verdrongen door Kota-boemi en Teloek- betoeng. Van Mengkala loopen goede wegen naar Teloekbetoengcnin westelijkrichting naar Pana- garan ; van deze kamj) oeng leidt een weg Jangs de Way-Kiri (richting Kota-boemi) en een langs de Way-Kanan (richting Pakoean Jiatoc-Martapoera). Voorts is er een weg naar het Noonlen (Mesoedjistreek), welke echter slechts gedeelte- lijk bruikbaar is.

Door de bevolking, welke in hoofdzaak langs de rivieren gevestigd is, wordt rijst geplant op droge en op natto velden ; bij dit laatste wordt gebruik gemaakt van do bij hoog water onder-

loopende rivicroevers aan de Toelangbawang- en Mesoedji-benevena zijrivieren; de pepercultuur wordt door vele Menggaleezen buiten de onderafdeeling beoefend, daar de gronden in de onderafdeeling daarvoor niet geschikt zijn. Vooral het noordelijke gedeelte der onderafdeeling is rijk aan dichte bosschen, welke goede houtsoorten opleveren en gelegenheid geven tot de inzameling van boschproducten, als damar en rotan, welke uitgevoerd worden.

TALANGPADANG. Hoofdplaats van de marga Goenoeng Alip in de Lampoengsche Districten. Standplaats van den pasirah en den assistent demang. Deze plaats heeft in verband met het belangrijke achterland een groote toekomst. Het aantal inwoners bedraagt 3856.

GI ESTING. Uitlooper van den Goenoeng Tanganmoes in de Lampoengsche Districten, waarover zich de weg kronkelt van Kota Agoeng naar Teloekbctoeng. Op dezen uitlooper bevindt zich de bekende I.E. V. kolonisatie „Giesting“. Het aantal kolonisten bedraagt 164, verdeeld over ± 30 gezinnen. Het hoofdmiddel van bestaan is de koffiecultuur, terwijl velen zich ook toeleggen op de kippenfokkerij.

LAIWOEL. (Aanv. DI. II). Zelfbestuurd landschap, dat geheel de onderafdeeling Ken-dari vormt van de afdeling Boeton en Lai-woei, gouvernement Celebes en Onderhoorig-heden. De kampong Kendari is de onderafdeelingshoofdplaats en tevens standplaats van den zelfbestuurder. Het landschap grenst ten N. aan het landschap Boengkoer onderafdeeling Kolonodal (residentie Manado) en aan het landschap Loewoe (onderafdeeling Ma-lili, gouvernement Celebes en Onderhoorig-heden); ten W. aan de landschappen Loewoe (onderafdeelingen Malili en Kolaka, gouvernement Celebes en Onderhoorig-heden) en Boeton (land-streken Poleang en Roembia). Voor de grens met Boengkoer zie het aanvullend artikel Boengkoer, Suppl. afl. biz. 1185, 2dc koloin. Ten Z. wordt het landschap begrensd door Straat Tiworo, (die hot van het oiland Moena scheidt), en in het O. door de Moluksche Zee. Tot het landschap behooren 16 eilanden: Bahoeboloer, Masaloni, Bokori, Poeloe Pandang, Boengkoetoko, Bondocloe, (Sapondainadilaoe of N.-Saponda), Saponda-Mandara (middeu-Saponda), Poeloe Hari of Onahawatoe (Z.-Saponda), Belatc, Anandoko Hara, Anandoko VV a w a m o r a i n o, Anancloko Tatabaro (de 3 laatstgenoemde in de Staring-baai); Ambo Oewa Tomba, Ambo Oewa Tonga en Ambo Oewu Iwawo (deze 3 vonnen tezamen <le Tjainpeda-eil. in Str. Wawonii); Wawonii. De grootte van het geheel landschap is ongeveer 15.000 km². Het besluit het grootste gedeelte van het z.o.-lijk schiereiland van Celebes. In het n.-lijk deel van dit schiereiland heeft men overloersched N. W. goricte borgketens, n.l. het Mengkoka-gebergte tusschen de Golf van Bondc en do Konaweha-depressie (mot hoogten van 2000 tot 3000m.), het Tangkelemboko-goborgte (waterscheiding Konawadha en La Solo-stroomgebieden) met hoogten van 1000 en 200 in., het Mataromboe-gebergte (waterscheiding La Solo en La Lindoc-stroomgebieden) met hoogten van ruim 1000 m. In het z.-lijk deel van het schiereiland is het bergstolsel verward, daar laag heuvelland afwisselt met hoogere bergen. De riebting der kotens is hier incesst

O.-W. Vulkanen zijn er nict; nabij de kust bij Torea Toloki stroomen heete zwavelhoudende bronnen in zee uit; ook in het kustgebergte bij de Staringbaai worden war me bronnen aange-troffen. Het landschap is te verdeelen in 4 deelen: a het stroomgebied van do Lasolo-rivier; b het stroomgebied van de Konaweha-rivier (in den bendcndloop „Sampara“ genoemd); c het bergland om de Staring- en Kolonobaai en d de zuidkust.

Het n.-lijk deel van Laiwoei wordt geheel omsloten door aan elkaar verbonden, vrij hooge bergreeksen, alleen onderbroken waar de La-solo in zee uitmondt. De randgebergten bereiken het hoogste punt in de Tangk6 Limboko (1782 m.), terwijl op tai van plaatsen de bergen zich boven 1000 m. verheffen. De Lasolo — in den bovenloop Laa genoemd — en haar groote zij-tak, de La Lindoe, vormen lange amalle dalen, terwijl de vele, in allerlei richtingen loopende bergketens slechts kleine vlakten insluiten. In dit gebied komt veel kalksteen voor, waar de rivieren dikwijls een gedeeltelek onderaardschen loop hebben. De Konaweha of Konawe-rivier en haar groote zijrivier Lahoemboetoe stroomt door een groote vlakte, die, geheel omringd door randgebergten, op ± 100 m. hoogte (bij Tonga-Oena) boven zee ligt. In die vlakte vindt men in het Z. het groote Atopa-moeras, dat in den dro-gen tijdals een 10 m. breed riviertje, maar in den regentijd als een breede stroom uitmondt in de Konaweha. Na het water van bedoeld, meer en van de Lahoemboetoe te hebben opgenomen, breekt de Konaweha bij Poehara door den berg-rug die de vlakte aan de oozigtig afsluit, daar-bij 7 stroomversnellingen vormende. De drempels zijn voor een deel opgeruimd, zoodat thans rotanvloten kunnen passeeren. Aan bederf on-derhevige goederen worden evenwel per vracht-auto van het binnenland naar Kendari vervoerd. Na de stroomversnellingen krijgt de rivier den naam „Sa-mpara“ en valt met 3 armen, een groote delta vormende, in zee. Het bergland van de Staring- en Kolonobaai is nergens hooger dan 1000 m. en nog vrij wel geheel met bosch bedekt. Slechts de kuststrook en de inzinking op het smalste goedeelte tusschen de baaien zijn be-woond. Naar het Z. gaan uitloopers van het ge-bergte geleidelijk over naar de ± 10 tot 20 km. breede vlakten dor z.-kust, die in het o.-deel door een lichte heuvelreeks van de zee zijn gescheiden. De rivieren hebben er een korten loop; do voornaamste zijn do Roroja in hot W. en La Eja in het O. Het groote oiland Wawonii (Wa-woni) is een massief bergland (hoogste punt 874 m.). Diep in hot land dringende baaien zijn van N. naar Z.: dio van Moromboo en van Kendari, en do Staring-ton Kolonobaai. Behalve de Kendaribaai hebben zij weinig economische betoekenis, door afwezigheid van een achterland. Langs do Moroinboebaaai is de kust rots-achtig en onbewoond. Ten Z. daarvan ligt de delta van de Lasolo-rivier, afgesloten van do zee door een breede strook rizophorenbosch, waarin nipahpalmen voorkoinen. In de moerassen daar-achter groeit de rotan-tanah, een belangrijk uitvoerproduct. Tusschen do Lasolo-delta en die van de Sa in para is do kust meestal zandig, met hier en daar een strook rizophoren. Achter de zandige strook liggen moerassen, waarin sagoe-palmen groeien, die do bevolking haar hoofd-

voedsel levert. Bij de monding der Sampara is de kust ook zandig met uitgestrekte moerassen erachter, waarin evenwel geen sagoe-, maar wel nipahpalmen groeien. Zuidelijk van de Sainparadelta tot de Kendari-baai is de kust hoog. De n.-zijde van de Kendari-baai is heuvelachtig, echter tot vlak bij de hoofdplaats Kendari plants latend root een rizophorenbosch. De z.-zijde der baai is vlak en heeft een breede strook rizophoren- en nipahbosschen. De kust van de Staring-baai is in de w.-helft zandig en in de o.-helft rotsachtig. Verder naar het Z. langs Straat Wawonii rijst het gebergte steil uit zee op. De geheele z.-kust, ook in de Kolonobaaï, is mod-derig en met rizophoren begroeid, hoewel het gebergte hi er da ar de kust nadert. Langs vrij-wel de geheele kust van het landschap liggen vele riffen, die het land onbemoelijkken. De rivieren zijn meestal bevaarbaar voor kleine prauwen. Voor groote (zeeprouwen) zijn bevaarbaar de La Eja, de Sampara tot de stroomversnelingen en de La Solo tot de samenvloeiing met de La Lindoe (Gouvernementsstroomers kunnen langs den n.-arm tot kampong Angomate komen).

De bevolking van Laiwoel bestaat uit: 24 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 89.183 Inlanders, 450 Chinezen, 98 andere Vreemde Oosterlingen, of totaal 89.755 zielen (zie tabel •19, 2de dl. Ind. Versl. 1932). De Tolaki of Tolaki vormen de oorspronkelijke bevolking van het grootste deel van het landschap. Zij be-waren af te stammen uit een streek, genaamd Andolaki, gelegen in het brongebied der Kona-we-rivier. Wijlen Dr. Adriani rekent het Tolaki tot de BoengEoesclvStorische taalgroep. Ook in zeden en gewoonten komen de Tolaki's overeen met de Toboengkoe en Tomori. Andere stammen in het landschap, ver want a an de Tolaki's zijn: a de Towiwarano, wonende in het noordelijkste district Wiwirano, dat zich uit-strekt tot dichtbij het Towoti-meer; b de To-wiaoe, ten W. van de Towiwarano; vanwege de afgelegen ligging van hun woonplaats is hun taal, het Tolakisch, daar zuiverder bewaard gebleven dan in Konaw6; c do Toasera, wonende in het district Asera, ten Z. van de Towiwarano. Tot de niet-autochtone bevolking moeten gerekend worden de Towotote en Towoera; dezen wonen in het district Wiwirano en moeten afkomstig zijn van Matano (Centraal-Celebes). In tegen-stelling met de Towiwarano beoefenen zij den sawahbouw. De Tor6te zijn afkomstig van het eiland Wawonii, van waar zij gevlucht zijn voor de zeeroovers. Behalve in Zuid-Boengkoc, hebben zij zich gevestigd aan de Kendaribaai, langs de kust en in het heuvelland, n.-lijk van die baai tot de monding der Sampara-rivier. Zij liebben zich sterk vermengd met Boeincezen, Toboengkoe, Boetonneezen en Moenaneezen, zoomede met de ten N. en W. van de Kendaribaai wonende To-aki's. De Tokapontori wonen aan de Kendaribaai en zijn afkomstig van het gelijknamige landschap in Midden-Boeton. De Totiworo zijn afkomstig van Noord-Moena en wonen in de kampoengs Wawol6mo, Saboehkoea, Paroena en Laloeng-galoekoe van het district Konawe. Van Moena zijn ook afkomstig de bewoners der oevers van den benedenloop der Sampara-rivier. Zij hebben zich daar met de Tolaki's vermengd. De Badjo's wonen verspreid langs de kusten van

het vasteland en van de eilanden. Zij leven van vischvangst en inzameling van andere zeeproducten. Zij vermengen zich zoo goed als niet met de overige bevolking en staan onder hun eigen hoofden, die ondergeschikt zijn aan de inheemsche hoofden. De Boeinceezen en Ma-kassaren bewonen voornamelijk de kustplaat-sen en de kleine handelscentra aan de rivieren, waar zij leven van handel en visscherij. De Chi-neezen zijn in de onderafdeling Kendari in grooter aantal aanwezig dan in andere deelen dezer afdeeling. Zij concentreeren zich niet in enkele handelsplaatsen, maar wonen over vele districten verspreid.

De Inlandsche bevolking van het landschap is nu zoo goed als geheel Mohammedaansch. Slechts van enkele kampoengs is de bevolking nog niet geheel tot den Islam overgegaan (Lam-boesa, Wolassi, Aoma in het district Konda, Pinole in het district Latoma, Wiaoe in het district Wiwirano). Oorspronkelijk kent de bevolking het samenwonen in kampoengs niet. Men leeft van Jadangbouw en verplaatste zich dikwijls. A Been meer goeoden en de adclijken met veel slaven hadden een vaste woonplaats. De huizen waren en zijn nog paalwoningen (2 a. 3 in bo ven den grond). Thans is allerwege de bevolking samengetrokken in kampoengs, liggende aan wegen of verbeterde paden. De meeste kam-poengs zijn klein; de grotere bestaan uit 2 of 3 rijen huizen. Zij wegen in kampoengs komen bijna niet voor.

Malaria komt veel voor in de moerassige streken van Konawe; franibosia, schurft, oog- en buikziekten zijn allerwege voorkomende rickten. Lepra ziet men weinig. Door eenzijdige vording met sagoe ontstaat veel b&ri-b&ti. T<; Kendari en Wawotobi zijn landschaj)Szieknhuizen. Ken gouvernementsarts te Kendari, die ook J<>laka tot ressort heeft, houdt op veel jilaatsen J-oli-kliniek. Gouvernements Inlandsche schoh n Ji<< f men te Kendari en Wawotobi, terwij) landscha psvolkscholen en zendingsscholen zijn gevestigd op resp. 14 ei) 7 plaatKen.

De inheemsche industrie is van weinig b<dang. Foeja zakt nog geklopt. Vlechtwerk; matt en hoeden, zakken enz., wordt nog vervaardigd voor eigen gebruik. J)c weefindustrie is ver-drongen door ingevoerde weefseis. Katoei wordt nog een weinig aangeplant op de erven. JJe To-aki's zijn goede smeden van wapens. Thans worden alleen nog j)arangs en lanspunten ge-inaakt. Het zijer word vroeger van Matano in Malili vorkregen; thans wordt het door Chineesche handelaren ingevoerd. Aan pottenbakken wordt nog veel gedaan; het product is voor bin-nenlandsch gebruik. Het hoofdmiddel van bestaan is nog landbouw. Rijst wordt voornamelijk geteeld o) > ladangs, waar ook niais, groenen en tweede gewassen worden geplant. 11 ier en daar ziet men ook tabak, die voor eigen gebruik wordt verbouwd. In enkele streken, zoals Konaw6, komen sawahs voor, maar de oppervlakte is nog gering. Rijst wordt bij den goeden oogst uitgevoerd. Bij een slechten oogst wordt zij niet ingevoerd en Jeeft de bevolking van andere in het land aanwezige voedingsmiddelen. Oebi en ketdla worden op de erven of kleine tuintjes en niet op de ladangs geplant. In vele streken leeft de bevolking nog hoofdzakelijk van sagoe, die in zoetwatermoerassen en moerassige dalen

wordt aangeplant. De klappercultuur is aan de kust uitgebreid. Uitvoer van kopra heeft nog plaats. Koffie wordt thans in de bergstreken meer en meer aangeplant. Do productie is nog niet noemenswaard. Wat aangaat de veeteelt, is de karbouwenstapel vrij groot. Een deel leeft in verwilderden staat. De karbouwen worden gebruikt als draag- en trekdiert voor de slacht. In 1929 woedde mitlruur in Z.O. Celebes, waar- door van den karbouwenstapel \pm 70% stierf. In 1932 is de epidemic tot staan gekomen door de bemoeiingen van een adjunct-veearts, die in 1931 te Kolaka word geplaatst. Daar de levensvoorwaarden in Laiwoei zeer gunstig zijn (uitgestrekte weidgronden en afwezigheid van tijgers) zal de veestapel zich spoedig herstellen, vooral ook, omdat uitvoer voorloopig is verboden. Het aantal runderen is nog gering. Een tweetal Chinesche handelaren heeft in Konawe een 100-tal Balineesch runderen, terwijl de op Soembawa-contract aan eenige hoofden gel- verdo koppels Balineesch vee goed gedijen en zich voorttellen. Het aantal paarden is even min groot; zij worden allen gebruikt als rij- of last- dier. Geiten koinen in groot aantal voor. Zij worden nog niet veel geslacht. Schapen zijn eerst in 1927 ingevoerd door een tweetal Chinesche handelaren; zij zijn nog niet in het bezit van de Inlanders. Hon den worden voor de jacht gebruikt. In Noord-Latonia worden zij ook gegeten. Castratie van vee is bij de bevolking bekend. Het wordt nibandoe genoemd en vindt toepassing bij karbouwen, honden en geiten. De vee- prijzen zijn st (r- gedaald en bedroegen in 1933 bijna 50% van die in 1927. De jacht wordt door de bevolking van Laiwoci beoefend ter voor- ziening in eigen behoefte aan vleesch, voor ver- maak en ter bescherming van landbouwgewas- sen. Gcjaagd wordt op herten, wilde varkens en anoeangs.) v- vischvangst wordt beoefend op zee, lungs de klisten, in de rivieren en moerassen. De Tolaki vischt ter voorziening in eigen be- hoefden, de Boegineezcn, Badjo's en Boeton- neezen ook voor den verkoop op de pasars. Geel roogdo visch wordt weinig uitgevoerd, meor lola (paarhoer- schelpeii), tri pang en agar-agar. Behalve deze, worden nog uitgevoerd: buffel- huiden, copra, rijst en boschproducten (rotan en damar). Do inzamcling van boschproducten is nog een belangrijk middel van bestaan der inheemsche bevolking. Uitvoer van hout heeft nu niet plaatH. Jfet lundHchap exploiteert do bosschei), gelegen aan do Staring- en Kolono- baai. Nabij P6opi, aan de laatstgenoemde baai, bovindt zich een klein djatibosehje en nabij WawoBoebagoo aan de Staringbaai een jongo cljati-aanj) ianl. In de bosschen van Noord- en Zuid-Kendari komt geelhout voor, dat ook wordt geexploiteerd en nu en dan uitgevoerd. jje han- del is hoofdzakelijk in handen van Chineezen en JJoegineezcn. Het voornaamste transport- middel is de koejie. Karbouwen worden gebruikt voor hot sloepen van rotan en het dragen van las ten. Paarden worden weinig als lasLdier gebruikt. Verder heeft men als transportmiddelen te land grobaks en auto's. Voor afvoer van boschproducten langs de rivieren gebruikt men bamboevlotten. Opvoer langs do rivieren heeft plaats met prauwen en sampans. De kustvaart geschiedt ook met prauwen, al of niet van zeilen en vlorken voorzien. Do K.P.M. onderhoudt een

geregelden dienst op Kendari; zij doet ook, ala er vracht is, kleinere uitvoerplaatsen langs de kust aan, o.a. Poelo Baroe in Straat Tiworo.

Wegens de geringe bevolkingsdichtheid (\pm 6 zielen per km.²) kan het wegennet slechts geleidelijk aan verbeterd worden. De bestaande autowegen hebben een totale lengte van 422 km.; zij loopen van Kendari over Wowotobi en Lam- boeja naar Kolaka (tot aan de grens 98 km.); van Wowotobi naar Ambekairi over Aboeki en Latoma (69 kin.); van Lamboeja over Motaha naar Andolo en Palangga (68 km.); van Andolo over Tinanggea naar Langkapa in Poleang- Roembia (totaan de grens 35 km.); van Tinanggea over Lakara naar Palangga (34 km.); zijweg naarToroboeloe (17 km.); van Toroboeloe over Ambesea, Wolagi en Lamboesa naar Lepolepo (37 km.); van Lam bo (bij Kolono) over Lepolepo naar den grooten weg Kendari-Kolaka (62 km.). De voornaamste paden zijn: van Motaha naar Lepolepo (vroeger auto weg); van Kendari langs de kust naar Wanggoedoe (Lasolo) en van daar naar Wiwirano tot de noordgrens, dicht- bij het Toewoeti-meer; van Lasolo via Asera naar Wiwirano en het pad van Ambekairi (La- tonia) naar Asera. Deze paden hebben een ge- zamenlijke lengte van \pm 350 km.

Er zijn in het landschap 2 landbouwconces- sies, door het Land verleend, bestemd voor klappercultuur, een aan een Europeaan en een aan een Chinees; verder 3 erfpachtspereellen, door het zelfbestuur verleend, waarvan 2 aan Chineezen en een aan een Japanner, ook alle voor klappercultuur bestemd.

Volgens de overlevering waren de eerste vorsten van Laiwoei nedergedaald uit den hemel te Rahoemboe in Loe woe, van waar zij naar het brongebied van de Konaweha-rivier waren getrokken. Later zakten zij die af en vestigden zich in de streek tusschen de rivieren Konaweha en Lahoemboetoe, Konawe genoemd. Hier is steeds het centrum van het bestuur over Laiwoei geweest. Na zijn vestiging in Konawe droeg do vorst van Laiwoei den titel van Makole van Konawe. In later tijd, toen door toename der bevolking het rijk zich had uitgebreid, werd door den Makol6 in het 0. in RanomaEto, de kuststreek vanaf do monding der Konaweha, in den benedenloop Sampara geheeten, tot aan Straat Tiworo, een ponggawa jiangesteld, en in het W. in Latoma, dat zich uitstrekke tot do Boni- golf, een sabandara. Zij hadden tot taak don eersten stoot van een invaller op te vangen on den vorst to waarschuwen, opdat deze het land in staat van tegenweer kon brengen. Do Makole*8 waren evenwel toch uict in staat overal in hun uitgestrekt gebied hun gezag to handhaven, zoodat eenigo streken van het rijk afvielen, zooals Mekongga, Poleang en Roeinbia. Door Makolo Sangca Inato word het rijk verdeeld onder zijn afstammelingen. Deze vorst, bij zi'n leven Magoe of Te Bawo genaamd, is wel do nicest bekende Makole van Laiwoei. AHe hoofdea brengen hun stamboom tot op dezon Sangen Inato terug. Hij was de zoon van een dochter van Mukole Ta wo Nirookoe en een Bonfischen vorstentelg, Aladockalla genaamd. Na don dood van Makole Tawd Nirookoe volgde Magoo of To Bawo, later bekend als Sangca Inato, hem op. Sedort do komst van Madoekalla begon do periodo van vermaagschapping on onderhoorig-

heid aan Bone, hetwelk voortduurde tot onze komst. Nog steeds heet de tijd v66r de komst van de Kompeni de "tempo Bon6". Sangea Inato gaf een aantal van zijn kinderen titels en verschillende landstreken te besturen. Die re-geling kwam hierop neer, dat in Laiwoei 2 land-schappjes ontstonden: 1°. Konaw6, staande onder het reohstreeksch bestuur van den Makol6, verdeeld in 7 districten: Wawotobi onder een soelewata; Tonggaena onder een ponggawa; Oew6pai onder een kapitan maldpo; Latoma onder een sabandara; Pondidaha onder een pa-bitjara of soelemandara; Aboeki onder een sapati (later inea assenemo en nog later bokdo genoemd); en Poeriala (Lamboeja) onder een ino-wa; 2°. RanomaEto, onder een sapati, die min of meet zelfstandig was, maar het oppergezag van den Makole van Konawe erkende. Onder dien sapati stonden de kapitan bontoaio van Sampara en de ponggawa van Poassia. Voorts waren aan Konawe onderhoorig: a. Andolo onder een anakia (afstammeling van den makole); b. Tongaena-Laiwoei zonder anakia en staande onder het bestuur van zijn eigen oorspronke-lijke hoofden, die schatplichtig waren aan den Makole; thans behoort deze landstreek tot de onderafdeeling Kolaka. Het district Lasolo was toenmaals nog onbewoond, terwijl Wawonii nog tot het sultanaat Wolio (Boeton) behoorde. De Makole van Konawe was vorst van het ge-heele landschap en werd bijgestaan door een hadat (osara), waarvan de leden als zoodanig poetoboe werden genoemd. De hadat van Konawe deed alle belangrijke zaken van het geheele landschap af en wees in overleg met die van RanamaEto den opvolger van den Makole aan. Makold Sangea Ginoboroë had den sapati van Aboeki aangewezen als zijn opvolger, zoo hij kinderloos mocht sterven. Door die aanwijzing werd de sapati inea assenemo of woetanbino-tisso genoemd, om aan te geven dat uit diens geslacht de makol6 moest worden gekozen. Toen dan ook genoemde makol6 zonder nakomelingen stierf, begaf Tohamba, de toenmalige sapati zich naar het paleis (laikaha) in Konaw6. De overige hadatleden wilden hem evenwel niet als vorst erkennen en zoodanig de verheffing van Tohamba niet door. Sedert is in Konaw6 geen Makole meer geweest. De titel inea assenemo verviel, omdat de drager geen makold werd, en werd vervangen door den titel bok6o, een Tolakisch woord, dat krokodil beteekent, om aan te geven, dat de drager do voornaamste anakia is. Vorengenoemde Sang6a Ginoboroë was de tweede Makol6 na Sang6 Inato; onder hem vestigde zich een anakia van Oew6pai in Wiwi-rano, dat grootere zelfstandigheid kreeg en rechtstreeks onder den Makole kwam te staan. Ook in Wongoedoe Tinoboe en Lembo (landstreek Lasolo) vestigden zich anakia's, die rechtstreeks in verbinding stonden met den vorst. Na den dood van Sangda Ginoboroë, toen er geen Makol6 meer in Konaw6 werd aange-8teld, viel het .rijk uiteen in van elkaar onafhankelijke deelen; het landschapje (zie hiervoren) Konaw6 in 7 deelen; het landschapje Ranoma- Eto werd zelfstandig en bleef den geheel vormen, daar de sapati zijn gezag wist te handhaven over den ponggawa en kapitan. In later tijd wist de sapati Te Bawo zich te doen verheffen tot Ma- kol6 van RanomaEto, wat mogelijk werd ge-

acht, omdat er in Konaw6 toch geen Makole was. Er werd evenwel wegens gebrek aan geld geen laikaha (paleis) gebouwd. Deze toestand bleef zoo tot onze komst en het was het 1 f- bestuur van RanomaEto, dat door ons werd beschouwd als het zelfbestuur van geheel Laiwoei. Andolo en Wiwirano werden ook onaf- hankelijk en de anakia's aldaar matigden zich den titel Makole van hun gebiedje aan. Lasolo, waar meerdere anakia's afzonderlijke staatjes vormden en geen eenheid bestond, werd door Ternate en Boengkoë schatplichtig gemaakt. Deze toestand duurde tot ± 1870, toen La Amana alias Hadji Tata, een afstammeling van den anakia van Wanggodoë, het bestuur over geheel Lasolo op zich nam. Hij verbood een- voudig het opbrengen van een schatting, zonder dat Boengkoë of Ternate er iets tegen deden. V66r hij het bestuur over Lasolo op zich nam, was hij lakina van Wawonii, dat eerst onder Boeton hoorde, maar onder hem van dat sultanaat vrij- kwani. Zooals reeds hiervoren is vermeld, werden, de vorst en hadat van RanomaEto door het Gouvernement als de radja en hadat van het landschap Laiwoei erkend. Eenige jaren geldeen werd het inheemsche bestuur gereorganiseerd. De indeeling van het landschap is thans offici- eel als volgt: 1. de gemeente RanomaEto, be- staande uit de ondergemeenten: Kendari, Kon- da, Abeli (Poasia), Sampara en Kolono; 2. de gemeente Konawe, bestaande uit de onderge- ineenten: Wawotobi, Oewepai, Lamboeja, Poendidaha, Tongaena, Aboeki en Latoma; 3. Andolo; 4. Palangga; 5. Lasolo; 6. Wiwirano, met de ondergemeente Asdra; 7. Wawonii. In de practijk noemt men sub 1 en 2 hoofd-districten, sub 3 t/m 7 en de ondergemeenten van sub 1 en 2 districten; de ondergemeente Asdra wordt dan onderdistrict genoemd. Het zelfbestuur b (-Htaat uit den radja (bestuurder) en de hadat, Hainen- gesteld uit een sapati en een kapitan. Na den dood van den ponggawa in 1928 werd geen ha- datlid met dien titel aangestekl.) e hadatleden worden aangesteld door den Gouverneur van Celebes en Onderhoorhchden, gehoord den bestuurder en de volgens de ad at daartoe aangewezen landsgrooten. De gemeente- en onderge- meentehoofden worden door het zelfbestuur be- noemd na gehouden verkiezing in hun ressort en na goedkeuring door den Gouverneur. Je kampoengs c.q. kampoengcomplexen staun onder kampoenghoofden, die, na gehouden ver- kiezing in de betrokken kampoengs, door het zelfbestuur worden benoeind, welke benoeming goedgekeurd moet worden door den Assistent- Resident van Boeton en Laiwoei.

Van de overeenkomBten, door het Ned-Ind. Gouvernement met Laiwoei gesloten, mogen hier vermelding vinden: het Jange contract van 27 artikelen op 13 April 1858, gesloten met La mango, radja van Kandarie en zijn hadat, bestannuo uit een sapati, een adjunct-kapitan en eei) ponggawa; het werd goedgekeurd bij G.B. van 31 Juli 1858. Zijn zoon Sao-Sao, radja van Laiwoei en zijn landsgrooten teekenden op 15 Mei J 880 een akte van verband, die werd goedgekeurd bij G.

B. van 14 November J 880. De vader van dozen radja was de zoon van den hiervoren reeda ge- noemden sapati Te Bawo, die zich den titel Ma- I kolG van RanomaEto had aangematigd. Op 21 December 1885 werd met radja Sao-Sao op zijn

hadat een nieuw lang contract gesloten, dat werd goedgekeurd bij G.B. van 5 Juli 1887. Bij supplettoire overeenkomsten werd dat contract aangevuld: op 17 Mei 1889 (G.B. 31 Mei 1890) met bepalingen tot bescherming van telegraaf-lijnen; op 13 Maart 1889 (G.B. 31 Mei 1890) met bepalingen tot tegengang van in- en uitvoer van oorlogsbepalingen; op 23 October 1897 (G.B. 4 April 1900) met bepalingen omtrent mijnbouw. Genoemd contract van 1885 met zijn aanvul-lingen werd vervangen door een nieuw lang contract, op 16 April 1906 gesloten met denzelfden radja Sao-Sao en zijn hadat, en goedgekeurd bij G.B. van 3 September 1906. Op denzelfden datum werd een supplettoire overeenkomst gesloten tot overname van het recht tot heffing van in- en uitvoerrechten en accijnzen en havengelden tegen een schadeloosstelling van / 900 's jaars (G.B. van 9 Juli 1906 n°. 4). Het opiummonopolie werd bij G.B. van 2 Februari 1907 n°. 14 overgenomen tegen een schadeloosstelling van / 600 's jaars. Bij supplettoire overeenkomst van 15 Februari 1912 (G.B. 5 April 1914) werd het vendureglement in het landschap van toepassing verklaard. Van al de zelfbesturende landschappen in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden had Laiwoei het langst zijn lang contract behouden, echter blijkbaar niet ten genoegen van radja en landsgrootten, die het lastig vonden al de artikelen te onthouden en na te komen, waaroni zij ten laatste zelf verzochten om maar onder de korte verklaring te komen. Op 30 Augustus 1917 legden de radja en zijn lands-grootten de korte verklaring volgens uniform model af, die werd goedgekeurd bij G.B. van 2 Augustus 1918 n°. 11. Radja Sao-Sao, die van 1885 af bestuurd was, overleed in November 1928, en werd tijdelijk vervuegd door zijn oudsten zoon Tekaka. Bij G.B. van 27 Juli 1933 n°. 32 werd machtiging verleend hem een akte van verband te doen tekenen, hetgeen is geschied op 9 November 1933.

Do radja woont in Kendari en heeft een bezoldiging van / 250 's maands, benevens een autotoelage uit de landschapkas. De leden van de hadat (genietici) ook salaris en toelagen voor reiskosten uit die kas. Andero bezoldigde hoofden zijn do gemeenten- en ondergemeentenhoofden, benevens het kumpoenghoofd van Kendari. Andere kumpoenghoofden zijn onbezoldigd en genieten slechts collectelonen. De gemeente-hoofden krijgen ook een kleine toelage voor reiskosten. De voornaamste inkomsten van het landschap worden getrokken uit belastingen: Sima assaparang atoeuwong, slachtbelasting, heffing van ingezamelde boschproducten, afkoopheerendiensten, drinkwaterleiding, verhuur van zitplaatsen op pasars, ojbrenst van without-exploitatie, en Gornemenschadeloosstellingen. Do voornaamste uitgaven zijn: restitutiepost (/ 32134), bezokkingen van het zelfbestuur, van hoofden en ambtenaren, reiskosten zelfbestuur en hoofden, volksonderwijs, voor bruggen en wegen en kosten boschexploitatie. Het rechtswezen is geregeld volgens artikel 17 der zelfbestuursregeling 1927.

Literatuur: F. Treffers; Het landschap Laiwoei in Z.O. Celebes en zijne bevolking, met kaart en afbeeklingen, Tijdschr. Aard. Gen. 2de serie, dl. XXXI, biz. 188 en v.; Dr. Ir. W. Dieckman en Ir. M. W. Julius, Algemeene geologie en

ertsafzettingen van Z.O. Celebes met kaart en illustraties, Jaarb. Mijnw. N.I. dl. 53 (1924), biz. 11 en v.; W. F. Gisolf, Mikroskopisch onderzoek van gesteenten uit Z.O. Celebes, Jaarb. / Mijnw. N.I. dl. 53 (1924), biz. 16 en v.; J. H. Jaspers, Van de Kendaribai naar de Lasolo rivier, Oostk. v. Celebes, met kaart; Tijdschr. Aard. Gen., dl. XLIII (1926), biz. 55—6/

BOLAANG-MONGONDou, BINTAOEITA, KAIIPANBESAR en BOLAANG-OEKI. (Aanv. / J. Din. I en II). Zelfbesturende landschappen, die de onderafdeeling Bolaang-Mongondou der afdeeling Manado (residentie Manado) vormen, onder een controleur, bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Kotamobagoe (Ind. Stb. 1932 no. 571). Zij hebben een gemeenschappelijk vermogen met gemeenschappelijke lasten en baten, welke verhandeld worden door de onderafdeelingkas van Bolaang-Mongondou. Het gebied van dit complex van zelfbesturen wordt begrensd: ten N. door de Celebes-zee, ten Z. door de Golf van Tomini, ten O. door de onderafdeeling Manabasa der afdeeling Manado en ten W. door de afdeeling Gorontalo der residentie Manado.

De vier landschappen bestaan voornamelijk uit bergland. Behalve de uitloopers van de Woeloei-mahatoes (= honderdgerbte) in het n.o.-lijk deel van het landschap Bolaang-Mongondou, zijn er twee bergketens welke door de onderafdeeling loopen van O. naar W.: de noordelijke, bestaande uit het Boeloedoea- en het Kabila-gerbte, begint ten W. van de Loinbagin-rivier; de zuidelijke, het Mongondou-gerbte, begint bij het Woeloei-mahatoes-gerbte en vindt, na de Molibagoe-inzinking, zijn voortzetting in het Bonegerbte, dat zich tot ver in het Gorontalo'sche uitstrekt. Daar verscheidene uitloopers van beide bergketens tot a an zee reiken, zijn de kusten veelal bergachtig, aan de Golf van Tomini in meerdere mate dan aan de Celebes-zee. De kustvlakten zijn dan ook veelal niet breed; de voornaamste zijn aan de n.kust: die tusschen de Pojar-rivier en den Maririhuvel, die tusschen laatstgenoemden huvel en hot Liwoonggerbte; voorts die van Lolak, Ajoeng, Sangkoep, Bintaena, Bohabal, Bolaiing-Itang, Boroko en Boeko; aan de z.-kust worden aangetroffen de kustvlakten van Boejat, Kotaboanan, Togid, Motongkad, Noengan, Doemagin, Matandoi, Pinolosian, Linawanen Molibagoe. Tusschen genoemde bergcomplexen vindt men twee groote hoogvlakten: van Mongondou en van Doemoga, van elkaar gescheiden door een 100 m. hoogen heuvelrug. De eerste hoogvlakte loopt naar het O. en N.O. op tot 500 " 600 m. en heeft een ruimen uitgang naar de n.kust, tusschen het Boeloedoea-gerbte en de uitloopers van do Woeloei-mahatoes; de uitgang naar het Z. is nauwel en kan worden beschouwd als de inzinking tusschen de uitloopers van de Woeloei-mahatoes en het Mongondou-gerbte. Aan den n.o.-lijker rand van die hoogvlakte staat de vulkaan Ambang (2070 m.). Do Doemoga-vlakte heeft naar het N. een nauwen uitgang langs de Lonibaginrivier en naar het Z. door de inzinking tusschen het Mongondou- en het ten W. daarvan gelegen Bonegerbte. Terwyl de eerstgenoemde hoogvlakte veel eruptief gesteente, zwavel- en wannwaterbronnen heeft, is de Doemoga-vlakte vlak met een kleibodoni

met op vele plaatsen een veenformatie. In het N.O. in de Woeloer-mahatoesbergen ligt nog de ± 1050 ni. hooge Poigar-hoogvlakte, waarvan <le bodemgesteldheid van vulkanischen a r d is. Wat de mate van vruchtbaarheid betreft staan de hoogvlakten van Mongondovi en Poigar beneaen, dan volgen de kustvlakten en vervolgens de hoogdakte van Doemoga.

Aan den rand der Poigarhoogvlakte ligt het bergmeer Danau Moat, dat hoofdzakelijk gevondt door de in het Z.O. daarin stroomende Montagai-rivier. In het N.W. wordt het meerwater door de Poigarrivier afgevoerd, die na door het kleine Iloloi-meer gegaan te zijn, in de Celebes-zee uitmondt. Zoowel de noord- als de zuidkust bestaat afwisselend uit strand en rotsen. Aan de n.-kust ligt een vicrtal eilanden, n.l. P. Molosing, tusschen Inobonto en de baai van Oeki, en P. Tiga tusschen Maelang en Do-misil. Aan de z.-kust vindt men een twdetal eilanden: P. Koemake en P. Bomboajanon, die de reede van Kotabocnan beschermen. Voorbij kaap Flesko vindt men P. Lainpoe of P. Kelapa met een vuurtoren. Voor de kust bij Tobajagan liggen P. Pondang en P. Babi.

De meeste landingsplaatsen zijn gelegen aan een open kust, zooals; Bolaang, Bolaang-Itang en Boeko aan de Celebes-zee, en Noengan en Molibagoe aan de Golf van Tomini. Gedurende een deel van het jaar zijn zij aan de n.-kust door de w. en n.winden en aan de zuidkust door de zuidwinden van een geregelde communicatie over zee zoo goed als afgesloten. Baaien, te alien tijde voor de kleine scheepvaart geschikt, zijn in het N. die van Laboean-Oeki en Domisil in Bolaang Mongondou, benevens die van Boroko in Kaidipanbesar; in het Z. die van Djiko in Bolaang-Mongondou en van Panango in Bolaang-Oeki. De Laboean-Oeki-baai met een goede ligplaats voor zeeschepen is van het bin-neland voor handelsverkeer nog niet toegan-kelijk. De aanleg van een behoorlijken verkeers- weg daarheen zou van de noodlijdende onder-afdeelingkas te zware offers eischen. De reede van Inobonto is nog steeds de plaats, waar de K.P.M. booten, ook in den w. moesson, lossen en laden. Zij is door een autoweg verbonden met de onderafdeelingshoofdplaats Kotamabagoe op de volkrijke hoogvlakte van Mongondou; 8 km. oostelijk van Inobonto ligt de open reede van Bolaang, de vroegere havenplaats. De rivieren in de onderafdeeling zijn te ondiep en te sneJ- stroomend om van belang te kunnen zijn voor de scheepvaart; de voornaamste zijn, uitmondende in de Celebes-zee (van het O. af gerekend): de Kali Poigar, (op de grens met de Minahasa), de Kali Nonapan, de Bantik- of Bolaang-rivier, de Lombagin-rivier (bij Inobonto), onstaande uit de samenvloeiing, boven Lengagon, van de Ong- kak-Mongondou en Ongkak-Doemoga ; de kali Lolak, de kali Ajong, de kali Sangkoop (op de grens van Bolaang-Mongondou met Bintaena); de kali Bohabak, de kali Bolaang-Itang en kali Atinggola of Andagile (op de grens van Kaidipanbesar met Gorontalo). In het Z., uitmondende in de Golf van Tomini, zijn vermeldenswaard de K. Boeijat (op de grens met de Minahasa), de K. Togid, de K. Motongkad, do Molobog-rivier, de K. Noengan (alle in Bo-laang-Mongondou) en de rivier van Molibagoe in Bolaang-Oeki. Van al deze rivieren wordt door

de bevolking het meest gebruik gemaakt van de Lombagin met haar hoofdakten en wel voor den afvoer van boschproducten (rotan, damar, hout).

De voornaamste wegen in het landschap Bolaang-Mongondou zijn voor autoverkeer geschikt; de bruggen en duikers zijn zooveel mogelijk permanent gemaakt. De belangrijkste wegen zijn: 1. die van Kotamabagoe over Bolaang (48 km.) en Poigar (75 km.) langs de kust naar de Minahasa; 2. die van Kotamabagoe over Doemoga, Doelodoeo naar Bolaang-Oeki; 3. die van Kotamabagoe over Poopo naar de grens met de Minahasa; 4. die van Pontodon over Bilalang naar Pasi en van Pasi naar Pino- ba; 5. die van Kotamabagoe naar Honda jag en verder over Kotabocnan naar Togid. Van den weg Kotamabagoe naar Bolaang gaat een verbeterd pad naar Laboean-Oeki (25 km.) en van daar langs de kust naar Bintaena (60 km.). In dit landschap heeft men dat verbeterd pad Joepen tot aan de grens met Kaidipanbesar. In dit landschap is de kustweg van Boroko (zetel van den bestuurder) over Bolaang-Itang naar de grens met Bintaena voor het grootst gedeelte geschikt gemaakt voor autoverkeer; van Boroko naar het W. loopt een verbeterd paardenpad tot de grens met Gorontalo. In het landschap Bolaang-Oeki heeft men alleen paardenpaden. Ver-keersmiddelen zijn te water; prauwen, K.P.M. booten en op de rivieren ook vollen; te land: paarden, rijwiden, bendies, ossenkarren, per-sonen- en vrachtauto's.

Alle kampeongs zijn waar mogelijk langs bestaande wegen aangelegd. In vele kampeongs zijn pleincn en om de bebouwde korn zijn tuinen aangelegd. Erven en kampeongwegen zijn goed onderhouden. De huizen »taan op p; il <: n en zijn over het algemeen in Bolaang 31 ong <judo be- hoorlijk gebouwd; zij bevatten elk 6 <: n /z.in. In de overige landschappen is aan de lmi: ; vesting der bevolking nog veel te verbeteri). De door afstammelingen van eertijds uitgeweken Minahassers bewoonde dorpen zijn op h; uvels gebouwd. Ofschoon reeds meer dan een eeu w in Mongondou gevestigd, hebben zij ziah ni <: t in de inheemsche bevolking opgelost on zijn tot het Christendom overgegaan toen een zcndclng-leeraar hier in 1905 zich kwam vestige).

Ointrent de afkomst en stamindeling der inheemsche bevolking is met wcinig zekerheid iets mede te deelen. Volgens een oude overlevering moet de vlakte van Doemoga de baker- mat zijn van den Bolaang-Mongondoucr. Van (laar zouden de nakomelingen van vier stam- ouders zich hebben verspreid naar de hoog- vlakte van Mongondou ; cen decl vestigde zich bij den lieuvcl Moibondoc en vormde de bcvol- king van het tegenwoordige onderdistrict Pasi, terwijl cen ander gedeelte zich nederzette bij den Toedoei (= top) LoJoJan (de voorouders der bevolking van het tegenwoordige onderdistrict Lolojan). Later zouden op last van cen zekeren radja Poenoek de in de vlakte van Doemoga achtergeblevenen zich naar de vruchtbare hoogvlakte van Mongondou hebben verj)laast. Van hier uit heeft verdcro verspreiding naar de kuststreken plaats gehad. Alleen het eigenlijke Bolaiiangsche moet een oorspronkelijke bevolking, afkomstig van Boentalo (bij de baai van Oeki), hebben gehad. Elko kampeong der hoog-

vlakte had aan de kust een bepaalde streek, waar uitsluitend haar bevolking heen trok om zout te maken en te visschen, met het gevolg, dat langzamerhand aldaar een nederzetting ontstond, die tobacoen werd genoemd. Zoo hebben nu nog de kampoengs Mongkonai, Ko-pandakan en Mojak op de hoogvlakte respectievelijk als tobacoen: Toetajan, Boejat en Mo-tongkad aan de z.-kust, terwijl Pasi als tobacoen Poigar aan de n.-kust heeft.

De inheemsche bevolking van Bolaang-Oeki is van Gorontaloesche origine, terwijl die van Kaiclipanbesar en Bintaena uit het Bwool-sche stammen.

De klasse-indeeling der bevolking was vroeger in hoofdzaak een vierdelige: de adel (mo-dodatoe), de tweede adel (bangsa kohongian), de vrije derde stand (bangsa toean in lipoe) en de slavenstand (bangsa ata). Na afschaffing van de slavernij en het pandelingschap zijn de laatstgenoemde twee standen vrijwel samengesmolten (zie de elfde en vijftiende jaargangen van de „Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendinggenootschap”).

Het grootste gedeelte der inheemsche bevolking van de vier landschappen belijft den Islam. Evenals in Tolitoli heeft de S.I. in deze streken vroeger een slechten invloed gehad op den politieken toestand, thans is dat niet meer het geval. Het Christendom wordt beleden door de meeste afstaminelingen der gelimmigreerde Minahassers en door ± 5000 inheemschen, v.n.l. Mongondouers. De kampoeng Boentak in het landschap Bintaena is byna geheel tot het Christendom overgegaan. Heidenen worden nog in gering aantal aangetroffen in de kampoengs der gelimmigreerde Minahassers, in het onderdistrict Pasi, op de hoogvlakte van Doemoga en in Bintaena.

De inheemsche bevolking van elk landschap spreekt liaar eigen taal. Het Maleisch wordt veel gesproken en verstaan.

Hoofdmiddel van bestaan der inheemsche bevolking is landbouw; bijkomende bronnen van inkomsten van cenig belang zijn: visscherij, kleinhandel, het inzamelen van boschproducten en het werken op ondernemingen of bij de landschapswerken. Lijst en mais worden voornamelijk op ladang verbouwd. Do cultuur van rijst op sawahs neemt evenwel toe; aawahcomplexen vindt men o.a. in het landschap Kaidipanbesar, bij de kampoeng Pontak en bij Bolaang-Jtang en in het landschap Bolaing-Mongondou, bij Toengoi en Kopandakan (op de hoogvlakte) en bij de kampoengs Kinolontagan, Boejat, Kajoemojondo en Motongkad. De verkregen oogst dient vrijwel geheel voor eigen consumptie. Rijst-tekorten worden aangevuld met iruis, oobisoorten en sagoe. Vreemdelingen en ondernemingen zijn aangewezen op geïmporteerde rijst. De klappercultuur is zeer uitgebreid; de copra wordt uitgevoerd naar Manado¹. Gorontalo op Makassar. Ook de koffiecultuur breidt zich uit. Op de bestaande landbouwconcessies (25) en erfpachterceelen wordt voornamelijk klappercultuur gedreven. Slechts de onderneming Modajak plant alleen kofie. Tabak wordt door de bevolking voor binnenlandsche consumptie verbouwd. De veepestal is voldoende voor de behoeften der bevolking; uitvoer van vee heeft niet plaats. De Industrie is

van weinig belang. Te Boroko (landschap Kaidipanbesar) is een weefschool opgericht. Goudwasscherij komt niet voor. Er zijn nog 2 mijnbouwexploitatie en exploratie-maatschappijen; de ontvangsten uit cijns en vastrecht daarvan zijn evenwel voor 1934 pro memorie geraamd. De visscherij levert nauwelijks voldoende op voor de binnenlandsche consumptie. Gedroogde en gezouten visch wordt ingevoerd van Makassar. Jacht wordt beoefend — maar niet als middel van bestaan — op wilde varkens, herten, anoa's, babi-roesa en vogels. Ter bescherming van den landbouw wordt ook gebruik gemaakt van varkensgif, verstrekt door het bestuur. Als gevolg van de lage prijzen der boschproducten (rotan, da mar, hout) is de inzameling en uitvoer daarvan zeer achteruitgegaan, ofschoon de meeste Bergen nog met zwaar bosch bedekt zijn, waarin veel goede houtsoorten (ebben- en ijzer-hout) evenals rotan, da mar en pakoe-dara voorkomen. Voor het kappen van hout worden tegen betaling, ten behoeve der onderafdeelingsskas, licenties verstrekt. De handel op de pasarg, vo oral te Kota-mobagoe (onderafdeelingss- hoofdplaats) is druk. Opkoop van inheemsche producten geschiedt door uitheemsche handlaren, voornamelijk agenten van te Manado gevestigde firma's.

De gezondheidstoestand der bevolking is over het algemeen vrij gunstig.

Het onderwijs wordt verzorgd door de zending (in het landschap Bolaing-Mongondou en Boroko) en de zelfbesturen.

De financieele toestand der onderafdeelingsskas is ongunstig. De inkomsten zijn sterk gedaald. De belastingen zijn: inkomstenbelasting, opcenten, crisisheffing, personeele belasting, motorvoertuigenbelasting, recht op de inzameling van boschproducten en slachtbelasting. De opbrengst van den afkoop van heerendiensten wordt geheel verbruikt voor de uitvoering van heerendienstwerken. Andere inkomsten zijn: Gouvernementsschadeloosstellingen voor de overname van de heffing van uitvoerrechten en het havenbeheer en verder inkomsten uit landbouwconcessies en erfpachterceelen, verhuur van gronden, verhuur van landchapsgebouwen en van zitplaatsen op pasars, uit kapvergunningen enz. Een groot deel der inkomsten moet besteed worden aan de betaling van de restitutiepost, de bezoldigingen en toelagen voor reis- en verblijfkosten der zelfbestuurders, inlandsche hoofden en ambtenaren en ambts-toelagen der zelfbestuurders. Een crisiskorting van 17% wordt toegepast op de bovengenoemde bezoldigingen.

De rechtspraak geschiedt volgens art. 19 der Zelfbestuursregelen 1927 en daarop berustende zelfbestuursverordeningen en residentsbesluiten.

Hieronder volgen eenige bijzonderheden omtrent elk der landschappen afzonderlijk:

Bolaang-Mongondou (zie Df. I) is het grootste der vier bovengenoemde landschappen. Met wordt begrensd: ten N. door de Celebes-zee; ten O. door de Minuhasa, waarvan het gescheiden is door de Poigar-rivier van haar monding in de Celebes-zee tot aan het meer Iloilo; door den o.- en z.-oever van dit meer tot daai., waar de Poigar-rivier erin stroomt; door deze rivier tot aan haar oorsprong uit het meer Danau (Modat), daarna door den n.- en o.-oever van dit meer tot de uitmonding daarvan van do Mon-

tagai-rivier; verder door deze rivier tot haar oorsprong op den B. Kolodan, gelgcn in de waterscheiding tusschen de Celebes-zee en de Golf van Tomini; voorts door genoemde waterscheiding tot den oorsprong van de Boejat- kiri-rivier op het Liandoekgebergte, door deze rivier tot haar uitmonding in de Boejat en ten slotte door laatstgenoemde rivier tot haar uitmonding in de Tomini-bocht. Ten Z. wordt het landschap begrensd door de Golf van Tomini en ten W. door de landschappen Bintaena en Bolaang-Oeki, van welke het gescheiden is door de Sangkoeb-rivier van haar uitmonding in de Celebes-zee tot haar samenvloeiing met de Biaoe-rivier; vervolgens door deze rivier tot haar bronnen op de primaire waterscheiding tusschen n.- en z.-kust; verder door die waterscheiding z.o.-waarts gaande tot den B. Sogoe en ten laatste door den van hier gaanden uitlooper in z.-lijke richting over de toppen Tapa, Tolendang en Pa-nang tot Tandjoeng Labotta aan de Golf van Tomini.

De bevolking van Bolaang-Mongondou bestaat uit 113 Europeanen en daarmede gelijk-gestelden, 54.039 Inlanders, 760 Chineezen, 179 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 55,091 zielen (zie tabel 19, DI. II, Indisch Verslag 1933). De inheemschen zijn voor het grootste gedeelte Mohammedaan, voor een kleiner gedeelte Christen. Het Christendom wordt hier gepropageerd door het Nederlandsche zendelinggenootschap. Heidenen heeft men nog alleen onder de afstamelingen der vroeger naar hier uitgeweken Minalhassers.

De oude contracten met Bolaang-Mongondou en de drie andere landschappen zijn ongeveer gelijklooiend aan die met het landschap Boeol (zie aanv. artikel BOEOL). Het laatste lange contract werd gesloten op 22 October 1895 met Riedel Manual Manoppo en zijn mantri's, goed-gekeurd bij G.B. van 8 Juli 1896 no. 4. Het bevatte 34 artikelen (model contract 1894) en deed de gouvernementeele bemoeienis met het landschap toenemen. Suppletioire overeenkomsten werden daarna gesloten: 1. op 2 April 1898 betreffende den mijnbouw (G.B. 4 Juni 1898 no. 2); 2. op 2 April 1988 betreffende de uitvoer-rechten (overname daarvan tegen een schade-loosstelling van / 4500, goedgekeurd bij G.B. van 14 Mei 1898 no. 28); 3. op 25 Mei 1901 betreffende de verdeling der echadeloosstellingen (G.B. van 4 Augustus 1901) en 4. op 29 Maart 1901 omtrent overname van het havenbeheer tegen een schade-loosstelling van / 300 (G.B. 15 Januari 1902 no. 43). In 1900 werd de politieke toestand in het landschap ongunstig wegens oppositie van eenige hoofden en een deel der bevolking tegen den radja. Meer directe bemoeienis van het Gouvernement werd noodig geacht en een controleur over de noodige bestuurs-middelen werd te Kotabaroe op de hoogvlakte van Mongondou geplaatst. De ontevredenheid der bevolking uitte zich in Augustus 1902 door een aanval op de gevangenis te Poopo, waardoor het zenden van een militaire macht werd noodig geacht. De radja Riedel Manual Manoppo werd bij G.B. van 12 December 1902 no. 10 van zijn waardigheid ontheven en vervangen door Datoe Cornelia Manoppo, die een akte van verband teekende op 3 October 1905, goedgekeurd bij G.B. van 24 Januari 1906 no. 7. Onder het be-

stuur van dezen radja keerden rust en orde terug en konden de militairen in 1906 worden teruggezonden. Met hem werd op 12 Maart 1907 een suppletioire overeenkomst gesloten ter nadere regeling van de grenzen van het landschap, die in vorige contracten minder juist waren omschreven. Die regeling werd goedgekeurd bij G.B. van 12 September 1907 no. 30. Het lange contract van 1895 werd in 1912 vervangen door de korte verklaring volgens uniform model, afgelegd door bovengenoemden radja Datoe Cornelis op 8 October van dat jaar en goedgekeurd bij G.B. van 12 Februari 1913 no. 49. Deze radja stierf in Februari 1927. Zijn zoon werd door den Resident van Manado tijdelijk tot waarnemend bestuurder aangesteld en in Juli 1927 door de regering als zelfbestuurder aangewezen. Den 28sten Juni 1928 teekende hij een akte van verband, die bij G.B. van 11 Januari 1929 no. 4x werd goedgekeurd. Het ambt van djogoege is gesupprimeerd. Bolaang-Mongondou heeft dus geen landsgroten meer. Districtshoofden en onderdistrictshoofden werden vroeger weleens aangemerkt als landsgroten. Zij zijn nu evenwel gewone zelfbestuursambtenaren, wier aanstelling geschiedt door den zelfbestuurder onder goedkeuring van den Resident van Manado. Er zijn thans twee districtshoofden (pengoeloes) van Mongondou en Bolaang, benevens 5 onderdistrictshoofden (major cadato) van Kotaboenan (eigenlijk een district), Doemoga (zelfstandig onderdistrict), Lolajan, Pasi en Bolaang. De radja (zelfbestuurder) geniet een maandelijksche bezoldiging van / 500 benevens een toelage voor reis- en verblijfkosten en een ambtstoelage. Ook de districts- en onderdistrictshoofden worden uit de onderafdeelingkas bezoldigd en genieten een toelage voor reis- en verblijfkosten. Op de bezoldigingen van den bestuurder en bovengenoemde hoofden wordt een crisiskortijng van 17% toegepast. De kamponghoofden (sengadi's) zijn onbezoldigd, doch genieten coHectcloonen. De bestuurder heeft nog eenige inkomsten uit z.g. domeinen (gering) en uit het uitsluitend recht op de vischvangst uit het inooras Bocong bij Togid aan de kust van Kotaboenan en uit het meer Danau.

Bintaena (zic DI. I) is het kleinste der vier verbonden landschappen en vormde oudtijds een regentschap van Bolaang-Mongondou. Zijn grenzen zijn: ten N. de Celebes-zee; ten O. de Biaoe-rivier van haar bronnen op de hoofdwaterscheiding tusschen de n.- en z.-kust stroom-afwaarts tot haar samenvloeiing met de Sangkoeb-rivier en verder deze stroom tot zijn monding in de Celebes-zee (grens met Bolaang-Mongondou); ten Z. de primaire waterscheiding tusschen de n.- en z.-kust (grens met Bolaang-Oeki) en ten W. de meridiaan over de oude monding der Biontong-rivier aan de Celebes-zee, de zoogenaamde Bocong-diti (grens met JCaiddil) anbesar).

De bevolking van Bintaena bestaat uit 4 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 2172 Inlanders, 18 Chineezen en 84 andere Vreemde Oosterlingen, of tezamen 2278 zielen. De godsdienst van het overgrote deel der inheemsche bevolking is de Islam; de bewoners der kani-poen Hoentoeck, die eenige jaren geleden nog heidenen waren, zijn nu bijna allen tot het Christendom overgegaan.

Het laatste lange contract van Bintaena werd 22 Juli 1895 gesloten met den radja Mohamad Datoengsolang en mede onderteekend door zijn mantri's. Het werd goedgekeurd bij G.B. van 8 Juli 1896 no. 4 en bevatte vrijwel dezelfde bepalingen als het laatste lange contract met Bolaang-Mongondou. Het werd aangevuld door de volgende suppletioire overeenkomsten: van 25 Juli 1897 (G.B. 24 September 1897 no. 17) betreffende den mijnbouw; van 9 September 1897 (G.B. 14 Mei 1898 no. 28) betreffende de overname door het Gouvernement van het recht tot heffing van uitvoerrechten tegen een jaarlijksche schadeloosstelling groot / 100; van 26 Maart 1901 (G.B. 15 Januari 1902 no. 43) betreffende de overname van het havenbeheer door het Gouvernement tegen een jaarlijksche schadeloosstelling van / 25; van 21 Februari 1907 (G.B. 12 September 1907 no. 30) betreffende de vaststelling der grenzen van het land-schap. Bovengenoemde radja Mohamad Datoengsolang is in 1895 aan het bestuur gekomen na het teekenen van een akte van verband, goedgekeurd bij G.B. van 13 October 1895. Hij is nog in functie en onderscheiden met de kleine gouden ster, woont te Bintaena, heeft geen landsgroten of mantri's meer en als hulp slechts een bezoldigden schrijver. Uit de onderafdeelingsskas geniet hij een bezoldiging van f 150 's maands (met een korting van 17%), een toe-lage voor reisa- en verblijfkosten en een ambts-toelage. De kampong-hoofden, sengadi's, zijn onbezoldigd en ontvangen slechts collecteloo-nen.

Kaidipanbesar (zie DI. II) is ontstaan door de samenvoeging van do landschappen Kaidipan en Bolaang-Itang onder den bestuurder van het laatstgenoemde landschap Ram Soeit Pontoh, die daarvoor op 26 April 1913 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, goedgekeurd bij G.B. van 31 Juli 1913 no. 30 (zie over de samenvoeging de G.B. van 16 September 1912 no. 9 en van 1 Februari 1913 no. 39). Bij verklaring van den bestuurder van 16 November 1914, goedgekeurd bij G.B. van 21 Februari 1916, werden de grenzen van het nieuwe landschap vastgesteld. Die grenzen zijn thans: ten N. de Celbes-ze; ten O. de mcridiaan over de oude monding der Biontong-rivier aan do Celebes-ze, de zoogenaamde Boenongditi, (met Bintaena), ten Z. do primaire waterscheiding tusschen n.- en z.-kust (inet Gorontalo) en ten W. de Andagilrivier van haar monding in de Celbea-ze tot de primaire waterscheiding voor-nocind (met Gorontalo). De enclave, gelegen in de onderafdeeling K wandung dor afdeeling Gorontalo, omvattende het gebied dor kampongs Gcntocma en I mana, werd ingevolge verklaring van het zelfbestuur van Kaidipan-besar do. 16 November 1914 aan het Gouvernement afge-taan on daarna toegevoegd aan het rechtstreeks bestuur gebied (onderafdeeling Kwandang).

Bo bevolking van Kaidipanbesar bestaat uit: G Europeanen en daarmedo gelijkgesteld, 10.004 Inlanders, 65 Chincezen en 160 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 10.235 zielen (vide tabel 19, 2e dl. Ind. Verslag 1933). Do inheemsche bevolking is zoo good als geheel Mohammedaan; slechts enklen zyn Christen | worden; heidenen vindt men niet in het land-

schap. Do oude contracten met Kaidipan en Bolaang-Itang zijn ongeveer gelijkloidend aan die van Bolaang-Mongondou. Ook daar werden bij suppletioire overeenkomsten in 1897 regelingen getroffen betreffende den mijnbouw en het recht tot heffen van uitvoerrechten overgenomen tegen een jaarlijksche schadeloosstelling in elk landschap van / 150, terwijl in 1901 werd overgenomen het havenbeheer tegen een jaarlijksche schadeloosstelling van / 40 in elk landschap. De bestuurder Ram Soeit Pontoh is nog in functie en woont in Bordko. Hij is gedecoreerd met de kleine gouden ster en geniet uit de onderafdeelingsskas een bezoldiging van / 200 's maands (minus 17% korting) benevens een ambts-toelage en een toelage voor reisa- en verblijfkosten. De twee voormalige landschappen Bolaang-Itang en Kaidipan vormen thans twee districten, het eerste onder een djogoeog en het tweede onder een marsaoleh. Het laatste ambt wordt thans waargenomen door den eerstgenoemde titularis, wiens bezoldiging uit de onderafdeelingsskas / 150 (-17% korting) bedraagt; hij krijgt ook een toelage voor reisa- en verblijfkosten. De kampong-hoofden, se-ngadi's, zijn onbezoldigd en genietten slechts collecteloo-nen.

Bolaang-Oeki (zie DI. II). De grenzen van dit landschap zijn: ten N. de waterscheiding tusschen n.- en z.-kust; ten O. de secundaire waterscheiding, welke, aansluitende aan de Goe-noeng Sogoeog van de primaire waterscheiding op de n.-grens, zich over de bergen Goenoeng Tapa, Tolondan en Panang in ongeveer z.-lijke richting uitstrekt tot Tandjoeng Labotta; ten Z. de Tomini-bocht; ten W. de rug van het Hoe-najokiki-gebergte van de tandjoeng Hoenajo-kiki tot de bronnen van de Taloeoda-rivier in het primair waterscheiding-gebergte (zie G.B. 1 Maart 1913 no. 9).

De bevolking van Bolaang-Oeki bestaat uit 5 Europeanen en daarmedo gelijkgesteld, 4449 Inlanders, 13 Chincezen en 7 andere Vreemde Oosterlingen of tezamen 4474 zielen (tabel 19, deel II, Indisch Verslag 1933). De Bolaang-Oekiers, oorspronkelijk afkomstig uit het Go-rontalosse, beweren eertijds het eiland Lembeh (bij Kema in de Minahasa) te hebben bewoond, vandaar we er naar Gorontalo en later naar Bolaang-Oeki te zijn getrokken. Zij bolijden den Islam; slechts enkele Christenen vindt men onder hen. Heidenen komen niet voor in het landschap. Do oudo contracten met het zelfbestuur van Bolaang-Oeki zijn vrijwel gelijkloidend aan die van Bolaang-Mongondou. Het laatste lange contract was van 11 September 1895, gesloten met Willem van Gobol en zijn mantri's on goedgekeurd bij G.B. van 8 Juli 1896 no. 4. Het werd aangevuld bij suppletioire overeenkomsten: van 26 Juli 1897 (G.B. 24 September 1897 no. 17) betreffende den mijnbouw; van 19 September 1897 (G.B. 14 Mei 1898 no. 28) betreffende de overname van het recht tot heffen van uitvoerrechten tegen een schadeloosstelling van f 100 jaars; van 25 Mei 1901 (G.B. 15 Januari 1902 no. 43) betreffende do overname van hot havenbeheer tegen een jaarlijkscho schadeloosstelling van / 40. Willem van Gobol werd opgevolgd door Hasan van Gobol, dio op 23 Juni 1903 een akte van verband teekende, welko werd goedgekeurd bij G.B. van 27 October 1903. Onder hem werd

een suppletore overeenkomst gesloten betreffende de vaststelling der grenzen van het landschap en wel op 17 Maart 1907, goedgekeurd bij G.B. van 12 September 1907 no. 30. Het lange contract van IS95 werd in 1912 vervangen door de korte verklaring volgens uniform model, die op 3 October 1912 door Hasan van Gobel werd afgelegd en bij G.B. van 12 Februari 1913 no. 49 werd goedgekeurd. Deze radja is nog in functie, woont in de kampong Molibagoe en geniet uit de onderafdeelingkas een maandelijksche bezoldiging van f 150 (— 17% korting) benevens een ambtstoelage en een toelage voor reis- en verblijfkosten. De radja wordt in het bestuur bijgestaan door zijn zoon Eduard, die in 1927 tot radja-moeda werd aangesteld. De kampong-hoofden, sengadi's, genieten geen bezoldiging maar ontvangen alleen collecteloozen.

Literatuur (Aanv.): W. Dunnebie, Verloven met vrouwen in Bolaang-Mongondou, T.B.G. 1931, 530; Bolaang-Mongondou A future paradise for European Cultivators, by Spectator, m.k. en ill. Sluyters Monthly 2 (1921), 17; W. Dunnebie, Zelfbestuur in Bolaang-Mongondou (1916); Adatr. bund. XXXIII, biz. 368.

BINTAOENA. Zie BOLAANG-MONGONDOU, BINTAOENA, KAIIPANBESAR, BO-LAANG-OEKI.

KAIIPANBESAR. Zie BOLAANG-MONGONDOU, BINTAOENA, KAIIPANBESAR, BOLAANG-OEKI.

BOLAANG-OEKI. Zie BOLAANG-MONGONDOU, BINTAOENA, KAIIPANBESAR, BOLAANG-OEKI.

TALAUD-EILANDEN (DE) (Zie deel IV) vormen sedert 1912 een zelfstandig zelfbesturend landschap met eigen landschapskas. De radja's der Sangihe-eilanden hebben van al hun aanspraken op de tot het gebied van hun landschap behorende djogoegoeschappen op de Talaud- en Nanoesa- (zie Bl. III) eilanden ten behoeve van de Nederlandsch-Indische regering afstand gedaan bij akten (verklaringen), onderscheidenlijk gedagteekend Sioae 6 Mei 1912, Taboekan 11 Mei 1912, Kandhar-Taroena 13 Mei 1912, Manganiote 13 Mei 1912 en Tagoelandang 15 Mei 1912. Bij G.B. van 18 Februari 1915 no. 18 werden bovenbedoelde verklaringen goedgekeurd en de daarbij afgestane djogoegoeschappen vereenigd tot 66n zelfbesturend landschap, onder den naam *Taloud-eilanden*. Voorts werd bij art. 4 van datzelfde besluit bepaald, dat het zelfbestuur van het nieuwe landschap voorloopig zou worden uitgeoefend door een raad van djogoegoes (lands grooten), samengesteld uit de hoofden van de op deze eilanden aanwezige djogoegoeschappen en voorgezeten door den Controleur der Taloud-eilanden. Genoemde raad heeft op 27 Maart 1916 de korte verklaring volgens uniform model afgelegd, die bij G.B. van 29 September 1916 no. 3 werd goedgekeurd. Met instemming der lands grooten werd evenwel bij G.B. van 15 Juli 1921 no. 24 bovenbedoeld art. 4 van het besluit van 18 Februari 1915 no. 18 ingetrokken en tevens machtiging verleend om J. S. Tamawiwi de korte verklaring (volgens uniform model) te doen afleggen. Dit is geschied op 8 September 1921 en de betreffende akte is goedgekeurd bij G.B. van 28 Juli 1922 no. 31. Het aantal djogoegoes, in 1915 nog 5 bedragende, werd successievelijk verminderd tot 2 (van Liroeng en Nanoesa). Zij zijn

geen lands grooten meer, maar districtshoofden, dus zelfbestuursambtenaren.

Het landschap Taloud-eilanden vormt met de vijf landschappen der Sangihe-(Sangi-) eilanden tezamen de afdeling Sangihe en Taloud eilanden, omvattende de eilandengroep van dien naam, waaronder begrepen de Nanoesa-eilanden en het eiland Palmas (Miangas), onder het recht-streksch bestuur van den Resident van Manado en staande uit een gelijknamige onderafdeling, onder een controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur met standplaats Tahoena, bijgestaan door een gezaghebber bij het B.B. met een door het hoofd van gewestelijk bestuur aan te wijzen standplaats (zie Ind. Stb. 1932 no. 371, gewijzigd bij Ind. Stb. 1933 no. 120).

De eigenlijke Taloud-eilanden bestaan uit drie groote eilanden t.w. Karakelong, Salibaboe en Kaboeroean (Kabaroean), benevens eenige kleinere. Zij zijn heuvelachtig en hebben vlakke kuststrooken met eenige kleine riviertjes. De voornaamste plaatsen zijn op Karakelong (het groote eiland): Beo, Essang, Niampak en Kiama; op Salibaboe: Morong en Salibaboe; op Kaboeroean: Mangarang en Kaboeroean.

Ten N.O. van de Taloud-groep liggen de Nanoesa-eilanden, 7 in getal, waarvan de voornaamste zijn Karatoeng (Karaton), Nanoesa of Mehampi (Mengampit) en Kakaroean (Kakelotan). Op eerstgenoemd eiland vindt men een kampong van denzelfden naam, terwijl op Mehampi worden aargetroffen de kampongs Mehampi, Laloeh6 en Dampoesi. De eilanden zijn vrij klein en vlak, behalve Mehampi en Kakaroean, waarop heuvels zijn. Noordelijk van deze eilandengroep ligt Miangas of Palmas, (zie Dl. I, biz. 82 G en Dl. II) een klein eilandje, waarvoor jarenlang een geschil heeft bestaan met de Vereenigde Staten van Amerika, die het gerekend vinden zien tot het grondgebied der Philippijncij. In 1928 werd eindelijk bij scheidsrechtelijk uitspraak beslist, dat het eiland Miangas in zijn geheel een deel vormt van het Nederlandsch grondgebied. In Mei 1929 werd op plichtige wijze de Nederlandsche vlag daar geheschen.

De verbinding tusschen de eilanden en met de buitenwereld geschiedt per zeispraauk en booten van de K.P.M. Het landschap bezit grooten sloepen met aanhangmotor en een radiostation te B6o. Bijna alle negorijen zijn overland door goede wegen met elkaar verbonden. Vele dier wegen zijn geschikt voor rijtuigverkeer. De voornaamste rijweg verbindt Beo met Rainis, aid us West- met Oost-Karak61ong.

De bevolking der Taloud-eilanden bestaat uit 31 Europeanen en daarmee gelijkgestelden, 23.560 Inlanders, 225 Chinezen, 16 andere Vreemde Oosterlingen, of totaal 23.838 zielen. De inheemsche bevolking is van Altoerschen stam en geheel tot het Christendom overgegaan (p rotestantsch). Hoofdmiddel van bestaan is landbouw. De klapperteelt is een ware volkscultuur. Het hoofdvoedsel is rijst, die in groote hoeveelheden moet worden ingevoerd. Wel heeft men hier en daar sawahs, inaar de productie is nog niet voldoende. And ere voedingsmiddelen zijn sagoe, aardvruchten, pisang. De vischvangst levert niet voldoende op, zoodat veel gedroogde visch wordt ingevoerd. De notenuskultuur is zeer achteruitgegaan. Nijverheid en veeteelt zijn

van weinig belang. Varkens worden veel gehouden. Runderen zijn in het bezit van Chineezon en zendingen. In het vervaardigen van prauwen is do bevolking zeer bedreven. Het vervaardigen van koffieweeffels geschiedt nog in geringe mate. Ebbenhout en rotan komen voor. Van de rotan worden matten gevlochten en weleens uitgevoerd. Voor het kappen van hout zijn kapvergunningen noodig, welke tegen betaling ten behoeve van do landschapskas worden verleend. Deze kas is noodlijdend. De voornaamste inkomsten komen uit belastingen: inkomstenbe- lasting, opcenten daarop, crisisheffing, per- soneel- belasting en slachtbelasting, motorvoer- tuigenbelasting en inkomsten uit kapvergunnin- gen. Andere inkomsten worden verkregen uit grondhuur en verhuur van zitplaatsen op pasara. Op de uit de landschapskas betaalde inkomsten van den bestuurder, de inlandsche hoofden en ambtenaren wordt een korting van 17% toege- past. De in den aanvang van (lit artikel vermelde bestuurder J. S. Tamawiwi is in Augustus 1930 overleden, waarop met de waarmcing van de waardigheid van bestuurder is belast zijn broeder Metoesala. Hij is nog in functie en geniet een be- zoldiging van / 250's maands benevens een toe- lage voor reis- en verblijfkosten. In het bestuur wordt hij bijgestaan door twee djogoegoe's (te Liroeng en Nanocsa), die uit de landschapskas mede bezoldiging en een toelage voor reis- en verblijfkosten genieten. De kamponghoofden (kapitein-laet) genieten geen bezoldiging, maar alleen collecteloonen.

De rechtspraak is geregeld bij art. 17 der Zelfbestuursreguleij 1927. Zie verder het artikel over de zelfbesturende landschappen op de Sangihe-eilanden.

Literatuur: H. J. Stokking. Gebruiken bij zwangerschap en geboorte op Talaet, Med. Ned. Zend. Gen. 1919, 219; Id., Gebruiken der Talaoeeren bij do echeepvaart, Med. Tijdsch. v. Zendingwetonsch. 1922, 149; Id., Gebruiken bij den rijstbouw op Talaet in hetzelfde tijdschr., zelfdo jaarg. biz. 242; Id., Gcsten en vroegere geestenverering op Talaet, in hetzelfde tijd- Hchr., 1923, biz. 108.

De SANGIHE- (SANGIR OF SANGI) EILANDEN (zie 1/1. IH) liggen ten N. van do Minahasa en bestaan uit drie groote eilanden: Groot-Sangihe, Siao en Tagoelandang, benevens ti van kleino cilandjes. Zij zijn verdeeld in 5 zelfbesturende landschappen: *Kandahe-Tahoena* (Kandhar-Taroena), *Manganitoe*, *Tabockan*, *Siao* en *Tagoelandang*: do cersto dric zijn gelegen op Groot-Sangihe en do twee andero op do gelijknamigo eilanden. Genoemde landschappen hob ben gemeenschappelijk 66n vormogen mot gemeen- Hchappelijke lasten en ba ten, welko vrliaandeld worden door do onderafdeelingkas Sangihe-eilanden. Zij vormen met het zelfbesturende landschap Talaud-eilanden de onderafdeeling Sugihe on Tulaud-eilanden der gelijknamigo afdeeling, die onder het rechtstrecksch bestuur van den Resident van Manado staat(zielnd. Stb. 1932 no. 571, gewijzid bij Ind. Stb. 1933 no. 120). De controleur of gezaghebber bij het Binnnlandsch Bestuur, hoofd der onderafdeeling, is gevestigd id do kampong Tahoena.

Ocschiedenis. De eerste maal werden do Sangir-eilanden genoemd in hot verhaal van den tocht van Portugalcezen van Matan (Borneo) naar

Tidore in 1521. Daarna hadden nog vluchtige aanrakingen met die eilanden plaats. Eerst toen de paters Jezuïeten optraden kon van een duur- zamcr ~~aanraking en invloed worden gesproken.~~ Deze dagteekenden van 1563, toen pater Ma- galhaes van den Portugeeschen bevelhebber van Ternate, Henrique de Sa, vergunning kreeg om een kruistocht naar de n.-kust van Celebes mede te maken. Siao werd aangedaan ; de vorst van dit rijkje ging over tot het Christendom, hetgeen tot een opstand van het meerendeel zijner onder- danen aanleiding gaf. Met behulp der Portugec- zen van Ternate werd hij in zijn gezag herateld. De Jezuïetische pater Mascarenhas was de eerste Europeaan, die zich vrijwillig eenigen tijd onder de Siaoers ophield. Hij bezocht ook Kalongan op Sangihe en doopte daar den radja en vele an- deren. Hij vertleef er tot 1569, in welk jaar op Siao met Portugeesche hulp het gezag van den radja wederom definitief werd hersteld. In 1599 kwamen de eerste Nederlanders onder Van Warwijk te Ternate. Het rijk van den Sultan van Ternate moest zich toen hebben uitgestrekt van Soembawa tot en met een deel van Mangin- danae (Philippijnen). Het eerste contract der Nederlanders met Ternate was gedagteekend 26 Mei 1607. Daarin werden Pangasare (Tagoelandang) en Sangihe voor het eerst genoemd ala behoorende tot Ternate; de koning van Ternate gaf zijn „magt in die der Hollanders over en er- kendt (die) als een schutsel en beschermber". Daarmede begonnen de politieke betrekkingen tusschen do Nederlanders en de bewoners der Sangihe- en Talaud-eilanden. Bij het bekend- maken in Indie van don Munsterschen vrede van 1648 hadden de Spanjaarden (in 1580 was Portugal door Spanje veroverd) een kasteel op Ternate, eenige posten op Tidoro en een post op Siao. Langzamerhand verlieten de Spanjaarden die posten, zoodat in 1663 nog alleen Siao bezet was. Gouverneur Padbrugge wist in 1677 koning Amsterdam van Ternate over te halen, op grond van zijn oude rechten op Siao, de Spanjaarden aldaar aan to vallen; zij werden toen vandaar verdreven (Ternate was tot het Bongaaisch trac- taat van 1667 toegetreden en had beloofd geen gezanten van vreemde nation te zullen ontvangen en geen vreemde Europeanen in zijn rijk toe te laten). Dal do band tusschen de Sangihe- en Talaud-eilanden met Ternate destijds al heel los was, blijkt wel uit hot feit, dat, ofschoon zij in 1664 nog onder Ternate ressorteerden, Tagoe- landang in dat jaar een contract sloot met do O.I.C., het eerste waarvan de geschiedenis ge- waagt. Siao werd na do verdrijving der Spanjaarden in 1677 tegelijk met Groot-Sangihe, Ta- goelandang en de Talaud-eilanden aan de Com- pagnie „opgedragon". Te Oeloe, de hoofdplaats van Siao, word een militaire bezetting gelegd in het fort "Doornburg", welke post evenwel in 1696 word opgeheven. Na de verovering van Siao word door Padbrugge op 3 November 1677 een contract gesloten met de vorsten en rijks- groeten van Tabockan, Taroena, Kandhar en Tagoelandang, o. in. Inhoudendo dat genoeyndo landschappen in eigendom aan do Compagnio werd on afgestaan en door haar wecler aan de bo- stuurders in leen werden gegeven, on dat geen andero dan de gereformeerde Christelijke gods- dienst zou worden toegelaten. Na dien is het rustig goblevon op alle eilanden. Het bokeerings-

werk werd door predikanten en later door zendelingen voortgezet. Het duurde tot April 1862 voordat gewapend optreden noodig was en wel tegen Soeloese zeeoovers, die nabij Karake-long (Talaud-eil.) door de „Reteh“ werden overvallen en vernietigd. In 1894 werd door een eigenmachtig optreden djoegoego onrust verwekt op Noord-Karakelong. Met behulp der bevolking en hoofden van Zuid-Karakelong werd toen de kampoeng Arangkaa getuchtigd door de „Zee-duif“; de hoofdanlegger sneuvelde en de andere hoofdpersonen werden gevangen genomen, waarna de rust terugkeerde.

Na de teruggave der kolonien aan de Nederlanden in het begin van deze eeuw zijn de eerste contracten gesloten in 1818 en 1828. Bij het laatste werd de verplichting tot levering van klapperolie opgeheven; overigens kwamen daarin voorn. bepalingen voor omtrent de erkenning van het oppergezag van Nederland, de belofte dat Nederland de landschappen zou beschermen; de verplichting om Nederland te helpen met manschappen en vaartuigen, het verbod om met andere Europeesche en Inlandsche mogendheden verbonden te sluiten en het recht van het Gouvernement tot aanstelling en ontslag van de radja's. In latere contracten werden eenige beperkende bepalingen weggelaten (o.a. het verbod van toelating van vreemde schepen), doch kwamen daarvoor in de plaats klemmender bepalingen ten aanzien van het rechtswezen, den handel, de toelating van vreemdelingen, de plaatsing van ambtenaren enz. De laatste lange contracten met de 5 zelfbesturen der Sangihe-eilanden werden in November 1899 gesloten en alle gelijktijdig goedgekeurd bij G.B. van 1 April 1902 no. 24. Daarin zijn bovenstaande bepalingen opgenomen en nader omschreven, ook de bij verschillende suppletioire overeenkomsten bestonden rechten. De radja's en mantri's verklaarden dat hun landschappen tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië behooren en beloven mits dien trouw, gehoorzaamheid en onderwerping aan het Gouvernement van N.I. en aan zijn vertegenwoordigers; zooals dit een leenman betaamt. Alle den handel belemmerende gebruiken zijn afgeschaft en voor de toekomst verboden; de door de radja's uit te reiken zeebrieven en jaarpassen moeten medeondertekend worden door den Resident van Manado. Verder zijn bepalingen opgenomen omtrent de toelating van vreemdelingen; de vestiging van Chineezen en andere oostersche vreemdelingen, het recht tot het verleen van mijnbouwconcessieën en ondernemingen van landbouw door het Gouvernement; nopens de door de zelfbesturen te heffen belastingen; het recht van het Gouvernement tot het heffen van belastingen, afgescheiden van de hiervoor genoemde, alsmede tot het heffen van in- en uitvoerrechten, en haven- en ankeragegelden. Omtrent deze laatste punten werden in 1901 suppletioire overeenkomsten gesloten, alle gelijktijdig goedgekeurd bij G.B. van 15 Januari 1902 no. 43, waarbij het Gouvernement het recht verkreeg tot heffing van die gelden van de onderhoorigen van de zelfbesturen, terwijl daarbij tevens geregeld werd de aanstelling van havenmeesters. Bij suppletioire contracten van 1905, goedgekeurd bij G.B. van 2 April 1906 no. 7, werd het bedrag van bovengenoemde belasting gewijzigd en bepaald op / 4 per belastingplichtig

der Inlandsche bevolking. Verder vindt men in de contracten van 1899 bepalingen omtrent het muntwezen, wie onderhoorigen zij zijn van het Gouvernement en omtrent de rechtspraak, politie, verbod van slavernij en pandelingschap, tegengang van zee- en rivierroff, verbod van hanengevechten en van invoer van vuurwapenen en buskruit. Volksonderwijs, vaccine en teelt van nuttige gewassen moesten worden bevoorleed.

Deze lange contracten van 1899 en aanvullingen zijn vervangen door korte verklaringen volgens uniform model, die werden afgelegd: *a* door Salmon Ponto, bestuurder van het landschap Kandhartaroena (Kendahe-tahoena) op 9 Maart 1910; *b* op denzelfden datum door Willem Manuel Pandengsalang Mocodompis, bestuurder van het landschap Manganitoe; *a en b* goedgekeurd bij G.B. van 6 Juni 1911 no. 9; *c* door David Sarapil, radja van Taboekan op 30 November 1910 en *d* door Laurcntius Manuel Tamara, radja van Ta-goelandang op 16 November 1910; *c en d* goedgekeurd bij G.B. van 20 Juni 1911 no. 12; en ten laatste op 1 Januari 1913 door Antonie Jafet Kansil Bogar, waarnemend bestuurder van Siaoe, goedgekeurd bij G.B. van 3 Mei 1913 no. 22.

V66r de komst der Nederlanders in Indië waren op het eiland Groot-Sangihe slechts twee landschappen, n.l. Kolongan in het Westen en Taboekan in het O.; in het Z. was Tamako een onderhoorigheid van Siaoe. Later maakten in het W. verschillende deelen des lands zich onafhankelijk, zoodat circa 1670 op dat eiland negen rijkjes waren: Candahar, Taroena, Calongan, Manganitoe, Cajoehis, Limau, Taboekan, Sawang en Tamako (onderhoorigheid van Siaoe). Later kwamen Limau en Sawang onder Taroena en Calongan, terwijl Cajoehis gevoegd werd bij Manganitoe; daarna verviel Calongan aan Taroena, terwijl in 1898 Kandhar en Taroena met instemming van de hoofden werden vereenigd tot een landschap, zoodat op Groot-Sangihe overbleven de thans nog bestaende zelfbesturende Jandhchajepen Kendahe-tahoena, Manganitoe en Taboekan. Bo op het Z. punt van het eiland gelegen landstreck Tamako met do daaronder ressorteerende eilanden, behoorende tot het landschap Siaoe, werd bij verklaring van het zelfbestuur van Siaoe van 9 Januari 1913 afgestaan aan het N. I. Gouvt. (goedgekeurd bij G.B. 21 Juni J 913 no. 70), dat de streek voegde bij het landschap Manganitoe. (Zie betreffende do onderhoorigheden op de Talaudeilanden het aanvullend artikel TA LAUDEILANDEN).

Het vroegere rijk Kandhar moest zich ook uitgestrekt hebben over Sananggani en Bocwisang (cen deci van Mangindanao), gelegen aan de bocht van Boetoean. In 1689 regeerde in Kandhar een vorst van Mangindanaosche afkomst, wiens gemachtigden geregeld Alungindanao en Saranggani bezochten. In 1683 had koning Amsterdam ook Saranggani afgestaan. Bolaiing-Itang op do n.kust van Celebes was vroeger onderhoorig aan Siaoe, maar had zich later vrijgemaakt (zie aanv. artikel KADIPAN-BESAR).

De bevolking der Sangihe-eilanden is van Alfoerschen oorsprong. Haar taal, het Sangireesch, vormt de noord-Alfoerscho taalgroep. Naast do gewone is nog een geheim taal in gebruik, het z.g.n. of "Basahar". Deze taal wordt

op zee gesproken, opdat de geesten de plannen der opvarenden niet kunnen afluisteren en ver-ydelen. In een gesprek met voornamelyke personen worden nog sasaharatermen gebruikt, omdat dit voor beleeft geldt. In helden- en treurzangen komen nog veel dergelyke termen voor. De woningen van r&dja's, hoofden en meer gegoeden zijn meereendeels op Europeesche wijze gebouwd. Het gewone volk bewoont over het algemeen huizen van bamboe. De bevolking is verdeeld in twee standen: de adellijken en de vrijen of het gewone volk, waarin opgenomen zijn de afstam-melingen der vroegere slaven. Het grootste deel der inheemschen belijdt den Protestantischen godsdienst. Er zijn eenige kampoengs overwegend of voor een belangrijk deel door Mohammedanen bewoond. Overal komen nog heidenen voor, wier aantal evenwel geleidelijk afneemt door overgang tot het Christendom. De leiding van de Christengemeenten gaat uit van het „Sangihe- on Talaud- Co mité“.

Voor de jeugd uit alle kampoengs bestaat gelegenheid tot onderwijs op scholen onder beheer der zending. Ter verlichting van de uitgaven der onderafdeelingkas voor dat onderwijs wordt een „onderwysbelasting“ geheven, ten bedrage van 5% der inkomstenbelasting.

Op de Sangihe-eilanden kan van overbevolking gesproken worden. Gebrek aan gronden heeft velen naar elders doen trekken. Het bestuur tracht hieraan leiding te geven. Op de begrooting der onderafdeelingkas 1934 is voor het eerst een bedrag van 1000 uitgetrokken voor bevordering van de emigratie naar de onderafdeeling Bolaiing-Mongondou (afdeeling Manado).

Het hoofdmiddel van bestaan is landbouw en de voornaamste cultuur is de klapperteelt. Ook wordt notemuskaat voor export gepland. Van de voedingsmiddelen wordt voornamelyk sagoe in twee soorten aangeplant. Rijst wordt op ladangs gecultiveerd, doch in niet voldoende hoeveelheid: de rijstwinvoer is dan ook zeer groot. Voorts worden pisangsoorten, bataten en wat mais aangeplant. Landbouwconcessies (geen erfpachterpccelen) zijn slechts in het landschap Taboekan uitgegeven en wel een vierstal aan het Sangihe- en Talaud-comité. Dczz ondernemingen zijn gepland met klappers en notemuskaat.

De veeteelt is van weinig belang; slechts varkens worden in belangrijke mate gehouden. Runderen zijn ingevoerd en voornamelyk in handen der zendingen en Chinesche handelaren (oin to worden gebruikt als trekdiër). Geiton en kippen heeft men in alle kampoengs. Do visscherij wordt beoefend ter voorziening in eigen behoeften. Gedroogde en gezouten visch wordt veel ingevoerd. Op eenige eilandjes komen eetbaro vogelnestjes voor; de exploitatie daarvan is ton behoeve der onderafdeelingkas vorpacht. Bij ontstentenis van wild wordt geen jacht beoefend. De nijverheid is van weinig belang. Voor de zeevaart worsen goede vrouwen en zelfs kotters, benovens klein schoeners vervaardigd.

Grofsinoderij wordt een weinig beoefend. Het von van z.g. kain koffio verdwijnt langzamerhand. Thans worden koffiekledjes nog slechts vervaardigd op bestelling van kunstliefhebbers en voor inzendingen op tentoonstellingen. Do handel is nagenoeg geheel in handen van Chi-nezen. De binnenlandsche handel op pasara is zeer druk. De inkomsten der onderafdeelingkas

uit verhuur van zitplaatsen op de paars van Tahoena, Pdta, Koema, Manaloe, Manganitoe, Tamako, Kaloeawato, Hoeloe, Ondong en Tagoelandang zijn voor 1934 begroot op / 4900. Transportmiddelen ter zee zijn voornamelyk grootte en kleine prauwen. De landschappen bezitten ook voor bestuursdoeleinden landschaps-sloepen. De zending en eenige handelaren hebben motorbooten. De verbinding naar buiten geschiedt per K.P.M.booten. De rivieren zijn on- bevaarbaar. Overland maakt men gebruik van rijwielen, auto's en ossenkarren. Veel landtransport geschiedt ook voor eigen behoeften door vrouwen. De onderafdeelingkas onderhoudt ook telefoonlijnen op Groot-Sangihe. De voornaamste inkomsten der kas vloeien voort uit: belastingen

(inkomstenbelasting, opcenten daarop, crisisheffing, personeele belasting, motorvoertuigenbelasting, slachtbelasting), afkoop heerendiensten (zeer gering), cijns van ondernemingen van landbouw, vastrecht van gronden voor huizenbouw, verhuur van landschapsgebouwen en zitplaatsen op pasars enz. De voornaamste uitgaven zijn: restitutiepoot, bezoldiging zelfbe-stuurders, hoofden en ini. ambtenaren (17% korting), toelagen voor reis- en verblijfkosten van genoemde personen. Het rechtswezen is ge- regeld by residentsbesluiten en zelfbestuursver- ordening overeenkomstig art. 17 der zelfbestuurs- regelen 1927 (Ind. Stb. 1927 no. 190). Hieronder volgen eenige bijzonderheden betreffende elk der 5 landschappen afzonderlijk. De bevolkings- sterkte is opgegeven volgens tabel 19 in Dl. 2 van het Ind. Verslag 1933.

Tagoelandang (zie Dl. IV). Dit zelfbesturend landschap omvat de eilanden: Tagoelandang, Oasige, Roelang on Biaro, benevens de kleine eilandjes Selangka-Sôha, Batoetombonang, Kaoehagi cu Tanloekoeang. Het wordt begrensd: ten N. door de Straat van Siao, ten O. door de Moluksche zee, ten Z. door de Straat van Bangka en Talis6 en ten W. door de Celebes-zee. Het eiland Tagoelandang heeft een algemeen ovalen vorm en is zeer bergachtig. De kust is in het z.-lijk deel tusschen de kampoengs Tagoelandang en Kasihang laag en zandig, terwijl in het n.-lijk deel het geborgte bijna overal steil uit zee oprijst (T. Tokangkemba, T. Bira). Moerassen en een groot voor de kust liggend rif maken de z.-kust- strook ongezonder. Do voornaamste bergtoppen zijn van het W. naar het O. do Raloko (bij do kampoeng Tagoelandang) en de Malinga (de hoogste, ± 800 m.). Do borghellingen zijn be- halve mot bosch ook mot talrijke klapperaan-plantingen bedekt. Do hier en daar voorkomende kleine vlakten zijn gepland voornamelyk met sagoe- en klapperboom. Er komen op hot oi- land slechts eenigo waterloopen voor, die in den drogen tijd geen water bevatten, maar in den regentijf flink badijnen. De grootstomond by kampoeng Minaugan in zee uit. De voornaamste plaatsen zijn Tagoelandang (zetel van het zelf- bestuur), Minangan en Haiis. Eerstgenoemde kampoeng is de eenigo landingsplaats voor hand- elsschpon. Zuidelijk van Tagoelandang ligt hot onbewoond vulkaaneiland Roeang. De laate uitbarsting van den vulkaan had plants in 1914. Grooter dun Roeang is het z.-lijk daarvan gologon eiland Biaro, dat zeer bergachtig is. De bevolking heeft op de vlakke gedeelten dor kust hare kaim- poengs (Biaro, Karoengo en Booang); de berg-

toppen heeten Kakata, Kaloko en Boekiri-Linsaha. Ten W. van Tagoelandsang ligt op een afstand van 6,5 km het lage, vlakke eiland Pasigd; het is onbewoond en wordt door visschers bezocht voor de vangst v.n.l. van tripang.

De bevolking van het landschap Tagoelandsang bestaat uit: 10.967 Inlanders, 433 Chinezen, 1 anderen Vreemde Oosterling, totaal 11.401 zielen. Wegen zijn slechts op het hoofdeiland aangelegd en wel &6n om het eiland heen langs de kust en 6en dwars over het eiland van Minangan over Bow616oe naar Tagoelandsang. Een deel van den kustweg (tusschen Tagoelandsang en Haais) is goed berijdbaar voor rij- en voertuigen.

De eerste korte verklaring volgens uniform model werd op 16 November 1910 afgelegd door LaurentiusManuel Tamara, radja van Tagoelandsang met zyn mantris (goedgekeurd bij G.B. van 20 Juni 1911 no. 12). Bij verklaring van 15 Mei 1912 deden genoemde bestuurder en zijn lands- grooten ten behoeve van het N.I. Gouvernement afstand van alle aanspraken op de tot het gebied van genoemd landschap behorende djogoegoeschappen op de Talaud-eilanden (zie het aanvullend artikel TALAUD-EILANDEN). Deze verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 18 Februari 1915 no. 18. L. M. Tamara were! opgevolgd door Cornelius Tamareloh, die met zijn landsgroot- ten op 1 Nov. 1912 opnieuw de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 1 April 1913 no. 23. Na vijf jaren bestuur werd hij op verzoek ervol ont- heven van zijn waardigheid en tijdelijk vervangen door den bestuurder van Siaoe, die evenwel reeds in Nov. 1918 overleed en tijdelijk werd ver- vangen door zijn broeder Laahad. Eerst in 1922 kreeg Tagoelandsang weer een eigen bestuurder in Hendrik Philips Jacobs, die op 8 December van dat jaar de korte verklaring volgens uniform model (alleen) aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 17 Juni 1923 no. 12. Deze bestuurder is nog in functie en geniet uit de onderafdelings- kas een maandelijksche bezoldiging van / 350 (—% korting) en een toelage voor reis- en verblijfskosten.

Hij heeft onder zich een djogoegoegoe (geen lands- groote of mantri) te Minangan, die eveneens bezoldigd is en een toelage voor reis- en verblijfskosten geniet. De kamponghoofden (kapitein- laet) krijgen slechts collectelonen.

Siaoe (zie Dl. III) is een zelfbesturend landschap, n.-lijk van Tagoelandsang gelegen en oni- vattende de eilanden: Siaoe, Pah6pa, Boehias, Kapodiha, Masare, Mahoro, Loweang en Maka- J6hi. Het wordt ten N. en ten O. begrensd door de Moluksche zee, ten Z. door Straat Tagoelandsang en ten W. door de Celebes-zee. Het hoofd- ciland Siaoe bestaat bijna geheel uit bergland en heeft den vorm van een palet, waarvan de Jiolle zijde naar het O. is gekeerd. De kust van Ondong in het W. om de noord tot Hocloe in het O. is steil en rotsachtig; voor het overige is zij laag en omzoomd met koraalriffen en zandbanken. In het N. ligt de rotskaap T. Mameng en in het Z: T. Pihis6. Van de baaien verdienen alleen vermelding die van Hoeloe en P6he. Vlakten zijn er niet. Het bergland bestaat uit een hoofdketen (met uitloopers), die bij T. Mameng in het N. begint, eerst z.-waarts gaat en met een boog naar het O. buigt om bij T. Pihis6 te eindigen. De hoogste top is in het N. do Goconoeng A woe (of

Api), hoog 1786 m. De andere toppen in den keten zijn niet hooger dan 700 m.: de Tamata, Begang- bolo, Bowonpehd, Totonboelo, Masio, Tanaahe en Manase. Bij G. Masio vindt men een zoet- watermeertje, Danau Kapeta genaamd. De ri- viertjes, die men voornamelijk in het z.-lijk deel van het eiland aantreft, zijn kort van loop en on- bevaarbaar. De bodem is vruchtbaar. De voor- naamste kampongso zijn: Hoeloe-Siaoe, Ondong, Lia, Sawang Biao6, Talawid en Kiawang. De eerstgenoemde twee kampongso worden door K.P.M. booten aangedaan. Langs de kust om het eiland (behalve in het zuidelijkste deel) loopt een weg geschikt voor karren. Een deel is reeds voor auto's geschikt gemaakt (van Ondong en van Hoeloe naar het Z.). Voorts is een autoweg dwars over het eiland, 7 km. lang, die o.- en w.- kust verbindt (Hocloe-Ondong). Verder heeft men nog eenige verbeterde voetpaden. Van de ten O. van het eiland Siaoe gelegen eilanden, die daarvan zijn gescheiden door Straat Pon dog, zijn de twee grootste, Pahepa en Boehias, bewoond. Klappers, mais en pisang worden er geteeld. Het eilandje Mahoro is rotsachtig, onbe- woond en levert eetbare vogelnestjes op. Het eiland Makaldhi, ongeveer 3 mijlen ten W. van Siaoe, neemt van het W. naar het O. in hoogte af. Het is bewoond; de bevolking (kampong Makalehi) houdt zich met vischvangst en land- bouw bezig. In het midden van het eiland be- vindt zich een klein zoetwatermeer.

De bevolking van het landschap Siaoe bestaat uit 14 Europeanen en daarmede gelijkge- stelden, 32.515 Inlanders, 715 Chinezen en 3 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 33.247 zielen. Do inheemsche bevolking heeft gebrek aan bouwgronden. Geregelde emigratie naar de onderafdeeling Bolang Mongondou, ofschoon niet op groote schaal, heeft in den laatsten tijd plaats onder leiding van het bestuur.

Het laatste lange contract is van 25 November 1899, gesloten door Manalang Dulag Kansil, radja van Siauw en zijn mantri's (goedgekeurd bij G.B. van 1 April 1902 no. 2-1). Suppletioirc overeenkomsten worden gesloten: op 22 Alei J 901 omtrent de overname van havenbcher (goedge- keurd bij G.B. van 15 Januari J 902 no. 13); en op 24 Nov. 1905 betreffende belastingen (goedgekeurd bij G.B. van 2 April 1906 no. 7). Radja

M. D. Kansil werd in J 908 op verzoek van zijn waardigheid ontheven en tijdelijk vervangen door A. J. Muh6d6, die bij verkking van 6 Mei 1912 (goedgekeurd bij G.B. van 18 Februari 1915 no. 18) ten behoeve van het N.I. Gouvernement afstand deed van zijn aanspraken op de djogoc- goeschappen Mangarang, Kaberooran en Todoc- 616 op de Talaud-eilanden (zie het aanv. art. TALAUD- EILANDEN). In 1913 werd A. J. Muh6d6 vervangen door Antonie Jafet Kansil, ids waarnemend bestuurder, die op 1 Januari van dat jaar de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 3 Mei 1913 no. 22. Do wnd. bestuurder A. J. Kansil Bogar en zijn landHgrootten deden bij verklaring van 9 Januari 1913 (goedgekeurd bij G.B. van 21 Juni J 913 no. 70) ten behoeve van het N.I. Gouvernement afstand van hun rechten op het djogoegoegoe (Hchaj) Tamako, op het eiland Groot- Sangih, mot de daaronder ressorterende eilan- den. Dit ressort werd toen toegevoerd aan het zelfbesturende landschap Manganitoe. Na dien

afstand legdo A. J. Kansil Bogar op 10 October 1913, als bestuurder van Siaoe, met zijn lands- grooten opnieuw do korte verklaring volgens uniform model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 2 Mei 1914 no. 29. A. J. Kansil Bogar stierf in November 1918 en werd opgevolgd door Lodewijk Nicolaas Kansil, die met zijn lands- grooten op 7 Februari 1921 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, goedgekeurd bij G.B. van 28 April 1922 no. 58. Deze bestuurder werd bij G.B. van 14 Mei 1930 no. 1 van zijn waardigheid ontheven, na door de inheemsche rechtbank der Sangihe-eilanden wegens malversaties tot 2 jaar verbanning te zijn veroordeeld. Zyn vervanger A. Janis teekende op 16 September 1930 een akte van verband, die werd goedgekeurd bij G.B. van 2 Februari 1931 no. 7. Hij is nog in functie, woont in de kampong Hoeloe- Siaoe en geniet uit de onderafdeelingkas een maandelijksche bezoldiging van /400 (—17% korting) benevens een toelage voor reis- en verblijfkosten. Rijks-grooten of mantri's zijn er niet in het landschap, dat nu verdeeld is in 2 djogoe-goeschappen: Ondong en Hoeloe. De djogoe-goe's genieten eveneens bezoldiging en een toelage voor reis- en verblijfkosten. De kapitein-laet (kamponghoofden) zijn onbezoldigd en ontvangen slechts collecteloon.

Taboekan (zie DI. IV) is een der drie zelfbesturende landschappen, waarin het ten N. van Siaoe gelegen eiland Groot-Sangihe is verdeeld. Het neemt het o.-lijk deel van genoemd eiland in on grenst ten W. aan de landschappen Kendaha- tafoena en Manganitoe, waarvan het geschieden is door het gebergte, dat van het N. naar het Z. loopt. Tot (lit landschap behooren de eilandjes: in het N. Marorc en in het O. Noesa, Boekide, Tehang, Boeang, Enggor, Liang, Poa, Nipa, Batoebingkong, Bisnglaede, Bengdocloenga, Boeleng, Domai, Lenggis, Moenaano, Matoe- toeng. Bewoond zijn de eerstgenoemde vier. De kust van Taboekan is in het n.-lijk gedeelte grootendeels laag; in het Z. van Peta tot Ngali- pneng is zij gcaaccidenteerd en heeft zeer gevaar- ijjkc kapen: T. Lehe, T. Pako, T. B6hang en T. Batoelama. Voor de Iago kusten liggen koraalriffen en zandbanken, zoodat er weinig goede havens zijn. De eenigo veilige aanlegplaats voor groote echepen is Peta in do gelijknamigo baai. Van de onbelangrijke rivieren in het landschap is slechts die van Saloerang voor kleino prauwen bevaarbaar en wel van do kampong Saloorang tot do kampong Pinturcng. Do bergketen, die van het N.W. naar liet Z.O. loopt over de he- hcllc lengte van het ciland Groot-Sangihe en do westgrens vormt van Taboekan, is tevens de waterschiding tuHschon do o.- en w.-kust van

oiland. In het N. ligt do ruim 1300 m. hooge, in schijnbaro rust verkeerende vulkaan Goe- noeng A woe met een kraterineer. Andere belang- rijko toppen zijn de G. Boeas, G. Sahendaroe- mang, G. Kakiraeng, G. Bapoe en G.Toekadema- hoc; in het Z. heofft men ten W. van Behang do toppen G. Arongkambing, G. Docm6ga on G. Panamba.

Do plantengroei is over het algemeen welig. Ann den voet van den Awoe en in het Z. vindt men op verschillende plaatsen nog oerbosch. Do voornaamsto cultuurgowassen zijn klappers on notomuskaat. Het hoofdvoedingsmiddel is sa- goe. Sagocboomen in twee soorten zijn in grooto

hoeveelheid aangeplant. Rijst, bataten, mais en pisang worden op ladangs geplant, maar niet in voldoende hoeveelheid, zoodat een belangrijke import van rijst plaats vindt. Er zijn 4 landbouw concessies in het landschap uitgegeven en wel aan het Sangihe- en Talaudcomite; klappers en notomuskaat worden daar gecultiveerd. Er loopen twee voor auto's geschikte wegen van do o.- naar de w.-kust en wel: I. van Enemawira (Peta), zotel van hot zelfbestuur van Taboekan, naar Tafoena, hoofdplaats der onderafdeeling, en 2. van de kampong Koema naar de kampong Manganitoe. Alle kampongs in het landschap zijn onderling verbonden door verbeterde voet- paden.

De bevolking bestaat uit: 15 Europeanen en daarmedo gelijkgestelden, 37,910 Inlandersn, 471 Chineezsn en 19 andere Vreemde Oosterlingen, of totaal 38.415 zielen.

Het laatste lange contract werd gesloten met David Sarapil, radja van Taboekan en zijn mantri's (G.B. 1 April 1902 no. 24). Na aanvul- ling door 2 supplettoire overeenkomsten: a van 24 Juni 1901 betreffende de overname van het havenbeheer, b van 16 November 1905 betref fende de bclastingen, goedgekeurd a by G.B. van 15 Januari 1902 no. 43 en b bij G.B. van 2 April 1906 no. 7, werd bedoeld contract vervangen door de korte verklaring volgens uniform model, afgelegd door bovengenoemden radja en zijn mantri's op 20 November 1910, en goedgekeurd bij G.B. van 20 Juni 1911 no. 12. Daarna werd bij verklaring van 11 Mei 1912 door het zelfbestuur van Taboekan ten behoeve van het N.I. Gouvernemen afstand gedaan van zijn aan- spraken op Liroeng, Moronge, Salibaboe, Kiama, Beo, Loba, Esang, Bonada Amata en Rainis op do Talaud-eilanden (zie aanvullend artikel TA- LAUD-EILANDEN). Radja David Sarapil werd opgevolgd door Willem Sarapil, die op 4 September 1922 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij Gouv.- besl. van 15 Januari 1923 no. 28. Laatstgenoem- de radja werd na een veroordeelend vonnis van de inheemsche rechtbank der Sangihe-eilanden van zyn waardigheid ontheven by Gouv.-besl. van 14 Mei 1930 no. 1. Hij werd opgevolgd door L. J. P. Macpal, die den 15den September 1930 een akte van verband teekende, goedgekeurd bij G.B. van 2 Februari 1931 no. 7. Genoemde radja Macpal is nog in functie en geniet een maandelijkscho bezoldiging van /400 (—17% korting) benevens een toelage voor reis- en verblijfkosten uit do onderafdeelingkas. Lands- grooten zijn er niet in Taboekan, dat nu ver- deeld is in twee djogoe-goeschappen: Noord- en Zuid-Taboekan. De djogoe-goe's ontvingon ook bezoldiging on toelage voor reis- en verblyf- koston uit do onderafdeelingkas. Do kampong- loofden (kapitein-laet) zijn onbezoldigd en ontvangen allean collecteloon.

Kendaha-tafoena (zie *Khandar-Taroena* in DI. II) is hot kleinste van do drie zelfbesturende landschappen op het eiland Groot-Sangiho on omvat het noordwestelijk godcolto van genoemd eiland. Tot het landschap behooron eenigo zeer kleino eilandjes in n.-likjo richting liggende, waarvan Lipong, Kawaloeso en Kawio bewoond zyn. Het landschap wordt ton W. on N. begronsd door do Celebes-zee, ton Z. door het landschap Manganitoe en ton O. door het landschap Ta-

boek, waarvan het gescheid is door de waterscheiding tusschen de o.- en w.-kust van Groot Sangihe (zie bij *Taboekan*). Het landschap wordt voor het grootste gedeelte ingenomen door het w.-lijk deci van den vulkaan G. A. woe met zijn uitloopers. De bodem loopt over het algemeen van de kust al spoedig op tot een gemiddelde hoogte van COO in. Vlakten van eenige uitge-strektheid komen niet voor: de kusten zijn groot- tendels vlak en omzoomd met koraalriffen en zandbanken, zoodat men weinig goede havens heeft (baaien van Tahoena en van Kolongan). De rivieren zijn van geen belang voor de communicatie. Tahoena, standplaats van den bestuurder en onderafdeelingshoofdplaats, wordt gergeld door K.P.M. booten aangedaan. Er loopt een ongeveer 17 km. lango weg van Tahoena door het gebergte naar Enemawira, standplaats van den bestuurder van Taboekan aan de o.-kust. Deze is geschikt voor autoverkeer. De kampeengs aan de kust gelegen zijn onderling verbonden door verbeterde paden, terwijl ook een goede weg Tahoena verbindt met Mangani- toe in het gelijknaigige landschap. Het transport van goederen geschiedt voornamelijk over zee in prauwen en K.P.M. booten. De hande- laren en de zending hebben motorbooten. De hoofdplaats Tahoena heeft een drinkwaterlei- ding.

De bevolking van het landschap bestaat uit 34 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 15.248 Inlanders, 529 Chineezen en 74 ander Vreemde Oosterlingen, totaal 15.885 zielen. Er heeft op kleine schaal emigratie van inheemschen naar elders plaats. Ondememingen zijn er niet. De Vreemde Oosterlingen leven voornamelijk van handcl. De voornaamste kampeengs zijn Tahoena, Kolongan, Kendahe en Sawang.

Het laatste lange contract is op 22 November 1899 gesloten met Salmon Doemalang, radja van Kandhar-Taroena en zijn mantri^a (goedge- keurd bij G.B. van 1 April 1902 no. 24). Het word bij suppletoire overeenkomsten aangevuld: *a* van 17 Juni 1901 betreffende havenbeheer en -politic, *b* betreffende de belastingen van 16 November 1905, respectievelijk goedgekeurd bij G.B. van 15 Januari 1902 no. 13 en G.B. van 2 April 1906 no. 7. Radja S. Doemalang werd op- gevolgd door radja Markus Mohomis Doemalang, die op 8 April 1903 een akte van verband teeken- de, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 22 Juni 1903. Bij het optreden van zijn opvolger Salmon Ponto werd het lange contract vervangen door de korte verklaring volgens uniform model, welko door laatstgenoemde bestuurder werd afgelegd op 9 Maart 1910 en goedgekeurd bij G.B. van 0 Juni 1911 no. 9. Den 13den Mei 1912 deden Salmon Ponto, bestuurder van het landschap Kandhar-Taroena, en zijn landsgrootten ten behoeve van het N.I. Gouvernement afstand van hun aanspraken op de Nanoesa-eilanden, Mia- ngas daaronder begrepen (zie aanvullend artikel TALAUD-EILANDEN). Die verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 18 Februari 1915 no. 18. De opvolger van Salmon Ponto was Christiaan Ponto, die op 21 December 1916 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. 24 Maart 1917 no.91. Laats- genoemde radja vergreep zich evenwel aan land- schaps gelden en werd bij G.B. van 14 Mei 1930 no. 1 van zijjn waardighejd pntheven, na yer-

oordeeld to zijn door de inheemsche rechtbank der Sangihe-eilanden tot 3 jaren verbanning. Tot zijn opvolger werd gekozen A. Bastiaans, die als bestuurder van het landschap Kendahe-Tahoena op 13 September 1930 een akte van verband teekende, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 2 Februari 1931 no. 7. A. Bastiaans is nog in functie en geniet een maandelijksche bezoldiging van /400 (— 17% korting) benevens een toe- lage voor reis- en verblijfkosten. Het landschap heeft geen landsgrootten. De radja heeft onder zich een djogoegoe te Kendahe, terwijl het djo- goegoeschap (district) Tahoena rechtstreeks door hem wordt bestuurd. De djogoegoe van Kendahe wordt bezoldigd en ontvangt een toelage voor reis- en verblijfkosten uit de onderafdeelingskas. De kampeenghooften (kapitein-laet) ontvangen slechts collecteloonen.

Manganitoe (zie Dl. II) is het derde zelfbesturende landschap op het eiland Groot-Sangihe. Het ligt aan de w.- en z.-kust van het eiland en grenst tot N. aan het landschap Kendahe-ta- hoena en ten O. aan het landschap Taboekan. De grens met dit laatste landschap wordt gevormd door de waterscheiding tusschen o.- en w.-kust. Tot Manganitoe behooren de cilanden Mahoe- moe, Batoenderang en eenige kleinere. De rivieren (de Tamako of Pehan, Kalocratoc enz.) zijn voor de communicatie van geen belang. Goede ankerplaatsen vindt men in de baai van Manganitoe en de diep landwaarts indringende baai van Bako. De kuststrook is over liet alge- meen laag en hier en daar vindt men langs de kust koraalriffen. De voornaamste plaatscn zijn: Manganitoe, Tamako (thans standplaats van den bestuurder), Tawaili, Lapango en Dogo. De economische toestand, landbouw, handel en nijverheid verschillen niet van die der twee andere landschappen op Groot-Sangihe. De kam- poengs zijn onderling verbonden door goede wegen. Voorts heeft men goede wegen van Manganitoe naar Tahoena en naar Kocnu (in 'I'a- boekan). Tamako heeft een drinkwat- (reiding).

De bevolking van Manganitoe bestaat uit: 2 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 36.520 Inlanders, 450 Chineezen of totaal 36.172 zielen. Ook hier emigreert de inheemsche bevolking op kleine schaal naar elders.

Het laatste lango contract word oij) 22 November 1900 gesloten met Johannis Mocodompis, radja van Manganitoe en zijn mantri^a (goedgekeurd bij G.B. van 1 April 1902 no. 24). Daarop volgden 2 suppletoire overeenkomsten: *a* betreffende het havenbeheer en de haven politic van 22 Juni 1901 (goedgekeurd bij G.B. van 15 Januari 1902 no. 43 en *b* betreffende de beJastingen van 16 Nov. 1905 (goedgekeurd bij G.B. van 2 April 1006 no. 7). Dat lange contract werd in 1910 vervangen door do korto verklaring volgens uniform model, afgelegd door den nicu wen bestuurder Willem Manuel Pandengsolang Moco- dorpis en goedgekeurd bij G.B. van 6 Juni 1911 no. 9. Deze bestuurder legde op 13 Mei 1912 een verklaring af, dat hij ten behoeve van het N.J. Gouvernement afstand deed van allo aanspraken op Tasoeng en Njampak op de Talaud-eilanden (zie nieuw artikel TALAUD-EI LANDEN), welke verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 18 Februari 1915 no.)8. Toen in 1913 het landschap werd vergroot met de enclave Tamako en daarbij behoorende pijandjea (zie SIAOE) moest ge-

noemde bestuurder met zijn landsgrooten, op- I nieuw de korte verklaring volgens uniform model afleggen. Dit geschiedde op IS Augustus 1913; i de akte werd goedgekeurd bij G.B. van 2 Mei 1914 no. 29. W. M. P. Mocodompis is nog in funotie, woont in kampong Tamako en is gedeoreerd met de kleine gouden ster. Ilij geniet uit de onderafdeelingkas een maandelijksche bezoldiging van / 400 (= 17% korting) benevens een toelage voor reis- en verblijfkosten. In het land-²schap zijn geen landsgrooten, wel twee bezol-Z digde djogoegoe²s (te Manganitoo en Tamako),-^ die mede een toelage voor reis- en verblijfkosten ontvangen. De kamponghoofden (kapitein- laoet) ontvangen geen bezoldiging, maar alleen collectieloonen.

Literatuur: Dr. H. A. Brouwer. Het Vulkaan-

eiland Roeang, na de eruptie van 1914, m. ill. T. A. G. 191G, G. biz. 89; De bevolking der SANGI-eilanden door N., m. ill. Indie, geill. Weekbl. II (1918—1919) biz. 771, 787, 803; W. J. A. Zwaan, Een rondreis op Siau (Sangi-eilanden), Maandblad samenwerking Zand. Corps. 1919, biz. 179; Ethnografische gegevens over de SANGI- en Talaud-eilanden (1925), Adatrechtb. XXXIII, biz. 408.

SANGIR of SANGI-EILANDEN. Zie SANGIHE-EILANDEN.

TAGOELANDANG. Zie SANGIHE-EILANDEN.

SIAOE. Zie SANGIHE-EILANDEN.

TABOEKAN. Zie SANGIHE-EILANDEN.

KENDAHE-TAHOENA. Zie SANGIHE-EILANDEN.

MANGANITOE. Zie SANGIHE-EILANDEN. **SIBORONGBORONG.** Hoofplaats van de onderafdeeling Hoogvlakte van Toba, afdeling Bataklanden, residentie Tapanoeli. Deze onderafdeeling vormt tevens het district van gelijken naam en is in vier onderdistricten verdeeld, t.w. Siborongborong, Joloksanggoel, Parmonangan¹ en Boven Barocs.

De plaats Siborongborong ten Z. van het Tobameer, ongeveer halverwege tusschen Tarotoeug en Balige gelegen aan den grooten asweg Padang — Sibolga — Medan, is een belangrijk kruispunt van wegen: zuidwaarts naar Tarotoeug, zuidwestwaarts naar Boetar op Parmonangan, westwaarts naar Doloksanggoel, Pakkat en Barocs, noordwaarts naar Balige aan het Tobameer en oostwaarts naar Sipahoetar op Pangariboan. Do plaats breidt zich in den laatsten tijd sterk uit. Van de vroeger aldaar gevestigd filialen van twee Europeescho firma's is er thans weliswaar nog slechts een over, doch hot aantal Inlandscho en Chineescho winkels is daarontgon zeer toegenomen. Siborongborong is voorts een druk bozochte marktplaats geworden mot een grooten vee- en groentopasar; de voornaamste aldaar verhandelde producten, varkens en koolsoorten, zijn voor export bestemd. V66r de ontdekking van het veelvuldig voorkomen van trichinen bij het Batakvarken, thana (1934) ongovcer twee jaren geleden, had do grootste export naar de Oostkust van Sumatra plaats, nu heeft de export van varkens zich] neer op do aangrenzende onderafdeelingen Silindoong on Toba gcorionteerd. De uitvoer van groenten, v.nl. kool, naar do Oostkust van Sumatra, en de omliggende onderafdeelingon, alsmed. Sibolga is in opkomst. In Siborongbo-

rong, standplaats van een controleur, is ook een demang bcscheiden, die naast zyn functie van districtshoofd van de Hoogvlakte van Toba tovens belast is met do werkzaamheden van onderdistrictshoofd voor het onderdistrict Siborongborong. Dit onderdistrict bestaat uit 16 negeri's (adatgemeenschappen, aan het hoofd waarvan een negerihooft, hethoogste volkshoofd, staat).

今 **HO ETA GIN DJANG.** Deze plaats, op 1653 m. no^gte gelegen, is bekend om het mooie uitzicht, dat men vandaar op het **Wobameer**, het schoone dal van Toba, en een gecleefte van het eiland Samosir Hpeft; men kan het uitzichtspunt per **mauTo** beroiken door van den asweg **Siborongborong** Balige ter hoogte van Sipinto^{pmfoe} 11 km naaf het Westen te rijden; het woordtoor

touristen druk bezocht. Ongeveer 3 km. voor Hoetagingdjang begint een nieuwe verbinding met de aan het Tobameer tegenover het eilandje Poelo Pardopoer gelegen plaats **Moera**. Langs dezen nieuwen weg, welke eveneens voor auto's berijdbaar is, geniet men van een steeds wisselend fraai uitzicht op het Tobameer met het eiland Samosir en het dal van Moeara. De negeri Hoetagingdjang met een ziental van 8930 behoort tot het onderdistrict Siborongborong van de onderafdeeling Hoogvlakte van Toba, afdeling Bataklanden der residentie Tapanoeli.^ **BOETAR.** Plaatsje, gelegen op een afstand van 6 km van Siborongborong in z.-w.-lijke richting, met een belangrijke post van de Rijsche Zending, waartoe circa 25.000 Christeuten behooren. Hier zijn een meisjesstaandaarschool met bijbe- hoorend internaat, een vorvolgsschool en een hulpziekenhuis aanwezig, welke inrichtingen onder beheer van den zendingleeraar ter plaats staan en door het Gouvernement werden gesubsidieerd. Het is een vrij druk bezochte marktplaats^/ X; .IMOEN.-fAanv. DI. II). De bekjes, welke vroeger op do hellingen van dezen berg ontsprongen, zijn verdwenen sedert de berg vrijwel geheel door de bevolking ontboscht is. Zoowel aan den voet als op de hellingen zijn tuinen aangelegd, welke voornamelijk met Arabica-koffie zijn be- plant. Aan den voet van den berg liggen, van het Z. door hot O. gaande, do negeri's Hoetaradja (bohoronde tot do onderafdeeling Silindoeng, der afdeling Bataklaiclori), Boetar Toroean, Roera Djoclooe en Hootatinggi (van do onderafdeeling Hoogvlakte van Toba van genoem- de afdeling). De grooto asweg Padang — Mddan Icidit langs den oostvoet van den Dolok (berg) Inioon.

DOLOKSANGGOEL. Hoofdplaats van het onderdistrict van gelijken naam, onderafdeeling Hoogvlakte van Toba, afdeling Bataklanden der residentie Tapanoeli. Er is een Gouvernements Hollandsch-Inlandsche school gevestigd, waaraan een door de Rijsche Zending boheord internaat is verbonden. Het is een belangrijk post van de Rijscho Zending, die evoneyns hot aldaar gevestigdo, door het Gouvernement gesubsidieerdo hulpziekenhuis beheert. In (lit zendingsrossort wonen circa 18.000 Christenen. Gelegen aan een kruispunt van wegen, in west- waartscho richting naar Barocs via Pakkat, in oostwaartscho richting naar Siborongborong, in zuidwaartscho richting naar Parmonangan... en in noordwaartscho richting naar Sidikalang

(onderafdeeling Dairilanden), is Dolok ksanggoeic 方, een belangrijk verkeerscentrum geworden met een zeer druk bezochte marktplaats.

■*?JHOETA MATITI. (Aanv. DI. II). "Een op 5 km afstand van Doloksanggoel aan den weg naar Baroes gelegen plaatsje; vroeger een belangrijke marktplaats, doch achteruitgegaan door den bloei van het beter gelegen Doloksanggoel. Paarden werden voorheen in Matiti veel gefokt, maar door achteruitgang van het ras en daling der prijzen als gevolg van de verdringing van het transport met draagpaarden door vrachtauto's is dit middel van bestaan van weinig be-^ teekenis meer. Hoeta Matiti is de standplaats van t het negerihouder van Simanoeloan Toba. In deze negeri is een Inlandsche gemeenteraad ingesteld."

LINTONG NI HOETA. Ongeveer halverwege^e aan den grooten weg tusschen Sibarongborong naar Doloksanggoel ligt Lintong ni Hoeta, waar een post van de Rijnsche Zending gevestigd is met een onder haar beheer staande, door het Gouvernement gesubsidieerde, vervolgschool. Tot dit zendingsressort behoren ruim 17.000 Christenen. Lintong ni Hoeta is de groote koffiemarkt, waarheen het voornaamste deel van de Arabica-koffie van Parboeloan (een belangrijke koffiestreek in de Dairilanden) en de Hoogvlakte van Toba wordt afgevoerd en verhandeld voor export via Sibolga naar Amerika en Europa. De plaats is standplaats van het negerihouder van Lintong ni Hoeta. In deze negeri is een Inlandsche gemeenteraad ingesteld. Zij behoort tot het onderdistrict Doloksanggoel, onderafdeeling Hoogvlakte van Toba, afdeeling Bataklanden der residentie Tapanoei. De naast koffie als middel van bestaan zeer belangrijke varkensfokkerij is sedert de ontdekking van het veelvuldig voorkomen van trichinen bij het Batakvarken achteruitgaande.

TOEKAHOLBOENG. De belangrijkste negeri van het onderdistrict Boven Baroes, onderafdeeling Hoogvlakte van Toba der afdeeling Bataklanden, residentie Tapanoei, een zeer uitgestrekt gebied beslaand, dat nog grotendeels bedekt is met oerbosch, ten N.W. van Baroes grenzend aan den Indischen Oceaan. De 2860 inwoners van deze negeri, waarvoor een Inlandsche gemeenteraad is ingesteld, leven in hoofdzaak van de winning van boschproducten, hout, damar, kamfer en rotan; daarnaast van sawah- en ladangbouw en de teelt van tweede gewassen. Siharbo is de standplaats van het negerihouder van Toekaholboeng on Hgt aan den weg van Baroes naar Sibarongborong op 5 km. van Baroes verwijderd. Er is een kleino markt voor de verhandeling van de producten uit de omgeving. Te Siharbo is voorts een post van de Rijnsche Zending gevestigd; onder haar beheer staat een door het Gouvernement gesubsidieerd hulpziekenhuis. Tot dit zendingsressort behoren 6524 Christenen/

NAROEMONDA. (Aanv. DI. III). Negeri aan de Asahanrivier in de onderafdeeling Toba. Hier is gevestigd een bijzonder Hollandsch-Inlandsche school met internaat. Vroeger waren in de gebouwen een kweekschool voor Inlandsch onderwijs, ambachtsschool en meubelmakerij gevestigd. Tevoren eindigde hier de groote verkeersweg van Tarotoeng. Nu gaat deze via de brug over de Asahanrivier bij het nabij gelegen Porsea^door naar Siantar en Medan.

HOETA SALEM. Leprozerie van de Rijnsche Zending aan den weg van Lagoeboti naar Habinsaran. Deze in de onderafdeeling Toba, residentie Tapanoei, gelegen zeer goed beherde inrichting werd veel besproken in verband met het daar bestaande "hiwel^ksverbod". Van een eigenlijk huwelijksverbod is echter geen sprake; van de zijde der zending wordt slechts verboden samenleving van vrouwelijke en mannelijke verpleegden buiten een regelmatig huwelijk. Tegen zulk een huwelijk echter verzet. — zich de zeer strenge Toba-Bataksche adat^.

HEPHATA. Blindeninstituut van de Rijnsche Zending naby de leprozerie Hoeta Salem in de onderafdeeling Toba, residentie Tapanoei. OEOLEAN. (Xanv. DI. III). Het gedeelte van de residentie Tapanoei aan de noordzijde van de Asahanrivier, behoorende tot het district Porsea (onderdistrict Loemban-djoeloe en onderdistrict Porsea gedeeltelijk). Het wordt ten Westen begrensd door het Tobameer, ten Oosten door het Sinianoek-manoek gebergte. In de heele lengte wordt het doorsneden door den Medan—Padang-weg. Vooral het zuidelijke gedeelte, het breede dal van de A&k Mandosi, is een prachtig sawahgebied. In deze landstreek ligt de druk bezochte pasar Porsea aan de Asahanrivier. Oeloean is eerst in 1905 onder ons bestuur gebracht en heeft in velelei opzicht nog slechts oppervlakkig onzen bestuursinvloed ondergaan. Alle "oudsten" en vele hoofden zijn opgegroeid in de pidari (het verzamehvoord voor de onregelmatige toestanden voor de komst van het Gouvernement). Oeloean heeft 38.780 inwoners. De bevolking behoort voornamelijk tot de hoofdielarga Nai Rasaan.

PORSOBOERAN. (Aanv. DI. III). Dit kleino marktplaatsje werd na de opheffing van de onderafdeeling Habinsaran in 1915 hoofdplaats van het onderdistrict Habinsaran, onderafdeeling Toba.

PORSEA. (Aanv. DI. III). Drukke pawar aan de Asahanrivier, hoofdplaats van het district on onderdistrict Pors6a, van de onderafdeeling Toba, residentie Tapanoei. Er ligt een flinke brug over de rivier in den weg Medan-Padang. Van hieruit is in 1927 een paging gedaan om een grooten weg naar Asahan aan te leggen, waarmee wegens geldgebrek is opgehouden. Het onderdistrict Pors6a telt volgens de in 1930 gehouden volksteJing 24.995 inwoners.

PARDAPOER. (Aanv. DL JU). Dit ci land in het zuidelijk gedeelte van het Tobameer wordt gewoonlijk kortweg Poelo genoemd. De negeri Poelo bevat ongeveer het heele eiland en behoort sedert 3 Augustus 1933 tot de onderafdeeling Hoogvlakte van Toba. Voordien behoorde het tot do onderafdeeling Toba. Het verheft zich 270 m. boven het meer.

TOBAWEG. (Aanv. DL IV). Deze naam is niet nicer in gebruik sedert de weg onderdeel is geworden van den grooten Padang—M4dan-weg.

TOBAMEER. (Aanv. DI. IV). Er zijn zichten verscheidene motorbooten, die in allerlei richting de verbindingen onderhouden. Het verkeer, ook het handelsverkeer op het Tobameer, dat in de laatste jaren zeer toegenomen was, is eenigszins verminderd sedert de groote weg Balig6—Prap&t. deel van den Padang—Medan-weg, word geopend, waardoor het postvervoer e.d. over

het meet van Prapat—Balig6 vice versa werd gestaakt. Verder is het verkeer te water via Si-lalahi aan het Tobameer naar boven over Lae J*omdom, dat thana aan den nieuwen autoweg ligt, afgenomen, toen de weg naar de Dairilanden van de Karolanden uit in gebruik werd- genomen. **TOBA.** (Aanv. DL IV). Onderafdeeling van de Tafdeeling Bataklanden (zie aldaar), bestaande uit onderdistricten: Balige, Lagoeboti, Porsea, Habinsaran (Porsoboeran) en Loembandjoeloe. Vroeger ook nog het onderdistrict Moeara, dat sedert 1933 verdeeld is tusschen de onderaf- deelingen Toba, Hoogvlakte van Toba en Sa- mosir. De onderafdeeling Toba telt thans 120J000 inwoners.

BAKARA. (Aanv. DI. I). Negeri, sedert 1933 .: /; Fehoerode tot het onderdistrict Doloksang- goel van de onderafdeeling Hoogvlakte van Toba, residentie Tapanoeli, vroeger behorende tot de onderafdeeling Toba. De negeri ligt aan den zuid-westelijken inham van het Tobameer, welke inham naar deze negeri wel Tao Bakara wordt genoemd. — in het dal van de Adk Silang. Dit wondermooi- dal, 5 km. lang en 1 km, breed, is een rijk sawahgebied en geheel omgeven door de steile 300 a 400 m. hoo- grend van de omliggende hoogvlakte. De negeri telt 3758 zielen (volkstelling 1930).

HABINSARAN. (Aanv. DI. II). Naam van een in 1915 opgeheven onderafdeeling van de afdeeling Bataklanden, die thans verdeeld is over de onderafdeelingen Toba en Silindoeng. Zij ligt van 300—1400 in. hoog en bestaat geo- grafisch uit drie gedeelten, waarvan de twee noordelijke het onderdistrict Habinsaran van de onderafdeeling Toba uitmaken. Het midden- gedeelte, waarin do onderdistrictshoofdplaats Porsoboeran is gelegen, bestaat uit het boven- atrooingebied van de Koaloer- rivier. Deze rivier en haar zijrivieren loopen door diep uitge- slepen rotskokers, welke sonis cen diepto hebben van 60 m., terwijl het vlakke land tusschen de rivieren den indruk maakt van cen kale heuvel- achtige hoogvlakte, waarin de smalle rivierdalen zich afteekenen door do toppen der booinen.

deel is omringd door bergranden, waarop zich een drialc hogere bergen verheft, in het Z. op de Padang- grens van Zuid-Habinsaran, de Ha- boe-Haboe (3200 m. hoog) met in zijn uitloopers de merkvaardig 6 ni Bodil, in het N. I°P de grens van Noord-Habinsaran do Tambor- b?na (2110 m.) en de Soeroengan (21J3 m.). Noord-Habinsaran wordt gevormd door de canyonachtig dulen van de rechterzijrivieren der Asahanrivier met tusschonliggende vlakten. Het is in het N. afgesloten door de mooilijk te passeeron kloof van de Asahan met zyn tweeprah- tige walervallen, die van de Wilhelmia waterval en de Sampocran Ifarinau bij het volgende jaar een bezoek in Silindoeng to hobben kunnen Tangga. Zuid-Habin- H-ran is een gedeelte van het onderdistrict Panga- riboeran, onderafdeeling Silindoeng en heeft dezelfde formatio als Midden- Habinsaran.

De geheele bevolking bedraagt ± 19.000 zielen, en bestaat uit Toba-Bataks, in het N. hoofdza- kelijk van de hoofdmarga Pohan, in hot midden Rohlin en Borbor, in het Z. Borbor en Lontoeng. *n groot gedeelte der bevolking is nog heidensch., Knkele kampeongs bestaan bijna uitsluitend uit permalims (zio aldaar). De zending werd vroeger geleid uit do post Locmban Pinasa, later uit

Porsoboeran, thans uit Sitotang. Er zijn nu tal- rijke volksscholen, alle gesticht en geleid door de zending.

Het hoofdmiddel van bestaan is de rijstbouw, die reeds veel op sawah's, doch vooral in de lagere gedeelte en tegen de berghellingen nog op ladangs wordt gedreven. Dit laatste is door boschreserverving reeds veel tegengegaan. Ver- der bestaat er van de koffiecultuur, die veel van boe- boek en van luizen heeft te lijden, en ligt in Mid- den-Habinsaran een kleine theeonderneming, die echter niet in byzonder gunstige toestand verkeert. Een onverharde autoweg voert van de vlakte van Toba naar de onderdistrictshoofd- plaats Porsoboeran. Een minder goed te berijden autoweg van Pangariboan tot dicht bij Garoga is reeds gereed. Verder is er een keurig net van goed getraceerde paardepaden aangelegd door den gezaghebber H. J. Kohler, schrijver van „Habinsaran, het land van de zonnestraal f) Habinsaran is eerst sedert 1908'ingelijfd. De7. } Jz? oude menschen, die in de dorpen de leiding heb- ben, zijn dus alien opgegroeid in de „pidari", het samenvattende woord voor den tijd der on- geregelde toestanden voor de komst van het Gouvernement. Deze werken nog door in het le- ven der bevolking, o.a. is er op de hyginische toestanden nog heel wat aan te merken. Niette- min vindt men er vooral in de bergstreken phy- siek sterk ontwikkelde personen met een lui- tengewoon uithoudingsvermogen in loopen en klimmen.

Literatuur: H. J. Kohler, Habinsaran, uitgave " Thieme en Co, Zutten 192G; ; • -

HASIBOEAN. (Aanv. DI. II). Hoofdmarga der " -7. ' ; ' Bataks, voornamelijk in de vallei van „Silin- doeng, in Sibolga en Padang La was wonende. Verder naam van landschapje in de negeri Sigaol aan het Tobameer/

LAGOEBOTLJA. (Aanv. DI. II). Plaats gelegen? / tAvintig minuten gaans ten Z. van het Tobameer op 8 km. van Balige^jn het onderdistrictLagoe- boti, waarvan het de hoofdplaats is. Het onderdistrict telt 29.891 inwoners volgens do volks- telling van 1930. Het ligt den grooten weg van H&D&ng, naar

BALIGfi. (Aanv. 1. 7). Deze hoofdplaats van- de onderafdeeling Toba, afdeeling Bataklanden, residentie Tapanoeli, is tevens hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict, dat naar de in 1930 gehouden volkstelling 22.570inwonerstelt. Balig6 ligt aan den grooten weg M&L&Q-

NOMMENSEN (LUDWIG IN(SWER).B 廣ren ' Moï 1834, uit het eenvoudig gezin van een sluiswachter op een Oostfriesche wadden- eilanden. Boor de Rheinische Missions Gesellschaft te Barmen word hij in 1861 afgevaardigd naar Sumatra. Na eerst in Holland by Dr. m.). Noord-Habinsaran wordt gevormd door de van der Tuuk Maloisch en Bataksch to hebben geleerd, kwam hij 14 Mei 1862 to Padang aan. Hij ves- tigdo zich to Baros, de noordelijkste plaats, waar toen het Hollandsch gezag effectief was. Toelating onder de Bataks word hem door den Resident geweigerd, daar men voor zijn veilig- heid niet kon instaan. Na een bezoek in Silindoeng to hobben kunnen het N. afgesloten door de mooilijk te passeeron kloof was. Toelating onder de Bataks word hem door den Resident van de Asahan met zyn tweeprah- tige walervallen, geweigerd, daar men voor zijn veilig- heid niet kon instaan. Na de Wilhelmia waterval en de Sampocran Ifarinau bij het volgende jaar een bezoek in Silindoeng to hobben kunnen Tangga. Zuid-Habin- H-ran is een gedeelte van het onderdistrict Panga- riboeran, onderafdeeling Silindoeng en heeft dezelfde formatio als Midden- Habinsaran.

De geheele bevolking bedraagt ± 19.000 zielen, en bestaat uit Toba-Bataks, in het N. hoofdza- kelijk van de hoofdmarga Pohan, in hot midden Rohlin en Borbor, in het Z. Borbor en Lontoeng. *n groot gedeelte der bevolking is nog heidensch., Knkele kampeongs bestaan bijna uitsluitend uit permalims (zio aldaar). De zending werd vroeger geleid uit do post Locmban Pinasa, later uit

slechts met eenige list kon hij op een vochtige, ongeschikte plaats in Sopo grond voor een huis verkrijgen. Daar het Hollandsche gezag nog niet zoo ver reikte, leefde hij temidden van de meest wilde toestanden en was getuige van woeste tooneelen der nog in kannibalisme levende bevolking. Meer dan eens was zijn leven in gevaar. Maar ondanks dat alles verzamelde hij een aantal kinderen op een primitieve school en kreeg hij ook de eerste doopcandidaten, zoodat op 27 Augustus 1865 de eerstelingen konden worden gedoopt, 4 inannen met hun vrouwen en 5 kinderen. Niettegenstaande heftigen tegenstand van de zijde der volksgenooten steeg het aantal gedoopten geregeld, na eenige jaren tot enkele honderden, na 20 jaar tot ruim 7000.

Nommensen was intusschen in 1866 gehuwd met Karoline Gutbrod, die trouw de ontberingen van dien eersten tijd met hem heeft gedeeld. Bij zijn eerste verlof in 1881 is zij met de kinderen in Duitsland gebleven en daar in 1887 gestorven.

Nadat Nommensen woonplaats in 1873 verlegde was naar het hooger gelegen Pearadja en het Ned. Ind. Gouvernement sinds 1875 daadwerkelijk gezag over Silindoeng uitoefende, groeide het aantal Christenen snel en ging Nommensen zich wijden aan den opbouw der gemeenten en van het kerkelijk leven als geheel. Hij gaf daarbij blyken van vervoortzienden blik. Van den aanvang af werden zooveel inoogelijk leden der gemeenten betrokken in dien opbouw. Rondom elke zendingspost werd een groote krans van filialen aangelegd, dikwijls op zeer korten afstand van de hoofdstad. Het instellen van het ambt van oudsten gaf gelegenheid de geestelijke krachten van velen te benutten. Bataksche onderwijzers, tevens gemeentevoororgangers, werden opgeleid en zelfs gedachte aan Bataksche predikanten was Nommensen toen reeds niet vreemd, daar hij in dezen tijd nog rekende met de mogelijkheid het land te zullen moeten verlaten, waarbij de leiding van de gemeenten aan hun eigen predikanten zou moeten worden toevertrouwd. Zooveel mogelijk liet hij de adat van het volk onaangetast en trachtte hij deze in het kerkelijke leven in te bouwen. Een verbinding van staat en kerk streefde hij na door de hoofden zoo mogelijk tot oudsten te maken en hun in elke geval een eervolle plaats in het kerkelijk leven te verzekeren. Opvoeding tot zelfonderhoud stond van den aanvang af op het program. Voor de gemeenten moest er zoo weinig mogelijk geld uit Duitsland komen. Kerkelijke belasting werd al vroeg ingevoerd, waarbij de gemeente zelf in het beheer betrokken werd. En nadat sinds 1877 er een opleiding voor goeroes was geweest, werd in 1882 een school voor Bataksche predikanten gesticht, waarvan de leerlingen vooral betrokken werden uit hen, die reeds eenige jaren als goeroes hun kwaliteiten bewezen hadden.

Van een verziend inzicht legt de kerkorde getuigenis af, die Nommensen in 1881 tijdens zijn verlof samen met twee der leiders te Barmen opstelde en die een organisatie aan de Bataksche kerk gaf, waardoor zij alle andere kerken op het zendingsveld verlooruit was, maar die voortreffelijk is gebleken wat haar beginsel betref, zoodat de insteueering van een zelfstandige Butakkerk in 1930 eigenlijk slechts het doortreli

ken was van de reeds in 1881 door Nommensen getrokken lijnen. Detrapsgewijze verkozen Synode had hij toen reeds in zijn kerkorde opgenomen.

Intusschen kreeg het zendingsveld een groote uitbreiding. In 1876 had een expeditie, waarbij ook Nommensen als tolk en bemiddelaar goede diensten bewees, het Nederlandsch gezag over Toba gevestigd en nadat in 1881 een zendingspost gesticht was in de steppe tusschen Silindoeng en Toba, vestigde Nommensen zich in 1885 in laatstgenoemd gebied. Met een uitstekende strategie leidde hij, als ephorus van het gansche terrein, waartoe hij in 1881 tijdens zijn verlof benoemd was, de bezetting van Toba. Na 1890 mocht ook het oostelijk deel van Toba bezet worden en toen vestigde Nommensen zich voor de rest van zijn leven in Sigoempar. Na 20 jaar had het Christendom ook in Toba gezegevierd.

In 1904, bij zijn 70sten verjaardag, verleende de universiteit van Bonn aan Nommensen het doctoraat honoris causa in de theologie en in 1911 bij zijn 50-jarig zendelingsclap benoemde de Regeering hem tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau. Als praeses bleef hij aan het nu in vijf districten verdeelde terrein zijn nooit falende zorgen geven, tot hij op 23 Mei 1918 in Sigoempar is overleden.

BANDA-EILANDEN. (Aanv. DI. J.). De totale oppervlakte van de eilanden bedraagt ongeveer een vierkante geographische mijl. Dezc groep van 10 eilanden vormt met de eilanden Manoeck, Seroea, Nila en Teoen de onderafdeeling Banda, afdeling Amboina, onder een gezaghebber bij het binnenlandsch bestuur. Stroomend water wordt alleen op een enkele plaats op Lontor aangetroffen. De beste notenperken vindt men op Roen en Rozengain, waar zij in lateen tijd met een der productie ten goede koriend regelmatig plantverband werden aangelegd. (JJ J 926 en 1927 werden door het oploopen van de prijzen van de muskaatnoten wederom goede zaken geïnaakt, (loch sindsdien lijdt Banda weer onder de algemeene economische depressie. J)c perken worden thans grootendeels geëxploiteerd door twee ondernemingen, de Credit- en Handels- vereeniging Banda en de firma N. P. Kok. De eigenlijke inlandsche bevolking van Banda- Neira, Lontor, Ai, Roen en Rozenguin bestond in 1932 uit ± 10.000 zielen.

AI, POELOE AI of WAI. (Aanv. DJ. I). Do „Kota Parampoe&n” is volgens de kaart van vaarwaters en ankerplaatsen in den Molukken⁷ archipel blad VI (uitgave Juni 1919) J 30 m. hoog. De bevolking van Kampoeng Ai tekke in 1932 650 zielen. Er zijn op het eiland ZCB notemus- kaatperken/

NILA (ook wel LINA). (Aanv. DI. III). Een eruptie had plaats in 1932. De bevolking, ter sterkte van ongeveer 850 zielen (1932), be WOOD t twee kampoengcomplexen aan de oostzijde van het eiland. Zij is geheel gekerstend (Indische Kerk). Het hoofdoedgel op dit eiland is pisang. Middelen van bestaan zijn visschorij en teelt van djeroecks en inangga[^].

ROEN. (Aanv. DI. III). Het hoogste punt van, dit eiland is 186 m. De bevolking bestaat uit 380 zielen (1932). Vlak bij het eiland en daarmede verbonden door een bij eb drooglopend rif ligt Poelau Nailaka, waarop zich overblijfselen van een Europeesche versterking bevinden.

ROSENGAIN. (Aanv. DI. III). De bevolking van dit eiland bestond in 1932 uit 280 zielen.

SEROEJ¹ (Aanv. DI. III). De Christenbevolking (Indische Kerk) bewoont twee ongeveer 200 m. boven den zeespiegel gelegen kampeengs; zij is ongeveer 400 zielen sterk. Het eiland is totaal waterloos, zoodat de bevolking is aange-wezen op verzameld regenwater en water ver-kregen door condensering van uit den krater-wand ontsnappenden stoom. Het hoofdvoedsel is pisang. Middelen van bestaan zyn visch- vangst, prauwenbouw en teelt van djerocks en mangga's.

TEON (TEAN of TIAN). (Aanv. DI. IV). De bevolking bestaat uit ongeveer 900 zielen (1932); zij belijdt den Protestantischen godsdienst. Het eiland is beplant met klapper-, djerock- en manggabooien.

SAPAROEAE. (Aanv. DI. III). Deze onderafdeeling van de afdeling Amboina der residentie Molukken telde volgens de volkstelling 1930 rond 40,000 zielen, waaronder 30,000 In-landsche christenen en 10,000 mohammedanen.

MASARAT¹. (Aanv. DI. II). Negorij aan de Kajeli-baai op ± 200 m. ten Oosten van Kajeli; standplaats van den regent van het regentschap Masaret6, met den titel van orang-kaja.

BOEROE. (Aanv. DI. I). Onderafdeeling der afdeling Amboina, residentie Molukken. Het zieleental bedroeg volgens de volkstelling 1930: 18,884 Inlanders, 1 Europeaan en de gelijke-stelden, 448 Chineezen, 248 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 19,631.

Twee zendelingen van de Utrechtsche-zendingsvereniging, een voor Noord Boeroe met standplaats Amboina en een voor Zuid Boeroe, standplaats Leksoela, hebben de leiding van het zendingswerk. Do Mohammedanen (slammen) wonen in do kustkampeengs, en op het eiland Ambclau uitgezonderd de Christenkampeengs aan de Zuidkust.

Bocroo is verdedigd in de regentschappen Kaj61i, Ma8ar6t6, Liliyal, Licla, Fogi, Bobo, Wa To ere n, Tifoc, Nainrolc, Oki, en Wa Enoe. De regenten vocren verschillende titels, die van Kaj6H en Tifoe: radja, die van Licla, Fogo, Bobo: patih, de anderen don titel van orang-kaja...

N-AMLEA. (Aanv. JI. III). Hoofdelijlaats der onderafdeeling Boeroe, afdeling Amboina der residentie Alolukken, gelegen aan een inhain nun d? noordzijde van do Kajeli-baai. Belangrijke uitvoerplaats van kajoepoeth-olie, damar en copra, wordt gecreld door de K.P.M. schepen aangedaan. Zie BOERÖE.

OOST CERAM. CERAMLAOET EN GORAM. Aanv. DI. III). Onderafdeeling dor afdeling Amboina, bestuando uit hot oostelijk gedeelte van hcC eiland Ceram, benevens de Ceram La-OGT, Watocbda en Goram cilandcn. Jloofdplaats G...

SARA (SEIRA). (Aanv. DI. III). Eiland bell oeren do tot de Tanimbareilanden (zie aldaar); op do N.kuat ligt een complex van vijf negorijen

Kamatoeboen, Roemahsaloc, Weloetoe, lemin en Weratan. Voor beide laatstgenoemde kanipoengs is een goede ankerplaats. Do bevolking houdt zich vnl. bezig met de vangst van lolaschelpen en tripang.

LARAT. (Aanv. DI. II en suppl. biz. afl. 1004).

Bewesten Larat, daarvan gescheiden door een smal, doch diep vaarwater, dat voor K.P.M. schepen toegankelijk is, en dat de reede van Ri-dool en Ritabel (tezamen gewoonlijk Larat ge-noemd) vormt, ligt het eilandje Loetoer, waarop tegenover Ritabel, de kampeeng Lelingloean, de vroegere standplaats van den posthouder. Thans is Larat (Ridool-Ritabel) de standplaats van den bestuurs-assistent. De op het eiland gelegen kampeengs zyn, behalve de ge-noemde, Lamdessar Timoer, Lamdessar Barat, Keliobar en Kelaan; de bevolking telt ± 3,800 zielen.

AMAHAI. (Aanv. DI. I). Voormalige onder-Jr'y afdeling der afdeling Amboina, welke zich westelijk uitstrekke naar Cerams zuidkust van de Wai Tala tot de Wai l'aba, met een kustlijn-lengte van ± 200 km/De kust maakt twee L... (diepe bochten, de Elpapoethbaai en de Taloe- 'tthbaai of bocht vanHaja. Aan de eerste golf liggen uitsluitend Christennegorijen. Meer naar het Oosten aan de tweede baai vindt men beur-tings Islamitische en Christenkampeengs. Heidsche Inlanders vindt men over het al-gemeen meer in de Christennegorijen. Zulks is te verklaren uit het feit, dat de Islamitische negorijen al lang aan het strand gelegen zyn, de bewoners der Christennegorijen daarentegen grootendeels eerst kort geleden uit de bergen naar de kust zyn afgedaald. Het Amahai-sche bergland is practisch onbewoond. De bevolking woo nt aan het strand. Vermeldenswaard is voorts nog, dat de hoogste bergtoppen van Ceram zich in deze onderafdeeling bevinden. Drie toppen hebben een hoogte van 3,000 in. of iets meer (de z.g. Pinaja-groep). Middelen van bestaan vindt de bevolking in het kloppen van het merg van den sagoepalm, het kweeken van eenige groenten en aardvruchten, en een weinig visscherij.

De belangrijkste baai is de Taloeitthbaai, door haar groote aanplantingen van klapperboomen en haar gomcopal-uitvoer. Bijna elke negorij voert sagoe uit naar de Oelissers en Ambon. Er zyn drie ondernemingen, n.L de onHerneming A way a met klapper-, rubber-, en koffie-aan-plantingen; de onderneming Elpapoeth met dezelfde aanplantingen en voorts nog de onder-neming Makariki-Mantula met uitsluitend klapper-teelt, terwijl een gedeelte van de onderneming Wai Tala zich nog juist binnen de westgrens der vroegero onderafdeeling bevindt. De onder-neming Wai Tala is een gecombineerd klapper- en gomcopal-bedrijf.

Er zyn twee zeer goede havens, die geduren- de elk jaargety zyn te gebruiken, t.w. de plaat-sen Amahai en Tohoroe. Na de jongste be-stuursreorganisatio (Ind. Stb. 1934 no. 620) is de onderafdeeling Amahai opgeheven. Do nieuwe onderafdeeling West-Ceram, waartoe het gebied thans behoort, heeft Piroe tot hoofd-plaats.

AMAHAI. (Aanv. DI. I). Voormalige hoofd-plaats van do gelijknamige onderafdeeling, afdeling Amboina, on als zoodanig toemuaals de standplaats van (meestal) een gezaghebbor bij het Binnenlandsch Bestuur. Sedert de jongste bestuurs-reorganisatio (zie Ind. Stb. 1934 no. 620) is niet Amahai, doch Piroe de hoofdplaats der vergrooto onderafdeeling. Amahai bestaat ook thans nog uit twee negoryen, t.w. Amahai

en Soaliuku; zij hebben elk een kerkgebouw en gezamenlijk een Gouvernements Inlandsche school der tweede klasse. De vroegere negorij Amahai-Islam heeft zich sinds 1899 verplaatst in oostelijke richting over een afstand van 7 km. en is thans bekend onder den naam Roetah; op de landtong Tandjoeng Koeakoe bij Amahai is niets meer over van de houten vesting genaamd Harderwijk, die in 1628 aldaar door de V.O.C. onder het bestuur van Ambons zesden land-voogd Filips Lucasz (1628—1631) gebouwd werd.

AWAYA. (Aanv. DI. I). Onderneming, ge-legen op de plaats waar zich vroeger de negorij A way a bevond, welke kampoeng thans gevogd is bij het nabijgelegen Apisano. De onderne-ming bereidt copra en koffie. De rubbertap is in verband met de lage prijzen geheel stopgezet. Men begint thans met den aanplant van cacao, kruidnagel, kapok, enz./

ELPAOETH. Onderneming van de Crediet- en HandelsverenigingBanda op Ceram. Op groote schaal wordt hier de klapper- en koffiecultuur ge-dreven. Door de lage prijzen is de rubbertap geheel stopgezet, terwijl in verband met de lage copraprijzen de copravervaardiging ook tijde-lijk is gestaakt/*

TALOETIBAAI of **BOCHT VAN HAJA.** (Aanv. DI. IV). Bij Haja bevinden zich groote kuststranden, die bij eb geregeld droogvallen en der bevolking gelegenheid geven zich meester te maken van de schelpen, welke aldaar verhan-deld worden bij de Chineesche opkopers. Sche-pen met grooten diepgang behooren de bocht- om Haja zeer ruim te nemen. Langs den oost-oever wordt een vlakke kuststrook aangetrof-fen, beginnende bij de negorij Tehua tot aan de Wai Bobot. In het midden der Taloeibaai wis-selen Islamitische met Christenkampoengs af. Meer naar het Oosten echter, in het tegenwoor-dige Oost-Ceram, treft men bijna uitsluitend Mohammedanen en enkele heideneu aan.

TEHOROE. De uitvoerhaven der Taloeitibaaï, tevens de belangrijkste plaats aldaar. Tehoroe bezit een veilige en rustige ankerplaats en heeft een grooten uitvoer van copra, gomcopal, schelpen, kruidnagelen en houtsoorten. De be- volking is Mohammedaansch. Achter de negorij bevinden zich eenige heete bronnen (tempera- tuur ± 90° C). Het water schijnt zwavelhou- dend te zijn.

BAILEO. (Aanv. DI. I). Gebouw op Ambon, Saparoea en Ceram bestemd voor openbare ver-gaderingen. Althans op Ceram, oorspronkelijk de plaats, waar de adatgoederen van het dorp (borden, vazen, gongs en ook wel gesnelde kop-pen) bewaard werden. Ala zoodanig dus de plaats alwaar de geesten der voorouderen aanwezig waren en vereerd werden. Daarom blijft, ook al is geen gebouw meer aanwezig, toch de pick waar vroeger de baileo gestaan heeft, steeds onbebouwd en wordt deze door do z.g. pmaJi steenen aangeduid. Bij belangrijke gebeurte-nissen en plechtigheden wordt deze plek voor de viering gebruikt en ook in de Christennego-rijen blijft de herinnering aan de baileo bestaan; soms bouwt men op die plek thans een vergader-lokaal voor het gemeentebestuur. Naast de hier bedoelde baileo negeri of baileo bona waren er nog andere, b.v. baileo kakihan, alleen gemaakt als er een kakihanfeest zou plaats hebben. Voor

het oprichten van deze baileo was beslist een versche kop noodig, vandaar dat het oprichten door ons bestuur verboden werd. Verder nog de baileo Anakotta of baileo Maeowin, de z.g. priester baileo. - ■ B. J. KZ

BOANO. (Aanv. DI. I). Eiland ten Westen van Ceram, behorende tot de onderafdeeling West-Ceram, afdeeling Amboina, residentie Mo-lukken.

Het grootste deel van het eiland is steil berg-land tot 425 m. hoog; het noord-oostelijk deel is vry vlak en geheel met alang-alang en kajoe- poethibosschen begroeid. Slechts door de smalle, dock diepe Straat Valentijn en het schitterende Martinmeer ervan gescheiden ligt het berg- achtige eiland Poea, met nog een aantal rots- eilandjes er om heen. Het Martinmeer is een buitengewoon goede haven, waarvan de ingan- gen door bakens zijn aangegeven.

De op het eiland gelegen kampoengs, n.l. Boano-Serani en Boano-Islam tellen resp. 4 06 en 1128 zielen.

De plaats, waar de negorijen gelegen zijn, is zeer ongezond ten gevolge van malaria, terwijl goed drink water niet te krijgen is. De ze- voor de kampoengs is zoo diep, dat er niet geankerd kan worden. Aan de Oostindische Compagnie he- inneren een tweetal pilaren, resp. uit 1667 en 1692.

Het eiland is verder nog bekend door de vele en groote herten, die er voorkomen. B. J. K.

HOEMOEOAL of **HOAMOAL.** (Aanv. DI. II). Schiereiland vormende het westelijke aanhang-sel van Ceram, behorende tot de onderafdeeling West-Ceram, afdeeling Amboina, residentie Molukken, uitzonderend een klein stuk- je aan de zuidpunt, hetwelk in het midden van de vorige eeuw aan eenige Ainbonsch negorijen gegeven werd als belooning voor hulp tegen zeeeroovers. Het schiereiland was vroeger dicht bevolkt en dreef een levendigen handel met vrschillende vreemdelingen. Toon na de vestiging van de V.O.C. te Amboin a ook kruidnagelen aan anderen dan de Coinpagnie geleverd werden, leidde (lit tot een bloedigen hardnek- kigen oorlog, welke er mede eindigde dat het door den toenmaligen gouverneur i)e Vlaming van Oudshoorn „tot een eeuwige woestijn gedesti- ncerd" (RuinphiuB)). II biz. J03) werd. De bevolking werd naar elders gevoerd of vluchtte, terwijl de vruchtboomen en in het bijzonder de kruidnagelboomen vernield werden.

Eerst later vestigde zich een deel der ver- drevenen weer in hun oude gebied, terwijl in de laatste twintig jaren een belangrijke im- migratie van vreemdelingen, voornamelijk Jji- nongko'e en Boetonnezen, heeft plaats gehad. •

HONITĒTOE. Belangrijke negorij in het bjh-nenland van de onderafdeeling West-Ceram, afdeeling Amboina, residentie Molukken. I n is hier een militair bezetting gelegd, welke echter in 1932 niet meer noodig geoordeeld werd en daarom opgeheven is. Thans is te Honitdotoc een bestuursassistent geplaatst, die het bestuur voert over het zuidelijk deel van het bergland van West-Ceram en do zuidoekst. Door onderwys krijgt de Indische Kerk lang- zamerhand meer invloed en gaat de bevolking tot het Christendom over, zoodat er thans van verzet tegen het bestuur geen sprake nicer is.

B. J. 批广

De bewoners van Honitoe vormen een afzon-den der 17de eeuw, dat alle bewoners, alsook die van de eilanden derlijken stam afgescheiden van de bewoners van deBoano en Kelang en van een deel van Hoamoal, zich op Manipa rest van het bergland van West-Ceram. Zij heetenmoesten vestigen bij het daar te bouwen fort. Van dit fort Wemale, zijnde tijdako (= schaam- gordel) dragers, ~~in Wantrouw zijn de mines nog aanwezig. De kampeong liggen dan tegenstelling tot de andere Alfoeren, die Aloene ofook alle aan de zuidzijde dicht bij de ruines. De bevolking is zoo kandragers heeten.~~ achter- uitgegaan, dat reeds herhaaldelijk kampeongs werden

De mannen zijn groot en fors gebouwd en zoosamenvevoegd; een dubbele naam houdt de herinnering daaraan lang zij nog heiden zijn van een weelderigen haardosnog levendig. Een over- blijfsel uit dien tijd bestaat nog bierih, dat voorzien, welke hun een wild en woest voorkomende overgebrachte bewoners geen gronden te hunner z beschikking geeft. Te Honitoe, dat ± 500 m. hoog ligt, is eenhebben. Nog steeds zijn zij vreem- delingen. Deze omstandigheid goede passanggrahan, die meer en meer alsoeft steeds aan- leiding tot grond- en grensgeschillen, daar in den vacatieoord wordt bezocht. Het klimaat is goed enloop der tijden wel enkele sagoedoesoens ge- schonken werden. vooral de nachten zijn koel.

Reeds voor onze komst waren, de bewoners meerendeels Mohammedanen, en had de Christelijke leer, door de Compagnie B. J. K. /
% **KAIRATOE.** (Aanv. DI. II). Deze negorij aan degebracht, weinig invloed. In 1667 werden de eerste christenen zuidkust van de Piroebaai, onderafdeeling West-gedoopt en thans is e6n negorij ge- heel gekerstend, terwijl de Ceram, afdeeling Amboina, residentie Molukken. Wasbewoners van de overige zes negorijen Mohammedanen zijn. Het in de vorige eeuw de stand- plaats van den posthouder, aantal bewoners bedraagt thans 1858, waarvan 205 christenen. die het bestuur over West-Ceram voerde. Is thans nog B. J. K.

een belang- rijke uitvoerplaats van in het **PIROE.** (Aanv. DI. III). Hoofdplaats der onderafdeeling West-Honitoegebied verzamelde copal. Grootte prauwenCeram, afdeeling Amboina, residentie Molukken. Zij lag vroeger kunnen bij vloed de monding van de Rioeapageheel aan de kust, werd in 1899 door een aard- beving en binnenvaren. De reede is echter slecht, vooral in denvloedgolf zwaar geteisterd, daarna meer landwaarts in herbouwd; west- moesson. Kairatoe is door een 21 km. langendoor uitbreiding liggen thans weer vele huizen aan zee. Het weg, waarop twee vrachtauto's rijden, verbondenEuropeesche gedeelte ligt ± 1 km. van het strand en 10 m. boven met... Honitoe in het binnenland. B. J. K. / den zeespiegel. Door de nabijgelegen sagoeboschen is het

KELANG. (Aanv. DI. II). Eiland ten we^ten vanklimaat on- gunstig en komt er veel malaria voor. Het aantal Ceram, behoorende tot de onderafdeeling West-inwoners bedraagt 37 Europeanen en daar- mee gelijkgesteld, Ceram, afdeeling Ainboina, residentie Molukken. 1210 Inlanders en 96 Chi- neezen. B. J. K. /
Langs de kust en de riviertjea vindt men een aantal **TALA.** De grootste en waterrijkste rivier van do onderafdeeling kleine, doch vruchtbare vlak- ten, waar een grootWest-Ceram, afdeeling Am- boina, residentie Molukken, mond aantal klapperboomen ge- plant wercl. Door Deuit in de Elpapoetihbaai aan de zuidkust van Ceram. Be- kend is Vlaming van Oudshoorn werden in 1651 de bewonershet vervoer van copal per vlot op deze rivier, waarvoor veel van dit eiland ver- drev en overgebracht naarbehendigheit en ervaring noodig is; slechts op den plants, bij de Manipa (zie al- daar); het eiland bleef verderz.g. Batoe Pemali, is de passage door een stroomversnel- ling onbewoond. Eerst in deze eeuw is het eiland weermoeilijk en gevaarlijk. B. J. K. /

bevolkt en wel voornamelijk door Boetonneezen en **WEST-CERAM.** (Aanv. DI. IV). Onderaf- deeling deeling der Binongko*, die door het bestuur in een aantalafdeeling Aniboina, residentie Molukken. Het aanfaTiinVonors kampeongs werden verzaineld en onder twee regen ten van West-Ceram bedroeg in 1930: 100 Europeanen en daar- niee ge- stld. Het totalo aantal in won era bedraagt thans gelijkgesteld, 29.830 Inlanders, 195 Chi- neezen en 237 858 ziclen. B. J. K. /

LOKKI. Dit plaatsje ligt op het schiereilandHonitoe, Riring, Kairatoe, Lokki en Talamond. B. J. /
Moeamoca! in de onderafdeeling West-Ceram, af-?/GORAITJI (GORAH ITJI). (Aanv. DI. I). Deze eilandengroep deeling Aniboina, residentie Molukken. Van belang isbehoort thana tot de re- eidentio Molukken, afdeeling Ternate. De (lit plaatsje do ord at daar de hoofdzetel gevestigd is,voornamste eilandjes zijn Siko, Gafij .LmijgQme van hot z.g. Lokkibedrijf. Dit aan het Bosch wezenTainakomafatoc, Goenange, Lailai, Talimaoe, Tameti (wol behoorende bedrijf exploi- teert de damar- (ten rechtebevolkt), voorts Kelo, Temo, Safan, Lelei-Itji, Topaja, copal) boschen en een groot deel van deSolo.Tomomadofa, Djoronga, Toedie Bakoejtoeki, Radjawali, sagoeboschen van Hoe- amoeal, terwijl in de laatstcAdoe, Temo- Temo, Seba, Goohoba en Kotaboa (niet bevolkt). jaren ook klappers werden aangeplant. B. J. K. / Bijna alle grond op deze eilandjes is rijk aan vruchtdragendo

MANIPA. (Aanv. I)1. II). Eiland ten Westen vanklapperboomen. De tot copra verwerkte klappers worden door de Ceram, behoorende tot do onderafdeeling West-to Goenange, Siko, Gafi en Tameti gevestigde Chineezen, die daar Ceram, afdeeling Amboina, residentio Mo- \, lukken.toko's hebbon, opgekocht. Sagoepahuen vindt men alleen op Tusschen do uitloopers van het berg- land liggonTamoti on Gafi, en vogel-

ovcral kleine vlakton met mocras- 8cn, veolal geheel door sagoeboschen gevuld. Overal langs de strandon op daarvoor ge- scliikto plaatson werden klappers geplamt. In het bergland ataat een tamelijk groot aantal copalboomen, welke een vroeger vrij veel waard product leverden, dat onder den naam damar aan de markt gebracht werd. De uitvoer van sagoo, copra on damar loverdo vroeger veel op; thans ia deze door de waardedaling van weinig betekenis meer. Do kampeongnaam Toeban herinnert nog aan do vestiging van Ja- vaansche handelaars. De gouverneur Do Vla- ming van Oudshoorn verordonneerde in het mid

nestjes op de klippen van Gafi, Adoe en Seba. Goenange, Talimaoe en Lailai worden nu en dan bezocht door een schip van de K.P.M. voor de verscheping van copra.

Siko telt 487 inwoners (Makianners en Tidoreezen), Gafi 124 (Makianners), Laigoma 128 (Makianners), Goenange 245 (Makianners, Ternatanten en Gal6lareezen), Lailai 361 (Makianners en Tidoreezen), Talimaoe 402 (Ternatanten, Makianners en Gal6lareezen) en Tameti 361 (Makianners en Tidoreezen).

De bevolking leeft van den tuin- en landbouw en van de vischvangst. De overige niet genoemde eilandjes zijn onbewoond. Scholen zijn er niet. De kinderen gaan op Goeroeapin, Laloelin en op Makean op school.

共 GOEROEAH-MNG. (Aanv. DI. I). Kampong 'op-3e Kajoe-eilanden (afdeeling Ternate), gelezen aan de zuidwestkust van het eiland Kajoa. De tot deze groep behorende eilanden Orima-koeroenga, Wajaspang en Lemo-Leino Kebben met inbegrip van de op het water woonachtige Badjo's onderscheidenlijk 925, 245 en 248 inwoners. De inheemsche bevolking verbouwt rijst op droge gronden en mals; zij plant tegenwoordig ook klappers aan. De Badjo's vinden hun bestaan in vischvangst (tripang) en het zamelen van schelpen en schildpad. De tot copra verwerkte klappers worden door den te Goeroeapin gevestigden Chinees opgekocht. Bovendien wonen op die eilandjes eenig⁷ Ara-bieren, die zich op tuinbouw toeleggen. 3 **HIRE** (Aanv. DI. II). Vulkanisch eiland ten N.-yan" Ternate, behorende tot het sultanaat Ternate. De bevolking woont in de kampongs Dorari-Isa, Togelobe, Ngofaodoe, Tomadjiko en Mado met onderscheidenlijk 412, 180, 217, 208 en 166 inwoners. Zij legt zich toe op vischvangst, tuinbouw en klappercultuur. De tot copra verwerkte klappers worden verkocht aan een in kampong Dorari-Isa gevestigden Chinees, die daar een toko heeft. Op Togolobe is een volksschool gevestigd, waar de kinderen van do andere vier kampongs ook het onderwijs volgen. Aan den Zuidwestkant liggen twee onbevolkte eilandjes, waarvan het eene is genaamd P. Maka en het andere geen naam heeft. De oelar patola (python) komt hier veel voor.

KAJTQAA. (Aanv. DI. II). Groep van eilandjes in de Moluksche zee, bestaande uit het eiland en de eilandjes Miskin, Laloelin, Lemo-Lemo (wel bevolkt) en Wai dp ba, Goeroeah, Towada en Tawabi (niet bevolkt). Bijna alle gronden zijn beplant met klapperboomen. De tot copra verwerkte klappers worden door den te Goeroeapin gevestigden Chinees opgekocht. De Eampoeng staat onder een districtshoofd.

MAITARA. (Aanv. DI. II). Vulkanisch eiland half door rif omgeven; de koraalkalk wordt verwerkt tot kalk, die in Ternate zeer veel wordt gebruikt. Het is gelegen tusschen de eilanden Ternate en Tidore, behoort tot het sultanaat Ternate en administratief tot de onderafdeeling Ternate der gelijknamige afdeeling. De bevolking is van Tidore afkomstig en woont in kampong Maitara; zij leeft van landbouw. De tot copra verwerkte klappers worden op Ternate en op Roem aan een aldaar gevestigden Chinees verkocht. De oelar patola (python) komt hier veel voor.

MAKIAN. (Aanv. DI. II). De beste anker-

plaatsen zijn bij Pawat op de oostkust, en Ba-roemadehe op de noordkust. Makian wordt in den laatsten tijd vaak door een schip van do K.P.M. bezocht voor de verscheping van copra.

De 12.978 zielen sterke bevolking, bestaande uit Makianners, Ternatanten, Tidoreezen en Gal6lareezen, is Mohammedaansch en gevestigd in 14 kampongs, genaamd: Ngofakiaha (2524 inw.), Tiowor (2139), Ngofagita (1460), Sabaleh (S09), Talapao (477), Tafasoho (429), Tagono (405), Bobawa (600), Malapa (183), Mailoa (424), Soma (615), Tahane (1577), Peleri (538) en Sam-soema (713).

De kampongs Soahita en Tahanesoahita werden bij Tahane gevoegd. Op Ngofakiaha, Ngofagita, Tahane, Tafasoho en Peleri is een volksschool gevestigd, waar ook de kinderen van de andere kampongs het onderwijs volgen.

Te Ngofakiaha is een districtshoofd, vertegenwoordiger van den Sultan van Ternate, bescheiden. Klapperboomen komen op het eiland zeer veel voor. De tot copra verwerkte klappers worden verkocht aan de in kampongs Ngofakiaha, Ngofagita, Sabaleh, Talapao, Tagono, Malapa, Mailoa en Soma gevestigde Chineezen, die daar toko's hebben. Bovendien wonen in Ngofakiaha, Tiowor en Samsoema nog eenige Arabieren, die zich op tuinbouw toeleggen.

De meeste Makianners leggen te Kajoa, Tameti en Halmahdra hun tuinen aan, oindat op Makian zelf geen voldoende grond beschikbaar is.

MARWA. (Aanv. DI. IX). Eilandje in de Moluksche Zee. Het heeft 66n gelijknamige kampong aan de oostkust (448 inwoners) en nog een kampong genaamd Kofo (248 inwoners) aan den zuidwestkant gelegen. De mannen leggen zich hoofdzakelijk op vischvangst, tuinbouw en klappercultuur toe. In kampong Mare is een Chinees gevestigd, die een toko houdt op copra opkoopt van de bevolking.

MOTI. (Aanv. DI. II). Eilandje borjoorden Makian. De straat tusschen Aloti en Makian is voor schepen ook van grooten diepgang, o.a. K.P.M. booten van 2000 ton grootte — bevaarbaar. Het eiland heeft thans vaste bewoners on wordt geregeld bezocht door Makianners en Tidoreezen. De volgende kampongs worden aangetroffen: Togafo (273 Makianners), Kota (545 Tidoreezen), Tafamoeto (304 Tidoreezen) en Takofi (575 Makianners en Tidoreezen). Do bevolking leeft van tuin- en landbouw en vischvangst. Het eiland staat onder het districtshoofd van Ngofakiaha. Elke kampong heeft een kampongshoofd. In Kota en Takofi wonen enkele Chineezen, die een toko hebben en copra opkopen. Bovendien wonen in Kota en Takofi nog eenige Arabieren, die zich op tuinbouw toeleggen. Op Kota en Takofi is een volksschool gevestigd, waar ook de kinderen van de 2 andere kampongs het onderwijs volgen. Moti wordt zoo nu en dan door een schip van de K.P.M. bezocht voor de verscheping van copra.

Het heilige graf op den top van den Moti wordt thans niet meer bezocht.

WAIGISOE OF BATAN WAGIT (Aanv. DI. IV). Het aantal kampongs bedraagt 29 met een totaal bevolking van 2061 zielen. Het eiland wordt bestuurd door een bestuursassistent, rechtstreeks ondergeschikt aan den gezaghebber van Sorong. Overal treft men aan do kust klapper-

boomen aan. De bevolking is grotendeels heidschen, het Christendom dringt door. De menschen, wonend aan de oevers van de Majalibit-baai, zijn grotendeels Mohammedanen.

Tot de autochthone bevolking behooren de stammen Waigoe, Langanjan, Amber, Kawei en Tiping. De eerste vier bewonen het eiland Waigdoe, de Tipingstam de landstreek Tiping in het N.W. van het eiland Salawati.

De eigenlijke Alifoeren van Waigoe behooren tot den stam Amber, eveneens de Tipingstam van Salawati. De Amberstam is onderworpen geweest aan den Waigoeostam. De Waigoeostam bewoont de westkust van de Majalibitbaai, de z.w.- en de westkust van het eiland Waigoe. Men vindt vertegenwoordigers te Samate. (Salawati) en langs de westkust van dit eiland. De Amberstam bewoont het deel van Waigoe ten

O. van de Majalibitbaai en de streek in het N.W. van Waigoe, genaamd Kawei. De Langanjanstam bewoont de streek in het Zuiden van de binnenzee. De Kaweiastam de streek in het N.W. van Waigoe, genaamd Kawei. Op de strandgebieden vestigen zich nog de Wakrestam, oorspronkelijk gevestigd te Mamjiaif, een streek gelegen ten Oosten van de Majalibitbaai en langs de zuidkust van Waigoe; de Oesbastam, op Ajau en op de n.o.-kust van Waigoe; de Wardostam, woonde aanvankelijk op de eilandjes Ren en Bombedar voor de n.o.-kust van Waigoe, verhuisde later naar den vasten wal van Waigoe; de Omkastam, woonde aanvankelijk te Moemoes, een eilandje ten O. van de monding van de Majalibitbaai, woont nu op den vasten wal van Waigoe tegenover Saonek en op Biantji; de Beserastam woont ook op de eilanden Gemien, AFeosmansar, Batanta en op de eilandjes tusschen Gemien, Meosmansar, Batanta en op de eilandjes tusschen Waigdoe, Kofiau en Misool. Vermoedelijk hebben bovengenoemde stammen een eigen stamhoofd gekend, dat werd aangesteld door den Sultan van Tidore. Die stamhoofden kregen den titel vangsengadjien zouden benoemd zijn uit de gelethoofden. De stammen Wakre, Oesba, Wardo en Omka zouden zelfstandig zijn geweest (niet hebben getaan onder ecu of anderen radja) en rechtstreeks schatplichtig zijn geweest aan den Sultan van Tidore. Ook de Beserastam zou 66n hoofd gekend hebben met den titel van sengadji, maar ondergeschikt aan den Radja van Salawati; immers hij vestigde zich in streken waar de Radja van Salawati veel invloed had. Al deze sengadjia zijn verdwenen en hun nakomelingen zijn wederom familiehoofden geworden. Vreemde elomenten drongen ook hier binnen. Vooral rondom de Majalibitbaai valt de bevolking op door haar niet-Papoesch uiterlijk. De vroegere Radja van Waigoe en de kapitan-laot van Kawai waren vreemden. Van hun invloed is nu niets meer merkbaar. Hun familie's zijn uitgestorven.¹⁾

STAATKUNDIGE PARTIEN IN NEDERLANDSCH-INDIE (Aanv. DI. IV). De ontwikkeling van de politieke organisaties in de Indische samenleving heeft zich in de latere jaren gekenmerkt door een toenemende verscherping van bestaande tegenstellingen. Deze ontwikkeling heeft uiteraard eenigermate den invloed ondergaan, een gedeelte van de wettelijke veranderingen in het Indisch staatsrecht (Grondwetwijziging

1922; Indische Staatsregeling 1925, wijziging van 1929; zie VOLKSRAAD) anderdeels van de revolutionaire stroomingen in de Indische beweging (zie COMMUNISME en NATIONALISTISCHE BEWEGING, INDONESISCH-).

Inzonderheid is de onderscheiding naar ras (ter aanduiding in het algemeen van de als tegenstrydig voorgestelde groepsbelangen van „overheerschers” en „overheerschten”) in veel sterker mate op den voorgrond getreden dan die naar godsdiens. De accentueering in politiek van het rasverschil, voornamelijk tusschen Inlanders en Nederlanders, is aan te merken als een onvermijdelijk gevolg van de sterke opleving van het nationaal bewustzijn in de bovenste lagen der inheem-sche samenleving. De opvattingen nopens de „koloniale verhouding” ondergingen eerst ingrijpende wijziging, toen het rassencnflict vasten bodem vond in het patriotisch nationalisme. Op dezen modernen grondslag zou voortaan eenzijdige begeerde politieke scheiding mogelijk kunnen zijn, anderzijds tevens de evenzeer gewenschte concentratie der sociaal-politieke krachten van lokaal en regionaal nationalisme.

Met het oog op dezen ontwikkelingsgang trachten de leiders der meeste staatkundige partijen de koloniale tegenstellingen aanvankelijk zooveel mogelijk te overbruggen door politieke samenwerking binnen eenzelfde partyverband. „Associatie” (zie aldaar) zou het leidend beginsel zijn voor den politieke arbeid in internen partijkring; naar buiten zouden de organisaties als gesloten eenheden optreden. De hier bedoelde partijen zijn inzonderheid die, waarvan zoowel Europeaan als Inheemschen en Vreemde Oosterlingen deel kunnen uitmaken. Zij zijn de Nederlandsch-Indische Vrijzinnige Bond (N.I.V.B.), de Christelijk Staatkundige Partij (C.S.P., te voren Christelijk Ethische Partij geheeten), de Indische Katholieke Partij (I.K.P.), de Politiek Economische Bond (P.E.B.) en de Indische Sociaal Democratische Partij (I.S.D.P.), alle onder leiding van Europeaan.

De sterke ontwikkeling van het *Indonesisch nationalisme* noopt de inheemsche volksleiders over te gaan tot vorming van zelfstandige Inlandsche partijgroeperingen, welke homogeen zouden kunnen zijn ten aanzien van grondslag, doel en streven. Mot het bezield patriotisch nationalisme als samenbindende factor werd aldus een nieuwe phase ingeluid in de ontwikkeling der staatkundige groepsvorming; thans op den grondslag van het nationaal lands- en volkeigen, van het massasuggorend beginsel van „zelfbeschikkingrecht der nationaliteiten”.

Deze nationale concentratie bracht verandering in de groepering toweg in het partywezen. De nationalistiche rassen tegenstellingen deden zich dermato gevoelen in de op associatieve grondslag gevormde staatkundige partijen, dat de aanvankelijke innerlijke eengezindheid niet kon worden bewaard. Dit verschijnsel weerspiegelt zich in den sterken torugging van het aantal zets, hetwelk de eertijdig groot staatkundige partijen, de Politiek Economische Bond en de Ned.-Indische Vrijzinnige Bond, bij de verkiezingen voor de verschillende zittingsperioden van den Volksraad verwierven, welk aantal terugliep, resp. van 18 tot 4 en van 9 tot 0.

Het nationalisme drong ook meenalen den godsdienst in het staatkundig lovon op den ach-

tergrond. In de organisaties op godsdienstigen, Christelijken en Islamietischen, grondslag vormde het groeiend nationalisme allengs een ontbindende factor, waarmede in de partij-politiek terdege rekening moest worden gehouden. De hier bedoelde staatkundige partijen op godsdienstigen grondslag zijn de vorengenoemde Christelijk Staatkundige Partij en de Indische Katholieke Partij; voorts de Partij Sardkat Islam Indonesia (P.S.L.I.) en de Persatoean Moslim Indonesia (P.M.I. of Permi).

Op den grondslag van het Inlandsch (eensdeels beperkt regionaal, anderdeels algemeen Indonesisch) nationalisme zij georganiseerd Boedi Oetomo (B.O.), Pagoejoban Pasoendan, het Moluksch Politick Verbond, de Perserikatan Minahasa, Sarfekat Ambon, het Timorsch Verbond, de Persatoean Bangsa Indonesia (P.B.I.), Partai Indonesia (P.I. of Partindo) en Pendidikan Nasional Indonesia (P.N.I.). Als politieke organisatie van het Nederlandsche nationalisme kan de Vaderlandsche Club (V.C.) worden aangemerkt.

Eenigermate tusschen deze hoofdgroeperingen der organisaties van Inheemsch en Nederlandsch nationalisme staat het Indo-Europeesch Verbond (I.E.V.), dat gegrondvest is op een Indo-Nederlandsch nationalisme van de z.g. blijversgroepen in de genuanceerde Europeesche maatschappij in Ned.-Indie (zie INDO-EUROPEESCHE BEWEGING).

De groeiende tegenstelling tusschen *godsdienst* en *nationalisme* in de politiek kwam almede tot uiting in de onderlinge partijverhoudingen. Zoo was tusschen de C.S.P. en de I.K.P. enerzijds, en de V.C. anderzijds geen nauwe samenwerking mogelijk. Die tegenstelling gaf evenzeer aanleiding tot voortdurende wrijving tusschen de Sardkat Islam Partij en de op religieus-neutrale grondslag gevormde Inlandsche nationalistische verenigingen. Conflicten bij de bepaling van de staatkundige richting der religieuze inheemsche organisaties veroorzaakten telkenmale een zoodanige spanning, dat pogingen om tot een compromis te geraken tot mislukking gedoemd waren. Aansluiting dier organisaties bij een nationale federatie bleek op den duur niet mogelijk; oplossing in een fusie van Indonesisch-nationalistische politieke partijen werd allerminst algemeen begeerd.

Bleef binnen de sfeer der ideele raseenheid de onderscheiding tusschen godsdienstig en nationaal sentiment zich duidelijk afteekenen — die tegenstelling breidde zich snel uit over de Inlandsche vrouw en beweging en jeugdbeweging (zie aldaar) —, een ander geschilpunt veroorzaakte een verdere differentiatie in het staatkundig verenigingsleven der inheemschen. Van principieele betekenis is n.l. de tegenstelling tusschen *coöperatie* — in dien zin, dat het zitting nemen in openbare colleges wordt aangemerkt als saraewerking (coöperatie) met de vreemde Overheid — en *non-coöperatie* (*self-help*). De meeste Inlandsche partijen zijn het beginsel der politieke coöperatie toegedaan. Onder de godsdienstige is de Sarekat Islam non-coöperatief geworden. Van de nationalistische organisaties zijn de Partai Indonesia en de Pendidikan Nasional Indonesia van hare oprichting af non-coöperatief, terwijl de Partai Bangsa Indonesia dit punt niet tot een beginselvraag maakt en hare leden in het algemeen vrij laat al dan niet zitting te nemen in openbare colleges.

Tegen deze in veelzijdige richting zich ontwikkelende neiging tot dissociatie in deed zich de drang gevoelen naar incidenteele samenwerking, naar gescheiden samengaan op staatkundig gebied. De z.g. Radicale Concentratie (zie aldaar), de federatie van inheemsche nationalistische verenigingen, de Persatoean Perhimpunan-perhim-poenan Politiek Kebangsaan Indonesia (P.P.P. K.I., zie NATIONALISTISCHE BEWEGING, INDONESISCH-), de nationale fractie in den Volksraad en de politieke relaties bij verkiezingen tusschen verschillende partijen onder de Europeesche ingezetenen (P.E.B. + I.E.V., I.E.V. + V. C.) kunnen als voorbeelden worden aange-merkt.

Niet alle staatkundige partijen, ook al zijn zij niet principieel non-coöperatief gezind, hebben vertegenwoordiging, hetzij door verkiezing hetzij door benoeming, in den Volksraad kunnen vinden. Nochtans hebben eenige leden der niet in den Volksraad vertegenwoordigde partijen (z.a. de P.B.I. en de I.S.D.P.) zitting in provinciale, regentschaps- en gemeenteraden. Een belangrijk element in deze colleges wordt echter gevormd door de sexni-politieke vereeniging het Indo-Europeesch Verbond (I.E.V.), dat in de provinciale raden 23, in de regentschapsraden 73 en in de gemeenteraden 142 leden telt (in 1935).

Behalve het I.E.V. (met 8 zetels in 1935) hebben eenige andere semi- en pseudo-politieke organisaties, door verkiezing of door benoeming, deel kunnen nemen aan den Volksraadsarbeid. Zoo de vereeniging van Inlandsche Bestuursambtenaren Perserikatan Pegawai Bestuur Boemi-poetra (P.P.B.B.) (6 zetels) en de Vereeniging van Europeesche Bestuursambtenaren (J zetel), zoodmede de Regentebond Sedio Moejjo (1 zetel). Als politieke partijgroeperingen kunnen uiter-aard geenszins worden aangemerkt de z.g. „Economische Groep” (met 4 zetels) in den Volksraad, noch de groep der „Partijloozcn” (10 zetels) of die der „Nationalisten” (7 zetels in J 935), al oefenen deze ongeorganiseerden mede invloed uit op Jct staatkundig leven.

Als hoofdelement in het streven der staatkundige partijgroeperingen onder de Europeesche en Inlandsche bevolking (op 1) olitickcn grondslag georganiseerd zijn ongeveer 50000 Inlanders en 25000 Europeanen, inclusief de I.E.V.-ers) kan worden aangemerkt de bevordering van de politieke zelfstandigheid van Ned.-Indie. Een deel der partijen wenscht het behoud en de versterking van den band met het Moederland (zelfstandigheid binnen het Staatsverband, de Rijks-eenheid); een ander deel, w.o. vele inheemsch-nationalistische organisaties, streeft naar Josma-king, zoo mogelijk verbrekking, van dien band (los van Holland; onafhankelijkheid in elk opzicht). Op bijzondere wijze komt het streven naar behoud van dien etaatkundigen band tot uitdrukking in de bij Gouv. besluit van 26 October 1934 (Extra-Bijvoegsel no. 102 der Jav. Courant van 2 Nov. 1934 no. 88) goedgekeurde statuten der te Batavia, op min of meer fascistischen grondslag, opgerichte vereeniging „Nieuwe Indische Beweging”. De N.I.B. gaat n.l. uit van de ondeelbaarheid van het Koninkrijk der Nederlanden onder het Huis van Oranje-Nassau”. Voor het lidmaatschap wordt geëischt volledige aanvaarding in woord en daad van het aldus luidend leidend beginsel der organisatie: „Het Volk heeft voor zijn

„zedelijk en materieel welzijn noodig een krach- „tig centraal gezag, orde, tucht en rechtszeker- „heid en een bestuursvorm gebaseerd op het ten „allen tijde voorgaan van het algemeen belang „boven dat van groepen of personen“.

Wat de Chinese bevolking betreft, de behoefte aan een eigen op Ned.-Indie gericht staatkundig partijwezen deed zich in sommige kringen der Nederlandsche onderdanen van Chinese herkomst eerst gevoelen, toen de racial[©] tegenstellingen in de Indische samenleving zich verscherpten en het nationalisme onder de inheemschen zich op exclusief-Indonesische basis ging organiseren. Onder de in Indie geboren Chineez-zen drong toen de overtuiging door, dat zij — immers evenzeer Indische landkinderen en burgers — hunne bijzondere volksbelangen het doelmatigst zouden kunnen behartigen in de bij de Landswet ingestelde vertegenwoordigende colleges.

Het was in 1927, toen de propaganda voor het Indonesisch nationalisme scherpe vormen aannam, dat in Chinese kringen het plan rijpte tot oprichting van een eigen staatkundige party, een Chineez Bond in Ned.-Indie. Deze kwam in April 1928 onder den naam Chung Hwa Hui te Semarang tot stand, met het doel: in het algemeen, langs ordelijken weg den economischen, maatschappelijken en politieken vooruitgang van alle bevolkingsgroepen in Ned.-Indie voor te staan en te bevorderen; in het bijzonder, met alle wettige en geoorloofde middelen de belangen der in Ned.-Indie gevestigde Chineez-zen, in de eerste plaats de geestrijke en stoffelijke ontwikkeling der leden, te behartigen en daarbij te streven naar behoud en versterking van idieele en reele be-trekkingen met het stamland China (statuten, goedgekeurd bij Gouv. besluit 6 Juni 1928, in Extra-Bijvoetscl no. 72 der Jav. Courant 3 Juli 1928 no. 53). Het Nederlandsch onderdaanschap wordt door ovenoemde vereeniging aanvaard. In tegenstelling Jiennede wenschte een ultra-nationalistische groep, onder leiding van het Chi-neesch-Maleisch dagblad Sin Po, voor de in Indie geboren Chineez-zen het Chineesch onderdaanschap, alsmede hunne gelijkstelling met Europeanc-nen. Een dei,do politieke richting wordt voorge- staan door de in September 1932 opgerichte vereeniging Persatoean Tionghwa Indonesia (P.T I.) die zich ten doel stelt de ontwikkeling van Ned.- Indi- te bevorderen tot een onafhankelijkenstaat, waarin aan alle groepen cel bevolking gelijke rechten zouden worden vcleend. Ais deci van het „Indonesisch Volk“ zouden de in Indi, goboren Chineez-zen deelneinen aan den politieken strijd, in samonwerking met andere organisaties die het- zelfde doel nastreven. Eerstgenoemde en laatst- genoemde partij hebben langs den weg van vor- kiozing in den Volksraad vertegenwoordiging kunnen vinden.

Onder do Arabische bevolking van Ned-Indie is het op do Indische politick georieenteerd staatkundig leven niet van betekenis te achten. Met vrcemingsleven in deze volkgemeenschap heeft zich in hoofdzaak bepaald tot maatschap- Pcl] jk, godsdienstig en commercieel gebied. Of het in 1934 te Semarang onder Hadranieten op- geriecht Verbond van Indonesischo Arabieren, do Persatoean Arab Indonesia, zich als staatkundige partij zal ontwikkelen is thans nog niet duidelijk (zie Overzicht van de Inlandscho en Maleisch-

Chineescho Pers van het Kantoor voor de Volks- lectuur van 17 November 1934 en 19 Januari ■' 1935).

Nadere gegevens nopens het ontstaan en de ontwikkeling van de belangrijkste der genoemde staatkundige partijen zijn te vinden onder de na- men der organisaties, zomede in de samenvat- tende artikelen COMMUNISME, INDO-EURO- PEESCH BEWEGING en NATIONALISTI- SCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

Zie voorts Indisch Verslag van 1931 (over 1930) en volgende jaren, hoofdstuk IB, De inwendige politieke toestand).

J. Th. P. B. ■

VADERLANDSCHE CLUB (V.C.). Volgbsn's hare bij Gouv. besluit van 24 Januari 1930 (Ex- trabijvoegsel no. 20 der Jav. Courant van 14 Fe- bruari 1930 no. 13) goedgekeurde statuten is deze, onder voorzitterschap van den heer A. T. H. Winter te Soerabaja opgerichte en te Batavia gevestigde, vereeniging aangegaan voor den tijd van 29 jaren, ingaande 20 October 1929.

De Vaderlandsche Club, zich stellende op den grondslag der overzichtsbaarheid van den band, welke de deelen van het Koninkrijk der Neder- landen volgens art. I der huidige Grodwet ver- bindt, heeft volgens die statuten ten doel dien band zooveel mogelijk te verinnigen, en te ver- sterken onder behartiging van de Landsbelangen in de eerste plaats en voorts van de belangen van alle in Ned.-Indie gevestigde bevolkingsgroepen, met bijzondere inachtneming evenwel van die der Nederlandsche bevolkingsgroep.

De V.C. streeft dit doel na met alle wettige en moreel geoorloofde middelen en wel in het bij- zonder door: a. de bevordering van den goed- vaderlandschen geest in den kring harer leden en daarbuiten; b. het medewerken aan de in- standhouding van het Nederlandsche gezag in de overzeesche deelen van het Koninkrijk; c. het voeren van actie ter verkrijging van medezeg- genschap in de vertegenwoordigende lichamen in Ned.-Indie, zoowel als in Nederland; d. zoo ruim mogelijke verspreiding harer denkbeelden in alle deelen van het Koninkrijk der Nederlanden. Ge- wone leden kunnen zijn alle meerderjarige Ne- derlandors van beiderlei kunne, onverschillig of zij in Nederland, in Ned.-Indie dan wel elders geboren zijn. (Voor do Beginsclverklaring zie men het Volksraad-Overzicht betreffende het zittings- jaar 1929—1930, afgesloten 31 Mei 1930).

Do V.C. (orgaan „Nederlandsch-Indie“) heeft de Nederlandsche nationale gedachte tot grondslag (zie STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NEDERLANDSCH-INDIE). Haar streven is gericht op handhaving van de Rijksoverheid en hot Staatsgezag tegenover destructieve stroomingen van communistischen en anderen aard. Het oorspronkelijk karakter der door eenige Soe- rabajasche ingezetenev in het leven geroepen be- weging was dat van een besloten kring van Ne- derlanders, die voor de belangen, welke zij be- dreigd achten, in onderling overleg en nauwe samenwerking zouden opkomen om hun ziens- wyzo nopens de in Ned.-Indie te voeren politick in ruimoren kring ingang zouden doen vinden. Hot besloten karakter der vereeniging ging echter al rasch verloren door den grooten bijval, welken zij onder de Nederlandsche bevolkingsgroep oogste en door de uitbreiding der bewe- ging over een groot deel van Ned.-Indie. Het

aantal leden bedroeg weldra 9000, doch nam later geleidelijk in sterke mate af.

De in het begin van 1935 gehouden verkiezingen brachten 4 V.C.-candidaten in den Volksraad. (Zie voorts dl. I Indisch Verslag 1931 e.v. onder „De inwendige politieke toestand”).

J. Th. P. B.

NEDERLANDSCH-INDISCHE VRIJZINNIGE(N)-BOND (N.I.V.B.). Aanleiding tot de oprichting, einde 1916, van deze vereeniging van vrijzinnigen onder de ingezetenen van Batavia was het vooruitzicht op deelneming aan de verkiezingen voor den in te stellen Volksraad (zie STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NEDERLANDSCH-INDIE).

Het politiek ideaal van den Bond — mede gevormd om den invloed te keeren van de zich ontwikkelende stroomingen van reactionnair en van revolutionnair aard — is te streven naar Indie's zelfstandigheid in economisch en in politiek opzicht.

De vereeniging heeft geen rechtspersoonlijkheid. Van 1917—1920 was haar orgaan „Het Vrijzinnig Weekblad”. Haar beginselverklaring luidt als volgt:

1. De Ned.-Ind. Vrijzinnige Bond stelt zich op het standpunt, dat gestreefd moet worden naar toekenning aan de bevolking van Ned.-Indie van zelfbestuur (autonomie) op democratischen grondslag binnen het Nederlandsche staatsverband. Te dien einde zal de bond streven naar:

a. uitbreiding en verbetering van het onderwijs; *b.* voortgezette organisatie van de autonomie der daarvoor vatbare gebiedsdeelen en medewerking van die autonome gebiedsdeelen aan de uitoefening der algemeene bestuursstaak (voortgezette bestuursdecentralisatie); *c.* toekenning van kiesrecht voor a lie vertegenwoordigende lichamen aan Europeanen en Inlanders of daarmede gelijkgestelden, voorloopig op de basis der individueele ontwikkeling; *d.* geleidelijke uitbreiding van de bevoegdheden van den Volksraad.

2. De Ned.-Ind. Vrijzinnige Bond verklaart do maatschappelijke ontwikkeling zowel van de economisch zwakke Europeanen als van de Inlanders krachtig te willen bevorderen en bisstrijdt de maatschappelijke oorzaken, welke tusschen de leden der verschillende bevolkingsgroepen en klassen ongelijkheid scheppen of verscherpen ten aanzien van hunne ontwikkelingsvoorwaarden. Klassen- en rassenstrijd worden verworpen.

3. De Ned.-Ind. Vrijzinnige Bond streeft naar gelijke rechtszekerheid voor de verschillende bevolkingsgroepen.

4. De Ned.-Ind. Vrijzinnige Bond verklaart zich voorstander van weerbarmaking van Nederlandsch-Indie in die mate, dat de economische ontwikkeling der Indische bevolking hierdoor niet wordt belemmerd.

De N.I.V.B. is niet meer in den Volksraad vertegenwoordigd.

(Zie voor Beginselverklaring en Werkprogramma De Indische Gids 1916, biz. 1668 e.v. „Aan-sluiting van vrijzinnigen” en Volksraad-Overzicht 1929—1930, afgesloten 31 Mei 1930, biz. 167 e.v.; voorts Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, April 1924, biz. 74 en dl. I Indisch Verslag 1931 e.v. onder „De inwendige politieke toestand”).

J. Th. P. B.

o/INDISCHE KATHOLIEKE PARTIJ (I.K.P.). De in November 1918 te Batavia onder voor-zitterschap van Ir. L. J. Ji?Teber "opgerichte vereeniging „Indische Katholieke Partij” stelt zich volgens hare bij Gouv. besluit van 21 Juni 1920 goedgekeurde statuten (Jav. Courant 21 September 1920 no. 76) ten doel de Katholieke politieke vereenigingen inlichtingen te ver-strekken aangaande alle voor Nederlandsch-Indie van belang zijnde politieke aangelegenheden, haar te steunen en hare onderlinge samenwerking te bevorderen, alsmede deel te nemen aan de verkiezingen voor den Volksraad en voor die locale raden, in welker gebied geen Katholieke politieke vereeniging bestaat. De Indische Katholieke Partij vertegenwoordigt de bij haar aangesloten vereenigingen in zake de algemeene Indische politiek (zie STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NEDERLANDSCH-INDIE).

Blijkens haar Volksraadprogram voor de zittingsperiode 1931—1935 (zie Volksraad-Over-, zicht betreffende het zittingsjaar 1929—1930, afgesloten 31 Mei 1930) wenscht de I.K.P. zoo krachtig mogelijk mede te werken aan de geestelijke, maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling van Ned.-Indie. Zij gaat daarbij uit van de zedelijke beginselen, welke de Katholieke staats- en maatschappij-leer beheerschen. Zij houdt rekening met het feit, dat de bevolking van Ned.-Indio voor verreweg het grootste deel niet den Katholieken godsdienst belijdt. Zij wenscht, dat alle zelfwerkzaamheid der ingezetenen, welke een opbouwenden inhoud heeft, wordt aangemoedigd en gesteund. Zij v/i! aan elke bevolkingsgroep het haar toekomende doen geven, maar zij verlangt in het bijzonder steun voor de economisch zwakkeren. Zij stelt zich op het standpunt, dat samenwerking van allo bevolkingsgroepen de beslissende voorwaarde is voor een harmonische en rustige ontwikkeling van Ned.-Indie. Zij erkent l) et recht van de onderscheidene volksgemeenschappen in Ned.-Indio tot zelfstandige ontwikkeling. Zij kent daarbij aan het Staatsgezag een tank van ordoning toe, welke vooral in een zoo heterogeen maatschappij als de Indische nog minder dan elders mag worden verwaarloosd. Ten aanzien van de staatkundige ontwikkeling van Ned.-Indie wenscht de I.K.P. o.m. voortgezette voorbereiding van staatkundige zelfreChking van Indie binnen het Rijksverband onder handhaving van de Nederlandsche leiding.

Deze algemeene beginselen van koloniale politiek voor de vereeniging zijn door de o p volgen-de partijleiders Tr. J. I. J. M. Schmutzer en J. A. Monod do Froideville in den Volksraad op 17 Juli 1929 en 11 Juli 1930 (Handelingen resp. biz., 107 e.v. en 78 e.v.) omstandig uiteengezet.

De I. K. P. omvat een 3000-tal leden en telt 2 vertegenwoordigers (w.o. een door benoeming) in den Volksraad. Hare neven-organisatie van Katholieke inheemschen is door een benoemd lid in dat college vertegenwoordigd.

(Zie Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, April 1924; voorts dl. I Indisch Verslag 1931 e.v. onder „De inwendige politieke toestand”). J. Th. P. B.

■: **CHRISTELIJK STAATKUNDIGE PARTIJ - (C.S.P.).** Deze vereeniging werd, aanvankelijk onder den naam „De Christelijk-Ethische Partij** (C.E.P.), onder voorzitterschap van Mr. C. C. van

Helsdingen Jr. in September 1917 voor onbe- paalden duur to Batavia opgericht (zie STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NEDERLANDSCH- INDIE).

Volgens hare bij Gouv. besluit van 15 Mei 1920 (Jav. Courant 11 Juni 1920 no. 47, Ind. Sib. no. 376) goedgekeurde statu ten stelde de C.E.P. zich ten doel invloed uit te oefenen op de beginselen, volgens welke Ned-Indie wordt geregeerd en be- stuurd; n.l. door propagering van hare inzichten door middel van de pers en van vergaderingen, zoomede door te streven naar het doen zitting nemen van geestverwanten in de vertegenwoor- digende lichamen van gemeenten en gewesten in den Lande.

Voor de beginselen, welke de party aan de Regeering van Ned.-Indie ten grondslag gesteld wenscht te zien, verwijzen de statuten naar de beginselverklaring en het algemeen program van beginselen, welke zijn vastgesteld op de verga- dering van 25 September 1917, of zooals zij nader bij referendum of op den partijdag zouden wor- den gewijzigd (zie voor deze beginselen het Volks- A-raad- Jaarboekje, zittingsjaar 1927—28).

7 ■ De statuten werden in October] 930 gewijzigd, waarbij de naam der vereeniging werd veranderd in „De Christelijke Staatkundige Party“. De gewijzigde statuten werden goedgekeurd bij Gouv. besluit van 2 Januari 1931 (Extra-bijvoeg- ryffel no. 10 der Jav. Courant van 16 Januari 1931 r no. 5).

Met behoud van de omschrijving van het ver- eenigingsdoel streeft de C.S.P. o.m. naar het doen zitting nemen van geestverwanten in de verte- genwoordigende en beaturende raden van publiekrechtelijke gmcenBchappen in den Lande.

Volgens hare beginselverklaring acht de C.S.P. het Christendom van centrale beteekenis, be- heerschende alle terreuen van het menschelijk leven. Mitsdien streeft zij er naar de inzettingen Gods, zooals die in de Ilcilige Schrift, de natuur on de geschiedenis geopenbaard zijn, aan het ataatkundig leven in Ned.-Indie ten grondslag te doen leggen. In de beHtaande verhouding van Nederland tot Necl.-I ndiii ziet zij eon door God door Zijn leiding in de historic aan Nederland op- gelegderoepiigi, welke do verpliching medebrenget door opvoeding van de Inhcemsche volkeren te streven naar meerdere zelfstandigheid van Ned.- Indi. gepaard inet krachtige aankweekiug van het saamhoorheidsbesef tussehen Nederland en] de bestuursdecentralisatie (zie Volksraad-Over- zicht betreffende het zittingsjaar 1929—1930, afgesloten 31 Mei 1930).

8 haar Algemeen Staatkundig Program wenscht do C.S.P. dat do Overheid, haar gezag van God ontvangan hebbende, dat gezag hand- haaft, hot ten goeido uitoefen en zich met kracht stelG tegen elko revolutionnaire uiting. Zij verzo- kere rust, orde en veiligheid als eerste voorwaar- «n voor do geestelijke, stoffelijke, maatschappe- vijke en politieke ontwikkeling van Ned.-Indie. Zich stellende tegenover de assi milatie-gedachte, streve zij naar asaociatio der onderscheiden vol- ken en volksgroepen in Ned.-Indio (zie voor het voidedig Partijprogramma het Volksraad-Over- *

zicht betreffende het zittingsjaar 1930—1931, afgesloten 31 Mei 1931).

De C.S.P. (organen: weekblad „De Banier" en maandblad „Mededeelingen“) telt een 800-tal leden en is door 3 afgevaardigden, o.w. twee door benoeming (een aangesloten bij de Christelijk- Inlandsche nevenorganisatie), in den Volksraad vertegenwoordigd.

(Zie voorts dl. I Indisch Verslag 1931 e.v., onder „De invwendige politieke toestand“).

J. Th. P. B. . z
BOND

POLITIEK-ECONOMISCHE (P.E.B.).

Onder den naam „Nederlandsch-Indisohe Poli- onder voorzitterschap van den oud-Resident A. J. N. Engelenberg to Bandoeng een vereeni- ging opgericht, welke volgens hare bij Gouv. be- sluit van 22 Januari 1921 (Jav. Courant 1 Maart 1921 no. 17) goedgekeurde statuten zich ten doel stelde: le. het verzekeren van snellen groei langs ordelijken weg van den economischen en maats- chappelijk ken vooruitgang a ller bevolkingsgro- pen in Ned.-Indie; 2e. het aankweeken en ver- sterken van het wederzydsch vertrouwen en het gevoel van verantwoordijkheid en saamhoorig- heid onder alle bevolkingsgroepen, om te komen tot zelfbestuur op breeden democratischen grond- slag met behoud van den band tot het moeder- land. Leden van den Bond konden zijn Neder- landsche onderdanen zonder onderscheid van geslacht, ras, stand of godsdienst, die instemden met doel en program van den Bond (zie STAAT- KUNDIGE PARTIJENIN NEDERLANDSCH- INDIE).

In 1924 werd de zetel der vereeniging naar Batavia verplaatst en werden enkele wijzigingen in de statuten aangebracht, welke goedgekeurd zijn geworden bij Gouv. besluit van 26 April 1924 (Jav. Courant 5 Mei 1924 no. 37). De wijzigingen openden tevens de mogelijkheid tot vertegen- woordiging van den Bond door een Comité in Nederland.

Het P.E.B.-program bevat een 10-tal desi- derata van maatschappelijken, economischen en politieken aard, z.a. bevordering van het volksonderwijs, den spaarzin, de openbare vei- ligheid, de rechtszekerheid, de volksgezondheid, de bestuursdecentralisatie (zie Volksraad-Over- zicht betreffende het zittingsjaar 1929—1930, afgesloten 31 Mei 1930).

Ter acontueering van den grondslag der vereeniging werd haar door het hoofdbestuur in 1927 de naam gegeven van „Nederlandsch-Indi- sche Asaociatio Partij Politiek-Economische Bond“, als hoedanig zij sedert bekend staat.

Hetgeen de P.E.B. onder „asaociatie“ verstaat werd door een der leiders, den heer C. H. M. H. Kies, op 11 Juli 1930 in den Volksraad (Hande- lingen biz. 95 e.v.) als volgt verklaard: Neder- landsch-Indie, zooals het thans staatsrechtelijk, inaatschappelijk en cultureel is geworden na een 300-jarige samen- on wisselwerking van Neder- landsche en Indische factoren, kan beschouwd worden als een vennootschap, bestaende uit drie porsonen, een Nederlander, een Inlander en een Chinees. Die samenwerking is sterk en brengt mooi werk te voorschyn. Zie is als drieëenheid zoodanig ineon gegroeid, dat het uitreden van een der drie deelnemers, gesteld zulks ware mo- gelijk, vrijwel tot ineenstorting van het geheel zou leiden. Do vennootsohap wordt geleid door

een Nederlander als president, de beide andere vennoten zijn thans nog commissarissen; in de toekomst zullen de drie deelnemers alien directeur worden, waarvan de Nederlander voors-hands nog president-directeur blijft.

Reeds kort na hare tostandkoming was do P.E.B. uitgegroeid tot een krachtige en invloedrijke organisatie. Bij de in 1921 gehouden verkiezingen voor den Volksraad zag de Bond van de te vervullen 2x12 plaatsen voor Europeesche en Inlandsche kandidaten er respectievelijk 10 en 9 door hare candidaten bezet. Langzamerhand trad een sterke w_oziging in van hare positie; enerzijds door de verder gaande differentieering in de partijpolitiek onder de Europeesche bevolking, anderzijds door de ontwikkeling der nationalistische organisaties in de inheemsche volksbeweging.

De P.E.B. telt een 2000-tal leden en 4 afgevaardigden in den Volksraad, o.w. een door benoeming.

(Zie Mededeelingen der Regering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang. April 1924, biz. 75 e.v.; voorts dl. I Indisch Verslag 1931 e.v. onder „De inwendige politieke toestand“).

7 INDISCHE SOCIAAL-DEMOCRATISCHE PARTIJ (I.S.D.P.). Deze politieke vereeniging vormde zich in September 1917, toen een groep gematigde socialistischen afscheidde van de in 1914 te Semarang opgerichte Indische Sociaal Democratische Vereeniging (zie STAATSKUNDIGE PARTIÏEN IN NEDERLANDSCH-INDIË EN COMMUNISME). Oorspronkelijk een afdeling der Nederlandsche Sociaal-Democratische Arbeiders Party (S.D.A.P.), besloten de leden in Juni 1919 tot vorming van een zelfstandige Indische partij op den grondslag van het koloniaal program der S.D.A.P.

In Mei 1922 werd de heer J. E. Stokvis door de S.D.A.P. met steun van de I.S.D.P. naar Indie uitgezonden als propagandist, met de bedoeling tevens een zoodanigen inlichtingendienst voor de partij in Nederland te organiseren, dat enkeler leden in de Staten-Generaal in staat zouden zijn op gedocumenteerde wijze op te treden (zie voor de belangstelling der socialistische partij in Nederland voor Indische vraagstukken: Daan van der Zee, „de S.D.A.P. en Indonesia“, 1929). Ook werd hij met de leiding van het partij-organ „Het Indische Volk“ belast.

De I.S.D.P. heeft steeds getracht invloed uit te oefenen op de ontwikkeling der politieke Inlandsche vereenigingen; zoo door vorming, in November 1918, van een z.g. Radicale Concentratie (zie aldaar).

De beginselen der I.S.D.P. zijn sedert vervat in het Koloniaal Program der S.D.A.P., vastgesteld op 11 en 12 Januari 1930 op het Koloniaal Congres te Utrecht (zie jaarboekje Parlement en Kiezer, 1934—1935; vergelijk voorts het Volksraad-Jaarboekje 1922—23 en Volksraad-Overzicht betreffende het zittingsjaar 1929—1930, afgesloten 31 Mei 1930). Het program is in de op 22 en 23 October 1930 te Batavia gehouden jaarvergadering der I.S.D.P. integraal overgenomen geworden.

Het I.S.D.P.-program bevat een 12-tal stellingen, waaruit het volgende is overgenomen.

De sociaal-democratie, eenmaal tot de macht gekomen, waarborgt een snel afsterven van de

koloniale verhouding, voor zoover deze dan nog niet is opgeheven. Zij erkent onvoorwaardelijk het recht op nationale onafhankelijkheid. Haar koloniale arbeid zal zich dus in de eerste plaats richten op de verwezenlijking van dit recht door het overbodig maken van het vreemde gezag. Alle hervormingen behooren de koloniale verhouding te verzwakken en, waar mogelijk, aan te sluiten bij de eigen inzettingen der inheemschen. Die koloniale arbeid moet dus de mogelijkheid scheppen tot vestiging van een inheemsch bestuur, dat in staat zal zijn het land zelfstandig aan het Internationale ruilverkeer te doen deel nemen. De strijd van de overheerschten om nationale onafhankelijkheid, die bovenal met de eigen krachten moet worden gevoerd, geldt niet alleen bevrijding van nationaal en economisch onderdrukte volken, dus de vervulling van een ideaal der sociaal-democratie, maar hij is tevens ten nauwste verwant aan den strijd der sociaal-democratie tegen kapitalisme en imperialisme. De sociaal-democratie inoet dien nationalen strijd met alle kracht en met naar hare inzichten bruikbare middelen steunen en met behoud van haar recht tot zelfstandige beoordeeling van de toegepaste strijdwijze. Bij de toepassing van hare leerstellingen en strijdmiddelen heeft de sociaal-democratie rekening te houden met de economische, maatschappelijke en godsdienstige geaardheid der inheemschen en met de oinstandigheid dat dezen de koloniale verhouding in de eerste plaats als een nationaal en rassensconflict ondergaan.

Volgens de door den toenmaligen leider der I.S.D.P. op 15 Juli 1930 in den Volksraad (Handelingen, biz. 200 e.v.) gegeven toelichting erkent zyn partij niet „het onvoorwaardelijk recht der Indonesiers** op nationale onafhankelijkheid, maar wel wordt het recht op nationale onafhankelijkheid door haar „onvoorwaardelijk erkend“. Wat betreft de mogelijkheden voor de bereiking van onafhankelijkheid, werd door hem de nadruk gelegd op den eisch, dat het inheemsch bestuur in staat zal zijn het land zelfstandig aan het inter-nationaal ruilverkeer te doen deelnemen en zich

in dat verkeer zal kunnen handhaven.

In den Volksraad is de I.S.D.P., die ongeveer 250 leden omvat, niet meer vertegenwoordigd.

(Zie Mededeelingen der Regering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, April, 1924; voorts dl. I Indisch Verslag 1931 e.v. onder, / „De inwendige politieke toestand“). J. Th. P.

BATJAN (Aany, dl. I en dl. V) is het kleinste van de drie Molukische zelfbesturende landschappen, in de afdeeling Ternate, residentie Molukken.

Het gebied van het sultanaat Batjan bestaat uit de volgende eilanden en laggen: Batjan of Seki, Kasiroeta of Tawalibesar, Mandioli, Obit of Batanglobang, Boengaznas of Batoe-patjilaka, Pambelik, Batoe-ampat, Wiring, Noesa-paoue, Latalata, Tawaliketjil, Noesa-raioed en Gilalang of Batoesoembo, benevens alle andere eilanden en droogvallende banken en klippen gelegen in een veelhoek, waarvan de hoekpunten zijn gelegen op 126°58' O.L. Greenwich en 0°55' Z.B.; 127°5' O.L. van Greenwich en 0°15' Z.B.; en 127°29' O.L. van Greenwich 0°12' Z.B.; en 127°55' O.L. van Greenwich 0°35' Z.B.; 1° 128°5' O.L. van Greenwich en Z.B.; 126. 58, De O.L. van Greenwich en 1° Z.B. voornaamato^u de eerstgenoemde drie eilanden. Het eiland

Batjan bestaat uit 3 gedeelten, van elkaar gescheiden kampoengs Tomori en Makian naar de onder-door de smalle laagvlakten van Laboe-ha-Balang en neming Brangkolong der Batjan-Archipel-Wajaewa-Songa. Het micThen- gedeelte, SekiMaatschappij. Verder heeft men min of meer goed genaaid, wordt ingenomen door het 2020 m. hooge onderhouden paden van Amasing naar een Sibela-gebergte, waarvan de bodem voor cultures rubberonderneming diers maatschappij met zijniets oplevert: slechts de w.-helling is over een smallepaden naar Panemboang over Koepal; Ganda-soeli strook beplant met klappers en voedingsgewassen en Batocposb, eii naar Batang ; een goeT pacl Het zuidelijk gedeelte van Batjan (ten Z. van de loopt nog van TPajaoewa naar Songa. Transport te landengte Wajaewa-Songa) heeft lage bergen en vrij land geschiedt per koeli en sapikarren.

grootte vlakten, geschikt voor klapperteelt; in het In het midden der vorige eeuw was de bevolbergland vindt men veel damar-tenang en hiroe. Het king van Batjan zoo geslonken, dat er maar een n.-lijk deel van Batjan, Om-batjan genaamd (ten N. kampoeng was overgebleven, nl. Laboehavan de landengte Laboeha-Babang), is te verdeelen in Amasing. Toen de damar in waarde steeg-if6lt^ een bergachtig w.-lijk deel, dat veel gom-copal en ken de uitgebreide damarbosschen van het suldamar levert; een midden, vlakker stuk, dat ten Z. van tanaat vele boschproductenzoekers van andere het kustgebergte bij Jaba aan de baai van Loid ± 150 streken, die zich verspreid vestigden, liefst niet ver m. hoog begint en naar het Z. lager en breeder wordt van de damarposten, waar zij tevens een tuin konden en waardoor de voor vloten in den regentijd beaanleggen. Later kwamen nog meer immigranten, vaarbare Sajoanrivier stroomt; het zuidelijkste deel zoodat in het begin dezer eeuw overal verspreid zeer dier vlakte is een moeras, waarin veel sagoe-palmen kleine nederzettingen werden aangetroffen. Het voorkomen. Het oostelijk deel van Om-batjan is een bestuur is langzamerhand erin geslaagd om door bergland met de hoogste toppen Sabatang en Goro-overreding en het verlenen van hulp het grootste goro, dat veel damar oplevert. Kustvlakten vindt men deel der verspreide bevolking in, kampoengs te verder: a. langs straat Sambaki, bestaande uit een concentreeren. Waar timmerhout overvloedig breed mangrove-moeras met een smalle, voor voorkomt en het zoeken van voedingsmiddelen landbouw geschikte vlakte daarachter; b. een met (visch, sagoe) weinig tijd en moeite kost, heeft men klappers geplante vlakte om de baai van Loid; c. de gelegenheid zich een behoorlijk huis te bouwen. In eenevens met klappers geplante vlakte van Goro-goro. vele kampoengs heeft men stevige houten Het eiland Kasiroeta, waarvan het n.o.-lijk schier-woningen, voorzien van goede, so m zelfs van eiland Groot-Tawali wordt genoemd, bestaat uit een gecementeerde vloeren. Door bamboeleiding uit groot, bergachtig, damar leverend n.-lijk deel, een rivieren en bronnen of door het maken van smaller moerassig met sagoe palmen begroeid gecementeerde putten wordt in. drink- en middenstuk en een klein, zeer bergachtig, damar waschwater voorzien. Over het algemeen zijn in de leverend z.-lijk deel. Op de o.-kust van het Alfoeren-kampoengs de huizen het primitiefst, maar middengedeelte vindt men de overblijfselen van dede erven het schoonst. Badjo's en vele Makianners oudste sultansnederzettingen. Slechts bij Palam6a hebben hun huizen boven water gebouwd.

wordt een kustvlakte aange-troffen, die evenals het Allo eilanden zijn goed begroeid. De bosschen bergland aan de n.w.-kust voor do klapperteelt wordt zijn rijk aan damarboomen (Agathis alba, begebruikt. Het gering bevolkte eiland Alandioli bestaat hoorende tot de familie der comiferen) en goede ook grootendeels uit bergland, dat chinanr tenag op-timmerhoutsoorten, terwijl de talrijke moerassen vol levert. Het z.o.-lijk deel loopt vrij langzaam uit zee op sagoe palmen staan. Op Batjan komen ook, nl. op do cn wordt voor do klapperteelt benut, evenals do vlakte Sibdla, notemuskaat- en kruidnagel-boomen in het van Darong-Garong in het W. Het eiland Obit bestaat wild voor.

uit koraal; de bergen zyn er niet hoog en De regens zijn over het geheele jaar verdeeld; grootondeels kaal: men vindt er velc klapperaanplant alleen October schijnt een droge maand te zijn. De ingen. Van de kleinere eilanden zijn voor do regenval is het grootst op het eiland Kasi-roota.

klapperteelt van belang: Parapatan, Ambatoe, Nanas, De bevolking van het landschap Batjan bestaat Wiring, Noesa-raloid, Tawali-ketjil en in mindero uit: 47 Europeanen en daarmede gelijke-stelden, mate ook do Lata²-eilanden en Moeari, welko meer 14.136 Inlanders, 273 Chinezen, 111 andero mot In-landsche voedingsgewassen zijn geplant. Vreemde Oosterlingen of totaal 14.567 zielen. De

De rivieren zijn van weinig belang voor het Inlandsche bevolking bestaat uit verscheidende vorkeer. Voor kleine prauwen zijn bevaarbaar °Pelenienten, nl. de Laboehareesche Christenen (met Batjan: do higgio-rivier ,dio do uitwatering vormt, eenige Ambouneezen en Menadoneezen), de der moerassen in de vlnkto Laboeha-Babang: in den Mohammedaasche Batjaners, de Ternatanon on. regentij de Sajoang, Poan, Airbesar en Kasiroeta. Zij Tidoreezen, de Alfoeren van Hahnahera, verder de worden gebruikt voor den afvoer van boschproducten. Moriers, Badjo's ,Boeton-riezen, Gorontaloers, de De Mand6-wong- en Amasing-rivieren zijn van nu, Sangireezen en Talau-reezen cnz. De Laboehareezen schijnen de oor-spronkelijko voor do drinkwatervoorziening van Laboeha. Do bevolking te hebben uitgemaakt. Do Batjanners inon-ding van do Amusing, vroeger uitlopend in do bevolking van Moro of Morotai te zijn, die Inggoi, is verlegd, waardoor de kampoeng Aina-siug over Makian naar Kasiroeta en lator ook naar Batjan thana bij bandjir niet meet onderloopt.

Het verkeer geschiedt voornamelijk to water en wel per prauw ,per K.P.M. booten en booten van de grenzende aan Labooha. Zij wa,ren verdeeld in Batjan-Archipel-Mij. Wegen zijn or wei-nig, n.l. verschillende stammen (soanang's) elk met eigen gebied en eigen hoofdon (bebato's). Door

enkel ter hoofdplaats Labooha en via de verschillende omstandigheelen, o.a. door zwaro pokkonepide-mieon, was het aantal Batjaimers in het midden der vorige eeuw tot ± 400 geclaald. Thans is dnt

aantal weer flink gestegen. Men onderscheidt drie standen: *a.* de kinderen van den sultan (Djoo of Kaosa 0xnpoe) ded6's genoemd; de mannelijke dd66,s voeren als praedicaat poetra of patra en do vrouwelijk poetri of boki. De kinderen en verdere afstammelingen der mannelijke dude's (abusievelijk ook wel prinsen ge- noemd) heeten dano's, een titel zoowel voor mannen als vrouwen gebruikt, evenals dit het geval is met „Ompoe", een lagere stand dan de dano's. *b.* Personen behorende tot de Soa-sio, het eigenlijke volk, nakomelingen der vroegere soananggenooten. *c.* de z.g. Soangongard, afstammelingen van vroegere slaven en vreemdelingen, die nog voor hofdiensten worden gebruikt. Vele d&no's, vroeger even werkschuw als de andere leden van groep *a.* oefenen thans een beroep uit (timmerman, handelaar enz.). Alle drie groepen zijn Mohammedaansch. Een ander deel der inheemsche bevolking wordt gevormd door de Laboehareezen, afstammelingen der oude bewoners van Seki; zij zijn christenen en staan niet onder den sultan. Hun aantal is zeer gedaald en zij zijn sterk vermengd met Christen- Ambonneezen en Manadoneezen. Tusschen en naast deze overbifselen van de oorspronkelijke bevolking vindt men vreemdelingen en hun afstammelingen, afkomstig uit alle deelen van den archipel. Kwamen oudtijds velen hier terwille van de beeerde speerigen, in latere jaren was het voornamelijk voor de irizaming van bosch- producten en om als koeli te arbeiden. Het tal- rijkst zijn de Alfoeren van Noord-Halmahera nl. de Galdlareezeh, Tob#loieez'n, Waioli's en To- baro's. Zij leven voornl. van damarhalen en van tuinbouw. Vele Galdlareezen zijn tot den Islam overgegaan en hebben zich vermengd met de andere Mohammedanen. De Waioli's zijn ook bekwame vrouwenbouwers. Op bovengenoemd Alfoeren volgen in talrijkheid de Makianners; zij leven van ladangbouw (tabak), visscherij en damarhalen. Minder talrijk zijn de Ternatanfen en Tidoreezen vertegenwoordigd. Zij oefenen het beroep uit van handelaar, grofsmid, visscher, kalkbrander en bouwer van groote prauwen. De Moriërs in kampoeng Tomori zijn afstammelingen van in 1856, na een feirijd tusschen Ternate en Boengkoë (in Oost-Celebes) naar Batjan verbannen personen uit het landschap Mori. Aanvankelijk waren zij vlijtige landbouwers. Na hun overgang tot het Christendom voelen zij niet veel meer voor handenarbeid; door steeds onder elkaar te trouwen degenereren zij meer. De B&djo's hebben een vestiging in de kalme straat tusschen de eilanden Obit en Batjan, waar zij voornamelijk van vischvangst en wat tuinbouw leven. De gelmmigreerde bevolking uit Gorontalo, Boetoh en de Sangir- en Talaut- eilanden kwam hier grootendeels als contract- koeli's der Batjan-Archipel-Maatschappij, zij heeft zich blijvend gevestigd om als vrije koeli's te werken of landbouw te beoefenen. De in Batjan gevestigde Chineezen en Arabieren leven voornamelyk van handel en landbouw. Het aantal Christenen (Laboehareezen, Moriërs en eenige Alfoeren) is niet groot. De Islam breidt zich uit onder den invloed van de sultansfamilie en de Arabieren. Elk volkje heeft zijn eigen taal. Het Ternataansch doet dienst als algemeene omgangs- taal, terwijl daarnaast het gewone Maleisch meer en meer gesproken wordt.

Rijst wordt op ladangs verbouwd, waar ook mais, cassave, bataten en andere bijvoedings- middelen en nu en dan tabak worden geplant. De voornaamste cultuur is evenwel de klapper- cultuur, waarvan op alle eilanden uitgebreide aanplantingen voorkomen. Sagoe, het voornaamste voedingsmiddel, wordt verkregen uit de in de moerassen voorkomende sagoe- palmbos- schen. Waar deze laatste minder worden aange- troffen, voedt men zich met cassave, bataten en rijst. Het gebruik van rijst neemt toe. Behalve klapper worden op Batjan ook koffie en rubber geteeld en wel door de Batjan-Archipel-Maat- schappij/

De v&eteelt is van weinig belang. De handel is grootendeels in handen van Chineezen. Op Bat- tjan zijn wel sporen van edele metalen, maar mijnbouw komt er niet voor.

De jacht wordt beoefend op herten en wilde zwijnen. Als bijzonderheid zij hier vermeld, dat de kuifbaviaan alleen op Batjan voorkomt. De Indlandsche nijverheid is niet van belang. Het damarbedrijf levert nog goede inkomsten op aan de landschapskas van Ternate, Tidore en Batjan (zie aanvullend artikel TERNATE).

Geschiedenis. In 1652, 1653, 1655 en 1657 werden door de O.I.C. overeenkomsten gesloten met de Sultans van Ternate, Batjan en Tidore en de hoofden van Makian betreffende de uit- roeiing van alle kruidnagelboomen in hun ge- bieden tegen betaling van een bepaalde schade- loosstelling. In 1660 werden de verhouding en de grenzen tusschen de drie sultanaten bij overeen- komst geregeld. In 1778 deed Sultan Iskandar Alam van Batjan mee aan den opstand van Tidore tegen de O.I.C., waarop hij met den Sultan van laatstgenoemd rijk werd verbannen naar de Kaap de Goede Hoop. Zijn opvolger, Sultan Achmad moest, in verband met door hem gepleegde malversaties, worden afgezet. Gedurende het Engelsche tusschenbestuur kwam het tegen- woordige sultansgeslacht "KEimaroelih" aan het bewind. Daarmede werden de lange contrac- ten gesloten van 11 December 1826 cn 22 October 1828, welke vervangen werden door het Jange contract van 13 October 1864, gesloten met Sultan Mohamad Sadek Sjah en zijn rijks- grooten, goedgekeurd bij G.B. van 26 Maart 1865 no. 8. Daarin zijn bijna gelijklopende bepalingen opgenomen als later in het contract van 30 October 1880 met Ternate (zie aanv. artikel TERNATE). Het daarin bepaalde bedrag der subsidie voor Batjan ad / 1920 wordt nu nogaan delandschaps- kas van Ternate, Tidore en Batjan door het Land uitgekeerd. Ook is daarin reeds het onbetwist- baar recht van het N.I. Gouvernement erkend om, zoodra het zulks goedvindt, zelf het bestuur over het geheele sultanaat of over een gedeelte daarvan in handen te nemen. Op 17 Augustus

1873 en 14 Augustus 1878 zijn supplettoire overeenkomsten gesloten betreffende de rechtspraak en de afschaffing van de slavernij, welke respectievelijk zijn goedgekeurd bij G.B. van 31 Mei

1874 no. 27 en G.B. van 14 October 1878 no. 3. Sultan Mohamad Sadek Sjah overleed den 27sten Februari 1889. Het bestuur over het sultanaat Batjan werd toen voorloopig opgedragen aan den controleur van Batjan, bijgestaan door een commissie uit de lands- grooten, met de bepa- ling dat zulks zes maanden zou duren. Maar toen bleek dat de keuze van een opvolger zeer moei-

lijk was, werd in 1890 bepaald, dat vorenbe- doelde tijdelijke voorziening in het bestuur zou worden bestemd tot tijd en wijle in dat be- stuur definitief zou zijn voorzien. Daar de twee zoons van den overleden sultan uit een adellijke vrouw ongeschikt voor de opvolging werden be- vonden, kwam zijn oudste zoon, prins Mohamad Oesman, ofschoon uit een niet-adellijke moeder geboren, voor die opvolging in aanmerking. Hij werd voor opleiding in de bestuurscommissie opgenomen en in 1899 werd machtiging verleend hem tot sultan te verheffen. Op 28 Augustus 1899 teekende hij een acte van verband (goedge- keurd bij G.B. van 3 Februari 1900 no. 24). Op 9 November 1899 sloot Sultan Mohamad Oesman Sjah en zijn landsgrooten een lang contract, dat bij G.B. van 21 Mei 1901 no. 11 werd goedge- keurd. Daarbij zijn gevoegd: 1 een opgave betreffende de samenstelling van het gebied van het sultanaat en 2 een opgave omtrent het Gou- vernementsgebied op het eiland Batjan. Aan het door de regering voor dit contract vooropge- steld beginsel, dat aan het Europeesch bestuur meer invloed op het bestuur van het sultanaat moest verzekerd worden, is uitdrukking gege- ven door de instelling van een raad van bestuur voor de behandeling van bestuursaanleggen- heden, bestaande uit den Sultan en de zes aldaar genoemde landsgrooten of mantri's. Aan den R<3ident en den Controleur van Batjan is het recht voorbehouden te alien tijde de vergaderin- gen van dien raad bij te wonen of een vergade- ring te belggen, waarin zij een adviseerende stem hebben; er werd tevens een sultanaatskas ingesteld, die metterdaad ondr- berusting van den controleur blijft. Bij supplettoire overeen- komsten van 25 Mei 1900 (goedgekeurd bij G.B. van 12 Juni 1902 no. 40) en van 21 Juli 1905 (G.B. van 9 November 1905 no. 24) werden over- genomen a het recht tot heffen van in- en uit- voerrechten en het huvenbeheer tegen een schadoosstelling van / 1200 's jaars, en b het recht tot invoer, beroiding en verkoop van opium tegen een jaarlijksche schadoosstelling van / 600. Hicna heeft de invoering van de opiumregie plaats gehad (Jnd. Stb. 1905 no. 187).

Het lango contract werd vervangen door de korte verklaring in vier artiklen volgens Terhatemodel, afgelegd door den sultan en landsgrooten op 8 Juni 1910, goedgekeurd bij G.B. van 6 December J 910 no. 15. Sultan Mohamad Oesman Sjah is nog in functie en onderscheiden met hot officierskruis dcr O.N.O. on het ridder- *ruis8 van den Ned. Leeuw. Do regering heeft in 1935 verklaard geen bezwaar te hebben dat zⁱⁿ zoon D6d6 Mochsin hem later zal opvolgen. De sultan woont to Laboeha on goniet uit do landschapskas een maandelijkscho bezoldiging Van / 1000, waarop een korting van 20% wordt toegepast. Als persoonlijk toolage wordt hem uitgekeerd do helft van do winst van 5 B.A.M. damarposton on boschwezendamarposten; voorts k^{re}gt hij 15% van de opbrengst van de bosch- wozondamarposten Loid, Koesoo en Indari, waarvoor hij in de kas een deel der beheerkosten moet terugstorten. Als landsgrooten, ledon van het zelfbestuur, fungeeren een djogoegoe en een secretaris, die tevens districtshoofden zijn. Zij genieten ovenals de districtshoofden, niet-leden vⁿ het zelfbestuur, en de schrijvers een maando- lijkscho bezoldiging uit de landschapskas, ver-;

minderd met 20% korting. Ala ontvangsten op de begrooting van de landschapkas van Ternate, Tidore en Batj an komen nog voor de aan Batjan toekomendlandsubsidie/1920(ziehiervoren) en de landsschadeloosstellingen wegens over- dracht van het recht van heffing van I.U. en A. ad / 1200, en wegens afstand van rechten om- trent opium ad / 600. Verder wordt betreffende de landschapskas verwezen naar het aanvullings- artikel TERNATE. In het sultanaat Batjan zijn Inlandsche gemeenten ingesteld met gemeente- hoofden (kepala- kampoengs) en ondergeschikte machiho's (familiehoofden), die alien uit de ge- meentekassen worden bezoldigd. De gemeente- hoofden worden door het zelfbestuur benoemd en de mabhin&s door de verschillende bevol- kingsdeelen verkozen/ TERNATE (Aan# van TERNATE EN ON- DERHOORIGHEDEN in DL IV) vormt met Tidore en Batjan de drie zelfbesturende land- schappen van de residentie Molukken. Zy hebben een gemeenschappelijk vermogen, dat verhan- deld wordt door de landschapkas van Ternate, Tidore en Batjan en vormen met eenig recht- streeks bestuurd gebied de afdeeling Ternate van bovengenoemde residentie, welke werd ingesteld bij Ind. Stb. 1934 no. 198.

Het landschap bestaat uit: 1. het hoofdeiland Ternate (met uitzondering van een stuk recht- streeks bestuurd gebied) en de daarbij liggende eilandjes, w.o. Hiri; 2. het noorderschiereiland van Halmahira en do in de nabijheid liggende eilanden, w.o. Morotai en Rau, deZuid- enNoord- Loloda- eilanden en de Tobelo-eilanden ; 3. het zuiderschiereiland van Halmahera met de daarbij liggende eilandjes; 4. het eiland Makian, de Ka- joa-eilanden en het eiland Moeari; 5. de Soela- eilanden.

De eilanden Ternate en Hiri zijn kegelvormig. Het eerste wordt gevormd door de nog werkende vulkaan (1715 m.), die o.-waarts glooiend en w.- waarts steil in zee afdaalt; aan den n.- en z.- kant liggen de meertjes Takomi en Lagoena. De kust is nergens ingesneden; vlakten en rivieren komen op het eiland niet voor. Het n.-lijk schier- eiland van Halmahira heeft een ingewikkeld bergstelsel: langs do w.-kust loopt een vulkanen- reeks met de toppen G. Djailolo, G. Sahoe, G. Todokoe, G. Gamkonora (nog werkend), G. Iboe of Tobaroo en G. Loloda; langs de n.o.-kust loopt een andere vulkanenreeks met de uitgedoofde toppen Tarakan, Itji, Momoja en Doekono; in het midden van do n.-lijke landtong van het schiereiland vindt men een bergrug, die steil naar de w.-kust on glooiend naar de o.-kust af- daalt; van den G. Iboe gaat een bergrug tot aan de landengie bij Dodinga met uitloopera in de richting van de baai van Kau. De groote vlakte van Kau, die over het algenieen moerassig is, strekt zich uit ten O. van deze rug; in het N. loopt zij op naar een laag heuvelland tussohen de kampoengs Iboe in hot W. en Tob61o in het O. Kleinere vlakten vindt men ten N.-O. van de kampoeng Djailolo (het benedenstroomgebied van de Ak6-lamo), ten N.-O. van de kampoeng Sidangoli en om hot meer van Gallia. De kust is zeer ontkweld; de voornaamste baaien zijn die van Dodinga, Djailolo en Zuid- Loloda, Galela en Kau. Veilig ankerplaatsen vindt men vrijwel te alien tijde bij Pjailolo, Zuid-Loloda, Tobdlo en Kau. Voor de kust treft men veel rif aan. Hal-

ma'hōra is zeer waterrijk; vele meren komen daar I voor. De rivieren hebben een korten loop en zijn slecht bevaarbaar. Men maakt veel gebruik van | vlotten voor den afvoer van damar. Vermeldens- waard zyn: do Akelamo, uitmondende bij Sahoe, de rivieren van Iboe, Tiabo en Kau. Het eiland Ilorotai is eveneens geaccidenteerd. In het midden liggen de bergen Pangeo (1090 m.) en Sabatai (1200 m.), waarvan de heilingen geleidelijk af- loopen naar de kusten, waarlangs overal riffen voorkomen.

Het z.-lijk schiereiland van Halmahōra wordt gevormd door een hoogen heuvelrug, die naar het W. steil en naar het O. meer glooiend in zee afloopt. Slechts hier en daar komen smalle stroo- ken vlak land voor. De kustlijn is weinig ont- wikkeld en vormt slechts de baai van Gam6 met een goede ankerplaats. Vlakten en rivieren van eenige betekenis zijn er niet.

Van de Makian en Kajoa-eilanden zijn Makian en Motir van vulkanischen oorsprong en kegel- vormig; de top van Makian is in drieën gescheurd. De overige eilanden bestaan uit laag heuvelland of zijn uit koraal opgebouwd. De kusten zijn wei- nig ingesnedden; hier en daar komen smalle stroo- ken vlak land voor, terwijl er geen rivieren van eenige betekenis zyn.

De Soela-eilanden, hoofdzakelijk bestaande uit: Soela-besi, Mangoli en Taliaboe, hebben overlangsche heuvelrijen met uitloopers naar de kust, die veelal steil is, met hier en daar smalle strooken vlak land. De kustlijn is weinig ont- wikkeld; vermeldenswaardige rivieren zijn er niet. Daar, waar de bodem vulkanisch is, vindt men groote steenblokken in den uit losse, zwarte aarde bestaanden grond, terwijl op vele plaatsen, vooral op Halmahera, kalksteen aan den dag komt. Klei komt voornamelijk voor in de Kau- vlakte en op de Soela-eilanden. Over het alge- meen is de grond vruchtbaar en zeer geschikt voor klappercultuur.

Over het geheel is het landschap dun bevolkt; slechts de kuststreken van de eilanden Ternate en Makian, de districten Sahoe en Iboe, en de omstreken van het meer van Gal61a hebben een dichtere bevolking. De grootte van het landschap is 289 □ mijlen. De bevolking bestaat uit: 754 Europeanen, 130.572 Inlanders, 1906 Chineezen, 900 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 134.132 zielen (zie tabel 19 in dl. II, Indisch Verslag 1933). Verschillende Inlandsche stammen en rassen bewonen het landschap. Op het eiland Ternate vindt men de Ternatanen, verdeeld in velerlei standen en rangen, die zich ook verspreid hebben langs de kusten van het n.-lijk schiereiland van Halmahōra, voornamelijk langs de w.- en z.-kust (Kau). Zij waren oorspronkelijk vierhoofdstartamen (gams) verdeeld, n.l. de Sengadji, Soasioe Hekoe en Tjeem, welke men als fiederaties van ge- nealogische eenheden, de Soa, dient te beschou- wen. Buiten het stamverband staat het sultans- geslacht. De inheemsche bevolking van het n.-lijk schiereiland van Halmahdra bestaat uit Alfoerenstammen, die meerendeels in het binnen- land wonen. Zij zijn: de To Baroe, voornamelijk in het district Iboe; de Waioli, een kleine stam ten Z. van de eersten; de Tobdloreezen in het district Tob61o, die zich vandaar verspreid hebben over het eiland Morotai, vroeger beruchte zeeroovers; de Tobdlo-boering rondom de baai van Kau; de Gal61areezen, voor het grootste deel

gevestigd in de vlakte en om het meer van Galela en voor een ander deel op het eiland Morotai, terwijl velen bovendien zijn verhuisd naar Batjan en de Obi-eilanden; de Loloda, verdeeld in vier onderstammen: Baroe, Bat6oeloe, Kedi en Laba, en wonende in het district Loloda; de Madole, Tololikoe, Pagoe en Togoeti, zijnde kleine stammen in het binnenland van Kau. Verder heeft men op het n.-lijk schiereiland van Halmahera nog nederzettingen van Soelaneezen aan de z.- kust van het district Djaliloe, van Wad jo's bij Sidangoli en in Kajca, en van Goraps(waarschijn- lijk afstammelingen van gewezen slaven) in het Lolodasche. Het stamverband bij de Alfoeren is gedeeltelijk bewaard gebleven, terwijl men van een onderscheiding in standen (aanzienlijken = dapolo en minderen = bata) niet veel meer merkt. Op het z.- lijk schiereiland van Halmahera komen alleen voor immigranten en afstan- melingen van immigranten van Tobelo en van de eilanden Mare, Motir en Makian, die zich veelal hebben vermengd met Papoea's. Op de Makian en Kajoa-eilanden wonen de Makian-didalam en de Makian-diloear stammen (op het eiland Makian wonen de eersten aan de oostkust en de laatsten aan de westkust). Soelabesi wordt bewoond door de Mohammedaansche Soelaneezen, die zich ook verspreid hebben over O. Mongoli en W. Taliaboe. Overigen vindt men op Mongoli en Taliaboe de volgende Alfoerenstammen: de Ma'ngge langs en in het binnen- land van de n.- en z.-kust van Taliaboe; de Embono, een kleinen stam langs de n.-kust van Taliaboe; de Kadai, kroesharigen op W. Mongoli en O. Taliaboe. Voorts komen op Mangoli nog eenige Badjo's voor. De Alfoeren van de Soela-eilanden zijn niet verwant aan die van Halmahōra, hun taal en gewoonten ver- schillen te veel. Het Ternataansch |» in het landschap in den loop der tijden de omgangstaal ge- worden, daar het als taal der overlicrscherB en door uitzwerming der Ternatanen jneer verbreid werd.

De Alfoersche stammen zijn voor een groot deel heidensch gebleven. Ednige zijn tot het Christendom overgegaan, andere tot den Islam, vooral in de kuststreken. De Ternatanen op het eiland Ternate, langs de w.- on z.-kust van het noorderschiereiland van Halmahōra, op de dis- trictshoofdplaatsen Tob61o en Gal61a zijn Mo- hammadanen, evenals de Soelaneezen, de inheemsche bevolking van Makian, de Kajoaei- landen en het grootste deel van het zuiderschie- eiland van Halmahdra. Het Christendom heeft voornamelijk ingewerkt op de heidensche Alfoeren. Binds 1860 werkt de Utrechtsche zen- dingsvereniging in het landschap Ternate. Het Christendom heeft zich verbreid over een deel der Tob61oreezen, Gal61areezen, op Moro tai en over de stammen aan de z. o.- en z.-kust van het n.-lijk schiereiland van Halmahdra en in het binnenhmd van Kau; voorts overeeninge dorpen in de distric- ten Loloda en Djaliloe, benevena over eenige Alfoersche dorpen op het eiland Taliaboe (Soela-eilanden).

De kampoengs aan de kust zijn evenwijdig aan het strand gebouwd, de grotere aan weerszijden van een kampoengweg. In Kau staan de huizen om een pleintje, waarop de saboea staat, een ge- bouw zonder wanden, bestemd voor sainenkom- en feestviering; in Galela heeft men op het plein den seri of dorpstem pel en in Sahoe de saloe

en de kaseba, respectievelijk bestemd voor vergaderzaal en dorpsstempel. Waar de bevolking veelal verspreid op de ladangs woont, wordt van bestuurswege met succes gestreefd naar concentratie in behoorlijk gebouwde kampoengs.

De nijverheid is in het landschap van weinig belang. Huisnijl wordt overal beoefend. De Alfoeren in het binnenland maken ook kleeren van booinshors, voorzoover geïmporteerde lijnwaden en katoentjes hen nog niet hebben bereikt. De huizen worden dikwijls versierd met snijwerk. Het spinnen van garens en het weven van kains komt hier en daar nog voor. Op Ternate worden van een daar voorkomende gevlekte bamboesoort stoelen en banken vervaardigd voor eigen gebruik en den verkoop. Op Halmahera worden mandjes, hoeden en matten gemaakt van orchideeënstengels en pandanbladeren, welke dikwijls gekleurd en versierd worden met figuren en stukjes mica. Op de Soela-eilanden worden ligmatjes vervaardigd en uitgevoerd. Een ambachtsschool te Tobelo, door de zending opgericht ter vorming van smeden, metselaars en timmerlieden, had weinig belangstelling van de bevolking en moest gesloten worden.

De voornaamste cultuur in het landschap is de klapperteelt. Zij wordt gedreven zoowel door de bevolking als op ondernemingen van landbouw en op gronden uitgegeven in erfpacht of huur. Voorts wordt van bestuurswege en door den landbouwvoorlichtingsdienst bevorderd de cultuur van tabak (in Sahoe en Galela), koffie (onderaf-deeling Tobelo) en kapok (onderafdeeling Soela-eilanden). Rijst wordt voornamelijk op ladangs geteeld, waar ook mats, tabak, knolgewassen, ananassen (Ternate) en Inlandsche groenten worden geplant. Slechts in het district Sahoe wordt zooveel rijst geplant, dat een deel van den oogst kan worden uitgevoerd. Overal elders moet rijst worden ingevoerd, maar meer voor de niet-inheemsche bevolking, daar behalve mais, voornamelijk de in groote hoeveelheden voorkomende sagoo het hoofdvocedsel door bevolking vormt. De tabakcultuur in Sahoe en Galela is belangrijk en levert een goed beschoot op. Rijstcultuur op Sawali wordt op de Soela-eilanden bevorderd. Na de instelling van Inlandsche gemeenten in het landschap hebben dezo voorzooveel mogelijk klappertuinen aangelegd om uit do opbrengst de kosten van de geïntentehuishouding geheel of gedeeltelijk te bestrijden. Het belangrijkste boschproduct is do da in ar, die hoofdzakelijk wordt aangetroffen op Halmahera en Moro tai en welker inzameling daar voor vele Alfoeren het hoofdinnidde van bestaan vormt. Naast de „vrije damar“, gewonnen van boomen waarop individueel beschikkingsrechten worden uitgeoefend, komt ook dainar aan do markt, verkregen in vroeger door het zelfbestuur en thans door het Land verlcende concessieerreinen (8 boschconcessies), waarbinnen de vorengenoemde beschikkingsrecht hetzij niet bestonden, hetzij door den concessionaris zijn afgekocht. Rotan wordt alleen op do Soela-eilanden ingezameld voor export. Ebbenhout en ander goede houtsoorten komen weinig meer vooren moede alleen nog voor eigen gebruik worden gekapt.

De veeteelt is van weinig belang uit gebrek aan goode weidegronden. Geiten vindt men overal; runderen komen alleen voor in de onderafdeelingen Tobdo en Djalilolo. Jacht wordt gehouden op

heren en wilde varkens (op Halmahera en de Soela-eilanden). HerteveDen en geweien worden uitgevoerd. Voorts worden vele papegaaien gevangen en uitgevoerd. Jacht wordt overal gemaakt op de witte kakatoe, die veel schade aanricht in de klapperaanplantingen. Visch wordt gevangen voor binnenlandsch verbruik.

De import is in handen van enkele handels-lidhamen (o.a. de Moluksche Handelsvennootschap), Chineezzen, Japanners en eenige Arabieren. Ingevoerd worden: rijst, lijnwaden, rookge-rei, lucifers, vaatwerk, gereedschappen, cement, geconserveerde levensmiddelen enz. Uitgevoerd worden voornamelijk copra, damar en notemus-kaat. Als exporteur treden ook vele Chineezzen op. De tusschenhandel is hoofdzakelijk in handen van Chineezzen en Arabieren, de kleinhandel ook van Inlanders. Vervoermiddelen ter zee zijn: K.P.M.-booten, Gouvernementsstoomers, sloepen, schoeners, zeilpauwen met of zonder aanhangmotor en motorbooten. Het gebruik van aanhangmotoren heeft tengevolge dat vele producenten uit nabygelegen gebieden hun producten zelf naar Ternate vervoeren en daar verkoopen, waarbij scherper concurrentie hun hoogere prijzen verzekert. Het verkeer te land in dit hoofdzakelijk uit vele kleine eilanden bestaand landschap is niet zeer groot. De belangrijkste nederzettingen zijn reeds vrij lang door goede voetpaden verbonden, welke verbreed en verbeterd werden, hier en daar zelfs geschikt gemaakt voor asvervoer. Zulke een weg heeft men van kampoeng Ternate naar Soelamadaha (12 km.), in de onderafdeeling Djalilolo van Djalilolo naar Sesoepe (15 km.), in de onderafdeeling Tobelo om het Gal-elaineer en van Gal61a over Tob61o naar Koepa-Koepa (49 km.) en in de onderafdeeling Soela-eilanden van Sanana in n.-lijke richting 6 km. en in z.-lijke richting 37 km. Daar het omvaren van het sterkgelede eiland Halmahdra zeer veel tijd kost, is den laatsten tijd bijzondere aandacht geschonken aan het maken van doorsteeken van 0. naar W. De voornaamste doorsteek is die van Dodinga naar Bohane (±4 km.). Een andere doorsteek is die van Kedi naar Galela. Wat de landtransportmiddelen betreft heeft men op het eiland Ternate en in Tob61o en Djalilolo eenige personen- en vrachtauto's. In verband met het weinige aanwezige vee zijn er weinig transportkarren, terwijl bondies alleen op Ternate worden gebruikt. Het aantal rijwiden neemt sterk toe.

Oenchiedenis. Ter aanvulling van het in dl. IV mededeeld diene het volgende. Oudtijds had men 4 Malocka-Sultanaten: Djalilolo, Ternate, Tidore en Batjan. De Sultan van Djalilolo was de hoogste in rang, als hoedanig hij nog in 1322 erkend werd bij het verbond van die rijken op het eiland Motir gesloten. In 1380 echter dwong de Sultan van Ternato den vorst van Djalilolo hem zijn rang als eerste af te staan. Ternate nam door zijn nagelhandel en druk verkeer met vreemden meer en meer in aanzien toe, vooral nadat de Sultan op zijn onderdanen tot den Islam waren overgegaan en met ijver den nieuwen godsdienst propageerden. Toen de Portugeezzen in de zes-tiende eeuw in de Molukken kwamen, sloetij zij met Ternato een overeenkomst en legden op het eiland een versterking aan. Met het verbreiden van hun politieke invloed propageerden zy den Katholieken godsdienst in de Molukken. De bekende Jesuïet Xaverius op zyn helper Nugens

verrichten op Halmahdra hun bckeeringswerk I met deze het recht verkreeg alle kruidnagelboomen in het succes. In 1535 evenwel werd dat werk vrij- wel gebied van het sultanaat uit te roeien, tegen betaling teniet gedaan door een zekeren Katabruno, die, na van een bepaalde schadclousstelling ; voorts werd den vorst van Djailolo te hebben vergeven, het overeengekomen dat voortaan op Ambon een geheele eiland Halmahera veroverde en de Ternataansche stadhouder niet meer zou worden Christenen doodde of tot afval van hun geloof aangesteld. In 1653, 1655 en 1657 werden dergelijke dwong. Onder Sultun Hair (1538—1565) veroverde overeenkomsten betreffende uitroeiing van Ternate het sultanaat Djailolo, dat voor- goed onder nagelboomen ook gesloten met den Sultan van Ternate kwam. Zijn opvolger beoor- loogde met Batjan, de hoofden van Makian en den Sultan van goed gevolg de Portugeezen en onder- wierp Tidore. Alleen op Ambon en de Oelissars bleef de verscheidene eilanden aan zich. Na bij66n- voeging kruidnagelcultuur bestaan; overal elders was zij van Portugal en Spanje in 1580 kwamen de uitgerooid en voor het ver- volg verboden. Toen in Spanjaarden in de Molukken en sloten vriend- schap 1651 de Munstersche vre- de werd afgekondigd met Tidore, dat steeds in onmin leefde met Ternate. bezaten de Spanjaarden nog het kasteel Gamlama op Zij kregen verlof een kasteel op het ei- land Tidore te Ternate en eenige posten op Tidore, in de Minahasa bouwen, bedreigden van daaruit Ternate en brachten en op Siaoë. De laatste werd in 1677 door Sultan and ere eilanden onder hun invloed. In het begin der Kaitjili Sibori (ook wel Sultan Amsterdam genoemd) zeventiende eeuw kwa- men de Hollanders in de met Gouverneur Padbrugge veroverd en met de Molukken; een voort- durende strijd begon tegen de landschappen Tagoeland, Groot-Sangih6 en de Spanjaarden en Portugeezen. In 1607 kwam Cornelis Taidaud-eilan- den aan de O.I.C. afgestaan. De andere Matelief de Jonge op Ternate en legde een sterkte aan posten waren eerder ingetrokken. In 1660 waren nabij Mala jo, waaromheen hij vorst en grooten ver- innid- dels de verhouding en de grenzen tusschen de eenigde, met wie hi) een overeenkomst sloot, waarbij sul- tanaten Ternate, Tidore en Batjan bij overeen- wederzijdsche hulp tegen de Spanjaarden werd komst geregeld en in 1667 werd met ieder afzon- beloofd en verder werd bepaald dat de kruidnagelen derlijk een contract gesloten, waarbij de vroegere alleen aan de Hollanders zouden worden geleverd. In 1667 werd door Ternate af- 1608 veroverde Van Caerden het Spaansche kasteel stand gedaan van alle aanspraken op de eilanden op Makian en een sterkte op Djailolo, maar werd later vandelandvoogdij Amboina. Intusschen was Sultan door de Spanjaarden weer aangevallen en gevangen Amsterdam, die Gouverneur Padbrugge had willen genomen. In 1609 kwam Francois Wittert te Ternate, vergiftigen en daarna tot openlijk verzet jegens de vernieuwde het contract van Matelief met Ternate en O.I.C. overging, naar Batavia verban- nen, waar hij bezette het eiland Motir. In hetzelfde jaar kwam in 1683 een nieuw contract sloot, dat zijn algehele Hoen met een vloot, versterkte Takom6 op Ternate, onderwerping bevestigde en de scha- veroverde het Spaansche kasteel op Batjan en sloot deloosstelling, in 1652 toegekend wegens uitroeiing met den sultan aldaar een contract ter mo- der kruidnagelboomen aanzienlijk verminderde. In nopoliseering van den kruidnagelhandel. Zijn 1778 kwamen Tidore en Batjan in opstand, die blokkade van Tidore bleef door zijn dood zonder eindigde met de verba- lming der beide sultans naar gevolg. Het twaalfjarig bestand van 1609 had voor de Kaap de Goede Hoop. In 1799 gingen de bezittingen Molukken geen gevolgen; de strijd tus- Bchen der O.I.C. over aan den Staat der Nederlanden. In Hollanders en Spanjaarden had gewoon voortgang. 1801 kwamen de Engelschen, voor Ternate, namen In datzelfde jaar besloot de O.I.C. tot aanstelling van den Gouverneur Cranssen gongaven en bezetten het een gouverneur-generaal en de instelling van een gebied. J5ij de vrede van Amiens kreeg Nederland raad van Indie. De eerste drie gouverneurs-generaal, zijn bezittingen (behalve Ceylon) terug en dus ook Both, Reynst en Reael hadden hun zetel te Ternate. de Molukken. Onder Daendels werd het oude Tegen de vij- anden van de O.I.C. hebben zij weinig bestuursysteem daar gehandhaafd. Toen Nederland uitgericht; door strenge handhaving van het in 1810 bij Frankrijk werd ingelijfd, werden de monopolie hebben zij vrijwel de geheele bevolking Molukken (dus ook Ternate) door de Engelschen der Molukken tegen de Hollanders ingenomen. In bezel. Na- dat Neder- land zijn onafhanklijkhcid 1641 ont- trokken de Portugeezen zich aan de herkreeg, kwamen de Molukken in 18] 6 onder zijn Spaansche heerschappij en sloten met de Hollanders gezag; met Ternate werd een nieuw contract een wapenstilstand voor 10 jaar, zoodat zij in do Mo- lukken voor dien tijd als tegenstanders werden der Capellen de Molukken; bij publicatie van 27 uitgeschakeld. In 1647 was De Vlaming Gouver- neur der Molukken. Hij hield door hongitochten streng de hand aan uitroeiing van de overstollige kruidnagelboomen. In 1650, terwijl De Vlaming naar Batavia was, braken in de Molukken ernsti- ge onlusten uit. De opstandelingen verjoegen sultan Mandarsjah van Ternate (die toen naar Batavia ging) en stelden een zekeren Manila als sultan aan. De onlusten breidden zich uit naar Ambon, waar do stadhouder van Ternate, Ma- djirah, zich aansloot bij de partij van Manila. Toen De Vlaming van Batavia terugkwam, trad hij zeer hardhandig op en dempte in 1656 den opstand volledig. Te Batavia was in 1652 een over- eenkomst gesloten tusschen den wettigen sultan Mandarsjah van Ternate en de O.I.C., waarbij

Intusschen had het

Gouvernement sinds 1837 een politiek van absolute onthouding ten aanzien van de inwendige aangelegenheden van Ternate gevoerd. De sultan had vrij spel en er ontwikkelde zich een op knevelarijen berustend bestuursstelsel, dat in 1876 leidde tot den opstand van Danoe Hasan op het eiland Halmahdra, die wel door het Gouvernement werd gedempt, maar toch geen aanleiding gaf tot verdere bestuursinmenging. In laatstge-noemd jaar stierf ook Sultan Mohamad Arsad, die in 1861 was opgetreden en in Juni 1862 met zijn rijksgroten een lang contract had geteekend (goedgekeurd by G.B. van 24 November 1862 no. 9), gevolgd door een suppletioire overeenkomst betreffende de rechtspraak op 9 Juni 1873 (goedgekeurd by G.B. van 13 Maart 1874 no. 17). Hij werd opgevolgd door prins kapitein-laet Ajanhar (zie G.B. van 12 September 1879 no. 5), die als Sultan Ajanhar met zijn landsgroten op 30 October 1880 een lang contract teekende, goedgekeurd by G.B. van 15 Februari 1881 no. 4. Be-halve de erkenning van de opperheerschappij van Nederland, bevat dat contract o.a. nog de volgende bepalingen: „Een nauwkeurige lijst van sieraden van het Sultanaat, door den Sultan vervaardigd en door hem en de landsgroten onderteekend, blijft bij het Ned. Ind. Gouvernement in bewaring ten waarborg, dat die sieraden nimmer in vreemde of ongerechtigde handen gera-ken” (art. 6); „De Sultan en landsgroten er-kennen het recht van het Ned. Ind. Gouvernement oin alle landsgroten, ambtenaren en offi-cieren in het Sultanaat te benoemen en te ont-slaan^o (art. 8); „De Sultan en landsgroten er-kennen het onbetwistbaar recht van het N. I. Gouvernement om, zoodra het zulks goedvindt, zelf het bestuur over het geheele Sultanaat of over een gedeelte daarvan in handen te nemen” (art. 9); „*1*)a oorsprong van de jaarlijksche sub-sidien die door het N. I. Gouvernement worden uitgekeerd aan den Sultan, de landsgroten en hoofden van Ternate is gelegen in eene schade-vergoeding voor het omkappen dor nagel- en notemuskaatboomien binnen het gansche Sultanaat van Ternate en daar het N. I. Gouvernement reeds v66r vele jaren die omkapping heeft laten varen, zoo is de aanleiding van die subsi-dien vervallen. Het N. I. Gouvernement verbindt zich echter om, zoolang de Sultan, de landsgroten en hoofden geen inbreuk maken op dit contract, op den voet van vorige contracten en dus: aan den Sultan / 11.200 *s jaars, aan de landsgroten en hoofden van Ternate on Motir / 3200, aan do hoofden van Makian / 3000, to betalen bij termijnen van drie maanden” (art. 11). Het to-taal bed rag van deze subsidien, / 17.400, wordt nog telken jare op de Landsbegroeting uitgetrokken on aan de landschapskas uitbetaakt. Do bepaling van art. 9 van het contract van 1880 vindt men terug in art. 4 van do thans geldende korte verklaring volgens Ternate-model, hetwelk luidt: „Te erkennen het recht van het Neder-landsch-Indisch Gouvernement om het Sultanaatten alien tijdo bij het rechtstreeka be- stuurd gebied in to lyvon*¹.

Met Sultan Ajanhar en zijn landsgroten wer-den suppletioire overeenkomsten gealoten: *a*. betreffende do beschenning van telegraaflijnon op 21 Maart 1889 (G.B. 5 September 1889 no. 3); *b*. betreffende don in- en uitvoer van vuurwaions op 5 Juli 1889 (G.B. van 19 November 1889 no.

5); *c*. betreffende den mijnbouw op 20 Juli 1893 (G.B. van 14 October 1893 no. 21); *M*. betreffende de rechtspraak op 10 December 1894 (G.B. 14 Maart 1896 no. 6); *e*. opnieuw betreffende den mijnbouw op 29 September 1897 (G.B. van 23 December 1897 no. 66); *l*. betreffende den af- stand aan het Gouvernement van het recht to heffen van in- en uitvoerrechten en accijnzen in de afdeling Banggai op 10 Maart 1899 (G.B. van 31 Mei 1899 no. 3); *g*. betreffende den af- stand aan het Gouvernement van het recht to tolrechten-heffing (uitgez. Banggai) en uitoe-fe-ning van havenbeheer en havenpolitie op 13 Juni 1900 (G.B. van 13 Juni 1902 no. 40); ingevolge G.B. van 11 April 1904 no. 7 jo. G.B. van 16 Juli 1904 no. 35 is deze regeling in werking getreden op 1 Juni 1904 tegelijk met do inlijving van het sultanaat bij het togebeid (Ind. Stb. 1903 no. 422 en 1904 no. 181). In Juli 1900 stierf Sultan Ajanhar, waarna Ternate gedurende 1 1/2 jaar werd bestuurd door een bestuurscommissie, be-noemd bij besluit van den Resident van Ternate en Onderhoorigheden. Met deze bestuurscom-missie werd op 4 Februari 1901 een suppletioire overeenkomst gesloten to overdracht aan het Gouvernement van het recht to invoering van de drankpacht in het sultansgebied (G.B. 8 Maart 1901 no. 5, Ind. Stb. 1901 no. 117). De oudste zoon van Sultan Ajanhar werd in Januari 1902 als Sultan Ilham gelinstalleerd, maar stierf reeds e6n maand later, waarop Sultan Oesman aan het bestuur kwam, wiens acte van verband van 30 April 1902 werd goedgekeurd by G.B. van 11 Juli 1902 no. 13. Met hem en zijn landsgroten werden twee suppletioire overeenkomsten gesloten: *a*. betreffende den invoer, bereiding en verkoop van opium op 4 Juli 1905 (G.B. 9 November 1905 no. 24), waarna de invoering van de opium regie plaats vond (Ind. Stb. 1905 no. 18); *b*. betreffende den afstand aan het Gouvernement van de rechten op de op Celebes gelegen land- schappen Banggai, Tomboekoe (Boengkoe) en Tomoti (Mori) op 23 Maart 1907 (G.B. van 16 Januari 1908 no.21). Bij de aanvaarding van zijn waardigheid heeft de sultan zich bereid verklaard to te treden to eon herziening, aanvulling en vernieuwing der toen vigeerende contractuele bepalingen, meer in overeenstemming met de eischen des tijds. Mot het oog op de vele supple- menten wenschto de regeering een heel nieuw contract (in de plaats van dat van 1880). Dat contract werd op 28 Juni 1909 gesloten en bij G.B. van 22 Februari 1910 no. 4 goedgekeurd, maar v66r de inwerkingtreding vervangen door do korto verklaring (Ternate model) van 22 Juni 1910, goedgekeurd by G.B. van 6 December 1910 no. 14. Het meerdere bestuurstoezicht op de han-delingon van het zelfbestuur en do maatregelen om de Mohammedanen, die weinig of geen be- lasting betaalden, gelijk to stellen. met de overige bevolking, waren bedoelden Mohammedanen een doom in het oog en zij lieton niet na de onna-denkende Alfoeren van HalmaMra tot daden van verzet op te ruon. In September 1914 werd controleur Agerbeek to Djailolo vermoord, terwijl zich bij de bevolking aldaar een hevige verzet openbarde. Na do onderdrukking hiervan werd in Halmahdra civiel en militair bestuur in 66n hand voreenigd. Sultan Oesman en de kapitein- laet Prins Poetra, Mohamad bin Oesman werden in 1915 to Bandoeng gelinterneerd. Het sulta-

naat werd onder het bestuur gesteld van een raad van landsgrooten, die op 13 December 1915 de korte verklaring (Temac-model) aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 10 Mei 1916 no. 7 (zie ook het G.B. van 23 September 1915 no. 47). Eerst in 1929 werd een zoon van Sultan Oesman, na verschillende onderwijsin-richtingen doorloopen en te Bima een praktische opleiding genoten te hebben, verheven tot zelf-bestuurder. Hij teekende op 2 September 1929 een acte van verband (goedgekeurd bij G.B. van 21 Februari 1930 no. 59) en trad als Sultan van Ternate op onder den naam Sultan Iskandar Mohamad Djibir. Hij is nog in functie en geniet uit de landschapkas een bezoldiging van /1500's maands. Als landsgrooten, leden van het zelfbestuur, fungeeren: een djogoegoe, de secretaris van het sultanaat en een hoekoem, die ook bezoldigd worden en evenals de Sultan indemniteit genieten voor reiskosten uit de landschapkas. Het landschap is verdeeld in districten en kampoengs. De hoofden der districten zijn bezoldigd en krijgen ook een vergoeding voor reiskosten. Op de bezoldigingen der leden van het zelfbestuur (ook van den Sultan) en van de districtshoofden wordt een korting van 20% toegepast. De kampoenghoofden (sengadji, hoekoem of kimalaha), veelal bijgestaan door een mahimo of ngofamanjira, krijgen uit de landschapkas slechts collecteloonen. Sinds de vorming van Inlandsche gemeenten met gemeentekassen (zie art. 5a der Zelfbestuursregelen 1927) ontvangen zij hieruit ook een bezoldiging.

De voornaamste landschapinkomsten zijn: Gouvernemensschadeloosstellingen; inkomsten en crisisbelasting; die uit concessies (1 landbouw en 2 boschconcessies); uit erfpachtsperceelen (Ternate 40, Tidore 20), uit verhuur van gronden, uit damarposten in Batjan; uit verhuur van landschapsgebouwen en uit pasarbedrijf. De ontvangsten uit verpachte middelen (vogelnestjes) en uit akoop van heerdiensten zijn zeer gering. De kas exploiteert ook drie Gouvernemensradiostations: te Tobelo, Sanana en Laboehan, benevens 2 landschapsradiostations te Weda en Djalilolo. De voornaamste uitgaven zijn: resitutiepost; bezoldiging der zelfbestuurders en rijksgrouten, districtshoofden en schrijvers; voor justitie; financiën (collecteloonen, kasbeheer, rente en aflossing van geleende gelden); voor onderwijs en geneeskundigen dienst; voor openbare werken. De kas onderhoudt en exploiteert ook landschapsvaartuigen.

Literatuur (Aanvulling): H. Lasschmit, De troebelen op Halmahera in 1914, Med. Ned. Zend. Gen. 1918, 191; Legende en geschiedenis van Ternate, Tijdschr. B.B., 51 (1916), 310; Halmahera en Morotai, bewerkt naar de memorie van kapit. J. M. Baretta, m.k. en ill. Med. Enc. bureau afl. XIII, 1917; Bespreking door K. v. d. Veer, Teysmannia 1918, 45(5); S. Kalf, Ternataansche histories, Koi. Weekbl. 2, 30 Nov. 28 Dec. 1922; J. Jongejans, Uit Insulinde's Oost-hoek (Ternate) m. ill. Indie, geill. Weekbl. 6 (1922—23) 150, 157; Kap. Bekking, Een bezoek van den Resident van Ternate aan den Sultan in vroeger tijd, m. ill. Indie, geill. Weekbl. 9 (1925—26), 117; L. v. Vuuren, Ternate, m. ill. Lloyd mail, 1932 April; Ph. H. Kuenen, Een geol. verkenningstocht op Morotai, m. ill. Trop. Ned. 1932—1933, 275.

OBA (Aanv. DI. III). Aan het hoofd van dit Tidoreesche district aan de westkust van Halmahera staat een districtshoofd met standplaats Akelamo. De bevolking, die over het algemeen uit Islamieten en Tobaros bestaat, woont na-genoeg geheel aan de kust. De hoofdmiddelen van bestaan zijn dan ook vischvangst, sagoekloppen en het bereiden van copra. In het district Oba vindt men ook uitgestrekte damarbosschen, die voor de Tobaroesche bevolking, die meer het binnenland inwoont, een middel van bestaan vormen.

Volgens de zielentelling van 1934 bestaat de bevolking van het district Oba uit 4886 personen. In de kampoeng Oba aan de Obarivier bevindt zich een Sangireesche kolonie bestaande uit ± 150 zielen, die zich toeleggen op sawahbouw. Voornaamste uitvoerproducten zijn damar, schelpen, en copra./

LOLODA (Aanv. DI. II). Ternataansch district gelegen aan de noordkust van Halmahera.

De bevolking bestaat aan de kusten over het algemeen uit Christenen, Islamieten (de z.g. Tobaros Serani en Islam), terwijl in het binnenland de z.g. Tobaros (Heidenen) wonen.

In de kampoengs, waar overwegend Christenen wonen, heeft de U.Z.V. haar scholen onder beheer van den zendeling-leeraar van Tob610.

De hoofdmiddelen van bestaan zijn rijstbouw op droge ladangs, visscherij, sagoekloppen en bereiding van copra. Over het algemeen is de bevolking, ruim 8300 personen groot, in dit district zeer achterlijk. Meer naar het Noorden toe vindt men tamelijk groote klappertuinen; hier is de bevolking dan ook welvarender dan die in het zuidelijk gedeelte van het district.

Voornaamste uitvoerproducten zijn copra, een weinig damar, tjege schelpen en eetbare vogelnestjes.

Met uitzondering van de kampoengs Kedi, Soepo, Posi-Posi en Badja kunnen de schepen van de K.P.M. de plaatsen in het district Loloda niet aandoen door afhalen van copra. Hoofdzakelijk is (lit toe to schrijven aan de hooge zeeën en ongunstige landingsplaatsen.

Wegen geschikt voor asverkeer treft men in dit district niet aan.

DJATIROTO. Hoofdplaats van een gelijknamig onderdistrict van het district Josowilangoen, regentschap Loemadjang, residentie Malang, provincie Oost-Java, waar de suikerfabriek Djatirot van de H.V.A. (de grootste suikerfabriek van Java) gevestigd is op het erfpachtsperceel, gelegen aan de S.S. lijn en den provincialen weg Klakah—Djember,

JOSOWILANGOEN. Naam van een bij Ind. n Stb. 1034 no. 58 ingesteld district in het regentschap Loemadjang, residentie Malang, provincie Oost-Java. Jit district omvat drie onderdistricten, met name Josowilangoen, Ujatirot en Koo-nir. De districtshoofdplaats Josowilangoen ligt aan den weg Loemadjang—Kentjong en aan de tramlijn Loemadjang—Rambioedji via Baloeng. De H.V.A. heeft in dit district uitgestrekte rictvelden. De suikerfabriek bevindt zich te Djati-rot, dat daardoor een plaats van betekenis is geworden. De tabaksaanplant is in het zuid-westelijke gedeelte van dit district van even-groote betekenis als in het district Pasirian. Voorts heeft Josowilangoen een groote rijstpel-lerij. In de laatste tien jaren zijn dezo plaats en

de omstreken in die mate in welvaart toegenomen, dat het noodig werd geoordeeld om een nieuw district met Josowilangoen als hoofdplaats te vormen. Van Josowilangoen gaat een weg naar het zuidostrand. Op ± 4 km. afetand van do districts-hoofdplaats ligt de Inlandsche Christengemeente Toendjoengredjo. Het district Josowilangoen heeft een bevolking van 85.877 zielen, waaronder 420 Europeanen, 643 Chineezzen en 38 andere Vreemde Oosterlingen.,

TIMPEH (Aanv. DI. IV). Vroeger naam van het thans Pasirian geheeten district van het regentschap Loemadjang, residence Malang, provincie Oost-Java. Thans naam van een onder-district.

DJAILOLO (Aanv. DI. I). Onderafdeeling van de afdeling Ternate, residentie Molukken, met gelijknamige onderafdeelingshoofdplaats, bestaat uit vijf districten: Djailolo, Sahoe, Iboe, Loloda en Obu. Djailolo, Sahoe, Iboe en Loloda staan onder het zelfbestuur van Ternate en Obu onder dat van Tidore. Een kapitein der infanterie is belast met het civiele bestuur over deze onderafdeeling. Aan het hoofd van elk district staat een districtshoofd, waarvan die van Sahoe en Djailolo den titel voeren van sangadji.

SERANG. (Aanv. DI. III). Regentschap der residentie Bantam met iets meer dan 500.000 inwoners. Grenst ten Zuiden aan de regentschappen Lebak en Pandeglang en ten Oosten aan de residentie Batavia. Omvat 7 districten, t.w. Sprang, Pontang, Pamarajan, Tjioeas, Tjiomas, Tjilegon en Anjer. In het regentschap wordt slechts een vrij groot erfpachtsperceel, Goenocng Koepak, en een aanzienlijk aantal kleinere erfpachtsperceeltje aangetroffen. De voormalige particuliere landen Tjikandi-Iilir en Tjikandi-Oedik zijn door het Gouvernement teruggekocht. Goeddeels zijn deze gronden daarnu aan do Inlandsche bevolking afgestaan (milik recht), terwijl een groot stuk in huur werd afgestaan aan de N.V. Cultuur Mij. „Parigi” bij welke maatschappij de voormalige eigenaren van de genoemde particuliere landen financieel geïnteresseerd zijn.

SPRANG. (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van de residentie Bantam met ongeveer 10.000 inwoners, waarvan J 50 Europeanen, 1600 Chineseen en 100 andere Vreemde Oosterlingen. Er is een drukke regentschapspar. Men vindt er eenigo rijstplaccrjen. Het centrum der stad is daar, waar do wegen van Tjilegon, van Oud-Banten en van Batavia samenkomen. De Europeanen wonen gedeeltelijk om do aloon-aloen, gedeeltelijk nan den Postweg en do daarop uit-komende zijstraton. Het garnizoen, bestaande uit een compugnio marechaussee (in 1924 opge-hoven, maar na de ongeregelgheden in 1926 weer teruggeplaatat), is gekazerneerd in 66n van bo- vonvermolde zijstraten, terwijl de veldpolitie is ondergebracht in do voormaligo kazorno voor militairen aan den aloen-aloen. Aan laatstge- noormd piein liggen ook de residents- on regents- woningen, verder de Protestantscho kerk en do societeit. Er is een vrij levendige handel in rijst en copra, welko door de Chineezzen per vracht- auto naar Batavia worden vervoerd. Komeken van laatstgenoemde plaats valt by het binnen- komen van rang, links van den weg, een reeks modern gebouwde huizen op. In (het complex was oorspronkelijk de Osvia, later do

sohoel voor Inlandsche hulponderwijzers ge- huisvest.

PONTANG. (Aanv. DI. III). District van het regentschap Serang, dat bekend is om zijn groote vischvijvercomplexen en berucht om zijn hoog sterfecijfer ten gevolge van malaria. Voor de arme bevolking van 66n der onderdistricten, n.l. Tjardnang, heeft de regering in verband met voedseltekorten in de laatste jaren (1932 e.v.) relifworks (irrigatiewerken) moeten en- tameeren. Het aantal inwoners van dit district bedraagt ongeveer 70.000.

TJIKANDI. (Aanv. DI. IV). Voormalig district in de residentie Bantam.

ANJER. (Aanv. DI. I). District van het re-¹⁵ gentschap Serang, residentie Bantam, met een aantal inwonera van 5000, waaronder ongeveer 200 Chinesezep/

TJILEGON. (Aanv. DI. IV). District van het regentschap Serang, vroeger standplaats van een controleur B.B. Het aantal inwoners bedraagt ongeveer 80.000, waarvan 20 Europeanen en 300 Chineezzen. Er ligt een detachement veldpolitie. De verbanningen, welke voortvloeiden uit de Tjilegonsche ongeregelgheden in 1887, zijn later nog eens gememoreerd in een artikel van Prof. C. Snouck Hurgronjo in „De Gids”,- getiteld „Vergeten jubile's”.

TJIOEAS. (Aanv. DI. IV). District van het regentschap Serang. Het aantal inwoners bedraagt ongeveer 70.000.

BILLITON of **BLITIOENG.** (Aanv. DI. I). B e r e v o l k i n g. Do bevolking van Billiton bedraagt volgens de in 1930 gehouden volkstelling 73.409 zielen, waarvan 640 Europeanen, 28.609 Chineezzen, 66 andere Vreemde Oosterlingen en 44.094 Inlanders. Tengevolge dor inkrimping van het tinbedrijf met het daarmee gepaard gaande ont- slag van Europeesche beamnten en Chineesche mijnwerkers en het vertrek van vele Chineesche particulieren bedroeg in 1933 het aantal Europeanen ± 220 en het aantal Chineezzen 7000.

De Gemeenschappelijke MijnbouwMaat- schappij Billiton was genoodzaakt tengevolge van de economische depressie de tinproductie in te krimpen en vele Chineesche mijnwerkers te ontslaan. Hierdoor is het aantal arbeiders van ± 23.000 op ultimo 1929 tot 3549 (1933) teruggelopen; de productie aan tin bedroeg in 1932/1933 72.000 pikool.

Bestuur. Billiton is verdeeld in 6en district onder een districtshoofd en twee onder- districten. West- en Oost-Billiton, onder een onderdistrictshoofd. Met ingang van 1 Maart 1933 is Billiton als zelfstandige afdeling opgeheven en gevoegd bij de residentie Bangka en Onderhoorigheden. Voor de rechtspraak res- sorteert het eiland onder het rechtsgebied van den Raad van Justitio to Batavia.

Voor het onderwijs zorgt de regering door een Hollandsch-Inlandesche school, 7 Inlandsche scholen 2de klasso en 6 volksscholen. Do Europeesche lagere scholen te Tandjoengpandan en Manggar werden op 1 Juli 1933 opgeheven en worden thans voortgezet op kosten der Gemeen- schappelyke Mijnbouw Maatschappij Billiton. Naast vele Mohammedaanscho godsdienst- scholen, zijn er op Jiet eiland 8 particuliere Chi- neesche scholen¹

BOEDING. (Aanv. DI. I). Plaats in het onder- district Oost-Billiton, residentie Bangka on

Ond. Het vroegere district van dien naam is op- c
geheveru<

DEN NG. (Aanv. DI. I). Plaats in het onder-
district Oost-Billiton, residentie Bangka en Ond.
Het vroegere district van dien naam is opgeheven:

LENGCRANG. (Aanv. DI. II). Plaats in het
onderdistrict Oost-Billiton, residentie Bangka en Ond.
Het vroegere district van dien naam is opgeheven.

MANGGAR. (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van het
onderdistrict Oost-Billiton, residentie Bangka en
Ond. Het vroegere district van dien naam is
opgeheven.

□ C ; **TANDJOENGPANDAN.** (Aanv. DI. IV). Hoofd- /
plaats van het eiland Billiton. Zij is de zetel van den
controleur, van den vertegenwoordiger der
Gemeenschappelijke Mijnbouw Maatschappij Billiton, een
kapitein der Chinezen, een dis- trictshoofd en een
onderdistrictshoofd. De plaats telde op ultimo 1932 ± 4500
inwoners, waarvan ± 90 Europeanen, ± 1000 Chinezen
en en- kele andere Vreemde Oosterlingen. Er bevindt zich
een kazernes der veldpolitie, een Europeesch en Chineesch
hospitaal, een Europeesche lagere school, een Hollandsch-
Inlandsche school en een Inlandsche school 2de klasse. De
plaats wordt aangedaan door de schepen der Koninklijke
Paketaanvaart Maatschappij op hun reizen tusschen Batavia,
Singapore en Pontianak. z

PANGKALPINANG. (Aanv. DI. III). Onder-
afdeeling van de residentie Bangka met de ge-
lijksnamige hoofdplaats, sedert 1913 zetel van den
resident. Zij beslaat ongeveer 1250 km.² (ongeveer
zoo groot als de provincie Utrecht) en vormt een
district: Pangkalpinang met de onderdistricten
Pangkalpinang, Mundebarat (juister Mendoek-
barat) en Soengeislan. De be- volking bestaat uit
Europeanen, Maleiers, Chinezen niet-
mijnwerkers, Chinezen mijnwerkers, enkele
Japanners en andere Vreemde Oosterlingen. Ult.
1930 telde zy 48.732 zielen, waar- onder 272
Europeanen, 17.988 Chinezen en 83 Arabieren.
Het hoofd der Maleiers is de demang
(districtshoofd); aan het hoofd van het onder-
district staat een batin (onderdistrictshoofd). Het
hoofd der Chinezen is sedert Mei 1933 de
wijkmeester te Pangkalpinang. Uit de rubber-
cultuur heeft de bevolking gedurende de jaren 1923
t/m 1927 belangrijke inkomsten genoten. Thans
worden de aanplantingen niet meer ge- tapt. In de
sectie Pangkalpinang werken nu 5 tinmijnen, 3 in
Pangkalpinang en 2 in Soe- ngeislaxu.

PANGKALPINANG. (Aanv. DI. III). Hoofd-
plaats van de gelijknamige onderafdeeling der
residentie Bangka en Onderhoorigheden en sedert
1913 ook van de residentie zelve. Ultimo 1930 telde
zij een bevolking van ruim 17.139 zielen,
waaronder 258 Europeanen, 9323 Chinezen en een
65-tal Arabieren.

SOENGEISLAN. (Aanv. DI. IV) Onderdistrict
van het district Pangkalpinang van de gelijk-
namige onderafdeeling der residentie Bangka en
Onderhoorigheden. In Soengeislan treft men thans
2 werkende mijnen van de Bangkatin- winning aan.

/ **BELIN JOE.** (Aanv. DI. I). District der onder- :叫;
afdeeling Noord-Bangka van, ile residentie Bangka en
Onderhoorigheden^^

BELINJOE. (Zie BLINJOE.) Hoofdplaats van

de onderafdeeling Noord-Bangka, van het ge-
lijksnamige district, tevens hoofdplaats van het
gelijksnamige mijndistrict. De plaats bezit een
Gouvernements Hollandsch-Chineesche school, sinds
1929 uitgebreid met een Europeesche afdeeling, een
Gouvernements Inlandsche school 2e klasse, een
particuliere Hollandsch-Chineesche school der R.K.
missie en een particuliere Chineesche school. Het
postkantoor is sedert 1 Januari 1934 gedegreerd tot
hulppostkan- toor. De plaats bezit een vrij groot
bedrijfs- hospitaal der Bangkatinwinning, waaraan
een Gouvernements Indisch arts verbonden is, en is
voorzien van elektrische verlichting. Europeesche
hotels zijn hier niet, men is aangewezen op de
passangrahan van het Binnenlandsch- Bestuur en van
de Bangkatinwinning, die uit- sekend zijn. Te Belinjoe
zijn verder geconcen- treerd het sectie bureau van de
Bangkatin- winning onder een mijningenieur, het
labora- torium van de Bangkatinwinning voor erts- en
smeltproductenonderzoek onder een scheikundig
ingenieur en het bureau van het stroomleverings-
bedrijf der Bangkatinwinning onder een electro-
technisch ingenieur. Het transport ge- schiedt
thans per vrachtauto, do trambaan wordt sinds ultimo
1932 niet meer gebruikt. Te Belinjoe is gekazernd
een detachement veld- politie (51 man) onder een
inspecteur van politie te klasse. De meeste wegen in de
kota zijn geasphalcerd; evenzoo de weg naar
Mantoeng.

Het aantal Europeesche ingezetenen, volgens de
volkstelling 1930 217 bedragende, is terug- geloo- pen
tot] 24, voornamelijk wegens de inkrimping bij het
Bangkatinbedrijf. Thans zijn nog slechts 3 groote
mijnen in exploitatie met een totaal aantal werklieden
van ± 815 (vroeger waren in werking 11 grooto mijnen
en 42 kleine mijnen en 1 baggermolen).

Belinjoe is door haar prachtige ankerplaats in de
Klabatbaai zeer gunstig gelcgen voor de scheepvaart.
De handel is hoofdzakelijk ge- orienteerd op
Singapore.

Belinjoe wordt aangedaan door de Koninklijke
Paketaanvaart maatschappij en een Chineesche boot,
varend onder Britsche vlag, die de verbinding met Java
en Singapore onder- houden. Do reede Kgt aan de
monding der Beli- njoerivier. Het Semarangsch Prau
wen veer en particuliere motorbootjes onderliou- den de
vor- binding met den val. De houten landingsstceiger
ligt stroomopwaarts vlak bij Belinjoe en is de „Brok“
genoemd. Bij laag water wordt geem- on doorkeerd te
Tandjoeng Goedang (Man- tpong, zie aldaar) x^

DJEBOES. (Aanv. DI. I). Standplaats van het
onderdistrictshoofd van het gelijknamige onderdistrict.
Wordt door de K.P.M. en een Chinees- sche boot,
varend onder Britsche vlag, aangedaan.

DJEBOES. (Aanv. DI. I). Dit vroegere district is nu
een onderdistrict van de onderafdeeling Noord-
Bangka. Vroeger ook mijn- district (sedert 1 Januari
1934 tijdelijk gealoten).

KLABATBAAI. (Aanv. DI. fl). Een schit-^ terende
baai, gelegen aan de noordkust van het / eiland Bangka
op 105, 40' O.L. Zij dringt ± 30 km. ver landwaarts
in. In de baai liggen een 21 - ai eilandjes, de meeste
van geringe oppervlakte en van weinig beteekenis.
Door de tandjoengs Roe en Mantoeng wordt de baai
verdeeld in een binne- en buitenbaai. De buitenbaai is
open,

hoeft zandige oevers en is gevaarlijk van wege de vele granietrotsen en de geringe helling van den zeebodem. Slechts aan de oostzijde is een diep, nauw vaarwater. De schepen riskeerden het binnenloopen der baai na zonsondergang dan ook niet en blijven tot het aanbreken van den dag buitengaats liggen bij het eilandje Penjoesoë. De binnenbaai heeft meerendeels moerasrige, met mangrove begroeide oevers. Hierin mondt o.a. uit de Soengai Lajang, 6en der grootste rivieren op Bangka. De verbinding van Jlantoeing met Tandoeng Roe wordt onderhouden door particuliere motorbootjes. Van Mantoeng loopt een onderzeesche kabel naar Tandoeng Roe. In de baai kan het nog wel eens flink stormen. De Klabatbaai is zeer geschikt voor watervlieg-tuigen; minstens eens per jaar komen de militaire watervliegtuigen er oefeningen houden. De baai is zeer vischrijk. Als bijzonderheid inog worden vermeld, dat in dezc baai nog wordt aangetroffen (hoewel sporadisch) de zeldzaam geworden zeeoke of „doejoeng“.

MANTOENG. Plaatsje aan de Klabatbaai, gelegen daar waar de hoeken Tandoeng Roe en Tandoeng Mantoeng de Klabatbaai in een binnen- en buitenbaai verdeelen, op 5 km. afstand van Belinjoë. Te Mantoeng staat het emplacement van het stroomleveringsbedrijf der Bang- katinwinning, gebouwd in 1916. De krachten- trale bestaat uit G stoomturbines van 2500 P.K. elk. De bedoeling was om heel Bangka uit Mantoeng van electrischen stroom te voorzien. Daartoe zou een nieuw centrale bijgebouwd worden. Thans zijn 2 stoomturbines buiten be- drijf gesteld. Momenteel wordt stroom geleverd aan Belinjoë-Soengeiliat en Pangkalpinang. De overbrenging geschiedt op 30.000 volt met een rayon van circa 90 km. Voor het ketelvoeding- water leeft men er een zoetwaterbassin gegra- vcn. Aangezien Mantoeng bekend staat om de malaria die er heerscht, wordt in (lit baasin de z.g. „ikan kepala timah“ een muskietenlarven etende vischsoort geteeld, die men speciaal van Java heeft o verge brae ht. Vlak naast de kracht- centrale ligt de smeltery der Bangkatinwinning, waar het erts geamolten en gegoton wordt in do bekende vormen (tinnenschepjes). Niet ver van de centrale ligt de badplaats Mantoeng (zeebad). Op een granitcheuvel te Mantoeng staan nog 2 oude kanonnen uit den tijd van het Engelsche tusschenbestuur, die thans door de Inlandsche bevolking als heilig worden beschouwd. Gere- geld wordt daar geofferd en smeekt men or gunf ten en zegen af.

NOORD-BANGKA. (Aanv. DI. III). Onderafdeling der residentie Bangka en Onderhoorigheden. De onderafdeling bestaat uit het district Belinjoë en het onderdistrict Djeboes (verg. Ind. Stb. 1922 No. 66). Het bestuur over de onderafdeling wordt govoerd door een contro- lour of gozaghebber mot standplaats Belinjoë, bijgestaan door een districtshoofd (demang) voor hot district Belinjoë on een onderdistrictshoofd (batin) voor hot onderdistrict Djeboes, als hoof- den der Inlanders en twee wijkmeesters als hoof- don der Chineozon, 66n to Belinjoë en 66n te Djeboes. Het lagere Inlandsche bestuur bestaat uit Inlandsche gemeente hoofden (kepala kam- poeng) met den titel van dopati of gegading. Het lagere Chineseche bestuur bestaat uit kepala's kampoeng. De bovolking van Noord-Bangka

bestond volgcna de volkstelling 1930 uit: 217 Europancn, 11 031 Inlanders, 24.972 Chineezen en 7(0)andere Vreemde Oosterlingen.⁴

WELLENSTEIN (EDMUND PETER). Geboren J. -

15 December 1880 te Batavia, overleden 4 Augustus 1934 te s'-GraveshageIStudeerde te Delft ---- en trad na het bchalen van het ingenieursdiploma op 18 Januari 1904 als ingenieur bij de S.S. in dienst van het N.I. Gouvernement. Hij weid, na eerst tot tijdelijk adjunct-ingenieur 2de klasse benoemd te zijn, in 1906 waarnemend adjunct- ingenieur late klasse. In 1908 was Wellenstein geplaatst bij de afdeling S.S. en Stoomwezen van het departement B.O.W., waar hij kort daarop eerst tijdelijk waarnemend ingenieur, daarna in hetzelfde jaar tijdelijk adjunct-afdeelingchef, eind 1910 adjunct-chef van de eerste afdeling werd. In Januari 1914 vertrok hij met verlof naar Europa; dit verlof werd wegens ziekte verlengd tot Juli 1918. Na terugkeer in Ned.-Indie werd hij benoemd tot hoofdambtenaar bij de S.S. en in 1919 als hoofdambtenaar ter beschikking gesteld van den directeur van Financien, dien hij bij diens ontstentenis sinds 2 Mei 1921 verving.

In 1922 werd hij benoemd tot lid, tevens onder- voorzitter en secretaris van de commissie tot her- ziening van het belastingstelsel. In October 1927 vertrok hij voor de tweede maal met buiten- landsch verlof, welk verlof duurde tot October 1928. Na terugkeer werd hij benoemd tot voor- zitter van de commissie tot het nagaan en ver- zamelen van gegevens betrekking hebbende op de welvaart der inlandsche bevolking, welke commissie was ingesteld bij Gouvernementsbe- sluit van 16 October 1926. Kort na de ontbinding van deze commissie werd hij in 1932 benoemd tot .

— voorzitter van de Algemeene Rekenkamer, • 三魂二. —. Wellenstein heeft deel uitgemaakt va/ni" ver- schillende coinnissies. Behalve van de reeds ver- melde, was hij lid van de commissie, welke tot taak had een onderzoek in te stellen naar den toestand van den inlandschen middenstand en eventueel maatregelen in het belang van die volkgroep te beramen; lid tevens voorzitter van de Bedrijvenwetcommissie; lid der Economische commissie en der Bebossingscommissie; lid tevens plaatsvervangend voorzitter van de Ne- derlandsche delegatie van de in 1934 te Batavia gehouden Nederlandsch-Japansche handelscon- ferentie.

Hij wns sinds 20 Juli 1920 Gouvernements- commissaris van de Javasche Bank en bekleedde voorts coimmissariaten van do Tjidamar Cultuur Maatschftppij en van Ament's Suikerfabrieken.

Hij was een werkzaam lid van de afdeling Staathuishoudkunde van het Koninklijk Bata- viaasch Genootschap van Kunsten en Weten- schappen, en secretaris-penningmeester van de Vereeniging voor Studie van Koloniaal maat- schappelijke vraagstukken te Batavia. Talrijk zijn de zeer belangryko publicaties, welke, hij voornamelijk in Kolonialo Studien het, licht deed zien.

Zijn belangstelling ging voornamelijk uit naar de sociaal-economische on daarmede samenhan- gende financieele vraagstukken van Neder- landsch-Indie, het land waarmede hy zich door anderhalve couw lange familietradities ver- knooht voelde.

Als zijn voornaamste publicaties kunnen worden aangemerkt: Aanteekeningen naar aan-

leiding van het Billitoncontract en de Djambi-concessies, Ind. Gids 1915; Hervorming van de Indische Staatsbegroting, Ind. Gids 1915; Het Indische mijnbouwvraagstuk, Den Haag 1918; Het spoor- en tramwegaan in Ned.-Indie (The status of railroad and tramways in the Netherland East-Indies), Baam 1915, „Onze Koloniën" serie II no. 3; Ned.-Indie in de Wereldcrisis, Wettevreden 1931; Nogmaals: Ombilinkolen en Lematangkolen, Ind. Mercur 1919; De begroting van het Dept. v. G. B. voor 1917, Koi. Tijdschrift 1917; Nogmaals: Hervorming der Ind. Staatsbegroting, L.G. 1918; Het vraagstuk der Djambische aardolieën, Vr. des Tijds 1918; Het onderzoek naar de belastingdruk op de inheemsche bevolking van N.I., Econ. Stat. Ber. 1925, Koi. Studien 1925; Indisch muntstelsel en circulatiebank, Gedenkboek van Ned. Indie 1888—1923

biz. SIO'iidie's financieele positie en de economische structuur, Nieuwjaarsnummer 1932 van de Locomotief; De gouden standaard voor Ned.-Indie en Nederland, Koi. Studien 1931.

Wellenstein was iemand van bijzondere intellectuele begaafdheid, doch genoot door de scherpe en persoonlijke wijze, waarop hij zijn meening kon uiten niet de gunst in regeeringskringen. De erkenning van zijn gaven kwam echter to ch in 1935 tot uitfing door zijn benoeming tot directeur van Landbouw, Nyverheid en Handel.

Wellenstein was officier in de orde van Oranje-Nassau.-- N'

S ZUID BANGKA. (Aanv. DI. IV). Zuidelijkste Onderafdeeling der afdeling Bangka, bestaande uit de onderdistricten Koba, Tobaali en Lepar-eilanden. De bevolking houdt zich hoofdzakelijk bezig met rijstbouw, peper- en klappercultuur, en vischvangst. Er is een weinig rubbercultuur. Verder worden, meestal op de rijstvelden, eenjarige gewassen geplant als katjangsoorten, knolgewassen, pisang etc. In normale tijden leveren landbouw en visscherij een goed bestaan op voor de bevolking. Er zijn 2 houtskoolbranders in der Bangkatwinning, een op ± 20 km. afstand van Tobaali, de andere op Loeboek Besar, 40 km. van Koba. De tinmijnen in de geheele onderafdeeling werden met ingang van 1 Januari 1934 gesloten. Er werkt nog een tinbaggermolen bij Tobaali/

LEPAR EILANDEN. (zfe LEPAR DI. II).

Een eilandengroep gelegen ten Oosten van Bangka's zuidpunt. Zij beetaat uit 2 groote en een aantal kleinere eilanden. Alleen de twee groote eilanden Poelau Lepar en Poelau Pongok z,n bevokt. Op Lepar zijn 4 kampong, g.w. Tandjoeng Laboe, Penotok, Tandjoeng Sangkar en Koemboeng. De eerste drie zijn Maleische kampong. De Maleische bevolking houdt zich bezig met vischvangst, klappercultuur en drogen rijstbouw. Er zijn enkele peper- en Koemboeng is een Sekah kampong. pe Sekah s leefden vroeger uitsluitend op zee in hun prauwen, doch hebben zich door bestuursbemoeiens thans aan den wal gevestigd Zii van vischvangst en het verzamelen van 普州 pe. tnpang en andere zeevoortbrengselen 口 i maken zeer goede vierschersvaartuigen. Op Sekah Pongok, wonen ± 1200 Maleiers en enkele Chinee en Het wordt veel beoehet door Billiton. De bestaansmiddelen zijn

naar Tandjoengpandan (Billiton) uitgevoerd met zeilprauwen. Vele bewoners der Lepar eilanden zoeken hun langgrond in Bangka,s zuidpunt wegens uitputting der geschikte gronden op de eilanden. Er heerscht, vooral op Lepar, veel malaria. Deze wordt bestreden door dreinerfing van moerassen en met kinine. Het klimaat is zeer warm en ongezond. Lepar eilanden is ook de naam van het onderdistrict der onderafdeeling Zuid-Bangka.

TOBOALI. (Aanv. DI. IV). Thans hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict. Vroeger was Tobaali onderafdeelingshoofdplaats van Zuid-Bangka, doch deze werd in 1933 verlegd naar Koba. Tobaali heeft een bevolking van 4411 zielen, waarvan 2276 Maleiers en 2135 Chineez. Er is een ingenieur der Bangkatwinning gevestigd als bedrijfsleider van den baggermolen. De mijnen werden met ingang van 1 Januari 1934 gesloten. Er is een oud fort, dat thans als kampement der veldpolitie in gebruik is. Een Gouvernements Indisch arts is chef van het Gou-vernemens ziekenhuis. Er zijn de volgende onderwijsinrichtingen: een standardschool, een vervolkschool, een volksschool en een particuliere Chineesche school.

De plaats wordt eens per week door een schip der K.P.M. aangedaan.

Tobaali is ook de naam van een onderdistrict der onderafdeeling Zuid-Bangka.

Vo **KOBA.** (Aanv. DI. II). Hoofdplaats der onderafdeeling Zuid-Bangka. De bevolking bestaat uit 1047 Maleiers en 1939 Chineez. Eens per week wordt Koba door de K.P.M. bezocht. De tinmijnen zijn alle gesloten.

Tweemaal per week is er een postverbinding per auto met Pangkalpinang en Tobaali. Het is de standplaats van den controleur of gezaghebber bij het Binnenlandsch Bewuur. Er is een veldpolitiedetachment, aan het hoofd waarvan een inspecteur van politie staat. Ook het districtshoofd van Zuid-Bangka (deniang) woont te Koba. Koba is ook de naam van een onderdistrict der onderafdeeling Zuid-Bangka. •

PASOEROEAN. (Aanv. DI. III). District van het regentschap Pasoeroean, residentie Alalang. Do grenzen van dit district zijn tweemaal, in 1901 on in 1934 gewijzigd; beide in ale n werd het district belangrijk vergroot. In 1901 werden do districten Pasoeroean en do ten Oosten en ton W eaten daaraan grenzende districten Ro-djoso en Kraton samengevoegd tot 66n district, Kota Pasoeroean, en in 1934 werd het, in het Zuiden aan Pasoeroean grenzende, district Wangkal opgeheven en het gebied daarvan gevoegd bij Pasoeroean. Het district omvat nu vier (vergroote) onderdistricten, met 107 d加H en volgens de volksteelling 1930 een bevolking van ruim 140.000 zielen, waaronder ± 880 Europeanen, 3300 Chineez en 660 andero Vreemde Oosterlingen. In dit district ligt 66n suikerfabriek, op 5 km ten zuiden van de hoofd-pla&tfi en 66n kapokonderneming, aan den voet van het Tenggergebte.

PASOEROEAN. (Aanv. DI. III). Een der noordelyke, aan de Straat Madoera grenzende, regentschappen van do residentie Malang, met een oppervlakte van ruim 880 km.⁸, begrensd ten N. door de zee, ten W. door het regentschap Bangil, ten O. door het regentschap Probolinggo en ten Z. door het regentschap Malang.

In het Z.-O. van het regentschap, aan den voet van den Tengger, vindt men een bron van zeer helder water. Deze bron, Oemboelan, is de krachtigste bron van geheel Java. Het debiet is vrij constant, bedraagt ongeveer 37.000 tot 40.000 l. per seconde. In 1924 werd een gedeelte van dit bronnencomplex gecapteerd (330 l/sec.) voor een drinkwaterleiding voor Pasoeroean en omstreken, in 1927 in gebruik genomen. Sedert 1932 voorziet deze bron ook Socrabaja door een \pm 80 km lange leiding van drink water. Het water, dat uit deze bron te voorschijn treedt, is hoofdzakelijk het in de Zandzee en tegen de noordelijke Tenggerhellingen gevallen regenwater. Het debiet der bron is het grootst omstreeks zes maanden na de zware westmoes-sonneregens. Een gedeelte van het water uit deze bron wordt voor de bevoeiing van sawah's gebruikt; ook werd er indertijd een kleine badplaats aangelegd. Ten Oosten van deze bron is de badplaats Banjoebiroe (Blauw water, zie al-daar) aangelegd.

Het aantal in het regentschap Pasoeroean wonende personen bedroeg blijkens de volkstelling van 1930: 346.418; het bevolkingsaantal van 1920 (bijna 300.000) op 100 stellende, beteekent dit een toename van 15.5%, hetgeen iets geringer is dan de gemiddelde toename op Java. De bevolkingsdichtheid (393 per km.²) is aannemelijk hooger dan de gemiddelde van Java en Madoera (314). De inheemsche bevolking bedraagt volgens diezelfde volkstelling 340 375 (1920; 295.372) zielen. Het aantal Europeanen is 1170 (1920: 932), Chinezen 4112 (1920: 3187), andere Vreemde Oosterlingen 761 (1920: 412). Evenals bijna overal elders op Java zijn er in het regentschap neder vrouwen dan in mannen, bijna nergens echter (Madoera, waar steeds veel mannen tijdelijk emigreeren, buiten beschouwing latende) is het vrouwenoverschot zo belangrijk: 1095 vrouwen per 1000 mannen. De inheemsche bevolking bestaat uit Javanen en Madoerezen; afzonderlijk zijn nog te noemen do Tenggerezen, die zich van andere Javanen onderscheiden door hun godsdienst (Hindoïsme), so in mi ge gebruiken, huizenbouw en, wat de taal betreft, in do uitspraak der eind-syllabes. De grenzen tusschen de door Madoerezen en Javanen bewoonde gebieden zijn niet scherp te trekken. In het algemeen zijn do Madoerezen in het Oosten en Noorden, de Javanen in het Zuiden en Westen in de nederderheid. In het velde treft men beide bevolkingsgroepen aan. Binnen do grenzen dor stadsgemeente wonen blijkens de laatste volkstelling 36.971 (1920: 34.138) zielen, waarvan 32 876 tot de inheemsche bevolking behooren. Op het platteland wonen derhalve 307.499 inheemschen, dat is ruim 90% van het totaal inheemschen. Do voor het grootste deel van den landbouw levende bevolking is verspreid over een totaal in cultuur gebracht grondoppervlak van omstreeks 60.000 ha., verdeeld als volgt: 18.000 ha. sawah, 23.000 ha. tegajan, 8000 ha. erven en 1350 ha. vischvijvers. Het aantal grondbezitters bedraagt \pm 85.000. Doze bezittingen gemiddeld dus 0,7 ha. Vooral in do kust-streek is de gezondheidstoestand ongunstig. De sterftecijfers in do stad en in het onderdistrict Redjoso zijn zeer hoog (varieerend tusschen 30‰ en 50‰), hetgeen hoofdzakelyk oet wet worden toegeschreven aan malaria. Be-

halve een groot aantal Gouvernemente lagere scholen vindt men in dit regentschap eenige particuliere scholen (een Kartinschool en een R. K. Holl.-Chineesche school, welke laatste in 1934 een nieuw, ruim gebouw kreeg) en een gemeentelijke ambachtsschool. Over het algemeen zijn de gronden in dit regentschap van goede kwaliteit. Behalve de gewone inheemsche gewassen, padi, djaogeng, kadele e.d., is in het district Tengger van beteekenis de daar reeds eeuwenoude teelt van groenten en koffie, beide oorspronkelijk dwangcultuur. In het regentschap liggen 5 suikerondernemingen, waarvan een op het particuliere landgoed Kedawoeng. Het door deze vijf fabrieken in de laatste jaren voor do eind 1929 ingetreden crisis, beplante oppervlak bedroeg ongeveer 4500 ha. Sedert is een sterke restrictie toegepast. In dit regentschap zijn de suikerondernemingen de eenige Europeesche groote landbouwondernemingen van beteekenis. Er is een kapokonderneming, die onder Europeesche leiding gedreven wordt. Koffie wordt alleen door z.g. kleinlandbouwers en door inheemschen geteeld.

Koffietuinen van inheemschen komen voor zoowel op erfelijk individueel bezeten en dus landrentplichtige gronden als op Gouvernementsgronden waarop het z.g. plukrecht rust. Van deze gronden betalen de plukgerechtigden geen landrente. Deze plukrechten zijn ontstaan bij het opheffen der Gouvernementskoffiecultuur. De totale oppervlakte van gronden met dit plukrecht is de laatste jaren sterk verminderd, eenzijdig door uitgifte in erfelijk individueel bezit aan plukgerechtigden, anderzijds door inlijving dezer gronden bij het boschareaal. Volgens de in October 1933 gehouden veertelling bedroeg het aantal runderen in het regentschap op dat tijdstip \pm 52 500, hoofdzakelyk als trek- en ploegvee gebezigd. Alleen in het district Grati en, in mindere mate, in de onderdistricten Poeso en Pasropan (Tengger) kan van eigenlijke veeteelt gesproken worden. Vooral als gevolg van de sterke vermindering van suikerriettransport is het aantal runderen de laatste jaren gedaald. Het totaal aantal paarden was in 1933 bijna 5000, in do Tengger hoofdzakelyk voor groententransport, (in de toeristencentra Tosari en Nongkodjadjar worden ook veel rijpaarden verhuurd) en in de laagvlakte als dogcarpaard gebruikt. In vele dèsa's langs do kust is de visscherij van beteekenis, zoowel de zeevisscherij als het tambak (vischvijver) bedrijf. De belangrijkste viscentra buiten de stad zijn Lekok en Mlatidn.

Tot 1901 was het regentschap Pasoeroean verdeeld in tien districten. In dat jaar kwam een ingrijpende wijziging in de administratieve indeeling tot stand. In de plaats van de tien districten werden vijf nieuwe gevormd: Kota Pasoeroean, Wangkal, Kebontjandi, Grati en Tengger, tezamen omfattende achttien onderdistricten. Deze indeeling bleef gehandhaafd tot 1934; bij Ind. Stb. 1934 no. 58 werd met ingang van 1 Maart het district Wangkal opgeheven en het gebied gevoegd bij het district Kota, het district Tengger ovensoms opgeheven en het hiertoe behoorende gebied verdeeld over de districten Kobontjandi en Grati. Thans zijn er dus drie districten: Kota Pasoeroean, Kebontjandi en Grati, met dertien onderdistricten en

tezamen 239 Gouvernements en 8 (landgoed Kedawoeng) particuliere d&sn's. Bij Ind. Stb. 1928 no. 314 werd in hot regentschap Pasoeroean een regentschapsraad ingesteld, waarvan de regent voorzitter is. De raad t 15 leden, 2 onderdanen-Nederlanders, 2 uitheemsche-on-derda: nen-niet-Nederlanders en 11 inheemsche- onderdanen-niet-Nederlanders.

PASOEROEAN. (Aanv. DI. III). Voonnalige, •-3residentie in Oost-Java. Op 1 Juli 1928 werd bij j . 'de bestuurs hervorming het gebied in drie resi- 'denties verdeeld, 66n omvattende de regent- schappen Pasoeroean en Bangil, de tweede met hetzelfde geBiedAls het regentschap Malang en de derde bestaande uit de regentschappen Pro- bolinggo, Kraksaan en Loemadjang. De eerst- genoemde twee residences werden 1 November 1931 samengevoegd tot een residentie Malang, met Malang als standplaats van den resident; 1 Juni 1933 tenslotte, werd de residentie Probo- linggo weer opgeheven en dit gebied bij Malang gevoegd. De naam der residentie en de standplaats van den resident bleef Alalang/

PASOEROEAN. (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het regentschap en het district van dien naam. Omtrent de stichting van de stad is niets met zekerheid bekend. Volgens een oude legende zoude omstreeks het jaar 800 Siamseesche zee- lieden door storm gedwongen zijn hier te landen. De vruchtbaarheid van het land deed de zoon van den Koning van Siam, Passara, besluiten er zich te vestigen. Naar hem zou de nederzet- ting Passarwan of Passarwan zijn genoemd (De Vries, Landbouw en welvaart in het regentschap Pasoeroean, biz. 12). De veronderstelling dat de naam zou zijn afgeleid van het Javaa- sche wo ord soeroeh (hoog Javaansch sedan): sirih, betel, lijkt—gezien de kramivorm Paseda- han — aannemelijker. Betrouwbare gegevens over de vroegste geschiedenis ontbreken geheel. Slechts staat vast, dat het Pasoeroeansche gebied ten tijde van Mpu Sindok (10e eeuw) om Airlangga (11e eeuw) bewoond was. De stad bestond in ieder geval reeds in het begin van de 16e eeuw. Nog in de 17e eeuw werden Pasoeroean en Gembong als twee afzonderlijke steden genoemd. Tegen het einde der 17e eeuw vestigde zich Soerapati (zie JAVA, DI II, biz. 200 e.v.) te Pasoeroean.

Zijn twintigjarige bestuursperiode (hij ge- droeg zich als een onafhankelijk vorst) bracht Pasoeroean tot grooten bloei en was de eigen- lijke aanleiding tot de vestiging van het Neder- landsche gezag in deze streek. Zijn zonen en kleinzonen zetten nog jarenlang den strijd tegen de Compagnie voort. Een uitvoerige geschiedenis van Soerapati is te vinden in het boek van H. J. Domis: De residentie Pasoeroean op het eiland Java, 1836.

In de 19e eeuw ontwikkelde Pasoeroean zich tot een belangrijke handels- en havenstad, de vierde in rang onder de handelssteden van Java. Een der eerste spoorlijnen op Java was dan ook die van Soerabaja naar Pasoeroean. Door ver- schillende oorzaken is de stad sedert het einde der vorige eeuw achteruitgaande. De snelle op- komst van Soerabaja met zijn veel beter geou- tilleerde haven is hiervan wel de voornaamste. Pasoeroean is nog steeds een belangrijke af- scheepplaats voor suiker, hoewel door de aan- wezigheid van een groote zandbank voor den

mond van de kali Gembong de scheepvaart zeer bemoeilijkt wordt; by laag water is zelfs het in- en uitvaren van leege laadprauwen onmogelijk.

Tot voor eenige jaren had een levendige handel met kleine inheemsche vaartuigen op Madoera plaats (vooral invoer van Madoereesch vee). Deze handel is echter de laatste jaren sterk vernield; ook de visscherij is achteruitgegaan. Vroeger deden de schepen van de maatschappijen Nederland en Rotterdamse Lloyd Pasoeroean geregeld aan.

De inheemsche bevolking bestaat uit Javanen en Madoereezen; in de str&nd'sa's, de haven- en visschersbuurten hoofdzakelijk Madoereezen. Op het einde van 1882 bedroeg de bevolking 38.800 zielen, eind 1905 28.500, in 1920 ruim 34.000 en in 1930 bijna 37 000; in het laatstgenoemde jaar waren er 763 Europeanen, 2739 Chineezen en 593 andere Vreemde Oosterlingen.

Bij Ind. Stb. 1918 no. 320 werd voor Pasoeroean een gemeenteraad van 13 leden ingesteld (8 onderdanen-Nederlanders, 4 inheemscho- onderdanen-niet-Nederlanders, 1 Chineesch lid); Voorzitter van dezen raad was, ambts- halve, de Assistent-resident van Pasoeroean. In 1928 werd een burgermeester benoemd. De gemeente heeft gezorgd voor asfaltering der straten, elektrische straatverlichting, riolering en demping van eenige binnen de grenzen ge- legen (malaria-gevaarlijke) vischvijvers. Een gemeentelijke ambachtsschool, een modern ziekenhuis en drie poliklinieken werden opge- richt. Groote aandacht werd besteed aan be-

hoorlijke abattoirs en aan het pasarbedrijf (een belangrijke bron van inkomsten). De drink- waterleiding staat (nog) onder Gouvernements- beheer. Behalve de constructiewinkel „Do Bromo" en vele Chineseesche en inheemsche meubelmakerijen, is er geen industrie van beteekenis. Van groot belang voor de plaats is het brocrodino Proefstation voor de Java-Suikerindustrie (met een uitgebreiden staf van wetenschapi) clicjk medewerkers. Tot 1930 was Pasoeroean de standplaats van den resident; sedert is Malang do hoofdplaats van de residentie. Pasoeroean heeft een Protestantsche en een Rooms-Katholiek kerk, een moskee en een fraai, van de vroeger welvaart der plaats getuigend, sociteitsgebouw.

PASIRIAN. Naam van de hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict en district van heb regentschap Loemadjang, residentie Malang, provincie Oost-Java.

Het district Pasirian, dat vroeger Tdmpch heette en bij Ind. Stb. 1934 no. 58 zijn tegenwoordigen naam heeft gekregen, is ingedeld in 3 onderdistricten, met name Pasirian, Tdmpch en Tjandipoero en bestaat uit 29 d&sa's; het tolde in 1933 97318 inwoners, w.o 248 Europeanen, 885 Chineezen en 57 andere Vreemde Oosterlingen. Het is bekend om zijn belangrijke tabakscultuur, terwyl ook veel bergcultuurondernemingen (koffie, rubber, thee en kina) in het district zijn gelegen. Het is doorsneden door den z.g. Zuid-Smeroe-weg, die de verbinding vormt tuaschen Loemadjang en Malang langs Java% zuidkust.

RANOELMONGAN. (Aanv. DI. 111). Voormalig district van het regentschap Loemadjang, residentie Malang, waarvan de naam bij Ind. Stb. 1934 no. 58 is veranderd in Klakah. Zie verder by **KLAKAH.**

LOEMADJANG (Aanv. DI. II). Regentschap met gelijknamige hoofdplaats van de residentie Malang, provincie Oost-Java. Het regentschap heeft vier districten, met name Loemadjang, Klakah, Pasirian en Josowilangoen en grenst ten Noorden aan de regentschappen Probolinggo en Krakasai, ten Oosten aan het regentschap Djember, ten Zuiden aan den Indischen Oceaan en ten Westen aan het regentschap Malang.

Op de berghellingen in het westelijk en noordelijk gedeelte van dit regentschap komen veel bergcultuurondernemingen voor. Naast deze bergcultures (koffie-, thee- en rubberondernemingen) kwam omstreeks 1885 de bevolkingstabakscultuur op, terwijl tegelijkertijd de periode van ontginningen aanbrak.

Voor zoover is na te gaan, zijn het immigranten uit Midden-Java, die het eerst met de tabakscultuur zijn begonnen en deze loonend gemaakt hebben. Tot heden ten dage is Loemadjang bekend om zijn krosok, welke voornamelijk afzet vindt op de Europeesche markt. De bovenbedoelde ontginningen nemen door de verbetering van tertiair irrigatiewerken gestadig in betekenis toe.

De tabakscultuur is in handen van de bevolking, die in den oogsttijd het product te koop aanbiedt bij de firmas, die in dit regentschap een zeer groot aantal schuren exploiteeren. Centra van de tabakscultuur zijn het district Pasirian en het zuidwestelijk gedeelte van het district Josowilangoen.

De suikerondernemingen hebben haar rietvelden in het midden en in het Oostelijk gedeelte van het regentschap. In den laatsten tijd nee met ook de ananascultuur op de onderneming Goenoeng Kendeng, gelegen op een uitlooper van het Lamongan-gebergte (in het district Klakah), in betekenis toe.

Het regentschap Loemadjang had in 1934 een bevolking van 399.296 zielen, waarvan 1337 Europeanen, 394.017 inheemschen, 3.613 Chinezen en 329 andere Vreemde Oosterlingen.

De regentschapshoofdplaats vormt het knooppunt van verschillende belangrijke wegen. Zij heeft een drietal rijstpercelen en een regentschapsaïnachtsleergang. Op % km afstand van de stad ligt de schoone regentschapshoofdplaats S61okainbang. Voorts vindt men op ongeveer gelijken afstand van de hoofdplaats, doch noordwaarts, de ruines van Arenon in do desa Koetorenon. Gezien de belangrijkheid van dit regentschap is het zeer te betreuren, dat een groot gedeelte, waarin o in do regentschapshoofdplaats is gelegen, ondanks do verbeteringen van de waterwerken nog niet geheel bovrjrd is van het lahargevaar van den Sinfroe.

KLAKAH (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van het gelijknamige district en onderdistrict van het regentschap Loemadjang, residentie Malang, provincie Oost-Java, 220 m boven den zeespiegel gelegen. Ten Oosten van de plaats liggen do meren Ranoeclakah, Ranoepakia en Ranoeading, ten Noorden bij Ranoejoso het meer Ranoebedali. Deze meren zijn om liun natuurschoon vermaard. Zij liggen aan den voet van den Lamongan (zie aldaar). Nabij de pasanggrahan Ranoeclakah aan het meer van dien naam begint de weg naar den top van de Lamongan. In de buurt van Klakah ligt een landbouwkolonie, een opvoedingsgesticht van de vereeniging Pro Juventuto. Het district Klakah heeft drie onderdistricten nl.

Klakah, Randoegoeng en Ranoejoso. Klakah had ultimo 1933 een bevolking van 87072 zielen, waaronder 169 Europeanen, 328 Chinezen en 35 Arabieren/ ?.*. f. V -

KANDANGAN (Aanv. DI. II). Naam van een voormalig district in het regentschap Loemadjang, residentie Malang, dat Kij Ind. Stb. 1934 no. 58 is opgeheven; de beide onderdistricten van het voormalig district Kandangan, t.w. Sendoero en Goetjalit, zijn bij het district Loemadjang ingelijfd.

LOEMADJANG (Aanv. DI. II). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Loemadjang, residentie Malang, provincie Oost-Java, verdeeld in 4 onderdistricten, met name Loemadjang, Soekodono, Sendoero en Goetjalit, heeft een bevolking van 114382 zielen, w.o. 231 Europeanen, 1133 Chinezen en 184 andere Vreemde Oosterlingen.

In de onderdistricten Sendoero en Goetjalit zijn eenige dBsa's, nl. Argosari, Tjepoko-wonoajoe en Pakel, met een Tenggereesche bevolking.

Sendoero is bekend om zijn pisangs (o.a. pisang-agoeng, een zeer groote pisangsoort), die uitgevoerd worden, evenals de aardappelen, koolsoorten en andere Europeesche groenten, deze echter in geringere mate.

BANJOEBIROE (Blauw-water). (Aanv. DI. I). In 1921 werd het ter plaatse bestaande zwembad door den gewestelijken raad van Pasoeroean in beheer genomen en in 1922 grondig gerestaureerd. Bij de opheffing van den gewestelijken raad en de instelling van den regentschapsraad werd de exploitatie door laatstgenoemden raad overgenomen (1 Januari 1929). De badplaats wordt als heilig beschouwd en wordt op den 1^{en} en 8^{en} Sawal (lebaran en ketoept) door vele inheemschen bezocht, waarvan verscheidene offers brengen aan de Boeddhistische beelden ter plaatse en aan een heilig graf. Ook is aan het ontstaan van de bron een legende verbonden; Zie H. J. Domis, De Residentie Pasoeroean, den Haag 1836.

GRATI (Aanv. DI. I). District van het regentschap Pasoeroean, residentie Malang, met vijf onderdistricten, Gratioenan, Winongan, Loembang, Ngoeling en Lekok, 69 Gouvernements- en 8 particuliere districts. Deze indeeling kwam in 1934 tot stand. De volkstelling van 1930 geeft aan een bevolking van het toenmalige district Grati van 77.000 zielen; voegt men daarby de cijfers der sedert bij Grati gevoegde onderdistricten Winongan, ± 18.500, en Loembang, 12.500, dan kan men aannemen dat het tegenwoordig district Grati een bevolking heeft van omstreeks 110.000, waarvan het grootste deel Madoccezen. Het aantal Europeanen bedraagt ± 30. In dit district komen twee suikerondernemingen voor: Winongan (zie PASOEROEAN) en Kedawoeng (zie aldaar). De bevolking leeft voor het overgrote deel van den landbouw. De bouwgronden zijn in dit district hoofdzakelijk in erfelijk individueel bezit. Als bijzonderheid van dit district kan worden vermeld de teelt van melkvee van Friesch-Hollandsch ras. Een betrekkelijk belangrijke uitvoer van dit vee voor molkerijen te Malang, Lawang, Probolinggo, Djember, Sidofarijio en iModjokerto levert de bevolking niet geringe voordeelen op. Door aankoop, met Gouvernementssteun, van rasiertieren wordt het goede peil van dit vee

behouden. Het meer van Grati, Ranoe Klin-doengan geheeten, is voor de visscherij van be-teekenis. Een eigenaardig verschijnsel doet zich hier van tijd tot tijd voor. Het zuurstofgehalte van het water in het zeer diepe meer is op verschillende diepten verschillend. Door onbekende oorzaken nu schijnt soms een beweging in het meer te ontstaan, waardoor het zuurstofgehalte in de verschillende lagen plotseling verandert, hetgeen tengevolge heeft dat vele vissen in een soort bedwelming geraken, boven komen drijven en zonder eenige moeite kunnen worden gevangen. Bij zulke gelegenheden (sapon genaamd) worden door de bevolking in weinige uren vele honderden visschen gevangen. Volgens Verbeek en Fennema, dl. I. biz. 136 en 137, is dit meer een echt kratermeer, ontstaan door instorting van een vulkaanop en verzakking van den vulkaanbodem. De zuidrand ligt tegen den Tengger-voet, de noordzijde grenst aan den Goenoeng Semongkrong. De omringende heuvels bestaan uit lagen losse uitwerpselen, die door verweering een bruine klei geven, met bazaltblokken. Het hoogste punt aan de zuidzijde ligt 63 m. boven zee of 45 m. boven het meer, welks oppervlak dus \pm 18 m. boven zee ligt. De rand is ongeveer cirkelvormig en heeft een straal van 0.83 km. Het meeroppervlak is ongeveer 1.834 km². De verschillende lagen, waaruit de vulkaan is opgebouwd, zijn vaak van elkaar gescheiden door kalk, terwijl ook de spleeten met kalk opgevuld zijn. Een ander wijst er op, dat vorming van den vulkaan Grati gedeeltelijk onder zee geschiedde. De grens aan de noordzijde is kunstmatig en wordt gevormd door een stevigen dijk. In den dijk is een sluis aangebracht, waardoor men het water op een bepaald niveau kan handhaven. Het daaruit afvloeiende water werd vroeger gebruikt om het waterrand van de suikerfabriek Grati, die omstreeks 1885 gesloten werd, in beweging te brengen. Aan het oostende van den dijk is nog een afvloeier. Aan het ontstaan van het meer is een legende verbonden; zie Domis: De Residentie Pasoeroean, den Haag 1836. Langs de noordkust van het district vindt men een aantal typische visschersdorpen. Behalve do zeevischvangst Fordt hier ook het tambakbedrijf beoefend/

KEBONTJANDI. (Aanv. Dl. II). District van "het regentschap Pasoeroean, residentie Malang. In 1901 werd uit de bestaande districten Kebontjandi en Winongan een district Kebontjandi gevormd. In 1934 werd Winongan bij het district Grati gevoegd en kwamen de onderdistricten Pasrepan, Poespo en Toetoe van het tezelfder tijd opgeheven district Tengger bij Kebontjandi; tevens werd het onderdistrict Bajeman opgeheven en bij Gondangwdtan gevoegd. Het district Kebontjandi omvat dus nu vier onderdistricten nl. Gondangwdtan (standplaats van den wedono), Pasrepan, Poespo en Toetoe; het heeft een bevolking van ruim 96,000 zielen. De inheemsche bevolking is gemengd, Javaan en Madoerezen, terwijl sedert het district Tengger werd opgeheven ook de Tenggerezen (lie aldaar) bij Kebontjandi behooren. In het district liggen twee suikerfabrieken, die in 1934 het bedrijf hebben stopgezet. Het aantal dierna's bedraagt 63;

KBATON. (Aanv. DL II). Tot 1901 een dis-

trict van het regentschap Pasoeroean, van de toenmalige residentie van dien naam. Sedert een onderdistrict van het district kota Pasoeroean, residentie Malang.

Volgens een overlevering, in 1885 door R. A. Tirtokoesoemo, destijds pathih van Pasoeroean, opgeteekend, zou Kraton zijn naam te danken hebben aan het feit dat hier (destijds ddsda Groed) gedurende eenigen tijd een Mataramsche prins verbleef hield. Deze prinses, Ajoe Beri, trad in het huwelijk met Nitinggorb, regent van Pasoeroean. Haar zoon, eerst Radin Groedo, later Nitiadiningrat geheeten, werd tijdens haar verblijf te Groedo (Kraton) geboren. Hij volgde Nitingoro als regent op. Het graf van Nitingoro en Ajoe Beri, te Pasoeroean, is bij de bevolking bekend als „Djaratan (Iboe) Poetri" en wordt min of meer als heilig beschouwd. Reeds in 1820 was te Kraton een suikermolen aanwezig (de onderneming Djacatra-Oost), die tot het einde der vorige eeuw bleef bestaan. In 1934 werd het onderdistrict Ngeinpit bij Kraton gevoegd.

POESPA. (POESPO) (Aanv. Dl. III). Vroeger standplaats van den controleur en den wedono van Tengger (zie aldaar), regentschap Pasoeroean. Tegenwoordig standplaats van een onderdistrictshoofd. De voormalige controleurswoning is thans als pasanggrahan ingericht.

TENGER. (Aanv. DL IV). Vroeger een controle-afdeeling (bestaande uit 6en district van denzelfden naam) van het regentschap Pasoeroean der toenmalige residentie Pasoeroean. De standplaats van den Controleur was Poespo (zie aldaar). In 1920 werd de controle-afdeeling opgeheven.

TENGER. (Aanv. DL IV). Vroeger een district van het regentschap Pasocrocaji. De standplaats van het districtshoofd was Poespo (zie aldaar). Bij Ind. Stb. 1934 no. 58 werd het district opgeheven; de onderdistricten Pasrepan, Poespo en Toetoe werden bij het district Kebontjandi gevoegd, het onderdistrict Loom bang bij Grati. In dit district word reeds op het einde der 18e eeuw koffie verbouwd. Gedurende de geheele 19e en het begin der 20e eeuw was (het gebied van bijzonder belang voor deze cultuur*. Na de opheffing der Gouvernementscultuur (1920) werd een groot aantal der koffietuinen onder bepaalde voorwaarden aan de bevolking in bruikleen gegeven. Sedert is een gedeelte hiervan in erfelijk individueel bezit aan de bevolking afgestaan, een ander gedeelte bij de boschreservo ingelijfd. De teel van groenten is nog ouder. Reeds in het midden der 18e eeuw werd hier voor de Compagnies garnizoenen to Soe-rabaja en Pasoeroean groente gekweekt (gedwongen levering). Op het einde der vorige eeuw breidde de aardappelteelt zich sterk uit. Tosari, dat door een goeden verkeersweg met de vlakte is verbonden, is het belangrijkste centrum van deze groenten-aardappelteelt. De bevolking heeft zich hier sterk uitgebreid. In 1905 telde het district \pm 46.000 inwoners, waaronder 100 Europeanen; in 1930 was het aantal gestegen tot ongeveer 65.000 met 173 Europeanen.

TOSARI. (Aanv. DL IV). Bekend bergplaatsje en vacanteoord in het Tenggergebergte (regentschap Pasoeroean). Het heeft drie goede hotels. Vroeger werd tusshen Pasoeroean en

Tosari een goregeldo autobusdienst onderhouden. Begin 1934 werd deze dienst echter stop-gezet.
 t^/WANGKAL. (A&nv. DI. IV). Vroeger een district van het regentschap Pasoeroean. De stand-plaats van het districthoofd was Kedjajan. Bij Ind. Stb. 1934 no. 58 werd het district opgeheven en het grondgebied bij het district Kota Pasoeroean gevoegd.

 NONGKODJADIAR. Gehucht van de ddsa Wonosari, op de westelijke helling van den Tengger (regentschap Pasoeroean), ongeveer 1200 m. boven de zee. Het mooie bergplaatsje heeft een groot hotel en een door den regentschapsraad van Pasoeroean geëxploiteerde pa-sangrahan; het geheele plaatsje, ook het niet tot het gehucht behorende gedeelte der ddsa, wordt veelal Nongkodjadar genoemd. Het plaatsje heeft zich langzamerhand tot een geliefd vakantieoord ontwikkeld. Door het gunstige klimaat en de vruchtbare gronden vestigden er zich verschillende Europeesche klein-landbouwers, die zich op de teelt van koffie, bloemen, vruchten en inheemsche gewassen toelaggen. Eind 1930 werden er reeds 82 Euro-peanen geteld.

KEDA WOENG. Particulier landgoed met een suikerfabriek van denzelfden naam in het regentschap Pasoeroean. Op het einde der 18e eeuw apanage van de commandanten van Pasoeroean. Daarna is het in verschillende handen overgegaan. In 1904 werd het landgoed in een naamlooze vennootschap ingebracht. De oppervlakte van het landgoed is ± 600 ha., waar- van ± 470 ha. sawah. Een gedeelte van dit oppervlak wordt door de opgezetenen van het landgoed met padi beplant, het andere gedeelte door de fabriek met suikerriet. Ook worden buiten het landgoed gronden van de bevolking der omliggende dca's ingehuurd. In 1830 sloot het Gouvernment een contract met Kedawoeng voor de levering van suikerriet (720 pikool). Langzamerhand wordt de productie, hier evenals op andere fabrieken op Java opgevoerd, tot in de jaren 1927 en 1928 ongeveer 1500 bouw werden beplant met een gemiddelde opbrengst van ± 150 pikool per bouw. Er zijn op het landgoed 8 dca's met hoofdzakelijk Javaansche bevolking. De opgezetenen kiczzen zelf hun dsa-hoofden, die onder een door den landheer benoemd demang staan. Bij do in 1930 gehouden volkstelling bedroeg het aantal binnen de grenzen van het landgoed wonenden: 3250, waar- onder 26 Europeanen en 14 Chinezen. De opgezetenen betaaien bij wijze van landrent een gedeelte van de opbrengst van do hun in bewerking gegeven sawahs. Van droge gronden wordt geen bclasting geheven. De opgezetenen zijn verplicht de over het landgoed loopende wegen te onderhouden.

VOLKSCREDIETWEZEN. (Aanv. DI. IV en DI. VI of suppl. afl. biz. 713).

I. *De Algemeene Volkscredietbank.* De organisatie van het volkscredietwezen heeft in 1934 door de oprichting van een „Algemeene Volkscredietbank voor geheel Nederlandch-Indië” (Ind. Stb. 1934 no. 82) een belangrijke wijziging ondergaan. De batekenis hiervan is in het kort, dat do tot dusverro als zelfstandige, rechtspreonnykheid bezittende vereenigingen geoonstrueerde volkscredietbanken (afdeelingbanken)

en de Centrale Kas zijn opgeheven en opgenomen in 66n algemeene bank, aan welke alle bezittingen en schulden van eerstgenoemde instellingen zijn overgedragen en de verzorging van het volkscredietwezen in zijn geheel is opgedragen.

De plannen voor deze reorganisatie werden voor het eerst gepubliceerd in een artikel van Mr. Th. A. Fruin, toenmaals directeur van de Centrale-Kas, in het maandschrift „Volkscredietwezen” van October 1931, waarin na een overzicht van de geschiedenis der volkscredietbanken een uitvoerige analyse werd gegeven van de gebreken der organisatie en uitgewerkte voorstellen werden gedaan tot bovenbedoelde omzetting van de bestaande banken en de Centrale Kas. Aanleiding tot dit artikel waren o.m. de bij de behandeling van het ontwerp der begrooting voor 1932 in den Volksraad geuite bezwaren tegen de bestaande organisatie, waarbij de wenschelijkheid van herziening werd bepleit. De Regeering erkende de juistheid van vele der geopperde bezwaren. Na dat de directeur der Centrale Kas op verschillende plaatsen van Java vergaderingen met de bank-besturen en administrateurs der banken belegd had, teneinde het ontwerp aldus van alle zijden te bezien, besloot de Regeering het aan de voorstellen ten grondslag liggende denkbeeld van concentratie van de bestaande banken en de Centrale Kas in 66n algemeene volkscredietbank als de eenig mogelijke en juiste oplossing te aanvaarden.

In de bij het ontwerp behorende memorie van toelichting cleede de Regeering o.m. het volgende mede: „Als onderdeel der overheidszorg is het „Volkscredietwezen op initiatief en met geldelijken steun der Regeering in het leven geroepen. „Voor do organisatie van deze instelling is des- tijds, op grond van practische overwegingen, „verband houdende met de toenmaals zeer beperkte beschikbare middelen en de zich reeds „in vele richtingen uitbreidende overheidszorg, „do vorm gekozen van particuliere rechtsper- „soonlijkheid bezittende vereenigingen, waaraan „een groote mate van zelfstandigheid werd toe- „gekend. De oprichting van en de bestuursvoering in de bedoelde vereenigingen werd in de „zaak de taak van de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, die het ten deze in hen „gestelde vertrouwen ten voile hebben gerechtvaardigd. Uit den bescheiden opzet heeft het „Volkscredietwezen zich ontwikkeld tot een „wijdvertakte en belangrijke maatschappelijke „instelling, welko momenteel ongeveer 90 creditbanken o in vat. De voorspoedige ontwikkeling van het „Volkscredietwezen is echter tovens „oorzaak geweest, dat deze instelling is ontgroeid „aan de voor haar oorspronkelijk beperkten omvang berekende organisatie. De ontwikkeling „van de kleine, onder rechtstreeksche leiding van „de bankbesturen staande creditvereenigingen „tot omvangrijke bedrijven bracht met zich een „belangrijke uitbreiding van de administratie en „personeel, terwijl de bedrijfsvoering uit een „technisch oogpunt aan steeds hogere eischen „moest beantwoorden. Zoowel op het gebied van „de technische bedrijfsvoering als in andere opzichten zijn echter de volkscredietbanken niet „in staat gebleken om zelfstandig aan de eischen „van de voortschrydende ontwikkeling te voldoen.”

Omtrent de personeelsvoorziening zegt de me*

morie van toelichting: „Voor vele credietvereenigingen bleek het niet mogelijk zelfstandig te worden, „zien in de toenemende behoefte aan vakkundig, „geschoold personeel, in het bijzonder voor de „bezetting van de plaatsen van de „administra- „teurs. Een deugdelijke opleiding ontbrak, ter- „wijl door de leden der bankbesturen, die als „regel alien een voile dagtaak hebben, aan hun „administrateurs over het algemeen slechts in „beperkte mate leiding kon worden gegeven. „Verbetering werd in dit opzicht gebracht, door- „aant bij de reorganisatie in 1928 *) de bevoegd- „heid tot benoeming en ontslag van de admini- „strateurs der banken werd gelegd in handen van „de Centrale Kas, die voor deskundige opleiding „zorg draagt. Afdoende is deze maatregel echter „niet, aangezien het voor een bev redigend sys- „teem van personeelsvoorziening noodig is, dat „de opleiding binnen de formatie kan geschieden, „hetgeen kosten bespaart en aan het betrokken „personeel de noodige ervaring schenkt. De door- „voering van dit systeem stuit echter voorshands „op de moeilijkheid, dat de benoeming van het „stafpersoneel der banken nog tot de bevoegd- „heid van de bankbesturen is blijven behooren. „Een ander nadeel van de bestaande regeling is, „dat de Centrale Kas met tot overplaatsing van „administrateurs bevoegd is. Daardoor is het niet „mogelijk om de beste krachten naar de ineesst „bedreigde punten te dirigeren, zoodat het kan „voorkomen, dat juist banken, wier administra- „teur ontslagen is, omdat hij door verkeerd be- „heer zijn bank in moeilijkheden heeft gebracht, „zich moeten behelpen met nog onervaren, jonge „krachten. Een bevredigende toestand kan dan „ook eerst ontstaan, indien opleiding, aanstel- „ling, schorsing, ontslag en overplaatsing van het „stafpersoneel der gezamenlijke banken centraal „worden geregeld.”

Na er nog op te hebben gewezen, dat met het gebrek aan deskundig personeel samenhangt het verschijnsel, dat ook op het gebied van administratie en controle de plaatselijke credietverenigingen niet zelfstandig aan de stijgende, technische eischen kunnen voldoen en dat de tegenwoordige administratie en interne controlemaatregelen der banken het resultaat zijn van samenwerking van administratief en controleerend personeel op initiatief en onder leiding van de Centrale Kas, wordt in de memorie van toelichting omtrent de financieele positie van het Volkscredietwezen het volgende opgemerkt:

Ook de ontwikkeling van de financieele positie van de volkscredietbanken heeft aangetoond, „dat de in zelfstandige eenheden gespuiste or- „ganisatie op den duur niet kan worden gehand- „haafd. In den oorspronkelijken opzet werd de „zelfstandigheid der banken zoover doorgetrok- „ken, dat zij alleen de voile financieele verant- „woordelijkheid droegen. De Regeering meende „het nog onbekende, wellicht groote risico van de „op te richten credietbanken niet te kunnen „aanvaarden en stelde zich voor hare eventuele „tekorten niet garant. Ook de oprichting van de „Centrale Kas in 1912 bracht aanvankelijk in de „volledige financieele zelfstandigheid der cre- „dientbanken in beginsel geen verandering. Van „aansprakelijkheid tegenover derden van de „Centrale Kas, welke tot de afzonderlyke banken

„in een particuliere, commercieele verhouding „werd gesteld, voor de tekorten der banken „was geen sprake. De zelfstandige financieele „verantwoordelijkheid der plaatselijke crediet- „verenigingen bleek echter in de praktijk niet „houdbaar. De Centrale Kas zag zich ondanks het „officieele systeem toch genoodzaakt om wan- „neer bij een bank insolventie dreigde voor haar „in te springen, aangezien een andere houding „het publiek van belegging bij de volkscrediet- „banken zou hebben afgeschrikt. Ten slotte „werd in 1928 het stelsel in overeenstemming „gebracht met den feitelijken gang van zaken „en in de statuten der Centrale Kas de bepaling „opgenomen, dat zij tot het bed rag van haar „grondkapitaal en reserves aansprakelijk is voor „de tekorten van de onder haar onmiddellijk toe- „zicht staande volkscredietbanken *)

De Regeering wijst er dan op, dat de vlucht, welke het credietwezen heeft genomen tot ge- „volg heeft gehad, dat de aansprakelijkheid van de Centrale Kas zich over belangrijke bedragen uitstrekte en haar kapitaal van ongeveer vier miljoen gulden, dat tot dusverre wel voldoende was geweest om die aansprakelijkheid te dekken, in dezen tijd van zware economische depressie, die deed verwachten, dat vele banken ernstige verliezen zouden lijden, dat niet meer zou zijn. De wenschelijkheid om het risico door de gezamenlijke banken te doen dragen, hetgeen door de beoogde concentratie zou worden bereikt, was daarmede op overtuigende wijze aangetoond.

De memorie van toelichting vestigt voorts nog de aandacht op een onder punt van groot ge- „wicht voor de vorming van een goed geouilleerd credietbedrijf, waarop de bestaande organisatie onbevredigend werkte, n.l. de credietverleening zelve, het voornaamste deel van het bedrijf der banken en haar eigenlijke bestaansgrond.

„Een deugdelijk credietstelsel is slechts moge- „lijk op basis van grondige theoretische en j) rac- „tische kennis van de structuur en de economie „der inlieemsche samenleving, van haar land- „bouw en middenstand, van de credietbehoefte „harer diverse groepen voor verschillende doel- „einden, van de verdeeling der geld in kosten „en uitgaven over het jaar, van het officieele en „particuliere crediet in zijn vele vormen. Alleen „studie en diepgaand, stelselmatig en onder- „broken onderzoek, gepaard aan goed opgezette „proeven ter toetsing van de gewonnen inzichten, „kunnen do hier bedoelde kennis geleidelijk doen „verwerven. De ontplooiing van het Volkscre- „dientwezen heeft hier alleen een uitbreiding in „omvang gebracht, doch de credietverleening zich volgens enkele algemeene richtlijnen in „hoofdzak in vaste banen blijven bewegen. „Noch door het toetsen van de aid us uitgezette „credieten op hun uuttig effect, noch door het xoe- „ken naarmetwe ingoelijkheden tot wel vaai-tsb- „vordering door credietverleening is gestreefd „naaropvoering van de werkzaamheid der banken „tot het uit sociaal-economisch oogpunt „hoogst „mogelijk rendement. In verschillende opzichten „werkt ook hier de bestaande organisatie beleni- „merend. De in de bankbesturen zitting hebbende „bestuursambtenaren en anibantenaren voor spe- „ciale diensten, die bij uitstek geschikt zouden „zyn om op het gebied der credietverleening nut-

*) Zie DL Vlblz, 714.

D) Zie DL VI biz. 716.

„tig werk te verrichten, worden juist door hun „functie van bestuurder te veel aan dezen ar- „beid onttrokken. Bovenclien ontbreekt centrale, „deskundige leiding, welke noodig is om aan te „geven in welke richting onderzoekingen en „proeven dienen te worden genomen, en om de „plaatselijke verzamelde gegevens in onderling „verband te verwerken tot hanteerbare materi- „aal, waarop nieuwe richtlijnen voor de credit- „verleening kunnen worden gebaseerd. Voorts „legt de bestaande organisatie aan het in locale, „zelfstandige eenheden gesplitste credietwezen „een beperking op in het risico, dat elk der indi- „vidueele banken kan aanvaarden, waardoor het „verleenen van op zich zelf wel productieve, „doch buiten het beperkte, aanvaardbare risico „vallende credieten wordt belet. Op de hierbe- „doelde tekortkomingen in de bestaande orga- „nisatie is gewezen door de Inlandsche Midden- „standscommissie, welke in haar advies aan de „Regering inzake de oprichting eener Volks- „hypotheekbank en later ook in haar algemeen „rapport tot de conclusie is gekomen, dat 6en „van de factoren, welke de ontwikkeling van „dezen middenstand remt, de onvoldoende cre- „dietfvoorziening is. Als een middel om daarin „zonder geldelijke offers voor het Land ver- „betering te brengen heeft zij concentratie van „de volkscredietbanken met de Centrale Kas tot „een financieel-krachtige bankinstelling aanbe- „velen, die in staat zou zijn een deel van haar „eigen kapitaal voor productief, maar meer dan „normaal riskant middenstandscrdiet te be- „stemmen en plaatselijke inheemsche banken „voor speciale soorten van creditet zou kunnen „financierien."

Uit bovenstaande toelichtingen blijkt, dat de ontwikkeling van het Volkscredietwezen in steeds groo- tere mate heeft geleid tot versterking van de centrale leiding en controle. Ofschoon dit wel verschillende verbeteringen tot gevolg heeft gehad, ontstonden door dezen toenemenden in- vloed van de centrale leiding ongewenschte toe- Btanden. Een ander deed in de leiding van de afzonderlijke plaatselijke banken een dualisme ontstaan, doordat weliswaar de beheersbevoegd- heid in theorie aan de bankbesturen toekwam, maar in de praktijk voor een goed deel door de Centrale Kas werd uitgeoefend. Dit dualisme kwam vooral tot uiting in de positie van de ad- ministrateurH der banken, die, hoewel officieel ondergeschikt aan de bankbesturen, toch in de bo- langrijke mate hadden rekening te houden met de inzichten van de Centrale Kas, die hen bo- noemde en wilsloeg. Hierdoor moesten vanzelf- sprekend wrijvingen ontstaan, die van nadeeligen invloed waren op den goeden gang van zaken.

Er stonden de Regeering bij dien stand van zaken twee mogelijkheden ter keuze, n.l. om of aan de volkscredietbanken haar volledige zelf- standigheid te Ijcrgeven en de centrale leiding en controle terug te trek ken, of, zooda's geschied is, de afzonderlijke banken met de Centrale Kas tot 6en organisch geheel samen te voegen. De eerste aangegeven oplossing meende de Regeering te moeten verwerpen, niet alleen op grond van de overweging, dat zij strijdig was met de richting, welke door de ontwikkeling van het volkscredietwezen was aangegeven, maar ook en vooral omdat in het verleden afdoende was gebleken, dat de volkscredietbank niet in staat waren

zelfstandig aan de stijgende oischen van een efficiënte bedrijfsvoering te voldoen. De Regeering beval daarom de tweede oplossing als de eenig mogelijke aan.

Het ontwerp ontmoette in den Volksraad, niettegenstaande een langdurige en grondige behandeling, slechts weinig tegenstand en werd met slechts 66n stem tegen aangenomen.

De voornaamste bepalingen van de ordonnantie zijn de volgende.

Het doel der Algemeene Volkscredietbank is het credietbedrijf uit te oefenen ter voorziening in die credietbehoefden van groepen van ingeze- tencen van en instellingen in Nederlandsch-Indie — ongeacht Jandaard —, waarin niet of niet be- vredigend door andere credietinstellingen wordt voorzien. Deze laatste restrictie dient om te voorkomen, dat de bank zich zal gaan bewegen op het reeds door de groote banken bestreken terrein, dan wel op dat van door de bevolking zelve opgerichte particuliere credietorganisaties, welke laatste zij zelfs zovoel mogelijk moet steunen. Zij zal zich, waar deze laatste blijk geven in staat te zijn om haar taak over te nemen, moeten terugtrekken. Haar taak draagt dus, evenals bij de voormalige volkscredietbanken het geval was, in hoofdzaak een aanvullend karakter, vrij van iedere concurrentie-bedoeling. Dit komt ook tot uiting in de bepaling, dat zij, in *samenwer- king met de Postspaarbank*, het sparen moet be- vorderen.

De Algemeene Volkscredietbank neemt voorts gelden van Inlandsche gemeenten, regentschappen en zelfbesturende landschappen met haar instellingen, van cooperaties en volkscredietin- stellingen in belegging en geeft raad en bijstand aan en oefent toezicht en controle uit op volks- credietinstellingen, cooperaties en Inlandsche gemeentecredietinstellingen. In de ordonnantie is tevens bepaald, dat overal waar in de ordonnantie van 14 September 1929 (Iud. Stb. no. 357), houdende regelen voor het beheer van Inlandsche gemeentecredietinstellingen in provincien op Java en Madoera, (met uitzondering van de res- sorten der stadsgemeenten) en voor het beheer der goldmiddelen dier instellingen (zie DI. VI biz. 714), de woorden „Centrale Kas" voorkomen, deze worden vervangen door „Algemeene Volks- credietbank".

De bank kan tovens worden belast met de ad- niinistratie van gelden, die van Landswege zijn of word on bestemd om aan de bevolking in leen te worden verstrekt tot verhoogen van haar stoffelijke welvaart of tot steun in geval van rampen van hoogerhand. Ook kan zij door den Gou- verneur-Generaal tegen vergoeding en buiten haar verantwoordelijkheid dienstbaar worden ge- maakt aan het houden van toezicht en bot geven van advies bij het beheer van fondsen, als hier bedoeld.

Do Algemeene Volkscredietbank is bevoegd om, voorzoover zij daaraan ten bohoeve van de uitoefening van haar taak behoefte heeft, ook gelden van derden — anders dan op spaarrekening — in belegging te nemen (b.v. in den vorm van deposito's) en geldleeningen te sluiten, met inbe- grip van het uitgooven van obligaties. Zij mag haar overtollige geldmiddelen slechts beleggen in Nede-rlandsch- Indische valuta, en zulks alleen by bankinstellingen, dan wel in effecten, waarin de Javasche Bauk haar reservefonds m&g be*.

leggen. De bank kan ook andere dan de reeds vermeldde bankzaken verrichten, doch uitsluitend wanneer dat in het belang van een juiste ziening van het volkscrediet is, en wanneer in de daaraan bestaande behoefte niet of niet bevredigend door andere instellingen wordt voorzien.

Bij dit alles geldt het beginsel, dat de Algemeene Volkscredietbank geen hogere rente en kosten in rekening mag brengen dan noodig is tot dekking van haar kosten van de door haar op opgenomen gelden verschuldigde interesten en het vormen en op peil brengen van een zuiver vermogen, dat tot tenminste 25% van de opgenomen gelden behoort te worden opgevoerd en tot ten hoogste 50% daarvan mag worden uit-gebreid.

Het kapitaal der Algemeene Volkscredietbank bestaat uit het aan haar overgedragen grond-kapitaal (door het Land verstrekt) van de Centrale Kas ten bedrage van / 2.875.250 alsmede de door die instelling gevormde reserves, ultimo 1933 in totaal bedragende / 1.066.113, waarvan / 556.759 reserve voor koersrisico op effecten. De „rentevrije uitgestelde schuld“ van de Centrale Kas (zie DI. IV biz. 608), die op het tijdstip van de inwerkingtreding der Algemeene Volkscredietbank / 732.163.44 bedroeg, is door deze laatste aan het Land terugbetaald.

Verder zijn aan de Algemeene Volkscredietbank overgedragen de batige saldi van de in haar opgeloste volkscredietbanken, waarvan het totaal, na aftrek van het saldo-verlies van enkele dier instellingen, ultimo 1933 / 17.538.300 be-droeg. (/ 15.873.500 zuiver vermogen en / 1.664.800. andere reserves). In het geheel kreeg de bank dus bij haar inwerkingtreding de be-schikking over een eigen kapitaal van rond / 21.480.000.

Van het door het Land verstrakte grondkapi-taal moet jaarlijks een deel worden terugbetaald gelijk aan de helft van het bedrijfsoverschot in het afgelopen jaar verkregen na dekking daaruit van de nog openstaande verliezen in eenig boek-jaar geleden.

Het algemeene beheer berust bij een directie, bestaande uit een president-directeur en ten-minste 2 directeuren, die worden benoemd en ont-slagen door den Gouverneur-Generaal. De direc-tieleden en hun plaatsvervangens worden voor ten hoogste 5 jaren benoemd, welke periode tel-kens voor ten hoogste 5 jaren kan worden ver-lengd. Op het beheer der Algemeene Volkscredietbank wordt toezicht uitgeoefend door een Gouvernementscommissaris, een uit een sociaal- economische en een financieel- technische afdee- ling bestaande Centrale Commissie van Toezicht en Bijstand, benevens door plaatselijke com-missies, 66n bij elk plaatselijk kantoor. Deze laatste zijn dus in de plaats gekoimen van de vroegere bankbesturen.

De leden van de Centrale Commissie van Toezicht en Bijstand worden door den Gouverneur-Generaal benoemd, die van de plaatselijke com-missies gedeeltelijk door de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur, n.l. voorzover betreft de leden- bestuursambtenaren (ten minste twee in iedere commissie), gedeeltelijk door de dienst- hoofden van den Landbouwvoorlichtingsdienst (een by iedere commissie), terwyl de financieel technische en de sociaal-economische afdeling van de Centrale Commissie respectievelyk een

financieelen deskundige en twee particuliere, althans niet aan een der ambtelijke leden onder- geschikte, kenners van de economische sfeer, waarin het betreffende plaatselijk kantoor werkt, aanwijken.

Aangezien de Algemeene Volkscredietbank, niettegenstaande haar sociale doelstelling, in zooverre een commercieel karakter draagt, dat zy niet alleen self-supporting behoort te zijn, maar bovendien, gelijk boven reeds vermeld, heeft zorg te dragen voor de vorming van een in verhouding tot de door haar opgenomen gelden voldoende zuiver vermogen, dient uit het oog te worden verloren. Daar- om is haar een zooveel mogelijk particulier karakter gegeven. Ter verzekering van de soliditeit en zakelijkheid van het beheer is de evcngemelde financieel-technische afdeling van de Centrale Commissie van Toezicht en Bijstand ingesteld, aan wie de directie rekenplichtig is. Daarnaast ziet de sociaal-economische afdeling dier Commissie, daarbij gesteund door de plaatselijke com-missies, toe dat aan het sociale streven van de bank voldoende aandacht wordt gegeven. Beide afdelingen hebben er voor te waken, dat de aan de eene afdeling toevertrouwde belangen niet aan die van de andere afdeling ondergeschikt worden gemaakt.

De plaatselijke commissie heeft tot taak de sociaal-economische werking van het betreffend plaatselijk kantoor (de vroeger zelfstandige volkscrediet- of afdelingsbank) te beoordeelen. Zij ziet dus toe of het beheersbeleid zich aanpast aan de plaatselijke omstandigheden van socialen en economischen aard. Haar wrkzaamheid blijft niet beperkt tot het geven van leiding aan het plaatselijk bedrijf, maarzal mode van invloed zijn op het algemeene beleid van de Algemeene Volkscredietbank door samenwerking in organisch verband met de sociaal-economische afdeling der Centrale Commissie van Toezicht en Bij Teneinde een geregeld, ook persoonlijk, co nA tact leiding en do onder- scheidene plaatselijke instanties te verzekeren, is bepaald, dat de voorzitter der Centrale Commis-sie zooveel mogelijk elk jaar vergaderingen be- legt van vertegenwoordigers van die commissie, de directie en inspecteurs met vertegenwoordigers van de plaatselijke commissies en de be- heerders (administrateurs) der plaatselijke kan- toren op Java en Malloera, z.m. ook met die in de Buitengewesten. Tot de vergaderingen worden ook de gowestelijke bestu rshoof en in diensthoofden van den Landbouwvoorlichtingsdienst uitgenoodigd.

Bij roegeringsverordening van 3 Augustus 1934 (Ind Stb. no. 490) is een instructie voor de Centrale en plaatselijke Commissie van Toezicht en Bijstand voor den Gouvernementscommissaris vastgesteld.

De Gouvernementscommissaris wordt benoemd en ontslagen door den Gouverneur-Go- neral. De aan hein toe te kennen vergoeding komt ten laste van het Land. Het personeel der Algemeene Volkscredietbank bestaat uit ambe- naren en beamnten in vasten of tijdelijken dienst van den Lande, zoodeme uit niet in ambtelijk verband opgenomen personen. De kosten van het ambtelijk personeel, uitgezonderd de kosten van dienetreizen, komen ten laste van de begroo- ting van uitgaven van Nederlansch-ludie,

maar worden door de bank aan het Land geresitueerd.

Nadat de ordonnantie tot oprichting der Algemeene Volkscredietbank door de regering was vastgesteld, deed zij aan de hoofden van gewestelijk bestuur, in wier gebied volkscredietbanken waren gevestigd, een rondschrijven uitgaan, waarin hun medewerking werd ingeroepen om de banken zoo spoedig mogelijk algemeene vergaderingen te doen beleggen, teneinde te besluiten tot ontbinding van haar vereeniging, tot overdracht van het geheele bij de ontbinding aanwezige batige saldo aan de Algemeene Volkscredietbank en tot aanwijzing van deze laatste tot haar liquidatrice. In het reorganisatieplan werden niet opgenomen de volksbanken in het gewest Manado, aangezien deze instellingen geheel onder inheemsch bestuur en met grond- of aandeelenkapitalen van de inheemsche bevolking werken. (Begin 1935 besloot echter de volkscredietbank te Gorontalo toch tot de Algemeene Volkscredietbank toe te treden).

De Algemeene Volkscredietbank trad in werking op 16 April 1934 (G.B. van 14 April 1934 no. 4). Bij G.B. van 17 Maart 1934 no. 23 is bepaald, dat het ambtelijk personeel der Algemeene Volkscredietbank wordt benoemd, werkzaamgesteld, geschorst en uit zijn betrekking ontslagen door de directie dier instelling. Bij G.B. van 23 Maart 1934 no. 13 werd de Algemeene Volkscredietbank aangewezen als credietinstelling met philanthropisch karakter in den zin van artikel 38 letter h van de "Zegelverordening 1921", terwijl door den Hoofdspecteur van Financien in 1934 is vastgesteld, dat zij niet aan de vennootschapsbelasting onderworpen zal zijn.

Bij haar inwerkingtreding werden plaatselijk kantoren ingesteld op alle plaatsen in Nederlandsch-Indië (met uitzondering van het gewest Manado), waar op dat tijdstip als rechtspersoon erkende volkscredietbanken waren gevestigd.

De Algemeene Volkscredietbank begon haar werkzaamheden onder zeer moeilijke omstandigheden. De reeds eenige jaren durende malaise had de volksbankbedrijven in hevige mate aangetast, waarvan de directe gevolgen waren een onrustbarende stijging van den achterstand in de afbetaling van de door die instellingen uitgegeven leeningen en een snelle daling van haar nieuwe uitzettingen. Leenden de gezamenlijke volkscredietbanken in Nederlandsch-Indië in 1929 ruim 82 miljoen gulden uit, in 1933 was dit bedrag teruggelopen tot rond 22 miljoen of slechts iets meer dan een vierde gedeelte van 1929. Het aan leeningen uitstaande bedrag daalde in die periode van 63 miljoen tot 31 miljoen; de achterstand daarop steeg daarentegen van 1,8 miljoen (3%) tot 15,2 miljoen (50%). De val van het volkscredietwezen in de crisisjaren wordt door deze cijfers duidelijk gedemonstreerd. De Algemeene Volkscredietbank, die begin 1934 de bedrijven der voormalige volkscredietbanken overnam, kwam door dozen gang van zaken voor drie nauwaanhangende moeilijk oplosbare vraagstukken te staan, n.l. bestrijding van den bestaanden en tegengang van vordoren achterstand, handhaving van het leenbedrijf en diep ingrijpende bezuiniging. Dat deze laatste niet minder urgent was dan de twee andere problemen is duidelijk, gezien de zeer verminderde rente-inkomsten als gevolg van den

storken terugloop der uitzettingen. Hoewel door de Centrale Kas steeds werd aangedrongen op bezuiniging op de bedrijfskosten, werd daar aan door de bankbesturen in onvoldoende mate gevolg gegeven, hetgeen blijkt uit het feit, dat in 1933 do personeelkosten ad ruim 3 miljoen slechts 17% lager waren dan die van 1931 en de overige kosten ad 1.1 miljoen 25%. In 1933 werden dan ook door de meeste banken aanzienlijke exploitatieverliezen geleden. Slechts 13 banken op Java en Madoera en 2 in de Buitengewesten maakten nog eenige winst; alle overige (77 banken) leden verlies. Het bedrijf gaf in 1933 in totaal een verlies te zien van 1.7 miljoen, met welk bedrag het zuiver vermogen verminderde.

Bij genoemd verlies was echter nog geen rekening gehouden met de noodzakelijke afschrijvingen op leeningen u/g. Dat het verlies hierop, gezien de zeer sterk geslonken geldinkomsten der bevolking, aanzienlijk zou zijn, was te voorzien.

De Algemeene Volkscredietbank vatte het onvermijdelijke saneeringsproces als volgt aan. Om een einde te maken aan den drukkenden last van den ouden (in 1932 of daarvoor ontstane) achterstand, werd eenigen tijd voor den grooten jaarlijkschen paddoogst van 1934 bepaald, dat bij kantoren met hoogen, ouden seizoenachterstand (d.i. vnl. achterstand op z.g. landbouwleeningen) aan iederen leener, die in den westmoesno 1931/1932 of vroeger een in een of meer termijnen terug te betalen seizoenleening had aangegaan, als belooping op algeheele afbetaling van zijn schuld in het jaar 1934 30% van zijn restant schuld per 1 Mei 1934 zou worden kwytgescholden, terwijl de door hem verschuldigde rente zou worden begrensd en boete niet zou worden berekend. Slechts bij enkele kantoren, waar zulks overbodig scheen, werden deze maatregelen niet toegepast. In totaal werd aldus op Java en Madoera in de periode Mei-December 1934 voor een bedrag van / 1.143.000 zg. crisiskorting verleend (in de Buitengewesten slechts / 27.000). Mede tengevolge van deze kortingen en de daarvan uitgaande stimulans tot afbetalen, daalde de oude achterstand op Java en Madoera in 1934 met ruim 4,5 miljoen gulden, d.i. 38% van dien per ultimo 1933. In de Buitengewesten, waar in verband met do zoozeer van Java afwijkende toestanden, niet eenzelfde politiek kon worden gevolgd, liep de crisisachterstand met slechts P/s ton terug.

Naast evengemelde "crisiskortingen" moest in 1934 in het geheel als oninbaar worden afgeschreven / 399.000, terwijl een bedrag van / 4.236.800 werd gereserveerd voor nog verder te verwachten afschrijvingen.

Daar vele volkscredietbanken, angstig gemaakt door den steeds stijgenden achterstand, zich de laatste jaren in hoofdzaak beperkten tot het innen van uitstaande vorderingen, zonder in belangrijke mate nog nieuwe leeningen uit te geven en dus feitelijk een liquidatiepolitiek voerden, was het zeer noodzakelijk aandacht te geven aan den wederopbouw van het leenbedrijf. Een groote moeilijkheid daarbij was, dat de danig verstoord dsahaushouding de uitgifte van nieuwe voorschotten in de dsda zeer riskant maakte, zoodat naar andere wegen moest worden gezocht om het bedrijf der Algemeene Volkscredietbank rondabel te maken. Een der eerste objecten was het middenatandscrediet, waarin in Nederlandsch-Indië nog in zeer onvoldoende

mate werd voorzien, op welken toestand dan ook van verschillende zyden meer dan eens is ge- wezen.

De in 1929 ingestelde Inlandsche Middenstandsc commissie deelt hieromtrent in haar rapport aan de Regeering o.a. het volgende mede: „De middenstandshandel is vrijwel geheel op „crediet gebaseerd. In het algemeen kan gezegd „worden, dat betrekkelijk weinig handeldrijvende „middenstanders over een eigen kapitaal be- „schikken, dat voldoende voorziet in de bedrijfs- „behoef ten. Grooter is het aantal middenstanders „dat over een eigen kapitaalje beschikt, doch „dit aanvult met geleende gelden, verkregen van „familieleden, kennissen, geldschiet ers, den Chi- „neeschen en Arabischen tusschenhandel, van den „Europeeschen groothandel en de volkscrediet- „banken. Nog grooter is waarschijnlijk het aan- „tal, dat in het geheel geen of een zeer klein ka- „pitaal bezit en dat voor de bedrijfsuitoefening „zoo goed als geheel afhankelijk is van crediet.”

Als een der factoren, waarin meer speciaal door overheidszorg verbetering zou kunnen worden gebracht, noemt evengemelde commissie de moeilijkheid om voor den middenstand ge- eie nd en goedkoop crediet te verkrijgen. Over het door de volkscredietbanken verleende crediet merkt de commissie op: „Het door de volks- „banken verleende crediet, uitsluitend geldlee- „ningen, wordt verstrekt op de door die banken „vastgestelde voorwaarden, onder zakelijke of „persoonlijke borgstelling. Door middenstanders „worden meest z.g. maandeleningen gesloten, „dat zijn leeningen, die voor 10 & 20 maanden, „somt voor een langere periode worden verstrekt, „welke in maandelijksche vooraf bepaalde ter- „mijnen worden afgelost. Deze maandelijksche „vaste aflossingen vormen een overwegend be- „zwaar tegen de financiering van handelstrans- „acties. Een tweede bezwaar is de te korte ter- „wyl een derde bezwaar is de vrij hooge rente en „en vierde, de moeilijkheid om een nieuwe lee- „ning te sluiten alvorens de loopende geheel af- „betaald is. De credietverleening door volkscre- „diestellingen is dan ook meer gericht op de „credietbehoef ten der landbouwers, dan op die „der handeldrijvende en industrieele middenstan- „der8. Deze hebben behoefte aan roulerend ere- „dient, dat niet binnen een bepaalde periode moet „worden afgelost in vooraf vastgestelde termij- „nen, doch dat een, met de handels- of nijver- „heidstransactie, waarvoor het benooidigd wordt, „aflopend karakter draagt.”

Over dit laatste, waarmede het rekening-cou- rant-crediet wordt bedoeld, deelt de commissie mede: „Deze credietvorm wordt reeds sedert „enige jaren door verscheidene volkscrediet- „banken toegepast voor credieten aan d&8a'fj, „desa-inBtellingen (overwegend d'sabanken en „loemboengs), personen en vereenigingen, w.o. „inheemsche. Verscheidene dezer banken hebben „hun profnemingen geheel of ten deele gestaakt, „andere zijn daarmede nog bezig met meer of „minder succes. Het grootste deel der banken be- „moede zich echter nimmer in eenigszins be- „langrijke mate met het verstrekken van roke* „ning-courant-crediet. In het algemeen heeft men „met dit soort credieten geen gunstige resultaten „verkregen. De heer Fruin, lid dezer commissie, „merkt dienaangaande in zijn artikel „Rekening-

„courant-crediet aan Inheemschen" in het „Blaadje voor het Volkscredietwezen" van De- „cember 1930 no. 12, op: „dat de credietverstrekk- „ing der volkscredietbanken in rekening-cou- „rant „een doorloopende mislukking is geweest en „nog is.”

Na op de oorzaken daarvan te hebben gewezen, die in de eerste plaats bij de banken zelve moet worden gezocht, omdat deze in vele gevallen rekening-courant-credieten toestonden, waarin deze vorm niet op zijn plaats was, terwijl men verder het bij dezen credietvorm noodige contact met de debiteuren in onvoldoende mate hield, spreekt de commissie als haar oordeel uit, dat het mede een taak der volksbanken is den inheemschen middenstand van het door dezen stand benooidigde roulerende crediet op korten termijn te voorzien. Zij wijst er echter tevens op, dat naast de behoefte aan aflopende credieten op korten termijn ook die bestaat aan credieten op langen termijn en komt, na ook die behoefte te hebben aangetoond, tot de volgende conclusie.

„Onze commissie is zich bewust, dat onder de „tegenwoordige tijdsomstandigheden een derge- „lijk financieel offer aan het Land (waarmede ge- „doeld wordt op den krachtigen geldelijken steun. „die de Nederlandsche Regeering aan de Neder- „landsche Middenstandsbank heeft verleend) „niet kan worden gevraagd. Zij heeft daarom ge- „zocht naar een middel, waardoor het doel, zon- „der geldelijke offers voor het Land zou kunnen „worden bereikt en meent dat middel gevonden „te hebben in een zoodanige technische en finan- „cieele versterking van het Volkscredietwezen, „dat die organisatie een deel van haar eigen ka- „pitaal voor riskante, onvoldoende gedekte pro- „ductieve leeningen zou kunnen gebruiken. De „hier bedoelde versterking zou wellicht kunnen „worden bereikt door concentratie van aBc, thana „een zelfstandig bestaan leidende, volkscrediet- „banken met de Centrale Kas tot 66n Algemeeno „Volkscredietbank... (zie boven).

Aangezien de Algemeene Volkscredietbank, gelijk hierboven reeds werd medegedeeld, o.m. ten doel heeft te voorzien in de credietbehoef ten van groepen van ingezetenen *ongeacht den land- aard* en de moeilijkheden inzake de versterking van daartoe geëigend crediet aaim den J nbeem- schen middenstand, m.m. eveneens gelden voor den Europeeschen en Chineschen middenstand, werden door de directie dier bank reeds kort na ha&r in werkingtreding stappen gedaan tot ver- wezenlijking van de boven vermeldde desiderata. In een uitvoerig artikel van de hand van Mr. Th. A. Fruin in het maandschrift „Volkscredietwe- zen" van September 1934, getiteld „De verstrekk- ing van middenstandscrediet door de Algemeeno Volkscredietbank" *) zijn de richtlijnen daarvoor aangegeven. Het resultaat daarvan is geweest, dat reeds aan vele middenstanders van alle land- aarden credieten in den voor hun bedrijven meest geëigenden vorm zijn verstrekt. Over de werking daarvan kan uiteraard thans geen oordeel worden uitgesproken.

Tot bestryding van den woeker werkt de Algc-

*) Dit artikel is in zijn geheel opgenomen in de in April 1935 verschenen „Voorloopige- handleiding voor het credietbecirf der Alge- meene Volkscredietbank", samengesteld door denzelfden schrijver.

niene Volkscredietbank nauw samen met de in vele plaatsen bestaande antiwoekervereenigingen. Een soortgelijke samenwerking bestaat in de Indische Maatschappij voor Individuele Werkverschaffing (I.M.I.W.), welke laatste zich gedeeltelijk garant stelt voor door haar tusschenkomst door de Algemeene Volkscredietbank verstrekte credieten ten behoeve van door werkloos zijn in het leven geroepen bedrijven. Voorts worden, onder garantie van het Gouvernement, kolonisatiecredieten verstrekt aan speciaal naar het gewest Benkoelen geëmigreerde Javanen, en, in enkele andere ressorten in de Buitengewesten, credieten in het belang eener betere rubberbeveiliging door de Inlandsche bevolking.

Het voor het uitleenbedrijf beschikbare kapitaal der Algemeene Volkscredietbank, dat, behalve uit haar eigen vermogen, voor verreweg het grootste deel uit bij haar belegde vermogens van Inlandsche gemeenten en haar instellingen (totale uitloos 1933 rond 37 miljoen), en diensgevolge een constant karakter heeft, stelt haar verder in staat om te voorzien in de behoefte van langjarig krediet, niet alleen aan den middenstand, maar ook aan anderen, landbouwers, ambtenaren, gepensioneerden, etc., speciaal voor de vorming van vast kapitaal of bezit (woningen). (De eenige jaren geleden ten behoeve daarvan aan de Regeering door de Centrale Kas gedane voorstellen tot het in het leven roepen van een „Volkskredietbank“, werden in verband met de oprichting der Algemeene Volkscredietbank, voorloopig gedeponneerd). Vooral ten behoeve van woningbouw werden reeds verschillende credieten voor evengesteld door de Algemeene Volkscredietbank verstrekt.

Intusschen blijft de volle aandacht gevestigd op de verstrekkelijkheid van kleine, kort loopende kredietcredieten. Behalve het reeds genoemde bezwaar van extra-risico in deze tijden, vormen echter de geringheid der bedragen en de aan de uitgifte van dergelijke kleine leningen dienende gevolgen verbonden relatief hoge kosten een niet te onderschatten belemmering voor de uitgifte van deze soort credieten.

De oplossing van dit vraagstuk zal vermoedelijk in 1934 voor een goed deel moeten worden gezocht in het overlaten van de verzorging van dit kleine, veelal consumptieve krediet aan de kredietinstellingen. Deze oplossing schijnt temeer voor verwezenlijking vatbaar, mits de Algemeene Volkscredietbank, die tevens belast is met de controle en het toezicht op de kredietinstellingen, de beheerder der plaatselijke kantoren heeft aangewezen als controlevoerder der instellingen (tevens fungerende als zodanig do adjunct-inspecteurs of controleurs der Centrale Kas), waardoor een nauwe samenwerking tusschen beide soorten kredietinstellingen wordt gewaarborgd.

Het resultaat van de boven vermelde maatregelen is gowcost, dat de vanaf 1930 onafgebroken geduurd hebbende daling der nieuwe uitzettingen in het laatste kwartaal van 1934 tot staan kwam en in een, zij het nog geringe, toename verkeerde.

Het niet minder brandende vraagstuk der verlaging van de bedrijfsuitgaven wordt door de Algemeene Volkscredietbank op korten termijn tot een bevredigende oplossing gebracht. Behalve een algemeene verlaging van de salarissen, aanvankelijk door daarop kortingen toe te passen, later door het in het leven roepen van een voor

het geheele niet-ambtelijk personeel geldende nieuwe salarisregeling op aanzienlijk lager peil dan bij de voormalige volkscredietbanken gold, werd op de personeelsformatie, die in vele gevallen nog ruim was, sterk besnoeid. Een zeer aanzienlijke bezuiniging kon voorts verkregen worden door de combinatie van de interne en externe controle, die het mogelijk maakte het corps controleerende ambtenaren, dat in 1931 nog uit 51 personen bestond, terug te brengen tot 9, terwijl nog verdere bezuiniging hierop bereikt kan worden. Ten slotte bleek belangrijk te kunnen worden bezuinigd op de reiskosten en de materiele uitgaven. Dit alles had tot gevolg, dat de totale maandelijksche bedrijfsuitgaven in November 1934 nog slechts 55% bedroegen van die van de Centrale Kas en de volkscredietbanken tezamen in 1933.

Door de Algemeene Volkscredietbank werd in haar eerste boekjaar (waar nog gedeeltelijk de cijfers der voormalige volkscredietbanken in zijn begrepen) inclusief disposities op credieten in rekening-courant in totaal uitgeleend 17.839.000, waarvan 4.986.000 door de kantoren in de Buitengewesten. Het aantal uitgegeven leningen bedroeg in dat jaar 4338.300.

Deachterstand bedroeg ultimo 1934/10.975.000 op een totaal aan leningen uitstaand bedrag van f 23.725.700 of 46% daarvan. Het aantal debiteuren, was ultimo 1934 644.250.

De regeling betreffende het kredietverband (zie DI. VI biz. 715) werd bij artikel IV van Ind. Stb. 1934 no. 82, behalve op de Algemeene Volkscredietbank, van toepassing verklaard op de Volksbank Tonsea te Airmadidi, de Volkscredietbank Gorontalo, de N.V. Bank Nasional Indonesia te Soerabaja, de Manadosche Gemeentelijke Crediet- en Voorschotbank te Manado en de Crediethulpbank voor Nederlandsch-Indië te Batavia. Bij Ind. Stb. 1935 no. 143 werd aan deze lijst nog toegevoegd het „Jubileumfonds“, te Batavia.

De Manadosche Gemeentelijke Crediet- en Voorschotbank is een in het jaar 1931 door de gemeente Manado in het leven geroepen stichting, welke working in hoofdzaak overeenkomt met die van de volkscredietbanken. De gemeente Manado is garant voor eventuele tekorten. De bank staat onder geregelde controle van de Algemeene Volkscredietbank.

De Crediethulpbank is een op instigatie van het Gouvernement in 1932 opgerichte stichting. Zie CREDIETHULPBANK VOOR NED.-INDIË (DI. VII of suppl. afl. biz. 123).

Bij Gouvernementsbesluit van 11 Mei 1931 no. 27 werd ingesteld een „Commissie voor de Inlandsche Hypotheek“, welke is „voortgekomen uit het verlangen om een rechtsvorm te vinden, waarbij beter dan thans het geval is, de Inlandsche grond als zekerheid zou kunnen worden gesteld bij het sluiten van krediettransacties tusschen inheemsche grondbezitters en inheemsche, zoowel als uithemtsche kredietgevers“, zooals deze commissie in de inleiding van haar Regeering uitgebracht rapport mededeelt. De commissie kwam tot de conclusie, dat dozo/verbetering vnl. moet worden gezocht in een vermindering van de regeling betreffende het kredietverband, in het kort hierop neerkomende, dat do beperking van do verbandnemers tot „kredietinstellingen“ behoort te vervallen en dat de gele-

genheid om credietverband te vestigen behoort te worden geopend voor een ieder, die handelsbetrekkingen, in den ruimsten zin van het woord, met personen uit de inheemsche bevolking wenschelijk aan te knoopen. Daarbij zal echter op de verbandnemers van overheidswege toezicht moeten worden uitgeoefend, hierin bestaande, dat de bevoegdheid om als credietverbandnemers op te treden, slechts kan worden verleend bij Gouvernementsbesluit. Uitzondering hierop dient mogelijk te worden gemaakt ten aanzien van personen, woonachtig in bij regeeringsverordening aangewezen streken of gewesten, die aan zekere welstandscriteria voldoen, aan wie het vrij zal moeten staan om zijn bezittingen met credietverband te bezwaren ten behoeve van wien hij wil. Ten slotte dient de regeering hem, die zijn bevoegdheid tot het nemen van credietverband misbruikt, die bevoegdheid te kunnen ontnemen.

De commissie heeft in haar in Juni 1932 uitgebracht advies, behalve de bovengenoemde aanvullingen, een aantal technische verbeteringen in de credietverbandregeling voorgesteld. De betreffende voorstellen, waarmede de Regeering principieel kon instemmen, zijn den Volksraad ter beoordeeling voorgelegd.

II. *Loemboengs.* Het aantal dezer padi uitleende instellingen, dat sinds 1917 een voortdurende daling vertoonde, aan welke daling echter in 1934 een einde kwam om plaats te maken voor een geringe toename, bedroeg ultimo September 1934: 5551 (1917: 10.858, 1919: 9974, 1925: 6453, 1928: 5959). De economische depressie, waarvan een der gevolgen was een zeer groote geldschaarschte in de dds, die de productenhuishouding weer meer op den voorgrond deed treden, had op het loemboengbedrijf in zoverre een gunstigen invloed, dat, naast het streven in verschillende streken van Java tot heropening van vroeger opgeheven loemboengs (zie omtrent de oorzaken van den belangrijken teruggang van het aantal dezer instellingen DI. VI biz. 713), de uitzettingen, in tegenstelling met alle andere credietinstellingen, niet alleen niet verminderden, maar zelfs de laatste jaren eenige vermeerdering vertoonden. In de jaren 1931, 1932, 1933 en 1934 werd achtereenvolgens uitgeleend: 1.052.000, 1.062.000, 1.061.000 en 1.069.000 quintalen padi.

Van ongunstigen invloed daarentegen waren de lage padiprijzen. Immers de loemboengs zijn voor het in stand houden van haar reserves en ter voldoening van haar bedrijfskosten, zooals belooningen van het schrijverspersoneel, controlekosten, onderhoud en vernieuwing van gebouwen en inventaris (alleen de belooningen van do met het beheer belaste com missies worden in natura voldaan) aangewezen op den jaarlijkschen verkoop van de aan rente op padileeningen ontvangen padi, na aftrek van het commiesieloon en spillage. De gemiddelde verkooprijzen nu bedroegen in de jaren 1930 t/m 1934 achtereenvolgens / 6.79, / 3.94, / 2.92, / 2.18 en / 1.96 en zijn dus aanzienlijk gedaald. De vermindering van inkomsten, die hiervan het gevolg was, kon echter voor een deel gecompenseerd worden door bezuiniging op de personeelsformatie en verlaging van salaris en reiskosten van het personeel. De totale bedrijfskosten per uitgeleend quintaal padi, in 1931 / 0.59 bedragend, liepen daardoor terug tot / 0.47 in 1934.

Bij Ind. Stb. 1931 no. 182 werd een regeling

getroffen inzake het overschrijven van voor het bedrijf der loemboengs niet noodige middelen op de d'sakassen, als gevolg waarvan ten laste van het zuiver vermogen van eerstgenoemde instellingen werd overgeschreven: in 1932 / 1.039.575, in 1933 / 122.728 en in 1934 / 46.798, in totaal dus in drie jaren rond / 1.200.000 nog ongeacht het op de ddsakassen overgeschreven vermogen van in die jaren opgeheven instellingen, dat op rond / 300.000 kan worden gesteld. Desondanks liep het vermogen in geld, in 1931 / 10.226.000 bedragende, slechts terug tot / 9.416.000 op ultimo September 1934. De lage padiprijzen (de gemiddelde padiprijs speelt bij het bepalen van het over te schrijven bedrag een voornamelijk rol) zullen echter tot gevolg hebben, dat in de eerstkomende jaren nog aanzienlijke bedragen aan de d'sakassen moeten worden overgedragen.

Het zuiver vermogen in padi bleef de laatste 5 jaren vrijwel constant, nl. 1.312.000 quintalen op ultimo 1934 tegen 1.309.000 in 1929. Het gemiddelde padikapitaal per loemboeng steeg echter in dat tijdvak, door vermindering van het aantal instellingen, van 223 op 236 quintalen.

De heersche crisis veroorzaakte een hooger achterstand in de betaling der padischulden. In 1931 slechts 12.600 quintalen bedragen, de, liep de achterstand in de daarop volgende jaren steeds op en bedroeg ultimo September 1934 74.600 quintalen. Van invloed waren, voor- al in laatstgenoemd jaar, de minder goede padi-oogsten. De grootere kwetsbaarheid van de loemboengs in deze tijden blijkt daaruit intussen duidelijk; in betere tijden kon hij minder goeden oogst gemakkelijker dan thans in geld of door aankoop van padi of uit oogstloos worden afgelost. Thans blijkt dit in het algemeen niet meer mogelijk te zijn.

Van de 5551 loemboengs berekend in 1934 3213 of 58% van het totaal aantal een rente van 25% of minder voor padileeningen; 1953 instellingen of 35% een rente van 30/35%, 307 instellingen 40/45% (5%) en 78 instellingen 50% (2%).

III. *Dorpsbanken.* Deze instellingen werden in haar ontwikkelingsgang ernstig getroffen door de wereldcrisis. Hoewel haar aantal op Java en Madoera nog toenam, nl. van 5666 in 1929 tot 6284 ultimo 1934, daalden haar uitzettingen in die jaren snel. In 1929 werd door de gezamenlijke ddsabanken op Java en Madoera uitgeleend 144.964.000, in 1934 nog slechts / 15.418.000. Sinds 1933 is echter een, hoewel nog niet volkomen, stabilisatie ingetreden. Verwacht mag worden, dat het dieptepunt langzamerhand is bereikt. De achteruitgang van de uitzettingen is voornamelijk het gevolg van sterke verlaging van de individuele leensommen, die van / 41 per leener in 1929 werden teruggebracht tot / 17 in 1934, tervyl het aantal leeners in die periode verminderde van 1.087.000 tot 919.000. Het gemiddelde bedrag per uitgegeven leening bedroeg in de genoemde jaren respectievelijk / 14 en / 6 en is dus in dezelfde verhouding gedaald. Er is dus een zeer voorzichtige uitleenpolitiek gevolgd, die zich zoo spoedig mogelijk aan de gewijzigde conjunctuur heeft aangepast. Het gevolg daarvan is dan ook geweest, dat de achterstand in de afbetaling van de uitgegeven leeningen lang niet in die mate is gestegen als bij de Volkscredietbank het geval was, hoewel dit stijging op zich zelf vooral in enkele streken, ernstig genoeg was

Ultimo 1929 bedroeg de totalo achterstand bij de ddsabanken op Java en Madoera /39.000; ultimo 1932 bereikte de achterstand zijn maximum, nl. / 257.000 om sinds dien leende geleidelijk te dalen tot / 226.000 ultimo 1934 van het op dat tijd- stip aan leeningen uitstaande bedrag van / 2.805.000.

Hoewel op de bedrijfskosten, evenals bij de loemboengs, zooveel mogelijk werd bezuinigd, bedroegen deze in 1934 op Java en Madoera 6.2% van het in dat jaar uitgeleende bedrag, tegen slechts 3.6% in 1929. Het bleek nog niet mogelijk beheer en administratie, respectievelijk in handen van bezoldigde bestuurders en beroeps- personeel, op goedkooperen leest te schooien. Ook de relatief dure, scherpe controle bleef nood- dig ter verzekering van den goeden gang van zaken. Desniettemin kon de rente voor door de dorpsbanken uitgegeven leeningen belangrijk worden verlaagd. Op Java en Madoera berekenen thans 1817 ddsabanken voor leeningen met 10 卄 11 wekelijkse terugbetalingen slechts 5% of minder en 3423 banken 6/8%. Slechts 397 d'sa- banken heffen voor deze leeningen nog 9/10% rente. Ook voor leeningen met andere aflossings- termijnen, nl. 20/22 weken, 10/12 maanden en leeningen met aflossing in 66ns (die echter nog slechts in geringe mate voorkomen) kon de rente op lager peil, als regel niet meer dan 6/8%, worden teruggebracht.

Het zuiver vermogen van alle ddsabanken op Java en Madoera tezamen bedroeg ultimo 1934 / 11.974.000 of gemiddeld per bank / 1.905. Ultimo 1930 waren deze cijfers respectievelijk / 14.276.000 en / 2.385. Deze sterke vermindering is uitsluitend veroorzaakt door de bepalingen in het reeds genoemde Ind. Stb. 1931 no. 1 82, dat ook op de ddsabanken in de provincien op Java en Madoera van toepassing is. In de jaren 1931 t/in 1934 werden nl. krachtens dit Staatsblad achtcreenvolgens de volgende bedragen aan de disakassen overgedragen: 1931 f 616.94G, 1932 / 800.63, 1933 / 152.665, 1934 / 1.621.368 in totaal dus in 4 jaren tijd rond / 3.192.000, terwijl do vermindering van het gezamenlijke zuiver vermogen in dat tijdvak / 2.302.000 bedroeg, zoodat de ddsabanken als geheel in de crisis- jaren nog behoorlijk bedrijfswinsten boekten.

Bij vole ddsabanken op Java en Madoera, vooral in Oost-Java en in de residentie Pekalongan, bestaat een stelsel van verplicht sparen, dat hier- op neerkomt, dat bij de afbetaling van iedero leening, behalve rente, ook een bepaald bedrag als spaargeld niet worden gestort, dat eens per jaar in de peosa wordt uitbetaald. Dit stelsel is bij de banken, waar het bestaat, zeer populair. Door do verlaging van de individueele leensom- men zijn uiteraard de bedragen dezer spaargelden ovenccns aanmerkelijk gedaald. In 1934 word aan spaargelden in totaal terugbetaald / 701.534 aan 349.165 personen of goimiddeld per persoon / 2.01.

In de Buitengewesten komen dorpsbanken onder toezicht van de Algemeone Volkscrediet- bank alleen voor in de gewesten Sumatra's West- kust, Benkoelen, Manado en Bali en Lombok. Do in 1925 en volgende jaren in het gewest Palembang opgerichte dorpsbanken werden in 1031 allo opgoheven, in verband met de minder goede working dier instellingen. Ook in Benkoelen geschiedde dit met het grootste gedeelte van de „marga"-banken, waarvan or ultimo 1934 nog

slechts Id over waren, welke in dat jaar in totaal f 56.000 uitleenden aan 2300 leeners of gemiddeld / 24 per leener. De achterstand warier gering nl. slechts / 281 of 1.2% van het aan'eeningen uitstaande bedrag ad / 24.200.

De dorpsbanken ter Sumatra's Westkust, wel- ker aantal ultimo 1934 359 bedroeg, hebben de crisis over het algemeen goed doorstaan. Welis- waar namen de uitzettingen, die in 1930 nog / 2.558.000 bedroegen, ook hi er sterk af, maar reeds in 1933 trad stabilisatie in, die zich in 1934 vrijwel handhaafde. In laatstgenoemd jaar werd door de gezamenlijke bankjes in dat gewest uit- geleend / 901.000 aan 67.000 leeners of gemiddeld per leener / 13 (in 1930 / 33) en per uitgegeven leening / 8 (1930 / 19). De achterstand bedroeg ultimo 1934 / 28.200 of 10% van het aan Jeenin- gen uitstaande bedrag van f 281.000. Het zuiver vermogen nam ook in de crisisjaren nog toe en wel van / 788.000 ultimo 1930 tot / 877.000. Ten aanzien van de overdracht van overtollige gelden der dorpsbanken aan de negerikassen werden in het door het hoofd van gewestelijk bestuur vast- gestelde reglemct op de inlandsche gemeente- credietinstellingen overeenkomstige bepalingen opgenomen als in het boven reeds meer genoemde Ind. Stb. 1931 no. 182. Te verwaeten valt, dat krachtens deze bepalingen een aanzienlijk deel van het zuiver vermogen aan de negerikassen zal moeten worden afgestaan.

In do Minahasa, waar de dorpsbanken als cooperatieve vereenigenngen zyn georganiseerd, voeren de meeste dezer instellingen een kwijnend bestaan. De met het toezicht belaste ambtenaar (administrateur van de Volksbank Tonsea) kan, tengevolge van de constructie der banken als cooperaties, slechts betrekkelijk weinig invloed op den gang van zaken uitoefenen. Het gevolg daarvan was, dat men hier, in afwijking van elders, in de crisisjaren de individueele leensom- men niet of niet noemenswaard verlaagde, waar- door aanzienlijke achterstanden ontstonden. Eerst in het laatste jaar viel daarin eenige ver- betering waar te nemen. Het aantal dorpsbanken bedraagt nog slechts 20, die in totaal in 1934 / 37.000 uitleenden (in 1930 / 10G.000).

Ook op Bali heeft de controleerende ambtenaar weinig vat op de dorpsbanken, die hier zuiver adatrechtelijke instellingen zyn. Een wettelijke cegeling ontbreekt geheel. De werking van deze bankjes wijkt dan ook in vele opzichten af van die van de dorpsbanken elders. Financieel staan zij er echter goed voor: ultimo 1934 bedroeg het totale zuiver vermogen der 63 dorpsbanken op Bali / 147.000 waarvan slechts / 40.(00 aan leeningen uitstond. Do achterstand op deze laatste bedroeg rond / 17.000 of 41.8%.

Ten slotto zyn in het gewest Oostkust van Sumatra een aantal dorpsbanken gevestigd, die niet onder geregeld control'G van de Algemeeno Volkscredietbank staan. In de Jyarolanden bestaan 36 banken, die allo vrijwel geheel met eigen kapitaal, nl. aandelen (/ 98.000), deposito's (/ 112.000) on zuiver vermogen (/ 122.000) wer- ken. To Kaban Djahe bestaat voor deze instellingen een Centralo Bank, die echter als finan- ciaele centrale nog weinig te beteekenen heeft. De administrateur dier Centrale is belast met do controle op de dorpsbanken. Ook elders in dit gewest, nl. in de afdeeling Deli en Serdang, komen soortgelyko bankjes voor, wolker aantal ultimo

1934 5 bedroeg en die geheel onder controle van het binnenlandsch bestuur staan.

Literatuur Tijdschrift „Volkscredietwezen”, Verslagen van het Volkscredietwezen, Handelingen van den Volksraad, Rapport van de Inlandsche Middenstandscommissie.

□. **FORT-DE KOCK-** (Aanv. DI. I). Het berijde M. A. J. b. worden van den weg Fort de Kock—Medan (735 km.) heeft veel bijgedragen tot verlevendiging van het verkeer en van den handel dezer plaats. Aanvankelijk werd op dit traject een geregeld autodienst, tevens voor postvervoer, van het Gouvernement onderhouden, welke echter in 1931 werd opgeheven; sedert dien berust het geregelde transport in handen van verschillende particuliere autobusondernemingen. Ook de totstandkoming van de verbinding met Pakanbaroe (Oostkust van Sumatra 222 km.), gelegen aan de Siakrivier, waarlangs door de K.P.M. en eenige Chineseesche booten een regelmatige verbinding met Singapore wordt onderhouden, is Fort de Kock als handelsknooppunt zeer ten goede gekomen. Het reeds belangrijke pasarbeidrijf ontevond daardoor nog naeer uitbreiding, zoodat het in 1930 noodzakelijk werd de pasar met een nieuw terrein nit te breiden, waarop 5-tai forsche ijzere loodsen verzezen. Het inwonertal nam belangrijk toe; volgens de resultaten van de in 1930 gehouden volkstelling bedroeg het aantal ingezetenen toen 620 Europeanen, 1072 Vreemde Oosterlingen en 13.012 Inlanders, totaal 14.704 inwoners, (in 1915: 2515). In het jaar 1918 werd ingesteld de gemeente Fort de Kock (Ind. Stb. 1918 no. 310) met een raad bestaande uit 9 benoemde leden, 5 Europeanen, 3 Inlanders en den Vreemden Oostering en onder voorzitterschap van het hoofd van plaatselijk bestuur (den Assistent-Resident van Agam). Sedert de instelling van een gemeenteraad is het wegen- net nagenoeg geheel geasphalteerd, de waterleiding belangrijk uitgebreid, in verband waarmede een stijlvol hoogreservoir, tevens uitzichtstoren, op de Sterreschans gebouwd is. Op het flaaifplein verrees een klokcentoren, bekend als „Djam Gadang”. Een zwembad, voorzien van waterleiding, door de gemeente aan een particuliere zwemvereniging in beheer gegeven, kwam mede tot stand. In het voormalige Stormpark werd een dierenpark ingericht, met voornamelijk Sumatraesche dieren, hetwelk zich in een groote belangstelling, vooral van inheemsche zijde, mag verheugen. Sedert 1929 wordt de gemeente en omgeving ook van electricch licht voorzien, waartoe een concessie aan de Electriciteitsmaatschappij Sumatra is verleend. In 1930 is het gebied der gemeente uitgebreid (Ind. Stb. 1930 no. 374).

Naast handelscentrum is Fort de Kock ook een belangrijk verzamelpunt van Gouvernementsdiensten. Zetel van het binnenlandsch bestuur van de afdeling Agam en de onderafdeeling Oud Agam, herbergt de gemeente ook een bezetting van 2 compagnieen infanterie, deel uitmakende van het 2e garnizoensbataljon van Sumatra's Westkust en Tapanoei en een detachement veldpolitie van 56 man. Tevens zijn er gevestigd inspecties van den Burgerlijken Veerartsenijkundigen Dienst, het wetserscher lager- en het Inlandsch onderwijs. Ook de Dienst van het Boschwezen voor Sumatra's

Westkust heeft er zijn hoofdbureau, terwijl de rechtsbedeeling er wordt bezorgd door een land- raad, residentiegerecht, magistraats- en districtgerecht. Op het gebied van onderwijs vormt Fort de Kock een centrum van geheel Sumatra's Westkust. Tengevolge van bezuiniging werden eenige centrale onderwijsinrichtingen tijdelijk gecombineerd met gelijksoortige inrichtingen elders, waartoe behooren een M.O.S. V.I.B.A., een hoogere kweekschool en een normaalschool. Thans bestaan er nog een M.U.L.O. school een Europeesche lagere school, twee Hollandsch- Inlandsche scholen, vier Inlandsche tweede klasse scholen, een meisjeskopschool en eenige volksscholen. Met betrekking tot de inheemsche bevolking kan Fort de Kock beschouwd worden als het intellectueele centrum van Minangkabau.

PEMATANG SIANTAR. (Aanv. DJ. III). In 1923 heeft het zelfbestuur van Siantar bij schenkingakte het door de gemeente omvatte ter-ritoir, dat tot het gebied van het zelfbestuur behoorde, aan de gemeente in vollen eigendom afgestaan, met uitzondering van een klein gedeelte — de eigenlijke Pematang (woonplaats van den vorst). Daardoor kreeg de gemeente de beschikking over een groot terrein, waarvan de inkomsten (grondhuur, erfpacht, grondverkoop enz.) haar ten goede kwamen. Het volgende jaar (1924) vond de officieele inlijving van dezen gemeentegrond bij het reclitstreeks bestuur gebied van Nederlandsch-Indie plaats. Onder de schenkingsvoorwaarden werd tevens opgenomen, dat de voor de schenking door derden verkregen rechten op of met betrekking tot den geschonken grond niet zouden worden verkocht. Dit gaf moeilijkheden t.a.v. de door den raeija geschonken, inheemsche gebruiksrechten, waarvan hetzij schriftelijk bewijs (de z.g. radja grant), hetzij slechts koopbrieven dan wel in het geheel geen geschriften bestonden. T.a.v. de radja grant werd bovendien vaorgehouden aan den letter dezer grant, welke vervreemding niet toestond dan met toestemming van den radja en slechts aan zelfbestuursonderdanen, zoodat practisch door inheemsche gemeente-naren slechts kon worden verkocht aan personen buiten Pematang Siantar wonend. In 1933 werd ter zake een ander standpunt door den gemeenteraad aangenomen en alle overdracht aan inheemschen (hetzij Gouvrmeints- dan wel zelfbestuursonderdanen) goedgekeurd, waarbij uitgegaan werd van de gedachte in de Behenkingsvoorwaarde neergelegd, dat verkorting van rechten niet zou mogen geschieden. Ook t.a.v. terreinen, waarvoor geen schriftelijk eigendomsbewijs kon worden overgelegd, werd een tegenwoordige houding aangenomen.

Dank zij de centrale Jigging van Pematang Siantar en de gunstige voorwaarden, waaronder gewerkt kon worden, kon de gemeente zich financieel op gezonde basis stellen op door economisch beheer deze positie ook in tijden van malaise behouden. Haar hoofdinkomsten worden gevormd door die verkregen uit haar grond, pasar, waterleiding- en electricch bedrijf, zoodat het onnoodig is gebleken, tot nu toe, te verskerking liarer middelen tot het heffen van opcenten over te gaan. De tarieven van water en electriciteit konden zelfs worden verlaagd in depressie tijd. Voor de levering van

electriciteit is een contract aangegaan met een traats bestaande industrieele onderneming; de distributie is in handen van de gemeente. In 1933 werd door den gemeente-raad het besluit genomen tot den bouw van een eigen electrische centrale, om ook deze belangrijke tak van overheidszorg aan zich te trekken.

Het zielental der gemeente bedraagt volgens de gegevens der laatste volkstelling (1930) 17.429, waarvan 11.382 Inheemschen; 322 Europeanen; 5194 Chineez en 531 andere Vreemde Oosterlingen. Op het geenclaveerde zelfbestuursgebied, de z.g. Pematang, enkele ha. groot, wonen naast den Radja van Siantar, slechts enkele gezinnen van zelfbestuursonderdanen. Daarom werd deze grond benut voor de oprichting van scholen en internaten. Onder de scholen diene genoemd te worden een byzondere Europeesche school, een Gouvernements Hollandsch-Inlandsche school, een neutrale

H. I.S. uitgaande van een inheemsche vereeniging, Sjarikat Sekolah Boemi Poetera, een overeenkomstige onderwijsinrichting uitgaande van de Rijnsche Zending en een van de Roomsche Katholieke Missie. Een Normaalschool voor Inlandsche hulp-onderwyzers staat om bezuinigingsredenen op het punt om opgeheven te worden. Van de internaten moeten genoemd worden: 1 e. dat van Europeesche kinderen, opgericht door de Handelsvereeniging „Amsterdam”, ten behoeve van haar ondernemingen in de omgeving; in dit internaat kunnen ook kinderen van ouders, niet bij de H.V.A. werkzaam, worden opgenomen; 2e. dat voor jongens en een voor meisjes, de scholen der Rijnsche Zending bezoekende; 3e. een internaat voor zonen van hoofden uit Simeloengoen, welke instelling door de gezamenlijke landschappen van Simeloengoen wordt gefinancierd.

De Rijnsche Zending vestigde te Pematang Siantar een zendingspost, waarvan de daarvoor aangestelde zendingsleeraar het beheer voert over het grootste deel der in de afdeling Simeloengoen liggende zendingsvolkscholen. Sinds eenige jaren vestigde ook de R.K. Missie zich aldaar. De medische voorziening van Pematang Siantar en de omliggende ondernemingen is geconcentreerd in een drietal hospitalen en wel het Siantar Doktersfonds, het Simeloengoen Hospitaal (tijdel. gesloten) en het Landschapshospitaal, waarvan de twee eerste worden gefinancierd door de betrokken cultuurinaatschappijen, terwijl het laatste in beheer is bij de gezamenlijke zelfbesturende landschappen van Simeloengoen en meer georiënteerd is op de inheemsche nictioeliebevolking.

PROBOLINGGO. (Aanv. DI. III). Een der vier noordelyke regentschappen van de afdeling Malang, provincie Oost-Java, met de gelijknamige hoofdplaats als zetel van den regent. Het heeft een oppervlak van 834 km². De grenzen zijn: ten N. de zee, ten O. het regentschap Kraksaan, ten Z. het regentschap Loemadjang, ten W. het regentschap Pasoeroean. Ingevolge 1de Stb. 1934 no. 58 telt het regentschap 3 districten namelijk: Probolinggo met 5 onderdistricten (Probolinggo, Kanigaran, Wonoasih, Bantaran en Lotjes); Tongas met 3 onderdistricten (Tongas, Patalan en Soemberkarong); Soekapoera met 4 onderdistricten (Soekapoera, Koeripan, Soember en Loembang). Het aantal dsa's he

draagt 146. Blijkens de volkstelling van 1930 heeft dit regentschap een "bevolking van 267.621 zielen. Hieronder zijn 261.896 Inlanders, 1109 Europeanen, 4098 Chineez en andere Vreemde Oosterlingen 518. Er zijn in het regentschap 14 Inlandsche scholen en 24 dmscholen, buiten de scholen in de gemeente Probolinggo.

Behalve drie suikerondernemingen, is er nog een kapokonderneming in het Soemberkarong-sche. In het regentschap zijn 16 pasars.

Voor de geschiedenis van het regentschap wordt verwezen naar de publicaties van het Nederlandsche Javainstituut. In het kort komt die hierop neer. Het tegenwoordige regentschap Probolinggo behoorde oortijds tot het rijk Soepitoerang (kreeftenschaar), dat de tegenwoordige regentschappen Probolinggo, Malang en Pasoeroean zou hebben omvat en als een voortzetting van het oude rijk Toemapel (Singosari) te beschouwen zou zijn. Bij een veroveringstocht van Sultan Agoeng naar Balambangan werd het rijk Soepitoerang vernietigd en de bevolking in ballingschap weggevoerd naar Mataram. Later behoorde Probolinggo tot het rijk van Soerapati (1866), dat zich zelfs uitstrekte over Panarokan, Loemadjang en Malang. Door de stad Probolinggo stroomt een rivier, de kali Pantjoeran, vroeger ook Banger geheeten. De kota wera! in den Compagnie's tijd naar die rivier Banger genoemd, een naam, die zelfs nu nog wel gebruikt wordt (meestal door Madoe-reezen). De naam Probolinggo is betrekkelijk nieuw. Het beteekent: het stralende licht (probo = licht en linggo = stralen). De eerste regent, die namens de V.O.C. het bestuur over Probolinggo voerde, was Kijahi Djojolalono, die zeer geliefd was bij het volk, getuige de bynaam Kandjeng Djinaat, de naam, dien het volk hem gaf (djimat = amulet of ook heilbrengend). Zijn graf ligt achter de moskee van Probolinggo. Tydens de regering van G. G. Daendels werd Probolinggo verkocht aan Han Tik Ko, kapitein der Chineez en Pasoeroean, voor den prijs van 600.000 Spaansche matten. In 1811 nam Han Tik Ko bezit van Probolinggo en betrok plechtig de ruime kaboeapatdn. Hij werd door het volk „Babah Toemengocng" genoemd. Dit was voor Probolinggo een tijd van uitbuiting en afpersing, totdat op een dag een opstand uitbrak onder leiding van Kijahi Mas, demang van Wonosari (vermoedelijk wordt met Wonosari bedoeld Ngadisari, een dorp in het Tengersche, dat als pleisterplaats client voor de toeristen en bergbeklimmers). Dit gebeurde in het jaar 1813, waarbij Babah Toemengocng en enkele Engelsche officieren het levon lieten. De opstand leeft in de herinnering der bevolking nog voort als „keproek Tjino", dat zooveel beteekent als overval der Chineez en. Tijdens het Engelsche tusschenboustuurd werd Probolinggo weer teruggekocht van de erfgenamen van Han Tik Ko en sedert ontkweldde Probolinggo zich verder zonder storende en schokkende gebeurtenissen.

PROBOLINGGO. (Aanv. DI. III). Een van de drie districten van het regentschap Probolinggo, afdeling Malang, provincie Oost-Java, met de gelijknamige hoofdplaats als zetel van den wedono.

Het district is ingevolge 1de Stb. 1934 no. 58 verdeeld in 5 onderdistricten met een totaal aantal dsa's van 48. Evonals elders in het ro-

genschap Probolinggo is de bevolking een vermenging van Javanen op Madoereez, dock het Madoereesche element is overheerschend. De meest gebruikte taal is dan ook het Madoereesch. Blijkens de volkstelling van 1930 heeft dit district een zielental van 90.441, waaronder 85.257 Inlanders, Chinezen 3719, Europeanen 952, andere Vreemde Oosterlingen 483. In dit district werken de suikerondernemingen Wonoasih en Oemboel. De bevolking vindt haar bestaan in den landbouw of werkt, waneer de gronden verhuurd worden aan de fabriek, in dagloon. Op den grond heeft men uitsluitend erfelijk individueel bezitsrecht. Ket61a vormt een be- langrijk product. De padi wordt verkocht, als hij nog op het veld staat (z.g. ngidjostelsel) aan Chinezen en Arabieren. Om den kleinhandel te bevorderen heeft men een -24-tal dsa'sbanken, die geld uitleenen aan de Inlandsche klein- handelaren, opgericht. Er zijn in het district 4 gemeentepasars en 3 regentschapsasars, die druk bezocht worden. Het district beschikt over goede verbindingswegen. Het heeft een 6- tal Inlandsche scholen en 4 ddsascholen.

TONGAS. (Aanv. DI. IV). District van het regentschap Probolinggo met Tongaswetan als zetel van den wedono. Het district heeft 3 onderdistricten met een aantal d&sa's van 39. De bevolking bestaat uit een vermenging van Java- nen en Madoereez, doch het Madoereesche element is evenals elders in dit regentschap over- heerschend. De taal die dagelijks gebezigd wordt, is het Madoereesch. Blijkens de volkstelling van 1930 heeft dit district een bevolking van 75.864 zielen, n.l. Europeanen 82, Chinezen 119, andere Vreemde Oosterlingen 23. In dit district werkt de suikerfabriek Soemberkareng. Verder werkt hier een suikeronderneming, die gevestigd is in Pasoeroean, doch die ook hier een aanplant heeft tot een maximum van 1400 bouws. Het district Tongas heeft 3 Inlandsche scholen en 8 desascholen. In het district zijn 6 regentschapsasars en 16 d'sa'sbanken.

SOEKAPOERA. (Aanv. DI. III). District van het regentschap Probolinggo, afdeling Malang, provincie Oost-Java, gelegen in het zuidelijke gedeelte van het regentschap, met als hoofdplaats Soekapoera, waar een wedono gevestigd is, die ook belast is met het bestuur van een onderdistrict. Het district telt 4 onder- districten met een totaal aantal dsa's van 38. Het district is een en al bergland en omvat na- genoeg het geheele Tenggerberge, dat tot het regentschap behoort. Blijkens de volkstelling van 1930 bedraagt het aantal inwoners 49.228 zielen. Hieronder zijn begrepen 19 Europeanen, 70 Chinezen, andere Vreemde Oosterlingen 2. De bevolking is een vermenging van Madoereez en Javanen, doch evenals elders in dit regentschap is het Madoereesche element overheerschend.

De Tenggerreezen zijn landbouwers; zij ver- bouwen veel aardappelen voor den handel en mats voor eigen gebruik. Het hoofdvoedsel is mais. Voor den handel voelen zij niet veel. Erf- pacht van gronden voor het klein landbouwbe- drijf werd in het Tenggerreche gegeven aan 1 Europeaan; verscheidene Europeanen trachten eigendomsperceelen aldaar te verwerven in ver band met het koele klimaat.₂

SOEMEDANG (Aanv. DL IV). Regentschap

van de residence Priangan, provincie West-Java, groot 1583.75 km², beslaande het n.o.-lijk gedeelte der residentie en begrensd door de residenties Batavia en Cheribon alsmede de regentschappen Bandoeng en Garoet der residentie Priangan. Het regentschap is sedert de inwerkingtreding van Ind. Stb. 1931 no. 529 met ingang van 1 Januari 1932 verdeeld in vier districten, t.w. Soemedang, Tandjoengsari, Tjonggeang en Darmaradja, onderverdeeld in 14 onderdistricten met 136 d'sa's. De volkstelling van October 1930 registreerde een totaal van 330.500 zielen (Inlanders 329.296, Europeanen 205, Chinezen en andere Vreemde Oosterlingen 946), d.i. 113.8% van het geregis- treerde totaal in 1920 (Java en Madoera 119,3%) De bevolkingsdichtheid per km² bedraagt 208.7 (Java en Madoera 314.5).

Het oostelijk gedeelte van het regentschap bestaat uit jong tertiair gesteente, het zuidelijk gedeelte is vulkanisch. In het Noorden domineert de oude vulkaan G. Tamporna (1684 m) met aan de westgrens de z.g. Boekit Toenggoel (toppen o.a. G. Tijdjamboe 1868 m, meer zuidelyk G. Manglajang 1812 m). In het Zuiden vindt men het Kareumbigebergte (toppen o.a. G. Kareumbi 1687 m, G. Tjalantjan 1667 m, oude vulkanen) en meer oostelyk de G. Tjakraboewana (1721 m).

Op den Boekit Toenggoel ontspringt de Tji- poenagara, die voor een gedeelte de grens met de afdeling (residentie) Batavia vormt; naar het Zuiden vloeien af de Tjikeroeh, een zijrivier van de Tjitaroem, en de Tjipilds, welke bij de districts- hoofdplaats Tandjoengsari op de waterscheiding naar het N.O. ombuigt, door bijna het geheele regentschap en langs Soemedang stroomt, en zich vervolgens niet ver van de grens met de afdeling (residentie) Cheribon in de Tjimanoeek stort. Laatstgenoemde rivier scheidt in het Z. het Kareumbigebergte van den G. Tjakraboo- wana en neemt, na de Tjipilds, bij de oudo districts- nu onderdistrictshoofdplaats To mo nog do Tjiloetoeng op, voor een gedeelte de grens rivier (UH- schen het regentschap en de afdeling (residen- tie) Cheribon.

Aan den voet van den G. Tamporna, op den top waarvan zich nog enkele Hindoc- overblijfselen bevinden, ontspringt de Tjipanas; haar warmwaterbronnen in de nabijheid van de districts- hoofdplaats Tjonggeang worden door het reger/tschaft als badplaats geexploiteerd. Bij dezo gemeenschap zijn voorts in exploitatie een zwembassin (bron) ter hoofdplaats en een pasang- grahan op de hellingen van den G. Tijdjamboe, gelegen op ± 1100 in hoogte.

De hoofdverkeersader is de weg Bandoeng (715 in) via Tandjoengsari (854 m), Soemedang (457 m) en To mo (50 m) naar Cheribon. Andero voor autoverkeer geschikte wegen zijn de verbinding Soemedang—Poerwakarta (via Soebang) alsmede die met Garoet en Tasikmalaja via de districts- hoofdplaats Darmaradja. Vrijwel alle wegen in het regentschap kronkelen zich in tal- looze bochten, dikwijls voor een aanzienlijk gedeelte door grillig bergterrein met steile wanden en diepe dalen, zoodat vele en prachtige vergo- zichten naar alle zijden te genieten zijn. De eenige oeververbinding is een zijbintjo Rantjadkk— Tandjoengsari, aansluitende op de lijn Batavia- Bandoeng— Soerabaja. Van do Cheribonzijde kan men per spoor tot Kadipatdn komen, d.i. juist tot de grens van het regentschap.

Het regentschap behoort voorzover betreft de boschbelangen tot het boschdistrict Noord-Bandoeng (wildhoutboschen) en de houtvesterijen Indramajoe en Kadipatn (djatibedrijf). Voor de bevoeling is het ingedeeld bij de sectie Cheribon van den provincialen waterstaatsdienst met uitzondering van een klein gedeelte Tjitaroemgebied, dat onder de sectie Bandoeng ressorteert. De regenval is vrij aanzienlijk, met duidelijke maxima gewoonlijk in de maanden December tot Maart en minima in de periode Juli—September. In het jaar 1933 noteerde men ter hoofd-plaats 190 regendagen (Bandoeng 152) met een totalen regenval van 3020 mm (Bandoeng 2050 mm), maximum-aantal regendagen in Januari (28), minimum-aantal in Augustus (5). Het klimaat wordt als gezond genoemd, het is aange-naam en vrij koel; de gemiddelde temperatuur ter hoofdplaats wordt gesteld op 23,5° C. (Bandoeng 22,1° C). De bevolking staat bekend als rustig; zware misdrijven komen zoo goed als niet voor.

Op het vulkanisch terrein liggen een tiental theeondernemingen, waarvan enkele met bij-plant (rubber, koffie, kina), terwijl tegen de noordgrens van het regentschap twee ondernemingen liggen met kapokaanplant. Daarnaast vindt men eenige kleinbedrijven met aanplant van thee, sere, rubber en dergelijke, alsmede eenige cassave- en serdfabriekjes, meest in In-landsche en Chinese handen. Van de in de laatste helft van de vorige eeuw bloeiende ta'-baks cultuur voor de Europeesche inarkt is niets overgebleven. De Inlandsche landbouw omvat in hoofdzaak de teelt van rijst op tweede gewassen (o.a. mals en katjang).

Eenige oude fortjes wijzen nog op een oorspronkelijk inilitair belang van deze streek, terwijl ter hoofdplaats een kampement bestond met militaire bezetting, dat thans verlaten is.

SOEMEDANG (Aanv. DI. IV). District met gelijknamige hoofdplaats, tevens hoofdplaats van het regentschap Soemedang der afdeling (residentie) Priangan, provincie West-Java. Het district telt vier onderdistricten, t.w. Soemedang-Noord, Soemedang-Zuid, Tjimalaka en Tandjoengkertama met 37 ddsaa. Men vindt er de thee-ondernemingen Margawindoe en Carumbi, voorts eenige cassave- en serf-fabriekjes. Het Soeine-clangsche koperwerk (desa Kotakoelon, kota Soemedang) is bekend; ook de weefnijverheid heeft eenige betekenis.

SOEMEDANG (Aanv. DI. IV). Hoofdplaats van het regentschap Soemedang der afdeling (residentie) Priangan, provincie West-Java, gelegen aan den grooten weg Bandoeng—Cheribon. In de laatste helft der vorige eeuw, toen de tabakscultuur bloeide, waren hier verschiclene Europeanen, daarna was hot do sedert weer verdwenen militaire bezetting, die wat leven bracht. Thans is Soemedang een stil plaatsje, nogal gezocht door gepensioneerden met een klein inkomen. In hot midden van do aloen-aloen is een gedenkteecken opgericht, gewijd aan den in 1922 overleden oud-regent Pangdran Aria Soeria Atmadja, wiens persoonlijkheid, invloed en bestuurs-gaven tot ver over de grenzen bekendheid en waardeering gecenoten.

Het regentschap exploiteert ter hoofdplaats een zwembassin (bron) en sedert kort een tennis-baan. Voor klimatologische gegevens zie do bo-

schrijving van het regentschap onder het gelijk-namig hoofd-.

TANDJOENGSAARI (Aanv. DI. IV). District 7 met gelijknamige hoofdplaats van het regent-/s'hap

Soemedang der afdeling (residentie) Pfi-ahgan, provincie West-Java. Het district telt drie onderdistricten, t.w. Tandjoengsari, Rantjajalong en Tjikeroeh en 29 d'sa's. Men vindt er de theeondernemingen Djatinangor, Tjidjeroek en Tjinangerang; voorts eenige cassave- en serf-fabriekjes. Er wordt thee bereid voor de binnenlandsche markt. Verder is nog van belang de aanmaak van dakpannen en de wapensmederij (te Tjikeroeh), terwijl eenige Europeanen zich bezig houden met de hoenderteelt. Het regentschap exploiteert een pasanggrahan op de hellingen van den Tjidjamboe (±: 1100 m); de distyicts-hoofdplaats ligt op een hoogte van 854 m/

TJONGGEANG (Aanv. DI. IV). District met 'gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Soemedang der afdeling (residentie) Priangan, provincie West-Java. Het district telt drie onderdistricten, t.w. Tjonggeang, Tomo en Boeahdoea, en 32 ddsaa's. Men vindt er eenige kapok-ondernemingen, waarnaast soms nog rubber aanwezig is. Bevolkingsproducten (mangga, pisang, kapok e.d.) worden naar Bandoeng, Kadipatn en Cheribon uitgevoerd. Van het onderdistrict Tomo gaat via do Tjimanoe bamboe naar Indramajoe en het Madjalengka'sche.

TJARMARADJA. District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Soemedang der afdeling (residentie) Pmangan, provincie West-Java. Het district telt vier onderdistricten, t.w. Darmaradja, Sitoeradja, Wado en Tjadasngan-par, en 38 d'sa's. Men vindt er de theeondernemingen Pasirpadang, Tjiboegol, Gandjartemoe, Nandjoengdjaja en Tjimedang, welke laatste onderneming ook rubber verwerkt. Naast rijstcultuur en tweede gewassen als mala en cassave is de bevolkingsaanplant van thee, tabak en serf van eenig belang. Voorts is er een serf-fabriekje. Bevolkingsbedrijfsjes als pannbakkerijen — die overigens ook elders in het regentschap verspreid worden aangetroffen — en de plaatselijk nogal bekende smederij in de kampoeng Tjisoerat leiden een kwijnend bestaan/

WAPENS DER ZELFSTANDIGE GEMEENSCHAPPEN.

(Aanv. DI. IV). **WAPENS (STEDELIJKE)**. Sinds de ordonnantie van 7 September 1928 (Ind. Stb. no. 394) mogen de zelfstandige gemeenschappen, ingesteld op den voet van het zesde of twaalfde hoofdstuk der Indische Staatsregeling — dat zyn dus de (atads)gemeenten, de provincies, de regentschappen en de andere locale ressorten, alsmede de waterschappen — geen wapen voeren zonder toestemming van den Gouverneur-Goncraal. Aan de gemeenschappen, die reeds een wapen voerden, werd daarbij de verplichting opgelegd om binnen drie maanden na de inwerkingtreding van de ordonnantie een verzoek te doen, om iu het gebruik van dat wapen te worden bevestigd. Wordt de toestemming tot het voeren van een wapen verleend, dan wordt van alle betrekkelijke bescheiden een exemplaar toegezonden aan den Landsarchivaris, die van al deze gegevens een register bijhoudt, terwijl aan de betrokken gomoenschap een wapendiploma wordt uitgereikt. Op het verzoek om een wapen te voeren wordt het advies ingewonnen van den Hoogen Raad van Adel in Nederland.

De volgende zelfstandige gemeenschappen voeren thans een wapen.

A. (STADS)GEMEENTEN.

A rnoina. A an de gemeente Amboina word toe-
stefn Yiffg Vferleend tot het voeren van het volgen-
de wapen:

Doorsneden: I. in zilver een 17de eeuwsch
compagnieschip van natuurlijke kleur, zeiknde op
een zee van azuur; II. in goud een kasteel van keel,
voorstellende het „Casteel Victoria”⁵⁸. Het schild
gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en
twee paarlen. Schildhouders: twee leeuwen van
goud, getongd en genageld van keel. Het wapen
zou dragen de spreuk: „Door de eeuwen trouw” in
latijnsche karakters.

In het wapen is de herinnering bewaard aan het
fort Victoria, dat na de verovering door de
Nederlanders op de Portugeezen in 1605 een be-
langrijk steunpunt is geweest voor het Neder-
landsche gezag in dit gedeelte van den archipel. Ter
herkenking van het feit, dat de verovering van
Amboina geschied is met behulp van de vloot, is
voorts een Compagnieschip in het wapen
opgenomen.

Bandoeng. De officieele beschrijving van het
wapen luidt:

Geschild: I. van goud; II. golvend gedwars-
balkt van tien stukken van azuur en zilver. Over alles
been een gekanteelde schuinbalk (negen kanteelen)
van sabel. Het schild gedekt met een gouden kroon
van drie bladeren en twee paarlen. Schildhouders:
twee leeuwen van goud, getongd en genageld van
keel. Wapenspreuk: „Ex undis Sol” in gouden
latijnsche letters op een lint van azuur.

Aan het ontstaan van de stad Bandoeng zijn
verschillende legenden verbonden, welke beschre-
ven zijn in het boekwerkje van Dirk Riith: Het
wapen van Bandoeng. De legende, die aan het wapen
ten grondslag ligt, houdt in, dat de naam Bandoeng
zou zijn afgeleid van bandoengens (dam), welke dam
gelegd zou zijn in een vroeger daar bestaand hebbend
kratermeer, dat later zou zijn drooggelegd. De
golflijnen rechts in het wapen stellen het water voor
; de zwarte balk vertegenwoordigt den dam,
terwijl het gouden veld een zinnebeeld is van de
toekomst. De wapenspreuk: „uit de golven de zon”,
duidt eveneens op het ontstaan van Bandoeng, dat als
een stralende zon uit de wateren zou zijn verzezen.
(Vgl. voor deze legende ook het orgaan van den
P.E.B., 9de jaargang no. 10, biz. 150 e.v.).

Batavia. De beschrijving van dit wapen werd
opnieuw vastgesteld als volgt:

In oranje een zwaard van staal, omkransd door
twee lauwertakken van natuurlijke kleur, ge-
kruist boven het geveest en tezamen gebonden met ter
weerszijden wapperende linten van zilver. Het schild
gedekt met een stedenkroon van goud. Schildhouders
: twee leeuwen van goud, getongd en genageld van
keel. Wapenspreuk: „Disperceet niet”, in gouden
latijnsche letters op een lint van azuur. Het
oorspronkelijk oranjekeurige schild, dat in den loop
der tijden rood geworden was, is thans dug weer in
zijn ouden staat hersteld.

Blitar. De officieele omschrijving van het
Blitarsche wapen luidt:

Gedeeld: rechts: in goud een berg van azuur,
oprijzende uit den schildvoet; links: in keel het
jaartaltempeltje van het Panatarantempelcom-
plex. Het schild gedekt met een gouden kroon

van drie bladeren en tweepaarlen. Schildhouders:
twee leeuwen van goud, getongd en genageld van
keel. Wapenspreuk: „Labor Tmprobis Omnia
Vincit”, in gouden latijnsche letters op een lint van
azuur.

De verschillende uitbarstingen van de Kloet
hebben Blitar meermalen geteisterd, doch daar-
naast dankt Blitar's omgeving aan dien vulkaan haar
grootte vruchtbaarheid en als gevolg hiervan de
gemeente haar welvaart. Het is dan ook deze berg,
die in het wapen is gesymboliseerd. Voorts is aan de
geschiedenis van Blitar het Panataran-
tempelcomplex nauw verbonden en het sedert
uitgegraven en geheel gerestaureerde jaartal
tempeltje is daarom in het wapen opgenomen als
symbool van den wederopbouw van Blitar, dat
meermalen onder het Kloetzand bedolven is ge-
weest.

Builenzorg. De beschrijving van dit wapen luidt
:

Doorsneden: I. Gedeeld: rechts het Rijkswa-
pen, zijnde: in azuur, bezaaid met staande blok-
jes van goud, een leeuw van goud, gekromd met een kroon
van drie bladen en twee parplunten van hetzelfde,
getongd en genageld van keel, in den rechter
voorklauw opgeheven houdende in schuinlinkschen
stand een ontbloot Romeinsch zwaard van zilver met
geveest van goud, en in den linker een bundel van
zeven pijlen van zilver, met punten van goud, de
punten omhoog en de pijlen tezamen gebonden met
een lint van goud; links: in keel een zeeleeuw van
goud; II. in zilver: een drietoppige berg van azuur,
oprijzende uit den schildvoet. Het schild gedekt met
een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen.
Schildhouders: twee leeuwen van goud, getongd en
genageld van keel.

Aan dit wapen ligt de gedachte ten grondslag, dat
het een symbool moet zijn van de historic van
Buitenzorg en van het heden. De gouden zee-
leeuw op een rood veld is het wapen van den stichter van
Buitenzorg, den Gouverneur-Generaal Van Imhoff.
Het Nederlandsche Rijkswapen is het sy in boel
van het heden, nu Buitenzorg de residentie is van den
vertegenwoordiger van de Kroon. Ten slotte is de
Salak in het wapen genomen, omdat deze berg
Buitenzorg geheel domineert.

Cheribon. De betekenis van den naam Cheri-
bon wordt op verschillende manieren uitgelegd en
66n daarvan is, dat de stad ontstaan zou zijn aan een
rivier (tij), waarin vele scholen kleine garnalen
werden gevonden (rebon). Het is hierom, dat in het
gemeentelijk wapen drie garnalen zijn opgenomen,
terwijl voorts door een zilveren ster de vooruitgang
der stad is gesymboliseerd.

De beaehrijving van het wapen luidt:

Doorsneden: J. in azuur een vijfpuntige ster van
zilver; 2. in zilver drie zwemmende garnalen van
azuur, twee toegewend en een omgewend. Het schild
gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en
twee paarlen. Schildhouders: twee leeuwen van
goud, getongd en genageld van keel. Wapenspreuk:
„Per aspera ad astra” in gouden letters op een lint van
azuur.

Madioen. De officieele beschrijving van dit
wapen luidt:

Doorsneden: 1. in goud twee bergen met afge-
sneden top van azuur, do eene schuin achter den
anderen geplaatst; 2. van sinopel. Over 1 en 2 een
golvende dwars balk van zilver. Het schild

gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen. Schildhouders: twee leeuwen van goud, getongd en genageld van keel. Wapenspreuk: „Montes prosperitatem vident”, in gouden latijnsche letters op een lint van azuur.

In dit wapen is de stads gemeente Madioen gesymboliseerd, welke stad geheel beheerscht wordt door den Lawoe en den Willis. De groene schildvoet duidt op de rijstvelden en rietuinen, welke Madioen omringen.

Magelang. Het wapen van deze stads gemeente is als volgt:

In azuur een omgekeerde gaffel van zilver; hieroverheen een ring van goud, waarbinnen een paalsgewijs geplaatste spijker van sabel, de punt vallende in de gaffelopening. Het schild gedekt door een gouden kroon in stoepa-vorm. Schildhouders: twee leeuwen van goud, getongd en genageld van keel. De zilveren gaffel is een symbool voor de drie groote wegen, die in Magelang samenkomen, nl. die naar Scmarang, die naar Jogja en die naar Poerworedjo. De gouden ring stelt de kota voor (Mahagelang = groot ring). Het middelpunt van den ring valt samen met de gaffelplitsing en vormt tevens het midden van het schild. De zwarte spijker, waarvan de punt, in de gaffelopening is gelegen en welke geheel binnen den ring valt, symboliseert den Tidar, den platgekoften berg bij Magelang, die volgens de legende het middelpunt van Java vormt, en waardoor de spijker geslagen zou zijn, waarmede het eiland is vastgelegd. Waar tenslotte Magelang in het middelpunt is gelegen van de overblijfselen uit den ouden Hindoeitijd (Boroboedoe, Mendoet e.d.), is een gouden kroon in stoepa-vorm, versierd met drie dagobs en met lingga's van zwart edelgesteente boven het schild geplaatst.

Makassar. De gemeente Makassar werd bevestigd in het gebruik van het wapen, zooals dit beschreven is in Deel IV, met dien verstande, dat de oorspronkelijke stedenkroon vervangen is, terwijl ook de officieele beschrijving eenigszins werd gewijzigd. Deze luidt thans:

In goud: een geplante, vrucht dragende cocospalm van sinopel. De stam op ongeveer een derde van de hoogte doorstoken met een degen van zilver, Rechinsrechts geplaatst, de punt omhoog. Het schiik gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen. Schildhouders: twee herten in natuurlijke kleur, staando op een tak van een tangkalakboom van sinopel.

Malang. J)e officieel beschrijving van het wapen der stads gemeente Malang luidt:

In azuur een gaande leeuw van goud, getongd en genageld van keel, bonovens een vrij kwartier van zilver en een lotusbloem en stengel van sinopel. Met schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen. Schildhouders twee leeuwen van goud, getongd en genageld van keel. Wapenspreuk: „Malang nominor sursum movcor”, in gouden latijnsche letters op een lint van azuur.

De stad Malang is gelegen in de nabijheid van de plaats Singosari en het is voornamelijk deze naam, die in het wapen is afgebeeld (Singo = leeuw, sari = lotusbloem). Waar voorts Malang „dwars” beteekent, is als wapenspraak gekozen: dwars word ik goeheten, opwaarts stroef ik.

Manado. De gemeente Manado voert het volgende wapen:

In keel een kokospalm van zilver, rustende op een schildvoet van goud. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen.

De havenplaats Manado dankt haar groei en bloei aan de klappercultuur, in verband waar, mede de kokospalm als wapenfiguur werd gekozen.

Medan. J)e stad Medan is het centrum van de DelitanBak en dankt daaraan haar opkomst en haar bloei. Het is dan ook de tabakscultuur, die gesymboliseerd is in het wapen, dat als volgt luidt:

In goud een geplante bloeiende tabakboom van natuurlijke kleur, de bloesems van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen. Schildhouders: twee leeuwen van natuurlijke kleur. Wapenspreuk: „Efflorescens e plantitie” in latijnsche letters van sabel op een lint van zilver.

Modjokerto. Aangezien Modjokerto gelegen is ongeveer op de plaats, waar volgens de overlevering zich vroeger de hoofdstad van het rijk van Modjopait zou hebben bevonden, dat zijn naam zou ontleenen aan den modjoboom, is als stadsbelemmer deze boom gekozen. Het wapen luidt als volgt:

In zilver een vrucht dragende modjoboom in natuurlijke kleur, geplant in een grond van sinopel. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen.

Padang. De gemeente Padang voert sinds 1926 een wapen, waarvan de beschrijving luidt:

Een in vier kwartieren gedeeld wapenschild, bevattende in het linker-bovenkwartier van azuur den Nederlandschen leeuw van goud met tong van keel; in het rechter-bovenkwartier van zilver een koopvaardijsehip; in het linker-onderkwartier op zilveren grond eenige palmen van sinopel tegen berg en rijstveld in natuurlijke kleur; in het rechter-onderkwartier van azuur een karbouwenkop van goud. Het schild wordt gedekt door een Minangkabausch huis met dak van zilver en wand van keel. Als schildhouders fungeren twee klimmende tijgers van goud met tong van keel en nagel van zilver. Op het lint onder het wapenschild komen voor de woorden „Salus populi suprema lex” van goud op ondergrond van keel.

In het wapen is getracht de betrekkingen tusschen hot Moederland en Padang te symboliseren. Het Moederland is weergegeven door den Nederlandschen leeuw, de betrekkingen tusschen hot Moederland en Sumatra's Westkust door het koopvaardijsehip, de cultures ter Sumatra's Westkust door de groep klapperboomen (drie) bij een sawah, terwijl tenslotte de karbouwenkop duidt op den naam van de streek: Minangkabau. Met het oog op dit laatste werd ook, in stede van met een kroon, het schild gedekt met een Minangkabausch huis.

De gemeente Padang is echter nog niet bevestigd in hot gebruik van dit wapen, zoodat het nog niet als officieel kan worden aangemerkt. Zelfs komt het niet waarschijnlijk voor, dat dit wapen oxigewyzigd zal worden goedgekeurd, aangezien daaraan verschillende heraldieke fouten kloven. Zoo is byv., b) het mens de van het wapen bestaande teekening, steeds de vorm gemaakt, dat de begrippen rechts en links zijn verwisseld. In de heraldiek wordt reohts genoemd dat deel van

het wapenschild, dat links is voor den aanschouwer, en omgekeerd.

Palemban-g. De officieele beschrijving van dit wapen luidt:

Gedeeld: 1. in keel een Mercuriusstaf van zilver; 2. golvend doorsneden van zilver en azuur, waarop een zeilend Indisch riviervaartuig in natuurlijke kleur. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paaren. Schildhouders: twee leeuwen van goud, getongd en genageld van keel.

In dit wapen zijn de handel en scheepvaart, welke te Palembang de voornaamste middelen van bestaan vormen, gesymboliseerd.

Pa'oeroean. De beschrijving van het wapen der s'fads gemeente Pasoeroean luidt:

In azuur een burcht van zilver met deur van hetzelfde, verlicht met drie zwarte boogvensters naast elkander, rustende op een golvend gedwarsbalkten schildvoet en vier stukken van sinopel en goud, en een gouden schildhoofd met drie schuinlinks geplaatste siri-bladeren van sinopel. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren twee paaren. Schildhouders; rechts een gouden leeuw, getongd en genageld van keel; links een koningstijger in natuurlijke kleur, getongd van keel.

In dit wapen zijn de oorsprong en het verleden van de stad weergegeven. De naam Pasoeroean toch zou zijn afgeleid van „siri,* en beteekent dan „de plaats, waar de siri groeit". Hierop zinspelen de drie siri-bladeren, terwijl het gouden schildhoofd wijst op het rijke verleden van deze oude handelsstad. In 1707 vestigde de Oost-Indische Compagnie zich op de plaats, waar thans Pasoeroean staat. In dat jaar bouwde De Wilde drie schansen op het strand ter bescherming van de koopvaarders. Hierom is een schans als wapenfiguur gekozen, welke schans rust op een golvend gedwarsbalkten schildvoet, welke een voorstelling is van het strand, waarop de schansen werden gebouwd. De blauwe kleur van het schild is een toespeling op de blauwe luchten. Pasoeroean is een van de minst regenrijke, tevens inest zonnrijke plaatsen op Java. De schildhouders werden tenslotte gekozen als een aanduiding van het Nederlandsche gezag (den leeuw) en het inheemsche element (den tijger), dat dit gezag helpt schragen.

Pekalongan. De officieele beschrijving van het wapen der stadsgemeente Pekalongan luidt als volgt:

In azuur een netwerk van goud, waaroverheen drie zilveren visschen, 2 en 1 rechtopgeplaatst; het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paaren; schildhouders: twee rood getongde en genagelde gouden leeuwen onder het wapen een lint met de spreuk: „Pek-along-an".

De naam Pekalongan schijnt afgeleid te zijn van het Javaansche woord „along", hetgeen beteekent veel, groot, voorspoedig of geluk, doch uitsluitend ten aanzien van de vischvangst met sleepnetten. Pekalongan beteekent dus „Pek-(Pa)-along-an" datis: de plaats (aan de zee-kust), waar men voorspoedige vangst heeft bij het vischen met sleepnetten. Een en ander is in het wapen gesymboliseerd.

tangsiantar. De gemeente Pematangsiantar voert een wapen, waarvan de officieele beschrijving luidt;

In azuur een paliaadeering van goud van zes aaneengesloten, van boven toegespietsde palen, reikende vanuit den schildvoet tot de helft van de schildhoogte; over alles been drie lanssen van zilver met stelen van sabel naast elkander, komende uit den schildvoet. Het schild gedekt door een gouden kroon van drie bladeren en twee paaren. Schildhouders: twee leeuwen van goud, getongd en genageld van keel.

Met het woord „Pematang" wordt aangeduid een „ommuurd en versterkt verblijf van den vorst". Dit symbool van vesting is weergegeven door een omheining van palen. „Marantar" beteekent in het Simeloengoen Bataksch „ten strijde gaan". Van daar het symbool van de weerbaarheid, in het wapen uitgedrukt door de drie lanssen.

Salatiga. Aan het wapen van Salatiga ligt de volgende legende ten grondslag. Er leefde eens te Semarang een invloedrijk man Kjahi Pandan-Aran geheeten, die op zekerden dag, tezamen met zijn echtgenoot te voet op reis ging naar Solo. Zijn vrouw droeg bij zich een kokker van bamboei gevuld met goud en edelgesteente, ondanks het gebod van haar man om, met het oog op de onveiligheid van den weg, geen kostbaarheden mede te nemen. Gaandeweg bleef de vrouw wat achter en toen zij zoo een flin ken afstand hadden afgelegd, traden plotseling drie roovers op Kjahi Pandan-Aran toe. Doze sprak echter: „Doet mij geen kwaad, want ik heb niets bij mij. Begeert gij buit, gaat dan naar die vrouw, die daar in de verte achter mij loopt. Zij heeft een bamboe kokker, gevuld met goud en edelgesteente bij zich. Die moogt gij hebben, doch doodt mijn vrouw niet!" Hierop begaven de drie roovers zich naar de vrouw en eischten den kokker op. Zij openden dien en zagen al het goud en edelgesteente. Door begeerte bevangen wierpen zij zich op elkaar teneinde ieder voor zich den buit alleen te verkrijgen en in hun woede doodden zij elkaar. Kjahi Pandan-Aran, die uit do verte het einde van den strijd gezien had, begaf zich naar zijn vrouw en sprak: „Voorwaar, het was voorbestemd, dat hier de disa „Salah-tiga" zal zijn, want door de slechtheid van deze drie roover« is alles verkeerd afgelopen". En hij stapte drie steenen, den eenen op den anderen, op elkaar, welke stapel „Watoe-toempoek" geheeten, thans nog op een afstand van 1,5 km van Salatiga, op den weg naar Bringin, is gelegd.

De beschrijving van het naar aanleiding van deze legende vaastgestelde wapen luidt:

Een gedeeld schild van azuur en sinopel, bedekt met een paal van zilver en een schildhoofd van goud, waarop in het midden drie zeshoeken van sabel 1 : 2. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paaren.

In dit wapen zijn dus drie legendarische steenen opgenomen; het blauwe veld stelt voorts de reede van Semarang voor, terwijl het groene veld het achterland, de bergen, uitbeelden.

Semarang. (Vgl. voor den oorsprong van het Semarangsche wapen DI. IV). De officieele beschrijving luidt:

In azuur een staande maagd van zilver, het hoofd omkransd met eiken lauwerbladeren van sinopel, de rechterarm enigszins achterwaarts uitgestrekt en de hand rustende op den kop van een achter haar liggenden leeuw van goud, die met zijn rechtersvoet een bundel van negen*

tien pijlen van zilver vasthoudt; do linkerarm eveneens eenigszins uitgestrekt en de hand steunende op een anker van zilver met een tros van hetzelfde. Het schild gedekt met eene steden-kroon.

Soekaboemi. De plaats Soekaboemi — deze naam werd in 1815 aan het land Tjicolle gegeven — ligt temidden van de thee- en rijstcultures en het zijn dan ook deze beide cultures, die gesym- boliseerd zijn in het gemeentelijk wapen, waar- van de beschrijving luidt als volgt:

Gedeeld: I. in azuur een padi-aar van goud; II. in zilver een tak van een theeplantin natuur- lijke kleur. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paaren. Schild- houders: twee leeuwen van goud, getongd en genageld van keel.

Soerabaja. Aan het wapen van Soerabaja ligt de legende ten grondslag van den geweldigen strijd, die tusschen den haai (soer&) en den kro- kodil (baji) werd gevoerd om de heerschappij over de zoute en de zoete wateren. Deze strijd vond zijn hoogtepunt in een gevecht, dat aan den mond van de kali Brantas werd geleverd in de nabijheid van een brug. Water en brug werden rood ge- kleurd door het bloed van de strijdende dieren en de brug heet sindsdien nog steeds de „Roode brug“. Ter herinnering aan dezen strijd werd aan de aldaar gelegen stad de naam gegeven van „Soeribaja“. De haai en de krokodil zijn beide in het gemeentelyk wapen gesymboliseerd, ter- wijl ook in de wapenspreuk deze symbolen wor- den teruggevonden. Deze spreuk kan worden vertaald als: „Dapper in den strijd“. De offici- eele beschrijving luidt:

In azuur een zwemmende haai van zilver, de kop omlaag en de staart opgebogen, waaronder een zwemmende omgewende krokodil, de kop naar boven gericht en de staart opgebogen. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paaren. Schildhouders: twee leeuwen van goud, getongd en genageld van keel. Wapenspreuk: „Soeri-ing-bijA.“, in gouden latynsche letters op een lint van azuur.

Tegal. De stad Tegal was reeds ten tijde van do Oost-Indische Compagnie een bloeiende plaats, die in het werk van Valentijn genoemd wordt: „een van de groote strandsteden, in welke acht- duizend huisgezinnen zijn“. Ter herinnering aan dezen V.O.C.-tijd word voor het gemeentelijk wapen een Oost-Indiï-vaarder gekozen, waarvan de teekening ontleend in aan een oude prent van P. Bast uit het jaar 1599.

Het wapen wordt als volgt beachreven:

In azuur een zilende Oost-Indie-vaarder van goud met twee Nederlandsche vlaggen in top, rustendo op een zee van zilver, met blauwe golf- schaduwen, waaruit rechts een strand van goud oprijst, uitgaande van don schildrand, waarop een palm boom van sinopl. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paaren. Schildhouders: twee leuouwen van goud, getongd en genageld van keel. Wapenspreuk: „Hou-zc.“, in zwarto latynsche letters op een blauw lint.

B. PROVINCIËS.

West-Java. Van do provincies voert alleen de provincio West-Java een wapen, waarvan do beschrijving luidt als volgt:

Gedeeld: in azuur een Mercuriueetaf van goud; in goud drie padi-aren van sinopel na&st elkan-

der, waarvan do uiterste afgewend. Het schild gedekt met een gouden vijfbladerigen kroon. Schildhouders: rechts een gouden leeuw, getongd en genageld van keel; links een zilveren banting met hoorns en hoeven van goud.

De gouden Mercuriusstaf duidt op de welvaart in de provincie als gevolg van den handel, terwijl de groene padi-aren op de vruchtbaarheid, in hoofdzaak door den rijstbouw, wijzen.

C. REGENTSCHAPPEN.

Garoet. De beschrijving van het regentschaps- wapen luidt als volgt:

In azuur een gouden kris in de scheede, het gevest naar boven, omgeven door een krans van de garoet in goud. Het schild gedekt door een gouden kroon van drie bladeren en twee paaren. Schildhouders: twee leeuwen van goud, getongd en genageld van keel. Wapenspreuk: „Opes regum corda subditorum“ in latynsche letters op een lint van azuur.

De gouden kris is het symbool van de eenheid van dienaar en heer, terwijl voorts de garoet- takken duiden op den naam van het regentschap. Ook de wapenspreuk duidt op de eenheid, welke er tusschen het regentengezag en de onderdanen behoort te bestaan.

Pandiglang. Aan het wapen van Pandiglang ligt de legende ten grondslag van de drie kanonen, welke als losprijs werden betaald voor de prinses Tandoeran-gagang, een aan den boepati van Djakatra, 66n aan den sultan van Bantam en 6en aan den soesoehoenan van Mataram. Het volksgeloof wil, dat het kanon, dat aan den Sultan van Bantam is aangeboden, van het mannelijk geslacht is, terwijl dat, hetwelk aan den soesoehoenan van Mataram werd geschonken, van de vrouwelijke kinno is. Het mannelijke kanon voelde zich steeds aangetrokken tot het vrouwe- lijke, met het gevolg, dat het zich steeds begaf naar Mataram. Dit begon echter den Sultan van Bantam te vervelen en om te beletten, dat zijn kanon steeds op reis ging, liet hij door een smid een sterken ring vervaardigen, waaraan het kanon werd vastgeklonken. Deze smid woonde aan den voet van den Goenoeng-Karang en sindsdien werd de plaats, waar zijn woonplaats was, ge- noemd „Pandaj-gelang“. (pandaj = blaasbalg en gelang = ring), welko naam later verbasterd is tot Pandiglang. Blaasbalg en ring zijn beide ge- symboliseerd in het wapen, waarvan de beschrij- ving luidt als volgt:

Doorsneden in sinopel; beneden: een inlan- sche blaasbalg van goud, tusschen do pypen waarvan aan den voet een vlam van natuurlyke kleur; boven: een ring, eveneens van goud, waar- door een rijpe padiplant van zilver is gestoken. Het schild gedekt met een vijfbladerige kroon van goud. Schildhouders: twee leeuwen van goud getongd en genageld van keel. Wapenspreuk: „Repeh rapih gemah hardja“ in latynsche letters van sabel op een lint van goud.

Do rijpe padiplant duidt op do welvaart van het regentschap, waarvan de bevolking grootendeels op de rijstcultuur is aangewezen. Ook de wapen- spreuk, welke kan worden vertaald als: „Een samenleving, waar rust, orde en eeuzegezindheid heerscht, stemt tot innerlijken vrede en leidt tot stoffelijke welvaart“ houdt verband met den toestand in het regentschap.

Tjandjoer. De beschrijving v&n het Tjian- djoersche wapen luidt als volgr:

Linke geschuind: 1. in azuur een zilveren blauw-geschaduwde zee, waarboven uitsteekt de kop van een zwemmenden neushoorn van zilver, het oog van keel; 2. in goud een berg van sinopel, in den vorm van een afgeknotten kegel. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren. Schildhouders: twee aanzijnde koningstijgers in natuurlijke kleur. Wapenspreuk: „Loh Djinawi” in latijnsche letters van sabel op een zilveren lint.

De badende witte rhinoceros duidt het syn-bool aan van de hoofdplaats Tjandjoer. Volgens de overlevering toch is op raad van den eersten boepati (Dalem Tjikoendoel) Tjandjoer gesticht op de plek, waar een witte neushoorn placht te baden. Voorts is de Gede, als voornaamste berg van het regentschap, in het wapen opgenomen, terwijl de wapenspreuk kan worden vertaald als: „Langs ordelijken weg tot bloei gerakend”.

D. LOCALE RESSORTEN.

Ressort Minahasa. Aan het ressort Minahasa werd toestemming verleend tot het voeren van de volgende wapen:

In zilver een aanzijnde uil met ontplooid vlucht, in zijn klauwen houdende twee takjes van de tawaangplant, ieder met acht bladeren, zoomede zes speren, waaiervormig geplaatst met de punten benedenwaarts gericht, alles in natuurlijke kleur. Een lint van goud met de wapenspreuk „Fides pacta”.

De uil (kembalean) is volgens Minahasasche overlevering de vogel, die „Empoeng Wangkoe” (de Groote Geest) aan den mensch („dotoe Ma-marimbing”) heeft geschonken om gedurende den nacht over de menschen te waken en hen door zijn roep te waarschuwen voor slechte zaken en mededeeling te doen van de goede dingen, die komen zullen. De tawaangplant werd vroeger door de heidensche priesters bij al hun ceremonien gebruikt en wordt nog beschouwd als wettig grensteeken bij de afpaling van gronden. Elk takje heeft acht bladeren, die tezamen de zestien kiesdistricten vormen, waarin de Minahasa is verdeeld, terwijl ten slotte de zes speren voorstele. Jen de zes bestuursdistricten van de Minahasa. / A 卍 **BERRETTY (DOMINIQUE WILLEM)**, geboren 'te Jogjakarta jip 20 November 1890, overleden bij ^de ramp met het vliegtuig „Uiver” op reis naar India op 21 December 1934. Zijn vader hield daar een school voor kinderen uit de families der Zelfbestuurders in de Vorstenlanden.

Trad na zijn schoolopleiding in dienst van de Gouvernements P.T.T. Begaf zich vervolgens in de journalistiek en was o.m. redacteur bij de „Java-Bode”. Ondemans als jong journalist reizen, o.a. naar Japan. Onderscheidde zich reeds op jeugdigen leeftijd door zijn snelle en vakkundige berichtgeving. Hij was de oprichter van de N.V. Algemeen Nieuws- en Telegraafgenootschap „Aneta”. (Zie aldaar). Begin 1931 werd het agentschap te *Grahvenha'e omgezet in eene naamlooze vennootschapfde N.V. Aneta-Holland), waarvan de aandeelhouders aanvanke-lijk waren Berretty zelf alsmede de firmanten van de Persbureaux Vaz Dias en Ned. Correspondentiebureau voor Dagbladen. Sindsdien zijn de belangen van Berretty in deze Hollandsche vennootschap in andere handen overgegaan. Door het energieke werk van Berretty is het mogelijk gebleken een seindienst op te bouwen, die Binds 17 jaren een breede stroom van voorlichting en godahten heeft gedragon tueschen

Nederland en de overzeesche gewesten. Hij heeft steeds getracht in het belang van don opbouw en uitbreiding van deze zeer uitvoerige seindiensten het cooperatief verband tusschen de dagbladen in Nederlandsch-Indie te bevorderen en te doen handhaven. Hij vereenigde in zijn persoonlijkheid alle capaciteiten om deze dikwijls moeilijk te bewerkstelligen eenheid te bewaren en heeft voor dit nationale werk steeds de medewerking en steun van de Nederlandsch-Indische Regeering genoten. Ook bij de buitenlandsche persagentschappen met welke Aneta samenwerkt, genot Berretty als expert en grondig kenner van de pers en de persbelangen in het geheele Verre Oosten een zeer hoog aanzien. De waardeering, die Berretty in binnen- en buitenland genoot, vond uitdrukking in de vele onderscheidingen, die hem werden verleend./

RANTAOUBINOANG. (Aanv. DI. III)Zeen' deel van het landschap Kepenoehan, onderafdeeling Rokan, grenzende aan de onderafdeeling Bagan-Siapiapi. De hoofdplaats van deze landstreek, ook Rantaubinoang genaamd, ligt vlak bij de grens met de onderafdeeling Bagan-Siapiapi; daar zetelt een der voornaamste soekoe-hoofden van het landschap Kepenoehan. Rantaubinoang is overigens van weinig belang en behoort tot de kleinere langs de Rokan-kanalen gelegen kampongna. In het regenarmc jaarge-tijde is de Rokan-kanalen slechts tot hier voor motorbootjes bevaarbaar; bij langdurige droogte komen deze bootjes zelfs niet zoover, doch slechts tot Si Arang-Arang, stroomafwaarts gelegen.

SIBAJANG, (Aanv. DI. III). De voornaamste middelen van bestaan in het stroomgebied van deze rivier in het gouvernement Oostkust van Sumatra zijn naast ladangbouw, het zoeken van boschproducten, i.c. damar, voornamelijk in Batoe Sanggan en Loedai, en gambierteelt in Loedai. Allerwegen worden uitgestrekte inland-sche rurbertuinen aangetroffen, met die opbrengst waarvan de bevolking zich tegen het oogsttekort van haar ladangen tracht te dekken. De voornaamste plaats aan de Sibajang is Koontoe, dat door een 15 km. langen landschapHvvcg met den asweg PakanBaroe -Taloek ter hoogte van Li pat Kain (zie PAKAN BAROE en KA.MPABKIRI) verbonden is

ANGKALAN (Aanv. 11). D. Een der vicar regentschappen van de residentie Madocra, provincie Oost Java, sinds 1928 een a ton omgebicdsdeel (Ind. Stb. 1928 no. 324). Administratief is het regentschap onderverdeeld in vijf districten, Bangkalan, Kwariang, Blega, Arabosja en Sapoelec, waaronder in totaal ressorteeren 18 onderdistricten met 282 desa's (de Madocreesche dsa bestaat als regel uit een complex van nederzettingen). Het aantal inwoners bedroeg in 1930 dus 386,6 per km². 502854 inheenschen en 2036 Vreemde Oosterlingen. Ter industrialie van den snellen bevolkingsaanwas is vermeld, dat volgens de volkstelling van 1920 de inlandsche bevolking 422982 zielen telde. De oppervlakte van dit regentschap bedraagt 1.306,82 km², de gemiddelde bevolkingsdichtheid in 1930 dus 386,6 per km². De veestapel telde in 1932 193.341 stuks zoodat in verhouding tot de uitgestrektheid van het grondgebied de veedichtheid hier betrekkelijk groot is, grooter dan in de residentie Soemenep en Sampang van dezelfde residentie.

De uitvoer van veehuiden en vucjttcc, voor

namelijk naa-r Soerabaja, is belangrijk. Het regentschap wordt doorkruist door den grooten verkeersweg van Soerabaja—Kamal—Bangkalan—B16ga en verder naar Sampang—Pamekas&n en Soemenep. De verbinding Soerabaja—Kamal wordt onderhouden door een regelmatig stoompontdienst van de N.V. Madoera Stoomtram Mij. Laatsgenoemde maatschappij onderhoudt ook een autobusverbinding en een atoomtramverbinding over het geheele eiland naar Soemenep. Te Kamal bevinden zich de voornaamste werkplaatsen van deze maatschappij. In de buurt van Kamal, nabij Soekolilo, bevindt zich een uitgebreid, doch thans verlaten quarantainestation, daar gebouwd in den tijd, toen cholera-epidemieën nog op Java en Madoera heerschten. Te Batoporong (niet ver van Kamal en Kwan jar) bevinden zich de pyrotechnische werkplaatsen van de Koninklijke Marine.

BANGKALAN (Aanv. DJ . I). District van het gelijknamige regentschap, residentie Madoera, provincie Oost-Java Verdeeld in vier onderdistricten, namelijk Bangkalan, Sojah, Bocrneh en Kamal, met 48 disa's. Het aantal inwoners bedroeg in 1930 286 Europeanen, 99390 inheemschen en 1.411 Vreemde Oosterlingen. Te Sojah is een Gouvernements proeftuin aangelegd voor de vruchteelt.

BANGKALAN (Aanv. DLI). Hoofdplaats van de V gelijknamige regentschap, is gelegen aan de gelijknamige rivier, welke betrokken is in een stelsel van irrigatiewerken rondom deze stad. Ter plaatse zijn gevestigd de regent en de asiant-resident van Bangkalan, de wedono en voorts een Gouvernements Indisch arts, belast met de leiding van het Gouvernements ziekenhuis. Er bevinden zich een landraad en een landgerecht. Bangkalan is de zetel van den regent-ach afspraak van dil autonome gebiedsdeel.

De gezondheidstoestand ter plaatse is niet bijzonder goed te noemen. Er heeracht veel malaria^ doch men hoopt daarin verbetering te brengen door de gedeceltelijk reeds uitgevoerde irrigatiewerken in de naaste ongeving.

AROSBAJA (Aanv. DI. I). Een der vijf districten van het regentchap Bangkalan, residentie Madoera. Er zijn drie onderdistricten, Arosbaja, Geger en Boelokoagoeng, met 53 dbsa's. Het aantal inwoners van (lit district bedroeg in 1930 6 Europeans] . 90663 inheemschen en 138 Vreemde Oosterlingen. De hoofdplaats van dit district draagt eveneens den naam Arosbaja on is ge-/legen aan den verkeersweg langs de noordkust op ± 15 km afstand ton N. van Bangkalan.

ASTA (Aanv. DI. I). Vorstelijke bcgraafplaats nabij Soemenep, residentie Madoera. Djaga asta zijn de met het onderhoud van de graven belaste lieden, die als belooning voor hun moeitoe de beschikking krijgen over een perceel landrentevrije grond, waftrvui de opbrengst hun ten goede koint. Jlet bezitsrecht op deze, men zou kunnen zeggen, perdikangronden berust echter niet bij do occupanten. Als rcel gaat de grond wcl over van vader op zoon, doch ingeval een djaga asta zijn verplichtingen niet nakom, kan de beschikking over den grond hem ontnomen worden. Het bezitsrecht berust dus feitelijk bij do asta als afzonderlyko stichting, waarvan do regent van Soemenep thans als hot hoofd is te beschouwen. De djaga asta-grondon liggeu over verscheidene

ddsa*8 verspreid, welke dbsa's overigens g66n per-dikan-ddsa's zijn.

BALEGA (BL᠘GA) (Aanv. DI. I). E6n van de vijf districten van het regentschap Bangkalan, residentie Madoera, provincie Oost-Java onder- verdeeld in vier onderdistricten, Balega, Modoeng, Konang en Galis, met 70 dAsa's. Het aantal inwoners van dit district bedroeg in 1930 14 Oostereanen 122.571 inheemschen en 114 Vreemde Oosterlingen. In 1932 is de N. V. Ned. Koi. Petr. Mij. met boringen naar olielagen in den bodem begonnen, welke in 1933 wer-den voortgezet, doch zonder resultaat. Einde 1933 is dit bedrijf weder gestopt.

De eveneens Balega geheeten districtshoofd* plaats is gelegen aan een rivier, die denzelfden naam draagt, en aan den doorgaanden weg van Bangkalan via Sampang en Pamekasan naar Soemenep en is met genoemde plaatsen verbon- den door autobusverkeer en de Madoera Stoom- tram.

BARATDAJA (Aanv. DI. I). Een van de zeven districten van het regentschap Soemenep, residentie Madoera, provincie Oost-Java, verdeeld in vier onderdistricten, Baratdaja, Amboenten, Roebaroo en Pasongsongan, met 51 dAsa's. De standplaats van het districtshoofd is Amboenten (zie aldaar). In 1930 bedroeg het aantal inwoners 103.382 inheemschen, 49 Chineezen en 74 Ara- bieren.

BARATLAEOT (Aanv. DI. I). E6n van de zeven districten van het regentschap Soemenep, residentie Madoera, provincie Oost-Java, verdeeld in drie onderdistricten, namelijk Goeloeok-Goe- loek, Pragaan en Ganding, met 40 dAsa's; zielen- tal 87.281. De standplaats van het districtshoofd is Goeloeok-Goeloeok. De bevolking van dit district houdt zich veel bezig met de tabakscultuur, zij het ook dat mais het voornaamste landbouwpro- duct is voor de eigen voeding."

BOENDER (Aanv. DI. I). Een van de acht districten, waaruit het regentschap Pamekasan, residentie Madoera, provincie Oost-Java, bestaat. Er zijn drie onderdistricten, namelijk Galis, Larangan en Pademawoe met 50 ddsas*; zielen- tal in 1930 78.682 inheemschen, 29 Europeanen, 97 Chineezen en 9 Arabieren. De standplaats van het districtshoofd is Galis. In dit district, ten Z.O. en O. van de plaats Pamekasan aan de zee- kust, zijn do bevoTkingszoutlanden Mangoenanen Thipak gelegen."/

BRANTA (Aanv. DI. I). Visschers- en haven- ddsa (voor prauwen), gelegen aan den grooten weg en de stoomtranilijn aan de zuidkust van Ma- doera cn op een afstand van ongeveer 7 km ten Z.W. van do afcdelingshoofdplaats Pamekasan, residentie Madoera, provincie Oost-Java. Het is de havenplaats van een groot deel van het regentschap Pamekasan. Ook de hoofdplaats Pamekasan betreft een gedeelte van haar ingevoerde goe- deren over zee via deze kustdsla/

GAJAM (Aanv. DI. I). Hoofdplaats van het< district Sapodi, een der beide eilanddistricten van het regentschap Soemenep, residentie Madoera, provincie Oost Java. Do ddsa Gajam ligt aan do zuidkant van het eiland Sapodi (ten O. van Madoera) on hceft een bruikbare reede. Er heeft veeuitvoer plaats. De bevolking houdt zich bezig met visohberoiding, waarvan het pr- duct grootendeels naar Bali wordt uitgevoerci-

GILI GENTENG, GILI JANG en GIU RADJA // 5

(Aanv. DL I). Brie kleine eilandjes behoorende tot het regentschap Soemenep, ixsidentie Ma- doera, provincie Oost Java. Gili Genteng en Gili- Radja, ressorteerende onder het district Timoer- laet, vormen tot voor kort een afzonderlijk on- derdistrict. Tandoeng genaamd^dat nu bij het onderdistrict Bloeto is gevoegd;

• **KALIANGET** (Aanv. DI. II). Havenplaats van "Soemenep, oostelijk eindpunt van de Madoera Stoomtram en van de doorgaande autobusverbinding derzelfde maatschappij van Kamal via Bangkalan—Sampang—Pamekasan en Soeme- nep. Dezelfde maatschappij onderhoudt ook een geregelde scheepvaartverbinding van Kalianget naar Panaroekan (residentie Besoeki) en terug. De plaats is gelegen in het onderdistrict Kalianget, district en regentschap Soemenep, residentie Madoera, tevens standplaats van den ass. we- dono, verbonden met de hoofdplaats Soemenep door een ± 12 km langen weg. Deze haven dient niet alleen voor den afvoer van bevolkingspro- ducten, doch is tevens het voornaamste centrum van den zoutaanmaak en den dienst van fabriek- matige bewerking en verpakking der Zoutregie, terwijl zij als zoodanig tevens het centrum vormt van het O.J.Z. (Oost-Java-Zeevervoer), de eigen scheepvaartorganisatie van de Zoutregie. In de naaste omgeving zijn drie grootte zoutlanden gelegen, namelijk het bevolkingszoutland Soemenep en de Gouvernements zoutlanden Nema- kor-West en Gresik poeth, van welke het product tot zoutbriketten wordt verwerkt in de bri- kettenfabriek van Kalianget. Te Krampon, re- gentschap Sampang, is een tweede, doch veel kleiner centrum van den zoutaanmaak gelegen, waar eveneens een brikettenfabriek bestaat. Te Kalianget is het gewestelijk vaartug gestation- neerd, dat een regelmatig dienst onderhoudt met den Kangean- en Sapodiarchipel en met Banjoewangi. Voorts wordt de plaats regelmatig door de K.P.M. aangedaan. Er is een goede reede en er is voorts havengelegenheid voor kleinere schepen.. Het onderdistrict Kalianget telt 20 dsa's en een bevolking van 48648 zielen/ • **KAMAL** (Aanv. DL II). Hav^nplaats, gelegen "aait de zuidwestpunt van het eiland Madoera, hoofdplaats van het onderdistrict Kamal, district en regentschap Bangkalan, residentie Ma- doera, provincie Oost Java. Het is het beginpunt van de autobusverbinding van de Madoera Stoomtram Maatschappij via Bangkalan—Sam- pang—Pamekasan—oenienep—Kalianget met een zijlijn van Kamal naar Kwan jar aan de zuid- kust, en voorts van de doorgaande stoomtram- lijn van dezelfde maatschappij via Kwanjar, B16ga naar Sampang—Pamekasan—Soemenep en Kalianget. Bangkalan is op deze stoomtram- verbinding aangesloten door een zijlijn van Kamal via Bangkalan—Tanah m6rah naar Kwan- jar. Met de etoombootverbinding van de Madoera Stoomtram Mij, tusschen Kamal en Soerabaja worden ook auto's overgezet. Behalve de stoom- bootsteiger der M.S. Mij, bevindt zich te Kamal een Gouvernements landingspier, annex een vee- inlaadbrug ter vergemakkelijking van het vee- transport naar Soerabaja. Kamal is de belang- rijkste uitvoerplaats van vee en huiden op Madoera. Ter plaatse bevinden zich het hoofdkan- toor en de voornaamste werkplaatsen der M.S.

My :voorts is de Pyrotechnische werkplaatB der Marine daar in de buurt gelegen, in verband

waarmede er verscheidene Europeanen in de naaste omgeving wonen.

• **KANGEAN-ARCHIPEL** (Aanv. DI. II). Vormt administratief het district Kangean, regentschap Soemenep, residentie Madoera der provincie Oost- Java en is verdeeld in twee onderdistricten, het westelijk deel van den archipel, waarover de wedono tevens rechtstreeks bestuur voert en het oostelijk deel onder den assistent-wedono van Sapeken. Het district telt 37 desa's. Het aantal inheemsche inwoners bedroeg bij de volkstelling in 1930 40545 zielen, dat der Europeanen 8 en dat der Vreemde Oosterlingen 20G. Te Pabdan, pen handels- een visschersdssa aan de noordkust, bevindt zich een vischinzoutingsloods. De export van visch richt zich hoofdzakelijk naar Bali, doch ondervindt den invloed van de crisis zeer sterk. De bouwvelden op Kangean Jiggen veel ver van de dds's verwijderd. Men bouwt daarom tydelijke tweede woningen, die tweemaal's jaars door het geheele gezin worden betrokken voor zoolang dit noodig is, namelijk tijdens het plan- ten en gedurende het oogsten van het rijstgewas. Op deze wijze ontstaat als het ware een tijdelijke tweede kampeong, waar de bevolking zich perio- diek ophoudt. Anders dan op het eiland Madoera, is hier de padi het voornaamste landbouwgewas. Op Madoera zijn mais en cassave de belangrijkste gewassen. Naast den landbouwmoeten als voorna- me bronnen van inkomsten genoemd worden de klappercultuur (copra uitvoer), visch vangsten vee- teelt. Op het hoofdeiland Kangean zijn uitgestrek- te Gouvernementsdjabossen, op het beheer waarvan toezicht wordt uitgeoefend door een te Ardjasa gevestigdenhoofdopziener van het Bosch- wezen. Deze bosschen vallen in het ressort van den houtvester te Modjokerto. De Kangeanarchi- pel bezit een behalgrijke pluimveeteelt, echter vrijwel uitsluitend voor eigen gebruik. Een van de voornaamste redenen van den gunstigen stand der pluimveeteelt is gelegen in het feit, dat do vogelpest, welke regelmatig in Oost-Juva rond- waart, deze eilanden nog niet heeft aangetaKt. Op het op 66n na grootste eiland Sepajidjang, dat geheel met bosch is begroeid, treft men een groot aantal herten aan.

• **SOEMENEP** (Aanv. DI. IV). Het incesst ooste- / < lijke regentschap van de yesidentie Madoera, oin- 7 vat zeven districten, pamelijk Baratdaja, Ti- moerdaja, Baratlaet, Timoerlaet, Soemenep, Sapodi en Kang6an. De laatste beide gebieds- deelen behooren tot de eilanden gelegen ten Oos- ten van het hoofdeiland Madoera. Met regent- schap heeft een oppervlakte van 2.134,61 km² en een bevolking van 630.704 zielen. De bevolkings- dichtheid is er dus kleiner dan in de beide anderc regentschappen van Madoera. De bodem is er echter ook schraler en het klimaat droger.

In het regentschap Soemenep bevinden zich twee Gouvernements zoutlanden, genaamd Nem- bakor West en Gresik Poeth en een bevolkings- zoutland genaamd Soemenep. Het verschil)noet gezocht worden in de eigendomsrechten op don grond. Op een bevolkingszoutland is de inheem- sche zoutmaker eigenaar van den grond, al richt hij zijn bedrijf in naar de aanwijzingen van don technischen dienst. Op een Gouvernementszout- land wordt het geheele bedrijf in handen geno- men door den Dienst van de zQutwinning. In verband met de belangryk grootere productie dan de consumptie in geheel Ned. Indie bedraagt,

groeiden de voorraden zoo sterk aan, dat noodzakelijkerwijs tot een beperking in de productie moest worden overgegaan om ten slotte zelfs tot een areaalsinkrimping van de bevolkingszout-landen, terwijl de Gouvernementszoutlanden bij- na geheel stil werden gelegd.

Ter hoofdplaats Soemenep zijn gevestigd de regent, de assistent-resident en het districtshoofd van Soemenep.

SOEMENEP (Aanv. DI. IV). District van het gelijknamige regentschap, residentie Madoera. Omvat thans drie onderdistricten met 50 dds'a's en een bevolking van rond 100.000 zielen. Ter gelijknamige hoofdplaats zijn verscheidene Europeanen gevestigd.¹⁷

5: i. ; TIMORDAJA (TIMOER DAJA) (Aanv. DI. IV). Een der zeven districten van het regentschap Soemenep, residentie Madoera, gelegen aan de uiterste oostpunt van het eiland Madoera. Het bestaat uit vier onderdistricten met 62 d'sa's en een bevolking van rond 128.000 zielen.

De standplaats van den wedono heet Batangbatang. De bodem in dit district is vrij schraal; de hoofdmiddelen van bestaan zijn veeteelt, vischvangst en handelavaar naast den landbouw, welke weinig gunstige resultaten afwerpt. (Timor-daja beteekent noord-oost).

TIMORLAOET (TIMOERLAOET) (Aanv. DI. IV). Een der zeven districten van het regentschap Soemenep, residentie Madoera, gelegen vlak ten Westen van de hoofdplaats. Het bestaat uit 3 onderdistricten met 62 d'sa's en een bevolking van 105.468 zielen. De standplaats van het districtshoofd is Bloeto, eigenlijk de dds'a Boengboengan.

SÉPEKEN (SAPEKEN) (Aanv. DI. III). On-derdistrict deel uitmakende van het district en de eilandengroep Kangan, regentschap Soemenep, residentie Madoera. Het eigenlijke eilandje Sapeken is slechts zeer klein en geheel bebouwd. Het is nog een vrij druk handelsplaatje, vanwaar de vrouwen vertrekken tot aan Singapore in het Westen en do zuidelijke Molukken in het Oosten. Er wonen verscheidene groothandelaren en eigenaren van klappertuinen op de omringende eilanden. Het eilandje ligt vlak bij de oostpunt van het grotere eiland Paliat.

SAPOEDI ARCHIPEL (Aanv. DI. III). De Sa-poediarchipel vormt in zijn geheel het district Sapoe di, regentschap Soemenep, residentie Madoera. Het district, dat twee onderdistricten telt, heeft een zielental van rond 61.500.

MANDING (Aanv. 1)1. II). Voormalig district van het regentschap Soemenep, residentie Madoera. In 1934 word dit district opgehouden; thans bestaat er nog slechts een onderdistrict Manding. De standplaats van het onderdistrictshoofd heet Mandinglaok (laet = zuiden), en ligt op ± 10 km ten noorden van Soemenep.

PABEAN (Aanv. DI. III). Visschersd'ssa aan de noordkust van het eiland Kang6an, district Kangan, regentschap Soemenep, residentie Madoera. De plaats ligt dicht bij de districtshoofd-plaats Ardjasa. Er is een vischinzoutingsloods van den provincialen zoutverkoopdienst.

SAMPANG (Aanv. DI. III). Voormalig regentschap van de residentie Madoera, provincie Oost-Java, waarvan het gebied met ingang van 1 Januari 1934 werd gevoegd bij het regentschap Pamekasan. Ter hoofdplaats is thans nog slechts

een districtshoofd gevestigd. Voor het overige zie PAMEKASAN (regentschap).

SAMPANG (Aanv. DI. III). District van het regentschap Pamekasan, residentie Madoera, verdeeld in drie onderdistricten met 51 dds'a's en een zielental van rond 123.000.

SAMPANG (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het gelijknamige district, regentschap Pamekasan, residentie Madoera. Een der vier belang-rijkste plaatsen op het eiland Madoera. Er zijn enkele Europeanen en vele Chineesche en Arabische handelaren gevestigd; tevens is het een pasacentrum. Er bevindt zich een detachement veldpolitie, Sampang is gelegen aan de Madoera stoomtramlijn en aan den doprgaanden weg langs de zuidkust van Madoera/

PAMEKASAN (Aanv. DI. III). Regentschap van de residentie Madoera, provincie Oost-Java, sedert 1 Januari 1934 bestaande uit 8 districten en 375 dds'a's, met een totaal oppervlakte van 2.029,97 km² en een bevolking van totaal 826.706 zielen. De namen der districten zijn Pamekasan, Boender, Pegantenan, Waroe, Sampang, Tor-djoen, Kedoengdoeng en Ketapang.

De middenmoot van het regentschap, bestaande uit de districten Pegantenan en Kedoeng-doeng, vormt de waterscheiding tusschen de beide kustvlakten aan de noord- en aan de zuidkust, waarvan de laatste verreweg het grootst is. Langs beide kusten loopt een doorgaande verkeersweg van West naar Oost. Voorts zijn er twee goede noord-zuidverbindingen van Pamekasan via Pakong naar Waroe en van Sampang via Kedoengdoeng en Robatal naar Ketapang. Nog een derde berijdbare noord-zuidweg voert van Ombdn via Karangpenang naar Tamberoe.

In de zuidelijke kustvlakte bevinden zich de beide bevolkingszoutlanden Pamekasan en Sampang, terwijl in de buurt van het laatste te Krampon zich een briketteeringsfabriek bevindt van den Dienst van de Zoutwinning.

PAMEKASAN (Aanv. DI. III). District van het gelijknamige regentschap, residentie Madoera, provincie Oost-Java, telt 3 onderdistricten met 62 d'sa's; het aantal inwoners bedraagt rond 75.000.

PAMEKASAN (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van de residentie Madoera en dus standplaats van den resident, regent, assistent-resident en den wedono. Er bevindt zich een provinciaal ziekenhuis, onder leiding van een Gouvernements-arts.

PASOAN (Aanv. DI. III). Handels- en visschersd'ssa op de noordkust van het eiland Madoera, regentschap Pamekasan, district Waroe, gelegen aan den doorgaanden weg langs de noordkust van het eiland. Te Pasdan bevinden zich vischinzoutingsloodsen en een polikliniek.

PEGANTENAN (Aanv. DI. III). Een der acht districten van het regentschap Pamekasan, residentie Madoera, bestaande uit 3 onderdistricten met 44 d'sa's. Het telde in 1930 in totaal 104.190 zielen. De gelijknamige hoofdplaats is de standplaats van het districtshoofd. Aldaar bevindt zich een regentschapspasangrahau.

KEDOENGOENG (Aanv. DI. II). Een der acht districten van het regentschap Pamekasan, residentie Aladaorii. Het heeft drie onderdistricten, Tambelangon, Kedoengdoeng en Robatal, met 44 d'sa's. De bevolking telt 123.131 inheem-schen; verder wonen er 2 Europeanen en 27

Vreemde Oosterlingen. De hoofdplaats van het district draagt eveneens den naam Kedoeng-doeng en is gelegen aan de doorgaande wegverbinding (provincialen weg) van Sampang met de noordkust met Ketapang. Het district Kedoeng-doeng vormt de middenmoot van het regentschap Sampang en bestaat grotendeels uit geacciden-teerd terrein. De Algemeene Exploratie Mij heeft in deze streken naar olie geboord, doch zonder succes. De afstand Kedoengdoeng—Sampang bedraagt ongeveer 15 km./

3/ **KETAPANG** (Aanv.*!) II. E6n der acht districten van het regentschap Pamekasan, residentie Madoera, gelegen aan de noordkust. Er zijn drie onderdistricten, Ketapang, Banjoeat en Sokobana, met 46 döras's. De bevolking telt 143.308 inheemschen en 194 Vreemde oosterlingen.

.-c: **KRAMPON** (Aanv. DI. II). Centrum van het bevolkingszoutland Sampang, gelegen in het district Tordjoen, van het regentschap Pamekasan. Krampon heeft een brikettenfabriek van de zoutregie, doch deze is kleiner dan die te Kalianget. Nochtans is Sampang een der grootste zoutlanden; de productiebeperking in verband met de verminderde afzetmogelijkheid van het regie-zout is hier minder sterk doorgevoerd dan op de Gouvernementszoutlanden het geval is. De zoutproductie van Sampang bedroeg in 1930 122.396 ton, in 1931 81.281 ton en in 1932 86.346 ton, terwijl het ingrootte daarop volgend bevolkingszoutland Soemenep een productie had in 1930 van 65.844 ton, in 1931 van 48.211 tonen in 1932 van 47.020 ton. Te Krampon is een geheele nederzetting ontstaan van personeel, verbonden aan den dienst van den Zoutaanmaak.

TORDJOEN (Aanv. DI. IV). Het meest zuidwestelijk gelegen district van het regentschap Pamekasan, residentie Madoera. Het bestaat uit drie onderdistricten met 44 döras's en een bevolking van rond 80.500 zielen. In dit district is het grootste bevolkingszoutland Sampang gelegen. De standplaats van den wedono heet eveneens Tordjoen en is gelegen aan den grooten weg Bangkalan—Sampang.

2 幻 **WAROE** (Aanv. DI. IV). Een der acht districten van het regentschap Pamekasan, residentie Madoera. Het is gelegen aan de noordkust van het eiland Madoera, en bestaat uit 2 onderdistricten met 34 döras's met een bevolking van 84.041 zielen. De standplaats van den wedono heet eveneens Waroe en is gelegen aan den weg, welke de noordkust van Madoera via Pakong en Pamekasan met de zuidkust verbindt.

POETERAN (POELAU) (Aanv. DI. III). Laag, vlak eiland, gelegen tegenover en ten Zuiden van de plaats Kalianget, regentschap Soemenep, residentie Madoera. Het eiland maakt deel uit van het onderdistrict Kalianget. De bevolking leeft voornamelijk van de veeteelt en van de landbouwproducten, welke de schrale bodem oplevert.

MANGOENAN (Aanv. DI. II). Een der twee gedeelten waaruit het bevolkingszoutland Pamekasan bestaat, gelegen in de buurt van de hoofdplaats Pamekasan, residentie Madoera. Het op de pannen gewonnen ruwzout wordt voor de verwerking tot briketten vervoerd naar de briketteerfabriek van den Dienst van de Zoutwinning te Kalianget. De naam van het tweede complex van dit zoutland is Tjapak.

2. S 駿 **OMB&N** (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het onderdistrict Omb4n, district Sampang van het

regentschap Pamekasan, residentie Madoera. De bronnen in de naaste omgeving voorzien de waterlei dingen van Pamekasan en Sampang van drinkwater/n j -

KWANJAR (Aanv. DI. II). Een der vijf districten van het regentschap Bangkalan, residentie Madoera, provincie Oost-Java, gelegen aan de zuidkust van Madoera, ten N.O. van Soerabaja. Er zijn vier onderdistricten, Kwan jar, Labaig[^] Tanahmerah en Tragah, met 69 döras's. De bevolking telt 99.764 inheemschen; verder wonen er 5 Europeanen en 135 Vreemde Oosterlingen. De districtshoofdplaats heet eveneens Kwanjar en is gelegen aan de stoomtramverbinding van Kamal via Kwanjar naar Bldga—Sampang enz. Voorts bestaat er een tramlijn van Kwanjar via Tanahmerah naar Bangkalan. Er is een wegverbinding van Kamal langs de zuidkust via Kwanjar naar Madoeng. Verder is Kwanjar door een binnenweg verbonden met Tanahmerah, zodat de plaats op velerlei wijze aansluiting op den grooten weg van Bangkalan naar Sampang heeft. Te Kwanjar is een belangrijke veepaas; het vee wordt uitgevoerd naar Soerabaja.

SAPOELOE (Aanv. DI. III). District van het regentschap Bangkalan, residentie Madoera, gelegen aan de noordkust van het eiland. Het bestaat uit drie onderdistricten met 42 döras's, en heeft een bevolking van rond 90.500 zielen. De middelen van bestaan zijn landbouw, veeteelt, vischvangst en prauwvaart (uit de havendaa Tadjongboemi). Van Sapoele uit begeven zich Madoereesche seizoenemigranten o.m. naar Borneo. De hoofdplaats is gelegen aan den doorgaanden weg langs de noordkust. Er is een vischinzoutings-loods.

MADOERA (Aanv. DI. II). Deze residentie omvat het eiland Madoera en de eilandengroepen van de Sapoei- en Kangeanarchipel ten Oosten daarvan. De schrale bodem met een totaal oppervlakte van 5.471,40 km² moet een bevolking voeden van 1.962.111 zielen en een veestapel van rond 750.000 beesten. De jaadiks terugkeerend, als regel sterk geprononceerde droge tijd (oostmoesson) dreigt clan ook van tijd tot tijd met een te kort aan voedsel voor mensch en dier. In normale jaren verloopt dit gunstig met uitsluitend jilaatselijke voedseltekorten. Europeesche landbouwbedrijf ven zijn er op Madoera niet. Wei bevindt zich hier het bedrijf der zoutbereiding van de Gouvernements-zoutregie, althans zijn de vijf voornaamste zoutlanden (66n ligt te Grisee) op Madoera gelegen, alle aan de zuidkust op de meest droge en war me plaatsen. Voorts bevinden zich te Kalianget (zie aldaar) en Krampon (zie aldaar) de beide zout-briketteerfabrieken. Het enige particuliere bedrijf van betekenis is de N.V. Madoera Stoomtram Mij, die haar werkplaatsen en kantoren heeft te Kamal en een stoomtramlijn exploiteert over de geheele lengte van het eiland, van Kamal tot Kalianget.

Het voornaamste bestaansmiddel naast den landbouw (in de cerate plaats mais, doch ook cassave en padi) is de veeteelt, welke een van oudsher op Madoera bestaand bedrijf is. Het Madoereesche rund gaat in de laatste decennien echter achteruit in waarde, de uitvoer verminderde gestadig. De veearstrijkundige dienst is reeds jaren bezig met hierin zooveel mogelijk verbetering te brengen. De mals (djaeng) is het

voornaamste voedingsmiddel, daarna. komt de gapdk (bereide cassave) en ten slotte ook de rijst, welke meest op van regen afhankelijke sawah's wordt geteeld. Er zijn enkele irrigatie- terreinen, doch van bescheiden afmetingen. De vischvangst levert eveneens een deel van de volksvoeding. Vele Madoereezzen zwermen uit naar den overval, waar zij in de Europeesche landbouwbedrijven goede verdiensten vinden, waarmede zij na afloop van het seizoen, spaarzaam als zij zijn, weder naar hun geboorteland terug- keeren. De crisisjaren hebben in deze werkge- legenheid echter een ernstige gedwongen verminderinggebracht. Als vrachtaarders hobben de Madoereezzen steeds een gunstige reputatie gehad.

De residentie is sedert 1 Jan. 1934 administratief verdeeld in drie regentschappen, namelijk Bangkalan, Pamekasan en Soemenep.

WESTKUST VAN ATJH Afdeeling van het gouvernement Atjdh en Onderhoorigheden, be- stuurd door een assistent-resident met stand- plaats Meulaboh. Deze afdeling omvat de vol- gende zes onderafdeelingen in volgorde van Noord naar Zuid: Tjalang, Meulaboh, Tapa-Toean, Zuidelijke Atjdh'sche Landschappen (Bakongan), Singkel en het eiland Simaloer (Simeuloe) (Si- nabang), voor welke beschrijving naar de desbetreffende artikelen wordt verwezen. De Westkust is het laatst gepacificeerde deel van Atjdh; nog in 1925 en 1926 viel verzet te bstryden in Bakongan. De factoren, die in belangrijke mate bijdroegen tot rust en orde, waren de aanleg van een weg, die de gewestlijke hoofdplaats Koetaradja verbindt met de geheele Westkust en de vestiging van Europeesche cultuurondernemingen. De z.g. Westkustweg is thans vrijwel gereed (Koetaradja-Bakongan 509 km). Slechts <le verbinding Bakongan-Singkel is nog niet tot stand gekomen, doch men is met den aanleg reeds ge- vorderd tot bij Troemon. Troemon is verbonden met Roondng (district Simpang Kiri van de onderafdeeling Singkel).

Na. do voltooiing van den Troemonweg is Koetaradja verbonden met boven-Singkel langs een autoweg ter lengte van 593 km. Van Roendng kan men per motorboot de onderafdelingshoofd- plaats Singkel bereiken. Talrijke autobussen onderhouden het verkeer tusschen do onderafdeelinghoofdplaatsen onderling en met Koetaradja. De velo overvaarten vorinen, vooral bij zeer hoo- gen of lagen waterstand, een vrij ernstige verkeersbelemmering; het plan bestaat echter enkelo overvaarten door vaste bruggen te vervangen. De verbinding met de Westkust wordt verder onderhouden door de schepen van do K.P.M. (veertiendaagschen dienst), en op ongergeldo tijden door den Gouvernementsstoomcr van Koetaradja. Het postvervoer geschiedt, behalve met de genoendo scheepsverbindingen, ook door een autodienst, waarmede daartoo een contract gesloten is. Een andere voor de Westkust van Atjdh en in het bijzonder voor de hoofdplaats Meulaboh belangrijke weg is do z.g. Transvcr- Bftulwgc, die in aanleg is en Meulaboh mot Sigli en do Oostkust van Atjdh zal verbinden. Een deel van centraal Atjdh zal door dozen weg uit zyn iaoloment worden verlost. De aanleg is in 1934 om bezuinigingsredenen stopgezet; het nog niet geredegekomene gedeelte is ongeveer 50 km lang en voert door zwaar bergterrein.

Do Soci6t6 Financidre des Caoutchoucs de

Bruxelles, dio in verschillende onderafdeelingen fer westkust ondernemingen voor oliepalm-, koffie- en rubbercultuur opende, heeft mede bijgedragen tot herstel van rust en orde. Van die ondernemingen liggen in de onderafdeeling Meulaboh: Meureubo (3234 ha), Meureubo-Noord (41.99 ha), Seumantoh (1169.89 ha), Seunagan (3128 ha), Djeuram (2825 ha), Aloer-Bata (2560.44 ha), Tripa (3262.39 ha), Lamie (3433. 1851 ? ha), Seumanjam (3534.687 ha), Ba- bah-rot (1147.45ha); in de onderafdeeling Tapa-Toean: Babah-rot(525.55ha); inde onderafdeeling Singkel: Lae Boetar (4410 ha). De gronden zijn door de betrokken zelfbesturen uitgegeven met het recht van erfpacht voor den tijd van 75 jaar. Aan het hoofd van deze ondernemingen staat een inspecteur, die op Meureubo Estate woont. Na**rik** de onderneming Seunagan heeft de maat- schappij een centraal hospitaal opgericht, dat onder leiding staat van een geneesheer-direc- teur, zoodat de medische verzorging van nage- noeg al haar personeel en koelies geheel in hare handen is. Een uitzondering maakt de onderneming in de onderafdeeling Singkel, waar de offi- cier van gezondheid, belast met den dienst der volksgezondheid, tevens ondernemingsgenees- heer is. De bouw van een oliefabriek bij de onderneming Seunagan is in voorbereiding en de gronden daarvoor zijn reeds aangevraagd.

Als uitvoerhavens voor de producten, d.z. palmolie, koffie en rubber, komen in aanmerking Meulaboh, Soesoh, en Singkel. De verbinding van deze havens met het achterland laat nu nog wel wat te wenschen over, doch alle pogingen worden aangewend om, voorzoover 'B Lands financien dit toelaten, de eenmaal aangevangen openlegging van de Westkust voort te zetten. Met den bouw van enkele bruggen in den westkustweg zal binnenkort een aanvang worden gemaakt. Be- halve de Soci6t6 Financidre koestert ook de R.C.M.A. (Rubber Cultuur Maatschappij Am; sterdam) het voornemen om zich in deze afDee- ling te vestigen; zij verkreeg reeds optie op enkele perceelen. Talrijke kleine erfpachtsperceelen in handen van Chineezen en Britsch-Indiers, hoofd- zakelijk beplant met rubber, dragen of droegen althans bij tot do werkverruiming in en pacifica- tie van deze landen. De tewerkstelling van een groot aantal koelies braoht een toenemendon bloei van den voornamelijk in Chineesche hilden zyn- don tusschenhandel met zich mede. Op de onderafdeelingshoofdplaatsen en ook bij enkele mili- taire bivaks heeft men een z.g. kedeh, d.i. de winkelwijk, waar Chineesche, Atjdh'sche, Britsch-Indische on enkele Japansoho handelaren zich ge- vestigd hobben cn die voor een belangrijk deel haar ontstaan en mcerdereen of minderen bloei te danken heeft aan de groote troepenmacht, die nog steeds ter Westkust gelegerd is. Een gunstige omstandigheid is het nu, dat wanneer in de toe- komst deze factor, door terugtrekking van troe- pen, zyn invloed in mindere mate zal doen gelden, een vervanger in den vorm van do ondornemin- gen reeds aanwezig is. Het bevolkingscijfer voor do afdeeling bedraagt naar de telling van 1930 bijna 224000 zielen, w.o. 270 Europeanen.

Een bestuurstelefoonlijn verbindt alle onderafdelingshoofdplaatsen, militaire bivaks en ondernemingen ter Westkust, terwijl bovendien te Tapa-Toean een telegraafkantor en op Simaloer een radiostation gevestigd is: ..

SIMALOER (Aanv. DI. 111). Het eiland bestaat uit een vrij hoog heuvelland, bedekt met een aan uitstekende houtsoorten rijk oerwoud (rasak, keroeing, lagan), hetwelk in den aan de oostkust gelegen Goenoeng Si Baoc (\pm 600 m) zijn hoogste verheffing vindt. Het heuvelland gaat naar de kusten over in meestal drassige vlakten; aan de westkust gaan deze in een zeestrand over. Langs de kusten treft men veel koraalbanken aan. Het eiland telt een groot aantal rivieren en riviertjes, die zich diep hebben ingesnedden, maar als communicatiemiddel van weinig of geen betekenis zijn, daar de voornaamste waterscheiding in de lengte-as van het eiland ligt en de nederzettingen der bevolking zich vnl langs de kust en aan den benedenloop der rivieren bevinden. Het eiland is arm aan wegen en paden. De eenige weg, die geschikt is voor licht autoverkeer, is de verbinding van Sinabang naar de aan de westkust gelegen kampong Lasikin en vandaar, in noordelijke richting de kustlijn volgend, naar Saloor (\pm 22 km). De landverbindingen worden verder gevormd door het zeestrand en eenige voetpaden, o.a. van Lakoebang naar Salang. Dwars door het eiland loopen karbouwenpaden van Jaboerfoeloe naar Telok Dalam en van Salang naar Sigoelei. Het eiland schijnt uit zeer jong tertiaire formaties te bestaan, grotendeels koraalkalk en haar verweringsproducten. Aardbevingen worden vrij veelvuldig waargenomen; haar ontstaan hebben zij blijkbaar aan tectonische verschuivingen te danken, daar nergens een spoor van vulcanisme te bekennen valt. Groote verwoestingen richtte een vloedgolf aan, die op 4 Januari 1907 de geheele westkust van het eiland teisterde. De vochtigheid der lucht is uiteraad zeer groot, de temperatuur wordt gematigd door den regenval, welke jaarlijks gemiddeld 3200 m.m. bedraagt en zich kenmerkt door het groote aantal regendagen. Er komt veel malaria, ook tropica, op het eiland voor. Simaloer is bijzonder arm aan zoogdiersoorten, de avifauna is echter zeer rijk.

De bevolking telt 19876 zielen, als volgt over de landschappen verdeeld: Tapah (anders gezegd Teupah, Oelao of Defajan) 10880, Simaloer (Simoloe) 3877, Sigoelei 2878, Leukon 1352, Salang 889. De oorspronkelijke bewoners, de Poelaunezen, hebben zich sterk vermengd met Atjehers, Maleiers en Niassers. Voorzover de tot nu toe beschikbare gegevens een gevolgtrekking veroorlooven, schijnt het eiland oorspronkelijk bevolkt geweest te zijn door een ras, waartoe ook de bewoners der Banjak-eilanden behoorden en dat verwant was aan de bewoners van Nias. De bevolking van Salang en Sigoelei meent zelf van Niassche origine te zijn. Op het eiland worden twee sterk van elkaar afwijkende talen gesproken, n.l. de „leng bano“ (d.i. landstaal) in de landschappen Teupah, Simaloer en Leukon, en de „wali banoeah“ (beteekent ook landstaal) in Salang en Sigoelei. Deze talen schijnen tot denzelfden stam behoort te hebben als het Niassch, daarmede vertoonen zij althans de meeste overeenkomst. Een overwegend groot aantal woorden is overgenomen uit het Minangkabausch en Atjehsch. De kennis van deze talen is onder de mannen algemeen verbreid. De bevolking beleeft den Mohammedaanschen godsdienst. De invoering van den Islam dateert niet onwaarschijnlijk van de 18e eeuw. Toen Marsden in 1811 zijn

„History of Sumatra“ schreef, waren de inwoners van Simaloer reeds Moslims.

De bevolking zoowel van Teupah, Simaloer en Leukon als van Sigoelei en Salang, is verdeeld in verschillende genealogische groepen, soekoe's geheeten. Deze soekoe's zijn patriarchaal. De exogamie, het verbod om in de eigen soekoe te huwen, is aan het verdwijnen. Aan het hoofd van iedere soekoe stond een „datoek“, wiens ambt erfelijk was in de patriarchale lijn. De soekoe-hoofden oefenden alleen in de eigen soekoe familiegezag uit; in rade verenigd waren zij het hoogste gezag in het landschap. Een van hen had echter den voorrang boven de anderen, in zoverre, dat hij als voorzitter van de moefakat (vergadering der soekoehoofden) optrad. Dit soekoe-hoofd droeg den erfelijken titel van pamoentjak. Het staatsgezag berustte dus op familiegezag met den pamoentjak als primus inter pares. Naarmate de gemeenschap zich uitbreidde en zich ging verspreiden in verschillende nederzettingen, benoemden de soekoehoofden voor hun soekoe, die in zulk een nieuwe nederzetting was vertegenwoordigd, gevolmachtigden, wakils, die denzelfden titel droegen als hun lastgevers. De wakils in rade verenigd vormden het bestuur in de kampong.

De vreemdelingen, Minangkabauers en Atjehers, werden als groep de soekoe dagang genoemd. In Tapah en Simaloer stonden zij onder een eigen hoofd, den datoek dagang. Zij hebben op het eiland steeds een belangrijke rol gespeeld. In den tijd toen de inwoners nog heidenen waren, verkochten zij hen als slaven naar den overval, ter-wijl het eiland ook door hen werd gebruikt als een transitostation voor de van elders, meest van Nias, geroofde slaven. Atjehsche en Maleische teungko's brachten er later den Islam. De slavenhandel hield toen op, doch de vreemdelingen bleven hun superioriteitsgevoel tegenover de eenvoudige eilanders behouden. Door hun grotere kennis en slimheid nam de invloed der vreemdelingenhoofden gaandeweg toe; zij wisten een zekere erkenning van de zijde der inheemsche bevolking te verkrijgen, ten koste van de pamoentjaks en datoeks, die niet tegen hen waren opgewassen. Damste vermeldt in het *Koi*. Tijdschrift 1917 Juli, biz. 917, dat zij de „sicurecu“, een rijst-schatting, opgebracht door de gehuilde eilanders, ontvingen. Nog in 1874 liet men hen de uit 0 artikelen bewtaande verklaring tekenen. Ook na 1880, toen Simaloer administratief onder Atjeh werd gebracht, waren het de vreemde Jingenhoofden, die door ons bestuur op den voorgrond werden gedrongen en aan wie de hacil (in- en uitvoerrechten) werd uitgekeerd. De landschapshoofden van Tapah en Simaloer zijn vermoedelijk nazaten van Minangkabausche zeeroovers, die daar vroeger huishielden; de hoofden van Sigoelei, Leukon en Salang hebben een gemeenschappelijken voorvader, een Atjeher, afkomstig van Meulaboh. Drie hoofden-instelling in de drie laatstgenoemde landschappen zou volgens Bijdr. T. L. en V. v. N. I. DI. 55, biz. 248 een schepping zijn van den pang-hoeloe Side te Meulaboh ingevolge opdracht van Atjeh's Sultan. Inderdaad moet te Meulaboh een pang-hoeloe Side, die zich uitaf voor hoofd van Poelo Oe, hebben verbleven. Het landschap Sigoelei was oorspronkelijk een volksplanting van Salang.

Van 1881—1899 bemoeide one bestuur zich niet

daadwerkelijk met Simaloer. Toen in 1899 Tapa Toean een militair bezetting kreeg onder luitenant H. Colijn, die tevens optrad als wd. civiel-gesaghebber van Tapa Toean, werd Simaloer bij deze onderafdeling ingedeeld. De hoofden der vreemdelingen teekenden de korte verklaring en werden erkend en bevestigd als zelfbestuurders. De pamoentjaks behielden hun — zij het aan do landschapshoofden ondergeschikte — waardigheid en titel; zij ontvingen hun aanstelling van het hoofd van gewestelyk bestuur. Do soekoe- hoofden en hun wakils zijn echter verdwenen en vervangen door vanwege de zelfbestuurders aau- gestelde kampoenghoofden, die alleen territoriale bevoegdheid hebben. Zij worden bijgestaan door wakils.

Het ten koste van miljoenen opgezette en op Amerikaansche leest geschoide moderne hout-exploitatie bedrijf, ontstaan door de in 1917 tot stand gekomen fusie der beide op het eiland werkende bosch-exploitatie maatschappijen (zie DI. III, biz. 775), is een mislukking geworden. In 1923 werd het bedrijf gestaakt en alle concessies werden teruggegeven.

Een radiostation werd in October 1933 te Sinabang opgericht, daar de zeekabel ouderdomsgebrenken begon te vertoonen.

De voornaamste middelen van bestaan der bevolking zijn landbouw en veeeltel, daarnaast vischerij voor eigen consumptie en het inzamelen van boschproducten, vooral rotan. Wat den landbouw betreft, was de klappercultuur tot voor enkele jaren een tijdlang het voornaamste middel van bestaan. De klapper gedijt goed langs de kus- ten en op do talrijke omliggende eilandjes, van- waar de copra reeds in de zeventiger jaren naar Penang en Marseille werd uitgevoerd. De uit- voer bedroeg in 1931 2349, in 1932 2576 en in 1933 2214 ton (1000 kg) copra. Eeuige der omliggende eilandexi (Poelau Pandjang en Si Laoet) zijn in concessie uitgegeven aan Chineezon. De cilanden Lassia en Ba bi, welke vroeger aan een Europeaan in concessie waren uitgegeven, zijn in 1928 wegens hoogen achterstand in de canon- betaling in beslag genomen en worden thans (1935) van landschapswego verpacht.

De klappercultuur gaf der bevolking een gemakkelijke wijze van geldverdienon, zoodat zij aawhbouw on voedselgewassen-aanplant, waaraan zij van ouds weinig aandacht heeft besteed, ten deelo bleef veronachtzamen. Hierin is verandering gekomen na de enor mo daling van do copraprijzen. Bo rijstbouw wordt gedroven op moerassawahs, welko afhankelijk zijn van den rogenval. Do opbrengst van do sawahs voorziet slochts gedeelyk in de jaarlijksche consumptie, daar do Poolaanees onvoldoende zorg aan de rijstveldon besteedt. In 1932 en 1933 word nog resp. 613 en 346 ton rijst uit Penang en 94 en 202 ton Atjdhsche rijst ingevoerd. Hoewel in mindere mate dan de rijst is het sagoemeel, gewonnen uit de roeinbia, die overal in het wild voorkomt, daarbij nog steeds volksvoedsel.

Bo veestapel, welko vrij wel uitsluitend uit karbouwen bestaat, is mede in normale tijden een belangryke bron van inkomston. Het aantal karbouwen bedraagt ongeveer 9000 stuks; zij worden als slachtvoo naar Padang uitgevoerd.

De nijverheid is van zeer geringe betekenis; de voortbrengselen staan op lagen trap en dragen geen oorspronkelijk karakter. Daar hot verkeer

v.n.l. over zee geschiedt, heeft de bevolking ervaring in het maken van groote, solide zeil- prauwen, waarmede de copra wordt vervoerd naar de afschepshaven Sinabang, welke twee maal per maand door K.P.M.-booten zoowel uit de richting Penang als uit Padang wordt aange- daan. De handel in copra en boachproducten is op Penang gericht; hij is v.n.l. in handen van te Sinabang gevestigde Chineezon en Maleiers. De onderafdeelingss is noodlijdend. De landschapshoofden van Taphah, Simaloer, Sigoelei, Leukon en Salang genieten ten laste van die afdeelingss- kas een salaris. De heerendienaten worden slechts voor een klein gedeelte afgekocht. In September 1933 werd het 30 man sterke veldpolitie- detachement om bezuinigingsredenen vervangen door een brigade infanterie uit Tapa Toean. Te Sinabang is een gewestelyk stoomvaartuig gestationeerd ter beschikking van den onderafdeelingss- chef.

Een nadere beschrijving van land en volk verschaft Aflevering XX van de „Mededeelingen van het Bureau voor de bestuurszaken der Buitengewesten bewerkt door het Encyclopaedisch Bureau“, (Visser & Co. Weltevreden 1920), waar- in een uitgebreide literatuurlijst van over Simaloer verschenen publicatie's is opgenomen.

KEI- (t. r. KAI-) of EWAB-EILANDEN: (Aanv. DI. II). Landbeschrijving. Groot- Kai (Noehoe-Joet of Ewaf) wordt op de nieuwe zoekarten ook aangeduid als Hoog-Kei. Klein- Kai (Noehoe-Roa) als Laag-Kei.

Op Kei-Doellah liggen beoosten Ngadi en bewesten Ohoitahai twee meertjes.

De omringende oevers zijn in den drogen tijd drassig, in den regentijd stijgt de waterspiegel. De inderbodem is veongrond, geen van beide meren bevatten visch. Op Noehoe-Roa ligt ten Noorden van Ngilgof een meertje met goed helder water, ook dit bevat geen leven. Een goede anker- plaats is op Groot- Kai de baai van Banda-Elat, welke onder alle weersomstandigheden kan worden binnengeloopen.

Bevolking. De bevolking der Kai-eiland- den, in 1930 50.022 Inlanders, 23 Europeanen, 281 Chineezon, 293 Vreemde Oosterlingen, to- taal 50.665 zielen tellend, bestaat uit Moham- medianen (± 20.000), Heidenen (± 6000) en Christen en (Katholieken ± 13.000, Protestanten ± 11.000). Het Keicesche volk is samengesteld uit zeer heterogeen oolumenten. De middenstand alleen bestaat uit de autochthonen van het laud. Zeer vele adolkyten en slaven zijn van elders ge- komon. Onder de volkeren, welko de Keiees op de eerste plaats onder zijne voorouders noemt, staan, hoo vreemd dit ook moge klinken, de „Balineezon vooraan. (Geurtjens Spraakleer, biz. 75 en 76).

W o n i n g o n. Onder invloed van niissie en zending wordt steeds meer overgegaan tot den bouw van edngezinswoningon.

K l e o d i n g. Zondagsmorgens gaat ieder Christen tor kerke. Do Roomsch-Katholiek in witte kleeding (mannen), saroen en kabaai (vrouwen), torwijl onder invloed van do Ambon- necscho Christon-leeraars de Protestantse bevolking zoovoel mogelijk in het zwart tor kerke gaat.

H u w e l y k. De bruidsschat wordt voor- namelyk betaald in voorwerpen: lilla's, gongs, ivoor.

Het schaakhuwelyk, alhoewel zeldzaam, komt andermaal wyziging en aanvulling noodig ge worden. Deze wyzigingen en aanvullingen zijn

Godsdienst. Onder invloed der geopenbaardes verwerkt in de volgende paragrafen. godsdienst heeft thans algemeen begraafden. 1. Algemeen.

Geschiedenis. De bekeering der heidensche bewoners tot het Christendom is vrijwel voltooid. Het aantal godsdienstscholen bedroeg in 1933 totaal 69, waarvan 33 gesubsidieerd (R.K. Missie 19, luth. Kerk 14); de Ind. Kerk onderhoudt 21, de Missie 15 ongesubsidieerde scholen. Daarnaast bestaan een gesubsidieerde ambachtsschool, een Inihulpziekenhuis en een standaardschool tot opleiding van volksonderwijzers. Langgoer is de zetel van den Apostolisch Vicaris (bisschop) van Nederlandsch Nieuw Guine; vanuit deze hoofdstad wordt het geheele missiewerk bestuurd. Het dagelijksch missiewerk op de Kei-eilanden wordt verricht door 10 missionarissen. Toel is de standplaats van den hulpprediker der Ind. Kerk, die, bijgestaan door vier Inlandsche leeraren te klas, de dagelijksche leiding geeft aan leeraren, cand. leeraren en onderwijzers.

0 n d e r w i j s. De hierboven genoemde godsdienstscholen staan, voorzover gesubsidieerd, onder controle van de inspectie van het Inl. onderwijs. Bovendien zijn te Toel 2 scholen met Westersch lager onderwijs, ongesubsidieerd; een Gouv. school 2e klasse, benevens op de Tajando eil. een, Banda Eily een en Langgiarfehr een, totaal drie openbare volksscholen.

Literatuur: 1. Annalen en Almanak van O. L. Vrouw v. het H. hart van het Missiehuus te Tilburg, 1904 en volg.: H. Geurtjens, 1) Schetsen van de Kei-eilanden, 2) De Keiees op reis (1912), 3) Mijn en dijn op Kei (1913); Ed. Cappers, Alissie op de Kei-eilanden, 1918; J. v. d. Bergh, Eerste begin v. d. Katholieke godsdienst op Kei 1925.

II. Onze Missie in Oost- en West-Indie: H. Geurtjens, Over animisme op de Kei-eilanden, 1917; J. Kraanen, Do Vrouw in de Keieesche maatschappij 1921; Dr. M. Neyens, R. K. Missie in Kei, Tanimbar en "Guinea.

III. Het Missiewerk: Hoe de heidensche Keiees zijn God laat oordeelen, J. v. d. Kolk 1923.

IV. Anthropos: H. Geurtjens, Le ceremonial des voyages aux lies Kei 1910; H. Geurtjens, De godsdienst der Keieezen, De Beiaard 1921; Ed. Cappers: Een veelbelovende Missie 1919; Uit een vreemd wereld 1921; Wordenlijst der Keieescio Taal 1921. Spraakleer der Keieesche Taal 1921. Keieesche Legenden, 1924;

POST-, TELEGRAAF- EN TELEFOONDIENTST. (Aanv. Din. III, V en VI). Het in Pl. III onder den titel „Post- en Telegraafdienst“ geplaatste artikel, zooals het onder den titel „Post-, Telegraaf- en Telefoondienst“ is aangevuld in DI. V (suppl. afl. biz. 437 e.v.), is, voor zover betreft het beheer, de organisatie en het bedrijf der posten en telefoondiensten, aangevuld in DI. VI (suppl. afl. biz. 845 e.v.), terwijl daarin een geheel nieuwe beschrijving van het bedrijf der telegrafie en telefonie is opgenomen. Het bedoelde artikel in DI. VI is bijgewerkt tot November 1930. Aangezien sedert wederom, zoowel in de organisatie van den dienst als op postaal- en telegraaf- en telefoongebied vele veranderingen hebben plaats gevonden, zijn

Beheer en organisatie. Met ingang van 1 Januari 1932 werd de Post-, Telegraaf- en Telefoon-dienst aangewezen als Landsbedrijf in den zin van artikel 2 van de Indische Bedrijvenwet (Ind. Stb. 1931 no. 524). Als gevolg hiervan werd de benaming „Gouvernements Post-, Telegraaf- en Telefoondienst“ gewijzigd in „het Landsbedrijf: de Post-, Telegraaf- en Telefoondienst“. Het bedrijf, tot 1 Januari 1934 deel uitmakende van het departement van Gouvernementsbedrijven, resorteert sinds dien datum onder het departement van Verkeer en Waterstaat.

Bij G.B. van 9 Juni 1933 no. 37 (Ind. Stb. 1933 no. 270) werd een commissie van bijstand voor den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst ingesteld, welke 18 Sept. d.&.v. werd gelastaleerd. Deze commissie, bestaande uit een voorzitter en zes leden, aan welke door het hoofd van den dienst een secretaris is toegevoegd, heeft tot taak zoveel mogelijk medewerking te verlenen bij het samenstellen van ontwerp-begrotingen, werkplannen en jaarverslagen, laatstgenoemde in het bijzonder betreffende de financiële bedrijfsresultaten. Voorts houdt zij zich bezig met aangelegenheden van algemeene aard, welke de goede economische werking van den P.T.T.-dienst kunnen bevorderen en brengt daaromtrent desgevraagd advies uit aan de regeering.

Sedert 1 Juli 1934 is zoowel het aantal inspectieafdeelingen als het aantal telegraaf- en telefoondistricten, waarin het post-, telegraaf- en telefoongebied is verdeeld, teruggebracht van 7 op 6. In verband hiermede kwam Semarang als standplaats van een afdeeling- en van een districtschef te vervallen.

Onder het Bedrijf der Radiostations op Java (tevorens genaamd Bedrijf der Radiostations op de Bandoengscho hoogvlakte) ressorteert thans ook het bureau „Internationale- en interinsulaire telefonie“.

De exploitatie van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst omvatte op ultimo Jijecember 1934: 587 post- en telegraafkantoren (inclusief bij- en hulpkantoren);

1370 postinrichtingen van oenvoudigen aarci (bestelhuizen enz.);

667 telcgraafetations;

342 telefoonkantoren (inclusief bijkantoren);

50 radiostations;

35323 km draadlengte telegraafverbindingen

incl. Bief 2696 km zeckabels);

49664 km draadlengte interlocale telefoonver-

bindingen en

337159 km draadlengte locale- en districts-

telefoonverbindingen.

Personeel. Het aantal ambtenaren, zoowel in vasten als in tijdelijken dienst (met inbegrip van die, vallende onder het Maandloons- en hot

Werkliedenreglement 1934), bedroeg op ultimo

December 1934 ongeveer 11.000. Het personeel

wordt bezoldigd volgens do „Ilerzione Bezoldigingsregeling Burgerlijkelanddienaren 1934“, of

verkort „H.B.B.L. 1934“ (Ind. Stb. 1934 no. 135) en volgens de maandloon- en werklieedenloonegelingen P.T.T., welke gebaseerd zijn op respectie-

velijk het „Maandloonsreglement 1934“ en het

„Werkliedenreglement 1934" (Ind. Stb. 1934 no. III).

Onderwijs. In verband met de tijdsomstandigheden werd het onderwijs gaandeweg meer en meer beperkt en in 1932 geheel gestaakt. Sedert werd het onderwijs op bescheiden schaal liervat door het in opleiding nemen van personeel voor den rang van monteur en voor dien van commies.

Geldelijke uitkomsten. Zoals hiervooren is gememoreerd werd met ingang van 1 Januari 1932 de Indische Bedrijvenwet op den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst van toepassing verklaard. Hierdoor werd de in 1914 opgezette commerciële boekhouding op een wettelijke basis gesteld. De uitkomsten van het bedrijf ondervonden uiteraard sterk den invloed van de in 1930 ingetreden en sindsdien steeds verder doorwerkende economische crisis. De verkeerscijfers van vrywel alle dienstonderdeelen bewogen zich sinds 1930 in dalende lijn, hetgeen bij voortdurend gepaard ging met een daling van de ontvangsten. Door verdoorgevoerde bezuiniging op allo uitgaven en door intensieve versobering van het bedrijf werd echter een vermindering van lasten verkregen, welke uiteindelijk de daling van de baten heeft overtroffen en zoo kon, na een viertal jaren van tekorten, het jaar 1934 met een batig saldo worden afgesloten. Over laatstgenoemd jaar bedroeg het overschot van den postdienst rond / 3.703.300, het tekort van den telegraafdienst rond / 1.664.400 en het tekort van den telefoon dienst / 1.174.800, tezamen vormen de het bovenbedoelde batig saldo ad / 864.100. Op de balans over 1934 komen de vaste activa voor tot een bedrag van rond / 69.527.800, waarvan reeds werd afgeachreven rond / 34.492.400; de magazijnsvoorraden komen crop voor tot een bedrag van rond / 5.209.400.

Voor verdere gegevens wordt verwezen naar de jaarverslagen van den P.T.T.-dienst.

§ 11. HET BEDRIJF DER POSTERLIJN.

A. Wettelijke bepalingen.

De periodieke vijfjaarlijksche herziening van de bepalingen betreffende den internationalen postdienst had plants op hot te Cairo van 1 Februari 1934 tot en met 20 Maart d.a.v. go Jiouden Xc congres van do VVereidpostvereening. De door (lit congres vastgesteldde nieuwe Internationale Akten (Algoineen Postverdrag en bijbehorende ovcrcnkonisten en reglementen) traden in do plaats van die van Londen 1929 (zic DI. VI biz. 846). Evenala by het voorafgaande congres van Londen, was Nedcrlandsch-indie ook to Cairo zelfstundig vertogonwoordigd door twee Nedcrlandsch-indische postambtanaren en eon ambtenaar van het departement van Kolonien.

Onder de beiangrijksto onderwerpen, waar- over hot Congrea van Cairo zich had uit to spre- kon, worden genocmd:

a. het stemrecht in do Wereldpostvereening; b. toetreding van kolonien tot de Wereldpostvereening;

c. do congregestaal;

d. do transitrechten;

e. do betaling der saldi;

f. de luchtpost.

Do nieuwe Akten traden op 1 Januari 1935 in working; zij omvatton:

1e. het Algemeen Postverdrag met slotprotocol en de daarbij bohooronde bepalingen betref-

fende het vervoer van de brievenpost langs den luchtweg (Ind. Stb. 1934 no. 652);

2o. de overeenkomst betreffende de brieven en doosjes met aangegeven waarde met slotprotocol (Ind. Stb. 1934 no. 652);

3e. de overeenkomst betreffende de postpakketten met slotprotocol en de daarbij behoorende bepalingen betreffende het vervoer van pakketpost langs den luchtweg (Ind. Stb. 1934 no. 652);

4e. de overeenkomst betreffende den postwisseldienst (Ind. Stb. 1934 no. 652);

5e. de overeenkomst betreffende de invoering van gelden op quantianten en handelspapier (Ind. Stb. 1934 no. 652);

6e. de overeenkomst betreffende het giroverkeer (Ind. Stb. 1934 no. 652).

Aangezien de mogelijkheid niet geheel is uitgesloten, dat in Nederlandsch-Indie een postchèque- en girodienst wordt ingevoerd, voor dat het volgende postcongres wordt gehouden, heeft de Indische delegatie de giroovereenkomst eveneens onderteekend. Deze onderteekening legt evenwel niet de verplichting op om de overeenkomst dadelijk uit te voeren.

Teneinde overeenstemming te behouden tusschen de binnenlandsche en de buitenlandsche bepalingen en voorts een stelselmatiger indeeling en een vereenvoudiging van de voorschriften te verkrijgen, zyn met ingang van 1 Januari 1935 ook de binnenlandsche wettelijke bepalingen betreffende de postierijen geheel herzien. Meer belangryke uitvoeringsvoorschriften, welke voordien bij Gouvernementsbesluit werden vastgesteld, zullen daarbij — overeenkomstig de bedoeling van do Indische Staatsregeling — bij regeringsverordening worden geregeld. Met ingang van genoemden datum werden afgekondigd:

1e. het Reglement voor de brieven- en pakketpost (Postordonnantie 1935), Ind. Stb. 1934 no. 720, hetwelk in de plaats treedt van het Postreglement 1925 en van het Pakketpostreglement 1925;

2e. Algemeene bepalingen ter uitvoering van de Postordonnantie 1935 (Postverordening 1935) Ind. Stb. 1934 no. 721, welke in de plaats treden van do Uitvoeringsbepalingen van het Postreglement 1925 (met uitzondering van de bepalingen, betreffende den vrijdion van port) en van de Uitvoeringsbepalingen van het Pakketpostreglement 1925;

3e. Bepalingen betreffende de verzending per brievenpost van dienststukke (Postbesluit Dienststukken 1935), Ind. Stb. 1934 no. 722;

4e. Algemeene bepalingen betreffende het binnenlandsch postverkeer van Nederlandsch-Indie (Internationaal Postbesluit 1934), Ind. Stb. 1934 no. 754, ter vervanging van hot Internationaal Postbesluit 1930;

5o. Algemeene bepalingen ter uitvoering van het Internationaal Postbesluit 1934 (Internationale Postverordening 1934), Ind. Stb. 1934 no. 755.

Do luchtpostbepalingen, welko tovooren waren opgenomen in een afzonderlijke verordening (Ind. Stb. 1930 no. 280), zyn thans opgenomen in de Postverordening 1935 en do Internationaal Postverordening 1934.

Zoals uit het voorgaande blijkt (vgl. ook biz. 847 DI. VL), werden do voorschriften betreffende de brievenpost en die betreffende do pakketpost samongovat, torwyl do uitvoeringsbepalingen

werden vastgelegd in een gezamenlijke verordening.

De bepalingen betreffende den portvrijdom, welke voorkwamen in hoofdstuk III van de Uitvoeringsbepalingen van het Postreglement 1925 (artt. 28 t/m 42), werden opgenomen in een afzonderlijk Gouvernementsbesluit. Het lag nl. voor de hand om de voorschriften inzake den portvrijdom, die in hoofdzaak den internen Gouvernementsdienst betreffen, bij Gouvernementsbesluit te blijven vaststellen.

De voornaamste per 1 Januari 1935 in het internationaal en in het binnenlandsch postverkeer aangebrachte wijzigingen komen in het kort neer op het volgende:

1e. in de porten en rechten werden enkele wijzigingen van ondergeschikt belang aangebracht (zie hierna onder tarieven);

2e. de toegelaten maxima voor afmetingen en inhoudsmaat werden z.v.m. voor alle categorieën van stukken gelijkge maakt;

3e. in het verkeer met de hulppostkantoren gelden dezelfde maxima voor de bedragen van aangegeven waarde, verrekening en postwissels, als voor de post- en bijpostkantoren;

4e. de voorschriften omtrent het postcrediet werden afgeschaft; nieuwe credieten zullen niet meer worden verleend;

5e. de internationale transitrechten werden verlaagd;

6e. de prijs der internationale antwoordcoupons werd verlaagd van 20 tot 17½ cent;

7e. ingevoerd werd de mogelijkheid van verzending van ongefrankeerde postpakketten.

Door het congres te Cairo werden geen voorstellen aangenomen, welke aan het publiek of

aan de postadministraties nieuwe lasten zouden opleggen of voor de administraties gepaard zouden gaan met een aanzienlijke derving van inkomsten, zoodat de belangrijkste tarieven en rechten zoowel in het internationaal als in het binnenlandsch verkeer ongewijzigd bleven.

B. Brievenpost.

Portvrijdom. In verband met de aanwijzing van den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst tot Landsbedrijf was het noodzakelijk regelingen te treffen ten einde uit de begrooting een zoo nauwkeurig mogelijk overzicht te verkrijgen van de te verwachten resultaten van den dienst en van de inwerking der resultaten op het algemeen financieel bestel. Daartoe werd bij Ind. Stb. 1932 no. 132 bepaald, dat voor den krachtens artikel 25 van het Postreglement 1925 (sedert 1 Januari 1935, artikel 5 van de Postordonnantie 1935) verleenden portvrijdom aan den P.T.T.-dienst een vergoeding zal worden toegekend ten laste van de Vile begrotingsafdeeling (sedert 1 Januari 1934 de Vile begrotingsafdeeling, departement van Verkeer en Waterstaat). Die vergoeding wordt jaarlijks, in overleg met het departementshoofd, door den Postdienst berekend op basis van de voor particulieren geldende tarieven en van statistische opnamen van de verzonden portvrije stukken.

Omvang van het verkeer. De invloed van de economische inzinking, welke zich sedert 1930 in de verkeercijfers afteekende en zich geleidelijk in sterker mate deed gevoelen, blijkt uit onderstaand overzicht van de aantallen stukken, welke in de jaren 1930/1934 door de posten zijn vervoerd, reep, verhandeld.

Dienstonderdeel	1930	¹⁰³¹	1932	1933	1934
	Inc u i z o n d t a l i e n				
Gewone brieven	38.718	35.446	34.060	29.798	29.201
Briefkaarten	11.923	10.922	11.954	12.097	12.259
Drukwerken	48.472	50.274	49.912	43.175	43.348
Nieuwshlader					
Documenten	406	383	389	388	346
Monsters	525	516	638	623	720
Pakies	—	19	57	36	47
Braille geschriften	—	1	—	1	—
Expresse stukken	85	81	72	59	52
Aangeteekende stukken	3.392	3.053	2.694	2.355	2.051
Gewone portvrije stukken	11.979	12.451	12.943	11.303	11.258
Geadviseerde portvrije stukken..	2.059	2.029	1.936	1.857	1.762
Totaal brievenpost	117.559	115.175	114.646	101.692	101.044
Postwissels					
a. aantal	4.019	4.020	3.981	3.891	3.810
b. bedrag	167.110	142.105	120.473	104.458	97.849
Postomtantien ♦)	614	598	546	509	515
Postpakketten	1.079	958	821	683	568

♦) Aantal ter invordering ontvangen.

Voor nadere beschouwingen over deze cijfers en over de maatregelen, welke werden genomen om de, uit den teruggang van het verkeer voortvloeiende daling van de baten op te vangen, wordt verwezen naar de jaarverslagen van den P.T.T.-dienst over genoemde jaren.

Tarieven. Aan den van meerdero zijden go-

uiten wensch om tot verlag van de posttarieven over te gaan, kon gedurende do jaren 1931/1935 slechts in zeer beperkte mate worden tegemoetgekomen. Met ingang van 1 October 1931 is het luchtrecht voor de rechtstreeksche verzending per vliegtuig van Nederland-Indie naar Nederland t.a.v. zendingen zwaarder dan

20 gram belangrijk verlaagd (Ind. Stb. 1931 no. 404). Voorts werd het luchtrecht voor de verzending per K.L.M. van briefkaarten voor en via Britsch-Indië, Perzië (Iran), Irak, Egypte en Europa van 30 cent tot 20 cent teruggebracht (Ind. Stb. 1931 no. 404).

Het minimumport voor pakjes werd met ingang van 1 Januari 1932 in het binnenlandsch verkeer en naar Nederland per zeepost van 25 cent tot 12 $\frac{1}{2}$ cent verlaagd (Ind. Stb. 1931 no. 528), terwijl krachtens Ind. Stb. 1934 no. 143 per 1 April 1934 in hetzelfde verkeer het port voor deze categorie van stukken van 1 $\frac{1}{2}$ cent per 50 gram werd verlaagd tot 5 cent per 50 gram voor stukken tot 500 gram en daarboven 5 cent per 100 gram. Voor het overige buitenlandsche verkeer volgde op 1 Januari 1935 bij Ind. Stb. 1934 no. 755 nog een verlaging van 10 cent per 50 gram tot 6 cent per 50 gram.

Ter popularisering van het buitenlandsch luchtpostverkeer werd op 25 Juni 1932 tusschen de beide laagste luchtrechten van de brievenpost, nl. dat van 30 cent voor stukken tot en met 5 gram en dat van 75 cent voor stukken van meet dan 5 t/m 20 gram, een tusschenrecht van 50 cent ingevoerd voor stukken van meer dan 5 tot en met 10 gram (Ind. Stb. 1932 no. 357).

Voorts werd, uitsluitend in het verkeer met Nederland, met ingang van 1 October 1932 voor drukwerken, documenten, monsters en brailleschriften, voor welke stukken tevoren hetzelfde luchtrecht als voor brieven verschuldigd was, een verlaagd luchtrecht, nl. 50 cent per 50 gram, ingevoerd (Ind. Stb. 1932 no. 536). De „Internationale Postverordening 1934" verklaarde dit tarief mede van toepassing op de pakjes.

Op 1 April 1934 werd overgegaan tot invoering van een verminderd port voor plaatselijke brieven (5 cent per 20 gram) en tot verlaging van het recht voor xprcsse-bestelling van 40 tot 25 cent (Ind. Stb. 1934 no. 143).

Ten slotte bracht de nieuwe Postverordening 1935 nog enkele andere verlagingen van ondergeBchikt bolang, t.w.:

1o. vermindering van het minimum port voor ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde stukken van 5 cent tot 2 $\frac{1}{2}$ cent;

2o. verlaging van het recht voor duplicaton en voor verlenging van den geldighoedsduur van postwissela van 30 cent tot 25 cent;

3e. vaststelling van het recht voor ambtshalve nanteekening van gewone stukken, inhoudend geldswaarden of kostbaarheden, op tweemaal in plaats van driemaal het aanteeckenrecht;

4o. vermindering in enkele gevallen van do pakketpost-tarieven in de Buitongewesten ;

5o. vermindering van het port voor brailleschriften in het buitenlandsch mailverkeer;

6o. verlaging van het strafport voor onvol-doend gefrankeerdo aangetokende stukkon uit het buitenland;

7o. verlaging van do rechten voor berichten van ontvangst en van betaling in het buiten-landsch verkeer.

Een in 1934 ingesteld onderzoek wees uit, dat do resultaten van do verlaging van het stfidsport niet bemoeiigend waren. Nadat een statistiek in het midden van dat jaar een toeneming van 16% van het aantal in stadsverkeer verzonden brieven had aan getoond,bleek bij een hernieuwd onder- zoek in het laatst van November en begin De

ember deze toeneming nog slechts 13% te be- loopen.

Hoewel naast bovenomachreven tariefsver- lagingen gedurende de jaren 1931/1935 geen no- menwaardige verhoogen van porten en rechten hebben plaats gehad (slechts de rechten voor expressebestelling in het buitenlandsch verkeer ondergingen op 1 Januari 1935 een geringe ver- hooging), dient niettemin nog te worden gewezen op de invoering op 1 Januari 1935 van enkele nieuwe rechten, t.w.:

1e. een bewaarloon van maximaal / 2.50 voor postpakketten;

2e. een recht van maximaal / 0.25 voor de afgifte van identiteitsbewijzen;

3e. een recht van 5 cent voor ongefrankeerd verzenden van postpakketten.

Nieuwe diensten en opvoering van de ontvang- sten. Teneinde het verkeer waar mogelijk te sti- muleeren, zijn te Batavia, Semarang en Soeraba- ja speciale postambtenaren aangewezen voor het voeren van propaganda ten behoeve van den dienst en het geven van meer bekendheid aan de mogelijkheden en faciliteiten, welke het bedrijf biedt.

Op 1 Juli 1932 trad een regeling in working, waarbij het bij vooruitbetaling verschuldigde port van antwoordstukken, onder bepaalde voor- waarden en tegen betaling van een recht van 2 cent per stuk, in het binnenlandsch verkeer voor rekening van de oorspronkelijke afzenders kon worden gelaten (Ind. Stb. 1932 no's. 319 en 320). Op 1 September 1933 is deze dienst ook openge- steld in het verkeer met Nederland.

Met ingang van 15 Maart 1933 werd de moge- lijkheid geopend om in het binnenlandsch verkeer ongeadresserde drukwerken en monsters door den postdienst te doen verspreiden bij die adressen, die met dezelfde bestelling als waarin die ongeadresseerde stukken worden opgenomen, ook nog andere poststukken ontvangen (Ind. Stb. 1933 no. 102), welke regeling spoedig daarna ook met huis-aan-huis bestelling werd uitgebreid. Deze wijze van verzending bleek in een behoefte te voorzien; er werd een ruim gebruik van ge- maakt, zonder dat de verzending van binnen- landsche goadresserde drukwerken daardoor ongunstig werd beïnvloed. In de cijfers betref- fende de aantallen in 1933 en 193-1 verzonden drukwerken (zie vorenstaande tabel) komt dit duidelijk tot uiting. De sterke daling gedurende de voorafgaando jaren blijkt hier niet alleen tot sta&n te zijn gebracht, doch zelfs is daarvoor een duidelijk stijging in de plaats getreden. Aan de wenschen van den handel om ook verspreiding onder bepaalde bevolkingsgroepen (Europeanen, Chinezen of Inheemsche en overige bevolkingsgroepen afzonderlijk) mogelijk te maken, is even- eens tegemoet gekomen.

Voor de gevallen, dat de afzenders van druk- werken of monsters ten opzichte van de voor die stukken te verrichten handelingen zoodanigo schikkingen, volgens door het Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst te geven voorschrift, kunnen treffen, dat de werkzaam- heden, welke die stukken bij den postdienst moeten ondergaan, worden verminderd, is het Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst, ingevolge Ind. Stb. 1933, no. 102, be- voegd te bepalen, dat het port dior stukken zoo- veel lager wordt gesteld als met de vermindering

van de werkzaamheden is overcruen te brengen, met dien verstande, dat de verlaging nooit meer dan 50% van het normale port kan bedragen. Gebruik makende van deze bevoegdheid, wordt door den postdienst op do porten voor onge- adresseerd te verspreiden drukwerken en monsters een korting toegestaan, varieerend van 20 tot 50%, afhankelijk van het aantal ter post-be- zorgde exemplaren.

Naast vorenbedoelde diensten, welke in hoofdzaak een stimulatie van het verkeer beoogen, werden de postkettens nog voor tai van a nd ere handelingen opengesteld, zooals voor het debiet van tabaksaccijnszegels (banderolles) en toeslag- zegels, waarvoor de daarvoor in aanmerking ko- mende kantoren in November 1932 werden opengesteld (Ind. Stb. 1932 no's. 517 en 560), voorts voor het debiet van loonlijsten en loon- zegels, waartoe bij de invoering van de loonbe- lasting op 1 Januari 1935 alle post-, bij - en hulp- postkantoren, alsmede de meeste fungerende hulppostkantoren en bestelhuizen werden aan gewezen (Ind. Stb. 1934 no. 641) en voor de inning van de aan de Nederlandsch-Indische Radio Omroep Maatschappij (N.I.R.O.M.) verschul- digde omroepbijdragen en — desgewenscht — van de abonnementsgelden op de Nirom-bode.

In 1934 werd op enkele post- en telegraafkan- toren een proef genomen met de invordering van belastinggelden, de uitbetaling van pensioenen, het debiet van slachtbriefjes en alle verdere werkzaamheden, welke tevoren door hulpperceptiekassen werden verricht. Deze proeven had- den een zoo gunstig verloop, dat het aantal post- inrichtingen, welke de werkzaamheden der hulp- perceptiekassen overnemen, geleidelijk wordt uitgebreid. Ook een proef met de inning van schoolquintanten voor verschillende onderwijsin- richtingen had al daddijk een goed resultaat. Ver- der werden alle post- en bijpostkantoren aange- wezen voor de disconteerling van vendu-accepten voor rekening van de Postspaarbank.

Behalve door deze nieuwe diensten en werk- zaamheden, welke het postbedrijf op zich nam, werden ook andere middelen aangegrepen om de sterke daling in de ontvangsten, welke door de aanhoudende verslechtering van den economi- schen toestand werd veroorzaakt, op te vangen. Hiervoor kwam wel in de eerste plaats in aan- merking het bedingen van een redelijke vergoe- ding voor de diensten, welke ten behoeve van andere administraties of departementen worden gepresteerd. Daarbij viel het oog o.m. op de zeer uiteenlopende aantallen drukwerken, welke uit Nederland ontvangen, en naar Nederland ver- zonden worden. Tusschen de landen van afzen- ding en van bestemming nl. heeft normaliter geen verrekening plaats van de voor de brievenpost geheven porten. Bij gelijk of ongeveer gelijk verkeer geeft deze regeling geen aanleiding tot on- billijkheden. Het aantal drukwerken, dat uit Nederland ontvangen wordt, is echter voort- durend zeer veel grooter dan in omgekeerd richting, zoodat in Ned.-Indie voor de behande- ling en bestelling van die stukken veel on betaaid werk ten behoeve van de Nederlandsche post- administratie werd verricht. Dit heeft in 1934 aanleiding gegeven tot overleg met den Neder- landschen dienst, ten einde te geraken tot uit- keering aan den Indischen dienst van een deel van de voor die meerdere drukwerken in Ne-

derland betaalde porten. Bedoeld overleg heeft een gunstig resultaat gehad en te beginnen met 1935 heeft terzake een uitkeering plaats.

Ten slotte is bij Gouv.Bt. bepaald, dat de vast- stelling van de door de Postspaarbank te beta- len bijdrage in de personeelskosten van den Postdienst, welke bydrage tien cent per inlage en per terugbetaling bedroeg, met ingang van 1 Januari 1933 zal geschieden op basis van de kostprijzen der door dien dienst voor de Postspaarbank verrichte werkzaamheden. E.e.a. had ten gevolge, dat de bijdragen van de Postspaarbank sedert twee- driemaal zooveel bedragen als voordien.

Bij Ind. Stb. 1932 no. 620 is de mogelijkheid geopend om de vergoeding, welke den postdienst toekomt voor den aan de Postspaarbank ver- leenden portvrijdom, welke vergoeding was vast- gesteld op tien cent per inlegger en per jaar (ar- tikel 18 van Ind. Stb. 1917 no. 672), vanaf 1 Januari 1933 in juiste verhouding te brengen tot den omvang van de terzake bewezen diensten. In verband hiermede worden door de Postspaarbank sedert 1933 de uitgaande stukken gefran- keerd, terwijl voor de daarvoor in aanmerking komende ontvangen portvrije stukken —vorna- ineljk brieven van de inleggers — een vergoeding, gebaseerd op de gewone tarieven wordt betaaid.

Postvjaarden. Met ingang van 1 Mei 1932 werden de hierna vermelde postwaarden buiten om- loop gesteld:

- a. frankeerzegels van 2½ cent (groen cijfer geplaatst in een ongekleurde ellips);
- b. frankeerzegels van 4 cent (blauw, idem);
- c. frankeerzegels van 5 cent (rood, idem);
- d. frankeerzegels van 5 cent (groen, idem);
- e. frankeerzegels van 10 cent (rood, beeltenis der Koningin naar rechts met als achtergrond een oceaan met stoomschip);
- f. frankeerzegels van 12*/j cent (blauw, beel- tenis der Koningin naar rechts met als achtergrond een oceaan met stoomschip);
- g. frankeerzegels van 20 cent (groen, beelteniH der Koningin naar rechts met als achtergrond een oceaan met stoomschip);
- h. frankeerzegels van 32*/2 cent, opdruk in blauw op 50 cent (groen, beeltenis der Koningin naar links met pahnlandschap);
- i. frankeerzegels van 60 cent, opdruk in blauw op 1 gulden (bruin, beeltenis der Koningin naar links met pahnlandschajij);
- j. briefomslagen van 12*/2 cent (blauw, beel- tenis der Koningin naar rechts in medaillon met kroon, gevat in twee vierkanten);
- k. enkele briefkaarten van 7*/2 cent (bruin, cijfer geplaatht in een ongekleurde ellips);
- l. dubbele briefkaarten van 7*/2 cent, idem;
- m. enkde briefkaarten van 5 cent met opdruk in groen „7*/2 cent*“;
- n. dubbele briefkaarten van 5 cent, idem;
- o. verhuiskaarten van 2 cent met oijklruk in zwart op 1 cent.

Nieuwe waarden. Ter gelegenheid van de proef- postvlucht met het vliegtuig „Abel Tasman“ naar Australie werd — ter voldoening van het lucht- recht voor met dit toestel vervoerde poststukken — een Speciale luchtpostzegel uitgegeven, ont- worpen door den leider van de vlucht, kapitein- vlieger M. P. Pattist. De zegels, ter waarde van / .—, zijn slechts in omloop geweest van 1 April tot 16 Mei 1931.

Na de uitgifte in 1931 van een serie van drie nieuwe luchtpostzegels ter waarde van 30 cent, 4 $\frac{1}{2}$ gid. en 7 $\frac{1}{2}$ gid., respectievelijk uitgevoerd in karmijnrood, licht Pruisisch blauw en mos-groen, naar een ontwerp van den Javaanschen schilder- tekenaar Mas Pirngadie, kwamen in 1932 in de bestaande emissies nog de volgende nieuwe waarden in omloop:

1. frankeerzegels van 20 cent, oranje; 2. briefkaarten van 5 cent met de aanduiding „naam en adres van den afzender“;

3. luchtpostzegels van 30 cent, overdruk in groen op de luchtpostzegels van 40 cent.

Als gevolg van de invoering van een luchtrecht van 50 cent voor stukken van een gewicht van meer dan 5 tot en met 10 gram bij rechtstreeksche luchtpostverzending naar Nederland (zie hier- voor onder tarieven) werd voorts een aantal luchtpostzegels van 1,50 voorzien van een overdruk in blauw „50 cent**“.

In 1933 volgden de overdrukken van de lucht- postzegels van 10, 20 en 30 cent met de waarde- aanduiding „2 cent“ en van de luchtpostzegels van 75 cent en van 1,50 met „42 $\frac{1}{2}$ cent**“. Deze maatregel hield verband met de omstandigheid, dat sedert 1933 voor de kwijting van het luchtrecht van de per luchtpost te verzenden stukken geen afzonderlijke luchtpostzegels meer worden aangemaakt. De nog aanwezige voorraden lucht- postzegels werden daarom overgedrukt met courante waarden, teneinde deze zegels zoo spoed- dig mogelijk in het normale verkeer op te rui- men.

Ten behoeve van de frankeering en kwijting van luchtrecht voor luchtpostbrieven van niet meer dan 5 gram per K.L.M. naar Nederland werd in 1933 het aantal bestaande soorten frankeerzegels uitgebreid met een nieuw frankeer- zegel, van 42 $\frac{1}{2}$ cent. Behalve in den vorm van de in het vorige lid bedoelde overdrukken, werd dit zegel slechts vervaardigd in het nieuwe (Kreisler) type (zie hierna).

Uitsluitend met het doel om reclame te maken voor de verzending per luchtpost werden op briefkaarten op gezegelde briefomslagen speciale 8tenipclafdrukken geplaatst.

Ten gebruike bij bijzondere postvluchten ver- schenen in 1933 driehockige frankeerzegels van 30 cent. Dezo zegels zijn niet geldig voor de kwijting van port of luchtrecht op stukken, welko met de regelmatige lijnen van de K.L.M. of van de K.N.I.L.M. worden vervoerd. Do afstompeling geschiedt telkenmale met een speciaal stempel. Dezo zegels werden voor de eerste maal gebruikt voor de vlucht van don "Postjinger" in November 1933 (zie hierna onder luchtpost).

Ter gelegenheid van het 4e eeuwfeest van de geboorte van Prins Willem van Oranje werden van April t/m December 1933 herdenkingspost- zegels van 12 $\frac{1}{2}$ cent uitgegeven, welke do beel- nis van den Zwijger droegen (Ind. Stb. 1933 no. 122).

In 1932 zijn do door don ingenieur bij don Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst A. R. M. Kreisler vervaardigdo ontwerpen voor een geheel nieuw type frankeerzegel geroed gekoekind. Deze nieuwe serio frankeerzegels is door de firina Joh. En- echedo en Zonon te Haarlem aangemaakt in los- latonde rotogravure druk van getemporde go- voeligheid. In tegenstelling met de oudero emissies, welke met een witten ondorggrond zijn ge-

drukt, vertoonden de nieuwe zegels een gekleur- den ondorggrond, welke in die mate domineert, dat witte plekken, onstaan door raderingen, met het bloote oog kunnen worden onderkend. De waarden en de kleuren, waarin de Kreislerzegels (emissie 1932) werden uitgegeven, zijn in de hiernavolgende tabel van in 1935 gangbare post- waarden opgenomen.

Sedert 1930 zijn regelmatig elk jaar weldadig- heidszegels uitgegeven en wel:

in 1930 (Ind. Stb. no. 185) ten bate van de Vereeniging "Jeugd- zorg" te Buitenzorg. Vier waarden, nl. 2, 5, 12 $\frac{1}{2}$ en 15 cent, met een verkoopprijs van respectievelijk 3, 7 $\frac{1}{2}$, 15 en 20 cent. De zegels waren verkrijgbaar van 1 December 1930 tot en met 31 Januari 1931; datum van buitenomloopstelling 30 September 1931;

in 1931 (Ind. Stb. no. 313), ten bate van de „Witte Kruiskolonie" te Salatiga; soorten en waarden als boven; termijn van verkrijgbaar- stelling 1 December 1931 tot 1 Januari 1932; datum van buitenomloopstelling 30 September 1932;

in 1932 (Ind. Stb. no. 238), ten bate van het Leger des Heils; soorten en waarden als boven; termijn van verkrijgbaarstelling 1 December 1932 tot 10 Januari 1933; datum van buitenomloopstelling 30 September 1933;

in 1933 (Ind. Stb. no. 298), ten bate van het Crisiswerk der Amsterdamsche Maatschapp voor Jonge Mannen (A. M. v. J.); soorten en waarden als boven; termijn van verkrijgbaar- stelling 1 December 1933 tot 10 Januari 1934; datum van buitenomloopstelling 30 September 1934;

in 1934 (Ind. Stb. no. 383), ten bate van de Stichting Centrale Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose in Nederlands-Indie. In af- wijking van de voorafgaande jaren werden deze zegels slechts in een waarde uitgegeven, nl. 12 $\frac{2}{3}$ cent, met een verkoopprijs van 15 cent; zij droegen de beeltenis van wijlen H. M. Konin- gin Emma, als herinnering aan hetgeen door Haar in het belang van de tuberculosebestrijding is verricht; termijn van verkrijgbaarstelling 15 September t/m 24 October 1934; datum van buitenomloopstelling 31 Maart 1935;

in 1935 (Ind. Stb. 1934 no. 383), ten bate van het „Indisch Comité van den Christelijk Mili- tairen Bond voor Oost- en West-Indie; vier waarden, nl. 2, 5, 12 $\frac{1}{2}$? en 15 cent, met een verkoop- prijs van respectievelijk 3, 7 $\frac{1}{2}$, 15 en 20 cent; termijn van verkrygbaarstelling 1 April tot 10 Mei 1935; datum van buitenomloopstelling 31 October 1935.

In 1935 waren de ondervolgende Nederlandsch- Indische postwaarden in gebruik:

le. Frankeerzegels.
a. Emissie 1912. Cijfortype, waardecijfer ge- plaatst in ongekleurdo ellips.

1 cent (olijfgroen), 2 cent (bruin), 2 cent (grijs), 2 $\frac{1}{2}$ cent (rood), 3 cent (bruin goel), 3 cent (groen), 4 cent (groen), 4 cent (geel), 5 cent (blauw), 7 $\frac{1}{2}$ cent (bruin), 10 cent (paars).

b. Emissie 1913. Busto der Koningin naar rechts met als achtergrond een oceaan met stoom- schip.

12 $\frac{1}{4}$ cent (rood), 15 cent (blauw), 20 cent (blauw), 20 cent (oranje), 25 cent (paars), 30 cent (zwart grijs), 32 $\frac{1}{4}$ cent (paars) met oranje cijfer- teekon. 35 cent (bruin), 40 cent (groen).

c. Emissie 1913. Buste der Koningin naar links met pal mian dschap.

50 cent (groen), 60 cent (blauw), 80 cent (oranje rood), 100 cent (bruin), 175 cent (violet), 250 cent (karmijn rood).

d. Emissie 1928. Luchtpostzegels (thans als gewone frankerzegels in gebruik).

10 cent (lila), 20 cent (olijfbruin), 40 cent (karmijnrood), 75 cent (groen), 150 cent (oranje).

e. Emissie 1931. Luchtpostzegels (thans als gewone frankerzegels in gebruik).

30 cent (donkerlila), 450 cent (blauw), 750 cent (rood).

f. Emissie 1933. Indisch landschap met ploegende karbouwen.

1 cent (grijs), 2 cent (donker magenta), 2% cent (geel sepia), 3 cent (lichtgroen), 4 cent (donker sepia), 5 cent (blauw), 7/2 cent (paars), 10 cent (rood).

ff. Emissie 1933. Beeltenis der Koningin naar links met rechts berglandschap met spoorbrug en links boeg van een schip.

12 1/2 cent (helder oranje), 15 cent (blauw), 20 cent (donker magenta), 25 cent (blauw groen), 30 cent (grijs), 32 1/2 cent (geel sepia), 35 cent (paars), 40 cent (licht groen), 42% cent (geel), 50 cent (grijs), 60 cent (blauw), 80 cent (rood), 100 cent (paars), 175 cent (licht groen), 250 cent (donker magenta).

h. Overdrukken.

2 cent in zwart op vroegere luchtpostzegels van 10 (lila), 20 (olijfbruin) en 30 (donkerlila) cent;

12 1/2 cent in rood op 20 cent (blauw), 30 cent in zwart en in groen op 40 cent (karmijnrood, vroeger luchtpostzegel), 42 1/2 cent in zwart op vroegere luchtpostzegels van 75 (groen) en 150 (oranje) cent; 50 cent in blauw op 150 cent (oranje, vroeger luchtpostzegel).

t. Bijzondere zegels.

12.2 cent herdenkingszegel (oranje), emissie 1933, beeltenis van Prins Willem van Oranje; 30 cent driehoekig zegel (blauw), emissie 1933, uitsluitend voor daarvoor bepaaldelijk aange- wezen bijzondere postvluchten.

2e. Briefomslagen.

12% cent (rood), emissie 1916, beeltenis der Koningin naar rechts in medaillon met Kroon, gevat in vierkanten; 12 1/2 cent overdruk in zwart op briefomslagen van 20 cent (groen en blauw) emissie 1916, beeltenis der Koningin naar rechts in medaillon met Kroon, gevat in vierkanten; 12% cent (helderoranje) emissie 1933, beeltenis der Koningin naar links, met rechts berglandschap met spoorbrug en links boeg van een schip.

3e. Briefkaarten.

5 cent (blauw) enkele, emissie 1913, cijfer- type, waardecijfer geplaatst in een ongekleurde ellips;

5 cent (rood) enkele en dubbele, over- druk in zwart op 12/ cent, emissie 1922, buste der Koningin naar rechts met als achtergrond een oce- aan met stoomschip; 5 cent (bruin), enkele en dubbele, overdruk in oranje rood op 7% cent, emissie 1913, cijfertype;

5 cent (blauw), enkele en dubbele, emissie 1933, Indisch landschap met ploegende karbouwen;

10 cent (rood) enkele en dubbele, emissie 1913, cijfertype, waardecijfer geplaatst in een onge- kleurde ellips; 10 cent (rood), dubbele, emissie 1933, Indisch landschap met ploegende karbouwen.

4e. Verhuiskaarten.

2 cent (grijs) emissie 1913, cijfertype, waarde- cijfer geplaatst in een ongekleurde ellips; 2 cent (donker magenta) emissie 1933, Indisch land- schap met ploegende karbouwen.

5e. Postbladen.

121/2 cent (rood) emissie 1922, buste der Kon- ington naar rechts met als achtergrond een oce- aan met stoomschip.

6e. Portzegels.

Emissie 1913 alle waarden in rood alsmede rood waardecijfer met het woord "cent" van 2 1/2, 5, 7%, 10, 12%, 15, 20, 25, 30, 37 1/2, 40, 50 en 75 cent.

De bij Gov.Bt. van 24 Juni 1929 no. 27 (Bij- blad 12007) ingestelde „Postwaardencommissie“, (zie DI. VI biz. 327 of suppl. afl. biz. 851) bracht in 1931 ha ar eindverslag uit. Geadviseerd were! de aanmaak van postwaarden, welke in Nederland geschiedt, naar het Reproductiebedrijf van den Topografischen Dienst te Batavia over te brengen. Met het 00g op de aan dezen maatregel verbonden directe kosten bestelde de regering echter dat de bestaande toestand voorshands ongewijzigd zou worden gelaten.

Vervoer. De op het traject Bandoeng-Soerabaja v.v. rijdende spoorwegpostkantoren werden op 1 Mei 1932 opgeheven. Sedert de instelling van de eendaagsche trein verbin- ding tusschen Batavia en Soerabaja had het instituut van de spoorweg- postkantoren veel van zijn beteekenis verloren, zoodat handhaving niet gewettigd was.

In Augustus 1934 were! een boottrein van Tandjoengpriok naar Bandoeng ingesteld, in aansluiting op de aankomende paBzagiersmaai- schepen van de Stoomvaart Maatschappij „Neder- land" en van den „Rotterclamschen Lloyd". Doze trein were! mede berut voor het vervoer van de Hollandsche mail.

Luchtpost. A. Binnenland. Begin 1935 had de K.N.I.L.M. de volgen- de lijnen in ex- ploitatie;

1e. Batavia—Bandoeng v.v. (alle werkdagen);

2e. Batavia—Scmarang—Soerabaja v.v. (alle werkdagen);

3e. Batavia—Palembang—Singapore v.v. (wekelijks);

4e. Batavia—Palembang—Pakanbaroo—Medan v.v. (wekelijks).

Een wekelijksche verbinding Medan—Alor Star, welke op 4 Mei 1933 was geopend in verband met het verleggen van de K.T.J.M.-route naar Singapore, werd in November 1934 opgeheven, omdat de K.L.M. er toe overging Aledan wederom in de Nederland-Indie Jijn op te nemen.

Het traject Batavia—Bandoeng v.v. were! van 1 Mei t/m 31 October 1934 in stede van tweemaal, driemaal per dag gevlogen. Wei had in 1935 we- der uitbreiding van dezen dienst tot een drie- maaldaagsche plaats, doch de verzending van luchtpost bleef daarbij op tweemaal per dag in beide richtingen gehandhaafd.

Op 4 Mei 1935 vertrok van Batavia het eerste vliegtuig van een bij wijze van proef door de K.N.I.L.M. geopende nieuwe wekelijksche verbin- ding Soerabaja—Bali—Makassar v.v.

Een overzicht van den onivang van den bin- nenlandschen luchtpostdienst per K.N.I.L.M. om per K.L.M. over de jaren 1932 t/m 1934 volgt hieronder.

	1932	1933	1934
Stukken (behalve brief kaarten)	501.120	510.219	523.435
Briefkaarten	23.430	27.999	27.692
Totaal	524.550	538.218	551.127
Postwissela	7.620	11.583	14.602
Postpakketten	371	646	621

In kilogrammen bedroeg de vervoerde hoeveelheid post over de binnenlandsche K.N.I.L.M.-lijnen.:

1932	17.975 kg
1933	19.786 „
1934	22.534 „

De groote regelmaat van den dienst op a lie lijnen droeg er niet weinig toe bij de luchttroute bij handel en publiek ingang te doen vinden voor het verzenden van correspondentie. De blijvende en zelfs nog toenemende druk der tijdsomstandigheden heeft dan ook een verder uitgroeien van luchtvaart en luchtpost niet gestuit.

Slechts de resultaten van de wekelijksche lijn Singapore—Medan v.v. bleven beneden de verwachting, waardoor deze verbinding, die in Augustus 1931 begonnen was, op 1 Februari 1932 moest worden opgeheven.

Enkele plaatsen werden in den loop van het jaar 1933 facultatief in het luchtpostverkeer opgenomen, nl. Tjepoe in Augustus en Djambi in November.

Het in 1929 met de K.N.I.L.M. door de Nederlandsch-Indische Posterijen gesloten postvervoerscontract, hetwelk was gebaseerd op de in 1933 aflopende overeenkomst tusschen de Nederlandsch-Indische regering en genoemde maat echappij betreffende het tot stand brengen en onderhouden van luchtverkeersdiensten in Nederlandsch-Indie, word in 1933 vernieuwd en aangepast aan de nieuwe subsidieovereenkomst, welke door de regering met de K.N.I.L.M. voor de jaren 1934 tot en met 1936 werd gesloten. De grondslagen voor het vervoer van brieven- en pakketpost per K.N.I.L.M. zijn in deze nieuwe post ver voerso vereen koinst dezelfde als in de oude overeenkomst.

In den loop van 1932 were! aan het binnenlandsch luchtpostvervoer in Ned.-Indie een uitbreiding gegeven, door het openstellen van de mogelijkheid tot verzending van luchtpostpakketten. De gelegenheid tot verzending van gewone postpakketten, alsmede van verrenkpenkotten en pakketten met aangegeven waarde per vliegtuig in het binnenlandsch verkeer zoomede van en naar Singapore werd opengesteld op 1 Juli 1932. Hierdoor werd het tevens inogelijk post-pnkketten per vliegtuig te verzenden in aansluiting op van Tandjoengpriok en van Medan vertrekkende thuisvarende mailboten, terwijl in omgekeerde richting postpakketten, aangebracht met de uitvarende Nederlandsche mailstooiners, van Medan uit per vliegtuig konden worden vloergezonden (Ind. Stb. 1932 no. 232).

Nog in hetzelfde jaar (October) werd do luchtpostpakketdienst uitgebreid do luchttroute Nederland-Indie v.v. (zi. onder buitenland).

De ten aanzien van de kwijting van het voor luchtpostzendingen verschuldigde port en recht bestaande bepalingen werden mede in 1932 horizon. De aanvankelijk bestaande verplichting,

<lat het luchtrecht alleen door middel van luchtpostzegels mocht worden gekweten, was in 1931 reeds vervallen, doordat met ingang van 1 April van dat jaar de regeling van kracht werd, dat het

luchtrecht ook door middel van gewone frankerzegels kon worden voldaan. Voor de voldoening van het gewone port bleef het gebruik van gewone frankerzegels verplicht. In Augustus 1932 werd bepaald, dat de per luchtpost te verzenden stukken, waarop het totaal verschuldigde de port en recht, hetzij geheel in luchtpostzegels of in gewone frankerzegels, hetzij gedeeltelijk in luchtpostzegels en gedeeltelijk in gewone frankerzegels is gekweten, als voldoende gefrankeerd moesten worden beschouwd. In 1933 volgde de beslissing dat luchtpostzegels, behalve voor de kwijting van luchtrecht, ook mogen worden gebruikt voor de voldoening van alle andere bij vooruitbetaling verschuldigde porten en rechten, waardoor de splitsing van de frankerzegels in gewone- en luchtpostzegels werd opgeheven (Ind. Stb. 1933 no. 346).

B. Buitenland. De grondslag voor den luchtdienst Nederland-Indie v.v. bleef het postvervoer. Ingevolge het contract tusschen de Posterijen en de K.L.M. neemt laatstgenoemde aan elke week maximum 500 kg mail in beide richtingen te vervoeren, waarbij de Posterijen zich verplichten voor het transport van 500 kg te betalen, ongeacht of dit kwantum wordt aangevoerd of niet. Het gemiddeld gewicht aan luchtpost per vlucht blijft echter nog tamelijk ver hier beneden. De dienst wordt grotendeels gefinancierd door de Posterijen in Nederland. De Indische Posterijen staan het geheele luchtrecht aan Nederland af en verleenen bovendien een vaste bijdrage, thans nóg / 200.000 per jaar bedragende.

In October 1931 werd de veertiendaagsche dienst Nederland-Indie v.v. omgezet in een weekdienst, hetgeen op het postvervoer een sterk stimulerende werking heeft gehad.

Een overzicht van den omvang van het buitenlandsch luchtpostverkeer van Nederlandsch-Indie per K.L.M. on per K.N.I.L.M. over de jaren 1932 t/m 1934 volgt op de volgende bladzijde.

Terwijl de hoeveelheid post op de route Amsterdam—Batavia v.v. tusschen de eindpunten den voortdurendo stijging te zien gaf, nam ook do mail op de tusschengelegen trajecten voortdurendo te. Reeds in 1932 verzonden Duitschland en Malakka geregeld belangrijke hoeveelheden briefpost met de K.L.M.-vliegtuigen, terwijl ook Italic, Griekcnland, Turkijo, Hongarije, Egypte, Syrie, Iran, Siam en Britsch-Indie deze verzendingsgelegenheid benutten.

Vanuit Indio worden verzonden:

in 1032 11.838 kg of gemiddeld bruto 223% kg per vlucht;

in 1933 13.452 kg of gemiddeld bruto 260 kg per vlucht;

in 1934 15.359 kg of gemiddeld bruto 295 kg per vlucht;

Do luchtpostpakketdienst Nederland-Indie kwam in October 1932 tot stand (Ind. Stb. no. 565). Met do Nederlandsche postadministratie werd overeengekomen, om in het wederzijdsche verkeer met den K.L.M.-dienst Amsterdam—Batavia v.v. luchtpostpakketten toe te laten, waarvoor een tftuf werd vastgesteld van / 1.50 per 100 gram, met don minimum van / 15, verhoogd met de eindtaksen voor landmailpakketten

Straits-Settlements

Europa en Amerika

	1932	1933	1934	1932	1933	1934
Stukken (behalve briefkaarten).....	20.692	24.346	32.169	914.771	1.063.825	1.085.116
Briefkaarten.....	82	292	319	27.306	50.958	32.778
Totaal.....	21.044	24.638	32.488	942.077	1.114.783	1.117.894
Postwissels.....	43		39	22.587	30.082	31.140
Postpakketten.....	4	8	15	21	92	146

Hit het buitenland ontvangen.

	1932	1933	1934	1932	1933	1934
Stukken (behalve briefkaarten).....	24.000	26.028	33.856	868.894	891.018	938.953
Briefkaarten.....	120	324	1.007	16.198	19.863	16.939
Totaal.....	24.120	26.352	34.863	885.092	910.881	955.892
Postwissels.....	—	54	22	4.327	5.087	5.671
Postpakketten.....	11	29	10	32	114	202

en eventueel de vergoeding voor het vervoer over de Nederlandsch-Indische luchtlijnen. Den 1sten September 1933 werd dit tarief belangrijk verlaagd, als gevolg van de verlaging van de vrachttarieven, welke de K.L.M. op de Amsterdam-Batavia-lijn invoerde. Tegelijkertijd werd de mogelijkheid opengesteld om behalve naar Nederland, ook luchtpakketten per K.L.M. naar verschillende andere landen te verzenden.

Met ingang van 15 Augustus 1933 moest, op verzoek van de Administratie van de Straits-Settlements, in het luchtpostverkeer van en naar Singapore, zoowel per K.N.I.L.M. als per K.L.M., worden overgegaan tot opheffing van de tot dien datum bestaande gelegenheid tot verzending van brieven en postpakketten met aangegeven waarde. De mogelijkheid tot verzending van dergelijke waardestukken en postpakketten met aangegeven waarde naar en van Medan, via Singapore-Alor Star per K.L.M. en verder met de aansluitende K.N.I.L.M.-lijn Medan—Alor Star v.v. bleef tot November 1934 bestaan.

Ter stimuleering van het verkeer wordt door de K.L.M. gestadig gestreefd naar verkorting van den reisduur op het traject Amsterdam—Batavia v.v. In 1931 was de duur van elke heen-vlucht gemiddeld 11.7 dag en van elke terug-vlucht 10.6 dag. In 1932 waren deze tijden resp. 10.6 en 9.9, in 1933/1934 9.9 en 9.2.

Met ingang van 12 Juni 1935 werd de dienst wederom verduubeld, derhalve tot een twee-maal 't weekschen dienst, met snelle vliegtuigen, die de geliecho route afleggen in 5¹/₂ dag.

C. *Bijzondere postvluchten.* In Mei 1931 werd een proefpostvlucht gemaakt naar Australië en terug onder leiding van den kapitein-vlieger M. P. Patti 't met het K.N.I.L.M.-vliegtuig P.K. A.F.C., omgedoopt in „Abel Tasman“*. Dit vliegtuig vertrok op 12 Mei 1931 van Batavia via Semarang, Soerabaja en Koepang en kwam op 18 Mei te Sydney en 19 Mei te Melbourne aan. De terugreis ving den 24sten Mei te Sydney aan, den 27sten Mei werd Batavia bereikt.

Teneinde de belangstelling van het publiek, in het bijzonder van philatelisten, voor deze eerste postvlucht Java—Australië aan te wakkeren, werd voor de kwijting van het luchtrecht een

speciale luchtpostzegel uitgegeven (zie hiervoor onder Postwaarden). Het luchtrecht voor deze vlucht bedroeg / 1 per 20 gram. Op de heen-vlucht werd ruim 128 kg post vervoerd, w.o. bijna 15 kg afkomstig van Nederland. Op de retour-vlucht werd door Australië ruim 35¹/₂ kg lucht-post voor Nederlandsch-Indië, ruim 2 kg voor Britsch-Indië en 26¹/₂ kg voor Europa medegegeven.

In de tweede helft van December 1933 werd door het K.L.M.-vliegtuig „Peking“ een snelle vlucht naar Nederlandsch-Indië en terug onder-nomen, waarvoor zoowel in Nederland als in Indië een buitengewoon enthousiasme opklaaide. Op de heenreis werd de Nederlandsche Kerstmail (450 kg) in 100 uren en 40 minuten overgebracht, terwijl op de thuisreis, welke 100 uren ci) 34 minuten vorderde, ruim 500 kg mail werd vervoerd.

In dezelfde maand, nl. op 9 December J 933, vertrok het Pander-vliegtuig „Posjager“ in opdracht van het Comité „Snelpost Nederland-Indië“* voor een studievlucht van Holland naar Indië. Door motorstoring ondervond het toestel vertraging, waardoor het eerst op 30 December te Batavia aankam. Dit vliegtuig vertrok van daar op 6 Januari J 934 en kwam den 11 den d.a.v. te Amsterdam aan. Uit Indië werd 245 kg post medegegeven.

Met het K.L.M.-vliegtuig „Uiver“, dat aan de Mac Robertson luchttracé London—Melbourne deelnam en dat 20 October 1934 van Melbourne vertrok en 22 October d.a.v. te Batavia aankam, werd door de Nederlandsche Postrij- en luchtpost voor Nederlandsch-Indië en Australië medegegeven. De „Uiver“ bracht voor Nederland-Hch-Indië ruim 54 kg luchtpost mede. Naar Australië heeft de „Uiver“ ruim 137 kg Nederlandsche luchtpost overgebracht. De Nederlandsch-Indische Postrijen, welke eveneens de gelegenheid hadden opengesteld om met de „Uiver“ luchtpost naar Australië te verzenden, gaven op 22 October J 934 66n zak luchtpost voor Melbourne mede, netto 7¹/₂ kg inhoudende. Op do thuisvlucht van Melbourne naar Amsterdam (vertrek van Bandoeng 11 November 1934, aankomst te Amsterdam 21 November) vervoerde het toestel ruim 162 kg.luchtpost.

Op 19 December 1934 vertrok do „Uiver“ we- der van Amsterdam voor een Korstvlucht naar Indio, doch verongelukto op 21 December bij Rutbah Wells in Syrie. Van de luchtpost (totaal 348 kg) ging 140 kg verloren.

D. *Engdsche luchtdiensten.* Met ingang van 1 April 1934 werd de gelegenheid opengesteld in Nederlandsch-Indie terpostbezorgde luchtpoststukken per Imperial Airways van Singapore of Alor Star af te doen doorzenden.

Medio December 1934 werd de Qantas-lucht-lijn Singapore—Australie v.v. geopend, welke voor de verzending van binnenlandsche- (uitge- zonderd in het rechtstreeksche verkeer tusschen Batavia en Soerabaja) en buitenlandsche lucht- poststukken werd opgesteld.

Postwisseldienst. Binnenland. Met ingang van 16 Januari 1933 werd de mogelijkheid geopend om, in het binnenlandsch verkeer, gewone postwissels ongefrankeerd te verzenden aan firma's of personen, die zich hobben verbonden om de verschuldigde postwisselrechten voor hun rekening te nemen. Het recht voor het opmaken van duplicaatpost wissels en dat voor verlenging van den geldig- heidstermijn is op 1 Januari 1935 zoowel in het binnenlandsch als in het buitenlandsch verkeer van 30 cent tot 25 cent verlaagd.

Buitenland. Het buitenlandsch postwissel- verkeer verkreeg in 1931 eenige uitbreiding, doordat de mogelijkheid werd gecopend om door tusschenkomst van de Nederlandsch-Indische Postertjen postwissels van Suriname naar Japan en van Nederland naar de Philippijnen te verzenden, terwijl tusschen Nederlandsch-Indie en Joego- Slavie v.v. een postwisseldienst via Engeland werd geopend. Daarentegen werden de post- wisseldiensten met Portugeesch Timor en met Spanje wegens het geringe verkeer resp. in 1931 en in 1933 opgeheven. Van 1 Januari 1934 af verleent de Nederlandsche postad ministratie voor het postwissel verkeer Nederlandsch-Indie— Spanje haar beniecldeeling. Met de op 1 Januari 1934 ingesteldc postunie „Malaya“, omvattende de Straits-Settlcments en den Mftleischcn Staten-bond (Negri Senibilan, Pahang, P6rak en Selangor), werd een postwisselovereenkomst gesloten, welke op 1 November 1934 in werking trnd. Hierdoor kwamen met ingang van genoemden datum do voordien bestaande afzonderlijke post- wisselovereenkomsten met de Straits-Settlements en den Maleischen Statenbond te vervallen. Pakkctpost.

Binnenland. Sedert 1 Januari 1935 kunnen binnenlandsche gewone postpakketten met en zonder verrekening, op verzoek van de afzenders ongefrankeerd worden verzonden. Voor deze faciliteit in een recht van 0 cent per pakket ver- Hchuldigd. Op do na 1 Januari 1935 in het buiten- land terpostbezorgdc pakketten bestemd voor Ne- derlandsch-Indie, waarvan de uitreiking niet kan geschieden binnen den voorgeschreven aanhou- dingstermijn, kan een bewaarloon worden ge- heven (zic onder tarieven), hetwelk word bepaald op 1 0.25 per pakket per week, met een maximum van f 2.50 per pakket.

Buitenland. Met de administratio van Groot- Britannie en Noord-Ierland werd in 1932 een pakketpostovereenkomst gesloten, zoowel be- treffende de rechtstreeksche uitwisseling van ge- wone, als van verreken- en waardepakketten. De-

ze overeenkomst trad op 1 September van dit jaar in werking. Voorts werd in de jaren 1931— 1934 aan enkele bestaande pakketpostovereen- komsten uitbreiding gegeven.

§ III HET BEDRIJF DER TELEFONIE EN TELE- GRAFIE.

A. *Telegraafdienst. Algemeen.* Voor het telegraafverkeer gelden thans in hoofdzaak de volgende regelen:

1e. do bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik van telegrafien, in Nederlandsch-Indie (Ind. Stb. 1876 no. 257), welke behoudens daar- in aangebrachte wijzigingen nog van kracht zijn;

2e. het Telegraafreglement 1934 vastgesteld bij Ind. Stb. 1933 no. 514;

3e. de in Ind. Stb. 1893 no. 227 j° Ind. Stb. 1907 no. 487 opgenomen bepalingen omtrent het gebruik van do telegraaf van den dienst der Staatsspoorwegen voor het overbrengen van particuliere telegrammen;

4e. het te Madrid in 1932 gesloten „Internationaal Verdrag betreffende de Verreberichtiging“ met daarbij behoorend „Telegraafregle- ment“ alsmede „Algemeen Reglement, Slotprotocol en Additioneel Reglement betreffende de Radiobrichtgeving“, alle opgenomen in Ind. Stb. 1934 no. 123. Vordrag en bijbehorende re- glementen traden in werking op 1 Januari 1934.

De aan de „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company Ltd“ verleende concessies zijn in 1934 aan de „Cable and Wireless Ltd“ overgedragen.

De destijds aan de „Bataafsche Petroleum Maatschappij“ tot wederopzeggens verleende vergunning voor de exploitatie van haar radio- telegrafiestations te Balikpapan en te Tarakan, welke stations bijna 25 jaar in bedrijf zijn geweest, werd in verband met de vestiging van radiostations van den PIT-dienst op genoemde plaatsen ultimo 1934 door de maatschappij prijsgegeven.

De aan do „Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij“ verleende concessie voor haar radiostation te Soengeigerong (res. Palembang) werd uitgebreid tot het verkeer met tank- schepen van deze maatschappij op zee, terwijl haar station te Tandjoengoeban thans tevens voor het algemeen scheepsverkeer is opengesteld.

Na de in 1927 te Washington en in 1928 to Brussel piaats gehad hebbende internationale radio- en telegraafconferenties werd door de Internationale Telegraafvereeniging in 1932 te Madrid een gecombineerde telegraaf- en radioconferentie gehouden, waaraan ook door Nederlandsch-Indie werd deelgenomen. Bij dit congres werd de naam „International. Telegrafvereeniging“ gewijzigd in „Internationale Vereeniging betreffende de Verreberichtiging“.

Het aantal plaatsen, waar telegram men kunnen worden aangeboden/afgeleverd, onderging een belangrijk uitbreiding door het in 1931 inge- voerde instituut der z.g. „Telegraafstations“. Dit instituut houdt n.l. in, dat op vele kleine plaats- jes en d&sa's op Java en Madoera, welke niet aan het telegraafnet zijii aangesloten, telegram men kunnen worden aangeboden/afgeleverd, waarbij het personeel van het binnenlandsch bestuur zijn inedewerking verleent bij het overbrengen/ont- vangen per telefoon naar/van do dichtsibij ge- legen telegraafinrichting.

Landlynen. Van do door Z.-O.-Borneo in 1902 aangelogde landlyni van Bandjermasin over

Amoentai naar Balikpapan en Samarinda is thans nog slechts het traject Bandjermasin-Tandjongkandangan in gebruik. Ook diverse andere lange landlijnen in de buitengewesten, -waaraan hooge onderhoudskosten waren verbonden, werden geleidelijk geheel of gedeeltelijk verlaten en vervangen door radioverbindingen, terwijl mede in verband met de ontwikkeling van de radiotelegrafie zoo goed als geen nieuwe lijnen werden bijgespannen.

Zeekabels. a. Binnenlandsche verbindingen. Aangezien de bestaande zeekabels, meestal in verband met hun hoogen ouderdom, steeds meer vergden aan onderhoudskosten, werd besloten, evenals t.a.v. de eerder genoemde landlijnen, hot zeekabelnet geleidelijk te verlaten en te vervangen door radioverbindingen, we) ke bovendien minder onderhevig zijn aan langdurige storingen. In verband hiermede worden gestoord geraakte zeekabels niet meer hersteld en kon als gevolg daarvan het kabelschip „Zuiderkruis“ worden gemist, zoodat dit medio 1934 werd teruggegeven aan den Dienst van Scheepvaart, die het in-richtte tot opnemingsvaartuig.

Thans zijn nog slechts de volgende zeekabels in gebruik:

1. Java(Banjoewangi)—Bali(Negara). Dit is de in 1888 tusschen Java (Sitoebondo)—Bali (Singaradja) gelede kabel, waarvan de eindpunten werd verlegd ;

2. Sumatra Oelfelheue-P. W6h (Sabang);

3. Bali(Dinpasar)—Lombok (Ampenan) ; dit is de in 1897 tusschen Bali(Singaradja)—Lombok (Ampenan) gelede kabel, waarvan een der eindpunten werd verlegd ;

4. Borneo(Pegatan)—Poeloe Laoet(Stagdn), (overgenomen door het binnenlandsch bestuur);

5. Java(Anjer)—umatra(Kalianda) (2 stuks);

6. Java(Anjer)—Sumatra(Tandjoengkarang); dit is de in 1921 tusschen Java(Anjer)—Sumatra (Telokbetoenq) gelede kabel;

7. Java(Soerabaja)—Celebes (Makasser).

De overige vroeger vermelde kabels zijn sedert verlaten, terwijl de respectievelijk in 1899 en 1919 gelede telegraafkabels Java (Grisee)—Madoera (Bangkalan) thans bij den telefondienst in gebruik zijn, de laatste met verlegde eindpunten Java(Soerabaja)—Madoera(Kamal).

b. Buitenlandsche verbindingen. Van de door de "Eastern Extension Australasia and China Telegraph Coy Ltd" geexploiteerde kabels werd in den loop van het jaar 1932 een der kabels Java (Banjoewangi)—Australië(Port Darwin) geaban- donneerd. De aan deze maatschappij verleende concessies werden in 1934 door haar, met goedvinden van de regeering, overgedragen aan de „Cable and Wireless Ltd**“, welke laatste inaatschappij dus de thans overgebleven kabels exploi-teert.

De kabel Manado—Yap, eertijds toebehooren- de aan de sedert opgeheven „Deutsch-Niederlandsche Telegraphen Gesellschaft“ en deel uit- makeud van de verbinding Manado—Yap—Shanghai en Manado—Yap—Guam—San Francisco, welke kabel na den wereldoorlog aan Nederland zou worden toegewezen, hetgeen echter niet geschied is, is inmiddels prijsgegeven.

Radiotelegrafie.

I. Binnenland. De snelle ontwikkeling van de radiotelegrafie zette zich met kracht voort, als gevolg waarvan zich speciaal in het binnen

landsche verkeer zeer vele wijzigingen in de verbindingen voordeden. Het aantal radiostations werd tengevolge van de reeds eerder genoemde geleidelijke verlaten van het zeekabelnet en van lange landlijnen in het buitengewesten, welke door radioverbindingen werden vcrvangen, sterk uitgebreid.

Daar in verband met deze vele wijzigingen en aanvullingen hetgeen vroeger betreffende de binnenlandsche radioverbindingen werd vermeld, — behoudens de voorgeschiedenis —, in vele opzichten niet meer juist is, volgt hieronder een volledige opsomming van de thans in Ned.-Indie in bedrijf zijnde radiostations.

Kuststations, werkende met schepen op zee:

Amboinaradio, Bandoengradio (beperkt verkeer), Dobaradio, Makasserradio, Malabarradio (bijzondere diensten), Manokwarradio, Medanradio (met pijlinrichting), Sabangradio, de marinestations Bata viaradio en Soerabajaradio, alsmede het station van de „Ned.Kol.Petr.M“ Tandjongoebanradio.

Bovendien werkt het station Soengeigerongradio van laatstgenoemde Mij alleen met eigen schepen.

Vaste stations, werkende met andere vaste binnenlandsche stations van den P.T.T.-dienst:

a. van den P.T.T.-dienst:

Amboina, Baa I), Bagansiapiapi, Balikpapan, Bandjermasin, Baeobae), Bata via-centrum, Bengkalis, Bima, Djambi, Dobo, Donggala, Enddh, Fakfak), Gorontalo, Kalabahi), Koepang, Kotabaroe-Poeloeloet, Laboehan *), Makasser, Manokwari, Medan, Manado, Merauke, Moearatebo, Neira, Padang, Palembang, Pangkalpinang, Pontianak, Rengat, Sabang, Samarinda, Sanana), Saumlaki)jScroeie.Sinabang), Singkel, Sorong), Tanahgrogot, Tandjoengpinang, Tandjoengpandan, Tandjoengsolor), Tapatoean, Tarakan, Taroena, Tembilahan, Tarempa), Ternate, Tob& lo), Toeal), Waingapoe, Wonrdii);

b. van het Binnenlandsch Bestuur: Kolonodale, Loewoek, Poso, Tolitoli;

c. van het departement van Oorlog: Digoel;

d. van de Steenkolen Mij Parapatang: Beraoe;

e. van de Bataafsche Petroleum Mij: Boela.

Voorts bevinden zich op de volgende plaatsen ontvangstations van het B.B., welke door de daarvoor aangewezen P.T.T.-stations uitgesende telegram men opnemen (z.g. eenzijdig verkeer):

Amahai, Beo, Djailolo, G6sdr, Holiandiia, Ketapang, Larat, Longirara, Namlea, Okaba, Pasir-pengarajan, Pi roe, Saksriandra poera, Saporoea, Tapa, Wahaï, Weda en Selatpandjang.

De uitvoering van het in 1928 door de interdepartementale radiocommissie aan de regeering ingediende plan, volgens hetwelk een groot aantal daarin genoemde plaatsen geleidelijk van radiostations zouden moeten worden voorzien, hoofdzakelijk ter ophelling uit hun isolement, werd in 1932 om bezuinigingsredenen gestaakt.

II. Buitenland. Met buitenlandsche telegrafverkeer via radio word thans geheel verwerkt door de Radiobedrijfscontra te Bataviacentruin (alleen het buitenlandsche station op Timordilly, werkende met Koepang, maakt hierop een uit-zondering), welke deel uitmaakt van het tele-

i) Voor dezo stations bctaalt het dept. B.B. dan wel het betrokken landschap een jaarabon-nement aan den P.T.T.-dienst.

graafkantoor aldaar. A lie voor het buitenland bestemde, per radio te verzonden telegrammen worden daartoe uit geheel Ned.-Indie over de binnenlandsche radio-, lijn- en kabelverbindingen naar Bataviacentrum overgevoerd, vanwaar zij via rechtstreeksche lijnen op de diverse grootere en kleinere zenders, die zich bevinden op de Bandoengsche hoogvlakte (Malabar, Tjillin, Tjimindi, Dajeuhkolot), worden uitgezonden. Omgekeerd worden de door de buitenlandsche zenders uitgezonden teekens door de ontvangposten te Rantjadkek en/of Kebajoran opgevangen en eveneens via rechtstreeksche lijnen doorgegeven naar Bataviacentrum en aldaar verwerkt.

Thans worden rechtstreeksche radiotelegrafieverbindingen onderhouden met de volgende plaatsen in het buitenland: Amsterdam, Berlijn, Parijs, San Francisco, Manila, Shanghai, Hongkong, Tokio, Saigon, Bangkok en Timorilly.

Technische ontwikkeling. Op grond van den uitslag van genomen proeven werd besloten om een centraal kortegolf-radiostation te bouwen, waarvoor het oog viel op een terrein te Dajeuh-kolot (10 km ten Zuidoosten van Bandoeng), al- waar een groot stationsgebouw werd opgericht. In 1934 werd met den bouw een aanvang gemaakt. Dit station was ultimo 1935 nog niet voltooid, doch kon toch voor een gedeelte reeds in exploitatie genomen worden. Rondom het station zijn op een 11-tal torens van 90 meter hoogte de verschillende straalantennes opgericht, welke de radiosignalen zullen uitzenden naar alle deelen van de wereld. De op te stellen zenders zijn van het uliemnieuwste type en wol mot onderdrukking van een zij band en de draaggolf en met een modulatie, waarbij tegelijkertijd twee telefoon- en een telegraafverbinding onderhouden kunnen worden. Niettegenstaande dit meervoudig gebruik is de bandbreedte, welke dit type zonder in don aether in beslag noemt, slechts 1/4 van die van de vroegere zenders met een enkelvoudig telegrafiekanaal. Deze zenders verbruiken 300 kW primaire energie, waarvan circa 80 kW in do antenne wordt uitgestraald.

Ook de ontwikkeling van de ontvangniiddelen schreed Hteeds voort. Voor de ontvangst inoestens Htraalantennens worden toegepast, hetgeen tengevolg had, dat al Bpoedig een tweede ontvangpost naast die to Rantja*Ekdk (30 km ten Oosten van Bandoeng) moeet worden opgericht. Do keuze van een terrein voor dozen niouwen ontvangpost, waarop hot interinsulaire- on hot internationale kortefatands telegraafvorker wordt afgewikkeld, viel op Kobajoran (24 km ten Zuidwesten van Batavia.), alwaar in 1932 een gebouw werd opgericht on do door 12 ontvangers opgevangen signalen door middel van een kabel naar do bedrijfscentrale to Batavia worden doorgegeven.

Hot gobruik van do beeldtelegrafie neemt toe; hot aantal verzonden en ontvongen beeldtelegramnioun is echter nog steeds botrekkelijk gering.

Radio-Omroep. Aan de N.V. Nedorlandsch-Indische Radio Omroep Maatschappij (N.I.R.O.M.) werd bij Gouvernementsbesluit van 30 December 1932 no. 38 concessie verleend voor hot uitoefenen van een omroepbedrijf.

Do voornaamste bepalingen van de concessie, wolko door de maatschappij on 28 Alaart 1933 werd aanvaard, zyn de volgende: Aan de N.T.R.O.M., dioun Nederlandsche maatschappij

moet zyn, wordt voor den tijd van 10 jaren een zendvergunning verleend en naast haar zal bin- nen tijd geen andere omroep a ls com mercieel bedrijf worden toegelaten. De omroep moet er op gericht zyn te voldoen aan de behoefte en de wenschen van de luisteraars en zal zich daarbij gedragen naar de aanwijzingen van den Directeur van Verkeer en Waterstaat, die met betrekking tot den inhoud der uitzendingen alsmede t.a.v. de wijze van voortbrenging en uitzending van den omroep voorgelicht zal worden door een Raad van Advies, welke in meerderheid uit de luisteraars wordt gekozen.

Binnen een jaar na het aanvaarden van de concessie zal de N.I.R.O.M. den omroep over Java en binnen drie jaren over geheel Nederlandach- Indie behoorlijk verzorgen en zal daartegenover recht hebben op een luisterbijdrage van alle luisteraars binnen het gebied, waar haar uitzendingen goed hoorbaar zyn. Deze bijdrage is maximum 10 gid per kwartaal en neemt bij het stijgen van het aantal luisteraars tot 25000 geleidelijk af tot f 5 per kwartaal. Daarna zal de bijdrage door den Directeur van Verkeer en Waterstaat nog kunnen worden venuinderd, indien de be- dryfsuitkomsten van de maatschappij daartoe aanleiding geven.

Het gebied, waar de omroep goed hoorbaar is, omvatte op 1 April 1935 geheel Java (met uitzondering van de residentie Cheribon en van een deel der residenties Priangan, Batavia en Buitenzorg, ulwaar de hoorbaarheid onvoldoende wordt geacht) en op Sumatra do residenties Benkoelen, Palembang en Djambi.

Het aantal betalende luisteraars binnen het N.I.R.O.M.-gebied bedroeg op 1 April 1934 5,390 en is tot ultimo Mei 1935 gestegen tot ruim 19,000.

De omroepbijdrage voor ontvanginrichtungen, uitsluitend voor huiselijk gebruik in particuliere woningen, was voor 1934 vastgesteld op / 3 per maand, dio voor ontvanginrichtungen in vergaderlocalen, societieiten, hotels, e.d. op / 9 per maand. Voor liefdadige instellingen gold een tarief van / 3 per maand, terwijl voor sociale inrichtungen, ziekenhuizen, kerken, technische scholen en radiohandelaren de omroepbydrago op / 4.50 per inaad was bepaald. De omroepbijdrage n werden voor 1935 verlaagd tot resp. / 2.50, / 7.50, / 2.50 en / 3.75.

In verband met de zeer uiteenlopende wenschen van de westersch en do oostersch georien- teerde luisteraara en de sterkto van de atmos- pherische storingen moet de N.I.R.O.M. haar uitzendingen op drie wyzen verzorgen, n.l. door een keten van kleine, plaatselijk hoorbare zenders, ondoorling door telefoonlijnen verbonden, die het algemeene program ma, dat overwegend westersch georieenteed is, uitzonden; door een rooks van gelijksoortige kleino zenders, die voornamelijk oosterschen omroep uitzenden en door een grooten Archipelzender voor het algemeene program ma, bcdood voor do luisteraars op het plat- teland, die de plaatselijke uitzendingen moeilijk kunnen beluisteren.

Thans moduleert do N.I.R.O.M. de op do volgende bhidzido vermeldo zenders.

Do programme's, dio ton gehooro worden gebracht, worden eou maand van te voren in concept au don Raad van Advies ter booordeeling aangobodon. Voorzitter (tevons lid) van dezon

Roopleetters	Stations.	Frequentie in	Goedlengte in	Energie.
		kc.	m.	
YDA	Tandj oengprieok	6040	49.69	
YDA2	Bataviacentrum	3040	98.68	10 KW
YDA3	Buitenzorg	2385	125.87	150 W
YDA4	Soekaboemi	1640	182.92	25 W
YDA5	Bandoeng	1550	193.55	25 W
YDA6	Cherihon	6120	49.02	1.5 KW
YDA7	Pekalongan	2870	104.53	15 W
YDA8	Tandjoengprieok	3270	91.74	15 w
YDB	Soerabaia I	1510	198.68	500 w
YDB2	Semarang	4470	67.11	1 KW
YDB3	Dioeria	2450	122.45	150 w
YDB4	Tjoeboe	1660	180.72	100 w
YDB5	Solo	1615	185.76	25 w
YDB6	Malang	1595	188.09	25 w
YDB7	Soerabaja II	1570	191.08	100 w
YDD2	Bandoeng (Inh.)	1530	196.08	75 w
YDD3	Batavia-C (Inh.)	1630	184.05	25 w
YDE	Solo (Inh.)	1585	189.27	50 w
YDE3	Semarang (Inh.)	4810	62.37	100 w
YDE4	Soerabaja (Inh.)	2910	103.09	15 w
YDE5	Djogja (Inh.)	2415	124.22	75 w
		2750	109.09	25 w

Raad is de Vertegenwoordiger van de Land bij do N.I.R.O.M. De overige (acht) leden worden op voordracht van den Directeur van Verkeer en Waterstaat door den Gouverneur-Generaal benoemd. De door genoemden departementenschef goedgekeurde programma's worden in de N.I.R.O.M.-Bode bekend gemaakt. Volgens de concessie wordt uit de program ma's alles geweerd, wat in strijd zou kunnen zijn met de belangen van den staat, de wetten des Lands, de open bare orde of de goede zeden. Alles wat anderen zou kunnen kwetsen wordt vermeden en politiek is in den omroep niet toegelaten.

Particuliere plaatselijke radiovereenigingen, welke van vrijwillige bijdragen der leden bestaan, handelaren en kerkgenootschappen zenden geregeld omroepstof uit. Hun zenders zoowel als hun uitzendingen dienen te voldoen aan bepaalde eischen, die in het algemeen belang zijn gesteld.

Telegraafstarieven. Het huidige telegraafstarief, hetwelk in 1926 werd ingevoerd, bestaat uit:

1. een vast recht van / 0.25 per telegram.
2. een take per woord.

De taks per woord bedraagt / 0.02 voor locale telegram men, / 0.15 voor telegram men binnen hier na te noemen rayons en / 0.25 voor alle andere telegram men.

Vorenbedoelde rayons zijn:

a. Java en Madoera met Bali en Lombok (Java groep);

b. Sumatra met de daartoe behorende eilanden met inbegrip van de eilanden der residentie Riouw en Onderhoorigheden, alsmede de Westerafdeeling van Borneo, en de eilanden Banka en Billiton (westelyke groep);

c. het overige gedeelte van Nederlandsch-Indie (oostelyke groep);

Voor telegrammen in overeengekomen taal (vijfflettercode) wordt sinds 1932, boven het vaste recht van / 0.25 per telegram, het 6/10 van het totaal der normale woordtaksen geheven met een verplichten minimumprijs van 5 woorden. Voor perstelegrammen wordt boven het vasto recht van / 0.25 per telegram het 1/5 van de normale woordtaksen geheven.

Het tarief voor telegrammen, gewisseld met niobile stations, bestaat naar omstandigheden uit:

a. de landstationstaks (kusttaks) ad / 0.30 per woord;

b. de boordtaks volgens de officieele naamlijsten der mobiele stations, welke in de meeste gevallen / 0.20 per woord bedraagt;

c. de kosten voor verzending langs het binnenlandsche net van verkeerswegen ad / 0.10 per woord;

d. voor telegram men bestemd voor schepen, welke slechts zijn te bereiken via een buitenlandsch kuststation, de taksen a, b, vermeerderd met de kosten voor verzending langs het net der verkeerswegen voor de verberichtgeving tot het kuststation van bestemming. Zijn dergelijke telegram men in overeengekomen taal (vijfflettercode) gesteld, dan wordt slechts het 6/10 van de normale woordtaksen geheven, terwijl voor wat de landstations- en boordtaks betreft de verplichte minimumprijs van 5 woorden niet wordt toegepast.

De eerste kusttaks werd in 1911 vastgesteld op / 0.20 per woord met een minimum recht van / 2 per telegram. In 1920 werden deze bedragen verhoogd tot respectievelijk / 0.30 en / 3 en in

1921 tot onderscheidenlyk / 0.40 en / 4. Sedert 1922 bedraagt de kusttaks / 0.30 per woord, terwijl het minimum recht niet meer wordt geheven.

Het tarief voor radiografische zetzijdingen (door de kuststations langs radiografischen weg verkregen meldingen en ontvangen noodseinen) omvat:

a. een vast recht van / 2.50 per tijding;

b. de seinkosten van het samen te Mellen berichten berekend naar de regelen van het hoogeromschreven huidige telegraafstarief.

B. Telefoondienst. Lijntelefonie. Met uitzondering van iiet telefoonnet van do Deli Spoorweg Maatschappij zijn geen telefoonnetten meer in handen van particulieren. Wei werd voor de exploitatio van een enkel telefoonnet van den P.T.T.-dienst een contract met derden afgesloten, nl. voor die van het net te Samarinda, welke is overgedragen aan de aldaar gevestigde N.V. Samarinda Tenggarrongscho Electriciteit Maatschappij op de voorwaarden opgenoemin in do bijlage van hot Gouv. Bt. van 27 November 1929 no. 17.

A Is govolg van het gereedkomen van con telefoongeleiding tusschen Lahat en Tjoeeroep word op 19 J uni 1933 een interlocale telefoonverbinding Palombang-Benkeolen in bedrijf gesteld.

Op 1 October 1934 is tusschen Java on Bali een interlocale verbinding voor het publiek verkooijngesteld, waarbij gebruik wordt gemaakt van een telegraafkabel van Banjoewangi naar Tjandikoesoema (Bali). Het verkeer met Ddnpasar blijft voorloopig beperkt tot do ten Oosten van de lijn Somarang-Jogja gelegen hoofdteléfono-kantoren op Java en Madoera, met inbegrip van de in genoemde plaatsen gevestigde telefoonkan-

toren en dat met Singardja tot alle oostelyk van de lijn Soerabaja—Malang gelegen hoofdtelefoonkantoren op Java on Madoera, met inbegrip van de in laatstgenoemde plaatsen gevestigde telefoonkantoren.

In 1933 werden in het verkeer tusschen do telefoonnetten der Deli Spoorweg Maatschappij en die van het Gouvernement ter Oostkust van Sumatra en in Atjeh en Onderhoorigheden nieu- we tarieven ingevoerd, goedgekeurd bij beschik- king van den Directeur van Gouvernementsbe- drijven.

Voor de uitoefening van den lokalen-, districtsen interlocaalen telefoondienst gelden thans de bepalingen, voorwaarden en tarieven, vastge- steld by het Gouv. Bt. van 19 Mei 1933 no. 39 (Bijblad no. 13014).

De grondslag voor het telefoonabonnement is het aantal aangevraagde gesprekken, met dien verstande, dat men betaalt volgens een trapsge- wijze opklimmend tarief naar gelang van het gemiddeld aantal aangevraagde gesprekken per dag. Onderscheid wordt alleen gemaakt tusschen de kantoren Bandoeng, Batavia, Semarang, Soerabaja en de overige kantoren op Java en in de Buitengewesten. Voor dezo overige kantoren is het abonnement lager gesteld dan voor de ge- noemde vier hoofdplaatsen. Geabonneerden, wier aansluiting buiten den plaatslijken kring ligt, zijn voor het lijngedeelte buiten dien kring een toeslag verschuldigd, het z.g. lijnabonnement, hetwelk thans wordt berekend per 100 meter of gedeelte daarvan. Niettegenstaande de met ingang van 1 Mei 1920 ingevoerde verhooging van do ubonnement tarieven, nam het aantal tele- foonposten jaarlijks toe tot 1930. Vanaf dat jaar viel ecu slerke achteruitgang waar te nemen. De op 1 Juli 1933 ingevoerde tariefsverlaging deed in die maand het aantal telefoonposten stijgen, doch daarna trad weer een vermindering in, zij het in langzamer tempo.

Ten gerieve van het publiek word op verschildende plaatsen uitbreiding gegeven aan het aantal open bare spreekgelegenheden. Daartoe werden op verHuhillende punten telefoon-muntautomaten geplaatst, van waaruit stadsgesprekken kunnen worden gevoerd tegooi het tarief van / 0.10 per gesprek.

Een interlocaal blikssomgesprek kost thans 10 maal en con dringend interlocaal gesprek 2 maal hot tarief van een gewoon gesprek van gelijken duur. JJo minimum kosten van een interlocaal ge- sproken zin dio van een gesprek van drie mi- nuten; oventueelo verlengingon boven de 3 mi- nuten worden thans per minuut in rekening ge- bracht.

Rudiotelefonie. Allo landon van Europa, bo- halve do Balkan on Rusland, zyn thans voor het telefoonverkeer van Indie uit opengesteld. Voorts Jieeft het telefoonverkeer mot andere werelddcolen cevensende de aandacht gehad; in 1935 is rechtstroeksch vorkoor mogolyk met go- heel Noord-Ainorika (Canada en do Verenigde Staten) ; Mexico en Cuba in Midden-Amerika; Argon tin io, Uruguay, Chili en. Braziliid in Zuid- Amerika; mot Australie, mot Siam, do Philippij- nen, Malaka on Japan in Azie on met Belgisch- Congo in Afrika. Onderhandlingen zijn gaando voor do opening van een telefoonverbinding mot •China via Hongkong en Shanghai.

Ook het binnonlandach (interinsulair) vorkoor

is geleidlijk tot stand gekomen, zoodat thans Makasser on geheel Noord-Sumatra (Atjeh en Sumatra's Oostkust) aan het wereldtelefoonnet verbonden zijn. Het ligt in de bedoeling om in de toekomst ook het overige gedeelte van Sumatra (Padang en Zuid-Sumatra), Manado en Bali* papan met omgeving daarin op te nemen.

De gesprekken worden gevoerd over bepaalde inrichtingen, waardoor een zoodanige wijziging in het gehiid gebracht wordt, dat het af luisteren. door onbevoegden practisch onmogelijc wordt. In dit systeem worden voortdurend verbeterin- gen aangebracht, waardoor de mate van geheim- houding steeds hooger wordt opgevoerd.

Tarieven. In verband met de vele veranderin- gen, welko sedert de verschijning van DI. VI hebben plaats gehad, volgt hieronder een nieuw overzicht van de tarieven.

De toeslag van / 2 per minuut voor het voeren van radiotelefoongesprekken uit de huis- dan wel kantoor aansluitingen kwam te vervallen. In het radiotelefoonverkeer met Nederland worden gewone en dringende gesprekken toegela- ten. Het tarief voor een gewoon gesprek van 3 minuten bedroeg oorspronkelijk: voor West- Java / 30; voor Midden-Java / 33 en voor Oost- Java / 34.50. Op 1 Juli 1930 werd echter voor geheel Java een uniform tarief van / 33 ingevoerd. Voor dringende gesprekken wordt het dubbele van de kosten voor een gewoon gesprek in reke- ning gebracht. De minimum gespreksduur be- draagt 3 minuten. Na de derde minuut kan het gesprek onbeperkt per minuut verlengd worden tenzij er nog gesprekken wachtende zijn, in welk geval de gespreksduur wordt beperkt tot een maximum van 12 minuten. Indien een gesprek langer duurt dan 9 minuten, wordt het minuut- tarief met circa 25% verminderd, terwijl op gesprekken van langer dan 15 minuten zelfs circa 50% reductie wordt verleend.

In den beginne moesten de aanvragon voor ge- wono gesprekken ten minsto twee werkdagen voor den spreekdag worden ingediend. Nader- hand konden deze aanvragen ook op den spreekdag zelv nog wordeu aangenomen. Teneinde den opgeroepeno in te lichten omtrent den aard van het te voeren gesprek, kan do aanvrager tege- lijk inct zijn aanvraag een z.g. gespreksonderwerp indienen. Do kosten van het overmaken van dit onderwerp bedragen / 1 per woord.

Begin 1935 zijn in het verkeer met Nederland z.g. familiegesprekken ingevoerd, t.w. gesprekken, wolko geen zakelyk karakter dragen en uit- sluitend op Zatordag, na sluiting vau het nor- malo verkeer, tegen verlaagd tarief gevoerd kunnen worden. De duur dezer gesprekken is bepaald op 6 minuten. Do eerste 3 minuten kosten / 21, terwijl voor elke volgende minuut het tarief / 7 bedraagt. Na do Go minuut wordt hot nor- malo tarief, te weton f 11 per minuut, toegepaat. In do laatste woken van December en begin Januari wordt gelegenheid gegoven tot het voeren vau z.g. Kerst- en Nieuwjaarsgesprekken met een duur van 3 minuten. Do voor dit soort gesprekken opgestelde do verbindingen en tarieven zijn: Nederland mot een uniform tarief van / 15 van gesprekken uit Java, Madoera en Bali en / 18 van gesprekken uit Noord- Sumatra en Ala- kasser; Deutschland en Danzig met een tarief van / 30 voor gesprekken vanuit Java, Madoera en Bali on / 34 voor gesprekken vanuit Noord Su

matra en Makasser. Dczo gesprekken kunnen niet verlengd worden.

In het verkeer met de andere landen dan Nederland zijn uitsluitend gewone gesprekken toegelaten. De aanvragen kunnen worden ingediend tot op den spreekdag zelve. De minimum gespreksduur is 3 minuten, daarna zijn verlengingen per minuut toegestaan.

In 1935 is de mogelijkheid opengesteld om telefonische verbinding met Indie en — via Bandoeng — met de geheele wereld te verkrijgen vanuit daartoe ingerichte schepen, die zich in voile zee bevinden. Het tarief daarvan bedraagt

/ 9 voor de eerste 3 minuten en / 3 voor elke volgende minuut, oventueel verhoogd met de schecpstaks. Voor gesprekken met Nederland en overig buitenland wordt het tarief vermeerderd met de bedragen der voor het verkeer met die landen geldende tarieven. Voorts is in 1935 het publiek de gelegenheid geboden om zich op telefoongesprekken te abonneeren, waardoor een vrij belangrijke reductie op de maandelijksche kosten (10—25%) kan worden verleend.

Hieronder is opgenomen een vergelijkend overzicht van het radiotelefoonverkeer over de jaren 1930 tot en met 1934.

Gesprekken.	1930	1931	1932	1933	1934
<i>Binnenlaid</i>	—	137	331	371	516
<i>Nederland</i>					
<i>uitgaande</i>	2.908	2.483	2.165	1.981	1.888
<i>inkomende</i>	1.765	1.508	1.304	1.275	1.355
Totaal.....	4.673	3.991	3.469	3.256	3.243
<i>Overie buitenland</i>					
<i>uitgaande</i>	121	143	149	103	152
<i>inkomende</i>	19	28	32	35	74
Totaal.....	140	171	181	138	226
Spreekminuten					
<i>Binnenland</i>	—	570	1.291	1.431	2.120
<i>Nederland</i>					
<i>uitgaande</i>	10.515	9.381	10.740	10.227	U.2G8
<i>inkomende</i>	7.065	6.299	7.328	7.347	8.639
Totaal.....	17.580	15.680	18.068	17.574	19.907
<i>Overie buitenland</i>					
<i>uitgaande</i>	449	557	542	408	GI 9
<i>inkomende</i>	74	150	173	145	386
Totaal.....	523	707	715	553	1.005
Aandeel N.I. in guldens ...	105.448.75	102.875.16	117.6G0.06	109.645.72	123.358.39

f ■ 3# DAM (MR. PIETER VAN), bij het nageslacht vooral bekend als de auteur van het voortreffelijke werk „Beschryvinghe der Oostindische Compagnie”, werd den 8sten October 1621 te forpt geboren als zoon van Mr Willem van' Dam, burgemeester, en Elisabeth Poeyt van Overijne. Hij studeerde te Utrecht en te Leideji- in de rechten, promoveerde 19 Mei 1644 in laatst- genoemde plaats, en werd kort daarop ingo- schreven als advocaat en procureur bij het Hof van Holland. Als zoodanig vestigde hy zich eerst in Deii Haag, maar vertrok vier jaar later naar Amsterdam, waar bij in 1649 voor het eerst optrad als juridisch adviseur van de Oostindische Compagnie. Op den 17den Juli 1652 be- noemden de Staten van Utrecht hem tot Be- windhebber namens hun provincie in de Kamer- Amsterdam, maar reeds twee maanden daarna, 18 September 1654, boden Heeren-XVII, de directeuren der Compagnie, hem het ainbt van *s Compagnies advocaat aan, als opvolger van den overleden Mr Dirk Pruys. Van Dam aan- vaardde deze functie, die niet van juridischen aard was, maar thans zou worden aangeduid als „secretaris der Directie.” Dit gewichtig ambt heeft hy vervuld tot zijn dood, 17 Mei 1706, due gedurende b耳na 54 jaren. Zyn invloed als zoo-

danig was enorm, daar de leden der Directio jaarlijks wisselden, inaar de advocaat bleef. Zoo werd hij in den loop der jaren de vraagbaak van iedereen, die ids met de Compagnie te rnakon had. Ontevreden umbtenaren in Indic dreigden hun chef met het schrijven „aan den advocaat Van Dam”; de hoog- te ambtenaren alda&r dongen naar zijn gunst. Ook do regeering van stad en land vroegen hem menigmaal om ad vies. Hij vertegenwoordigde de Compagnie bij het sluiten der beide vredes van Westminster, respectievolijk in 1654 en 1674.

Van Dam is tweemaal gehuwd geweest: don eersten keer in 1648 met Lydia van Segwaert, die verwant was aan Jan do Witt; de tweede inaal in 1666 met Anna Hasseiaar, lid van do bekende Amsterdamsche regentenfaniilie.

Bij resolutie van 9 Juli 1693 droegon Heeron- XVII aan Mr Pieter van Dam de samonstelling op van een „pertinent. en naukeurige beschryvinghe” der Oostindische Compagnie, van de oprichting af. Bijna acht jaar later, 10 Maart 1701, bood Van Dam zyn vltoido manuscript aan de Bowindhebbers aan en ontving daarvoor een ruime belooning. Dit werk, dat thans door Dr F. W. Stapel.in de Rijks Geschiedkundige Publicatien wordt uitgegeven, beaond uit acht

deelen, waarvan ovenwel het laatste verloren is gegaan. Het geeft een uiterst nauwgezette beschrijving van de samenstelling en workwyo der Compagnie, zoo in Nederland als Indio, historisch toegelicht. In zijn talrijke bijlagen bevat het een achat van gegevens, die vooral voor onze handelsgeschiedenis van het grootste belang zijn. (Zie verder de Inleiding tot het eerste deel der genomde uitgave in de Rijks Geschiedk. Publication)

CHINEEZEN. (Aanv. DI. I). Blykens de resultaten van de volkstelling van 1930 wonen er in Nederlandsch-Indie ruim 1.230.000 Chineezzen, waarvan 580.000 op Java en Madocra en 650.000 op de overige eilanden. In deze getallen zijn begrepen zoowel de z.g. peranakans, de in Indie geboren, vaak uit jarenlang aldaar gevestigde families stammende Indo-Chineezzen, als de nieuwe immigranten, vaak met den Chineesch term sinkkeh genoemd. De verhouding van beide groepen is op Java en Madoera ongeveer als 5 : 1, op de overige eilanden gezamenlijk als 29 : 31. Hoewel dus op Java de peranakans sterk in de meerderheid zijn, is het sinkkeh element daar stijgende. Ook ziet men er veel meet Clieneesche vrouwen, dan vroeger het geval was. V66r de revohitie was het uitzondering als Chineesche vrouwen het vaderland verlieten; de emigranten moesten derhalvo in het land hunner vestiging een levensgezellin zoeken uit de inheemsche bevolking of uit de oudere, reeds daar gevestigde Chineesche families. In de buitengewesten zijn, zooals reeds uit het naar verhouding grootere aantal sinkhehs blijkt, de banden met China over het algemeen sterker gebleven dan op Java; het aantal immigranten, dat na korteren of langeren tijd repatriert is er, vooral onder de koeliebevolking, betrekkelijk groot. Tusschen beide groepen van Chineezzen maakt men in Nederlandsch-Indie doorgaans weinig onderscheid, behalve op het gebied van het onderdaanschap, waarvoor naar het oorspronkelijk artikel in DI. I verwezen wordt.

De stroom van Chineseche immigranten groei- de in de jaren v6or 1930 gestadig aan. Dit wakte de bezorgdheid der Regeering, die zich afvroeg of een jaarlijksche toelating in Nederlandsch- Indiii van zulk een groot aantal vreemdelingen wel in het belang van het land was. Be verhooging van het immigratiegeld, eerst ingesteld voor Java en Madoera en West-Borneo, later voor geheel Indic, dat aanvankelijk op f25 was be- paald, tot / 50, later tot / 100 en zelfs tot / 150, had geen invloed van betekenis. Dit moet voor- namelijk worden toegeschroven aan het feit, dat de meeste werkgevers, die koelies noodig hadden, dozen behnlvo de reiskosten ook het iimmigratie- geld voorscholten om dit langzamerhand op het koelieleon inhielden. Toen vatte, ook om andoro politieke redenen, het voomomen post oin over to gaan tot invoering van een quotastelsel, welke in 1934 tot stand kwam (Ind. Sib. 690). Evenals het immigratiegeld treft dit stelsel alle vreemde- lingen, die in Nederlandsch-Indie wenschen bin- nen te komen.

Intusschen was de wereldcrisis ingetreden, die de arbeidsmarkt in Indie zeer ongunstig beinvloed- de. De iimmigratiecijfers liepen met grooto spron- gen achteruit. Bedroeg het aantal Chineseche iimmigrant on in 1930 nog 32.181 personen, in 1931 waa het gedaald tot 12.702, in 1932 tot 5921 on

in 1933 tot 4954. Echter blijft de quota regeling een nuttig instrument, dat aangewend kan worden, zoodra een conjunctuurwisseling dit noodig maakt.

— Het overgrote deel der Hua Tsjiao's, zooda de overzeesche emigranten in het Chineesch heeton, bestaat uit zeer arme boerenjongens, die in hun vaderland geen bestaan kunnen vinden. Over het algemeen zijn zij fysiek krachtig, daar- om worden zij gezocht als koeliea op de tabaks- velden op Sumatra en in de mijnen van Banka en Billiton. Ook treft men hen aan in de Chineseche gambirtuinen in West-Borneo en Riouw, alsmede in de houtaankapondernemingen (pang- long's) langs de Oostkust van Sumatra. De vaak gehoorde bewering, dat deze emigranten Tiet uit- vaagscl der Chineseche maatschappij zouden vor- men, is in haar algemeenheid onjuist. Het stads* proletariaat is onder de koelies slechts schaars vertegenwoordigd. Het is de groote armoede, die de Chineezzen hun land uitdrijft, om in Zuid-Oost Azie, den Indischen Archipel, Australia en waar zij elders maar even een kans hebben, een beter bestaan te zoeken, dan het eigen vaderland hun biedt. Voranderingen in de economische of poli- tieke toestanden in Zuid-China beinvloeden den emigratiestroom evenzeer als wijzigingen in de arbeidsvoorwaarden in de landen, waarop die stroom gericht is.

Een klein, maar daarom niet minder belangrijk deel der Chineseche immigranten in Indie wordt gevond door onderwijzers, journalisten en an- dere intellectueelen. Onder hen bevinden zich vaak politiek minder gewenschte elementen, die de speciale aandacht van den Immigratiedienst vereischen.

De groote massa der immigranten is afkomstig uit de Zuid-Chineesche provincies Foekien (Hok- kian) en Kwangtoeng (Canton). Reeds van de 8e en 9e eeuw af dateeren de sporen, die geschied- vorschers vonden van immigranten uit China op Java. De eeraten hunner waren afkomstig uit het district Tsjang Tsjoe der provincie Foekien, wat nog te bemerken is aan de taal der peranakans, welke velo kenteokenen van het dialect uit die strcck vertoont. Langzamerhand breidde het emigratiegebied in China zich uit en tegenwoor- dig treft men zelfs personen uit Midden en Noord Chinn aan. Zoo komen vele rondtrekkende han- delaren uit Shanghai (snuisteryen) en Shantoeng (zijde), terwijl men onderwijzers en journalisten uit alle deelen van China ontmoet.

Do meeste peranakans op Java stammen uit Zuid- Foekien ovenals die in den Riouw Lingga archipel en de meeste handelsplaatsen in de Buitengewesten. Ter Oostkust van Sumatra, op Banka en Billiton en do Westerafdeeling van Borneo overheerschen echter do Hakka's. Deze zijn fitkomstig uit het noordoostelyke deel der provincie Kwangtoeng (behalve de omgeving van Swatow). Hun voornaamste plaats is Meih- sien, v66r do revolutio Kayintsjoo genoemd. In do omgeving van Swatow wonon do Hoklo's of Tjotsjoo's (aldus genoemd naar do stad Tjotsjoo of Chauchow), die men vooral in Pontianak vindt. De Cantonneozen komen uit do grooto Cantondelta. V66r de stichting van Hongkong scheinopton zij zich inestael in te Macao, waaraan zij den onjuisten naam van Maoaoers ontleenen.

Hot aantal Hakka's on Cantonneezzen is op Java in do laatsto doconion vol storkor toogo-

nomen dan dat der Hokkians. Dit heeft wel eens moeilijkheden opgeleverd voor het bestuur, aangezien de meeste Chineseche hoofden, behorende tot de gezeten Hokkian peranakanfamilies, hun taal niet verstonden. En juist onder hen treft men meer onrustige elementen aan dan onder de andere immigranten. Langzamerhand is in dezen toestand verbetering gekomen o.a. door dat het bestuur tolken in dienst nam, die verschillende dialecten beheerschen.

Het voornaamste middel van bestaan der Chineezers in Nederlandsch-Indië is steeds de handel, vooral de tusschenhandel geweest. Zij, en ook de Arabieren, koopen de goederen van de Europeesche importeurs en slijten ze aan de inheemsche bevolking. Vooral sedert de afschaffing van het passen- en wikenstelsel komen de Chineseche kleinhandelaren tot in het diepste binnenland. Echter ondervinden zij in de laatste jaren ernstige concurrentie van Japanners, die met hun nationale goederen den geheelen archipel overstroomden en er naar streven, zoowel import als tusschenhandel in eigen handen te krijgen. De vroeger veelal aanastbaar geachte positie van den Chineeschen tusschenhandel wordt hierdoor ernstig bedreigd. Naast kruidenierswaren en kramerijen vormen lijnwaden wel het voornaamste handelsartikel. Gedeeltelijk worden deze verkocht door rondtrekkende niarskramers (klon-tongs), die tot in de meest afgelegen dorpen de bevolking weten te bereiken. Vaak oefenen zij tegelijkertijd het voordelinge beroep van geldschietert uit, (tjina mindering, zoo genoegend omdat zij hun schulden in paymenten innen).

Rechtstreeksche handel wordt op verschillende plaatsen door Chineezers gedreven met China, Singapore en Achter-Indië. Ook bestaan er Indo-Chineesche scheepvaartmaatschappijen, die onder Nederlandsche of Engelsche vlag eigen booten laten varen tusschen Semarang, Palembang of Pontianak en Singapore.

In West-Java treft men groote Chineseche rijtjellerijen aan, in Midden en Oost Java ook suikerfabrieken. Op kleiner sebaal wordt Jandbouw door Chineezers uitgeoefend in West Borneo en Riouw (gambir en rubber) terwijl o.a. in het Palembangse veel Chineseche groentekwekers zijn. Chineseche ambachtslieden, vooral meubelmakers treft men overal aan, evenals Chineseche aannemers.

Zooals reeds in DI. I werd opgemerkt, heeft de Chineseche peranakanbevolking in Indië, ondanks het feit, dat zij vooral op Java, voor het grootste deel is voortgekomen uit families, die van geslacht op geslacht inheemsch bloed in zich opnemen, toch haar Chineesch karakter in hoofdzaak behouden. Het instituut der adoptie bleef zoo van zelf sprekend gehandhaafd. Ook in Nederlandsch-Indië heeft de weggever, toen in 1919 het Europeesch burgerlijk recht op de Chineezers van toepassing werd verklaard, een, zij het beperkt, adoptierecht voor Chineezers vastgelegd (Ind. Stb. 1919 no. 129).

De revolutie van 1911, die feitelijk nog niet geheel voorbij is, heeft niet alleen den ouden staatsvorm weggevaagd, maar ook de oude godsdienstige opvattingen en zelfs de familiebegrippen sterk aan het wankelen gebracht. De Zoon des Hemels, de Keizer, is verdwenen; China is nu de Chineseche Republiek (Tsjong Hua Min Kuo). Men vereert niet langer Confucius of do

Bodhisattwa Kwan Yin, de Godin der Genade, maar Soen Yut Sen, wiens beeltenis men in ieder openbaar lokaal in China aantreft en wiens grafombe in Nanking een nationaal heiligdom is geworden, zooals dat van Lenin in Moskou. Toch zijn de oude denkbeelden niet dood en telkens bemerkt men een streven om Confucius in eere te herstellen.

De Chineseche Republiek is gesticht door Soen Yat Sen en zijn partijgenooten, de revolutionairen, die zich voor 1911 meestal in het buitenland, voornamelijk in Japan ophielden en daar hun plannen tegen het Keizerrijk der Mandjoes's smeedden. Na enkele mislukte pogingen te Canton slaagden zij er op 10 October 1911 in zich van Woetsjang (bij Hankow) meester te maken en een voorloopige republikeinsche regering te vestigen, waarvan Soen president werd. Hun partij werd gereorganiseerd en heet sindsdien Kuomintang, wat Volkspartij beduidt. De partij regeert den Staat op een wijze, die eenige overeenkomst vertoont met de organisatie van fascistisch Italië, nationaal-socialistisch Duitschland of Sovjet Rusland. De beginselen der Kuomintang zijn neergelegd in de geschriften van Soen Yat Sen. Zij zijn de z.g. Drie Volksbeginselen: Nationalisme, Democratie en Socialisme. De staat is gebouwd op de Vijf Machten: de Wetgevende, Rechterlijke, Uitvoerende, Censurende en Examinerende Macht. Elk dezer Machten is belichaamd in een Raad (Yuan). De Kuomintang heeft uit opportunisme eenige jaren samengewerkt met de communisten (1925-27), maar op den duur bleken de verschillpunten te groot. De communisten werden uit de partij gestootten en de Russische adviseurs vertrokken. Hoewel sindsdien beide partijen scherp tegenover elkaar staan, is de naworking van den communistischen invloed in de Kuomintang nog duidelijk merkbaar. Er bestaat in deze partij een krachtige extreme richting.

Uiteraard heeft de Chineseche revolutie, wat toe in ruimeren tijd ook de aan 1911 voorafgaande periode van meer dan tien jaren groot worden gerekend, in Nederlandsch-Indië invloed gehad. Do eerste teekenen van een nieuwe richting onder de Chineezers op Java vertoonden zich omstreeks 1900, toen in China de eerste hervormers optraden, die echter hun pogingen zagen minlukken in de reactie, die de Boxcroppand mot zich bracht. Do z.g. Chineseche Beweging ontstond, het nationalisme onder de Chineezers in Indië begon te ontwaken. Vroeger voelde de Chinees enkel een band met het dorp of de stad, hoogstens met het district, waaruit hij of zijn voorouders afkomstig waren. Thans echter begon men zich 66n te voelen met het groote stamland. De Russisch-Japanesche oorlog, dat rveel van het Oosten, versterkte dit besef in hooge mate. China van zijn kant liet het oude etandpunt varon, volgens hetwelk alle emigranten door het bloote feit dat zij hun vaderland hadden verlaten, een zeer onbehoorlijke daad, om niet te zeggen een misdrijf hadden begaan en aan hun lot niesten worden overgelaten. Do Chineseche staatslieden begonnen het belang voor China te beseffen van de groote Chineseche nederzettingen over zee en deden wat zij konden om do bijna geheel verbroken banden met de Hua Tsjiao% weer aan te knoopen. Afgezanten der Chineseche Regeering bezochten de streken, waar Chineezers in het bui-

tenland woonden, en wakkerden het stambewustzijn onder dezen aan. Dit droeg er toe bij hen ontevreden te maken met de positie, waarin zij zich bevonden. In Nederlandsch-Indie formuleerden de Chineezzen een aantal grieven, die zij vroeger niet of althans in veel geringer mate als zoodanig hadden gevoeld. In den loop der jaren is aan die grieven grootendeels tegemoet gekomen en nu behooren zij vrijwel geheel tot het verleden. Het passen- en wikenstelsel, dat in hooge mate de Chineezzen in hun bewegingsvrijheid had belemmerd en hen in elke stad speciale woonwijken a an wees, is reeds lang afgeschaft. Evenzoo is een eind gcn) aakt-; aan de ongedijkheid op belastinggebied

In de onderwijsbetroefften der Chineseche bevolkingsgroep voorziet de Regeering sedert 1908 door de Hollandsch-Chineseche scholen, welke het Nederlandsch als voertaal gebruiken en waar facultatief Engelsch wordt onderwezen. Te Meester Qorjijelis is een kweekschool voor Chineseche onderwijzers gevestigd, welke een belangrijk deel der leerkrachten voor de H. C.- scholen levert. Daarnaast bestaat een groot aantal particuliere Chineseche scholen, ineenstal uitgaande van de special voor onderwijsdoeleinden opgerichte Tiong Hoa Hwee Koan's (Chineseche verenigingen), tot welker oprichting bovenbedoelde Chineseche regeringsafgezanten vaak krachtig hebben bijgedragen. De oudste dezer scholen, die te Batavia, dateert van 1900 en telde in 1934 ongeveer 800 leerlingen. De kosten van deze soort scholen worden door de Chineezzen zelf gedragen. In economisch slechte tijden vloeien uiteraard de bydragen minder goed en kost het vele scholen soms groote moeite om te blijven bestaan. Het leerprogramma is vrijwel ongewijzigd hetzelfde, dat in China wordt gevolgd; de voertaal is het Peking Chineesch, dat in China tot Rijkstaal is verheven ten koste der plaatselijke dialecten. De Chineseche Regeering heeft herhaaldelijk getracht controle over deze scholen uit te oefenen door het zenden van inspecteurs of door haar consulaire ambtenaren met de inspectie te bevestigen. Uiteraard nam de Indische Regeering tegenover dit Htrvcen steeds oen afwijzende houding aan.

Meergenoemde afgezanten der Chineseche Regeering hebben ook den stoot gegeven tot de oprichting van de Slang II wee's (handelsverenigingen), die een band legden tusschen de plaatselijke Chineseche handelaren en tovens tusschen hen en officieel China. Die te Batavia dateert van 1901. Voordat er in Nederlandsch-Indic Chineseche Consuls waren toegelaten (1911), vervulden de Siang Hwee's vnak ondorshands de rol van consulatci). Hun aanzien in in don loop der jaren verinderd, wat o.a. moot worden toegeschreven aan den najver van do na do revolutie ten tooneoel vrschoncn organen dor Kuomintang. Immors zowol de Tiong Hoa Hwee Koan als do Siang Hwee dateeren uit den tijd van het Chineesch Keizerrijk enstaan derhalve bij do revolutionairen niet als geheel zuiver te bock. Zoodra do Kuomintang zich hietoe sterk genoeg gevoelde, richtte zij overal eigen afdeelingen op, aanvankelyk gecamoufleerd als Soeposia's of leesclubs. Tot dez Soeposia's behoorden als regel do meest revolutionair gezinde Hakka's on Cantonneezzen, terwijl de Hokkian peranakan zich gewoonlijk meet in de Tiong Hoa Hwee Koan of do Siang

Hweo op hun plaats gevoelden. In verschillende steden heeft de Kuomintang eigen scholen opgericht.

Behalve de bovengenoemde verenigingen bestaan in de meeste plaatsen nog begrafenisverenigingen, die een belangrijke rol vervullen in het Chineseche maatschappelijk leven. Vaak zijn zij min of meer gemodificeerde voortzettingen van de eertijds zoo beruchte geheime genootschappen (Sam Tiam Foei), die vooral onder de onontwikkelde koelies grooten invloed uitoefenden. Door strenger politietoezicht is aan hun macht practisch een eind gemaakt, al zijn in recenten tijd nog enkele excessen voorgekomen.

Een instituut, dat niet bestond is gebleken tegen de eischen van don modern tijd, is dat van Chineesch Officier. In den tijd der pachten waren het veelal de groote pachters, die de functie van Major, Kapitein of Luitenant der Chineezzen vervulden en als zoodanig belast waren met het dagelijksch bestuur over hunne in afzonderlijke wijken wonende landslieden. De kosten der bestuursvoering droegen zij gaarne zelf, onseeds om de eer en het aanzien, dat zij als Hoofd hunner natie genoten, andersdeels omdat in de practijk de pachten bijna steeds in hunne handen waren en zij langs dien weg zooveel voordeel van het Gouvernement trokken, dat de kosten van het officierschap er best afkonden. Toen echter de groote pachten werden afgeschaft, verdwenen de baten, maar de lasten bleven en werden er niet geringer op. Wei traehitte de Regeering hieraan tegemoet te komen door het instellen van toelagen, maar op enkele uitzonderingen na zijn die nauwelijks toereikend om de bureaukosten goed te maken. Van zelf verminderde hierdoor de animo voor het ambt. Daarbij komt, dat de nationalistische geest onder de jongere Chineezzen hen inder doet opzien tegen do instellingen van China: Siang Hwee, Consulaat Kuomintang afdeling, dat tegen de Chineseche dienaars der Nederlandsch-Indische Regeering. En ten slotte maakt de wensch naar gelykstelling met Europeanen het voor de Chineezzen steeds minder aanvaardbaar om onder een afzonderlijk bestuur te staan, terwijl bovendien de Europeesche bestuurs- en politieambtenaren steeds meer in staat blijken om de hulp der Chineseche officieren te ontberen. Deze factoren brachten de Regeering ertoe, het instituut geleidelijk te laten uitsterven. Ko mt oen plaats vacant, dan wordt zo veelal niet meer vervuld of met een andere gecombineerd.

Een grooto grief der Indo-Chineezzen is steeds geweest het feit dat zij niet met Europeanen waren gelijkgesteld, maar in een afzonderlijke categorie waren geplaatst, n.l. cl io dor Vreemde Oosterlingen. Vooral sedert do Japanners uit die groep waren losgemaakt en wel met Europeanen waren gelijkgesteld, gevoelden do Chineezzen hun rechtspositie sterk als een minderwaardige. Practisch is van hun achterstelling bij cle Europeanen niet veel meer overgebleven, voornamelijk sinds in 1919 het Burgerlijk Wetboek voor Europeanen in hoofdzak op de Chineezzen is toepasselijk verklaard, terwijl ter tegemoetkoming aan hunne godsdienstige behoeften on bopertk adoptierecht voor hen is ingesteld (Ind. Stb. 1919 no. 129). Tcglijkertijd were! voor hen een Burgerlyke Stand ingevoerd (Ind. Stb. 1919 no. 130). Deeenige werkeluko ongelijkheid, die nog van belang is, is de

rechtsbedeeling. Zij staan niet terecht voor dezelfde rechtbanken als de Europeanen; in strafzaken verschijnen zij in eerste instantie niet voor de Raden van Justitie, maar voor de Landraden.

De opheffing van dit verschil vereischt echter een groote uitbreiding of reorganisatie van de Raden van Justitie. Wordt hiertoe eenmaal overgegaan, dan is er geen belemmering meer voor de officieele algeheele gelykstelling der Chineezen met de Europeanen.

Literatuur a. Nederl. Indie: Blr. P.H. Fromberg: de Chinesee Beweging op Java; id.: Verspreide Geschriften; J. Th. Moll: De Chineezen in Nederl. Indie, rede, Utrecht 1928; J. Moerman:

In en om de Chinesee Kamp; id.: De Chineezen in Nederlandsch Indie; J. L. Vleming: Het Chinesee Zakenleven in Nederl. Indie (door den belastingaccountantsdienst onder leiding van Vleming). b. China: S. Wells Williams: The Middle Kingdom; Prof. Dr. J. J. M. de Groot: The Religious System of China; Parker: Chinese Religion; Prof. Janies Legge: The Chinese Classics; Samuel Johnson: Oriental Religions in China; H. Borel: De Chinjesch. e. Epspie toegelicht

De Geest van China; Prof. W. 魏邦平, Huang Jangze van China's / van de Chinesee (overdruk Koloniale Studiefundus) z -Dr. Sun Yat Sen: The Three Principles of the People, translated by Frank W. Price; The China Year Book; Prof. Dr. J. J. L. Duyyendak: China tegen de AV^esterkim; (L.: Wegen en Gesalten der Chinesee Geschiedenis; -P. Arthur / >agers7^CKina7 Ket volk/ Uagelijksch leven, ce- / renommen. Z

ARCHIEF. Zie ook LANDSARCHIEF.

LANDSARCHIEF. Aanv. van ARCHIEF. DI. I te Batavia. In dit archief worden bewaard de officieele bescheiden van historische waarde daterend van de jaren 1614 tot 1816. Dit is het archief, dat voor het publiek toegankelijk is, zonder dat vooraf bij den Algemeenen Secretaris, die hoofd van alle archieven in Nederlandsch-Indie is, toestemming tot inzage behoeft gevraagd te worden. Deze is wel noodig voor de archivalia van na 1816, ongeacht of deze in het Landsarchief dan wel elders berusten.

Het Landsarchief staat onder de leiding van den Landsarchivaris, een in 1892 hersteld ambt. De functie van Landsarchivaris werd achtereenvolgens bekleed door Mr. J. A. van der Chijs (1892-1905), Dr. F. de Haan (1905-1922) en Dr. E. C. Godee Molsbergen (1922-heden).

Het landhuis, gebouwd voor rekening van den lateren Gouverneur-Generaal Reynier de Klerk op Molenvliet, herbergt de archivalia.

In 1935 was het tweehonderd jaren geleden dat de eerste „Archivaris“ benoemd werd. Daarvoor waren de stukken van de Hooge Regeering onder de hoede van den Eersten Gezwooren Klerk gesteld. Op 11 Januari 1936 hebben gedurende twee eeuwen Landsarchivariissen ge-

werkt. Coen had ondervonden, toen hij uit de Molukken te Jakarta terugkwam, hoe er met de „voomeeste schriften ende pampieven“ was huisgehouden. Zij waren „verbrandt gelijck mede de drievoudige commissie van de hoochzinnigende heeren Staten Generael, zijn Excellentie

Dit artikel is geschreven in 1935.

aan Heeren Zeventien/In 1641 besloot de Hooge Regeering bij resolutie van 29 Juli drie leden van den Raad van Justitie aan te wijzen, den Pensionaris ~~Joan Maetsuycker en de Opperkooplieden~~ Nicolaas Overschie en Dirck Snoucq, om naast hun „besoignes“ in den Raad „haer da-gelijckx werck“ te maken om „alle d'oude pampieren en schriften die by het comptoir van den Gouverneur-Generaal“ berustten „te visiteren“. Johannes Camphuyss, de groote waarde der archivalia kennend, zal er zeker goed voor hebben doen zorg dragen. Maar enkele tientallen jaren later gevoelde men sterk „de defecten en gebrekklijkheden... dnitrent de papiere ter generaele Secretarieje berustende“, en men achtte de aanstelling van een it twee personen noodig „uit insighte het aan den eerste gesw. Clerq alsoo onmogelijck valt om dat werck selfs op een effen voet te houden“. De „buyten actueel employ zijnde Coopman Gerardus Kluijssenaar, die bevorens een goed getal van jaren ter voorschrevene generale secretarieje heeft dienst gedaan en uijt dien hoofde daarin ter saake van sijne verkregen handigheijt met vrucht sal kun-nen gebruikt werden“, was de allereerste. Hem werd toegevoegd de assistent Carel Anthony le Vasseur des Rocques, die tot Onderkoopman bevorderd werd. Reeds in 1739 was de berguimte onvoldoende. „Het geveense provisie inaguazijn staende binnendes en Casteel, brak men af, ookde vertrekjes „agter de woning van... Zijn Edelheid“.

In Holland hadden Heeren Zeventien ook vele lacunes in hun archivalia. Zij verzochten afschriften van het ontbrekende; het kwam hun voor „dat de incompleetheit daarvan alhier kan veroorzaakt wesen door het blij ven van schrepen als andersints“. In Juli 1761 kregen „twee archivarii en den bibliothecarus“ (sic) opdrachten om de Positieve orders bij te houden en het Recueil der Plakkaten. Ook besloot men „voor de Realia voortaan een apart perzoon op de generale secretarie te employeren onder den titul van Collecteur der patriasie positieve ordres en van de voorschrevene Realia met de qualiteyt van koopman“. Francois de Valbert was de eerste officieele Collecteur.

In Mei 1768 ging men na wat er „te ontbernen“ was; dit werd „op de zogenaamde houtkap“ verbrand, ook al omdat veel „bijnna vergaan en door de witte mieren geïnfecteerd“ was. In J 1781 legt de Gouverneur-Generaal een lijst over van archiefstukken die „door de witte mieren geïnfecteerd en voor het grootste gedeelte beschudigd waren bevonden“. Men gaf last om „alle die boeken voor zoo verre dezelve niet moer gebruikt of geleesen konden worden“ door het vuur te laten vernietigen.

Tien jaren later, 11 Januari 1791 wordt besloten, wegens de massa schrijfwerk, waarvan een deel in het Archief blijft, het aantal klerken uit te breiden.

24 April 1792 kwam een nieuw „Regiement voor de Archivarissen en verdere Onderkooplieden ter Generale Secretarie bescheiden“, een herziening van dat van 20 November 1747 en van 30 Maart 1784.

19 April 1794 kreeg de Eerste Secretaris, Pieter van de Weert, opdracht „om de onbruikbaar Papiere te laten vernietigen“.

Dat ter Generale Secretarie in de zes jaren 1668-1800 veel versloft was, blijkt uit Resolutie 14-11-

1800, waar bevolen wordt geen resolutien ter teening aan te bieden, die „niet behoerlijk in order zyn”,⁵ daar men de insertien had weggelaten.

Ter aanmoediging had 8 Mei 1801 een „promotie onder de supposten van het Generale Secretaryplaats. Eind 1801 had men een begin van een voorloopige „opneem” gedaan en gelaste de Hooge Regeering door juiste middelen „veedermuisen en andere ongedierte” te weren.

In Januari 1802 nam de Regering een Resolutie dat men het overschrijven van resolutien zou uitbesteden aan particulieren it Rxd's. 30 per maand per persoon. In September bleek dat er geen liefhebbers waren komen opdagen. In 1803 zouden gecommiteerden verslag van opname en transport van de papieren doen. Zij waren benoemd 8 Mei 1801. Dat het zoo lang geduurd had eer hun rapport gereed was, kwam door drukke werkzaamheden. Zij kregen er een betuiging van ongenoegen over en werden aangespoord met meer spoed de opdracht uit te voeren. Er bleek dat veel stukken waren uitgeleend aan Raden van Indie. Men ziet uit F. van Braam's rapport, dat het personeel van de Secretarie, het Archief dus inclus, een volstrekt gemis aan ijver en hart voor het werk bezit. Een jaar later wordt nagegaan wat er in de laatste vijf en twintig jaren verdwenen is.

Het werd nog erger toen Daendels kwam. De Maarschalk schafte het bijhouden van veel schrijfwerk af: het Dagregister, de Personalia of „stamljst”, het copieeren van de verzonden wordende brieven. De minuten vond hij voldoende. Er werden „maar twee onderkooplieden buiten de Adjunct Eerst gezwoeren klerk” gelaten. Vier gezwoeren klerken, waarvan een „de wacht hebbende”, moest „den dienst van Archivaris gdijsklik... waarnemen”. Het geheele aantal personen werd van 51 tot 40 teruggebracht. Aan den Resident van Samarang de lasito Daendels in 1808 papieren „welke door ouderdom om het lango tijdvedoop nuttelos zijn geworden „voor patronen” te gebruiken.

Dan, onder het Engelsche tusschenbestuur, reeds 14 September 1811, krijgt de oud-Directeur Generaal P. T. Chasse van het Britsche Gouvernement het verzoek zich te willen beschikbaar stellen tot het sorteeren en registreeren van do „boeken en papieren”. Zes heeren zouden he in hierbij behulpzaam zijn. In November 1812 was (lit werk gereed; de makers kregen een tevredenheidsbetuiging.

Toen het Kasteel afgebroken was, bracht men datgen van het Archief wat men nog wel eens noodig meendo te zullen hebben over naar een gebouw op Molenvliet (hoek Prinselaan), want nu do Thaliabioscoop staat. Dit „Gouvernementshuis” op Molenvliet heette Kantor Baroo (hot „niouwo kantoor”) bij do inheemschen. Later ging een gedeelte hiervan naar het „Gouvernementshuis” op Rijswijk en zelfs heeft de „kolfbaan” van do Societeit „de Harmonie” een tijdlang als bergplaats van archivalia gediend.

Toon het Nederlandsch gezag hersteld werd, wzen CominisBarissen-Generaal den R.K. pnsator P. Wedding aan als „Bewaarder der Archieven”. Maar hij werd op zijn verzoek reeds 15 Juli 1817 ontslagen. Bij gebrek aan een gesohikten vervanger bleef hij nog aan, tot hy 19 Febr. 1819 definitief ontslagen word.

Met de archivalia soldo men verschrikkelijk;

die op Kantor Baroe Molenvliet op de boven-kamers lagen, verhuisden naar een pakhuia in de stad Batavia. Toen het groote Gouvernementsgebouw op Weltevreden gereed was, plaatste men er een gedeelte van het Oud Archief van de V.O.C., benevens het archief uit Daendels, tijd, dat van het Britsche Bestuur, en het nieuwe archief.

In 1835 veranderde men den titel van „Archivarius” in „Referendaris”. Benoemd werd Mr. P. Mijer, die later Gouverneur-Generaal werd. Twee jaren later ontstond het „Statistiek Bureau”. Daar moest men handchriften verzamelen en bouwstoffen ten dienste van een voortzetting van de geschiedenis van Nederlandsch-Indie. In 1838 kwam er een „Topographische afdeling” naast, die in 1839 weer „Geographische Afdeling” heet, lets later veranderde de naam „Statistiek Bureau” in dien van „Historisch Bureau”.

Voorstellen tot het benoemen van een „Algemeenen Archivaris” vonden in Holland geen gunst onthaal.

Tusschen 1862 en 1867 zijn zeer vele bescheiden naar het Rijksarchief te s-Gravenhage gezonden, en in 1872 dacht men er over, hetgeheele oud-archief naar Nederland te doen verhuizen. Hier was Gouverneur-Generaal Mr. J. W. van Lansberge tegen.

Sedert 29 Mei 1880 assisteerde Mr. J. A. van der Chijs, hoofdamtenaar op nonactiviteit, den chef van de afdeling Statistiek. Het duurde tot 1892 eer Mr. van tier Chijs tot Landsarchivaria werd benoemd. Hij verzamelde de op verschildende plaatsen zwervende archivalia en werd daardoor, zooals op een gedenksteen staat, de „organisator” van het Landsarchief. Dr. de Haan volgde hem op in 1905. Hij kreeg van Gouvernementswege toestemming om in de kantooruren te werken aan zijn voortreffelijk standaardwerk (Priangan), en later aan het gedenkboek „Oud Batavia”. Op 20 Augustus 1922 legde hij zijn betrekking neer.

Literatuur : Inventaris van *8 Lands Archief te Batavia (1602-1816), Batavia 1882; Inleiding, door Mr. J. A. van der Chijs; Geschiedkundige nota over de Algemeene Secretarie, Batavia 1894; E. C. Godde Molsbergen, Geschiedenis van het Landsarchief tot 1816, Tijdschrift Bat. Gen. 1 Jan. 1936.

AARDBEVINGEN. (Aanv. DI. I en DI. VI of ; suppl. afl. biz. 694). *Verschtjnselen.* De, bij do beweging van deelen van de aardkorst, in den nardbevingshaard (hypocentrum) ontstane trillingen worden aan do oppervlakte waarneembaar doordat de bodem in een slingerende beweging geraakt. Haar vernielende werking is afhankelijk van amplitude en periode, dus van de maximaal optredende versnelling; is dus het heftigst in het loodrecht boven den haard gelgen punt der oppervlakte (epicentrum) en nee met met toene-menden afstand af. De amplitude varieert van enkele cm tot eenige tientallen en, de periode wisselt van 1 tot 26 sec. Lijnen, die plaatsen met eenzelfde intensiteit aangeven, worden isoseisten genoemd.

Verschildende graden van voelbaarheid en vernieling zijn vereenigd in sterkteschalen, die aanvankelijk gcbaseerd waren op do uiterlyke gevolgen van bevingen op bohuizingen en bouw-werken. In de nieuwere schalen (b.v. do absolute

schaal van Cancani) zijn ook de overeenkomstige waarden van de maximaal optredende versnel-ling opgenomen. Het is gebruikelijk deze ver-snel-ling die profondervindelijk bepaald kan worden, uit te drukken in de versneling der zwaartekracht, welk getal de bevingsgraad wordt genoemd. In Nederlandsch-Indië is het slechts eenmaal mogelijk geweest een globale berekening van den bevingsgraad uit te voeren, nl. voor de beving van Padan^pandjang in 1926. Uit knik- verschijnselen in het ijzeren vakwerk van een watertoren kon de bevingsgraad op ongeveer $\frac{1}{4}$ worden bepaald.

Voor de berichtgeving is door het Observato-rium te Welteyreden een 7-deelige sterkeschaal opgesteld met de Volgende in-deeling:

Graad 1, zwak ; lichte trilling door velen ge-voeld ; graad 2, matig; door iedereen gevoeld, rinkelen van glaswerk, rammelen van deuren en ramen ; graad 3, vrij sterk; slapenden worden wakker, hangklokken blijven stilstaan, deuren en ramen slaan open of dicht; graad 4, sterk; schil-derijen vallen van de wanden, lichte meubels val-len om, licht scheuren van pleisterwerk; graad 5, zeer sterk; muren scheuren, stukken pleister en pannen vallen, kasten slaan om; graad 6, steenen huizen storten is, houten huizen vallen van de neuten; graad 7, algemeene verwoesting.

De bevingsgraad is niet alleen afhankelijk van den afstand tot het hypocentrum, doch staat onder invloed van de bodenigestedheid. In slapen veengrond is de uitwerking ongeveer 12 maal zoo groot als in vaste kristallijne gesteenten (vast-gesteld bij de beving van Californio in 1906). De uitwerking op bouwwerken is voorts in sterke mate afhanke-lijk van den aard der constructie en van de kwaliteit der toegepaste materialen. Houten gebouwen zijn beter bestand tegen aard- bevingen dan steenen, echter zullen eerstge- noemde met het oog op brandgevaar in de meeste gevallen niet toelaatbaar zijn. Ook de semiper- manente of vakwerkbouw verdient de voorkeur boven steen. In Nederlandsch-Indië bestaan echter nog geen bouwvoorschriften voor aardbe-vingengebieden. In het algemeen is bij een bepaal-de sterkte der constructie licht materiaal te ver- kiezen boven zwaarder, terwijl de onderdeelen dezelfde elastische eigenschappen dienen te be- zitten ; opvullingen van metselwerk b.v. in een vak- of raamwerk zijn uit den boeze. Dit wrd o.a. gedemonstreerd bij de beving van Padang- pandjang, waar aan gebouwen, die door aan- brenging van een „aardbevingsring" z.g. aard- bevingsvrij waren gemaakt, nog ernstige schade werd toegebracht. De aardbevingsring bestond uit een wandgeraamte van gewapend beton, dat on- gedeerd bleef. De tusschenmuren van baksteen en de vakvullingen der buitenwanden vielen echter voor een groot deel uit.

Aardbevingsstatistiek. Eenige belangrijke aard- bevingen in Nederlandsch-Indië sinds 1926: Boemajoe (1931), Minahasa (1932), Ambon (1932), Zuid-Sumatra (1933). Behalve in het Natuurkundig Tijdschrift van Nederlandsch- Indië zijn verslagen van eenige bevingen verjeche- nen in de uitgaven van den Dienst van den Mijn- bouw, nl. van de bevingen in de Minahasa (1913) in Jrb. Mijnw. 1913 Verh., van de beving van i Benkoelen (1914) in Jrb. Mijnw. 1914 Verh., van de beving van Maos (1916) in Jrb. Mijnw. 1916/Verh. II, van de beving van Bali (1917) in Jrb.

Mijnw. 1917 Verb. I, van de bevingen van Maos (1923) en Wonosobo (1924) in Vulkanol. Meded. no. 8, van de beving van Boemajoe in Jrb. Mijnw. 1931 Alg. Ged.

AARDHARS. (Aany DI I) Het aardhars, dat vooral in de tertiaire bruinkolen van Z.O. Borneo in tamelijk groote hoeveelheden (plaat- selijk tot ruim 30%) voorkomt, bevindt zich daar- in in lensvormige platte lagen tonenkeel cm dikte, so ms in knollen van vuistgrootte en meer, doch ook fijnverdeeld in innige vergroeiing met de kool. Uit onderzoekingen is gebleken dat dit hars van coniferen afkomstig is en tegelijk met de kool een fossilisatie-proces heeft ondergaan. De tech- nische bruikbaarheid staat iets ten achter bij die van de recente harssoorten. Waar de scheiding van de kool een extra bewerking beteekent en de kool zijn technische bruikbaarheid daarbij zou verliezen, bezitten deze harsvoorkomens voorals- nog geen groote economische waarde. In Z. Ma- dioeii wordt fossiel hars door de bevolking ver- zameld voor het gebruik in de batik-industrie.

AARDGAS. Hieronder wordt verstaan het natuurlijke gas, dat met de aardolie (petroleum) in bepaalde aardlagen voorkomt, hetzij opgelost in de olie, hetzij verzameld boven de olie in het hoogste gedeelte der olievoerende lagen. Voor de wijze van ontstaan kan dan ook naar dat onder- werp worden verwezen.

Onder de bestanddeelen van het aardgas nemen leden van de paraffine-reeks der koolwaterstof- fen een overwegende plaats in. Allereerst het methaan of moeragas, daarna het etiaan en eventueel ook hogere homologen van deze reeks. Verder treden regelmatig koolzuur, zwavel- waterstof, stikstof en in uiterst kleine hoeveelheden ook helium. De aanwezigheid van het kool- zuur en de zwavelwaterstof kunnen verklaard worden als gevolg resp. van oxydatie van kool- waterstoffen en door het uiteenvallen van complexe zwavel verbindingen. J let is nog niet d ui- dclijk waaraan de aanwezigheid van Ktikstof en helium toe te schrijven is. Er bestaat eenig verband tusschen de samenstelling van het gas en de daarbij voorkomende olie. Gas, dat geen hogere leden van de paraffinereeks dan ethaan be vat, wordt "droog" genoemd, in het tegenovergeBtel- cle geval „naC". Een tyj)ische "dreege" Bainenstel- ling is de volgende: methaan 84 %, etiaan 14%, koolzuur enz. 2%; een "imttc" samenstelling b.v. methaan 32%, ethaan 28%, propana 19%, butaan en pentaan 5%,) exaan c.v. 3%, kool- zuur enz. 13%.

De bij gewone temperatuur vloeibare bestand- deelen worden in compressie-inHtallaties of door absorptie in zwaardere olien afgescheiden. Do gewonnen „cojnpressie benzine" is zeer licht en wordt vermengd met de zwaardere benzine, die uit de olie wordt verkregen. Het ovcrblijvendc „droge,, gas wordt als brandstof gebruikt of, onder druk gebracht, ook toegepast voor den opvoer van olie uit de boorgaten of voor het olie- transport door pijpleidingen. Het overtollige gas wordt, teneinde het brandgevaar voor de omge- ving te verminderen, veelal verbrand. De fabricage van roetzwart, dat zeer geschikt is voor verwerking in b.v. de inkt-, verf- en rubber- industrieën, wordt in Ned. Indië niet toegepast.

De productie aan aardgas in Ned.-Indië bo- droeg in afgeronde hoeveelleden: in 1915 81.000 ton, in 1920 189.000 ton, in 1925 412.000 ton,

in 1930 540.000 ton, over de jaren 1931—1932 gemiddeld 865.000 ton en over de jaren 1933—1934 gemiddeld 1.050.000 ton.

AARDOLIE. (Aanv. van PETROLEUM, DI. III en DI. VII of suppl. afl. biz. 1121). Bij de opsporing van, onder alluviale bedekkingen verborgen structuren (anticlinalen), die moge- lijkheid bieden voor olie-accu mulaties, wordt in de laatste jaren een veelvuldig gebruik gemaakt van methoden, welke gebaseerd zijn op fysieke eigenschappen van aardlagen. Bij het gravime- trisch onderzoek worden door middel van een zeer gevoelig instrument, de z.g. torsiebalans, de kleine afwijkingen in de gravitatie der aarde gemeten, die een gevolg zijn van het op relatief geringe diepte voorkomen van oudere en tevens zwaardere gesteenten t.o.v. de jonge, minder compacte en mogelijk olichoudende afzettingen. Uit deze metingen kunnen plaats en omvang van het opgeheven gedeelte der aardkorst worden bepaald. Een andere methode, welke eveneens in Ned. Indie toegepast wordt, is de seismische, waarbij door het tot ontploffing brengen van springstoffen miniatuur-aardbevingsen worden opgewekt. De aardbevingsgolven planten zich in harde gesteenten sneller voort dan in zachterc. Uit de waarnemingen, die met op eenigen afstand geplaatste, wedrom zeer gevoelige, instrumenten worden gedaan, kan de onderlinge ligging van de oudere en jongere lagen worden afgeleid. Of de gevonden structuur gunstig is voor olieaccumu- latie en of een eventuele anticlinala olie bevat, moet door het booronderzoek nader worden uit- gewezen. De in vroeger jaren veelal gebruikte kabelboringen worden meer en meer verdrongen door de z.g. "rotary"-boringen. Met deze, in den regel zwaar uitgevoerd, installaties worden belangrijk grotere boorsnelheden bereikt, ter- wijl het systeem de toepassing van dikspoeling (water met klci) toelaat. De kans op het ontstaan van spuiters wordt daarinde vermindert. Bo- vendien in het mogelijk het boorgat geruimen tijd onbekledt te laten en behoeft meestal, door den druk, (lien de spoolwaterkoloin op de boorgat- wanden uitoefent, niet goveesd te worden voor instorling dezer wanden. In geologisch sterk ge- stoorde gebieden kunnen de boorwerkzaamheden door het optreden van naval of ook door het voorkomen van opersend gesteente ernstige moeilijkheden ondervinden. Dit is o.a. het geval geweest op eenigo terrii non in N. Sumatra waar, ondanks het gebruik van een spoeling met bariet (zwaarspaath) van een s.g. van 2 tot 2,2, nog menig boorgat ontijdig beëindigd moest worden.

In de tegenwoordigo boortcchniek bestaat, voornamelijk voor exploratie-doeleinden, de neiging om de aaiivangsdiañeter der gaten groot te nemen. Men gaat daarbij tot ruim 40 cm waar- door, ondanks het verlies aan diameter door het inbouwen van steeds kleiner wordende bekke- dingsbuizen, toch een belangrijke diepte met vol- doendo boorgatwydte kan worden bereikt. Het diepste boorgat in Ned. Indie (vennoedelijk to- vens het diepste van het zuidelijk halfrond) be- vindt zich op Madoera, waarbij een diepte van 2440 m werd verkregen. Op het Betoengterrein der N.I.A.M. in Djambi word geboord tot 2330 m, in Palembang tot bijna 2250 m, terwijl boringen tusschen 1500 en 2000 m geon zeldzaamheid meer zyn.

Het losgewerkte en door het spoolwater opge-

voerde gcsteentemateriaal, doch vooral de ge- wonnen boorkernen (zuiltjes van het doorboorde gesteente, die bij het boren in het midden uit- gespaard worden) laten het trekken van belangrijke conclusies betrefende de geologische ge- steldheid van het terrein toe. De aangeboorde olielagen worden naar debiet en eigenschappen onderzocht. Voor de latere exploitatie is het van zeer veel belang de optredende waterlagen af te sluiten. Dit gebeurt door het inbrengen van cement. Geschiedt het cementeeren onvoldoende, dan vindt vermenging van de olie met water plaats, die zich kan uitstrekken over het geheele veld en een ernstig verlies aan olieopbrengst kan betekenen. Het laagwater is meestal zout; in een enkel geval (Tarakan) werd zoet water aan- getroffen.

Wat de diepte, waarop olie nog aangetroffen wordt, betreft is in den loop der jaren gebleken dat diepten van eenige honderden meters zeer wel als normaal zijn te beschouwen. Op enkele terreinen van Sumatra werd olie aangeboord op meer dan 1000 m (max. op 1600 m). Het aantal olielagen kan soms zeer belangrijk zijn, doch blijft meestal beneden 10. Ook de dikte is zeer wisse- lend van 1 tot tientallen m. Betrekkelijk weinig olielanden zijn over grootere uitgestrektheden te vervolgen, meestal "wiggen" zij betrekkelijk snel uit. Het totale produceerende oppervlak van de bekende terreinen in Ned. Indie is niet groot en zal niet meer bedragen dan 12.000 ha. Een opvallend verschijnsel in terreinen waar olien van verschillend s.g. voorkomen is, dat de zwaardere olie in den regel op hooger niveau voorkomt clan de lichtere olie.

Bij de oliewinning moet het onder druk ver- keerende aardgas als de stuwende kracht worden beschouwd („gasdrive"), althans in de meeste gevallen. Daar de gasdruk bij het voortschrijden van de exploitatie vermindert en bij afnemend gasgehalte de viscositeit der olie toeneemt, is het zaak den druk en tevens de productie onder controle te houden. Het daartoe dienende stelsel van afshitters, dat aan de boorgatmonding wordt opgesteld, wordt niet onaardig "Christmas tree", genoemd. Het is voorts begrypelijk dat spuitend bronnen, die een overmatig verlies aan energie betekenen, niet als het sum mum van wensche- lykheid beschouwd worden. Houdt de uitvloeiing van olie op, clan kan met inechanische hulpmid- delen do productie nog eenigen tijd voortgezet worden. Dit kan geschieden door het inpersen van gas in het boorgat, waarbij dit gas voor een deel de taak van het "natuurlijke" gas overneemt Na deze „gaslift"-periode, kan door pompen nog eenige productio worden verkregen. Een uitge- produceerd terrein kan tenslotte in gunstige gevallen nicuw leven worden ingeblazen door het op groote sc haul inpersen van gas in de olielaag ("repressuring"), of door het inpompen van water („waterflooding"). Ook is het mogelijk reeds van den aanvang der productie af door het in- persen van gas in de olielaag te trachten den na- tuurlijken gasdruk zooveel mogelijk op peil te houden. Dit systeem wordt in Ned. Indie reeds toegepast.

Onder gehecl andero productie-omstandighe- den verkeert een terrein, waarin niet het gas, doch het opdringende water de stuwende kracht ver- leont. Zoolang dit water de boorgaten nog niet heeft bereikt is de achteruitgang van do olie-

productie gering; daarna kan zij echter snel afnemen, terwijl na volledige verwatering ook geen hulpmiddelen meer baten. Zoowel op Sumatra als Java zijn enkele voorbeelden van deze „water-drive fields” aanwezig.

Beweegt zich in de meeste gevallen de benedengrens van de olie tijdens de productie-periode omhoog, in een enkel geval is geconstateerd dat de olie zich naar beneden, dus naar de grens water-olie, verplaatst; overigens heeft deze „gravity-drainage” weinig invloed op het verloop van de opbrengst.

De totale olieopbrengst van Ned. Indie heeft tot en met 1934 rond 85.860.000 ton bedragen, waarvan de B.P.M. ruim 78 miljoen ton produceerde, de N.K.P.M. bijna 6 miljoen, de N.I.A.M. 2 miljoen, terwijl eenige kleine inaatschappijen nog een productie van 26.000 ton maakten. Daarvan waren afkomstig van N. Sumatra ruim 12 miljoen ton, van Z.-Sumatra ruim 20 miljoen, van Java en Madoera bijna 10 miljoen, van Z.O. Borneo ruim 26 miljoen, van Tarakan en Boenjoë ongeveer 16,5 miljoen en van Ceram bijna 650.000 ton. De terreinen, die tot deze productie het meest hebben bijgedragen zijn, in volgorde van belangrijkheid

Louise —	(Z.O. Borneo)	20.380.000 ton	
Pamoesian (Tarakan)		16.193.000 ..	
Sambodia (Z.O. Borneo)		5.900.000 ..	
Perlak (N. Sumatra)		4.967.000 ..	
Soeban Dierigi (Z. Sumatra)		3.535.000 ..	
Pendopo		2.956.000 ..	
Ledok (Java)		2.253.000 ..	
Talang Akar (Z. Sumatra)		1.984.000 ..	
Miniak Hitam		1.900.000 ..	
Darat (N. Sumatra)		1.860.000 ..	
Rantau		1.839.000 ..	
Lidah (Java)		1.828.000 ..	
Dandangilo		1.590.000 ..	
Nd. Kloeano (Z. Sumatra)		1.488.000 ..	
P. Pandjang-Pangkalan			
Soesoeh (N. Sumatra)		1.193.000 ..	
Nelobo (Java)		1.087.000 ..	
Kawengan ..		1.037.000 ..	
Telaga Said (N. Sumatra)		1.013.000 ..	
De grotere producenten behooien niet altijd tot de rijkste, gerekend naar de productie per eenheid van het productieve oppervlak. Zoo bezit Java eenige zeer rijke terreinen, die echter door de geringe afmetingen voor een bescheiden deel aan de totale opbrengst hebben bijgedragen. De bovengenoemde terreinen hebben bijna alle een productie van meer dan 10.000 ton per ha productief areaal.			
De jaarlijksche producties in tonnen aan ruwe olie vanaf J 918 waren:			
1918	1.761.000	1027	2.694.000
1919...	2.160.000	1928.	4.308.000
1920...	2.365.000	J 929.	5.239.000
1921...	2.359.000	1930.	5.531.000
1922...	2.382.000	1931	4.698.000
1923...	2.833.000	1932	5.093.000
		1027	5.697.000
1925...	3.066.000	1934.	6.055.000
1626...	3.018.000		

Voor de berekening van de oliereserve van een terrein wordt gebruik gemaakt van 66n der volgende methoden. Uitgaande van een bepaalde stamproductie kan de maandelijksche achteruitgang („decline”) in debiet over een zekere periode

in een grafiek worden gebracht. Het verdere verloop van de aldus verkregen „decline”-kromme kan in analogie met vroeger verkregen ervaring tennaastebij worden aangegeven en daaruit de nog te verwachten productie worden afgeleid. De „decline” kan soms, vooral bij aanwezigheid van veel gas, zeer wisselend zijn, doch nee mt overigens gedurende de productie-periode geleidelijk af. Bij de volumetrische methode wordt gebruik gemaakt van de gegevens, die het geologisch onderzoek heeft opgeleverd. Uit den berekenden inhoud van het olieaand, het portenvolume en de saturatie wordt de hoeveelheid aanwezige olie bepaald, waarvan de win bare olie een zeker percentage uitmaakt. Dit percentage bedraagt ongeveer 30%, doch kan soms in gunstige gevallen door „repressuring” of dergelijke maatregelen opgevoerd worden tot 40%.

Winning van de overige 60 tot 70% is, althans voor een deel, wellicht mogelijk door diepbouw, waarbij dus de olielaag door middel van schach- ten en tunnels ontsloten wordt. Hoewel met deze ontginningwijze nog geen ervaring is verkregen, kunnen loch reeds eenige voorwaarden worden aangegeven, waaraan een olievoerende gesteente-formatie zal moeten voldoen. Genoemd kunnen worden: geen gas onder hoogen druk; weinig water; olielagen van voldoende dikte en uitge- strektheid en voldoende porcus, terwijl voorts het nevengesteente een zekere mate van vastheid en ondoorlaatbaarheid zal moeten bezitten. Ook zal deze wijze van ontginning gebonden zijn aan een bepaalde diepte, waarbij de menschelijke arbeid bij de daar heerschende temperatuur nog mogelijk is. Het is zeer de vraag of een eens- zins belangrijk gedeelte van de Indische terrein en aan deze voorwaarden zal kunnen voldoen.

Afgezien van de reeds bekende reserve voor een normale oliewinning en de eventueele toepassing van diepbouw, liggen voor de olie-in- dustrie in verschillende deden van Ned. Indie nog toekomstmogelijkheden. Voor de exj)loratie van 66n dezer gebieden — welko alle voor een belangrijk deel door neogene sod i men ten zijn be- dekt — nl. Nieuw Guinea, heeft zich een niaat- schappij gevormd, waarin de B.P.M. en de N.K. P.M. elk voor 40% en de Ned. Pacific Petr. Mij. voor 20% deelnemen. Het maatschappelijk ka- pitaal bedraagt / 1.000.000, waarvan bij de op- richting / 100.000 gestort, terwijl de directie in handen is van de B.P.M. Bij doze cx))loratie, wel- ke een groot gedeelte van den z.g. Vogelkop omvat, zal voor kaarteeringsdoeleinden op groote schaal van vliegtuigen gebruik wrden gemaakt.

De verwerking van de ruwe olie vindt plaats in de raffinaderijen te Soengai Gerong, Balikpapan, Pladjoe, Paugkalan Brandan, Tjepoc, Wonokro- nio en Kapoean. De eerste en de laatste zijn van 3e N.K.P.M. en de twee laatste hebben slechts een geringe capaciteit. Alvorens de olie van de terreinen naar de raffinaderijen wordt gepompt, wordt zij zooveel mogelijk ontdann van het water. Voor zoover dit niet door bezinken bereikt kan worden, geschiedt het ontwateren van de emulsie langs chemischen weg. Ook heeft electri- sche stroom van hooge spanning in do z.g. emul- sie-scheiders toe passing gevonden. In de laatste decennia hebben de eischen aan de raffinage te stellen een belangrijke wijziging ondergaan. Lug nl. in vroeger jaren het zwaartepunt der olie- industrie in de krosinobereiding, thans is het

streven gericht op een zoo groot mogelijke benzine-productie, terwijl voorts de eischen door de markt gesteld in menig opzicht zijn verzwakt.

De voornaamste behandeling is de distillatie, waarbij de ruwe olie in bepaalde hoofdgroepen van koolwaterstoffen wordt gesplitst. Enkelo van de ketels, waarin de distillatie vroeger periodisch werd uitgevoerd, zijn nog aanwezig. Thans vindt de distillatie van de lichtere oliën meest in continue batterijen plaats, waarbij elke ketel een bepaalde fractie levert, terwijl de zwaardere oliën in Trumble-installaties worden verwerkt, waarbij de verschillende fracties in een fractionneertoren worden gescheiden. Zoals reeds gezegd, is het streven een zoo groot mogelijk percentage aan benzine te verkrijgen. Ruwe olie, die arm is aan benzine, geeft groote hoeveelheden van de zware fracties, waarvoor onvoldoende afzetgebied is. Een deel dezer zware fractie wordt dan omgezet in benzine door middel van het kraakproceede, waarbij onder hooge druk en temperatuur de hogere koolwaterstoffen gedeeltelijk uiteenvallen in lagere homologen.

Do verschillende producten moeten gezuiverd worden, hetgeen ten deele langs chemischen weg, gedeeltelijk mechanisch geschiedt. Van de reagentia, die voor de chemische zuivering gebruikt worden, moge hier zwavelzuur genoemd worden, dat aangewend wordt zoowel voor de behandeling van benzine als voor kerosine en de zwaardere oliën. Bleekkaarten vinden toepassing in de mechanische zuivering, terwijl in de laatste jaren extractie met vloeibaar zwaveloxyde een belangrijke plaats inneemt (Edeleanu-proces).

De natuurlijke oliën zijn zeer verschillend van samenstelling. De s.g. varieren tusschen 0,75 en ruim 0,94; bovendien kan onderscheid gemaakt worden tusschen oliën met paraffine-basis en die met asfalt-basis; laatstgenoemde bezitten een hoog gehalte aan cyclische koolwaterstoffen. Het aantal eindproducten, dat een raffinaderij op-levert, kan dan ook zeer groot zijn. Samengomen in bepaalde groepen werden door de gezamenlijke raffinaderijen verwerkt en gereproduceerd in:

	1934	1933	1932	1931
benzine.....	1.521.290	1.448.950	1.320.620	1.410.950
white spirit.....	27.550			
kerosine.....	806.400	727.750	710.340	649.710
solar- en dieselolie ..	712.020	574.240	1.090.960	425.260
residu	1.271.580	1.380.190		1.020.140
smeerolie	25.630	22.500	19.610	26.810
impregneer-olie ...	6.770	10.580	11.290	12.220
paraffine. was ceresine	71.050	55.160	48.740	53.670
asfalt	7.110	7.840	7.240	8.930
overige producten ..	6.740	78.240	136.410	5.680
verlizen	139.880			117.240
Totaal verwerkt ...	4.596.020	4.304.750	3.945.210	3.730.610
direct als stookolie				
verd verkocht...	818.070	773.120	831.890	731.190

ARTESISCHE PUTTEN. (Aanv. DI. I) zie GRONDPEILWEZEN.

ASFALTGESTEENTE. (Aanv. DI. VII of suppl. a fl. biz. 978). Het kapitaal der Bocton Maatschappij bedroeg aanvankelijk / 10.000.000 aan gewone en / 50.000 aan preferente aandelen, waarop in 1929 waren volgestort resp. / 3.750.000 en / 50.000. In 1933 werd voor / 375.000 aan gewone aandelen uitgegeven, terwijl het maatschappelijk knpilaal teruggebracht werd tot / 2.000.000 gewone en / 25.000 preferente aandelen, waarop volgestort resp. / 775.000 en / 25.000. De maatschappij beschikt over 4 contractsterreinen, nl. het Vvaioeterrein in het Z., 5 do Kaboengkn- en Wariti-terreinen in Midden-Bocton en het Lawelc- terrein in het N.

In verband met den ongunstigen economischen toestand is van een regelintig bedrijf eigenlijk nog geen sprake geweest. De winning gebiedt nog in dnghouw, doch een gedeelte dor productie werd genuaakt uit de, voor latere diepbouw noodige, voorbereiding. Geproduceerd werden in de jaren

1924... . 650	1928... .1050
1925... .670	1929... .15030
1926... . 160	1930... .8780
1927... .1340	1931... .2390

tonnen asfaltkalksteen, welke hoofdzakelijk uit het Kaboengka-terrein afkomstig zijn. De reserve van clit terrein werd in 1932 geraamd op 450.000 ton asfaltkalksteen en 300.000 ton asfaltkalkmergel.

Voor het gebruik dient het Bocton-asfalt mees- tentijds gemengd te worden met ongeveer 20% petroleum-producten (o.a. residu), in welken vorm het ook onder den naam "Boctonic" in den handel wordt gebracht.

PETROLEUM. Zie bok AARDOLIE.
JURIDISCH DISPUUT (BANDOENGSCHE). Opgericht op 17 October 1931 op initiatief van eenige te Bandoeng woonachtige juristen. Het gezelschap stelt zich ten doel de beoefening van de rechtswetenschap in den ruimsten zin des

woords, nlsmde het bevorderen van contact tusschen do te Bandoeng en onistreken woonachtige juristen. Het gezelschap organiseert geregeld bijeenkomsten, waarop door con der lodon, dan wel door daartoe uitgenoodigde vooraanstaande juristen van cidere, een inloiding wordt gehouden over oen rechtswotenschappelijk onderwerp, waarna de bat kan volgen. Reeds terstond na de oprichting block het gozolschap in een behoefte

te voorzien, hetgeen zich uitte in een steeds stijgende ledental, waaronder juristen, die op zeer uiteenlopend maatschappelijk gebied werkzaam zijn. Van de onderwerpen, die in de eerste jaren van het bestaan van het gezelschap in bijeenkomsten zijn behandeld, kunnen worden genoemd: "Verbindende kracht van vreemde vonnissen"; „Een tolunie tusssen Nederland en Indië"; „Het recht van den beklaagde om te zwijgen"; „De goudclausule"; „Recht van werkstaking"; „Is het opleggen eener te hooge aanslag in de belasting een onrechtmatige daad?"; „Is een wettelijke regeling van de adrechterlijke zekerheidsstelling noodig en mogelijk?"; en: „Welke eischen stelt toepassing van ongeschreven materieel privaatrecht aan organisatie en procesrecht der inlandse rechtbanken Hoe wel het gezelschap geheel zelfstandig is, onderhoudt het nauw contact met de Nederlandsch-Indische Juristen Vereeniging, alsmede *mer* de Faculteit der Rechtsgeleerdheid te Batavia/耳/

TIDORE (zie DL IV) is het grootste der drie Molukken-sultanaten. Het gebied van dit zelfbesturende landschap bestaat uit: 1e de eilanden Tidore, Filonga, Maitara of Noorwegen en Mare; 2e het centraal gedeelte en de twee oostelijke schiereilanden van Halmahera, grenzende ten N. aan een denkbeeldige lijn, loopende van het snijpunt van den linkerover der rivier Ka-jasa met het zeestrand aan de w. kust naar To-fongo aan de o.-kust en ten Z. aan een lijn, die van T. Dehepodo op de w.-kust in de richting van T. Foja op de o.-kust loopt; 3e de aan den w.-kant van het centraal gedeelte van Halmahera liggende eilanden en koraalriffen, als: Sibae, Woda, Radjoi, Goratoe, Tamin en Djodji; 4e Nederlandsch Nieuw-Guinee, met uitzondering van het gedeelte tusssen de monding der Bensbachrivier en Kaap Steenboom, met daartoe behoorende eilanden; 5e alle eilanden gelegen tusssen de kusten van Halmahera en Nieuw-Guinee en tusssen de volgende alignementen: *ten N.* de lijn getrokken uit Tofongo in de astro-nomische richting N. 40° O. tot waar de paralel 1°40' N.B. wordt gesneden, de paralel 1°40' N.B. van dit snijpunt af tot 1°34' O.L.; de lijn getrokken van het punt gelegen op 1°40' N.B. en 134° O.L. in de richting van het punt op de n. kust van Nieuw-Guinee, gelegen op 141° O.L.; *ten Z.* de lijn getrokken uit T. Foja in de richting van het punt gelegen op 1° Z.B. en 128° 37' O.L.; de lijn getrokken uit laatstbedoeld punt in de richting van het punt, gelegen op 5° Z.B. en 133° O.L. en van daar naar Kaap Steen boin. Behalve het gebied op Nieuw-Guinee met de sub 5 genoemde eilanden, dat een eigen landschapskas heeft, deelen de andere deelen van het sultanaat in de „landschapskas van Ternate, Tidore en Batjan" (zie de aanv. artt. TERNATE en BATJAN). Administratief behooren do sub 1 t/m 3 en sub 5 (gedeeltelijk) genoemde deelen van het landschap tot de afdeling Ternate, die sub 4 en 5 (gedeeltelijk) tot de afdeling Westen Noord-Nieuw-Guinee, onder een assistentresident, bijgestaan door een controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Mano-kwari en verdeeld in 5 onderafdeelingen: 1 Ma-nokwari, bestaande uit het n.-lijk deel van Nieuw-Guinee tusssen Kaap de Goede Hoop en de Wapanga-rivier, onder den assistentresident, hoofd der afdeling; 2 Sorong, bestaande uit het

w.-lijk gedeelte van Nieuw-Guinee, tusssen Kaap de Goede Hoop en Tandjoeng 8616, met omliggende eilanden, waaronder de groep Radja-Ampat, bestaande uit de eilanden Waigeo, Sela-wati, Balanta en Misool met bijbehoorende eilandjes, onder een gezaghebber of fungerend controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Sorong; 3 Seroei, bestaande uit de Schouteneilanden, de Japngroep, benevens de Waropenkust-streek, tusssen de Wapanga en Mamberamorivieren, onder een gezaghebber of fungerend controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Seroei; 4 Hollandia, bestaande uit het n.-lijk deel van Nederl. Nieuw-Guinee ten O. van de Mambcramo-rivier onder een gezaghebber of fungerend controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Hollandia; 5 Fak-Fak bestaande uit het gedeelte van Nederl. Nieuw-Guinee van Tandjoeng 5616 tot Kaap Steen boom (Poelau Naurio) en omliggende eilanden onder een gezaghebber of fungerend controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Fak-Fak. Het tot de afdeling Ternate behoorende deel van het landschap Tidore is ondergebracht bij de onderafdeeling Ternate, Batjan en Tidore, voorzover de eilanden betreft en bij de onderafdeelingen Tobdlo en Weda, voorzover aangaat het op Halmahera gelegen gebied. (zie Ind. Stb. 1934 no. 620, houdende de nieuwe administratieve indeeling der residentie Molukken).

A. HET TOT DE AFDEELING TERNATE BEHOOREND GEBIED. Het eiland Tidore heeft een stenachtigen bodem. De Pick van Tidore (1734 in.) is een vrij zuivere, tainelijk steile kegel, gelegen in den z. o. hoek van het eiland, ten N. begrensd door afgebrokkelde wanden. Bij kampoeng Dojodo bevindt zich een warm bron. Ten N. O. van Tidore ligt do begroeide rots Filonga on tusssen Soa-Sioe (Tidore) en A kola ino (Oba) bevinden zich twee riffen. Het ten N. van Tidore gelegen eiland Maitara bestaat uit slechtachtig heuvelland, voor een groot deel (d beg roe id jnct alang-alang. De bodem van het ten Z. van Tidore gelegen eiland Mar6 bestaat uit 1<1 -i, waarvan potten gebakken worden, waorin dit ciland ook wel Potcnbaklccrseiland wordt genoemd. Het schijnt uit een geheel ingestorten pick te bestaan; bij P616 behoe kornen war me bronnen voor. De eilandjes aan de w.-kust van Halmahera zijn van koraal opgebouwd en vlak, met hier en daar een klein heuvelkje (Woduu twee, Tamin 66n cnz.). Waar het gebergte tot vlak bij de kust koint vindt men veelal een diepe zee, vaak zonder of met een zeer smai strand (bij Tjoben Roem op hot eiland Tidore, en de westkust van Mar6); waar het land vlak is, vindt men een breeder strand en ondiepe zee (bij Dojado en Koeni op Tidore). Soins koinen langs vrij steile kusten breede kuststreffen voor, zooals bij Maf-toetoe en Noord-Tidore en om drie kwart van het eiland Maitara. J let strand om Tidore wordt telkens gebroken door rotsachtige tandjoengs. Waar riffen voor de kust Jiggen, heeft men daar in bij de kampoengs een of nicer vaargeulen ge-maakt. Baaien vindt men op Tidore bij Roe in, Tjoben Dajado; op Mar6 bij Koffo. Bevanbare rivieren zijn er op de eilanden niet. Op Tidore en Mar6 is geen enkele rivier, die voortdurend water heeft. Alleen het riviertje bij Daja-do op Tidore blijft na den regentijd nog eenig

dagen water bevatten, vermoedelijk gevoerd door het zakkende water uit het achtergelegen bergmeertje. Het Tidoreesch gedeelte van Halmahra is bijna geheel bergland. In het algemeen heeft een bergachtig achterland den naam van „bngga" en spreekt men b.v. van Mabama-ban-ga (het Mababergland). Op de westkust vloeien slechts enkele stroompjes, die voortdurend water bevatten en daarom door de bevolking ake-lamo (grootte rivier) worden genoemd, hoewel zij niet bevaarbaar zijn. In het Mabasche en W6-dasche zijn iets grootere rivieren, zooals de Ingas, die in de Kaubaaï bij kampong Ekor uitmondt en de Mabarivier bij de gelyknamige kampong. Beide worden gebruikt voor den afvoer van de mar uit het bovenland, per kleine prauw of vlot. Het Tidoreesch gebied op Hal-mahera wordt in het W. bespoeld door de Moluksche zee en in het O. door de zee van Halmahra. Aan de w.-kust liggen in dat gebied de baaien van Pajahi en Dodinga (gedeeltelijk) en aan de o.-kust die van Kau (gedeeltelijk) met de Waislebaai, die van Boeli met de baai van Ma ba en die van Weda. De Gebe-eilanden, nog behoorende tot dat gebied (distrikt Patani), worden van Halmahera gescheiden door de Djai-lolo-Passage en van de eilanden van Nieuw-Gui-nee door de Straat Bougainville. In het O. be-staat het Tidoreesch gebied op Halinah'ra voor-eerst uit het noordoostelijk schiereiland tusschen de Kau-baai en de Boeli-baai. Het midden wordt ingenomen door oud gebergte met zacht afge-ronde vormen, niet hooger dan ± 800 m., dat aan de randen nog bedekt is met rifkalken, die vaak een duidelijken terrasvorm vertoonen. Grootte vlakten en rivieren komen er niet voor. Bezuiden Ekor konit kalksteen voor, die zich voortzet tot Oba en Waisile. De baai van Wai-sil6 is een diep c-inham van de Kau-baai. Aan de steile kuwt van T. Lolobata tot T. Lele ligt de koraalkalk in terrassen. De oostkust tot T. Wambangï vertoont cenclifde beeld en heeft groote voorliggende riffen. Jc Boeli-baai is rijk aan eilandjes op riffen. Aan de kust vindt men bijna overal jonge rifkalk, in het binnenland hoogere, oud rifkalk en daarachter het centraal gebergte. Alleen tusschen Boeli en Maha komt peridotiet aan de kust voor, terwijl de eilanden bij Ma ba ook uit dat gesteente bestaan. Bij T. Wies ligt de groote kampong Wngamli en in het N. W. der Boelibaai de kamijong Boeli met een goede ankerplaats; deze is de stapelplaats der produc-ten uit den o in trek. Achter de kust ligt de B. Wasdlo, ± 1180 m. hoog. Van Boeli loopt een boschpad naar Dodago door de stroomgebieden (lor A. Gaoe en A. Dodaga en langs de top pen B. Boekut en B. Moesuk. Het oostelijk schier-eiland is het kleinste der vier schiereilanden van Halmahra. Het bestaat uit een breed gedeelte, het schiereiland Mc ba, en een zeer sinalle en lange I findong, het schiereiland Patani, eindigende in T. Ngolopopo. Het wordt bespoeld door de Boeli-baai, de zee van Hal'mahra (straat Djai-lolo) en de W6da-baai. Het z.w.-gedeelte der Boeli-baai heet Maba-baai naar de grootte kampong Ma ba aan de A. Sengadij, van waar clarnar on sagoe worden uitgevoerd. Een pad leidt van Mn.ba naar Sepo aan de W6dubaaï. De kampong Bitjoli heeft een goede ankerplaats, veilig in beide moessons. Tusschen de A. Watji, die wes-tylk van Bitjoli en de A. Bieni, die oostlyk van

die kampong uitmondt, heeft men een atrook alluvialen grond. Aan den bovenloop van de A. Biem komen bladricge bruinkolen voor. Voor de kust liggen breede zoomriffen. Het eiland Woor en andere kleinere eilanden bij Bitjoli zijn lage, begroeiide koraal-zandbanken, evenals P. Oto bij T. Enggelang. De tandjong is geen deel van het vasteland; verschillende eilanden liggen daar en het buitenste heet Enggelang. Rechthoekig buigt hier de kust zuidwaarts om tot Mendalaffi en buigt daar even plotseling om naar het O. tot T. Ngolopopo. Langs dit kustgedeelte ligt hoofdzakelijk terrasvormig koraalkalk. De kampong Gimia is door een voetpad verbonden met Patani. Ten N. van Gimia en ten O. van T. Enggelang liggen de Sajaï-eilanden, opgebouwd uit koraalkalk en door riffen omgeven. T. Ngolopopo of Hoek Tobo is hoog en steil met daarachter de tafel-berg B. Goheba (± 250 m.). Het zuidelijk van de tandjong gelegen eiland Moear is uit kalk-riffen opgebouwd, ± 180 m. hoog en omgeven door groote riffen, waarop aan de o.-kust het eilandje Weilon of Ngolopopo ligt. De n.-kust der Wedabaaï bestaat zoo goed als geheel uit opgeheven kalkriffen, afwisselend met breccien en conglomeren. De daar gelegen veldwende kampong Gamsongi of Patani is evenwijdig aan de kust gebouwd. De bewoners zijn Mohammedanen en zoeken gedeeltelijk hun bestaan op Nieuw-Guinec. Evcnals elders bemoeiijken riffen den toegang. Dwaars over het schiereiland gaan paden van Patani naar Gimia, van Sif naar Mandalaffi, van Sepo naar Watji en van Sepo naar Maba. Dit laatste vormt den besten door-steek en wordt veel belooopen. Men passeert hierbij berggruggen, waarvan de toppen B. Gisi-gisi 437 in. en B. Oesp6pa 292 m. bereiken. Ten W. van dezen doorsteek ligt de kampong Sag6a, door een pad tusschen rizophoren met Sepo verbonden. Voor de monding der Sagda-rivier liggen koraalriffen en een zandbank. De Sagearivier komt uit compacten kalksteen te voorschijn, vormt een waterval en stroomt door een nauwe kloof met kalkwanden naar de vlakte. Ten W. van Sagda ligt tie heuvel G. Kawine. De kust vormt hier een vrij diepen inham en is vlak en zandig. V66r den G. Kawin6, die steil uit zee oprijst, ligt de afvloeiing van het zout-watermeer van Sagea, dat steilo oevers heeft en, evenals het eilandje daarin, begroeid is met rizophoren. Van de uitmonding van het kleine meer voert een weg naar de Christenkampong G6maf. Van hier tot Lelilef is de kust vlak; daarachter liggen hooge toppen, o. a. de B. Legal6 ± 622 m., en ten N. van het merctje de B. Go-aradja ± 700 m. De weg van Lelilef naar Ekor, aan de Kaubaaï gaat langs den B. Fogli, 782 m. B. Oeni², 511 m. en den Oegisoro, 182 m. Een deel van het zuidelijk schiereiland, benoorden de lijn T. D6h6podo-T. Foja behoort met Centraal-Hal-inah'rif tot het Tidoreesch gebied. Ten W. van Lelilef is het strand vlak en zandig, hier en daar met rizophoren begroeid. Het verbreedt zich tot de mocrassige Kobevlakte, waardoor de A. Kob6 stroomt. Deze rivier heeft als voornaamste zij-takken links de A. Djira en rechts de A. Gemas. Zuidclyk daarvan ligt de groote kampong W6da, met twee wegen evenwijdig aan het strand. Zij is de standplaats van het onderafdeolingshoofd en van een districtshoofd. Hier is ook de stapel.

plaats van de producten uit den omtrek (copra, damar, visch); de plaats wordt door K. P. M. booten aangedaan en heeft een landschapsradio-station. De kampoeng ligt aan de monding van de A. Fidi, die in den benedenloop door moerassig land stroomt met rizophoren en sagoe bosschen. De heuvels achter W6da bestaan uit zachten zandsteen, waarop eerst de kalksteen volgt en dan het centrale gebergte. Van W6da gaat een pad naar Pajahi aan de w.-kust, waardoor Ternate in 24 uur kan worden bereikt. Het pad gaat langs B. Igo (360 m.) en langs B. Kol6-fa (397 m.). De W6da-eilanden liggen op het groote rif der kust en zijn van weinig belang. Bij de kampoeng Noesliko is een kleine binnenzee, gevormd door een n.-waarts vooruitstekende landtong. Tusschen W6da en Foja liggen veel riffen tot ver in zee. Van Foja gaat een pad naar Lifofa aan de w.-kust. Zuidwaarts van Foja komt men op Ternataansch gebied. Het Tido-reesch gebied begint weer op de w.-kust bij T. Dehepodo of Hoek Doli. Noordelijk daarvan is de kust over het algemeen hoog en steil. Op vele plaatsen groeien rizophoren en verderop klappers en sagoepalmen. Pit gedeelte is weinig bewoond. Men vindt er de kleine kampoeng Maidi met pinangbosschen. De baai van Pajahi levert goeden ankergrond; zij is in het W. afgesloten door den 80 m. hoogen T. Tesco, welke zich z.w.-waarts voortzet in een lang rif. Ten W. ervan ligt P. Djodji, het grootste der 5 W6da-eilanden. Op de n. kust der Pajahi-baai ligt de kampoeng Gita. Van T. Tesco tot T. Akelamo liggen veel riffen voor de kust, die ten N. daarvan tot de Dodinga-baai hoog en steil is. Sagona is een kampoeng aan een kleinen inham met goeden ankergrond. In het binnenland achter deze kust heeft men bergtoppen van 650 tot 782 m. hoogte (o.a. de B. Kalaoedi). De Dodinga-baai eindigt bij T. Oba, ten Z. waarvan kampoeng Oba ligt. Achter Oba heeft men moerassig, alluviaal terrein, dat zich uitstrekt tot het heuvel-land, dat landwaarts in overgaat in het oude gebergte met toppen tot 900 m. hoogte. Kampoeng Kajasa aan de Kajasarivier is nog Tido-reesch gebied; ten N. daarvan begint het Ternataansch territorium. Het pad, dat van Kajasa naar Pintatoe aan de Kaubaai leidt, is lang en wordt weinig gebruikt. Het binnenland van Centraal-Halma-hera is zoo goed als niet bewoond. Tido-reesch Halmab6ra is verdeeld in de districten: 1. Wasi-16 (ressorteerend onder de onderafdeeling Tob6-lo); 2. Ma ba; 3. Geb6 en 4. W4da met Patani. De onderafdeeling W6da omvat de laatstgenoemde drie districten, benevens het Ternataansch district Gane op het Zuidelijk schiereiland.

De Tido-reesche eilanden en Tido-reesch Halmahera zijn nog rijk aan oerbosschen, waarin vele waardevolle houtsoorten (ijzerhout, ebben-hout, damarboomen enz.) voorkomen. Sagoepalmen vindt men in de talrijke moerassige streken; zij worden ook veel aangeplant. De voorkomende rotasoorten zijn van weinig belang. Wilde varkens en herten komen nog veel voor, vooral op Halmahdra en het eiland Mar6. Ta mine varkens worden weinig gehouden. De buidelrat (koesoe), welke ook gevangen en gegeten wordt, komt nog overal voor. Apen evenwel worden nergens aangetroffen. Kakatoe's en noeri's, die schadelijk zijn voor de tuinen, worden veel gevangen en uitgevoerd. De goud-

duif, waarvan de huid handelswaarde heeft, komt alleen voor op P. Ijoe in de W6da-baai.

Op het eiland Tidore loopt een ringweg, alle kampoengs aan de kust verbindende, waarvan een groot gedeelte goed berydbaar is. Een goed voetpad voert van de hoofdplaats Soasioe naar de bergkampoeng Topo en van Alardkoe worden de verschillende kampoengs ook door goede paden verbonden. De wegen op Hahnah6-ra zijn boven reeds vermeld. Te Soasioe vindt men eenige fietsen en paarden; overigens geschiedt het transport tot land per koeli. Het verkeer te water heeft plaats met prauwen, al dan niet met aanhangmotor, en schoeners. De K. P. M. booten doen Tidore en bijbehorende eilanden niet aan. Wei onderhouden zij de eommunicatie tusschen Ternate en Boeli, Patani, W6da en Akeselaka (aan de Kaubaai). De handel is in hoofdzaak in handen van Chincezen, gewoonlijk zetbazen van firma/s op Ternate. Damar wordt voorn. bewerkt en verhandeld door Europeesche firma's. De pasars te Roon, Soasioe en Topaloeo op Tidore worden druk bezocht. Artikelen, direct door de bevolking op Ternate ter markt gebracht, zijn uit Tidore: visch (versch of gedroogd), uien van de kampoeng Topo, a tap, gaba-gaba, kalk en bamboe; voorts van het eiland Mare aardewerk. Laatstgenoemd artikel wordt ook door de mannelijke bevolking van Mare langs de kusten van Ilal-mahdra en overige eilanden verhandeld of ge-ruild tegen mais of andere voedingsmiddelen, welke niet voor geld te krijgen zijn.

De bevolking van het landschap Tidore (de afdeling Noord- en West-Nieuw-Guinee inbegrepen) bestaat uit 216 Europance, 18G.703 Inlanders, 1404 Uhineezen en 177 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 188.500 zielen (zie tabel 19 in deel II, Ind. Verslag 1933). J n het gebied buiten Nieuw-Guinee bestaat de inheemsche bevolking uit Tidorcezen en Alfoerice en eenige Papoea's; verder uit nfstammelingen van immi-granten uit andere deelen der Molukken en Celebes. De godsdienst is voorn. de J8lam. Do Utrechtsche Zendingvereening werkt met succes op de oostkust van Halmah6ra onder de Alfoeren, die voor een deel nog heidencn zijn of op de westkust tot den Islam zijn overgegaan. De Tido-reesche taal, die overheerschend was, heeft meer en meer plaats gemaakt voor het Maleisch, dat bij het onderwijs als voertaal wordt gebruikt. Het voornaamste middel van bestaan is de landbouw: klappercultuur; tee It van rijst, inais, tabak en kleine aardappelen (op Tidore), en van tweedengewassen op ladangs; teelt van uien bij Topo op Tidore; sagoeteelt en bcridding op de westkust van Halmah6ra en het Maba-sche. Visscherij wordt langs de kusten overal beoefend; do bewoners van kamj oong Maric-koe (Tidore) leven bijna geheel van zeevisch-vangst; zij gaan daarvoor zelfs tot naar Manado, waar zij een deel van hun visch verkoopen; do rest vervoeren zij, voor een deel gedroogd en gezouten, naar Ternate. Jacht wordt voornaamlijk op Halmah6ra beoefend op herten en wilde varkens. Als takken van nijverheid zijn vermeldenswaard het woven van kleedjes op Tidore, het potten-bakkersbedisijf op Mar6, de kalkbrandenrijen te Maitara, de grofsmederij te Toloa, het bouwen van prauwen en schoeners te Toloa en Maba.

Betreffende do contracten met het landschap

Tidore zy het volgende vermeld. Het lango contract van 25 September 1860 (oudere contracten waren van 27 Mei 1824 en van 19 Februari 1828) were! gesloten met Sultan Achmad Sjafoedin Sjah Kaitjil Arnold Alting en zijn landsgroeten ; het werd goedgekeurd bij G. B. van 18 April 1861 no. 47 en in 1861 aangevuld ten aanzien van de rechtspraak. Na het optreden van Sultan Said Achmad Fathoedin Sjah Kaitjil Djaohar Alam, die op 26 Augustus 1867 een akte van verband teekende (goedgekeurd bij G. B. van 13 November 1867 no. 12), werd met hem en zijn landsgroeten een nieuw lang contract gesloten op 26 Maart 1872 (goedgekeurd bij G. B. van 31 Mei 1874 no. 26), dat ongeveer gelijkloeiende bepalingen inhield als het contract van 30 October 1880 met Ternate (Zie aanv. art. TERNATE). Het bedrag der subsidien werd vastgesteld op totaal f 12.800, welk bedrag tot heden onver- anderd is gebleven. Het contract werd aangevuld bij suppletioire overeenkomsten van 1 Juli 1879 betreffende de slavernij (G. B. 7/9-1879 no. 7); van 18 Februari 1.889 betreffende de telegraaflijnen (G. B. 5/9-1889 no. 3); van 5 Juli 1889 betreffende vuurwapens (G. B. 19/11-1889 no.3). Bovendienmoede sultan werd opgevolgd door Iskandar Sahacljoan Noer Amal Ketjil Dja- ochar Moelki, die, na op 30 Juni 1894 een akte van verband te hebben geteekend (goedgekeurd bij G. B. van 17 November 1894 no. 14), met zijn landsgroeten op 22 October 1894 een lang contract sloot, dat werd goedgekeurd bij G. B. van 14 Maart 1896 no. 6. Bij art. 2 is een opgave gevoegd van de landen en cilanden, behoorende tot het gebied van het sultanaat Tidore; deze opgave werd op 18 September 1899 vervangen door een beterc. De opgave van havens, bij art. 13 bedoeld, werd vastgesteld op 13 Juni 1900, waar- van werd aantekening gehouden bij G. B. van 7 Juli 1901 no. 2. In art. 10 werd het onbetwist- bare recht van het N. I. Gouvernement erkond, onl, zodra het zulks goedvindt, zelf het be- stuur over hot geheelo sultanaat of over een deel daarvan in lianden te nemen. By art. 17 werd een rijksraad ingestekl, zijnde con rechtbank, rechtsprekendo in naam der Koningin. Dat contract werd aangevuld door suppletioire overeenkomsten :a van 30 September 1897 betreffende den mijnbouw (G. B. 23 December 1897 no. 60); b van 7 Juni 1900 (G. B. van 12 Juni 1902 no. 40) betreffende de overnemo van het recht tot hoffon van in- on uitvoerrechten on accijnzen en havon- on ankoragegolden, havonbeheer on havonpoli- tic tegen oon jaarlijkscho schadoloosstelling van f 1800 aan den sultan (nu aan de landschapskas van Ternate, Batjan en Tidore), van f 300 aan den radja van Soknr on van f 300 aan den radja van Ati-ati-Onin (boide laatste bedragen nu aan do landschapskas van Nieuw-Guineo); c. van 7 October 1901 (G. B. van 23 November 1901 no. 26), waarbij door het Governemont zelf tor hand werd genomen hot bestuur over hot gedeelte van Nodcrlandsch Nieuw-Guineo, golegen tusschen de monding van do Bcnsbach- rivier on Kaap Stenboom met daartoe behooren- do cilanden (thans de onderafdeeling Zuid-Nicuw- Guineo on Boven Digoel der afdeeling Toeval van do residentio Molukken). Sultan Iskandar Saha- djoean Noor Amal Ketjil Djaohar Moelki was door zijn vexatoire handolingen zoo gohaat, dat in 1904 eon deel der bevolking van de kam-

poeng Hamtof kange (nabij Soa-Sioe) een aanval deed op de kedaton (het sultans'crblijf), welke aanval werd afgeslagen. Na zyn overlijden in 1905 werd bij bebreke van geschikte candidaten het bestuur voorloopig opgedragen aan een be- stuurscommissie, bestaande uit den controleur van Tidore en 6 landsgroeten. Daarna werd bij G. B. van 14 Maart 1909 no. 1, met intrekking der voorloopige bestuurscommissie, het bestuur opgedragen aan een raad van 4 landsgroeten (djogoeog, kapitein laolet, hoekoem en secre- taris), waarin evenwcl de controleur geen zitting meer had. Deze raad legde op 3 Juni 1909 de korte verklaring volgens Ternatemodel af, welke werd goedgekeurd bij G. B. van 6 September 1909 no. 20. Thans (1935) bestaat die raad nog uit 2 leden: den ambtenaar ter beachikking (lid van het sti Itansgeslacht) en den secretaris. Beiden genicten bezoldiging uit de landschapskas. Hot landschap, buiten Nieuw Guinee, is verdeeld in districten, waarvan de hoofden ook bezoldiging ontvangen. De districten zijn verder verdeeld in Inlandscho gemeenten met eigen budget, waaruit de gemeentehoofden bezoldigd worden. Voor de landschapskas zie het aanvul- lend artikel TERNATE.

B. TIDOREESCH NIEUW-GUINEE (zie NIEUW-GUINEA in DI III) vormt do afdeeling Westen Noord- Nieuw-Guinee der residentie Molukken, onder een assistent-resident, bijgestaan door een controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, met standplaats Jlanokwari en verdeeld in 5 onderafdeelingen: Manokwari, Sorong, Se- roei, Hollandia en Fakfak (Ind. Stb. 1934 no. 620).

Geschiedenis. Als ontdekker van het eiland Nieuw-Guinee moet worden aangemerkt de Spanjaard Alvaro de Savaedra (1528), terwijl de naam Nueva-Guinea aan het eiland isgegeven door den Spanjaard Inigo Ortiz de Retes, die in 1545 op do N.-kust „waarschijnlijk bij de monding van do Maniberamorinxer, is geland. In 1657 sloot de O. I. C. met Tidore een extirpatie- contract, waarbij ook do rechten van Tidore over „de Papoeen of allo oilanden van dien" werden erkend. In 16G7 verkreeg Tidore het uitsluitend recht on handel te drijvcn op de Paposche eilanden, maar daartegenover moest het den zeeroof der Papoeas beteugelen, terwijl dezo laatste zonder licentio van den Gouver- neur van Tomato niet in de Molucco's mochten komen. De souveriniteit van Tidore over de Paposche oilanden beduidde, dat de sultan ver- plicht was do Paposcho zeeeroovers in tooin to houden on de speerzij boomen aldaar uit te roeien. In de 17do eeuw had do O. I. C. van geen enkelo Europeesche mogendheid concurrentie te vreezen; maar in do 18do eeuw merkte men dat Engelschen schepen uitzonden om op de Paposcho eilanden speerrijen op te koopen. In 1705 werd Jacob Weyland met de "Geelvinc", „de Kraanvogel" en de „Nova Guinea,* naar Nieuw-Guinee uitgezonden om de n.-kust van dat eiland te exploreeren. Op die rois word de „Groote inbogn" verkend en door hem do Geel- vinkbaai gonoemd; op dien tocht werd uitge- maakt, dat cr geen goede speerzijsoorten op Nieuw-Guinea voorkwamen, terwijl tevens bleek dat do Sultan van Tidore op de n.-kust invloed had. By het contract van 1733 werd bepaald, dat do sultan van Tidoro in den vervolge voor Pa-

poesche moord- en roofpartijen een boeto in slaven zout opbrengen. Bovendien werd bedongen dat in streken, waar specerijboomen werden geëxporteerd, gijzelaars moesten worden ge- steld om de veiligheid van hen, die de extripatie ten uitvoer brachten, te waarborgen.

Het tydvlak 1733-1763 kenmerkte zich door een reeks van tochten op Nieuw-Guinee tot het tegengaan van den sluikhandel, waarbij de O. I. C. door ziekte vele manschappen en officieren verloor. Engelsche schepen troffen men op die tochten niet aan. Eerst in 1764 bezocht de Engelschman Watson Salawati en sedert kwamen vele Engelschen en ook Franschen op de n.-kust van Nieuw-Guinee. Tegen het eind der 18de eeuw stichtten de Engelschen Maccluer en John Hayes aan de Restauration-baai (vermoedelijk Doreh) het fort Coronation, waarin een bezetting werd achtergelaten. De gezondheidstoestand was er zoo slecht, dat in 1795 het fort weer werd verlaten. Toen in 1780 de opstand van prins Noekoe uitbrak, die met prins Djamaloedin ontevreden was, omdat men hen bij de benoeming van sultan Pata Ajam in Tidore had gepasseerd, sloten de Papoea's zich bij hem aan. Met de Engelschen, aan wie hij het geheele Papoealand had afgestaan, bevocht prins Noekoe de Hollanders, toen in 1796 in Indie bekend werd, dat de Bataafsche Republiek in oorlog was met Engeland. De Molukken, door de Engelschen met prins Noekoe veroverd, werden in 1802 bij den vrede van Amiens teruggegeven aan de Bataafsche republiek (De O.I.C. was in 1800 opgeheven). In 1804 brak opnieuw de oorlog uit met Engeland en in 1810 vielen de Molukken weer in handen der Engelschen. De Engelsche gouverneur Forbes sloot in dat jaar een „treaty of amity and alliance“, met Ternate en bracht een contract tot stand tusschen Tidore en Ternate, waarin beider grondgebied nauwkeurig werd omschreven. Onder Tidore werden gebracht de districten Mansary (Roemsarai), Karandifer (Gradi-foer), Amburpoera (Amberpoer) en Amberpon van Nieuw-Guinee. Door de conventie van 13 Augustus 1814 met Engeland, waarbij het goed recht van Tidore op de Papoesche eilanden werd erkend, verkreeg het contract van 1810 een internationale betekenis, voorzover de rechten betreffen die Nederland op deze landstreken kan doen gelden. Bij het Londensch tractaat van 17 Maart 1824 erkende Engeland het handelsmonopolie van Nederland in de Molukken en werden tot het gebied van Tidore ook eenige Papoesche eilanden gerekend. Zoowel aan Nederland als aan Engeland werd vergund zich op Nieuw-Guinee te vestigen. Toen in 1826 werd vernomen, dat Engelschen zich op Z.-Nieuw-Guinee wilden vestigen, werd in 1828 een oorlogsschip gezonden en besloten tot stichting van Fort du Bus in de Tritonbaai op W.-Nieuw-Guinee. Bij proclamatie werd door den regeringscommissaris Van Delden bezit genomen van dat deel van Nieuw-Guinee, dat gelegen is ten W. van de lijn, die aanvangende bij een punt op 141° O. L. van Greenwich op de z.-kust, naar het N. W. en n.-waarts loopt naar de Kaap de Goede Hoop, behoudens de rechten, die de Sultan van Tidore hierop kan doen gelden. In 1835 werd Fort du Bus wegens ongezondheid van het klimaat ont-reinigd en afgebroken. Sedert 1848 neemt op

Nieuw-Guinee de wapenbordenpolitiek een zeer voornamelijk plaats in. Verdoonden zich Engelschen, Franschen of Italianen op Nieuw-Guinee, dan werd een oorlogsschip of Gouvernementsstoomer uitgezonden met opdracht wapenborden te plaatsen, hoofden aan te stellen en inmening te zoeken in roof- en inoordersaken der Papoea's, ten einde althans een schijn van gezag over de bevolking te kunnen uitoefenen. Op de acte van aanstelling stond steeds vermeld dat het hoofd verplicht was om de Nederlandsche vlag uit te steken bij nadering van vreemde schepen of van bestuursambtenaren. In 1824 waren hongertochten door het vervallen der extripatie officieel afgeschaft; zij bleven echter nog jarenlang bestaan. Sedert 1854 werden zij beperkt en valt er een neiging waar te nemen om Nieuw-Guinee onder geregeld bestuur te brengen. Toen de zendingen Ottow en Geisler zich te Manokwari wilden vestigen, werden zij gesteund. In 1858 werd de „Etna“ gezonden om de n.-kust van Nieuw-Guinee te exploreeren en een geschikte plaats van vestiging te zoeken. Een zoodanige plaats werd evenwel niet gevonden. De onderzoekingsreiziger Wallace had bovendien een ongunstig rapport over Nieuw-Guinee uitgebracht, zoodat te verwachten was, dat vreemde natiën voorloopig wel weg zouden blijven. In 1864 werd te Doreh een Tidoreesche luitenant met Tidoreesche soldaten gelegerd. Deze bezetting deed meer kwaad dan goed en werd spoedig weer opgeheven. Te Manokwari werd een kolenloods opgericht ten behoeve van bezoekende Gouvernementsvaartuigen. In 1870 bezocht de Italiaan Emilio Cerutti de Telok Berau en ontwierp plannen om op Noord-Nieuw-Guinee een Italiaansche strafkolonie te stichten. Hiervan kwam evenwel niets. 1872 was een belangrijk jaar voor Nieuw-Guinee door het bezoek van d'Albertis en Beccari aan Dorgh, door den tocht van het Italiaansche oorlogsschip „Vettor Pisani“ en door de oprichting van de „Now-Guinea Prospecting Association“ en van de „London Missionary Society“. In dat jaar maakte de regeeringscommissaris Coorengel een tocht naar Nieuw-Guinee met de „Dasnoon“ om voor de Gouvernementsbelangen te waken. Ofschoon Beccari, d'Albertain en Petermann zich bijzonder ongunstig uitlieten over Nieuw-Guinee, bleven toch Engelschen, Italianen en Duitschers groot belangstelling tonen voor dat gebied. De „Vettor Pisani“ kwam ten tweede male te Dorgh, de „Challenger“ bezocht de Humboltsbaai en de „Gazelle“ onder commandant Freiherr von Schleunitz de Telok-Berau. Naar aanleiding daarvan werd de „Socrabaja“ met J. Swann en A. J. Langeveldt van Hemert uitgezonden, terwijl Beccari den tocht meemaakte. Te Manokwari werd opnieuw een kolenloods opgericht. Bij proclamatie van 4 April 1883 nam C. Hestert namens de regering van Queensland (Australië) bezit van dat deel van Nieuw-Guinee, dat zich tusschen den 141sten en 155sten graad O. L. bevond. Niettegenstaande vertoogen der Engelschen vestigden zich de Duitschers op de n.-kust van Nieuw-Guinee (beoosten 141 O. L.). De diplomatieke onderhandelingen naar aanleiding daarvan verliepen ten gunste van Duitsland, dat zich het deel van Oost-Nieuw-Guinee toegewezen kreeg benoorden de gebroken lijn, aanvangende op 5° Z. B. tot aan de Hercules-baai.

In 1889 word aan een Engelschman een concessie op een terrein van een miljoen acres door de Indische Regeering geweigerd, omdat men hem geen bescherming kon waarborgen. In December 1892 werd aan deze kust een posthouder met 10 gewapende politiedienaren geplaatst, doch deze post werd in Januari 1893 reeds weder verlaten. Eindelyk werd in 1895 bij overeenkomst tusschen Engeland en Nederland de grens van beider gebied op Nieuw-Guinee geregeld (Incl. Stb. 1895 No.'s 220 en 221). Volgens die regeling loopt de o-grens van het Nederlandsch gebied van af het midden der mending van de Bens-bachrivier, gelegen ongeveer 141° 1'47,9" O.L. noordwaarts langs den meridiaan, die door het midden van die riviermonding gaat tot aan zijn snijpunt met de Flyrivier, van daar langs den „thalweg" der Flyrivier tot aan den meridiaanop 141° 0. L. en verder langs dien meridiaan tot aan de n.-kust. In 1898, nadat Engeland op ons gebied een strafexpeditie had gehouden tegen de koppensnellers, werden twee bestuurs-vestingen opgericht: een te Manokwari (n.-kust) en een te Fakfak (w.-kust). In 1900 beklagden de Engelschen zich weder over invallen door de Tugeri's van Ned. Nieuw-Guinee op Britsch gebied. Dit leidde tot snel ingrijpen ter z. kust en begin 1902 werd Merauk gesticht. N. en W. Nieuw-Guinee in a ken nu nog deel uit van het landschap Tidore, terwijl Z. Nieuw-Guinee (Merauke) bij supplettoire overeenkomst van 7 October 1901 (G. B. van 23 November 1901 no. 26) tegen een afkopsom van f 6000 door Tidore aan het Gouvernement is afgestaan en gevoegd bij het rechtstreeks bestuurd gebied (thans onderafdeeling Zuid-Nieuw-Guinee en Boven-Digoel van de afdeeling Tocal der residentie Molukken).

De grens van Nederlandsch-N. Nieuw-Guinee met het Duitsch gebied werd nimmer officieel vastgesteld; aangeconien werd de meridiaan op 141° 0. L., zooals bevestigd werd in de overeenkomst van 1895 met ICngeland. Toen na den wereld-oorlog het Juitsch gebied mandaatgebied werd van Engeland (Australië*), bleef dat zoo. In 1934 werd door II. M. W. SncHuis in overeenstemming met het Britsch bestuur ter plaatse de grens aangegeven door een grensteekeken aan de noordkust op 167,7 m beoofhten den 141en meridiaan (op droog, vciilig terrein) en van daaruit over een afstand van 9 km in zuiver zuidelyk richting con rij pilaren gebouwd.

Do toenmalige kapitein in commissie H. Colijn gaf na zijn bezoek aan Nieuw-Guinee in zijn „nota betreffende de ten aanzien van dat gebied te volgen gedragslijn" van 5 Februari 1907 als zijn meening te kennen dat, wilde men van Nieuw-Guinee een bezitting van betekenis maken, men beginnen moest met een stelselmatige exploratie van het eiland. Particulier initiatief was reeds voorgegaan door de expedities naar Noord- en Z. Nieuw-Guinee, ondernomen door de Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek in de Nederlandsche Kolonien (Tribu-Serruriermaatschappij), onder leiding van prof. dr. C. E. A. Wichinan, die de Humboldtbaai en omgeving onderzocht, en van 1904 (ondernomen door het Kon. Ned. Aardrijkskundig genootschap onder leiding van Do Rochonmont on Posthumus Meyes) in Zuid-West-Nieuw-Guinee. De raad van den heer Colijn word opgevolgd on sedert hadden militaire

exploraties plaats: in Z. Nieuw-Guinee van 1907-1913; in West-Nieuw-Guinee van 1907-1914 en in N. Nieuw-Guinee van 1909-1915. De Tribu-Serrurier Maatschappij zond in Mei 1907 een wetenschappelijke expeditie uit onder Mr. H. A. Lorentz, J. W. van Nouhuys, G. W. Versteeg en J. H. Dumas, tot het bereiken van het Sneeuwgebergte en het onderzoek van de in de Oostbaai (Flamingo-baai) uitmondende rivieren. In 1909 vertrok Lorentz weer naar dit terrein voor de Tribu-Serruriermaatschappij in samenwerking met het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap en het Indisch Comité voor wetenschappelijke onderzoekingen. Hij bereikte op 7 November 1909 op 4450 m. hoogte, op den Wilhelmina-top, de eeuwige sneeuw. De derde expeditie, uitgezonden door bovengenoemde drie instellingen, onder leiding van kapitein A. Franssen Herderschee, bereikte op 21 Februari 1913 den Wilhelmina-top en constateerde, dat het gebergte ten N. daarvan en van de Rumphiusketens niet zoo sterk geaccidenteerd was als het doorloopen terrein: achter een drietal evenwijdige ketens strekte zich een breede hoogvlakte uit. Een expeditie onder leiding van kapitein A. Franssen Herderschee in 1909 ondernomen met het doel langs de Mamberainorivier zoo spoedig mogelijk door te dringen tot den kam van het centrale gebergte mislukte door vele tegenslagen. Slechta werd geconstateerd dat ten N. van de centrale bergketen een uitgestrekte vlakte gelegen was, waarin veel moerassen voorkwamen. Deze op ±50 m bo ven den zeespiegel gelegen vlakte werd „meervlakte" genoemd. Een Engelsche wetenschappelijke expeditie onder Dr. Wollaston, Rawling en Marschall, die 10 Januari 1910 langs de Alinikarivier noordwaarts trachtte door te dringen, mislukte; op 5 April 1911 moest men wegens gebrek aan levensmiddelen en vele ziekten naar Parimau terugkeeren, zonder het centrale gebergte bereikt te hebben. Een andere Engelsche expeditie onder denzelfden Dr. Wollaston werd per Gouvernementsstoomer „Valk" naar de Otakwarivier gebracht om van daar uit over land de Carstensz-toppen te bereiken. Na den 30sten Januari 1913 de sneeuwgrens te hebben bereikt, keerde de expeditie terug. Vermelding verdienen nog: de exploratietoetoch van Dr. Max Moszkowski in 1910 en 1911 in het terrein aan den benedenloop van de Mamberaino; de expedities naar centraal Nieuw-Guinee van de N. kust: van 1920-1922, die den Wilhelmina-top bereikten en in 1926 de zogenaamde Nederlandach-Amerikaansche expeditie naar het Nas-saugebergte.

De Regeering meende goede resultaten te mogen verwachten van de vereeniging van geheel het Nederlandsch gebied op Nieuw-Guinee tot een go west. In 1920 werd do eerste resident van Nieuw-Guinee te Manokwari geplaatst met bijna onbeperkte volmacht. Na het overlijden van dit bestuurshoofd in 1922 bloken do voorwachingen ten aanzien van de jonge residentie te hoog gespannen te zijn geweest en word zij weer opgeheven. Zy werd gevoegd bij het in 1925 ingesteld gouvernemeut der Molukken, dat met 1 Januari 1935 geworden is de residentie Molukken (zie boven). Na een reis van Hertog Adolf van Mecklenburg naar Nieuw-Guinee verzocht in 1924 het Duitsch-Hollandsch Koloniaal Syndicaat het oordeel der Regeering aangaande een

poging tot ontsluiting van Tidoreesch Nieuw-Guinee door een kapitaalcrachtige maatschappij, op te richten door genoemde syndicaat. De Regering had tegen dit plan bezwaar, o.a. omdat con-trole op in het binnenland werkende onderne-mers nog te moeilijk was en zij hun nog steeds geen voldoende bescherming kon verliezen.

Landbeschrijving. Het gehele eiland Nieuw-Guineeseigenlijken groot vastland in een ondiepe zee gelegen. Het is ± 24 maal zo groot als Nederland, met een lengte-as van ± 2400 km en een grootste breedte van ± 600 km, welke laatste zowat samenvalt met de grens tusschen het Ned.-Indische gedeelte en de onder Australisch beheer staande "Territories of Papua and New-Guinea". Ongeveer de helft van het eiland behoort tot het gebied van N.I. Hiervan staat het z.-lijk deel onder rechtstreeks bestuur, terwijl het grootere w.- en n.-deel nog behoort tot het zelfbesturend landschap Tidore (afdee-ling N. en W. Nieuw-Guinee). Tot Tidoreesch Nieuw-Guinee behorende de omliggende eilanden (gerekend van het N. 0. af): 1. de zeer kleine Po- dena-eilanden; 2. de Wakde-eilanden (zeer klein);

3. de Koewamba eilanden (zeer klein); 4. de Japdn groep (het eilandsgroot, zie DI. II); 5. de Schouteneilanden (eil. Biak-Soeptori is groot, zie DI. II); 6. Noemfoor (vrij groot); 7. de kleine eilanden in de Geelvinkbaai (zie DI. I) w. o. het eiland Roon; 8. de kleine Mapia-eilanden (zie DI. II); 9. de Asia en Ajoe-eilanden (zeer klein); 10. de Waigeo-groep (eil. Waigeo groot); 11. Batanta (vrij groot); 12. Salawati (groot); 13. Misool (groot). De laatste vier worden samengevat onder den naam: "Radja-Ampat-groep" en behorende tot de onderafdeeling Sorong (zie DI. IV). De Mapia- met de Schouteneilanden vorinden vroeger de onderafdeeling Schouteneilanden met de hoofdplaats Bosnek; thans zijn zij met de Japdn-groep ondergebracht bij de onderafdeeling Seroei. Het zeegebied van Noord-Nieuw-Guinee wordt gevormd door den Stillen Oceaan. Langs de kust van O. naar W. gaande vindt men de volgende baaien, kapen en zeestraten: 1. Humboldtsbaai met de onderafdeelingshoofdplaats Hollandia (zie DI. II.); 2. Tandjong Tanah-Merah; 3. Dem-ta- en Tanah-Merahbaaien met de belangrijke kampoengs Depaprd en Deinta; 4. T. Kanidara met P. Manggai ervoor; 5. Walckenaarbaai; Kaap d'Urville, by de monding der groote Mam-beramo-rivier; 6. de zeer groote Geelvinkbaai, genoemd naar het fregat "Geelvink", dat in 1705 deze baai bezocht, met in den zuidelijksten hoek de kampoengs Wangar en Hamoekoe; aan den w.-kant vindt men den Iloogen Zuidhoek, de Jauer- of Oemar-baai, Straat Noemamoeran tusschen P. Roon en den vasten wal, de mooie Wand a in men baai, T. Oransbari; de Dor h-baai met de afdeelingshoofdplaats Maiokwari (zie DI. I en II) en oostelijk daarvan Straat Japdn tusschen de Schouteneilanden en Japin; 7. T. Sawdba; 8. de Kleine Geelvinkbaai; 9. T. Saeke-ris; 10. de Valsche Kaap; 11. Kaap de Goede Hoop; 12. de Dorehoembaai tusschen de kapen Sansapor en Sawasar, een der weinige plaatsen aan de w.-kust van den Vogelkop, die eenszins beschut zijn; 12. T. Sorong met do onderaf- deelingshoofdplaats Sorong; 13. de zeestraten, die de w. doorgangen vormen van de Seranee naar den Stillen Oceaan, nl. Str. Dampir tus- schen Waig6o on Batanta, Str. Sagewin tusschen

Batanta en Salawati en Straat Sele tusschen Salawati en den vasten wal van Nieuw-Guinee; 14. Str. Bougainville tusschen de eilanden Waigeo en Kaw6 (in de zee van Halmahera); 15. T. 8616 op de grens der onderafdeelingen Sorong en Fakfak; 16. de Kaiboos- en Waronge-baaien; 17. T. Sabra aan den n.-lijken oever der Macluer- golf, die meer naar binnen toe Bintoeni-baai heet en waaraan gelegen is de belangrijke kampoeng Kokas; 17. T. Fatagar aan den z.-lijken oever der monding van bovengenoemde golf; 18. de reede van de onderafdeelingshoofdplaats Fakfak met P. Pandjang en zuidelijk daarvan P. Semai;

19. T. Sebakor of Rijklof-vanGoens-baai met P. Karas en eindigende bij 19. T. Tongerai;

20. Kaap Van den Bosch; 21. T. Papisol en T. Oesan met Str. Nautilus tusschen P. Adi en den vasten wal; 22. de diep n.-w.-waarts het land indringende Kanirau en Argoeni-baai; oostelijk daarvan ligt 23. de Kaimanabaai met de belangrijke plaats Kai mana en Bitsjaroe-baai; 24. de Tritonbaai met n.-l ijk daarvan P. Mamatote en zuidelijk daarvan P. Aidoma; 25. Kajoemcrab-baai en bocht van Lakahia, welke laatste naar binnen- toe overgaat in de Etn) a-baai; 26. den Vlakken Hoek en ten laatste: 27. Kaap Steenboom.

De volgende bevaarbare rivieren van Noord- en West- Nieuw-Guinee kunnen worden venneld (van het O. naar het W. en langs de w.- en z.-kust tot Kaap Steenboom): 1. de Tainirivier, op eenige kms van de o.-grens uitmondend in den Stillen Oceaan. Zij wordt gevoed door de Arse, de Se- kante en het Sentanimeer (zie I). IV), zoomede door eenige kleine stroomen van het Waris- en Bougainvillegebergte. Zij kan per praauw ongeveer 8 dagen worden opgevaaren; verder ver- hinderen stroom versnellingen en watervallen den doortocht. Het water van het Cycloopge- bergte, waarvan de hoogste top, de Sinakob, 1959 m. hoog is, valt in het Sentani nicer en wordt door de Djafoeri naar de Sekante, een zijtak van de Ta mi, afgevoerd. Het niveau verschil tus- schen de zee en het meer bedraagt ± 74 m. De benedenloop van de Tami is omringd door moerassen; do bestuursinvloed gaat nict verder dan tot do njaoo-dorpen, gelegen op 3 dag-marschen van de monding. Ten Z. van het Sontanimeer ontspringen 2. de Korime en 3. de Sermowai; eerstgenoemde rivier stroomt bijna van haar oorsprong tot de monding door een vlakke, die als Nimboranvlakte wordt aangeduid. De Korime valt in de Modif, die ± 25 km. ten W. van Demta de zee bereikt en bij gemiddelden waterstand voor praauwvaart geschikt is. De Ser- mowai (zie DI. XV) stroomt ten Z. van het Nim- boerangebergte, breekt w.-lijk daarvan door een bergketen, die zich op 60 km afstand evenwijdig aan de kust door het gehele district Bonggo uitstrekt, doorsnijdt dan het laagland tusschen Demta en Bonggo en valt ten W. van Moaif in zee. Van de monding tot ongeveer 40 km boven- strooms is zij geschikt voor praauwvaart. Tus- schen de Sennowai en de Mambromo (de w.- grens der onderafdeeling Hollandia) stroomen vele rivieren nagenoeg in de richting Z.-N., waarvan sommige ontspringen z.-lijk van bovonge- noemde bergketen en andere haar bronnen hob- ben op de n.-hellingen van dat gebergte, dat een afscheiding vormt tusschen de groote meer- vlakte en het kustland. De voornaamste dezer rivieren zijn 4. de Wiroowai (bevaarbaar voor

sloepen); 5. do Tor en G. de Matabari (bovaarbaar voor groote vaartuigen). Geen dozer rivieren kent een gorgelde prauwvaart, daar de stam-men in het binnenland geen contact zoeken met de kust evenmin als het omgekeerde het geval is. De moerassen der laagvlakte in het Bonggo-district bemoeilijken ten zeerste het doordringen te voet. De Tor-rivier, ook wel Kinamowi ge-naamd (ongeveer tegenover het eiland Wakd6), vormt den toegang tot een vrij dichtbevolkte streek nabij het Gantieren Foja-gebergte, waar nog veel gemoed wordt. In de kuststrook tus-schen Kaap d'Urville tot Demta komt veel la-gunen-vorming voor. Voor de lagunen is een zandige strook, geschikt voor klapperteelt. Achter de lagunen vindt men uitgestrekte moe-rassen met sagoepalinen. Alleen bij de Tor-rivier en bij Tarfia (bewesten Demta) komt een uit-looper van het gebergte aan de kust. In het ge-heele ressort Hollandia komen kalk- en zand-steenformaties voor. Ook latericgronden komen veelvuldig voor, doch worden in uitgestrektheid overtroffen door terreinen met marinesedimenten. Deze laatste terreinen zijn over het algemeen vruchtbaar en bestaan uit klei dan wel uit een mengsel van klei met hctere gronden. De Tami-, Keraine-, Sermowai-, Biri-, Tor-, Apauwar- en vele andere vlakten zijn vruchtbaar en ver-keren in gunstige omstandigheden wat afvoer-mogelijkheid betreft. De Dojovlakte bij het Sen-taniëer is gebelken minder vruchtbaar te zijn. De n.-westelijk en noordelijk van het Sentani-meergelcgn vlakten van Dojo en I far en de berg-hellingen Z.-O. van het Cycloopegebergte zijn voor een groot deel ontwood en met alang-alang, varens en struikgewas begroeid. Een deel van deze terreinen is door de bevolking en een deel door Europeanen voor klappercultuur en tuin-bouwgewassen geocupeerd. Do groote Niim-bocranvlakte met de daaraan aansluitende Grissivlakte langs de Korim-rivier, ten Z. en Z. W. van de haven) laals Demta, is zeer vruchtbaar. Hot ineer binnenwaarts gelegen gedeelte van deze terreinen wordt door de bevolking geocupeerd (nabij de districtshoofdplaats Gen-jcm). Jlet kalksteengebergte tus-schen Demta en Niinboeran is stoil en onvruchtbaar. Do hellingen van het Cycloopegebergte zijn door hun steilto ongesebikt voor cultuur. 7. De Mamberamo-rivier is bovaarbaar voor groote vaartuigen tot hetzgn. Pioniersbivak. Bij kampoeng Bonoi splitst de Weir zich van do Mambaramo af en stroomt in westelijke richting naar zee; aan de inon-ding vertoont zij een bchngrijke deltavorming. Nabij do uitvloeiing van de Weir, op don rech-teroever dor Mambaraino on hiermede in verbinding staando, bevindt zich het 16 km. lang en 6 km. breedc Rombebai-mcer. Tus-schen do Mamberamo en de Wapongga-rivier (in het W.) Hgt de Waropd-streek, behoorende tot de onder-afdeling Seroei. Voor de kust, behalve voor de monding der Ma in ba ra mo, bevindt zich een zandbank, die voor schepen een belomping vormt oni de kust te naderen. Slechts vaartuigen met 66n vadem diepgang kun non bij vloed bin-nenvaren bij kampoeng Wont6 en Noeboei. De kuststrook is nioorassig en begroeid met ri-zophoren over een afstand van eenige km. land-waarts in. Daarachter vindt men droog terrein, geschikt voor landbouw. De rivieren van Waro-p6n zijn elechta met prauwen ecnigszins to be-

varen. 8. De Wapongga, die in de richting Oost-West stroomt, ten N. van do centrale bergketen, mondt ten Z. van den Olifantsberg, aan de o.-kust van de Geelvinkbaai uit. Zij is in den benedenloop voor kleine prauwen bevaarbaar. Het Weylandgebergte vormt de waterscheiding tus-schen de rivieren, die ten Z. van den Olifanta-berg aan de o.-kuat der Geelvinkbaai uitmonden (Warenai, Siroiwo enz.), en den linkerzijtak van de Rouffaerrivier (een tak van de Mambaramo), die op de Carstensztoppen ontspringt. In het ressort van de onderafdeeling Manokwari (tus-schen de Wapongga-rivier en Kaap de Goede Hoop) zijn geen goed bevaarbare rivieren. De grootste is de Wahsimi, die in de Wandammen-baai uitmondt. De kustvlakte en het aangren-zende heuvelland in het Zuiden en Z. O. van de Geelvinkbaai bevatten goede cultuurgronden, terwijl meer naar binnen (boven de Boemirivier) hoogvlakten voorkomen met vruchtbaren grond. De w.-kust van de Geelvinkbaai is meerendeels rotsig, met de Wasikiri- en Arfak-gebrcgrten er vlak langs. In het laatstgenoemd bergland liggen de Anggimeren. Het oostelijkste, het Anggimeer genaamd, ligt 1900 m. boven den zeespiegel en is 9 bij 4 km. groot; aan den n. o.-kant, bij de afwating, is het terrein min of meer moerassig. Door een ± 2250 m. hoogen bergruc daarvan gescheiden, ligt westelyk het Warmasin-meer, dat in n. o.-lijke richting zijn water door de Wajoririvier naar de Kleine Geelvinkbaai af-voert. ± 90 km z.-waarts van do goede haven en afdeelingshoofdplaats Manokwari, aan de n. w.-kust van de Geelvinkbaai, liggen voor landbouw geschikte kleine kustvlakten en daaraan grenzende Mamigebrcgrte-uitloopers bij de kampoeng Momi en de streek bij de kampoeng Waroom, die gedeeltelyk nog beboscht zijn. Bij Waroem is een landbouwconcessie, gedeelyk met klappers beplant. Ten W. van do Geelvinkbaai tot voorbij de Kaap de Goede Hoop liggen langs de kust de Amberbaken- en Kamrau-gebergten. In het N. W. van den Vogelkop en in het achterland van Amberbaken heeft men goede cultuurgronden in het dal van Wai-Samson en in de hooglanden van Amberbaken.

Van Kaap de Goede Hoop tot Tandjoeng S61e behoort de Vogelkop tot de onderafdeeling Sorong. Behalvo Wajori en do Wai-Samson vindt men hier geen vermeldingswaardige rivieren. Van T. S616af begint de z.-kust van den Vogelkop en het ressort van de onderafdeeling Fakfak. In den Vogelkop is de z.-kust vlak, laag en op vor-scheideno plaatsen moerassig. De rivieren stroomen, met een enkele uitzondering (de Wajori en Waisamson), naar het Z. en vormen aan de monding delta's of breedde zeearmen, doch zijn over het algemeen onbevaarbaar. De 9. Kara-bra, 10. Kaibocs, 11. Sekah en Waronge, 12. Kais en Metamani en 13. Sigaroi zijn bovaarbaar, de nos. 9 t/m 11 voor kleine vaartuigen en nos. 12 en 13 voor stoomsloepen. Oostelyk van Tandjoeng Sabra, uitmondendo in de Maccluer-golf en Bintoeniborg), stroomen de Kamoondaan, aan den bovenloop Aifaf gcheoten, de Waian (bij den Steenkoolborg), de Anakasi, Tirasahi on Mootoeri, allecn bovaarbaar voor prauwen. Aan de oostkust van de Teloek-Bintoeni monden de rivieren van Jakati en Idoro uit, welke ten W. van het Wasikirigebergto stroomon on voor prauwen gedeeltelyk bevaarbaar zijn. De z.-kust

van Teloek Bintoeni en Maccluer-Golf is tot de kampeong Goras laag en daar dringt de zee op verschillende punten diep landwaarts in. Nabij Goras naderen de uitloopers van het westelijk gelegen heuvelland de kust; van de grootte kampeong Kokas af vertoont de westkust van Nieuw-Guinee een sterk gebrokkelde lijn (het schiereiland Kapaur met in het Z. de onderafdeelingshoofdplaats Fakfak), welke tot en met de Rijklof van Goensbaai doorloopt, dan afgewisseld wordt door een minder gebroken kust, om van de Argoenbaai af weder verbrokkeld te zijn. In dit laatste gedeelte dringen verschillende baaien diep landwaarts in. Van het hooge bergland tusschen het Jameonneer en Straat Namamoeran (in de Geelvink-baai) af loopen in w.-lijke richting verschillende ruggen. Grote rivieren worden in dit bergland niet aangetroffen. Onder de voornaamste dienen gerekend te worden: de Wohsimi, die in de Wandammenbaai uitmond; de Naremas, die hare monding heeft in Teloek Bintoeni; de Bomberai en de Bcdidi, die in de Maccluegolf uitstromen en ten laatste 14. de Karocfa (bevaarbaar voor groote vaartuigen); 15. Ombwallar- en Irimawa-rivieren (bevaarbaar voor kleine vaartuigen), die in de Kamraubaai in zee vallen. Ten O. van de Etna-baai tot aan de grens (Kaa Steenboom) vindt men verscheidene rivieren: de snelstroomende Omba, die door de moerassen stroomt; de Boha-mau, onbevaarbaar door stroomversnellingen; aan 16. de Mimika, bevaarbaar voor kleine vaartuigen, liggen twee groote kampeongs: Wakati-mi en Atapo.

De kust van Tandjoeng Sele naar en langs de Maccluegolf, de Teloek-Bintoeni omvattende, tot kampeong Goras is overal laag en moerassig met hier en daar een zandig strand; alleen bij Tanahmerah (z.-lijke ingang van Teloek Bintoeni) ligt een steile heuvel, einde van een rug. De kust van Goras tot aan de baai van Lakahia is overal bergachtig, met uitzondering van het stuk tusschen T. Oesau tot in de Kamrau-baai, dat moerassig en begroeid is met rizophoren. Be-oosten de baai van Lakahia heeft men afwisselend een moerassige en zandige kust; alleen oost-waarts van T. Nariki, een uitlooper van den berg Boeroe, is de kust hoog en rotsig; voor de kust beoosten T. S616 liggen eenige koraal-eilanden en riffen; waar zij naar het Z. O. om-buigt beginnen groote droogvallingen. De zee is hier over grooten afstand ondiep en ver uit de kust liggen nog banken. Zandige kuststrooken, waarop hooge Ijemara's groeien, vindt men o.a. bij T. Oewaim, T. Mesjateririvaim, bij den ingang der Metamamirivier, nabij de monding der Sigaroi of rivier van Inawatan (Bira), bij T. Sabra en bij Tarof (beoosten Sabra). Een breede, door afgevoerd slib ontstane inodderbank loopt verder Jangs deze kust tot aan de breede en diepe binnenwateren van den n.w.-hoek der Bintoeni-baai. Bij de bestuursvestiging Babo (z.-kust Bintoeni-baai) is een goede ankerplaats voor schepen even buiten de monding der Kasira-rivier. In het O. en Z. dier baai zijn weer droogvallende modderbanken, eveneens van Tanah-mrah tot Goras. Voor verbinding met het binnenland van het schiereiland Bomberai zijn slechts van belang de Kaitero en Aroba-rivieren, welke geschikt zijn voor prauwvaart. Bewesten Goras wordt de zee snel dieper. De overgang tusschen

rizophorenkust naar het steil uit zee oprijgende bergland is scherp. Tandjoeng Goras is een bergje, door een landstrook met den vasten wal verbonden, waarbij een paar rotsige eilandjes aansluiten.

Oostelijk van die kaap is een modderstrook, westelijk daarvan staat een hooge rots-punt in zee, de Batoe La jar genoemd. Waar de kust weer westelijk ombuigt vindt men een aantal eilandjes, waarvan het grootste Poegar heet. In de baai van Sekar liggen de schepen veilig. Hierligde bestuursvestiging Kokas, het centrum van den geheelen handel in de Maccluegolf en de Teloek Bintoeni. Achter in de baai mondt de Kajoeni uit, die den Wertoear opneemt. Per prauw is zij bevaarbaar tot kampeong Kajoeni en bij kampeong Obedari wordt zij gesneden door den weg Fakfak-Kokas. Voorbij Kokas gaat de kust nog naar het W.; buiten de mending der Maccluegolf vormt zij de kleine baai van Patipi met de kampeong Degen aan het uiteinde en de nieuwe kampeong Patipi op een zandige kust op den z.-oever. Hier is men reeds op de w.-kust van Kapaur en Onin, met kampeong Roembati, T. Fatagar en een paar kleine baaien. Aan de z.-kust van het schiereiland vindt men de diepe Werbabai, waarin groote schepen kunnen liggen; achterin komt een snelstroomend riviertje uit met helder water. De baai van Fakfak, iets oostelijker, ligt beschut achter P. Pandjang en het eilandje Toebi-Serang met daarbij liggende riffen. Op den o.-lijken uitlooper van P. Pandjang staat een vuurtoren. Z.-O. van Fakfak ligt in de Weribai de kampeong Weri, van waaruit een pad loopt dwars door de landstreek Baham naar Goras. De Sebakor of Rijklof van Goensbaai, waarin het eiland Karas en een paar kleinere eilandjes liggen, is in het o.-lijk deel bezaaid met riffen, waartusschen wel geulen zijn. Ongeveer in het midden van den oever der baai ligt kani-poeng Sopinoesa; van hieruit bereikt men gemakkelijk in het binnenland den bo ven loop der riviertjes Batoefarra en Madoefa, die de Beroedi vorinen, welke bezuiden de Kamrau-baai uitmonden. Van de Sebakorbaai gaat men bet binnenland van Sebakor in voor de vogeljacht en het inzainclen van boschproducten. Het schiereiland Mom mon, ongeveer N.-W. uitstekend, vormt twee kleine baaien: de Sengga-la en Wapbaai. Het ciland P. Adi, bezuiden Koenawa is laag, mnal en heuvlachtig. De Karoefa-, de Barowai- en de Ombevallar- en Irimawa rivieren, uitmondende in de Kamraubaai, zijn afwateringen van moerasland. In de Argoenbaai zijn voor j) rauwen van eenig belang de Tonggarau- en Beraririvieren, ak toegangswegen naar het damarrijke achterland. De ingang van de Argoenbaai, de „Pin toe Setan¹⁸“, wordt bemoeilijkt door vier steenriffen. Het ciland Sjirmoesir is heuvlachtig, evenals de kust daarachter. Het eiland Fratnoe» in de baai is bergachtig. Aan de n.w.-kust der baaien ligt de kampeong Ala-doca. De Kai in ana baai wordt gevormd door het Bistjarageberge en den Jagenhoek Simora. De plaats Kai mana, een bestuursvestiging en handelscentrum van een uitgestrekt gebied tot kaap Steenboom, ligt aan den oostelijken oever der baai. Het terrein tusschen het strand en het achterliggende bergland is schoongemaakt en getrainceerd. De kust in den n.-hoek van do Tritonbaai is laag; in den n. w.-hoek ligt Lobo, waar For de Bus heeft gestaan. De zee tot dicht

onder den wal is vrij diep; tusschen do kust en het Lamansiere-gebergte vindt men zacht glooiend terrein. Hier zijn uitgebreide klapper- tuinen aangelegd. Ten N. 0. van de baai bevindt zich het nieer Enah of Kamakawaller (10 bij 3 km), 75 m. boven den zeespiegel. Tusschen de Kajoemdrahbaai en den ingang van de Etna- baai ligt op 200 m hoogte het m Boetanicer, met veel riet begroeid. De bocht van Lakahia ver- schaft toegang tot de Etnabaai, welke o.-waarts lozeczij het land indringt; achter dien nauwen, tusschen twee bergen besloten toegang stort een zeer hooge waterval van den steilen n.-lijken rotswand trapsgewijs omlaag. De hecle noord- kust is hoog, met hier en daar een paar stukken met rizophoren begroeid. Het achterstuk der baai is ondiep, maar een geul dringt daarin ver door. Aan de z.-kust zijn eveneens hooge, maar niet aaneengesloten bergen; de beide alleenstaande berggroepen staan in verband met het oostelijk bergland; tusschen haar stroomt de Orema, met moerassige oevers, waarop enkele stukken vaste grond. De kust beoosten Lakahia is open, zonder landtongen of inham men van beteekenis. Bij hoog water kan een motorboot de Oeta, de Atapomding der Mimikarivier, de Keka en de Atoeka binnenvaren, terwijl de monding van de Aika een behoorlijk beschutte ankerplaats biedt voor kleine Gouvernements- vaartuigen.

Bergen. Een hooge, centrale bergketen vomit de ruggegraat van Nicuw-Guinee. Waar de Nederlandsche, Britsche en vroegere Duitsche gebieden samenkomcn, is die centrale keten meer dan 4000 m. hoog; meer naar het W. verheft zij zich vrij spoedig boven de grens der eeuwige sneeuw (Julianatop 4700 m.). Do eveneens met sneeuw bedekte Wilhelmminatop (4780 m.), de Carstnsztop (sneeuwtop volgens Doorman 5000 >n, volgens Leroux : 0; 0 ni) benevens de Idenburgtop liggen jnede in dezen bergkam, die den algemeenen naam Nassaugebergte draagt. Ten Z. van de Geelvinkbaai in liet Charlouis-ge- bergte is de hoogte veel minder (1200 m). De hoofdbrug buigt zich af in n. w.-lijck richting en gaat tusschen de Geelvinkbaai on de Teloek Bintoeni (Mazikiri-geb.) door naar het hoogere gebergte, dat zich vrij dicht langs de n.-kust van den Vogelkop in algemeen w.-li) ke richting tot T. Sansapor voortzet. Ten N. van het deel van dozen bergkam, tusschen do o.-grons en het Jaiuoer-meer (dat in de Ombarivier uitwatert), verheffen zich verschiedene ketens, die met den hooftbrug evenwijdig loopen; in do gevornule dalen banen zich verschillendo zijrivieren van de Mamberamo een weg in algemeen noorde-lijke richting. Uet bergland neemt langzamerhand naar het N. in hoogte af en gaat ten slotte plot- scling over in de groote "meervliakte", waardoor de midden- en benedenloop der Idenburg-, Van der Willigen-, Vun Jjaalen- en Rouffaerrivieren stroomen. Ten W. van de meervlakte verheft zich het VVcylandgebergte met toppen tot ± 3C00 m hoogte. Bit lautste gebergte, dat in het W. samenhangt met het Charlouis-gebergte is in het N. verbonden met het Van Rees-geberg- te, waardoor de Mamberamo zich een weg baant om door een lage vlakte de kust bij Kaap d'Urville te bereiken. Het Van Rees-gebergte hangt naar het O. weer samen met het veel hoogere Gautier-gebergte, dat zich in o.-lijke richting

onder verschillendo namen vrij dicht langs de kust voortzet en in het Mokofiangcomplex do grens van ons gebied overschrijdt. Een lage rug begrenst het gebied der bronrivieren van de Idenburgrivier (Nawa, Poeweh-, Keerom- en Sobgdrivieren) in het O., welke rug weder de verbinding met het centrale gebergte vormt. In het 7i. rijst het bergland van den centralen keten bijna zonder overgang uit de groote vlakte aan de z.-kust op. Deze vlakte, die zich over groote afstanden langzaam glooiend onder den zeespiegel voortzet en waardoor velo onderling ongeveer cvenwijdige rivieren van N. naar Z. stroomen, is in het O. het breedst, doch versmalt zich naar het W. om bij Vlakke Hoek te eindigen. Groote moerassen worden in deze vlakte nabij de kust aangetroffen. De rivieren in dit gebied zijn met elkaar verbonden door z.g. antasans, zoodat binnendoor gemeenschap bestaat tusschen de verschillende stroomge- bieden.

Afzonderlijke gebergten zijn in W.-Nieuw-Guinee dat, hetwelk het groote schiereiland Kapaur vormt, en dat van Koemawa, eindigende bij Kaap Van den Bosch; zij zijn gescheiden door het lage land van Sebakor. Het Kapaurgebergte zet zich in lage ruggen voort tot aan de Argoeni- baai; het bestaat uit kalksteen. De riviertjes in dat bergland stroomen door diepe kloven, ver- dwijnen so ms onder de steenen om een heel eind verder te voorschijn te komen; het bergland is waterarm en dor. Een afzonderlijke berg- klomp van kleiner omvang strekt zich van den w.-lijken oever van de Bitsjaroebaai af langs den o.-lijken oever der Kamraubaai uit. Het is van het oostelijker gelegen gebergte, dat den ingang der Argoenibaai bereikt, gescheiden door een groote vallei.

Het gebergte in het n. w.-lijk deel van den Vogelkop gaat naar het Z. over in zacht glooiend heuvelterrein, dat spoedig eindigt in een grooten- deels moerassige vlakte. In de lagre deelen liggen, als eilandjes verspreid, stukken hooger terrein, aangewezen plaatsen voor kampoengs. In het moerassige deel vindt men aan de kust rizophoren en meer binnenwaarts sagoebosshen. Een vooruitgeschoven bergklomp is de Steen- koolberg, waarlangs de Wasiaurivier stroomt en waarachter, ongeveer 0. N. O. daarvan, de Si- gemaariberg ligt met twee toppen (±22 m en 537 m). Trekt men een lijn van Konda, nabij de jnoding der Kaibocs-rivier over den Steenkool- berg naar cio kftmpoeng Simir in den n. o.-hoek van de Teloek Bintoeni, dan geeft die lijn ongeveer de scheiding aan tusschen de hooge en lage gronden.

Wegen en paden. De verbindingen te land worden gevornid door paden, zooveel noodig en mogelijk verbreed en verbeterd. Wegen vindt men voornainelijk in en om de bestuursvestigin- gen en eenige groote kampoengs; voorts in de onderafdeeling Ilollandia: 1. paardenpad van Hollandia naar Pim (± 15 km); 2. weg van Pim naar Kobajo; 3. paardenpad van Ko ba jo naar Iffar langs den n.-oover van het Santanimeer; 4. weg van Iffar naar Depaprd, die van veel be- lang is voor de kolonisten (K. N. G.), die in De- papro hun aanvoerhavon hebben; 5. paardenpad van Dojo naar Jakondc; takt zich af van den grooten weg Iffar-Dcpaprd ongeveer 8 kin voor- bij Iffar; G. weg van Jakonde naar Genjom en

Demta is een hoofdweg; de Koriind-rivier snijdt den weg op twee plaatsen, voor en na Genjem. Voor directe verbinding met Demta is tusschen Berap en Koeangsoe over Warombain (dus met vermijding van Genjem) een nieuwe weg aan-gelegd, 10 km korter; 7. kustweg Demta-Bonggo-Sarmi; vele grootere rivieren (o.a. de Tor) moeten worden overgestoken, thans door inmidde van prauwenveeren, welke ook paarden kunnen overbrengen en door heerdienstplichtigen worden bediend. Het ligt in de bedoeling, den weg van Hollandia naar Sarmi over Demta voor auto-verkeer geschikt te maken. Die weg loopt door een voor Nieuw-Guinee goed bevolkte kuststreek, waar prauwvaart voor het grootste deel van het jaar niet mogelijk is. In de onderafdeeling Seroei heeft men in de Waropdstreek slechts een weg van 3 km. lengte te Demba, en overigens voetpaden. In de onderafdeeling Manokwari bestaan wegen in Manokwari (de hoofdplaats) en van daar naar Andai, naar Paini en naar Rasei. De weg van Windesi naar Idore vormt de verbinding tusschen de Geelvinkbaai en Teloek Bintoeni, waardoor een vlugge post verbinding tusschen Manokwari en Fakfak plaats vindt (Manokwari-Windesi per gewestelijk vaarttuig, Windesi-Idore over land en Idore-Fakfak per gewestelijk vaarttuig); verder is een weg aangelegd van Nabirei, a an de z.-kust van de Geelvinkbaai, naar het vruchtbare Boemigebied. In de onderafdeeling Sorong bestaan alleen paden; het voornaamste is dat van Sorong naar Dor6-hoem. In de onderafdeeling Fakfak komen slechts paden voor; de voornaamste zijn: a. een paardenpad van Fakfak naar Kokas (± 50 km); b. een pad van kampoeng Sawatawera (in het noordelijk deel van de Argoenibaai) naar Tama-rome, gelegen aan een zytakje van de Kaite-rivier, die in de Teloek Bintoeni uitmondt; het doortrekken van het pad naar de kust is niet mogelijk door de aanwezigheid van een uitgestrekt moeras langs genoemde rivier. Kam-poeng-baroe, aan de Kaisrivier, als meest toegankelijk centrum van handel met een achter-land, rijk aan boschproducten, is een knooppunt van paden (van Kampoeng-baroe over Saga naar Odeari en van hier per prauw in 2 uur naar Inawatan; van Kampoeng-baroe naar Seranggo en voorts loopen van hier paden naar het binnenland (Atinjostreek, Kaiseroekoestreek), naar Hor6-hor6 en Simai met achterland en naar Mo-getemin — Bagaraga — Teminaboean. In de Mimikastreek vormen de bij eb droogvallende stranden verbindingen over land met de kam-poengs aan de kust. Van Kekwa naar Mimika loopt een pad meer binnenwaarts langs het strand achter het tjemarabosch.

Verkeersmiddelen zijn: te land: koeli's, fietsen en paarden (waar de wegen daarvoor geschikt zijn); te water: prauwen, schoeners (sarmi), gewestelijke vaartuigen, Gouvernementsstoomers en K. P. M. boten. Deze laatste doen aan: van en naar Ternate: Saonek (op het eiland Waigioe), Sorong, Manokwari (Doreh), Wasior (in de Geelvinkbaai), de Woibbaai en Seroei op Japdn, Bosnik op het eiland Biak (Schouteneilanden), Sarmi, Demta, Hollandia en de Mapiacilanden; van en naar Ambon: Kaimana, Fakfak en Kokas. Hollandia heeft een radio-ontvangststation van de Jandschapskas. Te Fakfak, Sorong, Manokwari en Seroei zijn P.T.T. stations (ontvang- en zend-).

Geologie en mineralogie. Kris-tallijne schisten komen op Nieuw-Guinee weinig voor; wel oude zandsteenen, trias, jura en krijtformaties, o. a. aan de westkust der Geelvinkbaai en op het eiland Misool en omliggende eilandjes. Tertiaire sedimenten van kalk en zandsteen, mergels en leien zijn overal gevonden, zelfs op hooge toppen van het centraalgebergte. De Wilhelmminatop bestaat uit alkalienkalk. Eruptiva vindt men in de stroomgebieden van enkele rivieren der zuidkust, aan den noordvoet van het centraalgebergte, in het aan de n. o.-kust gelegen Cycloopegebergte (serpentijn), in de Van Rees- en Gantiergebergten, in het Weijlnnd-gebergte, in het Arfakgebergte (bazalt), in het bergland van Amberbaken. De vlakten zijn voor een deel door jonge gesteenten bedekt. De groote vlakten Z. van het centraalgebergte wordt door een roodwitte kleisoort bedekt van vermoedelijk diluvialen ouderdom. De vulkanische natuur van het Arfakgebergte kan als bewezen worden aangenomen en de Oemsinitop moet tot de actieve vulkanen gerekend worden. Vermoedelijk is het Kamraugegebergte ook vulkanisch (zie Jaarboek Mijnwezen in N. I. jaar 1930, deel Verhandelinge). Steenkool komt voor achter Betaf in het district Sarmi en bij kampoeng Iboep (Grissistreek) in Noord-Nieuw-Guinee, verder van uitstekende kwaliteit bij Horn a op den Vogelkop. Bij Lakahia, bij den ingang van de Etnabaaï, vindt men bruinkolen. S)orn van goud zijn gevonden in het gebergte van Amberbaken (n.-kust Vogelkop) en in J)et Cycloope-gebergte. Sporen van loodglans, zinkblend en mangaanerts werden aangetroffen in Amberbaken en aan de w.-kust der Geeivin kbaai. J)zer-erls komt veel voor, o. a. in het Cycloopegebergte. Fosfaat wordt gevonden op enige kleine eilandjes ten N. W. van de Schouteneilanden (o. a. op Meo\$, Bepondi en Ajawc). J)c aanwezigheid van petroleum is geconstateerd op vijf plaatsen: ten Z. v. Betaf (district Sarmi, N. Nieuw-Guinee) in het stroomgebied van de Moe-toeri (op 2 plaatsen); in de streck tusschen den bo venloop van de Kaitero en de Argoeui-baai (sehieereiland Bomberai) en in het w.-lijk deel van den Vogelkop in het stroomgebied van de Beraoer. Het olieveld ten Z. van Betaf valt in de concessie der N. V. Phoenix in liquidatie, die overgenomen is door de Japansche maatschappij „Nanyo Kohatsu Kaisha". Doze maatschappij exploiteert damarconcessies bij Waugar ten O. van de z.-punt der Geelvinkbaai., voert van de bevolking opgekocht ijzerhout uit en exploiteert drie erfpachtsperceelen bij Andai., Manokwari en aan de Noenirivier, waarzij goede katoen plant en klappers; zij heeft motorschoeners en veert paarden in van Bima. Volgens Ineh Stb. 1935 no. 68 (wet van 14 December 1934) is de Minister van Kolonien geinachtigd een 5a contract betreffende de opsloning en ontginning van aardolien enz. met een door de Ba-taafsche Petroleum-Maatschappij, de Nederlandsche Koloniale Petroleum Mij en do Nederlandsche Pacific Petroleum Mij op te riehen ten naaml. vennootschap te sluiten, in een terrain of in terreinen van hoogstens 10 miljoen hectaron in het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinee en omliggende eilanden (dit is dan in de afdeeling Noord- en West-Nieuw-Guinee). Genoemde maatschappij is opgericht en het contract is gesloten.

De voorbereiding tot de luchtcaarteering van het terroin of do terrein der concessie, welke wordt uitgevoerd door do K. N. I. L. M., is aan- gevangen in September 1935. De werkzaam- heden zullen naar schatting ongeveer drio jaren duren.

Flora c n fauna. Nieuw-Guinee heeft in hoofdzaak nog de arme flora en fauna van het Australische werelddeel, waarbij echter, vooral bij de flora, allengs veel vreemdelingen ingeburgerd zijn. Langs de lago en modderige kusten komen mangrovebosschen (rizopho- ren) in groote uitgestrektheden voor, vooral langs de z.-kust, rond de Macclurgolf met Telock Bintoeni en aan de n. o.-kust van de Geelvink- baai (de Waropen-strcek) toten met de Mambera- mo-delta. Langs de zandige kusten vindt men dikwijls zuiverc hoog-opgaande tjemarabosschen. Achter de rizophoren-strook komen in de moe- rassen c langs waterloopen sagoebosschen, die het hoofdvoedingsmiddel der inheemsche be- volking opleveren, en de nipahpalm voor. Hooger in de bergen beginnen de coniferen op te treden, die, zoals de dainarboom, in Nieuw-Guinee o. a. aan den bovenloop der Tor-, Biri- en Werkam- rivieren en in W. Nieuw-Guinee en den Vogel- kop, benevens de araucaria's in het Cycloopge- bergte karakteristick voor het boschbeeld zijn. Op een duizend meter hoogte beginnen de nevel- wouden met lage, kromme en knoestige boomcn, zwaar met mos begroeid en steeds in nevel ge- huld. Slechts het Sneeuwgcbergte steekt boven de boomgrens uit; boven de 3000 n vindt men slechts kale rotsen. Goed ijzerhout (kajoe swan) komt in den regci op kalkhoudenden bodem voor, zoals aan den weg van Hollandia naar Pim, in de Waropdnstreek en in W. Nieuw-Guinee. An- dcre waardevolle bojnsoorten zijn kajoe koening, xnasoi, ebbenhout, wikic notemuskaat. De voor- komende rolansoorten hebben weinig handels- waarde. Nieuw-Guinee is arm aan zoogdicren. Aangetroffen worden ratten, muizen, vleermui- zen en zwijnen ; verder buiddieren (groote springkangoeroes, k i cine booinkangoeroes) en koeskoes. Tot do vogelbckdieren behoort do eicrleggende mieroieter. Van de vogels zijn de paradijsvogels en kroonduiven overbekend. De j acht hierop is geslotun. Vcrder komen er casua- rissen, kakatoc'w, lorries, parkieten, ijsvogels, neushoorn vogels en mooie zeearenden voor. Overal vindt men krokodillen, schildpadden en pythonslangen.

B e v o l k i n g. De sterkte is niet juist op te geven ; in het binnenland zijn nog zwerfstammen, waarmedo het bestuur weinig of geen aanraking heeft. In tabl II der „Voorloopigo uitkomsten van de Volkstelling] 930" wordt voor elk dor 6 toenmaligo onderafdeelingen van Tidoreesch Nieuw-Guinee de sterkte der verschillende bevol- kingsgroepen opgegeven, maar de cijfers voor de Ini. bevolking zijn veelal verkregen door eenvoudige opname, ruwe schatting en met overslaan der bevolking van de zoogenaamde onbekende gebieden. Bij samentelling der opgegeven getal- lcn krijgt men voor hot geheele gebied (afdeeling N. - en W.-Nieuw-Guinee) de volgende getallen: Europeanen en daarinde gelijkgestelden 211; Inlanders 312912; Chineezen 1280; andere Vreemde Oosterlingen 136, of totaal 314530 zie- len. De inheemsche bevolking bestaat uit Pa- poea's (zie DI. III en DI. V of suppl. afl. biz.

276). Zij zyn in talrijke stammen verdeeld, ver- schillend in taal en gewoonten. Het aantal talen is groot. Waar onderling verkeer plaats had, vindt men een gemeenschappelijke voertaal, zoo- als in de onderafdeeling Seroei en in de Geelvink- baai, waar het zoogenaamd Noe(m)foursch (zie DI. IV) gesproken wordt. Malcisch wordt meer en meer verstaan in de kuststreken en waar scholen zyn. In deze inrichtingen leeren de Papoeakinde- ren goed. De inheemsche bevolking verkeert nog in een hoogst primitief ontwikkelingsstadium. Cultuurinvloeden werken alleen in de kuststre- ken. De stammen, genealogische gemeenschap- pen, toonen zich voor het overgrootc deel solidair naar buiten. Slechts de familiehoofden oefenen zekere leiding uit. Gezag hebben alleen de voor- ouders, waardoor het zeer conservatieve karakter dier groepen verklaard wordt. Hier en daar beginnen die genealogische gemeenschappen eenig territoriaal karakter aan te nemen, vooral waar door onzen bestuursinvloed kampoenconcentra- tie plaats heeft en getracht wordt landbouw ingang te doen vinden. In vele streken wordt nog ruilhandel gedreven en worden belastingen in natura opgebracht. Ala symptoom van achter- lijkeid kan men beschouwen de nog voorko- mende „raaktochten" in het binnenland van de Vogelkop, in het achterland van Hollandia, in het stroomgebied der Mimika en in het bergach- tige binnenland. Niettegenstaande de achterlijk- heid blijkt toch dat de Papoea zeor leerzaam is en graag nieuwigheden aanneemt. In Hollandia mocht het gelukken om in gezamenlijken arbeid van verschillende kampoen's koffietuinen en klapperaanplantingen aan te leggen.

De godsdienst der Papoea's is heidensch (ani- misme). In 1855 werden vanwege de Commissie voor den Zending- werkmanc de heeren Ottow en Geissler gezonden, die zich op Mansinai in de Doreh-baai vestigden. De zending had op Nieuw- Guinee slechts met het animisme te maken. De Islam had nog geen vaston voet. In 1862 zond de Utrechtsche zendingsvereniging daarteen haar cersten zending Van Hasselt. Het aantal zende- lingen nam spoedig toe en na 1906 begon de zen- ding zich uit te breiden langa de N.- en W.-kust. De school tot opleiding van Papoeasohe goeroe's is gevestigd to Mieï aan de Wandammenbaai. In 1930 heeft de U.Z. V. een deel van haar taak over- gedragen aan de Indische Kerk. Op enkele plaat- sen aan de Geelvinkbaai wordt van Mohamme- daansche zijde propaganda gemaakt, die echter van niet veel betekenis is. Meer succes heeft die propaganda op de eilanden en in de kuststreden van West-Nieuw-Guinee (Argoënbai). In 1912 were! door Paus Leo XIII ingesteld de Aposto- lische Prefectuur van Nederlandsch Nieuw- Guinee, omvattendo de Kei-, Aroe- en Tamibar- eilanden, de Ambon- on Halmaheragroepen en Ned. Nieuw- Guinee. Zy is onder het bestuur go- steld der paters missionarissen van het H. Hart. Van Toeal uit word het werk uitgebreid. In het begin 1935 werd Manokwari als zetel der missie aange- wezon.

Verschillende verdorfelijke gewoonten en ge- bruiken waren bij do Papoea's in zwang, in verband met hun animistische levensopvatting. Dit was voornamelijk het geval bij het Karawari- wezen, dat vooral in do districten Sarmi en Bong- go (onderafdeeling Hollandia) voorkwam. In do districten Kimboeran, Demta, Sentani en Hol-

landia heeft het nooit een grooten invloed gehad, omdat het daar niet inheemsch was, maar ingevoerd werd. Aan de Geelvinkbaai bestond het Roem-Seramwezen, identiek aan het Karawari-wezen. Het bestuur ging over tot uitroeiing dier misbruiken, tot vernietiging der Karawarihuizen, tot verbod om feesten te vieren, welke met het Karawariwezen verband hadden en tot dansver-boden. Jammer dat met zooveel verkeerts ook reel goeds is verdwenen. Door de zending, met name haar goroe's, werd op dien weg voortge-gaan. De Resident van Ternate nam in 1931 als richtlijn aan dat het dansen der Papoea's niet kan worden verboden, tenzij het aanleiding geeft tot nachtelijke orgieën of andere misstanden. Een nadeel van het optreden tegen animistische ge-bruiken is het verdwijnen van de kunstnijverheid als houtsnijwerk en versierkunst, die in nauw verband staat met die gebruiken. De Karawari-huizen en -fluiten waren dikwijls versierd met wonderen van houtsnijwerk, kunstig bewerkte beelden van menschen en dieren. Bij het maken van die voorwerpen moest de Papoea de hulp inroepen van allerlei geesten, zonder wier mede-werking het werk niet kon worden bezield. Het-zelfde was het geval bij den aanmaak van steenen bijlen, waarvan de kampoeng Omroe in het Cy-cloopgebergte het monopolie had. Men weigert thans die voorwerpen aan te maken, zelfs tegen goede betaling. Van de reeds onder bestuursinvloed staande stammen kan worden gezegd, dat zij met het oorlogvoeren en het houden van sneltochten geheel hebben gebroken. Het zijn de kampoengs buiten onze invloedssfeer, die in onbepaalde mate zich daaraan schuldig maken. In den regel richten zich de aanvallen tegen de grensstammen, welke zich reeds onder onze protectie hebben gesteld, maar een enkele maal strekken deze sneltochten zich ook tot kustkampoengs uit, zooals in 1931 plaats vond in de kampoeng Bimeraf in bet Sarmische (n.-kust). De beruchteste binnenlandse stammen in de onderafdeeling Hollandia zijn de Jafsi in de Nimboeranstreek, de Sigi, Foja, en Wares in het binnenland achter Bonggo en Sarmi. De laatste drie treden dikwijls op in vereeniging met de stammen Etik en Mander (wonende aan de Boe, een zijrivier van de Tor). Hun slachtof-fers zijn meestal de Beo, Kwestan, Saberi en Maf-stammen, meer benedenstreams de Tor wonende. De laatsten zoeken nu dan ook meer aan-raking met het bestuur en laten zich bewegen zich in vaste kampoengs aan de beneden Tor te vestigen (zie Dl. VII of suppl. afl. biz. J 428 onder TAKAR en TOR-RIVIER). In de Waropdnstreek heeft de zending slechts toegang tot de kampoeng Waren, overigens is zij om politieke redenen voor haar gesloten.

M i d d e l e n v a n b e t a a n. Landbouw wordt voornamelijk als tuinbouw uitgeoefend; allerlei groenten, oebisoorten en mals worden ge-plant. Sagoe, het volksvoedsel, verkrijgt men uit de sagoebosschen dan wel van aangeplante sagoe-boomen in streken, waar de in het wild groeiende schaarsch zijn geworden. De op N. Nieuw-Guinee groeiende broodvruchtboomen leveren ook een waardevol voedsel op. In de kuststreken worden op droge strooken klappers geteeld, waarvan de copra aan Chinezen wordt verkocht voor den uitvoer. Rijst wordt nog weinig aangeplant, voornl. in Amberbakken en in de omstreken van Ifar. Ingevoerde cultues zijn nog: die van koffie

in kampoengtuinen in de Dojovlakte (Sentani) en Nimboeran, van kapok in Demta, Nimboeran en Sentani; van aardappelen in het Arfakgebergte; van katoen, vooral op Japdn en van vruchten, waarvoor het plantmateriaal meestal van Bui-tenzorg is verkregen. Een voornaam middel van bestaan is nog het inzamelen van boschproduc-ten: in N.- en W.-Nieuw-Guinee damar, ijzerhout, koelit lawang, geelhout en masoibast; verder wilde notemuskaat en foelie in West-Nieuw-Guinee. Aan de Geelvinkbaai wordt nog maroa-hout voor prauwenbouw verhandeld en ook aan-geplant. Rotan wordt zoo goed als niet meer inge-zameld. Te Kodas (westkust) en te Manokwari zijn landschapshoutzagerijen in bedrijf. Op het eiland Misool bestaat een landschaps damarbe-drijf.

De veeleete is nog van weinig betekenis. Tain-me varkens worden door de Papoea's gehouden, geiten voornamelijk door "Amberies" (geimmi-greerde inlanders). Te Babo (westkust) is een geitenfokkerij van het landschap. Er zijn landschapsveestapels te Sorong, Manokwari, Hollandia en Fakfak. Alleen de eerste twee leveren reeds inkomsten op. Bij Sorong bestaat ook een veeleeltondernemning. Eenige runderen en paar-den vindt men nog op de Japansche en Europee-sche ondernemingen. Het Europeesche bestuur bezit enkele dienstvaarden.

Vischvangst heeft plaats op zee en in de meren, voornamelijk voor binnenlandsch verbruik. Haaienvinnen, tripang, schelpen en schildpadden worden verkocht aan Chineezen voor den uitvoer. Voor het plaatsen van sdro's kunnen licentie's worden verstrekt tegen betaling. De jaclit wordt door de Papoea's beoefend op casuarissen, wilde varkens, buidelratten, boomkangoeroe's en ve d-ratten voor eigen voedselvoorziening. Merten zijn in Fakfak en Manokwari ingevoerd van Ceram, ter vergrooting van den wildstand. De jacht daarop is nog niet geopend en de jacht op para-dijsvogels is gesloten. De nijverheid bestaat voornl. uit het vervaardigen van vlcchtwrc door vrouwen, het bouwen van prauwen in de Geel-vinkbaai; op de westkust en op de eilanden, wat grofsmederij (vischhaken, lanspunten en parangs) van ingevoerd ijzer, vooral op het eiland Biak en wat houtsnijwerk in de Mimikastreck. Sagoebereiding voor den verkoop geschiedt vooral op de westkust. Een ander middel van bestaan vindt de bevolking in het werken als vrije koeli op de ondernemingen en bij particulieren. In do afdeeling N.- en W.-Nieuw-Guinee zijn 62 erfpachtsperceelen en 11 damarconcessies.

De handel is in handen van Chineezen, Japan-ners en enkele Arabieren. De inlandsche handel is veelal ruilhandel. Enkele Chineezen en J a panners hebben ook erfpachtsperceelen.

Tot de inlandsche bevolking behoreen ook immigranten uit Celebes (Manado, Boeton) en do eilanden der Molukken. Zij houden zich bezig met handel, inzamelen van boschproducten en werken als koeli. Ambonncezen en Manadonee-zen werken gewoonlijk bij de zending (gocroe's), bij het zelfbestuur en het Europeesch bestuur. Een deel der kustbevolking van Kapauer (westkust) is van gemengd bloed door huwelijken met Ceramsche en Gorainsche vrouwen. De Eu ropaa-nenin N.-en W.-Nieuw-Guinee zijn landsdienaren, zendingen, missionarissen, erfjachten of kolo-nisten. Het aantal van do laatsten neemt toe. Zy

worden uitgezonden door de stichting „Immigratie en Kolonisatie Nieuw-Guinee“ (terrein bij Manokwari) en door de Vereeniging „Kolonisatie Nieuw-Guinee“ (terrein bij Hollandia — zie HOLLANDIA, suppl. afl. biz. 1429). Er bestaat ook een „Nieuw-Guinea-Comitee“ dat zijn hoofdzetel in Nederland heeft en de exploratie, exploitatie en kolonisatie van Nieuw-Guinee stelselmatig op goede grondslagen wil ten uitvoer brengen.

B e s t u u r. Het zelfbestuur van Tidore stelt de begroting van de landschapskas van Nieuw-Guinee vast en regelt de bestuursindeeling, de belastingen, heerendiensten en rechtspraak van zijn onderhoorigen, welke regelingen moesten worden goedgekeurd, vroeger door den Resident van Ternate (voor 1935) en thans door den Resident der Molukken.

De bestuursressorten in de onderafdelingen staan onder inlandsche bestuurs-assistenten en inlandsche hulp-bestuurs-assistenten, die bezoldiging en vergoeding van reiskosten genieten uit de landschapskas, evcnals sommige volkshoofden.

De landschapskas van Nieuw-Guinees noodlijdend.

De inkomsten vloeien voort uit: schadeloosstelling wegens overdracht aan het Gouvernement van het recht tot heffing van in- en uitvoer-rechten en accijnzen (suppletorisch contract met Tidore van 7 Juni 1930); inkomstenbelasting en crisisheffing; recht van verzamelde bosch- en zee-producten bij uitvoer (ngase), licenties voor stellingen van sro's, cijns van ondernemingen van landbouw, canon van erfpachtsperceelen; verhuur van gronden; afkoop van heerendiensten; onderwijs en geneeskundigen dienst; den veestapel te Manokwari; de landschapsonderneming te Sorong; verhuur van landschapsgebouwen en goederenloodsen (in liavenplaatsen); de radiostations; de waterleiding te Manokwari; de landschapshoutzagerijen te Manokwari en Kokas. De voornaamste uitgaven zijn: rcsstitutiepost; collectieelocn; kasbeheer; rente en aflossing van geleende gelden (van de landschapskas van Koe-tai); bezoldiging van hoofden en onderhoofden; aalarissen van bestuurs-assistenten, hulpbestuurs-assistenten en schrijvers; reisc- en verblijfkosten van de laatsten; landschapspolitie; onderwijs en geneeskundigen dienst en maatregelen in het belang van den landbouw; openbare landschapswerken, w.o. voor wegen en bruggen; de waterleiding te Manokwari, do overvaarten, assainceeringswerken en landschapsbedrijven.

De zelfbestuursambtenaren worden door het zelfbestuur benoemd onder bekrachtiging van den Resident. De kampoonghoofden worden gekozen door de bevolking en daarna benoemd door het hoofd van plaatselijk bestuur namens het zelfbestuur; zij genieten geen bezoldiging uit de landschapskas. In de districten heeft men nog drie wijls kassen, waarvan de voornaamste inkomst is 10 opercenten op de inkomstenbelasting; uit die kassen worden kleine uitgaven in het belang der kampoengs bestreden.

R e c h t s w e z o o i i. Op iedere onderafdelingshoofdplaats is gevestigd een landschapsrechtbank, voorgezeten door den Europeeschon bestuursambtenaar ter plaatse; die rechtbank is de dagelijkse rechter der zelfbestuursonderhoorigen. In de districten heeft men districtsrechtbanken, voorgezeten door den bestuursassistent;

rechtelijke geschillen van geringe waarde. De samenstelling, competentie en procedure zijn vastgesteld bij zelfbestuursverordening.

De machtsmiddelen zijn: zelfbestuurspolitie, algemeene politie en gewapende politie; de gewapende politie wordt vervangen door veldpolitie. Militairen zijn er niet.

Eilinden. Tot de onderafdeeling Seroei, met gelijknamige hoofdplaats op de z.o.-kust van het eiland Japdn gelegen, behooren de Japdn-groep (zie DI. II), de Schouten-eilanden (zie DI. III en voor Soepiori en Wiak of Biak DI. IV) met de Padaidoeilanden en de Mapia-eilanden (zie DI. II).

Op Jap'n is een nieuw voetpad aangelegd van kampoeng Ansoes naar Moenggoei, waardoor de bergkampoengs Mataboei I en II met een moei-lijke bevolking veelvuldiger kunnen worden bezocht. Op genoemd eiland wordt de rijstteelt ge-propageerd met nog weinig resultaat. Chineezen planten er ook cacao en koffie. De assainceering van de hoofdplaats Seroei (drooglegging van moe-rassen) geschiedt volgens aanwijzingen van den Gouvernementsarts en den eerstaanwezend wa-terstaatsambtenaar.

Tot de onderafdeeling Sorong behooren de Radja-Ampat-eilanden: Misool, Salawati, Batanta en Waigo (zie NIEUW-GUINEA en PA-POEA'S in DI. III). Misool (zie DI. II) behoorde vroeger onder Fakfak. De voornaamste kampoeng is Waigawa. Er zijn op het eiland slechts voetpaden. Het eiland Salawati (zie DL III) is van den vasten wal gescheiden door Str. Sele, welke met kleine eilandjes bezaaid is. De voornaamste kampoengs zijn Sailolof en Samate. De Wadjan-rivier, ten Z. van Samate, is deaangewezen verbindingsweg met de kampoengs Mutkoe en Fiawat. Voetpaden zijn van kampoeng tot kampoeng aangelegd; het voornaamste is van Saillodf naar Samate en naar Salwatloe. Het eiland Waigo (zie DL IV) is het grootste der Radja Ampat-eilanden en heeft als havenplaats Saonek, welke door de K.P.M. wordt aangedaan. Belangrijke voetpaden op het eiland loopen van Waimowin naar Fakak, van Djakari naar de n.-kust en van Wailoekoem naar Wajai. De godsdienst is op de eilanden over het algemeen de Islam, en de omgangstaal het Biaksch.

Literatuur. Deze is zeer uitgebreid; vooral in de laatste jaren is zeer veel over Nieuw-Guinee in druk verschenen. Als aanvulling van het in vorigo deelen der Enc. reeds vermelde, diene het volgende: J. C. Lamster, Een merkwaardige groep afgodsbeelden, T. A.G. dl. XLVII (1930), 452; A. Tissot van Patot, Geogr. namen in Nieuw Guinea, T.A.G. XLVIII (1931), 1035; N. Halie, Overlevingen en gebruiken van de bevolking aan de Tanahmerahbaai (N. Nieuw-Guinee), T.A.G. 1931, biz. 1050; Paul Wirz, Die totemistische en socialen Systemen in Hollandsch Neu-Guinea, T. Ind. T. L. V. dl. LXXI (1931), 30 v.v.; Mevr. M. Krom-Veerman, Manokwari, m. ill.; Tropisch Nederland 1931—1932, biz. 153—163; J. C. van Eorde, Nieuw-Guinea in zicht, m. ill. T.A.G. 1932, biz. 609; C. C. M. F. Leroux, Is Inigo Ortiz de Rotas in 1545 op Nieuw-Guinea aan de monding der Mainbraino geland?, T. T. L. en V. deel LXXXII (1933), 257; Uit het rapport der Studiecommissie Nieuw-Guinea, terreinen in don Vogelkop, m. ill. Nieuw-Guineer 1932 No. 5, 1; Dr. H. J. F. Bijlmer, Aan de grens der beschaving, Reiserinneringen aan de Papoea's

yaa. Z. W. -Nieuw-Guinea. T. A. G. 1933, 229; Dr. W. C. Klein, m.i., Het oitwikkelingstempo v. Ned. Nieuw-Guinea in vergel. /king met dat van het Austral. gebied, in het bijzonder wat den mijn- bouw betreft, m.k. T. A. G. 1933, 714; Dr. W. C. Klein en Dr. A. N. J. Thomassen i Thuessink v. d. Hoop, Mogelykheden voor gebruik van vlieg- tuigen bij economische exploratie op Nieuw- Guinea, K.o.L Tijdschr. 1933, biz. 561; Dr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn, Economische ontwikke- lingsmogelykheden in het bijzonder door koloni- satie van Europeanen en Indo-Europeanen, Koi. Studien 1933, 2e dl., 514; J. Luymes, De plaats gehad hebbende grensbepaling tusschen het man- daatgebied en Ned. N. Nieuw-Guinea, T.A.G. dl. I (1934), 709; J. Bierdrager, Verslag van een tournee naar het binnenland van Waropnd van 14 September tot 1 October 1933, T.A.G. dl. LI (1934), 532; J. L., Herlevende belangstelling in Nieuw-Guinea, als boven, biz. 422; H. J. F. Bijl- mer, De dwerg-Papoea's van Nieuw-Guinea, als boven, biz. 403; Dr. B. Vrijburg, Nieuw-Guinea roept, brochure, E. J. Brill, Leiden; J. G. Detiger, Een tournee in het binnenland van Waropnd, Ind. Gids. 1935, afl. 1.

WEST- EN NOORD-NIEUW-GUINEE. Zie TIDORE.

NIEUW-GUINEE (WEST- EN NOORD). Zie JTIDORE.

3 0 - COEN (JAN PIETERSZ.), (Aanv. Dl. I). 8 Jan. ■ 1587 te Hoprn.in de gereformeerde kerk ten doop gehouden, zoon van Pieter Jansz., geboortig van het Westfriesche dorp Twisk. Op 13-jarigen leef- tijd vertrok bij naar Rome om zich bij het han- delshuis Pescatore (de-X'isschler) te bekwamen; na een leertijd van zes of zeven jaren keerde hij terug. 22 Dec. 1607 voer hij voor onderkoopman uit op de vloot van den admiraal Pieter Willemsz. Verhoeff, 13 schepen sterk.

Verhoeff had in last, Mozambique en Goa te nemen, maar beide expedition mislukten. Naar Patani opgezeild, vaardigde hij twee zijner sche- pen naar Hirado af, om daar eene factorij te ves- tigen, die Jacques Speck tot opperhoofd kreeg (1609). Intusschen hadden bewindhebbers 29 Maart J 608 Verhoeff eene aanschrijving nage- zonden: „de eylanden van Banda en de Molukken is het principaele wit, waernaer wy schieefi**"; zij moesten, bij verdrag of door geweld, v66r 1 Sept. 1609 in Nederlandsch bezit zijn gebracht, elk met eene fertores voorzien. Op Banda was nog geene fertores; alleen maar eene factorij, en naar Banda zette nu Verhoeff van Patani koers. De Bandaneezen wilden de oprichting eener sterkte niet dulden, en toen hij er tegen hun wil eene trachtte op te werpen, werd Verhoeff, met 50 volgelingen, overvallen en vermoord. De vice-admi- raal Simon Jansz. Hoen echter tastte door, ver- klaarde Banda Neira „aen de Staten-Generael, syne Princelijcke Excellentie en de Generale Compagnie" voor eeuwig vervallen, en stichtte er een fort Nassau. Coen moet daarbij hebben medegewerkt en van deze aangelegenheid aan bewindhebbers een „breed discoers" gegeven, dat echter niet bewaard is. Zij moeten den indruk hebben gehad (toen hij in het najaar van 1(510 was thuisgevaen) met een buitengewoon man te doen te hebben gehad; namen hem althans on- middellijk in aanmerking tot hooger ambt: 12 Mei 1612 vertrekt hij opnieuw naar Indie, thans als opperkoopman, commandeur over twee door

de kamer Amsterdam tjisschentijds daarheen gezonden scKepen. Aan een thuiszeiland Guinees- vaarder geeft hij het bericht mede, dat onder de krijgslieden „veel ongoeoffende" zijn, maar dat men die op het schip wel oefenen zal.

Te Bantam, waar hij 9 Febr. 1613 ter reede kwam, trof hij een verdrietelijken toestand aan: de logo verbrand, eenige Nederlanders vermoord, de administratie in ver warring. Den president Mateo Coteels achtte Coen geheel onbekwaam en nam zich voor, bij den G.-G. Both op diens ver- vanging aan te dringen. 22 Febr. 1613 zeilde Coen naar Jacatra en yond daar „een schoon groot huis" opgetrokken, „maer noch onder geen stee- nen dack"; aan den bouw van een bijbehorend pakhuis was de hand gelegd. Jacques l'Hermite namelijk, president der loge te Bantam (voor Coteels), was de onveiligheid dier plaats een da- gelijkse ergermis, en het glukte hem in November 1610 een contract met Jacatra te sluiten, waarbij „vrije handelinge en suffisante woon- plaets" werden toegestaan. Een lid van het Ban- tamsche vorstenhuis placht te Jacatra als stad- houder te vertoeven.

De eerste G.-G., Pieter Both, was 19 Dec. 16] 0 voor Bantam geweest, om er een „rende-vou8*" te stichten (blijkbaar stond het denkbeeld van Goa voor den geest). Een Europeesche kolonisa- tie moest daar worden ingericht; handwerkslie- den en predikanten werden Both medegegeven, ook 36 vrouwen; de keus der plaats werd hem overgelaten : Djohore, Bantam, Jacatra. V66l was voor Djohore te zeggen: staton tusschen de Molukken en KoromandeJ, tevens knooppunt voor den handel op Patani en China. Maar Djohore was nooit vertrouwbaar gebleken, en 16 Oct. 1610 sloot het zijn vrede met Portugal. Wat Bantam betreft, de rijksbestierder wilde er geen versterking der loge toestaan. J30th koos Jacatra, en verzocht daar, in plaats van een Joge, een fort te mogen bouwen. De „koning" evenwel weigerde (Januari 1611), en Both ontscheepte nu zijn kolonisten, ten einde raad, op Ambon. Ook Coen kwam daar (9 Maart 1613), en ergerde zich over het „beestelijck Jeven¹ der kolonisten, (lie „croech ende cuff houden"; de voorlezora zijn „plomme onbesneden idioten", terwijl toch „de religie den etercksten bandt³ behoort te zijn. Het is zijn eer te na, dat de vijand schijnen zal zijn Christendom iijveriger dan de Compagnie het hare voor te staan.

J3 Mei was, uit Banda, Both gekomen; 22 Mei vertrok Coen in diens gezelschap naar Ternate, waar men nu 13 schepen bijeenhad, en een aan- slag op Tidore beraamde. Het oude Portugesche fort op Tidore werd 9 Juli stormenderhand go- nomen; het Spaansche fort evenwel kon men niet in handen krijgen. Van een sloopstocht van Manila werd afgezien. Den 3den Augustus sloop- te Coen zich in bij den G.-G. naar Bantam, waar men 6 Oct. vernam dat de president Mateo Coteels „in den Heere gerust" was. Coen krijgt van Both de bijzondere opdracht, te Bantam „G go- nerael comptoir als hooff te beleeeden". Zijn aangekondigden opvolger, Gerard Reynst, bleef Both te Bantam inwachten.

Te gelijk met den brief van 1 Jan. 1 () 14 waarin Coen van zijn bovindingen gedurende het jaar 1613 aan bewindhebbers verslag geeft, zendt hij hun een wijdloopig opstel toe „toucherende den Nederlantsche Indischen staef*, dat als een *dis*

cours mini sire is op te vatten. Het belang der Compagnie behoeft nauwelijks bctooog. Niet al- leen dat men den vijand don aanvoer naar Europa onttrekt, maar men sliet hem van Indie zelf uit: in den inlandschen handel wordt nog veel meer dan in Europa gewonnen. De Republiek moet een „magnifique, resolutie nemen: reeds is, door wat zij bezit, „de doore geopent“. De Compagnie onderhouwt nu in de wateren der Molukken geregeld 12 groote schepen en een jacht, tezamen bemand met 900 koppen: de forten daar zijn met ruim 500 man bezet. Voorts bezit zij op Ambon een kasteel, houdt van de Banda-groep het ciland Neira in bedwang, en heeft zoo juist het fort op Solor yeroverd. Op de kust van Koromandel, op Sumatra, de kust van Java, Borneo, Celebes, Patani, Japan, zal zy het door kloekheid van de mededingers moeten wilinen.

Tot dusver wordt de clagelijksche strijd tegen den vijand in de Molukken bekostigd uit de winst, op de retouren naar patria behaald. Dien oorlog op te geven is onmogelijk: er moeten dus andere profijten worden gezocht. De inlandsche scheepvaart zal van de speerij-eilanden moeten worden geweerd. „De religie dient in de Moiuic- ques voor dees tijt in geenderley manieren ge- toucheert“; men heeft de Ternatansen noodig niet alleen om het land tegen den vijand te be- waren, maar ook om er de nagelen te teelen. Op den duur echter zal men moeten trachten „de plaetse te peupleren ende selven volck ende ondersacten te crygen“, opdat men van kwaad-willigen onafhankelijk zij. „Datter eens in onse vaderland gercsolveerdt worde eenighe jaeren after den anderen een machtige vloote herre- waerts te sciiiden ende colonie te planten, alsoo dit de enigen mid del is om Indien te verseecke- ren ende een seer magnifque dact to doen Reiken de midclen der Compagnie tot zoo groote expeditie niet toe, dat zij van landswege on- derstundt worde. Behalve zeevolk en soldaten moeten ter kolonicplanting gezinnen worden aangevoerd, onder genot van „borgrijcke poli- tic“ en „gneyner volckeren recht“. Dat men dan Manila, Macao, Malaka, Meliupoer bespringe, zich van den Chineeschcn handel meester make, den kleedjeHhandel in handen der Compagnie levere, met hulp van den „coninck“ van Ceylon de Portugeezen ook van dit eiland verdrijve!

Doch zulion particulieren den handel der Compagnie niet onderkruijen? Enig kwaad zal niet te vermijlen zijn, doch het voordeel overweegt. „Wat deeso vrylyuden conquesteern, haer slaev- ven endo middelen, sullen mede in tyde van noot ten dienste der Compagnie sijn.... Sien wy niet fonsere Hchanden do Chineesen, di mede vremdelingen als wy sijn?... Doch do personen, die harrowarts werden ghesonden, dienci paci- ficq ende ervaeren te sijn....“. Welke echter hun economische rol zal zijn op hoe zich die met het monopolie der Compagnie verdraagt, staat hem nog geenszins held er voor den geest. „De peuplatie van eenige plaetsen in U.E. discours gestelt“, antwoorden hom heeren meesters uit Amsterdam, 21 Nov. 1614, „wert by ons oock wel ten hoogstn noocligh gevonden; dan soo- lango wy in de Molucques de handen soo vol werex, ende ointrent Bantam geen verseeckerdo plaetse hebben, soo kan daerin weynich gedaen worden“. Hun G.-G. Reynst (4 Nov, 1614 to

Bantam aangokomen) hebben zij de vestiging van een rendez-vous in Straat Soenda aanbevo- len, „om aldaer mettertijt colonie te planten“; Coen mag hem bij de kcus behulpzaam zyn, en mag Bewindhcbbercn daarover oock particulier schrijven. Lid van den Raad van Indie is Coen eerst geworden bij benoeming door Reynst op 13 Nov. ; tenzelven dago wordt hij benoemd tot president der kantoren te Bantam en te Jacatra; directeur-generaal van alle kantoren in Indie. Daarmede vangt eene nieuwe registratie zijner resolution en uitgaande brieven naar alle Indische kwartieren aan.

Intusschen was hy, bij brief van 10 Nov. 1614 aan Bewindhcbbercn, op zijn discoers van 1 Jan. 1614 teruggekomen. Wat uit verscheiden kwartieren vernomen was, bevestigde hem in zijne meening. „Daer moet een groot capitaal wesen, soo men jaerlijcx alle de comptoiren behoer- lijcken met cleeden sal versien.... Alsoo ver- staen, dat in Araccan, Pegou ende Bengala, maar voornemelijcx over de stad Tanasseri in Siam, een treffelijcke negotie can werden gedre- ven, hebben last gegeven dat daervan een onder- soeck werde gedaen“. Den „koning“ van Jacatra blijft het om geld te doen; „daeris tusschen Bantam en Jacatra onsenthalven seer grooten ja- lousie“. — Coen keurt af dat de gouverneur der Molukken, Laurens Reael, zoo groote scheeps- macht in die watercii vasthoudt: de schepen kun- nen elders meer nut doen. Tot het drijven van den inlandschen handel acht Coen een kapitaal van 700.000 realen vereischt; daarmede eenmaal Indie voorzien hebbende, diene de heeren meesters tot retour naaYpatria nog bovendien 1.200.000 realen beschikbaar te hebben.

Nog eer hij antwoord heeft op zijn vorig discours, gedraagt zich Coen of hij het denkend hoofd van Compagnie's bestier in Indie is. Doch laconiek antwoorden de XVII, 30 April 1615, „dat U.E. vermanen van alle jaren 1.200.000 realen te seynden, daerop sal dienen voor ons advijs, dat de meyninge van de Vereenichde Compagnie zulx niet en is“.

Een brief van 27 Dec. 1614 herhaalt de diepe teleurstelling over wat Coen de zorgeloosheid der heeren meesters acht. Men had gehoopt, met Reynst volkomen van a lies voorzien te zullen worden; „men heeft claarna gehaeckt als een visch na 't water... . Mon soude bycans seggen dat, naor alsulcken doone, na de generale Neder- lantsche ruyne getracht wort...Reynst was naar Banda om zich gowapenderhand meester te maken van het eiland Pocloe Ai, waarna men hoopte de Banda-groep geheel te kunnen be- heerschen; daarna zou hij Ambon en de Molukken voorzien, om vervolgens de blokkade't zy van Manila, 't zij van Malaka te ondernemen.

Coen's volgende brief naar patria, van 3 Maart 1615, bericht do aankomst van nieuwe Engelsche schepen; er waren er al op Banda en op Ambon geweest; zij expedieeren nu op de westkust van Sumatra, op Japan, en nogmaals op Ambon; zij willen maaien waar de Nederlandsche Compagnie gezaaid heeft, alsof dit hun, „wegen d,autoritcy van haeren coninck over de Nederlantscho na- tie“, vrij zou sta'n to doen!

Ook de volgende brief (22 Oct. 1615) begint in mineur: "Mogen wel verseekt wesen, dat nyet alleu den Chinesen handel, maar oock de

geheele Indische negotie voor de Compagnie te nyet gaen sal". — Reynolds aanslag op Poeloe Ai, met een macht van 550 ondernomen, was jammerlijk mislukt. Iets beter was Reynst ge-slaagd op Ambon waar hij twee Engelsche jach-ten had verjaagd. Over het be wind van Read blijft Coen ontevreden. In Jacatra hebben de Engelschen nu mede residentie genomen, en zijn ons naar Djambi, Patani, Siam en Japan gevolgd. Reynst, na de Molukken voorzien te hebben, is thans met zijne scheepsmacht naar Bantam te- ruggekeerd, om de vloot uit patria te blijven in- wachten; de tocht tegen Malaka wordt o verge- laten aan Steven van der Haghen. — Een brief van Coen, van 27 Oct. 1615, bericht diens vertrek, met 6 schepen.

De schepen uit patria kwamen 2 Dec. 1615 te Bantam aan; 7 Dec. 1615 overleed Reynst te Jacatra; Coen geeft daarvan 25 Dec. bericht. — „Het different tusschen Bantam en Jacatra is weder toenemende" (brief van 5 Jan. 1616). — Dienzelfde 5 Jan. 1616 kwam een schip uit patria aan waarin de XVII ampel verslag doen van onderhandelingen met de Engelsche O.I.C. gevoerd. Was deze Compagnie bereid, in de kos-ten van den oorlog tegen Spanje gelyk op met de Nederlandsche te deelen? De Engelschen ver- klaarden zich ongelast, waarop de onderhande- ling werd afgebroken. Zij machtigen hun diena- ren in Indie zich daartegen, doch niet dan naar behoorlijke "insinuatie", te verzetten. In antwoord meldt Coen (14 Jan. 1616), dat de insinuatie aan John Jardin, overste der Engelsche negotie te Bantam, betekend is. — Steven van der Haghen heeft voor Malaka „twee geweldige gal- lioenen ende een craecke van oorloge" vernield. Zijne vloot (schrijft Coen, 31 Maart 1616) was nu terug, en werd voor de Molukken bestemd, waar, blijkens onderschepde brieven, een aanval der Spanjaarden te wachten was. Doch die groote toeleg (brief van 10 Oct. 1616) is verijdeld: Don Juan da Silva, die meende de Nederlandsche vloot nog voor Malaka te zullen vinden, was, met 25 zeilen in al, van Manila uitgezeild om haar te vernielen, maar had ze gemist, was ziek gevallen en in Mei te Malaka overleden. De Spaansche vloot heeft niets uitgericht dan het garnizoen van Malaka te versterken, en is vervolgens naar hare basis teruggekeerd.

Poeloe Ai was nu (door Jan Dircksz. Lam) met 9 Nederlandsche schepen veroverd; de bevolking was naar het naburig Poeloe Roen gevluht. Poeloe Ai was nu opnieuw bevolkt met 446 in- boorlingen door Reael van het eiland Siau ge- licht, 100 vrije inboorlingen van Solor, 30 Mar- dykers en 64 gevangene Spanjaarden en Goeseraten, te zamen 794 zielen. De vrede heeft na Lam's vertrek niet lang geduurd: 246 Siauers zijn door de Bandaneezen ontvoerd, en tot weer- wraak zijn door de bezetting van het fort Nassau 90 Lontoreezen aangehouden. Intusschen was Reael, toen alle schepen in de Molukken by el- kander waren, bij meerderheid van stem men tot G.-G. verkozen. Er waren toen 16 schepen bijeen geweest: die van Lam en Van der Haghen, en ook de vijf waarmede Joris van Spilbergen, door de XVII via Straat Magellaan geexpedieerd, zoo juist uit de Stille Zuidz.e was komen op- dagen.

De Engelschen hebben nu 7 schepen in Indie en er zijn er 6 onderweg, zoodat zij zeker, om

lading te vinden, Ambon, Banda en de Molukken opnieuw zullen aandoen.

Bij brief van 4 Febr. 1616 hadden bewindhebbers gelast, de expeditie, door Isaac le Maire uitgerust om bezuiden Vuurland een nieuwe doorraast te zoeken, bij aankomst in Indie den handel te beletten en de schepen aan te slaan. Coen bericht (10 Dec. 1616) dat hieraan voldaan is; het volk is gedeeltelijk in dienst der V.O.C. genomen, gedeeltelijk op haar vaarttuig naar patria ingescheept. — Verschillende uitgediende personen hebben verlof bckomen, zich als vrijburgers neder te zetten in de Molukken, Ambon en Banda. Op eigen vaarttuig mogen zij daar dan rijst of snuiste- rijen invoeren, maar geen kleedjes of zijde. Hun gage is op zes maanden na betaaid, zoodat men ze eenigermate in de hand heeft.

Brieven door Coen op 22 en 30 Maart 1617 aan bewindhebbers gezonden, zijn niet bewaard, doch de inhoud is uit Coen's resolutieboek te reconstrueeren. Uit Dieppe waren in Mei de *Montmorency* en *Marguerite* vertrokken, „waerop diverse Nderlanders syn", die vroeger onder de V.O.C. hadden gevaren. Zij kwamen in Februari voor Bantam, waarop 17 Nederlanders in dienst der V.O.C. werden genomen; naar Ambon en Banda werd order gegeven, de Fransche schepen, zoo die daar mochten aankomen, desnoods met geweld te doen vertrek ken. — De Fransche schepen (vervolgt nu Coen's brief van 22 Aug. 1617 uit Jacatra) liggen nog te Bantam, en moeten, bij gebrek aan geld, geschut verkoopen, om aan provisie te geraken. In Januari zijn twee Engelsche schepen voor Poeloe Roen gekomen, en door Cornelis Dedel, van Ambon tegen hen af- gezonden, buitgemaakt; het andere is naar het fort Nassau opgebracht. Reael, naar Banda ge- komen, biedt de Engelschen hun beide schepen aan, zoo zij Poeloe Roen verlaten willen, doch zij antwoorden het met de wapenen te willen verdedigen, en Reael acht zijne macht te gering, om tot den aanval over te gaan. — Tusschen Reael en Coen is verschil gerezen ter zake van het weren der „inlantsche vrecmdelingen" uit de Molukken en Ambon: Reael acht dien maatregel „dangcreu8". Hun toclating zal volgens Coen altijd aanleiding geven op inbreuk op de contracten. — De Franschen (brief van 1 Sept. 1617) hebben al 22 stukken geschut verkocht, en zijn nu ook van plan de *Marguerite* te verkoopen of verlaten (het werd eindelijk aan Goeseraten te Bantam ver- kocht) en met de *Montmorency* alleen naar huis te keeren (dit geschiedde blijkens brief van 18 Dec. 1617). — Reael heeft Coen advies gevraagd, waar het rendezvous zal worden aangelegd; „hebbe sijn E. geraden metten eersten herwets te comen.", Reael verkiest altijd „soete middel", en Coen „horde".

In October komen 6 schepen te Banta in uit patria aan, die brieven van de bewindhebbers medebrachten, gedagteekend 26 Nov. 1616. Zij bieden Coen / 300 per maand aan, inits de Compagnie nog 3 jaren dienende; wil hij nog 5 jaar blijven, dan zal hij buitendien na thuiskomst een gepaste vereering genieten. Kolonie in Ambon en Banda te planten komt de bewindhebbers wenschelijk voor; de bijzonderheden, vrije handel, uitdeeling van land en vruchtboomen, moeten zij hun dienaren in Indie overlaten. Van kapitalen

van 700.000 realen tot den inlandschen en 1.200.000 realen tot den buitenhandel kan echter geen sprake zijn.

Reael (hrcvt Coen zijne berichtgeving, 10 Nov. 1617) is te Bantam wel aangekomen. „In- terim comen van Jacatra ons genochsaem van een provisionele rendezvous dienen, gelijk tot noch toe geschiet is.... Iek hebbo moet metten coninck van Jacatra alsoo te verdragen". Tot de continuatie zijner diensten doen bewindhebbers een te gering bod. Het is volkomen duidelijk dat Coen, die zich een bezoldiging van meer dan / 300's inaands vooratelt, geen ander ambt kan hebben begeerd dan dat van G.-G. Had hij zich gevleid tot opvolger van Reynst te zullen worden verkozen?

Waarschijnlijk wel; over Reael is hy van den aanvang af slecht te spreken. Reael stelde Coen hooger dan deze hem. Het ambt van G.-G. was door hem zonder ingenomenheid aanvaard. 22 Sept. 1616 had hij aan bewindhebbers geschreven, dat hij na ommekomst van zijn verband (dat nog twee-een-half jaar zou duren) liefst thuis zou varen, en hun verzocht, uit de in Indie aan- wezige dienaars een opvolger te willen benoemen. Hij laat hun de keus uit Coen, Hans de Hase of Dedel; Coen wordt daarbij genoemd „een per- soon van grooten oordeel, neerstich ende cloeck- moedich, die ter plaetse leydt daer den stant van geheel Indien hem thuyt compt". Het zou 1617 worden, eer de XVII op dezen brief een besluit konden nemen, en 1G18, eer dit besluit iiaar Indie kwam.

Een brief van Coen uit 10 Jan. 1618 geeft verslag van zijn ovrleg met Reael omtrent het be- grypen van het rendez-vous; „Schijnt, dat die in de jurisdictie van Jacatra wel soud mogen val-] en". Reael is 27 Dec. van Bantam weder naar do Molukken vertrokken. — Nogmaals over zijn bevordering; „de Heere geve ons Synen segen ende U. E. libraler gemoet". — Twee Fransche schepen van St. Malo zijn door Straat Malaka naar Bantam gezeld, inaar beneden Bantam om de oost vervallei en van elkander geraakt. Reael heeft 28 Dec. hun vice-admiraal *St. Louis* ont- niot en op dreigement uit dit schip 10 Nederlan- ders gelicht. IJct andere schip, *St. Michel*, wordt door Compagnie's schepen opgewacht, om visite te doen. Kort v66r het aanhouden van do *St. Louis* kreeg Reael (gelijk Coen's eerstvolgende brief van 1J Maart 1618 verhaalt) ook do *St. Michel* in het zicht en lichtto er de Nederlanders uit. De Fransche adniiraal bleek overleden en door een Nederlander, Hans de Decker, vervangen, dien Reael naar Bantam zond; do Decker wist ovenwel aan boord van een Engelsch schip te ontvluchten dat hem aan den rijksbestierder uit- leverdo. Coen nam daarop de *St. Michel*, die toen van Jacatra naar Bantam aanzeildo, in arrest, doch de rijksbestierder geliet hem of hij de terug-vo van de *St. Michel* af zou dwingen; hij verbod don afscheep van peper en de sabandar zeide: „Wilt gy oorlogh, suit ons wel vinden". Coen gaf hierop last, de loge af to broken, en liet dit ten hove aanzeggen, waarop de rijksbestierder bijdraaide. Het staat nu bij Jacatra het rendezvous to verkrijgen; „oni gelt is het hem en sijnnen adel te doen. De saecke staet nu tusschen *t loven on bieden. *t Succes staet U.E. inct de naesto te vernemcn". <1 Het verveelt my bykana, do stommie vorflout

ende de penne wort traech" te moeten herhalen, „dat U.E. haer altoos in 't een off ander meacin laten vinden.... Ontsiet noch en vrees U vyanden niet.... In groote interprinsen moet de corragie groot, t gemoet nobel ende liberael syn, off het is beter dat men *t niet begint.... In veele daer ghylieden thien bespaert, wort de Compagnie wel hondert schied gedaen. Neemt de vryheyten goede, want ay wort tot U.E. ende 't gemeene beste gebuyck".

Men moest dezen man ontslaan, of (zij het met vreezen en beven) hem vertrouwen. Bewindhebbers hadden reeds, sedert eenige maanden, het laatste verkozen.

Had Coen dikwijls over traagheid van Compagnie's schepen moeten klagen, het schip *Tho- len*, dat hem in kennis stelde van het besluit, door de XVII op Reaef's aanbod van ontslag genomen, had een zeer voorspoedige reis gehad: eind October 1617 uit het vaderland vertrokken, was het 30 April te Bantam. De brief der XVII (van 25 Oct. 1G17) valt met de deur in huis: ter jongste vergaclering, te Middelburg gehouden, is, bij eenparige stemmen, Coen tot G.-G. benoemd, op / 600's maands, ingaande zoodra hij, bij aan- komst in de Molukken, zijne commissie aan Reael zal hebben vertoond. Coen wordt gemachtigd, bij geheim bi J et, in zijne commissie te leggen, een opvolger voor het geval van zijne aflijvigheid te benoemen.

Coen antwoordt bij brief van 24 Juni, uit Jacatra, dat hij van plan is zoo spoedig mogelijk naar de Molukken te vertrekken. Over het ren- dez-vous geen woord; blijkbaar neemt hij zich voor, geheel zijn gang te gaan. — Het bleek dat Hans de Decker niet meor bij den rijksbestierder were! schuil gehouden: hij was door eenige Ja- vanen heimelijk in Straat Soenda aan boord van een naar Europa vertrekkend Engelsch schip ge- bracht. Coen gaf echter de *St. Michel* niet vrij, daar hij vernomen had dat de *St. Louis* omtrent de Roode Zee, onder de vlag der Nederlandsche Compagnie, Goeseratsche schepen had geplun- derd. Hij gaf bevel het naar Jacatra te doen ver- zeilen, doch, op drie man na, bleken de Fran- schen, met achterlating van lading en a lie bagage, hun schip te hebben verlaten; Coen liet het verchibbelen on ten dienste der Compagnie ge- bruiken. — Do *St. Louis* (brief van 29 Sept. 1618) is van Bantam naar St. Malo teruggekeerd.

Een Engelsch schip (vervolgt Coen's berichtgeving, 26 Juli 1G18), do *Solomon*, is met zyn by- hebbend jacht do *Attendant* 4 April door 4 *Nederlandsche* schepen genomen. De Engelsche opvarenden zijn over de schepen en forten ver- deeld: 22 Bandaneezen, die zich niet gevangen wilden geven, hebben zich doodgegeven.— Door goeden ijver der predikanten Danckaert en Tieleman Theunisz begint de exercitie van religie en school op A in bon toe te nemen.

Die het met Bantam aanlei (brief van 29 Sept. 1618), kon niot met Jacatra to vriend blijven. Over een nieuw contract, dat Coen met den rijks- bestierder hoopte to kunnen sluiten, werd hij aan do praat gehouden. Maar ook de onrust nam te Jacatra met den dag toe. Den 24sten Aug. kwam een inlander Coen verzekeron, dat een aantal grooten de loge hadden willen afloupen, maar koning en sabandar hadden het belet. Hij deed nu geschut planton en de rieten bijgebouwen der

loge, uit vrees voor brandstichting, afbreken. Het is nu het oogenblik, meent hij, het rendezvous eens voor al met geweld te begrijpen. Men heeft op dit oogenblik 8 schepen te Jacatra aan de hand, waarvan eerlang twee naar het vaderland, en andere naar verschillende kwartieren zullen moeten vertrekken. Van de Oost verwacht men een schip om verdubbeld, en een om gesleten te worden. Zes zijn in de Molukken, bestemd om naar Manila te varen. „Datte heeren metten eersten herwaerts aen gelieven te senden groote menichte van volck, menichte van schepen ende groote somma gelt, met alderley nootlijkheden.... Dispereert niet, ontsiet uwe vyanden niet, daer en is ter werelt niet dat ons can hinderen noch deeren, want Godt met ons is; en trect de voorgaende misslagen in geen consequentie, want daer can in Indien wat groots verricht ende daer connen tegelijck jaerlicx groote rijke retoeren gesonden worden.”

Een na-brief (5 Oct. 1618) deelt mede dat hij den 4den October zijn raad had ingelieft van de benoeming tot G.-G., en dat de heeren van den raad „geensints goet connen vinden dat ick met d'eerste schepen innewaerts varen soude, maer is gearresteert, dat vooreerst noch blyven sal”.

Nader beraad (brief van 12 Nov. 1618) deed aannemen, dat het huis te Jacatra zoodanig kon worden versterkt, dat daarmede alle geweld gekeerd kon worden. Die van Bantam en Jacatra zonden hunne spieen, maar hadden geen mood, het werk te verhinderen. „Als nu is dese coninck besich, om sijn stadt te verstercken en rontsomme in steenen muren te leggen”.

De koning van Jacatra (brief van 14 Jan. 1619) beoosten JagaraUi, ^schip *d'Oude Sonne*) is met de vers terking van zijn stad voortgevaren. Hout en steen, door Coen op levering gekocht, sloeg hij aan. Te Bantam hadden de Engelschen 10 schepen bijeen; 8 Dec. kregen zij er 5 uit patria bij, onder een nieuw admiraal, Sir Thomas Dale. Het schip *Swarte Leeuw*, van Patani naar Jacatra, verviel 14 Dec. tegen den avond onder Poeloe Pandjang en ging daar voor anker, omdat het te laat was de reede van Jacatra te halen; vier Engelsche schepen hebben het buitgemaakt en hidden de bemanning gevangen. Te Jacatra werd het nu een wedloop tusschen Coen en den koning in het optrekken van versterkingen; de koning kwam met de zijne eerder gereed. De rivier tusschen het fort en de reede vond men met palen afgesloten.

Den 23sten bespeurde men dat op het terrein der Engelsche loge, aan de overzijde van de Nederlandsche, door de Javanen een wal werd opgeworpen die reeds een vadem uit den grond was: een „baterye recht op onse neuse”. De Engelsche loge werd vechtenderwijze ingenomen en verbrand; het kostte 11 dooden en 12 gewonden. Den 25sten werd vruchteloos een bolwerk aangevallcn, dat die van Jacatra op den westhoek van de uitmonding der rivier hadden opgericht; een luitenant en 3 man kwamen daarbij om. Daar het kruut niet lang meer zou strekken, bleek de meerderheid van den raad van gevoelen, dat het beter ware, geld, volk en goederen in te schepen en het fort te verlaten. Daartoe moest eerst de rivier door het uittrekken der palen worden vrijgemaakt; het geschiedde. Nu was nog het bolwerk in den weg dat men den 25sten

vruchteloos had aangevallcn. Den 30sten kreeg men de Engelsche schepen in 't zicht. De raad besloot dat Coen zich onmiddellijk aan boord zou begeven en de Engelschen tegemoet loopen. In het fort bleven achter Pieter van den Broeck als commandeur, Jan Jansz. van Gorcum als kapitein, en Abraham Strijcker als luitenant, met 250 geweeroerenden. Aan leeftocht was er genoeg, maar slechts 30 vaten kruut, waar Coen van de schepen nog J 0 byvoegde. Aan geld bleef er voor 100.000 realen achter, en aan koopmanschappen evenveel.

31 Dec. zette, met den landwind, Coen met 7 schepen zoo na aan de Engelsche vloot als hij kon. Na noene, met den zee wind, kwamen de Engelschen op hem af, en eischten de vloot vruchteloos op. Om te voorkomen dat de *Bergerboot*, van Djambi naar Jacatra, de Engelschen in den mond liep, lichtte Coen het anker en trachtte boven den wind te geraken. Den 2den Januari ontwaarde hij de *Bergerboot*; dien dag bleven de Engelschen drie uren met hem slaags, maar hadden geen lust te enteren: Coen verloor in het gevecht zeven man, maar won de *Bergerboot*. 's Avonds zetten beide vloten het onder den wal. Er gingen stem men op den strijd te hervatten; anderen achtten dit niet raadzaam, bij gebrek aan kruut. Toen echter den 3den de Engelschen versterking van 3 schepen uit Bantam kregen, leek de strijd al te ongelijk, en lic men het, met leedwezen, om de Oost Joepen: aan die van het fort werd gelast de plaats te houden zoolang het mogelijk was; „soo te gevelede dat die niet houden cost, soo maect dan accoort met d'Engelsen”. Met vier schepen (dric zijn om verversching ge-zonden, en een naar patria) zet hij de reis naar Ambon voort, „om met den ersten vandaer weder met alle macht naar Bantam te keeren, 't fort Jacatra te assisteren ende revengio van d'Engelsen te halen”.

Als hij, 5 Augustus 1619, zijn volgcnden brief schrijft, is het rendez-vous al begrepen.

Men was 4 Februarie Ambon ter reede, waar men 3 schepen vond; den 6den kwam daarbij een uit Banda; 20 Febr. ver trok t Coen naar de Molukken. Jo Maart, voor Batjan, konit Jcael met een schip bij Coen, en vaart in diens gezelschap naar Ambon terug, waar men wederom 3 andere schepen vereenigd vindt, spoedig door nog 3 andere gevolgd. Inmiddels ontplooit hij (23 Maart) het karakter van G.-G. en benoemt Jaden van Indie Pieter de Carpentier, Arent Maertsz., Willem Jansz., Andries Soury en Herman van Spult. Men besluit alle Engelsche schepen, waar men ze ook vinden zal, aan te vallen. 1 April kwam nog van Djambi de *Tiger* aan. Dit jacht had Jacatra aangeloopt en bracht bericht hoe de zaken daar stonden; het luide niet gunstig. 5 April vertrok Coen van Ambon met 12 schepen; voor noodzakelijke diensten in de Molukkenzee bleef een klein vaartuig achter. Den 9den liep de snelzeglende *Ceylon* naar Jacatra vooruit, met Pieter de Carpentier en Andries Soury aan boord, om het ontzet aan te kondigen. Den 21sten overleed een der nieuwe raden, Arent Maertsz., in wien Coen een ijverig dienaar be-treude. Tusschen 2 en 14 Mei kreeg men bewa-ten Madoera (behalve de *Ceylon*) nog 6 nieuwe schepen bijeen (waarvan twee uit patria gekomen), zoodat men besloot niet langer naar den

Arent en Groenen Leeuw (die nog van Timor moesten komen) to wachten. 23 Mei was de geheele vloot voor Japara (waar men een wraak-oefening hield, klaar 't e in Littaram de logo had afgeloopen) ; hi er kwam de *Ceylon* by de vloot terug met het bericht dat de Engelschen, 11 schepen sterk, in Straat Soenda waren gaan liggen, preparatie makende omme door te gaen, soo haest onse compste vernemen souden". De vloot blijkt 1220 koppen sterk. De laatste vergadering wordt gehouden ter reede van Jacatra, 28 Mei, waar met eenparige stemmen tot de landing wordt besloten.

Het bleek Coen dat bij zijn terugkeer maar weinig minder kruut in het fort was verschoten dan bij zijn vertrek, zoodat de oorlog „meest met praetjens" moest zijn gevoerd.

De situatie was er beheerscht door de verlangens eerst, de fouten later, van den rijksbestierder van Bantam. Zijn gezichtspunten waren: dat de handel te Bantam gevestigd moest blijven en niet vercoerd naar Jacatra, en dat hij te Bantam zelf de Nedcrlanders tegen de Engelschen moest kunnen uitspelen en omgekeerd. Voor het oogeblik waren de Engelschen aan de bovenhand. De gevolgtrekking was voor Bantam niet ver te zoeken.

Sir Thomas Dale wilde het Nederlandsche fort wel aan den regent van Jacatra overlaten om het te vernielen, mits deze vooraf verlof gaf tot den wederopbouw van hun eigen verwoeste loge. Voor men het hier over eens was wilde hij hem tegen het Nederlandsche fort geen hulp verleen. Eegen betaling van 2200 realen gaf eindelijk de regent het gevraagde verlof (17 Jan.); hij had de gesluchtbediening der Engelschen noodig om het fort te neinen. De Engelschen begonnen nu hun geslucht te Linden en in batterij te stellen.

Maar terwijl hij aid us met de Engelschen onderhan (ic)dc, had de regent al dezen tijd ook met de Nedcrlanders in betrekking gestaan.

Aanvankelijk richtte van den Broeck's geschutz in de kota zware schade aan; er was den regent alle 8 aan gelegun, liet onmiddellijk tot zwijgen to brengen; 14 Jan. bood hij daaroni herstel van den vrede aan. Van den Broeck benoemde onderhandelaars, die 19 Jan. inct den regent overeenkwain on dat tot Coen's terugkeer aan het fort (aan welks voltooiing de laatste weken met kracht gearbeid was) niet verder zou worden getimmerd. Do bezetting betaalde (lit met 5000 realen in geld, en met kleedjes ter waarde van 1000 realen; den 20sten Jan. werd een onder gehoeel voldaan. Den 22sten noodigdo do regent van den Broeck tot een vricdschapsbezoek in zijn dala. H ij gaf met een gevolg van zes personen aan de uitnoodiging gehoor ; alle zeven werden zij in de vangenis geworpen. Tot Jospria eische do regent van den nieuwen bovelhebber, Pieter van Racy, 10.000 realen, kruut, lood en 2 stukken geslucht. H ij noodzaakto van den Broeck, wien thans alle bravade vreemd was, dezen eisch bij briefjes te ondersteunen, maar van Racy hield zich doof.

Nog altijd was het fort niet aangevallon. Den 24sten hadden de Engelschen, op verzoek van den regent, de hoeveelheid geschutz die zij hem ter beschikking stelden verduubeld, en in don nacht van 28 op 29 Januari werd een brug over do 1, vier geslagen. Den 29sten cischte Dale het fort op,

met aanbieding van lyfsbehoud. Van den Broeck werd door den regent onder den wal van het fort geleid, en riep van Racy toe het bij verdrag over te geven. Deze begon met de Engelschen te onderhandelen, en 1 Februari kwam de capitulatie tot stand. Het fort (met bezetting, geschutz en krijgsvoorraad) zou aan Dale, de koopmansgoederen on juweelen aan den regent worden overgegeven. De bezotting zou zich op een vaartuig, door de Engelschen tegen betaling te leveren, naar de kust van Koromandel mogen inschepen ; van den Broeck zou door den regent worden uitgeleverd, en met de bezetting vertrekken. Den volgenden dag zou de overgave van fort en koopmansgoederen plaats hebben. Nauwelijks werd dit in het fort bekend, of alle tucht ging te loor; ieder eigende zich toe wat hij meester worden kon.

Op dit oogeblik greep Bantam in, dat zich de heele maand door van alles op de hoogte had gehouden.

In den vroegen morgen van 2 Februari zag men op den linkeroever van de Tjiliwoeng eenige duizend Bantamsche krijgslieden opgesteld, onder den Sjabandar van Bantam, die de overgave van het fort verbood en van den Broeck opsichte. Dale vluchtte naar zijn schepen. De regent moest van den Broeck en do zes anderen uitleveren; de Sjabandar slaakte hun boeien en zond hen naar Bantam op. Den Engelschen werd verlof geveigerd hun geschutz weder in te schepen. Bevreesd voor hun geld en goed verzeilden zij naar Bantam. De regent van Jacatra werd door Bantam afgezet en de widem is ingedreven.

Maar nu hij tegen Bantam alleen stond, kreeg van Racy zyn bezinning terug. Bantam's eisch was overgave van het fort, dat met den grond zou worden gelijk gemaakt. De bezetting zou, ter reede van Bantam, Coen's terugkeer mogen verbeiden. Bantam eischte de helft der koopmansgoederen, en al het geschutz. Doch de bezetting weigerde, en van Racy doopte, onder het luiden der klokken het fort met den naam Batavia (12 Maart). Het Bantamsche leger waagde geen storm; do batterijen, door Jacatranen en Engelschen indertijd opgeworpen, werden (9 April) ver-nield en verbrand; tegenstand ontmoette men daarbij niet. 10 Mei waren de Carpentier en Soury aan land.

*s Avonds van den 28sten Mei, en den 29sten, werd het volk uit de schepen binnen het fort gebracht. „Den 30 ditto met den dach sijn met 13 compagnien en vliegonde vaendelen, sterck wesleno ontront 1000 munnen, daeruit getrocken, hebben de stad Jacatra met geweld angetast, die van Bantam daeruit gedroven, ende door Godts genade vermeerst". 3000 mannen sterk zijn die van Bantam daarbinnen geweest, behalve die van Jacatra. „Die van Bantam deden eenige resistentie, maer soo haestig ons volck in de stad was, begaven haer de hoop". De geheele affaire kostte maer een doodo en eenigo gewonden; van den vijand vond men 9 lijken, maar eenigo clooden waren weggesleept. „De stad is goheel verbrant on de voornaemste muren sijn geraseert". Uit militair oogpunt een volstrokt onbelangrijke affaire. Coon vond in de kota 29 stukken geschutz; niet meer dan 3 waren geplaut, on dnruiet is geon schot gelost.

Op 1 Juni werd met GOO man een landtocht gedaan, waarbij een tamboer werd gedood.

„d'Eere ende reputatie van de Nederlantse natie sal hierdoor seer vernieederen. Nu sal elkeen soecken onse vrient te wesen. Een goet deel van 't vruchtbaarste lantschap ende de visrijcke zee van Indien is uwe.... Bat men de Javanen niet leere oorlogen”.

Er ontbreekt iets a an den zegekreet. Maar de overwonnenen hadden ook niets verhevens. De jammerlijke Dale zinkt bij Coen in het niet. En aan haar schraper van een regent heeft Java niets verloren.

Bantam bekroop nu de vrees, dat het eedang om het eigen leven zou gaan. Het eerste bericht kreeg de rijksbestierder door Coen zelf, die den 30sten Mei per prauw de verwoesting van Jacatra berichtte en eerlang „die van Bantam”, zou komen spreken. De stad werd in staat van tegenweer gebracht en daartoe het geheele Chineezen-kwartier afgebroken.

7 Juni was Coen voor den wal, en eischte de onmiddellijke uitlevering der Nederlandsche gevangenen. Er werd aan voldaan, maar Ranamanggala (de rijksbestierder) liet vervolgens niet toe, dat de logthThaar oude bedrijf van peperinkoop hervatt. Coen liet nu het geld en de goederen der logfe aan zijn boord brengen en organiseerde de blokkade van Bantam; Batavia kon niet anders dan op den ondergang van Bantam worden gebouwd.

Dale zond, langs Sumatra's Westkust, zijn schepen op verschillende expeditie uit. Ook Coen brak zijn vloot op: 3 schepen bleven voor Bantam liggen, 3 werden voor Straat Soenda op wacht gelegd, 3 onder Hendrick Jansz. naar Patani gezonden, 6 onder Willem Jansz. naar de peperhavens op Sumatra's Westkust.

Coen heeft op Ambon „ongeschickte, ongeregelde vrouwen” aangetroffen, die hij naar Nederland terugzondt. — Hij hoopte (lit jaar een einde aan den oorlog in Banda te maken. — Het fort Jacatra, in haast ter verdediging opgeworpen, is te klein tot behoorlyke huisvesting, en moet door een geheel nieuw kasteel worden vervangen. Maar wie zal het bouwen? „Ons en gebreekt niet dan alle dinck”.

De XVII, minder gevoelloos dan Coen ze uitmaakt, deden waarlijk hun best: niet minder dan 12 schepen tegelijk hadden zij uitgerust, die in Augustus en September 1619 te Jacatra kwamen. Daarmede schrijft Coen zijn eerstvolgenden brief (7 Oct. 1619). De wachtschepen in Straat Soenda hebben een Engelschman verineesterd. — De Mataram heeft zijn onderdanen de vaart op Jacatra verboden. — Chineezen zijn er nu 3) 400 te Jacatra.

Uitvoeriger is een brief van 22 Jan. 1620: aan het verbod van vaart op Jacatra kan blijkbaar de Mataram de hand niet houden, — Hendrick Jansz., voor Patani komende, heeft twee Engelsche schepen verneesterd, en Willem Jansz. vier. — Tot versterking van het garnizoen zijn Japansche soldaten ontboden. — De schipper Willem IJsbrantsz. Bontekoe heeft schipbreuk geleden. — Met Bantam is men nog „in 60nen graet”; Coen wil Bantam dooddrücken, door Jacatra zijne functie te doen overnemen. — Hij heeft een staat van de scheepsmacht in Indie doen opmaken, die 38 schepen en jachten, met nog 7 sloepen en fregatten vermeldt. Worden

bevindhebers te zeer om uitdeeling gekweld, dat men dan de zaak aan de Staten-Generaal vertoon, opdat men uit de gemeene middelen de Compagnie soulageere; beter den oorlog hier te voeren dan den vijand op de grenzen te verwachten. Grootte middelen zijn noodig om Jacatra te peupleeren. Bovenal noodig zijn vrouwen.

Om Bantam de visscherij te benemen (brief van 11 Mei 1620) bedient men zich nu van prauwen „op de Javaensche maniere gemandt”. De hoeveelheid volk laat nu wel toe 1000 koppen te velde te brengen om een einde aan den oorlog in Banda te maken, maar men kan niet tegelijk de Engelschen opzoeken, die nog 10 schepen sterk zijn en er nog 6 te verwachten hebben. Na herhaalde overweging is op 18 Febr. besloten, den tocht tegen Banda voor ditmaal uit te stellen. — „De spraecke gaet nu, dat de Mataram 100.000 mannen doet prepareren om ons tot Jacatra aen te tasten”.

Reeds sedert 1611 had de Engelsche Compagnie koning Jacobus met klachten over hare Nederlandsche zuster overstelpt. De Staten-Generaal hadden geantwoord, dat uitsluitend de Nederlandsche Compagnie den last der verdediging tegen Spanjaarden en Portugeezen droeg. Nu naderde evenwel het Twaalfjarig Bestand zijn einde, en de Staten-Generaal waren huiverig zonder overeenkomst met Engeland (dat in de verleding komen kon, een Spaansgezinde houding aan te nemen) de toekomst in te gaan. Te Londen werd nu 19 Febr. 1619 besloten, elkander alle genomen schepen en goederen terug te geven. Nader werc overcengkomen (17 Juli 1619), dat in de Nolutken, Ambon en Banda de Engelschen een derde van den handel zullen genieten. Een Raad van Defensie van acht leden, vier van iedere partij, wordt ingesteld. Een vloot van defensie van 20 schepen, 10 van iedere partij, zal dezen Raad ter beschikking staan. De forten die men inmiddels gezamenlijk veroverd, zullen gezamenlijk worden bezet. 30 Juli 1619 zenden gecommiteerden der XVI te Londen Coen af schrift van het tractaat too met het Engelscho schip den Bull. Opletendheid wordt he in aanbevolen „opdat d'Ingelse U.E. in geon point en vercloecken”.

27 Maart 1620 kwam de Bull te Jacatra aan; een door de gecommiteerden der XVII medege-scheept onderkoopman Jan Clant overhandigde een gezegelde doos, waarin de voor hem verpletterende schrifturen besloten waren. Hij noemde zich „met harden toom gebreydelt” (brief van 11 Mei 1620). „Grooten danck sijn [de Engelschen] U.E. 8chu] dich, want hadden haerwelven inet recht uut Indien geholpen, ende de heeren hebben hun daer weder middenin geseth”.

Intusschen, de bevelen moesten worden uitgevoerd. 13 April vertrok de Bull gezamenlijk met het jacht't Herl naar Tikoe, Pariaman, Atjeh de kust van Koromandel om de Engelsche schepen op te zoeken. J 8 April trof men in Straat Soenda 1 Engelsche schepen aan (8 van de kust van Koromandel, 3 van Tikoe), die men naar Jacatra geleidde; de Engelsche kapiteins kwamen aan boord, „ma]canderen alle erende vrient-schap bewysende”. 24 April constitueeren zich Martin Pring, admiraal, Thomas Brockedon, Augustine Spalding en George Muschamps als

Engelscho leden van den Raad van Defensie, waarin een kantoortje tot Jacatra neder te slaen, 't Is een superbe natie, ende wy sijn geensints van meninge andre autoriteyt dan de hooge mogende heeren Staten-Generael in 't landt van Jacatra te gedogen". Coen verzoekt, „soo U.E. geen eerlijcke ge- troude lieden becomen connen", jonge meisjes te zenden. De brief is nog steeds gedateerd uit Jacatra. „De plaetse hebbe tot noch toe geen andre naem gegeven, maar sulex tot U.E. dispositie uitgesleit". — Coen verzoekt thans, niet later dan 1621 thuis te mogen varen.

3 Juni 1620 kwam te Jacatra het schip de *Vrede* aan, met ratificatie der in Juli 1619 met de Engelschen gesloten conventie. De XVII bevelen opnieuw (brief van 10 Sept. 1619) zich niet door de Engelschen te laten „vercloecken", en met name de for ten te willen verzekeren en bewaren, „doch verstaen evenwel geen hostile proceduren voor te nemen... Wy sijn in cleberatie met advijs van die van de Engelsche Compagnie, dat wy, met haer gemeyn oft elck apart, aen de Capo Bona Esperanza een reducty oft fort sullen doen leggen, ofte voorts sien eene colonie van ons volck te doen planten" het plan dat eerst vele jareii later door van Riebeeck zou worden uitgevoerd. — Na kennisneming der ratificatie (schrijft Coen 31 Juli 1620) we rd het verdrag 9 Juni te Jacatia plechtig afgekondigd. Door Coen met een zwaar gemoed : „om gesamentlijk con- questen te doen is ongeraden". — Met Bantam duurt de oorlog voort. — De vloot van defensie naar Manila is vertrokken. — Adolf Thomasz., gouverneur van Jiet fort te Paliakate, heeft zyn vryheid verzoekt om slaven te koopen en naar Jacatra te vertrekken. — Daar sijn nu 800 Chi- nesezen. — Jlet verdriect den Engelschen, onder NederJandsch „gcrcht en heer8chappie" te le- ven. De raad veroordeelt een Engelschman, publick geeseld te worden gelijk hij het een Chinees heeft gedaan : Coen wijst de protesten der Engelsche opperhoofden af. — Aan do blokkade van Bantam nemen geen Engelschen meer deel, maar laten die aan de Nederclariders over. „Belslyton (latter ter werelt niet en is dat d'Engel- sen in devoir sal doen blijven dan macht en ge-

26 Oct. 1620 schrijft Coen (na, gelijk hij bij ie- drcr golenheid doet, in alle variation op het kolon- ieplanten terug te zijn gekoeken) dat Banda met onder volk moet worden gepeupleerd. De garnizoenen dienen noodig versterkt: op allo for ten in de Molukken liggen maar 440 blanke koppen, op Ambon 196, op Banda 245. Do sultan van Atjeh ontzegt beiden Nederlanders en Engelschen don handel op Tikoo en Pariam. „Den Atchynder mach wat wupstaerten, stoffen en blasen, te sijn der tijt moet hyder al mode aen". De Matarain wonscht dat do Compagnio weder |

een kantoortje tot Jacatra neder te slaen, 't Is een superbe natie, ende wy sijn geensints van meninge andre autoriteyt dan de hooge mogende heeren Staten-Generael in 't landt van Jacatra te gedogen". Coen verzoekt, „soo U.E. geen eerlijcke ge- troude lieden becomen connen", jonge meisjes te zenden. De brief is nog steeds gedateerd uit Jacatra. „De plaetse hebbe tot noch toe geen andre naem gegeven, maar sulex tot U.E. dispositie uitgesleit". — Coen verzoekt thans, niet later dan 1621 thuis te mogen varen.

Bij brief van 8 Jan. 1621 schrijft hij over het schip *L'Esperance*, van Dieppe, dat 15 Nov. be- westen Sumatra door het schip *Leyden* „gantsch machteloos" is aangetroffen, vol zieken: de *Leyden* heeft hulp verleend (het schip heeft later in Bantam peper gekocht, maar weigerde, waar- op was aanspraak gemaakt, 9 aan de Engelschen en Nederlanders te betalen; toen het werd gearresteerd geraakte het schip in brand en de ge- heele lading gheen verloren). „Van armoede sijn dagelick veel Chinesen van Bantam by ons over- comende; ...alles tot Jacatra, Godtloff, is abundant. . . Daer is goede apperentie dat de stapel van den handel tot Jacatra becomen... U.E. gelieve metten eersten ordre te geven wat tollen d'Engelschen, Franssen, Denen ende andre tot Jacatra betalen sullen."

Het besluit is thana gevallen, dat Coen met 12 schepen, ophebbende 1500 koppen, naar Banda zal vertrekken : de Engelschen hebben zich verontschuldigd; het ontbreekt hen aan volk en schepen. — Groote behoefte is er aan „A.B.-boe- cken" — Na het exploit van Banda wil hij naar huis, „om nieuwe cracht te mogen scheppen".

Nog altijd heet (bij Coen) zyn stad Nieuw- Jacatra; 25 Aug. 1621 gaat hij in zijn uitgaand briefboek en resolutieboek van Batavia spreken. Den brief der XVII van 4 Maart 1621 waarbij zij hem opdragen "andermael" de stad Batavia te noeien, had hij nog niet ontvangen; het schip *Westvrieslandt*, dat die aanschrijving overbracht, kwam eerst 13 Oct. 1621 te Batavia aan.

Hoe moeten wij ons de Europeesche bevolking voorstellen die er verenigd was ? De verzameling van Coen's *Bescheiden* (de generale land- en zee- monsterrollen vindt men in dezen tyd nog niet) neem mt 1100 personen op die met name in het boek, met geboorteplaats, vermeld sijn: 109 sijn gekleurde dienaren of slaven. De overly vende 991 sijn dus van Europeesche herkomst (694 binnen de Republiek, 294 uit Europeesche landen buiten do Republiek, 3 Europeanen buiten Europa geboren). 198 sijn uit Amsterdam en naasto omgeving, 173 uit do Maassteden, 147 uit het Noorderkwartier, 56 uit Zeeland; uit de overige gewesten kleinere getallen. Van de vreemdelingen sijn 173 Duitschers (waaronder 134 van den zee- kant en nangrenzendo cleelen van Nederduitsch- land geboortig), 53 geboren in de Zuidelijke Ne- derlandcn, 18 Skandinaviërs, 15 Engelschen en Schotten, 11 Portugeezen, 10 Franschen. Uit den aard der zaak sijn dit cijfers die op het geheele Compagnie*8 volk betrekking hebben, dat evenwel Batavia steeds in- en uitloopt.

„Alsoo dese plaetse ende 't geheele lant van Jacatra hot verleden jaer by ons met de wapenen geconquesteert is", en men voorheeft, „t lant met een goedo geineente te peupleren", wordt 29 Maart 1620 Jan Stijns tot baljuw aangesteld. 24 Juni 1620 volgt een schepenbank voor de ci- viele zaken (blij vende de crimineelc bij den raad): 2 van *t fort en 2 (genomineerde) burgers die 6en jaar zitting hobben. In zaken tusschen burgers en Chineezen zal bovendien als schepen stem hebben Beacon, „opperste der Chinesen".

Eeno resolutie van 15 Aug. 1620 rgeelt do com- potontio van „do gerechtslyuden van *t fort".

kiem van den Raad van Justitie. — Bij resolutie tenzelve dage wordt „de stat (olim) Jacatra" voor wapen gegeven „een sweert van azur in een orange schilt, steekende met de pointe deur een lauieren crans, van couleur bruyngroen".

18 Aug. 1620 wordt een eerste politiestatuut ingesteld, en 27 Aug. tot notarius publicus aangesteld Melchior Kerchem. Een plakaat heft inkomende en uitgaande rechten (1 Oct.); een tapvergunning wordt ingesteld (9 Oct.); een hoofdgeld voor Chineezen (9 Oct.); a an speel-schulden der Chineezen rechtsgeldigheid ont-zegd (14 Nov.); verboden in zijn huis een bij-zit of bijzitten te houden (11 Dec.).

Onder Coen's voorzitterschap of gezag zijn van 4 Dec. 1613 tot 19 Maart 1022 uitgesproken 401 crimineele sententien, en wel wegens plichtsverzuim (53), hoogverraad (52); de Bandaneezen), ontrouw (33), insubordinatie (31), conspiratie (27), ontduiking (26), desertie (9), broken van *s heeren boeien (6), overschrijding van bevoegdheid (1); — totaal der vergripen tegen de Compagnie: 238; verwonding (29), diefstal (25), laster (18), moord en poging tot moord (10), zedenmisdrif (4), poging tot brandstichting (1), afpersing (1), verbreking van trouwbelofte (1); — totaal der gemeene delicten: 89;

vechterij (40), straatschenderij (22), dronkenschap (8), besmet zijn met morbus gallicus (2), tappen aan jongens (2); — totaal der wanordelijkheden en overtredingen: 74.

Door deze sententien werden getroffen 299 Europeanen, 54 Bandaneezen, 28 Chineezen, 11 „swarten", 7 Javanen, 2 Japanners;—en wel tot boete (119 maal), doodstraf (89 maal), „laarzen" (82 maal), dwangarbeid (33 maal), andere straffen (78 maal).

Natura molis erat eoum co nd ere gentem. Natuurlijk heeft niet het gansche leven uit misdrijf-ven en overtredingen bestaan, maar men kan er zeker van zijn dat het een wrang leven voor harde menschen geweest is.

Wij zijn het detail genaderd dat ook Coen in voile hardheid heeft doen kennen; de onderwerping van Banda.

Banda wilde zich onder een vreemden heer-echer niet schikken, en was in haar hooggelegen schuilplaatsen moeilijk te bed wingen. De specerijen waren niet alleen voor de Europeesche markt, maar ook voor de handelsbeweging in het Oosten zelf van de grootste betekenis.

13 Jan. 1621 — wij volgen den brief aan de XVII van 6 Mei, waarin hij van zijn tocht „inne-waerts" verslag doet — vertrok Coen naar Ambon waar hij 14 Febr. aankwam; 23 Febr. van daar vertrokken, was hij den 27sten voor Banda en had eenige dagen later 13 schepen en 3 advies-jachten bijeen, ophebbende 1655 koppen en 286 gevangen Javanen (roeiers). Tusschen Jacatra en Banda zijn in de vloot gestorven 150 man. Men brengt 4 compagnien te velde van ieder 70 koppen, twee compagnien Japanners ieder van 40 koppen, en 6en compagnie „Swarten" van 56 koppen.

Van de Banda-groep waren Neira en Poeloe Ai bezet, Poeloe Roen door de Engelschen. Groot-Banda, hoewel bij contract tot uitsluitende levering aan de Compagnie verplicht, bleef nooit volgzzaam tenzij er een sterke macht voor de

Banda-groep lag oin volgzzaamheid af te dwingen. Zij stonden in verkeer met opkooopers uit Makassar die op hun beurt Malaka met noton voor-zSgeii. Met Poeloe Roen stonden zij op goeden voet. Toen men in 1620 van het te Londen ge-sloten verdrag nog niets wist, was het opperhoofd van Poeloe Roen, Courthope, bij een bezoek van Lon tor terugkeerende, door de Neder-landers overvallen, en, daar hij zich te weer stel-de, gedood. Zyn opvolger had daarop de Lonto-reezen van geschut voorzien, op voorwaarde dat zij den Koning van Engeland als hun heer er-kenden. Wat de Engelschen aan macht nog over hadden zonden zij ook „innewaerts" maar on-afhankelijk van Coen: drie schepen naar Makassar; e6n van de drie, de Star, kwam 19 Febr. te Ambon oni Coen in het oog te houden.

Erst was Coen voornemens te Lakoei, aan de zuidzijde van Groot-Banda te landen, maar het jacht *t Hert were! door een stuk zoodanig getroffen dal het dreigde te zinken. De onzen zagen er een Engelsch konstabel op aan, maar volgens de Engelschen zou heten Portugees zijn geweest. Na dezen misslag werd besloten tusschen Kombir en Ortattan te landen (8 Maart); „marcheerden langs de strant binnen schools van drie stukken geschut, die haer van d'Engelsen gedaan, ende corteling daer gepland waren.... Hierover von-den goet, 't geheele leger weder f sloop te doen gaen". Een „generaal assault", op beide zijden van het eiland werd den 1 Iden Maart ondernomen.

Een troep van 50 uitgelezen soldaten, onder den Ambonsehen vrij burger Vogel, beklom stoutmoedig den berg, „maer alsoo van d'andre wel gevolcht wierden, mosten de vyanden wijke-ken.... Soo haest Lon tor overwonnen hadden, hebben die van Slamma, Comber, Ouwendenner, Way er, Rossangin en Puloron pardon en vredo versocht. Haer is aengeseyt, soo gratie begeerden, dat haere stercten ende muyren eerst souden slechten, en haer geschut, basHen, roer ende mus-quetten overgeven; item is haer belast dat alle hunne huysen van geben hte affbreeken en beneden aen de strunt souden gaen woien.... In alle de voorsz. rencontres hebben 5 niannen verlooren ende omtrent 20 gequeste gecregen".

Ook in liet geberte gevluchte Lontoreezen willen in onderwerping kornen. „Soo gratie begeerden, dat mede alle haere musquetten ende roers overgeven", en elk een zoon van een orang-kaja tot onderpand. "Nadal veel tijt verloopen was, hebben eyntlijk 10 zoonen en 27 musquetten ende roers (nicest onbequacn geweer) gbracht". Daarom wordt besloten den onwil van Lon tor te straffen. „JJ'orangkays vergadent we-sendo, is die van Lontor aengeseyt (nadat te voren haar 10 kinderen, musquetten ende roers wedergegeven waren) hoe wy niet goet en von-den haer in *t lant te gedogen; derhalven belas-ten haer binnen dien duch met vrouwen, kindere n en strant te komen onr sloop te gaen daer t ons geliefde** (naar Jacatra). Met hulp van dio van Seiamnia krijgt men 340 Lontoreezen (man-nen, vrouwen en kinderen) aan boord, maar zij beklagen zich nu, dat ook die van Sela in ma onder hen waren geweest op het oogenblik van den aanval. „H ierop hebben co nt genaect, dat niet alleen de naturale Lontoresen begeerden, maer oock alle die daer woonden, doen wy do stadt in-namen". Die van Sel&mma protesteeren nu, en de

nog niet aan boord gebrachte Lontoreezen vlucht- en opniouw den berg in. 50 soldaten worden hun nagezonden, die onmiddellijk 5 gekwetsten hebben, en weder aftrekken. „Hierop sijn die van Slamma met a compagnien soldaten omsingelt ende aen boort gebracht. D'andre, van Ouwen- denner, Way er, Rossangin ende Comber hebben haer mede in't geberchte by den hoop begeben". A Ue strandplaatsen sijn daarop „verdestru- weert", uitgezonderd Poeloe Roen, „dat in esse laten, vermits hun still© houden". 789 Banda- neezen (287 mannen, 356 vrouwen, 246 kinderen) worden met het schip den *Dragon* naar Jacatra overgebracht; men schatdat er in het gebergte nu nog 2000 over zyn, waaronder 600 mannen. „Na- dat Lontor overwonnen hadden, is onder de ge- vluchte inwoonderen de bloetganck alsoo ge- raect, dat tot noch toe ontrent 150 personen, soo mannen, vrouwen als kinderen, daervan ge- storven sijn. Wy eouden niet geerne vertrecken voordat het spel geeyndicht sy; dan alsoo de schepen niet lanck genoch mogen leggen om de vyanden uyt te hongeren ende veel difficulteyten gemoveert worden om haer met tier haeste uyt het geberchte te crygen, blyven in bedenckinge wat voorder in Banda doen sullen".

Intusschen was de cominandeur Humphrey Fitzherbert met de Engelsche schepen *Royal Exchange*, en *Hub* in voor Banda aangekomen, en verweet Coen, „dat Lontor de coninck van Engellant ontmonnen hndden". Die van Poeloe Roen hadden nu gdijk de anderen hun land aan de Staten-Generaal opgedragen. „Tot assistentie van Puloron hebben ,d Engelsen op een cleyn eylan- deken [Nailaka], aen Puloron leggende, 9 stucken geschut geplamt, daer hun achter een borstwering in cleenc hutkens sect sober behelpen".

Om in Banda incester van het veld te blyven, laat Coen daar een garnizoen en alle gevangen Javanen achter, om de noten en foelie te pluk- ken, die anders verloren zouden gaan. Een troep van 80 inusketiers en 2 compagnieen werd (2 Mei) het gebergte ingezonden om *s vijands ver-sterking te verkennen ; men verloor 9 dooden en 35 gewonden, „vaerover door hongers vandaer verdreven sullen moeten worden.... De ge- vluchte Bandancsen willen gaerne vrede inaecken maer aJaoo haer geweert niet eerst willen over- geven, vinden niet geraden met haer to accor- deren". — 45 reeda ingCHcheepto orangkaja's heeft Coen weer uit het schip geliecht; „met onso naeste «al U.E. naerder bescheet van de guy- teryc dor Bandancsen verminc".

„De naeste" is paa van 16 Nov. 1621, wanneer het „spel" van Banda lang tot zijn droevig einde is gebrucht. De „guyterye" had bestaan in het voornemen een inaad of twee „credit te beco- mon, de forten aff to loopen ende *t volck te vermoorden", den generaal Coen te vermoorden, *t volk van don *Dragon* af te loopen, en andere wildo plannen. „By den raet hierop gelet wesende, sijn alle de gevangen orangkays ter doot verwesen ondo 44 inet den awaerd gerecht. Twee hebben haer selvon in torture verstot*.

De ooggetuigo Nicolaes van Waert, luitenant van de tingans, zegt dat die twee „by haer ont- konnen blyvende, doot gepynicht sijn; wy en hob ben noyt kunnen verstaon dat syliedon icys tot haercr lasts gelocht bokont hebben, ter con- trario hebben genotesteert van innocentie:

...een wasser die in onse Duytsche talo vraechde: mijn heeren en isser dan geen genade ? maer t mocht niet helpen.... Godt weet wie recht heeft.... Sijn met verbaesthey yder ver- trocken, geen behagen scheppende in sulcken coophandeP*. — De gerepatrieerde opperkoop- man Aert Gysels, als hij in patria van de execu tie verneemt, keurt goed dat men lieden verwijderd heeft, „die rechtyt seggen, dat haer Mahomet toestaet den Christenen geen gelooff te houden; doch met waerheyit moet oock gesecht worden, dat door d*onse te rigoreus geprocedeert is in't ombrengen van de principale hoofden van 't land. *Wy moeten welen dat sy voor de vryheyit van haer landt gevochten hebben, daer wy soo men- nighe jacren lijff ende goet voor opgestelt hebben*". — De Bewindhebers zelf schrijven 14 April 1622: „Laet het eens ende genoegh wesen. Wy hadden wel gewenst, dattet met gematichder middelen hadde mogen beslist worden. . . 't Sal wel ontsagh, maer geen gunst baren. Die r veel doet vresen, moet veel vresen. De geslagen won- den moet men met alle sachlicheyit soeken te ver- binden".

Toen, den 8sten Mei, het gruwelstuk plaats had, was men met de vluchtelingen in onderhan- deling, maar vond niet goed hun een vrede toe te staan, voor zij hun geweert hadden ingeleverd. „Soo haest de Bandanesen gerecht waren, hebben d'onderhandelinge naergelant ende haer el- lende met groot gecarm ende geweent beclaecht,^.

Coen verlangde naar Ambon, beval dat Lontor, Sammer, Rosengin en Poeloe Roen bezet moesten blyven om de vluchtelingen den toevoer af te snijden, liet Martin us Sonck als gouver- neur achter, en zeilde 16 Mei naar Ambon. 6 Juli, „alsoo meest alle de Bandanesen gestorven waren", kreeg men den berg „met cleene res- contré" in; „sijn genootsaect geworden eenige die haer geensints gevangen wilden geven, doot te slacn. Andere hebben haer selven van de clippen geworpen en lijff gemorselt.... Daeren- boven syn in Banda ontrent 1800 zielen vrye- lieden en slaven. De meeste part woont op Pu- loay, doch sullen haer nu op't groot eylant Banda inedo verspreyen". Maar „meest alle degene die haere vryheyit versoeken sijn gants onbe- quaem tot planting van colonie"; men behoort „cerlijcke huysgesinnen" te zenden.

Op Ambon hernieuwde men den eed van trouw aan de Staten-Generaal, den Prins van Oranje en de Compagnie. Kimelaha Daja, stadhouder van den sultan van Ternate (op Ceram) weigerde te koinon. Coen nam maatregelen om ten alien tijde van de „boosheyf" der Mooren op de kust van Ceram gediend te zijn door de hulp der Al- foeren. Zij verzoeken dat ter kust van Ceram een fort zal worden opgericht; Coen verzoekt van Spcult ter eerste gelegenheid hiertoo over te gaan.

Te Ambon richt Coen reeds het oog op het „procureren" van den Chineeschew handel. Trokkon de Engelschen zich tcrug, zooveel te beter. „Hebben geordonneert, dat op de custe van China allo Chinesees je one ken aentasten sul> len, uytgesondert alleeno die welcko met onson pas na Batavia souden mogon varon**.

Van Ambon koerde Coon 14 Juni naar Batavia terug, waar hij 12 Juli aankwam. Makassar om do Mataram „trachtont seer hart na vrede,¹ Niet

minder dan 20 schepen waren sedert Coen's vertrek naar Banda aangekomen en 2 van de kust van Koromandel. Uit de medegeedeelde brieven bleek, dat ook bewindhebber van het nut eener vestiging op de kust van China overtuigd waren. Zij dragen (loen op, ontdekking van het Zuidland te doen. Een particulier Nederlandsch scheepje is aan de Kaap geweest onder voorgeven van rob-ben te vangen; het is echter ook verder geweest, tot in het gezicht van Madagascar; „omme ge-rechticheyt van 't ootroy te bewaren" hebben de heeren het scheepje doen aanhouden. Per-windhebbenm verzocken aandacht voor den Per-zischen handel. Het schip de *Witte Beer* is 22 Dec. 1620 te Plymouth aangehouden, hetgeen onbegrijpelijk voorkomt. Het ware te beproeven met 10 of 12 schepen naar de haven van Chincheu te loopen, „daer men secht uitgevoert wert al 't gene uut China comp!"; Macao zou tevens zijn te bezetten, waardoor men „de Philipinas best sonde kunnen ruïneren.... Rechten ende wetten sal U.E. aldaer doen observeren die hier in Hollandt geobserveert werden" (de politieke ordonnantie van 1 April 1580, de ordonnantie op de successie van 19 Maart 1594, en het plakaat op de successie ab instato van 18 Dec. 1599). Bewindhebber zullen Batavia aan goede eerbare vrouwen en jonge meisjes helpen. Zij zullen onderzoeken of ook eenige getroude paren met kinderen daerheen kunnen worden gezonden, — „U.E. eere is gelinteresseert, indien de vruchten van uwen arbejt aen een ander over sould laten", weshalve hij verzocht wonlt zich opnieuw voor 3⁴ jaren te verbinden; zijne jaren als directeur-generaal zullen hem a / 400's maands worden aangerekend en die als gouverneur-generaal a / 800. „Op re-kening van 't gene U.E. sal comen" is aan Abram Lamberts te Amsterdam uitgekeerd / 14,000, „sooveel als hij verclaerde van noode te hebben tot betalinge vaji 1000 ponden capitaal ende actie in de Vereeniclde Compagnie, voor U.E. inge-cocht". — Tot de W.I.C. zal de O.I.C. 10 k 12 ton bijdragen.

In antwoord schrijft Coen (16 Nov.) dat een vloot van defensie, 18 Oct., van de kust van Goa is vertrokken, met 7 Nederlandsche en 4 Engelsche schepen. „Begeeren de heeren wat groots gedaen te hebben, soo ontlast ons van d'Engel-sen". Het Zuidland te ontdekken komt nu niet wel te pas; „d'occasie ende tijt sullen daertoe waernemen". De expeditie naar China zal in April 1622 vertrekken. Nu Batavia de stapel worden moet, kunnen de kantoren te Atjeh, Patani, Sangora, Ligor, Bordelong, Siam en Kambodja worden gelicht. Naar Atjeh en Patani is daartoe reeds bevel gezonden. Van de vrye luiden, die consent hebben gekregen met klein vaartuig in het waarwater van Al alaka te kruisen, beleeft men vordriet. „Jaer zijn eenige met der doot gestraff". Voor het eervol aanbod hem gedaan bedankende, mekt Coen dat hij genegen was geweest met (lit schip de *Hollandia* naar 't vaderland te keeren, doch men heeft de gouver-neurs der Molukken, Ambon en Banda omtrent de keuB van een opvolger moeten raadplegen, „t welck verhoopen Juny naestcomende wesen sal".

De vloot van defensie (voor Manila) heeft van Januari tot Juni de wateren gekruist (brief van 20 Dec. 1621) en 5 Chineesche jonken genomen.

Van het effect der blokkade van Manila krijgt men geen hoogen dunk bij het bericht dat twee dagen na het vertrek der vloot drie fregatten van Macao naar Manila zijn aangekomen, het zilver-schip van Acapulco Manila heeft bereikt, en twee jachten vandaar naar Nieuw-Spanje zijn uitgevaren; van Macao zijn dit jaar in Japan geweest 6 fregatten. Te Hirado heeft de raad der vloot besloten, primo December de bekruising van Manila te hervatten, maar Coen verwacht dat de Engelsche schepen zich onttrekken zullen en naar Batavia keeren.

De vloot van defensie tegen Goa (brief van 21 Jan. 1622) richt niets uit, de een geeft den ander de schuld.

De Bandaneezen (brief van 2G Maart 1622) zijn 27 Jan. in hechtenis genomen op verdenking van moordaanslag tegen Coen, en voornemen Batavia af te loopen. De (acht) orangkajsa zijn alien ter dood veroordeeld en de gemeene lieden veroordeeld, de Compagnie als slaven te dienen. Naar Banda zijn gezonden 530 slaven, die daar noodig zijn om de noten te plukken; er moeten echter ook getroude lieden komen, die slaven kunnen regeren. — Opnieuw klachten over de vrye lieden, die met pas op vrye plaatsen varen, de 't volk hebben vermoord en de jonken verbrand, „gelijk Godt betert een haere confessie blijkt; wy hebben hierover eenige met der doot gestraff.... Soo't uutterste recht moesten doen, meer dan 100 souden wy moeten doodn... — Met eenparige stem men heeft de Raad van Indie toe de Chineesche expeditie besloten; 12 schepen zijn er toe bestemd, gemand met 1000 Neder-landers en 150 slaven. Naar een bevelhebber ziet Coen nog om. „Wy seggen andermaal, dat voor zeecker houden dat de Chineessen handel op deen maniere off (Pander becomen sullen".

Voor de eerste maal vernemen wij weder van de Chineesche expeditie bij een schrijv van () Sept. 1622, waarin Coen een brief der X VJI beantwoordt van 6 Dec. 1621. Er zijn nu 3 a 4 families voor Batavia aangenomen en eenige meisjes, die onder haar opzicht mede zullen varen; dezic dochters moeten in Indii aangekoken in een huis der Compagnie worden gesteld en on-derwezen, om, tot jaren gekomen, ten huwelijk te worden uitgegeven.

Niet minder dan 16 schepen heeft Cornelia Reyersz. (want deze is do uitverkorene) naar China medegekregen, gemand met 1300 koppen; hij is 10 April van Batavia vertrokken. „Is ons leet dat soo royalen tocht persoonlijk niet hebben mogen doen.... *t Sy dat Maccau becomen off niet, in alien gevalle hebben belast dat d'onse in do Piscadores een fort ende rendezouz maec-cken". Hoe nu aan den handel te comen? Met geweld, want er is geen ander middel. „Hebben geordonneert, dat niet toestaan zullen dat eenige Chinese joncken elders dan na Batavia inot haeren pas vaeren.... Alle de Chinesen dio op do custe van China, Manilha ende elders becomen, sijn wy van meningte tot de peuplato van Batavia, Amboyna ende Banda te gebruycken**.

Jan Compagnie, die met een onnoozel eiland als Banda de grootste moeite heeft, en een paar strandkampongs op Ceram niet naar de hand vermag te zetten, en met een millioenenrijk korte metten maakt! Aan Reyersz. is ook opgedragen „eenige schepen om de Noordwest na d'uutterste pa-

len van Nanguin [Nanking], daer do besto zyde vandaen comipt, Correa ende Tartaria te zen- den... Soo imant onse ordre presumtueus ende hardt dunct, gelijk alsoff wy ons onderleyden, t geen eertjts in do Spangiaerden ende Por- tugiesen laeckten, willen desulcke gebeden heb- ben geen oordeel daerover te geven sonder ons eerst te hooren... D'Engelsen sijn onder protestatie van 't oylandeken Nielacke, aen Pu- laron gelegen, vertrocken." — Naar de kust van Koromandel is een schip gezonden „principael om een groote menichte van slaven te haelen, daeromme uydermaten verlegen sijn". — Herman van Speult is een gouverneur naar Coen's hart. Te Kowak (op Ceram) is, „volgens onse ordre ende versoeck van de boeren" (Alfoeren) een fort opgeworpen en met 40 koppen bezet. „Met daenwas van de Christelycke religie gaet het, Godtloff, redelijck toe; de kinderen van alle de principaeln gaen ter schoolen... Laurens Marcusz. Hattiva, een van de jonge studenten, heeft de helft van zijn dorp Christen gemaect..... Een treffelijcke kercke sal daer, sonder last van de Compagnie, door de burgerye begost ende volmaect worden". — Naar den Mataram is 24 Juni Doctor de Haen gezonden „met een goede vereeringe**". — Hendrick Bruystens en conaor- ten, vrijburgers, hebben verlof bekomen met 3 jachten tot afbreuk van den vijand naar de kust van Indie en tot Mozambique te varen. — Aan navale macht beschikt men thans in Indie over 52 schepen, 18 jachten, 13 fregatten.

Dit is de laatste brief dien Coen uit Indie schreef. 20 Jan, 1623 kwam te Batavia hi schip *Cleen Erasmus* aan, met een brief van gecom- nitteerden uit de XVII, gedagteekend *s-Gra- venhage 14 April 1622, die hern bewoog zijn vertrek naar patria geen oogonblik langer uit to stellen.

Hot was een antwoord op Coen's brief van 6 Mei 1621 uit Banda geschreven, doch Bewind- hebbere hadden bovendien bericht gehad van do Carpenter (to Batavia) van 9 Juli 1621, die de executie dor orangkaja,8 vermeld had. „Be- vinden", zeggen de XVII, „dat ghyluydon al- daer uwe conceptn seer hooch, breed ende wijt hebt uytgstreckt, wyder, hooger ende bredor als wy u souden connon volgen Wy on willen niet seggen, dat uwe hooge conincklycke con- aepten geen goede gronden en sijn hebbende, maer hier by ons in close onse tegenwoordigo we- relt leyd do swarichcyt... Macht moot naer verinogen gerichtHyn.....Denckt dat wy coop- luyden sijn, endo meynende d'Indischo worelt to conquateren, ons eleen gedeelte in de Neder- lantse verlicsen. Wy sijn inet ontrent 80 tonnen gouts a deposit. lopende beswaert. Ons credit can niet meer lyden.....Slaet geen hunt aen Fransche, Deensche, veelmin Engelscho sc he pen, goederen ofte volck. . . Wijat alle crakolon van de hant, *t point van de reputatie, dat monich- maal Bcharp genoinen wert, niet to hooch mic- kendc". Voich do (reeds venneldo) afkeuring van het hard beleid in Banda. De Compagnio zal voortaan jaarlijks niet meer kunnen uitrusten dan 4 groote en 2 kleino schepen. Do Engelschen sijn een hoovaardigo natie; „gedenckt dat wy haer vrinden moeten weson om reden van staet... Daer wert vermaent by U.E. omme Maccau op 't lijff te vallen. Dit ineynen wy gantsch ende al

te atryden met ons voornemen. Ons ontbreken in Indie geon oorloggen, die ajea verteeren.... Gy soudt daer licht meer rockenen, als wy hier connen affspinnen. Gy sijn in Indon wy in Europa; men moot altoos naer sijn meester omsien".

Staatbouwer tegen koopman! Geen letter in den brief, dien Coen niet reeds door ontheroe- pelijcke handelingen had verzaakt. Naar deze in- structien verkooa hij niet te dienen. Hij in- strueorde in den breede sijn opvolger Pieter de Carpentier (31 Jan.), gaf de Bataviasche gemeente verlof tot uitoefening van den parti- culieren handel (31 Jan.), en vertrok 2 Febr. naar patria. Den 11 den Mei was hij aan Tafelbaai waar hij brieven van de XVII vond. 8 Sept. 1622 verwijten zij hem „alle maet, regel ende discre- tie" te buiten te gaan, „niet off wy u, maer gy- lieden ons te bevelen haddet...., in alien sch'n off wij geen patriotten en waren. . . . Wy willen u vermaent hebben, uwe te vrymoedige penne wat in te binden". — 10 Dec. 1622 berichten zij den goeden voortgang van de W.I.C. die den vijand zooveel handen vol werks zal geven, dat zij hem in het Oosten minder zullen hebben te duchten.

18 Mei verzeilde hij van Tafelbaai naar St. Helena, waar hy 12 Juni aankwam. Van de om- standigheid dat hier ververscht werd, maakte hij gebruik om door een laatste rapport zijn be- richtgeving uit Indie af te sluiten (20 Juni 1623).

Reyersz. was 22 Juni 1622 voor Macao aange- komen, vond daar nog 4 schepen van de vloot van defensie, en besloot de landing te wagen. Reyersz. voer (24 Juni) zelf mede, maar werd onmiddellijk gewond en weder aan boord gebracht. Kapitein Ruffijn viel een verschansing aan en verjoeg daaruit den vijand, maar kon de stad zelf niet riemen; 13G van de onzen werden gedood en 126 gekwetst. Na deze nederlaag trachtte Reyersz. nog bij den mandarijn eener kustplaats in de buurt van Canton zijne boodschap aan den „co- ninck van China" uit te brengen, maar werd „met veel schoone woorden" afgewezen, waarop hy naar de Pescadores vertrok, en aan 't grootste der eilanden, door de Chineezzen Pehoe genaamd, een schoone baai, maar geen geboomte aantrof. Hij legde er een fort aan, „van aoden opgeleyt". Onderwijl zond hij naar Chincheu, met zijn bood- schap voor den koning; „een overate van seecker crychsvolck^{1*} zou den brief opzenden. 1 October kwam een weigerend antwoord. Hierop vorklaarde Reyersz. den oorlog en zeildo 18 October met 8 schepen tegen Chincheu ; men ver- nielde 80 jonken, maar kreeg niet meer dan 60 Chineezzen aan boord. 26 Nov. besloot men tot een landing op een eiland in do baa.i van Chincheu; dorpen en veel jonken werden vorbrand, maar Coen heeft bevel gezonden het vooreerst bij Pehoe te laten. „Aldus was tot dien tijd d'eerste tocht met soo treffelijcken vlooto op China gants vruchteloos affgelopen".

De Haen is bij den Mataram te Karta ge- weest; „wiste wel dat coopluydon een plaetse of casteel moesten hobben om haer goederen te be- waren.... Naor Surrebaye. spnd nu eon groot leger. Ala dio plaetse overwonnen hadcle, soude dan Bantam aentasten.....Soyde dat het goet soud wesen dat een man in Charta by hem hieft om de spraeck to leeren endo mondelingh van't voorvallonde to spreecken". — Bantam goeft zijn aanspraak, Jacatra terug to bokomen, uog

niet op. De naaste omgeving zelfs van Batavia blijft onveilig. Hendrick Bruystens, met 3 jachten tegen den vijand gevaren, heeft in straat Malaka een Portugeesch schip veroverd met 200 slaven; van Koromandel zijn aangekomen de *Witte Beer* met 150, en *Nieuw Zeeland* met 930 slaven; „dit is 't eerste begin dat enige slaven crygen". — Menigte van vrije Nederlanders, zegt Sonck, zijn op Banda noodig, maar naar Coen's opinie moeten er minstens 3000 slaven bij. „By provisie wert een ieder burger voor ieder siel die sterck is 50 muscaetbomen uitgedeeft". De overgebleven Bandaneezen van Poeloe Roen hebben het met de Cerammers aangelegd; 160 mannelijke Bandaneezen zijn met den dood gestraft. — 20 Jan. 1623 hebben de Engelschen in Rade van Defensie verklaard, „dat genegen waren haer volck al te samen van de Molucques, Amboyna ende Banda te lichten" en op Nederlandsche schepen te laten overkomen, hetgeen hun is toegezegd, mits vracht betalende.

In plaats der oude trias geld-schepen-volk (alle drie uit Europa), treedt eene trias bezuining (in Indie) — baten (uit Indie) — volk (grootendeels uit Indie en aangrenzende landen). In de jaren 1613-1622 is uitgegeven aan mondkosten / 2.258.000, soldij / 3.237.000, schepen / 2.490.000, fortificatien / 1.032.000, schenkagien / 379.000, tezamen / 9.396.000 (waarvan op de jaren 1613-1622 / 9 vallen / 4.575.000, en op de jaren 1620-22 / 4.821.000). Deze posten zullen aldus verdwijnen: fortificatien en schenkagien (tezamen / 1.411.000): „wy hebben expresse belast dat men in Indien naerlate eenige onkosten meer aan forten of huysen te doen, gelijk mode aan schenkagie"; — mondkosten en soldij (tezamen / 5.495.000): „de meeste cmptoiren sijn alrede gelicht; ... de garnisonen sullen sooveel verminderd mogen werden, dat men de resterende seer gevoeheljk sal connen betalen met't gene voor gerechticheyt van den heer van de burgerye en slaven trecken sullen, gelijk alrede in Batavia geschiet; ... met haer slaven hebben de Portugesen d'onse van Maccau afgekeert"; — schepen (/ 2.490.000): oorlogschepen moeten haar onderhoud aan prijzen op den vijand vinden, de rest zal „licht te vinden" sijn. „In deser voegen connen de voorsz. / 9.390.000 eendeels seer licht verspaert ende ten anderen van de rente van de Janden gevonden werden. . Met winst van 't capitaal dat nu in Indien is, met tollende incompsten, off met beyde te samen, connen de retouren voor Europa sonder gelt gevonden werden. Wy hebben ordre gegeven dat geen gelt meer na de Molucques, Amboyna ende Banda gesonden worde, maar dat men alleen met cleden ende andere coopmanschappen cope 't gene van dese speceryen notelijck gecocht dient". — Er moet zooveel volk te Bataviu, in de Molukken, Ambon en Banda komen, „dat voorsz. voorstel volcomen effect sortere. Bit volck moet eendeels van Nederlandt co men maer in cest in Indien gevonden werden, van China, de cust van Coromandel, Bengala, Ceylon, Madagascar, Moreslandt (Oost-Afrika) en andere quartieren meer. Van vrienden moeten haer copen ende van vyanden met de wapenen halen.... Daer is geen volck die ons beter dan Chinesen dienen". — De slaven moeten gebruikt worden „tot de landt-bouwerye, tot aenplantinge van allerley vruchten, aenteling van alderley vee, tot de vis-

scherye, tot alderley handtwercken, tot de fortificatie". Daarnaast zijn noodig goede Nederlandsche officieren, „om tot pilaren ende voor-gangers te dienen", en goede Nederlandsche huisgezinnen, „om de slaven wel te regeeren". Men bestemme er „expresse slechte schepen" toe, „die men slyten mach soohaest in Indien arriveren". Er is nog een andere mogelijkheid: „dat vele met de vrye inlantsche handel gelycet werden hun op haer eygen kosten naer Indien te transporteren; de redenen sullen mondelingh naerder verclaren. Soo U.E. goetvinden dit te approberen, ick mene dat U.E. sonder hare last ende kosten sooveel volck met goet capitaal in Indien become sullen, dat de Compagnie daeraen seer grote treffelike dienst geschieden sal. ... Ick ben beschaempt dat sulcke onge-schichte woorden gebruyct hebbe dat U.E. haer sulex comen te belgen.... Nader verclaringhe van sulex als hier gebreect, hopen U.E. mondelinghe te doen. Hiermede sullen d'Almogende Godt bidden dat U.E. affairen met sijn heylige, miltrijcke genade zegene, tot welstandt der Vereenichde Nederlanden, ende bekeringhe van d'ongelovighe".

Toen Coen 9 Sept. 1623 in het vaderland aankwam, „betoonden ons", gelijk bij 21 Oct. aan de Carpentier schrijft, „de heeren regenten van de ateden ende landen, daer geweest ben, veel cere". Van 66n bezoek is schrifteljk bewijs: hij verscheen, met twee gedeputeerden van de XVII, ter Staten-Generaal (21 Sept.), deed van zijn reis mondeling verslag, cn werd verzocht, zijn rapport over te geven bij geschrifte, waaraan hij 24 Nov. voldeed, in een onpersoonlijk overzicht, waarin zijn eigen naam slechts bij de reductie van Banda, in 1621, verschijnt. Dan vervolgt hij:

„Alle swaricheden connen met d' enplanting van collonien wechnemen.... De natuerlijck aenwas is zoo crachtich (hoocht) onsichtbaer, sacht ende soet die oock geschiet, dat se geen macht noch wijsheynt wederhouden can. De wasdoin berst tegen alle ordinantie uyt d' Pccen loof) t in Vranckrijck, d'ander na Engclant, Duytlandt, Denemurcken ende Sweden, ja zelfs by open bare vyanden.... Met goede benefiitio dienen veel goede lieden beweect, om haer op haer kost ende avontuyr, 't sy met haer eygen ofte met des Compagnies ende Jantsschepen, na Indien te transporteren. 't Benefiite welck haer sonder nadeel can gedaen worden, is d'uytdeelinghe van landen, vruchtboomende slaven. Item dat d'inlantschon handel van Batavia op alle quartieren, Cape de Bone Esperance ende Japan inclslyt, liber ende vry onder behoerlijck reglement toegelaten worde..... Onghelijck be- ter zal d'inlantschon handel door) articulieren dan door de commysen van de Compagnie waergenomen werden.... Nu moet de Compagnie 't avontuyr staen ende quaetste dcll genieten; dan sullen de particulieren de risico loopen ende de Compagnie haer inkomsten seker wesen.... Door den Raet van Indien can seer wel met oricre bepaect worden, op wat plaetsen, in wat goederen en met wat quantiteyt d'een en d'ander handlen sal.... Van Nederlant behoeven oock niemant naer Indien te laten varende dan met speciaal consent van de Compagnie, ende dese licentie kan onder sulcke borgo ende reserve gegeven worden, dat men daarmede voorcome, dat niemant eenige

goederen met sijn schepen, off van andere natie, na Europa sende".

Een vrije burgermaatschappij, met handelsbetrekkingen van de Kaap tot Japan, hoe zou zij er zich toe bepalen, voor participanten te varen eener Amsterdamsche compagnie waarin zij geen zeggenschap krege? „Alle natie" en permissiehandel van enkelen: „liber ende vry" en door de Compagnie „met ordre bepaelf" — het zijn onverzochlijke tegenstellingen. Zij zouden bij de Nederlanders van 1623 niet onopgemerkt blijven.

Maandag 9 Oct. en beide volgende dagen las hij, voor de inmiddels bijeengekomen XVII, zijn groot rapport van 20 Juni 1623 en lichtte het toe: Donderdag 12 Oct. viel, „na veel discourses over en weder", het besluit, dat de advocaat der Compagnie (Willem Boreel) Coen's (reeds bekende) voorstel, alsmede „een deductie van de difficulteyten by de XVII gemoveert", in geschrift zou brengen; welk alles aan de kamers zou worden toegezonden om ter naaste vergadering van de XVII daarop volkomen te zijn gelast; waarop „des goetvindende nae communicatie aen haere Ho.Mo. en aen syne Princelijcke Excellentie" de XVII zullen besluiten.

21 Oct. schrijft hij aan de Carpentier: „Wat recompense becomen sullen, sal den tijdt leeren. Tot noch toe hebben hiervan met de heeren niet kunnen handelen. De Seventhiene hebben al te reel te doen". Coen schreef dit op een Zaterdag; Maandag 23 Oct. werd bij de XVII zijn belofing in geld betaald. „Om alle pretentien aff te snyden" die Coen in rekening had gebracht (het stuk is niet bewaard) en „die dienvolgens als ongefondeert werden affgeslagen", wordt, „als na costume", het commandeursambt vereerd met 100 realen van achten; het directeursambt met 3000 Carolus guldens; de conqueste van Jacatra met 7000 Carolus guldens; do conqueste van Banda met 3000 Carolus guldens; en „allc goede diensten die gedaen heeft, waerinne mede alles is gecodificireert gene sijn E. soude moveren tot eenige verder pretentien", met 10,000 Carolus guldens; en met een gouden ketting ter waarde van / 2000, met een in cd alie daaraan hangende ride met een loffelike inscriptie, en een eeredegon, tezamen ter waarde van 400 Carolus guldens.

Op het punt der geldelijke wafrdeering zijner diensten was Coen niet kiesch van opvatting. „Hiermede", schrijft hij 12 Dec. 1623 aan de Carpentier, „souden de heeren in jno pretentio georno annuleren; maer eer afroken, dencke haer eens aen te spreken.... Sullen mede verwachten wat de Ho.Mo. Heeren Staten-Generael sullen doen".

Boreel kwam met de redactie van de Coen's voorstel in November gereed; do deductie van bezwaren der XVII volgde in December. Coen's voorstel heeft dan ook eerder by de kamers gecirculeerd, dan de deductie. Reael (op geden voet met de bowindhebbers ter kamer Amsterdam, die hem in 1625 in hun college zouden opnemen) kreeg aanstonds van het voorstel kon-nis, waarbij by eene „wederleggingo" schreef, „t En is geen wonder", zegt hij, „dat men van het capitaal heeft moeten affstoccken, als men op enen sprong de lasten brengt van 6 % tot 16 tonnen gouts *8 jaers.... Amboina is gepeupleert onde niet van noode aldac volck te brongen. Men moot do lantsaten aldac

eken te verdry ven.... In Banda sijn te bestellen inwoonderg met sooveel slaven als men noodich acht tot het plucken van de speceryen.... Uut de Molucos, Amboina ende Banda heeft men alle frequentatie geweest ende de Indische natien den handel aldac belet.... Batavia is vooralsoch de eenige plaets daer goede appantie is om eene colonie met voordeel van de Compagnie te planten, doch niet met soodanige middelen als begonnen is.... Om beulen ende guardiaens te wesen van een cudde slaven, om voorgangers te wesen van de vrye luyden, sijnde meest het schuyms onst natie, ende met het veroveren, mishandelen ende moorden der Indianen de Nederlanders door geheel Indien bekent maecken voor de allcrwreeste natie van de geheele werelt, is niet te verwachten dat eenige ervaerene luyden van hier zullen opbrecken om hun tot sulex te laten employeren.... Souden de Nederlanders gebonden sijn aen sooveel beswaerlike conditien, articulen, limitation, soo van hier gaende als in Indien sijnde, ende geen waren voor retour overbrengon, soo souden diegeene moeten veel groeter winninge doen, die vry, sonder soodanige conditien souden gaen.... *Is in pertinent dat iemant, capitaal hebbende, *t selve besteden soud in slaven en sichselven begeven in slavernie, als sy met coophandel souden weten profijit te doen... .. Dese vrye luyden connen de Indianen wel gewelt aendoen, maer met redelike mid-delen niet uut het waerwater helpen, want de Indianen equiperen met veel minder cost dan d'onse Als de Indische coningen sien, dat wy het alleen willen hebben, sullen se haer daer tegen setten.... Wil men alle de trafique ende navigatie ende daertoe alle de lantbouwing van Indien hebben, waerby souden de Indianen dan levcn? Wil men se dootsmyten ofte van honger laten sterven, daermede en waer men oock niet geholpen, want in een ledige zee, op ledige landen ende oock met doode menschen is gantsch geen profijit te doen.... De Compagnie is seer veel gelegen aen de vrientschap, goede genegentheyte ende het welvaren van de cleyn handelaers.... De rijken souden haer mogen generen met gelt op interest en bodemio soo aen Chinesen als andere natien te geven, ende waeren uutter see vallendo te coopen om voor een tijt op te leggen, t welck seeckero onde vasto middelen zouden sijn.... Do mindere souden hun generen connen, d'een met winkelneringhe, d'ander met een slaeff 3 ofte 4 te houden tot aenteling van vee, oock om te tuynnen ende visschen.... Daer en is noch geen lant om groeter lantbouwinge te doen, vermits men de lantsaten aldac ter vyant heeft, welcke altemets de beesten buyten de stadt weydwende comon rooven, soodat deselve met swaero wachten werden beswaert*.

Aanvankelijk heeft de geschiedenis Reael gelijk gegeven, wiens gedroomd Batavia nader bij dat van 1650 of zelfs 1750 staat, dan dat van Coen. Reael denkt aan de Compagnie, Coen minder aan de Compagnie dan aan het openen van een ruimon werkking voor het Nedorlandsche volck.

Tot dusver had Coen zijne opwaohting nog niet bij Maurits kunnen maken, die met het leger te veld lag, doch 12 Dec. schreef hij aan de Carpentier, dat hij den Prins heeft ontmoet en horn voor zijne menagerie een luipaard had ver-

eerd ; een kleine olifant of kakatoe zou den Prine ook welkom wezen. „Soo haest de praegnante affairen sulcx toelaten, sullen de Ho.Mo. Heeren Staten Generael, met sijn Excellentie, naerder op ons verhael letten... Interim worden nu naer Indien gesonden de schepen *Hollandia, Gouda, Dordrecht* ende de *Leeuwinne* met omtrent 100 vrouwspersonen**. Aanwas van kolonie in Batavia, Ambon en Banda zal in goede aarde vallen. Met advies van Coen zijn twee rechtsgeleerden voor Indie aangenomen, waaronder een bewindhebberszoon, Dr. Pieter Vlack.

Het voorloopig verslag (de „deductie”) was nu ook gereed gekomen. De voorstanders van den nieuwen voet zijn bewijs schuldig, „dat de Compagnie een notabel soulagement sal becomen”. Niemand zal, op eigen schip, naar Indie varen dan op licentie, en niemand dan uit Nederland. Op speciaal artikelbrief. De goederen mogen niet van Batavia worden vervoerd dan op verlof. Ieder die met eigen schip en goederen naar Indie vaart moet gehuwd zijn, vrouw en kinderen medenemen en zich verbinden er minstens tien jaar met sijn gezin te brjven. — Volgen artikelen die in het algemeen betrekking hebben op de vrijelieden (die er dus reeds zijn of op Compagnie's of eigen schepen zullen komen): zij mogen slechts handeldrijven in koopmanschappen door G.-G. en R. vergund ; de handel op de Molukken, Ambon en Banda „in *t eerste voor de Compagnie te houden”; de Compagnie mag goederen door vrijelieden aangebracht, tot zich nemen „tot prijs courant**”; peper, nagelen, noten, foelie slechts aan de Compagnie, tot vast-gestelden prijs te verkoopen; geen goederen of geld naar Nederland dan met licentie; alleen gehuwde vrijelieden mogen den particulieren handel uitoefenen, „ten waer hy borge wist te stellen, dat hy ter plaetse van sijn afvaren wederomme sal comen”.

Een Zeeuwisch bewindhebber, die ReaeFs „wederlegginge” in handen had gekregen, vraagt waarom de Compagnie den particulieren handel niet aan Indianen toestaat ? Read antwoordt: „Daer de Compagnie contracten heeft van alleen te mogen handelen, is de negotie den Indianen niet alleen simpeljk ontsy, maer oock met hardicheyt verhindert. Op alle plaetsen daer de Compagnie geen contracten en heeft, gedoocht de Compagnie de Indianen oock niet, maer de Indianen gedooogen de Compagnie. Godt ende do nature geeft den Indianen het vrye gebruyck van de wilde zee ende locht. De navigatie ende coophandel hebbense van hare voorouders van over veel hondert jaren, van handt tot handt, geerid.... t En is de Compagnie geensins schaden, dat de cleyne handelaers oock wat version sijn met gelt...

Na deze wisseling van echrifturen kwarn men 5 Mei 1624 ter vergadering van XVII tot het besluit, dat Coen en Boreel in artikelen zouden stellen de vrijheid, die aan particuliere handelaars zou kunnen worden verleend. Zoodra het concept gereed was, zou de advocaat het aan de kainers zenden, en in de najaarsvergadering zouden de XVII er op besluiten.

Het moet de veelvermogende invloed van Prins Maurits zijn geweest, die niettegenstaande het „afsnijden” van Coen's „verdere pretentie” (23 Oct. 1623) de financieele onderhandeling

heeft doen heropenen. 13 Mei 1624 worden drie bewindhebbers en een hoofdpaticipant gecommiteerd met Coen te spreken. 16 Mei rapporteeren de heeren, dat Coen „eyndclingh” nog / 50.000 zou hebben begeerd, „hoewel meende dat syne meriten meerder waren”; dat zij echter op hem hebben vermocht, sijn gehele pretensie te submitteeren aan de XVII, welke er geen besluit op nemen, maar de zaak bij de kainers brengen, om ter najaarsvergadering „gelast te comen”. Coen boudeerde. Tegen de najaarsvergadering is sijn concept over de vrijeluiden nog niet bij de kainers ingekomen, en moet de kamer Amsterdam worden verzocht, hem de XVII te doen bijwonen en het concept mede te brengen. Hij voldoet hieraan, en „informeert” mondeling van alles de vergadering, die hierop 25 Sept. 1624 het concept voorloopig arresteert, en (ten-zelfen dage) hem „alsnoch” / 20.000 toelegt, benevens 5 ten hondert van de som hem in Oct. 1623 gecomporteerd hebbend (die dus nog niet was afgerekend). In de morgenvergadering van 3 Oct. werd besloten, dat Coen zal worden „gesondeert” zich nog te willen laten gebruiken als G.-G. naar Indie te varen „met d, eerste vloote, ende presentatie van in de conditien wel te sullen accorderen in redelijckheit”. Later op den dag doen gecommiteerden, „by d'heer Generael Coen geweest hebbende”, rapport: „seyde niet qualjkj genegen soude sijn omme den dienst aen te nemen, indien sijn E. alvoren soude connen geraecken tot een bequaem ende goet partur tot eene huysvrouw om met hem na Indien te gaen, ende indien syne E. met de Compagnie over eerlijke conditien sal connen accorderen, maer absolute t Elke condo, t selve niet verclaren nochte toeseggen”. Gecommiteerden gingen ten volgenden dage wederoin naar Coen, en brachten „voor eenig rapport,* een cartelleetje van hem mede, waarvan de inhoud in de resolutie niet is opgenomen, en waarin het besluit valt, gecommiteerden ten derden male naar Coen te zenden „aengaend t' C part in de prinsen, de tafel van den G.-G. endo t tracto-nient”. 5 Oct. rapporteeren sijn thans, dat zij op alle punten met Coen tot overeenstemming zijn geraakt, waarop de XVII een „secrete notulle*, stellen (die uit het archief is verdwenen).

Hy is dus opnieuw als G.-G. aangenomen. — 15 Oct. wordt het voorloopig gearresteerde concept aangaande den vrien handel, „na verandering, verbetering en delibetatie**, definitief aangenomen, „om alsoo gepractiseert te worden, ten waeren iet anders hiernaer bij de X VII verandert o'te goetgevonden soude worden”. De oppositie wist dus een achterdeurtje op de kier te zetten.

Het reglement van 17 Oct. 1624 (toen Boroel het afteekende) bevat 19 artikelen: 1. te Batavia, Ambon, Banda blijft bevestigd de tegenwoordige „libertyt”; — 2. de V.O.C. reserveert zich alle rechten uit haar octropi; — 3. G.-G. en R. worden gemachtigd, aan vrijelieden in de landen van Jacatra, Ambon, Banda „seeckere parthyen van landen, bosschen en tuynen** uit te deelen;— 4. idem, de vrijelieden te vergunnen „den vryen handel ende traffique van d'Oost-indien, by Speciale gratie ende concessie te obtineren”; — 5. geen vaart clan op „expres consent” van den G.-G.; — 6. niet dan aan vrij burgers van Batavia, Ambon, Banda en de Molukken; — 7. ter

plaats van bestemming mag vrijelijk worden gchandeld; — 8. is daar een Compagnie's schip, dan in overleg met de commiezon daarvan een gestelden prijs te beramen; — 9. do commissie wordt slechts tegen recognitie verleend; — 10. zij wordt slechts verleend onder borgstelling; — 11. „eerlijke luyden die met hare familien ende capitulen naer Indien varen willen" kunnen passage op Compagnie's schepen bekomen zoover do gelegenheid strekt; — 12. zij zullen ook op eigen schepen mogen varen; — 13. onder borgstelling dat zij zekeren tijd in Indie zullen vertoeven; — 14. voor zij te Batavia zullen zijn aangekomen, mogen zij van de medegenomen cargasoenen niets verkoopen; — 15. op licentie mogen zij den vijand afbreuk doen „in 't passant"; — 16. zij moeten zich te Batavia, Ambon, Banda neder-zetten; — 17. schepen van vrijelieden, 't zij uit Europa naar Indie gevaren of daar gebouwd of gekocht, moeten op straffe van verbeurte in Indie blijven; — 18. geen goedoren van vrijelieden mogen naar Europa worden overgebracht, op straffe van verbeurte en arbitrale correctio; — 19. vrijelieden die middelen naar Europa willen overmaken mogen dit doen 't zij in contant, 't zij bij wissel door den directeur-generaal in Indie te verkoopen op de Compagnie in Nederland.

„Daer en is geen dinck", schrijven, onder aankondiging van dit reglement, de XVII 17 Oct. 1624 aan G.-G. en Radon, „daer de Compagnio vooreerst meest dienst aen geschieden can dan aen de versamclingh ende acplanting van me-nichte van alderley volck; doet hiertoe u uytter-sto debvoir". Coen's formulé overgenomen door het Compagniesbestuur in Nederland! Liciden als Read, met arminiaansche verbindingen, waren nog niet wecler in de meerderheid. Voor de tweede maal Gouverneur-Generaal zoo hij wil, op voorwaarden, die hij zelf heeft mogen dicteeren. Maar hij wordt reeds door het lo beleerd. Coen's gunstige vooruitzichten achterhaalden hem door de staatkunde, die hij in Indie had gevoerd.

Toon 5 Juni J 624 een Nederlandsch gezantschap, na lange onderhandelingen, er in slaagde met Jacobus I van Engeland een verdedigend verbot te sluiten, voor do koning heftig uit over een moord, te Ambon op dienaar der Engelsche Compagnie bedreven. De zaak was, uit bericht van de Carpentier, in Nederland reeds bekend.

23 Febr. 1623 ontving van Speult bericht, dat Japansche soldaten verspietersdiensten voor de Engelschen zouden hebben ondernomen. De Engelschen werden gevat en bekenden onder tortuur, en 6en buiten tortuur. 8 Maart bracht van Speult in overweging, de beschuldigten aan G.-G. en Raden op te zenden; zelf ontried hij het op grond der noodzakelijkheid een exempel te stellen, „alsoo men niet en wiste wat vyanden van buyton en van binnen men meer soude kunnen hebben"; do raad besloot volgens zyn nd vies; tion Engelschen werden terechtgesteld, twee van het vonnis uitgesloten om mot do goederen der Engelsche Compagnio naar Batavia te kunnen worden verwijderd. Zij kwamen er 16 Juli 1623 aan; Edward Collins (de man die op Ambon buiten pijniging bekend had) ontliep naar do Engelse logo: John Beaumont legde, buiten pyn on banden, een volledige bokontenis af. Hom on Collins werd,

als om andere consideratienⁿ, pardon verleend. Beaumont werd aan den president (er Engelsche loge overgeleverd, die opmerkte dat van Speult beter zou hebben gedaan, alle beschuldigten op te zenden.

17 Aug. 1624 richtte zich de Engelsche ambassadeur, Sir Dudley Carleton, met eene klacht tot de Staten-Generaal. Op door pijniging afgedwongen beschuldiging van Japanners wier getuigenis tegen Christenen niet mocht gelden, had men Engelschen ter torture gebracht, met overtreding van den rechtsregel: *inculpatio sola a torto facta non facit indicium sufficiens ad torturam*. Twee der geexecuteerden, Gabriel Towerson en Samuel Coulson, hadden v66r de terechtstelling hun bekentenis herroepen: Towerson door op te schrijven dat hij zich onschuldig wist aan eenige zaak, die hem met recht te last kon worden gelegd (*guiltose of annie thing that can be justly laied to me charge*). Coulson door een aantekening in zijn psalmboek, dat hij door pijn alleen ter confessie was gebracht van daden die hij nimraer verricht had. Wat gelden zij tegen de bekuntcnis van Beaumont? De Staten-Generaal verklaarden het eene klacht „van partye tegens partye", en hoorden er het Compagniesbestuur op (17 Sept. 1624). Met verontwaardiging wees het Carleton's beschuldiging af. Van Speult en de zijnen konden uit de rechtspleging geen eor of voordeel behalen, „maer, behalve de beswaemiss in hunne conscientie, sich blootstellen, als sy naer Europa overquamen, aan naedeel, boete, ja selfs straffe aen den lyeve" (12 Oct. 1624).

2 Nov. werden door Engeland brieven van presesaille tegen de Compagnie verleend, en 23 Nov. gelastten, tegen advies der XV (I, de Staten-Generaal van Speult, in Nederland, van degehouden procedure rekenschap af te leggen. De repraesailles, werden, tegen de verwachting, niet ingetrokken. Zij zyn in Sept. 1625, na Jacobus' dood x), in afwachting van satisfactie, voor 18 maanden geschorst, doch werden, in strijd met deze toezegging, in Maart 1626 weder van kracht verklaard. Nadat (met uitzondering van van Speult, die overledon bleek) de Ambonscho rechers in Nederland waren aangekoinen, verwezen do Staten-Generaal do zaak aan een gedelegeerde rechtbank (26 Juli 1627), die 2 Jan. 1632 een ontwerp van algeheele vrijespraak indiende, dat niet is afgedaan, omdat de Staten-Generaal geldel jko vergoeding aanboden; een daartoe strekkende acte were! (Nov. 1633) door Engeland niet aanvaard, waarmede do zaak bleef hangen, om, wanneer Engeland scherpo taal tegenover Nederland dienstig achte, te worden voor den dag gehaald. Eerst bij het vredesverdrag van Westminster werd do zaak geregeld en door de bliclic aan de erfgenamen van eenige geexeeouteerden 3615 pond sterling uitbetaald. Hetgeen Karel II niet verhanderen zou, in 1665 den „Ambonschen moord" onder de redenen eener oorlogsverklaring aan Nederland op te nemen.

Kort na (of voor) Oct. 1624 bleek Coen tot huisvrouw te wenschen de 19-jarige Eva, dochter van Claes Ment en Sophia Bcnnick. Van moe-dorszijdo was do bruid verwant aan een aanzienlijk v66r 1578 bekend Amsterdausch regeerings-geslacht; de vader was een opgekonien man, by

i) 6 April 1625.

huwelijk zwager geworden van Pieter Dirksz. Hasselaer, oprichter der Compagnie van Verre. Doch beider huwelijk en vertrek (Coen had met de Decembervloot willen varen) moesten worden uitgesteld, daar de bruidgom, aan het Nederlandsche klimaat niet meet gewoon, zwaar ziek viel. De aanteekening had eerst plaats 15 Febr. 1625, en het huwelijk 8 April.

In den tusschentijd pakte zich de vijandschap tegen hem samen.

Bij een groep aandeelhouders, sedert 1622 als de „dolerende participanten” bekend (David Nuyts, Claude de Groot, Simon van Middelgeest; de oude strijder zelf, Isaac le Maire, was afgeleefd en overleed 20 Sept. 1624), rees verzet tegen Coen's vrijen handel. Bewindhebbers, heette het, zonder er de aandeelhouders in te kennen, schonken het geld aan particulieren weg. Het morsen van Compagnie's dienaren, reeds al te veel voorkomende, zou na het toelaten van kolonisten niet meer te keeren zijn.

Is het toeval, dat op een dag, 17 Dec. 1624, de doleant en de Engelsche ambassadeur zich tot de Staten-Generaal wendde, de een tegen de verwezenlijking van Coen's denkbeelden, de ander openlijk tegen zijn persoon gericht? Eenige doleerenden staan binnen en verzoeken in gewichtige Compagnie's zaken voor de aandeelhouders „resolutive stemme”: Carleton dient eene memorie in tot verzet tegen Coen's vertrek, „waar door een tweede kwaad, erger dan het eerste, staat geboren te worden”. Toen in het begin van 1625 bekend werd dat Coen aan de betherhand was en hij met een voorjaarschip wilde vertrekken, diende Carleton 28 Febr. het verzoek in hem te straffen als „perturbateur der gemeene ruste”, die het tractaat van 1619 niet gepubliceerd had toen het hem toegekomen was per Engelschen *Bull*, maar eerst toen het bovendien ontvangen was per Nederlandschen *Vrede*; die Lontor had ingenomen en Poeloe Roen gestolen; die te Batavia een geldboete tegen de Engelschen bij geweld had geind. De Staten-Generaal renvoyeerden het stuk aan de Compagnie, „om Coen daerop te doen seggen”. — 13 Maart slaat Carleton, ter zake van Amboina, tot een middel van accommodatie voor, „dat men Coen's vertrek soude retarderen”. — 17 Maart beklagen zich David Nuyts en Claude de Groot, dat zich aan boord van de *Delfshaven* bevindt Cornells van der Dussen, zoon van wijlen een Delftsch bewindhebber, met licentie om in Indie den vrijen handel te gaan uitoefenen, hoewel Coen's reglement nog niet, zij door de Staten-Generaal, zij door aandeelhouders is goedgekeurd. — 4 April herhaalt Carleton de waarschuwing tegen Coen's vertrek. — 5 April worden dan de bewindhebbers in den Haag aanwezig, ter vergadering geroepen en hun voorgehouden „het geproponeerde by den heer Carleton”; zij achten Coen's vertrek „dienstich ende noodich, ende oock van de grootste deser landen aengeraden te wesen hem wederom derwaerts te seggen”¹⁾, waartegen de Staten opmerken, „dat het tot een trots ende teycken gedaen wert, ende oversulcx met de gedecreteerde represalien sal voortgaen; behalven dat oock, naer genomen advies van de luyden, hun des verstaende²⁾, sal

moeten gedelibereert worden opte openstelling van den vryen handel; gelijk mede aen Coen sal worden geschreven, dat hy niet en vertrecke sonder haer Ho. Mo. naerder ordre ende last”. — 15 April vorderen de Staten afschrift van het reglement op den vrijen handel. — 17 April wordt, daar Coen niet teruggeschreven heeft en eenige bewindhebbers van meening zouden zijn, „dat men hem nu naer Indian wel soude mogen senden, vermits door het overlyden des conincx van Engelant”) de saecken in Engelant souden mogen wesen verandert”, besloten „dat hy hem niet en onderstaet, te vertrecken, ende haer Ho. Mo. daerop rescribere”.

Nil antwoordt Coen (Amsterdam, 22 April 1625): „In plaets van eere ende recompence, welck voor mijn vertreck naer Indien van uwe Ho. Mo. noch was verwachtende, hebbe wel ontfangen d'expresse bevelen van den 5ten en 17en deser. ... Met wat recht (lit by eene vreemde natie versocht is, en can niet bedencken, want byaldien by dese resolutie persisteren, soo is te beduchten dat de Staet deser Vercenichde Nederlanden daerdoor eene irreparabele schade sal commen te lyden.... 't Sal my oock in myne dispositie crencken, alsoo de hardicheyt van dese climaet gansch outwent ben. Ende onder tusschen sal aen de jalouse van den welstant deser landen geen tijt nochte inacht in Oost-Indien gebreken, om't beste deci van de Compagnie al daer te renverseren. Hierover sal uwe Ho. Mo. gebeden hebben, mijn vertreck nae Indien immer soo nodich ende important voor dese landen te willen houden, als in Engelant wrckc gemaect wert om my van daer te weiren. ... Wy sullen uwe Ho. Mo. ordre volgen ende naer Indien niet vertrecken voor dese tijt, te sy uwe Ho. Mo. sulcx al noch goetvinden ende anders ordonnen”.

De XVII schrijven aan G.G. en Raden, 24 April 1625, dat, blijkens de bij hen ontvangen brieven „hunne maximen ende bleyc met Coen overeenstemmen; dat dus zij zelve, Prius Maurits en „notable heeren regenten van desen Staet hebben gewenscht, Coen wederom uit te zenden, „daerinne eynxlelingh heeft gedonsentcert, met voornemen om met de voorleden schepen, die in win ter tijt anno 1624 uytgelopen sijn, ofte met dese schepen, nae Indien te varen; ende op dat syne E. een goet exeimpel soude geven aen vele andere eerlijcke luyden hier te lande, alsmede aen de voornaemste officieren van Indien, soo heeft hy hem begeven tot den houwelijken staet, om met syne huysvrouw derwaerts sich te transporteren. Doch syne E. dispositie dese ganache wintertijt is seer slecht ende weeck geweest, ende dit huwelijk is eerst geconsumeert geworden nu omtrent veertien dagen, ende syne

E. in alre niet becomen; by welck inconvenient alsoo noch gecomen is, dat, eensdeels ter contentplatie van Engelant, als andersints, haere Ho. Mo. hebben goetgevonden dat de heer Generaal Coen hier te lande noch eenige tijt behoorte te blijven, soo sullen U.E. geinlede heer Generaal niet eer hebben te wachten als met de schepen die in den herfst anno 1625 van hier sullen scheyden”.

Dit is het schrijven van een college dat Coen wil handhaven, en den nieuwen voet; maar het

*) 6 April 1625

*) Prins Maurits, — Hij overleed 23 April 1625

*) De doleant en.

zal er niet bij blijven. — 27 April 1625 besluiten de Staten-Generaal, Carleton *bij monde* te kennen te geven, „dat Coen gelast is niet te vertrekken sonder naerder ordre”. — 31 Mei, herhaling van het bevel van 15 April tot inzending van het reglement op den vryen handel. — 6 Juni staan de voltallige XVII binnen (zij vergaderden in den Haag); zij hebben het reglement niet bij zich, daar zij er ditmaal niet op beschreven zijn, doch zullen het inzenden; 19 Juni heeft de inzending plaats, met verzoek, het niet te „divulgeren”. — 20 Juli laten de XVII het reglement en Coen's vertrek „in state”. — 6 Nov. gelasten zij „den Generaal Coen hier te blijven”. — 30 Nov. laten zij de beide punten nogmaals „in state”. — 3 Dec. nemen zij den Rotterdamschen bewindhebber Daniel van der Leek tot eersten raad van Indie aan, waarvan deze (9 Dec.) Coen verslag geeft:

„Van U.E. goede resolutie ben ten hoogste verblijdt, ende insonderheyt dat met sijn huysvrouwe ende kinderen naar Indien gaet.... Als voor desen altemet was denckende op vele saecken die my met mijn huysvrouwe op d'aenstaende reyse van Indien souden mogen voorcomen, vvel my niet swaerder dan dat niet en wiste noch bedcncken cost met wat geselschap ons souden mogen troosten; doch alsnu ben dacrinne gerust, ende sullen de reyse (soo die voortgaet) met veel beter genoegen aannemen. Wat bescheet U.E. van sijn Vorstelijcke Genade de Prince van Orangien desen aengaende becomt, sullen seer gaerne hooren” (Dec. 1625).

Coen stelt zich dus nog voor dat de mogelijkheid van zijn vertrek bestaat (van der Leek liep uit 17 Jan. 1626). Mooi Heintje, de voorzichtigheid zelf, zal vvel bevonden hebben dat de liga tegen Coen op (lit oogenblik zeer sterk was. Zooci ra het vertrek van een compagnie's schip aenstaende is, loopt zij te hoop. 9 Maart 1626 schrijft Karel van Engeland in persoon aan de Staten-Generaal, jnet verzoek dat Coen niet weder naar Indie gaat. Weliswaar besluiten de XVII (29 Maart) „alle debvoiren aen te leggen” clat het vertrek nu in den herfst voortgang hebben zal, maar het wordt twijfelachtig of hij zijn groote plan ooit ten uitvoer zal leggen: „is goetgevonden het poinct van den vryen handel voortaan tot be ter gelegentheytt uyt do beschryving te laten, alsoo de tegenswoordige staet der Compagnie sulex vooralsnu niet en can liden,^— De Staten-Generaal antwoorden Karel I, „dat haer Ho.Mo. him verwonderen over het quaet bericht, sync Majesteyt gedaen, dewyle in de resolutien voor desen op *t vertreck van den generael Coen genomen, geen veranderinge is gevallen” (4 April 1626). — Aan Daniel van der Leek schrijft hij (17 April 1626, uit Amsterdam), dat de Staten van Holland niet langer dan tot den herfst willen „treyneren”). Naarmate de resolution der XVII omtrent de inscheping te botter zwijgen, staat hun besluit, er de hand toe te leenen, des te onwrikbaarder vast. Niets hoe genaamd is opgeteckend, dan dat de schepen die naar Indie vertrekken, „met den eersten bequamen wint haer reysso sullen vervorderen, ende haer cours achter Engellant om nemen” (13

Maart 1627). Do eerste bekwame wind voer 19 Maart 1627, en dien dag, vroeg in den morgen zeilde de *Gallias*, met Coen, Eva Ment en haar zuster Lijsbeth aan boord, het zeeagt uit.

Intusschen berustte het reglement op den vryen handel bij de Staten-Generaal, die de zaak vergeten wilden. De XVII schreven (10 Sept. 1627) Coen een aanschrijving na, geen opening van den vryen handel te doen, „op den voeth van voorgemelde concepten of diergel'jcke”. Rea el had over Coen gezegevierd, want hij mocht zelf de aanschrijving onderteekenen, afgevaardigd als hij was tot de XVII. Coen had zich gevleid op een andere manier naar Indie te kunnen gaan. Een gekortwiekte gouverneur-generaal!

In tweeerlei opzicht had zich het handelsverkeer onder de Carpentier nog uitgebreid: in 1623 werd een logo gevestigd te Gamron (dat nu Bender Abbas heet; Perzie zond in 1625 een gezant naar Nederland, Musa Beg, die een voorkomende ontvangst genoot), — en in 1624 werd de vestiging te Pehoe naar het naburig Formosa (Tayouan) verlegd, in de hoop dat de Chinezen, geautoriseerd of niet, wel zouden komen handelen (waarin men zich niet vergiste). — In Maart 1625 verscheen de Nassausche vloot: gecombineerde onderneming der Staten-Generaal en van de V. O.C. om met een expeditie den vijand afbreuk te doen op de Westkust van Amerika en in Oost-Indie (12 zeilen, 1200 koppen, onder Gheen Huysgn Schapenham). De zaak leverde niets op clan de vernieling van de nagelboomen der „baetsoeckende valsche Mooren” van Ceram. Toen in 1624, een gezantschap aan het hof van Karta verscheen om op geregelder rijstlevering in de kustplaatsen aan te dringen, verzocht de Mataram den bijstand van Nederlandsche schepen tot het insluiten van Soerabaja. In 1625 viel Soerabaja zonder Nederlandsche hulp, en nam de panambahden den weidscher titel van soe-soehoenan aan. Een gezantschap dat de Carpentier aan het hof van Karta zond, werd niet ontvangen.

Op de reis van de Kaap verviel Coen 5 Sept. 1627 op Eendrachtsland, hetgeen hij tijdig door de branding bemerkte. 27 Sept. was hij voor Batavia. „Het casteel en de stad vonden in rede lijken goeden staet ende seer veele verbeter”. — Het droombeeld dat Indie het zonder geld zal kunnen stellen, blykt nog niet verwezenlijkt. —, Groot gebreck isser aen woningen ende packhuysen in't Casteel Batavia; een goet huys isser korteling gemaect, daer ons met onse fami lie behelpen Lange jaren isser aen de stad ende casteel noeli werck.... D'Mattaram heeft Batavia van don beginne met sijn macht gdcreycht, ma er tot noch toe niets geattentert” (30 Oct. 1627). — Onlangs hebben de Engelschen naar Bantam willen vertrekken; zy vroegen of onzo schepen voor Bantam liggende, het verhinderen zouden? „Wy en vonden niet goet haer prompte antwoorde hierop te geven, maer nammen, alsoo 't een saecke van grootten gewichte was, tijdt van beraedt. Ondertusschen sijn sy tot noch toe om antwoorde niet wederom gecomen” (9 Nov. 1627). — Jacques Specx, die vijf jaren het ambt van Raad van Indiï bediend heeft, vertrekt naar het vaderland (10 Nov. 1627).

*) Daniel van der Leek is op de uitreis overleden. — In de Staten van Holland is geen besluit opgeteckend.

Coen heeft order gegeven, de Cerammers te bevredigen, „soolange niet gedisponeert zijn *t selve anders te beletten *... „In Nangesacque werden de Roomsche Christenen **uyttermaten hert vervolcht**; 't schijnt dat voorhebben do christelijke religie 't eenemaal in Japan uyt te roeyen". — Iquan, „sijnde Compagnies tolck op Teyouhan geweest ende stilswygens van daer vertrokken", heeft zich tot zeeroff begeven zoodat de mandarijns geen raad wisten hem van de kust te krijgen en onze hulp daartoe verzochten. De commandeur Gerrit Fredericksz. de Witt zei- de dat zij bun verzoek schriftelijk moesten her- halen, en daarbij verzeken, dat de Chineezen „liber ende vry" in Tayouan en Batavia mochten gaan handelen. Brieven van den kombon en toe- tok („dat is, de gouverneur van de provincie van Hocheo en de admiraal van der zee") hielden in wat verlangd was. Na Iquan op 6 Nov. van zijn voornemen te hebben geïnseuerd, is de Witt den 13den met de schepen *Vrede*, *Erasmus*, *Haen*, *Sloten* en *Cleen Heusden* naar Amoy ver- trokken om hem op te zoeken, maar had geen succes. „Alsoo de *Vrede* en *Erasmus* costelijck geladen waren, ende oock tijt was dat naar Batavia vertrokken, vonden niet goet de roovers met de geheele vlote te volgen"; de Witt ging met *Vrede* en *Erasmus* naar Batavia door, en zond de andere schepen aan den toetok, die evenwel tegen wind en stroom zijn "verdreven". De Witt gaat bij dezen op de *Vianen* naar patria. — 29 Nov. zijn de Engelschen inderdaad naar Bantam vertrokken (6 Jan. 1628).

Wanneer Coen zijn volgende brief schrijft (3 Nov. 1628), heeft hij, 22 Juni 1628, het nekbre- kend schrijven van 10 Augustus 1627 ontvangen. Geen tegenbetog: „op 't stuck van den vryen handel sal volgens U.E. ordre geen ouverture gedaan worden". Hij verheelt niet, wat er van een vrijburgerdom, niet uit „eerlijcke Neder- lantsche huysgesinnen" opgebouwd, terecht was gekomen. Het gaat „gants slecht; daer sijn eenige weynige die wat middelen hebben, maer seer weynich die yets by der handt nemen omme haer eerlijck te generen; 't sijn meest tappers en dronckaerts; onder haer is geen ander vaertuych dan de *Peerle*, *Brotchia*, den *Harinck*, *Gorcom* ende 't fregat *Nera*, die al fsamen wel haest slyten moeten".

Atjeh tracht weder de peperhandel op Sumatra Westkust te verbieden. — Daar do rjstaanvoer uit de havens van den Mataram stilstaat, heeft men zich met rijst uit Balamban- gan, Kotaringa op Borneo, en van Sumatra's Westkust beholpen. — De Engelschen zijn met twee, de Denen roet 66n schip in Makassar geweest; een ander schip hebben de Denen te Ja- para liggen. In Perzie valt goede negotie. — 28 Januari is de Engelsche loge te Batavia voorgoed opgebroken en alles naar Bantam gebracht.

Omtrent tien maanden geleden had Bahoerak- sa, „admiraal wegen de Mattaram van de Ja- vaensche zeestrand", gelast „dat niemant sonder syne licentie na Batavia soud, varen; . . . allo vremdelingen int' landt van den Mattaram ge- comen hebben daer opgehouden ende, t gansche landt aldus gesloten, dat noyt yet seeckers van haer voornemen condon verstaen". Het gerucht dat de Mataram met 100.000 man, anderen zeideu 48.000 te lande en 3000 vrouwen, in aantocht was,

dook weder op. 13 April verzocht de Mataram, Bantam te willen helpen aantasten en een ge- zant te zenden, 't welk geweigerd werd. 22 Aug. kwamen te Batavia aan 59 goraps en prauwen gemand met uitgelezen volk; zij kwamen hoorn- beesten en rijst brengen doch deden den 24sten een nachtelijken overval, die werd afgeslagen. Den 26sten kwam een groote menigte volk naar de stad aanrukken; den 27sten begonnen zij de redoute Hollandia af te snijden, doch 120 sol- daten en eenige burgers verdreven hen naar „de thuyt van Speck"; zij beschutten zich achter „cocusboomen, pinang en gecloven riet een mal- kanderen gebonden....De Chineezen had- den de vlucht genomen, doch toen zij zagen hoe goede courage was getoond, keerden velen terug.

's Nachts tusschen 10 en 11 Sept, naderde en begroef zich de vijand; „hadden in een nacht sooveel hout ende geclooven riet byeen gebracht, dat achter 't selve van grof gescht scheutvry waren". Den 12den deed men een uitval „onder faueur van 150 musquettiers, op de wal staende; d'onse trocken tusschen 't leger van de vyant van achteren in de approche, dreven 2 a 300 oft meer daeruit. ende sloegen 30 a 40 op de plaetse doot". — *8 Avonds volgde nog (21 Sept.) een aanval op de redoute Hollandia; „brachten ladders ende ram men by de wercken om de reduyt te bedim men oft de mueren door te rammen, maer door d'onse, die 24 sterck op de reduyt wa- ren, wierd soo goede tegenweer gedaen, dat de gantsche nacht de geheele macht afdkerden, ende de vyandt niet anders vorderd dan dat hun op vijff plaetsen begroeven ende met hout- werck tegens ons gescht verscckerden. 's Morgens den 22en resolveerden de reduyt t'ontset- ten; vielen uut met 300 soldaten, 100 burgers ende groot gevolg van Mardickers ende Chineese- sen, dreven de vyandt uut alle haer aproches tot in heur legie: allo de naerdering lie meer dan op thien plaetse begost was wierd geraseert ende verbrant". De vijand zou 12 A. 1300 dooden hebben (de gevangenen zeggen 2 A. 3000); slechts 12 Nederlanders zijn gevallen.

Hiermede schcen '8 vijands kracht gebroken. Onder beleid van Jacques Lefebvre deed men 21 Oct. met 3000 man een uitval (waaronder 640 Nederlanders waren) en joeg den vijand geheel op de vlucht. Bahoeraksa en zijn oudste zoon vielen. Slechts 3 Nederlanders en 2 Jappannera sneuvelden, maar men had 26 Nederlandsche ge- kwetsten. Den 23sten keerde de vijand bij en in den tuin van Speck terug en verdreef de pnzen die niets vermoedend in het veld verschenen waren; hij moest versterking hebben ontvangen. „Onse ruysters droegen haer seer qualijk, liepen 't voetvolck onder de voet. In dese riscontre syn van d'onse dootgesmeten ende in de revier ver- droncken 36 soldaten ende 4 burgers; 140 sol- daten ende burgers keerden weder sonder ge- weer.... 't Afhacken van de boomen ende 't werck dat voorgenomen hadden to slecliten is door dese disordre naergbleven". — Bij het afsluiten van den brief is dus Batavia nog altijd belegerd. „Vant garnisoen sijn ons in do maen- den September ende October afgestorven 157 personen (soldaten ende bootsgesellen), ende laerenboven 72 in den oorloch geblouven.... U.E. dienen Indien met den eersten wel te se- cunderen van cloeck volck".

Het nieuwe leger (zegt een brief van 17 Nov. 1628) staat onder drie hoofden, Sura Ngolaga, Madoera Radja en Toposanta. Het heeft zich in tweeën verdeeld; „t eene deel is gelegen aen d'Oostsyde van de stadt, omtrent de thuyen van Speex, ende t' andere in't Zuydtwesten“.

Den afloop leert men eerst uit een brief van 10 Febr. 1629 kennen. „Siende geen apparentie omme met geweld voordeel te doen“, besloot Sura Ngolaga „off de revier van de stadt soud connen verleyden, omme ons de plaetse door ge- breck van water te doen verlaten. Tot desen eynd heeft omtrent een myle te landewaert boven de stadt 30 dagen lang 1000 mannen daechs doen graven, maer siende hoe weynich vorderden ende dat onderusschen sijn eygen volck van honger ende gebreck vergingh, werd genootsaect dit werck nae te laten ende van Batavia te vertrecken“. — De gebroeders Madoera Radja en Toposanta beslopen in den nacht van 28 Nov. de redoute Hollandia, „maer alsoo ontdeckt, ende enige geschooten wierden, liepen door, haer voornemen nalatende“. Hierop heeft Sura Ngolaga de gebroeders en hun gevolg te- rechtgesteld en is 3 Dec. van Batavia vertrokken; „744 doode lichamen sijn daer byeen van d'onse gctelt“.

Van 30.000 man die in het geheel voor Batavia geweest moeten zijn, zouden er niet meer dan 10.000 zijn teruggekeerd; „seer veele sijnder van honger ende ongemack vergaen.... Naderhant hebben verstaen, dat de Mattered voorsz. tomegon Suragulagul met veel edelen mede heeft doen dooden.... De sprnecke gaat, dat de Mat- taram metten eersten selfs in persoon met meer- derc macht wedercomen sal“.

Gedeltelyk uit Batavia (gaat het schrijven van 10 Febr. 1629 voort), gedeeltelyk uit Japan, heeft men 11 schepen bijeengehad, eene vloot, raachtig genoeg de zeeoovers te verstrooien, „maer alsoo den mover Iquan voor de kompste onser sc he pen groot mandorijn van Amoy ende admiraal van de geeeste geworden was, vonden d'onse niet gcraden macht te gebryuckn, nochtu vorder vryheyte van handel met maclit te soe- cken“. Men is met Iquan in onderhandeling ge- treden; „hierop gaff by open bare placcaet alle coopliden Jiceitite met de Nederlanders te mo- gen handelcn“. Maar zelf hanclt hij ook, en (incent Coen) niet tot ons voordeel. — „Wy sijn genegen“ (brief van 18 Maart 1629) „Nuyts *) met d'eerste gelegenheyte herwaerts t'ontbieden“. — Uit Matarain's land geen tijding. De verster- king van Batavia innaakt goeden voortgang.

Nu Coen's brieven naar patria ons begeben, zaJ, voor de overblijvende maanden van sijn le- ven, uit zijn reaolutien en Indische brieven, be- novens uit de eerste generale missive van sijn op- volger worden geput.

Coen's voornemen, Nuyts to vervangen, were! 24 April 1629 ton uitvoer gelegd; do nieuwe gou- vernour heet Hans Putmans; in diens instructio kiest Coon met stelligheid tegen de roovers partij. De prodikant in het „fort Zeelandia“ (Tayouan), Candelius, krijgt een bemoedigend woordje tot vervolg van „de voortplantingho van do Christe- l'cke religie onder dese rouwo endo onbesneden menschen“; Robertus Junius gaat met deze

*) Den nieuwen gouverneur van Tayouan.

schepen „tot cen medehulper in de dienst Godts“. — 18 Juni een kapitale sententie die bevestiging noodig heeft : Pieter Jacobsz. Corten- hoeff van Arakan zal bij eenparig ad vies „met- ten swaerde⁵ worden gerecht, en Sara Speex, „Staetdochterken van sijn E. gcmale, in t' stadthuys met open deuren vel strengelijck ge- geeselt. Actum Jan Pietersz. Coen, Pieter Vlack“-lj2—> — “Batavia“, wordt Hans Putmans ingelicht, „wordt opnieuw van de Mattaram gerechtycht; wat ons aengaet, sijn sijn aecomste getroosf* (22 Juni 1629). — Brief van den opperkoopman Vapour, te Agra: „adviseert ons in't breede wat in't hoff ende rijk van den coninck van Hindu- stan voorvalt“ (18 Aug. 1629).

Van nu aan houden de brieven op en zijn er nog slechts resolutien; voorloopers van des Ma- taram's leger zijn in't veld verschenen : Adriaen Block Maertsz. is het toezicht in de stad bevolen (22 Aug.). — „Den vyant uyt sijn werck te slaen ende t' selve te slechten“ (8 Sept.). — Eenstem- mig ad vies der krijgs officieren, „de saecke wat aen te sien“ (11 Sept.). — „Is by den Raedt gadviseert, dat men op morgen een preuve op den vyant sal doen om t' onderleggen off men sijn wercken sal connen verbranden“ (17 Sept.). — En dan de laatste resolutie door Coen ge- teekend (vroeg in den morgen): „wert gearre- teert, dat men tegen een of twee uyren naemid- dach, als den zeevint doorwaeyt, d'aprosches tegen de reduyten Bominel ende Weesp tegelijck sal aentasten*“ (18 Sept.).

Over de uitvoering vermeldt het Bataviaasch dagregister: „Over de eene partheye was als opperhoofd d'heer Antony van Diemen, d'ander den capiteyn majoor Adriaen Antonisz. Door het gedurich schieten ende stout entre is den vyant op de vlucht geraeckt, zijnde na ons gadviseert is omtrent 800 sterck.... Doch alsoo den brant niet voortging als men t' gemeynt hadde, sijn van dien avont ¹) heel sterck weder in t' voor- schreven werck gemarcheert, daerin d'heer Ge- nerael euvel trevreden was.... Des nachts heeft den vyant al les weder gerepareert.... Op dato

i) Cortenhoeff en Sara waren door hun va- ders erkendo kinderen: Cortenhoeff Sr. had lang als koopman in Arakan gelegen; het meisje, 12 jaar oud, was door Jacques Speex by een Japansche verwekt, en bij sijn vertrek naar patria Coen aanbevolen, die haar als „staatsjuffer“ bij sijn vrouw had geplaatst. Het feit der inbraak en copulatie in sijn huis had Coon in zulk cen woede ontstoken dat hij den onmiddellycken dood der beide schuldigen eischte, zonder vorm van proces; de fiscaal had moeite de zaak in eigen hand te brengen. Pieter Vlack was Coen's zwager (bij Lysbeth) en probeert hier (als Raad van Indie) zyn eigen onder prossie van Coen uitgesproken vonnis (als president van den raad van justitie gowezcn). De geheele Raad van Indie bo- stond toen slechts (met Coen) uit van Diemen en Vlack; van Diemen had hardnekkig ge- weigerd z) n naam to zetten. Dat het vonnis by eenparigheid was gowezcn is later ontkend: de stem mon zouden gelyk verdeeld zyn geweest, doch die van den president den doorslag heb- ben gegovon. Geon voorspraak by Coen mocht baten.

*) 18 September.

cregen tydinge dat Jacques Speex, raet van In- dien, met 't schip *Hollandia* ende 3 jachten in de straat Sonda was, ophebbende 600 coppen die alhier wonder wel te passe **quamen**. ... 20 Sept, is den capiteyn majoor door sijn knie geschoten, daer de heer Generael heel om verstoort was. Ditto des nachts is in den Heere gerust den manhaften wysen ende gestrengen Heer Jan Pietersz. Coen, gouverneur generael, naedat hy een tijt lanck aen de loop gegaen hadde, een weynich sieckelick gegaen, seer subijt ster- vende aen een hartvanck, sommige souden seggen aen 't spasmus.... Op dato was sijn huys- vrouwe in 't kinderbet van eene jonge dochter out 4 dagen Omtrent den avont *) is de heer Speex aen lant gecomen ende door de raden van Indien gewillecomt. Op dato approcheerden den vyant soo dicht dat men een steentgen in haer werck can werpen. 22 ditto 's morgens is de begraeffenis van den heer Generael geschiet.... Het lichaam wiert begraven in *t stadthuys.... Wie datter in plaetse van 'd'E. heer Generael Coen sal succederen is noch onbewust. 24 ditto is by provisie tot Generael gecoren d'heer Jacques Speex*.

15 Dec. 1629 schreef Speex zijn eerste generale missive. „Tusschen den 20 en 21 September des nachts ontrent een uyre is de Heer Generael Jan Pietersz. Coen seer subijt overleden; hadde noch 's middachs hertelick een taefel gegeten, ende des naermiddachs boven op de galerye van *t buys geweest. Tegen den avont over- viel hem de sieckte, in voegen dat hy sich ten 7 uyren aen *t leggen begaff, sonder in 't avont- gebet te verschynen, 't Gebet gedaen sijnde gin- gen d'heeren van Diemen ende Raemburch ²⁾ binnen, vindende sijn E. vry swacker als gemeent hadden. Doctor Bontius wiert ontboden, die soo haest by sijn E. hadde gevisiteert, oordeelde de sieckte van sijn E. soodanich dat den morgen- stont niet halen soude". Pieter Vlack werd ge- roepen, en de predikant Justus Heurnius. Toen men hem vroeg of hij nog zakelyke beschikkingen te treffen had, antwoorde hij slechts "terstond". Om elf uur werd Mevrouw Coen beroepen. Thans ontbood hij Heurnius en noemde hem „wie in generael gou vernement succederen soude": Heurnius moest na zijn overlijden den naam bij be- sloten missive aan de Raden toonen. „De Raden verstonde gesamentlijk wel, sijn E. alleen tot soo absolutye dispositie nieten wasgequalificeert, maer insiende sijn swaackheyt vonden niet goet daertegen te contesteeren. Seer cort daernaer heeft sijn E. den geest gegeven". 's Anderen daags wordt orde geraemd tot een zoo eerlijke begrafenis als de gelegenheid toelaet, „aleoo de kercke in den vorigen oorloge was verbrant". 23 Sept, assumeert men tot Raden van Indie Jan van der Burcht, opperkoopman van 't kas- teel, Cornelis van Maseyck, ontvanger-generael, en Ariaen Antheunisz., kapitein-majoor van 't garnizoen. 24 Sept, levert Heurnius de besloten missive over, doch daar de bijzondere commissie, 10 Aug. 1617 door de XVII Coen verleende, de heeren niet bekend was, werd zij „in geen voordr consequentie getrocken", dan dat Coen's stem maar een valeeren zou, „ende is by de stem men

*) 21 September.

2) Crijn van Raemburch, raad van Indie se- dert 18 Juli 1629.

van d'E. heeren Pieter Vlack, Antonio van Diemen, Crijn van Raemburch, Jan van der Burcht ende Ariaen Antheunisz. bevonden dat den heer Jacques Speex tot successeur op U.E. **approbate geelgeert is**" (Coen heeft dus niet Speex aan- gewezen, of zijne stem zou hier zijn inedegeteld; vermoedelijk heeft hij van Diemen aangewezen. Op wien Speex en van Jaseyck hebben gestemd, is niet aangeteekend).

27 Sept, werd besloten niet tot een algemeen aanval over te gaan daer de overloopers van toenemenden hongersnood bij den vijand gewaagden. Den 29sten 's nachts viel de vijand zonder gevolg de redoute Weesp aan; bij een uitval uit de redoute de Sterre (1 Oct.) toonde hij weinig courage; 2 Oct. trok hij af. „Een miserabele thuysreyse", zegt Speex (15 Dec. 1926), „sal dit volck erlangen". Veel doode menschen en doode buffels, verlaten karren werden bij den weg gevonden. In alles waren 10 a 12 Nederlan- ders gesneuveld, en nog minder Japanners, Chineezen of Mardijkers. „t Js gedenckwaerdich dat desen jongsten oorloch soo weynich alteratie in de stad geconsteert heeft. Alles heeft sijn voege ende ganck gehadt ofter geen vyandt ware ge- wecsf*.

Coen is een werkzaam, onvermoeid, onverschrokken, getrouw, in openhartigheid eigenbaatzuchtig, en een hardvochtig man geweest. Een sterk exemplaar van den N (!) (erlandschen calvinist, die in voorspoed 's Heeren zegen ziet. Zijn bedrijf ligt open: van huichelaar is daarin geen spoor te bekennen. Wij vragen niet hem te bcminnen, maar hem te begripen.

Plantagbouw met slaven heeft, in zijn tijcl, gemeenschappen opgebouwd die bliocen en zich handhaven konden. In Amerika wel te ver- staan, waar geen inheemsche maatsclappij van betekenis te verdringen viel. Tegenover <lcu inlander staat Coen met een volledige g-c*voellooa- heid niet alleen, maar ook met een voliedig wan- begrip.

Het rijk waarvan Coen gedroomd had: waarin vrije Nederlanders te midden van inlanders een dagtaak konden vinden, is eerst in de 19de eeuw ontstaan. Het is een ongeineecne verbecl- dingskracht die er, vanaf 1613 zoo niet cerder, van droomen kon. *De V.O.C.* kon het denkbeeld niet verwezenlijken. „Meent gylieden" schrijf van de XVII 23 Nov. 1613 aan G.-G. en R., „dat de burgery sonder de negotie sich niet can staende houden, dan ware het beter, dat soodanige burgery niet op Batavia ware, want al- een van beyde moet lyden, dan is het verre beter dat de burgery lyde". Zij slaan dus Coen's gedachtenis in het gezicht.

Op de krachtsnanning tijdens Coen volgde verslapping. Ter bevestiging van Conipagnie's positie had hij de verovering van Malaka on- vennijdelijk geacht: Bewindhebbers houden die tegen. Zij onderschatten hun kans, die inderdaad niet slecht is. Portugal en Spanje zijn niet inach- tiger geworden; Engeland minder gelukkig dan te voren. Coen en de Carpentier hadden een re- geeringstraditie gevormd: het Bataviaasche personeel van 1628 en '29 hield zich beter dan dat van 1619. De kans was er en de mannen waren er, slechts de leiding was onvast geworden. In 1631 was van Diemen commandeur der retourvloot

naar Nederland. Daar werd hij, bij zijn terugkeer naar Indie, bij acto van 12 Febr. 1633 tot op- volger van Brouwer bestemd, en op nieuwwaars- dag 1636 zal hij optreden; — de man die Malaka doet vernieesteren, en op wien Rijklof van Goens zal volgen, die Colombo forceert, en Speelman, die Makassar beilwingt en de verovering van Java inzct. Coen in 1587, van Diemen in 1593, van Gocns in 1619, Speelman in 1628, zulke Nederlanders werden toen geboren.

Mon mete Coen niet aan de maatstaven die men zichzelf wil zien aangelegd. De schaduw- zijden van zijn aard heb ik veroond. Macht vestigt zich nooit zonder onmacht te breken, en daarbij wonden te slaan. Wij die slechts te heelen hebben, wetcn, dat zonder Coen, Nederlandsch- Iidie niet zou bestaan. H.T.C.

Literatuur: De latere is vervangen door H. L. Colenbrander, Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn Bedrijf in Indie, 5 deelen, 1919- 1923, en dezelfde, Jan Pietersz. Coen, Levensbeschrjving, 1934.

SIDJOENDJOENG. (Aanv. DI. III). Onderafdeeling van de afdeling Solok, residentie Sumatra Westkust, met gelijknamige hoofdplaats; standplaats van een controleur-onderafdeulings- chef, 43 km ten Oosten van Sawah Loento gc- legen. Met noordelijke gedeelte van deze lang- gerekte onderafdeeling, welke ongeveer G100 km. beslaat en volgens de volkstelling 1930 G8.000 zielen telt, behoort tot het stroomgebied van de Batang Koeantan, het zuidelijke en oostelijke tot dat van de Djambirivier of Batang Hari. De waterscheiding tusschen deze hoofdstroomen wordt gevormd door het gebergte, gelegen tusschen de kanipoens Boekit Sebalah en Tandjoeng Udang. De hoofdplaats Sidjoendjoeng, gelegen aan de Batang Soekami, een zijrivier van de Kocantan, waarin hij bij MoearS uitmondt, is door zeer goede, verharde wegen verbonden, eener- zijds met Sawah Loento en met Fort van dor Capellen (6 (> km), anderzijds, via Soengai Dardi), met de residentie Djambi (de zoogenaamde Midden-Su niatraweg). De eerstgenoemde weg gaat via Moearo (5 km) naar Tandjoeng Ainpaloec (15 km verder), waar hij zich splitst: naar het Westen, via Padang Siboesoek en Moearo Kelaban (op 5 km afstand van Sawah Loento gelegen en waar de weg zich ook naar Solok afbuigt) naar Sawah Loento, en in noordelijke richting, via Kocinanis, naar Sitangkai (resp. 17 en 21 km vercier), vanwaar men links afslaande Fort van der Capellen en recht door rijdende Boeo (46 km van Sidjoendjoeng) bereikt. De Midden-Sumatra- weg volgt, van Sidjoendjoeng af, eerst den linker- oever van de Soekam, kruist deze bij Moearo Batoek (k in 9), stijgt daarna bij Loerah Djirak — Teratak Baroe (kin 18; prachtig uitzicht op de bergen van Alahan Pandjaug!) en daalt dan af in de vlnkte van Tandjoeng Gadang (km 27). Vervolgens gaat men de bovengenoemde water- Bcheidijg tusschen de Koeantan en de Batang Hari over en daalt weer af naar Tandjoeng Lold (km 40) om via een veel lugeren bergrug Soengai Lansat (km 57), op den linkerover van de Ba- tangTakoeng, te bereiken. Bij Kiliran Djad(km() 5) —volgens Westenek een verbastering van Kiliran Djawa, de slijpsteen waarop de Javanen hun wftpena gewet hebben alvorens de Minang-

kabausche Bovenlanden binnen te trekken — buigt de zgn. Koeantanweg zich af, welke tot Kamang (13 km) gereed is en bedocld is tot den wegrengat- Taloeek-Pakan Baroe-Sumatra'sWest- kust te worden doorgetrokken. Bij km 70 kruist de hoofdweg de Batang Pangean, even benedenstrooms de samenvloeiing van deze rivier met de Batang Takoeng. Bij km 88 bereikt men Poeloe Poendjoeng en, via een pont, het aan de overzijde liggende Soengai Dardh : 16 km verder (bij Sjtioeng) houdt de verharding op, maar kan men in normale omstandigheden zonder bezwaar doorrijden naar de grens van de residentie Djambi (zie verder BATANG HARI).Behalve die van Sidjoendjoeng naar Loeboek Tarab; van Tandjoeng Ampaloe naar Palaloear en via Tandjoeng naar Padang La was; en van Koto Baroe naar Koto Besar, is er verder nog slechts een voor auto's berijdbare binnenweg, t.w. die van Sidjoendjoeng via Pematang Pandjang (6 km) naar Palangki (9 km verder), gelegen aan de Batang Palangki en behoorend tot de onderafdeeling Sawah Loento, aan welks overkant Moearo Bodi ligt. (Een brug ontbreekt tot nu toe, en voor een pont is de rivier te ondiep gebleken). Even voor Padang Siboesoek sluit deze weg weer aan op do bovenbeschreven verbinding Tandjoeng Ampaloe-Sawah Loento.

Onze eerste aanraking met de bevolking van deze streken ingteekent van voor 1842. Van dat jaar af namclijk is de onafgebroken opvolging van de bestuurders bekend, die alien militair- tevens civiel- gezaghebbers zijn geweest; daarvoor echter had er reeds een militaire bezetting gelegen. De destijds Koto VII geheeten onderafdeeling bestond toen uit de larassen Moearo, Poelasan, Sidjoendjoeng, Loeboek Tarab, Koto VII, Padang Siboesoek, Koto Baroe en Siloengkang. Met ingang van 1859 traden, inplaats van civiel- gezaghebbers, controleurs op, en bij de reorganisa- tie van het Civiel Bestuur ter Sumatra's West- kust (Ind. Stbl. 18G3 no. 45) werden de larassen Moearo en Poelasan ingedeeld bij resp. de larassen Sidjoendjoeng en Loeboek Tarab. Bij Ind. Stb. 1894 no. 119 werd de onderafdeeling ver- groot met de laras Talawi, die tevoren onder Fort van der Capellen had geressorteed, en tevens Sawah Loento in plaats van Sidjoendjoeng als Handplaats van den Controleur van Koto VII aangewezen, een minder gelukkig keuze, omdat de onderafdeolingschef het to Sawah Loento met de mijnen, de dwangarbeiders en de contractan- ten zoo volhandig kreeg, dat hij daarnaast bov- zwaarlijk voldoende aandacht kon wijden aan de rest van de toen nog zeer moeilijk bereisbare onderafdeeling, al kreeg hij dan ook een aspirant- controleur toegevoegd, die te Sidjoendjoeng ze- telde.

Bij Ind. Stb. 1904 no. 29 werd de onderafdeeling Koto VII gesplitst in do onderafdeelingen Sidjoendjoeng (larassen Sidjoendjoeng, Loebek Tarab, Koto VII en Koto Baroe) en Sawah Loento (larassen Padang Siboesoek, Siloengkang en Talawi), en in 1906 werdveer do aspirant-contrcleur te Sidjoendjoeng.

Toon in 1905 do zelfbesturende landschappen Padang Tarab en IX Koto *) onderworpen waren

*) Aanvankolijk de XI V Koto nl.: V Koto di Moedik (of V Koto3 Soengai Batoeng) t.w. III Koto Air Ain6 (Air Aino, Tandjoeng Ka-

en de „Korte Verklaring" hadden geteekend, werd de controleur van Sidjoendjoeng in dat jaar belast met de leiding van de bestuursvoering al- daar, daarin tot 1907 bijgestaan door den commandant der te Soengai Batoeng gelegerde militair- talen en, toen dit detachement in dat jaar was opgeheven, door een aldaar geplaatsten „controle- mantri". In 1913 (Ind. Stbl. no. 285) werden, zy bij de onderafdeeling ingelijfd en kwamen zij dus onder het rechtstreeks bestuur, i.c. van den Controleur van Sidjoendjoeng.

Ingevolge Ind. Stbl. 1913 nos. 321 en 326 (jo. het G.B. 1914 no. 17 en de daarbij aansluitende besluiten van den Gouverneur van S. W. K. van dat jaar) werden ter Sumatra's Westkust de larassen verkaveld tot districten en onder- districten, de larashoofden vervangen door de- mangs en assistent-demangs, en werd de ad- ministratieve ineen- deeling van het gewest ook overi- gens geheel gewijzigd. Zoo werd o.a. de onderafdeeling Boeo en Lintau (gevormd door de voormalige larassen Boco, Lintau, Koemanis en Soempoor) opgeheven en werden de larassen Koemanis en Soempoor bij de onderafdeeling Sidjoendjoeng gevoegd

*)

ling en Meloro), Soengai Batoeng en Faroe; IV *Koto di Tengah* (of IV Koto Kamang) t.w. Kamang, Koenangan, Parit Rintang en Galagah; V *Koto di I Ur* (of V Koto Timpdh) t.w. Timpfeh, Tabek, Tamasoë, Bakar Dalam en Koto Tinggi. Nadat de bevolking van Tama- soe, Bakar Dalam en Koto Tinggi door ziekte en misnoosten zoo sterk was achteruitgegaan dat deze kampongs tenslotte geheel werden verlaten, scheidden Timpfeh en Tabek zich omstreeks 1800 van de XIV Koto af en lifde het landschap Sigoentoe (zie aldaar) hen op hun verzoek in. (Omtrent de kampongs, welke tezamen de V Koto di Ilir vormden, loopen de xnededeelingen van Griizen en Palmer van den Broek in het T. B. G. 1907 uiteen).

De V Koto di Moedik en de IV di Tengah sloten zich toen aan tot de IX *Koto*. In 1837 werd Paroe bij het Gouvernementsgebied ingelijfd, nl. bij de laras Soempoor. Bij de organisatie van het negeriwezen (1915) werden de resteerende acht negerien van de IX Koto, zoomede Padang Tarab, als volgt ondergebracht en vereenigd: Soengai Batoeng en Padang Tarab tot de negerie *Soengai Batoeng*; Air Amo, Meloro, Tandjoeng Kaling en (het eerst later gestichte) Pinang Pantai tot de negerie *Air Amo*; Kamang, Galagah, Koenangan en Parit Rintang tot de negerie *Koemanis*.

*) Aldus omvatte deze toen:

A. *Het district Sidjoendjoeng*, bestaande uit de onderdistricten Sidjoendjoeng (rechtstreeks onder den demang van het gelijknamige district) en Soengai-Batoeng (standplaats Soengai Batoeng); en

B. *Het district Koto VII* (standplaats Tandjoeng Ampaloe).

Het onderdistrict Sidjoendjoeng werd gevormd door de voormalige larassen Sidjoendjoeng (de negerien Sidjoendjoeng, Moearo, AiSr Hangat, Tinboeloen, Tandjoeng-Gadang, Tandjoeng Lolo en Soengai Lansat, Loebok Tarab, Boeloeh-Kasab, Teratak Baroe, Poelasan, Sibakoer, Lanki, Loebok Karak

Ingevolge Ind. Stbl. 1914 no. 303 werd de onderafdeeling uitgebreid met de onderdistricten Boeo en Lintau, en haar ineen- deeling opnieuw gewijzigd. Ingevolge Ind. Stbl. 1915 no. 356 werd de onderafdeeling van de onderdistricten alweer veranderd, Soengai Lansat de hoofdplaats van het met Faroe, Soengai Lansat en Tandjoeng Lolo vergrootte onderdistrict Soengai Batoeng, en een nieuw onderdistrict, genaamd Loebok Tarab, gecreeerd, met de gelijknamige plaats als zetel van den assistent-demang, en de oude laras Loebok Tarab zoomede de negerien Tandjoeng Gadang en Lalan omvattend. In 1921 werd Tandjoeng Gadang de hoofdplaats van laatstge- noemd onderdistrict en in 1923 werden de onderdistricten Koemanis en Koto VII tot een onderdistrict: Koto VII vereenigd.

Bij Ind. Stbl. 1925, nog. 22G werden de onderdistricten Boeo en Lintau uit verkeers-economische, bestuurlijke en adrechtelijke overwe- gingen weer bij de onderafdeeling Fort van der Capellen gevoegd.

Bij Ind. Stbl. 1929 no. 1G2 werd de onderafdeeling Batang Haridistricten ingelijfd bij de onderafdeeling Sidjoendjoeng; werden de onderdistricten Sidjoendjoeng, Loebok Tarab en Soengai Batoeng herverkaveld tot twee onderdistricten: Sidjoendjoeng en Soengai Lansat; en werd de demang van Sidjoendjoeng eindelijk ontheven van het rechtstreeksche bestuur over het gelijknamige onderdistrict door plaatsing van een assistent-demang op de hoofdplaats.

Overwegingen van bezuiniging leidden in 1932 toteen nieuw besluit van den Resident van S.W.K., waarbij o.a. de onderdistricten Soengai Lansat en Sidjoendjoeng nogmaals verkaveld werden, nl. tot de onderdistricten Tandjoeng Gadang (standplaats van den assistent-demang) en Sidjoendjoeng, en de demang van Sidjoendjoeng opnieuw met het rechtstreeksche bestuur over het gelijknamige onderdistrict belast werd.

De thans (ult^o 1935) bestaande administratieve ineen- deeling is als volgt:

en Silago) en Koto Baroe (Koto Baroc, Kaboen, Moeard Bodi, Palangki, Pematang Pandjang en Lalan). J het onderdistrict Soengai Batoeng bestond uit de IX Koto. Het district Koto VII werd gevormd door de larassen Koto VII (V Koto, Padang Lawas, Goegoek, Tandjoeng en Pulaloe), Koemanis (Koemanis, Tandjoeng Bonai Aoeer en Sisawah) en Soempoor (Soempoor, Silantai, Oeenggun, Tamparoeng, Doerian Gadang en Paroe), zoomede Padang Tarab.

i) Nl.: A. het *district Boeo* met de onderdistricten Boeo (de vroegere laras Boeo), Lintau (de voormalige laras Lintau) en Koemanis (standplaats Koemanis; de larassen Koemanis en Soempoor).

B. het *district Sidjoendjoeng* met de onderdistricten Sidjoendjoeng (de larassen Sidjoendjoeng en Loebok Tarab: de laras Koto Baroe werd toen nl. bij de onderafdeeling Sawah Loentoe getrokken), Koto VII (standplaats Tandjoeng Ampaloe; de laras Koto VII) en Soengai Batoeng (Padang Tarab en IX Koto). Naar aanleiding van hun daartoe strekkend verzoek werden in 1915 de negerien Pematang Pandjang en Lalan weer bij het onderdistrict Sidjoendjoeng ondergebracht.

A. het *district Sidjoendjoeng* met do onder-districten:

1. Sidjoendjoeng, omvattende de negerien Sidjoendjoeng, Mocaro, Aier Hangat, Pematang Pandjang, Lalan, Loeboek Tarab en Boeloeh Kasab;

2. Tandjoeng Gadang, bestaandeuit negerien Tandjoeng Gadang, Timboeloen, Tandjoeng Lolo, Soengai Lansat, Kamang, Teratak Baroe, Poe-lasan, Air Amo, Soengai Batoeng, Farioe, Siba-koer, Lanki, Loeboek Karak en Silagd; en

3. Koto Toedjoeh, gevormd door de negerien Limo Koto (Tandj. Ampaloe), Palaloear, Tandjoeng Padang La was, Goegoek, Tandjoeng Bonai Aoeer, Tamparoengo, Sisawah, SoempoerKoedoes, Silantai, Oenggan en Doerian Gadang;

B. het *district Batang Hari*, onderverdeeld in de negerien Soengai Dareh, TebingTinggi-Sigoentoer, Sitiong, Timpdb, Koto Baroe, Koto Salak, Tioemang, Sialang Gaogeng, Koto Besaren Soengai Limau.

Ter hoofdplaats is een belangryke markt (des Donderdags), die het centrum is van de geheele omgeving. Verder is er een keurige, nieuw gebouwde kazerne voor de veldpolitie, een nieuwe Gouvernements-pasanggrahan en een vervolgschool. y ----- *Lilcratur**. Grijzen (T. B.G. 50 (1907), afl. 1);

trr---* Twiss (ibidem 44 (1901), biz. 255, en 45 (1902), biz. 93); Daniste (Tijdschr. v. h. B.B. 1906).

-• **BATANG HARI**. (Aanv. DI. I). District, ge- noemd naar de rivier van dien naani, in de onder-afdeeling Sidjoendjoeng (zie aldaar), residentie Sumatra's Westkust. Oppervlakte ± 2550 km², aantal zielen 16.500 (volkstelling 1930). De Mid- den-Sumatrareg loopt er doorheen tot aan de grens van de residentie Djambi, waar verder aansluiting bestaat naar Aloearo Tebo en naar de residentie Palembang. Verhard is deze weg reeds van zijn beginpunt, Sidjoendjoeng, via Poeloe Poendjoeng en Soengai Dardh tot Sitiong (10-1 km), terwijl het mi (ult^o 1935) reeds in het droge seizoen mogelijk is van Sawah Lonto uit in 21 dag Mocara Eni in (residentie Palembang) to bereiken (900 km).

Do bevolking is van Minangkabausche afkomst, al wijzen de resten van tempels en beelden erop, dat Hindoos deze landen van Java uit (in de 13e eeuw n. Chr.) hebben bezocht (zie RAMBAHAN, SOENGAI LANS AT, SIGOENTOER en PADANG LA WAS). Het dorpsbestuur is dan ook ingericht als in de Minangkabausche landen.

Je middeleii van bcHtaan zijn: teelt van rijst en tai van nderre gewassen, als djagoeng, gierst, ardn, suikerriet, kcladi, klappers, koffie (alleen op de orven), pinang siri, gambir en rubber; Hier en duar worlt voetcelt gedreven; vooral het aantal (in het wild weidende) karbouwen is aan- zienlijk (ult^o. 1934 circa 2700 stuks); runderen worden veel minder gchouden (G60). Andere mid- tlelen van bestaan zijn: vischvangst — de rivieren zyn zeer vischrijk —, het maken van vlecht- werk, waarin mon zeer bedreven is, en in do Statstreek van vaartuigen; op enkele plaatsen het waschvan van goud ; by Inamar komen bruinkool en aardolie voor, die echter niet ge- wonnen worden. Met den rijstbouw voorziet do bevolking in haar behoefte. Hjj geschiedt op sawahs en op ladangs; het eerste vrijwel uit- aluitend in de negeri Soengai Dardh. Onder loi- ding en op kosten van het Gouvernement is tus- schen do jaren 1911 en 1922, voor de bovloeiing

van een arcaal van 1500 bouws, door de bevolking van het Soengai Dardsche de belangryke Mimpileiding aangelegd (bevloeiingscapaciteit 400 bouws). Legio is het aantal rubbertuinen, aangelegd in den tijd der rubberhause, toen de bevolking hier dan ook een groote mate van welvaart heeft gekend. Het totaal aantal tapbare rubberboomen bedroeg ult^o 1934 ± 3,5 miljoen. De belangrykste rubberpasars zijn Koto Baroe en Poeloe Poendjoeng.

Het district Batang Hari in zijn tegenwoordi- gen omvang bestaat sedert 10 November 1914 (besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust van dien datum no. 768). In aansluiting van hetgeen daaromtrent in het oorspronke- lijke artikel in DI. I reeds is medegeleeld diene het volgende: Bij Ind. Staatsblad 1913 no. 285 were! uitvoering gegeven aan het K.B. ddo. 12 October 1912 no. 82, waarbij machtiging was verleend om zekere landschappen onder rechtstreeksch bestuur te brengen. Te dien einde werden nu de IX Koto (zie SIDJOENDJOENG) en Padang Tarab (zie aldaar) gevoegd by de onderafdeeling Sidjoen- djoeng; Soengai Koenit en Talao bij de onderafdeeling Moearo Laboeh (zie aldaar), en de overige vereenigd tot een nieuwe onderafdeeling: Batang Haridistricten; dat waren: de vijf staat- jes der vroegere onafhankelijke Batang Haridistricten, Poetjoek Rantau Indragiri *) en het voormalige landschap Koto Besar (inclusief Batoe Kangkoeng, Soengai Limau, Inamar en Tandjoeng Alam, maar exclusief Poeloe Batoe, dat bij Djambi gevoegd werd). De nieuwe onderafdeeling word verdeeld in twee districten: Batang Hari en Koto Besar, elk onder een de- mang met resp. Soengai Dardh en Koto Baroe als standplaats, en kwam aanvankelijk te staan onder een civiel gezaghebbend standplaats Sitiong (even later Koto Baroe en ten slotte, in 1915, Soengai Dardh) ter vervanging van het in 1905 ingevoerde militaire bestuur. Inge- volgo het bovengenoemde besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust werden in 1914 de beide districten tot onderdistricten ge- degradeerd en werd een nieuw district: *Balang Hari* gecreerd, dat beide omvatte en aan welks hoofd een demang kwam te staan, die tevens het directe bestuur over het gelijknauiige onderdis- trict te voeren kreeg. Nadat reeds van 21 November 1921 af de Controleurs van Sidjoendjoeng steeds belast waren gewccst met de waarneming van het bestuur over de onderafdeeling Batang Haridistricten, werden bij de wijziging van do administratieve indeeling van Sumatra's West- kust (Ind. Stb. 1929 no. 162 jo. het besluit van den Resident van Sumatra's Westkust van 28 Februari 1930 no. 229) deze boide onderafdee- lingen vereenigd tot een nieuwe onderafdeeling Sidjoendjoeng. Ten slotte werden bij besluit van den Resident vd. van 26 Juli 1932 de onderdistricten Batang Hari en Koto Besar opgeheven, zoodat het district Batang Hari thans recht- streeks bestuurd wordt door nog slechts een de- mang, met Socngei Dardh als standplaats. Zie verder ook BONDJOL, KOTO BAROE, KOTO BESAR, POELOE POENDJOENG SITIONG SOENGAI DARF: H en SOENGAI LIMAU, KOEANTANWEG. Zio SIDJOENDJOENG.

i) Thans deel uitiukende van de residentie Riouw en Onderhoorigheden.

MOEARd. Negeri, met gelijknamige hoofdplaats, in het onderdistrict Sijdoendjoeng (zie aldaar) op 5 K.M. ten Westen van de onderafdeelingshoofdplaats, aan den grooten weg naar Sawah Loento en aan de samenvloeiing van de Ombilinrivier met de Batang Palangki en de Batang Soekam tot de Koentanrivier, zooals de stroom dan verder heet. Hier eindigt de zijlijn van den spoorweg Sawah Loento-Padang, die, vanaf Moearo Kelaban (bij Sawah Loento), speciaal is aangelegd voor het vervoer van het mijnhout, dat het Ombilinbedrijf te Sawah Loento noodig heeft en dat in deze stroken wordt gekapt, waarvoor de Resident van Sumatra's Westkust in 1932 een uitgestrekt areaal van de boschreserves als bedrijfsbosschen heeft aangewezen (± 62000 H.A.). De boscharchitect van genoemd bedrijf, dat voor de bevolking van groote betekenis is, heeft dan ook Moearo tot standplaats.

RAMBAHAN. Kampong van de negeri Soengai Dardh, district Batang Hari; vormde tezamen met de in de onmiddellijke nabijheid daarvan gelegen kleine vestiging Loeboek Boelang het staate Loeboek Boelang, en ligt op een smalle vlakte tusschen den linkerover van de Batang Hari en den rechterover van zijn linkerzijrivier, de Pangean, een der toegangswegen van de Oostkust naar de Padangsche Bovenlanden, die dan ook waarschijnlijk door dit rijkje beheerscht is geweest, aangezien de Pangean tot daar voor kleine vaartuigen bevaarbaar is. Daar deze vlakte steil naar de beide rivieren afdaalt en aan de landzijde door zware aarden wallen, die thans nog duidelijk zichtbaar zijn, was omringd, viel ze niet moeilijk te verdedigen. Hier heeft, even voordat de Pangean in de Batang Hari vloeit, op den rechterover van eerstgenoemde rivier, op een laag heuveltje een Amoghapa? voorstellend beeld gestaan, waarop de te Soengai Lansat (zie verder aldaar) gevonden wijnscripctie betrekking heeft en dat dan ook het daarin bedoelde in 1286 n. Chr. op bevel van Koning Kptanagara van Java, naar deze streken vervoerde Hindoebeeld is. In zijn in het archief van den Controleur van Sijdoendjoeng berustend „Verslag van eene reis naar de Batang Haridistricten en IX Koto van 16 Juli- 11 Augustus 1909" maakt de toenmalige Assistent-Resident van Tanah Datar L. C. Westenek melding van dit beeld. (Zie verder T.B.G. dl. 49 (1907), biz. 206 e.v., en Fruin-Mees, Geschiedenis van Java, Deel I, 2e druk (1922), biz. G3, met de daarbij afgedrukte foto. Het beeld en het voetstuk (waarin nl. de bovenbedoelde wijnscripctie van 1286 n. Chr. is uitgehouwen) staan sedert November 1935, hereenigd, in den tuin van het museum te Fort de Kock.

SITIOENG. Een der vijf vroeger onafhankelijke landschappen van de toenmalige onafhankelijke Batang Haridistricten. Thans een negeri van het district Batang Hari (zie aldaar). **SOEMPOER KOEDOES.** (Zie SOEMPOER sub C deel IV). Negeri van het onderdistrict Koto VII (zie aldaar), district en onderafdeeling Sijdoendjoeng, afd. Solok, residentie Sum. Westkust, gelegen aan de Batang Soempoer (een linkerzijtak van de Ombilin), ten oosten van Boeo en op ± 27 K.M. afstand van Koemanis, waarmede het door een paardepad is verbonden; een belangrijk gambircentrum. Zie behalve de reeds in het oorepr. artikel opgegeven literatuur: Westenek, De Minangka-

bausche Nagari (Mededeelingen Encyclopaedisch Bureau afl. 17, biz. 33 en 47/8).

SOENGAI LIMAU. Negeri van het district Batang Hari, onderafdeeling Sijdoendjoeng, afd. Solok, residentie Sum. Westkust, vroeger deel uitmakend van het toenmalige zelfbesturende land-schap Batoe Kangkoeng (zie aldaar).

SOENGAI LANSAT. (Aanv. DI. IV). A. Negeri van het onderdistrict Tandjoeng Gadang, district en onderafd. Sijdoendjoeng, afd. Solok, res. Sum. Westkust, aan de Takong-rivier en den Midden-Sumatraweg, op 57 K.M. afstand van Sijdoendjoeng. Is een niet onbelangrijk rubbercentrum.

B. Kampong van de negeri Sigoentoer (zie aldaar), in welks onmiddellijke nabijheid (op den linkerover van de Batang Hari) op de vlakte, genaamd Padang Rotjo, tot voor kort (medio 1935) een reusachtig dharmapalabeeld heeft gelegen, bijna 4 meter hoog (wegende ± 4000 K.G.), voorstellend Awalokite?wara, dat waarschijnlijk derwaarts op bevel van Koning Kptanagara (2e helft van de 13e eeuw) van Java wera? overgebracht. Vlak er naast heeft zich het bijbehorende, met doodskoppen versierde, omstreeks 0,75 m hoogte en eveneens omgevallen voetstuk (circa 3500

K.G.) bevonden, zoomede een aan drie der opstaande zijden met kawi-karakters beschreven 50 cm hooge rechthoekige steen, met een inscriptie, welke betrekking heeft op het Amogha-pa?a-beeld bij Rambahan (zie aldaar). (Oudh. Verslag 2e kw. 1912, biz. 49, no. 50/52; Krom, Inleiding I biz. 73, II biz. 131-133 en 426-427, en in Versl. Kon. Acad. v. W. afd. Letterk 5: II (1916) biz. 306-339). Met die, welke te Rambahan en te Padang La was (zie aldaar) gevonden zijn, vormen deze beelden de allerbelangrijkste groep oudheden van de Sumatraansche Indoe-joridie. In 1935 zijn zij naar het museum te Fort de Kock getransporteerd.

Te Soengai Lansat bevindt zich ook nog een heuveltje (ontrek 60, middellijn 18, hoogte 2½ meter), waaromtrent de toenmalige Assistent-Resident van Tanah Datar, H. J. A. Raedt van Ojdenbarneveldt, in zijn „Reisbeschrijving van een tocht naar de Batang Hari-districten en de IX Koto, van 26 Mei tot en met 6 Juni 1907" (aanwezig in het archief van den Controleur van Sijdoendjoeng) schrijft, ddo. 30 Mei: „Noord-westelijk van dit beeld op een afstand van ± 400 meters hiervan gelegen bezichtigd wij de gedeeltelijk blootgelegde fundamenten van rooden baksteen van een tjandi nabij een rond niet groot heuveltje, in den vorm van een zuiver bewerkte architraaf. Dit stuk vertoont een rechten hoek, die ten opzichte van het midden van den heuvel uitspringend is. Volgens de ons vergezellende inlanders loopt dit bouwwerk (goeën) oin de heuvel heen. Het zou wellicht de moeito Jhonen oin deze fundamenten geheel open te leggen en den grond binnen de tjandi liet te graven met het oog op het vinden van Hindoesche voorwerpen, beeldjes als anderszins". In October 1935 heeft voor eerst de archaeoloog F. M. Schrifger dit heuveltje ontgraven en toen een vierkant terras blootgelegd, waarvan iedere zijde ongeveer 20 meter lang is en een trap heeft, en bovendien het allernerkwaardigste is, dal hot een „dubbele bekleding" heeft, evenals de voet van den Boroboedoor.

SOENGAI DAREH. (Aanv. DI. IV). Negeri in het district Batang-Jari, onderafdeeling Sijdoeng-

djoeng, afd. Solok, residentie Sum. Westkust, handelaweg over Iboel naar Pangkalan (± 12 uur Standplaats van het districtshoofd en van dengaans), vanwaar men, met vaartuigen de Batang Pranap oprichter bij het Departement van Verkeer onafzakkende, Pranap aan de Indragiri- rivier berichte. Het Waterstaat. Gelegen op den rechteroever van deHindoebeeld, dat op den rechteroever der Batang Batang Hari, tegenover Poeloe Poendjoeng. Heeft eenTempd'lag (zie DI. III, biz. 239)is in den loop van het goede Gouvernementspasanggrahan. Een gierpont (injaar 1935 naar het museum te Fort do Kock onderhouden en beheer bij het Gouver- nement) zorgtovergebracht.

voor de verbinding tuschen de . oevers en dec < **KOTO BESAR.** (Aanv. DI. II). Negeri in het district instandhouding van het verkeer • langs den Midden-Batang Hari (zie aldaar). In de latere jaren van belang Sumatraweg (zie SIDJOEN- DJOENG en BATANG)geworden door de vele rubber- tuinen. Is van Koto HARI).

SOENGAI BATOENG. (Aanv DI. IV). Negeri inberijdbaren, onver- harden weg (11 km) en een daarop het onderdistrict Tandjoeng Gadang, district en(aan de over- / zijde van de Batang Siat) aansluitend onderafdeeling Sidjoendjoeng, res. Sum. Westkust;voetpad./ SIGOENTOER, (Aanv. DL III). Negeri in het dooreen paardenpad van 37km verbonden metdistrict Batang Hari (zie aldaar). Tegenover deze plaats, Sidjoendjoeng. Is een belangrijk rubbercentrum, welkduis op den linkeroever van de Batang Hari, ligt (op product, de Koentan af, o.a. te Taloeck ter marktPoeloe Sawah) een vyftal tot nu toe nooit ontgraven wordt gebracht. Maakte vroe- ger deel uit van deheuveltjes, waaronder resten van baksteen bedolven onafhankelijke IX Koto (zie SIDJOENDJOENG). zyn. De toenmalige Assistent Resident van Tanah Datar

KOEMANIS. (Aanv. DI. II). Negeri in het on-L. C. Wes- tenenk, die ze ontdekt heeft, schrijft hierover derdistrict Koto VII. Door zijn pasaar het middel- puntin zijn reisverslag (zie RAMBAHAN) ddo. 3 Augustus van de omliggende negerijen, die er hun gambir ter 1909: „Aan den overkant der rivier, op de Poeloe markt brengen, een bij de Chineesche handelaren (vanSawah, vond ik inderdaad een heuvel- tje van Pajokoemboeh) zeer gewild product. Het is met ditbaksteenen. Verder doorloopende von- den wij nog vier achterland verbonden door een paardenpad, dat thansvan dergelijke heuveltjes en nog meer stroomop een geleidelijk ver- ianderd wordt in een rijweg (± 30heuveluitloop, waarop on- miskenbare teekenen zijn van zeer regelmatigen menschelijken arbeid; in het

KOT6 BAROE. (Aanv. DL II). In atede van liet inmidden ligt in een cirkelvormigen wal van ± 8 meter het oorspronkelijke artikel sub II en III vermelde, temiddellijn een inzinking van 1 * meter diep, om dien wal we- der een cirkelvormige gracht en daaromheen

II. Negeri in de onderafdeeling Sawah Loento, voor een gedeelte weer een ronde wal, met een mid- dellijn van ± 25 meter. Ten Westen van dezen heuvel (Zie ook SIDJOENDJOENG.)

III. Negeri in het district Batang Hari (zie)loopt aan zyn voet een beek door een ra- vintje, de aldaar). Heeft een drukke rubberpasar. Ligt aan denSoengai Gobah, en aan den anderen oever ligt een Midden-Sumatraweg tusssen de grens van debegrooide heuvel: do Boekit Gobah, „de grafheuvel" residentie Djambi (op 18 km afstand) en Soengaidus; en de Toeanke verteld mij dat daar graven Daroh (37 km verwyderd). Er is eenmoeten zyn uit den ouclen tijel, dat enkele Gouvernementspasanggrahan.

POELOE POENDJOENG. (Aanv. DI. III). Een nict terug kon- den vinden'. Voor de andere in de buurt van Sigoentoer, en wel onafhankelijke Batang Jlaridistricten. Thansop de vlakke Padang Rotjo by Soengai Lan- sat, verrewge de belangrijkste pasaar van dezo Brctkeii gevonden onverblijfselc uit_clew Hindoetyd zie (rubber). Ligt op den linkeroever van de Batang HariSOENGAI LA NS AT sub BC

tegenover Soengai Dardh (zie verdr aldaar en **TAMIANG** (Aanv. DL IV, zie TAMIANG). De onderafdeeling Tamiang (uitgesproken. TSmijSng) is B^VTANG HARI).

PADANG TARAB. (Aanv. DI. III). Nedcrzet- do incest doo-ostelijk gelegen onderafdeeling van het ting, gelegen op den linkroever van de Koentan-gewest Atjdh en Onderhoorigheden. Zij behoort tot do rivier, tegenover Pin toe Batoc, en behoorende tot deafdeeling Oostkust van Atjdh en is gelogon tusssen negeri Soengai Jiatoenq, onderdistrict Tan- djoeng98°17' O.L. on 3° en 4°25' N. B. aan de Straat van Gadang, district en onderafdeeling Sidjoendjoeng. DitMalaka. Deze onderafdeeling o in vat cen go bicd tor in vroeger tijden zelfstandige land- schapjo, dat bijgrootto van 3000 km²; haar uitorste grenzen, n.l. van de K.IJ. 1912 no. 82 jo. Ind. Stb. 1913 no. 285 wordGajogrens tot aan de Straat van Malaka, liggen in rechte ingelijfd (zie SIDJOENDJOENG en BATANG JI Alijn gemote n 64 km van elkaar verwijderd. Ton N. en KI), is van zeer weinig beteeke- •nis. (ZieT.B.G. 50-ten W. wordt zij begronsd door do onderafdeeling Langsa, ten N.O. door de Straat van Malaka, ten 0. door

PADANG LA WAS. (Aanv. DI. III). A. Negeri inde afdeling Langkat van het gouverno- ment Oostkust het onderdistrict Koto VII, district en onderafdeeling van Sumatra, ten Z.W. door do onderafdeeling Gajo- Sidjoendjoeng, residentie Sumatra's Westkust, Loeos.

Bij Gouv. Besluit van 4 Februari 1908 no. 20 (Ind. gelegen op den rechteroever van de Oim- bilinrivier en mot Tandjoeng Ampaloe verbonden door een voorStb. no. 112) wordt do onderafdeeling Tamiang met auto's berijdbaren weg van ±11 km. Hetingang van 1 April 1908 van de afdeeling Langkat der Ombilinsteenkolonbedrijd te Sawah Loento, dat voortoenmalige residentie Oostkust van Sumatra met het zand dichtspoelen van de leegghaktaefgcschoiden en a Is nieuwo onderafdeeling van de kolcnlagen gebruik maakt van uit pandanbladerendestijds bestaande afdeeling Onderhoorigheden van gevlochten matten, betreft dezo hoofdzakelijk uitAtjdh toegevoegd aan het gouvernement Atjdh on doze negerij. Onderhoorigheden.

B. Kampong van de negeri Tiooniang, district Batang Hari (zie aldaar), gelegen op den hoogen, steilen linkeroever van de Batang Hari. Was het uitgangspunt van een vroeger vrij belangrykon

De onderafdeeling bestaat (Ind. Stb. 1934 no. 539), uit een viertal landschappen n.l.:

1. Noordelijk Tamiang of het landschap Karang;

2. Zuidelijk Boven Tamiang of het landschap Kedjoeroean Moeda;

3. Zuidelijk Beneden Tamiang of het landschap Soetan Moeda;

4. het landschap Soengai Ljoe.

Zij hebben gezamenlijk een kas, de onderafdeelingskas Tamiang, en vormden vroeger den rijk onder één vorst, welk rijk in den loop der tijden uiteengevallen is in de vier bovengenoemde landschappen.

Behalve dit landschapsterritoir treft men nog ia deze onderafdeeling den z.g. vierkanten paal Gouvernementsgebied van de onderafdeelingshoofdplaats Koelasilpang aan, waarvan de vaststelling plaats had hij Gouv. Besluit ddo. 5 Juli 1911 no. 11.

Aan het hoofd der landschappen staan de zelfbestuurders of radja's (aanspreektitel „Teng-koe"). Een verdere verdeling van den rijk gebied in onderdistricten bestaat niet officieel, doch wel is er een neiging tot geleidelijke vorming van onderdistricten onder lagere hoofden (datoek IV-soekoe). De datoeks IV-soekoe schijnen oorspronkelijk uitsluitend raadgevers van den radja (zelfbestuurder) geweest te zijn, door wien zij ook werden benoemd. In lateren tijd, toen de taak van den radja toenam in omvang, droeg hij bepaalde werkzaamheden op aan de datoeks IV-soekoe, wier aantal, hetgeen ook uit den titel blijkt, oorspronkelijk vier was. De *Datoek Ineum Balai* werd belast met het opzicht over het kantoor van den radja; hij ontving de bezoekers en hij was het ook, die den radja bij afwezigheid doorgaans verving; verder verrichtte hij het vooronderzoek in rechtszaken. De *Datoek Hakim* was belast met de rechtspraak voorzover deze niet werd uitgeoefend door een landschapsrecht-bank, bestaande uit den zelfbestuurder en de Datoek IV-soekoe, die in grotere zaken bevoegd was. De *Datoek Penghoeloe* ging over de financiën, en de verschillende rechten enz. Verder had hij allerlei kleinere werkzaamheden als het oproepen voor den krijg, het rangschikken van de aanwezigen by vergaderingen en bijeenkomsten. De *Datoek Tandil* had de zorg over den landbouw, over de wegen, had de leiding bij uitvoering van werken en daarnaast was hij overbrenner van de vorstelijke bevelen en verrichtte hij oproepingen. Een uitzonderlijke positie namen de *Datoek Lak-samatia* en de *Datoek Panglima Besar* in, blijkens hun naam hoofd van vloot en leger. Hoewel de Datoek Laksamana thans ook datoek I V-soe-koe is, werd hij vroeger niet als zoodanig beschouwd, evenmin als de Datoek Panglima Besar. De datoeks IV-soekoe werden benoemd door den radja, waarbij de andere datoeks IV-soekoe gehoord werden. Hun ambt was erfelijk; bij overlijden ging het normaliter over op den oudsten zoon. Ontzetting uit het ambt was mogelijk en geschiedde door den radja, eveneens na evenbedoeld overleg.

Geschiedenis. In oude tijden stond heel Tamiang, zooals hierboven reeds is medegedeeld, onder één vorst, Radjainoeda Sedia, die in kampoeng Benoea Radja-toenoe zetelde. Zijn rijksbestuurder was zijn broeder Radja Moeda Sedenoe te Kota-blang aan de Aloer-Masih,

een rechterzrijver van de Tamiang. Na een inval van Javanen, die het rijk verwoestten en den vorstenzetel Benoea in de asch legden, werd niets meer van dit vorstengeslacht vernomen. Gebruik makend van de verwarring in het land, wist een Batak, Kedjoeroean Pendekar, ook wel genoemd Radja Mengkoeta, wonende te Tandjoengkarang en gehuwd met een dochter van bovengenoemde rijksbestuurder, van den Sultan van Atjeh, Iskandar Sjah, een aanstellingsbrief als onafhankelijk hoofd met het negenvoudig zegel en een „golok berhoeloe soeasa, saroengnja soeasa" als rijksstieraad te verkrijgen. Hij wordt als stamvader der Karangsche zelfbestuurdersfamilie aangemerkt. Toen zijn dochter met een Atjdher huwde, schonk hij haar een gebied, dat de tegenwoordige landschappen Soetan Moeda en Kedjoeroean Moeda omvatte. Een aangenomen zoon Proom of Prooinsjah volgde hem op in het overige deel van het rijk, dat het tegenwoordige Karang en Soengai Ljoe omvatte. Twee Atjdhers, afkomstig van Meureudoe, vestigden zich, na een aanstellingsbrief met het negenvoudig zegel van den sultan van Atjish te hebben verkregen, te Oepah als Kedjoeroean Pdndek en Dewa Per-kasan en hieven rechten op de Tamiangrivier. Door de twee bestaande Tamiangsche vorsten beoorloogd, wisten zij zich lang te handhaven totdat onder leiding van Tjoet Gat, een zoon van Panglima Deli uit Serowai, de Meureudoers werden verslagen en uit Tamiang verdreven. Tjoet Gat evenwel sneuvelde in den laatsten strijd en uit erkentelijkheid voor zijn diensten schonken de beide Tamiangsche vorsten aan zijn zoon Tengkoek Tengoh in leen een gebied, dat de latere landschappen Bandahara, Soengai Ijoe en Kedjoeroean Moeda omvatte. Tengkoek Tengoh werd opgevolgd door zijn zoon Tjoet A mat, die tegen betaling van 120 dollars van den Sultan van Atjeh een aanstellingsbrief kreeg met het negenvoudig zegel, al8 Radja Bandahara. Het foil, dat Panglima Deli en Tengkoek Tengoh oorspronkelijk inheenschten waren van Besitang, een kampong in Langkat, gaf den Pangbran van Langkat aanleiding om zich als opperheer van Bandahara en aln zoodanig zich gerechtigd te beschouwen om aan zyn stiefzoon T.Soeoeng Laet een deel van dat landschap toe te wijzen. Onderden titel van Soetan Moeda Indera Koeoema trad T. Soeoleng als bestuurder op van het landschap Soetan Moeda, met standplaats Soengai Koeroek. Dit had een strijd tengevolge tusschen Langkat en Jjandahara, dat gesteund werd door de twee andere Tamiangsche radja's. Eerst na een Nederlandsche expeditie in 1865 naar Sumatra's Oostkust, waarvan een deel doordrong tot Serowai en Soengai Koeroek, werd het Tamiangsche verzet gebroken. De vorsten van Karang, Kedjoeroean Moeda en Bandahara werden naar Poelau Kainpai opgevoerd, waar zij Tengkoek Soeoleng Laet inoesten erkennen als zelfstandigen radja van het landschap Soetan Moeda, met den titel Soetan Moeda Indratsoeina, onder suprematie staande van Langkat. Bij akte van 21 October 1865 erkende de Resident van Riouw den nieuwen bestuurder van Langkat, Pangeran Indra di Radja Amir, in zijn rang als radja van het landschap Langkat, Poeloe Kampai en Tamiang, welke akte werd goedgekeurd en bekrachtigd bij G. B. van 26 October 1869. Aan de vier Tamiangsche hoofden werden een aanstellingsbesluit en een Neder-

landsche vlag uitgereikt. De invallen dor Atjdhers in de Tamiangsche landschappen waren aanleiding om te Tandjoeng Poera (Langkat) een militaire bezetting te leggen. Bij akte van 13 Januari 1878 droeg de Pangeran van Langkat aan het N.I. Gouvernement over alle rechten door hem uitgeoefend op de landschappen aan den rechteroever der Tamiangrivier. Deze akte is goedgekeurd bij G.B. van 2 September 1878. De grens van Langkat met de inmiddels aan het gouvernement Atjdh en Onderhoorigheden toegevoegde Tamiangsche landschappen were! vastgesteld bij G. B. van 13 Nov. 1881 no. 16 en gewijzigd bij G.B. van 10 October 1908 no. 3 (Ind. Stb. no. G04). Reeds in Januari 1878 word bepaald, dat de 4 Tamiangsche landschappen zouden worden gesteld onder het bestuur van een controleur B.B. met standplaats Seroewai. Daar de Europeesche ondernemingen zich in Langkat verder uitbreidden in de richting van Tamiang, werd de inilitaire beveiliging tegen Atjdhsche benden in 1879 verplaatst naar Koelalasingpang. Invallen door Atjdhsche benden leidden ertoe, dat het garnizoen van Koelalasingpang werd overgebracht naar Seroewai; met het gevolg, dat tot 1885 geen Atjdhsche invallen meet plaats hadden. In 1885, 1886 en 1893 werd Seroewai wederom aangevallen door sterke Atjdhsche benden onder Nja⁴ Makam uit Groot-Atjeh. Koelalasingpang, van militairen ontbloot, were! bezet door Nja⁴ Makam, die de hoofden van Karang en Kedjoeroean Moeda dwong zijn zijde te kiezen. Den 13 Februari 1893 kwam een nieuwe troepenversterking aan de monding der Tamiangrivier; van Rantau Pakam af tot Seroewai werd de streck van Atjdhers schoongeveegd en verder stroomopwaarts werd een banting van Nja⁴ Makain bij Locboek Batil in elkaar geschoten. Hicna evenwel vertrok de expeditie weer naar Bela wan, hetgeen tengevolge had dat Nja⁴ Makani weer even driest als tevoren optrad. Men moest weer een inilitaire macht uitzenden, maar nu bestaande uit 8 officieren met 400 man en 4 bergknonnen, onder bevel van kolonel A. H. van Pel (29 Maart 1893). Tot en met LQboek Batil werden jiet minder dan 10 Atjdhsche bondings ingenomen. Nja⁴ Makani, teruggetrokken tot Oepah, werd ook vandaar verdreven. De uitgeweken bevolking keerde naar haar woonsteden terug. Maar do bestuurder van Karang, Radja Silang, bleef in verzet. In Juli 1893 worden ter bestraffing van (lien radja de kainpoengs Oepah en Tandjoeng Soumantok getuclitigd, maar hij kwam toch niet in onderwerping, blijvende hij als eisch stellen, dat het landschap Banda-haru weer bij zijn gebied zou worden ingelijfd. In Augustus 1893 werd Kedjoeroean Maain van het landschap Kedjoeroean Moeda door Karangers vermoord en (dit landscha!) als veroverd land beflhouwd. Radja Silang stclde daarover aan als Radja Moeda den jongen Tengkoek Mangkoo-boemi Nja⁴ Moet. Deze, aan het bestuur gekonnen, trachtte van hot Gouvernement hulp on vuurwapens te krijgen oin vrij te komen van Radja Silang. Zijn versterking te Tandjoeng Mantjang werd door Atjdhers onder Panglima P6rak, die in verbinding stond met Radja Silang, aangevallen. Panglima Perak sneuvelde en zijn ijk werd door Mangkoe Boemi naar Seroewai gezonden, als bewijs van zijn goedo trouw. Bij besluit van don Resident der Oostkust van Sumatra werden Radja Silang on zijn fami-

lieleden, die nog in verzet waren, van het radjaschap over Karang vervallen verklaard (October 1893). Koelalasingpang werd bezet en de vestiging van Radja Silang te Tandjoengkarang verwoest. In December 1894 werd Radja Silang eindelijk door de radja's van Soengai Ijoe en Langsa overgehaald zich by het bestuur te Seroewai te melden. Wegens samenspanning tegen ons gezag werd hij met zijn broeders bij G.B. van 12 October 1895 no. 2 naar Bongkalis verbannen. Met het bestuur over Karang werd tijdelijk belast Kedjoeroean Tandil. De laatste inval der Atjdhers in Tamiang geschiedde in 1898 onder Tengkoek Tapa. Zij vielen kampoeng Menirang aan, maar werden door de militairen verdreven en vervolgd tot Loeboksideop. Sedert dien werd de rust niet meer verstoord en kon Tamiang voor Europeesche cultures worden opengesteld. In Karang kon Kedjoeroean Tandil, niet behoorende tot de oude vorstenfamilie, niet goed met de bevolking overweg. Deze weuschte den verbannen Radja Silang als bestuurder terug. In Januari 1899 werd den banneling toegestaan voor eenige dagen in Karang te komen. Met groot eerbeton werd hij door de bevolking ontvangen en ten slotte erkende de Regeering hem weer als Kedjoeroean Karang, nadat hij te Medan op 16 April 1901 de korte verklaring volgens Atjdhd-model had afgelegd (goedgekeurd, en bekrachtigd bij G.B. van 7 December 1902 no. 12). Al dadelijk moest Radja Silang optreden tegen Gajoscho rooverbenden, die de Simpang Kanan afzakten en te Sekrak het pompstation der B.P.M. aanvielen. Na verdrijving van de Gajo's richtte Radja Silang een sterkte op aan de grens bij Batoebedoelang en liet haar bezetten door Serawaksche rotanzoeekers onder hun hoofd, Rage b genaamd. Deze Serawakkers brachten onder do Gajo's een zoodanigen schrik teweeg, dat er geen invallen meer plaats hadden. Rageb werd kampoenghoofd van de nederzetting Batoebedoelang.

Zooals vo ven reeds vermeld is, heeft Tjoet Amat van Bandahara van den Sultan van AtjBh een schriftelijke erkenning verkregen van zelfstandig hoofd met hot recht zich Radja Bandahara negeri Tamiang te noemen. Toen hij stierf, volgd zijn minderjarige zoon Mohamad Ali hem op onder voogdy van zijn oom Soetan Oesinan. Nadat deze laatsto was vermoord, nam Mohamad Ali zelf hot bestuur in handen. Hij werd in 1904 opgevolgd door Tengkoek Ibrahim, die te Medan op 27 Februari 1904 de korte verklaring volgens Atjdhd-model aflegde, goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. van 16 April L904 no. 20. Deze bestuurder werd bij G.B. van 3 December 1906 no. 28 „met het oog op zijn ziekelijken toestand.“* voor den tijd van een jaar in het bestuur van het landschap Bandahara vervangen door Tengkoek Radja Silang, zelfbestuurder van Karang. Na afloop van dat jaar werd bij G.B. van 10 Januari 1908 no. 31 bepaald, dat het bestuur over Bandahara voorloopig bleef opgedragen aan Tengkoek Radja Silang voornoemd, welke waarneming bestendig bleef tot hot overlijden van genoemden bestuurder op 13 Februari 1925. Bij G.B. van 20 Augustus 1926 no. 30 werden toen de landschappen Karang (Noordelijk Boventamiang) en Bandahara (Noordelyk Benedentamiang) samengevoegd tot een landschap „Karang“ (Ind. Stb. 1926 no. 355). Als bestuurder hiervan

trad op Tengkoek Mohamad Arifin, zoon van wijlen Tengkoek Radja Silang, die op 15 Augustus 1927 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 21 December 1927 no. 44. Deze bestuurder is nog in functie en woont in Kampeong-djawa, Karang. Toen Radja Bandahara nog in leven was, zag hij zich in 1898 genoodzaakt zekeren Si Atas gelar Moeda Tjihⁱⁱ als zelfstandig hoofd over een deel van zijn gebied te erkennen, nl. over het genwoordige landschap Soengai Ijoe. Tengkoek Tjihiq, zooals hi officieel heette, legde op 11 Juni 1903 te Medan de korte verklaring volgens Atdjh-model af, die werd goedgekeurd en bekrachtigd bij G.B. van 5 November 1903 no. 13. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Tongkoe Ismail, met den titel van Kadjoeroean Soengai Ijoe, die op 25 Juni 1909 de korte verklaring volgens uniform model aflegde, goedgekeurd bij G.B. van 3 October 1910 no. 26. Hij is nog in functie en woont te Soengai Ijoe. In het landschap Kedjoeroean Moeda (Zuidelijk Boven-Tamiang) liet de in Augustus 1893 vermoorde Kedjoeroean Ma an twee minderjarige zoons na. Het voorloopig bestuur werd daar gevoerd door Mangkoe Radja Hoesin. Toen in Februari 1895 de oudste recht-hebbende zoon Radja Adil stierf, werd de tweede zoon Radja Habesa (Habsjah) wettige opvolger, onder voorgdij van Tengkoek Nja [^]Moet gelar Mangkoe Boemi en Mangkoe Radja Hoesin. Deze laatste legde als regent, in overeenstemming met den eersten, den 11 den April 1903 te Medan de korte verklaring volgens Atj Mi-model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 5 November 1903 no. 13. Na de inlijving bij Atjeh legde bedoelde regent als Mangkoe Radja den 25 Juni 1909 de korte verklaring volgens uniform model af, goedgekeurd bij G.B. van 3 October 1910 no. 26. In 1911 nam Tongkoe Radja Habsjah het bestuur zelf in handen, na op 6 Juli van dat jaar de korte verklaring volgens uniform-model te hebben afgelegd, die goedgekeurd werd bij G.B. van 23 Januari 1912 no. 11. De twee voogden werden gepensionneerd. Tevoren hadden zij bij verklaring van 19 December 1910, goedgekeurd bij G.B. van 5 Juli 1911 no. 11, terein (den z.g. vierkan-ten paal, zie boven) afgestaan aan het Gouvernement van N.I. ten behoeve van de vestiging van de onderafdeelingshoofdplaats Koealasi-mpang. Tongkoe Radja Habsjah stierf in 1917 en opnieuw werd Mangkoe Radja Hoesin regent en voogd over den minderjarigen oudsten zoon van den overledene. Tongkoe Radja Soeloeng. Toen de Mangkoe Radja Hoesin stierf, werd een regentschapsraad ingesteld, waarvan in 1933 nog twee leden overbleven: Tongkoe Mangkoe Boemi en Datoek Tandil. In April van dat jaar werd Tongkoe Radja Soeloeng zelfstandig met het bestuur belast, onder het genot van de inkomsten van zelfbestuurder. De oude Mangkoe Boemi kreeg in 1929 de zilveren ster voor trouw en verdienste en is thans gepensionneerd. De standplaats van den zelfbestuurder is Benoeradja.

In het landschap Soetan Moeda (Zuidelijk Beneden-Tamiang) stierf de eerste bestuurder Tongkoe Soeloeng Laet, gelar Soetan moeda Indra Koesoema op 21 Februari 1902. Hij werd opgevolgd door Tongkoe Soetan Abdoehnadidj, ook wel Tengkoek Hitam genaamd. Deze legde op 11 April 1903 als Tongkoe Soetan Moeda Indera Koesoema, hoofd van Zuidelijk Beneden-Ta-

miang, de korte verklaring volgens A⁶6h-model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 5 November 1903 no. 13. Bedoelde akte werd vervangen door de korte verklaring volgens uniform model, door hem afgelegd op 25 Juni 1909, en goedgekeurd bij G.B. van 3 October 1910 no. 26. Tijdens zijn bestuur werd in 1905 de standplaats van den Europeeschen bestuursanibtenaar overgebracht van Seroewai naar Koealasi-mpang (Ind. Stb. 1905 no. 192). In 1908 (Ind. Stb. 1908 no. 112) volgde de afscheiding van de onderaf-deeling Tamiang, metinbegrip van het landschap Zuidelijk beneden-Tamiang (Soetan Moeda), van het gewest Oostkust van Sumatra en inlijving bij het gebied van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. In 1917 stierf Tongkoe Soetan Abdoelm&djid en bij G.B. van 3 December 1917 no. 17 werd, gedurende de minderjarigheid van den rechthebbende op de waardigheid, Tongkoe Zainal Abidin, als waarnemend bestuurder aangewezen Tongkoe Kolok, ook genaamd Tongkoe Kamaroedin. Ofschoon toege-laten tot het afleggen van de korte verklaring, is hij daartoe niet overgegaan. In 1928 werd hij bij G.B. van 28 Februari 1928 no. 13 eervol van zijn waardigheid ontheven: op 29 Maart 1928 tekende Tongkoe Zainal Abidin een akte van verband, als Soetan Moeda Indera Koesoema, bestuurder van Zuidelijk Beneden-Tamiang. De akte werd goedgekeurd bij G.B. van 12 September 1928 no. 32. Hij is nog in functie en woont in Seroewai. De bezoldiging der zdfbestuurders, welke ten laste van de onderafdeelingsskas kint, bedraagt: van Karang / 500, van Soetan Moeda / 300, van Soengai Ijoe / 230 en van Kedjoeroean Moeda / 250.

Van het binnenland naar de kust kan men achtereenvolgens onderscheiden:

a. Een heuvelland uit hoofdzakelijk jong tertiaire en neogene afzettingen gevormd. Wann bronnen in West-Tamiang, o.a. bovenstrooms van de kampeong Kaloeli, wijzen nog op vulkanische activiteit. In het grensgebied tusKchen Langkat en Tamiang buigen deze terlaire hcu-velruggen zich zeewaarts om on gaanz over in een steiler heuvelland, dal zich ten W. van de Aroe-baai tot ver in het kustmangrovegebied voortzet. De vlakke gedeelten tusshen de heuvels zijn doo kern geworden, waar de Europeesche culturess zich vestigden, waardoor Tamiang een ten opzichte van Langkat op zichzelf staand cultuur-gebied is geworden. De heuvels hebben over het algemeen een sterk gelaagde structuur, als gevolg van de wijze, waarop zij werden gevormd, n.l. als zeeafzetting in het tertiaire tijdperk. Toen deze zeebodembodem in het pleoceen tijdperk werd samengedrukt, waardoor de oppervlakte barstte en gedeeltelijk omhoog werd geheven, ontstonden uit die verhoogde gedeelten de heuvels. De kleilaag van (lien zeebodembodem) in daarin terug te vinden in dikwijls grillig gevormde lagen, die op sommige plaatsen een hoog kalkgehalte (soms 2.6%) hebben, veroorzaakt door de aanwezigheid van resten van foraminiferen en andere zeeorganismen. Vooral bij heuvelooringravingen vindt men dikwijls tusshen de klei- en kleisteinlagen door ijzeroxyd-afzettingen, daarvan gescheiden door een blauwachtig fijn zand, glaukoniet ge-heeter (o.a. op den z.g. Loeboek Sidoepeg), dat algemeen voorkomt in zeeafzettingen. Daar,

waar het aan de oppervlakte komt, vormt het een onvruchtbaan bodem.

b. De gronden, welke zich ongeveer ten N.O. van de lijn, loopendo van Kroceng Merbau over Koelalasingpang naar Goenoeng Dasi uitstrekken, zijn voor het meerendeel alluviaal en grotendeels door aanglibbing der rivieren ontstaan. Deze rivieren voeren inergel en klei met zand vermengd uit het centrale gebergte en de heuvels mee, welko in den benedenloop dier stroomden bezinken.

c. De kustgronden, waar door slikvorming en deminvoed dergetijden op alle plaatsen, waar de branding niet te sterk is, de mangrove- of vloedbosschen van rizophoren. ontstaan. De stammen dier boomen reiken niet tot op den bodem, maar worden geschraagd door een dicht luchtwortelstelsel, dat bijna verticaal uit den bodem oprijst.

Rivieren. De voornaamste rivier is de J?amiangrivier, die bij Koelalasingpang ontstaat 45 km van de monding verwijderd, uit de samen-vloeiing van de Simpang Kanan en Simpang Kiri, welke beidestroomen in het gebergte op de grens der Gajolanden ontspringen. De monding dier **Tamiangrivier, ± 10 meter** breed, wordt door aanslibbing steeds ondieper, zoodat zij nog slechts

sterke branding in de mōnding het uit- en invaren voor die kleine vaartuigen zeer bemoeilijkt. Van daar dat de grootere vaartuigen, zooals steam-launches en Chineseche jonken gebruik maken van de noordelijker gelegen Soengai Ijoe rivier (Koeala Genteng, vaargoul bij laag water nog 5 voet diep) om via de Aloer Boegin, een verbinding (teroesan) tusschen Tamiangrivier en Soengai Ijoe rivier, Scroewai, aan eerstgenoemde rivier gelegen, te bereiken. Steamlaunches met 5 voet diepgang kunnen nog tot Oepah opvaren; hooger op is de vaart, althans bij laag water, on-mogelijk door het groote aantal banken. De Simpang Kanan is door het groote aantal banken, stroomversnellingen en het vele daarin aanwezige hout zeer inooclijk te bevaren. De Simpang Kiri, die een diepere vaargeul heeft, is tot Semadan beter bevaarbaar. De overige grooto rivieren zijn van Noord imar Zuid: 1e. Pantei Keurcumma, grensrivier tusschen de onderafdeelingen Langsa en Tainiang; 2e. Telaga Moekoe rivier; 3e. Soengai Ijoe rivier, die talrijke verbindingen heeft met de Tainiang- en Telaga Moekoerivier (z.g. teroesan) en tot kaimpoeng Soengai Ijoe voorsteamlaunches bevaarbaar is; 4c. do Air Masin, grensrivier tusschen Tamiang on Langkat, voor steamlaunches bevaarbaar tot bij de ondormcing Gedongbiaro.

W e g e n. Bchalfve door de baan van do Atjehtram (van Jjangsagrens tot Langkatgrens 36 km) wordt de onderafdeeling Tainiang doorsneden door den grooten aswoeg van de Langsagrens (Kampoong Toealang-Tjoet) tot aan de Langkatgrens (halte Atjeh-tram Halaban). Deze weg is in onderhoud bij het departement van Veiker en Watcrstaat. Hij is over een lengte van ± 5 km, hoofdzakelijk in de onderafdeelingshoofdplaats, geasphlnteed op kosten der onderafdeelingkas. Do asphalteering van undero wegen op de hoofdplaats wordt door het stadsfonds uitgevoerd, terwijl die van do land-schapswegen daar buiten ten laste van de onderafdeelingkas geschiedt.

De z.g. ondernemingswogen worden door do

cultuurondernemingen onderhouden; voor enkeJe, die voor de bevolking van belang zijn, wordt een bijdrage voor onderhoudskosten uit de onderafdeelingkas verleend. De kampoengwegen en voetpaden worden door de bevolking zelf onderhouden. De Atjeh-tramlijn van Langsa naar Koelalasingpang kwam in 1912 in exploitatie en in 1916 was die tot Besitang gereed, waar zij na December 1919 aansloot op de normaalspoorlijn der Delispor naar Medan via Pangkalanbrandan (Langkat). De afstand Langsa—Koelalasingpang is 33 km (langs de spoorbaan). Door het sterk ontwikkelde vrachtauto- en autobusverkeer wordt de Atjeh-tram concurrentie aangedaan. Van Medan via Pangkalanbrandan en Koelalaam-pang naar Lh6° Seumawe bestaat een dagelijkse autobusdienst. Op verschillende ondernemingen heeft men railbanen voor het transport van de producten; ten deele worden daarop de wagons getrokken door een locomotiefje, ten deele door karbouwen; so ms geschiedt de voortbeweging door koeli's. Veel rubber- en oliepalproducten der ondernemingen gaan naar Air-poeth aan de Salahadjirivier (in Langkat), waar een aanlegsteiger is voor kleine K.P.M. booten. De afstand Koelalasingpang-Airpoeth is 15 km, waarvan 10 km reeds is verhard en 5 km nog grasweg is. De landschapsweg van Koelalasingpang naar Salahadjir is 4 km (tot de grens met Langkat). De gezamenlijke lengte der landschapswegen be- draagt nu ruim 213 km; in aanleg is voorts een grasweg van Talagamoekoe naar Malimpang. De voornaamste landschapswegen zijn die van Koelalasingpang naar Bookit Slamet, naar Seroe-wai, naar Rantau; van Scroewai naar Oepah, naar B. Slamet, naar Lalang, naar Rantauapakam, naar Aroenggadiah, naar Gedongbiaro; van Simpang Tiga naar Telagamoekoe (grensLangsa) via Soengai Ijoe; van Karang over Pantai tindjau naar Loeboksisdoep; van Simpang Kiri naar Ka-loec, enz. Transportmiddelen zijn te land: Atjeh-tram, vracht- en personenauto's, fietsen, ossenkarren, paarden; te water: prauwen, steamlaunches, inotorbootjes, tongkangs en langs de kust Chineseche schepen voor afvoer van pinang, boombast en houtskool naar de Straits (douanepost Koeala Genteng). De bestuurs- ambtenaar heeft de beschikking over een snel-varend bootje met aanhangmotor en een groote prauw, waarop die motor ook kan worden ge-montceerd. Beide vaartuigen zijn eigendom van de onderafdeelingkas. De pasangrahan ter onderafdeelingshoofdplaats is van het Gouvernoment, die bij Batoebdoelang (landschap Kara ng) aan de Simpang Kanan, op het kolonisatie- terrein Tjintaradja (landschap Soengai Ijoe) en aan de monding der Tamiangrivier (landschap Sootan Moeda) zijn van de onderafdeelingkas.

B o s c h w e z e n. Voor do inzameling van boschproducten(rozan, nipahbladercn, boom bast, hout) door de inheemsche bevolking wordt pantjngalas betaaid aan de onderafdeelingkas. Die kas ontvangt ook cijns van kapvergunningen aan Chinesezen (merbau-, damarlaeot- en meranti-hout). Er zijn thans nog drie houtaanpakon-cessies, verleend door den Gouverneur van Atjeh on Overhoorigheden; van het vastrecht on de cijns daarvan komt 4/16 ten bate van het Land en 4/10 van do onderafdeelingkas, welke vau het laatstbedoelde gedeelte weer 15% uitkeert aan de betrokken zelfbestuurders.

Klimaats. Het klimaat is gematigd warm. Scherp gescheiden moessons zijn er in Tamiang niet. De meeste regens vallen van November tot Januari, terwijl Juni, Juli en Augustus de droogste maanden zijn. Met vrij groote bestendigheid waait in Januari en Februari een oostenwind en van April tot October een z.w. wind. Ook in Tamiang zijn do „Sumatraantjes“, plotselinge ruk- winden, gepaard met regen en onweer, merkbaar. Voor de kleine scheepvaart zijn zij aan de kust vrij gevaarlijk.

Landbouw. Door de vestiging van Europeesche landbouwendernemingen in deze streken werd Tamiang in den loop der jaren tot een centrum van cultures. Aanvankelijk werd tabak geteeld, na 1905 door rubber vervangen.

De heer H. C. Reuter, de eerste Nederlander, die in dien tijd met ontginningen begon, opende eerst de concessie „Koeala Simpang“ later „Tandjoeng Genteng“, „Tandjoeng Scumantoh“, „Aloer Djamboe“ en tenslotte „Rim ba Sawang“. In October 1924 stierf deze Nederlandsche pionier.

Door het op ruime schaal uitgeven van landbouwconcessies (in totaal ruim 47000 ha — er zijn thans 39 landbouwendernemingen) in deze aanvankelijk dun bevolkte streken ontstond v.n.l. in de onmiddellijke nabijheid dier concessies een snelle aanwas van bevolking. Daar was werkgelegenheid en kon geld worden verdiend. Zoo doende is het te verklaren, dat na verloop van jaren conflicten moesten ontstaan tusschen de bevolking, die steeds meer grond voor ladang- en tuinbouw noodig had, en de cultuurondernemingen, die steeds verder hun aanplantingen uitbreidden. Voornamelijk rezen er moeilijkheden in het aaneengesloten concessiegebied tusschen de onderafdeelingshoofdplaatsen van de Langkatgrens. Voor zooveel noodig werden woeste gronden, buiten de concessies gelegen, voor de bevolking gereserveerd en zoodoende onttrokken aan eventuele uitgifte in erfpacht voor het groot landbouwbedrijf.

Ten einde de rechten der zelfbestuursonderhoorigen op gronden door hen duurzaam geoccupeerd, waarop zij Inlandsch bezitsrecht konden doen gelden, te verstevigen, werd in 1930 overgegaan tot de instelling in deze onderafdeeling van het z.g. Atjehsch kadaster. Facultatief werd de gelegenheid opengeseld dergelijke gronden door den Landschapsopnemer te doen opmeten, in kaart te brengen en een ander bij den betrokken zelfbestuurder te doen registreren. De bedoeling was om, wanneer van deze registratie op ruime schaal zou zijn gebruik gemaakt, later op gemakkelijker wijze een Inlandsch kadaster te kunnen instellen, doch bij de bevolking schijnt geen bijster groote behoefte te bestaan aan deze registratie. Ruim 1/6 deel van Tamiang wordt thans door de groote cultures ingenomen. De directe financieele voordeelen dezer Europeesche cultures voor de kas van Tamiang bestaan in het vastrecht, dat voor concessiegronden betaaid moet worden en dat 3 per ha per jaar bedraagt. Alleen in geval de onderneming geen winst maakt, hetgeen door een accountantsonderzoek moet worden aangetoond, kan ingevolge een clauseule in de concessie acten op een desbetreffend verzoek, gericht aan het hoofd van het gewest, dit bedrag tot 1.50 per ha per jaar verminderd worden. Voor J 932 werd aan vastrecht van concessies en aan canon van erf-

pachtsperceelen in totaal een bedrag ontvangen van bijna J 20.000 (na aftrek van restitutiebedragen op grond van bovengenoemde verlies-clausule). Van dit bedrag wordt 15% uitbetaald als aandeel aan de zelfbestuurders.

Voor de inheemische bevolking is rijst het voornaamste cultuurgewas, dat wordt geteeld voornamelijk op ladangs en in mindere mate op van regenval afhankelijke sawahs. Alleen bij de kampong Batoebedoelcan en op een door de onderneming Simpang Kiri teruggegeven terreingedeelte is irrigatie mogelijk. In dezen crisistijd is het met rijst beplant areaal sterk uitgebreid. Het tekort aan dit artikel wordt thans voornamelijk aangevuld met Atjehrijst. Buitenlandsche rijst mag alleen worden ingevoerd via Koeala Langsa op licenties. De klapper-cultuur, die vooral in het landschap Soetan Moeda zeer uitgebreid is, levert weinig voordeel meer op wegens de lage copraprijzen. Evenzo is het met de pinangcultuur gesteld. Koffie is als bevolkingscultuur van geen betekenis. De Inlandsche rubbercultuur is vrij belangrijk. Groententeelt wordt bijna uitsluitend door Chineezers gedreven. Van de vruchten worden het meest ananas en doerian geteeld. Op het koloniatierrein legt men zich toe op het planten van andere smaakelijke vruchten (zie over kolonisatie ook de aanvullende artikelen PEUREULA en LANGSA). In de nabijheid van de ondernemingen Poelautiga en Alopali werd bij Aloer Sileboe landschapsgrond in heuvelachtig, door talrijke beekjes doorsneden terrein, aan arbeiderskolonisten (Javanen) uitgegeven, aanvankelijk met verstreking van eenige werktuigen en 5 voorschot. Later block dat ook zonder die hulp verscheidene personen zich daar wenschten te vestigen. Jhans verkeert die kolonie in gunstigen toestand. Jdoor dit succes aangemoedigd werd aan de westgrens der concessie Poelfutiga ± 1200 ha door het zelfbestuur van Kedjoeroean Moeda gereserveerd voor kolonisatie met de bepaling evenwel, dat behalve Javanen ook inheemschen zich daar kunnen vestigen. Buiten de ondernemingen, op landschapsgrond, heeft arbeiderskolonisatie plaats door gewezen contractarbeiders zonder hulp van landschapswege (spontane kolonisatie). Volgens de volkstelling van 1930 blijken op landschapsgrond gevestigd te zijn 5380 zielen, afkomstig van elders (4046 Javanen, 440 Mandai-lingers, 202 Minangkabauers, 202 Bandjareezen enz.). Zij gaan langzamerhand geheel in de inheemsche bevolking op, betalen belasting en verrijken de heerendiensten evenals deze. Landbouwkolonisatie met hulp van landschapswege heeft plaats in het landschap Soengai Ijoe. Het hoofddoel van deze soort kolonisatie is het ontwikkelend brengen van achterlijke streken. Zoo is ontstaan de Javanische Ijintaradja (van Javanen) met een Javaansche vijf meter breede en 2 1/2 kin lange weg verbindt het koloniatierrein met kampong Soengni Ijoe, den zetel van den zelfbestuurder, die op het terrein zelf een woning heeft, bovens twee stukken grond, die geregeld bewerkt worden. In December 1933 waren daar reeds 125 gezinnen gevestigd. In de kolonisatie staan thans een paar gronden en een volksschool, terwijl er ook polykliniek wordt gehouden. Ook zijn er een desalomboeng en dgdabank. De hulp aan den kolonist in den beginne verstrekt (ton laste der

onderafdeelingkas) bestond uit: toekening van Inlandsch bezitsrecht (met uittreking van een schriftelijk bewijs) op een stuk woesten grond van $1/1$ * ha; vrijdom van belasting en heeren- dienst gedurende 2 jaren; gratis verstreking van 10 kg rijst voor hem en zijn gezin, te ver- deelen over drie maanden; gratis verstreking van atap voor de dakbedekking; indien noodig, gratis verstreking van werktuigen (patjoels, parang enz.) tot een waarde van hoogstens $5/5$. Door het verrichten van betaalden arbeid aan de wegen kon de kolonist geld bijverdienen. Eenige gewezen Javaansche contractarbeiders vestigden zich bij kampong Tengko-Tinggi op landschaps- grond, dien zij, nog contractant zijnde, hadden verkregen en in hun vrijen tijd hadden bewerkt. Deze kolonisatie is ontstaan zonder eenige hulp van overheidswege. Op het kolonisatieterrein Tjinta- radja zijnook vruchtboomen en kapok aangeplant, waarvoor superieur plantmateriaal, van Java be- trokken, gratis aan belanghebbenden werd ver- strekt. Eenterrein, groot ± 2 ha, werd met djati be- plant; langs de wegen gebruikt men als schaduw- boom mahonie. Deze kolonisatie in Soengai Ijoe kan als zeer geslaagd worden aangemerkt. On- middellijk grenzend aan Tjintaradja ligt een kolonie van Maleicrs, do z.g. Kampong Melajoe, en op 60 km van Kocalasimpang, in kampong Batoebedoelang, een kolonie van Serawakkers.

De jacht is in Tamiang van geen belang. Vis- cherij wordt op zee beoefend door de kustbe- woners van de landschapen Soetan-Moeda en Soengai Ijoo, voor voorziening in plaatselijke be- hoefte, voornl. van de onderafdeelingshoofd- plaats. Ook rivierisch wordt hier te markt ge- bracht. Van buiten Tamiang wordt visch aan- gevoerd via Langsa en Pangkalansoeso. De inheemsche industrie is van geen belang. Het in- zamelen van rotan, da mar, boombast, het ver- vaardigen van atap uit nipabladere en het kappen van hout loveren aan een klein deel der bevolking een bestaansmiddel op. De veestapel is klein; hij bestaat uit eenige paarden, runderen, karbouwen, geiten en schapen. Er is gebrek aan goede weidegronden. Slachtvee wordt grooten- deels uit Atjih betrokken. Melkvee wordt te Kocalasimpang gehouden door Bengaleezen. Do varkensfokkerij is geheel in handen vanChineezen.

O i i d e r w i j a. Er zijn 15 landschapsvolks- scholen en een paar particuliere Chineseesche scho- len. Te Koealaspang is een Gouvernements Inlandsche Hchool op een centraal plantershos- pitaal, waarvan de geneesheer ook polykliniek houdt voor landschapsonderhoorigen ter hoofd- plaats op te Si in pang Am pat.

F i n a n c i e n. Do belastingen der land- schapsonderhoorigen zijn geregeld bij zelfbe- huursbesluit, goedgekeurd door het hoofd van het gewest. Zij zijn: inkomstenbelasting mot crisishoeffing; motorvoertuigenbelasting; slacht- bolasting en rijwielbelasting. De vuurwapenbe- lasting wordt door het Land geind en later aan de onderafdeelingkas gerestitueerd. Voor de heerendiensten is een afloopveld vastgesteld van $3/3$ per heerdienstplichtige per jaar. Do heerdienstwerken worden dan in betaalden arbeid uitgevoerd. De kampongheofden genie- ten geen bezoldiging, maar ontvangen voor do door hen gelnde belastingen 8% collecteloon. Als belastingen zijn nog to beschouwen do hacil ooleebalang van

boschproducten, welke medc in de onderafdeeling- skas vloeien.

Rechtspraak. De inheemsche rechtspraak is geregeld als in andere Atjidsche landschappen (zie aanv. art. "PEUREULA. "). In elk land- schap is een moesapat (voorgezeten door den onderafdeelingsschef) en een landschapsgerech met den zelfbestuurder als alleensprekend rechter onder toezicht van het hoofd der onderafdeeling (zie Ind. Stb. 191G no. 432). Alleen de zelfbestuurder van Karang is gerechtigd verklaard zelfstandig landschapsgerech te houden.

De voornaamste inkomsten van de onderafdeeling- skas van Tamiang bestaan uit: Gouverne- mentsschadeloosstellingen wegens overname van het recht tot verkoop van opium, vast recht van 39 ondernemingen van landbouw; houtbeschik- kingsrecht van 2 ondernemingen van landbouw; vastrecht van 3 ondernemingen van boschex- ploitatie; cijns van die ondernemingen; vast- recht en cijns van 2 mijnbouwondernemingen; cijns van opgegraven grind en zand; grondhuur van bebouwde erven en aanplantingen; recht van pijplcingen en pompstations (petroleum); ver- goeding voor vergunningen voor telefoonverbin- dingen, verhuur van landschapsgebouwen en van zitplaatsen op de vier landschapsparas te Oepah, Seroewai, Soengai Ijoe en Rantau. Andere dan hiervoren reeds vermelde uitgaven zijn voornl. voor justitie; voor financiën (dieust der belastingen, collecteloonen, pensioenen, onderstanden, kasbeheer); terugbetaling van geleendegelden aan de Javasche Bank; bezoldiging, reis- en verblijf- kosten en persoonlijke toelagen van zelfbestuur- ders en ondergeschikte hoefden. Op de bezoldi- ging van laatstgenoemden wordt een crisiskor- ting toegepnt van 15%. Verder bekostigt de kas een landschapsboot met aanhangmotor en drie overvaart- te Seroewai, Loeboeksidoep en Simpang Kiri. (De onderneming Rim ba Sawang heeft een eigen veerpoint).

B e v o l k i n g. Do bevolking van *Soengai Ijoe* bestaat uit: 5 Europeanen, 2301 Inlanders, 93 Chineezen, 12 andere Vreemde Oos- torlingen of totaal 2411 zielen; van *Zuid Boven-Tamiang* : 133 Europeanen, 15207 Inlanders, 1054 Chineezen, 151 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 16545 zielen; van *Zuid Benedeji-Tamiang*: 12 Europeanen, 5036 Inlanders, 129 Chineezen, 42 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 5219 zielen (zie tabel SE van het 2e deel van hot Indisch Verslag 1934). Om onbe- kende redenon wordt het landschap *Karang* daar- in niet vorineld. Volgens opgave van het B.B. bedraagt het aantal zielen der onderafdeeling Tamiang bij de volkstelling van 1930 in totaal 44565; trekt men hiervan af 24175, zijnde do som der aantallon zielen van bovenvermelde drie landschappen, dan moet de sterkte der bevolking van Karang 20390 zielen zyn.

De inheemsche bevolking bestaat voor het grootste cieel uit Tamiangers, verder uit een klein aantal Atjiders, Gajo's enz. Do Tamiangers zyn wat taal en zeden betreft verwant aan de Malei- ors van Langkat, die weor uit Siak afkomstig zouden zijn, terwijl Minangkabau als oorsprongs- land wordt genoemd. Echter schijnt vermenging mot Bataks vrij veelvuldig voor te komen. Atjd- ers treft men in goring aantal en verspreid in hot landschap Soengei Ijoo aan. Moes tai ko* men zij alleen als wrckzockenden hier, houden

zich bijv. enkele maanden met vischvangst bezig en vertrekken dan na langer of korter tijd weer naar andere streken. De Gajo's wonen voornamelijk in het bovenstroomgebied van de Sim-pang Kanan- en Simpang Kiririvier.

De niet-inheemsche Inlanders, die de inheemsche bevolking in getalsterkte overtreffen, zijn voornamelijk Javanen, verder Soendaneezen en Maleiers van Sumatra's Westkust. De van Java geëmigreerde bevolking kwam oorspronkelijk als contractkoelie hier.

Van de niet-inheemsche bevolking verdienen voorts nog afzonderlijke vermelding de Serawakkers in kampoeng Batoebedoelang, ± 60 km van Koealasingpang stroomopwaarts, aan de grens der Gajo-landen. Deze Serawakkers, aan-vankelegk hier gekomen als handelslieden, voor de inzameling van boschproducten, schijnen een reputatie van overschrokkenheid te hebben meegebracht. Bij hun komst werden zij n.l. door den radja van Karang aangezocht te willen optreden tegen de Gajoers, die door hun herhaalde invallen in Tamiang in dien tijd de inwoners veel overlust aandeden. Blijkbaar konden of durfden de Tamiangers hen niet aan. In elk geval was dit een kolfje naar de hand der Serawakkers, die naar de n.w.-grens trokken en daar zoo krachtig optraden, dat de overvallen der Gajoers voorged waren afgelopen. Als dank voor de door hun bewezen diensten mochten zij zich in kampoeng Batoebedoelang vestigen, waarvan hun leider, Penghoeloe Rageh, het hoofd werd, wat hij tot op den huidigen dag is gebleven.

De Chineezzen, die in de tien jaren, die tusschen de beide volkstellingen vrliepen, op de Inheemsche bevolking na procentsgewijze het sterkst in aantal zijn toegenoien, werken voor een deel op de ondernemingen. Een ander zeker niet minder belangrijk deel heeft zich als handelaar ter onderafdeelingsoverhoofdsplaat van de Serowai gevestigd. Voorts hebben zich, overal waar nieuwe wegen werden aangelegd, onmiddellijk langs die wegen Chineezzen als tokohouder gevestigd. Een andere groep is gaan wonen aan de uitmonding der Tamiangrivier in zee, in kampoeng Koeala Genteng, waar zij zich een bestaan heeft gezocht in de vischvangst. De Chineezzen staan onder een eigen hoofd, den kapitein der Chineezzen. In verband met het feit, dat vele Chineezzen het Maleisch slechts ten deele machtig zijn, is een officieel tusschenorgaan tusschen het Gouvernement en de Chineesche onderdanen niet overbodig. Zoo fungeert deze "Kapitein" meestal als tolk bij zittingen van het Magistraatsgerecht, waar Chineezzen als beklagden of getuigen moeten worden gehoord. De voornaamste werkzaamheden van dezen kapitein der Chineezzen bestaan voorts, naast het geven van adviezen over en aan zijn landgenooten, voor het grootste deel uit het innen van de belastingen van zijn landgenooten in deze onderafdeeling. De andere Vreemde Oosterlingen zijn naast enkele Arabieren in hoofdzaak Benga-Jeezen en Klingen, die handel drijven.

De taal derinheemsche bevolking, die weliswaar het meest verwant is aan de in het nabije Lang-kat gesprokene, vonnt toch een dialect op zich zelf, waaraan een Atjdhsche inslag niet vreemd is. Het Maleisch, dat de door alle bevolkings-groepen bezigde voertaal is, en dat door vrijwel iedereen wordt verstaan en gesproken, is niet vrij gebleven van den invloed van het Javaansch,

als gevolg van de komst van duizenden Javanen, werkzaam als koelie op de ondernemingen, van wie, zooals boven uiteengezet, velen zich na ommekomst nederzeten in inheemsche contra. De geheele Inlandsche bevolking is Mohammedaansch.

Ten slotte kan nog met betrekking tot Tamiang het volgende medegedeeld worden.

Met de Bataafsche Petroleum Maatschappij werd door het Gouvernement van Ned.-Indie een z.g. 5a contract gesloten voor de ontginning van een terrein van 41500 ha, dat voor 6/7 deel in Tamiang, voor 1/7 deel in de onderafdeeling Lang-sa is gelegen (Ind. Stb. 1928 no. 456, bekrachtigd bij de wet van 21 Juli 1928, Ned. Stb. no. 268). De petroleum komt meestal slechts voor in jonge tertiaire grondformaties, zooals die in Tamiang worden aangetroffen. Reeds vóór petroleum gevonden bij Sendi Batoe, Aloor Gringgan en Aloor Miniak Tanah. Te Sendi Batoe werd tusschen 1898—1900 verder geboord, doch zonder gewenscht resultaat. Ook bij Kp. Batoebedoelang zijn er vindplaatsen, maar blijkbaar van te weinig belang. Hoewel in den loop der jaren reeds vele vergunningen tot exploitatie werden verleend, is het alleen te Rantau tot exploitatie gekomen. Te Rantau maakte de B.P.M. eind 1892 den begin met de eigenlijke exploitatie. Begin 1929 kwam de eerste put in productie en sedert dien breidde het bedrijf zich daar zoodanig uit, dat het aantal Europeesche employe's tot 303 steg en 1100 koelies op de terreinen werkzaam waren. De bodem is er buitengewoon rijk aan olie, terwijl de winning wordt vergemakkelijkt doordat de boringen gemiddeld niet dieper dan 350 meter behoeven te gaan (op andere terreinen in Noord-Sumatra gemiddeld een 5 a 600 meter). Het verkregen product wordt via een pompstation der B.P.M. te Soengei Li poet naar Pangkalan Brandan vervoert.

KARANG (landschap te TAMIANG.

SOENGALJOE. Zie TAMIANG.

ALASLANDEN (Aanv. dl. I). Onderafdeeling van de afdeling Oostkust van Atjeh met de Alaslanden, Gajo Locoes en Serboeljadi, gouverne-nient Atjeh en Onderhoorigheden. Hoofdplaats is Koetatan6. Wordt in het Noorden begrensd door de onderafdeeling Gajo Locoes, in het Oosten door het gouvernement Oostkust van Sumatra, in het Zuiden door het gouvernement Oostkust van Sumatra, de hidentie Tapanoeli, de onderafdeeling Singkel en de onderafdeeling Zuidelijke Atjhsche Landschappen en in het Westen door de onderafdeeling Tapanoeloe.

De Alaslanden behooren tot het stroomgebied van de Law6 Alas, een breede, snelstromende rivier, die ontspringt op den Goenoeng Leuser en bij Nw. Singkel uitmondt in den Ind. Oecaan. Deze rivier vormt de groote, zich N.O.-Z.O. uitstrekkende ± 35 km lange en gemiddeld 6 km breede Alasvallie, die aan de o.- en w.-zijde door hoog gebergte wordt begrensd (Wilhehmina-gebergte en Barisangebergte). Het overige niet tot de valleij behorende deel der Alaslanden is met oerbosch bedekt.

Verineldenswaard is voorts, dat de geheele onderafdeeling Alaslanden (met uitzondering van een strook grond, oostelijk en westelijk van de Law6 Alas gelegen, zoozover die door de bevolking en de grootcultures wordt geoccupeerd) deel uitmaakt van het reusachtige wildreservaat G. Lcuser, dat in 1934 alu zoodanig is aangewezen.

Do oppervlakte van degeheelde onderafdeeling is $\pm 3500 \text{ km}^2$, waarvan $\pm 200 \text{ km}^2$ bebouwd is. De hoofdplaats Koeta⁶ is met de Karolanden en Medan verbonden door een verharde Taubweg, waarlangs een vrij geregeld en druk verkeer met autobussen plaats vindt. Deze weg kwam in 1914 gereed. In de richting Blangkedjerdn (hoofdplaats van de onderafdeeling Gajo Loeus) is deze autoweg doorgetrokken tot het militaire marschbivak Goenoeng Setan (afstand Koetajane—Goenoeng Setan $\pm 29 \text{ km}$). Van hier loopt een transportpad naar de n.grens van de onderafdeeling (afstand Goenoeng Setan—n.grens $\pm 11 \text{ km}$) en verder naar Blangkedjerdn. Vervoer met autobussen is langs (lit transport niet mogelijk; op- en afvoer geschieden hier door Gajosche draagkoelies.

Behalve de asweg zijn in de vallei eenige vrij goede landschapswegen aangelegd, waardoor vele kampeengs thans per auto bereikbaar zijn.

De bevolking van de Alaslanden belooft ± 20.000 zielen. Zij bestaat uit Alassers (ruin 16000), Bataks (ruim 3000), G&jo's, een gering aantal Atjehers, Chineezen, eenige Europeanen en Japanners.

De inheemsche bevolking leeft van landbouw, rijst- en tabakskultuur, een weinig veeteelt en inzameling van boschproducten. Voorts is de vruchtenteelt van eenige beteekenis (doerian, manggis, ramboetan, dockoe enz.). Uitgevoerd worden rijst, vce, boschproducten, vruchten (vooral doerian en inanggis). Ingevoerd worden zout, lucifers, stukgoederen. In de onderafdeeling zijn voorts eenige koffienderneningen gevestigd, die onder Europeesch en Japansch beheer staan.

Het bestuur over de onderafdeeling wordt gevoerd door een gezaghebber of fungeerend controleur bij het Binnenlandsch Bestuur (dan wel door een officier der land ma lic met den titel van gezaghebber) met standplaats Koetajand.

Er zijn twee landschappen nl. de landschappen Bambi I (zuidelijk deel) en Poelo Nas (noordelijk deel). Aan het hoofd van ieder landschap staat de zelfbestuurder, die den titel draagt van kedjoc-roecn. Het hindschap is verdeeld in 4 zg. inarga's, aan het hoofd waarvan het margahoofd of penghoeloe sicipat. Zoo bestaat het landschap Bambi uit de volgende marga's: 1. marga Ngkeran, 2. marga Beroeh, 3. marga Sekedang en 4. marga Selian; en het Landschap Poelo Nas uit: 1. marga Pelis, 2. marga Kepala desa, 3. marga Keling en 4. marga Tjiberau. Jje gevonne kampeenghoofden worden penghoeloc sockoo of kortweg penghocloc genoemd/

KOETAJANE (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van de onderafdeeling Alaslanden, standplaats van den gezaghebber of fungeerend controleur bij het Binnenlandsch Bestuur. De plaats is door een autoweg met Medan⁶ verbonden, afstand $\pm 218 \text{ km}$. Verbinding met de Gajo Loeius (Blang-kedjerdn) wordt gevormd dooreen $\pm 29 \text{ km}$ lang en na to weg, die daarna overgaat in een paardenpad. Afstand tot Blangkedjerdn $\pm 107 \text{ km}$. Er ligt een militaire bezetting van 4 brigades infanterie. Do bij het militaire detachement ingedeeld officier van gezondheid is tevens belast met den Dienst van Volksgezondheid.

To Koetajane zijn een volksschool, een Govts vervolgschool, een Chineesche school, een huip-postkantoor en telefoonkantoor, een huis van bewaring, een opiumverkoopplaat, een landschanshospitaal op twee pasanggrahans. Do

pasar wordt iederen dag vrij druk bezocht.

MEULABOH, (Aanv. DI. II). I. Onderafdeeling van de afdeeling Westkust van Atjdh, gouvernement Atjdh en Onderhoorigheden, staande onder een kapitein-divisiccommandant der marrechaussee, bijgestaan door een aspirant-controleur. De onderafdeeling beslaat een oppervlakte van $\pm 5500 \text{ km}^2$ en een bevolking van ongeveer 54000 zielen. De detachementscommandanten te Djeuram, Lam le en Koeala Bde zijn tevens schakelofficieren van het hoofd van plaatselijk bestuur.

Het land bestaat uit een lage kuststrook, die na $\pm 20 \text{ km}$ overgaat in heuvelterrein, dat aansluit aan de in n.o.lijke richting doorlopende bergketen van de Boekit-Barisan, welke op sommige plaatsen een hoogte bereikt van meer dan 2000 m. De bevolkingscentra met de bebouwde vlakten, liggen in hoofdzaak langs de rivieren, waarvan de belangrijkste: de Woila, de Meureubo, de Seunggan en de Tri pa, alle in het Gajosche laaggebergte haar oorsprong vinden, terwijl de Boebon, de Trang en de Tadoerivier en de Seumanjam, welke laatste geheel in een moeras overgaat, laagland-rivieren zijn.

Wat de bevolking betreft, wordt aangenomen, dat er in deze streken oorspronkelijk Batakisch-Gajosche nederzettingen zijn geweest, die later door Maleische kolonisten werden verdrongen. Toen de Pedireezen uit N.-Atjdh hierheen trokken, ontstonden er tusschen dezen en de Maleiera langdurige oorlogen, de prang-rawah genaamd — naar het ⁶linangkabausche land, waar de Maleiera van afkomstig heeten te zijn. De tegenwoordige bevolking is voor het grootste gedeelte Atjehsch; allen in de kota Meulaboh vindt men een sterk ⁶linangkabausch-Maleisch inslag, terwijl hi or en daar kleine nederzettingen van Javanen zijn. De bevolking belijdt den Islam. De taal is overal Atjdhsch, behalve aan de grootere kustplaatsen, waar algemeen Jaleisch wordt gesproken.

Het voornaamste middel van bestaan is de rijstcultuur, waarnaastala bijproducten verbouwd worden suikerriet, ketala, klappers, pisang, kapok, ma is, pinang, sirihen verschillende groenten. De pepercultuur is bijna geheel verloren gegaan. Er is echter in de onderafdeeling een groot aantal bevolkingsrubbertuinen, met een totaal van byna 750.000 boonien, waarvan rubber van goede kwaliteit wordt uitgevoerd. Ilundel wordt gedreven in karbouwen en in de bergstreken in boschproducten, witte da mar, rotan en hout, welk product ook over zoo wordt uitgevoerd. Sommigen houden zich bezig met het winnen van goud in de rivier. Van beteekenis is voorts de visschry, vooral in zee, doch ook in de riviermonden. De jacht is economisch niet van belang, hoewel het hier zeer talrijke wiken, als herten, wilde zwijnen en hier en daar olifanten, groot stukken ladang en sawah verniel.

Door de zelfbestuurders is een aantal perceelen inerfpacht uitgegeven voor rubbercultuur, hoofdzakelyk aan de Socidite Financiere des Caoutchoucs, welke ook enkele oliopalinderneringen heeft.

Er zijn goede wegen. Langs den grooten weg naar Kootaradja, langs de kust, en voorts naar Tapfir⁶ Toean, Djeurani, Koeala Toetoc, onder-neming Moureubo Estate, en Koeala Bde vindt hoofdzakelyk het transport van personen en goederen plaats.

II. Standplaats van den assistent-resident van

de afdeling Westkust van Atjeh. Zij ligt, als eenig stuk rechtstreeks bestuurd gebied, de zgn. vierkante paal, binnen het landschap Kawaj XVI aan zee aan den rechteroever der Koela Tjang-koej, (gegraven) monding der Meureubdrivier, aan de oostzijde der landtong, welke de baai van Meulaboh begrenst.

Het o.lijke gedeelte met zijn ruime pasarloosden wordt voornamelijk ingenomen door de keudd of handelswijk met een gemengde bevolking van Atjehers, Maleiers en anderen, maar vooral Chineezen. In het Westen ligt het militaire kampement, waar 5 brigades infanterie in garnizoen liggen. Om het kampement heen zijn de woningen van burgerlijke en militaire ambtenaren gebouwd. Behalve het bestuurskantoor en de gevangenis zijn er verder nog een ijs- en limonade-fabriek, een postkantoor, telegraafkantoor, pandhuis, een overdekt binnenbad, een flinke pasang-grahan en een societeit, en sinds korten tijd nog een buitensocieteit en een zwembad aan de zee. Aan de baai ligt het douanekantoor, waarlangs een vrij levendige in- en uitvoer plaats vindt. Ten N. van Meulaboh staat aan zee een eenvoudig gedenkteken, de plaats aanduidend, waar T. Oemar doodelijk verwond werd. De plaats ligt aan den westkustweg van Koetaradja naar Singkel, terwijl er behalve het postautoverkeer met Bakongan is Koetaradja regelmatige autodiensten zijn naar Koela-Bfee aan de Mid-den-Woila en met Djeuram. Een stadsfonds draagt zorg voor de straatverlichting, den reiningdienst en andere plaatselijke behoeften.

GAJO LOEEIUS (zie GAJOLANDEN, GAJO LOEOS en GAJOSCH in Din. I en V of suppl. biz. 258) is een zelfbestuurd landschap in midden N.-Sumatra, dat met uitzondering van de Tampoer-kampderigB, de onderafdeeling Gajo Loeeus vormt der afdeling Oostkust van Atjeh van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden (Ind. Stb. 1934 no. 539). De onderafdeelingshoofdplaats is Blang Kedjerdn en de standplaats van den zelfbestuurder is de kampong Penampain, op korten afstand daarvan gelegen. Het landschap wordt ook wel genoemd het gebied van Kedjoeron Pe-tiambang naar den officieelen titel van den bestuurder. Het Europeesch bestuur wordt uitoefend door een officier van de landmacht, met den titel van fungerend controleur. De land-schapskas van Gajo Loeeus is de onderafdeelingskas van het gelijknamige bestuursressort.

Een deel van het landschap, bestaande uit het samenstel van kampongden als samenvloeiing van de Poenti- en Tampoerrivier, is met het landschap Serbodjadi gevoegd bij de onderafdeeling Langsa (zie de aanv. artt. LANGSA en SERBODJADI) Het overige deel, vormende de onderafdeeling Gajo Loeeus, bestaat uit een hoogvlakte, ± 1000 m hoog gelegen, en is naar schatting ± 5000 km² groot. In hoofdzaak zijn slechts de val-leien bebouwd. De grenzen met Serbodjadi zijn vastgelegd in een door een grenscommissie onder-teekende verklaring van 22 Mei 1930. Degrens met de Alaslanden gaat in zuid o.—w.lijke richting door het vaste punt Pelipin-liang, gelegen aan de monding der Bentjirim-rivier, een linker zijtak van La we Alas. In het Oosten is de grens de kam van de Serbeulangit. De grens met zuidelijk Boven-Tamiang wordt gevormd door de bergketen Goerioeng Oeloe Besitang (G. Misigiti)-Goenoeng Gajo-Goenoeng Bada-Goenoeng Segama tot aan

het bergmassief, waarop de Sumpang Kiri ontspringt en hetwelk door Gajo's G. Pengkalap, door de Boven-Tamiangers G. Batoe-arang en door de Karangers Poetjoek Bampeo wordt genoemd. De grens met de Deureutsreek wordt gevormd door de Intem-Intemketen. Met de West-kustlandschappen is de grens niet vastgesteld.

Bodemgesteldheid. De Gajo Loeeus is van de kustlanden gescheiden door een gordel met oerbosch begroeide bergen. Het bewoonde gedeelte bestaat uit heuveland, bedekt met den non (Pinus Merkussii), uit grasvlakten (blangs) en uit sawahs. Het gebied wordt door beruggen verdeeld in vijf streken: 1. de eigenlijke Gajo Loeeus, een hoogvlakte; en 2. de Ording-, Pdndng- en Lestdn-valleien in het O.; 3. de Agoesian- en Geumpang-valleien in het Z.; 4. de Ako-, Pasir- en Padangvalleien in het W.; 5. de Rikit-Goipvallei in het N. De sub 1, 4 en 5 genoemde streken behoren tot het stroomgebied van de Boven-Tripa en haar voornaamste zijrivieren; de Orng-, Pdn-deng- en Lestdn-valleien (sub 2) tot het stroomgebied van den bovenloop der Sumpang Kanan en de Agoesian- en Geumpangvalleien (sub 3) tot het stroomgebied van de Lawe Alas. De streken sub 1 en 2 zijn van elkaar gescheiden door den Boer-ni-gadjah, terwijl tusschen sub 1 en 3 het Senoeban-gebergte staat. De gronden in het Gajo-Lestdn-gebied, aan de Boven-Lestdnrivier en ten N. van de Rikit-Goipvallei, nabij Atangpoetar en Boven-strooms van de Kenjaranrivier, zijn vruchtbaar en geschikt voor groote cultures. Volgens Ir. Ta-verne in zijn „Bijdrage tot de geologie van de Gajo-, Lestdn- en aangrenzende gebieden" wordt mariner aange troffen langs den weg tusschen Blang Kedjeron en Koetajand, nabij Agoctian, Koengke, Meloek en Pelipin-liang. Voorts worden graniet, mica, zandsteen, leien en kalksteen aangetroffen, terwijl de bodem aan de bovci-Lc* dnrivier volgens de lijn Jjambocr Empen-zuidelijk naar Wolh Uang tot Ngoerah en noordelijk langs de zwaivelbergen tot het pad Ocloc Besitang-Goenoeng Besitang, Kapi-Jjambocr-Empen en jongvulkanischegecentren, andsienten en bazalten bestaat.

Rivieren. Geen der rivieren in Gajo LOCCUH is bevaarbaar. De voornaamste is de Tri pa, die in het Koningin Wilhelmina-gebergte ontspringt. Zij stroomt eerst in ongeveer n.lijke richting door de Boekit- en Penampaanvlakte, waar zij verscheidene zijriviertjes opneemt, o.a. de Woih-ni Pocang en de Sangor. Bij de kampong Badak gaat de weg van Blang Kedjerdn naar Ording met een houten brug over de Tri pa. Bij Lein be, na do opname dor Woih ni Papariq en de Penanipainrivier, breekt de Tri pa door het ringgebergte om eigenlijk Gajo Loeeus te verlaten en gaat eerst n.w.lijk en dan w.lijk door de valleien van Kendawi, Rikit-Goip en Kemokot, waar de Kenjaran in haar valt. Na Ketoea, waar zij zich met de Akol vereenigt, buigt zij zich naar het N. en stroomt door de valleien van Pasir-Rcreubeu on Kia, waar de Klarivier wordt opgenomen. In dit gedeelte is de rivier niet neder doorwaadbaar; rotanbruggen verbinden de beide oevers. Van kampong Kia af stroomt de Tri pa naar het Z. W., buigt bij Kalalawang, waar de Padangrivier (Woih ni Rampang) in haar valt, naar het W., breekt door het Barisangebergte en komt in de afdeling Atjehs Westkust, waar zij langs de kampong Lam le stroomt naar den Indischen Oceaen

en uitmond bij kampong Koeta Niboeng. Minder belangryk is do Ordng-P6nd6ng-rivier (boven-loop van do Simpanganan), die op den Boerni-Gadjah-vallei stroomt, om bij Pertiq zich naar N. W. te buigen en de Pdnddng-vallei te doorloopen tot aan Djamboer Poelo-besar.

Van hier gaat zij in algemeen o.lijke richting, neemt de Woih ni Serdang op en vereenigt zich bij Koeala Pdnddng met de Lcstndriver. Zij is bij de kampongs Ordng en Pdnddng overbrugd en slechts gedurende den drogen tijd doorwaadbaar. Van Lestdn af is zij voor kleine prauwen bevaarbaar. De Law6 Alas, in haar bovenloop Woih ni Agoesian genoemd, ontspringt op den Goenoeng Losdr (Padang Seriboelan), stroomt eerst in o.lyke richting, buigt zich bij Blang Agoesian naar het Z. en verlaat, na de Goempangvallei doorloopen te hebben, bij Pelipin-liang de Gajo Loeous. Zij is in dit gebied niet bevaarbaar en slechts bij Koengk6 Serkol en Liang in den drogen tijd doorwaadbaar.

Wegen. Er zijn drie autowegen van buiten in de richting van de Gajo Loeous aangelegd: 1. van Tak6ngon door de Isaq-vallei; reeds 28 km is daarvoor auto's berydbaar, maar het werk is stopgezet, zoodat verder in gebruik blijft het paardenpad naar Blang Kedjerdn; 2. in het 0. via Lokop is de autoweg slechts tot Djamboer Bata ng gereed. De verdere aanleg van beide wegen is wegens financieele en technische moeilijkheden stopgezet; 3. van Koetatjane naar Blang Keel jerdn (afstand 105 km) is de weg reeds tot La we Aoenan (30 kin) voor auto's berijdbaar; van Blang Kedjerdn uit is zulks reeds over een afstand van 15 km het geval; daar tusachenin heeft men een paardenpad, dat voortdurend zooveel mogelijk wordt verbreed en verbeterd. Voor den opvoer van goederen naar Blang Kedjerdn wordt van dezen weg druk gebruik gemaakt. Belangrijke verbindingen zijn nog van Blang Kedjerdn uit: a. een krrnenweg (13 km) door de Rema-Pepn-roq vlakte langs Koetapandjang en andere kain-poengs naar den voet van den Boer ni Pepariq, welke weg hier overgaat in een paardenpad door de Akolvallei over den Boer ni Kekemo naar Trangon; b. een paardenpad (55 km) langs de Tri-parivier over Lem be, Kendawi, Rikit-Goip, Sondoron, Kladi, Oning, Remokot, Ketocka en Pasir naar Rereubeu; het eerste gedeelte is reeds geschikt voor karrentransport; c. een paardenpad langs Badak over den Boer ni Gadjah naar Ordng en Penddng; van hier gaat een steil borgpad over <len B6nt6ng-Gajo naar Lcstdn en verder over den Singgah-mata naar Kaloe (in Tainiang); ook gaat van Pendng uit een paardenpad over Kala-wah naar Lokop; d. een paardenpad over Rikit-Goip, Kocita Kenjaran, Atangpoetar, Simpang-Tigu, het Intem-Intemgeberge, Poetjoek Lomot, Pajong Tenggoelon naar de Isaq-vallei. Ala verbinding met do Westkust van Atjdjh heeft inen cen berg pad van Trangon naar Soesoeh en van Rereubeu naar Lam le.

Plantengroei. Het onbewoende gedeelte van het landschap in met licht oerbosch bedekt, dat vele goede houtsoorten oplevert. De blangerreinen zijn met dennen (Pinus Merkusii), door de Gajos oejmoejom genoemd, begroeid. Het branden van alang-alang en gras op do blangs wordt strong tegengegaan, hetgeen de dennen zeer ten goede komt. Deze boomen hebben een voldoende terpentijngehalte van zeer goede kwaliteit.

Klimaat. Het klimaat is koel en gezond. Blang Kedjerdn ligt op 812 m hoogte bo ven de zee. De gemiddelde temperatuur overdag is 25°C en 's nachts 15°C. De meeste regens vallen tusssen November en Mei; de droogste maanden zijn Juni Juli en Augustus. In laatstgenoemde maanden waacin droge rukwinden, komende uit het N.W. Het zijn de z.g. depeqwinden, die veel schade aan-richten aan den plantengroei.

Bevolking. Volgens tabel 8E van het 2c deel van het Indisch verslag 1934 bestaat de bevolking - van de Gajo Loeous uit: 14 Europeanen, 22858 Inlanders, 83 Chineezzen, 9 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 22964 zielen. De inheemsche bevolking behoort tot het Gajovolk. De Gajo's vormen een ethnografisch geheel; zij hebben een taal met betrekkelijk kleine verschillen in tongval en spraakgebied. In zeden en gewoonten heerscht dezelfde eenheid met geringe locale verschillen. De inrichting van de familie en den stam, de vormen van bestuur en rechtspraak zijn dezelfde in het geheele Gajoland. Men kan evenwel niet zeggen, dat het Gajovolk van een herkomst is. Vreemd bloed stroomt in ruime mate toe, door adoptie en door angkaphuwelijk. Het zijn in den regel vreemden, die zoo in de familie komen, meestal Atjdjhers, so ms Maleiers en Korintjiers, zeldzainer Klingaleezen en bastaard-Arabiëren, een enkelen keer een tot den Islam bekeerde Chinees. Een ander belangrijk element van aan-was der Gajobevolking vormen de Bataks, die tot den Islam zijn bekeerd. Over den oorsprong van het Gajovolk is niets positiefs bekend. De meeste en voornaamste kampongs der Gajo Loeous liggen dicht bijeen in do ± 120 km@groote en ± 900 m boven de zee gelegen hoogvlakte, de eigenlijke Gajo Loeous genoemd, die beschouwd wordt als het stamland der Gajo's. Die lioogvlakte wordt door laag heuvelland (blangerrein), waarop Blang Kedjerdn is gelegen, in twee deelen verdeeld: de Geuleu- en Boekitvlakte, gelegen langs den bovenloop der Tri pa en de Rema-Pepardq-vlakte, gelegen langs de voornaamste zijrivier, de Woih-ni-Peparoq. Over dit heuvelterrein loopt de eenige grenslijn, waarvan wordt gewag gemaakt in de inondelinge overlevering der Gajo's, nl. een grens tusssen het gebied van het tjdq-schap Goulen en het tjdqschift Rema. Zy waren do eerste reohtsgemenschappen, die in de Gajo Loeous ontstonden. Alle andere gemeenschappen zijn, ovenals het kedjoeronschap, van lateren da-tuin. Do Goulu-Bookitvlakte bevat de kam-poengs en sawahs dor Reudjcu's Berampat, nl. de Reudjeu-tijdq van Geuleu, Porang, Bockit en Koe-tcu Lintang, die de steunpilaren van het kedjoeronschap bohooeren tot zijn. Penampaan, de kam-poeng van don kedjocron, ligt in het midden van dit complex. Boekdt, Koetue Lintang, Penam-patin en Blang-Kedjerdn vormen thans feitelijk een geheel; de vroegere versterkte kampong-randen zyn opgeruimd; slechts op zichzelf staand do bamboestoelen dienen nog als afscheiding. Breede wegen, geschikt voor lichte voertuigen, doorkruisen het geheel. De kampongs Porang, woonplaats van don Reudjeu-tjdq Porang, en Kootue-Boekit, waar zijn moeder wouot, liggen ten Z.W. van Penanipaini, door een weg daarmee verbonden. Op den weg naar Kocotjan6, 2 km van Penampaini, ligt kampong Geulou, woon-plaacts van den Reudjou-tjdq; vercler z. waarts liggen de ondor Geulou staande kampongs Koe.

teu-sere, Lempoeh en Penggalangan. Op den weg naar Ording-Pdndng ligt op ±4 km afstand van de onderafdeelingshoofdplaats de kampong Badak, staande onder den Reudjeu tjdq van Koetou Lingtang. De kampongs Lembe, Ording, Pdndng, Pertiq en Lestdn erkennen Bockit niet meer als tjdq, maar staan in rechtstreeksche verhouding tot?enampaan.—In de Rema-Pepardq vlakke liggen de kampongs van de Reudjeu-tjdq van Rma en Tampeng; verder w.lijk die van de Reudjeu tjdq der Toeloe-Sagi, nl. Pepardq, Penosan en Gearang. Tot Re ma behooren nog de kampongs Rikit-Dckat, Oeleun-tanoh, Beundcur-klipah, Tjike, Kong-paloeh en Kong-boer. Verder heeft men er de kampong Brandang, die Tampng als tjdq crkent. Noordelijk van Gearang, woonplaats van den Reudjeu-tjdq, ligt Koetou-oeidoeng, waar de Reudjeu-Moedeu verblijft houdt. Er zijn 2 kampongs Pepardq, nl. Pepareq-dekat, woonplaats van den Reudjeu-tjdq en Pepardq-goip, waar de Reudjeu-Moedeu woont. De grootste kampong in deze vlakke is Penosan. Alle genoemde kampongs liggen aan den karrenweg van Blang-kedjeren naar Peparq (12 kin) of zijn door zywegen met dien weg verbonden. Te Koetou-panjang, vroeger een onbewoond klein plateau, zijn een volksschool, een polykliniek en een pasar gebouwd, als centraal punt voor de Benia- en Pepareq- vlakke. Ten N. van de eigenlijke Gajo Loees en daarvan gescheiden door de Boer-ni- api, ligt de Rikit-goip, een goed bevolkt en uitge- strekt kampong- en sawahcomplex langs de Triparivier. In deze streek zijn gelegen de ka)n- poengs van 2 Reudjeu-tjeqs, nl. van Kcinala- derma en Kemalaradja, vier hoofdkampongs naast elkaar liggen, nl. Lem plain enTjan6-oekeun. Tusschen beide kampongs zijn gebouwd een school, een pasanggrahan, een polykliniek en een pasar. Bovenstrooms liggen de kampongs van Kemaladerma, nl. Lemplam en Toenggal met de pedoesoeneus Dah Tedaloe en Penombon, verder Pinang-reugeup en Kendawi. Benedenstrooms van genoemde kleine nieuwe vestiging heeft men de kampongs van Reudjeu Kemalaradja nl. Tjane-oekon, Ampa-koloq, Tjane Teua, Kondng, Kopor, Manggang, Kroeng-ringkaul en Seundeu-reun; dit gebied strekt zich benedenstrooms uit tot Kladi-ondng (Kala-Kenjeureun). Westelijk hiervan en van het heuvelterrein van Keretan- djalang ligt de z.g. westelijck Gajo Loees, be- staande uit de Akol-Ketoeha, Pas6r-Rereubeu en Padangvalleien Jangs de Triparivier. Eerst heeft men de kampongs van den Reudjeu-tjdq Remokot en Koetou-tinggi; vervoJgens, nadat de Tripa de Akol-Ketoekarivier, waaraan de pedoc- soeneus Akol en Ketoeka, beide behoorende tot Penosan, heeft opgenomen, komt men aan de kampongs Paser en Rereubeu van den Reudjeu tjdq Baser. Aan de Woih-ni-Padang, een zijtak van de Tripa, liggen, gescheiden van de Pas6rval- lei door den Boer-ni-Kekemoe, de kampongs van den Reudjeu-tj6q Padang, nl. Padang, Le in plain- pinang, Oemah-toenggeul, Roempi, Doerfen, Koetou-sangg6 en Pehi-pintoe. Tusschen die kampongs in hebben zich gevestigd de Reudjeu- poedoeng in de kampong Trangon en de Pengoe- loe Padang (Reudjeu-djabo) in de kampong Lem- plam-djabo. Beiden hebben tegenwoordig den rang van Reudjeu-tj4q. In Trangon heeft zich een kleine kota gevormd met een marsclibivak, een pasanggrahan, een school en een pasar. Ten O.

van eigenlijk Gajo Loees, daarvan gescheiden door den Boer-ni-Gadjah, liggen aan den boven-loop der Simpang Kan an de kampongs Ording, Pertiq en Pfendng en de pdcosoeneus LestAn. Pending heeft een school, een polykliniek en een pasar (kede). De ineeest Gajo's huizen nog in familiewoningen. Hier en daar zijn dezo door gc-zinswoningen vervangen. Dit gaat evenwel langzaam, daar de bouw voor een gezin duur is en veel werk vreischt.

Middelen van beslaan. Het hoofdmiddel van bestaan is de rijstbouw en wel op sawahs. Ladangbouw komt niet veel ineen voor. Sedct de invoering van ons bestuur is het sawahareaal belang- rijk uitgebreid, zijn waterleidingen aangelegd en verbeterd. In den regel is de rijstproductie zoo groot, dat een deel van den opst uitgevoerd wordt, voornl. naar Atjdhi's Westkust (Pameue). De cultuur van aardappelen, groenten en koffie is van weinig belang, wegens gemis aan een afvoer- gelegenheid. Van meer belang is de teelt van tabak, die veel naar de Westkust van Atjdhi wordt uitgevoerd. Landbouwoordmereningen komen in Gajo Loees niet voor. De veestapel is zeer voor- uitgegaan. To Blang Kedjerdn is een Gouverne- ments Indisch veearts gevestigd, benevens een veemantri. Ten gevolge van de heerschende malaise zijn de prijzen zeer gedaald en is de uitvoer merkbaar verminderd. Karbouwen worden voor de sawahs gebruikt en paarden voor goederen- transport van en naar Kocattjane. Het aantal schapen en geiten is bijzonder groot. Zij worden evenals karbouwen voornamelijk naar de Oost- kust uitgevoerd. De handel is levendig en in han- den van Maleiers, Atjdhers en Chineezen; in de laatste jaren hebben ook Gajo's zich daarop toe- gelegd. Er zijn vijf pasars (kcdcs): te Blang Kedjerdn, Koetou-panjang, Ribit-goip, Trangon en Pdndng. De invoer van goederen heeft plants van Medan via Kocattjane en thans in mindere mate ioeg'an Koelalaspajang; de WeH< lijk (5 val- leien ontvangeh goederen van Soesoch en Blang Pidie (Atjeh's Westkust), Visscherij wordt uitge- oefend in de westelijke vallicien in de Triparivier en haar grootte zijttakken om in eigen behoeften te voorzien. In do Lest6n-rivier wordt ook ge- vischt en het surplus wordt gedroogd vcrkocht. Jaclit beoefent de Gajo op herten en soms op oli- fanten en neushoorns. De nijverheid is van geen belang. Aan weven wordt nog wat gedaan. Van de boscliprodukten worden rotan, timmerhout en getab ingezameld. Degezondheidstoestand is over het algemeen goed. Er zijn 5 polyklinieken bij de pasars. De officier van gezondheid van niet garni- zoen is belast met den dienstder volksgezondheid en behandelt de zieken in het landBchapshospi- taal te Blang Kedjerdn. Te Agoesan is een land- Bchapsleprozerie. Er zijn 5 volksschoJen (Blang Kedjerdn, Koetoupanjang, Rikit-goip, Trangon en Pdndng). Ter onderafdeelingHooftplants bestaatook een vervolgschool. GodsdiensonderwijH wordt in de kampongs gegeven door goeoe'8, die voorzien zijn van een bewijs van bevoegdheid, afgegeven door den zelfbestuurder. De economise he toestand is nietgunstig. Wei heeft nienover- vloed van rijst, maar de prijs ervan is, evenals die van vee laag, terwijl de importartikelen, door do hooge transportkosten, nog duur zijn. De transportmiddelen zijn voornl. koelic's en pikoelpaarden. Ook zijn eenige grobaks en rijwielen. Soms worden de Gajoen... als rijder... bezocht.

De *Belastingen* worden geheven volgens zelfbestuurverordeningen, goedgekeurd door den Gouverneur. Zij zijn: inkomsten- en orisisbelasting, slacht-, rijwielen- en motorvoertuigenbelasting, puntjongalen- en vuurwapenbelasting. De afkoopsum van heerendiensten bedraagt / 6 's jaars per heerendienstplichtige.

De *Inheemsche rechtspraak* is geregeld bij Ind. Stb. 1916 no. 432, gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1917 no. 497, 1918 no. 481 en 1925 no. 81. Het landschapsgerecht wordt gehouden door het landschapshoofd als uilleensprekend rechter, in tegenwoordigheid vijn en in overleg met het hoofd der onderafdeeling. De moesapat (inh. rechtbank) wordt voorgezeten door den onderafdeelingsschef en bestaat uit minstens drie leden.

Geschiedenis en Bestuur. Zoals door Dr. Snouck Hurgronje in zijn boek „Het Guloand en zijn Bewoners“ is uiteengezegt, was het van oudsher weinig beteekenende centrale gezag van den kedjoe-ron Petiambang in het begin der twintigste eeuw geheel in discrediert geraakt, zoodat de kedjoe-ron eigenlijki niets meet was dan de radja van de niet zeer belangrijke kttmpoeng Penampaan. In 1902 were! een minderjarige, Beden, als zoodanig gekozen. Zijn vader Njaq Sara stond in verbinding met concessiejaegers en trok naar Tamiung, spoedig gevolgd door Bedon, dien men niet wilde laten gaan, zoodat hij des nachts uit zijn land moest vluchten. In 1903 trokken vader en zoon naar Koetaradja, alwaar Beden in November de korte verklaring volgens Atjdj-hode! ufligde, goedgekeurd bij G.B. van 1 September 1905 no. 3. Toen de colonne Van Daalen in 1904 in de Gajo Loeus kwam, had het in naam wettige landschapshoofd dus het land reeds onder de heerschappij van Nederland gesteld, editor zonder de andere hoofden daarin te kennen, zoodat de Gujo's cladclijk be-weerden, dat Njaq Sara en Beden het land aan de „Compncni“ hadden verkocht. De geschiedenis van hetlandschap), de koinst van de eerste militairi colonne, is de geschiedenis van een volhardend Broven oncrzijds om den kedjoe-ron als centraal gezag te doen erkennen en van een uit den anarchistischen en vrijheidlievonden aard van het volk geapronen verzet (laartegen: geestelijken he b ben uan d'ot verzet een godsdienstig tintje gegeven, dat meer client tot verfrauing dun dut het den waren ward ervan zou hob ben gewijzigd. Bij de o) de togebnichte slagen volgonde onderwerpen en politieke inaatregelen deed overate Van Dualen, die behalvo culonnescomman- dant tevens bestuurder was van de Gajo- en Alas-htnden, iugevolge zijn instructie, niets zonder do kedjoe-ronsanjilic (Njaq Sara en Beden waren in- tusschen teruggekonien). Den Gajo moest duidolijk geinault worden, dat de kedjoe-ron de lund-vorst zou zijn. Do kedjoe-ronfamilio muakte van deze gedrugslijn van den bestuurder een ruim ge- bruik oin zich te bovoordecen; zij wist do bevolking van Pending, Ordng en Lombe over te halen uan den bestuurder te verzoeken haar van Boekit nf te schiden en bij Penampaan te voegen, welko verzoeken werden ingewilligd. De Reudjeufamilie van Boekit werd daardoor huar doodsvijand. Ook op andere wijze wist de kedjoe-ronfamilio zich te bevoordecen ten koste vim anderen, waardoor zij vrij ulgeineen werd gehuat. Bij het vertrek van do colonne Van Daalen naar de Alitslanden werd Kedjoe-ron B6dn ineenegenoinen on geen bezetting in Gajo Loeus achtergelaten. Het land verviol

weer in anarchie; alle bestuuramaatregelen konden als ongedaan worden beschouwd. Toen ongeveer 10 maanden later de nieuwe bestuurder, kapitein Colijn, met een colonne uit de Alaslanden kwam, Eleek-airas, dat bestuursvestiging in het land, geschraagd door een militaire macht, dringend noodig was. Voorloopig werd een officier met 60 man infanterie achtergelaten. De benoemde civiel gezaghebber, kapitein Snijders, kwam eerst drie maanden later. De toestand was toen als volgt: de minderjarige kedjoe-ron was op school te Koetaradja; eenfaniihelid(uiteenanderentuk van het geslacht) Aman Sapi' was waarnemend landschapshoofd. De militaire bezetting was gelegerd in Boeket, daardoor de bevolking van deze, bij onze komst machtigste en meest krijshafte kampong, nog meer van ons vervreemdend. De vijandige reudjeu-tjdj was wel even te voren met 22 volgelingen neergelegd, maar de overige leden van het reudjeu-tjdj-ge slacht vormde met de uit haar haardsteden verdreven bevolking van Boeket onze ernstigste vyanden, die belangrijk in krucht toenamen, toen de voornaamste oelamu van Gajo Loeus, tengkoe Moedeu Pending, zich aan hun zijde stelde. Van de andere kampongs weken vele voornamen uit, vooral toen met de registratie begonnen werd, o.a. de oelama tengkoe Moedeu Koetue-Sere. In de westelijke valleien, die met Penosan aan Tengkoe Ben Blung Pidie, voornaam bende hoofd van A- tjdhs westkust, herhaaldelijk gastvrijheid verleen- den, was de stemming der bevolking zeer vijandig. In Augustus 1905 kreeg de civiel gezaghebber met zijn dekking een klewang aanval in de mena- sah van Ampa Kolaq, onmiddellijk gevolgd door een klewanganval bewestie! Reubeu; deze waren de eersten in de geschiedenis van Gajo Loeus en bij beiden was het succes aan, s vijands zijde. Begin 1906 werd kapitein Snijders vervangen door kapitein Mathijsen, onder wiens bestuur de pacificatie van het landschap grooten voortgang maakte, behalve in de w.lijke valleien, voornl. onder invloed van T. Ben Biting Pidii. De uitge- weken tjdj-familie van Boeket vormde een roof- zieke bende in de Pdndngvallei, dio vroeger onder haar ressorteerde. De overlast, der bevolkingaan- geduan, had tengevolge, dat van Pdndng zelf velen uitweken om aldus een bende ter bescher- ming van hun kampong togen vreemde benden te vormen. Onder invloed van Tengkoe Moedeu Pdndng werd deze bende zeer funatiek. In 1906 werd bij de verzetsparty een nieuwe taktiek gevolgd op instigatio van bedoelden geestelijken en den ouden Reudjeu Pas6r, nl. het overwicht der uitgewekonen op de kumpoengbevolking te ver- zekeren door alien, en in de eerste plants de hoof- den, die verdacht werden met het Euroop. bestuur op meer dun uiterlijk goedon voet snan, te ver- moorden. Hiermede werd een inbreuk op de adat gemaakt, die den reudjeu-tjdj voligheid van per- soon on goed waarborgde, en dezo inbreuk heeft een blijvende wond gealagen, dio zeker niet zou helen voor de laatste uitgewekene was terugg- keerd. Die taktiek hud tengevolge, dat vele reudjeu's een vertrouwd familielid in het gebergte uia bende hoofd hidden oin hun leven te dekken, waardoor do pacificatie weer niet kon vorderen. Zoo was do toestand onder hot bestuur van kapitein Mathysen. Inmiddels was besloten een eigen bivak op te rich ton on kampong Boeket te ont- ruimen. Dit zou een gunstigen invloed op de stem

ming der uitgewekenen van die kampoenng gehad hebben, ware het niet, dat het verzamelen van de materialen tegen lagen prijs voor het uitgebreid bivak voor de betrekkelijk kleine bevolking een groote last was, die onmiddellijk volgde op de talryke heerendiensten voor den aanleg van wegen gevorderd. Bovendien had men te lijden van een misoogst en werd de militaire actie nicer en meer op de westelijke valleien gericht. Het was dus niet te verwonderen, dat aan de verzetsparty in de eigenlijke Gajo Loeus nieuwe krachten toevloeden. De vorming van de twee sterke Penosabenden dateerde uit dien tijd. In Augustus 1907 werd kapitein Mathijsen vervangen door kapitein Van Harencarspel. De nieuwe bestuurder vond ook een nieuwen waarnemenden kedjoeron, daar Beden nog steeds te Koetaradja vertoefde. Aman Sapi'i was nl. in Juli 1906 wegens knoeie-ryen van zijn waardigheid ontheven en vervangen door Amanratoes. In December 1907 werd Boeket ontruimd en het bivak Blang Kedjeron door de marechassee betrokken. De uitgewekenen kregen twee nieuwe aanvoerders in Reudjeu tj4q Baser en Pang A rip van Badaq, een ontsnapt en veroordeelde, die zijn loopbaan als bende-hoofd begon met de pasar bij het bivak in brand te steken. De onderwerping van Teukoe B6n Blang Pidie te Tapatoean, deed de onverzoenlijken onder zijn aanhang overgaan naar de Gajo-benden van Gajo Loeus. In 1908 kregen onze troepen niet minder dan 4 klewangaan vallen. In October van dat jaar kwam kedjoeron B6den delijk van Koetaradja en aanvaardde het bestuur over het landschap. Amanratoes behield evenwel nog veel invloed op den gang van zaken, hetgeen Beden zoo mishagde, dat hij — zoodaals later is bewezen — hem door Pang Arip liet vermoorden. In Juni en Juli hadden 3 succesvolle klewangaan-vallen op infanteriepatrouilles plaats, die ons 7 karabijnen en vele dooden en gewonden kostten. Meer en meer weken geregistreerde uit, ook omdat de oogst van verschillende kampongsmis* lukte. Tot de uitgewekenen behoorde Sapi'i, de zoon van den vermoorden Aman-Sapi'i. Een en ander gaf aanleiding tot vervanging van de infanteriebezetting door 8 brigades marechassee, terwijl het bestuur overging van kapitein Van Harencarspel op kapitein Muurling (15 September 1909). In de westelijke valleien, werd onderluitenant, later luitenant, Kaniess met een marechassee-colonne geplaatst. Het gelukte langzamerhand door krachtige actie en goed bestuurbeleid den achteruitgang in den politieken toestand te stuiten en dien te verbeteren. In de periode September 1909 tot April 1911 werd het verzet in de w.lijke valleien geheel gebroken en verminderde dat in het 0. sterk in kracht. Deze vooruitgang ging niet zonder schokken; vele goedgezinden waren daarbij eerst onder moordenaarshanden gevallen. In November 1910 werd kedjoeron B6d4n vermoord, vermoedelijk op instigatie van de familie van Amanratoes en met instemming van vrijwel het geheele landschap. Hij kon met zijn schoolsche opleiding met het onbeschaafde bergvolk niet omgaan. Hij werd opgevolgd door Sapi'i Amanrapa, die op 8 April 1911 de korte verklaaring volgens uniform-model aflegde, welko werd goedgekeurd bij G.B. van 10 Januari 1912 no. 7. Deze zelfbestuurder is nog in functie en werd in 1920 begiftigd met de kleine goudster. In 1912 werd kapitein Muurling vervangen door

den luitenant, later kapitein, Kaniess. De consolidatie van het gezag en bestuur werd door dezen officier volbracht. In 1913 werd nog een kleino bende, die een klewangaanval op een in Pndding bivaakkeerende patrouille had gedaan, met behulp der bevolking onschadelijk gemaakt, ook het laatste bende-hoofd Pang Manap werd toen neergelegd. Nadat nog in begin 1914 een tiental onruststokers door de hoofden was gearresteerd en door de moesapat veroordeeld, kwamen geen belangrijke rustverstoringen meer voor.

Onder den kedjoeron staan 17 stamhoofden, de zg. reudjeu-tjdqs, waarvan de voornaamste zijn die van Geuleu, Porang, Boeket en Koetueu Lin-tang. Deze heeten radja-berempat en zijn de hechte steunpilaren van het kedjoeronschap. Oorspronkelijk hoofden eener genealogische eenheid, zijn zij langzamerhand tevens territoriale (districts)hoofden geworden.

De reudjeu-tjeq wordt in zijn ressort bijgestaan door den petoeha dalam voor godsdienstzaken en hoofden van blahs (familie of geslachten), penghoeloes geheeten. Ieder tjdqschap heeft ten hoogste vijf blahs: blah reudjeu-tjeq met den reudjeu-tj6q als hoofd, bijgestaan door een of meer petoeha's; blah moedeu met den reudjeu-moedeu als hoofd, bijgestaan door een of meer petoeha's; blah imeuni, met den imeuni als hoofd, bijgestaan door een of meer petoeha's; blah katib, met den katib als hoofd, bijgestaan door een of meer petoeha's en blah wakil onder den wakil van den reudjeu-tj&q, zonder petoeha's. Het kedjoeronschap is erfelijk in de familie Petiambang, die uit drie takken bestaat, waarvan de oudste, als zijnde de vrouwelijke linie, volgens de adat feitelijk niet voor het am bt in aanmerking komt. Uit dien tak wordt echter de petoeha dalam van Penam-paan gekozen. De middelste tak is do blah lah, thans onder den kedjoeron moedeu, en de jongste tak de blah bongsoe (hiertoo behoort de tegenwoordige kedjoeron). Een vaste lijn is in de erfopvolging niet gevolgd. Kedjoeron Bed6n wa» van de blah lah. Bij ontstane vacatuuro draagt het Europeesche bestuur, door tusschenkomst van den petoeha dalam van Penainpaan, aan de Petiambangfamilie op om een geschikt kandidaat uit de blah lah en blah bongsoe te kiezen. Wordt de keuze door het bestuur goedgekeurd, dan wordt eerst het advies ingewonnen van de reudjeu berempat en daarna van de overige reudjeu-tjqs. Hierna wordt een voordracht opgemaakt en aan den Gouverneur aangeboden. De reudjeu-tjdqs worden door den kedjoeron benoemd, nadat de reudjeufamilie en de kamponghoofden zijn gehoord. Het aanstellingsbesluit moet door den Gouverneur worden goedgekeurd. De blahhoofden worden gekozen door de soedeureus en voorzien van een aanstellingsbesluit van den kedjoeron, dat door den Gouverneur moet worden goedgekeurd. De kedjoeron ontvangt uit de onderafdelingskas een maandelijksche bezoldiging van / 125 en een toelage voor reis- en verblijfskosten van / 25 '8 maands. Bezoldigd worden nog: de ondergeschikte lioofden kedjoeron moeda, kedjoeron dagang, 5 reudjeu-tj&qs en 5 andere mindere hoofden. Het Land betaalt aan de landschapskas een schadeloosstelling wegens derving van vroegere adatinkomsten der hoofden. Verdere inkomsten der onderafdelingskas vloeien voort uit belastingen, recht van ingezamelde boschproducten, afkoop van

de erven en aanplantingen, verhuur van land- schappsparden en gebouwen, schoolgelden. De voornaamste uitgaven betreffen o.m. justitie, financien, onderwijs volksscholen, goneeskundi- gen dienst, leprozerieën, wegen en bruggen enz.

Literatuur: M. Jousra, Een nieuw werk over de Gajolanden; Bespreking van Prof. W. Volz, Noord Sumatra II, Die Gajolander, I. G. 1912 I, 540; Bespreking door N. W. E. en S. van Prof. Dr. W. Volz, Noord-Sumatra I en II, T. A. G. 1912, 690; De Gajolanden en hun economische beteekenis (gegrond op het werk van Prof. W. Volz), T. Ec. Geogr. 1914, 145; J. C. J. Kempees, De tocht van overate Van Daalen; Dr. R. Pick, Das Gajoland und seine Bewohner, Mitt. Geogr. Geselsch. in Wien L, 379; Prof. W. Volz, Reise- ergebnisse in Nord-Sumatra, m. k., Deutsche Rundschau XXXI, 403.

De **VOLKSRAAD** (Aanv. DI. IV en DI. VI of suppl. afl. biz. 491 e.v.). In het belang der over- zichtelijkheid worden in de hieronder volgende aanvulling, die een beknopt, doch min of meer volledig algemeen overzicht in hoofdtrekken tracht te geven van den tegenwoordigen stand van zaken met betrekking tot den Volksraad, eerst eenige ggcvens, we lke in de voorgaande uitge- breide artikelen omtrent deze materie (DI. IV en VI) reeds in meer uitgewerkten vorm voorkomeu, in het kort herhaald.

De Volksraad, waarvan de eerste zitting op 18 Mei 1918 geopend we rd, is ingesteld bij de wet van 1916, Ned. Stb. No. 535 (Ind. Stb. 1917 No. 114), welke daartoe aan het Regeeringsreglement van 1854 een nieuw hoofdstuk, het tiende, toevoegde. Aan den Volksraad we rd aanvankelijk slechts raadgevende bevoegdheid toegekend, waarin echter, vooral uithoofdo van de bemoeienis met de begroting, reeds een belangrijke macht bleek opgesloten te liggen.

De Grondwetsherziening van 1922 bracht eene radicale omwerking der koloniale artikelen en legde daarmede den grondslag voor een gewich- tige hervorming ook van den Volksraad. Do in- wen dige aangelgenheden zouden ter behartiging aan in In(Ue zelf zetelende lichamen en overheden overgelaten worden. Aan de aldnar gevestigde be- volking zou een zoo groot mogelijk invloed op en aandeel in do sunientelling dier lichainon vor- zekerd worden. Naar deze richtlijnen word de in 1925 tot stand gekonien herziening van het Re- geeringsreglement van 1854 opgebouwd, do thans geldende Wet op do Indische Staatsinrichting, kortweg genaaind do Indische Staatsregcling.

Deze keiuncrkte zich vooral door beperking van do macht des Konings op regelgevend gebied (art. 61), het terugdriigen van den Raad van In- diu tot een louter adviseorend College en hot daarentegen geven van niedewetgevende bevoegdheid aan den Volksraad, die voortaan ook eon hoofdtrol zou spelen by do vaststelling van do begrooting.

By het overleg tusschon Regeering en Staten-Ge- neraul over het ontwerp van deze wet word echter door een amondment van de Tweede Kainer de bevoegdheid van do Kroon om richting te geven aan het algemeen bestuur van den Landvoogd buiten alien twijfel gesteld, doordat do Gouver- nour-Generaaul uitdrukkelijk gebonden word aan do „aanwyzingen" van de Kroon, terwijl de Kamer voortv. wijziging bracht in de voorgestelde verhouding dor in den Volksraad vertegenwoor-

digde groepen, waarop hieronder uitvoerig zal worden teruggekomen. Tenslotte kwam het bij compromis tusschen Staten-Generaaul on Regeering tot de schepping van het „College van Gede- legeerden" uit den Volksraad, dat op het terrein der wetgeving den Volksraad in pleno zou kunnen vervangen. Hierop komen wij eveneens nader terug.

V66r do inwerkingtreding der nieuwe Indische Staatsregcling 1925 bestond, met inbegrip van den door den Koning benoemden Voorzitter, tevens lid van den Volksraad, dit College uit een door het Regeeringsreglement op een minimum van 39, doch bij algemeen maatregel van bestuur van 1920 (Stb. 776) op 49 gebracht aantal leden, deels door den Gouverneur-Generaaul be- noemd, deels door de locale raden verkozen. Een rechtstreeksche verkiezing had derhalve niet plaats. Gewaarborgd was een minimum aantal Inlandsche leden. De benoeming door den Gouverneur-Generaaul had plaats na afloop der verkiezing en diende als corrigens daarop.

Na de inwerkingtreding der Staatsregeling van 1925 zou de Volksraad bestaan uit 60 leden en den Voorzitter, tevens lid. De voornaamste verandering bestond hierin, dat het aantal leden in de Staatsregeling zelf precies werd aangegeven en dat het rassencriterium (onderscheiding in Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen) voor actief en passief kiesrecht van den Volksraad vervangen werd door een nationaliteit- en landaardcriterium, waardoor een indeeling der leden in drie groepen (onderdanen-Nederlanders, inheemsche onderdanen niet-Nederlanders en uitheemsche onderdanen niet-Nederlanders) tot stand kwam, en dienovereenkomstig ook het kiezerscorps in drie groepen verdeeld werd, die elk slechts vertegenwoordigers van de eigen groep mochten kiezen, een belangrijke afwijking van de oude regeling.

Het Regeerings-ontwerp voor de nieuwe Indi- sche Staatsregeling stelde eene indeeling voor van 30 Inheemscho leden, 25 Nederlandsche en ten hoogste 5 uitheemschen. Het bovenbedoelde anidement der Tweede Kamer, gegrond op de overweging dat de leidende positie van Nederlad een Nederlandsche meerderheid eischte, had ten gevolgc dat het aantal Inheemsche leden van 30 op 25 werd gebracht on dat het aantal der Nederlandsche leden verhoogd word tot een minimum van 30 en een maximum van 32. Het aantal leden der uitheemscho onderdanen niet-Nederlanders werd bepaald op ten hoogste 5 en tenniinsto 3. Deze wyziging had, naar de Indische Regeering in 1927 vermeende, bij de Inheemschen groote ontstemming gewekt en Gouverneur-Ge- neraul De Graeff achto tegemoetkoming aan do tot uiting gekomen bezwaren in *s Lands belang noodzakelyk. Het gevolg was, dat, onder groote tegenactio van bepaafde Europeescho zijde, in 1929 do Staatsregeling (Stbl. 1929 No. 285) aldus gewijzigd werd, dat het aantal Inheemsche leden weder op 30 werd gebracht, dat der Nederlanders op ten hoogste 27 en tenminsto 25, en dat der uitheemscho not-Nedorlanders op ton hoogste 5 on tonminsto 3 (samenstelling sinds Mei 1931).

Er zijn dus thans in den Volksraad buiten den Voorzitter 30 Inheemsche leden en 30 anderen (bestaande uit twee groepen). Eon „inheemsche meerderheid", zou ontstaan zoodra tot Voorzitter een lulander benoemd zou worden.

Het aantal voor elke groep te kiezen leden on-derging geen wijziging, zoodat de mogelijkheid tot corrigerende der verkiezing van de Inheemsche leden ruimer is geworden (van 5 op 10 gekomen). Gekozen worden 38 leden, d.i. 20 Inheemsche, 15 Nederlanders en 3 uithemtschen. Benoemd worden 23 leden, n.l. het lid-Voorzitter door den Koning en de andere door den Gouverneur-Generaal, n.l. 10 Inheemschen, tenminste 10 Nederlanders en ten hoogste 2 uithemtschen.

De te kiezen 20 Inheemschen worden door 12 kieskringen afgevaardigd, waarvan 4 op Java en Madoera en 5 in de Buitengewesten. Buiten de Vorstenlanden zijn kiezer de Inheemsche leden van locale raden, regentschappen en stadsge-meenteraden. In de Vorstenlanden (kieskring IV) zijn het oudste Hoofd van Gewestelijk Bestuur en de Zelfbestuurders kiezer.

In 1929 (Ind. Stb. 1929 No. 285) werd artikel 55 der Indische Staatsregeling zoodanig aan-gevuld, dat voortaan mede als kiezer van In- heemsche leden kunnen optreden zij, die bij or- donnantie voor den betrokken kieskring aan te geven waardigheden bekleeden, welke in betee- kenis voor het volksleven bij het lidmaatschap van bovengenoemde zelfstandige gemeenschap- pen niet achterstaan. Men dacht aan volkshoof- den en andere functionarissen, als vrouwens- mannen der bevolking te beschouwen, die men tot kiezers zou kunnen maken. De betrokken or- donnantie kwam echter nog niet tot stand.

De te kiezen 15 Nederlanders en 3 uithemtschen worden gekozen door de tot hun eigen groep behorende leden van locale raden of andere in art. 120 der Indische Staatsregeling bedoelde zelfstandige gemeenschappen, be halve de provin- ciale raden, in heel Indie, die daartoe elk 66n kiezerskorps vormen. *Ecu gesplitst kiezerscorpa* derhalve, hetgeen men voor 1925 niet kende. Dit is de groote verandering, welke 1925 ten aanzien van het kiesrecht in de Staatsregeling bracht. Be- streeden door hen, die de associatie-idee voor- stonden, werd het aanvaard door de Regeering, die meende dat de samen working tusschen de volksgroepen eerst in den Volksraad zelf moest beginnen, in welke richting dit verlopen is, zul- len wij later aangeven.

De benoeming van leden door den Gouverneur- Generaal geschiedt ook thans bij de periodieke vernieuwing van den Volksraad na de verkiezing, zoodat daarbij corrigerend kan worden op- getreden, (Aanvullende Volksraadregelen, Ind. Stb. 1926 No. 277 art. 1—7; Ind. Stbl. 1931 No. 62 en 1933 No. 473).

De leden van den Volksraad moeten *zijn* inge- zetenen, Nederlandsch onderdaan, en 25 jaar oud. Ook vrouwen zijn sedert 1925 verkiesbaar en be- noembaar. Actief kiesrecht is aan de vrouwen nog niet toegekend. Sedert heeft het eerste vrou we- lijk lid haar intrede in den Volksraad gedaan.

De verkiezing of benoeming geldt voor 4 jaar (vroeger 3 jaar). De leden treden gelijktijdig af en zijn dadelijk herkiesbaar of herbenoembaar.

Een recht tot ontbinding van den Volksraad werd niet in de wettelijke regeling neergelegd. Men oordeelde dat dit recht enkel paste bij het parlementaire stelsel en zag op tegen de moeilijk- heden, die de ontbinding zou opleveren bij een college, dat ten deele benoemd wordt.

Het onderzoek naar de geloofsbrieven moest vroeger in de eerste vergadering van den Volks-

raad geschieden; thans staat een regeling van Ind. Stb. 1931 No. 62 toe, dat dit na een periodieke verkiezing „zoo spoedig mogel[i]jk“ ge- „scheidt. (Aanvullende Volksraadregelen 1926, art. 8—14).

De Volksraad vergadert te Batavia. De ver- gaderingen zijn openbaar als waarb[er]g voor een behoorlijke behartiging van het algemeen belang. In bijzondere gevallen kan echter met gesloten deuren vergaderd worden, behalve bij bepaalde financieele aangelegenheden.

Zonder voorafgaande oproeping worden jaar- lijks twee gewone zittingen gehouden, aanvanke- lijk eene voorjaars- en eene najaarszitting. Doch in 1929 (Ind. Stb. 66/67) werd de voorjaars- zitting e6n maand later gesteld en de najaarszitting verschoven naar Januari en Februari van het volgend jaar. Dit geschiedde om de departemen- ten meer lijd te geven voor het verrichten van de voorbereidende werkzaamheden der hoofdb[er]g- grooting voor het volgend jaar. De eerste zitting vangt thans aan op 15 (respectievelijk 16 indien de 15e een Zondag is) Juni eenindigt uiterlijk 15 September d.a.v.; de tweede op 10 (respectievelijk 11 indien de 10e een Zondag is) Januari en eindigt uiterlijk 20 Februari d.a.v. Ook voor de begroo- tingen zijn termijnen gesteld. Omtrent de hoofd- begrooting moet de Volksraad uiterlijk 29 Augustus zijn gevoelen aan den Gouverneur-Gen- eraal mededeelen. Bij aanvullingsbegrootingen wordt telkenmale de termijn van terugzending bepaald.

Buitengewone zittingen, waarin alleen behan- deld kunnen worden de in de oproeping vermeld onderwerpen, kunnen gehouden worden als do Gouverneur-Generaal het noodig oordeelt of ten- minste 1/3 der leden daartoe hun wensc[h] te ken- nen geven. Sedert 1925 mist de Voorzitter zelf do bevoegdheid om het College in buitengewone zitting bijeen te roepen.

In spoedeisende gevallen, ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, kunnen ter be- handeling van ontwerpen van aanvullingHbe- grootingen, buitengewone zittingen worden go- houden waartoe alleen de op Java en Madoera gevestigde leden worden opgeroepen (Juvaraad). Een dergelijke zitting vond nog niet plaats.

De Gouverneur-Generaal kan desgewenscht in persoon de beraadslagen van den Volksraad bijwonen. J J ij heeft dan een raadgevende stem, lii van maakten de Landvoogden nimmer ge- bruik, doch zij doen ingevolge de bevoegdheid, hun bij art. 63 tweede lid der Indische Staatsregeling verlcend, de beraadslagen door ge- jiachtigden bijwonen teneinde het College namens hen voorlichting te verschaffen. Als zoolanig treden als regel op de J)epartementshoofden; bovendien is er een Regeerii) gsgemachtigde voor Algemeene Zaken voor de toelichting van hot al- gemeine regeeringsbeleid of voor zaken, die niet een bepaald departement betreffen.

Werd het reglement van orde voor de verga- deringen tevoren bij algemeenen maatregel van bestuur gegeven, sedert de nieuwe staatsregeling stelt de Volksraad zelf dit reglement vast.

Beraadslagen noch beHuiten mag de Volksraad, zoo niet tenminste de helft der leden (de Voorzitter niet medegerekond) tegenwoordig is. De leden van of ruggespraak met hen, door wie zij zijn verkozen of benoemd.

Onder de werking van het Regeeringsreglement

was de Volksraad een raadgevend lichaam, welks adviseerende bevoegdheid ten deele parallel liep met die van den Raad van Indie.

In verschillende aangelegenheden was de Gouverneur-Generaal toen verplicht het College (den Volksraad) te raadplegen, speciaal ten aanzien van de begrooting. Dit heeft den Volksraad van den beginne af de gelegenheid gegeven telken jare het gansche gebied van Regeeringszorg in het openbaar te bespreken.

De Gouverneur-Generaal moest de begrooting voorloopig overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad vaststellen, maar hij kon zijn eventuele bezwaren daartegen aan den Minister van Kolonien kenbaar maken. Vastgesteld werd daarop de begrooting door den wetgever in Nederland.

Gaf de beoordeeling van de begrooting aan den werkring van den Volksraad reeds van den beginne af relief en beteekenis, dit is door de wijzigingen, in de Indische Staatsregeling ten opzichte van den werkring van het College gebracht, zeker niet verminderd.

Sedert 1922 schreef de Grondwet iminers voor, dat de regeling der inwendige aangelegenheden van Indie overgelaten moest worden aan „aldaar gevestigde organen“. De Indische Staatsregeling maakte daarop den Volksraad tot mederegelend lichaam.

De groote afstanden in Nederlandsch-Indie en de eigenaardige samenstelling der Indische maatschappij zouden het echter bezwaarlijk maken personen te vinden, ten alien tijde bereid en geschikt om aan het wetgevend werk deel te nemen. Daarom is men er toe overgegaan daarvoor een speciaal college te creëren, bestaande uit den Voorzitter en een aantal leden, op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging door en uit den Volksraad te benoemen (het College van Gedelegeerden). De Volksraad behield echter de bevoegdheid oin de behandeling van bepaalde ontwerpordonnanties aan zich te houden. Waar aan den Volksraad slechts twee betrekkelijk kortc zittingen per jaar zijn toegestaan en buitengewone zittingen uitzondering zijn gebieden, moet praktisch wel het grootste deel van den wetgevenden arbeid aan het College van Gedelegeerden overgelaten worden, al heeft in de praktijk do Volksraad wel in zeer ruime mate gebruik gemaakt van zijn bovonderbedookte voorbehoudingsbevoegdheid.

Ook wat de begrotingsarbeid aangaat, kwam door de nieuwe Indische Staatsregeling in den werkring van den Volksraad groote verandering. Voorzover toch de Gouverneur-Generaal zich thans met het gevoelen van hot College vereenigt, stelt hij de algemeen begrooting en de aanvullingsbegrootingen vast bij bealuiten, elk niet neder dan 66n afdeeling betreffende. Deze besluiten behoeven daarna dan nog de goedkeuring der wet, om te kunnen werken.

Wordt die goedkeuring niet verleend, of wordt ton aanzien van een afdeling geen overeenstemming tusschen Gouverneur-Generaal en Volksraad verkregen (c.q. van ondordcelen van afdelingen, indien daaraan behoefte bestaat), dan geschiedt de vaststelling bij de wet.

Voor den Volksraad in pleno is deze begrotingsarbeid thans de voornaamste taak.

Sedert do nieuwe Indische Staatsregeling heeft de Volksraad, in verband met de van dien tijd

stammende mederegelende bevoegdheid, het recht van initiatief gekregen en ook het recht van amendement. Voorts heeft de Volksraad het petitie-recht en kan het College den Gouverneur-Generaal uitnoodigen nopens zaken Indic betreffende inlichtingen aan den Raad te geven. Daarnaast bestaat dan nog het individueele vragenrecht (art. 70 Reglement van Orde). Een recht van enquête bezit de Volksraad daarentegen niet.

Adviesrecht heeft de Raad ten aanzien van wetten en algemeene maatregelen van bestuur, uitsluitend of in belangrijke mate Nederlandsch-Indie betreffende.

De afwijkingen voor den Volksraad gemaakt ten aanzien van het stelsel, geldend voor de Staten-Generaal in Nederland, laten zich in hoofdzaak verklaren door het feit dat de Volksraad geen parlement is. Wij komen hierop nader terug.

Het hiervoren reeds genoemde *College van Gedelegeerden* bestaat uit den Voorzitter van den Volksraad, lid tevens ambtshalve Voorzitter van dit College, benevens uit tot voor korten tijd 20 leden. Om bezuinigingsredenen is dit aantal bij Ind. Stb. 1935, No. 242, j^o 257 tot 15 teruggebracht. Binnen de eerste 14 dagen van elk vierjarig tijdperk benoemt de Volksraad dit College uit zijn midden voor den duur van deze periode. Aanvankelijk moest de benoeming reeds in de eerste vergadering van den Volksraad in het 4-jarig tijdperk plaats hebben, hetgeen praktisch te bezwaarlijk bleek omdat de leden van den Volksraad zich hierop moeilijk konden voorbereiden. Dientengevolge werd by de wet van 1929, Stb. No. 255 hiervoor een termijn van 2 weken gesteld.

De verkiezing der leden van het College van Gedelegeerden geschiedt op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging en wel zoo, dat de overeenstemmende wil, vroeger van elk drielid, thans, in verband met de zoo juist genoemde inkringing van het aantal leden van het College van Gedelegeerden, van elk viertal Volksraad-leden leidt tot dienovereenkomstige vervulling van een plaats in hot College van Gedelegeerden. (Gedelegeerden Kiesverordening 1927, gelyk gewijzigd bij Ned. Stb. 1935 No. 258).

De leden van het College van Gedelegeerden houden op lid te zijn door het eindigen van hun lidmaatschap van den Volksraad en zij kunnen overigens uittraad ten alien tijde a Is lid van hot College van Gedelegeerden ontslag nomen. (Volksraad positieregeling 192(1)).

Het College van Gedelegeerden is een permanent College. Het vorgudert te Batavia, in den regel in liet openbaar, hetgeen voor de toistand-koming van ordonnantie van veel belang is. De vroegere wettelijke rogelingen iminors kwamen tot stand zonder open bare behandeling en zonder publicatie van wat op do wording der ordonnantie betrekking had.

Het College van Gedelegeerden werkt mede aan de vaststelling van ordonnantie onder gewone en dringende omstandigheden; mot recht van initiatief en amendement en bohoudeus ten aanzien van ontwerpen, welke behandeling do Volksraad zich voorbehoudt. Kan in dit geval echter, naar het oordeel van den Gouverneur-Generaal, die daarop het College van Gedelegeerden hoort, niet op hot bijeenkomen van den Volksraad gewacht worden, dan geschiedt de behandeling door eerstgenoemd College.

Voorberoidendo werkzaamheden ton aanzien

van de ontwerpen, welke behandeling de Volksraad zich voorbehield, geschieden door het College van Gedelegeerden, tenzij de Volksraad anders besliste.

Is de Volksraad niet bijeen, dan heeft het College van Gedelegeerden het petitierecht en het recht om inlichtingen te verzoeken.

De behandeling der algemeene begrooting en rekening is, evenals andere onderwerpen de financiële Landsaangelegenheden betreffende, daarentegen uitdrukkelijk a an den Volksraad in pleno voorbehouden.

Wat den wetgevenden arbeid van den Volksraad (College van Gedelegeerden) betreft, voor-ziet de wet in gevallen dat geen overeenstemming wordt verkregen tusschen Gouverneur-Generaal en het College.

De artikelen 89 en 90 der Indische Staatsregeling regelen dit. De zoogenaamde lange conflictenregeling (artikel 89) schrijft voor, dat op uitnodiging van den Gouverneur-Generaal de ontwerp-ordonnantie door het College opnieuw in behandeling genomen wordt binnen 6 maanden nadat de niet-overeenstemming is gebleken. Wordt aldan nog geen overeenstemming verkregen, dan kan de regeling geschieden door de Kroon bij algemeenen maatregel van bestuur.

De korte conflictenregeling, in artikel 90 der Indische Staatsregeling, laat den Gouverneur-Generaal toe een door hem aan den Volksraad toegezonden ontwerp-ordonnantie op eigen gezag en verantwoordelijkheid vast te stellen, als de Volksraad (College van Gedelegeerden) in gebreke blijft binnen den gestelden termijn mede te deelen of hi) zich al dan niet met het op twerp vereenigt, dan wel indien overeenstemming met den Volksraad (College van Gedelegeerden) niet is verkregen, doch dringende omstandigheden een onverwijlde voorziening vorderen. In het laatste geval kan de Volksraad binnen 2 maanden na vaststelling en inwerkingtreden der ordonnantie het verzoek doen, dat de regeling nader bij algemeenen maatregel van bestuur zal geschieden.

Tenslotte verleent artikel 99 der Indische Staatsregeling aan de Kroon en de wetgevende macht in Nederland een repressieve bevoegdheid ten aanzien van ordonnanties. Deze kunnen namelijk op grond van strijfel met de Grondwet, de wet of het algemeen belang geheel of gedeeltelijk door de Kroon worden geschorst en bij de wet worden vernietigd.

Zoo blijkt uit hetgeen hiervoren werd! opgemerkt omtrent de bevoegdheid van de wetgevende macht in Nederland ten aanzien van de Indische begrooting en omtrent die van den Landvoogd, de Kroon en de Nederlandsche wetgever ten aanzien van den wetgevenden arbeid in Indie wel, dat sterke waarborgen zijn gezocht en gevonden om het algemeen belang van het Koninkrijk te beschermen tegen ongewenscht eenzijdig drijven in den Volksraad zelf.

Het laatste woord hierbij wordt niet in Indie, maar in Nederland gesproken.

Tot een parlement in den gang baren zin van het woord groeide de Volksraad dan ook, zelfs door de wijzigingen in 1925 en daarna in de Indische Staatsregeling gebracht, nog geenszins uit.

De Gouverneur-Generaal is aan den Volksraad niet verantwoordelijk en zijne Regeeringsgemachtigden evenmin. De Indische Regeering be-

hoeft zich in haar beleid niet te richten naar de in de meerderheid der volksvertegenwoordiging in Nederlandsch-Indie tot uiting komende staatkundige beginselen. Ook zal zij niet aan anderen het Regeeringsbestel hebben over te dragen, indien een nieuwe staatkundige meerderheid aldaar haar beleid zou afkeuren.

Dat neemt niet weg, dat de Volksraad als centraal vertegenwoordigend lichaam getoond heeft een voor Indie waardevol instituut kunnen zijn, waarin uiting kan worden gegeven aan de behoeften, wenschen en grieven der bevolking; dat samen kan werken met de Regeering om wettelijke regelen tot stand te brengen en dat kan toe-zien op het beleid der administratie en de besteding der gelden.

De loop der tijden heeft ook in dit College het opkomen en verdwijnen van partijen, de verschijning van nieuwe groepen en de verschuiving van machtsverhoudingen met zich gebracht.

In den eersten Volksraad had de vrijzinnig democratische associatie partij, waarbij leden van verschillende bevolkingsgroepen waren aangesloten, de leiding.

Maar reeds in den tweeden Volksraad werd zij geheel overvleugeld door den Politiek-Economischen Bond, welke eveneens uit verschillende bevolkingsgroepen was samengesteld en evenzeer associatie beoogde, doch die veel meer recht liberaal georiënteerd was.

Sedert enkele jaren is ook de Politiek-Economische Bond weder geweken voor de Vaderland, sche Club, welke het zuiver Nederlandsch belang sterk naar voren schoof en van associatie binnen partijverband met andere bevolkingsgroepen niet wilde weten.

De bij het begin van den Volksraad opgerichte links staande N.-I.-Partij, welke onderleiding van Douwes Dekker de associatie der in Indië geboren van welk ras ook tegenover de import-Europeanen voorstond, had slechts een kortstondig bestaan.

Daarvoor in de plaats ontwikkelde zich krachtig het Indo-Europeescl) Verbond, hetwelk opkomt voor de vooral ook van inheemsche zijde economisch steeds meer bedreigde maatschappelijke positie der in Indië geboren en daarblijvend gevestigde Europeanen.

De kleinere Christelijke en Katholieke associatie partijen splitsten zich zelf vrijwillig in een Europeesch en Inlandsch deel tot een voortaan gescheiden samengaan.

De Inlandsche leden van het College maakten zich ook hunnerzijds meer en meer Jos van Europeesche leiding om toe de gaan in zuiver nationalistische oriëntering.

Zoo ontstond van lieverlede een scherpe scheiding tusschen de rassen in de partijgroepering, enerzijds uitgaande tot een streven naar strakke rijkseenheid en beschouwing vooral van zuiver Nederlandsche belangen in Indie, anderzijds do Inlandsche nationalen en daartusschen dan de Chineesche leden. De tijd der "gemengde" partijen is dus voorbij.

Interraciale samenwerking, vroeger binnen partijverband gezocht, moot thans daarbuiten gevonden worden. Overigens is het politieke beeld bij elke bevolkingsgroep nog weinig scherp en, als regel, is het de Regeering nog mogelijk gebleven om met den Volksraad samen te werken aan Indie's belang.

De Volksraad heeft altijd enorm veel arbeid verzet.

Als tribune der Indischo samenleving, maar niet minder als hot lichaam, in welks midden de Indische Regeering hare bedoelingen in het openbaar uiteen kan zetten en misverstanden uit den weg kan ruimen, heeft dit staatkundig College zijn groote beteekenis in de Indische samenleving verkregen.

Voor al echter de moeilijkheden, welke de huidige wereldcrisis ook voor Indie brachten, hebben ongetwijfeld medegewerkt om het aantal conflicten tusschen Regeering en Volksraad te vermenigvuldigen.

Literatuur: Tien begrootingen met den Volksraad, 1919/28, samengesteld bij de Generale Theaurie van het Departement van Financien in Nederlandsch-Indie ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van den Volksraad (Landsdrukkerij, Weltevreden 1928); Tien jaren Volksraad-arbeid 1918—1928; Overzicht betreffende de zittingsjaren 1928/29, 1929/30, 1930/31, Landsdrukkerij, Weltevreden; Mr. Ph. Kleintjes, Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indie, 1932; Mr. Dr. H. Weatra, De Indische Staatsregeling, 1934; Mr. W. H. van Helsdingen, De Volksraad en de Indische Staatsregeling, 1929; Dr. H. C. Olijn, Koloniale vraagstukken van heden en morgen, 1928; Mr. W. H. van Helsdingen, Colijn contra den Volksraad; Mr. J. Drijvers, De praktijk der conflictenregeling tusschen Volksraad en Regeering, 1934; Mr. A. Neijtzell de Wilde, De

Z^{inwendige} aangelegenheden van Nederlandsch-Indie, Koi. Tijdschr., 18e jrg. No. G (1929); Mr. A. Neijtzell de Wilde, Vijftien jaren Volksraad (Koloniaal Bijblad van de Haagsche Courant, 18 Mei 1933).

...: ' IDENBURG (ALEXANDER WILLEM FREDERIK) we rd 23 Juli 1861 te Rotterdam geboren, doorliep de 5-jarige H.B.S. te (Jrcht en daarna de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Bij K.B. van 5 Juli 1881, dus nog vóór hij aeri 20-jarigen Ieefitijd had bereikt, were! hij benoemd tot 2den Luitenant bij de Genic van het leger in Ned.-Indie. JJaarop woonde hij de lessen bij aan de Iloogerc Krijgsschool te 's-Gravenhage., en 14 October 1882 vertrok hij, vergezeld van zijne echtgenoot, naar Indie. 5 Deco in ber 1882 word hij geplaatst bij de Genietroepen te Willein waar hij 8 JuJi 1883 zijne bevordering tot Istcn Luitenant ontving. Zijne plnatsing bij den Staf van het wapen oJ) 2 Januari 1885 bracht ho in naar den Gewestelijken Dienst te Soei^abaja; 10 Juni 1886 volgde zijne benoening tot vvdjndant van het korps Genietroepen en 24 December 1888 zyne wedor-indeeling bij den Staf, waarbij een overplaatsing naar don Gcwestelijken Dienst in Atijh aaiisloot. Tot 1892 bleef hij daar werkzaam; dat jaar bracht zijne)) lautsing aan het Hoofdbureau dor Genie te Batavia en — den 23sten April — zijne bovorderiilg tot Kapitein. Na een afwezigheid met buitenlandsch verlof wogens langdurigon dienst, van 8 Augustus 1894 tot 20 Februari j 896, we rd hij als overcompleet op non-activiteit gesteld totdat de gelegenheid ontstond hem op 11 Mei 1896 wedor in actieven dienst op te nemen en hem te benoemen tot Adjutant, Chef van het Kabinet van don Legercmandant. Inmiddels was hij in commissie gesteld voor de omwerking van de technische voorschriften des Genie

chef viel hem een plaatsing ten deel bij den Generaal Staf van het leger (13 Juli 1896), en wel i la suite van den Staf, aangezien hij in zijne bijzondere functie gehandhaafd bleef. Hoe hij zich daarin onderscheide kan blijken uit zijne benoeming, bij K.B. van 29 Augustus 1899, tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

In den aanvang van 1901 (10 April) werd het verblijf in Indie afgebroken door ziekteverlof naar Europa, welk verlof eind September werd ingetrokken en vervangen door non-activiteit wegens zijne verkiezing tot lid der Tweede Kamer. De band met Indie werd tenalotte geheel verbroken bij K.B. van 24 September 1902, waar- bij hem op zy n verzoek een eervol ontslag uit dec militairen dienst werd verleend, in verband met zijne benoeming tot Minister van Kolonien.

Lid der Tweede Kamer. De maidenspeech van het Kamerlid Idenburg, afgevaardigde van het Antirevolutionaire partij voor het district Gouda, op 21 November 1901 in de Kamer uitgesproken (Handelingen 1901-1902, bl. 105 vlg.), trok al dadelijk bijzondere aandacht. Daar was een beginselvast man van buitengewone gaven aan het woord, die, zich aansluitend aan het Program van Dr. Kuyper, in den breede androng op het aanvaarden van een politiek van, zedelijke roeping tegenover Nederlandsch-Indie, diametraal gericht tegen elk stelsel van exploitatie en tot eenig doel hebbend de opvoeding van de volkeren van den Indischen archipel, opdat zij geestelijk, economisch en politiek tot meerdere zelfstandigheid zouden worden geleid.

Nog geen jaar later, op 25 September 1902, volgde de benoeming van Idenburg tot

Minister van Kolonien. Hy nam de plaats in van den, op 9 September overleden Minister Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijck, onder zeer moeilijke omstandigheden. Het was de tyd der „inzin-king": Indie verkeerde in nood. Er deden zich verschijnselen voor, die wezen op een economischen toestand, welke door sommigen als onrustbarend werd gekenschetst en die weerspiegelde in de begrotingscijfers op zorgwekkende wijze (zie WELVAARTSONDERZOEK). Wat zal Nederland doen? was de vraag, die in de Tweede Kamer bij do behandeling der Indische begrooting voor 1903 gesteld werd. In een rede van 20 November 1902 (Handelingen 1902-1903, bl. 146 vlg.) — de begrotingsrede, waarvan het Kamerlid Van Koi verklaarde, dat zij de belangrijkste woorden bevatte, die ooit van de Regeeringstafel uit den mond van een Minister van Kolonien waren gehoord — erkende Minister Idenburg de verplichting van Nederland om steun aan Indie te verleenen. Indordaad werd bij de Indische begrooting voor 1901 een eerste crediet aangevraagd voor de bekostiging van eenige economische ho mautregelen en van defensieuitgaven, voors- hands bedoeld als een voorschot van Nederland (BijLigon 1903-1904, 4, 25). De definitieve regeling van do hulpverschaffing had eerst later plaats, nadut de financieele verhouding tusschen Nederland en Indie ineer principieel bezion was. Gelegenheid daurtoe gaf een nog aanhangig wets- voorstel van Minister Cremer om uit de Indische Comptabiliteitswet te verwyderen de artikelen (4 en 28), die betrekking hadden op Indische bydragen aan do Rijksmiddelen. In Maart 1903 kwam dit voorstol in openbiro bohandeling, tegelyker- tijd met een motie om, in de 1g van Mr. van Do-

Venter's Gids-artikel over de Eereschuld van Nederland 1913, die de definitieve afrekening tusschen Indie en het Rijk in Europa over het verleden te doen plaats hebben. De Minister wilde daar niet aan. Geheel in overeenstemming met den inhoud cener Nota van 21 Februari 1903, welke hij aan de stukken had toegevoegd (Bijlagen 1902-1903, 6), beoogde hij het bestaan van scheiding tusschen de geldmiddelen van Nederland en Indie, zoodat de gedachte aan een Indische bijdrage inderdaad moest worden losgelaten, doch hij weigerde terug te treden in het verleden en te tornen aan hetgeen destijds op volkomen legale basis was geschied. Het wetsontwerp werd aangenomen, ook in de Eerste Kamer (Ned. Stb. 1903 no. 172, Ind. Stb. no. 315; zie BIJDRAGE), de motie verworpen. Het eereschuldvraagstuk was van de baan.

In zijne nota van 21 Februari 1903 had Minister Idenburg ook de hulpverschaffing besproken en de wijze, waarop men door een rubricering der uitgaven tot een gezond beheer van de Indische financiën zou kunnen komen. Een uitgewerkt plan van hulpverleening kon toen nog niet gegeven worden. Eerst moest overleg gepleegd worden met de Indische Regeering en bovendien had de Minister het voornemen voorlichting te vragen van eenige kenners van Indie. Die werd hem verschaft in de drie deelen „Koloniaal Econo-mische Bijdragen" van de heeren Mr. C. Th. van Deventer (Overzicht van den econo-mischen toestand), Dr. E. B. Kielstra (De financiën van Nederlandsch-Indie) en Mr. D. Fock (Beschouwingen en voorstellen).

Was het vorenvermelde crediet op de Indische begrooting voor 1904 slechts toegestaan als een bewijs, dat het Nederland ernst was met zijne steunverleening, een voorstel tot verhooging van de begrooting voor 1905 ten behoeve van inatregelen in het belang van de economische ontwikkeling van Nederlandsch-Indie (Bijlagen 1901-1905, 76) bracht het eindresultaat der overwegingen. De financiële grondslag was, aangezien tegen het aanvankelijk gedachte renteloos voor-schot ernstige bezwaren waren ingbracht, dat Nederland een Indische schuld van ten hoogste 40 millioenen voor zijne rekening zou nemen en Indie naar gelang van de behoefte een nieuw kapitaal van gelijk bedrag zou kunnen opnemen tot bekostiging van hetgeen het in het belang zijner economische ontwikkeling noodig zou hebben. Beide Kamers namen het voorstel aan; de Hulp-verschaffing had haar beslag gekregen (zie KO-LONIALE POLITIEK (NED.), bl. 418).

Een derde belangrijke maatregel uit die dagen is de Decentralisatie, die enerzijds ten doel had de overdracht van bevoegdheden van het centraal gezag op lagere bestuursorganen, anderzijds het invoeren van de inewerking der ingezetenen bij de behartiging van de plaatselijke publieke zaak. Fonneel werd de decentralisatie belichaamd in eene aanvulling van het Regeeringsreglement met de artikelen 68a, 68b en 68c (Ned. Stb. 1903 no. 219, Ind. Stb. no. 329; zie DECENTRALISATIE).

Bij de mondelinge verdediging van de Decentralisatiewet in de Tweede Kamer wees Minister Idenburg er op, dat de drie besproken inatregelen: de wijziging der Comptabiliteitswet, de hulp-verschaffing en de decentralisatie, de inleiding vormden tot eene wijziging in het politiek beleid

ten aanzien van Nederlandsch-Indie, naar de eischen van den nieuwen tijd. In dezelfde lijn ligt zijn besluit om voortaan het ontwerp der Indische begrooting in eerste instantie in Indie zelf te laten samenstellen.

Het was het begin der vol-strekte scheiding tusschen Nederlands en Indie's financiën, die later wettelijk zou worden vastgelegd door de uitspraak van Indie's rechtspersoon-lijkheid en bezit van een eigen vermogen, met de daarmee sa men hangende bevoegdheid om leeningen te sluiten ten name en ten laste van Indie zelve (Ned. Stb. 1912 no. 207; Ind. Stb. no. 469. Zie BEGROOTING VAN N.-I.). Het was de eerste inbreuk op het gesloten, sterk gecentrali-seerde bestuur in Indie, de eerste schrede naar de medewerking van particulieren aan de behartiging van de Landsbelangen, die ten slotte aanliep op de instelling van den Volksraad in 1916 (Ned. Stb. no. 535, Ind. Stb. 1917 no. 114. Zie VOLKSRAAD). Het was ook de eerste poging tot ver-plaatsing van het zwaartepunt van het beheer over Indie naar Indie, waarover de beslissing viel bij de Grondwetsherziening van 1922 en waar-voor de toepassing neergelegd werd in de Indische Staatsregeling van 1925 (zie BESTUURSWEZEN).

Al droegen niet al die maatregelen zijn naam, toch kan gezegd en aangetoond worden, dat in Idenburg's eerste Ministerstijd de grondslagen gelegd zijn voor een algeheele hervorming van de verhouding tusschen Indie en het moederland en Indie's inwendig bestuur.

Het Departement van Landbouw kwam gedurende zijn Ministerschap tot stand (Bijlagen 1903-1904, 138. Zie DEPARTEMENTEN VAN A LG. BESTUUR); de belangrijke herziening van de artikelen 75 en J 09 van het Regeeringsreglement werd door hem in aanhangig gemaakt (Bijlagen 1904-1905, 121. Zie RECHTSSWEZEN), bij welke gelegenheid hij de unificatie der wetgeving bepleitte. Tijdens zijn derde Ministerschap werd do definitieve tekst vastgesteld (Ind. Stb. 1919, nos. G21 en G22).

In de Tweede Kamer, waarmede hy als l'cgel in goede harmonie samenwerkte, had de Minister eenige malen harde noten te kraken. l'lerinnerd zij aan het Atjoh-debat naar aanleiding van de krijgsverrichtingen in de Gajo-en Alaslanden (Hmidelingen 1904-1905, bl. 254 vlg.) en dat over inisstanden ter Oostkust van Sumatra (Bijlagen 1904-1905, 4, 46 en Handellilg'n "bl. 31 6 vlg. Zie KOELIE), welk laatste, na 's Ministers verklaringen en toezeggingen, uitliep op een motie van vertrouwen in zijn beleid.

Een daad van bijzondere betekenis was in 1904 de voor HOMmingen verrassende voordracht van Generaal van Heutsz tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indie. Minister Idenburg zag in hem den man — en terecht — die in de zelfbesturende lunden der Buitengewesten do orde en de rust zou vestigen, welke noodig waren oxn ook daar l'fet werk der opvoeding van de Indische volkeren te kunnen volbrengen. l'immers een eerste vereischte daarvoor was, dat het Noder-landsche gezag in die streken werkelijkheid zou worden, en daaraan ontbrak nog heel wat.

De verkiezingen van 1905 brachten het Kabinet-Kuyper ten val, dientengevolge trad ook Minister Idenburg af, op 17 Augustus. Den 14den September volgde zijne benoeming tot

Ouvverneur van Suriname. Op 18 November

1905 aanvaardde hij dit ambt in een plechtige vergadering van de Koloniale Staten, overeenkomstig het voorschrift van het Regeeringsreglement. In de rede, die hij bij die gelegenheid uitsprak, stelde hij voorop, dat hij, in overeenstemming met zijne beginselen, aan de geestelijke, zedelijke en godsdienstige belangen der ingezetenen zijne volle aandacht zou schenken en zegde op stoffelijk gebied de voortzetting en uitbreiding toe van al die in de laatste jaren aangevatte en beraamde plannen tot opheffing van het economisch verval van Suriname, waaraan hij reeds als Minister van Kolonien zijn steun gegeven had. Het land verkeerde in zeer ongunstige omstandigheden en er heerschte een geest van ontmoediging. Schier op elk gebied was er behoefte aan opbouw en Gouverneur Idenburg zette er zijne sterke schouders onder. In zijne bestuursperiode, die in Februari 1908 reeds werd afgebroken, kwam de doortrekking van den spoorweg tot Dam, boven de vallen van de Sarakreek, tot stand, waardoor, naar men destijds meende, het ontoegankelijk binnenland althans ten deele voor ontginning zou worden geopend, en in elk geval het bestaande goud- en balata bedrijf — in welk eerste hij een kleinbedrijf in het leven riep — dadelijk zou worden bevorderd. In rechtstreeksch verband daarmee werd het onderzoek naar den mineraalvoorraad in het La wage bij ed voortgezet; de boschstand werd verder onderzocht en een proefaanplant aangelegd, beide als voorlopers van een oordeelkundig en deskundig boschbeheer. Ter aanvulling van het winbedrijf van balata, de wilde boschrubber, werd een Gouvernementslantage aangelegd voor het kweeken van hevea. De kleinlandbouw werd bevorderd door voortzetting van den polderaanleg en de inrichting van oude plantages tot vestigingsplaatsen van kolonisten. Do voorgenomen aanplant, met steun uit de Landskas, van bacoven (pisang) over een areaal van 3000 ha werd verwezenlijkt, dank zij een contract met een groote N.-Amerikaansche vruchtenuitschappij, die zich verbond de vruchten af te voeren en te verhandelen. *De yca* maatrregel van bijzondere betekenis voor het groot-landbouwbedrijf, dat door een ziekte in de cacao aan den rand van den afgrond geraakt was en nu tot den aanplant van bacoven zou kon overgaan. De koffiecultuur werd aangemoedigd, die van nieuwe gewassen bevorderd. Nieuw loven werd in het bedrijf gewekt. Bedacht op uitbreiding van het plantaricaal, stelde Gouverneur Idenburg zijn verordening de gelegenheid open om uitgestrekte terreinen voor onderzoek naar hunne geschiktheid voor den aanplant van verschillende gewassen in concessie te verkrijgen.

Ook de financiën van Suriname hadden zijne bijzondere aandacht. Het chronisch tekort op de begrooting, dat niet alleen de buitengewone uitgaven, maar zelfs de zuiver huishoudelijke kosten van het Inlandsbeheer in zich bevatte, en de volstrokte financiële afhankelijkheid van Nederland veroorzaakte, gaf hem aanleiding een saneeringsplan te ontwerpen. Bij zijn ontwerp der Surinaamsche begrooting voor 1908 zette hij in een betoog, waarin men de donkbeelden van den schryver der ministerieele nota aan de Tweede Kamer van 21 Februari 1903 (zie hiervoren) terugvindt, zijne gedachten uiteen over den weg, langs welken Surinamie in de toekomst zou kun-

nen bereiken, dat het gewest zijn eigen huishouding zelf zou betalen en alleen voor buitengewone uitgaven een beroep op de Nederlandsche schatkist zou behoeven te doen (Plan-Idenburg).

Het innerlijk welzijn van de bevolking van Suriname diende Gouverneur Idenburg door de invoering van de Kinderwetten, zijne voorschriften met betrekking tot den verkoop van sterke drank, met het doel het drankmisbruik te breiden, zijn Opiumverordening, die een absoluut verbod van aanplant en invoer van opium en ganja inhield, met inachtneming van zekeren overgangstijd, en zijne verordening op den wekelijk-schen rustdag (Zondagsverordening).

Den 25sten Februari 1908 trad Gouverneur Idenburg af. Ontijdig kwam een einde aan het bekleeden van een ambt, dat hij op zoo verdienstelijke wijze vervuld had, dat hem, naast de algemeene genegenheid en erkentelijkheid van de Surinaamsche bevolking, de onderscheiding van het Commandeurschap van den Nederlandschen Leeuw te beurt viel. Doch een andere functie riep hem terug naar Nederland. Andermaal werd hij geroepen tot het vervullen van het ambt van

Minister van Kolonien (2de periode). Op 20 Mei 1908 trad hij als zoodanig op in het rechtsche Kabinet-Heemskerck, dat het linksche Kabinet-De Meester was opgevolgd. In de behartiging van de koloniale zaak bracht die politieke verwisseling geen wezenlyke verandering; op het stuk van het koloniaal beleid waren de politieke partijen elkander tot zeer naby genaderd, en voor voorganger en opvolger in het beheer van het Departement van Kolonien betekende het eenvoudig een verwisseling van plaats. Suriname werd aan oud-Minister Fock toevertrouwd. Deze was als Minister voortgegaan in de richting van zijn ambtsvoorganger Idenburg; de laatste kon het werk van den afgetredene vervolgen. In letterlijken zin: de verdediging van het Atjeh-beleid, dat Minister Fock, op wiens verzoek de Gouverneur-Generaal Van Heutsz een persoonlijk, plaatselijk onderzoek naar de toestanden in Atjeh en het bekleed van Gouverneur Van Daalen had ingesteld, niet ineen had kunnen beëindigen, kreeg Minister Idenburg, na ontvangst van het rapport van den Landvoogd (Bijlagen 1907-1908, 4) te voltooien (Handelingen 1908-1909, bl. 260 vlg.). En by het bebat, in hetzelfde jaar, over de onlusten ter Sumatra's Westkust, ging hot over de invoering!!! dat gewest van de, door Minister Fock gesanc-tioneerde bedrijfsbelasting voor de Buitenbezittingen (Handelingen 1908-1909, bl. 263 vlg.).

Deze ministerieele periode duurde slechts kort; zij eindigde reeds op 16 Augustus 1909 en maar 66n enkelo begrooting, die voor 1909, viel daarbinnen te verdedigen. Vraagstukken van die groote betekenis, als die in het eerste tydperk aan de orde waren, deden zich niet voor. Toch gaf de bhandeling van die begrooting hem gelegenheid zich uit te spreken over tnl van belangryke onderwerpen, zoals de geleidelijke opheffing van onnoodige rasverschillen in de wetgeving (het onvief-tie-stroven), do ontwikkeling van het onderwijs en de subsidieering van het byzondor onderwijs, de voortgaande bestuursbemoediging met het niet-rechtstreeks bestuur gebied(landschapskassen, aanstolling van een Adviseur voor do Buitenbezittingen), do rationeelo bestrijding van het opiumgebruik (het dicnstaar maken van de regie aan die bestrijding) enz. (Zie stukken over Ind.

begroting 1909; voor opium in het bijzonder de nota-wisseling met de Eerste Kamer).

De reden van het aftreden van Minister Idenburg was zijne benoeming, bij K.B. van 20 Augustus 1909, tot

Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. Den 15den December 1909 nam hij het bestuur over Indië over van den Gouverneur-Generaal Van Heutsz. Het zou een onbegonnen werk zijn een volledige beschrijving te geven van alles, wat hij in die, gedurende 6½ jaar bekleede functie verrichtte. Zijn levendige, werkzame geest begaf zich op alle terreinen van het Staatsbestuur en gaf er zijn eigen cachet aan. Bovendien wasderijdsnog geen Volksraad, zoodat bij reël, dat bij Koninklijk besluit of wet geregeld word, niet uit de gepubliceerde stukken is na te speuren welk aandeel de Gouverneur-Generaal aan de regeling had gehad. Doch uit wat vroeger in andere werkringen bekend is geworden, door zijne openbare geschriften en woorden, valt wel af te leiden, dat zijn aandeel groot was en zijn initiatief overwegend. Zijne gezindheid, die hij in de rede bij zijn optreden nogmaals openlijk uitsprak, was voor niemand een geheim; nochtans gaf zijne praktijk aanleiding tot veel misverstand en vaak ongerechtvaardigde beschuldigingen. Zijne houding ten opzichte van het werk van Zending en Missie — de openstelling van Soerakarta, de ondersteuning aan Christelijke scholen en ziekeninrichtingen, de bekende Pasarcirculaire¹⁾ — deed ten onrechte het vermoeden rijzen, dat hij een gedwongen kerstening van Indië beoogde, waartegen in Nederland, in den verkiezingsstijd van 1913 vooral, heftig te velde getrokken wercten.

Een enkel woord tot nadere verklaring. De heer Idenburg was persoonlijk ongetwijfeld een belijdend Calvinist en, politiek gesproken, Anti-revolutionair. Maar hij trok een scherpe lijn tusschen zijn persoonlijk gevoelen, denken en wenechen en de taak, die hem als orgaan der Overheid was toevertrouwd. De vrijheid, die hij opeischte voor zijn persoonlijk leven, gunde en waarborgde hij aan ieder, van welke gezindheid ook. Dwang was hem hierin absoluut vreemd; dwang van den kant der Overheid stond hem beslist tegen. Hij zag de grens van roeping, tank en plicht d&Ar, waar de individueele conscientie vrijgelaten moest worden. Hoe hoog de belijdenis van het Christendom bij hem ook in cere stond; hoe noodzakelyk hij, zoids hij meermalen betoogde, de inwerking achtte van het Christendom op de Mohammedaansche en hindensche volkeren van den Indischen Archipel bij voortschrijdende ontwikkeling naar den Westerschen kant, welke ontwikkeling hem immers losmaakte van hun eigen religie, zonder daarvoor iets vergelijkbaars in de plaats te geven; hoe hartelyk hij daarom het werk der zending en der Christelijken arbeid genegen was, toch vroeg hij zich steeds zorgvukig af hoever hij als Gouverneur-Generaal mocht gaan in de bevordering der vervulling zijner liefste persoonlijke wenechen. Zending was naar zijne overtuiging geen Overheidstaak, maar even in in was het der Overheid vroerloofd haar belemmeringen in

¹⁾ Zie voor de hier genoemde en de later te noemen onderwerpen de Encyclopaedic onder de desbetreffende hoofden.

lijke orde en rust andere eischen stelde. Steun aan haar sociaal werk daarentegen lag wd op den weg der Overheid, mits zij dan niet alleen den Christelijken arbeid op dat gebied bijstond, doch gelijke ondersteuning verleende aan hetgeen tegen een anderen religieusen achtergrond verricht werd. De eisch van gelijke behandeling leek hem voor het openbaar gezag een axiom a. Schonk hij derhalve aanspraken aan Christelijke instituten, hij erkende tegelijkertijd het recht van Mohammedaansche instellingen op tegenhoetkoming op denzelfden voet. En ook voor alles wat niet rustte op een uitgesproken religieusen grondslag.

Dit is van hem niet altijd begrepen, ten minste niet in den aanvang van zijn bestuur.

Voor Gouverneur-Generaal Idenburg was de taak weggelegd om het door zijn voorganger gevestigd gezag in de Zelfbesturen te bevestigen door feitelijke orde te scheppen in die gemeenschappen en de bevolkingen te doen deelen in de Overheidszorgen, die gericht waren op hun welzijn. Hij deinsde, waar hij niet de noodige medewerking van de machtsdragers vond, niet terug voor krasse maatregelen. In 1911 zette hij den Sultan van Riouw-Lingga af en maakte een einde aan het Sultanaat; in 1915 ontneef hij den Sultan van Ternate van zijne waardigheden.

Overigens deden zich in de Buitengewesten geene moeielijkheden van beteekenis voor, daargelaten enkele plaatselijke incidenten, als bijvoorbeeld op Timor, bij gelegenheid van de grensafbakening tusschen het Nederlandsche en het Portugeesche gebied ten uitvoering van het grenstactaat van 1904.

Ernstiger lieten zich aanzien de ongeregelheden op Chineesch niet (jaar 1912 o.j.) Java werd door Chineezden, die, aangevuurd door de jongste gebeurtenissen in China, waar de Jctpu-blik was uitgeroepen, op ontolaatbare wijze hunne grieven begonnen te uiten tegen de v»»or hen, als Vreemde Oosterlingen geldende, op van de bepalingen voor Europeaanen afwijkende voor-schriften, welke Jaatste sedert de dcfhtreffende wijziging van het Regeeringsreglement wj voor Japanners golden. De schermutselingen, aanvankeijk alleen tegen het Gezag gericht, doch ontarend in groepsbotsingen tusschen Chineezden en Inheemschen, werden tijdig onderdrukt. Gouverneur-Generaal Idenburg was te voron al tegemoetgekomen aan grieven der Chineezden. II ij had de bepalingen omtrent het verplicht wonen in afzonderlijke wijken — een der steenen (ICB aanstoots — reeds in 1910 (Ind. Stb. no. 537) in milden geest herzien; later, 1914, ging hij een 8tap verder (Ind. Stb. no. 760) en ruimcle tevens voor Java en Madoera de bcwegingsbclemmeringen, die de regeling van het passenstelsel veroorzaakte, grotendeels op. De instelling van het Landge-recht als gomeene rechter voor alle bevolkingH-groepen in datzelfde jaar mag tevens QH zulk een tegemoetkoming beschouwd worden.

Belangrijker was de opkomst van de stroomingen, die men kan samenvatten onder den term Inlandsche beweging. Zij liet niet na onrust, gemengd met vrees, te verwekken, speciaal onder het Europeesche deel der samcnleving. Men verweet de Hegccong, dat zij te lankmoedig en toegevend ertegenover stond en legde hare beheerschtheid uit als onmacht. Totdat het fiere woord van den Gouverneur-Generaal op Koninginnedag 1913 getuigde, dat do Overheid volko-

men op de hoogte was van wat er broeide en pa-raat alle excessen te keeren.

Twee vormen van deze beweging, de Indische Partij en de Sar^kat Islam, mogen hier vermeld worden. Met de eerste, die met hare leuze „Indie voor de Indiers” en haar doel, de voorbereiding van Indie's onafhankelijkheid, een belist revolutionnair streven toonde, was de Gouverneur-Generaal spoedig gereed; tot tweemaal toe weigerde hij de rechtspersoonlijkheid en toen niettemin de actie werd voortgezet, sprak hij de interneering uit over de leiders (Douwes Dekker, Tjipto Mangoen Koesoema en Soewardi Soerjaningrat). Ook aan de Sar^kat Islam, die statutair slechts de economische verheffing der bevolking en de bevordering van het Islamisme ten doel had, werd geen rechtspersoonlijkheid toegekend, doch niet als gevolg van deze doelstelling, maar omdat de Gouverneur-Generaal de onmisbare waarborg miste, dat de centrale leiding van deze vereniging, waartoe vele duizenden in den lande waren toegetreden, voldoende krachtig zou zijn om alle uitingen in alle onderdeelen binnen de grenzen van het geoorloofde te houden. In het algemeen belang dus kon de erkenning van de vereniging als geheel niet plaats hebben; clit bezwaar zou echter niet gelden, wanneer men zich beperkte tot plaatselijke verenigingen. Tegen de algemeene opinie in nam Gouverneur-Generaal Idenburg clit besluit, dat gebleken is een daad van Staatsmans-wijsheid geweest te zijn.

Op het gebied van algemeene politick verdient hier een plaats de vermelding der wijziging van artikel J11 van het Regeeringsreglement (Ind. Stb. 1915 no. 542), waardoor de erkenning van het recht van vereniging en vergadering in de plaats trad van het verbod.

Zonder de belangen van andere groepen der bevolking te veronachtzamen, stoncl bij Gouverneur-Generaal Idenburg de bechartiging van het welzijn der Inheemschen bestit op den voorgrond. Onder zijn bestuur valt het wegruimen van de laatste resten der gedwongen cultures en der heerendiensten op Java en Madoera: artikel 50 van het Regeeringsreglement werd ingetrokken (Ind. Stb. 1915 no. 491) en de ordonnantie in Ind. Stb. 1916 no. 0)G maakte aan alle regelmatig gevorderde diensten een ein do.

Zijne bijzondere aandacht had het onderwijs voor Inheemschen. De noodzakelijkheid inziende van de bestrijding van het analphabctisme en het recht erkennende van den toenemenden aandrang tot intellectueelc vorming, ook in Westerschen geest, begreep hij, dat er reeds om financieelc redenen niet aan te denken viel hot geheele onderwijs te organiseren op Euro-pechho leest. De „geniale greep” van Gouverneur-Generaal van Heutsz — zoodals hij (hiens stichting van defsa-scholen ten behoeve van do gowonc volksklasse typoerdo — had een bruikbaar fundament gelegd, dat hij wildo behouden en vergrooten. Doch (lit volksonderwys kon natuurlijk niet voldoen aan allo behoeften, ook niet te zamen met de andere bestaande Inlandsche scholen van hooger orde in hare toenemlige samenstelling. Do eischen, waaraan voldaan moest worden, waren ruime verspreiding, borokbftarheid dus, vestiging van een betaalbaar onderwijs, aanpassende aan do workolijke behoeften van do bevolking in het algemeen, in hoofdzaak dus op inheemschen grondslag, inaar mot

gelegenheid om een meer Westersch georienteerd onderwijs te ontvangen, zonder van meet af aan Europeesche scholen te bezoeken. De oplossing werd gezocht in een organisatie, die den overgang van het Inlandsch naar het Europeesch onderwijs toeliet, met handhaving van de onderscheiding tusschen die beide soorten van onderwijs, in dien zin dat in beide takken cindonderwijs genoten zou kunnen worden naar landaard en behoefte, maar dan zoodanig, dat voor de inheemschen in zeker stadium het Inlandsch onderwijs naar het Europeesche toeboog, het aanraakte. Dit was de hoofdgedachte, die den Gouverneur-Generaal Idenburg bij zijn opzet leidde en waaruit de tegenwoordige organisatie van het Inlandsch onderwijs, met hare volksscholen, standaardscholen, schakel-scholen en Hollandsch-Inlandsche scholen (de Hollandsch-Chineesche scholen waren reeds ingesteld) is ontstaan. Zij heeft er toe bijgedragen, dat de unificatie in den burgerlijken dienst — het bekleeden van betrekkingen door Inheemschen, die vroeger door Europeanen pleegden te worden vervuld — met behulp van het ingevoerd meer technisch onderwijs, kon worden voltrokken.

In dit verband moge mede vermeld worden, dat Gouverneur-Generaal Idenburg ook ingreep in het Europeesch onderwijs, door de bevordering van het Mulo-onderwys, waardoor de stichting van meer Hoogere Burgerscholen eenigermate zou kunnen worden beperkt. Een werd in zijne bestuursperiode opgericht, die te Bandoeng. De aantrekkelijkheid van het Mulo-onderwys bevoordeerde hy door aan het Mulodiploma de benoembaarheid tot zekere ambten te verbinden.

Behalve opleidingsinstituten voor Inlandsche onderwyzers, mantris bij den veeartsenijkundigen diensten ambtenaren — zelfs een Hoogere Kweekschoolvoordeester genoemden vonddaarondereen plaats —, en scholen en cursussen voor landbouw, ambacht en nijverheid, stichtte hij onderscheidene instellingen van onderwijs, die opengesteld werden voor Europeanen en Inheemschen beiden: de Artsenschool te Soerabaja (de Nias), de Middelebare Landbouwschool en de N.-L. Veeartsenschool te Buitenzorg, de Cultuurschool te Soekaboemi, de Coningin Wilhelminaschool te Batavia voor de opleiding van machinisten, bouwkundigen en mijnbouwkundigen, de Coningin-Emma-school te Soerabaja, voor die van bouwkundigen en machinisten, don Hundelscurcus aldaar.

In het belang van de intellectueelc vorming der Inheemschen legde hy den grondslag, waaruit later het Bureau voor de Volkslectuur zou groeien.

Van harto maakte hij bij dozen arbeid voor de volksontwikkeling gebruik van de medewerking van hot particulier initiatief, dat vooral uitging van Zending en Miasic. Ten einde allo gedachte aan dwang op anders-gezinden te weerleggen, verbond hij aan de subsidien voor hare instellingen het beding, dat op do byzondere scholen, niet gevestigd op plaatsen, waar voldoende gelegenheid gegeven werd andersoortig lager onderwijs te ontvangen, de leclringen, wier ouders op grond van gemoedsbozwaren dat mochten verlangen, vrijgestekl niesten worden van het volgen van het godsdienst-onderwijs en van het bijwonen van godsdienstigc verrichtingen (de facultatiefstcl-

U/en anderonderwerp, dat in hooge mate de aandacht van Gouverneur-Generaal Idenburg had, was de volksgezondheid. Do roorganisatie van

den Geneeskundigen Dienst — scheiding van de militaire en burgerlijke diensten — stelde hem in staat aan deze zaak bijzondere zorg te wijden en hij vele behoeften te voorzien. Ook hierin nam hij de medewerking, die de Zending met hare zieken-Bestuur aan den nieuwen Landvoogd, Graaf van Infrichtingen hem verleende, gaarne aan. Er is op dit stuk gedurende zijne bestuursperiode groot werk verricht, niet alleen wat betreft de individuele ziekenzorg en kraainverzorging, maar ook in algemeen hygienisch opzicht. Genoemd worden de uitgevoerde assainceringswerken en de aanleg van waterleidingen, welke laatste hielpen aan de bestrijding van epidemische ziekten als bv. de cholera. Een bezoeking trof uitbreken van de pest in 1911. In de tusschen tusschen tijden, die onder persoonlijke opperleiding van Landvoogd, hebben de systematische woningverbetering, als grondmiddel tegen de rattenplaag, en medewerking een belangrijke plaats genomen.

Volkskwaad bestreed hij doorintensive zetting van den kamp tegen opiumgebruik. Ultimo 1913 kon verklaard worden, dat de regio over Indie was ingevoerd. Een enquête ontrent het drankgebruik liet hij instellen. De uitbreiding van lokale besturen worden over centrale Overheid steunde door afschaffing van den drankenpacht in verschillende gebieden.

Op economisch gebied werd de bevolking door het aanleg van irrigatiewerken, de vestiging van volkscrediet, aangevuldigen bijstand van de instituten van Landbouwdepartement.

Het grootverkeerswezen, waarbij alle der bevolking betrokken waren, vertoont in der Gouverneur-Generaal J den burg een merkellijke ontwikkeling. Aanleg van gewone Landvoogd zelf de eerste schop in 191 J), uitgebreid (Tandjoeng) en verbeterd (Semarang en Bela wan). De Hra'adlooze telegrafie deed haar intrede.

Veel bleef hiervoren onvenneld — de wijzigingen op het stuk van de rechtsbedeeling, waarvan naast de reeds genoemde instelling van het Landgerecht, ook de unificatie van het materiele strafrecht voor alle bevolkingsgroepen zij aange-stipt; de hervormingen in de Vorstenlanden van Java; de organisatie van de politie; de voorbereiding van de exploitatiecontracten voor het winst van petroleum; de regeling der terugbrenging van particuliere Janderijen tot het Landsdomein; de herziening der koeliewetgeving; de nieuwe regelingen aangaande de toelating en vestiging enz., alle maatregelen van zeer groot belang, die voogds gespannen aandacht vroegen. En daarbij de zorg voor de financiën, de verplichting om te zorgen voor sluitende begrotingen — wat hem mocht gelukken — en dat alles doorbroken, maar niet ondergelijke verantwoordelijkheid, die de wereld-voogd den Gouverneur-Generaal op 22 Augustus) en een jaar later, op 17 December 1924, tot Lid van den Raad van Slate. Van dat oogenblik af blijft zijne werkzaamheid onttrokken aan de publieke waarneming. IJ et eenige, dat daarvan naar buiten kwamen, was begrepen in het warme woord, door den Vice-President van den Raad te I zijner nagedachtenis in een vergadering gesproken, waarin hij hulde bracht aan Staatsraad Idea

burg's adviezen, die „in keurigen vorm gegoten, blijk gaven van zijn breeden blik, van zijn grondige kennis, van zijn algeheele toewyding aan de hem opgedragen taak". Gedurende zijn lidmaatschap van den Raad van State aanvaardde en volbracht hij nog eenmaal een openbare opdrucht, het Voorzitterschap van de Commissie, welke de mogelijkheid te onderzoeken had van een reorganisatie der weermacht, die zou kunnen leiden tot een aanzienlijke besparing op de defensie-uitgaven.

Idenburg overleed op 28 Februari 1935 en werd 4 Maart begraven op de Algemeene Begraafplaats te 's-Gravenhage.

Bchalvez zijn ainctelyk work, is slechts weinig van hem in het licht gegeven. Hij voorzag eenige boekwerken van een voorrede en schreef enkele verspreide artikelen, waarvan hier zijn „Ons beginsel voor koloniële politiek, in „Schrift en Historie", het Gedenkboek der Antirevolutionaire Party (1928), genoemd mogen worden. Na zijn overlijden verschenen over hem: Ter nagedacht-nis aan Zijne Excellentie A. W. F. Idenburg, extra-nummer van Antirevolutionaire Staatkunde; G. J. Lammers: A. W. F. Idenburg in zijn leven en werken geschetst; C. J. Middelberg-Idenburg: A. W. F. Idenburg.

BANJAKEILANDEN, (Aanv. DI. I), ten getale van ongeveer 60, zijn gelegen ten N. van Nias en ongeveer 50 km ten W. van Singkel. Administratief maken zij een district uit van de onderafdeling Singkel, afdeling Westkust van Atjeh. Bij Gouvernementsbesluit van 26 Mei 1920, No. 57 werden twee onderdistrictshoofden in dienst gesteld. Zij dragen den titel van dateok en staan onder een districtshoofd met den titel van toean-koc. De zetel van den toean-koc is Haloban, een kampoeng op het hoofdeiland Poelau Toean-koe, waar ook con dor beide onderdistrictshoofden verblijft. 11 andere onderdistrictshoofden woonen op Poelau Jalei, een eiland van de Delapan groep. De Banjakeilanden bestaan uit: 1. het eiland Baugkaroe, 1) ct incest zuidelijke, (lat nog vrijwel onbewoond is, geheel met bosch en enkele klap-pertuincn bekleet is, cn verschinenle heuvels niet hooger dan 300 m heft; 2. ten Noord-Oosten van (lit eiland het eiland Toean-koe, dat nog iets grooter is, ook bergen heeft, waarvan de hoogste 313 m. bereikt en eveneens grotendeels met bosch bedekt is; 3. do Dciapan groep, welke vele kleine eilanden telt, zooals Poelau Balci, Paulau Pandjang, Poelau Bagoe, Poelau Tepoes-Tepoes en Poelau Telok Niboeng. De gehele groep eilanden ligt in ondiep vaarwater, dat door koraalriffen onveilig gemaakt wordt; het douanekantoor is op het best bereikbare eiland Bagoe gestevigd. Het wordt door de K.P.M.-stoomers eens in de drie weken aangedaan. De Delapan-groep is grootendeels met klapperboonin volgeplant; alleen op Poelau Telok Niboeng komt nog vry veel bosch voor.

De handel betreft dan ook in hoofdzaak de export van copra, tripang, visch en schelpen en de import van ryst en kuins. De copra werd vroeger veel naar Penang verscheept, doch gaat tegenwoordig nimmer meer naar Siboga en Padang, waar oliefabrieken zijn opgericht. Tegenwoordig wordt de copra voornamelijk naar Singapore en de Molukken afgevoerd. De ryst wordt voornamelijk naar Penang afgevoerd, hoewel

men zich in den laatsten tijd ook meer naar Siboga richt. Vanzelf werden dan ook de benodigde rijst en kuins van Penang besteld. Door de intusschen afgekomen invoerverboden wendt men zich thans meer naar de binnenlandsche markt en bovendien neemt de eigen rijstaanplant, speciaal op het eiland Toean-koe, snel toe. De veepestapel bestaat uit een 100-tal karbouwen op het eiland Toean-koe en verder uit geiten en pluimvee.

De bevolking op de Banjakeilanden is gemengd Simaloersch, Niasch, Atjehsch en Minangkabausch; de taal doet het meest denken aan die van Simaloor. Het zijental was volgens de volkstelling 1930 op Poelau Toean-koe 1014 en de Poelau Delapan (of Selapan) 710, vertoonende een toename sinds 1905 van 470%. Er is een volksschool op Poelau Toean-koe.

Geschiedenis. De vroeger door onderling twisten verzwakte eilandbewoners werden onderworpen door de Pedireezen, die zich reeds in het landschap Troemon hadden vestigd. De Atjehers werden daarbij niet alleen aangelokt door den rijkdom aan klappers, maar ook werden de menschen gehaald om als slaaf in de peper-tuinen te werken. Alichiels, destijds adjutant van den Gouverneur Van den Bosch en door dezen met een bijzondere zending om den Noord-belaat, „had al de eilanden bewesten Sumatra (omvat- tende onder andere de eilanden Poelau Balei, „Poelau Pandjang, Poelau Rangit en Poelau „Pelambak) ontvolkt bevonden, tengevolge van „de rooverijen der Atjehcezen, en de flotillen „waarmede hij den togt maakte had zelve twee „Troemonische schepen moeten opbrengen, die „kennelijk op zeeroof uit waren. Teneinde den gemeenschappelijken vijand met succes te kunnen bestrijden werd de behoefte gevoeld aan een eenhoofdige leiding. Dus stelden de aanwezige adathoofden, de dateok nan balimo, zich met de inachthebbers in het stamland Minangkabau in verbinding, teneinde met hun hulp een gegadigde van voornamelijk te zoeken, die bereid zou worden gevonden het bestuur over de Poelau Banjak te voeren. Deze persoon, die volgens de eene lezing geparenteerd zoude zijn aan het vorstengeslacht van Pagar Roebeng; en volgens een andere aan hof-toean-koes geslacht, (lateren regent) van Padang, werd tenslotte gevonden en verzegeld van een staf van hulptoek toeankoe het bestuur over genomen eilandmerk, aan wien de dateok nan balimo zich ondergeschikt verklaarden. Zich nog niet sterk genoeg voelende om de Pedireezen uit zijn gebied te verdrijven, wendde zich daarop de toenmalige toean-koc om hulp tot den vorst van Troemon, Radja Boedjang, wiens vader, de vermaarde Teukoe Singkel, er bereids in geslaagd was het Pedireesche element uit Troemon te verdrijven. De gevraagde hulp werd verleend met het resultaat, dat de Atjehsche indringers uit de Poelau Banjak werden verjaagd. Uit erkentelykheid voor Troemons daadwerkelijke hulp moot do toean-koc daarop do groep dor Poelau Delapan aan den bestuurder van Troemon hebben geschonken. Liedten uit gemeld landschap legden toen op de Poelau Delapan klapperaan-plantingen aan en uit dien tijd zal waarschijnlijk de aanstelling van den dateok Atjeh, staande onder de bevelen van den toean-koe, dateeren. Door het vorenstaande wordt eenigszins ver-

klaard, hoe tot voor eenige decennia terug door den radja van Troemon bezitsrechten op boven-bedoelde eilandengroep werden gepretendeerd, welke aanspraken evenwel door de elkaar op vol-gende toankoe's niet werden erkend. Volledig-heids halve zij nog vermeld, dat het huidige landschapshoofd van Troemon geen aanspraken op de Poelau Delapan meer doet gelden. Door de immigratie van Niassers en van andere vreemde-lingen (Bataks, Mandailingers e.a.) werd de be-hoeftige geschapen de betrokkenen onder de leiding van eigen hoofden te plaatsen, die zich respectie-velijk met den titel van datoek Bandaharo en penghoeloe dagang (dagang = vreedeling) tooiden. Ofschoon de „datoek nan balimo" aan-vankelijk hun positie van genealogisch hoofd vrij zuiver bewaard zullen hebben, verloren zij hun oorspronkelijk karakter als zoodanig volkomen, toen omstreeks 1907 de concentratie van wijd en zijd verspreide oorden van samenwoning (ge-huchten) op deze eilanden met kracht ter hand werd genomen. De op het Toeankoe eiland woon-achtige bevolking werd bijv. geheel samenge-trokken in gampong Halo ban; de „datoek nan balimo," werden tot wijkhoofden gemaakt. In 1908 werd het gebied van den toeankoe tot district verklaard. Wijl dit veelhoofdige bestuur over het gering aantal eilanders te topzwaar bleek te zijn, werden de titularissen datoek Atjeh en panghoeloe dagang uit de bestuursmachine ge-schakeld. Omstreeks 1910 word in de bestuurs-voering nogmaals wijziging gebracht, doordat de toenmalige datoek besar — met terzijdestel-ling van de wijkhoofden datoek pamoentjak en datoek moedo—tot territoriaal hoofd der kam-poeng Haloban werd aangesteld, terwijl het bestuur over de door een smalle vaargeul van elkaar gescheiden kampoengs Poelau Balai en Telok Niboeng (op de Poelau Delapan gelegen) in han-den van datoek maharadja werd gelegd. Afstamelingen van vorengenoemde datoek pamoentjak en datoek moedo worden op het eiland Toeankoe nog wel aangetroffen, doch aangezien geen hunner thans nog eenige waardigheid bekleedt, zijn die lieden tot den status van den orang ke-banjakan — den gemeenen dorpling — terug-gevallen. Afstammelingen van datoek baroe worden momenteel niet meer aangetroffen; genoemd geslacht is reeds jaren geleden uitgestorven.

SINGKEL (Aanv. DI. III). Onderafdeeling van de afdeling Westkust van Atjeh, onder een controleur bij het Binnenlandsch Bestuur met stand-plaats Nieuw Singkel, en bestaande uit 4 dislric-ten: 1. Beneden Singkel; 2. Simpang Kiri; 3. Sim pang Kanan; 4. Banjak Eilanden (zie aldaar). Het landschap Troemon, dat vroeger bij de onderafdeeling Singkel behoorde, is bij Gouver-neursbesluit in 1926 met het landschap Kloetsa-mengevoegd tot de tijdelijke onderafdeeling Zuidelijke Atjdsche Landschappen.

Aan het hoofd der districten staan districts-hoofden, die tevens een of meer onderdistricten hebben te besturen, n.l. in Beneden Singkel: de onderdistricten Nieuw Singkel en Rantau Ge-dang; in Simpang Kiri: de onderdistricten Bi-nanga en Belegen; in Simpang Kanan: de onderdistricten Tandjoeng Mas, Soerau en Kota Ba-toe. De onderdistricten Rantau Gedang, Belegen, Soerau en Kota Batoe werden na het defungeeren van het betrokken hoofd bij verschillende Gouver-neursbesluiten onder het onmiddellijke toe-

zicht van het betrokken districts-hoofd gesteld. De overige 11 onderdistricten, n.l. in Beneden Singkel: Telok Ambon, Paja Boemboeng en Gosong Telaga; in Simpang Kiri: Koeta Baharoe Longkib,

Toealang, Pasir Bio Batoe-Batoe on Kombih; in Simpang Kanan: Slatong en Poe-naga, staan onder onderdistrictshoofden. Zie Ind. Stb. 1908 no. 41; 1913 no. 541; 1914 no*8 87 en 622; 1915 no. 156; 1922 no*8 451 en 772.

De onderafdeeling Singkel is rechtstreeks be-stuurd gebied, waarvan de bevolking is gelaten in het genot harer eigen rechtspleging. De recht-spraak werd er opnieuw geregeld bij Ind Stb. 1933 no. 333.

Voor de onderafdeeling is een onderafdeelings-kas ingesteld onder den naam „Kas der Inland-sche rechtsgemeenschappen van Singkel", welke haarinkomsten trekt uit een retributie van bosch- en zeeproducten van 10% van de waarde, met uitzondering van de houtretributie, welke door het Gouvernement wordt ontvangen, waarna 35 % wordt uitgekeerd. Voorts trekt zij nog inkomsten uit de pasar on uit bijdragen voor de straatver-lichting en ontvangt zij de schoolgelden. Daar-tegenover betaalt zij de leermiddelen van de volksscholen, onderhoudt zij de gebouwen en de onderwijzerswoningen, betaalt zij de salarissen van 8 districtsoppassers en 4 districtschrijvers. In een ziekeninrichting worden zoowel kampoeng-lieden als contractanten verpleegd; de kosten worden door de belanghebbenden betaald.

De Singkelrivier is met Nieuw Singkel ver-bonden door een kanaal, dat door de eb- en vloed-beweging opegehouden wordt, en een 2 km langen weg. Doordat zich cen-cl-re in pel in den riviermond gevormd heeft kunnen de zeeschepen niet meer binnenkomen, doch komej) zij voor anker in een baai ten Oosten van den door het ri- vierzand gevormde kaap, waar de goederen over geladen worden op prau wen, die door de bran-ling den riviermond binnenvaren. PassagiorH gaari niet door de branding heen, maar debarkeeren door iniddel van prauwen aan den houten hulp- steiger, waarna Singkel langs een weg van 1 1/2 km lengte bereik kan worden. Tot dusver verbreedt zich nog ieder jaar de kust ten Oosten van den riviermond iniet een ongeveer 10 in breedte strook zand, zoodat de be- wood bare oppervlakte steeds grooter wordt en de hulpstieger steeds moet worden verlengd. Achter de kota Singkel strekte zich tot voor kort een groot moerasbo8ch uit, waarin de bevolking geen ladangs kon maken. Sinds eenige jaren is echter een verscheidene honderden meters diepe strook bosch gekapt en is het moeras cloor het maken van vele slooten droog gelooopen, zoodat sawahaanleg mogelijk is geworden. Dit drooggelegde terrein block op verschillende plaatsen zeer vruchtbaar te zijn. Er wordt gewerkt aan wegaanleg naar Gosong Telaga, een in oostelijke richting 14 Ion verder aan de kust gelegen plaats; in aanleg is een weg in noordelijke richting naar Telok Ambon (3 km). re Nieuw Singkel staan controlcurswoning, post- en telegraafkantoor, dokters- en luitenants- woningen en een militair kampement voor 3 brigades infanterie. De 2de klasse school, welko ongeveer 200 leclringen telde, werd in 1934 wo- gens de bczuiniging omgezet in een volksschool en vervolgschool.

De inheemsche bevolking ter hoofdplaats is gemengd Singkelsch (van Pak-Paksche origino),

Maleisch, Atjehsch, Niasch, Minangkabausch en Mandailingsch. De Chineesche bevolking is weinig talrijk.

De handel heeft veel van zijn vroegeren omvang ingeboet sinds de Batoe-eilanden, de Banjakeilanden en Simaloe zelf door de booten van de K.P.M. worden aangedaan en de benzoe, de tabak en de andere producten uit de Pak-pak-landen meer en meer hun weg vinden naar Siboga en naar Medan, terwijl de invoer van visch, zout en katoentjes ook meer en incer langs deze nieuwe wegen gaat. Zout voor eigen gebruik wordt in Atjeh zelf gewonnen. Visch (versche en gedroogde) en trasi evenals rotan, da mar, benzoe en het bekende kamferhout vinden in den jongsten ma-laisetyd alleen aftrek tegen ongekend lage prijzen. Door de geldschaarschte wordt de handel in katoentjes e.a. importartikelen minder. Ook het opiumverbruik, dat in vroeger jaren zeer groot was, loopt snel terug. De N.V. Hout Handel Singkel heeft sedert 1906 verschillende houtaan-koopconcessies in exploitatie gehad, doch is in 1933 gefailleerd. Eens in de veertien dagen wordt Singkel door een K.P.M.-boot aangedaan op weg naar Koetaradja en een keer op weg naar Siboga, terwijl ook de Gouvernementsstoomer nog eenmaal 's maands Singkel aandoet. De prauwen-vaart op Siboga en Padang is door de malaise toegenomen, omdat deze goedkoopster is dan de K.P.M.

Het districtshoofd van Simpang Kanan heeft thans Li pat Kadjang tot standplaats.

In Simpang Kiri is een voor auto's berijdbare grasweg gered gekomen van Roend'ng naar het 20 km noordelijker gelegen Kala Kepeng (onderdistrict T'oealjang) en van daar westwaarts 6 km tot de grons van het landschap Troemon, Aid us is ook de hoofdplaats Troemon te bereiken; er wordt hard gewerkt om de verbinding met Ba-kongan, dat reeds op het Atjehsch weggewen is aangesloten, tot stand te brengen. De weg langs de Simpang Kiri kan verder verbeterd worden, maar is niet bandjirvrij, doordat enkele keeren per jaar bij zeer zwarc regens het rivierwater er bovenuit Ktjij. A an do voortzetting van dozen weg in zuurlijke richting wordt voortgewerkt door de beschikbare heerendienstplichtigen. In Simpang Kanan is een bandjirvrije autoweg gered gekomen van de districts-hoofdplaats Lipat Kadjang naar Riinau (17 km), welko over de cultuuronderneming „Lae Boetar" loopt. Gebrek aan jenschon belst de spoedige tolstund-koming van de verbinding met Singkel, hetgeon een groot nadeel is, want langs den veel korteren autoweg zon de afstanc van Singkel naar Li pat Kadjang slechts 40 km bedragen en dus binnen het uur kuiniin konnen afgelegd, terwijl de motorboot er thans 8 uur over doot. Zoo zou de weg naar Roending, ongeveer 90 km lang zijnde, in 2 uur afgelegd kunnen worden tegen nu 11 uur.

De drie districten op het vasteland van Singkel telden volgens de volkstelling van 1930 totaal 20300 zielen, n.I. Beneden Singkel 5900, Simpang Kiri 9660 en Simpang Kanan 4760, en vertoonden Binds 1905 een toename van respectievelijk 371 %, 82% en 74%, waaruit volgt dat er een voortdurende immigratie van elders, speciaal van de bonvlanden, heeft plaats gehad.

In hoofdzaak is do bevolking Mohammedaansch. Alleen in de boven Simpang Kanan komen nog enkele heidensche kumpoengs voor.

De drie vastelandsdistricten tellen 11 kampoengscholen, t.w. te Koeta Semboling (Telok Ambon), Pemocka (Paja Boemboeng), Boetar (onderdistrict Kota Bahare), Roending, Dah (onderdistrict Binanga), Kala Kadjang (T'oealjang), Si-groen (Pasi Bio), Lipat Kadjang (onderdistrict Selatong), Kota Batoe, Gosong Telaga en Koeala Bore (onderdistrict Beneden Singkel). Vroeger zijn er veel meer scholen geweest, doch deze bleken geen levensvatbaarheid te bezitten en werden weer opgeheven. De moeilijkheid voor het onderwijs en in het algemeen voor de verdere ontwikkeling van de nog achterlijke bevolking der binnenlanden is, dat de gezinnen zoo verspreid langs de rivier wonen, dat het schoolbezoek moeilijkheden ondervindt en dat samenwerking van de gezinnen onderling, zich uitende in een gezamenlijk bewerken van de sawah's, waardoor grotere complexen kunnen worden bewerkt met minder kans op ziekten en plagen, niet wordt gestimuleerd. Ook wordt de arbeidsverdeling, welke deskundigheid op bepaalde gebieden kweekt, niet in de hand gewerkt. Men ziet dan ook weinig goede huizen, hoewel er hout in overvloed is. Veeteelt is zeer weinig ontwikkeld, zoodat niet eens in de eigen behoefte aan slachtvee kan worden voorzien. Dit houdt onmiddellijk verband met den grooten boschrijkmantel van dit gebied en met de geringe rijstaanplant tengevolge van de vroeger zoo ruime verdiensten, welke de handel, het houtkappen, de inzameling van boschproducten en de vischvangst mogelijk maakten, want de landbouw noopt tot het happen van bosch, waarna vanzelf meer of minder uitgestrekte grasvelden ontstaan.

Een groote hulp voor de openlegging van het land was de vestiging van de cultuuronderneming Lae Boetar (Societd Financiere) in 1927. Deze onderneming heeft een totaal areaal van 4410 ha, doch is nog slechts gedeeltelijk in cultuur gebracht, n.I. 213, ha koffie, 540 ha rubber en 290 ha oliepalmi.

IDI. (Aanv., DL II). Onclerafdeeling der afdeeling Oostkust van Atjeh jnet Alaslanden, Gajo Loeus en Sorbeudjadi, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, omvattende de landschappen Simpang Oelime, Tandjong Seumanto en Meureubo, Djoel' Tjoet, Djoelo'Rajou*, Bago* en Boegeng, Idi Tjoet, Idi Rajou* en Peudawa Rajou. met volgna de telling van 1930 een totaal zielental van 49907. Hoewel poper en pinang nog steeds de voornaamste uitvoerproducten vormen, verdient de in 1906 begonnen en geleidelijk toenemende export van copra thans eveneens vermelding. Do onderafdeelingkas van Idi boekte over 1934 een totaal van / 181.113 aan ontvangsten, waartegenover een gelijk bedrag aan uitgaven stond. In 1932 werd dicht bij de hoofdplaats Si in pang Oelime, in de Koeala Simpang Oelime (ongeveer een uur stooien van de uitinonding in zco) een aanlegsteiger gebouwd, welke geregeld door ghepon van do K.P.M. wordt aangedaan. Do zeer gunstig gelegen afscheepplaats gaat een goede toekomst tegemoet. Door het oprichten van een tweetal rijstpellerijen in Simpang Oelime kon deze streek in 1934 — zij het ook in geringe hoeveelheden — een aanvang inaken met uitvoer van Atjeh-rjst naar 'umatra' Oostkust.

IDI. (Aanv. DL II). Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling dor afdeeling Oost-

kust van Atjeh met Alaslanden, Gajo Loeeus en Serbeudjadi. De militaire bezetting is tegen het einde van 1912 opgeheven en vervangen door veldpolitie, die op haar beurt werd vervangen door marechaussee (legerpolitie).

Door verzanding van de riviermonding wordt de toegang tot de haven zeer bemoeilijkt en zijn zelfs de kleinere K.P.M. schepen genoodzaakt op de reede te blijven liggen. Over 1934 beliep de invoer / 5824,58, de uitvoer / 922,25, terwijl de andere ontvangsten, w.o. uitvoerrecht van rub-, ber- / 12507,05 of totaal / 19253,88 bedroegem / :LANGSA. (Aanv. DI. II). De onderafdeeling Langsa maakt deel uit van de afdeling Oost- kust van Atjeh met Gajo-Loeeus, Alaslanden en Serbeudjadi, gouvernement Atjeh en Onderhoo- righeden. De gelijknamige hoofdplaats van het gelijknamige landschap, is de standplaats van de Europeesche bestuursambtenaren. Behalve het landschap Langsa omvat de onderafdeeling de landschappen Peureula^{fr}, Soengai Raja en Serbeudjadi, alsmede het tot het landschap Gajo Loeeus (Keudjroean Petiaanbang) behorende samenstel van gampoengs, gelegen aan de sa- menvloeiing van de Poenti met de Tampoerli- vier (hot zg. district Tampoer). De onderafdeeling telt volgens de in 1930 gehouden volkstelling 44335 zielen, waarvan 39973 Inlanders, 3743 Chi- neezen, 214 Vreemde Oosterlingen en 405 Europe- anen en daarmede gelijkgesteld.

De hoofdplaats Langsa is in 1917 tot rechtstreeks bestuurd gebied verklaard. Zij is de standplaats van den afdelings- en van den onderafdeelingschef en telt 4785 zielen, w.o. 221 Europeanen. Er zijn ter plaatse een Europeesche school, een Hollandsch-Inlandsche school, een vervolgschool en twee volksscholen. Er is een stadsfonds, waaruit eenige locale voorzieningen bekostigd worden. De plaats bezit een Gouvernements waterleidingbedrijf en een particulier hospitaal van de Centraal Planters Hospitaal Vereeniging Langsa. Met steun van de landschapskas- sen Langsa-Soengai Raja en Peureula*^{fr} werden de voornaamste wegen op de plaats door het stads- fonds gefalteerd. Voor de verlichting zorgt de Nederlandsch-Indische Gas jMaatschappij. Eenige handelsmaatschappijen hebben er ter plaats hun agentschappen. Aan den westrand ligt tegen de Langsarivier aangebouwd het militaire kampement. De hier gestationeerde troe- pen worden opgeleid tot marechaussee.

Verbonden door een zijlijn van de Atjeh tram, ligt 7 km. van Langsa de havenplaats Koeala Langsa, welke door schepen van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij wordt aangedaan. De voornaamste producten, welke via Koeala Langsa worden uitgevoerd, zijn peper, rubber, pinang, copra en boom bast. In 1933 heeft de palmolie onderneming Karang Inoue hier een tank met pompinstallatie opgericht voor de ver- scheeping van palmolie.

De bestuurders der landschappen hebben de Korte Verklaring afgelegd. Zij worden bijgestaan door oeldebalangstjoet (districtshoofden) en peutoea's (dorpshoofden). Zoowel ten aanzien van de functie van peutoea, oeldebalang tjoet, als van oeldebalang (bestuurder) geldt hier het erfelijkheidsbeginsel.

De rijstcultuur is thans voor de bevolking verreweg de voornaamste. De pepercultuur nam tengevolge van de ernstige peperziekte in 1918

zeer sterk af. Aangelokt door den hoogen rubberprijs in de jaren 1922 tot 1928 legden zoowel Chineezzen. Javanen als Atjehers zich toe op de rubbercultuur. Tengevolge van de sterke daling van den rubberprijs in het begin van de huidige crisis werden de rubbertuinen zeer verwaarloosd, terwijl de algemeene daling van de producten- prijzen en de afname van de arbeidsgelegenheid op de ondernemingen van land- en mijnbouw tot gevolg heeft gehad, dat de rijstbouw zeer sterk toegenomen is. De intensieve bemoeienis van den landbouwvoorlichtingsdienst deed de bevolking zich meer en meer toeleggen op den aanplant van voor den handel geschikte witte rijstsoorten. De sawahs zijn grootendeels regen- sawahs. In het landschap Peureula^{fr} werden op kosten van het landschap wadoeks aangelegd, terwijl in het landschap Langsa het eerste irri- gatiewerk de „Kroeng Mrcbau" in 1933 tot stand kwam. Na den rijstbouw zijn pinang- en klappercultuur voor de bevolking van beteekenis. Verder treft men een weinig kruidnagelcul- tuur in het oeldebalangstjoetschap Manja^{fr} Pajed van het landschap Langsa aan. Zoowel door het Europeesche bestuur als door de zelfbesturen wordt de stichting van Javanenkoloniasaties aan- gemoedigd. Men treft hier aan zoowel spontane koloniasaties als koloniasaties, welke met behulp van het bestuur werden opgericht. Verreweg de ineenste zijn gemengde koloniasaties. Arbeiders- koloniasaties treft men aan in de nabijheid van de ondernemingen Boekit Pandjang van de N.V. Cultuur Maatschappij Ngredjo, Tim bang Langsa van de Langsa Rubbercultuur Maatschappij en van de Bataafsche Petroleum Maatschappij te Rantau Pandjang Peureula*. De meeste koloni- saties bestaan uit Javanen. Alleen in het landschap Soengai Raja bestond een vestiging van Bandjareezen, die thans echter weer is verloopen, aangezien Bandjareezen en Atjeh) ers slecht net elkaar harmonieeren. In 1916 werd door het zelfbestuur van Langsa ter beachikking van het Gouvernement van N.I. een stuk grond gesteld, gelegen in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdplaats Langsa, groot 5604^{*/2} ha. voor rub- bercultuur (Gouvernements caoutchouc onderneming Langsa). Het doel was tweeledig, nl. om een nieuwe bron van inkomsten voor het Gouvernment te scheppen en om in de particulieren landbouw tot voorbeeld te strekken. Deze concessie werd in 1925 uitbreid met een afdeling Soengai Loeeng, groot ± 1185 ha. Men treft thans in de onderafdeeling een 20- tal landbouw- ondernemingen aan, waarvan elf Nederlansche, zes Japanscho en drie Engelwche, met een totale oppervlakte van rond 32460 ha. De meeste hier- van zijn rubberondernemingen, allen de Japanscho onderneming Kurang Inoue in het landschap Peureula. is een palmolieonderneming. In de onderafdeeling zijn voorts houtaanpakcon- cessies verleend, welke vnj. zijn vloedboBhcon- cessies. De eersten leveren aan de Atjeh-tram en de Deli Spoorweg Alaatschappij d warsliggen en verder timmerhout, terwijl de laatstgenoem- den zich uitsluitend bezig houden met de in- zameling van looisthoudende bakaubast; het gekapte hout wordt gebruikt als stookhout door de Atjeh-tram en als brand hout. In 1931 werden gronden voor bevolkingslandbouwbeleidn ge- reserveerd, terwijl 25000 ha als bosreserve aangewezen werd. Verder treft men in de onder-

afdeeling boorterreinen van de B. P. M. aan. De voornaamste zijn gelegen in het landschap Peureula^{4f}, namelijk Rantau Paneljang, een plaatsje gelegen ± 19 km van do spoorhalte Peureula⁶⁻ en per auto bereikbaar.

Vrijwel evenwijdig aan de A. S. S. spoorbaan loopt de asweg van Medan naar Koetaradja. Deze weg wordt onderhouden SenTloor het Gouvernement, echter sedert 1934 met eenigen steun van landschapswege. De overige wegen zijn uitsluitend landschapswegen. In 1930 werd het door het landschap Peureula^{4f} aangelegde gedeelte van den weg naar Lokop (hoofdplaats landschap Serbeudjadi) voor het publiek verkeer geopend. De verdere aanleg van het door het Gouvernement, echter sedert 1934 met eenigen steun van landschapswege, van de grens Peureula^{4f} af, were! om bezuinigingsredenen in 1932 stopgezet; thans wordt uit de onderhoudsfondsen, afkoop heerendienstgelden en met heerendienstplichtigen langzaam aan dit gestaakte werk verder afgemaakt.

De belangrijkste rivieren zijn de Kroeeng Peureula, Kroeeng Simpang Aneuh, Kroeeng Bajeu en de Kroeeng Langsa. De eerstgenoemde twee rivieren zijn zeer goed bevaarbaar voor kleine schepen met geringe diepgang. Het vervoer van de B. P. Al. materialen naar het boorterrein in Rantau Pandjang Peureula^{4f}, en van de producten der palmonderneming Kara ng Inoue heeft dan ook grotendeels langs de Kroeeng Peureula* plaats.

De bevolking belijdt den Mohammedaanschen godsdienst. In de landschappen Langsa, Soengai Raja en Peureula* bestaat de oorspronkelijke inheemsche bevolking uit Atjdher; door de vele Javanekolonisaties van de laatste jaren en de immigratie van Alaleische en andere elementen vindt men hier zeer veel niet-Atjdhsche elementen onder de bevolking. Het landschap Serbeudjadi on het district Tampocr van het landschap Gajo Loeue hebben con uitsluitend Gajosche bevolking.

De handel wordt voornamelijk gedreven door Chinezen, Britsch-Indiers en enkele Atjdhers. Overul in de landschappen vindt men kleine neringdoende Chineezen. De nijverheid is van geen betekenis. Langs de kust leeft de bevolking van de vischvangst. De voornaamste visschersplaatsen zijn Telaga Toedjoeh, Koala Lcugo on Koala Boega. De laatste ligt ± 7 km van Peureula^{4f} (Perlak) en is daarmede verbonden door een voor autoverkeer borijsburen landschapsweg. Koala Boega heeft een mooi strand, waar- door deze)laats als badplaats voor de Europeanen in de afdeeling fungeert.

Do voornaamste bron van inkomsten voor do landschappon zijn naast de belasting, de cijns van do onderncmingen van land- en mijnbouw. De landschapsgelden worden gestort in de landschapskassen, waarvan de Controleur van Langsa ambtshalve kashouder is, terwijl deze onder direct toezicht van den administrateur van do landschapskassen (assistent-resident ter beslissing van den Gouverneur van Atjdh on Onderhoorighoden) te Koeta Radja staat. Do onderafdeeling telt 3 kassen, nl. de landschapskas van Peureula^{4f}, de onderafdeelingskas van Langsa met Soemai Raja en de landschapskas van Serbeudjadi.

*) (, LOKOP. (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van het pponder do onderafdeeling Langsa, afdeeling Oost-

kust van Atjdh met Gajo Loeue, Alaslanden en Serbeudjadi, gouvernement Atjdh en Onderhoorigheden, ressorteerende landschap Serbeudjadi en hoofdzetel van den kedjoeroean aboq, den ~~bestuurder van genoemd landschap~~. Zij is ook de standplaats van den detachementscom-mandant, die tevens als schakelofficier tusschen het genoemde zelfbestuur en het binnenlandsch bestuur optreedt. Goederentransporten vinden sedert 1934 plaats per vrachtauto tot Kroeeng Penaron en verder te voet of te paard tot Lokop. Men is bezig met den aanleg van een autoweg van Lokop naar Kroeeng Penaron, in aansluiting op den reeds tot stand gekomen 46 km langen autoweg Kroeeng Penaron—Peureula*, zoodat binnen niet al te langen tijd verwacht kan worden, dat Lokop in een dag van Langsa uit per auto te bereiken zal zijn.

Van het in aanleg zijnde weggedeelte Lokop—Kroeeng is thans (1936) van het 15 km lange gedeelte Kroeeng Penaron—Djamboer Batang het aarden weglichaam reeds gered; van Djamboer Batang af tot Bon6n (afstand 25 km) bestaat nog slechts een voetpad; van Bonen tot Lopkop (15 km) heeft men evened reeds een behoorlijk bruikbaren autoweg/

SEULIMEUM (Aanv. DI. III). Standplaats van den controleur der gelijknamige onderafdeeling der afdeeling Groot-Atjdh. De onderafdeeling telde naar de gegevens der volkstelling 1930 een bevolking van 44.663 zielen. Hiervan waren 44 Europeanen, 352 Chineezen, 13 andere Vreemde Oosterlingen en 44254 Inlanders, waaronder 21713 mannen.

De z.g. VII Moekims Pidie (centrum Padangtidji) behooren tot de Sagi der XXII Moekims; reeds v66r onze komst was het getal der moekims (ook van die buiten het gebied der VII Moekims Pidie) ver boven de 22 uitgegroeid, en immer heeft het Padangtidjische tot de invloedssfeer van het Sagihoofd behoord; zelfs was zijn invloed er grooter dan in menig ander deel van de Sagi. Het Sagihoofd heeft een Gouvernements bezoldiging groot f 4800's jaars, waarbij komt een personeele toelage tot eenzelfde bedrag, beide verminderd met 17% crissalariskorting. De tractementen der oeldebalangs van Ba*et en Mon-tasii* bedragen resp. / 1800 en f2400 *s jaars, eveneens verminderd met 17% salariskorting; de hoofden der zelfstandige moekims zijn eveneens bezokligd. De veestapel telt ruim LS700 runderen en 10150 buffels. Mohammedaansche onderwijcentra zyn Lam Bi rah (moekini Loethoe), Indrapoeri, Lam Djampo, Montasi* (beide in het oeldeb- nlangschap van dozen naam), Lam Si (nioekim Gle Jeuong) on Lam Pisang (moekim Tandh A bee). Een Gouv. vervolgschool vindt men te Seulimeuin en te Padangtidji; een volksschool met 4-jarigen cursus te Kroeeng Raja, en elders tai van gewone volksscholen met drie klassen. De voormalige onderafdeeling VII Moekims Pidie, welke in 1912 bij Seulimeum word gevoegd, doch in 1922 weer word afgescheiden, ruftit sedert 1930 wecr deel uit van deze onderafdeeling. Do asweg voert van Koetaradja over Lambaro, Sib6re, Sa ma ha ni, Indrapoeri, Gle Jeuong, Lain Ta mot, Seulimeuin en Padangtidji naar Sigli, welke weg tot Seulimeum den Inker-oever dor Kroeeng AtjAh volgt. Aan den rechter-rivieroever bestaat een weg van Sibdii over Mata-lii, Indrapoeri, Lamsi naar Seulimeum.

TJALANG (Aanv. DI. IV). Standplaats van den controleur, hoofd der gelijknamige onderafdeeling van de afdeling Westkust van Atjih. De plaats ligt aan de Tjalang-baai in het landschap Teu-nom. De onderafdeeling Tjalang omvat een tien-tal landschappen: Kloeang, Koela Daja, III moekims Lambeuso, Koela Oenga, Lho° Kroet, Pato*, Lageuen, Rigaiih, Kroeng Sabé en Teunom. Het ressort telt totaal slechts 5031 geregistreerde mannen (1933).

TOONEEL (Aanv. DI. IV). Sinds in het artikel "TOONEEL" de feitelijke gegevens werden medeeld en voorts in hoofdzaak de uitkomsten van Hazen's studiën werden weergegeven, hebben zich geleidelijk de opvattingen over de herkomst en de geestelijke grondslagen van het Javaansche theater voldoende gewijzigd om een korte aanvulling wenschelijk te doen zijn. Men zou trouwens kunnen opmerken dat bedoeld artikel, op het oogenblik dat het werd gepubliceerd, op een enkel punt den stand der problemen reeds niet geheel juist meer weergaf. De stelling dat de wajang op Java zelf door Javanen zou zijn uitgedacht, en waarvoor, toen Hazu die voor het eerst formuleerde, zeker veel te zeggen was, werd reeds toen niet algemeen meer aanvaard. In 1906 toch had Pischel (in Sitzungsberichte der Kon. Preussischen Akademie der Wissenschaften) uit een plaats bij den commentator Nilakāṁṭha (laatste 3de eeuw) der XVde eeuw) vastgesteld dat — anders dan men tot hiertoe had gienend — de Indiers wel degelijk, behalve een soort poppenvertooning, ook een schimmenspel hebben bezeten; en het opmerkelijke is dat dit Indische schimmenspel een treffende gelijkenis moet hebben vertoond met het Javaansche, zoodaals wij dit nu kennen: ook in Voor-Indie werden de poppen uit leer vervaardigd en achter een scherm ten toneele gevoerd. En dezelfde geleerde wist bovendien aannemelijk te maken dat dit spel, in Nilakaptha's tijd, in Indie geen nieuwigheid was; want er wordt naar alle waarschijnlijkheid reeds op gedoeld in Varahamihira's Brhatsarphita, en misschien zelfs reeds in het XIde boek van het Mahabharata. Ananda Coomaraswamy vestigde in 1930 (in Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland) nog de aandacht op een andere plaats, waaruit kan blijken dat, in de XIde eeuw, een vertooning met Jederlanden poppen in Zuid-Indie en Ceylon bekend moet zijn geweest. Het is duidelijk dat door deze feiten het vraagstuk van de originaliteit van het Javaansche schimmenspel in een geheel ander licht is komen te staan: en wanneer men bovendien in aanmerking neemt — Krom heeft hierop met nadruk gewezen in zijn Hindoe-Javaansche Geschiedenis (2de druk 1931: biz. 49) — dat de wajang niet thuishoort in Indonesië-als-gemeen, maar alleen op Java en Bali, juist dus op die eilanden waar de Hindoe-innatie een diepgaanden en blijvenden invloed heeft uitgeoefend, dan ligt het voor de hand te besluiten, dat het schimmenspel door de Hindoes in den Archipel moet zijn ingevoerd. Hiermee zijn echter andere feiten weer niet zoo gemakkelijk in overeenstemming te brengen: vooreerst kan men zich moeilijk losmaken van den indruk dat de wajang een organisch deel uitmaakt van de echt-Javaansche, d.w.z. *Indonesische*, beschaving, en verder moet het, bij het aannemen van vreemde herkomst, ook zonderling aandoen dat, men mag wel zeggen zonder uitzondering, alle tech-

nische wajang-termen zeer oud Javaansch zijn.

Andere onderzoekingen, die den weg openen tot nieuwe inzichten, betreffen de beteekenis der lakons en de verhouding van de Javaansche toneelliteratuur tot de Sanskrit heldendichten. Tot hiertoe had zich de bestudeering van de lakons in hoofdzaak bepaald tot een vergelijking van den inhoud van eenige, daarvoor geschikte, toneelstukken met wat men wel moest houden voor de Indische bronnen daarvan. Tot een helder inzicht in de verhoudingen hadden deze pogingen niet geleid. Men vond in de lakons de hoofdfiguren der Sanskrit verhalen terug, en ook het algemeene beeloop der gebeurtenissen was veelal herkenbaar, maar daarnaast bleef men staan voor talrijke, voor een deel zeer sonderlinge afwijkingen, die den gang van het oorspronkelijke geheel verstoorden en waarvan het ontstaan niet nacler kon worden verklaard. De conclusie scheen wel te moeten luiden dat deze pogingen om een uitheemsche stof voor het Javaansche toneel te bewerken vry wel mislukt zijn, en dat daarin weinig zin of systeem is te ontdekken. Dat intusschen een dergelijk ongunstig oordeel over bijna de geheele Javaansche dramatische literatuur juist zou zijn, moest a priori onwaarschijnlijk genoemd worden, en wel om verschillende redenen. Immers, men moest zich wel afvragen, hoe het dan mogelijk was, dat de Javanen bij voortdurend, ja tot den huidigen dag toe, geboeid en ontroerd bleven door de opvoering hunner lakons; en voorts wist men ook reeds sedert lang, dat er, al-thana in den bouw dezer stukken, wel degelijk systeem is en er een vaste traditie in tot uiting komt. De lakons behooren alle tot een type; hoo zij ook naar den inhoud van elkaar afwijken, zij vertoonen toch altijd gelijke trekken, vaak tot in de details toe. Een vaste, zeer in het oog vallende eigenaardigheid is dat er altijd een strijd is tusschen een goede en een booze macht, waarin ten slotte de vertegenwoordiger van de goede macht overwint.

Een poging om aan te wijzen wat deze eenvoudigheid beteekent en waarop zij berust, is gedaan door Rassers in zijn proefschrift over den Pandjiroman (1922). Bij de bestudeering van dozen cyclus bleek hem dat, hoe ingewikkeld en verward deze romans met hun voortdurende naansveranderingen van vijf wel alle daarin optredende personen ook zijn, de kern daarvan toch gevondt wordt door een betrekkelijk eenvoudige mythe, waarvan ook elders in den Archipel parallellen vallen aan te wijzen, en die hi er in eindeloze variatie en gecombineerd met allerlei historische en quasi-historische episodes telkens opnieuw wordt verhaald. Keeds vroeger waren pogingen gedaan om tot een aannemelijke interpretatie te komen van een tot dit type behoorend mythisch verhaal, maar de uitkomsten waren niet bevredigend: een bezwaar bleef, dat de hoofdtekken en de algemeene gang die van een *maan-mythe* schenen te zijn, terwijl dan daarnaast vooral de hoofdpersoon Pandji bovendien duidelijke *volaire* trekken vertoonde. Een bevredigende verklaring bleek eerst mogelijk, toen het inzicht rijpte dat wij hier te doen hebben met een priinitieve, totemistische classificatie, waarin o.a. ook de zon en de maan-phases zijn opgenomen. CM die in laatste instantie teruggaat op een stamdeeling in twee exogame phatries. Pandji en Sfikar Tadjji (Tjandra Kira-na) bleken de voorouders der beide stamhelften,

en de romans verhalen, hoe zij, als goddelijke tweelingen geboren, op aarde de vreeselijke smarten der initiatie hebben te doorstaan en eindelijk, als alle leed voorbij is, met elkaar in het huwelijk treden en de groote gemeenschap stichten, die de stam is. Dat dit inzicht van belang moest zijn voor een waardeering van den inhoud der lakons, springt in het oog; immers de Pandji-verhalen behooren tot de wajang-litteratuur en staan in een vrijwel exclusief verband met enkele vormen van het Javaansche tooneel: de wajang geQog en de toping behandelen uitsluitend de avonturen van Raden Pandji, en ook in de wajang keroetjil worden wel Pandji-lakons vertoond. Maar hoe gewichtig de plaats is, die deze mythe inneemt in het geestelijk leven en de literatuur der Javanen, we rd toch pas duidelijk, toen bij een summier onderzoek van het Indonesische Ramayajia en van eenigee, niet tot den Pandji-cyclus behooren- de, lakons, hetzelfde thema weer teruggevonden werd; onder andere namen en in andere verhou- dingen bleken de hoofdpersonen in den grond dezelfde avonturen te beleven, en tegelijkertijd vonden thans allerlei, in deze geschriften voor- komende, afwijkingen van de Voor-Indische hel- dendidichten vanzelf een gereede verklaring. Het bestaan van een vast, doorgaand verband tus- schen het Javaansche drama en deze specials mythe was thans wel zeer waarschijnlijk geworden, en deze waarschijnlijkheid steeg weer aan- zienlijk, toen aannemelijk kon worden gemaakt, dat het sociale duali- mc, dat het raam vormt waarin de vertoende mythe zich beweegt, even- cens naar voren komt in een van de incest markante eigermardigheden van het apparaat van het schimntooneel, nl. in de vaste, als het ware religieus gesanctioneerde verdeling der poppen en daarmee van den geheelen tooneelcoster in twee afdeelingen, *ivajang tengen* en *wajang kiwa*. De conclusie was nu geoorloofd dat in de vertoo- ning van deze stam-mythe met *dit* tooneelappa- raat geen toevallig Kajentrcffen te zien is; zij behooren gemisdici bijeen. Rassers formuleerde dit op deze wijze: het verlichte scherm verbeeldt steeds hetzelfde, nl. do totaliteit van den stam; de rechter- en linkerafdeelingen van het scherm verbeelden de beide phratrics. Het overgrooto deel der lakor) 8 van de wajang poortu ontleent weliswaar de Htof aan de J ndische heldendidichten, maar toch stuan de drama's daar onafhankelijk tegenover; zij hebben een eigen, zelfstfndig be- loop; naar him bcHlissende trek ken zijn zij bewer- kingon van do *Javaansche* stam-mythe.

Tegen dezo laatste uitspraak zijn bezwaren ge- fezen. Bij een door W. F. Stutterheim onderno- nien onderzoek (in zijn acad. proefschrift Rama- Legendes and Kiima-Reliefs in Indonesien, 1925) Jaur de verhoudingen van de verschillende Indo- nHische Riimuyuna-redactie's tot elkaar en tot hot klaBsieko Voor-Indische epos kwamen nieuwo gegevens voor den dag, die voor dezo kwestie van belang zijn. Het bleek nl. dat er in Indiïi nog thans populiere versie's van het Riimayaya in omloop zyn, waarin o.u. juist zoodanige, van het litterai- re heldondicht afwijkende, passages voorkomen als die door Rassers in direct verband waren ge- brucht met de ken merkende trekken van de wajung-techniok d.w.z. (naar zijn opvatting) met de hoofdlijnen der *Javaansche*. sociale structuur. Hiormee werd een deel van het tot hertoe bereik- te weer min of nieer onzeker; en, daargelaten de

vraag of, in het algemeen, de methode om voor deze afwijkingen een verklaring te zoeken juist was of niet, in ieder geval scheen het specifiek- Indonesische karakter van deze trekken niet te kunnen worden gehandhaafd.

In een nieuwe studie, die Rassers aan deze proble- men wijdde (Over den oorsprong van het Ja- vaansche tooneel, in Bijdragen Kon. Instituut, dl. 88, 1931), zocht hij niet meer zijn eerste aan- knooppingspunten in de dramatische litteratuur, maar in de eigenaardige inrichting van den too- neeltoestel, zooals die bij het schimmspel ge- bruikt wordt. Hij trachtte allereerst vast te stel- len wat eigenlijk de oorspronkelijke functie is van het wajang-scherm, en hij moest daarbij teratond de oude kwestie behandelen van de wonderlijke opstelling van het publiek, die daarbij wordt in acht genomen: de vrouwen bevinden zich uitsluitend aan de zijde waar de schimmen te zien zijn, terwijl de mannen bij den vertoener zitten, waar zij dus de poppen zien. Was men in den laatsten tijd, vooral door wat Rouffaar erover had opge- merkt in Bijdragen Kon. Instituut dl 54 (1902), gewoon geraakt in deze scheiding van mannen en vrouwen iets ongerijmdste zien en dus iets nieuws, Rassers toonde aan — en opnieuw was het weer in hoofdzaak de bovenvermelde verdeling van het scherm in een linker- en een rechterhelft, die hier den weg wees — dat de Javanen dit gebruik volkomen terecht als een *oude adat* beschouwen De scheiding' van het publiek houdt direct verband met den wezenlijken aard van het spel. De zichtbaarheid der *sc him men* is een secundair ver- schijnsel; eigenlijk gaat het om een vertooning van *poppen*. Alleen de bij den Malang zittende mannen zien het drama in zijn juiste verhoudingen, de vrouwen daarentegen zien niet alleen slechts schaduwen van de acteerende figuren, maar bovendien zien zij de geheele handeling aversechts. Het scherm is dan ook niet het eigen- lijke tooneel, maar een wand die de vrouwen van de mannen scheidt; de eigenlijke sedne wordt ge- vormd door een ruimte aan do mannezijde van het scherm, die oorspronkelijk — het blijkt nog uit den naam: page (:longan — rondom afgesloten moet zijn geweest en door de vrouwen niet mag worden betreden. Met andere woorden: het too- neel, waarop zich de Javaansche vertooning af- speelt, hebben wy ons te den ken als iets in den trant van een sacraal inannenhuis.

Het zoo gewonnen resultat gaf onmiddellijk volkomen bevestiging aan de hoofdzaken van wat aangaande don zin van het Javaansche drama gevonden was door analyse dor lakons. Immers, het is bekend, dat het tot de vaste trekken van het sacraal inannenhuis behoort, dat het is ver- deeld in een rechter- en een linkerhelft, die in dezelfde aibivalente verhouding tot elkaar staan als de partijen in het Javaansche drama. En wij weten ook wat deze verdeling beteekent. Het inannenhuis staat in direct genctisch verband met wat, in meer priimitievo verhoudingen, het terrein is voor de totale totemistische plechtigheden. Onder deze ceremonien nee in t de initiatie der jongo stamleden de voornaamsto plaats in, en steeds is de goeolo stam hierbij tegenwoordig in een opstelling van phratric tegenover phratric. Tevens werd het thans mogelijk tot een botor be- grip te komen van een van de meest karakteris- tieke rekwisieten van het wajangspel, nl. van het hartvormig schermpje (*kajon, goenoengan*), dat

door den vertoener midden voor de kelir wordt geplaatst, zoodra de handeling, tijdelijk of voor goed, afgebroken wordt. Tot hier toe had men hierin veelal een afbeelding willen zien van den "hemelboom" of den "hemelberg". Deze verklaring behoeft niet te worden losgelaten, maar kon worden verhelderd en verdiept door de thans voor de hand liggende opvatting dat dit schermje de verkleinde afbeelding is van den voorwand van een sacraal mannenhuis. In dit licht bezien, werden de vorm, de versiering en de functie van het stuk terstond volkomen begrijpelijk. Hetzelfde sociale en religieuze dualisme, dat aan het geheele wajangspel ten grondslag ligt, bleek ook hier duidelijk uit te komen.

De opvattingen omtrent de onderlinge verhouding der verschillende Javaansche toneelsoorten werden door dit a lies niet in belangrijke mate gewijzigd, maar wel zijn de relaties helderder geworden tusschen schimmenspel en toepeng, tusschen schimmenspel en poppenvertooning, en vooral ook tusschen *wajang koelit* en *wajang beber*. De nog altijd niet geheel opgegeven meening, dat in de platanvertooning de oudste vorin van het Javaansche toneel zou zijn te zien, is onhoudbaar gebleken.

Eindelijk — doordat een wezenlijk verband was aangetoond van het Javaansche toneel, in al zijn vormen, met een bepaalde structuur der samenleving — is thans ook het vraagstuk van de verhouding van de wajang tot de primitieve theaters van het vasteland van Azië doorzichtiger geworden. Dit vraagstuk, dat door de vondst van Pischel en door de afwijkingen, die Stutterheim in populaire Indische Ramiiyajia-redacties had aangetroffen, weer meer acuut was geworden, kreeg thans een ander aspect. Het was reeds vroeger opgemerkt, dat de door de Hindoe's ineegebrachte geestelijke cultuur, voor zoover de groote massa van het volk daar deel aan had, in sterke mate congeniaal moet zijn geweest aan Javaansche voorstellingen en begrippen, en gaandeweg heeft men ingezien, dat het hierbij in den grond gaat om gelijkheid, in Indië en op Java, van de essentieele trekken der maatschappij-ordening. Het staat vast dat het oude Indië een sociaal dualisme en ook het instituut van het mannenhuis gekend heeft, en na het uitvoerig onderzoek van G. J. Held (The Mahabharata, an ethnological study, 1935) kan er zelfs moeilijk aan getwijfeld worden, dat het Mahabharata oorspronkelijk thuishoort in de sfeer van een mannenhuis-ritueel. Aan de omstandigheid, dat de wajang innig verweven is met het heele Javaansche leven en tot heden toe zelfs een zekere rituele waarde heeft weten te behouden, behoeft niet de beteeenis te worden toegekend, dat het spel, *hi dozen vorin*, ook een *vinging* der Javanen is. Er kan alleen uit besloten worden — en ook (lit mag men voor uit-gemaakt houden — dat het Javaansche volk te eeniger tyde geleefd heeft in een samenlevingsvorm, waarin het mannengenootschap als een, weliswaar niet noodzakelijk, maar toch normaal verschijnsel tot ontwikkeling komt. Zoo doet zich de wajang thans aan ons voor als iets, dat door de Hindoe-immigratie op Java is gebracht; inaar daar, op Java, lag alles bereid om dit, tot een schimmensvertooning geworden, mannenhuis-ritueel geheel in zijn eigen, bijzonderen aard te ontvangen en in het inheemische beschavingsbezit in te lijven. Dit blijkt dan ook volkomen zeker

en men mag aannemen dat het hierbij een in sterke mate eigen, *Javaansche* karakter heeft gekregen. In zooverre kan men blijven spreken van een Hindoe-Javaansche schepping.

Litteratuur: R. Pischel, Das altindische Schattenspiel, in Sitzungsb. der Kon. Preussischen Akademie der Wissenschaften, 1906; J. Kats, Een verschoven tijperk in de wajang poerwa, in Djawa dl. I (1921); Boedihardja, Grepen uit de wajang, in Djawa dl. II (1922); W. H. Rassers, De Pandjirroman (1922); J. Kats, Het Javaansche toneel, dl. I Wajang poerwa (1923); J. Kats, Wie is Semar? in Djawa dl. III (1923); J. S. Brandts Buys, De lakons Djaja Semadi en Sri Soewela, ibidem; H. Kraemer, Een wajang toepeng (Jogjakarta), ibidem; J. Kats, Wajang madya, in Djawa dl. IV (1924); Mevr. Moens-Zorab, Wajang koelit en animisme, ibidem; W. F. Stutterheim, Rama-Legenden und Rama-Reliefs in Indonesien (1925); Georg Jacob, Geschichte des Schatten-theaters im Morgen- und Abendland (2e druk, 1925); W. H. Rassers, Over den zin van het Javaansche drama, in Bijdragen Kon. Inst. dl. 81 (1925); B. M. Goslings, Het ontstaan van de Javaansche wajang, in De Indische Gids (1926); W.

F. Stutterheim, Oost-Java en de hemelberg, in Djawa dl. VI (1926); J. A. Loeber, Grotteske personen en dieren uit de Javaansche wajang, in Nederl.-Indie, Oud en Nieuw, dl. XI (1926); H. O., De ouderdoin van de wajang wong, in Djawa dl. VII (1927); Walther Aichele, Altjavanische Beiträge zur Geschichte des Wunschbaumes, in Festschrift Meinhof (1927) en Djawa dl. VIII (1928); T. J. Bezemer, Over oorsprong en beteeenis van de wajang, in Koloniaal Tijdschrift (1928); B. Schricke, Wajang-wong, in Djawa (11 IX (1929)); Th. Pigeaud, Wajang-wong, ibidem; W. H. Rassers, Over den oorsprong van het Javaansche toneel, in Bijdragen Kon. Inst. dl. 88 (1931); K. A. H. Ifidding, De beteeenis van de Kekajon, in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 71 (1931); J. Overbeck, Eenige opmerkingen naar aanleiding van, Over den oorsprong van het Javaansche toneel" door Dr. W. H. Rassers, in Djawa dl. XII (1932); Mangkoknagoro, Over de wajang-koelit (poerwa) in het a Igo in een over de daar-in voorkomende symbolische en inesticke elejnen-ten, in Djawa dl. XHJ (1933); G. J. Held, The Mahabharata, an ethnological study (1935).

R.

ASTRIDDIET is een fraai donkergroene gesteente inlichtgroen tot witte aders, dat hoofd-zakelijk bestaat uit een chroomrijk, op jade (het lichtgroene materiaal, waaruit sieraden worden gesneden) gelijkend in mineraal. Het is afkomstig van Nieuw Guinee, doch de primaire vindplaats is onbekend. Gepolijst verkrijgt het een fraaie glans en zou als Biersteen toepassing kunnen vinden. Het gesteente werd, met U. are instelling, genoemd naar wijlen H.M. Koningin Astrid van België, die gedurende haar bezoek aan Ned. Indië in 1932 een bijzondere belangstelling voor dit gesteente aan den dag legde. Monsters zijn aanwezig in het Museum van den Dienst van den Mijnbouw te Bandoeng.

BAUXIET (Aanv. van Dl. VI of suppl. afl. blz. 979). J. Jet in 1926 gevormde Bauxiet Syndicaat, waarin de Billiton Mij., voor de helft en de Oost Borneo Mij. en de Mijnbouw Mij. "Aequator" elk voor een kwart deel namen, ging in 1929 met de Ned. Indische Tin Exploitatie Mij. (Nitem)

cen overeenkomst aan betreffende het onderzoek naar bauxiet, waarbij de preferentierechten van het syndicaat op de Nitem overgingen. In 1932 werd de Ned. Indische Bauxiet Exploitatie Mij. opgericht (Nibem, waaraan de Nitem haar rech- ten overdroeg) met een maatschappelijk kapi- taal van / 650.000, waarvan volgestort door de Nitem / 65.000, de Billiton Mij / 29.000, de Oost-Borneo Mij. / 22.000 en de "Aequator" / 14.000, in totaal / 130.000. Voor nader onder- zoek en het uitvoeren van een proefexploitatie werd het geplaatste en volgestorte kapitaal in begin 1934 uitgebreid met / 130.000 (Nitem / 90.000 en de Bill. Mij. / 40.000), terwijl op ultimo 1934 het geplaatste kapitaal, in verband met de toe- komstige ontginning, nogmaals verhoogd werd met / 260.000. Van het volgestorte kapitaal bezit de Nitem thans / 164.000, de Billiton Mij / 73.000 en de Oost Borneo Mij. / 23.000.

Met het Japan Aluminium Syndicate te Tokyo werd in 1934 een overeenkomst aangegaan voor een jaarlijksche afname van minstens 24.000 ton voor haar te stichten aluminiumfabriek op Formosa. De eerste verschepping heeft in dit jaar (1936) plaats gehad.

De Nibem bezit thans 7 winningsvergunningen met een totaal oppervlak van 120 ha in het Ka- lang Toeah terrein op Bintan. Deze voorkomens liggen op \pm 2 km afstand van de diepe Straat Kidjang en be- vat ten een reserve van 2 tot 5 mil- Hoen ton bauxiet, afhankelijk van de kwaliteit. Tot 5 m diepte en over een oppervlak van 110 ha bedraagt de reserve 5 miljoen ton erts, dat gedeeltelijk echter een hoog ijzergehalte bevat. De reserve aan erts met een ijzergehalte van minder dan 20% bedraagt 2 miljoen ton, ver- spreid over een oppervlak van 75 ha.

BLEEKKAARDEN of vollersaarden worden hoofdzakelijk gebruikt als kleurabsorbens en als zoodanig in Ned. J ndie in de olie-industrie toe- gepast. Naar het uiterlijk zijn het lichtgekleurde of witte, fijnkorrelige verweeringskleien; de chemise he Hainenstelling der handelsvarieteiten is echter zeer wisselend, terwijl deze toch, volgens de onderzoekingen door Mom uitgevoerd, aan bcijaalde eischen client te voldoen (vide C. P. Mon), „Vollersaarde", Med. 3 v. h. Lab. v. Agro- geol. en Groulondcrz., Dept. L.N.H 1917). Voor het ontkleuren van mineralen olicn wordt het ge- bruik van zure narden aanbevolen, waardoor ba- sische organische kleurstoffen en anorganische yzerverbindingen verwijderd worden.

Op Java was het voorkoin van bleekkaarden reeds bekend van Buitenzorg en ten W. van Nang- goelan (Jogja). In de latere jaren zijn nog proe- ven genomen met een witte tufaard uit de om- geving van Boemijoe en een witte glastuf met radiolaiien en sponsiinalden van een terrein ten Z. van Nanggoelan. Bij deze proeven, die op diverse olieproducten en ruwe aardolie werden uitgevoerd, bleek dat deze bleekkaarden practisch in ontkleurende eigenschappen gelijk te stellen wren met de door den handel ingevoerde pro- ducten. Deze uitkomsten hebben intusschen nog niet geleid tot een ontginning.

CHINEESCHE GENEESMIDDELEN. Het ge- bruik van mineralen en fossielen als geneesniid- del is in China zeer oud. Ook in Ned. Indje WQF- den in de Chineseche apotheken dergelijke ge- neesmiddelen aangetroffen, o.a. de mineralen gips, vloeispaat, eenige glimmersorten, cinna-

ber, aurplegment, kwarts, kalksteen in diverse vormen, ijzeroxyden, pyriet, opaal in stukjes, kubusjes van bruinijzersteen; bovendien ver- schillende gesteenten, terwijl een donker zand in hoofdzaak magneetijzersteen bleek te bevatten; voorts aan fossielen: verschillende palaeozoische brachiopoden (schelpdieren), tertiaire en diluviale krabben en tertiaire zoogdierbeenderen en -tan* den, vooral van neushoorns, doch ook van een oerpaard e.a. zoogdieren.

In de geologische literatuur zijn eenige malen vondsten van voor Ned.-Indie bijzondere fossielen en ook mineralen (o.a. een radioactief uraanmineraal van Z.O. Borneo) vermeld, welke mogelijk wel uit Cmneesche apotheken afkom- stig zijny/

G 明 XESMIDDELEN (CHINEESCHE). Zie CHIEESCHE GENEESMIDDELEN.

DIAMANT (Aanv. van Dl. I en Dl. VI of suppl. afl. biz. 958). De gewonnen diamanten zijn vrijwel geheel a flocmstig uit de onderafd. Martapoera van Z.O. Borneo, terwijl in vroegere jaren ook de onderafd. Pleihari eenig product op- leverde. Tot voor kort vond de winning uitslui- tend in inlandsche ontginningen plaats. Van 1914 t/m 1923 bedroeg de jaarlijksche productie van Z.O. Borneo gemiddeld 1286 karaat met een waarde van / 95.050, van 1924 t/m 1933 gemiddeld 403 karaat met een waarde van / 24.620 en in 1934 590 karaat vertegenwoordigende een waarde van / 11.320. In 1933 werden door de Mij. tot Mijn-, Bosch- en Landbouw Exploitatie Lang- kat voorbereidingen getroffen voor een proefontginning op haar concessieterrin Rantjah Sirang i nabij Martapoera. In het 2e halfjaar van 1934 produceerde zij 435 karaat met een waarde van / 7165. In de onderafd. Landak in W. Borneo word onregelmatig gewerkt; de productie was ook steeds zeer gering en bedroeg in 1934 slechts 17 karaat, echter met een waarde van / 1500. Al deze producties zijn afkomstig uit alluviale af- zettingen.

Bij het onderzoek naar de oorspronkelijke lig- plaats der diamanten, dat gedurende de jaren 1931 tot 1933 door den Dienst van den Mijnbouw werd ingesteld, is het primair diamanthoudende gesteente gevonden. Bij de S. Parnali, behoorende tot het stroomgebied der B. Riamkanan, werd een poridiotische breccie (Pamali-breccie ge- noemd) aangetroffen, welke verweeringsgrond diamantjes bleek te bevatten. Ook het gesteente zelf, dat in een pijpvormige masa met een ovale doorsnede van 150 by 300 m voorkomt, bevatte diamantjes, welke allo echter zeer klein (minder dan 1/5 karaat) waron. De Pinalibreccie is verwant aan de kimberliet, het dianiantvoerende gesteente van Zuid Afrika, zonder daar evenwel identiek mede te zijn. Voorts is gebleken, dat de bekende diamantbegeleiders van de secundaire ligplaatsen, good, platina, korundgesteenten (batoo tatinahan e.a.) onz. niet van de Pamali- breccie afkomstig zyn.*

DIENGLATEAU <Aanv. van Dl. I>. Uit onder- zoekingen, in 1927 en 1928 door personeel van den Dienst van den Mijnbouw ingesteld, is ge- bleken dat de oude opvatting betreffende den ge- ologischen aard van het Diengplateau herzien moet worden. Volgens die opvatting zou het plateau met do in wijden kring daarinheen ge- groepeerde bergen een caldeira vormen. Geble- ken is dat die bergen zelfstandige vulkanen zijn,

welke ten deele oude erosievlakken bezitten. Het Diengplateau zelf is in wezen een dal, dat vroeger ingesloten werd tusschen de G. Prahoe, G. Sipandoe, G. Pangonan en G. Kendil, waardoor de normale afwatering en afvoer van materiaal tijdelijk onderbroken werden. Er vormde zich een groot meer, dat door de K. Toelis overvloedig en dat geleidelijk met erosie- en vulkanische pro- ducten opgevuld werd. Een soortgelijk proces is zich thans aan het voltrekken in het dal van het nieer Tjebong, zuidelijk van het Diengplateau. Uit verschillende waarnemingen valt voorts af te leiden, dat er geen essentieel verschil is tusschen den tegenwoordigen toestand en den toestand zooals die in den Hincloetijd moet zijn geweest. Het verlaten van het Diengplateau door de oude bevolking (\pm 900 n. Chr.) zal dan ook niet een gevolg zijn geweest van gewijzigde, door vulkanische gebeurtenissen van eenigen omvang veroorzaakte, topografische en hydrologische omstandigheden.

Het aantal eruptiepunten van het Dienghoogland is zeer groot. Naast stratovulkanen (zie onder VULKANEN) zooals de G. Prahoe, G. Bismh e.a., komen vele „maaren“ (explosietrechters) voor, die ten deele met water zijn gevuld (T. Mer-dada, T. Warnapilong, T. Mendjer e.a.). De

G. Koeniris een lavaduin met uitvloeiing naar het O.; ook van de G. Kendil zijn in een wijden sector van N.O. naar Z.W. machtige lavastroomingen uit- gevloeid.

Voor een uitvoerige beschrijving van dit interessante gebied wordt verwezen naar „Het ont- staan van het Diengplateau“ door Dr. J. H. F. Umbgrove, verschenen in de Leidsche Geol. Meded. 1929, dl. III, afn. 3/

: **AARDE** (Eetbare). (Aa*riv. DL I). Het gebruik van aarde als geneesmiddel en als toeslag bij het srikauwen was op Sumatra reeds lang bekend. Het voorkomen van den Boekit Pandjang, ruim 10 km ten N.O. van Pajokoeniboeh, bleek hoofd- zakelijk te bestaan uit witte Kadlieni verder uit scherfjes van andere mineralen en is te beschouwen als een gekaolineerde andsietuff. De eetbare aarde of „napa“ wordt voor het gebruik ge-roost, waarbij bladeren van de „sikadoedock“ (*Melastoma malabathricum* L) of van de „kara- moenting“ (*lihodomyrus lomenlosa* Wight) worden toegevoegd, om aan de napa geur en een glanzend uiterlijk te geven.

, **FOSFORIET** (Aan/van Dl. VI of suppl. afl. biz. 957). De toepassing van natuurfosfaat voor landbouwdoeleinden nam in de laatste jaren niet onaanzienlijk toe. Uit het Kromonggebergte werden van 1929-1932 ruim 7000 ton en in 1933- 1934 13000 ton fosfaat geproduceerd met een gehalte van \pm 28% P₂O₅. Lijt een recent onderzoek is gebleken, dat op Java nog een belang- rijke reserve aanwezig is, welke echter in verband met de ontstaanswijze zeer verspreid voorkomt. AHe bekende afzettingen moeten nl. als holen- vormingen aangezien worden en zijn ontstaan door de inwerking van dierlijke excrementen (vleermuizen) op den grotbodem. Onderscheiden moeten worden aluminiumfosfaten, ontstaan uit holenleem, en tricalciumfosfaten, ontstaan uit den kalksteen, waarin de grotten voorkomen.

Kalkfosfaten zijn bruikbaar gebleken voor zu- re bodems, terwijl de aluminiumfosfaten, waar- aan vroeger geen waarde werd toegekend, bij proefnemingen een goede bemesting bleken te

zijn voor basische gronden zooals mergels. Vind- plaatsen van natuurfosfaat komen o.a. voor in de omgeving van Buitenzorg, ten Z. van Tjibadak, tusschen Tasikmalaja en Tjilatjap, in Z. Ma- dioen, tusschen Bodjonegoro en Toeban, terwijl I in alle lealkgesteenten nog dergelijke afzettingen mogen worden verwacht. De reeds onderzochte vindplaatsen kunnen naar schatting 1.000.000 ton opleveren.

Literatuur: de betekenis en het voorkomen van fosfaat op Java, door Dr. Ir. L. J. C. v. Es, Ing. Ned. Indie 1935 no. 5Z

SERBODJADI. (Aanv. Dl. III). Een zelf- besturend landschap met eigen landschapspkas, dat bij de nieuwe admi- nistratieve indeeling van het gouvernement Atjhd en Onderhoorigheden (Ind. Stb. 1934 no. 539) opgehouden heeft een onderafdeeling te vormen en gevoegd is bij de on- derafdeeling Langsa van de afdeeling Oostkust van Atjhd.

De grens tusschen Langsa en Peureula' een- zijds en Serbodjadi anderzijds is vastgesteld bij G.B. 8 Juli 1918 no. 6.

Serbodjadi is een berglandschap op 600-800 m. boven den zeespiegel gelegen; enkele toppen als de Kemenian, Bandahara en Sangkah ver- heffen zich boven 1000 in. Het landschap wordt doorsneden door drie voornam- e rivieren, welke de natuurlijke verbinding vormen met de aan zee gelegen streken Peureul&*, Langsa en Tamiang. i. De Kroeng Peurula. ontstaat uit de samcn- vloeiing der Kr. Semboeng en Kr. Bondn bij de kampong Bondn. De laatstgenoemde twee ri- vieren ontspringen op den Goenoeng Semboeng en aangrenzend gebergte.

De Kr. Peureula* stroomt met vele bochten in algemeen n.o.-lijko richting. Zij is voor k lei no prauwen bevaarbaar tot haar Rfmenvloeiing met de Aloec Ma) ne< en verder tot Djamboer Batang met prauwen van 25 pikoe) inhoud. De voornaamste zijrivieren zijn de Panggo, Aloee Maines, Kr. Djaniboerbatang en Kr. Penaron. 2. De Serbdjadi- rivier, ook wel Kr. Bdm nam genoemd, vrcrjzint halverwge Oedjoengkarang en Djamboerbatoe vicninalen in de kalkroeten on) bij laatstgenoemde plants weder to voorschijn te komen. Zij ontspringt op den Boer Moegadjah en het Van Daalcii-ge- bergte, loopt in algemeen n.-lijke richting tot de smenvloeiing) net de Aloec. Aloente buigt daar om naar het O. tot nabij Rantaupanrlang en stroomt verder in algemeen z.o.ljike richting naar Koealasimpang. Het stuk van Rantau- pandjang af tot de kampong Simpangdjernih, waar de Serbodjadi zich vereenigt met do Tain- poerrivier of Kr. Al aria in, wordt Kr. Djernih genoemd. Na de samcnvloeiing met de 'Iampocri- rivier krijgt de Serbodjadi den naam Simpang- Kannn. Na haar sainenvloeiing met de Aloeci Moente tot even voorbij de Lokoj>valli ci) zij bevaarbaar voor kleine prauwen tot 5 j) koel inhoud, daarna is zij on bevaarbaar tot voortbij Djamboerbatoe en van Rantaupanrlang af is zij zeer bevaarbaar met prauwen van \pm 25 pikoe) inhoud. De voornaamste zijrivieren zijn do A. Moente, de Simpang-Kiri en daarna de Tain- poer. 3. Deze Tampoer is van voldoende belang, om nader te worden besproken. Zij wordt ge- vormd door de Woih ni Lesten en de Woih ni P6nd6ng, die bij Djamboer Koeala Pendeng sa- menvloeiën. Van Tainpoer-paloe) af, de cersto kampong in de Tampoervallei, is zij bevaarbaar

met prauwen van \pm 25 pikool inhoud. Zij vormt, waar zij door het gebrgte hecnbreekt, twee gevaarlijke stroomversnellingen, het laatst tus-schen G. Bandahara en G. Bangkapaneh. Haar voornaamste zijrivieren zijn: de Serdang, die reeds in de Wolh ni Pendeng uitmondt, en de Poenti. Vrijwel alle rivieren zijn vischrijk.

Aan de n.- en o.-zijde bestaat het landschap uit heuvelland, dat in algemeen z.w.-Ijike richting oploopt tot \pm 2600 m. (Goh-lemboe). Grote vlakten koinen niet voor; kleine vlakke stukken vindt men in de dalen der groote rivieren, namelijk de Lokopvallei, de Bondn-Semboeang-vallei en de Tampoervallei en verder langs de Peureula^{fr} en de Kroeiing Djernih. Deze stukken zijn in cultuur gebracht; het overige land is met bosschen bedekt.

De ondergrond bestaat overal uit blauwzwarte kleisteenen, waarop een laag met zand vennengde roode klei ligt, die naar de kust gaande in dikte toeneemt. Op hooger terrein vindt men harde losse steenen en ten laatste karang. Het bergland is sterk verbrokkeld en vertoont steile hellingen. De voornaamste bergcomplexen zijn de Sangka-paneh (750 m.), de Bandahara (1100 in.) en Sem-boeang (1600 m), de Simpangkalang met de Sing-gamata (1300 m en 1000 in), voorts het Van Daalengeberge met den Boer Moegadjah en de uitloopers hiervan, culmineerend in den Goh-lemboe (2600 m). In de dalen vindt men de kam-poengs en op de berghellingen eenige ladangs. Nabij Batoe Medoelang en kampoeng Sem-boeang benevens langs de Kr. Djamboerbatang wordt steenkool gevonden. Petroleum komt op verschillende plaatsen voor (o.a. bij de Aloec-minjeu^{fr}). De geheelc streek, grenzende aan Lang-sa, Peureula^{fr} en Idi is in de laatste jaren op de aanwezigheid van petroleum onderzocht. Er loopen in het landschap 5 vergunningen voor mijnbouw (wkidige opsporingen en een mijnbouw-concessie (die overcecnkomst) van de Bataafsche, Rajeu^{fr} genaamd (Ind. Stb. 1931 no. 328). Een half uur van Lokoj) kornen warme bronnen voor.

Wegen. De voornaamste weg in Serbodjadi is de weg van Lokop-Bondn-Djainboerbatang-Kroeiing Penaron, ii) beheer bij het departement van Verkeer en Waterstaat. Hij is reeds voor een deel voor antoverkeer geschikt. Bereikte men vroeger Lokop, hetzij via Kocalasimpang per prauw tot Rantaupandjang en verder te voet, in vier dagen, hetzij via Birim Rajeu^{fr} te voet in 5 dagen, thans duurt de reis in den regentijd 2 dagen en in den drogen tijd 66n dag (zie ook aanv. art. LANGSA). Er zijn paardenpaden van Lokop naar Rantaupandjang en Birim Rajeu^{fr}. Er is verder een moeilijk te onderhouden pad naar Pending (Gajoc Ix) eo8), dat nicer van belang is voor de Pendingers, voor afvoer van hun rijst. Een boschpad verbindt Lokop over Djamat met Tak6ngdn en een tweede boschpad met Samarki-lang. J let voetpad naar Tampoer wordt verbe-terd tot een paardonpad.

De kampoengs liggen in do Lokopvallei, do Bondn-Semboeangvallei, bij Djuniboerbatang en in de Djernihstreek. De Tampoerkampoengs behooren bij Gajo Loeos. Alle kampoengs worden bebouwd door 66n of nicer blahs en bestaan uit 3 tot 10 huizen, waarin verscheidene families zijn gehuisvest. De kanpoengwegen zijn goed onderhouden. Behalvo bij do bewoonde streken vindt men in het landschap overal oerbosch. In

gewassen en wel voornamelijk rijst, zoewel op sawahs als op ladangs. Mais en oecisoorten plant men ter aanvulling van het tekort aan rijst. De meeste sawahs zijn van regen afhankelijk. Eenvoudige irrigatieleidingen voeren water aan in de Lokopvallei uit de A. Danga en in de Bondn-Semboeangvallei uit de BonAnrivier. De ladangs worden niet ver van de kampoengs aangelegd. Van eenig belang is de gambircultuur. Het product wordt uitgevoerd naar de kuststreken en Gajo Loeos. Door de lage prijzen der boschproducten doet men aan de inzameling hiervan niet veel meer. De belangrijkste houtsoorten zijn meranti en damarlaet. Doerianboomen komen veel voor in de kampoengs en nabijgelegen bosschen. Andere vruchtboomen (o.a. klappera) vindt men weinig. Voor eigen gebruik haalt de bevolking uit het bosch: bamboe, daoensalak (voor dakbedekking) en brandhout. Visch wordt gevangen voor binnenlandsch verbruik. De vee-stapel bestaat uit karbouwen en eenige geiten en schapen. Het aantal paarden is gering. De landschapkas verhuurt paarden voor transport. Een weinig jacht wordt uitgeoefend op herten en rhinocerosen.

Van een bepaalden regentijd kan in Lokop niet gesproken worden; het regent het geheele jaar door. De natste maanden zijn September tot en met December, terwijl in Februari en Juli de geringste hoeveelheid regen valt.

De bevolking van Serbodjadi bestaat uit 13 Europeanen, 3411 Inlanders, 71 Chineezen, en G andere Vreemde Oosterlingen of totaal 3501 zielen (zie tabel 87, deel II, Ind. verslag 1934). De inheemsche bevolking is van Gajoschen oorsprong en belijdt den Alohamedinaaschen gods-dienst. De taal is het Gajosch, maar de meeste mannen verstaan en spreken ook Malcisch en Atjdjhsch. Chineezen en Maleiers hebben den handel (voornamelijk kleinhandel) in handen.

Geschiedenis en bestuur. Het landschap Serbodjadi moet ruim een eeuw geleden bevolkt zijn geworden door Gajo's uit het Linggo-en D6rotgebied, waarbij zich later andere personen uit de overige deelen van het Gajoland hebben gevoegd. Uit Gnjo Loeos kwamen lieden zich vestigen in de Tampoervallei; zij hebben zich zo goed als niet met de overige Serbodjadiers vermengd. De bewoners der eerste nederzettingen vormden drie groote families: de Mojang Toelang en de Mojang Terdjoen in de eigenlijke Serbodjadi-vallei en do Mojang Bondn uit het Dorotgebied in de vlakten van Bondn en Semboeang. Van laatstgenoemde streek uit trok men de Kroeiing Peureula^{fr} af en vestigde een Gajo-nederzetting in Leubo Sigeanap. Do bowonors van oitnyk Serbodjadi trokken naar de Pjernih-rivier en verder naar do Soengai Baong on Kr. Bajeuon. Daar hefc grootste deel der bevolking afkomstig was uit Linggo, oefendo Rad jo Linggo invloed uit op den gang van zaken in Serbodjadi en stelde hy er een hoofd aan onder den naam van Mera h Aboq, welke naauw door do bevolking werd veranderd in dien van Kedjoeron Aboq. Do landschapshoofden van Serbodjadi begonnen zich meer en meer onafhankolyk te voelen van Linggo, maar men vrciedende nog onder Aman Kanipong voor het laatst hulp aan Rad jo Linggo in zijn strijd tegen Radja Boeck. Zekere Njcrang van Lokop boweas daarbij bolangryke diensten

en verkreef van Radjo Linggo den titel van Radjo Moedo. Na den dood van Aman Kampong trachtte Njerang in Serbodjadi kedjoeron te worden, hetgeen een tweejangen binnenland-schen oorlog tengevolge had, die eindigde met de nederlaag en den dood van Radjo Moedo Njerang. Aman Njaq Ara, door aanhuwelijking verwant aan de kedjoeronsfamilie, wist de verheffing van Rike Aman Oejom, den wettigen pretendent-kedjoeron, te verhinderen en zich in diens plaats als hoofd van Serbodjadi te stellen. Van den Sultan van Atjeh, die, door onze troepen opgejaagd, te Samalanga vertoefde, verkreef hij een z.g. aanstellingsbrief. Toen ons bestuur in de jaren 1901 en 1902 in meer directe aanraking kwam met Serbodjadi, vluchtte Aman Njaq Ara bij de nadering van onze troepen. Rike Aman Oejom werd toen kedjoeron aboq en legde de korte verklaring volgens Atjeh-model af op 24 October 1903, welke werd goedgekeurd bij G. B. van 1 September 1905. Hij had geen mannelijke nakomelingen en toen hij op verzoek van zijn waardigheid werd ontheven, kwam Banta Aji Aman Lage, de zoon van zijn broer, die in een hoofdenvergadering als opvolger was aangewezen, aan het bestuur. Als Aman Lage, kedjoeron aboq, legde hij op 10 October 1912 de korte verklaring volgens uniform model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 31 Juli 1913 no. 31. Hij werd aldus bestuurder van Serbodjadi met Bondn, Semboeang en Djernih en is nu nog in functie.

De zelfbestuurder wordt uit de landschapskas bezoldigd met / 60 's maands (minus 17% korting) en ontvangt daaruit ook een idemneit voor reis- en verblijfkosten van / 40 '8 maands. Hij woont te Lokop, waar een militair detachement is, waarvan de commandant als z.g. schakelofficier fungeert. Voor het bezoek aan Tamboer krijgt de kedjoeron van Pataiambang uit de landschapskas van Serbodjadi een toelage van / 40 '8 jaars. De ondergeschikte hoofden, n.l. 5 districtshoofden (van Lokop, Bonen, Semboeang, Djernih en Djamboerbatang), 4 amann opat en 8 siwaloeh in het district Lokop krijgen mede een kleine bezoldiging en toelage voor reis- en verblijfkosten. De zelfbestuurder wordt in de uitoefening van zijn bestuur bijgestaan door den radja banta (tevens districtshoofd van Djamboerbatang), de districts-, kampong- en blah-hoofden, waarbij voor het district Lokop nog komen de twee raden amann opat en siwaloeh. Laatstgenoemde raden hebben weinig te betrekken en worden slechts gehandhaafd als oude adat-instellingen. De landschapskas van dit weinig bevolkte landschap is noodlijdend. De inkomsten uit belastingen en ook die uit de 5 vergunningen voor mijnbouwkundige opsporingen en de eenige onderneming van mijnbouw zijn gering. De Gouvernemensschadeloosstelling voor derving van vroegere adatinkomsten bedraagt / 2700. De regeling van de belastingen, heerendiensten en de rechtspraak is als in de andere landschappen der onderafdeeling Langsa. De landschapskas onderhoudt maar 66n volksschool en wel te Lokop/

擇 LANGSA EN SOENGOE RAJA (SOENGAI RAJA). (Aanv. Din. II en IV) vormen met Peureula¹ en Serbodjadi, benevens de tot het landschap Gajoe Loeb behorende kampongen aan de samenvloeiing van de Poenti met de Tampoerrivier, de onderafdeeling Langsa der afdeeling Oost-

kust van Atjeh en het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Terwijl de landschappen Peureula¹ (zie aanv. art. PEUREULA.) en Serbodjadi (zie aldaar) elk een eigen landschapskas hebben, beheert de onderafdeelingkas van Langsa en Soengai Raja het vermogen van de eerstgenoemde twee zelfbesturende landschappen. De begroting van laatstbedoelde kas wordt door de zelfbesturen van beide landschappen vastgesteld.

Hieronder volgen bijzonderheden van elk der twee landschappen afzonderlijk. v z. v. niet reeds vermeld onder LANGSA (blz. 1628).

Langsa (zie DI. II) grenst ten N. aan het landschap Peureula¹, waarvan het gescheiden is door de Bajeuerrivier; ten O. aan Straat Malaka; ten Z. aan het landschap Karang (onderafdeeling Tamiang); ten W. aan Serbodjadi. Langs de kust loopt een 7 tot 9 km breede strook vloedbosschen (bakau²). Een smal strand scheidt die bosschen van de zee. De kust is ingesneden door talrijke krekelen en zeeboezems, waardoor de sniokkelhandel in de hand wordt gewerkt. De voornaamste rivieren, zooals Kroeing Bajeten, Kroeing Langsa en Kroeing Radja Toekai, zijn onbevaarbaar voor diepgaande schepen; de eerstgenoemde twee rivieren zijn evenwel tot aan de heuvels met prauwen te bevaren. Alle rivieren handjiren in den regentijd hevige. Aan den landkant van de bakau² ligt een ±10 km breed laagland, waar de bevolking haar van regen afhankelijke sawahs, benevens haar klapper-, pinang- en rubbertuinen heeft. Cultuurondernemingen op Europeesche wijze gedreven komen ook in dit laagland en het lage heuvelterrein voor. Dit heuvelterrein wordt hooger en geaccidenteerder naar de westgrenz toe en is daar ongeschikt voor grooten landbouw. Wel treft men daar nederzettingen aan van Gajocrs, die van ladang-rijst leven. Voor den inond der Langsarivier liggen eenige kleine eilanden, waarvan het grootste Poolau Telaga Toedjoeh heet en bewoond is door visschers (zie LANGSAR-BAAI in DI II).

Evenals Peureula¹ (zie aldaar) wordt Langsa van N. naar Z. doorsneden door den grooten HK-weg Koelardjad-Medan en de baan van de Atjdhrtram. Het onderhoud der wegen in Langsa geschiedt op dezelfde wijze als in Peureula¹. Bi rim Rajeu¹ is door een autoweg verbonden met het oude boortereinPajabilik. Bij PajaKaniboeng begint het ±100 km lange oude pad naar Lokop, waarlangs de tdefoon verbinding loopt. Van Langsa naar Keumoening bestaat eveneens een weg. Rondoni Langsa loopt de landschapsweg Birimpontong-Matangseulimeng-Soengai Pa-oeh. Toealangtjoet is verbonden met Manjajadt en sinds J 933 met Soengai J Joe in Lamang. Het oude colonnepad Soengailoeeng-Manjajadt wordt onderhouden, daar bet van belang is voor het kolonisatiegebied te Matang-ara. Er is een zijweg aangelegd van den asweg af door de Blang-ileu-randdh naar Baharanbatoe in de Gouvernemens caoutchoucondermoming, alsined van Aloer-Gading II naar Panton-meuriah; wordt deze weg doorgetrokken dan komt men in de groote vlakte van Plawi, die geschikt is voor vestiging van kampongen.

De bevolking van Langsa bestaat uit 53 Europeanen, 15564 Inlanders, 1196 Chineezen en 52 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 16.865 zielen (zie tabel 19, Ind. Verslag 1933, 2e deel).

na voornaamste bevolkingscentrum is Langsa, afdelings- en onderafdeelingshoofdplaats en zetel van den zelfbestuurder. De kampeengs liggen aan of in de nabijheid van de wegen ; de belangrijke zijn Goudobang, Teungoh, Aloeh Merbau, Manjapad, Toealangtoet, Soengapaoh, Matang Seulimeng, Koala-Langsa, Telagatoedjoe, Bi- rimpoetoeng, Pajaboedjoe, Birim Rajeu' de spon- taan ontstane Javanen-landbouwkolonies Boe- kittingi en Birim Rajeu. , benevens de door het bestuur ingestelde arbeiderskoloniatiekampoen Baroh en de landbouwkoloniatie Soengaloeng.

Het landschap is ± 78400 ha groot. Bij G.B. van 11 Mei 1917 no. 15 werd goedgekeurd de afstand ten behoeve van het Land van een stuk landschapsgrond, ingenomen door de afdeelingstevens onderafdeelingshoofdplaats Langsa (de z.g. vierkante paal — voor de grenzen zie Bijbl. no. 8736). Dit terrein is rechtstreeks be- sturd gebied geworden, maar de aan de monding der Langsarivier in Bijbl. no. 6809 tot ha- venterrein verklaarde strook grond is zelfbe- sturingsgebied gebleven, ter beschikking gesteld van het Land. De haven is met Langsa verbou- den door de Atjohtram; van den voorgenomen aanleg van een voor motorrijtuigen berijdbaren weg is wegens de kosten niets gekomen.

De inheemsche bevolking van het landschap bestaat hoofdzakelijk uit Atjohers, afkomstig uit Groot-Atjeh, de Pascistreken en Pidie; immi- gratie van daaruit heeft nog plaats. Door de vestiging van landbouw- en mijnbouwonderne- mingen kwam een aanzienlijk aantal Javanen als contractarbeiders naar deze streken. Velen hunner vestigden zich na ommekomst van hun dienstverband in het landschap. De laatste jaren heeft de koloniatieproef met Javanen de vestiging van deze bevolkingsgroep zeer in de hand ge- werkt. De bevolking is Mohammedaansch; de taal is het Atjuhsch, maar Maleisch wordt nu zeer reel als onigangstaal gebruikt. Het hoofdmiddel van bestaan dor bevolking is landbouw. Rijst wordt zoowel op van regen afhankelijk sawahs als op droge gronden (ladangs) verbouwd. Het beplante Hawaii- en ludangopjiervlak is ten gevolge van aanwas der bevolking en van de lage prijzen voor handsgewassen (pinang, rubber, copra) sterk uitgebreid. Tweedo gewassen, (niais, katjang-Boorln, cassave) worden hoofdzakelijk voor eigen gebruik aangeplant. In de nabijheid der hoofdplaats telen Chineezzen varkens en planten zij groenten. Het aantal Chineezzen op de houta- koolbrandenjen is zeer achteruitgegaan, omdat de ondernemers goedkoopcr werken met Atjdheren. Verder werken Chineezzen als houtkupperen en za- gers op houtaankapondernemingen in de om- gaving van Langsa, terwijl andern hun le- venBonderhoud vinden in handeldrijven. En- kelc Japanners wonen t Langsa als hotelhou- dor of winkelier, terwijl andere werkzaam zijn op do ondernemingen Paja Rambocng en Paja Turn pa. Eenige V66r-Indiers in de omeving van Langsa houden zich bezig met vecteelt, han- del en uiteen van geld.

De pepercultuur begint Binds 1932 weer op te leven. De lancibouwvoorlichtingsdienst heeft te Goudobang een demonstratiotuin. Hieruit worsen ter verbetering van de vruchtenteelt ocula- ties van vruchtboonien aan de ingezetenen van Langsa gratis verstrekt op kosten van het stads- fonds. Do overige cultures (pinang, klappor,

rubber) maken slechte tijden door. De rubber- restrictie heeft cultuur van (lit gewas weer doen opleven. De veeteelt is van weinig belang. De groothandel is in handen van drie Europeesche en eenige Chineseesche handelshuizen te Langsa. De Chineezzen handelen in rijst, peper, boschpro- ducten en kramerijen. Atjdhsche en Padangse handelaren drijven winkelzaken. Pasars treft men aan te Langsa, Koala Langsa en Telaga- toedjoe. Op laatstgenoemde plaats is een visch- paar van het landschap. De visscherij wordt be- oefend door de kustbevolking te Koala Langsa en Telagatoedjoe. Te laatstgenoemder plaats zijn vischdrogerijen en trasimakerijen van Chineezzen. De nijverheids van weinig belang. Te Langsa bestaan drie rystpellerijen, waarin voomLpadi van Lho^o Soekoen en Lho^o Seumawe wordt ver- werkt. Verder zijj er te Langsa een ijsfabriek en een klapperoliefabriek, welke laatste de geheele afdeling van olie voorziet. De houtskoolbran- derijen langs de rivieroevers in de vloedbos- schen maakten slechte zaken en werden voor het grootste gedeelte gesloten ; in werking bleef een negental. De houtskool wordt voor een groot deel uitgevoerd. De steenbakeryen bij Langsa staan zoo goed als stil. Te Soengai-paoh is nog een leerloerij van een Chineseesche kind.

Wat betreft den mijnbouw hebben de concessies Soengai Raja, Pajabilih en Kroeeng-meurebo nimmer iets opgeleverd. De Bataafsche Petro- leum-maatschappij heeft nog de concessies Oost-Atjdhblok en Tamiangblok (Ind. Stb. 1928 no. 456). Daar beide blokken zich ook uitstrekken over de landschappen Peureula⁶ en Langsa ont- vangen de kassen van genoemde landschappen een aandeel in den cijns. De onderafdeelingkas van Langsa-Soengai Raja krygt $\frac{2}{52}$ der opbrengst van het Oost-Atjdhblok en $\frac{3}{7}$ van de opbrengst van het Tamiangblok. Van den in 's Landskas gestorten oliecijs wordt $\frac{4}{10}$ aan de betrokken landschapskas uitgekeerd. De vloedbosschen worden hoofdzakelijk geexploiteerd door de N.V. Deli-Atjeh en Giintzel en Schumacher. Het hout wordt in hoofdzaak gebruikt als brandhout voor de Atjdthram. De koelit-bakau en tengar worden als looistof uitgevoerd. Het boschwezen atelt zich voor de vloedbosschen in kaart te brengen en te verdeelen in perceelen, waarin aannemers op vergunning mogen kappen en boombast winnen en verder de bevolking voor eigen gebruik op vergunning hout mag halen. Een deel der lauds- bosschen is gereserveerd, een deel in houtaan- kapconcessio uitgegeven en in nog een ander deel worden kapvergunningen verstrekt (panglons). Hetgekapte hout is zoals vroeger reeds venueid — zie LANGSA — bestemd voor dwarsliggers van de Deli-spoorweg-maatschappij en voor tim- merhout. In het landschap zijn nog 14 landbouw- concessies en 4 erfachtspereelen. De Gouver- nementscaoutchoucondereming Langsa en do concessie Paja Rainboeng werken nog met koelies onder poenale sanctie. Het overige werkvolk op de ondernemingen bestaat uit contractanten, werkende onder de bepalingen van Ind. St bl. 1911 no. 540 of uit vrijc lieden, zoo we 1 Atjdheren als Javanen. Chineezzen zij er nagenoeg niet. Tenge- volge van de malaise hebben vele ondernemingen onontgonnon gronden teruggegeven, welke voor- namelijk voor do bevolking worden goreser- veerd. Do gezondheidstoestand is over het algemeen

gunstig. De officier van gezondheid bij het garnizoen te Langsa houdt polykliniek op die plaats en te Toealangtjoe. De volksscholen buiten de hoofdplaats zijn van het landschap.

De arbeiderskoloniasaties zijn van geringen omvang. Zij staan op grond der ondernemingen en zijn van de welvaart hiervan afhankelijk. De kolonisten hebben gewoonlijk te weinig grond; sa-wahs ontbreken bijna altijd. Een deel der kolonisten kon geholpen worden met landschaps-grond, zoals te Bakaran-batoe en Soengai Loeng; anderen trokken weg, huis en erf prijs gevende en schulden bij de volkscredietbank achterlatende. Slechts op de onderneming Boe- kitpandjang doet de beheerder veel moeite om de arbeiderskolonie uit te breiden en te behouden. De kolonisten krijgen voldoende tuinen sawah-grond om van de opbrengst te leven. Koloniasaties zonder hulp van overheidswege (zonder voor-schotten) of van ondernemingszijde ontstaan, zijn de beste en houden nagenoeg alle stand. Zij ontstonden, waar wat te verdienen viel, hetzij in de nabijheid van ondernemingen van land- of mijnbouw, hetzij in de nabijheid der hoofdplaats. Van dien aard zijn de Javanen-landbouwkolonien in de omgeving der ondernemingen Paja Ram-boeng, Aloer-gading I en II, Timbanglangsa, Langsa-estate, Soengai Loeng, Boekit-pandjang, Aloer-itam en Tandjoeng-Seumanto, Toealang-tjoe-estate. Waar eenmaal flinke vestigingen zijn worden wegen, afvoerleidingen, waterkeringen en bevlocingsleidingen aangelegd. In 1932 werd een kanaal gegraven van kampong Matang-ara naar kampong Aloee-boeaja, waardoor een groote vlakte werd gedraineerd. De kolonisten van Matang-ara hebben er zich gevestigd. Eenig ploegvee werd tegen betaling verstrekt; de oogsten waren zeer goed.

Volgens alinea 13 van art. 7 der „Zelfbestuursregelen 1927“ blijft het bepaalde in dit art. 17 betreffende de rechtspraak buiten toepassing voor de landschappen in het gouvernement Atjoh en Onderhoorigheden; voor deze gebieden is van kracht Ind. Stb. 1916 no. 432. De rechtbanken voor de inheemschen van een landschap zijn nu het landschapsgerecht en de moesapat.

Geschiedenis en bestuur. Langsa is een der oudste staatsjes ter O.kust van Atjoh. Het werd in de laatste helft der achttiende eeuw gesticht door een Minangkabauer, Datoe^{fr} Da-jang, van wien thans nog afstammelingen aanwezig zijn, zonder echter eenig gezag uit te oefenen. De stamvader van het tegenwoordig oeldebangeslacht was, volgens de overlevering, een aangenomen zoon van Datoe^{fr} Dajang on werd dezen tot zijn opvolger aangewezen, daar zijn eigen zoon beperkte geestvermogens had. Bij onze komst in Atjoh weigerde de toenmalige oeldebalang van Langsa onze soevereiniteit te erkennen. In 1877 werd besloten ook deze streek te onderwerpen. De expeditie had succes en de Oeldebalang T. Tjih^{fr} Bentara Bia ng legde den 18den Mei 1877 den eed van trouw aan het Indische Gouvernement af. Daarna legde hij in 1891 af en beëdigde de verklaring van 18 artikelen (G.B. 23 Aug. *91), een additionele verklaring op 7 Mei 1897 en ten laatste de korte verklaring volgens Atjoh-model op 23 Januari 1900 (G.B. 15 Juni 1900). Hij bleef ons echter minder goedgezind en liet het bestuur meer overaan zijn broeder T. Moe- da Lamkoeta en de mindere hoofden. In 1901 werd

hij verbannen naar Kediri, alwaar hij in 1906 overleed. Hij was kieroeloo en werd opgevolgd door zijn bovengenoemden broeder T. Moeda Lamkoeta, die op 2 December 1901 de korte ver-

klaring volgens Atjoh-model allegde, goedgekeurd bij G.B. van 6 Maart 1902. Na zijn dood in 1904 werd zijn tweede zoon, T. Oebit, als zijn opvolger aangewezen. Na eerst onder voogdij van zijn aangehuwden neef Habib Ali of Habib Rajeu van Manjapad te hebben gestaan, legde hij op 17 Juni 1908 de korte verklaring volgens uniform model af (goedgekeurd bij G.B. van 17 Augustus 1908 no. 6) en wel onder den naam Tenkoe Banta Peureudan. Op 30 November 1910 legde hij een verklaring af betreffende den afstand van terrein voor de hoofdplaats Langsa (G.B. 5 Juli 1911 no. 11), welke op 25 Mei 1916 nader werd gewijzigd (G.B. 11 Mei 1917 no. 15). Ingevolge G.B. van 12 Januari 1911 no. 15 was hij gerechtigd tot het voeren van den titel Tenkoe Tjih^{fr} Langsa. Bij zijn dood in November 1918 was zijn oudste zoon T. Ali Basjah nog minderjarig, weshalve een bestuurscommissie, bestaande uit drie leden, ingesteld werd. In 1931 wordt T. Ali Basjah toegelaten tot het teekenen van een acte van verband, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 22 Juli 1931 no. 14. Deze jeugdige oeldebalang werd bij Gou vernersbesluit van 5 Februari 1932 no. 25/P.Z. geschorst wegens zijn onjuiste houding tegenover het Europeesch bestuur en zijn vertrek naar Singapore zonder eenige kennisgeving of verlof. Met het bestuur van het landschap werd tijdelijk belast T. Radja Mohamad Ali, vee-mantri te Langsa en een neef van den overleden oeldebalang. Bij G.B. van 31 Maart 1934 no. 15 werd T. Ali Basjah van zijn waardigheid ontheven en daar zijn jongere broer T. Ismail j) as J 4 jaar was, werd T. Radja Mohamad Ali toegelaten tot het teekenen van den acte van verband wnd. oeldebalang. Den 30sten Mei 1934 teekende hij die acte, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 8 Augustus 1934 no. 26. Hij is nog in functie. Ingevolge Zelfbestuursbesluit van 26 Januari 1931, goedgekeurd door den Gouverneur van Atjoh on Onderhoorigheden bij besluit van 30 Maart 1931 no. 53/P.Z., bestaat het landschap Langsa uit de Oeldebalangtjoeschajpen: Ma-njapait, Langsa, Birim Rajeu^{fr} en Bajeu (rechterover). Ie toeha peuuit vonden vroeger met den oeldebalang een raad, die in belangrijke zaken, ook in familiekwetsies, in gemeenschappelijk overleg beslissingen had te nemen. Ondergeschikt aan den oeldebalang en staande in rang en aanzien beneden de toeha peuet, was de panglima prang, de rechterhand van den bestuurder; deze functie bestaat niet meer. Vercler had men banta's, familieleden van den oeldebalang, dienstdoende als vertegenwoordiger van dezen bij zendingen, onderzoekingen enz. De sjahbai cinn hield toezicht op den handel en was belast met de heffing van in- en uitvoerrechten. Het toezicht ter zee, op riviermondingen en de peureuvloot beruiste bij den teukoe panglima-laet. Peper werd geplant door Atjihsche immigranten van elders. Elke peperplanterskolonie had een peutoeha (hoofd), die langzamerhand territoriaal gezag kreeg en kamponghoofd werd. Meer en meer deed de behoefte zich gevoelen om tusschen den zelfbestuurder en de kamponghoofden een schakel te creëren ter vergemakkelijking van de bestuursvoering, vooral toen Europeesche onder-

nemingen in het landschap ontstonden, waaraan veel werkzaamheden waren verbonden, die de zelfbestuurder niet alleen af kon. Zoo ontstond het moekimbestuur te Langsa. De moekimhoofden (onderdistrictshoofden) zijn de oeldebalang-tjoets. De toeha peuet en de verschillende pang-lim&'s en banta's verdwenen langzamerhand, totdat ten slotte nu nog overblijven 4 oelfebala-langtjoets (zie boven) met onder zich de peutoo-ha's (kampongshoofden). Do oeldebala-langtjoet van Manjapaot nam in vooroorlogsche jaren een zelfstandige positie in, een gevolg van de wijze waarop die streek door den van Groot-Atjdih afkomstigen T. Habib Ali alias Habib Rajeu¹¹ met zijn peperplanters werd in cultuur gebracht, onafhankelijk van den oeldebalang van Langsa. Deze toestand gaf eertijds bij herhaling aanleiding tot twisten en roofpartijen, waaraan een einde werd gemaakt door een overeenkomst, gesloten op 14 Mei 1886, waarbij de rechten en verplichtingen van Habib Ali behoorlijk werden omschreven. Eerst na onze vestiging in Bajeuen (1899) en de vaststelling der grenzen tusschen Langsa en Manjapaot is aan alle kwesties tusschen den oeldebalang en het hoofd van Manjapaot een einde gemaakt. Do oeldebala-langtjoets, ook van Manjapaot, worden door den oeldebalang van Langsa benoemd en ontslagen. Zij genieten be-zoldiging, personeele toelage en indenniteit voor reis- en verblijfkosten. De kampongshoofden zijn onbezoldigd en genieten collectcloonen.

Soengde Raja (Aanv. DI. IV) is een klein zelfbesturend landschap, dat vroeger deel uitmaakte van het landschap Peureula⁶. Zelfstandig geworden, is het nog geheel geenclooned in laatstgenoemd landschap. Met weinig bevolking en weinig eigen middelen deelt het in de onderafdelingskas van Langsa. en Soengde Raja. Het grenst ten O. aan Straat Malaka, tusschen Koala Bicuak en Koala Nij⁷ ah. Het landschap wordt doorstrooid door de gelijknamige rivier en haar zijtakken, welke tot den middenloop voor kleine prauwen bevaarbaar is. Het bewoende gedeelte bestaat uit een vruchtbaar heuvelland. In de bovenstreken zijn petroleumvindplaatsen.

De bevolking van Soengde Raja bestaat uit 18 Europeanen, 2162 Inlanders, 99 Chinezen, 14 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 2293 zielen (zie tabel 19, deci 2, Indisch Verslag 1933). De inheemsche bevolking bestaat voornamelijk uit Atjdihers, afstammelingen van immigranten uit Samalanga, Peusangan en de Pasei-streek; in verband met de afkomst der oeldebala-langtjoets vindt men er ook veel personen van Malischen oorsprong. In kunipoong Ramboeng Kangkang vindt men een geslaagd kolonisatie van Bandjareezen. In het landschap bovinden zich landbouwconcessie en een erfpachtsperceel. Het voornaamste in iddel van bestaan is landbouw. De rystvelden zijn, op een klein complex na, afhankelijk van regen. De aanplant van witte ryst neemt toe, het sawahareal wordt uitgebreid. De vier zelfbestuurders der onderafdeeling werken samen om te komen tot een genoegzaam en aaneengesloten bebouwing van de rystvelden, het schoonnaken en verbeteren van de aan- en afvoerleidingen en het bestrijden van ziekten. Naast de rystbouw neemt de popercultuur een voornamelijk plaats in. Klappers en pinang worden ook in voldoende mate aangeplant. De veeteelt is nog niet van belang. Men vindt er nimmer runderen

ren dan karbouwen. Ook geiten en schapen worden gehouden. De kustbevolking, en wel te Koala Parit, houdt zich bezig met vischvangst voor binne-landach verbruik. De nijverheid bepaalt zich tot atap-makerij. Het landschap heeft geen pasar. De voornaamste nederzetting is Keudeh Soengde Raja, in de nabijheid van de koeta van het landschapshoofd; verder woont de Atjdihsche bevolking voornamelijk in de seuneubohs.

De twee landbouwondernemingen (Gadjah Meuntahen Aloe Simpson) in Soengde Rajaplan-ten vooral rubber. Na invoering van de restrictie wordt weer een behoorlijke rubberprijs gemaakt. De toestand der bosschen is als in Langsa. De mijnconcessie "Soengairaja" heeft nimmer iets opgeleverd. De asweg Koetaradja-Medan en de baan van de Atjdihtram doorsnijden het landschap Soengde Raja van N. naar Z.

Geschiedenis en bestuur. Op last van den Sultan van Atjdih werd in 1855 door den oeldebalang van Peureula, aan Said Agil bin Aloewi Sjahaboedin een terrein aan weerskanten van Soengde Raja afgestaan als beoening voor zijn aan den Sultan bewezen diensten in een oorlog met den Sultan van Deli. De verhouding tusschen den oeldebalang en Said Agil werd ongeveer als die van leenheer tot leenman. Op 25 Maart 1874 teekende Said Agil een verklaring van onderwerping aan het Gouvernement, welke verklaring bij G.B. van 24 Juli 1875 no. 2G werd goedgekeurd. Toen hij in 1876 stierf, werd hij als Oeldebalang van Soengde Raja opgevolgd door zijn tweeden zoon Teungkoer Sajdt Djapa, aangezien zijn oudste zoon Sajdt Malm vrijwillig afstand deed van zijn recht als eerstgeborene op de waardigheid. T. Sajdt Djapa legde in 1877 een beedeigde schriftelijke belofte af om zich geheel te zullen houden aan de door zijn vader afgelegde verklaring van onderwerping, waarop hem een acte van erkenning, geteekend door den militair tenvens civielen bevelhebber van Atjdih, werd uitgereikt. In 1880 werd een politiek contract in 13 artikelen door hem en den Gouverneur van Atjdih en Onderhoorigheden ondertekend. Geen van beide acten is door de Regeering bekrachtigd; zelfs van de bestuursverandering in Soengde Raja werd haar geen mededeling gedaan. Toen door den arbeid van Sajdt Agil en zijn zoon Soengde Rfjtij een rijk peperland met belangrijken uitvoer was geworden, herinnerde de oeldebalang van Peureula⁶ zich zijn oeldebala-langrechten en ontstonden twisten en moeilijkheden tusschen den voornimigen leenheer en den door het contract met den gouverneur zich onafhankelijk voelenden T. Sajdt Djapa. In 1888 wist de wnd. assistent-resident Van Assen de beide partijen te bewegen tot het sluiten van een contract, dat werd goedgekeurd door den toenmaligen Gouverneur van Atjdih, waarbij T. Sajdt Djapa erkende een ondergeschikt hoofd van T. Tjhi¹¹ Peuroula⁶ te zijn en dozes behalve een cijns, ook een aandeel in de rechtspraak in zijn gebied toekende. Hierdoor verbeterden de toestanlen in die streken om toen in 1890 een voornaam peutoeha van Peureula⁶ T. Tibang, zyn wettigen oeldebalang beoorloogde, kwam het hoofd van Soengde Raja zyn verplichting, om zyn leenheer gewapend te steunen, trouw na. In 1897 inoesten do verschillende politieke contracten in Atjdih in dien geest worden gewijzigd, dat de oeldebala-langrechten om mynconcessies uit te geven aan

het Gouvernement afstonden. Toen kwam de eigenaardige toestand van Soengde Raja &an het licht en bleek de noodzakelijkheid om het met de vroeger door de Regeering gesanctioneerde onafhankelijkheid van Soengde Raja strijdige contract-Van Assen te niet te doen. Vermoedelijk onder indruk van ons militair succes ter Oost-kust van AtjBh. verklaarde T. Tjhi, Peureula⁶ in 1898 zich dadelijk bereid, de 10 jaar vroeger gesloten overeenkomst met Soengde Raja te verbreken. Ondershands werd evenwel bepaald, dat hem 10 dollar per kojan peper van het landschap Soengde Raja zou worden uitbetaald. Op 28 Juli 1899 legde Teungko Sajdt Djapa, hoofd van het landschap Soengde Raja, de korte verklaring volgens Atjdmodel (in 3 artikelen) af, welke door hem beeedigde verklaring bij G.B. van 3 Februari 1900 no. 25 werd goedgekeurd. Een grenskwestie tusschen beide landschappen ontstond, toen in de nabijheid van Djamboer-Tjamplichi een oliebron werd gevonden. Eerst in 1906 werd de kwestie opgelost toen de grenzen van Soengde Raja definitief werden vastgesteld. De binnenlandsche politieke toestand van Soengde Raja was onder T. Sajdt Djapa niet gunstig ten gevolge van knevelarijen van de oeliebalangfamilie. De toehapeuet en mindere hoofden kwamen in 1893 in opstand en deden een aanval op de Keudeh Soengde-ralja. Na dat oproer hield Sajdt Djapa de mindere hoofden zooveel mogelijk buiten alle bestuurszaken. Het gevolg daarvan was groote onvrede, die nog erger werd door de verplichtingen en knevelarijen van zijn oudsten zoon Habib Sjech. Deze werd in 1900 te Buitenzorg geïnterneerd. In 1904 werd hem vergoed terug te keeren; spoedig bleek evenwel, dat hij niet tot inkeer was gekomen en opnieuw wandaden pleegde. Bij vonnis van de moesapat te Bajoeen, bekrachtigd door den civielen en militairen Gouverneur van Atjeh en Onderhoofden, werd Habib Sjech in 1905 veroordeeld tot wegzending naar een oord van ballingschap voor den tijd van 10 jaar, ter vervanging van de straf van dwangarbeid in den ketting van gelijken duur. Hij werd bij G.B. eerst te Bandoeng, daarna te Garoet en vervolgens te Buitenzorg geïnterneerd. De oude oeliebalang werd bij G.B. van 14 April 1911 no. 8 op verzoek van zijn waardigheid ontheven en opgevolgd door zijn tweeden zoon, die als Said Hoesin bin Djaafar bin Agil Sjahaboedin als bestuurder van Soengde Raja optrad, na op 10 Augustus 1911 de korte verklaring volgens uniform model te hebben afgelegd, die werd goedgekeurd bij G.B. van 22 Juli 1912 no. 30. Said Hoesin werd in 1929 onderscheiden met de kleine gouden ster voor trouw en verdienste; hij is nog in functie. In 1933 verzocht hij het bestuur te mogen overdragen aan zijn zoon T. Said Abdulaziz. Bij verzoek werd door den Gouverneur afgewezen; wel werd goedgevonden, dat die zoon voor zijn vader ondershands alle oeliebalang-werkzaamheden verrichtte. Onder den oeliebalang staan 2 bezoldigde oeliebalang-tjoet, nl. van Kiri-moedik Soengde Raja en van Kananmoedik Soengdi Raja; beiden zijn broers van T. Said Hoesin. Het verdere bestuurde van rechtspraak is als in Langsa geregeld.

SOENGOE-RAJA (SOENGAI RAJA). Zie LANGSA en SOENGOE RAJA.

SIGAROET of BIRA. Rivier met korten loop

aan de zuidkust van den z.g. Vogelkop (West-Nieuw-Guinee), welke ontstaat uit het samenvloeiën van talrijke riviertjes en kreken, afwateringen van het uitgestrekte moerasland. Voor de scheepvaart is de rivier dus van weinig belang. Zij stroomt met eenige groote bochten in zuidelijke richting; haar oevers zijn laag en moerassig, begroeid met rhizophoren. Vijf kwartier roeien van de monding ligt op den rechteroever de zeer volkrijke, bijna geheel gekerstende kampong Inanwatan, welke het grootste bevolkingscentrum in de onderafdeeling Pakfak vormt (2000 zielen); standplaats van een bestuursassistent en sinds Augustus 1933 ook van een Europeeschen bestuursambtenaar t/b van don onderafdeelingschef te Pakfak, alsmede van een zendeling der Utrechtsche Zending Vereeniging, welke vereeniging hier ook twee bijzondere volksscholen gesticht heeft. Voor de Biramonding bevindt zich een bank, waarop bij hoog water ongeveer zeven voet water staat, zoodat slechts een klein stoomschip (gewestelijk vaartuig type Anna) nog juist kan binnenvaren. Een primitieve bebakening is van bestuurswege aangebracht.

KAIS. (Aanv. DI. II). Even voorbij de samenvloeiing van Kais en Dafoer ligt op den rechteroever op een hooger stukje grond de kampong Jahadian (300 zielen, bevolking nagenoeg geheel gekerstend, volksschool van de U. Z. V.), terwyl hooger op, eveneens op den rechteroever, Kampongbaroe is gelegen (500 zielen, bevolking nagenoeg geheel gekerstend, volksschool van de U.Z.V.), een concentratie van eenige vroeger nederzettingen. Even boven Jahadian is het water reeds zoet. Een gewestelijk vaartuig (type Anna) kan op de Kais nog eenige uren boven Kampongbaroe opstoomen, alwaar de oevers geleidelijk hooger worden. De bovculoop is onbeveelbaar door sterken strooien en tulrijke versnellingen. Een uur stoomen benedenstroomend Kampongbaroe mondt aan den rechteroever de Sekakweri of 86pa uit, aldaar vrij smal, doch spoedig breeder wordend, welke verbinding brengt met Sekak-en Waromgdrivko (zie adaar). De Kais is gemakkelijk toegankelijk voor kleine zeeschepen en voldoende beveelbaar tot daar, waar hoogere gronden zijn gelegen; van daar kan het achterland zonder veel moeite (althans voor Nieuw-Guinee) worden bereikt (Kainpoegbaroe). Aan de monding is van bestuurswege' een eenvoudige bebaaning aangebracht.

METAMANI. (Aanv. DI. 11). Ongeveer zeven zeemijlen van de monding ligt op wat hooger terrein aan den rechteroever de kampong Moe-gim, het grootste bevolkingscentrum van dit strooigebied (500 zielen), alwaar een zevental vroegere nederzettingen zijn bijeengebracht. De bevolking is nagenoeg geheel gekerstend; ter plaatse zijn conkerkjes en een volksschool van de U. Z. V. Even beneden Moe-gim brengt een zijstroompje — alleen per sloop of prauw beveelbaar — verbinding met Dafoer en Kais. Hoogerop ligt aan den linkeroever, op een door zeer steek ombuiging van de rivier gevormde landtong, de kampong Saga (240 zielen, bevolking nagenoeg geheel gekerstend, volksschool van de U. Z. V.). Voorbij Saga is de rivier nog zeer diep (4 1/2 vadem) en voor een gewestelijk vaartuig (type Anna) beveelbaar tot de op den rechteroever gelegen kampong Poeragi, een concentratie van de vroegere vestigingen Awiak, Armanjak

en Baoemadak (400 zielen, bevolking nagenoeg geheel gekerstend, volksschool van de U. Z. V.). Het water van de Mctamani is donker geklourd en blijft in tegenstelling met dat der Kais nog ver van de monding zout.

SEBJAR. (Aanv. DI. III). Voor kleine zeeschepen (type gewestelijk vaarttuig Anna) is de Sebjar slechts toegankelijk bij hoogwater en kan met dergelijke schepen worden opgevaren tot in de nabijheid van Barma. Het bandjirkarakter der rivier en het vele doode hout, dat drijft met den stroom, leveren vaak moeilijkheden op. Aan een rechter zijriviertje, vier uur roeien van de Sebjarmonding en een uur roeien het riviertje op, liggen de kampoengs Tomoe, Weriagar, en Baroe- masamboit, gebouwd op palen aan weerszijden van het stroompje en door middel van steigers verbonden. (Tomoe 129 zielen, Wariagar 135 zielen, Baroemasamboit 139 zielen). Hoogerop ligt aan den linkerover Arandai (163 zielen), standplaats van een bestuursassistent en aan den rechterover Ketjap (205 zielen). Verder stroom- opwaarts nog de kampoengs Iriza (57 zielen), Ja- kora (39 zielen) en Barma (41 zielen). Al deze kampoengs bestaan uit paalwoningen met steiger- verbindingen, zulks in verband met het onder- loopen van de oevers in bandjirtijd. De breedte der rivier is hier 75 m., de diepte \pm 4 vadem. Argoeniërs van den overval komen geregeld hun goederen, kains, parangs, messen, tabak enz. inruilen tegen sagoe van de kustbevolking aan de benedenloop van de Sebjar; ook wel tegen damar van de bergbewoners in de stroomge- bieden van Timavore en Rawarre. Een dergelijke ruilhandel wordt ook gedreven tusschen kust- en bergbevolking. Alle kustkampoengs in het Sebjarsche zijn Mohaminedaansch.

WERIAGAR. Rivier in West-Nieuw-Guinee. Z3, Zij mondt uit aan de noordkust der Maccluer- golf ten Oosten van de Kainoendan. De Weriagar loopt recht Noord—Zuid; haar bronnen bevinden zich in het centrale gebergte van den Vogelkop, op den G. Fauinai (1500 m). De bovenloop heet Aiman. Door de banken voor de monding is do Weriagar zelfs voor kleine zeeschepen ontoegankelij; slechts in haar benedenloop wordt een diepte aangetroffen van 4 tot 5 vadem bij een grootste breedte van 75 m. Langs den rechter- oever bovenstroomis vindt men terrassen van met mos en zeer schrale stammetjes begroeiden grond, met een ondergrond van losse steenen; hier groeici veel orchidceei. In bandjirtijd is het water zelfs ver in zee nog zoet. De eenige groote zijrivier (linker) is de Wanoeini, die water uit het Makiri- on het Tancinotmeer afvoert..

KAMOENDAN. (Aanv. 1)1. II). Door de ban- ken voor do monding is dezo rivier zelfs voor kleine zeeschep ontegankelely en is dus slechts van betekenis voor de prauwvaart. In bandjirtijd is het water zelfs vor in zee nog zoet. I", WAR6MGE. (Aanv. D 1. IV). Na ongeveer een uur stooien tusschen de lago rhizophorenoovers van deze rivier bereikt men het eerste hooge punt, nl. kampoeng Waromgd (120 zielen), gelegen op den rechterover, ongeveer 30 zeemijlen van de monding, terwijl tien minuten verder op den linkerover, oveneens op een steil heuvelterrein, de kampoeng Bagaraga ligt (120 zielen). De hei- densch bowoners van beide kampoengs be- hooren tot de borglieden, welko gewoonlijk wor- den eamengevat onder den naam „Nasva", hot-

geen "Halifoeren" of "Wilden" beteekent. Ten aanzien van de bergbewoners ten Noorden van de Kaiboës rivier spreekt men in dezelfde betee- kenis van "Moraid". Kannibalisme, koppensnel- len en slavenhandel komen in genoemde kam- poengs en omstreken, waar reeds hoofden zijn aangestijd en belasting wordt geheven, niet meer voor. ^/

KnLBOES. Rivier in West-Nieuw-Guinee. / Zij mondt uit in zee aan de zuidwestkust van den z.g. Vogelkop in een breede baai — de Kaiboës- baai — tusschen de kapen Bahoi en Seleboi. Zij is gemakkelijk toegankelijk voor kleine zeeschepen (type gewestelijk vaarttuig Anna). In vroeger ja- ren is zij reeds eenmaal opgevaren door den gou- vernementsstoomer „Albatros" tot even beneden de kampoeng Wersar, doch het binnenkomen van de baai is voor een schip van dien diepgang wegens de kustbank, waarop ten hoogste 2 va- dem water staat, niet gemakkelijk. De Kaiboëa voert spoedig tot het hooge terrein. Reeds op on- geveer zes zeemijlen van de monding ligt op den aldaar zandigen linkerover de kampoeng Konda, een concentratie van een vijftal vroegere neder- zettingen met 950 zielen; de bevolking der vro- gere kampoengs Konda, Simora en Genapi is vrij wel geheel gekerstend; er is een volksschool van de U. Z. V. Ongeveer zes zeemijlen hoogerop ligt aan een linkerzijriviertje, een vijf minuten roeien naar binnen, de kampoeng Wersar, op een hoogen, smallen heuvelrug (570 zielen, bevolking nagenoeg geheel gekerstend, volksschool van de U. Z. V.). Van kampoeng Wersar af een half uur roeien de hoofdriever op bereikt men Teminaboë- an, gelegen op een hoogen, vrij steilen heuvel, nabij de samenvloeiing van twee riviertjes, welke hier de Kaiboës vormen. Het eene riviertje om- sluit de kampoeng, welke op den linkerover ligt, aan drie zijden en vormt twee waterwallen. Te- minabocan is de standplaats van een bestuurs- assistent, telt 305 zielen; de bevolking is nage- noeg geheel gekerstend; er is een volksschool van de U. Z. V. Ten Oosten van de Kaiboës vormt een lage heuvelreeks van granietgesteente de water- scheiding mot het Waromgestroomgebied; de hoogte daarvan nee mit noord waarts geleidelijk toe. Ten Noorden van de Kaiboës strekt zich tot het Amaroëner een heijvelland van kalksteen uit, met stile toppeiv/*

FILMBEDRIJF. *Fumproductie*. Van een eigen fihnindustrie kan in Ned.-Indie nog nauwelijks gesproken worden. Omstreeks 1929 en 1930 zijn to Bandoeng twee Europeescho en een Chinees- sc 1) e'ondermeining gevestigd geweest, welko zich ten clod stelden films te vervaardigen, doch fin- anceele moeilijkheden deden deze bedrijven in de jaren 1933 en 1934 achterreevolgens verdwij- nen. In laatstgenoemd jaar word een nieuwe po- ging gedaan oin tot een eigen filmindustrie te geraken. De daartoe onder den naam „Java Pacific Film", opgerichte onderneming, welko to Bandoeng is gevestigd, leverdo nog in 1934 de eerste geluidfilms af. De producten blijken op een aanzienlijk hooger pcil to staan dan dio van de inmicldels verdwonen bedryven; niettemin zal do „Java Pacific Film" haar levensvatbaar- heid nog dienen te bewyzen. Dit geldt ook voor het sedert 1933 te ^Batavia gevestigde Chinees- scho filmbedrijf, „Java"Tiidtsftriär. Nu on dan worden voorts in India door buitenlandscho on- dornemors films onsenomen. doch de verkreen

negatieven worden verder in het buitenland verwerkt. Als voorbeeld moge worden genoemd de in 1932 op Bali opgenomen, bekende film „Insel der D^{iv}monen”, welke nog jaren later met succes is vertoond en wel bewijst, dat, onder deskundige leiding, op filmgebied in Indie nog veel kan worden bereikt. Behalve op particulier initiatief, worden ook nog door enkele overheidsdiensten films vervaardigd, als b.v. door de afdeling Medisch-Hygiënische Propaganda van den Dienst der Volksgezondheid. De productie bestaat uit stille films, welke dienen tot het verbreiden van eenvoudige hygiënische begrippen onder de groote massa in Indie.

De productie bedroeg onderscheidenlijk in de jaren: 1931: 69915 m, 1932: 30120 m, 1933: 26841 m, 1934: 25399 m.

Filmimport. Bij gebreke aan een eigen film-industrie vertoonden de bioscopen in Indie dan ook vrijwel uitsluitend geïmporteerde films. In het jaar 1931 werd totaal ongeveer 2¹/₈ miljoen meter bioscoopfilm ingevoerd, welk cijfer, tengevolge van de ongunstige tijdsomstandigheden, in 1934 tot ongeveer 1⁴/₈ miljoen is teruggegaan. De importeur betaalt sedert 1 Januari 1934 per meter / 0,15 — voordien / 0,09 — invoerrecht en / 0,03 keuringskosten, zoodat, ongerekend nog de door de bioscopen op te brengen locale verkooplijkebelasting, de filmimport uit een fiscaal oogpunt niet van belang is ontbloot.

Onder de importeerende landen staat Amerika bovenaan. Het Amerikaanse contingent bedroeg in 1931 ongeveer 70%, in 1934 ongeveer 63%. Daarna volgt Duitsland met voor genoemde jaren een percentage van ongeveer 14 en resp. ongeveer 20 van den totalen invoer. Als bijzonderheid zij vermeldt dat de Amerikaanse film gewoonlijk door den producent zelf wordt geïmporteed, door de, van ieder groot Amerikaans filmconcern deel uitmakende, eigen wereldistributie-organisatie, welke als regel door een manager te Batavia is vertegenwoordigd. Deze is tevens met de verdere exploitatie van de films in Nederlandsch-Indie belast. De Amerikaanse producent draagt derhalve het censuur- en exploitatie-risico zelf en blijft ook eigenaar van de door hem ingevoerde film. De films van andere nationaliteit daarentegen zijn als regel copieën, welke bij de betrokken fabriek worden gekocht door een in Indie gevestigd filmverhuurkantoor, hetwelk die copieën achtereenvolgens aan verschillende bioscoopexploitanten tijdelijk in huur afstaat.

De import van bioscoopfilms - inclusief de onbetekende Nederlandsch-Indische productie - bedroeg, blijkens de jaarverslagen der Filmcommissie, onderscheidenlijk in de jaren:

	aan geluidfilm	aan stille film	totaal
1931	1.397.064 m	885.650 m	2.282.714 m
1932	1.172.909 m	237.332 m	1.410.241 m
1933	1.366.121 m	132.404 m	1.498.525 m
1934	1.298.934 m	55.386 m	1.354.320 m

i) De z.g. bioscoop- of normaalfilm heeft een lintbreedte van 35 mm; daarnaast bestaat de z.g. amateur- of smalfilm, waarvan de breedte op het in 1935 te Berlijn gehouden internationale filmcongres is genormaliseerd op 16 mm.

Neemt men voor het topjaar 1931 een index-cijfer aan van 100, dan levert de verdeling in geluidfilm en stille film het volgende beeld op, waaruit blijkt dat de stillo film praktisch heeft afgedaan:

	geluidfilm	stille film	totaal
1931	G1.2	38.8	100.-
1932	51.4	10.4	61.8
1933	59.8	5.8	65.6
1934	56.9	2.4	59.3

De differentieering van de films naar de landen van herkomst teekent zich in de betrokken jaren als volgt af:

	1931	1932	1933	1934
Amerika	G9.1	35.4	38.1	37.3
Britsch-Indie ...	—	0.7	0.3	0.5
China	9.1	6.5	4.9	1.8
Duitsland	13.9	12.4	14.7	11.7
Egypte	—	—	0.2	—
Engeland	—	1.-	3.1	2.9
Frankrijk	05	2.1	1.2	1.7
Nederland	2.2	1.3	1.2	2.4
Ned.-Indic	5.2	2.4	1.7	1.0
Tsjecho-Slowakije .	—	—	0.2	—
Index	100.-	61.8	65.6	59.3

De bioscoop in de koloniale samenleving. Evenals in de oinringende kolonien vindt men in Nederlandsch-Indie slechts in de hoofdsteden bij wijze van uitzondering een enkel bioscooptheater, dat vrijwel uitsluitend door Europeesch publiek wordt bezocht. Tegenover deze z.g. Europeesche theaters — in Nederlandsch-Indie totaal ruim een tiental — staan honderden bioscopen waar uitsluitend inheemsch publiek komt of waar althans het inheemsche element overheerscht. De film wordt derhalve in hoofdzaak gezien door inheemsche bezoekers, merendeels analphabieten, die vrijwel vreemd staan tegenover de op het dock vertoende, veelal aan de westersche samenleving ontleende toneelen en scènes. Met deze omstandigheid dient terdege rekening te worden gehouden bij de beantwoording van de vraag of een film geëigend is voor vertooning in Indie.

Uit winstbejag wordt in de film vaak gestreefd naar ongezone sensatie en zinnenprikkeling, waartoe de inhoud rijkelijk wordt gekruid met naaktvertoon, hartstocht, misdaad, dronken-sehaphouding. Op den indruk, welke filmie van dit gehalte op de weinig critisch inheemsche massa inoentrukt, is reeds van verschillende zijden de aandacht gevestigd.

Zoo schrijft Sir Hesketh Bell in "Foreign Colonial Administration in the Far East" (1928, pag. 121-123), het volgende: „Op zijne Aziatische reizen heeft steller minner iemand ontmoet, die niet met hem van oordeel was, dat de film een betreunswaardig effect heeft gehad voor het prestige van den European in het Verre oosten. Voordat de bioscoop den zelfkant van de blanke

samenleving bloot legde, was het meerendeel der inheemschen onkundig van het diepe zedelijk verval van bepaalde kringen der Westerscho maatschappij. De massa der gekleurde rassen was onbekend met de psyche van den blanke en in het byzonder met de mentaliteit, welke heerscht in de Westersche centra van misdaad en verwording, totdat de Amerikaansche (1) film een irreëel beeld er van op het dock bracht". Het is, volgens dezen schrijver, opvallend hoe de bioscoop zich in de laatste jaren ook in afgelegen tropische gebieden heeft verbreid. Vrijwel elk plaatsje met een paar duizend inwoners kan op een "filmpaleis" bogen. De in die gelegenheden vertoonde films dragen veelal een uiterst sensationeel karakter en, ondanks een zekere politoneele censuur, is de inhoud maar al te rijk aan scenes van misdaad en geweld van allerlei soort. De tooneelen van misdaad en verwording worden door den eenvoudigen Maleier, Javaan en zelfs door den Indier en den Chinees aangezien voor een getrouwe weergave van het dagelijksche bestaan van den blanke in diens eigen land. De liefdescenes, waarvan er vele naar zijn opvatting indecent zijn, geven hem een betreurenswaardigen indruk van de zedelijkheid van den blanke en, wat erger is, van die der blanke vrouw. De politieautoriteiten in het Oosten schrijven — aldus genoemde auteur — eenstemmig vele ernstige en gecompliceerde misdaden toe aan de suggesties, welke van de film uitgaan. „Het publiek kan zelfs kosteloos van de meest pakkende, gewelddadige filmtoneelen genieten, want de aanplakbiljetten buiten de bioscoop exposeeren met de grootste overdrijving scenes van gevechten, moord en doodslag. De kleine „katjong,, kan zijn verbaasden blik vergasten aan den aanblik van den „tocan“, die bezig is een halfnaakte blauwoogige, blonde vrouw te worgen. Voor zijn primitieven geest moeten dergelijke afbeeldingen wel een verbluffende openbaring zijn. Zelfs al betreft het thema's en situaties, welke bij niet kan bevatten, de levendige gebaren der acteurs 8) reken een voor zijn geest volkloend duidelijke taal om stellen hem volkomen in staat de opwindende details te volgen van een inbraak of do gruwelijke fasen van een moord".

Dr. Legendre in zijn boek „L'Asie contre l'Europe" (biz. 288-289), constateert, sprekende over wat de bioscoop aan den Inlander vertoont:

„Voor zijn wijd opengesperde oogen ziet hij voorbijtrekken: sones van verdachte huizen, nachtkroegen, inbraak, moord, treinovervallen. Hij ziet schoone vrouwen, gedecolleteerd tot den navel, do revolver hanteeren of zich aanbieden aim den eersten den beste met eene gelaatsuitdrukking, welke aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat. II y ziet zooveel hij maar wil bekoorlijke jongedames met een schijnbaar zedig voorkonien en in burst op een jongeman toesnelen, hem omhelzen en oneindig lang op de lippen kussen. De kus, die bij den Chinees, Hindoe en Malcier niet in zwang is, doet hem ontstellen en gillen van verrassing en afkeer. Hij zal dan ook een diepe verachting koestren voor de blanke vrouw, die hij v66r (hien ver boven zich achtte en die hij in alle opzichten duogdzaam op zedig waande. Voor hem in zijn zij voortaan schaaiente-looze deernen, erger dan hij zich had kunnen voorstellen. Bit is hetgeen hem is geopenbaard door de export-film, de film, welke do Ameri-

kaan ¹⁾ qualificeert als sensationeel en als een uitstekend product**. Voorts: „Ik sprak zoo juist van de blanke vrouw. Een dergelijke indruk vee-tigt zich natuurlijk ook bij den Oosterling met betrekking tot die deftige heeren, die hij dierstal ziet plegen onder bedreiging met een revolver, die brandkasten openbreken, den chauffeur in de auto neerschieten, postkantoren overvallen, die in e6n woord, door hun „heldendaden" hem duivels in menschengedaante toeschouwen". Ten slotte: „In zijn eenvoud zal hij stellig gelooven, dat deze donkere zyde van onze maatschappij regel is en geen uitzondering, dat hetgeen hij ziet ons normaal bestaan is; dat dit in alle lagen van onze samenleving aaneenhangt van laagheid en misdaad, als in de film. In zijn gedachten-gang zijn Europa en Amerika dan ook landen van misdadigers en prostitutie's. Het is treurig maar waar; de hem vertoonde al te suggestieve filmsednes kan hij bezwaarlijk anders opvatten. Dit is het niet te ontkennen, betreurenswaardige effect geweest van de bioscoop, zooals deze geexploiteerd is geworden in Azie en in zekere gedeelten van Afrika. Terwijl zij den Oosterling geprikkeld heeft, heeft zij tevens den weg bereid voor het communisme en voor de Moskou use propagandisten".

In vorenstaanden zin uit zich ook Antoine Zischka in zijn werk: „Le Japon dans le Monde" (1935).

Uitspraken als de vorenaangehaalde leiden, ook al acht men deze niet geheel vrij van overdrijving, toch tot de gevolgtrekking, dat in koloniale gebieden meer dan elders een streng toezicht op hetgeen in de bioscopen wordt vertoond onontbeerlijk is, waarbij rekening zal zijn te houden met den indruk, dien de — als regel niet voor de koloniale markt voorvaardigde - films in staat zijn op de inheemsche massa te maken. In dit opzicht staat men vaak voor verrassingen. Toen b.v. in Augustus 1934 do bekende film „King Kong" in Deli werd vertoond, deed) nder de bevolking het verhaal de ronde, dat King Kong, de voorwereldlijke monsteraap, 's nachts aan de baldh baleh der vrouwen verscheen. Er werden amuletten tegen dit gevaar gekocht. Wel een bewijs, dat de moderne film de kinderlijke volkspsycho licht op minder gewenschte wijze kan beïnvloeden.

De filmkeuring. De cerate regeling van het toezicht op de openbare bioscoopvoorstellingen in Nederlandach-Indie is vervat in Ind Stb, 1916 no. 276, bekend als de „Bioscoop-Ordonnantie"; welke sedert word vervangen, gewijzigd dan wel aangevuld bij de in Ind. Stb. 1919 no. 377, 1919no. 742 en 1922 no. 668 opgenomen regelingen. By Ind., Stb. 1925 no. 477 word een nieuwe regeling afgekondigd, bekend als do „Filmordnantie 1925", welke in hoofdzaak nog geldt, doch wijziging en aanvulling onderging achtereenvolgens bij Ind Stb. 1925 no. 478, 1926 no. 7, en laatstelijk bij die van 1930 no. 447 en 448.

De „Bioscoop-Ordonnantie" droeg de keuring van de films op aan een of meer door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen regionale commissies; bij do op 1 Januari 1926 in werking getreden „Fihnordnantie 1925" is de keuring echter gecentraliseerd en opgedragen aan de te

i) Films van andere nationaliteit volgden eerst later.

Batavia gevestigde „Commissie voor de keuring van films” (gewoonlijk Filmcommissie genoemd), welke ressorteert onder het departement van Binnenlandsch Bestuur. De centraliseering biedt het voordeel, dat elke film slechts eenmaal aan keuring behoeft te worden onderworpen. De uitslag is geldig voor geheel Nederlandsch-Indië en de importeur is, bij de circulatie van zijn film, niet langer afhankelijk van de vaak uiteenlopende opvattingen der onderscheiden plaatselijke commissies.

Sinds 1 Januari 1926 mogen voorts de bioscoopfilms niet anders worden ingevoerd dan langs het tolkantoor te Tandjoengpriok, alwaar zij door het personeel van de Filmcommissie worden in ontvangst genomen. De tot vertooning toegelaten films komen, ingevolge deze regeling, eerst na de keuring en nadat eventueel ongewenste gedeelten daaruit zijn verwijderd, in handen van den importeur. Niet tot openbare vertooning toegelaten films worden door de zorg van de Filmcommissie weder aan het voornoemde tolkantoor ingeleverd, om desgewenscht door den eigenaar weder naar het buitenland te worden verscheept. Door deze regeling wordt de mogelijkheid tot onduiking van de bepalingen tot een minimum gereduceerd.

Aanvankelijk geschiedde de keuring aan huis bij enkele, speciaal aangewezen, commissieleden, waartoe deze de beschikking kregen over een klein projectie-apparaat. Betrokkenen waren ook belast met het aanbrengen van de noodig geoordeelde coupures. Het nadeel van deze individuele werkwijze was dat de zoezeker vereischte eenheid van opvatting inzake de beoordeling van films uiteraard illusoir bleef, terwijl voorts het knippen van de films niet door geschoold personeel geschiedde.

Inmiddels is de toestand belangrijk verbeterd. Dit is te danken aan de, in het laatstaangehaalde staatsblad afgekondigde wijzigingen in de regeling, als gevolg waarvan in Februari 1931 werd overgegaan tot de huidige werkwijze, waarbij alle keuringen geschieden in het eigen gebouw der Filmcommissie, gelegen aan de Theresiakerkweg no. 4 te Batavia-Centrum. De commissie kreeg de beschikking over een volledige bioscoopinstallatie, zoowel voor stille als voor geluidfilms, terwijl zij voorts het noodige technische bedieningspersoneel in dienst kon nemen. De vereischte coupures worden sedert aangebracht door een bepaaldelijk daarmede belaste employé die inmiddels een ruime ervaring op dit gebied heeft vergaard. Ultimo 1934 werd daarenboven een moderne outfitage voor het knippen, speciaal van geluidfilms, aangeschaft. Het is thans een uitzondering, indien een aangebrachte coupure in het oog valt.

Betekent de nieuwe werkwijze derhalve een technische vooruitgang, de belangrijkste verbetering, die zij heeft gebracht, is de verandering van de individuele keuring door een commissiorale. Doze bevordert de eenheid in de wijze van beoordelen en beperkt onzijdigheid en gebrek aan objectiviteit tot een minimum. De commissie bestaat uit een voorzitter en minstens 15 leden, waaronder 3 Europeesche en 1 inheemsche dame en 4 heeren van niet-Europeeschen landaard. In de formatie is begrepen 1 sinoloog en 1 japanoloog voor liet beoordelen van Chineesche, resp. Japansche films. De be-

doeling is dat bij de samenstelling van het college zooveel mogelijk rekening wordt gehouden met de voornaamste stroomingen en geestesrichtingen der Indische samenleving, met uitsluiting van de politiek. Het benoemingsrecht berust bij den directeur van Binnenlandsch Bestuur. De keuringen in eersten aanleg geschieden door sub-commissies van 3 leden, van telkens wisselende samenstelling. Haar besluiten mogen slechts met eenstemmigheid worden genomen. Kunnen de leden eener sub-commissie het oordel niet eens worden, dan wordt de film opnieuw gekeurd door de commissie in pleno, die bij meerderheid van stemmen beslist. Aan den voorzitter is een veto-recht toegekend ten aanzien van de beslissingen der sub-commissies, hetgeen derhalve een tweeden waarborg oplevert tegen abnormale beslissingen. Maakt hij van dit recht gebruik, dan wordt de film herkeurd op dezelfde wijze als hiervoren aangegeven. Wenscht de aanvrager eener keuring zich niet neer te leggen bij de beslissing eener sub-commissie, dan heeft eveneens herkeuring van de film plaats; aan deze „herkeuring in hooger broep” wordt niet deelgenomen door de leden, die de keuring in eersten aanleg hebben verricht.

De keuring betreft alleen de normaalfilms. De smalfilms, welke derhalve niet worden gekeurd, mogen niet in het openbaar worden vertoond.

Hoewel herhaaldelijk wordt aangedrongen op eene afzonderlijke - minder strenge - keuring voor geselecteerd publiek, heeft de Regeering steeds afwijzend tegenover dit denkbeeld gestaan op grond van de overweging, dat een dergelijk afzonderlijke keuring een soort klassencensuur zou worden, waartegen overeenkomstige bezwaren zouden worden geopperd als tegen klassenjustitie. Evenals in de omliegende koloniale gebieden is de keuring in Indië dus geunificeerd, d.w.z. alle films worden naar eenzelfde maatstaf beoordeeld, ongeacht of de film is bestemd voor Europeesche, inheemsche of gemengde bioscopen.

Het leidende beginsel voor de commissie is neergelegd in artikel 6 der „Filmordonnantie 1925”, luidende: „Films, waarvan de commissie de vertooning strijdig acht met de openbare orde of de zedelijkheid, of welke zij om andere redenen voor personen boven de zeventien jaren aanstootelijk of van verderfelijken invloed oordeelt, worden door haar afgekeurd”. De hanteering van deze uiterst rekkebare criteria is geheel aan het beleid der commissie overgelaten en levert in de practijk heel wat moeilijkheden op. Behalve met de eischen van openbare orde en zedelijkheid, dient rekening te worden gehouden met gevoeligheden, welke uit politiek, godsdienst of rassen sentiment kunnen voortvloeien.

Zoals uit de redactie van het aangehaalde artikel blijkt, is de keuring geheel op negatieve leest geschoeid; artistieke of culturele eischen mogen niet aan den inhoud der films worden gesteld. Van een keuring in den normalen zin van het woord is dan ook eigenlijk geen sprake. Naar de Regeering in 1928 in den Volksraad heeft verklaard, is zij slechts bedoeld als een politieke maatregel, strekkende tot wering van films of filmgedeelten, waarvan de vertooning voor de groote massa schadelijk moet worden geacht. Ook de keuring van films voor kinderen draagt

een negatief karakter. Ten aanzien van elke goedgekeurde film wordt beslist of de vertooning "onschadelijk" moet worden geacht voor kinderen beneden de zeventien jaar. Opzettelijk heeft de ordonnantie uitgesloten een beoordeling op "geBchiktheid" voor kinderen, welk criterium een positief karakter draagt. Zoodanige beoordeling ligt minder op den weg der overheid en behoort ook niet thuis in het negatieve stelsel, dat als politiemaatregel is bedoeld.

De uitslag van de keuring wordt vermeld op een bij ordonnantie vastgesteld formulier van groene kleur voor films toegankelijk voor alle leeftijden, dan wel wit, voor films uitsluitend toegankelijk voor personen boven de zeventien jaar. Dit keuringsbewijs moet bij open bare vertooning van de betrokken film op eerste aanvraag kunnen worden overgelegd, opdat kan worden gecontroleerd of de voorstelling niet wordt bijgewoond door personen, die niet hadden mogen worden toegelaten, welke controle in hoofdzaak tot de taak der politie behoort.

De uitslag van de keuringen over de laatste jaren moge blyken uit de volgende percentages per land van herkomst:

	1931	1932	1933	1934
	A. B. C. ¹²⁾	A. B. C. ¹⁾	A. B. C. ¹⁾	A. B. C. ¹⁾
Amerika	36% 60% 4%	46% 48% 6%	44% 44% 12%	41% 49% 10%
China	68% 31% 1%	87% 5% 8%	77% 21% 2%	78% 21% 1%
Duitschland ...	28% 69% 3%	51% 46% 3%	54% 41% 5%	70% 28% 2%
Engeland	— — —	55% 45% —	39% 48% 13% ?)	36% 51% 13% ?)
Frankrijk	23% 76% 1%	39% 56% 5%	43% 38% 19%	41% 50% 9%
Nederland	— — —	100% —	90% 9% 1%	86% 14% —
Ned. Indië	62% 36% 2%	74% 25% 1%	84% 14% 2%	100% — —
Jaarciniddelden .	40% 56% 4%	54% 41% 5%	50% 41% 9%	51% 41% 8%

1) De cijfers onder A hebben betrekking op de goedgekeurde films toegankelijk voor alle leeftijden, die onder B op de films uitsluitend toegankelijk voor personen boven de 17 jaar, die onder C op de totale lengte van hetgeen wordt afgekeurd dan wel geknipt, en derhalve ongeschikt voor vertooning werd geacht.

2) Dit hooge percentage is to wijten aan de oinstandigheid, dat de importeurs een of meer groote films weigerden te doen knippen, daar zij geen financieel succes van deze producten verwachtten. Zoodanige films worden beschouwd als te zijn afgekeurd („Filmordonnantie 1925" art. 7, lid 4). Op den weinig oinvangrijken Engelschen import deed zulks het ftkkeuringspercentage sterk stijgen.

De stijging van het gemiddelde afkeuringscijfer in 1933 en 1934 is hoofdzakelijk te wijten aan den achteruitgang van den inhoud der Amerikaanse films, welke, zooals vermeld, ca. 60% van den import uitmaken.

Voorname lijk met het oog op do noodzakelijkheid om ook do smallfilm in de keuring te betrekken, in verband met de vlucht, welke do smallfilmtechniek heeft gencinen, is een ontwerp voor een nieuwe film-ordonnantie aanhangig gomaakt.

I id film- en bioscoopbedrijf. Behalve hetgeen reeda hiervoor omtrent de filmproductie en -import is vermeld, zij wat betreft het filmbedrijf nog aangcteckend, dat te Batavia is gevestigd een „Bond van Filmimporteurs", waarin echter sedert eenige jaren nagenoeg uitsluitend do Amerikaanse filmsbelangen zijn vertegenwoordigd. Daarnaast bestaat een Nederlandsch-Indische Bioscoopbond, welke een officieel orgaan uit- geeft onder den titel „Vakbldfd voor do Cinomatografie in Indie". Ook deze bond is te Batavia

gevestigd. Zooals uit den naam valt af te leiden, behartigt de bond in de eerste plaats de belangen der bioscoop-exploitanten. Hij streeft voortra naar samenwerking met de importeurs.

Het aantal bioscopen in Nederlandach Indie bedraagt ongeveer 250, waarvan meer dan de helft met., een installatie voor geluidfilms is uitgerust.

BIOSCOPIEN. Zie FILMBEDRIJF.

PEUREULA. (PERLAK) (Aanv. D.I.III) vormt met de landschappen Langsa, Soengai Raja en Serbodjadi, benovens het tot hetlandschap Gajo Locos behorende samenstel van kampoengs, gelegen aan de samenvloeiing der Poenti- met de Tampoerrivier, de onderafdeeling Langsa der afdeeling Oostkust van Atjdh van het gouvernement Atjdh en Onderhoorigheden (zie Ind. Stb. 1934 no. 539). Het zelfbesturend landschap Peureula^{fr} heeft een eigen landschapskas, in 1909 opgericht. Het landschap Soengai Raja, daarin geen-claveerd, is sedert 1899 geen onderhoorigheid meer daarvan en deelt thans in de landschapskas van het zelfbesturend landschap Langsa.

De kroeging Peureula^{fr} is aan de monding zeer moeilijk bevaarbaar door de aanwezigheid van

een zandbank; kleine motorschepen kunnen slechts in bijzonder gunstige gevallen tot aan de groote spoorbrug komen. Met prauwen is de rivier in den drogen tijd bevaarbaar tot het begin der palmolie-onderneming "Karang-InouE", zoodat de olie gedeeltelijk per prauw, gedeeltelijk per vrachtauto gebracht wordt naar den grooten spoorbrug om verder per Atjdhtram vervoerd te worden naar de monding der Langsa-rivier ter verdero vorscheping. In den regentijd bandjiren de rivieren zwaar en treden vaak buiten hun oevers, wanneer de vloed het rivierwater opstuwt. Van N. naar Z. wordt het landschap doorsneden door do grooten asweg Koetaradja—Medan, dio ongeveer evenwijdig aan de kust loopt. Deze weg wordt op verschideno plaats on gekruist door do baan van de Atjdhtram. Sincls begin 1934 is er samenwerking tusschen bestuuren waterstaat tot onderhoud van en aanbrengen van verbeteringen aan bedoelden asweg. In 1930 is de 38 km lange weg Kroeging Peunaron-Poureula* geopend, die aansluit op den weg Lokop—Kroeging Peunaron,

hetgeen van groot belang is voor den opvoer van alle benoedigheden van de militairen te Lokop. Op dezen weg komt een zijweg uit, die leidt naar het boorterrein der B.P.M. (Pasir Poeth-Post Sebelas). Een 5 km lange weg verbindt den asweg nabij Kota Peureula* met Koala Boega (aan zee). Verder is Kota Peureula* met een 5 km langen autoweg verbonden met Aloerinas, waar de Petr. Mij. Zuid-Perlak haar boorterreinen heeft. Bajeuën is verbonden met do onderneming Damar-Sipoet (7 km), terwijl een G kin lange onverharde weg loopt door de kolonisatie Bajeuin.

De bevolking van het landschap bestaat uit: 114 Europeanen, 19414 Inlanders, 867 Chineezee, 54 andere Vreemde Oostcringen of totaal 20449 zielen (tabel 19, Ind. Verslag 1933, deel II). De inheemsche bevolking bestaat uit Atjdhers, veelal afkomstig uit Pidie en Pase, die hier voorheen peperaanplantingen hadden of als koeli's op ondernemingen kwamen werken. De kampeengs zijn voornamelijk aan of in de nabijheid van wegen gelegen. In de omgeving van de landbouw- en mijnbouwondernemingen hebben zich meer en meer Javanen gevestigd. De taal is hoofdzakelijk Atjdhsch, maar overal vindt men wel inheemschen, die ook Maleisch spreken en verstaan. Chineezee wonen te Kota Peureula* en Koala Boega. Zij houden zich hoofdzakelijk bezig met kleinhandel en handel in boschproducten, met planten van groenten, houtzagen en houtskoolbranden. Te Bajeuën en Aloeë Seuleunia^f wonen Japansche landbouwers en verder zijn er Japanners werkzaam op de onderneiming Karang-Inouë.

Het voornaamste middel van bestaan is rijstbouw. Desawahs worden deels bevoloed uit waterloopen, maar voor een grooter deel zijn zij afhankelijk van den regenval. In den loop der jaren zijn eenige wadoeks aangelegd: bij de kampeengs Oeteun Dama, Aloeë Niboeng, Aloëii Bo en Aloeë Goerip. Door samenwerking met den landbouwvoorlichtingsdienst neemt de verbouwing van witte rijst sterk toe. Door voortzetting van het droogleggen van Paja Gadjah wordt een belangrijke uitbreiding van het sawah-areal verkregen. Een aansporing om meer rijst te planten is ontstaan door de opening van de mogelijkheid om Atjdhr-rijst naar Sum. Oostkust uit te voeren. De pepercultuur is sinds 1932 weer begonnen op te leven. Te Aloeë Lho heeft het landschap een proeftuin, waaruit de bevolking plantmateriaal kan betrekken. De overige cultures, als pinang, klapper en rubber, maken slechte tijden door. In langen tijd was er geen rubber getapt tot de rubberrestrictie weer was opleving bracht. De individuele rubberrestrictie is in April 1935 ingevoerd. Veeeteelt is nog niet van veel belang. Ter bevordering van de runderteelt werden te Aloëii Lho 2 koppels Hissarrunderen van de JandschapB-kas gestald. Pasars zijn er te Peureula* en Ran-taupandjang. De doorChineezee opgekochte producten worden over Koala Langsa verscheept. Zeevisscherij wordt beoefend door de kustbevolking te Koala Lengo en Koala Boogo: de visch wordt op de pasar van Peureula^f verkocht. Te Koala Boego wordt ook visch gedroogd en trasi bereid. De nijverheid is eveneens van weinig belang. De houtskoolbranderijen langs de rivieren in de vloedbosschen zijn wegens slechte prijzen voor een deel gesloten. De Bataafsche heeft te Rantaupandjang nog slechts een olievlid in exploitatie. De exploitatie van de mijnconcessie

"Zuid-Perlak" is stopgezet. De mijnconcessie Oost-Atjdhblok van de Bataafsche strekt zich ook over Peureula⁶ uit, zoodat de landschapskas van Peureula⁶ mede een aandeel in den cijnskrijgt. Een groot deel der vloedbosschen is in Peureula* omgezet in peijertuinen en sawahs. De landbosschen zijn gedeeltelijk gereserveerd: gedeeltelijk zijn er houtaanpakconcessies of kapvergunningen voor verleend. Er zijn nu in het landschap G landbouwondernemingen (waarvan drie van Japanners) en den erfpachtperceel.

Het in 1932 te Peureula* met veel kosten gebouwde landschapshospitaal is omgezet in een ziekenzaal. De officier van gezondheid te Langsa houdt op eenige plaatsen van het landschap polikliniek. De Bataafsche heeft te Rantaupandjang een hospitaal. Te Damar-Toetoeng is een leprozerie. Over het algemeen is de gezondheidstoestand in het landschap goed. Malaria komt veel voor bij Bajeuën.

De volksscholen zijn van het landschap. Te Kota, Peureula[®] is een vervolgschool en zal een meisjesvolksschool worden geopend. Te diër plaatse bestaat ook een particuliere H.I.S. Chinese scholen vindt men te Peureula* en Rantaupandjang.

Kolonisatie. Als gevolg van te weinig grond voor bebouwing kunnen de arbeiderskolonien (gewoonlijk van Javanen) op ondernemingsgrond niet opbloeien. De door de B.P.A.I. te Peureula^a gestichte kolonie kan als inluskt worden beschouwd. Een deel der kolonisten, dat een zeer armoedig bestaan leidde, kon geholpen worden door het verstrekken van meer grond in het landschap bij Soengai Loeng en Bakarabatoe; een ander deel trok weg met achterlating van huis en een schuld bij de volkscredietbank, ja kolonisa-tiekampeengs buiten het boorterrein der waar arbeidslustige menschen met verstand van landbouw zich zonder voorschot vestigden, onder leiding van den tegenwoordigen wnd. zelfbestuurder, gewezen Oeldiibalang-toet van Rantaupan-djang, Btaan er goed voor. Het zijn de kolonien Aloëii Doea, Aloëii Boekit Paia, Mata le, Paja Palau, Poelo Blang, Pocht Pajoeng, Seuneubo Baro en Seuneubo Balam, benevens do kolonisatie om de onderneming Jamar-Sipoet in Bajeuën, geleid door T. Sabih, Oc^hcbalangtoet van Aloeë Nirih en Bajeuën. Dezo Jaatste kolonie heeft een disaloemboeng, waaruit de kainpocng- liedcn padi kunnen leenen. Zij heeft een weg van 6 km uongelgd van Aloëii Poenti naar Sim pang Am pat. Waar eenmaal flinke vestigingen zijn, verleent het bestuur hulp voor aanleg van wegen, afvoerlicdingen en waterkeeringen. De in 1934 door do gesloten klapperonderneming Paja Gadjah, voorheen Aloeë Boe, teruggegeven gronden zijn verkaveld en worden uitgegeven aan Atjdhers, die zich van ekers in het Jandschap komen vestige n, Zij krijgen bovendien een stuk sawahgrond in de Paja Gadjah, waarvan de drooglegging in 1934 begonnen is. Tengevolge van den algemeenere teruggang in handelen en cultures is de economische toestand ook achteruitgegaan. Er komt minder geld onder de bevolking, maar zij kon, door zich meer op eigen landbouw toe te leggen, nog steeds in eigen levensonderhoud voorzien.

Geskiedenis. Volgens de overlevering is de eerste stichter van het landschap de Minangkabauer Datoe, Panglima Garang, die uit 8orib6-djadi de Peureula^a rivier was komen afzakken en

zich bij de Koeala vestigde. Daar huwde hij met een vrouw van Djoelo. Rajeu' waarbij hij een dochter kreeg. Als medestichter wordt genoemd Datoe^c Sinta van Pidie, die gschuwd met een Gajovrouw. Zijn afstammelingen wonen nog te Kaboc (linkeroever der Peureula^a) en het hoofd der familie is een dor peutoeha-ampat van het landschap. De dochter van Datoe^a Panglima Ga-rang huwde met Datoe^f Doelah van Pase, die na den dood van zijn schoonvader het gezag in Peureu¹ a^o in handen kreeg. De dochter van Datoe^c Doelah huwde met een zekeren Datoe^o Po Kalam, een Atjeher uit Indrapoeri. Doze Datoe^o Po Kalam wordt als de eerste werkelijke oeldebaling van Peureula* genoemd (± 1775). De familie woondo eerst te Kaboe, maar verhuisde onder zijn zoon en opvolger Teukoe Moeda Radja naar Toelang, het verblijf der latere oeldebalingen. Het landschap nam in bloei en bevolking toe, voornamelyk door emigratie uit de noord kust. Ji ij were! opgevolgd door zijn zoon Teukoe Tjhi^f Blang en deze weer door zijn zoon T. TjhKroeng Baro, die zich in 1874 aan het Nederlandsche gezag onderwierp en op 28 Juli van dat jaar de verklaring van G artike-len teekende (goedgekeurd bij G.B. van 24 Juli 1875) onder den naani van Tongkoe Tjhik Perlak. Na zijn dood word hij opgevolgd door zijn zoon T. Moeda Peusangan, geboren uit Tjoet Soerant, een vrouw uit het oeldebalingeslacht van Peusangan. Dceze legde op 29 September 1883 te Koeta-radja den eed van trouw af en teekende de verklaring van 18 artikelen, goedgekeurd bij G.B. van 30 November 1883. Op 28 Juli 1897 legde hij een additioneel verklaring af betreffende de toelating van en den afstand van grond aan vreemdelingen en de overdracht van de mijnrechten aan het Gouvernement (goedgekeurd bij G.B. van 28 Maurt 1898), terwyl hij 16 September 1899 de kortc verklaring volgens Atjdh-inodel teekende en becedigde (goedgekeurd bij G.B. van 15 Juni 1900) onderden naam Teungkoetjhi^o Moeda Peusangu, hoofd van het landschap Peureula* Onder dozen zelfbestuurder was de politieke toestand in het landschap niet gunstig. Bij elke rust-verstoring tx, r oostkust van Atjoh levrde Peureula* het grootste nntal strijders. Het were! de Stapel) laats van uit Malaka ingevoerd oorlogH-inateriaal. Bern ch t zeeroovers vonden steeds con vcilige schuilplaats in Djunki en Simj)ang Anas. Jje oeldebaling was cvenwel door zijn gic-righeid en hebzucht bij zijn bevolking weinig ge-zien. In 1890 brak een opstand uit te Kroeit Lin-tang (Jjeunki), die met moeite door 3'. Tjhi^f word gedempt. In 1898, na de Teukoe Tapa-beweging (zic Koi. verslag van 1899, hfdst. C 83 en hfdst. D. 84, 8U b e), werti Peureula* voor het eerst door onze troepen bezocht. Joor onze vestiging te Ba-jeuen en de jetroleuinindustrie te Rantaupandjang verbeterde de)lietieke toestand; Simpang Anas, een broeinest van ongerechtigheden, were! con ristische slrcek, vooral door het contractueel vaststellen van do inkomsten der hoofden, waardoor alle reden tot ontevredenheid word weggenomen. Personen, die zich in de nieuwe toestanden niet konden schikken, weken uit, of werden gearresteerd en verbannen. Den 20sten April 1909 diende T. Tjhi. een verzoek in om ontheffing van zijn waardigheid, wegens ouderdom en ziekte, on hem te doen vervangen door zijn oudsten zoon T. Mohamad Thajdb, die 19 jaar oud was en to

zocht. Bij G.B. van 21 Juli 1909 no. 47 werd aan dat verzoek voldaan, maar tevens bepaald dat T. Mohamad Thajeb eerst met het oeldebalingerschap zou worden belast na voltooiing van zijn opleiding te Bandoeng en dat intusschen door den Gouverneur van Atjdh en Onderhoorigheden tijdelijk in die waardigheid zou worden voorzien. Dientengevolge werd T. Mohamad Alibasa tydelijk met het bestuur over Peureula^f belast. Na be-eindiging van zijn studio te Bandoeng werd T. Mohamad Thajeb ter beachkking gesteld van den Assistent-Resident der Westkust. van Atjeh om de bestuurspraktijk te leeren. Einde 1912 te Peureula* teruggekeerd, legde hij op 21 Januari 1913 de korte verklaring volgens uniformmodel af, goedgekeurd bij G.B. van 7 Augustus 1913 no. 5. Daar de oeldebaling van Peureula^a steeds den adattitel Tjhi^f voeren, werd bij G.B. van 16 Januari 1915 no. 32 aan T. Mohamad Thajeb vergund zich voortaan te noemen Teukoe Tjhi^f Mohamad Thajeb Peureula*. Bij G.B. van 22 Augustus 1934 no. 14 werd hij op verzoek wegens ziekte, met ingang van 1 October 1934, eervol ontheven van het bestuur over Peureula*. Als waarnemend bestuurder van Peureula* treedt thans op de door den Gouverneur van Atjdh en Onderhoorigheden daartoe aangewezen bant van Peureula⁷ Teukoe Tjoet Achind genaamd, een oom van den afgetreden bestuurder.

De wnd. bestuurder, aan wien als banta in 1929 reeds de groote zilveren ster is toegekend, is ziekelijk, waardoor hem als "bnntoe" is toegevoegd T. I tam Oesman, oeldebaling tjoet van Peureula⁷ die in de laatste waardigheid is vervangen door T. Hasan, zwager van den afgetreden bestuurder en landbouwkundige van Peureula^f. Ofschoon het landschap officieel nog in 10 oeldebalingtjoeschappen is verdeeld, kent men thans nog maar 5 oeldebalingtjoes n. 1. van Blang-Simpo en Rantaupandjang; 2. van Peureula^a; 3. Rambang-pajoeng; 4. Aloe Niri en Bajeuen; 5. Aloe Lho^o. Door samenvoeging en het laten waarneinen van het amt wordt getracht te te groote aantal te verinnderen. De wnd. zelfbestuurder wordt bezokligd met / 300.—, s maands en krijgt bovendien een personeele toelago van / 130.—, s maands, een toelago voor representatie van / 100.—, s maands, een idem voor reis- en verblyfkosten van / 200.—, s maands, eh voorts een aandel in het vastrecht van ondernomingen van land bo uw, boschexploitatie en mynbouw. De bantoe en oeldebalingtjoes krijgen ook bezoldigiig en de verschillende toelagon tot geringere bedragen. De inkomsten van do landschapskas vloeiën voornamelyk voort uit: Landsschadeloosstelling voor overname van het recht van verkoop van opium (G.B. 2-1-000 no. 6); Landsschadeloosstelling wegens overname van toelrechten (G.B. 14-4-1910 no. 5); inkomstenbelasting en crisishffing; motorvoertuigen- en Tijwielbelasting; slachtbelasting, pantjong-alas, vuurwapncbelasting, vast recht van ondernemingen van landbouw, bosch-exploitatie en mijnbouw; cijns van die ondernemingen (behalve van landbouw); grondhuur van erven en aanplantingen; verhuur van landschapsgebouwen enz. De uitgaven zijn in hoofdzaak: restitutiepost, vorder voor justitie, voor personeel voor aanslag en inning van bolastingen, collectieoonen, kasbehor, pensioenen en onder-stand, rente opgenomen geld bij de Javascho Bank, bezoldiging en toelagen zelfbestuurder en

ondergeschikte hoofden, bezoldiging schrijvers en landschapspolitie, aandeel zelfbestuurder in vastrecht en cyns ondemeningen, voor kantoor- en telefoonuitgaven, onderwijs en geneskundige dienst, landbouw, handel en nijverheid, aandeel in de kosten van den technischen dienst, voor bevoeiings- en afwateringswerken, onderhoud van wegen en bruggen enz.

MATEN EN GEWICHTEN. (Aanv. DI. II, V (of suppl. afl. biz. 219) en VI (of suppl. afl. biz. 797). De verplichte ijk en herijk van maten, gewichten, meet- en weegwerktuigen is thans in geheel Nederlandsch-Indie ingevoerd, met uitzondering van de residentie Riouw en Onderhoorig-heden en de residentie Westerafdeeling van Borneo. Het metrieke stelsel zal met ingang van 1 Januari 1938 in geheel Nederlandsch-Indie als eenig stelsel verplicht zijn.

Bij Gouv. Besl. van 9 Juli 1934 no. 2S is ingesteld een „standaard-commissie voor den meter en het kilogram“, aan welke commissie door den directeur van Economische Zaken opgedragen is „het beheer en de verzorging van de Nederlandsch-Indische standaarden van den meter en het kilogram“¹*. Bij dit besluit zijn tevens als primaire standaarden aangewezen: a. een platina-iridium streepmaat van X-vormige doorsnede, zijnde no. 27 van de prototypen van het „alliage van 1874“ en b. een verguld koperen tonvormig kilogram, waarvan de waarden zijn vastgesteld door het „Bureau international des Poids et Mesures“* te Sèvres. Deze standaard-commissie (kortweg S.C. genoemd) kan voor wetenschappelijke instellingen, eventueel particulieren, ineringen en wegenging- (met standaardnauwkeurigheid uitvoeren (adres Hoofdkantoor IJkwezen Bandoeng).

NORMALISATIE IN NED.-INDIE. (Aanv. DI. VI of suppl. afl. biz. 698). Het hoofddoel der normalisatie is bezuiniging. Zij beoogt deze te verkrijgen door het tegengaan van noodlooze verscheidenheid ter bevordering van een meer economische goederenvoorziening. Zij is op natuurlijke wijze gegroeid, niet alleen als noodzakelijk correctiemiddel tegen de onnoodige variatie in afmetingen en kwaliteiten van producten, voortgebracht door ondernemingen, welke onafhankelijk van elkaar werken, maar ook als gevolg van de geheel uiteenlopende eischen, welke vaak door afnemers, eveneens onafhankelijk van elkander, worden gesteld. Zij treedt dus naar voren in die gevallen, waarin de onderlinge belangen der producenten en hun verhouding tot de consumenten in het geding komen.

De normalisatie is, behalve in de in het vorige artikel reeds genoemde landen, thans ook ter hand genomen in Roemenie, Spanje en Griekenland.

De Raad voor de normalisatie in Ned.-Indie wordt vertegenwoordigd door een dagelijksch bestuur, dat toezicht houdt op de werkzaamheden, opgedragen aan een te Bandoeng, onder leiding van een bezoldigd hoofd, gevestigd centraal secretariaat. Zoo wel de Hoofdcmissie voor de Normalisatie in Nederland als de Normalisatieraad kunnen voor de verschillende in behandeling genomen onderwerpen commissies van deskundigen instellen. De door deze commissies ingezonden voorstellen worden eerst gevolgd nadat zekerheid is verkregen, dat alle belangen zooveel mogelijk worden gediend. Hierbij wordt voorts van de gedachte uitgegaan,

dat de vastgestelde normalen slechts ter aanneming kunnen worden *aanbvcvolcn*; de toepassing van de standaardvormen en -voorschriften moet immers door haar innerlijke waarde verzekerd zijn.

De Normalisatieraad treedt bovendien op als vertegenwoordiger in Ned.-Indie van de Nederlandsche Hoofdcmissie, in het bijzonder ten aanzien van den verkoop en de verspreiding van de uitgegeven normalen. In de „Korte Mededeelingen van het Secretariaat“, welke maandelijks in 1600 exemplaren gratis worden verspreid, wordt een kort overzicht gegeven van den normalisatiearbeid naast de meer uitvoerige mededeelingen, opgenomen in het door de H.C.N.N. uitgegeven periodiek „Normalisatie“.

Voorts draagt de Raad zorg, dat de Nederlandsche ontwerp-voorschriften tijdig ter critiek worden gepubliceerd en dat het Centraal Normalisatie Bureau te 's Gravenhage in kennis wordt gesteld met eventuele voorstellen tot wijziging dan wel aanvaarding, welke de toepassing van de voorschriften in Ned.-Indie zouden kunnen bevorderen.

In elke — sedert 1929 ingestelde — Nederlandsche normalisatiecommissie, wordt, in overleg met den Normalisatieraad een z.g. „Indisch Lid“ benoemd, waardoor reeds van meet af aan rekening kan worden gehouden met de eischen, waaraan de normaalvoorschriften voor toepassing in Ned.-Indie zullen hebben te voldoen.

Specifiek Indische normaalbladen zullen slechts bij uitzondering worden vastgesteld en slechts dan, wanneer bijzondere eischen zich verzetten tegen het gebruik van de Nederlandsche voorschriften, dan wel uit de Indische maatschappij het verzoek komt tot normalisatie van bepaalde objecten en do Rand de overtuiging heeft, dat het algemeen belang daarmede zal worden gediend.

Sedert 1932 is het secretariaat van den Raad tevens belast met het corrigeren (in het Nieuw-Bijchap van het Nederlandsch Electrotechnisch („Comitee, dat in Nederland de International Electrotechnical Commission vertegenwoordigt. Bovendien hebben in het Nederlandsch „Indisch-deskundigen“ zitting, zoodat deze wijze voelwing wordt geïllustreerd met de internationale normalisatie op electrotechnisch gebied.

WATERSTAAT. (Aanv. DI. J V). In het laatste decennium (1925-1935) kwamen verscheidene wijzigingen tot stand in de taakverdeling van de verschillende diensten, aan welke een deel van de overheidszorg voor de openbare werken, die in ruimen zin kunnen worden samengevat onder het begrip „waterstaat“, was toevertrouwd.

Zoo werd de in J 915 aan het departement der Burgerlijke Openbare Werken (B.O. W.) ingestelde afdeling Assaainingswerken in 1925 overgebracht naar den Dinst der Volksgezondheid (D. V.G.), ressorteerende onder het departement van Onderwijs en Eercedienst, alwaar een technische afdeling Gezondmakingswerken en Volkshuisvesting werd opgericht (J nd. Stb. 1924 no. 576). De regering was van meening, dat hierdoor een betere samenwerking zou worden verkregen tusschen de hygienische deskundigen en de technisch deskundigen, welke samenwerking een eerste voorwaarde is voor de totstand-koming van de werken in het belang van de volksgezondheid. Echter verkreeg de evenbe-

doelde afdeling Gezondmakingswerken niet de beschikking over het noodige technisch personeel voor de uitvoering van nieuwe werken, noch voor de exploitatie van drinkwaterleidingen, daar zulks tot een te kostbaar personeelsbezetting van die afdeling zou leiden. Het departement B.O.W. bleef derhalve belast met de zorg voor de uitvoering en de exploitatie van werken in het belang der volksgezondheid, voor zover deze zorg niet aan anderen (zelfstandige gebiedsdeelen) is opgedragen of overgelaten. De daaraan verbonden werkzaamheden, w.o. het verifiëren van de ontwerpen der door den D.V.G. voor uitvoering voorgestelde werken, werden opgedragen aan de afdeling Irrigatie van het departement B.O.W. Geleidelijk breidde de afd. Gezondmakingswerken van den D.V.G. zich uit. Zoo werd in 1929 als onderafdeling voor het oostelijk deel van den archipel een assaineeringskantoor te Soeni.baja opgericht. Verder werden, indien de uitvoering van nieuwe gezondmakingswerken tot een uitbreiding van de B.O.W.-personeelsorganisatie zou leiden, die werken door de afd. Gezondmakingswerken van den D.V.G. zelfstandig aangelegd, derhalve buiten moeiens van het departement B.O.W. (b.v. de drinkwaterleidingen van Djaibi, Tabanan en D6nparar, de gezondmakingswerken rondom die hoofdplaats Batavia, enz.).

Tot eveneens een assaineeringskantoor te Soerabaja werd echter in 1932 wederom opgeheven in verband met de zeer ongunstige financiële omstandigheden van het Land als gevolg van de heersche economische depressie.

Met de instelling van de provincie West-Java op 1 Januari 1926, Oost-Java op 1 Januari 1929 en Midden-Java op 1 Januari 1930 wordt het beheer van het grootste gedeelte der binnen het gebied van die provincies gelegen aan den Lande toebehoorende wateren aan die provincies overgedragen (art. 12 van de provinciale instellingsordonnantie van 1926, in 1 n.d. Stb. 1925 no. 378, 1928 no. 295 en 1929 no. 227). Uitgezonderd zijn slechts de spoelcidingen, die in beheer werden overgedragen aan de gelyktijdig ingestelde autonome regentschappen, terwijl de slechts van plaatselijk belang zijnde kleine waterlooppen als van ouds in beheer bleven bij de distriksen. Hiermede ging een belangrijk deel van de waterstaatzaak van het Land over op de provinciale besturen. Slechts in enkele z.g. uitgezonderde gebieden, waar nog zeer groote irrigatiewerken in uitvoering waren (de Bantam-, Tangerang- en Kra-wangwerken in West-Java en de Solovalciwerken in OoBt-Java) bleven de aan den Lande toebehoorende wateren voorshands in beheer bij het Land. De overdracht van deze wateren aan de provincies West- en Oost-Java had plaats op 1 Januari 1935 (Ind. Stb. 1934 no. 550).

Ook de wegen, die voorheen deels bij het Land en deels bij de gewestelijke raden in beheer waren, kwamen bij de instelling van de provincies en de gelykijdige opheffing van de gewestelijke raden in beheer bij de provincies en de autonome regentschappen. Nuast deze wegen onderscheidt men verder nog de wegen, in beheer bij de gemeenten en de distriksen.

Met de instelling van de drie provincies werden voorts de drie vroeger bestaande waterstaatsafdelingen op Java en Nadoora, aan welke o.m.

de zorg voor de landgebouwen was opgedragen, opgeheven. Hiervoor in de plaats werden eenige ressorten voor de diensten van Landsgebouwen ingesteld. Ten aanzien van de Landsgebouwen, gelegen buiten die ressorten, namen de provincies de uitvoerende taak van het departement B.O.W. over, met uitzondering van de gebouwen van den dienst van het zout en van de provinciale irrigatiediensten, welke gebouwen met die diensten aan de provincies in beheer werden overgedragen. Met ingang van 1 Januari 1935 werden echter ook de evenbedoelde ressorten voor de diensten van Landsgebouwen opgeheven, en werden de in die ressorten gelegen Landsgebouwen aan de provincies ter verzorging gegeven.

Als landsdiensten bleven voorts bestaan de diensten der z.g. bedrijfshavens, te weten de groote havens Tandjoengpriok, Semarang en Soerabaja en de onder deze havens ressorteerende kleine bedrijfshavens, alsmede de rechtstreeks onder het departement B.O.W. ressorteerende kleine havens Tjilatjap.

Wat de organisatie van den waterstaatsdienst in de provincies betreft, verdient vermelding, dat de vroegere Landsirrigatieafdelingen als provinciale irrigatieafdelingen gehandhaafd bleven. Daarnaast werden z.g. districtsdiensten ingesteld, aan welke in het bijzonder de zorg voor bruggen en wegen, de niet in bedrijf genomen kleinere havens en de gebouwen was opgedragen. Als overkapping van de irrigatie- en districtsdiensten werd in elke provincie een hoofdkantoor van den provincialen waterstaat ingesteld.

Geleidelijk werden in de provincies West- en Alidden-Java als bezuinigingsmaatregel de districtsdiensten en de diensten der provinciale irrigatieafdelingen samengevoegd tot de diensten der provinciale waters taatsafdelingen. Slechts in de provincie Oost-Java werd tot heden (1936) deze reorganisatie niet ingevoerd, daar het betrokken provinciaal bestuur van oordeel is, dat een goede verzorging van de beide diensten niet gewaarborgd kan worden, indien zij onder één leider worden geplaatst. Slechts in de aan die provincie overgedragen dienst der Solovalleiwerken bleven als v6r de overdracht de irrigatiedienst en de districtsdienst samengevoegd.

Werden aanvankelijk de groote waterstaatswerken binnen de provincies, waarvan de uitvoering de financiële draagkracht van die zelfstandige gebiedsdeelen te boven ging, als Lands- werk tot stand gebracht door het personeel van de provincie, met ingang van 1 Januari 1935 worden die werken als provinciaal werk tot stand gebracht met subsidie van het Land (Ind. Stb. 1934 no. 548). Ook do laatstgenoemde regeling houdt in, dat de ontwerpen voor die werken als voorheen door de Regeering moeten worden bekrachtigd na ingewonnen advies van den directeur van Verkeer en Waterstaat, op wiens departement die ontwerpen aan een nadere beoordeling worden onderworpen.

By Ind. Stb. 1934 no. 547 werden voorts regeleden betreffende het door den Gouverneur-Generaal uit te oefenen toezicht op do uitvoering van de waterstaatzaak in het algemeen door de provincies.

Een moeilijk vraagstuk bij de instelling van de provincies vormde de personeelsvoorziening ter behartiging van de aan die gebiedsdeelen opgedragen waterstaatzaak. Die gebiedsdeelen kre-

gen n.l. bij haar instelling de bevoegdheid tot het aanstellen van eigen personeel. Het van de opgeheven locale ressorten vrijgekomen waterstaatspersoneel werd al dadlijk bij de instelling van de provincies in provinciale dienst overgenomen. Voorts werden door de eerst ingestelde provincie West-Java nog ecnige Landswater- staatsingenieurs in dienst gen omen. Het overige benoedigde personeel werd door het Land ter beschikking van de provincie gesteld. O.m. uit financieel overwegingen (inkoop in het locaal pensioenfonds) kon het vorenbedoeld systeem van overgang van Landsingenieurs in provinciale dienst niet algemeen toegepast worden. Doch ook do directeur B.O. W. maakte tenslotte bezwaar tegen verderen overgang, daar gevreesd werd voor een ontwrichting van den Landswater- staatsdienst. De Regeering vaardigde dientenge- volge een verbod uit tot overgang van het hooger en middelbaar Landswaterstaatspersoneel in dienst der provincies. De provincie West-Java ging toen over tot de aanstelling van eigen wa- terstaatspersoneel, dat aangeworven werd op de vrije arbeidsmarkt. Daar een consequente toepassing van dit systeem uiteindelijk zou leiden tot een zerschadelijk overcompleet van Landperso- neel, werd door de Regeering ook de aanwerving van eigen personeel door de provincies aan be- perkende bepalingen gebonden. Deze oplossing voldoet over het algemeen de provincies niet, daar deze zelfstandige gebiedsdeelen zich nog op het standpunt stellen, dat zij voor de vervulling van de haar opgedragen verantwoordelijke wa- terstaatstaak de beschikking dienen te hebben over het noodige personeel, waarover zij de voile zeggenschap hebben. Een oplossing van (lit jnoelijke personeelsvraagstuk is thans (begin J 936) nog niet gevonden.

Als gevolg van den algencnen drang naar be- zuiniging in verband met den sinds 1930 steeds ongunstiger wordenden toestand van 's Lands financien werd met ingang van 1 Januari J 934, met gelijktijdige opheffing van de de) artmentsffdeelingen Burgerlijke Openbarc Werken en van Gouvernements Bedrijven, ingesteld het departement van Verkeer en Waterstaat (Ind. Stb. 1933 no. 509 j°. 1934 nos. 603 en 704). Hiermede waren wederom onder een departement alle takken van dienst en staatszorg tezamen gebracit, die be- trekking hebben op het verkeerswezen. De af- deeling I rrigatie en Assaineering van het departement werd in den loop van 1934 uitgebreid met de afdeling Waterkracht van de voorheen onder het departement van Gouvernements Bedrijven ressorteerende dienst voor Waterkracht en Elec- triciteit (Ind. Stb. J 934 nos. 565 en 578).

Mede als gevolg van de inkrimping van de werkzaamheden aan de dei) artmentsffdeelingen Gebouwen en Bruggen en Wegen, werden deze beide afdelingen samengevoegd.

Met ingang van 1 Januari 193G werd voorts het Centraal Waterschapskantoor voor de Vorstenlanden opgeheven en werden de Vorsten- Jansche waterschappen onder 66n leidcr gebracht (Ind. Stb. 1935 no. 451).

In de Buitengewesten zijn geleidehjk eveneens als bezuinigingsmaatregel de drie inspecties voor waterstaatsaangelegenheden opgeheven.

De sterke inkrimping van personeel leidde er voorts toe, dat steeds meer werd overgegaan tot het uitvoeren van werken in aanmning. Als ge

volg hiervan werd de noodzaak gevoeld tot het vaststellen van nieuwe regiementen op het hou- den van open bare aanbestedingen en van aanbe- stedingen met beperkte inedinging (Ind. Stb. 1933 no.146)./

TASIKMALAJA. (Aanv. DI. IV). Regentschap van de residentie Priangan, provincie West-Java.

Bij de instelling van de provincie West-Java werd o.a. gevormd de residentie (afdeeling) Oost- Priangan, omvattende de regentschappen Ga- roet, Tasikmalaja en Tjiamis, met hoofdplaats Tasikmalaja. Bij de reorganisatie, welke op 1 No- vember 1931 werd ingevoerd (Ind. Stb. 1931 no. 425), werd de residentie Oost-Priangan opgeheven en met Midden-Priangan vereenigd tot de residentie Priangan.

Het regentschap Tasikmalaja heeft een uitge- strektheid van 4608 km² en is het oostelijkste regentschap der residentie Priangan. Tot dit re- gentschap behoort het eilandje Noesa Were, groot ± $\frac{1}{2}$ km². Het regentschap telde tijdens de volkstelling van 1930 een be- volking van 88G.973 zielen, waaronder 658 Europeanen en 4617 Chi- neezen.

Het regentschap wordt begrensd: ten Westen door het regentschap Garoet; ten Zuiden door den Indischen Oceaan; ten Oosten door de Tji- tandoej, die het scheidt van de provincie Midden- Java; ten Noorden eveneens door de Tjitandoej, die het scheidt van de regentschappen Tjiamis en Madjalengka, terwijl de Goenoeng Tjakraboeana de grens vormt met het regentschap Soemadong.

Het regentschap bestaat uit 10 districten: Tjia- wi, Tasikmalaja, Manondjaja, Band jar, Pangan- daran, Tjidjoelang, Tjikatonias, Karangnoeng- gal, Taradjoec en Singaparua.

De spoorlijn Bandjeng-Jogjakarta loopt langs de noordgrens van het regentschap. Jramwegen zijn aangelegd van Tasikmalaja naar Singajarna en van Bandjar via Kalipodtjang naar J' id joe- lang. Pjannen hebben bestaan om d-^c- laatste lijn langs de zuidkust te verlengen tot Pamcungpeuk, waar aansluiting zou worden verkregen op de 1 ijn Tjibatoe-Tjikudjang, die eveneens tot Pamcung- peuk zou worden doorgetrokken. Het regent- schaj) bezit ongeveer 450 km per auto berijdbare wegen, waaronder in de districten Tasikmalaja, Singaparua en Tjiawi zeer vole disawegen.

Er zijn ± J 60 erfpachtsprceelen, samengevat in ± 50 ondreinigen.

In het district Karangnonggal vindt exploita- tie van maugaamertsen plaats door een Europee- sche maatschappij, terwijl eveneens mangaan- en koperertsen worden gevonden in het aangrenzen- de district Tjikatomas.

J n de noordelijke districten leeft de bevolking grootendcels van den verbouw van sawah-padi en van de klapperteelt; in de zuidelijke districten wordt naast de klapperteelt zeer veel aan vruch- tenteelt gedaan (doerian, manggistan, doekoeh, rmbobotan), terwijl de hoeinbouw (verbouw van padi op droge gronden, die cens in de 3 tot 5 jaar worden beplant) er nog op groote schaal wordt be- oefend. In het district Tjiawi en het daarbij aan- sluitende gedeelte van het onderdistrict Indi- hiang (district Tasikmalaja) vindt inen, in don vorm van huisindustrie, de hoeenvlechtery. Voor het grootste deel gaan deze hoeden in onge- bleekten toestand naar Tangcrang, waar zij ver- der worden bewerkt (inaandelijksche uitvoer per S.S. in het Iste kwartaal 1935 ± 10.000 kg). In

het district Singaparna bestond voor het intreden van de huidige malaise een bloeiende vlechtwerkindustrie, welke Industrie thans echter zeer is ingekrompen. In de kota Tasikmalaja en omgeving zijn nog vele batikkerijen, terwijl de pajoengindustrie de laatste jaren een zeer groot vlucht heeft genomen. De uitvoer van pajoengs naar andere gedeelten van Java, naar Sumatra, Borneo en Celebes wordt geschat op 50.000 stuks per maand. Voorts wordt uit de districten Manondjaja en Tjikatomas maandelijks ± 15.000 kg citronella-olie uitgevoerd, in meerendeels zeer priintieve Chineseesche en inheemsche fabriekjes bereid uit serdgras.

Vermelding verdient ten slotte de ontginning, grootendeels door Javanen, van de Rawah Lak-bek en de Rawah Bijoeck, een moerassen-complex op den westelijken oever der Tjitandoej tuschen Bandjar en Kalipoetjang. In de afgelopen 10 jaar is onder leiding van den regent ± 14.000 ha moerasgrond geschikt gemaakt voor beplanting en wel bijna geheel met inlandsche hulpmiddelen.

TASIKMALAJA, (Aanv. DL IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het gelijknamig regentschap, residentie Priangan, provincie West-Java, met een oppervlakte van 177 km². Het district telt 3 onderdistricten en 30 desas's. De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 83090 zielen, waaronder 539 Europeanen en ± 2300 Chinezen.

Men vindt er een uitgebreide pajoengindustrie, uitgeoefend als huishijverheid, terwijl de vroeger bloeiende batikindustrie, tengevolge der malaise, zeer is teruggelopen.

TASIKMALAJA, (Aanv. DL IV). Hoofdplaats van het gelijknamige regentschap, residentie Priangan, provincie West-Java. Het ligt aan de spoorlijn van Bandoeng naar Jogjakarta en aan den zuidelijken autoweg van Bandoeng naar Midden-Java.

Het had ten tijde vmi de volkstelling van 1930 ruim 25.000 inwoners, waaronder ± 2000 Chinezen en ± 500 Europeanen. Men vindt er een groot moske on een uitgestrekte pasar, welke door den regentschap wordt beheerd. Er is een waterleiding, waardoor een zeer fraai gelegen zwembad kon worden aangelegd. In 1929 kwam de stad in het bezit van electrisch licht. Er bestaat een bcJangrijck pajoeng- en batikindustrie, welke laatste zeer door de malaise heeft gelcclen.

TJAJAWI, (Aanv. DL IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Tasikmalaja, residentie Priangan, provincie West-Java, met een oppervlakte van 252 km². Het district telt 4 onderdistricten en 46 dMa's. Op grooto schaal worden hier pan dan- en panamahoeden gecinaakt. De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 139.266 zielen, w.o. 259 Chinezen en 3 Europeanen.

MANONDJAJA, (Aanv. DI. II). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap TaBikinalaja, residentie Priangan, provincie West-Java, met een oppervlakte van 262 km². Het district omvat 2 onderdistricten en 23 desas's. Jo disa Manondjaja is thans een stille binnenplaats, slechts opvallend door de grooto aloen-aloen, waaraan de vroegero assistent-residents- (thans wedana-)woning benevens de zeer grooto moskeo liggen. Do bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 86.812 zielen, w.o. 157 Chinezen en 21 Europeanen.

MANGOENREDJA, (Aanv. DI. II). Tot 1901 hoofdplaats der afdeeling Soekapoerakolot, daar- na der controle-afdeeling van dien naam van de afdeeling Tasikmalaja, residentie Preanger-Regentschappen. Bij de instelling van de autonome regentschappen op 1 Januari 1926 werden de controle-afdeelingen alle opgeheven, zoodat Ma-goenredja thans een gewone ddsas is, reeds geheel overvleugeld door de ± 5 km afstand gelegen districtshoofdplaats Singaparna.

SINGAPARNA, (Aanv. DI. III). District, met gelykuamigc hoofdplaats, van het regentschap Tasikmalaja, residentie Priangan, provincie West-Java. Het district telt 4 onderdistricten en 39 desas's en beslaat een oppervlakte van 476 km². De vanouds bekende vlechtwerkindustrie in dit district heeft zeer door de crisis geleden. Ook de bezitters der uitgestrekte bevolkingstheetuinen zijn door de malaise zwaar getroffen. De hoofdplaats bezit een druk bezochte pasar, beheerd door den regentschapsraad. De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 130.187 zielen, waaronder 234 Chinezen en 12 Europeanen.

TARADJOE, (Aanv. DI. IV). District, met hoofdplaats Deudeul, van het regentschap Tasikmalaja, residentie Priangan, provincie West-Java, met een oppervlakte van 340 km². Het district telt 3 onderdistricten met 21 desas's. Taradjoe is bekend om de grooto uitgestrektheid der bevolkingstheetuinen van uitstekende kwaliteit, die het bezit. De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 74.379 zielen, w.o. 96 Chinezen en 21 Europeanen.

KARANGNOENG GAL, (Aanv. DL II). District, met gelijknamige hoofdplaats, van het regentschap Tasikmalaja, residentie Priangan, provincie West-Java, groot 560 km², omvattende 3 onderdistricten met 20 dMa's. De N.V. Maatschappij tot Exploitatie der Pamanoekan- en Tjiasenilanden bezit in dit district uitgestrekte erfpachtspercelen, beplant met thee en rubber en tezamen bekend onder de benaming Landen aan de Zuid. Er worden hier mangaanertsenvonden, die sinds eenige jaren door een Europeesche inaatschappij worden ontgonnen. Uit het zuidelijk deel van het district vindt men veel uitvoer van boschproducten plaats. In de kampoeng Painidjahan der dosa Bongas ligt begraven het stoffelijk overschot van Siech Abdoelmoehji, die begchouwd wordt als de grondvester van den Islam in deze streken. Vooral oimstreeks de herdenking van Mohammad's geboorte- en sterfdag komen van heel Java bedevaartgangers naar deze plaats (zie over dit heiligdom voorts Dr. G. F. Pijper: Fragmenta Islamica, biz. 41, v.). De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 68.30-1 zielen, w.o. 91 Chinezen en 48 Europeanen.

TJIKATOMAS, (Aanv. DL IV). District, met gelijknamige hoofdplaats, van het regentschap Tasikmalaja, residentie Priangan, provincie West-Java, met een oppervlakte van 522 km², omvattende 3 onderdistricten met 21 ddsas's. Dit district telt nieraan 40 citronella-oliefabriekjes, gedreven zoowel door inheemschen als door Chinezen. Een uitgestrekt areaal is dan ook met sere-gras beplant. Uitvoer van vruchten en boschproducten vindt op grooto schaal plaats. De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 64.035 zielen, w.o. 38 Chinezen en 2 Europeanen.

BANDJAR, (Aanv. DI. I). District, met namigo hoofdplaats van het regentschap Tasik-

malajava a. residentie Priangan, provincie West-Java met een oppervlakte van ± 830 km², omvattende 4 onderdistricten met 28 dōsa's. De ontginning van de Rawah Lakbok (zie onder Tasikmalaja) heeft de hoofdplaats Bandjar een nieuwen stoot vooruit gegeven. Bandjar ligt aan de spoorlijn en den zuidelijken verbindingsweg Bandung-Jogjakarta en is het beginpunt der tramlijn via ^Bandjarsari, Kalipoetjang en Pangandaran naar Tjidjoelang. De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 ± 20.000 zielen, w.o. 998 Chineez en 68 Europeanen.

BANDJARSARI. Hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict van het district Bandjar, regentschap Tasikmalaja, residentie Priangan, provincie West-Java. Het is het centrum van het groote complex drooggelegde gronden der Rawah Lakbok en Rawah Bijoek (zie onder Tasikmalaja) waardoor de plaats een periode van grootten bloei tegemoet gaat. Het is gelegen aan de tramlijn Bandjar-Tjidjoelang en bezit een druk bezochte pasar, in beheer bij de desa.⁷

PANGANDARAN. (Aan «DI. III). District, met gelijknamige hoofdplaats, van het regentschap Tasikmalaja, residentie Priangan, provincie West-Java, groot 492 km², en omvattende 4 onderdistricten met 26 dōsa's. Op aanstichting van den Regent van Tasikmalaja heeft zich de laatste jaren een vrij aanzienlijke vischvangst met sleepnetten ontwikkeld in de Dirk de Vriesbaai, dicht bij de pasanggrahan. De klapperteelt heeft in het zuidelijk deel van het district een hooge vlucht genomen. De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 70.307 zielen, w.o. 261 Chineez en 18 Europeanen.

PANAUDJOENG. (Aanv. DI. III). Hetschier-eiland Panandjoeng is bij Ind. Stb. 1934 no. 665 tot natuurmonument verklaard.

TJIDJOELANG. (Aanv. DI. IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Tasikmalaja, residentie Priangan, provincie West-Java, groot 435 km², omvattende 3 onderdistricten met 23 dōsa's. Langs de zuidkust vindt men veel aanplant van nipah-palmen en van klappers. In de disa Tjigoegoer, hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict, woont een bevolking, die tot voor kort haar huizen op den grond bouwde in plaats van op neuten; zij houdt runderen in plaats van karbouwen en de Soendasche taal, die zij spreekt, bevat verschillende Javaansche woorden. Volgens de overlevering zyn zij de afstammelingen van een groep Javanen, daarheen gevlucht na afloop van den Java-oozd (1825-1830). De bevolking bedroeg op 1 Januari 1935 51.716 zielen, w.o. 48 Chineez en 10 Europeanen.

PAMIDJAHAN. Zie KARANGNOENGGAL.

PREANGER-STELSEL. (Aanv. DI. III). Het literatuuroverzicht (biz. 508). Aan te vullen met: J. W. de Klein, Het Preangerstelsel (1677-1871) en zijn naverking, Delft, 1931.

KALIPOETJANG. (Aanv. DI. II). De motorbootverbinding tusschen Kalipoetjang en Tjidjoelang heeft veel van haar betekenis verloren sinds er een voor auto% berijdbare weg van Bandjar via Sidaredja en Madjanag naar Banjoemas loopt. Slechts vindt nog veel afvoer van klappers naar coprafabrieken in Tjidjatap plaats.

RAWAH-LAKBOK. Zie TASIKMALAJA.

RAWAH-BIJOEK. Zie TASIKMALAJA.

SUMATRA'S WESTKUST. (Aanv. DI. IV).

De afdeelingen van de Westkust van Sumatra zijn:

Inlandsche gemeenten het recht toegekend om onder toezicht van het hoofd van gewestelijk bestuur belastingen te heffen; ingevolge Ind. Stb. 1929 no. 101 zyn zij eveneens bevoegd om binnen bepaalde grenzen op overtreding van haar verordeningen straffen te stellen.

In 1915 (Ind. Stb. 1915 no. 493) word de gouverneur vervangen door een resident. Bij Ind. Stb. 1921 no. 798 werd de afdeeling Koerintji der residentie Djambi van dat gewest afgescheiden en met ingang van 1 Januari 1922 aan de residentie Sumatra's Westkust toegevoegd (Ind. Stb. 1921 no. 799). Bij Ind. Stb. 1925 no. 354 is het grondgebied der onderafdeeling Batoe-eilanden der afdeeling Padang van de residentie Sumatra's Westkust afgescheiden en met ingang van 1 Januari 1926 bij de residentie Tapanoeledi gevoegd (Ind. Stb. 1925 no. 355).

Bestond de residentie Sumatra's Westkust volgens de reorganisatie van 1913 uit 8 afdeelingen, welke onderverdeeld waren in 23 onderafdeelingen, bij de reorganisatie in 1929 (Ind. Stb. 1929 no. 162 jo. 1930 no. 18) werd het aantal afdeelingen — elk staande onder een assistentresident — met twee verminderd, terwijl het aantal onderafdeelingen tot 19 werd teruggebracht.

Bij Ind. Stb. 1935 no. 450 word het aantal afdeelingen met ingang van 1 Januari 1936 op-nieuw met 1 verminderd. Sindsdien is de administratieve indeeling en het zieleutend (volgens volstelling 1930, achter den naam van elk res- sort tusschen haakjes vermeld) van de residentie Sumatra's Westkust als volgt (besluit residentie Sumatra's Westkust ddo. 8 October 1935 no. 457):

I. de afdeeling Padang (408.356), bestaande uit de onderafdeelingen Padang (148.315), Painan (140.560), Koerintji-Indrapoera (10U8J) en Mentawai eilanden (18.000);

II. de afdeeling Tanah Datar (453.30-1), bestaande uit de onderafdeelingen Batipoeh en X Koto (66.926), Fort van der Capellen (J56.277) en Pariaman (230.101);

III. de afdeeling Agam (430.877), bestaande uit de onderafdeelingen Oud-Agam (192.249), Manindjau (103.718), Lookboek Sikaping (51.555) en Ophir (83.356);

IV. de afdeeling L Koto (259.575), bestaande uit de onderafdeelingen Pajokoemboeh (127.303), Soeliki (69.483) en Bangkinang (62.789);

V. de afdeeling Solok (335.420), bestaande uit de onderafdeelingen Sawah Loento (44.227), Solok (123.442), Alahan Pandjang (58.181), Moeard Laboeh (42.446) en Sjdjoendjoeng (G7.124).

Met ingang van best aan n. In 1934 bedroeg het aantal erfpachtsperceelen 66 met een oppervlakte van rond 70.000 ha, beplant met koffie, thee, rubber, kina en een klein gedeelte met klappers. De beplante oppervlakte bedroeg ongeveer een vijfde van de totale grootte der perceelen. Kleine gedeelten daarvan bevonden zich in de Benedenlanden, voornamelijk met klappers beplant, maar hoofdzaak is de koffiecultuur in het Moeard Laboehsche en de Ophirdistricten, terwijl daarnaast de theecultuur van betekenis begint te worden voornamelijk in Koerintji op Moeard Laboeh.

De rijstcultuur der bevolking levert een surplus op, dat aan de ondernemingen verkocht wordt voor de voeding der koelies. Do belang-

rijkste cultuur, die het meest bijdraagt tot den handelsoverzet, is die van de koffie, welke in 1908 als dwangcultuur is opgeheven. Van de voor-naamste haven Padang werden uitgevoerd:

van 1905/m	1909:	15.808.000kgkoffie		
„ 1910	„ 1914:	13.400.000	„	„
„,1915	„ 1919:	21.232.000	„	„
„,1920	„ 1924:	31.254.000	„	„
„,1925	„ 1929:	81.287.000	„	„
„,1930	„ 1934:	71.701.000	„	„

Sumatra's Westkust is een der belangrijkste productiegebieden van copra in Nederlandsch Indie. In 1905 werden uitgevoerd 6660 ton; in 1914: 18833 ton; in 1919: 39671 ton; in 1924: 23129 ton; in 1929: 32540 ton en in 1934: 18114 ton.

De tabaksverbouw is vrij omvangrijk, vooral nabij Pajokoemboeh. De tabak wordt uitgevoerd als kerftabak en is van goede kwaliteit. Export heeft uitsluitend plaats naar de Straits Settlements. Java en verscheidene deelen van Sumatra. In 1914 bedroeg de totale uitvoer 1.492.000 kg, waarvan ongeveer de helft naar de Straits ging; in 1919 bedroeg deze uitvoer: 1.477.000 kg; in 1924 597.000 kg; in 1929: 1.100.000 kg; in 1934: 258.000 kg.

In 1931 bedroeg de thee-uitvoer 624.000 kg en in 1934: 1.588.000 kg.

De danier, die te Padang bij de diverse handelaars en tusschenhandelaars komt, kan uit verschillende streken afkomstig zijn. In het gewest zelf zijn plaatsen van herkomst: de omstreken van Air Hadji, Sidjoendjoeng, Poelaupoendjoeng Boengoes, Pajanan, Loeboek Aloeng Kajoetanam, Air Bang is, Rao, Balai Selasa, Fort de Kock en Pajokoemboeh. Buiten het gewest kan dit boschproduct afkomstig zijn van Kroe, Bintohan, Benkoelen, Moko, Poelau Tello, Sibolga, Natal, Singke, Sinabang, Langsa. In den handel te Padang kent men evenals op Palembang, Benkoelen en Tlockbetoeng twee damar-soorten n.l.: de witte danier (damar poctih of damar mata koetjing), die de grootste handelswaarde vertegenwoordigt en de zwarte damar (damar itain), die de minste waarde heeft. Onder verschillende namen, afhnkelijk van de vermoedelijke plaats van herkomst, of eenvoudig onder den naam van damar poctih of damar itain, wordt dit product door de verzamelaars en tuschenhandelaars aan de groothandelaars te Padang verkocht. Van de overige boschproducten heeft alleen rotan nog eenige betekenis; het hoofdproductiegebied hiervan zijn de Mentawai-eilanden, waar do bekenende rotan sago voorkomt.

Wat do veeteelt betreft is hot gewest Sumatra's Westkust verdeeld in twee veeartsenijkundige aibtskringen, t.w. Padang en Fort de Kock. Do veestapel in het gewest bestond op ultimo 1933 uit 12457 paarden, 9250(5 runderen, 76490 buffels, 2531 varkens, 1515 schapen en 32239 geiten.

Speciaal in de Bovenlanden is de paardenfokkerij nog van vrij grooto betekenis. Do animo voor do paardenteelt is dan ook nog aanzienlyk. Sinda 40 jaren wordt do verbetering van het paard gezocht in kruising van het inheemscho paard met volbloed sandels en in de laatste jaren ook met do door het Gouvernementsofstakstion Padang Mangatas (bij Pajokoemboeh) afgevoordoo sandel-arabische hengsten. Genoemde fokstakstion tracht vorder het gewest van goede hengsten to voorzien. Do bemoeienissen met do paardenfok-

kerij hebben inderdaad geleid tot succes. Er is thans een goed type gebruikspaar met voldoende schoffhoogte, goed temperament en behoorlijke uithouding. Van belang voor de paardenfokkerij zijn de jaarlijksche races, die waarlijk echte volksfeesten zijn geworden. Ultimo 1933 waren er in het gewest geopend 13 hengstenstations met een sterkte van 36 hengsten, waarvan er 9 in reserve aan het fokstakstion Padang Mangatas.

De belangrijkheid van den runderstapel neemt hoc langer hoc meet toe. Het Sumatra'sche rund is echter te klein van stuk dan dat er behoorlijke trekdiensten mede kunnen worden verricht. Ook de waarde als slachtvee van het inheemsche rund is door zijn geringe grootte niet hoog. Het Gouvernement tracht hierin verbetering te brengen door kruising met Bengaalsche stieren van het fokstakstion Padang Mangatas. De door deze kruising ontstane runderen zijn inderdaad forscher, grooter en sterker dan het oorspronkelijke Sumatra'sche rund.

In de moerassige gebieden en in streken met zware sawahgronden zal de buffelstapel steeds van betekenis blijven. Behalve de keuringen van vrouwelyk vee voor de voortteling wordt aan dit onderdeel van den veestapel van overheidswege weinig gedaan. De teeltkeus wordt geheel aan do bevolking overgelaten. Van den kleinveestapel is de goitenfokkerij van belang. Overal tracht men de inheemsche geit meer massa te geven door haar te kruisen met etawah-bokken.

In- en uitvoer van vee zijn niet belangrijk. De in- en uitvoerhaven is Emmahaven. Invoer van grootvee (buffels) heeft plaats uit P. Simeuloe en van varkens uit Nias. In een geringe hoeveelheid wordt slachtvee van Emmahaven naar de Mentawai-eilanden uitgevoerd. Overal op de plaatsen van eenige beteekenis zijn veeparasitisme aanwezig, alwaar vee voor do fok, den slacht en als trokvee ten verkoop wordt verhandeld. Deze pasars, die in den regel eens per week worden gehouden, beheerschen den geheelen veehandel. Koop en verkoop van vee in de kampeengs hebben ook plaats, doch deze zijn van geringe beteekenis. Behalve in de gemeente Padang, die over een eigen veterinaire-hygiënische dienst beschikt, zijn in het geheel gewest met het toezicht op de veterinaire-hygiene belast de ambtenaren van don Burgerlijken Veeartsenijkundig Dienst. Op de grootere plaatsen zijn slachthuizen, slachtplaatsen en vleeschverkoopplaatsen. Mot de vleeschkeuring z'n daartoe speciaal aangestelde keurmeesters belast.

V e r k e e r. De residentie Sumatra's Westkust heeft een uitgebreid net van goede, verharde verkeerswegen. De groote verkeerswegen hebben een totaalolngte van rond 1600 km, waarvan rond 100 km geasfaltoord zijn. Van deze voor- uaainsto verkeerswegen verclionen vooral voo- melcing do weg van Padang naar Fort de Kock en verder noordwaarts over Loeboek Sikaping en Rao naar de residuuto Tapanoeli, die van Fort do Kock oostwaarts naar Pajokoemboeh en over Bangkinang naar Pakan Baroo (S.O.K.), en dio van Padang zuidwaarts naar Soengai Penooch (Koorintji). Vorder vormt de z.g. Midden-Sumatra- traweg van Sidjoendjoeng naar hot Oosten de verbinding van Sumatra's Westkust met Djajubi. Deze weg is tot Sittioeng gereed en voor het verdere gedeelte in aanleg, doch reeds thans berijdbaar voor personauto's, behalvo bij zware regens

De in 1915 geopende Gouvernements-autodiensten zijn in 1931 opgeheven. Verscheidene door particulieren geëxploiteerde autobussen onderhouden thans het verkeer tusschen de verschillende plaatsen.

PAJDKOEMBOEH. (Aanv. DI. III). Onderafdeeling der afdeeling L Koto (zie VIJFTIG KOTO), residentie Sumatra's Westkust, met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van den assistent-resident, en verdeeld in de vier onder-districten Pajokoemboeh, Loehak, Tandjoeng Pati en Koto Baroe-Sialang.

De onderafdeeling is zeer dicht bevolkt (zij telde in 1930: 127.303 zielen). Bij de gewestelijke reorganisatie in 1929 (Ind. Stb. 1929 no. 162) is de afdeeling L Koto verdeeld in de 3 onderafdelingen Pajokoemboeh, Soeliki en Bangkinang. Van het even buiten de hoofdplaats Pajokoemboeh gelegen Sarilamak voert een weg, loopende door de Pintoe-Arign (windpoort) naar de Mahat en vervolgens via Bangkinang naar de haven Pakan Baroe in de afd. Bengkalis in Sum. Oost-kust (163 km), zoomede een weg naar de zeer bezienwaardige Harau-kloof (watervallen, bad-gelegenheid en echo). Pajokoemboeh is verder door een goeden weg verbonden met Fort de Kock (33 1/2 km), waarvan over Piladang een zijweg voert naar Fort van der Capellen (38 km), welke weg dus geheel met een westelijke bocht om den Sago heenloopt. Tenslotte voert een groote weg ten Oosten van den Sago, zuidwaarts naar Boeo. Een zylentje van den West-Sumatra spoorweg van Pajokoemboeh naar Limbanang is met ingang van 1 October 1933 opgeheven. Ter hoofdplaats zijn een Hollandsch-Inlandsche school, een Roomsch-Katholieke Holl.-Chineesche school, drie Gouvernements Inlandsche scholen der 2de klasse, een meisjesschool en een Tiong Hoa Hwee school gevestigd. Er is voorts een nagari-hospitaal. Ook is hier een Gouvernements-veefok- en acclimatisatie-station, genaamd Pandang Mangatas.

Behalve de hoofdplaats, liggen in deze onderafdeeling nog verscheidene belangrijke plaatsen en markten (zie het oorspr. artikel in DI. IV). In de negari. Tiakar is een race-terrein, waar druk bezochte jaarlijksche races worden gehouden. Te Piobang (zie aldaar), ± 13 km van Pajokoemboeh gelegen, is een noodlandingsterrein aanwezig, hetwelk als landingsplaats kan dienen voor eventueel uit de richting Pakan Baroe komende vliegtuigen. Vermelding verdient nog de zeer geslaagde kinacultuur, die nu in verband met de monopolistische tactiek van het Kinabureau vervangen wordt door thee-cultuur (complex van de drie ondernemingen tegen de noord-helling van den Sago en bekend als de onder-neming „Halaban“).

PAJO BASOENG. (Aanv. DI. III). Negari in de onderafdeeling Pajokoemboeh, afd. L Koto, residentie Sum. Westkust, 3 km ten O. van Pajokoemboeh. Zij heeft een zielental van 2211 (volkstelling 1930).

LOEBOEK BATINGKAP. (Aanv. DI. II). Een onbelangrijke negari in de onderafdeeling Pajokoemboeh, afdeeling L Koto, residentie Sumatra's Westkust. Zij heeft een zielental van 1295 (volkstelling 1930).

LOEBOEK BANGKOE (LOEBOEK BANGKOENG). (Aanv. DI. II). Ligt aan den hoofdverkeersweg Pajokoemboeh-Bangkinang-Pakan Ba

roe; hier is het begin van de Air Pochtih-kloof (bij km 144). De weg stijgt van hier over een afstand van 9 km ongeveer 400 m (de „Patah Sembilan“).

LIMO POELOEH KOTO. (L Koto) (Aanv. DI. II), afdeeling van het gewest Sumatra's Westkust met hoofdplaats Pajokoemboeh (zie aldaar en VIJFTIG KOTO).

LIMBOEKAN. (Aanv. DI. II). Negari in de onderafdeeling Pajokoemboeh, afdeeling L Koto der residentie Sumatra's Westkust. Zij heeft een zielental van 2736 (volkstelling 1930).

KOTO NAN AMPAT. (Koto nan IV) (Aanv. Di.-n) r een zeer welvarende negari (zielental volgens de volkstelling 1930: 9685), die gedeeltelijk met de negari Koto nan Gadang (zielental volgens de volkstelling 1930: 9332) de hoofdplaats Pajokoemboeh der gelijknamige onderafdeeling vormt (afdeeling L Koto, residentie Sumatra's Westkust).

KAPOER NAN SAMBILAN. (Aanv. DI. II). Landstreek in het onderdistrict Koto Baroe-Sialang, onderafdeeling Pajokoemboeh, afd. L Koto, residentie Sumatra's Westkust.

ALANG LA WAS. (Aanv. DI. I). Kampoeng met pasar, deel uitmakend van de negari Halaban (onderafd. Pajokoemboeh afd. L Koto der residentie Sumatra's Westkust). De vroegere pasanggrahan bestaat niet meer. De negari Halaban heeft een zielental van 2897 (volkstelling 1930). Alang Lawas is ook de belangrijkste der drie afdeelingen van de ondernemingen van de N.V. Cultuur Mij. Halaban. Hier staat een theefabriek, waar de productie van de afdelingen Alang Lawas en Paoeh Tinggi wordt verwerkt. De Halabanthee wordt verkocht ter Sumatra's Westkust, doch grootendeels geexporteerd naar Londen. De derde afdeeling van deze onderneming is de afdeeling Sago, waar uitsluitend kina wordt verbouwd.

SIMALANGGANG. (Aanv. JJI. J11). Negari met belangrijke markt, 5 km van Pajokoemboeh. Zij is gelegen in de onderafdeeling Pajokoemboeh, afd. L Koto der residentie Sumatra's Westkust en heeft een zielental van 1741 (volkstelling 1930).

PIOBANG. Negari in de onderafdeeling Pajokoemboeh, afdeeling L Koto der residentie Sumatra's Westkust; zij heeft een zielental van 1315 (volkstelling 1930). In deze negari, bekend om haar tabak, ligt een van Pajokoemboeh per auto bereikbaar noodlandingsterrein, waarop het voor vliegtuigen te alien tijde mogelijk is te landen. De afstand tot Pajokoemboeh bedraagt ± 13 km.

KOTO BAROE SIALANG. Onderdistrict van de onderafdeeling Pajokoemboeh, afdeeling L Koto, residentie Sumatra's Westkust, met de hoofdplaats Pangkalan Koto Baroe, Btandplaats van een onderdistrictshoofd. Vroeger vorindito dit onderdistrict een onderdeel van de onderafdeeling Pangkalan Koto Baroe, doch bij de gewestelijke reorganisatie in 1929 (Ind. Stb. no. 162) werd deze opgeheven. Een gedeelte dezer onderafdeeling (t.w. Koto Baroe Sialang) werd als onderdistrict gevoegd bij de onderafdeeling Pajokoemboeh, terwijl het andere gedeelte (XIII Koto Kampar) bij de onderafdeeling Bangkinang werd gevoegd. Het onderdistrict telt thans dertien, meerendeels kleine negariën en heeft een zielental van 17539 (volkstelling 1930).

Het ressort is zeer bergachtig en slecht bevolkt; in de ongerepte bosschen houdt zich allerlei groot wild op, o. a. een groot aantal tijgers. Pang-k&lan Koto Baroe, gelegen aan den hoofdverkeersweg Pajokoemboeh-Bangkinang-Pakan Baroe, in de eerste helft van 1930 voor dborgaand autoverkeer opgesteld, op een afstand van 54 km van eerstgenoemde plaats, is een centrum van gambir- en rubberhandel. De gambir wordt verhandeld naar Pajokoemboeh (waar deze hand-del geheel in Chineseche handen is) en de rubber naar Pakan Baroe.

(O -- **VIJFTIG KOTO** (Aanv. DI. IV). Afdeling van de residentie Sumatra's Westkust met hoofd- / plaats Pajokoemboeh, standplaats van den as-resident. Sedert de gewestelijke reorganisatie in 1929 (Ind. Stb. 1929 no. 162) is zij verdeeld in de 3 onderafdelingen: Pajokoemboeh, Soeliki en Bangkinang. Het aantal zielen bedroeg eind J 917 ruim 185.000. Volgens de volkstelling 1930 bedroeg het ziental 259.575.

f. **SOENGAI BARINGIN** (Aanv. DI. IV). Negari "in de onderafdeling Pajokoemboeh, afdeling L Koto, residentie Sumatra's Westkust; ziental volgens de volkstelling 1930: 1151. Een voor de bevolking belangrijke stuw in de Batang Lampasi is aldaar aangelegd in het belang van de bevoeding van sawahs tot bij Pajokoemboeh.

PANGKALAN KOTO BAROE (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het onderdistrict Koto Baroe Sialang, district en onderafdeling Pajokoemboeh, afdeling L Koto der residentie Sumatra's Westkust. Gelegen aan den hoofdverkeersweg 1ste a j ukoem boeh-Bangkinang-Pakan Baroe. De eigenlijke naam van deze plaats is Koto Baroe (negari met een ziental van 4544 volgens de volkstelling 1930); aangezien de negari ligt langs de rivier, die indertijd als aanleplaats (pangkalan) voor prauwen diende, staat deze negari ook onder den naam Pangkalan Koto Baroe bekend; in den volksmond kortweg genaamd Pangkalan. Zie Koto Baroe Sialang.

SOENGAI POEAR (Aanv. DI. IV). I. Naam van een vroegere Jaras (gelegen in de onderafdeling Oud-Agam, afdeling Again), welke bestond uit vijf negariën. In engeren zin beslaat Soengai Poear uit de beide negariën Kapala Koto en Tengah Koto met een ziental volgens de volkstelling 1930 van reep. 4034 en 5312; in eerstgenoemde negari zijn kopergruften en in laatstgenoemde de in heel Oud-Agam bekende grofsmederijen (zie O (JD) AGAM).

II. Negari in do VIII Koto bij het eveneens in de afd. Again gelegen Palembang (ziental volgens de volkstelling 1930: 1454).

SOENGAI DJARNIH (Aanv. DI. IV). I. Kampong bij Baso, onderafdeling Oud-Agam, Sumatra's Westkust, met bekende (primitieve) pot-ten bukkerijen. Er is een vijver met z.g. heilige visschen.

II. Negari in de onderafdeling en afdeling Solok, met een ziental van 914 volgens de volkstelling 1930.

12/1 q<**JLADANG LA WAS** (Aanv. DI. II). Negari in de 'J' onmiddellijke nabijheid van Fort de Kock, onderafdeling Oud-Agam, afdeling Hng-Aga, in der residentie Sumatra's Westkust, met eenziental n j volgens de volkstelling 1930 van 3751/.

4 3 **KOTO GADANG** (Aanv. DI. II). I. Negari in de onderafdeling Oud-Agam, afdeling Again der residentie Sumatra's Westkust met een ziental

volgens de volkstelling 1930 van 2436. De ver-vaardiging van de bekende kain Koto Gadang

heeft nog slechts plaats door eenige vrouwen, die deze doeken zoo nu en dan op bestelling leveren. Voor de markt worden geen kains

II- Koto nan Gadang. Negari in de onderafdeling Pajokoemboeh der afdeling L Koto met een ziental volgens de volkstelling 1930 van 933 女'

KAMANG (Aanv. DI. II). Vroeger de naam van een negari in Ket district Tilatang, onderafdeling Oud-Agam, afdeling Agam, residentie Sumatra's Westkust, 16 km ten N. van Fort de Kock. Thans is de naam van de Theragi Aoe Paroemahan; ziental volgens de volkstelling 1930: 4177/.

GALOENG (Aanv. DI. I). Vroeger vormde Galoeng met de adat-negeri Betagak een penghoeloe-kepalaschap onder den naam van Betagak. Na de invoering van het landsch gemeentewezen ter Sumatra's Westkust in 1915 werd Galoeng op-verzoek der ingezetenen toegevoegd aan de tegenwoordige negari Tengah Koto, waarmede het kampong-complex Galoeng in nauw adverbond staat. Galoeng is gelegen in de landstreek Soengai Poear bij Fort de Kock (zie OUD AGAM). In Galoeng waren vroeger zeer bekende blauwververijen. De bedrijven liggen reeds ongeveer tien jaar stil/.

AMPAT ANGKAT (IV Angkat) (Aanv. DI. I). Voor de reorganisatie van 1924 district in Oud-Agam (zie aldaar). Thans een deel van het onderdistrict IV Angkat-Tjandoeng, district Tilatang-IV Angkat, onderafdeling Oud-Agam, afdeling Again der residentie Sumatra's Westkust.

AGAM (Aanv. DI. I). Afdeling van de residentie Sumatra's Westkust met hoofdplaats Fort de Kock (Boekit Tinggi), standplaats van den ass. resident en van den aan hem toegevoegden controleur. De afdeling Again is onderverdeeld in vier onderafdelingen tw. Oud-Agam, Manindjuu, Loeboek Sikaping en-Ophir (Ind. Stb. 1929 no. 162). Aantal zielen in 1913: 242.000. Volgens do volkstelling 1930: 430.877.

SI ANOK (Afinv. DI. III). Negari naast Koto Gadang gelegen (zie aldaar), onderafdeling Oud-Agam, afdeling Agam, der residentie Sumatra's Westkust. Zij heeft een ziental volgens do volkstelling 1930 van 4110. Do negari heeft een tekort aan rijstvelden, waardoor het mannelijk deel der bevolking tot uitzwerming gedwongen wordt. Velen vinden dan ook buiten de negari als handelaar hun broodwinning.

OD-AGAM (Aanv. DI. III). Onderafdeling der afdeling Agam (Sumatra's Westkust), hoofdplaats Fort de Kock, standplaats van don assistent-resident, die, bijgestaan door een controleur bij het Binnonlandsch Bestuur, dezo onderafdeling rechtstreeks bestuurt. Volgens de volkstelling 1930 bedraagt het ziental: 192.249, waaronder begrepen de gemeente Fort de Kock met 14.704 inwoners.

Sinds 1932 bestaat de onderafdeling uit twee districten: Boekit Tinggi met de onderdistricten Sarik-Boekit Tinggi en IV Koto, en Tilatang-IV Angkat met do onderdistricten Tilatang, IV Angkat-Tjandoeng en Kamang-Baso.

PADANG LOEAR (Aanv. DI. III). I. Een goed bevolkte negari, gelegen in de onderafdeeling Oud-Agam, afdeeling Agam der residentie Sumatra's Westkust, 3 km ten Z. van Fort de Kock. Zij heeft een zielental volgens de volkstelling 1930 van 5406.

II. Kampong 15 km ten Z.W. van Fort van der Capellen. Deze kampong vormt een onderdeel van de negari Salimpaoeng (zielental volgens de volkstelling 1930: 2980).

2C X AJER TABIT (Aanv. DI. I). I. badplaats 5 km ten Z. van Pajokoemboeh, onderafdeeling Pajokoemboeh, afdeeling L. Koto van voornoemde residentie. Een al lang bestaan hebbend, nog niet uitgevoerd plan is om een van de vele krach- tige bronnen te capteeren voor een drinkwater- leiding voor Pajokoemboeh.

II. een kampong, behoorende tot de negari Koto Tengah, gelegen in het district Tiltang IV - Angkat, onderafdeeling Oud-Agam, afdeeling Agam, bij Fort de Kock. De negari heeft volgens de volkstelling 1930 een zielental van 11397.

TALOEK (Aanv. DI. IV). I. Negari bij Fort de Kock, onderafdeeling Oud-Agam, afdeeling Agam der residentie Sumatra's Westkust, met een zielental volgens de volkstelling 1930 van 1775.

II. Negari, 6 km ten Z. van Boeo (zie aldaar), onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar (zie aldaar) van voornoemde residentie. Volgens de volkstelling 1930 heeft zij een zielental van 2503.

-KOTI BAROE (Aanv. DI. II). Ter Sumatra's Westkust zijn vele plaatsen van dien naam. De belangrijkste zijn:

I. Negari ruim 10 km ten Z. van Fort de Kock, gelegen in de onderafdeeling Batipoeli-XICoto, der afdeeling Tanah Datar. Zij heeft een zielental van 1370 (volkstelling 1930).

II. Negari nabij Sidjoendjoeng, ressorteerende onder de onderafdeeling Sawah Loento der afdeeling Solok. Zij heeft volgens de volkstelling 1930 een zielental van 1003.

III. Negari in het district Batang Hari der onderafdeeling Sidjoendjoeng, afdeeling Solok. Vóór 1913 hoofdplaats van de in dat jaar opgeheven onderafdeeling Batang Haridistricten. Bezonderafdeeling werd bij de onderafdeeling Sidjoendjoeng gevoegd. De negari heeft een zielental van 2619 (volkstelling 1930).

IV. Negari in het onderdistrict Koto Baroe Sialang, district en onderafdeeling Pajokoemboeh der afdeeling L. Koto. Zij heeft een zielental van 4544 (volkstelling 1930). Vroeger behoorde de negari tot de sedert opgehoven onderafdeeling Pangkalan Koto Baroe. Een gedeelte dezer onderafdeeling (t.w. XIII Koto Kampar) werd bij de onderafdeeling Bangkinang, het andere gedeelte (Koto Baroe Sialang) bij de onderafdeeling Pajokoemboeh gevoegd.

V. Negari 8 km van Pajokoemboeh, op den weg naar Soeliki. Zij ligt in de onderafdeeling Pajokoemboeh der afdeeling L. Koto en heeft een zielental van 2453 (volkstelling 1930).

SA WANG TOENGKOE (Aanv. DI/II). Plaats-je aan de zuidkust van N. Pagei, gelegen aan de Straat van Sikadap; er is een bivak, waar een brigade infanterie gelegerd is, die er uit Moeara Siberoet — standplaats van een detachement militairen — gedetacheerd wordt.

PAGAI OF PAGEH-EILANDEN (Aanv. DL

III) . Met ingang van 1 Juli 1929 (Ind. Stb. 1929 no. 162 jo. 1930 no. 13) kwamen de Mentawai-eilanden te behooren tot de afdeeling Padang, terwijl zij door de gewestelyk-reorganisatie in 1935 (Ind. Stb. 1935 no. 450) met ingang van 1 Januari 1936 als onderafdeeling van dien naam ingedeeld zijn bij de afd. Zuid-Benedenlanden der residentie Sumatra's Westkust. Het civiel bestuur wordt uitgeoefend door een luitenant (standplaats Moeara Siberoet) met den titel van gezaghebber bij het Binnenlandsch-Bestuur (zie MENTAWAI-EILANDEN).

Tabak wordt hier niet met verbouwd. Rijst werd tot voor kort slechts door eenige Maleiers geteeld. Sinds 1934 wordt onder leiding van Ba-taksche zendingsonderzoekers ook door Menta-weiers op Sipoera en in Noord- en Zuid-Pagai de rijstcultuur beoefend.

MENTAWAI-EILANDEN (Aanv. DI. II). Bij de laatste gewestelijke reorganisatie in 1935 (Ind. Stb. 1935 no. 450) kwam de onderafdeeling Mentawai-eilanden met ingang van 1 Januari 1936 te behooren tot de afd. Zuid-Benedenlanden der residentie Sum. Westkust. Het civiel bestuur wordt uitgeoefend door een luitenant met den titel van gezaghebber bij het Binnenlandsch-Bestuur, met standplaats Jloeara Siberoet. Aldaar is een detachement militairen gevestigd. Van Moeara Siberoet uit vinden detacheerden gen van brigades plaats naar Sawang Toengkoo (zie aldaar) en Siobang op de Pagai-eilanden, alwaar bivakken aanwezig zijn. Volgens de volkstelling 1930 telt de onderafdeeling Mentawai-eil. 18000 inwoners. Na de opheffing van hot corps gewapende politie werden weer militairen in deze onderafdeeling gelegerd.

Bestuur. Een hoofd, dat macht heeft over anderen, bestaat in een Mentawaische kampong niet. De rimata heeft alleen als ceremoniömer bester wat te zeggen, doordat hij als hoofd van de omch beter o> de hoogte in van de adat-gebruiken. In zijn functie van Kaoetck Loelck verdeelt hij do verkregen visch uit de loelck (=schaal). Als zoodanig wordt hij ook zoebci hi ba (= visch verdeeler) genoemd.

SIBEROET (Aanv. DI. III). Bij do gewestelijke reorganisatie in 1935 (Ind. Stb. 1935 no. 450) kwam de onderafdeeling Mentawai-eilanden met ingang van 1 Januari 1936 te behooren tot do afdeeling Zuid-Benedenlanden der residentie Sum. Westkust.

Het civiel bestuur wordt uitgeoefend door een luitenant te Moeara Siberoet met den titel van gezaghebber B.B.

SOLOK (Aanv. I/II. IV). Onderafdeeling der afdeeling Solok van do residentie Sumatra's Westkust; bij de gewestelijke reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) werd de oorspronkelijke onderafdeeling Solok verdeeld in drie districten: Solok, IX Koto en Goegoek. Tegelijkertijd word de voornalige onderafdeeling Singkarak opgeheven en als district aan de onderafdeeling Solok toegevoegd; de naam der onderafdeeling werd toen: Solok en Singkarak. In 1915 (Ind. Stb. no. 356) werd de naam Solok en Singkarak gewijzigd in Solok alleen en de onderafdeeling verdeeld in de districten Solok en Singkarak. Bij Ind. Stb. 1929 no. 162 vond een nieuwe reorganisatie plaats. Sedert bestaat deze onderafdeeling uit het district Solok, verdeeld in 4 onderdistricten t.w. Solok, Tala ng, Singkarak (zie aldaar) en

Sollet Air. Zielental dezor onderafdeeling volgens de volkstelling 1930: 123.442.

De vruchtbare en goed bevolkte vlakte van Solok heeft een gem. jaarlijkschen regonval van 2074 mm. Goode wegen doorsnijden de onder- afdeeling. De voornaamste zijn de vier wegen, die van Solok als middelpunt uitgaan. Naar het Z. loopt een weg over Tjoepak (onderdistr. hoofd- plaats van het onderdistrict Talang) (12 km), naar Goegoek (22 km) en vervolgens naar Loe- boek Selasih (27 km), waar hij zich westelijk wendt over de befaamde Soebangpas, om daarna de Barisan af te dalen naar Padang (64 km). De tweede weg, naar het Z.O., verbindt Solok met Alahan Pandjang (47 km) en Moearo Laboeh (113 km), de hoofdplaatsen der gelijknamige on- derafdeelingen. De derde weg loopt in n.o.-lijke richting via Soengai Lasi (ruim 13 km) en Siloeng- kang (21 km) naar Moearo Kalaban (laatste spoorhalte voor de tunnel naar Sawah Loento); hier vertakt de weg zich in een weg naar Sawah Loento en een naar Sidjoendjoeng, die grooten- deels evenwijdig loopt aan de spoorlijn tot Moea.- ro. De vierde weg loopt in n.w.-lijke richting van Soemanik en Singkarak (ruim 15 km) naar Padang Pandjang (onderafdeeling Batiwoeh en X Koto, afdeling Tanah Datar, residentie Sumatra's Westkust), Singkarak en Soemanik hebben markten van betekenis (vlechtwerk). De onder- districten Solok en Talang hebben een nogal be- langrijk rijstoverschot van naar schatting 100.000 pikoels per jaar.

SOLOK (Aanv. 1) I. IV). Afdeeling van de residentie Sumatra's Westkust. Bij de gewestelijke reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) werd de afdeeling verdeeld in drie onderafdeelingen: Solok, Aluban Pandjang en Moearo Laboeh (zie aldaar). Bij J. nd. Stb. 1929 no. 1G2 vond een nieuwe gewestelijke reorganisatie plaats; de afdeeling, met hoofd plaats Sawah Loento werd verdeeld in vier onderafdeelingen, n.l. Sawah Loonto, Solok, Alal) an Pandjung en Moearo Laboeh. Bij Ind. Stb.] 935 no. 450 vond ojmcmv een gewestelijke reorganisatie plaats. Sinds 1 Januari 1936 be- staat de afdeeling uit vijf onderafdeelingen t.w.: Sawah Loento, Solok, Alahan Pandjang, Moearo Laboeh en Sidjoendjoeng. Eind 1930 bedroeg het aantal inwoners (volgens de volkstelling): Sawah Loonto 44.227, Solok 123.442, Alahan Pandjang 58.181, Moearo Laboeh 42.446, Sidjoendjoeng 67.J 24, totaal 335.420.

SOLOK. Tot de reorganisatie van 1929 hoofd- plaats der afdeeling, thans der onderafdeeling Solok. De plaats heeft een drukke pasar op een Gouvernements-pasanggrahan. Zij is gelegen aan de spoorlijn Padang Pandjang-Sawah Loento (bekend door de Oombilin-steenkolommen). Sedert medio J 931 is er een telefoonhuisje, dat gelegenheid biedt voor het voeren van interlo- calo gesprekken binnen het gewest Sumatra's Westkust. Van de Gouvernementsinrichtingen verdienen vermelding het post- en telegraaf- kantoor (ondergebracht in het oude koffiepak- huin) en de kazerne voor de vckpolitie, die in een gedeelte der door het vroeger aldaar gelegerde garnizoen bezette bdntAng ondergebracht is. Tevens zijn er aanwezig een Hollandsch-Inland- 8cho school, 2 Gouvernements volledige Inlandache scholen, waaronder een standardschool, twee vervolgscholen en een meisjesvervolgschool. De pjaata heeft een Gouvernements waterleiding.

Solok heeft een vrij goed klimaat, hoewel het niet veel meer boven zeeniveau is gelegen dan het Singkarak meer (388 m).

LOEBOEK SELASIH (Aanv. LOEBOEK SALAS IH in DI. II). Kampong in de Padangsche bovenlanden, gelegen in de onderafdeeling Solok, 39 km van Padang, 27 km van Solok, 977 m boven den zeespiegel, aan de splitsing van de wegen naar Solok en Alahan Pandjang. De vroeger Gouvernements pasanggrahan is sedert als zoodanig opgeheven en verhuurd aan particu- lieren. Loeboek Selasih, bekend door zijn berg- klimaat, is gelegen aan den grooten weg van Solok naar Padang, die berijdbaar is voor auto's. Men heeft hier thans een klein hotel, genaamd „Hotel Soebangpas“. In verband met het nogal drukke verkeer (o.a. naar het achterland Moearo Laboeh, alwaar vele ondernemingen gelegen zijn) is aldaar doorlopend een veldpolitiepost ge- plaatst.

DETTIEN KOTA'S (XIII KOT.) (Aanv. DI. I). Vruchtbare landstreek bij Solok (Padangsche Bovenlanden), bestaande uit 13 negariën t.w.: Solok, Selajo, Gantoeng Tjiri, Koto Baroe, Tjoepak, Talang, Gaoeng, Goegoek, Koto Anau, Kinari, Moeara Panas, Panjakalan, Koto Hi- lalang, Koto Anau word bij G.B. 16 Juni 1929 no. 12 ingedeeld bij de onderafdeeling Alahan Pandjang, de overige negariën behooren tot de onder- afdeling Solok (afdeeling Solok der residentie Sumatra's Westkust).

BOEKIT SIL它H (Aanv. DI. I). Oorspronkelijk 3 naam van de pasarburt der negari Selajo Ta- nang, onderdistrict 施口 onderafdeeling Alahan Pandjang, afdeling Solok der residentie Sumatra's Westkust. Thans ook aangewend tot aan- duiding der gcheele negari Selajo Tanang (zielental volgens de volkstelling 1930: 1496); 950 m boven zee, 21 km ten Z. van Solok, 3 km ten N. van het meer Danau di barqeh en aan de Lem- bang, de afwatering van dat meer, gelegen op de n.-lijke helling van den vulkaan Talang (2597 m). Er is een pasanggrahan. Een der schoonste panorama's ter wereld, vooral van den top van de Talang, die van deze negari uit niet moeilijk te beklimmen is. Koel en gezond klimaat.z

SINGKARAK (Aanv. DI. III). Vroeger een , onderafdeeling der afdeeling Tanah Datar (residentie Sumatra's Westkust) met de gelijkna- inigo hoofdplaats, gelegen aan den z.-lijken oever van het incoer van Singkarak, standplaats van een controleur. Bij de gewestelijke reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) word deze onder- afdeeling opgeheven en gevoegd bij de onderafdeeling Solok onder den onderafdeelingsnaam Solok en Singkarak. In 1915 (bij Ind. Stb. no. 356) werd de naam Solok en Singkarak weer ge- wijzigd in Solok alleen; de onderafdeeling werd verdeeld in de districten Solok en Singkarak. Bij Ind. Stb. blad 1929 no. 162 is het district Singkarak, bestaande uit de ondordistricten Singkarak on Soeliet Air als district opgeheven en bleef het onderdistrict Singkarak (met het on- dorclistrict Soeliet Air ressorteorend onder de onderafdeeling Solok, zie aldaar) onder dien naam voortbestaan. Het onderdistrict Singkarak be- staat uit 10 negariën, n.l. Singkarak, Katjang, Tikalak, Soemanik, Tandjoeng Alai, Aripan, Ka- sik, Saningbakar, Moearo Pingei en Paning- gahan. Do negari Katjang is bekend door zijn „djourook manis"- uitvoer. Van den voor auto's

berijdbaren bergweg van Singkarak naar Arian (4 km van Singkarak) heeft men mooie panorama's op het meer van Singkarak.

V. **GOEGOEK** (ter Sumatra's Westkust) (Aanv. DI. I). I. Naani van verschillende negariën: o.a. belangrijke negari aan den weg van Pajo-koemboeh naar Soeliki, 12 km van eerstgenoemde plaats. Zielental volgens volkstelling 1930: 6453. Sedert 1914/1915 behorende tot de onderafdeeling Soeliki (zie aldaar), afdeling L Koto.

II. Standplaats van het negarihoofd van **Koto Gadang**, een vrij belangrijke negari (zielental volgens volkstelling 1930: 3430), 22 km ten Z. van Solok (onderafdeeling en afdeling Solok) met een drukke pasar aan den grooten weg dang-Solok. Dicht bij deze plaats liggen de kina-onderrfemingen Boekit Gompong en Taloeik Goe-nong. Vroeger was Goegoek de standplaats van het hoofd der laras Goegoek, bestaande uit de tegenwoordige zelfstandige Inlandsche gemeenten: Koto Gadang, Koto Gaek en Djawi Djawi (alle behorende tot de onderafdeeling Solok).

III. Negari in de onderafdeeling Pariaman, afdeling Tanah Datar, bij het begin van den bekenden weg door de Aneikloof. Zielental volgens volkstelling 1930: 2⁵47¹

IV. Negari in het onderdistrict IV Koto, onderafdeeling Oud-Agam, afdeling Again. Zielental "v01geris" de volkstelling 1930: 2464.

SILOENGGANG (Aanv. DI. III). Negari nabij Sawah Loento in de residentie Sumatra's Westkust, aan den grooten weg naar Solok. Zij behoort tot de onderafdeeling Sawah Loento, afd. Solok van voormelde residentie en heeft volgens de volkstelling 1930 een zielental van 6067.

Siloenggang is bekend om zijn weefsels. Tai van vrouwen vonden in het weven daar een middel van bestaan. Om deze weefkunst te bevorderen is o.a. een coöperatieve organisatie gevormd, welke echter nimmer aan de hoogstgemiddelde verwachtingen voldaan heeft en thans een kwijnend bestaan leidt. De groote achteruitgang van deze eens zoo bloeiende weefindustrie moet vnl. gezocht worden in het feit, dat de productie-kosten te hoog zijn, zoodat men niet kan concurreren met de van elders in Indie geïmporteerde weefsels. Siloenggang en haar directe omgeving was in de maanden, welke aan de onregeligheden van 1 Januari 1927 zijn voorafgegaan, het centrum, waar de voormannen van deze beweging samenkwamen om de plannen te bespreken. Bij een treffen tusschen de politie en troepen met de opstandelingen zijn verscheidene personen gedood, terwijl ingezetenen van de negari, w.o. de kepal negari, door de opstandelingen op wreede wijze vermoord zijn.

PADANG SIBOESOEK (Aanv. DI. III). Een negari in de Padangsche Bovenlanden, gelegen aan de Padang La was aan den weg van Sawah Loento naar Sidojendoeng. Zij behoort tot de onderafdeeling Sawah Loento, afdeling Solok der residentie Sumatra's Westkust en heeft volgens de volkstelling 1930 een zielental van 3519. Oorspronkelijk hette deze negari Padang Boe-loehkasok (boeloehkasok is een soort bamboe). Aan de onregeligheden op 1 Januari 1927 hebben ook personen van Padang Siboesoek deelgenomen, terwijl o.m. het hoofd door eigen negari-genoeten is vermoord.

SAWAH LOENTO (Aanv. DI. III). Onderaf-

Westkust, met do hoofdplaats Sawah Loento, tevens hoofdplaats der afdeling (Ind. Stb. 1929 no. 162). Volgens de volkstelling 1930 bedraagt het zielental der onderafdeeling: 44227 en dat der hoofdplaats 15147. Het district Sawah Loento is van gelijken omvang als de onderafdeeling en is niet meer in onderdistricten verdeeld; de voornaamste negariën zijn: Talawi in het stroomgebied van de Oembilinrivier, Siloenggang en Padang Siboesoek (zie onder dien naam) in het stroomgebied van de Padang La was, die overgaat in de Palangki rivier.

Op ultimo 1932 bedroeg het aantal Europeesche ambtenaren bij het mijnbedrijf te Sawah Loento 100, waaronder 8 ingenieurs en 2 geenkundigen; voorts werken er 1000 dwangarbeiders en ± 2500 andere arbeiders, zoowel onder als zonder contract. Door mechanisatie, alsmede door inkrimping van de productie, is dit arbeidersaantal sterk teruggelopen; omstreeks 1920 bedroeg dit ± 9000. Zie ook KOLEN.

Als gevolg van de uitbreiding van het aantal inwoners ter hoofdplaats is overgegaan tot instelling der gemeente Sawah Loento (Ind. Stb. 1918 no. 312). Van eengemeentelijk leven is echter nooit sprake geweest; de negen raadsleden waren altijd aan overplaatsing onderhevige ambtenaren. De gemeentelijke zorg bepaalde zich vrijwel uitsluitend tot onderhoud van wegen en bruggen en exploitatie van markt- en nevenbedrijven. Een budget van 30 + 40 duizend gulden stempelt deze gemeente tot de kleinste in Nederlands-Indie.

Langs den in 1929 gereedgekomen autoweg van Solok via Moearo Kalaban — waar vroeger met een cokes-fabriek een proef genomen is, en waar de zijlijn der S.S.S. naar Moearo, die vrijwel uitsluitend client voor aanvoer van het nodige mijnhout, zich afsplitst — Sawah Loento binnenrijdend, komt men in een smalle kom, tusschen waarvan de Loento, een zijrivier van de Oembilin stroomt. Hier ligt de volkrijkste woonwijk meer bepaaldelijk aangeduid met den naam Sawah Loento, waarin ook het hoofdkantoor der Oembilinnijmen, de Europeesche lagere school, de Hollandsch-Inlandsche school, de R.-Katholieke kerk met Zusterschool, het postkantoor, de societeit, het hotel en do bioscoop gelegen zijn, alsmede het op een hoogen B) oordijk gelegen station, dat door een 828 m langen tunnel van het station Moearo Kelaban uit wordt bereikt. Voorts hevin-den zich ook in dit gedeelte de bestuurskantoren en woningen, het gebouw van den landraad alsmede het ruime, fraaie en goed geoutilleerde en tegen den heuvelrand aangebouwde hospitaal. De pasarwijk herberg t naast een overgrootede meerderheid van Minangkabausche handelaren en arbeiders een 168-tal Chineezzen, aan wier hoofd een luitenant, bijgestaan door een wijkmeester, is geteld. In deze kom bevinden zich ten slotte nog de centralkeuken van het bedrijf en vele loodsen van de arbeiders. Van de woningen der Jeropeanen zijn slechts weinige op den bode in der kom gelegen; zij zijn meer op de onderste gedeelten der randheilingen gebouwd. De kom uitrijdende stijgt de autoweg ± 125 m, waarna het volgende bedrijfsemplacement, Doerian genaamd, wordt bereikt, waar ook een aantal bedrijfs-woningen, alsmede de markt en de kazerne voor de veldpolitie worden aangetroffen. Verder voortrijdende komt men aan het derde complex,

Sapan of ook wel Soengai Doerian genaamd, eveneens Mentawci-eilanden van de gelijktijdig opgeheven met eigen markt en arbeidersloodsen. Deze 3afdeeling Padang samengevoegd tot de nieuwe complexen, in langgerekte lijn 7 km be-slaand,afdeeling Zuid-Benedenlanden (zielental 1930: vormen tezamen do gemeente Sawah Loento. Het 354.466) Deze nieuwe afdeeling bestaat uit de gevangeniswezen is ook sterk ver-tegenwoordigd met onderafdelingen: Padang, Panain, Kerintji-In- een huis van bewaring to Sawah Loento, plaats drapoera en Mentawai-eilanden. De standplaats van biedend voor 300 personen, alsmede gevangenis en don assistent-resident werd Padang.

Doerian en Soengai Doerian, tezamen met een Kerintji is nu het Oostelijke district van Je meest capaciteit van 1525. De voorlaatste is thans in dienst Zuidelijke onderafdeeling Kerintji-Indrapoera der der reclassee- ring gesteld. Meergenoemde hoofdwegafdeeling Zuid-Benedenlanden van de residentie geeft via Taje en Talawi verbinding met de Sumatra's Westkust. De onderafdeeling telde in 1915 onderafdee- ling hoofdplaats Fort van der Capellen in ongeveer 57.000 inwoners, waaronder slechts enkele de afdeeling Tanah Datar./ Europeanen en 80 Chincezen. Volgens de

SANGGARAN AGOENG. (Aanv. DI. III, SAN-volkstelling van 1930 telde het district Kerintji **DARAN AGOENG**). Tevoren districtshoofdplaats in 91.759 inheemsche inwoners, benevens 161 Euro- het landschap Kerintji (zie aldaar) van de re- sidentiepeanen, 974 Chincezen en 55 andere Vreemde Sum. Westkust. Thans standplaats van het Oosterlingen, dus in totaal 92.949 zielen. onderdistrictshoofd van Kerintji Ilir, dis- strict Economische t o e s t a n d. Het hoofd- middel Kerintji, onderafdeeling Kerintji-Indrapoe- ra, van bestaan is de landbouw, en wel de verbouwing afdeeling Zuid-Benedenlanden dier residentie. van rijst op sawahs, waarvoor de moerassawahs zeer Sanggaran Agoeng heeft een zielental van 9471 geschikt zijn. De producten, die het district Kerintji (volkstelling 1930). uitvoert, zijn koffie en rijst; het laatstgenoemde

SOENGAI PENOEH. (Aanv. DI. IV). Hoofdplaats product echter belang- rijk minder dan het eerste, der onderafdeeling Kerintji-Indrapoera, afd. Zuid- daar de steeds toe- nemende bevolking — 92.949 Bcenedenlanden der residentie Sumatra's Westkust, meer dit hoofd- voedselgewas voor zich zelve noodig standplaats van den controleur en van het districts- hoofd van Kerintji (zie aldaar). Do heeft. Sedert de voeging bij Sumatra's Westkust (Zie hoofdplaats heeft een zielental van 11898 (volks- Ind. Stb. 1921 no. 799 juncto no. 800) en door den in telling 1930). Er ligt een detachement militairen (30 medio 1921 opengestelden Kerintjiweg, waarlangs man) en een detachement veldpolitie (47 man). De nage- noeg alleen-en uitvoer plaats vindt, is Kerintji plaats is voorzien van breede, goed onder- houden zich geheel gaan orienteeren op Padang. De weg Pa- dang-Painan-Balai Selasa-Tapan-Soengai Penoeh is geasfaltcerde wegen en electricche straat- verlichting 281 km lang en uitstekend onderhouden. Door het goede weggennet kan de tocht Soengai Penoeh- Kerintji Padang zonder moeite in 7 h, 8 uur worden vol- bracht.

KOERINTJI. Zie KERINTJI. **KERINTJI.** (Aanv. DI II, **KOERINTJI**). Land- b e padang zonder moeite in 7 h, 8 uur worden vol- bracht. De voor het district zeer belangrijke koffie- uitvoer heeft plaats zoowel over land in vracht- auto's naar Padang als over Moeara Sakai, waar een agenschap der K.P.M. en een opslagplaats der B.P.M. gevestigd is, per K.P.M. stoomer naar Padang en verder. Van Moeara Sakai af geschiedt de verdere verscheping van producten per prau- wenever naar do- ter reede van Pasir Ganting liggende zeeschepen. De uitvoercijfers voor rijst en bevolkingskoffie zijn van 1913 af voor Kerintji de volgende:

(De Htandplaats van den asaistent-resident was Painan).

In 1929 word de afdecJing Painan opgeheven (Ind. Stb. 1929 no.)62, jo. 1930 no. 13);dein- deeling werd tocn a) 8 volgt:

afdeeling Kcriutji-Painan (zielental 1930: 249893), verdeeld in twee onderafdelingen: a. Kerintji-Indrapoera (zielental 1930: 109333) bestaande uit de districten Kerintji (zielental 1930: 92949) en Indrapoera (zielental 1930: 163841) b. Painan (zielental 1930: 140560) (d.i. cle^ voornialigo afdeeling Painan, behalve de distric- ten Kerintji en Indrapoera) en bestaande uit 6en district van denzelfden naam.

Do standplaats van den assistent-resident werd Soengai Penoeh (zielental 1930: 111598), gelegen in het district Kerintji.

Bij Ind. Stb. 1935 no. 450 vond opnieuw een administratieve herindeeling van de residentie Sumatra's Westkust plants. De afdeeling Kerin- tji-Painan werd uit bezuinigingsoverwegingen op- geheven en met de onderafdeeling Padang on-

Jaar	rijst	l	koffie
1913	4000 pikoel		3000 pikoel
1914	5400 ..		3500 ..
1915	5400 ..		G400 ..
1916	9000 ..		7000 ..
1917	9100 ..		5500 ..
1918	12500 ..		2500 ..
1919	25000 ..		9200 ..
1920			
1921			
1922			
1923	52000 ..		4800 ..
1924	53000 ..		10000 ..
1925	53500 ..		20000 ..
1926	13000 ..		49000 ..
1927	8500 ..		81000 ..
1928			90000 ..
1929			95000 ..
1930			85000 ..
1931	9694 ..		54500 ..
1932	4407 ..		72000 ..

In Kerintji werken de volgende Europeesche cultuurondernemingen:

De N.V. Handelsvereniging "Amsterdam", die op de hellingen van de Piek van Kerintji reeds theeontginnigen geopend heeft, terwijl te Kajoe Aro reeds een theefabriek werd opgericht. Gren-zende aan de H. V. A.-perceelen ligt de theeonder-neming Sako Doca. Deze ondernemingen liggen in Noord-Kerintji. In Zuid-Kerintji zijn eenige kof-fieondernemingen geopend nL: de onderneming Sandaran Agoeng, toebehoorende aan de firma Crone, de perceelen Batang Merangin, een koffie- onderneming, die nog niet lang in productie is en waar bereids een koffie-fabriek were! opgericht, en de onderneming Danau Gadang, waar thee ver- bouwd wordt, doch die tot nog toe geen fabriek bezit.

De tabaksteelt is in Kerintji tot nog toe vrijwel nihil en uitsluitend voor eigen behoefte bestemd.

Fokkerij van paarden, waarvan er in Kerintji slechts 192 stuks zijn, vindt niet plaats, wel daarentegen die van runderen en karbouwen, waarbij de runderen (4888) het aantal karbouwen (3820) heeft overtroffen. Uitvoer van vee vindt niet plaats, wel daarentegen invoer van Indrapoera, doch dan vrijwel uitsluitend voor de slacht en vetweiderij.

Bevolking. DeKerintjerszijngedeeltelijk van Minangkabausche afkomst. Hiervoor pleiten de matriarchale instellingen, zeden en gewoonten, welke thans nog bij hen worden aangetroffen: hierbij dient weer onderscheid te worden gemaakt tusschen het noord westelijk gedeelte, de zgn. Se- lapan Helai Kain, en het zuidoostelijk gedeelte van Kerintji, de zgn. Tiga Helai Kain. De matriarchale inslag op de patriarchale instellingen is in het noordwestelijk gedeelte grooter dan in het zuidoostelijke (Meded. Encycl. Bureau aflv. VIII biz. 40 rubriek geschiedenis). De bevolking in Kerintji is verdeeld in mendapo's, d.z. federa- ties van doesoens. De doesoen vormt voor Kerintji de genealogische en tevens territoriale een- heid.

De genealogische indeeling van de doesoen is als volgt: de doesoen — aan het hoofd staat een kepala doesoen (met den titel van depati) — be) , staat uit een of inder loerachs (te vergelijken met 3 de soekoes in Minangkabau), aan het hoofd waarvan staat een ke) ala- of toeo loerah, voerende den titel van depati. De kepala doesoens worden steeds bij toerbeurt verkozen uit deze toed loerachs. Soms komt het voor dat een kepala kain- poeng of ninik mainak gekozen wordt tot kepala doesoen, doch daar gaat dan steeds aan vooraf zijn verheffing tot toeo loerah, desnoods pro forma. De loerachs zijn onderverdeeld in: keleboe,s (soekoedeelen) aan het hoofd waarvan staat een toeo keleboe, eveneens den titel voerende van depati. Een keleboe bestaat weer uit een of inder peroets (familiegroepen) met aan het hoofd een ninik mamak, 00k wel genoemd kepala kampoeng. De keleboes worden weer onderverdeeld in roe- mahs of pintoes, die de familie vormen in de engste betekenis en omvang, met aan het hoofd een toengganai of mamak roemak.

In 1933 waren er 29 volksscholen in Kerintji met een totaal van 5262 leerlingen. SoengaiPenoech heeft naast een volksschool nog een Gouverne- ments Inlandsche school der 2e klasse met 204 leerlingen en een meisjesschool met 207 leerlingen. Daarnaast heeft Semeroep een vervolgschoo! met 1

110 en Sandaran Agoeng een Gouvernements In- school der 2de klasse met 169 leerlingen.

Te Soengai Penoech is een Gouvernements In- disch Arts gevestigd, wien tevens het toezicht is opgedragen over het mendapoziekenhuus aldaar. Bank zij bestuursbemoedienis worden de groote moerassen in de vlakte meer on ineer omgezet in vruchtbare sawahs, terwijl door aanplant van tweede gewassen natte sawahcomplexen rondoin de doesoens zooveel mogelijk worden drooggelegd ter bestrijding van de alom heerschende malaria.

B e s t u u r. Het district Kerintji der onderaf- deeling Kerintji-Indrapoera van de afdeeJng Zuid- Benedenlanden, werd sedert 1929 verdeeld in 3 onderdistricten nL Kerintji Oeloc, Kerintji Tengah en Kerintji Uir (Ind. Stb. 1929 no. 162). Kerintji Oeloe staat onder een onderdistrictshoofd nietstandplaats Semoeroep. Te Sandaran Agoeng is een ambtenaar van denzelfden rang geplaatst voor het onderdistrict Kerintji Uir, terwijl Ke- rintji-Tengah rechtstreeks wordt bestuurd door het districtshoofd met standplaats Soengai Penoech. Bij Ind. Stb. 1929 no. 162 werd Soengai Penoech wegens de groote opleving van Kerintji met zijn Europeesche cultuurondernemingen af- deelingshoofdplaats en standplaats van een assistent- resident, aan wien word toegevoegd een controleur ter beschikking, benevens een adspi- rant controleur. M.i.v. 1 Januari 1936 is Padang de afdeelingshoofdplaats geworden (zie aanhef van dit artikel).

Ingevolge art. 2 van Ind. Stb. 1929 no. 161 blijft de inheemsche bevolking van liet district Kerintji van de onderafdeeling Kerintji-Jrjdra- poera in het bezit harer eigen rechtspleging en is te Soengai Penoech een inheemsche reclitbank (rapat) gevestigd/ **SILA OET.** (Aitnv. DI. III). Nagari met een ziele- ntal van 547, gelegen in de onderafdeeling Kerintji-Indrapoera, afdeling Zuid-Beneden- landen van de residentie Sumatra's Wf-Hkkust. De weg Tapan via Loenang en Silaoct naar Moko- moko en verder door naar Bcnkoelen, die sJchts gedeeltelijk voor asverker geschikl is, gaat Jangs doze plaats.

A **INDRAPOERA.** (Aanv. DI. II). Tot J 929 district van de onderafdeeling BaJai Selasa (zie aJdaar), afdeling Pai nam, residentie Sum. Westkust. Thans district van de onderafdeeling Kerintji- Indrapoera, afdeling Zuid-BenedcnJanden der residentie. Voor de verandering van de indee- ling wordt verwezen naar KERINTJI/

TAPAN. (Aanv. DI. J V). Eeii der nffgari's van hetlandschap J ndrapoera(ziealdaar),Sum. West- ku8t, zielcatal 1930: 7251. In J 923 werd de transport weg Padang-Tapan doorgetrokken tot de on- derafdeelingshoofdplaats Soengai Penoech, (66 km), waardoor Kerintji werd opengelgd en do handel in de Kerintjische producten zich zoo goed als gehee! via Soengai Penoech op Padang concentreerde. Laadpauwen kunnen de Jndra- poerarrivier binnenvaren tot Moeraa Sakai, waar een agentschap der K.P.M. en een opslag! laats der B.P.M. is gevestigd.

SILA JANG. (Aanv. 1). HI). Nagari met een ziele- ntal van 979 (volkstelling 1930) in de laiid- streek Mapal Toenggoel(zie aldaar), onderdistrict Rao-Maput Toenggoel, district en onderafdeeling Loeboek Sikaping, afdeling Again der residentie Sumatra's Westkust.'

J **OPHIR,** (Aanv. DI. III). Ingevolge Ind. Stb.

1929 no. 162) onderafdeeling van de afdeling Agam, residentie Sumatra's Westkust, met de lidofplaats Taloe (zielental 1930: 4836), stand- plaats van een controleur bij het B.B. De onderafdeeling grenst in het N. aan de residentie Tapanoei, ten W. aan laatstgenoemde residentie en aan den Indischen Oceaan, ten Z. aan de onderafdeeling Manindjau en ten O. aan de onderafdeeling Loebok Sikaping. Het ressort wordt voor het grootste gedeelte beheerscht door een vulkaan, waarnaar het genoemd is. De voornaamste rivieren zijn de Pasaman, welke van haar bron tot haar monding door het genoemde ressort loopt, de Batang Masang, uitmondende bij Mandiangin en de Batang Batahan, uitmondende bij Natal (residentie Tapanoei). De bevolking van deze onderafdeeling bestaat voor het grootste deel uit Minangkabauers, uitgezonderd in de nagariën Tjoebadak, Simpang Tonang, Soengai Aoer, Oedjoeng Gading, Rabi Djonggor, Batahan en Parit, alwaar de bevolking Mandailingsch is. Zij telt volgens de in 1930 gehouden volkstelling 87246 zielen, waarvan 62 Europeanen, 278 Chineezzen en 18 andere Vreemde Oosterlingen.

De onderafdeeling Ophir bestaat uit twee districten, t.w. Talaniau (zielental 1930: 52813) en Air Bangis (zielental 1930: 34433), het eerste verdeeld in de onderdistricten Talamau (zielental 1930: 29311) en Pasamaii (zielental 1930: 23502) en het tweede in de onderdistricten Oedjoeng Gading (zielental 1930: 20507) en Air Bangis (zielental 1930: 13926). Het onderdistrict Talaniau is onderverdeeld in de nagariën Tjoebadak, Simpang Tonang, Sinoeroet, Taloe en Kadjai; het onderdistrict Pasaman in de nagariën Aoer Koeniig, Lingkoeng Aoer, Air Gadang, Kapar, Sasak, Katiagan; het onderdistrict Air Bangis in de nagariën: Air Bangis, Parit, Batahan, Oedjoeng (lading, Soengai Aoer, Moeroa Kiawai en Rabi) jonggor.

PASAMAN.(Aanv. DL 111). Vroeger landstreek, thans onderdistrict met een zielental van 23502 (volkstelling in 1930) in de onderafdeeling Ophir (lerafdeeling Agam, residentie Sum. Westkust.

ZUID-BEN EDEN LANDEN. Met ingang van Januari 1936, ingevolge het bepaalde in Ind. Stb. 1935 no. 450, nieuw gecreëerde afdeling in de residentie Sumatra's Westkust. Deze nieuwe afdeling bestaat uit de gelyktijdig opgeheven afdeling Kerintji-Painan (zie KERINTJI) en de onderafdeelingen Padang en Mentawai-eilanden die veeueens opgeheven afdeling Padang (zie aldaar). De afd. Zuid-Benedenlanden bestaat uit de onderafdeelingen Padang, Painan, Kerintji-Indrapoera en Mentawai-eilanden; zij heeft blykonde volkstelling 1930 een zielental van 354.466; **TANAH TINGGI.** (Aanv. DL IV). Tevoren district der vroegere onderafdeeling Padang en Ommelanden, afdeling Padang der residentie Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1913 no. 321, jo. 1914 no. 303). Bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust ddo. 10 November 1914 no. 768 met de voormalige districten Batang Harau en Binocang (zie aldaar) als zelfstandige districten opgeheven en als de onderdistricten Tanah Tinggi, Batang Harau en Binoeang tot hot district Padang, onderafdeeling en afdeling Padang der residentie Sumatra's Westkust, sanien- gevoegd.

Bij besluit van den Resident van Sum. Westkust van 30 Maart 1916 no. 334 worden de onder

districten Tanah Tingi, Batang Harau en Binoeang opgeheven, zoodat het toenmalige district Padang niet meer in onderdistricten verdeeld was (vide ook Ind. Stb. 1929 no. 162 en 1930 no. 13). Bij besluit van den Resident van Sum. Westkust ddo. 12 Januari 1933 no. 19 vond een nieuwe districtsindeeling plaats; sedert dien vormt het gebied van gelijken naam een onderdeel van het bij evenbedoeld besluit in het leven geroepen vergroete district Padang (zie onderafdeeling Padang). Ingevolge Ind. Stb. 1935 no. 450 werd de afdeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de nieuw gecreëerde afdeling Zuid-Benedenlanden en de bestaande afdeling Tanah Datar. Het district Padang is daardoor komen te behooren tot de onderafdeeling Padang der afdeling Zuid-Benedenlanden.

POELAU AIR. (Aanv. DL III). Thans (1936) wordt het verkeer tusschen de Emmahaven en de handelswijk van Padang onderhouden per spoor, vrachtauto en pedati. De landingsplaats wordt nog wel aangedaan door Inlandsche handelsprauwen afkomstig van de noordelijke en zuidelijke kustplaatsen en ook nog gebruikt door een paar kleine motor-handelsvaartuigjes, die de verbinding met eenige dieptbij gelegen kustplaatsen en eilanden onderhouden.

PAOEH. (Aanv. DL III). Vroeger district van de onderafdeeling Padang en Ommelanden, afdeling Padang, residentie Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1913 no. 321, jo. 1914 no. 303). Bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust ddo. 10 November 1914 no. 768 als zelfstandig district opgeheven en als onderdistrict bij het district Loebok Bargaloeng der onderafdeeling Padang goveegd. Bij de nieuwe districtsindeeling in 1933 (besluit van den Resident van Sumatra's Westkust ddo. 12 Januari 1933 no. 19) werd het district Loebok Bargaloeng als zoodanig opgeheven en als onderdistrict toegevoegd aan het district Padang, onderafdeeling en afdeling Padang. Tevens werd het tot het district Loebok Bargaloeng behoorende onderdistrict Paeh opgeheven en het gebied daarvan verdeeld over de districten Kota Tangah (daarna genaamd Paeh-Kota Tangah, district, onderafdeeling en afdeling Padang) en het zoooven vermeldde nieuwe onderdistrict Loebok Bargaloeng. Ingevolge Ind. Stb. 1935 no. 450 werd de afdeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de nieuw gecreëerde afdeling Zuid-Benedenlanden en de bestaande afdeling Tanah Datar. Het district Padang is daardoor komen te behooren tot de onderafdeeling Padang der afdeling Zuid-Benedenlanden.

LIMD LOERAH. (Aanv. DL II). Tevoren district van de vroegere onderafdeeling Padang en Ommelanden, afdeling Padang, residentie Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1913 no. 321 jo. 1914 no. 303). Bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust ddo. 10 November 1914 no. 768 als zelfstandig district opgeheven en gedeeltelijk goveegd bij hot district Loebok Bargaloeng, onderafdeeling en afdeling Padang en gedeeltelijk by het onderdistrict Taroesan, district en onderafdeeling Painan, afdeling Kerintji-Painan, residentie Sumatra's Westkust. Bij de nieuwe districtsindeeling in 1933 (besluit van den Resident van Sumatra's Westkust ddo. 12 Janu-

ari 1933 no. 19) werd het district Loebok Bargaloeng als zoodanig opgeheven en a Is onderdistrict toegevoegd aan het district Padang der onderafdeeling en afdeling Padang. Ingevolge Ind. Stb. 1935 no. 450 werd de afdeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de nieuw gecreerde afdeling Zuid-Beneden-landen en de bestaande afdeling Tanah Datar. Het district Padang is daardoor komen te be- hooren tot de onderafdeeling Padang der afdeling Zuid-Benedenlanden.

De hierboven vermelde afdeling Kerintji-Painan is eveneens op grond van laatstbedoeld staatsblad komen te vervallen en in haar geheel ingedeeld bij de afdeling Zuid-Benedenlanden. v **KOTÉ TANGAH**, (Aanv. DI. II), Tevoren district der oormalige onderafdeeling Padang en Ommelanden, afdeling Padang, residentie Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1913 no. 321, jo. 1914 no. 303). Bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust ddo. 10 November 1914 no. 768 als zelfstandig district opgeheven en als onderdistrict Koto Tangah bij het district Loebok Bargaloeng, onderafdeeling en afdeling Padang, gevoegd. Bij de nieuwe districtsindeling in 1933 (besluit van den Resident van Sumatra's Westkust ddo. 12 Januari 1933 no. 19) werd Loebok Bargaloeng als zelfstandig district opgeheven en als onderdistrict aan het district Padang toegevoegd. Het onderdistrict Koto Tangah werd met een gedeelte van het onderdistrict Paoeh (zie aldaar) tot een grooter onderdistrict samenge- voegd onder den naam Paoeh-Koto Tangah, district, onderafdeeling en afdeling Padang. Ingevolge Ind. Stb. 1935 no. 450 werd de afdeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de nieuw gecreerde afdeling Zuid-Benedenlanden en de bestaande afdeling Tanah Datar. Het district Padang is daardoor komen te behooren tot de onderafdeeling Padang der afdeling Zuid-Benedenlanden.¹²

BOENGOES, (Aanv. DI. I), N/Cgari met een ziental van 3799 (volkstelling 1930) aan de gelijknamige baai, even ten Z. van de Emmahaven, Sum. Westkust. Behoort sedert de nieuwe districtsindeling in 1933 tot het onderdistrict Loebok Bargaloeng, district en onderafdeeling Padang der afdeling Zuid-Benedenlanden van de res. Sum. Westkust.

BINOENG, (Aanv. DI. I), Tevoren district der vroegere onderafdeeling Padang en Ommelanden, afdeling Padang der residentie Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1913 no. 321 jo. 1914 no. 303). Bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust ddo. 10 November 1914 no. 768 met de voormalige districten Tanah Tinggi en Batang Harau (zie aldaar) als zelfstandige districten opgeheven en als de onderdistricten Binoeng, Batang Harau en Tanah Tinggi tot het district Padang, onderafdeeling en afdeling Padang der residentie Sumatra's Westkust, eamen- gevoegd. Bij besluit van den Resident van Sumatra's Westkust van 30 Maart 1916 no. 334 werden de onderdistricten Tanah Tinggi, Batang Harau en Binoeng opgeheven, zoodat het toen- malige district Padang niet meer in onderdistric- ten verdeeld was (zie ook Ind. Stb. 1929 no. 162 en 1930 no. 13). Bij besluit van den Resident van Sumatra's Westkust ddo. 12 Januari 1933 no. 19 vond een nieuwe districtsindeling plaats; sedert dien vormt het gebied van dit voormalige district

Padang als onderdistrict van gelijken naam een onderdeel van het bij evenbedoeld besluit in het leven geroepen vergrootte district Padang (zie onderafdeeling Padang). Ingevolge Ind. Stb. 1935 no. 450 werd de afdeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de nieuw gecreerde afdeling Zuid-Benedenlanden en de bestaande afdeling Tanah Datar. Het district Padang is daardoor komen te behooren tot de onderafdeeling Padang der afdeling Zuid-Benedenlanden.

BATANG HARAU, (Aanv. DI. I), Tevoren district der vroegere onderafdeeling Padang en Ommelanden, afdeling Padang der residentie Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1913 no. 321, jo. 1914 no. 303). Bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust ddo. 10 November 1914 no. 768 met de voormalige districten Tanah Tinggi en Binoeng (zie aldaar) als zelfstandige districten opgeheven en als de onderdistricten Batang Harau, Tanah Tinggi en Binoeng tot het district Padang, onderafdeeling en afdeling Padang der residentie Sumatra's Westkust samengevoegd. Bij besluit van den Resident van Sum. Westkust van 30 Maart 1916 no. 334 werden de onderdistricten Tanah Tinggi, Batang Harau en Binoeng opgeheven, zoodat het toenmalige district Padang niet meer in onderdistricten verdeeld was. Zie ook Ind. Stb. 1929 no. 162 en 1930 no. 13. Bij besluit van den Resident van Sum. Westkust ddo. 12 Januari 1933 no. 19 vond een nieuwe districtsindeling plaats; sedert dien vormt het gebied van dit voormalige district Padang als onderdistrict van gelijken naam een onderdeel van het bij evenbedoeld besluit in het leven geroepen vergrootte district Padang (zie onderaf- deeling Padang). Ingevolge Ind. Stb. 1935 no. 450 werd de afdeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de nieuw gecreerde afdeling Zuid-Benedenlanden en de bestaande afdeling Tanah Datar. Het district Padang is daardoor komen te behooren tot de onderafdeeling Padang der afdeling Zuid-Benedenlanden.

PADANG, (Aanv. DI. I, III), Onderafdeeling der voormalige afdeling Padang, res. Sum. Westkust (vroeger Padang en Ommelanden geheeten) met hoofdplaats Padang (ziental dezer gemeen- te in 1930: 51 976), onder het direct bestuur van den ass. resident aldaar (Ind. Stb. 1929 no. 162 jo. 1930 no. 13). Ingevolge Ind. Stb. 1935 no. 450 werd de afdeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de nieuw gecreerde afdeling Zuid-Benedenlanden en de bestaande afdeling Tanah Datar. De onderafdeeling Padang is daardoor komen te behooren tot de afdeling Zuid-Benedenlanden.

De onderafdeeling bestond voĳens de gewestelijke reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321 jo. 1914 no. 303) uit 7 districten: Tanah Tinggi, Batang Harau, Binoeng, Koto Tangah, Paoeh, Soengkai en V Loerah; de eerste 3 omvatten (io hoofdplaats Padang. Bij besluit van den Gouverneur van Sum. Westkust ddo. 10 November 1914 no. 768 werden de districten Tanah Tinggi, Bn- tang Harau en Binoeng opgeheven en ala de onderdistricten Tanah Tinggi, Batang Harau en Binoeng tot het district Padang samengevoegd. Het district Soengkai en een gedeelte van het district Limo Loerah (zie aldaar) werden opgeheven en samengevoegd tot het onderdistrict

Loeboek Bargaloeng. Ook de diatricten Koto Tangah en Paoh werden opgeheven en vormden als onderdistricten van denzelfden naam met het zooveel vermelde onderdistrict Loeboek Bargaloeng het nieuwe district Loeboek Bargaloeng. Bij besluit van den Resident van Sumatra's Westkust van 30 Maart 1916 no. 334 werden de onderdistricten Tanah Tinggi, Batang Harau en Binoeng opgeheven, zoodat het toenmalige district Padang niet meer in onderdistricten verdeeld was. Zie ook Stb. 1929 no. 162 en 1930 no. 13. Bij de nieuwe districtsindeling in 1933 (besluit van den Resident van Sum. Westkust ddo. 12 Januari 1933 no. 19) werd het district Loeboek Bargaloeng als zelfstandig district opgeheven en het gebied daarvan bij het district Padang gevoegd, zoodat thans de onderafdeeling Padang uit een district bestaat. Een nieuwe oververdeling in 3 onderdistricten vond bij laatstvermeld besluit plaats, t.w. in de onderdistricten Padang, Paoh - Koto Tangah en Loeboek Bargaloeng. Volgens de volkstelling 1930 bedraagt het aantal inwoners der onderafdeeling Padang: 148.325, t.w. 2955 Europeanen, 135.950 Inlanders, 7941 Chineezen en 1479 en ere Vreemde Oosterlingen. (Hierbij inbegrepen de inwoners van de stad Padang bedragende 51.976, t.w. 2622 Europeanen, 40694 Inlanders, 7204 Chineezen en 456 andere Vreemde Oosterlingen).

PADANG. (Aanv. DI. III). Tot 1 Januari 1936 afdeeling van het gewest Sumatra's Westkust, xncx hoofdplaats Padang (zielental dezer gemeente in 1930: 51976), onder een ass. resident. Aantal inwoners in 1913: 109.161. De afdeeling grenst in het W. aan de zee. Bij de gewestelijke reorganisatie in 1913 (Ind. Stb. no. 321) werd deze afdeeling verdeeld in 3 onderafdelingen: Padang (bij Ind. Stb. 1914 no. 303 gewijzigd in Padang en OmmeJanden), Mentaawai-eilanden en Batoe-eilanden (zie bij die namen). BJJ Ind. Stb. 1925 no. 8 354 en 355 is met ingang van 1 Januari 1925 het gebied van de onderafdeeling Batoe-eilanden der afdeeling Padang van het gewest Sumatra's Westkust afgeschicden en gevoegd bij de residentie U'apanoeli. Bij de nieuwe gewestelijke reorganisatie in 1929 (Ind. Stb. no. 162) werd de onderafdeeling Priam an (zie aldaar) aan de afdeeling Padang toegevoegd, zoodat deze afdeeling sedert bestaat uit de onderafdelingen: Padang, Priam an en Mentaawai-eilanden. Aantal inwoners volgens de volkstelling 1930: 405808, t.w. 3020 Europeanen, 392640 Inlanders, 8516 Chineezen en 1632 andere Vreemde Oosterlingen (het groote verschil met het aantal inwoners in 1913 is te verklaren) door de vergrooting der afdeeling). In- gevolge Stb. 1935 no. 450 werd de afdeeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven. De onderafdeeling Padang en Mentaawai-eilanden werden met de gelijkijdig opgeheven afdeeling Kerintji-Painan samengevoegd tot de Hieuw gecreerde afdeeling Zuid-Benedenlanden (zielental volgens de volkstelling 1930: 354.466). Do onderafdeeling Pariaman werd aan de bestaande afdeeling Tanah Datar toegevoegd.

LOERAH. (Aanv. 1). I. II). (Minangkabausch = diep dal, ravijn) I. Tigo Loerah een nagari in Oud Again. II. Limo Loerah tevoren district van de vroegere onderafdeeling Padang en Onunclanden, afdeeling Padang, residentie Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1913 no. 321 jo. 1914 no. 303). Bij besluit van den Gouverneur van Suma

tra's Westkust ddo. 10 November 1914 no. 768 als zelfstandig district opgeheven en gedeeltelijk gevoegd bij het district Loeboek Bargaloeng. ~~onderafdeeling en afdeeling Padang en gedeeltelijk~~ bij het onderdistrict Taroesan, district en onderafdeeling Painan, afdeeling Kerintji-Painan residentie Sumatra's Westkust. Bij de nieuwe districtsindeling in 1933 werd het district Loeboek Bargaloeng als zoodanig opgeheven en als onderdistrict toegevoegd aan het district Padang, der onderafdeeling en afdeeling Padang. Bij Ind. Stb. 1935 no. 450 werd de afdeeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de nieuw gecreerde afdeeling Zuid-Beneden-landen en de bestaande afdeeling Tanah Datar. Het district Padang is daardoor komen te behoreen tot de onderafdeeling Padang der afdeeling Zuid-Benedenlanden. De hiervoren eveneens vermelde afdeeling Kerintji-Painan is op grond van laatstbedoeld staatsblad komen te vervallen en in haar geheel ingedeeld bij de afdeeling Zuid-Beneden-landen. III. VII Loerah (Toedjoeh Loerah). Tot 1914 een laras. Bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust van 10 November 1914 no. 768 als onderdistrict gevoegd bij het district Tilatang, onderafdeeling Oud- Agam, afdeeling Agam, residentie Sumatra's Westkust. Sedert als onderdistrict opgeheven.

KOT. **LA WAS.** (Aanv. DI. II). Landstreek in de onderafdeeling Soeliki, Sum. Westkust; v66r de gewestelijke reorganisatie van 1913 een laras, thans onderdistrict van evengenoomde onderafdeeling, afdeeling Limo Pocloeh Koto, residentie Sumatra's Westkust. Volgens de volkstelling 1930 bedroeg het zielental 18920.

SOELIKI (Aanv. DI. III). Onderafdeeling der afdeeling L Koto, residentie Sumatra's Westkust, met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van een controleur. De spoorverbinding van Pajokoemboeh, die tevoren tot aan de belangrijke niarkt Limbanag (5 km ten Z. van Soeliki) word doorgetrokken, is tengevolge van de ongunstige financieele tijdsomstandigheden tegen het eind van het jaar 1933 opgeheven. Wegens het uitgeput raken van de ertsvoorraden op de onder den naam Mangani bekend staande terreinen werd omstreeks 1 Januari 1932 de exploitatie stopgezet. In 1914 werd bij de onderafdeeling Soeliki gevoegd de vroegere laras Goegoek, Talago, Koebang en Soengai Talang. In 1925 werd de onderafdeeling uitgebreid met de vroegere laras Moongkar, bestaande uit de nagarieen Aloengkar, Djopang, Tolang en Simpang, (voorheen evenals de laras Goegoek deel uitmakende van de onderafdeeling Pajokoemboeh). De larassen Goegoek en Moengkar vormen tezamen het dichtbevolkte onderdistrict Goegoek. De onderafdeeling bestaat thans uit twintig nagarieen (Inlandsche geincnten), welke het district Soeliki vormen. Dit district is nader verdeeld in twee onderdistricten, t.w. Soeliki (mede bestaande uit hot met ingang van 1 Januari 1932 opgeheven onderdistrict Koto La was) en Goegoek. In het noordelijk cielel van de onderafdeeling (Baroeh Goenoeng en Koto Tinggi) wordt goede koffie gekweekt; in het gebied van de nagari Mahat en de nagarieen van de vroegero laras Aloengkar is de gambircultuur van belang; in de nagarieen van de vroegero laras Goegoek is de klappercultuur met de daarmee

in verband staande bereiding van een goed soort in de onderafdeeling Manindjau, afdeeling Agam der klapperolie en belangrijk bestaansmiddel. Voorts residentie Sumatra's Westkust.

wordt in de geheel onderafdeeling, naast rijst, veel II. Onderdistrict met een zielental van 36727 (1930), tabak verbouwd. In de nagari Koe-bang bestaat gelegen in de onderafdeeling Manindjau, sinds de vanouds een aanzienlijke huisweef-industrie, terwijl te gewestelijke reorganisatie van 1913.

Goegok de pottenbakkerij van eenig belang is. Mot **PALEMBAJAN**. (Aanv. DI. III). Nagari met een zielental uitzondering van de nagari Mahat wordt in de geheele van 3500 (1930), gelegen in het onderdistrict Palembang-onderafdeeling Soeliki een belangrijke veeteelt Matoer, district en onderafdeeling Manindjau, afdeeling gedreven. Door het gebruik van door de B.V.D. Agam van de residentie Sumatra's Westkust. Vroeger stand-verstreckte Bengaalsche dekstieren is de kwaliteit van plaats van een controleur.

het rundvee zeer verbeterd. Belangrijke inarnten zijn te **TIKOE**. (Aanv. DL IV) Nagari met een zielen-^r " tai

Dangoeng Dangoeng (standplaats van het tai van 9614 (1930), gelegen in de onderafdeeling onderdistrictshoofd van Goegok), Limba-nang, Manindjau, afdeeling Agam, res. Sumatra's West-Kust/, Soeliki, Koto Tinggi, Moengkar en Ba-roeh **PAT TOENGGOEL**. (Aanv. DL II). Land-streek in de

Goenoeng, Gouvernements Inlandsche schoolnoorddoostelijke punt van de onderafdeeling Loebok (vervolgsscholen) zijn te Soeliki, Dangoeng Sikaping, afdeeling Agam, Sum. Westkust; sedert de (een voor jongens en een voor meisjes, en te gewestelijke reorganisatie van 1929 (Ind. Stb. no. 162) vormt Moengkar. In de nagariene Talago (Padang Djopang en het een deel van het onderdistrict Rau-Mapat Toeng-goel der Tapdk Gadang) en Soengai Talang (Beloeboes) zijn onderafdeeling Loebok Sikaping.

hoogere Mohammedaan-sche godsdienstscholen van **MOEAR6 SOENGAI LOLO VI KOTO**. (Aanv. DL II). verschillende rich-ting, met gevestigden naam, (Zie MAP AT TOENGGOEL). Dit land-schap maakt sinds waardoor het onderdistrict Goegok een centrum van 1929 (Ind. Stb. no. 162) deel uit van het onderdistrict Rau-Islamitisch godsdienstig leven werd. Alapat Toenggoel der onderafdeeling Loebok Sikaping

Het aantal zielen van de onderafdeeling Soeliki (Sumatra's Westkust).

bedroeg bij de volkstelling 1930 71288.

MANGGOPOH. (Aanv. I) I. II). Belangrijke na-volgens volkstelling 1930: 84433 liggende in ^{z/} gari (zielental 1930: 5645), gelegen in de onderafdeeling Ophir (zielental J 930: 87246, waaronder afdeeling Manindjau, afdeeling Agam der residentie (52 Europeanen en 278 Chinczczen) der afdeeling Agam (zie Sum. Westkust. aldaar), residentie Sumatra's Westkust, met gelijknamige

MANINDJAU. (Aanv. DI. II). I. Onderafdeeling hoofdplaats, standplaats van een assistent-demang. (zielental 1930: 103727) der afdeeling Agam van de De hoofdplaats Ajerbanjis tekcl in 1930 4734 inwoners, residentie Sum. Westkust met gelijknamige waaronder 72 Chinczczen.

hoofdplaats (zielental 1930: 6315), standplaats van een **BONDJOL**. (Aanv. DI. J). Het zuidclijkt ge-legen controleur, aan den O.-lijken oever van het meer van onderdistrict (zielental 1930: J 8310) van het district Manindjau; zij grenst in het W. aan de zee. Behalve Loebok Sikaping der gelijknamige onderafdeeling, het Manindjaumeer en zijn omgeving, behooren tot afdeeling Agam, residentie Sii nia- tra, s Westkust. Bondjol, deze onderafdeeling het ten O. en N. van den meerrancit. w. pasar Bondjol, is gelegen in de nagari Ganggo Hilir; gelegen onder-district Palembang-Matoer (zielental 1930: 3376"

1930: 32243) en het onderdistrict Loebok Basoeng **PADANG GALOEGOER**. Zie **GALOEGOER**.

(zielental 1930: 36727, zie aldaar), tusschen het meer **GALOEGOER**. (Aanv. I) I. D. Lan<ls< i); i> in, q ' en de zee gelegen. Van Manindjau loopt de bij den het on (lcr (risrccr--<au-Mapat p'oenggoel, onder- vulkaan beschreven weg naar de boven-landen, welke afdeeling Loebok Sikaping, residentie Sumatra's Westkust.

zich te Matoer (16 km van Manindjau) splitst in een De bevolking van dit landscl a j), dat nicker bekend is onder een weg naar Fort de Kock (20 km) via Padang Loear en den nagari-naam Padang-Galoegeoer, isMinangkabausch gemengd met Man-dailingsch bloed. vercler naar Sipi-sang (12 km) aan den transportweg Tegenwoordig is het eigenlijk eendubbel nagari Padang van Fort de Kock naar Loebok Sikaping.

Galoegeoer — Tandjoeng Batoeng; het heeft een aardige pasar (Alai); de aanwezige sawahcomplexen zijn

(1930) van voormelde onderafdeeling. uitgebreid en goed verzorgd. Banti en Padang Galoegeoer zijn do rijstschuur voor JSoeboek Sikaping; ook voor-namelyk oindat de nagariene door haar dunno bevolking zelve niet veel noodig hebben. Volgens de volkstelling in

1920 bedroeg het aantal in-woners 1118, in 1930 bedroeg (lit 1827; dezo fchijnbare v o'ruitgang is te danken aan de sunien-voeing v n Padang Galoegeoer met Tandjoeng

Batoen^Z Z. **KOEMPOELAN**. (Aanv. DI. IT). Pasar in het Z. merder onderafdeeling Loebok Sikaping der udeeling Aguni, residentie Sumatra's Westkust, 30 km ten N. W. van

liggen op ongeveer 1000 m hoogte. vroeger zeer bekend

DANAU. (Aanv. DL I). Tevere district der onderafdeeling Manindjau (zie aldaar), Sumg Westkust. Thans vomit dit gebied het onder-district Manindjau, district en onderafdeeling Manindjau, afdeeling Agam der res. Sum. Westkust/ als woonplaats van den vromen Sjeh Koempoe-lan, wiens opvolgers ecliter niet die riate van be-kenndheid genietfen

(zie **LOEBOEK SIKAPING**.)

LOEBOEK BASOENG. (Aanv. DL II). I. Nagari

met een zielental van 11329 (1930), gelegen

W KOTO RADJd of KOTA RAD JA (Aanv. DI. II). Nagari ten N. van Loeboek Sikaping, res. Sum. Westkust. Zielental 1930: 1890.-

LOEBOEK SIKAPING (Aanh. DI. II). De noordelijkste onderafdeeling (in de afdeling Again) van de residentie Sumatra's Westkust, met gelijknamige hoofdplaats (gelegen in de na-garien Doerian Tinggi en Paoeh met een zielental in 1930 respectievelijk van : 1317 en 1146), de standplaats van een controleur of gezaghebber. De onderafdeeling heeft een zielental van: 51555 (1930) en bestaat uit het district Loeboek Sika-ping, verdeeld in de onderdistricten Rau- Mapat Toenggoel (zielental 1930: 20347), Loeboek Sika-ping (zielental 1930: 12868) en Bondjol (zielental 1930: 18340) (Ind. Stb. 1929 no. 1G2). De bekende Sjech van Koempolan, die tai van ge-loovigen trok, die zich in goddienstige afzonde-ring (soeloek) zuiverden, is overleden, waardoor het bezoek aldaar heel wat minder is ge-worden.

De onderafdeeling grenst in het N. aan de residentie Tapanoeli, in het O. aan het Gouver-nement Oostkust van Sumatra en de afdeling LKota, in het Z. aan de onderafdeeling Oud Agam, in het W. aan de onderafdeelingen Manindjau en Ophir.

Sedert 1911 is de hoogste regenval in Loeboek Sikaping 3850 mm.

Het woud van Panti, waarin enkele heete bron-nen liggen, is berucht door zijn ongezonderheid (malaria) en tijgers; het moeras riekt sterk naar do zwavelbronnen. Sedert 1932 is dit bosch van Panti natuurmonument geworden: iedere voor-bijganger geniet van het natuurschoon in dit vlaktesbosch. Ook het dorp Panti, aan de N. zijde van het woud, is ongezonder evenals het gcheele noordelijke gedeelte van het onderdistrict Rau. Zoolang de malaria in het onderdistrict Loeboek Sikaping onbeperkt blijft heerschen, valt economische vooruitgang niet te ver-wachten.

De afvoer van producten, bv. van de bekende rijst van Rau, vroeger op terreinmoeilijkheden stuitende, is ChanH zeer goed mogelijk; het verkeer/ Fort de Kock-Loeboek Sikaping -Kota Nopan is thans zeer intens.

Dicht bij Bondjol wordt tegenwoordig (1936) door een mijnbouwmaatschappij een goudynig gecxploiteerd; de resultaten zijn niet gunstig.

RAU (Aanv. DI. III). Landschap in het N. der onderafdeeling Loeboek Sikaping, afdeling Again, residentie Sumatri'n Westkust, grenzendo aan de residentie Tapanoeli. Het landschap be- staat uit de volgende nagari[^], welker zielental volgens do volkstelling 1930 achtor elk daarvan tusschen haakjes vermeld wordt: Panti (2099), Pudang Galoegoer-Tandjocng Batoeng (1827), Jjaisgat Kadap (J J 63), Tarocng Taroeng (1313), :Loe boek Lujang (110J), Padang Mantinggi (689), Langoeng (828), Kota Radja (1890), Kota Nopan (2566), le zmen de Maj/at Tjantjantj vormende (Oudl. Vend. 2de kw. 1912 no. 36), en Moeara, Tais (2131), Loeboek Gadang (374), Silajang (979), Moearo Soengai Lolo VI Koto (3387), te zamen de Mapat Toenggoel vormende.

De vroegero soeltan (Jang Dipertoean di Pa-clang Noenang) van Mapat Tjantjantj on Mapat : Toenggopi (Rau) was gczeteld to Padang Noenang. Uit.dieps geslacht stamt nu nog het hoogste adathoofd in dio streek a.f. Het tegenwoordige

districtshoofd (1933) is thans bckleeder van deze adatwaardigheid.

Bij de gewestelijke reorganisatie van 1913 were! het landschap onder district van de onderafdeeling Loeboek Sikaping der gelijknamige afdeling; sedert, ingevolge Stb. 1929 no. 162, is het onderdistrict Rau-Mapat Toenggoel geworden met een zielental (in 1930) van 20347.

De indigocultuur is geheel verdwenen.

KOTA NOPAN (Aanv. DI. .11). is een wel- i varende nagari, een Mandai- lingsche neder- / zetting in het oelajat-gebied van de nagari Kota Radja. Door de krachtige en gezonde bevolkingx wordt de arabica-koffiecultuur ge-dreven/[^]

SASAK (Aanv. DL III). Kleine nederzetting in de onderafdeeling Ophir, afdeling Agam van de residentie Sumatra's Westkust. Zielental volgens de volkstelling 1930: 3773.

TANDJOENG MEDAN. (Aanv. DI. IV). Een kampoeng van de nagari Panti in de onderafdeeling Loeboek Sikaping, afdeling Agam, res. Sum. Westkust, waar in de 14de eeuw een nederzetting van Hindoo-Javanen was (zie LOEBOEK SIKAPING).

OELAKAN (Aanv. DI. III). Klein kustplaats- je, 12 km bezuiden de onderafdeelingshoofdplaats Pariaman (residentie Sumatra's Westkust) (zielental 1930: 6981). Er is wat kustvissscherij, doch het hoofdmiddel van bestaan is de klappercultuur. Het vroegere district Oelakan is opgeheven; thans vormt de nagari Oelakan een deel van het district Loeboek Aloeng (onderafdeeling Pariaman, zie Ind. Stb. 1935 no. 450). Oelakan dankt zijn bekend- heid aan het daar voorkomende heilige graf van Sjech Boerhaenoeddin, waarheen jaarlijks in de maand Sjafar van hot Mohammedaansche jaar duizenden pelgrinis trekken. Do volksmond zegt dat het doen van zeven bedevaarten (die te voet behooren te worden gedaan) naar Oelakan gelijk- waardig is met ebn bedevaart naar Mekka. Ge-noomde Sjech Boerhaenoeddin was een leerling van Abdoerroeef Singkel en de bringer van de tarikat Sjatarjah ter Westkust van Sumatra.

KAJOE TANAM (Aanv. DI. II). Het vroegere herstellingsoord is thans in gebruik als Gouvern-ementshospitaal onder een Gouvernements In- disch arts. Thans behoort Kajoe Tanam (zielental 1930: 2285) tot hot onderdistrict Kajoe Tail a in VII Koto (zielental 1930: 52771), district Loeboek Aloeng, onderafdeeling Pariaman, afdeling Zuid-Benedonlanden (Ind. Stb. 1935 no. 450.)

PARIAMAN (Aanv. DI. III). Onderafdeeling der afdeling Zuid-Benedonlanden, residentie Sumatra,s Westkust, grenzendo te Westen aan don Indischen Oceaan. Hot ressort bestaat in hetW. uit do lage kuststrook tusschen Padang on Tikoe, tor lengte van ongoeveer GO kin en oostelijk uit het daaraan grenzendo heuvel- en bergland tot aan den top van don Tandikat on het randgeberg- to om het Manindjauncker. Het omvatSO nagarie- en, heeft 230102 zielon (volkstelling 1930) eu is verdeeld in do districten Pariaman en Loeboek Aloeng, elk onderverdeeld in 2 onderdistricten. Het wordt doorsneden door do spoorlijn van Padang naar Padang Paneljang, mot zijlijn vanLoe-boek Aloeng via Pariaman naar Naras; verder zijn in allo richt,ingen goede autowegen aan- wezig.

Het hoofdmiddel van bestaan is do klapper-

cultuur, met daaraan verwante nijverheid (olie- en zeepabriekjes). Vroeger werd de copra met prauwen naar Padang vervoerd of naar de stoomers, die toen de weinig beschermde reede van Pariaman nog bezochten. Thans heeft het vervoer van copra naar de afscheephaven Padang geheel over land plaats (trein, auto en pedati). Verder is ook de rijstbouw van veel belang, alhoewel het ressort niet geheel voldoende verbouwt voor eigen behoefte.

Het ressort heeft herhaalde administratieve wijzigingen ondergaan. Tot 1913 was het een zelfstandige afdeling der residentie Padangsocho Benedenlanden. Bij de gewestelijke reorganisatie van 1913 (Ind. Stb. no. 321) werd deze afdeling voor het grootste gedeelte geveerd bij de afdeling Batipoeh en X Koto, welke combinatie genoemd werd Batipoeh en Pariaman. De onderafdeling Pariaman was toen verdeeld in drie districten: XII Koto, Pariaman, en Oelakan. In 1929 (Ind. Stb. 1929 no. 162) vond opnieuw een gewestelijke reorganisatie plaats en werd Pariaman een onderafdeling der afdeling Padang. In 1935 (Ind. Stb. 1935 no. 450) werd de afdeling Padang met ingang van 1 Januari 1936 opgeheven en verdeeld over de afdelingen Zuid-Benedenlanden en Ta nah Datar. De onderafdeling Priaman werd by' laatstvermelde afdeling ingedeeld. De sedert opgeheven onderafdeling Kajoe Tanam (1913) behoort thans geheel, en de ook opgeheven onderafdeling Loeboek Basoeng gedeeltelijk, tot de huidige onderafdeling Pariaman.

Belangrijke plaatsen zijn Pariaman (zielental 1930: 3949), Loeboek Aloeng (zielental 1930: 15363), Sitjintji (zielental 1930: 3972), Soengai Limau (zie aldaar), Kajoe Tanam (zie aldaar) en Oelakan (zie aldaar). Laatstgenoemde plaats ten Z. van Pariaman aan het strand gelegen, befaamd door het heilige graf van Sjech Boerhannoeddin, den bringer van den Islam in deze streken, is de bedevaartplaats, waar eens in het jaar duizenden van heinde en verre samenstromen (zie OELAKAN). De hoofdplaats Pariaman, standplaats van den controleur, ligt aan zee en is een belangrijk bevolkingscentrum. Er wonen slechts enkele Europeanen, echter een 500-tal Chinezen en een 150-tal andere Vreemde Oosterlingen.

De reede is slechts weinig beschermd door enkele eilandjes o.w. Poelau Anso (Ganzeneiland), waar een heilig graf is. In 1911 werden te Pariaman voorhistorische voorwerpen en aardn mar-tavannen in den grond gevonden (Not. Bat. Gen. 1911, biz. 124-127; 1912 bl. 4).

Vermeldenswaard zijn de jaarlijksche „Tauboe-feesten“, die eenigermate overeenkomen met de Hasan-Hoessein-feesten in Sjiltische landen.

SOENGAI LIMAU (Aanv. DI. IV). (onderafdeling Pariaman; res. Sumatra's Westkust). Voornaamste plaats van de XII Koto, tevens standplaats van het onderdistrictshoofd van Soengai Limau, gelegen aan de kust, 14 km Noord-West van Pariaman, aan den grooten autoweg van Pariaman via Tikoe naar Manindjau. Vroeger eindpunt van de spoorlijn van Loeboek Aloeng via Pariaman, waarvan echter het laatste deel lang 8 km (van Naras tot Soengai Limau) in 1915 dusdanig van bandjirschado heeft geleden, dat het sedert niet meer wordt goexploiteerd. Met den plaatsnaam Soengai Limau wordt meer het eigenlijke pasarterrein met omgeving aan-

geduid, gelegen in de nagari Koerandji Hilir (zielental 1930: 12698), onderdistrict Soengai Limau (zielental 1930: 49987), district Pariaman van voornelde onderafdeling. De plaats heeft een belangrijke pasar en is een centrum voor den coprahandel.

TAROESAN (Aanv. DI. IV). Riviertje op de Westkust van Sumatra; ontspringt op de zuidelijke hellingen van den Goenoeng Talang en mondt na een vrij korten loop een weinig beneden de nederzetting Taroesan in de Oceaan uit.

Onderdistrict van de onderafdeling Pai nan (zie aldaar). Zielental 1930: 24427/

SAPOLOEH BOEAH BANDAR (Aanv. DI. III), de vermaarde „Tien Havens“ van Sumatra^A Westkust, ten Z. van Painan en alle in de onderafdeling Painan, afdeling Zuid-Benedenlanden der res. Sumatra's Westkust gelegen...

SALIDA (Aanv. DI. III). Voorheen een onderhoorigheid van het rijk Indrapoera, nu een nagari in het district Painan der gelijknamige onderafdeling, afdeling Zuid-Benedenlanden der residentie Sum. Westkust.

POELAU TJINGKOEK (Aanv. PL III). Eiland-je in de baai van Painan, onderafdeling Zuid-Benedenlanden der res. Sumatra's Westkust. Overblijfselen van een oud fort — een ± 50cm dikke en ± 40 m lange steenen muur en een oud poortje — zijn thans nog aanwezig, evenals de oude aanlegsteiger voor de Compagnieschepen. Voorts is op het eiland in 1911 door de achterkleindochter van de achtgenooten van den in ongeveer 1765 op Poelau Tjingkoek gewoond hebbenden resident van Poelau Tjingkoek, Thomas van Kempen, een grafombe opgericht voor de nagedachtenis van haar overgrootmoeder „Mevrouw van Kempen, geboren Hays.“

PAINAN (Aanv. DI. HI). Ingevolg Ind. Stb. 1913 no. 321 vond een reorganisatie van de res. Sum. Westkust (zie aldaar) plaats. Toeiunnals vormde Painan een afdeling van deze residentie, onder een assistant-resident, met

Painan. De afdeling bestond uit twee omler-afdelingen, t.w.: a. Painan, bewtaande uit de districten Painan en Batang Kapas, onder den assistent-resident, chef der afdeling; b. Balai Salasa, bestaande uit do districten Balai Selasa en Indrapoera, onder een controleur B.B., met standplaats Balai Selasa. Bij Ind. Stb. 1921 no. 798 jo. 800 werd de afdeling Kerintji van de residentie Djambi afgeschieden en als de onderafdeling Kerintji onder een controleur B.B. met standplaats Soengai Penoech aan do afdeling Painan toegevoegd. By de nieuwe administratieve inddeling van de residentie Sumatra's Westkust (zie aldaar), Ind. Stb. 1929 no. 162 juncto Stb. 1930 no. 13, werd in de plaats van do voormalige afdeling Painan, bestaande uit de onderafdelingen Painan, Balai Selasa en Kerintji, gecreerd de afdeling Kerintji-Painan, onderverdeeld in do onderafdelingen Kerintji-Indrapoera en Painan. De onderafdeling Painan (thans betaando uit do voormalige onderafdelingen Painan en Balai Selasa) met een zielental van 140.560 (volkstelling 1930) werd teruggebracht tot 66n district t.w. Painan, onderverdeeld in de onderdistricten Balai Selasa, Painan, Bajang, Taroesan en Batang Kapas. De standplaats van den assistent-resident werd ingevolge het bepaalde bij genoemd staatsblad verlegd van Painan naar Soengai-Penoech.

2247), de gelijknamige hoofdplaats der onderafdeeling Painan, were! tot standplaats van den controleur aangewezen. Als gevolg van de door do tijdsomstandigheden geboden bozuining in de bestuursvoering werden bij besluit van den Resident van Sumatra's Westkust in 1932 de onderdistricten Painan en Bajang samengevoegd tot edn. onderdistrict Bajang onder een onder-districtshoofd met standplaats Pasar Baroe.

De onderafdeeling Painan bestaat thans uit een district Painan, standplaats van het districts- hoofd van Painan, onderverdeeld in 4 onderdistricten t.w. BalaiSelasa (zielental 1930:46169), Batang Kapas (zielental 1930: 29043), Bajang (zielental 1930: 40921) en Taroesan (zielental 1930: 24427) met als standplaatsen van de onder-districtshoofden respectievelijk Balai Selasa, Pasar Koeok, Pasar Baroe en Taroesan (t.w. pasar Taroesan, gelegen in de nagari Nanggalo).

Bij Ind. Stb. 1935 no. 450 vond opnieuw een administratieve ineen- deeling van de residentie Sumatra's Westkust plaats. De afdeeling Kerintji-Painan werd uit bezuinigingsoverwegingen opgeheven en met de onderafdeelingen Padang en Mentawai-eilanden van de gelijkijdig opgeheven afdeeling Padang, samengevoegd tot de nieuwe afdeeling „Zuid-Benedenlanden“.

De standplaats van den assistent-resident werd Padang. De nieuwe afdeeling bestaat dus uit de onderafdeelingen: Padang, Painan, Kerintji-Indrapoera, Mentawai-eilanden.

SERANTIH (Aanv. DI. IV). Een der „Tien Havens“ van Sumatra's Westkust (zie SAPOELOEH BOEAH BANDAR), een nagari in het voormalige district, thans onderdistrict, Batang Kapas der onderafdeeling Painan, afdeeling Zuid-Benedenlanden der res. Sumatra's Westkust, aan zee gelegen, aan den mond van de gelijknamige rivier. Zielental volgens de volkstelling 1930: 8931.

MERAK (Aanv. DI. II). Eilandje voor de Westkust van Sumatra gelegen, ten Zuiden van Padang on belieorende tot de onderafdeeling Painan dor afdeeling Zuid-Benedenlanden.

BATANG KAPAS (Aanv. DI. I). Voormalig district, thans onderdistrict (bestaannde uit 6 nagariën met een zielental in 1930 van 29043), van do onderafdeeling Painan (Sum. Westkust) met gelijknamige nan do kust bezuiden Painan gelegen hoofdplaats aan de rivier van denzelfden naain. Batang Kapas is cen der in oude tijden vermaarde „Tien Havens“ (zie SAPOELOEH BOEAH BANDAR). Het vroeger als zoodanig nageduidc Batang Kapas was een adafederatio vanachtgenieën8chappen, welkeineen8chappon thans do twee nagariën IV Koto Uir (zielental 1930: 7355) en IV Koto Moedik (zielental 1930: 0074) vormcn. Met de hoofdplaats Batang Kapas wordt bedoeld het pasarterreïn en omgeving, hetwolk in don volksniend nog steeds Batang Kapas genaamd is.

BALAI SELASA (Aanv. DI. I). Tevoren (Ind. Stb. 1913 no. 321/zoals gewijzigd en aangevuld) onderafdeeling van do vroegere afdeeling Painan (zie aldaar) der residentie Sumatra's Westkust. De hoofdplaats Balai Selasa was de standplaats van een controleur. De onderafdeeling omvatte, ingevolge de gewesteluke reorganisatio (Ind. Stb. 1913 no. 321), het district Balai Selasa, onderverdeeld in de onderdistricten Balai Soja^a, Kam- bang en Indrapoera. Bij de nieuwo hiedeeling van

do residentie Sumatra's Westkust (Ind. Stb. 1929 no. 162 juncto Stb. 1930 no. 13) is de onderafdeeling Balai Selasa als zoodanig opgeheven, het onderdistrict Balai Selasa en het onderdistrict Kambang werden samengevoegd tot het onder-district Balai Selasa (zielental 1930: 46169) err gevoegd bij de onderafdeeling Painan (zie aldaar) ; het onderdistrict Indrapoera were! gevoegd bij de onderafdeeling Kerintji, welke onderafdeeling in verband daarmede nadien genaamd is Kerintji-Indrapoera.

Daar dit gebied aan de oostelijke zijde geheel wordt afgesloten door den vrijwel ontoegankelijken Barisan, liggen do bevolkingscentra aan zee, en loopt ook de groote weg, die Paclang via Painan met do zuidpunt, Indrapoera, verErnHt, langs de kust. De afstand Painan—Balai Selasa bedraagt 75 km; de weg van B.S. naar Indrapoera heeft een lengte van 39 km, terwijl de weg van Indrapoera naar Tapan bijna 27 km is. De hoofdplaats Balai Selasa (= Dinsdagmarkt) ligt in de nagari Palangai, een dicht bevolkte nagari (zielental 1930: 11557); verder moeten genoemd worden Ajer Hadji en Tapan (zie aldaar). In 1932 werd de transportweg Padang-Painan-Balai Selasa- Tapan doorgetrokken naar Soengai Penoeih (66 kst).

TANAH DATAR (Aanv. DI. IV). Afdeeling* van het gewest Sumatra's Westkust met hoofdplaats Padang Pandjang (vroeger Sawah Loento; daarvodr Fort van der Capellen, standplaats van den assistent-resident. Het aantal inwoners bedraagt 453.304 (volkstelling 1930). De afdeeling is sedert de gowestelijke reorganisatio in

1935 (Ind. Stb. no. 450) met ingang van 1 Januari 1936 verdeeld in de 3 onderafdeelingen: Batipoeih en X Koto, Fort van der Capellen en Paria- man.

PANDAI SIKAT (Aanv. DI. III). Nagari met een zielental van 4493 (volkstelling 1930), gelegen in do onderafdeeling Batipoeih X Koto van do afdeeling Tanah Datar der residentie Sumatra's Westkust. Deze nagari vormt een onderdeel van de adafederatio VI Koto (zie KOTO), 9 km ten N. van Padang Pandjang.

BATIPOEH (Aanv. DI. I). Voormalig land- schap bestaande uit Batipoeih di Atas en Batipoeih di Baroch, benoonden het meet van Siug- karftk (Sum. Westkust). Vroeger eenregentschap. Na den opatand in Batipoeih in het jaar 1841 werd het regentschap Batipoeih opgeheven en vervangen door twee larasschappen, de laras Batipoeih di Atas en do laras Batipoeih di Baroeh; na opheffing van het larasstelsel vormt elke laras thans een nagari, t.w. do nagari Batipoeih Atas (zielental 1930:2759) en Batipoeih Baroeh (zielental 1030: 5562). Batipoeih is de kern van het by de reorganisatio van 1929 gevormde onderdistrict van dien naani, dat mot het onderdistrict X Koto, het district tevens do onderafdeeling Batipoeih en X Koto vormt.

BATIPOEIH EN PARIAMAN (Aanv. DL I). Voormalige afdeeling van het gewest Sumatra's Westkust; by de gowestelijke reorganisatio van 1913 (Ind. Stb. no. 321) gevormd uit de twee v66r dien bestaande afdeelingen Pariaman (beneden- landen) en Batipoeih X Kot6 (bovenlanden). Thans is de vroegero afdeeling Pariaman een onderafdeeling van de afdeeling Tanah Datar der residentie Sumatra's Westkust; ook de voormalige afdeeling Batipoeih is onder den naa.ni

Batipoech X Koto als onderafdeeling bij evenvermelde afdeeling gevoegd (zie aldaar).

PADANG PANDJANG (Aanv. DI. III) Hoofdplaats der afdeeling Tanah Datar, residentie Sumatra's Westkust, tevens hoofdplaats van de onderafdeeling en het district Batipoech en X Koto.

S : * **BATIPOEHEH X KOTO** (Aanv. DI. I). Onderafdeeling van de afdeeling Tanah Datar der residentie Sumatra's Westkust met hoofdplaats Padang Pandjang, standplaats van den assistentresident. Ziental volgens de volkstelling 1930: 66926. Zij wordt voor een deel gevormd door vlak land (Padang Pandjang = lange vlakke) op den westelijken rand van de Bovenlanden gelegen. Padang Pandjang ligt 773 m boven zee; naar het N. stijgt het terrein tot 1154 m bij Koto Baroe, dat 8 km verder in het zadel tusschen de Merapi en Singgalang gelegen is. Naar het Z. daalt de bodem naar het meer van Singkarak, welks noord-delijkst gedeelte in deze onderafdeeling valt. Sedert de gewestelijke reorganisatie van 1929 (Ind. Stb. no. 162) bestaat de onderafdeeling uit het district van dien naam en de onderdistricten X Koto en Batipoech. Het eerste onderdistrict bestaat uit de voor 1913 bestaan hebbende larassen VI Koto en IV Koto. Het tweede onderdistrict bestaat uit de vroegere larassen Batipoech di Atas, Batipoech di Baroeh, Boengo Tandjoeng (Pitalang) en Soempoer.

Van de plaatsen der onderafdeeling moeten genoemd worden: Padang Pandjang (zie aldaar); Soempoer in het Z., waar tai van bewoners ettelijke malen de bedevaart naar Mekka hebben gemaakt, daartoe in staat gesteld door de winsten van hun handelsbedrijf; Batipoech (zie aldaar), en de markten te Pakan Rabaa (bijna 3 km ten N. van Padang Pandjang) en te Koto Baroe (zie boven), in het Z. die te Batipoech, Pitalang, Soempoer en Batoe Tabal aan den noord-delijken rand van het meer van Singkarak (18 km van Padang Pandjang).

Voor de onderafdeeling werd bij Ind. Stb. 1918 no. 308 met ingang van 1 Juli 1918 een plaatselijke raad ingesteld, waarvoor het hoofd van plaatselijk bestuur voorzitter is.

1/ V J. **TANDJOENG SOENGAJANG** (Aanv. DI. IV). Vroeger een dubbel-nagari in de onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar der residentie Sumatra's Westkust (zie aldaar en onder LINTAU), door splitsing overgegaan in twee afzonderlijke nagariën, t.w. Tandjoeng met een ziental van 2075 (volkstelling 1930) en Soengajang, ziental 1930: 5394.

TABAT PAT AH (Aanv. DI. IV). Nagari met een ziental van 1864 (volkstelling 1930) op de oostelijke helling van den Merapi (Sum. Westkust). Men heeft er een mooi uitzicht over de vlakke van Pajokoemboeh, het zgn. panorama te Tabat Patah (1030 m boven zee). De vroeger te Tabat Patah aanwezige Gouvernementspasanggrahan is sedert opgeheven.

SOEROEAS (Aanv. DI. IV). Vroeger district der onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar der res. Sum. Westkust.

De naam is ontleend aan de woorden „disoeroeh asokan“, hetgeen zeggen wil 46n laten worden. De verklaring hiervan is, dat de tegenwoordige nagari uit twee zelfstandige gedeelten bestond, nl. Tandjoeng Balik en Balai Aoer, die ge-regeerd door een voret, respectievelijk den Radjo

Ibadat en den Radjo Adat, die ondergeschikt waren aan den vorst van Pagar Roejoeng. Deze vorsten waren elkanders doods vijanden. De herhaalde oorlogen tusschen die twee radja's maakten dat land en volk aldaar tot armoede geraakten; aan den voortdurenden strijd maakte de vorst van Pagar Roejoeng een einde door den Radjo Ibadat naar Boekit Gombak over te plaatsen en den Radjo Adat daar te handhaven. De twee zelfstandige gedeelten werden toen op last van den vorst van Pagar Roejoeng (den Radjo Alam) tot één gemaakt, d.i. „disoeroeh asokan“. Vandaar de tegenwoordige naam Soeroeaso. Volgens de volkstelling 1930 bedraagt het ziental dezer nagari 4383.

SOENGAI TARAP (Aanv. DI. IV). Vroeger district der onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar (Sum. Westkust).

Het ziental der nagari bedraagt 4180 (1930).

SALIMPAOENG (Aanv. DI. III). I. Nagari met een ziental van 2980 (1930), ongeveer 20 km ten N. van Fort van der Capellen, Sum. Westkust.

II. Onderdistrict (ziental 1930: 24784) van het district Batoe Sangkar (ziental 1930: 83661) der onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar, residentie Sumatra's Westkust.

PARIANGAN (Aanv. DI. III). Onderdistrict' (ziental 1930: 36310) van het gelijknamige district (ziental 1930: 7261G) der onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar, residentie Sumatra's Westkust. De nagari Pariangan (ziental 1930: 3614) bestaat uit de vroegere adat-nagariën Pariangan, Padang Pandjang, Goegoek en Sikaladi. Deze vier adat-nagariën zyn de oudste vestigingen van de Minangkabauers. De vestigingen te Padang Pandjang, Goegoek en Sikaladi zyn ontstaan door uitzwekking uit de eerste vestiging.

De warme bronnen in de nagari Pariangan (12 km van Fort van der Capellen) bestaan thans nog slechts op twee plaatsen (vroeger drie). Een hevige bandjir (overstroming) heeft een der drie plaatsen door verdwijnen; de overblyfsel van deze verdwenen plaats zyn nog te zien.

PAGAR ROEJOENG (Aanv. I/II. III). I. Oorspronkelijk de naam van een historische pick in de Sinumar-rivier bij Koemanis ten Z.O. van 'Boeo, Sum. Westkust (zie DI. III), gelegen in de tegenwoordige nagari VLI Balai (ziental volgens de volkstelling 1930: 2428), welke deel uitmaakt van het sub II hieronder vermeld onderdistrict.

II. Onderdistrict met een ziental van 30540 (volkstelling 1930) van het district Batoe Sangkar, onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar der residentie Sumatra's Westkust.

LINTAU (Aanv. DI. II). Bij de gewestelijke reorganisatie in J9J3 (Ind. Stb. no. 321) werd de geheele onderafdeeling Lintau en Boeo omgevoerd tot het district Boeo, hetwelk later als district werd opgehooven om het tegenwoordige onderdistrict Boeo te vormen (zie aldaar).

LIMD KAOEM (= 5 geslachten) (Aanv. DI. J » II). Een nagari met een ziental van 5211 (1930), gelegen in het onderdistrict Soengai Tarap—V Kaoem, district Pariangan der onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar, residentie Sumatra's Westkust.

/3/ **FORT VAN DER CAPELLEN** (Aanv. DI. I). " Oïderafdeeling (zielental 1930: 156277) der afd. Tanah Datar (zielental 1930: 290327), residentie Sum. Westkust, met gelijknamige hoofdplaats (zielental 1930: 2905) (Ini. naam Batoe Sangkar), standplaats van een controleur B.B. De ryweg Fort van der Capellen-Lintau over den Mara-palam is tot stand gekomen.

Thans bestaat Fort van der Capellen uit twee districten, nl. Pariangan en Batoe Sangkar. Een waterleiding is aangelegd voor de bewoners van de plaats Fort van der Capellen. Na Fort van der Capellen (Batoe Sangkar) z'n de voornaamste plaatsen in bovenvermeldo twee districten Pariangan en Batoe Sangkar: Soemanik (markt), Tandjoeng Alam, Soengai Tarab (markt), Rao Rao (markt), Limo Kaoem (markt), Soengajang (markt), Tandjoeng (markt), Simaboer (markt), Simawang, Balai Tengah (markt), Lo^oboek Djan-tan (markt) en Tandjoeng Bonai.

3 " **BOED** (Aanv. DI. I). 1. Een nagari met een zie-, cental van 988 (1930) in het onderdistrict Boeco, district Batoe Sangkar der onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar, Sumatra's Westkust. Aan den grooten weg te Boed is een gedenksteen geplaatst als gedachtenis aan den in 1908 aldaar vermoorden controleur. Tusschen Sitangkai en Boeco vindt men aan den grooten weg, bij den zijweg naar de nagari Taloeok, een gedenksteen ter nagedachtenis aan den in 1930 vermoorden kepala nagari van Taloeok. Taloeok is nog een echte adatnagari: men vindt er adat- huizen van fraaien Minangkabauschen bouw-trant.

2. Onderdistrict (zielental volgens de volkstelling J 930 :28337) van bovenvermeld district Batoe Sangkar (zie LINTAU).

BATOE BOELAT (Aanv. DI. I). Nagari met een zielental van 3679 (1930) in het onderdistrict Jioeo, district Batoe Sangkar, onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar der residentie Suniara*8 Westkust. In 1810, ge-durende den Padri-oorlog, werden te Padang Palo en Ma rapala in de Nederlandsche vorster- kingen gelegd, om van deze versterkingen uit de bōntōng Koebang Batoengkat van do Padri's te belegeren. De Padri's hadden zich al in dit gedeelte van Lintau (Marapalam) teruggetrokken. Gedurende doze belcgering is kapitein Schenk, wiens graf men te Afarapalani vindt, gesneeuvel. De bevolking vindt een iniddcl van bestaan in het planten van suikerriet en voorts in do koffie- cultuur. Dicht bij de pasanggrahan Marapalam staat een koepel, van wann men een schitterend uitzicht heeft over de vlakke van Tanah Datar met op den achtergrond hot moor van Singkarak.

SIMA WANG (Aanv. DI. III). Nagari met een zielental van 5476 (1930) aan den noordoostelijken oovor van het Singkarakmeer, gelegen in do onderafdeeling Fort van der Capellen, afd. Tanah Datar der res. Stun. Westkust.

De Ocmbilin-brug vormt do verbinding met Solok; do wog loopt over een groot gedeelte vlak langs den oovor van het meet; ook de spoorbaan volgt deze.

SOEMANIK (Aanv. DI. III). Belangryko nagari met een zielental van 4677 (1930), in het onderdistrict Salimpaeng, district Batoo Sangkar, onderafdeeling Fort van der Capellen, afdeeling Tanah Datar (Sum. Westkust).

/BANGKINANG (Aanv. DI. I). Onderafdeeling

van de afdeeling L Koto, residentie Sumatra's Westkust met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van een controleur b/h B.B. Zielental der onderafdeeling en hoofdplaats Bangkinang volgens de volkstelling 1930 resp. 62789 r'n 8912. De onderafdeeling bestaat uit het district Bang- kinang, welk district is onderverdeeld in de onder- districten Bangkinang en XIII Koto Kampar met een zielental van resp. 52362 en 10427 (volkstelling 1930). Zij is in het W. begrensd door de onderafdeeling Pajokoemboeh (zie aldaar) en is verder geheel omringd door landschappen, be- hoorende tot de Oostkust van Sumatra. Langa de BovenKampar Kanan loopt een autoweg, die de bevolkingscentra, welke slechts aan den water- weg liggen, ook aan de landzijde verbindt en waarlangs men van Bangkinang via Moearh Mahat en Pangkalan Koto Baroe in 4 uur Pajokoemboeh (125 km) en via Danau Bingkoeng en Parit in twee uur Pakan Baroe (64 km) kan bereiken. Afstanden: Bangkinang-Moearo Mahat (pasanggrahan) 33 km; Moearo Mahat-Pangka- lan Koto Baroe (pasanggrahan) 37 km; Pangkalan Koto Baroe-Pajokoemboeh, over de Pintoe Angin pas (908 m boven zee) 55 km. In 1913 werd aangevangen met den wegaanleg vanuit Parit, nabij Pakan Baroe, naar Bangkinang en door naar Rantau Berangin in aansluiting op den in aanleg zijnden weg vanuit Pangkalan Koto Baroe in de richting Bangkinang. In 1921 werd het wegge- deelte Parit- Rantau Berangin opgesteld. Het weggedeelte Rantau Berangin- Moearo Mahat werd in 1930 voor het publiek opgesteld. De tunnel, 128 m lang, bij km 229, kwam in 1928 gereed, de twee verstijfde kabelbruggen over de Mahat en Kampar nabij Moearo Mahat, waar- door de pont over de Kampar ter plaatse kwam te vervallen, werden in 1933 in gebruik genomen.

Geregelde vrachtautodiensten uit Padang, Pa- dang Pandjang, Fort de Kock en Pajokoemboeh brengen kool en gamliir naar de aan de Siakrivier in het gouvernement Oostkust van Sumatra ge- legen havenplaats Pakan Baroe, vanwaar een-maal per week een motorschip van de K.P.M. en tweemaal per week een Chineesche boot naar Singapore vertrekken. Als retourlading nemen de auto*8 voornamelijk gedroogde en gezouten visch, uien en textielwaren mede. Ook de bevol- kingsrubber, die op do wekelijkse pasars ver- handeld wordt, voert men per auto naar Pakan Baroe af. Do belangryksto rubberpasars is Koekoek, waar do rubber uit het landschap Rokan (Sumatra's Oostkust) en het onderdistrict XIII Kot6 Kampar per prauw aangevoerd wordt. Ook op de pasars Bangkinang en Air Tins worden aai- zienlijko hocvcclheden rubber verhandeld.

De ftanleiding tot het onder beaaturstoezicht brengen van de adatfederatie V Koto — be- staande uit do nagarieen Koekoek, Salo, Bangkinang, Air Tiris enRoembio V, de radjaschappen Kampar en Tam bang met Thrantang, benevens de nagari III Koto Sibelimbing — was de roof- moord in 1899 gepleegd op den Engelschman Clifford, die to Poelau Gadang eon goudmijn ex- ploiteerde. Na do bezetting van Bangkinang door militairen in hetzelfde jaar moest de federatie V Koto een oorlogsschatting oppren- gen.

Bij Ind. Stb. 1929 no. 162 werd do onderaf- deeling Pangkalan Kot6 Baroe opgehoven, het onderdistrict XIII Koto Kampar bij Bangkinang

en het onderdistrict Koto Baroe Sialang bij de Koto (zielental ingevolge de volkstelling 1930: 1956). onderafdeeling Pajokoerboeh gevoegd.

Nadat reeds in 1903 een regeling was getroffen, rechteroever der Kampar, onderafdeeling Bangkinang waarbij het bestuur bemiddeling verleende voor (zie aldaar). Standplaats van het onderdistrictshoofd van verzending en verkoop van door de bevolking bij de III Koto Kampar, district Bangkinang van voormelde kampong Lipari (nagari III Koto Sibelim-bing) 20 onderafdeeling "KOEBOANG NAN DOE." (de twee km ten Zuiden van Bangkinang ge- worden tinerts, koebang-' boomen) (Aanv. DI. II). 1. Kampong en entanaerde het Gouvernement" in 1920 eenmarkt- plaats in de landstreek Tjandoeng bij Fort de proefontginning van tinerts aan de Soengai Kock, Sumatra's Westkust.

Soengalan, 14 km ten Z. W. van Bangkinang. In 1923 2. Ou de hoofdplaats van de onderafdeeling werd de proef wegens onvoldoende opbrengst Soepajang Topgelieven in 1913 (Ind. Stb. no. 321); gestaakt. In 1924 zette do mijnbouw- maatschappij Eans^ een gehucht van de nagari Siroekam, on-Stannum, een dochteronderneming van de Billiton derdistrict Soepajang, district en onderafdeeling Alahan Maatschappij de door het Gou- vernement opgegeven Pandjang, afdeling Solok, residentie Sumatra's ontginning voort, bouwde op Siaboe, 4 km verder, Westkust/

een emmerbaggermolen, die in 1925 in bedrijf' (KOT. ANAU (Aanv. DI. II). Nagari, ruim 12 1/2 km kwairi, exploiteerde eenige pompbaggerinstallatiesten Z. van Solok met een zielental van 6190 bij Lipai en te Koto Ranah in het Tapoeng Kirische, (volkstelling 1930); standplaats van het sultanaat Siak, doch moest in J 930 wegens daling onderdistrictshoofd van Soepajang, district en on- van den tinrijis het bedrijf staken. In 1933 werden a derafdeeling Alahan Pandjang, afdeling Solok, lie nog bruik- bare niachinerien naar Billiton residentie Sumatra's Westkust; belangrijke markt; overgebracht. De baggermolen is in het bosch aanzienlijke bevolking skruidnagel teelt, ^

achtergelaten. Enkele jaren geleden is de bevolking SOEPAJANG. (Aanv. DI. IV). 1. Onderdistrict van weer be- gonnen op groeter schaal dan vroeger tinerts het district en onderafdeeling Alahan Pan- djang (zie uit de rivieren Siaboe en Soengalan te winnen aldaar), Sumatra's Westkust. Zielental volgens de Hoofd- bedrijf der bevolking is de rijstbouw, in de volkstelling 1930: 22696. De standplaats van het Kam- parvlakte op sawahs, elders op ladangs. Daarna onderdistrictshoofd van Soepa- jang is Koto Anau. neemt de reeds genoemde rubbercultuur de voor- 2. Nagari in voornoemd onderdistrict met een naamste plants in. Gambir en pinang zijn van minder zielental van 109G (volkstelling 1930).

belang. ALAHAN PANDIJANG (Aanv. DI. I). Onder- f

Als eigenaardig gebruik valt te vermelden, dat te afdeeling en middengedeelte van de afdeeling Solok, *ii* Air Tiris en Roembio een gedeelte der vrouwen het residentie Sumatra's Westkust. De onderafdeeling heeft ⁵ gelaat — zelfs bij de sawahbewerking — met eenen zielental van 58181 (volkst- ling 1930). Sedert de doek met twee kijkgaatjes bedekt. In 1911 is door een gewestelijke reorganisatie van 1929 (Ind. Stb. no. 162) godsdienstleeraar dit gebruik in- gevoerd. In de bestaate het ressort uit het district Alahan Pandjang, andere nagarieen vindt het geen navolging, verdeeld in 2 onderdistricten nl. Alahan. Paneljang en Merkwaaardigheden omtrent de adat der bevolking Soe- pajang, met een Izielental onderscheidenlijk van zijn te vinden in L.C. Westenenk, De 35485 en 2209G (volkstelling 1930)

Minangkabausche Nagari, Medcd. Encycl. Bureau De belangrijkste plaatsen in Jiet onderdistrict afd. VIII, 1915. Plaatsen van belang zijn behalve de Alahan Pandjang, dat in totaal 71 nagarieen tell, zijn: hoofdplaats Bangkinang (belangrijke markt) Salimpat, Talang Boeboengo, Sarik A Jahan III (Alahan benedenstrooms: Air Tiris, en van de talrijke Pandjang-Sarik Alahan III 24 km). Eerstgenoemde twee kampongs aan den oeveer bovenstrooms Koekoek- plaatsen zijn per as en Sarik Alahan III alleen te voet Moearo Mahat (aan de samenvloeiing van Kanipar en bereikbaar. (Talng Borboengo-Sarik Alahan *J If 12* Mahat). km). Voorts Soengei Nana.m, 6 km van Alahan

Batoe Basoerat (zie aldaar) is de standplaats van Pandjang ver- wijderd aan den grooten weg naar Solok, het onderdistrictshoofd van XIII Koto Kampar/ Tan- djoeng nan IV, 7 km van Alahan Pandjang aan

MOEARD TAKOES (Aanv. DI. II). Plants ter <len grooten weg naar Pandjang en Bockit Sildh, 20 km Sumatra's Westkust in de onderafdeeling Bangkinang van Alahan Pandjang aan het Danau di Baroehgelegen. (zie aldaar), aan den rechteroever der Kanipar Kanan, van het onderdistrict Soepajang, in totaal ook J1 Zielental volgens de volkstelling J 930: 426. Vanuit nagarieen telJend, mpeten worden vermeld Koto Anau, Moearo Mahat is de ter plaatse zich bevindende standplaats van het onder- districtschoofd, Batoe Banjak, stoepa, door de bevolking „tjandi" genaamd, langs Koto La was, reap, op 2 en 4 km van Koto Anau, liggend een onverhard en lijn weg ter lengte van 26 km, aan den binnenweg, die via Boekil Sildh langs het meer by droog weer, in twee uren per auto te bereikery Danau di baroeh te Pandjong nan IV uitkoin op den

BATOE BASOERAT (= /oeschreven steen) grooten weg Alahan Pandjang-Padang. Ver- der (Aanv. 1). I. De pick, waar te Pagar Roe- joeng, Siroekain, dat 3 km ten O. van Koebang nan Boeo en 2 km van Fort van der. Capellen, de be- schreven Soepajang, dat 9 km van die oude hoof- <l- plaats is steenen uit den Hindoe-tijd staan, welke volgens gelegen/

ouden van dagen onder de Minangka- bauers SIROEKAM (Aanv. DI. III). Nagari met eev mededeelingen bevatten omtrent de uit- zending door zielental van 3506 (volkstelling J 930) in het on- het rijk Minangkabau van 8 vorsten, bestemd om de derdistrict Soepajang, district en onderafdeeling Alahan aan dit rijk oijderworpen landen te regereen. Pandjang (zie aldaar), residentie Sumatra's Westkust.,

2. Tevoren zelfstandige nagari. Ingevolge een TALAOE (Aanv. DI. IV). Dit voormalige besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, radjaschap vormt met het eveneens opgegeven van 1925 met de nagarieen Binaniang en Koto Tengah samengevoegd tot de nagari III

radjaschap Soengai Koenit de nagari Soengai Koenit, gelegen in hot onderdistrict Loeboek Gadang, district en onderafdeeling Moearo Laboeh, afdeeling Solok der residentie Sumatra's Westkust. Zielental dezer nagari volgens de volks-telling 1930: 980. Door uitzwerming van lieden uit hot radjaschap Soengai Koenit is het zelf-ständige radjaschap Taloo ontstaan.

SOENGAI KOENIT (Aanv. DI. IV). Vroeger een onafhankelijk landschap in de onderafdeeling Moearo Laboeh (zie aldaar), Sumatra's Westkust. Thans een nagari met een zielental volgens de volkstelling 1930 van 980.

SOENGAI PAGOE (Aanv. DI. IV). Vroeger radjaschap in de onderafdeeling Moearo Laboeh, Sumatra's Westkust. Later werd dit radjaschap tot een laras omgevormd, bestaande uit de adat-nagariën Pasir Talang en Koto Baroe. Na het opheffen van het larasstelsel ter Sumatra's Westkust werden de samenstellende deelen van dit larasschap tot de zelfstandige nagariën Pasir Talang (zielental 1930: 12204) en Koto Baroe (zielental 1930: 8760) verheven. Op de noordelijke hellingen van den Goenoeng Kerintji, ongeveer 20 km ten Oosten van Moearo Laboeh liggen de terreinen, waarin latere jaren verschillende Euro-peesche maatschappijen concessies tot het winnen van goud en andere metalen hebben bezeten, doch het nimmer tot loonende bedrijven konden brengen.

LIKI (Aanv. DI. II). Het oudste complex cultuurondernemingen in het Moearo Laboeh'sche, gelegen aan den voet van den Piek van Kerintji en ongeveer op het punt waar de groote weg, die van Solok via Alahan Pandjang en Moearo Laboeli in zuidoostelijke richting loopt, zich in noordoostelijke richting oinbuigt.

MOEARO LABOEH (Aanv. DI. II). Onder-afdeeling der afdeeling Solok, residentie Sumatra's Westkust, met gelijknamige hoofdplaats, standplaats van oon cojitroleur. Deze onderafdeeling heeft een zielental van 42.446 (volkstelling 1930). Een 134 km Jauge weg loopt van Moearo Laboeh via Alahan Pandjang en Loeboek Selasih naar Padang; een zijtak gaat van Alahan Pandjang via Kocbang naar Doeo naar Solok.

De onderafdeeling Moearo Laboeh bestaat uit 6en district, verdeld in 1) ct gelijknamige onderdistrict (hot gedeelte ten W. van Liki, en o.m. bevattend het vroegere landschap Soengai Pagoe) en hot onderdistrict Loeboek Gadang, bevattende o.m. de streken, die v66r de gowestelijke reorganisatie in 1913 de larasHCii Pasimpai en Abai vorinden, vcinerderd met de landschappen Soengai Koenit en Talao, welke vo6r den Djambi-oedog onafhankelijk waren. Ter hoofdplaats Moearo Laboeh, waar een bdangriko inarkt gehouden wordt, zijn een pasanggriahan en eenige Gouv. in), schoien. >■

LOLO (Aanv. J. 11). Nagari aan den weg viui Alahan Pandjang naar Moearo Laboeh (Sunnintra's Westkust). De plaats ressortert onder do onderafdeeling Aloearo Laboeh, afdeeling Solok der residentie Sumatra's Westkust en heeft / uy zielental van 3252 (volkstelling 1930).

E GEOLOGIE (Aanv. van DI. I). In de laastto decennia is zoewel van Gouvernements- als van particuliere zijde een grooto activiteit op geologisch gebied aan den dag gelegd. De gegevens, die door dcze ondez'zoekingen zijn verkregen, hebben in bclangrijke mate ertoo bijgedragon do inzihton

in den geologischen bouw en do geschicclenis van Ned. Indic to verdiepen. Waar echter die ondez'zoekingen door hun doelstelling, welke in de meeste gevallen gericht was op de opsporing van nuttige delfstoffen, een incidenteel karakter droegen, is de geologische kennis altijd min of meer fragmentarisch gebleven. Door het Mijnwoven (sinds 1922 Dienst van den Mijnbouw) van Ned.-Indie zijn en worden de verspreide gegevens op een voorloopige geologische overzichtskaart, bestaande uit 21 bladen, verzameld en gepubliceerd in de Verhandelingen van het Jaarboek van dien Dienst. Van deze kaart op een schaal van 1 : 1.000.000 verscheen het eerste blad in 1915; op uit. 1934 ontbrakon nog de bladen van Noord-oost- en Zuidoost-Borneo, Celebes, de Alukkdii

de oostelijke Heine Soenclaeilanden. Eerst in de latere jaren is eert aanvang gemaakfmet een systematische geologische opname (zie GEOLOGISCHE DIENST).

Ten aanzien van de verspreiding van de gesteenten, tot de verschillende formaties behorende, en den daaruit af te leiden toestand, waarin de archipel ten tijde der vroegere geologische perioden verkeerde, moge het volgende als over-zicht dienen.

Als oudste gesteenten kunnen de kristallijne schisten worden aangemerkt. De eerste ondez'zoekers namen voor alle schisten een zeer hoogen, prae-palaeozoischen (ten deele archaischen) ouderdom aan. Door latere ondez'zoekingen is echter gebleken dat verschillende dezer gesteenten jonger kunnen zijn en dat in het algemeen slechts een minimum ouderdom aan te geven is. Ook van de, vroeger veelal tot de kristallijne schisten gerekende, „oude lieten" is thans bekend hun ouderdom in de meeste gevallen jonger is (tot tertiair toe). Kristallijne schisten komen over den geheelen archipel verspreid voor. In Noord-Sumatra schijnen zij een grootere verbreiding te bezitten dan in Zuid-Sumatra. Hun ouderdom wordt geacht hooger te zijn dan die van de oudste fossilhoudende en weinig verauderde gesteenten, die tot het Onder-Carboon behooren. Op Banka komt een schistzone voor, ouder dan de lei-zaudsteenformatiedertieeilanden, die voor mesozoisch wordt gehouden. Op Borneo treedt een schistformatie, bestaande uit gneissen, mica-schisten en amfibolieten, in kleine massieven in Zuidoost-Borneo aan do Boven Barito, in Noord-oost- en in West-Borneo op. Op 5lidden^JaYa J^omt een klein gebied van schisten voor, die zeker ouder zijn dan Midden-Krijt. Centraal Celebes en groote gedeelten van den noord- en zuidoost-arni worden ingenomon door gneissen e.a. kristallijne gesteenten, die waarschijnlijk zeer oud zijn. In de Molukken komen schisten, ouder dan Trias, voor op cilanden van den Ceram-Timor-boog, dor Soela-i-eeks on op Batjan.. Tenslotte zijn kristal-lijno schisten bekend van het Cycloopegebte en van den centralen bergketen in Nieuw-Guinee. Hun ouderdom moet prae-devonisch zijn, daar hun rolsteenen samen worden gevonden met rol-steenen van weinig veranderd devonischo zand-steenen.

De ouclsto fossilhoudendoo gesteenten behooren tot hot Devoon en zijn van slechts c6n ge-bied, nl. het centrale gobergto op Nieuw-Guinee, bokend. Het betreft een zandige formatio met een marieno fauna, welke in een ondiopo zee is afgezet. Deze zee had waarschijnlijk via Oost-

Australië, waar soortgelijke afzettingen bekend zijn, verbinding met den Pacificischen Oceaan. Hoewel het natuurlijk mogelijk is dat elders nog Devoon gevonden zal worden, is men in het algemeen geneigd aan te nemen, dat gedurende het Oud-Palaeozoicum de archipel door een vastland werd ingenomen. De gneissen van Centraal Celebes, de oude kristallijne gesteenten van Sumatra en Borneo zouden dan den ondergrond van een continent of gedeelte van een continent, het „Aequinoctië" van Abendanon, vormen. Men moet echter voor oogen houden dat het trekken van een dergelijke conclusie uit „negatieve" kenmerken steeds min of meer speculatief blijft.

De afzettingen van jong-palaeozoïsch ouderdom zullen eenvoudigheidshalve samen genomen worden. Ten deele laten de beschikbare gegevens een nadere splitsing ook niet toe. Permocarboneische en hoofdzakelijk permische afzettingen zijn bekend van Noord- en Midden-Sumatra tot en met Djambi, van Borneo, van de eilanden der Timorreeks en van West- en Centraal-Nieuw-Guinee, zoodat men den indruk krijgt dat de zee hoofdzakelijk van het Zuiden het oude continent binnendrong. Het zijn meest mariene en voornamelijk bijlandsche afzettingen (w.o. veel kalksteenen), in Djambi en in West-Borneo echter terrestrische met plantenresten. Deze laatste bereiken in Djambi een dikte van minstens 1500 m. en dragen dus een geosynclinaal karakter. Zeer belangrijk zijn de permische afzettingen van Timor vanwege hun uitgebreide fossielen-inhoud, die nergens ter wereld geëvenaard wordt. Niet minder dan 600 soorten zijn gevonden, waarvan eenige in duizenden exemplaren. Vele soorten, vnl. behorende tot de zeelies en knopstralingen, zijn alleen van Timor bekend. Uit de verwantschap, die de jong-palaeozoïsche fauna vertoont met die uit Europa, kan afgeleid worden, dat via Britsch-Indië en Perzië een open zeeverbinding bestond tusschen het Middellandsche-Zeegebieden Ned.-Indië: de zg. Tethijs. Een zekere onafhankelijkheid in de verdere ontwikkeling van de fauna's wijst er evenwel op dat die verbinding niet ten alle tijde heeft bestaan.

Sommige permocarboneische gesteenten zijn door lateren bergdruk gemetamorfoseerd. Zoo wisselen op Sumatra fossielhoudende permische afzettingen af met glansleien en komen op Ldti vrij sterk metamorfe schisten voor, waartusschen kalksteenen met permische fossielen optreden.

Een andere zeer belangrijke bijzonderheid van het Permocarboon is, dat gesteenten van vulkanischen oorsprong sterk vertegenwoordigd zijn, vooral op Sumatra, doch ook in het Oosten van den Archipel. Op Sumatra zijn het zoowel basische eruptiefgesteenten (diabaas, basalt, andesiet, enz.) als zure (rhyoliet, daciet, kwarts-keratofier, enz.) met hun tuffen en afbraakproducten, die gedeeltelijk afwisselen met de, door hun fossielinhoud als Permocarboon gedetermineerde gesteenten. De toestand die er tijde

i) Onder een geosynclinale verstaat men een min of meer langgerekte en relatief smalle strook van de aardkorst, die gedurende een lang tijdsverloop aan daling onderhevig is. Hierdoor kunnen in die strook dikke pakketten van gelijksoortige sedimenten worden afgezet. Daartegenover staan de geo-anticlinalen, die een rijzende beweging doormaken.

moet dus eenigszins vergelijkbaar zijn geweest met den tegenwoordigen in dien zin, dat in en nabij de zee zich vulkanen verhevien, welker lava- en laharstromen en losse producten ook in zee terecht kwamen.

In het Mesozoïcum neemt de reeds in het Perm begonnen overstroming van het oude continent toe. Het schijnt echter dat daaraan eerst een terugtrekken van de zee voorafging, want de verbreiding van het oudste Mesozoïcum (Onder- en Midden-Trias) is geringer dan van het Perm. De oudere Trias is met zekerheid slechts van Ti* mor bekend in een mariene facies, welke een ononderbroken serie van Onder- tot Boven-Trias-kalksteenen omvat. In Midden- en Zuid-Sumatra komt de oudere Trias mogelijk ook voor in een sedimentgroep, die zoowel palaeozoïsche (permocarboneische) als mesozoïsche afzettingen bevat. In elk geval begint in den Boven-Trias de groote overstroming en men kent de daarbij ontstane afzettingen van Sumatra, waar schijnlijk van de tueilanden, van West-Borneo, van Zuid-Celebes en Boeton, van de eilanden van den Timor-Ceram boog en van Misool. Op de meeste dezer vindplaatsen dragen zij hoofdzakelijk kenmerken van afzettingen in een ondiepe zee en bestaan dan uit zandsteenen en kleisteenen met weinig kalksteenen (in de zg. Fylschfacies), soms met plantenresten en koollaagjes, of ook uit kalksteenen met dikwandige schelpen en coralen. Op Timor treft men naast dit soort afzettingen andere aan, die bijna geheel bestaan uit schalen van ammonieten (de zg. cephalopodenfacies van Onder- tot Boven-Trias) en uit kalken met dunschalige schelpen en met radiolarien, die altoos in dieper water zijn afgezet. Deze laatste facies wordt ook in mindere mate op andere plaatsen aangetroffen. Evenals het Perm heeft ook de Trias van Timor een rijk fauna (ongeveer 550 soorten zijn bekend) met vele nieuwe vormen opgelverd. Ook vermoent do Jn-dische Triasfauna wed er een zekere affiniteit met die uit Europa, zoodat een zeeverbinding tusschen beide gebieden althans tijdelijk aanwezig moet zijn geweest.

De kwarts en de glimmer van de zandsteenen worden geacht afkomstig te zijn van de schisten, die voor een deel de landgebieden vormden, welker erosie het materiaal voor de Trias-zandsteenen opleverden. Uit de verspreiding van deze zandsteenen kan men voorts afleiden, dat de Trias-eilanden bevatte dus den algemeene toestand tegenwoordige, al was de zee een geheel andere dan thans. Op een verschil moet echter gewezen worden n.l. dat het vulkanisme belangrijk minder krachtig was. Mariene tuffen zijn van Timor en mogelijk van Borneo bekend.

De dikte dezer formatie is op vele plaatsen 500-1000 m. Ook uit het voorkomen van de dunschalige schelpenafzettingen in de Molukken mag geconcludeerd worden, dat de Triasperiode plaatselijk een geosynclinaal karakter droeg.

Juragesteenten zijn evenals triasgesteenten van verschillende eilanden bekend, terwijl over het algemeen de Boven-Jura een groeter verbreiding heeft dan de Onder- en Midden-Jura. Overigens komen de verschillende Juraafzettingen afwisselend voor, zoodat slechts van enkele plaatsen volledige Jura-profielen bekend zijn, Uit een en ander kan de conclusie worden

getrokken, dat de algemeene toestand gelijk was aan die uit de Trias-periode, doch dat de ver-deeling van land en zee aan herhaalde wijzigingen onderhevig was.

Jura-afzettingen komen voor o.a. op de eilanden van den Timor-Ceramboog, der Soela-reeks, op Misool, in West- on Centraal-Niouw-Guinee, in Oost- en Zuidoost-Celebes en Boeton, in West-, Midden- en Zuidoost-Borneo, mogelijk ook op de Natoena-eilanden en voorts verspreid over Sumatra. In tegenstelling met den Trias bevat de Jura relatief weinig zandsteenen, wat verband houdt met een voortschrijdende overstrooming van de landgebieden. (Van West-Borneo kent men echter een serie van zandsteenen en mergels met een brakwaterfauna en koollaagjes, die dus zeer naby het land moet afgezet zijn). Daaren- tegen treden kalkgesteenten meer op den voor- grond.

Timor heeft een volledig Jura-profiel, weder- om met een uitgebreide fauna, opgeleverd. Zoo- wel hier als op eenige oostelijk gelegen eilanden treden in den Boven-Jura ook radiolarienhou- dende gesteenten, soms met mangaanconcreties, op, die door vele geologen als diepzee-afzettingen worden beschouwd. Ook van Centraal Borneo kent men deze gesteenten, waar zij samen met vulkanische tuffen en basische lavastroomden voorkomen in de z.g. Danau-formatie. Deze kan echter ouder dan Jura zijn. Hetzelfde geldt voor de radiolarieten van de Natoena-eilanden en Java. Behalve Timor en naburige eilanden heb- ben ook de eilanden der Soela-reeks en Nieuw- Guinee een rijke Jura-fauna opgeleverd, welke hoofdzakelijk tot den jongeren Jura behoort. Uit de duidelijk verwantschap dezer fauna met de Europeesche blijkt, dat de zeeverbinding met (lit gebied, evenals in de voorafgaande periode, open stond.

Gemetamorfoscerde Jura is bekend van Nieuw-Guinee (zijdeglanzende leien), terwijl de Jura van Sumatra voor een groot deel nit clergelijke gestconton bestaat. Uit tusschengeschakelde kalksteenen, welke plaatselijk (Djambi) een arme fauna opleverden, kon deze serie als Jura worden bepaald.

Het vulkanisme was in dezo periodo zwak. Bohalvo eventueel van Centraal Borneo zijn tuff- steenten bekend van eenige eilanden in do Molukken (o.a. Boeroe en Misool).

Op vele plaatsen gaat de Jura geleidelijk over in het Krijt, waarbij do gesteenten vooral in het oostelijk deel van den archipel dikwijls meer hot karakter dragen van afzettingen in diepere zeedn. Hot zijn dan mergolw en kalksteenen met foraminiferon, die herhaandelijk afwisselen met raciolarieten. Dergelijke afzettingen komt men van den Timor-Cerainboog, Halmahdra <?n vermoedelyk ook van Oost-Celobes en Boeton. Op do eilanden dor Soela-reoks en Nieuw-Guineo blijven do krijtafzottingon vormen van een ondiepe zee. Hot Boven-Krijt komt in de oostelijke helft van don archipel woinig voor. Op Misool zijn het dikke afzettingen met een kustfauna, die dus in ondiop water zijn afgezet. In scherpo tegenstelling hiermede wordt op Timor Boven-Krijt ge- vonden, dat meer dan eenigo andero n-fzetting in Ned.-Indid het karakter van een diepzeefzetting draagt. Het betreft cen roode kleischalie met radiolarien, mangaanconcreties en haaitanden, welke hun dentino verloren hobben. Deze eigen-

schappen vertoont ook de tegenwoordige zg. „roode diepzeekei", zoals die door wetenschap- pelijko expedities naast radiolarienslik uit de diepste oceanen is opgehaald.

Van West-Borneo is het Onder-Krijt bekend als een kust- en ondiepe zeevorming. In het Mid- den-Krijt trad een belangrijke transgressie op, waardoor grind- en zandsteenen, mergels en kalksteenen met foraminiferen konden worden afgezet. Men treft deze gesteenten aan in Westen Zuidoost-Borneo. In het allerjongste Krijt schijnt de zee zich dan weder teruggetrokken te hebben.

Sporen van deMidden-Krijt-transgressie vindt men ook op Midden- en West-Java.

Op Sumatra gaan de Jura-afzettingen geleide- lijk over in die van het Krijt; zoo b.v. de juras- ische glansleien van Djambi in matte leien met een onder- cretaceische fauna. Van het Midden- en Boven-Krijt kent men in Zuid-Sumatra een formatie van zand-, klei- en kalksteenen, elders ook een vulkanische afzetting met kalksteenin- schakelingen. Van Noord-Sumatra z'n slechts boven-cretaceische kalken bekencl/

In het algemeen kan men zeggen dat de con- figuratie van land en zee gedurende het Krijt een wisselende was, dat voorts tot in het Midden- Krijt een uitbreiding, respectievelijk verdieping van de zeeen optrad, doch dat daarna met enkele uitzonderingen de zee zich weer terugtrok. Van vulkanisme is zeer weinig sprake, terwijl eenige gebieden, o.a. blijkens de groote dikte der afzet- tingen, een geosynclinaal karakter droegen.

Resumeerende kan van de geologische ge- geschiedenis van Ned.-Indie tot aan het tertiaire tijdvak het volgende worden gezegd.

In het Oud-Palaeozoicum was hier mogelijk een vast land aanwezig, waar de zee in het Jong- Palaeozoicum vanuit het Zuiden binnendrong. In het Mesozoicum ontstond een archipel met een wisselende verdeling tusschen land en water, waarbij de zee nu eens grootero gebieden overstroome, dan weer zich terugtrok. Trans- gressies zijn te onderkennen in het Permocar- boon, den Boven-Trias, den Boven-Jura en het Midden- Krijt. De na de transgressies optredende regressies vallen vermoedelijk in den Onder- Trias, den Onder- Jura, het Onder-Krijt en op het eindo van dezo laatste periode.

De meeste afzettingen hebben plaats gehad in zee. Eenigszins belangrijke continentale afzettingen zijn slechts bokend uit het Permocar- boon van Djambi en mogelijk ook van West- Borneo. Van de niariene afzettingen hebben die uit een ondiepe zee do grootste verbreiding. Uit de verwantschap, dio vole fauna's hebben met de Europeesche, valt af te leiden, dat een zeeverbinding, althans by belangrijke tusschen- poezen, moet hebben bestaan tusschen het Mid- dellandscho zeegebied (de zg. Tethys) en dit ge- bied.

Hot vulkanisme was, behalve in hot Perm, zwak, terwijl tensloto uit de belangryke dikten van sommigo afzettingen en uit hun algemeen karakter geconcludeerd mag worden dat ver- schillende gesteenten in geosynclinale gebieden afgezet werden.

Hot belangryk voor de geschiedenis van Ned - Indie het Praetertiair ook is geweest, voor de ont- wikkeling tot het Indie, zoals wij dattegenwoor- dig kennen, zyn de jongsto geologische perioden

van veel meer gewicht. Bit moge reeds daaruit blijken, dat kaenozoische afzettingen voor meer dan 70% den onmiddellijken ondergrond van den archipel vormen, terwijl door de gebeurtenissen, die in het Tertiair plaats grepen, de grondslagen voor de huidige configuratie van land en zee werden gelegd.

Tertiaire afzettingen komen op de meeste eilanden voor. Naast mariene vormen zijn op vele eilanden ook continentale afzettingen bekend; brakwaterafzettingen zijn echter weinig aangetroffen, hoewel men zou verwachten dat deze bij de vele faciesafwisselingen wel zouden kunnen ontstaan. Het mariene Tertiair draagt meestal kenmerken van afzetting in ondiepe zeeën. Hiertoe behooren conglomeraten, koraal- kalken met groote bodinforaminiferen, mergels en kalksteenen met dikwandige schelpen, kwarts- zandsteenen en vele klei- steenen. Fijnkorrelige mergels, waarin schalen van kleine, zwevend levende foraminiferen voorkomen, zijn althans ten deele te beschouwen als vormen in een diepere zee. Gesteenten, die onder continentale condities zijn afgezet, zijn conglomeraten, zand- en klei- steenen, waarvan het continentale karakter blijkt uit plantenresten en koolagci of, in de jongere afzettingen, uit de aanwezigheid van zoogdierresten. Vulkanische gesteenten, al of niet submarijn afgezet, kunnen niet zeldzamer belangrijk zijn, zelfs zoo dat plaatselyk vrijwel het geheele Tertiair daaruit opgebouwd is.

Het Oud-Tertiair of Palaeogeen is als mariene afzetting op Sumatra alleen bekend van Noord-Sumatra en van Nias? Het in Midden- of Zuid-Sumatra voorkomende Palaeogeen draagt een min of meer continentaal karakter (koollagen), terwijl een deel der vroeger als Oud-Tertiair gedetermineerde gesteenten tot het jonge Tertiair behoort. Volgens nieuwere inzichten zou bezuiden Padang het Palaeogeen zelfs ontbreken. Het Boven-Tertiair of Neogeen heeft op de oostelijke helft van Sumatra een groote verbreiding. Voor een belangrijk gedeelte draagt het een continentaal karakter en bevat (soms vele) koollagen en olie. De dikte varieert tusschen de 2000 en 8000 m en is vooral in Noord-Sumatra groot. Het is voorts rijk aan vulkanische producten, waaruit ook het Neogeen van West-Sumatra voor het aHcrgrootste deel bestaat.

Op Java is het Palaeogeen in betrekkelijk kleine gebieden bekend van West- en Midden-Java. Het zijn voornamelyk kust- en continentale vormen (koollagen) met weinig vulkanische afzettingen. Het Neogeen is meer inarich ontwikkeld dan op Sumatra, bevat weinig kool- lagen, doch nicer mergels en kalksteenen. In Noord- en Zuid-Java zijn de afzettingen in on- diep water, in een zone daartusschen voor een deel in diepere zee gevormd. Het jongste Neogeen is weer continentaal met resten van land- zoogdieren. Vulkanisch materiaal is in Noord- Java schaarsch, behalve in het jongste Neogeen, overigens neemt het een belangrijk en in de middenzone een overwegend gedeelte van de afzettingen in. De dikte van het Tertiair op Java is eveneens zeer groot en bedraagt eenige duizenden meters.

In West-Borneo is het Palaeogeen in hoofd- zaak ontwikkeld als een zandige brakwateraf- zetting (Melawi-gebied) en als een gemengde con- tinentale en brakwaterafzetting (de Plateau-

zandsteenformatie); in geheel Oost-Borneo deels als continentale en littorale, deels als mariene afzettingen. De koollagen komen zoowel in het oudere als ook in het jongere Palaeogeen voor. De dikte bedraagt vele honderden tot eenige duizenden meters (Noordoost-Borneo). Een zeer inerkwaardig feit is, dat van een groot gedeelte der in West-Borneo over een uitgestrekt gebied optredende fylletien gebleken is, dat zij een oud-tertiairen ouderdom bezitten. Ook in Oost-Borneo komen fylletische gesteenten voor, welke ouderdom echter geenszins gelijk behoeft te zijn aan die van de juist vermelde in West-Borneo. Het Neogeen is in West-Borneo zoo goed als niet aanwezig, in Oost-Borneo daarentegen komt het over groote gebieden voor. Voornamelyk zijn het zand- en klei- steenen met koollagen, verder ook mergels en kalksteenen. Deze laatste treden in het Sangkoelirangebied op den voor- grond. Vulkanische vormen komen zoowel in West- als in Noordoost-Borneo voor. De dikte van het Neogeen kan eenige duizenden meters bedragen.

Op Celebes is het Palaeogeen bekend van den zuid- en van den oostarm en is daar vrij goed vertegenwoordigd. Ook hier is het deels inarich ontwikkeld met veel kalksteenen, deels continentaal met koollagen, terwijl ook vulkanische afzet- tingeu voorkomen. Neogeen komt in dezelfde gebieden voor, bovendien in den noordarm en in het Zuidoosten, waar het evenwel minder goed ontwikkeld is. Het zijn overwegend mariene afzettingen, terwijl vulkanische vormen vooral in den noordarm een belangrijk deel van het Neogeen innemen. De dikte bedraagt waar- schijnlijk meer dan 1000 in, plaatselyk meer dan 3000 m.

Op de incesle kleine Soenda-eilanden en de Molukken is het Tertiair, en voornamelyk het Palaeogeen, aanwezig, maar is hier belangrijk minder dik dan op de groote eilanden.

Op Nieuw-Guinee heeft het Tertiair een groote verbreiding, zoowel in den Vogclkop als in het centrale gebergto en in Noord-Niouw-Guinee. Ook hier is hot voornamelyk het Neogeen, dat uitgestrekte oppervlakten in nee mt, dikwyls, zooals in het Noorden, met geweldige dikten. Evenals op de Molukken is hot Tertiair ook hier hoofdzakelyk in zee afgezet, maar continentale afzettingen met koollagen komen ook voor. Vulkanische producten spekn een ondergesdliike rol.

In het voorgaunde wercl reeds niedegeedeeld dot op het einde van het Mesozoicum een alge- neen terugtrekken van de zeeën plaats vond. Het Tertiair is weder een periode, waarin do zee het land binnendrong. De belangrijke dikten, die do tertiaire sedimenten op de groote eilanden bezitten, wijzeji op een geosynclinaal karakter der afzettingengebieden. Vraagt men zich af van welke landgebieden de geweldige hoeveelheden materiaal afkomstig zijn, dan blijkt dit voor lic westelyk deel van don archipel betrekkelijk een- voudig aan te geven te zijn. Uit de verspreiding en ten deele ook uit het karakter der tertiaire- sedimenten valt af te leiden, dat zich ten Noor- den van de groote Sumatra-Java- en ten Westen van de Oost-Borneo-geosynclinale een vastland heeft inoeten bevinden, dat zich uitsprekte over de tegenwoordige Java-zee, het zuidweste- lijk deel van Borneo en con deel der Zuid-Chinoc-

sehe zee en dat over Malaka samenhang met het Aziatische continent. Ten Zuiden van dit „Soendaland“ en den dalenden geosynclinalen zoom bevonden zich resten van het vroeger cretacelische continentale gebied in den vorm van een eilandreeks, welke vooral ter hoogte van Java vele en belangrijke vulkanen droeg. De grenzen tusschen land en water hebben echter voortdurend gevarieerd, wat zich o. a. ook in de facieswisselingen van do afzettingen heeft geuit. De Straat Makassar zal in het Tertiair reeds aanwezig zijn geweest. Een aanwijzing hiervoor vindt men in de globigerinenmergels van het schiereiland Mangkalihat, welke in diepere zee moeten zijn afgezet.

In het Oosten van den archipel is een, met het Soendaland vergelijkbaar, continentaal gebied aanwezig, dat samenhangend met Australia zich uitstrekt over de Arafoerazee. Ten Noorden van dit massief bevond zich de geosyncline van Centraal-Nieuw-Guinee, welke blijkens de optredende gesteenten vanaf het Devoon tot in het Ncogeen een bezinkingsgebied is geweest. Thans verheft zich daar het Sneeuwgebergte met toppen tot boven de 4000 m. Het materiaal, dat in de geosyncline van Noord-Nieuw-Guinee is afgezet, is mogelijk afkomstig van een noordelijk gelegen Pacifisch massief, waarvan dan resten in het Cycloopegebergte a an te wijzen zouden zijn.

De toestand in het overige gedeelte van den oostelijken archipel was in algemeen zinnelijk aan den huidige. Er waren dus eilanden en zeeën, de verdeling tusschen land en water was wederom geheel andere. Over het algemeen hadden de zeeën vermoedelijk niet zulke groote diepten als thans.

De flora en fauna van het Tertiair zijn belangrijk beter bekend dan die uit de voorafgaande perioden. Niet minder dan ongeveer 4000 soorten zijn gevonden, terwijl elke nieuwe vindplaats weer nieuwe soorten oplevert. Daaronder zijn de gastropoden (slakken) het best vertegenwoordigd met 1500 soorten; daarop volgen de foraminiferen met 650, de lamellibranchiaten (Belhieldieren) met 550, de koralen met 400, de lantien met 300, de stekelhuidigen, k reef ten en vischen elk met ongeveer 100 en de zoogdieren met 50 soorten. Een nauwkeurig onderzoek van do zeebewoners heeft aangetoond, dat deze Indiase fauna geen vertegenwoordigers gemeen heeft met Europeesche fauna's, terwijl toch in het Oud-Tertiair ook ginds nog tropische omstandigheden hebben geheerscht. Men moet dan ook aan, dat vanaf het Oud-Tertiair geen zoeverbinding met Europa bestond. Wei zijn de onderscheiden vormen aan elkaar verwant, inaar naarmate men in jongere tertiaire afzettingen komt worden de vershillen groter. Do Indische fauna maakte een eigen ontwikkeling door, welke gelcidolijk voert to do hedendaagsche fauna.

Voor de onderverdeling van het Tertiair kent men tot nu toe alleen betrouwbare gidsfossielen uit do groep der foraminiferen. Voor het Oud-Tertiair komen in aanmerking o. a. ledon van do geslachten Pellatis) era, Nummulites, Ortho-phragmina, voor het Jong-Tertiair o. a. Lepidocyclina, Miogypsina, Cycloclypeus, Spiroclypous. Voor de bepaling van den ouderdom der gesteenten maakt men voorts gebruik van het procontental der mollusken, dat aangeeft hoeveel procent van de gevonden soorten thans nog leeft.

Deze methode is bruikbaar, indien de fauna van het gesteente een groot aantal soorten oplevert. Een derde methode, welke echter slechts een beperkte toepassing kan vinden, berust op het tonomende watergehalte van koollagen naarmate deze jonger zijn (zie KOLEN). De zoogdierreaten, waaronder ook enkelo als gidsfossielen gebruikt worden, zijn hoofdzakelijk van groote dieren, w. o. nijlpaarden en olifantachtigen, afkomstig. Hun voorkomen op Java wordt verklaard door de aanwezigheid van het Soendaland, waarover deze dieren zich van Azie uit konden verspreiden.

Van het Kwartair zijn weinig mariene afzettingen bekend en dan als opgeheven kustterrassen in het oostelijke deel van den archipel. Toch moet aangenomen worden dat belangrijke mariene afzettingen voorkomen, want in het Kwartair zijn groote gebergten aan de erosie blootgesteld geweest. Zij zijn echter nog door de zee bedekt. Niet mariene afzettingen kennen wij in de uitgestrekte kustvlakten, in afzettingen van vulkanen, voorts in meer- en riviervormingen. Wat de fauna betreft moge het optreden van den voorhistorischen mensch worden vermeld (zie verder PITHECANTROPUS en HOMO SO-LOENSIS).

In het voorgaande is de verbreiding van de afzettingsgesteenten geschetst. Behalve deze hebben ook dieptegesteenten belangrijk deelgenomen aan do samenstelling van den ondergrond. Het zijn de uitersten in chemische samenstelling dor stollingsgesteenten, nl. de (zure) granieten en de (zeer basische) peridotieten, die in den archipel goed vertegenwoordigd zijn, terwijl de intermediaire typen veel minder voorkomen.

Granieten zijn op Sumatra zeer verbreid, voornamelijk in kleine massieven op de westhelft van het eiland. Van hun ouderdom valt in vele gevallen weinig te zeggen. Men kent praepermocarbonische granieten o. a. van Midden-Sumatra en Djambi. Hun puin is nl. aangetroffen in permocarbonische gesteenten, die niet contactmetamorfe zijn veranderd. Van de post-permocarbonische granieten is een deel zeker van midden- tot jongcretacelchon ouderdom, omdat zij jurassische en ondercretacelische sedimenten veranderd hebben (Djambi). Tertiaire granieten zijn hier onbekend, terwijl peridotieten slechts gevonden zijn in het uiterste Noorden.

Op de tineaillen komen veel granieten voor, die mesozoische (vermoedelijk triassische) sedimenten hebben veranderd en dus zelf midden- tot jongmesozoischon ouderdom zullen bezitten.

Ook de van Borneo bekende dieptegesteenten zijn praetertiaire. Granieten hebben een grootte verbreiding vooral in West-Borneo, waar het grootte granietmassief van Indio voorkomt. In Oost- en Zuidoost-Borneo, verder op de Notoena-, Anambasen Kariniata-eilanden zijn het kleine massieven. Van een aantal is zeker dat zij praepermocarbonisch zijn; voor een deel zijn zij post-triassisch (in West-Borneo hebben zij juralkalken veranderd). Het is zeer goed mogelijk dat alle van mesozoischen ouderdom zijn. Peridotieten, vermoedelijk onevens mesozoisch, komen voor in Zuidoost-Borneo, op Poeloe Laot en Seboekoe.

Van Java is een zeer klein tertiair granietvoorkomen bekend van Bantai», „Op Midden-Java zijn in oud-tertiaire conglomeraten rofstukken van graniet gevonden benevens sporen van peridotieten.

Ook van Midden-Celebes is een tertiaire graniet bekend, die oud-tertiaire sedimenten heeft veranderd. De granieten in den noordarm zijn vermoedelijk jongmesozoïsch. Van vele in Centraal-Celebes is de ouderdom onzeker; het is niet onmogelijk dat er zeer oude granieten onder voorkomen. Voorts komen zij voor op de Bangai-eilanden. Peridotieten zijn ongeveer even sterk ontwikkeld; hun ouderdom is waarschijnlijk mesozoïsch. Men treft deze in grootte verbreiding aan in Zuidoost-Celebes en op de Boeton-eilanden en in den oostarm; minder in Centraal- en Noord-Celebes.

In het overige gedeelte van den archipel komen meer peridotieten dan granieten voor; zij zijn daar meest van mesozoïsch ouderdom. Men kent deze van vele eilanden van den Timor-Ceram boog, van Halmahëra en de eilanden zuidelijk daarvan en van 3e eilanden bewesten Nieuw-Guinee. Tertiaire granieten zijn op Flores gevonden; deels mesozoïsche en deels van onbekend ouderdom o.a. van Ambon, Ceram, de Soela-eilanden.

Op Nieuw-Guinee kent men peridotieten van den Vogelkop, uit het Cycloopegebergte en uit Centraal Nieuw-Guinee; granieten uit het Ar-fakegebergte.

Resumeerende kan gezegd worden dat er slechts enkele granieten van tertiairen ouderdom bekend zijn. De meeste zijn zeker of vermoedelijk mesozoïsch, terwijl oude granieten op Sumatra en mogelijk ook in Centraal Celebes voorkomen. De peridotieten zijn waarschijnlijk meest van mesozoïsch ouderdom. Voorts zijn de granieten meer geconcentreerd in het westelijk, peridotieten bijna geheel in het oostelijk gedeelte van den archipel.

Jongvulkanische afzettingen (Kwartair) komen voor in geheel Sumatra; in het Noorden weinig, in het Langkatsche veel; verder in een min of meer breede strook in het westelijk gedeelte van Midden-Sumatra, en in groote verbreiding in Boven-Djambi en Zuid-Sumatra. Op Java zijn zij aanwezig in een strook ongeveer over het midden van het eiland verloopende, die zich over de kleine Soenda-eilanden tot in den Banda-boog voortzet; op Borneo op weinig uitgebreide geïsoleerde plaatsen in West-, Zuid-, Centraal- en Noord-Borneo. Voorts in het Westen van Celebes en in de Minahasa met de daarbij aansluitende vulkanische eilandengroep van den Sangi-archipel. Tenslotte in de Batjan-Ternate-Halmahëra-vulkanische reeks en op enkele plaatsen in den Vogelkop (zie ook VULKANEN).

De verspreiding van de gesteenten en hun aard geven reeds een indruk van den toestand, waarin Ned.-Indië in de opeenvolgende perioden heeft verkeerd. Het beeld, dat men zich zoo van de geologische geschiedenis kan vormen, moet nog worden aangevuld met een overzicht van de orogenetische (gebergtevormende) bewegingen, die zich in verschillende perioden hebben voorgedaan, en den invloed, dien zij op het reeds bestaande hebben uitgeoefend. Wij menen tot een afgerond geheel komen dan zal men van zekere grondgedachten dienen uit te gaan, terwijl ook wel conclusies moeten worden getrokken op feitenmateriaal, dat niet steeds een voldoende waarborg voor een juiste interpretatie biedt.

Als oudste door gebergtevorming (hier in de geologische beteekenis van het woord gebruikt)

geplooid gesteenten moeten de regionaal-metamorfe kristallijne schichten worden beschouwd. Hiervan dienen uitgezonderd te worden de schisteuze gesteenten, die een locale (dislocatie-) metamorfose hebben ondergaan en die over-gangen vertoonen naar of afwisselen met niet of zeer weinig veranderde gesteenten. Of de „echte“ kristallijne schichten alle even oud zijn valt niet na te gaan. Dat zij een zeer hoogen ouderdom kunnen bezitten is in het voorgaande reeds vermeld. T.o.v. de latere gebeurtenissen kunnen zij als een karakteristieke eenheid, als de primaire basis worden opgevat. Het is voorts onmogelijk om uit te maken wanneer dit intensief samengeperste complex geplooid werd. Waar overigens in den archipel geen sporen van de oud-palaeozoïsche plooiingen, die elders in de wereld van grooten invloed zijn geweest, bekend zijn schijnt het mogelijk, dat men in de schistemen de resten van die oude plooiingsfasen (caledonische of hercynische) moet zien. De reconstructie van een vastland „Aequinoctia“ werd in den aanvang reeds vermeld. Sinds de jong-palaeozoïsche transgressie zonk dit land geleidelijk weg en maakte voor een groot deel plaats voor geosynclinale toestanden.

Waarschijnlijk voorafgegaan door plaatselijk oud-mesozoïsche plooiverschijnselen, treedt in het Jong Mesozoïcum een krachtige plooiing op, waarin verschillende fasen zijn te onderkennen. Deze plooiing is zeer intensief geweest en in het westelijk deel van den archipel veel krachtiger dan de tertiaire plooiing. In de oosthelft daaren-tegen is de uitwerking vervaagd door de tertiaire plooiing, die daar dan ook als de voornaamste beschouwd moet worden. Voor verschillende terreinen wordt weleens isoclinale stand der lagen aangenomen, terwijl volgens sommige onderzoekers ook resten van dekbladen — dat zijn gesteentepakketten, die niet ter plaatse of in de omgeving gevormd werden, doch afkomstig zijn van veraf gelegen primaire afzettingsgebieden met name in Djambi, moeten voorkomen. Het betreft de vulkanische serie van Carboon tot Jura, welke in het voorgaande reeds vermeld werd. Een even oude en facieel overeenkomende serie is op Malaka en op eilanden der Riouw-archipel bekend onder den naam „Pahang Volcanic Series“ en dit afzettingsgebied wordt beschouwd als het „wortel“-gebied der dekbladen. Dergelijke geweldige overplooiingen zijn in de Alpen het eerst bekend en bestudeerd geworden. Verschillende verschijnselen (plaats der dekbladen t.o.v. het wortelgebied, opbuiingen in westelijke richting) zouden dan pleiten voor een naar den Indischen Oceaan gericht gebergtedruk.

Ook voor Java werden dekbladstructuren gereconstrueerd, doch hier schijnt de overplooiing naar het Noorden gericht te zijn geweest.

Op Borneo is de hoofdrichting der plooiën West-Oost; zij hebben in West- en Centraal-Borneo een regelmatig verloop en geven, met de plooiogen van Malaka, waarschijnlijk het front van de algemeene plooiing aan. Het vingeren van de plooibundels op Sumatra is vermoedelijk te wyten aan weerstanden, die een regelmatig bouwen van de plooiing verhinderden. In dit verband wordt herinnerd aan het bestaan van het hypothetische oude continent Gondawa, dat eertijds op de plaats van den Indischen Oceaan aanwezig zou zijn geweest. In Oost-Borneo zijn

chter cretaceïsche plooïngen aanwezig met een andere nl. noord-zuid strekking (Meratoesgebergte, Pooloe Laet met Seboekoo), waarvan het verband met de overige plooïngsgebieden niet geheel duidelijk is.

Ook in den zuidwestarm van Celebes komt een noord-zuid gerichte plooïbundel voor. De noordarm van Celebes heeft weder west-oost gerichte plooïen, die over de Straat van Makassar samen zouden kunnen hangen met de gelijkgerichte gebergten van Centraal-Borneo. In Noord west- en Oost-Celebes zijn voorts noordwest-zuidoost gerichte plooïngsgebieden.

Het besproken gebied werd behalve door plooïngen ook door injectie van velo dieptegesteenten tot een stevig geheel geconsolideerd. Het was mogelijk als schiereiland vastgehecht aan Azië, waarvan het een niet geringe aanwinst uitmaakte. Op dit stabiel geworden gebied, het Soenda-land van Molengraaff, hadden de latere gebergtevormende bewegingen geen of slechts een zwakke uitwerking.

Oostelijk van Celebes zijn eveneens dergelyke geconsolideerde gebieden aanwezig te achten, al zijn de aanwijzingen meer van negatieve aard. Zij zijn met alle door de mesozoïsche plooïng gestabiliseerd. Het Sahoelplat, de oostelijke tegenhanger van het Soenda-land, is ongetwijfeld van ouderen (Caledonischen?) oorsprong. Be-noorden Nieuw-Guinee, in den Stillen Oceaan, heeft mogelijk een kristallijn massief gelegen, waarvan zichtbare resten o.a. in het Cycloopegebergte aanwezig zijn. Uit het voorkomen in neogene conglomeraten van mesozoïsche rol-stenen, waarvan de oorsprong ergens in het Noorden moet liggen, valt af te leiden dat bij de consolidatie van het massief misschien ook de mesozoïsche plooïng betrokken was. Verschillende kleine kristallijne massieven, mogelijk te beschouwen als resten van één grooter en waarop de jongere afzettingen niet of weinig geplooid liggen, hebben als even zoovle stooblokken gecliend voor de latere tertiaire plooïng. Deze geconsolideerde gebieden omringen den neogenen Bandaboog, de overig praotertiaire geplooidde gebieden verzonken als bodem van een geosynclinaal in de diepte, waar zij in de latere tertiaire plooïng betrokkew werden zonder hierop echter een bepalenden invloed uit te oefenen. Uit de geconsolideerde gebieden valt echter geen conclusie te trekken betreffende de uitgestrektheid der mesozoïsche plooïng noch over de richtingen der plooïbogen.

Het Soendaland en de geconsolideerde gebieden in den oostelijken archipel wren tegen het einde van de besproken plooïngsperiode waarschijnlijk met gebergten bedekt. Door langoeroeiden werden zy echter tot tafdlanon gereduceerd. Bij het intreden van de tertiaire periode brokkoldo hot Soendaland aan de randen af en een langwerpige dalondo trog omzoomde het aan de zuid-oostzijde. In den oostelijken archipel zakten ved grooter stukken weg en ontstonden de cirkelvormige geosyncline der Bandazee en de noordelijke syncline der Talaud-oilanden en Halmahera. Do geosynclinaal van Centraal Nieuw-Guinee heeft, vermoedelijk door alle voorafgaande perioden bestaan.

De neogene hoofdplooïng had in het oostelyk gedeelte omstrecks in het midden van het Neo-goem plaats, in het Westen aan het einde. Zwak-

kere plooïngsfasen vallen in het Westen ook vóór dien tijd, nl. tusschen het Palaeogeen en Neogeen, terwijl do gebergtevormende bewegingen o.a. in de Molukken nog niet tot rust zijn gekomen. In het algemeen hebben de tertiaire plooïen ook den ondergrond in zich opgenomen. Zoo werd op Sumatra niet alleen de Sumatraansche geosynclinaal geplooid, doch ook de Barisan in de opheffing betrokken. De buitenste Barisan-couliisse duikt telkens weg om plaats te maken voor een neogene anticlinal. De spreiding en ombuïging van de plooïbundols moeten te wijten zijn aan een eenigszins schuin gericht gebergte-druk. In Noord-Sumatra wordt de druk geacht gekomen te zijn uit het Zuidwesten, in Zuid-Sumatra uit het Zuiden, beide dus gericht naar het oude Soendaland. Het Zuiden van Sumatra werd door dezen druk langs Straat Soenda verschoven naar het Noorden.

De Javaansche geosynclinaal begint dus zuidelijker. De strook tusschen Cheribon en Semarang[^] vertoont een grootere compressie der neogene plooïen dan de westelijke en oostelijke daarvan gelegen sectoren. Waarschijnlijk bevond zich tegenover het middengedeelte een uitbuïging van het Soendaland, die voor den neogenen plooïbundel weinig ruimte overliet. Ook hier was de druk naar het Soendaland gericht.

Langs de zuidkusten, zoewel van Sumatra als van Java, is van een eenigszins intensieve plooïng van de neogene lagen weinig te bemerken. De lagen schynen min of meer geleidelijk te hellen naar de hedendaagsche diepe trog, die zich langs deze eilanden in zee uitstrekt.

De overgang, indien aanwezig, van de Javaansche geosynclinaal naar die van Borneo is niet bekend. Oostelijk van het Meratoesgebergte verloopt de plooïng overeenkomstig den rand van het stabiele binnenland. In het zuidelijke gedeelte, tusschen het Meratoesgebergte en Pooloe-Laet, is de plooïng zwak. Blijkbaar was de ondergrond te stijf om grotere beweging toe te laten. Noordelijker is het Tertiair tot een vrij dikken bundel anticlinalen samengeschoven. By het schiereiland Mangkalihat worden de anticlinalen omgebogen. Waarschijnlijk moet in dit gedeelte, dat tegenover den noordarm van Celebes ligt, een stabiele mesozoïsche ondergrond aanwezig zijn. In hot uiterste Noorden is de plooïng zeer intensief en neemt een zuidelijke richting aan, zoodat men hier de noordelijkste punt van het Soendaland moet zoeken. Het Baritobekkon was eveneens een mariene trog en werd in het Oosten en Noorden eveneens in plooïen gelogd. Naar het Westen ging het geosynclinale karakter over in hot subcontinentale van een brakwaterbekken, dat ovens de weerdijkde deel van hot kustgebergte nauwelijks aan de plooïng deelgenomen heeft.

Aan den westkant van het Celobosmassief zijn tertiaire plooïbundols, die naar het contrale gedeelte overhellen. In den westarm, waar deze plooïen eenigszins iugeklemd liggen tusschen het vroeger gestabiliseerde Zuidwesten en het centrale gedeelte, schijnt do plooïng onvolledig te zijn geschied. De geringo hoogte boven zee, do aanwezigheid van meren (die bezig zijn te verdwyden) en van subrocente koraalriffen zijndaarvoor a&nwijzingen. Do plooïbundols van Boeton zijn naar het Oostuw zwak convex on hangen samen met die van den zuidoost-arm van Celebes.

Ook over den Timor-Ceramboog loopt een tertiaire plooiing, waar dekbladen een belang-rijke rol schijnen te spelen. Zij zijn van het centrum der Banda-zee gericht naar de peripherie.

Op Nieuw-Guinee komt in het centrale gebergte te waarschijnlijk eveneens een dekbladstructuur voor met overschuivingen naar het Zuiden, dus naar het stabiele Sahoel-plat gericht. In het Sneeuwgebergte werd een langdurige geosyn-clinale tot plooiingsgebergte gemaakt. In het noordelijke gebergte komen naar het Noorden overhellende plooiën voor; het randgebergte van den Vogelkop moet met het Sneeuwgebergte tot een eenheid worden verbonden. Uit de ombuiging, zoowel in het Oosten als in het Westen van den Vogelkop, valt af te leiden, dat de plooi-bundel a.h.w. ingedrukt werd in een inbuiging van het (hypothetische) Pacificische continent.

Van de plooiing op Halmahera is weinig bekend; waarschijnlijk is zij gericht naar het Oosten.

De tertiaire plooiing is nog niet tot rust gekomen. Zoo komen op Nieuw-Guinee twee lange depressie's voor, welke vermoedelijk wijzen op een recente plooiing. De eene loopt van de Mac-Cluer golf in den Vogelkop over de vallei der Mamberamo en verder buiten het Nederlands gebied in oostelijke richting. De andere verloopt zuidelijk van het Sneeuwgebergte. Grote partien ocrbosch zijn hier aan het afsterven, door dat de aan droge standplaats gewende boomen niet tegen een onderdamping bestand zijn. De anastomoseerende kanalen tusschen rivieren zijn hier some zeer diep en dieper dan de rivieren zelf.

De dubbele eilandenboog rond de Bandazee met de daartusschen gelegen diepe zeebekkens moet eveneens beschouwd worden als een plooiingsgebergte in embryonaal stadium. Plaatselijk belangrijk opgeheven recento koralaariffen eenerzijds en dalende kusten anderzijds zijn getuigen van bewegingen in verticalen zin. Daarnaast moet ook rekening gehouden worden met een horizontale component van den gebergtedruk. Ook elders in den oostelijken archipel komen dergelijke recente of subrecente plooiingen voor, b.v. in de groep der Toekang Besi-eilanden. Voorts moet de diepe geul, die zuidelijk van Sumatra en Java verloopt, genoemd worden. Achter deze als geosynclinale beschouwde strook bevindt zich een geoanticlinale, welker rijzing reeds de eilanden ten Westen van Sumatra boven water deed uitsteken. Deze eilanden hebben blijkens hun flora en fauna nooit met Sumatra samengehangen. De genoemde gebieden vertoonen ook een groote seismische onrust (zie ook AARDBEVINGEN), waarin een bevestiging wordt gezien van den zeer labielen toestand, waar in zij zich bevinden.

Voor de geringe onderdamping, welke een deel van het Soendaland en van het Sahoelplat in subrecente tijd onderging, heeft Molengraaff een verklaring meenen te vinden in het aftel-ten van de ijskappen der diluviale ijstijden. De hierdoor vrijkomende hoeveelheden water zouden de zeespiegel hebben doen rijzen over een bedrag, dat overeenstemming vertoont met de diepte van de tegenwoordige Javazee en het zuidelijke deel der Chineesche zee. In de laatste jaren zijn tegen deze verklaring bezwaren gerezzen, welke voortgekomen zijn uit de bestudeering van de verschynselen, die een golvig zijn van

de glacialperioden. Zouden deze bezwaren onoverkomelijk zijn, dan moet de onderdamping van het Soendaland en o.a. ook van het Sahoel-plat worden toegeschreven aan zg. opirogenctische bewegingen, dat zijn bewegingen waarbij, zonder dat plooiing optreedt, grootte oppervlakten aan vertical verplaatsingen onderhavig zijn. In dit verband is het interessant nog te vermelden dat op zeer vele plaatsen in Ned.-Indie ken-teekenen voor een recente rijzing van landgebieden t.o.v. den zeespiegel gevonden zijn. Deze rijzing, die voor Indie maximaal 6 m bedraagt, is ook elders op vele plaatsen geconstateerd. Daar tegenover staat, dat andere gebieden in dalende beweging zijn.

Van do vele literatuur op geologisch gebied mogen hier slechts enkele werken genoemd worden, die een samenvatting van onze kennis van Ned.-Indie inhouden: H. A. Brouwer, *The geology of the Netherlands East Indies*, New York 1925; L. M. R. Rutten, *Voordrachten over de geologie van Ned.-Indie*, 1927. Van de hand van laatstgenoemde verscheen in 1932 nog een, "beknopt, populair geschreven boekwerkje: De geologie van Ned.-Indie. 101"■

4, CRISISMAATREGELLEN. De belangrijke wijzigingen, welke zich gedurende de laatste jaren in de economische wereldstructuur hebben voltrokken en welke voornamelijk hierop neerkomen, dat het van ouds beproefde en economisch juist te achten beginsel van den vrijhandel om fiscale, economische en politieke redenen en verder ook uit nood — omdat anderen voorgingen — in steeds toenemende mate plaats heeft moeten maken voor een tot ongekende hoogte en intensiteit ontwikkeld protectionisme, hebben niet nagelaten haar terugslag in Indie te doen gevoelen. Na nog lang te hebben vastgehouden aan de voor dit land oude traditie van vrijhandel en vrijverkeer, is ook Nederlandsch-Indie, naar mate de belemmeringen, welke elders aan liet econonisch verkeer werden opgelegd, een steeds nischer)ronisch karakter dreigen aan te nemen, gedwongen geworden wijziging te brengen in zijn economische politiek en zulks wel in die mate, dat tians nioclijk andera dan van een complete on»zwenki»g kan worden gesproken. Do betrekkelijke) assiviteit, welke voordien do economische politiek van Nederlandsch-Indie kenmerkte, heeft in de jaren na 1930 geleidelijk plaats moeten maken voor een politiek van actief optreden en ingrijpen, overal, waar do omstandigheden dit noodzakelijk maakten.

In het navolgende zal een beknopt overzicht worden gegeven van de door de Nederlandsch-Indische regeering na 1930 uitgevaardigde crisis-maatregelen en de daarmede verband houdende crisiswetgeving, waarbij, voor zoover noodig, elke maatregel dan wel groep van maatregelen zeer in het kort zal worden toegelicht. Terwill. van de overzichtelijkheid en om den onderling samenhang beter te doen uitkomen, dient hior-aan een rangschikking van de totaliteit der uit-gevaardigde maatregelen naar ankooldopgroe-pen vooraf te gaan. Hoewel niet in alle opzichten consequent tot te passen, lijkt een rangschikking naar de takken van bedrijf, waarop do verachillende maatregelen betrekking hebben, het inest voor de hand te liggen. Onderscheiden kunnen dan worden:

A. maatregelen annex wetgeving met betrek-

king tot don invoor, hot import- on diatributie- apparaat en de Indische nyvorheit;

B. maatregelen annex wetgeving met betrokking tot den Europeesohen en inheemsohn land- bouw en den exporthandel;

C. maatregelen annex wetgeving mot betrokking tot het verkeerswezen;

D. maatregelen annex wetgeving met betrokking tot het betalingsavorker en het bnkwezen;

E. maatregelen annex wetgeving van meor algemeenen aard.

A. Maatregelen annex wetgeving met betrekking tot don in- voer, het import- en distributie- apparaat ende In(lia) ohonyvor-

h. Ouder dit hoofd dienen to worden gorang- schikt:

I. de tariefpolitick, voer zoovor goon fiscalo strekkiag hebbende;

II. de congtoneraat van maatregelen, dat zijn grondslag vindt in de Crisaiinvoerordonnantio 1933 (Ind. Stb. 1933 no. 349);

III. de Bedrijfsregleinteeringordonnantio (Stb. 1934 no. 595);

IV. de Verpakkingsordonnantie (Ind. Stb. 1935 no. 16L);

V. de H.mdeL.Scontndle-ordonnantie (Ind. Stb. 1935 no. 428-.

I. Met betrekking tot de door Nedcrlandsch- Lndie zer'ierd ? f pol'itiek kan gesteld worden

Li: - - - - : vhoudens enkele nog nader ce neme ti sderingen, steeds fiscale motie- ven zgn Tees', welke bij de vaststelling van en het

ii wijziging in het algemeen tarief vin -, *二.: m den doorslag hebben gegeven.

srden ontkend, dat speciaal

de 7-irh :- het basistarief voor alge- me-, . . . i'ri 1934 heeft ondergaan

I'-.: . : ':- II, iri cnkeJe govalln onge- , > v J. '1'1' v1 * - ■ . . ; /: " g<: wrckt en

<laar (ioor

■ -: ■/ : . . ; ■ : , : ; . } } " iridiiHtricc n in Nc<1.-

■- . ' /' /, Ir << l < r door

i. r u u m. u. ad hij/hiij Jul anil l<ii ll v<T. v<v. , * , * 7 u u g<1-

t. ■- fl' till l'-'l' ■ II v* J

v» : / * / J viiiii' I > i) : * !

•>— „* , S J/•>' ! • / , , ' > - IH> llml

LHII, 叩 / »/ > . > .

<« R U33 <iii ill: in v* : i

/> VA * A * ! <<<

l , l' ii-tilhi n I ; l m, cull till

«做, <, . . 1人, (It: fihnliln lluf iiiiilhiili- K以 W3, J. * J i

如 <14. >) ill 'i > 1

HIQMibhrchtu (t nA l nu. liihj, Urthii hij <iel i yOÄiu, tit: bu Vi<cgdhijii Io

iu VdricchuH v<»*»r c" wrktuigen ten lmi-

JJ/kvc v.u.u j/nichting van nicu>: iniiuotrieve 损"rijvs, /f van nicu we on<ler<kulen van be-hta-unde bedryven, die du vervaaniing van

neer dozo vrijstelling in het economisch behing van Nederlandsch-Indie noodig moet worden ge- acht;

c) do verlagng van de invoerrechten op enkele specifiok Duitsche importgoederen in Ned.-Indie bij hot tusschen Nederland en Duitschland ge- sloten handelsverdrag van 15 December 1933. Ind. Stb. 1934 no. 390 be vat de verordening, welko dezo tariefsverlagingen wettelijk vastlegt:

d) do consolidatie van het invoerrecht op een aantal belangryke Amerikaanache importgoe- doron in ludie bij het tusschen Nederland en de Veroonigd Staten van N.-Amerika gealoten han- delsevrtfrag van 20 December 1935.

Afzonderlike vermelding verdient teaslotte nog do zgn. "retorsiewet", op grond waarvan Nederlandsch-Indie kan overgaan tot instelling van invoervboden of -bepkeringen en-tot heffing van cen bijzonder invoerrecht ten aanzien van goederen uit die landen, die Xederlandsch-IndiG op ongunstiger wijze behandelen dan andere landen, dan wel op een wijze, die in strijd is te achten met de levensbelanaen van dit land (Xed. Stb. 1936 no. 901, Ind. StK 1936 no. 226).

II. Van veel grooter belang is het complex van contingentcerings- en Ecentieeringsmaat'e- gelen, dat zijn grondslag vindt in de Crisid'inc": f- ordonnantie 1933 (Ind, Stb. 1933 no. 349). we ike ordonnantie met ingang van 19 September! in working is getreden. Tot stand gekomen op grond van de overweging, dat het Landsbelang vorderde dat zoonoodig tijdelijke maatregelen zouden kunnen worden getroffen tegen overma- tigen invoer uit het buiteitand, is dan ook in ar- tikel 2 der ordonnantie der Regeering de bevoegd- heid gegeven om bij regeeringsverordening te be- palen, dat de invoer van bepaalde goedereu of goederengroepen gedurende een bepaalde periode verboden zal zijn, voor zoover de totale waart- te, hoeveelhaid, dan wel het gewicht er van een vver elk geval nader vast te stellen cijfer zal over- schrijden. Hierniede was aan de Indische reg earing een middel in handen gegeven, in de eerste plants om de tijdelijke moeilijkheden, waarmeue liet bedrijfsleven aldaar — waarouder uauC de industrie ook de importhandel client te wordu g<Tek<nd — ten gevolge van een overvuering van <h* lnche niarkt met uiterst Uag geprijsde goe- d<T<n had to kampen, beter te kuaneu weerstaan.

ook om steun te kuaneu vrbvsmen aa n fb< N<<<i<>rUndsche indscrieale belangu en tvn- nhiltc <> m zoo noodig den La veer uit; <ii>; L" kunn<*n Ix'gunNtizen. wellc* Cue dw v^<jrfti>anir>£<i i> lncm<-rn v; in de exn.

Intxlach-Indic kunn<?a woci'in Van dr-M*? &fwft <i> l' Lnuixxih i rir<g in rminif y/u va. iirur uilvaardiging vtn.

hui" t<-n T-ii-7. i/f liiHisnlu mp<1: XArtic- iahd'che indes^e.. v>fii HnwX baiiicn, door he? vH; rrgelen' t<n hjj ir: j ndu 对vnsit袂* i m port - en

Aivorens ?oi f<e>u f.psom jnjinj van dr tot dus verre ujt'erE,wclie^-jr contigon twringsn>>uVfn*- gcJen uver ?<■ ettn. dient voor een gtdv begrip van zaken nog op «> vojgnrnc drir nunten te worden gvesien.

J. Onderscheiden dianon te worden "0e' contingent'eringon en „landen" contingentcerin- gen. Is het doel der oontingentoorine niet dan con

bescherming van de Indische en/of Nederlandsche Industrie, dan kan worden volstaan met een zgn. „vr'e" contingentieering, waarbij slechts het maximum invoerkwantum wordt gefixeerd en binnen de grenzen liervan, behoudens een eventueel voor de Nederlandsche industrie te reserveeren aandeel, de invoer wordt vrijgelaten. Het aan dit systeem verbonden voordeel is, dat het goedkoopst produceerende land kan blyven leveren, waardoor prijsopdriving voorkomt, althans beperkt wordt. Slechts in die gevallen, waarin aan meer dan een land een aandeel in den invoer van eenig goed moest worden toegekend, dient tot een „landen" contingentieering te worden overgegaan, waarbij dan veelal het geheele importquotum wordt opgedeeld.

2. Door de Regeering is aan de door haar uitgevaardigde contingentieeringsmaatregelen steeds doelbewust een beperkten geldigheidsduur gegeven teneinde bij de hierdoor noodzakelijk geworden periodieke vernieuwing van deze maatregelen de bestaande invoeringsvoorschriften, voorwaarden, enz. aan eventueel gewijzigde omstandigheden te kunnen aanpassen. Hiervan is in de practijk reeds herhaaldelijk gebruik ge-maakt.

3. Teneinde der Regeering in deze belangrijke materie geen te groote vrijheid te geven en den Volksraad niet geheel uit te schakelen, bepaalt art. 3 van de Crisisinvoerordonnantie, dat de op basis van deze ordonnantie uitgevaardigde regeeringsverordeningen ten hoogste 10 maanden van kracht zijn. Binnen genoemden termijn zal voor zoover noodig bij ordonnantie in de bij deze verordeningen geregelde onderwerpen dienen te worden voorzien. Ind. Stb. 1935 no. 553 bevat een inmiddels noodig gebleken wijziging van dit artikel, welke echter haar principieele doelstelling niet aantast.

In onderstaand overzicht van de uitgevaardigde contingentieeringsmaatregelen is volstaan met ten aanzien van elken maatregel op te sommen de meest belangrijke bijzonderheden, zijnde de Staatsbladen, waarbij de maatregel is ingevoerd, aangevuld, gewijzigd of verjengd, de goederen, waarop hij betrekking heeft, den aard der contingentieering en het doel, dat ermee beoogd wordt.

Cement: „Crisiscementinvoerordonnantie-verordening 1933" Ind. Stb. 1933, nos. 282/3, in werking getreden 28/6/1933. Betreft: Portlandcement. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1933 no. 358, 1934 nos. 473/4, 1934 no. 604, 1935 nos. 86/7 en 1935 no. 474. De laatste verlenging betreft de periode van 1 October 1935 tot en met 30 September 1936. Aard: vrije contingentieering. Doel der contingentieering: steunverleening aan de Indische industrie.

Bier: „Crisis-bier-invoerverordening 1933", Ind. Stb. 1933 no. 484, in werking getreden 13/12/1933. Betreft: bier in flesschen anders dan Stoutbier. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 126, 1934 nos. 581/2, 1935 no. 130 en 1936 no. 7. De laatste verlenging betreft de periode van 13 Januari 1936 tot en met 12 October 1936. Aard: Landencontingenteering. Doel: Steunverleening aan de Indische en de Nederlandsche industrie.

Bontgeveven slojfen: „Crisis-textiel-invoerverordening 1934", Ind. Stb. 1934 no. 60, in werking

getreden 14/2/1934. Betreft: saroengs en kains pandjang van katoen en/of zijde en/of kunstzijde, alsmede bepaalde bontgeweven stoffen. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 301, 1934 no. 638, 1934 no. 679, 1935 no. 256 en 1935 no. 582. De laatste verlenging betreft de periode van 14 December 1935 tot en met 13 Juni 1936. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Indische en de Nederlandsche industrie.

Gebleekte katoenen stoffen: „Gebleekte stoffen-crisis-invoerverordening 1934", Ind. Stb. 1934 no. 98, in werking getreden 1 Maart 1934. Betreft: statistieknnummers: 1543 t/m 1569. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 114, 1934 nos. 712/3, 1935 no. 628 en

1936 no. 168. De laatste verlenging betreft de periode 1 April 1936 t/m 31 December 1936. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie.

Aardewerk: „Crisis-aardewerk-invoerverordening 1934", Ind. Stb. 1934 no. 435, in werking getreden 1G Juli 1934. Betrof: statistieknnummers 423 t/m 444, 44G en 447. Opgheheven, daar de eenige aanleiding tot dezen maatregel, de driegende machtspositie van de „Java Pottery Importers Association", door ontbinding van deze organisatie inmiddels was weggefallen (Ind. Stb. 1934 no. 530 d.d. 30 Augustus 1934).

Oostpannen: „Crisis-oo8tpannen-invoerverordening 1934", Ind. Stb. 1934 no. 597, in werking getreden 26 October 1934. Betreft: gegoten ijzeren braadpannen (zgn. oost)pannen). Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 750 en 1935 nos. 34] /2. De laatste verlenging betreft de periode van Augustus J 935 t/m 31 Juli 1936. Aard: vrije contingentieering. Doel: steunverleening aan de Indische industrie.

Ongebleekte katoenen filofen: „Invoerverordening ongebleekte katoenen stoffen (J 935)", Ind. Stb. 1935 no. 23, in werking getreden 1 Januari 1935. Betreft: statistieknnummers 1525 t/m 1530. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb.

1935 no. 153 en 1935 no. 523. laatste verlenging betreft de periode van 1 November 1935 t/m 31 December 1936. Aard: vrije contingentieering. Doel: deze maatregel is genomen, omdat door een overmatigen invoer van bepaalde, als vervangingsproduct voor gebleekte katoenen stoffen geschikte ongebleekte katoenen stoffen, de contingentieering van de gebleekte katoenen stoffen aan effectiviteit dreigde in te boeten.

Kunstmeeu8slojfen: „Invoerverordening kunstmeststoffen 1935", Ind. Stb. J 935 no. 88, in werking getreden 1 Maart 1935. Betreft: super- en dubbelsuperfosfaat en meststoffen n.a.g. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1935 no. 357 en J 935 nos. 624/5. De JaarUto verlenging betreft de periode van 1 Januari 1936 t/m 31 December 1930. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie.

Gloeiperen: „Invoerverordening electriche gloeiperen 1935", Ind. Stb. 1935 no. 99, in werking getreden 12 Maart 1935. Betreft: statistieknnummers 480,1480 en 2480. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1930 nos. 8 en 9.

Deze verlenging betreft de periode van 12 Januari 1936 t/m 11 Januari 1937. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche Industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie.

Sanitair aardewerk: „Invoerverordening sanitair aardewerk 1935", Ind. Stb. 1935 no. 240, in werking getreden 29 Mei 1935. Betreft: statistieknummers 448, 449 en 1449. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1936 no. 161. Deze verlenging betreft de periode 30 Maart 1936 t/m 29 Maart 1937. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie.

Badhanddoeken: „Invoerverordening badhanddoeken 1935", Ind. Stb. 1935 no. 171, in werking getreden 17 Mei 1935. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1936 no. 127/8. Deze verlenging betreft de periode 18 Maart 1936 tot en met 17 Maart 1937. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie.

Katoenen dekens: „Invoerverordening katoenen dekens 1935", Ind. Stb. 1935 no. 172, in werking getreden 17 Mei 1935. Verlengd, aangevuld en/of gewijzigd bij Ind. Stb. 1935 no. 301 en 1936 no. 129/130. Deze verlenging betreft de periode 18 Maart 1936 tot en met 17 Maart 1937. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie.

Katoenev. naaigarens: „Invoerverordening katoenev. naaigarens 1935", Ind. Stb. 1935 no. 435, in werking getreden 30 Augustus 1935. Geldigheidsduur 10 maanden. Betreft: alle soorten katoenev. naaigarens vallende onder de statistieknummers 1511 t/m 1514. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie.

Pakpapier: „Invoerverordening pakpapier 1935", Ind. Stb. 1935 no. 460, in werking getreden 18 September 1935. Geldigheidsduur 10 maanden. Betreft: alle soorten pakpapier vallende onder statistieknummer 620. Aard: vrije contingentieering, behoudens een voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie.

Katoenen manufacturen: „Invoerverordening katoenen manufacturen 1935", Ind. Stb. 1935 no. 542, in werking getreden 21 November 1935. Geldigheidsduur 10 maanden. Deze verordening, welke mode in de plaats is getreden van de per (hienzelfden datum ingetrokken „Invoerlicentieverordening 1935, aanvullingen II en III" (Ind. Stb. J 935 nos. 137 en 255), o in vat do goederissoorten vallende onder do statistieknummers 1570/2, 2572, 3572, 4572, 1573/79, 2576/7, 1582/4, 2584, 1589/92, 2591, 1594, 2606, 1596, 1596, 2590, 1597/1002, 1607, 1610, 1G13, 1G16/20, 2621, 1623, 1625/7, 1630, 2630/3, 3631, 1631/3, 2637 en 588/9. Gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1936 nos. 05/6 van 20 Februari 1936. De voor- naamste wijziging betreft den aard der contingentieering. Aanvankelijk vrije contingentieering, behoudens een ten aanzien van enkele goederen voor de Nederlandsche industrie gereserveerd quotum, zijn thans ook aan Engeland en Italic

quota toegekend. Doel: steunverleening aan de Nederlandsche industrie en begunstiging van bepaalde derde landen.

Autobanden: „Invoerverordening autobanden 1935", Ind. Stb. 1935 no. 567, in werking getreden 3 December 1935. Geldigheidsduur 10 maanden. Betreft: auto-buitenbanden en -binnen-band. Aard: vrije contingentieering. Doel: steunverleening aan de Indische industrie.

Naast steunverleening aan de Indische en de Nederlandsche industrie en begunstiging van bepaalde buitenlandse exportbelangen, opende — zooals reeds was gememoreerd — de crisis-invoerverordening tevens de mogelijkheid tot het nemen van maatregelen ter beveiliging van de belangen van het in Ned.-Indie bestaande import- en distributieapparaat. De aanleiding tot het nemen van maatregelen in deze richting moet gezocht worden in de omstandigheid, dat speciaal in de jaren na 1930, naast het aldaar reeds van oudsher bestaande importapparaat, geleidelijk en wel voornamelijk van Japansche zijde, een geheel nieuw werd opgebouwd, hetwelk door overmatige invoeren van zeer laag geprijsde goederen den bestaanden handel in toenemende mate in zijn positie begon te bedreigen. Aan de be- strijdung van dit ernstig gevaar zijn door de Regeering allereerst de diverse contingentieerings- maatregelen dienstbaar gemaakt en wel door de verdeling van het voor eenig artikel vast te stellen maximum-importquotum onder de belanghebbende importeurs zoodanig te regelen, dat aan het van oudsher bestaande importapparaat het leeuwenaandeel toeviel. Deze steun was, hoewel op zichzelf zeker niet zonder betekenis, door de beperktheid van het aantal contingentieeringsmaatregelen en het feit, dat juist tai van massa-artikelen buiten de contingentieering bleven, niet voldoende om het gestelde doel te bereiken, zoodat tot meer ingrijpende maatregelen diende te worden overgegaan. De mogelijkheid hiertoe lag reeds opgesloten in de Crisisinvoerverordening en wel in artikel 2, waarin der Regeering do bevoegdheid wordt verleend om den invoer van elke categorie van goederen, waarvan haar dit wenschelijk voorkwam, aan maxima te binden, en voorts die voorschriften vast te stellen, welke noodig zijn om do richtige tenuitvoerlegging van een dergelyk besluit te verzekeren.

Gebruik makend van deze mogelykheid, vaardigde do regeering op 22 Januari 1935 de *Invoerlicentieverordening 1935* (Ind. Stb. 1935 no. 24) uit. Bij deze verordening, zoowel als bij de 6 aanvullingen, welke daarop in den loop van 1935 verschenen, is telkeninmale do invoer van een aantal goederen of goederengroepen in dien zin onder controle gbracht, dat de mogelykheid van invoer van het bezit van licenties is afhankelijk gesteld, terwijl do verdeling van de- zo licenties onder belanghebbenden zoodanig is geregeld, dat hiervan aan het van oudsher bestaande importapparaat een voldoende aandeel toevalt om het uit dien hoofde een bestaans- mogelykheid te verzekeren.

Op de techniek van de verdeling van de beschikbaar licenties — welko speciaal in den aanvang wel eenige moeilijkheden heeft opgeleverd — zal hier niet nader worden ingegaan. Verwozen wordt naar de desbetreffende bepalingen in do onderscheidene licentieverordeningen.

Een nadero regeling van de licentieverordeningen-

rie vond plaats bij de Invoercertificeringsordonnantie 1935, Ind. Stb. 1935 no. 554, we Ike 22 November 1935 in working trad. In den geest van de Crisisin voerordonnantie be vat de Invoercertificeringsordonnantie de algemeene richtlijnen, welke onveranderlijk voor elken licentievering- maatregel gelden, terwijl daarnaast de voor el- ken licentieveringmaatregel afwijkende uitvoer- ringsvoorschriften bij verordening worden ge- regeld.

In de navolgende opsomming van de achter- eenvolgens uitgevaardigde licentieveringmaat- regelen zal worden volstaan met vermelding van de goederen resp. goederengroepen, dan wel de deze representeerende statistieknummers en de Staatsbladen, waarbij de maatregelen zijn uit- gevaardigd, aangevuld, gewijzigd, verlengd dan wel ingetrokken.

„Invoercertificering (sverordening 1935”, Ind. Stb. 1935 no. 24, in working getreden 22 Januari 1935. Geldigheidsduur 10 maanden. Omvat de goederen (-groepen) vallende onder de statistiek- nummers 466, 1466, 474/5, 478/9, 482/3, 742/6, 833/4. Verlengd bij Ind. Stb. 1935 no. 555 voor de periode van 22 November 1935 tot en met 21 September 1936.

„Invoercertificering (sverordening 1935, aanvul- ling I”, Ind. Stb. 1935 no. JOS, in werking getreden 21 Maart 1935. Omvat die soorten inesen- makerswerk, tandenborstels en petroleum- lampen, welke vallen onder de statistieknummers 913-917, 90S en 936-939.

„Invoercertificeringsverordening 1935, aanvul- ling II”, Ind. Stb. 1935 no. 137, in werking getreden 21 April 1935. Omvat die soorten katoe- nen manufacturen, welke vallen onder de statistiek- nummers 588, 1570/85, 1589/1602, 1G07, 1609, 1.626, 1629/30 en 1648. Deze verordening is buiten werking gesteld bij Ind. Stb. 1935 no. 542 van 20 November 1935.

„Invoercertificeringsverordening (i 1935, aanvul- ling III”, Ind. Stb. 1935 no. 255, in werking ge- treden op 14 Juni 1935. Omvat die soorten niet- katoenen manufacturen, welke vallen onder de statistieknummers 678, 1610/5, 1618/21, 1623, 1625, 1627 en 1631/3. Deze verordening is buiten werking gesteld bij Ind. Stb. 1935 no. 542 van 20 November 1935.

„Invoercertificeringsverordening (i 1935, aanvul- ling IV”, Ind. Stb. 1935 no. 314, in werking getreden 9 Juli 1935. Omvat die categorieën aard- dewerk en porcelein, welke vallen onder de stat- istieknummers 423/37 en 443/7.

„Invoercertificeringsverordening (i 1935, aanvul- ling V”, Ind. Stb. 1935 no. 332, in werking getreden 24 Juli 1935. Omvat die categorieën nie- taalwaren, welke vallen onder de statistieknum- mers 690, G93/7, 702/3, 708, 710, 713, 716/9, 721, 723/7, 757, 760, 764/6, 768, 773, 775/6 en 808.

„Invoercertificeringsverordening (i 1935, aanvul- ling VI”, Ind. Stb. 1935 no. 364, in werking getreden 10 Augustus 1935. Omvat de onder de statistieknummers 418 tot en met 421 vallende soorten wasch- en toiletzeep.

Bij besluit van den Directeur van Economische Zaken van 5 Maart 1936 no. 3255/C.I.B. is be- paald ten aanzien van alle voor dien datum ge- contingenteerde en licentievering goederen, dat invoer van deze goederen, voor zoover op of na J 6 Maart 1936 ingeladen in het schip met bestem- ming Nederlandsch-Indië en voor zoover deze

goederen vervaardigd zijn in een land, dat be- paaldelijk is genoemd in de voor den invoer daar- van aan den importeur afgegeven toewijzing, slechts kan geschieden, indien een certificaat van oorsprong wordt overgelegd.

III. *Bedrijfsreguleringsverordening* van 23 October 1934, Ind. Stb. no. 595, is door de Regeering uitgevaardigd, teneinde in staat te zijn destructieve binnenlandsche concurrentie en wel in het bijzonder die, welke noodwendig ont- staat, indien in bepaalde bedrijfstakken nieuwe ondernemingen worden opgericht zonder dat daaraan behoefte bestaat, te kunnen beteugelen dan wel te voorkomen. Artikel 2 van de ordon- nantie — waarvan de werkingsduur op instigatie van den Volksraad tot drie jaar is beperkt — geeft der Regeering de bevoegdheid om, wanneer in eenigen bedrijfstak deze destructieve concurrentie is ontstaan dan wel dreigt te ontstaan, de ordonnantie per regeeringsverordening op deze bedrijfstakken van toepassing te verklaren, hetgeen n dan beteekent dat volgens art. 4 voor de vestiging van nieuwe of uitbreiding van bestan- de bedrijven in dezen tak van Industrie een vergunning van den Directeur van Economische Zaken noodig is.

Gebruik makende van de haar geboden be- voegdheid heeft de Regeering deze ordonnantie achtereenvolgens toepasselijk verklaard op:

a) , het melkerijbedrijf in het regentschap Ban- doeng by besluit van 19/3/35 (Ind. Stb. 1935 no. 106);-

b) , het veembedrijf in geheel NederlaTidsch- Indië bij besluit van 19/3/35 (Ind. Stb. no. 1935 107, later vervangen door Ind. Stb. 1935 no. 313);

c) , het drukkerijbedrijf in geheel Nederlandsch- Indië bij besluit van 14/3/35 (Ind. Stb. 1935 no. 127) ;

d) , de sigarettindustrie in geheel Nder- landsch-Indië bij besluit van 22/8/35 (Ind. Stb.] 935 no. 427);

e) , de metaalgieten in geheel Nederlandsch- Indië, speciaal voor wat betreft de fabricage van oostpannen, bij besluit van 14/9/35 (Ind. Stb. > 1935 no. 459);

f) , de wcvrijen in geheel Nederlaj) dsch-Indië bij besluit van 8/11 /35 (Ind. Stb. 1935 no. 538);

g) , de ijsindustrie in geheel Nederlandsch-Indië bij besluit van 30/11 /35 (Ind. Stb. 1935 no. 568).

IV. *De Verpakkingsordonnantie* (Ind. Stb. 1935 no. 1(51 d.d. 17/5/35) oent voor de Regeering de inogelijkheid om in het belang van den handel en ter bescherming van den consument bij regeeringsverordening voor bepaalde, daarbij aan te wijzen artikelen voorschriften te stellen inzake de uanduiding van den oorsprong, den aard, de hoedanigheid en de hoeveelheid dezer artikelen. Tot dusverre is een toepasselijk verklaring van deze ordonnantie op bepaalde artikelen nog achterwege gebleven.

V. *De Handelscontrole-ordonnantie* (Ind. Stb. 1935 no. 428 d.d. 27/8/35) geeft een regeling voor het geval, dat do invoer van bepaalde goederen uit productiegebieden, welke Nederlandsch- Indië voor een aanmerkelijk deel van die produc- ten voorzien, tijdelijk of blijvend zou worden stopgezet, dan wel in verhouding tot de behoeften van deze gewesten tijdelijk of blijvend tot sterk zou worden ingekronpen. Voordat dergelijke goederen van elders zouden worden betrokken,

zouden houders van daar te lande aanwezige voorraden een plotselinge prijsstijging kunnen veroorzaken, hetwelk een aanmerkelijke benadeeling van het consumentenbelang aldaar zou kunnen medebrengen.

Teneinde nu in voorkomende gevallen dit gevaar te kunnen ondervangen, kent de ordonnantie aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid toe om:

a) een commissie in te stellen om den handel in bepaalde goederen te bewaken;

b) aan dezo commissie de bevoegdheid te verleenen tot:

1. een rechthebbende op voorraden, welko niet dan tegen onoirbaar hooge prijzen verkrijgbaar worden gesteld, aanwijzingen te geven, strekkende om die voorraden geheel of gedeeltelijk onverwijld in het verkeer te brengen;

2. het geheel of gedeeltelijk in beslag nemen, doen verkoopen en leveren van voorraden ten aanzien waarvan de onder a bedoelde aanwijzingen niet of onvolledig, dan wel niet tijdig worden uitgevoerd. Tot instelling van de commissie kan de Regeering alleen overgaan, indien ten aanzien van de tot de gewichtige levensbehoefden te rekenen goederen een algemeene prijsstijging plaats vindt.

B. Maatregelen annex wetgeving in de k i n g t o t d e E u r o p e e - s c h e n c i n h e e m s c h e n l a n d b o n w e n d e n e x p o r t h a n d e l .

Achtervolgens zullen worden behandeld: I. de regeeringsbemoedienissen met de Javasuikerindustrie; II. de regeeringsmaatregelen tot verzekering van de richtige nakoming van de voor Nederlandsch-Indië uit de toetreding tot de thee- en rubberrestrictieovereenkomsten voortvloeiende verplichtingen; III. de kinarrestrictie; IV. de rijstpolitiek; V. de regeeringsmaatregelen met betrekking tot en kelc an (lore inheemsche landbouwgewassen; VI. de crisis-cultuurordonnantie; VII. de crisis-uitvoeroordonnantie; VIII. de exportcontingentecriëg.

I. De eerste regeeringsbemoedienissen met de Javasuikerindustrie — voor zoover althans een versterking van de: door crisisinvloeden verzwakte positie dezer industrie beoogende — elateert reeds van 1931, toen de „Suikeruitvoeroordonnantie I DBr* (Ind. Stb. 1931 no. 114) en de „Suikeruitvoerverordening 1931" (Ind. Stb. 1931 no. 175 en Ind. Stb. 1933 no. 21.) het licht zagen, welko den suikeruitvoer uit Nederlandsch-Indië overeenkomstig do door dezo industrie bij de Chadbourne-overeenkomst op zich genomen verplichtingen aan zekere beperkingen onderwierpen en voorts uitvoerige voorschriften gaven omtrent de verdeling van het maximum exportquotum tussehen de individuele fabrieken.

Een verdergaande inmening van de indische regering in do zaken van do Javasuikerindustrie volgde in 1932, toon bleek, dat een vrijwillig voortzetting van de in 1918 opgerichte V.J.P. na 1932 niet nicer mogelijk zou zijn. Het inzicht, dat het outbreaken van een centrale verkooporganisatie een chaotischen toestand zou doen ontstaan, deed de Regeering medewerken aan de oprichting van een nieuwe verkooporganisatie: de Nivas (Nederlandsch-Indische Vereeniging voor don Afzet van Suiker), aan welke organisatie — waarvan het lidmaatschap voor alle suikerproducenten verplicht were! gesteld — met ingang vati 1

Januari 1933, aanvankelijk voor den tijd van drie jaren en drie maanden, de allecn-verkoop van alle zgn. „eerste han (V suiker werd opgedragen. De Regeering kreeg grooten invloed in deze nieuwe organisatie, zoowel door het aan den Gouverneur-Generaal gegeven benoemingsrecht van den voorzitter van de Nivas en het den Gouverneur-Generaal eveneens gegeven recht om de uitvoering van besluiten te verbieden, handelingen te verbieden en te gelasten, alsook door de aanstelling van twee regeeringscommissarissen voor de suikerindustrie, die de Regeering in de besturende organen van de Nivas zouden vertegenwoordigen. Een ander kwam wettelijk vast te liggen in Ind. Stb. 1932 no. 643, bevattende de „Verbandsuikerordonnantie 1932", Ind Stb., 1932, no. 644, bevattende de „Verbandsuikerverordening 1932" en Ind. Stb. 1932 no. 645.

Het jaar 1934 bracht twee nieuwe regelingen, t.w. de „Suikeruitvoeroordonnantie 1934" (ind. Stb. 1934 no. 19-1) — sindsdien verlengd bij Ind. Stb. 1935 no. 132 en 1936 no. 42 —, welke den invoer van suiker aan banden legde, teneinde een prijsbederf op de binnenlandsche markt door den herinvoer van aanvankelijk tegen lagen prijs naar het buitenland uitgevoerde suikers te voorkomen, en de „Suikerriet — plantmateriaal — uitvoerverordening 1934" (Ind. Stb. 1934 no. 527), welke den uitvoer van plantmateriaal, anders dan met een speciale vergunning, verbood. In den loop van hetzelfde jaar kwam reeds de vraag aan de orde of de Regeering haar bmoedienissen met de suikerindustrie na 1 April 1936 — den ex-piratiedatum van de Nivas — zou moeten continueren, een vraag, welke na ample overleggingen van de zijde der Regeering bevestigend werd beantwoord. In Februari 1935 werden door de Regeering aan den Volksraad in anticipatie op de terzake nog nader te ontwerpen ordonnaties reeds de voorloopige richtlijnen inzake de door de Regeering wenschelijk geachte voortgezette regeeringsbmoedienissen met de Javasuikerindustrie bekend gesteld. Behalve op een continueren van den centralen verkoop, zou naar het oordeel van de Regeering deze voortgezette bmoedienissen zich tevens inooten richten op een in snel tempo tot stand te brengen inkrimping van het te omvangrijk geworden productie-apparaat van de Javu-suikerindustrie. Do uitwerking van de regeeringsrichtlijnen were! opgedragen aan een speciale commissie onder voorzitterschap van den heer G. R. Erdbrink, welke commissie einde September 1935 haar taak voltooide. Als resultaat hier van werd op 30 September 1935 een vyftal ontwerporonnaties, de regeeringsbmoedienissen met de suikerindustrie voor do eerstkomende jaren betreffende, bij den Volksraad ingediend, welke ordonnaties door (lit lichaain, behoudonds enkele kleine wijzigingen, werden aanvaard. Deze ordonnaties betreffen:

a) do „Suikrovergangsregeling 1937/39" (Ind. Stb. 1936 no. 38), in werking getreden op 30 Januari 1936, houdende een regeling van de productie van suiker door suikerondernemingen gedurende do jaren 1937/39;

b) de „Suikerconsolidatierregeling 1940" (Ind. Stb. 1936 no. 39), in werking tredende op 1 October 1938, houdende een regeling van de productie van suiker door suikerondernemingen na 31 December 1939;

c) do „Vorbandsuikerordonnantie 1936" (Ind.

Stb. 1936 no. 40), houdende een verlenging van den werkingsduur der verbandsuikerordonnantie 1932 en eene wyziging van die ordonnantie in verband met het buiten werking treden van de Suikeruitvoerordonnantie:

d) de „Suikeruitvoerordonnantie 1936”, houdende beperkende bepalingen op den uitvoer van suiker uit Nederlandsch-Indië;

e) de „Suikerinvoerordonnantie 1936”, houdende verdere tijdelijke maatregelen tegen den invoer van suiker.

De Statuten en het Huishoudelijk Reglement van de onder de nieuwe regelingen voor onbe- paalden tijd verlengde Nivas werden voor zoover noodig aan den nieuwen toestand aangepast; ten aanzien van den regeeringsinvloed is hierbij slechts de technische wijziging aangebracht, dat het aantal regeeringscommissarissen van twee tot één is teruggebracht.

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 3 van de Suikerovergangsregeling 1937/39, dat jaarlijks voor een bepaalden datum door den Directeur van Economische Zaken bij verordening zal worden vastgesteld de jaarproductie van den volgenden oogst, werd sindsdien uitgevaardigd de „Suiker- jaarproductie verordening 1937”, vaststellende den Javasuiker oogst 1937 op 1,4 miljoen ton.

II. De toetreding van Nederlandsch-Indië tot de internationale restrictie-overeenkomsten in- zake rubber en thee noopte de Indische regeering tot de uitvaardiging van een aantal wettelijke regelingen, teneinde de naleving van de uit deze toetreding voortvloeiende verplichtingen te ver- zekeren.

Voor de theecultuur zijn dit:

a) de Thee-uitvoerordonnantie (Ind. Stb. 1933 no. 220, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 559 en 1936 no. 120), en de Thee- uitvoerverordening (Ind. Stb. 1933 no. 222, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 560 en 1936 no. 82), welke voor een tijdvak van vijf jaren na 1 April 1933 den uitvoer van thee, welke niet is gedekt door van regeeringswege af te geven licenties, verbieden en voorts uitvoerige regelen geven met betrekking tot de verdeeling van de voor Nederlandsch-Indië voor deze jaren vastgestelde exportquota;

b) de Thee-aanplantordonnantie (Ind. Stb. 1933 no. 221), nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1936 no. 119), houdende regelen met betrekking tot het uitbreiden en vernieuwen van bestaanden thee- aanplant;

c) de Theezaad-uitvoerordonnantie (Ind. Stb. 1933 no. 326), welke den uitvoer van theezaad, theeplanten en alle ander plantmateriaal ver- biedt zo lang de Thee-uitvoerordonnantie be- staat.

Wat de ondernemingstheecultuur betreft, heeft tot dusver de uitvoering van de restrictiebepa- lingen weinig aanleiding tot moeilijkheden gege- ven; met betrekking tot de bevolkingstheecultuur bleken daarentegen verschillende aanvullende regelingen noodig, wilden de belangen van deze producentengroep voldoende zijn gewaarborgd. Met betrekking tot den opkoopprijs van het be- volkingsblad werd aanvankelijk in November 1933 een minimumprijs van 5 ct vastgesteld, na- dien (in Februari 1934) werd echter bepaald, dat hij zich in den vervolge als I: 10 zou moeten ver- houden tot de door de betreffende ondernemingen in de voorafgaande maanden behaakte midden-

prijzen. Voorts zijn maatregelen genomen tot een zoo efficiënt mogelijke verdeeling van het op- koopkwantum over het restrictieojar en over het opkoopgebied, culmineerende in de invoering in 1935 van het zgn. „Kingmastelsel”.

De door de Nederlandsch-Indische regeering uitgevaardigde wettelijke maatregelen ter waar- borging van de nakoming van de door de rubber aangegeanc restrictieverplichtingen betreffen:

a) de Ondernemingsrubber-uitvoerordonnan- tie (Ind. Stb. 1934 np. 342, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 695), waarbij voor het tijdvak van 1 Juni 1934 tot ultimo 1938 de uitvoer van niet door uitvoervergunningen ge- dekter rubber wordt verboden en voorts de verdeeling van het totaal voor de ondernemings- rubber vastgestelde exportkwantum tusschen de individueele producenten, de voorraadvorming, enz. wordt geregeld;

b) de Ondernemingsrubber-uitvoerorde- ning (Ind. Stb. 1934 no. 347, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 650, 1935 no's. 162, 176, 547 en 570);

c) de Bevolkingsrubber-uitvoerordonnantie (Ind. Stb. 1934 no. 343, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 696), welke regels geeft met betrekking tot den uitvoer van bevol- kingsrubber uit de Buitengewesten gedurende de restrictiejaren, de heffing van een bijzonder uit- voerrecht, de voorraadvorming, enz.;

d) de Bevolkingsrubber-uitvoerordening (Ind. Stb. 1934 no. 348, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1935 no. 651);

e) de Rubberaanplantordonnantie (Ind. Stb. 1934 no. 346), welke regels geeft met betrekking tot het uitbreiden en vernieuwen van bestaanden aarplant;

f) de Rubberinvoerordonnantie (Ind. Stb. 1931 no. 345, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 697), welke, behoudens speciale toestemming van den directeur van Ecoj) (n. c. Zaken, alien invoer van ruwo rubber verbi eel t;

g) de Rubberplantmateriaal-uitvoerordonnan- tie (Ind. Stb. 1934 no. 344, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 698).

Aangezien voor de bevolkingsrubbercultuur in de Buitengewesten de individueele restrictie oni redenen van practisch aard niet onmiddellijk doorvoerbaar block — zulks in tegenstelling met Java —, moest voor dit deel der rubberproductie aanvankelijk noodgedwongen tot toepassing van het veel ruwere en in de practijk moeilijker ef- fectieve ma ken stelsel) van heffing van een bij- zonder uitvoerrecht worden overgegaan. Iliertoe zijn de firtuklen 5 en 9 van de Indische Tariefwet aangevuld met een bepaling, op grond waarvan op be perk t tot heffing van een bijzonder uitvoer- recht op bevolkingsrubber uit de Buitengewesten kon worden overgegaan. Op grond van de aan het stelsel van het bijzonder uitvoerrecht kleven- de bezwaren is de Regeering dit stelsel steeds als een noodin autregcl blijven beschouwen, waarvan zoo spoedig inogelijk dienclie te worden afgestapt. De reeds spoedig ingezette voorbereidende werk- zaamheden hadden tot resultaat, dat op 1 Janu- ari 1935 reeds tot invoering van een individueele reatitctie op bevolkingsrubber in het gewest Bangka en Onderhoorigheden en in het zgn. vrije gebied van het gewest Riouw en Onderhoorigheden kon worden overgegaan, terwyl op 1 April daaraanvolgende de individueele restrictie kon

worden doorgevoerd in het gewest Atjeh en Onderhoorigheden, het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra en do residiohtio Tapanoeli. De hier-op betrekking hebbende wettelijke regelingen zijn vervat in Ind. Stb. 1934 no's. 670 en 671, en 1935 no's. 112 t/m 115, sindsdien gewijzigd bij Ind. Stb. 1935 no. 572. Wat de overige Buitengewesten betreft, kan de invoering van een individueele restrictie per 1 Januari 1937 worden tegemoetgezien.

Het bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber was aanvankelijk in zijn geheel bestemd voor welvaartswerken ten bate van de bevolking in de betreffende bevolkingsrubberstreken. Sinds 1 Januari 1936 wordt echter een gedeelte hiervan, gelijk aan het bedrag, dat ontvangen wordt uit hoofde van een per dienzelfden datum ingevoerd uitvoerrecht op ondernemingsrubber, ten bate van de algemeene begroting gebracht.

III. Teneinde te voorkomen, dat de steeds toenemende overproductie van *kinabast* zoodanigen omvang zou kunnen aannemen, dat zij tot achteruitgang dan wel ondergang van de kinacultuur in Indie zou kunnen leiden, is door de Regeering op verzoek van de Vereeniging van Kinabastproducenten in Februari 1934 in de kinasituatie ingegrepen en zijn hererzijds ten aanzien van den uitvoer en het binnenlandsche verbruik van dit product alsook ten aanzien van het geven van uitbreiding aan bestaanden aanplant, een aantal dwingend regelingen opgesteld, vervat in de navolgende ordonnantiën, reap, verordeningen:

a) do Kina-uitvoerordonnantie (Ind. Stb. 1934 no. G9, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1934 no. 592 en 1936 no. 4);

b) do Kina-uitvoerordnening (Ind. Stb. 1934 no. 71 nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1936 no. 5);

c) do Kina-aanplantordonnantie (Ind. Stb. 1934 no. 70, nader aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 1935 no. 505).

IV. De regeeringsbemoedienis met do rysfsituatie in Nederlandsch-Indie nam een aanvang met do afkondiging in Maart 1933 van de ordonnantie tot tijdelijke beperking van den invoer van rijst* (Ind. Stb. 1933 no. 116), waarbij de rijstimport in Indie anders dan tegen een speciale vergunning van den directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel voor den tijd van 4 maanden werd verboden. Met het afkondigen van deze ordonnantie, welke een voorlooper was van do in Juli d.a.v. uitgevaardigde „ordonnantie tot regeling van den invoer van rijst* (Ind. Stb. 1933 no. 299), werd beoogd do nadcelen af te wenden, welke voor do rijstmarkt in Indie reeds waren voortgevoerd om verder droigden voort te vloeien uit het dringende aanbod van uiterst laag geprijsde buitenlandsche rijst. Behalve, dat hierdoor ook de binnenlandsche rystprijzen tot een zeer laag niveau waren teruggedrongen, viel er voorts een verschijnfel waar te nemen, wijzende op een im-mobilisecring van vodselsvoorrdren in het binnenland, een ontwikkelingsgang, welke op den duur tot een ernstigo ontwrichting van do ddsahuishouding zou moeten leiden. (Het Gouvernment heeft dit weten tegen te gaan, eenorzyds door den rijstimport onder controlo te brengen en zoodoende do rijstmarkt in Indie los to makon van de wereldmarkt en anderzys door to streven naar een redelijk, behoudens seizoensfluctuaties, stabiel prijspeil, alsmede naar een zoo groot mo-

gelijke mobiliteit der binnenlandsche voorraden. Het bereiken, speciaal van deze laatste doeleinden, eischte van de Regeering in devolgende jaren het voeren van een zeer actieve politiek.

Java en Madoera werden in 1933 reeds spoedig geheel voor den invoer van buitenlandsche rijst gesloten, een maatregel, welke sindsdien onafgebroken is gehandhaafd. Voor zooverre in deze jaren Java gedurende enkele korte perioden nog aanvulling van zijn rijstvoorraden uit het buitenland behoefde, heeft het Gouvernement in verband met het feit, dat het prijspeil van buitenlandsche rijst nog steeds lager lag dan dat van het binnenlandsche product en dus een zondermeer openstellen van Java voor den invoer van buitenlandsche rijst tot prijsbederf aanleiding zou geven, zich in de plaats van de rijstimport gesteld, om vervolgens de geïmporteerde rijst op basis van de in Indie geldende prijzen aan den handel door te verkoopen. Een dergelijke import door het Gouvernement heeft plaats gevonden in de laatste maanden van 1934 en de eerste maanden van 1935, alsmede in de eerste maanden van 1936.

Een dergelijke consequente politiek is tot dusver ten aanzien van de Buitengewesten nog niet mogelijk geweest. Een verbod tot invoer van buitenlandsche rijst kan hier slechts worden uitgevaardigd, voor zooverre de mogelijkheid bestaat dat deze gebieden hun rijstbehoefte op Java en in de enkele deelen van de Buitengewesten met een eigen rijst-surplus kunnen dekken; en waar deze moeilijkheid tot dusver nog nimmer ten voile onvoorts zeer onregelmatig heeft bestaan, is de mate van afsluiting van de Buitengewesten voor buitenlandsche rijst aan sterke variaties onderhevig geweest. Enkele gebieden met voldoende eigen productie zijn voortdurend gesloten geweest; verschillende andere daarentegen slechts bij tijd en wijle, al naar do omstandigheden dit toelieten, terwijl tenslotte Sumatra's Oostkust tot dusverto nog nimmer volledig voor den invoer van rijst gesloten is geweest.

Teneinde te voorkomen, dat buitenlandsche rijst, via de voor deze rijst nog wel opengestelde gewesten, toch nog in de andere deelen van Nederlandsch-Indie terecht zou kunnen komen, heeft do Regeering in 1934 uitgevaardigd de z.g. j.Rijstvervoerordonnantie^o (Ind. Stb. 1934 no. 371), op grond waarvan bij regeeringsverordening het vervoer van rijst tusschen bepaalde gebieden binnen het tolggebied van Nederlandsch-Indie kan worden verboden. Verschiedene verordeningen van dien aard zijn sindsdien afgekondigd.

Om de mobiliteit van de binnenlandsche ryst te bevorderen, werden zoowel door de spoorwegen op Java als door de Kon. Paketvaart My. belangrijke tariefreducties toegepast, terwijl daarnaast de mogelijkheid werd geopend van toekening van vervoerspremies door de Regeering — neerkomende op een geheel of gedeeltelyk voor haar rekening nemen van do vracht — aan die atreken in do Buitengewesten, waar het verplichte verbruik van Javarijst door tusschen deze en het buitenlandsche product bestaande verschillen een to zware last zou betekenen. Met ditzelfde doel werd in Februari 1934 een aanvulling op do Rijstimportordonnantie afgekondigd (Ind. Stb. 1934 no. 85), waarbij do mogelykhoid word geopond voor invoervorgunningen van rijst al naar gelang van de haven van invoer een by

verordening nader vast te stellen vergoeding te heffen, waarvan de grootte zou afhangen van het prijsverschil tusschen het importproduct en de binnenlandsche rijst.

V. Wat de regeeringsbemoedigen met de andere inheemsche landbouwgewassen betreft, vragen achtereenvolgens de ten aanzien van de productie kadele, mais, kapok en koffie genomen maatregelen de aandacht.

Met betrekking tot het product *kadeli* vond in Februari 1934 de afkondiging plaats van de „ordonnantie tot regeling van de marktpositie van rijst en kedelee* (Ind. Stb. 1934 no. 85) en van de gelijknamige verordening (Ind. Stb. 1934 no. 8G), waarbij met ingang van den 25sten van die maand de reeds besproken Rijstvoorordonnantie ook op het product kadele van toepassing werd verklaard. De bescherming van de kadelecultuur was aanvankelijk alleen voor Java en Madoera, alsmede voor Bali en Lombok bedoeld en niet voor de Buitengewesten, waardoor de situatie ontstond, dat terwijl na Juni 1934 voor eerstgenoemde gewesten reeds vrijwel geen vergunningen voor kadeldinvoer meer werden afgegeven, in de Buitengewesten vooralnog een groote invoer bleef bestaan. Naar mate echter op Java een surplus boven de eigen behoeften begon te ontstaan, werd sindsdien geleidelijk ook tot een beperking van den invoer van buitenlandsche kadele in de Buitengewesten overgegaan. Met ingang van 1 Augustus 1935 werd de kadeleinvoer in de Buitengewesten teruggebracht tot 50% van de in 1934 ingevoerde hoeveelheden 王三牙好.

Met betrekking tot het product *mais* werd met Nederland de zgn. „Mais-cambriecregeling“ getroffen, waarbij als tegenprestatie voor de door Indië ten behoeve van de Nederlandsche industrie ingevoerde contingentieering van cambrics, Nederland zich verbond om de Indische maispositie te verbeteren door met ingang van 7 Februari 1934 voor den invoer van Javamaïs naar Nederland een zoodanige reductie op de monopolieheffing van de graancentralen te verleenen, dat in Indië voor de Indische mais een zekerom redelijk aan te merken minimum prijs zou kunnen worden gemaakt.

De regeeringsbemoedigen met het product *kapok* dateert van 1 Juli 1935, op welken datum de zgn. „Kapokbelangenordonnantie 1935“ (Ind. Stb. 1935 no. 165) werd afgekondigd. Aanleiding tot dit ingrijpen was de sterk gebleken noodzaak een grondige wijziging te brengen in de bestaande organisatie van den kapokhandel in Indië, welke zich kenmerkte door een volkomen afwezigheid van onderlinge samenwerking, hetgeen enerzijds tot ongewenschte verhoudingen met betrekking tot den opkoop en anderzijds tot weinig efficiënte werkmethode met betrekking tot den afzet aanleiding gaf. De Regeering heeft zich bijzondere considerans van de ordonmantie ten doel gesteld den uitvoer van kapok te bevorderen, de prijsvorming te verbeteren door middel van regulering van den uitvoer, de kwaliteit van het product te verhoogen, het kapokverbruik te bevorderen en in het algemeen voorlichting te geven aan producenten. Artikel 5 der ordonmantie verbiedt den uitvoer van kapok zonder schriftelijke vergunning van den directeur van Eeonoinsche Zaken, terwijl deze vergunningen slechts worden verleend aan als zoodanig erkende kapok-exporteurs en -producenten. Bij regeeringsverordening

zal telkenmale de maximum hoeveelheid kapok worden vastgesteld, waarvoor in eenig licentiejaar uitvoervergunningen zullen worden verleend. Uitdrukkelijk dient hier te worden aange teekend, dat geen beperking, doch slechts een regulering van den export wordt beoogd. De artikelen 2 en 3 van de ordonmantie handelen over de inmiddels opgerichte Kapokcentrale, welk instituut de taak is toegewezen den directeur van Eeonoinsche Zaken bij de hanteering van de uitvoerlicentieering van advies te dienen en voorts werkzaam te zijn op het terrein van onderzoek, voorlichting en propaganda.

Aan de *Javatabak*, welk product door verminderde afzetmogelijkheden in steeds moeilijker positie geraakte, is door de Regeering steun verleend door de afschaffing, aanvankelijk voor de periode van 1 Januari 1935 tot 30 Juni 1936, doch inmiddels verlengd tot 30 Juni 1937, van het voordien geldende uitvoerrecht op dit product.

VI. Toen door het bedanken van een toenemend aantal leden de financieele positie van de verschillende particuliere proefstations voor de bergcultures dreigde te worden aangetast, heeft de Regeering gemeend ook hier te moeten ingrijpen om is in 1933 bij Ind. Stb. 1933 no's. 202 t/m 205, sindsdien aangevuld en gewijzigd bij Ind. Stb. 193G no's 73, 75 en 76, een viertal ordonmanties afgekondigd: de zgn. *Crisiscultuurordonnanties*, welke voor de rubber-, thee-, kina- en koffie- en cacao cultuur het bijdragen door producenten in de kosten van de voor deze cultures werkende proefstations verplicht stelden. Jc praktische verwezenlijking van dit doel is op deze inanic bereikt, dat het recht tot afvoer van de ondernemingen der onder deze ordonmanties vallende producten afhankelijk is gesteld van het bezit van speciale vergunningen, tegen zeker vergoeding te verstrekken door een voor elk dezer cultures op te richten „Crisicentralen“, en de akhis door deze centrales verkregen gelden aan te wenden voor de financiering van wetenschappelijke en propagandawerk. Een en ander is nader geregeld in de Crisiscultuurverordeningen, 1 nd. Stb. 1933 nos. 206 t/m 209. Aanvankelijk was aan de ordonmanties geldigheid gegeven tot 1 Januari 1936; bij Ind. Stb. 1935 nos. 488 t/m 491 is dit echter verlengd tot 1 Januari 1941.

VII. Een door de Regeering bij de beraadslagingen over de Theezaaduitvoerordonnantie reeds aangekondigde meer algemene regeling inzake hot beperken van den uitvoer verscheen kort na dien in den vorm van de „Crisisuitvoerordonnantie“ (Ind. Stb. 1933 no. 262). In artikel 1 bepaalt de ordonmantie, dat in dringende omstandigheden in het belang van de voorziening in de eerste levensbehoefden der bevolking of ter voorkoming van ongewenschte uitvoeren vanin Nederlandsch-Indië verkregen plantmateriaal bij regeeringsverordening tijdelijk kan worden verboden dun wel aan beperkende bepalingen onderworpen:

- a) de uitvoer van bepaalde goederen of groepen van goederen uit het tolgebied van Nederlandsch-Indië;
- b) de uitvoer van bepaalde goederen of groepen van goederen uit bepaalde tot het tolgebied behorende gewesten naar buiten het tolgebied;
- c) de uitvoer van bepaalde goederen of groepen van goederen uit bepaalde tot het tolgebied behorende gewesten naar bepaalde andere tot het

toelgobied bhoorcnde gewcston, gelcgen op andere l talingsverker e n het b a n k w e - z e n eilandcn.

Naast een tegcngang van ongewenschte uit- | van de belangen van het bedrijfsleven uitvoeren naar het buitenland wordt dus tevens een gevaarlijke maatregelen op het gebied van het tegengaan van ongewenschte goederenverplaat- **betalingsverkeer** **betreffen speciaal het internationale** singen binnen het toelgobied beoogd. Enkele ma- len clearingsverkeer. Met ingang van 20 November 1934 heeft deze ordonnantie reeds toepassing ge- vonden, zijn op Nederlandsch-Indie van toepassing verklaard o.a. met betrekking tot interinsulaire verschepingen de door de Nederlandsche regering met Chili, Duitschland en Turkije af ge- sloten clearingverdragen, van rijst en kadm.

VIII. De noodzaak om *tot conlingenteering van* zoodat van dien dag af de voldoening van Indische *den Indischen export* over te gaan, deed zich tegen verplichtingen jegens deze landen uit hoofde van het einde van 1934 voor met betrekking tot den goederen- korting niet nicer rechtstreeks, doch nog Indischen (en ook den Nederlandschen) export naar slechts via clearingrekening mag geschieden, terwijl Duitschland, aangezien deze export regel- inatig de om- gekeerd exporteurs hun vorderingen eveneens betalingscapaciteit van dit land te bo- ven ging. Het slechts via deze clearingrekening betaald kunnen tot stand brengen van het hier ge- wenschte cvenwicht krijgen. De wettelijke bepalingen terzake zijn wordt nagestreefd door mid- del van een limiteering vasgelegd in Ind. Stb. 1934 no. 632, bevattende de van het ton behooft van de betaling van den export „Wet Internationaal Betalingsverkeer 1934“, in Ind. naar Duitschland uit de clearing met dat land ter Stb. 1934 no. G33, bevattende het Ko- ninklijk beschikking te stel- len bedrag, glke exporteur krijgt Besluit tot vaststelling van het tijdstip van in in verhouding tot de door fiert in bepaalde basesjaren werkingtreding van bepaalde artikelen der „Wet bewerk- stelligde uitvoeren een aandeel in de voor de Internationaal Betalingsverkeer 1934“ en in Ind. Stb. verschillende uitvoerproducten vastgestelde 1934 no. 634, bevattende het „Be- sluit Internationaal maximum exportquota; overschrijdt hij deze limites Betalingsverkeer Neder- landsch-Indie 1934“, niet, dan kan hij er op rkenen voor zijn exporten Enkele aanvullende bepa- lingen zijn nadien nog betaling uit de clearing te krijgen, in het tegengestelde gegeven in Ind. Stb. 1934 nos. 693 en 694.

geval daarentegen loopt hij het volledige Ten aanzien van het clearingverkeer met betalingsrisico. Het treffen van deze regeling was Duitschland zijn bij Gouvernementsbesluit van 31 mogelijk door de in de clearingwet- ten voorkomende Juli 1935 no. 28 (Javasche Courant van 6/31/35) nog bepalingen, dat de Regering bevoegd is de volgende, regelen gegeven in hoe ver de betalingen voor den waarin de vorderingen uit het clearingfonds worden aankoop in Indiii van reischdques en credietbrieven voldaan, te regelen.

C. Alaatregelen annex w e t g e - v i n g met dat land in clearing dienen te ge- schieden
betrekking tot het v e r - ke e r s w e z e n . Met ingang van 3 September 1935 volgde het

Onder deze categoric client te worden melding toepasselijk verklaren op Nederlandsch-Indie van het gemaakt van de ii) 1 (035 afgekondigde blang- rijke op 1 Augustus 1935 tusschen Nederland en Italic aanvulling (Ind. Stb. 1935 no. 239 van 20 Mei 1935) gesloten clearingverdrag (Ind. Stb. 1936 no. 59 bevat van de Crisisinvoerordonnantie, welke aanvulling het desbetreffende Koninklijk Besluit).

hieroj) neerkoint, dat aan alle reeds afgekondigde Tenslotte bevat Ind. Stb. 1936 no. 55 het Ko- ntingenteerings- en licentieerings- n) autrcgel-: n ninklijk Besluit van 16 Januari 1936, bcpalende de de bej) aling is toegevoegd, dat in- <licen tcngevolge bekendinaking van het op 23 September 1935 van eenigerlei, in het bijzonder tegen de schccpvaart tusschen Neclerland en Bulgarije gesloten clearing- onder Nedcrlandsche vlag gcrichte actie, cn compeusatieverdrag, htewelk met terug- levensbelangen van de sccp- vaart onder workende kracht van 1 September 1935 af ook voor Nederlandscho vlag tusschen Nedcr- landsch-Indic cn Nederlandsch-Indie in werking is getreden.

cenig onder land worden be- dreigd, de dircteur van Met betrekking tot het *bankivezen* client melding Econoinische Zaken, na terzake bekomen machtiging te worden gemaakt van de oprichting op 3 Mei 1932 van den Gouver- neur-(leneraal, bevoegd is ten van de „Stichting Credithulpbank voor aanzien van de goederen uit het betrokkon land het Nederlandsch-IndiG“, tot welke oprichting het Gou- vernement in bolangrijke mate den stoot heeft gegeven. Hot doel der stichting is: „In Ne-

derlandsch-Indie gevestigde cultuur- en andere ineeno strckking, hotwelk cveens is bedoeld als „ondernemingen, die ten gevolge van de heer- versterking van do positie van do in Ned.-Indie haar „schende crisis in financieele moeilijkheden zijn bedrijf uitoefenendo sccpovftart onder „geraakt cn niet van elders crediet kunnen krij- „gon, NederlandHche vlag, is de in Augustus 1935 bij den hulp to verleenon door credietverschaf- „fing, Volksraad ingediendo „ On twerp-wet tot hor- teneinde deze ondernemingen in staat te „stellen haar ziening van het Zeehaven- cn Scheepvaartregime in bedrijf gcehel of ten deelo uit te „oefenon, doch Nederlandsch-Indio*:. Naast het verkrijgen van con alleen in die gevallen, waarin „redclijkcrwijzo mag uniforme sccpvaartwetgeving voor goheel worden aangenomen, dat „de met crediet gesteunde Nederlandsch-Indie, beoogt de herzincking in principo ondernemingen in „staat zullen zijn na verloop van liet voorbehouden van do kustvaart daar to Jando aan tijd ann al haro “verplichtingen te voldoen.”

de sccpvaart onder Nederlandscho vlag, almedo Het Gouvernement van Nederlandsch-Indie heeft cen vorder beporkon van heG uantal voor do zich jegens de Credithulpbank onvoor- wandclijk acccvaart onder vrceinde vlag opengesteldo verbonden tot integrale terugbetaling

..zeehavons“.

) ,M a a t r o g o l o n annex w o t g o - v i n g in o t betrekking tot hot bo-

na opheffing van de instelling van allo uit de be-
doelvoering van do instelling en de door haar
verstrekte credieten eventueel voortvloeiende
verliezen en wel tot een maximum van / 3 mil-
Joen. Uit hoofde van deze **garantie** is het Gou-
vernemont in het bestuur van de stichting ver-
tegenwoordigd.

E. Maatregelen van mo e r a l g e m e e n e n a
a r d.

Onder dit hoofd kunnen worden gerangschikt
enkele door de Reegering genomen maatregelen
met betrekking tot de "arbeidsmarkt", alsmede de
"Statistiekordonnantie". Met betrekking tot de
"arbeidsmarkt" in Ned.-Indie verscheen:

le, een Koninklijk Besluit (Ind. Stb. 1933 no.
438), op grond waarvan de bestaande voorschrif-
ten omtrent toelating en vestiging in Neder-
landsch-Indie met een tweetal nieuwe artikelen
werden uitgebreid, bepalande:

a. dat jaarlijks bij regeeringsverordening zal
worden vastgesteld:

1. hoeveel vreemdelingen in totaal en
2. hoeveel vreemdelingen per landaard in het
volgende kalenderjaar zullen worden toegelaten.

b. dat het onder a 1 bedoelde aantal voor alle
landaarden gelijk zal zijn.

Voor de jaren 1934 en 1935 werd het totaal
quotum op 12.000 en het quotum per landaard op
800 gefixeerd.

2e. de Crisisordonnantie Vreemdelingenarbeid
1935 (Ind. Stb. 1935 no. 426), welke beperking van
het verrichten van arbeid door buitenland-
sche arbeidskrachten beoogt. Artikel 2 lid 1 der
ordonnantie bepaalt, dat het verboden zal zijn om
zonder schriftelijke vergunning van den Directeur
van Justitie arbeid te doen verrichten door een
vreemdeling, die na den dag van inwer-
kingtreding van deze ordonnantie voor de eerste maal op den
voet van het Toelatingsbesluit is toegelaten. Nadere
uitvoeringsvoorschriften zyn gegeven bij Ind. Stb.
1935 no. 435; de bepalingen zyn voorloopig van
kracht tot 1 Januari 1938.

Met de "Statistiekordonnantie" (Ind. Stb. 1934
no. 508) is een algemeene verplichting tot het
verstrekken van gegevens ten behoeve van de
statistische berichtgeving in het leven geroepen.
Was voordien de statistische berichtgeving, be-
houdens de bevolkings- en de handelsstatistieken
geheel van vrijwillige medewerking afhankelijk,
voor de huidige tydsomstandigheden, waarin het
vaak noodig is zich een, o.a. op snelle en volledige
statistische berichtgeving gebaseerd oordeel over
verschillende zaken te vormen, achtte men dit
onvoldoende.

Op grond van deze ordonnantie kan do Gou-
verneur-Generaal het Centraal Kantoor voor de
Statistiek opdragen op den voet van de bepalingen
der Statistiekordonnantie gegevens te ver-
zamelen betreffende onderwerpen van economi-
schen aard. Deze opdrachten mogen echter al-
leen worden gegeven na een adviescommissie van minstens 3
leden te hebben gehoord. Iedereen is verplicht de
gevraagde gegevens te verstrekken, tenzij deze
technische procd6,s betreffen, waarvan kan
worden aangenomen, dat zij tot het fabrieksgeheim
behooren. Bij Gouvenementsbesluit van 8
September 1935 no. 14 heeft de Gou-
verneur-Generaal van dit recht gebruik gemaakt en aan het
centraal kantoor voor do Statistiek opgedragen
periodiek te verzamelen de groot- en
kleinhandelsprijzen van alle gecontingenteerde

en gelicentieerde goederen, alsmede van al die goederen,
waarvan de productie geregemeenteerd / is.

(Afgesloten Maart 1936/^/.. ■ ■

ADMINISTRATIEVE AMBTENAREN (A质v. 补

DI. 1). De rang van administratief ambtenaar, vroeger de
laagste rang zoowel bij den bestuurs- als bij den
bureaudienst, is in 1934 bij de invoer- ring van de "H.B.B.L.
1934" komen te vervallen. Do naam administratief
ambtenaar duidt dus thans nog slechts een verzamelbegrip
aan, n.l. de ambtenaren werkzaam bij den Indischen ad-
ministratieve dienst.

De Indische administratieve dienst kan worden gesplitst
in den bureaudienst en den dienst van het Binnenlandsch
Bestuur (Zie ook BESTUUR en BESTUURSWEZEN, DI. I
en DI. V biz. 445). De bij den dienst van het Binnen-
landsch Bestuur dienende ambtenaren worden weder verdeeld
in twee korpsen n.l. de gezagheb- bers (zie aldaar) en het z.g.
hoogere korps. Tot de rangen van laatstgenoemd korps/
zijnde ad- spirant-controleur, controleur controleur-
afdeelingsecretaris bij het Binnenlandsch Bestuur,
gewestelijk secretaris, assistent-resident, assistent-resident
der le klasse, resident en gouverneur, zyn alleen benoembaar
Nederlan- ders, die geslaagd zyn voor een van de doctorale
examens der Indologische studie (Ind. Stb. 1922 no. 650,
gewijzigdenaangevuld bij Ind. Stb. 1924 nos. 55 en 584,
1926 no. 319 en 1927 no. 98).

Aanspraak op benoeming tot die rangen hob- ben slechts
zij, die als candidaat-Indisch amb- tenaar (zie aldaar) zyn
aangewezen. Tot het afleggen van de evengemelde examens
zijn ook niet als candidaat-Indische ambtenaren aan-
gewezene toegelaten. De candidaat-Indische ambtenaren,
die in Nederland een der beide h>- dologische doctorale
examens met goed gevolg hebben afgelegd, worden, na
lichamelijk gcschikt te zyn bevonden, naar gelang van de
1) ehoefte aan aanvulling in Nederlandsch-Indio, ter be-
sohikking gesteld van den Gouverneur-Generaal om te
worden benoemd tot adspirant-controleur bij het
Binnenlandsch Bestuur dan wel tot con bureau-betrekking.

Bij de z.g. benoemingsoverdrachtregelgijg (Jn (i. Stb.
1928 no. 35, juncto Ind. Stb. 1934 no. 135) is o.m. de
bevoegdheid tot aanstelling van do ad- spirant-controleurs
overgedragen aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur,
evenals de re- geling van de uitzending der candidaat
Indische ambtenaren. Behalvo overtocht met het wetgig
gezin is aan evenbedoelde terbeschikkingstelling verbonden
een toelage voor uitruHtingskosten van / 1000 voor
ongehuwden en f 1500 voor ge- huwden, terwijl ten behoeve
van laatstgenoem- den een bedrag van een jnaand salaris in
do kas van het Weduwen- en Weezenfonds voor Euro-
peesche Burgerlijk ambtenaren in Nederlandsch- Indie
wordt gestort. Van den dag van vertrek naar Nederlandsch-
Indie af tot en met de maand van aankomst aldaar genieten
de ter beschikking gestelde candidaat-Indische ambtenaren
een voorloopige bezoldiging van /175 *s maands.

Worden momenteel ook nog wel candidaat- Indische
ambtenaren benoemd tot ambtenaren bij den bureaudienst
van het Binnenlandsch Bo- stuur en in sommige govallen,
indien daartegen by den directeur van Binnenlandsch
Bestuur geon bezwaar bestaat, bij andere departementen van
algemeen bestuur, het ligt in het voornemen

in de toekomst slechts als candidaat-Indisch ambtenaren aan te wijzen hen, die bestemd zijn voor den eigenlijken bestuursdienst. In de overige betrekkingen zal dan door aanstelling van particulieren, in Nederland of in Nederlandsch-Indië, moeten worden voorzien.

De benoemde aspirant-controleurs blijven als regel ongeveer drie jaar in dien rang werkzaam, gedurende welken tijd zij geacht worden in praktische opleiding te zijn en nog geen organieke plaats bij het Binnenlandsch Bestuur in te nemen. Daarna kunnen zij, naar gelang van de behoefte, achtereenvolgens worden bevorderd tot controleur bij het Binnenlandsch Bestuur (controleur-afdeulingssecretaris of gewestelijk secretaris), assistent-resident, assistent-resident der le klasse, resident en gouverneur. De laatste drie ambten zijn keuzebetrekkingen; overigens geschiedt de bevordering, behoudens geschiktheid, zoo veel mogelijk volgens de ranglijst.

De bezoldigingen zijn geregeld bij de „Herzicne Bezoldigingsregeling voor Burgerlijke Landsdienaren”, opgenomen in Ind. Stb. 1934 no. 135. Zij bedragen voor aspirant-controleurs en controleurs bij het Binnenlandsch Bestuur / 275 tot / 575, voor assistent-residenten / 650 tot / 800, voor assistent-residenten der le klasse van / 750 tot / 950, voor residenten / 1200 of / 1250, al naar gelang zij op Java en Madoera of in de gewesten daarbuiten dienen, voor gouverneurs van gewesten, geen provincie zijnde / 1500 en voor gouverneurs van provincies / 1800's inaands.

In het Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië no. 12036 is een regeling voor de conduite beoordeeling van de Europeesche bestuursambtenaren opgenomen. Hun ambtskottum is geregeld bij Ind. Stb. 1919 no. 794 en Bijbladen nos. 10905 en 12035.

Tot de betrekkingen van redacteur, adjunct-referendaris, referendaris en administrateur bij do central. landskantoren, zoodmede tot die van Kerctaris en onderdirecteur van do departementen van algemeen bestuur, secretaris van den Raad van Nederlandsch-Indië en van den Volksraad, zoodmede tot gouvernementsscretaris op algemeen secretaris zijn uitsluitend benoembaar zij, die onder bovengenoemde examens hebben afgelegd, zoodmede zij, die geslaagd zijn voor het doctoraal exiunen Nederlandsch-Indisch recht, dan wel het doctoraal examen van de vrijstudie- richting in do rechtsgeleerdheid, mits dat examen omvatto als hoofdvak hetzij het Nederlandsch Ktaatsrecht of het staatsrecht van Nederlandsch- Indië, hotzij de staathuishoudkunde.

Voorsoinimigo bureaubetrekkingen kan, indioen het landsbe* lang zulks vordert, clispensatie van do eischeii van bcnooinbaarheid worden verleend (Ind. Stb. 1927 no. 98).

Naast do gegradueerde administratieve ambtenaren hoofd men do ongegradueerde bureau-ambtenaren. Do rangen van deze categoric Landsdienaren zijn bij do contralo en anderelandskantoren: kantoorthoofd, hoofdcommie, commies-redacteur, lo commies (alleen op Java en Madoera), commies, lo klerk en klerk. Bij verscheideno spciale dion-Hten bestaan voor de ongegradueerde bureau-ambtenaren nog verschillende andere rangen. Do vorschilloncle rangen en de daaraan verbonden bezoldigingen zijn vastgelegd in de reeds vermelde 1934” en do „Regionalo bozoldigings-regelingen” (Ind. Stb. 1935 nos 608 en 609).

Zio voor mededeelingen van algemeen aard onder AMBTENAAR (DI. I).

CIVIEL-GEZAGHEBBER (Aanv. DI. I) is de naam, die vroeger werd gegeven hetzij aan officieren van het Indiache leger, die belast waren met het bestuur over een onderafdeeling, hetzij aan particulieren, die, zonder tot het bestuurs-corps te behooren, toch met bestuursfunctien werden belast in afgelegen streken. Voor de laatste groep, die sedert 1914 kortweg gezag-hebber en sedert 1925 ongediplomeerd gezag-hebber heet (zie verder GEZAGHEBBER), zijn afzonderlijk bepalingen getroffen.

Officieren, belast met het civiel bestuur over een onderafdeeling, zijn thans nog bescheiden in de gewesten Atjeh en Onderhoorigheden, Sumatra's Westkust (Mentawai-eilanden), Westerafdeeling van Borneo, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Celebes en. Onderhoorigheden en Timor en Onderhoorigheden. Dat het bestuur over een afdeeling of gewest door een officier wordt gevoerd, zoodals vroeger wel het geval was, komt niet meer voor.

Do naam civiel-gezaghebber is voor de officieren, belast met het civiel bestuur over een onderafdeeling, in onbruik geraakt. Zij dragen tegenwoordig meestal den titel van fungerend controleur of gediplomeerd gezaghebber. Aan het civiel bestuur over een onderafdeeling is een toelage boven do bezoldiging verbonden, als regel van / 100 ,s maands nominaal.

Naast met het bestuur over een onderafdeeling belaste officieren komen ook voor de z.g. schakel-officieren, dat zijn officieren, die onder leiding en toezicht van den civielen onderafdeulingsbestuurder, belast zijn met bestuurswerkzaamheden naast hun ci gen functien. De schakelofficieren ge-nieten als regel een toelage van / 50 's maands boven hun bezoldiging.

GEZAGHEBBER (Aanv. DI. I). Bij Ind. Stb. 1914 no. 503 werd do naam civiel-gezaghebber vervangen door dien van „gezaghebber”. In 1917, toen do eerste abtinenten der bestuurs-school tot gezaghebber werden benoemd, werd het corps der gozaghebbers gesplitst in „gediplomeerde gezaghebbers” en „ongediplomeerde gezaghebbers”, z.g. tijdelijke gezaghebbers. Daarby werd ook een aantal niet van de Bestuurs-school afkomstige gezaghebbers, wier opleiding en algemeen ontwikkeling, daartoo voldoende werden geacht, bij do groep der gediplomeerde gezaghebbers ingedeeld.

Poor do opleiding trad hot vraagstuk, hoe men de gezaghebbers betere vooruitzichten zou kunnen openen, sterker op den voorgrond. Dezo aangelegenheid op een voor alto betrokkenen bevredigende wijze to regelen is een onoplosbare moeilijkheid gobloken. De verbeteringen moesten steeds tot dio van financieelen aard beperkt blijven, daar geloidclyko uitbreiding en verbetering van do werkzma, mhcdon niet mogelijk bleek. Van het denkbeekl, om voor de betere krachten uit het gezaghobborscorps de niogelijkheid te openen om in het hoogoro bestuurscorps opgenoinen te worden en t.z.t. met het bestuur over een afdeeling belast to worden, moest in verband met de daaraan verbonden bezwaren worden afgezien.

In 1923 werd als maatregel van positioverbotoring der ruing van fungerend controleur ingesteld. Ook dezo maatregel gaf echter aan het gezaghebborscorps geon bevrediging; de voor-

uitzichten, vooral wat de werkzaamheden betreft, bleven voor de betere krachten van dat corps onvoldoende, aangezien deze ambtenaren van het begin van hun loopbaan tot het einde steeds dezelfde functie, die van onderafdeelings-bestuurder, bleven uitoefenen en het nooit verder konden brengen in den bestuursdienst.

Mede in verband met deze moeilijkheid werd tenslotte besloten tot opheffing van het gezaghebberscorps over te gaan; in 1932 werd de Europeesche afdeling van de Bestuurschool te Batavia opgeheven.

~ vel van regeeringswege de overgang van gezaghebbers naar betrekkingen met betere vooruitzichten buiten het bestuur zooveel mogelijk werd bevorderd — o.m. door hen in de gelegenheid te stellen buiten werkelijk dienst een academische studie te volbrengen —, laat het zich aanzien, dat het nog wel geruimen tijd zal duren voor het gezaghebberscorps geheel verdwenen is, zoodat aan de positieverbetering van de leden van dat corps blijvend aandacht geschonken wordt. Bij de invoering van de Herziene Bezoldigingsregeling voor Burgerlijke Landsdienaren is voor de tot het gezaghebberscorps behorende ambtenaren de betrekking van assistent-resident titulaair ingesteld. Deze ambtenaren genieten dezelfde bezoldiging als de assistent-residenten van het hogere corps, verrijken echter niet dezelfde werkzaamheden.

Het ligt in het voornemen om in de toekomst, met het verdwijnen van het gezaghebberscorps, naast de tot het hogere corps behorende onderafdeelingsbestuurders een kleine groep van middelbaar opgeleide krachten in dienst te stellen, die dan voor het bestuur der allereenvoudigste ressorten zullen worden bestemd. Door de minder uitgebreide opleiding van deze ambtenaren verwacht men dat het probleem van hun vooruitzichten niet de moeilijkheden zullen opleveren, die zich ten aanzien van de gezaghebbers hebben voorgedaan. De plannery hieromtrent zijn echter nog niet uitgewerkt.

SCHAKELOFFICIER. Zie CIVIL-GEZAGHEBBER.

MEDEDEELINGEN (van de afdeling Bestuurszaken der Buitengewesten) (Aanv. DI. II). Onder dezen titel zijn de „Mededeelingen van het Bureau voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen, bewerkt door het Encyclopaedisch Bureau“ voortgezet.

In 1923 werd het „Encyclopaedisch Bureau“ wegens veranderde opvattingen omtrent de werkwijze en om bezuinigingsredenen opgeheven, waarmede gepaard ging de opheffing van het kaartenkantoor. De werkzaamheden hiervan werden overgedragen aan den Topografischen Dienst. Ook werd na eenigen tijd de publicatie van de „Mededeelingen enz.“ stopgezet wegens te geringe personeelsbezetting van de afdeling Bestuurszaken der Buitengewesten, zoodat het Bureau voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen na de reorganisatie in 1919 werd genoemd. Alleen de door het „Bureau Financieele Zaken“ dier afdeling bewerkte publicaties der landshapsbegrotingen en financieele overzichten werden nog uitgegeven als „Mededeelingen enz.“

In 1926 evenwel deed zich de drang tot herleving van de publicatiesoort werkzaamheden van die afdeling gevoelen, hetgeen tot uiting

kwam in de totstandkoming van de eerste aflevering in de serie A der „Mededeelingen van de Afdeling Bestuurszaken der Buitengewesten“, welke serie beoogde te zijn een verzameling van bepalingen en voorschriften ten aanzien van bepaalde onderwerpen (zelfbesturen, inlandsch gemeentewezens enz.). Zie het voorwoord van die eerste aflevering. In deze serie werden ook de gegevens van het bovenbedoelde „Bureau Financieele Zaken“ opgenomen.

In 1929 verscheen de eerste aflevering in de serie B der „Mededeelingen enz.“ Deze laatste serie was bedoeld als een soort periodiek, verschijnende wanneer er op een gegeven moment voldoende materiaal bijden was en waarin opgenomen werden allerlei berichten, gegevens en mededeelingen, welke hetzij om hun zeer bijzondere, hetzij om hun voorloopigen aard nog geen plaats hadden gevonden in de hiervoren genoemde verzamelingen, maar toch van belang geoordeeld werden voor den practischen bestuursman. Zij behelsden gedeelten uit reisverslagen, memories van overgave, rapporten van onderzoek, dus plaatselijke toestanden beschrijvende. Oorspronkelijk alleen voor den dienst bestemd, zijn zij later ook verkrijgbaar gesteld voor niet-ambtenaren, maar niet in den handel gebracht. In 1931 verscheen de laatste (J5e) aflevering in de serie A, n.l. de publicatie van de gegevens van het „Bureau Financieele Zaken“ over het jaar 1930, terwijl in 1930 met de 7e aflevering ook de serie B werd stopgezet.

OFFICIËREN (CHINEESCHE) (Aanv. DI. HI). Met Chineseesche officieren worden de in het vroegere artikel 73 van het Regeering-Beglement bedoelde hoofden der Chineezen aangeduid. In 1918 is overgegaan tot schrapping van bedoeld artikel om desgewenscht afschaffing van het afzonderlijke bestuur over Vreemde Oosters mogelijk te maken.

Naarmate de Chineseesche bevolking in Indis uit haar vroeger isolement loskwam verloor het ambt van Chineesch officier geleidelijk aan belangrijkheid. Vooral op Java en Madoera, waar de Chineseesche bevolking voor het overgroot deel uit peranakans, d.i. daargeborenen, bestaat (zie CHINEEZEN, DJ. II), was zulks het geval. Toen in de jaren 1931 e.v. een zoo groot mogelijke bezuiniging en inkringing van alle overheidsorganen noodig bleek, kon dan ook zonder veel bezwaar worden overgegaan tot de opheffing van het instituut der Chineseesche officieren op Java en Madoera. De taak der Chineseesche officieren, die voor een groot deel bestond uit inning van belasting en het geven van inlichtingen, werd door het Chineesch wijkbestuur of het inlandsch bestuur overgenomen.

Gehandhaafd werden op beperkte schaal de wijkmeesters der Chineezen, die vroeger deels onder de Chineseesche officieren werkzaam waren, deels op kleine plaatsen, waar weinig Chineezen gevestigd waren, ongeveer dezelfde functies als elders de officieren uitoefenen. Gehandhaafd bleven voorts eenige Chineseesche officieren te Batavia, nede in verband met den aldaar gevestigden Chineeschen Raad (vgl. ook DI. I biz. 287). Deze Raad beheert fondsen, die door de Chineseesche gemeenschap te Batavia zijn bijeengebracht en die o.m. gebruikt worden voor het subsidieeren van Chineseesche scholen, ondersteu-

ning van behoeftigen, bijdragen in begrafeniskosten enz.

In de Buitengewesten, waar de Chinese bevolking meer uit in China geboren (sing kehs = letterlijk nieuwgasten) bestaat, is opheffing van het Chinese bestuur nog niet mogelijk gebleken. De formatie der Chinese officieren in de Buitengewesten en de door hen genoten toelagen vindt men in Ind. Stb. 1933 no. 443. Zij worden door den Gouverneur-Generaal benoemd en voeren, al naargelang van de belangrijkeheid hunner positie, den titel van majoor, kapitein of luitenant. Hun instructies worden vastgesteld door de hoofden van gewestelijk bestuur. Zij dienen niet in ambtelijk verband.

In de residenties Bangka en Onderhoorigheden en Westerafdeeling van Borneo, waar een zeer uitgebreide Chinese bevolking gevestigd is, vindt men een Chineesch bestuur, bestaande uit ambtenaren, wier bezoldiging in de "H.B.B.L. 1934" is vastgelegd en wier positie is te vergelijken met die tier Inlandsche bestuursambtenaren in andere gebieden. Zij voeren in Bangka en Onderhoorigheden de ook elders gebruikelijke titels van kapitein en luitenant, met daarnaast de — eveneens in ambtelijk verband dienende — Chinese wijkmeesters. In de Westerafdeeling van Borneo hebben zij afzonderlijke rangen n.l. kapitan le en 2de klasse, loathay le en 2de klasse en kaptjong.

TERNATAANSCH (TERNATEECH). (Aanv. 1) l. IV). De Ternatesche taal behoort tot de Noord-Halmaherache taalgroep (Gadwa'sch, Tobelo'sch, Tabaro'sch, Sahoe'sch, Lod&sch), waarmee zij een innige verwantschap vertoont. Het is moeilijk uit te maken, welke hier de volste taal is oorspronkelijk worden aangemerkt. Dat de Ternatesche taal geografisch een uitgebreid gebied beheerscht dan de andere talen, wil nog niet zeggen, dat zij de bron is, waaruit de andere talen zijn voortgekomen. Haar structuur vertoont duidelijke kenmerken van een afgesloten type dezer jernkwaardige taalgroep, welker leden niet tot elkaar staan als dialekten, doch als gelijkwaardige taalvormen. Het Ternatesch en aanverwante talen vertoont in grammatikaal en lexikaal opzicht zulke ingrijpende verschillen met de omringende Alalchisch-Polynesische talen, dat men inderdaad kan spreken van een zeer apart taaleigen.

Het eiland Ternate is van eeuwen her het middelpunt geweest voor de verschillende volkstammen van den Molukschen Archipel, die terwille van de handelsbelangen met de Ternatanen zich de landstaal eigen maakten; niet minder omdat zij in den Sultan van Ternate hun heere erkenden en bijgevolg ook zijn taal, de hoftaal, aanleerden. Het ligt voor de hand, dat, evenals d. Ternataansche bevolking zich met die vreemde (Iclingen) vermengden, hun taal ook elementen van vreemde oorsprong in zich opnam, wat vooral het geval is met de schryftaal.

Evenals de overige talen dezer groep kent het Ternatesch oorspronkelijk geen eigen letterschrift. Toen het hof van Tomato evenwel tot den Islam overging, heeft dat in zijn correspondentie zich bediend van het Arabisch letterschrift, dat allen bekend was aan rijksgronden, geestelijken, schrijvers en verdro ingewijden. De *-ngofa gam* (dorpcling, ongelletterd) droeg daarvan geen kennis en tot op heden kan clezo

het geschreven Ternatesch met Arabisch karakter niet ontcijferen. Want het Ternatesch heeft geen geschreven volksliteratuur en de gewone kampoongebouwen leeren derhalve niet hun taal in letterschrift uitdrukken. Wat er aan schrifturen bestaat, is dan ook alleen geboren uit directe belangen van Sultan en rijksgronden om onderling briefwisseling te houden over zaken, het sultansgebied rakende, hetzij een kroniekmatige beschrijving aan te leggen voor altoos voor Sultan en rijksgronden belangrijke aangelegenheden van den dag, hetzij in contracten, overeenkomsten e.d. tusschen de V.O.C., het Ned. Ind. Gouvernment en de „Kompani Inggris" — zooals zij het Engelsch Tusschenbestuur noemen — te sluiten, welke laatstgenoemde schriften veelal in het Maleisch (met Ar. kar.) geschreven zijn.

Uit deze omstandigheid volgt, dat het Ternatesch, vastgelegd in deze geschriften, zich beweegt binnen een bepaald milieu, hetwelk dan ook aan dat Ternatesch een bijzonder karakter geeft, welk karakter b.v. niet wordt aangetroffen in de gewone spreektaal. Immers is in deze geschriften in hoofdzaak de Sultan — de man met zijn ontzagwekkend langen titel — degenen van wien de bevelen, in deze geschriften vastgelegd, uitgaan en tot wien de belangstelling en vriendschap van de oude, ronde, guile „Kompani Wollanda" zich keert; is in deze journalen al het doen en laten van dezen heerscher in het geestelijk en wereldlijk rijk vaak van dag tot dag beschreven, maar aangezien het leven van zulk een vorst zich schier uitsluitend bepaalde bij het toucheeren van zijn *pipi ngara* (maandelijksche gouvernementstoelage); *pipi moesoeng* (recognitiepenningen); van eenige zakken rijksdaalders voor de levering van z.g. „Ternataische Alfloeren" (hulptroepen voor afstraffing van recalcitrante rijkselders in de Molukken), enz.: do ontvanst en verzending van een brief van en naar Batavia; de bezoeken en contra-bezoeken van en aan den Resident, welke gebeurtenissen telkens met hetzelfde ceremonieel gepaard gingen, ligt het voor de hand, dat men uit deze geschriften wel een beeld krijgt van de Ternatesche taal, maar dan ook een zeer oppervlakkig beeld. Want dezelfde woorden en uitdrukkingen van de eene bladzijde vindt men op een volgende terug. Elke nieuwe mededeling begint met denzelfden aanhef; of men nu de beschrijving leest van een bezoek ten hove van een resident of gouverneur in den jare 1800 of 1900, doze zijn precies hetzelfde gestileerd en hetzelfde vocabulair van Ternatesch is daarbij verwerkt. Bovendien staan die schriften sterk onder invloed van het Maleisch, wat geen wonder is, aangezien do briefwisseling der Sultans met de residenten en Batavia in dio taal geschiedde, waardoor als van zelf do in het Ternatesch moeilijk te vertalen Maleischo uitdrukkingen gemakshalve onveranderd in de Ternatesche schriften werden opgenomen, terwijl do neiging om dozo stukken een deftiger cachet te geven, het aantal Maleische woorden nog vormeorderde.

Dan bediende do hoftaal zich gaarno van de onder de Molukscho mohammedaanscho geestelijkheid gangbaro Arabischo woorden, welke evoncons onvertaald — dikwyls vormd naar de Ternatesche uitspraak — in do geschriften werden ncergelegd. Voorts client nog vermcd, dat ook de Nederlandsche taal een aantal wor-

1 en uitdrukkingen aan die schrifturen geleerd heeft, welke voor den vertaler menig struikelblok kunnen vormen, nl. om uit die verbasende, met Ar. karakter geschreven woorden de juiste uitdrukking in het Nederlandsch te ontdekken.

Uit het boven uiteengezette volgt, dat de Ternataansche volkenverhalen, fabelen en raadsels e.d., welke men overal elders onder de bewoners van Halmahdra in rijke mate vinden kan, niet in schrift heeft vastgelegd en daartoe zeker nooit zal komen, aangezien het schrijven met Ar. karakter een privilege is van enkelen en het Arabisch alfabet een gebrekkelijk hulpmiddel is om een vocalische taal, zooals het Ternatesch in haar huidige stadium nog is, uit te beelden.

Daar het Ternatesch een vocalische taal is, worden de uit het Maleisch of andere talen overgenomen woorden of van den consonantischen eindsluiters ontdaan of deze sluiters worden door klinkend gemaakt met dezelfde als de voorafgaande vocaal.

Grammaticaal valt op te merken:

De substantieven zijn grondwoorden of zijn afgeleid van verbale woorden of van adjectieven. Dit kan geschieden door verandering van den harten in eenen zachten beginmedeklinker: *fiki*, vegen, *biki*, staart (heen-en-weer-beweger) en door reduplicatie: *paro*, dekken, *sluif*, *baro-baro*, omslagdoek; *tafi*, zeven, *filtreren*, *dafi-dafi* zeeff; *mami*, zoet, *momami*, zoetigheid.

Adjectieven worden zonder exponent — even — als in het Mai. — achter het substantief geplaatst *a he sahoe*, warm water.

De possessieve genitief wordt geplaatst vóór het bepalende woord. Mannelijk possessivum i: *kola no i hohoe*, de vorst z'n been, voet; vrouwelijk idem mi: *djodjaroe mi namo*, het meisje haar kip; zakelijk idem ma: *fala ma hoenja*, versiering van het huis.

Bij werkwoorden komen grondwoorden en afgeleide vormen voor; laatstgenoemde door voorvoeging van het partikel *si*, welks functie aanduiding is van het indirect object (in het Nederlandsch weer te geven door allerlei voorzetsels). Met instrumentaal object: *lefo*, schrijven, *silefo*, schrijven met; *jangoe*, betalen, *aibangoe*, betalen met; *sooe*, medicijn, *sisooe*, met medicijn behandelen. Met causatieve betekenis: *oke*, drin ken, *sioke*, drenken; *wosa*, binnengaan, *singosa*, binnengaan.

Richtingaanduidende woordjes worden als suffix gezegd: *fero*, klimmen, *ie*, boven; *fero-ie*, opwaarts gaan, *lagi sioe*, naar boven doen gaan.

Literatuur: Bijdragen tot de kennis der Res. Ternate (waarin: Kort begrip der Tern, spraak-kunst, teksten met vertaling en woordenlijst) Leiden 1890; Vertellingen, uitgeg. door Riedel, Tijdschr. N.I. 3e serie, 5e jg; Ternate'sche Teksten, by Dr. T. L. & V. N. I. DL 86, 1930, biz. j 216—301, door J. Fortgens; Kitab Arti Logat Ternate (Woordenlijst van het Ternate'sch met Maleisch-Nederlandsche verklaringen); Sabi Moi, le en 2e deeltje, Leesboekjes in het Ternatesch door genoemden schrijver, uitgeg. door Depot van Leermiddelen, Batavia.

3. JAVAANSCH (Aanv. DI. II). Het Javaansch, een van de talen, die men als "Indonesisch" aanduidt, wordt gesproken in Midden-Java, in Oost-Java behoudens daar aan de Noordkust en in sommige gedeelten van het binnenland, waar

zich in den loop der laatste eeuwen groote Maadoereesche enclaves gevormd hebben, en in een deel van Bantjen dit laatste taalgebied wordt van het hoofdgebied gescheiden door Soendaasch territorium. Voorts ontstaat nieuw Javaansch taalgebied in de streken buiten Java, waar zich Javaansche kolonies aan het vormen zijn (Deli—Lampoengsche Districten, Suriname). In vroeger tijden heeft men afgezien op de taal van verschillende streken buiten Java (b.v. Bali, Palembang) grooten invloed geoefend. DESV16ed op het Nederlandsch is tot nog toe zeer gering gebleven. Zelf heeft het Javaansch in den loop der tijden in zijn woordenschat een enigszins ook wel in zijn grammatische structuur den invloed ondergaan van het Sanskriet, het Arabisch en het Nederlandsch; aan den invloed van het Nederlandsch staat het de laatste jaren in hooge mate bloot, daar vele Javanen juist uit de leidende kringen vanaf hun prille jeugd onder wijs in het Nederlandsch krijgen en Nederlandsch als voertaal van hun intellectueel leven gebruiken. Op deze wijze raakt het Javaansch in de kringen der Westersche gevormden geleidelijk meer gecreoliseerd.

Het begrip Javaansch laat vele gchakkeringen toe, daar men met betrekking tot deze taal te maken heeft met: 1°. ouderdomsverschillen; 2°. groepstalen; 3°. dialecten; 4°. verschillende graden van zuiverheid; 5°. sociale differentiaties.

Ad 1°. In het artikel Javaansch in DI. II, biz. 210, van deze Encyclopaedie vindt men onderscheid gemaakt tusschen Oud- > Middel- en Nieuw-Javaansch. Intusschen is gebleken, dat deze namen niet gelukkig gekozen zijn, en dat men bepaaldelijk niet mag denken aan drie opeenvolgende ontwikkelingsphasen van 666 jaar, zooals vooral door den term Middel-Javaansch gesuggereerd wordt. Oud-Javaansch is a'Erminst een precies te omlijnen begrip. De taal van de oorkonden en geschriften, die vóór 1000 A. J., op Midden-Java tot stand gekomen zijn, verschiint niet onbelangrijk van het Javaansch, dat in de volgende stukken gebruikt wordt op Oost-Java tusschen 900 en 1500 A.D., terwijl er reden bestaat om te vermoeden, dat er in beide gevallen een verschil zal hebben bestaan tusschen gesproken en geschreven taal. Ons tot do geschreven taal beperkende, zouden wij ons uit do moeilijkheid kunnen redden door onderscheid te maken tusschen Midden-Javaansch Oud-Javaansch en Oost-Javaansch Oud-Javaansch. Intusschen heeft ook het Oost-Javaansch Oud-Javaansch in den tyd, gedurende welken wij het kennen, een ontwikkeling van belang doorgemaakt, een ontwikkeling, die wij echter niet op den voet kunnen volgen, omdat wy van de chronologie van de oudere Javaansche letterkunde zoo slecht op de hoogte zijn. Wat het Middel-Javaansch betreft, dit is in het geheel geen overgangstaal, doch 666 wordt genoemd de taal der op Bali belevende gedichten in tengahan en matjapat van meestal onbekendatum, en van eenige daarmee taalkundig en literair verwant proza-geschriften als de Pararato; dit taaligen, dat men op Bali "jBaJineesch-Javaansch"

noemt en dat voor de Baliers een eeroort van klaisieke literatuurtaal geworden is, heeft in verschillende graden invloed van het Balisch ondergaan en gaat op Bali geleidelijk over in Balisch Kawi. Ook Nieuw-Javaansch is geen eenheid,

omdat er naast de dialectvershillen en oeventu- eele ouderdomsverschillen in onzen tijd een niet onaanzienlijk verschil ontstaan is tusschon de taal van de oudere en die van do jongere generatie; in het laatste geval spreekt men dan wel van Modern-Javaansch. Uit een en ander blijkt, dat men met het gebruik van. termen ter aan- duiding van den ouderdom van de taal voor- zichtig dient te zijn, on dat men eigenlijk het ver- standigst deed door uitdrukkingen te gebruiken als: het Javaansoh van de Midden-Javaansche oorkonden van de eeuw, het Javaansch van de Mahabharata-bewerking, het Javaansch van de Pararaton, enz., ware het niet, dat er aan korte termen van algemeenen aard nu eenmaal behoef- te bestaat; onder voorbehoud van nadere be- gripsomschrijving gebruikt, kunnen dus de termen Oud-, Middel-, Nieuw- en Modern-Javaansch bij gebrek aan beter voorshands wel dienst doen.

Ad 2°. Tot veel verwarring heeft aanleiding gegeven de term Kawi, dien men ten onrechte wel in plaats van Oud-Javaansch heeft gebruikt. Kawi is een Europeanen-afkorting van het Ja- vaansche basa kawi, dichtertaal, on deze naam geeft duidelijk genoeg aan, dat het hierbij gaat om een onderscheiding naar den aard van. den gebruiker van de taal. Do schrijvers van Ja- vaansche boeken hebben, in aansluiting o.a. aan Voor-Indische gewoonten, zich voor het schrijven van hun werken slechts zelden bediend van de volkstaal; zij schreven deftig, gekunsteld, ar- chalseerend, on maakten gaarne overvloedig gebruik van vrcmede woorden en zinswendingen, die zij voor 1500 aan hot Sanslprt en na 1600 aan de oude literatuurtal van Oost-Java ontleenden, zoodat do woordenschat van het huidige Kawi naast verbasterde Sanskrit woorden ook zeer veel Oost-Javaanscho woorden telt. Er zou dus reden zijn om van een Oud-Midden-Javaansch Kawi, een Oud-Oost-Javaansch Kawi, een Balisch- Javaansch of Middel-Javaansch Kawi on een Niouw-Javaansch Kawi te spreken ter onderscheiding van de daarmee parallel loopende sprektaalen, doch hot feit, dat wij van de vroegere sprektaalen zoo good als niets afweten, maakt de onderscheiding voor het Oud- en het Middel- Javaansch overbodig. Wanneer wij derhalve van Kawi spreken, kunnen wij daarmee speciaal bedoelen de dichtertaal, die naast het zgn. Nieuw-Javaansch staat, onderschoiden uis dezo is van de volkstaal zoolwel als van do verdcoldc sprektaal, die in brieven enz. en sinds do dagon van Winter ook in cenigo boeken gubruikt wordt. Van do ancicro groepstalen vermelden wij hior alleen nog de pa (Jflangan, de taal, die de J(alang gubruikt bij het voordragon van bepaalde onder- declon van do lakon, on taal, die mot het Kawi veel overeenkomst vertoont, maar toch ook on- miskenbaro verschillon.

Ad 3°. Dat er op Java vcrschillende dialecten gesproken warden, is reeds opgemerkt in deel II. Het ondershooid, dat daar gemaakt wordt tusschon tweo hoofdldialecton op grond van do ver- schillende uitspraak van do a, wordt vaak gemaakt, maar of hot good is zulk een kleinigheid als criterium te gebruiken, is een open vraag. In- tusschon is een rationeel inddeling der Javaaan- seho dialecton nog niet wel mogelijk, omdat er de laatste jaron aan het schamelo materiaal wei- nig nieuwa toegevoegd is gewoiden; to noomen zijn hior slechts do stukjes Javaansch in ver-

schillende dialecten in Kats* Serat Warn& Sari Djawi, en die in Mardjana's Lajang isi kawroeh bab b&sa dj&w5, sawetARA.

Ad 4°. In toenemende mate komt men op Java voor de moeilykheid te staan om uit te maken, wat good Javaansch is en wat den toets der cri- tiek niet doorstaan kan. Wel is waar is, in over- eenstemming met de natuurlijke ontwikkeling van de vorige eeuw, die in de richting van de vorming van een algemeen- beschaafd Javaansch ging, vastgelegd, dat het Javaansch van Soerakarta_ standaard-Javaansch zou zijn, doch de sterke invloed van het Nederlandsch, welk© door school en pers wordt uitgeoefend juist op degenen, die bestemd zijn om tot de vorming van de schrijf- taal het meest bij te dragen, heeft talrijke nieu- wigheden gebracht in den woordenschat, in woordvormen, zinawendingen en constructies, die voor een deel met het Javaansche taaleigen in flagranten strijd zijn, die daarom in de oogen van de ouderwets-gevormden geen genade kunnen vinden, maar die, naar het zich laat aan- zien, toch geleidelijk terrein zullen winnen. Deze nieuwe invloed, die zich niet alleen in zeer ver- schillende mate openbaar, al naar gelang het milieu met Europeesch onderwijs al dan niet, c.q. meet of min, in contact is gekomen, maar binnen de grenzen van 66n milieu ook in zeer verschillenden vorm, omdat hij b.v. veel onge- bondener tot uiting komt in Javaansche kranten en in de schooltaal dan in de uitgaven van het Kantoor voor de Volkslectuur en in de huiselijke conversatie, zal het zijne kunnen bijdragen tot een alzijdige ontwikkeling van het Javaansch, maar feit is, dat or in. onze dagen veel meet kans is op evolutie dan op fixatie tot een standaard- taal, en dat de begrippen „goed Javaansch" en „slecht Javaansch" dus ook geleidelijk nog zullen moeten evolueeren. Aan het evolutieproces tracht men van Javaansche zijde leiding te geven door de zgn. taalcongressen van het Java-Inati- tuut; dat van 1936 was geheel gewijd aan de be- handeling van de vraag, of het Javaansch bruik- baar is als voertaal voor allerlei vormen van onderwijs en cultureel leven, en zoo niet, hoe het daarvoor geschikt kan worden gemaakt.

Ad 5°. Over de socials differentiaties, vulgo taalsoorten, zio mon de opmerkingen in deel II. Ter aanvulling diene, dat het kramil, de taal der beloofdeheid, geleidelijk aan invloed wint, omdat het de taal is van vergaderingen on congressen, kranten, bookon on tijdschriften. Eon poging om de democratio van den nieuwen tijd ook in de taal tot uiting te brengen door het uitsluitend gubruik van ngoko te bovorderen, ondernomen door de voorstandors van do zgn. Djawadipa- boweging, is op cen mislukking uitgelopen. Wel rijst or, ook bij hen, die hot krama willen handhaven, verzet togen do vergaando nevenstelling van kr&mii-vormen, die hot kr&ma-;-loesoen ken- merkt. Het feit, dat men in het gubruik der soci- alo differentiaties nogal veel locale verschillen opmerkt, on dat or omtrent het juiste gubruik veel onzekerheid bestaat, heeft de behoefte doeu opkomen aan fixatio, waaraan het Gouverne- ment mot het oog op de behoefton van het onderwijs zijn mode working zou moeten vorleoon. Of do tyd voor zulk een fixatie goschikt is, nu het Javaansch j uist bezig is zeer snol to evolueeren, mag ochtor betwijfeld worden. Over de horkomst der sociale differentiaties zie men do

opmerkingen in deel II; vermoedelijk hebben ook do eigenaardigheden van de Javaanscho metriek een zekere rol gespeeld in het wordingsproces, waarvan intusschen nog veel duister is.

Het Javaansche klankstelsel is eenvoudig. Medeklinkers zijn, naar de volgorde van het Javaansche alphabet (hanatjarakan): h n t r k d t s w l p d j j n j m g b t. ng, waarbij de gutturale stookklank komt, die in het schrift met een k wordt aangeduid, wanneer hy aan het einde van een lettergreep staat. Vocalen zijn: a, a, 6, f, l, oe, e, 6, 6, d; intermutabel en in het schrift op gelijke wijze uitgedrukt zijn a, a en &, f en i, e en 6, 6 en d. Er bestaat een eigen, uit Zuidelijk Voor-Indie afkomstig syllabisch letterschrift, met ak-sara's of volledige consonanteekens, met pasangan's of „er bij ingespannen“, d.w.z. in verband met een voorgaande aksard. geschreven, consonanteekens, met sancangan's of aankleedselen, welke term sommige consonanteekens en verder de vocalteekens aanduidt, wanneer zij boven of onder de aksara of aksira-pasangan-combinatie dan wel rechts of links er van geschreven worden — de a, a en a worden echter niet door een eigen letterteken uitgedrukt —, en ten slotte met enkele aanvullende teekens voor op zichzelf staande vocalen, cijfers en leestekens; in eigennamen worden sommige gewone letters vervangen door de verouderde aspiraten-aan-duiders, die dus tot een soort van hoofdletters geworden zijn. Zie verder Nimpoena, Tjarakan (Groningen 1936).

Op de vraag, hoe de Javaansche grondwoorden gevormd zijn, vindt men een antwoord in Brandstetter's „Wurzel und Wort in den Indonesischen Sprachen“ (Luzern 1910). Naast deze grondwoorden, die geen hypothetische uitgangspunten zijn, maar in levend spraakgebruik voorkomen in alle categorieën (substantieven, adjectieven enz.), gebruikt het Javaansch woorden, welke van de grondwoorden afgeleid zijn door nasaleering (kira, ngir&), praenasaleering (d61ng, ndfing), reduplicatie (t61oe, tfitCloe), woordver-dubbeling (ati, ati-ati), woordverdubbeling met vocaalarvariatie (bali, bola-bali), praefiguring (wroeh, kawroeh), infigeering (soeroep, soemoe-roep), suffigeering (tanem, taneman), of door een combinatie van afleidingsmogelijkheden (panCm-bahan, van ngmbah, uit sSmbah gonasaleerd, plus pa-plus -an) : contractie van vocalen speelt een belangrijk rol (pawon, uit pa- a woe -an), Hoch afstooting van consonanten komt buiten het Kawi niet [meer] voor, behalve bij afkorting, die veelal geschiedt door verwijdering van de eerste lettergreep (loeng-lit, voor baloeng-koelii). Zoo vormt men van toekoe, koopen: noekoe, welbewust een koop sluiten; noekoni, koopen bij, tot leverancier nemen, hebben; ditoekoni, leve-rancier zijn van; noek'akd, koopen voor(iemand), in ruil voor (iets); ko'toeko'kd, door u bevoor-deeld door uw aankoop van, door u gebruikt ter betaling van; toekon, bruidsprijs; panoeke, koopsom; patoeke, idem; pitoekoe,afkoopsom; patoekon, bruidsprijs, ook een soort belasting.

Het Javaansch kent geen verschil tusschen mannelijk, vrouwelijk en onzijdig, noch tusschen enkelvoud, tweevoud en meervoud; het kent geen declinatie of andersoortige aanduiding van functies van het nomen in den zin, geen trappen van vergelijking, geen tijdsaanduiding in het werkwoord en geen conjugatie (botjah, j ongen,

meisje, jongens, meisjes, als subject, object en logisch subject; agCng, groot, groter, grootst; toekoe, ik koop, wij koopen, ik kocht, wij kochten). Do pronomina zijn schaarsch; het persoon-lijke

wordt veelal vervangen door titels en ver- namingswoorden, het bezittelijke door suf- fixen uitgedrukt, het onbepaalde gevormd door verdubbeling van het vragende; de aanwijzende voornaamwoorden zijn scherp te onderscheiden in die van den eersten, tweeden en derden persoon; het betreffelijke voornaamwoord ont- breekt. Telwoorden zijn zeer regelmatig gevormd naar het tientallig stelsel; 175843 luidt: sakfitti, pitoeng 16ksa, limang dwoe, woloeng atoes, pa- tang poeloe, (t6)filoe(ng), letterlijk: 100.000, 70.000, 5.000, 800, 40, 3 [ngoko]; rangtelwoorden en venningvuldigingstallen vormt men door voorvoeging van ping (pingwloe, achtste, acht- maal), distributiva door verdubbeling of nasa- leering. Het Javaansch typeeren: a) het ontbre- ken van kwalitatieve bijwoorden en de daarmee samenhangende substantivering van praedica- tieve begrippen, welke veelal door aparte hulp- woorden tot stand komt (ngg^nipoen mirngaken dipoenmataken, zij luisterde er naar met een ge- voel van welbehagen, letterlijk: het luisteren werd door haar behagelijk-gedaan : mirCngakdn, luisteren, met nggdnipoen gesubstantiveerd tot „haar luisteren“); b) de inaleiteitsvorm, die een element van onwonderlijkheid in den begripsin- houd van een woord tot uiting brengt door aan • hechting van een suffix -a (oedan, regenen, oedana, mocht het regenen, als het geregend had; sap&, wie?, sapaa, uitgesproken sopaa, wie ook, veronpersoonlykt); c) een onderschifting van vier graden van activiteits- en opzettelijk-heidsaanduiding, die min of meer corresponderen met onze begrippen actief en passief (ningali, dipentingali, katingalan, kfitinga], zicn, A ziet B, gezien worden, zichtbaar) ; d) een zeer groote invloed van het zinsaccent op de woordvolgorde, hetgeen by het ontbreken van een declinatioBys- teem gemakkelijk eenige onzekerheid in de in- terpretatie van geschreven stukken veroorzaakt; e) een gebrek aan vormingHmogelijkheden in hot werkwoord ten gevolge van J) en inbruik raken van een aantal algemeen Indonesische affixen, en ten gevolge daarvan soms een o)hooping van onderscheiden betekenissen in de overgebleven vormen en een eigenaardig systeem van beteeke- nisvariatie der -i- vorinen in wisselwerking met de constructie der objecten (nampani, icts ontvan- gen; iemand iets overhandigen); 7) een vergaan-do onderscheiding van soortaanduiding en indi- viduaanduiding in het nomen, en andre, minder gemakkelijk in het kort aan te duiden eigenaar- digheden.

Binds het verschijnen van het vorige artikel „Javaansch“ zijn de hulpmiddelen voor de bestu- dering van deze taal niet belangrijk uitgebreid. II. N. Kiliaan publiceerde een Javaansche spraak- kunst (den Haag 1919), die een wonderlijk meng- sel is van ryp en groen, en die de behoefte aan ecu behoorlijke grammatica onverminderd laat voort- bestaan; van de hand van Berg verscheen een overzicht der Oud-Javaansche spraakkunst in zijn Kidung Sundayana (Inleiding tot de studio van het Oud-Javaansch) (Soerakarta 1928), waarop Esser een hartige critiek schreef (Djawa, Jrg. 9, p. 243 sqq.; H. H. Juynboll schreef een niet zeer geslaagde Oudjavaansch-Neder-land-

sche Wordenlijst (Leiden 1923), waarvoor men het slecht hanteerbare Kawi-Balinesisch-Nederlandsch Wordenboek van van dor Tuuk helaas niet kan opruimen. Van de hand van PoerWA.- darmintS. en eenige medewerkers verscheen het eerste deel van een Javaansch-Javaansch woordenboek (Jogjakarta 1930, A — L) en een Ne-derlandsch-Javaansch Wordenboekje (Amsterdam 193G). Pigeaud's nieuwe woordenboeken zullen echter niet lang meer op zich laten wachten. Andere nieuwe hulpmiddelen zijn: Basa Djawi (Wetlevreden 1921, 1923, 1924; lexicologisch oefeningen); Mardjana's hierboven reeds vermelde Lajang isi kawroeh bab b4sa djawa sawetara (Groningen 1933; Allerlei wetenswaardigs over het Javaansch); Javaansche Samen-spraken van SastrawidjanS, (Batavia 1933); Tjara Djawi, van Nimpoena en Nauta, een praktische methode ter aanleering van het Javaansch (Groningen 1930, bruikbaar, doch niet zonder fouten); Mellema, Modern Javaansch Proza (Groningen 1933).'

LITERATUUR, (JAVAANSCH) (Aanv. DL

/ II). Onder Javaansche literatuur kan men verstaan de gezamenlijke van geslacht op geslacht overgeleverde of overleverenswaardige geschriften en mondinge voordrachten, die blijkens hun aard als niet van zuiver plaatselijk en/of particulier belang beschouwd kunnen worden, en die a) in een of ander soort Javaansch zijn verrat, onverschillig of de inhoud van zuiver Javaanschen oorsprong is of dat er invloed van het Hindoeïsme, den Islam, de Westersche beschaving of eenigen andere norm van uithoemse cultuur in te onderkennen is, b) in een andere taal dan het Javaansch zijn vervaardigd, doch kenmerkend tot een in het Javaansch gesteld prototype, of dit thans nog bestaat en bekend is of niet, te herleiden zijn. Men kan er dus behalve hetgeen ons, in Javaansche taal geschreven, in boekvorm bewaard is gebleven, toorekenen de talrijke JavaanHcho volksverhalen, sprookjes, legonden, raadsels, pantoon's, spreuken, gelegenheids-liederen op Jakon's, die slechts mondeling overgeleverd worden of plachten te worden, en verder die Maleische, Soendasche, Madoereesche, Balische en eventueel in nog andere talen vervaardigde gechriften, welke inhoud zich geheel in een Javaan8ch milieu afspeelt en van Javaansche zeden en gewoonten en Javaansche opvattingen blijk geeft, terwijl men daarentegen er van kan uitsluiten mededeelingen in kranten, tijdschriften en dergelijke publicaties, particuliere brieven, advertenties en soortgelijke aankondigingen, enz. De Javaansche literatuur, aklu8 opgevat, is nog slechts voor een zeer gering gedeelte aan do wetenschappelijke wereld bekend. Met haar beoefening heeft practisch eerst Raffles een begin gemaakt (History of Java, 1817), en haar beoefenaarH liebbon steeds een zeer beperkt kring gorovinci. Voor de mondeling overgeleverde letterkunde, zelfs voor de jakon's, is de belangstelling eerst enkele decennien geleden ontwaakt. Gohcele gebiedon der Javananscho literatuur wachten nog op een eerste behandeling, en van het handschriftenmateriaal, dat vooral in do bi-bliotheken van de Leidsche Universiteit, van hot.. Bataviaasch Genootschap van Kunaten on Wetenschappen en van de Kirtya Liefreinc-van dor Tuuk to Singardja (Bali) vandoer wordt, is tot dusverro alleen het Leidscho gedoolte, en dat

toch ook nog slechts zeer onbevredigend, ge-catalogiseerd geworden. Handboeken staan den student nog niet ter beschikking. Wegwijs maken, min of meer, in de oudere literatuur Berga. Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (Kidung Sundayana) (Soerakarta 1928), Hooy-" kaas* Proza en Poezie van Oud-Java (Groningen-- ^Batavia 1933) en Himansu Bhusan Sarkar's Indian Influences on the Literature of Java and Bali (Calcutta 1934), en in de nieuwere literatuur de vroegere overzichten in deze Encyclopaedic, maar van veel waarde kan men geen van al deze pogingen achten. Eer kan men zeggen, dat de tijd voor een samenvattend overzicht over hetgeen de Javaansche literatuur uitmaakt, en voor een gefundeerd oordeel over haar typeerende verschijnselen en eigenaardigheden en over haar wetenschappelijke en aesthetische waarde nog niet rijp is. Onder deze omstandigheden kan dit artikel dan ook niet meer zijn dan een nieuwe voorloopige schets, die de voornaamste resultaten der tot dusverre geleverde studien, hoe onvoldig die tezamen ook zijn mogen, in een plausibel verband brengt, doch die uiteraard het stempel moet dragen van de min of meer toe-vallige inzichten, ervaringen en onderzoekingen van den auteur.

Elementen der Javaansche literatuur De elementen der Javaansche literatuur zijn een deel afkomstig uit de oud-inheemse maatschappij, voor een ander deel uit Voor-Indie, de Mohammedaansche wereld of Europa, en voor weer een ander deel uit milieu8, waarin op een of andere wijze en in meer of mindere mate versmelting van twee of meer verschillende cultuurvormen tot een nieuw geheel had plaats gevonden.

Alinstens duizend jaar lang heeft Java den invloed ondergaan van Voor-Indie en van het daar thuis behoorende Hindoeïsme. Voor de literatuur heeft dit beteekend, dat allereerst schrift en schrijftechniek uit dat land geïmporteerd zijn geworden; dat de taal, waarvan zij zich is gaan bedienen, we melt van Sanskrt woorden; dat haar onderwerpen voor een deel ontleend zijn aan de twee grooto Sanskrt verhalencomplexen Mahabharata en Rainajapa, aan de poerlens en andere mythologische geschiedverhalen, aan het Pan-tajatantra en aan de verschillende vormen van wetenschappelijke literatuur in het Sanskrt Rheelogic, philosophio, philologie, cosmologie, rechtsgeleerdheid, sociologic, geneeskunde, tijdrekenkunde en wicelanj, oeculto wetenschappcn enz. enz.); dat zij uit Voor-Indie heeft kunnen overnemen metrick, atijlfiguren en zegswijzen, en literal ren smaak. Voorts is uit Voor-Indi8 afkomstig het schirmenspel, welks opname in de Javaanscho inaatschappij op de geheele structuur der Javaansche literatuur van onberekenbaren invloed geweest is (zie TOONEEL, suppl. afl. biz. 1630). So ms is hot geïmporteerde materiaal op Java alleon van taal veranderd en is het naar den inhoud iets van vreemden bodem gebleven (b.v. de proza-bewerking van hot Mahabharata uit do elfdo ceuw, het Wphaspatitaa-twa). In vello andere gevallen echter heeft do Javaansche cultuur aan Voor-Indie datgene ont-jeend, dat bij haar oigen wezen paste, on heeft het dit aan oigen bezit geadapteerd en met oigen bezit versmolten tot iets geheel nieuws; negatief blijkt dit hieruit, dat verschillende belangrijke onderdeelen dor Voor-Indische letterkunde op

Java in het geheel niet vertegenwoordigd zijn, zoals de W6da,s op de daarmede samenhangende Brahmama's en Oepanisjad's alsmede de geheele dramatische literatuur; positief blijkt het uit het feit, dat materiaal, aan welks 'Voor-Indische' af-komst niet getwijfeld kan worden, op Java geresemodellerd is geworden naar het schema van de Javaasche stammythe, die, zoals Rassers aangevoerd heeft, ook aan den Pandji-roman, aan menig zgn. geschiedverhaal en aan het gewone type lakonen grondslag ligt. Dit versmeltingsen omvormingsproces, van welks omvang en intensiteit men zich een denkbeeld kan vormen uit een vergelijking van de beide lezingen van het Pam^awa-verhaal, die Cohen Stuart geeft in de inleiding van zijn Br&tajoeda-uitgave, is in ieder geval in de elfde eeuw in vollen gang, wanneer de lakon-vormige kakawin Ardjoenawihaha ontstaat naast de zich bij het Voor-Indische origineel nauw aansluitende Mahabharata-be-werking (beide omstreeks 1030), en wanneer een en hetzelfde Voor-Indische verhaal naar den oor-spronkelijken vorm wordt weergegeven in de kakawin Kfsj以司以a en naar het model van de lakon vervormd wordt in de kakawin Hari-wangsja (beide omstreeks 1200). Hoe het verloop er van in bijzonderheden geweest is, is ons niet bekend; vermoedelijk zullen allerlei fasen en graden tegelykertijd te onderscheiden zijn geweest, al naar het milieu, waarin het proces zich voltrok, en mogelijkervijze zelfs binnen de grenzen van 6en milieu. Wanneer echter, eerst plaatselijk ten gevolge van vermindering van welvaart of politieke bloei, later over de geheele linie ten gevolge van de komst van de Europeanen in den Indischen Archipel en mogelijkervijze nog van andere oorzaken, het directe contact tusschen Java en Voor-Indie aanzienlijk minder intens wordt, krijgen de javaniseerende krachten gelegenheid volledig door te werken. Voor Java zelf mag men het javaniseeringsproces afgesloten achten omstreeks 1625; het typisch Hindoesche is dan te gronde gegaan, en de verwerking van allerlei uitheemsche elementen in de babad, die door en door Javaansch van aard is en innig samenhangt met de literatuur van het wajang-spel, is dan tot een eindpunt gekomen.

Het zoo even beschreven proces herhaalt zich, wanneer de Islam, die zich vanaf de 15e eeuw op Java heeft doen gelden, zijn letterkunde introduceert. Voor een volledige islanisering der Javaasche literatuur waren de omstandigheden echter niet gunstig. Voor den add, die in ge-vestigde tradities leefde en de eenige drager van erkende letterkunde was, had het zich meer tot het geheele volk richtende nieuwe stelsel weinig aantrekkelijks, en afschoon ook hij er toe over-gegaan is, heeft hij het in het algemeen nooit enthousiast bdeefd en beleden. En zoo zien wij, dat de Mohammedaasche invloed de bestaande literatuur wel verrijkt, maar niet noemenswaardig meer vervormt; voor een deel wordt het nieuw-gelporteerde materiaal, hoezeer ook de Islam krachtens zijn aard onverzoonlijk moet staan tegenover Hindoesine en oud-inheemsche cultuur, in het bestaande geabsorbeerd, en is het, al heeft het wel in eigen taal en vormen uitdruk-king gevonden, zich gaan bedienen van de taal en de vormen, die onder invloed van het Hindoesme ontstaan waren; aan don anderen kant staat echter, dat het, omdat het nu eenmaal uit

een milieu kwam, dat van het Javaasche veel meer verschilde dan het Hindoesstische, in veel mindere mate in de sfeer van schimmenspel en voorouderdienst getrokken is dan b.v. het Voor-Indische epos. Voorts bestaat de Islam op Java nog slechts vijf eeuwen, waarvan de laatste drie zich kenmerken door een geleidelijke verarming van den adel ten gevolge van de groeiende macht der Nederlanders en een geleidelijk verval van het door don adel gedragen letterkundige leven. Om deze redenen is de invloed van den Islam, al heeft hij zich ook in zeer merkwaardige verschijnselen geuit, niet van dien aard geweest, dat hij een typeerend element in de Javaasche literatuur geworden is.

Onder Nederlandschen invloed heeft de 19de eeuw belangrijke afwijkingen van de oude letterkundige tradities gebracht. Wat echter een herleving scheen te worden, bleek tegen het einde der eeuw een laatste opflukking te zijn geweest. Met R&nggawarsita, den grooten dichter van dit laatste tijdvak, die aan het geweldige materiaal van de traditioneele mythologische geschiedenis nog eenmaal een nieuwen vorm heeft gegeven in zijn magistrale Poestaka Radja, Het Boek der Koningen, sterft de laatste door hoogere machten geïnspieerde poedj&ngga. De 20ste eeuw brengt een steeds toenemenden Nederlandschen invloed, die zich aan de oude tradities niet assimileren laat. In een vernieuwde taal verschijnen in de Javaasche literatuur de biographic, de reisbeschrijving, de sociale en psychologische roman, als concurrenten van het oude literatuurbestand, dat zich wel is waar taai tracht te handhaven, doch langzaam maar zeker zijn voedingsbodem verliest. De recente ontwikkeling staat in het teeken van de werkzaamheid van Bale Poestaka, het door het Indischo Gouvornement gestichte en onderhouden Kantoor voor de Volkslectuur. Wat voor kansen zij brengt, laat zich nog niet beoordeelen.

Aard der Javaasche literatuur. Java vomit een deel van het primitieve Austronesie. Het is tot een hoogontwikkelde beschaving gekomen, omdat het aan do peripferio Jag van een oud cultuurgebied en aan den grooten handelsweg, die West- en Zuid-Azie mot Oost-Azie verbiedt. Tegenover vreemde cultuur heeft het echter steeds in hoofdzaak receptief en assimileerend gestaan, en invloed op andere beschavingen is er, afgezien van de gevallen van overplanting van Hindoe- Javaasche cultuur op andere Indonesische gebieden, nauwelijks van uitgegaan. Ondanks het hierboven beschreven evolutieproces kan men de Javaasche cultuur derhalve statisch noemen, en van deze statische cultuur eenere betrekkelijk bekrompen, besloten gemeenschap is de Javaasche literatuur een getrouwe weerspiegeling. Haar aard was in de eerste decennien van de 19de eeuw nauwelijks anders dan duizend jaar tot voor. Ecu wen achtereen hebben de Javanen in hun letterkunde dezelfde onderwerpen behandeld, in vrijwel dezelfde literaire vormen, in stereotype taal en Btjil, in versmaat en tooneelproza, in tooneelproza en versmaat. Van de meest geliefde boeken bestaan er talryke redacties, die onderling slechts in woordkeuze en versificatie verschillen, maar niettemin eeuwen uit elkaar kunnen liggen; de Ardjoenawihaha, de Tantri, do Jidoeng Soenda, de Damar Woelan, de Babad Tanah Djawi, ze zijn niet 66n, doch tientallen

keeren geschroven, on tcróóht kwalificoort Brandes scho Mahabharata-boeken). Ook overigena ge- het grootproces ah con groot in zolfhorhaling. sohiedt het reciteeren van teksten en het schrij- ven Geschriften, die opvallend door frisched van van boeken vaak welbewust om er een magisch verteltrant, persoonlyko trial on atijl en origina- liteit effect mee te bereiken. Het duidelykst blijkt dat in van onderwerp of indeeling, zijn zeldzaam, die gevallen, dat het recit van teksten geschiedt als Javaanscho letterkunde is niet berekend op effect of onderdeel van liturgische han- delingen, b.v. in het sangatie, noch geeft zij den auteurs ge- legenheid om nog van Bali bekende Soer- jasewana- en dooden- met eigen ideeën voor den dag te komen of om een ritueel, of om magisch ge- vaar te bezweren: in het eigen visie op mensch en ge- beurtenis onder woorden laatste geval gebruikt men teksten, die de verlossing te brengen; wanneer dit een enkelen keer te van een vloek be- schrijven, als de Soedamala, constateeren valt, ge- schiedt het haars ondanks. Al is omdat de voordracht van de beschrijving van een aan menig Ja- vaansch geschrift een zekere charme effect het optreden van het effect in de niet te ont- zeggen, toch zal men, wanneer men de werkelijkheid, veroorzaakt. Voor zoover Javaan- sche letterkunde als geheel in oogenschouw Javaansche voordrachten en ge- schriften tot de neemt, moeilijk haar intrinsieke waarde als al- kraton-letterkunde behooren, geschiedt voordracht gemeen-menschelijk cultuuroed of haar literaire of vervaardiging met het doel om de magische waarde in overeenstemming kunnen achten met haar kracht van den koning te versterken. Duidelijk blijkt omvang, en vermoedelijk zullen de meeste dit uit Nagarakjita- gajgia 94, 1, c/d, waar Prapanjia Westerlingen haar monotoon en veel te wyd- loopig met een beroep op deze functie van zijn boek de vinden. Voor de beoefenaars van de ethnologic en de vervaardiging van het overigens door hem — zij het godsdienstwetenschap is zij echter van bijzonder veel ook slechts voor den vorm! — mislukt geachte belang, want zij is de eenige Indonesische letterkunde, gedicht rechtvaardigt. Voorts mag men, daar de waarin men gedurende bijna duizend jaar de cultuur stam- ouders in hun verschillende van een betrekkelijk primitief gebleven volk en de verschijningavormen in zeker opzicht als identiek wijze, waarop dit op culturele invloeden van buiten met den regeerenden vorst beschouwd kunnen af gereageerd heeft, weerspiegeld vindt. Omgekeerd worden, in de opvoering der gewone — d.w.z. niet zal men haar niet kunnen verstaan, interprete- ren en ter bezwering dienende — lakon's en in de waardeeren, wanneer men zich daarbij niet door de vervaardiging van de zgn. historische gedichten een ethnologic en de godsdienstwetenschap laat daad zien van literaire magie ter bevordering van den bloei en de goede uitwerking van het koningschap; wel daarom nemen de historische goed deel der Javaansche literatuur is die van stille gedichten zulk een promi- nente plaats in in de kracht en magie. De primitieve gedach- te, dat het Javaansche letterkunde. Zelfs geschriften, die om boek op zichzelf iets geheimzinnigs is, icts, dat hun vorm en hun in- houd bij eerste kennismaking bijzondere vermogens heeft en waarin bijzondere zeer dicht bij de Sanskr letterkunde lyken te staan, krachten verborgen liggen, vinden wij in haar zooals de Ardjoenawiwaha en de Bharatajoeddha, herhaaldelijk terug, b.v. in het Kora- wasrajna- worden door hun inleidingen in deze sfeer van verhaal omtrent het boek van Gapa, waaruit de magie ge- bracht, en het is waarschijnlijk, dat achter gebruikt allea omtrent ieder te weten kon komen, en het epische verhaal dezer gedichten een cultus uit het verhaal van de lakon Wangsat&rna memajng schuil- gaat van de koningen Er-Langga en omtrent het door den Papjawa-vorst als wapen Djajabhaja, wier geschiedenissen men er in gebruikte boek Kali- in-Bada, waar de via in men epischen vorm in getransponeerd vindt. Ook andere eens uitsloegen on welks koord zich als een eigenaardig- heden, die de hier bedoeldo werken gevaarlijke slang kon vertoonen. Uit het dogma der vertoonen, zooals de voortdurende horhaling van primitieve wereld- beschou wing, dat al wat gelijk gelyk- soortige stof, de regelmatige invoeging van geklassificeerd. kan worden, virtueel identiek is, en ero- tische sednes en van verheerlijkende beschr. — dat er dus een identiteitsrelatie kan ontstaan tusschen vingon van personen en plaatsen, vinden in het hier hot totaal der letterteekens en datgeno, dat hun be- geschetste complex van voorstellingen een gripsinhoud voorstelt, vloeit verder voort, dat voor de natuurlijke verklaring.

Javanen boeken een magisch-weldadige en een Aan don nnderen kant moeten wy met deze sfeer magisch-gevaarlijko werking kunnen heb- ben. Zoo rekening houdon, wanneer wij de waarde willen leest men aan het slot van het Wiriita- parwa, dat al bepalen, die de letterkunde voor den Javaan heeft, wie dit boek Icest of hoort voorle- zen, geluk zal of althms had, on den indruk, diou zij op hem hobbon in zyn loven, terwijl van andere boeken het in maakt(e). Eerbid domineert in zijn houding, niet huis hebben gevaarlijk go- acht wordt, b.v. oindat er in verhaald wordt van

• twist en twcedracht (Rangga Law6, BratajoedA). De voorlzen, welks verhalen hem reeds van te voren auteurs verzuimen dan ook niet in het begin van hun bekend zijn, of, juist wollicht nog, als een work inaatregelen te treffen tot ver- inijding van Katholiek, die de H. Mis bijwoont. De vraag, of hij magisch govaar, hetzij door hot neerschrj ven van een don inhoud van het gesprokeno begriopt, is he in dan bezwerende formulc („Amen, zonder stoornis van onderge- schikt belang, want hot luisteren heeft gcschiodc het, hulkie aan Sjiwa!"), hetzij door gebruik evenals het reciteeren een waardo op zichzelf; by to maken van oon inanggala, d.w.z. de vermelding van een wajang-vertooning heeft hot „auditorium" een ma- gisch-krachtig wezen, wions naam den stoun veelal zelfs gens kans om hot gesproken woord te geeft, welken ook zijn lijfelijko aanwozighoid zou ver- staan, overatenid als dē wordt door allerlei nevangoluidon. Wat in het boek staat, is waar, al is het ook nog zooezer in strijd met de orvaring van hot dagelijkscho lovon, on de Babad Tanah Djawi is voor horn oven onfeilbaar als voor den

orthodoxen Christen de Bijbel/Zonderlinge en I zelfs aanstootelijke verhalen gelden voor hem niet als verwerpelijk, al zal hij zich in het dagelijksche leven zelf ook heel anders gedragen. Hij wacht er zich voor den inhoud der boeken te pro-faneeren en er critiek op uit te oefenen. Hiernee in strijd lijkt het feit, dat de Javanen aan het conserveren van hun boeken nooit bijzonder veel aandacht besteed hebben, zoo weinig zelfs, dat zij de geheele oude literatuur op Java zelf te gronde hebben laten gaan; echter kan men hier op het parallelle geval wijzen van de Balische tempels, die evenmin onderhouden plegen te worden, doch die men vervangt door een nieuw exemplaar, zoo vaak daaraan behoefte bestaat.

Opersoonlijkheid der Javaansche literatuur. Als statische letterkunde is de Javaansche literatuur zeer weinig persoonlijk. Slechts van heel weinig geschriften kennen wij den auteur bij name; in de meeste van die weinige gevallen zegt de naam ons bovendien zoo goed als niets, en moeten wij zelfs rekening houden met mystificatie. Waar literatuur slechts is een schier eindeloze groei in zelfherhaling, is de persoonlijkheid van den auteur ook van weinig waarde, doch wordt hem aan den anderen kant noch plagiaat, noch het gebruik maken van stereotype taal, stijl en beeld-spraak als fout aangerekend; hij treedt slechts op als exponent van het milieu, waaruit hij voortgekomen is, en als zooda wordt hij ook ge-waardeerd, want zijn tijdgenooten nemen niet de moeite om bijzonderheden van zijn leven en werken vast te leggen. Wat latere geslachten, om-trent oude dichters weten te vertellen, is meestal niets dan fantazie. Slechts twee boeken zijn be-kend, die ons omtrent dichters en hun milieu betrouwbaar en wat uitvoeriger inlichten: de Nagaraktagama, die waardevolle inlichtingen verschafft over het letterkundige leven te Madja-Pahit omtreeks 1365, en de Pamantjangan, die over het letterkundige leven in de Javaansche kolonie op Bali in de 15de en 16de eeuw bijzonderheden verstrekt. Voor het overige beschikken wij slechts over enkele incidenteele inlichtingen, en pas de vooraanstaande figuren op letterkundig gebied van de 19de eeuw, zooals Mangkoenegr&ra IV en R&nggawarsiti, zijn ons beter bekend, om-dat de culturele omstandigheden van het Javaansche volk dan reeds grondig aan het veranderen zijn. Van de letterkundigen in het algemeen kan men zeggen, dat de priesterlijke aard van hun ambt voldoende duidelijk is, dn door-dat van sommige dichters uitdrukkelijk vermeld wordt, dat zij even goed met de religie als met de letterkunde te maken hadden, b.v. van Prapan-tja, en doordat daarop wijst de titel poedjingga, vroeger als bhoedjanga de naam van een bepaald soort priester, later de aanduiding van den hofletterkundige, dn doordat van den Malang bekend is, dat hij voor den aanvang van een wajang-voorstelling offers opdraagt aan de voor-vaderen. Voorbereiding tot de uitoefening van het beroep van letterkundige in den vorm van een leven van ascese en het ondergaan van een inwijdingsceremonieel is noodig, of althans gewenscht, om de bijzondere magische kracht te krijgen, die noodig is om aan het werk een diepen zin (rasa) te kunnen geven, zooals b. v. van Da-woeh Bale-Agoeng verteld wordt in de Paman-tjangan. Men zegt, dat R&nggawarsiti, de laatste poedjingga geweest is, die de wahjoe (goddelijke

inspiratie) had, en die dus echt-Javaansche boeken kon schrijven. Specialisatie op letterkundig gebied was onbekend; elk dichter were! geacht den geheelen cyclus der Javaansche wetenschap-pen te beheerschen en allerlei literaire vormen te kunnen hanteeren, terwijl hij, wanneer hij als dalang optrad, bovendien de techniek van het wajang-spel moest kunnen beheerschen, het-geen insluit, dat hij van de Javaansche muziek op de hoogte moest zijn voor de leiding van het orkest. De vorst gebruikte voorts zijn letterkun-dige(n) voor het opstellen van staatsstukken, voor het voeren van correspondentie, voor het berekenen van gunstige dagen, en soortgelijke practische werkzaamheden. Een hoogen rang in het maatschappelijke leven schijnen de letter-kundigen in het algemeen intusschen niet be-kleed te hebben.

Het milieu der Javaansche literatuur. Over de vraag, uit welk milieu de verschillende Javaansche literatuurproducten voortgekomen zijn, is weinig met zekerheid te zeggen. In het algemeen mag men wel aannemen, dat de slechts mondeling overgeleverde letterkunde tot de wel van plaats tot plaats varieerende, maar niet bepaald aan één plaats gebonden volksletterkunde be-hoort, met uitzondering van de lakon's, al neemt men ook daarvan wel aan, dat er veel volksver-halen in verwerkt zijn geworden. Een deel van de geschreven letterkunde moet, blijkens zijn geschiedenis, in nauwe relatie hebben gestaan tot den hofkring, aangezien de ondergang van een kraton steeds het verlies van een groot aantal geschriften ten gevolge blijkt te hebben gehad. Ook positief weten wij, dat de Javaansche kra-ton's centra van letterkundig leven zijn geweest, voor den Hindoo-Javaanschen tijd uit do bclang-wekende mededeelingen van Nagarakytagamn 842, 907 9], 93 en 94, voor den lateren tijd uit degegevens omtrent de werkzaamheden der poe-djangga's. Een ander is trouwens in overcen-stemming met het feit, dat de dichters hun kracht tot het overwinnen van magisch gevaar, dat zich bij hun werk zou kunnen voordoen, herhaaldelijk aan den koning zeggen te ontleenen, en dat zij met hun werk op magische wijze den bloei speci-aal van het koningschap bevorderen willen. De kraton-letterkunde bestaat op haar beurt weer voor een deel uit geschriften, die hetzij van zulk een moeilijke taal en conastructie zijn, hetzij zich zoozeer beperken tot de behandeling van theolo-gische, filosofische en andere wetenschappe-ljke onderwerpen, dat zij als Jitairae werken slechts voor een publiek van priester-geleerden bestemd kunnen zijn geweest, en voor een ander deel uit verhalen, die zich in de riddermaatschap, pij afspeelen en zeker prim air voor haar geschreven zijn geworden. Naast de hoofdkraton zullen ook de residenties der landedellieden wel steeds haar letterkunde hebben gehad, te oordeelen miar hetgeen wij ook in onze dagen nog in Java en Bali waarnemen, doch uiteraard zullen hierin de producten van priester-geleerden van minder belang zijn geweest en de ridderromans en ge-schiedverhalen op den voorgrond gestaan hebben. In de derde plaats zijn voor het letterkundig leven van belang geweest de kloostergeeenschap-pen, die mandala's van den tijd van Voor-In-dischen invloed en pesantrdn*8 van den Moham-medaanschen tijd, meestal vrijheerlijk en aan do wisselvalligheden van het politieke leven dus

minder blootgesteld dan de kraton*s. Men krijgt den indruk, dat de hier bloeiende letterkunde veel minder aan 66n plaats en aan 66n tijdvak gebonden was dan de letterkunde der kraton's en der residenties van landedelen, en dat ook de straks te vermelden tegenstelling van Oost- en Midden-Javaansch voor haar in veel mindere mate geldt; voorts, dat in de ma□dal&'s de wissel- werking van Voor-Indischen invloed en oud- inheemsche cultuur intensiever geweest is dan in de kraton's, waar het contact met het buiten- land het stevigst was, terwijl daarentegen in den Mohammedaanschen tijd in de pesantrdn's een ge- leidelijk toenemende invloed van den Islam te bespeuren valt, dien men niet in die mate in de kraton's aantreft. Intusschen kan men zich over deze kwesties niet voorzichtig genoeg uitlaten. Het is lang niet altijd mogelijk van een of ander boek het milieu van herkomst te bepalen. Voorts zullen stellig de grenzen tusschen kraton, residen- tie van een landedelman en kloostergemeenschap niet al te scherp getrokken mogen worden, zooals blijkt uit het feit, dat een typisch kraton-pro- duct als de kakawin Ardjoenawihaha in kloos- ters overgeschreven is geworden. Met de kwestie van het milieu van herkomst is het dus zoo ge- steld, dat zij eer voor toekomstige studies over de Javaansche letterkunde en haar geschiedenis in het oog gehouden moet worden, dan dat wij thans reeds onze in- deeling en behandeling der stof er naar zouden kunnen oriënteeren.

Chronologie der Javaansche literatuur. Met het statische karakter der Javaansche cultuur hangt samen, dat de Javaansche literatuur over het algemeen even tijdloos is als zij ons onpersoonlijk is gebleken. Verreweg de meeste boeken dragen geen jaartal, omdat dat er nu eenmaal even wei- nig toe doet als de identiteit van den auteur; en daar zij verder grotendeels in stereotype dich- tertaal geschreven en derhalve moeilijk op grond van de taal te dateeren zijn, kan men veelal zelfs niet gissen, uit welken tijd zij zijn. Vooral geldt dit van de geschriften der maji(^ala-letterkunde, omtrent welke ouderdom de deskundigen zich een speelruimte plegen te nemen van enkele honderden jaren, en dat op een totalen ouderdom der Javaansche literatuur van duizend jaar! Wat do kraton-letterkunde betreft, haar producten laten zich iets genakkelijker in tijdvakken indeelen of inct een of onder jaartal verbinden, omdat wij daarbij in velo gevallen van de voorlichting der politieke geschiedenis van Java gebruik kunnen maken. Wij kunnen met betrekking tot haar vier tijdvakken onderscheiden: 1°. het Oud-Midden- Javaanschie of Bir&boc (Joer-tielvak (van ? tot ± 925); 2°. het Oost-Javaansche tijdvak (van ± 900 tot ± 1525), met als afdeelingen den vodr-Er-Langga'schen tijd (± 900—1006), den tyd van Er-Langga on Kaijiri (± 1030 — ± 1225), den bloeitijd van Singhasari on van Madja-Pahit (± 1275 — ± 1375), en den tijd na 1375; 3°. het Balische tijdvak (van ± 1340 tot heden); 4°. het Nieuw-Midden-Javaansche tijdvak (van ?, in ioder geval van 1*100, tot heden), waarin si nds het midden van do 18de eeuw een Soerakarta- scho en een Jogjakartasche letterkunde to onder- scheiden zijn. De letterkunde van het sub 1°. bedoelde tijdvak is ondergegaan mdt het rijk van Midden-Javft, dat in die eeuwen bloeide; wy kennen noch haar anrd, noch haar omvang, noch haar samonhang met de letterkunde van Oost-

Java en van het Midden-Java van na 1600, maar er zijn gegevens, die er op wijzen, dat er toe be- hoorft het zeer fraaie Oud-Javaansche ge- dicht Ramajai^a, dat zich in vorm, taal en stijl in vele opzichten van de andere Oud-Javaansche kakawin*s onderscheidt. De oudste letterkunde van het tweede tijdvak is vermoedelijk eveneens te gronde gegaan ten gevolge van de catastrofe van 1006, waarover de inscriptie van den Cal- cutta-steen ons inlichten. Voor ons is dus de oudste Javaansche letterkunde, wanneer wij het niet met zekerheid te dateeren Ramajajia buiten beschouwing laten, die van den tijd van Er- Langga, doch deze is in haar soort zoo perfect, dat wij er veilig een lange reeks van prototypen aan mogen toekennen; de reeds vermelde be- werking van het Voor-Indische epos Mahabharata in Oud-Javaansch proza en het gedicht Ardjoenawihaha, dat in epischen vorm den le- vensloop van koning Er-Langga beschrijft en dat wellicht bij gelegenheid van zijn huwelijk ver- vaardigd is geworden, behooren er toe. Met den ondergang van Madja-Pahit verdwijnt deze let- terkunde van Oost-Java zelf, doch in den bloei- tijd van Madja-Pahit op Bali ingevoerd, blijft zij daar, zij het in eenvoudiger vorm, voortleven en zich verder ontwikkelen; aan deze overplanting alleen hebben wij het te danken, dat ons de Oud- Javaanscho letterkunde in vrij gaven vorm be- waard is gebleven. Ook do Midden-Javaansche letterkunde, die ten gevolge van den val van Madja- Pahit en de verplaatsing van het centrum van de politieke macht naar Mataram omstreeks 1600 weer naar voren komt, verraadt in haar vormen en in haar samenstelling een aanzienlijken invloed van Oost- Java, doch de traditioneele op- vating, dat zij een voortzetting is van de letterkunde van Oost-Java, kan niet gehandhaafd worden; het is een typisch locale letterkunde, die vele toevoegselen van buiten geannexeed en aan zich geassimileerd heeft, maar die zoozeer van de letterkunde van Oost-Java verschilt, dat de 16de eeuw, die tusschen den tijd van Madja-Pahit en dien van Mataram ligt, dit verschil niet overbrug- gen kan. Van de geschiedenis van, het vierde tijd- vak is weinig bekend, met uitzondering der van de 19de en 20ste eeuw.

Voor do fixatie van een aantal afzonderlijke geschriften kunnen wy gebruik maken van mang- gala's, chronogrammen en jaartallen, mededeel- lingen in andere geschriften, en interne evidentie. De manggala*g, waarover reeds gesproken is ge- worden, zijn voor de chronologie der Javaansche letteren van belang in die gevallen, dat de er in vermelde vorst met behulp van gegevens tier poli- tieke geschiedenis te dateeren is; zoo is te be- wijzen, dat de Oud-Javaansche Mahabharata- bewerking van omstreeks 1030 is, omdat de ge- gevens van haar manggala's op Er-Langga als een machtig koning wijzen. Een chronogram, Javaansch sengk&la of tjandrasengk&la, van Sanskt sjakakala, Sjaka-jaartelling (beginnende met 78 A.D.), is een serie woorden, die alle een zekero cijferwaarde hebben, zoo gerangschikt, dat zij te zamen hot [omgekeerde] jaartal vormen [on met hun begripsinhoud do gebeurtonis van het jaartal in kwestie symbolisch of in geheimtaal inodedeelon; b.v. rasa roepa dwi sjitangsjoe, „als het ware two manen vormende“, = 1216 Sjaka of 1294 A.D., omdat rasa = 6, roepa = 1, dwi = 2 en sjitangsjoe = 1 is, en omdat de koning, op

wiens optreden dit jaartal slaat, schoon was en weldadig aandeel als de maan, dus om zoo te zeggen een tweede maan vormde). Veelal komen jaartallen in cijfers slechts voor in samenhang met een chronogram, en slechts in een minderheid van gevallen zelfstandig, zoodat wy er wel een verschijnsel in mogen zien van jongeren datum. Nu brengt de interpretatie van manggala's en chronogrammen vaak groote moeilijkheden met zich mee, zoolvel voor Westersch-geschoolde als voor Javaansche geleerden, en het is dus geen wonder, dat de eene groep veelal niet verder komt dan het plaatsen van een vraagteeken, en dat de andere groep de fantasie te hulp heeft geroepen om hiaten in haar kennis aan te vullen. Voorts heeft men aan vermelding in andere geschriften alleen dan iets, wanneer zich niet de moeilijkheid voordoet, dat men tusschen twee of meer geschriften van denzelfden naam te kiezen heeft, en aan interne evidentie, wanneer er in een boek feiten vermeld worden, die buiten de normale orde van zaken in een statische maatschappij vallen. Vaak doen zich deze gevallen echter niet voor. En dus kan men zeggen, dat het materiaal ter fixeering van de afzonderlijke geschriften der Javaansche literatuur, alles bij elkaar genomen, schamel is, moeilijk hanteerbaar en weinig betrouwbaar, en dat het als basis voor de inrichting van een Javaansche literatuurgeschiedenis nauwelijks in aanmerking kan komen. Intusschen geven ons de jaartallen slechts zelden inzicht in den samenhang van de verschijnselen der Javaansche letterkunde, statisch als de Javaansche cultuur is, en wij behoeven dus de zeldzaamheid er van niet al te zeer te betreuen, zomin als wij de waarde van de weinige betrouwbare jaartallen, die er zijn, mogen overschatten.

Litteraire vormen. Naar den vorm kunnen wij de werken der Javaansche literatuur indeelen in: kakawin's, gedichten in matj&pat-maten, gedichten in tengahan-maten, lakon's, stukken in vertaalproza, andere vertellingen en andere verhandelingen of mededeelingen. Kakawin's zijn gedichten in versmaten der Sanskrt kaway-letterkunde. Zij bestaan uit een onbepaald aantal zangen, die op hun beurt een onbepaald, doch meestal niet zoo groot aantal strophen bevatten van vier regels van denzelfden metrischen bouw; onder metrischen bouw is te verstaan: het voor den zang en voor de wijze, waarop de strophen gezongen worden, specifieke aantal lettergrepen en de specifieke wijze, waarop korte en lange lettergrepen elkander opvolgen. Ondanks het feit, dat het begrip „lange vocaal" of „lange letter-greep" het Javaansch vreemd ofnagenoeg vreemd is, heeft men op Java een opmerkelijke vaardigheid in de toepassing van de Voor-Indische regels der prosodie bereikt, zoodals dat trouwens ook het geval is met de toepassing van Voor-Indische stijlfiguren; het gebruik van een kolossaal aantal Sanskrt woorden heeft geholpen om deze discrepantie tusschen de eischen van de metriek en de eigenaardigheden van de taal te overbruggen, doch uiteraard is de toegankelijkheid van deze gedichten voor de groote massa er niet beter op geworden. In de kidoen's, gedichten in matj&pat en tengahan, speelt de lengte der lettergrepen geen rol; strophen van dit soort zijn gebouwd volgens een voor eike zangwijze specifiek schema, dat het aantal versregels per strophe, het aantal lettergrepen per versregel en de vocaal

van elke laatste lettergreep van een regel aangeeft; het verschil tusschen en tengahan is, dat in rlatj&pat slechts 8n schema per zang gebruikt wordt, terwijl in tengahan twee of drie schema's tegelijkertijd gebruikt worden, maar in regelmatige afwisseling van strophen-paren, aabbaabb enz. of aabbaabbc enz., en het geheel ingeleid wordt door zgn. kawitan-strophen (praeludium), eveneens in eigen versmaat. In dit verstype, waarin noch rijm, noch rythme aan rol speelt, maar dat men steeds in verband met gezongen voordracht zich moet voorstellen, is het grootste deel der Javaansche geschriften geschreven. Een lakon is de tekst van een toneelvertooning, zoodals deze gesproken wordt door den alang of speleider. Naar vasten regel is hij samengesteld o.a. uit beschrijvende gedeelten of rerenggan's in archaiserende taal, gesprekken of potjapan's in de taal van het maatschappelijk verkeer der beschaafde kringen, grollen of banjolan's in veelal triviale taal en soms zelfs in het Maleisch of het Nederlandsch, en recitatieven of soeloek's, in kakawin-versmaten, het eenige onderdeel van de lakon in gebonden rede. Al staan de opzet en de indering van den tekst van te voren vast, toch improviseert de alang hem voor elke gelegenheid opnieuw; daardoor is de lakon langen tijd buiten de geschreven letterkunde gebleven. Het vertaalproza speelt in de Javaansche literatuur een zeer belangrijke rol. Men kan onderscheiden vertalingen en paraphrasen van Sanskrt teksten en paraphrasen van Javaansche gedichten. In de vertalingen uit het Sanskrt kan men de verschillende fasen onderscheiden van woord-voor-woord-vertaling tot vrije vertaling aan de hand van eenige ingestrooide citaten, wel als reep, begin- en eindpunt van een javaniseerende ontwikkeling beschouwd (Goris); zeer belangrijke werken, als de Oud-Javaansche Mahi-bharata-bewerking, het Oetarakaj'a, het Brah-mai?'apperajja, behooren tot dit genre. Veel minder belangrijk zijn, behoudens een uitzondering als de Pararaton, de paraphrasen van Javaansche gedichten, die, naar prototypen op den voet volgende, blijkbaar vooral dienen om hun, die het Kawi, de Javaansche dichtertaal, niet beheerschen, den inhoud der gedichten toegankelijk te maken. In het algemeen kan men zeggen, dat de kakawin's het dichtst bij de Voor-Indische letterkunde staan, en dat de gedichten in matj&pat en tengahan bij voorkeur meer Javaansche onderwerpen behandelen; een scherpe grenslijn is echter niet te trekken, en ten aanzien van het proza laat zich zulk een onderscheid in het geheel niet maken.

Enkele aanvullende opmerkingen over de voornaamste werken der Javaansche literatuur. Een indruk van de verschillende genres, die in de Javaansche literatuur vertegenwoordigd zijn, geeft het artikel in deel II, p. 587 sqq., van deze Encyclopaedie. Inhoudsopgaven van de voornaamste Javaansche geschriften en de noodige bibliographische bijzonderheden geven A. C. Vreede's Catalogue van de Jaw. en Madoer. HSS. der Leidsche Univ. Bibliotheek (Leiden 1892) en Dr. H. H. JuynbolPs supplementen op dezen catalogus van 1907 en 1911. Daarnaast op naar de hierboven vermelde publicaties van Berg en van H. B. Sarkar, waarbij men echter raadplege de recensies in Djaw&, Jrg. 9, p. 234 sqq., reep, in

De Indische Gids, 1935, p. 637 sqq., en in Annual Bibliography of Indian Archaeology, deel IX, p. 39 8qq., zij verwezen, omdat de ruimte hier slechts toelaat eenige aanvullende bijzonderheden te geven aan de hand van het onderzoek der laatste jaren.

Van de nog niet gepubliceerde boeken van de Oud-Javaansche Mahabharata-bewerking wordt xthans het Bhisjmaparwa in tekst gepubliceerd in deel 7 der Bibliotheca Javanica door Gonda, die een gedeeltelijke vertaling en opmerkingen over den tekst uitgaf in het Tijdschr. v. Indische taal-, land- en volkenkunde, LXXV, p. 36 sqq. Op volledige uitgave en behandeling wachten thans nog het Sabhaparwa, het Oedyogaparwa en het Swargarahaⁱaparwa. Over de inleidende Sanskrit verzen der parwa's en hun herkomst schreef Sylvain Levi in The Golden Book of Tagore, Calcutta 1931, p. 292 sqq., en in Sanskrit Texts from Bali, Baroda 1933. Een verhandeling van Berg, waarin getracht wordt te bewijzen, dat de Oud-Javaansche Mahabharata-bewerking tot stand gekomen is onder koning Er-Langga, doch dat sommige stukken van jonger datum zijn, waarin verder de kwestie, of het Mahabharata op Java al dan niet compleet geweest is, onbeslist wordt gelaten, en waarin ten slotte het Oettarakⁱda met het Mahabharata op een lijn gesteld wordt, versijnt vermoedelijk in de Bijdr. tot de taal-, land- en volkenkunde v. N.-I. (BKI). Van de tot den Mahabharata-cyclus behorende kakawin's vertaalden Poerbijtjarfik[&] en Hooykaas de Bha-ratajoedha volledig in Dj&wa, Jrg. 14, p. 1 sqq. Het onderzoek van de Javaansche Mahabharata-literatuur, die niet op Voor-Indische prototypen teruggaat, vond voortgang door Prijoehotomo's publicatie van de Nawaroeⁱti en de daarmee samenhangende teksten met vertaling resp. inhoudsopgave en aantekeningen (Groningen 1934), en door Swellengrebe's behandeling van de Korawasjrama (Santpoort 1936). De teksten van hot Brahmaij^(j)apoeraija werden uitgegeven door Gonda (Bibl. Jav. 5), met uitvoerige aantekening, een vertaling van den prozatekst (BibJ. Jav. 6), en een verhandeling over den aard van den tekst in Acta Orientalia, XI, p. 218 sqq. Eveneens van Gonda's hand verscheen een uitgave, met vertaling en bespreking, van het Agastyaparwa, in BKI, 90, 92 en 94, afzonderlijk uitgegeven in 1936. Door Hooykaas werd, eerst in een dissertatie van 1929, later, in 1931, door een uitgave in tekst en vertaling van do Tantri Kamandaka (Bibl. Jav. 2), de Oud-Javaansche bewerking van het Voor-Indische Pansjatantra behandeld. Poerb[&]tjar&kfi, publicerend van de [^]akawin Smaradahann, welker herkomst nog steeds onzeker blijkt te zijn, den tekst en een go-deeltlyko vertaling in deel 3 van de Bibliotheca Javanica, terwijl hij als deel 4 van dezo serio in tok>t en vertaling do kakawin Nitisjastra deed verschijnen, en de kakawin Nirarthaprakpta in tekst on vertaling het licht zal doep zien in do Gaekwad Oriental Series van Baroda Van de theologische literatuur, door Goris ten aeele toegankelijk geinaakt (diss.), en waarvan Sylvain L&vi eenige specimina heeft uitgegeven in zijn Sanskrit Texts from Bali, Baroda 1933, heeft laatstelyk vooral Zioseniss werk gemaakt; van (hions hand verschijnen binnenkort eon uitvoerige studio over de gegevens van het Oud-Javaansche Wphaspatittatwa en soortgelijke geschriften in BKI., en

een uitgavo van den tekst van het Wphaspati-tattwa met vertaling in de Gaekwad Oriental Series. De Mohammedaansch-gerichte letterkund- de heeft de belangstelling gehad van Pigeaud, die in deel 72 van de Verhand. Batav. Gen. een ... uitvoerige inhoudsopgave van de boeken Tjaba- lang en Tjentint deed, verschijnen, en van Zebet- fthiilder, die in zijn omvangrijke verhandeling over Pantheism© en Monisme in de Javaansche Soeloeek-Literatuur (Nijmegen 1935) een aantal stukken van pantheistische strekking uitgaf, vertaalde en van commentaar voorzag. De Javaansche historische literatuur is nader toegankelijk geworden door Berg's uitgave van den tekst van de Rangka Law[^] (Bibl. Jav.), de / . Harsja- Wijdj aja 88), de Pamantja- ngah en de BabacTBlabatoeh (resp. Jav.-Balische hist. geschriften No. 1 en 2 van de Kirtya Lief-rinck-van der Tuuk), en door van den Berg's > uitgave en vertaling van het eerste deel d^{de} So-[^] randaka (diss. Leiden 1936). Van het boek PrS-, ndjtjira, dat men eveneens tot de historische literatuur zou kunnen rekenen, al is het ook een liefdesgeschiedenis zonder meer, verscheen een vertaling van de hand van Berg en Prawiraat- madjS, (Santpoort 1930). Ten slotte zij vermeld, dat het Kantoor voor de Volkslectuur regelmatig voortgaat met het herdrukken van Javaansche boeken in goedkope uitgaven, waardoor in de laatste jaren o.a. de Serat R&ina, de Menak en een groote serie lakon's en langendrijA-teksten in een nieuw gewaad verspreid zijn geworden.

REES (DANIEL, FRANÇOIS, WILLEM VAN), geb. 11 Maart 1863 te Soerabaja, waar zijn vader resident was. Genoot zijne opleiding te Batavia aan het Gymnasium Willem III, vervolgens te 's-Gravenhage aan de H.B.S. en ten slotte aan de Indische Instelling te Delft 1879-1882, eene periode, waarin zijn vade^f ala Vice-President van den Raad van Ned.-Indie, Minister van Kolonien en lid, daarna Voorzitter, van de 2de Kamer der Staten-Generaal een hoofdfiguur was in de her-vormingsgezinde, liberale, koloniale staatkundige beweging. Na het in 1882 voor den Indischen dienst afgelegd examen vertrok de negentien-jarige naar Java, waar hij 29 Nov. 1882 werd benoemd tot Ainbt. ter beschikking, tijd. Asp. Contr. B. B. in de residentie Batavia met stand-plaats Buitenzorg; hier zag hy, 19 Nov. 1883 benoemd tot Asp. Contr. B.B., zijn vader terug bij diens aanvaarding van het Gouverneur Generaalschap over Ned.-Indie (April 1884). Te Buitenzorg maakte ^{de} do verwickelingen mede, wel-ke het gevolg geweest zijn van gebeurtenissen, die voortvloeiden uit de gespannen verhoudingen tusschen landheer en opgezeten van het part. land Tjomas, die ten slotte ertoe ge-leid hebben dat do G.-G. zich genoodzaakt zag zijn hoog ambt nedor te leggen. [Zie REES (OTTO VAN)].

In 1887 ging de jonge Van Rees, na een oog-en-blik in het belang eener regeling van de verplichte diensten toegevoegd geweest te zijn aan den Hoofdinspecteur der Cultures, over naar de Al-gemeene Secretarie, waar hij in 1888 hoofddeom-ies- en in 1891 referendaris werd. In 1889 was hy in het huwelijktotredon met Mej. E. Pruy van der Hoeyen.

Aan hot landvoogdelyk kabinet te Buitenzorg hield Van Rees' werkzaainheid nauw verband met de uitvoerige gedachtenwisseling in den

boezem der Regeering over voorziening op het gebied der groote landbouw-industrie op Java. De moeilijkheden, die zich hierbij voordeden, gaven aanleiding tot eene door den Minister-van Kolonien uitgelokte opdracht aan het Lid van den Raad van N.I., J. Mullemeister, welke leidde tot het voorbrengen van eene ontwerp-grondhuurordonnantie. De daarover handelende uitvoerige nota, van de hand van Van Rees, is eene afspiegeling zoowel van het gewichtig vraagstuk als van de door den steller gevolgde werkmethode, die in latere stukken werd voortgezet. Tegen het voorgedragen ontwerp in het bijzonder aanvoerend (Nota over de verhuur v. gr. ... n.a. door J. Mullemeister samengestelde ontwerp-ord. ... Bat. 1895), dat de groote landbouwondernemers door de voorgestelde regeling niet alleen onder zware verplichtingen dreigden te geraken maar ook zeer afhankelijk zouden worden van ambtelijke bemoeienis, verwierp Van Rees eenerzijds de vaststelling van een minimum-grondhuurprijs, anderzijds de afbakening van exclusieve ondernemersrayons en bakende hij voor het B.B. de rol af van voorlichting bij het sluiten, en van toezicht op het verloop der overeenkomsten tusschen ondernemers en de Inl., bevolking. Voor de Industrie kwam het er op aan die belemmeringen weg te nemen, welke haar normale ontwikkeling in den weg stonden; voor de Inl. bevolking die euvels te bestrijden, aan welke alleen de wetgever een einde kon maken; en voor het Bestuur om, door blootlegging der gesloten contracten te weten, wat daarbij omging, ten einde in staat te zijn, waar noodig, tusschenbeide te treden of aan de Regeering voorstellen te doen. Deze beschouwing werd door den Gouv. Gen. Van der Wyck aanvaard en leidde tot de zgn. Fabriekordonn. (Ind. Stb. 1894 no. 87) en de nieuwe Grondhuurordonnantie van 1895 (Ind. Stb. no. 247), welke, vergezeld van omstandige uitvoeringsvoorschriften (Bb. 5084) en voorzien van een uitgebreide "Toelichting" ten dienste van het publiek en 's Lands dienst van Regeeringswege werd uitgegeven. Tot Gouv. Secretaris benoemd 3 Mei 1896, vertrok Van Rees in de maand d.a.v. met buitenlandsch verlof. Eene erkenning zijner verdienste volgde door de toekenning van het Officierskruis der Orde van Oranje-Nassau. Inmiddels had Van Rees de uitgaaf ter hand genomen van eene Verzameling van Agrarische Verordeningen in Ned. Indie (Batavia 1895), welke zich echter heeft beperkt tot 2 deeltjes. In Nederland weerlegde hij in een afzonderlijke uitgaaf (*s-Grav. 1897) „De bezwaren in het Ind. T. v. Recht betreffende de nieuwe regeling der zgn. Inl. grondverhuur op Java en Madoera“.

Van verlof teruggekeerd, herbenoemd tot Gouv. Secretaris, werd hij (10 Jan. 1898) met den Hoofdinspecteur der Cultures enz. Van La wick in commissie gesteld voor een plaatselijk onderzoek naar de wijze van naleving der voorschriften betreffende de verhuur van gronden door Inl. aan niet-Inl. op Java en Madoera met opdracht tevens te onderzoeken of bedoelde voorschriften al dan niet wijziging behoeft dan wel andere voorzieningen op dit gebied behoorden te worden getroffen. Dit leidde na plaatselijke besprekingen, critische behandeling der voorgebrachte quaesties en rapporten, tot de grondig herziene Grondhuurordonnantie van 27 Aug.

1900 (Ind. Stb. no. 240). Inmiddels waren bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1899 no. 263 nadere voorzieningen getroffen tot bescherming van de oeconomische belangen der Inl. bevolking bij het oprichten en in werking brengen van suiker- en indigo-ondernemingen. Na de ontbinding der Grondhuurcommissie (29 Aug. 1899) bleef Van Rees onder de landvoogdij van den G. G. Rooseboom als G. S. bij de suite in dezelfde richting werkzaam, terwijl gestaan door den sedert 1898 hem toegevoegden contr. le k] S. de Graaff. Dit leidde tot eene samenwerking op agrarisch en daarmede samenhangend gebied, waarvan de uitkomsten zijn neergelegd in voor 's Lands dienst bestemde nota's, inhoudende de wording, toepassing en ontwikkeling der bestaande, als basis voor toekomstige wetgeving enz. Tot deze nota's, waarbij het haast ondoenlijk is het aandeel der schrijvers afzonderlijk vast te stellen, behooren de hiervoor genoemde over de grondhuur (1895), over de ontginning van grond door Inl. op Java en Madoera (1898), de geschiedk. nota over de Eur. tabaksindustrie in de Gouvernemmentslanden op Java en Madoera (1898), over den invloed van de particuliere suikerindustrie op de teelt van Inl. voedingsgewassen (1898), over het oprichten en inwerkingbrengen van suiker- en indigo-ondernemingen op Java en Madoera (1898); over de werk- en leveringscontracten enz. (1900); bescheiden over herziening van het Landhuur-regl. Jav.-Vorstenl. (1903); over de conversie van communaal in erfelijk individueel bezit en over de vervanging van erfelijk individueel bezit door eigendom. Eindelijk over den afstand van staatsdomcin met het recht van eigendom en met het recht van erfpacht alsmede het recht van den Staat op den grond, alle in 1902, en sedert mee-rendeels in verband met nieuwe voorzieningen voortgezet. Voorts nog andere, b.v. over de instelling der betrekking van Hoofdinspecteur der Cultures (1903), en vooral de omvangrijke monografieën bij de behandeling van „de Staats-ar-menzorg voor Europeanen in Ned. Indie“ en „het pauperisme onder de Eur. in samengesteld inzonderheit met het oog op de voor dat ontwerp ingestelde commissie (G. B. 29 Juni 1902 no. 9), waarvan Van Rees voorzitter, De Graaff secretaris was. Bij deze werkzaamheid shut aan de verordening betreffende de uitgifte van do-mein grond voor den kleinen land- of tuinbouw voor minvermogenende Eur. en m.d.g. in bruik-icen, welke regeling in 1904 plaats maakte voor die in Ind. Stb. 1904 no. 326 tot afstand van grond in erfpacht met Staatscrediet voor hetzelfde doel.

In J 903 benoemd tot Directeur van B.B., hief Van Rees, krachtig bijgestaan, dit bureau op tot een volledig voor zijn taak geschikt departement. Hij behield de leiding toen hij onder den Gouv. Gen. Van Heutz tot Algemeen Secretaris werd benoemd (8 Mei J 905), tot dat hij — na inmiddels met kort verlof naar Europa te zijn geweest — in 1908, eerst als lid (24 April) en eenig maanden later als Vice-President, zitting nam in den Raad van N.-I.

Inmiddels had het reeds in 1903 gerezen denkbeeld om, met behoud v.z.n. der bestaande grondslagen, de agrarische verordeningen voor de Gouv. landen op Java en Madoera bij te werken om te herzien, geleid tot voorstellen, die in 1907 in handen werden gesteld van eene door Mr. C. Th. van Deventer voorgezeten, in Nederland inge-

stelde commissie. In 1911 was de Commissie met haar omvangrijken arbeid gereed, doch in verband met gewijzigde inzichten heeft deze aangelegenheid geen voortgang gehad.

In 1914 (3 Sept.) op verzoek gepensionneerd, is Van Rees lid van het bestuur en alg. seer, van den Raad van Boeher van het Koloniaal Instituut geweest (1915); daarnaast was hij lid van het bestuur der Maatschappij tot bevord. v. h. Natuurk. onderzoek in de Nederl. Kolonien.

Zijn bijzondere gaven blonken opnieuw uit als Ondervoorzitter der Permanente Commissie voor de internationale mandaten van den Volkenbond te Gendve (1921), uit welken tijd dagteekent zijn werk over „Les mandats internationaux (1927 et 1928)”. Hij woonde te Montreux, waar hij den 31 Oct. 1934 overleed, bijzonder gewaardeerd om zijn scherp inzicht, waardoor hij een belangrijk en veelal bealissend aandeel in de werkzaamheden dier commissie heeft gehad.

Van Rees was Commandeur in de orde van den Ned. Leeuw, Groot-Officier in die van Oranje-Nassau en Commandeur in de orde van den Rooden Adelaar van Pruisen/

KNOKKELKOORTS (DENGUE) (Aanv. DI. II en DI. VI of suppl.-afl. biz. 747). De verwekker van de dengue is een filterbaar virus, d.w.z. het is zoo klein, dat het microscopisch niet aantoonbaar is en de fijnste bacteriefilters passeert. Het komt in het bloedsrum van den patient voor gedurende de incubatie en de eerste drie ziekte-dagen. In vacuo gedroogd is het lang houdbaar. De mug, die het geïnfecteerde bloed opzuigt, is eerst na 12 dagen in staat de infectie over te brengen. Men noemt deze periode de „extrinsic incubation”.

In verschillende deelen der wereld is de overbrenging door Aïdes experimenteel vastgesteld. In Ned.-Indië geschiedde dit door Mertens bij Europeesche recruten in Tjimahi; in Amsterdam zijn zulke proeven verricht door Schiffner en zijn inedewerkers met inuggen, die blood van donguepatienten in Medan hadden gezogon en, vervolgens naar Amsterdam gezonden, daar in staat bleken, bij vrijwiltigers door stoken de ziekte teweeg te brengen. Deze experimenten hebben in het bijzonder bewijskracht, omdat in Nederland de ziekte van nature niet voorkomt. Daarbij bleek, dat behalve de Aïdes Aegypti ook de, *Aedes albopictus* de infectie kan overbrengen.

GELE KÖORTS. De van ouds bekende gele koorts-jaarden op de wereld zijn do oostkust van tropisch Z.-Amerika en do westkust van tropisch Afrika. Over de vraag, of do gele koorts door den slavenhandel van Afrika naar Amerika is verdracht of dat doze ziekte daar reeds was, toen Columbus Amerika ontdekte, loopen do meeningen uiteen. De eerste groote stap in do ontwikkeling van onze kennis van do gele koorts werd gedaan, toen omstreeks 1900 door Ainerikaansche onderzoekers, Reed, Carrol, Lazar, Agremonite in Cuba door proeven op menschen word vastgesteld, dat de gele koorts wordt overgebracht door de steek van een mug: de Aïdes Aegypti (destijds *Stegomyia fasciata* geheeten). Een tweede groote schrede was do ontdekking omstreeks 1927, wederom door een Amerikaansche commissie Stokes, Hudson en Bauer, nu in West-Afrika, dit gele koorts wordt veroorzaakt door een filterbaar virus, d.w.z. een smetstof van zoo kleinfomting, dat zij microscopisch niet zichtbaar is en

de fijnste bacteriefilters passeert. Door deze onderzoek werd tevens do ontvankelijkheid van bepaalde proefdieren (apen) vastgesteld, waardoor de gele koorts voor experimenteel onderzoek toegankelijk werd.

De gele koorts is een acute koortse ziekte, welke aanvangt in den regel 3—5 dagen nadat de infectie door steken van geïnfecteerde Aedes is tot stand gebracht. De ziekte begint plotseling met hooge temperatuur (40° C en hooger), gevoel van zwaarziok zijn, hoofdpijn, lichtschuwheid en gevoel van druk achter de oogbollen, heftige lendenpijn (coup de barre), soms maagpijn en braken. Na 2 X 24 uur daalt in den regel de temperatuur, om bij de zwaarverloopen gevallen na enkele dagen weer te stijgen. Nu verandert het ziektebeeld, het braken wordt heviger en het braaksel ziet zwart door vermenigving met blood (vomito negro). Er ontstaat geelzucht en er treden behalve in de maag bloedingen op in huid, slijmvliezen en lichaamsholten. In de urine vindt men veel eiwit en galkleurstoffen en onder uraemische verschijnselen gaat de patient na 5—10 dagen te gronde. De sterfte van de typische gevallen is 90%. Vaak echter verloopt de ziekte abortief, waarbij het bij het eerste stadium blijft en de patient daarna geneest.

De meest typische afwijkingen, die na den dood in de organen worden gevonden, zijn degenomede bloedingen in de maag en de afwijkingen in de lever. Hier vindt men vette degeneratie en necrosen en de door Torres beschreven insluitsels in de kernen der levercellen, die kenmerkend zijn voor de ziekte.

Het virus komt bij patienten voor in het bloedsrum in zoodanige concentratie, dat 1 millioenste cubiek centimeter blood soms voldoende is, om bij een gevoelig proefdier (aap) een doodelijke infectie teweeg te brengen. Het virus is in het blood van den patient echter alleen aanwezig gedurende de incubatie en de eerste drie ziekte-dagen. In gedroogden toestand en bij lage temperatuur bewaart het langen tijd zijn smetkracht. De mug, die besmettelijk blood van een gele koortslider heeft gezogon, kan eerst na 12 dagen de ziekte op een gezond door de steek overbrengen.

Het is gebleken, dat behalve apen ook witte muizen (Theiler) gevoelig zijn voor gele koorts. Het virus verandert by doorgang door de muis van eigenschappen, het wordt zgn. „neuro-troop” d.w.z. het vertoont affiniteit voor het centrale zenuwstelsel, de muizen sterven alle aan een encephalitis. Hot is dan echter niet meer besmettelijk voor den mensch, terwijl het den mensch wel tegen de ziekte immuniseert. Hierin wordt gebruik gemaakt door menschen met zulk muizenvirus tegen gele koorts te vaccineren (iets dergelyks dus als hetgeen geschiedt bij vaccinatie tegen hondsdolheid met rabies virus, dat door konijnion of apen is gevoerd).

Ook in ander opzicht maakt men van de muis gebruik, nl. voor epidemiologisch onderzoek. Een doorgeïnachte gele koorts nl. maakt den mensch voor zijn verdere loven tegen do ziekte immuun. Zulke menschen hebben in het blood beschermende stoffen. Wanneer men proefdieren (muizen) virulente gele-koorts-smetstof gemengd met zulk serum inspuut, worden de dieren niet ziek, terwijl de alleen met gele koorts virus geente controle-dieren alle stervon. Door middel van zulke „mouse

tests', kan men nu heele bevolkingsgroepen onderzoeken op het voorkomen van immuunstoffen tegen gele koorts in het bloedserum. Uit deze onderzoeken is komen vast te staan, dat de gele koorts endemisch is in groote gebieden, waar men vroeger de ziekte niet vermoedde. In dergelijke „regions silencieuses", nl. waart de ziekte in stilte rond onder een milderen vorm; de typische klinisch herkenbare en doodelijk verloopende gevallen zijn zeldzamer en, waar het bovendien meest ongecultiveerde gebieden betreft, moeilijk op te sporen. De kinderen worden reeds in de pril-le jeugd geïnfecteerd en daardoor geimmuniseerd. Zoo strekt zich het verbreidingsgebied der gele koorts thans uit over geheel tropisch Zuid-Amerika (binnenland van Brazilië, Columbia, Bolivia) en over geheel Equatoriaal Afrika, de Congo en naar het Oosten zelfs tot in de Egyptische Soedan.

Dat de gele koorts tot nu toe niet in Azië voorkomt, is vermoedelijk daaraan te danken, dat het verkeer met de gele-koorts-haarden te veel tijd nam, om geïnfecteerde levende muggen of pa-l'tienten in het besmettelijke stadium naar Azië over te brengen. Toch, is over groote gebieden van Azië de Aedes Aegypti (die tevens de dengue overbrengt) verbreid en het is experimenteel gebleken, dat de Aziatische (ook de Nederlandsch-Indische!) Aedes even goed de ziekte kan overbrengen a ls de Amerikaanse of Afrikaanse. Het gevaar is dan ook niet denkbeeldig, dat door het toenemend snelverkeer — met name door de luchtvaart — de gele koorts naar Azië zou kunnen worden overgebracht. In het bijzonder dreigt dit gevaar vanuit Afrika (de luchtlijn Kaapstad—Cairo loopt door gele koorts-gebieden).

In 1933 is te Den Haag tot stand gekomen de Internationale sanitaire Conventie voor de luchtvaart, waarin maatregelen zijn vastgesteld, om den onopzettelijken invoer van gele koorts in gebieden, waar deze zich zou kunnen verbreiden, tegen te gaan.

Daarnaast dient gewaakt te worden tegen opzettelijken invoer. Experimentele onderzoeken a ls boven genoemd, waarbij proefdieren worden geïnfecteerd, zouden een groot gevaar voor de bevolking opleveren, daar zij een epidemic zouden kunnen ontketenen. De onderzoeken met Ned.-Ind. Aedes zijn dan ook niet daar te lande, maar in een daarvoor speciaal ingerichte kamer met tropische atmosfeer te Amsterdam, in het laboratorium van Prof. Schuffrierverricht. In de meeste Aziatische gebieden, ook in Ned.-Indië, is de invoer van gele koorts virus verboden.

De bestrijding van de gele koorts in streken, waar deze ziekte heerscht, richt zich in de eerste plaats tegen den Aedes Aegypti en de broedplaatsen van deze mug. Op deze wijze zijn belangrijke centra als Rio de Janeiro, Havanna en de Panamakanaalzone van hun gele koorts be-vrijd.

Het gevaar blijft echter dreigen uit de landelijke Streken, waar een Aedes-bestrijding praktisch onuitvoerbaar is. Bovendien is den laatsten tijd gebleken, dat deze „rural yellow fever" ook voorkomt in streken zonder Aedes Aegypti. Mogelijk spelen andere overbrengers hierbij een rol. De vaststelling daarvan wacht nog op nader onderzoek.

Naast de Aedes bestrijding heeft men thans

ook in de vaccinatie een krachtig hulpmiddel gekregen voor de beteugeling van de gele koorts.

Literatuur: geschiedenis: v. Dalen¹ Proefschr. A. d. d. 1921; experimenteel onderzoek: Reed, Carrol Agramonte, Amer. Medicine July 1901; Finlay, Med. Record 1901; La fièvre jaune, Rapport de la mission française 1903; Stokes, Bauer en Hudson, J. Am. Med. Assoc. 1928; Theiler, Ann. Trop. Med. and Paras. 1930, 1931; Torres, C. R. Soc. de Biol. 1928; Schiiffner, Dinger, Snijders, Swellengrebel, Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 1928-1931; Pettit, Virus amaril (monografie), 1930; Hindle, Lancet 1930, Proc. Roy. Soc. of Med. and Hyg. 1933/4; Kuczynski, Klin. Woch. Schr. 1929; recente literatuur vaccinatie en epidemiologisch onderzoek: Sawyer, Lloyd en Kitchen, J. Exp. Med. > 1929-32; Laigret, Arch. Inst. Past, de Tunis 7 1933; verder talrijke mededeelingen in het Bull. de l'Off. Inst. d'Hyg. Publ. en de Amer. JI. of Hyg. 1933-1934.

GOUD (Aan L. D. I). Afgezien van den, in een tijd der O. I. Compagnie, gedreven mijnbouw en de Chinese en Inlandsche graverijen, kan men het feitelijk begin van den Indischen goudmijnbouw stellen in het jaar 1896, toen van de concessies Soemalata, Paleleh en Redjang Lebung de eerste producties werden verkregen. Van een regelmatige ontginning kan echter eerst sinds 1900 gesproken worden. Van dat jaar af tot en met 1935 werden in Ned. Indië 112.000 kg goud geproduceerd, waarvan uit de Lebungstreek (res. Benkoelen) 82.090 kg, uit den noordarm van Celebes 19.560 kg, van de res. Sumatra's Westkust 9.030 kg, uit Borneo 1.310 kg, terwijl uit Singkep de resterende 10 kg afkomstig zijn. Deze productie werd tot 1934 geleverd door 27 ondernemingen, waarvan er echter slechts 2 in regelmatig bedrijf zijn geweest. Het aandeel van elk dier ondernemingen bedroeg over de hieronder genoemde jaren de daarachter vermeldde hoeveelheid:

Redjang Lebung	1900—1935	40.540 kg
Simau	1910—1935	37 140 ..
Paldleh	1900—1929	8.140 ..
Ketahoen (Lebung Soelit)	1903—1918	6.810 ..
Aequator (Manngaan)	1012—1932	5.510 ..
Totok	1900—1021	5.060 ..
Bolaang Mongondou	1913—1932	4.920 ..
Kinandam (Salida)	1914—1928	3.090 ..
Tambang Sawah	1922—1931	2.630 ..
Soemalata	1900—1908	1.400 ..
Sintoeroe	1907—1917	390 ..
Balimbing	1931—1934	350 ..

terwijl van de in 1935 nieuw geopende ontginningen Goenoeng Aroem (nabij de vroegere mijn Salida), Seloebat (W. Borneo) en Pagan Si A Joe (Z. Tapanoeli), de eerstgenoemde twee samen een productie van 100 kg opleverden. De jaarproducties waren in:

1900	635,3 kg	1920	2.757,2 kg
1905	2.294,6 ..	1925	4.147,0 ..
1910	4.792,5 ..	1930	3.436,3 ..
1915	4.047,6 ..	1935	2.084,9 ..

Deze cijfers geven een goed beeld van het verloop van de productie, daar 1910 en 1925 top-producties opleverden en de toename tot deze hoeveelheden en de afname tot de minima der jaren 1920 en 1935 vrij regelmatig vorliepen. De opbrengst bedroeg tot 1919 ongeveer f 1650

per kg goud, in 1920 en 1921 gemiddeld f 1950, over de jaren 1922-1924 f 1780, en schommelt sindsdien tusschen f 1650 en f 1660. In totaal werd voor rond f 188.000.000 aan goud geproduceerd. Daar de meeste goudmijnbouwmaatschappijen tevens zilverproducenten zijn (geweest), vormt genoemde som, vermeerderd met de zilveropbrengst (ongeveer 59 miljoen gulden, zie ZIL-VER) het bedrag der totale inkomsten die deze maatschappijen hebben verkregen. Winst hebben echter slechts twee maatschappijen gemaakt n.l. de Mijnbouwmaatschappijen Redjang Lebong en Simau, terwijl de Gouvernementsontginningen een overschot opleverden, groot genoeg om de aan het bedrijf bestede uitgaven te dekken. Van de overige keerden 6 meer of minder regelmatig dividend uit zonder dat de totale bedrijfsoverschotten voldoende waren om het geïnvesteerde kapitaal op te brengen.

De Mynbouwmaatschappij Redjang Lebong bezit thans een maatschappelijk kapitaal van f 2.500.000; in totaal werd echter slechts tot een bedrag van f 1.600.000 in deze onderneming belegd. Het eerste dividend werd uitgekeerd in 1903; over de jaren 1918-1922 vonden geen uitkeeringen plaats. Van 1900 tot ultimo 1935 bedroeg het totale dividend 759,4 % d.i. gemiddeld 21,1 % per jaar of over het geïnvesteerde bedrag 33 %.

Het maatschappelijk kapitaal van de Mynbouwmaatschappij Simau bedraagt f 1.510.000, dat gedeeltelijk tegen hoogen koers (tot 710 %) volgestort, do beschikking gaf over ruim f 3.440.000. Sinds 1912 werd steeds dividend uitkeerd, tot ultimo 1935 1157,5 % of over de ontginningsperiode gemiddeld per jaar 44,5 %. Over het belegde kapitaal wordt dit 19,4 %.

De 6 maatschappijen, welke uit do bedrijfsoverschotten dividend konden uitkeeren, n.l. de Mijnbouwmaatschappijen Acquoter, Kinandam, Ketahoen, Pal616h, Bolaing Mongondou en Sintoeroe, bezaten een totaal kapitaal van f 13.700.000, dat vermoedelyk geheel volgestort werd, en keerden voor f 4.129.000 aan dividend uit. Do overige ondernemingen, zonder do Singkop Tin Mij on de Gouvernementsontginningen, hadden een totaal maatschappelijk kapitaal ten bedrage van ongeveer f 16.000.000.

De in het voorgaande vermeldo nieuwe ontginningen worden bewerkt door do Mynbouwmaatschappijen Barisan (G. Aroem), Mocara Sipongi (Paganan Si Ajo) en de "Gold Ventures Ltd." (Seloboat), een in do Federated Malay States) gevestigde Engelsche maatschappij. De Mijnbouwmaatschappij Barisftn, aanvankelyk een dochtermaatschappij der Mijnbouwmaatschappij „Aequator", heeft on kapitaal van f 2.000.000, waarop volgens de balans per uit. 1934 volgestort is f 750.000. By do voorgonomen reorganisatio zal dit kapitaal word on afgeschreven, terwijl roedg f 54.000 nieuwe aandelen gestort zijn. De Mijnbouwmaatschappij Moeara Sipongi heeft een maatschappelijk kapitaal van f 10.000 prioriteitsaandelen, in handen van do Fa. Erdmann en Sielcken, en f 2.500.000 gewone aandelen, waarin de Exploratie Mij Ned. Indio (Emni) voor f 400.000, Simau voor f 150.000 on Redjang Lebong voor f 100.000 geinteresseerd zijn. Voorts heeft do Exploratie Mij Bengkalis (mot oon inaatschappelijk kapitaal van f 3.000.000) plannen uitgewerkt voor de ontginning van haar alluviale

goudterreinen in de Boven-Kamparstreek door middel van baggermolens. Onderzoekingen vinden plaats in alle deelen van den Archipel; meer in het byzonder mogen genoemd worden het hernieuwde onderzoek van het Lebong Simpang ertsvoorkomen door de Mijnbouwmaatschappij Redjang Lebong en de nadere exploratie van de Zuid-Bantam erts door de Mijnbouwmaatschappij Zuid-Bantam — waarin de Emni en de Stannum elk voor f 25.000 deelnemen —, terwijl omvangrijke plannen bestaan voor de exploratie van een tweetal terreinen op Nieuw Guinee, gelegen in de afd. Noord- en West-Nieuw Guinee met een gezamenlyk oppervlak van 5 miljoen ha. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door de, te '8 Gravenhage gevestigde, N. V. MijnbouwMij Nederlanden — Nieuw' Guinee, onder directie der Billiton Mij staande, waarin deelnemen de Stannum, de Fa. Erdmann en Sielcken en een viertal niet-Nederlandsche Mijen, n.l. de Australian Selection Trust Ltd, de New Consolidated Goldfields Ltd, de Anglo Oriental and General Investment Trust Ltd en de Mount Elliott Ltd. Het maatschappelijk kapitaal dezer onderneming bedraagt

De zichtbare reserves bedroegen on ultimo 1935 in afgeronde cijfers:

Redjang Lebong	97.000 ton	7,- gr. goud p. t.
Simau	400.000 „	18,- „ „ „
G. Aroem Ma.	106.000 „	13,- „ „ „
Sipongi Lebong	109.000 „	13,- „ „ „
Simpang Zuid	70.000 „	18,- „ „ „
Bantam Seloebat	100.000 „	20,- „ „ „
Boven Kampar	387.000 m ³	f 1,15 per m ³
(M. M. Bengkalis)		

27.000.000 m³ A f 0,67 per m³

Aangaande het geologisch voorkomen van de verschillende afzettingen wordt verwezen naar do volgende literatuur: Pal616h, Salida, Redjang Lebong, in De Mijningenieur 1927; Simau, idem, 1928; Java, idem 1932; 1933; Salida, De Ingenieur in Ned. Indie 1934; Djampang's Verslagen en Mededeelingen, Dienst van den Mijnbouw no. 16; Zuid-Bantam, idem no. 20; Simau; Geol. MbK. Gen. Mijnb. Serie, DI. II, St. 4; Manggani; idem, DI. III.

De G. Aroemafzotting is een goed gedefinieerde kwartsftgn van gemiddeld 1 m dikte in een zuur eruptiefgesteento (lipariet). In het N. treedt bij don overgang van de lipariet naar een eveneens zure turf versplintering van de gang op. De lengte, waarover doze afzetting ontginbaar is, bedraagt ongeveer 700 m. In het voorkomen Paganan Si Ajo is hot goud vermoedelyk aanwezig in een storingszone, welko gedeeltelyk door kalksteen loopt. Doze kalksteen is door oude intrusies verandering in granaat- en vesuviaangesteenten. Jonge eruptiva moeten ids de ertsbrongers beschouwd worden. Dit voorkomen is geologisch echter nog onvoldoende onderzocht.

De werkzaamheid van do Chineseche en Inlandscho ontginningen nain tot ongeveer 1930 steeds af. Werden in 1900 door dezo nog 110 kg geproduceerd, gedurende de jaren 1920—1930 kon van een inlandscho goudwinning nauwelijks sprake zyn. Van 1932 af valt een opleving te bespouren, voornamelijk in Z.O. Borneo; in de jaren 1932—1935 werden ohotereenvolgens 5.87, 12,98, 36,33 en 36,34 kg geproduceerd. Naar raining bedroeg de totale productie tot uit. 1935

ongeveer 950 kg. De waarde hiervan is moeilijk I aan te geven, daar het inlandsche goud wisselend van zuiverheid en dus van opbrengst is; voor | de laatste jaren kan men de waarde stellen op f 1000 per kg.

In de inlandsche en Chineseche ontginningen geschiedt de winning van het goud veelal door eenvoudige verwassing op de doelang (zie aldaar), so ms ook in goten, terwijl in de Chineseche districten van W. Borneo de concentratie plaats vindt in houten bakken, waarin een stuk ruw-harig goed (bv. een deken) gespannen is, en die op de wijze van een wieg in beweging gebracht worden. Het goud blijft op het dock achter, terwijl het waardelooze materiaal met het wasch-water wegvloeit.

In de Europeesche ontginningen werd in vroeger jaren hoofdzakelijk het amalgamatie-proces toegepast, dat ook thans nog, voor vrij goud bevattend erts (z.g. „free milling ore”), zijn betekenis niet verloren heeft. Het fijngestampte erts wordt over, met kwik bestreken, platen of in een kwikmolen geleid en het edelmetaal door afdistilleeren van het kwik uit het gevormde amalgaam gewonnen. Bij ertsen, waarin het goud fijnverdeeld samen met andere metaal verbindingen (sulfiden) voorkomt, is het rendement echter niet groot. Voor dergelijke ertsen wordt het cyanide-proces toegepast, waarbij het fijngemalen erts met een oplossing van natriumcyanide uitgeleerd wordt, uit welke oplossing het metaal door zink wordt neergeslagen. Bij aanwezigheid van mangaanoxyden, zooals in de Gouvernementsmijnen en in Mangani het geval was, is de extractie van het zilver slecht. Het erts dient dan vooraf gereduceerd te worden, waarbij onoplosbare zilver-mangaanoxyden in lagere en wel aantastbare oxyden overgaan, of wel dienen de onaanastbare verbindingen overgevoerd te worden in chloriden.

In de laatste jaren vindt een procdde van geheel anderen aard meer en meer toepassing. Het betreft het „flotatie”-proces, dat berust op verschillen in spanningen, welke aan de oppervlakte der te scheiden bestanddeelen t.o.v. gassen en vloeistoffen optreden. Door het invoeren van een gas (lucht) in de ertsbrei en het toevoegen van chemicalien, die de oppervlaktenspanning van het water verminderen, wordt een schuim gevormd, dat de waardevolle ertsdeeltjes naar de oppervlakte brengt. Een deel der chemicalien (voornamelijk minerale oliën) bezit een krachtig schuimende werking, o.a. terpentijnolie (in de literatuur meestal „pine oil” genoemd) en cresylzuur; een ander deel heeft tot taak de ertsdeeltjes te omhullen met een oliëfilm, waardoor zij zich gemakkelijk hechten aan de, eveneens met een oliëhuidje overtrokken, gasblazen. Tot deze „collectoren” worden o.a. verschillende koolteerproducten gerekend en ook niet oljachtige reagentia zooals xanthogenaten. Het ertsconcentraat wordt voor verdere behandeling (smelting e.d.) uit het schuim verzameld. Dit procdde werd reeds op de Mangani- en Balimbingmijnen toegepast, terwijl ook de nieuw te openen ontginningen op Sumatra van een dergelijke installatie worden Koorzien/

LIV ■ GRONDPEILWEZEN (tevens aanv. op AR-
W 投 TESISCHE PUTTEN, DJ.1 en suppl. afl. bldz.1561).
Bij G. B. van 12 October 1922 no. 33a (Ind. Stb. no. 652) kwam een regeling tot stand van den Dienst

van het Grondpeilwezen, waarbij de taak van dezen dienst nadre vaststelling vond. Doze taak omvat: a. het algemeen onderzoek, in verband met artesische boringen, naar de voorhanden middelen tot voorziening van steden en volkrijke plaatsen van drinkwater; b. het uitvoeren en afwerken van boringen naar water; c. het geven van advies voor en het houden van toezicht op de door anderen dan het Grondpeilwezen uit te voeren boringen naar artesisch water, wat het toezicht betreft voor zoover dit niet onder mijninspectie mocht komen te vallen; d. alle andere met de bovenstaande onderwerpen in verband staande of daaruit voortvloeiende werkzaamheden, welke dezen dienst worden opgedragen.

Voor Jav. en Madoera (met uitzondering van de zelfbesturende gebieden Soerakarta en Jogjakarta en voor Sumatra's Oostkust zijn regelingen getroffen t.a.v. de behandeling van een aanvraag tot het uitvoeren van een artesische boring. Op Java en Madoera vraagt een regentschap een boring rechtstreeks aan bij het Grondpeilwezen, welke dienst na onderzoek en goedkeuring, van het Hoofd van den Dienst van den Mijnbouw machtiging ontvangt de boring uit te voeren. Een aanvraag van een particulier wordt door tusschenkomst en met advies van het Grondpeilwezen ingediend bij het betrokken college van gedeputeerden, dat aan de hand van het advies beslist. In geval de boring door een particulier zal worden uitgevoerd ontvangt deze van het Grondpeilwezen de noodige voorschriften (zie hiervoor Bijblad 7964). Gedurende ruim 60 jaren werden aan autonome ressorten, die geen directe financieele baten uit de boorputten trokken, in den regel 100 % der boorkosten als subsidie verleend. In 1932 besloot de Jiegeering, in verband met de tijdsomstandigheden, de subsidies te verminderen zoodat de betrokken regentschappen een deel der boorkosten naar draagkracht moesten betalen. Dit had echter ten gevolge dat nagenoeg geen aanvragen van regentschappen inder binnenkwamen, waarop in 1934 werd bepaald dat voorloopig de te boron putten geheel ten laste van den Lande zouden worden gebracht.

Ter Sumatra's Oostkust worden aanvragen van zelfbesturende landschappen en van particulieren door tusschenkomst en met advies van het Grondpeilwezen gericht aan den Gouverneur. Na goedkeuring wordt het desbetreffende besluit, ingeval het zelfbesturende landschappen met een „lang politiek contract” betreft, door het Zelfbestuur beslag, voor landschappen met „korte verklaring” door den Gouverneur. De overige regeling is conform die, welke voor Java en Madoera geldt, met dien verstande dat aan de Zelfbesturen geen subsidies verleend worden.

Door het Grondpeilwezen zijn sinds het begin van zijn bestaan (ca. 1860) tot uit. 1935 ruim 1100 artesische boringen verricht, waarbij zowel op boortechnisch als op hydrologisch gebied een groote ervaring is opgedaan. Een overzicht van de verkregen resultaten alsmede beschouwingen en mededeelingen van theoretischen en practischen aard zijn opgenomen in het Jaarboek van het Mynwezen. Voor een uitgebreider overzicht wordt voorts verwezen naar: Over artesische putten en hun totstandkoming, door Ir. Th. Nelissen, Ing. Ned. Indie 1936, no. 12.²

ARTESISCHE PUTTEN. Zie ook GRONDPEILWEZEN.

HOMO SOLOFINSIS. In hot Kendengheuveland, reeds bekend geworden door de vondst van overblijfselen van den *Pithecanthropus erectus* bij Trinil, werden in 1931 naast vele zoogdierbeenderen opnieuw hominidenresten gevonden. Ditmaal nabij de ddsd Ngandong, 10 km noordelijk van Ngawi aan de K. Solo, ongeveer halverwege de doorbraak door het Kendenggebergte. De nieuwe vindplaats bevindt zich ook niet ver van Trinil (10 km) en in dezelfde geologische formatie, welke discordant op sterk geplooidde jong-tertiaire (pliocene) mariene afzettingen ligt. Langs dit gedeelte van de K. Solo komen op verschillende hoogten rivierterrassen voor. De terrasafzettingen bestaan uit fluviaale vulkanische zanden en rolsteenbanken. Het fossielvoerende terras van Ngandong ligt op 51 m b.z. en heeft een dikte van ± 6 m; de totale oppervlakte bedroeg oorspronkelijk 7500 m²; thans is het afgegraven op een klein gedeelte na, dat als natuurmonument is gereserveerd. In totaal werden 11 schedels (calvaria en calotten) en enkele scheenbeenderen gevonden, welke alle afkomstig zijn uit de onderste 0,50 m.

Vijf schedels werden voorloopig door Oppenorth beschreven; twee zijn van mannen, twee van vrouwen en een van een kind. Zij hebben een sterk neanderthaloid karakter: flink ontwikkelde bovenoogkuilsche beenwallen, wijkend voorhoofd afgeplat schedeldak enz. Ook uit verschillende schedelmaten blijkt de groote overeenkomst met den *Homo neanderthalensis*. Op het achterhoofd echter is een sterke dwarsverlopende kam aanwezig, die de neanderthaler niet bezit. Deze eigenaardigheid heeft de *Homo soloensis* gemeen met den *Homo rhodesiensis*, een neaiflierthaloiden schedel afkomstig uit Afrika. De nieuwe schedel kan dan ook voorloopig als een variëteit van den neanderthaler schedel worden beschouwd. Door

Oppenorth werd evenwel voldoende reden gevonden om er een subgenus aan te verbinden met den naam *Homo (Javanthropus) soloensis*.

De ouderdom van het Ngandong-terras kan dank zij de begeleidende zoogdierfauna vrij nauwkeurig worden bepaald. Van uitgestorven soorten komt de stegodon voor; van nog levende dieren o.a. tijgers, olifanten, herten, nijlpaarden, buffels, neushoorn; verder nog schildpadden en krokodillen. Van de nog levende soorten komen olifant en nijlpaard niet inder Java voor. Het voorkomen van stegodon en nijlpaard sluit een alluviaal ouderdom uit; het ontbroken van bepaalde onderverinoren ook een pliocene. De vergelijking met andere fauna's, o.a. met de Narbada-fauna van Britsch-Indië, doet tot een relatief jongen ouderdom besluiten welke, evenals die van den *Homo rhodesiensis*, gesteld kan worden op jong-plistoceen.

Er bestaat voorts een groote overeenstemming tusschen de Ngandong- en de Trinilfauna, welke laatste blijkens do nieuwste onderzoekingen, toch iets ouder zal zijn en vermoedelijk toltjet midden-plistoceen gerekend moet worden/

KOLEN (Aanv. DI. II). E f g e n s c h a p p o n. Volgens nieuwe inzichten is het watergehalte van steen- of bruinkolen niet gesohikt voor hun absolute ouderdomsbepaling. In de eerste instantie moet toeh de meer of minder groote diepte, waarop de koallaag na haar vorming komt

te liggen met de daarmee gepaard gaande grotere dan wel kleinere temperatuurs- en drukverhoging van beslissenden invloed op het watergehalte worden geacht. Voor koallagen van denzelfden ouderdom, doch van verschillende plaatsen, kan die diepte belangrijk uiteenloopen, hetgeen uit de dikte der na en op de koolafgezette sedimenten kan blijken. Door Schurmann is, op grond van onderzoekingen in Z.O. Borneo uitgevoerd, geconcludeerd, dat voor elke 100 m diepte het watergehalte met 1% afneemt. In een bepaald koolhoudend gesteentepakket zal de oudere kool minder water bevatten dan de jongere, zoodat voor een beperkt gebied het watergehalte nog voor een relatieve ouderdomsbepaling kan dienen. Voor een absolute ouderdomsbepaling zal gebruik gemaakt moeten worden van andere hulpmiddelen, waarvoor in de eerste plaats in aanmerking komen de in het gesteentepakket optredende fossielen. Een zeer sprekend voorbeeld van den invloed van hooge temperaturen op het watergehalte van kolen vindt men in de jonge kolen van Boven Palembang, welke als gevolg van de inpersing van heete gesteentemassa's (magma) in het koolhoudende gesteentepakket hun water tot op enkele procenten hebben verloren.

De neiging tot zelfontbranding der Indische kolen (zie ook onder Techn. waarde der Ind. kolen) geeft herhaaldelijk aanleiding tot het ontstaan van mijnbranden. Ter bestrijding kan het in brand zijnde veld onder water worden gezet of met ingespoeld gesteentemateriaal worden afgesloten, of ook worden de toegangswegen voor lucht door middel van branddampen afgesloten. In sommige gevallen is een dergelijk brandveld toch voor de ontginning verloren, omdat door spleten e.d. openingen buitenlucht kan blijven toetreden. Mede in verband met het hooge gasgehalte en de gemakkelijke vergruisbaarheid der kolen vormen brandvelden een doorlopende bedreiging voor het bedrijf. Vooral in vroeger jaren traden herhaaldelijk kleine explosies van mijngas op. In do laatste 20 jaren kwam het drie maal voor, dat mijnbranden of explosies den omvang van een ramp aannamen. Bij de kolenstofexplosie in de Poeloe Laoemijnen in 1924 vonden 65 arbeiders den dood. Uit het onderzoek bleek dat de kolenstofexplosie ingeleid was door een mijngasexplosie, welke door het openmaken van een veiligheidsnijnplam was ontstaan. Bij de mijnbrand in de Oemblinnijnen in 1928 kwamen 26 man, w.o. een opzichter, door verstikking om het leven. Do ontploffing in de Boekit Asammijnen van 1933 is vermoedelijk een mijngasexplosie geweest. By dit ongehoik vielen slechts 5 slachtoffers, dank zij do omstandigheid dat de ondergrondse mijnbezetting op het tijdstip der explosie slechts 7 man bedroeg. Ter bestrijding van den, na de explosie ontstane brand word het geheele veld onder water gezet en na blussching van den brand weder leeggepompt.

Bijzon der heden betreffende de kolenterreinen. Palembang. Het Boekit-Asamkolenveld is het meest noordoostelyk van de z.g. Lomatangkolenvelden, welke in hoofdzaak begrensd worden door de Lematangrivier en haar zijrivieren Serelo in hot Noorden en Westen, de Eujim in hot Oosten en de A. Olal in hot Zuiden. Dezo kolenvelden kunnen in 3 groepen worden onderscheiden, nl. de Boekit-Asamgroep in het

Noordoosten, de Serelgroep — waarin de kolen voornamelijk voorkomen om de Boekit Kendi en de Boekit Besar Enimi — in het midden en de Boekit-Besar Lahatgroep in het Zuidwesten. De kolen behorende tot de zg. Midden-Palembang-lagen van het jongste Tertiair (Pliocen). Door de, boven reeds vermeldde, inperping van heete gesteentemassa's, in dit geval van andesiet, hebben zij gedeeltelijk een „veredelings-proces ondergaan en zijn do bruinkolen, met een verbrandings waarde van 4500-6000 calorieën, overgegaan in zg. overgangskolen (verbrandingswaarde 0000-7000 cal.) met nog bruinkoolkarakter en dichter bij het stollingsgesteente in glanskolen (verbrandingswaarde 7000-8500 cal.) en zelfs in anthracietische kool en natuurlijke cokes.

Het Boekit-Asamveld ligt 13 km zuidelijk van Moeara-Enim, ten Westen van de doesoën Tandjong aan de Enim; het veld draagt den naam van den voornaamsten andesietheuvel. In de 700- 800 m dikke Midden-Palembanglagen kunnen 3 koolpakketten worden onderscheiden. In het onderste pakket komt de 8 A, 10 m dikke Merapilaag voor, benevens eenige onbetekende laagjes. De Merapilaag is waarschijnlijk slechts plaatselijk aanwezig en is alleen in onverdedelden toestand aangetroffen. 300 m boven de Merapilaag begint het midden-pakket waartoe de voornaamste, voor ontginning in aanmerking komende, veredelde koollagen behoreen. Van onder naar boven worden onderscheiden de Petailaag (met een dikte van gemiddeld 8 m in onverdedelden en een gemiddelde dikte van 5 m in verdedelden toestand), de Soebanlaag, bestaande uit 2 banken waartussen 1,5 m kleisteen (totale gem. kooldikte on- verdedeld 10 m, verdedeld 7 m) en de Mangoeslaag, welke eveneens uit twee banken bestaat, gescheiden door een normaal 4 4 5 m dikke kleitufbank (totale kooldikte 22 resp. 14 m).

Het bovenste koolpakket, dat ongeveer 125 m hooger ligt, bevat naast een aantal dunne laagjes 6 onverdedelde koollagen, waarvan de jongste een dikte van 30 m kan bereiken. De koolhoudende formatie heeft een weinig krachtige plooiing ondergaan, terwijl eenigszins belangrijke storingen, althans in het voor ontginning in aanmerking komende gedeelte, ontbreken.

Het verloop van het veredelingsproces komt o.a. in de volgende tabel van technische analyses tot uiting:

Koolsoort	Afkomstig van	Asch	Water	Vaste koolstof	Vlucht. best. din.	Cal. Eff.	S.G.
Bruinkool	Batoe Bcsi	2,10	28,10	29,70	40,10	4880	1,2J
Overgangskool	Manroes-laag	0,40	15,70	43,50	40,4	6380	1,24
Glanskool		0,30	5,8	55,4	38,5	7540	1,25
..	Soeban ..	1,60	I.—	70,4	27,-	8400	1,27
Anthrac. kool	„ »	0,8	1 -	94,4	3,8	8460	J,38

De temperatuur, welke bij deze omzettingen een rol gespeeld heeft, kan relatief niet hoog zijn geweest. De veranderingen door hittewerking in het nevengesteente to ch zijn gering. Slechts in de onmiddellijke nabijheid van de stollingsgesteenten zijn de sedimenten hard en compact en donkerder van kleur geworden en bezitten zy een z.g. hoornsteenachtige habitus. Deze contact-metamorfose vermindert op grooteren afstand

van de stollingsgesteenten zeer snel en is reeds naast de glanskool nauwelijks meer bemerkbaar. De chemische samenstelling van de glanskool (o.a. het koolstofgehalte van $\pm 85\%$) wijst of op een uiterst langzaam verloopende, spontane om-zetting van het stammateriaal (plantenresten) onder „normale” omstandigheden of op een om-zetting in versneld tempo bij relatief lagen druk en waarvoor een zeer hoge temperatuur geens-zins noodzakelijk is. Aangenomen wordt dan ook dat de omzettingstemperatuur niet hooger dan enkele 100° is geweest, terwijl de druk niet tot abnormaal hooge waarden opgelopen kan zijn. Een uitzondering moet gemaakt worden voor kleine gebieden om de stollingsgesteenten waar, blijkens de verschijnselen van contactmetamorfose (anthraciet-cokes- en hoornsteenvorming), de inperping is gepaard gegaan met den verhoogden druk en hogere temperaturen. Ook het feit, dat deze strooken sterk gestoord zijn, is hiermede in overeenstemming.

De hoeveelheden aangetoonde, waarschijnlijke en mogelijke kolen in het Boekit Asamveld zijn, blijkens het Jrb. Mynw. 1918 Verh. DI. II a.v.: - anthracietische kool 10 h 15 mill, ton, glanskool 82,5 mill, ton en overgangskool G7 mill. ton.

Beraoe (O. Borneo). Tusschen de S. Segah en de S. Kelei, langs laatsgenoemde en op ca 10 km (vogelvlucht) afetand van hun samenvloeiing met de Beraoerivier, ligt het kolengebied, waarin de N.V. Steenkolen Mij „Parapattan” een vijftal concessies bezit. Geologisch wordt dit terrein beheerscht door de Rantau Pandjang-anticline, op welke vleugels de concessies zijn gelegd. In den westvleugel, op het thans in ontginning zijnde terrein Rantau Pandjang, zijn ca. 70 kolenlagen aangetoond, welke onder een helling van ruim 50° liggen. In den oostvleugel (concessieterrein Parapattan) zijn slechts 18 lagen gevonden, lig-gende onder een helling van 20-30°. De west-vleugel is de grootste kolenafzetting van Ned. Indie; op een totaaldikte van het kolcuvoerende gesteentepakket van 1275 m is 111 in kool aangetroffen in lagen, welke in dikte wisselen van 20 cm tot 5 m. Zij worden gerekend te zijn van oud- tot jong miocenen ooudom; do jongHto zijn echte bruinkolen en koinen niet voor winning in aanmerking. Volgens v. d. Veldo, gewezen bedrijfsloider der mijn, is in deze concessie naar schatting 40 mill, ton kolen aanwezig.

De technische waarde der I n d i s c h e kolen berust nog uitsluitend op hun stookwaarde, welke echter in vele gevallen lager is dan het calorisch effect, nl. als do kool neiging tot vergruizing heeft. Voor de cokesfabricago zijn zij over het algemeen niet of weinig geschikt, daar hot bakvermogen niet groot is en bovendien sterk achteruitgaat bij blootstelling aan de lucht. Dit moet worden toegeschreven aan een opname door

absorptie van zuurstof, terwijl een gering bakvermogen waarschijnlijk reeds wordt veroorzaakt door een relatief hoog zuurstofgehalte der organische verbindingen, die de kool samenstellen. De absorptie van zuurstof gaat met warmteontwikkeling gepaard en leidt een chemische omzetting in, welke als broeiing bekend staat. Vele Indische koolsoorten lijden dan ook aan dit euvel, dat door vergruizing in de hand gewerkt wordt. Ook voor de bereiding van nevenproducten is de Indische kool over het algemeen minder geschikt, daar de destillatieproducten zuurstofrijke verbindingen bevatten (phenolen, kresolen), die een geringe economische waarde bezitten. Eerst wanneer het zou gelukken b.v. door hydrogenatie (inwerking van waterstof) op economische wijze verbindingen met minder zuurstof (b.v. benzol, toluol) te verkrijgen, kan de belangrijkheid der Indische kolen toenemen.

Een gedeelte van het steenkolengruis, afkomstig van de Boekit Asammijnen, wordt sinds 1921 in de brikettenfabriek te Tandjoengpriok tot briketten verwerkt. AanvanEelyk was deze fabriek als proefbedrijf opgesteld bij de Oembilimijnen, waar zij in 1905 in werking kwam. In verband met het openen van de Boekit Asammijnen en de relatief groote productie aan gruis van die mijnen, werd in 1919 overgegaan tot de verplaatsing van de installatie naar Tandjoengpriok, waar zij aanvankelijk ook nog als proefbedrijf, met een korte onderbreking van 1931-1932, in bedrijf is geweest.

Het van de mijn afkomstige gruis, waarvan de korrelgrootte varieert van $\pm 10-0,5$ mm, dient vóór de vermenging met het bindmiddel, ter bereiking van een betere vastheid van de briket en van een laag bindmiddelverbruik, verkleind te worden tot een korrelgrootte tusschen 1,5 en 0,1 m. Als bindmiddel wordt bij voorkeur steenkolenpek gebruikt (ook verschillende asfaltsoorten zijn voor (lit dool goed bruikbaar), dat, in vaten aangevoerd, eveneens voor de menging gebroken wordt, waartoe het met het halve volume aan gruis achtereenvolgens door een steen broker en een z.g. pekslagmoln wordt gevoerd. Daarna vindt de eigenlijke vermenging met het steenkolengruis plaats in den z.g. mengelagmoln. In pekslag- en mengslagmoln wordt het materiaal door kransen van draaiende jorden gededitegreerd en innig vermengd. Het mengsel, waarin lians ± 6 % bindmiddel is verwerkt, wordt naar den malaxeur gevoerd, waarin het onder roeren in aanraking wordt gebracht met oververhitten stoom van ca. 350° C. Dnardoor vorveekt het bindmiddel en verspreidt het zich over en om de kooldeelen. By het verlaten van don mflaxuur heeft het mengsel een temperatuur van $\pm 80^{\circ}$, by welko temperatuur het in de porsen onder een druk van 240 kg per cm² tot briketton van 3,5 kg gewicht (vroeger ca. 2,6 kg) wordt geperst.

Het calorisch effect van de briketton bedraagt 7000-7500 cal. tegen G900-7300 van het gebruikte gruis. Bohalve door dozo vorhooving van hot ca 1. effect ontloenen briketten hun waarde als brandstof voor een groot deel aan de eigenschap in het vuur „vuurvast" te zijn, waarmedo wordt bedoeld dat de briket onder het branden nage-noog niet uiteen vult en een neiging tot bakken en sinteren heeft. By het uiteenvallen zoo weer gruis ontataan, dat voor normalo stookinrioh-

tingen geen waarde heeft. In dit verband is het ook van belang dat de cohesie aan minimumgronzen wordt gebonden. De cohesie wordt bepaald door ronddraaien in een trommel, waarin eenige opstaande ribben zijn aangebracht. Daardoor treedt breuk op en het percentage van het materiaal, dat na een bepaald aantal omwentelingen nog een korrelgrootte van meer dan 25 mm bezit, wordt als het cohesiecijfer beschouwd. De practijk heeft uitgewezen dat voor het product van de briketfabriek te Tandjoengpriok een cohesie van 50 A 60 voldoende kan worden geacht. Op de cohesie zijn vanzelfsprekend de eigenschappen van de gebruikte grondstoffen van invloed, doch daarenboven is ook het watergehalte van het gruis en in het bijzonder het z.g. „aanhangwater" (d.i. het water, dat bij drogen aan de lucht verdwijnt) van belang. Wordt dit te hoog, dan ontstaan bij het persen waterscheuren, waardoor de briket een ongeveer loodrecht op de persrichting verlopende gelaagtheid verkrijgt en langs de scheuren gemakkelijk uiteenvalt. Uit verschillende proeven is gebleken dat de volgende eigenschappen van de grondstoffen gunstig zijn voor de kwaliteit der briketten: kolen, hoog bitu mengehalte, hoog gasgehalte (tot ca. 30 %), groote vastheid der kool, waardoor by de bewerking in de slagmolens zoo weinig mogelijk stof van minder dan 0,1 mm gevormd wordt en bij het persen geen vergruizing optreedt; bindmiddel, smeltpunt tusschen 60° en 70° , aschgehalte minder dan 0,5 %, bitumengehalte hoog en voor pek minstens 80 %; t.a.v. de bindkracht hebben de proefnemingen nog niet tot bepaalde conclusies kunnen leiden.

Van 1923 t/m 1935 werden in de fabriek te Tandjoengpriok geproduceerd rond 610.000 ton briketten; de grootste productie werd in 1927 geleverd (112.543 ton), de kleinste in 1932 (6.967 ton). In de jaren 1933-1935 bedroeg de productie achtereenvolgens 32.909, 34.926 en 46.166 ton.

Ontginningen en productie s. De jaarlijksche productie van steenkolen in Ned. Indie, welko in 1915 rond 620.000 ton bedroeg, nam sindsdien gestadig toe tot 1930. De ingetreden economische depressie veroorzaakte daarop een anellen val tot ± 56 % van de productie van hot topjaar 1930, dooh in den allerlaasten tijd deed zich wedor een lichte verbetering in de kolenpositie bemerkon. E. e. a. blykt uit het volgende overzicht der producties in tonnen:

1916	..748.815	1926	..1.466.359
1917	..831.305	1927	..1.602.205
1918	..833.082	1928	..1.703.526
1919	..949.670	1929	..1.833.665
1920	..1.095.718	1930	..1.870.823
1921	..1.212.665	1931	..1.404.404
1922	..1.040.678	1932	..1.050.300
1923	..1.156.625	1933	..1.035.231
1924	..1.446.757	1934	..1.032.924
1925	..1.400.725	1935	..1.110.953

Gedurende het vermeldo tydvak ~ zyn dus in totaal rond 23.730.000 tonnen geproduceerd. Naar raining heeft do totalo productie aan steenkolen in iNed. India sinds de helft der vorige eeuw ca. -33.000.000 ton bedragen.

Gouvoriementsontginningen. Oembilimijnen. Over de jaron 1916-1031 werd door do Oombilimijnen jaarlijks gemiddeld 538.100 ton geproduceerd. Het laagsto produotieoyerf vertoont

1926 met 488.482 ton, terwijl in de jaren 1921, I 1924 en 1930 meer dan 600.000 ton werd gewonnen n. resp. 602.853, 606.423 en 624.212 ton.) Over de jaren 1932-1935 moest de productie sterk worden ingekrompen; zij bedroeg gemiddeld slechts 383.200 ton. Over de geheele periode 1916-1935 werd rond 9.766.600 en sinds 1892 rond 15.500.000 ton geproduceerd, zoodat de Oembilimijnen ca. 44 % van de totale N. I. kolenproductie opleverden.

Onder den drang der ongunstige tijdsomstandigheden vond in de Oembilimijnen in 1931 een concentratie van de winning plaats. Van de korte pijlmethode (waarvan een uitvoerige beschrijving door Holleman te vinden is in „De Mijn-ingenieur“ 1931, no. 8), waarbij langs de in ontginning zijnde koolstrook in den regel op 3 werkfronten, welke trapsgewijze verspringen, gewerkt wordt, werd overgegaan tot de winning over 6en lang werkfront van ca. 100 m lengte en meer. Bij gelijk blijvende dagproductie kon het aantal in ontginning zijnde velden tot op de helft (nl. 2) worden verminderd. Het succes van deze methode is in hooge mate afhankelijk van een snelle wijze van opvullen van de ontkoolde ruimten. Hiertoe bood de sinds enkele tientallen jaren gebezigde spoelende opvulling de gelegenheid. Het opvullingsmateriaal wordt bovengronds door verspuiting van een zandsteen-afzetting gewonnen en door boorgaten en spoel-leidingen naar het ondergrondse afbouwveld gevoerd.

De *Boekit-Asammijnen* werden in 1917 in exploratiebedrijf geopend op de concessiereinen van de Exploratie Mij. „Lematang“, waarvan de rechten op 5 kolenconcessies door het Gouvernement werden teruggekocht. Bij G. B. van 23 April 1919 no. 46 (Ind. Stb. no. 198) werd de ontginning van deze kolenvelden als afzonderlijk bedrijf ingesteld; in Juni 1919 werd met het eigenlijke bedrijf een aanvang gemaakt. In tegenstelling met de overige grootere Indische kolenbedrijven vond de winning gedurende een reeks van jaren hoofdzakelijk in zg. dagbouw plaats (daarbij worden in open groeven de kool overdekkende aardlagen verwijderd, waarna de kool kan worden gewonnen), terwijl voor ca. 20 % de productie werd verkregen uit diepbouw. De winning vond plaats om den heuvel P. Moerman en in den Berangau-koepel; om de P. Moerman werd de Petai- of C-laag in diepbouw ontgonnen, de Soeban- en Mangoeslagen of resp. B- en A-lagen in dagbouw, terwijl in het Berangau- veld de C-laag niet werd aangetroffen en de A en B-lagen gedeeltelijk in dag-, gedeeltelijk in diepbouw werden ontgonnen. Vond de diepbouw in de eerste ontginningsperiode uitsluitend plaats op door middel van tunnels ontsloten kool, in 1926 werd aangevangen met de voorbereiding voor de ontsluiting van het derde ontginnings- veld, ten N.W. van de P. Moerman gelegen in de z.g. Pinangsynclinaal. In verband met de diepe, trogvormige Jigging van de kool werd besloten tot den aanleg van een tweetal schachten en afvoer van de kool van den schachtmond naar het zeehuis door middel van een kabelbaan over een lengte van ruim 2 km. Naarmate de belangrjkheid van dit schachtenveld voor de winning toenam, werd meer kool in diepbouw gewonnen. In 1935 maakte deze hoeveelheid 76 % van de totale productie uit.

Door de Boekit Asammijnen werd in 1920, het eerste volle bedrijfsjaar, 141.618 ton geproduceerd, welke productie geleidelijk werd opgevoerd tot 413.762 ton in 1930. De ingetreden malaise veroorzaakte ook hier een belangrijke teruggang tot gemiddeld 236.400 ton in de jaren 1932-1934. In 1935 vond weder een uitbreiding van de productie tot 313.862 ton plaats. Sinds 1917, het begin der exploratie-ontginning, zijn 4.265.000 ton geproduceerd waarvan ca. 55 % uit dagbouw.

Ook in de Boekit Asammijnen werd in 1934 de lange-pijlmethode, waarmede in de Oembilimijnen ervaring was verkregen, ingevoerd. De moeilijkheden waren echter grooter dan bij de Oembilimijnen, omdat eensdeels het beschikbare opvullingsmateriaal (kleisteen, welke met behulp van pneumatische afbouwhamers wordt gewonnen) zich minder goed leent voor het doel en anderdeels de winningsplaats lager gelegen is dan de mindingen der boorgaten, waardoor het opvulmateriaal de mijn in wordt gespeeld. Voorts is de thans in ontginning zijnde A I -laag zeer onregelmatig in dikte en doen de boven de kool liggende kleisteen door hun geringen samenhang gevaar ontstaan voor instortingen, indien de ontkoolde rimpite te groot wordt of te lang „open“ staat. Een voordeel is weer dat een gez. deelte van het vulmateriaal verkregen wordt bij het wegnemen van de dekragen boven de kool, welke later in dagbouw gewonnen kan worden. Het opvulmateriaal wordt thans nog, evenals bij de Oembilimijnen, door watertransport naar de verbruiksplaatsen gevoerd. Binnenkort zal echter de opvoer geschieden met transportbanden, waarvan de capaciteit en bedrijfszekerheid grooter zijn dan bij het pomptransport.

De gewonnen en voor afscheep bestemde kolen worden in speciale kolenvagens per Z. 8. S. naar de afscheepplaats Kertapati gevoerd, waar de belading van de schepen direct van den trein plaats vindt. De wagonbakken (4 per wagon) worden met een kraan van de onderstellen gehieven en boven de laadruimen geopend.

De *Poeloe-Laoemijnen* leverden van 1916-1930 een jaarlijks vry stork wisselende productie van gemiddeld 152.600 ton met als laagste productie 113.218 ton in 1922 en als hoogste 208.900 en 197.352 ton resp. in de jaren 1921 en 1930. In het laatste jaar werd besloten de Poeloe-Laoemijnen te sluiten, zulks in verband met de sterk verminderde vraag naar kolen en de ongunstige bedrijfskosten. Medio 1931 werd de winning gestaakt nadat in dat jaar nog 9G.298 ton waren geproduceerd. Van 1916 tot 1931 produceerden de Poeloe-Laoemijnen rond 2.385.800 ton, zoodat de totale productie, van dit eiland verkregen, ca. 3.700.000 heeft bedragen.

Particuliere europeesche ontginningen. Do voornaamste thans nog in bedrijf zijnde particuliere kolenbedrijven zijn die der Oost-Borneo-Maatschappij en der N.V. Steenkolen Mij. „Parapattan“.

De *Oost-Borneo My.* bezat na de afschrijving in 1934 ad 25 % op het aandeelkapitaal, per 31 December 1935 een gewoon aandeelkapitaal van f 2.764.500 en een preferent kapitaal van f 986.250, waarvan volgestort resp. f J. 158.625 en f 985.875. Buiten haar kolenconcessies bezit de Mij petroleumterreinen, waarvan het Moeara-terrein door de Kon. Ned. Petr. Mij. wordt ont-

gonnen, terwijl zij voorts geïnteresseerd is in de N. I. B. E. M. (de deelname in het geplaatst kapitaal ad / 910.000 bedraagt / 81.000, waarvan / 23.000 nog te storten) en bij de opsporingen naar nikkel in Celebes. Het voornaamste kolenterrein is Loa Koeloe; in de laatste twee decennia droegen voorts tot de productie bij de terreinen Loa Boeah, Kedjawi en Perdjawi, waarvan het laatste in 1928 en Kedjawi in begin 1931 gesloten werden. Voorts kocht de Mij. jaarlijks kleine hoeveelheden door inlanders gewonnen kool op, welke in de productiestatistiek is opgenomen. Voor 1916 was de bedrijvigheid gering, waarvan de kleine jaarproducties, welke nooit boven 20.000 ton kwamen, blijk geven. Van 1916 tot 1920 werd gemiddeld 25.100 ton geproduceerd; daarna nam het bedrijf geleidelijk toe tot het topjaar 1929 met een productie van 257.692 ton. De crisismoments hadden op het kolen- bedrijf der O. B. M., dat voor het overgrote deel van haar afzet aangewezen was op buitenland- sche markten, een ernstigen invloed en met moeite kon het zich bij de steeds verminderde producties handhaven. Van 1930, met een productie van 215.319 ton, daalde de hoeveelheid gewonnen kool tot 71.615 ton in 1935. Sinds 1916 zijn rond 2.404.900 ton geproduceerd en voor dat jaar ca. 312.000 ton, zoodat in totaal door de O. B. M. 2.718.000 ton kool zijn gedolven.

De N. V. *Steenkolen My Para-pattan* bezit in het Beraoe'sche de concessies Parapattan, Rantau Pandjang, Mary, Florence en Progress, van welke de eerstgenoemde twee in ontginning zijn gebracht. Het kapitaal bedraagt / 1.000.000 aan gewone en / 200.000 aan preferente aandelen, waarvan per ultimo 1935 volgestort resp. /400.000 (door inbreng) en / 100.000. Alle aandelen, voor zoo ver uitgegeven, bevinden zich in handen der K. P. M.

In de jaren 1913-1916 werd op het Parapattan-terrein rond 36.500 kool in inlandsche ontginningen gedolven. In 1916 werden de terreinen Parapattan, Florence en Progress aan de Parapattan Mij. in concessie gegeven en kwam eerst- genoemd terrein met een geringe productie van 28.638 ton in productie. In 1920 werd aange- vangen met de openlegging van het Rantau- Pandjangterrein, dat met het terrein Mary in 1917 in concessie was verkregen. Geleidelijk werd de productie, die zich steeds uitbreidde, door Rantau- Pandjang overgenomen tot in 1924 do werkzaamheden op het Parapattan- veld werden gestaakt. Van 28.638 ton in 1916 werd do productie opgevoerd tot een niveau van ruim 200.000 ton in 1927, op welk niveau de productie sindsdien is blijven staan. Over do jaren 1927- 1935 werden jaarlijks gemiddeld 235.225 ton geproduceerd met 1927 (213.803 ton) als laagste en J 935 (263.000 ton) als hoogste productiejaar. In do periode 1916-1925 werden 855.035 ton gewonnen en in de periode 1927-1935 2.117.026 ton of in totaal rond 2.972.100 ton. De K. P. M.- mijn, welke met uitzondering van enkele incidentele kleine leveringen aan Gouvernements- stoomers, de geheel productie uitsluitend ten behoeve der K. P. M. schepen maakt, ondervond deswege geen invloed van de ongunstige tijds- omstandigheden op haar productie. Wei werden, evenals bij de Oombilin- en Bt. Asamijnen, door hetinvoeren van een gewijzigde winningsmethodo grootere efficiency en lagere kostprijzen bereikt.

In wezen is het dezelfde methode met lange werkfronten, als toegepast bij de beide andere mijnen, waarbij in verband met de groote helling der lagen (ruim 50°) afwijkende voorzieningen moesten worden getroffen. Het opvulmateriaal b. v. wordt niet spoelend ingebracht doch is „hand- opvulling”. Voor de opvulling wordt kleisteen gebruikt, welke aan de oppervlakte gewonnen wordt. Na losschieten met dynamiet wordt het materiaal met graafschoppen in mijnwagens geladen, welke na in het arbouveld geleegd te zijn, met kool beladen worden teruggezonden. Evenals het schachtenveld van de Bt. Asamijnen is het Rantau-Pandjangterrein door (verticale) schachten ontsloten. De gewonnen kool wordt over een ca. 4 km lange spoorbaan afgevoerd naar de aan- legplaats der schepen in de 8. Segah, waar de belading plaats vindt met een modern uitgeruste transportinstallatie.

Op het terrein der N. V. *Mijnbouw en Handel Mij. G. Batoe Besar* werden van 1919-1931 door de Malayen Collieries Ltd. kolen gedolven, waar- voor de concessiehouder een royalty van / 2,50 p. t. ontving. De productie bereikte in de jaren 1926-1928 een niveau van ca. 138.000 ton (max. productie 1927 met 142.033 ton), doch de tijds- omstandigheden hadden reeds in 1931 sluiting van de mijn tengevolg. In totaal zijn geproduceerd rond 892.950 ton.

De *Zd. Borneo Mijn Mij.* (sinds 1924 de M. M. Martapoera) produceerde van 1916-1929 van haar terrein G. Koepang I rond 157.900 ton kolen. De maximum-producties vielen in de jaren 1926-1927 met gemiddeld 26.960 ton.

De *Borneo-Sumatra Handel Mij.* liet van 1916-1928 van haar concessie terrein Toeajan, gelegen aan de Mahakamrivier, in totaal rond 65.800 ton kolen delven.

De M. M. *Teweh*, later de N. V. *Mijnbouw en Handel Mij. Manoehan*, was van 1920-1933 van diverse terreinen langs de Barito (Djankang Oost, Djaloewin enz.) rond 85.500 ton.

De *Kinandam Sumatra M. M.* won van het Bt. Doerian-terrein gedurende 1917-1927 jaarlijks gemiddeld 200 ton kolen.

Op Java werd in do periode 1916-1936 tweemaal een poging gedaan om een kolenaafzetting in ontginning te brengen. Van 1918-1920 werd door E. W. W. Freundlich van een terrein in Rembang een productie verkregen van in totaal 70 ton. Van 1922-1924 verkreeg Vg. A. T. Fros- sink van een terrein bij Soekaboemi in totaal 240 ton.

Som-europeesche en inlandsche ontginningen. De voornaamste ontginningstreek ligt langs de Mahakamrivier (W. Kootei), stroomopwaarts van Samarinda, waar ook de terreinen der O. B. M. en der Borsumij gelegen zijn. De belangrijkste ontginning is hot complex van myntjes bekend onder den naam Loa Boekit, toebehoorende aan de erven van Pangdran Mangkoe Negoro en attaande onder Chineseche leiding. Hier werden sinds den aanvang van de werkzaamheden in 1914 tot ult. 1935 rond 597.000 ton geproduceerd, d.i. gemiddeld 27.100 ton p. j. De grootste producties worden gelovend in de jaren 1926 (42.619 ton), 1930 (45.421 ton) en 1932 (46.961). Het productie- niveau is thans ca. 40.000 ton p. j.; de kool wordt hoofdzakelijk naar China vorkocht. Dit is ook het geval met do kolen afkomstig van de, tegen- over Loa Boekit aan den rechteroever dor Maha-

kam gelegen, Loa Teboe-mijnen, eveneens onder Chineesch beheer staande (Fa. Swie Hong te Samarinda), en die thans een productie van ca. 27.500 ton hebben. Uit deze en enkele kleinere inlandsche ontginningen in de omgeving werden sinds 1919 tot ult. 1935 rond 340.000 ton kolen geproduceerd; de grootste productie was in 1924 met 34.532 ton.

Een ander belangrijk centrum van inlandschen kolenbouw ligt in de Doesoelanlanden langs de Barito, stroomopwaarts van Ma Tew6h, in de streek waar ook de terreinen der M. M. Menoehan liggen. In de periode 1916-1935 werden hier rond 455.000 ton kolen geproduceerd. In dat tijd- vak werden in de eerste 3 jaren jaarlijks ca. 40.000 ton kolen gewonnen; daarna daalde de productie snel tot ruim 6.000 ton in 1925 om vervolgens weder te stijgen tot rond 35.000 ton in 1929. In de laatste jaren wordt ca. 19.000 ton gewonnen. De kool wordt hoofdzakelijk voor de riviervvaart gebruikt en verder in Bandjermasin aan de scheepvaart verkocht.

Op verschillende andere plaatsen in de res. Z. en O. Afd. van Borneo en vml. in het Marta-poera'sche worden nog kleine hoeveelheden gewonnen, in totaal sinds 1916 naar schatting 75.000 ton, welke meest voor plaatselijk gebruik werden aangewend.

In W. Borneo vindt in de Boven Kapoemas en Selimbaustreek eenige koolwinning door inlanders plaats, in de laatste 5 jaren gemiddeld een productie van 450 ton.

In de res. Palembang werd van 1916 100926 in totaal ca. 22.500 ton kolen gewonnen.

KOPER, KOPERERTSEN (Aanv. 福 DI. II en DI. VI of euopl.af. biz. 959). Gedurende de jaren 1931-1935 werd door de Ishihara Mij- bouw Mij een intensieve exploratie uitgevoerd op de kopergangen in het Wonogiri'sche in de res. Soerakarta en in het aangrenzende gebied in de res. Madioen. In de omgeving van Dawoean, Petoeng Sinaran en G. Idjo, doch vml. bij eerst- genoemde d&s komen eenige gangsteinen van kwartsgangen voor, welke een gering gehalte aan koper, lood en zink bezitten. De hoeveelheid erts is zeer groot (genoemd is een cijfer van 5.000.000 ton), echter met een gehalte van minder dan 1 % koper. Omtrent de hoeveelheid beter erts van b.v. 2 % Cu en meer, zijn geen gegevens bekend geworden.

Een economisch waardevol, doch mineralogisch interessants vondst van gedegen koper werd bij het diepbooronderzoek naar tinertsangen gedaan, dat bij Soengailit op Bangka in de jaren 1926-1931 werd uitgevoerd. Het koper komt vermoedelijk verapred in het gesteente voornamelijk kleine (tot ca. 2 mm grootte), onregelmatig begrenste korrels, als kleinere platte (pseudo-) hexagonale kristallen, welke door vergroeiingen ook rondachtige vormen kunnen geven, en in dendritische, vaak octaëdrische, kristallen. Waarschijnlijk is dit koper door reductie van een primaire koperzwavelverbinding, de chalkosien, ontstaan, waarbij de oorspronkelijke vormen, voor zoover het de eerste twee soorten korrels betreft, behouden zijn gebleven (z.g. pseudomorfozes). Bij de derde soort heeft het koper een eigen kristalvorm ontwikkeld. De koperertsafzetting is voorts niet gelijktijdig geschied met de tin- ertsafzetting, daar vaak wel koper, doch geen tin uit de boorgaten werd opgehaald.

ATOLLEN EN BARRIRERIFFEN. (Aanv., van DI. I). Darwin's hypothese betreffende het ontstaan van atollen en barrireriffen bleef lang- gen tijd zonder tegenspraak. Een der bezwaren, welke tenslotte aanleiding gaf tot andere ver- klaringen, was dat men geen oorzaken kon vin- den, die de door Darwin aangenomen daling van het land tengevolge zouden hebben. In de laatste twee decennia is echter een drietal oorzaken aangegeven kunnen worden n.l. de die, welke belichaamd is in de „glacial control" theorie van Daly; 2e begin- gen van den zeebodem en 3e isostatische compensatie.

Volgens de „glacial control" theorie zou het, bij het einde van den ijstijd door afsmelting der ijskappen, vrijkomende water den zeespiegel hebben doen rijzen over ongeveer 70 m. In Ned. Indie werd daarbij o.a. een gedeelte van het oude Soendaland (zie GEOLOGIE) overstromd. De langs den rand van het vroegere land aanwezige strandriffen groeiden met de rijzing van het zee- niveau omhoog. Op deze wijze zou het Grote Soenda-barrireriff in Straat Makassar gevormd zijn. Ook langs andere, kleinere onderzeeische platten strekken zich thans barrireriffen uit, welke ontstaan aan dezelfde oorzaak te danken is, zooals de riffen langs de westkust van Sumatra, het buitenste rif der Spermonde Archipel, het barrireriff van Limpogeh langs de oostkust van Zuid-West Celebes en de riffen aan de noord- en zuidzijde van de Golf van Gorontalo. Ook vele riffen, w.o. atolvormige, zijn gevormd op on- diepten, die in den ijstijd boven zee- niveau uit- stakken. Voorbeelden hiervan zijn o.a. te vinden in de Kaloe- Kaloekeoang-eilanden, de Postillon- eilanden en het grote atol der Tijgereilanden, dat waarschijnlijk het mooiste atol van den archipel is.

Ook door bergtegvormende bewegingen kunnen barrireriffen en atollen ontstaan. Ontwikkelt zich b.v. de opwelling van een strook lands asymmetrisch, dan zal de ene Jangskust een stijgende, de andere een dalende beweging kunnen vertoonen. Langs de laatste zullen barrireriffen kunnen ontstaan. Een fraai voorbeeld van den invloed van bergtegvormende beweging op de vor- ming van atollen vindt men in de Toekang Besi eilanden, Z.O. van Celebes, waar 2 rijen atollen af- wisselen met 2 rijen opgeheven korralriffen. Ook andere riffen worden als atollen, ontstaan door dezelfde invloed, geïnterpreteerd o.a. het Baars-eiland, de Angelicadroogte, beide ten Z. van Celebes, het Moeras-rif en Maratoea bij kaap Sangkoolirang (O. Borneo); het KisHer-atol en eenige oïlanden oostelijk daarvan.

Onder isostatische compensatie verstaat men het proces, dat het verbroken evenwicht in de zwaartekracht Lrucht te herstellen. Verschillende oech oceanische vulkanische oïlanden zullen, tengevolge van een overmaat aan inassa, in dalende beweging zijn. Bij atollen kan zich deze dalende beweging verraden door een bijzondere diepte van de lagune. De postglaciale rijzing van den zeespiegel aH6dn zou in die gevallen niet voldoende zijn om dergelijke diepten te veroorzaken en tot deze soort van atollen kunnen gerekend worden het Zandbus atol benoorden Soembawa, De Bril en de Laarsbanken in Straat Makassar en verschillende riffen langs de westkust van Sumatra.

Tenslotte kunnen ook de heerschende winden en zee­stroom­en invloed hebben op een rif en een at­dachtige ver­vorming te we­ge bren­gen (rif-eilan­den in de Baai van Batavia).

Literatuur Molengraaf, Geologie van de Zee­en van Ned. Indio, 1922; Rutten, Voordrachten over de Geologie van Ned. Indio, 1927,.-

LEBOERSTEENEN. De naam „leboer“ wordt door de Land­kaste diaman­toe­zoekers (W. Borneo) ge­geven aan be­paalde rolsteenen, welke als een aan­wijzing be­schouwd worden voor het voor­komen van diaman­ten. (In Z.O. Borneo worden deze rolsteenen „batoe tatimahan“⁵⁵ genoemd). Het zijn dichte en zeer harde steenen van erwt- tot vuistgrootte met een grijsblauwe, blauwe, soms ook violette kleur. Zij ver­toonen een glad oppervlak en zijn meer of minder bezet met kleine putjes en groeven, waarin ver­schillende mineraal- korrels en soms ook diaman­ten voor­komen. Een andere soort rolsteenen, welke als diaman­ten-begeleiders eveneens in hoog aanzien staan, wordt gevormd door de z.g. djanta's met een bruine kleur en zeer glad oppervlak, waarin slechts schaarsche putjes optreden. Ook in de djanta's komen soms diaman­ten voor.

De leboer- en djantasteenen zijn bij onderzoek ge­bleken geheel of groot­deels te bestaan uit korund en/of diaspoor (beide alu­miniumoxyden van groote hardheid). De leboer­steenen kunnen voorts bevatten glim­mer of toermalijn als voor­naamste nevenbestand­deel; de djanta's bevatten steeds limoniet (ijzerhydroxyde). Bij het micros­copisch onderzoek is ge­bleken, dat de structuur dezer twee soor­ten rolsteenen onderling veel ge­lijkenis ver­toont. Uit do mineralogische en che­mische samen­stelling valt echter de conclusie te trek­ken, dat zij toch niet van hetzelfde gesteente af­komstig zijn, al zijn beide soor­ten te be­schouwen als ver­weerings­producten. De leboer­steenen zijn bovendien onder­worpen geweest aan den invloed van heoto gesteentemassa's, waardoor de oorspron­kelijke samen­stelling door in­werking van gas­sen gewijzigd is.

Het optreden van diaman­ten samen met, op 8oms in de leboer- en djantasteenen heeft aan­leiding ge­geven tot de veronder­stelling, dat zy oorspron­kelijk deel zouden heb­ben uit­gemaakt van 66n gasteonte. Echter zijn geen leboer- of djantasteenen be­kend, waarin do diaman­ten geheel om­geven door het leboer- (djanta-)materiaal voor­komt, zoodat do conclusie is ge­trokken dat de diaman­ten in do putten van do rolsteenen is terecht ge­komen en door een kit­middel, opaal of klei, daaraan is vast­gehecht. Door de ont­dekking van do primaire vind­plaats van diaman­ten in Z.O. Borneo (zie bij DIAMANT) heeft deze op­vatting een groote steun ge­kregen en kan thans worden gezegd, dat diaman­ten, leboer en djanta genetisch niet met elkaar in ver­band staan.

Literatuur: Wotonsch. Mcded. no. 22 (uitgavo v. d. Dienst v. d. Mijnbouw), Petrologische be­schouwingen omtrent de korund-diaspoor­rolsteenen (leboer­steenen). . . . onz.

INFUSORIENAARDE (Aanv. van DI. I eu DI. VI of suppl. afl., biz. 959). Het voor­naamste voor­komen op Java van infusorien- aarde of diatomeenaarde is wel dat van Darina ten Z. W. van Koening in do roaidontie Cheri- bon. De aarde komt hier af­wisselend met tuf- ban­ken in 15-40 cm dikke ban­den voor; soms zijn de diatomeen­lagen 1 m dik, doch dan meest

verontreinigd met tufmateriaal en ijzerverbin­dingen. Zij bestaan overwegend uit schalen van het geslacht *Cymbella*. De Darma-aarde heeft toepassing gevonden als isolatiemiddel (met 10 % asbest in den handel gebracht onder den naam kisolasbest) bij betonwerken (8 % Darma- aarde geeft een beter verwerk­bare beton) en in de suikerindustrie, waar het onder den naam „Javacel“ voor sapzuivering is ge­bruikt/

JODIUM (Aanv. van DI. II en DI. VI of suppl. afl., biz. 958). De winning van jodium vindt plaats op eenige vergunningsterreinen der N.V. Vereenigde Jodiumfabrieken, op de con­tractsterreinen Watoedakon en Soember Asin der N.V. Jodiumonderneming Watoedakon, en Soember Koentjoeng van de gelijknamige maats­chappij, terwijl voorts de N.V. Oriental Petroleum Cy van haar olieconcessie Petiken eveneens een jodium­productie verkrijgt. Al deze terreinen zijn zuid­westelijk van Soerabaja gelegen. De uitvoer van koperjoduur bedroeg over de 10 jaren van 1925 tot 1934 1670 ton. De opbrengst was tot 1931 ± f 21 per ton, doch daalde daarna snel tot nog geen 5 p. t. in 1934/

METEORIETEN. Slechts zelden is van het neervallen van deze fragmen­ten van planetari­sche massa's in Ned. Indio iets bekend ge­worden. Van Java kunnen 12 gevallen worden vermeld, nl. 4 meteorieten van Solo (waarvan 66n van Prambanan), die alle voor 1850 zijn ge­vallen, Tjabe (Renibang) 1869, Bandoeng 1871, Ngawi (M. Java) 1883, Djati Pengilon (Madioen) 1884, Mr. Cornelia 1915, Djohe (Rembang) 1919, Cheribon 1922 en Mends (Bantam) 1933. De meteorieten van Solo en van Djohe zijn ijzer- meteorieten, de overige steenmeteorieten. Eerst- genoemde, in de Inlandsche wereld pamor genoemd (zie aldaar voor het gebruik in de smeed- kunst), bestaan vrijwel geheel uit ijzer-nikkel legeringen met een ge­halte van 5 tot 10 en meer % nikkel. Hun grof­kristallijne structuur, welke na polijsten door etsing met verdunde zuren te voorschijn komt in de z.g. Widmannstatten- figuren, is een gevolg van een uiterst langzame af­voeling (een der 3 stukken van de meteoriet van Pjoho, welke zich in het Museum van den Dienst van den Mijnbouw te Bandoeng bevinden, is op deze wijze be­handeld). De overige genoemde meteorieten bestaan uit kristallijne silicaten, hoofdzakelijk olivijn en bronziet, met een ge­halte aan nikkehijzer, dat van 3 tot ruim 21 % wisselt. Hot zijn dan ook geen zuivere steen- meteorieten, doch z.g. chondriet­en of ook sidero­lieten. Voorts bevatten zij, naast geringe hoevee­heden van andere verbindingen, een vrij constant percentage (3-6, 5 %) van een zwavel- ijzerverbinding, troilitiet genoemd, die alleen in gesteenten van kosmischen oorsprong voorkomt.

Enkelo van deze meteorieten heb­ben vrij be­langrijke afmetingen; die van Prmbanan b.v. heeft een dianoter van 75 cm, die van Djati Pengilon van 50 cm. Het S. G. van de ijzer- meteorieten is groo­ter dan 8, dat van de steen- meteorieten meest groo­ter dan 3,5.

Van een derde soort van meteorieten, tektieten genoemd en die uit een silicatglas bestaan, zijn uit historischen tijd geen voor­beelden bekend. Tot deze groep behooren do billitonioten (zie aldaar), die in Ned. Indio niet uitsluitend op Billiton, doch ook in Midden Java(Solo, Rembang) en in Z.O. Borneo gevonden zijn en voorts ook

in naburige landen (Australië, de Philippijnen en Fransch Indo-China) en in Midden Europa. Het voorkomen in verschillende deelen van den archipel en omgeving en hun gelijksoortig karakter doen vermoeden dat zij tot een zwerm van meteorieten hebben behoord. Indien dit zoo is, kunnen zij geologisch-historisch van beteekenis zijn door ouderdomsvergelijking van de afzettingen, waarin zij voorkomen. Voor Billiton is dat de ertslaag der tinafzettingen (zie onder TIN), voor Midden Java het complex der lagen, waarin ook de resten van den fossielen mensch gevonden zijn en welker oudheid tot het diluviale tydperk gerekend wordt.

POSTSPAARBANK IN NEDERLANDSCH-INDIE (Aanv. Din. III. V of suppl. afl. biz. 32 en VI of suppl. afl. blz. 798). Actief dienende en op wachtgeld gestelde of gepensioneerde burgerlijke en militaire landsdienaren, zoomede personen in dienst van zelfbesturen en andere publiekrechtelijke of particuliere lichamen kunnen bij de Postspaarbank sparen door inhouding opinkomsten. De regeling van het sparen bij de Postspaarbank door middel van inhouding op inkomsten werd het laatst vastgesteld bij Gouvernementsbesluit van 7 December 1934 no. 16 (Bijblad no. 13359). Door het volgen van deze wijze van sparen legt men zichzelf een zekeren dwang op, omdat terugbetaling van krachten deze regeling aan de Postspaarbank verantwoorde inhoudingen, bewerkstelligd op inkomsten van eenig jaar, niet kan worden verleend dan na ommeekost van dat jaar.

De algemeene bepalingen betreffende de Postspaarbank in Nederlandsch-Indië, oorspronkelijk vastgesteld bij het Koninklijk Besluit van 16 October 1897 no. 27 (Ind. Stb. no. 296), werden laatstelijk in haar geheel opnieuw vastgesteld bij het Gouvernementsbesluit van 30 November 1934 no. 27 (Ind. Stbl. no. 653) onder den naam van „Postspaarbank-ordonnantie“.

Het Koninklijk Besluit van 26 Januari 1921 no. 48 (Ind. Stb. no. 251) werd op 1 Januari 1923 van kracht.

Ingevolge het besluit van den Directeur van Verkeer en Waterstaat van 16 Augustus 1934 no. P 25/31 /15/16 en met instemming van den Directeur van Financien werd met ingang van 1 September 1934 de proefneming, volgens welke de pandhuizen in de voormalige gewesten Rembang, Soerabaja en Madoera waren opengesteld voor den postspaarbankdienst, gestaakt. De proefneming heeft niet die gunstige resultaten opgeleverd, welke men er aanvankelijk van verwacht had, zoodat, mede in verband met de oprichting in den loop der jaren van vele (hulp)postkantoren ter plaatse van de voor den postspaarbankdienst aangewezen pandhuizen, besloten werd deze laatste niet langer voor den postspaarbankdienst open te stellen.

Nadat gebleken was, dat door de oprichting van het agentschap te Makassar inderdaad in een behoefte was voorzien, werd bij de begroting voor het jaar 1931 der Regeering voorgesteld tot verdere decentralisatie over te gaan door de oprichting in den aanvang van 1931 van een kantoor te Soerabaja en in den aanvang van 1932 van een kantoor op een nader te bepalen plaats op Sumatra. Conform deze voorstellen werd per 1 Januari 1931 een agentschap te Soerabaja opgericht, terwijl per 1 April 1934 te Medan en te Bata via-Centrum (in het gebouw der Directie) agent-

schappen werden gevestigd. Hiermede was de decentralisatie in eersten opzet voltooid. De Postspaarbank beschikt dus in Nederlandsch-Indië thans over vier administratiekantoren en wel te Makassar, omvattende Celebes, Flores en de ten Oosten daarvan gelegen eilanden, inclusief Nieuw Guinea; Soerabaja, omvattende de provincie Oost-Java, Madoera, de eilanden bewesten Flores, alsmede de Zuider- en Ooster-afdeling van Borneo; Batavia (C.), omvattende de provincies West- en Midden-Java en de Vorstenlanden, de Westerafdeling van Borneo, Bangka en Billiton, alsmede het gedeelte van Sumatra gelegen ten Zuiden van de denkbeeldige lijn Berkoelen-Palembang en ten slotte Medan, omvattende de rest van Sumatra en de daarbij gelegen eilanden. Aan het hoofd der agentschappen staan agenten, die worden bijgestaan door procuratiehouders en stafemploye's alsmede lager personeel. De algemeene leiding van de instelling berust bij de directie te Batavia (C.), aan welke de agentschappen dus ondergeschikt zijn.

Waren aanvankelijk de omslagen der spaarboekjes voor de drie series A, B en C uitgevoerd in verschillende kleuren, sedert worden voor alle series uitsluitend grijze boekjes uitgegeven.

Konden de postkantoren vroeger rechtstreeksche terugbetalingen bewerkstelligen op eigen gezag tot een maximum van f 100.— in de vier weken, deze termijn is later vermindert tot twee weken en na de voltooiing van de decentralisatie tot een week.

Ter uitvoering van de bij G.B. van 30 November 1934 no. 27 (Ind. Stb. no. 653) vastgestelde „Postspaarbank-ordonnantie“ werd bij G.B. van 28 December 1934 no. 8 (Ind. Stb. no. 747) opnieuw in zijn geheel vastgesteld het z.g. „Postspaarbankreglement“, terwijl de Instructies van den Raad van Toezicht op de Postspaarbank in Ned.-Indië en van den directeur en diens vervanger in haar geheel opnieuw werden vastgesteld bij G.B. van 1 Maart 1935 no. 22 (Bijblad 18432).

Bij de nieuwe vaststelling van de bovengenoemde grondslagen der instelling werden o.m. die wijzigingen aangebracht, welke door de decentralisatie van den dienst noodig waren geworden en wdko voor een groot deel den inleggers tegemoetkomen, door een vlottre en soepeler uitoefening van den dienst. Op de plaatsen, waar een agentschap is gevestigd, met uitzondering van Batavia (C.), heeft de Raad van Toezicht een gedelegeerde aangesteld; als zoodanig treden momenteel op de agenten van De Javasche Bank.

Volledigheidshalve zij hier nog vermeld, dat de agentschappen der Postspaarbank beschikken over een eigen inleggerskas — dus gelijk aan die der postkantoren —; de instelling daarvan is een succes gebleken en het feit, dat de administratiekantoren thans zelf mede optreden als „spaarbank“ is bij het publiek zeer in den smaak gevallen. Uiteraard geldt voor deze vier kassen niet de bovengenoemde beperking voor de maximum terugbetaling van / 100 in de zeven dagen; de agentschappen beschikken immers over de rekeningen-courant der inleggers in hun ressort, zoodat zij op aanvraag elk bedrag — v.z.v. het te goeden zulks toelaat — dadelijk kunnen terugbetalen.

Voor gelden, in de boeken der Postspaarbank

ingeschreven ten name van een inlegger, die vijf volle kalenderjaren heeft laten verlopen, zonder eenige inlage gedaan of betaling van kapitaal of rente gevorderd te hebben, noch in dat tijdvak rente op zijn spaarboekje heeft doen bij- schrijven, wordt, met ingang van het jaar, vol- gende op het vorenbedoeld tijdvak van vijf jaar, geen verdere rente vergoed. Wanneer de inlegger weder een of meer der genoemde handelingen ver- richt, begint de rente opnieuw te loopen met den eersten der maand, volgende op die, waarin deze handeling is verricht.

Als belangrijk propagandamiddel werd by het lager onderwijs op westerschen grondslag het schoolsparen ingevoerd door middel van post-spaarbankzegels. Op voorstel der Postspaarbank werd dit systeem door den Directeur van Onderwijs en Eeredienst bij de genoemde scholen in Nederlandsch-Indie verplichtend gesteld. Dat het schoolsparen een succes is geworden moge blijken uit de omstandigheid, dat op ultimo December 1935 aan (lit systeem werd deelgenomen door 539 scholen, welke in 1935 1.540.650 spaarzegels — in coupures van 2, 5, 10 en 25 cents — afnamen tot een bedrag van / 88.611,25. Aan met spaarzegels beplakte spaarkaarten werd in 1935 bij de postkantoren en bij de agentschappen op spaarbankboekjes ingelegd tot een bedrag van / 79.422,40. Verder voerde de Postspaarbank medio J 930 spaarbusjes in, welke tegen betaling verkrijgbaar werden gesteld bij de postkantoren en bij de agentschappen. Sedert medio 1930 tot ultimo 1935 werden in totaal 20333 spaarbusjes aan het publiek verkocht.

Bij de jongste wijziging van de grondslagen van den dienst werd o.m. bepaald, dat de inleggers aansprakelijk worden gesteld voor misbruik van hun boekjes door onbevoegden. De inlegger dient er dus op te letten, dat zijn boekje behoorlijk wordt bewaard. Voorts werd bepaald, dat de di- recteur bevoegd is een boekje af te betalen en aan een bepaald persoon het nemen van een nieuw boekje te weigeren. Het stellen van vingerafdruk- ken door hen, die niet kunnen schrijven, is voort- aan verplichtend gesteld. Een boekje mag niet meer worden gesteld ten name van meer dan 66n persoon.

Het restant-tegoed, dat na een terugbetaling minstens op een boekje moot blijven staun, be- looft / 2.50. Over dit restant kan vanaf 1 Januari 1935 uitsluitend beschikt worden door de indie- ning van een aanvraag-algeheel.

Rechtstreekscho terugbetaling kan voortaan uitsluitend gevorderd worden bij het be- trok- ken k antoor (d.i. het kantoor, dat het boekje heeft uitgegeven of waarop het is overge- Behreven). Andero kantoren inogen alleen recht- streeksche terugbetaling verleenen met persoon- lijko toestemming van den postkantoorchef; hij is daartoe echter niet verplicht.

Do groei van do Postspaarbank in Nederlandsch-Indie wordt gecillustreerd door de volgende cijfers.

Het inloggers-tegoed beliep op 31 December 1935 / 35.714.316,72, t.w. van Europeanen / 22.980.807,56, Inlanders / 9.946.507,57, Chi- neezen en andere Vreemde Oosterlingen / 2.787.001,59.

Het aantal spaarbankboekjes in omloop beliep op dien datum 454.770, waarvan 112.040 van Europeanen, 301.496 van Inlanders en 41.234 van Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen.

Het gemiddeld bedrag van het tegoed per boek- jo bedroeg op dien datum / 205,11 voor Europeanen, / 32,99 voor Inlanders en / 67,59 voor Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen of tezamen / 78,53.

De bedrijfskosten beliepen over 1935 rond / 500.000; de rente-rekening wees een voordeelig saldo aan van rond / 850.000, zoodat het netto- batig- saldo rond / 350.000 bedroeg.

Het reservefonds was op 31 December 1935 ge- stegen tot / 5.720.158,36 en maakt 16.02% uit van het inlegger-tegoed.

ELEPHANTIASIS (Aanv. van DI. I en DI. VI of suppl. afl. biz. 730). In Ned.-Indie wordt elephantiasis vooral gevonden op het platte land, zeer zelden in de steden. In de buitengewesten is de ziekte wijd, maar grillig verbreid. Naast zwaar getroffen streken vindt men landschappen, die ge- heel vrij blijven. Op Java werd in 1933 een haard ontdekt bij Tjilatjap, waarvan voordien in de ge- neeskundige literatuur niets bekend was. Mogelijk zijn er meer zulko haarden, maar sterk verbreid is de ziekte op Java zeker niet.

Tot voor korten tijd werd als de oorzaak van de elephantiasis aangenomen een draadworm, de *Filaria of Wuchereria bancrofti*. In de laatste jaren is echter gebleken, dat twee verschillende filaria- soorten de ziekte kunnen veroorzaken, n.l. de ge- noemde *Filaria bancrofti* en de *Filaria malayi*. Eerstgenoemde veroorzaakt vooral zwellingen der geslachtsdeelen en zoo nu en dan ook olifants- beenen of elephantiasis der armen; voor zoover bekend treft *Filaria malayi* alleen de ledematen, meestal de beenen, zelden de armen en ontziet deze worm de geslachtsdeelen.

Niet alls met *Filaria bancrofti* of *Filaria malayi* geïnfecteerd personeel lijden aan de genoemde verschijnselen. Integendeel het meerendeel dezer menschen ondervindt niet de geringste hinder van de infectie. Slechts bij een deel nuher leidt de infectio tot het ontstaan van elephantiasis. In verschillende landstreken geschiedt dit in zeer verschillende mate. Zoo werd in Noord Ceram op ongeveer drie gelnfecteerden 6en elephantiasis- l yder gevonden, elders e6n lijder op 50 of 100 gelnfecteerden. Vermoed wordt, dat er een andere, nog onbekende factor is, die den geïnfecteerd tof l yder maakt; een factor, die dan in verschillende landstreken in verschillend sterke mate aanwezig zou moeten zyn.

De beide wormsoorten leven in de weefsels, al- thans do volwassene, geslachtsrijpe dieren ; de larven (microfilaricn), door deze ter wereld go- bracht, vindt men in het bloed van den geinfoc- teerde en wel, cigenaaridigerwijze, alleen des nachts. Overdag zyn er in het bloed geen of slechts zeer weinig larven te vinden. Een afden- de verklaring van dit verschijnsel is nog niet ge- geven. Voor het vaststellen van een filaria- infectio is het dus noodig des nachts hot bloed te onderzoeken.

De verbreiding van de filaria- infectie geschiedt door muskieten ; het mechanisme der verbreiding is voor beide soorten wormen ongeveer hetzelfde. Wanneer een muskiet des nachts iemand steekt, die microfilarien in het bloed herbergt worden deze met het bloed in de maag van de muskiet opgenomen. Nu hangt het van de soort muskiet af, of de microfilarien in haar storven, dan wel zich verder ontwikkelen. Is het laatste het geval, dan doorboren do microfilarien den maagwand

van de muekiet en begoven zich naar de borst-mogelijkheid en wel deze, dat bij een ten naastebij spieren. Hier groeien zij in den loop van 10 tot 14 normale emotionaliteit een abnormale ophooping van dagen van 0,25 $\frac{1}{2}$ 0,30 mm tot 1,5 $\frac{1}{2}$ 2 mm leng- te geestelijke spanningen plaats vindt — door Dan zijn zij „ryp”; verdere ontwikkeling heeft in de belemmering van den „aflood” — een ophooping, die muskiet niet plaats; zij zijn nu geschikt om den dan plotseling, explosief langs den ge- baanden weg mensch te infecteeren. Zij begoven zich naar deder amok, tot uiting kan komen

zuigslurf van de muskiet; steekt deze een mensch, dan Deze ophooping van geestelijke spanningen wordt verlaten zij de slurf boren zich door de huid van den veroorzaakt doordat eenzijdigs de Java- nen gestokene, en ontwikkelen zich in diens lichaam tot onderworpen zijn aan vele en velerlei be- volwassen dieren, waarvan de jongen (de schavingsrestricties en anderzijds weinig levende microfilarien) dan we er des nachts in het bloedcultuur bezitten, waarin zij zich kunnen uitleven.

verschijnen. Overbrenging van mensch op mensch, *Literatuur* (Aanvulling): Van Wulfften Palthe: zonder dat het ontwikke- lingsproces in de muskiet is Amok, Nederl. Tydschr. v. Geneesk., 77, no. 9, Maart 1933 en Geestesstoornis in Gemeenschaps- structuur, doorloopen, is onmo- gelijk.

Literatuur over elephantiasis en filariasis: in het Gen. Tijdschr. v. Ned. Indie, Aug. 1936 algemeen: alle leer- en handboeken der tro- pische **LATAH** (Aanv. Dl. II en Dl. VI of suppl. afl. geneeskunde in Nederlandsch-Indio; in het bijzonder: biz., 748). Onder latak wordt verstaan een C. D. de Langen en A. Lichtenstein, Leerboek der eigenaardige reactie op een schrik, die meestal Tropische Geneeskunde, en verspreide artikelen in de voorkomt bij oudere en onontwikkelde Inlandsche jaargangen LXVII—LXXVI (1927—1936) van het vrouwen en waarvan de voornaamste verschijnselen Geneeskundig Tydschrift voor Ned. Indie, benevens zijn: be- wustzijnsdaling, echolalie (naspreken) en in de jaargangen 1918 afl. VI, 1921 afl. III, 1933 afl. echo- praxie (nadoen).

I en 1934 afl. I en IV van de „Mededeelingen” van Men noemt een vrouw latak wanneer zij, door haar dien Dienst der Volksgezondheid in Ned. Indie. te laten schrikken, in een toestand kan worden

AMOK (Aanv. Dl. I). Onder amok wordt verstaan S. L. B. gebracht, waarin zij alle woorden, die men / haar, *met* het plotseling verrichten van onge- motiveerde en handelingen imiteert, die men haar, met opzet, ongerichte gewelddaden (tegen menschen, dieren of voordoet in de verwachting dat zij die zal nadoen. Vaak voorwerpen), waarbij de agressieve instincten — niet uitnemen zij ook — tegen hun wil — allerlei obscene geremd door den geestelijken bovenbouw — volgens woorden. Zoalang men zich met de patient bezig houdt, een gepree- formeerde, klaarliggende reactiewijze blijft zij in dien toestand, die veel gelijk op een (ritus) — zich uitleven en waaraan slechts door hypnotisch „rapport” en welke herhaaldelijk begint met onmacht (uitputting, „neerleggen”, zelfvremietiging) het uitstooten van een obscene of zinloos woord. Laat een einde komt. Het dooden van een „ongeloovige” men haar aan haar zelf over of spreekt men haar een kafir, door een Atjeher is dus geen amok, maar kalmee- rend toe, dan verdwijnt deze eigenaardige toe- een naar buiten gerichte zelfmoord met een motiefstand van wezenloosheid weer en gedragen zij zich als (nl. het verwerven van den Mohammed- daanschengeheele normale menschen. Hoewel het latak in de hemel); het uitmoorden van een ge- heel huisgezinkampoeng niet geheel onbokend is, komt het toch door een vader, die in een onont- warbare meest voor bij vrouwelijke be- dienden van conflictsituatie is gekomen, is een onbe- redeneerde Europeanen en vooral de kokki n ge- nieten in deze een wanhoopsdaad, maar *gericht* op be- paalde personen zekere reputatie. Voornunielijk zal dit wel hieraan en in zekeren zin gemotiveerd, uit dien hoofde dus liggen, dat zoodra do Europee- aan gomerkt heeft, een van zijn bedienden latak 18, hij niet nalaat deze gddn amok.

Amok is een regressieverschil, een terugval naar patient bij herhaling aan zijn vrienden en kennissen te een onto- en phylogenetisch ouder ontwik- demonstreeren, waarbij vooral de kokki met haar vele kelingsstadium en kan veroorzaakt worden door vaatwerk een dankbaar object is voor echopractijken. lichamelijke en geestelijke factoren (somatogene en Latak is stellig geen psychoso, even min hysteric. psychogene amok) maar ook bij typisch lichamelijke *Zij*, die er mee behept zijn, zijn overigens geestelijk aandoeningen (malaria, syphilis, typhus, gezond en weten zich sociaal in hun milieu volkomen longontsteking, in het algemeen ziekten, die goed te handhaven ondanks de plagerijen, waaraan *zij* aanleiding kunnen geven tot koortsdelier) is wel deblootstaan. Hoogstena kan men zeggen, dat het een *aanleiding* somatogeen, maar dat het *amok* wordt is, hystericiforme reactie is van oudere vrouwen, waarvan in laatste instantie, toch een gevolg van de geestelykede verachijnselen wel in intensiteit maar in wezen niet geardeheid van het individu, die bij de somatogeenverschil- len mot wat wy dagelijks aan veroorzaakte regressie gebruik maakt van een nabootsingspheno- menen in onze eigen omgeving „gejkte” uitingsvorm. Van de geestelijke factoren is zien. Veel van de latak is (ovenaals de hysteric van vooral het maloe-complex (het „verlegen” raken, het Charcot) kunst- product — door veelvuldige „face” verliezen der Chineezzen), in het algemeen de herhalingen wordt de ba an geslepen — al blijft het krenking in het gevoel van eigenwaarde, van het buiten kijf, dat als kern eraan ten grondslag ligt een, als meeste belang. Men kan verwachten, dat bij een men wil ziekelijke, overgevoeligheid voor prikkelis, overgrootte vat- baarheid voor gemoedsindrukken zoodals die, op onontwikkelde Inlandsche vrouwen, met (hyper-enjoti- onaliteit) de overstroming van het de bedoeling haar te doen schrikken, kan worden bewustzyn door affecten tot een uitschakeling van uitgeoefend. Deze overgevoeligheid komt inder- daad, den geestelijken bovenbouw leidt en zoo toetook buiten do latak om, voor by zeer vele Inlandsche regressie, maar bij Indische amokloopers is van compatienten, die door den Europeanen gelmponeerd derge- lyke hyper-emotionaliteit vooral nog weinig worden. Met groot gemak is bij hen een ge- bleken. Er bestaat echter ook nog een andere bewustzijnsdaling te weeg te brengen, een soort „tr&nce” waarbij echopraxie, echolalie, be-

velsautomatie en katalapsie (verstijving) kan worden opgewekt. De latah is van deze hyper-suggestibiliteit slechts een bijzonder versohijningavorm.

Beschreven is deze eigenaardige toestand behalve in den Indischen Archipel en Britsch-Indie ook nog in Japan, in Siberie en bij de Laplanders.

Literatuur (Aanvulling): Van Wulff ten Pathé, Psychiatrie en Neurologie in de tropen (De Lan- gen en Lichtenstein, Leerboek der tropische geneeskunde, 3e druk, 1932, Kolff & Co, Batavia).

MARCO POLO. De naam Marco Polo wekt onwillekeurig visioenen op van avontuurlijke reizen en fantastische gebeurtenissen in het verre Oosten, gehuld in het nevelachtig waas van het grijs verleden. Wat Marco Polo echter precies heeft gezien en beleefd en waar zijne omzwervingen hem gebracht hebben, is minder bekend, even- min als het feit, dat Marco als pionier door landen is getrokken, die pas eeuwen later als het ware opnieuw ontdekt zyn, zooals b.v. het Pamir-plateau met den bovenloop van den Oxus en Tibet, en dat hij ook de eerste Europeaan was, die Nederlandsch-Indie en wel Sumatra bezocht en berichten over Japan gaf. Hetgeen hij vertelt over landen en volken uit eigen ervaring of van hooren zeggen is door latere onderzoekingen ge- blicken te berusten op scherpe en nauwkeurige waarneming en groote waarheidsliefde. Zijn Mid- deleeuwschen tijdgenooten in de 13e eeuw moesten zijn wonderbaarlijke verhalen ongelooftwaardig en schromelijk overdreven in de ooren klinken. Vandaar dat hij van zijn Venetiaansche stadgenooten den bijnaam kreeg van „il million. ”, zooveel als de „millioenenzwtser”, orndat hij b.v. sprekend over de onmetelijke rijkdommen van den Mongoolsch-Chineeschen keizer Kublai Khan dikwijls groote getallen noemde en met millioenen schemde. Gedurende langen tijd was er tijdens het Carnaval te Venetie altijd 66n masker, dat „il millione” voorstelde en evenals do latere baron von Miinchhausen do incest onge- loofelijke dingen vertelde en de menschen deed lachen.

Van het geslacht Polo zyn bekend geworden a.18 ondernemendo kooplieden en ontdekkingsreizigers de 3 broeders Marco, Nicolo en Maffeo, en vooral Nicolo's zoon Marco. Venetie en Genua waren in do Middeloeuwen belangrijk handelscentra, nadat do kruistochten het Oosten voor Europa hadden geopend. Een hunner handels-rcizen voerde Nicolo en Maffeo Polo in 1260 naar Constantinopel, vanwaar zij mot een collectie juweelen naar den Krim vertrokken en zelfs tot Bokhara doordrongen. Hier ontmoetten zy gezanten van keizer Kublai Khan, heerscher over hot rijk Cathay en afstammeling van den beruchten Dschingis Khan (f 1227). Doze gezanten waren door Kublai Khan naar zijn broeder Hu- lagu, vorst over Perzie, gezonden en nu op den terugweg, overreedden Nicolo en Maffeo oni samen mot hen de terugreis naar Cathay to on- domomen, zoodat zy niet aan gowaron bloutgo- Hteld zouden zyn. Zy troffen Kublai aan in zyn zoniempaleis te Shangtu ten Noorden van Peking. Hot was voor het eerst dat Kublai Khan, iemand mot een zeer goed verstand en vol energie, Euro- peanen te zien kreeg, en daar hij de Westersoho beschaving wilde lecren kennen, besloot hy do broeders terug te zonden als zijn afgezanten naar don Paus met brieven, waarin hij dezon vorzooht

een groot aantal ontwikkelde mannen naar het Oosten te willen zonden om de Mongolen te onderwijzen in den Christelijken godsdienst en de vrije Kunsten. Voor Kublai en zijn voorgangers was de godsdienst slechts een politiek instrument. Waarschijnlijk meende hij dat de Christe- lijke godsdienst hem het best kon helpen om zijn wilde onderdanen, de Mongolen, wat te bescha- ven. Pas toen Rome niet op zijn voorstel inging, wendde hij zich tot het Boeddhisme.

In Nov. 1271 vertrokken de twee breedere, dit- maal door den jongen Marco vergezeld, uit Acre naar Cathay, met brieven van Paus Gregorius X en vergezeld door twee Dominicaner monniken, wien het hart echter spoedig in de schoenen zonk, zoodat zij hals over kop terugkeerden.

De reis ging van Lajazzo over Sivas naar Tebriz, en vandaar over Yezd en Kirman naar Ormuz, het grooto handelscentrum aan de Perzische Golf. Wegens de geringe zeewaardigheid der al- daar verkrijgbare scheepjes werd het oorspron- kelyke plan om vandaar naar China te gaan op- gegeven en reisden zij nu naar Kirman terug. Vervolgens ging het over Khorasan naar Balkh en Badakshan (bergachtig landschap in Afghaanach Turkestan, in het gebied van de Koktsja, linker- zyrivier van den Amoe Darja), in welk laatste landschap Marco door koortsen bijna een jaar lang ziek lag en slechts herstelde door zich te begeven naar een hooggelegen bergstreek met denneboegschcn en een gezonde lucht. Daarna reisden zij stroomopwaarts langs den Boven- Oxus door het landschap Wakhan naar het plateau van Pamir, een naam voor het eerst in Marco's reisverhaal gehoord. Deze streken waren behalve door Benedict Goes ternauwernood be- zocht, laat staan beschreven door een Europee- schen ontdekkingsreiziger, tot de expeditie van den Engelschen officier Wood in 1838. Het Pamir- plateau overstekend, daalden de reizigers af naar Kashgar, Yarkand en Khotan, gelegen in Chineesch- Oost-Turkestan. Deze streken Elven tot ± 1860 zoo goed als geheel onbekend; daarna zou dit gebied door Russische, Engel- sche en andere onderzoekers opnieuw ontdekt worden. Van Khotan kwamen de Polo's in de nabijheid van Lop-Nor, sinds M&rcro's reis voor het eerst weder in 1871 door den Rus Prjevallysky bereikt. Van hieruit trokken zij door de groote Gobi-woestun naar het landschap Tangut in het uiterste Noordwesten van China. Eindelijk be- reikten zij in Mei 1275 na 3% jaar onderweg te zijn goewcst het zomerverblyf van Kublai Khan te Kaipingfu aan den voet der Khingian bergen, ±100 mylen ten Noorden van den GrootenMuur to Kalgan. Deze plaats werd door de Chineezcn Shangtu of „Oppe-Hof” genoemd.

Vooral tot den jongen Marco, toen 21 jaar oud, voelde Kublai Khan zich aangetrokken. Marco legde zich mot ijver too op het bestudeeren van de verscbillende talen en letterteekens van Ku- blai's volksstanimen, en toon de keizer merkte dat hy een zeer goed verstand had en daarby be- scheiden wfts, besloot hy hom in den staatsdienst op to nemen. De Fransche geleerde G. Pauthier vond in do Chineesche Annalen dat in 1277 een zekere Polo benoemd was tot beambte van de 2de klasso van den Keizerluken Raad, welk feit op Marco betrekking moet hob ben. Een der hem opgedragen zendingen voerde hem door de pro- vinoies Shansi en Szechuen (Sz-tajwan) en do

■ wilde, oostelijke landstreken van Tibet, naar de afgelegen provincie Yunnan, en vandaar tot in Mien (Noord-Burma). Deze reis in zuid-westelijke richting bracht hem door een gebied, dat tot 1850 vrywel „terra incognita” was, maar na dien tijd meer bekend werd door de reizen van Garnier, v. Richthofen en anderen. Marco steeg steeds booger in Kublai's gunst; zoo was hij gedurende 3 jaren gouverneur van de groote stad Yangchow, terwijl hij vele andere steden en ook de vroegere residentie der Khans, Karakorum, bezocht. Ook treffen wij hem aan in zuidelijk Cochinchina of Ciampa.

De Polo's werden in den loop der jaren rijk en wilden nu naar Venetie terugkeeren, maar de keizer wilde eerst van hun plan niets weten. Het toeval hielp hen ten slotte. Er moest een Mon-goolsche bruid gezonden worden naar den Khan van Perzie, een familielid van Kublai, en nu mochten de Polo's met dit gezantschap medegaan. In 1292 zeilde men weg uit de stad Zaiton in Fukien, en na een lang oponthoud op de kust van Sumatra en in Zuid-Indie (Voor-Indie) kwam men ruim 2 jaar later in Perzie aan. De reis ging nu verder over Tebriz, Trebisonde, Constanti-nopel en Nigroponte naar Venetie, waar men op het einde van 1295 aankwam. Eerst werden zij door niemand herkend, zelfs niet door hunne familie, maar door het toonen van een ongelooflijke hoeveelheid edelsteenen, waarin zij hun geld belegd hadden, wisten zij zich eindelijk te legitimeeren.

Marco's reisverhaal hebben wij te danken aan zijn gevangenschap. In den tusschen de handelsconcurrenten Venetie en Genua uitgebroken oorlog werd Marco als commandant van een galjoen in den zeeslag bij het eiland Curzola op 7 Sept. 1295 door de Genuëezen gevangen genomen, maar na een jaar weer vrijgelaten. In de gevangenis maakte hij kennis met een anderen gevangene, Rusticiano of Rustichello van Pisa, een soort literaire broodschrijver, aan wien Marco zijn reisherinneringen dicteerde. Na zijn gevangenschap is er weinig bekend over Marco's leven en zelfs het tijdstip van zijn dood is niet nauwkeurig bekend, maar die moet in 1324 hebben plaats gevonden, want in Jan. van dit jaar liet hij zijn testament maken, dat bewaard is gebleven.

Behalve de beschrijving van zijn reis is het belangrijkste in Marco's reisverhaal hetgeen hij verhaalt over het hofleven en de voortreffelijke regeeringsinrichting van het geweldige rijk van Kublai Khan, over zijn verblijf op Sumatra en zijn berichten over Japan. In Kublai's rijk was een uitstekende rijks-postdienst ingericht, zoodat berichten zeer snel werden overgebracht, er bestond reeds papiergeld, een uitnemende voedselvoorziening als maatregel tegen hongerenood, armenzorg, een bevolkingsregister in de steden, brandweer, een belastingstelsel met in- en uitvoerrechten, terwijl Marco ten slotte het gebruik van steenkolen vermeldt als brandstof. Van Japan, waar hij zelf niet geweest is, vertelt hij, dat het rijk aan goud was, dat in de paleizen werd gebruikt als versiering, zoodat de daken en vloeren met goud bedekt waren; ook had men daar roodachtige parels en veel edelgesteente.

Door tegenwind was Marco verplicht langen tijd op Noord-Sumatra te vertoeven, door hem Klein-Java genoemd. Volgens hem waren er, op dit eiland 8 koninkrijken, waarvan hij er

6 bezocht, nml. Ferlec (Perlak), Basma (Pas6), Samara (Samoedra), Lambri (Groot-Atjih), Fansur (Baroes), terwijl men omtrent Dragojan nog in het duister tast, hoewel vermoedelijk hiermede Nago of Pedir bedoeld is. Volgens Marco was dit eiland rijk aan kostbare houtsoorten, zoo- als sandelhout en ebbenhout. De bewoners van Ferlec en van de andere rijken waren meest heidenen, maar velen in de steden en aan de kust hadden zich door de Saraceense kooplieden tot den godsdienst van Mohammed laten bekeeren. Ook uit dit bericht van Marco Polo blijkt dus, dat het Mohammedanisme toen reeds in Indie was doorgedrongen. In de binnenlanden kwam echter kannibalisme voor. In het konink- rijk Samara verbleef Marco met zijn 2000 reisge- nooten vijf maanden, en om zich te beveiligen tegen de vijandige wilden, die alleen loopende personen gevangen namen en opaten, liet hij verscheidene blokhuzen bouwen, door een diepe gracht aan de landzijde omgeven, die aan beide kanten in de haven uitliep. Zoo groot was echter het vertrouwen, dat men den inboorlingen inboezemde, dat dezen hun na een gesloten overeenkomst levensmiddelen en andere dingen, die zij noodig hadden, verschafte. Geen fijnere visch kon volgens Marco ergens ter wereld gevangen worden, dan daargeeten werd. Hij roemt als een heerlijken drank het sap van den ardn- palm, volgens hem zeer geneeskrachtig en een goed geneesmiddel tegen waterzucht, longontsteking en miltzucht. Het vleesch en het sap der Indische vruchten, zoo groot als een menschen-hoofd¹ (kokosnoten) prijst hij als aangenaam en frisch van smaak, lekkerder dan water en zelfs wijn. Ook beschrijft hij, hoe de inboorlingen uit de sagoepalm een soort brood maakten, dat voortreffelijk van smaak was, zoodat hij en zijne reis- genooten herhaaldelijk dit brood aten. Ten slotte roert hij nog even de kwestie der „or&ng p'nd&lk.” aan, wanneer hij zegt, dat hetgeen verteld werd over de gedroogde lichamen van dwergen, die uit Indie megebracht zouden zijn, onzin is. Er was daar een soort van kleine apen met een gezicht, gelijkend op dat van een mench. Deze dieren vingen de jagers, waarna zij hun alle haren behalve de kin- en borstharen uittrokken, vervolgens droogden, opzetten en prepareerden met kamfer en andere kruiden, totdat deze apen een menschelijke gelijkenis gekregen hadden. Dit was echter bedrog, want nergens in Indie werden menschen gevonden zoo klein als deze apen!

Hoe groot de invloed van Marco Polo's reisverhaal geweest is blijkt wel duidelijk hieruit, dat het Columbus er naderhand toe gebracht heeft een poging te wagen om Indie te bereiken.

De oorspronkelijke tekst van Polo's geschrift is in het oud-Fransch geteld, in een ongepolijst en eigenaardig soort Fransch, en de stijl is sober, dor en droog. Van dit origineel zijn in den loop der tijden vele vertalingen en bewerkingen in het Italiaansch, Latijn en zuiverder Fransch verreehenen. Een van al deze handschriften zeer afwijkenden tekst geeft de bekende geograaf Gian Battista Ramusio in zijn verzameling reisbeschrijvingen „Navigation] e viaggi” (1550—'59) vol. 2, met veel meer aardige bijzonderheden, niet in de andere teksten voorkomend, en gescreven in een vlotter en aangenamer stijl. Het handschrift, waarop deze tekst moet berusten, is nooit gevonden. Verschillende nieuwe toevoe-

gingen in Ramusio's tekst wyzen erop, dat deze van niemand anders dan van Marco Polo af-komstig kunnen zijn.

Het manuscript, dat het meest met den oorspronkelijken oud-Fransoehen tekst overeenkomt, berust in de Bibliothéque Nationale te Parijs en is in 1928 kritisch uitgegeven onder den titel: „Marco Polo il Milione. Prima ed. integral© a cura di Luigi Foscolo Benedetto. Firenze, L. S. Olschki editore Comitato Geografico Nazionale Italiano, pubblicazione no. 3.” De vroegere Fransche uitgaven, o.a. van de Societé de Geographic in 1824 in de serie „Recueil de voyages” en van G. Pauthier (Parijs, 1865), evenals de Italiaan-sche van Baldelli-Boni (Florence, 1827) berusten op meet van den oorspronkelijken tekst afwijkende handschriften. In de inleiding van bovengenoemde uitgave van Benedetto wordt uitvoerig gesproken over de verschillende handschriften en de daarop berustende uitgaven. Bekende vertalingen met aanteekeningen zijn die van A. Biirck (2te Ausg., Leipzig, 1855) en vooral die van H. Yule; wiens werk later door H. Cordier aangevuld en opnieuw uitgegeven is (laatste editie, London, 1921).

Polo's beschrijvingen en verhalen zijn door latere onderzoekers ter plaatse onderzocht en bevonden juist te zijn. Vergelijk o.a. Palladius Katharov, Elucidations of Marco Polo, 1876 (overdruk uit dl. 10 van het Journal of the North China Branch of the R. Asiatic Society); E. C. Baber, Travels in Western China; opstellen van G Phillips in T'oung Pao (1890, 1895 en 189G) enz. Het geweldige Pamir-berglandschap is eenige jaren geleden door een Duitsch-Russische expeditie onderzocht. Zie: W. R. Rickmers. Alai! Ajai! Arbeiten und Erlebnisse der Deutsch-Russischen Alai-Pamir Expedition (Leipzig, 1930). De Gobi-woestijn, het landschap Tangut en de streek van Lob Nor zijn na Polo, behalve door Sven Iledin, pas weer bezocht en beschreven door N. Al. Prjevalsky: Mongolia, the Tangut country, Engl. translation by Il. Yule (London, 1876); From Kulja across the Tian Shan to Lob Nor, Engl. translation by Delmar Morgan (London, J 879).

⌘ LAMMEULO. Hoofdplaats van degelijknamige onderafdeeling der afdeeling Noordkust van Atjdj), residentie Atjeh en Ond. De plaats heeft haar ontstaan te danken aan de vestiging van een militair bivak in J 902. Zetel van den fgd. controleur der onderafdeeling en van den zelfbestuurder van het grootste landschap der onderafdeeling Tjoenibo¹. De naam Lammeulo is afkomstig van het Atjdjscho woord „reuloeh*“, lietgeon betoekent: „or vinden oevorafschuivigen plaats**“. Vroeger en ook thans nog bij groot bandjirs slant de Kroeeng Titeui geregeld groote stukken lam! weg. Lammeulo ligt in het dichtst bevolkte gebied van boven-Pidij, to midden van uitgestrokte kampongcomplexen en dank zij den wegeaanleg in heerendienst, aan een knooppunt van wegen naar alle richtingen. Sedert 1913 is zij door een zijlijn van de A. 8. 8. met Beureunoeen verbonden. Van de in de onderafdeeling gelegerde 4e divisie marcheusee zijn de staf der clivisio met zes brigades marcheusee to Lammeulo in garnizoen. De staf der devisie bestaat uit 66n kapitoen en twee luitenanten, een sergeant-majoor-administrateur en een fourier. De clivisioecommandant is tevens belast met het oiviel bestuur

(fgd. controleur over de onderafdeeling). Door de vestiging van een militaire nederzetting (tellende ± 500 zielen) is ter plaatse een levendig centrum van inlandsche handel en nijverheid ontstaan. De pasars worden s-Maandags zeer druk bezocht door kamponglieden en handelaars uit verschillende streken. Het groote complex pasar-loodsen is in hoofdzaak eigendom van den zelfbestuurder van het landschap Tjoembo³. Er wonen 10 Europeanen, 35 Chineezen, 30 Maleiers. Er bestaan te Lammeulo verschillende autobus- en vrachtautodiensten naar alle richtingen. Voorts zijn twee personenauto's beschikbaar voor inhuur. Lammeulo heeft eenige beteekenis voor uitvoer van pinang, peper en hout. Pinang en peper worden uit de omliggende kampongcomplexen verzameld en hout (gezaagde planken) wordt uit het landschap Tangse aangevoerd; deze producten worden op de pasar verhandeld en hoofdzakelijk doorgevoerd naar Sigli. Lammeulo is in de jaren van de militaire periode langen tijd het centrum geweest, van waaruit de actie plaats vond en van waaruit het verzet in deze onderafdeeling bedwongen werd.

LAMMEULO. Onderafdeeling van de afdeeling Noordkust van Atjeh der residentie Atjeh en Onhoorigheden, omvattonde de volgende 9 zelfbesturende landschappen: Tjoembo³ (VI moedkims), Titeue (II moekims), Keumala (III moekims), Troesdb (III moekims), Tangse (III moekims), Geumpang (II moekims), Andeue Lala (II moekims) Meutareuem (9 meunasahs) en Hot (5 meunasahs) onder een fgd. controleur (een kapitein, commandant der 4e divisie marcheusee) met standplaats Lammeulo. Het ressort (3100 km²) grenst ten N. aan de onderafdeeling Sigli zonder markante grenslijn, zoodat het gebied van de eene onderafdeeling vaak diep in dat van de andere dringt, terwijl over en weer vele enclaves voorkomen. In het gebergte zijn de grenzen onzeker; de onderafdeeling grenst nergens aan zee. In het Z. grenst de onderafdeeling aan de onderafdeelingen JMeulaboh en Tjalang. In het algemeen wordt aangenomen, dat dezo grens loopt tot aan de waterscheiding van het Boekit Barisan gebergte.

De onderafdeeling bestaat voor verreweg het grootste (Zuidelijke) gedeelte uit hoog bergland, dat in noordelijke richting in heuvelland overgaat en verder in een relatief smalle en vlakke, tot de Pidievlaakte behoorende, strook uitloopt. De eenige vulkaan in de onderafdeeling is de Peuet Sagoi (2780 m), (landschap Geumpang), welko in 1919 een hovige werking vertoond heeft, dock thans rustig is. Heetwaterbronnen komen voor in het vulkanisch gebergte van de Peuet Sagoe en in do Boungga-vallei (landschap Tangse). Hoogvlakton komen in de onderafdeeling niet voor, wel treft men hier en daar in het gebergte vlikke gedeelton aan, die echter veeleer als verbredingen van rivierdalen te beschouwen zyn (valleien van Geumpang, Beungga, Tangsd en Blang Keudah). Op ± 5 uur loopen van Geumpang bevindt zich in het gebergte een meer van ± 4 ha oppervlakte (Koelam si Tangtang;) tus-schen de twee noordelijke toppen van de Peuet Sagoe ligt een kratermeer van 850 m by 350 m (eivormig), op een hoogte van ± 1900 m.

Ten W. en Z. van de, tot de onderafdeeling behoorende, vlakto liggen metalang² begroeide, vrywel op zich zelf staande heuvels, welko langza-

merhand in het zware gebergte overgaan. In dit heuvelterrein bevinden zich kleine beekjes en riviertjes, die hier hun oorsprong hebben en in den regentijd snel bandjiren en ook weer snel tot den normalen waterstand terugkomen. Bij de rivieren, die hun oorsprong in het gebergte hebben, verlopen de bandjirs veel kalmer; deze rivieren zijn ook meer watterryk. Het zware gebergte in het Z. der onderafdeeling wordt gevormd door de markante bergmassieven t.w. Goenoeng Alimoen (± 1800 m), Goenoeng Lhfee Sagoe (2200 m), Goenoeng Peuet Sagoe (2780 m), Goenoeng Singa Mata (1300 m) en Goenoeng Seu-keu (± 1700 m). In het zware gebergte bevinden zich gedeelten, waar de kareueng aan de oppervlakte komt en waar grotvormingen plaats hebben, o.a. in het stroomgebied van den Sa Ara Panaih, een zijrivier van de Kroeeng Seukoeh. De Sa Ara Panaih (in het Tangsesche) verdwijnt tweemaal in den bodem en vormt twee groote grotten. Ook komen vele grotvormingen voor aan de Kroeeng Koeë (zijrivier van de Kroeeng Papueun in het Geumpangsche). Het belangrijkste gedeelte van de onderafdeeling wordt gevormd door de in het N. W. van de onderafdeeling gelegen laagvlakte (± 100 km²). Zij maakt een onderdeel uit van de Pidievlakte en is als een opgeheven zeebodem te beschouwen, waarop door het rivierwater medegevoerde zand- en kleiachtige aanslibbingen zijn afgezet. Het tot de onderafdeeling behorende gedeelte van de Pidievlakte bestaat grotendeels uit vruchtbare klei. De moerassen in het landschap Keu-mala worden langzamerhand gedraineerd en in vruchtbare sawahcomplexen omgezet.

Door het zeer bergachtige karakter van het binnenland hebben de rivieren een sterk verval en vormen zij in den bovenloop doorlopende watervallen en stroomversnellingen. In tegenstelling met de meeste overige rivieren in Atjdh, welke als regel een langen bovenloop en een korten benedenloop hebben, vertoonen de rivieren, die door de onderafdeeling loopen en op de noordkust uitmonden (kroeeng Tiro en Kroeeng Baro), door de diepte der Pidievlakte een vrijwel even langen boven- als benedenloop. De verschillende rivieren hebben meestal verscheidene namen en worden vaak genoemd naar het landschap, waar zij doorstromen. De rivieren in het Tangsesche en in het Geumpangsche hebben hun uitmondingen aan de Westkust. De bevoeiing van de sawah's geschiedt door middel van loengens; dit zijn waterloopen, welke bovenstrooms van de groote rivieren worden afgetapt door middel van dammen (seuneulobs) en dan verder door middel van vele vertakkingen het geheele sawahgebied bevoeien.

Door de geheele onderafdeeling loopt de z.g. transversaalweg, welke aanvangt bij Beureunoe en aan den grooten verkeersweg Medan—Koeta-radja en thans eindigt bij pl. 98 in het Geumpangsche. Het voornemen bestaat dezen weg door te trekken naar Meulaboh, zoodat een rechtstreeksche overlandauto verbinding zou ontstaan tusschen Sigli en Meulaboh. Voorts bevinden zich in de onderafdeeling nog enkele autowegen voor lichter autovervoer o.a. naar Padang Tidji, Troes- s6b, Kandang en Keumala. Alle voorname kam- poenge in de onderafdeeling zijn per persoonsauto te bereiken. In het heuvelland en in het gebergte bevinden zich grotere en kleinere voetpaden,

die meestal niet anders zijn dan door militaire patrouilles en dieren plat getreden sporen, doch die zeer goede verbindingen vormen tusschen de landschappen onderling. De posten Lammeulo, Tangse en Geumpang zijn telefonisch verbonden, evenals de kantoren van de zelfbestuurders van Troesdb, Tjoembo* en Tangs6.

Bovendien is Lammeulo per spoor verbonden met Sigli.

Goud is vrijwel in de meeste rivieren in de onderafdeeling te vinden en werd vroeger verkregen door wassching van het zand in houten borden. Aangezien de goudwasscherij te weinig loonend is, wordt daaraan tegenwoordig door de bevolking vrijwel niets meer gedaan. De Kroeeng Teungoh (Tangse) is rijk aan pyriet. In de Blang Keudah (Troes^b) is in 1929 een petroleumbron ontdekt. Verdere onderzoekingen schijnen aangetoond te hebben, dat exploitatie niet winstgevend is.

In het gebergte groeien vele en zeer goede houtsoorten t.w. kuoemoeng, meurant, damar laet, merbau, koelie en djepeling. Hier en daar in het Tangsesche en in Troesdb komen damarboomen voor, doch niet in grooten getale. Sinds de tot standkoming van den transversaalweg heeft het houtkappen (-zagen) zich belangrijk uitgebreid; de uitvoer van timmerhout is stijgende. Voorts leveren de bosschen groote hoeveelheden rotan. Een product van de laatste jaren is drakenbloed (djureunang), dat gewonnen wordt uit rotanvruchten. Dezo rotanvruchten leveren een donkerrood poeder, dat als verfstof wordt gebruikt. Vrijwel alle wilde diersoorten komen in deze onderafdeeling voor t.w. olifanten, rhinocerossen, tijgers, tigerkatten, beren, martersooten, herten kidangs, apen, varkens, neushoornvogels, maraboe*8, otters, roofvogels enz.

Het aantal zielen in de onderafdeeling bedraagt 26000; bevolkingsdichtheid 8 per km².

Europeesche landbouw komt in de onderafdeeling niet voor. Inlandsche landbouw: rijstbouw, koffiecultuur, nepercultuur, klappercultuur, pinnangcultuur^Z.

LHO° SdEKON (Aanv. DI. II). De onderafdeeling telt 55960 zielen (1936). In 1911 werd de onderafdeelingshoofdplaats tot rechtstreeks bestuur gebied verklaard. Door bijdragen van alle bevolkingsgroepen ter hoofdplaats heeft zich een stadsfondh gevormd, dat beheerd wordt door een door het hoofd van het gewestelijk bestuur benoemde commissie onder leiding van het hoofd van het plaatselijk bestuur. De bijdragen dienen om de kosten der straatverlichting te bestrijden, terwyl ook het onderhoud van de wegen, duikers en plantsoenen op pleinen hieruit wordt bekostigd. Do plaats telt 784 inwoners (30 Euro- poanen, 684 Inlanders en 170 Chinezen) en beslaat een oppervlakte van ± 2 km².

LHO° SEUMAWE (Aanv. DI. IT). Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling der afdeeling Noordkust van Atjdh. Onderafdeelingchef is een controleur of fd. controleur, die door een adspirant-controleur in het bestuur wordt bijgestaan. Het zielental der onderafdeeling bedroeg volgens de uitkomsten der volkstelling 1930: 76 Europeanen, 66130 Atj6hers, 3800 Chinezen, 450 andere Vreemde Oosterlingen; dat der hoofdplaats: 45 Europeanen, 280 Atj6hers, 860 Maleiers, 2980 Chinezen, 336 andere Vreemde Oosterlingen, en 6 personen van anderen landaard. De hoofdplaats is

overige deel dezer onderafdeeling is zelfbestuursgebied. De baai van Lho^o Seumawd biedt een goed beschutte ankerplaats voor de stoomschepen der K. P. M., die op verschillende lijnen gemiddeld drie maal per week Lho^o Seumawd aandoen en een paar honderd meters uit den wal kunnen ankeren. Lho^o Seumawd is volgens de cijfers van den dienst der in- en uitvoerrechten en accijnzen de belangrijkste uitvoerhaven van Atjeh. De voornaamste uitvoerproducten uit de onderafdeeling zelf zijn pinang en copra. Evenwel is de afscheep van de onderafdeelingen Lho^o Soekon, Bireuen en TakAeung voor een deel in Lho^o Seumawd geconcentreerd en eveneens zeer belangrijk. Lho^o Seumawd heeft een militaire bezetting bestaande uit vier brigades onder bevel van een kapitein der infanterie, die tevens troepencommandant van het detachement te Boeloh Blang Ara is. De hoofdplaats bezit een limonade-, een ijsfabriek en een rijstpellerij. Er zijn drie tennisbanen, twee societieën, een zeezwembad, een bioscoop. Het bestuurskantoor, het postkantoor, de alg. volkscredietbank alsmede de assistent-residentwoning zijn moderne steenen gebouwen. Er is een stadsfiscus met den controleur of f.d. controleur als voorzitter en een aantal burgers als leden.

In de onderafdeeling is het centrum geweest van waaruit de Islam zich over den archipel heeft verbreid. De koningsgraven, afkomstig uit de bloeiperiode van het Pase-Samoedrasche rijk, geven daarvan blijk. Zij zijn hoofdzakelijk gelegen in de tegenwoordige landschappen Blang M6 en Geudong. Andere overblijfselen van historische waarde, waarvan enkele herinneren aan een Hindoeperiode, die aan het Mobammedaanse tijdperk vooraf moet zijn gegaan, worden nog gevonden (zilveren en gouden „derham's" geldstukjes; z.g. hindoesch glas, vaatwerk, dat opvallend klein is en soms van metaal, zijn o.a. aangetroffen).

De voornaamste middelen van bestaan zijn tegenwoordig rijstbouw, pinang- en klapperteelt. Met aanplant van tweede gewassen wordt hier op daar een aanvang gemaakt. Langs de kust is de vischvangst (het z.g. poekkatten) middel van bestaan. De nijverheid is nog van weinig betekenis.

De Ned. Kon. Petroleum Mij. verricht proefboringen in haar 5a Pasd contract blok nabij de Aloor Minjcu, terwijl de B. P. M. eveneens boort in haar 6a contract blok, dat gedeeltelijk in de onderafdeeling Lho^o Seumawd, gedeeltelijk in de aangrenzende onderafdeeling Bireuen valt. Er is een behoorlijk wegennet (naarschatting ± 200 km voor auto's berijdbare wegen). Het vervoer van de opgekochte rijst, pinang en klapper geschiedt clan ook per autobuH of vrachtauto.

MEUREUDOE (Aanv. DI. II). I. Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling der afdeeling Noordkuat van Atjeh en standplaats van den onderafdeelingchef (een controleur B. B.). Liggt aan de spoorlijn Koetaradja—Mod an op een afstand van 139 km (gemeten langs de baan) van eerstgenoemde plaats, nabij de kust en is door drie zijwegen verbonden met den asweg, waarvan de plaats 3 km verwijderd is. Het zielenaantal bedroeg volgens de uitkomst van de volks-telling 1930: 18 Europeanen, 109 Inlanders, 133 Chineez en 14 andere Vreemde Oosterlingen. Er ligt een militaire bezetting van drie brigades

onder een luitenant der infanterie. Electric licht en waterleiding ontbreken; de verlichting geschiedt door middel van gasoline en petroleum onder druk; er zijn vrij goede waterputten. Een pasangrahan is ter plaatse niet aanwezig; de naastbijzijnde loeergelegenheid is de pasangrahan te Samalanga, 24 km ten Oosten van Meureudoe gelegen.

II. De onderafdeeling Meureudoe, geheel uit zelfbestuursgebied bestaande, t.w. de landschappen Meureudoe, Trieng Gading en Pant6 Radja, beslaat een oppervlakte van 1700 km², grenst ten N. aan de Straat van Malaka, en wordt verder begrensd door de onderafdeelingen Bireuen ten O., Meulaboh en Lammeulo ten Z. en Sigli ten W. Het grootste gedeelte wordt ingenomen door het met oerwoud bedekte bergland, dat onbewoond is en waarvan de voornaamste toppen de Peuet Sagoe (2780 m), de Lhde Sagoe (2085 m) en de Goengoeng Sala (1503 m) zijn. Een met jong bosch en alang alang begroeid heuvelland vormt den overgang tot het 5 A 6 km breede, vruchtbare en geheel in cultuurgebrachte laagland. De bevolkingssterkte bedroeg volgens de gegevens der volks-telling in 1930: 18 Europeanen, 28296 Inlanders, 185 Chineez en 24 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 28523 zielen. Van de inheemsche bevolking zwermen velen uit naar Samalanga, Idi en Langsa, terwijl ook werk gezocht wordt op de boortereinen der B. P. M. in Atjeh en ter Oost-kust van Sumatra. Hoofdmiddel van bestaan is voor de inheemsche bevolking de landbouw, waarbij de rijstbouw verreweg de eerste plaats inneemt. Het complex sawahgronden omvat ± 3100 ha. Over het algemeen is de grond goed. Ter onderafdeelingshoofdplaats zijn twee rijstpellerijen, waarvan 66n den Zelfbestuurder van Meureudoe toebehoort. Er wordt thans een belangrijk overschot voor uitvoer geproduceerd, welke zich voornamelijk richt naar Langsa en Tamiang. Ook aan ladangbouw wordt veel gedaan, zelf bij goede oogsten. Van groot belang voor de rijstcultuur zijn de bevoeiingswerken. Vrijwel het geheele landschap Meureudoe wordt van irrigatiewater voorzien door een ter hoogte van de nieumasah Seunong in de Kroeeng Meureudoe aangebrachte stuwdam, met uitzondering van de moekim Bourntjan, die uit de Kroeeng Beuratjan wordt bevoeicel, evenals de moekim Pangwa van het landschap Trieng Gading. De andere rivieren n.l. de Kroeeng Olim, de Kroeeng Pangwa, de Kroeeng Trieng Gading en de Kroeeng Pant6 Radja, zijn voor de irrigatie van geen betekenis. Het landschap Trieng Gading, behalve de moekim Pangwa, wordt bevoeicel door de wadoek te Aloe Drien, die een inhoud heeft van 140.000 m³ en ruim 900 ha sawahs van water voorziet; de afsluitdijk van deze wadoek werd begin 1935 door een ongekond zwaren bandjir weggeslagen, doch in den loop van hetzelfde jaar door de bevolking, onder leiding van inheemsch en Europeesch bestuur en met technische voorlichting van den waterstaatsdienst opgebouwd. Een wadoek toe Oeteuen Pantang voorziet in de bevoeiing van het landschap Pant6 Radja. De aanleg van deze bevoeiingswerken, gecombineerd met kleinere werkjes, heeft de kans op misoogst zeer verkleind. Na den rijstbouw dienen de peper- en de pinangcultuur genoemd te worden, de eerste voornamelijk in Trieng Gading en Pante Radja, de laatste vooral in het landschap Meureudoe.

Van minder belang zijn de klapper- en de rubbercultuur. De aanplant van tweede gewassen als katjang, uien en tabak, breidt zich uit onder invloed van de bemoeienissen van den landbouwvoorlichtingsdienst in samenwerking met het bestuur. De uitvoer van de verschillende producten geschiedt hoofdzakelijk via de havenplaats Sigli. Van groote betekenis is ook de veeteelt. Eind 1934 omvatte de veestapel o.m. ± 2600 karbouwen en ± 4000 runderen. Rijk aan vee is vooral het landschap Trieng Gading. Het vee is van goed gehalte, echter laat de verzorging dikwijls te wenschen over. Een veeparasit ontbreekt; men vervoert het vee ter verhandeling naar de pasars te Bireuen en Faroe (onderafdeeling Sigli). Langs de kust is de zeevisscheij een middel van bestaan, evenals de exploitatie van vischijvers (neuhene). De visch, voorzoover niet voor plaatselijk gebruik bestemd, wordt uitgevoerd naar het Sigli-sche, ook wel ingezouten. Verder wordt op enkele plaatsen langs de kust zout gewonnen, echter alleen voor plaatselijk gebruik. De handel concentreert zich op de keude's, nl. te Meureudoe, Trieng Gading, Pante Radja en Olim, en is zeer levendig. De keude Meureudoe is verreweg de belangrijkste, zoowel wat den groot- als den kleinhandel betreft. De groothandel in rijst, peper, pinang en copra is meest in handen van Chinezen, terwijl Atjdihers als tusschenhandelaren optreden; de kleinhandel daarentegen bijna uitsluitend in handen van Atjehers, behalve die in kruidenierswaren. De pasar te Meureudoe wordt geëxploiteerd door de landschapskas. De nijverheid is nog van weinig betekenis. Alleen pandanmatten worden uitgevoerd. Er zijn verscheidene Chineesche goudsmeden, slechts 66n Atjdhsche. Alleen de Atjdhsche kleermakerijen bloeien, werken echter vrijwel uitsluitend voor de behoeften van de onderafdeeling. De gezondheidsstoestand is over het algemeen goed. De z.g. postendokter van Sigli bezoekt tweemaal per maand de landschapspolikliniek te Meureudoe, terwijl de vaccinateur van Sigli ook in de onderafdeeling Meureudoe tourneert. Influenzaepidemieën komen als elders voor, longziekten, malaria en buikziekten weinig, huidziekten meer. De bevolking is over het algemeen weinig zindelijk, hetgeen vooral voor de meer afgelegen kampoengs geldt. Voor propaganda van meer hygienische denkbeelden is het volksonderwijs van belang. In de moekim Pangwa is aan het strand de lepra-kolonie Pangwa Pasi gelegen, waar een twintigtal patienten verblijft houdt; feitelijke isoëering is er niet, echter blijven de lijdens eigenere beweging ter plaatse; voeding, kleding enz. komen ten laste van de landschapskas. In het onderwijs wordt voorzien door 8 landschapsvolksscholen, waaronder 66n meisjesschool, met een totaal van 657 mannelijke en 277 vrouwelijke leerlingen. De Gouvernements inlandsche school der 2de klasse te Meureudoe is sinds 1 April 1934 omgezet in een vervolgschool met een landschapsvolksschool als onderbouw. De belangstelling van de bevolking in het onderwijs is toenemend. Ter onderafdeelingshoofdplaats is voorts een Chineesche particuliere lagere school. — Het vervoer van personen en goederen geschiedt door middel van de Atjdj&htram, waarvan de baan de onderafdeeling in w.o.-rijke richting doorsnijdt, en door autobussen, behorende aan Atjdihers en Chinezen. Het wegen net voldoet aan de behoeften van

het verkeer; de landschapswegen hebben in het totaal een lengte van ± 60 km; het in de onderafdeeling gelegen gedeelte van den weg Koeta-radja—Medan is ± 22 km lang. De rivieren zijn uit verkeersoogpunt van weinig betekenis.

BIREUÏN (Aanv. DI. I). Standplaats van/ den controleur der gelykstaande onderafdeeling van de afdeling Noordkust van Atj&h, met totaal 103449 zielen, waaronder 59 Europeanen, 1172 Chinezen en 109 andere Vreemde Oosterlingen volgens de volkstelling 1930. De plaats ligt aan den grooten weg van Koetaradja naar Medan., Er liggen in deze onderafdeeling twee gamizoenen nl. ter onderafdeelingshoofdplaats en te Sainalanga. Ondanks het ontbreken van groote cultures is dit ressort uit een bevolkings- economisch oogpunt belangrijk als rystcentrum en in verband, met den pinang- en copra-uitvoer, terwijl in de toekomst de plaats Bireuen als eindpunt van den Gajo-weg een belangrijke rol zal spelen bij den afvoer van bevolkings- en ondernemingsproducten uit de onderafdeeling Takfeneung. Vermeldingswaardig zijn nog de uitgebreide irrigatiewerken, welke hoofdzakelijk in kosteloozen arbeid onder toezicht van den waterstaatsdienst door de bevolking in een betrekkelijk korten tijd tot stand werden gebracht.

SIGLI (Aanv. DI. III). Standplaats van den assistent-reident van de in 1934 opnieuw ingestelde afdeling Noordkust van Atj&h en van den chef van de onderafdeeling Sigli. Bij de volkstelling in 1930 werd Sigli bewoond door 2043 Inlanders (1138 m. en 905 vr., waarvan 196 m. en 139 vr. in het initiatieve kampement woonden), 172 Europeanen (91 m. en 81 vr.), 1051 Chineezen (675 m. en 376 vr.) en 46 andere Vreemde Oosterlingen (34 m. en 12 vr.) voornamelijk Bengaleezen en Klingaleezen. De plaats heeft enige betekenis als uitvoerhaven van bevolkingaproducten, uitsluitend: pinang, peper en copra. Door botten der K. P. M. komen op de reede voor Sigli.

SIGLI (Aanv. DI. III). Onderafdeeling van de in 1934 opnieuw ingestelde afdeling Noordkust van Atj&h van het gouvernement Atj&h en Onderhoorigheden, omvattonde 14 zelfbesturende landschappen nl.: XII Moekims Pidiï met V Moekiins Laweueung-Kal6, III Moekiins Gigieng, VI Moekiins Leubeule, VI Moekiins Ndjong, VI Moekiins Reubde, II Moekiins Arie, VIII Moekim] 8 Samaindra, I Moekim Krocng Scumideuen, Bambi en III Moekiins Oenoe, IV Moekiins Pineueng, III Moekiins Iboih, IX Moekiins Keumangan, 111 Moekiins Gloempang Pajong on III Moekiins Aron, onder een controleur B.B. met standplaats Sigli, met in totaal ± 133500 zielen. Het ressort strekt zich uit van de Oedjong Si- pheuet in liet Westen tot aan Goenong Lhdce Sagoe in het Oosten en landwaarts in tot aan den G16 Diroect, G16 Gapoej, KroeSng Tir6, de waterscheiding tusschen de Kroeiing Jngong (zijrivier van de Kroeiing Tir6) en de Kroeiings: a. Mam-prie, b. Again en de Kroeiing Inong (van de Kroeiing Pant6 Radja met als toppen de Goe-noeng Keulable Asap en de Goenong Lhdce Sagoe).

BEUREUNOEÏN (Aanv. DI. I en DI. V of suppl. afl. biz. 170). Plaats in het landschap Keumangan, onderafdeeling Sigli, gouvernement Atj&h en Onderhoorigheden. BeureunoeÏn is de grootste marktplaats in de omgeving en in het bijzonder bekend als veepasar.

多# GAJOLAND en GAJO'S (Aanv. DI. I en DI. V of suppl. afl. biz. 258). Landbeschrijving.

Het Gajoland omvat het centrale bergland van den noordelijken Barisan. Behalve het zuid-oostelijk gedeelte, dat aan de Atlaslanden en Tamiang grenst, is het Gajoland overal door Atjhsche landcn omgeven, die het van de zee scheiden. Het is voor een groot deel met zwaar oerwoud bedekt; en de voornaamste Atjhsche rivieren vinden hier hun oorsprong. Dit bergland van centraal Atjhd is opgebouwd voornamelijk uit oude leien, paleozoische kalksteenen, granieten, diorieten en andere stollingsgesteenten en oud-tertiare sedimenten. Het kan waarschijnlijk worden onderscheiden in drie ketengebergten, waarvan de westelijke en oostelijke de Sumatra richting N. W.—Z. O. hebben en de centrale ketens daartusschen een richting O.—W. Als westelijke keten geldt voor het Gajoland het scheidingsgebergte tusschen het zuidelijk Gajoland en de westkust, het Gajosche Barisan-gebergte. De Barisan bestaat niet uit één bergrug, doch uit drie tot vijf evenwijdig loopende ketens, die herhaaldelijk onderbroken worden. De voornaamste centrale ketens zijn de volgende:

a. het Geureuclong-complex, ook wel genoemd Pas6 gebergte of Goenoeng Pandjang, vormende het grensgebergte tusschen het Gajoland en de noordelijke kuststreek;

b. het randgebergte ten N. van de Laot Tawar, beginnende bij den Boer ni Poepandji en in het O. eindigende in den Boer ni Kera;

c. het randgebergte ten Z. van de Laot Tawar, loopende over den Boer ni Klieteun;

d. het Gajosch Centraal gebergte tusschen de Deureut-streek en de Gajo Loeeus over de bergtoppen Boer Intem-Intem, Boer Singgah Mata en Boer ni Moegadjah.

De oostelijke ketens zijn over het algemeen lager dan de westelijke en bestaan uit jongere afzettingen. Ook deze loopten hoofdzakelijk evenwijdig aan elkaar en worden herhaaldelijk onderbroken. De voornaamste heet Van Daalengebergte en vormt de grens tusschen Deureut-streek en Serbeudjadi.

Dit uitgestrekte Gajosche bergland telt voor zoover thans bekend slechts twee vulkanen, n.l. de Goenoeng Leuser, ruim 3000 m, een der grootste van Sumatra en het Geureudong-coi i n-plex, met talrijke parasietkraters. VVerkzaam is thans nog slechts de Boer ni Tdlong. De laatste uitbarsting heeft vermoedelijk in 1856 plaats gehad. Aan den z. voet van den Tdlong ligt do eenigo hoogvlakte van het bergland ni. de Tdlong vlakte.

Tusschen n-lijk en z. ijk randgebergte ligt de Laot J'awnr (lott. zoetwatermeer), hetwelk geon kratericor is, doch vermoedelijk is ontstaan door afdamming van de Peusangan-rivier tijclens een vroegero uitbarsting. Do waterspiegel ligt op een hoogte van 1200 ni en beslaat een oppervlakte van ongeveer 1G bij 4 km. De grootste diepte bedraagt vermoedclyk ± 75 m, volgens do bevolking echter veel inder. Voorts liggen in de onderafdeling Takdngcun nog eenige kleinero ineron. Do bergketenen verdeelen het land in vier gebiedsdeelen, ook volgens oude politieke begrippen, en wel de volgende:

I. het gebied van do Laot Ta war. Dit valt samen met het stroomgebied van de Peusangan-rivior en begint met de vlakte van Bintang aan de oostzudo van het meer. De n-ljko meeroover

is stcil: aan don z.-kant treft men echter de vlak- ten van Nosar, Rawe, Toweran en Kinawat aan. De westoever wordt ingenomen door de vlakte van Tak'ngoun met de belangrijkste kampoengs Kebajakan en Beubasan. Bij Takdngcun breekt de Peusangan door het randgebergte en neemt daarna do linker zijstroomen de Pegaseng en de Tjelala op, die vloeien door de gelijknamige, vruchtbare valleien. De overige valleien van Sandoneun, RotBh, Pepajoengan en Kdtol zijn verbredingen van de Peusangan vallei. Tot dit gebied moet ook gerokend worden de Tdlong vlakte, doorsneden door de Woih ni Trdt'at, een rechterzijrivier van de Peusangan. De Laot-streek wordt geheel ingenomen door de Gajolandschappen: Beubasan en Boekit, benevens de hoofdkampong Ndsar van het landschap Siah Oetama.

II. de Deureut met Samarkilang. Dit valt samen met het stroomgebied van de Djambo Aje of Woih ni Djemer, die bovenstreams dikwijls bij plaatselijke namen genoemd wordt. Het gebied wordt dus ingesloten tusschen het z-lijke randgebergte van de Laot Ta war, de Gajosche Barisan, het Gajosch centraal gebergte en het Van Daalengebergte. Tot de Deureut streek moet van oudsher in politieken zin mede gerekend worden de zeer vruchtbare vallei van Djagong en Paja Djagat in het Westen, waar de oorsprong is gelegen van de rivier van Meulaboh. De heele Deureutstreek met de Djagongvallei, die eerst sinds kort weer ontgonnen wordt, daar zij vroeger tijdens de militaire actie is ontruimd, behoort tot het landschap Linggo.

De Samarkilangstreek echter maakt deel uit van het landschap Siah Oetama, terwijl de daar-aan grenzenden Bidinvallei behoort tot Boekit. Ook Samarkilang en de Bidinvallei worden langzamerhand weer bevolkt, na geruimen tijd ontruimd te zijn geweest.

III. Gajo Loeeus. Deze landstreek omvat het bovenstroomgebied van de Tripa rivier, welke op de westkust uitmond. (Zie: GAJOLOEUEUS).

IV. Serbeudjadi (zie SERBODJADI).

Typeerend voor het Gajoland zijn de uitgestrekte blangs, groote grasvlakten, die bij uitstek geschikt zijn voor veeveide en waar dan ook uitstekendo karbouwen worden gefokt. Voorts komt hier de eenigo inheemsche dennensoort van Indie voor, de Pinus Merkusii, die geheele land-streken bedekt, als b.v. de Kdtolvallei, de Tdlong-vlakte, do Bidinvallei, de eigenlijke Meerstreek, Isaq, do Deureut en do Gajo Loeeus.

B e v o l k i n g. Do bevolking van het Gajoland bedraagt ongeveer 70.000 zielen. De Gajo Loeeus is het dichtst bevolkt, daarna volgen Laot, Deureut en Serbodjadi. Zie verder GAJO LOEUEUS, GAJO'S, TAK'NGEUN.

Geschiedenis. Van de oudste geschiedenis van het Gajoland is vrijwel niets bekend. Volgens een legende zouden er voor do huidige Gajo bevolking reeds vroeger bewoners gewoond hebben, die echter volkomen werden vernietigd door hot neerstrijken van den vogel Gerdo (het bokende Iskandar verhaal, vergelijk de Javaan-scho vogel Garoedi). Alon wvst nog eenige plek-kon aan, waar graven van deze oudste bewoners zouden kunnen worden gevonden o.a. te Pepajoengan in het landschap Beubasan. Eerst veel later heeft zich do tegenwoordige bevolking hier neergozet. Vanwaar deze afkomstig is, is nog niet

."d' :

/'

bekend. Legenden wyzen op herkomst uit Meureudoe en Pasóh en wat de lieden van Beubasan betreft, op het Batakland. Daarna werden de Gajo's schatplichtig aan het sultanaat van Atjdh. Zie verder het oorspronkelijk artikel in DI. I. Ten aanzien van de bestuursformatie valt nog te melden, dat thans (1937) Ind. Staatsblad 1934, no. 539 de administratieve inderling regelt. Er bestaat nu een tot de afdeeling Noordkust van Atjdh behorende onderafdeeling Takdnggeun, omvattende de Laolet en de Deureut, een onderafdeeling Gajo Loeus, terwijl Serbeudjadi deel uitmaakt van de onderafdeeling Langsa. Laatsgenoemde twee Gajo-gebieden behoren dus tot de afdeeling Oostkust van Atjdh.

De bewoners van het landschap Beubasan zijn van Batakschen oorsprong ala gevolg van emigratie en oorlogen. Ook de zelfbestuurder van Linggeu is van Batakschen oorsprong en erkent den Sibajak van Lingga als zijn bloedbroeder, terwijl zij wederzijds elkaar moeten bijstaan bij groote adaptplechtigheden.

Een scherpe afscheiding in verschillende standen of kasten kennen de Gajo's niet. Zij zijn allen Mohammedanen. Zelfs de hoofden onderscheiden zich uiterlijk weinig van hun etamgenooten.

Inheemsche Bestuursinstelling en n. A. de *Ueudjeu's*. De Gajosche staatsinrichting berust op genealogischen grondslag; de bevolking is in stammen en geslachten verdeeld. De geslachten staan ook daar, waar zij in dezelfde nederzetting bijeen wonen, ieder onder gezag van hun eigen hoofd. Gajosche volkshoofden zijn dus de geslachtshoofden. Zij voeren den titel van reudjeu, doch worden dikwijls ook penghoeloe genoemd. De inderling in stammen, dus overkappingen van de geslachten, wordt niet met name aangeduid, doch uit zich nog in het tusschen verscheidene geslachten bestaande huwelijksverbod. In Beubasan alleen kent men nog de stamnamen. De geslachten heeten blah. De leden van een geslacht zijn elkaars saudeureu en worden ook wel aangeduid met sara reudjeu (van 66n hoofd). De reudjeu is hoofd van het geslacht, doch wordt in zijn werk bijgestaan door twee helpers, den toeu of pitoeu, die zaken van geringere betekenis zelf regelt en de afdoening van de overige door den reudjeu voorbereidt, en den iteum, die belast is met zaken van godsdienst, feesten, ceremonien, het sluiten van huwelijken, de regeling van de plechtigheden bij begravenissen enz. Voorts wordt de reudjeu buiten de moederkampoen van de blah bij het bestuur over de in een andere nederzetting bijeenwonende blahgenooten bijgestaan door helpers, beudeuls, die dikwijls ook penghoeloe genoemd worden. Het gezag wordt door den reudjeu op republikeinsche wijze uitgeoefend in samenwerking met de saudeureus. In het geheele Gajoland heeft reeds in zekere mate overgang plaats van genealogische naar territoriale gemeenschappen, waardoor men steeds plaatselijke afwijkingen van de oude instellingen ontmoet, welke afwijkingen vaak lastig te onderkennen zijn.

B. de *Kedjoerons*. In den grootsteu bloeitijd van het rijk van Atjdh was de vrees voor overheersching en geweldadend zoo groot, dat vele hoofden uit het binnenland zich naar het hof van de sultans begaven met huldegescenken om in ruil daarvoor hun erfelijk gezag nogmaals te ontvangen van den sultan. Ook de Gajo, 8 achten

het noodig bevestiging en vriendschap te vragen. Vermoedelijk zonden zij daarom namens alle andere hoofden een viertal hunner naar Koeta Radja om erkend te worden. Deze vier hoofden werden door den sultan aangesteld tot *Kedjoerons*. Zij bleven reudjeu in hun eigen geslacht, maar werden bevondien door de sultans beschouwd als hoofd van een bepaald gebied. Zie verder het oorspronkelijke artikel in DI. I.

Bij de vestiging van het Nederlandsch gezag in het Gajoland heeft men de zes *Kedjoerons*, Boekit, Siah Oetama, Linggeu, Petiambang, *Kedjoeron* Aboq en Beubasan erkend als zelfbestuurders van de door hen vertegenwoordigde gebieden, zulks met negatie van den patriarchaal republikeinschen grondslag van het Gajosche staatsbestel. Dit is het gezag van de zelfbestuurders hoe langer hoe meer ten goede gekomen, daar zij dikwijls adatrechten van den reudjeu aan zich trokken; doch natuurlijk vloeiden hieruit verschillende moeilijkheden voort met de overige reudjeus en hun saudeureus, welke nog niet alle zijn opgelost.

R e c h t a. Verwantschapsrecht. De Gajosche volksinderling berust op genealogische basis. De bevolking is verdeeld in stammen en geslachten. De leden van één stam zijn, wat het meerendeel betreft, afstammelingen (pemetjakeun) van 66n stamvader (datoe) in de mannelijk Jijn. De stam heeft soms wel een eigenaam, doch geen soortnaam; stamgenooten heeten wali, siwftli, sarasal. De geslachten, welke leden (saudeureu) sarineu heeten — d. i. „dezelfde moeder hebbend“, dus oneigenlijk gebruikt, daar het bij de afstamming alleen op den vader aankomt — worden gewoonlijk blah genoemd (ook wel soekoe of koeroe) en hebben steeds een eigenaam. Uit de verte verwante saudeureus heeten audeureu geup, na verwante saudeureu dekat. Het criterium voor de stameneid is het huwelijksverbod, dat tusschen de leden van 66n Btam, hoewel van verschillende blah, blijft bestaan. Deze exogamie wordt in het Gajoland streng gehandhaafd. Stammen (of geslachten), tusschen welke do huwelijksrestrictie niet bestaat, heeten elkaars „tegenhanger“ (leuweun); waar zij wel bestaat, heeten de stammen ten opzichte van elkaar „bitter“ (peuit). Splitsing van een stam in twee stameneiden, tot opheffing van trouwverbod, komt nu en dan voor en heet berpenrata (vereffenen) of bersingdeun (onderling geoorloofd zyn). In do onderafdeeling Takdnggeun heeft men zich het meest aan de oude staminderling geelouden.

Het geslacht (of wel de niet in geslachten onderverdeelde stam) heeft als engere verwantschapsgroep onder zich soms de familiegroep — complex van naverwante gezinnen — niet scherp omgrensd — en het gezin. Dit laatste wordt aangeduid met woorden als: sar'dlang, sara dapoer en sara kro.

De Gajosche verwantschap is op vaderrechtelijk grondslag gevestigd; de vrouw gaat door koophuwelijk uit haar stam verband over in dat van den inan. Hierop zijn drie uitzonderingen: 1e. het Gajosche ankap huwelijk (te vergelijken met het ambul anak huwelijk van Zuid Sumatra); 2e. do adoptie of kinderaaneming (menjahan); 3e. de vrijwillege annexatie van een individu of een groep individuen door een andere stam of geslacht (bejermasoekeun). In al deze gevallen

blijft echter de fictie gehandhaafd, dat men dan sarasal is. Het huwelijksverbod geldt dan ook voor de nieuw opgenomen verwanten.

b. **Huwelijksrecht.** De algemeen gebruikelijke vorm van huwelijk is die, waarbij de vader zijn dochter tegen bruidschat uithuwelijkt. Gewoonlijk wordt gelet op evenredigheid in leeftijd tusschen de aanstaande echtgenooten. Een uitzondering op dezen normalen vorm van koophuwelijk is het angkap-huwelijk, waarbij de schoonzoon slechts een geringe bruidschat betaalt, doch dan ook bij zijn schoonouders moet inwonen, terwijl de uit het huwelijk geboren kinderen worden beschouwd als afstammelingen van den grootvader van moederszijde. Tevens bestaan eenige vormen van vluchthuwelijk, nl. het neuk, waarbij het meisje zich 's avonds naar de woning van den reudjeu van den bruidegom begeeft, al dan niet begeleid door haar a.s. echtgenoot. Zij moet dan bepaalde, aan den a.s. man toebehoorende voorwerpen medebrengen als zichtbaar teeken (ben-deu). Gewoonlijk is een dergelijk huwelijk kostbaarder dan het koophuwelijk. Schaking door geweldadige ontvoering (menjangka) komt niet meer voor.

De formaliteiten in verband met verloving en huwelijk zijn velo (zie literatuur). In het algemeen kan gezegd worden, dat het huwelijksrecht wordt beheerscht door de Mohammedaansche wet, de huwelijksgebruiken door de eudeut.

Kinderhuwelijken komen weinig voor, evenmin als huwelijken van nog niet geslachtsrijpe meisjes. De bruidschat heet oendjoeg. Na den dood van haar man huwt de weduwe, indien daartoe ternien bestaan, met een van (liens verwanten. Behalve dit leviraat is ook het sororaathuwelijk van den overgebleven man met een zuster van zijni overleden vrouw niet onbekend. Echtscheidijng komt weinig voor, evenmin als polygamie.

c. **Muwelijksgoederenrecht.** Hiervan kan men in het Gajoland eigenlijk niet spreken, daar alles, tot de vrouw en kinderen toe, formeel den man toebehoort. In werkelijkheid deelt de vrouw echter met haar man in do goederengemeenschap. Bij een angkaphuwelijk is de toestand anders. In dat geval toch bezit de man, lictheen hij heeft, slechts als lid van de familie; wordt hij als zodanig ontrouw door zich te vorvijderen, dan blijft hetgeen hem toebedeeld was, in handen der vedaton vrouw, die iminers niet aan hem verkocht was.

Do vrouw brengt ten huwelijk meo al hetgeen zij van haar vader en verwanten aan gechenken als uitzot inedeekreeg (matten, sioraden, borden, kookgerci, vee enz.). Op die wijze komt een belangrijk doel van do bruidschat en andere geschenken weer in het jonge gezin terug. Sterft do vrouw kinderloos, dan moet het uitzet (tem-pah) aan haar familie worden teruggegeven. De man brengt gewoonlijk allerlei van zijn vader ontvangen geschenken mede, zooals een stuk eawah, 66n of meer buffels, een afzonderlijk woonvertrek met slaappleats in het huis, enz. Gewoonlijk wordt hij dan geacht het erfdeel van het goed zijns vaders te hebben ontvangen.

d. **Erfrecht.** Nalatenschappon worden slechts zelden overeenkomstig het Mohaniedaansche erfrecht verdeeld. De boodolbereddering wordt overgelaten aan de erfgenaon. Ontstaan er geschilden, dan worden doze beslist door de blah-

genooten en in uiterste instantie door den reudjeu. De nadruk valt ten aanzien van het erfrecht op de uitsluiting van de vrouw, daar zij theoretisch niets kan bezitten. De verkochte dochter behoort niet meer tot de familie en heeft gewoonlijk al een uitzet gehad. De zoons ontvangen meestal bij hun huwelijk eveneens een uitzet, dat wordt beschouwd als uitkeering bij het leven van hun erfdeel. De verschillende zoons verlaten successievolijk het huis. De eenige, die niet zelfstandig wordt, is de jongste (bengsoe); hij blijft in het ouderlijk huis en vormt met zijn ouders een gezin (olang). Hij is daarom hun natuurlijke verzorger in hun ouderdom, hij moet later voor de begrafenis zorgen en heeft daarom recht op alles, wat zij nalaten. Is dit veel meer dan zijn breedters ontvingen, dan geeft hij hun nog wel eens iets daarvan. Bij vooroverlijden van den bengsoe treden zijn mannelijke kinderen voor hem in de plaats. Voorts zijn er nog adatregeleu in het geval, dat niet alle zoons bij het overlijden van den vader gehuwd zijn. Heeft de overledene slechts dochters, dan komt de zorg voor deze aan den jongste van de oudere breedters van den vader, die haar heeft uit te huwelijken en een van haar dan een angkaphuwelijk laat sluiten, opdat het geslacht van zijn breeder niet zal uitsterven. Dochters krijgen slechts dan een belangrijk deel van de nalatenschap van haar vader, wanneer er geen zoons zijn en zij door angkap met vreemdelingen zijn gehuwd.

e. **Grondenrecht.** De Gajo verdeelt de gronden in woeste gronden (haq olah = allah) en ontgonnen gronden (haq eudeum). Rechten op woeste gronden hebben vermoedelijk oorspronkelijk niet bestaan. Thans moet men echter voor ontginning eerst toestemming vragen aan den kedjoeron tegen betaling van een sara doa, gewoonlijk f 2.50. Ten aanzien van de blangs, de uitgestrekte grasvlakten, geldt de bepaling, dat zij, die onder 66n kedjoeron ressorteeren, in het landschap vrijelijk de blangs mogen gebruiken voor veeveide, terwijl vreemdelingen het verlot behoeven van den kedjoeron en jaarlijks een retributie moeten betalen per kraal (perweu-reun) of groep van aaneengesloten kralen in een landstreek voor de waarde van het gras (oedjoeng lalang of regeji ni kerepe), welke een buffel per jaar bedraagt/

Wat de individueole grondrechten betreft, voorop staat hot bozitsrecht (milik) door gebruikmaking van het ontginningsrecht. Inhoud hiervan is hot recht om de zaak als do zijne te behandelen, slechts boperkt door wederrecht en naastingsrecht. Object van het recht zijn de natto rystvelden (oemou), de ladangs en de tuinen. Het recht gaat over door vererving of door vervreemding. Het gaat teniet, als do sporen van ontginning zyn verdwenen, hetgeen het geval is, als de grond weer is begroeid met jong bosch of opgaand gewas; bij rijstvelden, als de dijkijs zyn verdwonen. Te niet gaan door verjaring is eigenlijk onbekend, maar moet soms worden aangenomen, omdat het den oorspronkelijke bezitter aan getuigen ontbreekt om zijn recht te staven. Verkoop van sawahgrond komt zelden voor en wordt als laakbaar beschouwd. By bezitoverdracht door koop en verkoop geschiedt dit djoeuol bli steeds met zooveel mogelijk getuigen en onder het uitspreken van formules voor aanbod en aanname. Zoowel door den

kooper als door den verkooper wordt aan hun respectieve reudjeu's een bed rag (teragoe) ter hand gesteld als zegelgeld. Gewoonlijk betaalt de kooper een voorschot (tjarain) als bewijs. De saudeureus, wier voile instemming steeds noodig is, hebben het recht van voorkeur of naasting.

Een gebruik- of genotrecht is bekend, b.v. da ar, waar veel braakliggende rijstvelden (oemeu roh) worden aangetroffen en men handen te kort komt voor de bewerking. Echter wordt van dit recht zeer weinig gebruik gemaakt. Gewoonlijk wordt zulke grond in deelbouw (mawah) be- werkt tegen een evenredig deel van den oogst.

Men kan door huur (s&weu) recht op den grond verkrijgen. Verhuur van rijstvelden komt echter weinig voor.

Het weiderecht is het recht van de kampoeng-bewoners om hun vee te weiden op de rijstvelden gedurende den tijd, dat deze braak liggen (moesim loeues blang). Wil iemand zijn rijstveld voor tweede gewas gebruiken, dan moet hij dit omheinen 'r-

Pandrecht op gronden komt zeer veel voor. De pandnemer krijgt op den grond het recht van gebruik, onder verplichting tot teruggave, zoo- dra de geleende som geld is terugbetaald, het- geen, vooral bij grootere leningen, soms eerst na een bepaald aantal oogsten mogelijk is. In- lossing blijft in de toekomst steeds mogelijk, een maximum aantal jaren voor inlossing wordt niet gesteld. Ook t.a.v. verpanding hebben de sau- deureus het voorkeurrecht. Dikwijls wordt de grond in deelbouw teruggegeven aan den verpander, den oorspronkelijken bezitter. Het pandrecht gaat over door vererving. Behalve door inlossing, gaat het teniet door te niet gaan van den grond (b.v. bij overstroming).

Behalve gronden kunnen ook penjangkoeleus (vischhuisjes voor het vangen van de depdq vischjes in de Laot Tawar) voorwerp zijn van verpanding.

Het recht op z.g. wakap grond (weukeus) komt eveneens voor, meestal in den vorm van vrome stichting, hetzij ten behoeve van een bepaald persoon, hetzij ten algemeenen nutte Vrijheerlyke wakapgronden komen niet meer voor. Vroeger werd de kampoeng Redelong in het landschap Boek6t wel als zoodanig beschouwd, omdat de voornaamste voorvader der ingezetenen een heilige was. Het vischrecht mag een ieder vrijelijk uitoefenen. Slechts bij de dep^qvangst in de Laot Tawar is voor de installatie van een penjangkoeleun een sara doa van f 0,50 aan den kedjoeron verschuldigd, terwijl iedere penjangkoeleun een vischwater heeft van twaalf vadem aan weerszijden.

Alle bewerkers van natte rijstvelden hebben gelijkelijk recht op water uit de leidingen. Allen moeten dan echter ook medewerken aan aanleg en instandhouding.

f. Schuldenrecht. Tegenover de rechten op grond en water stelt de Gajo al die rechten, welke andere lichamelijke zaken dan grond en water betreffen, dus alle rechten op roerende goederen. Huizen zijn als roerend goed aan te merken. Met de gewone voorliefde voor het getal 4, onder- scheidt hij 4 soorten van schulden: 1e. oetang mas = geldschulden; 2. oetang djandi = schul- den wegens belofte; 3e. oetang darah = bloed- schuld wegens een verwonding; 4e. oetang njawa =levensschuld (wegens moord). Het gewone

woord voor schuld is oetang, voor schuldvorde- ring ideu. Mactang is het in leen vragen of nemen; berideu het in leen geven. Verbruikleen heet sorah. Verjaring van schulden is onbekend vol- gens het adarecht. Tegenwoordig wordt echter door de rechtbanken aangenomen een verjaring van schuldvorderingen na 20 jaren voor erfenia- sen en na 15 jaren voor alle andere schulden. Schenking (penosah) komt in allerlei vormen voor, onder diverse benamingen, evenals ruil (toekeur). Verkoop van roerend goed (bertangan), ook van kleinere zaken, komt voor. Bepaalde voorschriften en formules moeten dan in acht worden genomen. Deelbouw (mawah) komt eveneens voor t.a.v. roerend goed (vee, vischplaatzen). Huur (siweu) komt veel voor. Pandrecht komt dikwijls voor, wordt echter andersaudeureus vaak als bewijs van wantrouwen aangemerkt. Geld- leeningen worden dikwijls gesloten, hetzy tegen rente, hetzij met beding van winstdeeling, hetzij als voorschotverstrekking met beding van een deel van de opbrengst. Eveneens komt voor geld- leening in den vorm van koop met recht van wederinkoop. Alle geldelijke transacties vinden zoo mogelijk bij daglicht plaats, evenals het uit- tellen van het geld. Schulden uit spel en wed- denschap ontstaan dikwijls. De Gajo dobbelt gaarne. Loonarbeid wordt vaak verricht, zoowel in taakloon, als in stukloon. Van lastgeving wordt veel gebruik gemaakt. In het algemeen kan gezegd worden, dat zich zeer vele rechtzaken voor- doen. De Gajo is zeer vasthoudend in zijn zoeken naar recht en een meester in het aangaan van schulden.

M i d d e l e n v a n b e s t a n. Het hoofd- middel van bestaan is de natte rijstbouw. Voor de irrigatie van de oemeu maakt men gebruik van ri- vieren en moerassen, dikwijls metkunstigolcidin- gen (loeueus)aangevoerd. Ook van regen afhanke- lyko rijstvelden komen voor. Ladangbouw wordt ech-ter voor rijstcultuur zeer weinig beoefend.

Voorts is de veefokkerij van belang, vooral de karbouwenstapel is belangrijk en de grootste van Atjhd. veeteelt wordt gedreven op de uitge- strekte grasvelden (blangs), waar het vee in kra- len aan de zorg van eenige horders wordt toe- vertrouwd, dikwijls op zeer grooten afstand van de kampoeng. De karbouwen worden veel ver- kocht naar Noord- en Oostkust. Ook paarden worden veel gefokt en uitgevoerd.

De jacht wordt eveneens nog druk beoefend, vooral voor en na den rijsttoogst. In groepen trekken de Gtjo's dan vergezeld van honden bosch en blang in om herten en kidangs te jagen. Het vleesch wordt in de zon gedroogd. Verder wordt zoo mogelijk gaarne jacht gemaakt op oii- fanten en neushoorns. Wat de visscherij betreft, behalve de gebruikelijke vormen van vischvangst in de rivieren en bergstroompjes, in de meer- streek is de depdqvisscherij een belangrijk middel van bestaan. In den tijd van de horde zuid- westen winden komen nl. talrijke kleine vischjes aan de oppervlakte, welke vischjes dan inct kruisnetten vanuit speciaal daartoe in het water gebouwd vischhuisjes worden gevangen. De uit- voer van deze vischjes is belangrijk. Naast den natten rijstbouw is ook de tuinbouw van groot belang, vooral in de meerstreek. Verbouwd worden koffie (arabica), aardappelen, kool e.a. groen- ten, djerোক, tabak, enz. Deze tuinbouw neeint nog voortdurend in omvang en belangrijkheid toe.

Zoo is Lho« Seumawd door de cultuur van aard-appelen in do meerstreek de grootste uitvoer-haven van dat product in Indie. Door de toe-nemende ontginning van landbouwondememingen is den laatsten tijd, vooral in de meerstreek, de loondienst op deze ondernemingen een be-langrijk nevenmiddel van bestaan geworden. Als zoodanig moot ook genoemd worden het zamelen van b.schproducten, als rotan, damar, benzoe, getah pertja e.d.

Literatuur (Aanvulling): J. Kreemer, *Atjdh*, /1923; G. A. J. Hazeu, *Gajosch-Nederlandsch*; Woordenboek; Koloniale verslagen 1904 en 1905; >Indisch Militair tijdschrift 1905, extra bylage, No. 14; J. C. J. Kempees, *De tocht van Overate Van Daalen door de Gajo-, Alas- en Bataklanden*; W. Volz, *Nord Sumatra*, bnd. II, *Die Gajolander*; W. E. F. Oppenorth en Dr. J. Zwierzijcki, *Geomorfologische en tektonische waarnemingen als bijdrage van de landschapsvormen van Noord-Sumatra*; A. Wichmann, *Ueber die Vulkane von Nord Sumatra*; Jaarverslagen Top. Dienst in . Ned. Indie, 1910; H. Hirschi, *Geografisch-geolo-gische Skizze vom Nordrand von Sumatra*; Verslag van het Mijnwezen 4e kwartaal 1901, 2e kwartaal 1904; Kern album; Verslagen van de B. O. W, 1909, 1911; H. H. van Koi, *Driemaal dwars door Sumatra*; Tijdschrift Binn. Bestuur dL 48 (1915); K. Heyne, *De nuttige planter* van Ned. Indie; *Inventaris van voorwerpen, ver-zameld in de Gajolanden enz.*; *Mededeelingen Encycl. Bureau, De Buitenbezittingen*, dl. II, afl. 2; Dr. B. Hagen, *Die Gajolander auf Sumatra*; J hr. Dr. Ir. F. C. van Heurn, *De Pinus Merkussii der dennenwouden van Noord Sumatra*, tijd-schrift econ. geographic 1923; J hr. Dr. Ir. F. C. van He urn, *Avifaunistische studien in de Gajo- landen*; A. L. van Haaselt, *Ethnographische Atlas van Midden Sumatra*.

GAJO'SCH (Aanv. Dl. I). De Gajosche taal onderscheidt zich door oorspronkelijke bestanddeelen zoo zeer van de naburige Atjdhsche en BatakHche talen, dat, hoewel vele woorden nagenoeg gelijk zijn en dus veruoedelijk, al dan niet gewijzigd, blijken to zijn overgenomen, toch gesproken moot worden van een oorspronkelijke taal. Uat veel uit de in oinliggende landstroken ge- gesproken talen is overgenomen, behoeft geen veruondering te baren, gozien het contact met Atjdhers, Malciers uit Ta mi a ng, Bataks en liedon van Nias. Bovendien bracht de Islamiseering van het volk velc vreemde bestaankleelen in de taal.

De Gajo's onderscheiden twee hoofddialecten: dat van do meerstreek met de Deureut en dat van Gajo Loceus inet Serbeudjadi en Tampoeer. In het meergebied onderschoidt men nog de basa Beubasan, hot dialect der van Bataks afatam- inonde liodon uit het landschap Beubaan. Men noomt hen wel eons ngih-lieden, omdat zij hot ontkonningswoord voor neon of niet uitspreken als ngih, in plants van nggih. De taal van de lieden uit Tampoeer en Sorbeudjidi vertoont cenige eiguenaarigheden, waardoor men wel van basa Tuinpoer spreekt; de Gajo*8 zelf noemen haar doesoen, dat is: dorpsch, onbeschaafd.

Het klankstelsel omvat do volgende klankon: medeklinkors: k = (hainzah), g, ng; tj, dj, ni; t, d, n; p, b, m; r, l; j, w; s, h. klinkers: a, eu, i, 6, d, oe, d, en 6. tweeklanken: ai of meestal eui, en au.

De k is in de meerstreek als sluitcr onvolledig. Men geeft deze opgeslokte k dikwijla met q weer. In Gajo Loceus wordt de sluit-k tot hamzah, welke hamzah blijft, als er een met een klinker aanvangend suffix of enclitisch woord op volgt. De hamzah komt in beide dialecten voor, ook wel genasaleerd. De g, tj, dj, p en t worden uit-gesproken als in het Maleisch. De d en b klinken iets fijner en zachter dan in het Nederlandsch. De neusklinken ng, ni, n en m hebben eenige eigenschappen gemeen. Ten eerste oefenen zij soma een nasaleerende werking uit op de volgende vocalen. Ten tweede zijn combinaties van een nasaal met een harde of zachte klemletter of s zeer gewoon. Die klankverbindingen worden als een klank uitgesproken; aan het begin van een woord, of na een op een consonant eindigend praefix, soms met een voorslag 6.

In de verbindingen van nasaal met een zachte klemletter wordt deze soms zoo week uitgesproken, dat zij dan niet meer hoorbaar is. In de derde plaats wordt in de uitspraak, wanneer een op een neusklink ng, n of m uitgaand woord onmiddellijk gevolgd wordt door een met een klinker aanvangend suffix of nauw met het voorafgaande verbonden woord, dikwijls voor den neusklink de daarmee corresponderende zachte klemletter g, d of b gehoord. Vooral is dit het geval met de d, zelfs zoo, dat in sommige woorden men die d ah tot het woord behoorende is gaan beschouwen en gebruikt, ook wanneer het woord door een met een consonant aanvangend woord of suffix wordt gevolgd. Voorts dienen de neusklinken ter vorming van den on-ervoeogden z.g.n. actieven werkwoordsvorm. De l is fijner dan onze l, de r is linguaal. L en r kun-nen gemakkelyk met andere consonanten in verbinding treden en daarmee klankcombinatiea vormen. Dikwijls wordt dan een 6 tusachenge-voegd. De j en w zijn semi-vocalen. De s wordt een weinig tusschen de tanden, dus hispelend uitgesproken. De h is gelijk aan de onze, doch wordt ook aan het eind van een woord duidelijk uitgesproken. De a klinkt in open en gesloten lettergrepen als in het Nederlandsch. In sommige woorden hoort men een dubbele, gerekte a, ont- staan door het verdwijnen van een medeklinker h, w of ng. De eu gelijkt veel op het Deutsche 6, doch zweemt meer naar de a. Men spreekt de Gajosche eu het zuiverste uit door den mond te vormen naar de Deutsche 6 en dan te trachten een a uit te spreken. Deze eu klank schijnt uit de a te zijn ontstaan en wisselt daannede ook dikwijls af. Do i, 6, d, oe, d en d klinken als in het Maleisch. In een gesloten laatste en in een open voorlaatto lettergreep, indien de laatste *gesloten* is en ook een dezer vocalen heeft, worden oorspronkelijke ou en i geaffecteerd uitgesproken, zoo, dat de klank zweeft tusschen oe en o, respectievelyk i en 6. De i en 6 wisselen in dergelyke lettergrepen dikwijls af met d en d. De 6 is de Javaansche pfipt. De tweeklanken ai, meestal eui, en au worden kort en scherp uitgesproken.

Overigons client opgeinerkt to worden, dat de Gajo's met groot gemak twee, drie tot zelfs vier opeenvolgende vocalen kunnen uitspreken. De klemtoon wordt gelegd als in het Maleisch.

Uit de stamwoorden heoft woordvorming, evenals in de vorwante talen plaats door: 1e. samonstelling; 2e. woordverdu bbeling; 3o. redu-plicatio en 4e. aanhechting van formatieven, nl.

praefixen, infixen en suffixen. Wat de woordverdubbeling betreft, dikwijls wordt in het eerste lid van het verdubbelde wo ord de slotmede- klinker niet gehoord. Ook woordverdubbeling met klankverwisseling is gewoon. Praefixen zijn de volgende: het nasale voorvoegsel (neusklink, al of niet voorafgegaan door waarna de neusklink in bepaalde gevallen verdwijnt); i-; pg. (soms p-), poe- en pŕ- ; pSti- (soms pŕt-) of tS (soms t-); tŕ- of tŕ; bŕir- (soms bŕi-) ; bŕŕsi-;

(soms m-) of moe-; kŕ-; s6 en n- (in plaats van -6n-). Infixen: -6m- en -6n- (soms n-). Suffixen :-i en eun of -an. Voorts nog het pronomiale praefix koe- en de pronomiale suffixen -koe (soms -ngkoe), -moe, -teu (soms -nteu), -md en -e.

De werkwoorden kunnen worden verdeeld in die, welke kunnen worden vervoegd, waarbij dus de verbinding met een persoonsexponent is toegelaten, en die, welke niet kunnen worden vervoegd. De Vormelijk zijn deze laatste niets anders dan deelwoorden. In de geconjugeerde werkwoorden beslaat een oppervlakte van $\pm 16 X \pm 4 \text{ km}^2$. De wordt het subject aldus uitgedrukt: de le persoon: grootste diepte bedraagt $\pm 75 \text{ m}$, volgens de door koe-, kami of kiteu voor het werk- woord tebevolking echter op sommige plaatsen belangrijk plaatsen ; de 2e persoon: door -ko of -kam achtermeer. De lengtes van het meer loopt niet evenwijdig het meestal van het praefix i- voor- ziene werkwoord met de lengtes van Sumatra, zoals bij de te plaatsen; de 3e persoon: in- dien uitgedrukt door andere Midden-Sumatra-nsche meren, maar zuiver een persoonlijk voornaam- woord, door -e achter het Oost-West, dus evenwijdig aan de centrale in den regel van het praefix i- voorziene werkwoord bergketens, die aan Noord- en Zuidzijde uit het meer te plaatsen ; in- dien uitgedrukt door een oprijzen. Voor de Gajos is het meer van groote substantief, dan door dit onmiddellijk achter het in betekenis voor prauwen- verkeer en visscherij. In de den regel met praefix i- voorziene werkwoord te maanden Mei, Juni en Juli kunnen hier zeer harde stonwinden waaien. In dezen tijd vangt dan de plaatsen. Soms wordt de 3o persoon in het geheel niet van is belangrijk. Langs het meer treft men eenigo aangeduid.

Ter aanduiding van de tijden bedient men zich zoo nodig van de hulpwerkwoorden: ngeu (of nggeu) kleine valleien aan, die alle voor rijstbouw worden voor den verleden tijd, tengah voor den gebruikt. De voornaamste zijn die van Bin- tang in tegenwoordigen tijd en maid voor den toekomen- den het Oosten, Nosar (do hoofdkampocng van het

GAJO'SCH CENTRAAL GEBERGTE (Aanv. landschap Siah Oetama), Rawe, Tow6- ran en DL J). Dit Oost-West loopende centrale keten- Kinawat in het Zuiden en in het Westen die van gebergte vormt de waterscheiding tusschen de Takdnggeun (ondcradfeeling8hoofdij laut8), waarin Deureutstreek met het Gajo Loeeus-gebied en ook ook gelegen zyn de kanipoengs Kebajakun en met de westkust. De hoogste toppen zijn de Boer Beubasan (hoofddorpen van de landschappen Boekit en Beubasan). Uit het meer ontspringt bij Tak^ngeun Intern Intern, Boer Singgah Mata en BtSer ni de Peusanganrivier. Be borg- wanden, die het meer de Peusanganrivier. Be borg- wanden, die het meer begrenzen, zijn met denne- booinen begroeid, waardoor vQoral de aanblik van dit meer verrassend

VAN DAALEN GEBERGTE. Een deroostelijke bergketens van de Gajosche Barisan. Deze loopt ten Oosten van de Djambo Aje en vormt de grens¹⁵⁻ tusschen Deureut streek en Serbeudjadi. (Zie GAJOLAND.)

J; (■). **GOENOENG GEUREUDONG**. Vulkaan met talrijke parasiëtkraters in de Noordelijke centrale keten van het Gajosche Barisangebergte. Hij is van de kust duidelijk te herkennen en bereikt op enkele punten een hoogte van $\pm 3000 \text{ m}$ in. De Gajo's noemen hem dan ook wel Boer Koi (=grote berg). Warme bronnen aan den weste- lijken voet van den vulkaan, niet ver van het ƒjnang-ƒlnang ravijn, en eveneens nabij Bandar Lampahan, alsmede twee kratermeren op den Boer ni Poepandji wyzon op vroegere vulkanische werking. Van de parasiëtkraters is nog werkzaam de Boer ni T6long, wiens kale wanden sterk af- steken tegen het met oerwoud bedekte Geureu- dong-massief. De hoogte van den Tdlong is 2565 m. De laatste uitbarstingen vonden plaats in September 1837, 12 Januari 1839 en 14 April 185^5 **GOENOENG LOESER**. Een der grootste vul- kanen van Sumatra, ruim 3000 m hoog. Hij is gelegen in het Barisan gebergte tusschen Gajo Loeeus, het Alasland en Tapatoean. Solfatoren

en warme bronnen duiden nog op vroegere werkzaamheid'.

LAOËJ, TAWAR. Meer in het Gajosche berg- land, gelegen in de onderafdeeling Takdnggeun van het gewest Atjdh en Onderhoorigheden. De Laoet Tawar (letterlijk: zoetwatermeer) is het noorde- lijkste van de reeks Midden-Sumatraansche meren. Volgens de onderzoekingen van Dr. Volz is het meer niet door een inzinking ontstaan, maar zou de vroegere loop van de Peusangan- rivier bij gelegenheid van het ontstaan van den Boer ni Bieus, hetgeen met ophooping van enor me massa's vulkanisch materiaal gepaard hing, zijn afgedamd, tot meervormige gedwongen om zich later als afwatering van het meer door de hin- dernis heen te breken. Het meer had vroeger een grooter oppervlak, het niveau is belangrijk ($\pm 60 \text{ m}$) gedaald. De nog zichtbare oude oever- lijnen zouden op deze niveauverlaging wijzen (Volz. biz. 328). De waterspiegel ligt bij Takdnggeun 1200 m hoog en beslaat een oppervlakte van $\pm 16 X \pm 4 \text{ km}^2$. De grootste diepte bedraagt $\pm 75 \text{ m}$, volgens de tebevolking echter op sommige plaatsen belangrijk. Langs het meer loopt niet evenwijdig andere Midden-Sumatra-nsche meren, maar zuiver een persoonlijk voornaam- woord, door -e achter het Oost-West, dus evenwijdig aan de centrale bergketens, die aan Noord- en Zuidzijde uit het meer oprijzen. Voor de Gajos is het meer van groote betekenis voor prauwen- verkeer en visscherij. In de maanden Mei, Juni en Juli kunnen hier zeer harde stonwinden waaien. In dezen tijd vangt dan de vangst aan van de dep&q vischjes. De uitvoer hi er van is belangrijk. Langs het meer treft men eenigo kleine valleien aan, die alle voor rijstbouw worden gebruikt. De voornaamste zijn die van Bin- tang in het Oosten, Nosar (do hoofdkampocng van het landschap Siah Oetama), Rawe, Tow6- ran en Kinawat in het Zuiden en in het Westen die van Takdnggeun (ondcradfeeling8hoofdij laut8), waarin ook gelegen zyn de kanipoengs Kebajakun en Beubasan (hoofddorpen van de landschappen Boekit en Beubasan). Uit het meer ontspringt bij Tak^ngeun de Peusanganrivier. Be borg- wanden, die het meer begrenzen, zijn met denne- booinen begroeid, waardoor vQoral de aanblik van dit meer verrassend

TAKDNGGEUN (Aunv. DI. IV). Standplaats van den controleur B. B., belast met het be- stuur over de gelijknamige onderafdeeling van de afdeeling Noordkust van Atj6h, gewest Atjdh en Onderhoorigheden. De plaats is gelegen op $\pm 1205 \text{ m}$ hoogte bo ven zee aan den zuid- westelijken hoek van Laoet Tawar, daar, waar de Peusanganrivier uit de meer ontspringt, en telt 3428 inwoners, waaronder 38 Europeanen, 350 Chineezzen en 40 and ere Vreemde Oosterlingen. De grenzen van de onderafdeelingshoofdplaats werden vastgesteld bij Bijblad 7330. Takdnggeun is het eindpunt van den bekenden Gajoweg, die begint bij Bireun, 103 km lang is en een zeer voornaam middel is geweest tot de ontsluiting van de onderafdeeling. Hier is gelegerd do 3e divisie marcheussée onder een kapitein en be- /staande uit 9 brigades. Het gariozen telt voorts twee luitenants en een officier van gezondheid der 2e klasse, tevens belast met den dienst der Volksgezondheid. Naast een militaire ziekenzaal bestaat een landschapshospitaal, voornainelyk van belang voor de medische verzorging van een

vijftiental Europeesche cultuurondernemingen in de onderafdeeling. Ter plaatse is gevestigd een kleine rijstpellerij. Er is eenig handel in rijst, visch, bevolingskoffie, aardappelen en groentien. Ook is er een groote pasar. In de behoefte aan drink water wordt voorzien door een Gouvernementswaterleiding. Voorts is er een goede bioscoop.

Takdngœun heeft een stadsfonds, eertijds plaatselyk fonds, ook wel gemeentefonds genoemd; het wordt beheerd door een comitè van beheer, onder voorzitterschap van den controlour.

Takdngœun ontwikkelt zich meer en meer tot rust- en ontspanningsoord voor hen, die do wannte in de kuststrekken willen ontvlieden. Een bezwaar blijft de groote afstand en de min of meer gebrekkige verbinding per autobusdienst.

TAKENGEUN. De onderafdeeling Takdngœun, rondom de Laoet Ta war, is do meest centraal gelegen onderafdeeling van het gewest Atjdh en Onderhoorigheden. Sedert 15 September 1934 (Stb. 1934, no. 539) maakt zij deel uit van de afdeeling Noordkust van Atjdh. De onderafdeeling, die een oppervlakte heeft van ongeveer 4700 km², telde eindo 1934 32485 zielen, waarvan 104 Europeanen, 466 Chineezzen, 51 andere Vreemde Oosterlingen, 9028 inheemsche Gouvernements- onderhoorigen en 22836 inheemsche zelfbestuurs- onderhoorigen. Ten Noorden wordt zij begrensd door de onderafdeeling Bireuen, Lho° Seumawe en Lho° Soekon, ten Oosten door het landschap Serbedjadi van de onderafdeeling Langsa, ten Zuiden door de onderafdeeling Gajo Locues, ten Westen door de onderafdeelingen 31eulaboh en Lannculo. De onderafdeeling wordt geheel in- genooici door zwaar bergland en wordt bewoond door Gajo*8. Voor een beschry ving van land en volk wordL verwezen naar de artikelen GAJO- LAND; GAJO'S, GAJOSCH. Tot het begin van de 20c eeuw was het land nog volkomen onbe- kend. De rustelooze vervolging van de verzet- leiders aan de kuststrekken sinds 1900 noopte dezcu ten slotte een wijk->laats te zoeken in de bergachtige Oajolunden, dio toen nog geheel terra incognita waren. Nog minner had een Europc- aun flat uitgestrekte binnenland betreden. Jlet was (his noodig hen ook daar te vervolgen, bo- vendien omdat do Gnjo's daadwerkelyk aan den strijd liadden deelgenoinen. Dus werden eenigo expedities uitgerust, waarvan de eerste vertrok op 27 September 1901 uit Pant6 Lhong onder cominanco van den toenialigen majoor G. C. E. van Daalen. Op 3 April 1905 were! daarop een permanente bezetting van 4 brigades marechaus- see to Takdngœun gelegerd, waarvan de commandant tevens oprdad als ci viel bestuurdcr. Eerst op 15 October 1933 werden de function van civil en militair bestuurder gescheiden en word con controlour B. B. met hot bestuur over de ondmfdeeling beaist. Do onderafdeeling onival het gebied van do vier zelfbesturende land- schap) pen Tjiq Beubasan, Linggeu, Siah Oetaina on Bockdt. De geld middelen van de landschappon zijn ondrgebracht in een ondrnafdeelingkas. De Gajoweg van Bireuun naar Takdngœun verbindt de onderafdeeling met do kuststrekken. Daze Gouvernementsweg is van groot belang ge- weest voor de ontsluiting van hot land. Voorts is er een vrij goed net van landschapswegen in de nabijheid van de hoofdplaats. Meer het binnenland in heeft het verkeer plaats langs smallo

voetpaden. Prauwvaart heeft slechts plaats op do Laoet Tawar en een klein gedeelte van de Djambo Aje rivier in Samarkilang. Overigena zijn rivieren en beken onbevaarbaar. In de di- recte omgeving van do hoofdplaats Takdngœun (1205 m hoog) is het klimaat uitstekend. In Linggeu, Samarkilang en andere lager gelegen strekken is het warmer. De regenval is vrij groot, het grootst in het noordlyk gedeelte van de onderafdeeling bij Blang Rakal, nl. in een jaar 3066 mm verdeeld over 245 dagen. De gezond- heidstoestand is beter dan elders in Atjdh. Het hoofdmiddel van bestaan is van oudsher de natte rystbouw. De aanplant heeft eenmaal per jaar plaats, daar het gewas 9 maanden noodig heeft om te rijpen. Daarnaast vindt de bevolking bijver- diensten uit enkele tuingewassen (tabak), bosch- producten, visscherij en jacht (zie: GAJOLAND, GAJO'S). Sinds het gereedkomen van den Gajoweg in 1914 legt de bevolking zich ook in toe- nemende mate toe op den tuinbouw. De uitvoer van koffie, aardappelen, groenten e.d. is zeer belangrijk, zoo zelfs, dat Lho° Seumawe de be- langrijkste aardappeluitvoerhaven van Indie is geworden. Door de gunstige Jigging van de gron- den vestigden zich langzamerhand ook verschei- dene Europeesche landbouwers in de onderafdeeling. Thans zyn er vciertien ondernemingen gevestigd, waarvan do meeste op koffiecultuur zyn gericht (arabica). Het product is zeer goed en begint naart te verwerven. Op een der ondernemingen wordt thee verbouwd, ten behoeve waarvan ook een groote fabriek wordt opgezet. Bovncdien is van groot belang voor de onderafdeeling het Gouvernements hars- en terpentyn- bedrijf. Het product wordt gewonnen uit een inheemsche pijnboomsoort, de pinus Merkussii, waarvan groote complexen het landschap bedekken. In 1927 werd een proefbedrijf begonnen, dat zich sindsdien heeft ontwikkeld tot een be- drijf met een uitgestrektheid aan terreinen van meer dan 10000 ha.

De bevolking bezit een belangrijken veestapel. Uitvoer van vee heeft doorlopend plaats naar Bireuen en verder. Het aantal karbouwen be- droeg ultimo 1934 totaal 10158.

PELALAWAN (Aanv. DI. III) is een der zeven zelfbesturende landschappen in het gewest Oostkust van Sumatra, dio nog con lang contract met het N. I. Gouvermoint hebben. De om- schrijving van de grenzen van het landschap komt voor in bijlago A van het thans (1937) nog geldendo politieke contract van 29 December 1006, goedgekeurd bij G. B. van 15 April 1907, no. 15. De bestanddeelen van hot landschap zyn verineld in artikel 2. In Ind. Stb. 1935, no. 457 is het G. B. van 13 September 1935 no. 21 opgo- nomen, Wciarbij werd bepaald dat de grens tus- schen het gouvernement Oostkust van Sumatra en do residentie Riouw en Onderhoorigheden, voorzoo veel deze samenvalt met de zuidelyke grens van het landschap Pelalawan, wordt ge- vormd door een denkbeedige lyn, loopende van don Bakal-riboe over do waterscheiding tusschen do Groote Kam par- of Pelalawanrivier en de oostclyk van Tandjoeng Oengka-diloeer in zco uitmondende rivieron, tot aan gonoemdo kaap Tandjoeng Oongka-cliloeer. Do grootte van hot landschap wordt geschat op 18000 km². Volgens in be! 8E in het 2e deel van het Ind. Vorslag 1935 telt de bevolking van het landschap 15.266 in.

Zanders en 197 Chineezen of totaal 15.463 zielen. Administratief behoort het tot de onderafdeeling Selat-pandjang, afd. Bengkalis van het gewest Oostkust van Sumatra.

Bodemgesteldheid. Het geheele landschap bestaat uit laagland, zonder bergen, met laag heuvelterrein op eenigen afstand van de rivieren. Het omvat het strooni gebied van de groote Kamparrivier met vele linker- en rechterzijtakken. Het kustgebied is bedekt met een breede strook vloedbosch (bakau-bakau) en bestaat uit kleigrond. Langs de rivieren treft men uitgestrekte terreinen aan, die onder water staan en slechts bij langdurige droogte van water vrij zijn; op die terreinen groeit zwaar bosch. Achter de vloed-boschen met modder aan de zee kust, vindt men een strook veengrond met zandbodan. Verder het binnenland in, langs de Kamparrivier, treft men een slijsland aan van zand en klei en binnen-waarts ten N. en Z. van de Kamp een zandlaag met of zonder veen. Verder van de rivier af liggen de droge, min of meer geaccidenteerde gronden, waarop de bevolking haar landbouw uitoefent.

Rivieren. De voornaamste rivier is de Kampar-besar, die slecht bevaarbaar is voor groote vaartuigen. Van Tandjoeng Niobeng af naar zee komen vele zand- en modderbanken voor, welke het varen zeer bemoeilijken. Het communicatie-vaartuig Juliana, dat ± 5 voet diepgang heeft, moet steeds den vloed afwachten om tusschen de banken door te kunnen varen. De belangrijkste zijrivieren van de Kampar zijn, van de samen-vloeiing der Kamparkiri en Kamparkanan af gerekend, rechts: de S. Segati, bevaarbaar voor prauwen; de Batang Nila, die met de Juliana tot Koala Napoeh bevaarbaar is; de S. Boeloe, S. Tolan of S. Boenoet, en links: de S. Pelalawan, gedeeltelijk bevaarbaar voor grotere booten en verder voor prauwen. De S. Lahar, grensrivier met het landschap Siak, is bevaarbaar voor prauwen en bij vloed ook voor grotere vaartuigen.

Wegen, bruggen en verkeersmiddelen. Vrijwel het geheele verkeer is nog op de waterwegen aangewezen en het transportmiddel is dan ook de prauw in allerlei grootte. De landschapskas heeft sampans en prauwen voor den zelfbestuurder en districtshoofden, met aanhangmotoren, te Pelalawan, Boenoet, Serapoeng en Langgam. In alle kampoengs, voor zoover zij op het land liggen, heeft men stukjes weg met houten bruggetjes en verder in het binnenland zijn voetpaden van ladangbouwers en boschproducenten. Een behoorlijke weg is aangelegd van Koala Teroesan over de grens met Sink naar Boeatan aan de Siak-rivier; op het eiland Penjalai loopt een weg van kampoeng Telokdalam naar kampoeng Penjalai.

De bevolking bestaat uit: 1. Maleiers afkomstig van Djohore, Riouw, Siak en Minangkabau; 2. de orang talang (de oorspronkelijke bewoners); 3. de orang hoetan op de voor de kust liggende eilanden en in het kustgebied. Tervijl de eerste twee groepen Mohammedaan zijn, belijden de laatstgenoemde geen bekende godsdienst; wat feestdagen betreft doen zij een beetje mee zoowel met de Mohammedanen als met de Chineezen; vermenging met Maleiers komt niet voor, met Chineezen wel. De algemeene taal is Maleisch.

Middelen van bestaan. Het hoofdnicelid van bestaan is landbouw. Rijst wordt verbouwd op

ladangs, verder plant men rubber, klappers en tweede gewassen. Het inzamelen van boschproducten, vooral van rotan, neemt in den laatsten tijd weer toe. Sagoe wordt bereid en niobeng gekapt

(voor dit laatste is retributie aan de landschapskas verschuldigd) grootendeels voor verkoop naar elders. Visscherij wordt overal op de rivieren beoefend voor eigen behoefte. Maar de vangst brengt toch niet zooveel op of er wordt nog veel droge, gezouten visch ingevoerd. De Industrie is van geen belang. Vroeger verleende landbouwconcessies zijn reeds vervallen. Er zijn nog vier vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen (verleend aan de Ned. Koi. Petroleum Alij.).

Handel. Deze is voornamelijk georiënteerd op Singapore. De in- en uitvoerhaven is Penjalai op het gelijknamige eiland. De voornaamste uitvoerproducten zijn rubber, rotan (in den laatsten tijd toenemend), niobeng en sagoe. Ingevoerd worden voorn. eetwaren, lijnwaden, kramerijen, gedroogde visch, zout, petroleum. Van Ta rata k-boeloch uit komen Maleische handelaren met allerlei goederen de Kamparrivier afvaan om hun handelswaar in de verschillende kampoengs te slijten. De communicatie van Penjalai met de kampoengs aan de Kampar-besar geschiedt vnl. met een Chineesche motorboot, die naar Pelalawan, Langgain en Koala Napoeh aan de Batang-Nila heen en terug vaart.

De rechtspraak in het landschap Pelalawan is geregeld in de artt. 16 en 17 van het nog van kracht zijnde contract, voorzover betreft de strafvorderingen en burgerlyke rechtsvorderingen tegen landschapsonderhoorigen, welke behooren tot de competentie der rechtbank en rechters van het Gou vernement. Artikel 19 bepaalt dat, behoudens de bepalingen van de artt. 16 en 17 bovenvermeld, alle onderdancn (onderhoorigen) van den bestuurder onderworpen zijn aan de rechtspraak van het zelfbestuur, welke rechtspraak plaats heeft onder loiding van de Gouvernementsambtenaren. Die rechtspraak bestaat in Pelalawan bij: 1. de kerapatan besar, onder voorzitterschap van den bestuurder, en bestaande uit de landsgrooten, de districtshoofden en den pengoeJoe van Pelalawan als leden, met een mohammedaanschen adviseur en con djaksa tevens griffier; de Europeescho bestuursambtenaar treedt op als leider; 2. de kerapatan district onder voorzitterschap der districtshoofden en 3. de kerapatan kampoeng onder den pengoeJoe kampoeng. In strafzaken wordt vrijwel geen adatrecht meer toegepast. In de boven-streken en onder de orang-talang volgt men voor familierecht de Alinangkabausche adat.

Bestuur. Toen omstreeks 1800 Pelalawan onafhankelijk werd! van Siak Seri Indrapoera, werd daar een bestuursformatie ingesteld in navolging van die van Siak, n[...], een radja met vier datoeks eoekoe als „tiang-kerdjaan“, welke laatsten den rijksraad vorinden. Twee landsgrooten had men reeds, nl. den overvornen Radja Leia Poetera tot Langgain en zijn wazir Datoek Bandar te Pelalawan; de twee anderen werden uit Siak gehaald: Datoek Laksahian, een familielid van den gelijknamigen datoek van Boekit-batoe en Datoek Kampar, een lid van de Siaksche soekoe Pasisir. Behalve aandeel in het bestuur en de rechtspraak als leden van den rijksraad, hadden de landsgrooten de volgende functies: 1. Datoek Radja

Leia Poetera, gevestigd te Langgam (de drie anderen i koe Besar en den Raad van landsgrooten, die do titels te Pelalawan evenals de Tengkoek Besar), voerde het voeren van Radja Leia Poetra, Datoek Lak- bestuur over de streek bovenstrooms van Pelalawan, | samana en Datoek Kampar, in overleg met en naar de door tusschenkomst van de batins over de orang- aanwijzingen van den resident en de betrok- ken talang en van de pengoe- loe's karapoeng over de ambtenaren. De landsgrooten worden aange- steld en Maleische bevolking; 2. Datoek Laksamana voerde ontslagen door den bestuurder in over- eenstemming met het bestuur in de kota Pelalawan en was tevens belast den resident en met inacht- neming van de met de justitie; 3. Batoek Kam par had het gezag over landsinstellingen. Omstreeks 1914 werd het landschap de orang-dagang (lieden van buiten het landschap verdeeld in districten: Langgam onder Datoek Radja L61a afkomstig); 4. Datoek Bandar was de inner der Poetra, Pangkalan Koeras onder Datoek Laksamana, toflichten. Het eerste contract met het N. I. Boenoet onder Datoek Kampar en Serapoeng onder eeh Gouvernement were! te Bengkalis op 4 Februari familied van den Alantri Penghoeloe- soekoe Pelalawan. 1879 gesloten (goedgekeurd bij G. B. van 18 October De districtshoofden worden ook benoemd en ontslagen 1881) door Sjarif Aboe Bakar bin Said Sjarif door den bestuurder van het landschap. Zij genieten Almarhoem Abdul Rachman Sjahaboedin, tengkoe evenals de bestuurder bezoldiging (vaste uitkeering) en besar van Poeloe La wan en zijn rijks- grooten: Intje reis- en verblijfkosten uit de landschapskas, zonder Siemboek gelar Tengkoek Radja Lela-Poetra, Intje korting. Verder ont- vangt het zelfbestuur 10% van het Sidik gelar Datoek Bandar, Intje Tjoet gelar Datoek vastrecht van mijnconcessies en vergunningen tofe Laxamana en hadji Mohamad Basir gelar Datoek mijnbouw- kundige opsporingen. Van den staat der uitkeer- Kampar. De voor- naamste bepalingen zijn de ringen uit de landschapskas aan den Tengkoek Besar, do erkenning van het Nederlandsch oppeergez en de landsgrooten en de ambtenaren van het landschap, afschaffing van de slavernij. Na aanvullingen gevoegd als bijlage B bij het contract, is reeds jarenlang omtrent over- neming van belastingen, het afgeweken met vrijAvillige medewerking van het onderdaanschap, de havens en telegraaflijnen (G. B. zelfbestuur, dat de be- grootingen van de landschapskas 14 December 1882, 28 Mei 1885 en 6 Maart 1890), opmaakt en teekent. Daardoor kunnen gelden vrijkomen were! op 9 April J 895 een nieuw lang contract en besteed worden in het belang van land en volk. De gesloten met den optredenden Tengkoek Besar Said kanipoenghoofden ontvangen alleen collecte- loonen. De Hasjim bin Aboebakar bin Sjahaboeddin, vorst van voornaamste inkomsten zijn: Gouver- Pelalawan en zijn landsgrooten (G. B. 14 Juni 1895), nementschadeloosstelling voor vroegere overgenomen J) ezc overeenkomst word aangevuld met nieuwe rechten; belasting op bedrijfs- en andere inkomsten; bepalingen omtrent onderdaanschap en rechtspraak (G. B. IJ Ma art 1899) en een opgave van havens (G. B. 16 Februari 1901). Toen de lange contracten op de Oostkust van Sumatra in J 906 we rd >> vernieuwd, teekende bovengenoemd zelfbestuur van Pelalawan ook een nieuw contract op 29 December 1906, dat word goedgekeurd bij G. B. van 13 April 1907, no. 15. Deze overeenkomst is, na eenige aanvullingen betref- fende vendureglement, koelie-ordonnantie, zee- brieven, schecpspassen en oiidrhoorigheid van Inlanders, die gebonden zijn door een werkover- een komst (1) den voet van de „Koelie-ordonnantie Sumatra^ Oostkust" (G. B. 30 October 1913, 17 Februari 1917, 24 December 1929) tot lieden nog van kracht. Tengkoek Besar Said Hasjim stierf op 1 Augustus 1930. Bij G. B. van 18 Juni 1931, DO. J weixl Tengkoek Said Haroen, ininder- jarige zoon van den overledene, aangewezen als opvolger in het bestuur, met den gelar Tengkoek Soeloeng. Gedurende zijn minderjarigheid worden de function van bestuurder van het landschap Pelalawan uitgeoefend door Said Oesman bin Tengkoek Oebaidillah, thans Pangdran (lands- grootc) van Pelalawan, als regent. Said Oesman teekende een akte van verband, goedgekeurd bij G. B. van 15 November 1932, no. 31. Bij verklaring van 16 Januar 1933 heeft het zelfbestuur van Pelalawan (de regent, de aangewezen opvolger in liet bestuur, de landsgrooto Datoek Radja L61a, districtshoofd van Langgam ,cn de landsgrooto Datoek Kampar, districtshoofd van Boc-^ noet) ingestemd met de voorgenoemde invoering ! van de korte verklaring by optreden van Tengkoek Said Haroen gelar Tengkoek Soeloeng als bestuurder. Van deze verklaring is aantekening gehouden bij G. B. van 5 Maart 1933, no. 21. Volgens art. 8 van het contract wordt het bestuur over het landschap gevoerd door den Teng-

Literatuur (Aanvulling): K. A. F. R. Musper, Indragi en Pelalawan, uitkomsten van het mijnbouwkundig-geologisch onderzoek in do ja- ren 1922—1926 m. bijv. krt. en ill., Jaarb. mijnw. N. I. verh. I 1927; Bespreking van het boven- staande artikel door N. Wing Easton in T. A. G.; . 1929, biz. 968 en door G.J. L. Kenimerling in T. A. G. 1931, biz. 1146/

VISSCHERIJ (Aanv.4)1. IV) is in Ned.-Indie, ? zoolas meestal elders ook, van zeerouden oor- sprong. De wijze, waarop in de minst gecultiveer- de streken, b.v. Nieuw Guince, gevangen wordt, toont dat de primitiviteit van een beschaving geen beltsel is voor een vernuftig verschalken van visch. Zoo is het minder de algemeene trap van ontwikkeling van een bevolking, die den stand van de visscherij bepaalt, dan do kans, door de natuur geboden. De warmte is van gun- stige uitwerking op do visschery. Niot alleen maakt zij het werk van den visscher aangenamer, maar ook bovordert zij onder bepaalde omstan- digheden de procluctie van visch. Da ar bij komt, dat de uitgestrekte kuston van de eilanden van Ned.-Indie in ruimo mate gelcgenheid voor visscherij bieden. Voorts is de rijkdom aan rivieren groot. Voor de binnenvisscherij is van groot belang, dat uitgestrekto gebieden een heel, vochtig

oerboschklimaat hebben, waar het zelfs geduren- de het minder vochtig gedeelte van het jaar regent. De periodiek droge streken, zooals Oost- Java en de ten Oosten hiervan gelegen eilanden, bieden uiteraard minder gelcgenheid voor de uit- oefening van de binnenvisscherij, ofschoon ook daar in het gebergte plaatselijk meer water voor de visscherij, vooral de vischteelt, ter beschik- king staat dan veelal verondersteld wordt. In haargeheel is daarom de visscherij in den Archipel van oneindig grooter belang dan de jacht, vooral daar, waar de toenemende cultuur in hooge mate tot ontbossching geleid heeft, zooals op het dicht- bevolkte Java.

Uit historische gegevens mag men afleiden, dat dit reeds lang zoo geweest is. Zooals bij de behan- deling van de binnenvisscherij nader beschreven zal worden, toonen rechtsbronnen van omstreeks 1400 aan, dat toen al een vischteelt bestond, die wettelijke bescherming vereischte. Gezien echter de overeenkomst tusschen de vischteelt in den Archipel en de oude Chineseesche methoden, kan men wel veronderstellen, dat vischteelt en visscherij in Indie van nog veel ouderen datum zijn.

Betrekkelijk jong is dus wat wij uit den Compagniestijd van de regeling der visscherij weten.

Deze regelingen betreffen Batavia. Tegen het „visschen in dezer stede riviere" anders dan met werpnet en hengel werd in 1620 een verbod uitgevaardigd, terwijl in 1658 ook voor het visschen met het werpnet een consent vereischt werd. Dat ook de handel in visch aan banden gelegd werd, bewijst een order uit 1628, toen tengevolge van den oorlog met Bantam onvoldoende concurren- tie bestond en de in dien tijd al, voornamelijk door Chineezen, gedreven vischhandel allengs te veel ging vragen. In een vischzetting werd bepaald, dat de visch door „voorkopers" tegen vaste prij- zen moest worden opgekocht. Het is zeer interes- sant, dat toen al het euvel van beperking dor prijzen groeter bleek dan het voordeel da ar van, want de zetting werd wegens het ondervonden nadeel weder ingetrokken.

Uit verschillende door de O.I. Compagnie uitgevaardigde plakaten blijkt, dat de visch vangst in de 18e eeuw soms verpacht werd. Het is niet duidelijk, welke vischvangst hierbij bedoeld werd: die buiten en langs de kustlijn — dus zeevisscherij — of binnen visscherij. Even min weten wij iets o mt rent de grenzen of de verdeeling van vangst- rechten, die door de verpachting werden ver- kregen. Er werd pacht geheven op de aange- brachte visch zelf, ook de verduurzaamde, in- clusief gamalen, tri pa ng, haaienvinnen, enz. Betaaid werd hetzij in geld, hetzij in visch. Wel kan men uit de gegevens opmaken, dat de verpachting zich niet tot de vischvangst beperkte, die van het land uit rechtstreeks bedreven werd, doch ook de visscherij van vaartuigen uit — de zeevisschery — betrof. Misschien was het meer een heffing van to! op do ter markt gebrachte waar, dan een verpachting van het recht o n te visschen zelf.

In een plakaat van 1757 werd de „pagters van de boom gerecommandeerd zig aan de billijkheid en discretie te schikken en te laten vinden *zander* sig te verstouten de grootsto en besto vissen uijt de party te zoeken en voor zijn eigen aandeel voor zig te nemen". Hierbij ging het vermoedelijk om een beschermenden maatregel ten bate van de visschers, die hun vangsten naar Batavia brach-

ten, tegenover de pachters van de tol. Het is moei- lijk uit te maken, of slechts de visschers, die hun waar per boot aanbrachten, de „boom,^ moesten passeren, of dat ook de exploitanten van de na bijgelegen kustvijvers hiertoe gedwongen werden. Het kan reeds toen zoo geweest zijn, dat de pro- ducten van de binnenvisscherij, dus ook van de kustvijvers, e vena Is die van de zeevisschery op den waterweg naar de markt te Batavia vervoerd werden.

Het is niet altijd gemakkelijk een scherpe scheidingslyn te trek- ken tusschen de zee- en de binnenvisscherij, noch te Batavia noch elders. Ten onrechte wordt verondersteld, dat zich cen- voudig cen indeeling laat ma- ken, die overeenkomt met visscherij in zout- er in zoetwater. Is al in de praktijk der visscherij een scherpe schiding on- doenlijk, omdat het zoute water in de riviermon- den en in kustvijvers en Jagunen geleidelijk in zoetwater overgaat en op dezelfde plaatscn, af- hankelijk van het getij meer of minder zout is, ook biologisch is geen scherpe en vaste grenslijn te trekken. In de tropen is dat zelfs in nog veel hooger mate het geval dan in cen gematigd kli- maat, omdat daar meer zoutwatersoorten ver de rivieren optrekken, zoodat som- nig hon- derden kilometers binnenlands zeevisch kan worden gevangen. De indeeling in zeevisscherij en binnenvisscherij berust dan ook meer op over- eenkomst en is plaatselijk uiteenloopend. In Ned.-Indi. is een indeeling gebruikelijk, die meer op een van overheidswege getroffen organisatie in verschillende diensten ter bevordering van de visscherij, dan op economische of natuurlijke gegevens berust. Zoo rekent men tot de zeevisscherij de visscherij op zee, de kustvisscherij in zee en in baaien, ook van het land uit bedreven, en de visscherij in de eenigszins breede riviermond- gen. Onder de *binnenvisscherij* echter ressorteert naast visscherij on vischteelt in zoetwater ook hcl opkweeken van in zee gevangen vischbro (: «I in langs do kufit gelegen, met zout- of brakwater gevulde vijvers.

ZEEVISSCHERIJ. *Ge^hchicadenis*. Zie het oorspron- kcJijk artikel in *DI. IV*.

Verspreiding van het bedrijf. De zeevisscherij wordt in den Ned. Ind. archipel vrijwel overal uitgeoefend, doch de min of meer "muffinlic" drijven beperken zich tocht tot de Noordkust van Java en Madocra (incl. Htraal Madocra en Bawcan) ; Zuid-Celebes en verscheidenc tusschen Java en Celebes gelegen eilanden (Sapeken, Li ma); de Minahasa, Tidore en Amboina; Borneo in cnkele kaiifpoengs bij Bandjannasin en bij Pontianak; Sumatra, be halve Bagan Si Api A|>i en Bengkalis, de eigenlijke "Oostkust" en het kustgedeelte bij Palembang. Aan de Westkust van Sumatra komen vele strandkainpoengs voor, zich echter tot kustvisscherij bepalen daar z rj door de ruwe zee geen zeevisscherij kunnen beoefenen. Om dezelfde redenen op Java's Zuidkust vrijwel in het geheel geen bedrijf. }jo verschillende in de onderscheidene gebicdsdeelen uitgeoefende zeevisscherijen passen ulic bepaaklo vischmethodes toe, welke met den aard van het vischvorkomen en velerlei andere omstandig- heden nauw verband houden.

Soorten van zeevisscherij. Vcrrewcg hot voor- naamste visscherijbedrijf, dat langs de Noord- kust van Java en Madoera in do betrekkelijk on- diepe Java-zee (± 50 m) wordt uitgeoefend, is do

majangvisscherij. Zoowel de prahoe majang (koldk, bese, alis-alis etc.) als do poekatapjang dragen velc en verschillende namen on vertoonen meermalen belangrijke afwijkingen in bouw en samenstelling in de oostelijke ten opzichte der westelijke dBSa's, welke hoofdzakelijk samen- hangen met kust, weersgesteldheid, vischvoor- komen en dergelijke omstandigheden. Niettemin is het bcicrijf in de hoofdzaken overal opmerkelijk uniform. Vergeleken met zeevisscherij-klein- bedrijven in Westersche landen staat het op een hoogen trap. De prahoe majang is een geheel aan de vlakke kust en ondiepe riviermondingen aangepast vaartuij, zeewaardig en bij ruimen wind een uitstekend zeiler; zes mijl vaart bij goede gelegenheid is niets buitengewoons. Varieerend met het type bedragt de bemanning 7, 12 of ± 20 man. Men treft deze prauwen aan tot over de 50 zeemijl uit de kust. Het pajangnet, dat van agcl (uit pinti) is gemaakt en zeer goedkoop is, bevischt alleen de bovenste waterlagen n. tot op ongeveer 15 meter diepte. Deze soort visseherij wordt buiten Ned.-Indie en Malaka zelden aan- getroffen; zij vertoont oogenschinlijk siechts groote gelijkenis met de visseherij met het „Klusgarn" in sommige Europeesche meren. De pajang bestaat uit een wijde en zeer langc zak, waaraan twee groote wijdmazige vlerken. De onderlip steekt verder vooruit dan de bovenlip. Het net is gebonden aan zeer bepaalde omstandigheden van wind en stroom in vangt, wanneer daaraan vol- daan wordt, zeer reel visch. Waar echter in door- snee niet gepregeld ten voile aan deze omstandig- heden wordt volklaan, zijn de doorsnee vangsten bij het zeilbcdrijf niet hoog. Bij deze visseherij wordt in voile zee altijd met lokkers (tendak, rocinpon) gevischt. De rondzwemmende school- tjes visch verzaincln zich daarbij. Het eigen- aardige dezer lokkers, welke uit een lang touw met palmbladcren bestaan, voorzien van een anker en cen drijver, is, dat de visch meestal en groot (ni<ceals daarbij blijft, ook wanneer deze lokker bijna geheel opgehandl wordt. De oor- zaken dozer lokwerking zijn onbekend, doch de vangst is er geheel op ingesteld. De kunst is om de zak o> de juiste wijze voor de verzamelde vis<: hsc h(<il te krijgen. De prauwen zeilen 's a- vonds met de land wind uit en keeren, als een goede vangst gemaakt is, 's mid dags laat, met de zee wind, terng. J let vischgebied is door de richtingvastheid der wuideji tamelijk begrens, inaar tevens is het bedrijf daardoor mogelijk. Is te wei- nig gevangen, dan overnacht men een of nicer etmalen. Per dag kun non alechts enkele lokkers afgevischt worden. Daarbij mag het water niet te troebel en niet te holder zijn. Bij de onder de kiiKt uitgeoefende majangvisscherij (djaboer ==pajang met waringzak) wordt geen lokker ge- bruikt, doch tracht men de scholen op te sporen. De met do pajang in voile zee govangen soorten zijn siechts enkelc, die als regel tot de makreel- achtigen en de hringachtigen behooren. Het is alles vrij kleine visch (lajng gatel, kemboeng, tembaug, bawal), vrijwel ninimcr grootcr dan cen middelsloort haring. De kustvangsten bestaan in hoofdzak uit veel kleinero visch (tori, perek). Avaartusschen echter ook meermalen grooter'o soorten (koero, tongkoi) voorkomen, en tevens uit cen grootcr verscheidenheid van soort. De majangvisscherij levert meestal de besto vangsten op in den oostmoesson en do daarop volgen-

de kentering, hetgeen vermoedelijk o.m. verband houdt met de moessonstromingen in de Java-zcc. Neer naar het Oosten worden ook in het voorjaar goede vangsten gemaakt.

De overige visscherijen langs Java's Noordkust zijn eveneens over de geheele kustlengte tamelijk uniform. Men treft in vele ddsa's een beugvisscherij met zeer kleine "majang" prauwtjes aan, welke eveneens zeer ver gaan. Op bepaalde tijden van het jaar vangt men daarmede haaien, welke anders zeer weinig worden aangebracht. Voorts vischt men overal soms tot vrij ver uit de kust met kleine treknetjes, werpnetten en onder de kust veel met verschillende soorten kieuwnetten en netjes. Een speciale nachtkustvisscherij op lichte vischscholen (kemboeng) is aan enkele bepaalde ddsa's gebonden. Opmerkelijk is, dat uit deze en dergelijke speciale kustvisscherij- d'sa's met de moessons naar de verschillende gunstige gebieden wordt getrokken. Dit geldt veelal ook voor de groote treknetten, die langs de kust worden aangetroffen, meestal als strand- treknet. Op de gunstige plaatsen langs de kust worden last not least groote „bamboefuiken" (sero*s) geplaatst, welke echter zeer van moesson en stroom afhankelijk zijn. Deze bamboe visch- staketsels, door welke geleiders de visch in een „vangkamer" geleid wordt, geven dikwijls groote vangsten, doch vorderen daartegenover vrij hoo- ge kosten, daar zij in haar geheel na enkele weken uit den grond gehaald en schoongemaakt moeten worden. Wat verder nog aan vischmethodes wordt gevonden is als regel keuterbedrijf.

Zuid-Celebes is grootendeels omgeven door een rifgebied, dat de specifieke rifvisscherijtjes vertoont. Daarnaast treft men in de stukken tus- schen de verschillende rifgedeelten verschillende soorten lijn-, en drijfnet- en langs de kust s6ro- visscherij aan, terwijl in de diepere gedeelten majangvisscherij wordt uitgeoefend. Het belangrijkste bedrijf is echter de visseherij op vliegende visch in open zee, welke in groote hoeveelheden wordt aangebracht in het voorjaar en een waar stapelartikel oplevert, dat door de vrachtzeilprauwen veel naar Java wordt afgevoerd. Deze visch wordt in voile zee met kleine oppervlakte fuikjes govangen. Het diepe heldere water van Straat Makassar en zuidelijker zeeen geeft uiteraard een geheel ander visseherij to zicn dan de Java-zee. Men treft er veel, zich dikwijls ook aan de oppervlakte vertoonende groote soorten rond- visch aan, zooals zwaardvisch, groote en kleine soorten tonijn etc. Bijzcvolg heeft zich in streken als de Golf van Mandar e.d. overal een vrij groote lijnvisscherij ontwikkcl. In tegenstelling tot de Java-kust is de zeilvrachtvaart van de kusten van Zuid-Celebes uit belangrijker dan de zee- visscherij. In do eilandon- gebieden tusschen Java en Celebes heeft veel schelpvisscherij plaats (troca en Iola). Do Lima- eilanden en Sapcken hebben reap, cen groote lijn- en majangvisscherij.

De zeevisscherij van do Minahasa, Tidore en Ambon is, wat het grootero bedrijf betreft, geheel ingesteld op de vangst van kleino tonynsoorten (vooral tjnkallang) met do hengel en van een in groote scholen voorkomende, in de Java zee vrijwel niet gevangen kleine vischsoort (roa-roa) met een soort buiclnet (giob). Do hongelvisscherij (foenai) geschiedt uit relatief zwaarbemante pagaai- prauwen on met lovencl aas (noenai), dat inot plenzen in zee goworpen wordt in do nabij-

heid van een school tonijn. Het wordt dus niet aan de hengels bevestigd, welko geen aas dragen, daar de visch gulzig is. Bij de giobvissscherij wordt het net om een school heen gezet en door duikers zoo goed mogelijk in het net gehouwen, totdat de vleugels een eind zijn ingehaald, waarna het net dichtgeregen wordt als een buidelnet. Dezelfde vaartuigen (rordhe) worden voor de tjakallang als voor de roa-vangst gebruikt. Het zijn geen goede zeilers en zij zijn niet geschikt voor geregelde visscherij veel verder dan een paar mijl uit de kust, hoewel de Tidoreezen soms groote trektochten ermede maken. Voor het overige treft men langs de kusten van deze gebieden ontelbare vlerkprauwen aan, die dicht onder de kust vaak met lijnen visschen. In deze streken wordt veel met een sterk loflicht gevischt.

De Aroe-eilanden zijn bekend wegens hun parelvissscherij.

In den Timor-archipel leggen enkele kampoengs zich toe op de vangst van verschillende soorten walvissen.

Van de zeevisscherij langs de kust van Borneo is nog weinig bekend. Het is hoofdzakelijk kustvisscherij met sero's, drijfnetten etc. In het voorjaar komen soms groote hoeveelheden visch en garnalen met zeilvrachtprauwen naar de trasi-fabrieken in Rembang.

De „zeevisscherij“ langs Sumatra's Oostkust draagt een geheel eigen karakter. De groote en breede riviermondingen in samenwerking met de veelal groote getijverschillen hebben overal langs de kust van voor Palembang tot Atjhd toe een stroomvisscherij met de bekende „djemals“ doen ontstaan, welke haar voornaamste concentratiepunt in de daarvoor bijzonder gunstige Rokanmondning (Bagan Si Api Api) vindt. Deze djemals zijn niet anders dan, bij uitgaand tij visschende, groote rotanzeeven met geleidarmen. Het zijn vaste vischtuigen, welke veel onderhoud en groote bouwsommen vergen, en die tegenwoordig zóer ver in zee worden gebouwd. Zij vangen meestal kleine tot middelsoort visch, inaar soms, nl. de ver in zee gelegene, ook groote. De vangst is ty-pisch voor deze riviermond-fauna. Daarnaast vischt men ook met een batterij van fuiken (zgn. boeboes) van netwerk (zakken) zoowel bij in- als bij uitlopend tij, maar niet met springtij. Deze vischtuigen staan niet zoover in zee en de vangsten bestaan uit garnalen en kleinere visch. Tegenwoordig is een derde vischtuig in zwang gekomen, de tjitji, welke het midden houdt tussen djemal en boeboe en veel bewegelijker is dan de eerste. Van enkele eilanden van den Riouw-Archipel uit, het eiland Bengkalis, Bagan Si Api Api, en vooral van Poelau Ketam (aan de Malakawa) tegevoerd de Rokanmondning gelegen, welk gebied tevens een groot djermalgebied is) heeft een vrij belangrijke drijfnetvisscherij plaats respectievelijk in de diverse straten, vóór de Rokanmondning, en op en om Eenvadeinbank. De vangsten van Poelau Ketam en van vóór de Rokanmondning, zelfs ten deele die van de buitenste djemals, gaan in ijs met opkoop-sampans naar Malaka. Bagan Si Api Api heeft verscheidene crises gekend. Na afschaffing van de zoutpacht bloeide het bedrijf, dat, ook relatief, enorm kwantum zout noodig heeft, op. Beugkalis, en vooral de troeboekvisscherij a'daar, liep na deze afschaffing achteruit.

De eilanden Bangka en Billiton hebben nogal

wat lijnvissscherij langs hun oostkusten, naast sero's etc., en hebben niets gemeen met den Sumatra wal. Tusschen Billiton en Bangka is een niet onbelangrijke rivisscherij.

Een vermeldenswaardig bedrijf is, tenslotte, de in den Ned.-Ind. archipel uitgeoefende Japansche rivisscherij. Teneinde een voldoende aantal riffen te kunnen bewerken en dus groote afstanden te kunnen bestrijken, beschikken deze visschers over motortransportboten. Het eigenlijke bedrijf heeft echter met een 4-tal gewone prauwen (50 man) plaats en als regel binnen de 3-mijls-grens. De eigenaardigheid van dit bedrijf is, dat het net, dat uit drie afzonderlijke deelen bestaat, nl. 2 vleugels en een rechte lap netwerk, welke als zak wordt gebezigd, duikende uitgezet niet worden op een bepaalde manier te aanzien van stroom en rihchling. Deze rivisschers komen uit een bepaald gebied in Japan, waar reeds generates lang dit bedrijf beoefend wordt.

Zeevisscherijproducten. Java. De groote afhankelijkheid van weer en wind maakt, dat de in voile zee visschende majangprauwen hun visch dikwijls in bedorven toestand moeten aanbrengen, terwijl de vangst ook in gunstige omstandigheden vele uren oud is, voor zij aan wal komt. Alleen de eilanden Ba wean en Sapeken liggen zoo gunstig in de vischgronden, dat daar dicht bij de kust op lajang etc. kan worden gevischt. Als regel kan men zeggen, dat alle visch, die in voldoende verschen toestand wordt aangevoerd en die niet voor directe consumptie in den omtrek wordt verkocht, tot zgn. pindang wordt verwerkt, daar de pindangbereiding de beste opbrengst geeft, wanneer ten minste de aanvoeren niet plotseling al te overvloedig zijn. Is dit laatste het geval, of is de vangst reeds niet versch meer, dan maakt men er gezouten (pedah) of gedroogde (gerdh) visch van; het laatste alleen indien er voldoende van is. De pindang is, als zij zorgvuldig bereid wordt, een zeer goede conserve, die ongeveer 1 ½ maand goed eetbaar kan blijven. Soins wordt de visch slechts in mandjes gekookt en is dan slechts enkele dagen houdbaar (tjoec). Wordt zij bereid in speciale aarden potten, dan wordt de visch daarin in lagen, met veel zout crusschen, gepakt. Vervolgens wordt de pot geruimen tijd op een vuurtje gekookt, waarna het water wordt afgegoten (petis). Deze pindang is tot ver in de binnenlanden van Java bekend en is zeer gezocht. Het is een veel beter product dan de gerdh of pedah, hetzij uit het land of gennporteerd. Een ineen op zich zelf staand bedrijf is de trasibereiding, waarvoor meer de dicht onder de kust vangen kleine visch en garnalen als grondstof worden gebruikt. Voor het overige wordt het grootste deel der kleine djaboervisch gedroogd. De overige visscherijproducten staan in belang meestal ver achter bij de genoemde.

Sumatra. De massale aanvoren ter Oostkust worden nicest gedroogd op droogvloeren, nadal zij reeds zwaar gezouten werden. De garnalen worden cveneens in het groot op houten vloeren (pelantarans) tot terasi verwerkt.

Celebes. De vliegende visch wordt aan boord licht gezouten en gedroogd. Deze behandeling aan boord van de visschersvaartuig wordt zoover bekend in Indic nergens anders aange-toeffij, dan alleen soms bij opkoopprauwen bij Baweau.

Minahasa etc. De tjakallang en ook de roa

wordt daar gerookt (foefoe); een behandeling, die men op Java weinig vindt.

Voornaamste visschersplaatsen. Dit zijn in West-Java Laboean (Str. Soenda), Tanara, **Batavia**, Tjemara. In Midden-Java Eretan, Indramajoe, Gebang, Sawodjadjar, Tegal, Pemalang, Pekalongan, Batang, Weleri, Kendal, Semarang, Moro en Japara. In Oost-Java Reinbang, Sarang, Boeloe, Toe ban, Palang, Naglik, Laboean, Blim-bing, Weroe. Op Madoera Klampis, Sepoeloe, Aroesbaja, Ketapang, Pasongsongan, Amboen-ten en nog vele kleinere. Aan Straat Madoera vooral Lekok en Ketapang on Besoeki. Gebang en Sawodjadjar zijn speciale kustvisscherij- ddsa's, evenals Laboean en Naglik.

Op Celebes heeft men geen speciale visschers-plaatsen. Alle bewoonde eilanden van den Spermonde-archipel b.v. doen aan visscherij en prauwvaart, maar vooral de bocht van Mandar is een groote reeks van prauwvaart- en visscherij-kampoen-ges. De verkoop van versche visch heeft in de Buitengewesten echter minder beteekenis en daardoor is het bedrijf daar minder opvallend.

In de Minahasa zyn bij Manado en bij Straat Lem beh visscherij-kampoen-ges. Op Sumatra's Oostkust zijn behalve Bagan Si Api ook Tandjoengbalai, Selatpandjang en dergelijke plaatsen belangrijk.

Omvang van het bedrijf. De verschillende aan de Noordkust van Midden-Java bestaande veiling-verenigingen hebben het mogelijk gemaakt vrij nauwkeurige gegevens te verkrijgen over de geldelijke waarde der aanvoeren. Deze bedroeg in 1935 nog voor een flinke dds \pm / 150.000 of meer bij een aantal van ongeveer 100 inajang- prauwen en de noodige kleinere vaartuigen. In totaal wordt in de tusschen do plaatsen Indramajoc en Japara gelgen disa's ongeveer voor een miljoen gulden en omstreeks 15 miljoen kg aan visch aangevoerd. Op de veiling in Batavia wordt voor bijna een miljoen gulden aangevoerd, waar- van \pm & vijfervisch en de rest zeevisch is. De to talc aanvoer aan do Noordkust van Java en Madoera, inclusief Straat Madoera, Sapeken en Ba wean, kan voor 1 !>34 veilig op 4 miljoen gulden en 60 miljoen kg worden gesteld. Daarvan was dan ongeveer de helft tot 芬 van de majangvis- schrij afkomstig.

Over den omvang der zeevishschrij in den loop der jaren loopen de mceuingen nogal uiteen. Veelal wordt aangconien, dat doze omstreeks 1900 sterk is afgnomen. Een officieel onderzoek als dat der Grootc Welvaartcommissio vcrachtaft daaromtrcil echter geen zekerheid.

Vernioedclijk is het bedrijf in zijn gohcl gono- men roods vcle tientullon van jaron min of meer stationnair. Achteruitgang op soinnigc punton wordt (lenkclijk door vooruitgang op andro pun- ten wcl ongeveer gecompenseerd. Toch is er zeker geen neiging tot groei te constateeren.

Import. Ongeveer hetzelfde bedrag, dat naar schutting wordt aangevoerd, wordt op Java ge- importeerd, nl. 45 miljoen kg tegen \pm 7 miljoen gulden, terwijl van Bagan Si Api ongeveer 25 miljoen kg aan vischproducten op Java binnen- komt. Hoewel do import dus belungrijk is, is zij niet overwegend. Waar bovendien vrijwel de- zclfdc vischsoorten worden ingovoord, clio in clc Java zee worden gevangen, is het indordaad denk- baar dat door een aanzionlijko verhooging der vangsten een deel der importen wordt vordrongen.

Regeeringsbemoeienis. Vergrooting der aan- voeren uit Indische wateren kan echter niet worden verkregen door ongewijzigde invoering van Westersche methodes, zooals reeds meermalen het plan geweest is b.v. door uitzending van Hol- landsche stoomtrawlers (Eekhout 1904).

Uit de proeven tusschen 1906-1911 door het Gouvt. vaartuij „Gier“ genomen onder luitenant ter zee Van Rozenoelad bleek duidelijk, dat de vooruitzichten voor stoomtrawlers niet voldoen- de waren om particulieren zonder Regeerings- steun naar Indie te lokken. Deze proeven deden vreezen, dat de vangsten in voile zee te gering- zouden zyn en die onder de kust te weinig markt- waardige visch zouden bevatten. Een nadere be- vestiging leverde de proeven door den Straits visscherijdienst in Singapore omstreeks 1928 genomen, die een moTefhe stoomtrawler in exploi- tatie bracht, welks jaarverlies op \pm / 100.000 moest worden becijferd.

Na publicatie van de rapporten der Welwaarts- commissie werd voor het eerst de Regeeringsbe- moeienis met de zeevisscherij actief ter hand ge- nomen door de „Gier“proeven, welke echter on- tijdig werden afgebroken. Naast een klein biolo- gisch station in Batavia (1906), ontstond voorts in 1914 een Afdeling Visscherij aan het Dept. van Landbouw, Nij verheid en Handel, welke zich meer met de economische vraagstukken had te bemoeien. Deze afdeling werd echter in 1922 weder opgeheven. Behalve de verstrekkung van goedkoop zout en de oprichting van enkele veilingen waren geen tastbaro resultaten bereikt.

In 1928 werd wederom een zeevisscherijdienst annex den Landbouwvoorlichtingsdienst in het leven geroepen, welke in 1934 geincorporeerd werd in het Instituut voor de Zeevisschery, dat voor researchwerk een subsidio ontvangt. Deze instelling is er in geslaagd door gebruikmaking van moderne vaartuigen en verbetering der pa- jangnetten een vertienvoudiging der vangsten tegenover het majangzeilbedrijf te verkrijgen. Naast verbetering van het bestaande bedrijf wordt ook in andere richting researchwerk ver- richt.

BINNENVISSCHERIJ. Geschiedenis, oude regclin- gen. De binnenvisscherij, speciaal ook de visch- teelt, d.w.z. het laten paaien van visssen in vij- vera en het opkweeken van het broed, als ook het opkweeken van in zee of elders gevangen broed, wordt, zooals in de inleiding werd vermeld, reeds lang in den Archipi bedreven. Het Javaanscho wetboek, do Kootara Manawa, gecodificeerd om- streeks 1400, als samcnstelling van ouder Hin- doerecht met inheemsch Javaansche rechtsbe- gripfen, niaakt reeds een verschil tusschen zoet- watervijvers (siwakan) en zoutwatervij vers (tam- bak). Ten opzichte van beide zoekt voormeld wetboek de eigendomsrechten van den kweeker te beschermen. Hierbij is interessaut, dat wat betreft de siwakan het leegscheppen door onbe- voegdon onder verbod wordt gesteld, terwijl, wat de tambakan betreft, hot stelen van visch met straf wordt bedreigd. Het leegscheppen komt slechts in aanmerking voor zeer kleino vijvertjes. Het is merkwaardig genoeg nog tegenwoordig nabij Pasar Minggong in do residentie Batavia ge- bruikelijk, om do goeram- vijvertjes leeg te schop- pen, terwijl oklors, b.v. in do Preanger, vuvers reed a lang zoo aangolgd worden, dat zij boven den grondvaterspiegel komen. te liggen on doo

een toevoering, bij een stuw afgetapt, gevuld door een uitlaat, echter geheel droog gelegd kunnen worden. Het is dus niet zeker, of de oud-Javaansche siwaks reeds door indijking gevormd werden of slechts diep uitgegraven waterputten waren, al zou dit laatste, in verband met de oude gewoonte sawahs door opstuwing te bevoelen, eenigszins verwonderlijk zijn. Dat tambaks niet uitgeschept worden en dat de diefstal van visch daarom vermoedelijk met netten bedreven wordt, houdt verband met het feit, dat een tambak meestal uit een reeks van vijvers bestaat, die aangesloten op een leiding zoo met de zee in verbinding staan, dat, ondanks de sluizen, bij een eenigszins hoogen waterstand water naar binnen dringt. Ook zijn de zeeuwatervijvers, waarin grootere visch gehouden wordt, meestal te groot om uitgeschept te kunnen worden.

Al kan men als vaststaand aannemen, dat siwaks en tambak reeds voor 1400 bestonden, toch is het niet zeker of de Javaansche vischteelt in zoetwatervijvers en het opkweeken van zee- visch in kustvijvers zich in den Archipel zelfstandig als bedrijf ontwikkeld heeft. Er pleit veel voor de goeramiteelt als wd! van Javaanschen oorsprong te beschouwen en er bestaat ook geen reden voor om te meenen, dat het opkweeken van bandeng in kustvijvers uit den vreemde overgebracht is. Wat echter de teelt van andere visschen, vooral van karpers (ikan mas) betreft, duiden vele omstandigheden op een Chineeschen oorsprong. Toch schijnt ook deze teelt reeds sinds vele eeuwen op Java gedreven te worden, ook in de binnenlanden, b.v. in de streek om Garoet.

Uit lateren tijd (1809) zijn er bepalingen bekend, waarbij in het Krawangsche het verleende recht tot visschen de visschers tevens verplichtte de moerasachtige waterreservoirs (rawa's) te zuiveren van „alle ruigten en vuilnis waarmede dezelve zijn bewassen of bezet“; de afvoer van brandhout langs de rivier mocht niet verhinderd worden, het strand en de zee moesten vrij gelaten worden, terwijl de monding der rivier en de poelen aan den zeekant niet mochten worden afgezet met kribben, fuiken (Sero's) als anderszins.

Gegevens, vroegere wettelijke regeling van de visscherij betreffende, zijn zeer onvolledig. Desniettenstaande mag verondersteld worden, dat reeds vroeg het recht om te visschen voorbehouden was aan de plaatselijke overheid of veldbonden was aan andere heerenrechten. Deze vischrechten werden echter in de tweede helft der 19e eeuw opgeheven, zeer ten nadeele van de visschery, omdat daarna een beheer ontbrak en iedereen trachtte zooveel mogelijk visch te vangen, ongeacht den stand van den vischstapel.

Doordat de vangst met behulp van bedwelmende middelen als fijngestampte toeba (Derris-) wortel, enz. de overhand nam, werd de visch plaatselijk uitgeroeid. Waar men aan het einde der 20ste eeuw meer onder den invloed geraakte van opvattingen, welke in Europa ten opzichte van een bescherming van den vischstapel door drongen, ging men tot nieuwe inatregelen over. Zoo werd een ordonnantie uitgevaardigd (Ind. Stbl. 1894, no. 286), waarin het visschen in openbare wateren onder aanwending van vergiftige, bedwelmende en ontplofbare stoffen, zonder vergunning door of namens het hoofd van plaatselijk bestuur verleend, strafbaar werd gesteld; bij hoo-

ge uitzondering werden zoodanige vergunningen verleend.

In 1898 en *99 zijn in de Preanger en in Cheribon politie keuren uitgevaardigd, teneinde de daar heerschende roofvisscherij, welke volgens toenmalige opvatting den geheelen vischstand met ondergang bedreigde, tegen te gaan (Jav. Cour. 1898, no. 66, 27 Dec. 1899). Ook elders, op Java zoowel als op Sumatra, werden plaatselijk bepalingen uitgevaardigd om schuilplaatsen voor visch te verzekeren. Meestal werd verboden om onder aan waterfallen, waar zich diepe kuilen vormen, te visschen. Was de bedoeling al goed, zoo berustten dergelijke verboden toch op een te geringe kennis der levensgewoonten van visschen, want nu werden zulke kuilen de standplaatsen van groote roofvisschen, die, naarmate de stand van het rivierwater daalde, hun prooi maar voor het grijpen hadden. Onder deze omstandigheden konden ook andere stappen, die men ter bevordering van de binnenvisscherij deed, niet baten en wel des te minder, waar men tot een oncritische toepassing van soortgelijke maatregelen, in Europa genomen, overging. Dit geldt in het bijzonder voor het uitzetten van jonge visch (visch-bibit), waarvoor niet onbelangrijke middelen beschikbaar werden gesteld (in 1899 in de Preanger van Gouvernementswege / 1500).

De fout, in de tropen zonder meer te willen toepassen, wat in een gematigd klimaat voor een middel ter verbetering van de visscherij geldt, loopt als een roode draad door een groot deel van de bemoeienissen, welke door het N.I. Gouvernement werden ingesteld ten bate van de binnenvisscherij.

Alvorens op de jongste Gouvernementsbemoeienissen ter bevordering van de binnenvisscherij in te gaan, volgt hi er een overzicht van de verschillende onderdeelen van de binnenvisscherij.

Kweek-kustvijvers of tambaks. Van buitengewone betekenis, vergeleken met de toestand in andere landen, is in Nederlandsch-Indië de kweek, d.w.z. het opkweeken van jonge, in zee gevangen vischbroed (nctn6r) in vijvers, die in gunstige gevallen met zuiver zee- of weinig brak water, in minder gunstige gevallen met sterk brak of met zelfs sterk verzoet water worden gevuld.

Volgens Reijntjes beslaan op Java en Madoera de tambaks, zooals een groep kustvijver aan een gemeenschappelijke toevoering en onder 4en beheer staande genemd worden, tusschen de 55,000 en 60,000 ha, terwijl Celebes belangrijk minder en de rest der overige eilanden, met uitzondering van Atjoh en enkele andere streken, zoo goed als geen kustvijvers hebben. Jlet ontstaan van de kustvijver is te danken aan het feit, dat de natuur aan de ondiepe riviermondingen door vorming van tijdelijke plassen het voorbeeld heeft geleverd. Hiermede houdt verband, dat de aanleg van kustvischvijvers op groote schaal gebeden is aan kuststrooken van een breed laagland, en dat b.v. de Zuidkust van Java nauwelijks tambaks te zien geeft.

De vischvijvers ontstaan in den regel door ontbossing van de mangrovestrook langs de kust. Het recht om hout te kappen en daarna vijvers aan te leggen wordt van Gouvernementswege aan belangstellenden verleend, waardoor deze belastingplichtig worden. De belastingplicht is

geregeld bij Ind. Stb. 1893, no. 30, waarvan art. 2 bepaalt: „De aanslag in de belasting heeft plaats bij admodiatie op den grondslag der geschatte jaarlijksche opbrengst van de vijvers, zooals die volgens bestaende gebruiken thans in elk gewest wordt bepaald“. Dit is gewijzigd bij Ind. Stb. 1905 no. 290 en 1917 no. 755.

De opbrengsten der kustvijvers zijn zeer verschillend, naarmate de meerdere of mindere vakkennis van den exploitant en de vruchtbaarheid van de vijvers. Deze kan belangrijk verhoogd worden door juiste exploitatie en bemesting. De natuurlijke vruchtbaarheid is echter aan een verandering onderworpen, waaraan geen kustvijver in den loop der tijden ontkomt. Deze verandering wordt veroorzaakt door de toenemende kustvorming aan de zeezijde als gevolg van slibafzetting der rivieren onder de inwerking van den vloed. Doordat op deze wijze het land naar zee toe aangroeit, komen de vijvers verder van de kust te liggen. Wordt niet kunstmatig ingegrepen, dan verliezen zij ten slotte de geregelde waterverbinding met de zee, worden meer en meer afhankeijk van den watertoevoer uit de rivieren en verzoeten in den loop der jaren om ten slotte niet meer rendabel te zijn voor de kweek van de meest belangrijke vischsoort, de bandeng (Chanos chanos). Dan verlaat men de vijvers, waardoor zich gevaarlijk moerassen kunnen vormen.

Liet men in vroegere jaren de wijze van exploitatie en het onderhoud der vijvers zoo goed als geheel over aan de bevolking, zoo is in de laatste decennia hierin veel verandering gekomen, en wel om twee redenen. Er bleek verband te bestaan tusschen de uitbreiding en de wijze van onderhoud van de vijvers enerzijds en de verspreiding der malaria anderzijds. Kustvijvers bleken de broedplaatsen te zijn van die muggensoorten, welke de oorzaak van de verspreiding der malaria zijn (Anophelinen). De Dienst van Volkgezondheid drong daarom vooral na 1920 niet slechts aan op tegengang van den aanmaak van nieuwe vijvers, maar ook op het doorsteken van de dijken tier reeds bestaende. Hiertegen kwamen belanghebbenden bij de vischkweek op, ook de ambtenaren voor de binnenvisscherij (zie beneden). Tengevolge van dezen tegenstand werd de jilaatsclijk reeds doorgevoerd opheffing der kustvijvers wecr stopgezet en vervangen door een systeem, waarvan men redelijkerwijze niócht verwachten, dat het de malariabestrijding zou bevorderen, zonder dat de kustvijvers opgeofferd behoeften te worden. Aanleiding tot de invoering van dit systeem gaf de ervaring door vischkeekers in Oost-Java, voornamelijk in de streek van Pasoeroeno opgedaan. Men had daar ydervonden, dat de duur van den exploitatietijd van een vijver aanzienlijk verlengd kan worden door goed onderhoud van de leidingen van uit zee naar den vijver. Dit vereischte een geregeld selioonnaak der leidingen van land naar zee. Verder jnoest ook voorkomen worden, dat de vijvers zelf dichtgrociden. Dit bleek op den duur het gemakkelijkst te gaan door periodieke droogleggingen van de vijvers, waarbij de waterplanten binnen slechts enkele clagen door de inwerking van de zon geclod werden. Aangezien men de visschen niet telkens bij een schoonnaak van den vijver in een andere kon overbrengen, ging men over tot het anloggen van „ringsloten“, greppels langs de binnenzijde van de vijver.

dijken, waarin de visschen konden blijven, terwijl het overige, dus hooger gelegen „middenveld“ werd droog gelegd.

Bij proefnemingen van Gouvernementswege genomen gehikte het, door de drooglegging van de vijvers over kortere perioden te herhalen, deze zoo schoon van waterplanten (incl. drijvende algen) te verkrijgen, dat het watroppervlak over het geheel vrij van planten bleef. Bij niet te hooge dijken of te kleine vijvers kon door dezen maatregel de zeevind het watroppervlak in een voortdurende kabbeling houden, waardoor de voor zout- en brakwater het meest in aanmerking komende Anophelinsoort, Anopheles ludlowi, er van afgehouden wordt haar eieren aldaar te deponeren. Geschiedt (lit so ms toch nog, dan worden de zich ontwikkelende larven meestal een prooi van vischsoorten, die van muggclarven leven, zooals de kepala tima (Panchax panchax), omdat zij zich niet meer in de drijvende kussens van algen en andere planten kunnen schuil houden.

Alhoewel de mening wordt verkondigd, dat de groei van de bandeng door herhaaldelijke drooglegging van den vijver wordt tegengehouden, kan niet ontkend worden, dat het bovenomschreven „hygienische systeem“ voor de kustvijverexploitatie een uitkomst is gebleken, zoodat men den eisch, de kweek van visschen in kustvijvers aan de volksgezondheid op te offeren, kon laten varen.

Het Gouvernement heeft dan ook groote sommen aan een „assainering“ van de complexen van vijvers besteed, die ten gevolge van een slordig onderhoud voordien, zoowel in Batavia als elders, de oorzaak van zware malaria-epidemieen waren.

Hoe groot het volksbelang is, dat met het behoud van de vischteelt gemoeid is, blijkt uit de uitgestrektheid der kustvijvers. Al mag men de cijfers daaromtrent geenszins nauwkeurig achten, zooals bij steekproeven in kleine ressorten telkens weer blijkt, kan men toch aanemen, dat het totaal niet minder dan 55.000 ha beelopt; vermoedelijk is het zelfs niet onbelangrijk grooter. De schattingen van de waarde van de totale productie van bandeng loopen ook sterk uiteen, reeds naar gelang van den prijs, dien men aan de berekeningen ten grondslag legt. Beter doet men zich te beperken tot de aangifte van de hoeveelheid visch, die volgens schatting en berekening uit de kustvijvers wordt verkregen. Reijntjes becijferde de bandengproductie in 1926 op 23.000.000 kg, waarin echter de byvangst aan kreeftdieren en andere vischsoorten begrepen is, die somis van meer waarde is dan die van bandeng. Na den aanleg van nieuwe kustvijvers en verbetering van de exploitatie is de productie belangrijk verhoogd, zoodat een rami ng van de totale productie van de kustvijvers op meer dan 40.000.000 kg visch en kreeft niet als overdroven kan worden beschouwd.

Wat de techniek van het opkweeken van visch in kustvijvers betreft, zou het tot onjuiste gevolgtrekkingen leiden, indien men een van de vele plaatselijk toegepaste werkwijzen als voor algemeen gekkend beschouwd en daarvan om meer nauwkeurige beschrijving zou gonen. Een vast kenmerk van het op hooger peil staand kustvijverbedrijf is, dat het bandengbrood in een zeer jong, slechts enkele clagen oud stadium (ndn*) in zee gevangen en over afstanden van verscheide

dene honderden kilometers naar de vijvers wordt overgebracht. Madoera is een bijzonder belangrijke streek voor de vangst, handel en vrczending van bandeng-broed.

Met klem dient op een zeer eigenaardig feit gewezen te worden, n. dat het opkweken van bandeng-broed in het grootbedrijf tenminste in wezen niet slechts overeenkomt met dat van het broed van zoetwatervissen op Java, doch ook met de werkwijze, die sinds ± 50 jaar bij het opkweken van karpers in Europa wordt toegepast en daar onder den naam van "Dubisch-methode" bekend staat. en voor modern geldt. Het door den Boheemschen vischkweker Dubisch ontdekte verschijnsel, dat men de groei van jonge visch belangrijk kan versnellen, als men, naarmate de groei van de visch toenemt, hem ook een grootter, meer ruimte en meet natuurlijk voedsel biedend vijver als milieu ter beschikking stelt, schijnt op Java reeds van ouds bekend te zijn. Deze waarneming pleit echter niet voor meer intelligentie of bcter waarnemingvermogen van den Oosterling. Het is te verklaren uit den snellen groei van de vischen in de tropen — een gevolg van de warmte —, waardoor de grootere behoefte aan voedsel en ruimte duidelijker te voorschijn treedt dan in een gematigd klimaat. Aan den anderen kant blijkt toch een groot verschil in de werkwijze van een vakkundig Europeeschen en in die van een ervaren Javaanschen vischkweker. Terwijl de eerstgenoemde tegenwoordig volgens bepaalde berekening te werk gaat, meent do Javaan een succes te kunnen verzekeren, door veel broed of pootvisch in den vijver uit te zetten, met het gevolg, dat een groot percentage, in verband met ondervoeding, een prooi van zijn vijanden en van ziekten wordt. Het verband tusschen een ruimen voedselvoorraad, snelle groei der vischen, vermindering van kans op vischziekten en andere verliezen, is over het algemeen den fatalistisch georiënteerden Oosterling lang zoo duidelijk niet als den Europeaan. Ook dit verschijnsel is terug te brengen tot verschillen van klimaat, want bereikt een v'ervisch niet in een zomerperiode een gewicht, dat hem geschikt maakt voor gebruik — hetzij als consumptie-, hetzij als pootvisch — dan moet een geheele winstperiode afgewacht worden, voordat een voortzetting van den groei in den volgende zomer daarin verbetering brengt. In de tropen echter, waar geen jaargetijden van stilstand in den groei voorkomen, valt de vertrapng van den groei met al haar gevolgen minder op.

De betekenis van den vischkweek in kustvijvers is van minder belang, wanneer men de daardoor geproduceerde hoeveelheden visch vergelijkt met die door de zeevisscherij aan wal gebracht. Wat echter de handelswaarde der bandengproductie betreft, zoo is die betrekkelijk groot, omdat deze visch bij de duurder, bij voorkeur door vlcvarende Chineezcn gekochte soorten, behoort. De prijs van groote exemplaren, vnl. die van meer dan 35 cm lengte, is naar verhouding hooger dan die voor kleinere. Terwijl kleine bandeng een artikel van dagelijksch gebruik is, worden groote exemplaren meestal bij feestelijke gelegenheden genuttigd.

De baten van de kustvischvijvers berusten echter, vooral in de eerste jaren van het bedrijf, wanneer de verzoeting nog niet is ingetreden, evenzeer op de vangst en den verkoop van kreeftdieren, z.g. garnaal, als op de productie van visch.

Daarbij komt, dat de jonge kreeftdieren uit zee in de vijvers binnen komen, zonder dat hiervoor onkosten behoeven worden gemaakt, zooals voor de p'ndr van de bandeng. Het is dan ook volstrekt niet zeldzaam, dat het exploitatie bedrijf geen winst meer afwerpt, wanneer de vangst van garnaalen ophoudt. Er bestaat echter een mogelijkheid om, ondanks den achteruitgang van de vangst van de zeegarnaal en de verzoeting van het water, het kustvijverbedrijf enigszins loonend voort te zetten door de combinatie van bandengkweek met die van een zoetwater-vischsoort, n. tawes (Puntius — of Barbus javanicus). Terwijl de bandeng in staat is nog in normaal zoet water te groeien, verdraagt de tawes voor niet te langen tijd een geringe bijmenging van zoutwater in zoetwater. Van groote economische betekenis is echter het gecombineerde bandeng-tawesbedrijf niet, eerder is het hygienisch belangrijk, omdat tawes, een haast uitsluitend vegetarisch levende vischsoort, gebruikt kan worden ter bestrijding van een al te weelderigen plantengroei in het water, die een broedplaats van muggenlarven is (zie boven).

De vischteelt in kustvijvers valt daardoor op, dat zij op sommige plaatsen een groot oppervlak in beslag neemt, zoo vooral ten N. V. van Soera-baja, westelijk van Grisee en in de streek ten Oosten van de lijn Bangli-Gempol-Wonokromo. Voorts hebben de tambaks groote uitgestrektheid bij Pasoeroean, Djoeana, Semarang. De vischmarkten in de nabijheid van deze tambakstrcken bij uitnemendheid hebben een groot aanbod van bandeng, waardoor de indruk kan ontstaan, dat deze visch verreweg de belangrijkste van alle N.-Indische binnenvisscherijproducten is. Aan den anderen kant inag men echter niet over het hoofd zien, dat het hier gaat om een concentratie op betrekkelijk weinig plaatsen, terwijl de zoetwatervisch over een zeer veel grootter gebied verspreid in de consumptie worcit gebracht. Jaaroni is het moeilijk de belangrijkheid van het kustvijverbedrijf zuiver met die van de vischteelt in zoetwater te vergelijken, alvorens een met de feitelijke vischproductie goed overeenkomend statistiek tot stand is gekomen. Dit laatste is reeds in Europeesche landen niet geinakkelijk geweest of zelfs in het geheel niet gehikt, nog moelijker is dit voor Ned.-Indie, waar de groote uitbreiding van tijdelijke bedrijven, zooals de vischkweek op rijstvelden, het overzicht belangrijk bemoeilijkt.

Betekenis der zoetwatervisscherij voor de bevolking. Het zou ook niet juist zijn alleen o) de hoeveelheid of de waarde van de geproduceerde visch af te gaan, want nog andere omstandigheden bepalen mede de waarde van een vischproductie voor een bevolking. Zoo is het I. v. zeer belangrijk, dat een kustvijverbedrijf zijn producten in kuststreken op dezelfde markt brengt als de zeevisscherij. De prijs wordt dan beïnvloed door het aanbod van andere visch, waaraan het koopend publick ongeveer dezelfde waarde hecht als aan de bandeng.

Bij de visscherij in zoetwater dienen de eigenlijke teelt, kweek en vischvangst uit cikander gehouden te worden, ofschoon in de praktijk dikwijls het een in het ander overgaat. Voor den Europeeschen Nederlander, die van huis uit weinig bekend is met vischteelt, — een tak van particulier bedrijf, die in het moederland nauwe-

lijka bestaat, — is het geonszins vanzelfsprekend, dat vischteelt als zelftandige vorin van bedrijf kan bestaan.

Do bestaansmogelijkheid van zoetwatervischteelt berust op geografische en economische omstandigheden. Er inoet voldoende water, voldoende terrein, dat bovoldic kan worden, een bepaalde temperatuur en een behoerlijko vraag naar visch als volksvoedsel aanwezig zijn. Deze voorwaarden zijn in vele streken van Java en Sumatra vervuld. In verband met den hoogen prijs van vleesch is vooral op Java de behoefte aan visch groot en in de bergstreken van West- Java zouden er moeilijkheden in de voedselvoor- ziening van het volk kunnen optreden, wanneer de productie uit de zoetwatervijvers zou verval- len. Naarmate de afstand van de kust grooter en het vervoer van zee- en kustvisch in verband hiermede moeilijker wordt, neemt de belangrij- heid van de vischteelt in het zoete water toe, want gedroogde of op andere wijze geconserveer- de visch kan wat voedingswaarde, in het bijzon- der wat vitaminegehalte betreft, de versche visch niet geheel vervangen.

Het is een opvallend feit, dat de zoetwater- vischteelt niet algemeen verspreid is. Op Java b.v. was zij, voordat door het Gouvernement maatregelen daartoe genomen werden, in hoofd- zaak beperkt tot de door Soendaneezen bewoonde streken. Dit kan een verklaring vinden in het feit, dat daar, waar voldoende visch in meren en ri- vieren aanwezig is, geen vischteelt in vijvers zal ontstaan. In Hidden- en Oost-Java zijn de rede- nen voor een achterlijken stand van de zoetwater- vischteelt echter meestal te zoeken of in water- gebrek of in de onbekendheid der Javaansche bevolking (niet van de Malcische en Madoeree- sche) met de vischteelt zelve. Een ander opval- jond feit in, dat de echte Javnnen, ook de berg- bevolking, die van versche visch zoo goed als verstoken zijn, in lichamelijck ontwikkeling ten achter staai) bij den Soendanees. In dit verba nd eischt een Javaansch bijgelooft bijzondere belang- stelling, nl. dat de levenslust van de Soenda- neescho bevolking, voornamelijck van het vrou- welijck gedeelte, op x'cculvuklij gebruik van goud- visch (ikan jna»), ecu dikwijls go nd of licht ge- kleurd ras van den karper (Cyprinus carpio)— niet te verwarren met de ..Chineesche Goudvisch" (Carassius auratus), — zou berusten. Al wordt hier bij vergissing een verband gelegd met de kleur van de visch, het feit, dat de bevolking zelf kracht en levenslust datir in hooger inate aanwezig acht, waar de zoetvwater-vischteelt van do daarvoor nicest geschikte soort, de karper, op een hoog peil staat, spreekt zeer duidclijck voor de belangrijckheid der vischteelt voor de volksge- zondheid. Hot is daarom uit algemeen politick oogpunt bezien minder juist, de belangrijckheid van do vischteelt in et ecu zuiver economischen of zelfc conincercieclen maatstaf (exportwaarde) te willen meten. Beperkt men zich hiertoo, dan loo) t inen bovendien de kans op grond vnn on- deugdcclijck Htutistisch materiaal look econo in isch —zeer verkeerde conclusies te geraken. Derhalve is het be ter zich niet to beperken tot vergelijkingen van de handelswaarden der producten van do vcrschillende takken van visschorij en vischteelt en vooral de vmag naar hot plaat- selijck belang der bevolking bij de visscherij op don voorgrond to stellen.

De zoetwatervischteelt, waaronder het doon paaien van tecltvisschen en het opkweeken van de jongen uit het ei tot een bepaald stadium wordt verstaan, haar werkwijze, de mogelijkheden van uitbreiding op Java en op de andere cilanden van den Archipci, vooral op Sumatra, zijn reeds sin da tai van jaren bestudeerd. Vooral heeft K. F. Hoile zich zeer verdienstelijck gemaakt met haar be- vordering op West-Java alsook in de Padangschc. Bovenlanden. De vischteelt in deze twee zoo ver uit clkaaiider gelegen streken vertoont veel over- eenkomst, een gevolg van het feit, dat door toe- doen van Hoile vischtelers uit de buurt van Soe- kaboemi naar de Padangsche Bovenlanden wer- Hen gezonden om aldaar voorlichting te geven bin den aanleg en de exploitatie van de vijvers. Ook H. J. van Swieten (1868) en J. J. H. van Hal (1871) hebben door propaganda in woord en geschrift tot de bevordering der vischteelt en zoetwatervisscherij bijgedragen. Wat de maat- regelen, later van Gouvernementswege in deze richting genomen, bet-reft, deze worden in het ondervolgende overzicht van teeltmethoden besproken.

De bemoeicnissen van Hoile moeten als een zeer gelukkig begin worden beschouwd, alhoewel ook deze uitstekende kenner van land en volk, de „vader van den landmnn" op Java, zich heeft laten beinvloeden door minder juiste denkbeel- den, welke op de toemnalige zienswijze van niet geheel vakkundige vrienden en bevorderaars der vischteelt in Europa terug te brengen zijn. Hier- mee client men ook wel het feit te verklaren, dat de karaktertrekken van de zoetwatervischteelt in Indie en misschien van die in de tropen in het algemeen niet onderkend werden en men in de waardeering van de aldaar geboden mogelij- heden ver achter de feiten bleef.

Afgezien ook van de groote vraag naar visch, zijn de voorwaarden van een zeer intensieve vijverexploitatie in de tropen en speciaal daar op Java en Sumatra, waar in elk jaargetijde voldoende water ter beschikking staat, zeer gunstig. De temperatuur van het vijverwater varieert, wisselendo met de hoogteligging tusschen 32° C, —soms ruini 34° C — in laaggelegten streken op de uren van 3 J-5 uur in den namiddag als maximum en 18° C, — bij uitzondring lager, —■ in het bergland in do vroege ochtonduren als mini- nium (te Buitenzorg gem. 24-32. C, te Bandoeng 22-28° C). Doze teiperatuur is zeer bevorderlijck voor het lager plantaarlijk en dierlijck leven, zoodat in den vijver een snelle stofwisselingscyclus tot stand komt, waarvan, van ons oogpunt uit bezien, do visch het uiteindelijck product is. Ver- geleken mot de voor zoetwatervischteelt meest belangrijke gebieden van Midden Europa (voor- malig Oostenrijck, Polon, Silozie, Saksen, Bciercn), verloopt de omzotting van dood organisch of anorganisch materiaal door bacterion, edncellige organismen, kreeftdierjes, wormon, insecton- larvon en visch, waarvan het een van het ander leeft, op Java 3-5 maal zoo snel, wat tongvolge heeft, dat karpors in Indie reeds met ± 1 J^{uur} hun geslachtsrijphcid kunnooi bercikon, terwijl zij in Europa daarvoor ± 3-5 jaar noodig heb- bon. Do voor de tropen goschikte visschon kunnen in Ned- India aldus zeer vlug grooien, wan- neer slechts voldoende voedsel aanwezig is. Aan den anderen kant is de kans groot, dat bij gebrok aan voedsel do visch van zija verbazingwekkende

vermogen om het met veel minder voedsel te doen dan normaal, gebruik maakt en dienovereenkomstig minder groeit of zelfs elke groei staakt. Het gevolg hiervan is, dat niet slechts in de vrije natuur, maar ook in vijvers bij toepassing van Oostersch fatalistische praktijken een zeer geringe percentage van de visch op voile kracht groeit.

Moderne methoden van teelt en opkweken van visch bieden de mogelijkheid vraag en aanbod naar voedsel voor de visch in evenwicht te brengen. Dat dit bij de Indische vischtelers niet meet is doorgedrongen, berust voor een deel op de groote vruchtbaarheid van de visschen in de tropen, die in vijvers bij so in mi ge vischsoorten, zooals karpers, aan geen jaargetijde gebonden is. Groote verliezen aan jonge visch voor een fataal, onvermijdelijk verschijnsel houdend, werkt de Oosterling, zooals reeds boven aangeduid werd, met veel overtoilig kweekmateriaal, terwijl de Westering op de betrekkelijk geringe hoeveelheid broed, in een korte voorjaarsperiode gewonnen, is aangewezen en geleerd heeft daarmede zuinig om te gaan.

De verbetering van de vischteelt van den Archipel zal daarom voor een groot gedeelte daarop inoeten berusten, dat de bevolking leert met de voedselbehoefte van de visch op de juiste wijze rekening te houden. Dat vereischt zorg en werk voor den teler en den kweeker. Daarom dient de bevordering van de vischteelt in tropische kolonien hoofdzakelijk beschouwd te worden als een kwestie van algemeene opvoeding van de bevolking. Waar hiervoor geen kans bestaat, zullen a lie pogingen tot verbetering zonder gevolg blijven.

De speciale karaktertrekken van de Indische vischteelt, vooral de Soendaneesche, zijn buitendien zeer interessant. Hun behandeling zou echter buiten het bestek van een encyclopaedie vallen. Er moge daarom worden volstaan met de opsomming van enkele zeer belangrijke punten, zooals de so ms immers groote vruchtbaarheid van op zeer jong vulkanisch, meer alkalisch dan zure gronden gelegen vijvers. Een voorbeeld van dien aard is het ± 468 ha groote vijvercomplex, dat door vele kleine heete, en enkele groote koele bronnen, die aan den voet van den Goenoeng Goentoer (Onweersberg) bij Trogang in de buurt van Garoet ontspringen, gevoed wordt. Niet alleen de vruchtbaarheid der Trogangsche vijvers en de voor Westersche begrippen haast onge-looflijke opbrengsten aan visch, maar ook de veelvuldigheid van verschillende vischsoorten, die elkaar niet door eenzelfde voedselvoorkeur beconcurreren, is buitengewoon. Ten rechte geldt Trogang dan ook voor een unicum op het gebied van vischteelt. De jaarlijksche opbrengsten aan visch van deze vijvers en op andere gunstige plaatsen, die door de natuur op groote schaal van minerale meststoffen worden voorzien, overtreffen die van Europeesche vijvers soms met het 10- tot 20-voudige. Door deze cijfers mogen wij ons echter niet laten verleidten over het hoofd te zien, dat ook de productie van den landbouw per jaar — het oogstgewicht per hectare berekend — aldaar veel hooger pleegt te zijn dan in een geniatigd klimaat.

Het recht van bestaan voor de vischteelt moet ook in de tropen berusten op de mogelijkheid om met den landbouw te concurreren. Dat dit ook het geval is, blijkt onder meer uit de voorkeur

voor vijvers als objecten van kapitaalbelegging. Vooral in de Preangerlanden werden in jaren van voorspoed zeer hooge prijzen voor den aankoop van vijvers besteed.

Teeltwijzen en vischsoorten. Van bijzonderere beteekenis is de vischteelt in verband met den (natten) rijstbouw. De manier, waarop vooral door de Soendaneezen rijstbouw en vischkweek geëmbineerd worden, wijkt vaak sterk af van de meestal veel primitievere werkwijzen elders toegepast en is bovendien gebonden aan het bestaan van vischteelcentra, waar men te alien tijde pootvisch verkrijgen kan. De aangehaalde, meer primitieve methode om rijstvelden (sawahs) voor de productie van visch te gebruiken, bestaat uit het opkweken van visch, die uit rivieren en beken in de ondergelopen sawahvakken trekt. Voor dit doel behoeft er slechts gezorgd te worden, dat de trek van de visschen, vooral bij het begin van den regentijd, niet belemmerd wordt. Wanneer het water in de sawahs eenigszins hoog is opgestuwd (20 cm en meer), paaien daar vele soorten visch. De jongen ontwikkelen zich terwijl de rijst groeit, en kort voor den rijstooft worden oude en jonge visschen gevangen, doordat men het water door roosters in de dijkes laat wegvloeden. Op het vasteland van Achter-Indie speelt deze manier van vischteelt een belangrijke rol. De op Java geïmporteerde sepatkring (gedroogde sepat) is voor een groot deel uit deze vischteelt afkomstig. In den Archipel ontbreekt de daarvoor hoofdzakelijk gekweekte vischsoort — Trichogaster pectoralis — en wordt vervangen door de kleinere „ikan sepat" — Trichogaster (of Trichopodus) trichopterus —, die weliswaar in rivieren, plassen en slooten veel gevangen, maar niet opzettelijk ge-teeld of gekweekt wordt.

De kweekvisch van de rijstvelden van Java en Sumatra is de Indische karper, „ikan mas". Jc teelt — dus de afzetting en het bevuchten der eieren — vindt in vijvers plaats, meestnl, zooals reeds gezegd (verd, in bepaalde centra van vischteelt, b.v. in de buurt van Soekabocini, U'jian-djper, Bandoeng, Garoet en Tasikinalaja. Het jongebroed wordt in draagmanden, die van bamboe gevlochten en met tear waterdicht gemaakt zijn, naar bepaalde marktplaatsen gisbracht, welke meestal uitsluitend voor pootvischhandel dienst doen en door particulieren opgericht zijn. Veelal wordt het broed ook op bestelling bij den rijstbouwer-vischkweeker aan huis geleverd of in de dorpen van huis tot huis gevent. Daarom heeft het bedrijf van elcn pootvischventer, dat zich met den handel van vischbroed of iets oudere pootvisch bezig houdt, Java vrij groote beteekenis. Het aantal vischhandelaars, dat de producten der vischteelt rondbrengt, loopt op sommige plaatsen in de honderden. De vischdrager is dan ook een typische verschijning op do straatwegen van West-Java.

Daar, waar de vischkweek op rijstvelden bijzonder veel bedreven wordt, nJ. tusschen Sockaboemi en Buitenzorg, Sockaboemi en Tjandjoer, op de Bandoengsche en Garoetsche hoogvlakte, in den omtrek van Tasikinalaja en Tjiamia, vindt men vedal de volgende werkwijze. Het jonge, 2-3 cm lange broed van de ikan mas wordt uit de teeltvijvers binnon een rayon van ± 50 km aan landbouwers verkocht, die hun rijstge-oogst en de velden weer onder water gozet hob

ben. 1 tot 3 maanden later wordt het kweekmateriaal, dat intusschen meer weerstandsvormogen verkregen heeft en 5-8 cm lang geworden is, wederom gevangen, door handelaars opgekocht en over een omgeving van soms 100 km, ook wel eens meer, door verkoop wederom onder rijstbouwers verspreid. Het komt zelfs voor, dat deze pootvisch nog eens afgevischt, verder getransporteerd en op andere sawahs uitgezet wordt, voor dat hij voor consumptie gebruikt wordt. Al komt het ook veel voor, dat ikan mas door beroepsvischters in vijvers tot consumptievisch opgekweekt wordt, zoo mag men toch aannemen, dat het grootste gedeelte van de consumptievisch in West-Java van sawahs afkomstig is. Echter lang niet de voile sawah-vischoogst komt op de markt. Een groot gedeelte blijft binnen de dorpsgemeenschap (desa). Bij kleine vischoogsten is het veelal gebruikelijk, dat de visch als vergoeding aan de medewerkers bij het afvissen en het plantklaar maken van de sawah verstrekt wordt. Bij grotere zijn er toch niecstal voldoende liefhebbers uit het dorp of omliggende streken aanwezig, die in ruil tegen andere waar de visch in ontvangst nemen. In sommige streken is daarom de ruil in naturalibus voor den vischafzet van veel grooter belang dan de open bare markt. Hiermee valt vermoedelijk ook het eigenaardige verschijnsel te verklaren, dat men dikwijls op de markten meer poot dan consumptievisch te zien krygt.

De redenen voor het inlassen van een vischkweekperiode i) a een rijstbouwperiode, of „het planten van visch als tweede gewas,* op de sawahs, zijn van verschillende aard. Ten eerste is de boelcm gemakkelijker te ploegen, welke bewerking inestal met een plank gebeurt, die door 66n of twee karbouwen getrokken wordt of met een hakschop (patjoel), wanneer do grond goed vochtig is. Den doorslag geeft echter meestal de gewoonte, dat de pacht voor landgebruik in een percentage van <le geogoste rijst bestaat, die in natura aan den landeigenaar afgecleverd wordt, terwijl de tusschentijdsche vischkweek, evenals de tijd, gedurende welke het veld braak ligt, aan geon of betalingen onderworpen is.

Men dient daarom de vischteelt op rijstvelden als een vervanging van een periode van braakligging te beschouwen of ook als een soort vruchtenwisseling. Soortgelijke Jandbouw-vischkweekvruchtenwisseling treft men ook in Oost-Europa aan, waarbij dan echter do vischkweek meestal de hoofdrol speelt en de landbouw een tusschenstudium vormt. Het kenmerk van al deze vormen van wisselbouw is, dat de eene exploitatiewijze bevordelijk is voor de andere in de betekenis van vruchtbaar maken van het land ten bate van de volgende cultuur. Een goede rijstooft pleegt dan ook een goeden vischoogst te voorspellen, terwijl het omgekeerde niet altijd het geval is. In dit verband zullen echter de leeringon omtrout doelmatig exploitatie en bemesting der sawahvischvijverH ook nuttig kunnen worden voor don rijstbouw.

De vischoogsten op sawahs zijn bij juiste exploitatie sonis zeerhoog en dieno vereenkingstid do baten, vooral wanneer de bevolking afstand (loot van het kweeken van licht gekleurde visch (goudviach), die gemakkelijk een prooi van roofvogels wordt. Bij donker gekleurde visch is het stukverlies in den regel 25-50% minder.

Een andere methode van vischkweek bestaat

uit het uitzetten van visch op de beplante sawah. Kort voor den rijstooft wordt er afgevischt. Dit minder winstgevend bedrijf heeft slechts recht van bestaan, daar, waar niet het geheele jaar door over water wordt beschikt, zoodat slechts een drooge tusschencultuur in aanmerking komt.

Voor de combinatie van vischteelt in vijvers en het opkweken van poot- tot consumptievisch op sawahs, speelt de karper, thans meestal nog in den van ouds bekenden vorm van de „ikan mas“, de hoofdrol. Voor do vischteelt en de vischkweek in groote of kleine vijvers, incl. de kleinste huisvijvers, die men in vochtige streken van den Archipel vooral op West-Java haast overal aantreft, komen echter nog verschillende andere soorten in aanmerking. Zoo b.v. de *nilem* (*Osteichilus hasselti*) van nature een, in de voile strooming, bij voorkeur op beschaduwde plaatsen zich voortplantende rivierfisch, die in de Preanger en in de Padangsche Bovenlanden op groote schaal geteeld wordt. De hierby toegepaste methoden, waarvan die te Trogong gebruikelijke het meest verrijnd is, berust daarin, dat men op een bepaalde plaats een sterke strooming doet ontstaan, die buitendien door steenhoopen en schaduw voor do paarrijpe visschen aanlokkelijk wordt gemaakt. Dit gebeurt te Trogong door verhooging van den stuw in de gewone groote vijvers en hot maken van een opening in de dykkroon. In deze opening stort men grof grind, waardoor het water in een voordien drooggelegd byvijvertje stroomt. De vijfjes-nilem zet haar eieren af tegen deze grindhoopen, waar zij door de mannetjes bevrucht worden. Het binnen 1-3 etmalen uitkomende broed geraakt tusschen het grind door in het byvijvertje, dat aan den anderen kant zoo dicht afgesloten is, dat de vischjes niet kunnen ontsnappen. Enkele dagen later wordt het broed met doeken uit het vijvertje gesciept en in greeed liggende Icege groote vijvers overgebracht. Deze van een fijn waarnemingsvermogen getuigende teeltwijze van rivierfisschen is in Europa en Amerika geheel onbekend.

De *nilem* voedt zich met kiezelagen, die op en tusschen do waterplanten groeien, en is daarom aangewezen op een rijke onclergedoken vegetatie in de vijvers. Een andere, bij de karperachtigen behoorende vischsoort, de *tawes* (*Puntius javanicus*) cot waterplanten. Tawes kan daarom niet op groote schaal tegelijk met *nilem* in dezelfde vijvers opgekweekt worden, oindat de eerstege-noemde soort door het verwijderen van de plantengroei de levensvoorwaarden voor de laatstege-noemde to ongunstig maakt. Deze door enkele Indische vischkeekers in de praktijk waargenomen tegenstrijdigheid werd pas in de laatste jaren door do visscherijdeskundigen biologisch verklaard. Van deze zijde werd er echter op gewezen, dat de *tawes* zeer geschikt is om al to weelderige plantengroei, die men ter bestrijding van het malarialogovan client te verwijderen, tegen to gaan (zic beneden: Voorlichting, biologische malariebestrijding). De *tawes* zal daarom in do toekomst een groot rol in de vischteelt van Nod-Indie spelen.

Een zeer belangrijke vischsoort is ook de op Sumatra, Borneo en Java versproide *tainbakan* of *poni* (*Helostoma temminckii*), die zich zeer gemakkelijk in kleine vyvera laat telen. Zyn waarde berust niet alleen op de kwaliteit van zyn vleesch, maar vooral op hot feit, dat de visch

leeft van de in het water zwervende kleine organismen, vooral plantaridige. Daar, waar het water van vruchtbare meren en vijvers dikwijls geheel groen gekleurd is door dit zgn. phytoplankton, groeien detambak uiterst snel en maken van een natuurlijke rijkdom gebruik, waarvan anders geen rechtstreeks nut getrokken zou kunnen worden. Europa b.v. mist een vischsoort, die geschikt is voor het rechtstreeks nuttigen van phytoplankton in zoetwater. De samenstelling van de Indische zoetwatervischfauna, is aldus zeer gunstig voor een uiterst intensieve vischteelt en vischkweek.

Naast de teelt van karper, tawes, nilem en tambakan, speelt die van de alom bekende goerami een betrekkelijk weinig belangrijke rol.

Dit strookt niet met de voorstelling, die velen zich van de vischteelt in Indië maken, want juist de goeramiteelt is het, die van oudsher de aandacht heeft getrokken van den Europeaan. De reden hiervan is de bijzonder goede kwaliteit van het goeramivleesch, dat de vergelijking van die van de forel, zalm, enz. kan doorstaan. Een overeenkomst tusschen de forel, die voor de fijnste Europeesche zoetwatervis ch geldt, en de goerami, bestaat ook in zooverre, dat beide soor-ten bijzonder langzaam groeien en in verband daarmee, wat de productie betreft, dure visschen zijn. Terwijl echter in Europa dit feit tot een sterke beperking van de forellenteelt heeft geleid, was het in Indië, vooral in vroegere tijden, mogelijk om, door druk van de zijde der hoofden, vorsten en ambtenaren op de bevolking uitgeoefend, de goeramiproducie aan den gang te houden, die vergeleken by de teelt van bovengenoemde visch- soorten (karpers enz.) weinig loonend is en soms zelfs tot verlies leidt. Hierin moet men waar- schijnlijk ook de reden zoeken voor het feit, dat daar, waar men zich uitsluitend op goeramiteelt toeliet, aanleg van vijvers en wijze van exploitatie uiterst primitief zijn gebleven, b.v. in de om- streken van Pasar Minggoe bij Batavia. In tegen- stelling hiertoe staat de goeramiteelt in Oost- Priangan, die meestal naast de teelt van andere vischsoorten bedreven wordt, op hooger peil.

De goede kwaliteit van het goeramivleesch heeft er dikwijls toe geleid, deze vischsoort naar andere, subtropische landen over te brengen, echter meestal met slecht resultaat (Palestina, Sicilie e.a.). Op Madagascar echter is het, volgens bericht van reizigers, gelukt den goerami in te burgeren. In de literatuur vindt men dikwijls vermeld, dat het den Parijschen vischteler Car- bonier tegen het einde der 19e eeuw gelukt zou zijn den goerami te telen. Uit de beschrijving van een, op het wateroppervlak drijvend nest, dat uit schuim bestaat, blijkt, dat hier een verwissel- ling met een separat- soort (Trichogaster) in het spel moet zijn, daar de echte goerami zijn nest van plantenvezels bouwt.

In tegenstelling met de publieke opinie is de vischschrijver in rivieren op Java van veel minder belang dan de vischteelt en vischkweek in stil- staand water. Slechts in de laagvlakte, in moeras- en riviermondingsgebieden, is de vischvangst soms van groo-tere betekenis. Afwijkend is dit op Sumatra en juist andersom op de overige groote eilanden, vooral Borneo. Dit feit staat niet zoo zeer, zooals veelal ten onrechte wordt ver- ondersteld, met de dichtheid van de bevolking en haar "roekelooB" visschen in verband, als

wel met de natuur van het landschap en de wis- scling van natten en drogen tijd. Wanr het rivier- water snel tusschen kale rotsen over stocnen stroomt, kan niet zooveel vischvoedsel ontstaan als in ondiep, stilstaand water. Daar zijn alleen voor kleine vischsoorten, die betrekkelijk jong — d.w.z. binnen een jaar — tot voortplanting kunnen overgaan en voor roofvisschen, die van deze kleine soorten leven, de levensvoorwaarden alge- meen gunstig. Het achteruitgaan van den visch- stapel ten gevolge van roekeloos visschen, zooals dat hier en daar feitelijk werd waargenomen, berust dan ook meer op sterke vermindering van de roofvisschen. Aangezien de bevolking echter ook de kleine vischsoorten gebruikt, zou het economisch onjuist zijn door bescherming der roofvisschen de totale productie te verminderen en dit door het instandhouden van een kleiner aantal minder groote visschen, die groo-ter van stuk worden. De belangen van het meer koop- krachtige deel der bevolking strookt hierin niet met die der breede massa. Dit neemt niet weg, dat roofvisscherij, b.v. met behulp van vergiften (akar toe ba) of explosieve middelen — van geli- censeerde uitzonderingsgevallen afgezien — ook in Indië ontoelaatbaar is.

Belangrijke opbrengsten leveren sommige rivieren op Sumatra, vooral de Moesi, die een Jan- gen- bendcndloop door een gedcldctlijk nioerassig terrein heeft en zeer gunstige levensvoorwaarden voor vele vischsoorten biedt. In nog ruijnere mate geldt (lit van sommige stroomen op) Borneo, vooral de Kapoeas, die het water van verscheiden- de meren en moerasgebieden opeent.

De binnenmeren van den Archipel zijn, w. it hun natuurlijke vischrijkdom of hun exploitatie (H'baa- rheid door vischschrijver vischteelt betreft, van zeer verschillende waarde. Eerst sinds eenige jaren is bekend, dat in de meeste, vooral de jninder groote meren der tropen op een diepte van eenige kele tientallen meters, veelal nog minder, zoo weinig zuurstof aanwezig is, dat visschen daar niet kunnen adeinhalen. De groote mex- en, die (lank zij wind en golflslag in de diepte wel voldoende zuurstof bevatten, liggen dikwijls nauw tusschen de rotsen of bergen en missen een ondiep oever- zone waar zich veel vischvoedsel kan ontwikke- len. De ondiepe Indische meren kunnen echter, in tegenstelling met de diep- te, van een naar vroegere begrippen ongekende vruchtbaarheid zijn, vooral wanneer zij op kalkrijke, jong- vulkanische gronden gelegen zijn.

Het is nog niet gelukt de op oude lateriet- gronden gelegen ondiepe ineren waarvan veie een eenigszins zuur water bevatten, door vischschrijver goed productief te maken, hetgeen, ook in verband met de bezuiniging, de tot verbetering genomen maatregelen deed stopzetten. Echter mag in de toekomst hierin verandering verwacht worden. Aan den anderen kant is men er wel in geslaagd ondiepe stuwieren op Java, die in kalkrijk terrein gelegen zijn, op een wijze, die eenig in haar soort is, te verbeteren en te exploiteeren. Zij berust 1° op het feit, dat bijna elke Socdanees graag vischt en voor een gelegenheid daartoo veel overheeft, 2°, op de mogelijkheid om in een tropisch klimaat groote hoeveelheden niest- stoffen aan het water toe te voegen, zonder dat rotting optreedt, 3°, op de omstandigheid, dat men de pootvisch, die in de vijvers geteeld wordt, goedkoop en in zoo groote hoeveelheden kan op-

koopen, dat de natuurlijke rijkdom aan vischvoedsel, die in zodanig sterk bemest water ontstaat, ook verbruikt wordt en de visschen uiterst snel groeien. Do algemeene beteekenis van zulk een hoogst intensieve exploitatie van de meren mag echter niet overschat worden, omdat op niet veel plaatsen de onmisbare natuurlijke en economische voorwaarden vervuld zijn. Desniet-tegenstaande is het feit van belang, dat men to Tjiboeroei bij Bandoeng er in geslaagd is geregeld tot jaarlijksche vischopbrengsten van 2000 kg en meer per ha te geraken, terwijl in Europa bij meren 75 kg voor een zeer goed gemiddeldc geïdte en 200 kg slechts bij hooge uitzondering behaald wordt.

Zodanige intensieve vischproductie in zoetwatermeren mag men niet als iets typisch Oostersch of Indisch beschouwen. De wijze van uitzetten van pootvisch, het zorgen voor voedsel door een systeem van bemesting, enz. is van zuiver Europeeschen oorsprong; slechts de wijze van exploitatie is van Indischen oorsprong en wordt ook buiten Java in den Archipel aange- troffen.

Het z.g. nicer van Tjiboeroei is niet van geheel natuurlijke aard. Het oorspronkelijk meertje is door een stuwdam vergroot. Tengevolge daarvan kan vlak, vruchtbaar oeverterrein onder water worden gezet evenals een eiland, dat bij lagen waterstand met groenbemesters bezaaid wordt. Reeds daardoor heeft intensieve bemesting, vooral met stikstof, plaats. Daarbij komen groote hoeveelheden mest uit geiten- en paarden- stallen, afval van cassavewasscherijen, enz. Ook de temperatuur van het water, die gemiddeld 23° C bedraagt, is zeer gunstig voor de verwerking van de groote hoeveelheden bemestende stoffen door plantaardige en dierlijke organismen, die zoo niet rechtstreeks, clan tot indirect vischvoedsel vormen. In verband hiermee is het mogelijk elk jaar zeer groote hoeveelheden van verschillende soorten klein pootvisch in het meer uit te zetten en 7.66 sneJ te laten groeien, dat het grootste gedeelte daarvan in ± 10 maanden haast volwassen is en gevangen inag worden.

Ook elders in West-Java, plaatselijk ook op Borneo, Celebes en Sumatra, bestaat het gebruik, dat degene, die zeggingschap over een visch-wafer heeft, anderen tegen vergoeding van de vangst en op eigen risico laat visschen. Voor (lit doel worden z.g. vischfeesten gearrangeerd, waarbij honderden visschers, so ms zelfs meer dan duizend, van bamboevlotten af, hoofdzakelijk inct werpnetton, vungen. To Tjiboeroei zijn van do inheemische „vischpartijen“ groote feesten — jaarlijks 3 of 1 — gemaakt, waarbij de exploitant-pachter van het nicer slechts voor vlotten, de orde en de feestelijke stemming zorgt. De vlotten worden verhuurd tegen prijzen, die een handigen vissscher een goede kans op winst laat. De aantrekkingskracht van dozo feesten is zoo groot, dnt (luizenden van toeschouwers en koopers van heindo on ver komen en de kooplust de prijszon dikwijls boven do normalc drijft. Do populariteit van doze vischpartijen berust voor een groot deel in de sensatie- en goklust van de bevolking. Het is niet slechts een geldelijke winst, inaar ook een eer en groote vangst te maken. Dit gekkt ovon- zeer van vischpartijen, die op meren en rivieren gearrangeerd worden, waar niet speciaal pootvisch uitgezet wordt.

De vischpartijen van Tjiboeroei toonen aan, hoe door organisatie on gebruik van Westersche methoden van voorbereiding on langen duur het inheemsche gebruik tot een solide economische factor van belang gemaakt kan worden, want deze aamonkomsten van duizenden menschen zijn voor do welvaart van Tjiboeroei en omgeving van niet te onderschatten beteekenis.

Wat in vroegere tijden door de bevolking zelf gedaan were! aan onderhoud en exploitatie van den vischstapel in meren is niet van belang. Weliswaar is het reeds lang gebruikelijk om aan de oever van meren een soort vijvertjes aan te leggen, waarin men soms jonge pootvisch uitzette, maar vermoedelijk werden deze vijvertjes in de meeste gevallen meer voor de vangst van visch gebruikt, die door een gat in den dijk van den vijver binnengedongen waren om in het ondiepe water te paaien. Voor dit doel wordt dikwijls het bed van een beekje omgelegd, zoo, dat dit in deze randvijvertjes uitloopt.

De methoden van vischvangst, die in den Archipel toegepast worden, variëren van zeer handige en voordeelige tot uiterst primitieve. Zij komen alto slechts in een punt overeen, nl. dat zij volgens westersche opvatting min of meer „roekeloos“ zijn en b.v. met een bevordering van het paaien meestal geen rekening houden. Integendeel wordt er meestal van de onvoorzichtigheid van paaiende visschen gebruik gemaakt om ze te vangen. Daarbij wordt dikwijls een vrouwelijke visch, die op de een of andere wijze vastgezet wordt, voor het aanlokken van de mannetjes gebruikt. In de Serajoe (Midden-Java) bouwen de visschers een tot boven den waterspiegel reikenden steenen ringdam, waarop palnbladeren gestoken worden, zoodat een aantrekkelijk beschaduwde paaiplaats tot stand komt. Achter de palmen of achter een schutting van bamboevlechtwerk (bilik) zit de vissscher te wachten, totdat een groot aantal visschen binnen de steenen o in mu ring aan het paaien is om clan den ingang, die totdien opengelaten was, van boven af te sluiten inct steenen en op zijn gemak de gevangen dieren op te scheppen.

Zeer algemeen is het gebruik de rivier geheel af te dammen, wat door de vele steenen in bergstroomen zeer vergemakkelijkt wordt. Men maakt een nauwen doorgang, plaatst daar netten in en leidt het rivierwater een eind stroomopwaarts langs een anderen weg. De visschen uit het droog-loopende gedeelte komen in de netten terecht of worden op het drogo opergeaapt. Daarbij yfdr ook de jonge en kleine visch niet ontzien¹⁴.

Wordt van deze tijdelijke afdamingen meer bij gemeenschappelijke, meestal feestelijke vischpartijen gebruik gemaakt, en dan slechts op tijden van lagen waterstand, die in den regel buiten de paaitijden vallen, zoo ziet men op vlot plaatsen hot geheele jaar door totale of gedeeltelijke afsluitingen van de doorgangswegen der visschen door staketsels, bamboefuiken, enz. Het is voor de visschen, die juist bij het begin van den regentijd, soms in scholen de rivieren optrekken, een gelukkige omstandigheid, dat hoog water veelal over deze installaties voor de vangst heen stroomt.

Een dergelijke „roekelooze“ wyzo van vangst zou in een gematigd klimaat den vischstapel tot taal vormen. Dit is meestal niet het geval in do tropen, omdat er een overloed van jong brood

is en de groei van de visschen zeer veel sneller verloopt, vooral wanneer niet door een teveel aan concurrenten de natuurlijke voedselvoorraden ontoereikend zijn.

Het is een opvallend feit, dat de Oostersche werktuigen voor de vangst weinig verschillen van de Westersche, in de oogten van den kennis ten minste. Het eigenaardige van de gereedschappen is niet het materiaal, waarvan zij vervaardigd worden, dan wel de vorm. Het veelvuldig gebruik van bamboevlechtwerk als poreus materiaal, echter ook voor het transport met teer waterdicht gemaakt, is het meest kenmerkende verschil. Wei dienen die methoden van vangst genoemd te worden, die op de neiging der visschen berusten, om een schuilplaats op te zoeken, b.v. de roempen-visscherij of het gebruik om een pisangblad op het water te leggen en kort daarna de daaronder verscholen visch met een net op te scheppen. Deze wijze van vangst beoefent men weliswaar ook elders, b.v. in Noord- en Zuid-Europa, echter wordt er in Indie om nog onbekende redenen meer gebruik van gemaakt.

Enkele gereedschappen voor de vangst mag men, voor zoover die bekend zijn, wel voor ty-pisch Oostersch aanzien. Zoo b.v. de uit ongewone breedte van bamboestrooken gevlochten korven in den vorm van uien, waarvan het spitse uiteinde afgeknipt is. De opening van deze korven is iets nauwer dan hun grootste diameter. Zij worden door een of twee vrouwen, kinderen of oude mannen, door de weelderige waterplanten-massa getrokken. De meestal slechts enkele cm lange visch, die na verwydering van de planten uit de korven overblijft, dient voor eigen gebruik.

Een ander eigenaardig gereedschap, dat evenals deze korven op het meer van Bagendit bij Garoet (West-Java) gebruikt wordt, is een trechtervormig net, dat door sterke bamboestrooken opgehouden, door den visscher met een stok van uit een bootje over kleine roempen (zie zeevisscherij) en waterplanten gestulpt wordt. Met een soort lans voelt de visscher door de mazen van het net heen, of hij iets gevangen heeft, dat hij met de lans kan doodsteken. Dit uiterst primitieve net kan natuurlijk slechts op zeer ondiepe plaatsen en in vischrij water gebruikt worden.

Het stulpnet herinnert aan de stulpmad (soesoek), een in tegenstelling met het eerste zeer handig gereedschap, dat dienst doet om visch, die zich b.v. na het leegloopen van een vijver in het slik schuil houdt, te vangen. De ongeveer kegelvormige mad wordt met zijn breedte opening, die uit vrij uitlopende bamboelatten bestaat, in den modder gestoken, daar, waar de visscher meent een beweging van een visch waargenomen te hebben. Daarna grijpt hij met den rechterarm door de nauwe opening naar boven, pakt de visch, draait de mad snel omhoog en houdt dan ook met de linkerhand het dier vast. Dit gereedschap wordt in de laatste jaren in Europa geïntroduceerd.

Specifiek Oostersch, alhoewel niet alleen in den Archipel thuis hoorend, zijn verder tal van fuisjes, die voor de vangst van garnalen dienen; ten slotte ook mandjes, dikwijls in den vorm van flesschen met een vernauwde hals. Zij dienen voor het bewaren van gevangen visschen en leveren het voordeel op, dat zij voor de borst van den door het water wadenden visscher hangend, dik

wijs onder water geraken, zoodat de visch langer levend en frisch blijft.

Van medelijden met de visch treft men geen spoor aan. Daarvan getuigt ook de gewoonte om de gevangen visch aan een bamboebandje, dat men door kieuwdeksel en bek doortrekt, te transporteeren, zonder hem door een slag op den kop te bedwelmen. Een eigenaardige tegenstelling hiermee vormt het geduld en de zorg, waarvoor welvarende vischliehebbers, waaronder dikwijls hoofden der bevolking, siervisschen in de op hun erf gelegen vijvers opkweeken. Men kan opmerken, hoe visschen van verschillende soort, dagelijks met zorg uit de hand gevoederd, met trots aan vrienden vertoond en tenslotte op de gewone wijze gedood en gegeten worden. Deze liefhebberij voor het opkweeken van visschen op eigen erf treft men in den Indischen Archipel vooral bij Chineezen aan.

Ouvernemens-regelingen. Gezien de populariteit van de vischvangst en vischteelt is het niet verwonderlijk, dat het Ned.-Indisch Gouvernement betrekkelijk vroeg belangstelling voor de instandhouding en verbetering ook van de binnenvisscherij toonde. Hoewel men er eerst toe overging maatregelen ter bevordering van de zeevisscherij te nemen, werd reeds voor 1914 overwogen, tot welke stappen men zou kunnen overgaan, om de binnenvisscherij ineer tot een bron van volkswelvaart te maken. Bij de instelling van een specialen dienst voor de vischschrij, die een onderdeel vormde van het Departement van Handel, Landbouw en Nijverheid in het jaar 1914, werden bijzondere ambtenaren voor de bevordering van de binnenvisscherij aangewezcn. Dit waren een bioloog, die belast werd met de oprichting van een instituut voor de binnenvisscherij te Tasikmalaja, dat echter nooit tot stand is gekomen, en een technisch adviseur, wiens tank het werd het kustvijverbedrijf in Dost-Java te bevorderen, alsmede de vischteelt in zoetwater volgens West-Javaansch voorbeeld in Oost-Java in te voeren. Terwijl de werkzaamheden in West-Java met de opheffing van den visschrij-tijdinst (Afd. Visscherijen) in 1922 in het zand verlieten, ontwikkelde zich in Oost-Java een Visscherij-voorlichting, die onder de Landbouwvoorlichting ressorteerde. Nadat het aantal, later „visscherij-ambtenaren" genoemde deskundigen geleidelijk was uitgebreid, werd de behoefte gevoeld om de tot dusverre min of meer laatseljk voorlichting weder uit te bouwen tot een tak van dienst. In 1928 werd een visscherijconsulent 1ste klasse aangesteld, en hierna werd een begin gemaakt met de instelling van een „Onderafdeeling Binnenvisscherij" bij de afdeling Landbouwvoorlichting van het Dep. van L. N. en H.

In 1929 verrees in Buitenzorg-Pautjasan een modern laboratorij voor de binnenvisscherij, dat echter niet als afzonderlijke weteischnj-lijke inrichting, doch als algemeen centrum in van voorlichting op binnenvisscherij-gebied zich evenzeer met wetenschappelijk onderzoek als met de jiraktijk bezig hield. De reeds v66r deze uitbreiding van de visscherijvoorlichting to Poenten bij Malang en elders in Oost-Java tot stand gekomen Gouvernements vischweckerijen werden in 1031/32 met een special voor de vischteelt werkend Gouvernements proefbedrijfte Bandoeng vermeerderd.

Terwijl zich deze instellingen in het bijzonder

toelgden op het uitwerken van nieuwe, aan de tropen aangepaste werkwijzen van vischeelt, viel aan de visscherijdeskundigen op het gebied van de vischkweek in kustvijvers in hoofdzaak de taak toe om, in samenwerking met den dienst van Volksgezondheid, de tambaks, tot dus verre ideale broedplaatsen van verschillende soorten van malariamuggen, te assaineeren, zonder dat de vischproductie belangrijk verminderde.

Het werk van voorlichting op het gebied van de binnenvisschrij draagt in Nederlandsch-Indie nog een bijzonder kenmerk, in zoverre, dat het veelvuldig verbonden is met creditverleening aan de bevolking. Nadat de in vischeelt of in vischkweekerij belangstellende bevolking hierdoor de mogelijkheid verkregen heeft kortstondige crediten tegen een lagen rentevoet te ontvangen, indien het bedrijf in casu door de officieele visscherijdeskundigen voor creditwaardig wordt verklaard, is tevens de weg gevonden ook daar met voorlichting door te dringen, waar de bevolking vroeger, de fiscale bemoeizucht vreezend, den voorlichtingsdienst met weinig vertrouwen tegemoet trad.

Op den totdien gestadigen vooruitgang van de voorlichting op visschrygebied, heeft de in het jaar 1930 ingetreden exportcrisis haar invloed in sterke mate doen gevoelen. echter niet alleen door een minder gunstige beperking van personeele werkfondsen op de begroting van het Departement van Landbouw, doch gelukkig ook daardoor, dat de visscherijvoorlichting en maatregelen tot het tegengaan van noodtoestanden werdeii gecombineerfl. Van de middelen voor werkverschaffingen uitgetrokken werden belangrijke sommen ter beschikking gesteld voor assainering van bestaande, aanleg van nieuwe kustvijvers en ontginning van tot inoerassen geworden mercur.

Van de vi.(Hscl) erij van Ned.-Indie in haar geheel kan daarom gezegd worden, dat zij reeds tot een belangrijk vulksbedrijf is uitgegroeid, dat niet slechts ii) snaat is in tijden van voorspoed de volkHweltaart te verineerdren, maar waarvan ook gobleken is dat het een economischen buffer kan vormen in tijden van achternitgaande export. Al zijn de overdreven verwachtingen, die men, zij het ook niet in den kring der deskundigen, aan de exportmogelijkheden van visscherij) ro(hicten heeft gethcl, niet in vervulling gegaan, zoo heeft in elk geval de in de laatste decennia zoozecr gevorderde onderkenning van de grond- beginselcii, waarop de tropische visscherij bell oort te beriihten, ongetwijfel veel bijgedragen tot hotopenen van de mogelijkheid tot een verderc gunHtgc ontwikkeling van de visscherij in Ned.- hidi.

VAN EERDE (Prof. JOHAN CHRISTIAAN), gob, te Work uni 11 Maart 1871, overleden te Amsterdam 1 April 1936, heeft in een aantal belangrijke functies zij n Jevcn gewijd aan de studie van de koloniale volkenkunde en was de organisator der Afdeling Volkenkunde van de Kon. Ver- oeniging Koloniaal Instituut te Amsterdam. Na het onderwijns aan het gymnasium en de H.B.S. te Deventer gevolgd te hebben, studeerde hij aan de voorinalge Indische Instelling te Delft en legde in 1892 het zgn. Groot-Ambtenaars- examei) met gunstig gevolg af. In Augustus van dat jaar werd hij ter beschikking van den Gouver- neur-Generaal van Ned.-Indie gesteld om in den

administratieven dienst aldaar te worden ge- plaatst. Als bestuursambtenaar was hij ter Sumatra^ Westkust en op Lombok (residentie Bali en Lombok) werkzaam op zoodanige wijze, dat hem een- tevredenhidsbetuging van de Regeering ten deel viel en hij in 1900 tot ridder in de Orde van Oranje Nassau werd benoemd. Ook buiten de ambtelijkekringen werd zijnarbeid hoog geschat, zooals blijkt uit de woorden, waarmede v. S.(andick) de later te noemen publicatie van Van Eerde's rapport over de agrarische toestan- den op Lombok in de Ind. Gids inleide. Met ver- lof in Holland teruggekeerd, werd hij voor den verderen dienst in Indie afgekeurd en trad gedu- rende enkele jaren als directeur van het dagblad „Het Vaderland" op. In 1909 werd hij benoemd tot referendaris op het departement van Kolo- nien. Toen de Raad van Beheer van het Koloniaal Instituut hem evenwel aanzocht op te treden als directeur van de toen juist ingestelde Afdeling Volkenkunde nam hij die functie met 1 Januari 1913 op zich. Van Eerde gaf zich geheel aan de hem opgedragen taak. Het museum van de Afdeling Volkenkunde legt een sprekend getui- genis af van de toewijding, kennis en smaak, waarmede op geniale wijze eert geheel tot stand werd gebracht, dat door ordening en schoonheid ieders bewondering afdwingt.

In 1917 werd Van Eerde benoemd tot bijzonder hoogleeraar in de koloniale volkenkunde van- wege het Koloniaal Instituut aan de Universiteit van Amsterdam en twee jaren later tot buiten- gewoon hoogleeraar aan de Ned. Handelshoo- geschool te Rotterdam, terwijl hij in 1922 tot bui- tengewoon hoogleeraar in de volkenkunde van Zuid- en Oost- Azie, inzonderheid Ned.-Indie, aan eersgenoemde Universiteit werd benoemd.

Op het Koloniaal Instituut stelde hij de „Indologische leergangen" in en trad hij als voorzit- ter van den Koloniaalen Vacantiecursoos voor Geo- grafen op, door welke cursussen de mogelijkheid geopend werd in breederen kring kennis omtrent land en volk van Ned. Indie te verspreiden. Van de op zijn initiatief in het leven geroepii hulp- instituten van het Koloniaal Instituut bekleedde hij vele jaren het secretariaat en later het onder- voorzitterschap.

Ondertusschen was hem (in 1923) het onder- richt in de kennis der kolonien en het koloniaal staatsrecht aan Prinses Juliana opgedragen, wel- ke taak gedurende vier jaren beslag legde op een deel van zijn werkkraacht. Naar aanleiding hier- van ontving hij het coinmandeurskruis van de Huisorde van Oranje. Reeds in 1926 was hij tot ridder in de Ordo van den Nederlandschen Leeuw benoemd.

De laatste belangrijke opdracht, die hem werd gegeven, was het mandaat als regeeringsgedole- geerde bij het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden, in het bijzonder in ver band met alles, wat betreft de voorbereiding, de uitwerking en de uitvoering van de plannen voor de nieuwe museuminrichting en de overbrenging en opstelling der verzamelingii naar en in het oude xkade- mische ziekenhuis aldaar. Van dit werk, met de hem eigen energie aangevangen, heeft hij de vol- tooiing niet mogen belevn.

Buiteii zijn taak in deze gewichtige functies had Van Eerde een belangrijk aandeel in den ar- beid van het Kon. Ned. Aardrykskundig Go- nootschap als bestuurslid en tevens ala lid en

voorzitter van de redactiecommissie voor het Tijdschrift van dit genootschap. Toen hij 25 jaren in die redactiecommissie werkzaam was werd benoemd het genootschap hem tot ere-lid. Overigens was hij bestuurslid van het Kon. Inst. voor Taal, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië en lid van de commissie voor het adrecht, in welke functie hij den stoot gaf tot de uitgave door het Koloniaal Instituut van de Pandecten van het Adrecht, die onder leiding van Prof. Mr. C. van Vollenhoven in tien deelen zijn gepubliceerd. Bovendien gaf hij zijn medewerking aan tal van andere Nederlandsche en buitenlandsche instellingen van wetenschappelijken aard.

Toegerust met dien diepen zin voor waarachtige humaniteit, uitgaande van een op religieuzen grondslag gebouwde levenshouding, was het zijn streven om alien, die een bestaan in de kolonien hadden, te doordringen van de noodzakelijkheid de bekwaamheden van den inboorting te waardeeren en recht te doen wedervaren. Alleen, zoo betoogde hij, indien de Europeaan dit begrijpt en in toepassing brengt, kan hij zijn aandeel vervullen in de „reuzentaak“ om wijziging ten goede te brengen in de stoffelijke en geestelijke ontwikkeling der inheemsche bevolking. De bestuursambtenaar kan zijn taak niet naar behoren verrichten zonder stage bestudeering van hetgeen er in de bevolking leeft en zonder zich een volledig denkbeeld te vormen van hare noden en wenschen. Dat, zooals hij op biz. 10 van zijn „Koloniaale Volkenkunde“ schreef, zulk een belangstelling „een reden (zou) zijn tot aanhanke-lijkheid van Indische zaden“, ondervond hij zelf, toen hij in 1929 op zijn Indische reis ter bijwoning van het vierde Pacific Science Congress te Batavia, een bezoek bracht aan zijn voormalig bestuursresort op Lombok.

Van zijn hand verscheen een groot aantal studies over algemeen koloniale, ethnografische, adrechtelijke en historische onderwerpen. Van zijn boek „Koloniaale Volkenkunde, Iste Omgang met Inlandse“ (1914; 1928) verscheen in 1927 een Fransche bewerking: „Ethno-

1919, bl. 214), „Duitsland zonder kolonien,“ (Koi. Tijdschr. 1919, bl. 1044), „Koloniaale zelfopvoeding,“ (Gids 1923, bl. 102), „Exacte volkenkunde“ (Haagsch Maandblad 1925, bl. 685), „Investituursteenen in Zuid Celebes“ (T.A.G. 1930, bl. 813). Ten slotte zij vermeld, cl at onder zijn leiding het werk: „De volken van Nederlandsch-Indië“, door een aantal deskundigen wordt geschreven en dat hij daarin zelf in-leiding gaf.

Een levensbericht omtrent hem van de hand van Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan verscheen in het jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1935/1936, biz. 113/.

SABANG (Aanv. DI. IV). De onderafdeeling telde einde 1935 278 Europeanen, 3200 Atjdchers, 4000 andere Inlanders, 1700 Chineezen, 200 andere Vreemde Oosterlingen en 30 Japanners, totaal 9400 zielen. Hieronder zijn niet begrepen de verpleegden in het groote krankzinnigengesticht waarvan 1700 ter hoofdplaats Sabang, 500 in Balohan, 800 in Paja en 200 in Iboih. De veestapel telt slechts 900 runderen en enkele buffels. Per jaar zijn er ± 900 stuks runderen voor de slacht noodig, welke worden aangevoerd uit Groot-Atjoh en Sigli.

De baaien van Balohan, van Sabang en Pria Laot zijn verbonden door een 10 km langen, o m breedten autoweg. Andere wegen leiden van Sabang naar Paja, 151 km en naar het meer Aneu* Laot, het radiostation en langs de kust. Ter onderafdeelingshoofdplaats zijn de wegen gefasfalteerd. De vaste uitstapjes van reizigers gedurende het oonphoud van de booten in Sabang zijn naar do baai v. Balohan, de Aneu* Laot, het zwembad, het zee-aquarium en de zeetuinen.

Het uit 1898 daterende 2800-tons dok word in 1933 afgekeurd; in October 1924 word Sabang echter voorzien van een 5000 tons dok.

Voor het aantal schepen, dat Sabang aandeel in 1930/35 zie onderstaande tabel.

In 1928 word door de Sabang Mij. besloten een vliegveld aan te leggen met het oog op de aansluiting met de luchtverbindingen op Medan en

	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Oorlogs- en Gts. schepen:						
Aantal	38	37	42	28	37	28
Koopvaardischeepen: Aantal	938	778	620	672	815	765
Bru to M ³	12.761.920	10.510.539	8.511.348	8.914.386	10.655.774	9.710.797

logie Coloniale, l'européen et l'indigène", waarin Joseph Chailly een voorbericht schreef. In 1920 verscheen zijn „Inleiding tot de Volkenkunde van Nederlandsch-Indië" (Volksuniversiteit van Leiden). Betreffende Minangkabau en Lombok publiceerde hij een aantal geschriften, o.a. „De adat volgens Minangkabausche bronnen" (Wet en Adat J J I, Iste jaarg. bl. 209) en het reeds genoemde „Rapport over de regeling der agrarische toestanden in West Lombok" (Ind. Gids 190J, 23, bl. 318). Tot zijn verdere geschriften behooren o.a. „Over de verwan ten van de Indonesiers" (Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Universiteit van Amsterdam, 19J 7), „Koloniaal Beleid," (Ind. Gids

Java, en Penang. Met afbouw en verbetering van dit, vliegveld wordt nog steeds voortgegaan. Op het eiland Roebiah vóór Sabang is een modern ingericht quarantaine-station.

GORONTALEESCHE TALEN (Aanv. DI. I). Het onmiddeUyk in het Westen aan het Mongondouch grenzend complex van een vijftal talon: het Kaidipansch, het Bolangosch (of Atinggo- Jasch), het Soewasch, het Gorontoleesch en het Boeolsch, is vooral merkwaardig teachten om zijn overgangspositie tusschen de Filippijnsoche talen enerzijds en de twee groote groepen gevormd door de Toradja talen en de Loingasche met de Boengkoesch-Morische anderzijds. Deze talen kunnen naar de nicest gesproken representant

van de groep onder de benaming Gorontaleesch Universiteit theologie en letteren en ver- wief talcn samengevat worden. Haar gebied valt vrij- welden graad van doctor in de semietische lct- teren op geheel samen met dat der afdeling Goronta- lo, grond van een proefschrift getiteld *Het Mekkaan'sche* slechts het ten Noordoosten daarvan gelegen gebied *Feest* (24 November 1880). Pro motor was de Goeje; van het Kaiclipansch ligt *daarbuiten, ter- wijl ook keuze en behandeling van het onderwerp* waren een deel der Bolango-sprekers zijn woon- plaatsengeheel geestelijk eigendom van den promovendus, aan de noord- en de zuidkust ten Oosten vandie bovendien een geboren autodidact was Naast de genoemde afdeling heeft.

Zoals reeds gezegd, is het Gorontaleesch verre- ook om zijn per- soonlyke eigenschappen weg de meest gesproken taal dezer groep. Het telthooggeschatte figuur, in de eerste plaats die van meer dan 150 000 sprekers, wat ongeveer driemaal Kuenen. Op de wetenschappelijke schaal stelde hij zooveel is als het aantal sprekers van alle overigebovenaan den Straatsburgschen orientalist Theodor talen tezamen. Bovendien breidt het zich nog steeds Noldeke, dien hij na zijn proinotie eenigen tijd uit ten koste van de andere idiomcn. Dehoorde. Doch ook Noldeke's philologische hartstocht verschillende centra, waar deze taal met overigens kon Snouck's richting niet bepalen: zij was reeds vry onbeduidende dialec- tische afwijkingen ge- kozen met het „Mekkaansche feest”.

Gesproken wordt, zijn Goron- talo, Limboto en Inderdaad is in dit proefstuk een groot deel van Tilamoeta aan de zuidkust, Kwandang en Soemalata de latere ontwikkeling van den meester reeds in kern aan de noordkust. Bo- vendien vindt men in annwezig; de ethnoloog, de godsdienst- historicus en oostelijke richting langs de noordkust van de de philoloog hebben er him beste krachten aan Tomini bocht verschillende ne- derzettingen van gegeven en voor den toekomstigen Mekkganger is Gorontaleezen. Wil men het Gorontaleesch naar zijn het een voorstudie.

ontkenningwoord be- noemden, dan zou men het den Het is de bedevaart met hare voorbereidingen in naam diila moeten geven.

De voorvoegsels zijn reeds minder talrijk dan in heidensche, in dat van de hervorming door de Fili) jinsche talen; van de invoegsels zijn -il-, Mohammed, en in dat van de wet en de latere uit -in-, en -oem- nog levend, hoewel het laatst nog praktijk. De vergelijking tusschen de bedevaart in den slechts in een betrekkelijk beperkt aantal heidenschen tijd en die in de nieuwe ge- daante, haar werkwoorden gebezigd wordt. Het infix -il- dient indoor Mohammed geschonken, houdt een grondig de eerste plaats om het preteritum van passievecritische beschouwing in zoewel van oud-arabische vormen aan te duiden, b.v. tilali'oe (door mij were! instellingen en tradities als van de gkocht) van motali (zullen koo- pen). Bit geldt voorwordingsgeschiedenis van den Islam naar de de groote meerderheid der ww., slechts de zeer voorstelling tier moslimsche traditie. Dozy's eens zo weinig talrijke oem-ww. vormen den gewonen geruchtmakende stelling, dat de cercomonien van het verleden tijd door invoeging van -iloem-, b.v. feest van JVlekka haar ontstaan te danken hadden aan tilomoeto (is binnengegaan) van toemoeto een daarheen verwaalden israelietischen stam, liet (binnengaan). Daarnaast wordt dan de passieve geluidloos het leven, zonder dat de vader dier stelling verleden tijd gevormd door invoeging van -il-zich eigenlyk goed bewust was van wat er gebeurd allecn, b.v. tiloetotalio (door hem wordwas, Snouck Hurgronje daarentegen had zich daarvan binnengegaan). De overige ww., n.l. die met nauwkeurig reken- schap gegeven en slechts de voorvoegsel mo-, vormen hun preteritum met lo- aandrang van de Goeje had hem kunnen weerhouden vollediger jilo-, b.v. lotali of jilotali (heeft ge- roudit te zeggen, dat Dozy het slachtoffer van eigen kocht). Een aanvangs l verandert hij invoeging van ver- nuft geweest was.

-il- in j, b.v. nioloboe'o (zullen stampen), ji- loboe'io De studie van het leven van Mohammed voor de (door hnar werd gestampt).

Alleen de actieve vormen van den tegenwoor- latere schitterende studies, waaronder *De Islam* („de digen en den verleden tijd kennen meervouds-Gids" 1886) en de meesterlijke critiek op Grimine's vornici), b.v. helnonga*ato wa'u (ik vceg) cnbiographic van Mohammed (*Une nouvelle hiponga'ata ami* (wij vegen); loliohe en tilong-*biographie de Mohammed* in „Revue de Phistoire goliho (heeft en hebben gebaad).

Van (le achtervoegsels zijn belngrijik -alo en -a, De historisch-critische beschouwingen van het -olo en -o, zij hebben vaak passieve beteekeenis, b.v. ontstaan van de drie vormen van den ihram be- vatten mornaJi (icts zullen veranderen) en bolialode belofte van de principielec traditie-kri- tiek, die (veranderend zullen worden), bolialio (door hem zal *Der Mahdi* („Revue coloniale internatio- nale" 1880) voranderd worden); moniali (iets zullen broken) entot den wegbereider van de beroeinde theorie inactn, bolioio (gobroken zullen worden), bolioio (door die gewoonlijk aan Goldziher toe- geschreven wordt, hem zal go broken worden). Het achtervoeg- sel -aen critiek waarvan ook de studie over de zakat een treedt ook op in de gebiedende wijs, b.v. prachtige proeve is (*Nieuwe bijdragen tot de kemi-3 bindn'uma'o* (ncem dat weg, klaarheen), nioinin-*van den Islam* in „Bijclragen tot de Taal-, Land- en da*o (zi)Jlon wegneinen, opruimen). Een geheel Volkenkunde van Ned.-Indic, ISS2).

andero functie heeft het achtervoegsel -olo, -o in Verder vertoont do beschrijving van de rege- ling woorden als bitioJo (honger hebben), biti (devan de bedevaart volgens de inohamme- , daanscho honger) en tohulowo, tohuloolo (ziek zijn), toll ulowet den hartstocht voor juridische scherpte, die voor (ziekte). Het achtervoegsel-i treedt op in im-Snouck's gcheele werk karak- toristiek is.

peratiovon met een bepaald object, b.v. diila oli- pati En tenslotte kan in den geographischen achter- grond van het boek de aankondiging van den tocht

SNOUCK HURGRONJE (Prof. DR. CHRISTIAAN) naar Mckka gespoord worden. De vier

TIAAN, geboren te Oosterhout 8 Fehr, 1857, overleden te Leiden 26 Juni 1936, orientalist en ad- vigour der Regeering, studeerde aan do Leid-

jaren, die tusschen de promotie en het verblijf te Mekka liggen, zijn vervuld van een koortsachtige activiteit, sterk uitgebreid en gevarieerd, doch uniform in de hoofzaak. De studie van den fikh zonder leiding begonnen — de Goeje's belangste Ding lag elders; Noldeke had een antipathic tegen alles wat naar fikh zweemde — were! verdiept en naar alle zijden uitgebreid: Mr. L. W. C. van den Berg en anderen vingden de klappen op, die bedoeld waren als afrekening met de dil-lettantische periode der Islamstudie. De eenige, die Snouck op dit gebied kon bijhouden, was Goldziher, met wien een groeiende vriendschap hem verbond. Het verblijf te Straalsburg was voor de Islamstudie van geen belang, doch van des te grooter voor de philologische en historische. Weldra voegden zich bij deze gebieden — ieder op zich zelf reeds uitgebreid genoeg — nog eenige andere: dat van het hedendaagsche Arabisch; en dat van den Islam in Nederlandsch-Indië.

Het verlangen naar het Oosten, dat zich als machtige factor voegde bij de doorgevoerde studie van den fikh, werd niet opgemerkt of aangemoedigd door zijn naaste omgeving: de tradities der zeventiende eeuw op dit punt waren op den achtergrond geraakt. Niet zonder invloed evenwel bleef de kennismaking met den Zweedschen orientalist en reiziger Carlo Landberg, die in deze jaren te Leiden woonde, en die met een Arabischen boekhandelaar, Amin al-Madani, wiens indrukken van het internationale orientalistencongres van 1883 door Snouck Hurgronje vertaald zijn (Verspr. Geschr., VI, 240 vgg.).

Zoo aanvaardde Snouck Hurgronje in Augustus 1884, tegen het advies van zijn Leidsche omgeving, de reis naar Djidda, waar hij van den Nederlandschen consul J. H. Kruyt alien gewenschten steun ontving. Zoo was hij voor het verblijf te Mekka beter uitgerust dan de groote meerderheid der pelgrims en kon hij tijdens een verblijf van zes maanden in de ontoegankelijke stad een schat van gegevens, indrukken en herinneringen vergaren, die dit verblijf tot een unicum maken, die verder op zijn loopbaan een grooten invloed hebben geoeft en die tot het eind een levend en vruchtdragend bezit zijn gebleven. S. H. trad te Mekka op als wetgeleerde, als oogarts (hij had bij prof Doyer te Leiden de elementaire behandeling van oogziekten geleerd) en als foto-graaf in deze laatste kunst buitenshuis vertegenwoordigd door een Turkschen bekende, doch niet zóó van zijn reputatie in dezen drong door tot den regereerden sjerief, wiens portret dan ook onder de „Bilder aus Mekka" is opgenomen.

Hoezeer zijn kennis van de inoliainiedaansche wet hem ten goede kwam blijkt vooral uit het hoofdstuk uit *Mekka* over het wetenschappelijk leven aldaar. Hoe aan zijn verblijf een plotseling einde kwam dooi- de ongelukkige bemoeiingen van den Franschen consul te Djidda, is door hemzelve beschreven (*Aus Arabien*, Verspr. Geschr., III, 1 vgg.).

In Nederland teruggekeerd hervatte hij zijn werkzaamheid aan de Instelling tot opleiding van Indische Ambtenaren te Leiden, waar hij tevens tot lector aan de universiteit benoemd werd. Eenige jaren later trad hij ook op als docent aan de Delftsche Instelling tot opleiding van Indische Ambtenaren.

Inmiddels werkte hij aan zijn *Mekka*, waarvan het eerste deel, de geschiedenis der stad, verscheen in 1888, een jaar later gevolgd door het tweede deel, waarin zijn ervaringen in strenge systematischen vorm werden geordend, zoo dat ieder hoofdstuk een monographic vormt, achter-eenvolgens over de bevolking en haar godsdienstig leven en gebruiken; over het familieleven en ten slotte over „de Djawa". Persoonlijke ervaringen komen slechts bij uitzondering voor; waar zou de auteur begonnen en waar zou hij geëindigd zijn, had hij ze willen openen? Hij gaf ze gaarne in mondelinge mededeeling; velen zijner vrienden bewaren daarvan de levendigste herinnering. Het tweede deel werd, in verkorten vorm, door J. H. Monahan in het Engelsch vertaald (Leiden — Londen 1931). Het uitvoerige hoofdstuk over de Indonesiers te Mekka bevat de belofte van wat Snouck Hurgronje's levenswerk genoemd mag worden: zijn werkzaamheid ten behoeve van de bevolking van Nederlandsch-Indië, gebaseerd op een ongevenaarde kennis van de volken, de gedachtenwereld en de talen van dat gewest. Ook als kenner van versclullende indonesische talen was Snouck Hurgronje autodidact. Voor de studie van het Atjidsch heeft hij bijzondere verdiensten; zijn laatste academische werkzaamheid — ongehoorde krachtinspanning in zijn laatste weken — bestond in het afnemen van twee tentamen in die taal. Als kenner van het Maleisch werd hij uitgenoodigd de Maleische handschriften der Koninklijke Bibliotheek te Berlijn te beschrijven (niet gepubliceerd). Mel verblijf te Berlijn, waar hem tevens een leerstoel in de instellingen van den Islam a-m het Seminar für Or. Sprachen werd aangeboden, waarvoor hij bedankte, ligt in het jaar 1887. Vóór zijn vertrek naar Indië werd hij tevens aangezocht voor den leerstoel van Robertson Smith te Cambridge. Ook dit aanbod wees hij van de hand; hij wist, dat zijn weg naar Indië leidde. Hij is er den toenmaligen Minister van Kolonien Keuchenius steeds erkentelijk voor gebleven, dat hij hem dien weg geopend heeft.

In 1889 vertrekt Snouck Hurgronje naar Nederlandsch-Indië, voor den tijd van twee jaren, ten einde den Islam aldaar te bestudeeren. Jzcs zijde zijner studie had zich sinds 1883 reeds doen kennen in verschiende geschriften (zie de Bibliographic in Verspreide Geschriften, VI, 589). Hoe snel en hoe diep hij zich in het geestelieven der Javanen inwerkte in de beide hem toegedachte jaren op Java, kan blijken uit de *Brieven van een wedonpensioen* (Verspreide Geschriften, I V/1, 111-248), verschenen in „De Locomotief" van 7 Januari 1891 tot 22 December 1892; zo geldeu tot op den huidigen dag als de beste inleiding tot de kennis van den populaircn Islam op Java; het kan ook blijken uit het uitvoerige *Rapport over de Muhammedaansche Jodudietijfe rechtspraak* (24 Februari 1890; Verspr. Geschr., I V/1, 87-110; Adatrechtbundel, J, 201-221). Van do verdere rapporten uit dien tijd kan geen indruk verkregen worden, zoolang ze niet gepubliceerd zijn. Jilijkbaar heeft de Reggering van de waarde van Snouck Hurgronje's werkzaamheid in Indië een diepen indruk ontvangen: in 1891 wordt de tijdelijke opdracht gewijzigd in het adviseurschap voor de Oostersche talen en het Mohammedaansche recht.

In datzelfde jaar vangt de Atjih-periode aan,

in zcker opzicht de kern van zijn indisch werk. In Juni 1891 vertrekt hy naar Atjdh. Binnen het jaar is hij terug te Batavia: hij had een nieuw Mekka ontsloten. *De Atjehers* (2 deelen, 1893/4) wordt door den schrijver zelf genoemd „eene in- gevolge eene opdracht van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indic [Pijnacker Hordijk] ondernomen, zeer breede omwerking van de eerste helft van een *verslag omtrent de religieus-politieke loestanden in Atjeh*, dat door mij 23 Mei 1892 werel ingediend en waarvoor ik de gegevens verzamele gedurende een verblijf in Atjdh van Juli 1891 tot Februari 1892". Het werk is baanbrekend en om zyn beteekenis voor de kennis van den Islam in Ne- derlandsch-Indie, en om de ontleding van het volk van Atjdh tot in de vezels van zyn bestaan. Deze ontleding leverde de basis voor de latere pacificatie. Snouck Hurgronje's bekendheid met Atjehsch en Atjdihers gaat terug tot Mekka, waar het door hem bewoonde huis tegenover het „ho- tel" der Atjehers lag, dat hij bijna dagelijks be- zocht. Grondlegend zyn ook de in 1892 ver- schenen *Studien over de Atjehsch klank- en Schrijftje*. cr (Verspr. Geschr., V, 169-248; later ge- volgd door *Atjehsche Taalstudien*, 1900, Verspr. Geschr., V, 285-372).

Sindsdien wordt Atjeh niet meer nit het oog verloren. De publicaties der jaren v6dr het begin der grootte expeditie wijzen dat uit. Toch vormen deze slechts een kleine minderheid in de vijftien nummers, die de bibliographic van dien tijd te zien geelt en die studies vermeldt als *Une nouvelle biographie de Mohammed^d Le droit musubnan; Eenige araijische strijd^dchrillen besproken* en verci er vier ke opstellen over den Islam in theoric on jiraktijk. De kroon van (lit alles spant *Le dr oic mysuhui-n*. In den vorm cener boekaan- kondigui^u wunit hier de geheele leer van de worteJs van den fikh in haar beteekenis voor het systeem van den Islam blootgelegd. Alis- schien hadden WPI enkele weinigeit dit inzicht bereikt, d'ch het was nooit duidelijk uiteengezet. Het Htuk werkte als een openbaring en is nog altijd het pronkstuk der fikhstudie.

In 1898 hegiut de expeditie met Van Heutsz. De aard van l)ct Atjdihsche verzet was in *De Atjehers* doorgron. J)c vraag was nu, hoe dit verzet te broken. Snouck Hurgronje on Van Heutsz hadden hierin gelijk inzicht; de tot nog toe gevolgde methodes deugden niet. Slechts ovcrmacht van een kmchtigen arm kon do Atjdih- ers tegenover zich zelven en tegenover de wereld van den Islam het recht, ja den plicht geven het verzet op te geven. De uitvoering van het plan xtuutte evenwel op den tegenstand van een groote groep van militaire, arminstratieve en regee- ringspersonen. J)c Gouverneur-Generaal Van der Wijck slaagde erin Van Heutsz op de hoogste militaire plaats in Atjdh te brengen, ondr voort- (hirende voeling met Snouck Hurgronje. Men zie over dit alles de zeer gedocumenteerde en op (liepgaaiido studio berustende artikelen van J. T. Damste *Drie Aljik-nuimen* (Koloniaal- Tijdsche h rift, XXVI, nos. 1, 2, 3, 4), waarin de voorbe- ridjing van de expeditie wat leiding en beginselen betreft tot in byzonderheden aan de hand van officieele stukken en brieven wordt blootgelegd.

Snouck Hurgronje's adviseurschap werd gowj- zigt in dat „voor Inlandsche Zaken" met bijzon- dere opdracht voor Atjdh. En zoo begint dan do

nauwe samenwerking in Atjeh met de militaira autoriteiten, in de eerste plaats met Van Heutsz. Het is niet van deze plaats het verloop der expeditie te schetsen: zij behoort tot de belangrijke episodien onzer nationale geschiedenis en de lei- dende rol van Snouck Hurgronje moge nooit worden vergeten, ook niet door wie over onze ver- houding tot Indie anders denkt dan hij deed.

De volgende jaren vinden Snouck Hurgronje afwisselend te Batavia en in Atjdh. In verschil- lende anoniem of onder een schuilnaam ver- schenen dagblaclartikclen uitte hij zich over het Atjdh- vraagstuk; ook wetenschappelijke bij- dragen over den Islam in ruimeren zin ontbreken. Diet. In Atjeh zelf bereidt hij zyn boek *Het Ga- joland en zjne bewoners* voor (Batavia 1903), voorafgegaan door zjn *Nota van wenken die bij de aanrakingen met koofden en bevolking van het Gajoland te behartigen zullen zjn* (1902, Verspr. Geschr. IV/II 5-34). In het voorbericht van het uitvoerige werk geeft de schrijver er rekenfchap van hoe hij zjn gegevens over land en volk ver- kregen heeft.

Inmiddels was zjn belangstelling voor een ander deel van Sumatra opgeeischt; zjn aandeel in de Djambi-expeditie behoort evenwel nog niet tot het eigendom der geschiedenis.

Tusschen deze overstelpende werkzaamheden en beslommeringen werd te Batavia het verkeer met Arabieren, voor bet meerendeel Hadramieten, op intensieve wijze voortgezet. Daarvan getui- gen niet alleen de drie in druk verschenen hadra- mietsche studies (zie Bibliographic in de Verspr. Geschr., nos. 85, 86, 114), doch ook omvangrijke, niet gepubliceerde aantekeningen, die thans bij het Legatom Warnerianum te Leiden berusten.

In 1906 vroeg en verkreeg Snouck Hurgronje Europeesch verlof, daar hij dringend rust be- hoefde. Nauwelijks in het vaderland terugge- keerd word hem de leerstoel in het Arabisch te Leiden aangeboden als opvolger van de Goeje. Voor den leerstoel in de Land- en Volkcnkunde van Nederlandsch-Indie aan dezelfde universi- teit had hij eenige jaren te voren bedankt. Thans aarzelde hij. Men mag onderstellen, dat het adviseurschap in Indie voor hem zjn be- koring verloren had sinds Van Heutsz Gouver- neur-Genraal geworden was: beider inzichten en persoonlijkheden liepen te ver uiteen dan dat verdere samenwerking Snouck Hurgronje zou kunnen bevredigen. Hij stelde voor het advi- seurschap in Nederland te behouden; onder deze voorwaarde, weldra vervuld, aanvaardde hij het hoogleeraarschap (23 Januari 1907).

In welke mate hij zich aan de belangen van Indie zou blijven wijden, daarvan hadden, ter- stond na zjn terugkeer in het vaderland, talrijke en uitvoerige artikelen getuigd (Bibliographic, nos. 88-92); daarvan getuigdo ook zjn inaaug- reele oratio over *Arabie en Oost-Indie*. Weklra legde niet alleen zjn ambt, waaraan hij zich met den hartstocht van zyn aangeboren doceertalent wijdde, beslag op horn, doch ook talrijke instel- lingen en com missies in binnen- en buitonland, waarvan hij lid was of werd en waarin hij groo- ten invloed uitoefende.

Bovendien dorstte hij naar wetenschappelijk verkeer, zoodat zjn correspondentie weldra veel tyd eischte en zjn huis om zyn gastvrijheid bo- kend en gezocht werd. Ook voor een breederon kring van hoorders of lezers zette hij gaarne zjn

denkbeelden over den Islam en de islam-politiek, in het bijzonder de hadjij-poetiek der Regeering, uiteen. Weldra trad hij ook openlijk op als pleitbezorger van de culturele belangen der indische Mosjimis, waarbij hij medestanders vond in C. van Vollenhoven en C. Th. van Deventer. De vacaties bracht hij door te Stuttgart waarheen hem de aanwezigheid van een Turksch oud-officier dreef, die hem behulpzaam was bij zijn studie van het Turksch tot voorbereiding van zijn reis naar Constantinopel. Tijdens zijn verblijf in deze stad van 25 Juli tot 23 September 1909 was hij getuige van de jong-Turksche revolutie, die hem een menigte van indrukken gaf zoowel van personen als van toestanden (Bibliogr., no. 105).

In 1913 werd Snouck Hurgronje door het American Committee for Lectures on the History of Religions uitgenoodigd tot het houden van lezingen over den Islam. Met mevrouw Snouck Hurgronje-Oort, met wie hij in 1910 in het huwelijk was getreden, maakte hij een rondreis in verschillende universiteitssteden van Amerika. De lezingen verschenen in 1916 onder den titel *Mohammedanism. Lectures on its Origin, its Religious and Political Growth and its Present State*. In de laatste lezing „Islam and modern Thought“, schetste hij de veranderingen, die in het leven en denken der mohammedaanse volken gedurende de laatste halve eeuw zich hadden voltrokken en gaf hij uiting aan de overtuiging, dat de middeleeuwsche periode van den Islam bezig was plaats te maken voor opvattingen, die over de kloof tusschen de moslimsche en de westersche wereld een brug zouden kunnen slaan. Het deelnemen van Turkije aan den wereldoorlog in 1915, met tebatneming van het apparaat van den djjihad, was voor Snouck Hurgronje een groote teleurstelling. Hij reageerde er op in zijn Gidsartikel *Heilige Oorlog made in Germany*, dat velen van zijne Duitsche vrienden tijdelijk van hem vervreemde; ook Goldziher begreep zijn houding niet; de vriendschap der beide groote mannen leed daaronder evenwel niet. De gebeurtenissen in Arabië in de volgende jaren en de invloed van den oorlog op de bedevaart gaven aanleiding tot belangrijke beschouwingen en voorstellen (Bibliographie, nos. 130, 132, 13G, 140).

In de jaren J 920-1922 nam Snouck Hurgronje achtereenvolgens het ambt van secretaris van den Senaat en van Rector Magnificus der universiteit te Leiden waar. Zijn rectorale oratie *De Islam en het rassenprobleem* verscheen ook in fransebe vertaling.

In deze jaren volgde hij met gespannen belangstelling de gebeurtenissen in Arabië (Bibliographie, nos. 149-151, 154), onder overholten bewondering voor Sultan, weldra Koning. In de zomer, het bezoek van wiens zoon Faisal hem een inagistraal courantenartikel in de pen gaf, dat in de volgende jaren in talrijke beschouwingen over de arabische politiek werd voortgezet.

In 1925 werd Snouck Hurgronje zeer nauw betrokken bij de agitatie tegen verschillende leden der Vereenigde Faculteiten te Leiden. Zijn Gidsartikel *Vergeten jvbiU's* (Verspr. Geschr., IV/II, 415 vgg.), waarin hij niet alleen de Nederlandersche rechtspraak over de inlanders, maar ons bestuur als zodanig in het geding bracht, had zeker niet nagelaten de beweging, die weldra leidde tot

het oprichten van een fonds voor indologische studie aan de universiteit te Utrecht, krachtig te stimuleren. De aangevallene hoogleraren stelden een versweer op, waarin zij ontdekten, dat hun onderwijs ooit met propaganda van hunne zienswijze betreffende onze indische politiek was vermengd geweest. Van Vollenhoven verdedigde zich bovendien in afzonderlijke artikelen tegen de beschuldigingen van Mr. Treub. Snouck Hurgronje heeft voor deze affaire, ten koste van een groote mate van zelfbeheersching, zijn pen nooit in de inkt gedoopt.

In 1927, bij gelegenheid van zijn 70sten verjaardag, werd hem door een comite van vrienden, bij monde van den oud-Gouverneur-Generaal Idenburg, een som aangeboden voor een door hemzelf te bepalen doel. Hij gebruikte haar tot het stichten van het Oostersch Instituut, waarbij zich weldra een aantal Oostersche genootschappen aansloten. Thans is het Instituut, dank zij een aantal giften na Snouck Hurgronje's overlijden geschonken, gevestigd in het door hem bewoonde huis, Rapenburg 61, te Leiden.

Na zijn aftreden bij het berceken van den zeventigjarigen leeftijd, werd hem, krachtens art. 93 der Hooger-Onderwijs-wet, de gelegenheid geschonken zijn colleges in het Atjdhsch en in het Arabisch voort te zetten. Voor H. K. H. de Prinses der Nederlanden en hare studiegenooten gaf hij een privatissimum over Arabië.

Talrijk zijn de artikelen, die Snouck Hurgronje in zijn laatste levensjaren geschreven heeft in het dagblad „De Telegraaf“. Zij raken voor het meerenleel de Arabische politiek. Lectuur van de Arabische pers, van Europeesche tijdschriften over het nabije Oosten en een nauw persoonlijk contact met de vertegenwoordiger van onze Regeering in Djidda, alien door hem voorbereid voor hun gewichtig ambt, — en verder de persoonlijke herinneringen in zijn machtig geheugen bewaard — maakten hem tot een ongevenaard leejncr die politiek. Uit het bestuur van verschillende lichamen en genootschappen, waarin hij een leidend plaats bekleed had, — de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, waarvan hij in de jaren 19 J 8-20 het voorzitterschap bekleedde, het Kon. Instituut voor de Tual-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië — waarvan hij eerclid was — het Oostersch Genootsclup — waarvan hij sedert de oprichting voorzitter was — trok li)ij zich langzamerhand terug. Hoewel zijn geest de hem eijgen kracht en sclierpte behield, begon do ouderdom zich te doen gevoelen. Het Internationaal Orientalisten Congres, in 1931 te Leiden gehouden, leidde hij als voorzitter met algemeen bewonderde geestkracht. In den winter van 1933-34 onderging zijn gestel een schok, waarvan hij zieli, mede dank zij zijn wilspanning, zoo herstelde, dat de buitenwereld van de gevolgen niets peesuurde. De herhaling daarvan, in Aluart 1936, dwong liein het bed te houden. Langzaam herRtelde hij, toon een longontsteking hem deed instorten; ook deze doorstond hij; doch de lichaamskracht was opgeteerd. Tot het laatst holder van geest, overleed hij op 26 Juni van dat jaar.

Snouck Hurgronje was eerclid van talrijke academies en genootschappen, doctor honoris causa van de universiteiten van Groningen, Amsterdam en Parijs, Comandeur in de Orde van den Nedcdandschen Leeuw en Grootkruis in de Orde van Oranje-Nassau.

PREANGER REGENTSCHAPPEN (Aanv. DI. III). Voormalig gewest op Java, sedert 1 September 1925 (Ind. Stb. 1925 no. 285) opgeheven. Het grondgebied werd verdeeld in de 3 residenties West-, Midden- en Oost-Priangan. Bij Ind. Stb. 1931 no. 425 heeft met ingang van 1 Februari 1932, onder toevoeging van de voormalige residentie Buitenzorg, een nieuwe administratieve indeeling plaats gevonden, nl. in de residenties Buitenzorg en Priangan.

PRIANGAN Landbeschrijving. Residentie van de provincie West-Java, deel van de voormalige residentie Preanger Regentschappen (zie aldaar en verder B e s t u r hierachter). De residentie wordt begrensd: ten N. door de residenties Batavia en Cheribon, ten O. door Cheribon en Banjoemas, ten Z. en Z. W. door den Indischen Oceaan, en ten W. door de residentie Buitenzorg. In het N. loopt de grens over den kam van het Boerangrang-Tangkoebanprahoe gebergte; ten O. scheidt de Tji Tandoej over een groote uitgestrektheid de residentie van Banjoemas. De oppervlakte bedraagt 13 855 kin².

Bij de volkstellingen op het eind der jaren 1895 1900, 1905, 1920 en 1930 telde de bevolking respectievelijk 2.195.000, 2.436.000, 2 697.000, 2.876.582 en 3.449.000 zielen, of resp. 107, 119, 132, 210 en 252 per km²; een bijzondere vermeerdering van de bevolking in een tijaalverloop van 35 jaar dus; in de stijging van het tijaal op Java en Madoera heeft deze residentie een ruim aandeel gehad.

Volgens de gegevens van de laatste volkstelling (1930) waren de verschillende cijfers voor de (5) onderscheiden regentschappen dezer residentie als volgt:

regentschap	bevolking	oppervlakte in km ²	aantal zielen waar van		
			per km ²	Soendaneezen	Javanen
Jjandoeng	1.203.288	3.254.25	3G9.7G	1.096.445	47.256
Soemcdang.....	330.552	1.565.98	211.08	327.573	1.418
Garoet.....	G70.870	3.098.20	216.54	663.705	2.G38
Tasikmalaja.....	886.973	4.608.59	192.46	831.747	49.570
Tjiamis.....	357.114	1.128.33	316.50	353.826	1.853
Totaal (of geïmiddeldc)..	3.448.797	13.655.35	257.56	3.273.296	102.735

Voor de overige landbeschrijving wordt verwozen naar het artikel Preanger Regentschappen (DI. III), waaraan nog het volgende kan worden toegevoegd.

Behalve de Tji Tandoej, die bijna over haar geheele lonte, en de Tjitaroeni en Tjimanoeek, welke openkele deelen van geringe lengte na, voor kleine prauwen bevaarbaar zijn, zijde de rivieren van deze residentie voor de scheepvaart niet van beteekenis. Van zooveel te meer belang echter zijn dezo rivieren voor de bevoeling en de drainage van de vJakten, alsinede voor de zand-, grind- en steenwinning ton behoeve van bouwwerken en als wegverhardingsmateriaal. Als echte bergstroom bevatten zij in den drogen tijd meestal be- trckkelijk weinig water; in den westinoesson echter zijn zij vaak de oorzaak van groote overstroo- iningen, veelal zeer tot schade van de te velde staande padi e.a. gewassen. Uiteraard wordt ook vischvangst in de rivieren beoefend; van groote botcekenis is deze echter over het algemeen niet.

Een begin is gemaakt met de afwatering en omzetting in beplantbare sawah van de groote Rawa Lakbok ten Z.O. van Bandjar, tusschen de Tji Tandoej en de Tji S6el in het regentschap Tasikmalaja, en van de Rawa Onom in het regentschap Tjiamis. Het meer Siteo Tji Leuntja is van belang geworden in verband met de levering van electricische energie en voor irrigatiedoeleinden.

Aan nuttige mineralen is de residentie, voor zoover bekend, vrij arm. Slechts sporadisch zijn de ertsen in gangmassa's verspreid, terwijl deze gangen slechts een geringe lengte schijnen te bezitten (Verbeek en Fennema II, bl. 771). Zwavel wordt aangetroffen bij de solfatoren van den Wajang, den Papandajan (zwavelontginning „Kawah Poetih") e.a. vulkanen in het regentschap Bandoeng (zie WAJANG en PAPANDAJAN). Kalk van zeer goede kwaliteit wordt ge- brand bij Tagogapoe (regentschap Bandoeng), en elders, waar in de nabijheid van de spoorbaan goede kalk voorkomt. De vulkanische terreinen en oude meerbodems in deze residentie zijn de vruchtbaarste en zijn vrij dicht bevolkt, nl. de regentschappen Bandoeng, Tasikmalaja en Garoet.

Bevolking. Over de geheele residentie wordt de Soendaneesche taal gesproken.

De huizen zijn, behalve in de groote centra (regentschaps-hoofdplaatsen, gemeente Bandoeng), nog meerendeels op palen gebouwd; steeds meer ziet men echter ook steenen huizen verrijzen. In verband met den strijd tegen de gevreesde pestziekte, die hier begin 1929 op eenigszins uitgebreide schaal haar intrede deed en zich sedert meer en meer over de geheele residentie uitbreid- de, wordt op den woningbouw door de betrokken instanties Strenger toegezien dan vroeger (ge-

ineontelijke en regentschaps bouwverordeningen, pestbestrijdingsvoorschriften, woningverbetering (Tjiamis)). De hoofdindividen van bestaan zijn de verbouw van rijst en tweede gewassen, o.a. mais en katjang tjina op sawahs, die tot op 1200 in boven zee worden aangetroffen.

Volgens de gegevens der laatste volkstelling (1930) bedragen de uitgestrektheden aan sawahs en droge gronden:

regentschap	opp. in km ¹	sawahs	droge gronden
Bandoeng..	3.254.25	725.80	1.702.84
Soemcdang ..	1.565.98	278.22	742.55
Garoet ...	3.098.20	412.50	1.141.77
Tasikmalaja.	4.608.59	588.37	2.247.93
Tjiamis...	1.128.33	189.59	858.17
Totaal ...	13.655.35	2.194.48	6.693.59

De opbrengst aan padi, het voornaamste gewas, is in de onderscheiden regentschappen verschillend. In het regentschap Bandoeng is de gemiddelde oogstproductie 30,6 pikoeel droge padi per bouw; deze hooge opbrengst, welke ongeveer 8 pikoeel boven het Java-gemiddelde ligt, is te danken aan gunstige bodemgesteldheid en bevloeijing, waardoor meerendeels minstens driemaal in de 2 jaar kan worden geoogst. Opvoering van de productie is bovendien nog mogelijk door intensievere bestrijding van ziekten en plagen (wortelrot, muizen) en door middel van plantregelingen; in beide richtingen is reeds veel bereikt, dank zij mede de bemoeiingen van den provincialen Landbouwvoorlichtingsdienst, die o.m. ook het gebruik van kunstmest sterk propageert. In het regentschap Soemedang is de gemiddelde productie 27 pikoeel droge padi per bouw. Daer zijn zoowel bodemgesteldheid als irrigatie minder gunstig dan in het regentschap Bandoeng, hoewel de productie aan droge padi per bouw toch ook hier nog 3 pikoeel boven het algemeen Java-gemiddelde ligt.

Vanwege de in vele districten dichte bevolking in het regentschap Garoet is het grondbezit in dit regentschap zeer versnipperd. Vrijwel nergens in West-Java wordt de landbouw zoo intensief beoefend als hier; Garoet is de eenige streek, waar de cultuur van palawidja (tweede gewassen) van eenige beteekenis is (aardnoten, tabak); verder neemt de inheemsche theecultuur in dit regentschap een voornamelijk plaats in onder de bestaansmiddelen der bevolking. Nu het afzetgebied voor theeblad als gevolg van de lage wereldprijzen de laatste jaren sterk ingekrompen is, hebben de regelingen op het gebied der theerestrictie gelukkig ordenend ingegrepen, zoodat de theecultuur voor den Inlandschen planter nog eenigszins loonend blijft. De bereiding van groene thee neemt echter, tengevolge van de inkrumping van het afzetgebied, in beteekenis af.

In het regentschap Tasikmalaja bedraagt de gemiddelde productie per geoogste bouw droge padi slechts 20,1 pikoeel. Behalve evengenoemde ziekten en plagen heeft de aanplant hier vaak te lijden van bandjars, vooral in de vlakke van Bandjar (zie hiervoor bij Rawa Lakbok). Het minst is de gemiddelde opbrengst in het regentschap Tjiamis, n.l. 6,9 pikoeel droge padi per bouw, wellicht een gevolg van de onjuiste planttijden, waardoor ziekten en watergebrek vaak oogstmislukkingen veroorzaken.

Irrigatiedienst en Landbouwvoorlichtingsdienst, welke beide diensten ook in de reeds genoemde andere regentschappen nuttigen arbeid verrichten, hebben reeds veel bereikt om ook in Tjiamis den landbouwkundigen toestand te verbeteren.

Een groot deel van de bevolking in de bergstreken vindt een bestaan op de talrijke erfpachtsperceelen, waarop voornamelijk kina, thee, rubber en ook wel koffie, klappers en vezelplanten gekweekt worden.

De kinaondernemingen (w.o. de groote Gouvernementskinaoedemeining „Tjinjroean" op de Pngaldngansche hoogvlakte, regentschap Bandoeng) liggen tusschen 1000 en 1800 m boven zee; de thee- en koffieoedemeiningen tusschen 300 en 1400 m.

Het grootste aantal en tevens de best rendee-

rende theeoedemeiningen treft men aan op de reeds genoemde Pngaldngansche hoogvlakte en rondom den Patoeha.

Wat de kina betreft, Java is al sedert jaren het voornaamste kinaoedemeland-produttorende land der wereld, zoowel om het hooge kinaoedemeland van den bast als wegens de uitstekende der aanplantingen. Evenals t.a.v. de rubbercultuur (o.m. van beteekenis in de regentschappen Bandoeng, Tasikmalaja en Tjiamis) is ook, wat betreft de kinaoedemeland, in verband met de heersche crisis door het Gouvernement door middel van een licentiesysteem geregeld opgetreden, waarbij beide cultuurs zeer gebaat zijn gebleken.

De oorspronkelijke wildhoutbosschen, waarvan er vele ten behoeve van de Europeesche cultuurs zijn gekapt, hebben veel bruikbaar timmerhout geleverd, o.a. het rasamalaha, dat zeer goede balken oplevert voor bruggen- en huizenbouw. In het regentschap Soemedang treft men nog eenige djatibosschen aan. De boschreserves worden, ter bevordering van den hydrologischen toestand, waar mogelijk steeds uitgeleid door inlijving van vrije Gouvernements domeingronden; vanzelfsprekend zal hieraan in de nabije toekomst een einde komen. O.a. zijn in het regentschap Bandoeng practisch vrijwel alle, tot het vrije staatsdomein behoorende, gronden reeds ontgonnen.

Andere middelen van bestaan vindt de volking in eenige takken van nijverheid, waaronder de steeds groeiende weefindustrie (regentschapen Bandoeng, Garoet, Tasikmalaja) de voorname plaats inneemt. Andere takken van nijverheid zijn het vlechten van matten (tikars) in het regentschap Tasikmalaja, de pambienbakkerij (Garoet, Bandoeng), bereiding van groene thee (Garoet, Tasikmalaja), kerftabak (Garoet en Bandoeng), enz. De eertijds bekende batikindustrie (Tasikmalaja) is door de Japansche concurrentie e.a. omstandigheden zoo goed als verdwenen, evenals de voorheen van zoo groote beteekenis zijnde pandanhoedenindustrie van Radjajioh (regentschap Tasikmalaja) en Pandjaloer (regentschap Tjiamis), welke achteruitgang voornamelijk is toe te schrijven aan de verandering van de hoedenmode in Europa, waarheen het grootste deel der hoedenproductie verzonden werd.

Onder de middelen van bestaan moot ook genoemd worden de kunstmatige vischteeft op sawahs, na afloop van den rijstooft, en in vijf vers, o.a. van goeramdh, goudvisch, tawes, nilen, tembakan en karper. Deze vischteeft is een waar volksbedrijf; duizenden Inlanders zijn in het bezit van vischvijvers of teelen de zoetwatervisch op sawahs bij wijze van tweede gewas na den padi-oogst. Een gunstige factor voor deze wijze van vischteeft is de ligging van de vijvers tusschen 200 en 800 m op de hoogvlakten van Bandoeng, Soemedang, Ldl6s, Garoet, en Tasikmalaja. Juistic cijfers kunnen voor de gehele residentie niet nauwkeurig en volledig worden oorgegeven; het aantal der vijvers loopt in de tienduizenden, de totale uitstekende in de duizenden bouws. De geteelde visch dient zowel voor eigen verbruik als voor verkoop; de opbrengst varieert van / 10.— tot / 100.— per jaar, al naar gelang van de grootte der vijvers, de hoeveelheid water, de mate van zorg, de soort van visch, enz. In nor-male jaren wordt er bijna 1 miljoen kg coraamp-tievisch op de diverse pasars in de residentie en verkoop aangevoerd voor

ongeveer $\frac{1}{2}$ in miljoen gulden; deze cijfers geven slechts een gedeelte weer van de totale opbrengst, maar veel visch niet naar de pasars wordt ver-voerd, maar direct in de dhsa's zelvoo wordt ver-handeld. De zeevisscherij is niet van beteekenis; wel van eenige beteekenis is de visscherij in ri-ri-eren en meren, vooral in de ineren z.a. de Sitoe Bagendit, S. Pandjaloe, S. Tjiboeroej en S. Tjang-koeang.

Wat de veeteelt betreft, de hoornveestapel telde ulto 1934 (laatste telling): 32.108 runderen en 141.680 karbouwen. Er waren 21.863 paarden. De (oude) Preanger Regentschappen waren van oudsher het centrum van de paardenfokkerij op Java; op verschillende plaatsen zijn van Gouvernementswege dekhengsten (Sandelhout- en Australische paarden) ter beschikking gesteld, teneinde de kwaliteit van den paardenstapel te verbeteren, waar de bevolking, tegen een gering bedrag, haar merries kan doen dekken. In verband met de malaisejaren en het toenemende gebruik van motortractor voor transport van menschen en goederen, zijn enkele hengstenstations echter sedert opgeheven of tijdelijk buiten gebruik gesteld; de paardenfokkerij beweegt zich den laatsten tijd in dalende richting. De klein-veestapel (geiten, schapen, pluimgedierte, enz.) neemt gestaag in beteekenis toe.

V e r k e e r s m i d d e l e n . Sinds de instelling van de autonome ressorten (gemeenten, provincien en regentschappen) is de toestand der wegen enorm verbeterd. Het particuliere autobuswezen, vooral de laatste jaren, een geweldige vlucht. De K.N.I.L.M. exploiteert de lichtlijn van Bandoeng naar Batavia v.v., terwijl de luchtverbinding tier K.L.M. naar Nederland te Bandoeng haar eindpunt vindt.

G e s c h i e d e n i s . In de Rawa Lakbok en aan de oevers van de Tji Tandoej, in het regentschap Tasikmalaja zijn eenige Hindoe-oudheden (beeldtjien) (uitten) gevonnen, welke wijzen op een vroegere JI indoe-kolonisatie. Van een veel vroeger period. nl. uit het Neolithicum, het jongere steenen tijdperk, zijn vondsten gedaan in het regentschap Bandoeng (steenen bijlen, werktuigen van absidiaan, in de buurt van Dago, z.a. pijlpunten, mesjes, enz.). Uit de Jater Bronzen- en IJndoe-tijdperken zijn veel minder resten bekend. Zie verder PREANGER REGENTSCHAPPEN.

B e s t u r . Voor het bestuur tot 1 Sept. 1925 zie: PKEANGER REGENTSCHAPPEN.

Bij Ind. Stb. 1925 no. 285 werd hot gewest der Preanger Regentschappen, met ingang van 1 Sept. 1925 opgehoven, en verdeeld in do drie afdoelingen (residenties) West-, Alidden- en Oost-Priangan, deel uitmakende van hot gewest (eerst gouvernement, oven Jater provincie) West-Java. In verband met de zgn. „herschikking" en do nieuwe taakverdeling tusschen het Europeesch en het Indisch Binnenlandsch Bestuur (1 Nov. 1931), welke leidde tot do vorming van grotere residentieën, werden met ingang van 1 Februari 1932 (Ind. Stbl. 1931 no. 425) o.m. do voormaligo afdeelingen Midden- en Oost-Priangan samengoveogd tot de huidige residentie Priangan. Do resident zetelt te Bandoeng. Op elk der regentschaps hoofdplaatsen zijn een regent en een assistent-resident bescheiden.

BANDOENG (Aanv. DI. I en DI. V of suppl. afl. biz. 355). Hoofdplaat van de residentio Pri-

angan der provincie West-Java, zetel van stads-gemeente- en regentschapsbestuur. Een gelijknamige plaats, waar toenmaals de regent zijn zetel had, bevond zich omstreeks het begin der vorige eeuw ongeveer tien km. zuidelijker, waar men thans nog Dajeuh-Kolot (= oude stad) aan-treft.

■ Het tegenwoordige Bandoeng dateert van 25 Mei 1810, op welken datum Gouverneur-Generaal Daendels Bandoeng stichtte. Het N.I. plakkaat-boek van Mr. J. A. van der Chijs, deel XVI, biz. 210 vermeldt terzake: „De landdrost der Jacatra-„sche Preanger Bovenlanden bij missive hebben-„de te kennen gegeven, dat hem bij zijn jongste „inspectie was ter oore gekomen, dat de hoofd-„negorijen Bandoeng en Praccamoentjang te „verre van den nieuwen weg" (bedoeld werd. de Grootte Postweg) „afgelegen waren, waardoor de „werkzaamheden aan de postwegen als anderen „sterk kwamen te lijden; met voordragt mitsdien „om gedagte hoofdnegorijen te doen verplaatsen, „als die van Bandoeng naar Tjikapoendoeng en „die van Praccamoentjang naar -Andawadak, „welke beide plaatsen aan den grooten weg gele-„gen en daartoe zeer geschikt waren; en conside-„reerende, dat, behalve de voor de genoemde ver-„plaatsing opgegeven, plausible redenen, daartoe „tevens onderscheidene cultures zullen worden „bevordeerd, uithoofde van de bijzondere geschikt-„heid, welke daarvoor de gronden hebben, die in „de environs, van de opgenielde, tot hoofd-„negorijen voorgedragen plaatsen, gelegen zijn; is con-„form de gedane voordracht, besloten de hoofd-„negorijen van Bandoeng te doen verleggen naar „Tjikapoendoeng en die van Praccamoentjang „naar Andawadak, met autorisatie op gedagten „landdrost om hieraan te geven de noodige „executie."

In den eersten tijd was het effect van die verplaatsing zeer gering. Zoo telde het plaatsje b.v. in 184G nog slechts 9 Europeanen, 13 Chineezen, 28 Arabieren en ruini 11000 Inlanders. Eerst in 1862 toen de zetel van den Resident der Preanger Regentschappen van Tjiandjoer naar Bandoeng word verplaatst, steeg het aantal inwoners aan-merkelijk en ging de plaats ook in belangrijkheid vooruit. Het eigenlijke begin van Bandoengs groei dateert echter van 1884, in welk jaar de spoorlijn Tjiandjoer-Bandoeng geopend werd. (Zie DI. V, of suppl. afl. biz. 355).

Do rechtstreekscho spoorwegverbinding met Clicribon znl echter als gevolg van de economische clepressie in do jaren na 1929 en het opkome van het inotoverkeer wel nimmer nieer tot stand komon.

Nansten een zeer goede, viermaal daagsche trein-verbinding met Batavia (reisduur 2 $\frac{3}{4}$ uur), wordt eon dagelijksche luchtvaartdienst naar en van de hoofdplaatson van Java door de Koninklijke Nederlandsch- Indische Luchtvaart Maatschappij (Knlm) onclerhouden, terwijl diverse autobus-ondernemingen dagolijks verscheidene keeren verschillende trajecton naar plaatsen binnen en buiten het regentschap Bandoeng berijden.

De spoorweg doorsnijdt de stad van Oost naar West, de Tjikapoendoeng in de richting Noorcl-Zuid. Vroeger had de stad door den aanleg langs den grooton postweg eon gerekten vorru; sindsdien is doze door gestadigo uitbreiding moer vierhoek-ig geworden.

Bandoeng heeft zijn enormen groei te danken

aan verschillende factoren, o.a. zijn ligging op de hoogvlakte (± 715 m) omsloten dooreen ring van bergen, waardoor de stad tegen hevige winden beschermd is, met als natuurlijk gevolg een koel klimaat. De gemiddelde temperatuur is niet minder dan 7 graden Fahrenheit lager dan die te Batavia; zij wisselt van ± 62 graden des morgens vroeg tot 80 graden \pm middags. Tegen de stelling, dat Bandoeng vochtig zou zijn, zooals wel eens beweerd wordt, spreekt onderstaand vergelijkend overzicht:

	gemiddelde jaarlijksche regenval in mm	aantal regendagen per jaar
Bandoeng ...	1907	148
Amsterdam...	534	181
Soerabaia...	1729	11G
Batavia	1815	137
Malang	1981	136
Gardj...	2130	151
SoeEaljoemi...	3029	188
Buiten zorg	4282	231

T.a.v. den gezondheidstoestand zij opgemerkt, dat de steifte in Batavia sedert 1919 terugliep van 59 tot 38%, die van Semarang van 73 tot 35%, van Soerabaia van 59 tot 30% en van Bandoeng van 25 tot 20%, waaruit blijkt, dat van de vier grootste steden op Java de hygienische toestand zeer verbeterde, en Bandoeng, voor wat de geringheid van het sterftecijfer betreft, aan de spits staat. Verder vormen de mooie omstreken, waarheen zeer goede, veelal geasphalteerde wegen voeren, een groote attractie, terwijl de hygienische stadsbouw ook het zijne tot den groei bijdraagt.

Een fraaie, logische stadsaanleg in de nieuwere wijken, de keurige kompoengbouw, de gezellige, Europeesch-aandoende winkelstraten der binnenstad, de gezondheidstoestand (goede waterleiding), de zeer vele scholen op allerlei gebied, de talrijke hotels en amusementsgelegenheden, enz. hebben Bandoengs bloei bevorderd en doen zulks nog steeds. De groote bevolkingsaanwas wijst daarop, nl.

Jaar (1 Jan.)	Europeanen	Chineezzen	Inlanders	Totaal
1920..	9.370	12.590	105.263	127.223
1925..	15.695	15.073	123.734	154.502
1930..	18.443	19.290	142.273	180.006
1935..	22.226			

Sedert 1 April 1906 (Ind. Stb. 1906 no. 121) is Bandoeng een administratief zelfstandige gemeente geworden. De Assistent-Resident van Bandoeng, hoofd van plaatselijk bestuur, bleef tot 1 Juli 1917 voorzitter van den gemeenteraad, op welken datum Bandoeng zijn eersten burgermeester kreeg (Ind. Stb. 1917 nos. 243 en 244).

Zooals uit de bovenstaande bevolkingscijfers blijkt, is de groei van Bandoeng vooral sedertdien

1) Excl. \pm 2000 inwonende bedienden en gekazernde militairen.

zeer sterk geworden/ Groote terreinen zijn bouw-Z klaar gemaakt en yborzicn van wegen, assainceering, waterleiding, straatverlichting, pleinen en parken volgens een van te voren opgemaakt uitbreidingsplan; het gemeentelijke grondbedrijf heeft dit alles op weinig kostbare wijze mogelijk gemaakt, terwijl grondspeculatie op eenigszins belangrijke schaal daardoor is voorkomen. De wijze van uitgifte en de grondprijzen, welke zijn vastgesteld in verband met den aard der bebouwing, alsmede de aantrekkelijke betalingsvoorwaarden hebben den woningbouw dan ook sterk gestimuleerd. De belangrikheid van het in 1916 opgerichte gemeentelijke grondbedrijf moge tenslotte spreken uit de volgende cijfers. Aan afkoop van gronden, hoofdzakelijk van de inlandsche bevolking, werd in de jaren 1917 tot en met 1930 uitgegeven een bedrag van / 4.750.000, aan wegen en werken / 3.850.000; totaal werd uitgegeven ruim 11 miljoen gulden, waartegenover een bate stond van ± 8 miljoen uit verkoop van bouwgronden (± 2000 perceelen).

Nieuw-Bandoeng is in verschillende wijken-plans van het grondbedrijf verdeeld, waar talrijke woonhuizen in den modernen Indischen trant zijn verzeen en waarvan o.m. vermelding verdienen de Archipelwijk, de Schilderswijk, de Zee-heldenwijk, de Professorenwijk, de Oranjewijk, Ke bon Djamboe en Karees.

Van de bezienswaardigheden dienen te worden genoemd het Bandoengsch Zoologisch Park, het Jubileumpark (en diverse andere mooie stads-parken), de musea van den Dienst van den Mijnbouw (Geologisch museum) en van den Post-Telegraaf- en Telefoondienst, zoodmede de Centraale Gouvernements-Vischkwekerij.

Vooral op het onderwijsgebied is Bandoeng bevoorrecht. Daar is in de eerste plaats de Technische Hoogeschool, op welks terrein zich bevindt laboratoria voor onderzoek van bouwstoffen, op het gebied van de technische hygiene, enz. Naast de hoogeschool als intellectueel inddelpunt dienen, als zich evencens op wetenschappelijk terrein (studie, excursies, Jezingen) bewegend, te worden genoemd de Sterrenkundige Vereeniging, de Natuurkundige Vereeniging en het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

Naast de H.B.S. met 5-jarigen curs us (de aan leerlingen volkrijkske van Ned. Jndic) en een Christelijk Lyceum, verdienen nog vermelding een H.B.S. voor meisjes van de Zusters Ursulinen (St. Angela-school), de Technische School, (Dick de Hooghschool), de Gemeentelijke Ambacht-school, de Open bare Hollaisch-J nlandsche Kweekschool (voor Jnl. onderwijzers), waaraan is verbonden een cursus voor opleiding tot hoofd- onderwijzer (de vroegere Norinaalschool ter voor- bereiding tot het examen van hoofdonderwijzer(es) en de idem Hoogere Kweekschool voor Inlandsche onderwijzers zijn sedert opgeheven), een groote Kweekschool van het IndoJuro- peesch verbond (annex hoofdactecursus) voor Eur. onderwijzers, verder open bare en particuliere mulo- en lagere scholen, JolJandsch-In- landsche scholen, enz. Naast een school voor blinden client ook zeker het Doofstommeninstituut uit niet in deze lange, zij het nog zeer onvolledigo lijst te ontbreken. Op 1 Januari 1931 telde Bandoeng 116 scholen; sedert is dat aantal, door de oprichting van diverse particuliere scholen voor hooger, mulo en lager onderwijs nog aanzienlijk

vermeerderd. De Opleidingschool voor Inlandscho Aibtenaren is echter sedert opgeheven en samengesmolten met de gelijke inrichting te Malang.

— aast het gemeentelijke Juliana-Ziekenhuis treft men verder nog eenige grotere particuliere ziekeninrichtingen aan, z. a. het R. K. St. Borromeus-Ziekenhuis, het Zendingshospitaal Immanuel, enz.

Van een andere nuttige instelling op sociaal-maatschappelijk gebied, het Leger des Heils, zyn het Territoriaal Hoofdkwartier en de Kweek-school voor Officieren van het Leger des Heils te Bandoeng gevestigd.

Behalve de Textielinrichting van de afd. Nijverheid van het Departement van Economische Zaken bevinden zich te Bandoeng eveneens de onder dit departement ressorteerende Dienst van het Ykwezen en het Keramisch Laboratorium.

Bronnen: Zie het artikel in DI. V en verder: N.I. Plakaatboek van Mr. J. A. v. d. Chijs, dl. XVI, pag. 210; Gemeente Bandoeng, Dienst van het Grondbedrijf, 1931; 31ooi Bandoeng, Maand- X blad van de Vereeniging Bandoeng Vooruit, "/jaargangen 1934-1936; Bandoeng, 190G/1931, / Officieele Ju bileu muitgave ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Gemeente Bandoeng op 1 April 1931.

BANDOENG (Aanv. DI. I). Hoogvlakte of plateau tusschen 650 en 680 m boven den zeespiegel, bodem van een normaal ineer, dat is leeggelopen door de kloof van de Tji Taroem. De meest-bekende, terzake bestaande legende spreekt van een vorst van Giloeh, Sri Paimekas geheeten, wiens dochter, Njai Dajang Soembi, een zoon had, Sangkoeriang genaamd, een voortreffelijk jager. Na een twist met zyn moeder, zoo luidt het verhaal, verliet Sangkoeriang zijn huis, zwierf over Java rond met een grooten aanhang, doch keerde tenslotte terug naar zijn nieeder, die inmiddels bij den vorst van Galoeh in ongenade was gevallen, zonder dat zij elkander Jierkenden. Verleiden op elkaar geworden — Njai Dajang Soembi had nog niets van haar vroegere schoonheid ingeboet —, verloofden zij zich. Toen echter de moeder tenslotte Sangkoeriang aan een oude hoofdwoonde als haar zoon herkende, trachtte zij, door schaamte en angst daartoe gedreven, door list het aanhtaande huwelijk te verhinderen; zij eischtoe n. l. dut Sangkoeriang in den nacht v66r het huwelijk een dam zou bouwen in de Tji Taroein, waardoor de hoogvlakte van Bandoeng onder water zou loopen. Geholpen door zijn legioenen dewata's aclette Sangkoeriang zich in staat aaim den blijkbaar onmogelijken eisch wel te kumien vokloou; na het leggen van een dam in het sniaisto gedeelte van de Tji Taroem-kloof werd dien cigen nacht de iioogvlakte in een ineer herfhchapen op Sangkoeriang inaakte zich gered in een geweldige prauw zijn bruid te gaanafhulen; het gebed van doze laatste om haar in dezen nood to hulp to koinen were! verhoord, en de dam were! door hot water ondermijnel; tor plaatsoe vormde zich do zgn. Sanghiang Tjikoro en het meer liep leeg. Do prauw w kantele daardoor om, en Sangkoeriang on de zijnen kwamen jaiumerlijk in de golven om. De omgekantelde prauw veranderde in den bekende vulkaan Tangkoeban.. Prghop (Soond, letterlijk omgekeerde prauw). Njai Dajang Soembi, die alles wat er gobeurd was, had gezien, sprong van den berg naar beneden en we rd

met haar zoon in den dood vereenigd; daar door ontstond ter plaatse de krater Kawah Ratoe.

" Het geologisch onderzoek heeft aangetoond, dat inderdaad de oude loop van de Tji Taroem, waar haar bed het smalst is, wijzigt zij door een heuvelrug heenbreekt door de geweldige turfbiestcroonen van den Tangkoeban Prahoe, wellicht in een nacht were! afgedamd.

In den westmoesson treedt, na aanhoudende regens, de Tji Taroem vaak buiten haar oevers, daarbij dikwerf veel schade aan het op de, dan overstroome, sawahs staande rijstgewas toebringende.

De hoogvlakten van Bandoeng en Tjililin hebben ongetwijfeld deel uitgemaakt van hetzelfde meer; de hoogte der beide vlakten en van de grens der meerafzettingen met het oudere gebergte is in beide deelen volmaakt gelijk. Alhoewel de meerafzettingen van wat geringer vruchtbaarheid zijn dan de vulkaanhellingen, zoodat de meeste sawahs in de vlakte, ondanks voldoende bevoeding, meestal maar een rijstgoest per jaar leveren, zoo kwam hongersnood onder de vrij dichte, steeds wassende, tamelijk welvarende bevolking sedert menschenheugenis niet voor.

Door haar hooge ligging en betrekkelijk koel klimaat onderscheidt de hoogvlakte zich in gunstigen zin van de warme kuststreken; op de nog koelere berghellingen langs de randen bouwden vele Europeanen zich een "optrekje" en verrezen hotels, pensions en zgn. „bungalows," (Pengaldngan, Ldmbang).

Literatuur: Verbeek en Fennema II, 757 e.v.; Ch. E. Stehn en J. H. F. Umbgrove, B^drage tot de geologic der vlakte van Bandoeng, - Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 2de Serie, -dl. XLVI-afl. - 3, Leiden 1929; Dienst v. d. Mijnb. in N.I. 1934, Geologische kaart van Java. Toelichting bij blad 36 (Bandoeng) door Dr. R. W. van Beimmelen en Ing. J. Szemian.

BANDOENG (Aanv. DL I). Regentschap van de residentie Priangan, met gelijknamige hoofdplaats, tevens hoofdplaats van genoemde residentie. Het regentschap wordt ten N. begrensd door de regentschappen Krawang en Soemedang, ten O. door de regentschappen Soemedang en Garoet., ten Z. door de regentschappen Garoet en Tjian-djoer, en ten VV. door de regentschappen Speka-boemi en Tjian-djoer. Het noordelijk deel wordt gevormd door de hoogvlakte van Bandoeng, aan de noordzijde begrensd door den kam van het Bocrangrang-cn Tangkoebanprahoegerbte en den Boekit-Toenggoel, terwijl het zuidelijk deel zeer bergachtig is en gevormd wordt door de noord-dellijke hellingen van de bergen (G. Patoeha, G. Malabar), die de zuidzijde van de hoogvlakte begrenzen. Naast de cigonlijke hoogvlakte van Bandoeng treft men nog verschillende andere, kleinere plateau's aan, waarvan de voornaamste zijn die van Tjililin, Ldmbang en Pengaldngan.

Het regentschap heeft een oppervlakte van 3.254,25 km³ on is administratief onderverdeeld in 10 districten, n. l. Bandoeng, Tjimahi, Ldmbang, Tjikalongwdtan, Tjililin, Soroang, Bandjaran, Tjiparaj, Tjitjaldngka en Oedjoengbroeng. Het regentschap tolde in 1935 271 dsa's. Volgens do gegovons der volkstelling 1930 bedroeg het zielental in totaal 1203.287, waarvan 25.211 Europeanen en 23.703 Chineezzen en andero Vreemde Oosterlingen. Sedert do volkstelling 1920 (totaal

960.031 zielen) nam de bevolking met ongeveer 25% toe.

De regentschapsraad, ingesteld bij Ind. Stb. 1925 no. 388, telt 35 ledcn, t.w. 10 Europeanen, 23 Inlanders en 2 Vreemde Oosterlingen (Chinee-

Afzonderlijk te noemen industrieën zijn de papierfabriek te Padalarang en de vele machinaal en met de hand ge3reven-weverijen, vnl. in de districten Tjiparaj (vooral onderdistrictshoofdplaats Madjalaja), Bandjaran, Tjittaldnka en Oedjoengbroeng.

Naast den rijstbouw worden als de voornaamste cultures gedreven de theecultuur en de kina-cultuur. Er zijn zeer groote, bekende cultuurondernemingen, vooral in het Z. van het regentschap tegen de hellingen van den G. Patoeha en G. Malabar, w.o. de bekende Gouvernements-kinaoederneming Tjinjroean. Het Landswaterkrachtbedrijf, ter opwekking van elektrischeenergie, heeft centrales te Dajeuhkolot, Plengan en Lamadjan, alle gelegen op de Bandoengsche hoogvlakte. Op de zuidelijke hellingen van de Tangkoebanprahoe ligt de Bosschasterrenwach. Vermelding verdient tenslotte, dat naast het radio-ontvangstation te Rantjadjdkd de voor geheel Indie van zooveel gewicht zynde radio-zendstations Jialabar Tjililin, Tjiminde en Dajeuhkolot, zich mede in het regentschap Bandoeng bevinden.

BANDOENG (Aanv. DL I). District van het gelijknamige regentschap, residentie Priangan, met een oppervlakte van 70.63 kin². Het district telde in 1935 20 ddsd*s. Voor 1911 heette (lit district Oedjoengbroengkoelon (zie Ind. Stb. 1911 no. 622). Het is onderverdeeld in de onderdistricten Bandoeng en Bodjongloa. Aantal zielen (volkstelling 1930): 214.141, waarvan J 9,263 Europeanen en 17.442 Chineezcn en andere Vreemde Oosterlingen.

Het district Bandoeng (buiten de stadgemeente van dien naam) is het dichtst bevolkte van geheel West-Java."

TANGKOEBAK PRAHOK (Aanv. DI. TV). Deze vlak ten Noorden van Bandoeng (residentie Priangan), langzaam uit het baHg opstygende vulkaan, waarvan de top echter in het regentschap Krawang (residentie Batavia) is gelegen, toont, van de Bandoeng*zijde (zuid-zijde) gezien, een lange rechte kamlijn met aan de westzijde een kleine verhevenheid. Tangkoeban Prahoc beteekent omgekeerde prauw; zie bij BANDOENG, hoogvlakte. Het kratercomplex bestaat uit 2 hoofdkraters, de kawah Ratoe en de kawah Oepas, met diverse kratervelden. Verbeek en Fennema JI, (1896) 735, 736 spreken van vier kraters, nagenoeg op 66n lijn liggende, waarvan de uiterste ruim 2 km uiteen liggen. Sindsdien is tengevolge van erupties de toestand weer aanmerkelijk veranderd, terwijl nauwkeuriger metingen beteregegevens vrschaften dan t.a.p. vermeld. Volgens Dr. Ch. E. Stehn (Tangkoeban Prahoc, Fourth Pacific Science Congress, Java 1929) kunnen naar tijdsorde van hun ontstaan de volgende kraterrenden en kraters (in de richting O. W.) worden onderscheiden:

- I. Panggoeangan Badak-krater;
- II. de oudste kraterrand van de kawah Oepas;
- III. een jongere kraterrend van de kawah Oepas;
- IV. de oudste rand van de kawah Ratoe;

- V. de jongste rand van de kawah Oepas;
- VI. een jongere rand van de kawah Ratoe;
- VII. kawah Baroe (1896);

VIII. de jongsterand van de kawah Ratoe (1910);

IX. Het eruptiepunt van 1926 (kawah Ecoma).

Voorts zijn op de oostflank van de kawah Ratoe aanwezig:

- X. kawah Djoerig;
- XI. kawah Do mas, kawah Badak, kawah Djarian;
- XII. de "doodenvallei" van de kawah Siloe-man.

De oudste krater, de Panggoeangan Badak (badplaats van den badak, neushoorn.) 2005 m, is feitelijk niet meet dan een klein moeras, dat in den regentijd afwaterd naar het Zuiden door het riviertje de Tjihideung.

De kawah Ratoe en de kawah Oepas, verreweg de bekendste van aHe, vormen een geweldigen dubbelen kraterkoek, gescheiden door een aan beide zijden vrij steil afdalenden rug.

De wal rondom de kawah Oepas heeft een straal van 600 m (behalve aan de kawah Ratoe-zijde) en is van 2000-2084 m hoog. De bodem van dezen krater ligt op 1788 in hoogte. Aan de oost-zijde grenst deze krater aan de kawah Ratoe, daarvan gescheiden door een 80 in hoogen wand, den reeds hierboven genoemden scheidings-rug. T.a.v. dien rug leest men op biz. 97 van de „Gids van Bandoeng en Midden-Priangan" door S. A. Reitsma en W. H. Hoogland, Bandoeng 1927: „Iusschen beide kraters ligt een sinale rug, „waarlangs kan worden afgedaald. Deze weg is „o.a. door De Wilde in zijn, in J 830 uitgegeven „boek „De Preanger Regentschappen" beschre-ven. Als men weet, dat De Wilde den tocht naar „den Prahoc in 1815 maakte, dan blijkt daamt „wel, dat het verhaal, dat de rug in 1821) ont-„stond, onjuist moet zijn. Horsfiek, dit: den „Tangkoeban Prahoc in 1804 besteeg, spreekt „echter van 66n grooten krater, dien 1) ij aan-schouwde; vermoedelijk is de dam tusschen „1804 en J815 opgeworpen**.

De wal rondom de hier genoemde kawah Ratoe heeft een straal van 350 in ci) cen looigt van 1790-1880 m, de bodem ligt op IV22% m hoogte, d.i. 00 m lager dan die van de kuwah Oepas. Deze twee groote kraters zijn de door de vele toeristen jneestbezochte. Een zeer goede geasphalteerde autoweg, de zgn. „Hoogland-weg** (genoemd naar den oprichter van de vereeniging „Bandoeng Vooruit", tevens promotor van dezen weg), 29 km lang, voert den automobilist in minder dan 1 uur tijd van Bandoeng tot aan den rand van de kawah Ratoe; het Jaatste gedeelte loopt geheel door oerwoud.

De kawah Oepas (gilkolk) bevatte oorspronkelijk een meertje met lichtgroen water, dat echter nu steeds door jniddcl van een Jeiding tot bij de observatiepost van het Vulcanologisch Onder-zoek wordt afgevoerd, waar het water langs de bergghelling verdwijnt.

De bodem van kawah Ratoe (vorstelijke krater, vgl. de legende van de Bandoengsche hoogvlakte terzake; zie bij BANDOENG, hoogvlakte), die in 1910 een sterke eruptie vertoonde, is in den regentijd inin of meer bedekt met groenachtig troebel water en heeft een putvormige inzinking, de kawah Ecomia, in 1926 bij een stoom-eruptio ontstaan. Aan den voet van de n.w.-helling van den krater is de bodem geel gekleurd door zwa-

velafscheiding en ontwijkende dampen; in deze omgeving kwamen in Juni 1924 drie H.B.S.-leeringen tengevolge van stikgasen, die so ms ook op verscheidene, door waarschuwingbordjes aangeezen plaatsen elders op de hellingen van den Tangkoeban Prahoe (stikvalleien) voorkomen, om het lcvn. Een monument ter herinnering aan dit feit, op den rand van de kawah Ratoe opgericht, dient tevens ter waarschuwing van hen, die zonder voorafgaande informaties in de kraters mochten willen afdalen. Voor de genoemde uitbarsting van 7 April 1910 zie men de met fraaie photo's verlichte publicatie in het Jaarverslag 1910, Pl. XII bl. 63 van den Topogr. Dienst; zie idem Douglas in Jaarboek Mijnw. 1910, biz. 80. In Juli 1913 vertoonde deze krater wederom een verhoogde werking, zonder dat het echter tot een bepaalde uitbarsting kwam (zie Brouwer in Tijdschr. Aardr. Gen. 1913, biz. 782).

Ten Westen van de kawah Oepas stroomt voortdurend de tengevolge van een eruptie in Mei 1896 ontstane kawah Baroe. Reeds sedert September 1895 was in de kawah Oepas meer activiteit opgemerkt (zie rapport Fennema, gepubl. in Jaarb. Mijnw. 1910, biz. 74).

Aan de bui ten helling van den berg, aan de oostzijde, ligt de kawah Domas, — die nog vele (domas = 800) sterk werkende solfatoren bevat —, welke krater pas in den laatsten tijd, door de zorgen van de reeds genoemde Vereeniging „Bandoeng Vooruit" voor toeristen beter bereikbaar, en daardoor nicer bekend geworden is (vgl. Verbeek en Fennema II, 735, 736). Een uitvoerige geologische beschrijving t.a.v. den Tangkoeban Prahoe is te vinden bij Verbeek en Fennema II, 734, c.v., die tevens op verschillende punten de opvattingen van Junghuhn (Java II, 47) bestrijdt; deze laatste beschrijft de erupties van 1829 en 1846.

T.a.v. de vegetatie (o.m. boschbessen (Vaccinium variegatum), krateraren (Pleopeltis fceei; Polypodia in vulcanicum), kratervijg (Ficus diversifolia) enz.) zie men o.a. „Tangkoeban Prahoe (Botany)" bij Or. W. M. Docters van Leeuwen (Fourth Pacific Science Congress Java 1929).

Op de helling van de Tangkoeban Prahoe komen thee- en kinaaanplantingen voor.

Literatuur: Junghuhn, Java (1854) II, 47; Verbeek en Fennema II, 734, c.v.; Taverne, Vulkanstudien o.j. Java, Vulkanologische Mededeelingen No. 7, *s Gravenhage 1926; Stohn's Umbroge, *Bijdrage tot de geologie der vlakke van Bandoeng, Tijdschr. Koi. Ned. Aardr. Gen. 2c. Serie, dl. / XLVI, afl. 3, Leiden 1929; Ch. E. Stehn, Tangkoeban Prahoe, Fourth Science Congress Excursion, B. 3, 1929; Geologische kaart van Java, Toelichting bij bind 36 (Bandoeng) door J. R. W. van Bcm melon on Ing. J. Szemian (Dienst van de Mijnbouw in Ned. Indie, 1934), / 172; **WAJANG-WINDOE** (Aanv. D.IV). Vulkanisch gebied, zich verheffend tusschen do hoogvlakten van Pongalangan on Lodjaja, regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met de Goenoeng Bedil decl uitmakende van een onden, meer dan 6 kin wijden, naar hot Westen geopenclen ringwal; op don oostrand van dion ringwal verrijzen deze beide stolle, jongere tweeling-eruptieketels, de G. Kawah Wajang (met zijn fumarolon Kawah Seeing); verder de Kawah Manpek, wfaruit heeto dampen ontsnappen; het zuursnakende water wordt afgevoerd langs do Tjiksd (kesdd = wrang) en de ± 2 km zuide-

lyk daarvan gelegen G. Kawah Windoe met de Kawah Bodas aan de z.w.-helling; deze vertoont evenals de Kawah Windoe, geen vulkanische werking meer. Meer z.w.-lijk ontspringen nog enkele war me bronnen. Hoogte G. Kawah Wajang en id. G. Kawah Windoe reep. 2181 en 2110 m. **Literatuur** Junghuhn II, 69, 82 e.v.; Verbeek en Fennema II 703-705; J. Groneman, Dagboek 232; Not. Bat. Gen. XXV, 1887, 113; Jaarboek Topogr. Dienst 1923; J. K. Schuitenoerder, De Waj ang- Windoe vulkaan^{^/*}

TJAKRABOEWANA (Aanv. D.IV). Deze, op de grens van de residenties Priangan en Cheribon gelegen, onwerkzame vulkaan heeft een kruin, bestaande uit een ringwal met een straal van 1450 m, waarvan het noordelijke gedeelte vrij goed is bewaard gebleven. Van O. naar W. vind men langs dien wal de toppen Tjakraboewana (1720 m), Pangangingan (1700 m) en Sangiang peiteju (1620 m). De buitenhelling van genoemden ringwal heeft een mooi, ontwikkeld vulkaanprofiel. De zuidzijde van den wal vertoont een diepe kloof, waarnaast een jongere eruptieketel, de Bongoeng, zich verheft, ontstaan door verplaatting van het eruptiepoint van den Tjakraboewana. Onge veer in het midden van den grooten ringwal verheft zich een hog jonger eruptiepoint, de Tja-krawati, een vlakke ketel, waarvan de kleine ringwal naar het O. geopend is. (Verbeek en Fennema II, 712).

TILOE (GOENOENG). Niet actieve vulkaan in het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, zoo genoemd omdat men, uit het Noorden komende, drie toppen naast elkander ziet (tiloe = drie); de twee uiterste inaken deel uit van een ringwal met een straal van 1450 m, terwijl de middelste, hoogste top (2040 m) binnen dien ringwal oprijkt. (Verbeek en Fennema II, 724); , :

MALABAR (Aanv. D.II). Onwerkzame vulkaan in het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, midden over welken de grens loopt tusschen de districten Bandjaran en Tjiparaj van genoemd regentschap. Op de zwaar beboschte helling van den Malabar treft men naast groote kinaoondernemingen de Gouvernements-kinaoonderneming Tjinjirocana, wellich de grootste kina plan tago van de wereld, in 1855 door Junghuhn aangelegd. In een kloof van dezen vulkaan is hot wereldbekende radiozondstation Malabar gebouwd. Peautocht om den Malabar (uitzicht-kepel „Res mi Tingal", ongeveer halvrwege) geniet bij toeristen verdiende vermaardheid oin zijn vele fraaie uitzichten.

PATENGAN (TELAGA) (Aanv. D.III). Zeer fraai, te midden van zwaar bosch en thee- en kinaatuinon, op de w. helling van den Patocha (regentschap Bandoeng, residentie Priangan) gelegen berg nicher op 1575 m hoogto, van onregelmatig vierkanten vorm; de oppervlakte bedraagt ± 3/4 km². Het meer heeft geen zichtbare afwatering en wordt gevoed door de omliggende berghellingen; het overtollige water verdwijnt onder do lavabrokken aan den westelijken oever. In het nicher ligt een klein eilandje; op het in het meer uitstekende schiereilandje woondo eens (1857) Junghuhn in een eenvoudige berghut. Het meer is natuurmonument; aan zijn oevora wordt door de jeugd vaak gekampcrrd.

Literatuur Junghuhn I, 546, 547; Verbeek en Fennema II, 710; Dr. Groneman, Dagboek 190; id. Bladen, 169; Jaarversl. Top. Dienst 1916, 235.

PADALARANG. Onderdistrictshoofdplaats van het district Tjimahi, regentschap Bandoeng der residentie Priangan, provincie West-Java. Vooral bekend door de aanwezigheid van een groote papierfabriek en het militaire Remonte-*depot*.¹⁾

OEDJOENGBROENG (Aanv. DI. II). District met gelijknamige hoofdplaats, van het regentschap Bandoeng der residentie Priangan, 11 km ten Oosten van Bandoeng gelegen, met een oppervlakte van 222.52 km²; het district telt (1935) 25 dBSa's. Het is onderverdeeld in de onderdistricten Oedjoengbroeng, Boewah-batoe en Tjijadas. Aantal zielen (1930): 117.757.

Te Soekamiskin, aan den weg Bandoeng-Oedjoengbroeng, bevindt zich de „Strafgvangeniss Soekamiskin“* (voor zgn. mannelijke ontwikkelenden)/

TJIPARAJ (Aanv. DI. IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met een oppervlakte van 393.33 km²; het telt (1935): 27 dBSa's, Aantal zielen (1930) : 119.1G1.

Het is onderverdeeld in 3 onderdistricten, nl. Tjiparaj, Madjalaja (weverijen) en Patjót (theeondernemingen).

LEMBANG (Aanv. DI. II). District van het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met een oppervlakte van 224.89 km². Het district telde in 1935 22 dBSa's. Het is onderverdeeld in de onderdistricten Lembang, Tjipaganti en Tjisa-roea. Aantal zielen (1930): 99.170, w.o. 1.035 Europeanen.

In het district komen vele groote en kleine melkerijen voor, die voornamelijk Bandoeng, Ldmbang en Tjimahi van melk voorzien.²⁾

TJIKALONG-WÉTAN (Aanv. DI. IV). District, met gelijknamige hoofdplaats, van het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met een oppervlakte van 341.89 km²; aantal dBSa's (1935): H. Aantal zielen (1930): 67.719. Het is onderverdeeld in de onderdistricten Tjikalong-wétan, Tjipeundeuj en Tjipatat. In het district zijn enkele theeondernemingen gelege¹⁾*

TJILILIN (Aanv. DI. IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met een oppervlakte van 592.42 km². Aantal zielen (1930): 124.336. Aantal desa's (1935): 33. Het is onderverdeeld in de districten Tjililin, Sindangkerta en Goenoeng-haloe/

PENGALINGAN (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict, district Bandoeng, residentie Priangan, 54 km ten Zuiden van Bandoeng en door een moeien autoweg met laatstgenoemde plaats verbonden. De hoogte varieert van 1400 tot 1550 m boven de zee. Er zijn te Pengaldngan en omgeving kina- en theeondernemingen, w.o. zeer groote, o.n.) de Gouvernements kinaonderneming "Tjinjiroean", verder enkele melkbedrijven, die hun melk voornamelijk afvoeren naar Bandoeng. Vanwege het natuur-schoon der omgeving, de fraaie wandelingen en groote tochten, die men van Pengaldngan uit kan maken, gepaard aan het heerlijk koele klimaat, heeft de plaats vooral in de laatste jaren meer bekendheid gekregen als herstellings- en vaacantie-oord; als gevolg daarvan verzezen vele hotels, villa's en bungalows; het laat zich aanzien, dat de bebouwing van Pengaldngan zich nog verder zal uitbreiden. Het meer van Tjileuntja, — met hotel

aan den oever — dichtbij Pengaldngan gelegen, en het warme-bronbad Tjipanas behooren o.m. tot de attracties der plaats.

BANDJARAN (Aanv. DI. I). District (met gelijknamige hoofdplaats) van het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met een oppervlakte van 434.62 km² en een zielental van 120.268 (1930). Het telt (1935) 33 dBSa's. Het is onderverdeeld in de onderdistricten Bandjaran (weverijen), Pengaldngan (theeondernemingen, hotels en bungalows) op Pameungpeuk. Te Lamadjan en Ple-ngan zijn groote centrales van het Landswater-krachtbedrijf. In een kloof van den G. Malabar bevindt zich het bekende radio-zendstation van dien naam.

LEMBANG (Aanv. DI. II). Districtshoofdplaats van het gelijknamige district, regentschap Bandoeng, residentie Priangan, vroeger hoofdplaats van het toenmalige district Oedjoengbroeng-koelon, gelegen 16 km ten Noorden van Bandoeng, op de zuidelijke helling van den Tang-koeban Prahoe, wiens kraters — dank zij de Vereeniging „Bandoeng Vooruit“ — per auto ge-makkelijk bereikbaar zijn. De warmen bron, Mirabaja geheeten, welke op ongeveer 6 km van de plaats gelegen is, wordt geëxploiteerd door het regentschap Bandoeng. Door haar hooge Jigging (ruim 1200 m), gezond klimaat en mooie omgeving zijn deze plaats en omstreken tot een toeristenoord geworden; hotels en bungalows treft men in en bij Lombang in vrij grooten getale aan. Vermelding verdienen verder nog de talrijke, grotere en kleinere melkerijen, die ook Bandoeng van de noodige melk voorzien. Deze plaats heeft electrisch licht (Gebeo) en een regentschapswater-leiding.

TJITJALINGKA (Aanv. DI. IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met een oppervlakte van 271.93 km²; het telt (1935) 33 dBSa's. Aantal zielen (1930): 704.122. Het district is onderverdeeld in de onderdistricten Tjijtalengka, Rantjadkek, (machinale voverij, radio-ontvangst station) en Pas6h.

SOREANG (Aanv. DI. IV). District met gelijknamige hoofdplaats van het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met een oppervlakte van 464.14 km², vroeger (tot 1925; Ind. Stb. 1925 nos. 403/404 de stand) plaats van een controlcur B.B. Het district telt 26 dBSa's*8 (1935). Het is onderverdeeld in de onderdistricten Sordang, Pasir-djumboe en Jjiwidaej. Aantal zielen (1930): 83.323. In de onderdistricten Tjiwidaej en Pasirdjumboe treft men vele theeondernemingen aan, alsmede de zwavelfabriek "Kawah-Poetih" bij den krater (op den Patoeha) van dien naam. Tjiwidaej (voor J 913 Tjisondari geheeten) was vroeger een district (met gelijknamige hoofdplaats).

TJIMAH (Aanv. DI. J V). District van het regentschap Bandoeng, residentie Priangan, met een oppervlakte van 235.88 km² en 26 dBSa's (1935). Het is onderverdeeld in de onderdistricten Tji-inahi, Batoedjadjar (artillerie) en Padalarang (Remonte-depot, papierfabriek). Aantal zielen (1930): 153.290, v.o. 3.598 Europeanen. V66r 1913 lieette het district Tjilokolot.

BEUBASAN, BOEKET, LINGGEU en SIAH-, 站 / OETAMA zijn vier niet zeer belangrijke zelfbesturende Gajolandschappen, die de onderafdeeling 3. akengeun vormen der afdeeling Noordkust van AtjBh (gouvernement Atjdj en Onderhoorig-

heden). (zie ook GAJOLAND in DI. I en V en TAKENGON in DI. IV). Zij hebben tezamen een landschapkas, die „Onderafdeelingskas Takd- ngeun” wordt genoemd. Hun gezamenlijke oppervlakte is ± 4700 km² met een bevolkingssterkte van 27.640 zielen (zie tabel 8E in het 2e deel van het Ind. Verslag 1935). In het landschap *Beuba-* / *san* wonen: 7 Europeanen, 10.564 Inlanders, 34 Chineez en 5 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 10.610 zielen; in *B<*. *eker*: 28 Europeanen, 13.443 Inlanders, 124 Chineez en 7 andere Vreemde Oosterlingen, totaal 13.602 zielen; in *Linggeu*: alleen Inlanders tot een totaal van 2391 zielen; in *Siah-Oetama* eveneens enkel Inlanders tot een totaal van 1037 zielen. Officieel (o.a. in den Regeeringsalmanak) worden genoemde landschappen aangeduid met de benamingen: 1. gebied van Rodj Jtek Bobasan; 2. gebied van Rodjo Boekdt; 3. gebied van Rodjo Linggo en 4. gebied van Rodjo Siah Oetama. In de korte verklaringen dragen zij evenwel bovenvermelde verkorte namen. Het grootste der vier landschappen is Boekdt (± 2000 km²), waarin de onderaf-deelingshoofdplaats Takongeu, tevens standplaats van den zelfbestuurder is gelegen. De grenzen van genoemde onderafdeelingshoofdplaats zijn aangegeven in Bijbl. no., 7330. De Laoet- Tawar valt bijna geheel in het gebied van Boekdt; slechts een klein deel van den zuidelijken oever behoort tot het gebied van Siah-Oetama.

Aleen tusschen de landschappen Beubasan en Boekdt werd in 1928 officieel een grensregeling getroffen. De vier landschappen beslaan een bergland, dat door een geberge met de toppen Boer ni jMdintang (1812 m), B. n. Keleleng (1425 m), B. n. Klieuteun (2524 m), B. n. Me-ngoerong (J 935 m) en B. n. Kera (1938 ni) in twee hoogvlakten verdeeld is: a. het meergebied in het N. en b. het Deureut-gebied (landschap Linggeu) in het Z. Het n.-lijks deel van het bergland wordt 7 ¹/₂ 1000m rootcndeels door den Goenoeng Geurcudong, * 7 ¹/₂ 1000m door de Gajo's Boer Kael genoemd, ingenomen.

Op de n.-lijks helling zijn war me bronnen en twee meertjes, op de z.-lijks helling een nog werkzame vulkaan, de Boer ni Tdlong (verbrant de berg, 2,000 m hoog). Verder zuidelijk verheft zich de Boer ni Bicus (2026 m), vanwaar een rug loopt in n.o.-lijks richting over den Salahnama (2003 m) en den B. n. Poepandji (1895 m) om zich daar in o.-lijks richting als B. n. Bobocli (1825 m), B. n. Tanggak Kain bing (2128 ni) en B. n. Segi (2315 m) langs het niceer Laoet-Tawar om to bui- gcn. De borgen om het inder komon in het N. tot vJak aan den oever en in het Z. wijkon zij op ver- Bcheidene plnatsen terug en vorinen vlakten, die bewoond zijn en geheel door sawahs worden ingenomen. ije w.-lijko oever is vlak en bij kam- poeng Kcbajaknn zijn ook uitgestrekte sawahs aangelegd. De vier landschappen behooren vnl. tot het stroomgebied dor Peusangan en Djamboe- aje (Woih ni Djemer)-rivieren en haar zijtakken, welke onbevearuur zijn. Alleen beneden Sa- niarikilang wordt de Djamboe-aje bevearuur voor klcino prauwen (maximaal 20 pikool laadvermogen); daur vormt zij een afvoerweg voor do boschproducten uit die streek, welke in Simpang-Olim worden verhandeld. In het W. ligt nog do bovenloop der groote Kroeing Meureubo, do Woih ni Jjagong, welke rivier op de westkust in den Indischen Oceaan valt. De voormainsto vlakten zijn : aan de Peusangan-rivier de Ketol-

vallei en aan de Djamboe-Aje de Isak- en Sarmarkilang-valleien. De bergheiligen en ravijnen zijn met wildhoutbosschen bedekt, afgewisseld door dennbosch en gras- en alang-alang velden, terwijl de dalen door sawahs worden ingenomen. De dennboschcomplexen zijn: 1. het La m pah an- Baldk- Ketol- co mplex (in Balek ligt de fabriek van het hars- en terpentijnbedrijf, waar het geheele product der vier landschappen wordt verzameld); 2. het T61ong-complex; 3. het Bidin-complex; 4. het meercomplex; 5. het Isak- Oeong-complex; 6. het Lojang Nalon-complex en 7. het Linggeu-complex. De laatste twee zijn niet geschikt voor exploitatie. De belangrijkste blangs (gras- en alang-alangvelden) voor weideplaatsen in gebruik, zijn: de blang Rakal, blang Broeksah, blang Telong, blang Obor-Obor en de blang Wak. Bij Pang-mok (± 2000 m hoog), langs een voet-pad, 26 km lang, te bereiken van uit de Isak- vallei, groeien kastanjes, azalea's, eiken, begonia's, rhododendrons en vele orchideeensoorten in het wild. De regenval is het sterkst in het n.-lijks deel der onderafdeeling (Blang Rakal). De tem- peratuur om het meer is gemiddeld 's morgens 16° C, 's middags 25° C en 8 uur's avonds 19° C. De maanden April t/m September zyn relatief de droogste maanden, de z.g. depek of xnoesin-barat. De in dien tijd voorkomende z.w.lijks winden (de- pekwind) groeien so ms tot een orkaan aan en maken alle communicatie over het meer onmog- lijk. De voornaamste weg in het meergebied is de 103 km lange Gajoweg, die van Tak- ngeun naar Bireuen loopt. Deze autoweg is in onderhoud bij het departement van Verkeer en Waterstaat. Het paardenpad van Takdnggeun naar de Isak-vallei (34 km) wordt voor autoverkeer geschikt ge- maakt. Een lengte van 28 km is reeds berijdbaar voor auto's. Bij Isak sluit de weg aan op het paardenpad Isak-Oening-Penaron-Oewak- Ling- geu-Djamat. Door gebrek aan fondsen is de ver- dere aanleg stopgezet. Van Djamat gaat een pad naar Gorpa, Seroclon, Bintang langs het inder naar Takdnggeun. Van deze plaats af werd in 1934 begonnen het pad langs den z.-lijken oever van het meer naar Bintang tot een autoweg te ver- breeelen. In 1934 kwain de autoverbinding Takdnggeun met de cultuurrondcruening Boer ni Bieus tot stand (langs den n.-lijken oever der Peusangan-rivier). De bevolking heeft dadelijk de gronden langs dien weg geoccupeerd en bebouwd. Van Kedch Trdttdt aan den Gajoweg gaat een autoweg naar de theeonderneming Redelong, vanwaar het hars- en terpentijnbedrijf voor zijni werkzaamheden in de Bidin-vallei den weg door- trok (± 10 km). Van den Gajoweg gaat nog een autoweg naar kainpoeng Tocndjang. Bij km 84 van den Gajoweg leidt cen zij weg naar hot kolonisatieterroin Pantai-raja (landschap Boekdt). De kolonisten, meest Atjdhers, planten er koffie, aardappelen en groenten.

De bevolking belijdt den Islam en bestaat uit Gajo's (zie aanv. artikel GAJO LOEEUS). De Atjdhers beschouwen de Gajo's als afkomstig van de kuat (Pase). De bevolking van Beubasan is

in hun streek bij den Sultan van Atjeh; geleidelijk kregen zij de bevoegdheid geschillen tusschen de verschillende reudjeu's en hun onderhoorigen te beslechten.

Allereerst kregen de reudjeu's van Boekdt, Linggeu en Siah-Oetama den kedjoerontitel; later werd ook reudjeu Tjisk Beu basan tot die waardigheid verheven. Ter achtervolging van den pretendent-sultan, die naar het Gajoland was uitgeweken, maakte de toenmalige majoor Van Daalen in 1901 zijn eerste Gajotocht tot in de Deureutstreek. Alleen reudjeu tjdk Beubasan, aanvankelijk gevluht, meldde zich bij hem. Zonder den pretendent-sultan in handen te kunnen krijgen trok majoor Van Daalen terug naar de kust. In het volgende jaar trokken nog andere colonnes, o.a. onder kapitein Colijn, naar het Gajoland, ook zonder succes. In 1902 werd de Gouverneur van Atjdh en Onderhoorigheden gemachtigd de Gajo- hoofden, de korte Atjdh-verklaring te laten tekenen. Reudjeu tjdk Beubasan was de eerste, die dat deed (23 September 1902). Luitenant kolonel G. C. E. van Daalen vertrok 8 Februari 1904 met een colonne van 10 brigades marechausee vanuit Koetaradja over Lho^o Seumawe en Bireuen naar de Gajolanden, met de opdracht: 1°. het bezoe- ken van het Gajo- gebied aan de Laoet-Tawar, het bijeenroepen van de hoofden aldaar, het bespre- ken van bestuursmaatregelen en het behandelen van den aanleg van een karreweg van Peusangan naar het meergebied, die tot de Blang Laka door de AtjAhers van de kust, vandaar af echter door Gajo's moest worden gemaakt (die weg kwam eerst in 1913 gereed). Ook moest reudjeu Linggeu worden opgeroepen, de eenige Kedjoeron, die nog vermeden had aanraking te zoeken met het Gouvernement; 2°. het bezoeken van de Isak- vallei; 3°. het bezoeken van de Gajo-Loeus, enz. Voor de afdoening van zaken in het meergebied werd te Kong (kainpoengcomplex Pegaseng) ge- bivakkeerd (16 t/m 20 Februari 1904). Door pa- trouilles gehaald, verschenen voor den overste reudjeu Boedjang (alias Genap) en reudjeu Oe- tjak van het landschap Beubasan. Het bleek, dat, sedert vorige bezoeken van onze colonnes aan het meergebied, de laatstgenoemde was ver- kozen tot Reudjeu tjdk, op welke waardigheid hij volgens erfopvolging recht had, zoodat reudjeu Boedjang niet meer als zoodanig mocht worden aangemerkt. Hij had zich door knoeierijen on- mogelijk gemaakt. Reudjeu Oetjak, ook wel Be- doe] genoemd, legde op 11 Maart 1905 de korte verklaring volgens Atjdh-model af, welke were! goedgekeurd bij G.B. van 1 September 1905 no. 3. Bedoel, alias reudjeu Oetjak Aman Daoad, bestuurder van Beubasan, werd bij G.B. van 1 November 1934 no.11 op verzoek eervol ontheven van zijn waardigheid met ingang van 14 Mei 1934. Met het bestuur van het landschap werd tijdelijk belast reudjeu Oejam, reudjeu tjek van Ketol. Hij is nog in functie en woont in Beubasan. Van het landschap Siah-Oetama verscheen voor overste Van Daalen de beudeul van den Kedjoeron, die zelf in Temiang verbleef. Genoemde beudeul, Lalam genaaindi*leg^{as} onder den naam van Aman Djelekah Siah Oetama (Kedjoeron), hoofd van Nosar, den 22en April 1903 de korte verklaring volgens Atjeh-model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 1 September 1905 no. 3. Na zijn dood op 6 Februari 1912 werd als waarnemend bestuurder aangesteld reudjeu Bital alias Pas6, die

in medio 1919 van zijn waardigheid werd ontheven en vervangen als wnd. bestuurder door Banta Tjoet. Deze legde eerst op 16 Juli 1934 de korte verklaring volgens uniform-model af (goedgekeurd bij G.B. van 24 October 1934 no. 30). Hij is nog in functie en woont in Nosar. Van het landschap Boek[verscheen de geheele reudjeu- familie. De verkozen kedjoeron Maoen (van den tak Boek[Mamat) was minderjarig en voor hem voerde het bestuur Ama'n Sri Koeala, die op 14 April 1903 als wnd. bestuurder de korte verklaring volgens Atjdh-model aflegde (goedgekeurd bij G.B. van 1 September 1905 no. 3), inaar reeds in 1910 eervol werd ontheven van zijn waardigheid en definitief werd opgevolgd door Reudjeu Maoen. Deze legde op 6 Januari 1911 de korte verklaring volgens uniform-model af als bestuurder van het landschap Boeket (goedgekeurd bij G.B. van 30 October 1911 no. 29). Na een bijna 15-jarig bestuur werd hij op 13 November 1925 vermoord. Zijn reeds meerderjarige zoon Mohamad Zainoeddin werd nog niet geschikt geacht hem op te volgen; met de waarneming van het bestuur werd toen belast Djemelah alias reudjeu Hang, een stiefbroeder van reudjeu Maoen. Deze teekende op 15 November 1928 een akte van verband (goedgekeurd bij G.B. van 3 Maart 1929 no. 2). Reudjeu Hang is nog in functie en woont in Takfengeun. Na alle bestuursaangelegenheden in het eigenlijk meergebied geregeld te hebben, vertrok overste Van Daalen naar Isak, welke plaats denzelfden dag werd bereikt. De Isakvallei behoort tot het gebied van reudjeu Linggeu, die nog vijandig bleef, maar in die streek weinig in- vloed had. Hoofden en bevolking van die vallei waren welgezind, wat niet gezegd kon worden van de andere kamj) oengs, die onder rechtfitreck- schen invloed van reudjeu Linggeu stonden. J-cn 29sten Februari 1904 marcheerde overste Van Daalen met zijn colonne naar Gajo-Joecis, zijn weg nemende over Djagong, de Singga-nata naar Kia, de westelijkste kampoeng van Gajo-Jjoccu.s. In de vier landschappen om de Laoct-Tawur was dus geen beJangrijke tegenstand gevonden. Op 3 April 1905 werd te Takongeu (en j)em/a- nente bezetting gelegerd, waarvan de tom mandant tevens als ci viel bestuurder optrad. i)alge- heelc pacificatie van dit gebied kon beschouwd worden te zijn ingetreden in 1913. 1 n October van dat jaar onderwierp zich de lang gezochte kedjoeron van Linggeu Ama'n Tjahjamani. Na zijn dood werd in 1919 zij'n zoon Sasa Ama'n Talib met de tijdelijke waarneming van het bestuur van het landschap Linggeu belast. Eerst J 0 jaar later, op J 2 April 1929 legde hij de korte verklaring volgens uniform model af (goedgekeurd bij G.B. van 13 Augustus 1929 no. 43). Hij is nog in functie en woont te Linggeu. De zelfbestuurders van de vier landschappen ontvangen)aast hun bezoldiging ieder nog een toelage voor reis- en verblijfkosten en voorts 15% van het vastrecht van onderne- mingen tot boschexploitatie, gelegten in hun landschappen.

Onder de kedjoerens staan als territoriale hoofden de kampoeng-hoofden en penghoeloe's. Zij krijgen uit de onderafdelingskas een kleine bezoldiging en toelage voor reis- en verblijfkosten. Over het algemeen is de opvolging van de zelfbestuurders en ook van de andere lagere hoofden erfelijk, behoudens de te dien aanzien geklende beperkende adat-bepalingen. Zic over familie,

blah- en stamhoofden ook het aanvullend artikel GAJO-LOEÏUS.

Rijstbouw en wcl op sawahs is het voornaamste middel van bestaan der bevolking. Er wordt een goede witte soort verbouwd. De oogsten zijn overvloedig, zoodat rijst kan worden geleverd aan de ondernemingen en ook kan worden uitgevoerd. De aardappelteelt is een zeer belangrijke bevolkingscultuur geworden. Ook koffie en kool worden wel aangeplant en uitgevoerd. De landbouwvoorlichtingsdienst verleent de noodige medewerking. In de Isakvallei is de arducultuur van belang voor de bereiding van suiker. De Europeesche cultuurs deden in 1924 hier haar intrede. Er waxen in 1935 nog 18 landbouwondernemingen (erfpachtsperceelen) in werking en wel alleen in de landschappen Beubasan en Boekot. Zij planten voorn. koffie (arabica); op een paar ondernemingen komt ook robusta voor. Aardappelen en groenten vindt men als bijcultuur. Op Redelong wordt thee geplant. De financieele toestand van vele kleine ondernemingen is niet rooskleurig. Het Gouvernement hars- en terpentijnbedrijf heeft twee ondernemingen tot boschexploitatie in werking, een in het landschap Beubasan en een in het landschap Boekot. De fabriek ter verwerking van de producten bevindt zich te Balek (landschap Beubasan). De gewonnen hars gaat voorn. naar Java en de terpentin naar Amsterdam. Een ander middel van bestaan der bevolking is de inzameling van boschproducten, voorn. rotansoorten (uit Samarkilang en van Goenoeng-pandjang), damar matakotjing (van Goenoeng-geureudong) en benzoe (van Samarkilang en bij kampoeng Serocldn). Op den Goenoeng-pandjang wordt ook nog getijp-ertja gewonnen. De handel is voornamelijk in handen van Chinezen, die de landbouw- en boschproducten der bevolking opkopen. Eenige Maleiers, andere Vreemde Oosterlingen en Gajo's hebben ook toko's. Een geregelde pasar bevindt zich slechtta tot Takngcu. De pasarloodsen zijn eigendom van het stadsfoncl. De kleinhandel is bviiten do onderafdeelingshoofdplaats gering. Te Kedeh Urdiit, kamjjoeng Kota Duh (in de Isak-vallei) en op de ondernemingen bestaan enkele toko's. De inheemsche nijverheid bepaalt zich tot pottenbakken, vervaardigen van ligmatsjes en borduren met de naamachino. Jc vroeger bloeiende zilver-smeedkunst is verdwenen. Het aantal kurbouwen is zeer groot. Uitvoer heeft plaats naar de kust. Zij worden voorn. gebruikt voor den sawahbouw. De belangstelling voor paarden wordt gestimuleerd door het houden van races op do onderafdeelingshoofdplaatsen. Invoer van Sandelhoul- en Batakengsten heeft weinig resultaat gehad voor do verbetering van het Gajo-paardenras. De runderteelt is gering, sapi's worden ingevoerd uit de AtjMische kuststreken. Goede weidegronden voor allo soorten vco zijn er in overvloed. Het aantal geiten en schapen is vrij groot. Een proef met het fokken van inerinosschappen is mislukt. Een Gouvernement veeaantri is in het belang van den inheemschen veestapel te Takngcu geplaatst. Visserij wordt beoefend in het meer en in de Peusanganrivier. Do „ikan depek" van Laoot-Tawar wordt te Takngcu verhandeld en gedroogd uitgevoerd naar de kuststreken en Gajo-Loeou. Do zelfbestuurders van Beubasan en Boekot hebben vischvijvers aangelegd voor do teelt van goeramo en onduvischen

De belangstelling van do Gajo's voor het volks- onderwijs is over het algemeen bevredigend. Het zenden van mcisjes naar school geschiedt alleen in Takngcu. Hier heeft men een Gou vernemens vervolgschool en een Mohammedyahschool. Eenige zonen van hoofden en andere daarvoor in aanmerking komende personen genieten ten laste der onderafdeelingkas hooger onderwijs buiten de onderafdeeling.

De economische toestand in de vier landschappen is niet slecht, al is de invloed van de malaise ook merkbaar. Er is vcodsel in overvloed. Bijver- diensten heeft de bevolking nog uit veeteelt, visserij, verkoop van landbouw- en boschproducten, voorts uit arbeid op de nog in werking zijnde ondernemingen.

De rechtspraak is op dezelfde wijze geregeld als in de andere zelfbesturende landschappen van Atjdh en Onderhoorigheden (zie aanv. art. GAJO-LOEÏUS).

Van de onderafdeelingkas Takngcu zijn de voornaamste inkomsten: schadeloosstelling wegens derving van vroegere adatinkomsten, Landsbydrage ter dekking van het tekort op den gewonen dienst; uitbastingen: inkomsten- en crisisbelasting, uitkeering door het Land wegens intrekking van de motorvoertuigenbelasting, slachtbelasting, pantjong-alas enz.; afkoop heeren- en rindiensten; vastrucht van landbouwondernemingen, vast recht en cijns van ondernemingen tot boschexploitatie; grondhuur voor bebouwde erven en aanplantingen enz. De voornaamste uitgaven zijn, behalve de boven reeds vermelde ten behoeve van de hoofden: bezoldiging van schrijvers en oppassers; voor kantoren, pasanggrahans en postvervoer; voor volksonderwijs, ziekeninrichting, polykliniek, leprozen en krankzinnigen; voor landbouw en nijverheid, het boschwezen en openbare landschapswerken. De restitutiepost bedraagt /21.768.

Literatuur (aanv., zie ook aanv. art. GAJO-LOEÏUS): C. C. van Helsingden, Indische reisebrieven XII, Takngcu-Balek, Banier 1929, biz. 232; M. Oostwood Wijdenes, Redelong-Estate (Takngcu, Atjdh), m. ill. Eigen Haard 1930, biz. 866; R. W. van Bcm melon, Geologische waarnemingen in do Gajo-clandei (N.-Suinatra) met k. en ill., Jadrbock Mijnwezen N.-I., Verh. 3, 1930, biz. 7; /

KLOEÏT en TROEMON (Aanv. DI. II en DI. IV) zijn twee zelfbesturende landschappen in het gouvernement Atjdh en Onderhoorigheden, die na do daar plaats gehad hebbende onlusten van 1925 werden vereenigt tot do tijdelijke onderafdeeling „Zuidelijke Atjdhsche landschappen" der afdeeling Westkust van Atjdh, met de hoofdplaats Bakonggan (Ind. Stb. 1934 no. 539).

Beide landschappen hebben samen een landschapskas, ill. do onderafdeelingkas. De voornaamste inkomsten zijn schadeloosstelling wegens overname door het Land van het recht tot verkoop van opium en schadeloosstelling wegens overname door het Land van het recht tot heffing van tolrechten; voorts uit bastingen: inkomstenbelasting, crisisheffing, slacht- en rijwielenbelasting, pantjong alas, vuurwapenbelasting; uit afkoop van heeren- en rindiensten (slechts in Kloet), grondhuur, voorhuur van gebouwen op zitplaatsen op passers. De voornaamste uitgaven zijn voor justitie, kasbeheer, pensioenen en onderstanden, bezoldiging on rois- en vobryfkosten van zelfbe-

stuurders en ondergeschikte hoofden, volksonderwijs, geneeskundigen dienst (o.a. verpleging van krankzinnigen en leprozen). Voor irrigatiewezens en onderhoud van wegen en bruggen kunnen slechts geringe bedragen worden uitgetrokken. De kas onderhoudt een overvaart over de Bakongnarrivier. Het rechtswezen is als in andere Atjehsche landschappen geregeld. Hieronder volgen eenige bijzonderheden over elk der landschappen afzonderlijk:

A. *Kloet* (Aanv. DL II) grenst ten O. a. an de Gajo-Loeues en de Alaslanden. Als grens wordt hier aangenomen (zij is nog niet officieel vastgesteld) de waterbeiding tusschen de Kloetri- vier en de Agoesan (Alasrivier), in welke bergketen de Goengoeng Los6r ligt. In het Z. grenst Kloet aan het landschap Troemon, waarvan het gescheiden wordt door den bergrug tusschen Si-bad6h en Sileukat, ten W. aan den Indischen Oceaan en ten N. aan de onderafdeeling Tapa^{lc}-toean, bij Goengoeng Tanga-besi.

De kustlijn tusschen Tjalo[^]-Bat[^]e tot Tanga-besi is weinig gebroken; het strand is vlak. Bij Bakongan kan men te alien tijde landen; in den westmoesson evenwel alleen met Atjehsche prauwen. Het gebergte, dat de nijkje-grens vormt, sluit aan bij de waterscheiding tusschen de Kloet-rivier en de Agoesan. De toppen G. Teu-reubangan, G. Sialang, G. Poelo, G. Peuntji, G. Kalang-boeloh en G. Goeha zijn van uit de vlakte zichtbaar. De alluviaie vlakke van Kloet wordt door vele rivieren doorsneden: de Teureubang-tjoet, Teureubangan-rajeu⁶, Seuneubo, Rasian, Asahan-rajeu⁶, Kloet, Limbang, Oedjoeng Ka-reueng, Oedjoeng Mangki (de laatste twee komende uit het meer Laot-Bangko), Braham, Ba[^] Siron, Bakongan, Oedjoeng-Poelo-tjoet en Oedjoeng-Poelo-rajeu. Sibad6h en Meureudo. Slechts de Rasian-, Asahan-rajeu⁶, Kloet-, Limbang- en Bakonganrivieren zijn in den benedenloop voor prauwen bevaarbaar. In de zg. onderhoorigheden Rasian, Asahan, Limbang en Bakongan vindt men moerassen van de kust af tot in de bovenstreken. Het gebergte bestaat uit graniet en porfier met kalk en zandsteen in de hoogere lagen.

Behalve vele voetpaden, die zooveel inogelijk verbreed en verbeterd zijn, is er een autoweg, die de onderafdeelingshoofdplaats verbindt naar het N. met Tapa^{lc}-toean, Meulaboeh en Koetaradja en naar het Z. met Troemon en Rondng. Waar noodig en mogelijk zijn tijdelijke bruggen gebouwd. Bij Bakongan onderhoudt de onderafdeelingsskas een overvaartdienst. Baar is ook een pasar, die eenige inkomst aan die kas oplevert.

B e v o l k i n g. Volgens tabel 8E in het 2e /deel van het Indisch verslag 1935 bestaat de bevolking van het landschap Kloet uit: 1 Euro-peaan, 19.493 Inlanders, 4 Chineez en 14 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 19.582 zielen, verdeeld over een oppervlakte van 1700 kin². De oorspronkelijke bevolking was van Alassch afstammig; vernieling had plaats met Bataks en Gajo's. In enkele kampomgs spreekt men uitsluitend Gajo'sch. Later innigreedden Maleiers uit Pasainan in Koala Ba^{lc}oe en uit Priaman in Bakongan. Tegen het einde der 18de eeuw kwamen Atjehsche kolonisten zich langs de kust vestigen. Zij brachten de pepercultuur, welke tot grooten bloei kwam en projageerden den Islam. De oorspronkelijke bevolking werd naar het binnenland

teruggedrongen en bewoont thans voornamelijk eigenlijk Kloet en Mengainat. Haar soekoe's (marga's) zijn Pinim en Silian (van Karo-Batakschen oorsprong). Haar taal is Alasch, vermengd met Bataksche, Maleische en Atjehsche woorden. Zij belijdt den Islam, evenals de Maleische en Atjehsche kustbevolking. Exogamio bestaat nog. Als hoofd der oorspronkelijke bevolking fungeert Imeum-balai, aan wier vooral inzake rechtspraak een groote invloed is gelaten.

M i d d e l e n v a n b e s t a a n. Het hoofd-middel van bestaan der bevolking is landbouw. De rijst wordt voornamelijk op sawa-hs verbouwd, die goed geirrigceerd worden. Bij Goengoeng Poe-doeng is een nieuwe leiding van ±20 km lengte aangelegd. Het water wordt uit den bovenloop der rivieren getapt. Andere cultuures zijn van weinig beteekenis. Vischvangst in de rivieren en op zee, benevens het inzamelen van boschproducten vooral damar, zijn mede voornamelijk delen van bestaan. De veestapel, vooral van karbouwen, is belangrijk; uitvoer heeft plaats naar de Alaslanden en via de Karolanden naar Medan. Runderen vindt men er weinig; geiten in vrij groot aantal. Transportmiddelen zijn voornamelijk prauwen, koelie's en fietsen. De handel is van weinig beteekenis.

Geschiedenis. De kuststreken, ook die bewoond door Maleiers, zijn onder heerschappij van Atjehders gekomen, wier hoofd van den Sultan van Atjeh den acte van erkenning en bevestiging kreeg als Keudjroeen van het geheele landschap Kloet. Hoewel daardoor een onafhankelijk gezag bestond in het geheele landschap, gevoelden de kust-oeldebals zich langzamerhand onafhankelijk en oefenden sommigen hunner suprenatie uit aan de kust, zoo zelfs, dat de gebruikelijke peperschattingen nooit werden voldaan. Op 11 Maart 1874 teekende nict de Keudjroeen, maar Tjoet Ma[^] Fatima, de vrouwelyke radja van Teureubangan Rajeu⁶, de verklaring van 6 artikelen (sovereiniteitsverklaring), welke goedgekeurd werd bij G.B. van 24 Juli 1875. Voor den tegenwoordigen titularis waren 7 keudjroecen aan het bestuur. Do vijfde keudjroec, Datoe^{lc} Ambon, te zwak om zelf zijn gozage over de onderhoorigheden krachtig to handhaven, stond om-streeks 1826 hcl gezeg over alle kustonderhoorigheden af aan Teukoe Toeha, grootvader van het tegenwoordige hoofd van Bakongan (T. Mohamad Noer), den machtigsten der kust-oeldebals en zulks onder verplichting, dat deze voor alle onderhoorigheden de peperh&qil zou afdragen. Als gevolg van oorlogen tusschen de kust-oeldebals onderhng en ook met den keudjroeen, waardoor de pejercultuur bijna geheel vernietigd werd, viel Bakongan in drie deelen uit66n: Limbang, Bakongan en Koala Ba^{lc}oe, met eigen oeldebals. De zeebeving in 1861 en de blokkade van de westkusthavenH hadden ook bijgedragen tot den achteruitgang van de pepercultuur. De blokkade werd in April 1874 opgeheven, toen de meeste staatjes (ook Teureubangan Rajeu⁶, zie boven) de acte van onderwerping in 6 artikelen ondertekend hadden. Officiele onderwerping van den keudjroeen zelf had eerst in 1880 plaats. Op 16 December 1880 legde Datoe Keudjoeroen Aman Sjah, radja van het landschap Kloet en zijn vazallen, de verklaring vtm 18 artikelen af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 11 Januari 1882 no. 4. Kloet was intusschen

nog in beroering door onclerlinge twisten. In Februari 1900 trok T. Bin van Blang-Pidie naar Kloeket om sainen met do benden kwaadwilligen aldaar onze troepen te bcstrijden. Aan luitenant Colijn- uit Tapa^otoean, dat in 1899 een bezetting kreeg, gelukte het het verzet te breken en in November 1901 kon door hem getuigd worden, dat de militaire actie zoo goed als geëindigd was. Op 20 November 1900 legde Teukoe Keudjroean Amansah, hoofd van het landschap Kloeket en Onderhoorigheden, de korte verklaring volgens Atjdh-model af, goedgekeurd bij G.B. van 23 Maart 1901 no. 20. Deze keudjroean, die in de laatste jaren het bestuur veelal overliet aan zijn aanstaanden opvolger T. Radja Momin, werd op verzoek wegens hoogcn ouderdom eervol ontheven van zijn waardigheid; tevcns werd de op 29 November 1911 door T. Keudjroean Radja Momin afgelegde korte verklaring volgens uniform model goedgekeurd en bekrachtigd. Dit landschapshoofd was zwak en stond onder den invloed van Radja Amdh, den Imeum-balai, hoofd der oorspronkelijke Kloetsche bevolking en Teungko Hadji Joesoef, zoon van T. Meurah, ouderen broer van Keudjroean Amansah. In den laatsten tijd van zijn bestuur werd zijn werk gedaan door zijn neef T. Marah Adam (tweeden zoon van T. Radja Iman, ouderen breeder van Keudjroean Radja Momin). Bij G.B. van 9 December 1924 no. 17 werd Keudjroean Radja Momin op verzoek wegens lichamelijke ongeschiktheid eervol ontheven van zijn waardigheid en werd de Gouverneur van Atjdh en Onderhoorigheden gemachtigd om Marah Adam als waarnemend bestuurder van het landschap Kloeket de korte verklaring te laten afleggen en becedigen, onder mededeeling, dat de aflegging van de korte verklaring niet te betcekenen heeft, dat hij recht-hebbende is op het oel^obalangschap van Kloeket. Op 4 Februari 1925 werd die korte verklaring volgens uniform-model afgelegd, waarop bij G.B. van 16 September 1925 no. 18 de goedkeuring en bekrachtiging volgde. Teukoe Marah Adam, thans onderscheiden met de kleine gouden ster, is nog in functie.

Na de verklaring van luitenant Colijn in 1901, dat de militaire actio in Kloeket zoo goed als geëindigd was, moest toch van Tapa^otoean uit geregeld gepatrouilleerd worden voor wapen- en passcontrole en onulst het moeilijkgankelijkg landschap Kloeket steeds con toevluchtsoord was voor uit andere kmdschappen verdroevien kwaadwilligen, met wie inhemsche ontevreden gemeene zaak maakten. In 1905 werden met Hucces klewanganvallen gedaan op de patrouillo van luitenant Donner (in Rum bong en Sibaddh). In 1908 sloeg do bevolking van Kan dang een aanval van de bendo T. Bin Blang-Pidie, die voor do tweedo maal in Kloeket was gekomcn, af. Nog in 1925 wist een zekcro T. Angkassah een bendo to vormen, die klewanganvallen deed op militaire patrouilles, waarbij o.a. snucvelde kapitein Paris by het vlot van kampoeng Padang (3 April 1926). Door de slechte verbincling met Kloeket con door het bestuur niet voldoende contact met do hoofden on bevolking onderhouden worden. Daarom werd door den Gouverneur van Atjdh en Onclerhoorigheden bepaald, dat Kloeket met Troomon een tijdelijke onderafdeeling der Westkust van Atjdh zal uitmaken onder een officier der landjnacht als fgd. controleur, welke toestand werd

bevestigd bij Ind. Stb. 1934 no. 539. In begin 1927 is het verzet in beide landschappen door een krachtigen en succesvollen patrouillegang gebroken. Nog wordt veel gepatrouilleerd om de verbeterde toestanden te consolideeren. Het gezag van den keudjroean wordt thans iu de onderhoorigheden erkend. De hoofden, oeldebalingen dier onderhoorigheden, worden door hem benoemd en ontslagen.

B. Troemon (Aanv. DI. IV). Dit zelfbesturend landschap is het zuidelijkste van het gouvernement Atjdh en Onderhoorigheden. Zijn grenzen zijn in het N.: de bergrug tusschen Sibaddh en Sileukat, tot aan het punt waar deze rug den bergrug ontmoet, komende van G. Tindjo-Laoet tot den oorsprong der Lawe Bengkoeng, deze rivier stroomafwaarts volgende tot aan de uitmonding van haar rechterzijtak, de le Itam; in het W.: de Indische Oceaan van Pintoe-rimba tot Oedjogo Pasi-kala in het Z. en O. de onderafd. Singkil. Tegenover de koeala van de Troemonrivier ligt Poelo Troemon, een onbewoond eilandje. Het landschap is ±1300 kin² groot.

Het noordelijk grensgebergte met de toppen Tindjo-Laoet, Kokohan, Galangang-merak en Manok-manok, loopt in o.lijke richting door naar de Simpang-Kiri en vormt de waterscheiding tusschen de Troemonrivier en de Lawe Bengkoeng. Van den rand van het bergland daalt de bodem langzaam naar zee af en is geschikt voor sawah-bouw. Meer naar de kust toe was de bodem vroeger ook voor rijstbouw geschikt, maar is meer en meer moerassig geworden, omdat het regen- en rivierwater moeilijk naar zee kan afvloeien door duinverming aan het strand en dichtslaan van de riviermonden met zeezand. Enkele droge stukken (padangs genoemd) in de moerassige kustreef worden gebruikt voor weideplaats van vee en voor ladang- en tuinbouw. De namen le Meutima en Oeroe Meuioh duiden op de nanwezigheid van tin en goud in den bodem. Door de sterke branding langs de geheele kust is het landen zeer moeilijk en alleen mogelijk bij Troemon met Atjdhsche prauwen (parahoe pockat).

De eenige rivier van beteekenis is de Kroeeng Troemon, die bij Keude Troemon in zee uitmondt en op den G. iManok-manok ontspringt. Voor djaolers is zij van de inonding af tot Kroeeng-Loeas bevaarbaar. Haar zyrivieren zijn de Djambodaling, dio op do Galangang-inerak ontspringt de Aloor-Lho^o, dio van G. Kokohan komt, en de Kroeeng-Loeas. De Boeloh-Seuma ontspringt nabij Dah aan do Simpang-Kiri en stroomt geheel door moerussen. Bij zware bandjir stroomt het water van do Simpang-Kiri in do Boeloh-Seuma-rivier bij Bah, en in de Troemonrivier door de Aloor Bocdjo^o vanuit Loobang-boeaja. In den regentijd is do Boeloh-Seuma met sampans bevaarbaar tot aan Sounebu Manggoita. De Law6-Bengkoeng is con snelstroomende borgrivier, een zijtak van do Simpang-Kiri, ontspringende op de Tindjo-Laoet. Alle rivieren zijn vischrijk.

In 1935 kwam de autoweg Bakongan-Troemon gereed; thans is ook Rondng van Troemon uit te berciken. Alle rivierovergangen zijn overbrugd. Van Kroeeng-Locas loopt een weg naar Djamboerdaling. Verder zijn er verbeterde paden als verbincling tusschen de verschillende kampoengs, waarvan de voornaamste zijn: langs de kust van Troemon over Boeloh-Seuma naar Singkel, van Troemon over Tjalo^o-batiso naar Sileukat; van

Djamboerdaling over Kaphai-sasak naar Pasir- blo (Simpang-kiri); van Goenoeng-kapho over Si-leukat naar Sibaddh; van Boeloh-Seuma over Koealabaroe naar Kajoemenang; van Seumen- ho Mangoita naar Dah en naar Koetawaringin (Simpang-Kiri).

Buiten de bowoonde oorden is het landschap vrgvel geheel met bosch bedekt. Het boschryke terrein tusschen Djamboerdaling, Kaphai-sasak, Simpang-Kiri en het grensgebte is vlak en volgens den landbouwconsulent geschikt voor Euro- peesche cultures. In de kustvlakte wisselen alang- alangvelden af met terreinen, begroeid met lage boschjes en complexen hoog bosch, waarin damar voorkomt (Boeloh Seuma). Veel damar wordt ook ingezameld in de Lawe-Bengkoengstreek en Si- leukat. Dit boschproduct en rotan wordt naar Si- bolgajcer handeld in zeilpauwen.

B e v o l k i n g. De sterkte der bevolking volgens tabel. 8E. in deel II van het Indisch verslag >4935 is: 1 Europeaan, 19,493 Inlanders, 4 Chine- * zeyij 14 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 19,382 zielen. De dichtheid is ongeveer 15 per km². De inheemsche bevolking bestaat- hoofdzakelij k uit afstammelingen van Atjdhsche immigranten uit de XXV en XXVI Moeikms van Groot-Atjd. Eenige kampoengs hebben een bevolking van bijna uitsluitend afstammelingen van Pedireezen (Ladang-Rimba, Aloer-Lho⁶); verder treft men er afstammelingen van Maleiers en van vroegere Niassche slaven aan. De Atjdhsche kaeom-inde- iing is vervaagd. In Troemon is een panglima kaeom, die beschouwd wordt te zijn het hoofd van alle kaeoms, dus zoowel van hen uit de XXV en XXVI Moeikms als van die uit Pi die, en van Niassers en Maleiers. Hij wordt aangesteld door den zelfbestuurder. De godsdienst der bevolking is de Islam en haar taal het Atjdhsch. Maleisch is er ook gangbaar. De woningen zijn over het alge- meen niet fraai; de bouwtrant is Atjfehsch. De zelfbestuurder heeft te Troemon een in Europee- schen stijl gebouwde en ingerichte wooning.

De rijstbouw op sawahs is het voornaamste middel van bestaan. Terwijl vroeger veel rijst moest worden ingevoerd, heeft men thans door de krachtige maatregelen van den zelfbestuurder Tenkoe Hoesin, die zelf ±14 jaar bij den land- bouwvoorlichtingsdienst heeft gewerkt, een surplus. De verwaarloosde waterleidingen zijn her- steld en twee nieuwe aangeled (in Sileukat en bij Djamboerdaling). In de bovenstreken wordt nog wat ladangbouw gedreven. De peper- en klap- percultures zijn van weinig betekenis. De aan- plantingen van kruidnagelen worden uitgebreid. Van de boschproducten worden ingezameld da- mar, ramboeng, rotan en hout. De visscherij wordt voornamelijk aan de kust beoefend met prahoe- poekat. De visch wordt versh en ge- droogd verhandeld. Het vervoer naar de kam- poengs in het binnenland geschiedt tegenwoordig veel per rijwiel. De jacht wordt beoefend voor eigen vleeschvoorziening en ter bescherming van den landbouw.

De veestapel is niet groot en bestaat voornam- lijk uit karbouwen en geiten. Een klein aantal runderen is in het bezit van den zelfbestuurder. Uitvoer van karbouwen heeft nu en dan plaats naar de Bataklanden. Nijverheid komt niet voor. De handel is gering.

Geschiedenis e n bestuur. Er zijn twee verhalen ontrent het ontstaan van het

landschap Troemon. Volgens het eerste werd een Atjdher van de kaeom Dja Batd door den kramat Tengkoe Andjoeng (Koetaradja) naar de westkust gezonden om een volksplanting te stichten. Onder den naam Leu be Tapa vestigde hij zich te Boeloeh- Seuma en verjoeg van daar de reeds sedert het laatst der 18de eeuw in Troemon gevestigde Pedireezen. Ook in Singkil kreeg hij gezag en werd sedert Teungkoe Singkil genemd. Een zijner zonen, Radja Boedjang, in vereeniging met een zwager, Teungkoe Daod, verjoeg de Pedireezen weer van Koala Troemon. Zij vestigden zich daar, de eerste aan de zuidzijde der Koala, de andere aan de noordzijde in de oude koeta der Pedireezen (Koetatoeha). Radja Boedjang werd oeldebaling (radja) van Troemon met de „tjap sikoerung” van den sultan van Atjd en een broeder van hem, Ma'Tahir, werd radja van Boe- loeh-Seuma zonder tjap. Volgens het andere ver- haal trokken twee breedrs, si Roejoeng en Leube Tapa, afstammelingen van een Atjdher uit de XXV Moeikms (kaeom Dja Batee) vanuit Soe- soeh de westkust langs naar het Zuiden.

Si Roejoeng en volgelingen ontgonnen den grond aan de Koala Troemon, terwijl Leub6 Tapa naar Singkil trok, daar de dochter van den radja huwde en tot groot aanzien en rykdom kwam. Hij volgde den radja op en is bekend geworden onder de naam van Teungkoe Singkil. Naar Troemon verhuisd, verdrong hij daar zijn broeder Si Roejoeng en deed als radja het landschap vooral door de pepercultuur in welvaart toenemen. Hij voelde zich machtig genoeg om den Sultan van Atjd de gehoorzaamheid op te zeggen. Na zijn dood word zijn oudste zoon Radja Boedjang radja van Troemon, terwijl hij in Singkil werd opgevolgd door een tweeden zoon, Teukoe Mohamad Arif. Een derde zoon, Teukoe Mattahir, vestigde zich te Boeloeh- Seuma. Toen in 1819 het Nederland se he gezag op Sumatra's Westkust (Padang) vveer werd gevestigd, was Radja Boedjang ons vijaixlig gezind. Hij pleegde voortdurend menschroof op Nias en terroriseerde de kust van Tapuocli. Uit die dagen dateert de groote waande, die het bestuur te Padang heclitte aan een goede gezind- heid van Troemon, weshalve ijerige pogingen tot toenadering werden gedaan. Na 1830 ging licit landschap en de macht van Radja Boedjang snc 1 achteruit. Hij leefde in on min met zijn onder- hoorigen, waarvan een groot deel uit verwanten bestond, personen uit dezelfde kaeom. Zij kwa- men in opstand en belegerden zijn bndntg, waarvan nog ruine's bestaan. Door het snuvelen van zijn voornaamsten vijand werd hij bevrijd. Maar de bevolking verliet voor een groot deel door verhuizing naar Tapa'toean en Groot- Atjd. De overgebleven verwanten bleven kui- pen en intrigeeren, zoodat van de macht van den radja weinig overbleef. In 1833 stierf Radja Boe- djang aan de gevolgen van vergiftiging. Hoe veel- vuldig de slavinnen (van Niassche afkomst) in Troemon ook voorkwamen, loch was het zelfbe- wustzijn bij de Atjdhs nog te sterk om den zoon eener slavln zelfs den naam van radja te gunnen. Zoo werd na den dood van Teukoe Radja Boe- djang niet de oudste zoon T. Nja⁶ Doe'Jlah, (T. Hadji Tji*), geboren uit een Klingaleesche vrouw, maar de tweede zoon, Teukoe Radja Moeda, geboren uit een half- Europeesche vrouw Loena (Lena), dochter van Kaatje Stolte en een nacho- da, radja van Troemon. Veertien jaar oud zijnde,

kwam hij onder voogdij van twee ooms, die meer aan zich zelven dan aan hun pupil dachten. Op instigatio van zijn Hollandsche grootmoeder voerde hij een grooten staat en vormde zich een lijfwacht van Maleiers, waarbij later Pedireezen werden gevoegd. Toen Singkil door onze troepen werd bezet in 1840, steldc hij zich met het Gouvernement in verbinding en sloot hij met Michiels een contract onder den indrukwekkenden naam Seri Moeda Padoeka Alam Sultan Mansoer Toeanke Radja Moeda. Hij liet voorkomen alsof hij radja was van de heele westkust van Atjeh. Hij werd met een oorlogsschip van Singkil naar Troemon teruggebracht en onder gebulder van kanonschoten gingen men aan wal. Men beschouwde Troemon als een voormuur, die Singkil moest beschermen tegen Atjehsche aanvallen. Na een bezoek aan Troemon achtte Michiels het noodig aan Radja Moeda, ter tegemoetkoming in zijn werkelijk armoedige omstandigheden een gift van / 1000 en een maandelijksche toelago van / 200's maands te doen toekennen. De Regeering legde er den nadruk op dat de gunstigste stemming van den radja jegens het Gouvernement bestendig moest worden. Door het verbond met Troemon kon de militaire bezetting van Singkil sterk verminderd worden. De blokkade der westkusthavens in het begin van den Atjehoorlog werd in April 1874 opgeheven toen de meeste staates de verklaring van zes artikelen badde geteekend. Radja Moeda van Troemon tekende die acte onder zijn bovenvermelden titel op 29 April 1871, welke verklaring werd goedgekeurd bij G.B. van 24 Juli 1875. Daarin erkende hij dat Troemon behoort tot het grondgebied van Ned.-Indie, Bij Ind. Stb. 1881 no. 72 werd Troemon ingedeeld bij het gewest Sumatra Westkust. Als noordgrens van Troemon word aangenomen do grens tusschen Sibadiih en Sileukal. Op 5 October 1882 legde Radja Moeda de verklaring van 17 artikelen af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 29 Januari 1883 en op 10 Mnar 1883 ver bond hij zich tot afstand van de inwonisten nit n (>iiii) n tegen een schadeloosstelling van / 750 *s niaan<ls. De verdeling van deze opiuschadeloosstelling word later aancliding tot hevige twisten in de radjafamilie. In 1884 stierf Radja Moeda en werd niet opgevolgd (toor zijn oudsten zoon Teukoe Djafar of Hadji Rajeu^ (geboren uit ecu bijzit), maar door zijn twooden zoon Teukoe Radja Iskundr Moeda, die op 6 October 1884 de verklaring van 17 artikelen te Padang nlegde, welke werd goedgekourd bij G.B. van 7 December 188-1. Als zijn banta fungeerde zijn oudre stiefbroeder Hadji Jjafur (Rajeu^). Dio verklaring word aangevukt met een verklaring betreffende de rechtspraak, ulgelegd op 22 Juli 1888 (goedgekourd by G.B. 18 Juli 1889) en een verklaring betreffende de in- en uitvoerrechten en het bezit van vuurwapenen, afgelegd op 8 Mei 1889 (goedgekourd by G.B. van 18 Augustus 1889). Het bestuur van Radja fskaidar kennierkte zich door binncnlandsche onlusten en familietwisten. Den 6 November 1893 werd hij vernieuwen ogjevoldg door zijn minderjarigen zoon Teukoo Bidjeh gclar Teukoe Alocda Naajirocddin, onder voogdij van zijn oom Teukoe Djafar gclar Teukoe Hadji Rajeu^c. Deze logde op 10 April 1896 de verklaring van 17 artikelen af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 30 September 1897 no. 9. Met ingang van 1 Januari 1902 werd Troemon b. het gouvernement Atjeh en Onder-

I hoorigheden gevoegd en wel bij de onderafdeeling Tapa'tocan. Het landschap kwam onder militaire I controle, wat zeer nuttig was met het oog op de verwarde toestanden aldaar. Hadji Djafar stierf 6 Maart 1903, waarop Teukoe Moeda Nangroc pemangkoe werd, totdat in April 1904 Teukoe Radja Nasjroeddin de korte verklaring volgens uniform model aflegde, goedgekeurd bij G.B. van 12 October 1904 no. 25. Deze zelfbestuurder was niet bemind bij zijn onderhoorigen: hij was zeer hebzuchtig en indolent. Hij verleende weinig medewerking aan de militaire macht, die de kwaad-willigen, die in zijn landschap roofden en plunderden, achtervolgde. De economische toestand van zijn landschap ging hard achteruit. Na geinter-neerd te zijn, verzocht en verkreeg hij eervolle ontheffing van zijn waardigheid ten behoeve van zijn jongeren broeder Teukoe Leh, die in Fort de Kock en Bandofijag school was gegaan en behoor-lijk Hollandsch sprak. Op 28 November 1910 legde T. Leh de korte verklaring volgens uniform model af, welke werd goedgekeurd bij G.B. van 11 Januari 1912 no. 34. Ongelukkig voor het landschap had hij evenals zijn voorganger slechts hart voor zijn handelszaken en goeogens. Van landschapsaangelegenheden trok hij zich weinig aan. In de laatste jaren van zijn bestuur hadden de ongeregelhdhen plaats in Kloeit en Troemon en werden de twee landschappen vereenigd tot een onderafdeeling (zie boven). Bij G.B. van 28 September 1927 no. 3 werd T. L.&h op verzoek eervol ontheven van zijn waardigheid, alstijdelijk waar-nemend bestuurder van Troemon werd aangewezen zijn neef Teukoe Hoessin, zoon van Teukoe Djafar gclar Tengkoo Hadji Rajeu^ (zie boven). Bij G.B. van 23 Mei 1928 no. 11 werd de ondoorstand groot / 200 maands, in 1849 toegekend aan den zelfbestuurder van Troemon, ingetroken en were! het inkomen van dien bestuurder vastgestekl op / 350 's maands, te splitsen in een vasto bezoldiging van / 150 en een personeele toelage van / 200's maands. T. Hoessin tekende op 5 Augustus 1928 cen acte van verband, welke werd goedgekeurd bij G.B. vn 20 Februari 1929 no. 9. Hij is nog in functie, woont in Troemon en is gehuwd met Johanna Strand. Nadat Troeimon in 1902 bij do onderafdeeling Tapa'tocan was gevoegd, werd het bij G.B. 10 Juni 1908 weer daarvan geschoiden on gevoegd bij de onderafdeeling Singkil. Gedurondo de laatste onlusten werd het van Singkil afgenomen om samen mot Kloeit do onderafdeeling Zuidelijke Atjehsche landschappen to vormcn. I het landschap is verdeeld in 3 deelen: 1. Troemon met 4 kampoengs recht-streeks onder den zelfbestuurder; 2. Moekim 4-oeta-toeha met 5 kampoengs, waaronder Sileukal, en 3. Moekini Boeloeh-Seuma met 7 kampoengs. De twee gonueindo inoekims staan onder oelecbalangs-tjoet, die bezoldiging en indemniteit voor reis- en verblijfkosten ontvangen uit de onderafdelingskas. Do voornaamste ooliebalang-tjoet is T. Radja Nagor van Boeloeh-Seuma. Hij behoort nog tot de kaem van den zelfbestuurder. Gedurende de interneering (zie boven) van T. Radja Nasjroeddin had hij het zelfbestuur waarnemen tot het onreclen van Teukoe Leh in 1900. In dat jaar wdrd hem ook de groot-

TROEMON; 'Zic KLOEÏT en TROEMON.
LABOEHANBATOE is do zuidelyke onder-// ?
afdeeling der afdeeling As&hnn van het gewest

Oostkust van Sumatra. Bij G.B. van 12 Augustus 1931 no. 18, opgenomen in Ind. Stb. 1931 no. 336, is bepaald, dat de standplaats van den controleur B.B., belast met het bestuur over de onderafdeeling Laboehanbatoe zal zijn Rantauprapat (in het landschap Bila). De onderafdeeling omvat vier zelfbesturende landschappen: a. *Koealoe* (of *Koealoe* en *Ledong*) met een lang contract; b. *Panai*; c. *Bilah* en d. *Kotapinang* met een korte verklaring volgens uniform model. De naam der onderafdeeling is ontleend aan de kampong Laboehanbatoe aan de Boroemoerivier, de eerste standplaats van den onderafdeelingschef, Bij G.B. van 11 October 1910 no. 13 is het landschap *Panai* uitgebreid met het vroeger Gouvernementsgebied Laboehanbatoe. Te Laboehanbatoe, de vorige onderafdeelingshoofdplaats, is thans een gezaghebber geplaatst, ondergeschikt aan den controleur te Rantauprapat.

De grenzen van Laboehanbik zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1901 no. 90. De onderafdeeling grenst ten N. aan het Jandschap Asahan, ten O. aan Straat Malaka, ten Z. aan de afdeling Bengkalis (landschap Siak) en ten W. aan de residentie Tapanoeli. Van deze westgrens is vastgelegd het gedeelte, loopende tusschen de landschappen Kotapinang met Bilah enerzijds en Padanglawas anderzijds, van den riviermond van de A. Pinarik (Binanga-tolang) af tot iets voorbij Tano-na-baro (aan de Beroemoerivier), vormende laatstgenoemd punt de samenkomst van de grenzen tusschen het landschap Kotapinang, de afdeling Bengkalis en de residentie Tapanoeli. De grens tusschen het landschap Koealoe en Habin-saran (Tapanoeli) is in 1909 onderzocht door een officieel ingestelde commissie, maar nog niet definitief vastgesteld. De grens met de afdeling Bengkalis, die tusschen de landschappen Panai en Kotapinang met Koeboe (Siak) werd in 1885 door een commissie opgenomen en omschreven. Tusschen de landschappen Asahan en Koealoe is de grens vastgelegd in een overeenkomst tusschen beide zelfbesturen van 1912. De topografische dienst lieft de grenspalen geplaatst. Tusschen de landschappen Koealoe en Bilah is de grens in 1888 vastgesteld door den resident der Oostkust van Sumatra. Die grens is in 1919 op het terrein uitgezet van de samenvloeiing van de Aek Lingkoeng met de Aer Natas, via kampong Djandjilobi over de concessies Pajngoran en Brussel, tot aan de O.-grens van Brussel-estate.

De oppervlakte van de onderafdeeling bedraagt 858.990 ha. De vier landschappen zijn groot: Koealoe 224.980 ha, Kotapinang 252.000 ha, Bilah 279.000 ha en Panai 103.010 ha.

De kust is laag en heeft modder- en zandbanken, die zich ver in zee uitstrekken en waarin min of meer diepe geulen toegang geven tot de riviermondingen.

Landbeschrijving. De onderafdeeling Laboehanbatoe wordt zoo goed als geheel door laagvlakten ingenomen, die zich kenmerken door uitgestrekte moerassen, aan de kust met bakau-bakau en meer landwaarts in met andere bosschen begroeid. Het Jaagland gaat naar het Westen langzaam over in het heuvehand, waar men de groote cultuurondernemingen vindt. Het heuvelland gaat in Boven-Koealoe en Boven-Bilah tot aan de grens met Tapanoeli in zwaar geaccidenteerd terrein over en in Kotapinang loopt het ten slotte uit in de onvruchtbare vlakte

van Padanglawas (Tapanoeli). Het zuidelijk deel der onderafdeeling heeft een voor cultures niet al te gunstige bodemgesteldheid. Slechts met den oliepalm heeft men er nog succes. Het bergland in Boven-Koealoe is moeilijk begaanbaar; veel van het oerwoud is daar door ladangbouw verdwenen. De voornaamste toppen in het westelijk grensgebied der onderafdeeling (in Boven-Koealoe en Boven-Bilah) zijn de G. Tomoes (1050 m), de Tor Sibongol (495 m), de T. Batoe Manoemph (618 m) de T. Batoe Ginalong (318 m).

De onderafdeeling wordt doorstroomd door drie groote rivieren: de Beroemoer- of Kotapinangrivier, de Bilah- en de Koealoerivier. De voornaamste en langste is de eerstgenoemde, die in de residentie Tapanoeli ontspringt. Haar eenige zijrivier van beteekenis is de Soengai Kanan. Voor zij de zee bereikt, vereenigt zij zich even beneden de oude onderafdeelingshoofdplaats Laboehanbik bij kampong Djawi-djawi met de Bilahrivier en heet dan verder tot aan zee de Panairivier. Bij Laboehanbik is de breedte der rivier reeds $\pm 1 \frac{1}{2}$ km. Zij is het geheele jaar bevaarbaar voor Paketboten, die op deze kust varen, tot kampong Laboehanbatoe; voor groote steamlauches en laadprauwen (sa-gors) tot kampong Aermerah op ongeveer 7 uur stoomens van Laboehanbik en verder voor kleinere motorbooten en laadprauwen tot kampong Rasau. In den westmoesson kunnen stoombarkassen met 1,25 in diepgang gemakkelijkt tot Kotapinang komen. De bevolking van Padanglawas voert langs deze rivier op bamboevloten haar producten (rijst en vee) af naar Laboehanbik, voorzover zij die nog niet verkocht heeft op de ondernemingen, waarlangs zij varen.

Ook de Bilahrivier ontspringt in Tapanoeli en wel op Dolok Mariah. Even voorbij kampong Boekittinggi komt zij in het landschap; zij is van belang voor den afvoer van producten. Haar voornaamste zijtak is de Marbau, die zij op den linkeroever bij de kampong Koela Al erban OJ-neemt en die mede van beteekenis is voor den op- en afvoer van goederen. Do laatstgenoemde twee rivieren voeren veel J) tot af. Sedert 1914 worden die waterwegen geregeld schoongemaakt, zoodat de Bilahrivier tot kampong Pangkatan en de Albarivier tot kampong Par6-Pare vrij zijn van houtversperringen. Van Laboehanbik tot Negerilama is de Bilahrivier bij vloed voor K.P.M.-booten, die deze kust bevaaren, bereikbaar. Een wekelijksche motorbootdienst onderhoudt de verbinding tusschen Laboehanbik en Rantauprapat. Hier en daar voorkomende ondiepen benoedigen even wel bij laag water de doorvaart der motorbooten. Daar gebruiken bovengleedene ondernemingen voor opvoer van goederen platbodenvaartuigen, die slechts 2 voet steken.

De Koealarivier is van de groote rivieren het slechtst bevaarbaar. Bij vloed is kampong Masdjid nog te beroeien door stoomscheepjes met 6 voet diepgang. 3' an (Jjoengmeng6dar kan geregeld door de K.P.M.-stoomers worden aangedaaii. Motorbooten met 10 卞 2 tons laadprauwen kunnen komen tot Tandjoengpasir, woonplaats van den bestuurder van Koealoe. De voornaamste zijrivieren van de Koealoe zijn de Aek Kanopan en de Aer Natas. Door het doortrekken van den Asahanweg over Rantauprapat naar Kotapinang

en van den Delispoorweg tot voorbij Marbau hebben de rivieren, vooral de Koealoe, voor den op- en afvoer van-goederen veel aan belangrijkheid verloren, 二从7

W e g e n. De rijwegen kunnen worden verdeeld in: 1. cultuur-, 2. landschaps- en 3. ondernemingswegen. De cultuurwegen worden aangelegd en onderhouden op kosten van den Plaatselijken Raad van het Cultuurgebied der Oostkust van Sumatra (ingesteld bij Ind. Stb. 1909 no. 181), terwijl de aanleg en het onderhoud van de landschapswegen geschieden door de betrokken landschappen.

1. Cultuurwegen. De groote asweg Med⁴il--Tandjoengbalai--Simpangkawat (o.a. Asahan) is doorgetrokken tot de enclimeëning Wingfoot in het landschap Bilah. Hij komt bij Aek Kano-pan (landschap Koealoe) in de onderafdeeling Laboehanbatoc en loopt over Marbau en Rantaupratap naar Wingfoot, waar hij aansluit op den landschapsrijweg Kotapinang--Wingfoot--Laboehanbilik. Het ligt in de bedoeling om van dien asweg een intergewestelyken verbindingsweg te maken door hem door te trekken over Langgapajoeng en Goenoengtoea naar Padangsi-dempoean. Andere cultuurwegen zijn' die van Goenting-Saga naar Tandjoengpasir (lang 10 km) en de 3 km lange hoofdweg in Laboehanbilik.

2. Landschapswegen. Deze worden aangelegd en onderhouden door den dienst der Locale werken van den Cultuurraad op kosten der betrokken landschappen. De voornaamste zijn: van Aek Kotabatoe over Marbau naar Poelaubargot (± km); van km 287 van den asweg richting Aek-bocro (3 km); van Wingfoot naar Kotapinang (± 3G km); van Kotapinang naar Langa-pajoeng (± 30 km) en van daar tot aan de grens met Tapanocli (± 12 km); van Wingfoot naar Laboehanbilik (± 67 km); de weg van Laboehanbilik Jiaar Soengai Brom bang (12 km); van kampoeng naar Tandjoeng Mengedar (12 km.)

3. On(leri) cniingswegen. Deze zijn royaal opgezet en bedekken de ondrmcningen met een netwerk van elkaar onder rechte hoeken snijdende wegen. Eenige zijn officieel open bare wegen (van Mambangmoeda naar Bandarpoulae; van Do mooli naar Si Lais-lais; van km 238 op den asweg naar Tandjoengpasir en Sitoenggir; van Soemoet naar Pakan Soemoot). Behalve bovengenoemde Kie groote wegen heeft men kampoeng-wegen, die de kampoengs ondrcling en met den grooten weg verbinden. Zij worden in heeren diennt onderhouden en zijn meestal voor wielrijders geschikt.

V o r k c o r B m i (1 d o l e n. Te land: do Dolispor, porsonon- en vrachtauto's, fietsen, tweewielige rij-onvoertuigen; te water: booten, steamlaunches, motorbooten, groote laaclpauwen en gewono prauwen; vlotton in don bovenloop der rivieren. Behalve do K.P.M. bevaeren Chinescho stoombooten uit de Straits clezo kuston. IletGon vernementheeft te Laboehanbilik twee motorbooten ten dienste van den bestuurs-ambtenaar aldaar gestationneercl. De Delisporweg-maatschappij, die in do onderafdeeling haar eindstation heeft bij Marbau, denkt haar lijn door te trekken tot de kampoeng Laboehan-batoo aan de Beromoenrivier. Er zijn (hulp-) post- en teleraffkontoeen te Rantaupratap Laboehanbilik

en Mambangmoeda. In de onderafdeeling heeft men ook een Gouvernements telefoondienst met centralen te Rantaupratap, Laboehan bilik Negeribahroe, Kotapinang, Marbau en Tandjoengpasir. Nabij Langgapajoeng in het landschap Kotapinang en ook te Rantaupratap is een noodlandingstcrein voor de K.N.I.L.M.

H e t k l i m a t i s warm en vochtig; alleen in het bergland is het koel en dikwijls guur, vanwege de felle winden, die er kunnen waaien. De regen-val neemt van de kust landwaarts gaande met de hoogte bo ven de zee toe. Een bepaald droge tijd, als op Java, komt niet voor. In September en October vallen de meeste regens. Ook November is een zware regenmaand.

B e v o l k i n g. De bevolking der onderafdeeling Laboehanbatoc is over de 4 landschappen aldus verdeeld (zie tabel 8e in dl. II van het Ind. Yer/ slag 1935) : in Koealoe en Ledong: SO Europeanen, 33219 Inlanders, 3038 Chineezcn, 100 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 3G.437 zielen; in Bilah: 246 Europeanen, 50.948 Inlanders, 4557 Chineezcn, 123 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 55.874 zielen; in Panai: 55 Europeanen, 15.147 Inlanders, 2001 Chineezcn, 110 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 17.340 zielen; in Kotapinang: 112 Europeanen, 25.03G Inlanders, 946 Chineezcn, 24 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 2G115 zielen. De onderafdeeling heeft dus, bij een oppervlakte van 858.990 ha, een bevolking van 135.769 zielen. De inheemsche bevolking is overwegend Bataksch, behalve in de benedenstreken naar de kust toe, waar men de z.g. Oostkust-Maleiers vindt, een volksgroep ontstaan door vermenging van talryke bevolkingsgroepen: Atjohers, Maleiers uit Djohore en Minangkabau, Mand⁴ingers (vooral in Bilah), Bandjarcczen en Klingaleezen. De Bataksche taal (in Bilah Mandelingsch) is overheerschend, zij het vermengd met Maleische woorden. In de kuststreken is Maleisch gangbaar, in de boven-streken alleen bij hoofden en oudsten. De gods-dienst is de Islam. By do Bataks in de borgstre-ken vindt men nog enkele heidenen. De Christe-lijke leer wordt gepropageerd door de „Methodist mission", die een zending heeft te Rantaupratap en verder enkele posten o.a. te Laboehanbilik en Padangnabidang. Er wordt, behalve onder Bataks, ook onder Chineezcn gewerkt.

M i d c l o i i v a n b e s t a a n. Het voornaain-stc is landbouw. Aan do rijstcultuur wordt weinig zorg besteed. Inde bovenstreken heeft men ladangs, waar, naast padi, djagoeng wordt geplant. Aan de grenzen van Asahan in Koealoe en ook in Bilah zijn gronden geschikt voor irrigeerbaro sawahs, maar de bevolking vocht niets voor irrigatie. Bij Soengei Brombang (landschap Panai) heeft men behoorlijke sawahs, maar die zijn van Mandeli-ngers en Bandjareezen. Op enkele plaatsen zijn er nog weinig uitgestrekte van regen afhankelijkc sawahs. Een groot deci dor bevolking voedt zich met import-rijst. Do voornaamste cultures der Inlandschc bevolking zijn rubber en klapper. Vooral nu de prijzen weer stijgende zijn, wordt daaraan alle aandacht besteed. Uitgebreide klappermanplantingen vindt men in het Panai-scho, bij Soengai Brombang. De rubberaanplan-tingen der bevolking zijn zeer uitgebreid. De in-voering van de rubberrestrictie en van de rubber-verordenning, die het fabricceeren van rubberkoe-ken van een dikte van meer dan 30 mm ver-

bood, hebben ertoe bijgedragen om het bevolkingsproduct te verbeteren. Uit de opbrengst van het bijzonder uitvoerrecht worden maatregelen bestokigd tot het verlenen van bijzondere steun aan en het verlichten van lasten van de bevolking. De nipahcultuur (atapindustrie) in de kuststreken levert der bevolking aldaar ook behoorlijk inkomsten. Verder zijn van belang de cultuur van pinang en vruchten, die naar de Straits worden uitgevoerd. Arndsuiker wordt in de bovenstreken voor binnenlandsche consumptie bereid. De vloed- en nipahbosschen aan de kust staan onder toezicht van het Boschwezen. De inzameling van boschproducten (rotan, getah- soorten, was, kapoelaka) levert niet meer zoo- veel inkomsten op als vroeger. Houtkappers werken gewoonlijk voor houtzagerijen (van Euro- peanen en Chineezen). Voor het gekapt hout inoet retributie worden betaaid. Zoo goed als alle zagerijen en panglonhouders betrekken hun hout uit de paja- (moeras-) bosschen. De hoog- landbosschen worden zelden geexploiteerd.

Een deel der bevolking vindt werk als vrije koel en in andere ondergeschikte betrekkingen op of bij de cultuurondernemingen.

Visscherij. De vangst van zeevisch en garnalen op djermals en tangkols is uitshiidend in handen van Chineezen. De poekat-visscherij wordt uit- geoefend door Chineezen en Maleiers. Deze laat- sten visschen ook met eenvoudiger middelen: hengel, fuik, enz. De gevangen visch en garnalen worden voor het grootste gedeelte uitgevoerd naar Singapore, China en Java. De riviervisch- vangst is van weinig belang en geschiedt door Inlanders voor eigen behoefte. De visschers- kampoengs zijn voornamelijk Soengai Brom bang, Simandoelang en Lédong; minder belangrijk zijn Tandoengmcngedar, Kampoeng Masdjid en Sitoekang. Jacht wordt door Inlanders weinig uit- geoefenden alleen op herten in de bovenstreken.

Nijverheid. De atapindustrie is van groot belang in Beneden Koeloe en Panai. Cooperaties verzekeren de atpmakers een behoorlijke opbrengst van hun product. Verder vindt een gering deel der bevolking nog een bestaan in pottenbakken, vlechtwerk, breien van visch- netten en grofsniederij.

Mijnindustrie bestaat niet. Wel wordt in den boven loop der Bilahrivier wat stofgoud gevonden, maar de winning is niet loonend. Tusschen de kampoengs Bandar en Sibargot (Bilah) komen steenkoollagen voor, maar van zeer jongeformatie.

Veeteelt is van geen belang. Slachtvee wordt van PadangJawas ingevoerd. Het aantal geiten is groot. Varkens worden in de benedenstreken door Chineezen gefokt.

Do gezondheidstoestand is over het algemeen goed. Voor de bevolking is een land- schapsdokter te Laboehanbilik. Geregeld bezoekt hij alle districtshoofdplaatsen. Te Kampoeng Masdjid, Kotapinang en Negerilama zijn polikli- nieken met een man tri- verpl eger. Ondernemings- artsen en hospitalen vindt men te Soemtoe, Wingfoot, Sermah, Marbau en Mambang-moeda. Behoeftege zelf best u rondt erh oorigen kunnen daar ook behandeld worden.

Onderwijs is voornamelijk volksonderwijs. Er zijn 20 volksscholen, 2 open bare Ini. scholen 2e kl. een particuliere H.I.S. (te Rantauprapat) en een Methodistschool ook te Rantauprapat. De Gouvernemensscholen staan te Kampoeng Mas

djid en Laboehanbilik. Particuliere Chineseescholen vindt men te Laboehanbilik en Soengai-Brombang.

De kolonisten in deze onderaf- deeling zijn Javanen, gewezen contract-arbeiders en arbeidsters. Een belangrijke spontane kolonisatie is de jonge kampoeng Si Gam bal, gelegen langs den grooten weg en aangeleund tegen de rubber- onderneming Wingfoot. Ondernemingskolonisatie vindt men onder anderen op de ondernemingen Rantauprapat, Telokpandji en Damoei. Van Gouvernemenswege is een bedrag van / 500 gegeven aan de N.V. Hollandsch Amerikaansche Plantage Mij. ten behoeve van de kolonisatie op Damoei.

Agra rise he a n g e l e g e n h e d e n. De kampoengs in de uitgestrekte benedenstreken zijn slechts plaatsen van samenwoning zonderinnerlijk k ver band. Zij hebben geen territoriale grenzen. De uitgifte van gronden ten behoeve van Europee- sche cultuurondernemingen maakte het kampoengverband losser. De kampoeng is niet meer een eenheid. Van een autonome dorpsgemeen- schap is geen sprake meer. De onderhoorigen, die leven op geenclaveerde stukjes grond, gingen zich los voelen van de kampoeng en vele neder- zettingen ontstonden zonder adat verba nd. De groote cultures als oorzaak van bnitenaf en de neiging der bevolking om extensieven landbouw uit te oefenen als factor van binnenuit deden het inlandsch bezitsrecht op den duur plaats maken voor genotrecht. In het algemeen kan men zeggen, dat de radjaschappen (behalve die der Radja na IX en na X, welke federatiegrenzen hebben), de districten en de landschappen afzondelijke ter- ritoriale grenzen hebben. De onbebouwde gronden worden aangeduid met de i verzamelnaam „tanah keradjaan". De tot een rchtHgeineciji- schap behorende onbebouwde gronden (tanali keradjaan) vormen geen aaneengeschaakeld gt; - heel. In het landschap Kotapinang heeft men de eenigszins zelfstandige Kam)oengradja na vroeger bovendien 21 min of meer zelfstandige radjaschappen. In Koeloe be von d zich, naast de apanage van Tengko besar Poldoeng, een 12-tal radjaschappen, in Bilah 28. In elk der fe- deraties Radja na IX en na X is de grond ge- meenschappelijk eigendom. In Panai zijn radjaschupijnen onbekend. Die kleine radja's waren vroeger zeer zelfstandig en heeren van den grond. Hun toean tanah-rechten bleven onverkoort, wanneer zij op vriendelijke wijze onder een groo- ter rijk kwamen. Was hun gebied veroverd, dan werd aangenomen, dat zij him rechten op den

I grond aan den vorst ontleenden, die hen wazir maakte. Sommige radja's ontleenden hun grond- rechten aan den vorst, die hun als familielid of vertrouweling een eigen gebied gaven dan wel hen als wazir aanstelden. De radjaschappen na IX en na X werden door het Gouvernement bij Bilah gevoegd.

De tot een kampoeng behorende gronden zijn niet door vaste grenzen aangegeven. J'hans woi- den de bestuurders (de vorsten) als cigenaar der woeste gronden beschouwd, hetgeen de eenvoud- digste grondslag is voor het goedkeuren der landbouwconccssies. Er drukken volgens de adat geen lasten in geld, natura of arbeid op be- zit van grond. De vervreemding van bezitsrecht is vastgesteld in grondbewijzen, z.g. sultans- grants, en aan geenerlei beperkingen onderhevig.

Bij verkoop is bystand der districtshoofden verplicht. Het overschrijvingsrecht bedraagt 5% van de koopsom en valt der landschapskas toe. Verwaarloozing van den grond kan leiden tot het tenietgaan van het bezitsrecht; in Kotapi-nang en Panai na een kerapatanvonnis.

B e s t u u r. De zelfbestuurders worden bijge- staan door districtshoofden. In 191G werden de soekhoofden en landsgroten afgeschapt en dis- trictshoofden ingesteld. Het landschap *Koealoe* is verdeeld in drie districten: Koealoehilir (hoofd- plaats Kampoeng JMasdjid), Koealoehoeloe (hoofdpl. Tandjoengpasir), Aer Natas (hoofdpl. Bandardoerian); het landschap *Bilah* in 4 districten: Bilahlilir (hoofdpl. Negerilama), Bilah- hoeloe (hoofdpl. Rantauprapat), Marbau (hoofdpl. Marbau), Radja na IX en na X (hoofdplaats Aek Kotabatoe); het landschap *Kotapmang* in 3 districten: Kotapinang (hoofdpl. Kotapinang), Soengaikanan (hoofdpl. Langgapajoeng), Kampoengradja (hoofdpl. Tandjoengmoelin); het landschap *Panai* in 2 districten: Panaitengah dan- hoeloe (hoofdpl. Laboanbilik); Panaihilir (hoofdpl. Soengai Brom bung). De district shoofden zijn landschapsambtenaren en a an overplaatsing onderhevig. Onder hen heeft men de kampoeng- hoofden, die den titel clragen van katoea, pengoe- loe of radja. De kleine radja's (karadjain) ver- dwijnen en worden kcpala kampoeng. Het hoofd van Kampoengradja (landschap Kotapinang) is nog adathoofd; de ver- vu Hi ng van het am bt ge- schiedt nog volgens erfopvolging.

Opvolgers in Jiet bestuur. In Koealoe is bij G.B. van 10 Mei 1916 no. 25 als opvolger in het bestuur (Tongkoc Besar) aangewezen Tongkoe Mansoer Sjah, zoon van den Zelfbestuurder. Hij heeft te Tandjoengbalai (Asahan) een H.I.S. be- zocht en t<1 Batavia een bijhelschool. In Bilah is Tongkoe Hainan als opvolger in het bestuur aan- gewezen bij (JKk van 23 J uni 1923 no. 20. Hij heeft te Sera ng de school voor opleiding van In- landsche- oofden met vrucht doorlopen. In Panai heeft zoodanige aanwijzing nog niet pJaats gehad. In Kotapinang weer wel. In J934 is U!H opvolger in het bestuur van Kotapinang aangewezen I'ungkoc Abdoelhamid, tweede zoon van ften Zelfbestuurder, met clen titel van Tong- koc Besar. Tcvoren word hij genoemd Tongkoe Mahkota. JI ij heeft do Mulo tc Medan en de O.S. V.I.B.A. te Fort de Kock afgehoopen.

O n d e r a f d e e l i n g 8 I c a s v a n L a b o e h a n b a t o e. De vierlatnlschappenlicbncnengenien- schappelijkc landschapskas, die onderafdeeling- kas van Laboehanbatoe beet. De voornaamste in- koinsten zijn Gou veriementsschadeloosstellingen wogensovrigenoienrechtcn; inkomstenbelasting en fitkooj, heeren (liensten,crisishcfling, uitkeoring door het Land wegens intrekking van de motor- voertuigenbclasting; vuurwapen-, honden- en vrachtkarrenbelafting; cijns van onclernemingen van land bouw (ook van kleine landbouw) en van boschoxploitatie. Voorts worden iikkomsten ge- trokken uit vastrecht voor vergunningon tot mijnbouwkundige opsporingen; canon van kleine erfpachtsperceelen; uit vergunningon voor huur- contracten, recht van opstal, vergunning tot op- ricting van steenbakkerijen en kalkbrandorijen, zand- en grintwinning; uit houtretributie, land- schapsbedrijven (pasars, slachthuizen, electri-

aan zelfbestuurders en hoofden; aandeelen der zelfbestuurders; in den cijns van landbouwonder- nemingen (inclusief ondernemingen van kleinen landbouw en tuinbouw) en van ondernemingen van boschexploitatie, in vergoeding voor grond- huurcontracten en voor recht van opstal, in canon van kleine erfpachtsperceelen, in vergunning- gen voor steenbakkerijen en kalkbrandorijen, in vastrecht van vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen en in "present-tanah". Die aandeelen bedragen de helft van de ter zake ontvan- gen gelden, verminderd met 10%, door de be- stuurdera tydelijk aan de onderafdeelingkas afgestaan. Aan elk der 3 Tongkocs Besar in de onderafdeeling (zie boven) wordt een personeele toelage toegokend. Andere belangrijke uitgaven zijn: voor justitie (Ini. rechtbanken, gevangene- nissen, landschapspullen te Langsa en Blijaiv steun aan werkelooze inheemschen in het asyl in Deli, steun aan antiwoekervereeniging); voor financien (belastingaanslag, collecteelooren aan bezoldigde kampoenghoofden en administra- teurs van ondernemingen; kasbeheer, pensioenen en onderstanden; voor bezoldiging en reis- en verblijfkosten van hoofden en Inlandsche amb- tenaren; voor postdienst, brandweer, pasars en electriciteitsbedrijf te Laboehanbilik en Rantauprapat, kadaster, onderwijs en geneeskundigen dienst, het boschwezen, openbare landschap- werken als onderhoud van rivieren en afwaterin- gen, wegen en bruggen, assaineringswerken. drinkwaterleiding te Rantauprapat).

De onderafdeelingkas trekt groote inkom- sten uit de landbouwondernemingen. De rub- bercultuur doinneert in dit ressort. Naast 28 rubberondernemingen heeft men 6 olielpalm- ondernemingen, 1 rubber- tevens olielpalm- onderneming, 1 vezelonderneming en 1 getah- pertjaonderneming. Het complex Wingfoot van het Amerikaanse concern „The Good Year Rubber Plantations Company"* is de grootste onderneming in dit ressort. Het werkvolk be- staat uit vrije arbeiders, alle gehuist in eigen of twice-families- kolonisatiehuizen met eigen tuintjes.

Geschiedenis. De bestuurder van Koealoe is door banden dos bloeds verbondcii aan dien van Asahan. Omstreeks 1829 werd Koealoe met de onderhoorigheid Ledong, tijdens een expeditie tegen liet landschap Bilah door Asahan vero- verd. Als apanage word het geschonken aan den Radja moeda Mohamad Ishak van Asahan, die den titel ontving van Jang Dipertoean (Jam- toean) Moeda van Asahan. Toen in 1865 Sultan Achmiad Sjah van Asahan vervallen werd ver- klandr van zijn waardigheid, werd het bestuur over Asahan voorloopig opgedragen aan den bestuurder van Kocaloo en L6dong (een neef van Sultan Achmad Sjah). Een groot deel der Asa- hantsche bevolking kwam tegen die beslissing in verzet; do Jang Dipertoean Moeda werd na vele mocilijkhedon wecr naar zijn apanage terugge- wezen. De kerapatan van Asahan werd toen met het clagelijksch bestuur belast. De eerste bestuu- cler van Koealoe (en Ledong) was, zooals boven verinekl, Mohamad Ishak. Hy overleed in 1882. Zijn opvolger stierf ook spoedig en liet een min- derjarigen zoon Tongkoe Bioeng, ook genaamd Hadji Mohamad, na. Deze kwam onder "vbogcly" van zijn oom Tongkoo Achmad, als regent, by- gestaan door de kerapatan van Koealoe, te za-

men vormde het bestuur van Koealoe. Den 20sten Augustus 1885 sloot het Gouvernement een contract met dat bestuur ter overneming van belastingen. Op 25 Maart 1886 teekende Tongkoe Bioeng, ±19 jaar geworden, een akte van verband onder den naam en titel Jang Dipertoean Hadji Mohamad Sjah, als i*adja van Koealoe en Ledong. Het woord „mocda" dat zijn vader en grootvader in hun ambtstitel voerden, werd weggelaten om alien schijn van onderhoorigheid aan Asa han te voorkomen. De akte van verband werd goedgekeurd bij G.B. van 3 Augustus 1886 no. 1. De installatie van Jang Dipertoean Hadji Mohamad Sjah had te Bengkalis 1) laats, gelijktydig met die van den opnieuw tot sultan van Asa han verheven Achmad Sjah (zie boven). Door den bestuurder van Koealoe werden, ter nader ooregeling van zijn verhouding tot het Land, verklaringen afgelegd: op 4 Augustus 1889 betreffende havens en telegraaflijnen (G.B. 6 Maart 1890); op 23 November 1890 betreffende mijnrechten, oorlogsbehoefden, verbanning (G.B. 2 Juli 1891); op 15 November 1898 betreffende onderaanschap, rechtspraak (G.B. 11 Maart 1899). Op 23 September 1907 werd met Jang Dipertoean Hadji Mohamad Sjah, bestuurder van Koealoe, een lang contract gesloten in hoofdzaak overeenkomende met dat van het landschap Asahan (G.B. 23 November 1907 no. 6). Aanvullende overeenkomsten werden gesloten: op 25 Maart 1913 betreffende venduregelening en koelie-ordonnantie (G.B. 10 October 1913); op 22 October 1916 betreffende de koelie-ordonnantie en zeebrieven (G.B. 17 Februari 1917 no. 20 en 11 October 1917 no. 20), op 28 Juli 1920 betreffende de rechtspraak (G.B. 20 Januari 1924) en op 7 November 1929 betreffende vrije arbeiders (G.B. 11 December 1929 no. 2). Het lang contract van 1907 met zijn aanvullingen zal eerlang door een nieuw worden vervangen, waarin de nieuwe Regeeringsbeginselen tot uitdrukking komen. Hadji Mohamad Sjah is nog in functie. Hij is Ridder in de Orde van den Ned. Leeuw en Officier van de Oranjen Nassauorde en woont te Tandjoengpasir. Na een tweejarig verblijf vanwege ziekte trad hij op 1 Juli 1934 weer in functie. Gedurende zijn ziekte werd het landschap bestuurd door zijn zoon Tengkoel Mansoor Sjah, Tengkoel Besar van Koealoe, die als opvolger is aangewezen bij G.B. van 10 Mei 1916 no. 25 (zie art. 5 van het vigeerende contract). De oude Sultan is analfabeet en kan alleen zijn handteekening stellen. In belangrijke zaken gaat hij te rade met het Zelfbestuur van Asahan, waaraan hij verwant is.

De andere landschappen van Laboehanbatoe, n.l. Kotapinang, Bilah en Panai hebben een nauw samenhangende geschiedenis. De eerste radja van Kotapinang zou zijn Batara Pinangjoengan of Batara Sinomba, afkomstig van Panjarroeng, die wegeens bloedschande met zijn Jfaczuster uit zijn nagari verstooten werd. Hij vestigde zich te Otangmomo (Pinangawan) en bleef er tot zijn dood. Zijn zoon stichtte een vestiging te Aer Merali. Onder dezen radja Si no in ba inengde zich Sultan Mahkota [Altin] Aladdin Sjah Djohan van Atjeh in Kotapinangsche zaken, te hulp geroepen door twee verstooten zoons van Radja Sinomba bij een adellijke vrouw. Die verstootte had plaats op aanstoken van een bijzit, die hooptede haarzoon, Soetan Segarala ni, radja van Kotapinang zou worden. Radja Sinomba

sneuvelde en werd na zijn overlijden genocmd Marhoem Mangkat di Djamboe: zijn dochter Siti Oengoe werd geroofd en werd een bijzit van den Sultan van Atjeh (de zoon uit deze samenleving geboren werd de eerste Sultan van Asahan). De o) -volgingskweste werd in der minne geschikt: de oudste der adellijke zoons Tengkoel Radja Tohir vestigde zich te Koemboel en werd de stamvader der radja's van Bilah en Panai; de jongste, Maharadja A wan te Soengli Tasik of Pinangawan, werd de stamvader der radja's van Kotapinang; de derde zoon (uit de bijzit) Soetan Segaralam vestigde zich te Soengai Toras en werd de stamvader der radja's van Kainpoengradja.

Bovengenoemde Tengkoel Radja Tohir te Koemboel met den gelar Radja Indra Alam was de eerste radja van Bilah (± 1630-1650). De derde radja van Bilah, Radja Noeloeng, had vier zoons, waarvan de oudste, Tengkoel Soeloeng Riouw, zich in 1670 te Si Pege in de streek La - boehanbatoe vestigde. Hij veroverde het geheele gebied van Radja Gonting van Soengai Toras en Oela Si Pasoe en werd de eerste radja van Panai. Zijn opvolgers bleven te Negerilama in de streek Laboehanbatoe gevestigd. De tweede radja van Panai, Tengkoel Radja Moerai, ordende zijn rijk en stelde verschillende hoogwaardigheidsbekleders aan. Hij sloot vriendschap met Atjeh, Riouw, Siak en Djohor. Van Atjeh kreeg hij een „bawar" (sabel) en van Djohor een „sendrik", die rijksieraden van Panai werden. Met Radja Gading, zoon van Radja Gonting van Soengai Toras (zie boven), sloot hij een verband, waarbij Radja Gading als apanage kreeg het gebied van het tegenwoordige Kampoengradja en tevens Radja-moeda van Panai werd. Radja Aloerai jiam zelf den titel Pertoean besar van Panai aai) terwijl zijn oudste zoon en opvolger bij zijn optreden den titel kreeg van Jamtoeanbesar (derde radja van Panai). Tengkoel Soeloeng, zijn oudste zoon en opvolger, vestigde zijn verblijf te Negeribaroo, etroonafwaarts van Negerilama. Hij sloot een verdrag met Siak tot wederzijdsche vrede en bijstand. Het gevolg ervan was dat Siak zich veel in Panaische aangelegenheden ingedeed. Toen na den dood van Tengkoel Soeloeng (Ajarhoem Sakti) de Jandsgrooten zijn oudsten zoon te Jamtoeanbesar van Panai wilder uitroepen, verscheen de Sultan van Siak in Panai en verbood den nieuwen radja dien titel te geven, dien de Sultan van Siak zelf droeg. Hij gelastte den nieuwen radja den titel van Soetan te geven, waarin de Panai'er berusten. Zoo aanvaardde de vijfde radja van Panai als Tengkoel Soetan Alengdar Alam het bestuur. Tegen het midden der vorige eeuw kwamen (dit landschap in botsing met Soetan Bongsoe, radja van Kotajinang. Deze werd vermoord te Poelau Jjirniata. Zijn zoon Moeslafa zocht en vond steun in Mandailing en bij de aldaar tegen de Padri's agerende „Compeni". Moestafa werd bevestigd tot Jang Jipertoean van Kotapinang en een militaire bezetting werd geleegd te Jandjoengkoepiah aan de sainen-vloeiing van de Panai- en Bilahrivieren (1839-1843). Na de ontheffing van de bezetting ontstond opnieuw een Hrijd tusschen Panai en Kotapinang. De zesde radja van Panai, Tengkoel Abdudali gelar Soetan Gagar Alam, werd verslagen en vluchtte naar Bilah, vanwaar hij de hulp vroeg en kreeg van dit landschap en van Asahan. Intusschen had de Jang Dipertoean van Kota-

pinang zich gevestigd in het op Panui veroverd gebied van Laboehanbatoo. Toen de drie verbonden machten Asahan, Bilah en Panai tegen hem optraden, waarbij zich nog Padanglanaw dreigde te voegen, bood hij in 1862 het Gouvernemen- ment zijn onderwerping aan en den afstand van Laboehanbatoo, met verzoek om plaatsing van een bestuursambtenaar aldaar. In Augustus 1862 kwam de Resident van Riouw met den Mangkoeboemi (later sultan) van Siak op de rede van Panai, waar de Soetans van Bilah en Panai aan boord werden ontboden. Zij erkenden Siaks suprematie, legden 11 Augustus in handen van den Resident een verklaring af en ontfingen een akte van erkenning. Ten aanzien van het verzoek van Kotapinang om zich aan het Nederlandsche gezag te onderwerpen, were! door den Resident van Riouw machtiging aan de Regeering gevraagd tot aanvaarding da ar van, aangezien Kotapinang een onafhankelijk landschap was en nimmer tot de onderhoorigheden van Siak had behoord. Bij G.B. van 25 December 1862 no. 3 were! die machtiging verleend. Eerst op 2 October 1864 kon de Resident te Laboehanbatoo den radja van Kotapinang Soetan Moestafa (toen officieel abusieve- lijk Sultan 3loestafa genoemd) de verklaring doen afleggen van erkenning van de Nederlandsche souverei- niteit. Den 20sten April 1864 were! het gebied van Laboehanbatoo (door Kotapinang op Panai veroverd) door de radjaE van beide landschap-)en geschonken aan den Gouvernements poli- tiek en zending Radja Boerhanoeidin, die het weer overdroeg aan het N.I. Gouvernecint. Bij G.B. van 27 Juni 1865 no. 15 en 3 October 1865 no. 44 werd een deel van het geschonken gebied aanvaard en te Laboehanbatoo een controleur geplaatst. Toen de bestuurszetel werd verplaatst naar Laboehanbilik word het gebied van Laboehanbatoo weer bij Panai gevoegd. Onder het bestuur van Soetan 3loestafa Jang Dipertoean Besar van Kotapinang werd in 1871 dit landschap in beroering gebracht door twee oijstandige hoofden, die gesteund werden door het hoofd van Kam- poengtinggi, een onafhankelijke kani) oeng in

Padaiiglawah./ Een strafexpeditie verwoestto Kamj) oengtiinggi en Jierstelde de rust. Soetan Moestafa werd opgevolgd door Jang Dipertoean Sati, die op 4 September 1872 een akte van verband teekende (G.B. 24 Februari 1879). Hij sloot op 21 November 1875 met het Gouvernemen- ten overeenkomst omtrent do belastingen (G.B. 10 Maart 1876) en o)7 Januari 1884 omtrent onderdaanschap en rechtsj) raak (G.B. 26 December 1884). Voorts jegdo hij vorklaringen af: op 18 Juli 1898 betreffende havenbeheer en telegraaf- lijnen en o) > 15 November 1890 betreffende mijn- ontginningen, vuurwapens en recht van verbanning (G.B. 6 Maart 1890 en 2 Juli 1891). Aan- gaand onderdaanschap en rechtspraak word nog een suj) j) lotoire overeenkomst gesloten op 8 November 1898 (G.B. 11 Maart 1899).

Jang Dipertoean Sati overleed op 27 April 1905 en word opgevolgd door zijn oudsten, wettigen zoon Teungko Bestir Soeloeng Moestafa, corst a Is warnemond radja. Nft op 24 Juni 1907 do korte verklaring volgens uniform model te hebben afgolegd, goedgekeurd bij G.B. van 25 Augustus 1907 no. 7, werd liij als Jang Dipertoc- an Mailmoer Perkasa Alain Sjah in zijii waardig- heid van bestuurder van Kotapinang bevestigd. Hij is nog in functie en onderschicden mot de

Groote Gouden Ster. Zijn woonplaats is Kota Bachran.

Soetan Abdoellah van Panai, die op 11 Augustus 1862 te Laboehanbatoo de verklaring van erkenning van Nederlands souvereiniteit had afgelegd (G.B. 20 Mei 1863), voerde den titel Soetan Gagar Alam. Den 21sten November 1875 sloot hij een overeenkomst betreffende het recht tot belastingheffing (G.B. 10 Maart 1876). Zijn opvolger, Tengkoek Tengah Mohamad Tahir gelar Sootan Mangeddar Alam Sjah, legde de volgende verklaringen af: op 24 Juni 1889 betreffende ha- venbeheer en telegraaflijnen (G.B. 6 Maart 1890); op 8 November 1890 betreffende mijn- ontginningen, vuurwapenen en recht van verbanning (G.B. 2 Juli 1891); op 2 November 1898 betreffende onderdaanschap en rechtspraak (G. B. 11 Maart 1899). Op 28 Februari 1903 sloot het N.I. Gouvernement met Tongkoe Bandahara, bij ziekte van den radja Soetan Mangedar Alam, waarnemend bestuurder van Panai en de lands- grooten een overeenkomst betreffende de inwen- dige organisatie van het landschap (G.B. 26 April 1903). Het radja-moedaschap werd afge- schaft. Zijn opvolger Tengkoek Soeloeng Sjah- mara werd niet erkend door de Regeering en in 1907, toen liij weigerde de korte verklaring te teekenen, vervangen door Tongkoe Kalana Poe- tera, die als Soetan Gagar iklam Rah mat Oellah als zelfbestuurder van Panai optrad, na op 24 Juni 1907 de korto verklaring volgens uniform model te hebben afgelegd (G. B. 15 Februari 1905 no. 43). Wegens ziekte werd hij in een sanatorium te Kabandjahd (Karolanden) verpleegd. Met het clagelijksch bestuur in het landschap werd belast Wan Tajang, districtshoofd van Laboehanbilik. Hij was onderscheiden met de Groote Gouden ster en stierf in December 1936. Zijn woonplaats was Laboehanbilik.

Betreffende het landschap Bilah zij het volgende nog aangeeteekend. Na den dood van Radja Noeloeng (zie boven) was er in het landschap geen eenhoofdij bestuur ± 20 jaar lang. Na de vestiging van Tongkoe Soeloeng Riouw als radja van Panai, voerdeu de drie broers Tongkoe Radja Laot, Tongkoe Radja Masjhoer en Tongkoe Radja Djoemahat tezamen het bestuur, maar Tongkoo Soeloeng bleef nog grooten in- vloed oefenen. Toen deze stierf, verjoeg Tongkoe Radja Djoemahat zyn beide broeders en werd met den titel Sultan Bidar Alam de vierde radja van Bilah (1720-1760). Hij vestigde zich te Haloban (waar hij stierf) en was de stichter van Ne- gerilitima, dat tot heden do woonplaats is van den bestuurder van Bilah. Do achtste radja was Tongkoe Aloesa gelar Soetan Bidar Alam, dio op 11 Augustus 1862 te Laboehanbatoo de verklaring tot erkenning van Nederlands souverei- niteit aflegde (zie boven). Onder hem werden veroverd en aan Bilah toegevoegd do staatjos Marbau, Poelaudjantan on Bel i in bi ng. Hij stierf op 11 Februari 1865, na nog op 9 Januari een verklaring te hebben afgelegd omtrent de toelating van vroei delingon (G.B. 31 Juli 1865). Hij word opgevolgd door zyn minderjarigen zoon Tongkoe Abas, voorloopij onder voogdij van zyn oom, den radja-moeda van Bilah. In 1875 ein- digde hot voogdijsehaj), waarna Tongkoe Abas door don Sultan van Siak plechtig wordgelnstal- loerd mot don titel van Soetan Bidar Alam. Onder horn werd het radja-moodaschap afgeschaft.

Bij G.B. van 31 Mei 1895 no. 11 werd zijn oudste zoon door de Regeering aangewezen als verinoedelijke opvolger in het bestuur met den titel Tong-koe Besar. Tongkoe Abas gelar Soetan Bidar Alam sloot met zijn Jandsgroeten op 21 November 1875 met het N.I. Gouvernement een over-eenkomst omtrent de heffing van belastingen (G.B. 10 Maart 1876). Verder legde hij de volgen- de verklaringen af: op 24 Juni 1859 betreffende havens en telegraaflijnen (G.B. 6 Maart 1890); op 10 November 1890 betreffende mijnontginning en vuurwapens (G.B. 2 Juli 1891); op 3 November 1895 betreffende onderdaanschap en rechtspraak (G.B. 11 Maart 1899). Op verzoek werd hij bij G.B. van 2 November 1903 no. 16 eervol van zijn waardigheid ontheven en vervan gen door zijn zoon Tongkoe Adil, die, na op 14 Januari 1904 een akte van verband te hebben ge- teekend (G.B. 26 Augustus 1904), met den titel goetan Bidar Alam Sjah als radja van Bilah en 苗云crheroTighedeh -苗密In 1907 werd zijn verhouding tot het N.I. Gouvernement opnieuw geregeld; op 25 Juni legde hij de korte verklaring volgens uniform model af (G.B. 25 Augustus 1907 no. 7). Op 7 Januari 1916 legde hij opnieuw de korte verklaring volgens uniform model af (G.B. 8 Juni 1916 no. 24), waarna hij werd bevestigd en erkend als bestuurder van het met de federa- ties Keradjaan na Sembilan en Keradjaan na Sepoeleoh vergroepd landschap Bilah en Onderhoorigheden. Deze federaties met een bevolking van Toba-bataksche afkomst, waren gevestigd in het bovenstroomgebied der Aer Marbau (de Radja na IX) en in het bovenstroomgebied der Bilahrivier (de Radja na X). Door hun afgelegen en moeilijk begaanbaar gebied hebben zij lang hun onafhankelijkheid weten te bewaren. In 1907 vroegen zij onder gezag van het Gouvernement te komen. Na lang onderzoek gelukte het in 1915 de toestemming der radja's van die federaties te verkrijgen, dat hun gebied gevoegd werd bij het landschap Bilah en Onderhoorigheden. Soetan Bidar Alam "Sjah, die is onderscheiden met de Grootte Gouden Ster, is nog in functie; zijn woonplaats is Negerilama.

Literatuur: M. Hamerster, Bijdrage tot de kennis van de afdeling Asahan, „Mededeeling no. 13 van het Oostkust van Sumatra-instituut (1926)". Zie ook OOSTKUST VAN SUMATRA in DL. HI en DL VII of suppl. afl. biz. 1348/

KOEALOE. Zelfbesturend ^andschaj). Zie LABOEHANBATOE.

KOTAPINANG. Zelfbesturend landschap. Zie LABOEHANBATOE.

BILAH. Zelfbesturend landschap. Zie LABOEHANBATOE.

PANAL. Zelfbesturend landschap. Zie LABOEHANBATOE.

— **KRANKZINNIGENVERPLEGING** (Aanv.)

)).

II en DL VI of suppl. afl. biz. 729). Voor de verzorging van inheemsche en daarinde gelijk- gestelde krankzinnigen in Nederlandsch - Indie is nog steeds verdere uitbouw van de bestaande organisatie noodzakelijk gebleken. Hoewel de verpleegruimte werd opgevoerd van 4200 plaat- / : . sen in 1922 tot ruim 9300 in 193G, blijkt tel kens

! I weer na eenigen tijd de gelegenheid tot opname achter te blijven bij de behoefte. Bij een getalsverhouding tusschen geestesgestoorde en normale inheemschen, die niet zeer aanzienlijk afwijkt van de overeenkomstige verhouding in Europa,

niot, gezien het bevolkingsgetal, reeds met een zeer groot aantal krankzinnigen rekening worden gehouden. Toenienide bestuursbmoecienis heeft meer evacuatie uit de kampoeng ten gevolge; de tolerantie van het ddsamilieu voor de aanwezig- heid van krankzinnigen wordt minder, waarbij zich de laatste jaren ook wel economische factoren doen gelden. De overheidszorg client zich alleen reeds om financieele redenen op dit gebied tot het allerdingendste te beperken.

Uitbreiding van verpleegruimte had plaats door het tot stand brengen van de annex-in-richting Semplak bij het gesticht te Buitenzorg, in 1931 en van een inrichting te Paseroean, waarheen in 1932 een 300-tal rustige verpleegden uit het gesticht te Lawa- ng zijn overgebracht. Met deze bij- inrichtingen meegerekend kwam de capaciteit te Buitenzorg op ongeveer 1900, te Lawang op ongeveer 3000 plaatsen, waaronder „Tijwel constant resp. 400 en 280 voor Europea- nen. Te Magelang werd de capaciteit in 1935 opgevoerd tot 1420 plaatsen voor inheemschen; in 1937 komen deze op 1540. Nicu we door- gangshuizen verzeen te Medan (1934) en te Ma- kassar (1935, in plaats van het oude verpleeg- teHuis) met elk voorloopig 150 plaatsen. Het aantal „verpleegtehuizen" in de Buitengewesten werd in 1933 vermeerderd met een inrichting te Bangli^(Zuid-Bali).

Siids einde 1928 functionieert bij den Diensl der Volksgezondheid de krankzinnigenverzorging als een afzonderlijke afdeling onder den Inspec- teur van het Krankzinnigenwezen. Vcrschijndc maatregelen zijn genomen om de beschikbare gestichtsruiimte zoo efficiënt inogelijk te gebruiken. Bij de opzending van de krankzinnigen naar de gestichten zijn in meerdere mate de plaatselij- ke en gewestelijke Gouvernements-geneeskundigen ingeschakeld en heeft een strenge selectie- plaats, opdat alleen diegenen, waarvoor ge- stichtsonopname zeer urgent is, worden opgezonden. Anderzijds wordt getracht door vroegtijdige terugzending uit het gesticht naar hun dis- tincte rustige gesteszieken, ook al zijn zij niet gen- ^zon, meer plaatsen voor opname van urgente gevallen vrij te krijgen. Bij dit vroegtijdig ontslag, het eerst toegepast sinds 1929 te Lawang, wordt re- gclmatig door de directeuren van de inrichtingen informatie ingewonnen naar het milieu, waarin de lijder terugkeert, en of dnr ceneriginate voor hem kan worden gezorgd. Meestal wordt begon- nen met een))roefo^18J.ag. Gediirc)i(lc de eerste jaren dat dit systeem werd gevolgd is door een enquete regelmatig na- onderzoek gedaan naar de lotgevallen van deze niet volledig herstelde ont- slagee patienten : de resultaten beraken niet ont- gun stig.

Voorz wordt getracht de opname-capaciteit der gestichten te vermeerderen door <le daarin aanwezige rustige geestelijke defecten, die niet naar de kampoeng kunnen worden teruggezo- den omdat er niemand is (die voor hen zorgt, in eenvoudige landbouwkolonie's en werkthuizen over te brengen. Op initiatief van den boogleeraar in de psychiatrie aan de geneeskundige hogeschool te Batavia werd in 1934 een zoodanige kolonie te Ehtang-Agoeng gesticht met einde 1936 200 mannelijke verpleegden. Een dergelijke kolonie bestaat bij het gesticht te Sa bang en sinds 1936 te Wedi (Soerakarta); in voorberei- ding zijn soortgelijke inrichtingen voor de zelf-

besturen te Jogjakarta (te Pakem nabij Jogja) en voor de resulentie Semarang.

Wat de vormen van krankzinnigheid onder de inheemsche bevolking betreft, is gebleken dat de voornaamste psychosen, welke in Europa voorkomen, hier eveneens worden aangetroffen. Bij overeenkomst in elementaire verschijnselen heeft echter de verdere psychische symptomatologie vaak een speciale kleur, waarvan de beteekenis gedeeltelijk in verband met de geestelijke structuur van de normale inheemsche eenigszins begrijpelijk is to maken. Bepaalde reactievormen zooals acute verwardheid en acute paranoïde toestanden zijn bijzonder frequent, daarentegen is het zuivere melancholische symptomencomplex opvallend zeldzaam. Bij die bevolkingsgroepen, waar syphilis verbreid is, komen ook dementia paralytica en andere luetische hersenziekten vrij veelvuldig voor.

Evenals in de gestichten in Europa vormt in die in Nederlandsch-Indië de tuberculose een der belangrijkste doodsoorzaken. Bacillaire dysenterie komt niet zooveel meer voor, waarop vermoedelijk de vaccinatie daartegen van invloed is.

De opleiding van inheemsch verplegend personeel, waarmede reeds in 1915 te Buitenzorg was begonnen, wordt bij alle gestichten en bij het doorgangshuis te Batavia op ruime schaal voortgezet. Het Europeesch verplegend personeel is op de inheemsche afdelingen de laatste jaren zeer sterk beperkt.

Bij de behandeling van de krankzinnigen staat de door Simon in Europa sinds 1926 krachtig gepropageerde „actieve arbeidstherapie“ ook in de Indische gestichten op den voorgrond. Voor de inheemsche gestichtsbevolking blijft de landbouw het voornaamste; daarnaast hebben de gestichten hun batikbedrijf en woevierij, naast andere eenvoudiger bedrijven; voor meer ontwikkelde voorzigtig ook eenig fijner handwerk in een behoefte. Differentiatie van arbeid en individualiseeren wordt nagestreefd. De ontwikkeling van de moderne arbeidstherapie heeft ook in de Indische gestichten de omrust en veelsturende verschijnselen sterk doen verminderen; vroeger daartegen veel toegepaste middelen, zooals langdurige bedverfleging, zijn geheel op den achtergrond gekomen; de geheele verpleging iser door op een hooger peil gebracht. **HUIDZIEKTEN** (Aanv. Dl. 11). Er zijn geen ziekten van de huid, die slechts in Nederlandsch-Indië voorkomen. Het aantal nandoeningen van de huid is echter zeer groot, doch de frequentie van de verschillende huidziekten is anders dan bv. in Nederland. De huidaandoening, die het meest voorkomt, is ongetwijfeld de schurft, *scabies*, welke haar oorzaak vindt in een nauwelijks zichtbaar mijt, do *sarcoptes scabiei hominis*. Men vindt de schurft, zoowel in de groote steden als in de desa's, bij den armen en welken, als bij de in gemeenschap levende koeliebevolking op de onderranden. Alike rassen kunnen aangetast worden;—ook de primitieve volkeren in (in Indischen Archipel lijden veel aan deze ziekte—noch leeftijd, noch geslacht hebben eenigen invloed op het krijgen van schurft. De aandoening is zeer besmettelijk. Krijgt iemand scabies, dan worden weldra alie van velen, die met hem in hetzelfde huis wonen, door de ziekte aangetast. Men neemt aan dat een bos in otting met scabies gesebiedt, als een eierdragend wijfjesdier van den

zieke op den gezonde overgaat. Ongeveer tien dagen na zulk een besmetting kunnen de teekenen van tie ziekte zich voor het eerst openbaren. Het eierdragend wijfje graaft een gang in de hoormlaag van de opperhuid en legt eieren in dezen gang. Uit deze eieren komen larven, die verschillende vervellingen ondergaan en die ieder voor zich ook weer een gang graven. Deze gangen zijn meestal slechts enkele millimeters lang, doch kunnen veel langer worden. Het voornaamste symptoom van de schurft is jeuk. Zij begint of aan de handen, of aan het geslachtsorgaan, of aan het zitvlak en breidt zich in korten tijd over het geheele lichaam uit. Doch hoofd en hals worden niet aangetast. Aan de voorste okselplooi, rondom den navel, aan het geslachtsorgaan en omgeving, aan den binnenkant van de dijen, aan het zitvlak, aan de knieën, aan de voeten, rondom de ellebogen en aan de handen, vooral tusschen de vingers, aan de ellepijpszijde aan den pols schijnen de parasieten zich op te houden en op die plaatsen wordt de jeuk waargenomen. De jeuk is in den regel 's nachts veel erger dan overdag, vaak gebonden aan een bepaalden tyd. Doch overdag kunnen jeukaanvallen voorkomen, die den patient tot krabben dwingen. Door het krabben wordt de ziekte over het lichaam uitgebreid, doch de jeuk vermindert door het krabben.

Om de scabies te herkennen is het noodig de gangen aan te toonen en nog beter is het om een mijt uit den gang te lichten en die onder het microscoop te determineeren. Nu kost het in Nederlandsch-Indië zeer veel moeite gangen te vinden en cleralve is het aantoonen van de parasieten niet goed mogelijk. Men is dus aangewezen op de teekenen: jeuk en localisatie van de jeuk, om tot de diagnose te komen.

Slechts van een minderheid der gevallen komt het bij scabies niet verder dan de gevolgen van het krabben: streepvormige krabeffecten, samengesteld uit kleine stipvormige bloedkorstjes. Bij de meerderheid en in het bijzonder bij inheemschen kinderen ontstaat zg. secundaire infectie, op de plaatsen, waar de scabies gewoonlijk zit, vindt men etterblazen van verschillende vorm en grootte, terwijl een aantal van die blazen, hetzij in diepe zweren, lietzij in korsten, is overgogaan. Doch de tot verettering gekomen schurft is het menigvaldigst en sommige mensen kunnen zoodanig onder etterend uitslag zitten, dat zij er invalide door zijn en in een ziekenhuis moeten worden opgenomen.

Op zich zelf is de scabies geen gevaarlijke ziekte. Zeer sterke uitbreiding over het lichaam kan voor komon (Noorweegsch schurft) en tot wonden van menschen of niet ziek van. Onder behoorlijke behandeling wordt zoo goed als zeker hersteld bereikt. Doch het is mogelijk, dat de geliefteerde scabies met haar talrijke ontvellingen en zweren gelegenheid biedt tot besmetting met framboesia, syphilis, tuberculose, lepra, diepsochimmlziekte of andere meer gevaarlijke aandoeningen van de huid. Bewezen hieromtrent is niets, doch de ongelijkheid alleen zou het rechtvaardigen dat tegen scabies, wellicht de incestvorbrede ziekte in Nederlandsch-Indië, krachtiger maatregelen genomen worden dan tot dusver gesohiedt.

Vele middelen zijn werkzaam tegen scabies; uit die vele genieten zwavel of Prucubulsem een zokore voorkour. Zij worden voorgesohroven in

den vorm van zalven, de zwavel ook als suspensie in olie.

Na afloop van de behandeling tegen scabies, welke behandeling ongeveer drie dagen duurt, krijgen sommige menschen weer jeuk. In den regel is dat goen nieuwe schurft, doch een op vrees niet-gezezen-te-zijn gebaseerde psychische aandoening, die men wel acarophobie noemt. Een nieuwe behandeling tegen scabies is bij deze lijders ineer schadelijk dan heilzaam.

Luizen, pediculi, kunnen aanleiding geven tot ziekten van de huid, welke worden aangeduid als *pediculosis*. Al naar de plants van voorkomen spreekt men van: hoofdhuiskleerluis- of schaamluisziekte respectievelijk: *pediculosis capitis, vestimentii en pubis*.

De kleerluisziekte mag in Nederlandsch-Indie gehouden worden voor een zeldzame ziekte, ten-zij het waarnemen van deze aandoening nooit wordt gepubliceerd. De schaamluizen of platjes veroorzaken, behalve zeer dragelijke jeuk, zelden eigenlijke ziekteverschijnselen. Zij zijn bij den Inlander moeilijk vast te stellen, bij den Chinees en den Europeaan is het veel gemakkelijker. Behandeling met blauwe zalf (ruitertjeszalf, kwikzalf) is afdoende, doch zeer gevaarlijk. De hoofd-luizen komen in Nederlandsch-Indie in grootgetale voor; in de koelie- en taniklasse mag men wel aannemen, dat elke vrouw en elk kind, doch ook menige man hoofdluizen heeft. Tot ernstige ontwikkelingen van de pediculosis capitis zooda verettering, verward raken van het hoofdhaar (plica polonica), infectie-processen in den nek of zelfs op den rug komt het nooit, vermoedelijk wijl de menschen elkaar niet regelmaat en ijver ontluizen. Dit regelmatige ontluizen is blijkbaar niet voldoende om deze insecten bij een bepaald individu geheel tot verdwijnen te brengen.

Amoeben, Leishmaniae, Anchylostomen, kunnen optreden als oorzaak van ziekten van de huid; ook besmetting met *filarieën*, bv. den Medinaworm (*Dracunculosis*), zijn in Oost-Indie mogelijk. Door het aantoonen van den parasiet is met een heezen van de huidaandoening onderkend.

Stellig zijn er in Indie tal van aandoeningen van de huid, die door dierlijke wezens worden veroorzaakt, doch waarvan de verwekker nog niet bekend is. Zoo bv. een jeukende aandoening van het zitvlak van kinderen, die in een zandbak plegen te spelen. Vermoedelijk dringt een clierlijk wezen in de huid en verplaatst zich daar, doch wat het voor een soort dier is, is nog niet bekend. Ook de *creeping disease, Myiasis linearis* kan inen hier waarnemen. Hiervan meent men wel te weten, dat een vliegenlarve de oorzaak is, doch omtrent de soort Joopen de meeningen van de onderzoekers uiteen.

Zeer veel ziekten van de huid in Nederlandsch-Indie worden veroorzaakt door *schimmels (fungi)*. Men noemt deze aandoeningen *dermatomycosen* en kan ze, al naar de plaats waar de fungus woekert, te weten: opperhuid, lederhuid, haarschachten, nagels, onclerverdeelen in: *epidermo-mycosen, dermomycosen, Trichomycosen* en *onychomycosen*.

De fungussoorten, die deze aandoeningen veroorzaken, zijn lang niet alle bekend, doch in de Jaatste tientallen jaren neemt de kennis omtrent deze schimmels snel toe.

Achorion, trichophyton, microsporon, epidermophyton zijn namen van schimmelsoorten, die

zieknelijk veranderingen in de huid teweeg brengen, doch er zijn er nog tientallen andere.

De inest voorkomende, door schimmel veroorzaakte aandoening van de huid is de *panoe*. Zij wordt vooral gezien bij Inlanders en doet zich voor als lichter gekleurde plekken op de huid. Ook Europeanen en Chineezen kunnen door panoe aangetast worden, doch bij hen komt do aandoening in den regel niet tot groote uitbreiding, wat bij den Inlander wel het geval kan zijn. Bij den Chinees en den weinig gepigmnteerden Europeaan zyn de vlekken grauwtot bruineel en maken den indruk donkerder te zijn dan de normale huid. Bij sommige veroorzaakt de aandoening jeuk, by andere in het geheel niet, doch allo lijders merken, dat de huid er leelijk uitziet. Daarom zijn het vooral jonge meisjes, die zich tot den dokter wenden om herstel te krijgen van een zeker gebrek in hun schoonheid. De gewone man klaagt niet over panoe en denkt er niet aan om voor deze aandoening naar een dokter te gaan. In de schillers van deze affectie, die men wel *pityriasis versicolor* noemt, vindt men een grooten overvloed van schimmeldraden en sporen. Deze schimmel noemt men: *Malasssia (microsporen) furfur*. Vermoedelijk is hy de oorzaak van de aandoening. De behandeling van panoe is moeilijk; met succes behandelde plekken blijven nog langer tijd licht van kleur, en de aandoening recidiveert gaarne en gemakkelijk. Gewaar-schuid dient te worden tegen het gebruik van 10% salicylspiritus, die de huid wel is waar ontschilfert, doch haar vaak een onaangename donkere verkleuring geeft, die niet gemakkelijk "weg te krijgen.

Een tweedc schimmelaandoening, die vermoedelijk alleen by Inlanders voorkomt, is de *£ajala-sche schurfl (tinea inbricata)*. In de schillers van deze aandoening vindt men zeer veel schimmeldraden. Tot welken schimmel deze draden behooren is niet juist bekend, somniigen herkennen er een trichophyton in, andere een aspergillus. J) ziekte wordt voor besmettelijk gehouden en zoo-wel in Borneo als op Celebes zou een groot deel der bevolking van en naar tal kampoeugs door de ziekte zijni aangetast. De ziekte veroorzaakt heftige jeuk en is herkenbaar aan een merkwaardige schilfering, die bestaat uit concentrische ringen, welke ringsystemen kunnen samen vlocien en aanleiding geven tot figuren. Deze figuren kunnen zoo mooi en regelniatig zyn, dat men zou denken aan opzettelijke aangebrachte versieringen van de huid. Do ziekte is berucht om haar ongeneeslijkheid.

Een dordo huidaandoening, veroorzaakt door schimmels, is het eczema *margiwaxlum*, beter: *epidermophytia cutis*. Al naar de plaats, waar de schimmels woekeren wordt zij door hot publiek met verschillende namen aangeduid. Zitten de parasieten tusschen de teenen, dan spreekt men van Hongkong-, Slianghay- of tetter-foot. Wordt de voetzool aangedaan, dan noemt men de aandoening koetoetaer. Zij zij meer aan den binnenkant van de dijen, dan duidt men die aan als dhoebietich. Zijn de vlekken uitgezaaid over het lichaam, dan geeft men die den naam van ringworm of koerab. De aandoening wordt waargenomen bij alle rassen. Do uitzaaiing over het lichaam komt het meest bij Inlanders voor, do aandoening tusschen do teenen het inest bij Europeanen. De aandoening is vooral veelvuldig in de

warme, laag gelegen kustplaatsen en kan door de vaak zeer hofuge juck den lijdens het leven zeer onaangenaam maken. Zij schijnt het vaakst veroorzaakt te worden door verschillende soorten van epidermophyt^{ap}, doch by den interdigitalen vorm staat het wel vast, dat ook andere schimmels, zg. lagere schimmels, blastomyceten, oorzaak of mede-oorzaak kunnen zijn.

Een zeldzame schimmelaandoening van de huid is de *tinea albigena*, die voornamelyk aan de handpalmen en voetzolen zit en daar de huid bleek maakt, al is die blanke huid dan ook door spikkeld met pigmentvlekken. Zij is het eerst beschreven door Nieuwenhuis (1904). Zij komt in hoofdzaak bij Inlanders voor, soms ook bij Europeanen.

Van de in Europa voorkomende schimmelsziekten, de *favis*, *trichophytie* en *microsporlie* kan men de laatste ook in Nederlandsch-Indio geregeld waarnemen, vooral bij kinderen, die zijn ondergebracht in weeshuizen of internaten. De genoemde ziekten zitten met voorliefde op het behaarde hoofd, de microsporlie eveneens; zij vormen in den haardos groote, grijze tot witte vlekken, die al heel weinig last veroorzaken. De ziekte is genoemd naar den verwekker, t.w. de verschillende vormen van microsporen. Is in zoo'n internaat een aantal kinderen aangetast, dan blijven die kinderen aangetast, zelfs bij goede behandeling. Vermoedelyk worden zij na het ophouden van de behandeling telkens opnieuw aangestoken. Met het bereiken van de puberteit zou de aandoening vanzelf genezen.

Favis schijnt in Nederlandsch-Indie al heel weinig voor te komen. Voor zoover de ziekte werd waargenomen, was dat bij menschen, die haar van elders (China, Nederland) hadden meegebracht.

Trichophytie van het behaarde hoofd schijnt zelden voor te koemen, doch do diagnose is moeilij, wijl het vaardigheid eischt de zieke haartjes te vinden.

Schimmelaandoeningen van de baardstreek, zg. *baardschurll*, zijn eveneens zeer zeldzaam en dat mag ook verwacht worden, want het grootste gedeelte van de bevolking van Nederlandsch-Indië heeft geen of nauwelijks baardgroei.

Afwijkingen van de nagels koemen zeer veelvuldig voor. Soins zijn ze te wijten aan ongelukken, soms aan ontstekingen (fij, syphilis, c.a.), inaar velo zullen wel met in feite door schimmelsamenhangen.

Alic aandoeningen van do huid en haar ahangselen door schimmels hebben dit gemeen, dat zij moeilyk tot herstel to brengen zijn en geinukkelij opnieuw optreclen. Middelen, die tegen schimmels van de huid worden voorgeschreven op bedocld voor uitwendig gebruik, zijn o.a.: zwavel, salicylzuur, resorcine, kwik, benzoezuur, formaline, acetiin Rliinacanthi, jodium, terwijl so in migen vertrouwen hebben in behandeling met ultraviolet licht. Soms lijkt het wel of icder, die aan een huidschinuel lijdt, een eigen individuelo behandeling nodig heeft.

Ook kunnen ernstige huidzickten ontstaan, doordat hoogere lagere schimmels woekeren in do lederhuid, zelfs soms nog dieper. Men noamt deze ziekten: dermomyosen. *Actinorny cose*, *sporotrichose*, *blastomycoac* en *Madura-voet* zijn er voorbeelden van.

Impetigo, te weten oppervlakkige, besmetto-

lijke ettervorming aan de huid, doet zich voor in den vorm van etterblazen en korsten van verschillende grootte en is een in Nederlandsch-Indie buitengewoon vaak voorkomende dermatose. In dit opzicht toont zij overeenkomst met de scabies. Tusschen beide ziekten bestaat verband in dien zin, dat zeer velo scabieslijders secundair door impetigo worden aangetast en het dus geoorloofd is te zeggen, dat waar veel scabies is, ook veel impetigo moet zijn. De crusteuse impetigo van het gelaat, in het Nederlandsch „krentenbaard", wordt niet dikwijlg waargenomen. Doch vaak en soms in den vorm van kleine epidemieen komt hier de vesico-bulleuse impetigo voor, die voor- namelij kinderen aantast en hen overdekt met tal van blazen, helder of troebel van inhoud en met een kortstondig bestaan. Men noemt deze vorm van impetigo "apepokken". Doch ook bij volwassenen kan dit type zich voordoen en bij hen kenmerkt het zich door hardnekkigheid en neiging tot recidief. Bij kinderen duurt de aandoening meestal drie weken; blijft zij langer aanhouden, dan kan dat wijzen op stoornissen in den algemeenen gezondheidstoestand. In het algemeen is impetigo, vooral het blazonvormende type, zeer besmettelij.

Een vooral bij blanken optredende aandoening van de huid, zeer frequent bij hen, die pas in de tropische gewesten koemen, doch evengoed voorkomend bij hen, die al jaren tusschen de keerringen verblijft hidden, is de *roods*, *hond* (*miliaria papulosa tropica*). Men ziet deze aandoening vaker in do beide kentcringen dan in den natten of drogen moesson. Do polsen en de hals genieten een zekere voorkeur voor den uitslag, doch hij kan zich over het gehele lichaam uitbreiden. De oorzaak van deze aandoening is niet bekend. Bij buien van het warm hebben, benauwd zijn door de hitte en bij niet of juist bij te profuustranspireren kan de roodo hond op ernstige wijze toecomen, evenals bij gebruik van alcoholica en in het bijzonder van bier. Bij deze verergeringen wordt de juck zeer lastig en door het vele krabben stellen do lijdens zich bloot aan secundaire infectie. De aanvallen van roode hond verdwijnen vanzelf, doch gedurende haar aanwezigheid kunnen depwaters met salicylzuur en alcohol verlichting brengen. Lydon menschen op byzonder heftige wijze na roodo hond, dan wordt soms diethetische en medicamentouse behandeling noodig. Bij Inlandsche, Chineesche en Indo-Europesche volwassonen is do aandoening zeldzaam, al noemt men er nu en dan sporen van waar. Doch bij kinderen van alle rassen kan men do roode hond waarnemen.

Psoriasis, *lichen ruber planus* en *pityriasis rubra pilaris*, do groote dermatosen, worden in Nederlandsch-Indio bij de verschillende rassen waargenomen. In het algemeen inag men zeggen, dat de psoriasis bij do Inlanders zelden voorkomt, terwijl de lichen ruber planus vrij vaak gezien wordt. De pityriasis rubra pilaris, een zeer ernstige en heftig jukkendo aandoening van do huid, is in Indie gelukkig zeker niet frequenter dan in het Westen.

Prurigo wordt in Nederlandsch-Indie veel frequenter waargenomen dan in Europa. Do aandoening is al even moeilyk te behaudefen als in het Westen, doch het is inogelij, dat menigo prurigo spontaan tot herstel komt, want men ziet deze aandoening in Indië zelden bij men-

sc hen, die de puberteit bereikt hebben, daarente- diffusa; zijn er grootere of kleinere knobbek aan- wezig van: struma nodosa. Bevat een struma weinig

Een buitengewoon onaangename aandoening is colloïd (colloïd is het secretieproduct der klierzellen), de voortschrijdende stoomis van de pigment- dan spreekt men van struma paren- chymatosa; is er afzetting. Zij wordt waargenomen bij Inlanders, veel colloïd van struma colloï- des. Deze groepeerings Indo-Europeanen en Chineezers. Ergens op het geeft de volgende indee- ling: Struma diffusa lichaam ontstaat een witte vlek, die zich lang- zaam colloïdes; Struma diffusa parenchyma tosa: Struma a an uitbreidt. Geleidelijk komen er meer, vaak nodosa colloïdes; Struma nodosa parenchymatosa.

geschiedt dat symmetrisch. Elke vlek wordt grooter De noduze krop ontstaat in de meeste gevallen en grooter, bovendien komen er telkens nieuwe bij door de ontwikkeling van knobbels, z.g. adenomen, en op deze wijze is het inogelijk, dat een donker die tot de echte gezwellen gerekend worden. In een getinte Inlander alle pigment verliest on blanker zeker percentage wordt de knob- belachtigheid echter wordt dan een blanke. GeJukkig komt dit totale niet veroorzaakt door ade- nomen, maar door minder pigmentverlies zelden voor. De oorzaak van de scherp begrensde hy- pertrophische kliergedeelten. Dit is het geval bij de z.g. struma nodularis

aandoening is onbekend. Dit is het geval bij de z.g. struma nodularis Tenslotte is het aantal aandoeningen van de huid, hyperplastica. De noduze krop wordt door secundaire degeneratie van de adenomen vaak die samen blijken te hangen met syphilis, framboesia, tuberculose en lepra, zeer groot. cysteus; deze cysten — met vocht gevulde holten —

Dit is ook het geval met de zweeren aan de —kunnen soms een zeer grooten omvang bereiken. onderbenen, die vrij dikwijls worden waargeno- men, al is dan in het algemeen vermindering van De ware aard van een krop is intusschen in vole gevallen niet door klinisch onderzoek, inaar eerst aan het operatiepreparaat vast te stellen, omdat zich in een deze affecties te bespeuren. De zweeren komen bij diffuse krop b.v. adenomen kunnen ontwikkelen, die alle rassen voor, bij de blanken stellig vaker bij zich aan de betasting onttrek- ken. kinderen dan bij volwassenen, bij de Inlanders is In landstreken, waar bijna iedereen een zicht- vermoedelijk geen leeftijdsklasse voor deze kwaal bare m.a.w. vergroote schildklier heeft en waar zeer gevrijwaard. De zweeren kenmerken zich door een vele kropdragers voorkomen, heerscht de krop zoals een slechts men dat noemt endemisch. Ende- misch struma treft een, andere meer. Het uiterlijk van deze zweeren kan men op vele plaatscn in den Ned.-Ind. Archipel aan. zeer uiteenloopcn, doch de re- denen van hun De zoo juist genoemde noduze krop is de ontstaan eveneens.

Het „ulczts phage-duenicum tropicum“, dat belangrijkste kropsoort voor de endemische buiten de tropen niet of zeer zeldzaam schijnt voor te kropharden in Indie; het is de tyj)ischo vorm, komen, is gekenmerkt door stank en door het feit, dat waaronder in het algemeen de gebergtekrop men er steeds een bepaalde combi- natie van micro- (Alpinekrop) zich voordoet.

organismen in aantreft: spoel- vormige bacillen en Vrouwen Jijden meer aan struma dan inuinen; spirillen. Stellig kan deze zweer een op zich zelf hoe ernstiger de kropendemie echter wordt, tics te staande ziekte zijn, doch meestal is hij een grooter wordt het aantal inannlijkce kropdragers. Ook secundairo besmetting van andere zweeren. Naast ziet men dan in grootere frequentie de kwaadaardige dien zweer is zeer frequent de *ecthyma vulgaris*, een krop optreden, terwijl tevens het aantal kinderen, dat met «trun) a tor wereld komt, toeneemt. Voorts gaat een zweer, die voort- komt uit de etterblaas van de reeds met con grootere intensiteit der endemie het geschetste impetigo. Mag impetigo dan gerekend overwegen van de struma nodosa ton opzichte van de worden tot de gemakkelijk te genezen aandoeningen, andere krop- vormen hand in hand.

met deze *ecthyma vulgaris* is dat geenszins het geval en deze zweeren kunnen het geduld van den lij- der en den behandelenden geneesheer op zware prof stellen.

Voor nadere inlichtingen omtrent aandoeniri* Hoc langer een kropendemie in (: cn bepaalde strcck bestnat en hoe ouder zij wordt, des te fre- quenter ontstaat ten- lotte onder iovloed van de vaak gebrekkige functie van de schildklier op het groeiend organisme een symptomencolplex, dat men gen van de huid in Nederlandsch-Indie wordt verwezen naar J. D. Kaiser, l'ropische Huid- ziekten; *crelinisme*. noemt. Hierbij treden zoowel lichamelijke L. E. Hoolboom, Dhubie-Itch, tr- wijl ook de (dwerggroei, typisch aspect) als gesteljkce stoornissen (idiotie, zwakzinnigheid) op. Is het jaargangen van het Geneeskundig Tijdschrift voor ziektebeeld niet volledigontwikkeld,dan spreekt men van *cretinoid*. Tenslotte neemt men in streken, waar Nederland-sch-Indic wetenswaar- dige artikelen omtrent ziektey van de huid in Nederlandsch-Indie bevatteny

de krop endemisch heoracht, vaak *familiaire doofstomheid* waar. Cretinisme en doofstomheid zijn in de Indische kropgebieden geen zeldzaamheid.

Evenals in kropharden elders wordt ook in de tropen de kropdichtheid n) et de hoogte, wann- op de inwoners leven, grooter.

Een enkel woord moge gezegd worden over <le ziekte van Basedow, die in zijn ty pise hen uit- gesproken vorin in de Indische kropgebieden een zeldzaamheid is. Geheel in overeenstemming met andere kropcentra ziet men deze soort pa- * tienten evenmin de zwellingen, veroorzaakt door de hoofdzakelijk aan den rand van het aanwezigheid van grootere parasieten.

Naar gelang van het anatomische beeld worden verschillende soorten van struma onderscheiden. Bij gelijkijntigen bouw spreekt men van struma

endemiegebied. Een bewijs te meer, dat men do vergrooting van de schildklier, die bij het symptoniëncomplex der ziekte van Basedow wordt aangetroffen, geschieden van het kropprobleem moet beschouwen. Hoewel er nog geen volkomen overeenstemming op dit punt tusschen de onderzoekers bestaat, behoort bij de genuïne morbus Basedow een afzonderlijke soort struma.

Lijders aan krop met lichte toxische ver*schijnselen (verhoogde grondstofwisseling, frequente hartslag, tremoren, etc.), doch zonder exophthalmus (uitpuilende oogen) zijn met zekerheid in de Indische krostreken waargenomen.

Het ongemak, waartoe de krop verder aanleiding kan geven, wordt door de inhemsche bevolking gewoonlijk met veel berusting gedragen. Weliswaar blijken bij navragen vaak klachten te bestaan tengevolg van druk op de luchtpijp of hartafwijkingen, doch hulp wordt meestal zeer laat ingeroepen. In een aantal gevallen is het feit, dat de struma een beltsel is om te trouwen, voldoende om eerder hulp te zoeken.

In vele streken wordt de krop aanvaard als iets onafwendbaars. Men gebruikt allerlei bezweringen, die van zelf sprekend niets helpen. De huid boven de struma wordt, echter ook wel ingesmeerd met planten- of boombastafrekseis. Soms ziet men hiervoor een kalkpapier bereiden. Af en toe is waargenomen, dat door doekoens gramphoonaalden onder de huid, die de krop bedekt, worden gebracht om op deze wijze een magische genezing te bereiken.

Over het voorkomen van endeinische krophaarden in de Nederlandsch-Indischen Archipel is thans het volgende bekend.

1. Java-plateau: op de hellingen van de Prahoë, Sencloë en Soo in bi ng.
2. N. W. deel van het gouvt. Jogjakarta op do Ateraj) ihclliiigen.
3. Hellingen van de Willis naar don Madioonschen kanl.
4. Residontio Kcdiri.
5. Hellingen van do Kawi en do streek naar Batqë, Poedjon en Ngantang.
6. Tengger.
7. Bondowoso en Djember. Sumatra.
- J. Bergachtig binnenland van Groot-Atjdh.
2. Bergachtig binnenland van de Gajo-Loeëus.
3. Lokopvallei.
4. Alasvullei.
Bo yon - Langkat..
6. Rond den Sinaboengbcrg.
7. Zuid-Asahan op de grens van Tapanoeli.
8. Karohoogvlakte.
9. Dairilanden onder de Pak-Pak- en de Karobatak.
10. Stroonigobied vn.n do Baroemoon en bovenstroomgebied van de Bila en Panai.
11. Landschap Mandailing in de dalen der Gadis- en Angkolarivier.
12. Boschstreek tusschen de Kampar- en Siakrivier.
13. Hellingen van de Ophir.
14. Sommige streken van de afdeeling L Koto.. Jo. Onderafdeeling Padang Pandjang.
16. Solok (bovenstroomgebied der Batang Hari).
17. Tftmah Datar (bo venstroomgebied der Kooantant).
18. East de Koet

19. Redjanglanden (Ketaun- en Tabahoogvlakte, dalen bovenloop Ketaunrivier).

20. Pasemahhoogvlakte.
21. Bovenloop van de Enim en Lematang.
22. Mekakau en Bclalau.
23. Vallci van de Ogan- en Komerinrivier.
24. Bovenloop van de Toelang Batang.
25. Bovenloop van de Sipoeti/ Borneo.

In de Westcrafdeeling:

1. Brongebied van de Sekajam.
2. Melawivallei.
3. Sipoehvallei.

In de Zuider- en Oosterafdeeling:

4. Apokajanplateau.
5. Bovenstroomgebied der Mahakam.
6. Bovenstroomgebied der Koeteirivier.
7. Tenggaroeng (W.-Koetci).
8. Bovenloop der Barito.
9. Martapoera.
10. Dalen van do Patai - en Karaurivier.
11. Mcratocsgebergte.
12. Tidoengsche landon.
13. Moeara Tewel.
14. Boven Sampit.
15. Tandjoeng.
16. Barabai en Amoentai.

Celebes.

1. Berglandschap Koelawi ten Z. van Paloe.
2. Dalen van het Rongkonggebergte (district Rongkong, speciaal Parara, Lena en Tan-doeng).
3. Omgeving van Rantepao (district Palessang, Boeakajoe, IMappa, Balapo en Simboeang).
4. Berglandschap ten N. van Enrekang (Banti, Maloea, Kalosi, Pasoei, Alla en Bonto-Batoe).
5. Berglandschap van Maros en Pangkadjönf.
- G. Bergdistrict Galoempang^
7. Hoogvlakte van Motoling.
8. Raanain Baroe, Tondey op de helling van de Lolomboelan.
9. Boven-Loboedal, speciaal onderdistrict Ling-ketting.
10. Toearo (boven Loregebied).
11. Ensa (boven Morgebied).

Verder komen krophaarden voor op:

Bali, Lombok, Plores (Daloeschap Tjibal). Middcn-Alor, Soomba, Soembawa besar (stroomgebied van do Bateloante), Portugeesch-Timor, terwijl op Nieuw-Guince krop word waargenomen:

1. in de bergstreek bij do Dorebaai,
2. liot bergachtig binnenland bij Boven-Digoel en
3. onder den Papoeastam dor Timorini.

Cretinisme en *doofslomheid* is ook in Ned.-India geen zeldzaamheid, hoewel do frequentie ten achtere blijft bij de krostreken in Europa.

Do genoemd degeneratieve afwijkingen zijn waargenomen op Java in Kediri, de Tengger, n.w. deel van Jogjakarta op hot Dieng-plateau; op Sumatra in de Gajo-Loeëus, Lokopvallei, Alasvallei, Boveil-Langkat, Asalian op de grens van Tapaiochi, Karohoogvalkte,... Paleinbang, Bonkoelcn en de taipuengscho Districton; op Borneo in de Pinoehlanden en voorts in Apoka-jan, Tenggaroeng (W. Koetoi), Boven Sampit en in het district Ta bang, en op Celebes in het landschap Koelawi, het bergdistrict Galoempang ne in do omgeving van Rantepao. Ten slotte zijn ook op Bali (Tjatoerhoogvlakte) ordtins en doofstom- men gorogistreerd.

Vele theorieën zijn opgesteld over de oorzaak van de endemische krop; exogene en endogene factoren doen zich hierbij gelden. Tegenwoordig kan men wel met bijna volkomen zekerheid aannemen, dat een tekort aan toevoer van jodium bij het tot stand komen van de endemische krop de belangrijkste rol speelt. Het jodium is n.l. noodzakelijk voor den opbouw van het onmisbare schildklierhormoon, het z.g. thyroxine. Deze zienwijze is niet nieuw, want reeds in 1850 kwam Chatin op grond zijner onderzoekingen tot deze conclusie. De jodiumanalyses van Von Fellenberg hebben zijn bevindingen later (1922) bevestigd. In streken, waar krop endemisch is, is het bronwater jood-arm (het jodiumgehalte van het drinkwater vormt een goeden indicator voor het jodiumgehalte van den bodem en de producten van den bodem). Ook voor enkele krophaarden in Indie is dit komen vast te staan.

Het gaat bij dit alles om zeer kleine hoeveelheden. Per dag moet het menschelijk lichaam met lucht, water en voedsel ongeveer 50-100 gamma jodium opnemen om beschermd te zijn tegen krop (1 gamma = 0,001 mgr).

Een belangrijke steun kreeg de jodiumdeficiëntietheorie in het succes, dat de joodzoutprophylaxe in de kroprocentra in Zwitserland, Oostenrijk, Beieren en Noord Amerika had. Zoo bleek bv. voor het kanton Appenzel, waar Engenberger uit Herisau onvermoed voor het in-voeren van het jodeerde zout gestreden heeft, dat na 10 jaar de krop bij pasgeboren kinderen verdwenen is (vroeger kwam 50% der kinderen met een struma wereld). Het aantal dood-geboren en misvormde kinderen liep er terug, de schoolkrop bij 10-jarige kinderen is gedaald van 95-100% tot 5%, de puberteitskrop komt er niet meer voor, mits er op 12-jarigen leeftijd geen krop bestaat, terwijl ten slotte sedert 6 jaar slechts 4 van de 2000 Appenzeller recruten wegens krop voor den militair dienst zijn atgekeurd tegen vroeger 1-7%.

Naast het jodiumtekort kunnen echter ook andere factoren de ontwikkeling van krop in de hand werken. Endogene factoren bv. spelen, zooals werd opgemerkt, in vele gevallen zeker een rol. Immersal naargelang van den leeftijd, den algemeen gezondheidstoestand en de van het lichaam gecesichte functies wordt jneer of minder van de schildklier, die een schakel in het endocrine systeem is, vedangd. Daarmee stijgt ofdaalt de gezamenlijke endogene behoefte aan jodium.

In verband met het bovenstaande is het niet te verwonderen, dat de Dienst der Volksgezondheid — na rijp overleg en voor zoover dit door de ingewikkelde zoutverhoudingen mogelijk was — tot een proefneming met de joodzoutprophylaxe overging. Jansen en vooral Donath hebben den stoot hertoe gegeven. Zij voerden de moderne jodiumbepalingen in, waarbij uiterst kleine hoeveelheden jodium kunnen worden aangetoond, en werkten een methode van bereiding uit, waarbij het jodiumgehalte van de zoutketten voor minstens 3 maanden als vrij constant kon worden gegarandeerd. Per blok zout van 1 kati (GOO gram) wordt door de Zoutregie 3,3 mgr jodium toegevoegd; de briketten worden in papieren zakken verpakt, waarop een roode J is gedrukt (in Zwitserland geeft men 10 mgr K.J. op 1 kg zout). Op deze wijze voert men bij een zoutgebruik van 10-12 gram zout per dag de uiterst

kleine dosis van 50-60 gamma J. toe. Het spreekt van zelf dat deze maatregel in een kropstreek steeds moet worden voortgezet, wanneer men er eenmaal mee begonnen is. Het eerst kwamen in 1927 de Tengger en het JDIenplateau aan de beurt. Daarna volgden in 1930 Djambi, in 1933 Celebes (Koelawi, Peana en Boven-Mongebied) in 1934 Kediri en de onderafdeeling Malawi in de Westerafdeeling van Borneo, in 1935 de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en in 1936 de onderafdeeling Lebong in Benkoelen. In voorbereiding zijn thans het gouvernement Jogjakarta, de residenties Malang en Besoeki, waar de ernst der endemiehaarden dit noodzakelijk maakt.

Het zwakke punt bij de joodzoutprophylaxe in Nederland is gelegen in het feit, dat de hoeveelheid zout, door de bevolking per dag gebruikt, afhankelijk is van den economischen welstand. Zoo komt vennoedelijk in de kropstrekken niet iedereen aan zijn benoedigde 10-12 gram zout per dag om het jodiumdeficit geheel te dekken. Door den prijs zoo laag mogelijk te houden zal de Zoutregie hier het zout ook onder het bereik der armen moeten brengen. In sommige streken zal het zelfs nagenoeg gratis ter beschikking gesteld moeten worden. De recente verlaging van den zoutprijs is een stap in de goede richting.

Literatuur: H. Engenberger, Resultaten van een meer dan tien jaar doorgevoerde jodiumprophylaxe tegen endemische krop, Geneesk. Bladen 1934; id. Das Vollsalz, Verlag Bricher Bern und Leipzig 1924; Bircher, Degeneration, Urban u. Schwarzenberg 1911; Schittenhelm und Weichardt, Der Endemischer Kropf, F. de Quervain und C. Wegelin, Der Endemischer Kretinismus, Verlag J. Springer 1936; Hertzler, Diseases of the thyroid gland, uitg.: H. Kimpton London 1935; Urban, Die Chirurgie des Kropfes 1930; V. Orator und H. Schleuszig, Schilddruse und Kropf am Niederrhein, Verlag J. Fischer 1931; Nobel, Schilddrüsenkrankungen im Kindesalter, Verlag Maudrich Wien 1935; Me. Carrison, The Life-line of the Thyroid Gland, 1932; v. Fellenberg, Das Vorkommen, der Kreislauf und der Stoffwechsel des Jods, Bern 1926; Wagner von Jauregg, Kropfprophylaxe und Vollsalz, Wiener Klinische Wochenschr. 1025, p. 1272; id. Das Ende der Kropfprophylaxe durch Vollsalz, Wiener Klinische Wochenschr. 1933, p. 5; Wegelin, Schilddrüse, Handbuch der Speziellen Pathol. Anatomie und Histologie van Henke u. Jutibarscli JM. XXI p. 112G; I. Snijders, Kneclmische en Sporadische struma etc. Aanwinsten op Diagnost. en therap. gebied, bundel VII, I c deel, bl. 124-205; R. de Josselin de Jong, De tegenwoordige stand van het kropvraagstuk, Geneeskundige Bladen 1928 No. III/JV; H. J. Lainers, Over de behandeling van struma, Geneesk. Bladen, 1928 no. VII; L. Polak Daniels en P. Michael, Twee voordrachten over Morbus Basedowii, Geneesk. Bladen 1933 no. III/LV; 1c Internationale Kropkonferentie in Bern 1927 (Congres band); 2e idem Bern 1933. (Congres band); L. B. van Bonnel, Struma endemica en cretinismus in N.O.I., diss. Leiden 1930; L. H. Simons, Het endemisch kroijgezwel in de Alaslanden, diss. Amsterdam 1933; W. J. Bruins Slot, Diagnostiek behandeling en path. anat. der thyreotoxicosen, diss. Leiden 1932; W. F. Donath, Een en ander over krop en kropbestrijding, MededeeMngen

D.V.G. in N.I. 1929; id., Enkele opmerkingen over het kropvraagstuk in N.Indie, Mededeelingen D.V.G. in N.I. 1930; J. H. do Haas, On goitre and control of goitre in the tropics, Mededeelingen D.V.G. in N.I. 1930; L. D. Eerland, Over krop in Kediri, Geneesk. Tijdschr. v. Ned. Ind. 1934; id., Over struma maligna in Ned. Ind. -Geneesk. Tijdschr. v. Ned. Ind. 1935; J. J. Th. Vos, Path. anat. onderzoek van kropgezwellen uit Kediri geopereerd door Dr. L. D. Eerland te Paree, Geneesk. Tijdschr. v. Ned. Ind. 1934; B. D. Eerland, Kropf in Niederl. Ost. Indien, Congresbericht 2e Internationale kropconferentie Bern 1933; Pfister, Over de schildklier bij Javaansche immigranten in Deli, Geneesk. Tijdschr. v. Ned. Ind. 1927 p. 64 en 1928 p. 126; id., Over de kropdemie bij de Bataks ter Doesoen van Deli, Geneesk. Tijdschr. v. Ned. Ind. 1928 p. 634; v. Gulik, Over het voorkomen van krop in de afd. Lebong, Geneesk. Tijdschr. v. Ned. Ind. 1936 p. 541; G. A. Wilken, Verspreide geschriften, deel IV p. 283, Struma en Cretinisme i, d. Inclsichen Archipel; Gegevens neergelegd in de rapporten van den Dienst der Volksgezondheid in N. Indie; Ilet kropvraagstuk in Nederland, uitgegeven door den Voorzitter v. d. Gezondheidsraad 1932.

Dr. L. D. Ey^z.

SANATORIA (Aanv. DI. VI of suppl. afl.-llz. 732). Langzaam aan, in den laatsten tijd echter in veel sneller tempo, breidt zich in Ned.-Indie het aantal sanatoria voor longlijders uit, terwijl evenals in Europa hun karakter een belangrijke wijziging heeft ondergaan. Waren het in Indie tot voor kort nog een soort rusthuizen, zoo nu en dan eens bezocht door een dokter, die toevallig in de buurt woonde, om naast zijn werkelijke werkkring de jnedische verzorging van de sanatoriumpatienten op zich te nemen, in verband met de zeer belangrijke vorderingen en het veel activer worden van de therapio van de longtuberculose, bleek het noodzakelijk aan de sanatoria te verbinden in speciaal richting opgeleide artsen, die zich geheel aan deze inrichtingen wijden, terwijl de sanatoria naar den cisch des tijds o.a. met een gelgenschap tot Rontgenonderzoek geoutilleerd word on.

Van dergelyke nicer modern geoutilleerde sanatoria bezit de Stichling Centralo Vercniging tot besrijding der Tuberculozc in Ned.-Indie (S.C. V.T.) er vier op Java, die zij met Gouvernementsubsidie exploiteert, en wcl:

1. Het sanatorium te *Tjisaroea* bij Buitenzorg aan den Poentjakweg, gehuisvest in het daartoe omgebouwde voormalige Zendingshospitaal der Alethodisten, 900 m boven zee. Dit sanatorium biedt plaats aan 120 mannelijke longlijders en 12 kinderen. Het trad in 1928 in de j)ltaats van het sanatorium, dat in het landhuis Somplak bij Buitenzorg was gevestigd.

2. Hot Hanatorimn te *Patjet*, aan do andere van den Poentjak op 1100 m hoogte, gesticht in 1019 op initiatief van Mevrouw Van Limburg Stirum-Van Sminia; in dit sanatorium worden 80 vrouwelqke patienten vcrpleegd.

3. Het juist gerced gekomen sanatorium te (*Jdaaan* in Midden Java boven Salfittig op 600 m boven zee gelegen, geopend in December 193G, plaatsbiedend voor 62 patienten van beide geslachten.

4. Het sanatorium te *Batoe* boven Malang, 800 in. boven zee, op het oogeblik nog op een wyze, die niet meer voldoet aan matige eischen.

gevestigd in de oucle controleurswoning; plannen voor verbetering van dit sanatorium zijn in voorbereiding. Er is plaats voor 80 patienten van beide geslachten.

Voor dezo 4 sanatoria, voor personen van alle landaarden, geldt, dat de zieken zooveel mogelijk worden opgenomen door tusschenkomst van een der consultatiebureaux, die in den laatsten tijd ontstaan zijn in nagenoeg alle eenigszins belangrijke plaatsen op Java, of, waar dit nog niet mogelijk is, op aanvragen van den behandelenden, geneesheer. Het is n.l. van het grootste belang bij het nog onvoldoende aantal sanatoriumplaat-sen er voor te waken, dat deze alle bezet worden door patienten, die zeker tuberculose hebben en voor wie een redelijke kans op genezing bestaat. De sanatoria van de S.C. V.T. hebben alle 4 klas-sen, terwijl een beperkt aantal gratis patienten kon worden opgenomen.

Naast deze sanatoria der S.C.V.T. zijn er nog de volgende volledig geoutilleerde sanatoria:

5. Het sanatorium te *Noongan* boven Manado, geopend in 1934 en plaats biedend voor 60 patienten ;het wordt met steun van de S.C. V.T. ge-exploiteerd door het Minahasafonds.

6. Het sanatorium te *Kaban Djahi* (1200 m boven zee) bij Medan, een particulier sanatorium met plaats voor 65 patienten.

Beschikken de genoemde sanatoria alle, behalve voorloopig het sanatorium te Getasan, over een inwonenden arts, in den laatsten tijd heeft men ook getracht op andere wyze tegemoet te komen aan de steeds dringender wordende vraag naar goede verpleging en behandeling van ook die lijders aan tuberculose, die niet in staat zijn in eenigszins belangrijke mate in de kosten van hun verpleging bij te dragen. Zoo ontstonden drie sanatoria annex bestaende groote ziekeninrichtingen, die van deze uit geregeld door een arts bezocht worden. Zoodoende wordt een belangrijke bezuiniging op de exploitatiekosten bereikt. De in deze soort sanatoria opgenomen patienten ondergaan corst een voorbehandeling in het betrokken ziekenhuis; is deze zoover gevordord, dat geen dagelijksche doktershulp meer noodig is, dan worden zij naar het sanatorium overgeplaatst.

Als cersto van dergelijke sanatoria, die men kan noemen sauitoria voor nabehandeling, ontstool bij het Zendingshospitaal te Modjowarno in 1934 het sanatorium te *Wonosalam* (500 in boven zee), waar plaats is voor 45 mannelijke patienten.

In 1935 kreeg de afdeling Batavia van de S.C. V.T. van don Dienst der Volksgezondheid de beschikking over enige gebouwen op het qua-rantaino oiland Onrust in de baai van Batavia; dit sanatorium, *Zecrusl*gedoopt, waar uitsluitend patienten, die een voorbehandeling in de Gouvernements Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting te Batavia hebben gehad, worden opgonomon, biedt plaats aan 45 niannelijke patienten en 15 kindren./()

Een derde soortgelijk sanatorium word in 1936 geopend to *Pakern* (GOO m boven zee), annex aan het Petronella Ziekonhuise te Jogjakarta, voor 42 patienten van beide geslachten.

Over de resultaten van behandeling in de nu goed ingerichte sanatoria in Nederlandusch-Indid mag men thans een zeer gunstig oordeel uitspreken; het succes van de behandeling van de in do tropen geborenon blijft niet achtor bij de resultaton in do Europeesche sanatoria beroikt. Voor de niet in do tropen geborenon ochter blijft

vooral in eenigszins ernstiger gevallen en vooral in psychische redenen een behanding in hun geboorteland verkijslijker.

17/17) INSTITUUT VOOR VOLKSVOEDING. Dit Instituut werd opgericht in 1934 door Prof. Dr.

C. D. de Langen, Dr. A. G. van Veen en Prof. Dr. V. F. Donath met het doel nicker samenwerking te verkrijgen tusschen de verschillende laboratoria op Java, die zich met de studio van de volksvoeding bezighouden. Door den naadeeligen invloed van de reeds in 1930 begonnen langdurige malaise-periode op de kwalitatieve en kwantitatieve voedselvoorziening van de inhemische bevolking werd een dergelijke cooperative een dwingend noodzaak.

Bovengenoemde drie onderzoekers vormden voorloopig het dagelijksch bestuur, dat bijgestaan wordt door een uitgebreid algemeen bestuur, waarin behalve de meest in voedingskwesties geïnteresseerde personen, ook de directeur van het Departement van Economische Zaken en het hoofd van den Dienst dor Volksgezondheid zitting hebben.

Waar de meeste betrokken laboratoria voldoende ingericht waren, was een afzonderlijk Instituut voorloopig niet noodzakelijk.

Gedurende de eerste drie jaren werd het Instituut voor Volksvoeding gefinancierd door de Koningin Wilhelmina Jubileum Stichting, waardoor het mogelijk werd voor de bewerking van bepaalde onderwerpen nicker hulp en geld te verschaffen. Na Januari 1936 zal, althans gedurende de eerste drie jaren, de financiering geschieden uit het z.g. „25.000.000-fonds“, waarvan in totaal een bedrag van / 250.000 beschikbaar is.

Gedurende de eerste driejarige periode van het bestaan van het instituut hadden talrijke onderzoekingen plaats in de verschillende laboratoria, o.a. voedingsanalyses, vitamine-bepalingen (A, B en C), bongkrk-onderzoek en nog vele andere.

Ook de bekende voedingsonderzoekingen te Koetawinangoen en te GdseO-hadden in nauwe samenwerking met het Instituut voor volksvoeding plaats.

Het bedrag van f 250.000 zal besteed worden aan een op breede basis opgezet voedingsonderzoek in verschillende streken van den Archipel met aansluitend laboratoriumonderzoek, met het doel om zooveel mogelijk tot praktische inzichten en resultaten te komen op grond waarvan het in de toekomst steeds mogelijk zal zijn, waar noodig, op volksvoedingsgebied van nuttig advies te dienen.X

■ GEZONDHEIDSLEER (HYGIENE) (Aanv. DI.

I en DI. VI of suppl. afl. biz. 745). Het wordt ons steeds duidelijker, dat de tropische gezondheidsleer in wezen niet verschilt van de hygiene der gematigde zonen, al stelt ook het leven binnen de keerkringen veel hogere eischen aan de toepassing van de gezondheidsleer. Vooral daar, waar de technische verbetering van het milieu, zooals drinkwatervoorziening, faecaal- en vuilafvoer te kort schiet en waar het contact met de op veel lager hygienisch peil levende bevolking groot is, zal de toepassing van do hygiene voortdurend aandacht en aanhoudende persoonlijke offers vragen. Hoewel de fundamenteele beginselen voor alle bevolkingsgroepen gelijk zijn, biedt de praktische toepassing daarvan rijke variatie al naar gelang van welvaartspeil, beschavingstoek-

stand en geestelijk ontwikkeling. De inogelijkheden der toepassing zijn dus zeer afhankelijk van beschikbare gelden, de bereidheid deze voor hygienische doeleinden te voteeren, de lagcn der be-

volking aen welke zij ten goede komen en haar geschiktheid de gelden ten voile te benutten. Zoo bewees reeds omstreeks 1904 het voortreffelijke werk van tropenhygiënisten, zooals Baermann, Schiiffner, Kuenen en Van Loghem, on (3cr do koelies der Deli-plantages, dat het mogelijk is bij een lerachtig doorgevoerd administratie een sanitaire organisatie op te bouwen, die aan zwaar werkende Inlandsche en Chineseesche koelies een gezondheidstoestand schenkt, welke voor die van in Europa werkende arbeiders niet onderdoet. Het hangt dus in hoofdzaak van de voortgezette sociale en economische ontwikkeling van de tropische wereldstreken af, hoelang het zal duren, aler het peil der tropische volksgezondheid dat van de Europeesche zal hebben bereikt. Doch niet alleen op ondermeeningen, waar de hygiene grotendeels op dwangmaatregelen berust, ook bij dat gedeelte der vrijlevende bevolking, waar de hygiene haar intrede deed, zag men, voor zoover dit statistisch is na te gaan, een duicelclijk daling van de sterfte en van de slachtoffers van epidemieën.

Onder de Europeanen, in vorige eeuwen geteisterd door het beruchte „tropenklimaaf, bleek in later jaren, dat de directe invloeden van klimaat en bodem gering zijn en dat de sterfte onder hen, die zich in acht nemen, nauwelijks grooter is dan in Europa. De voortreffelijke resultaten der rechtstreeksche epidemiebesrijding, de technische verbetering van het milieu, het verworven inzicht hoe men leven moet oin gezond te blijven, verrichten wonderen. Prof. J)r. W. Radsma haalde in zijn dies-rede statistische gegevens aan, die bewijzen, hoe gering de invloed van klimaat en andere tropische factoren is op geboorte en sterfte. Ci lento bewees in tropisch Queensland, dat er geen verschil in ontwikkeling is vast te stellen tusschen de in de tropen geboron Europeesche kinderen en de daarheen gci'nmi-greerde, noch wat lichanelijke, noch wat geeste-lijke ontwikkeling betreft. Intusselicu hebben Radsma², zich over jaren uitstreckende physio-logische onderzoekingen aangetoond, dank zij o.a. de uiterste verfijning van het microchemisch bloedonderzoek, dat de intensiteit der stof-wisseling, de lichaamstemperatuur, de koolzuurspanning in de longblaasjes en andere factoren onder invloed van het verblijf in de tropen veranderingen ondergaan. Ook Prof. Dr. P. M. van Wulfften Palt³ woos op klimaalsin vloeden en op geestelijke factoren zooals heimwee, de cenzaamheid, het leven temidden van een ander ras, waar mede geen dieper geestelijk contact verkregen wordt, de beperkte keuze van den dagelijkschen omgang, de eentonigheid van de landstreek, waar geen seizoensinvloeden zich laten gelden. Dat alles werkt op den Europeanen, vooral op psychisch en lichamelijk daartoe gedisponeerden, waarbij misschien verzwakking door ziekten, onhygienische levensomstandigheden of psychische invloeden komen, waardoor zij z66 uit hun evenwicht geraken, dat de stoornis als ziekte kenbaar wordt (Palt⁴the noemde deze Jabiliteit der vegetatieve functies leiodystonie). Deze ondoorzoekingen en waarnemingen mogen bewijzen, dat het tropenklimaat den blanke toch niet onopgemerkt

voorbij gaat, al zijn de invloeden op gezonden veel geringer dan men vroeger meende. De laatstgenoemde toonen tevens aan, dat ook de meestelijke hygiene haar tropische facetten heeft.

In Di. VI werd er reeds op gewezen, dat ook de Aziaten wel degelijk voorzorgen nemen tot behoud hunner gezondheid. Onder invloed van bestuur, onderwijs, geneskunde, zending en missie, wijken langzamerhand de volksoptvattingen betreffende de allesbeheerschende macht der "geesten" o.a. als ziekteverwekkers. Doelbewuste volksovoeding in medisch-hygiënischen zin, de zoogenaamde medisch-hygiënische propaganda, bouwt uiterst langzaam, maar zeker aan een nicer bewust hygiënisch leven en beterooptvattingen ointrent Westersche genes-, heel- en verloskunde. Het wondermiddel frambosjan werd toegepast, wekte het vertrouwen der sebuebevolking, deed vooroordeelen en godsdienstige bezwaren tegen inspuitingen als sneeuw voor de zon verdwijnen. Von Romer was de eerste, die de propaganda als onderdeel van den toenmaligen Burgerlyken Geneeskundigen Dienst opzette en uitbouwde. Met uitgebreiden finan- cieelen en personeelen steun van de Rockefeller Foundation groeide dit begin uit tot een belangrijk onderdeel van den Dienst der Volksgezondheid. De laatste loot is de Demonstratie-Regentschapsgezondheidsdienst en het Opleidingscentrum te Poerwokerto (Banjoemas), waar de techniek van een algemeene propaganda voor hygiene ontwikkeld en gedemonstreerd wordt. Ala een poging om de onderwijzers en de schoolkinderen rechtstreeks te bereiken, moge nog „De Gezondheids-Brigade" genoemd worden, aanvankelijk een onderdeel van den D.V.G., thans georganiseerd „Het Nederlandsch-Indisch Jeugd Roodo Kruis" dat door Icerboekjes over hygiene, hetgeven van cursusaen ende uitgifte van een jeugdblaadje tot zijn doel tracht te komen.

Ramali kiest in Tsjanitisch streken een anderen weg, door do gezondheidsvoorschriften te baseren op gedeeltes uit den Quran. „De Islam zij de basis der propaganda".

Do overheidszorg inzake het afweren van epidemieën verrichtte zeerrijk werk (zie QUARANTAINEN; EPIDEMIEÏN). Voor do belichaming van dio zorg, den Dienst der Volkgezondheid, zio men onder GENEESKUNDIGEN DIENST. Do decentralisatie en reorganisatie van dio overheidszorg legt do uitoefening daarvan in de handen van besturen, welke dicht bij de ingezetenen staan en dientongevolgo beter op do hoogte zijn van plaatselijke omstandigheden, bejioften en sociaio opvattingen. Daardoor zal ongetwijfeld op den duur de gezondheidszorg sterk nitgebroid en gecintousivcerel worden. Speciaio (dienst en verscillendo contrifio apparaten, zooda do assaineeringsdienst, malaria-bestrijdingsdienst, quarantaine, pestbestrijding, medisch-hygiënische propaganda, de Landskoepok-inriohting on het Instituut Pasteui, het Contraal (Aoneeskundig Laboratorium, de verscillendo op- Jeidingen, do krankzinnigengestichten en do Centraio Gouvcnements Burgerlijke Ziekeninrichtingen zullen ook in do toekomst onder do centrale overheid, i.c. hot Hoofd van den D.V.G. blijven. Voor bijzonderheden zio men onder: GENEESKUNDIGE DIENST; MALARIA; PEST; VACCINE.

Alhoewel de gele koorts (zie aidaar) in Ned-Indio nog niet is aangetoond, wordt do belangstelling voor dit vraagstuk toch geleidelijk grooter. Dczc ziekte wordt nl. van de ziekte of misschien van een virusdragend di er op gezonden overgebracht door den stock van een besmette mug. De Aedes-soorten, in Ned.-Indio voorkomend, bleken bij onderzoek in laboratoria elders (het is verboden in Indie proeven op dit gebied te verrichten!) smetstof-overdragers to zijn. Van groot belang in dit opzicht is de Internationale Sanitaire Conventie voor de Luchtvaart, den Haag 1933, door Nederland reeds, door Ned.-Indio nog niet geratificeerd, waarbij naast het tegengaan van verbreiding van de pest, cholera, pokken, enz. ook de gele koorts een belangrijke plaats kreeg. Aan-gezien dit „gele govaar," ook voor Indie steeds dreigt door middel van het luchtverkeer, ziet men de uitwerking van deze maatregelen belangstellend tegemoet.

Voor de eischen aan ziekeninrichtingen te stellen zie men de literatuuropgave. De uitspraak in deel I, dat de afvoer van de faecalien a lies te wenschen overlaat, mag thans misschien iets verzach worden. Enkelo steden gingen over tot een gedeeltelijke rioleering, ander tot den bouw van openbare privaten; ten plattenlande ziet men op die plaatson, waar daarvoor propaganda gemaakt wordt, eenvoudige, zinkputten, die althans een beginstadium der oplossing van dit moeilijke vraagstuk betekenen. Dit probleem en het vraagstuk der drinkwater voorziening (zie DRINKWATER) behooreu tot de moeilijkst uitvoerbarc technisch-hygiënische opgaven, waarbij ingenieur en hygienist nauw samen behooren te werken.

In het analyselaboratorium to Buitenzorg (van het departement van Economische Zaken) be- staat gelegenheid tot het doen keuren van levensmiddelen op chemisch samenstelling. De particuliere stichting „Instituut voor Volksovoeding" bestudeert de voeding in verscillende deelen van den Archipel. Verder stelde de Regeering een commissie in, wier taak o.a. omvat eischen te ontwerpen, waaraan ten verkoop aangeboden voedingsmiddelen behooren te voldoen. Verschenen zijn tot nu toe de onderzoekmethoden voor melk (en melkproducten) en voor cirink water. Tevens ontwerpt deze commissie do eischen, waaraan voedingsmiddelen volgens de Verpakkingsordonnantio moeten voldoen (azijn, uieel, kaas, koffie). (Zie VOEDINGSMIDDELEN-COMMISSIE).

Eindelijk zijn in soiumige gemeenten ook plaatselijke regelingen van overheidswege getroffen ten aanzien van den verkoop van voedingsmiddelen (melk, brood) en wordt op do winning, bereiding en verkoop controle uitoefend van gemeente- wege.

In een vergevorderd stadium van voorberoiding bevindt zich een ontwerp-ordonnantie op den verkoop van inedische vergiften. Wenschelijk blyft het, dat door de Regeering bepalingen worden gemaakt, dio den verkoop verbieden van vergiftig stoffen, dio thans nog op pasars, enz. gemakkelijk verkrijgbaar zijn.

Aan de in DI. I genoemde persoonlijke niaatregelen om de gezondheid te bowaren kan nog het volgende worden toegevoegd. Hoewel nog tallozo bolangen aan historie, handel on scheepvaart ontsproten, velen aan de warm. kuststrekton gebonden houden, bestaat het streven de werk-

woongelegenheden naar de hooger gelegen streken te verplaatsen; men ckenke bv. a an de ontwikkeling van Bandoeng. Kustplaatsen bieden het nadeel van een hooge vochtigheidsgraad, met geringe schommelingen in beide, wat de warmteregeling van ons lichaam niet ten goede komt. Zij hebben het nadeel van de aanwezigheid van broedplaatsen van gevaarlijke anophelinen in de nog niet geassaineerde brak-waterzone en van de tusschen Europeesche woonwijken ingeklemde kampoengs der inheemschen, die, zoolang zij niet door kostbare maatregelen verbeterd zijn, een voortdurende bron van gevaar beteekenen. Dit verklaart de hoogere sterfte in de kustplaatsen, al is deze thans niet meer zoo hoog als destijds berekend werd. De hoogvlakte biedt de lagere temperatuur (>½ graad Celsius per 100 m stijging), de grootere verschillen in dag- en nachttemperatuur, den lagere vochtigheidsgraad.

Het verband tusschen gezondheid en woning is heel belangrijk, doch kan slechts summier aangestipt worden. Nauwe behuizing, zooals men in steden aantreft, bevordert contact en daarmede de verbreiding van ziekten der ademhalingswegen, darmziekten en huidziekten. Duistere woningen werken onzindelijkheid in de hand met alle gevolgen daarvan. Tevens vinden in deze woningen ratten en nestelplaatsen (pest), muggen en schuilplaatsen (malaria). Te dunne wanden leiden in stedelijke kampoengs met hun potakwoningen en pondokbouw tot onvrijheid van de bewoners, in koude streken tot de groote afkoeling met alle gevolgen van de ademhalingsorganen. Dichte plakke wanden leiden tot gebrekkige ventilatie en warmtestuwing, vooral bij zuigelingen. Gebrekkige faecalafvoer geeft gevaren van worm- en darmziekten, vuile erven trekken gevaarlijke vliegen, een vochtige grond biedt mijnwormlarven gelegenheid tot ontwikkeling. Het vraagstuk van de volkshuisvesting is moeilijk en de oplossing kostbaar. De dienst der Pestbestrijding gaf waardevolle voorschriften (zie aldaar), zij het ook, dat deze grootendeels repressief werken. In samenwerking met de gemeenten werden door het Land naamlooze vennootschappen opgericht tot verbetering van de volkshuisvesting. Cultures, industrieën en groote maatschappijen stichtten arbeiderskampoengs; ook de kolonisatie en particulieren werken op dit gebied. Hier kunnen de schichten te stellen aan stadskampoengs, halflandelijke en landelijke kampoengs niet verderopgesomd worden. Van verschillende zijden gaan stemmen op voor de stadskampoengs verdiepingbouw te probeeren, waaraan aanlokkelijke voordeelen, doch ook groote nadeelen en gevaren verbonden zijn. Wat betreft de woningen voor Europeanen, zij herinnerd aan het streven deze zoowel naar bouw als bestemming en inrichting op Hollandse huizen te doen gelijken. Dit verdient uit hygienisch oogpunt niet steeds aanbeveling. Gordijnen en tapijten zijn stofnesten en schuilplaatsen voor muggen.

Niet steeds is voldoende rekening gehouden met de zoo belangrijke ruime ventilatie, waarin vele oude Indische woningen uitmunten. Het hooge, goed geventileerde dak met oversteek, ja-louzieën of zonneschermen, dikke of beter nog dubbele muren met een laag daartusschen, oordeelkundig aangebrachte luchtgaten, juiste Jigging en verdeeling, waardoor een breede

luchtstrooin door de kamers strijkt, stempelen het huis tot de zoo boegerde koule woning. Het aanbrengen van fans, in het bijzonder plafondfans, kan daartoe veel bijdragen. De hichtconditionneering", hier en daar reeds toegepast, verkert nog grootendeels in het stadium van laboratoriumonderzoek. Voor de slaapkamer zijn gewezen op goede klamboes en op ruime klamboekamers, voor eetkamer en keuken op maatregelen, tegen de vlieg gericht. Een wekelijkse inspectie van badkamer, W.C.'s, antimieren-bakjes, daktogen en het erf voorkomt vaak een hinderlijke en soms gevaarlijke muskietenplaag.

In verband met de gewijzigde opvattingen omtrent voeding en voedingsmiddelen en het voor de tropen zoo uiterst belangrijke vitaminvraagstuk zie men onder VOEDINGSMIDDELEN *)

De raad, niet in rivieren te baden, kan geaccntueerd worden door de mededeeling, dat het thans gelukt is door toepassing van nieuwe kweekmethoden levende typhusbacillen in openbare stadswateren aan te toonen. De mededeeling, dat tyd-bok (wasschen van den anus na defaeceren) een uitstekende gewoonte is, kan onderschreven worden na de aanvulling: Mits daarna handen en nagels terdege gereinigd worden. De raad, van '8 morgens 9 tot 'B middags 4 uur niet in de open lucht te werken, verraadt meer zonnerees dan gerechtvaardigd is. Het staat nu o.a. ook we I vast, dat door het zonlicht in het lichaam het tegen ziektes beschermende vitamine gevormd wordt.

Literatuur: J. E. Dinger, Het gele koorts-vraagstuk en Ned.-Indie; G.T.N.I. deel 72, biz. 1331; Feestbundel 1936 van het Geneeskundig Tijdschrift voor Ned. Indie; P. C. Flu, Voordrachten over aetiologie, epidemiologie en specieele prophylaxis van de infectie- en parasitaire ziekten bij den mensch; A. P. Ketel, Ziekenhuisbouw in de tropen, G.T.N.I. deel 7G biz. 1827, (waarin tevens literatuuropgave) en Mulock Jfouwer id. biz. 2093; J. J. van Loghem, Tropische Gezondheidsleer; id. Algemeene Gezondheidsleer; C. P. Mom, De toegepaste gezondheidsleer voor den ingenieur; De Ingenieur in Ned. Indie; J. A. de Nooy, Faecalienafvoer, I.B.T. Locale Techniek J 934, No. 4—; id. G.T.N.I. deel 76, biz. 962; Pracventieve geneskundo, deel II; W. Radsma, Invloed van het verblijf in tropische kuststreken op het lichaamsgestel van den blanke, G.T.N.I. deel 72, biz. 1090; A. Ramali, Medisch-hygenische propaganda in een Islamitische streek; G.T.N.I. deel 73, biz. 548, G74, 815, 879, 1188, 1253, 1396; G. A. Slot, Ventilatie en zuigelingensterfte, G.T.N.I. deel 77, biz. G77.

Men zie verder in Geneeskundig Tijdschrift voor Ned. Indie; Mededeelingen van den Dienst der Volksgezondheid, uitgaven van Volkslectuur, Medisch-hygenische propaganda, Jeugd Roode Kruis.

*) Met nadruk zij gewaarschuwd tegen de nog veel verbreide meening, dat het uitspoelen van rauwe groenten in kaliumpermanganate „rauwkost" ook voor Indië toegankelijk maakt. Dit uitspoelen doodt bacillen, cysten en wormeieren niet. Het is gevaarlijk stukjes ijs in dranken te doen. Ook na filtratie van onbetrouwbaar oppervlaktewater door kool- of zandfilters of Berkefeld koke men het water.

/# 7 ' VOEDINGSMIDDELENCOMMISSIE (Aanv. v. Vj. D]. VI of suppl. afl. biz. 795). De Commissie verleende haar medewerking bij het ontwerpen van verschillende regelen, welke werden belichaamd in een aantal op de Verpakkingsordonnantie steunende verordeningen.

Deze Verpakkingsordonnantie, lioudende voorschriften betreffende de aanduiding van handelswaren, gegeven „in het belang van den handel en ter bescherming van den verbruiker”, were! afgekondigd bij Ind. Stb. 1935, no. 161. Hierdoor wordt de mogelijkheid geopend om ten aanzien van bepaalde, nader bij regeringsverordening aan te wijzen handelswaren voorschriften te geven omtrent met den oorsprong, den aard, de samenstelling, de hoedanigheid en de hoeveelheid verbandhoudende aanduidingen of kenmerken, welke op die handelswaren, op haar verpakking, op de plaatsen, waar deze ten verkoop worden aangeboden dan wel op de reclamemiddelen, waarmede die handelswaren worden aangeprezen, moeten voorkomen dan wel niet mogen voorkomen. Tevens kunnen in die regeringsverordening voorschriften worden gegeven omtrent de wijze van aanbrenging van de bedoelde aanduidingen of kenmerken. Tenslotte kan de Gouverneur-Generaal onder door hem te stellen voorwaarden bepalen, dat de verciachte aanduiding mag worden vervangen door het gebruik van een voor deze waren algemeen gangbare naam, waaruit die aard of samenstelling niet blijkt. Bij regeringsverordening kan ook worden bepaald, dat de gestelde voorschriften onder de daarbij te stellen voorwaarden niet van toepassing zijn op handelswaren, welke bestemd zijn voor uitvoer.

Overtreding van de verbodsbepalingen (ler ordonnantie wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste vijfduizend gulden. De handelswaren en voorwerpen, waarmede of ten aanzien waarvan de overtreding is gepleegd, kunnen worden verbeurd verklaard, terwijl voorts de rechter de openbaarmaking van zijn uitspraak gelasten kan. De strafbaar gestelde feiten worden beschouwd als overtredingen.

Bijzonderc bejalingen regelen voorts de gevolgen van het plegen van een bij de ordonnantie Strafbaar gebeld feit door een reclietspersoon en geven bevoegdheid aan de met de opsporing van de in de ordonnantie strafbaar gestelde feiten belaste persoon tot het houden van huiszoekingen en tot het te alien lijde betreden van de plaatsen, waar handelswaren, ten aanzien waarvan krachtens de ordonnantie voorschriften zijn gegeven, vermoed worden aanwezig te zijn.

Nadat bij Ind. Stb. 1936 No. 223 nader was bepaald, dat de Verpakkingsordonnantie met ingang van 9 Mei 1936 (>) in werking trad, werden de verpakkingvoorschriften het eerst toegepast op de handelswaren „azijnessence”, „azijnzuuroplossing” en „geconcentreerde azijn” (Ind. Stb. 1936 no. 224). Behalve ten aanzien van de verpakking en de daarop en op de reclame inddelen op onuitwissbare, blijvende en duidelijk leesbare wijze aan te brengen aanduidingen omtrent den aard der handelswaar in minimum lettergrootte, letterdikte en lengte der aanduiding, worden tevens voorschriften gegeven nopens de samenstelling en de hoedanigheid dozer handelswaren en word bepaald, dat de voorschriften dier verordening niet van toepassing zijn op de handels

waren, bestemd voor den uitvoer, mits die waren niet aanwezig zijn in winkels, op markten of pasars of op eenige voor het publiek toegankelijke verkooppaats, noch bestemd zijn om na uitvoer wed er in Ned.-Indie te worden ingevoerd.

De „Verpakkingsverordening-Azijn”, trad in werking op 15 November 1936.

Bij Ind. Stb. 1936 no. 254 werd de „Verpakkingsverordening-margarine” afgekondigd. Naast het voorschrift, dat margarine, met uitzondering van hoeveelheden van 50 gram en minder, niet anders dan verpakt in den handel mag worden gebracht, bevat deze verordening voorschriften teneinde margarine van boter te kunnen onderscheiden, terwijl de aanduiding „margarine” op bepaalde wijze, grootte, enz. op de verpakkingen, reclamemiddelen enz. dient te zijn aangebracht. De netto-inhoud moet op de verpakking van margarine—op onuitwissbare, blijvende en duidelijk leesbare wijze—worden aangegeven in kilogrammen tot in drie decimalen nauwkeurig dan wel in grammen, met inachtneming van een minimum hoogte en dikte der latijnsche karakters en cijfers. Ook hier is dezelfde uitzondering als bij de Verpakkingsverordening-Azijn ten aanzien van de voor uitvoer bestemde margarine opgenomen. Een overgangsbepaling bepaalt de inwerking-treding van deze verordening op 1 Januari 1937 ten aanzien van margarine, welke reeds op 1 Augustus 1936 in Ned. Indie was verscheept.

De „Verpakkingsverordening-Meel” werd afgekondigd bij Ind. Stb. 1936 no. 574 en trad in werking op 1 Mei 1936. Ten aanzien van het verpakkingsmateriaal, de capaciteit en het gewicht van de verpakking worden bepaalde eischen gesteld. De aanduidingen van de handelswaar op de verpakking moeten op dezelfde wijze als in de voorengenoemde verordening in latijnsche karakters in minimum hoogte en dikte worden aangebracht terwijl het in kilogrammen uitgedrukte brutogewicht en do naam van het land van oorsprong in minder groote aanduiding, welke echter ook aan minima gebonden grootte en dikte is gebonden, moeten worden vermeld. Ook hier is de meerge-noemde uitzondering gemaakt ten aanzien van de niet-toepasselijkheid dezer bepalingen op meel dat bestemd is voor den uitvoer, mits dat meel niet aanwezig is in fabrieken of werkplaatsen, waar meel als grondstof wordt gebezigd, waaraan toegevoegd is de bepaling, dat deze voorschriften evenmin toepasselijk zijn ten aanzien van meel, dat niet bestemd is om als grondstof te worden gebezigd in de vorenbedoelde fabrieken of werkplaatsen en niet in zoodanige inrichting aanwezig is, mits het netto-gewicht van den inhoud der verpakking ten hoogste 5 kg bedraagt.

Tenslotte word bij Ind. Stb. 1937 no. 24 afgekondigd de „Verpakkingsverordening-Buter”, welke in werking is getreden met ingang van 1 Juli 1937. Aangeduid moet worden met den naam „boter” of „butter” dan wel „roomboter”, „creambutter” of „creamerybutter” de als boter bekend staande handelswaar, waarin geen andere vetbestanddeelen voorkomen dan die, welke van in elk afkomstig zijn en die voorts voldoet aan bepaalde in de verordening omschreven eischen. Als boter bekend staande handelswaar, welke aard en samenstelling niet met deze omschrijving overeenkomt, mag niet worden aangeduid met een van de hierboven tusschen aanhalingsteekens geplaatste liften, terwijl in dat geval noch op de

verpakking, noch op de gebzigde reclamemiddelen aanduidingen of kenmerken mogen voorkomen, welke den indruk zouden kunnen wekken dat het artikel gelijkwaardig zou zijn aan „boter“ enz. in den zin der verordening. Ook deze verdrding geeft voorschriften over de grootte en dikte van de letters, waarin de voorgeschreven aanduiding der waar op alle verpakkingen en reclame middelen moet worden aangebracht. Onverpakt mag de waar niet in den handel worden gebracht. De verordening bevat voorts een reeks voorschriften over de eischen, waaraan aard en kwaliteit van het verpakkingsmateriaal moeten voldoen, terwijl tevens standaard-netto-gewichten van den inhoud der verpakkingen zijn vastgesteld. Het netto-gewicht behoort, evenals de naam van het land van oorsprong, op de buitenzijde van allo verpakkingen te worden vermeld op de wijze in de verordening bepaald. Aanduidingen of kenmerken, waaruit zou kunnen worden afgeleid, dat de boter is bereid door aangesloten bij een onder Rijkstoezicht staand botercentrale-station in Nederland, zijn verboden, tenzij die boter krachtens de in Nederland op dit punt bestaande voorschriften mag zijn voorzien van het Rijksbotermerk. Een bepaling, analoog met die in de overige verpakkingsverordeningen, betreffende namelijk de niet toepasselijkheid der voorschriften op „boter“ enz., welke bestemd is voor uitvoer, ontbreekt in de „Verpakkingsverordeningen-Boter“ niet. De uitzondering e1 dt, mits de waar voor uitvoer bestemd niet aanwezig is in winkels, op markten of pasars, of op eenige andere voor het publiek toegankelijke verkoopplaats, noch bestemd is om na uitvoer weder in Nederlandsch-Indio te worden ingevoerd.

Bij de Voedingsmiddelencommissie zijn voorts in voorbereiding ontwerpen van een „Verpakkingsverordening-Melk“ en een „Verpakkingsverordening-Koffie“: //

PEST (Aanv. DI: III en DI. VI of suppl. afj. biz. 720). De verdere studie van het wezen en de epidemiologic der pestziekte, voor Ned.-Indie nog steeds een zaak van veel belang, heeft op menig punt tot verandering van inzicht geleid.

K l i n i s c h. Het gebruikelijke scherpe onderscheid in verschillende pestvormen, al naar de lokalisatie der infectie, heeft hoogstens de betekenis van een practijk-schema. Niet altijd overeenkomende met de werkelijkheid, kan een al te simplistische en dogmatische indeeling in bubonpest, huidpest, bloedpest, enz. verwarrend en misleidend zijn en plaats laten voor tegenstrijdigheden, zoowel ten aanzien van het ziektebeeld als ten aanzien van den samenhang der gevallen. Juister lijkt het om de ziekte in overeenstemming met modern laboratoriumonderzoek en met de recente gegevens der kliniek, in principe als een algemeene infectieziekte op te vatten onder den algemeenen naam „pest“ zonder nadere precisering, en de ietwat kunstmatige rubricering naar den primairen verschijningsvorm zoo niet geheel ter zijde te laten, dan toch als bykomstig te beschouwen. De bevindingen, die hiertoe geleid hebben, zijn als volgt. Indien het te onderzoeken bloed van den pestlijder in gal wordt opgevangen, kan de ziektekiem, de Pasteurella pestis, daarin regelmatig (/in 90%) van den aanvang af worden aangetoond (Kirschner, Instituut Pasteur te Bandoeng, 1933). Bloedbesmetting (bacillarie) is bij pest dus een fundamenteel verschijnsel,

geen bijzonderheid. Hieruit volgt, in afwijking van vroegere opvattingen, dat pestbubonen slechts betrekkelijk zelden de uiting zijn van zuivere bubonpest zonder bacillarie.

Anderzijds weet men nu, dat pestbubonen veel vaker niet-primair van aard zijn, dan men vroeger meende. Hoewel volgens gangbare voorstellingen meestal ontstaan als regionale reactie op infectie door de huid (de vlooiendeet) en dan karakteristiek voor het ziektebeeld, dat in engeren zin als bubonpest wordt aangeduid, zoo treden sommige klierzwellingen stellig ingevolge bloedsmetting op en in aansluiting aan bestaande zielte-1) aarden (retrograde lymphklierontsteking). Zij zijn dan secundair van karakter en vertoelen het begrip bubonpest s.str. Heel vaag blijkt wel de betekenis te zijn van den ziektevorm, welken men als bloedpest (septichacmische pest) pleegt aan te duiden, gekenmerkt zijnde door het ontbreken van localisatie en door het bestaan van bloedsmetting. Daar het eerste kenmerk meestal al faalt bij de toepassing van lijkschouw (obductie) en het tweede geen kwalitatief, doch hoogstens een graadueel verschijnsel is, heeft het onderscheid slechts zeer betrekkelijk waarde. Aan de (primaire) longpest komt nog wel een aparte plaats toe wegens de directe voortplanting van mensch op mensch, onder een constant beeld, maar zoo nauw omschreven, als men eerst meende, is deze ziektevorm klaarblijkelijk wecr niet. Ook dit ziektebeeld kan door het optreden van bubonen, zoowel primair als secundair, vertoeld worden, terwijl anderzijds de besmetting met (long)pest langs den luchtweg ook tot andere gevolgen dan longpest blijkt te kunnen voeren (pestangina? met halsbubo; bronchitis met pestklieren in de borstholte). Er zijn dus overgangsvormen van longpest tot bubonpest. Op grond van dit alles verdient het wellicht de voorkeur, tie pestgevallen in principe slechts te verdeelen in *pa-a sila i-re pest*, door parasieten overgebracht, of in *contact-pest* (longpest), door *le anarakii**r met den pestlijder ontstaan.

Bij de huidpest daarentegen tracht men thans wat meer dan voorheen te onderscheiden tusschen den primairen vorm met het z.g. primair affect (het phlycten — entblaasje — op de plaats der vlooiendeet) en de secundaire vormen, welke in aansluiting aan bloedsmetting optreden (pestoparabunkel — beter pestulcus — op pestpuisten).

Het inzicht in het verloop van de ziekte baseert zich thans op de groote toxiciteit der infectie, welk standpunt voor de behandeling niet onverschillig kan zijn. De intoxicatie is verantwoordelijk voor den zeer acuten, intensen ziekte-toestand en voor de sterke storing van de hartswerking, waardoor de lijder tot in do reconalescentie met den acuteit harddoed wordt bedreigd, zoo ook voor de menale stoornissen en de neiging tot bloedingen en voor het moeizame herstel.

De behandeling heeft zich dan ook neder op den intoxicatietoestand ingesteld. Terwijl voor alles wordt getracht om de hartwerking te stimuleren, zijn pogingen tot ontgiftiging van het organisme van niet minder belang, o.a. langs hermonalen weg met behulp van extracten uit den binjerschors (het cortine). De specifieke therapie heeft nog weinig voortgang gemaakt; vaccino-therapie door middel van gedooide pestcultures, zoomede sero-therapie

rum van voorbehandelde dieren) worden in het buitenland wel toegepast, maar vinden geen algemeene waardeering. In Nederlandsch-Indië wordt sinds eenige jaren een proef genomen met behandeling door den pest-bacteriophage van het Instituut Pasteur te Bandoeng (phaagstam van Pasteur-Dakar, geënt op virulente Preangerpeststammen). De resultaten met dit middel, dat o.a. in de ziekeninrichtingen te Bandoeng, Garoet en Tasikmalaja is toegepast, zijn eveneens weinig bevredigend, hoewel niet geheel negatief; de mees- te betekenis heeft deze behandeling bij snello toepassing in den eersten aanvang van de ziekte, wanneer de ziektekiemen inogelijk nog niet in de bloedbaan zijn binnengedrongen. Aan de toepassing van bactericide therapie is intusschen het ge- vaar verbonden van de overstroming van het organisme met toxinen als gevolg van het massaal afsterven der bacteriën. een factor, waarinedo men goed doet rekening te houden: combinatie met een antitoxisch immuun-serum lijkt gewenscht.

Het gevaar der toxinen heeft mede invloed uitgeoefend op het probleem van de behandeling van de pestbuboncn.

Vrij algemeen lijkt dezo strijdvrage thans bc- slist in het voordeel der vroegtijdige en ruime insnijding, onder de overweging dat de afvoer van de toxinen door den afvloed van ontstekingsproducten kan worden bespoedigd. De algeheele uitsnijding der pestbullen vindt da a rentegen slechts weinig ahang.

Wat de pathologische anatomic der pest betreft, hier legt men thans vooral den nadruk op het haemorrhagische en ijfjltreerende karakter der inflammaties en op de voorkour der infectie voor het lymphoïed weefsel.

De prophylaxis der pest door vaccinatie heeft groote vorderingen geinaakt Hinds de invoering van het levende vaccin, dat kraclitiger werkt dan de beste doode vaccins. De individueele vaccinatice ncent ochter geen groote plaats in, omdat de moor ontwikkelden in den rgeel reeds zijn voor- bchoed door veiliger Juiisvesting, zindelijkheid, enz. Van nicker belmig is de vaccinatie voor de massu der be vol king. Zij zal daarom bespreking \ inden bij het ojdicrwerp Pestbestrijding.

Tegen het gevaar van besmetting met longpest, waaraan onder omstandigheden een iccler bloot- staat, biedt de vaccinatie hclaa geen bescher- ining, cen vooral voor het medisch en verplegend j) crsoneel van ziekenhuizen in pest besmetto landen sterk govoeldd Iceinte. Voor hen brongen niet al Icon longpest-, maar ook builenpestlijders groot gevaar mede, omdat de zieken veelal eerst warden biruicngbracht gedurende oen meer- gevorderd ziektesndiuni, waarin de kans op s.ecundair ontwikkelde, nog niet onderkende long- haarcien het grootat in.

In opidemiologisch opzicht hobben de heer- schondo opvattingen evoncens nader o afronding ondergaan. I- at het probleem der pest overal en te alien tijde in de eerste plaats de knaagdier- pest betreft — en dan niet al Icon de rattonpest — on dat de menschenpest in de epidemiologie eerst op het tweede plan komt, vindt reeds lang algemeenc erkenning. Daarnaast is in de latero juron het beg rip der „selvatisch, ” pest („selva- tic plague”) ingevoerd, afkomstig van den Por- tugeesch epidemioloog Jorgo (1928). Volgens dozen verdient het aanbeveling, in de opidemiolo- gjo onderscheid te maken tusshenpest onder de in

het wild levende knaagdieren eenczrijds: selvatische pest, en pest onder de knaagdieren, welke zich nabij of te midden der menschelijke samen- leving ophouden (zg. „domestic rodents”), te- zamcn met de menschenpest anderzrijds: pande- mische pest.

Terwijl de pandemische (knaagdier-) pest voor het probleem der menschenpest de meeste betee- kenis heeft, aangezien de epi(en-)demieën der menschenpest bijkans altijd uitgaan van en samen- vallen met bestaand pandemische knaag- dieerpest, hetgeen de reden is, dat men beide in een adem als pandemische pest aanduidt, komt aan de selvatische pest meer belang toe voor de instandhouding van het pestvirus, omdat deze haarden, geheel buiten de menschelijke samenle- ving staande, zoo al onderkend, zich aan bestrij- ding onttrekken. Zij zijn nls zg. virus-reservoirs te beschouwen.

Volgens de tegenwoordige kennis van zaken be- vinden zich haarden van selvatische pest in Azië, in Rusland, in Afrika en in Amerika. Onder deze onderscheidt men de van oudsher bestaande pri- maire foci, de eigenlijke uitgangspunten van alle pest, van de nieuw- gevormde haarden, welke in den jongeren tijd secundair zijn ontstaan uit de pandemische pest. Als prim a ire focus is met ze- kerheid het Aziatische centraal-plateau (Mongolie met Transbaikalia) bekend; van do selvatische haarden in Zuid-O. Rusland en Centraal-Afrika is het priinaire karakter dubieus. In Voor-Indië, waar de pest reeds lang endemisch heerscht, is de selvatische pest, hoewel vrij oud, waarschijnlijk secundair van aard; stellig van secundaire aard daarentegen zijn de foci in Noord- en Zuid-Ameri- ka, in Noord- cn in Zuid-Afrika, \aar de pest eerst in den jongeren tijd is ingevoerd en ten deele zelfs nog tot de kustzones beperkt is. Geen selvatische haarden zijn bekend in Australic en op Java. Voor de bestrijding van de ziekte is dit een punt van groot gewichE, daar de kans op nieuwe infecties zonder selvatische pest veel geringer is. In Oost-Azië bijv. gaan van de selvatische foci reeds ecu wen la ge steeds weer nieuwe besmet- tingen in do richting der menscheliko samcnle- ving uit. Van de selvatische haarden worden he- don ten dugo dio in Chineesch Turkestan, Califor- nie en Zuid-Afrika als actief beschouwd; het Cen- trale Aziatische plateau en Z.-Rusland schijnen in de laatso jaren in rust to zijn. De selvatische haarden veroorzaken uitooraard op zich zelf slechts incidentieel gevallen van menschenpest (onder j) olsjagers e.d.); him gevaar ligt in het beam otten van do „domestic rodents”⁸.

Hot verspreidingsgebied van do pandemische knaagdier- on menschenpest, de hedendaagse pestpandemie, oinvat alle werelddeelen; met dien verstanclio dat zij in Europa, Noord- en Zuid-Ame- rika en Australic nicer tot do grooto havensteden met haar omgeving is beperkt. Groote haarden bestaan dnarentegen in Azië en Afrikn; onder dezo treden inmenteel Voor-Indië, Ceylon, Java en Madagascar op den voorgrond; in Kenya, Uganda en de Kaap (Rijstaat) breidt de besmetting zich uit; minder intensief zijn thans de haarden van Achter- Indië, China, Mandsjoerije, Mongolie, N. Afrika en Senegal. Ook in Peru en Ar- gentinie neenit de pest in betekenis toe. In over- eenstemming inet de voreiigenoemde gegeven epidemiologische opvattingen neemt men aan, dat de bestaande pandemie, niet ininder dan de

grootte pestgolven der historic, afkomstig is van haarden, die zich van tijd tot tijd plegen te ontwikkelen in de omgeving van de selvatische enzootie op het Aziatische Centraal-plateau. Terwijl de oudere epidemieën, zoals de in het oude testament bedoelde (ca. 1300 v. C.) > de door Rufus-Oribasius genoemde oin de Midd. Zee (ca. 200 v. C.) en die uit den tijd van Justinianus, waarschijnlijk de uit Centraal-Azië voerende karavaanwegen hebben gevolgd, speelt in de verschijning van de latere pestilenties (den zwarten dood van de 15e, 16e en 17e eeuw) de scheepvaart wellicht reeds een aanmerkelijke rol; de ontwikkeling van de hedendaagsche pandemic komt in elk geval grotendeels op rekening van het wereldscheepverkeer, hetwelk de besmetting uit de Chinese havens (Hongkong, Amoy 1894) geleidelijk naar alle windstreken heeft overgebracht.

Inzake het probleem van de gastheeren der pestinfectie en de overbrengers van de ziektekiem verdient het volgende in het licht te worden gesteld.

De specifieke gastheeren worden uitsluitend onder de knaagdieren, *Rodentia*, aangetroffen en van deze zijn het hoofdzakelijk de *Sciuridae*, wanneer het selvatische pest en de *Muridae*, waar het pandemische pest betreft. Met betrekking tot de selvatische pest moeten genoemd worden de tarbagaan of Siberische marmot (*Ardomys bobac*) van het Aziatische centrale plateau; andere marmotten als de „sisels,“ („susliks“, kleine marmotten) van Z.O.-Rusland, Siberie en Mongolie (*Citellus pygmaeus*, *C. mongolicus* en *Orpsylla Silantiewi*); de „gerbilles“ (*Tatera lobengulae*) en de multimammaire muis (*Mastomys coucha*) op de hooge plateau's, de gestrepte muis (*Jihabdomys pumilio*) en de *Micromys agraria* op de lage plateau's van Z.-Afrika; de „groundsquirtel“ (*Citellus beecheyi*) in Californië; wilde cavia's: „cuis“ (*Cavia aperca*) in Z.-Amerika en de „bandicoots“ (*Bandicota indica* en *B. malabérica*), „gerbi“ (*Tatera a sp.*) en „mole rats“ (*Gunomys bengalensis*) in Voor-Indië.

De gastheeren der pandemische pest zijn praktisch gesproken beperkt tot de *Muridae* en wel tot twee soorten uit de subfam. *Murinae*: de huis- of scheepsrat (*Rattus rattus*) en de riool- of zwerfkrat (*Rattus norvegicus*). Terwijl de in Voor-Indië inheemsche huisrat als de oorspronkelijke soort wordt aangeduid; *R. rattus species*, wordt zij elders onderscheiden als *R.r. rullus*, de zwarte rat (Europa); *R.r. alexandrinus*, de bruine rat (Klein-Azië, N.Afrika) en *J.R.r. diardi*, de maleische bruine huisrat (Java). Van deze is de *R.r. rattus*, vroeger in Europa de rat, vrijwel uitgestorven (onlangs werd haar wederverschijnen in Engeland gemeld). In Europa is thans de *R. norvegicus* de alom tegenwoordige pestrat. In de belangrijke pesthaarden van Azië en Afrika daarentegen is de rol van *R. rattus* nog overwegend; de havenplaatsen en kustlanden vertoonen in den regel een verdeling over *R. norvegicus* en *R. rattus*. Of ook de zware lokale *R. concolor*, de kleine huisrat, betrekking heeft, blijft onzeker.

Sommige knaagdiersoorten genieten bijzondere bekendheid als „agent de liaison“ tusschen selvatische en pandemische pest; o.a. de *Mastomys coucha* in Z.-Afrika.

Het verdient vermelding, dat behalve op deze specifieke gastheeren, de pestinfectie ook op eenige andere vrijlevende diersoorten is aangetroffen,

o.a. op primaten; onder de apen zouden werkelijk-ke uitbarstingen niet zeldzaam zijn (Voor-Indië). Onder de carnivora dient de kat te worden genoemd; de waargenomen besmettingen waren echter steeds individueel. Andere carnivora als honden en fretten komen praktisch niet in aanmerking, evenmin als de insectivora, waaronder de stinkdieren. De muskusrat en de stinkmuis zijn anders dan de misleidende naam aangeeft, geen knaagdieren en geen pestoverbrengers, maar leggen grooten weerstand tegen de pestinfectie aan den dag; onder deze verdient ook do Java-stinkmuis (spitsmuis), *Suncus indicus* vennedding, welke wol met pestvlooien behept, maar vrijwel nooit besmet is bevonden en die in onvatbaarheid de Voor-Indische „mongoose“, (inuskusrat) klaar-blijkelijk nog overtreft. In elk geval spelen alle hier genoemde dieren in de verspreiding van de pest geen rol.

De specifieke overbrengers van de Pasteurella pestis zijn niet alleen de vlooiën der ratten, maar ook die van vele andere knaagdieren. Ook op luizen, wantsen, mijten e.d. is de pestbacil aangetroffen; als epidemiologische vektor kunnen al deze laatstgenoemde insecten echter worden uitgeschakeld.

De vlooiën (*Siphonaptera*) der knaagdieren zijn zóó talrijk, maar praktisch behoeven als pestvector slechts vermelding ten eerste het geslacht *Xenopsylla* met de drie soorten: *X. cheopis*, *X. brasiliensis* en *X. astia* en vervolgens de geslachten *Ceratophyllus*, *Pulex* en *Leptopsylla*.

X. cheopis is de cosmopolitische pestvlooi „par excellence“; zij speelt overal in de pandemische pest de hoofdrol, heeft ook in de verspreiding van de selvatische pest een werkzaam aandeel en komt op alle *Rattus*-soorten voor. *X. brasiliensis*, daarentegen heeft slechts lokaal belang o.a. in Afrika, (Uganda, Kenya en Nigeria), evenals *X. astia*, die bovendien een veel grooter dichtheid (index) behoeft als de *Cheopsis* (Ceylon). Zoo zijn er plaatsen met veel *astia* en weinig of veel *Cheopsis*, waar góó pest en l) laatsen met veel *astia* en veel *Cheopsis*, waar w61 pest voorkomt. Dat tijdens de hedendaagsche pandemic soinnigo wereldhavens onbesmet bleven, kan aan de afwezigheid van *X. cheopis* te danken zijn (New-York).

In de selvatische pest nemen naast (*l.c. Xenopsylla* e de *Ceratophylli*) een zekere plaats in.

Omtrent de betekenis van de menschenvlooi, *Pulex irritant*, die echter niet minder een knaagdiervlooi is, verkeert men nog in het onzekere; do belangwekkende vraag, of zij de pest van mensch op mensch kan overbrengen, onder uit-schakeling van de rat, wordt niet eenstemmig beantwoord. Ertoen zou pjeiten, dat de dichtheid van de ziektekiem in het menschelijk bloed wellicht onvoldoende is om de voor het inechanisme der overbrenging noodzakelijke blokkeering van de vlooiënnaag te veroorzaken; te denken geven daarentegen recente ervaringen in Noord-Afrika, waar de *pulex*-overbrenging volgens Franche onderzoekers van veel gewicht is. In elk geval zou — de vlooiënplaag in alle lagen der Europeesche bevolking destijds buitenkijf zijnde — deze infectie-modus een gerede verklaring geven voor de overigens onbegrijpelijke hevigheid, die de vroegere Europeesche pestgolven (den zwarten dood) heeft gekenmerkt, tenzij men in afwijking van de beschikbare gegevens een overwogen der longpest wil aannemen. Op deze plaats mag wor-

den opgemerkt, dal het verdwijnen van de pest uit Europa in de tweede helft van de 17e eeuw in elk geval niet uitsluitend aan het verdwijnen van *R.rattus* moet worden toegeschreven (*R. norvegicus* trad eerst in de 18e eeuw op); de genius epidemicus zal hierin een belangrijk aandeel hebben gehad (o.a. het overblijven van pest-immune rattenstammen), zoodmede de toeneming van de civilisatie en de verlegging van het handelscentrum van de Middellandsche naar de Noordzee. Zeer zeker is het heden ten dage vooral de vooruitgang van de lichamelijke en woninghygiene, welke zich met kracht tegen een terugkeer van de epidemische pest in Europa verzet; nok al zou de zwarte rat terugkomen, het gevaar is er niet groot meer.

De longpest met liaar mensch-op-mensch overbrenging verdient epidemiologisch geheel apart te worden gesteld. Hoewel zij afkomstig is van door longcomplicaties besmettelijk geworden gevallen van gewone pest, wordt haar verloop geenszins door den ernst der heerschendo (builen-) pest bepaald, maar uitsluitend door de ontvankelijkheid der menschlijke samenleving in een gegeven geval voor de voortplanting van de contactinfectie. De ernstigste longpestepidemieën, welke bekend zijn: die van Mandsoeroe in 1910—1911 met ongeveer 60,000 dooden en in 1920—1921 met ongeveer 9,000 slachtoffers, ontstonden in het domein der selvatische pest, waar de builenpest tot enkele incidenteele gevallen onder de pelsjagers (targanenbont) beperkt pleegt te blijven. Eenige naar de verzamelplaatsen teruggekeerde contactpersonen, reeds de kiem der longpest in zich dragend, waren voldoende om in dit armelijk milieu, waar men wegens de strenge koude in krotten sainenhokte, lievige uitbarstingen van Jongpest te doen ontstaan, welko zich vervolgens naar de centra der mijnwerkers voortplantten.

De pandemische post legt over het algemeen in haar verbreiding en frequentie een zekere gevoeligheid voor klimatologische factoren aan den dag, hetgeen wel verband houdt met de biologie van *X. cheopis*; zoo nee mt do vitaliteit dezer vloo (activiteit en voortplanting) af, naarmato de relatieve vochtigheid van het milieu daalt, terwijl haar infectuositeit door hooge temperaturen wordt beperkt, daar de infectueuse bloedrop dan snel uit de vlooiëninaag verdwijnt. Laboratoriumproeven hebben aangetoond, dat 68-78° F en 0-7,5 nun saturatio-tekort de incest geschikto condities zijn voor do overbrenging van do infectie, waarden, welk overeenkomen met die van het vochtigogmatigde tot subtropische klimaat. Hoewel er ongetwyfeld niot nltijcl overeenstemming bestaat tusshen den heerschendon atmosferiachon toestand on het „microklimaat“ in do vacht of in do nhten van den gastheer der vloo, zoo is hot een feit, dat do laboratoriumbevindingen betreffende de biologie van *X. cheopis* zeer wel aaneluiten bij do waarnemingen, welke uitwijzen dat epidemische pest oen duidolijke voorkeur heeft voor atreken met vochtig klimaat, terwijl tro-pische hitte, vooral indien gepaard met droogte, een beletsel vormt. Sterko seizoenschommelingen (landklimaat) gaan gepaard met een concentratio van de pestgevallen op het regenseizoen; is de tegenstelling der Beizoenen minder groot (zee-klimaat), dan doet het onderscheid zich meer in de topografische hoogte voelen, mot dien ver-stande, dat het bergklimaat de plants inneemt van

het natte seizoen. Op Java bijv., waar een typisch zee-klimaat heerscht, zijn de seizoenschommelingen van de endemie minder opvallend dan de voorkeur, die zij voor de bergstroken ver-toont.

Overigens vormt ook de dichtheid der bevolking een uiterst belangrijken factor, omdat de huisrat aanmerkelijk sessiel is en de epizootie zich dus moeilijk ontwikkelt, wanneer de menschelijke nederzettingen ver uiteen liggen.

Op Java mogen de epidemiologische grondslagen der heerschende pestendemie thans voldoende bekend heeten. Terwijl in dit land geen primarselvatische pest bestond, is de pandemische pest omstreeks 1910 en volgende jaren van overzee aangebracht. Van de groote havenplaatsen uit kwam het vervolgena tot verspreiding in het bijbehorende achterland, waar zich een groot pestgebied vormde, dat in drie deelen kan worden onderscheiden, nl. dat in Oost-Java (van Soera-baja uit), in Midden-Java (van Semarang uit) en in West-Java (van Cheribon uit) (zie ook DI. III en DI. IV of suppl. afl. biz. 720). De besmetting van de haven van Batavia (1920), had, voor zoover bekend, voor het achterland geen blijvende gevolgen. De endemie vertoont in haar ontwikkeling een uitgesproken voorkeur voor het bergland boven 500 m en verloopt met een regelmatig gezinking tijdens den drogen oostmoesson, gevolgd door een opleving in het regenseizoen, zonder daarbij in den drogen tijd geheel tot stilstand te komen, zoodat in tegenstelling tot Voor-Indie slechts seizoennaire remissies optreden, geen intermissies, hetgeen kan worden teruggevoerd op het verschil tusshen het zee-klimaat van Java en het vastelandsklimaat van Voor-Indie. Terwyl de laagvlakten, w.o. de meeste, veelal dichtbevolkte kustzones, practisch gespaard blijven, worden de hoogvlakten (Malang, Magelang-Temanggoeng, Garoet-Ldl6s, Bandoeng) zwaar geteisterd. In de gordels der vulkanen woedt de pest heviger naarmate de hellingen tot grotere hoogte bevolkt zyn, d.w.z. naar gelang do bergflanken minder steil naar de laagvlakte afdalen. Een typisch voorbeeld is de Goenoeng Slainat in Midden-Java, welker Noordzijde, onder terrasvorming aflopend, intensief werd besmet, terwijl de Zuidkant, steil van vorm, nage-noeg vrij bleef; dezelfde tegenstelling geldt voor do Westreap, do Oostzijdo van den Gg. Semeroe. Ook de tusshen de toppen gelegen zadels vormen een praedilectieplaats. *De hoogvlakten en de bergterrassen zijn de brandpunten der pest op Java.*

De verspreiding van de pest in do buitengewesten wordt voornamelijk belemmerd door de mindere dichtheid der bevolking. Terwijl verscheidene havenplaatsen buiten Java besmet zijn geweest, heeft de pest daar nergens vasten voet gekregen. De laatste gebeurtonis was de besmetting van Makassar, welke zonder op het binnenland over te grijpen, in 1930 is geëindigd. Ook in do toekomst behoeft het gevaar voor de buitengeweston niet hoog to worden aangeslagen. Een uitzondering hierop zal wellicht de vry dichtbevolkte hoogvlakte van Minangkabau (Fort do Kock) maken, welke in railverbinding staat met do havonplaats Padang. Ook de streek van Bras-tagi zou eenig gonvar loopon, indien de nederzettingon daar toenemen.

Het binndringen van deze pandemische post heeft op Java, voor zoover bekend, gd6n selva-

tische pest tengevolge gehad, hetgeen van gunstige betekenis is.

De vooraanstaande gastheer der pandemische pest op Java is de Maleische huisrat, *R. r. diardi*; de notoire pestvloo is de *X. cheopis*. Van de andere rattensoorten zijn de rioolrat; *H. norvegicus* en de kleine huisrat *R. goncolor Oleni* in hun verbreiding practisch tot de havenplaatsen beperkt; de rioolrat is des te minder te vrezen, omdat zij weinig binnenshuis nestelt en geen klimmer is. De kleine bergrat: *H. concolor ephippium* is

hoogstwaarschijnlijk van ondergeschikt belang. Ten aanzien van de saAvah(veld-)rat, *R. r. brevicaudatus*, staat thans wel vast, dat zij niet aan de epizootie deelneemt. Deze bijzonderheid, zoomede het door de meeste onderzoekers erkende feit, dat de huisrat nagenoeg niet migreert, zijn voor de beperking van de besmetting in Indië gunstige factoren. Van de andere rattenvlooiën zijn de aldaar voorkomende *X. astia* en *Slivalius cognatus* (*s. Pygiopsylla ahalae*) van geen of weinig gewicht. De menschenvloo, *Pulex irritans*, heeft als j) arasië van den mensch op Java al heel weinig te beteekenen. De mogelijkheid van de ontwikkeling van een menschenvloo-mensch cyclus is reeds daarom daar te lande zeer gering.

De besmetting van Java heeft zich sinds de samenstelling van het artikel in DI. VI (of suppl. a. fl. biz. 720) vnl. op West-Java geconcentreerd. Terwijl uit Oost-Java de epidemic na de doorvoering van de woningverbetering sinds 1931 practisch verdween, is ook in Midden-Java de pest in evenredigheid met de vorderingen van de bestrijding sterk afgenomen. Slechts in enkele streken, vooral de zone van den Gg. Slamet (regentschappen Brebes, Tegal, Pemalang en Poerbolingo), houdt de ziekte nog stand.

In West-Java is het grootste deel van den haard in het gebied van den Gg. Tjermaj (regentschappen Koeningan en Madjaldngka) eveneens door de voortschrijdende woningverbetering gedooft.

In de residentie Priangan daarentegen nam de epidemic sinds het vorig bericht sterk toe, zoowel in frequentie als in omvang; sinds 1932 verloopt de pestcurve daardoor zeer ongunstig. De jaren 1933 en 1934 zijn met 16.881 resp. 23.339 sterfgevallen topjaren geworden, die de voorgaande critieke perioden, zoowel van 1913—1914 (11.386 resp. 15.756 sterfgevallen) als van 1924—1925 (15.053 resp. 14.484 sterfgevallen) aanmerkelijk in de schaduw stellen. Na 1934 is do toestand door de toepassing van de pestvaccinatie weer belangrijk verbeterd.

De pest komt thans (aanvang 1937) voor in de regentschappen:

Midden-Java: Jokjakarta, Magelang, Temanggung, Wonosobo, Poerbolingo, Pemalang, Tegal en Brebes.

West-Java: Madjaldngka, Tjiamis, Tasikmalaja, Garoet, Soemadang en Bandoeng. Hiervan zijn de regentschappen Garoet en Bandoeng, epidemiologisch gesproken, het belangrijkste.

De longpest komt te midden van deze builenpestepidemie onophoudelijk voor, maar de gevallen blijven bij toepassing van geschikte maatregelen meest tot kleine series beperkt. Enkele malen kon een uitbarsting van eenigen omvang niet worden verhinderd.

Het totale aantal pestgevallen, dat vanaf het begin der ziekte op Java is waargenomen, bedraagt thans (Januari 1937) ongeveer 707.000.

PESTBESTRIJDING (Aanv. DI. II).

Longpest. De bestrijding van de contactpest (longpest), die vrijwel identiek is met die van andere zeer besmettelijke ziekten, mag wel afzonderlijk worden genoemd, omdat zij zich principiëel scherp onderscheidt van de bestrijding van de builenpest, d.i. pestbestrijding in engeren zin. Zij heeft geen verandering ondergaan en geschiedt in Indië door toepassing van de z.g. Epidemic-Ordonnantie; lijders en contactpersonen worden ten spoedigste in strenge afzondering gesteld, gedurende minstens tien dagen; talrijke z.g. pestbarakken staan voor dit doel in de peststreek gereed. In de groote steden wordt uiter-aard gebruik gemaakt van de bestaande inrichtingen ter behandeling van besmettelijke ziekten.

Voorbehoedende middelen tegen de besmetting met longpest zijn niet bekend; vaccinatie is helaas onwerkzaam.

Strikte toepassing van de isolatie doct de besmetting steeds spoedig doodloopen; echter komt slechts in inaatschappelijk goed ontwikkelde landen de maatregel volkomen tot zijn recht. Waar primitieve toestanden heerschen, heeft de longpest vrij spel, zooals in Mandsjoerje, waar tijdens de longpestepidemie van 1910-1911 tallooze dooden vielen. In 1920-1921, toen de ontwikkeling van het land reeds eenige vooruitgang vertoonde, maakte een tweede epidemic veel inlander slachtoffers.

In koloniale landen gelijk Java, waar de ziektegevallen meerendeels buiten medisch bereik vallen, zijn de uitkomsten van de bestrijding van de longpest bevredigend, maar niet volmaakt. Hoeveel volslagen epidemieën verloren kunnen worden, komt het incidenteel tot explosies van builenpest. De z.g. inlichtingsdierst, in Indië in de peststreek werkzaam, is met algemeenc doodschouw he-lust, hetgeen veel tot de tijdige toepassing van de isolatie en de beperking van de longpest bijdraagt. Zoo werden in 1936 in 58 kampancten totaal 10.407 personen in afzondering gesteld. Jfct aantal longpestgevallen kan op Java als regel tot een quantum groot G A 7% van het totale pestcijfer worden beperkt.

Daar do longpest ii) epidemiologisch opzicht nooit langdurig een zekertandig bestaan voert, maar slechts als begeelider optreedt van parasitaire pest, sterft zij uit, wanneer de builenpest is onderdrukt. Tenslotte is voor het probleem der longpest dus mede de beslissing het verloop van den strijd tegen de builenpest.

De bestrijding van de *paraaitaire pest* (builenpest) is principieel steeds tegen de epizootie, dus tegen het betrokken knaagdier gericht. Tooh wordt zij niet overal eenvormig gevoerd; in sommige landen moet men zich nodpde wongen bepalen tot maatregelen van opportuun en palliatief karakter. Zij heeft tot opdracht zoowel te-gang van de uitbreiding van de pandemic als onderdrukking van de efsnmaal uitgebroken opi-demieën.

Uitbreiding van builenpest is synoniem met uitzaaiing van knaagdierpest en dozo kan practisch slechts worden tegengegaan voorzoover het groote scheepsverkeer daaraan schuld is. Te lande staat men tegen het voortschryden van de knaagdierpest vrijwel machteloos.

De groote scheepvaart wordt overal bewaakt in opvolging van de Sanitaire Conventie van 1912 (herzien in 1926) en wel door de toepassing van

quarantaine en ontrating. Schepen, uit ver-dachto resp. besmette havens afkomstig, worden medisch gecontroleerd en tovens ontrat; pestde smette schepen komen in quarantaine. De ontrating geschiedt door uitgassing met cyaanwaterstofdamp (cyclon B) of wel met zwavelgasen (claytonneering). Het zeer afdoende cyaan, onschadelijk voor schip en lading, maar hoogst gevaarlijk voor den mens, vindt slechts toepassing, waar goed ontwikkeld en geschoold personeel ter beschikking staat. In Nederlandsch-Indie, waar men zeer waakzaam blijft, is het cyclon B om vele redenen weinig geschikt; men volstaat hier met uitzwaveling.

De uitgassing blijft echter niet beperkt tot verdachte schepen, maar wordt periodiek op elk schip toegepast, teneinde de scheepvaart geheel tegen besmetting met pest te iminuiseren. Daar de maatregel tevens zeer nuttig is voor het doden van ander ongedierte (luizen, kakkerlak-ken en mieren), mag het berokkende ongerief ruimschoots verantwoord heeten. De kosten blijven evenwel een bezwaar vorinen en niet minder de aan eventuele uitzwaveling verbonden schade voor schip en lading. Ter verlichting daarvan zijn door de herzicne Convntie (Parijs, 1926) de zg. „exemption-certificates" ingevoerd, d.w.z. dat door de havenautoriteiten vrijstelling van uitgassing kan worden verleend, indien bij kens deskundig onderzoek van het schip hot getal der scheepsratten gering is. Een groete ervaring maakt het thans mogelijk om door methodische inspectie de getalsterkte der ratten niet groote nauwkeurigheid te schatten. Een dergelijke Kcliepsinspectie wordt in de havens van Ned.-Indie geregeld toegepast.

Zoals gezegd kan men te lande tege do ver<preiding van de knaagdierpest nog weinig uit<richten. In Zuid-Afrika, waar men heden ten <lage zeer ooider den indruk is van de snelle uit<breiding van de selvatische pest, tracht men vrijo zones t (s scheppen om het doordringen naar de bewooidc streken te betotten, in hoofdzaak door uitgassing van de holcen der schuklgo knaagdieron onder aan wending van het handigo cn ongevaar<lijke „cyanogas" (niet t verwarren met cyaan-Avaterstofdamp). Het lijkt ovenwcl hoogst twijfel<achtig of hierniede veel berciat zal worden.

De onderdrukking van do cnt(epi)demie vor<eischt het onschadelijk ma ken van de huisrat door sancering van de besmetto landstreck. Jjaarmaust kan men gebruik niaken van vaccina<tie om de bevolking inmiddelels tegen do infectie t beschrcmen. Voorul daar, wnar pogingen tot sa<neering geon uitzicht bieden, treedt de systematie ho vaccinatio op den voorgrond.

Voor do fianeerig staan twee wegon open: ver<delging van do schuklge knaagdieron of beveiliging vun don mensch tegen hun nabuurschap.

De eerstgenoemde bestrijdingswijze, waaraan zoals bekend, het bezwaar verbonden is ven sloohts tydelijke uitwerking in verbund mot hot enormo reconcratiooviomogion der knaagdieron, wordt nog in verschillendo landen toegepast, waar zij in verband inet kortstondigo besmetting op beperkt terrein wel rationed wordt geaht. Aan de daarbij gebuikclijko vergiften zijn wedor<om nieuwe toegevoegd (thalliumverbindingen); van Fransche zijde wordt vooral hot gif van den zee<ajuin (bulbus scillae maritimac) gepropa<goerd. Ook bactriciele middelen zijn ingovoord

(„rattin"); verder past men als vanouda het ganscho arsenaal toe der barium-, strychnine- en arsonicumverbindingen. Tenslotte maakt men nog gebruik van rattenjacht met premies, door honden en fretten en ook wel van uitgassing.

In landen als Java, waar de besmetting endemisch is, kan men van rattenverdelging geen heil verwachten. De aangewezen methode is hier de *beveiliging*, het „ratproof" maken van woningen op gebouwen, de zg. woningverbetering, waarom-, treat naar het vorig bericht (DI. VI) verwezen mag worden. Java verkeert in het gunstige geval, dat de bouworde der volkswoningen (kampong- huizen) zich vrij gemakkelijk voor het ratproof-maken leent, met dien verstande, dat niet zoo- zeer het binnendringen van de ratten algeheel kan worden voorkomen, als wel hot onopgemerkt nes-telen.

In lauden, waar de moeilijkheden voor de toepassing van woningverbetering te groot zijn, zooals Britsch-Indie, bepaalt men zich tot vaccina<tie, een bestrijdingswijze, dio thans als hulpmid<del ook op Java wordt toegepast.

De pestvaccinatie heeft het voordeel van gemakkelijke toepassing en snelle uitwerking, maar deelt met rattenverdelging het bezwaar, dat het succes slechts van tijdelijken aard is, welk nadeel het des te noodzakelyker maakt, dat het toe te passen vaccin een hooge mate van werkzaamheid vertoont. Ann dezen eisch voldeden tot voor kort de beschikbare pestvaccins niet, weahalve zij in Ned.-Indie geen systematische toepassing vonden; na 1934 is daar een nicuw, zeer krachtig, levend vaccin in gebruik genomen, zooals in het volgende zal worden beschreven.

De organisatie der pestbestrijding op Java heeft sinds het vorig bericht eenige wijziging ondergaan. De centrale zetel werd in den loop van 1931 verplaatst van Semarang naar het hoofdkantoor van den Dienst der Volksgezondheid te Batavia. De algemeene inkrimping van de Landsdiensteu in de periode van 1931-1934 heeft ook bij de Pestbestrijding tot belangrijke vermindering van personeel en bopering van werkzaamheden geleid.

De decentralisatie, welke met ingang van 1 Januari 193G bij den Dienst der Volksgezondheid op Java werd ingevoerd, is op de Pestbestrijding niet van toepassing.

De werkwijze is in zooverro onveranderd dat aaneeering, uitsluitend in den vorm der zg. woningverbetering, als „rat-proofing" dus, wordt vastgehouden.

Na Oost-Java heeft do woningverbetering thans ook haar tank in Midden-Java, op eenige restanton in het gebied van don Gg. Slamet (ro-gentschappen Pemalang op Poerbolinggo) na, voltooid. Sinds het vorig bericht were! daar ach<terecnvolgons het pestgebied van de regent-schappen Klaton, Jogjakarta, Bantole, Wonoso<bo, Bandjerneraden, Pckalongan, Tcgal en Brebes onderhanden genomen en van pest bovirjd. Een work van bijzondere aard word in do residentio Kedoe volbracht, waar de pestgevaarlijke leemen woningen in grooten getalo werden opgeruimd. Ruim dertig duizend goheel nieuwe huizen zijn daar aan do bevolking vorstreck.

In West-Java deed do woningverbetering in 1930 haar intredo in het regentschap Koeningan (res. Chcribon.) in 1933 in hot rogentschap Tjiamis en in 1925 in hot rogentaohap Tasikmalaja

(res. Priangan). Veel aanpassing was hier noodig aan de eigenaardigheden der Soendaneesche bevolking; ook haar behuizing heeft een afwijkend type.

Het totale aantal verbeterde woningen is thans (aanvang 1937) gestegen tot ongeveer 1.430.000; ongeveer dertig miljoen gulden is door het Land in den loop der jaren aan dit werk ten koste gelegd, waarvan de bevolking een gedeelte heeft terugbetaald. Aan het verbouwen van de bestaande woningen sluit een toezicht aan over nieuw te bouwen huizen, welke niet minder aan bepaalde voorwaarden moeten voldoen. Ook dit zg. „Bouwtoezicht der pestbestijding" heeft reeds belangrijke resultaten afgeworpen; sinds 1921 bedraagt het getal der onder deze controle nieuwgebouwde woningen ongeveer 680.000.

Een belangrijke wijziging onderging de werkwijze der pestbestrijding echter, toen in Januari 1935 de *pestvaccinatie* werd ingevoerd, nadat door I den Nederlandschen bacterioloog Dr. Otten (1934 Instituut Pasteur te Bandoeng) na volhardende studie een nieuw pestvaccin van groot immuniseerend vermogen was vervaardigd, dat op gelijke wijze als de vroegere vaccina (zie DI VI), door middel van een proefvaccinatie in November-December 1934 getoetst, een veel krachtiger uitwerking in de beperking van de sterfgevallen vertoonde en derhalve geschikt geacht mocht worden voor gebruik gedurende de periode, welke aan de toepassing van de woningverbetering voorafgaat.

De kenmerkende eigenschap van het vaccin van Otten is, dat het levende, uiteraard niet-ziekmakende pestbacillen bevat, terwijl de andere pestvaccins uit gedooide pestbacillen bestaan; het is "een levend, a virulent vaccin. Ook op Madagascar is sinds eenige jaren een levend vaccin in gebruik; men kan zich daar echter niet op zulke overtuigende proefnemingen beroepen.

Zooals gezegd, is in Januari 1935 de inenting van de bevolking met Otten's vaccin op groote schaal aangevangen. De vaccinatie werd georganiseerd met behulp van een aantal vaccinatieploegen, uit medisch en deskundig hulp personeel (1 arts en mantri-verplegers) bestaande, welke ploegen zich van plaats tot plaats begaven en snel voortwerkten met een globaal gemiddelde van 12.500 inentingen per ploeg en per week. Om de behandeling voor de bevolking te vergemakkelijken, werden ook de meest afgelegen *desa's* in moeilijk begaanbaar bergterrein alle door vaccinateurs bezocht.

De inenting geschiedt door de onderhuidse inspuiting van ongeveer 500 miljoen levende kiemen in eens (kinderen de helft). Om aferterven van het vaccin te voorkomen, moest de verzending met groote zorg worden geregeld. Daar de inspuitingen vrijwel geen reactie opwekten en het vertrouwen in het middel groot was, kwam de bevolking nagenoeg volledig op. De massacampagnes zijn derhalve zeer gunstig verlopen; er werden geen nadeelige gevolgen voor de gevaccineerden waargenomen.

De uitkomsten hebben ruimschoots aan de verwachtingen voldaan. De pestepidemie, sinds 1931 onafgebroken toenemend, verkeerde aanvang 1935 op een niveau van ongekende hoogte, maar reeds na eenige maanden van vaccineeren trad een echerpe daling in, die van blijvend aard bleek te zijn. Het aantal sterfgevallen, dat in 1934 het recordcijfer van 23.239 bereikte, nam in het

jaar 1935 dan ook af tot het getal 12.995, terwijl in 1936 een verdere verlaging tot 6.187 tot stand kwam. Voor zoover uit de beschikbare aanwizingen valt op te maken, zou de epidemie zonder de vaccinatie dezen teruggang niet hebben vertoond; de daling van de peststerfte mag zonder vrees voor overdrijving voornamelijk aan de toepassing van de vaccinatie worden toegeschreven. Het aantal injecties bleef in 1935 het getal 2.391.024 (224.606 hiervan waren herhalingsinertingen) en in 1936 het getal 1.827.629, ditmaal uiteraard meerendeels revaccinaties. De duur der opgewekte immuniteit kan op ongeveer zes maanden worden gesteld.

Tegen de longpest biedt de vaccinatie geen bescherming, maar deze noodlottige ziekte zal uiteraard in evenredigheid met de bulienpest verdwijnen.

Het onafgebroken gebruik van het nieuwe pestvaccin in groote hoeveelheden heeft aan de bereiding hooge eischen gesteld. Bij alle moeilijkheden, reeds verbonden aan den geregelde aanmaak van een levend bacteriologisch product, dat zich uiteraard niet leent voor conserveering door verwarming of toevoeging van antiseptica, komen nog de bijzondere bezwaren, eigen aan het werken met quanta als hier benoemd; in 1935 werden ongeveer 3000 I en in 1936 ongeveer 2000 I pestvaccin bereid. Het instituut Pasteur heeft echter op bewonderenswaardige wijze aan alle aanspraken weten te beantwoorden. De groote verdiensten van Otten werden ook door de Regeering erkend.

Ook in het buitenland is de belangstelling door de op Java verkregen successen gaande gemaakt.

Terwijl de vaccinatie het aantal slachtoffers voortaan binnen de perken houdt, zal de sanering van het pestgebied op Java dooi, middel van woningverbetering voortgang vinden, om op cion duur zoo niet de pest geheel uit te roeien, dan toch de epidemie vrijwel te onderdrukken. De mogelijkheid hiertoe wordt gegeven door de gunstige positie, waarin Java in vergelijking met veel andere landen ten aanzien van het pestvraagstuk verkeert, gezien de betrekkelijk groote immuniteit der kustvlakten, waarin zich het meerendeel der groote steden zoomede het grootste deel der bevolking bevindt, en de voor sanering gemakkelijk toegankelijke bouwworke der volks won ingen in het kennelijk ontbreken van selvatische pest.

Literatuur: dr. L. Otten, Jinunization against plague with live vaccine (Indian Journal of Medical Research, No. 29, 1 July 1936); dr. F. Kopstein, De ratten en rattenvlooiën van Java (Med. decleeringen van den Dienst der Volksgezondheid in Ned. Indie, afl. 1 anno 1931); A. Bonebakker, Over Pest, en Bijdrage tot de kliniek der pest (Geneesk. Tijdschrift voor Ned.-Indie, 1) 1. 76, reap. no. 23, 9 Juni 1936 en no. 30, 28 Juli 1936); Roos van den Berg en Vos, Klinische en Pathologisch-anatomische waarnemingen bij pestgevallen te Bandoeng (ibid, deel 72 Nos. 8/9); dr. L. Kirschner, Gal als voedingsbodem bij de diagnose der pestsepticaemie (ibid, DI. 74 no. 18); Jorge, La Peste Africaine (Bulletin mensuel de l'Office International d'Hygiene Publique, t. XXVII no. 9, Sept. 1935); Wu c.s., Manual of Plague (Nat. Quarantine Service, Shanghai, 1936); de Jaarverslagen van de afd. Pestbestrijding van den Dienst der Volksgezondheid in Ned.-Indie en verder de gangbare pestliteratuur.

、 Q 3 **INDRAGIRI** (aanv. DI. II) is een zelfbesturend ') , 尸 landschap, welks verhouding tot het Land ge- geregeld is bij een korte verklaring volgens uniform model. Tezamen met de onder rechtstreeks bestuur staande landstreden (districten, ami- raten) Gaeng, Mandah en Ret6h, alsmede het gebied van der Koeantandistricten vormt het de afdeling Indragiri van het gewest Riouw en Onderhoorigheden. Het landschap grenst ten N. a an het zelfbesturend landschap Pelalawan (gewest Oostkust van Sumatra) en het Riouwdis- trict Mandah-Gaeng, van welk laatste het ge- scheiden is door de Anak-serkarivier en de Ba- tang Gaeng. Bij G. B. van 13 September 1935 no. 21, opgenomen in Ind. Stb. 1935 no. 457, is bepaald, dat de grens tusschen het gouverne- ment Oostkust van Sumatra en de residentie Riouw en Onderhoorigheden (dus de afdeling Indragiri), voorzooveel deze samenvalt met de zuidelijke grens van het landschap Pelalawan, wordt gevormd door een denkbeeldige lijn, loopend van den Bakal-riboe over de waterscheiding tusschen de Grootc Kampar of Pelalawanrivier en de oostelijk van Tandjoeng Oengkadiloea in zee uitmondende rivieren tot aan evenge- noemde kaap. In het W. grenst het landschap aan de Koeantandistricten en aan de Batangha- ridistricten (afdeeling Tanahdatar, geijest Sumatra's Westkust). Van de Koeantandistricten is het gescheiden door een in n. o.-lijke richting loopende lijn van Danau Pasadjian, bij de grens van Sumatra's Westkust gelegen, tot Batoeri- j djal aan de Kocantanrivier, welke lijn verder

in n.-lijkc richting loopt tot aan de grens met Sumatra's Oostkust. Ten Z. grenst het landschap aan de residentie Djambi. Deze zuidgrens is vastgesteld by G. B. van 6 Januari j 909 no. 28 (Ind. Stb. 1 J)09 no. (i) on Joopt langs den rechter- oover der Soengai Laboc, van haar monding tot haar oorsprong, en vervolgens langs do waterscheiding tusschen de stroomgebieden der Soengai Gangsal, de Soengai R6teh en de Indragiri- rivier in liet N., on die van de Soengai Toekal (PENGABOCAN) en de Batanghari in het Z. tot aan do grens tusschen de rsidenties Djainbi on Sumatra's Westkust. Verder grenst liet landschap indragiri in het Z. aan het Riouw-district Retell, waarvan het gescheiden is door de Soengai R6t6h tot haar samenvloeiing met de Soengai Gangsal, waarna do grenslijn in n. o.-lijke richting loopt tot aan do Sapatdalinmonding van de Indragiririvier (overeenkomst van 29 April 1900, gesloten tusschen Riouw en Indragiri, goedgokeurd bij G. B. van 19 Januari 1902 no. 25). J ii het O. grenst het landschap aan de Z.-Chinesche Zee.

Udcmyenteldheid. Met uitzondering van het Iftgc heuvelland in het Z., waarvan de hoofd- koten do waterscheiding tusschen Koeantan en Batangharivicron vormt, met als hoogste toppen do Boekit Li man en do Boekit Tigapoeleoh, bcataut liet landschap voor een groot deel uit nioerassig, alluviaal land met bosch bedekt, zijndo hot stroomgebied van de Koeantan-, W- Gangsul- en R6t6hrivieren. De I'ivieroevers zijn door de jaarlykscho overstromingen, die het grootstc deel van het slob dichtbij do rivier achterlaten, hooger dan hot juicer binnenwaarts gelegen land, waar poelen en moorassen zijn ontstaan. Het landschap wordt ongeveer in het midden door een N. W.-Z.O. verloopende anti-

clinaal met een lage diluviale heuvelreeka door- sneden, alwaar petroleum moet voorkomen. De ontginning van de steenkolenlagen in de uit- loopera van de Boekit Limau aan de boven Tjinako, werd reeds lang geleden gestaakt. Goud komt voor in den bovenloop der rivieren.

Kzisten, b eren, rivieren. Do kustlijn loopt in hoofdzaak in z. o.-lijke richting en vormt de Amphitritebaai, waarin onder meer de Batang Indragiri uitmond. De zeeoever bestaat geheel uit modeler; voortdurend vormen zich nieuwe modderbanken en eilandjes. Landingsplaatsen vindt men te Koeala Mandah en Koeala Gaeng (in het amiraat Gaeng-Manclah), voorts te Pri- giradjang (landschap Indragiri) en te Poelauki- djang (Amiraat R6teb). Het kustgedeelte tusschen de uitmonding der Gaengrivier in het N. en de Enokrivier in het Z. behoort tot het landschap Indragiri. In het begin van het jaar (in den westmoesson) staan op de kust harde n.- lijke winden door, die de vaart met zeilprauwen en zeilschepen ten zeerste bemoeilijken. Telken jare vergaan eenige zeilprauwen bij Tandjoeng Datoe. De voornaamste rivier is de Batang Indragiri (Batang Koeantan), die het landschap hoofdzakelijk in w.-o.-lijke richting met vele boch- ten doorloopt. Zij is van belang voor op- en afvoer van handelsgoederen. Haar vele zijrivieren beb- ben alleen in den regentijd voldoende water voor prauwenvaart. De verbinding van de Koean- tandistricten met Rengat is in don regentijd goed; in den drogen tijd heeft men veel last van zandbanken. Motorbooten, slepende 1 tot 3 blongkangs (laadvermogen 100 tot 250 pikoels), kunnen zonder moeite tot Taloeik, ja zelfs tot Loebok Ambatjang komen. De vaart is druk, vooral voor rubbervervoer. Van de kust tot Re- ugat is de rivier bevaarbaar voor vaartuigen met 7 tot 10 voet diepgang. De grootere scheepvaart heeft last van banken in de rivier (Pelor- en Poe- lau-Djoemaatbank, voorts de ondiepten bij Soengairaja en Tandjoengpoetoes). Do Tjenako. haar voornaamste zijrivier, is evenals de Gang- sal- en R6t6hrivier alleen in den regentijd voor do kleine scheepvaart van beteekenis. De monel ingen der Indragiririvier zijn: de Sapatdalani, waarin do Enokrivier uitloopt, de Ladjan, de Tjontjong en do Perboeng, terwijl zij door de Teroesar)-inas en Teroesar-batang met Batang Toeka in verbinding staat. Deze laatste is geen eigenlijke rivier, maar een diep landwaarts in- dringende zecarm, die onvondig loopt inot de Indragiririvier. Do Retdhrivier stroomt voor een deel door het landschap en valt in bet amiraat R4t6h met 4 mondingen (Soengai Patahparang, Soengai Hoedjan, Soengai Tongah on Soengai K a rang) in zee.

Wegen en paden. De voornaamste weg in het landschap is de groote autoweg van Rengat over Tclook Paoeh (grons met de Koeantandistricten) naar Taloeik. Rijwgeen (vroeger paden) zijn met subsidies uit het bijzonder uitvoerrecht op be- volkingsrubbor in aanlcg van Talang-Djerin- djing naar Pangkalan Kasai en Pcknn Lerang, van Rengat naar Tjenako en van Tandjoengbe- loedoo naar kampoeng Benio. Uit die fondsen worden ook bestaando tydelijko kunstwerken in don hoofdweg door permanonto vervangen en schroefpaalbruggen gebouwd. De weg van Pang- kalankasai naar Sebrida en van daar over kam- poeng Kritang naar Kemooningmooda (aan do

Ret6brivier) wordt ook verbeterd. Een belang- rijk pad loopt van Kelajang naar Doerian Tja- tj ar en van daar naar Kotabaroe en verder boven- strooms. In de Benedenlanden heeft men een weg van Tambilahan naar Tempoeing via de kampeoengs Pndjamahan, Poelau Palas en Soe- ngai Djaroen; een wg van Ta mbilahan naar Soengai Loear enz. De in de vlakke gelegen wegen en padon loopen in den regentijd so ms twee malen per dag ondr water.

Transportmiddelen te land zijn personen- en vrachtauto's en 阿wielen, en te water: prauwen met en zonder aanhangmotor, motorbootjes voor sleeppen van groote laadprauwen. De onder- nemingen hebben stoombootjes voor sleepdien- sten en te land railbanen voor goederentrans- port. De verbinding overzee geschiedt voorname- lijk door middel van K. P. M.-booten en zeil- schepen (prauwen). Ook wordt de communi- catie met den overwal met Chincsecscheepen ouderhouden.

Plantengroei. Een groot dee! van het landschap is nog begroeid met dicht bosch, waarin goede houtsoorten voorkomen, zooals koelin, pinis, resak, meranti en medangsoorten. De langs de kusten en aan de mondingen der rivieren voor- komende houtsoorten zijn: bakau, njirih, toe- noe, niboeng, api- api, pedada enz. Tot aan de plaetsen, waar het zeewater bij vloed in de rivieren stroomt, komt nipah voor. De harde houtsoorten worden door de bevolking voor huizen- bouw en vervaardiging van prauwen gebruikt; uitvoer van timmerhout heeft niet plaats. Chi- neesche panglons zijn er in het landschap maar twee. Nipahbladeren worden als a tap uitgevoerd naar Singapore jiiet zeiltongkangs. De landschaps- kas trekt inkomsten uit kapvergunningen, de panglons en vergunningen voor inzameling van nipahbladeren en niboenglatten. In de wilder- nissen van Oeloe- Reteh en Sebrida worden rotan, darnar en getahsoorten aangetroffen, voor de inzameling waarvan pantjong- alas aan de land- schapskas wordt betaaid.

De bevolking van het landschap bestaat uit 49 Europeanen, 90G31 Inlanders, 2704 Chineezen, 162 andere Vreemde Oosterlingen of totaal 93.540 zielen (zie tabel 8E in deel II, Indisch / verslag 1935). Do oorspronkelijke bevolking van I ndragiri bewoonde oudtijds voornamelijk de "padangs" langs de Batang Koeantan. Dczc rivier mondde toentertijd nog bij Djapoera in zee uit; de alluviale strook tusschen Djapoera en de kust bestond nog niet en de heuvelreeks bij Djapoera vormde een in zee uitstekende kaap. Die autochtonen van Indragiri zijn de *Ma males* (zie ook DI. III). Zij noemen zichzelf *Sakais*, heidensche nomaden. Een Mamak, mohamine- daan geworden, noemt zich geen sakai meer, maar is en blijft mamak. Onder den druk van do uit het Westen komende Minangkabauers en de uit het Oosten immigrerende Malaka- en Riouw- Maleiere zijn de heidensche Mamaks terugge- trokken naar het binnenland; zij bowonen tbsns het gebied tusschen de Batang Koeantan en Batang Tjenako, den bovenloop van deze laatst- genoemde rivier en van de Gangsal- en R6t6h- rivieren/Slechts enkele Mamaks zijn mohainme- daan geworden, o. a. hun hoofd Toe^{fr} Patih te Doerian Tjatjar en zijn kamanakan. Hij heeft hierdoor veel van zijn invloed verloren en of- schoon volgens de "langkah lama" (de oude ad at

der Mamaks) de waardigheid van Toe^o Patih zou moeten overgaan op den kemanakan, wii verreweg het grootste deel der Mamaks niet dien neef, maar den zoon als opvolger hebben. Onge- veer 4 A 5 eeuwen geleden hebben de Mamaks, do oorspronkelijke bevolking van Indragiri, hun hoofd Toe^{fr} Patih naar Djohore gezonden om een vorstentelg met zijn Djohorsche Maleiera te halen, ten einde de invasie der Minangkabauers te keeren. Die Djohorsche prins, Radja Merlang, aanvaarde het bestuur over Indragiri als Soe- tan Ala* oeddin Inajat Sjab. De radja heeft al- vorens het bestuur te aanvaarden door een „soempah sati" moeten zweren de oude instel- lingen en ceredienst der Mamaks te cerbiedigen, terwijl de Mamakscho hoofden van hun kant gozwoeren hebben geen ander dan den Djohor- schen prins of zijn afstannelingen als radja te erkennen. Het mohammedaansche soetanbestuur heeft later toch pogingen aangewend de Mamaks te dwingen tot den Islam over te gaan, evenwel met zeer weinig resultaten. De oudste neder- zettingen (de seekoe nan anem) worden aang- troffen aan den bovenloop der Tjenakorivier en tusschen deze en de Batang Koeantan. De kani- poengs zijn Doeriantjatjar, zetel van hun hoofd Toe^o Patih, Parit, Prigi, Kedaboe, Soengailimau en Selantai, elk met een cigen hoofd (pengeloe of batin) ondergeschikt aan Toe^{fr} Patih. Daar Doeriantjatjar, Parit en Prigi als moederkam- poengs worden beschouwd, wordt de „seekoe nan anem" ook wel de „seekoe tiga balai^m ge- noemd. De uit de seekoe nan anem" (den stam, de „pokok") onstanc nederzettingen (de tak- ken, de „ranting tjawang") zijn J'alang Jjjerin- djing, Bclongkawang, Soengaitadoeng (de „toc- djoe boeah tangga** genoemd) in het binnenlan<l van Pakanherang en Soengai- parit. beneden- strooms van Kelajang. Jje nederzettingen in Sebrida en de Tjenakostreek zijn de „scmbilau seekoe Batang Tjenako* en do „Sembilan BOC- koo Batang Gangsal sepoeloch dengai Djena- lah". Dcz. Mamaks behooren niet tot de „soc- koe nan anem**", maar erkennen toch Toe^{fr} Patih als hun „indeok". Ofschoon heiden gebleven, bewonen zij niet afzonderlijk kaini) oengs, maar gezamenlijk met andere inhemsche mohamm- dancn de dorpen, waarin zij ecchter hun eigen hoofd hebben; vermenging door huwelijk heeft niet plaats.

De andere bestand- deelen der Inlandsche bevolking van het landschap Indragiri zijn: Minangkabausche, Riouwsche en Straits- Maleiers, Dj am biers, Pulem bangers, Bandjarcezn, Orang- Timoer (afkomstig van do oostkust van Borneo on Celebes), Orang- Laoet, Javanen. De grenw- lijn tusschen do Minangkabause en andere Maleisch invloedsferen is thans nog sclicr te trekken; zij ligt benedenstrooms Kelajang. Hot taalverschil is duidelijk merkbaar, ook adatver- schillen zijn aan te toonen. De Maleiers vormen het hoofdbest- deel der bevolking van het soetanaat; op hen volgen in getalsterko do Bandjareezen, afkomstig uit Bandjarmasin, Ba- rabai, Kandangan en Ainoentai. Sinds zij vastei) voet hebben gekregen in do Indragirische Benedenlanden is hun penetratie naar het Westen niet meer te keeren; zij nadert reeds de grens der Bovenlanden. Ieder jaar verhuist een groot aantal MaJeischo gezinnen uit het district Re- ngat, waar nog overvloedig goede gronden be-

schikbaar zijn, naar de kampoengs a an de Tjnakorivier (Pajaroembai, Pangkalun Kasai). Die verhuizing is waarschijnlijk te wijten aan den druk der immigratie van de krachtiger en arbeid-zamer Bandjareezen. Oorspronkelijk gevestigd in de Rdtehstreek, zijn zij verhuisd naar Panjamahan oin van daaruit zich over de geheele onderafdeeling Indragirische Benedenlanden te verbreiden. Zij leven voornamelyk van land- en tuinbouw. De Orang-Timoer hebben zich in de Beneden-Rdtehstreek gevestigd. De Orang-Laoet zijn vermoelyk afkomstig van Malaka. Zij woonden vroeger uitsluitend in prauwen en zwerven langs de kust van Prigiradja tot Tan-djoengdatoek. Thans hebben velen reeds huizen. Zij leven van vischvangst. De Boegineezzen hebben zich eerst gevestigd te Takoclai als landbouwers en daarna zich verbreid langs de Enokrivier. De aanwezige Pale nibangers zijn woonachtig te Tambilahan, Prigiradja en op bagans in de Ampliritrcbaai. Hun voornaamste middelen van bestaan zijn vischvangst en handel. Velen oefenen ook het beroep uit van kleermaker. De talrijke Chineezzen in het landschap leven voornl. van handel of werken als koelics op onder-nemingen en als zagers in de panglongs. Eenigen hunner hebben sagoerasperijen aan de Anak-serkahrivier of zijn kleerinaker en timmerman. Te Rengat en Tambilahan zijn hiitcnants der Chineezzen gevestigd. De Klingaleezzen wonen te Tambilahan, Sa pat en Poelaupalas en leven van handel evcials dr Arabieren, die uitsluitend te Tambilahan huizen. De Bandjareezen, over bet algemeen noestc arbeiders, leven hoofdzak- lijk van landbou w. De uitgestrekte klapper-tuinen in <I<: Indragirische Benedenlanden zijn door hen aangelogd. Velen zijn ook handelaren en hajidwfrklidcn (grofsmeden, goud- en zil- verHinedcn of timmerlieden). De Indragiri-Ma-Iciers zijn niet zoo arbeidzaain als de Bandjareezen. IJun midldclcn van bestaan zijn vischvangst en land- en tuinbouw. Ook werken eenigen als loonarbeiders bij Chineezzen en Bandjareezen. Javanen en Soendanczen treft men voornl. als contract-arbeiders aan op de ondernomingen. Verscheidenc van hen hebben zich te Rengat en nabij de ondernemingen gevestigd als handwerk- lieden, waronghouders of tuinbouwers.

De Inlandsche be vol king van I ndragiri be- lijdt, met nitzondring der heidensche Maniaks, den iKlain.

Tnal. Maleisch is de algemeene taal, Riouwsch en Minangkabuu8 (: h door elkaar. De Bandjareezen spreken Inin eigen dialecten en de meesten hunner ook Mleisch.

Wooplaatsen. De kampoengs in de I ndragirische BovenlftiHlen zijn binu uitsluitend langs de rivier- oevers aungelcgd; zij hebben ineer lengte dan breed (5. J)c 1)uizon zijn door tuinen omueven en hebben het gewono Maleische type. Toon de hooge rubberprijzen overvloed van gold onder- do bevolking bracht, begon men betere bouw- materialen te gebruiken; cen vasto bouwtrunt werd niet meer gevolgd. Doordat in de Benedon- landen de bevolking verspreid woont, ieder in zijn eigen tuin of ladang en liefst aan de rivier- oevers, treft men in deze streken minder neder- zettingen aan dan in de Bovenlanden. Do kaitu- poengs zijn of op den vasten wal, of op palen aan de rivioroovers, of aan zee gebouwd. Prigi- radja bv. behoort tot do laatsto soort noder-

zetting. Evcnals in do Bovenlanden zijn de op den vasten wal gelegen kampoengs langwerpig langs de groote rivieren gebouwd. Tambilahan, Sapat en Poelaupalas zijn ook naar de landzijde uitgestrekt. Het verkeer in de kampoengs, niet op den vasten wal gebouwd, heeft plaats over loopbruggen van niboeng. Deze nederzettingen zijn bewoond door Chineezzen, Indragiri-Maleiers, Palembangers, Bandjareezen , Boegineezzen en Orang-Laoet. Bandjareesche huizen vindt men in de kampoengs langs de hoofdriever en de Ba- tang-Toeaka. Buiten de eigenlijke kampoengs kornen zij sporadisch voor. Alle woningen zijn gebouwd op palen van ijzerhout, uit Borneo of Palembang ingevoerd. De palen rusten op in den modder ingegraven stammen van bakau of pedada; de omwandling is van merantiplanken. Het dak is zadelvormig en met atap, zink of si- rappen gedekt. De Maleische woningen zijn ook gebouwd op palen van harde houtsoorten uit de nabgelegene bosschen.

Middelen van bestaan. Het grootste gedeelte der Ini. bevolking in de Indragirische Benedenlanden leeft van landbouw. Rijst wordt daar ver- bouwd op laag gelegen ladangs, die geregeld be- vloed worden in ver band met de vloedstanden in de rivieren. Jiroge rijstvelden worden langs de heuvels van de bo ven-Retch rivier aangelegd. Het beschot is gewoonlijk ruim voldoende voor do behoefte. De Bandjareezen leven nog boven- dien van de opbrengst van hun klappertuinen. De bevolkingsrubbertuinen in Poelaupalas en Pekantoea leveren nu (1937) weer groote ver- diensten op. De opbrengst van de rivier- visscherij is voor plaatselijke consumptie be- stemd. Zecvisschorij wordt uitgeoefend door Inlanders en Cbincezen. De uitvoer van trasi en gezouten visch te Prigiradja is zeer belangrijk. In de Indragirische Bovenlanden geschiedt rijst- bouw op ladangs in de heuvels en op drassigen grond in de lager gelegen streken. die in den re- gentijd onderloopen, waardoor dikwijls de rijpen- de padi bederft. De uitgestrekte rubberaan- plantingen der bevolking, gedurende den ina- laise-tijd zoo goed als verlaten, zijn nu weer in onderhoud en in tap en brengen veel geld in het land. Klappers en koffie worden op de erven ge- plant voor eigen gebruik. De veestapel is van geen belang. Paarden en runderen komen zoo goed als niet voor. Geiten worden we! gehouden, maar bij kleino hocveelheden tegelijk. Uitvoer van rubber en rotan is nu van groot belang. De handel is voornamelijk in handen van Chineezzen, die nicest a I met Chinesche booten in- en uit- voeren. Pasars worden aangetroffen te Rengat, AerinolMi, Kelajang, Kota ba roe, Pranap en Silocnac. Rengat wordt aangedaan wekelijks door 3 K. P. M. booten en 3 Chinesche schepen onder Engelscho vlag. Do nijverheid is niet van belang. Bij Rougat worden zijden saroongs gewe- ven, welke kostbaar zijn. Verder vindt mon eenige goud- en zilversmeden, benevens grof- smedon. In Batoerdjal worden sampans on blong- kans gebouwd voor de Inlandsche prauwvaart.

Onderwijft. In het landschap zijn 2 Gouvpre- nents Jnl. scholen 2e klasse (Rengat en Tam- bilahan) bonovona tai van volkscholon, die ten histe van de landschapskas komen. Verder heeft men particuliere inlandsche en Chinesche ondr- wijnsinrichtungen te Rengat, Prigiradja, Sapat en Tambilahan.

*Geneeskundige dien*¹. De gezondheidstoestand is over het algemeen goed. Malaria konit veel voor te Rengat en eenige kampoengs in het Se-bridische. Frambosia en elefantiasis zijn nog verbreid. Te Rengat is een landschapsarts en te Tambilahan een Gouvernements Indisch arts bescheiden. Op beide plaatsen zijn landschaps- ziekenhuizen, terwijl door de geneesheeren op verschillende plaatsen polykliniek wordt gehou- dcn. Te Kelajang en Kotabaroe zijn polykli- niekgebouwen.

Gechiedenis. De aanrakingen van de O. I. C. met Indragiri dateeren van de eerste helft der zeventiende eeuw. Omstreeks 1640 werd in Indragiri een loge gesticht, die in 1679 door Bantammers werd verwoest en daarna door de Compagnie verlaten. Later kwam te Kocala Tjenako een vestiging tot stand, die evenwel in 1843 op verootgen van Engeland werd opgehe- ven. Intusschen was op 26 September 1838 (G. B. 28 Februari 1839 no. 1) met Soetan Said van Indragiri en zijn landsgrooten een lang contract gesloten, waarbij o. a. aan het Gouvernement het recht werd toegekend een of twee punten aan den wal, nabij een der oevers van de rivier van Indragiri, in bezit te nemen en fort en bou- wen ter bescherming van de vaart en den handel op het landschap, terwijl mede werd bepaald, dat op de plaats, waar een Gouvernements- blissement gevestigd zou zijn, bestendig een Gouvernements gezaghebber aanwezig zou zijn. De vestiging kwam te Pekan Lais en een assis* tent-resident werd er geplaatst. Zooals boven vermeld, werd in 1843 de Gouvernementsves- tiging in Indragiri opgeheven, maar tevens op 13 Januari van dat jaar een nieuw contract ge- teekend met Soetan Said en zijn landsgrooten (G. B. 29 Maart 1843 litt x geh.), waarin de nieu- we bepaling werd opgenomen, dat de troons- opvolging onderworpen zou zijn aan de goed- keuring van het N. I. Gouvernement in overeen- stemming met den Sultan van Lingga, zoodat dus de suprematie van laatstgenoemde over Indragiri officieel werd erkend. Op 4 Juli 1858 werd met Soetan Said en zijn landsgrooten een supplettoire overeenkomst gesloten betreffende mijnontginning en heffen van grondhuur (G. B. 29 Septeujber 1858 no. 4). Soetan Said stierf in 1876 en werd opgevolgd door zijn zoon Soetan Hoessin, die op 6 September 1877 een akte van verband en tevens een supplettoire overeenkomst teekende, welke werden goedgekeurd bij G. B. van 25 Maart J 878 no. 16. De aanvulling be- trof regelingen omtrent: de inkomsten van bet zelfbestuur, een vestiging te Rengat, den tegen- gang van slavenhandel en pandelingschap, de grondverhuur, de toelating van vreemdeJingen en de opvolging in het bestuur. Bij G. B. van J 7 December 1878 no. 9 (Ind. Stb. no. 330) werd een controleur B. B. te Rengat geplaatst. In 1883 stierf Soetan Hoessin en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon Radja Aisja, die op 8 Augustus J 885 een akte van verband teekende, welke werd goedgekeurd bij G. B. van 8 October 1885 no. 19. Onder het bestuur van de laatstgenoemde drie Soetans was het land voortdurend in onrust. Eerst hadden eenige grooten (anak- radja's) en saids zich aan opruiing en willekeur schuldig gemaakt; na de onderdrukking hiervan ontetonden na den dood van Soetan Hoessin weer troebelen, omdat een pretendent naar do

soetanswaardigheid, een zekere Radja Abdoellah, meer bekend onder den naam van Ongkoe Long, zich door de be vol king van Boven-Indragiri te Pranap als soetan had doen uitroepen en daar rechten hief, zeer ten nadeele van de hoofden te Rengat. Pogingen tot verzoening met den wet- tigen soetan faalden. Na den dood van Ongkoe Long trad zijn zoon Ongkoo Nong (Radja Ibrahim) in zijn aanspraken. Na zijn huwelijk met een dochter van Jang dipertoean (Sultan) van Kwantan wist Ongkoe Nong zich op het eind van 1889 als vorst door het grootste deel der bevolking van Tambangan af tot Djapoera te doen erkennen. Noch Soetan Aisja, noch een zijner landsgrooten waagde het die landstreek te betreden. Eindelijk in 1890 gelukte het den Resident van Riouw in een samenkomst te Rengat van Ongkoe Nong en zijn voornaamste aan- hangers met Soetan Aisja en zijn landsgrooten aan de verwickelingen een einde te niaken. Radja Ibrahim (Ongkoe Nong) erkende Soetan Aisja als zijn wettigen vorst en nam genoegen met een aanstelling tot soetan moeda en als zoo- danig vertegenwoordiger van den soetan in de bovenstroken van Indragiri met standplaats Pranap, gelijk in de Benedenstroken de Radja Moeda. Den 23sten Maart 1892 werd met Radja Aisja, Soetan van Indragiri, en verdere leden van het rijksbestuur een supplettoire overeenkomst gesloten (GB. van (i J uni 1892 no. J), waarin be- paald werd, dat namens den soetan twee rijks- bestuurders met de titels Soetan Moeda en Radja Moeda het landschap zouden besturen. Radja Ibrahim, de eerste Soetan Moeda, kreeg als rcs- sort de landstreek bewesten Djapoera tot aan de grens met Kwantan en als standl)iaats Pranap. Met overige deel van het landschap bleef onder het bestuur van het toenmalige hoofd Radja Mohamad Joesoef, wiens titel van jang dipertoean moeda werd veranderd in Radju Alocda. Tevens werd in die aanvullei) de overeenkomst bepaald, dat aan het N.-Jnd. Gouvernincnt werden afgestaan alle in- on uitvoorcrcchten (n pachten binneu het landschap logon schadelo) (»s- stolling van / 30.000 'w-jaars, te betaken in maan- delijksche terinij) (jn van / 2300. Ueze suhade- loosstelling wordt heden t dago nog uitgekeerd aan de landschapskas. Van 1892 af bleef het rustig in het landschap. In dat supplettoir contract werden ook geregeld: onorddaanschap, rechtspraak, tegengang in- en uitvoer oorlogs- behoeftci, mijnbou w, poliiekc verbanning, wettige belastingen. Bij suj)plettoire overeenkomst van 22 Mei J 887 was reeds geregeld de bescher- ming van telegraafJijn en kabeJs (G. B. van 21 October 1887 no. II), terwijl op 13 Mei 1893 ecu overeenkomst werd gfsloten tot ruiling van grondgebied (G. B. 30 September 1893). In 1893 en 1894 wist een Jijambier, Si Noengong of Nek Onizkoe geheeten, te Pema tang Derris zich als radja op te werpen en eenige verwickelingen te doen ontstaan, maar deze werden spoedig door het zelfbestuur bedwongen, waarbij in een ge- vecht in het begin van 1894 Nek Ongkoe word gedood. Den J 6den October 1902 stierf Soetan Aisja en werd opgevolgd door den ininderjari- gen Radja Moehamad onder een rogentschap, waarvan de assistent-resident van Rengat deel uitmaakte en voorzitter was (G. B. 28 Mei 1903 no. 34). Het regentschap duurde tot 1912. Den Sen Januari 1906 legden hot regentschap en

landsgroten cen verklaring af betreffende het recht van gratie, goedgekeurd bij G. B. van 17 Augustus 1906 no. 24. Intusschen hadden onze bemoeienissen met het inwendige bestuur van het landschap zich zoo zeer uitgebreid, dat het sluiten van een lang contract met den nieuwen bestuurder niet meer gewenschd werd geacht. Den 20sten Juni 1912 legde Radja Mahmood, bestuurder van het landschap Indragiri, de korte verklaring volgens uniform model af, goedgekeurd bij G.B van 3 September 1912 no. 17.

Bestuur. Radja Mahmood is nog in functie. Zijn woonplaats is Kotaradja Rengat. Met de vermindering van het groote aantal dignitarissen wordt consequent doorgestaan, waartoe telkens gebruik wordt gemaakt van het defungeeren van een hunner. Het landschap is nu verdeeld in districten en onderdistricten: 1. district Rengat, 2. id. Sebrida, 3. id. Pranap, 4. zelfstandig onderdistrict Kelajang, 5. district Tam-bilahan, 6. onderdistrict Tempoeling, 7. id. Enok en 8. id. Soengai-loear. De districts- en onderdistrictshoofden worden door den zelfbestuurder benoemd, na overleg en in overeenstemming met het Europeesch bestuur. Al deze hoofden zijn nog verwant aan het soetangeslacht. Zij ontvangen bezoldiging, vergoeding voor reis- en verblijfskosten, benevens gelden voor kantoor-behoeften uit de landschapskas. De kampoeng-hoofden worden door den zelfbestuurder benoemd op voorstel der districts- of onderdistrictshoofden en onder nadere goedkeuring van het Europeesch bestuur. Een vast beginsel voor de benoeming van de kampoenghoofden bestaat niet; soms heeft verkiezing door de bevolking plaats; ook wel eens geschiedt vervuiling van ambten tusschen de leden van het kampoeng-bestuur onderling. Het kampoenghoofd (peng-hocloe-kampoeng) wordt bijgestaan door enige mantis en doebalangs. Ook dezo ontvangen een beoieningsbesluit van den zelfbestuurder. De bovenstreams van Batoesawar in de Indragirische Bovenlanden gelegen kampoengs zijn verdeeld in 3 of 4 soekoe'a (territoriale rersorten). De 5 kampoengs Kelajang, Loeboek Setarah, Doesoen-toea, Potonggan en Telok Sidjoel vormen een geneieschap, de Docsoelirna ge-naamd, onder een hoofd met den titel Setia-per-kasa, bijgestaan door oen Radja-niakoeta oen eon wakil. Ook in het Sebridasche konit de verdeling van de kampoengs in territoriale soekoe'a voor.

De verspreid wouende landschapsonderhoorigen, niet Indragiri's, zijn niet onderworpen aan het gezag der hoofden van do kampoengs, wanr zij woonachtig zijn, jnaar hebben oen eigon dorpa-bestuur, zooals bijvoorbeeld in Pranap. Hier hebben zij cen dorpsgemeenschap met een Mi-nangkabauschcn penghoeloe, een Javaanschen manti en doebalang. In do Indragirische Bovenlanden bestaat het kampoengbestuur alleen uit doo penghoeloe. Dezo wordt zonder verkiezing of erfopvolging door den zelfbestuurder benoemd en ontslagen. Van do rechtstroeks door de penghoeloe's gonoten inkomsten is in de Bovenlanden nog overgebleven hot recht oon voor zich 10% van de waarde van ingozameldo bogohproducten te heffen. Practisch is (lit recht alleen nog van betekenia voor doo penghocloo'8 van de kampoengs langs de Gangsal en do Tjina-korivier, die er evenwel weinig gebruik van ma-ken. In de Benedenlanden hebben de

hoofden van dit recht afstand gedaan en genieten zij krachtens goedgekeurd zelfbestuursbesluit do helft van de ontvangen re tri bu tie voor het recht van inzameling van nipahbladeren en niboenglatten. Verder genieten de penghoeloes geon bezoldiging, maar alleen collectelooenen.

Do *rechtspraak* geschiedt volgena de bepalingen van art. 17 der Zelfbestuursregelen j 927.

De *landschapskas*, ingesteld bij Residentbesluit van 31 December 1909 no. 372, verkeert in zeer gunstige financieele omstandigheden. De inkomsten der landschapskas zijn afkoop van heerendiensten, belasting op inkomsten, visscherij, slacht en rijwielen; Gouvernementsschadeloosstelling krachtens suppl. contract van 21 Maart 1892 (zie boven); Landsuitkeering voor intrekking van belasting op motorvoertuigen, keuringskosten van auto's, vuurwapenbelasting, hout-retributie; inkomsten uit kapvergunningen, vergunning tot inzameling van nipahbladeren en niboenglatten en boschproducten; cijns van ondernemingen van landbouw (erzijn in de Indr. Bovenlanden 13 en in de Indr. Benedenlanden 5 ondernemingen), grondhuren enz. Uit het bijzondere uitvoerrecht op bevolkingsrubber worden belangrijke subsidies ontvangen voor boschverkenning, verbetering en aanleg van wegen en voor verbetering van vaarwaters, voor aanlegsteigers in de Benedenlanden, voor vernieuwingen van moskeeen, voor verbetering van de pasars. De belangrijkste uitgaven zijn: de restitutiepost, bezoldigingen zelfbestuurder, Ini. ambtenaren en beamten, collectelooenen; voor justitie, administratie financieel, pensioenen en onderstanden, gevangeniswezen, volksonderwijs, geneeskundigen dienst (te Tambilahan en Rengat zijn o. a. landschapsvroedvrouwen); voor landbouw, bosch verkenning, bruggen en wegen, landschapsgebouwen, watervoorziening te Rengat en op verschillende plaatsen in de Benedenlanden, landschapsvervoermiddelen (motorbooten en auto's); voor uitvoering van heerendiensten in betaalden arbeid, landschapsbedrijven (pasars, lorries, veerponten, electriciteitsbedrijf te Rengat, straatverlichting te Tambilahan).

Literatuur (aanvulling): V. Obdeyn, De langkahlann der Orang Mamak van Indragiri, ix ill. T. B. G. 1929, 353; K. A. F. R. Musper, Th: dragiri op Palalawan; uitkomsten van het mynbouw, en geologisch onderzoek in de jaren 1922-1926 door J. H. F. Uinbrovo m. k. en iU. Jnarb. Mijnwezen N. I. verh. 1927, I; N. Wing Eaton, Bespreking van bovenstaard artikei, — T. A. G. 1929, 868; J. E. Loth, Ecnige nieuwo gezichtspunten in verband met hot ontstaan der stroomgoudafzettingen in Indragiri en hot aangrenzend Zuid-Pelalwan, ni. k. Handel. 4e N. I. natuur. Congres 1926,430; G. L. L. Kommerling, Bespreking van K. A. F. R. [Mu spot, Indragiri — on Bela lftwnn, T. A. G. 1931, 1146^v]

WEGVERKEER. *Wegverkeerswetgeving.* Van / cenige regeling van het wegvoerker v66r 1 Januari 1900 kun eigenlijk niet worden gesproken; eenige plaatselijke bepalingen en het gebruik van links houden (stammend uit den tijd van het Engelsche tusschenbewind in de jaren 1811—1816) vormden do regeling van het verkeer. Danm kwam verandering toen tegen het einde van do 19de eeuw hot motorrijtuig in Indie zijn intredo deed. In lad. Stb. 1899 no's 301 en 302 is opgenomen hot op 1 Januari 1900 in working

getreden. „Algemeen reglement op het gebruik van niet op spoorstaven loopende, door mechanische beweegkracht voortbewogen voertuigen (automobielen) op de openbare wegen in Nederlandsch-Indië. Het regelde tezamen met zijn uitvoeringsvoorschriften in 17 artikelen het verkeer met automobielen. De wetgever van 1899 verbood in principe al het gebruik van motorrijtuigen op de openbare wegen. Van dit verbod kon echter ontheffing worden verleend. Het hoofd van gewestelijk bestuur kon een vergunning voor het gebruik van een automobiel verleenen. Dit geschiedde niet voordat een, op kosten van den aanvrager gehouden, deskundig onderzoek met de noodige proefritten had uitgegeven, dat het voertuig zonder bezwaar tot het gebruik op den openbaren weg kon worden toegelaten. Er gold een algemeene maximumsnelheid van 20 km per uur, terwijl op gevaarlijk geachte punten de snelheid moest worden verminderd tot 5 km per uur. Een auto moest bij volle snelheid binnen 10 m tot stilstand kunnen worden gebracht. De bestuurder moest alles vermijden wat het schrikken van vee en paarden tengevolge kon hebben. Voor alles en nog wat moest hij bovendien seinen geven. Verder was eenvoudig bepaald, dat de bestaande of later te maken bepalingen en geldende gebruiken voor andere rij- en voertuigen ook op auto's toepasselijk waren. Rybewijzen werden reeds aan ons ingevoerd.

Ind. Stbl. 1910 no. 465 bevatte het „Algemeen reglement op het gebruik van rijwielen op de openbare wegen in Nederlandsch-Indië“. Dit reglement verwees voor wat de verkeersregelen

betreft naar de gebruiken op de openbare wegen.

Overigens was slechts verboden op een rijwiel over een openbaren weg te rijden op zoodanige wijze of met zoodanige snelheid, dat de veiligheid van het verkeer op dien weg wordt belemmerd of in gevaar gebracht. Het reglement hield voorts slechts eenige voorschriften omtrent de inrichting van rijwielen in.

In 1917 kwam emdelijk het Motorreglement (Ind. Stb. 1917 no. 73) het reglement van 1899 vervangen. Zoodaals de naam reeds uitdrukt, had ook dit reglement slechts een beperkte strekking; het gold alleen voor motorrijtuigen en was in verband daarmee slechts toepasselijk op voor het openbaar verkeer openstaande rijwegen. Behalve het algemeen verbod om de vrijheid van het verkeer te belemmeren of in gevaar te brengen, waren ook eenige suinnere verkeersregels opgenomen.

De bestuurders van motorrijtuigen werden verplicht uit te wijken naar links bij het tegenkomen of ingehaald worden, en naar rechts bij het inhalen. Uit deze bepaling kon worden afgeleid dat men verplicht was links te houden.

Indien de veiligheid van het verkeer het vorderde, was de bestuurder van een motorrijtuig verplicht het motorrijtuig tot stilstand te brengen en c. q. den motor af te zetten. Hy mocht het motorrijtuig niet onbeheerd laten staan zonder den motor tot rust te hebben gebracht en was verder verplicht zorg te dragen dat andere weggebruikers niet ernstig door jook of damp uit rijtuig werden gehinderd. Indien de hoorn moest een signaal worden gegeven vtelkens wanneer de veiligheid van het verkeer dit vorderde. De vergunning om een motorrijtuig te gebruiken

was vervallen en vervangen door het nummerbewijs, dat voor geheel Ned.-Indië geldig was. Slechts voor het gebruik van aanhangwagens was bovendien nog een vergunning vereischt. Voorts hield het reglement nog bepalingen in omtrent rijbewijzen, verlichting, rem men etc.

De redenen, waarom al spoedig tot een herziening van het Motorreglement were! besloten, kunnen worden gekend uit de minorie van toelichting op de ontwerp-Wegverkeersordonnantie.

„Met betrekking tot het verkeer op de wegen hier te lande bestaat thans een tweetal algemeene verordeningen, het R. R. en het M. R., alsmede tal van verordeningen van openbare gemeenschappen en keuren van gewestelijke bestuurs- hoofden. Het R. R. werd bij ordonnanctie vastgesteld in 1910 (Ind. Stb. 465), het M. R. in 1917 (Ind. Stb. 73). De sterk toenemende omvang van het motorverkeer sinds 1920 en de bijzondere vraagstukken, die zich voordeden tengevolge van autobussen en vrachtauto's op den weg, leidden al spoedig tot de wenschelijkheid het M. R. te herzien. Het bleek evenwel niet gewenscht daartoe over te gaan zonder het verkeersvraagstuk in ruimer verband te bezien, ten einde de rekeningen te kunnen houden met den invloed van het toenemende motorverkeer op de bestaande spoor- en tramwegen en op de eischen, aan de wegen te stellen. Daartoe werd bij G. B. van 9 Juli 1925 no. 25 een commissie ingesteld, aan welke werd opgedragen:

1. een onderzoek in te stellen naar den omvang van het verkeer met vrachtautomobielen en autobussen, en daaromtrent aan de Regeering verslag uit te brengen; en 2. de Regeering voor te lichten omtrent de vraag of, en zoo ja, welke maatregelen noodig zijn: a. om het vrachtauto- en autobusverkeer, alsmede het verkeer over de spoor- en tramwegen, op do beste wijze dienstbaar te maken aan de verkeersbehoeften en zoo aan de economische ontwikkeling; b. ter versterking van de veiligheid van vrachtauto's en autobussen nederrijdende personen, alsmede van andere gebruikers der openbare wegen, en c. om de gebruikers van de openbare wegen, inzonderheid die groepen van gebruikers, die versterking van deze wegen noodzakelijk maken en aan het onderhoud hiervan bijzondere eischen stellen, naar redelijkheid te doen bijdragen in de financieele lasten van den aanleg van nieuwe wegen, alsmede de versterking, de verbetering en het onderhoud van bestaande wegen.

De O. v. M. diende op 9 Januari 1928 haar rapport in.

Immiddels was in afwachting van den arbeid der commissie in de meest dringende behoefte aan herziening van het M. R. voldaan, door de wijziging opgenomen in Ind. Stb. 1927 no. 253, welke voornamelijk ten doel had de mogelijkheid te openen om in verordeningen van openbare gemeenschappen, of in gewestelijke reglementen of keuren van politie-snelheidsgrenzen vast te stellen en voorschriften betreffende openbare motorrijtuigen te geven.

Krachtsens deze nieuwe voorschriften werden vele der in den aanhef bedoelde plaatselijke verordeningen tot stand gebracht. Dit moest er overigens toe leiden de noodzakelijkheid van een uniforme regeling van het verkeer over grooten afstand duidelijker te doen uitkomen, zoodat het verlangen naar een algemeene verordening,

die het wegverkeer in vollen omvang zou regelen, nog versterkt werd".

In 1933 kwamen de Wegverkeersordonnantie (Ind. Stb. no. 86) en haar uitvoeringsvoorschriften — de Wegverkeersverordening (Ind. Stb. 1933 no. 138), de Wegverkeersbesluiten - B. B. en - G. B. (bijblad no's 13017 en 13018 — tot stand. Het Motorreglement en het Rijwielreglement werden ingetrokken. Met ingang van 1 September 1933 trad de nieuwe wegverkeerswetgeving in werking. Zij regelt het verkeer in vollen omvang. Dit omvat: I. de eigenlijke verkeersregelen betreffende gaan, stilstaan, uitwijken, met inbegrip van de voorschriften inzake verlichting en waarschuwen; II. de voorschriften betreffende inrichting, afmeting en belading van rij- en voertuigen; III. die betreffende de identificatie van rij- en voertuigen en van bestuurders, alsmede betreffende de bevoegdheid om als bestuurder op te treden (nummer- en rijbewijzen); IV. de bijzondere regelen, noodig ten aanzien van rij- en voertuigen, die aan het publiek voervoersgelegenheid bieden, (openbare rij- en voertuigen) met als bijzonder geval de regeling van de autobus- en vrachtauto-ondernemingen, die geregide diensten tusschen bepaalde plaatsen onderhouden (autodiensten); V. de noodige voorschriften in het belang van de instandhouding der wegen (wegenklassen, wegbebakening).

De nieuwe wegverkeerswetgeving beantwoordt niet ten vollo aan de verwachtingen. Dat dit het geval zou zijn, was te voorzien. De wetgever heeft hoog gegrepen door het verkeer in vollen omvang te willen regelen, waarbij onderwerpen in den gezichtskring werden betrokken, welke geheel niet waren, zooals o. m. het openbaar vervoer en de instandhouding van de wegen. Het wegverkeer is: <- en zooveel oinvattend onderwerp, dat de Kfgeci iui ; ; ilurizag, dat voortduren- <le bestu (lc<*rin" rv; i n door (rensppiaal bureau noodzakelijk is. i n veiband daarmede weid in begin 1931 (L af (l (i lii) g Wegverkeer bij het departement van (rkcceer en Waterstaat gc- creeced.

De v (gverc (orsvvetgcvii) g onderging een stelselmatige herziening, welke in J 936 haar eindvorm kreeg door een ingrijpende wijziging van de Wegverkeersordonnantie (!) xl. Stb. 1936 no. 83); geldende tekst algemeen bekend gemaakt in Ind. Stb. 1936 no. 201; een nieuwe Wegverkeers v (lorr (lening werd opgenomen in Ind. Stb. 1936 no. 451 (gewijzigd by Ind. Stb. 1937 no. 114); nieuwe Wegverkeersbesluiten-Verkeer en Waterstaat in bijblad 13699, gewijzigd en aangevuld bij bijblad 13778, 13785, 13858 en 13879 en - Binnenlandsch Bestuur in bijblad 13700, ge- i wijzigd en aangevuld bij bijblad 13887.

Het internationaal verdrag betreffende het verkeer in motorrijtuigen van Parijs van 24 April 1926 is op Nederlandsch-Indio van toepassing (Ind. Stb. 1930 no. 184). Uitvoeringsvoorschriften betreffende dit verdrag zijn opgenomen in bijblad 13019, 13739 en 13854.

Als grondbeginsel, waartoe alle verdere bepalingen kunnen worden teruggebracht, geldt het verbod om op zoodunige wijze van een weg gebruik te maken, dat de vrijheid of de veiligheid van het verkeer kan worden belemmerd of in gevaar gebracht, of dat gevaar kan ontstaan voor beschadiging van den weg.

De hoofdregel van het verkeer is het gebod om de linkerzijde van den weg te houden. Verder is het den weggebruiker verboden zich zonder noodzaak te bevinden op een andere verkeersstrook dan die, welke bepaaldelijk voor hem is aangewezen dan wel kennelijk voor hem is bestemd, tenzij om deze over te steken.

Een ieder is verplicht voorrang te geven: bij het komen uit een zijweg op een hoofdweg, aan het verkeer op den hoofdweg. Als hoofdweg gelden de wegen, welke door den Directeur van Verkeer en Waterstaat in het belang van het doorgaande verkeer als hoofdweg zijn aangewezen (zie bijblad 13382, 13596, 13859 en 13880), en binnen de grenzen van stadsgemeenten en gemeenten bovendien de wegen, welke door het dagelijksch bestuur van die gemeenschappen als zoodanig zijn aangewezen;

bij kruising van hoofdwegen, aan het verkeer op den weg, waaraan bijliken een baken voorrang moet worden gegeven;

in alle overige gevallen, bij het ongeveer gelijktydig bereiken van een veldsprong, aan het verkeer, dat van links komt.

Voorts bestaat nog de verplichting om voorrang te geven bij smalle weggedeltes aan het tegemoetkomend verkeer ter plaats, waar door een baken of teeken is aangeduid, dat aldaar aan het tegemoetkomend verkeer voorrang moet worden gegeven. Voorrang moet steeds worden verlcend aan langs spoorstaven voortbewogen voertuigen, brandweervoertuigen, ziekenvoertuigen, voertuigen bestemd om hulp te vercrienen bij verkeersongevallen, een begrafenisstoet, een militaire colonne, een troep van de politie, een optocht en in behoorlijk verband loopende of wielrijdende colonnes van schoolkinderen onder geleide.

Er gelden de volgende algemeene maximumsnelheden voor:

a) autobussen 55 km/h;

b) vrachtauto's 50 km/h;

c.) autobussen en vrachtauto's met een aanhangwagen en tractoren met een oplegger - 10 km/h.

Voorts is de mogelijkheid geopend om nog twee andere maximumsnelheden (-10 en 25 km/h) vast te stellen, indien de veiligheid van het verkeer of de instandhouding van een weg zulks eischt.

Naast deze belangrijke voorschriften gelden nog tal van gedetailleerde bepalingen, welke het stelsel van verkeersregelen vervolledigen. Verwacht mag worden, dat deze regelen voor verschoidene jaren nan de hoogste eischen van het verkeer zullen voldoen.

Motorrijtuigen moeten voorzien zijn van een nummerbewijs en een kenteeken (nummerplaat), vermeldende letter (s) en nummer van het nummerbewijs. De nummerbewijzen zyn geldig voor gchcel Nederlandsch-Indio voor een termijn van vijf jaren.

Ann repaniteurs en fabrikanten van, en handelen in motorrijtuigen kunnen proffitbewijzen worden afgegeven, welke — anders dan nummerbewijzen, die slechts betrekking hebben op een bepaald in het bouwjaar nauwkeurig omschreven motorrijtuig — acilteereenvolgens voor verschoidende motorrijtuigen mogen worden gebruikt; deze bewijzen clienct om het bedrijf van den houder te verge ma kkelijken.

Aan een verplichte numnering zyn voorts

ook niet motorische rij- en voertuigen — met uitzondering van rijwiden, brancards en rij- en voertuigen van een geringere breedte dan een meter — onderworpen. Bij Ind. Stb. 1936 no. 649 is deze verplichting voor verschillende gebiedsdeelen in de buitengewesten buiten werking gesteld voor den tijd van drie jaren.

Tot het besturen van motorrijtuigen zijn slechts bevoegd personen, die in het bezit zijn van een geldig rijbewijs. De motorrijtuigen worden te dien aanzien verdeeld in drie groepen: A. personenauto's, B. autobussen en vrachtauto's, en C. motorrijwiden.

Voor rijbewijs A is de leeftijd van 18 jaar, voor rijbewijs B die van 21 jaar en voor rijbewijs C die van 16 jaar vereischt. Voor het besturen van openbare motorrijtuigen moet men in het bezit zijn van een bijzonder rijbewijs, dat slechts wordt uitgereikt aan personen, die den leeftijd van 21 jaar hebben bereikt. Voorts moet men voldoen aan de gestelde eischen betreffende lichamelijke en geestelijke geschiktheid, kennis der verkeersregelen en bekwaamheid in het besturen. Naar de kennis van de verkeersregelen en de bekwaamheid in het besturen wordt door de politie een onderzoek ingesteld, terwijl, indien aan de lichamelijke of geestelijke geschiktheid wordt getwijfeld, kan worden gelast dat de betrokkene zich aan een medisch onderzoek, te houden door een ambtelijken geneeskundige, onderwerpt.

Als bijkomende straf kan de rechter de bevoegdheid om motorrijtuigen te besturen voor ten hoogste een (bij recidive twee) jaar onttrekken.

Een rijbewijs kan worden geweigerd aan personen, die door herhaalde veroordeeling wegens overtreding van de bij of krachtens de Wegverkeersordonnantie gegeven voorschriften blijken te hebben gegeven niet geschikt te zijn om als bestuurder van een motorrijtuig op te treden.

De rijbewijzen zijn geldig voor geheel Nederlandsch-Indie voor een termijn van vijf jaren. De rijbewijshouder kan echter, indien vermoed wordt dat hij niet meer aan de gestelde eischen voldoet, tusschentijds worden opgeroepen om zich aan een nader onderzoek te onderwerpen. Dit onderzoek kan leiden tot ongeldigverklaring van het rijbewijs.

Aan een halfjaarlijksche keuring zijn onderworpen alle autobussen, vrachtauto's, opleggers, aanhangwagens en openbare personenauto's. Het keurloon bedraagt / 5 voor een autobus en een vrachtauto, / 2.50 voor een oplegger, een aanhangwagen en een personenauto. De keuring geschiedt door ambtelijke keurmeesters. In elk der provincies is een provinciale keuringsdienst, in het cultuurgebied van Sumatra's Oostkust een keuringsdienst van die openbare gemeenschap, terwijl elders de keuring is opgedragen aan gewestelijke keuringsdiensten, ressorteerd onder het departement van Verkeer en Waterstaat (zie voor de organisatie van laatsbedoelde keuringsdiensten bijblad 13777, gewijzigd en aangevuld bij de besluiten van den Directeur van Verkeer en Waterstaat van 17 Februari en 14 Juli 1937 no's 104/3/14 en 104/17/19).

Ten behoeve van hun instandhouding worden de wegen ingedeeld in klassen, welke worden onderscheiden naar de toelaatbare maximum-asbelasting. Er zijn zes klassen van wegen, aangeduid door de cijfers I, II, III, IIIa en IV en V.

In de klassen I, II, III, IIIa en IV worden in

gedeeld die wegen, welke geschikt zijn voor motorrijtuigen op luchtbanden, met een asbelasting van ten hoogste respectievelijk 7000 kg, 5000 kg, 3500 kg, 2750 kg en 2000 kg bij een onderling afstand der assen van tenminste 3 m.

De wegen, welke niet zijn ingedeeld in een der klassen I—IV, worden geacht niet geschikt te zijn voor motorrijtuigen op lichtbanden met een asbelasting van meer dan 1500 kg; zij vormen de klasse V. De indeeling van de wegen in de klassen I t/m IV wordt bekend gemaakt in het Wegenboekje, dat jaarlijks door het departement van Verkeer en Waterstaat in 10 afzonderlijke bij het Dpöpd van Leermiddelen verkrijgbare deelen (n.l. West-, Midden- en Oost-Java, Noord- en Zuid-Sumatra, Borneo, Celebes, Molukken, Timor en Ond. en Bali en Lombok) wordt uitgegeven.

De wegbebakening is geheel geregeld overeenkomstig het Verdrag van Gendve van 30 Maart 1931 tot het brengen van eenheid in de verkeerssteekens (Ned. Stb. 1933 No. 5G1), ofschoon dit verdrag formeel nog niet op Nederlandsch-Indie van toepassing is verklaard. De bakens worden onderscheiden in 3 categorieën: die, welke I een gevaar aanduiden; II een verbod of gebod aanduiden; III slechts een aanwijzing geven.

De zorg voor de plaatsing en het onderhouden van de sub I en III bedoelde bakens is — behoudens een enkele uitzondering — toevertrouwd aan de Kon. Ned. Ind. Motor Club en de Deli Automobiel Club (bijblad 137(53)), die daarbij door den Directeur van Verkeer en Waterstaat goedgekeurde richtlijnen hebben te volgen en welke beide vereenigingen tezamen door het Gouvernement voor dit doel worden gesteund met een jaarlijksche subsidie van f 20.000. De gebods- en verbodsbakens worden geplaatst en onderhouden door de wegbeheerders. Een gebod of verbod heeft tegenover de weggebruikers geen rechtskracht zoolang de voorgeschreven baken « niet zijn geplaatst.

De wegverkeerswetgeving houdt, naast eigelijke verkeersvoorschriften en technische veiligheids-eischen, in een regeling van verkeers-economische onderwerpen, veelal ten onrechte aangeduid met den naam „verkeerscoördinatie”.

V66r 1927, in welk jaar aan de openbare gemeenschappen, door een aanvulling van het motorreglement, de bevoegdheid werd toegekend om voorschriften omtrent openbare motorrijtuigen te geven, ontbrak elke regeling van het openbare vervoer van personen en goederen langs den weg.

De volkomen vrije concurrentie tusschen de autodiensten heeft geleid tot een te niet gaan van sonityds goed opgezette, geregelde auto ondernemingen op groote schaal. Belangrijke, goed georganiseerde ondernemingen gingen na enkele jaren ten onder, niet omdat er wat beters voor in de plaats kwam, maar uitsluitend, omdat weer een ander zijn geld in dergelijke ondernemingen ging verliezen.

Enige met gebruikmaking van de in 1927 toegekende bevoegdheden tot stand gekomen plaatselijke verordeningen brachten op het gebied van het verkeer met openbare personen- auto's en autobussen reeds aanzienlijke verbetering. De wegverkeerswetgeving, zoals deze op 1 September 1933 in working is getreden, hield

de eerste wettelijke regeling van het openbare goederenvervoer per vrachtauto in.

Daarbij were! tevens getracht het autobussenverkeer in goede banen te leiden. Er is bij die gelegenheid een principieele fout gemaakt door de autobus en de vrachtauto op gelijken voet te behandelen. Artikel 35 (oud) W. V. O. verbodt het exploiteeren van een autobus- of vracht-autodienst anders dan krachtens een vergunning van het bevoegde gezag. Onder een autodienst verstond de toenmalige W. V. O. een vervoers- bedrijf, dat als regel tusschen bepaalde plaatsen met een autobus personen, die zich daartoe aan-melden, dan wel met een vrachtauto goederen, die ten vervoer worden aangeboden, tegen ver- goeding vervoert. Alleen al de omstandigheid, dat regelmatige verbindingen per vrachtauto vry- wel niet bestaan, maakte dat de desbetreffende voorschriften van de W. V. O. praktisch buiten toepassing bleven.

Met betrekking tot het personenvervoer was het resultaat van deze regeling eveneens negatief. Het autobusverkeer brengt in zijn wezen en bestemming een zekere regelmaat mede. De aard van het personenvervoer stelt in dit opzicht een onafwijsbaren eisch. In de practijk begonnen de ondernemers dit zelf reeds in te zien.

De bepaling, dat elke regelmatige dienst van een vergunning moest zijn voorzien, dreef velen van hen ertoe om deze zoo zeer gewenschte regel- maat op te geven en over te gaan tot wilde ex- ploitatie. Dit was derhalve een stap terug, een etap, die des te erger was, omdat de overblij- vende regelmatige diensten door de wilde autobussen op de scherpste wijze werden beconcur- reerd. Het door dcij wetgever gestelde doel: het ontstaan van met het algemeen belangstrijdig te achten uitwassen bij de vrije ontwikkeling van het verkeerwezen tegen te gaan, kon dua langs dezen weg niet worden bereikt.

De herziening van de wegverkeerswetgeving, w^c 1 ke in J 936 tot stand kwam, had voor zoover betreft het vrachtautoverkeer ten doel een stel practise!) hanteerbare bepalingen in het leven te roepen. De wetgever heeft zich bij die gelegenheid nog eens rijpelijk beraden op het doel, dat met de ten opzichte van de vrachtauto te nemen maat- regelen dient te worden bereikt.

De practijk had intusschen nog duidelijker uitgeezen, dat onderlinge concurrentie niet vanzelf tot ordening leidt, doch integendeel be- lemmering oplevert voor den groei van georden- de toestanden. Enkele vrachtauto-ondernem- gen hebben zich kunnen handhaven, meestal doordat de exploitanten zich ook nog met andere zaken bezig houden; als transportbedrijf is haar bestaan noodlijdend.

Het vrachtautotransport is het terrein ge- worden van den klein- en, ondeskundigen exploitant, die er vandaag is, doch morgen weder is verdwenen. Het huurkoopstelsel werkt in dit opzicht funest. Te veel onredelijke per- sonen kunnen op een gemakkelijke wijze aan een vrachtauto komen. Loopde zaak mis — en dat is regel —, dan koint de teruggenomen vrachtauto op de tweedehands- markt, welke dienstenge- voel ge steeds weer nieuwe aanvulling krijgt op het niogelige maakt, dat op nog minder goede basis werkende exploitanten de irredole concurrentie nog verergeren.

Met betrekking tot het autobusverkeer is als

doel gesteld bevordering van een regelmatig verkeer met uitschakeling, zoover als daarmedp kan worden gegaan, van onderlinge concurrentie- mogelijkheden.

Als overweging heeft gegolden, dat een zekere bescherming aan het regelmatige transport dient te worden verleend tegen ongebreidelde concurrentie, doch tevens dat deze bescherming haar grondslag en haar begrenzing uitsluitend moet vinden in het algemeen belang, verbonden aan het verkrijgen van een veilige, regelmatig en economisch werkende vervoersgelegenheid. De volgende passage uit de desbetreffende M. v. T. verduidelijkt deze bedoeling nader: „Teneinde te bereiken, dat in de verschillende in een volkshuishouding bestaande verkeersbehoeften zoo alzijdig mogelyk wordt voorzien, zal het regelende ingrijpen van de overheid zich dan ook dienen te beperken tot breideling van die concurrentie tusschen gelijksoortige of ongelijk ksoortige vervoersgelegenheden, welke tot ernstige economische bezwaren aanleiding geeft. Waar het motorisch wegverkeer in verschillende streken in het bijzonder met het railverkeer in concurrentie zeer gewichtige verkeersbelangen betrokken kunnen zijn — als deze concurrentie leidt tot het sluiten van een spoor- of tramweg, voorts voor goed een belangrijk economisch ver- voersapparaat buiten working gesteld — treedt bij de breideling van de concurrentie tusschen ongelijksoortige vervoersgelegenheden in het bijzonder het bereiken van een bevredigende ver- houding tusschen motor- en railverkeer op den voorgrondX; . . . —

Teneinde de mogelijkheid te openen om het gestelde doel te bereiken is in de wegverkeerswetgeving een viertal regelingen opgenomen betreffende het verkeer met le openbare autobusaen; 2e openbare personenauto's; 3e open- bare vrachtauto's; 4e niet- openbare vracht- auto's. Elk dezerregelingen zal hieronder in de ge- noemde volgorde in het kort worden besproken.

Vooraf zij nog vermeld, dat onder openbare rij- en voertuigen verstaan worden die rij- en voertuigen, waarmede personen of goederen tegen vergoeding pl egen te worden vervoerd, on- geacht of deze verschuldigd is ingevolge een af- zonderlijko vervoersovereenkomst dan wel be- grepen is in een vergoeding uit hoofde eener overeenkomst, welko me de op het vervoer van personen of goederen betrekking heeft.

De eigenaar of houder van een openbaar rij- of voertuig is aansprakelyk voor de schade toe- go brae ht aan zich daarin bevindende reizigers of goederen, tenzij hij bewijst, dat de schade buiten zijn schuld of die van zijn personeel is ontstaan.

Elk beding strijdig mot deze bepaling is nietig. Voorts is aan den exploitant en het personeel van een openbaar rij- of voertuig vervoersplicht opgelegd, in dien zin, dat zy verplicht zijn personen on goederen, door wio of voor welke het verlangen daartoe wordt te kennen gegovon, met het rij- en voertuig te vervoeren tegen voldoe- ning van do vastgestelde dan wol, indien geen tarieven zijn vastgesteld, van de gebruikelijke vergoeding, tenzy een gesloten overeenkomst zich daartegen verzet.

1. *Het vervoer van personen met openbare auto- bussen.* De regeling van het verkeer met open- baro autobusson kan als volgt worden samen- gevat.

Eenvoudigweg is bepaald, dat het verboden is een open bare autobus voor het vervoer van personen te exploiteeren zonder een vergunning. Geen open bare autobus kan dus meer zonder vergunning worden geëxploiteerd.

By het openbare vervoer van personen is een eerste vereischte, dat daarbij regelmaat wordt betracht, zoodat men op een punt van een traject, waarop een openbaar vervoermiddel wordt geëxploiteerd, met redelijke zekerheid moet kunnen verwachten, dat het vervoermiddel op een bepaald tijdstip zal passeeren. Aan de exploitanten van openbare autobussen wordt, om dit desideratum te verwezenlijken, bij de aan hen te verleenen vergunningen een aantal voorwaarden opgelegd.

De vergunningen worden verleend met vaststelling van:

1e het traject of de trajecten, waarop het vervoer zal geschieden; 2e de dienstregeling; 3e de tarieven, tegen welke het vervoer zal plaats hebben; 4e het minimum-aantal autobussen, waarmede het bedrijf zal worden uitgeoefend; 5e den tijdsduur, waarvoor de vergunning zal gelden, welke tijdsduur ten hoogste vijf jaren zal bedragen; 6e zoodanige voorwaarden als in het algemeen belang worden noodig geacht.

Op andere trajecten dan de in de vergunning genoemde mag de autobus niet worden geëxploiteerd, tenzij met een bijzondere vergunning voor incidenteel vervoer (waarover straks nader).

De dienstregelingen van alle, eenzelfde traject berijpende autobussen worden in een algemeen tijdschema ingepast, hetgeen op zoodanige wijze dient te geschieden, dat niet twee of meer autobussen van concurrerende diensten gelijktijdig vertrekken, waardoor een wcdloop pleegt te ontstaan om de voorste te zijn, hetgeen de verkeersveiligheid in gevaar brengt.

Indien de bussen met behoorlijke tijdsruimten na elkaar vertrekken, zoo mogelijk van een gemeenschappelijke standplaats, is tevens aan het stelsel van reizigerswervens — dat het publiek zooveel last bezorgt en de onfaire concurrentie in de hand werkt — de bestaansreden ontnomen. In de vergunning wordt bovendien een verbod opgenomen om op deze wijze reizigers te werven.

Bij de dienstregeling dient eventueel ook op facultatieve en extra-ritten te worden gerekend.

De onderlinge concurrentie van hetzelfde traject bedienende autobusdiensten zal voort worden getemperd door voor alle bussen, welke met dezelfde snelheid rijden en hetzelfde comfort bieden, gelijke tarieven vast te stellen. Voor snelle en luxe autobusdiensten zullen uiteraard hogere tarieven kunnen worden vastgesteld.

Voor de behoorlijke exploitatie van een aangevraagden dienst is een zeker minimum-aantal autobussen noodig, dat afhankelijk is van de frequentie van de door den aanvrager gedachte dienstregeling, waarbij ermede rekening moet worden gehouden, dat de autobussen van tijd tot tijd buiten dienst moeten worden gesteld voor herstel en onderhoud, zoodat over 66n of meer reservebussen naar gelang van den omvang van den dienst moet worden beschikt. Dit minimum-aantal moet in de vergunning worden vastgelegd, opdat een goede vervoersbodiening zij gewaarborgd.

Vaststelling van het minimum- of het maximum-aantal beschikbare plaatsen zal zoo no

dig als voorwaarde bij de vergunning kunnen worden gesteld.

In verreweg het grootste deel van de Buitengewesten, waar het verkeer zeer weinig intensief is, bestaat geen behoefte aan het vaststellen van dienstregelingen, tarieven en maximum-aantal autobussen. Het publiek belang is daar voorshands het meest gebaat met groote vrijheid en beweeglijkheid van het verkeer. In verband daarmee is aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid toegekend om voor deze gebieden de verplichting, om dienstregelingen, tarieven en minimum-aantal autobussen in de vergunning vast te leggen, voor bepaaldtjntj buiten werking te stellen. Van deze bevoegdheid is op ruime schaal gebruik gemaakt (zie Ind. Stb. 1936 no. 649, 1937 no's 6 en HkZ).

Een vergunning kan om een vijftal redenen worden geweigerd. In de eerste plaats kan dit geschieden, indien tegen het verleenen van de vergunning bezwaren bestaan met het oog op de vrijheid en de veiligheid van het verkeer. Voorshands is deze weigeringsgrond slechts van geringe praktische betekenis. Zoo geweldig druk is het verkeer nog niet, dat niet op alle wegen een aanzienlijke toename mogelijk is, voordat men op grond daarvan een vergunning zou moeten weigeren.

Als tweede grond, waarop een vergunning kan worden geweigerd, is genoemd het bestaan van „ernstige economische bezwaren tegen uitbreiding van de vervoersgelegenheid“. Dit criterium is voor de beoordeeling van de vergunningsaanvragen van het grootste gewicht. De economische bezwaren tegen uitbreiding van de vervoersgelegenheid moeten in de eerste plaats door de bevoegde autoriteiten (de eerste plaats door de provincie) worden onderzocht. Indien voren worden gebracht, Tencinde IK-II daartoe in de voile gelgenschap te stellen, is ijigevo<r1 de mogelijkheid van verzet tegen een aangevraagde vergunning binnen een bepaalden termijn na de publicatie van de aanvraag. JJe gekozen omschrijving laat de vrijheid om elk geval op zich zelf naar de omstandigheden en aan de hand van ingekomen bezwaren te beoordeelen, waardoor redelijke beslissingen kunnen worden genomen. Op den voorgrond staat de lcltar, dat de bezwaren, willen zij tot een weigering van de aangevraagde vergunning kunnen leiden, ge-wichtig (in den term „cmMig“ koimt dit tot uiting) en van economischen aard moeten zijn. Het spreekt van zelf, dat de belangen van alle in deze betrokken vervoersbedrijven bij de beoordeeling in het geding komen. Niet die belangen op zich zelf vormen echter de elementen voor de beoordeeling, het gaat ojn de betekenis van de vervoersbedrijven uit een economisch oogpunt, om de nuttige, vaak onnmsbare taak, die zij in de maatschappij vervullen.

Een vergunning kan verder worden geweigerd, indien aanvrager niet in staat wordt geacht om het vervoer overeenkomstig de gevraagde vergunning en onder de gebruikelijke daarbij vast te stellen bepalingen en voorwaarden te bedienen. Als zoodanig kan worden beschouwd een aanvrager, die niet de vrije beschikking heeft over een voldoende aantal autobussen om een dienst overeenkomstig de aangevraagde vergunning te onderhouden.

In de vierde plaats kan een vergunning worden

geweigerd, indien de aanvrager niet bereid is nevens het aangevraagde traject tevens een aansluitend traject te berijden, terwijl voor de gezamenlijke trajecten een loonnende exploitatie mogelijk wordt geacht in geval op dat aansluitend traject behoefte aan vervoersgelegenheid bestaat en het in het algemeen belang gewenscht wordt geacht daarin te voorzien. Tegenover de bescherming, welke de autobusondernemingen volgens deze regeling genieten, komt het redelijk voor van haar te eischen, dat zij in bepaalde gevallen tevens naburige trajecten, waarop behoefte aan vervoersgelegenheid bestaat, bedienen, al zal de exploitatie van de gezamenlijke trajecten wellicht een geringere winst laten, dan alleen die van het aangevraagde traject. Bij het eventueel stellen van de hier bedoelde eischen zal uiteraard met redelijke bezwaren zooveel mogelijk worden rekening gehouden. Deze verplichting zal slechts worden opgelegd in geval de overheid positief ter voorzicing in vervoersbehoefte moet optreden, omdat geen vervoersonderneming bereid is daarin eigen beweging te voorzien. Onder een „loonnende exploitatie" zal in dit verband moeten worden verstaan een zoodanige exploitatie, waarvan de baten de uitgaven (met inbegrip van redelijke afschrijving) dekken en welke bovendien een matige winst afwerpt.

Als vijfde en laatste reden, waarom een vergunning kan worden geweigerd, geldt de bereidheid van bestaande autobusondernemingen, welke hetzij uit hoofde van een aansluitend traject berijden, om haar uit te hielden, dan wel het gevraagde traject te berijden, indien zij niet minder waarborgen voor een goede en billijke vervoersbediening bieden dan de aanvrager. Aan de taande autobusondernemingen, welke haar diensten op billijke wijze exploiteeren, dient een voorkeursrecht te worden gegeven boven nieuwe aanvragers wier wijze van exploitatie weiniger is te verbeteren. Deze bepaling werkt den groei van bestaande autobusondernemingen in de hand, hetgeen met het oog op het publiek belang wenschelijk te achten is. Doordat de overheid de tarieven vaststelt, behoort voor misbruik niet te worden gevreesd.

In aansluiting op de clausule Inatsten weigeringsgrond is voorts bepaald, dat een vergunninghouder, die voor het einde van den geldigheidsduur van de hem verleende vergunning een aanvraag om een nieuwe vergunning voor het berijden van eenzelfde traject indient, de voorkeur geniet boven andere aanvragers van een vergunning voor het berijden van dat traject, indien hij niet minder waarborgen voor een goede en billijke vervoersbediening biedt dan deze aanvragers. Het zou onredelijk zijn om een autobusonderneming, welke gedurende een reeks van jaren het verkeer op behoorlijke wijze heeft gedient en daarbij wellicht moeilijke jaren heeft doorgemaakt, zonder aan wijsbare voordeelen voor het publiek, plaats te doen maken voor nieuwe exploitanten. De vergunninghouder moet tevens met het oog op de vernieuwing van zijn materieel reeds geruimen tijd voor expiratie van den geldigheidsduur van zijn vergunning zekerheid kunnen krijgen omtrent de voortzetting van zijn bedrijf.

Do gewone of onbeperkte vergunning voor het vervoer van personen met openbare autobussen is niet vereischt voor vervoer, dat slechts

eens of weinige malen zal plaats hebben. Deze uitzondering heeft betrekking o. m. op touring-cars, waarmede een gezelschap touristen, voetballers etc. een trip maakt. De uitdrukking „eens of weinige malen" doelt uitkomen, dat het vervoer een incidenteel karakter moet dragen. Zoodra het vervoer een zekere regelmaat gaat vertoonen, moet een gewone autobusvergunning worden aangevraagd. Voor dergelijk incidenteel vervoer wordt een bijzondere vergunning uitgereikt.

II. Het vervoer van personen met openbare personenauto's. Zooals vermeld, beoogt het vergunningstelsel voor openbare autobussen de inatandhouding van regelmatige vervoersgelegenheden te bevorderen en de concurrentie mogelijkheden tusschen de autobusondernemingen onderling en tusschen het autobusvervoer en het spoorvervoer op voet van gelijkheid te brengen, onderscheidenlijk te beperken.

Dit doel zou kunnen worden verijdeld, indien het verkeer met openbare personenauto's geheel zou moeten worden vrijgelaten. De mogelijkheid is daarom geopend om indien op een bepaald traject, waarop of waarlangs een of inder vervoersondernemingen een geregeld dienst onderhouden, een zoodanig aanbod van vervoersgelegenheid met snorrende openbare personenauto's (taxi's, autoletten, tricans) bestaat, dat daaruit ernstige economische bezwaren voortvloeien, bij besluit van de tot het verleenen van vergunningen voor autobussen bevoegde autoriteit te bepalen, dat het traject door dergelijke openbare personenauto's slechts mag worden bereden met een door of namens haar verleende vergunning.

Deze inatregel mag slechts worden toegepast op trajecten gelegen buiten de grenzen van stadsgemeenten en gemeenten, derhalve op de interlocale weijen en is niet toepasselijk op auto's van verhuurderijen, welke slechts worden verhuurd na voorafgaande afspraak met den exploitant en dus niet langs den weg vrachtes opplikken.

Het aantal voor het berijden van het aangegeven traject uit te geven vergunningen wordt jaarlijks vastgesteld, omdat het wenschelijk is om voor elk jaar onder het oog te zien in hoeverre de ingevoerde inatregel noodzakelijk is teachteien.

Bepaald kan worden, dat een vergunning niet wordt verleend tegen betaling van een zeker bedrag, f 10 niet te boven gaande. De vordering van deze betaling heeft do strekking om het indienen van onnoodige aanvragen (door degenen, die slechts zelden het traject berijden) te beperken en verder om de kosten van de administratie van de overheid te dekken. Door deze betaling zal worden bereikt, dat de bestuurders van taxi's zich zullen beperken tot het gebied, dat zij zich als hoofdterrein van hun werkzaamheden hebben uitgekozen.

Ann den eigenaar of houder van een taxi, die aantoonde dat een aangevonden traject gedurende de drie aan hot tydstep van openbaarmaking van het vorenbedoelde besluit voorafgaande maanden geregeld door dat motorrijtuig is bereden, wordt, indicu hij daartoe binnen een maand na die openbaarmaking het verzoek doet, een vergunning uitgereikt, ongeacht of daardoor het vastgestelde maximum wordt overschreden.

De betrokkenen mogen hun motorrijtuigen op het traject, waarvoor zy een vergunning hebben aangevraagd, zonder vergunning bluveit

exploiteeren totdat een vergunning is verleend of geweigerd, dan wel op een beroep tegen de weigering van een vergunning is beschikt.

Aan dengene, aan wien in het voorafgaande kalenderjaar een vergunning is uitgereikt, wordt indien hij binnen een niaan na de openbaarmaking van het besluit, waarbij het maximumaantal vergunningen wordt vastgesteld, daartoe het verzoek doet, een nieuwe vergunning uitge-reikt, ongeacht of daardoor het voor het betrokken kalenderjaar vastgestelde maximum wordt overschreden.

Door deze overgangsbepalingen zijn de belangen van de bestaande exploitanten volledig verzekerd.

Binnen de grenzen van stadsgemeenten en gemeenten kunnen bijzondere regelingen worden getroffen.

Indien zulks ter bevordering van een geregeld en economisch vervoer van personen binnen de grenzen van die open bare gemeenschappen noodzakelijk is, kunnen bij verordening van den raad der stadsgemeente of gemeente aanvullende voorschriften ter regeling van het vervoer met open bare autobussen en personenauto's worden aangegeven. De verordeningen treden niet in werking dan na door den Gouverneur-Generaal te zijn goedgekeurd.

In de groote gemeenten draagt het verkeersvraagstuk een geheel ander karakter dan elders. Typeerend is het zeer intensieve personenverkeer op korten afstand, waarbij op bepaalde tijden zelfs sprake is van drangverkeer. Teneinde voor dat stadsvervoer een zoo goed mogelijke regeling te kunnen treffen, werd het gewenscht geacht om aan de raden van stadsgemeenten en gemeenten de bevoegdheid te geven, aanvullende voorschriften vast te stellen, welke dug verder kunnen gaan dan de regelen, welke in de ordonnantie zijn opgenomen en met name ten doel zullen kunnen hebben om voor de onderscheidene verkeersmiddelen, welke ter voorziening in de plaatselijke verkeersbehoeften noodzakelijk zijn te achten, een behoorlijk arbeidsveld te verzekeren. Uiteraard zal daarbij nimmer bescherming van bepaalde ondernemingen het doel kunnen zijn; de voorschriften zullen wel kunnen strekken in het belang van het instand blijven van bepaalde vervoersgelegenheden, welke voor het stadsverkeer onmisbaar zijn.

Bij dergelijke verordeningen zou verder kunnen worden voorgeschreven het gebruik van taxa meters voor open bare personenauto's, kunnen vaste tarieven voor open bare personenauto's worden vastgesteld, kan het aantal open bare personenauto's worden gecontingenteerd, en kunnen verdere maatregelen in het belang van het openbare personenvervoer met autobussen en personenauto's worden genomen.

H1. Vervoer van goederen met openbare vrachtauto's. Ter bestrijding van de ernstige economische bezwaren tegen een overmatig aanbod van vervoersgelegenheden per motorrijtuig kan op de trajecten, waarop of waarlangs een of meer vervoersondernemingen een geregeld dienst onderhouden, een vergunningsstelsel worden toepasselijk verklaard.

De trajecten worden aangewezen door den Gouverneur-Generaal na ingewonnen advies van de betrokken vervoerscommissie en het betrokken college van gedeputeerden van de provincie

dan wel het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur.

Op de aldus aangewezen trajecten is het verboden met een openbare vrachtauto, waarvan het toelaatbaar totaal-gewicht 2000 kg te boven gaat, en met een openbare autobus, welke is ingericht voor het vervoer van meer dan 1000 leg goederen, goederen te vervoeren anders dan krachtens een vergunning van den Directeur van Verkeer en Waterstaat.

De begrenzing van het toelaatbaar totaal-gewicht tot 1000 kg laat het vervoer van goederen met bestelauto's en de lichtste typen van vrachtauto's buiten de vergunningregeling. Door in autobussen het vervoer van goederen tot 100 kg steeds toe te laten, vallen voor zoover kon worden nagegaan alle in Indie thans aanwezige autobussen, ingericht voor gemengd vervoer, buiten deze regeling. Voor autobussen, welke in de toekomst eventueel wel onder deze bepaling vallen, zal de vergunning voor het exploiteeren van een openbare autobus en die voor het vervoer van goederen bij een beschikking, en wel van den Directeur van Verkeer en Waterstaat, worden verleend.

Ook het vervoer van goederen met personenauto's wordt vrygelaten, omdat het draagvermogen van die motorrijtuigen z65 gering is, dat economisch vervoer van hoeveelheden goederen van eenige beteekenis daarmede niet mogelijk is.

Het vergunningsstelsel kan niet worden toegepast op trajecten, gelegen binnen de grenzen van stadsgemeenten en gemeenten. Het plaatselijk vervoer is geheel buiten de regeling gdaten, oindat de behoefte aan ordende overheidsmaatregelen daar niet is gebleken. Tot het plaatselijk vervoer zal als regel mode niotten worden gerekend een strook van eenige kilo meters buiten de grenzen van de stadsgemeenten en gemeenten. Daarmede kan bij de aanwijziging van trajecten worden rekening gehouden.

De vergunning wordt verleend met vaststelling van : 1e. het traject of de trajecten, waarlangs het vervoerzal geschieden ; 2e. het maximum aantal motorrijtuigen, met inachtneming daarbij van het draagvermogen dier rij- of voertuigen, waarmede het bedrijf zal worden uitgeoefend; 3e. den tijdsduur, waarvoor de vergunning zal gelden, welke tijdsduur ten hoogste vijf jaren zal bedragen ; 4e. de soorten van de te vervoeren goederen, indien de aanvrager zich tot het vervoer van bepaalde soorten van goederen wenschte beperken; 5e. zoodanige voorwaarden als in het algemeen belang worden noodig geacht. Gegeven het doel van de invoering van het vergunningsstelsel op de aangewezen trajecten, n. l. om de ernstige economische bezwaren, die zich daar door overmaat van vervoersaanbod voordoen, op te heffen dient het maximum-aantal motorrijtuigen en daaraan te koppelen afhankelijkens te worden vastgelegd.

In verband met te verwachten snelle wijzigingen in de bediening van het goederenvervoer zullen als regel de vergunningen voor niet langer dan drie jaren worden verleend.

Do mogelijkheid is geopend om vrachtauto-exploitanten de gelegenheid te la ten zich tot bepaald vervoer te beperken, b. v. tot dat van verhuisboedels, visch, bibemen, inelk etc.

Indien de exploitant zijn vervoersplicht niet heeft beperkt tot bepaalde goederen is hij ver-

plicht alle goederen te vervoeren, behoudens dat de voorschriften omtrent de belading niet mogen worden overtreden, terwijl voor motorrijtuigen, ingericht voor bijzonder vervoer, geen vervoersplicht geldt voor het vervoer van goederen, waarop het motorrijtuig niet is ingericht. Heeft hij evenwel op deze wijze zijn vervoersplicht beperkt, dan is het hem verder verboden andere soorten van goederen te vervoeren dan wel te doen of te laten vervoeren dan in de vergunning zijn vermeld.

De toepasselijk kverklaring van het vergunningsstelsel op een bepaald traject eischt uiteraard een overgangsregeling ter verzekering van de belangen van de ondernemers, die reeds een vrachtauto of autobus voor het vervoer van goederen op het aangewezen traject exploiteeren. Aan hen, die binnen een maand na openbaarmaking van de aanwijzing van het traject een vergunning aanvragen en aantoonen een openbare vrachtauto of autobus in het tijdvak van zes maanden, voorafgegaan aan de aanwijzing, op dat traject geregeld te hebben geexploiteerd, wordt een vergunning verleend, met dien verstande, dat de geldigheidsduur van de vergunning en het maximum-aantal motorrijtuigen kunnen worden beperkt teneinde de economische bezwaren zoo spoedig mogelijk op te heffen.

De bestaande exploitanten mogen hun motorrijtuigen op het traject, waarvoor zij een vergunning hebben aangevraagd, zonder vergunning blijven exploiteeren totdat een vergunning is verleend of geweigerd, dan wel op een beroep tegen de weigering van een vergunning is beschikt. De belangen van bestaande vrachtautoondernemingen zullen zoveel mogelijk worden ontzien.

Is de toestaad op een bepaald traject door verleen van de vergunningen geregeld, dan is daarmede natuurlijk voor eenigen tijd uitbreiding van het aantal op dat traject toegelaten vrachtauto's stop gezet totdat blijkt, dat de overmaat van vervoersgelegenheid heeft opgehouden te bestaan.

In de toekomst zal het dan mogelijk zijn dat door de toename van de vervoersbehoefden de vervoersgelegenheid dient te worden vergroot. Alsdan kan aan bestaande vrachtautoondernemingen, op haar verzoek, worden vergund liaar bedrijf uit te breiden, en kunnen nieuwe vergunningen worden verleend, indien daartegen geen ernstige economische bezwaren bestaan. Een bestaande vrachtautoonderneming, welke bereid is haar bedrijf uit te breiden, geniet de voorkour boven aanvragers van een nieuwe vergunning, indien zij niet minder waarborgou voor een goede en billyk vervoersbediening biedt dan deze aanvragers.

De AMingunninghouder, die tenminste zes maanden voor het einde van den geldigheidsduur van do hem verleende vergunning een aanvraag om een nieuwe vergunning voor het berijden van hetzelfde traject indient, geniet de voorkour hoven andere aanvragers van een vergunning voor het berijdci van dat traject, indien hij niet minder waarborgen voor een goede en billyko vorvoersbediening biedt dan deze aanvragers.

Een nieuwe vergunning kan slechts worden geweigord, indien bij gehouden onderzoek is gebleken, dat door het verleen van de vergunning de ernstige economische bezwaren zouden voortduren of herleven.

De houder van een vrachtautovergunning is verplicht de tarieven voor het vervoer van door hem te vervoeren goederen openbaar te maken op de volgende wijze. De tarieven worden ten kantore van den vergunninghouder op een in het oog vallende plaats aangeplakt en voor een ieder ter inzage gelegd op de door de autoriteit, die de vergunning heeft verleend, te bepalen kantoren. Bovendien moet de vergunninghouder zorgdragen, dat de bestuurder van de vrachtauto in het bezit is van een kaart, welke deze tarieven mede bevat. Het is den vergunninghouder verboden goederen te vervoeren dan wel te doen of te laten vervoeren tegen andere vrachtprijzen dan die, welke, op zoeven bedoelde kaart zijn vermeld, tenzij voor den aanvang van het vervoer anders is overeengekomen. De vergunninghouder is vrij om zijn tarieven te alien tijde te wijzigen. Een wijziging is echter eerst van kracht nadat het gewijzigde tarief op de zoo juist vermelde wijze isaangeplakt en ter inzage gelegd en de tariefkaart daarmede in overeenstemming is gebracht. Het publiek kan eischen, dat de exploitant tegen de op deze wijze bekend gemaakte vrachtprijzen vervoert. Bij bijzondere overeenkomst kan echter van deze algemeene tarieven worden afgeweken, mits voor den aanvang van het vervoer gesloten.

Het is den eigenaar of houder en den bestuurder van een motorrijtuig, waarvoor een vrachtautovergunning is verleend, verboden daarmede goederen te vervoeren dan wel te doen of te laten vervoeren, indien de bestuurder niet kan toonen den vrachtbrief of de vrachtbrieven, waaruit blijkt welke goederen in het motorrijtuig zijn geladen. De vrachtbrief moet voldoen aan door den Directeur van Verkeer en Waterstaat te stellen eischen, welke ongeveer overeenkomen met die van artikel 90 W. v. K.

Een vergunning is niet vereischt voor vervoer, dat slechts eens of enkele malen zal plaats hebben. Voor dergelijk incidenteel vervoer wordt een bijzondere vergunning uitgereikt.

V. Vervoer van goederen met niet-openbare vrachtauto's. Indien wordt overgegaan tot regelen en ordenen ingrijpen in het openbare vervoer van goederen met motorrijtuigen, dient ook het particuliere goederenvervoer met vrachtauto's en autobussen in de regeling te worden betrokken. Op trajecten, waarop het vergunningsstelsel voor openbare vrachtauto's en autobussen toepasselijk is verklaard, moet lietparticulieregoederen vervoer met die motorrijtuigen onder controle worden gesteld om den vervoersomvang op dergelijke trajecten ten voile te kunnen voorzien. Dit is van veel belang voor de beoordeeling van de vraag hoe groot do capaciteit van de openbare vrachtautoonderneming moet zijn om in do vervoersbehoefte te voorzien. Voorts is controle op het particuliere goederenvervoer noodig om ontduiking van het vergunningsstelsel voor het openbare goederenvervoer per motorrijtuig te voorkomen. Tenslotte kan het geboden zyn om het particuliere vervoer van goederen met vrachtauto's en autobussen te boperken ter wille van in het algemeen belang in stand te houden openbare vervoersgelegenheden.

Deze overwegingon hebben geleid tot de volgende regeling.

Het is verboden met een niet-openbare vrachtauto, waarvan het toelaatbaar totaalgewicht 2000 kg to boven gaat, of met een niet-openbare

autobus, welke is ingericht voor het vervoer van meer dan 1000 kg goederen, goederen te vervoeren anders dan krachtens een vergunning van den Directeur van Verkeer en Waterstaat: *a.* op de trajecten, waarop het vergunningsstelsel voor openbare vrachtauto's en autobussen toepasselijk is verklaard; *b.* op andere door den Gouverneur-Generaal aangewezen trajecten, waarop of waarlangs een of meer vervoersondernemingen een geregeld dienst onderhouden, indien uit het onbepaald toelaten van goederenvervoer met de vorenbedoelde niet-openbare motorrijtuigen ernstige economische bezwaren voortvloeien.

Een vergunning kan niet worden geweigerd, indien de aanvrager aantoonde, dat hij bij weigering in zijn bedrijf aanmerkelijk nadeel zou ondervinden.

Het gaat hier dus over twee scherp van elkaar te onderscheiden gevallen.

De maatregelen om tot opheffing van de ernstige economische bezwaren te geraken op de onder *a* bedoelde trajecten — dat zijn dus de trajecten, waarop of waarlangs een overmatig aanbod van openbare vervoersgelegenheid bestaat — zouden in belangrijke mate kunnen worden tegengewerkt, indien het particulier vervoer zich onbepaald zou kunnen uitbreiden.

Intusschen zijn de belangen van de bestaande, particuliere vrachtautohouders op deze trajecten volledig gewaarborgd. Aan degenen, die binnen den maand na openbaarmaking van de aanwijzing van een traject een vergunning aanvragen en aantoonen een vrachtauto gedurende het tijdvak van zes maanden voorafgaande aan die openbaarmaking op het aangewezen traject te hebben geëxploiteerd, wordt een vergunning verleend. Degenen, die binnen een maand na openbaarmaking van de aanwijzing van het traject een vergunning aanvragen, mogen hun motorrijtuigen zonder vergunning op dat traject blijven exploiteeren totdat een vergunning is verleend of geweigerd, dan wel op een beroep tegen de weigering van een vergunning is beschikt.

Nieuwe vergunningen moeten echter kunnen worden geweigerd, indien tegen verdere uitbreiding van het particuliere vervoer ernstige economische bezwaren bestaan.

In de tweede plaats zal het eigen vervoer aan een vergunning moeten worden gebonden op trajecten, waar het voortbestaan van een openbare vervoersgelegenheid, welke een geregeld verband onderhoudt, slechts door dezen maatregel kan worden verzekerd. Dit is editor een maatregel, die slechts in uitzonderingsgevallen zal behoeven te worden toegepast, n. J. indien de mogelijkheid om een dergelijke vervoersgelegenheid in stand te houden afhankelijk is van de omstandigheid dat een of enkele personen of lichamen, die groote hoeveelheden goederen moeten op- of afvoeren, van de diensten der vervoersondernemingen gebruik maken. Indien deze personen in eigen vervoer voorzien, zal in een dergelijk geval de vervoersonderneming het onderhouden van de verbinding moeten opgeven, waardoor het belang van de bevolking van een geheele streek ernstig kan worden benadeeld. Zal dan in begin een vergunning voor eigen vervoer niet worden uitgereikt, dit zal echter toch geschieden, indien het vervoer door de vervoersondernemingen den aanvrager aanmerkelijk na

deel zou berokkenen, hetzij doordat hij in eigen vervoersbehoefte noemenswaard billyker kan voorzien, hetzij doordat de openbare vervoersonderneming de verbinding niet onderhoudt op een wijze, welke strookt met de belangen van den aanvrager, en dus niet aan diens redelijke vervoersbehoeften kan tegemoet komen. Overigens zal het feit, dat een vergunning voor particulier vervoer steeds kan worden verleend, terwijl ook de aanwijzing van het traject kan worden ingetrokken, voor de vervoersonderneming een aanleiding is om haar tarieven niet op te voeren en haar diensten zoo goed mogelijk in te richten.

In dit geval bestaat de mogelijkheid om dadelijk beperkend in te grijpen, door weigering van vergunningen of het slechts toestaan van beperkte vergunningen.

De vergunning wordt verleend voor elk motorrijtuig afzonderlijk met vermelding van de goederen, waarvan het vervoer is toegestaan, en van het traject of de trajecten, waarop het vervoer zal mogen geschieden. Aan de vergunning kunnen zoodanige voorwaarden worden verbonden als in het algemeen belang worden noodig geacht. Zij is geldig gedurende het kalenderjaar, waarvoor zij is afgegeven, en hot daaropvolgende jaar.

De vergunning wordt slechts verleend voor de goederen, welke de aanvrager ten behoeve van zijn bedrijf op- of afvoert.

Het is den vergunninghouder verboden andere soorten van goederen te vervoeren; n dan wel te doen of te laten vervoeren dan in de vergunning zijn vermeld.

Voor incidenteel vervoer kan ook hier een bijzondere vergunning worden verleend.

Vervoerscommissies. Jc vervoerscommissies spelen op het gebied van het goederenvervoer een belangrijke rol.

Voor bepaalde gebiedsdeelen, omvattende 66n of meer trajecten, waarop het vergunningsstelsel voor het openbare goederenvervoer per motorrijtuig toepasselijk is verklaard, kan de Gouverneur-Generaal een vervoerscommissie instellen.

Voorshands kan worden volstaan met instelling van drie vervoerscommissies, n. L. ctini te Jember, tavia voor West-Java, 66n te Semarang voor Midden-Java en de Vorstenlanden en ten te Soerabaja voor Oost-Java.

De vervoerscommissies bestaan uit een voorzitter en tenminste vier leden, die door den Directeur van Verkeer en Waterstaat voor den tijd van twee jaren worden benoemd.

Bij het goederenvervoer zijn vele belangen betrokken, n. l. de directe belangen van de betrokken vrachtauto-ondernemers, van de spoorwegondernemingen, van importeurs, exporteurs, cultuurondernemingen, enz. en de diverse belangen der bevolking, welke weliswaar in den regel niet rechtstreeks aan het vrachtautoverkeer deelneemt, maar doordoor in haar bedrijf en leven wordt beïnvloed. Al deze belangen dienen integral in de vervoerscommissies te worden vertegenwoordigd.

De vervoerscommissies zijn uitsluitend op het gebied van het goederenvervoer werkzaam.

Deze commissies moeten zich op de hoogte houden van de aangelegenheden betreffende het vervoer van goederen, haar bemiddeling verleenen, indien tusschen vervoersondernemingen tegenstrijdigheid van belangen bestaat, en den Directeur van Verkeer en Waterstaat van a cl vis

dienen omtrent de terzack van het vervoer van goederen te treffen maatregelen.

De vervoerscommissies brengen in concreto ad vies uit omtrent:

1e. de aanwijzing van trajecten, waarop de vergunningsstelsels voor het openbare en het particuliere goederenvervoer der motorrijtuigen dienen te worden toegepast; 2e. de in het kader van die vergunningsstelsels te verlenen vergunningen; 3e. de bezwaarschriften in verzet en hooger beroep tegen verleenning, onderscheidenlijk weigering, intrekking of wijziging van vergunningen tot exploitatie van vrachtauto's.

De commissies zullen echter haar werkzaamheid niet behoeven te beperken tot het uitbrengen van ad vies omtrent aan haar voorgelegde vragen.

Het gekozen stelsel van inatregelen met betrekking tot het goederenvervoer draagt een min of meer negatief karakter. Het sluit slechts de mogelijkheid in om door invoering van eenig vergunningsstelsel de tot ernstige economische bezwaren leidende concurrentie te breidelen, het ontstaan en de verdere ontwikkeling van in het algemeen belang ongewenscht uitwassen bij het goederentransport te beletten.

Tot een positieve ordening van het goederenvervoer kunnen deze maatregelen alleen niet leiden. Op dit gebied nu is voor de vervoerscommissies een belangrijker tank weggelegd. De vretgever heeft deze willen aangeven door de opdracht tot bemiddelend optreden bij het bestaan van tegenstrijdige belangen tusachen de vervoersondernemers.

Dit bemiddelend optreden zal kunnen leiden tot (nfbakening van) het vervoersgebied van gelijksoortige en ongelijksoortige transportmiddelen, of tot verdeling van het vervoer naar den aard der goederen en tot vaste, overcnkomstige tarieven, derhalve kortint tot hetgeen als regel wordt verstaan onder positieve vervoersordcnng.

De Wegverkeerscommissie. De permanente wegverkeerscommissie, welke zetelt te Bandoeng in het departement van Verkeer en Waterstaat, is door den Gouverneur-Generaal ingesteld, terwijl ook haar voorzitter en leden door den Gouverneur-Generaal worden benoemd en ontheven.

Be commissie client den Gouverneur-Generaal en den hoofden van de departementen van raad omtrent de behartiging van alle verkeersbelangen om omtrent alles wat met de werking van de Wegverkeersordonnantie op de krachten haar vast te stellen voorschriften verband houdt.

De ontwerpen van algemeene vorordeningen en besluiten van de departementshoofden tot wijziging en aanvulling van de wegverkeerswetgeving vinden in de vergaderingen van de commissie bespreking. Ook do ontwerpen van ordonnances, welke aan het wegverkeer lasten opleggen (motorvoertuigenbelasting, personele belasting, accijns, invoerrechten), worden aim do commissie om ad vies toegezonden. Verder beraadslaagt de commissie over alle onderwerpen het verkeer betreffende in den ruimeren zin, zooals veiligverkeerspropaganda, verkeersonderwijs, wegenpolitiek enz.

Bo commissie is bovoegd eigenor initiatief voorstellen het verkeer betreffende bij den Gouverneur-Generaal on de departementshoofden in te dienen.

De commissie bestaat uit ambtelijke en niet-ambtelijke leden. Tot deze laatste behooren tegenwoordigers van vereenigingen, die de behartiging van verkeersbelangen ten doel hebben, en van het taxi-, autobus-, en vrachtautobedrijf.

Als voorzitter pleegt in de practijk te worden aangewezen het hoofd van de afdeling Wegverkeer van het departement van Verkeer en Waterstaat.

De commissie brengt jaarlijks verslag uit omtrent haar werkzaamheden, waaraan de noodige beschouwingen omtrent de ontwikkeling van het wegverkeer worden vastgeknoot.

Statistieken van rij- en voertuigen. Aangezien statistische gegevens omtrent de aantallen door dierlijke trekkracht voortbewogen rij- en voertuigen en rijwiden tot dusver ontbreken, kunnen slechts gegevens omtrent motorrijtuigen worden vermeld, waarvoor naar de tabellen voorkomende op biz. 1506 wordt verwezen.

Belastingen. *Motorverkeer.* In Nederlandsch-Indie werd de eerste belasting op het motorverkeer gelegd bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1908 no. 48 (in werking getreden op 15 Februari 1908), welke de accijnspligtigheid van benzine invoerde door voor de toepassing van de ordonnantie in Ind. Stb. 1886 no. 249 — waarbij petroleum, waaronder begrepen alle aardolien, geschikt voor het gewooi gebruik tot verlichting, aan een accijns werf onderworpen — met licht-petroleum of benzine gelijk te stellen: gasoline, petroleumbenzine en al die andere aardoliedistillaten, welke met de evengenoemde gemeen hebben dat zij vluchtiger zijn dan petroleum.

Deze accijns, welke oorspronkelijk / 1.75 per hectoliter bedroeg, werd 1 Januari 1894 (Ind. Stb.] 893 no. 308) verhoogd tot / 2 en daarna (Ind. Stb. 1899 no. 1) gebracht van / 2 op / 2.50 per hectoliter met ingang van 11 Januari 1899 voor Java en Madoera en 1 Februari 1899 voor de Buitengewesten, welk laatste tarief in 1908 werd gehandhaafd.

Eerst in 1921 werd een scheiding tusschen den accijns op petroleum on benzine gemaakt en werd de laatste zeer belangrijk verhoogd. Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1921 no. 304 (in werking getreden op 1 Juni 1921) werd o.a. bepaald, dat de accijns bedraagt:

a. voor petroleum: / 3.50 per hectoliter; b. voor gasoline, petroleumbenzine en al die andere aardoliedistillaten, welke met do evengenoemde gemeen hebben, dat zij vluchtiger zijn dan petroleum: / 7.50 per hectoliter.

Tot ultimo 1931 is de accijns op benzine vastgesteld gebleven op / 7.50 per hectoliter = 7,5 cent per liter. Met ingang van 1 Januari 1932 werd die accijns verhoogd met 20 procent, d.w.z. op 9 cent per liter gebracht, welke opencent van 16 Maart van dat jaar af werden verhoogd tot 33, /¹⁰ zoodat de accijns toen 10 cent per liter bedroeg.

Op 1 Januari 1932 trad in werking do ordonnantie op de motorvoertuigenbelasting Buitengewesten van 16 Januari 1932 (Ind. Stb. no. 36), gewijzigd en aangevuld bij do ordonnances van 21 December 1932 (Ind. Stb. no. 617) en 29 December 1933 (Ind. Stb. no. 523). Op 1 Januari 1933 word ingevoerd do „Motorvoertuigenbelasting ordonnantie Java on Madoera** van 10 Maart 1933 (Ind. Stb. no. 111).

By de ordonnantie van 31 December 1934 (Ind. Stb. no. 716) werden do bovenbedoelde motor-

AANTAL MOTORRIJTUIGEN IN NEDERLANDSCH-INDI&

op		Autobussen		Vracht- auto's		Personen- auto's		Driewie- lige motor- rijtuigen		Motor- rijwielen		Totaal	
1-1-36	Java en Ma- doera	1.460		5.086		31.424		1.815		9.567		49.352	
	Buitenge- westen...	5.179	6.639	4.516	9.602	9.998	U1422 4 209)	1.799	1.212	1.69	1.212	22.026	>71.378
1-1-37	Java en Ma- doera	1.494		5.311		33.711		1.583		9.301		51.410	
	Buitenge- westen...	5.614	7.108	4.997	10.308	44.918	11.207)	1.799	2.456	1.799	2.456	24.490	75.900

AANTAL HOUDERS VAN MOTORRIJTUIGEN EN AANTAL AAN HEN UITGEREIKTE
NUMMERBEWIJZEN. (Stand op 1 Januari 1935)

	Europeanen		Inheemschen		Vr. Oosterl.		Rechtspers.		Totaal	
			A t i				4, s s s ?号 说q w		o o ® : U O	
	内								nummer- tuyzen	
Java en Madoera per 1-1-1935	16.511	19.705	10.617	12.094	7.744	10.993	2.209	6.213	37.141	49.005
Buitengewesten per 1-1-1935	15.359	17.836	9.438	10.391	7.484	10.132	2.389	5.343	34.670	43.702
Nederl.-Indie per 1-1-1935	3.837	4.448	7.838	8.797	4.584	5.960	722	873	16.981	22.078
	3.253	3.691	6.475	6.985	3.978	4.972	673	2.594	14.379	18.242
	20.348	24.153	18.455	20.891	12.328	16.953	2.991	9.086	54.122	71.083
	18.612	21.527	15.913	17.376	11.462	15.104	3.062	7.937	49.049	61.944

AANTAL RIJBEWIJSHOUDERS OP 1 JANUARI 1936

	Europeanen		Inheemschen		Vreemde Oosterlingen		Totaal		A.J.gem. tot aal
	mannel.	vr.	mannel.	vr.	mannel.	vr.	mannel.	vr.	
Java en Madoera ...	17.623	1.647	30.180	44	9.014	26	56.817	7.717	58.534
Buitengewesten	5.169	448	21.348	13	7.647	8	34.16d	469	34.633
Nederlandsch-Indie.	22.792	2.095	51.528	57	16.661	34	90.981	2.186	93.167

voertuigenbelastingen, gerekend van 1 Januari 1935, vervallen verklaard.

Ter compensatie van de als gevolg daarvan gederfde opbrengsten werd de benzine-accijns met ingang van denzelfden datum verhoogd van 10 tot 13 cent per liter (Ind. Stb. 1934 no. 717) en werd bij de ordonnantie, eveneens van 31 December 1934 (Ind. Stb. no. 718), gewijzigd bij de ordonnanties van 26 November 1935 (Ind. Stb. no. 551) en van 28 Januari 1937 (Ind. Stb. no. 33), een nieuwe motorvoertuigenbelasting ingevoerd. Ingevolge artikel 1 lid 1 van die ordonnantie wordt onder den naam van „motorvoertuigenbelasting” een belasting geheven ter zake van het houden van:

a. motorvoertuigen, die worden gedreven door een motor, gevoed door een houtskoolgasgenerator of door een petroleum dan wel een mengsel van petroleum en benzine als brandstof gebrui-

kenden motor, ongeacht of dezelve al dan niet bijzonderlijk voor het gebruik van petroleum of een mengsel van petroleum en benzine is ingericht; b. alle andere motorvoertuigen, die niet worden gedreven door een uitsluitend benzine als brandstof gebruikenden motor; c. motorvoertuigen, die worden gedreven door een uitsluitend benzine als brandstof gebruikenden motor, waarvan het toegestaan totaal-gewicht 5500 kg of meer bedraagt; d. aanhangwagens van motorvoertuigen.

Voor bedrijfsauto's werd het tarief bepaald voor de motorvoertuigen, genoemd onder a. op / 12 en die, genoemd onder b. (dieselauto's) op / 24 per 100 kg toegestaan totaal-gewicht, terwijl het tarief voor personenauto's werd gesteld voor motorvoertuigen genoemd onder a. op / 9 en die, genoemd onder b. (dieselauto's) op / 18 per 100 kg eigengewicht.

Voor de motorvoertuigen, vallende onder de

omschrijving onder c. (zware benzine-bedryfs-auto,s) is de belasting vastgesteld op f 30, verhoogd met / 6 voor elke 100 kg toegestaan totaal-gewicht boven 5500 kg.
De belasting voor aanhangwagens bedraagt voor die, voortbewogen door motorvoertuigen, bedoeld in art. 1 lid 1 onder b. (dieselauto's), / 9 en voor die, voortbewogen door andere motor- voertuigen, j 5 per 100 kg toegestaan totaalge- wicht.
Deze belasting werd op 31 December 1935 geheven van de in onderstaande tab el aangegeven motorvoertuigen en aanhangwagens.

waarde. Onderdeelen, welke slechts gebruikt kunnen worden voor motorrijtuigen, waarvan het invoerrecht 12% bedraagt, zijn onderworpen aan een invoerrecht van 12%, terwijl van andere onderdeelen een invoerrecht van 20% wordt ge-heven. Op het invoerrecht worden 50 opercenten geheven.

Nummer, , proefrit-, rij- en keuringsbewijzen, de verschillende op den voet van de wegverkeerswet- geving af te geven vergunningen, zoodmede de aanvragen ter erlanging van deze bewijzen en vergunningen, zijn onderworpen aan een zeghe recht van / 1.50.

MOTORVOERTUIGEN, TERZAKE VAN HET HOUDEN WAARVAN IN 1935 MOTOR-VOERTUIGENBELASTING IS GEHEVEN (Ind. Stb. 1934 no. 718)

Soort	Motorvoertuigen, vallende onder art. 1 (1) a			Motorvoertuigen, vallende onder art. 1(16)		3 (1)	u	?
	gedreven door een houtskoolgasgenerator	gedreven door petroleum	gedreven door een mengsel van petr. en benz.	Diesels	Overige			
Personenauto's ..	—	20	76	1				
Autobussen	—	59	116	52		1		
Vrachtauto's... ..	50	4	33	155		190		
Tractors met op- legger	1			32		25		
Aanhangwagens .	—							267
Java en Madoera	Totaal.....	51	83	225	240	lie'		~2Q
Persouenauto's ..	—		21					
Autobusaen	55		224	12		7		
Vrachtauto's....	27		—	26		192		
Tractors met op- AanhuD.ywagcn.s	1		5			2		
Buiten- gcwcnsten	Totaal.....			250	38	8	201	137
NcdcrI.- Indie q'Jtaal	51	166	475	278	13	417	404	

Het benzine verbruik in miljoenen liters kan worden gekend uit onderstaandc tabel:

Jaar	Java on Madoera	Bui tcnge weston	Totaal	Vermeerdc- ring of ver- mindoring
1931	151	89	240	
1932	144	70	214	-11%
1933	106	60	166	- 22%
J 934	109	61	170	+ 2,4%
1935	95	55	150	- 12%
1936	101	60	161	+ 7%

De opbrengst van den benzineaccijns bedroeg in 1936 rond/21.000.000.

De wenschelijkheid van een verlaging van den benzineaccijns is in onderzoek.

Het invoerrecht voor motorrijtuigen bedraagt voor personenauto*s en motorrijwielen 20% en voor autobussen en vrachtauto's 12% van de

Het internationaal verdrag van Gendve van 30 jMaart 1931 (Ind. Stb. 1934 no. 122) betref- fende de bdstingheffing van vreemde motor- rijtuigen is op Nederlandsch-Indie van toepas- sing.

Niel-motorisch verkeer. Door de plaatselijke overheden wordt belasting geheven van rijtuigen, vrachtwagens en rijwielen, waarvan de tarieven uiteenloopen.

De nummer-, rij- en keuringsbewijzen, af te geven voor deze ry- en voertuigen, zijn onderworpen aan een zeghe recht van / 0.25.

Literaluur: Dr. Ir. L. J. De Vent on Mr. DP< F. J. W. H. Sandbergen, De Wegverkeersordonx ; nantie, 2de druk 1936; Dr. Ir. L. J. do Vent, Het,)/ Wegverkeer, 2de druk 1937, bewerkt door Mr. Dr." 2 F. J. W. H. Sandbergen; Mr. Dr. F. J. W.

Sandbergen, Wat ieder van de Verkeersregel? , ' weten moet, 1937; J. H. Smith, De gids voor be- stuurders van motorrytuigen, 5de druk 1937; B/ yj Hartman en M. Cozijn, Het rijbewijs, 1937; MrV Dr. F. J. W. H. Sandbergen en Dr. H. J. Levlett.

De algemeene motorvoertuigenbelastingen 1933, met supplement 1934; Het motorverkeer, weeklijks verschijnen dprga an van de K.N.I.M.C.; De Motor, weekblad

SPOOR- EN TRAMWEGEN (Aanv. DI. IV). Ultimo 193G waren in Nederlandsch-Indie de volgende de spoor- en tramwegen in exploitatie:

Spoorwegen	Spoorwijdte in m	Lengte in km
Staatsspoorwegen op Java ...	1.067	2929
.. Zuid-Sumatra	1.067	645
.. Sum. Westk.	1.067	264
.. in Atjhd ..	0.75	512
Gezamenlijke Staatsspoorwegen		4350
Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij	1.435	261
Deli Spoorweg Maatschappij ..	1.067	602
Overige particuliere spoorwegen	1.067	541
		1618
Gezamenlijke particuliere spoorwegen		3022
Totaal der spoorwegen		7372

Tramwegen	Spoorwijdte in m	Lengte in km
Electrische stadstramwegen der Bataviatische Verkeers Maatschappij	1.188	28
Electrische stadstramwegen der Oost-Java Stoomtram Maatschappij te Soerabaja	1.067	18
Totaal stadstramwegen		46

De spoor- en tramwegen nemen in het economische leven van Java en Sumatra nog steeds een zeer belangrijke plaats in ondanks het feit, dat in het laatste decennium een aanzienlijke verschuiving van het vervoer ten voordeele van het motortransport langs den weg heeft plaats gehad.

Omstreeks het jaar 1925 toch begon de auto aan den spoorweg afbreuk te doen, aanvankelijk aan het personenvervoer, later ook aan het goederenvervoer. Er ontwikkelde zich geleidelijk een sterke concurrentie van autobussen, waar-door een groot aantal reizigers aan den spoorweg vverd onttrokken. Het gevolg was, dat de spoorwegen hun monopolistisch karakter verloren. Om aan deze concurrentie het hoofd te kunnen bieden, waren de spoorwegondernemingen gedwongen tariefsverlagingen in te voeren, met het doel het reizigersvervoer zooveel mogelijk te stimuleeren en het verloren terrein, zij het slechts ten deele, terug te winnen. Later deed ook de vrachtauto op de langs den spoorweg loopende trajecten zijn invloed gelden en wreef de krachtige positie van de spoorwegen met betrekking tot het goederenvervoer meer en meer verzwakt.

De spoor- en tramwegen waren in de concurrentie met de auto in het nadeel, gebonden a Is zij waren aan de strenge voorschriften, t.o.v. de exploitatie en tarieven in de spoor- en tram-wegwetgeving gesteld, terwijl de auto door het ontbreken van de noodige wettelijke bepalingen een veel grooter bewegingsvrijheid had, vooral op tariefsgebied. De vervoersplicht, en der hoofd beginselen van de spoor wetgeving, ontbrak voor het inotovervoers langs den weg geheel. De wilde-vrachtauto bewoog zich uit-sluitend op de gunstige trajecten en nam alleen de voordeelige vrachten ten vervoer aan, daarbij het minst loonende vervoer aan den spoorweg latende. Op den duur gingen echter de vrachtauto ondernemers niet alleen met den spoorweg, maar ook met elkaar concurreeren, waardoor de vervoersstarieven tot een zoodanig laag peil daalden, dat een op gezonde basis berustend bedrijf voor de bonafide vrachtautobedrijven onmogelijk word. Ingrijpen van regeeringswege kon niet uitblijven en de regeling van het verkeer op de open bare wegen van 1933, vervat in de AVeg-verkeersordonnantie, was dan ook bedoeld als een eerste stap in de richting van verkeersordening. (Zie WEGVERKEER).

Ondanks de van het motorverkeer Jangs den weg ondervonden mededinging konden, dank zij de gunstige conjunctuur in de jaren 1927 t/m 1929, de meeste spoorwegondernemingen in Nederlandsch-Indie goede bedrijfsresultaten boeken. Geheel anders werd evenwel de toestand in 1930 en volgende jaren, toen de economische crisis ook de bedrijven en industrie in Jiddii-aantastte. Vooral de depressie in de suikcrindustrie op Java bracht een enorme vervoersdaling voor de betrokken spoorwegen mede.

Verder kenmerkte de economische crisis van 1930 en volgende jaren zich o.a. door een toenemend gebrek aan werkgelegenheid in de door do spoorwegen doorsueden gebieden, dalende Joonen en geringe opbrengst van de verbouwde gewassen, tengevolge waarvan geldschmartsche onder de bevolking ontstond, zooals in vcrscheidenc achtereenvolgende decennia niet was voorgekomen.

Deze omstandigheden oefenden een zeer sterken terugslag uit op het reizigersvervoer per spoor- en tramweg. Als afwecrimaatregel tegen do autobussen gingen de spoorwegen over tot opvoering van de reinsnellieid en tot vergrooting van de treinfrequentie op versch i lien de trajecten, gepaard met zeer vergaande verlaging van tarieven.

Voor sommige lijngedeelten brachten de vengenoemde maatregelen echter niet het gewenschte effect en moest de treinfrequentie noodgedwongen weer tot het uiterste worden ingekrompen op de exploitatie in — geJukkig zeldzame — gevallen tot uitsluitend goederenvervoer worden beperkt dan wel geheel worden gestaakt. Het behoeft geen verwordering te wекken, dat ondanks een traffic bezuinigingspolitiek bij ja-a-nogoe alle spoorwegondernemingen de daling in de ontvangsten de beperking van de uitgaven belangrijk oovrtrof, waardoor verHezen op do exploitatie niet konden uitblijven. Enkele tramwegondernemingen, welke niet meer geheel aan haar financieele verplichtingen konden blijven voldoen, geraakten zelfs in den toestand van surdsance van betaling (zie hieromtrent onder

Semarang-Joana en Oost-Java Stoomtram Maatschappij).

In de ondervolgende vier staten, betrekking hebbende op de jaren 1929, 1931, en 1933 t/m 1936 zijn achtereenvolgens aangegeven:

1. het aantal reizigers;
2. het aantal tonnen vervoerde goederen
- ;
3. de bruto-ontvangsten;

Aantal reizigers in duizendtallen						
	1929	1931	1933	1934	1935	1936
	S p o o r w e g e n					
Staatsspoorwegen Java.....	50999	49392	27651	24802	23640	23166
Sumatra.....	10279	7075	5329	7292	7026	6768
Ned. Ind. Spoorw. Mij.....	15140	11199	7237	5389	4637	4879
Sem.-Cheribon St.	6629	3781	2806	2144	1697	2113
Semarang-Joana	6658	4245	3388	3297	2559	2344
Seraoedal	2326	1169	720	642	826	1052
Oost-Java	6814	5732	5408	4535	3847	3467
Modiokerto	772	476	184	233	231	226
Kediri	1744	1373	677	650	654	704
Madoera	1524	1492	1110	930	865	842
Pasoeroean	1675	1043	224	252	279	219
Malang	1705	1124	564	610	675	689
Probolinggo	662	543	146	114	130	139
Deli Spoorweg Mij.	6496	4064	3683	3197	3265	4047
Totaal.....	113423	92708	59127	54087	50331	50655
	S t a d s t r a m w e g e n					
Bataviasche Verkeers Maatschappij	11739	9508	6591	6819	4992	5821
Oost-Java St. Mii (Electrische tram in Soerabaia)	12297	10223	746G	7260	6513	5476
Somarang-Joana (Spoorlijn in Semarang)...	6658	4823	6392	5419	4678	4526
Totaal.....	30694	24554	20449	19498	16183	15823

Aantal vervoerde tonnen goederen in duizendtallen						
	1929	1931	1933	1934	1935	1936
	S p o o r w o g e n					
Staatsspoorwegen Java.....	8443	5514	3480	3211	3021	3243
Sumatra.....	1858	1430	1045	1105	1840	1232
Ned. Ind. Spoorweg Mij.....	2953	2187	1059	981	948	996
Sem.-Cheribon St. Mv.....	1337	854	623	482	469	460
Semarang-Joana	664	424	554	551	229	261
Seraoedal	273	206	50	74	57	66
Oost-Java	232	153	56	81	62	48
Modiokorto	258	169	42	20	30	35
Kediri	330	198	155	87	101	91
Madoera	170	132	110	102	103	106
Pasoeroean	318	266	110	90	86	73
Malang	347	313	243	198	201	223
Probolinggo	186	119	80	49	72	44
Deli Spoorweg Mij.....	1014	682	584	561	608	700
Totaal.....	18383	12647	8201	7592	7927	7578

Bruto-opbrengsten in millioen gulden

	1929	1931	1933	1934	1935	1936
Spoor w e g e r						
Staatsspoorwegen Java.....	70.8	48.9	29.2	25.4	23.1	23.2
Sumatra	1 0 0	7 08	4 6	4 7	5 4	4 6
Ned. Ind. Spoorweg Mij.....	21.8	13.2	8.46	7.16	6.64	6.34
Sem.-Cheribon St. Mij.....	6 05	3 77	2 55	2 08	1 89	1 88
Semarang-Ioana.....	4.47	2.67	1.65	1.48	1.19	1.21
Seraoedal.....	1 48	0 90	0 34	0 35	0 29	0 29
Oost-Java.....	0 83	0 61	0 36	0 30	0 25	0 21
Modiokerto.....	0.52	0.31	0.10	0.0G	0.08	0.09
Kediri.....	0 82	0 53	0 33	0 22	0 24	0 19
Madoera.....	1 35	1 05	0 76	0 65	0 60	0 55
Pasoeroean.....	0.37	0.27	0.06	0.05	0.04	0.03
Malang.....	0.88	0.66	0.45	0.33	0.30	0.31
Probolinggo.....	0.47	0.30	0.10	0.09	0.10	0.06
Deli Spoorweg Mij.....	9.7	6.02	4.47	4.12	4.28	4.67
Totaal.....	130.44	86.27	53.43	46.99	44.50	43.63
Sta d s t r a m w e g e n						
Bataviasche Verkeers Maatschappij.....	0.85	0.70	0.39	0.38	0.32	0.33
Oost-Java St. Mij (Electrische tram in Soerabaja)	0.86	0.73	0.42	0.34	0.31	0.30
Totaal.....	1.71	1.43	0.81	0.72	0.63	0.63

Exploitatiekosten in millioen gulden

	1929	1931	1933	1934	1935	1936
Spoor w e g e r						
Staatsspoorwegen Java.....	42.5	37.7	25.6	22.7	21.2	19.97
Sumatra	8 5	6 8	4 7	4 3	4 1	3 8
Ned. Ind. Spoorweg Mij.....	11.8	9.9	6.22	5.2	4.89	4.23
Sem.-Cheribon St. Mij.....	3.00	2.55	1.53	1.33	1.24	0.21
Semarang-Ioana.....	2.56	2.14	1.46	1.31	1.14	1.05
Seraoedal.....	0 66	0 53	0 31	0 27	0 24	0 23
Oost-Java.....	0.50	0.47	0.31	0.27	0.26	0.21
Modiokerto.....	0.22	0.18	0.09	0.08	0.08	0.08
Kediri.....	0.36	0.33	0.24	0.21	0.19	0.17
Madoera.....	0.94	0.75	0.54	0.48	0.41	0.38
Pasoeroean.....	0 22	0 19	0 06	0 06	0 01	0 04
Malang.....	0.41	0.35	0.24	0.22	0.19	0.15
Probolinggo.....	0.25	0.22	0.15	0.08	0.08	0.07
Deli Spoorweg Mij.....	4.13	3.76	2.54	2.37	2.23	2.14
Totaal.....	76.05	65.87	44.09	38.88	36.29	32.73
Sta d s t r a m w e g e n						
Bataviasche Verkeers Maatschappij.....	0.61	0.50	0.44	0.38	0.27	0.22
Oost-Java St. Mij. (Electrische tram in Soerabaja)	0.52	0.48	0.37	0.32	0.28	0.26
Totaal.....	1.13	0.98	0.81	0.70	0.55	0.48

Een maatstaf voor het reizigers- en goederen-verkeer wordt gevormd door de z.g. "reizigersdichtheid" en „goederendichtheid" op bepaalde lijngedeelten. Onder "reizigersdichtheid" van een bepaald jaar verstaat men het gemiddeld per dag

en per kilometer vervoerde aantal reizigers. Onder "goederendichtheid" van een bepaald jaar verstaat men het gemiddeld per dag en per kilometer vervoerde aantal tonnen goederen.

	Reizigersdichtheid					
	1929	1931	1933	1934	1935	1936
	Spoorwegen in Ned.-Indie					
Staatsspoorwegen Java.....	1390	1088	790	706	670	679
Sumatra	471	307	237	202	201	271
Ned. Ind. Spoorweg Mij.....	960	706	484	391	391	419
Sem - Cheribon St. Mij	992	679	673	554	511	528
Semarang-Joana	942	465	414	387	332	332
Seraoedjal	668	349	230	190	229	326
Oost-Java (spoorw.)	1516	1168	1179	961	802	714
Modiokerto	211	133	87	124	125	127
Kediri	371	280	162	172	165	170
Madoera	483	370	296	267	255	250
Paseroean	646	398	181	190	205	173
Malang	483	309	156	171	193	203
Probolinggo	411	441	132	132	147	159
Deli Spoorweg Mij. „	791	348	368	321	366	523

	Goederendichtheid					
	1929	1931	1933	1934	1935	1936
Staatsspoorwegen Java „		457	328	316	299	329
Sumatra		324	227	240	257	273
Ned. Ind. Spoorweg Mij.....		583	410	359	354	358
Sem - Cheribon St. Mij		277	208	177	157	177
Semarang-Joana		188	130	114	91	107
Seraoedjal		171	52	71	55	60
Oost-Java (spoorweg)		85	45	39	42	31
Modiokerto		108	40	27	40	46
Kediri		111	80	40	63	50
Madoera		126	82	79	72	75
Paseroean		111	34	20	10	G
Malang		219	182	139	118	173
Probolinggo		129	79	37	46	40
Deli Spoorweg Mij.		321	285	272	299	341

Personeel. Het bedrijf van de spoor- en tramwegen in Nederlandsch-Indie omvat de volgende dienstonderdelen: 1. algemeen beheer en administratie (w.o. magazijnen); 2. weg en werken; 3. tractie on materieel; 4. beweging en vervoer.

De leidende functies worden bekleed door ingenieurs of andere gegradueerden, terwijl de middelbare en lagere betrekkingen voor het overgrote deel worden vervuld door in Ned.-Indie aangeworven en opgelicde krachten. Voor de laagste functies zooals baanwerker, re mm er, cnz worden uitsluitend inhccinsche krachten gcbruikt.

Spoorwegwetgeving. De spoor- en tramwegen in Ned.-Indie zijn onderworpen aan de volgende algemeene verordeningen en daarbij behoorende uitvoeringsvoorschriften:

1. Algemeene Regelen betreffende den aanleg en de exploitatie van spoor- en tramwegen, bestemd voor algemeen verkeer in Ned.-Indie,

vastgesteld bij Kon. Besl. van 17 Juni 1926 No. 52 (Ind. Stb. no. 334), gewijzigd by Kon. Bcsl. van 27 Maart 1927 No. 16 (Ind. Stb. no. 295);

2. Algemeene Bepalingen Spoor- en Tramwegen (A.B.S.T.), vastgesteld bij ordonnantie van 11 Mei 1927 (Ind. Stb. no. 258), gewijzigd bij de ordonnanties van 31 October 1930 (Ind. Stb. no. 387), van 9 Mei 1931 (Ind. Stb. no. 168), van 11 April 1933 (Incl. Stb. no. 139) en 1 Mei 1937 (Ind. Stb. no. 291);

De A.B.S.T. zijn onderverdeeld in de volgende deelen: I. Spoorwegen; II. Stadstramwegen; III. Landelijke trainwegen; IV. Straf- en slotbepalingen.

3. Bepalingen Aanleg en Bedrijf Spoorwegen (B.A.B.S.), vastgesteld bij ordonnantie van 11 Mei 1927 (Ind. Stb. no. 529), gewijzigd bij de ordonnantie van 31 October 1930 (Ind. Stb. no. 387) en 1 Mei 1937 (Ind. Stb. no. 290);

4. Bepalingen Stadstramwegen (B.S.T.), vast-

gesteld bij ordonnantie van 11 Mei 1927 (Ind. Stb. no. 260) en gewijzigd bij ordonnantie van 1 Mei 1937 (Ind. Stb. no. 290);

5. Bepalingen Landelijke Tramwegen (B.L.T.), vastgesteld bij ordonnantie van 11 Mei 1927 (Ind. Stb. no. 261), gewijzigd bij do ordonnantie van 31 October 1930 (Ind. Stb. no. 307) en 1 Mei 1937 (Ind. Stb. no. 290);

6. Bepalingen Vervoer Spoorwegen (B.V.S.), vastgesteld bij ordonnantie van 11 Mei 1927 (Ind. Stb. no. 262), gewijzigd bij ordonnantie van 31 October 1930 (Ind. Stb. no. 387);

7. Spoorwegverordening (S.V.), vastgesteld bij regeringsverordening van 9 Juni 1928 (Ind. Stb. no. 200), gewijzigd bij de regeringsverordeningen van 24 October 1931 (Ind. Stb. no. 437) en van 23 Januari 1935 (Ind. Stb. no. 30);

8. Stadstramwegverordening (S.T.V.), vastgesteld bij regeringsverordening van 9 Juni 1928 (Ind. Stb. no. 201);

9. Landelijke Tramwegverordening (L.T.V.), vastgesteld bij Regeeringsverordening van 9 Juni 1928 (Ind. Stb. no. 202);

10. Concessieaanvraag-verordening (C.A.V.), vastgesteld bij Regeeringsverordening van 9 Juni 1928 (Ind. Stb. no. 203);

11. Algemeen Seinreglement voor de spoorwegen in Ned.-Indie, vastgesteld bij Gouvernementsbesluit van 8 October 1920 (Ind. Stb. no. 733), gewijzigd bij Gouvernementsbesluit van 18 Mei 1922 (Ind. Stb. no. 336);

12. Regeling van het Spoorwegtoezicht, vastgesteld bij Gouvernementsbesluit van 23 December 1931 (Ind. Stb. no. 516);

13. Algemeen Kruisingsreglement voor de spoor- en tramwegen in Ned.-Indie (A.R.K.), vastgesteld bij beschikking van den Directeur van Gouvernementsbedrijven van 31 Januari 1933no. 10/T.S.T.;

14. Algemeene Voorschriften betreffende IJzeren Bruggen en Pijlers (A.V.B.P. 1932), goedgekeurd bij beschikking van den Directeur van Gouvernementsbedrijven van 30 October 1931 no. 1187/Dir. T.S.T.

Indexing van de spoorwegen in klassen. Volgens de A.B.S.T. (art. 3) worden de spoorwegen on-

derscheidcn in spoorwegen der eerste klasse (maximum treinsnelheid 60 km per uur of hooger) en der tweede klasse (maximum treinsnelheid 59 km per uur). Bij G. B. van 14 Mei 1935 (Ind. Stb. no. 173), laatstelijk gewijzigd bij G. B. van 22 Juli 1937 (Ind. Stb. no. 466) is vastgesteld, tot welke klasse de verschillende baanvakken van de spoorwegen in Ned.-Indie behooren. De maximum snelheden, waarop de treinen op de onderscheidene spoorwegen der tweede klasse mogen rijden, is vastgesteld bij G.B. van 14 Mei 1935 (Ind. Stb. no. 174, laatstelijk gewijzigd bij G.B. van 22 Juli 1937 (Ind. Stb. no. 466).

Snelheden. De maximum op de spoorwegen der eerste klasse toegelaten treinsnelheid bedraagt ten minste 60 km per uur, voor die der tweede klasse 59 km per uur. Op spoorwegen der eerste klasse bedraagt de grootste snelheid, waarmede de treinen mogen rijden (S.V. art. 73):

a. voor reizigerstreinen 75 km per uur (met dien verstande, dat een grotere snelheid is toegelaten voor treinen, bestaande uit materieel, waarvoor de Directeur van Verkeer en Water- staat die grotere snelheid heeft vastgesteld (de maximum snelheid bedraagt voor de hoofdlijnen der Staatsspoor thans 90 km per uur);

b. voor gemengde, goederen- en werktreinen, zoemde voor alle treinen, waarin een stoomlocomotief, voorzien van een lossen tender, achteruit rijdt, 45 km per uur;

c. voor geduwde en voor niet vooraf aangekondigde treinen 30 km per uur;

d. voor losse locomotieven 45 km per uur.

Voor de spoorwegen der tweede klasse mag de snelheid niet worden opgevoerd boven:

45 km per uur voor gemengde-, goederen- en werktreinen;

30 km per uur voor geduwde en voor niet vooraf aangekondigde treinen;

45 km per uur voor losse locomotieven;

5 km per uur voor geduwde treinen binnen een bebouwde kom.

Een globaal beeld van het aligement en de gemiddelde behouden snelheid over de spoorverbindingen tusschen de hoofdplaatsen op Java vindt men in het volgende overzicht.

Trace	Max. helling 700	kleinste boog in m	lengte in km			Rijtijd in uren	gemiddelde snelheid km/h
			berglijn	vlake lijn	totaal		
Batavia-Cheribon-Kroja-Soerabafa...	13.3	300	70	765	853	12	70
Batavia-Cheribon-Semarang	10	300	0	732	732	J 3/	70
Semarang-Soerabaja.	5	500	0	230	230	4*/	51
Batavia-Bandoeng .	16	150	56	J18	174	23/	63.5

Spoorwegtoezicht. Het toezicht op de spoor- en tramwegen wordt uitgeoefend door de afdeling Spoorwegtoezicht van het departement van Verkeer en Waterstaat, staande onder het Hoofd van het Spoorwegtoezicht. Het omvat de controle op de naleving van de desbetreffende wettelijke bepalingen en van de concessievoorwaarden der particuliere spoor- en tramwegondernemingen. Het dagelijksch toezicht wordt uitgeoefend door eenige inspecteerende ambtenaren.

Staats8i) oor- e n tramwegen (S.8.) in N e d .- I n d i e . De Staatsspoorwegen vonn- den sedert 1875 een afzonderlijken dienst onder een Inspecteur-Generaal. Met ingang van 1 Maart 1888 werd deze diensttak opgeheven en toog- voegd aan het departement der Burgoulyko Openbare Werken. Op 1 Juli 1909 werd do dienst van spoor- en tramwegen en het beheer van do Staatsspoor- en tramwegen gesteld onder de leiding van den Hoofdinspecteur dor Spoor- on

tramwegdiensten, ressorteerende onder het departement van Gouvernementsbedrijven. Na verschillende achtereenvolgende veranderingen op het gebied van inwendige organisatie was de toestand op 1 Januari 1937 als volgt.

De geheele dienst der Staatsspoorwegen, staande onder de bevelen van den Hoofdinspecteur, Hoofd der Staatsspoorwegen, ressorteert onder het departement van Verkeer en Water- staat te Bandoeng. Het hoofdbureau der S.S. is gevestigd te Bandoeng en omvat: a. secretariaat; b. magazijnsdienst; c. algemeene dienst; d. dienst van verkeers- en handelszaken; e. technische dienst.

Ondervolgend schema geeft een overzicht van de organisatie van het hoofdbureau der S.S. op 1 April 1937.

De uitvoerende- of lijndienst der Staatsspoorwegen omvat de vijf volgende exploitatiekringen, elk gesteld onder een chef van exploitatie: a. westerlijnen op Java, kantoor te Batavia; b. oosterlijnen op Java, kantoor te Soerabaja; c. spoorwegter Su matra's Westkust, kantoor te Padang; d. Zuid-Su matraspoorwegen, kantoor te Palembang; e. Atjehspoorweg, kantoor te Koetaradja.

Elk dezer exploitatiekringen is onderverdeeld

Op ultimo 1936 was de lengte van het net der Staatsspoorwegen in Ned-Indië 4350 km. De Staatsspoorlijn op Celebes, loopende van Makasar naar Takalar, werd in 1930 opgeheven. Het totaal van de aanlegrekening bedroeg op ultimo 1936 rond 620 miljoen gulden.

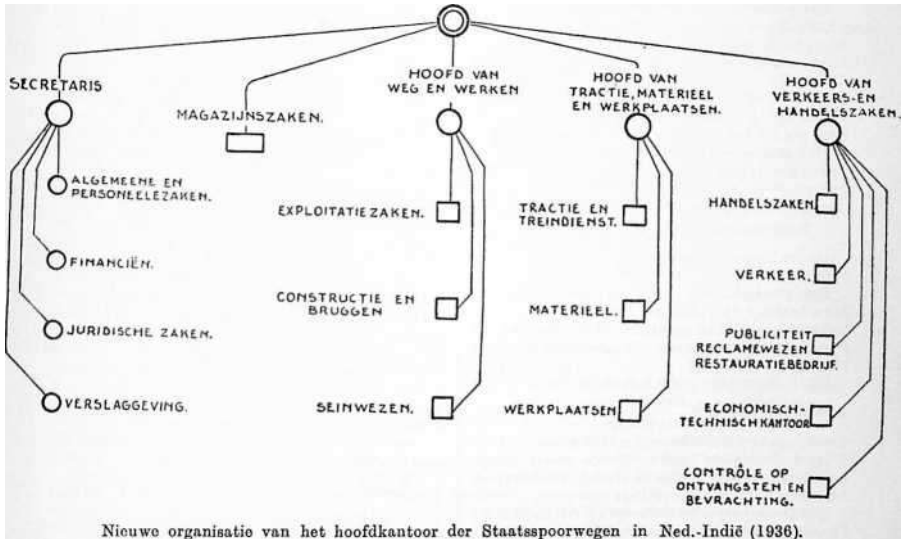
De total© bruto-ontvangsten en exploitatie-uitgaven (inclusief vernieuwingen) bedroegen:

Per dag km in gulden Per dag km in gulden

	Bruto-ontvangsten in gulden	Per dag km in gulden	Exploitatie-uitgaven in gulden	Per dag km in gulden
1929	82.7 miljoen	52.0	53.6 miljoen	33,7
1930	70.4	44.5	53.3	33,9
1931	56.5	35.7	46.4	29,4
1932	44.3	27.9	38.2	24,1
1933	34.0	21.4	31.9	20
1934	30.3	19.0	28.7	18,0
1935	28.0	17.6	25.3	15,9
1936	28.0	17.6	23.8	14,9

De exploitatiecoëfficiënt (de exploitatie kosten

HOOFDIM5PECTEUR.

Nieuwo organisatie van het hoofdkantoor der Staatsspoorwegen in Ned-Indië (1936).

in een aantal inspecties van weg on werken, van tractie en van vervoer, aan het hoofd waarvan staan onderscheidenlijk ingenieurs van exploitatie, ingenieurs van tractie en inspecteurs van vervoer.

De personeelsterkte van de Staatsspoorwegen bedroeg op 1 Januari 1937:

hooger personeel	103
middelbaar personeel	2403
lager personeel	26159
Totaal	28665 personen

uitgedrukt in procenten van de bruto-opbrengst) bedroeg in 1936:

Spoorwegen op Java	86,96%
„ in Zuid-Sumatra	74,92%
„ ter Sumatra's Westkust . 80,28%	
„ in Atjdh	95,06%
alle lijnen in Ned-Indië.....	85,16%

Staatsspoorwegen op Java. Deze worden onderscheiden in do lijnen bewesten iJogjakarta (westerlijnen) en die beoosten Soerak&rta (oosterlijnen).

Het net van de Staatsspoorwegen op Java omvatte op ultimo 1936:

spoorwijdte 1.067 m (normaalspoor)	
1. hoofdlijnen met 2270 km lengte	
2. nevenlijnen „ „ „ „ „ „	580 „ „
Totaal normaalspoor	2850 km
smalspoor (0.60 m)	79 „
Totaal Staatsspoorwegen	2929 km lengte.

Behalve 79 km locaal lyntics met een spoorwijdte van 0.60 m, is het geheele net der S.S. op Java met de spoorwijdte 1.067 m aangelegd. Dubbelspoor komt voor op de lijngedeelten Soerabaja-Wonokromo-Porrong (35 km) en Wonokromo-Tarik (30 km) der oosterlijnen en op de lijngedeelten Batavia-Tjikampfek (85 km) en Padalarang-Bandoeng (18 km) der westerlijnen. Op het baanvak Batavia-Tandjoengpriok ligt viervoudig spoor.

In de lijnen der Staatsspoorwegen op Java komen 10 tunnels voor, waarvan de langste 950 m is. De centrale werkplaatsen voor den bouw en herstelling van het rollend materieel bevinden zich te Madioen (uitsluitend voor locomotieven), Manggarai (uitsluitend voor rijtuigen en electrisch materieel) en Soerabaja-Goebeng (uitsluitend voor wagens).

Een gedeelte van het net der Staatsspoorwegen, u.l. de lijnen in de gemeente Batavia en de lijn Manggarai-Buitenzorg, zijn geëlectriceerd. De lengte van het electrische net is 138 km, waarvan 31 km dubbelspoor.

De totale kosten voor den aanleg van de spoorwegen op Java hebben tot ultimo 1936 462 miljoen gulden bedragen.

De ontvangsten in 1936 waren als volgt:	
opbrengst reizigers...../	6.553.000
opbrengst ijl- en vrachtgoed. . .	14.648.000
overige ontvangsten	2.122.000
Totale ontvangsten f	23.323.000

De exploitatie-uitgaven bedroegen in 1936 / 20.072.000.

Het materieelpark der Staatsspoorwegen op Java bestond op 1 Januari 1937 uit: 563 stoomlocomotieven, 1874 rijtuigen, 14752 wagens, 13 electrische locomotieven, 25 motorrijtuigen en 26 volgrijtuigen.

Op 1 November 1929 kwam de eendaagsche verbmaing tusschen —: — — — Soerabaja vice

Bandoeng
versa (z.g. eendaagsche expres) tot stand.

Op 1 November 1936 reden de eerste slaaprijtuigen le en 2e klasse in de z.g. naotexpres tusschen Batavia en Soerabaja vice versa.

Staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust (S.S.S.) Op ultimo 1936 waren in exploitatie totaal 264 km enkelspoor met wijdte 1.067 m, waaronder cl i

Kajoetanam
35 km tanaraabaan -----; ~~~ naar Paaang-Batoetabal

pandjang/Sawahloento en van Padangpandjang naar Pajakoemboeh, alle behoorende tot de spoorwegen der 2de klasse, met maximum snelheid van 45 km per uur.

Vervoer. In het jaar 1936 werden over de S.S.S. vervoerd 2502000 personen en 624000 tonnen goederen. Reizigersdichtheid in 1936 was 441, goederendichtheid 625, verkeersdichtheid (aantal ak min)

De totale kosten voor den aanleg en uitbreiding van de S.S.S. hebben tot ultimo 1936 bedragen 36,2 miljoen gulden.

De ontvangsten in 1936 waren als volgt:

opbrengst reizigersvervoer . . . /	229.000
opbrengst ijl- en vrachtgoedvervoer „	1.114.000
and ere ontvangsten	83.000
Totaal...../	1.496.000

De exploitatie-uitgaven bedroegen in 1936 / 1.201.000. Het materieelpark der S.S.S. bestond op 1 Januari 1937 uit 59 locomotieven, 136 rijtuigen en 1041 wagens.

Staatsspoorwegen in Zuid-Sumatra (Z.S.S.). Op ultimo 1936 waren in exploitatie totaal 648 km enkelspoor met wijdte 1.067 m, behoorende tot de spoorwegen der tweede klasse. De maximum snelheid is 59 km per uur.

In het jaar 1936 werden over de Z.S.S. vervoerd 1245000 personen en 480000 tonnen goederen.

Reizigersdichtheid in 1936 197, goederendichtheid 301 en verkeersdichtheid 230.

Do totale kosten voor den aanleg en de uitbreiding van de spoorwegen in Zuid-Sumatra hebben tot ultimo 1936 bedragen 96,9 miljoen gulden.

De ontvangsten waren in 1936 als volgt:

opbrengst reizigersvervoer . . . /	511.000
opbrengst vracht- en ijlgoodvervoer /	1.495.000
andere ontvangsten	184.000
Totaal...../	2.190.000

De exploitatie-kosten bedroegen in 1936 / 1.642.000.

Het materieelpark der Z.S.S. bestond op ultimo 1936 uit 57 locomotieven, 142 rijtuigen en 1214 wagens.

Staatsspoorwegen in Atjeh (A.S.S.). Op ultimo 1936 waren in exploitatie totaal 512 km enkelspoor met wijdte van 0.75 m, behoorende tot de spoorwegen der tweede klasse. Do maximum snelheid is 30 km per uur.

In 1936 werden over den Atjdhspoorweg vervoerd 3021000 personen en 1277000 tonnen goederen. In 1936 was de reizigersdichtheid 279, de goederendichtheid 57. De totale kosten voor aanleg en uitbreiding van den Atjdhspoorweg hebben tot ultimo 1935 bedragen 25,2 miljoen gulden.

De ontvangsten in 1936 waren: opbrengst reizigersvervoer...../ 365.000
opbrengst vracht- en ijlgooderenvervoer..... 489.000
andere ontvangsten..... GJ.000

Totaal...../	915.000
--------------	---------

De exploitatie-kosten bedroegen in 1936 / 870.000.

Het materieelpark van den Atjdhspoorweg bestond op ultimo 1936 uit 37 locomotieven, 167 rijtuigen en 1039 wagens.

Spoorwegen der Ned.-Indische Spoorwegen der Maats happy (N.I.S.).

I. Lijn Semarang-Vomlerlanden. In de periode 1894—1936 is in den vorm van jaarlijksch winst-aandeel van den spoorweg Semarang-Vorstenlanden (S/V) door de N.I.S. aan den Staat der Nederlanden uitgekeerd een bedrag van rond 15 miljoen gulden.

Op 1 Januari 1937 waren in exploitatie:

Spoorweg	Spoor-wijde in m	Lengte in km
Semarang-Vorstenlanden ..	1.435	
J o g i a k a r t a - B r o s s o t	1.435	
J o i a k a r t a - W i l l e m I	1.067	
G o e n d i h - S o e r a b a i a	1.067	
S o e r a k a r t a - B o i o l a l i	1.067	
S e m a r a n g - G a m b r i n g a n ...	1.067	
T o t a a l		863

Smalspoorverbinding Soerakarta-Jogjakarta (ten behoeve S.S.) 60 km.

Vrije verbinding Soerakarta-Jogjakarta: Ter wegneming van de bezwaren, welke door den dienst der S.S. werden ondervonden doordat de schakel Jogjakarta -Soerakarta in de verbinding van West-met Oost-Java in handen der N.I.S. was, were! omstreeks 1911 overwogen op welke wijze een tweede verbinding met een wijde van 1.067 m ten behoeve van de Staatsspoor tot stand zou kunnen komen. Na langdurige onder- handelingen tusschen het Gouvernement en de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij kwam de „Overeenkomst, regclende den aanleg eencr door de Nedcrlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij te bouwen vrijliggende spoorverbinding met een spoorwijdte van 1.067 m van Soerakarta naar Jogjakarta en de verhuur dier verbinding aan het Gouvernemenf, tot stand. De onderteekening gesebiedde door den Directeur van Gouvernementsbedrijven op 1 Juli 1925 en door het Comité van Bestuur der N.I.S. op 19 Juni 1925. De bouw van de z.g. vrije verbinding tuKschen Soerakarta en Jogjakarta door de N.I.S. we rd op 1 Januari 1926 aangevangen. Op 1 Mei 1929 kwam de nieuwe lijn in exploitatie. De to- talc bouw- en uitbreidingskosten hebben tot ultimo 1936 / 5.202.851 bedragen. Volgens deze overeenkomst betaalt het Gouvernement jaarlijks aan de N. I.S. voor het vrije gebnuik van deze lyn een huur, berekend volgens een vastgesteld percentage van het bedrag van het gezamenlijk saldo der bouw- en uitbreidingsrekeningen en een in gemeen overlcg. tusschen S.S. en N.I.S. en, bij gehreko van overcnstemming tusschen dezo, door scheidslieden vast te stellen som ter vergoe- ding van de kosten van onderhoud, herstelling, vernieuwing en bedicning van de verbinding.

De opbrengst van het txansitverkeer komt geheel ten bate van de S.S., die echter ten laste dier opbrengst een jaarlijksche royalty uitkeert voor de ontstanc winstderiving op basis van / 0.50 per roiziger, / 1. 10 per 100 kg bagage of bestclgoed en / 0.05 per 50 kg gewicht ij- of vrachtgoed, tot een minimum van / 250.000.

De overcnkomst eindigt bij overgang van den cigendom van den spoorweg Semarang-Vorstcnlanden aan het Gouvernement dan wel bij het vervallen van de concessie.

II. *Overige lynen.* Behalvo den spoorweg Semarang-Vorstenlandcn, heeft de N.I.S. nog in exploitatie de z.g. stoomtramlijnen (thans spoorwgen der 2e klasse) zooals boven vernekl.

Bij G. B. van 28 October 1913 no. 13 werden do oorspronkelijke vergunningen inetrokken en vervangen door de nieuwe concessievoorwaarden

voor den aanleg en de exploitatie van de hooger- genoemde stoomtramwgen (bijblad 7931 en 10440). De concessie dezer spoorwgen eindigt op 31 December 1971.

De opperste liding over de N.I.S. berust by den Raad van Becheer, gevestigd to 's-Graven- hage. De Indische dienstleiding berust bij het Comité van Bestuur, bestaande uit een voorzitter en vier leden (de dienstvakboofden) te Semarang, waar het hoofdbureau der maatschappij in Indie gevestigd is.

De kosten van aanleg en uitbreiding bedroegen tot ultimo 1936:

lijn S/V	/
.....	33.844.000
overige spoorwgen	„
.....	60.988.000

De centrale werkplaatsen der N.I.S. voor het onderhoud en de herstelling van het rollend ma- nuari 1937 uit:

locomotieven breedspoor	64	
„ normaalspoor	102	
rijtuigen breedspoor	99	166
„ smalspoor.....	234	
bagagerijtuigen breecspoor ...		333
„ smalspoor	51	29
wagens breedspoor.....	1750	80
„ smalspoor.....	1807	
		3557

Lengte der gezamenlyke lijnen der N.I.S. 863 km.

Op ultimo 1936 waren by de maatschappij in dienst:

hoogere ambtanaren	34
middelbare ambtanaren	274
beambten en werklieden	3557

Totaal..... 3865 personen

S e m a r a n g - C h e r i b o n Stoomtram Maatschappij (S.C.S.). Tezamen met de Semarang-Jonna, do Oost-Java on de Serajoedal Stoomtram Mnatschappijen, staat de Semarang-Cheribon Stoomtram Maatschappij onder 6en directie, gevestigd te 's Gravenhage. Het kan- toor van den hoofdvertegenwoordiger dezer vier z.g. "Zustcrmaatschappijen" is gevestigd te Semarang.

In exploitatie zijn de baanvakken: spoorweg le klasse Semarang-Cheribon, (maximum snel- heid 75 km per uur) en eenige gedeelten met spoorwgen tweede klasse (maximum snelheid 30 km per uur), met een totale lengte voor het geheolo net der S.C.S. van gerond 386 km.

Het rollend materieel der S.C.S. bestond op ultimo 1936 uit 85 locomotieven, 150 rijtuigen, 39 bagagewagens en 1377 goederon- en andere wagons.

Op ultimo 1936 waren bij de S.C.S. in dienst 1478 personen.

S o m a r a i i g - J o a n a Sto omtram M a a t - s c h a p p y. (S.J.S.). Op ultimo 1936 waren de volgende spoorlijnen der Semarang-J o a n a Stoomtram Maatschappij in exploitatie:

Overzicht van het vervoer in 1936.

A. Stadslijnen in de gemeente Semarang (maximum snelheid 30 km per uur) tot een gezamenlijke lengte van 10.8 km.

Deze stadslijnen zijn in 1922 het eigendom van de stadsgemeente Semarang geworden. Ingevolge overeenkomst tusschen deze gemeente en de S.J.S. geschiedt de exploitatie door de S.J.S.

B. Buitenlijnen (maximum snelheid 30 en 45 km per uur) tot een gezamenlijke lengte van 408.7 km.

Het totale net der S.J.S., inclusief haven- en pakhuissporen, is 431 km lang. De reizigersdichtheid was 6234.

Op ultimo 1936 waxen in dienst bij de S.J.S. 1687 personen.

Het rollend materieel der S.J.S. bestond op ultimo 1936 uit 77 locomotieven, 1G5 rijtuigen en 1027 wagens.

Tengevolge van de economische crisis geraakte de maatschappij in financieele moeilijkheden. Gebruik makend van de speciaal voor de spoorwegen tot stand gebrachte aanvulling van de Indische Faillissementsverordening (Ind. Stb. 1933 no. 64) vroeg de maatschappij in November 1933 aan den Raad van Justitie te Semarang surseance van betaling aan. Bij vonnis van 15 December 1933 werd de gevraagde surseance van betaling met ingang van 15 December 1933 verleend. In 1935 en 1936 werd de surseance van betaling telkens verlengd, laatstelijk tot 15 Juni 1938.

Oost-Java Stoomtram Maatschappij (O.J.S.). Bij G.B. van 1 Augustus 1931 no. 8 (bijblad 12620), gewijzigd bij G.B. van 18 Mei 1935 no. 19 (bijblad 3741), werden vastgesteld de nieuwe voorwaarden, waaronder de Oost-Java Stoomtram Maatschappij vergunning werd verleend tot den aanleg en de exploitatie van een spoorweg, loopende van de Oedjoeng ter hoofdplaats Soerabaja, langs den Stadstuin, over het land Dermo langs Wonokromo en Sepandjang naar Krian en van den Grisseeschen weg naar Tandjoengperak ter hoofdplaats Soerabaja.

De elektrische lijnen te Soerabaja werden in 1923 en 1924 voor het verkeer geopend. Bij G.B. van 19 December 1935 no. 18 werden, ingaande 1 Januari 1936, alle rechten, bevoegdheden en verplichtingen, voortvloeiende uit de concessie voor de elektrische lijnen van 915 (bijblad 840G) overgedragen op de stadsgemeente Soerabaja.

De O.J.S. exploiteert de volgende lijnen:

A. *Spoorweg Soerabaja-Krian* (maximum snelheid 30 km per uur) uitsluitend bestemd voor het vervoer van personen en met een lengte van 37.6 km.

B. *Spoorweg Modjokerto-Ngoro-Dinajo* (maximum snelheid 30 km per uur) met een lengte van 81.9 km.

C. *Electrische lijnen te Soerabaja* (maximum snelheid 40 km per uur) met een lengte van 18 km.

Het rollend materieel der elektrische lijnen bestaat uit 36 motorrijtuigen, 46 aanhangrijtuigen en 8 markt wagens.

Bij de O.J.S. waren op ultimo 1936 in dienst 548 personen.

Tengevolge van de economische crisis geraakte de O.J.S. in 1933 in financieele moeilijkheden. Zij verzocht, gebruik makende van de speciaal voor de spoor- en tramwegen in 1933 tot stand gekomen aanvulling van de Indische Fail-

	REIZIGERS X 1000	tonnen X	Roizigers- dichtheid	Goederen- dichtheid	Verkeers- dichtheid
Spoorweg Soerabaja-Krian ...	3168		1352		437
Spoorweg Modjokerto-Ngoro ...	299		173		80
Electrische lijnen ...	5476	48	4000	31	743

lissementsverordening (Ind. Stb. 1933 no. 64), in Augustus 1933 aan den Raad van Justitie te Semarang surseance van betaling aan, welke verleend werd voor den tijd van 1/1, jaar en in 1935 en 1936 telkens met 1/2 jaar verlengd is, laatstelijk tot 1 Maart 1938.

In 1936 heeft de stadsgemeenteraad van Soerabaja een commissie ingesteld om het gemeentebestuur in den ruimst mogelijken zin van advies te dienen omtrent de vraag of behoud van een stadstram uit een verkeers oogpunt in het belang van de stadsgemeente Soerabaja is.

Deze commissie heeft haar taak nog niet volbracht.

8 er a j o e d a l 8 t o o m t r a m M a a t s c h a p p i j (S.D.S.). In exploitatie zijn 125.7 km.

Op ultimo 1936 waren bij de S.D.S. in dienst 332 personen.

K c d i r i S t o o m t r a m M a a t s c h a p p i j (K.S.M.). Op ultimo 1936 waren in exploitatie 120.8 km. Maximum snelheid 30 km per uur.

Malang Stoomtram Maatschappij (M.S.). De verschillende lijngedcelton werden achtereenvolgens in de jaren 1899 t/m 1908 in exploitatie gebracht.

Op ultimo 1936 waren in exploitatie 8d,!) km. De maximum treinsnelheid beilraagt 30 km per uur.

Pasooroean Stoomtram Maatschappij (Pas.S.M.). Het net was in 1909 over do gehele lengte (44 km) in exploitatie. Op ultimo 1936 waren nog slechts 27 km in exploitatie. Jjc maximum treinsnelheid is 30 km per uur

Pro b o l i n g g o S t o m t r a m M a a t s c h a p p i j (Prob.S.M.). Op ultimo 1936 waren 44 km lijn in exploitatie. De maximum treinsnelheid be draagt 30 km per uur.

Modjokerto Stoomtram Maatschappij (M.S.M.). In exploitatie waren op ultimo 1936 77,6 km baanvakken. De maximum treinsnelheid bedraagt 30 km per uur.

M a d o e r a S t o o m t r a m M a a t s c h a p p i j (M a d. S. M.). Van de lijn Kamal-Kwan jar werd de exploitatie van het lijngedeele 7' anuh- morah-Kwanjar met ingang van 1 Juni 1936 gestaakt.

De maximum treinsnelheid is 40 km per uur.

De maatschappij exploiteert mode twee zeeverbindingen: van Kamal naar Soerabaja en van Kalianget naar Panaroeakan. Het drijvend materieel der maatschappij bestond op ultimo 1936 uit 1 Btoomschip, 8 motersebepen, 4 prauwen en 2 sampans.

Van alle goederen, met den Madoeraspoorweg

vervoerd, neemt het zout van de Gouvernements zoutlanden de voornaamste plants in. In 1936 werden op contract vervoerd 20000 ton loszout van Pamekasan naar Kalianteng en 27000 ton briketzout van Krampon naar Soerabaja. Door den dienst der Zout- en Opiumregie werd in 1936 een voorstel tot reorganisatie van het zoutwin- ningsbedrijf op Madoera voorgesteld, waarbij de winningsplaats Pamakasan zou worden opge- heven, zoodat dit zoutvervoer aan de Madoera St. Mij zou ontvallen. Verder lag het in de be- doeling het vervoer van briketzout van Krampon naar Soerabaja per Oost-Java Zeetransport te doen geschieden. Daar het bedrijf der Madoera St. Mij bij invoering van de bovenbedoelde reorganisatie in haar bestaan zou worden aange- tast, werd bij G.B. van 6 Augustus 1936 no. 16 ingesteld de „Commissie tot onderzoek van het Madoeraverkeersvraagstuk", welke tot taak had na te gaan en der Regeering te berichten:

a. of door de wijzigingen in het zoutvervoer, welke het gevolg zullen zijn van de voorgenomen reorganisatie van het Zoutwinningsbedrijf, de financieele positie der Madoera Stoomtram Maatschappij in die mate ongunstig zal worden beïnvloed, dat zij tot inkrimping dan wel tot geheele of gedeeltelijke staking van haar bedrijf zal moe- ten overgaan :

b. indien de vraag sub a bevestigend mocht worden beantwoord, of dan het economisch belang van Madoera vordert, dat op eenigerlei wijze uitgaven ten laste van de Landsbegroting worden gedaan met het clod het voortbestaan der Macloera Stoomtram Alaatschappij, al dan niet in den bestaanden vorm, tot verzekeren, dan wel;

c. of het economisch belang van Madoera wellicht be ter wordt gediend door het in het leven roepen van a ndere verkeersmogelijkheden en zoo ja, van welke.

J i a t a v i a s c h e Verkeers M a a t s c h a p - J j ij (B. V.M.). Gevestigd te Batavia. Deze VerkeersMaatschappij exploiteert de elektrische tramwegen in de stad Batavia. Zij is ontstaan uit een fusie van de in 1881 opgerichte Nederlandsch-Indische trainweg Maatschappij en de in 1897 opgerichte Bntaviasche Electriche Tram Maatschappij, welke combinatie in samenwerking met het Gouvernement van Nederlandsch-Indie en de stad Batavia de gemeente Batavia is financieel in het bedrijf dor B. V.M. geïnteresseerd door de z.g. garantie-overeenkomst van 9 April 1931.

Het net van de elektrische stadslijnen der B.V.M. (maximum snelheid 40 km per uur) is in totaal 35,3 km.

In het jaar 1936 werden vooruord in de klasse 869000 reizigers, in de 3e klasse 4952000 reizigers, zijnde in totaal 5821000 reizigers tegen 4092000 in 1935.

In 1936 bedroeg de verkeersdichtheid (askilometers) 0,00, ..
 ----- 898 en de reizigersdichtheid (dagkilometers)
 (reizigerskilometers)

(dagkilometers)
 De personeelsterkte was in 1936: 258 ambtenaren, beambten, werkliecden, enz.

Ingevolge de statuten hebben in den Raad van Commissarissen, bestaando uit 6 personen, 3 vertegenwoordigers van de stad Batavia

zitting. Bovendien heeft een regeeringsgemaactigde, waarvoor het Hoofd van de afdeling Spoorwegtoezicht van het departement van Verkeer en Waterstaat is aangewezen, dezelfde bevoegdheden als de commissaris aan.

Deli Spoorweg Maatschappij (D.S.M.). Thans zijn alle spoorwegen van de D.S.M. onderworpen aan de concessievoorwaarden, vastgesteld bij artikel 3 van het G.B. van 26 October 1917 no. 56 (bijblad 9028, 11214 en 11782).

De spoorwyde bedraagt 1.067 m. Op 1 September 1937 waren 553 km lijn in exploitatie, waarvan:

A. Spoorwegen der 1e klasse (maximum snelheid 75 km per uur), 197,3 km.

B. Spoorwegen der 2e klasse, met een lengte van 356 km.

Kunstwerken. Over den zeearm, waarin de Delirivier uitmondt, is een brug van 60 m geslagen, welke voor dubbel spoor is ingericht. De ondergrond is zeer slap en bestaat tot op groote diepte uit eenzelfde soort slappe, grijze klei. De toegepaste palen van gewapend beton staan op kleef. Hun lengte bedraagt rond 25 m. De doorsnede is 38/38, waarbij de doorsnede tot over 4 m van de punt af verkleind is. Om de palen heen is een ijzeren damwand geslagen, teneinde een kuip te vormen, welke als zoodanig aan de krachten weerstand kan bieden. Ten einde de grondruk op deze kuip zoo veel mogelijk weg te nemen, werden ter weerszijden der 60 m bruggen aanbruggen gemaakt, waardoor de grond tot over rond 20 m aan weerszijden van het kunstwerk kon worden weggegraven. Daar, waar de aanbruggen op de aardbaan aansluiten, is een „zwevend" landhoofd gemaakt, dat op den opgehooften grond rust. De aanbruggen zijn profiel yzeren bruggen. De 60 m brug is van het mode) S.S.

Aan de oevers van de Soengai Asahau bevindt zich steeds aan de eene zijde goede fundeeringgrond, terwijl aan de andere zijde slappe grond voorkomt. Bij de 77½ m brug over genoemde rivier werd daarom het eene landhoofd ondf- heid, terwijl aan do andere zijde een puttenfun- deering werd gemaakt. In verband met de groot- to van de putten werden deze in twee verdeeld. Beide putten werden onafhankelijk van elkaar op diepte gezonken en werden vervolgens aan de bovenzijde met elkaar door een plaat van gewapend beton verbonden.

Tradie en materieel. Op ultimo 1930 was het rollend materieel dor D.S.M. als volgt samengesteld: 61 locomotieven, 10 inotormtuigen, 1 stoomrijtuig (Sentinel waggon), 176 rijtuigen, 54 bagagrijtuigen, 1451 goederenwagens, 228 tankwagens, 7 hulpwagens, 23 veewagens.

De maatschappij betreft hot brandhout, dat voor het stoken van locomotieven gebruikt wordt, uit de eigen houtaankap Perlanaan.

Literatuur. A. W. E. Weyorman, Geschiedkundig overzicht van de tot standkoming der aan spoor- en tramwegmaatschappijen in Nederlandsch-Indio verleende concessievoorwaarden en der op grond van die concessievoorwaarden gesloten overeenkomsten (Algemeene Mededeelingen S.S. no. 11, 1916); W. Koch, De verkeers- en in hot bijzonder do spoorwegtoestanden in en om Batavia (Mededeelingen S.S. 2e afdeeling no. 4, 1917); Rapport dor Commissie tot onderzoek der spoor- en tramwegtoestanden in en om Seinarang, ingesteld bij Gouvernementsbe-

sluit van 26 October 1918 no. 6S, Weltevreden 1915; Ir. W. F. Staargaard, Een zelfstandig Staatsspoorbedrijf in Nederlandsch-Indie, Bandoeng 1929; Mr. J. van Nus, De Staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indie gedurende de crisis-jaren 1930 t/m 1934 (Overdruk uit „Koloniaale Studien“), Weltevreden 1935; Rapport uitgebracht door de commissie, welke bij besluit van

den raad der stadsgemeente Batavia dd. 6 Mei 1935 no. 355/G.R. is ingesteld om advies uit te brengen betreffende de Weltevreden 1935; A. W. E. Weyerman, Geschiedkundig overzicht van de toepassing der concessie-voorwaarden van de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij, loopende van 1 Januari 1917 t/m 1 Januari 1935, 's-Gravenhage 1935.

Statistische gegevens van de particuliere spoor- en tramwegen in N.-I. over het jaar 1936.
A. Aanleg, materieel en brandstofverbruik.

Naam der ondernemingen	spoorwijdte m	lengte v/h not op uit. 1936 km	gewicht per m/kg	Aanlegkapitaal		Materieel			Brandstofverbruik		
				in totaal I (duizend I gulden)	S v/w v	aantal loco-1	aantal rijtuigen	aantal wagens	steenkolen ton	bout ton	⊘
Semarang-Vorstenlanden	1.435	205	33.5, 41, 38, 26,5	33.844	165.000	60	128	1746			
Jogjakarta - Brosot ...	1.435	56	33.5, 35, 33, 7	3.150	56.250	4	—	4			
Jogjakarta-Willem I ...	1.067		25,7, 27,8	8.281	74.000	29	85	325		82440	
Goendih-Soerabaya...	1.067		25,7	33.475	95.100	51	144	1067			
Solo-Bojolali	1.067		27,8	7.436	94.100	8	27	279			
Semarang-Gambirngan	1.067		38,4, 25,7	8.653	144.200	14	29	136			
Semarang-Cheribon Stm.	1.067		25,7, 33,4	40.217	103.65	85	139	1407		24G8	
Semarang-Joana Stm...	1.067		20,8, 25,7	24.462	57.558	77	129	1097		31069	
Seraoedal Stoomtr. Mii...	1.067		25,7	8.601	69.000	22	43	245	123	5788	
Oost-Java Stm. spoorw...	1.067		20,8, 25,7	5.954	72.600	23	54	102		G132	
Id. Electr. bedr.	1.067		32,4	6.871	381.200	36	26	8			1840205
Kediri Stoomtr. Mii...	1.067		20,1, 25,7	3.781	31.200	28	34	202		8239	
Malang Stoomtr. Mv...	1.067		25,7	5.613	66.000	24	33	254		9300	
Paseroean Stoomtr. Mii.	1.067		16,6, 20,8	1.595	34.700	13	30	138	452	116	
Probolinggo Stm	1.067		16,6, 20,8	2.352	53.500	11	25	123	272	454	
Modiokerto Stoomtr. Mii.	1.067		20,8	3.286	42.100	16	24	155			
Madoera Stoomtr. Mii...	1.067		20,0	8.730	30.100	33	43	324	G511		
Deli Spoorweg Mij...	1.067		25,7	60.148	111.200	61	241	1709		46748	
Bataviasche Ver. Mij...	1.188		32, 38	3.553	127.000	64	52	29			1955000

i) motorrijtuigen.

? BURGERLIJKE LUCHTVAART. (Aanv. DI.

II en DI. VI of suppl. a fl. biz. 575). De burgerlijke luchtvaart in Indie kwam in een nieuwe phase, toen in 1927 de heeren Dr. C. J. K. van Aalst, president der Ned. Handel Maatschappij, en E. Enthoven, gedelegeerde commissaris der Deli Maatschappij, het initiatief namen tot stichting van een zelfstandig luchtverkeer in Ned.-Indie waarbij zij den steun van vrijwel a lie groote Indische maatschappijen verkregen. De eigenlijke initiatiefnemer was de heer Enthoven geweest. Op 25 April 1927 had deze zich tot den Minister van Kolonien, Dr. J. C. Koningsberger, gewend met de vraag op welke wijze van particuliere zijde iets zou kunnen worden gedaan (het was nog in de dagen van voorspoed en bloei) om de algemeene, en tegelijk de internationale positie van Indie te verstevigen. Men wenschte door een daad van eenige betekenis iets te scheppen, dat langs anderen weg, of onder den gewonen gang van zaken, niet zoo spoedig tot stand zou komen. De heer Enthoven verzekerde zich de medewerking van den heer Van Aalst en een maand na het zooveen genoem-

de onderhoud kon den Minister van Koloniën worden medegedeeld, dat een bedrag van 5 miljoen gulden ter beschikking was gesteld i) om in Indie een burgerluchtvaart te scheppen.

1) Bit kapitaal was toegezegd door: Admin. kant. Unitas; Bat. Petroleum Mij.; Birmie*8 Expl. Mij.; Bogokdoel; Cult. Mij. Genipolkrep; Cult. Mij. Targoenan; Cult. Mij. der Vorstenlanden; DeH-Batavia Mij.; Expl. Mij. Davo; H. P. Gelderman; Gem. Mijnb. Biliton; Handelsver. "Amsterdam"; Van Hcek & Co.; G. J. van Heek & Zn.; Javasche Cult. Mij.; Koloniale Bank; K.L.M.; Kon. Paketv. Mij.; Kon. Stoomweverij Nijverdal; Kon. Weefg. fabr. v/h C. T. Stork & Co.; Landb. Mij. Oud-Djember; Mach. fabr. Gebr. Stork; Mij. t. Expl. d. Ver. Majanglanden; Ned. Handel Mij.; H. Nieuwenhuis; Rotterdamse Lloyd; Rubb. Cult. Mij. Amsterdam; Rubb. Mij. Kendeng Lemboe; Senembah Mij.; Soornv. Mij. „Neder-land"; Ver. Klatensche Cult. Mij.; Zeehaven en Kolent. Sabang.

Naam der ondernemingen	Aant. km gem. geexpl	Aantal afgelegde treinkilometers	Aant. assen gem. p. trein	Aantal		Bru to ontvangsten	Exploitatiekosten		Netto ontvangsten
				reizigers	tomon goederen		in totaal	in totaal	
Alle N.L.S. Eijnen		0 0 0 0000000000	50350000	00 0 0 0 0000000	63336000	gg	0 0 0 0000000070		
Semarang-Cheribon Stm.		0 0 0 0000000000	2113000	00 0 0 0 0000000	1882000		0 0 0 0000000080		
Semarang-Joana Stm.		0 0 0 0000000000	4526000	00 0 0 0 0000000	12009000		0 0 0 0000000090		
stadslijnen		0 0 0 0000000000	2344000	00 0 0 0 0000000	2940000		0 0 0 0000000100		
buitenlijnen		0 0 0 0000000000	1052000	00 0 0 0 0000000	2070000		0 0 0 0000000110		
Serajodjal Stoomtr. Mij.		0 0 0 0000000000	3467000	00 0 0 0 0000000	2940000		0 0 0 0000000120		
Oost-Java Stm. spoorw.		0 0 0 0000000000	5476000	00 0 0 0 0000000	1870000		0 0 0 0000000130		
Id. Electr. bedr.		0 0 0 0000000000	704000	00 0 0 0 0000000	308000		0 0 0 0000000140		
Kediri Stoomtr. Mij.		0 0 0 0000000000	689000	00 0 0 0 0000000	290000		0 0 0 0000000150		
Malang Stoomtr. Mij.		0 0 0 0000000000	219000	00 0 0 0 0000000	63000		0 0 0 0000000160		
Pasoeroean Stm.		0 0 0 0000000000	139000	00 0 0 0 0000000	94000		0 0 0 0000000170		
Probolinggo Stm.		0 0 0 0000000000	226000	00 0 0 0 0000000	553000		0 0 0 0000000180		
Modjokerto Stm.		0 0 0 0000000000	842000	00 0 0 0 0000000	4670000		0 0 0 0000000190		
Madoera Stoomtr. Mij.		0 0 0 0000000000	4047000	00 0 0 0 0000000	330000		0 0 0 0000000200		
Deli Spoorweg Mij.		0 0 0 0000000000	5821000	00 0 0 0 0000000			0 0 0 0000000210		
Bataviasche Verkeers Maatschappij		0 0 0 0000000000		00 0 0 0 0000000			0 0 0 0000000220		

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Nadat samenwerking was tot stand gebracht met de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij en overeenstemming was verkregen omtrent de technische inrichting, de statuten der op te richten maatschappij en de grondslagen van financiering en exploitatie, vertrokken in Augustus 1927 de heeren Mr. D. A. Delprat en A. Plesman naar Indie, om de noodige onderhandelingen te voeren. Binnen betrekkelijk korten tijd werd de volgende basis gevonden voor een overeenkomst tusschen het Land en de op te richten maatschappij:

a. De maatschappij verplicht zich van 1 September 1928 af de trajecten Batavia-Bandoeng v.v. en Batavia—Semarang-Sderabaja v.v. dagelijks met landvliegtuigen en van 1 Januari 1929 af het traject Batavia-Singapore-Medan v.v. eens per week te vliegen met watervliegtuigen ;

b. de maatschappij is bevoegd tot de uitoefening van andere verrichtingen tot het luchtvaartbedrijf behoorende, welke niet vallen onder de verplichte verkeersdiensten, zooals het taxi-bedrijf, plezier-, toeristen- en propagandavluchten, luchtfotografie en terreinopname;

c. de Regeering behoudt zich het recht voor, na overleg met de maatschappij, ingestelde diensten te doen uitbreiden of inkrimpen, dan wel nieuwe luchtverbindingen door de maatschappij in exploitatie te doen nemen, nadat de voorwaarden, waarop de exploitatie zal geschieden, in overeenstemming met de maatschappij nadcr zijn vastgesteld;

d. de dienstregelingen, de maximum-tarieven voor het vervoer van passagiers en goederen behoeven de goedkeuring van de Regeering ;

e. overeenkomsten met andere luchtvaartmaatschappijen vereischen de goedkeuring van de Regeering;

f. alle overeenkomsten — niet zijnde arbeids-overeenkomsten —, welke onderwerp gedurende den duur der overeenkomst in totaal een waarde van /] 0.000 of meer belooft, of waarvan de geldigheidsduur langer dan een jaar kan bedragen, behoeven de goedkeuring van de Regeering ;

g. voor de benoeming van de directeuren en den vertegenwoordiger is de goedkeuring van de Regeering vereischt;

h. de Regeering stelt de noodige luchtvaartterreinen met de daarbij behoorende gebouwen en andere onroerende goederen, noodig voor de exploitatie van de verplichte luchtlijnen, op overeen te komen voorwaarden tot gebruik of in gebruik ter beschikking van de maatschappij en houdt deze in bedrijfswaardigen staat. (Aan de maatschappij wordt een percentage van de bouw-kosten a Is huur van de gebouwen en hangars in rekening gebracht, terwijl voor het gebruik van de terreinen landingsgelden verschuldigd zijn);

i. de financieele regeling is zoodanig, dat de maatschappij een vast bedrag aan subsidio geniet, doch van de eventueel te behalen winsten ^h gedeelte aan het Gouvernement afstaat. Bij een volledige exploitatie van de onder a genoemde diensten bedraagt de subsidie / 1.000.000 per jaar;

j. de jaarlijksche balans en winst- en verliesrekening vereischen de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal;

k. de maatschappij is gehouden in Nederlandsch-Indie volledige administratie van haar bedrijf te houden en zal steeds aan door of namens den directeur van Gouvernementsbedrijven aan,

gewezen personen, op hun verzoek, inzage verleen van haar boeken en alle inlichtingen geven zoowel wat do exploitatie, als wat do administratie betreft;

l. do overeenkomst is aangegaan voor ruim 5 jaar tot ultimo 1933;

m. wanneer de Regeering de voortzetting van de luchtverkeersdiensten na afloop van deze overeenkomst in het algemeen belang noodig acht, zal de maatschappij, voor zoover de diensten alsdan niet als Landsbedrijf zullen worden uitgeoefend, den voorrang hebben boven anderen ;

n. mocht na afloop van de overeenkomst deze niet worden verlengd of vernieuwd, dan neemt het Land de bezittingen van de maatschappij tegen boekwaarde over. Op de wijze van boeking van deze bezittingen houdt de Regeering geregeld toezicht;

o. ingeval van algemeen rampen en voor speciale diensten heeft de Regeering het recht, onverminderd bevoegdheden, voortspruitend uit wettelijke voorschriften, naar keuze een of meer vliegtuigen van de maatschappij, welke voor het luchtvaartbedrijf worden gebezigd, met het voor de bediening daarvan vereischte personeel, onder nader vast te stellen voorwaarden, in huur te nemen. Dit zelfde recht heeft do Regeering in geval van oorlog, oorlogsgevaar of militaire expedities;

p. de statuten, evenals de mogelijk daarin aan te brengen wijzigingen, vereischen de goedkeuring van Regeering ;

q. niet alleen de leden van den raad van bestuur en de directeuren, maar ook de vertegenwoordiger der maatschappij in Indie, de vliegtuigbestuurders en stationschefs moeten Nederlandsche onderdanen zijn. Voorts moeten de vliegtuigen van Nederlandsch fabrikaat zijn.

Nadat over de beginselen in het laatst van 1927 overeenstemming was verkregen, kwam do bedoelde overeenkomst tusschen het Land en de inmiddels op 16 Juli 1928 te Anistonhim opgerichte Naamlooze Venootschap Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij (K.N.I.L.M.) op 24 October 1928 tot stand. Deze overeenkomst werd namens de K.N.I.L.M. geteekend door den heer H. Nieuwenhuis, die in Juni van dat jaar als vertegenwoordiger dier maatschappij in Indiï was aangekomen.

Het was te verwachten, dat de ontwikkeling van het burgerlijk luchtverkeer in Indie en de nauwe relaties tusschen het Gouvernement en de op te richten luchtvaartmaatschappij veel meer bemoelingen van regeeringswege met de luchtvaart zouden vorderen, dan tot nu toe. Aan de Commissie voor den Luchtverkeersdienst konden deze omvangrijke werkzaamheden niet worden opgedragen, zodat op 1 Ma art J 928 aan het departement van Gouvernementsbedrijven, voorloopig als onderdeel van het Technisch-Economisch Adviesbureau, gesticht werd een „Bureau Luchtvaart”, waarvan tot hoofd werd benoemd de heer Dr. W. L. Groeneveld Meijer, die deze functie gedurende zes jaren, dus tot 1 Maart 1934, vervuld heeft.

De werkzaamheden van dit bureau omvatten voornamelyk:

a. het voorbereiden van wettelijke maatregelen in verband met het burgerlijk luchtverkeer;

b. het toezicht op de uitvoering van de met de Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart-

Maatschappij gesloten subsidie-overeenkomst;

c. het toezicht op de veiligheid van het burgerlijk luchtverkeer in het algemeen (bijhouden van registers van burgerlijke luchtvaartuigen, regeling van de afgifte van bewijzen van geschiktheid voor vliegers, navigators en werktuigkundigen, bewijzen van luchtwaardigheid en van deugdelijkheid, medische controle op vliegtuigbestuurders en controle op materieel);

d. de grondorganisatie van bestaande en ontworpen luchtroutes, den aanleg en het onderhouden van burgerlijke luchtvaartterreinen;

e. het samenstellen en verspreiden van publicaties in het belang van het burgerlijk luchtverkeer;

f. het geven van inlichtingen en het verleenen van hulp aan binnen- en buitenlandsche civiele vliegers, etc.

Na de oprichting van bovengenoemd bureau werd de Luchtverkeerscommissie bij Gouvernementsbesluit van 30 Juni 1928 no. 12 onder dankbetuiging voor haar belangrijke arbeid ontbonden.

Het ontwerp van een wettelijke basis voor het burgerlijk luchtverkeer kon nog in overleg met de Luchtverkeerscommissie geschieden. Na haar opheffing werd dit werk door het Bureau Luchtvaart verder voortgezet, doch een definitieve regeling met inbegrip van de uitvoeringsbepalingen kon eerst in 1936 haar beslag krijgen.

Voor het burgerlijk luchtverkeer op Java werden door het legerbestuur de militaire luchtvaartterreinen Andir (Bandoeng), Tjililitan (Batavia) en Simongan (Semarang) benevens alle noodlandingsterreinen voor medegebruik beschikbaar gesteld, terwijl de Commandant der Zeemacht toestemming verleende om het landingsterrein van het marinevliegkamp Morokrembangan (Soerabaja), benevens de aanwezige waterwegkampioen, voor de civiele luchtvaart te gebruiken.

Aanstands werd begonnen met het inrichten van de noodige voorzieningen op de eerstgenoemde drie terreinen, waarbij groote medewerking van de departementen van Oorlog en der Burgerlijke Openbare Werken werd ondervonden. Op Andir en Tjililitan werden hangars gebouwd van 1330 m² vloeroppervlakte met autogarages, benevens afzonderlijke stationsgebouwen voor den verkeersdienst. Op Simongan werd voorloopig volstaan met de inrichting van een kleiner stationsgebouw. Door de Jataafscho Petroleum Maatschappij worden op deze terreinen de noodige benzine-installaties aangebracht.

Kon ermitige tegenslag deed zich voor, toen in den loop van 1928 bleek, dat het luchtvaartterrein Morokrembangan niet geschikt was voor het gebruik door zware verkeersvliegtuigen, waardoor Soerabaja voorloopig van het luchtverkeer moest worden uitgesneld. Een tweede tegenslag deed zich voor, toen door vertraging in de aflevering van de vliegtuigen de opening van de (liens) twee maanden moest worden uitgesteld en nadat moed was bepaald op 1 November 1928. Bovendien waren 2 van de 4 nieuwe machines, welke door de lucht naar Indio vervoerd werden, op Brits-Indische terrein achtergebleven en konden eerst later in Indio aankomen.

Op 1 November 1928 had onder zeer groote belangstelling de plechtige opening van de luchtlijnen door den Gouverneur-Generaal (op het vliegveld Tjililitan plaats.

De dienstregeling van de K.N.I.L.M. omvatte voorloopig iederen voormiddag een tocht Batavia-Bandoeng v.v. en des morgens een reis Batavia-Semarang en des middags terug Semarang-Batavia, in aansluiting op de treinverbinding Semarang-Soerabaja v.v. Daardoor werd het mogelijk door een gecombineerd gebruik van trein en vliegtuig in één dag van de hoofdstad naar Soerabaja of omgekeerd te reizen.

Behalve de dagelijksche vaste lijnen werden door de maatschappij ook rondvluchten, taxi- en extra-vluchten uitgevoerd.

Uitbreiding van de luchtlijnen. Nadat in October 1929 op het militaire terrein Darmo ten Z.W. van Soerabaja door de zorgen van de K.N.I.L.M. een luchtvaartterrein was aangelegd, kon op 1 November van dat jaar de lijn van Batavia naar Semarang (tot Soerabaja worden doorgetrokken.

De luchtvaartterreinen Darmo (Soerabaja) en Simongan (Semarang) op Java en voorts alle terreinen buiten Java werden door het departement van Oorlog aan het departement van Gouvernementsbedrijven overgedragen.

Nadat het landingsterrein Talang Betotoe bij Palembang eenigo uitbreiding had ondergaan, was het mogelijk op 23 Augustus 1929 een dienst, eenmaal per week, van Batavia naar Palembang v.v. te openen, waarvan de bezetting van den aanvang af zeer gunstig was, hetgeen in verband met de groote tijdsbesparing, welke gebruikmaking van die luchtverbinding opleverde, niet te verwonderen is.

In Maart 1930 werd, nadat in Februari het hulplandingsterrein op het eiland Singkep was gereed gekomen, de geregelde wekelijksche luchtdienst Batavia-Palembang-Singapore v.v. geopend, waardoor tevens Palembang een tweede verbinding met Batavia kreeg. De vliegtuigen op deze lijn waren uitgerust met radio-ontvangers en zendtoestellen, waardoor zij verbinding konden onderhouden met het marineradiostation te Batavia en het radiostation te Singapore. De K.N.I.L.M. is de eerste luchtvaartmaatschappij geweest, die een geregelde luchtverbinding met Singapore tot stand heeft gebracht.

Do belangrijkste uitbreiding van het luchtnet was ongetwijfelde de indienststelling van de verbinding Batavia-Medan. De maatschappij had oorspronkelijk de verplichting op zich genomen deze lijn met watervliegtuigen te exploiteeren. Toen haar eohor block, dat een daartoe geschikt type niet beschikbaar was, verzocht en verkreeg zij de toestemming om op deze lijn landvliegtuigen te gebruiken. Hiertoe was van Gouvernementszijde een uitgebreide voorbereiding noodig, daar op de aslyn van Sumatra verschillende landingsterreinen moesten worden aangelegd, met name te Pakanbaroe, gelegen halfweg tusschen Palembang en Medan, waar het luchtvaartterrein als het ware uit het oerbosch moest worden weggokapt. Deze plaats werd gekozen, omdat eenzijdigs de booten van de K.P.M. van Singapore do Siakrivier opvaren tot Pakanbaroe, zoodat een gunstige zeetransportgelegenheid bestaat, terwijl anderzijds een autoweg Pakanbaroe verbindt met Padang en de tusschenliggende plaatsen.

Den 27sten September 1930 werd, na een geslaagde proefvlucht, de lijn naar Medan geopend, welke een vorlengende vormde van de reeds ruim een jaar bestaande lyn van Batavia naar Palom-

bang, waarbij, tusschen die laatste plaats en Medan, Pakanbaroe als tussenstation werd aangedaan. Al spoedig bleek, dat deze ruim 1700 km lange luchtverbinding, welke te Medan aansluiting geeft op de naar Holland vertrekende en van Holland komende mailbooten, een gewaardeerde schakel vormde in het Indische verkeersstelsel. Ook voor de verbinding met Sumatra's Westkust is deze lijn, vooral na de oeffening van den snelstien van de K.P.M. tusschen Tandjoeng-
 ■ k en Emmahaven, van groote beteekenis geworden."

Twee jaar na de opening van haar eerste luchtverbinding was de K.N.I.L.M. er aldus in geslaagd alle luchtlijnen te exploiteeren, waartoe zij zich contractueel had verbonden.

Nadien is in de verdere uitbreiding van de luchtverbindingen vnl. als gevolg van de economische crisis een groote stagnatie ingetreden.

In 1931 werd de luchtlijn van Batavia naar Singapore bij wijze van proef doorgetrokken naar Medan, doch de verbinding Medan-Singapore werd op 1 Februari 1932 reeds weer gestaakt wegens den geringen bezettingsgraad van de toestellen op die lijn.

Op 1 Mei 1933 werd een wekelijksche verbinding Medan-Alorstar v.v. ingesteld in aansluiting op de K.L.M.-toestellen, welke van dien datum af over Singapore werden geleid met uitschakeling van Medan. Op 1 November 1934 werd deze verbinding weer opgeheven als gevolg van de verlegging van de route der K.L.M., waardoor opnieuw Medan werd aangedaan, van welke plaats via Singapore naar Batavia werd gevlogen.

Het Gouvernement van Ned.-Indië was door de ongunst der tijden genoodzaakt in de landsuitgaven de grootst mogelijke soberheid te betrachten. Aan den aanleg en de verdere uitrusting van luchtvaartterreinen konden geen gelden meer worden besteed. In de nieuwe overeenkomst, welke van 1 Januari 1934 tot ultimo 1936 liep, werd de jaarlijksche subsidie aan de K.N.I.L.M. van / 1.000.000 verminderd tot / 400.000. In de daarop volgende overeenkomst, welke weer voor een periode van drie jaren werd aangegaan en die dus tot ultimo 1939 loopt, is deze subsidie verder verlaagd tot / 240.000 jaars, waartegenover de K.N.I.L.M. echter het voordeel kreeg van een gunstig postcontract met den P.T.T.-dienst en voorts vrijdom van invoerrechten werd verleend voor verkeers- en bedrijfsvliegtuigen, benevens de onderdeelen daarvan, welke vrijdom van invoerrechten later ook werd uitgestrekt tot sportvliegtuigen.

Nadat door particulier initiatief een luchtvaarteneit te Makassar was tot stand gebracht, werd op den 6den Mei 1935 een wekelijksche proefdienst voor den tijd van drie maanden ingesteld van Soerabaja via Ddn Pasar (Zuid Bali) naar Makassar. Daar na drie maanden bleek, dat deze lijn niet aan de verwachtingen beantwoordde, werd zij opgeheven en bleef zij verder slechts gehandhaafd tot Ddn Pasar.

Het belangrijke feit voor het luchtverkeer in 1935 is geweest de vervanging door de K.L.M. op haar Indië-route van de Nederlandsche Fokker-toestellen door de Amerikaanse Douglas DC-2-vliegtuigen en de aanschaffing door de K.N.I.L.M. eveneens van drie toestellen van het laatstegenoemde type.

kruissnelheid van 270 km per uur, maakte het mogelijk den duur van verschillende verbindingen belangrijk te bekorten — de duur van de reis Batavia—Medan werd daardoor tot 6 1/2 uur teruggebracht — doch had tevens tot gevolg, in verband met de hooger eischen, welke door dit vliegtuig aan de grondorganisatie worden gesteld, dat van de voornaamste luchtvaartterreinen een uitbreiding en zelfs algeheele verplaatsing onder het 00g moest worden gezien, terwijl ook de urgentie van den opbouw van een volledigen radio- en weerberichtendienst meer op den voorgrond trad.

Ten behoeve van de luchtverbinding met de oliehavens van Noord-Borneo werd in 1935 door het Land een luchtvaartterrein aangelegd nabij Bandjermasin en door de B.P.M. nabij Balikpapan en op het eiland Tarakan, welke terreinen voor het bevliegen met Douglas-vliegtuigen werden ingericht. De eerste twee terreinen kwamen in het laatst van 1935 gereed, zoodat op 8 Februari 1936 de feestelijke opening van de luchtlijn naar Balikpapan kon plaats hebben. Deze nieuwe verbinding, welke zich van den aanvang af in een zeer druk gebruik heeft mogen verheugen, bracht de belangrijkste plaatsen op Borneo, Bandjermasin en Balikpapan, op resp. 2 uur en 3 1/2 uur afstand van Soerabaja.

Daar bij de voltooiing van het luchtvaartterrein op Tarakan veel moeilijkheden werden onder vonden, kon de lijn eerst in Januari 1937 tot Tarakan worden doorgetrokken.

Van Mei 1937 af worden door de K.N.I.L.M. bevolgen: de lijn Batavia-Semarang-Soerabaja v.v. 66n of tweemaal daags;

de lijn Batavia-Bandoeng v.v. driemaal daags (in den westmoesson tweemaal daags);

de lijn Batavia-Soerabaja-Bandjermasin-Balikpapan-Tarakan v.v. tweemaal per week (tot Tarakan slechts 66nraal per week);

de lijn Batavia-Palembang-Singapore v.v. 66nmaal per week;

de lijn Batavia-Palembang-Pakanbaroe-Medan v.v. 66nmaal per week;

de lijn Soerabaja-Ddn Pasar (Z. Bali) v.v. twee maal per week;

terwijl op 27 September 1937 ook weer, eens per week, een directe dienst tusschen Soerabaja en Makassar werd ingesteld.

De regelmaat van het verkeer op de door de K.N.I.L.M. geëxploiteerde luchtlijnen heeft practisch steeds 100% bedragen.

Reeds in 1936 werd door de K.N.I.L.M. ± 66n miljoen km gevlogen, terwijl het aantal passagiers/km vier miljoen bedroeg. In 1937 werd het aantal gevlogen km opgevoerd tot 1,173.433, terwijl het aantal passagiers/km toen bedroeg 4.824.972.

Binds de opening van haar luchtlijnen op 1 November 1928 werden door de K.N.I.L.M. tot ultimo 1937 ruim 140.000 passagiers vervoerd. In 1937 bedroeg dit aantal 14.069.

In het laatst van 1935 kwam voor de K.N.I.L.M. als chef van den vliegdiens uit kapitein (thans jnaoor) W. C. J. Versteegh, oud-instructour van Soesterberg, die in 1937 en de eerste maanden van J 938 gedurende het verlof van den heer Nieuwenhuis dezen als vertegenwoordiger der maatschappij verving.

Ultimo 1937 bestond de vloot van de K.N.I.L.M. uit:

4 Fokker F VII-B vliegtuigen (2 met Lynx- en 2 met Titanmotoren), ingericht voor 7 passagiers;

2 Fokker F XII vliegtuigen met Waspmotoren, ingericht voor 12 passagiers;

3 Douglas DC-2 vliegtuigen met Wright Cyclonemotoren, ingericht voor 14 passagiers;

2 De Havilland Dragon-Rapide vliegtuigen type DH-89 met Gypsy-motoren, welke werden overgenomen van de Nederlandsche Nieuw-Guinee Petroleum-Maatschappij en uitsluitend voor kaartingsdoeleinden dienst doen, terwijl ook een der bovengenoemde Fokkers V VII-B voor dat doel werd uitgerust.

Voorts werden door de K.N.I.L.M. in Amerika nog besteld:

5 Lockheed Super Electra vliegtuigen, uitgerust met Wright Cyclone motoren, kruissnelheid ruim 300 km/h, ingericht voor 11 passagiers, af te leveren in 1938.

Deze uitbreiding van de vloot is noodig in verband met de vergunningsaanvragen van de K.N.I.L.M. tot het exploiteeren van lichtlijnen naar de buurlanden van Nederlandsch-Indië, t.w.

1e. Van Soerabaja via Ddn Pasar (Zuid Bali) — dan wel Rambang (Lombok) — en Koepang (Timor) naar Port Darwin en verder door naar Sydney. Door de Australische regeering werd hiervoor in Mei 1937 reeds principieel toestemming verleend, terwijl daartegenover door de Nederlandsch-Indische regeering aan de Imperial Airways is vergund om, naast de overland-lijn van de Qantas Empire Airways tusschen Singapore en Port Darwin v.v., een verbinding met vliegbooten te onderhouden;

2e. van Soerabaja naar Manilla, welke verbinding tot stand zal worden gebracht door de doortrekking van de Borneo-lijn van Tarakan af naar de Philipijnen. Hiervoor is de toestemming vereischt zoowel van de Philipijnsche als van de Amerikaansche regeeringen, welke waarschijnlijk echter niet zullen worden verleend alvorens een algemeene ovorenstemming is verkregen tusschen de Nederlandsche luchtvaartmaatschappijen (K.L.M. en K.N.I.L.M.) en de Pan American Airways, zoowel met betrekking tot haar samenwerking in den Pacific als in het gebied van den Atlantischen Oceaan;

3e. van Batavia naar Saigon, welke verbinding tot stand zal worden gebracht door de doortrekking van de Singapore-lijn naar Indochina. De Fransche regeering heeft de toestemming tot deze lijn afhankelijk gesteld van een voorafgaand algemeen accord van de Nederlandsche luchtvaartmaatschappijen (K.L.M. en K.N.I.L.M.) en de Air France met betrekking tot alle vraagstukken op de luchttrouwen van Europa naar het verno Oatoiti.

Bohalve door de K.N.I.L.M. wordt het geregeld luchtverkeer binnen het Nederlandsch-Indisch rechtsgebied onderhouden door de Kon. Luchtvaart Maatschappij voor Nederland en Kolo-nion (K.L.M.) en de Qantas Empire Airways Ltd.

De Holland-Indië dienst van de K.L.M. Nadat in 1929 de proefvluchten voor den Holland-Indië dienst waren voortgezet, sloot de K.L.M. met de postadministratie van Nederland en Nederlandsch-Indië een overeenkomst af, waarbij zij zich verbond van October 1930 tot October 1931 een veertiendaagschen luchtdienst tusschen Amsterdam en Batavia (Bandoeng) te onderhouden.

Na langdurige diplomatieke onderhandelingen waren alle vereischte toestemmingen voor het overvliegen van de gebieden der betrokken landen verkregen, — zoodat eind September 1930 de veertiendaagsche dienst tusschen het moederland en Nederlandsch-Indië kon worden geopend.

Wel verviel na de eerste vlucht de toestemming van Turksche zijde, doch door het omleggen van het gedeelte Boedapes-VBagdad over Athene en Cairo kon de lijn zonder bezwaar worden be-vlogen.

Door de Nederlandsche postadministratie werd per uitgaand vliegtuig een opbrengst gegarandeerd van 375 kg mail af / 50 per kg, terwijl een overeenkomstige garantie door den Indischen P.T.T.-dienst werd gegeven voor het thuiskerend vliegtuig. Het gegarandeerde gewicht aan post werd, behalve voor het z.g. Kerstvlucht, dat half December uit Indië vertrok, gemiddeld slechts voor iets meer dan de helft bereikt. Het luchtrecht (boven het gewone porto) was gesteld op 75 cent per 20 gram en 50 cent voor de volgende 20 gram. Door het instellen van een laag tarief van 30 cent luchtrecht voor lichte brieven tot 5 gram nam het aantal der vervoerde stukken weliswaar belangrijk toe, hetgeen de populariteit van de luchtpost zeer heeft bevorderd, doch het gewicht van de vervoerde mail bleef ongeveer 200 kg.

De dienst werd met groote regelmatigheid uitgevoerd en het pleit zeker voor de uitstekende eigenschappen van het personeel en het materieel (Fokker F VII-B vliegtuigen), dat alle vluchten van dezen eersten regelmatigten luchtdienst naar het verno Oosten in 10 a. 12 dagen werden volbracht.

In October 1931 werd de veertiendaagsche dienst in een wekelijkschen dienst omgezet. De garantie voor de opbrengst van de mail, welke werd bepaald op / 25.000 per enkele vlucht of bijgevolg op / 50.000 per heengaan en terugkerend vliegtuig, werd in haar geheel door de Nederlandsche posterijen overgenomen, terwijl de Indische postadministratie, behalve dat zij het geheele luchtrecht afstond, daarenboven per jaar een vaste bijdrago van / 200.000 aan den Nederlandschen P.T.T.-dienst overmaakte, welk bedrag in 1935 tot / 150.000 werd verminderd, nadat in 1934 een som van ± / 79.000 aan den Indischen P.T.T.-dienst was geresitueerd. Door den Nederlandschen P.T.T.-dienst werd van October 1931 tot de invoering van het z.g. plan-Dainme in Juni 1937 gemiddeld per jaar ongeveer / 800.000 bijgepast.

De F VII-B toestellen werden op de Holland-Indië-route spoedig door grotere vliegtuigen vervangen, eerst de Fokker F XII en daarna de Fokker F XVIII, plaats biedend voor 7 passagiers. De regelmatigheid, waanne de wekelijksche dienst over de 15.000 km lange luchtlijn ook in de volgende jaren werd gevolgd, dwong in de geheele wereld by alle geïnteresseerden in de luchtvaart bewondering af. Do reidruur werd geleidelijk verkort. Voor de zoudierdienstregeling werd deze teruggebracht van 9 op 7 1/2 dag en voor de winterdienstregeling van 10 op 9 dagen.

Slechts een ongeluk had gedurende die jaren op de Holland-Indië-route plaats, nl. met het F VII-B vliegtuig „Ooievaar“, welk vliegtuig op de thuisreis op 6 December 1931 niet tydig nan het vliegveld Don Muang bij Bangkok kon loskomen

en tegen den dijk aan den rand van het vliegveld botste, waarbij drie leden der bemanning en 2 passagiers het leven verloren.

Teneinde tot een versnelling van de postverbinding te geraken, werd door het Comité Snel post de scheiding van het post- en passagiers- vervoer gepropageerd. Op 9 December 1933 ver- trok in opdracht van dit Comité het Pandervlieg- tuig „De Postjager” voor een studievlucht van Holland naar Indie, doch tengevolge van een motorstoring kwam het eerst op 31 December te Batavia aan. Daar dit vliegtuig ook overigens niet bleek te voldoen en tenslotte in October 1934 tijdens de Mac Robertson Air Race in Britscli- Indie verbrandde, hebben de pogingen van het Comité Snelpost geen verdere gevolgen gehad.

In het laatst van 1933 ontstond een ongekend enthousiasme voor de vlucht van het K.L.M.- vliegtuig „Pelikaan” dat met I wan Smimoff als eersten en Piet Soer als tweede piloot in 100 uren en 40 minuten de Nederlandsche Kerstmail naar Indie vervoerde en na een tocht van 100 uren en 34 minuten ruim een halve ton Indische nieuwjaarsmail op 30 December te Amsterdam bracht.

De post tusschen de eindpunten nam toch slechts zeer langzaam toe. Het gemiddelde bruto- gewicht aan post, dat per week per K.L.M. uit Indie werd verzonden, steeg slechts van circa 225 kg in 1932 tot 260 kg in 1934 en in omgekeerde richting van 245 kg tot 280 kg. Wei steeg zeer aanmerkelijk de mail, die werd meegegeven uit Duitschland en uit Malaka, vooral nadat door de K.L.M. in 1933 Singapore werd aangedaan (van Britsch-Indie mag geen mail aan de K.L.M. wor- den meegegeven, terwijl voor Britsch- Indie be- stemde mail tot voor zeer kort te Karachi moest worden gelost om vervolgens per trein te worden vervoerd). Ook het passagiersvervoer bewoog zich in sterk stijgende lijn, zoodat door gebrek aan plaatsruimte een groot aantal passagiers moest worden geweigerd.

De K.L.M. ging er daarom in Juni 1935 toe over de verbinding Amsterdam-Batavia (Bandoeng) v.v. twee maal per week te bevliegen, terwijl te- gelijkertijd de Fokkertoestellen werden vervangen door de snellere Amerikaanse Douglas DC-2 vliegtuigen, die voor het afleggen van den afstand Amsterdam-Batavia 55 vlieguren noo- dig hebben, waardoor de reisduur tot 5¹/₂ dag ('s winters op de uitreis dag) kon worden be- kort.

De garantie voor de opbrengst van de post van / 50.000 per retourvlucht werd omgezet in een garantie voor een postvervoer per vlucht van 300 kg ad / 42,50 per kg of per week van 4 x 200 kg ad / 42,50 = / 51.000, hetgeen bijgevolg voor den Nederlandschen P.T.T.-dienst ongeveer op hetzelfde neerkwam. De uit Indie verzonden post steeg geleidelijk per week tot 485 kg bruto in den aanvang van 1937 en de uit Holland verzonden post nam gedurende dien tijd toe tot 645 kg bruto per week.

Reeds in 1936 was het passagiersvervoer, ver- geleken met het jaar te voren, verdubbeld, zoodat spoedig een bezettingsgraad van 90% werd bereikt. In Juni 1937 werd daarom een groofter type vliegtuig op de Indiëlijng gezet, n.l. de Douglas DC-3, plaats biedend voor 12 passagiers in plaats van 7 in de DC- 2.

Bovendien werd op datzelfde moment, nl. met

ingang van 5 Juni 1937, door de invoering van het zg. plan-Dammie, in Nederland het luchtrecht voor brievenpost afgeschaft, zoodat alle eerste klasse mail van dien datum af per vliegtuig werd verzonden naar

Indie tegen een tarief van 12¹/₈ cent per 10 gram), terwijl met- ingang van 16 Juni 1937 van Indie uit het port, met inbegrip van het luchtrecht, voor een brief van 10 gram naar Nederland op 20 cent werd gesteld. De post- garantie van den Nederlandschen P.T.T.- dienst werd toen bepaald per week op: 4 x 300 kg ad f 42,50 + 4 X 250 kg ad / 12,50 = per week op / 63,500, terwijl de Indische postadministratie, behalve dat zij het luchtrecht van cent per brief van 10 gram afstaat, haar vaste bijdrage weer tot / 200.000 per jaar verhoogde. Na de invoering van het plan-Damme nam het postvervoer van Indie uit toe tot 840 kg bruto per week (waarvan 635 kg voor Nederland) en van Holland uit tot 1095 kg bruto per week (waarvan 875 kg voor Indie). Het bedrag, dat uit hoofde van deze nieuwe regeling door den Nederlandschen P.T.T.- dienst op het postvervoer moet worden bijgepast, steeg in 1936 nog betrèkkelijk weinig, nl. tot / 860.000.

In October 1937 (2 October van Amsterdam uit en 23 October van Batavia uit) werd do tweemaal '8 weeksche dienst tot een driemaal 's weekschen dienst uitgebreid, doch de post- garantie bleef per week op hetzelfde bedrag vastgesteld.

De reisduur van de vliegtuigen bleef ongewij- zigd, maar zoodra op de Holland-Indie-route de weerberichten dienst nog meer perfectionneerd zal zijn en alle luchtvaartterreinen van volledige nachtverlichtings- en radiopeliinstallaties zullen zijn voorzien, zoodat nacht en dag kan worden doorgevolgen, kan de reisduur tot 2¹/₂ dag worden teruggebracht.

De mogelijkheid van dezc verkorting van den reisduur was reeds in October 1934 aangetoond, toen het eerste DC-2 vliegtuig, dat door do K.L.M. was aangeschaft, de "Uiver", deelnemend aan de Mac Robertson Air Race van MiJdenhall naar Melbourne, onder commando van Parmen tier, den afstand van Mildenhall in Engeland naar Batavia, met medeneming van passagiers en post, in 52 uur aflegde en als twee de in Melbourne aankwam.

In December van hetzelfde jaar, toen de "Uiver", evenals de "Pelikan" een jaar tevoren, '8 nacht doorvliegend de Kerstmail van Nederland naar Indie wilde brengen, is zij echter in ecu onweersnacht in het woestijngebied van Irak te plutter gevlogen en met beinanning en passagiera vrijwel totaal verbrand.

Na de ramp van de „Ooievaar” was dat het eerste ernstige ongeluk, dat do K.L.M. op de Indië-route overviel, well ongeluk betrèkkelijk korten tijd daarna, n.l. medio Juli 1935 door een tweede werd gevolgd, toen het DC-2 vliegtuig „Maraboe” op de thuisreis bij het taxieën op het luchtvaartterrein van Bushire — nadat het voordien een noodlanding aan de kust van do Perzische golf had gemaakt in brand vloog. Alle leden der bemanning en alle passagiers konden echter nog tijdig uit het vliegtuig weg komen.

Indie zelf is langen tijd van ernstigo ongeluk- ken met verkeersvliegtuigen verschoond ge- bleven. Het eerste en tot heden toe eenige on- ' geluk, waarbij het toestel werd vernietiged en

menschenlevens te betreuen waren, dat daar te lande heeft plaats gehad, is dat van het K.L.M. DC-3 vliegtuig „Specht" geweest, dat op 6 October 1937 op de thuisreis naar Holland, enkele seconden na het opstijgen van het vliegveld Pa-lembang, op den grond neerstortte, bij welk on-ge-luk drie leden der bemanning en een passagier het leven verloren.'

I J De dienst van de *Qantas Empire Airways Ltd.*, '— welke maatschappij, waarin de Imperial Airways Ltd een overwegend belang heeft, in aansluiting op de Britsche luchtverbinding London-Singapore vice versa, de laatstgenoemde plaats via- Muntok of Palembang-Batavia-Soerabaja- Rambang (Lombok)-Koepang (Timor)-Port Dar-wirTmet Brisbane vice versa verbindt, werd op 13 December 1934 geopend.

De vergunning om over het Nederlandsch-Indisch rechtsgebied te vliegen was reeds in 1930 verleend als contraprestatie voor de vergunning aan de K.L.M. om over Britsch-Indie te vliegen.

De verbinding, welke oorspronkelijk eenmaal per week were! onderhouden, werd, na de verduubeling in 1935 van den dienst van de Imperial Airways tusschen Londen en Singapore, in den loop van 1936 eveneens verduubeld.

Aangezien de betrekkelijk kleine De Havilland DH-86 vliegtuigeei, welke op die lijn worden gebruikt, een zeer groot postvervoer hebben en bovendien door den Jangen oversteek van 850 km tusschen Koepang en Port Darwin in hun nuttigen last beperkt zijn, bieden zij slechts een geringe mogelijkheid voor passagiersvervoer. Hier- in zal verandering worden gebracht, zoodra de geheele luchtdienst tusschen Engeland en Australis met groote Short- vliegbooten zal worden onderhouden, waartoe in den loop van 1938 zal worden overgegaan. Op 23 Februari 1938 is begonnen met een dienst met doze z.g. Empire- vliegbooten en wel 4 maal per week van Engeland naar Karachi. Van deze vier vliegdiens ten op Karachi zullen voorloopig twee doorgaan naar Singapore. Van bovengenoemden datum af wordt ook alle bricfj) o»t van Engeland naar Britsch- Indie en MaJaka door de lucht vervoerd tegen een tarief van 1 »/2 penny per "half ounce" (6 cent per M1/2 grain).

De sportvliegerij in Indie is nog weinig ontwikkeld. Actieve sportvliegdubs treft men slechts in Bandoeng en Soerabaja aan, aangezien daar over instructeurs, resp. van de militaire luchtvaartafdeeling en het marine vliegkamp, kan worden beschikt.

Memoreering verclicht de fraaie vlicht met het in Bandoeng ontworpen en gebouwde vliegtuig, de Wahren W 2, welke in 1935 door de heeren Terluin en Khouw Ke Hien naar Nederland en terug worden ondernomen. De laatstgenoemde maakte met liezeIfde toestel in den aanvang van 1937 een vlucht naar Shanghai en Nanking en terug.

Door de *lucJilkaarteering* werden voor do burgerlijke luchtvaart nieuwe bedrijfsnogielijkheden geopend.

Do K.N.I.L.M. verrichte op dit gebied pioniersarbeid door do kaarteering, in opdracht van de Nederlandsche Nieuw-Guinee Petroleum Maatschappij, van 10 miljoen ha land in Nieuw-Guinee, waarmede in November 1935 werd aangevangen en welke in 1937 werd voltooid.

De op deze wijze verkregen kaarten bevatten

niet alleen alle details en zijn zeer nauwkeurig, maar zij leenen zich daarenboven goed voor verschillende geologische doeleinden.

Bij *luchtkarteering* worden uit een vliegtuig, dat zich op eenige duizenden meters hoogte — in dit geval 4000 m — over het terrein beweegt, met een camera foto's genomen, die elkander voor ongeveer 60% overlappen. De automatisch werkende camera is hierop ingesteld. De grootte der foto's is ongeveer 20 cm in het vierkant, zoodat, gelet op brandpuntsafstand en vlieghoogte, met iedere foto een aardoppervlak van ongeveer 4 km² wordt opgenomen. In een uur tijds kan dus gefotografeerd worden een strook van 2 km breed en ter lengte van den afstand, dien het vliegtuig per uur aflegt. Daar de K.N.I.L.M. vlieg- tuigen bezigde met een snelheid van ongeveer 200 km per uur, zou in dien tijd met een vliegtuig om- streeks 40.000 ha gefotografeerd kunnen worden. Het geheele feusachtige terrein van 10.000.000 ha zou dan met eenige vliegtuigen ook binnen enkele weken afgewerkt kunnen zijn, indien althans de gelegenheid tot fotografeeren steeds gunstig ware.

Aangezien echter het fotografeeren door zelfs zeer ijle wolken niet mogelijk is, terwijl de wolken in den regel beneden 4000 m voorkomen, is het om te kunnen werken noodig, dat de hemel vrij- wel wolkenloos is, hetgeen in Nieuw-Guinee nog in veel mindere mate het geval is dan in Nederland. Het gevolg is dan ook geweest, dat de voltooiing van het werk anderhalf jaar ge- vorderd heeft.

De moeilijkheid bij de uitwerking is, dat de foto's niet precies op dezelfde schaal zijn. Dit zou n.l. alleen het geval zyn, wanneer het vliegtuig steeds oven hoog boven de aardoppervlakte vloog. Om twee redenen kan dit niet worden bereikt: le, omdat de aardoppervlakte niet vlak is en 2e omdat ook het vliegtuig zich niet steeds vol- komen op dezelfde hoogte kan voortbewegen, hoe nauwkeurig de piloot dit ook tracht te doen. Door deze beide oorzaken ontstaan afwijkingen in de schaal. Tenslotte is het niet mogelijk alle foto's volkomen verticaal te nemen en ook hierdoor ontstaan afwijkingen. Deze fouten worden door middel van speciaal daartoe vervaardigde instrumenten gecorrigeerd. Hierbij werd bij de kaarteering in Nieuw-Guinee een nauwkeurigheid verkregen zoodals totduzverre nog nooit bij luchtkarteerings- werkzaamheden in het buitenland was bereikt. Dit goede resultaat was in hoofdzaak te danken aan de goocle diensten van Prof. Ir. W. Scherman- horn, hoogleeraar te Delft.

De kaarteering van Nieuw-Guinee bracht op dit gebied nog geheel nieuwe moeilijkheden, daar astronomische plaatsbepaling van punten, de basis van iedere kaarteering, hier slechts Jangs of kort bij do kust mogelijk is. Aan do andere grens van het te kaarteeren gebied, 100 km het binnenland in, kon uiteraard geen astro- nomische plaatsbepaling geschieden. Desniet- tegenstaande voldoet de nauwkeurigheid der kaart aan zeer hooge eischen. Ter controle zijn eenige 100 km landwaarts gel egen plaatscn, die in kaart waren gebracht, teruggokartoord naar astronomisch bepaalde plaatsen aan de kust, waarbij slechts een geringe fout werd gevonden.

Oorspronkelijk lag het in de bedoeling het geheele terrein te kaarteeren met landvliegtuigen, welke abtercenvolgens zouden werken van 4 op

verschillende plaatsen gelegen landingsterreinen. Tot dit doel werden aangeschaft 3 De Havilland-Dragon-Rai ide-vliegtuigen (2-motorig), welke uitmendend voor het doel geschikt bleken. Daar echter later op 2 van de 4 plaatsen aanleg van een landingsterrein onmogelijk bleek, kon deze wijze van werken niet voor het geheele terrein worden toegepast, en daarom werden ook nog aangeschaft 2 Sikorsky-38 amphibie-vliegtuigen, welke na afloop van de kaarteeringswerkzaamheden door de Nederlandsche Nieuw-Guinee Petroleum Maatschappij in Nieuw-Guinee werden aangehouden voor transportdoeleinden. Een van de Dragons is bij een landing even buiten het luchtvaartterrein van Babo verongelukt, waarbij de inzittenden er evenwel ongedeerd af kwamen, terwijl de overblijvende twee Dragons door de K.N.I.L.M. werden overgenomen.

Na de kaartering in Nieuw-Guinee heeft de K.N.I.L.M. nog verder kaarteeringsopdrachten gekregen, met name van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, voor kaartering van terreinen in Zuid-Sumatra, Bantam en Borneo. In Januari 1938 kwam voor de B.P.M. echter ook een eigen, voor luchtfotografie uitgerust „Grumman” amphibie-vliegtuig uit Amerika in Indie aan, waar-mee eveneens kaarteeringswerkzaamheden in Borneo zullen worden verricht.

De luchtkaartering biedt in Indie wijde perspectieven, waardoor voor de burgerlijke luchtvaart een nieuw, veelbelovend arbeidsveld is geschapen.

Aan de *grondorganalisatie* worden door de moderne vliegtuigen steeds hogere eischen gesteld. Teneinde bij dag en nacht, onafhankelijk van de weersomstandigheden, veilig te kunnen landen en opstijgen, zyn luchtvaartterreinen noodig met zoo mogelijk tenminste 800 en bij voorkeur 1000 m middellijn in alle richtingen, omgeven door ruime invliegstrooken en uitgerust met volledige nachtverlichtings- en radio-installaties.

Het eerste luchtvaartterrein, dat in Indie aan deze eischen zal voldoen, is het nieuwe vliegveld, dat op het land Kemajoran, gelegen dicht nabij het centrum van Batavia, wordt aangelegd en in den loop van 1938 zal gereed komen.

Voor Semarang wordt een nieuw luchtvaartterrein te Kali Banteng, nabij de kust gelegen, opgespoten. Het bestaande terrein Simongan, dat in de heuvels ligt, is ongeschikt voor groote vliegtuigen.

Het Soerabajasche 1 luchtvaartterrein Darmo werd uitgebreid en verbeterd, doch daar het aan 66n zijde begrensd wordt door heuvels en aan een andere zijde door een militair kampement, is er nooit een volledig geschikt vliegveld van te maken, zoodat ook te Soerabaja naar een ander terrein wordt uitgezien.

Het luchtvaartterrein te Medan werd belang-rijk uitgebreid en van nachtverlichting voorzien. Hiermee zou in Maart 1938 worden gereed gekomen. Tijdelijk moest Medan wegens den toestand van het vliegveld door de K.L.M. worden overgeslagen, zoodat door de K.N.I.L.M. een op de K.L.M. toestellen aansluitende luchtdienst tussen Medan en Penang, welke plaats door de K.L.M. sedert 1936 in plaats van Alor Star wordt aangedaan, moest worden ingelegd.

Ook het landingsterrein te Palembang werd uitgebreid en werd voorzien van een radiopeilinrichting, evenals zulk reeds voordien het geval

was geweest met de luchtvaartterreinen van Palembang, Medan en Bandjermasin. Verder zijn ook nog Adcock-peilers in aanbouw op de terreinen te Koepang, Batavia (Kemajoran), Soerabaja en Makassar, terwijl nog acht van dergelijke peil-inrichtingferr werden besteld, o.a. voor Balikpapan en Tarakan.

"Voor de uitbreiding van het bestaande vliegveld van Palembang werd reeds enkele jaren geleden een project opgemaakt, doch de uitvoering daarvan werd vertraagd door de hooge kosten, die er mee gemoeid zijn. In 1935 zal echter met deze uitbreiding worden begonnen, terwijl op het luchtvaartterrein van Palembang ook een nachtverlichtingsinstallatie zal worden aangebracht.

Bali kreeg een nieuw vliegveld, dichter bij Den Pasar gelegen, dat in Januari 1938 voor het gebruik werd opengesteld.

In verband met de in te stellen luchtlijn naar Australië, op welke route modern vliegtuigmaterieel zal worden gebezigd, zal het luchtvaartterrein Koepang belangrijk worden uitgebreid en bovendien van een nachtverlichtingsinstallatie worden voorzien, met welke werkzaamheden, evenals die te Palembang, zoo spoedig mogelijk na aanneming door den Volksraad van de desbetreffende aanvullende begroeting voor 1938 een aanvang zal worden gemaakt.

Voor de geprojecteerde luchtlijn naar de Molukken zal een landingsterrein noodig zijn op Ambon, dat ook van belang zal zijn voor de Glenn Martinbommenwerpers van de militaire luchtvaartafdeeling.

Voor de geprojecteerde luchtlijn naar Sumatra's Westkust worden eveneens verschillende terreinen verkend. Bij Padang werd reeds door particulierinitiatieven landingsterrein aangelegd, dat evenwel belangrijk zal moeten worden vergroot.

Ingevolge een in de nieuwe, van 1937 tot ultimo 1939 geldende overeenkomst met K.N.I.L.M. opgenomen bepaling, zal bij het exploiteeren, in opdracht van de Regeering, van nieuwe luchtlijnen in den Archipel het verlies gedurende het eerste jaar voor de helft door die maatschappij en voor de helft door het Land worden gedragen.

Met het inrichten en invoeren van een *radio- en weerberichtsdiens* ten behoeve van de luchtvaart werd in 1935 een begin gemaakt. Hiertoe werd de medewerking van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium en de radio-diensten van het departement der Marine en den P.T.T.-diensst verkregen.

Ter insteuring van een weerberichtsdiens in Nederlands-Indië in samenwerking met Malaya en Australia had in Juni van dat jaar te Batavia een bijeenkomst van deskundigen uit die landen plaats. Op deze conferentie waren vertegenwoordigd van Nederlands-Indië, behalve het Bureau Luchtvaart, de P.T.T.-dienst, het departement der Marine, het Magnetisch en Meteorologisch Observatorium, de K.L.M. en de K.N.I.L.M. Van Malaya en Australië waren vertegenwoordigd de Imperial Airways, de Qantas, de R.A.F., het P. & T. Dept. of Malaya, de Malayan Meteorological Service en het Central Weather Bureau van Melbourne.

Van talrijke stations uit den geheelen Archipel, evenals uit Australië en Malaka, worden thans dagelijks weerberichten, veelal aangevuld met

hoogtewindwaarnemingen, ontvangen, welke door het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium worden verwerkt tot een omroep-bericht, dat des morgens om 8.50 uur door de groote P.T.T.-zenders PLA en PLO op een golf- lengte van 15.600 m en 26,22 m wordt omgeroepen.

Bovendien worden op de verschillende vlieg- routes op de uren, dat dit noodig is, en zoo moge- lijk, wanneer de piloten dit vragen, extra-weer- berichten van plaatsen op die routes gegeven. Zooveel mogelijk wordt er voor gezorgd, dat steeds voor het vertrek van een vliegtuig een weerbericht van het luchtvaartterrein van be- stemming aanwezig is. Door de opgave van de richting en sterkte van hoogtewinden, waardoor het voor de vliegtuigen mogelijk is luchtlagen met gunstigen wind te kiezen, wordt economisch vliegen bevorderd.

De *luchtvaarttoetgeving*, strekkende ter uit- voering van het hichtvaartverdrag van Parijs van 1919 (Ind. Stb. 1928 no. 53G), kon in Indie eerst met ingang van 1 Augustus 1936 in werking tre- den, aangezien toen, dank zij de tijdelijke combi- natie van het Bureau Luchtvaart met de Afdee- ling Wegverkeer van het departement van Ver- keer en Waterstaat, van Februari 1935 tot April 1937 over de noodige krachten kon worden be- schikt ter opstelling van de uitvoeringsvoor- schriften.

Ingevolge dit verdrag zijn de daartoe toege- treden staten verplicht aan de bepalingen van het verdrag en van de daaraan toegevoegde bijlagen in hun nationale wetgevingen effect te verzekeren. Het verdrag zelf bevat slechts enkele bepalingen van betekenis voor de luchtvaart; deze betreffen de nationaliteit van luchtvaartui- gen, de toelating van vreemde luchtvaartuigen boven het gebied van de contracteerende staten, verboden luchtkringen, de hichtwaardigheid tier luchtvaartuigen, de geschiktheid van de beman- ning, zoo mede cenige onderwerpen betrekking hebbende op de defensie. De betekenis van het verdrag voor de practische luchtvaart is overi- gens geheel gelegen in de bijlagen A-H, welke achtereenvolgens gedetailleerde regelingen go- ven betreffende de nationaliteit van luchtvaartuigen, de classificatie en de inschrijvingskennier- ken (A), de luchtwaardigheid (B), de luchtvaart- boeken (journalen cnz.) (C), de regels van hot verkeer in de hicht (D), de geschiktheid van de bemanning (E), kaarten en inrichting van lucht- vaarterreinen (luchtvaartatlas) (F), den weer- berichtendienst (G) en de douane (H).

De bijlagen hebben dezelfde rchtskracht als de bepalingen van het eigenlijke verdrag. Door de Internationale Luchtvaartcommissie, welke zetelt in Parijs, kunnen de bijlagen worden ge- wijzigd en aangevuld. Dit is een zeer practische regeling, waardoor wijzigingen op betrekkelijk kortenterijn kunnen worden tot stand gebracht, waar antlers do lange weg der internationale diplomatie zou moeten worden bewandeld.

De Indische luchtvaartwetgeving wordt ge- vormd door het „Luchtvaartbesluit 1932" (Ind. Stb. 1933 No. 118), de „Luchtvaartordonnantie 1934" (Ind. Stb. 1934 No. 205, gewijzigd en aangevuld bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1936 No. 423), de „Luchtverkeersverordening" (Ind. Stb. 1936 No. 425), do „Verordening Toezicht Lucht- vaart" (Ind. Stb. 1936 No. 426) — beide laatste

verordeningen gewijzigd en aangevuld bij de verord. in Ind. Stb. 1937 No. 621 — en het be- sluit van den directeur van Verkeer en Water- staat van 2 December 1936 No. Bl 1/337 (bij- blad 137S.G.) houdende voorschriften ter uitvoe- ring van de luchtvaartwetgeving.

Door het tot stand brengen van de luchtvaart- wetgeving heeft de Indische Regeering voldaan aan de bij het Luchtvaartverdrag aanvaarde ver- plichtingen.

Regelen betreffende vluchten over het Neder- landsch-Indisch rechtsgebied met burgerlijke luchtvaartuigen van vreemde nationaliteit (General Rules regarding flights of civil Foreign Aircraft above Netherlands Indian Territory) kwa- men reeds in 1929 tot stand, doch werden in 1936 nader gewijzigd. Deze regelen werden opgenomen in de, in Augustus 1929 door het Bureau Luchtvaart uitgegeven „Luchtvaart- atlas voor Nederlandsch- Indie", waarvan medio 1934 een nieuwe uitgave tot stand kwam, waar, in voHedige gegevens zijn verzameld omtrent alle luchtvaartterreinen, welke in Nederlandsch- Indie voor het burgerlijk luchtverkeer zijn open- gesteld.

Door den dienst van de In- en Uitvoerrecnten en Accijnzen zijn slechts de luchtvaartterreinen te Medan, Pakanbaroe, Batavia, Soerabaja en Koep- pang aangewezen voor het inklaan van goederen. Accijnsvrije benzine kan worden ingenomen op de luchtvaartterreinen te Medan, Pakanbaroe, Palembang, Batavia en Koepang.

Bij Ind. Stb. 1937 No. 619 zijn verboden lucht- kringen aangewezen boven Tandjoengpriok, Soe- rabaja, Balikpapan en TarnIC

De regeling van het sanitaire toezicht op de binnenkoinende luchtvaartuigen is nog bij den Dienst van de Volksgezondheid in bewerking.

Het aantal bij het Bureau Luchtvaart van het departement van Verkeer en Waterstaat inge- schreven vliegtuigen bedroeg op 31 December 1937: 9 verkeersvliegtuigen, 4 bedrijfsvliegtuigen 11 sportvliegtuigen.

Het aantal vliegtuigbestuurdera bedroeg op genoemden datum:

10 verkeersvliegers, 3G leerling verkeersvlie- gers; op enkele na zijn (lit alle vliegers van de inilitaire luchtvaartafdeeling ; 50 sportvliegers, waarvan ongeveer de helft militaire dan wel marinevliegers zijn.

De periodieke keuringen van de Indische ver- keersvliegtuigen en hun motoren worden ver- richt door de militaire luchtvaartafdeeling op Andir (Bandoeng).

De technische verzorging van do K.L.M.- vliegtuigen heeft in do K.N.I.L.M.-wrckplaatsen op Andir plaats.

De eerste en periodieke medische keuringen van de Indische verkeersvliegera geschieden door de daartoe door den directeur van Verkeer en Waterstaat aangewezen geneeskundigen van den vliegmedischen dienst van de militaire luchtvaart- afdeeling op Andir, terwijl voor do keuring van sportvliegers ook andere geneeskundigen zijn aangewezen.

A. M. H.

GOWA (Aanv. DI. I) is met ingang van 1 Ja- nuari 1937 hersteld als zelfbesturend landschap, hetgeen bij B. G.S. van 16Juni 1936 no. 1234/Awerd bekendgesteld onder aanteekoning, dat de hoofd- plaats Soenggoeminas zal zijn en verder dat de door den bestuurder af te leggen korte verklaring

mede ondertekend moet worden door de „Bate salapanga¹ of door de beide Tomailalangs. Het herstel geschiedde bij G.B. van 12 November 1936 no. 8, dat ongeveer luidt: „Overwegende dat wenschelijk is voorgekomen het voormalig zelfbesturend landschap Gowa als zoodanig te herstellen en in verband daarmee een zelfbestuurder voor dat landschap aan te wijzen; dat de Bat6 salapanga (kiesheeren) van Gowa heeft verklaard Mangi-Mangi Karaeng Bontonompo te beschouwen als den aangewezen persoon om als zelfbestuurder van Gowa op te treden; heeft besloten: te bepalen, dat tot het zelfbesturend landschap Gowa worden gerekend de in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden gelegen Gowasche gebiedsdeelen Karoewisi, Mangasa, Tombolo, Pattalassang, Borissallo, Manoedjoe, Borongloe, Parigi, Limboeng, Bontonompo, Malakadji en Pao; den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden te machtigen om Mangi-Mangi Karaeng Bontonompo de korte verklaring te doen afleggen en beeedigen; met ingang van het tijdstip van goedkeuring en bekrachtiging van bedoelde korte verklaring buiten werking te stellen het besluit van 3 November 1910 (Ind. Stb. no. 573), voor zoover nog van kracht (Ind. Stb. 1936 no. 601); den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden uit te noodigen de optredende landsgroten van Gowa, den Tomailalang-toa en den Tomailalang-lolo, de korte verklaring Ite doen medeondertekenen“, enz.

Bovenbedoelde korte verklaring volgens uniform model werd op 30 November 1936 afgelegd en beeedigd door Mangi-Mangi Karaeng Bontonompo als bestuurder van het landschap Gowa, onderafdeeling Gowa, afdeling Soenggoeminas, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, in tegenwoordigheid van den optredenden Tomailalang-toa en den optredenden Tomailalang-lolo/Bij G.B. van 31 December 1936 no. 1 werd die akte goedgekeurd en bekrachtigd. De rijks- en andere sieraden van Gowa zijn door het Bataviaasch Genootschap, waar zij in bewaring waren, teruggezonden (zie literatuur-opgave bij aanvullend artikel Bon6 in DL VII of suppl. afl. biz. 1141).

Grenzen, grootte, bevolkingsterktc. Het landschap grenst in het W. aan de onderafdeeling Makassar en aan de Straat van Makassar; in het N. aan de onderafdeeling Maros en de afdeling Bon6, in het O. aan de onderafdeelingen Sindjai, Boeloekoemba en Bonthain en in het Z. aan de onderafdeelingen Bonthain en Djén6ponto-Takalar. De grootte is ongeveer 3000 km² en de sterkte der bevolking (volgens opgave van het B.B.) be-draagt 165. 852 zielen.

Kusten, vlakten, bergen. De kuststrook in het W. van het landschap is slechts \pm 6 km lang. Daaraan liggen enkele visscherskampoengs. Het westdijk deel van het landschap bestaat uit een vruchtbare en voor het grootste gedeelte bebouwde hoogvlakte. De daar gelegen sawahs zijn meerendeels van regen afhankelijk. De oostelijke heJft van het landschap wordt ingenomen door bergland, dat in den tweelingtop Bawakaraeng—Lompobatang (Piek van Bonthain) een hoogte bereikt van 3042 m. Hier komen nog uitgestrekte bosschen voor, welke meerendeels binnen de boschreservegrens vallen. In de ravijnen zijn sawahs aangelegd, terwijl de berghellingen voor tuinen en veevelden worden gebruikt. In de vlakte komt bijna geen bosch voor.

JRivieren. De voornaamste rivieren zijn de Telorivier en Djeneberang met haar zijtakken, de Dj6nemalino en Djendrakikang; verder de Pokokma mining (een zijrivier van de Dj6nepon-to) en de Tangka- of Tangararivier. De eerste- noemde twee en de Djenepon-to monden uit in Straat Makassar, terwijl de Tangka uitwaterd in de Golf van Bond. De Djendberang heeft 4 monden en vormt een groote vruchtbare delta ten Zuiden van Makassar. Al deze rivieren zijn weinig bevaarbaar; in den regentijd kunnen groote prauwen slechts een paar km van de monding af stroomop komen.

Bevolking. De bevolkingsdichtheid is \pm 55 zielen per km². De bevolking is over het algemeen zuiver Makassaarsch en spreekt die taal en wat Maleisch. Alleen in de adatgemeenschappen Pao, Parigi en Malakadji (geleelteilijk) wordt het zg. Kondjodialec gesproken. De godsdienst is de Islam. Slechts in de bergstreken van Malakadji en Parigi wonen nog de heidensche Patoentoens.

De zending (gereformeerde kerk) werkt in den laatsten tijd in het landschap, evenwel nog met weinig succes.

Klasse-indeeling en titels. De Gowareezen kennen drie standen: adel (karaengs), middenstand (daengs, taoe badji) en het gemeene volk (taoe samara). Tot de laatste groep behooren ook de vroegere slaven en hun afstammelingen. De adelstand wordt gevormd door de afstammelingen van den vroegeren vorst en van diens naaste familieleden. De middenstand omvat de mindere hoofd- den, de geestelijken en de goeoden. De adel wordt aangesproken met karaeng. De adatgemeenschapshoofden voorzoover geen karaeng, heeten galarang. Alleen in Pao voeren zij den titel van aroe. De kampongshoofden worden genoemd galarang, anronggoeroe, batlang-banocwa, djan-nang en taoe towa.

Middelen van bestaan. Landbouw is het voornaamste middel van bestaan. Beneden-Gowa heeft een uitgestrekt sawahgebied, maar ook een zeer dichte bevolking. Slechts een klein deel der sawahs wordt geirrigerd (met primitieve leidingen). Wanneer niet door overvloedig regens een goede oogst, ook van tweede gewassen, wordt verkregen, heerscht er voedschlchaarschte. In do laatste jaren zijn de bestaande irrigatiewerken verbeterd en nieuwe aangelegd. De voornaamste irrigatieleiding is de Pakatoleiding, die een 1700 hft sawahs bevoeit van de adatgemeenschappen Borongloe, Tombolo, Mangasa en Karoewisi. Ook de verbouw van tweede gewassen is uitgebreid. De bergstreken en het heuvelland hebben betere, doch weinig sawahs, terwijl de droge gronden van de westzijde van den Lompobatang van slechte kwaliteit zijn, zoodat ook hier slechts ten deele in de behoefte kan worden voorzien. Uitvoerproducten (naar Makassar) zijn weinig in aantal en lieveveelheid: wat aardappelen, koffie en rotan uit de bergstreken, kemiri, djagoeng, wijden, groenten en vruchten. Nijverheid is van weinig betekenis; er zijn enkele steen- en pottenbakkerijen in de buurt van Makassar en weverijen, door vrouwen gedreven met geimporteerde garens en voor plaatselijk gebruik.

Wat de veeleefl betreft, zoo is de karbouwenstapel verreweg de belangrijkste. De beesten worden gebruikt bij de sawahbewerking, voor de slacht en een klein deel voor verkoop naar Makassar en elders. Na de karbouwen zijn de paar-

den de belangrijkste huisdieren. De teelt gaat evenwel achteruit door de sterk gedaalde prijzen. Ten gevolge van den aanleg van goede wegen is het vroeger zoo belangrijke vervoer met draag- paarden en het gebruik van paarden voor trek- diensten zeer verminderd. Runderen vindt men slechts in gering aantal en in handen van hoof- den, die deze dieren op den voet van een z.g. Soemba-contract hebben gekregen. Geiten en kippen komen in alle kampeongs voor. De jacht is van weinig belang. De hertenjacht wordt nog door de hoofden beoefend. De visscherij is van ge- ringe beteekenis; daar de kuststrook kort is, wordt niet veel zeevisch gevangen. De voornaam- ste visscherskampeong is Barombong. Wei wordt visch geteeld in vijvera bij de kust en op sommige laaggelegen plaatsen in het binnenland. De han- del bestaat alleen uit kleinhandel, die voorname- lyk wordt gedreven door Chineezen.

Orondbezit. De gronden kunnen worden verdeeld in: 1. gronden in erfelijk individueel bezit; 2. ornamentalsgronden; 3. ambtsvelden; 4. adatgemeenschapsgronden en 5. gronden met Europeesche rechten.

1. Het grondbezit met erfelijk individueele rechten is zoo goed als gelijk aan dat in andere streken in N.I. De planter van vruchtboomen evenwel blijft eigenaar daarvan ook al verliest hij zijn recht op den grond. Het grondbezit is zeer versnipperd. Weinig personen bezitten meer grond dan zij en hun familie zelf kunnen bewer- ken. Dat meerdere wordt dan in deeltbouw (te- sang) aan anderen gegeven. Verkoop en verpand van gronden komen veel voor. 2. Ornamentals- gronden (boetta gaokang) zijn die, welke hoof- den der adatgemeenschappen, als houders van het ornament, van de bevolking, die hen als haar beer erkende, in vroegeren tijd ontvingen om naar rang en stand te leven. Deze gronden mochten niet verpand of verkocht worden en werden in heerdienst bewerkt. Teegenwoordig wordt aan die oudt dat niet nicher strong de hand gehouden. Van velc k<jnien de inkomsten in de adatgemeen- Kchapskassen, waaruit de betrokken hoofden bezokking genieten. 3. De ambtsvelden (boetta kakaraengang) verkregen do hoofden, die als ornamentalshouderH groote macht hadden, door verbeurdverklaring van gronden van hen, die ad at misdrijven en overtredingen hadden geplcegd, of door verovering of andere omstandigheden. Die hoofden konden de ambtsvelden als zoodanig te- kennen aan kan)) onghoof (len, boodschappers en andere function narissen. Zij mochten niet in heerdienst worden bewerkt, noch worden verpand of verkocht. Ook aan deze bepalingen is niet nicher strong de hand gehouden. Velc ambtsvelden werden verpand of in deeltbouw uitgegeven, ten- cinde uit de inkomsten via de adatgemeenschaps- kas de betrokken function narissen te bezoldigen. 4. De adatgemeenschapsgronden vindt men slechts in knmpoengs Rappotjimi (adatgemeen- achap Karowewisi), zijnde 260 ha sawahs. Oorspron- kolijk wren deze van den karaeng Rappotjimi om werden door de bevolking bewerkt tegen betaling van 10% van de opbrengst in natura. Nn den dood van den laatsten karaeng ontstond cen ge- schil tusschen de erfgenamen en de bewerkers. De Hadat besliste dat de gemeenschap rechthcbben- de was op de sawahs. Bij contract were! bepaald, dat de bewerkers het recht hadden de sawahs te blijven bebouwen; dat dat recht kon overgaan on

hun erfgenamen, dat zij evenals voorheen 10% van de opbrengst in natura hadden te betalen, maar de gronden niet mochten verpanden of ver- vreemden. Dat is zoo, tot nu toe gebleven. 5. Fr zijn 16 perceelen uitgegeven in erfpacht, 69 in eigendom en 3 in huur op den voet van Ind. Stb. 1924 no. 240 en 1933 no. 481.

Wegen en bruggen. Bij do instelling van het landschap Gowa zijn eenige wegen en kunstwer- ken in dat gebied geleast door het departement van Verkeer en Waterstaat aan dat landschap overgedragen. De hoofdweggen zijn goed verharde, breede autowegen. De talrijke binnenwegen van Gowa zijn meerendeels licht verhard en met een lichte auto berijdbaar. De autoweg Alakassar- Soenggoeminasa-Malimo (in adatgem. Parigi) is doorgetrokken naar Tomboalo (adatgem. Pao) en grens Sindjai. De weg van Malakadji over Pala- dingang naar Tanete (in Parigi) is ook al voor een groot deel berijdbaar met auto's.

Transportmiddelen. Het voornaamste trans- portmiddel is de automobiel (autobus, vracht- auto). Voor goederenvervoer wordt ook nog gebruik gemaakt van pikoelpaarden. Het gebruik van rij widen is zeer sterk toegenomen. Het ver- voor te water is van geen belang.

Geschiedenis en bestuur. Het Bongaaisch ver- drag, gesloten op 18 November 1667 en vernieuwd in 1669, gaf de verhouding tusschen het oude land- schap Gowa en de V.O.C. aan. In 1710, 1740, 1781 en 1824 werden verdragen gesloten ter bevesti- ging en aanvulling van het Bongaaisch verdrag. Het laatste contract voor de expeditio van 1905 was van 2G October 1894. Na de onderwerping van het landschap werd het (zie Ind. Stb. 1910 no. 573) bij het rechtstreeks bestuur gebied ge- voegd. Voor de inlijving bestond de kern van het landschap uit de rechtsgemeenschappen Manga- sa, Tomboalo, Saeemata, Patalasang, Patjelle- kang, Manoedjoe, Borisallo en Soediang. De hoofden van deze 8 ressorten waren tevens „kieshee- ren". Als negende kiesheer fingeerde karaeng Bontomanai, die geen eigen gebied had. Deze negen personen werden de „bat6 salapang" (ne- gen vaandels) genoemd. Zij vormden geen be- sturend college, maar traden pas op na het over- lijden of defunctie van een vorst (radja) om cen keuzo van een opvolger uit de pretendentes te doen. Bestuur were! alleen door den radja of, nainens hem, door don Tomailalang- towa, die als rijksbestuurder kon worden beschouwd. Buiten oigenlijk Gowa lagen do veroverdo gebieden: Limboeng (het restant van het oude rijk der To- bacjleng), Bontonompo, Parigi, Malakadji, Kin- dang, Pao, in gedeelten in leen gegeven aan fami- lieleden van don radja, aan aanzienlijken en gun- stelingen. Als enclaves lagen in het Gouverne- mentsgebied nog Soediang, Gantarang-Matinggi (onderafd. Djnepono). Het bestuur in de rechtsgemeenschappen werd gevoerd door de plaatselijke hoofden onder de bevelen van den Tomailalang- towa, die veelal werd bijgestaan door do gclarangs van Tomboalo en Mftngasa, omdat zij dicht bij do hoofdplaats Djongaja woonden en gomakkelijk bereikbaar waren. Als vervanger van den Tomai- lalang-towa kon optreden do Tomailalang-lolo, een aanzienlijke van gelijken rang. De leenman- nen deden weinig aan het besturen van hun ge- boud, dat zij slechts beschouwden ala bron van inkomsten. Zij woonden meestal op de hoofdplaats Djongaja of in do omgeving daarvan. Het

bestuur in hun gebied werd overgelaten a an de hoofden der kampongs of kampoengcomplexen. De gebieden Kindang, Pao, Aroengkeke, Parasangangbaroe en Soediang hadden hun eigen hoofden. Het gebied onmiddellijk om de hoofdplaats Djongaja stond niet onder een eigen hoofd, doch werd rechtstreeks bestuurd door den Tomailalang-towa namens den vorst; het omvatte het gelarangschap Karoewisi, het anronggoeroeschap Rappotjini, de kampoengcomplexen Goesoeng, Bontotanga, Djongaja en Balangbaroe. In dat gebied woonden zooveel aanzienlijke bloed- en aanverwanten van den radja, dat onmogelijk een hoofd daarvoor te vinden zou zijn, hoog genoeg in rang om gezag over hen uit te oefenen. De in-lijving van Gowa bij het rechtstreeks bestuurd gebied in 1910 had plaats na verlerlei organisatie en reorganisatie van het Inlandsch bestuur, ge-baseerd op praktische en overzichtelijke groepeer-ring van kampongs en kampoengcomplexen onder den naam van districten en onderdistricten. Door het verdwijnen van den radja en den Toimai lang-towa werd het gebied om de hoofdplaats Djongaja onder den naam Karoewisi onder een kraeng gesteld. De bateschappen Tombolo en Saemata werden sameengevoegd en Tombolo genoemd. Het bateschap Patjellekang, geogra- fisch uit twee deelen bestaande, werd verdeeld en ingelijfd bij Manoeedjoe en Pattalassang. Lim-boeng werd verdeeld in twee districten Mon-tjongbalang en Limboeng, diegevoegd werden bij de onderafdeeling Takalar. Bontonompo, Kin-dang, Pao, Gantarang Matinggi werden als districten ingedeeld bij de onderafdeelingen Boeloe-komba, Sindjai en Maros, terwijl de kleinere enclaves Parasangangberoe en Aroengkekd onder Takalar en Djenepono kwamen. Het gebied Ma-lakadij werd een district van Bonthain; Parigi werd als onderdistrict eerst gevoegd bij Bonthain, later, na protest der 6 zelfstandige hoofden bij West-Gowa, dus bij de kern van het voormalige landschap Gowa. Behalve Soediang, werden de oude bateschappen, voorzoover ongewijzigd ge-handhaafd, *onderdistricten* genoemd; de decre-eerde ressorten Karoewisi, BorongloE en Parigi, de wingewesten (zie boven) werden *districten*. De voornamste waardigheidsbekleeders uit den vorstentijd werden uit bestuursfuncties gewerd. Het bestuur werd gevoerd door bestuursassistenten. Daardoor ontstond steeds grootere verwijdering tusschen de adatwaardigheidsbekleeders en het Europeesch bestuur en ontstonden ernstige ongereligheden. Nog meer aanzienlijken werden verbannen en de administratieve in-deeling werd gewijzigd, waarbij de afdeeling Soenggoeininasa werd gevormd onder een assistent-resident, die zelf de onderafdeeling West-Gowa bestuurd, bijgestaan door een Europeesche hulpkracht en Inlandsche bestuursassistenten. Op voorstel van gouverneur Couvreur werd deze maatregel offici-eus weer ongedaan gemaakt en werd de assistent-resident van Makassar belast met het bestuur over de afdeeling Soenggoeininasa, waar- door althans het grootste gedeelte van het oude landschap Gowa weer onder de leiding van 66n afdelingshoofd kwam. West-Gowa werd met Limboeng en Bontonompo vereenigd tot een onderafdeeling met een controleur te Soenggoeininasa. Toenadering werd gezocht met betroov- bare leden van de oude radjafamilie. Karaeng Mandjalling, zoon van den laatsten Tomailalang-

lolo werd adatgemeenschapshoofd van Karoewisi; Andi Mappanjoekki, zoon van den laatsten radja van Gowa bij den gewezen Datoe van Alita, werd veel ~~gemaadpleegd in adatzaken~~ ~~zijn zoon Pangern~~ daeng Para mi werd adatgemeenschapshoofd van Bontonompo. De bestuursassistenten werden teruggetrokken naar de hoofdplaats en adatgemeenschapskassen werden ingesteld. De verschuiving van het zwaartepunt in de bestuursvoering van het ambtelijke Europeesche en Inlandsch bestuur naar de hoofden en aanzienlijken uit den vorstentijd bleek op den duur een succes te zijn. Toen scheen de tijd gekomen voor verdere reorganisatie, die leidde tot herstel van een onderafdeeling Gowa, die op enkele kleine stukken na (Soediang, Gantarang-Matinggi, Parasangangberoe en Aroengkeke) territoriaal gelijk werd aan het oude landschap Gowa (1 Augustus 1931). Malakadij, Kindang en Pao waren bij de onderafdeeling Gowa gevoegd, maar in Februari 1935 werd Kindang weer bij Boeloekoemba getrokken. Het gebied van het met 1 Januari 1937 herstelde zelfbestuurd landschap Gowa is gelijk aan dat van de bovengenoemde onderafdeeling. Deze bestaat uit 12 adatgemeenschappen: Mangasa, Tombolo, Patalasang, Manoeedjoe, Borisalo, Karoewisi, BorongloE, Parigi, Pao, Bontonompo, elk onder een kraeng of gelarang, benevens Limboeng en Malakadij onder een bestuursassistent. Die adatgemeenschappen bestaan uit kampoengcomplexen, onder hoofden met titels als djan-nang, gelarang, batambanoea, anronggoeroe en kapala. Zij hebben over het algemeen vier sari-angs en soero's onder zich. Deze worden officieel aangesteld, maar door de kampoengcomplexhoofden aangewezcn. In Bontonompo) o staan onder een kampoengcomplexhoofd (anronggoeroe) verschillende djannangs (hoofden van kleinere complexen), die weer soero's hebben aangewezcn. In andere streken, b. v. Mangasa, hebben de kampoengcomplexhoofden onder zich kajjala's. Deze hebben allen sariangs onder zich. Onder het bestuursvangouerneur Couvreur werden adatgemeenschapskassen ingesteld. Jie kussen zijn thans in beheer bij den controleur, hoofd dor onderafdeeling Gowa. Jaarlijks worden begrootin-gen vastgesteld. De voornaamste inkomsten zijn: pasarahffingen, adatheffingen (opbrengst van ornamentalsvelen en vischvijvers, bilangtanah, soesoengromang); uit overvaarten, waterleiding, pasanggrahans, gerechtsgelden, verhuur van gronden, houtverkoop, Btraatverlichting, ini, notariaat, verhuur van gebouwen. Bovendien wordt jaarlijks van het Land een subsidie ont-vangen ter tegemoetkoming in de bezoldiging der hoofden. De voornaamste uitgaven zijn: salaris- sen der hoofden en van lager personeel, onderHtand aan gewezen volkshoofden, onderhoud en ver-nieuwing van bruggen, pasars, gebouwen enz., straatverlichting, stroomlevering voor watrlei-dingonip, volksscholen enz. De gezamenlijke kassen hebben / 50,000 in het Malinobedrijf ge- stoken. De adatgemeenschapschhoofden worden uit die kassen bezoldigd. De lagere hoofden hebben of ambtsvelden of worden in natura betaaid, nJ. met padi, verkregen uit de „bilangtanah". Alleen de kampoengcomplexhoofden krijgen een kleine toelage in geld. Verder genieten de hoofden, behalve collecteloonen, geen inkomsten, *lichtspraak*. De onderafdeeling Gowa is gela- ten in het genot van ~~zijn rechten~~. Deze

inheemsche rechtspraak is geregeld bij Ind. Stb. 1932 no. 80, terwijl de uitvoering nader is geregeld bij besluit van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden van 8 September 1933 no. 429 (Hadat-verordening Gowa, Gantarang-Matinggi en Laikang). Voor het nieuwe landschap geldt de regeling in artikel 17 der Zelfbestuursregelen 1927.

ATJH (Aanv. DI. I), Economische toestand van het gewest.

a. *Cultures* Sedert eenige jaren is als gevolg van het werken van den landbou voorlichtingsdienst de inheemsche rijstproductie opgevoerd, de kwaliteit der inheemsche rijstsoorten verbeterd en de rijstexport en organisatie van den rijsthandel gestimuleerd.

In de onderafdeelingen Idi, Lho^oSoekon en Lho^oSeumaw6 bedraagt het normale rijstsur-plus ± 15000 ton ongepeld rijst en het sawaha-reaal 35000ha, waarvan een beperkt gedeelte van een bevredigende bevoeling is voorzien. Het gemiddelde bezit aan rijstvelden bedraagt in dit gebied per landbouwgezin 1 tot P/2 ha. Er is weinig groot grondbezit. Vooral in Lho^o*-Soekon heeft de bevolking nog de beschikking over uitgestrekte, voor sawahbouw geschikte terreinen.

Als resultaat van jarenlange proefnemingen is het gelukt eenige inheemsche variëteiten, die in productiecapaciteit ver uitsteken boven de plaatselijk aangeplante soorten, te verkrijgen. De padi tjina staat zoowel aan de spits der import rijst als der inheemsche variëteiten en is reeds in alle streken doorgedrongen.

De stimuleering van den aanleg van nieuwe rijstvelden wordt in de hand gewerkt door samenwerking met het Binnenlandsch Bestuur en met de volkscredietinstellingen: vlotte uitgifte van grond, landbouwercredit in den vorm van zaai-zaail op ploegvee, on de invoering van betere landbouwwerktuigen.

Dank zij de groote niedewerking van de bevolking is, ontianks de stork ingekrompen werkdonden, een aantal bevolcingswerken tot stand gebracht.

In 1936 werdeii nict minder dan 8 nieuwe rijstpellerijen opgericht, zoodat Atjdh thans zeventien rijstpelbedrijf ven bezit. Voortdurend houdt de landbouvoorlichtingsdienst contact met de firma[^] in het gouvernement Oostkust van Sumatra, die rijst uitvoeren.

De pepercultuur, <lic Jang niet nicer zoo belangrijk is als vroeger, heeft nog het ineeeste te beteekenen in Pidie, Groot-Atjeh, Idi, Meulaboh, Bireuen en Meureudoe. De uitvoer bedroeg in 1934 nog slechts 3.444.490 kg. De peperplant heeft sinds 1915 over het geheele gewest zeer te vreden van afstervings- of voetrotziekte, veroor- zinkt door een bodemschimmel, waardoor de rnknen in het derde en volgende jaren afsterven. De landbouvoorlichtingsdienst is doende een bepaalde Lampongpepervarieteit in te voeren, waarvoor belangstelling bestaat in Pidie, Samalanga en Kroecng Raja. Behnlve in eind 1934, bleven do peperprijzen tot ultimo 1936 uiterst laag. Witto peper wer rd bijna niet bereid. Do peperhandel is in handen van Chineezen en Atjdheren en is geheel gericht op den overval (Penang).

Pinang is het voornaamste uitvoerproduct, daarna volgen copra en peper. In 1934 werden

23.290.760 kg. pinang uitgevoerd. Door betere pryzen sedert medio 193G neemt do uitvoer wederom toe. De landbouvoorlichtingsdienst werkt voortdurend aan de verbetering van de exportsoort[^]U—...

De destijds voor de lage copraprijzen gewilde klappercultuur is evenals andere cultures sterk teruggelooopen als gevolg der tijdsomstandigheden, doch sinds 1933 ontstond er een opleving. In 1934 bedroeg de uitvoer van copra 8.740.506 kg. Nog in 1932 orienteerde de copramarkt zich overwegend op den overval, waar het product tot klapperolie werd verwerkt en van waar her- export naar Europa plants vond.

Deze handel was in handen van Chineezen te Penang, doch ging later over naar twee Europeesche firma's te Medan en een Chineesche te Sabang, die zelf de copra naar Europa verscheepfen. Aanvankelijk bleek dat de gemiddelde kwaliteit der Atjdhcopra aanmerkelijk beneden den in Europa aangelegden kwaliteitsmaatstaf lag. De landbouvoorlichtingsdienst heeft de inheemsche bereidingsmethode zeer verbeterd, door propaganda te maken voor sundrying en de oprichting van copraovens, waardoor het product niet meer in aanraking komt met rook. Uit 1000 klappers krijgen men in Atjdh na twee dagen drogen gemiddeld 230 kg volkomen droge copra. De vrachtprijzen, die meermalen werden verhoogd, zijn van buitengewoon grooten invloed op den coprauitvoer. Van 1934 af zijn de prijzen weer stijgend, waardoor een groote opleving ontstond.

De rubbercultuur, vroeger van zoo groot belang in Tamiang, waar sinds 1909 tai van onderneemingen zijn gevestigd, vooral Belgische, en in Langsa, waar na de vestiging van een gouvernementscaoutchouconderneming op initiatief van Gouverneur-Generaal van Heutz is in 1907 00k particuliere maatschappijen zijn gaan werken, heeft van 1930 tot 1935 zeer slechte jaren door- gemaakt. Ook ter Westkust van Atjdh zijn Belgische rubberondernemingen gevestigd. De rubberrestrictie 1934 bracht de eerste prijsverbetering, de devaluatie van den gulden de tweede. De uitgestrektheid droe rubberondernemingen in Tamiang bedroeg ultimo 1930, 48.297, 5059 ha en ultimo 1934, 41.303,382 ha. Sinds 1 April 1935 is het individueele rubberrestrictiestelsel voor de bevolkingsrubber ingevoerd. Het bevolkingsproduct werd verbeterd.

Oliepalmcultuur bestaat in Tamiang eu Peureula (Lnngsa); ook deze cultuur maakt zeer moeilijke tijden door. Ultimo 1936 is do prijs van het product echter weer belangrijk gestegen.

Koffie (arabica) wordt geteeld in do onderafdeeling Takdngoen. Do groontencultuur is van meer belang, speciaal die van kool, welck deela in Atjdh, deels op den overval geconcentreerd wordt. Ook aan de vruchtenteelt wordt meer en meer aandacht besteed. Do tweede-gewassen- teelt is vooral in Bireuen on Meureudoe van belang ten aanzien van lombok, arachis on uien, in mindere mate van kadele, mais en tabak.

Een typische Westkustcultuur, voor dit gebied van bijzonder belang, is de nilam. In 1936 werden meer dan 520.000 kg ter waarde van f 110.000 uitgevoerd, terwijl do 11.200 kg uit- goevorde nilamolie een waarde van f56.000 vertegenwoordigde.

b. *VeeveeU.* De veeteelt ter Westkust en op Simaloer bepaalt zich hoofdzakelijk tot karbouwen. Er bestaat een flinke handel in slachteeve langs de noord- en oostkust op Deli. Drukke weekveemarkten treft men te Lamjong, Sibrd, Lampa- koe, Padang Tidji (afdeeling Groot-Atjdh), Beurenooen, Paroe, Bireuen, Matangloempangdoea, Samalanga, Geuroego, Krocengmand, Kroeng geukoeeh, Pantonlaboe en Blandjroe- en (afdeeling Noordkust van Atjdh). Intotaal werden in 1936 9540 Atjdh sapi's en 6448 karbouwen van Atjeh naar Deli voor de slacht verhandeld.

c. *Jacht en visscherij.* De jacht op varkens en herten wordt slechts in hoogst enkele gevallen beoefend als middel om in het onderhoud te voorzien. Er wordt algemeen gejaagd met het geweer, in mindere mate met netten en vang- kuilen. Ter bescherming van haar padi jaagt de bevolking op varkens (vergifijde oebi) en herten.

De visscherij wordt een in belangrijkheid toenemend middel van bestaan, nu men met ijs de visch kan bewaren en per auto langs het steeds zich verbeterend wegennet naar bevolkingscen- tra kan vervoeren. Langs de kust wordt ge- vischt met poekats, een soort zegen of treknet (Leupoeeng, Oeloe-Lheue, Kroecng Raja, La- weueng, le Leubeue, Samalanga, Koeala Boegee, Langsa). Nabij de riviermondingen zijn vaak groote vischvijvers (neuheuen) aangelegd. De visschers zijn alien Atjdhers, op enkele Chineezen na, waarvan die te Telaga Toed joe (Langsa) een goede soort trasi xnaken. Te Sabang en Oelde- Lheue wordt gevischt door Japanners, die hun product te Sabang verkopen.

d. *Houtaanpak enz.* Aankoop van hout heeft plaats in de strandbosschen ter Oostkust en in de oerboschen van de Oostkust en van Singkel. Uit de strandbosschen haalt men brandhout. Het strandbosch in Tamiang en Langsa is sinds 1936 door het boschwezen verdeeld in vakken, ten einde den houtkap te kunnen regelen en den roofkap tegen te gaan. De bakau-bakau- en tengarbast wordt als looistof van Kwala Langsa uitgevoerd naar Penang en China. De uitvoer bedroeg in 1930 6.000.000 kg, in 1936 1.200.000 kg ter waarde van resp. f 139.000 en fl 3.000. Voor de landschapskassen van Tamiang en Langsa vormt dit een flinke bron van inkomsten.

Boschproducten worden uitgevoerd van de Westkust en de Oostkust. Van de Westkust komen bovendien vogelnestjes.

Sinds 1924 heeft het Gouvernement te Take- ngeun een proefbedrijf geopend met deterpentijn, welke getapt wordt uit de pinus merkusii (Jungh en de Vries). Dit bedrijf wordt nu steeds ver- beterd en uitgebreid.

• De petroleumproductie in Peureula* is thans van minder belang, doch groote hoeveelheden olie komen nu uit de rijke bronnen van Rantau (Tamiang). Alle olieterreinen pompen door pijp- leidingen de olie naar Pangkalan Brandan.

e. *Handel, scheepvaart, verkeer enz.* De import- handel is voornamelijk in handen van Euro- peesche firma's B, waarvan de Atjdh Handelmaat* schappij de oudste is; andere groote importeurs zijn Giintzel en Schumacher, Deli Atjth Handel- maatschappij en de Borneo Sumatra Handel- maatschappij. Ook door Chineezen en Atjdhers worden goederen in kleine hoeveelheden inge- voerd. De export is voornamelijk in handen van Giintzel en Schumacher, de Deli Atjdh en

Chineezen. De kleinhandel wordt gedreven door Atjdliers en Chineezen. Te Koetaradja is een agentschap van de Javasche Bank; de Algemeene Volkscrédietbank heeft agentschappen te Koeta- radja, Sigli, Lho° Seumawd en Langsa. Was de handel voorheen geheel gericht op Penang, thans loopt een deel van den uitvoer ook over Sabang. De Atjdhsche scheepvaart ging door den oorlog en de concurrentie der groote scheepvaartmaat- schappijen geheel ten onder.

Over den afstand Koetaradja tot Besitang (509 km) rijdt de A. S. S. op smalspoor (wijdte 0.75 meter) twee dagen. De Delispoor neemt hier de passagiers en goederen over in de richting Medan. De autobussen, die veel sneller gaan, doen de A. S. S. groote concurrentie aan.

Het ss. Sabangbaai van de Sabang Mij onder- houdt sinds 1903 geregeld een driemaal's week- sche verbinding tusschen Sabang en Oel&-Lheue.

De Sabang Mij is bezig een klein vliegveld aan te leggen, terwijl te Lho°Nga weldra een groot vliegveld gereed zal komen. Ook Bireuen en Idi hebben een landingsterrein voor vliegtuigen.

Administratieve indeling, be- stuur, rechtspleging, Gouverne- mentsbelastingen en on d e r w i j s.

a. Aan het hoofd van het gewest Atjoh en On- derhoorigheden staat een resident. Ingevolg Ind. Stb. 1934 no. 539 werd het gouvernement Atj&h en Onderhoorigheden verdeeld in vier af- deelingen nml. a) Groot-AtjMi, b) de Noordkust van Atjdh, c) de Oostkust van Atjeh en c) de Westkust van Atjth, met de afde- lingsstandplaatsen a) Koetaradja, b) Sigli, c) Langsa en d) Meulaboh.

b. In het bestuur wordt van de hoofden steeds meer medewerking ondervonden. In Groot-Atjdh, dat rechtstreeks bestuurd wordt, worden de hoofden (sagihoofteden, oel&balangs en jnourms) door het Gouvernement bezoldigd. Zij zijn echter volkshoofden, geen ambtenaren.

c. De rechtspraak over de niet-inhccmsche In- landers en daarmee gelijkgestellten is opgedra- gen aan den te Koetaradja gevestigden Lanclraad en de Magistraatsgrachten (Rechtsrcglement Buitengewesten), terwijl de inheemschen gelaten zijn in het genot eener eigen rechtspleging. Do regeling van deze inheemsche rechtspraak in rechtstreeks besluurd gebied is vervat in Ind. Stbl. 1932 no. 80 jo. 1933 no. 333 en 1930 no. 181, en betreffende het zelfbestuursgebied in Ind. Stbl. 1916 no. 432.

d. De belasting op het inkomen is in het recht- strecks bestuurd gebied geregeld bij de ordonnan- tie op de inkomstenbelasting, Ind. Stbl. 1932 no. III jo. 1932 no. 637 jo. 1934 no*s 106, 133, 535 en 612. In de zelfbesturen gelden overeenkomstige landschapsregelingen. Hetzelfde geldt t. a. v. d. slachtbclasting. De met 1 Januari 1935 in wer- king getreden loonbelasting (Ind. Stbl. 1034 no. Oii) heeft daarentegen in landschapsgebied geen invoering gevonden. In het Gouvernementsgebied beliep in 1936 de totale ontvangst der belastingen

inkomstenbel.	„200.838.32
loonbel.	„ 85.283.26
personeelbel.	„ 28.217.82
verpondingbel.	„34.387.67
venootschapsbel.	„ 2.100.—
vermogensbel.	„3.837.48
motorvoertuigbel.	„6.104.87
Totaal	„420.769.42

In de zelfbesturende landschappen bracht de inkomstenbelasting over 1936 f 47.470 op.

e. Het onderwijs onderging in de jaren voór den crisistijd sterke uitbreiding. Het totaal aantal volksscholen bedroeg in 1937 326, waarvan 312 voor jongens en meisjes, en 14 voor meisjes; bovendien zijn er 36 vervolgscholen, waarvan 4 alleen voor meisjes. Op 2 plaatsen is aan deze vervolgscholen een landbouwklasse verbonden (een 6e klasse), waarvoor een toememende belangstelling bestaat. Meilaboh, Sabang en Lho^oSeumawe hebben een standaard school, bestaande uit 3 klassen met Nederlandsche taal als leervak. Hollandsch-Inlandsche scholen zijn er te Koetaradja (2), Sigli, Bireuen, Langsa, Koeala Simpang, Tapa^otoean en Meulaboh. Koetaradja bezit bovendien een HoH. - Chineseesche school, behorende bij de Pastoor Verbraak school, alsmede een speciale Ambonsche school van het Gouvernement. De toeloop naar deze soort scholen is zeer groot. Ook voor de Muloschool te Koetaradja en haar voorklasse voor leerlingen van de H. I. S. bestaat een goede belangstelling. Te Sigli en Langsa bestaan Gouvernements Europeesche lagere scholen, die tengevolge van allerlei omstandigheden slechts een matig onderwijs voor de jeugd geven.

De Pastoor Verbraak school te Koetaradja, van goede leerkrachten voorzien, schenkt den Europeeschen leerlingen goed lager onderwijs.

In Atjeh zijn verder: G opleidingen voor onderwijzers der Volksscholen; een volledige standaard school met Neederlandsch te Lho^oSeumawe, een vervolgschool met Neederlandsch te Sabang; een handwerkschool te Langsa en 2 weefscholen te Samalanga en OelieLheue.

Geschiedenis. In 1926 begon ter West-kust een nieuwe verzetstocht, welke o. a. tot uiting kwam in den aanval op het bivak Blang Pidie (26 September 1926), voorafgegaan door den ondergang van een brigade onder kapitein Paris in het Bakongansche in April 1926. Rustelooze opsporings en vervolgingen van de kwade elementen leeft ook hierslotte het terrein weer gezuiverd.) at men op zijn hoede client te blijven, bleek o. a. in November 1933, toen een aantal personen uit het Lhongsche uitweek. Do militaire actie ciuligde met het neerleggen van alle verzetslieden. In April 1935 herhaalde zich klaar hetzelfde, doch het bestuur wist toen met medewerking van voormaine Atjihsche hoofden alien tot overgav te bewegen. Alle vijandige organisaties zijn uitgerocid. - ^KOETARADJA (aanv. DI. II). Ondcr afdeeling van de afdeeling Groot-Atjdh. De onderafdeeling Oelde-Lheui en Lho^oNga werden onderscheidenlyk in 1922 en 1934 bij de onderafdeeling Koetaradja gevoegd, welke onderafdeeling toen onder een controleur word gesteld. Zy omvat:

a) het gebied builen de twee Sagi's:

I. de hoofdplaats Koetaradja, bestaande uit de zelfstandige gain pongs Keudah en Blang Peu-rea,^{fr} Djawa, Baroe en Pasar Meusigit Raja, Planggahan ;

II. de havenplaats Oelido-Lheue;

III. de oeldebalangschappen Meura'sn (Oelde-Lheue) en Meusigit Raja linker oever;

IV. de zelfstandige mookims Loceng Bata en Pftgar Ajer en do zelfstandige gampongs Peunajong, Lem Poelo, Lam Dingin, Beurawe, Lam Bho^o;

b) het gebied der twee Sagi's:

I. De Sagi der XXVI mookims, waarvan Teukoe Nja'Arif sagihoofd is, bestaande uit de III Mookims Oelde-Kareng, de IV mks Ateu^{fr}; de III mks Lam Rabo; de III mks Kajfee Adang; de IX mks Toengkob; de III mks Kcureukon.

II. De Sagi der XXV mookims, waarvan Teukoe Rajeu' wd. sagihoofd is. Deze Sagi bestaat alleen nog in naam. Zij omvat: de IX mks Lho^oNga, de IV mks Lho^oNga en de VI inks Lho^o Nga (tegenwoordig VI mks Peukan Bada ge-noemd) en de zuidelijke nederzettingen VI mks Lhong en de mks Leupeoeng.

Aan onderwijsinstellingen bestaan te Koetaradja een Mulo, de Pastoor Verbraak school, een gesubsidieerde Europeesche lagere school, (de Gouvernements Eur. lagere school werd in 1937 gesloten), twee Holl.-Inlandsche scholen, een R. K. Holl. -Chineseesche school, een speciale Ambonsche school, 2 volksscholen, 2 vervolgscholen voor jongens en meisjes, en 1 vervolgschool voor meisjes, een leergang voor onderwijzers voor de volksscholen, een particuliere

H. I. S. der Mohammadijah en Taman Siswaschool, twee Chineseesche scholen. In de onderafdeeling Koetaradja zijn 31 volksscholen en 6 vervolgscholen, voor jongens en meisjes, terwijl Oel6e-Lheue bovendien een weefschool bezit.

De Pastoor Verbraak school heeft twee frobelklassen, verder bestaat nog de „Sekola Christi-ani” eveneens een soort frobelschool. Koetaradja heeft een christelijk internaat voor Ini. leerlingen der scholen; een internaat voor hoofden-zonen, alsmede een internaat verbonden aan de Pastoor Verbraak school.

Te Koetaradja zijn gevestigd de kantoren der Atjdh Handelsmaatschappij; Ned. Handelsmaatschappij, Deli Atjfeh- en Borneo Sumatra Handelsmaatschappij. De Javasche Bank heeft in een prachtig gebouw haar kantoor ondergebracht.

Op initiatief van Gouverneur Van Daalen. werd de Groot-Atjdh sche afdelingsbank opgericht, thans een afdelingsbank der Algemeene Volkscredietbank. Op industrieel gebied vallen te vermelden de Atjdh-drukkery, waar o. a. het Nieuwsblad voor het gouvernement Atjdh en Onderhoorigheden verschijnt, een vrij matig verzorgd blaadje; verder twee ijsfabrieken, een leerlooierij, een steenbakkerij, eenigo limonade-fabrieken op de centrale der Nederl. Ind. Gasmij.

Koetaradja is verbonden met Medan <k>or den asweg en Atjdh trambaan langs de Sioud en oostkust, en met Roedding aan de Singkelrivier langs de westkust. Deze weg wordt doorgetrokken tot Tapanoeli. Langs do kust loopt een goede weg van Koetaradja naar Pedropunt (Kroeng Raja), welke weg verlengd wordt tot (30 km verder het binnenland in) Lam Panaih. Het vlieg-veld in Lho^oNga, dat nog steeds verbeterd wordt, is op 15 km afstand van Koetaradja gelegen. Ta van kleineren wegen doorkruisen do onderafdeeling.

De onderafdeeling is rijk aan natuursoen, o.a. Lho^oNga, Gio Taron, Gio Grocote, water-val to Kroccng Kala, grotten te Lho^oNga, Mata le, strand Oel6e-Lheue.

Door de slechte peperprijzen is de cultuur in de afdeeling Groot-Atjdh sterk achteruitgegaan. Do bevolking hoort nog steeds op botere tijdgen van den peperhandel. De klappercultuur is van groot belang, eveneens de rijstcultuur. Het

in uitvoering zijnde irrigatieplan voor de bevoei- ing van de Atjdjhallei uit de Kroeing Dreue belooft een zeer belangrijke verbetering te bren- gen in de oogresultaten

A, BĒRI-BĒRI (Aanv. M I en D I. VI of suppl. 41. biz. 730). Vroeger was de bferi-bĕri een van de eerste gevaren, waaraan menschen waren blootgesteld, die in tropische en subtropische landstreken opeengehoopt leefden, zooals de bewoners van kazernes, gevangenis, onder- neringen en gestichten, en de opvarenden van schepen. De ziekte trad veelal endemisch op en daarom was men geneigd aan een besmetting te denken. Si nds de onderzoekingen van Eijkman en Grijs s t a at echter vast, dat de b ě ri-bĕri niets te maken heeft met infectie door een levende smetstof, maar veroorzaakt wordt door een fout in de voeding, die gemakkelijk is te voorkomen. De verschijnselen der bĕri-bĕri vin- den hun oorsprong grotendeels in een zenuw- degeneratie, die ontstaat wanneer de stofwissel- ling in het zenuwweefsel niet op de gewone wijze kan plaats vinden, omdat een daarbij onmis- bare stof in het voedsel ontbreekt. Het voed- sel van de bewoners der landstreken met koel en gematigd klimaat, waarin brood en aardappelen de hoofdbestanddeelen zijn, bevat voldoende van deze onmisbare stof, de vita mine **B** genaamd, om beri- bĕri te voorkomen. Anders is het, wanneer rijst de hoofdschotel der volksvoeding uit- maakt: door de machinale ontbolstering in de rijstpelletierij wordt de rijst ontdaan van het vitaminehoudende zilvervliesje, waarna de ge- polyste rystkorrel te weinig vitamine bevat om tegen bĕri-bĕri te beschutten. De overige be- standdeelen van het gewone volksmenu, visch en langegekookte groenten, zijn meestal arm aan vitamine **B**, met uitzondering van verschillende boonsoorten, katjang idjo, katjang tanah, ka- tjang kadele, die echter zelden in voldoende hoe- veelheid worden genuttigd, om het tekort aan vitamine goed te maken.

De ondervinding heeft de juistheid van deze opvattingen bewezen. Bĕri-bĕri is met zekerheid te voorkomen, wanneer als hoofdvoedsel roode rijst of zilvervliesrijst wordt verstrekt, of indien men, waar dit niet mogelijk is, zorgt voor een vitaminerijke bijvoeding. Ook dient de noodige aandacht te worden besteed aan de bereiding van de bijvoeding, omdat door langdurig koken de vitamine grotendeels overgaat in het kookwater, dat dus niet mag worden weggegooid. Door erteke verhitting, b.v. bij bakken en braden, wordt de vitamine **B** vernietigd. Rijk aan vitamine **B**, zijn verder nog versch vleesch, eieren, gist, verse he groenten en tomaten; weinig of geen vita- minen bevatten melk, boter, kaas, margarine, spek, klapper, cassave, sagoe en de meeste in- heemsche vruchten, waaronder pisang.

Door deze verruiming van ons inzicht heeft de beri-bĕri, die vroeger vele slachtoffers opeishte, haar verschikkingen verloren. In de ziekenhui- zen en poliklinieken ziet men slechts af en toe beri- bĕrijders, en steeds is in zulke gevallen een ondoelmatige voeding als oorzaak aanwijsbaar. Toch blijft waakzaamheid geboden, vooral op plaatscn waar in hoofdzaak geslepen rijst wordt gegeten. Dat grotere endemien van bĕri-bĕri ook in den tegenwoordigen tijd nog mogelijk zijn, bleek in 1932 en 1933 in Zuid-Oost-Celebes. Hier veroorzaakten het mislukken van de rijstoogst en

de sterke achteruitgang van den economischen toestand, die een prikkel was tot verkoop van rijst, een belangrijke verschuiving in de volksvoeding van rijst naar sagoe. In sommige kam- poeng werd rui- en vierde der inwoners ziek, in het geheel omstreeks 3000 personen op een be- volking van 116500.

In dit geval was de bĕri-bĕri-endemie een ge- volg van armoede en misoogst. Gewoonlijk is het echter anders, en ziet men de enkele gevallen, die nog voorkomen, eerder bij welgestelden dan bij onvermogenen. Kenmerkend hiervoor is de er- varing, welke men in eenige rubberstreken in Su- matra heeft opgedaan, waar de bevolking den rijstbouw had verwaarloosd, om zich geheel aan de rubbercultuur te kunnen wijden. Met het hier- mee verdiende geld werd ingevoerde witte rijst gekocht. Zooals te verwachten was, bleven de gevallen van bĕri-bĕri niet uit. Toen echter de rubberprijzen daalden en het geld uit het land verdween, keerde men terug tot de ouderwetsche verbouwing en bewerking van de ryst, en kwam aan de bĕri-bĕri een eind.

Wanneer iemand, die te voren een volwaardige voeding heeft genoten, in omstandigheden komt, waardoor hij geen vitamine **B**, kan opnemen, zullen bij hem niet onmiddellijk duidelijke teeke- nen van beri-bĕri waarneembaar worden. Ge- woonlijk blijft hij nog een of nicer maanden ge- zond. Het menscheijk lichaam heeft dus de eigen- schap, zich een voorraad van vitaminen te vor- men, waarop het eenigen tijd kan teren. Het is begrijpelijk, dat deze voorraad des te grooter zal zijn, naarmate de vroeger gebruikte voeding rijker aan vitaminen is geweest. Is de voeding nog maar net voldoende om in de dageliksche behoeften aan vitamine te voorzien, dan wordt in het geheel geen voorraad gevormd. In dezen toestand van wankel evenwicht, die men inet den naam van hypovitaminose besteneipell, kunnen zich plotseling zeer dreigende verschijnselen voordoen, wanneer door bijzonder omstand- heden het lichaam een verhoogde bechoefle aan vitamine krijgt. Dit is o.a. het geval bij zware koortsende ziekten, bij du zwangere en de zoo- gende vrouw, bij zeer zwaren arbeid en overdreven wedstrijdsport, na operaties en ongevallen en wellicht ook bij sterke en langdurige gembeds- bewegingen. Ook overdadig gebruik van kool- hydraten, b.v. van geslepen rijst, verhoogt de be- hoefte der weefsels aan vitamine, en kan daardoor de gevreesde hartbiri-bĕri doen uitbreken. Deze vorm, uitvoerig bestudeerd door Wenckeback en Aalsmeer, wordt ook herhaaidelijk gezien bij zuigelingen, wier moeders een hypo vita mi nose hebben zonder duidelijke ziekteverschijnselen.

In zulke gevallen kan een tijdige inspuiting van vitamine **B**, nog levensreddend werken. Do daarvoor geschikte vloeistof wordt door licit Ge- neeskundig Laboratorium te Batavia op groote schaal uit rystzemelen vervaardigd. In 1936 is men in Duitschland et in geslaagd de chemische samenstelling van vitamine **B** te vinden, waarbij bleek dat zij geen P₂O₆, maar wel een weinig zwavel bevat. Binds (liën is men ook in staat de vitamine kunstmatig samen te stellen. De werk- zaamheid van (lit synthetische praeparaat, be- taxine genaamd, doet niet veel onder voor die der praeparaten van het Geneeskundig Laborato- rium. Van velc andere vitaminepraeparaten, die op de Indische markt worden gebrach,

bleek het vitaminegehalte zeer gering te zijn.

Literatuur C. D. de Langen en D. Lichtenstein, *Leerboek der Tropische Geneeskunde*, 3e druk, y--1933 ; W. F. Donath, D. R. Koolhaas en A. G. ■kx van Veen, *Voedingstabellen, Geneeskundig Tijd- /schrift voor Nederlandsch-Indie 1935* biz. 426;

/ J. M. Elshout en L. J. Lentjes, *De bdbri-feri- epidemie op het eiland Onrust, Geneeskundig J'Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie 1933*, biz.

W 1288; D. Fleischer, *De beri-bdri atopricha op Zuid-Oost-Celebes, Geneeskundig Tijdschrift voor ^z^Nederlandsch-Indie 1935* biz. 1975; J. K. Baars, *Over vitamine-paraaraten, Geneeskundig 务, schrift voor Nederlandsch-Indie 1937*, biz. 1^5/

SPRUW (INDISCHE) (Zie ook DI. I). Aphthae - tropicae of Psilosis is een ziekte, die voornamelyk in heete klimaten wordt aangetroffen (Zuid- Amerika, Voor- en Achter-Indie, Malaya, Indi- sche Archipel, Ceylon, Zuid-China; zelden Afn- ka), maar die so ms ook in Europa kan ontstaan, zoowel bij menschen, die vroeger in de tropen woonden, als bij hen, die de gematigde luchtstrekken nooit verlieten. In het Maleisch heet zij saria- wan, in het Javaansch srijawan, maar met deze namen worden ook andere aandoeningen bestem- peld. De Nedcrlandsche naam van spruw is hier- aan te dan ken, dat in het verloop der ziekte een pijnlijke aandoening van den mond voorkomt. De ziekte heeft een sloopend verloop met afwisselende periodo van beterschap en achteruitgang. De hoofdverschijnselen. bestaan in hardnekkige diarrhee van eigenaardig karakter, aandoening van den mond en toenemende uitputting.

Vaak gaat aan de spruw vooraf een aanval van dysenteric of een acute maagdarmonsteking, waaruit zich een sloopende maagdarcatarrh ontwikkelt. Indien doze niet geneest, treden lang- zamerhand aan de tong kersroode puntjes op, en wordt de tong gevoelig. In verdcr voortge- sclireden stadia zet do buik op (buik als een trom), do lijder heeft veel last van darmknorren, winden en oprispingen, en wordt gekweld door diarrhee, waarbij in <lc inorgenuren een paar ma al groote hoeveelheden outlasting wonfen geloosd, die sterk schuimt, grijsachtig van kleur is, en eigenaardig Jij rnachtig riekt. Hij is prikkelbaar gc- worden, gevoelt zich slap en lusteloos en klaagt over zwakte in zijn geheugen en gemis aan werk- kracht. De tong wordt nu rood en glad, met op- pervlakkige zweren, en so ms kleine blaasjes aan de punt en aan de ondervlakte, zoogenaamde apthten. Ook de binnenvlakte van de lippen, het tandvleesch, het slijmvlies der wangon en het verhemelte kunneii rood en pijnlyk zijn. De lijder eet en drin kt dan jnoeilijk en klaagt over pijn achter het borstbeen bij het doorslikken van do spijzen, als gcvolg van gelijkaardige veranderin- gen in don slokdarm. Deze verschijnaelen treden niet steedH in dezelfde volgorde op, soms staan de aandoeningen van den mond nicer op den voorgrond, soms do diarrhee. Braken komt voor, maar niet als regel. Wanneer alleen het wang- slijmvlies en het verhemelte zijn aangedaan, ter- wijl de tong gezond is en diarrhee ontbreekt, heeft men te doen met een andere ziekte, die van on- schukligen aard is, ofschoon liardnekkig en hinder! ijk.

Door onvoldoende voedselopname en door het verlicms mot de ontlaating van voedingsstoffen, vooral van vet, gaat op den duur de voedings- toestand meer en meer achteruit. De lijder ver-

magert tot op het skelet, alleen de opzetting van den buik blijft bestaan. De slijmvliesen van de mond- en keelholte worden glad, rood en glinst- rend, de tong is kleiner geworden en dikwerf door kloven in kwabben verdeeld. De bloedarmoede, die vaak reeds in geringe mate in het eerste tyd- perk der ziekte aanwezig was, neemt nu een ern- stig karakter aan en tenslotte volgt de dood door uitputting.

De ziekte vertoont groote neiging tot recidieven, zoodat bij lijders, die geheel genezen schenen, het geheele ziektebeeld weer kan terug keeren. Het optreden van recidieven wordt bevorderd door andere darmaandoeningen, door een onverstandige leefwijze, door zwangerschap en door langdurige gemoedsbewegingen.

Indische spruw komt vooral voor bij Europeaanen, en meer bij vrouwen, dan bij mannen. Ook onder de Chineezcn wordt de ziekte waarge- nomen, bij de inlieemsche bevolking daarentegen uiterz zelden. Zij ontstaat het meest in het heu- velterrein, minder in de laagvlakte, en weinig boven de 1000 m. Ochtenddiarrhee, lichte vermagering, gevoelig tong en gevoel van lusteloos- heid met prikkelbare stemming komen onder de Europeesche bewoners der hoogvlakten veel voor. Deze spruwachtige aandoeningen gaan slechts zelden over in het bovenbeschreven ernstige ziek- tebeeld.

De geneeswijze van de Indische spruw is in den laatsten tijd zoodanig verbeterd, dat bijna nie- mand meer aan de ziekte behoefte te sterven, indien hij zich tijdig onder goede behandeling stelt. Alleen in vergevorderde en verwaarloosde geval- len is redding niet nicer niogelijk. De behandeling is grootendeels dietetisch, en het succes hangt voornamelyk af van de wilskracht der lijders noodig voor het langdurig volhouden van een bepaald dieet. Dikwijls is in het eerste tijdperk der behandeling hiervoor verwijdering uit de omge- ving noodzakelijk, liefst naar een ziekenhuis. In Nederlandsch-Indie worden meestal vruchtenkuren gegeven (het eerst toegepast door Sonius) met aardbeien of pisangs. In andere landen ver- kreeg men goede resultaten met melkkuren en met vleeschkuren. De hoofdzak is, dat het voorge- schreven dieet stipt door den lijder wordt gehou- den. Toevoeging van lever of leversoep aan het dieet, of indien dit moeite geeft, insputingen onder do huid of in de spieren van leverextracten zijn vooral in het eerste tijdperk der behandeling van zeer groote waarde. Zij doen de mond- en tongverschijnselen dikwijls in eenige dagen verdwijnen, terwijl ook de bloedarmoede snel ver- betert. Het gebruik van inlandsche geneesmid- delen (obat sariawan) is hierdoor overbodig ge- worden. Om recidieven te voorkomen moet de lijder ook na zijn genezing de voorschriften be- treffende voeding, kleeding en leefwijze nauw- keurig blijven opvolgen.

Indien een Europeaan aan spruw gaat lijden, die ondanks zorgvuldige behandeling herhaalde- lijk recidiveert, dan is het gewenscht, dat hij voor goed naar Europa terugkeert. In verroweg de meeste gevallen is echter een doeltreffende behandeling in Indie even goed niogelijk als in Europa.

Omtrent het ontstaan van de Indische spruw tast men nog steeds in het duister. Dat dierlijke of plantaardigo organisnien do oorzaak zouden

Vermoedelijk speelt een voedingsstoornis, in den zin eener deficiëntieziekte, een groote rol bij het ontstaan, een meening voor het eerst door Elders in 1919 uitgesproken. Het is echter niet aan-nemelijk, dat het geheele ziektebeeld uitsluitend berust op een avitaminose, zooals b.v. bij b6ri- b&ri.

Literatuur: C. Elders, Over Indische spruw, Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, 1919 II, 16S3; P. B. van Steenis, Tropische Spruw, Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, 1931II, 2113; C. D. de Langen en A. Lichtenstein, Leerboek der Tropische Geneeskunde, 3e druk, 1933/

PENSIOENFONDSEN (DE INDISCHE) Aanv. DI. I sub AMBTENAAR en DI. V of suppl. afl. biz. 180 sub WEDUWEN- EN WEEZENFONDS).

I. *Aanlat en omschrijving van de fondsen.* Ten behoeve van het Indische overheidspersoneel (landsdienaren, leerkrachten bij het bijzonder onderwijs en locale ambtenaren) bestaan 9 fondsen, t. w.:

1. het Europeesche ambtenaren pensioenfonds;
2. het Inlandsche ambtenaren pensioenfonds;
3. het pensioenfonds voor de officieren van de landmacht;
4. het pensioenfonds voor de Europeesche en met dezen gelijkgestelde militairen beneden den rang van officier;
5. het pensioenfonds voor de niet-Europeesche militairen beneden den rang van officier;
6. het weduwen- en weezenfonds voor Europeesche burgerlijke landsdienaren in Nederlandsch-Indië;
7. het weduwen- en weezenfonds der Europeesche officieren van het Nederjandsch-Indische Leger;
8. het weduwen- en weezenfonds van Europeesche militairen beneden den rang van officier bij de koloniale troepen;
9. het pensioenfonds voor Europeesche locale ambtenaren in Nederlandsch-Indië.

II. *Doel der fondsen.* Het doel van de fondsen genoemd onder 1 t/m 5 is de verzorging van de eigen pensioenen, van de fondsen genoemd onder 6 t/m 8 de verzorging der uitkeeringen aan de nagelaten betrekkingen van de in de namen dezer fondsen aangegeven groepen van landsdienaren; van het onder 9 genoemde fonds zoowel de verzorging van de eigen pensioenen als de uitkeeringen aan de nagelaten betrekkingen van de Europeesche locale ambtenaren.

De pensioensvoorwaarden, zoowel voordeoverheidsdienaren zelve als voor hun nagelaten betrekkingen, zijn neergelegd in verschillende pensioen-ten fndstreglementen (zie sub V hierna).

III. *Oprichting van de fondsen en samenstelling van de vermogens.* De in sub. I, onder 1 t/m 5 genoemde fondsen voor de eigen pensioenen der landsdienaren zijn ingesteld bij de wet van 25 Juli 1918 (Ned. Stb. no. 480, Ind. Stb. 1918 no. 846). Tot het tijdstip van totstandkoming van deze wet werden de eigen pensioenen der landsdienaren rechtstreeks uit de Indische schatkist betaaid (op de Indische begrooting werden jaarlijks onder de gewone uitgaven de gelden gebracht, benoogdigd voor de uit te betalen pensioenen). De evengenoemde wet bracht hierin in zooverre verandering, dat de pensioenen van de landsdienaren, wier indiensttreding moest worden gerekend te zijn geschied met ingang van den 1sten Januari 1917 of later, ten laste dezer fondsen werden gebracht.

Sedert 1 Januari 1935 zijn alle landsdienaren en gepensioneerde landsdienaren, dus ook de

v66r 1 Januari 1917 indienst getredencn, als declgenooten in de fondsen opgenomen (wet van 28 December 1934, Ned. Stb. no. 703, Ind. Stb. 1934 no. 748).

Omtrent de vorming van de vermogens der eigen pensioenfondsen bepaalt de wet van 1918, dat deze worden samengesteld uit:

1. zoodanige uitkeeringen uit de Indische schatkist als berekend worden noodig te zijn om de verplichtingen na te komen; 2e. bijdragen der deelgenooten; 3e. renten van belegde gelden; 4e. toevallige baten.

De hierboven sub. I onder 5 t/m 8 genoemde weduwen- en weezenfondsen zijn van hun oprichting af bestemd geweest voor de financiering van alle uitkeeringen aan nagelaten betrekkingen van de in de namen dezer fondsen aangegeven groepen van landsdienaren.

De oudste van deze fondsen zijn het "Weduwen- en Weezenfonds voor Europeesche burgerlijke landsdienaren in Nederlandsch-Indië" en het „Weduwen- en Weezenfonds der Europeesche officieren van het Nederlandsch-Indische Le-ger". De beide fondsen werden opgericht onderscheidenlijk in 1817 en 1842. Daarop volgde eerst in 1909 de oprichting van een derde weduwen- en weezenfonds, namelijk het „Weduwen- en Weezenfonds van Europeesche militairen beneden den rang van officier bij de koloniale troepen".

Voor elk dezer drie weduwen- en weezenfondsen afzonderlijk zijn alle regelen, zoowel die, welke de inrichting en het beheer tier fondsen betreffen, als die omtrent het deelgenootschap, den contributieplicht der deelgenooten en de uit de fondsen uit te keeren weduwenpensioenen en weezenonderstanden als een samenhangend geheel neergelegd in een fondsreglement.

In beginsel moeten de 3 weduwen- en weezenfondsen, in stand worden gehouden floopi de bijdragen der deelgenooten zelve. NogItans zijn ter dekking van ontstane tekorten in vorige jaren subsidies ten laste der Indische geldmiddelen uitgekeerd. Voor het Weduwen- en Weezenfonds voor Europeesche burgerlijke landsdienaren zijn die subsidies te beginnen met het jaar 1933 opgehouden, aangezien het fonds toen verzekerings-technisch in evenwicht was. Voor de overige 2 weduwen- en weezenfondsen, zoomerle voor de 5 eigen pensioenfondsen, worden de bijdragen ten laste der Indische geldmiddelen niet uitgekeerd gedurende de jaren 1936 tot en met 1942, zulks ingevolge do hierboven reeds genoemde wet van 28 December 1034 (Ned. Stb. no. 703, Ind. Stb. 1934 no. 748), de z.g. *ensioenlinancierings- wet C*, waarbij o. m. tevens bepaald is, dat gedurende het evengenoemde tijdvak aan elk tier pensioenfondsen en weduwen- en weezenfondsen voor landsdienaren jaar voor jaar ten Jaste van de Nederlandsch-Indische geldmiddelen uitge-keerd dan wel door elk fonds aan die geldmidde-len wordt toegevoegd het nadeelig, respectievelijk voordeel, verschil tusschen de over het be-trokken jaar door het fonds gedane uitgaven aan pensioenen, weezenonderstanden en andero uit-keeringen, zoonede beheerskosten en de daar tegenoverstaande inkomsten uit rente van belegde gelden, bijdragen van deelgenooten en toevallige baten.

Het hierboven onder 9 genoemde pensioenfonds voor Europeesche locale ambtenaren in

Nederlandsch-Indie werd opgericht op 1 Juli 1922. Het is het eenige Indische fonds, hetwelk bestemd is zoowel voor het uitkeeren van pensioenen aan deelgenooten zelften, als voor het doen van uitkeeringen aan den door hen nagelaten gezinnen. Ook voor dit fonds zijn alle regelen, zoowel die voor de inrichting en het beheer van het fonds, als voor het deelgenootschap, de uit het fonds uit te keeren pensioenen en onderstanden en de middelen tot dekking daarvan in een fondsreglement samengevat. Het fonds wordt gevormd en instandgehouden door de bijdragen der lokale gemeenschappen en der deelgenooten, door rente van de belegde kapitalen en door toevallige baten.

IV. *Beheer van de fondsen, toezicht op het beheer en belegging van de kapitalen.* De regelen van het beheer en het toezicht daarop, de vertegenwoordiging in en buiten rechten, de belegging van de kapitalen, de opnemings als deelgenoot en andere onderwerpen betreffende de fondsen zijn, wat de vijf eigen pensioenfondsen voor de landsdienaren betreft, opgenomen in het Kon. Besl. van 16 October 1918 (Ned. Stb. no. 5G6, Ind. Stb. 1919 no. 199), wat de overige fondsen betreft in de onderscheidene fondsreglementen.

Deze regelen zijn wat het beheer, het toezicht, de vertegenwoordiging en de belegging van de kapitalen betreft, voor alle fondsen van gelijken aard; zij kunnen in het kort als volgt worden samengevat.

De 9 fondsen, tezamen geheeten de Indische pensioenfondsen, zijn elk afzonderlijk rechtspersoon en gevestigd te 's-Gravenhage. Zij zijn gesteld onder een directie in Nederland. Het beheer wordt gevoerd door den directeur, onder het oppertoezicht van den Minister van Koloniën en onder het toezicht van commissarissen in Nederland. Voor dit laatste bedoelde toezicht bestaan twee raden van commissarissen, namelijk voor: a. de pensioen- en weduwen- en weezenfondsen voor de Indische landsdienaren; b. het pensioen- fonds voor Europeesche lokale ambtenaren in Nederlandsch-Indie.

Do directeur vertegenwoordigt de fondsen in en buiten rechte, behalve in Nederlandsch-Indie. De dienstvoorschriften voor den directeur, de instructies voor de raden van commissarissen in Nederland, de regelen voor de aanbeveling van commissarissen aldaar en enkele andere daannde verband houdende aangelegenheden zijn geregeld bij het besluit van den Alinister van Koloniën, 2e Afd., van 6 Mei 1935 no. 25.

In Nederlandsch-Indie geschiedt de vertegenwoordiging door een ambtbaar mot den titel van „Vertegenwoordiger der Directie van de Indische Pensioenfondsen“, die overeenkomstig hem door den directeur gegeven voorschriften het beheer aldaar over de fondsen voert. De stand- plaats van den vertegenwoordiger is Batavia. In administratieve zin is de vertegenwoordiger rechtstreeks ondergeschikt aan den Gouverneur-Generaal.

Ict toezicht, speciaal op het beheer in Nederlandsch-Indie, wordt uitgeoefend door commissarissen aldaar, waarvoor twee raden van commissarissen zijn aangewezen, namelijk onderscheidenlijk voor:

a. de pensioen- en weduwen- en weezenfondsen voor de Indische landsdienaren; b. het pensioenfonds voor Europeesche lokale ambtenaren in Nederlandsch-Indie.

De instructie voor den vertegenwoordiger der directie is opgenomen in bijblad no. 13495. De organisatie van het Indische beheer is geregeld in bijblad no. 13460. De instructie voor den raad van commissarissen in Nederlandsch-Indie voor het toezicht op de fondsen der landsdienaren is opgenomen in bijblad no. 13461. De instructie voor den raad van commissarissen in Nederlandsch-Indie voor het toezicht op het Europeesch lokaal pensioenfonds is opgenomen in bijblad no. 13462.

De gelden, die voor belegging beschikbaar komen, worden zoo spoedig mogelijk op een der volgende wijzen belegd:

1. in schuldbewijzen, als voorkomen op de laatste openbaar gemaakte lijst der schuldbewijzen, waarin de Javasche Bank haar kapitaal en haar reservefondsen mag beleggen, of op die van fondsen, welke in aanmerking komen voor de belegging van gelden der Rijksverzekeringsbank; 2e. in andere dan de onder 1e bedoelde schuldbewijzen, onder voorbehoud van voorafgaande goedkeuring van den Minister van Koloniën; 3e. in schuldvorderingen, gewaarborgd door het recht van eerste hypotheek op onroerende goederen in Nederland of Nederlandsch-Indie gelegen, met inachtneming van de algemeene voorwaarden en waarboren, welke voor Nederland door den Minister van Koloniën en voor Nederlandsch-Indie door den Gouverneur-Generaal worden gesteld. Zie voor de Indische regelen voor het beleggen in hypotheeken bijblad no. 13463; voor de regelen, betreffende het aangaan van geldleeningen met lokale gemeenschappen en naamloze vennootschappen voor de volkshuisvesting, bijblad no. 13464; voor het kassierschap van de Javasche Bank en de regeling betreffende het aankopen, te gelde maken en bewaargave van effecten, bijblad no. 13465; voor de regeling betreffende de kaspositie bijblad no. 13466.

V. *De -pensioen- en de fondsreglementen.* De pensioenbepalingen en -regelingen voor Nederlandsch-Indie zijn over tal van voorschriften en reglementen verspreid. Zelfs zijn alle onderdeelen der materie niet geregeld door denzelfden wetgever.

De regelen voor de pensioensvoorwaarden en de wijze van financiering van de pensioenen voor het pensioenerchtig Indisch overheidspersoneel zijn neergelegd in de volgende regelen:

I. Landsdienaren (met inbegrip van de leerkrachten bij het gesubsidieerd bijzonder onderwijs.)

A. Eigen pensioenen.

1. *Het Indisch burgerlijk-pensioenreglement en de pensioenkorlingswetten.* Dit reglement, waaronder vallen alle burgerlijke landsdienaren, is vastgesteld by Koninklijk Besluit van 2 December 1926 no. 29 (Ned. Stb. no. 391, Ind. Stb. 1926 no. 550) en sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, laatste bij Ind. Stb. 1934 no. 554.

Het bepaalt, dat met betrekking tot de daar aan verbonden rechten en aanspraken op pensioen, de burgerlijke ambten door den Gouverneur-Generaal worden ingedeeld in twee groepen, t. w. de pensioengroep I en de pensioengroep II. In de pensioengroep I zijn ingedeeld de ambten, waarvoor in beduidende mate moet worden rekening gehouden met aanstelling van uit Europa uitgezonden krachten. In de pensioengroep II worden ingedeeld alle overige ambten. Deze indeling heeft plaats gevonden bij het besluit van den

Gouverneur-Generaal van S Augustus 1935 no. 26 (Ind. Stb. 1935 no. 365).

Na eervol ontslag uit den Nederlandsch-Indischen dienst bestaat recht op pensioen: in de pensioensgroep I, na een diensttijd van ten minste 20 jaar en het bereiken van een leeftijd van tenminste 50 jaar in 's Lands dienst; in de pensioensgroep II, na een diensttijd van tenminste 25 jaar en het bereiken van een leeftijd van tenminste 55 jaar in 's Lands dienst, dan wel een leeftijd van 50 jaar, wanneer het ontslag eervol anders dan op eigen verzoek, op grond van de omstandigheid, dat ongeschiktheid voor den dienst bestaat wegens andere redenen dan welbewezen ziels- of lichaamsgebreken, wordt verleend.

Verhoogd pensioen wordt toegekend aan eervol uit 's Lands dienst ontslagen burgerlijke ambtenaren, die wegens welbewezen fysieke of psychische ongeschiktheid, in en door den dienst, volstrekt ongeschikt zijn om langer te dienen.

Evenredig pensioen wordt, na bekomen eervol ontslag uit 's Lands dienst, toegekend aan burgerlijke landsdienaren, die een diensttijd hebben van tenminste vijf jaren en fysiek of psychisch ongeschikt zijn voor verderen dienst. Voorts, indien het ontslag is verleend wegens benoeming tot hoofd van een departement van algemeen bestuur in Nederland, en tenslotte, wanneer na een diensttijd van tenminste tien jaren ontslag uit de betrekking is gevolgd wegens overtoolligheid en op het tijdstip van ontslag uit 's Lands dienst geen uitzicht op herplaatsing bestaat en op dat tijdstip de 45-jarige leeftijd is bereikt.

Het pensioen, dat in totaal niet meer kan bedragen dan 750 % ma an ds, wordt in de pensioensgroep I berekend naar reden van 1,8 % van den pensioensgrondslag — d. i. het bedrag gelijk aan de hoogste maandelijksche bezoldiging, gedurende 36 maanden genoten, of, indien de hoogste maandelijksche bezoldiging niet is genoten gedurende 36 maanden, het bedrag gelijk aan het gemiddelde van de hoogste en de naast daarbij komende maandelijksche bezoldiging berekend over 36 maanden — per dienstjaar, tot een maximum van 46 % van den grondslag: in de pensioensgroep II, berekend naar reden van 1,44% van den pensioensgrondslag per dienstjaar, eveneens tot een maximum van 46% van dien grondslag.

Aan burgerlijke landsdienaren, die recht op pensioen kunnen doen gelden, wordt, indien zij vóór het bereiken van den 55-jarigen leeftijd den dienst moeten verlaten wegens overtoolligheid, geen lager pensioen toegekend dan ten bedrage van 40% van den grondslag, tenzij het percentage, dat hun bij doordienen tot het bereiken van den 55-jarigen leeftijd zou worden toegekend minder dan 40 zou bedragen, in welk geval hun pensioen wordt toegekend tot bedoeld percentage.

Tijdelijke dienst alsmede andere overheidsdienst, zoals Nederlandsche dienst, dienst doorgebracht bij een locale gemeenschap, telt onder bepaalde beperkende voorwaarden mede voor Indisch burgerlijk pensioen.

De burgerlijke landsdienaren betalen als bijdrage ten behoeve van de pensioenen twee procent hunner bezoldigingen, of hunner inkomsten, die daarmede volgens het reglement worden gelijk gesteld. Bij geldigmaking van tijdelijken of

anderen pensioengeldigen diensttijd is twee procent over het bedrag der gedurende dien diensttijd genoten inkomsten als inkoopsum verschuldigd, behoudens het geval van inkoop van Nederlandschen diensttijd, als wanneer de berekening geschiedt alsof betrokkene gedurende dien tijd een maandelijksche bezoldiging had genoten gelijk aan de leeft van de eerste door hem in Indischen burgerlijken dienst genoten bezoldiging, met een maximum van het bedrag, gelijk aan die eerste maandelijksche bezoldiging.

Overgangsbepalingen en Kortingswetten. De bovenomschreven pensioenvoorwaarden zijn voor een groot deel eerst van kracht geworden met ingang van 1 October 1934. Tevens bestond een inderling in drie pensioensgroepen, A, B en C, elk met afzonderlijke diensttijd- en leeftijd-eischen voor het verkrijgen van recht op pensioen. Deze leeftijd- en diensttijdeischen zijn voor een deel van de op 1 October 1934 in dienst zijnde burgerlijke landsdienaren, n. 1. voor hen, dienende in de groepen B. en C, die binnen een termijn van tien jaren, en in de groep A, die binnen een termijn van een jaar, recht op pensioen hadden kunnen doen gelden, door een overgangsbepaling gehandhaafd. Eveneens is gewaarborgd, dat zij, die na October 1934 gepensionneerd worden, geen lager bedrag aan pensioenen zullen ontvangen dan dat, waarop zij bij pensionneering op 1 September 1934 recht hadden. Hierbij moet in aanmerking worden genomen, dat de pensioenen, toegekend volgens het reglement voor de wijziging per 1 October 1934, onderworpen zijn aan de daarop bij de op 1 Januari 1934 in werking getreden wet van 29 December 1933 (Ned. Stb. no. 7G3, Ind. Stb. 1933 no. 562) gelede korting.

Bij een volgende kortingswet, die van 29 December 1934 (Ned. Stb. no. 721, Ind. Stb. J 935 no. 4), is bepaald, dat voor de gevallen, dat de pensioenen, toegekend volgens de gewijzigde bepalingen, welke dus niet onderworpen zijn aan een korting volgens de eerste kortingswet, hooger zijn dan de pensioenen, welke met toepassing van deze wet zouden zijn toegekend, indien de salaris en pensioenregelingen niet waren gewijzigd, worden teruggebracht tot de laatstbedoelde pensioenbedragen.

2. *Het pensioenreglement voor bijzondere leerkrachten.* Dit reglement, hetwelk den Jcckkrachten bij het gesubsidieerd bijzonder onderwijs zooveel mogelijk gelijke pensioenvoorwaarden waarborgt als de burgerlijke landsdienaren, is vastgesteld bij ordonnantie (Ind. Stb. 1932 no. 154). Het is laatstelijk bij Ind. Stb. J 934 no. 557 in overeenstemming gebracht met het gewijzigde Indisch burgerlijk pensioen reglement.

3. *Het dienellijdpensioenreglement voor officieren.* Dit reglement is vastgesteld bij K. B. van 2 December 1920 no. 30 (Ind. Stb. no. 551) en sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, laatstelijk bij ordonnantie van 4 December 1936 (Ind. Stb. no. 636).

Na eervol ontslag uit den Ned.-Indischen dienst hebben recht op pensioen: a. de officieren, die twintig of meer dienstjaren kunnen doen gelden en den leeftijd hebben bereikt van: veertig jaar voor subalterne officieren; drie en veertig jaar voor majoors; vijf en veertig jaar voor officieren van hooger rang; b. de officieren, die, door welbewezen ziels- of lichaamsgebreken, ongeschikt zijn geworden voor de waarneming van

den actieven militairen dienst in Nederlandsch-Indie.

Aan de onder a bedoelde officieren beneden den rang van luitenant-kolonel wordt het pensioen alleen toegekend onder de verplichting om, op den voet van het bepaalde in de „Regeling voor het reservepersoneel van het leger in Nederlandsch-Indie,” tot het bereiken van den leeftijd van vijf en veertig jaar als reserve-officier te dienen.

Aan eervol ontslagen officieren kan voorts pensioen worden toegekend, wanneer het eervol ontslag werd verleend wegens een benoeming tot hoofd van een departement van algemeen bestuur in Nederland.

Verhoogd pensioen wordt toegekend aan eervol uit den dienst ontslagen officieren bij afkeuring, wanneer verwonding, verminking, letsel of andere lichaams- of zielsgebreken, welke tot afkeuring hebben geleid, gepaard gaan met: 1e. het verlies van een of meer ledematen; 2e. het geheel en onherstelbaar verlies van het gezichtsvermogen in een of beide oogen; 3e. het verkeren in een hulpbehoevende lichaams- of geestestoestand wegens andere oorzaken dan die genoemd onder 1e en 2e.

Het pensioen wordt berekend naar een pensioengrondslag, die:

a. voor officieren beneden den rang van kolonel gelijk is aan de hoogste maandelijksche bezoldiging, welke gedurende vier en twintig maanden is genoten; b. voor kolonels en generaals gelijk is aan de hoogste maandelijksche bezoldiging, welke gedurende zes en dertig maanden is genoten; waarbij alleen bezoldiging genoten n& 1 April 1934 in rekening wordt gebracht.

Indien de hoogste maandelijksche bezoldiging niet gedurende 24 resp. 36 maanden is genoten, wordt de pensioengrondslag berekend naar het gemiddelde van de hoogste en de naast daarbij komende genoten bezoldigingen over 24 resp. 36 maanden. Waar de hiervoren gestelde maatstaf ontbreekt, stelt rekt tot pensioengrondslag een bedrag gelijk aan de middelsom der genoten maandelijksche bezoldiging.

Bij ongeschiktverklaring voor de waarneming van den militairen dienst in Nederlandsch-Indie wegens ziel- of lichaamsgebreken, ontstaan in en door den dienst, wordt het pensioen berekend naar een pensioengrondslag, welke gelijk is aan de hoogste genoten maandelijksche bezoldiging, ongeacht den tijd gedurende welken die bezoldiging is genoten.

Het pensioen, dat, met inbegrip van mogelijke verhoogingen, in totaal niet meer kan bedragen dan 750 % s innaands, wordt verder berekend naar reden van 1.8% van den pensioengrondslag per dienstjaar tot een maximum van 46% van den grondslag.

Wanneer de pensioengrondslag meer dan / 1000 bedraagt, stijgt het maandelijksch pensioen niet boven 46% van den grondslag, vermindert met 5% van hetgeen die grondslag meer dan / 1000 bedraagt.

Behoudens mogelijke verhoogingen bedraagt het pensioen van de officieren, die gepensionneerd worden wegens in en door den dienst ontstano ziels- of lichaamsgebreken, 46% van den pensioengrondslag.

Aan officieren, die recht op pensioen kunnen doen gelden wordt, indien zij wegens overcom-

I pleet in verband met opheffing van de betrekking of inkrimping van het wapen of den dienst,

I waartoe zij behooren, het leger moeten verlaten, geen lager pensioen toegekend dan ten bedrage van 40% van den pensioengrondslag.

Mede wordt geen lager pensioen toegekend dan ten bedrage van 40% van den pensioengrondslag aan de subalterne officieren van gezondheids-, militaire apothekers en militaire paradenartsen, die recht op pensioen kunnen doen gelden, ten minste 20 voor pensioen tellende dienstjaren in rekening kunnen brengen en, hoewel nog volkomen geschikt voor den door hen bekleeden rang, uit hoofde van dienstbelang het leger moeten verlaten.

Aan officieren, die door welbewezen ziels- of lichaamsgebreken ongeschikt zijn geworden voor de waarneming van den actieven militairen dienst in Nederlandsch-Indie, wordt aan pensioen niet minder dan 18% van den pensioengrondslag toegekend.

De officieren betalen als bijdrage ten behoeve van de pensioenen twee procent over de bezoldiging en wat daarmede wordt gelijkgesteld. Bij geldigmaking voor pensioen van tijdelijken of anderen diensttijd, is als inkoopsum verschuldigd 2% over het bedrag van de gedurende dien diensttijd genoten inkomsten. Bij inkoop van Nederlandschen diensttijd geschiedt de berekening alsof betrokkenen gedurende den in te koop dien diensttijd in Nederland een maandelijksche bezoldiging hebben genoten gelijk aan de helft van de eerste door hen in Indischen militairen dienst genoten bezoldiging, terwyl de inkoopsum in totaal het bedrag van die eerste maandelijksche bezoldiging niet mag overschrijden.

Overgangsbepalingen. De bovenomschreven pensioenvoorschriften zijn voor een deel eerst van kracht geworden met ingang van 15 December 1936. Tevoren bestond naast het dienstijdpensioenreglement nog het rangspensioenreglement met afzonderlijke leeftijd- en diensttijdeischen.

By wijze van overgang is bepaald, dat voor de op 15 December 1936 in dienst zijnde officieren, die, krachtens de tot dien dag voor hen geldende bepalingen, met ingang van dien dag dan wel met ingang van een dag liggende binnen een termijn van 10 jaren daarna, recht op pensioen hadden kunnen doen gelden, de in bedoelde bepalingen gestelde dienstijds- en leeftijdsgrenzen voor het verkrijgen van recht op pensioen van kracht blijven.

Eveneens is bepaald, dat zij, die op of na 15 December 1936 gepensionneerd worden, geen lager bedrag aan pensioen ontvangen dan dat, waarop zij volgens het dienstijdpensioenreglement bij pensionneering op 1 December 1936 en volgens het rangspensioenreglement bij pensionneering op 14 December 1936 recht hadden kunnen doen gelden, onverminderd de korting, welke daarop krachtens wet is of zal worden gelegd.

Aan officieren, die op 14 Dec. 1936 reeds recht op aanspraak op rangspensioen konden doen gelden, kan, indien zij uit den militairen dienst zijn of zullen worden ontslagen met recht of aanspraak op pensioen, op verzoek het op den 14 Dec. 1936 reeds verdiende rangspensioen worden toegekend. Indien door die officieren op 14 Dec. 1936 nog geen 2 jaren in den laatsten rang is gedient, wordt het reeds verdiende rangspensioen vastgesteld op het bedrag van den naastlagere

rang, vermeerderd met 1/24 deel van het verschil tusschen dat bedrag en het voor den laatst-bekleeden rang vastgesteld pensioenbedrag, voor elke maand of gedeelte daarvan, welke zij — ge-rekend tot 14 Dec. 1936 — in den laatstbekleeden rang in werkel'ken dienst hebben doorgebracht. Dit evenredige rangpensioen wordt slechts toe-gekend, indien bedoelde officieren bij het ver-late n van den dienst ten minste 2 jaren werke-lijken dienst in den laatstbekleeden rang hebben doorgebracht. Is dit laatste niet het geval, dan wordt het reeds verdiende rangpensioen vastgesteld op het bedrag van den naastlageren rang.

De pensioenen toegekend voor 15 Dec. 1936, zoomede de pensioenen toegekend op of na 15 Dec. 1936, maar met gebruikmaking van de ge-noemde overgangsbepalingen, zijn onderworpen aan de korting daarop gelegd bij de op 1 Mei 1937 in werking getreden wet van 2 April 1937 tot herberekening van de korting op de Indische pensioenen.

4. *Het diensttijdpensioenreglement voor onderofficieren.* Dit reglement is vastgesteld bij K. B. van 2 December 1926 no. 30 (Ind. Stb. no. 551) en sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, laatstelijk bij ordonnantie van 25 Februari 1937 (Ind. Stb. no. 125).

Recht op voortdurend pensioen wordt verkregen door:

a. onderofficieren, die twintig of meer voor pensioen tellende dienstjaren kunnen doen gelden en den leeftijd van 40 jaar hebben bereikt; b. onderofficieren, die den dienst moeten verlaten wegens in en door den dienst ontstane ziels- of lichaamsgebreken, die hen ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst;

c. onderofficieren, die den dienst moeten verlaten wegens ziels- of lichaamsgebreken, die hen ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst, mits zij een diensttijd van minstens 6 dienstjaren kunnen doen gelden ;

d. onderofficieren, die den dienst moeten verlaten onder gelijke omstandigheden als onder c, zonder te voldoen aan den daarbij gestelden eisch ten aanzien van den diensttijd, doch voor altijd geheel of ten deele buiten staat worden bevonden om in hun levensonderhoud te voor- zien.

Het bedrag van het pensioen wordt verhoogd, wanneer verwonding, verminking, letsel of ande-re ziels- of lichaamsgebreken gepaard gaan met: 1e. het verlies van een of meer ledematen; 2e. het geheel onherstelbaar verlies van het gezichts- vermogen in een oog of in beide oogen ; 3e. het verkeeren in een hulpbehoevenden lichaams- of geestestoestand wegens andere oorzaken dan die genoemd onder le en 2e.

Recht op tijdelijk pensioen wordt verkregen: 1e. door onderofficieren, die den dienst moeten verlaten wegens ziels- of lichaamsgebreken, welke hen ongeschikt maken voor de verdere waarne-ming van den militairen dienst en een diensttijd kunnen doen gelden van minder dan 6, doch ten minste 4 dienstjaren; 2e. door onderofficieren, die den dienst moeten verlaten onder dezelfde omstandigheden als hiervoren onder 1 bedoeld, en wier diensttijd minder dan 4 dienstjaren be- draagt, doch die tijdelijk geheel of ten deele buiten staat worden bevonden om in hun levensonderhoud te voorzien.

Het tijdelijke pensioen wordt voor niet korter

dan een jaar en voor niet langer dan 5 jaar toegekend.

Het tijdelijke pensioen wordt veranderd in voortdurend pensioen, wanneer bij een geneeskundig onderzoek blijkt, dat de tijdelijk gepensioneerde voor altijd geheel of ten deele buiten staat is om in zijn levensonderhoud te voorzien en oorzakelijk verband bestaat tusschen de bij dat onderzoek bevonden ziels- of lichaamsgebreken en die, welke aanvankelijk tot de toekenning van het tijdelijke pensioen aanleiding hebben gegeven.

Recht op onderstand voor eens wordt ver- kregen: a. door de niet voor toekenning van pensioen in aanmerking komende onderofficieren, die den dienst moeten verlaten wegens ziels- of lichaamsgebreken, welke hen ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst zoowel in als buiten Europa ; b. door de ge- wezen onderofficieren, wier tijdelijk pensioen niet verlengd wordt, omdat zij nog dan wel wederom geschikt zijn om in hun levensonderhoud te voorzien.

De onderstand bedraagt 1/10 gedeelte van twaalf maal den pensioengrondslag. Het pensioen wordt berekend naar een pensioengrondslag, welke gelijk is aan de hoogste maandelijksche bezoldiging, welke gedurende 24 maanden is ge- noten. Indien de hoogste maandelijksche be- zoldiging niet is genoten gedurende 24 maanden, wordt de pensioengrondslag berekend naar het gemiddelde van de hoogste en de naast daarbij komende genoten bezoldigingen over 24 maanden. Waar de hiervoren gestelde maat-staf ontbreekt, strekt tot pensioengrondslag een bedrag gelijk aan de middelsom van de genoten maandelijksche bezoldigingen.

Bij ongeschiktverklaring voor de waarneming van den militairen dienst in Nederlandsch-Indie wegens ziels- of lichaamsgebreken, ontstaan in en door den dienst, wordt het pensioen berekend naar een pensioengrondslag, welke gelijk is aan de hoogst genoten niaandJijkHchc bezoldiging ongeacht den tijd gedurende welke die bezol- diging is genoten.

Ten aanzien van hen, die bij wijze van straf hetzij bijkoniende of krijgstuchtelijke, dan wel bij wijze van administratieve maatregel anders dan buiten schuld van betrokkenen zijn terug- gebracht tot een lageren rang of tot den stand van soldaat, alsmede ten aanzien van hen, die na een zonder het praedicaat eervol verleden ontslag uit den militairen dienst, dan wel na een eervol ontslag uit den dienst wegens ongeschikt- heid, weder in dienst zijn opgenomen in een lageren rang dan den tevoren door hen bekleeden, komen de v66r bedoeld ontslag of terugstelling genoten bezoldiging niet voor een hooger bed rag in aanmerking dan tot het bed rag van de bij de wederopneming in den lageren rang of na de terugstelling toegekende bezoldiging.

Het pensioen wordt, behoudJis niogelijke verhoogingen, verder berekend naar reden van 1.8% van den pensioengrondslag per dienstjaar tot een maximum van 46% van den grondslag.

Behoudens mogelijke verliooingon bedraagt het pensioen van den onderofficier, die wordt gepensionneerd wegens in en door den dienst ontstane ziels- of lichaamsgebreken, 46% van den pensioengrondslag.

Aan de onderofficieren, die recht op pensioen

kunnen doen gelden, wordt, indien zij wegens overcompleet in verband met opheffing van de betrekking of inkrimping van het wapen of den dienst, waartoe zij behooren, het leger moeten verlaten, geen lager pensioen toegekend dan ten bedrage van 40% van den pensioengrondslag.

Aan de onderofficieren, die recht op pensioen kunnen doen gelden en die door welbewezen ziels- of lichaamsgebreken ongeschikt zijn geworden voor de waarneming van den actieven militairen dienst in Nederlandsch-Indie, wordt aan pensioen niet minder dan 18% van den pensioengrondslag toegekend.

De onderofficieren betalen als bijdrage ten behoeve van de pensioenen twee procent over de bezoldiging en wat daarmede wordt gelijkgesteld. Bij geldigmaking voor pensioen van tydelijken of anderen diensttijd is als inkoopsum verschuldigd 2% over het bedrag van de gedurende dien diensttijd genoten inkomsten. Bij inkoop van Nederlandschen diensttijd geschiedt de berekening alsof betrokkenen gedurende dien tijd een maandelijksche bezoldiging hebben genoten even gelijk aan de helft van de eerste door hen in Indischen militairen dienst genoten bezoldiging, terwijl de inkoopsum in dat geval een bedrag, gelijk aan die eerste maandelijksche bezoldiging, niet mag overschrijden.

Overgangsbepalingen. De bovenomschreven pensioenvoorwaarden zijn voor een deel eerst van kracht geworden met ingang van 15 December 1936. Tevoren bestond naast het diensttijd-pensioenreglement nog het rangpensioenreglement met afzonderlijke leeftijd- en diensttijds-eischen.

Bij wijze van overgang is bepaald dat vóór de op 15 Dec. 1930 in dienst zijnde onderofficieren, die krachtens de tot dien dag voor hen geldende bepalingen, met ingang van dien dag dan wel met ingang van een dag liggende binnen een termijn van 10 jaren daarna recht op pensioen hadden kunnen doen gelden, de in bedoelde bepalingen gestelde diensttijd en leeftijds grenzen voor het verkrijgen van recht op pensioen van kracht blijven.

Eveneens is bepaald dat zij, die op of na 15 Dec. 1936 gepensionneerd worden, geen lager bedrag aan pensioen ontvangen dan dat, waarop zij volgens het diensttijd-pensioenreglement bij pensionneering op 1 Dec. 1936 en volgens het rangpensioenreglement bij pensionneering op 14 December 1936 recht hadden kunnen doen gelden, onverminderd de korting, welke daarop krachtens wet is of zal worden gelegd.

Aan onderofficieren, die op 14 December 1936 reeds recht of aanspraak op rangpensioen Rondon doen gelden, kan, indien zij uit den militairen dienst zijn of zullen worden ontslagen met recht of aanspraak op pensioen, op verzoek het op den Heden Dec. 1936 reeds verdiende rangpensioen worden toegekend, berckend volgens de bepalingen van het rangpensioenreglement, onverminderd de korting, welke daarop krachtens wet is of zal worden gelegd.

Indien door die onderofficieren op 14 Dec. 1936 nog geen 2 jaren in den laatsten rang is gediend, wordt het reeds verdiende rangpensioen vastgesteld op het bedrag van den naast lageren rang, vermeerderd met 1/24 deel van het verschil tusschen dat bedrag en het voor den laatste

Ideeden rang vastgesteld pensioenbedrag, voor elke maand of gedeelte daarvan, welke zij — gerekend tot 14 Dec. 1936 — in den laatste bekleeden rang in werkelijken dienst hebben doorgebracht. Dit evenredige rangpensioen wordt slechts toegekend, indien zij bij het verlaten van den dienst ten minste 2 jaren werkelijken dienst in den laatst bekleeden rang hebben doorgebracht.

Is dit laatste niet het geval, dan wordt het reeds verdiende rangpensioen vastgesteld op het bedrag van den naastlageren rang.

De diensttijd-pensioenen van de onderluitenen en adjudant-onderofficieren, toegekend voor 15 Dec. 1936, en dezelfde pensioenen, toegekend na 15 Dec. 1936 maar met gebruikmaking van de overgangsbepalingen, zijn onderworpen aan de korting daarop gelegd bij de op 1 Mei 1937 in werking getreden wet van 2 April 1937 tot herberekening van de korting op de Indische pensioenen.

5. *Het reglement op het verleen van pensioenen en van onderatanden voor eens aan de Europeesche en met dezen in pensioensvooruitzichten gelijkgestelde militairen beneden den Rang van sergeant (wacldmeester) van het Koninklijk Nederl.-Indische leger.* Dit reglement is opnieuw vastgesteld bij Kon. Besluit van 4 Dec. 1919 no. 66 (Ind. Stb. 1920, no. 65) en sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, laatstelyk bij ordonnantie van. 4 Dec. 1936 (Ind. Stb. no. 636).

Recht op voortdurend pensioen wordt verkregen: 1. door geheele voldoening aan het laatste aangegane dienstverbaand of door het stellen van een plaatsvervanger, die de verplichting op zich neemt om ten minste dat verband uit te dienen, in beide gevallen echter alleen, als de belanghebbende tevens een diensttijd van ten minste acht, tien dienstjaren kan doen gelden; 2. als de militair den dienst moet verlaten wegens in en door den dienst ontstane ziels- of lichaamsgebreken, die hem ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst zoowel in als buiten Europa; 3. als hij den dienst moet verlaten wegens ziels- of lichaamsgebreken, die hem ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst zoowel in als buiten Europa, niet ontstaan in en door den dienst, mits de belanghebbende tevens een diensttijd van ten minste 6 dienstjarenkandoengelden; 4. als hij den dienst moet verlaten onder gelijko oinstandigheden als hiervoren onder 3 bedoeld, zonder te voldoen aan den daarbij ten aanzien van den diensttijd geselden eisch, doch voor altijd geheel of ten deele buiten staat wordt bevonden om in zijn levensonderhoud te voorzien; 5. door den in Ned.-Indio geboren en aldaar in dienst getreden militair, zoonede door den met een in Ned.-Indie geboren vrouw gehuwden militair, die, hoewel alleen lichamlijck ongeschikt voor de verdere waarneming van den militairen dienst in Nederl.-Indie, nochtans op dien grond den dienst moet verlaten en overigens in de termijn valt van het bepaalde onder 2, 3 of 4 hiervoren.

Recht op tydelijk pensioen wordt verkregen: 1. als de militair den dienst moet verlaten wegens ziels- of lichaamsgebreken, die hem ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst, zoowel in als buiten Europa, niet ontstaan in en door den dienst en hij den diensttijd kan doen gelden van minder dan zes dooh tenminste vier dienstjaren; 2. als hy den diexist

moet
verlate
n,
onder
dezelfd
e
omstan
dighed
en als
hiervor
en
onder 1
bedoel
d, zijn
dienstti
jd
minder
dan
vier
dienstja
ren
bedraa
gt, doch
hij
tijdelijk
geheel
of ten
deele
buiten
staat
wordt
bevond
en om
in zijn
leveno
nderho
ud te
voor
zien;
3. door
den in
Ned.-
Indie
gebore
n en
aldaar
in
dienst
getrede
n
militair
zoo me
de door
den met
een in
Ned.-
Indie
gebore
n
vrouw
gehuw
den
militair
die,
hoewel
alleen
lichem
clijk
ongesc
hikt

gens ongeschiktheid, weder in dienst zijn aangenomen in een lageren rang dan tevoren door hen bekleed of in den stand van soldaat, in welke gevallen de voor bedoelde terugbrenging of ontslag vobracht dienstdienst slechts in aanmerking komt als dienstdienst in den rang of stand tot welken zij zijn teruggebracht of in welken zij weder in dienst zijn aangenomen.

Ongerekend mogelijke verhooging, wordt bij een dienstdienst van 18 dienstjaren of minder voor elk dienstjaar toegekend een achttiende gedeelte van het normaal pensioensbedrag met dien verstande, dat :

1. het normaal bedrag steeds ten volle wordt toegekend aan den militair, die in de termen valt voor pensionneering wegens ziels- of lichaamsgebreken, ontstaan in en door den dienst;
2. niet minder dan twee derde gedeelte van dat bedrag wordt toegekend aan den militair, die in aanmerking komt voor pensionneering wegens ziels- of lichaamsgebreken, niet ontstaan in en door den dienst en voor altijd of tydelijk geheel buiten staat wordt bevonden om in zijn levensonderhoud te voorzien ;
3. niet minder dan de helft van het normaal pensioenbedrag wordt verleend aan den militair, die in aanmerking komt voor pensionneering om dezelfde reden als onder 2 hiervoren vermeld, doch voor altijd of tydelijk slechts gedeeltelijk buiten staat wordt bevonden om in zijn levensonderhoud te voorzien;
4. dat in geen geval minder wordt toegelegd dan een derde gedeelte van het normaal pensioenbedrag.

Bij een dienstdienst van meer dan 18 dienstjaren wordt het normaal pensioen voor elk dienstjaar meer verhoogd met $\frac{1}{40}$, met dien verstande dat uit dien hoofde geen hooger pensioen zal worden toegekend dan $\frac{1}{900}$ voor een brigadier en $\frac{1}{800}$ voor een soldaat (ongegradueerde).

Het bedrag van het pensioen wordt verhoogd, wanneer verwonding, verminking, letsel, of andere ziels- of lichaamsgebreken gepaard gaan met: 1. het verlies van 66 of meer ledematen; 2. het geheel en onherstbaar verlies van het gezichtsvermogen in een of beide oogden ; 3. het verkeeren in een hulpbehoevende lichaams- of geestes- toestand wegens andere oorzaken dan die, genoemd onder 1 en 2.

De verhooging wordt berekend naar reden van het maximum pensioen vastgesteld voor den rang of stand, waarnaar het pensioen wordt geregeld. De verhooging onder 3 bedoeld kan zijn voortdurend en tijdelijk, in het laatste geval voor niet korter dan een jaar en voor niet langer dan 5 jaar. De tijdelijke verhooging kan worden veranderd in een voortdurende verhooging.

Door de militairen, die uitzicht hebben op pensioen volgens dit reglement, wordt ten behoeve van de pensioenen een bijdrage betaald van 2 procent van hun bezoldiging (soldij) en wat daarin wordt gelijkgesteld. Bij geldigmaking van tijdelijken of anderen dienstdienst is als inkoop- so niet verschuldigd 2% over het bedrag van de gedurende dien dienstdienst genoten inkomsten. Bij inkoop van Nederlandschen dienstdienst geschiedt de berekening alsof betrokkenen gedurende dien tijd een maandelijksche bezoldiging hebben genoten gelijk aan de helft van de eerste door hen in Indischen militairen dienst genoten bezoldiging (soldij), terwijl de inkoopssom in dat geval een bedrag gelijk aan die eerste inaan- delijk- sche bezoldiging (soldij) niet mag overschrijden.

Overschrijden. De berekening van

pensioensvoorwaarden zijn voor een deel eerst van kracht geworden met ingang van 15 Dec. 1936. Tevoren bestonden andere diensttijdgrenzen en andere pensioenbedragen. Bij wijze van overgang is bepaald, dat voor de op 15 Dec. 1936 in dienst zijnde militairen beneden den rang van onderofficier, die krachtens de tot dien dag voor hen geldende bepalingen met ingang van dien dag dan wel met ingang van een dag, liggen- de binnen een termijn van 10 jaren daarna, recht op pensioen hadden kunnen doen gelden, de in bedoelde bepalingen gestelde diensttijdgrenzen voor het verkrijgen van recht op pensioen van kracht blijven. Voor de militairen, die krachtens deze overgangsbepalingen het leger vrijwillig verlaten na een diensttijd van 15 tot en met 17 jaren, wordt het normale pensioensbedrag — dat is het pensioensbedrag waarop aanspraak bestaat na 18 dienstjaren — voor ieder dienstjaar, dat aan de 18 ontbreekt, vermindert met 40 gulden. Voorts is bepaald dat zij, die op of na 15 Dec. 1936 worden gepensionneerd, aan pensioen geen lager bedrag ontvangen dan dat, waarop zij bij pensionneering op 15 Dec. 1936, berekend naar de voor dien dag van kracht zijnde bepalingen, recht hadden kunnen doen gelden.

6. *Het regiment op het verlenen van pensioenen en van onderstanden voor eens aan niet-Europesche en in pensioensvoorzichten met dezen gelijke stelde* ■ *militairen beneden den rang van sergeant-majoor (opperwachmeester) van het Koninklijk Ned.-Indische leger.* Dit reglement is vastgesteld bij ordonnantie van 11 Mei 1927 (Ind. Stb. no. 265) en sedert herhaakelijk gewijzigd en aangevuld, laatstelijk bij ordonnantie van 4 Dec. 1936 (Ind. Stb. no. 636).

Recht op voortdurend pensioen wordt verkregen: 1. door geheele voldoening aan het laatstaangegane dienstverband of door het stellen van een plaatsvervanger, die de verplichting overneemt om ten minste dat verband uit te dienen, in beide gevallen echter alleen als de belanghebbende tevens een diensttijd van ten minste twintig dienstjaren kan doen gelden; 2. als de militair den dienst moet verlaten wegens in en door den dienst ontstane ziels- of lichaamsgebreken, welke hem ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst; 3. als hij den dienst moet verlaten, wegens ziels- of lichaamsgebreken, welke hem ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst en hij tevens een diensttijd van ten minste acht dienstjaren kan doen gelden; 4. als hij den dienst moet verlaten onder gelijke omstandigheden als hiervoren onder 3 bedoeld, zonder te voldoen aan den daarbij ten aanzien van den diensttijd gestelde eisch, doch voor altijd geheel of ten deele buiten staat wordt bevonden om in zijn levensonderhoud te voorzien.

Recht op tijdelijk pensioen wordt verkregen: 1. als de militair den dienst moet verlaten wegens ziels- of lichaamsgebreken, welke hem ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst en een diensttijd kan doen gelden van minder dan acht, doch tenminste vijf dienstjaren; 2. als hij den dienst moet verlaten onder dezelfde omstandigheden als hiervoren onder 1e. bedoeld, zijn diensttijd minder dan vijf dienstjaren bedraagt, doch hij tijdelijk geheel of ten deele buiten staat wordt bevonden om in zijn levensonderhoud te voorzien.

Het tijdelijke pensioen wordt voor niet korter dan een jaar en voor niet langer dan vijf jaren toegekend.

Het tijdelijke pensioen wordt veranderd in voortdurend pensioen, wanneer bij een geneeskundig onderzoek blijkt, dat de tijdelijke gepensionneerde voor altijd geheel of ten deele buiten staat is om in zijn levensonderhoud te voorzien en oorzakelijk verband bestaat tusschen de bij dat onderzoek bevonden ziels- of lichaamsgebreken en die, welke aanvankelijk tot de toekening van tijdelijk pensioen aanleiding hebben gegeven.

Recht op onderstand voor eens wordt verkregen: 1. door den niet voor toekening van pensioen in aanmerking komenden militair, die — tenzij binnen drie maanden na zijn indiensttreding — den dienst moet verlaten wegens ziels- of lichaamsgebreken, welke hem ongeschikt maken voor de verdere waarneming van den militairen dienst; 2. door den gewezen militair, wiens tijdelijk pensioen niet verlengd wordt, omdat hij nog dan wel weder geschikt is om in zijn levensonderhoud te voorzien.

Het bedrag van den onderstand is voor iederen rang en stand opgenomen in rubriek D van den hierachter opgenomen staat.

De regeling van het pensioen geschiedt naar den bekleeden rang of stand, indien de betrokkene daarin tenminste twee jaren werkelijken dienst heeft doorgebracht of wel in de termen valt voor pensionneering wegens in en door den dienst ontstane ziels- of lichaamsgebreken. In andere gevallen wordt het pensioen geregeld naar den onmiddellijk voorafgaanden lageren rang of stand.

De berekening van den tijd hiervoren bedoeld geschiedt over den geheelen duur van den diensttijd, behalve ten aanzien van hen, die bij wijze van straf, hetzij bijkomende of krijgstuuchtelijke, dan wel bij wijze van administratieve maatregel anders dan buiten schuld van betrokkenen, zijn teruggebracht tot een lageren rang of tot den stand van soldaat, alsmede ten aanzien van hen, die, na een zonder het praedicaat eervol ontslag uit den militairen dienst dan wel na een eervol ontslag uit den dienst wegens ongeschiktheid, weder in dienst zijn opgenomen in een lageren rang dan tevoren door hen bekleed of in den stand van soldaat, in welke gevallen de voor het ontslag of de terugbrenging volbrachte diensttijd slechts in aanmerking komt als diensttijd in den rang of stand tot welken zij zijn teruggebracht of in welken zij weeder in dienst zijn aangenomen.

Het normale pensioensbedrag, zonder verhooging om bijzondere redenen, is voor elken rang of stand opgenomen in rubriek A van den hierachter opgenomen staat.

Ongerekend mogelijke verhoogingen wordt bij een diensttijd van twintig dienstjaren of minder voor elk dienstjaar toegekend een twintigste gedeelte van dat normale pensioensbedrag, met dien verstande, dat: 1. het bedrag van het normale pensioen steeds ten voile wordt toegekend aan den militair, die in de termen valt voor pensionneering wegens ziels- of lichaamsgebreken, ontstaan in en door den dienst; 2. niet minder dan 2/3 gedeelten van dat bedrag wordt toegekend aan den militair, die in aanmerking komt voor pensionneering wegens ziels- of lichaamsgebreken, niet ontstaan in en door

den dienst en voor altijd of tijdelijk, geheel buiten staat wordt bevonden om in zijn levens- onderhoud te voorzien; 3. niet minder dan de helft van dat bedrag wordt toegekend aan den militair, die in aanmerking komt voor pen- sionneering om dezelfde reden als onder 2 be- doeld, doch voor altijd of tijdelijk, slechts ge- deeltelijk buiten staat wordt bevonden om in zijn levensonderhoud te voorzien; 4. in geen geval minder wordt toegekend dan een derde gedeelte van het bedrag van het normale pensioen.

Bij een diensttijd van meer dan twintig dienst- jaren wordt het normaal pensioen voor elk dienstjaar meet verhoogd met het bedrag voor elken rang en stand of elke klasse, aangeduid in den hierna volgenden staat onder B, met dien verstande, dat uit dezen hoofde geen hooger pensioen zal worden toegekend dan het mede in dien staat onder C voor iederen rang en stand of elke klasse vermelde bedrag.

Het bedrag van het pensioen wordt verhoogd wanneer verwonding, verminking, letsel of ande- reziels- of lichaamsgebreken gepaard gaan met: 1. het verlies van een of meer ledematen; 2. het geheel en onherstelbaar verlies van het gezichts- vermogen in een of beide oogen; 3. het verkeeren in een hulpbehoevenden lichaams- of geestes- toestand wegens andere oorzaken dan die ge- noemd onder 1 en 2.

De verhooging wordt berekend naar reden van het maximum pensioen vastgesteld voor den rang en stand of de klasse, waarnaar het pensioen wordt geregeld. De verhooging onder 3 bedoeld kan zijn voortdurend en tijdelijk, in het laatste geval voor niet korter dan een jaar en voor niet langer dan 5 jaar.

Door de militairen, die uitzicht hebben op pensioen volgens dit reglement, wordt ten be- hoeve van de pensioenen een bijdrage betaaid van 2 procent van hun bezoldiging (soldij) en wat daarmede wordt gelijkgesteld. Bij geldigmaking van tijdelijken of anderen pensioenge- ligen diensttijd is als inkoopsum verschuldigd 2% van het bedrag der gedurende dien diensttijd genoten inkomsten.

Overgangsbepalingen. De bovenomschreven pensioensvoorwaarden zijn voor een deel eerst van kracht geworden met ingang van 15 Dec. 1936. Teyoren bestonden andere pensioensbe- dragen. By wijze van overgang is bepaald dat zij, die op of na 15 Dec. 1936 worden gepensionneerd, aan pensioen geen lager bedrag ontvangen dan dat, waarop zij bij pensionneering op 15 Dec. 1936, berekend naar de voor dien dag van kracht zijnde bepalingen, recht hadden kunnen doen gelden, onverminderd de korting, welke daarop krachtens wet is of zal worden gelegd.

Indien deze militairen op 14 Dec. 1936 nog geen twee jaren in den laatsten rang hebben ge- diend, wordt het reeds verdiende rangpensioen vastgesteld op het bedrag aangegeven voor den naastlageren rang of stand (zoals dat bedrag was voor de laatste wijziging van de ordonnan- tie), vermeerderd met 1/24 deel van het verschil tusschen dat bedrag en hetvoor den bekleeden rang vastgestelde pensioensbedrag voor elke maand of gedeelte daarvan, die zij in den bekleeden rang in werkelijken dienst hebben doorgebracht. Dit evenredige rangpensioen wordt slechts tege- kend, indien belanghebbenden by het verlaten

van den militairen dienst in totaal ten minste twee jaren in werkelijken dienst in den laatstebe* kleeden rang hebben* doorgebracht. Is dit laatste niet het geval, dan wordt het reeds verdiende rangpensioen vastgesteld naar den naastlageren rang of stand.

De pensioenen, toegekend voor 15 Dec. 1936, zoomede de pensioenen toegekend op of na 15 Dec. 1936, maar met gebruikmaking van de overgangsbepalingen, zijn onderworpen aan de korting daarop gelegd bij de op 1 Mei 1937 in werking getreden wet van 2 April 1937 tot her- berekening van de korting op de Indische pen- sioenen.

	A	B	C
Sergt. le kl. (wachtmr. le kl.)			
.....	600	30	750
Sergt. 2e kl. (wachtmr. 2e kl.)	360	18	450
Brigadier.....	265	10	315
Korporaal.....	210	JO	2G0
Amboneesch (Manado- neesch)soldaat Soldaten van andere niet- Eur. landaard	175	10	225
Je kl.	175	JO	225
2e kl.	140	7	175

7. De wet van 25 Juli 1918. (Ned. Stb. no. 480, Ind. Stb. 1918 no. 846), houdende oprichting van de eigen pensioenfondsen voor de Indische landsdienaren. Deze wet, welke reeds is vermeld onder III, be vat slechts enkele grondbepalingen, n. l. omtrent de instelling van de 5 fondsen en bun doel, de wijze van vorming van de vermogens, wat ten laste der fondsen wordt betaald en de vestiging van de rechtspersonen te 's-CJravnchage.

8. De wet van 28 December 1934. (Ned. Stb. 703, Ind. Stb. 1934 no. 748), houdende wijziging van de wet van 1918, in dier voege, dat met ingang van 1 Januari 1935 alle landsdienaren deelge- nooten der fondsen zijn en verder reglende de financiering van de pensioenen in het tijdvak 1935 tot en met 1942.

9. Het Koninklyk Besluit van 16 October 1918 no. 73. (Ned. Stb. no. 566, Ind. Stb. 1919 no. 199), tot vaststelling van de regelen voor het beheer, enz. betreffende de pensioenfondsen voor de Indische landsdienaren. Bij dit besluit worden geregeld: welke categorieën van landsdienaren deelgenooten in de fondsen zijn, t. w. die, wier indiensttreding valt na 1 Januari 1917, de wijze van het beheer der fondsen en het toezicht daarop, de belegging van de kapitalen, de wijze van verhandeling van de ontvangsten en uitgaven en het vijfjaarlijksch wetenschappelijk onder- zoek omtrent de baten en lasten.

10. 11 el Koninklyk Besluit van 29 Januari 1935. (Ned. Stb. no. 83, Ind. Stb. Ind. Stb. 1935 no. 91) tot nadere wijziging van de regelen voor het beheer, enz. in het hierboven aangehaalde Koninklyk Besluit, in dier voege, dat te rekenen van 1 Januari 1935 onder het begrip deelgenooten alle landsdienaren en gepensionneerde landsdie- naren vallen.

B. Gezinsuitkeeringen.

1. Het Reglement van het Weduwen- en Weezen- fonds voor Europeesche burgerlijke landsdienaren

Nederlandsch-Indie. Het reglement is vastgesteld bij K. B. van 12 November 1935 no. 48 (Ned. Stb. no. 649, Ind. Stb. 1935 no. 600) en is in werking getreden met ingang van 1 December 1935. Het strekt ter vervanging van het reglement in Ind. Stb. 1913 no. 359, zooals het herhaaldelijk is aangevuld en gewijzigd.

Het reglement bevat eenzijdigs de regelen omtrent het deelgenootschap, den bijdrageplicht der deelgenooten en de uit te keeren weduwnepensioenen en weezenonderstanden, anderzijds de regelen, welke de inrichting en het beheer van het fonds betreffen.

Deelgenootschap. Deelgenooten zijn de in dienst zijnde en gepensioneerde Europeesche burgerlijke landsdienaren met uitzondering van de Rooms-Katholieke geestelijken, wier bezoldiging / 50 of meer 'smaands bedraagt of heeft bedragen, en die den leeftyd van 18 jaren hebben bereikt.

Bijdrageplicht. De bijdragen worden onderscheiden in gewone, buitengewone, huwelijks- en extra-bijdragen. De gewone bijdrage bedraagt voor de mannelijke deelgenooten 5%, voor de vrouwelijke deelgenooten 2.5% van de bezoldiging, de verlofsbezoldiging, de non-activiteitsbezoldiging, het wachtgeld, het pensioen of den onderstand.

De buitengewone bijdrage bedraagt voor mannen bij toetreding het bedrag van een maand der bezoldiging, bij vermeerdering van bezoldiging, het bedrag der vermeerdering. Voor vrouwen de helft van het bedrag, dat onder gelijke omstandigheden door mannen verschuldigd is.

De huwelijksbijdrage bedraagt voor mannen, die gehuwd toetreden, het bedrag der bijtoetreding verachuldigde buitengewone bijdrage; voor mannen, die tijdens het deelgenootschap huwen, het bedrag van de hoogste gedurende het loopende deelgenootschap reeds genoten of ge-golden hebbende bezoldiging. Bij vermeerdering van bezoldiging voor gvluiwde mannen het verschil tusschen de nieuwe maandelijksche bezoldiging en de hoogste gedurende het loopende deelgenootschap reeds genoten bezoldiging. Bij bepaalde verschillen in leeftyd tusschen de echtgenooten worden de verschuldigde bedragen aan huwelijkscontributie met een zeker percentage verhoogd.

Vrouwelijke deelgenooten, die gehuwd toetreden of tijdens het deelgenootschap huwen, betaalen 30% van hetgeen mannelijke deelgenooten onder gelijke omstandigheden verschuldigd zijn, met dien verslante, dat leeftijdsverschil tusschen de echtgenooten geen aanleiding geeft tot verhooging van de huwelijksbijdrage.

Be huwelijksbijdrage is voor elk huwelijk openbaar verschuldigd.

De extra-bijdrage is verschuldigd door ongehuwde mannelijke deelgenooten met kinderen, bij toetreding of bij wettiging van een of meer kinderen tijdens het deelgenootschap. Zij bedraagt 30% van de bezoldiging. Bij vermeerdering van bezoldiging is 30% verschuldigd van het verschil tusschen de nieuwe en de hoogste gedurende het deelgenootschap genoten bezoldiging.

De buitengewone, huwelijks- en extra-bijdrage bij toetreding, huwelijk of wettiging kunnen ineens dan wel in 3G maandelijksche termijnen voor do actief dienenden en in 60 maandelijksche termijnen voor de gepensioneerden, met

bijberekening van een rente van 5%, s jaars, worden voldaan.

De bydragen van vermeerdering van bezoldiging zijn ineens verschuldigd.

Uitkeeringen. Het pensioen der weduwe bedraagt 22.5%, met een maximum van / 225 per maand, van den grondslag, welke moet atrekken voor de berekening van het eigen pensioen van den man.

Bij overlyden van den deelgenoot voor het bereiken van den leeftyd van 35 jaar wordt een toeslag toegelegd van 3% voor elk vol jaar, dat de deelgenoot bij zijn overlijden jonger was dan 33 jaar, eveneens tot een maximum van het vermeerderd pensioensbedrag van / 225 's maands.

Het weduwnepensioen vervalt bij hertrouwen van de weduwe.

De onderstand van de weezen, wier moeder recht heeft op pensioen ten laste van het fonds (halve weezen), bedraagt voor:

1 kind	25% v.h. aankomend wed.pens.
2 kinderen	40% " " " "
3 " "	50% " " " "
4 »	55% " " " "
5 of meer	60% " " " "

Indien de moeder geen recht heeft op pensioen ten laste van het fonds of, wanneer zij eveneens is overleden, bedraagt de onderstand voor de kinderen van een overleden deelgenoot (voile weezen) voor:

1 kind	40% v.h. aankomend wed.pens.
2 kinderen	70% " " " "
3 " "	100% » " " "
4 " "	115% " " " "
5 of meer	120% " " " "

Onder weezen worden in het reglement verstaan minderjarige kinderen van overleden deelgenooten, die geboren zijn uit een huwelijk, dan wel gewettigd zijn.

Het weduwnepensioen, waarvan voor de berekening van den onderstand der halve weezen wordt uitgegaan, bedraagt ten hoogste / 200 's maands.

Toekenning van onderstand aan weezen, die denzelfden vader hebben, doch uit verschillende moeders zijn geboren, geschiedt voor elke groep afzonderlijk. Zoolang de door den deelgenoot nagelaten weduwe pensioen ten laste van het fonds goniet, mag het totaal bedrag der onderstanden het beclrag van dat pensioen niet overtreffen; indien de door don deelgenoot nagelaten weduwe is overleden of geen recht meer heeft op pensioen ten laste van het fonds, mag het totaal bedrag der onderstanden het dubbele van het weduwnepensioen niet overtreffen. De vermindering geschiedt in dergelijke gevallen in verhouding tot de aanvankelijk berekende bedragen.

Vrijwillig deelgenootschap. Deelgenooten, die uit, s lands dienst worden ontslagen zonder toekenning van pensioen, of wier pensioen vervalt, kunnen, tenzij zij deelgenoot worden in een ander onder Regeeringstoezicht gesteld weduwnen- en weezenfonds, voor de op dat tijdstip aanwezige betrekkingen en voor de uit het op dat tijdstip bestaande huwelijk te spruiten kinderen, vrijwillig deelgenoot in het fonds blijven. Als grondslag voor de uitkeeringen geldt de pensioens- grondslag op het oogenblik, dat zij ophielden ver-plicht deelgenoot te zijn, dan wol een lager bedrag

naar hun eigen keuze, niets niet minder dan / 50 's maands.

Overgangsbepalingen. Ingevolge dit nieuwe reglement wordt de voor de invoering, op den voet van het reglement van 1913 toegekende weduwnepensioenen, inclusief de daarop bij wijze van tijdelijken maatregel, bij het besluit van 28 December 1920 no. 6 (Ned. Stb. no. 917, Ind. Stb. 1921 no. 335) gelege verhooging, bestendigd.

De reeds toegekende wezenonderstanden, welke als regel speciaal voor de halve weezen volgens het reglement van 1913, inclusief de daarop bij het hierboven genoemde koninklijk besluit gelege tijdelijke verhooging, lager zijn dan berekend volgens het nieuwe reglement, worden volgens de berekeningswijze van het nieuwe reglement herzien, in de gevallen dat zij daardoor booger worden.

Voorts is den op den dag van inwerkingtreden van het nieuwe reglement aanwezigen de Ige-nooten gewaarborgd, dat de uitkeeringen aan hun nagelaten betrekkingen niet lager zullen worden dan die, waarop zij, inclusief de tydelijke verhooging, recht zouden hebben gehad, als zij op den dag voor inwerkingtreden van het nieuwe reglement overleden waren.

2. *Regden betreffende het deelgenootschap in het Weduwen- en Weezenfonds voor Europeesche burgerlijke landsdienaren in Nederlandsch-Indie van Europeesche leerkrachten bij het bijzonder onderwijs.* Ingevolge deze regelen, vastgesteld bij het Koninklijk Besluit van 11 Mei 1932 no. 20 (Ned. Stb. no. 197, Ind. Stb. 1932 no. 379), zooals deze zijn gewijzigd en aangevuld bij het Koninklijk Besluit van 29 November 1935 (Ned. Stb. no. 682, Ind. Stb. 1936 no. 13) worden de Europeesche leerkrachten en personen, op wie het pensioenreglement voor bijzondere leerkrachten in Ind. Stb. 1932 no. 154 van toepassing is of wordt, met uitzondering van de Roomsch-Katholieke geestelijken, ordebreeders en ordezusters, aangemerkt als deelgenooten in het Weduwen- en Weezenfonds voor Europeesche burgerlijke landsdienaren in Nederlandsch-Indie en is op hen het reglement voor dat fonds van toepassing.

3. *Het Reglement voor het Weduwen- en Weezenfonds der Europeesche officieren van het Nederlandsch-Indische Leger.* Dit reglement is laatstelijk vastgesteld bij het Kon. Besl. van 27 September 1923 no. 67 (Ned. Stb. no. 466, Ind. Stb. 1923 no. 543) en is sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, laatstelijk bij Ind. Stb. 1935 no. 168. Het strekt ter vervanging van het reglement in Ind. Stb. 1913 no. 540.

Naast regelen omtrent deelgenootschap, bijdrageplicht der deelgenooten en uit te keeren weduwnepensioenen en wezenonderstanden, bevat ook dit reglement regelen betreffende de inrichting en het beheer van het fonds.

Deelgenootschap. Deelgenooten zijn alle Europeesche beroeps-officiëren van het Nederlandsch-Indische leger, benevens de daarvan herkomstige officieren, die recht hebben op een voortdurend pensioen.

Eveneens zijn deelgenoot in het fonds de niet-Europeesche officieren van het leger in Ned.-Indie, die zich hebben onderworpen aan het gehele voor de Europeanen vastgestelde burgerlijk handelsrecht, of op wie dat recht uit anderen hoofde reeds toepasselijk is (Kon. Besluit van 27 Sept. 1919 no. 59, Ind. Stb. no. 789)

Bijdrageplicht. De bijdragen worden onderscheiden in gewone, buitengewone, huwelijks- en extra-bijdragen. De gewone contributie bedraagt 6% van de militaire bezoldiging of van het pensioen.

De buitengewone contributie is alleen verschuldigd bij verhooging van bezoldiging en bedraagt het verschil tusschen de hoogste als initiair reeds genoten en de nieuwe bezoldiging.

De huwelijkscontributie is verschuldigd door officieren, die gehuwd toetreden, en door officieren, die tijdens het deelgenootschap in het huwelijk treden. Zij bedraagt in hoofdsom duizend gulden en wordt in bepaalde gevallen met een percentage wegens leeftijdsverschil tusschen de echtgenooten verhoogd. Bij huwelijk van een deelgenoot, die langer dan tien jaren heeft bijgedragen en gedurende het deelgenootschap geen deelgerechtigde betrekkingen heeft gehad, wordt op de voile huwelijkscontributie zooveel keer / 50 in mindering gebracht als het aantal voile jaren van zijn deelgenootschap meer dan tien bedraagt, tot een maximum van / 1000.

Bij een nieuw huwelijk worden op de voile huwelijkscontributie de wegens vorige Jiuwlijken aan het fonds betaalde hoofdsommen in mindering gebracht, waarbij verminderingen als bo bedoeld als betaald worden beschouwd.

Extra-bijdrage, ten bedrage van / 300, is by toetreding verschuldigd door ongehuwden, dus ook weduwnaars en van echt gescheidenen, indien zij deelgerechtigde kinderen hebben en, bij wettiging tijdens het deelgenootschap, indien nimmer huwelijksbijdrage is voldaan.

De buitengewone contributie is ineens verschuldigd; de huwelijks- en extra-bijdrage bij toetreding, huwelijk of wettiging kunnen ineens, dan wel, wat de actief dienenden beteft in 36 maandelijksche, en wat de niet actief dienenden beteft in 20 driemaandelijksche of (0 in maandelijksche termijnen, met bijberekening van een rente van 5% '8 jaars, worden voldaan.

Uitkeeringen. Het pensioen bedraagt voor de weduwe van een:

luit.-generaal of generaal-majoor / 2640 jaars	
kolonel of luitenant-kolonel	2520 ..
majoor	2400 ..
kapitein	1920 ..
eersto luitenant	1500 ..
tweede luitenant	1200 ..

Een weduwe, die liertrouwt, verliest haar pensioen.

De onderstand der weezen, wier inoeder pensioen geniet ten laste van het fonds, bedraagt:	
voor een kind	/ 480 '8 jaars
„ twee kinderen	900 ..
„ drie	1200 ..
„ vier „	1380 ..
„ vijf of meer kinderen	1500 ..

De onderstand der weezen, wier moeder is overleden of geen pensioen geniet ten laste van het fonds, bedraagt:

voor een kind	/ 720's jaars
„ twee kinderen	1350 ..
„ drie „	1800 ..
„ vier kinderen	2070 ..
„ vijf of meer kinderen	2250 ..

Toekenning van onderstand aan weezen, die denzelfden vader hebben, doch uit verschillende niouders zijn geboren, geschiedt voor elke groep afzonderlijk. Zoolang de door den deelgenoot na-

gelaten we du we pensioen ten laste van het fonds geniet, mag het totaal bedrag der onderstanden het bedrag van dat pensioen niet overtreffen; in dien de door den deelgenoot nagelaten weduwe eveneens is overleden of geen recht meer heeft op pensioen ten laste van het fonds, mag het totaal bedrag der onderstanden het dubbele van het weduwpensioen niet overtreffen. De vermindering geschiedt in dergelijke gevallen in de verhouding van de aanvankelijk berekende bedragen.

Bij overlijden van een deelgenoot wordt ter tegemoetkoming in de kosten van de begrafenis ten laste van het fonds vergoed, zoo de overledene is geweest:

Opferofficier / 250, hoofdofficier / 225 en subaltern officier / 200.

Vrijwillig deelgenootschap. Officieren, die uit den dienst worden ontslagen zonder toekenning van voortdurend pensioen of wier pensioen vervalt, kunnen, tenzij zij deelgenoot worden in een ander onder Regeeringstoezicht gesteld weduwen- en weezenfonds, voor de op dat tijdstip aanwezige betrekkingen of voor de kinderen uit het op dat tijdstip bestaande huwelijk, vrijwillig deelgenoot in het fonds blijven, naar den rang, welke zij bij het verlaten van den dienst bekleeden, dan wel naar een lageren rang. De contributiebetaling wordt geregeld naar de hoogste bezoldiging, welke in de voor de uitkeeringen gekozen rang zou kunnen zijn genoten.

4. *Het reglement voor het Weduwen- en Weezen-fonds van de Europeesche Militairen beneden den rang van officier bij de koloniale troepen.*

Het reglement is vastgesteld by het Kon. Best van 8 Juli 1924 no. 124 (Ned. Stb. no. 347, Ind. Stb. 1924 no. 419) en is sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld. Ook (lit reglement bevat zoowel de regelen omtrent het deelgenootschap, den contributieslicht en de uit te keeren weduwen) pensioenen en weezenonderstanden, als de regelen omtrent de inrichting en het beheer van het fonds.

Deelgenootschap. Met uitzondering van hen, die den leeftijd van 18 jaar nog niet hebben bereikt, zijn verplicht deelgenoot in het fonds de hieronder aangeduide groepen van Europeesche en met dezen gelijkgesteld kroonsmilitairen:

a. bij de landmacht in Nederlandsch-Indie, met inbegrip van de koloniale reserve:

1. de gehuwde militairen beneden den rang van officier; 2. de ongehuwde onderofficieren; 3. de ongehuwde militairen beneden den rang van onderofficier, die deelgerechtigde kinderen hebben;

b. bij de landmacht in Suriname en Curacao, met inbegrip van de bij de politie dienstdoende militairen, de gehuwde en ongehuwde militairen overeenkomstig de onder a. gemaakte onderscheidingen.

Zij blijven deelgenoot na pensionneering, behoudens, dat de gewezen militairen beneden den rang van onderofficier het deelgenootschap verliezen, wanneer zij ophouden deelgerechtigde betrekkingen te hebben.

Bijdrageplicht. De contributie is verschuldigd over de traktementen, jaarweden, weekloonen en soldijen en over alle inkomsten, die onder de benaming van dagloon, week- of zakgeld, enz. in de plaats van traktement of soldij worden genoten, voorts over de pensioenen. Zij bedraagt voor de onderluitenenants en de naar dien rang gepensionneerden 6%, voor de overigen 5% van de inkomsten.

Bovendien moet de militair of gewezen militair, verplicht deelgenoot, die in het huwelijk treedt, binnen een maand na voltrekking van het huwelijk een som ineens voldoen, ten bedrage van een twaalfde deel van het voor zijn rang of stand vastgestelde minimum jaarlijksche weduwpensioen. Deze huwelijksbijdrage is voor elk opvolgend huwelijk opnieuw verschuldigd. Bij huwelijk met een vrouw, die tien of meer jaren jonger is, is bovendien verschuldigd een som ineens, ten bedrage van een bij het reglement bepaald percentage van het voor den rang of stand van den deelgenoot vastgestelde minimum weduwpensioen.

Uitkeeringen. Het pensioen voor de weduwo bedraagt driekwart van het door den deelgenoot genoten pensioen, of van het pensioen, waarop deze aanspraak had, zonder de daarop geleegde verhooging wegens zichts- of lichaamsgebreken.

Het minimum en het maximum van het toe te kennen jaarlijksche weduwpensioen bedragen echter:

Voor de weduwe van den deelgenoot, die laatstelijk contribueerde naar den rang of stand van:	Minimum	Maximum	
a. onderluitenant	/ 1500	/ 1500	
b. kapelincestor der stafmuziek . . .	1500	1500	
c. alle verliere onderofficieren boven den rang van sergeant- majoor	840	1260	
d. sergeant-inaioor	735	1103	
e. sergeant of sergeant lo kl....	630	945	Voor de sergeanten le kl. behoort hebbendo tot de voormalige inheemsche troepen, indien zy vallen onder art. 39 van het niet-Europeesche militair pensioenreglement 1925. Voor de overige sergeanten lo kl., indien zij niet behooren tot die, bedoeld onder / hieronder.
f. sergeant le kl	540	567	Voorzover betreft de sergeanten le kl., op wie niet van toepassing

Voor de weduwe van den deelgenoot, die laatstelijk contribueerde naar den rang of stand van:	Minimum	Maximum	
<i>g.</i> brigadier (korporaal)	450	600	is het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925, behoudens die vallende onderart. 39 van (dit reglement). Behoudens wat betreft de hieronder bedoelde militairen en gewezen militairen.
<i>h.</i> soldaat	396	525	
<i>i.</i> sergeant 2de kl.	420	420	Voorzover betreft gewezen militairen bedoeld in art. 40 van het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925.
<i>j.</i> brigadier	339	339	
<i>k.</i> korporaal 1e kl.	309	309	
<i>l.</i> soldaat 2de kl.	285	285	
<i>m.</i> soldaat 1e kl.	274	264	Voorzover betreft militairen en gewezen militairen, on wie van toepassing is het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925.
<i>n.</i> sergeant 2de kl.	360	420	
<i>o.</i> brigadier	287	339	
<i>p.</i> korporaal	225	309	
<i>q.</i> soldaat 1e kl.	189	285	
soldaat en soldaat 2de kl. behoorende tot de militairen, bedoeld in art. 38 van het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925.			
<i>r.</i> soldaat 2de kl.	150	264	

Voor de weezen, wier moeder aanspraak heeft op pensioen, bedraagt de onderstand, voor:

- 1 kind 0,2 v.h. aankomend wed.pens.
- 2 kinderen 0,3 „ „ „ „
- 3 of meer kinderen 0,4 „ „ „ „

Voor de weezen, wier moeder geen aanspraak heeft op pensioen of overleden is, bedraagt de onderstand voor:

- 1 kind 0,6 v.h. aankomend wed.pens.
- 2 kinderen 0,8 „ „ „ „
- 3 „ „ 1,0 „ „ „ „
- 4 „ „ 1,2 „ „ „ „
- 5 of meer kinderen 1,4 „ „ „ „

Toekenning van onderstand aan weezen, die uit verschillende moeders zijn geboren, geschiedt voor elke groep afzonderlijk. Zoolang de door den deelgenoot nagelaten weduwe pensioen geniet ten laste van het fonds, mag het totaal bedrag der onderstanden het bedrag van dat pensioen niet overtreffen. Indien ook de door den deelgenoot nagelaten weduwe is overleden, of indien zij geen aanspraak heeft op pensioen ten laste van het fonds, mag het totaal bedrag der onderstanden het dubbele van het weduwepensioen niet overtreffen. De vermindering geschiedt in zulke gevallen in verhouding tot de aanvankelijk berekende bedragen.

Het weduwepensioen vervalt bij hertrouwen en bij veroordeling tot gevangenisstraf van 3 jaren of tot een zwaardere straf.

Ter tegemoetkoming in de begrafenis-kosten wordt ten laste van het fonds voldaan, zoo de overledene laatstelijk heeft gecontribueerd naar den rang van:

- onderluitenant of kapelmeester der staf-muziek/175
 onderofficier/125
 korporaal (brigadier) of soldaat (ongegradeerde)/
 Vrijwillig deelgenootschap. Militairen, die den dienst verlaten zonder pensioen of gagement, en

gewezen militairen, wier tijdelijk pensioen niet door voortdurend pensioen wordt gevolgd of wanneer het pensioen of gagement vervalt, kunnen voor de op die tijdstippen aanwczige deelge-rechtigde betrekkingen en voor de uit de op die tijdstippen bestnande huwelijk^n tot spruiten kinderen, vrijwillig deelgenoot in het fonds blijven. De contributiebetaling geschiedt over de laatstgenoten inkomsten, tot dat, indien door-gediend ware, pensioen zou zijn ^noten, als- wanneer de contributie verschuldigd is over het fictieve pensioen.

Overgangsbepalingen. De voornaamste, thans nog van belang zijnde overgangsbepaling is die, welke aan de weduwen en weezen uit een voor of tijdens den militairen dienst gesloten huwelijk van militairen of gewezen militairen, die geen deelgenoot in het fonds zijn geweest, doordat zij voor de oprichting van het fonds (J Augustus 1909) voorgoed den militairen dienst hebben verlaten, pensioen en onderstand waarborgt tot de halve bedragen van het reglement.

5. *Het Reglement op het verlcenen van -pensioen aan weduwen van niet-Europeesche burgerlijke ambtenaren.*

Bit reglement is vastgesteld bij de ordonnantie van 30 November 1931 (Ind. Stb. 1931 no. 473) en is in werking getreden met ingang van 1 Ja-nuari 1932. Het heeft ten doel uitkeering van pensioen te verzekeren aan de weduwen van de op den datum van in werking treden in dienst zijnde of daarna in dienst tredende niet-Europeesche burgerlijke ambtenaren. Voor de financiering van deze pensioenen werd, althans voorloopig, van fondsvorining door belegging ngezien. Men heeft zich ertoe bepaald een zoogenaamde pensioen-rekening ten laste van den buitengewonen dienst der Indische begrooting aan te leggen. De door de ambtenaren te betalen bijdragen, de ten laste van den gewonnen dienst der begrooting komende subsidie en de rente daarop worden ten bate van

een afzonderlyke rekening gebracht, ten laste waarvan worden gebracht de uitbetaalde pensioenen en de beheerskosten.

De voorschriften omtrent deze pensioenrekening zijn vastgesteld bij regeringsverordening (besluit van den Gouverneur-Generaal van 7 Juli 1932 no. 30, opgenomen in Ind. Stb. 1932 no. 381).

Verplichte contribuanten zijn de mannelijke niet-Europeesche burgerlyke ambtenaren met een bezoldiging van $\frac{1}{50}$ of meer 's maands en zij, die voor hun pensionneering tot deze categorie behoorden. Zij betalen maandelijks als gewone contributie 5% hunner inkomsten. Als buitengewone contributie is bij bezoldigingsverhooging verschuldigd het bedrag diét verhooging. Als huwelijkscontributie is bij volgende aanwijzing van een pensioengerechtigde echtgenoot (zie omtrent diét begrip hieronder) verschuldigd een maand der bezoldiging of laatstgenoten bezoldiging; zij wordt ingehouden in 36 gelijke maandelijksche termijnen.

Pensioengerechtigde echtgenoot. De verplichte contribuanten moeten binnen 6 maanden, na dat zij als zoodanig worden aangemerkt, hun echtgenoot of, indien zij meer dan 6en vrouw hebben, een hunner echtgenooten als pensioengerechtigde aanwijzen.

Een volgende aanwijzing van een echtgenoot als pensioengerechtigde is alleen geoorloofd na ontbinding van het huwelijk met de tevoren aangewezen echtgenoot of na het aangaan van een nieuw huwelijk, terwijl de aanwijzing van een andere echtgenoot nog van kracht is. In het laatste geval kan geen andere dan de nieuwe echtgenoot als pensioengerechtigde worden aangewezen. Een volgende aanwijzing moet zijn geschied binnen drie maanden na het tijdstip, waarop de mogelijkheid van een zoodanige aanwijzing ontstaat.

Weduwepensioen. De als pensioengerechtigde aangewezen echtgenoot ontvangt bij overlijden van den contribuant een maandelijksch pensioen, bedragende 18% van de laatstelijk door den contribuant genoten bezoldiging, met een minimum van $\frac{1}{9}$ en een maximum van $\frac{1}{200}$. Een weduwe, die hertrouwt, verliest het pensioen.

Vrijwillig contribuanten. Niet-Europeesche burgerlyke ambtenaren, die ophouden verplicht contribuant te zijn en op dat tijdstip een pensioengerechtigde echtgenoot hebben, kunnen te haren behoefte vrijwillig contribuant blijven over do so in, die tot grondslag strekte voor de berekening van de uitkeering of over een lagere soijn, (loch niet lager dan $\frac{1}{50}$).

De administratie voor do toepassing van het reglement wordt in hoofdzaak gevoerd op het beheerskantoor der Indische pensioenfondsen te Batavia.

Enkele uitvoeringsvoorschriften van het reglement, o.m. verband houdende met de administratie, zijn vastgesteld bij het besluit van den Gouverneur-Generaal van 7 Juli 1932 no. 30 (Ind. Stb. 1932 no. 381).

6. *Het Reglement op het verleenen van pensioen aan iveduten van niet-Europeesche militairen van het Leg er in Nederlandisch-Indie en van Inlandsche Schepelin (jen der Koninklijke Marine).*

Dit reglement is vastgesteld bij de ordonnantie van 30 November 1933 no. 1 (Ind. Stb. 1933 no. 462) en is in werking getreden met ingang van

1 Februari 1934. Het bevat een volkomen analoge regeling voor de financiering van deze weduwpensioenen aan die voor de weduwen der niet-Europeesche burgerlyke landsdienaren.

Verplichte contribuanten zyn: 1. de op 1 Februari 1934 in dienst zijnde in Nederlandsch-Indie opgeleide niet-Europeesche beroeps-officieren, die zich niet hebben onderworpen en voor zoolang zij zich niet onderwerpen aan het geeheel voor de Europeanen vastgestelde burgerlyk en handelsrecht (dat zijn dus de in Nederlandsch-Indie opgeleide niet-Europeesche beroeps-officieren, die niet deelgenoot zijn in het weduwen- en weezenfonds der Europeesche officieren van het Nederlandsch-Indische leger); 2. alle op 1 Februari in militairen dienst zijnde of na dien datum in dienst tredende niet-Europeesche beroeps-militairen beneden den rang van officier, met uitzondering evenwel van hen, op wie op grond van het vijfde lid van artikel 163 der Indische Staatsregeling de bepalingen voor Europeanen toepasselijk zijn verklaard, dus met uitzondering van hen, die deelgenoot zijn in het weduwen- en weezenfonds van Europeesche militairen beneden den rang van officier bij de koloniale troepen; 3. alle Inlandsche schepelingen, behorende tot het korps Inlandsche schepelingen der Koninklijke Marine, zoodme de korporaal-koks en korporaal-hofmeesters, behorende tot het korps Inlandsche bedienden bij de Koninklijke Marine; 4. de onder 1 en tot en met 3 genoemde militairen, die ornmiddeljjk aansluitend op hun in werkelijken dienst genoten inkomsten na 1 Februari 1934 in het genot treden van voortdurend of tijdelijk pensioen, indien zij op dat tijdstip met een pensioengerechtigde echtgenoot gehuwd zijn en zulks zoolang dit huwelijk blijft bestaan.

Van alle onder 1 tot en met 4 genoemde verplichte contribuanten wordt 5% voor gewone contributie gegeven van het bruto bedrag hunner inkomsten.

Buitengewone contributie ten bedrage van het derde gedeelte van het verschil tusschen het weduwpensioen, vastgesteld voor den nieuwen rang of stand, en dat, vastgesteld voor den laatstbekleeden rang of stand, wordt gegeven van sergeanten lo kl. (wachtmeesters le kl.), die in betrekking worden gelijkgesteld met Europeesche sergeanten (wachtmeesters), alsmede van de overige verplichte contribuanten, die bevorderd worden of aangesteld tot een hoogeran rang of stand, indien daarmede gepaard gaat een verhooging van het later eventueel toe te kennen weduwpensioen. Deze bijdrage wordt ingevorderd door middel van een extra-inhouding van 5% op de inkomsten.

Huwelykscontributie ten bedrage van een derde gedeelte van het voor den rang of stand vastgestelde weduwpensioen wordt gegeven bij volgende aanwijzing van een pensioengerechtigde echtgenoot. Deze bijdrage wordt ingehouden in 36 gelijke maandelijksche termijnen, dan wel 72 halfmaandelijksche of 156 wekelijksche termijnen van de inkomsten.

Pensioengerechtigde echtgenoot. Hiervoor gelden voorschriften gelijklooiid aan die van het reglement op het verleenen van pensioen aan weduwen van niet-Europeesche burgerlyke ambtenaren.

Weduwoptionsioen. Dit bedraagt per maand

voor de weduwe van hem, die laatstelijk contri-
bueerde naar den rang of stand van:

A. Niet-Eurojoesche militairen van het leger in Nederlandsch-Indië.	
a.	kolonel of van een hooger rang . . . / 200
b.	luitenant-kolonel - 195
c.	majoor - 180
d.	kapitein 145
e.	onderluitenant - 85
/.	adj.-onderofficier - 60
g.	sergeant-majoor (opperwachmeister) - 50
h.	sergeant, waaronder mede te verstaan sergeant of wachmeister te kl. in be- taling gelijkgesteld met Europeesch sergeant of wachmeister - 40
i.	sergeant te kl. (wachmeister te kl.) - niet in betaling gelijkgesteld met Euro- peesch sergeant (wachmeister) . . . - 30
j.	sergeant 2de kl. (wachmeister 2de kl.) - 2^
k.	brigadier (korporaal te kl.) - 15
l.	korporaal - 12
m.	Amboineesch (Manadoneesch) soldaat - 9
n.	soldaat te kl. van anderen dan Amboi- neeschen of Manadoneeschen landaard - 9
o.	soldaat 2de kl. van anderen dan Amboi- neeschen of Manadoneeschen landaard - 7
B. Schepelingen van het korps Inlandsche schepelingen der Koninklijke Marine.	
a.	adjutant onderofficier - 42
b.	sergeant-majoor - 35
c.	sergeant, bezoldigd als schepeling, af- komstig van de K.I.S. - 30
d.	sergeant, niet bezoldigd als schepeling, afkomstig van de K.I.S. - 20
e.	korporaal, bezoldigd als schepeling, af- komstig van de K.I.S. - 15
/.	korporaal, niet bezoldigd als schepeling, afkomstig van de K.I.S. - 12
g.	matroos, bezoldigd als schepeling, af- komstig van de K.I.S. - 9
h.	matroos, niet bezoldigd als schepeling, afkomstig van de K.I.S. 7

Het weduwenpensioen vervant bij hertrouwen.
Vrijwillige contribuanten. Zij, die ophouden
verplicht contribuant te zijn en op dat tijdstip een
pensioengerechtigde echtgenoot hebben, kunnen te
haren behoeve vrijwihig contribuant blijven naar
den rang of stand, dio zij laatstelijk bekleedden, of
naar een lageren rang of stand.

De voorscliriften omtrent de pensioenrekening
zijn vastgesteld bij het besluit van den Gouver-
neur-Generaal van 30 November 1933 no. 1,
opgenomen in Ind. Stb. 1933 no. 464.

De administratie voor de toepassing van het
reglement wordt gevoerd op het beheerskantoor der
Indische Pensioenfonds ten Batavia.

Enkele uitvoeringsvoorschriften, o.m. hierme-
de verband houdende, zijn vastgesteld bij het besluit
van den Gouverneur-Generaal van 30 November
1933 no. 1, opgenomen in Ind. Stb. 1933 no. 463.

H. Locale ambtenaren.

I. Het Reglement op het verleenen van pensioenen

aan Europeesche locale ambteuiuren in Neder-
landsch-Indië en van pensioenen en onderstanden
aan de weduwen en weezen di er ambtenaren.
(„Euro-
peesch locaal pensioenreglement 1935*”).

Het reglement is vastgesteld bij het Kon. Besluit
van 12 November 1935 no. 49 (Ned. Stb. no. 650,

vervanging van het reglement in Ind. Stb. 1931 no.
93 („Europeesch locaal pensioenreglement 1931”),
zooals het sedert herhaaldelijk is gewij- zigd en
aangevuld.

Het fonds is zowel bestemd voor het uitkeeren
van pensioen aan de deelgenooten zelve, als voor het
doen van uitkeeringen aan de door hen nage- laten
betrekkingen.

Het reglement bevat de regelen omtrent het
deelgenootschap, den bijdrageplicht der locale
gebicdsdeelen en der deelgenooten en de uit te
keeren pensioenen, weduwenpensioenen en wee-
zenonderstanden ; voorts de regelen, welke de in-
richting en het beheer van het fonds betreffen.

Deelgenooten in het fonds zijn, wat de eigen
pensioenen aangaat, de Europeesche ambtenaren in
vasten dienst bij een lokalen raad, een provin- cie of
een als zelfstandige gemeenschap aane wezen- gedeelte
van een provincie, die voldaan heb- ben aan de
keuringseischen voor landsdienaren; wat de
gezinsuitkeeringen betreft dezelfde ambtenaren,
mits zij 18 jaar oud zijn. en een bezoldi-
ginggenieten van tenminstef 50,s maands, en zij, die
voor hun pensioenningering tot deze categorie
behoorden.

Bijdragen voor het eigen pensioen worden vol-
daan door de locale gebicdsdeelen, die een gedeelte
(2%) op de deelgenooten vrchalen. Het bijdra-
gepercentage, thans 20, wordt eens per 5 jaren bij
Kon. Besl. vastgesteld. Voor de gezinsuitkeeringen
worden de bijdragen door de deelgenooten zelve
voldaan; zij zijn dezelfde als die, welke
Europeesche burgerlijke ambtenaren aan het ten
behoeve van hen ingestelde weduwen- en weezen-
fonds verschuldigd zijn (zie hiervooren B 1).

Uitkeeringen. Voor het eigen pensioen gelden
dezelfde regelen als die voor de burgerlijke Jands-
dienaren, zooals die zijn neergelegd in het Indisch
burgerlijk pensioenreglement (zie ondr A J).

Voor de weduwen en weezen golden dezelfde
uitkeeringsregelen als die voor de nagelaten be-
trekkingen der Europeesche burgerlijke lands-
dienaren.

2. Het niet-Europeesch locaal pensioenre (jlement 1931.

Het reglement is vastgesteld bij ordonnantie
(besluit van den Gouverneur-Generaal van 17
December 1931 no. 21, Ind. Stb. 1931 no. 500) en
inwerking getreden met ingang van J Januari
1932. Het is de eerste centrale regejing voor de
pensioengerechtigdheid der niet-Europeesche locale
ambtenaren en regelt alleen de aanspraken op eigen
pensioen, op dezelfde voorwaarden als die, welke
gelden voor de Europeesche locale ambtenaren (zie
ondr II, 1).

Voor de op den voet van het reglement te ver-
lee»en pensioenen is geen verzekeringstechnisch
pensioenfonds opgericht; de verleende pensioenen
komen ten laste van de begrooting van het ge-
biedsdeel, in welks dienst de gepensioneerde het
laatst is geweest.

PROSTITUTIE (en de strijd tegen den vrou-
wenhandel) (Anv. DI. III). De belangstelling voor
het vraagstuk van de prostitutie is in den loop der
jaren wel zeer van karakter veranderd. Andere
opvattingen hebben zich baan gebroken en een
geheel nieuwe beschouwingswijze noodig gemaakt.
Vooreerst is de bestrijding van den vrouwenhandel
(en in het algemeen van het voor- deel trekken door
derden uit de ontucht van anderen) thans een

overheidsbeleid geworden. Voorts is zij in algemeen internationaal verband gebracht. Daarom zal bij een behandeling van het vraagstuk van de prostitutie thans op geheel andere factoren de nadruk behooren te worden gelegd dan vroeger in deze encyclopaedisch-geschied.

Voor een juist inzicht is een korte terugblik in het verleden onmisbaar. Gedurende het tijdperk van de Oost-Indische Compagnie gold in Ned.-Indië het zgn. repressieve stelsel, d.w.z. een verbod van elken vorm van prostitutie. Daarna kwam een periode, waarin men de prostitutie trachtte te breidelen. In 1852 werd het stelsel van reglementeering ingevoerd (Bijblad 1255: „Reglement tot wering van de schadelijke ziektegevolgen welke uit de prostitutie voortvloeien”). Het toezicht op de bordeelen werd sinds 1874 een aangelegenheid van de hoofden van gewestelyk bestuur (Bijblad 2741: de directeur van Justitie werd uitgenoodigd „om de Hoofden van westelyk Bestuur op te dragen, te zorgen, dat de door hen te ontwerpen gewestelyke en plaatselyke keuren op de prostitutie tijdig gereed zijn en, na raadpleging van hem, Directeur, afgekondigd worden, om met 1 Juli 1874 in werking te kunnen treden”). Het onclerzoek van ingeschreven prostituees werd gelast: „waar dit mogelijk was eenmaal's weeks en anders zoo dikwijls zulks mogelijk was.” Bij Ind. Stb. 1876 no. 127 werd een or-ganisatie vastgesteld van gestichten voor zieke prostituees. Deze gestichten waren o.a. te Batavia Pontianak, Tandjoengpinang en Bandjerinasin. In dien tijd trof men als normaal verschijnsel aan, dat heele steden of wijken huusaan huis bordeelen waren (bijv. de Venusstraat te Soerabaja).

Intusschen begonnen de dusgenaamde *abolitionisten* (afschaffers van het reglementeeringstelsel) hun actie, welke, klein begonnen, meer en meer veld zou winnen. Ook Indië ondervond den invloed daarvan, weshalve het noodig is om haar kort te beschrijven. Omstreeks 1869 was Josephine Butler in Engeland den strijd begonnen tegen het instituut van gereguleerde prostitutie. Dit gebeurde in een tijd, waarin de publieke opinie de prostitutie een onvermijdelijk kwaad achtte: bij den onbeheerschbaren sexueelen nood van den man had de prostitutie feitelyk geen zin. Men achtte het, uit een oogpunt van openbare en publieke gezondheid (do strijd tegen de geslachtsziekten), daarom beter, dat de autoriteiten maatregelen zouden nemen, die alleen de strekking hadden om dit kwaad in te dammen, door het in bepaalde, onder officieel toezicht gestelde, bordeelen te concentreren en daarbuiten geheel te verbieden. Op deze wijze zouden — meendo men — de kwade gevolgen van de prostitutie het besto bestreden worden. Josephine Butler trok tegen deze opvatting te veld, omdat deze gebaseerd was op een dubbele moraal en op een systeem van slavernij voor de prostituees. Zij begon den strijd in Engeland en zette dezen voort in andere landen van Europa. In 1877 vond het eerste groote congres van de „Fédération abolitioniste internationale” te Genève plaats, dat de belangstelling in Europa in breede kringen gewekt heeft. Vervolgens trokken Alexander Cooto en senator Berengor dezen strijd in den kring van actie der regeeringen: in 1899 werd het eerste internationale congres van vertegenwoordigers van 8 regeeringen te Louden, gehouden. In 1902 vond een tweede conferentie te I

Parijs plaats, die resulteerde in het Parijsche verdrag van 1904, waarover hieronder nader zal worden gehandeld, evenals over het verdrag van Parijs van 1910, dat hierop volgde. Intusschen was het principe van de reglementeering ook in behandeling genomen op het internationaal medisch congres te London in 1923 en aldaar uit zuiver medisch oogpunt unaniem veroordeeld.

Het Parijsche tractaat van 1904 is voor Nederlandsch-Indië van groote beteekenis geweest (zie Ind. Stb. 1907 no. 279). Het gaf bepalingen strekkende om zowel meerderjarige door geweld bedrog misleide vrouwen, als minderjarige meisjes bescherming tegen den vrouwenhandel te verzekeren. De contracteerende regeeringen verbonden zich om een autoriteit aan te wijzen voor, of te belasten met het bijeenbrengen van alle ingelichten of nitrent ronselarij van vrouwen en meisjes met het oog op het plegen van ontucht in de vreemde (artikel 1). Aangezien dit tractaat ook voor de kolonien van toepassing verklaard werd, werd voor Nederlandsch-Indië bij Ind. Stb. 1907 no. 340 de officier van justitie te Batavia aangewezen als de autoriteit, bedoeld in artikel 1 van het Parijsche tractaat.

Het verdrag van 1910 (Ind. Stb. 1913 no. 255) verscherpte de bepalingen van het verdrag van 1904 in dien zin, dat thans strafbaar werd de handel in minderjarige vrouwen, die den leeftijd van twintig jaar nog niet bereikt hebben, ook in dien deze haar toestemming geschiedde, en in meerderjarige vrouwen, die worden vervoerd door bedrog, of met behulp van geweld, bedreiging, misbruik van gezag of eenig ander dwangmiddel. Een uitvoelsel van het verdrag van 1910 was voor Nederland, dat aldaar in 1910 de zgn. „Zedelijkheidswetten” werden ingevoerd. Dit geschiedde, in navolging van het moederland, eveneens voor Indië op 1 September 1913. Deze wetten brachten bepalingen nopens de strafrechtelijke bestrijding van de openbare onzede-lijkheid, waarbij voornamelyk de navolgende artikelen in het Wetboek van Strafrecht van belang zijn:

art. 295, dat de koppelarij strafbaar stelt, d.w.z. onderscheidenlyk van den vader, moeder, voogd of toezienenden voogd of van ieder ander, die het plegen van ontucht door een toevertrouwd minderjarige met een derde opzettelyk teweegbrengt of bevordert;

art. 296, dat het houden van een bordeel strafbaar stelt (n.l. een beroep maken van het opzettelyk teweegbrengen of bevoorcleren van ontucht door anderen met derden);

art. 297, dat den vrouwenhandel strafbaar stelt (d.w.z. alle handelingen, die rechtstreeks ten doel hebben een vrouwe brengen in een toestand van afhankelijkheid van anderen, die haar in hun macht hebben om haar voor ontucht met derden te gebruiken);

art. 506, dat den souteneur strafbaar stelt (d.w.z. den man, die geheel of ten deele weet te leven ten koste eener publieke vrouw, met wie hij gemeenlyk samenwoont of samenleeft, en die hij hetzij dwingt of noopt tot ontucht, hetzij helpt en bijstaat om haar ontucht zoo winstgevend mogelijk te maken). De invoering van deze Zedelijkheidswetten was voorafgegaan door het Gouvernementsbesluit van 29 November 1910 (Bijblad 7332), waarin werd verklaard, dat mot ingang van 1 Maart 1911 hot

medisch onderzoek vanwege de overheid niet inээр zou plaats hebben en dat de zgn. "inrichtingen voor zieke prostituees" zouden worden gesloten. Laatstgenoemde maatregelen en de invoering van de Zedelijkheidswetten betekenden te zamen de beëindiging van het stelsel van reglementeering voor Nederlandsch-Indië. Toen dit systeem verlaten was, werden de buitenlandse in bordeeldeelen opgenomen prostituees door de consulaire ambtenaren naar haar land teruggezonden. Tegen de inheemsche prostituees werden geen speciale maatregelen getroffen.

Echter kon de strijd tegen den vrouwenhandel en de prostitutie eerst effectief ter hand worden genomen, toen in 1915 het regeeringsbureau ter bestrijding van den zgn. handel in vrouwen en kinderen en van dien in ontuchtige uitgaven werd gevestigd; in plaats van een ambtenaar, die deze taak als een bijfunctie vervulde, kwam er nu een afzonderlijk bureau. Vervolgens werden in 1918 bepalingen ingevoerd met betrekking tot de bestraffing van minderjarigen, welke het mogelijk maakten om minderjarigen in speciale instellingen op te nemen. Bestaande particuliere instellingen werden hiervoor gebruikt, maar er werden ook Landsgestichten opgericht. Deze regeling maakte het tevens mogelijk om maatregelen te treffen met betrekking tot in gevaar verkeerende of onbeschermden meisjes en om in deze gestichten minderjarigen op te nemen, die in gevaar verkeerden in handen van den vrouwenhandel te vallen of tot prostitutie te geraken. Tenslotte werd in 1919 een speciale regeling getroffen ten opzichte van jonge emigranten, hetgeen een zeer belangrijke stap verder op den goeden weg betekende. Hieronder zal daarover nader worden gehandeld.

Al deze factoren te zamen — n.l. de invoering van de Zedelijkheidswetten, de speciale maatregelen met betrekking tot de minderjarigen, de mogelijkheid van opnemings inrichtingen, de regeling met betrekking tot jeugdige immigranten — maakten het mogelijk om, met het evengenoemde regeeringsbureau als het centrale punt van activiteit, den strijd tegen vrouwen- en kinderhandel en tegen het bordeelstelsel energiek en van verschillende kanten ter hand te nemen.

Dat deze regelingen invloed ten goede oefenden bleek den inspecteur van het regeeringsbureau, toen deze in 1920 gedurende een onderzoek in Singapore kon constateeren, dat een directe vrouwenhandel van Nederlandsch-Indië naar het buitenland vrijwel niet meer bestond. In de bordeeldeelen in Singapore, dat toen nog het reglementeeringssysteem kende, werden slechts tien uit Nederlandsch-Indië afkomstige vrouwen in drie van de bordeeldeelen gevonden. Evenwel waren er meer van deze vrouwen in de zgn. clandestiene bordeeldeelen. i) Verder was gebleken, dat door het optreden van de overheid de vrouwenhandel van China naar Nederlandsch-Indië was afgenomen.

Sedert 1910 zette een kentering in de publieke opinie in, toen, na de afschaffing van het systeem van reglementeering, de prostitutie van hooger hand niet langer als een uit moreel oogpunt normaal verschijnsel werd beschouwd. Men besefte in het moederland en in Nederlandsch-Indië, dat,

i) Hieruit blijkt, dat het reglementeeringssysteem er niet in geslaagd was om de clandestiene prostitutie uit te roeien.

indien dit stelsel uit moreel oogpunt veroordeeld was, er ook geen andere weg overbleef, dan het af te schaffen, omdat in dit opzicht morele normen op een geheel ander niveau staan dan sociologische, hygienische en andere overwegingen: zij zijn absoluut en laten geen alternatief.

Deze zinswijze heeft voor Nederland en Nederlandsch-Indië den doorslag gegeven om tot de afschaffing over te gaan, hoewel nog niet alle consequenties geheel konden worden overzien en het ook niet mogelijk was om aanstands ten voile de gunstigste voorwaarden te scheppen. Het standpunt van de Regeering blijkt uit de woorden van den minister van Justitie in Nederland: „De zorg „dat er goede zeden onder het volk zijn, is niet „de plicht van den Staat. Dat is in werkelijkheid „allereerst de plicht van den godsdienst, van het „onderwijs; het is de roeping en de plicht van „allen, die zich bemoeien met het sociale leven, „het is zelfs de plicht en de roeping van wetenschap en kunst. Maar waar heeft de staat voor te „zorgen? De staat heeft te zorgen, dat degenen, „wier roeping het is op zedelijk gebied voor de „verheffing van het volk of althans voor het behoud „der goede zeden te zorgen, niet vruchteloos „en zonder gevolg arbeiden. Daarom moet de „staat doen, wat nu ligt in de lijn van dit wets- „ontwerp.”

De tijd was toen nog niet gekomen om een dergelijken, nieuwen maatregel vollelijk te kunnen doorvoeren. Immers was Indië de andere landen in het Oosten ver voor. Op velerlei — ook moreel — gebied, moest in het overige Azië nog het noodgedingden om dit werelddeel voor een gezamenlijke en ook internationaal ih-een-grijpende actie rijp te maken. Om het intrinsieke verband, dat er in dit opzicht bestaat tusschen de internationale activiteit in het algemeen en de situatie in Nederlandsch-Indië in het bijzonder, is het noodig het verdere internationale verloop na 1910 hier verder weer te geven.

Gedurende den wereldoorlog stond de Internationale actie uiteraad stil. Mede dank zij den arbeid van den reeds genoemden Alexander Coote, werd het vraagstuk van de bestrijding van den vrouwen- en kinderhandel na den oorlog op het programma van den Volkenbond geplaatst. In Juli 1921 werd een Volkenbondconferentie over dit onderwerp gehouden. Bij het verdrag van 1921 (Ind. Stb. 1924, no. 70) werd de leeftijdsgrens, genoemd in het verdrag van 1910, verhoogd van twintig tot een-en-twintig jaar. Bij het verdrag van 1933 (Ind. Stb. 1935 no. 537) werd de vrouwenhandel altijd en onder iedere omstandigheid strafbaar gesteld; ook indien deze handeling met goedvinden van de meerjarige vrouw zelf geschiedde.

In 1925 besliste de Volkenbond, dat door een commissie van experts een uitgebreid onderzoek zou worden ingesteld in Europa, Amerika en Afrika naar de feiten en oorzaken van den vrouwen- en kinderhandel en naar het verband, dat er bestaat, tusschen dezen handel en het regie menteeringssysteem. Dit zeer gedegen en diepgaand onderzoek strekte zich uit over 28 landen; een uitvoerig rapport verscheen in 1927, dat op grond van zeer oetend feitenmateriaal tot de conclusie kwam, dat de hoofdoorzaak van dezen internationalen handel gelegen is in het stelsel van reglementeering. In 1933 volgde hierop nog een aanvullend onderzoek in verschillende landen van

Europa (hoofdsteden, garnizoenssteden, havensteden en internationale centra), welke het systeem of nooit hadden gekend of hadden afgeschaffd. Hierbij werd beoogd het vraagstuk van de andere zijde te belichten: nl. of de afschaffing van het systeem geen slechte gevolgen had gehad voor de openbare gezondheid of de openbare orde. De algemeene conclusie luidde, dat de gevaren van vrouwenhandel en vrouwenexploitatie na de afschaffing verminderd waren, dat het sluiten van de gelicentieerde publieke huizen geen ongunstigen invloed had gehad op de gezondheid (de geslachtsziekten niet had vermeerdert) en dat de openbare orde en veiligheid er niet onder geleden hadden. Eenzelfde onderzoek als in 1925 in het noordelijk halfrond der wereld werd ingesteld, vond vanwege den Volkenbond in 1930-1931 ook plaats in het zuidelijk halfrond. Ook Nederlandsch-Indië werd door de commissie van onderzoek bezocht. Het eind 1931 verschenen rapport kwam tot dezelfde conclusie als dat van 1927.

Intusschen waren zowel onder invloed van deze Volkenbondsonderzoekingen, doch ook los van deze, de inzichten van het overwegend deel der Europeesche landen ten aanzien van het vraagstuk van de reglementeering geheel gewijzigd. Ook in het Oosten begon zich een kentering te voltrekken. De vroeger algemeen gehuldigde opvatting kan in de twee volgende punten worden samengevat: a. omdat de prostitutie er steeds geweest is, is zij een noodzakelijk, onontbeerlijk kwaad. Men grondde dit veelal op de zienswijze dat de mannelijke geslachtsdrift iets onbedwingbaars was (indien het lichaam in dit opzicht nietbevredeigd werd, ondervond dit allerlei fysieke en psychische storingen). Nu reedeerde men als volgt: Indien de ongetrouwe man niet in staat was om zich bij de erkende prostitutie uit te leven, zou dit ernstige kwade gevolgen voor de openbare orde hebben; eerbare vrouwen zouden het slachtoffer worden, door dat de man, die de verborgen prostitutie niet wenschte of aandurfde, allerlei ongeoorloofde relaties met haar zou scheppen. Ook zou het huwelijk aangerand worden, angezien aan den gelouwe/nijai, die huiten het huwelijk zijn hurstochten wil uitvieren, zonder reglementeering geen andere keus wordt gelaten dan tusschen de gevaarlijke clandestiene prostitutie en het scheppen van relaties met of onzedelijke dwangpractijken ten aanzien van eerbare vrouwen. b. Voorts was men algemeen van oordeel, dat door de reglementeering de geslachtsziekten het best bestreden konden worden. Men dacht zich dit als volgt: in het reglementeeringstelsel zijn wij het besto in staat om do zieke prostituees uit te schakelen en te genezen. Wij dwingen de prostituees om zich te laten inschrijven; prostitutie buitendeeze inschrijving wordt verboden en vervolgd. De ingeschreven prostituees worden nu regelmatig medisch onderzocht. Degenen, die ziek zijn, worden in de ziekeninrichtingen opgenomen en genezen; degenen, die nu over blijven, zijn ongevaarlijk geworden.

Hiertegen kwam de nieuwe, zgn. abolitionistische beweging in verzet, o.a. op de navolgende gronden: J. Allereerst veroordeelde men de sociale degradatie van de vrouw, die uit het reglementeeringstelsel sprak; do prostitutie was aldaar onder een afzonderlijk vonn van recht gesteld, die viel buiten die, welke voor

den staatsburger als zoodanig geldt; zij wordt anders behandeld, zij leeft onder bijzondere bepalingen, die haar „beroep" regelen. 2. Het werd onbillijk en immoreel geacht om een systeem te scheppen, dat den man niet treft maar de vrouw wd ten aanzien van een daad, die zy gemeenschappelijk uitoefenen. Men achtte dit een dubbele moraal, welke strijdt tegen het zedelijk bewustzijn; ook al mocht het waar zijn dat de mannelijke liartstocht grooter is dan die van de vrouw, dan achtte men het toch ongeoorloofd om een verschil in zedelijken maatstaf aan te leggen. 3. Voorts was men van oordeel, dat door dit stelsel het overheidsgezag werd ondermijnd, doordat de overheid feitelijk samenwerkte met de exploitanten der ontucht.

Toen hierbij het overtuigend internationale feitenmateriaal kwam, dat de Volkenbond bijeen had gebracht, bleek het vroegere standpunt geheel onhoudbaar.

In 1936 besloot de Volkenbond tot een conferentie van de centrale autoriteiten van het Verre Oosten te Bandoeng, om het vraagstuk van den vrouwen- en kinderhandel en hetgeen hiertoe verband houdt, voor het Oosten onder de oogen te zien en maatregelen te beramen om tot een verbetering van toestanden te komen.

GEDURENDE deze conferentie, welke in Februari 1937 werd gehouden, were! het geheele vraagstuk in al zijn onderdeelen in beschouwing genomen. Dat diverse landen hier voor een oogenblik tezamen waren, kan van groote beteekenis worden geacht om tot een betere samenwerking te geraken. Ook heeft deze conferentie de gelegenheid geboden om het vraagstuk onder een scherpe belichting te plaatsen. Aan de hand van het schema van de agenda van deze conferentie en hetgeen naar aanleiding daarvan besproken werd, kan men thans een zeer duidelijk beeld krijgen van de situaties in de verschillende landen in het Oosten. Hieronder volgt een overzicht van de toestanden in Indië.

I. De samenwerking van de autoriteiten in binnen- en buitenland met betrekking tot de bestrijding van den vrouwen- en kinderhandel.

Het hiervoren reeds genoemde in 1915 gestichte regeeringsbureau is in Nederlandsch-Indië aangewezen als de in artikel I van het Parijsche Verdrag van 1904 bedoelde autoriteit, die belast is met het bijeenbrengen van alle inlichtingen omtrent onselarj van vrouwen en kinderen met het oog op het piegen van ontucht in den vreemde. (zie Ind. Stb. 1907 no. 279, 1915 no's 152 en 199, 1924 no. 70, 1926 no. 154). De werkzaamheden van dit bureau zijn echter niet strikt beperkt tot de uit het verdrag rechtstreeks voortvloeiende internationale verplichting, doch strekken zich meer in het algemeen uit over allo exploitatie van vrouwen en kinderen, ook buiten het gebied van den eigenlijken vrouwenhandel.

Het bureau beoogt derhalvo het centrum te zijn van alle overheidsbenoemen ter bestrijding van do zedeloosheid — dit laatste alleen voor zoover dit op den weg der overheid ligt, dus zonder op het terrein van het particuliere leven te treden — zoodoed een schakel te vormen tusschen justitie en politic eenerzijds en de particuliere voreningen, die zich bemoeien met bescherming van vrouwen en meisjes anderzijds. In verband met dezo beginselen worden thans de navolgende werkzaamheden door meergenoemd bureau verricht.

Allereerst het verzamelen van gegevens in-zake den vrouwen- en kinderhandel in Neder-landsch-Indie en omliggende landen en de vor-men, waarin deze handel zich da-ar-voordoe*t*. Ten-aanzien-van-de politieautoriteiten in Neder-landsch-Indie is een regeling getroffen, inhoudende, dat van elk proces-verbaal, betreffende door de politie gedane invallen in clandestiene huizen van ontucht en het verhoor van de daarin aangetrof-fen prostituees en houders van deze gelegenheden, dadelijk een afschrift wordt gezonden a an het regeeringsbureau, vergezeld van foto's en sig-nalementstaten van verdachte personen (zie Ind. Stb. 1926 no. 154). Verder staat dit bureau in nauw contact met de verschillende immigratie-commissies, die over de toelating en vestiging in Nederlandsch-Indie van Nederlanders en vreem-

delingen hebben te oordeelen. De immigratie-autoriteiten doen aan het regeeringsbureau opgave van de aankomst van prostituees en vrouwenhandelaren en zenden foto's en signalementsiaten van hen voor het noodige gebruik. Last not least staat het bureau, op grond van de overtuiging, dat het afdoen van de zaken op de stukken alleen tot versteening van den dienst leidt en dat het om de werkelijke waarheid en niet om de „papieren waarheid“ te doen is, door zijn inspecteerende ambtenaren in voortdurend persoonlijk contact met het binnenlandsch bestuur, de politie, den immigratiedienst, de Weeskamer, de verenigingen en personen, die bescherming van vrouwen en kinderen beoogen enz. Waar noodig stellen deze inspecteerende ambtenaren zelfstandig een onderzoek in naar voorvallen, die in verband staan met vrouwenhandel, verwaarloozing van de opvoeding van meisjes en dergelijke. Op dit bureau worden registers aangehouden van verdachte personen (waarin tevens hun foto's en vingerafdrukken worden opgenomen). Vanwege dit bureau worden signalementstaten van alle verdachte personen gezonden aan de betrokken binnen- en buitenlandse autoriteiten, die in samenwerking met genoemd bureau met de bestrijding van den vrouwenhandel belast zijn (politie, immigratiedienst, consulaire autoriteiten te Singapore, Penang, Hongkong, enz.), teneinde een nationale en Internationale politiecontrole ten deze te bewerkstelligen.

Voorts wordt naar aanleiding van gegevens, aangetroffen in de vorengenoemde processen-verbaal van verhoor van clandestiene bordeelhouders en prostituees, de aandacht van binnen- en buitenlandse vervolgende ambtenaren gevestigd op bepaalde personen en toestanden, hetgeen meermalen tot een nader onderzoek en strafvervolging leidt. Nog worden, wanneer blijkt, dat in een bepaald gewest of plaats het clandestiene bordeelwezen of de straatprostitutie zich weer uitbreidt, aan den betrokken plaatselijken wetgever concept-verordeningen tot regeling van het clandestiene bordeelwezen en de straatprostitutie gezonden, waarbij in overweging wordt gegeven deze concepten in een locale verordening te doen vastleggen. Door deze verordening worden de bepalingen van den algemeenen wetgever aangevuld en wordt de mogelijkheid geopend, om dadelijk en doeltreffend tegen de onderwerpelijke euvelen te kunnen optreden. O.m. wordt daarin aan de betrokken autoriteit de bevoegdheid verleend een clandestien huis van ontucht te doen sluiten en het bezoek daaraan te verbieden.

Tenslotte stelt dit bureau zich enkele andere verrichtingen ten taak: *a.* het terugleiden voor zooveel mogelijk van de slachtoffers van den vrouwenhandel naar het land van herkomst (Ind. Stb. 1907 no. 279 artikel 3); *b.* het verleenen van bemiddeling om meisjes, die den weg der prostitutie dreigen op te gaan, in ge-stichten te plaatsen; *c.* adviezen aan particu-lieren, hoe in bepaalde gevallen van meisjesex-ploitatie voor sexueel immoreele doeleinden moet gehandeld worden; *d.* subsidieering van en toe-zicht op verenigingen, die tehuizen oprichten en in stand houden voor slachtoffers der prostitutie; *e.* bestrijding van den handel in ontuchtige uitgaven; deze taak is sedert 1922 aan het bureau opgedragen (Ind. Stbl. 1922 no. 413).

Voor het controleeren van films bestaat een afzonderlijke centrale commissie te Batavia, die een streng standpunt inneemt.

De vestiging van het regeeringsbureau te Batavia, zijn inschakeling in het departement van Justitie, waardoor het contact met de Regeering en verschillende andere diensten — welker medewerking ter zake voor het bereiken van het door dit kantoor beoogde doel noodzakelijk is (immigratiedienst, arbeidsinspectie, kantoor voor Japanse zaken, kantoor voor Chinesee zaken hoofdparket, weeskamers, enz.) — zeer nauw kan zijn, mag een bij uitstek gelukkige gedachte genoemd worden, terwijl, waar de dagelijkse leiding berust bij den hoofdamtenaar aan wien, onder het oppertoezicht van den directeur van Justitie, het beheer van het tucht-, opvoedings-, en armwezen is opgedragen, een juiste arbeidsver-deeling en een harmonische samen working ge-waarborgd is tueschen de diensten, welke ter willo van de bescherming van de vrouw en het kind in het leven geroepen zijn.

II. Karakter en omvang van vrouwenhandel, koppelarij, bordeelstelsel en souteneurschap. Hier-voren werd reeds over den vrouwen- en kinderhandel, het bordeelstelsel en het souteneurschap gesproken. De vraag moet thans worden gesteld, op welke wijze en in welke uitgebreidheid zich deze in Ned. Indie voordoen.

De vrouwenhandel in Nederlandsch-Indie is voornamelijk in handen van Chineezcn. Ijc handelaren zijn veelal Chineezcn, de slachtoffers evenzoo. Van een handel in Japanse vrouwen is, dank zij ook de krachtige mode working, die ten deze onclervonden wordt van de Japanse re-geering, in de laatste jaren in Indie weinig meer bespeurd. Evenmin kan gesproken worden van handel van eenigen omvang in Jnlandsche vrouwen.

Het elders op het terrein van bestrijding van den handel opgemerkt verschijnsel, dat n.l. deze handel des te sneller van vormen wisselt, naar-mate hij stronger bestroden wordt, is ook in Nederlandsch-Indie waargenomen.

De wajangtroep (rondreizende toneelgroep) bleek een belangrijk middel om Chinesee vrouwen in Nederlandsch-Indie te brengen. De handelaren lieten hun slachtoffers onder het mom van actrice met den troep meereizen; waren zij een-maal in Nederlandsch-Indie, dan traden zij een- of tweemaal bij voorstellingen op en werden ver-volgens naar clandestiene bordeelen gebracht. Door den wajangtroep van plaats tot plaats te doen controleeren is het het regeeringsbureau ge-lukt, de mogelijkheid om langs dezen weg vrouwen

aan het bordeelbedrijf over te leveren tot een minimum te beperken.

Vervolgens wordt wel een andere kunstgreep beproefd. Ingevolge Ind. Stb. 1917 no. s 129 en 130 is in Nederlandsch-Indie een burgerlijke stand voor Chineezen ingevoerd en moet hun huwelijk voltrokken worden door een ambtenaar van den burgerlijken stand. Deze regeling tracht de vrouw wenhandelaren op de volgende wijze te misbruiken voor hun misdadigen opzet. De in het buitenland vertoevende handelaar schrijft aan een handlanger in Indie, bijv. te Semarang, dat hi) een Chineseesche vrouw wil binnensmokkelen. Deze handlanger vervoegt zich tot den immigratie-dienst met de bewering, dat een bepaald persoon, bijv. komende van Singapore, zijn echtgenoot is. Niet dadelijk geloofd wordende, biedt hij aan zijn huwelijk te doen voltrekken door den ambtenaar van den burgerlijken stand te Semarang. Zulks geschiedt. Na eenigen tijd wordt de vrouw, in het bezit van een extract huwelijksacte op zegel, in een clandestien bordeel aangetroffen. De „echt-genoot" is verdwenen en tracht in een andere plaats hetzelfde spel te spelen. Brieven, gesteld in de Chineseesche taal, in beslag genomen door de politie, toonden aan, dat de handlangers volkomen op de hoogte waren van de wettelijke bepalingen in Nederlandsch-Indie en precies wisten, hoe zij deze konden ontduiken.

Thans een enkel woord over den zgn. *kinderhandel*. Deze is in Oostersche landen even reeel als de zoeven besproken vrouwenhandel. Wekelijks voeren de uit China komende schepen groote of kleine aantallen alleenreizende minderjarige immigranten aan, die soms voor sexueel-immoreel en in vele gevallen voor arbeidsdoeleinden verkocht zijn. Het bewijs daarvoor kan evenwel in de meeste gevallen niet geleverd worden. Alles gaat onder het mom van in verzorging nemen van verarmde kinderen uit China. Eenige cijfers mogen het voorgaande ten slotte nog toelichten.

III. *Maalregelen ter bescherming van vrouwen en*

kinderen om te voorkomen, dat deze, bij aankomst in Indie of vertrek naar het buitenland, het slachtoffer van vrouwen- en kinderhandel worden.

Uit het vorenstaande is gebleken, dat een streng en voortdurend toezicht, in samenwerking met alle betrokken autoriteiten, gebiedend noodzakelyk is. De immigratiecommissies, welke een nauwlettend toezicht ter zake uitoefenen, verschaffen aan het regeeringsbureau zeer belangrijke gegevens. Omgekeerd licht het centrale regeeringsbureau de plaatselyke immigratiecommissies in nopens alle aangelegenheden, die voor de bestrijding van den vrouwen- en kinderhandel van betekenis zijn. Voorts worden via het regeeringsbureau opgaven van immigranten inzake familie-relatie, bekendheid in het buitenland enz. geverifieerd. Kan het bewijs niet geleverd worden, dat een bepaald geval betrouwbaar is, dan wordt als regel tot verwijdering van de betrokken personen overgegaan, tenzij er termen aanwezig zijn om de slachtoffers in een der in Indie gevestigde gestichten te doen opnemen, terwijl in zgn. grensgevallen (gevallen, waarin de betrouwbaarheid niet ten voile kan worden aangetoond) sedert eenigen tijd ook wel een voorloopig toelatingsbewijs gegeven wordt (geldig voor ten hoogste 6 maanden; Ind. Stb. 1924 no. 260). Hierdoor kunnen belanghebbenden gedurende geruimen tijd door het regeeringsbureau en de politie worden nagegaan. Wanneer in dien tijd blijkt, dat zij voor prostitutie-doeleinden in den ruimsten zin van het woord (vrouwenhandel, bordeelbedrijf, souteneursbedrijf, prostitutie, enz.) in Indie gekomen zijn, kunnen zij onmiddellijk verwijderd worden.

Ten aanzien van den zgn. *kinderhandel* worden ook ingrijpende maatregelen getroffen. Aan deze kinderen de toelating in Nederlandsch-Indie te weigeren en hen terug te zenden naar de plaats van herkomst leidt tot niets. Immers worden zoodanige immigranten niet toegelaten, dan is het gevolg daarvan geen ander dan dat zij opnieuw in

.....	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	
Aantai onderzochte zaken van vrouwenhandel, clandestien bordeelbedrijf en souteneurschap.....	38G	202	246 i)	80	93	157	96	89	
Veroordeelingen volgens een der misdryven, bedoeld in do artt. 295, 296, 297, 328, 330 en 506 W. v. S.....	GO	84	74	45	39	104	64	59	
Ten behoeve eener nationale en internationale politiecontrole verzonden signalementen.....	8000	5040	6400	6320	1920 z)	1387	232	210	
Personen uit Nederl.-Indie verwijderd, wegens betrokken zijn bij vrouwenhandel, prost. bedrijf, enz.....	27	23	X	17	4	1	2	—	
Onder controle van het kantoor gesteklo jeugdige immigranten (zonder wettige verzorgers aangekomen kinderen van vreemden landaard):	M V	122 28	104 30	97 30	99 30	53 22	14 13	78 21	69 21
Totaal aantal onder controle van het kantoor staande jeugdige immigranten	542	563	591	551	426	398	415	405	

i) In 1030 en vorige jaren is het aantal tot 66n zaak behoorende gevallen ongegeven. Een zaak omvat gemiddeld 2 1/3 gevallen.

z) Hot signaleeren were! in den loop van 1932 beperkt; niet meer kwamen daarvoor in aanmerking prostitutes, de gevallen van het ge-

logenheid geven tot het plegen van ontucht in kleine woningen van zeer armen. Inlandsche onderdanen en derg., waarin of het signaleeren minder juist of overbodig moot worden genoemd.

handen vallen van hen, die bedoelden handel driven. Teneinde nu in dezen ongewenschten toestand verbetering te brengen, is de volgende regeling vastgesteld. Komt een jeugdige immigrant niet in gezelschap van zijn ouders of zijn werkelijken verzorger aan en blijkt de werkgever reeds tevoren van do aankomst kennis gegeven te hebben aan den secretaris der betrokken immi-graticommissie onder overlegging van de ter zake gevoerde briefwisseling, dan kan genoemde amb-tenaar, indien hij overigens de overtuiging ge-kregen heeft met betrouwbare personen te doen te hebben, den immigrant toelating verleenen. Indien er echter geen voldoende zekerheid ver-kregen kan worden, dat de zich aanmeldende verzorger volkomen betrouwbaar is, kan weliswaar de jeugdige immigrant aan hem toegewezen wor-den, maar wordt hiervan dan dadelijk kennis gegeven aan het hoofd van de afdeling Tucht-, Opvoedings-, Reclasserings- en Armwezen van het departement van Justitie, welke hoofd-ambtenaar met de dagelijkse leiding van ge-meld regeeringsbureau is belast. Deze ambtenaar oefent controle uit op de verzorging en de op-voeding van den immigrant. Blijkt de verzorger zijn verplichtingen niet goed na te komen en kan de leider van het regeeringsbureau geen voldoende zekerheid krijgen, dat de immigrant bij even-tuele terugzending naar zijn land van herkomst behoorlijk zal worden verzorgd, dan wordt de immigrant door tusschenkomst van bedoelden ambtenaar opgenomen in een der in Indie gevestigde gestichten of kolonien, welker besturen zich be-reid verklaard hebben jeugdige personen als hier bedoeld te doen verzorgen. In laatst omschreven geval (n.l. als de betrouwbaarheid van den verzorger niet boven alien twijfel verheven is) wordt geen toelatingskaart uitgereikt, doch wordt tegen den jeugdigen immigrant een bevelschrift tot verwijdering uit Nederlandsch-Indie uitgevaardigd, welks tenuitvoerlegging echter wordt opgeschort, zoolang het hoofd van het Tucht-, Opvoedings-, Reclasserings- en Armwezen het noodig acht. Meermalen wordt evenwel reeds bij aankomst in Indie dadelijk ingegrepen, vooral wanneer het meisjes betreft en de zich aanmeldende verzorger weinig betrouwbaar wordt geacht. Het betrokken meisj e (slave-girl, girl-prostitution) wordt dan in het Tehuis voor Chineseche meisjes Ati Soetji te Batavia in verzorging genomen. Eenige cijfers betreffende den omvang van dezen maatregel werden hierboven gegeven.

Over het algemeen kan over de behandeling, die zij van de zijde van hun verzorgers genieten, evenwel niet geklaagd worden. In elk geval hebben zij het in Nederlandsch-Indie heel wat beter dan in het verarmde, door oorlogen geteisterde China.

IV. *Samenwerking van overheid en particuliere organisaties* bij de bestrijding van het prostitutie-euvel. De ervaring heeft overal in de wereld ge-leerd, dat het prostitutiekwaad eerst effectieve bestrijding kan vinden, indien, gesteund door de publieke opinie, ook vrijwillige krachten in de maatschappij zich opmaken om de helpende hand te bieden. Geldt dit in het algemeen voor het geheele terrein van den socialen arbeid, voor dit Speciale gebied is dit zeker het geval. De besprekingen gedurende de Volkenbondconferentie te Bandoeng hebben het nogmaals in breeder verband ten aanzien van prostitutie en vrouwen- handel bevestigd.

In Nederlandsch- Indie is nog slechts een beperkt aantal van particuliere organisaties op dit gebied werkzaam. Dit vindt in de navolgende omstandigheden zijn verklaring. Vooreerst in de constellatie der maatschappij zelf.

De overwegend inheemsche samenleving, met haar veelal nog primitieve toestanden, is nog voldoende in staat gebleken om de slaehoffers van de prostitutie te absorbeeren en te verzorgen, omdat de oorzaken, welke tot prostitutie lei den, minder dringend en gemakkelijker weg te nemen zijn dan in Europa. Bovendien heeft de ervaring geleerd, dat de reclasseering van de prostitutees minder moeilijkheden gaf dan in Eux-opa: na een bepaalde periode, waarin zij dit bedrijf uitoefenen, gaat het meerendeel van haar, door terugkeer naar haar dorpen, huwelijk, huiselijke diensten enz. weer gemakkelijk tot het normale leven over. Vervolgens is de omstandigheid, dat de overheid de medewerking van particulieren nog niet in bijzondere mate heeft gezocht, de oorzaak ge-weest, dat deze nog niet zoozeer in den arbeid zijn betrokken. Dit komt allereerst omdat- de staat tot nu toe aan andere sociale kwesties in grotere mate haar aandacht moest wijden en daarvoor de hulp van particuliere organisaties inder noodig had (kinderbescherming, ziekenzorg, e.d.); voorts omdat de bestrijding van vrouwenhandel enz. een zeer specifiek politieonclen kant heeft, waardoor het particulier initiatief minder noodig is; ten- slotte omdat de wereldcrisis de staatsinkomsten zoodanig heeft verminderd, dat cr voor financiee- len steun aan het particuliere initiatief geen fond- sen beschikbaar waren. Toch is dit vraagstuk door verschillende organisaties ter hand genomen. Verschillende malen vormde het cen onder-werp van bespreking bij speciale vrouwen-organisaties in verband met de vraag naar de positie van de vrouw.

De „Perkoehipoela” Pambasman Perdaga- ngan Perempoean dan Anak-anak”, welke haar zetel te Jogjakarta heeft, stelt zich de bestrijding van den vrouwen- en kinderhandel ten doel voor zoover deze de inheemsche wereld betreft. Men stelt zich voor deze taak te vervullen door voor-lichting van de bevolking, hulpverleening bij op- sporing van ontvoerde vrouwen en kinderen, oprichting van tehuizen voor de slach Loffers van het prostitutiebedrijf, enz. Deze vereeniging stelt thans meer dan 25 afdelingen. Er bestaat een vereeniging „Vrouwentehuis Soerabaja”, die een gelijk doel beoogt. Onder de Chinezen is de in-richting „Ati Soetji” te Batavia werkzaam, op- gericht in 1914 naar het model van de „Po Leung Kuk Society” te Singapore. Zij stelt zich ten doel Chineseche jonge vrouwen voor-erval tot een immoreele levenswijze te bewaai en door haar in haar gesticht op te nemen. Van de Europeesche organisaties kunnen hier nog genoemd worden de „Indo-Europeesche Vereeniging-Vrouwenorgani- satie”, die weliswaar zich voornamelijk de ont- wikkeling van de Europeesche vrouw uit econo- misch, inteUctueel en morcel oogpunt ten doel stelt, maar ook zrdelings op het terrein van de bestrijding van de prostitutie werkzaam is. Ver- der de tehuizen van het Leger des Heils voor ge- vallen vrouwen en meisjes in Batavia en Sema- rang. Tenslotte de in 1910 opgerichte „Vrouwen- bond” te Batavia, die tehuizen heeft in Batavia en Bandoeng en zich ten doel stelt om den moreelen standaard van meisjes op booger peil te brengen

brenge n : zij verleent bijs t a n d a n a l l e n z e i d e n d e v r o u w e n , d i e u i t E u r o p a k o m e n . E e n a f z o n d e r - l i k k e p l a a t s n e m e n d e P r o - J u v e n t u t e - v e r e e n i g - i n g e n i n , d i e t o t t a a k h e b b e n d e b e s t r i j d i n g v a n d e m i s d a a d e n v e r w a a r l o o z i n g o n d e r d e j e u d . D e z e s l u i t d e z o r g i n v o r i n d e r j a r i g e n , d i e t o t p r o - t i t u t i e v e r v a l l e n o f d r e i g e n t e v e r v a l l e n . D e z e o r - g a n i s a t i e s t a a n i n n a u w c o n t a c t m e t p o l i t i c , j u s t i t i e , d e p a r t e m e n t v a n J u s t i t i e e n R e g e e r i n g s - b u r e a u .

3 - ANETA (N.V. Algemeen Nederlandsch-Indisch Persbureau „Aneta”) (Aanv. DI. VI of suppl. afl.

biz. 1413). Nadat Aneta in de laatste helft van den wereldoorlog Reuter onder zijn diensten had getrokken, zijn geleidelijk hierop gevolgd contracten met de groote buitenlandschepersagentschappen, die het nieuws leveren uit talrijke bronnen. Op het oogenblik levert Aneta aan de dagbladen, behalve nieuws van Reuter, berichten van Havas, Transocean, Domei, Central News Agency, United Press e.a.

Zoowel langs den kabel als langs radiotelegrafischen weg staat Aneta op het oogenblik met de nieuwsbronnen van vrijwel de geheele wereld in verbinding.

In 1924 werd het persbureau Aneta omgezet in een naamlooze vennootschap, de N.V. Algemeen Nieuws- en Telegraaf-Agentschap Aneta, gevestigd te Batavia. De groote meerderheid tier aandelen bleef in handen van den oprichter, den heer D. W. Berretty, die zelf als directeur der vennootschap optrad. Een bijkantoor is gevestigd te Den Haag. In de afgelopen jaren heeft ci it bureau tijdelijk een eigen karakter gehad met eigen rechtspersoonlijkheid. Sinds 1 Januari 1936 is het echter weer georganiseerd als zuiver bijkantoor in Nederland, dateen dubbele taak heeft. In de eerste plaats zorgt het voor de distributie aan de Nederluische pers van de telegrafische berichtgeving door Aneta uit Indie, in de tweede plaats geeft het dagelijks de belangrijkste berichten uit Nederland door naar Batavia ter verspreiding in Indiï. De berichten uit Indie, die naar Holland worden geseind, omvatten niet het buitenlandsche nieuws. Dit wordt rechtstreeks in Nederland ontvangen. Het betreft uitsluitend nieuws uit Indiï, dal voor Nederland evenals ten behoeve van de dagbladen in Indie zelf door Aneta met behulp van eigen redacteurs) en correspondenten door den geheelen Arc hi pel wordt verzamekl, en verder aan dagbladen ontleend. Met het Algemeen Nedcrlandsch Persbureau, do centrale organisatie der dagbladpera in Nederland, heeft Aneta betreffende deze nieuwsvoorziening een contract gesloten. Jiet kantoor in Den Haag staat onder leiding van den directeur voor Nederland.

Met de pern in Nederlandsch-Indie staat Aneta in nauw contact. Alle groote en vele kleine Europeesche dagbladen en een groot deel der Maleische jers hebben een abnornnent op de verschillende diensten van Aneta. Ten behoeve van de Maleische pers is een afzonderlijke Maleische afdeling georganiseerd. Behalve aan de dagbladpers verstrekt Aneta ook nieuws ten behoeve van den radio-omroep. Bit geschiedt in Indie aan don Nirom en in Nederland aan de Phohi. Bovendien voorziet Aneta de onder Nederlandscho vlag varende schepen over de geheele wereld van dagelijkse nieuwsberichten.

Op 20 December 1934 was de heer Berretty, do

stichter van Aneta, een der slachtoffers van het ongeluk met de „River” bij Rutbah Wells. Na zijn dood werd de naamlooze vennootschap georganiseerd. Het aandeelkapitaal werd van de erfgename van den heer Berretty overgenomen door een nieuwe groep aandeelhouders, waarin vrijwel alle takken van bedrijfsleven in Nederlandsch-Indie (handel, scheepvaart, bankwezen, cultures, mijnbouw) alsmede verschillende particulieren zijn vertegenwoordigd. De bewijlling op de statuten der gereorganiseerde naamlooze vennootschap werd verleend bij Gouvernementsbesluit van 17 Juni 1935 no. 23.

De overgangperiode na het overly den van den heer Berretty verliep niet zonder schokken. Een deel der Europeesche dagbladen op Java kon zich niet vereenigen met het bestaan van een persbureau, dat naast de bladen staat, en richtte een eigen dienst op onder den naam „Vereenigd Persbureau”. Gedurende eenige maanden bestonden de beide persbureaux naast elkander, totdat op 6 November 1935 een compromis werd gesloten tusschen Aneta en de bladen, welke het Vereenigd Persbureau steunden, waarbij overeengekomen werd dat het laatste bureau zou worden opgeheven en in de organisatie van Aneta reeking zou worden gehouden met eenige wenschen ten aanzien van dit bureau. De officieele naam luidtsindsdien: Algemeen Nederlandsch-Indisch Persbureau „Aneta”. Een der voornaamste overwegingen, welke tot het compromis leidde, was deze, dat voor twee persbureaux in Nederlandsch-Indie geen plaats is. De regeling is ten slotte tot stand gekomen door de medewerking van den als arbiter optredenden president van de Javasche Bank Mr. Dr. C. G. van Buttingha Wichers. Een nieuw standaardcontract voor de Europeesche dagbladen op Java werd vastgesteld. Afzonderlijke van dit standaardcontract afwijkende contracten zouden niet meer door Aneta worden afgesloten.

Als directeur zijn opgetreden: H. Salomonson (29 Mei 1935-12 Mei 1936, vertrokken naar Nederland voor de leiding van het kantoor in Haag); F. Brandenburg van Oltsende(1 November 1935-30 Juni 1937) en sedert 1 Juli 1937 Dr. N. A. C. Slotemaker do Bruine.

ADATRECHT. (Aanv. DI. I en DI V of suppl. afl. biz. 127). De aanvaarding van den term adatrecht voor het niet in ordonnances of locale verordeningen nccrgelegde recht der inheemsche bevolking van Nederlandsch-Indio is sinds 1923 (DI. V of suppl. afl. biz. 127) voortgogaan en mag voltooid heeten. De wetgever (Koning en Staten-Generaal) nam het woord aan voor het tweede lid van art. 134 Ind. Staatsregeling, ge-wijzigd bij de wet van 24 April 1929 (Ind. Stb. 1929 no. 221): „indien hun adatrecht dat mee- brengt”, hier in den zin van adatstaatsrecht. De *ordonnantie* bezigt het woord regelmatig, bijv. de loogeronderwijs-ord, 1924 art. 9 punt 5, de ord. van 18 Febr. 1932 (Ind. Stb. no. 80) op de inheemsche rechtspraak, o.a. art. 3, in don zin van adatprivaatrecht, adat strafrecht en adatprocesrecht en die van 15 Febr. 1933 (Ind. Stb. no. 74) op het huwolijsrecht Christen Inlanders, o.a. art. 41, in den zin van adatprivaatrecht. Do *gouvernementsrechter* noomt voortdurend als grond, voor z'n beslissingen „het adatrecht”. Voor een nadore be paling van do structuur van hot adatrecht zie mr. B. ter Haar Bzn, Het adatprivaatrecht van

L¹/Nederlandsch-Indie in wetenschap, praktijk en A/*
 onderwijs, oratie Batavia 1937. Bezwaren tegen v' het
 gebruik van den term door den rechter wor- 1 /den nog
 eens geopperd in Themis 1937 biz. 298 en vlg. (mr. De
 Fouw).

ヒ' De hulpmiddelen ter bestudeering van het adatrecht
 zijn gegroepeerd rondom hetstandaard- werk van Van
 Vollenhoven (DI VII of suppl. afl. biz. 1380): Het
 adatrecht van Nederlandsch- Indie, 2 din, 1900¹193
 r*(zie 'VaiirOssebbfuggen, /De Gids 1932. Een
 standaardwerk voltooid), aan- gevuld met een derde deel
 in 1933¹oudende de losse opstellen over adatefleit 1901-
 1931 (daar- buiten vallen vooreerst de vier boekjes
 Misken- ningen van het adatrecht (1909), Een adatwet-
 boekje voor heel Indie (1910), De Indonesier en zijn
 grond (1919), De ontdekking van het adatrecht (1928) en
 voorts de aula-voordracht te Batavia over De poezie in het
 Indisch recht, 23 Aug. 1932. Verspr. Geschr. I, biz. 119).
 De literatuur nam sinds 1927 wederom met tai

van boeken en opstellen toe; zie den tweeden
 druk van de Literatuurlijst voor het adatrecht
 van Indonesie 1927 en de telken jare verschijnen-
 de aanvullende literatuuropgaven (no. 20 is van
 Oct. 1935). De *adatrechtbundels* te\len {Oct. 1937)
 39 deelen; zij werden na 29 April 1934 bezorgd
 door Van Ossenbruggen. De Pandecten van het
 adatrecht bestaan thans uit tien deelen (elf boek-
 deelen). Na 1923 verschenen de deelen VII (Het
 recht in zake huwelijkssluiting), VIII (Het recht
 in zake gezinsleven en huwelijksontbinding), IX
 (Schuldenrecht) en X (Delictenrecht), het laatste
 deel na 29 April 1934 onder leiding van Ide ma.
 Begin 1934 werd door de Kon. Ak. van Weten-
 schappen te Amsterdam een door D. van Hin-
 loopen Labberton-samengestelde „*Dictionnaire*
 de termes de droit coutumier indonesien" uitge-
 geven (DI. I biz. 7). In dat zelfde jaar verscheen
 de nog onder leiding van Van Vollenhoven be-
 werkte tweede druk van Verordeningen In-
 landsch Privaatrecht, waaruit de aanraking van
 het adoprivaatrecht met de wetgeving te kennen
 is. Van 1929 af bevatten afleveringen van het
 Indisch tijdschrift van het recht (twee per jaar)
 onder den naam *landraadnummers* (het IGde
 —. verscheen Augustus 1937) speciaal de adatrecht-
 vonnissen. De in 1917 te Leiden opgerichte, door
 de commissie voor het adatrecht beheerde,
 Adatrechtstichting wordt sinds 1 Febr. 1926 niet
 meer geholpen door de commissie van bijstand
 voor het adatrecht (DI. I biz. 7) doch door de,
 in haar plaats getreden, door het Kon. Bat. Genoot-
 schap van K. en W. ingestelde afdeling Adat-
 recht (eerste voorzitter Van Ossenbruggen).

De „strijd om het adatrecht" is tot rust ge-
 komen; het overheersbeleid heeft tot uitgangs-
 punt verbetering van kennis en hanteering van
 adatrecht. Van het eerste is een uitJoesel het
 vanwege het departement van Justitie uitgegeven
 werk van raden mr. Soepomo, Het adoprivaat-
 recht van West-Java 1933; van het tweede de
 regeling van de inheemsche rechtspraak (Ind.
 StbJ. 1932 no. 80) en de instelling van een derde
 kamer bij den raad van Justitie te Batavia (Ind.
 Stb. 1937 no. 631).

Over beoefening van het adatrecht in het
 buitenland, zie Van Vollenhoven, De ontdekking
 —van het Adatrecht 1928 en Ter Haar, oratie 1937/
 , : 曲 MOEARA BOENGO. Onderafdeeling der ar
 : " deeling en residentie Djambi, met gelijknamige

hoofdplaats; standplaats van een controleur of ge-
 zaghebber. De oppervlakte bedraagt ca.5400 km².
 Hetaantal bewoners bedroeg in 1935 36000, w.o.
 enkele Europeanen en ongeveer 250 Chineezen. De
 onderafdeeling omvat vrij wel het geheele
 stroomgebied van de Tebo- en Moeara Boengo-
 rivier, zijrivieren van de Batang Hari. Het n.o.-lijk
 gedeelte is laag en mocrassig en bevat vele kleine
 meertjes, voor het meerendeel gevormd door doode
 rivierarmen; het overig twee derde gedeelte is
 bergachtig. Uitloopers van de Barisan naderen op
 korten afstand de hoofdplaats, die op den
 rechteroever der Boengorivier ligt, bij haar
 uitmonding in de Teborivier. Gedurende de 8
 maanden van het jaar (November tot en met Juni)
 kunnen hekwieters van ongeveer 31/2 voet diepgang
 de onderafdeelingshoofdplaats bereiken.

De onderafdeeling bestaat thans uit 8 marga's,
 t.w. Batin II, Batin III di Uir, Pelepat, Batin VII,
 Batin III di Oeloe, Tanah Spenggal, Bilangan V en
 Djoedjoehan. Laatsgenoemde marga werd in 1933
 van Moeara Tebo afgesplitst en aan Moeara Boengo
 toegevoegd, waartoe zij oorspronkelijk
 adatrechtelijk 00k behoorde.

De vruchtbare vlakten van de Tebo- en Boengo-
 rivier boven de onderafdeelingshoofdplaats zijn door
 de bevolking benut voor het aanleggen van veel
 geirrigeerde sawahs dan wel van djadjaran'a (d.z.
 van regen afhankelijkke sawahs). In de Tebo- vlakte
 is 00k de veeteelt van belang. De vece- stapel bedroeg
 in 1935 4581 buffels en 1) 70 run- deren. De
 bevolkingsrubberaanplant is, zoals elders in het
 gewest Djambi, gedurende de rub- berhausperiode
 omstreeks 192G en J 927, enorm uitgebreid. Een
 schatting, naar aanleiding van bij de registratie in J
 936 verkregen cijfers, geeft een getal van ongeveer J
 G miljoen boom men.

De rubber heeft de cultuur van and ere liundeJ's-
 of nijverheidsproducten verdrongen. JJJc vroeger
 bestaande katoenteelt is verdwenen; koffice kon)t in
 geringe hoeveelheden voor, doch wordt niet nit-
 gevoerd.

In de bevolking is een Minangkabauschc inslag
 merkbaar, inzonderheid in de Boven-T'cbo- en
 Boven-Boengostreek, hetgeen jnerkbaar is uit den
 huizenbouw en uit het familieverband, waar- in de
 keleboe (kalboe beteekent geslacht) nog een rol
 speelt. De onderafdeelingshoofdplaats is een zuiver
 Minangkabauschc nederzetting, dateerend van 1902.
 In tegenstelling met het gebied der on-
 derafdeelingen Djambi, Moeara Tam besi en Moeara
 Tebo, dat uit apanges van familieleden, etc. van den
 vorst bestond, behoorde Moeara Boengo
 oorspronkelijk tot het schatplichtig gebied van den
 sultan en werd voor hem bestuurd door een djenang.

De opstand in 1916 liet de ondeJ^fdeeling Moeara
 Boengo ongemeid, hoewel de toestand 00k hi er
 gespannen was. Ter dood brenging van een drietal
 verzetsleiders, die trachten 00k hie een opstand te
 verwekken, smoorde de beweging in haar kiem.

Autowegen leiden van Moeara Boengo naar
 Moeara Tebo en Bangko, en verder langs de
 Boengorivier 40 km het binnenland in en langs de
 Teborivier langs een 60 km langen weg naar Tanah
 Toemboeh, een bevolkingscentrum in de Tebo-
 vlakte, en verder naar Rantau liir in de Djoed-
 djoehanstreek.

Literatuur: Tijdschrift B.B. DI. 45, (1913 biz.
 292).Z-

MOEARA TEBO. Hoofdplaats der onderafdeeling Mocara Tebo, gelegen aan de samenvloeiing van de Torrivier en Batang Hari. De bevolking in de onderafdeeling Mocara Tebo bedraagt volgens de gegevens van de volkstelling 1930 in totaal 26760 zielen. De onderafdeeling bestaat uit 6en district, Mocara Tebo, en twee onderdistricten: Mocara Tebo Oeloe, onder het districtshoofd, en Mocara Tebo Ilir, onder een districtshoofd te Soengei Bekang.

Verbindingswegen met Mocara Tebo zijn: de weg Djambi-Mocara Tebo, lang 213 km, waarvan het gedeelte in de onderafdeeling Mocara Tebo, 71 km lang, per 1 November 1935 voor het verkeer werd geopend; de weg Fort de Kock-Mocara Tebo, lang 297 km; het in de onderafdeeling Mocara Tebo gelegen gedeelte is 108 km lang; de verharding van dit weggedeelte is 1 Mei 1935 gereed gekomen; de weg Mocara Boengo-Mocara Tebo 46 km; deze weg geeft aansluiting naar Lahat, Palembang, etc.

Te Mocara Tebo zijn gelegen 5 brigades militairen onder een kapitein en een luitenant. Voorts is daar een officier van gezondheid geplaatst. Het detachement behoort tot het garnizoensbataljon van Palembang en Djambi.

TOENGGAL. District in de onderafdeeling Djambi (residentie Djambi) met de aan de monding der rivier Soengei Toengkal (S. Pengaboean) gelegen plaats Koala (Mocara) Toengkal als zetel van het districtshoofd (deinang). Het district is verdeeld in twee onderdistricten: Toengkal en Sabak. Eerstgenoemd onderdistrict wordt ingenomen door twee adadistricten (marga's) nl. Toengkal Oeloe en Toengkal Ilir. Toengkal Oeloe is oorspronkelijk voor een deel gevormd door immigranten uit Sumatra's Westkust. Volgens de overlevering zoiideen zich onder deze immigranten Javanen bevonden hebben, die door Adiwatiah-warmen (d.i. Adityawarnia), vgl. N. J. Krom, Hindoe-Javaansche geschiedenis, 2e druk biz. 392 e.v.) van Java medegenomen waren naar Minangkabau. Een ander deel van de inwoners is afkomstig van Djohore. Verschillende geografische numen als Alcondahara en Be tar a brengt de traditie nog in betrekking tot de eerste aanraking met vertegenwoordigers van den Sultan van Djohore, aan wien men Jater ook schatplichtig is geweest. De afstammelingen van de Minangkabailors, Javanen en Jjohoreezen vormen onderscheidenlijk de sockoe Nantigo, desoekoeDemang (Kedcmang) en de sockoe Bidoeanda.

In de Sadjarah Malajoe wordt melding gemaakt van een reis, die do Radja van Toengkal in het gevolg van den vorst van Mulakji, Sultan Mansoer Shah (1374-1447) rum Al adj a pah it gernaakt zou hebben (zie: Pararaton, Verhandelingen van het K.B.G. deel LXI, pag. 187). Geruimen tijd, nl. van 1629-1681 heeft over Toengkal oneenigheid bestaan tusschen Djohore en Djambi, welkestrijd ten slotte ten gunste van laatstgenoemd rijk is beslist. Pas oostreeks het midden van de negentiende eeuw slaagde do Sultan van Djambi er echter in, effectieven invloed te krijgen, Tevens word Toengkal toen gesplitst in de grens tusschen Oeloe en Ilir vastgesteld. In dozen tijd begonnen zich bewoners van de bovenstreken in Toengkal Ilir te vestigen. Do groote meerderheid is evenwel afkomstig van andere streken van den Archipel, vnl. Bandjereezen, Boeginczen en Javanen. De eerste Bandjereesch immigranten kwamen van

de Straits Settlements en legden zich op de klappercultuur toe. Toen deze zeer goed bleek te slagen en vooral sinds 1912 door het Gouvernemente aangemoedigd werd, ontstond een immigratie op grooter schaal. In de jaren na 1920, nadat het geluk was de vele plagen, waaronder de nieuwe aanplaat te lijden had, te bestrijden, komt de groote trek van Bandjereezen, weldra gevolgd door andere bevolkingsgroepen. In 1936 bedroeg het aantal vruchtdragende klapperboomen 400.000; een aantal van 750.000 droeg nog geen vruchten. Deze cultuur is uitsluitend beperkt tot Toengkal Ilir. In Toengkal Oeloe vindt de bevolking haar bestaan in rubber. Genomen katoenproeven zijn, niettegenstaande de resultaten niet onbevredigend waren, door de opkomst van de rubbercultuur niet voortgezet.

Koala Toengkal, aanvankelijk een visschersdorp gelegen aan den linkerover der Soengei Toengkal, werd in 1898 naar den rechterover verplaatst, aangezien zich beter leende voor huizenbouw. In verband met de gunstige ligging tegenover Singapore en den opbloei van het achterland, kreeg deze plaats spoedig betekenis als marktcentrum en breidde zich door vestiging van Chineezzen uit. De reedegrens werd vastgesteld bij Ind. Stb. 1924 no. 231. Ind. Stbl. 1926 no. 89 stelde de haven open voor den algemeenen handel. Een centrale voor elektrisch licht werd in 1923 opgericht.

Het onderdistrict Toengkal telde in 1936 ruim 27.000 inwoners; het oppervlak bedraagt 6159 km². De lengte van de landwegen (voor rijwielen geschikt) is ± 100 km, waarvan 40 km verbandingen zijn van Koala Toengkal met omringende plaatsen. Kampong Baroe en Merloeng (Toengkal Oeloe) zijn verbonden door een autoweg (34 km).

Naast een geringe hoeveelheid rotan (o.a. de bekende semamboestokken, welke in Singapore tot wandelstokken verwerkt worden) wordt naar het buitenland uitgevoerd copra, droge rubber, pisang, keladi en piangnoten. In 1936 werden de eerste vergunningen verleend voor het openen van een panglong (Ind. Stbl. 1923 no. 220).

De K.P.M. onderhoudt verbandingen van Koala Toengkal met Djambi, Singapore en Palembang. Do afstand van Koala Toengkal tot Djambi bedraagt 120 zeeinlyen, tot Singapore 150 zeeinlyen.

Literatuur: Adatrcchtbundel XXII, pag. 337 e.v. Weilan, Zuid-Sumatra, Economisch overzicht, 1932.

FRAMBOESIA TROPICA (Aanv. DI. I en 'DI. VI of suppl. afl. biz. 720). Het lijkt merkwaardig, dat men na zoovele jaren van toepassing van het uitstekende geneesmiddel neosalvarsan op sommige streken van Ned.-Indie meet dan 10% van de bevolking aantreft, lydende aan framboesia, terwijl ook de invaliditeit een groote rol speelt.

Het neosalvarsan on analoge preparaten zijn krachtig werkzame middelen tegen do framboesia, die meestal na een injectie de uitwendige verschijnselen van het tweede stadium met de framboesiaknobbel doen verdwijnen. Juist in deze treffende werkzaamheid van het middel schuilt het groote gevaar on de oorzaak van het onloochenbare te>t, dat na jaron van behandeling van honderdduizenden, ja miljoenen patienten, de Dienst der Volksgezondheid, geholpen door

particuliere ziekeninrichtingen, deze volksziekte nog niet heeft kunnen uitroeien, zoodat zij in sommige streken nog steeds de belangrijkste volksziekte genoemd moet worden.

De injectie met neosalvarsan is zoo populair geworden, dat de bevolking gaarne een kwartje betaalt, hetgeen ongeveer de kostprijs is. Het leek dus dat de overheid weinig kosten a an de bestrijding van deze volksziekte behoeft te besteden, hetgeen vooral in de crisistijden van veel belang werd geacht (vgl. het artikel in DI. VI of suppl. op biz. 720). De ervaring heeft echter ook hier geleerd, dat het niet mogelijk is een volksziekte afdoende te bestrijden zonder dat de overheid zich hiervoor belangrijke uitgaven getroost. De eenmalige injectie, in het algemeen door den patient zelf betaald, geeft wel in de meeste gevallen een verdwijnen van de uitwendige verschijnselen, doch in geen geval een genezing van de ziekte, al is de patient eenigen tijd niet meer besmettelijk voor anderen. In de omgeving van den met 66 injecties behandelde patient, die na eenigen tijd (bijv. na een jaar) de oude of nieuwe verschijnselen der ziekte terug-krijgt, zijn steeds onbehandelde infectieuze patienten, die geen kwartje konden missen en zich niet op de behandelingsplaats vertoonden.

Het staat thans wel vast, dat in normale gevallen 3 tot 4 injecties noodig zijn om de ziekte afdoende te kunnen genezen, terwijl het vanzelf spreekt, dat de patient, die na 66 injectie zich reeds genezen waant, niet uit eigen beweging voor volgende injecties tegen betaling zal terug-komen. De taak der overheid is dus aanvullend werkzaam te zijn en te zorgen voor een werkelijke bestrijding met herhaalde gratis gegeven injecties. Zelfs langs dezen weg zal de bestrijding nog zeer moeilijk zijn, daar er veel propaganda noodig is om de patienten ertoe over te halen zich volledig te laten behandelen. Naast de individueele behandeling op verzoek van den patient, die niet gemist kan worden, is daarvoor noodig een systematische campagne, waarbij men in een bepaald gebied de behandeling zoo dikwijls herhaalt tot alle infectieuze gevallen zijn genezen. Deze methode wordt sinds eenigen tijd door eenige medici van den D.V.G. in een gedeelte van de residentie Kediri toegepast.

De internationale conferentie voor hygiëne ten plattelande, in 1937 te Bandoeng gehouden, sprak als haar eindoel uit: dat nog nergens ter wereld bewezen is, dat men de framboesia heeft kunnen uitroeien uitsluitend door behandeling van de patienten. De aandacht werd gevestigd op het in Kediri toegepaste systeem, waarvan men goede verwachtingen had, en tevens op het feit, dat de behandeling met bisnuthpraeparaten minder kostbaar zou zijn. Bij de hier bedoelde methode wordt de geheele ddsa onderzocht — alle patienten worden geregistreerd en behandeld tot alle verschijnselen verdwenen zijn. Op geregelde tijden wordt een controleonderzoek verricht om recidieven opnieuw te behandelen en nieuwe patienten, waaronder meestal een aantal nieuw gevestigden, onder handen te nemen. Bij elke volgende controle vindt men minder patienten, terwijl ook in de perioden tusschen de controles geboren, anders juist zoo gevoelige kinderen vrij blijven van de infectie. Deze methode, die veel tijd en personeel kost, zal misschien op den duur de fram

boesia kunnen uitroeien. De systematisch herhaalde injecties zullen economischer blijken te zijn dan de hernieuwde behandeling, die anders na eenige jaren in dezelfde streek weer noodig is/

TENGGAROEANG (Aanv. DJ. IV). Residentie van den sultan van Koetei. Standplaats van den controleur der onderafdeeling West-Koetei, afdeeling Samarinda, residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. Gelegen aan de Mahakam-rivier bovenstrooms van Samarinda, waarmede het is verbonden door een 45 km langen autoweg op den rechteroever van de Mahakam, is het plaatsje, behalve door de in de nabijheid zijnde steenkolengraverijen, slechts van belang als zetel van het vorstenbestuur.

WEST-KOETEI (Aanv. DL IV). Onderaf-; , " deeling van de afdeeling Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Met de onderafdeelingen Oost-Koetei en Balikpapan (omvat West-Koetei het landschap Koetei, en is van dat landschap het westelijk deel, nml. dat gedeelte, hetwelk gevormd wordt door het zelfbestuursdistrict Tenggaroeng en de onderdistricten Moeara Kainan, Kota Bangoen, Moeara Moentai, Moeara Pahoe, Melak (alle aan de Mahakamrivier), Moeara Antjalong, Moeara Wahau (aan de Kedang Kepala, linker zijrivier van de Mahakam), Kembang Djangoeng en Ta bang (aan de Belajan, linker zijrivier van de Mahakam). Het inwonertal van de onderafdeeling bedroeg in 1930 ruim 67.000, terwijl de oppervlakte ongeveer 30.000 km² bedraagt...

MOEARA MOENTAL. Plaatsje, gelegen op Borneo's Oostkust, landschap Koetei, hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict, van belang als centrum van het z.g. nrengerbed, van waar de uit dit gebied afkomstige gedroogde visch naar Samarinda verscheept wordt. In het drukst van het seizoen (Juli en Augustus) bedraagt de hoeveelheid gedroogde visch, -stemd voor uitvoer (vnl. Java), r maand ± 500.000 担/

BALIKPAPAN (BAAI VAN) (Aanv. i). I). De kustlijn van dit gedeelte van Borneo) vor-loopt van Zuid-West naar Noord-Oost, de strakke Jijn hiervan slechts onderbroken door den zeer diepen in ham van de Balikpapan-baai. Is de zee langs de kust over het algemeen zeer ondiep (op 4 tot 6 km wordt pas een diej) ke van 10 ni bereikt), in de baai treft men tot vlak langs den wal eenige diepe vaargeulen aan, welke de baai Balikpapan) an met zijn groote dicjte Jan(1-in-waarts (40 kin), wnar schepen met den grootsten diepgang een veilige ligplaats aan de vele aan- legsteigers kunnen vinden, maken tot een van de weinige, rnooie, natuurlijke havens van Nederland-Indie niet alleen, doch een van de weinige aantrekkelijke toegangs) unten van het overigens moeilijk toeganklijke Borneo.

De Jigging op ± Z.B. met de belangrijke olie) Jaats Balikpapan, gunstig centraal gelegen tegenover de groote handelsplaatsen Soerabaja, Makasser, Manilla, en verder aan een dor groote, vee) Kevaren routes naar Japan en China (getuige de vele vrachtschepen van diverse nationale- lict, die Balikpapan aandoen), inaken het tot een belangrijk economisch punt in het wereld zeevaartverkeer. De aardolien, in de naaste om- geving gewonnen door de Bataafsche Petroleum Maatschappij, maken deze ha ven, inede in verband met de prachtige centrale ligging en de

gunstige natuurlijke gesteldheid, tot een begeer-lijk punt voor vreedende mogendheden, hetgeen wederom met zich medebrengt het groote belang uit defensieoogpunt van deze baai. De baai vormt niet, zooda's dit op het eerste gezicht lijkt, het aestuarium van een groote rivier, doch wordt uit het achterland slechts door eenige onbeduidende rivieren gevoed, alle met betrekkelijk korten loop, en waarvan de voornaamste zijn de Soengei Riko, de Soengei Wain en de zich tot de Soengei Balikpapan vereenigende Soengei's Maridan, Biroeang, Pemaloean, Saboet, Sepakoe, Semoi, Mentawir en Tempoeroeng, welke rivieren alle benedenstrooms voor motorbooten bevaarbaar zijn. Deze rivieren met haar vole zijrivieren vor- men aan den overkant van de baai een waar dool- hof voor oningewyden, doch zijn, eenige onbe- langrijke voetpaden buiten beschouwing gelaten, tezamen met de zee de eenige verbinding voor de zeer verspreid hggende kampoeng- nederzettin- gen aan de zuid- en noord-oost-zijde van de baai. De baai wordt in het Oosten door steile heuvels begrensd, waarvan de Toekoeng-heuvel, de Balikpapan-heuvel, de Technische heuvel, de voornaamste zijn, voorts de heuvels benoorden Tandjoeng Batoe en Tandjoeng Makasser. De begrenzing in het Westen wordt gevormd door laag, vlak moerasland. De topografische accen- tuering necmt va n de kust naar het binnenland geleidelijk toe. De vrij uitgestrekte kustmoeras- sen worden gevolgd door eerst lage, westwaarts hoe langer hoe hooger wordende heuvels, waarna de meert of minder evenwijdig aan de kust ver- loopende bergr- (ks (m volgen, die in den Goe- noeng Katam (Pi<k van Balikpapan, naar schat- ting 1500 m hoee) euhineeren. De onbewoonde bergstreken zijn sh chts zoer zelden door Europc- anen bezocht ci) <laarom onvoldoende bekend. De te vooFHchijn I i<(iendog lagen zijn (geologisch) jong (tertiair <.! bestaan in hoofdzak afwisse- lend uit zandstoon, zandige kleisoorten, klei en brijnkolen. I)< brijnkoollagen zijn vooral in het kustgebied zeer talj, doch volgens de geologen wlechtH dun ontwikkeld. Meer landwaarts in komen ook kalkHt (-nagen voor, die even min als de bruinkooHagen van eenige economische be- tekenis zijn. I) (* plooiing van de gesticntlagen heeft volgens dt- Hkundigen aanleiding gegeven tot oieaccumulatie8 in de diepte, van welker beJangrijkheid het boorterrein te Sam bodja een treffend voorbeeld was. Alle gronden (dit geldt trouwens voor de gcheelc onderafdccling) oni do baai gelcgen, op een enkele gunstige uitzondering na, zijn ndatief arm en ongeschikt voor land- bouwdoeloclnen. Vroeger<3 proefnemingen in den vorm van landbouwconccssies, zooda's Sesoempoe, Wailawi, Barak, Ijidadari, Bangoen, Soengei Mingkoor, Maridan cn Lampasoeng, zijn alle Oj) eei) totale minlukking uitgcloopen. Uit land- bouwkundig oogpunt schijnt (lit geheele gebied van weinig belang ; van de zijde van den land- bo uw voorlichtingsdienst bestaat geen interesse voor dit gebied. Eruptieve ertsen en gesteenten worden in deze streek niet aangetroffen. Het schrijven van een schets over de baai van Balikpapan cn de plaats Balikpapan komt eigenlijk neer op een beschrijving van het belangrykste gedeelte van de onderafdeeling Balikpapan. Het belang van deze onderafdeeling minors is gc- concentreerd in de baai met omgeving en do plaats Balikpapan met zijn uitgestrekte centra

van bowoning en het boorterrein Sambodja met omliggende kampoengs. Deze geheele samenle- ving wordt gedomineerd door het machtige, uitgestrekte bedrijf van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, welke vestiging op dit eenzaam gelegen punt van Borneo naast den olierijkdom van den bodem alleen te dan ken is aan de gunstige ligging en de prachtige natuurlijke zee- haven, die de baai van Balikpapan vormt.

Te beginnen met den zuid-oost-kant van de baai, aan de kust en aan de rivieren (stroomop- waarts), wederom langs de kust tot de plaats Balikpapan vindt men een geheelen krans van kampoengs, waarvan een gedeelte onderling verbonden is door voetpaden, het grootste deel slechts te bereiken is van de kust of van een der vele rivierarmen met haar talloze zijarmen, die een uitgebreid doolhof van waterverbindingen vormen. Elke kampoeng is dan ook voorzien van een menigte prauwen en kano's, voortbe- wogen door pagaaien en zeilen.

Rondom de baai wordt veel hout gekapt en ligen vele belangrijke houtaankapperceelen, van- waar export plaats heeft van eenige goede hout- soorten (ijzerhout, bangkirai, meranti en ka-) poer. Verder treft men aan de baai eenige bevolkings- steenkool- en houtskoolwinningen aan en wordt op sommige plekken ten behoeve van wegen- en woningbouw karangsteen, zand en kalksteen gewonnen. Het belang van deze onderafdeeling zal zeer toenemen, als de groote wegverbinding Moeara Ocja-Balikpapan-Sama- rinda, met den aanleg waarvan in 1938 een aan- vang is gemaakt, en waarvan de duur der werkzaamheden op tenminste tien achtereenvol- gende jaren wordt geraamd, zal zijn gereed ge- komen. Een groot achterland van de baai zal dan voor export, voornamelijk van goede houtsoor- ten, worden opengelegd, van welk achterland Balikpapan ongetwijfeld de uitvoerhaven zal worden.

De bevolking van de kampoengs is van zeer gemengden aard. De oudste bevolkingsgroep (autochtone bevolking is er thans niet meer) is de z.g. „Orang Balikpapan", welke thans nog maar weinig zielen telt. In den loop der tyden vestigden zich langzamerhand in de kampoengs Badjau's, die ook hi er thans nog hun visschersbestaan leiden, Boegineezen, Makassaren, Boetonneezen, Bandjerezen, Pasircezen, Javanen, Soendaneez- en, hier en daar een enkele Chinees en Britsch- Indier. Te Balikpapan (zoo aldaar) is do vermen- ging van de bevolkingsgroepen nog veel grooter, hetgeen vooral werd bevorderd door de groote import van werkkrachten door de Bataafsche Petroleum Maatschappij. Vele lieden, elders on- der minder goede economische omstandigheden levende, aangelokt door de toenmalige hooge loonen, en lieden, ontslagen door de maatschappij, kwamen zich eerst vestigen in de plaats Balikpapan, daarna veelal in do omliggende kampoengs of in de kampoengs aan do overzyde van de baai, waar zij een nerincke opzetten of zich gingen teocjgen op landbou w of vischvangst. Do onderlinge verhouding tusschen dit mengelmoeva van inheemsche volkeren is zeer goed; twisten en onderlinge veeten komon zoo goed als niet voor, terwijl toeh vermenging weinig plaats vindt, integendeel iedere groep zich mot zyn eigen adntinstellingen zooveel mogelyk tracht te handhaven. Do naain Balikpapan zou volgona de legende zijn ontstaan te danken hebben aan

een gebeurtenis, die plaats zou hebben gehad in 1739 onder de regering van sultan Mohamad Idris van Koetei. De verschillende nederzettingen, aan de baai gelegen, ontvingen toen van genoemden sultan opdracht tot bijdrage in natura in den voorgenomen bouw van een nieuw paleis te Koetei Lama, welke bijdrage in totaal neerkwam op de levering van 1000 planken. Toen deze planken gereed gekomen waren, werden zij tot vloten samengebonden en langs de kust naar Koetei Lama geboord. Bij aankomst aldaar bleken er 10 planken te ontbreken. Later spoelde een dezer vermiste planken aan bij het tegenwoordige Djeneboera. Men noemde die plek daarom Balikpapan. Deze naam werd later ten onrechte gegeven aan de tegenwoordige onderafdeelingshoofdplaats. Sindsdien wordt het eigenlijke Balikpapan (Djeneboera) Balikpapan Lama genoemd.

BALIKPAPAN (Anv. DI. I). Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling, gelegen aan de gelijknamige baai, afdeling Sainarinda, residentie Zuidoost- en Oosterafdeling van Borneo in het gebied van het landschap Koetei. De onderafdeelingshoofdplaats met omliggende kampong (inclusief de krans van kampongs om de baai), tezamen met het boorteren Sambodja, vormt de geheele onderafdeeling, die vrijwel alleen aan de kusten bewoond is, en waarvan het binnenland zeer onbelangrijk is.

De weg Balikpapan-Sambodja ter lengte van 50 km is aangelegd en wordt onderhouden door de Bataafsche Petroleum Maatschappij; deze niet voor het openbaar verkeer opengestelde weg met aan weerszijden een strook gronds, ter breedte van 50 m, behoort tot B.P.M.-erfpachsterrein. De olie- en gaspijpleidingen van Sambodja en de overige oliewinningsterreinen loopen langs dezen weg. De wegen in de kota Balikpapan zijn, voor zoover zij gelegen zijn in het erfpachsterrein van de door deze maatschappij aangelegd en worden door haar onderhouden. Slechts een klein gedeelte van het wegennet in en om Balikpapan behoort aan het landschap en wordt van landschapswege onderhouden.

Samengegroeid met de kota zijn de kampongs Baroe Ilir en Oeloe, Klandasan Ilir en Oeloe, Pantjoer, Karang Anjar en Straat Baroe, alle langs autowegen bereikbaar via de kota. De bewoners van deze kampongs zijn grotendeels loontrekkenden (koelies of huisbedienden). Waar landbouw wordt beoefend, dient deze in hoofdzaak voor eigen levensonderhoud.

Het kJiraat van Balikpapan is dat van een kustplaats. Overdag is het er tamelijk warm, doch bijna elken dag waait er een frissche zee-wind. De nachten zijn over het algemeen koel. Van April tot October staat de zoogenaamde se-latan, een sterke zuidenwind, door. Dit is de periode van verkoudheden en influenzagevalen.

De inheemsche bevolking is een mengbevolking en is over het algemeen hier nog meer vermengd dan de normale kustbevolking elders op Borneo. Zij bestaat uit Boeginezen, Makas-saren, Bandjerezen, Boetonnezen, Pasireezen, Koeteinezen, Javanen, Madoreezen, Soendanezen; daarnaast Europeanen van diverse nationaliteit, Japanners, Chinezen, Voor-Indiers en Arabieren. De volkstelling van 1930 gaf de volgen de sterkte aan: 1304 Europeanen, 5163 Chinezen, 1187 andere Vreemde Oosterlingen,

39065 Inlanders. Sindsdien is het bevolkingscijfer aanzienlijk gedaald door de zeer belangrijke inkrimping, zoowel van het Europees als het Aziatische personeel van de Bataafsche Petroleum Maatschappij. Ultimo 1936 waren de bevolkingscijfers: 800 Europeanen, 2500 Chinezen, 150 andere Vreemde Oosterlingen, 44 Japanners en 28600 Inlanders.

De godsdienst is overheerschend Islamitisch. Slechts het Pasirsche gedeelte der bevolking, de Badjau's en de zeer kleine groep der z.g. „Orang Balikpapan" zijn animisten. Te Rapak Kampong Baroe en Klandasan zijn moskee's. Onder het Manadoesche gedeelte der bevolking, die hier als kranie (schrijver) bij de B.P.M. en als militair in vrij belangrijke mate vertegenwoordigd is, is de Christelijke godsdienst overheerschend. Zij hebben hier een kerkeraad en een godsdienstleeraar. Zij houden kerk in de z.g. „aula", een door de B.P.M. beschikbaar gesteld gebouw ten behoeve van de westersche, door de Regeering erkende godsdiensten. Wat betreft de geestelijke zorg voor de Europeesche Protestantanten, hierin wordt voorzien door een dominee, met standplaats Bandjermasin, die periodiek de gemeente alhier bezoekt. De Roomsche-Katholiken nemen langzaam, maar zeker in aantal toe. Een kerkgebouw met pastorie staat te Klandasan Ilir, en een hulpkerkje, ondergebracht in een B.P.M.-schuur, te Pandansari. Twee pastoors en een breeder zijn te Balikpapan geplaatst.

Doordat het B.P.M.-bedrijf gevestigd is aan de sixiale strook tusschen de kust en de heuvelrijen, die Balikpapan dicht omgeven, en het noodig werd geoordeeld dat het Europeesche technische personeel vlak bij de diverse fabrieks-complexen woont, ontstonden tamelijk ver uit een liggende woonwijken, n.l. Kampong Baroe, Pantjoer, Technische huizen en Dubbs. Met overige Europeesche personeel woont vrij wel geheel bijeen in de mooie, in het Jieuveldgebied terrasvormig aangelegde woonwijk Klandasan. Hier staan tevens de z.g. „auJa", het godsdienstig centrum, de B.P.M.-paHanggrahan met zeer goede accommodatie, en het keurige, moderne societeitsgebouw met groot tennisbanencomplex, bioscoopgebouw tevens feestzaal en kegelbaan, het middelpunt van de sociale samenleving te Balikpapan. De sportvereniging biedt tegen zeer matig tarief gelegenheid tot beoefening van tennis, zeilen, voetbal, schermen, Hchieten, etc. In het bioscoop- en societeitsgebouw geeft men goede films, concerten, tooneelvoeringen, etc. Niet tot het personeel behorende personen tegen een zeer matig tarief in de gelegenheid gesteld van „leze ontspanning mede te profiteren. In dezelfde wijk staat de z.g. „Tnkop Centrale", een coöperatieve vereeniging van de B.P.M.-employee's, die in mime mate voorziet in consumptieve behoeften van den meest uiteenlopenden aard. Het scheppen van deze vereeniging, die tevens omvat de z.g. ondernemingswinkels voor het Aziatisch personeel, geschiedde teneinde het volledige personeel, zonder dat van eenigen kooptwang sprake is, in staat te stellen zich van al het noodige voor zien tegen redelijken prijs en onafhankelijk te zijn van prijs-opdriving van de Chineescho kamp (z.g. „eco-nomisch eil&nd"). Verder dient nog te worden genoemd „Hollandia", een groote elektrische

brood- en banketbakkerij. Deze zaak, tevens restauratie voor allerlei delicatessen, wordt geëxploiteerd door de firma Van Swaay, die onder den naam E.M.B.P. „Electrische Maatschappij Balikpapan“ den stroom, opgewekt door de B.P.M., van de maatschappij overneemt en distribueert onder de niet-B.P.M.-ers.

Militairen, zoowel minderen als de meeste officieren, zijn ondergebracht in B.P.M.-woningen en B.P.M.-schuren als voorloopige maatregel. De ambtenaren wonen in Gouvernements- of landschapswoningen, de particulieren in particuliere woningen.

Buiten het bedrijf der Bataafsche Petroleum Maatschappij, wordt handel in geringe mate gedreven in de Chineesche kamp, die een geduchten concurrent vindt in de Inkoop Centrale met haar ondernemingswinkels. De kleinhandel concentreert zich op de landschapspasar te Klan-dasan (de pasar te Kampong Baroe is zeer onbetekenend). Op het B.P.M.-erfpachtsterrein liggen pasars to Balikpapan, Pandasari, Ka-ranganjer en Pasarbatoe, die belangrijk zijn. De handel, die nog van eenige betekenis is, is in handen van Chineezen, Bombaycys en een enkel Japanner.

In verband met de drukke scheepvaart is er te Balikpapan een haven- en loodsdiens ingesteld met een havenmeester, twee Europeesche loodsen en verder vrij uitgebreid personeel. Van de 8 steigers behooren er 7 aan de

we I ke laatstgenoemde steigers ligging bieden aan groote zeeschepen, en vvaarvan er 3 voorzien zijn van olieleidingen, z.g. „oliesteigers“, waar brandstof kan worden ingenomen. De andere steiger, de z.g. „douanesteiger“ is van minder belang, aangezien hi er geon zeeKchpen kunnen meren. Alle goederen worden dan ook aan de B.P.M.-steigers gJost en per B.P.M.-trein (smalspoor) naar de douaneloods ter inklaaring gezonden. Uitbreidingen Hplannen v«) of de douaneloods en -steiger zijn in b(Jjandeling. Het aantal binnengekomen schepen en de tonnenmaat klaarvan bedreog over

1934 aan vaartuigen, op zeebrief varend, 826 met een totaal toninhoud van 7039113 m³, aan vaartuigen, op jaarpaas varend, 1082 met een toninhoud van 112955 m³. JJeze cijfers bedroegen over 1935 aan vaartuigen, op zeebrief varend, 716 met een toninhoud van 64(0)521 in³ en aan vaartuigen, op jaarpaas varend, 1172 met een toninhoud van 1249-12 m³, over 1936 t/in September luutato categoric aan toninhoud 5012891 in³. In deze jaren werd de haven van Balikpapan aangedaan door de volgende oorlogsschepen en Gouvernementsvaartuigen: in 1934 Nederlandsche oorlogsschepen 33 en Gouvernementsschepen 39, in 1935 Nederlandsche oorlogsschepen 17 en Gouvernementsschepen 52, in 1936 Nederlandsche oorlogsschepen 17 (tot ultimo September). Ln

1935 kwam bezoek van 1 oorlogsschip van Britsche nationaliteit, in 1936 een oorlogsschip van Japansche nationaliteit. De haven van Balikpapan wordt aangedaan door handelsstoomers van de volgende maatschappijen: de K.P.M., de B.P.M., Java-China-Japan-ljn, Stoomvaart My. Nederland, Rotterdamsche Lloyd, Stoom-vaart Mij. Oceaan, Ocean Steamship Company, H a in bu rg-A merika -1 ij n, Silverline Ltd. on A.P. Klavmess Lino. Bovendien komen veelvuldig gecharterde schepen van Noorache, Engelsche, Zweedsche, Deutsche en Japansche nationaliteit de haven aandoen. Van bijna al deze stoomvaartlijnen is de B.P.M. agente. De prauwvaart van Celebes naar Balikpapan is vrij belangrijk vanwege de rijstimport. Van Bali en Madoera wordt slachteeve per prauw ingevoerd. Het grootste deel der motorrijtuigen behoort aan de B.P.M. of aan haar personeel. Er is een 40-tal taxi's, die de verbinding onderhouden tusschen de onderling ver uiteen liggende woonwijken. Door de maatschappij worden bussen ter beschikking gesteld voor transport van haar employe's van de woonwijken naar fabrieken en kantoren, zoemde voor de schoolkinderen. Van zeer groot belang is de in begin 1936 tot stand gekomen 3-wekelijksche K.N.I.L.M.-vliegverbinding van Balikpapan, t.w. Zaterdag route Batavia-Sperabaja-Bandjermasin-Balikpapan-Tarakan en Maandags omgekeerd en Woensdags Soerabaja-Bandjermasin-Balikpapan-Bandjermasin-Soerabaja. Het vliegveld Manggar, gebouwd en onderhouden door de B.P.M., is op een afstand van ruim 25 km buiten Balikpapan aan de wegverbinding naar Sambodja gelegen. De maatschappij is agente van de K.N.I.L.M. en heeft een autobusdienst vice-versa van Balikpapan naar Manggar lopen.

De Bataafsche Petroleum Maatschappij heeft in deze onderafdeling twee concessies, Mathilde en Nonnic. Eerstgenoemde omvat Balikpapan en naaste omgeving en een deel der baai. De concessie Mathilde, waar de machtige fabriekscampelen van de maatschappij zijn gevestigd, levert zeer weinig olie. Het bedrijf te Balikpapan is raffinaderijbedrijf. Men vindt er de petroleum-, zuurstof-, zwavelzuur-, parafine-, drum-, blik-, smeerolie- en salpeterzuurfabrieken, de z.g. kraakinstallatie, de machtige elektrische centrale, die geheel Balikpapan van electriciteit voorziet, etc. Door de centrale ligging van deze plaats kunnen olien ook van andere oliewinningsterreinen uit Nederlandsch-Indie hier geraffineerd worden, hetgeen dan ook geschiedt.

Over het algemeen is de gezondheidstoestand gunstig. Onder de inheemsche bevolking zijn huidziekten in vele varianten en amoebedysenterie do meest voorkomende ziekten. Verder komt ook veel, speciaal onder de Europeesche bevolking, voor de z.g. Balikpapankoorts, een ziekte, die het midden houdt tusschen vijfdaagsechole en influenza, voornamelijk optredend tengevoelge van klimaatverandering bij nieuw- aangekoinonen. De belangen van den D.V.G. worden hier behartigd door een Gouvernements Indisch arts, die aan het hoofd staat van het landschapshospitaal, bestaande uit een hoofdgebouw en twee grootte zalen voor mannen en vrouwen, een blokinrichting voor krankzinnigen, een besmettelijkeziektenafdeeling, een pivijlojen voor beter-gesituerd con met volledige bezetting verplegend personeel. De Militaire Geneeskundige Pionist staat onder leiding van een officier van gezondheid met don rang van kapitein, die beschikt over een klein ziekenzaaltje, uitsluitend bestemd voor militairen. De Bataafsche Petroleum Maatschappij heeft een groot ziekenhuis, onder leiding van een Europeeschon arts tovens chirurg, die beschikt over een Indisch arts en een gediplomeerd Europeesche verpleegster, een apothokoren een verploeger, bonovens volledig lager verplegend personeel. Te Balikpapan is voorts bescheiden een Europeesch tandtechni-

ker, werkende onder toezicht van den arts, die tandheelkundige hulp verleen kan. Te Balikpapan is sinds 1934 gevestigd een plaat-selijke afdeling van het Nederlandsche Roodde Kruis, dat reeds eenige successen boekte met haar arbeid. Iets later werd de plaatselijke afdeling van de luchtbescherming in het leven geroepen, die thans georganiseerd is. Om de reeds vermelde redenen is de verdediging van de onderafdelingshoofdplaats van groot defensief belang; vandaar een militaire bezetting. Deze militaire bezetting staat onder het commando van een luitenant-kolonel. Een mijnlegger wordt afwisselend gestationeerd te Balikpapan en in de kleinere oliehavens Tarakan.

Aanwezig zijn de ondervolgende scholen, t.w. 1 openbare Europeesche lagere school met 3 leerkrachten, 1 openbare Hollandsch-Inlandsche school met volledige leerkrachten, 1 openbare vervolgschool, 5 openbare volksscholen, 1 particuliere volksvervolgschool van de door haar zelf bekostigd, 1 particuliere Chineesche school van de Tionghoa Hwee Kwan, die een kwijnend bestaan leidt, 1 particuliere Hollandsch-Inlandsche school, 1 Pergoroean Ra'jat school van de "Parindra" te Klandasan, 1 Mohammady-ahschool te Klandasan. In 1937 werd opgericht een Roomsche-Katholieke school onder leiding van de pastoor te Balikpapan. Te Sam-bodja is een Europeesche lagere school, een B.P. M.- en een volksvervolgschool. Over het algemeen voorziet de onderwijsvoorziening ter nauwernood in de behoefte.

Naast het controleurskantoor zijn te Balikpapan gevestigd een druk post- en telegraafkantoor, een havenkantoor en een douanekantoor. Daar-naast heeft de Bataafsche Petroleum Maatschappij een geheele reeks van kantoren en een hoofd-kantoor, dat centraal in het emplacement is gelegen. Als handelskantoren dienen voorts nog te worden genoemd de kantoren van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij en de Borsu-my.

BOVEN-MAHAKAM (Aanv. DI. I). Onderafdeling van de afdeling Samarinda der residentie Zuider- en Oosterafdeling van Borneo onder een Europeesch bestuursambtenaar met standplaats Long Iram. De onderafdeling bestaat uit 6 districten. Boven-Mahakam, hetwelk weer onderverdeeld is in de onderdistricten Oost- en West-Boven-Mahakam. Aan het hoofd van het district, inclusief het onder-district Oost-Boven-Mahakam, staat eendistricts-hoofd (kiai), eveneens met standplaats Long Iram en aan het hoofd van het onderdistrict West-Boven-Mahakam een assistent-kiai met standplaats Long Pahangei. De grens tusschen de beide onderdistricten wordt gevormd door de groote kihamreeksen (kihams = stroomversnelling) in het midden-Mahakam-gebied. De heele onderafdeling tellt in totaal 55 kampoen.

De onderafdeling Boven-Mahakam is gelegen tusschen 0°20' Z.B. en 1°20' N.B. en 113°30' tot 115°40' O.L. De oppervlakte wordt geraamd op 350 vierkante mijlen, zijnde het $\frac{1}{21}$ deel der residentie Zuider- en Oosterafdeling van Borneo, overeenkomende met ongeveer 0,6 van Nederland. De voornaamste rivier is de Mahakam, waaraan deze onderafdeling haar naam ontleent. Zij ontspringt op den Batoe Tiban. Men kan veilig aannemen dat $\pm 75\%$ van den

bodem met bosschen van de nicest samengestelde boomflora is bedekt. Bekende houtsoorten, welke uit dit gebied worden uitgevoerd, zijn lenipong, kapoeren en ijzerhout. Verder leveren de bosschen getah hangkang, damar en rotan.

De bevolking bestaat uit ± 10000 heidenen, ± 2000 Islamieten en ± 1000 Katholieken, tezamen ± 13000 zielen, waarvan ± 5500 in Oost-Boven-Mahakam en ± 7500 in West-Boven-Mahakam. Het overgrote deel der bevolking behoort tot de Bahau Dajaks (± 11000). De rest zijn Maleiers, Chineezee (± 150), andere Vreemde Oosterlingen (± 35) en Europeanen (19). Op 12 na zijn alle kampoen aan de Mahakamrivier gelegen.

De middelen van bestaan van de bevolking zijn hoofdzakelyk boschproductenwinning, verder verzamelen van grint en zand, ladang- bouw (rijstbouw op droge velden) en de jacht (voor varkensvet).

Het vervoer geschiedt langs de rivieren hoofdzakelyk per prauw. De lengte van de voetpaden bedraagt in totaal ± 20 km.

LONG-IRAM (Aanv. DL. H). Standplaats, behalve van het Europeesch en Inlandsch B.B., ook van een Gouvernements Indisch arts. Het aantal inwoners bedraagt ± 1200 . Er is een negriziekenhuis en een radio-ontvangstation. Op deze plaats, een belangrijk punt van den handel in boschproducten, afkomstig uit de beven-streken, zijn vele Chineesche en Maleische handelaren gevestigd. Vast garnizoen ligt hier niet, wel wordt doorlopend 6en brigade militairen uit Samarinda of Poeroek Tjahoe voor 2 maanden te Long-Iram gedetacheerd.

TERING. Bahaukampoen in de onderafdeling Boven-Mahakam (res. Z. en O. afd. van Borneo), $\pm \frac{1}{2}$ uur varend behedenstroom van Long-Iram gelegen. Aantal inwoners ± 500 . Hoofd-zetel van de R.K. missieorde „De Congregatio van de Heilige Familie te Grave“. De missie werkt in deze onderafdeling in totaal met 9 pastoors, 4 zusters en 4 broeders. Het kcuurig aangelegde missieem placement bestaat uit: kerk, pastorie, zusterhuis, klein ziekenhuis door het Gouvernement gesubsidieerde missievolks- en vervolgscholen annex jongens- en meisjes-internaten, alsmede een leergang voor volks- onderwijzers.

LAHAM. Bahaukampoen in de onderafdeling Boven-Mahakam (res. Z. en O. afd. van Borneo), 66n dag varend stroomopwaarts van Long-Iram gelegen. Aantal inwoners ± 120 . Zetel van een pastoor en breeder. Het emplacement bestaat uit een kerk, pastorie en 66n door het Gouvernement gesubsidieerde volkskchool annex jongens- en meisjes-internaten.

MAMEHAK. Bahaukampoen in de onderafdeling Boven-Mahakam (res. Z. en O. afd. van Borneo), 2 dagen varend stroomopwaarts van Long-Iram gelegen. Aantal inwoners ± 000 . Zetel van een pastoor en breeder. Verder is er een ongesubsidieerde missievolkskchool.

LONG-PAHANGEL. Bahau- en Maleische kampoen in de onderafdeling Boven-Mahakam (res. Z. en O. afd. van Borneo). Aantal inwoners ± 800 . Standplaats van den assistent-kiai van West-Boven-Mahakam. Zetel van 2 pastoors met gesubsidieerde missievolkskchool annex jongens-internaat. Verder is aanwezig een negriziekenhuis onder leiding van een mantri-verpleger, e.e.

a. onder controle van den Gouvernements In-disch arts te Long-Iram. Op deze plaats zijn Chineseche en Maleische opkoopeers gevestigd, die voor handelaren te Long-Iram boschproducten opkoopeu uit de bovenstreken.

LONG-PAKA. Kajankampoeng in de onderafd. Boven-Mahakam (res. Z. en O. afd. van Borneo), 2 dagen varens van Long-Pahangei gelegen. Aantal inwoners ± 900. Op deze plaats is een gesubsidieerde missievolksschool.

S f ? U-JBATOE OERAH. Pnhingskampeeng in de onderafd. Boven-Mahakam (res. Z. en O. afd. van Borneo), 4 dagen varens van Long-Pahangei gelegen. Aantal inwoners ± 200. Gelegen in het centrum van het, Pnhingcomplex, zetel van een pastoor met gesubsidieerde missievolksschool f annex jongensinternaat.

„ SPAARBANKEN, SPAARKASSEN (Aanv. DL IV). Van de einde 1937 in Nederlandsch-Indie werkzame spaarbanken dienen als de voornaamste te worden genoemd:

De Postspa arbank i n Nederl a n d s c h - Ind i e, zijnde de door het Gouvernment van Nederlandsch-Indie in 1898, in navolging van Nederland, in Indie in hetleven geroepen instelling, met het doel het sparen aan te moedigen en de gelegenheid te bieden, om spaargelden in bewaring te geven,

en de navolgende particuliere spaarbanken:

De A l g e m e e n e S p a a r - e n d e p o s i t o b a n k, opgericht te Batavia in het jaar 1895;

De Bataviasche Spaarbank, opgericht te Batavia in het jaar 1857;

De 8 p a a r) a n k t e Bandoeng, opgericht te Bandoeng in het jaar 1903;

De S p a a r b a n k t e 8 e m a r a n g, opgericht te Semarang in het jaar 1853;

De G e m e e n t e S p a a r b a n k, voorheen S p a a r b a n k v a n d e M i j. tot N u t - v a n h e t A l g e m e e n, opgericht te Soera-baja in het jaar 1859;

De P u d a n g s c h e S p a a r b a n k, opgericht te Pudang in het jaar 1879;

De 8 p u a r b a n k v a n M a k a s s a r, opgericht te Makassar in het jaar 1875;

De 8 p u a r D a n k M i n a J i s s a, opgericht te Manado in het jaar 1896.

Naar uit het bovenstaande blijkt, is het aantal particuliere spaarbanken reeds sedert zeer geruimen tijd niet meer toegenomen. Het arbeidsveld van de particuliere spaarbanken is in de laatste jaren niet onbelangrijk ingekrompen, deels door de tijdsomstandigheden, welke vele inleggers noodzaakten op vroeger gemaakte besparingen terug te vallen, daarnaast echter ook door een toenemende activiteit van de Post- spaarbank in Nederlandsch-Indie, welke geleidelijk een groter deel van de daar te lande aangehouden spaargelden en speciaal van de nieuwe besparingen tot zich heeft weten te trekken. In 1930 maakte het gezamenlijke spaar- tegoed bij de Postspaarbank 53 % uit van het totale tegoed bij de Postspaarbank en de particuliere spaarbanken tezamen; in 1936 was het aandeel van de Postspaarbank reeds tot ongeveer 71 % gestegen.

Het aantal spaarders nam van 1930 tot 1936 bij de Postspaarbank toe van 362.973 tot 466.568, bij de particuliere spaarbanken daarentegen af van ongeveer 21.200 tot 17.897. Het gezamenlijke tegoed by de voornaamste particuliere spaarbanken nam in dezelfde jaren af van / 22.3 miljoen tot / 15.5 miljoen, of met ongeveer 31 %, terwijl dat van de Postspaarbank toenam van / 24.3 miljoen tot / 36.8 miljoen, of met ongeveer 51 %,

Terwijl bij de particuliere spaarbanken de inleggers voor het overgrote deel zijn blijven behoreu tot de Europeesche bevolkingsgroep en het aantal spaarrekeningen van Inlanders en Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen, speciaal op Java, zeer gering is gebleven, zijn bij de Postspaarbank de spaarrekeningen van Inlanders erva in de meerderheid. Per ultimo 1936 stonden van de 466.568 door de Postspaarbank uitgegeven boekjes er 308.295 op naam van Inlanders, 43.222 op naam van Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen en 115.051 op naam van Europeanen.

De ontwikkeling van de Indische spaargelden gedurende de laatste jaren blijkt uit het hier- onder volgende staatje:

De particuliere spaarbanken piegen de haartocvertrouwde golden voornamelijk te beleggen

(inlagen in dnizondon guldens)

Jaar	Post- spaarb.	Air Spaar- & Dep. Bank	B'via- sche (Sj) aarb.	8 paar b. tc Ban- doeng	bpaarb, te So- marang	Gein. Spaarb. S'baja	Paclang- scho Spaarb.	Spaarb. van Ma- kasser	Spaarb. Mina- li assa
1930 ...		7«7	1.400		5.929	8.156	2.369	805	
1931 ...	24.310	478	1.362		5.469	7.534	2.549	754	
1932 ...	27.290	366	1.152	2.094	4.900	8.169	2.360	452	
1933 ...	29.605	304	1.143	1.924	4.888	7.560	2.224	533	
1934 ...	31.839	275	1.098	1.638	4.970	7.371	2.1G6	634	
1035 ...	34.790	216	1.114	1.589	4.706	6.001	1.961	611	
1036 ...	35.714	234	1.065	1.660	4.248	5.797	1.711	630	
	36.826			1.441					
				1.277					

in effecten en hypotheek. De verhouding tusschen deze beide categorieën is in de laatste jaren steeds gunstiger geworden. De effecten van 1931 nog 32,8 % van de totale effecten, in 1936 26,6 % van de totale effecten. Het totaal in deze lienen is 6.65 miljoen. Het aandeel van de particuliere spaarbanken in de totale spaarbank is 19,36 % van de totale spaarbank. De spaarbanken van Makasser en Manado zijn ontrent evenveel vordopen van de spaar-

banken is de laatste jaren eenigermate toegenomen, doordat ten gevolge van de ongunstige tijdsomstandigheden vele hypothecaire vorderingen gedwongen moesten worden afgewikkeld en daarbij dan veelal tot eigen inkoop van de verbonden perceelen moest worden overgegaan. Per ultimo 1936 bedroeg dit perceelenbezit voor de gezamenlijke particuliere spaarbanken / 4.29 miljoen tegen f 3.99 miljoen in 1930, van welke bedragen resp. 3.63 miljoen en / 3.42 miljoen voor rekening koncn van de Gemeente Spaar-bank Soerabaja.

De *liquiditeit* der particuliere spaarbanken heeft zich de laatste jaren gunstig ontwikkeld; mede door de reeds gememoreerde terugbrenging van de beleggingen in hypotheeken is het liquiditeitspercentage — waaronder dient te worden verstaan de verhouding tusschen „het totaal der kasmiddelen, giro's, deposito's, effecten en nog te ontvangen rente" eenzijdigs en „de direct opeischbare verplichtingen, zijnde inlagen, debetsaldi bij de Javasche Bank enz." anderzijds — opgelopen van 49.95 % in 1932 tot 71.67 % in 1936.

De particuliere spaarbanken hebben de laatste jaren haar *rente-uitkeeringen* aan inleggers belangrijk moeten verlagen, naarmate door het terugloopen van do kapitaalrente ook het rendement van haar effecten- en hypotheekportefeuilles ongunstiger werd. Tegen 4 % a 5 % in 1930 bedroeg de uitgekeerde rente in 1936 nog slechts 3 % a 3 $\frac{1}{2}$ %, terwijl het gemiddelde in 1937 nog weder eenigszins lager is konien te liggen.

De voornaamste in Indie einde 1936 werkzame spaarkassen waren de N. V. D e e r s t e Nederlandsch-Indische S p a a r - k a s s, opgericht te Bandoeng in het jaar 1915 en de N. V. Nieuwe Nederlandsch-Indische Spaarban k, gevestigd te Lawang, opgericht in het jaar 1928. Eerstge-noemde instelling had per ultimo 1936 26.807 spaarbrieven uitstaan met een saldo-tegoed van / 5.602.000. De beleggingen van deze instelling bestonden per ultimo 1936 voor 63.9 % uit hypotheeken, voor 10.5 % uit effecten en voor het overige uit kasgelden, deposito's, enz..

■ DACTYLOSCOPIE (samengesteld uit dactylus of dactylus = vingers, Grieksch en skopein = bekijken, Grieksch); het beschouwen van vingerafdrukken derhalve. De dactyloscopie is dus de wetensch:ap, welke zich bezig houdt met het vaststellen van de identiteit van menschen door middel van vingerafdrukken en wat daarmee de verband houdt.

Historisch overzicht. In tegenstelling met de meening van velen is de vingerafdruk a ls middel tot identificatie geen product van den modernen tijd. Reeds in oeroude tijden vond vastlegging van identiteit door middel van den vingerafdruk plaats. Men heeft in Babylonie vingerafdrukken op zegels gevonden, welke da-teenen van 2200 j. v. Chr. In het bijzonder in China en Japan speelt het zegelen en stempelen een zeer belangrijke rol, waarom het dan ook geen verwondering behoefte te baren, dat in deze landen de vingerafdruk al spoedig op den voorgrond trad. Ongeveer 650 j. n. Chr. (Tang-periode) werd zelfs in China reeds de vingerafdruk als vervanger van het z.g. kerwen bij overeenkom-

veelal afdrukken gesteld. Daarna kwam de vingerafdruk meer en nicer in gebruik. Men wist de door de vingertolijnen gevormde figuren reeds zeer goed te onderkennen; zelfs werden deze in de chiromantie betrokken.

In Japan worden de oudste aanwijzingen betreffende den vingerafdruk gevonden in de oude Japansche annalen (Nihongi), ongeveer 700 j. n. Chr. Ook hier veelvuldig gebruik van den vingerafdruk als identificatiemiddel.

In overig Azie is het moeilijker een tijdstip vast te stellen, waarop voor het eerst kennis werd gemaakt met dit identificatiemiddel. Uit gevonden afdrukken op oorkonden blijkt even- wel, dat het reeds in zeer oude tijden bekend en gebruikt werd.

In Europa werd eerst veel later gebruik gemaakt van den vingerafdruk. Toch was in Europa en ook in Nederland het gebruik van den vingerafdruk niet geheel onbekend. In de Geschiedenis van Amsterdam, door J. Ter Gouw, wordt gewag gemaakt van het gebruik door „Onze Goede lieden van den Gerechte" in de 13de eeuw. De achterzijde van het zegel aan den brief van den Isten Juni 1347 heeft een indruk van een duim. Het zegel aan de brieven van 18 Juli 1388 en het grootzegel aan den brief van 22 April 1360 hebben elk indrukken van twee vingers. In 1527 werd in verband met den „zorgclijken tijd" scherp toezicht gehouden op vreemdelingen. „In herbergen, aan de Vesten gelegen of in slop... „steegjes bij het Vesten, mogen geen vreemde- Jingen vernachten. En alle anderen, die her- „berg houden, moeten hunne gasten laten in- „schrijven bij Komelís Gijsbertszoon Plenip, „die gemachtigd is paspoorten op den duim af te geven".

Hoewel in 1764 en omstreks 1813 reeds door enkele schrijvers de aandacht was gevestigd op het bestaan van paj) illaire lijnen, komt eerst in J 823 aan Purkinje de eer toe, het eerst een poging gedaan te hebben tot het bestudeeren van het verloop van de vingertolijnen en het classificceeren van de door de lijnen gevormde figuren. Hij stelde een aantal tyj) en vast en schiep daarmee de grondslagen van de huidige dactyloscopie. Herschell tracljtte voor het eerst (1858 te Calcutta) de dactyloscopie dienstbaar te maken aan politie en administratie (uitbeta-ling aan pensioengerechtigden). Door onder- vonden tegen working gaf hij echter zijn pogingen ten slotte op. Geheel onafhankelíjk vzin Horse lie JI werkte Henry Faulds. In 1880 stelde hij voor om signalementen te vervaardigen van alle tien vingerafdrukken (Herschell gebruikte HJcchts een of twee afdrukken). Ook Faulds vestigde — echter eveneena zonder resultaat — de aandacht van de autoriteiten op het nut, dat van de dactyJos-copie ter bestrijding van de criminaliteit kon worden getrokken. De groote Btoot tot de j)ractische aanwending van de dactyloscopie werd gegeven door Sir Francis Galton, doordat hij voor het eerst en met succes een poging deed tot classificatie van een stel vingerafdrukken, d.w.z. het toekennen van een formule aan de lién - vi nerafdruk r u ken van een persoon, welke formule afhankelijk is van elk door de opgedrukte vingertolijnen gevormde figuren, alsmede van in dien afdruk ge-constateerde bijzonderheelen.

Toe passing. Eerst in de laatste tientallen jaren heeft men de mogelijkheid tot identificatie

zeer belangrijk uitgebreid door het aanwenden van verschillende systemen van classificatie van de vingerafdrukken. Daardoor kon dit identificatiemiddel veelzijdiger worden toegepast. Het gebruik, dat men van de dactyloscopie maakt, is onder twee groote groepen te brengen: (a) die in dienst van de controle en (b) die ten dienste van de opsporing. In beide gevallen is uiteraard het doel: identificatie van den steller van een afdruk.

Ad a (controle). Hierbij beschikt men over een op een schrift gestelden afdruk, alsmede over een anderen afdruk, waarvan verondersteld wordt, dat hij a fcomstig is van den persoon, die den afdruk op eerstbedoeld geschrift heeft gesteld. Deze wijze van toepassen wordt zeer veel voor administratieve doeleinden gebezigd; in Indie bij v. op rijbewijzen, passen, aanvragen om geldleeningen en op de akten van beleening van afdeelingbanken, postwissels, op stukken betreffende uitbetaling van loonen etc. Ook onder de inheemsche bevolking (i. h. b. tusschen analfabeten) wordt het gebruik van den vinger- afdruk naast of in de plaats van een handteekening onder verzoekschriften, overeenkomsten betreffende verkoop en koop, huur, gelcleeening etc. meer en meer populair. Men ziet in het stel- len van een vingerafdruk thans zeker niet meer een handeling, welke uitsluitend in de wereld der criminaliteit thuis behoort.

Voor de onderwerpelyke toepassing is het in het algemeen niet noodig, dat men over afdruk- ken van meer dan een vinger van een persoon beschikt. Een enkele vingerafdruk is reeds vol- doende, in its deze afdruk slechts afkomstig is van denzelfden vinger, waarvan men ter control een afdruk te zijner beschikking heeft. Eon (*lassificatie van de afdrucken gebaseerd op technische grondslagen is hierbij geheel over- bodig. Men zou de controleafdrukken eenvoudig op acmriistratieve wijze kunnen nummeren.

Ad b (opsporing). Deze wijze van toepassen stelt zeer veel zwaardere cischen. Practisch komt het vrij wel steeds hicrop ncer, dat men de be- schikking verkrijgt over een stel van tien vingerafdruk ken met het doel a an de hand daarvan vast te stellen, aan wien die ufdrukken toebe- hooren, dus de identiteit van den persoon, van wien de afdrucken afkomstig zijn, vast te stellen. Geheel anders dan bij de administratieve toepassing staan geenerci aanwijzingen o nit rent den betrokken persoon ter beschikking. Men zou aan dergelyk aan wijzingen toch geen waarde mogen hechten, aangezien zij een misleidend karakter zouden kunnen dragen. Hier dus mag men slechts gebruik maken van hetgeen de techniek biedt.

Aan Galton-Henry (Henry verbeterde het oorspronkelijk door Galton ontworpen classificatieKvHtcoim) komt de ecr toe een bruikbaar sy- steem van classificatie te hebben gevonden, ge- baseerd op de door de lijnon in de huid van de vingers gevormde figuur, waardoor de aan- wending van de dactyloscopio in het belang van registratie en idcntificatio op uitgebreide schaal mogelijk were!. Dit systeem berust op het samenstellen van een classificatieformule aan de hand van de figuren in de afdrucken van de tien vingers. Sedert zijn verscheidene systemen ontworpen, waarvan de meeste slechts geringe afwij- kingen van het systeem Henry vertoonen. De

grondslagen door Galton gelegd, vindt men ech- ter in alle systemen weder terug. Deze grondslag berust op de onderscheiding in eenige hoofd- typen, n. l. boog-, tenthoog-, radiaal en ulnaar lus-, en kringtype.

Voorbeelden van toepassing van deze classificatie treft men aan bij het onder het departement van Justitie ressorteerd Centraal Kan- toor voor Dactyloscopie te Batavia. Naast de crimineeel toepassing vindt men aldaar de ad- ministratieve (bijv. controle op candidaten voor den dienst bij leger, vloot en politic).

De particuliere dactyloscopische centrales als bijv. die van den Java Suiker Werkgeversbond, van het Algemeen Landbouw Syndicaat en Zuid- en West Sumatra Syndicaat etc. houden zich uiteraard uitsluitend bezig met contrdlfi op administratief terrein (aanneming van personeel voor fabrieken, kantoren, landbouwondernem- gen etc.).

Naast deze op de afdrucken van alle tien vingers berustende classificatie treft men ook nog aan de classificaties op een enkel en vingerafdruk, de z.g. monodactyloscopische systemen, zooals bijv. het systeem van Oloriz, Jorgensen en van jongeren datum, dat van Larson (Single Fingerprint system; 1924). Aangezien men i. c. voor de classificatie slechts de beschikking heeft over een enkel en vingerafdruk, is men. ter verkrijging van voldoende onderscheiding bij de indeeling in klassen, wel genoodzaakt meer in details te treden t. a. v. de door de lijnen gevormde saillante bijzonderheden. Daarom is zeer groote accura- tesse eisch, terwijl het systeem practisch slechts bruikbaar is voor de registratie van een betrek- kelijc gering aantal signelementen.

B e w i j s k r a c h t. Deze berust op twee grondstellingen:

- 1°. onveranderlijkheid in het verloop van de papillaire lijnen;
- 2°. verschil in het verloop van die lijnen bij verschillende menschen.

Ad 1 (onveranderlijkheid der lijnen). Dr. Heindl heeft langs microfotografischen weg kunnen vaststellen, dat de papillairlijnen zich tusschen den 90sten en 120sten dag van de zwangorschap vormen en de vingertoppen van een embryo van dus slechts 4 maanden oud reeds veiled ig ontwikkelde papillairlijfiguren vertoonen. Voorts heeft hij geconstateerd, dat onder elke papillairlijn 66n door kliertjes gevormde plooi aanwezig is, welke klierplooien volkomen do papillairlijnen volgen, weshalve de door deze plooien govorinde figuur geheel overeenkonit met de daarboven loopende papillairlijfiguur. Do klierplooien en daarmede die van de huid- lijnen worden bij het embryo gevond van do toppen der vingers naar het gewricht toe en wel lijn na lijn. Vorming van nieuwe lijnen tusschen de reeds bestaande komt nimmer voor; de nieuwe lijnen sluiten zich bij de laatst ontstane lijn aan, totclat het geheelo vingerlid met klier- plooien is bezet. *Een latere verandering van de figuur is derhalve niet meer mogelijc*, tenzij door litteckens, welke een voor don deskundige dade- lijk te onderscheiden vervorming kunnen cloen ontstaan.

Ad 2 (geon twee personen gelijke afdrucken). Hot bewijs voor deze grondstelling is empirisch. Zooals hooger reeds opgemerkt, gbruikten do Chincezen blijkens gevonden oorkonden do via-

gerafdrucken reeds in de zevende eeuw n. Chr. als identificatiemiddel, zoodat vaststaat, dat minstens een twaalfde eeuw achtereen de grondstelling op haar juistheid getoetst is. Ver-moedelijk gaat de ouderdom van de dactyloscopie echter veel verder terug dan 650 j. n. Chr. Van veel grooter belang voor de langs empiri-schen weg verkregen uitkomsten moeten echter worden geacht de gedurende de laatste tientallen jaren opzettelijk verzamelde signalelementen in de groote dactyloscopische centralen. De hon-dert-duizenden en zelfs miljoenen signalelementen (het Federal Bureau of Investigation te Washington beschikt over een nog steeds in aantal snel toenemende verzameling van acht miljoen dactyloscopische signalelementen) worden in die centralen in klassen bij elkaar gevoegd en wel op zoodanige wijze, dat in elke klasse de signalelementen (Engelsch: slips), waarvan de afdrucken in overeenkomstige volgorde dezelfde typen vertoonen, bij elkaar worden gelegd. Zoo oit, dan bestaat bij deze dactyloscopische centralen toch wel een zeer bijzondere kans, dat gelijke afdrucken van verschillende personen bij elkaar komen te liggen. Desondanks heeft men nimmer gelijke afdrucken afkomstig van verschillende personen kunnen aantreffen; men heeft daarentegen *zonder uitzondering* steeds geconstateerd, dat in dien twee afdrucken gelijk zijn, die afdrucken van denzelfden persoon af-komstig zijn. Windt en Kodicek hebben becij-ferd, dat eens in de 4G60337 eeuwen, de moge-lijkheid bestaat, dat twee verschillende personen gelijke afdrucken hebben. Zij hebben daarbij een groote theoretische M'aarschijnlijkheidskans aangenomen; de practijk wijst evenwel uit, dat deze kans zonder bezwaar in elk der details honderdvoudig zou kunnen worden verkleind, weshalve dus het evenvermelde aantal eeuwen nog met een niet uit te spreken aantal zou moeten worden vermenigvuldigd. Nog nimmer zijn zelfs van twee verschillende vingers van een zelfden persoon of van vingers van (zelfs eëneilge) tweelingen tot in details overeenkomstige afdrucken aangetroffen. De met (lit laatste in strijd zijnde zoo nu en dan ten beste gegeven verhalen, bleken bij nader onderzoek steeds naar het rijk der fabelen te moeten worden verwezen.

Literatuur: Francis Galton, Fingerprints 1892; Sir E. R. Henry, classification and uses of fingerprints, 4th. edition 1913; Windt and Kodicek, Daktyloskopie, Verwertung von Finger-abdrücken zu Identifizierungszwecken, 1904; Surety publique Internationale, (Journal officiel de la Commission Internationale de la Police cri-minelle 1937 XHie jaargang no. 14); Dr. Robert Heindl, System und Praxis der Daktyloskopie und der sonstigen technischen Methoden der Kriminal-polizei, Dritte Auflage 1927; Dr. Hans Schneickert, Der Beweis durch Fingerabdrücke in juristischer und technischer Beziehung, 1923; Dr. Robert Heindl, Lezing gehouden voor den Bond van Inspecteurs bij de Amsterdamsche Politie op 7 December 1921; J. H. Smith, Hand-leiding bij het onderzoeken van strafbaro feiten in Indie, deel I 1928; J. H. Smith, Crimineele en ad ministrati eve dactyloscopie, *deel I* 1935; G. H. A. Hoedt, Handleiding voor Dactyloscopie.

HAAN (DR. FREDERIK DE), Geb. te Leou-warden, 22 Juli J 863, bezocht het stedelijk gyn-
i) asium aldaar, studeerde vervolgens te Utrecht

en promoveerde er in 1884 tot doctor in de klas-sieke letteren. Hij voelde zich aangetrokken tot Indie, maar Icon niet in *s Lands dienst worden aangenomen, daar de Geneeskundige Commissie van het Departement van Kolonien hem te zwak achtte voor dienst in de tropen. Toch vertrok hij, op eigen risico, derwaarts en was geruimen tijd werkzaam als particulier docent, eerst te Riouw, vervolgens te Batavia, waar hij verschillende jongelieden opleide voor het staats-examen tot toelating aan de universiteit. Toen den 23sten Janu-ari 1905 de bekeerde Landsarchivaris, Mr. J. A. van der Chijs, overleden was, werd De Haan den 24sten Februari daarop benoemd tot waarne-mend archivaris, om nog in November van dat-zelfde jaar definitief als zoodanig te worden aan-gesteld. Tot 1922 heeft hij dat ambt vervuld en zich in deze functie vooral grooten naam ver-worven door zyn standaardwerken Priangan en Oud-Batavia. Is het eerste een onuitputtelijke Bron voor alles, wat met de geschiedenis der Pre-anger-regenschappen in verband staat, het laatste is een geschiedenis van de stad Batavia en zyn bewoners, geheel berustend op authentieke gegevens, maar vol geest en humor geschreven. De Haan overleed te Haarlem op 16 Augustus 1938. Zijn voornaamste werkn zijn : Oud- Bata-
via, De Portugeesche Buitenkerk, Batavia 1898; Priangan, De Preanger-regenschap>;) en onder het Nederlandsch bestuur tot 1811, Batavia, 1910—1912; Oud-Batavia, Gedenkboek uitge-geven door het Bataviaasch Genootschap naar aanleiding van het 300-jarig bestaan d<-r sta(l in 1919, twee deelen met platen-atlas, Uatavia 1922—1923, 2de druk te Bandoeng, J 935. Van de bekende serie der Dagregisters van het kas-teel Batavia heeft De Haan die over de jaren 1678, 1679, 1680 en 1681 uitgegeven. Als zyn voornaamste tijdschriftartikelen noemeii wij: De „Academie de Marine*⁵ te Batavia, 1895; Naar Midden-Sumatra in 1684, 1 897; Icts-aan-gaande den dood van Francois Tack te Karta-soera, 1898; De Jacobijnen te Batavia, 1899; Uit oude notarispijeren, J, 1900; Uit Oud-Ba-tavia, Kota tahi, 1 900; J)e historic van een oud-gast, LQ0;..Uit oude notarispijerej), 11, 1903 en Opium „schuiven', 1903, alle verschenen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap). Verder: De laatste der Mardijkers, in Jijidragon Kon. Instituut, ^-Gravenhage J 1917 en Personalia der Periode van het Engelsch bestuur over Java, 1811—1816, eveneens in de Bijdragen van het Kon. Instituut, ^-Gravenhage 1935.

F. W. S.
SNELLEMAN (JOHAN FRANCOIS), Geboren 26 Dec, 1852 te Rotterdam, overleden 18 Mei 1938 te ^-Gravenhage, was een der deelneera aan de Midden-Sumatra-expeditie in 1877—79, onder leiding van D. Veth, ondernemen op ini-tiatief van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Genoot-sehap. Deze expeditie „dwars door Sunitara" was in dien tijd een zeer moeilijke onderneming. Zijn deelname eraan bracht Snelleman, behalve tot de studie der volkenkunde, ook in de journa-listiek, want reeds in 1877 schreef hij er over in de Nieuwe Rotterdamsche Courant; tot in 1930 is zyn betrekking tot (lit dagblad bij ven bestaan. Van zijne hand verschenen daarin zeer vele arti-kelen, vooral uitvoerige boekbesprekingen, go-ken merkt door een zeer bijzonderen, Jevendigen stijl, vaak door een soort van drogen humor ge-

kruid. Na zijn terugkeer uit Sumatra was hij nog eenigen tijd als redacteur verbonden aan het dagblad „de Amsterdammer“, later aan „De Nieuwe Courant“, doch zijn levenswerk heeft Snelleman vooral gevonden in de ordening van het rijke materiaal van het Museum voor Landen Volkenkunde en het Maritiem Museum Prins Hendrik aan de Willemsskade te Rotterdam. Van 1 Febr. 1901 tot 31 Juli 1915 voerde hij daar als directeur het beheer, en gedurende dien tijd heeft hij vooral het Ethnologisch Museum weten te hervormen tot een van de best ingerichte musea voor ethnologie in Europa. Toenemende doofheid deed hem in 1915 ontslag nemen, doch nog tai van artikelen op het gebied van algemeene en Indische volkenkunde verschenen van zijn hand.

Als resultaat van de Sumatra expeditie verschenen van zijn hand: Bijdragen tot de kennis der fauna van Midden-Sumatra I (1887) en II (1892). Voorts: (met A. L. van Hasselt) Reizen in Midden-Sumatra I (188J) en (met A. L. van Hasselt en C. H. Cornelissen) II (1882). Met Prof. P.

J. Veth gaf hij uit: Daniel Veth's reizen in Angola (1887), met Dr. Hendrik P. N. Muller: Industrie des cafres du Sud-est de l'Afrique (1892). In samenwerking met Prof. J. F. Niermeyer gaf hij een nieuwe bewerking van Veth's „Java, geographisch, ethnologisch, historisch“ in 4 deelen (1896—1907), waardoor in velerlei opzicht een nieuw werk ontstond. Met Prof. van der Li th voerde hij de redactie van het 3 (le deel tier Encyclopaedic van Ned. Indie (1 e druk 1902); na den flood van Van der Lith was hij alleen redacteur van het 4e deel (190a); met J. r. H. 1). Benjamins die der Encyclopaedic van Nederl. West-Indie (1914—1917). In 1913—1904 verscheen van zijn hand: De Volken der Aarde, in 2 deelen. Verder 1) ubHceerde hij <<n zeer groot aantal artikelen in: De Indische (; ids, De West-Indische Gids, de 1 nd. M<Tuur, Nedfriandsch-Indic Oud en Nicuw, Tijdschr. v. h. Aardr. Gen., Le Tour du Monde enz. en, wat de dag bl ad on betreft, vooral in de Nieuwe Kottred. Courant „Snelleman was lid van de Maatschajtpij der Nederl. Letterkuncle, van het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en (V<(tenschaj)pen en van het Zeeuw- sche Genootschap der Wetenwchappen.

CRISISMAATREGELEN (Aanv. van biz. 1678).

In (lit nanvulvuid artikel zijn bij de behaailc- ling van de stof (lezelfd^t^ indeoling en volgorde in achl geiiojnen als in het oorspronklijk artikel, zoodat derhal v'e achtrecnvolgens zullon wonlen behandekl:

A. maatregelen annex wetgeving inct betrekking tot don invoer, hot import- en distributie-apparaat en de Indische nij verheid;

B. maatregelen annex wetgeving met botrekking tot den Europeeschen en inheemschen landbouw en den exj) orthandcl ;

C. maatregelen annex wetgeving met betrekking tot het verkeerswczon;

D. maatregelen annex wetgeving met betrekking tot het beta lings verkeer en het bankwezen;

E. maatregelen annex wetgeving van meer algemeenen aard.

A. Maatregelen annex wetgeving met betrekking tot de invoer, hot import- en distributie-apparaat en de Indische nij v o r - h o i c l .

I. De *tariefpolitiek* van Nederlandsch-Indie is fiscaal gebleven. Slechts in enkele gevallen zijn met andere oogmerken — t.w. handelspolitieke overwegingen dan wel verleenng van steun aan bepaalde onderdeelen van de Indische nij verheid — wijzigingen gebracht in de Indische Tariefwet en hot tarief van invoerrechten. Deze gevallen be- treffen:

a. Bij ordonnantie van 27 Maart 1937 (Ind. Stb. 1937 no. 175) is in verband met de voort- schrijdende industrialisatie de mogelijkheid tot het verleenen van vrijdoim van invoerrechten voor grondstoffen verruimd en zijn voorts de invoerrechten op vuursteentjes, vlieguitgen en ge- merceriseerde manufacturen verlaagd ;

b. van de onder a bedoelde mogelijkheid is gebruik gemaakt voor de grondstoffen aluminiumchloride, caselnelijm en natriumacetata (Ind. Stb. 1937 no. 417), voor buthlylantaat, te be- nutten voor verwerking van goud- en zilvereta (Ind. Stb. 1938 no. 9) en voor „actieve kool“ voor het raffineeren van suiker (Ind. Stb. 1938 no. 104);

c. de verlenging van den geldigheidstermijn van de in 1934 voor enkele specifiek Duitse importgoedren doorgevoerde tariefverlaging van 1 Juli 1937 tot 1 Juli 1940 (Ind. Stb. 1937 no. 482);

d. de verlenging van de invoerrechten voor de periode 1 Juli 1937 tot 1 Juli 1940 van enkele verdere specifiek Duitse importgoedren — o.a. Rontgenfilms en verschillende elektrische huishoudelijke apparaten — als uitvloeisel van een met Duitschland gesloten nieuw verdrag (Ind. Stb. 1937 no. 482).

Voorts dient onder dit hoofd melding te worden gemaakt van de afkondiging van de wet van 2G Maart 1936, de „Indische Retorsie-wet“ (Ind. Stb. 1936 no. 226). Op grond van deze wet kan worden overgegaan tot instelling van invoer- boden of - beperkingen en tot heffing van bij- zondere invoerrechten ten aanzien van goederen van oorsprong of herkomstig uit landen, waar- van het economisch verkeer met Nederlandsch- Indie niet bij handelsverdrag is geregeld en die Nederlandsch-Indie ongunstiger behandelen dan a adore landen, dan wel op een wijze, welke in strijd is met de levensbelangen van Nederlandsch J ndie.

[1. Met complex van contingentierungs- en licentieringsmaatregelcn, <lat zijn grondslag vindt in de *Crisiswocordonnantie 1933* (Ind. Stb. 1933 no. 349 j°, 1935 no. 553).

Sedert 1 April 1936 is het aantal „contingentierungen“ met 4 uitgebreid, t.w. die van: *Uzervitriool*, het eerst gerogekl bij de „Invoerverordening Uzervitriool 1936“ (Ind. Stb. 1936 no. 323), in werking getreden 20 Jun. 1936 voor don termijn van 10 niaandon. Aard: Vrij o contingen- teering. Doel: Steunverleenng aan de Indische Industrie.

Zwavelzure ammonia/c, het eerst geregeld bij de „Invoerverordening Zwavelzure ammonia“ 1937 (Ind. Stb. 1937 no. 30), in werking getreden 27 Januari 1937 voor don tijd van 10 maanden. Aard: Vrije contingentierung. Doel: Steun auu do Nederlandsche industrie.

Mierenzuur, het oerat geregeld b^j de „Invoerverordening Mierenzuur 1937“ (Ind. Stb. 1937 no. 31), in werking getreden 27 Januari 1937 voor den duur van 10 maanden. Aard: Vrij o contin*.

genteeing. Doel: Steunverlencing aan de Nederlandsche Industrie.

Gloeidraad en gloeidraadmateriaal, het eerst geregeld bij de „Invoer-verordening Gloeidraad 1937” (Ind. Stb. 1937 no. 192), in werking getreden 10 April 1937 voor den tijd van 10 maanden. Aard: Vrije contingenteeing. Doel: Veiligstelling contingenteeing electrische gloeilampen.

Na afloop van den eersten termijn zijn niet verlengd de contingenteeingen: IJzer-vitriool en Gloeidraad en gloeidraadmateriaal.

Voorts is een uitbreiding gegeven aan de contingenteeingen van:

Katoenen naaigarens met statistiek no. 1517, vide Ind. Stb. 1937 no. 165 en

Ongebleekte katoenen toffen met de statistiek nos. 1534 t/m 1540, vide Ind. Stb. 1937 no. 677.

Op 1 April 1938 waren nog van kracht de navolgende contingenteeingen:

Bontgeweven stoffen, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 371, loopende tot 13 Juni 1938;

Katoenen naaigarens, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 430, loopende tot 30 Juni 1938;

Oo'tpamen, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb.

1937 no. 468, loopende tot 31 Juli 1938;

Manufacturen, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 536, loopende tot 21 September 1938;

Cement, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 549, loopende tot 30 September 1938;

Autobanden, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb.

1937 no. 553, loopende tot 2 October 1938;

Bier, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 564, loopende tot 12 October 1938;

Zwavelzure ammoniak, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 626, loopende tot 26 November 1938;

Confectiegoederen, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 637, loopende tot 8 December 1938;

Mierenzuur, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 664, loopende tot 27 Juni 1938;

Gebleekte katoenen stoffen, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 670, loopende tot 1 Januari 1939;

Ongebleekte katoenen stoffen, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1937 no. 677, loopende tot 1 Januari 1939;

Kunstmeststoffen, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1938 no. 19, loopende tot 18 Juli 1938;

Electrische gloeiperen, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1938 no. 18, loopende tot 17 Januari 1939;

Pakpapier, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1938 no. 90, loopende tot 10 Augustus 1938;

Badhanddoeken, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1938 no. 115, loopende tot 17 Maart 1939;

Katoenen dekens, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1938 no. 120, loopende tot 17 Maart 1939;

Samitair aardewerk, laatstelijk geregeld bij Ind. Stb. 1938 no. 127, loopende tot 29 Maart 1939.

De aard en het doel van de verschillende contingenteeingen hebben geen principieele wijzigingen ondergaan, wel zijn in eenige gevallen de in te voeren hoeveelheden en de voor Nederland te reserveren percentages gewijzigd.

Nieuwe licentieingen zijn sedert 1 April 1936 niet ingevoerd.

Op 1 April 1938 waren van kracht de navolgende licentieeringsmaatregelen:

„*Invoericentieerin (sverordenin (f 1936/37, aanvulling " " .* Ind. Stb. 1937 no. 325, geldig tot 9 Mei 1938; deze licentieering o in vat die categorie- en aardewerk, welke vallen onder de statistiek nos. 423 t/m 437 en 443 t/m 447 ;

„*Invoericentieeringsverordening 1936/37, aanvulling III*”, Ind. Stb. 1937 no. 325, geldig tot 27 Mei 1938; deze licentieering omvat die categorieën metaahvaren, vallende onder de statistiek nos. 690, 693 t/m 697, 702 t/m 703, 708, 710, 713, 716 t/m 719, 721 t/m 723 t/m 727, 757, 760, 764 t/m 766, 768, 768, 773, 775 t/m 776, 808;

„*Invoericentieeringsverordening 1936/37, aanvulling IV*”, Ind. Stb. 1937 no. 366, geldig tot 10 Juni 1938; deze licentieering omvat de onder de statistiek nos. 418 t/m 421 vallende soorten wasch- en toiletzeep ;

„*Invoericentieeringsverordening 1937/38, I*”, Ind. Stb. 1937 no. 617, geldig tot 22 November 1938, omvat die goederengroepen, vallende onder de statistiek nos. 466, 466, 474 t/m 475, 478 t/m 479, 482 t/m 483, 742 t/m 746, 833 t/m 834;

„*Invoericentieeringsverordening 1937/38, aanvulling I*”, Ind. Stb. 1938 no. 16, geldig tot 21 Januari 1939, omvat die goederengroepen, vallende onder de statistiek nos. 908, 913 t/m 917, 936 t/m 939.

III. De *Bedrijfsreglementeering* (ordofinfilnie van 23 October 1934 (Ind. Stb. 1934 no. 595) 1935 no. 264) verviel op 16 October 1937. Bij Ind. Stb. 1937 no. 567 is de werkingsduur der ordonnantie verlengd tot 1 Januari 1938, waarna zij met ingang van dien datum is vervangen door een nieuwe — gewijzigde en aangevulde — Bedrijfsreglementeering-ordonnantie (ind. Stb. 1937 no. 689 en 1938 no. 86). Eon van de wijzigingen is, dat aan de ordonnantie thans een onbeperkte geldigheidsduur is gegeven. Van belang is voorts de inlassing van een aantal bepalingen, welke het mogelijk maken vestigings- of uitbreidingsverboden uit te vaardigen (?) voor bij regeeringsverordening aan te wijzen bedrijfstakken, speciaal met de bedoeling (1) n zoo hoogdij steun te kunnen verlenen aan „j) ionic-industrieën” en bescherming te kunnen verlenen aan uit een oogpunt van werkverschaffing belangrijke kleine industrieën in de inheemsche sfeer tegen groote modern opgezette Europeesche bedrijven. In nauw verband met (lit laatste staat het in het leven roepen van een Algemeen Reglementeeringraad als adviescollegie, hetwelk zijn oordeel zal moeten uitspreken over elke nieuwe overwogen of gevraagde toepassing van de ordonnantie.

Het aantal bedrijfstakken, waarop de Bedrijfsreglementeering-ordonnantie van toepassing is verklaard, is sedert April 1936 met slechts 6en toegenomen. In 1937 is afgekondigd de „Bedrijfsreglementeeringverordening Rookluiszucht 1937” (Ind. Stb. 1937 no. 499, 500 en 51 9), speciaal voor het rookhuizenbedrijf in de gewesten Palembang, Djambi en de Westerafdeeling van Borneo. Voor Palembang en Djambi is de vax ordening in werking getreden op 28 Augustus 1937 en voor de Westerafdeeling van Borneo op 11 September 1937.

Voorts is aan de „Bedrijfsreglementeeringverordening Weverijen 1935” bij Ind. Stb. 1937 no. 85 een uitbreiding gegeven in dien zin, dat met ingang van 13 Februari 1937 onder de

gereguleerde artikelen eveneens vallen: saroengs en kainspanjiang met ongetwijnde ketting, welke deels uit katoen en deels uit kunstzijde bestaan, alsmede geheel katoenen saroengs met getwijnde of ongetwijnde ketting, welke meer dan 130 draden per inch in ketting of inslag bevatten. Nadere wijzigingen van deze verordening zijn doorgevoerd bij Ind. Stb. 1937 nos. 357 en 457; bij laatstgenoemd Stb. is vast-gesteld, dat met ingang van 6 Augustus 1937 de verordening zal gelden voor alle weverijen met minstens vijf getouwen, terwijl vroeger de grens op 15 was gesteld.

Op 1 April 1938 was de Bedryfsreglementeering-ordonnantie van kracht voor de navolgende bedryfstakken:

a. het melkerijbedrijf in het regentschap Bandoeng (Ind. Stb. 1935 nos. 106 en 507 en 1936 no. 356);

b. het veembedrijf in geheel Nederlandsch-Indie (Ind. Stb. 1935 no. 313);

c. het drukkerijbedrijf in geheel Nederlandsch-Indie (Ind. Stb. 1935 no. 126 en 193G no. 364);

d. de sigarettenindustrie in geheel Nederlandsch-Indie (Ind. Stb. 1935 no. 427 en 1936 no. 363);

e. de metaalgieterijen in geheel Nederlandsch-Indie, speciaal voor wat betreft de fabricage van oostpannen (Ind. Stb. 1935 no. 459);

f. de weverijen in geheel Nederlandsch-Indie (Ind. Stb. 1935 no. 538 en 1937 nos. 85, 357 en 475);

g. de ijsindustrie in geheel Nederlandsch-Indie (Ind. Stb. 1935 no. 568);

h. het rookhuisbedrijf in de gewesten Palembang, Djainbi en Westcrafeeling van Borneo (Ind. Stb. 1937 nos. 499, 500, 519).

IV. *De Verpakkingsordonnantie* (Ind. Stb. 1935 no. 161), in werking getreden op 9 Mei 1936, is sindsdien gelcidelijk van toepassing verklaard op verschillende artikelen. In verband hiermede zijn afgekondigd:

de „Verpak kings verordening Azijn" (Ind. Stb. 1936 nos. 224), in werking getreden op 15 November 1936;

de „Verpakkingsverordening Margarine**" (Ind. Stb. 1936 no. 254), in werking getreden op 2 Juli 1936;

de „Verpakkingsverordening Mcel" (Ind. Stb. 1936 no. 574), in werking getreden op 1 Augustus 1937 ;

de „Verpakkingsverordening Boter" (Ind. Stb. 1937 nos. 24, 433 en 597), in werking getreden op 1 Januari 1938;

de „Verpakkingsverordening Roquefort" (Ind. Stb. 1937 nos. 335 en 684), in werking getreden op 1 Januari 1938.

B. M a a t r e g e l e n annex wetgeving met betrekking tot don E u r o p e e s c h o n e H d e n i » l i e e m s c l) c n I a n d b o u w e n d e n e x p o r t h a n d e l .

In het navolgende is een opsomming gegeven van de sedert het afsluiten van het vorige overzicht voor de verschillende producten uitgevaardigde nieuwe maatregelen, alsook van de voor- naamste wijzigingen, respectievelijk aanvullingen van reeds bestaande maatregelen.

Suiker. Afgekondigd zijn:

het Besluit van den Directeur van Economische Zaken om toelagen toe te kennen aan alleanstaande suikerondernemingen;

de „Suiker-jaarproductieverordening 1938" (Ind. Stb. 1937 no. 1), vaststellende oogst 1938 op 1.2 miljoen ton;

de „Suiker-jaarproductieverordening 1938 II" (Ind. Stb. 1937 no. 1J 8), nader vaststellende oogst 1938 op 1.4 miljoen ton;

de „Suikerinvoer-ordonnantie 1937" (Ind. Stb. 1937 no. 181), regelende de verlenging van het Suikerinvoer-verbod tot 1 April 1938;

de „Suiker-jaarproductie verordening 1939" (Ind. Stb. 1938 no. 7), vaststellende oogst 1939 op 1.55 miljoen ton;

het Koninklijk Besluit van 11 Februari 1938 (Ind. Stb. 1938 no. 84), houdende voorschriften ter uitvoering in Nederlandsch-Indie van de op 6 Mei 1937 te Londen gesloten internationale overeenkomst betreffende de regeling en den afzet van suiker.

Gewijzigd is de „Suikerovergangsregeling 1937—1939" (Ind. Stb. 1936 no. 38), i.w. art. 21 — handelende over de toerekening —, eerst bij Ind. Stb. 1937 no. 180 en later bij Ind. Stb. 1938 no. 117.

Thee. Afgekondigd zijn:

de „Theerestrictie-ordonnantie 1938" (Ind. Stb. 1938 no. 121), bevattende regelen ten aanzien van den uitvoer van thee en de beperking van den aanplant van thee gedurende de periode 1 April 1938 t/m 31 Maart 1943 in verband met de verlenging van de internationale restrictie-overeenkomst voor die periode; deze ordonnantie is in de plants getreden van de Theeuitvoer-ordonnantie, de Thee-aanplant-ordonnantie en de Theezaaduitvoer-ordonnantie, waarvan de geldigheidsduur per 31 Maart 1938 afliep;

de „Theerestrictie verordening 1938" (Ind. Stb. 1938 no. 122 juncto no. 149), bevattende de uitvoeringsvoorschriften van de gelijknamige ordonnantie.

Rubber. Afgekondigd zijn:

de „Bevolkingsrubberrestrictie-verordening Bengkalis" (Ind. Stb. 1936 no. 674);

de idem Sumatra's

Westkust („ „ 1936 „ 675);

„„Indragiri („ „ 1936 „676);

„ „ Djambi („ „ 1936 „677);

„„Zuid-Sumatra („ „ 1936 „ 678);

„„Wester-afdeeling van Borneo („ „ 1936 „ 679);

„ „„Zuider-afdeeling van Borneo en Manado („ „ „ 1936 „ 680);

houdende bepalingen tot invoking per 1 Januari 1938 van de individuele rubberrestrictie in genoemde gewesten;

de „Wet van 2 April 1937 tot instelling van een Rubberfonds" (Ind. Stb. 1937 no. 279). In dit fonds zullen gelden worden gestort afkomstig uit het bijzondere uitvoerrecht op bevolkingsrubber, teneinde te worden bestemd voor de financiering van verschillende maatregelen als bedoeld in artikel 20 van de Bevolkingsrubberuitvoer-ordonnantie. In werking getreden met ingang van 1 October 1937;

de „Rubberfonds-ordonnantie 1937" (Ind. Stb. 1937 no. 379), tot uitvoering van de wet tot instelling van een Rubberfonds.

Gewijzigd zijn:

de „Ondernemingsrubber-uitvoerordonnantie" bij Ind. Stb. 1936 no. 487, speciaal voor wat be-

treft de grondslagen voor den uitvoer t/in 1938, waarover het restrictiepercentage wordt berekend, en bij Ind. Stb. 1937 no. 195;

de „Ondernemingsrubber-uitvoerordening“ bij Ind. Stb. 1936 no. 685 en 1937 nos. 346, 501 en 690; de „Bevolkingsrubber-uitvoerordonnantie“ bij Ind. Stb. 1936 no. 488, speciaal voor wat betreft de grondslagen voor den uitvoer t/m 1938, waarover het restrictiepercentage wordt berekend; de door het I.R.R.C. toegestane verhooging van de grondslagen is geheel gebracht ten bate van de bevolkingsrubber

; de „Rubberaanplait-ordonnantie“ bij Ind. Stb. 1937 no. 614;

de „Bevolkingsrubberrestrictie-verordeningen“ bij Stb. 1936 no. 709 en bij Stb. 1937 nos. 196, 220, 393 en 632.

Kina. Afgekondigd zijn:

de „Kinarestrictie-ordonnantie 1937“ (Ind. Stb. 1936 no. 508), welke in de plaats is getreden van de Kinauitvoer-ordonnantie en de Kina-aanplant-ordonnantie, waarvan de werkingsduur met 1 Januari 1937 afliep; de ordonnantie beoogt een bestendiging van de regeling van den afzet van kinabast en van de beperking van den kina-aanplant;

de „Kinarestrictie-verordening 1937“ (Ind. Stb. 1936 no. 509).

Koffie. Afgekondigd zijn:

de „Uitvoerordonnantie Koffie-plantmateriaal 1936“ (Ind. Stb. 1936 no. 215), ten doeleinde hebbende ongewenschten uitvoer van plantmateriaal van koffie uit Nederlandsch-Indie tegen te gaan;

de „Koffiebelangen-ordonnantie 1937“ (Ind. Stb. 1937 no. 383); deze ordonnantie is voornamelijk van belang in verband met de daarin geregelde instelling van een Koffiefonds, dat in het bijzonder tot taak heeft het uitvoerdigen van verschillende maatregelen tot versterking van (IP) positie van de Nederlandsch-Indische koffiecultuur; de kosten worden bestreden uit door het Landbouw-Crisisfonds en het Rijk der Nederlanden te fourneeren gelden; in werking getreden met ingang van 28 Juni 1937;

de „Koffiebelangen-verordening 1937“ (Ind. Stb. 1937 no. 384).

Oliepalmen. Afgekondigd is:

de „Uitvoerordonnantie Oliepalmplantmateriaal 1936“ (Ind. Stb. 1936 no. 623), bevattende maatregelen ter voorkoming van ongewenschten uitvoer van plantmateriaal van den oliepalmen uit het gebied van Nederlandach-Indie.

Kapok. Afgekondigd is:

de „Kapok-Etablissexnentenverordening SSG*“ (Ind. Stb. 1936 no. 478), gevende verdere uitvoeringsvoorschriften van de Kapokbelangen-ordonnantie 1935. De verordening bevat met name bepalingen inzake het verkrijgen van vergunningen tot het drijven van kapokbereidings- en etablissementen. Voorts is bepaald, dat in het belang van de goede uitvoering van voormelde ordonnantie en verordening voorwaarden kunnen worden gesteld, betrekking hebbende op de in de kapoketablissementen te verwerken grondstoffen en den voor deze grondstoffen te betalen minimumprijs. Deze verordening is in werking getreden op 26 September 1936.

Van deze laatste mogelijkheid is in het jaar 1937 door de Nederlandsch-Indische Regeering in ruime mate gebruik gemaakt; zowel wat be-

treft den aard en de kwaliteit van de op te koop en de te verwerken grondstoffen als ten aanzien van de bij den opkoop aan te leggen prijzen zijn tai van voorschriften uitgevaardigd; een deel hiervan is echter in verband met nader gebleken minder gewenschte consequenties weder ingetrokken. Wijzigingen van de Kapoketablissementenverordening 1936 zijn afgekondigd bij Ind. Stb. 1937 nos. 465 en 589. De eerste wijziging betreft het van toepassing verklaren van de verordening op het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Gewijzigd zijn:

de „Kapokbelangen-ordonnantie 1935“ t.w. bij Ind. Stb. 1937 no. 287; o.m. is vastgesteld, dat het tweede licentiejaar 14 maanden zou omvatten en dus tot 31 Augustus 1937 zou loopen, waarna volgende licentiejaar telkens op 1 September zullen ingaan;

de „Kapokbelangenverordening 1935“ bij Ind. Stb. 1937 no. 288.

Tin. Afgekondigd is:

„Gouvernementbesluit van 17 Februari 1937 no. 40“, waarin is bekend gemaakt, dat de Nederlandsche Regering zich heeft vereenigd met het International Tin Committee op zijn bijeenkomst van 5 Januari 1937 te Brussel opgestelde schema tot regeling van den export en de productie van tin. De nieuwe Internationale overeenkomst is van kracht tot uit J. 941.

Rys. Het doel van de regeeringsbemoeienis met de rystcultuur is ook na 1 April 1936 onveranderd gebleven: het losmaken van de rystmarkt in Indie van de wereldmarkt en het handhaven in Indie van een redelijk en behoudens seizoensfluctuaties, stabiel prijsjeil. Ter verwezenlijking van dit doel wordt door de Regeering een zeer actieve politiek gevoeld, eensdeels gericht op een zoo nauwkeurig inogelijke aanpassing van de rystinvoeren in Indie aan de behoeften en voorts op een zoo groot inogelijke inobiliteit van de binnenlandse (IHCh-) rystvoorraden.

Java en Madera zijn onveranderd gesloten gebleven voor den invoer van buitenlandsche ryst; wel heeft nog enkele malen tot beperkte kwantiteiten rystinrijort door het Gouvernement zelve plaats gevonden. Wat de Buitengewesten betreft zijn slechts die goederen met een voldeende eigen productie bij voortdurend gesloten geweest; do overige zijn slechts gesloten geweest wanneer en voor zoo ver op Java en in enkele andere deelen van den Archipel voor uitvoer beechikbare surplussen dit toelieten. In de eerste helft van 1937 zijn deze surplussen door gunstig uitgevallen oogsten zoo grootgewest, dat de Regeering per 1 April 1937 voor enkele maanden tot een algeheel sluiting van de Buitengewesten voor den invoer van buitenlandsche ryst kon overgaan, waarmede toen voor het eerst de banden tusschen de rystmarkt in Nederlandsch-Indie en Ze wereldrijstmarkt geheel waren verbroken.

Java-tabak. De termijn, waarvoor het voordien geldend uitvoerrecht op dit product is afgeschaft, is verlengd tot 30 Juni 1938.

Diverse producten. Afgekondigd zijn:

de „Ordonnantie Aetherische Olien 1937“ (Ind. Stb. 1937 no. 501);

de „Ordonnantie Cassave-producten 1937“ (Ind. Stb. 1937 no. 602);

de „Harsen-ordonnantie 1937“ (Ind. Stb. 1937 no. 603);

de „Krossok-ordonnantie 1937“ (Ind. Stb. 1937 no. 604), welke ordonnanties voorzien in de oprichting van Centrales voor aetherische oliën, cassaveproducten, harsen en krossok, welke zullen worden belast met het treffen van maatregelen ter verbetering van de winning, productie en bereiding van, den handel in en den afzet van deze producten. Ind. Stb. 1937 nos. 605 t/m 608 bevat de verordeningen ter uitvoering van deze ordonnanties.

C. Maatregelen annex wetgeving met betrekking tot het verkeerwezen. Afgekondigd zijn:

de „Indische Scheepvaartwet 1936“ (Ind. Stb. 1936 no. 700) en de „Scheepvaart-verordening 1936“ (Ind. Stb. 1936 nos. 703 t/m 706), houdende een herziening van het zeehaven- en scheepvaartregime in Nederlandsch-Indië.

O.m. worden geregeld: de toelating van de scheepvaart in zeehavens en kustplaatsen voor het vervoer ten handel naar en van het buitenland, de toelating van schepen in zeehavens en kustplaatsen voor andere dan handelsdoeleinden en de kustvaart.

De zeehavens staan onbepikt open voor den buitenlandschen handel, de kustplaatsen slechts voor zoo ver zij daartoe uitdrukkelijk zijn aangezezen. Ije kustvaart is in beginsel voor de Nederlandsche vlag gereserveerd. Deze wet is in working getreden op 1 Februari 1937. De „Scheepvaart-verordening 1936“ heeft sindsdien bij Ind. Stb. 1938 no. 142 eenigo wijzigingen ondergaan.

D. Maatregelen annex wetgeving met betrekking tot het betalingverkeer en het bankwezen.

De Ja vase he Courant van 13 November 1936 bevat de officieele nicdedeeling inzake de aanwizing van Spanje als clearing-land in autonome clearing.

Ind. Stb. 1937 no. 5 bevat regelen nopens onthefing van de verplichting tot storting in de Nederlandsch-Spaansche clearing.

Ije Javasche Courant van 9 Maart 1937 bevat een nicdedeeling inzake een nieuw verdrag gesloten met Turkije.

E. Maatregelen van aenderonaar-
Be „Crisis-ordonnantie Vreemdelingen-arbeid“ (Ind. Stb. 1935 no. 426) is bij Ind. Stb.

1937 no. 680 tot 1 April 1938 verlondg.

By Ind. Stb. 1037 no. 681 is afgekondigd de „Ordonnantie Vreemdelingen-arbeid“, welke met ingang van 1 April 1938 in working is getreden mot geldighedsduur tot 1 Januari 1941. In deze ordonnan tie is hot verrichten van arbeid door vreemdelingen verder aan regelen gebonden, tencinle een redelijk deel van do werkgelegenheid in Nedorlandsch-Indio voor Nedorlandsche onderdanen te reserveren. Ind. Stb. 1938. no. 147 bevat nadere uitvoeringsvoorschriften.

De „Stttistiek-ordonnantie 1934“ (Ind. Stb. 1934 no. 508). Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 19 October 1936 no. 3 is aan hot Centraal Kantoor voor de Statiatiek opgedragen, om den voct van voornoemde ordonnan tie gegevona te verzamelen inzake de voordan padi, gepelde en ongepelde rijst op Java en Ma-

doera, in verband met een geconstateerde tendons tot prijsopdrijving.

INDAROENG (Aanv. DI. II). Kleine nederzetting in de negeri Loebok Kilangan, (zieental volgens volkstelling 1920: G.889), onderdistrict Loebok Begaloeng, onderafdeeling Padang, afdeeling Zuid-Benedenlanden der residentie Sumatra's Westkust, op 14 km afstand in oostelijke richting van Padang, aan den grooten weg door den Soebangpas naar Solok, 280 m bo ven zeeniveau.

Hier bevindt zich de eerste en eenige fabriek in geheel Nederl.-Indie tot vervaardiging van portlandcement, behoorende aan de N.V. Nederlandsch-Indische Portland Cement Mij., opgericht in 1910 te Amsterdam. Gebrs. Veth's Handel My. te Amsterdam Treedt op als directie der Maatschappij, terwijl deze firma te Padang de directie in Ned. Indie vertegenwoordigt.

Als stichter van de fabriek kan beschouwd worden Carl Lau, een architect te Padang, Duitscher van geboorte, die omstreeks 1905 als onderofficier bij de genie het leger verliet en, na zeer veel tegenslag ondervonden te hebben, Gebr. Veth's Handel Mij. te Amsterdam voor zijn plannen wist te interesseeren, als resultaat waarvan te Indaroeng de fabriek werd opgericht. Begonnen werd met een roteeroven van 35 m lengte en een dagproductie van 500 vaten met de bij behoorende maalwerk tuigen. De cement-afvoer geschiedt per luchtkabelspoor van ongeveer 11 km lengte naar het pakhuys te Boekit Poatoes, vanwaar het cement via Emmahaven gedistribueerd wordt over geheel Indofeder-Indie. De steenkool, benoedigd voor het brandproces in de roteerovens, wordt als nootjeskolen ontvangen van de Ombilinjinen, per trein aangevoerd in het magazijn te Boekit Poatoes en vandaar met dezelfde luchtkabelspoor naar Indaroeng getransporteerd.

De benoedigde energie wordt opgewekt in het waterkrachtstation te Rasak Bengah, dat in 1910 met een turbine van 750 pk in bedrijf genomen werd. In 1912 volgde de tweede oven van gelijke capaciteit, eveneens met de bij behoorende maalwerk tuigen. Het waterkrachtstation werd met een tweede turbine van 750 pk uitgebreid. De voor cement benoedigde grondstoffen worden in de onmiddellijko nabijheid van de fabriek gevonden. De kalksteen werd oorspronkelijk gewonnen in de steengroef Boekit Ngalau; in 1931 geraakto deze groef uitgeput en word de geheele winning overgebracht naar de steengroef Boekit Bitoo Poeth, eveneens in de nabijheid gelegen. Sedertdien levert de groef B. Ngalau do benoedigde klei en kiezollei.

Om aan de stijgende cenientconsumptie te kunnen blijven voldoen word in 1920 een derde oven van 50 m lengte met een dagproductie van 700 vaten in bedrijf genomen. In 1924 volgde de vierde oven van gelijke capaciteit. Deze nieuwe productie-eenheden hadden tot gevolg dat de inolenafdeelingen eveneens uitgebreid moesten worden. Het bleek toen tevena noodzakelijk do waterkrachtinstallatie uit te breiclen. Eon tweede waterkrachtstation in de Koerandij-rivier, 8 km van do fabriek verwijderd, werd in bedrijf gestold met eon totaal vermogen van 2400 pk. Eon verdere belangrijko uitbreiding kwam in 1927 tot stand door de inbedrijfname van een vijfden roteeroven van 86 m lengte

en een dagproductie van 1300 vaten. De techniek van de cementfabricage ging in de laatste jaren met sprongen vooruit, vooral werd de aandacht gevestigd op een verlaging van het kolengebruik der roterovens, dat een belangrijk percentage van den kostprijs uitmaakt. De twee oorspronkelijke ovens bleken niet nicer economisch te zijn; om aan de scherpe concurrentie het hoofd te kunnen bieden werden deze ovens buiten bedrijf gesteld. Hiermede ging echter een belangrijke vermindering van de productie-mogelijkheid gepaard. Daarom werd besloten een economischen oven, uit deze beide ovens samengesteld, te bouwen. De lengte van dezen oven, welke in 1936 in bedrijf genomen werd, bedraagt 110 m, de dagproductie 1600 vaten. De oven werd uitgerust met de nieuwste vindingen op warmtechnisch gebied.

De totale capaciteit van de fabriek bedraagt nu 4300 vaten per dag.

De oorspronkelijke verpakking van het cement geschiedde in ijzeren vaten met houten bodems met een nettogewicht van 170 kg. In 1927 werd begonnen met de verpakking in papieren zakken; nadat de consument met deze verpakkingwijze vertrouwd geraakte, welke niet alleen goedkoper is, maar tevens groote voordeelen biedt vnl. tijdens zwaar transport in de binnenlanden (zak heeft een nettoinhoud van 42,5 kg), nam deze verpakking dusdanig toe, dat tegenwoordig ± 98% van de totale productie in zakken vervoerd wordt.

De N.V. Nederlandsch-Indische Portland Cement Maatschappij ondervond na 1930 aanzienlijke moeilijkheden, doordat groote hoeveelheden cement uit het buitenland werden ingevoerd, tegen prijzen waarvoor het haar niet mogelijk was, ondanks een tot het uiterste gedreven bezuiniging in haar bedrijf, een redelijke hoeveelheid te produceren. Reeds vroeger werden pogingen in het werk gesteld om aan deze moeilijkheden tegemoet te komen, hetgeen leidde tot de totstandkoming van de cementbonus-overeenkomst — het zoogenaamde Cement-agreement — van 7 Maart 1932. Importeurs van Japansh cement — het eenige cement, dat medio 1933 geïmporteerd werd — kwamen hierbij overeen, voor elk door hen ingevoerd vat cement aan de Padangsche Cementfabriek een bonus van / 0.30 uit te keeren. Deze overeenkomst ondervond den zeer loyalen steun en medewerking van de Japansche fabrieken. Niettegenstaande zij voor de Padangsche cementfabriek financieel niet, doch economisch wel onbevredigend. De fabriek verloor, tengevolge van de lage prijzen van het buitenlandsch cement (o.m. door de sterke daling van de yen) meer en meer terrein op de binnenlandsche markt; zoo ging de Javamarct voor haar reeds, behalve voor bestellingen van de Overheid, bijna geheel verloren. Het gevolg hiervan was, dat haar productie aanmerkelijk beneden een redelijke grens daalde. Deze grens ligt, zooals uit een uitvoerig bedrijfs-economisch onderzoek is gebleken, bij een productie van 600.000 vaten per jaar, hetgeen overeenkomt met de helft van de totale productiecapaciteit van het bedrijf. De Japansche fabrieken werken eveneens op omstreeks 50% van haar volledige vermogen.

Het onbevredigende verloop van zaken leidde er toe, dat, met instemming van de Regeering,

pogingen werden aangewend om tot een voor de Padangsche Cementfabriek dochnatiger regeling te komen. Moeilijk toch zou de Regeering lijdelijk kunnen aanzien, dat, tengevolge van *abnormale* omstandigheden, het eenige cementbedrijf in Indie zou verdwijnen of in buitenlandse handen overgaan, waardoor het Land geheel afhankelijk zou worden van vreemde producenten. — Een oplossing werd gezocht in aanneming van een, door een der belangrijke cementimporteurs, van de zijde van een groot Japansh cementconcern ontvangen voorstel tot verdeling van de Indische cementmarkt tusschen de Padangsche fabriek en de Japansche producenten.

Deze verdeling hield in een vrijwillige contingentteering van den Japanschen uitvoer naar, en van den invoer in Nederlandsch-Indie. Daar de onderhandelingen tusschen belanghebbenden echter, naar het zich liet aanzien, eenige maanden zouden duren, was het te verwachten, dat zoo wel de onderhandelingen als de cementmarkt inmiddels door speculatieve invoeren zouden worden verstoord, hetgeen niet alleen het totstandkomen van den beoogden maatregel ernstig beinoeilijken, doch ook de werking daarvan voor geruimen tijd verlammen zou. Teneinde zulk een verstoring te voorkomen achtte de Regeering het noodzakelijk met spoed een tijdelijk contingentteeringsordonnantie in werking te doen treden. Deze ordonnanctie — welke de instemming had van de voornaamste importeurs, te zamen bijna den geheelen cementinvoer beheerschend — had derhalve geen ander doel, dan een rustige atmosfeer voor de onderhandelingen te scheppen en het wegslagen daarvan te bevorderen. Zij discrimineerde ook niet ten opzichte van bepaalde landen, maar contingentteerde het buitenlandsche cement, ongeacht het land van herkomst. Als basis voor de contingentteering werden de zuivere invoeren gedurende de boniifperiode aanvaard, doch in verband met verschillende eigenaardigheden in den cementuicdel der laatste jaren, met correcties. Voorschands meende de Regeering met twee mogelijkheden rekening te moeten houden. Er komt tusschen betrokkenen of een regeling tot stand, welke zonder overheidshulp kan worden nageleefd, of een waarvan de uitvoering — evenals van bijvoorbeeld de theerrestrictie — zonder overheidshulp niet mogelijk blijkt. In beide gevallen vormt een vrijwillige marktverdeling den grondslag.

Het Japansche schema, hetwelk medio 1933 de basis van de onderhandelingen vormde, stelde bij verschillend verbruik verschillende verhoudingscijfers. Voor J 933 was de verhouding die van 2 op 1, zoodat Padang 600.000 vaten, of een daarmede gelijkstaande hoeveelheid zakken, kon produceren. Bit aantal zou ook, behoudens bijzondere omstandigheden, het initium inonten blijven.

Deze vereischte gebleken tijdelijke overheidsmaatregelen kwamen tot stand bij de „Crisis-cement-invoerordonnantie J933" (Ind. Stb. no. 282), houdende tijdelijke beperking van den invoer van cement, de „Crisis-cement-invoer-voerdening J 933" (Ind. Stb. no. 283) en „Crisis-cement-invoer-voerdening 1933-II" (Ind. Stb. no. 358). Bij deze regeling werd de invoer van cement beperkt tot 12.750.000 kg voor het tijdvak 28 Juni tot 27 September 1933, terwijl voor het tijdvak 27 September 1933—27 Maart

1934 het maximum van den cementinvoer werd gesteld op 35.062.500 kg. De „Crisis-cement-invoerverordening 1934" (Ind. Stb. no. 149) contingenteerde den invoer voor het tijdvak 27 Ma art—27 Juli 1934 op 19.805.000 kg.

Deze maatregelen bleken geheel aan de verwachting te beantwoorden, zoodat in 1934 be- sloten werd de contingentering te handhaven. Dit geschiedde bij de „Crisis-cement-invoerverordening 1934" (Ind. Stb. no. 473), welke bepaalde dat het ingevoerde contingent telkens voor niet langer dan zes maanden bij regeeringsverordening zou worden vastgesteld.

De „Crisis-cement-invoerverordening 1934-11" (Ind. Stb. no. 474) stelde den invoer voor het tijdvak 28 Juli—27 October 1934 op 11.475.000 kg, terwijl bij de regeeringsverordening in Ind. Stb. 1934 no. 604 de invoer voor de periode 28 October 1934 tot en met 27 Februari 1935 werd bepaald op 15.300.000 kg.

De werkingsduur van laatstgenomde ordonantie werd tot zeven maanden beperkt, ten- cinde de Regering in staat te stellen in den Volks- raad geuite bezwaren — in hoofdzaak betreffende de belangen van de cement verbruikers en in verband daarmede de gevolgde uiteenlopende prijsberekening van het cement in de verschil- lende deelen van Ned.-Indie — in gezette over- weging te kunnen nemen. Daarbij bleek dat de kapitaalslasten, die op het Portlandcement- drijf Indaroeng drukten, den verkoopprijs van het product, sterker dan verantwoord werd geacht, beïnvloeden. Door een kapitaalsreorga- nisatie zoti een aanmerkelijke verlaging van den kost)rijs zijn te bereiken De Regering niende, dat het niet op haar weg lag een dergelijke kapi- taalsreorganisatie als voorwaarde voor de voort- zetting van de contingentering voor te schrijven. Wei achtte zij het allszins redelijk als voorwaarde voor die voortzetting te stellen het aanvaarden van een richtprijs voor den verkoop van cement en dan bij het bepalen van dien richtprijs uit te gaan van de exploitatierekening, die zou worden verkregen al» gevolg van de doorvoering van een ka) itaalsreorganisatie. De niaatschappij verklaarde zich bereid tot maatregelen in dezen zin over te gaan en de verkoopprijzen met ingang van 28 Februari) 935 volgens de hierboven aangegeven grondslagen aanzienlijk te redu- ceercci.

Uienovereenkomstig werd bij de "Invoerverordening cement 1935" (Ind. Stb. no. 86) de contingentering voortgezet. Bij de „Invoerverordening cement 1935" (Incl. Stb. no. 87) werd de invoer voor het tijdvak 1 Muart tot en met 30 September 1935 beperkt tot 26.775.000 kg, terwijl bij do „Invoerverordening cement 1935

1935 II** (Ind. Stb. no. 474) de invoer voor de periodo 1 October 1935 tot en met 30 September 1936 werd be pa Ind op 45.900.000 kg. Bij de „Invoerverordening cement 1936" (Ind. Stb. no. 491) werd gedurende het tijdvak 1 October 1936 tot en met 30 September 1937 een invoer toege- staan van 59.500.000 kg netto; voor de periode 1 October 1937 tot en met 30 September 1938 stelde de „Invoersverordening cement 1937" (Ind. Stb. no. 549) den invoer op een zelfde hoe- vce] heid.

BERAOE of BEROUW (Anv. DI. I). De gelijknamige onderafdeeling, administratief be- hoorend tot de afdeeling Boeloengan en Beraoe

der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo, is gelegen aan de oost- kust van Borneo tusschen de onderafdeeling Boeloengan ten N. en de onderafdeeling Oost- Koetei ten Z. De onderafdeeling bestaat groo- tendels uit de van ~~elkander onafhankelijke zelfbesturende landschappen~~ Sambalioeng en Goenoeng Taboer en voorts uit een klein gedeelte rechtstreeks bestuurd gebied — de z.g. vierkante paal — waarop de standplaats van den bestu- renden ambtenaar (controleur B.B.), genaamd Tandjoeng Redeb, is gelegen. De afstand van bedoelden vierkanten paal Gouvernementsge- bied door de beide zelfbestuurders vond plaats bij akte van afstand ddo. 6 Juli 1896 (zie SAMBALIOENG, GOENOENG TABOER en TAN- DJOENG REDEB).

Literatmir: J. E. Tehupeory, Onder de Dajaks in Centraal Borneo.

BERAOE (Anv. DI. I). Rivier in de gelijk- namige onderafdeeling ter oostkust van Borneo, ook wel Koerau genoemd. De voornaamste affluents zyn de Kclai, Birang, Soembarata Poera en Ajalinau. De Beraoerivier wordt in haar bovonloop in den volksmond vcelal aangev- duid met de namen Segah of Makam^.

TANDJOENG REDEB (Anv. DI. IV). Hoofd-] plaats der onderafdeeling Beraoe van de af- ddeling Boeloengan en Beraoe der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gelegen op den vierkanten paal gouvernementsgebied. Tandjoeng Redeb is de standplaats van den besturen- den ambtenaar (controleur B. B.) en telt ± 1700 inwoners. De handel dezer plaats, die geregeld door de schepeii der Koninklijke Paketvaart- Maatschappij en t.b.v. den houtexport ook door speciala daartoe toegelaten charterschepen van vreemde nationaliteit wordt aangedaan, is vrij levendig en bestaat voornamelijk uit de uit het achterland aangevoerde exportartikelen als hout, rotan, da mar, reukhout, vogelnestjes en pro- ducten der visserij, terwijl rijst, manufac- turen, tabak, zout en kramerijen de voornaamste invoerartikelen z^n

ASAM-ASAM (Anv. DI. 1). Hoofdplaats van), /1 %, ? het voormalige district Satoei. Behoort thans tot het district Pleihari van de onderafdeeling Pleihari, afdeeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Afvoer- hven van ijzerhout, voo'al van sirappen. Het ligt in do bedoeking binnen afzicnbaren tijd Asam-Asani tot hooflplaats te ma ken van het zelfstandig onderdistrict Asam-Asani.

BATI-BATI (Anv. DI. 1). Voormalige dis- trictshoofdplaats. Si nds de opheffing van het district Maloeka behoort het ressort, waarvan Bati-Bati vroeger de hoofdplaats was, tot het district Pleihari van de onderafdeeling Pleihari, afdeeling Bandjerniasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De plaats is het middelpunt van de poooronindustrie in de on- derafdelceling Pleihari. Inheemsche zeezeilprau- wen komen tot in Bati-Bati (Maloekarivier). Langs deze rivier heeft afv^er van producten naar Bandjermasin plaats^Az

MALOEKA (Anv. DI. II). Voorinalig district der onderafdeeling Pleihari, afdeeling Bandjer- masin. Het district werd in verband met do verbeterde verbindings opgeheven en ingelyfd bij het district Pleihari.

PLEIHARI (Anv. DI. III). District der ge-'

lyknamige onderafdeeling, afdeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Het district omvat de geheele onderafdeeling en staat onder het bestuur van een districtshoofd (kjai) met standplaats Pleihari. Het ligt in de bedoeling binnen afzichtenbare tijd van dit district een zelfstandig onderdistrict Asam-Asam, omfattende de kampoengs Djo- rong, Asam-Asam, Kintap en Soengi Tengah, belangrijk wegens ijzerhout en sirappen, af te scheiden. (Zie voorts PLEIHARI, onderafdeeling).

PLEIHARI (Aanv. DI. III). Onderafdeeling der afdeling Bandjermasin, samenvallende met het district Pleihari, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo, onder een gezaghebber met standplaats Pleihari. Het ligt in de bedoeling binnen afzichtenbare tijd van dit district een zelfstandig onderdistrict Asam-Asam af te scheiden (zie ASAM-ASAM).

Volgens de uitkomsten van de volkstelling 1930 telde de onderafdeeling 22 Europeanen, 26.022 inheemschen, 517 Chineezen en 167 andere Vreemde Oosterlingen. De inheemsche bevolking bestaat uit Bandjereezen. Op sommige plaatsen zijn vestigingen van Hoeloe-Soengeiers (Djilatan, Tadjau-Petjah, Koerau).

De onderafdeeling is schaars bevolkt en bestaat grotendeels uit woesten grond (n.l. alang-alangvlakten, z.g. padangs, bosschen en moerasen). Van de rivieren zijn de Tabaniorivier en de Maloekarivier de belangrijkste. Het voornaamste middel van bestaan is de veeteelt, hoofdzakelijk die van karbouwen, waarvan wekelijks te Pleihari een drukke veemarkt wordt gehouden. Uitvoer heeft plaats naar de afdelingen Hoeloe-Soengi en Bandjermasin. Verdere bestaansmidelen zijn: goudwinning (Pleihari, Parit-Baroe, Sarang-Alang, Batoe-Toengkoek, Asam-Asam, Oedjoeng-Batoe), ijzerhoutwinning (Ketapang, Badjoen, Tambang Oelang, Asam-Asam, Djo- rong, Kintap, Soengi-Tengah), poeroenindustrie (Bati-Bati, Batakan, Seboehoer), diamantdelven (Banjoe-Irnng, Bentok Kampoeng) en visch- en garnalenvangst (trasibereiding) indrestreken langs de kust. Verder doet de bevolking aan la-dang- en sawahbouw. Den laatste tijd hebben emigranten uit de Hoeloe-Soengai pepercomplexen aangelegd (Djilatan, Tadjau-Petjah en Soengai-Lioek). Voorts zijn door de rubbertrictie de rubberkampoengs Banjoe-Irnng, Bentok Kampoeng, Liang Anggang, Oedjoeng en Bati-Bati tot welvaart geraakt. De voornaamste kampoengs zijn Pleihari, Bati-Bati, Oedjoeng, Parit-Baroe (Chineesche kampoeng) en Tabanio, voormalige districtshoofdplaats van het gelijknamige district der onderafdeeling, aan de monding van de Tabaniorivier gelegen.

De voornaamste autowegen loopen van Pleihari naar Martapoera (56 km), van Pleihari naar Takisoeng en Tabanio (36 km), van Pleihari naar Batakan (39 km) en van Pleihari naar Asam-Asam (51 km).

Pleihari wordt begrensd ten N. door de onderafdelingen Bandjermasin, Martapoera en Poeloe-Laoet-Tanah Boemboe, ten W. en ten O. door de Javazee.

SATOEI (Aanv. DI. III). Voormalig district van de onderafdeeling Pleihari, afd. Bandjermasin, res. Z. en O. afd. van Borneo. Sedert de opheffing ressorteert het gebied van dit district

gedeeltelijk onder de onderafdeeling Pleihari, gedeeltelijk onder de onderafdeeling Poeloe-Laoet-Tanah Boemboe van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

BANDJERMASIN (Aanv. DI. I en V of suppl. afl. biz. 267). Afdeling der residentie Z. en O. afdeling van Borneo, gouvernement Borneo, ingevolge de organieke indeeling in Ind. Stb. 1935 no. 248 verdeeld in 4 onderafdelingen, te weten:

1. Bandjermasin-Marabahan, bestaande uit het district van dien naam, onder den assistentresident, hoofd der afdeling, bijgestaan door een controleur met standplaats Bandjermasin;

2. Martapoera onder een controleur met standplaats Martapoera;

3. Pleihari onder een gezaghebber met standplaats Pleihari;

4. Poeloe-Laoet-Tanah Boemboe onder een controleur met standplaats Kota Baroe.

De afdeling Bandjermasin (met uitzondering van de onderafd. Poeloe-Laoet-Tanah Boemboe) is, tezamen met de afdeling Hoeloe-Soengai, bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1938 no. 133 gevormd tot een "groepsge-meenschaps", Bandjar genaamd, op den voet van de „Groepsge-meenschaps-ordonnantie" (Ind. Stb. 1937 no. 464).

Volgens de volkstelling 1930 bedraagt het zielen aantal van de afdeling 210590.

BANDJERMASIN. (Aanv. DJ. I en V of suppl. afl. biz. 267). District der onderafdeeling Bandjermasin van de gelijknamige afdeling der res. Z. en O. afdeling van Borneo onder licit bestuur van een kjai (districtshoofd) met standplaats Bandjermasin. Het is een klein, maar volkrijk district.

BEKOEMPAI (Aanv. DI. I en V of suppl. afl. biz. 268). Onderdistrict van de onderafdeeling Bandjermasin-Marabahan der afdeling Bandjermasin, res. Z. en O. afdeling van Borneo, onder het bestuur van een assistent kjai (onderdistrictshoofd). Voornaamste plaats is Marabahan (zie aldaar), uit verschillende groote kampoengs bestaande, de standplaats van den assistent kjai. De bevolking leeft van rijstbouw, rubbercultuur, inzameling van boschproducten en opkoop hiervan van de bevolking der bovenstreken, atapfabricage, jeroencultuur, roembiaanplantingen. Koemijai² is een bepaalde grassoort, welke veel langs de Barito groeit en waaraan een zijriviertje benoorden Marabahan den naam soengi Bekoempai ontleent. De eerste vestiging van de bevolking van dit onderdistrict geschiedde langs dit zijriviertje.

MARABAHAN (MOEARA-BAHAN) (Aanv. DI. II). Onderdistrict der onderafdeeling Bandjermasin-Marabahan van de gelijknamige afdeling der res. Z. en O. afd. van Borneo, onder een assistent kjai (onderdistrictshoofd).

Volgens de volkstelling van 1930 telt het onderdistrict 21551 zielen.

POEROEK TJAHOE (Aanv. DI. III). Onderafdeeling der afdeling Kapoeas-Barito van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo met gelijknamige hoofdplaats aan de Bovcn-Barito. De onderafdeeling ligt tusschen 1° N. B. en 1° Z. B. en tusschen 113° en 115° O. L. Oppervlakte ongeveer 19500 km² of $\frac{1}{2}$ van Nederland.

Het noordelijk gedeelte, het strooigebied van de bronrivieren van de Barito, bestaat uit zwaar

bergland van middelbare hoogte. In het Z. en ZW. treft men het veel lagere scheidsingsgebergte aan van de Toehoep — Lahei en Barito — Ka-poeas en Kahajan rivieren. Heuvel- en bergland zijn bedekt met dicht bosch, bij de nederzettingen der bevolking veel secundair bosch (bloekar).

Behalve enkele vruchtbare streken, is nagenoeg de geheele onderafdeeling met bruine klei-aarde, die minder vruchtbaar is, bedekt.

De onderafdeeling behoort tot het stroomgebied der Baritorivier; de bronrivieren zijn: 1. Soengai kanaal (Andjir Klampjan), aan welks ingangen belang-rijke Moeroeng, Soengai Djoeloi met linker-zijrivier de nederzettingen zich hebben gevormd; aan de Kapoeas het z.g. Soengai Boesang. De waterstand in de Barito bij Mandomai-complex, aan de Kahajan het dorp Poelang Pisau, Poeroek Tjahoe is afwisselend; het verschil tusschen hoogsten en laagsten stand is 15 m en meer. De bevolkingssterkte bedraagt: onderdistrict Kapoeas: Al leen bij hoogen waterstand loopt het gedeelte tusschen het civiel- en militair emplacement onder water. De beide emplacementen zijn op de heuvelterrein gebouwd. De Barito is door heuvels te bevaren tot Bekanon, bovenstrooms Poeroek Tjahoe, bij normalen waterstand. Bij laag water is de Barito nog bevaarbaar tot Djoeking Sopan met motorbooten. In het brongebied komen in de rivieren veel stroomversnellingen voor, die soms wel, soms niet met prauwen kunnen worden gepasseerd. Bolangrijke zijrivieren van de Barito zijn de Soengai Bolangriek, Menanieng, Soekoe-Boemban, Laoenng, Toehoep. De Laoeng is de grootste en vormt in den bovenloop voorbij Batoe Boea een reeks gemakkelijke passeeren stroomversnellingen.

De onderafdeeling bestaat uit drie onderdistricten: Barito Zuid-Laoeng en Toehoep-streek, Siangland en Barito brongebied met als hoofdstad: n reep.; Poeroek Tjahoe, Seripoi en Moeara Djoeloi. A Been in Siangland bestaat een uitgebreid net van voetspaden. Ook met de onderafdeelingen Boven-Mahakam-Boven Dajak en de Westerafdeeling van Borneo bestaan verbindingspaden.

De klimaat (ler kamj) oengs is te verdeelen in zuiver Batakische, Bakompaï-Dajaksche en zuiver Dajaksche. De Dajaks bouwen groote huizen (beteng), waarin soms de geheele kampong sijnnciwoont. Men gaat echter ook wel over tot het bouwen van afzonderlijke Dajak-woningen.

Het klimaat is over het algemeen vochtig; overdag warm, met koele tot koude nachten. Soins des morgens zware mistwolken. Geen scherpe afcheiding tusschen niessoons; zelden perioden van laugdurende droogte, wel van lange regenperiodes.

Do sterkte der bevolking bedraagt volgens een telling in 1934: Barito brongebied 2135, Barito Zuid-Laoeng en Toehoepstreek 13374 en Siang-land 4082 zielen.

Middelen van bestaan: landbouw, vischvangst, jacht op varkens, houtaankoop en inzamelen van boschproducten; bij Maleiers: kleinhandel.

Onderwijs: Er is een Gouvernements school der 2de klasse en een volksschool te Poeroek Tjahoe en bovendien in 7 andere kampongs eveneens volksscholen. Van de Bazelzending zijn sedert 1936 alle scholen gesloten wegens gebrek aan belangstelling. Deze zending heeft alleen nog goeroes in dienst, die als pemberita's langer of korter tijd in een kampong verblijven.

Poeroek Tjahoe heeft een militaire bezetting,

waarvan de commandant tevens belast is met het civiel bestuur.

BENEDEEN DAJAK (Aanv. DI. I). Onderafdeling van de afdeeling Kapoeas-Barito, restderende Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, bestaande uit het district Kapoeas en het onderdistrict Beneden Kahajan, het eerste zich uitstrekkende langs de Kapoeas-Moeroeng, het tweede langs de Kahajan-rivier, beide ressorten in het N. begrensd door de onderafdeeling Boven Dajak, het oorspronggebied dezer rivieren. Beide rivieren zijn onderling verbonden door een (moeras) zone de bevolking sterk gemengd is, terwijl in de bovenstreken werden hogere hoofden aangesteld (± 1860) met den titel van demang, standplaatsen Poedjoen (Kapoeas) en Pahandoet (Kahajan). De uitvoer aan boschproducten, t.w. djeloetoeng, hangkang, katiou en velerlei rotasoorten, is nog belangrijk. Groote arealen zijn beplant met hevea, waardoor een landelijke Industrie (native-smoked-sheets bedrijven, thans ± 60) is mogelijk geworden. In de crisisjaren 1930—1936 is de rijstbouw van bestuurswege aangemoedigd, waardoor het ressort (eind 1936) ongeveer aan eigen behoeften kon voldoen, maar door de onvoldoende irrigatie blijft de veldarbeid zeer ris-

De districten stem men in zoover overeen, dat in de lagere (moeras) zone de bevolking sterk gemengd is, terwijl in de bovenstreken werden hogere hoofden aangesteld (± 1860) met den titel van demang, standplaatsen Poedjoen (Kapoeas) en Pahandoet (Kahajan). De uitvoer aan boschproducten, t.w. djeloetoeng, hangkang, katiou en velerlei rotasoorten, is nog belangrijk. Groote arealen zijn beplant met hevea, waardoor een landelijke Industrie (native-smoked-sheets bedrijven, thans ± 60) is mogelijk geworden. In de crisisjaren 1930—1936 is de rijstbouw van bestuurswege aangemoedigd, waardoor het ressort (eind 1936) ongeveer aan eigen behoeften kon voldoen, maar door de onvoldoende irrigatie blijft de veldarbeid zeer ris-

KOEALA KAPOEAS (Aanv. DI. II). Voorafdeling van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo met gelijknamige hoofdstad; thans vereenigd met de voormalige afdeeling Doesoelanden tot de afdeeling Kapoeas-Barito (zie aldaar).

KOEALA KAPOEAS (Aanv. DI. II). Hoofdstad der residentie Beneden Dajak van de afdeeling Kapoeas-Barito der res. Z. en O. afd. van Borneo (zie aldaar). De plaats staat door het Aernout- of Serapatkanaal naar de Baritorivier in rechtstreeksche verbinding met Bandjerimasin.

Zij bestaat uit verschillende kampongs, gelegen aan weerszijden van de Poeloe Rivier. Behalve bestuursvestiging, is het de standplaats van een zendingarts (met hospitaal) en een zendingscentrum. De plaats gaat in handels- opzicht achteruit doordat het z.g. Aernout-kanaal praktisch doorlopend onbevaarbaar is (in 1933—1935 verdiept), doch heeft nog eenige betekenis als knooppunt van den rubber- en rothanhandel. De handel is geheel georiënteerd op de hoofdplaats Bandjerimasin; verkeer met andere kustplaatsen is er niet. De bevolking bestaat uit: Ini., 13 Eur., 299 Chin, en 12 Arabiereip.

DEMANG (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). De middenloop der Dajak-rivieren

staan elk onder een (vermoedelijk ± 1860 aangesteld) adathoofd met den titel van demang (temanggoeng), waaraan deze gebiedsdeelen den naam kedemangan (Poedjoen en Pahandoet, zie aldaar) ontleenen. Mallinckrodt bestrydt op verschillende gronden hun adrechtelijke positie en houdt het er voor, dat ten tijde van het Bandjereesche sultanaat Maleische of Dajaksche avonturiers, of kleine hoofden uit eigen beweging naar het hof gingen om daar, na aan- bieding van geschenken, een titel en aanstel- lingsbrief van den sultan te bekomen; hij ont- kent dat het instituut stamt uit de Dajaksche volksinstellingen. In het algemeen ontkent Mallinckrodt, dat de Ngadj oe- sprekende Dajak- s tarm men een algemeen stamhoofd hebben ge- kend en meent, dat de literatuur bewyzen geeft dat de Ngadjoe's slechts familiehoofden bezaten, die geen groter territorij kenden dan een dorp. (zie o.a. Koi. Studien DI. II jaargang 24 : H. Mallinckrodt, De adatgemeenschappen in Zuid Borneo).

BOENTOK (Aanv. DI. I). Standplaats van het onderdistrictshoofd van West-Doesoen der onderafdeeling Moeara Tewel, afdeling Ka- poeas-Barito, residentie Zuider- en Oosteraf- deeling van Borneo. Sedert 1928 is de vroegere onderafdeeling Boentok opgeheven. Het grootste deel van het gebied van dit ressort were! toege- voegd aan de onderafdeeling Moeara T6weh. Het aantal inwoners van het onderdistrict West- Doesoen bedraagt volgens de laatste gegevens 21925, waaronder 3 Europeanen en 23 Chineezepf “

MOEARA TEWEH. Hoofdplaats van de onderafdeeling Moeara T6weh, afdeling Kapoeas-Barito, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, standplaats van een controleur of gezaghebber. Sinds de opheffing van de afdeling Doesoenlanden in 1934 is Moeara T6weh geen afdelingshoofdplaats meer. De onderafdeeling Moeara Tewel bestaat uit de onder- districten West-Doesoen, Montallat en Lahai. Het aantal inwoners bedraagt 43099, waaronder 8 Europeanen en 67 Chineezen.Z

PASIR (Aanv. DI. III). De onderafdeeling Pasir, afdeling Samarinda der residentie Z.- en O.-afd. van Borneo, heeft een rechthoekigen lang- gerekten vorm. Zij is begrensd door een ongeveer 200 km lange kustlijn en een evenlange op som- nige punten tot 2000 m stijgende grensketen (het Meratoesgebergte), die aan de westzyde de waterscheiding vormt met de affluents van de Negararivier. Tusschen deze oostelijke en westelijke grenslijnen is een landstrook gelegen ter breedte van ongeveer 80 tot J 20 km, die vrijwel overal eenzelfde typisch beeld vertoont met drie duidelijk te onderscheiden zones:

eerste zone: een met modderbanken omzoomde moerassige kuststrook, schaars bewoond door een visschersvolk, de Badjau's;

tweede zone: gronden, die zich een weinig verheffen boven het moeraspeil, afgewisseld met de laatste heuveluitloopers van de derde zone en moerassen van de eerste zone. Dit gebied is het dichtst bevolkt, aangezien de voor- waarden voor een meer samengestelde samen- leving zoowel in maatschappelijk als geologisch opzicht hertoe gunstig zijn, Boegineezen, Pasi- reezen en Bandjerezen zijn hier de bewoners;

derde zone: het heuvel- en bergland, bewoond door Pasireezen, Doesoens (onderdistrict Sam-

panahan) en eenige kleine andere stammen (ten deele nog onglamiseerd).

Het land wordt doorsneden door vele rivieren, loopend in oost-westelijke richting, waarvan de grootste zyn de Kendilo en de Telakei. De kust- lijn wordt onderbroken door drie trechtervor- mige baaien, Adangbaai, Aparbaai en Pamoekan- baai. Aangezien de rivieren over een kort verloop een groot verval hebben te overwinnen, zijn zij slecht bevaarbaar.

De onderafdeeling Pasir telt 44460 zielen. Zij grenst ten N. aan de onderafdeeling Balikpapan (landschap Koetci), ten Z. aan de onderafdee- ling Poeloe Laoet-Tanah Boemboe, ten W. aan de afdeelingen Hoeloe Soengai en Kapoeas-Barito en ten O. aan Straat Makassar.

De onderafdeeling is verdeeld in het district Zuid- Pasir en de onderdistricten Noord-Pasir, Boven- Pasir en Sanipanahan. Sampanahan be- stond voor 1905 uit twee zelfbesturende land- schapjes, het eene gevormd door het stroomge- bied der Sampanahan, het andere door het stroomgebied der Tjengal en Menoenggoel. De overige (onder)districten vormden voorheen het zelfbesturend landschap Pasir met de hoofd- plaats Pasir Blengkong. Het landschap is in 182G door het sultansbestuur van Bandjermasin aan het Ned.-Ind. Gouvernement- afgestaan. Met den vierden vorst van Pasir, sultan Adam, werd het eerste politieke contract in 1844 gesloten. In 1908 were! het landschap op verzoek van den sultan bij het rechtstreeks bestuur gouverne- mentsgebied ingelijfd. In 1916 werd nog eenige beroering veroorzaakt, waaraan de sultansfamilie en de plaatselijke Sar6kat-Islam niet vreemd waren, doch de ontevredenheid werd snel bo- dwongen met militaire hulp, terwijl eenige vorthe- lijke familieleden werden verbaainci. Sindsdien is de rust niet meer verstoord.

Het belangrijkste exportproduct is rotan, af- komstig uit het heuvel- en bergland. Je Pe- i- reesche rotan is van goede kwaliteit en is Ghaais geen zainelproduct ineer, doch tu in product. In de tweede zone heeft zich een belangrijke rub- bercultuur ontwikkeld, terwijl voorts de klaj)) er- (olie) en de pisangcultuur leiden tot uitvoer naar Balikpapan of Kota Baroe met eigen zcilprau- wen. In Sanipanahan verdfint de peperaalplant aandacht. Vermelding verdient ook de sawah- bouw, die in deze zone vrijwel algemeen ge- <l reven wordt, doch niet voldoende r- plevert, zoodat telken jare rijst moet worden ingevoerd. In de moerassige kustzone we ten de Badjaus met hun vischvangst zich een beHtaan te ver- werven. De visch gaat eveneens naar Balikpapan of Kota Baroe, of wordt Jocaal ingeruild tegen land bou wproducten.

De onderafdeeling Hoofdplaats, Tanah Gro- got (zie aldaar), is gelegen aan de linkerzijde van de Ssratarivier, doch is door een korte ver bind ingsrivier (antasan) verbonden met de belangrijker KendiJofivier. Zij is het handels- centruin van Pasir.

TANAHJGROGOT. Hoofdplaats van de onder- afd. Pasir, afd. Samarinda der res. Z. en O. afd. van Borneo. Het plaatsje telt met de ra>d- kampoengs ruim 5000 inwoners, waaronder 154 Chineezen en 110 andere Vreemde Oosterlingen. Er is een militaire bezetting van 5 brigades. Zij is gelegen aan de linkerzijde van de Seratarivier, doch is door een korte verbindingsrivier ver-

bonden met de belangrijker Kendilrivier. Tanah Grogot is het handelscentrum voor de stroomgebieden der Adangbaai, Scratai- en Kendilrivieren en der Aparbaai. De belangrijkste uitvoerproducten zijn rotan, rubber, klapper(olie), pisangs en gezouten visch. De K.P.M. onder- houdt een tweewekelijksche verbinding met deze havenplaats (zie PASIR).

SAMPANAHAN (Aanv. DI. IH). Onderdistrict van de onderafdeeling Pasir, afdeeling Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (zie PASIR). De hoofdplaats is Goenoeng Batoe Besar.;

APAR-BAAI Zie TELOK APAR (DI. IV).

STEIN CALLENFELS (Dr. PIETER VINCENT VAN), geboren 4 Sept. 1883 te Maastricht, overleden 26 April 1938 te Colombo. Legde in 1904 het Groot-ambtenaarsexamen voor den Indischen dienst af, vertrok dat jaar naar Indie, en werd daar geplaatst bij de Algemeene Secretarie, later als adsp. controleur bij den bestuursdienst in Modjokerto. In 1908 verliet hij den bestuursdienst en was tot 1915 in verschillende betrekkingen werkzaam.

Als administrateur van de koffiëonderneming Djaean op den Kloet kwam hij voor het eerst in aanraking met den Oudheidkundigen Dienst. In 1915 volgde zijn toevoeging aan en in 1917 zijn benoeming tot tijdelijk Inspecteur bij dien dienst. Door zijn buitengewone kennis van het Javaansch, de volkenkunde en de Indische geschiedenis gevoelde hij zich bijzonder aangetrokken tot de bestudeering der latere periode van de Hindoe-Javaansche cultuur op Java. Van hem zijn afkomstig een aantal verklaringen van bas-reliefs der tempels van Panataran, Toempang en Kedaton, en van den Wishnoe-tempel te Prain-banan; eveneens de oplossing van een aantal historische etnografische vraagstukken, waarop zijn aandacht was gevallen bij de bestudeering van den Niigarakrtagama van Prapantja (1365), de Pararaton en de oud-Javaansche inscripties. Van zijn werk te veld in deze jaren moeten worden genoemd de ontgraving van de Tempel-groep Geelgong Songo op de helling van den Oemarai, de ontdeeking op Bali van een 72-tal koperen platen van oorkonden, en zijn inspectie-reizen door Sumatra, waardoor hij de aandacht op de daar aanwezige oudheden vestigde.

In 1921 vertrok hij naar Nederland om de colleges te volgen van de hoogleraren Vogel, Krom (in de taal en de volbrachte studie den doctorsgraad te verwerven. In 1921 promoveerde hij tot doctor in de letteren op het proefschrift „De Sudarnilu in de Hindoe-Javaansche Kunst.“ Zijn verblijf in Nederland niaakte hij zich bekend met de moderne methode en techniek van de ontgraving van prae-historische overblijfselen. Met was hem tijdens zijn verblijf in Indie nadelig geworden, dat het ter in de praehistorie d.t.l. nog vrijwel geheel braak lag en er een groote achterstand zou zijn in te halen om het peil van het desbetreffende onderzoek op gelijke hoogte te brengen als in Europa. Nadat hij in 1921 naar Ned.-Ind. was teruggekeerd en zijn taak als Inspecteur hervat had, wijdde hij zich in hoofdzaak aan het prae-historische onderzoek, ofschoon hij de studie der Hindoe-Javaansche oudheid niet uit het oog verloor. Op het laatste gebied publiceerde hij o.m. nog bijdragen

de topographie van de Brantas-delta, de Arjunawihaha op Oost-Javaansche tempelrelics en de inscriptie van Soekaboemi. Bovendien bezorgde hij de uitgave van de *Epigraphia Balica*. Van zijn prae-historische werkzaamheden moeten vooral worden genoemd de aan hooge wetenschappelijke eischen beantwoordende ontgraving van de Goewa Kerbo in Perak op Malaka en van de Goewa Lawa te Sampoeng bij Ponorogo, later gevolgd door onderzoekingen o.a. te Patjitan, Lamongan en Galoempang op Celebes. Zijn belangrijkste publicaties op dit gebied zijn: Het eerste palaeolithische werktuig in den Archipel (Oudheidk. Versl. 1924), Bijdrage tot de chronologie van het neolithicum in Zuid-Oost-Azie (Oudh. Verslag 1926), Report on Cave Excavations in Perak (Oudh. Versl. 1926), Note preliminaire sur les fouilles dans l'abri-sous-roche du Guwa Lawa a Sampung (Hommage. . . au Premier Congrès des Préhistoriens a Hanoi), The Melanesoid Civilisations of Eastern Asia (Bulletin of the Raffles Mus. 1936). Voor de door hem bijeengebrachte en aan het Bataviaasch Genootschap geschenken collectie van prae-historische voorwerpen werd door hem een gids samen-gesteld, die een goed overzicht geeft van den stand der prae-historische wetenschap in het jaar der uitgave (1934). Van Stein Callenfels' nasporingen hebben er voornamelijk toe bijgedragen de cultuur van het mesolithicum, waarvan het Pa-poe-inelanesische ras de drager was, beter bekend te doen worden, maar ook aan de vermeerdering van kennis omtrent de andere perioden — het palaeolithicum, het neolithicum en de bronstijd — is zijn arbeid in niet geringe mate ten goede gekomen. Met recht kan er dan ook worden gezegd, dat hij de grondlegger is geweest van de wetenschappelijke bestudeering der prae-historie in den Archipel.

Het streven van Van Stein Callenfels naar aaneensluiting en samenwerking van de prae-historici in geheel het Verre Oosten had tot resultaat het tot stand komen der drie jaarlijksche congressen voor de prae-historie van het Verre Oosten, waarvan het eerste in Jan. 1932 te Hanoi bijeenkwam onder patronaat van de Ecole française d'Extrême Orient. Groot was het gezag, dat Van Stein Callenfels ook bij buitenlandse vakgenooten en regeeringen bezat, hetgeen o.a. kan blijken uit het feit dat hij in 1933 en volgende jaren met de leiding van verschillende prae-historische onderzoekingen op Malaka werd belast. Als blijk van waardeering voor zijn werk benoemde de Britsche regeering hem tot Honorary Officer of the Most Excellent Order of the British Empire. De grootte waardeering, die hij in het buitenland ondervond, bleek voort uit zijn benoeming in de Ordo van den Witten Olifant van Siam, de Rijzende Zon van Japan, den Draak van Annam en de Ordo van Cambodja; ook was hij Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. In 1929 werd hij correspondent van de Kon. Akademie van Wetenschappen.

Op weg naar Europa, om de Nederlandsch-Indische Regeering te vertegenwoordigen op het in den zomer van 1938 te houden internationaal Congres voor antropologie en ethnografie te Kopenhagen, werd hij ziek en overleed in een ziekenhuis te Colombo.²

BASAPS (Aanv. DI. I). In de geheele onderafdeeling Beraoe, afdeeling Boeloengan en Beraoe

van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en ten grootsten getale in het onderdistrict Talisajan voorkomende Dajaks, die eertijds tot de zwerfende stammen behoorden. Thans hebben zij zich na voortdurenden aandrang van bestuurszijde in permanente woonplaatsen gevestigd. Hoewel hun afkomst niet geheel valt na te verschenen, kunnen zij, naar taal en adat, in vijf verschillende groepen worden ondergebracht. Als bijzonderheid kan worden vermeld, dat de Basaps, in tegenstelling met de Segafs en Kenja's, tot de niet snellende Dajakstammen behooren. Tot geruimen tijd na de plaatsing van een Europeesch bestuursambtenaar te Tandjoeng Redeb (1897) werden de Basaps beschouwd als eigenhorigen rigen der z.g. „poean poesaka soengai”. Maleische grooten, die als eigenaar der rivieren golden, in welker stroomgebieden de Basaps van oudsher verbleven. Behalve dat de Basaps gedwongen waren alle door hen verzamelde boschproducten tegen exorbitant lage prijzen met den poean poesaka soengai te verhandelen en van hem de door hen benooidigde verbruiksartikelen, uiteraard tegen zeer hooge prijzen, te koop, waren zij voorts verplicht den eigenaar na elken oogst een bepaald „huldegift” op te brengen, soewaka geheeten. Deze bestond o.a. uit: 1 bangkat beras van ±16 kati, 1 kip, 5 kippeneieren, 5 boengoes damar, een ikatan rotan e.d. De vrijgezellen waren van het opbrengen van de huldegift vrijgesteld. Tegenover deze rechten had de eigenaar de verplichting de Basaps na elken oogst te voorzien van tabak, zout, etc. In den regel bestond deze gift uit een groote lempeng tabak ter waarde van ± 50 cent, 66n takaran zout ter waarde van ± 8 cent, vijf stukjes gambir en 6en ikatan daoen roko.

Zoals boven vermeld hebben de Basaps sedert eenigen tijd het zwerfend leven geheel overgegeven. Hun hoofdmiddel van bestaan is de landbouw, in de beoefening waarvan zij over het algemeen niet bij de overige bevolking achter staan. Met name in het Talisajansche verkrijgen zij in den regel zeer goede rijstooften. Overigens behooren zij tot de z.g. „primitieve” Dajak-bevolking; zij kunnen lezen noch schrijven en zijn ook in andere opzichten zeer onontwikkeld. Voor het overbrengen van berichten e.d. bestaat een soort code van rotan-bindingen, terwijl hetzelfde hulpmiddel, c.q. steentjes e.d., bij het rekenen wordt aangewend. Om te voorkomen, dat zij in hun ruilhandel met Chineseche en Maleische handelaren op grove wijze worden afgezet, mag deze alleen onder direct toezicht van het Inlandsch bestuur plaats vinden.

Betreffende hun kleding kan worden medegedeeld, dat bij de meest primitieven de vrouwen nog steeds met een tjawat (schaamdoek) gekleed gaan, bij de meer ontwikkelde Basaps daarentegen met gaoren en baadje. De mannen gaan doorgaans nog gekleed in een tjawat, al dan niet met een baadje, hoewel ook de pijama meer en meer ingang vindt.

Opmerkelijk zijn hun dansen, welke vnl. individueel en naar het schijnt vooral door de vrouwen worden uitgevoerd, in tegenstelling tot de andere Dajakstammen, waarbij de dansen gezamenlijk door mannen en vrouwen worden uitgevoerd. De danskunst der Basaps maakt den indruk op een hooger trap te staan dan die der andere Dajakstammen en vertoont een overigens

niet te verklaren sterke overeenkomst met de danskunst der Soloks en Badjau's.

TANDJOENG SEILOR (Aanv. DL IV). Hoofdplaats der afdeeling Boeloengan en Beraoe der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo, gelegen aan den rechteroever van de Kajan- of Boeloenganrivier op een afstand van ongeveer 40 km van de monding der rivier in de Celebes-zee. De plaats ligt op Gouvernementsgebied, waarvan de grenzen zijn vastgesteld bij Ind. Stb. 1897 no. 83, terwijl het omringende gebied behoort tot het zelfbesturend landschap Boeloengan, welks zelfbestuur zetelt in het tegenover Tandjoeng Seilor, op den linkerover van de Kajan, gelegen plaatsje Tandjoeng Pelas.

Het is de standplaats van een assistent-resident, een le luitenant als commandant van het militaire detachement, benevens van een controleur. Te Tandjoeng Seilor wonen een twintigtal Europeaanen, ruim 200 Chineezzen, ruim 250 andere Vreemde Oosterlingen en ongeveer 800 inheemschen van verschillende landaard. Er is een vrij levendige handel in boschproducten, voornamelijk damar en rotan, welke producten van de bovenstreken door de Dajaksche bevolking worden aangebracht. In verband hiennede is ook de invoer van verschillende verbruiksartikelen niet onbelangrijk. De handel wordt voornamelijk door Chineezzen, in mindere mate door Arabieren, gedreven. Zie ook BORNEO.

ALALAK MOENING KANAAL (Aanv. J.J. T). Dit kanaal vormt een kortere verbinding tusschen Negara en Bandjermasin. Het bezit niet ver van Negara (bij kampoeng Bajanjan), loopt vandaar naar Soengai Roetas (onderdistrict Mar-gasari), waarde Soengai Tapin wordt gekruist, en gaat daar over in liet Alalak kanaal. Ute kanaal wordt vrij druk bevaard door kleine prauwen.

AMANDIT (Aanv. 1) l. D. District v: >n <le onderafdeeling Kandangan-Rantau, afdeeling Iloeloe Soengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo. Het district is verdeeld in 3 onderdistricten: Noord Amandit, Zuid Amandit en Negara. Aan het hoofd van het onderdistrict Noord Amandit staat een districtshoofd. Dit onderdistrict is rijk aan sawah's, klapper- en rubberaanplantingen en rubbertuinen. Jc coprabereiding is hoofdzakelijk in handen van een Chinees. Het voornaamste uitvoerproduct is rubber en wel voor het grootste deel in den vorm van smoked sheets, welke bereid worden in rookhuizen, opgericht en gedreven door de bevolking zelf.

Aan het hoofd van het onderdistrict Zuid Anan-dit staat een onderdistrictshoofd met standplaats Simpoer. Afstand Simpoer-Kandangan 10 km. Het voornaamste middel van bestaan is de rijstbouw, waarbij vermeld moege worden dat de beste sawahs in dit onderdistrict gelegen zijn. Verder bronnen van bestaan zijn: de klappercultuur en de rubbertrap.

Het onderdistrict Negara staat onder het bestuur van een onderdistrictshoofd met standplaats Negara, aan de Negararivier gelegen. Het ressort bestaat voor het grootste deel uit laag moerasig land. De verbinding met Kandangan wordt gevormd door een 28 km langen autoweg, welke goed te berijden is. De bevolking vindt haar bestaan voor een groot deel in de nijverheid en Industrie zoals: houtzagerijen, prauwinakerijen,

smederijen. Vooral het koperwerk van Negara is bekend. Veeteelt wordt beoefend in do kam- poengs Soengai Mandala, Baroeh Kembang, Pa- eoengkan en Hamajoeng. Met uitzondering van den weg naar Kandangan, vormt de Negarari vier de voornaamste verbindingsweg met de buiten- wereld. De stoomschepen stoomen van Bandjer- niasin af de Barito op tot Marabahan, alwaar de Negarari vier uitmond, varen daar de Negarari- vier in en kunnen alzoo Negara bereiken. Het aantal inwoners bedraagt 40583 zielen.

BENOEA IV (Aanv. DI. I). Onderdistrict van de voormalige onderafdeeling Rantau. Bindt de onderafdeeling Rantau in 1935 bij Kandangan werd gevoegd. bestaat dit onderdistrict niet meer en leeft de naam slechts in den volksmond voort.

KANDANGAN (Aanv. DI. II). Onderafdeeling van de afdeling Hoeloe Soengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo, onder een assistent-resident, bijgestaan door een fd. controleur of gezaghebber met standplaats Kandangan, die het dagelijksch bestuur voert. Sinds 1935 is de onderafdeeling Rantau bij de onderafdeeling Kandangan gevoegd, zoodat het dagelijksch bestuur over de vroegere onderafdeeling Rantau eveneens uitgeoefend wordt door den controleur of gezaghebber van Kandangan.

De oppervlakte van de onderafdeeling Kandangan-Rantau bedraagt 2396 k m². Het gedeelte van de onderafdeeling, dat ten Noorden en Oosten van den grooten postweg ligt, is heuvelachtig. Het overige gedeelte is lager en gaat in de richting van de Negararivier over in moeras. De groote postweg komt bij kampoeng Binoeng de onderafdeeling binnen, passeert de plaatsn Rantau en Kan- dangari en gaat van de laatste plaats naar Barabai. Tusschen Kandangan en alle districts- en onderdistrictsplaatsen loopen goed berijdbare auto- wegen. A De districts- en onderdistrictsplaatsen zijn met K aixlangan verbonden door een tele- foonlijn. Ict aantal inwoners bedraagt ± 180000 zielen.

KANDANGAN (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van de afdnelng Hoeloe Soengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo, zetel van een assistent-resident. Het is tevens de standplaats van een controleur of gezaghebber, een landraadvoorzitter, een sectie-ingenieur van Verkeer en Waterstaat en het districtshoofd van Amandit, terwijl er ook garnizoen en een deta- chement vel (lj) olitie onder leiding van een inspec- teur van politie liggen.

Er zijn verschillende fabrieken en wel een klap- perolie-, rubber- en ijsfabriek, alle in handen van 66n ChineeHeche fa mi lie. Verder zijn er kleine in- landscho zeopfabricjcks.

De plaats IH het centrum van het district Amandit en heeft een zeer druk bezochto pasar (vele kampoengs zijn dicht bij Kandangan gele- gcn). De plaats is met Negara verbonden door een 28 km lungcn, goed berijdbaren autoweg. Het goederenvervoer van Negara heeft veelal per prauw plaats. Te Kandangan is een pasangra- han met een behoerlijke logeergelegenheid. Het aantal inwoners bedraagt (1938): Europeanen, 45, Inlanders 6258, Vreemde Oosterlingen 289.

MARGASARI (Aanv. DI. II). Onderdistrict van do onderafdeeling Kandangan-Rantau, afdeling H oeloe Soengai, residentie Zuider- on Oos- terafdeeling van Borneo, gouv. Borneo, onder het bestuur van een assistent-kiat met standplaats

Margasari, aan de Negararivier. Het district is dun bevolkt. De voornaamste kampoeng is Margasari met een pasanggrahan. Middelen van bestaan zijn: rijstbouw, het vlechten van roem- biamatten en visschrij. Vele inwoners vertrek- ken elk jaar naar de Kelajnpolder in de onderafdeeling Bandjermasin, planten aldaar rijst en kee- ren na afloop van den rijsttoogst weer naar hun kampoeng Icrug. Margasari ligt 30 km van Rantau en is daarmede door een autoweg verbonden. Het aantal inwoners bedraagt 14649 zielen (1938).

NEGARA (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van het gelijknamige onderdistrict en standplaats van het onderdistrictsloofd van Negara (Z.- en O.-afd. v. Borneo). Centrum van de Inland- sche nijverheid aldaar. Men vindt er ijzer- smederijen, die kapmesser en landbouwwerktui- gen vervaardigen, zilver- en kopersmederijen en houtzagerijen. Verder worden prauwen en aarde- werk vervaardigd. Afzetgebied van deze produc- ten is hoofdzakelijk de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

HOELOE SOENGAI (Aanv. van OEOLOE SOENGEI, DI. III). Afdeling der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo. Ingevolge de organieke indeeling van Ind. Stb. 1935 no. 248 verdeeld in 4 onderafdeelingen:

1. Kandangan-Rantau onder den assistent- resident, chef der afdeling, bijgestaan door een gezaghebber met standplaats Kandangan ;

2. Barabai onder een controleur of gezaghebber met standplaats Barabai;

3. Amoentai onder een controleur of gezaghebber met standplaats Amoentai;

4. Tandjoeng onder een controleur of gezag- hebber met standplaats Tandjoeng.

(Voor de ondervereeling in districten zie bij de verschillende onderafdeelingen).

De afdeling Hoeloe Soengai is, tezamen met de afdeling Bandjermasin (met uitzondering van de onderafd. Podoe Laoet-Tanah Boem- boe), bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1938 no. 133 gevormd tot een „g^oepsgegemeenschap,^ met name Bandjar op den voet van de "Groepsgeemeen- schapsordonnantie" (Ind. Stb. 1937 no. 464).

Geographisch omvat deze afdeling het strooingobied van de Negararivier, die in Tandjoeng Tabalong heet, in Amoentai de Amoentai- rivier genaamd is, voorbij Babirik, Negara, Mar- gasari stroomt en in Marabahan (onderafdeeling Bandjermasin) uitmondt in de Barito. Het hoor- delijk en oostelijk gedeelte der afdeling is heu- vel- en bergachtig/De groote weg van Bandjermasin komt bij kampoeng Binoeng de afdeling binnen en gaat via Kandangan naar Amoentai en Tandjoeng. Het eindpunt is ± 48 km benoo- den Tandjoeng bij kampoeng Mocara Oeja. Tot Amoentai kan do Amoentairivier door kleine stoomschepen bevaron worden. Van hier zal een weg aangelegd worden naar Tanah Grogot en Balikpapan., Het gedeelte bewesten den grooten weg is laag gelegen en gaat in do richting van de Barito in moeras over.

Hoofdmiddelen van bestaan zijn: sawahbouw en rubbertap. Rubber wordt uitgovoord in den vorm van smoked sheets, welke gefabriceerd worden in bevolkingsrookhuizen.

De bevolking (Bandjereezn genoemd) is een inengsel van de oorspronkelijko bevolking, de Dajaks, met Maleiers en Javanlon en Arabieren. De Bandjereezen zijn energiek van karakter,

hebben aanleg voor den handel, zoodat dezze voor het grootste gedeelte in handen van de bevolking is. De auto en de fiet« zyn naast de prauwen de belangrijkste vervoermiddelen en zijn vooral sinds de rubberrestrictie in aantal toegenomen. De individueele restrictie heeft een gunstigen invloed geoeffend op de welvaart; economisch be- hoort deze afdeling tot de welvarendste van Ne- derlandsch-Indië.[^]

RANTAU (Aariw. DI. III). District van de onderafdeeling Kandangan-Rantau, afdeling Hoeloe Soengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo, aan het hoofd waar- van een districtshoofd staat met standplaats Ran- tau. Het district bestaat uit twee onderdistricten Rantau en Margasari, welk laatste onderdistrict bestuurd wordt door een zelfstandig onder- districtshoofd met standplaats Margasari. Het onderdistrict Rantau wordt bestuurd door het districtshoofd met standplaats Rantau.

De groote weg van Bandjennasin komt by kampe- oeng Binocang het onderdistrict binnen en loopt via Rantau naar Kandangan. De verbinding met Margasari wordt gevormd door een weg ter lengte van 30 km. De kampeongs in Rantau zijn door goed berijdbare wegen verbonden. Het gedeelte ten Oosten van den grooten weg is heuvelachtig en gaat langzamerhand over in het scheidingsge- bergte met Tanah Boemboe. Voornaamste mid- delen van bestaan zijn de rubbertap en de sawah- bouw. Belangrijke plaatsen: Rantau, Lok Paikat, Benoea Padang en Tatakan. Te Rantau is een pasanggrahan en een groote pasar. Het zielenaan- tal bedraagt 34514.,

JBOWEN DAJAK (Aanv. DI. I). Onderafdeeling van de afdeling Kapoeas-Barito der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; deze onderafdeeling omvat den bovenloop van de Kaha- jan of Groot- en van de Kapoeas of Kleine Da- jak-rivier. Zij wordt bestuurd door een gezagheb- ber of controleur met standplaats Koala Koe- roen. Het Inlandsch bestuur bestaat alleen uit een districtshoofd met gelijke standplaats. Het district omvat de geheele onderafdeeling en is ver- deeld in vijf bestuursressorten (kedemangans), elk onder een demang, d.i. een Dajaksch hoofd en assistent van het bestuur.

De bevolking telt 17.332 zielen, waarvan 5 Chi- neezen en 6 Europeanen, (volkstelling 1930; thans (1938) globaal 20.000 zielen), op een opper- vlakte van ± 20.000 km², dus minder dan 1 per km². De inheemsche bevolking bestaat bijna uit- sluitend uit Dajaks; ongeveer ²/₃ behoort tot de groep der Ngadjoe-Dajaks, ¹/₃ tot die der Da- noem-Dajaks. De laatsten bewonen de brong- bieden van de Kahajan en haar zijrivieren, de eersten zijn inder benedenstrooms gevestigd. Deze groepen verschillen in taal en adat. De groote meerderheid van de bevolking (± 85%) geloof in de overgeleverde magisch-animistische voor- stellingen en gebruiken. Bekend zijn de groote zorgen en vele kosten, die onder de Ngadjoes be- steed worden aan het doodenfeest (tiwah) voor de zielrust der gestorvenen. Ook is opmerkelijk de booge prijs, dien men stelt op het bezit van groote, oude Chineseche potten of martavanan (be- langa, halamaung). Voorts is nog ± 10% der bevolking Christen en ± 5% Mohammedaan.

Te Koala Koeroen en te Tewah is een Euro- peesche zendelingleeraar geplaatst vanwege de Bazelsche Zending. Er ziiin 13 volksscholen en 1

vervolg-school, alle onder beheer van de zend- lingleeraan.

De rijstbouw op ladangs is het voornaamste bestaans middel. Ook wordt veel „oebi kajoe“^{*1} (cassave) aangeplant. In inlandsche mijnontgin- ningen te Goenoeng Mas (bij Tewah) wordt goud uit ertshoudend gesteente gewonnen (productie 1937 ± 300 thail). Voorts wasclit men goud aan den bovenloop van alle rivieren. Het zamelen van hout en andere boschproducten als damar, djeloe- toeng, hangkang, is verder een belangrijke inkom- stenbron, alsmede de opbrengsten uit rotan- en rubbertuinen.

Uitgevoerd worden hout en andere boschpro- ducten, rotan, rubber en goud; ingevoerd ka- toentjes, tabak, zout, kramerijen en dergelijke. De handel wordt veelal door kooplieden van ri- viermotorbooten en prauwen gedreven, die uit Bandjermasin en de Hoeloe Soengai afkomstig zijn. Voorzoover gelocaliseerd in de onderafdeeling is Tewah het centrum.

NOENOEKAN, eiland ten Oosten van Borneo, behorende tot de onderafdeeling Tarakan, dicht naby de Britsch Noord Borneo-grens gelegen. Op dit eiland is werkzaam de N.V. Houtaankap- Maatschappij Noeroekaan, welk bedrijf den rijken boschvoorraad exploiteert voor de leverantie van verschillende soorten ti minerhout (meranti, ka- poer, kroewing, bangkirai enz.).

TARAKAN (Aanv. DI. IV). I. Onderafdeeling behorende tot de afdeling Boeloengan en Bcraoe der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo. Deze onderafdeeling bestaat uit het hoofdeiland Tarakan met alle verder tot het landschap Boeloengan behorende eilanden, uit- gezonderd die van de Kajan-delta, en grenst ten Noorden aan Britsch Noord Borneo. Het merendeel dezer eilanden bestaat uit vlak en laaggelegen land met vloedboschen aan de kusten. Enkele grootere eilanden — Tarakan, Boenjeu, Mandoel, Nocnoekan, Sebatik — zijn heuvelachtig; ook deze eilanden hebben modder- kusten, waarop een overvloedige moeras- en vloedboschvegetatie wordt aangetroffen.

II. Eiland ten Oosten van Borneo, hoofdeiland der onderafdeeling Tarakan, me ten de over de grootste lengte ongeveer 25 km en over de groot- ste breedte ongeveer 18 km. Dit eiland is zeer onvruchtbaar; het ontleent zijn belangrijkheid aan de werkzaamheid van de N.V. De Bataaf- sche Petroleum Maatschappij, aan welk bedrijf mijnconcessies zijn verleend, welke nagenoeg het geheele eiland beslaan. De door de B.P.M. gewonnen aardolie wordt niet geraffineerd, doch slechts ontwaterd, waarna het onder den naam van „Tarakan crude“ als stookolie wordt ge- bruikt. De productie bedroeg in de jaren 1933 tot en met 1937 jaarlijks tusseben de 700.000 en 800.000 kg/ton. De defensie van dit eiland is opgedragen aan een bataljon infanterie en een compagnie kust- en luchtdoelartillerie. Het zie- lental der op Tarakan gevestigde Europeanen be- droeg in 1937 omstreeks 600, dat der iiiheemsche- ongeveer 7000, dat der Chineezii ongeveer 3000. Onderwijs wordt gegeven op een open bare Euro- peesche lagere school, een particuliere Holland- sche school, een Gouvernments vervolgschool en eenige volksscholen. De ver binding met Java wordt onderhouden door de K.P.N.I. en sedert 1937 eveneens door de K.N.I.L.M.

BANJOE IRANG (Aanv. DI. I). Rivier op

Borneo's zuidkust. Het dal van deze rivier bevat van 20 km boven kampong Banjoe I rang af diamantafzettingen. Men vindt er dan ook veel dianiantputten van de bevolking.

GOENOENG KOEPANG (Aanv. DI. I). Deze mijnbouwconcessie is sedert 1930 verlaten wegens moeilijkheden met den afzet van het product.

KARANG INTAN (Aanv. DI. II). Districts-hoofdplaats van Riam Kanan (zie aldaar). Ook de naam van een rubberondermeining (thans in Europeesche handen) gelegden aan den rethoerover van de Riam Kanan.

TANAH INTAN. Een groote rubberondermeining (1348 ha) aan den linkerover der Riam Kiwa in de onderafdeeling Martapoera der afdeeling Bandjermasin, residence Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, tegenover de kampong Boeinirata.

MARTAPOERA (Aanv. DI. II). Hoofdplaats der gelijknamige onderafdeeling der afdeeling Bandjermasin van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, vroeger de zetel van een assistent-resident, thans de standplaats van een controleur en een districtshoofd. Zij bestaat uit de kampongs Pasajangan, Kraton, Pakoeman, Djawa en Toenggoel frang. Vroeger was zij de verblijfplaats van Sultan Adam van Bandjerma-ein. Men vindt te Alartapoera een belangrijke pa-sar, een fraaie moskee en vier diamantslijperijen, waarvan een eigendom is van een Ara bier.

MARTAPOERA (Aanv. DI. II). District der gelijknamige onderafdeeling van de afdeeling Bandjermasin der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder het bestuur van een kiai (districtshoofd) met standplaats Martapoera, bestaande uit de onderdistricten Martapoera, Riam Kiwa en Hi a in Kanan (voor deze beide laatste zie aldaar). Het onderdistrict Martapoera is dicht bevolkt; de bevolking woont hoofdzake-lijk langs de rivieren. De bevolking leeft in hoofdzaak van : sawahbouw, tuinbouw w, handel en diamantslijperij. Langs den weg van Martapoera naar Pleihari, in kampong Tjempaka, en verder langs den postweg naar de Hoeloe Soengai, in de kampongs Antasan Senoer tot Mataranian, als- mede in de kampong Mali-Alali, liggen veel rub- bertuinen.

MARTAPOERA (Aanv. I) I. II). Onderafdeeling van de afdeeling Bandjermasin van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo, onder een controleur met standplaats Martapoera, bestaande uit het district Martapoera, onderverdeeld in 3 onderdistricten: Martapoera (omvattende de voormalige onderdistricten Noord- en Zuid-Martapoera), Riam Kiwa en Riam Kanan (zie aldaar). De onder-afdeeling telt volgcnstic volkstelling 1930 75390 inwoners, w.o. 109 Europeanen, 190 Chincezen en 652 andere Vreemde Oosterlingen. Zij omvat het strooengebied der Martapoerarivier en haar bronrivieren Riam Kiwa en Riam Kanan tot do Antasan Soetoen, (een oorspronkelijk voor do schoepvaart met de Hoeloe Soengai gegraven kanaal), die bij kampong Koeliling Bentong Oeloe, en de Soengai Penggalaman, die beneden die kampong in de Martapoerarivier uitmondt, welke beide de grens vormen met de onderaf- deeling Hng Bandjannasin-Alarabahan.

De voornaamste autowegen loopen stervormig van Martapoera uit, te wten de oude postweg van Martapoera naar Bandjermasin (35 km), die

verder de Martapoerarivier by de hoofdplaats kruisende, de Riam Kiwa tot kampong Mata- raman (24 kin) volgt, om vervolgens naar Rantau af te buigen + voorts sedert 1920 de nieuwe verbindingsweg van Bandjermasin naar Martapoera langs het in Februari 1936 geopende vliegveld Oelin (22 km van Bandjermasin); de verbindingsweg van Martapoera naar Pleihari (tot Banjoe Irang, 18 km), van Martapoera naar Karang Intan (12 km) langs de Soengai Bintjau en verder naar de kampongs Soengai Alang en Mandika- pau tot Awang Bangkal aan de Riam Kanan en de verbindingsweg van Pengaron naar Mata- ranian (18 km).

De mineralenrijkdom geeft thans uitsluitend werk aan de bevolking, die op eigen gelegenheid kolen delft in het heuvelland nabij Pengaron, tusschen Riam Kiwa en Riam Kanan en langs de Banjoe Irang, en voorts goud en diamant wascht in de beddingen van Riam Kiwa en Riam Kanan en Banjoe I rang en enkele zijriviertjes hiervan, en uit putten in de omgeving, waaroude rivierloopden afzettingen gevormd hebben, in hoofdzaak in den middenloop. De bovenloop bevat geen of economisch te weinig mineraal, de benedenloop ligt in te diep moeras. Deze goud- en diamantwasschery vormt een goede bijverdienste voor de overigen bijna geheel op landbouw aan- gewezen bevolking. Bovendien heeft deze mineralenrijkdom de oprichting van diamantslijpe- rijen ter hoofdplaats en in de naaste omgeving tengevolge gehad; thans zijn er 5 in bedrijf, waarvan 4 geheel, en 1 ten deele in handen van Maleiers zijn. Deze onderafdeeling is ook belangrijk wegens de vele niet-inheemsche rubberonderme- mingen, t.w. Tanah Intan, Pengjoeran, Bawahan (Japansch), Danau Salak (Japansch), Lok Tabat, Indrasari en Karang Intan.

PENGARON (Aanv. DI. HI). Hoofdplaats van het onderdistrict Riam Kiwa, onderafdeeling Martapoera van de afdeeling Bandjermasin van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

RIAM KANAN (Aanv. DI. III). Onderdistrict der onderafdeeling Martapoera, afdeeling Bandjermasin van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder het bestuur van een assistent kiai (onderdistrictshoofd) met standplaats Karang Intan (thans tijdelijk: Martapoera) aan de Riam Kanan. De bevolking bestaat in hoofdzaak van landbouw; in de benedenstreek vindt men veel bevolkingsrubber, voorts zoekt de bevolking goud en diamant in het dal van de Riam Kanan en steenkolen in het heuvelland op de waterscheiding van deze rivier en de Banjoe I rang.

RIAM KIWA (Aanv. DL III). Onderdistrict der onderafdeeling Martapoera, afdeeling Bandjermasin van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder het bestuur van een assistent kiai (onderdistrictshoofd) met standplaats Pengaron (zie aldaar). De voornaamste kampongs zijn: Pengaron, Lok Tjantong, Boe- mirata, Soengai Raja en Lok Toenggoel, voorts Mengkaok en Soengai Pinang, waar veel pisangs worden geproduceerd (50000 boomen), alle aan do Riam Kiwa golgcon. Dit onderdistrict is dun bevolkt door Maleiers en, aan den bovenloop van de Riam Kiwa, eenige niet veel van deze Maleiers nicer verschillende Dajaks; deze bevolking woont voor het meerendeel aan deze rivier en houdt zich

in hoofdzaak bezig met den landbouw. Velen vinden ook nog een bestaan door kolen te graven uit de verlaten schachten der Gouvernementsmijnen te Pengaron en uit de heuvels in de omegeving en deze kolen in den westmoesson te Bandjermasin te verkoopen; voorts zoeken vele kampoenglieden naar diamant en goud in Boemirata, Soengai Raja, Soengai Pinang en Pengaron.

BARABAI (Aanv. DI. I en DI. V of suppl. afl. "biz. 26S). Onderafdeeling der afdeling Hoeloe Soengai van de residentie Zuidoer- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een controleur of gezaghebber B.B. met standplaats Barabai; bestaande uit het district Barabai en de onderdistricten Bata ng Alai, Barabai en Laboean Amas (zie al- daar). De oppervlakte bedraagt 1434 km².

Vrijwel in de geheele onderafdeeling komen zeer uitgestrekte bevolkingsrubberaanplantingen voor tot een totale hoeveelheid van ruini 15 miljoen boomen, terwijl daarnaast het land groten- deels door de bevolking voor den rijstbouw in cultuur gebracht is, thans in hoofdzaak voor eigen behoefte. De bevolkingsrubber wordt voornamelijk verwerkt tot de z.g. smoked sheet en verhandeld op de moderne rubberpasar ter onderafdeelingshoofdplaats Barabai. De smoked sheet-fabricatie is een echte bevolkingsindustrie en geschiedt voor het meerendeel in de rookhuizen, waarvan Barabai er ruim honderd telt, doch ook in de Japansche Rubber Refinery te Barabai Darat. Vrijwel het geheele economische leven in dit ressort oriënteert zich op de rubbersituatie en derhalve doen prijsstijging dan wel prijsdaling van dit product daar vrijwel onmiddellijk haar in- vloed gelden.

De Maleische bevolking van Barabai, een mengvolk met de typische kenmerken daarvan, vormt de hoofdbevolking der onderafdeeling Barabai. Van een bepaald ras kan niet worden gesproken, daar veel bloedmenging heeft plaats gehad (o.a. Javaansche inslag). De door de bevolking gesproken taal is het z.g. Bandjereesch- Maleisch, waarin vele Javaansche woorden voorkomen, en zich kenmerkend door onwullendheid. De groote kampong Pemangkik heeft een afwijkend dialect. De Dajaks hebben geen eigen taal meer, doch spreken het Bandjereesch- Maleisch, vermengd met locale uitdrukkingen en woorden van Dajakschen oorsprong. De bevolkingscijfers per ultimo 1937 waren als volgt: Europeanen 11, Maleiers 137427, Dajaks 1547 (in de onderafdeeling zijn in totaal slechts 5 Dajak- kampongs), Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen 833.

BARABAI (Aanv. DI. I). Hoofdplaats van de gelijknamige onderafdeeling in de afdeling Hoeloe Soengai (residentie Zuidoer- en Oosterafdeeling van Borneo). Het heeft tegenwoordig (1938) elektrische verlichting en is als zoodanig een unicum in de Hoeloe Soengai; voorts vindt men er een kazerne van de veldpolitie, een hospitaal, groote pasars w.o. een moderne in beton opgetrokken rubberpasar, schakelschool, meisjes- en jongensvervolgsschool, enkele volksscholen alsmede een pasanggrahan. Voorts bevinden zich ter onderafdeelingshoofdplaats een ijsfabriek, een rijstperlerij alsmede een rubber refinery, het laatste bedrijf toebehoorende aan het Japansche Nomura concern. Het districtshoofd van Barabai, wiens district samenvalt met de grenzen der onderafdeeling, woont ook ter hoofdplaats.

De vrijwel dagelijkse verbinding met Bandjermasin wordt tot stand gebracht door een autobusonderneming. Eentypeverschil, dat de kota Barabai onderscheidt van de overige plaatsen in de afdeling Hoeloe Soengai, is nog dat de eerste, dank zij de beter grondgesteldheid, een aantal steenen woningen rijk is (o.a. voor den Europees- bestuursambtenaar en het districtshoofd).

BARABAI. Onderdistrict van het district Barabai der gelijknamige onderafdeeling. Werd ingesteld in het jaar 1929 en geplaatst onder rechtstreeks bestuur van het districtshoofd met standplaats Barabai. Dit onderdistrict omvat het centrum der onderafdeeling en telt 18 kampongs, waaronder 1 Dajakkampong, i.w. Haroejan Dajak. De oorspronkelijke bevolking dier kampong heeft zich echter sterk vermengd met Maleiers, heeft hun gewoonten en gebruiken overgenomen en is voor een belangrijk deel reeds geislamiseerd. De overige bevolking is overwegend orthodox Mohammedaansch (kaom toea). De voornaamste kampongs zijn Barabai Kota, Barabai Darat, Mahang en Kambat.

Het onderdistrict is grotendeels bedekt met rijstvelden, terwijl in het heuvelterrein (Pagat en omstreken) uitgestrekte rubbercoingen voorkomen. Werd vroeger veel rijst uitgevoerd, thans client deze in hoofdzaak voor dekking van eigen behoeften. Voor de rubberverwerking op den ruwberhandel wordt verwezen naar het artikel nopens deze onderafdeeling Copra wordt in geringe hoeveelheden geëxporteerd naar Bandjermasin. De veeteelt is van uiterst weinig belajf. He bevolking is vrij welgesteld; velen bezitten auto's en motorrijwielen en vrijwel alien een of meer rij- wielen. Goederentransport vindt vooral plaats per grobak, doch in geaccidentieeler re in wordt voor het vervoer voornamelijk van paarden gebruik gemaakt. Het onderdistrict is buiten de hoofdplaats Barabai (zie akJaar) een groot aantal volksscholen rijk. Bevolkingscijfers per ultimo 1937: Maleiers 43.276, Dajaks 645, Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen 757.

BATANG ALAI (Aanv. JI. I). Onderdistrict der onderafdeeling Barabai, afdeling Hoeloe Soengai, residentie Zuidoer- en Oosterafdeeling van Borneo, onder het bestuur van een assistent kiai (onderdistrictshoofd) met standplaats Bira- jang. Het ressort omvat het noordelijk gedeelte der onderafdeeling en telt 19 kampongs, waaronder 4 Dajakkampongs t.w. Laboehan, Hinaskiri, Hinaskanan en PembakoeJan. De Dajaks der laatstgenoemde drie kampongs liebben zich echter sterk vermengd met de Maleische bevolking, hebben hare gewoonten en gebruiken overgenomen en zijn voor een belangrijk deel reeds geislamiseerd. De bevolking der Dajakkampong Laboehan, alwaar de Bazelsche Zending werkt, in gedeeltelijk tot het Christendom bekeerd. De overige bevolking (Maleisch) is overwegend orthodox Mohammedaansch (kaom toea). De voornaamste kampongs zijn Soengairangus, Iloeng (pasar, betonbrug over de Soengai Batang Alai), Bira- jang (groote pasar aan de Batang Alai rivier, polikliniek) en Aboeng. Het onderdistrict is rijk aan rijstvelden en uitgebreide heveaanplantingen. De padi is hoofdzakelijk bestemd voor eigen behoefte; de rubberhandel concentreert zich op de onderafdeelingshoofdplaats (zie aldaar). Aan den veestapel wordt weinig zorg

besteed. De bevolking is vrij welgesteld; velen bezitten auto's en motorrijwielen of rijwiel alien een of meer rijwielen. Het goederentransport met grobaks is aanzienlijk. Behalve do vervolgschool te Birajang en de zendingsschool van de Evangelische Missions Gesellschaft te Bazel to Laboehan, heeft (het onderdistrict een groot aantal volks- scholen. Per ultimo 1937 bedroeg het aantal Maleiers 44.088, het aantal Dajaks 902 en het aantal Chinesezen en andere Vreemde Oosterlingen 23/0* 7 **LABOEAN AMAS** (Aanv. DI. II). Onderdistrict '7 der onderafdeeling Barabai, afdeling Hoeloe

Soengai, residentie Zuider- en Oosterafdeling van Borneo, onder het bestuur van een assistent kjaï (onderdistrictshoofd), met standplaats Pantai Hambawang. De onderdistrictshoofdplaats is gelgeen aan de samenkomst van de wegen Amoentai-Soengai Boeloeh-Walangkoë-Pantai Hambawang-Kandangan en Barabai-Pantai Hambawang, derhalve aan het knooppunt der wegen naar Kandangan en Amoentai. Het ressort omvat het z.w.-lijk gedcelte der onderafdeeling en telt 19 kampeongs met uitsluitend Maleische bevolking, behoorende tot de orthodox-Mohammedanen (kaoem toea). De voornaamste kampeongs zijn Pantai Hambawang (weverij, groote pasar aan de Soengai Laboëan A mas, polikliniek — evenals die te Birajang staande onder toezicht van den Gouvernements Indisch arts te Barabai), Nanoëa Koëpang (vervolgschool), Pemangkih (zie aldaar) en Ilaroëjan (pasar). Evenals elders in de onderafdeeling Barabai zijn, afhankelijk van de terreinsgesteldheid ter plaatse, de kampeongs omgeven door klapper- en vruchtboomen, hi er en duar on-ter broken door bamboestoelen. Het grootste gedeelte van het onderdistrict is door de bevolking in cultuur gebracht voor den rijstbouw, terwijl het overige gedeelte in beslag wordt genomen n door bevolkingarubbrtuinen. Slechts weinig) adi wordt uitgevoerd; de in de bevolkingsub- bcrinstallaties geproduceerde smoked sheet, als- ook de natte rubber, wordt verhandeld te Barabai (zie aldaar). De veteelt is van gering belang. Jc bevolking is welgesteld; velen bezitten auto's en motorrijwielen en vrijwel iedereen heeft een of jneer rijwielen. Het goederentransport vindt in hoofdzaak plaats inet door sapi's getrokken grobaks.

Jiehalve vervolgscholen te Pantai Hambawang en Banoea Koëpang is cr in Laboëan A mas een groot aantal volksscholen. Per ultimo 1937 bedroeg het aantal Maleiers 50063, terwijl het aantal Chinesezen en andere Vreemde Oosterlingen 53 bedroeg//

PEMANGKIH. Kampeong in het onderdistrict Laboëan Amas, onderafdeeling Barabai, (zie aldaar) afdeling Hoeloe Soengai, residentie Zuider- en Oofterafdeeling van Borneo. Deze kampeong is de grootste en rijkste van de onderafdeeling en heeft een uitsluitend Maleische bevolking (z.g. Ilandjercezen). Het inwoneraantal bedraagt ruim 5000. J)e bowoners spreken een dialect, hetwelk afwijkt van dat der andere kanipeonga van Barabai, terwijl zij ook in gebruiken en gewoonten af- wijken. Het plaatje heeft een flinke moskee en een volksschool. Groote, goed gebouwde huizen (hout, op palen) staan, dichter dan in de andere kampeongs, langs den hoofdweg naar Amoentai in lange lijn naast elkaar. De vorm is derhalve zeer langgerekt. Het merkwaardigst is echter het feit, dat nagenoeg de geheele klein- en tuschen-

handel in plaatsen a Is Barabai, Birajang en Pantai Hambawang (zie aldaar) en zelfs in Amoentai in handen is van personen uit Pemangkih. Dit verklaart dan ook waarom de Pemangkeer over het algemeen beter gesitueerd is dan de gemiddelde Barabaiër. Het individueele karakter dringt hem vaak tot reizen buiten Borneo, ook naar andere landen. Over het algemeen heeft hij dan ook reeds vrij moderne handelsbegrippen, behoorlijke kennis van handel en verkeer in modern westerschen zin en een flinke dosis ondernemingsgeest.

ALABIOE of **ALABIO** (Aanv. DI. I). District der onderafdeeling Amoentai (Z. en O. afd. van Borneo), tellende 18 kampeongs met hoofdplaats Soengai Pandan, alwaar een districtshoofd (kjaï) zetelt. Het district telt 50500 zielen, alien Inlanders. Dajaks komen in dit district niet voor. De bevolking is zeer ener- giek en bezit een aangeboren handelsgeest. De landbouwende bevolking is hoofdzakelijk aange- wezen op rijstbouw in den zoogenaamden Alabiopolder, langs welk gebied een ringweg van 54 km loopt, welke in 1938 zoodanig opgehoogd is, dat deze polder niet ineen door bandjirwater kan warden overstroomd en betere oogstverwachtingen voor de ruim 0000 in dien polder werkende gezin- nen mogen worden gekoesterd. In het district met zijn uitgestrekte watergebieden bestaat eveneens een belangrijke pluimveeteelt, hoofdzakelijk van eenden, terwijl elke week een boot van Bandjer- masin speciaal op Alabio komt om gezouten een- deneieren te laden, welke eieren te Soerabaja op de markt gebracht worden. Ook uitvoer van ge- droogde visch heeft geregeld plaats. De visch- vangst wordt beoefend door middel van groote fuiken (soelambaus) in het merengebied van Da- nau Panggang en Bitin. De bevolking van Alabio's streng Mohammedaansch en heeft voorgodsdienstige vraagstukken een intensieve belangstelling.

AMOENTAI (Aanv. DI. I en DI. V of suppl.- afl., biz. 267). Onderafdeeling van de afdeling Hoeloe Soengai der residentie Zuider- en Ooster- afdeling van Borneo, bestaande uit de voorna- lige districten Amoentai, Balangan (met de on- dcrdistricten Paringin en Awajan) en Alabioe (met de onderdistricten Soengai Pandan en Da- nau Panggang). De grenzen zijn bepaald bij Ind. Stb. 1913 no. 199, terwijl de administratieve in- deeling het laatst is geregeld in Ind. Stb. 1935 no. 248.

De onderafdeeling bevat de stroomgebieden van de Balangan- en Pitaprivior, alsmede het me- ron- en moerassengebied van Amoentai en Ala- bio. Hot grootste gedeelte der onderafdeeling wordt gevormd door laag, inoerassig land, met heuvelland in hot Paringinsche en Awajansche. Er is een goed autowegennet, dat echter in den regentyd (December tot en met April) grooten- deels onder water komt te staan tengevolg van bandjir in do Tablongrivier en de Soengai Balangan, die bij de onderafdeelingshoofdplaats Amoentai tezamen komen in de Negararivier, waardoor deze eenige malen per jaar buiten haar oevers treedt. Toninde de jaarlijks tengevolg daarvan voorkomende rijstooftmislukkingen zooveel mogelijk te boperken, is in 1936 een aan- vang gemaakt met indijking van de voornaamste rystgebieden, waardoor eerlang do Alabiopolder, Moeroeng Bajoerpolder, Pekatjanganpolder, Sim- pang Empatpolder en Knocdanpolder zullen ontstaan. ^

De standplaatsen der (onder) districtshoofden zijn a lie telefonisch verbonden met de onderafdeelingshoofdplaats. In 1937 bedroeg het aantal zielen der onderafdeeling 155.662, waarvan 38 Europeanen, 147 Chineez en 2982 Dajaks. De overige bevolking vormen de zoogenaamde Hoe-loe Soengaiers, die de Bandjereesche taal spreken en waarvan de Alabioers zich door een specialen tongval onderscheiden. Uitvoerproducten zijn voornamelijk rubber en rijst, alsook eendeneieren en poeroenmatten.

De Inlandsche bevolking is energiek en zwcrmt gaarne uit, zoodat zij door den geheelen Archipel wordt aangetroffen. Zy is streng Mohammedaansch en verdiept zich gaarne levendig in gods- dienstige vraagstukken. De godsdienstige recht- spraak is geregeld bij Gouvernementsbesluit van 9 December 1937 no. 19 (Ind. Stb. 1937 no. 638). In 1937 telde de onderafdeeling 75 pasarloodsen, waarvan 23 belangrijke, terwijl het aantal Inlandsche scholen 48 was, waaronder 34 volks- scholen.

AMOENTAI (Aanv. DI. I en DI. V of suppl.- a. fl. biz. 267). District der onderafdeeling Amoen- tai (Z. en 0. afd. van Borneo), tellende 20 kam- poengs met totaal 62118 zielen. De bevolking best a uit hoofdzakelijk uit handelaren en land- bouwers. Het districtshoofd (kiai) woont te Amoentai en is tevens voorzitter van den dis- trictsraad. Dajaks komen in dit district niet voor.

AMOENTAI (Aanv. DI. I en DI. V of suppl. afl. biz. 267). Onderafdeelings- en districtshoofd- plaats in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Heeft zich langzamerhand onWvik- keld tot een centrum van rubberhandel. De bevolking telt (1938) ruim 6500 zielen, waaronder 32 Europeanen en 101 Chineez en. In 1937 waren er een postkantoor, zoutverkoopplaats, biscoop, societeit, ziekenhuis, ijsfabriek en een pasanggra- han. Ook is er een uitgebreid pasarcomplex met een flinke loods voor droge rubber, waarin iedere week een druk vertier heerscht. Er is een geregeld- e bootverbinding met Bandjermasin, terwijl we- kelijks zeven Chineesche booten voor het laden van rubber Amoentai aandoen. Si nds 1936 is deze plaats een centrum van BPM- belang geworden in verband met aardolieboringen in de nabij gelegen onderafdeeling Tandjoeng en in het district Bala- ngan, nabij de districtshoofdplaats Paringin. De voornaamste onderwijsinstellingen ter plaatse zijn een Hollandsch-Inlandsche school en een (tij- delijke) opleidingscursus voor volksschoolonder- wijzers.

BALANGAN (Aanv. DI. I en DL V of suppl.- afl. blz. 267). District in de onderafdeeling Amoen- tai, afdeeling Hoeloe Soengai der res. Z.- en 0.- afd. van Borneo. Het is gesplitst in twee onder- districten, nl. Paringin onder den kiai (districtshoofd met standplaats Paringin), tellende 13 kampoengs met totaal 30400 zielen, waarvan ruim 2800 Dajaks zijn, en Awajan ondereen assistent kiai (onderdistrictshoofd met standplaats Batoe Mandi), tellende 10 kampoengs met totaal 12596 zielen, waaronder 151 Dajaks.

Het district omvat de bovenloop en der Bala- ngan en Pitaprivieren, waarvan het terrein op- glooit in moeras- tot berggronden (Meraetoesge- bergte). Nabij de districtshoofdplaats Paringin zijn aardolielagen aangeboord. Indien deze ex- ploiteerbaar blijken, zal het district, dat thans van beteekenis is door de aanwezigheid van uit-

gestrekte rubbertuinen, veel aan belangrijkheid winnen. De Dajaksche bevolking van het district is verdeeld in Balangandajaks (2612 zielen), wonende langs den bovenloop der Balangan- rivier, de Dejadajaks (219 zielen), wonende langs den bovenloop der Gelpembangrivier in kam- poeng Goenoeng Rioet en de Pitapdajaks (151 zielen), wonende langs den bovenloop der Pita- rivier. Deze Dajaks, die hoofdzakelijk door rijst- bouw en pisangteelt in hun onderhoud voorzien, leven met elkander op goeden voet.

HAJOE? (Aanv. DI. II). Grootte rubberonder- neming, gelegen in het onderdistrict Noord Ta- balong van de onderafdeeling Tandjoeng, afdeeling Hoeloe Soengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De onderneming beslaat een oppervlakte van ruim 3000 ha, waarvan een derde gedeelte beplant met hevea. De naburige onderneming Tabalong Kiwa, welke van den- zelfden eigenaar is (The New Hajoe Rubber Estates Ltd) en die ongeveer 1000 ha groot is, waarvan ruim een derde beplant, wordt met Hajoe beheerd door 6en administrateur.

KLOEA (Aanv. DI. II). Onderdistrict en plaats in de onderafdeeling Tandjoeng, afdeeling Hoeloe Soengai, residentie Zuider- en Oosteraf- deeling van Borneo. Te Kloea, aan de Ta balong- rivier ongeveer 20 km stroomafwaarts van Tandjoeng, is een belangrijke pasar, waar o.a. rubber verhandeld wordt. Kloea is een klein, doch dichtbevolkt onderdistrict met ongeveer 35000 inwoners, bijna uitsluitend Maleicrs. Het land bestaat voor een groot gedeelte uit moerassen, die in den drogen tijd met padi worden beplant en deels door bedijking en sluisen tegen bandjirs beschermd zijn. Langs de rivieren en tusschen) do moerassen zijn hoogere terreinstrooken (pema- tangs), waarop de kampoengs gelegen zijn. Deze pematangs zijn nagenoeg geheel vol gepiant met rubberboomen (hevea). Voornaamste nri-ldelen van bestaan zijn rubbercultuur en sawahbouw, naast handeJ. Een gedeelte van de bevolking bc- oefent gedurende enkel maanden van het jaar den landbouw in de dmgeving van Bandjennasin in de daar aanwezige groote, gedeeltelijk ingepol- derde moerassery

TABALONG (Aanv. DI. J V). Landstreek met ongeveer 45.000 inwoners in de onderafdeeling Tandjoeng, afdeeling Hoeloe Soengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Admin- istratief thans verdeeld in twee onderdistricten, Zuid- en Noord-Tabalong, met de hoofdplaatsen Tandjoeng en Haroeway, vroeger een district met de hoofdplaats Mah6. De bewoners zijn voor het grootste deel Maleiers. In enkele afgelegen stre- ken wonen nog Dajaks, behoorende tot de Mai- njan en Doesoen-Dea stammen. Het gebied is grotendeels heuvelachtig met hier en daar kleine sawahcomplexen. De kampoengs zijn nagenoeg alle omgeven door uitgestrekte heveaamplanting- gen. Voor het overige is het land grotendeels be- dekt met alang-alang, al lee n in de bergen in het Noorden en Zuiden treft men nog groeve bos- schen aan. Hoofdbestaansmiddel is de rubbercultuur, daarnaast de landbouw met in het Noorden bij Moera Oeja een niet onBelangrijke pepercul- tuur.

TANDJOENG (Aanv. DL IV). Noordelijkste onderafdeeling der afdeeling Hoeloe Soengai van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, bestaande uit de onderdistricten Noord-

Tabalong, Zuid-Tabalong, Kloea en Oost-Doe-soen met ongeveer 100.000 inwoners. Behalve Oost Doesoen, behoort dit ressort tot het stroom-gebied van de Tabalong, die het land in z.w.-lijke richting doorstroomt en met de Balangan bij Amoentai de Negara vormt. De bodem is in het Zuiden en Westen laag met moerassen, verder heuvelachtig, in het Noorden en Oosten overgaande in het Meratoesgbergte. De belangrijkste plaatsen zijn Tandjoeng, standplaats van den controleur, Kloea, Pamarangan Kiwa, Haroeway, Moeara Oeja, Tamiang-Lajang en Ampah. De bevolking bestaat voornamelijk uit Maleiers met Dajaks in de meer afgelegen streken; deze laatsten behooren tot de Maanjan, Lawangan en Doesoen-Dea stammen. Alleen in het onderdistrict Oost-Doe-soen is het Dajakelement overwegend.

Hoofdmiddel van bestaan is de rubbercultuur. Om de kampong is vrij wel alle droge grond met hevea beplant. Door de oprichting van bevolkingsrookhuizen wordt thans een groot gedeelte van de verkregen rubber als "native smoked sheets" uitgevoerd. Naast de rubbercultuur is de landbouw van belang. In de moerassige streken wordt in den drogen tijd rijst geplant, terwijl in de hoogere streken in den regentijd, meest op opengekapte ladangs, ryst, cassave en mais worden verbouwd. Op enkele plaatsen heeft men van regen afhankelijkje sawahs. Door de hooge vlucht, die de rubber genomen heeft, is de oude landbouw eenigszins in het gedrang geraakt. Ook wordt aan gewassen als klapper- en arnpalmen en aan tweede gewassen minder aandacht besteed dan vroeger, zoodat feitelijk alleen nog de pepercultuur in de omgeving van Moeara Oeja van beteekenis is. Nijverheid wordt vrijwel niet beoefend; alleen te Kloea is een Japansche rubbermilling-fabriek. Ije veeteelt is van weinig belang. Enkele Dajaksche kampoengs in Noord-Tabalong hebben kudden verwilderde karbouwen, die echter gaandeeweg kleiner worden. In Kloea treft men een denfokkerijen aan.

Onder de delfstoffen, die in Tandjoeng aange troffen worden, heeft de petroleum de meeste aandacht getrokken. Exploratieboringen hebben de aanwezigheid daarvan aangetoond, tot exploitatie is het echter nog niet gekomen. Verder treft men goud en steenkolen aan, doch in geringe hoeveelheden.

Uitvoer van boschproducten, hoofdzakelijk rotan, heeft plants van uit het onderdistrict Oost Uesocon. Deze rotan is echter voor het meerendeel afkomstig van aangelagde rotantuin. Door het voortdurend afbranden van de bosschen ten behoeve van den ladangbouw verkleint het bosch de oppervlakte van jaar tot jaar. Oerbosch is nog slechts in zeer afgelegen streken te vinden, terwijl liet opslagbosch door het ontbreken van voldoende vruchtbaren bouwgrond meermaal te spoedig wordt gekapt om opnieuw als ladang terrein te dienen, waarna veelal de boomgroei geheel ophoudt en plaats maakt voor alang-alang, met welk gewas groote uitgestrektheden bedekt zijn. Indien door de rubbercultuur niet een herbebossching had plaats gevonden, zou dit land grotendeels ontboscht zijn. In Tandjoeng ligt een viertal erfpachtspercelen, welke gedeeltelijk met rubber beplant zijn. Een tweetal, n. l. Hajoep en Tabalong-Kiwa, staat onder Europeesch beheer.

Tandjoeng, de hoofdplaats van de gelijknamige

onderafdeeling, heeft een belangrijke pasar. Er ligt een detachement veldpolitie en er is een Gou-vernements Indisch arts geplaatst. De plaats dank haar naam aan het feit, dat de bestuursvestiging gebouwd is op een smalle landtong, die gevormd wordt door de Tabalongrivier.

OOST DOESOEN. Onderdistrict van de onderafdeeling Tandjoeng, afdeling Hoeloe Soengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, met ongeveer 15.000 inwoners. Tot 1928 maakte dit gebied deel uit van de sindsdien opgeheven onderafdeeling Boentok. De hoofdplaats is door een autoweg verbonden met Tandjoeng via Kloea. Het land is grotendeels heuvelachtig met moerassige plekken tusschen de heuvels; naar het Westen daalt het af naar de Barito en in den regentijd staan aldaar groote uitgestrektheden onder water. Het wordt doorsneden door verschillende kleine rivieren, waarvan de voornaamste de Karau, Pakoe en Patai zijn, welke meest in westelijke richting stroomen en in de Barito uitmonden. Aan den benedenstroom van deze rivieren liggen verschillende kleine Maleische kampoengs, het grootste deel van de bevolking bestaat echter uit Dajaks van de stammen Maianjan en Lawangan. De bevolking houdt zich vooral bezig met de rubbercultuur en den ladanglandbouw, voert rotan uit en legt zich toe op de vischvangst. In tegenstelling met het overige deel van de afdeeling Hoeloe Soengai, behoort dit ressort niet tot het Borneo-landrentegebied, maar wordt er inkomstenbelasting geheven van de landelijke inkomsten.

LAOET (STRAAT) (Aanv. DI. II). Zeestraat tusschen Borneo en het eiland Laoet. Straat Laoet wordt aan de zuidzijde begrensd door de kapen Petang en Kiwi, terwijl zij aan de noordzijde eindigt bij de kapen Dewa en Kemoening. Het vaarwater in straat Laoet kenmerkt zich door ondiepten, vnl. de gosong Pajoeng, doch is door de goede betonning en verlichting ook 's nachts bevaarbaar. Er bevinden zich in de straat drie vuurtorens, n. l. te Tandjoeng Petang, op het eiland Soewangi en nabij Kota-Baroe (Blingkar), benevens enkele lichtboeien.

In de straat liggen de eilanden Soewangi, Boeroeng en Tampakan. Het eiland Soewangi steekt hoog uit zee op de eilanden Boeroeng en Tampakan zijn laag en moerassig.

De Borneowal is in een breede strook begroeid met inangrovebosch; met het eiland Laoet is zulks slechts het geval van Kota Baroe tot Tandjoeng Serdang. De bast dezer mangrove wordt gewonnen door een Philippijnsche maatschappij voor looistoffbereiding. Ten zuiden van Tandjoeng Serdang is de kust van het eiland meer heuvelachtig; daar ligt o. a. ten noorden van de monding van de Pegatanrivier de Djombangan, naar den vorm te oordeelen een zeer oude krater, die ongeveer 450 m hoog is. De vischvangst in dit vischrijke water wordt uitgeoefend door de Badjaks, die zich in hun paalwoningen vrijwel voor elko belangrijke riviermonding hebben gevestigd. De Straat Laoet is een vrij belangrijke scheepvaartweg, die door de van Soerabaja en Bandjermasin op Borneo's oostkust varondo K.P.M.-schepen geregeld gepasseerd wordt. Do kolenaadplaats Stagedin, die vroeger belangrijk was, is na de sluiting van de Poeloe Laoet mijnen in 1932 geheel in verval geraakt. Het plaatsje leeft nu weer eenigszins op door de bakau-bakau winning. Aan de

noordzijde ligt uabij den ingang van de straat, op het eiland Laoet* de onderafdeelingshoofdplaats Kota Baroe.

PEGATAN en KOESAN (Aanv. DI. III). De Koesan is een rivier, die ontspringt in het Mera-toesgebirge en uitmondt in Straat Laoet, tegen-over den op het eiland Laoet gelegen Goenoeng Djambangan. Aan den benedenloop draagt de rivier, benedenstrooms van de districtshoofdplaats Pegatan, den naam van Pegatanrivier.

Pegatan is tevens de naam van het voormalige zelfbesturende rijk, omvattende in hoofdzaak het stroomgebied van den benedenloop van de Pegatanrivier. Volgens de overleveringen werd het rijkje Pegatan in het midden van de achttiende eeuw gesticht door een groot aantal uit Celebes uitgeweken Boegineezen onder aanvoering van een zekeren La Palewang, afstammeling van de vorsten van Par6-Pare. Genoemde La Paldwang zou daarop deze landstroken in pacht hebben verkregen van den toenmaligen Sultan van Bandjer-masin. Aan La Pale wang werd de titel verleend van „Aroeng Abdoelkarim, Radja dari Pegatan dan Koesan". De vorst Aroeng Abdoelkarim, als mede zijn broeder La Palebi, overleden beiden kinderloos, zoodat tot vorstin werd uitgeroepen hun zuster I Senging, die in het huwelijk trad met den vorst van Tjatoeng, Pangeran Moeda. Zij regeerde onder den titel van „Ratoe Aroeng Da- eng Mangkae*²". Deze vorstin liet bij haar over-lijden (± 1885) twee kinderen na, t.w. een doch-ter, genaamd Andi Tangkoeng, en een zoon, Andi Sallo. Andi Tangkoeng trad in het huwelijk met Daeng Mahmoeed, die werd aangesteld tot Mantri Pangeran Mangkoeboemi en als regent optrad gedurende de minderjarigheid van den wettigen troonopvolger Andi Sallo. Bij zijn aanstelling tot vorst verkreeg, Andi Sallo den titel van „Aroeng Abdoerachim".

De vorsten van Pegatan stonden steeds aan de zijde van het Gouvernement en hielpen meerma-len krachtdadig mee om de opstanden rondom Bandjermasin te onderdrukken. De laatste vorst Aroeng Abdoerachim overleed in 1908. Van 1908 — 1912 werd het bestuur over het landschap uitgeoefend door een besturenden raad (kerapatan). Bp Ind. Stb. 1912 no. 312 werd Pegatan ingelijfd bij het rechtstreeks bestuur gebied en werd inge-steld de onderafdeeling Pegatan met gelijknamige controleursstandplaats en ingedeeld bij de toenmalige afdeling Zuid-Oostkust van Borneo. Het district Pegatan zelve was onderverdeeld in een onderdistrict Koesan en Batoelitin.

De Koesanstreek werd destijds aan de vorsten van Pegatan in leen gegeven als belooning voor de hulp, verleend gedurende de Bandjereesche onluaten.

Het land van Pegatan en Koesan is in den bovenloop bergachtig en beboscht; langs den benedenloop laag en vruchtbaar.

Tusschen de tegenwoordige districtshoofdplaats Pegatan en de kampong Batoelitin be- vinden zich vrij wel aaneengesloten aan Boegineezen toebehoorende sawahcomplexen. De Boegi-neesche bevolking is welvarend, de Bandjereesche bevolking aan de bovenloopjvan de Koesanrivier daarentegen vindt haarbestaan in hoofdzaak in do winning van boschproducten en is minder welva-rend.

De voornaamste uitvoerproducten zijn klap-pers, copra, ijzerhout, rotan, damar, gezouten visch en rubber. Vroeger werden in het Koesan-

gebied diamanten gevonden, thans is deze diaman-twinning van geen belang meer. De peper-cultuur boven Batoelitin is sterk in verval. Het district Pegatan telt 20261 zielen, verdeeld als volgt : 7730 Bandjereezen, 11310 Boegineezen, 284 Mandareezen, 116 Javanen, 116 Madoereezen 260 Dajaks, 315 Chineezen, 130 Arabieren. De districtshoofdplaats Pegatan zelve telt 1372 zie-len, in hoofdzaak bestaende uit Boegineezen.

POELOE LAOET (Aanv. DI. III). Eiland gelegen ten Zuid-Oosten van Borneo. Het eiland is langgerekt van vorn. De grootste lengte be-draagt 99 kin (gemeten in rechte lijn van Tan-djoeng Keinoening tot Tandjoeng Pelajar), ter-grootste breedte bedraagt 34 km (gemeten van Tandjoeng Laoeran tot Tandjoeng Alang Alang). Het eiland is in het noordelijk gedeelte doorsneden door een berg-keten, waarvan de Goenoeng Sebatjoeng (676 in) den hoogsten top vormt. Deze bergrug loopt van het Noorden uit tot halverwege het eiland en gaat dan over in heuvelland. Deze bergketen is be-boscht en opgenomen in de hydrologische en productiereserve. De westkust van het eiland is, voorzoo-ver zij aan Straat Laoet gelegen is, laag en modderig, ten Zuiden echter hooger en steen-achtig. De oostkust is, met uitzondering van het gedeelte aan straat Seboekoe, hoog en steen-achtig. Ten Oosten van het eiland Laoet ligt het eiland Seboekoe, hetwelk bekendheid geniet door de belangrijke pepercultuur. De voornaamste ri-vieren op Poeloe Laoet zijn: aan de oostkust uit-mondende: Seratak, Boengoer, Sedjaka, Kapis, Emboeng-Einboengan; aan de westkust uitmon-dende: de Sigam, Baharoe, Semblimbingan, Seni-boeloelan, Soengoep, Sekoejang, Semaras. In het noordelijk gedeelte van het eiland woi-td nabij de kampong Semblimbingan steenkool gevon-len, die vanl 905-1932 door de Poeloe Laoet Mijnbouw-mij.were! gewonnen. Deze steenkool wordt door middel van een Decauville-² spoorbaan afg-!voelcn naar den kolenlaadsteiger te Stagn. Na de sluiting van deze mijnen is het eiland Laoet vrij stork in be-langrijkheid afgenomen. Nabij Semblimbingan bevindt zich een Europeanen-kolonisatieterrein der Stichting Kolonisatie Poeloe Laoet. Aan de noordzijde is gelegen de vroegerc afdeling* hoofdplaats, thans onderafdeelingshoofdplaats Kota Baroe. Het eiland behoort thans tot do onderafdeeling Poeloe Laoet en Tan ah Boemboe, (ingesteld bij Ind. Stb. 1935 no. 248), afdeling Bandjermasin. Het is administratief verdeeld in twee onderdistricten, nl. in het onderdistrict Noord Poeloe Laoet, bestaande uit de noordelijke helft van het eiland benevens Poeloe Seboekoe; aantal zielen 10804 en 2°. het onderdistrict Zuid Poeloe Laoet, bestaande uit de zuidelijke helft van het eiland en de ten Zuiden van het eiland gelegen eilanden; aantal zielen 8964.

De standplaats van het onderdistrict Hhoofd van Noord Poeloe Laoet is Kota Baroe, die van het onderdistrictshoofcl van Zuid Poeloe Laoet Tandjoeng Pelajar. De onderafdeelingshoofdplaats Kota Baroe is bekend wegens uitvoer van peper en ijzerhout (zie KOTA BAROE).

Van de vroegere geschiedenis van het eiland Laoet is weinig bekend. Het rijk Poeloe Laoet zou gesticht zijn van Pegatan uit door een zekeren Pang6ran Kadir, die met zijn broeder Pangdran Samitra, mantri van Sultan Adam, uit Martapoee- ra via Pegatan naar Poeloe Laoet trok

Deze Pangran Kadir wordt beschouwd als de eerste vorst van Poeloe Laoet. Bij Ind. Stb. 1903 no. 179 werd Poeloe Laoet gebracht onder rechtstreeks bestuur, in feite ingaande op 1. Januari 1905.

NOORD-POELOE LAOET. Onderdistrict bestaande uit de noordelyke helft van het eiland Laoet en het geheele eiland Seboekoe, administratief behoorende tot de onderafdeeling Poeloe Laoet en Tanah Boemboe, afdeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, met hoofdplaats Kota Baroe. Totaal zielen-aantal 10084 (zie verder POELOE LAOET).

SEBOKOET (Aanv. van SEBOKOET, DI. III). Eiland gelegen ten Oosten van Poeloe Laoet, administratief behoorende tot het onderdistrict Noord-Poeloe Laoet, onderafdeeling Poeloe Laoet en Tanah Boemboe, afdeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Het eiland is ± 32 km lang, terwijl de grootste breedte 10 km bedraagt. Het is laag heuvelachtig met als hoogsten top de Goenoeng Saeng (192 m). Er liggen drie kampeongs op het eiland met een totaal zielen-aantal van ± 3500. Het eiland heeft beteekenis gekregen door de pepercultuur. IJzererts wordt er in belangrijke hoeveelheden aangetroffen, steenkolen op het zuidelyk gedeelte in veel mindere mate. Alhoewel op vele kaarten de naam Seboekoe voorkomt, is de juiste naam Seboekoe.

KOTA BAROE (Aanv. DI. II). Hoofdplaats van de onderafdeeling Poeloe Laoet en Tanah Boemboe, afdeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo. Vroeger hoofdplaats van de afdeling Zuid-Oostkust van Borneo, opgeheven bij Ind. Stb. 1935 no. 248. De plaats is gelegen aan de noordpunt van het eiland Laoet en wel aan de westzijde vóór aan den ingang van de zeeatrat Laoet, aan den voet van het Sebatoenggebergeto (676 in hoog). Kota Baroe heeft in totaal 1400 inwoners, v. i. r. onder 11 Europeanen en 400 Chinezen. Het plaatsje is in beteekenis achteruitgegaan na de opheffing van de Poeloe Laoet mijnontginning in 1932, (loch is nog steeds een belangrijke uitvoerhaven van pe) er, ijzerhout en boschproducten, zooals rotan, damar. Electriche verlichting en waterleiding zijn aanwezig. Het klimaat is regnachtig. A. l. K. P. M. -lijnen van Soe-Z. rabaja en Bandjermasin naar Borneo's Oostkust en Makassar doen Kota Baroe aan. De handel is voornamelyk georiënteerd op Soerabaja en Singapore.

ZUID-POELOE LAOET. Onderdistrict op het eiland Laoet, omvattende de zuidelyke helft van dit eiland, administratief behoorende tot de onderafdeeling Poeloe Laoet en Tanah Boeinboe, afdeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo. Totaal zielen-aantal 8964. Ondersdistrictshoofdplaats Tandjoeng Pelajar.

TANAH BEMBOE (Aanv. DI. IV). Naam van het tegenwoordige district Pegatan op de vroegere onderafdeeling Tanah Boemboe.

Deze onderafdeeling maakte vroeger deel uit van de afdeling Zuid-Oostkust van Borneo, doch werd bij Ind. Stb. 1935 no. 248 met Pooloo Laoet gevormd tot de onderafdeeling Poeloe Laoet en Tanah Boemboe, behoorende tot de afdeling Bandjermasin. Men vermoedt, dat do naam Tanah Boemboe zijn ontstaan dan kt aan de Soengai

Boemboe, zijriviertje van de Sampanahanrivier.

TJENGAL (Aanv. DI. IV). Naam van een riviertje aan de zuid-oostkust van Borneo, welke stroomgebied vroeger het landchapje Tjengal vormde, behoorende tot Tanah Boemboe. In 1905 kwam dat landschapje onder rechtstreeks bestuur en werd tezamen met Menoenggoel en Sampanahan tot een district gevormd. Thans behoort het tot het onderdistrict Sampanahan, onderafdeeling Pasir, afdeling Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

STAGEN (Aanv. DI. IV). Naam varf een kampeong gelegen 10 km bezuiden Kota Baroe op Poeloe Laoet (Z.- en O.-afd. v. Borneo). Voor 1932 had deze plaats beteekenis als kolenscheepplaats van de Poeloe Laoet Mijnen. Thans is deze plaats geheel in verval geraakt.

TJANTOENG (Aanv. DI. IV). 1. "Naam van een riviertje aan de zuid-oostkust van Borneo, uitmondende in de Kloempangbaai en gelegen in het onderdistrict Tjan.toeng.

2. Naam van een voormalig zelfbesturend rijkje der Tanah Boemboe (zie aldaar), hetwelk in 1905 onder rechtstreeks bestuur kwam en met het landschapje Bangkalan een district vormde. Thans vormt Tjantoeng het meest noordelyk gelegen onderdistrict van de onderafdeeling Poeloe Laoet en Tanah Boemboe, afdeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gouv. Borneo. De ondersdistrictshoofdplaats is Sonakin. Het zielental bedraagt 18612, in hoofdzaak Bandjerezen en Dajaks. De bevolking is minder welvarend en vindt haar bestaan in de pepercultuur en de inzameling van boschproducten. De pepercultuur, die hier vroeger van belang was, is sterk in verval/

ZUID-OOSTKUST VAN BORNEO (Aanv. DI. IV). Naam van een voormalige afdeling der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, omvattende de onderafdeelingen: Poeloe Laoet, Tanah Boemboe en Pasir. By Staatsblad 1935 no. 248 werden de voormalige onderafdeelingen Poeloe Laoet en Tanah Boemboe samengevoegd tot de onderafdeeling Poeloe Laoet en Tanah Boemboe en ingedeeld bij de afdeling Bandjermasin. Do onderafdeeling Pasir kwam bij de afdeling Sa marine. /

? KLOEMPANG (Aanv. DI. II). Baai in het Z.-O. van Borneo en uitkoinende in Straat Makassar. Doze baai wordt aan de zeezijde begrensd door de Tandjoeng Dcwa in het Zuiden en de Tandjoeng Batoe aan de noordzijde. Voor den ingang van do baai liggen de Nangka-eilanden. De voornaamste rivieren, die in de Kloempangbaai uitmonden, zijn de Tjantogrivier en de Bangkalanrivier. De Kloempangbaai heeft aan de zeezijde een goeden ankergrond. Landinwaarts is zij vol ondiepten. De oevers der baaien zijn begroeid met mangrove (bakau-bakau), waarvan do bast gewonnen wordt voor looistofferoiding.

MENOENGGOEL (MANOENGGOEL) (Aanv. DI. II). Riviertje aan do zuid-oostkust van Borneo, uitmondende in de Paiuokeanbaai, welke thans valt binnen de onderafdeeling Pasir, afdeling Samarinda. Het stroomgebied van deze rivier vormde vroeger hot zelfbesturend rijkje Menoenggoel, behoorende tot de Tanah Boemboe. I Bij Ind. Stb. 1903 no. 179 werd dit rijkje, tezamen met do rijkjos Tjengal, Tjantoeng, Bangkalan, Batoelitin en Sampanahan, onder rochfc-

streksch bestuur gebracht. Het feitelijk bestuur hierover werd uit Kota Baroe pas aanvaard op 1 Januari 1905. Het gebied werd toen met Sampahan en Tjengal tot een district gevormd. Thans valt het binnen de onderafdeeling Pa sir.

C q **MANOENGGOEL.** Zie MENOENGGOEL.

4 **KOTA WARINGIN.** Onderafdeeling van de afdeeling Kapoeas-Barito der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De grenzen van de onderafdeeling vallen samen met die van het gelijknamige landschap (zie aldaar). Sinds 1929 is te Nanga Boelik een zending-leeraar van het Bazel-sche zendinggenootschap woonachtig. Het zendingswerk heeft uitsluitend plaats onder de Dajaksche bevolking van het onderdistrict Nanga Boelik. Sedert 1934 wordt in toenemende mate a an de kust rijstbouw op „sabah's" gedreven; ook langs de benedenlopen van de groote rivieren heeft deze sawahaanleg plaats. Door voortdurende bestuursbemoenien is inzake rijstbouw is het res-sort thans (1939) zoo goed als selfsupporting. Een belangrijk uitvoerproduct is het ijzerhout, dat geregeld naar Singapore en Bandjermasin wordt verscheept. Voorts heeft export van sirappen naar Java plaats.

Volgens de gegevens, verzameld tijdens den belastingaanslag 1937, bedroeg het aantal inwoners van Kota Waringin: 15308 Maleiers, 14397 Dajaks, 2 Europeanen en daarin gelijkgestelden, 223 Chineez en 1 Arabier, totaal 29931 zielen. De Inlandsche bevolking is samengesteld uit:

a. Maleiers, aan de kust en aan den benedenloop der rivieren gevestigd, b. Madoereez en, in de omgeving van de hoofdplaats, Pangkalan Boen, woonachtig, c. Dajaks, grootendeels aan den bovenloop der rivieren en voor een klein deel landinwaarts wonend. De Maleiers en Madoereez en zijn Mohammedanen. De Dajaks zijn heidenen; zij zijn voor een klein gedeelte (2%) tot het Christendom bekeerL

SAMPIT (Aanv. DI. HI). Onderafdeeling van de afdeeling Kapoeas-Barito der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, bestaande uit 6en district (Beneden Sampit) en vier onderdis-tricten (Pemboeang Oeloe, Oost Boven Sampit, West Boven Sampit en Kasoengan), bestuurd door Inlandsche ambtenaren met den titel van kiai en assistent kiai. Tusschen deze Inlandsche ambtenaren en de kamponghoofden (pembekals) vindt men in de Dajakstreken als schakel de de-mangs, vijf in getal. Hun invloedssfeer wordt ke-demangan genoemd. Deze volks- en adathoofden zijn niet bezoldigd, doch zijn gerechtigd van alle werkbare xnanen in hun gebied het z.g. „wang demang" of „wang kehormatan" te innen, ten bedrage van 1 per jaar.

De onderafdeeling grenst ten Westen aan het zelfbesturende landschap Kota Waringin en ten Noord-Westen aan de onderafdeeling Melawi. De noordgrens is het Schwanergebergte en ten Oos-ten liggen de onderafdeeling en Boven- en Beneden Dajak. De zuidgrens vormt de Java-zee. Slechts in het Zuid-Oosten bestaat geen natuur-lijke grens, doch is een willekeurige lijn geko-zen.

De oppervlakte der onderafdeeling is niet met juistheid bekend, maar moet volgens de bestaande topografische schetskaart ongeveer 47000 km² bedragen; dus zou dit ressort bijna P/2 naal zoo groot als Nedeland zijn.

De onderafdeeling is vrij dun bevolkt; de jong-

ste gegevens vermelden de volgende aantallen: Europeanen 25, Inlanders 63657, Chineez en Arabieren 126.

De Inlanders kunnen worden verdeeld in Maleiers en Dajaks. Eerstgenoemden bewonen den beneden- en middenloop der rivieren, laagstege- noemden meer het binnenland. Zij zijn te verdee- len in de volgende stam men: 1 de Tamoear Dajaks, 2 de Katingan Dajaks, 3 de Koehin Dajaks, 4 de Ot Danoem Dohoi Dajaks en 5 de Saboeng Dajaks. Immigratie van Bandjareezen heeft op groote schaal plaats gehad.

De onderafdeeling is tot op heden niet rijk aan delfstoffen gebleken. Slechts goud wordt door de bevolking op primitieve wijze, door wassing op de grintbanken gewonnen. De voornaamste uit-voerproducten zijn, in volgorde van hun belang-rijkheid: rubber, damar, rotan, djelotoeng, ka- tiau, klappers, gedroogde visch, kadjang- en poe- roen matten en hangkang.

In de onderwijsbehoefte wordt voorzien door 16 openbare volksscholen, 11 zendingsvolksscho- len en 2 vervolgscholen.

De zending, welke hier vertegenwoordigd is door de Classis Amsterdam, verricht in de boven- streken nuttig werk.

De handel is voor een belangrijk deel in handen der Chineez en, doch ook de Alaleier speelt hierin nog een belangrijke rol. Het vrachtvervoer vindt plaats door de K.P.M., een vaartuig van de Bor- sumij, enkele kleinere stoombooten en door mid- del van kleinere Madoereesche vaartuigen on- derhouden het verkeer tusschen Java en de onderafdeeling.

Drie groote rivieren van het Westen naar het Oosten in volgorde, de Pemboeangrivier, de Men- taja en de Katingan, dringen honderden km het binnenland in. Slechts de middelste is voor groote schepen bevaarbaar; bij de twee andere rivieren vormen ondiepe banken voor de monding een na- tuurlijk beletsel. Tot zeer diep het binnenland in blijft het land vlak en moerassig, om zeer lang- zaam en geleidelijk over te gaan in huveUand; daarna in gebergte. Wegen zijn er vrijwel niet, alle transport gaat over water.])c voornaamste plaatsen zijn Sampit, Samoeda, Koeala-Pem- boeang, Pemboeang Oeloe en Kasoengan.

SAMPIT. Standplaats van den controleur van de gelijknamige onderafdeeling. Sampit Jigt aan de Mentaja of Sampitrivier, vijf uurKtoomens van de kust. Het totaal aantal inwoners bedraagt (1939) 5892, t.w. 15 Europeanen, 340 Chineez en, 98 Arabieren en 5439 Inlanders. De plaats telt een gambir-, een palmolie-, een rubber-, een ijsfa- brik en een liutzagerij. Het is het belangrijkste hajidsche centrum van de onderafdeeling en heeft een 14-daagsche K.P.M. verbinding [zowc] met Bandjermasin als met Singapore.

VRIJE KATHOLIEKE KERK IN NEDER- /O

LANDSCH-INDIË (DE) is een oulerdcel van de .-y Ecclesia Catholica li bera (Liberal Catholic / Church), welke in 1916 ontstond als gevolg van een reorganisatie der Oud-Katholieke beweging in Engeland. Zij ontleent haar apostolische suc- cessie aan de Oud-Katholieke Kerk in Nederland. Onder haar eersten Voorzittenden Bisschop James Ingall Wedgwood verbreidde zij zich in alle werelddelen. Zij vereenigt den Katholielcen vorin van eeredienst en het uitdeelen der zeven Katholieke sacramenten met volkoinetij vrijheid van denken en volkomen vryheid van uitlegging

der Christelijke geloofsbelijdenis en der Vrij Katholieke Liturgie. De tegenwoordigheid van Christus in het Sacrament staat in het middelpunt van haar eerediensten.

Haar diensten — H. Mis, Prime, Completen, Vespers, Lof, Genezingsdienst, Wijdingen — worden in de onderscheidene landstalen gehouden en begrijpende deelneming der gemeente aan de diensten staat bij haar op den voorgrond. Zij is "modern" in den zin dat zij aanneemt, dat de godsdienstvormen moeten evolueeren met den groei van beschaving en wetenschap; zij is „historisch" in den zin dat zij gelooft, dat de Kerk een hoogst waardevolle erfenis bezit en doorgeeft, welke Christus zelf haar gegeven heeft. Zij gelooft in God transcendent en immanent, het Eene Bestaan, waaruit alle bestaan voortkomt, in de Drieenheid, in Christus als een machtige geestelijke Tegenwoordigheid in de wereld, die de menscheid leidt en steunt, in den mensch als goddelijk van inwezen, in de wereld als het toneel, waarop zich een door God voorgedacht plan van ontwikkeling ontplooit.

De Ecclesia Catholica Libera wordt bestuurd door de Algemeene Bisschoppelijke Synode, waarin alle bisschoppen — in 1938: 18 — zitting hebben en die wordt voorgezeten door een Voorzittend Bisschop (sedert 1934 Bisschop F. W. Pigott 31. A. te Londen). Zij is verdeeld in Kerkprovinciën (sonis onderverdeeld in diocesen), die bestuurd worden door regionale d.z. gewestelijke bisschoppen, waar noodig bijgestaan door suffragane en uxiliaire (of wijbisschoppen). De Vrije Katholieke Kerk in Nederlandsch-Indie werd gesticht door haar eerste gewestelijken bisschop aldaar, A.Jr. Jhr. Julian Adrian Mazel (geboren 17 September 1869 te Washington D. C. Ver. St. van Ain. ; priesterwijding 16 April 1917 en bisschopsinzijding 21 Juni 1917, beide in Sydney), die in 1919 daartoe uit Australië naar Nederlandsch-Indië kwam. Bijgestaan door vele leden der Theofiele (n: onigii)g stichtte hij kerken te Batavia, Buitenzorg, Bandoeng en Soerabaja en wijdde zes priesters. In 1921 en 1926 bezocht hij Indië opnieuw. Mgr. Mazel benoemde Prof. Ir. J. N. van der Ley tot Vicaris Generaal voor de Nederlandsch-Indische kerkprovincie. In 1924 werd Mgr. Mazel ook benoemd tot gewestelijk bisschop van Nederland. In 1926 vestigde hij zich aldaar. Na zijn overlijden op 2 Januari 1928 werd hij opgevolgd door Dr. Dr. Adriaan Gerard Vreede (geb. 2 Juli 1877 te 's Gravenhage, priesterwijding 6 Juli 1919 te Sydney), die daartoe op 15 Augustus 1928 te Huizen de bisschopswijding ontving. Nadat Bisschop Vreede zich in 1934 in Nederland had gevestigd, waar hij in 1935 tevens tot gewentelijk bisschop; der Nedcrlandsche Kerk-) rovincie (sedert 1938 Nederlandsch-Belgische Kerkprovincie) werd benoemd, werd op 6 September 1936 de toenmalige Vicaris Generaal der Nederlandsch-Indische Kerkprovincie Ir. F. L. P. G. Fournier, te 'n Gravenhage tot suffragaan bisschop voor Ned.-Indie gewijd. Vicaris Generaal is sedertdien Priester Ir. L. de Vogel, die, evenals Mgr. Fournier, te Bandoeng zijn woon-plaats heeft. De Ned.-Indische Kerkprovincie werd driemaal, in 1924, 1926 en 1929, door den toenmaligen Voorzittenden Bisschop der Kerk, Mgr. C. W. Lead beater, bezocht.

De Vrije Katholieke Kerk in Nederlandsch-Indie

ten, waarvan die te Batavia (pro-Katharaal), Bandoeng en Soerabaja met eigen kerkgebouwen, die te Buitenzorg, «Jogjaka^r-Aladio^n, Malang, Medan en Semarang^eBruik maken van cfe-ge-Bouwen der Nect-Incr? Theosofische Vereeniging. Te Djoenggo boven Malang is een "centrum" met een eigen kapel en een tweetal priesters. De Kerk in Indie wordt gediend door 1 Suffragaan Bisschop, 1 Vicaris Generaal en 22 priesters. Bij de volkstelling van 1930 gaven zich 615 personen op als Vrij Katholiek. De Stichting Ioannes Baptistes zorgt voor de centrale geldmiddelen der Indische Kerk, terwijl de gemeenten veelal als rechtspersoon zijn erkend.

De Vrije Katholieke Kerk in Nederlandsch-Indie alsmede haar zelfstandige onderdeel en zyn voort door de Indische Regering op den voet van het Kon. Bt. van 29 Juni 1925 No. 80 (Ind. Stb. 1927 No. 156) erkend by Besluit van den Gouverneur-Generaal van 5 Juli 1929 No. 22.

Literatuur-. Liturgie in gebruik bij de Vrije Katholieke Kerk, Batavia 1924; B. Wouters, De Vrije Katholieke Kerk, Uitgave Kerk en Secte, Baarn 1927; Dr. A. Besant, Esoteric Christianity; C. W. Lead beater, De Wetenschap der Sacramenten, The Christian Creed, The Hidden Side of Christian Festivals; J. I. Wedgwood, Nieuwe denkbeelden over Kerkelijk ceremonieel, The larger meaning of religion, The Presence of Christ in the Holy Communion; F. W. Pigott, Religion for Beginners, The Parting of the Ways; Tijdschrift: De Vrije Katholiek, adm. Julianalaan 6a Bilthoven bij Vtr.ecb.tZ

OUDHEIDKUNDIGE DIENST (Aanv. DI. III). De oudheidkundige dienst in Ned.-Ind. werd by Gouv. Best van 14 Juni 1913 no. 62 (Ind. Stb. no. 407) ingesteld ter vervanging van de by G.B. van 18 Mei 1901 no. 4 in het leven geroepen commissie in Ned.-Indie voor oudheidkundig onderzoek op Java en JIadoera.

Deze, drie leden tellende commissie stond tot 1905 onder voorzitterschap van Dr. J. L. Brandes en hield zich bezig met het samenstellen van archaeologische en architectonische beschrijvingen van de oudheden van Java en Aladoera, het in tekening brengen en fotografeeren daarvan, het vervaardigen van gipsafgietsels en het aangeven van middelen om de oudheden voor verval te behoeden. De door het commissielid J. Knebel samengestelde beschrijvende inventaris der Hindoe-oudheden van Java en Madoera werd in de kwartaalgegevens verschijnende rapporten der commissie gepubliceerd. De voorzitter stelde beschrijvingen samen van de tjandi's Diago (1904) en Singosari (in 1909 posthuum met een bijlage over de wolkenooselen van Panataran door den schrijver en enkele zeer waardevolle bijlagen van G. P. Rouffaer verschenen). Gedurende het bestaan van de commissie werden o.a. gerestaureerd de tjandi's Mendoet, Pa won en Boroboe- door, de eerste twee onder leiding van den voorzitter, de laatste door Th. van Erp. Na het overlijden van Brandes in 1905 werd geen voorzitter benoemd tot in 1910 Dr. N. J. Krom als zoodanig optrad. Deze wist in 1913 de weinig bevredigende tijdelijkheid der commissie te cloen vervangen door het permanent karakter van een overheids- dienst, welke van een ruimo, in 1927 bij G. B. van 8 September no. 16 gewijzigde en aangevulde in-structie werd voorzien. Hij werd in 1916 opgevolgd door Dr. F. D. K. Bosch; laatstgenoemde

vervule de betrekking van diensthoofd tot medio 1936.

Instructie. De instructie omvat het opsporen, blootleggen, opnemen, inventariseren en beschrijven van de oudheden van Ned.-Indië; het toezicht op die oudheden, in overleg met de hoofden van gewestelijk bestuur; de beraming en uitvoering van maatregelen tot instandhouding c.q. reconstructie van die oudheden; in het algemeen het oudheidkundig onderzoek in den ruimsten zin, ook op epigraphisch gebied (zie OUDHEDEN).

Samenstelling. Het hoofdkantoor is gevestigd te Batavia-C. (Koningsplein N. 17), alwaar zich het diensthoofd, de weterischappelijke ambtenaren en het kantoorpersoneel bevinden en de verzamelingen worden bewaard (fotografieën, fotografische negatieven, teekeningen, afprenten van inscripties, lantaarnplaatjes, boekertij). Te Prambanan bevindt zich de bouwkundige afdeling onder leiding van een bouwkundig inspecteur, aan wien ondergeschikt personeel is toegevoegd (bouw. adjunct-insp.; bouw. opzichter, bouw. adj.-opz.; opzichter-teekenaars; teekenaars enz.). Het bewakingspersoneel der door den dienst onderhouden oudheden ressorteert eveneens onder het kantoor te Prambanan.

Werkzaamheden. Te Batavia vindt de algemeene dienstleiding plaats, wordt het wetenschappelijk onderzoek op het gebied der praehistorie, archaeologie, iconographie, epigraphie enz. ingesteld en de algemeene administratie gevoerd. Het onderzoek heeft betrekking op de praehistorische, hindoëistische en mohammedaansche (inheemsche) en de Europeesche of Chineesche (uitheemsche) oudheden. Te Prambanan worden deontgravingen, herstellingen, reconstructies enz. voorbereid, alsmede alle daarmede verband houdende technische en administratieve arbeid verricht. Enkele tijdelijke opnemers bereizen sinds 1938 stelselmatig Java en Madoera voor de herinventarisatie van de oudheden. Van de door den dienst uitgevoerde restauraties en reconstructies kunnen als de belangrijkste worden genoemd die van de Naga- en jaartaltempels te Panataran (Blitar 1917/18); de badplaats nabij Panataran (idem 1919); de tjandi Sawentar (Blitar 1921); de poort te Ploembangan (Wingi 1921); de tjandi's Badoet (Malang 1926) en Ngawen (Moentilan 1927); een tempel van het Sdwoe-complex (Prambanan 1928); de tjandi's Kalasan (Jogjakarta 1929) en Sari (idem 1929); enkele tjandi's van de groep Gedongsongo (Oengaran 193J/32); twee tempels van het complex te Prambanan (1931 / 32); tjandi Singosari (Malang 1936); enkele oudheden op den Penanggoengan (Soerabaja 1937) en de stoepa te Soemberawan (Malang 1938). Van de door of onder leiding van den dienst herstellde mohammedaansche oudheden mogen worden genoemd de groote moskee te Cheribon, de kraton Kasepoehan aldaar en enkele poorten op Madoera; van de Europeesche, de Portugesche Buitenkerk te Batavia en het fort Rotterdam te Makassar. Belangrijke praehistorische onderzoekingen hadden plaats op Sumatra, Java (Sam-poeng), Bali en Zuid-Celebes.

Publicaties. De dienst publiceert een geillustreerd oudheidkundig verslag (uitgegeven onder de auspiciën van het Kon. Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen), dat tot 1929 kwartaalsgewijs, daarna jaarlijks ver-

scheen. Tengevolge van de crisis bleven de verslagen over 1931-1935 onuitgegeven, doch in 1938 verscheen een geillustreerd uittreksel daaruit. Hiernaast werd in 1925 een aanvang gemaakt met een serie publicaties over afzonderlijke onderwerpen, waarvan echter slechts een deel verscheen: tot 1930 werden dergelijke afzonderlijke studies in de oudheidkundige verslagen opgenomen. De rapporten van de oudheidkundige commissie werden ook na 1913 voortgezeten en wel gedurende 1914, 1915 en 1923. De laatste drie bevatten een inventaris der Hindoe-oudheden van Java en Madoera. In 1931 gaf de dienst een H omniage uit bij gelegenheid van het eerste praehistorisch congres te Hanoi, terwijl in 1938 een geillustreerde brochure het licht zag naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van den dienst. De serie beschrijvingen werd in 1919 en 1931 met een derde deel uitgebreid, handelende over den Boroboeuder en samengesteld door Dr.

N. J. Krom (archaeolog. beschrijving) en Th. van Erp (bouwkund. beschrijving). Voorts werden geregeld gidsjes voor de door toeristen bezochte oudheden uitgegeven.

Monumentenzorg. Te Batavia wordt liet openbaar centraal monumentenregister aangehouden, terwijl voorstellen tot inschrijving daarin geregeld van den dienst uitgaan en door zijn ambtenaren controle wordt uitgeoefend op de naleving van de bepalingen der monumentenordonnantie. Van de krachtens deze ordonnantie aan den dienst gerapporteerde vondsten worden die, welke voor de kunst of wetenschap van belang zijn, opgenomen in de verzamelingen van het Kon. Bat. Genootschap (praehistorische, archaeologische, ethnographische, historische, keramische, sinologische en numismatische verzamelingen). Geregeld overleg wordt gevestigd met de besturen der autonome ressorten (Zelfbesturen, gemeenten enz.), terwijl het diensthoofd in voortdurend contact staat met de instanties van het binnenlandsch bestuur, een op den ten behoeve van de monumentenzorg. Zie M ON UMISNTENORDONNANTIE.

Oudheidkundige Commissie. In 1927 wordt een oudheidkundige commissie ingesteld, welke het diensthoofd desgewenscht van advies dient in aangelegenheden van technische of cultureelen aard.

WEGVERKEER (Aanv. suppl. afl. biz., 1795). In 1938 kwam een vrij belangrijke herziening van de wegverkeerswetgeving tot stand. Jc Wegverkeersordonnantie werd gewijzigd bij de ordonnantie van 25 November 1938 (Ind. Stb. no. 657); de Wegverkeersverordening (zooals gewijzigd en aangevuld bij de regeeringsverordening van H) Februari en 21 Augustus 1937 (Ind. Stb. no's 114 en 497)) werd nador gewijzigd en aangevuld bij de regeeringsverordening van 28 December 1938 (Ind. Stb. no. 714); het Wegverkeersbesluit-Verkeer en Waterstaat (bijblad 13699) werd opnieuw herzien bij bijblad 14136, waarin alle sinds 1 Januari 1937 aangebrachte wijzigingen en aanvullingen van dit besluit zijn verwerkt, terwijl ten slotte het Wegverkeersbesluit-Binnenlandsch Bestuur (bijblad 13700) werd aangevuld bij bijblad 14137.

De belangrijkste wijzigingen en aanvullingen, welke met ingang van 1 Januari 1939 zijn in werking getreden, komen, kort samengevat, op het volgende neer.

De definitie van openbaar rij- of voertuig is zoodanig gewijzigd, dat thans alle twijfel of daaronder mede worden verstaan motorrijtuigen, welke met of zonder chauffeur door den eigenaar of houder voor zekeren tijd aan derden worden verhuurd, is xitgesloten. Na deze wijziging wordt als openbaar rij- of voertuig aangemerkt:

elk ry- of voertuig, waarvan het gebruik tegen vergoeding pleegt te worden afgestaan, zoodmede elk rij- of voertuig, waarmede personen of goederen tegen vergoeding plegen te worden vervoerd, ongeacht of deze verschuldigd is ingevolge een afzonderlijke vervoersovereenkomst dan wel begrepen is in een vergoeding uit hoofde eener overeenkomst, welke mede op het vervoer van personen of goederen betrekking heeft.

Als een openbaar rij- of voertuig wordt daarentegen niet meer beschouwd de zg. schoolautobus, waaronder wordt verstaan een autobus, welke door een cultuur- of industriële onderneming, een schoolbestuur of een vereeniging van ouders wordt gehouden uitsluitend voor het vervoer van kinderen van him woonplaats naar school en van school naar hun woonplaats.

De bepalingen betreffende het houden van wedstrijden en snelheidsritten op den weg is verscherpt, waardoor de mogelijkheid is geopend om Strenger te kunnen optreden tegen het houden van recordinnen.

De groepering van de rijbewijzen is gewijzigd. De vroegere onderscheiding van de motorrijtuigen in drie groepen (A personenauto's, B auto's bussen en vrachtauto's en C motorrijwielen) niaakte, dat de eischen ter verkrijging van een rijbewijs eenerzijds te zwaar, anderzijds te licht waren gesteld.

Het besturen van lichte autobussen en vrachtauto's (tot een toelaatbaar totaal-gewicht van 2000 kg) vereischt geen bijzondere, althans niet meer vaardigheid dan het besturen van gewone personento's, zoodat het afleggen van een rijbewijs-xamen met een v^olbeladen motorrijtuig met ecu toelaatbaar totaal-gewicht van tenminste 27.0 kg, zoodals ingevolge artikel 7 van het Wegverkeersbesluit B.B. (bijblad 13700 j^ 13887) word jzceischt o)n de bovoegdheid tot het besturen van autobussen en vrachtauto's in het algemeen te verkrijgen, onnoodig bezwarend was. Ander-zijds gaf het voldoen aan de exameneischen met een motorrijtuig, als bedoeld in artikel 7 van het Wegverkeersbesluit-B.B., volstrekt geen waarborg, dat de betrokkene in staat was een tractor met oplegger of een vrachtauto met een of nicer aanhangwagenH te besturen. - De besturing van dergelijke combinaties eischt zeer byzondere vaardigheid, die niet a priori bij el ken vracht- a u to bestuu rd or kan worden verondersteld. Naar deze vaardigheid dient v66r de afgifte van een rijbewijs een onderzoek te worden ingesteld.

Ingevolge artikel 9 lid (1) onder 2 van het Wegverkeersbesluit-B.B. diende de aanvrager van een rijbewijs voor motorrijwiden o.m. blijk te geven behoorlijk gebruik te kunnen ma ken van den gangwiescl. Deze eisch was terecht gesteld voor zoe ver betref normaal zware motorrij widen. Hij ging evenwel te ver voor lichto motorrijwiden met een zeer gering motorvermogen, welke categoric grootendeels wordt gevormd door gewono rijwiden met een hulpmotor. Deze motoren zijn als regel niet van een gngwissel voorzien, terwijl het adspirantbestuurders van dergelijke motor-

rij widen meestal niet gemakkelijk valt om de beschikking over een zwaardere motorrijwiel te verkrijgen om zich de voor rijbewijs C vereischte vaardigheid eigen te maken en om daarmede examen te doen. Het verwerven van de bevoegdheid tot het besturen van een dergelijk motorrijwiel is daarom vergemakkelijkt, waartegen in verband met de geringe snelheid, welke daarmede kan worden ontwikkeld, uit een oogpunt van verkeersveiligheid bezien geen bezwaar bestaat.

Uit deze overwegingen zijn thans de volgende 5 soorten van rijbewijzen ingevoerd t.w. voor:

A. personenauto's, zoodmede autobussen en vrachtauto's met een toelaatbaar totaal-gewicht van minder dan 2000 kg;

B. I. autobussen en vrachtauto's met een toelaatbaar totaal-gewicht van 2000 kg en meer;

II. tractoren met oplegger en motorrijtuigen, waarmede een aanhangwagen met een toelaatbaar totaal-gewicht van meer dan 1000 kg wordt voortbewogen ;

C. motorrijwiden, waarmede op een horizon-talen weg met een snelheid van meer dan 35 km per uur kan worden gereden;

D. andere motorrijwiden dan bedoeld onder

C.

De mogelykheid om voorschriften omtrent dienst- en rusttijden van bestuurders van motorrijtuigen te geven was tot dusver beperkt tot bestuurders van openbare rij- en voertuigen. Deze beperking was niet logisch. Bestuurders van niet-openbare rij- en voertuigen kunnen door oververmoeidheid uiteraard evenzeer de veiligheid van het verkeer in gevaar brengen als bestuurders van openbare rij- en voertuigen.

Deze vroegere voorschriften eischten vooraf-gaande goedkeuring door de arbeidsinspectie van de door den werkgever op te stellen regeling van de dienst- en rusttijden van de bestuurders.

In de praktijk kwam de toepassing van deze bepalingen daarop neer, dat de arbeidsinspectie-teurs de roosters van de dienst- en rusttijden voor de exploitanten ontwierpen, terwijl van toezicht op de naleving eigenlyk geen sprake was. In verband daarmede is een ander, belangrijc eenvoudiger controlesysteem op de naleving van de voorschriften omtrent de dienst- en rusttijden ingevoerd, waardoor deze voor de veiligheid van het verkeer van zooveel belang zijnc^bepalingen 2.8. beter tot haar recht zullen komen^Dit systeem^ " bestaat daarin, dat aan de bestuurders de ver- plichting is opgelegd in een door hen aan te houden contrdleboekje — ingericht overeenkomstig een door den directeur van Verkeer en Water- staat vastgesteld model — gedurende den dienst- tijd met inkt of inktpotlood onverwijld aan te teekenen het tydstop, waarop de diensttijd, de besturing en een rustpoos zijn aangevangen en geëindigd, terwijl daarin voorts aantekening dient te worden gehouden van de genoten rust- dagen. Aan den werkgever is de verplichting opgelegd op de naleving van (lit voorschrift toezicht te houden.

Zoolang het toezicht op de naleving van deze voorschriften nog gebrekkig was, werd het niet van belang geacht oin de mogelykheid te openen ook voor bestuurders van niet-openbare ry- en voertuigen voorschriften omtrent de dienst- en rusttijden te geven, aangezien het daarvan in do practijk te trek ken nut niet evenredig zou ziju geweest aan de vermeerdering van den daaraan

verbonden administratie ven omslag. Door de wijziging en de vereenvoudiging van het controle-systeem is dit bezwaar evenwel opgeheven, zoodat thans tot de wenschelijke uitbreiding van de categorieën van bestuurders, waarvoor deze bepalingen gelden, kon worden overgegaan.

De bepalingen omtrent de dienst- en rusttijden gelden thans voor de bestuurders van a lie autobussen en vrachtauto's, ongeacht of zij al dan niet openbaar zijn.

Voor de toepassing van deze voorschriften gelden als:

a. diensttijd: de tijdruimte gelegen tusschen het oogenblik, waarop de betrokkene aanwezig moet zijn om zijn werk te beginnen en dat, waarop hij zijn werk kan verlaten tot het genieten van den onder b omschreven rusttijd, verminderd met de onder d bedoelde, tusschen het begin en het einde van den diensttijd gelegen rustpoozen :

b. rusttijd: de tusschen twee diensttijden gelegen onafgebroken tijdruimte van tenminste tien uren, gedurende welke de betrokkene vrij is van elke bemoeienis met den dienst; in bijzondere gevallen mag een rusttijd, die buiten de stand-plaats wordt doorgebracht, tot acht uren worden verminderd: met den daarop volgenden rusttijd tezamen moet deze echter tenminste 20 uren bedragen;

c. rustdag: een rusttijd van tenminste 30 uren;

d. rustpooz: elke tusschen het begin en het einde van den diensttijd gelegen onafgebroken tijdruimte van tenminste een half uur, gedurende welke de betrokkene vrij is van bemoeienis met den dienst.

De diensttijd van bestuurders mag niet meer dan twaalf uur bedragen. In buitengewone omstandigheden kan de maximumduur van niet meer dan twee opeenvolgende diensttijden worden overschreden, in welk geval de so in der twee eerstvolgende diensttijden niet meer mag bedragen dan 24 uren, verminderd met zooveel uren a) s de twee vorige diensttijden meer dan 24 uur hebben bedragen. Bij de berekening van den diensttijd mogen ten hoogste twee rustpoozen van tezamen niet meer dan twee uren in minde- ring worden gebracht. In een diensttijd moet een rustpooz van ten minste een uur worden toege- staan voor het gebruiken van een maaltijd.

Het is den bestuurder verboden in een diensttijd langer dan acht uren een autobus, of tien uren een vrachtauto te besturen. Na het besturen gedurende vier achtereenvolgende uren geniet de bestuurder een rustpooz van tenminste een half uur. Bij de berekening van bedoelde vier uren wordt een ophouding voor het in- of uitlaten van reizigers dan wel voor het laden en lossen van goederen, dat korter heeft geduurd dan een half uur, buiten beschouwing gelaten.

Het verbod om langer dan vier achtereenvolgende uren het stuur te bedienen is niet toeopasse- lijk op bestuurders van vrachtauto's, die uit- sluitend dienst doen binnen de grenzen van stads- gemeenten of gemeenten.

Aan de bestuurders worden per kalendermaand tenminste twee rustdagen toegekend. Deze rust- dagen worden zoo regehnatig mogelijk over die maand verdedd. Voor elke tien dagen, gedurende welke wegens ziekte of verlof geen dienst is ge- daan, kan het aantal rustdagen met eën dag worden verminderd.

De bepalingen omtrent de inbeslagneming van

nummer-, rij-, proefrit- en keuringsbewyzen en andere bewijsstukken bij het constateren van een overtreding tegen afgifte van een ontvangst- bewijs, dat het in beslag genomen bewijs ver- vangt, zijn eveneens herzien.

Van deze bepaling wordt in de practijk veel nut getrokken voor de opsporing van verkeers- delinquenten, die gemakkelijk verdwijnen. Bij constatering van een overtreding begaan door een houder of bestuurder van een rij- of voertuig, van wien wordt vermoed, dat hij zich later niet zal aanmelden, dan wel zich aan de tenuitvoer- legging van een hem eventueel op te leggen straf zal onttrekken, wordt van de gegeven bevoegd- heid gebruik gemaakt door inbeslagname van nummer- en rijbewyzen. Om de betrokkenen te dwingen zich te melden, wordt de geldigheids- duur van het ontvangstbewijs tot een korten termijn beperkt. Deze toepassing van de bepaling strookte geheel met de bedoeling van den wet- gever, doch was niet zoo duidelijk geredigeerd, dat de wettigheid van de geldigheidsbeperking boven alien twijfel was verheven. In de practijk is echter gebleken, dat van de hier toegekende bevoegdheid een te algemeen gebruik wordt gemaakt. Daardoor werd deze bevoegdheid buiten dedoorden wetgever bedoelde grenzen uitgebreid. Slechts in gevallen, dat het betrokken motorrij- tuig of de bestuurder daarvan niet gemakkelijk opspoorbaar zou zijn, client tot inbeslagname te worden overgegaan. Moelijkheden doen zich in het algemeen slechts voor bij de opsporing van de bestuurders van taxi's, wilde vrachtauto's e.d. De bepaling is thans zoodanig geredigeerd, dat de eerstebedoelde moeilijkheid is opgeheven en de hergegeven bevoegdheid voorts binnen de boven getrokken grenzen is beperkt.

Het komt meermalen voor, dat bestuurders van rij- en voertuigen bij het veroorzaken van een ongeval een dergelijke mate van onzchiktheid om rij- of voertuigen te besturen of een zoodanig verkeerd gerichte mentaliteit aan d<-n <la-^ Iccgen, dat hiin in het belang van de verkeersveiligheid het verder besturen van cen rij- of voertuig dade- lijk moet kunnen worden belet. In de gevallen, dat het niet mogelijk is den dader in preventive hechtenis te nemen, moest tot dusver worden ge- duld, dat hij met het besturen van rij- of voertuigen doorging. In ver- ba nd daarmede is de volgen- de nieuwe bepaling opgenonien:

Indien de bestuurder van cen rij- of voertuig een der bij of kraciitens deze ordonnantie, dan wel een der bij de artikelen 359, 360, 406, 408, 409, 410 of 492 van het Wetboek van Strafrecht straf- baar gestelde feiten begaat, waartegen als bij- koimende straf is bedreigd ontzegging van de bevoegdheid om bepaalde rij- of voertuigen te be- sturen, onder zoodanige ernstige omstandigheden dat het niet verantwoord wordt geacht hem ver- der als bestuurder van een drcgelijk rij- of voertuig op den weg toe te laten, kan de officier van justitie of de hulpofficier van justitie, dan wel op Java en Madoera de aHsistent-resident en in de buitengewesten de niagistraat, al naar gelang het een strafbaar feit betreft, hetwelk op den voet van de bepalingen der Europcesche, dan wel der In- landsche strafvordering client te worden onder- zocht, de aan den betrokkene uitgereikte rij be- wyzen of de vorenbedoelde ontvangstbewyzen in beslag nemen totdat het begane strafbare feit bij onherroepelijke rechterlijke uitspraak is berecht,

dan wel tot dat is beslist, dat niet tot strafvervolg- ing zal worden overgegaan. In dit geval wordt geen ontvangstbewijs als vorenbedoeld afgegeven. Bij toepassing van dezen maatregel door een hulpofficier van justitie wordt daarvan door hem onverwijd kennis gegeven aan den betrokken officier van justitie.

De bedoeling van de nieuwe bepaling is om aan de boven uiteengezette bezwaren tegemoet te komen. De terzake toegekende bevoegdheid is van zeer vergaande strekking en dient daarom slechts te worden toegepast in zeer evident© gevallen. De bevoegdheid is daarom met de noodige waarborgen omkleed. Doordat de bevoegdheid is toegekend aan de vervolgingsautoriteit onder toezicht van het parket c.q. hoofdparket, mag een juiste toepassing van den maatregel worden geacht verzekerd te zijn.

Aangezien het hier betreft een maatregel om te voorkomen, dat een bestuurder, alvorens het door hem begane feit is berecht, voortgaat met ongevallen te veroorzaken of de verkeersveiligheid in gevaar te brengen, is de toepassing van dezen maatregel beperkt tot die strafbare feiten, welke aanleiding kunnen geven tot het als bijkomende straf ontzeggen van de bevoegdheid om bepaalde rij- of voertuigen te besturen.

De eigenlijke verkeersregelen zijn mede op enkele pun ten gewijzigd en aangevuld.

Nieuwe definities zijn opgenomen voor de begrippen „parkeeren\", „standplaats innemen\", „stoppen\", „ha] te\" en „wegbeheerder\"; vooral de laatste dezer definities is van veel belang, aangezien daardoor veel praktische moeilijkheden worden opgelost. Ingevolge deze onischirijving wordt als wegbeheerder aangemerkt degene, door wien geheel of voor het grootste deel de kosten van her- titel en onderhoud van een weg worden gedragen.

Voor de toepassing van den algemeenen verkeersregel betreffende het linkshouden is thans bepaald, dat een weg, welke door een scheidings- strook in twee deelen is gesplitst, wordt be- schouwd als een weg, mits beide deelen van den weg denzelfden naain dragen. Deze aanvuHing word gewnscht geacht, omdat in de practijk nog al eens twijfel bestond of een weg, welke door een boomen rij, grasstrook, voetpad, kali, kanaal of anderszins in twee deelen is gesclieideu, al dan niet nieo-ct worden beschouwd als een weg. Van de beantwoording van deze vraag hing af of de twee deelen van een zoodanigen weg al dan niet in beide richtingen niochten worden bereden.

Venler is een verbod opgenomen om een verkeersheuvel (vluchtheuvel, vluchttrottoir) aan de rechterzijde voorbij te gaan. De dan toe bevoegd verklaard autoriteit kan evenwel toestaan, dat een zoodanige verkeersheuvel door motorrijtuigen aan beide zijden wordt voorbygereden. Omnitte n de bobakening van verkeersheuvels, welke echter niet verplicht is, zijn uniforme voorschrif- ten gegeven, terwijl in een tabel modellen voor daartoe te bezigen „verkeer8zuilen\" zijn vastge- steld.

De mogelijkheid is geopend om een algemeen stopverbod uit te vaardigen, hetgeen is gesclieid uit overweging, dat aan een dergelijk verbod in enkele groote steden op zeer drukke wegen tijdens de spitsuren behoefte is gebleken, terwijl een stopverbod tevens een werkzaam middel kan zijn om te voorkomen dat reizigers, die op de stop- plaatsen van trains en autobussen op de koinst

van deze vervoermiddelen wachten, door bestuurders van taxi's door onderbieding van de tram- of autobustarieven worden bewogen van hun voornemen, om zich met tram of autobus te doen vervoeren, af te zien om gebruik te maken van de taxi.

Voorts kan ook het rechtsafalaan van ry- en voertuigen tot het inrijden van zijwegen worden verboden. Het verbod is zoodanig geredigeerd, dat het rechtsafalaan tot het inrijden van een erf geoorloofd blijft.

Nadere bepalingen zijn opgenomen betreffende voetgangers ingevolge welke voetgangers op wegen, waarlangs geen voetpaden aanwezig zijn, verplicht zijn om:

a. op den wegberm te loopen, indien deze goed begaanbaar is;

b. indien een zoodanige wegberm ontbreekt, de uiterste linkerzijde van den weg te houden.

Over de onvoldoende verlichting van vrachtwagens en handkarren, welke als gevolg daarvan een voortdurend ernstig gevaar voor de verkeersveiligheid vormen, werd terecht algemeen geklaagd. Aangezien aan den voor rijtuigen en ricksha's geldenden verlichtingseisch met geringe kosten kan worden volstaan, achtte de wetgever er geen bezwaar tegen de verlichtingsvoorschriften voor laatstbedoelde rij- en voertuigen toe- passelijk te verklaren op vrachtwagens en hand- karren. Dezelfde motieven gelden voor driewielige rijwiden, waarvan het aantalsterk stygende is. Te dien aanzien geldt thans het voorschrift dat tusschen zonsopgang en zongopgaug een rij- tuig, een vrachtwagen, een ricksha, een handkar en een drie- of meervielig rij wiel voorzien moeten zijn van twee aan weerszijden aangebrachte lan- taarns, welke duidelijk zichtbaar voor- en zy- waarts helder ongekleurd of geel licht en achter- waarts duidelijk zichtbaar helder rood licht uit- stralen en welke zoodanig zijn aangebracht, dat zij door de van voren zoowel als van achteren naderende weggebruikers onder alle omstandig- heden goed kunnen worden waargenomen.

Hoewel het eigenlijk vanzelfsprekend moet worden geacht, dat in een land als Nederlandsch-Indie met zijn zware regons motorrijtuigen van ruitenswisschers zijn voorzien, bleekditinde practijk niet steeds het geval te zijn, zoodat het noo- dig werd geacht, dienaangaande een imperatief voorschrift te geven.

Voorts is bepaald, dat voorruiten van motorrijtuigen moeten zijn vervaardigd van goed doorzichtig glas, hetwelk geen hinderlijke vervorin- ingen van het daardoor waar te nemen beeld geeft. De eisch van onbroekbaarheid geldt slechts voor motorrijtuigen, waarvoor na 1 Januari 1940 voor de eerste maal een nieuw nummerbewijs wordt uitgereikt.

Nauwkeurig is thans vastgelegd het maximum dor belading van de verschillende soorten van motorrijtuigen.

De aanwijzing van hoofdwegen door don direc- teur van Vorkeer op Watorstaat is uitgebreid; zio voor de hoofdwegen buiten de grenzen van (stads) gemeenten bijblad 14101 en voor do hoofdwegen binnen de grenzen van (stads)geineonten bijblad 14014).

De organisatie van do kcuring in de Vorsten- landen en in de Buitongewesten is nuder geregeld in bijblad 1413S.

I Het vervoer van personen met onophare auto

bussen. De oude bepalingen ter bestrijding van de onfaire concurrentie tusschen de autobusondernemers, die een zelfde traject berijden, o.m. bestaande in vaststelling van dienstregelingen en tarieven door de overheid, werden geacht nog niet geheel aan het gestelde doel te beantwoorden. Door voorverkoop van plaatsbewijzen en door het aanbieden van wachgelegenheden trachten de autobusondernemers reizigers te bewegen van hun autobussen gebruik te maken. Het gerief van de reizigers speelde daarbij voor hen geen rol. De reizigers werden dikwijls niet naar de eerste vertrekgelegenheden gebracht, doch aangehouden in de wachtkamers van den ondernemer totdat in een van zijn autobussen plaatsen vrij blijven. Het kwam zelfs voor, dat de reizigers een geheel nacht daar doorbrachten, terwijl in de autobussen van een concurrerende onderneming gelegenheid te over was om hen te vervoeren.

Voorts is gebleken, dat de voorwaarde in het model, vergunningsbesluit, verbiedende aan den houder van een vergunning tot het exploiteeren van openbare autobussen en zijn personeel op of nabij standplaatsen of halten van openbare vervoersondernemingen reizigers door middel van wervers te bewegen van de autobussen van den vergunninghouder gebruik te maken, niet afdoende is om aan het euvel van reizigers werven een eind te maken. De wervers opereerden wel in belangrijk mindere mate op de standplaatsen en halten, doch op eenigen afstand daarvan en bij de spoorwegstations en zelfs in de treinen tierde dit bedrijf nog welig. De eenig afdoende maatregel werd geacht het strafbaar stellen van de wervers zelve.

Aan het werverseuvel kan slechts door rigoureuze maatregelen een eind worden gemaakt. Het autobusbedrijf heeft bewezen nog niet rijp te zijn voor de vrijheden, welke aan andere vormen van transport zonder bezwaar kunnen worden toegestaan. Het zou onjuist zijn het beroep van den werver te beschermen. De wervers behooren tot het uitschot van de inheemsche maatschappij; veelal zijn het personen, die voor niets terugdeinzen. Zij vormen een soort „gang”, welke op het autobusbedrijf parasiteert. Het ligt op den weg van de overheid om het openbare personen-transportbedrijf te helpen om zich van de wervers vrij te maken en zich zoodoende op gezondere basis te stellen. Door het op hinderlijke wijze werven van reizigers te verbieden, kan tegen de slechte elementen in dit „beroep” worden opgetreden, terwijl de goeden van dezen maatregel geen schade zullen ondervinden.

De deelen der Buitengewesten, waar het beperkte vergunningsstelsel voor autobussen — daarin bestaande dat geen dienstregeling, tarieven en minimum-aantal autobussen in de vergunningen worden vastgelegd — toepasselijk is, zijn voor 1939 bepaald in Ind. Stb. 1938 no. 694.

De werkzaamheden, verbonden aan de uitvoering van het autobusvergunningsstelsel, zullen op Sumatra worden toevertrouwd aan verkeersinspecteurs (academici), waarvan er reeds 6en met standplaats Padang in dienst is gesteld.

HI. en IV. Vervoer van goederen met openbare en niet-openbare vrachtauto's. Bij het Gouvernementsbesluit van 15 Juli 1938 no. 44 zijn op den voet van art 40 W. V. O. de trajecten aangewezen, waarop of waarlangs het met een openbare vrachtauto, waarvan het toelaatbaar totaal ge-

wicht 2000 kg te boven gaat, en, met een openbare autobus, welke is ingericht voor het vervoer van meer dan 1000 kg goederen, verboden is goederen te vervoeren anders dan krachtens een vergunning van den directeur van Verkeer en Waterstaat.

Daarinde zijn op deze trajecten de vergunningsstelsels voor het vervoer van goederen met openbare en niet-openbare vrachtauto's in werking getreden en is dus een aanvang gemaakt met den ordenenden arbeid op het gebied van het goederenvervoer. Het aantal ingediende vergunningsaanvragen beloopt ongeveer 900 voor openbare en 350 voor niet-openbare vrachtauto's. Maatregelen zijn getroffen om te geraken tot een goede statistiek van de met vrachtauto's op deze trajecten vervoerde goederen door aan de vergunninghouders de verplichting op te leggen de betreffende elken gemaakten rit een ladinglijst in te dienen. Voorts zijn te Batavia, Semarang en Soerabaja verkeersinspecteurs (academici) met toegevoegd personeel in dienst gesteld, wier tank het is o.m. de verleening van de vergunningen plaatselijk voor te bereiden en op de uitvoering van de desbetreffende bepalingen toezicht te houden.

Statistieken van rij- en voertuigen. Met ingang van 1 Januari 1939 is ingevoerd een statistiek van de aantallen houders (onderscheiden naar den landaard) van rijwielen, rytuigen, vrachtwagens en handwagens en de aantallen der door hen gehouden rij- en voertuigen.

Wegverkeersongevalstatistiek. Met ingang van denzelfden datum is tevens ingevoerd een op breede basis opgezette ongevallenstatistiek, welke — rekening houdende met de plaatselijke omstandigheden — geheel is ingericht overeenkomstig de door den Volkenbond geuite desiderata.

Literatuur: dr. J. L. J. De Ven en mr. dr. F. J. W. H. Sandbergen, De Wegverkeersordonnatie/ Supplement 1939; mr. dr. F. J. W. J. Sand Bergen, Wat de cultuurondernemer van de wegverkeerswetgeving moet weten; dezelfde, Wat de autobusexploitant van de wegverkeerswetgeving moet weten; dezelfde, Wat de vrachtautoexploitant van de wegverkeerswetgeving moet weten. De laatste drie boekjes verschenen in 1938 en werden aangevuld in 1939. De laatste twee boekjes, zoodoende „Wat ieder van de verkeersregels moet weten” van denzelfden schrijver, worden door Volkslectuurooknik het Maleisch uitgegeven.

GENEESKUNDIGEN (INLANDSCHE)
DJ. J. Met dezen naam worden alleen aangeduid Inlanders, die de zoogenaamde inlandsche geneeskunde of volksgeneeskunst uitoefenen, en gewoonlijk de o e k o e n genoemd worden. De Inlandsche geneeskundigen, die een opleiding tot geneeskundige in Europeeschen zin hebben genoten, dragen den titel van Indisch arts of arts,

a) naar gelang van de door hen genoten opleiding aan een artsenschool in Indie (de N.J.A.S. te Soerabaja, de voormalige S.T.O.V.I.A. te Batavia), de Geneeskundige Hogeschool te Batavia of een universiteit in Nederland. Zie GENEESKUNDE.

De doekoens (zie ook HEIDENDOM), die de volksgeneeskunst in de inheemsche maatschappij beoefenen, kunnen zoo wel mannen als vrouwen zijn, in den regel op de plaats zelve, waar zij hun beroep uitoefenen, geboren. Hun beroep hebben zij van hun vaders en moeders of andere familieleden geleerd en overgenomen, waarna zij hun kennis nog door eigen ervaring trachten te

verrijken. De vrouwelĳko doekoens houden zich meer speciaal bezig met de verloskunde (Mai.: d o e k o e n b e r a n a k o f b i d a n, Soend.: p a r a d j i, Jav.: d o e k o e n b a j i), met de besnijdenis bij meisjes of met de massage (Jav.: c l o e k o e n p i d j e t). Ook onder de mannelĳke doekoens bevincen zich verschillende specia- listen : er zijn er, die uitsluitend inwendige ziekten behandelen, andere beoefenen als specialisme het tandenvĳlen, de massage of de besnijdenis (Mai.: d o e k o e n s o e n a t, Soend.: bengkong Jav.: t j a l a t o f d o e k o e n soepit). Bovendien kan het voorkomen, dat een doekoen, ook al doet hij algemeene praktijk, toch voor een bepaald onderdeel een grooten roep heeft verkregen; zoo zijn er b.v. algemeene practici onder hen, die bijzonder bekwaam worden geacht in het genezen van ziekten, welke door tooverij of door geesten en daemonen veroorzaakt worden, en in zoo'n geval dan ook gaarne geraadpleegd worden. De doekoens staan bij hun landgenooten in hoog aanzien, niet alleen wegens hun kennis op geneeskundig gebied, maar vooral ook, omdat zij door hun bezweringsformules en tooverspreuken in staat zijn den strijd te voeren tegen booze geesten of ziekteverwekkende magische krachten zoomede, omdat zij als priesters en sjamanen (Mai.: orang k e t o e r o e n a n, Soend.: d o e k o e n k a s o e r o e p a n, Jav.: d o e k o e n p r e w a n g a n) zich met de daemonen in verbinding weten te stellen.

De kennis gaat eenvoudige mondeling, in den regel van vader op zoon over, dan wel van moeder op dochter. Toch schijnen er wel handschriften te bestaan. De Balineesche doekoens of bali-jan puttei) hun kennis niet alleen uit lessen, die zij volgen bij beroemde doekoens, maar ook uit boeken, de zoogenaamde oesada. Zoo is de „o e s a d a d a r m a" een op lontar in Balisch karakter gescreven werk, dat hier en daar op gesmukt is inet Kawiwoorden. Het be vat als aan- hef een opdmcht aan de goden, daarna volgt de leer tier diagnose, voorts de pharmacoepie en daarna de gebeden en spreuken, welke bij het klaarniakeu van de geneesmiddelen behooren te worden uitgesproken. In de leer der diagnose wordt voorgeschreven een betasting van het lichaam van den zieke, waarbij de doekoen letten moet op de klachten van den patient; speciaal onderzoeke hij den pols en het bloed in het nagel- bed, den harts- slag, de kleur der pupil, de ontlast- ũng en do urine. Een frequente pols, een sterke en vltigge hartslag en een gele pupil wijzen volgens (lit bock op koorts: sakti panas; een blauwachtige pupil, een langzame pols en een zwakke hartslag doen den ken aan sakti dingin. Eenige bladzijden worden daarna gewĳd aan het beschrijven van verschihondo ziekteverschijnselen. Zoo wijzen bloedvloeingen uit den anus zonder pijn in den buik c op, dat de patient lijdende is aan „toedjoe bengang" (aambeien); klagt de zieke tevens over heftige buikpijnen, terw^ h dikwijls per dag bloederige outlasting heeft, dan lydt hij aan „medjeng" (dysenteric). Het hoofdstuk der ge- neesmiddelen, dat nu volgt, bevat 249 recepten, met ver melding voor welke ziekten deze dienen, op welke wijze de geneesmiddelen moeten worden bercid en toegediend, of zij inwendig dan wel uitwendig moeten worden gebruikt. Dit recepten- boek komt veel overeen met een dergelĳk hand- schrift op Java, door de doekoens gebruikt (o.a.

Primbon). Het voorgaande is wel een bewijs, dat de doekoens, althans de ervaren doekoens, haar of zijn beroep dikwijls niet zoo ondeskundig uit- oefent als men wel zou meenen. Integendeel, deze inlandsche geneeskundigen behoeven zeker niet altijd en onvoorwaardelĳ gerekend te worden tot de klasse der onontwikkelten en onbeschaafde kwakzalvers, die alleen uit winstbejag en op goed geluk een beroep uitoefenen, waarvan zij hoege- naamd geen begrip hebben.

De belooning, welke de doekoens krijgen voor de behandeling van een zieke, hangt af van de draag- kraeht van den patient en verder van den aard van het medicament, hetwelk aan den patient wordt verstrekt. Is dit geneesmiddel zeer moeilĳ te vinden en moet de doekoens om het te zoeken zich diep in het oerwoud wagen, waar hij zich aan allerlei gevaren blootstelt, dan zal de zieke meer moeten geven. Het verdrijven van booze geesten uit het lichaam van den lyder is een ge- vaarlijk werk, dat naar waarde moet worden be- loond. De vergoeding, welke aan den doekoens voor zijn behandeling wordt toegekend, bestaat b.v. in sommige streken in de Padangsche Bovenlanden uit een gantang rijst, een kip, vijf el witte kaim, twee klappers en de ingrediënten voor het sirihkauwen; op Java, althans in het regentschap Toeban, bestaat deze belooning uit 6 kati rijst (beras septirah), een kip, 171/2 cent (rong wang segobang), gewikkeld in wit katoen, een klapper, bloemen en de ingrediënten voor het sirihkauwen. De betaling kan echter ook in geld geschieden.

Als oorzaken van het ontstaan van ziekten vindt men bij de verschillende volkeren in den Indischen Archipel verscheidene denkbeelden, die zich laten terugbrengen tot de volgende hoofdgroepen: 1. de invloed van geesten en dae- monen, als uitvloeisel van het animisme; 2. de invloed van de van materie of organismen uit- stralende krachten, als uitvloeisel van de leer van het dynamiisme, waarvan de magie met haar tech- niek en handelingen de toepassing is; 3. wormen (zie G. T. v. N. I., X, 1); 4. vergiften (Mai.: t a m a k a n, Soend.: d i p a n g g a w e, Jav.: d i p a s a n g i o f d i p a n g g a w e). Als oor- zaak moge ook worden genoemd het kouvatten (Mai. en Jav.: m a s o e k a n g i n).

Tot goed begrip van sommige handelingen der doekoens moge hieronder volgen een korte op- somming van verschillende magische methoden:

a) De eenvoudigste vorm van magie is het 0 in an eoren van den m e n s c h e l i j - k e n w i l, welke gewoonlijk versterkt wordt door een eenvoudige handeling, die mede eina- neert. De Soendanees b.v. gelooft, dat, wanneer men zijn wil op een vast doel vestigt, dit zich geleidelĳk in een stoffelĳk resultaat omzet. De uitwerking zal des te sterker worden, als velen tegelĳk hun gedachten op dit doel vestigen. Richten velen ter will© van een zieke hun wil op iets uitorlijk schoona en moois, dan zal de zieke hem niet schenden of vermin ken (zooals de pok- ken, die men daarom ook wel „de mooie ziekte" noemt). Daartoe werken alle bureu en vrienden mee.

b) Men spreekt van bosmottende m a - g i e, wanneer men een worwerp of organisme, waarin men bepaalde krachten veronderstelt, in contact brengt met andere om hierop dezo krachten te laten overgaan. De werking van amu-

letten of djimats beboort tot de besmettende magie. Men tracht zich door de amuletten te versterken of gevaren en ziekten te voorkomen.

c) Aan con tact magie schijnt de volgende gedachte ten grondslag te liggen: Alles wat eenmaal met elkaar in contact is geweest, blijft, hoever ook gescheiden, in zeker contact met elkaar. Elk deel van een geheel blijft ook grootten afstand een deel van het geheel vormen. Wij kennen ditzelfde op psychisch gebied. Behooren wy tot een bepaalde groep menschen van bijzondere opvattingen of zeden, dan blijft deze invloed naverken, waar wij ons later ook mogen beviden. De Engelschman blijft in geestelijken zin Engelschman, al leeft hij in Spanje en wordt hi) da ar genaturaliseerd. Veel sterker blijkt (lit verband bij den primitieven mensch te zijn, die zoo onpersoonlijk en arm aan gedachten is en door de zede beheerscht wordt. Bij zijn gebrek om goed te abstraheeren brengt hij ditgevoel der saamhoorigheid op het materiele over, des te gemakkelijker, daar het psychische voor hem meer of minder materieel is. Er blijft na de scheiding van onderdeelen van een organism een magisch verband bestaan tusschen alle deelen, wat de grondstelling der contactmagie is. Al wat men nu met een afgescheiden gedeelte doet, zal invloed oefenen op het geheel. Alles wat men doet zijn handelingen en handelingen emaneeren. Daarom kan men iemand kwaad doen, ziek maken of betoveren, als men eenige haren, afgeknipte nagels, bloeddruppels, wat speeksel of een weggegoopen pruim van hem bezit. Dezelfde diensten bewijzen uitwerpselen en overblijfselen van maaltijden, oude kleeren of iets anders, wat den persoon, dien men benadeelen wil, toebehoort. Hieruit volgt vanzelf, dat iedereen tracht zooveel mogelijk al het bovengenoemde te verborgen, te begraven, enz., opdat niemand er zich meester van kan maken. In al deze gevallen ligt by de handeling tusschen de deelen een natuurlijk verband ten grondslag; men kan evenwel ook een kunstmatig verband vormen en dan gaat de contactmagie over in:

d) homoeopathische magie, waar onder men verstaat, dat het gelijke het gelijke voortbrengt, zelfs op grooten afstand. Initeert men regen of onweer, clan ontstaat regen of onweer. Zulk een overgang is het volgende: men werkt dan n.l. met afbeeldingen en verwacht, dat hetgeen men met de afbeeldingen doet, ook met het afgebeelde zal geschieden. Dit zou zuivere homoeopathische magie zijn, als men niet een kunstmatig contact maakte. Een portret staat in zeker verband met den persoon, het is een uitstraling van den persoon, maar men verkrijgt hetzelfde contact door een ruw beeldje van was of klei te maken en hieraan den naam van den bedoelden persoon te geven. Door den naam verrijgt men nu het contact evengoed, alsof men er deelen van zijn lichaam, zooals haren, a an toevoegt. Want evenals in haren, nagels en bloed de kracht van het organisme schuilt, zetelt die ook in den naam. Prikt men in zulk een gedoopt of van een naam voorzien beeldje, dan zal het overeenstemmende lichaamsdeel van den gehaten persoon ziek worden. Prikt men in de hartstreek, dan zal de persoon sterven. Deze beeldjes zijn de zoogenaamde wraakpoppen, die in de meeste Jan den bekend zijn (voor Azie b.v. Burma, Malaka, Bataklanden, Borneo, enz.). Men kan

ook vergiften in het beeldje doen of het onthoofden, begraven, sniellen, verbranden of ophangen. Het is echter niet noodig om een beeldje te maken; men kan zich den persoon ook in een ander voorwerp denken, zooals een kokosnoot of kaars (op Borneo wasifiguren). Men begraaft b.v. een kokosnoot met het oog naar boven onder den haard van een tempel, waarop steeds een vuur brandt. Naarmate de klapper verkoolt, zal de gezondheid van den persoon, die dan door den klapper gerepresenteerd wordt, achteruitgaan. Voor het emaneeren van de handeling van mensch op mensch, waarbij het gelijke het gelijke voortbrengt, geeft de volkenkunde tai van bewijzen. Niemand mag aarzelend blijven staan op de trap van een huis, waar een zwangere vrouw verblijft, daar de geboorte anders vertraagd zou kunnen worden (Toradja's). Dit is homoeopathische magie in de emaneerende handeling. Men helpt de kraamvrouw door de bevalling na te bootsen en goed te doen beëindigen. Gedurende het ontsluitingsstijpderk mag niets in huis gesloten of toegebonden zyn. Deuren van kamers en kasten, luiken, deksels van kisten, van theepot, kopjes, enz., alles wordt geopend. De mannen maken hun riem los. SOIJS zelfs de vrouwen haar haarwring. Het slachtoffer ligt natuurlijk ook met losse haren. Uit voorzorg legt de doekoen onmiddellijk als de partus begint een takje van de keimang Patimah (Fatimah) = de lievelingsdochter van den profeet Mohammed) = de roos van Jericho (Anastatica Hierochuntica) in water te weeken. Wij zien dan, hoe het ineengerolde balletje open gaat en de takjes zich ontplooien in het water. Drinkt de in partus zijnde vrouw dit water — waarin de kracht van de zich openende roos overgaat — dan zal de baarmoedermond zich schielijk geheel ontsluiten (Oost-Java).

De homoeopathische handeling wordt versterkt door de tooverspreuk en ook de cercmouic gaat in den regel gepaard met het uitspreken van een tooverspreuk. Dikwyls ziet men in de tooverspreuk de hoofdzak op gebruikte zonder cere-ionie. Dit zien wij in de tooverleer van de Ma-leiers of Javanen; van de rapul (spreuk) eener ilmoe (Jav.; ngdlmoe) is het succés afhankelijk. Dikwyls versterkt men de tooverspreuk door er allerlei naimen aan toe te voegen. Cvenals in elk onderdeel van een organisme, zetelt ook in den naam de kracht van de persoonlijkheid. De kracht van een krachtige straalt uit van zijn naam. De kracht van een tooverspreuk wordt verhoogd door er namen van krachtige geesten of goden in op te nemen. Deze ziekteoorzaak tengevolge van de toegepaste magie (betoovering) tracht de doekoen nu te bestrijden door tegenmagie, niet zoogenaamde onttooveren.

Naast het geloof van betooveren van menschen door levende menschen bestaat ook de voorstelling, dat geesten of daemonen ziekte veroorzaken door de ziekte te brengen of in den zieke te verankeren. Het laatste blijkt bij het delirieren, waarbij de zieke dan met een vreemde stem gedachten uit; zijn gelaatstrekken zijn veranderd. Nog duidelijker blijkt dit bij de razernij. Daemonen en geesten doen dit o.a. om een mensch te straffen, die tegen de udat of taboe zondigde (Timor, e.a.). De farallieleden moeten den geest dan verzoenen. Of de daemonen verwekken ziekte, omdat zij zich beledigd achten. Ook dan nog kan men hen op een of andere wijze verzoenen.

In andere gevallen is het, om iomand de gezondheid te ontnemen, dikwijls reeds voldoende, dat de booze geest dien persoon even aanraakt. Het zou ineermalen voorgekoinen zijn, dat menschen plotseling ziek werden, en stierven en dat men op hun lichaam den afdijk eener hand had gevonden; dit was de hand van den boozen geest, die door zyn aanraking de ziekte had veroorzaakt (Minangkabau, Timor). In Atjdh schrijft men het ontstaan van de pokken toe aan een oude vrouwelijke geest, Po Ni genaamd, die de menschen ziek maakt door hun k l e i n e, korrel- a c h t i g e partikels o p het lichaam t e w e r p e n, die dan ter plaatse het exan- theem doen ontstaan. Dit idee, dat de booze geesten met iets werpen tengevolge waarvan ziekte ontstaat, treft men ook bij de Minangka- bauers en Niassers aan. Bij de Niassers zijn het de kwaadgezinde bela's, die de menschen met zand, asch en andere dingen werpen, hetgeen koorts en uitslag tengevolge heeft (Vgl. Oude Testament, Exodus IX, 10; Koran, CV, 1—5).

In sommige gevallen neemt men aan, dat de ziel eenvoudig aan het dwalen is geraakt of door tovenaars gestolen is. Het is dan do taak van de sjamanen om de ziel terug te roepen of te vangen en in het lichaam terug te brengen. Zoowel voor het stelen van zielen als voor het terugbrengen van gevulchte zielen maken vele tovenaars ge- bruik van de hulp van geesten, met wie zij een verbond hebben gesloten. Bij verschillende volke- ren werken de tovenaars zich in een toestand van trance, waarbij hun ziel hun lichaam verlaat en door de wereld vliegt om de afgedwaalde of gestolen ziel te zoeken. Heeft hij ze gevonden, dan grijpt hij ze en brengt ze terug. De Dajaks bieden aan den zieleroover een poppetje aan ; neemt deze dit aan, dan is de ziel vrij en wordt nu naar huis gelokt met dezelfde geluiden, waarmede men een kip lokt. Bij de Bataks vangt men de afgedwaalde ziel in een dock en legt die op het hoofd van den zieke ; de ziel komt dan weer in het lichaam van den zieke. Wanneer bij de Toba-Batak ienand door schrik ziek is geworden, dan moet de datoe (doekoon) de ziel terugbrengen. Voor hem uit gaat dan een meisje met een zakjo rijst op het hoofd, gevolgd door eenige nicisjes met offeran- den, begelcid door muzikanten. Aldus begeven zij zich naar de plaats, waar de persoon geschrokken is. Alutten worden uitgespreid, een altaar wordt o j) gericht, de datoe richt zich inet de woorden: „hier is ruilbaar voor de tondi (ziel)“ tot de gees- ton. De priester voert een dans uit en lokt de ziel zooals mon kippen lokt, daarna slacht hij de orakelhanen om to zicn of het gelukt is. Js het gelukt, dan keert men huiswaarts; het meisje met het zakjo ryst op het hoofd moet de ziel mee- lokkon. To Bolajing Mongondou tracht men de ziel te vangen met een speer, waaraan het poppetje uls aas liangt. Meent men, dat de ziel in het j) oppetje is gevaren, dan hult men dit vlug in con dock on bed ekt daarmede het hoofd van den zieke. Onder de Dajaks hebben de sjamanen ook wel haken om de ziel te vangen ; men legt zelfs voet- angels om de voeten der ziel te verlamincn, zoodat zij het zwerven nalaat en naar huis terugkeert.

Op Celebes bevestigt men vischhaken aan neus, navel en voet van den zieke, opdat, als de ziel het lichaam zou willen verlaten, zij door deze haken teruggehouden wordt. Zeer veel komt het vooral in Maleische streken voor, dat men ontvluchte

zielen door spijzen terug lokt, waarbij men de zielen gewoonlijk in vogelgedaante of als insect denkt (Batakland, Minangkabau, Celebes).

Lit de bovengenoemde voorbeelden blijkt dat door de leer, dat ziekte berust op het afdwalen van de ziel, aan de tovenaars een uitmuntend middel verschaft wordt om ziekten te genezen langs suggestieven weg. Er zijn ziekten, die ontstaan, omdat een booze, ziekmakende geest of een beledigde, zich wrekende geest of de ziel van een zich wrekende doode in den mensch gedron- gen is. Dan moet de sjamaan dezen geest uitdrij- ven, hetzj door eigen kracht, hetzj door gebruik te maken van de hulp van een machtiger geest, waarmede hij een verbond gesloten heeft (Ma- leiers, Javanen, enz.).

Literatuur: dr. W. J. L. Dake, Aanteekeningen uit het geneeskundig werk in de districten Tjipa- rai en Soreang van het regentschap Bandoeng, G. T. v. N. I. 1936, deel 76, afl. 46, biz. 2967- / 2975; dr. J. Ph. Duyvendak, Inleiding tot d' ethnologie van den Indischen Archipel, 1935; dr. J. M. Elshout, De geneeskunde der Kenja-Dajaks in Centraal-Borneo in verband met hunne gods- dienst, 1932 ; H. A. van Hien, Het Javaansch re- ceptenboek, Weltevreden 1930; mej. J. A. de Jonge, Volksgebruiken bij zwangerschap, ge- boorte en in het kraambed op Oost- Java, G. T. v. N. I., deel 7G, afl. 38, biz. 2378-2390; dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, De Geneeskunde der Menang- kabau-31aleiers, Amsterdam, 1910; J. H. F. Kohl- brugge, 's Menschen Religie I, II, 1932, 1933; P. de Kat Angelino, de Hygiene, de Ziekten en de Geneeskunst der Baliërs, (Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen), deel LIX, aflevering 3, biz. 209-248; L. Th. Mayer, De Javava als doekoon, Weltevreden 1918; dr. J. Winkler, DeBataksche vroedvrouw in vroeger tijd, G. T. v. R. I, deel 77, afl. 22, biz. 1322; dr. J. Winkler, Die Toba- Batak im gesunden und kranken Tagen, Stuttgart 1925/

ARMWEZEN EN ARMENZORG. Elk land en elke tijd kent de verzorging van armen, al komt deze niet in officieele en wettelijke regelingen tot uiting. Ook in Nederlandsch-Indie werd weinig voor ar men gezorgd en werden althans stelselma- tig van overheidswege weinig maatregelen getrof- fen en voorschriften gegeven, welke er toe strek- ten om bepaalde groepen van behoeftigen gelde- lijk te stucnen, v66rdat er sedert het jaar 1934 van een officieelo, systematische en algemeene armenzorg sprake was.

Welke was de toestand van voor de invoering der armenzorgordonnantie van 1934 ?

De groote groep van Inheemsche en andere niet-Europese armlastigen vond haar verzorging in een onderling hulpbetoon, waarvan de o in vang zich aan de waarneming geheel onttrekt, al dan niet gesteund door institute!! als de zakat (een armenbelasting; een der grondzuilen van den Islam), tjarah (verplichte armengift geduren- de de lebaran) en de gift aan de armen bij het sluiten van een huwelyk e. d. Daarnaast stond een uitgebreide kerkelijke diaconale zorg en op ver- schillende plaatsen een particuliere armenzorg in allerlei vorm, op dezelfde wyze zooals deze over- al elders hebben bestaan in een tijd, waarin de overheid deze zorg nog niet in den kring van haar bemoeienisshad getrokken. Kort tevoren had- den ook reeds enkele stadsgeueenten eenige stap- j) en op dit terrein gedaan.

Van groot belang was overwel de arbeid der

Commissies tot ondersteuning van behoeftige Christenen en van enkele armbesturen in de Buitengewesten, waarvan de taakomschrijving was neergelegd in Ind. Stb. 1886 no. 127, houdende „regelen voor de verdeling en de aanwending der opbrengst van het een per mille voor de armen en van de door de ambtenaren van den burgerlijken stand gecollecteerde giften". Hierin was uitge-sproken, dat de particuliere en kerkelijke lief- dadigheid voorop heeft te gaan en de armenzorg vanwege deze commissies en armbesturen slechts een subsidiair karakter droeg en beperkt was tot de aan de Commissie op dat oogenblik aangewezen middelen. Voor hulp konden alleen behoeftige Christenen in aanmerking komen, die niet of niet voldoende uit andere fondsen bedield werden; hieronder vielen ook Christen-Inlanders.

De ontvangsten dezer armenzorginstellingen bestonden uit:

1) renten van door de Regeering beschikbaar gestelde kapitalen (over welke kapitalen slechts met machtiging der Regeering mocht worden beschikt);

2) bij openbare verkooping, zoomede op loterijen en premieleepningen ten behoeve der armen gevegen gelden ;

3) de collecten van de ambtenaren van den burgerlijken stand .

De commissies waren gevestigd te Batavia, Semarang, Soerabaja en Padang en wendden de vorangenoemde gelden op Java en Madoera en Sumatra aan. Elke commissie bestond uit vijf leden, bijgestaan door een secretaris. Ambtshalve lid tevens voorzitter, was het hoofd van het ge- westelijk bestuur ter plaatse, waar de commissie gevestigd was. De vier andere leden werden op voordracht van den voorzitter door den Gouver- neur-Generaal benoemd; twee daarvan behoorden tot de Protestantsche en twee tot de Roomsche- Katholieke kerk. De werkkring der commissies strekte zich uit over bepaald aangewezen ge- westen, uit welke zij de hierbovengenoemde gelden ontvingen. Zij ontvingen van de betrokken hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur opgave van de voor bedeling van harentwego in aanmerking komende behoeftigen, die buiten de plaats woonden, waar zij gevestigd waren.

Armbesturen waren gevestigd in de hoofd- plaatsen van gewesten buiten Java, Madoera en Sumatra. Zij kregen de evenbedoelde inkomsten en bestemden deze voor bepaalde nader genoemde gebieden.

Aan het begin van de twintigste eeuw were! het duidelijk, dat een betere regeling van armenzorg noodig was.

De heer D. F. W. van Rees (zie onder dien naam) had toen een uitgebreid onderzoek naar het pauperisme gehouden en de resultaten daarvan in een lij vij rapport neergelegd ¹⁾. Van dat oogenblik af dateeren verschillende pogingen om tot een algemeene regeling van de armenzorg te geraken.

Bij de invoering van de decentralisatie in de be-

i) Een rapport, gedrukt bij de Landsdrukkerij te Batavia in de jaren 1901 en 1902 in de volgende deelen:

A) De Staatsarmenzorg voor Europeanen in Nederlandsch-Indie: in 5 hoofdstukken.

B) Het pauperisme onder de Europeanen in Nederlandsch-Indie: in 5 gedeelten benevens een nota.

ginjaren dezer eeuw heeft men gemeend, dat armenzorg in samenhang met decentralisatie moest worden behandeld. Eerst kort voor den oorlog echter kwam bij het kantoor voor de decentralisatie een ontwerp gereed, dat beoogde om het- geen aan armenzorg vanwege de commissies tot ondersteuning van behoeftige Christenen aanwezig was bij de lokale rressorten over te brengen. Van een verdere uitvoering is evenwel niets gekomen voornamelijk omdat de bestaande armenzorg zich tot behoeftige Christenen beperkte en het voor de toekomst moest gaan om een armenzorg voor alle landaarden, waarvoor een meer algemeene en meer omvattende regeling noodig zou zijn.

Na den oorlog is eerst bij de afdeling Armenzorg van het departement van Onderwijs en Eeredienst een breed opgezette algemeene armen- zorgregeling ontworpen, welke in de bezuinigings- periode echter is blijven liggen. Daarna kwam Armenzorg bij het departement van Justitie, alwaar opnieuw een uitvoerige regeling werd ontworpen, welke evenmin aanvaard is, voornamelijk omdat zij te omvangrijk was en een cen- trale regeling instelde, welke voor een groot land als Nederlandsch-Indie minder wenschelijk ge- acht werd.

Aldus werden verschillende ontwerpen samen- gesteld, die echter geen van alle tot uitvoering kwamen. De practijk kon evenwel niet wachten tot het oogenblik, dat men een bevredigende op- lossing zou hebben gevonden : zij vroeg aanstonds eenige zeer noodzakelijke en voor de hand lig- gende rectificaties op het bestaande stelsel. Deze werden aangebracht ingevolge een ojdracht van de Regeering bij een tofhoofden van g^t west- lijk bestuur en evengenoemde commissies ge- richte circulaire van den directeur van Onderwijs en Eeredienst van 8 December 1923 (bijbind 10502). Hierin werd allereerst gecon.statc(J-<1, dat de bestaande regeling van 1886 geen vloklocnde rkening met den bestaanden locstanfl meer hickl. Vervolgens werd de wenschelijkheid bitoogd van het bestaan van cigen commissies dan wel overdracht van de armenbedeling aan do lokale raden. Verder werd vastgestckl, dat o; k het be- ginsel, dat alleen behoeftige Christenen voor steun in aanmerking kwamen, niet meer voldced. Ten slotte werd als nieuwe gedragslijn aangegeven, dat in afwachting van een nieuwe regeling van armenzorg aan de gebleken bezwaren de volgende wijze tegemoet zou worden gekomen. Voorcrst zouden de armengekken zoovcel niogelijk en zoo- vcel noodig bestenid blijven voor de behoefligen in de gewesten, waaruit die gelden afkoinstij ware;II ; men beoogde hiermede een meer evenredige en be ter door het betrokken bestuurs hoofd te controleren verdeling van die gelden. Verder wilde men voorzien in de behoefte, die in Ac- maat- schappij gebleken was aan eigen organen, buiten de commissies, voor de juiste aanwending van de armengelden, en verleende daartoe aan de hoofden van gewestelijk bestuur de bevoegdheid, om bij de samenstefling van de aan de commissies in te dienen opgaaf van steunbehoevende Christenen zich te laten voorlichten en te doen bijstaan door een eigen gewestelijke commissie, samengesteld volgens de kerkelijke verhouding in het gewest. Ook in gebieden, waar armbesturen gevestigd waren, zou het bestuurs hoofd met dezo verhou- dingen rekening kunnen Jiouden, wanneer een

bepaalde kerkelijke groep tekort zou komen; do resident zou dan wijziging in de bestaande situ- atie kunnen brengen.

Geleidelijk aan is in den loop der jaren de armen- zorg, waar de overheid de hand in had, van ka- rakter veranderd. Van overheerschend werd de zorg van overheidswege bijkomstig. Haar om- vang nam steeds af bij een behoefte, die voort- durend stijgende was; ten slotte was zij omstreeks 1934 zoo gering, dat daaruit duidelijk bleek, dat armenzorg feitelijk geen taak der centrale overheid was. De gang van zaken laat zich in het kort als volgt schetsen:

In het begin der 19e eeuw werd voor zoover het Christenen betrof, de plicht tot ondersteuning van behoeftigen van overheidswege erkend. Deze strekte zich uit over de personen, die in de In- landsche maatschappij niet op de daar bestaande onderlinge steunverleening konden rekenen. Al spoedig werden echter kerk en particuliere lief- dadigheid naar voren geschoven en de bemoei- ingen der Staatsorganen ingekrompen.

Deze inkrimping van gouvernementele be- moeienissen moest op zich zelf als juist worden erkend. Ook in Nederland heeft men dit gedaan. Evenwel was er in een ander opzicht een zeer groot vershil met het Moederland. Dit laatste kende overal, waar maatschappelijke krachten te kort schoten, plaatselijke armbesturen om de kerkelijke en particuliere liefdadigheid aan te vullen en hulp te verleenen aan die noodlijdende leden der maatschappij, die bij deze particuliere organen geen gehoor vonden of konden vinden; derhalve kon de centrale overheid zich daar af- zijdig h<->uden. In Nederlandsch-Indie lag de zaak even we J anders; de kerkelijke en particuliere 6tuncvrl<M-ning verleende slechts een goedwillen- dc, doch niet volkoincn tegen haar taak opgewas- sen hulpverleening; organon van plaatselijken a rd ontbraken; zoodat de centrale overheid, ter aanvulling van deze particuliere liefdadigheid, haar arm) (i) zorg — zij het dan ook in beperkte mate - - door in id del van de com missies tot onder- steuning van behoeftige Christenen en kerkelijke armbesturen wel moest laten voortduren.

Van ecu algemeene centrale armenzorg van Landswegc als een speciale taak van de centrale overheid is evenwel geen sprake geweest. Veeleer vertoont de toestand v66r 1934 groote overeen- koinst met die in Nederland onder vigeur van de oude wetgeving *)• Het is voor een juist in- zicht in de verdere ontwikkeling van de armenzorg van bclang om van de toenmalige wituatie nog de volgende korte algoeonec karakteristiek te geven.

Naast elkaar bestonden in de maatschappij ver- schillende vormen van armenzorg: die van het onder(ling hull) bctoon in de niet-Europeesche be- volkingsgroepen, die van de philanthropic van cnkelc particuliere liefdadige instellingen, die vuu de bovengenoemde com missies voor behoeftige Christenen en armbesturen. Dezo werkten alle in in of nicer naast elkaar ieder op eigen wijze voort, waarbij de laatstgenoemde com missies een armbesturen in zekeren zin de taak

i) De oude Armenwet in Nederland datcert van 28 J uni 1854 (Ned. Stb. no. 100); de nieuwo van 27 April 1912 (Ned. Stb. no. 165). Aan de laatsto zijn vrijwel geheel de beginselen van do Neder- landsch-Indisohe armenzorg van 1934 ontleend.

vervulden van de „burgerlijko armenzorg" in Holland onder de werking van de Armenwet van 1854. De zgn. „burgerlijke armenzorg" in Indie verschafte nu, bij wjozo van politieozorg, alleen hulp, indien deze bestit onvermijdelijk was en voor zoover de begrensde geldmiddelen hierop berekend waren.

Deze toestand riep nu ernstig om verandering, omdat er een dringende behoefte aan stelselmatige armenzorg bestond. In de tijden van den economischen teruggang van na den oorlog werd er veel armoede geleden, welke niet op natuurlijko wijze verholpen kon worden en waarbij de noodzaak bleek van openbare instanties, die leiding konden geven. Geregeld kwamen gevaHen voor van Euro- peanen, die in de kampoen van honger aan het omkomen waren (waarvoor inzamelingen moesten gehouden worden), van Inlandsche families, die dakloos waren, van zwerfers, die omkwamen e. d. Noodzakelijk bleek de aanwijzing van een instan- tie op welke een beroep zou kunnen worden gedaan. Zoolang er immers in dit opzicht een halfslachtige toestand bleef bestaan in dien zin, dat de centrale overheid zich wel met armenzorg bezig hield, maar toch de algemeene armenzorg niet op zich had genoien, integendeel zich hiervan meer en meer los maakte, was er geen kwestie van het treffen van radicale maatregelen tegen verbetering van den toestand.

Eenerzijds vroegen reeds aanwezige armenzorg- organen om krachten steun van overheidswege bij haar arbeid, anderzijds maakten plaatselijke autoriteiten, op wier hulp een beroep werd gedaan, zich hiervan af met een verwijzing naar de centrale overheid, die deze aangelegenheid reeds verzorgde.

Aldus bestond op het gebied van de armenzorg een groote verscheidenheid: een enkele gemeente had haar ter hand gen omen (regelingen gegeven en particuliere organisaties gesubsidieerd), de andere verrichtten in het geheel niets; er waren regentschappen, die een kampong-miskin in het leven hadden geroepen, andere hadden, in overleg met hoogere organen, elke voorziening achter- wege gelaten; verder waren er de commissies tot ondersteuning van behoeftige Christenen, auu welke echter steeds op het hart was gedrukt, dat zij er niet waren om eenige systematische armenzorg te bedrijven, maar zich moesten bepalen tot een verdeling op do best© wijze van bepaalde door de Rcgeering beschikbaar gesteldesommen; verder werden door het Land plaatselijke annenzorg- kolonies gesubsidieerd en een oudemannenhuus te Semarang onderhouden; ton slotte werden in verschillende gou vernements ziekeninrichtungen en loprozeriein patienten verpicegd, die feitelijk alleen armenzorg behoeften.

Uit het vorenstaando blijkt hoe ondoeltreffend en onpractisch de bestaande ongeregelde armenzorg werkte. Bovendien was de vorm van gouver- nemeats armenzorg goheel uit den tyd. Eenerzijds was het n. 1. niet langer to vordedigen oin do hulp uitsluitend na behoeftige Christenen te verleenen, anderzijds bleek het noodzakelijk om het centrale gezag van deze zorg, waar dit mogelijk was, te ontlasten; do central. overheid staat iminers te ver af van do plaatselijko toestanden om deze taak effectief te vervullen. Langs andoren weg moest derhalve verbetering worden gezocht. De centrale overheid begreep, dat zij, indien zij wilde blijven kunnen vasthouden aan het in de ervaring meest juist gebalde beginsel, dat armenzorg van

nature een specifiek plaatselijke taak is, die door de centrale regeering van een zoo groot land nimmer goed verzorgd kan worden, een algemeene regeling moest treffen. Deze is in Ind. Stb. 1934 no. 26 tot stand gekomen.

De nieuwe regeling is zoo eenvoudig mogelijk opgebouwd; nadat nauwkeurig was nagegaan welke punten voor Indie, met het oog op de toestanden aldaar, van belang waren, wat de sprekende praktische moeilijkheden waren, heeft men zich in de nieuwe armenzorgordonnantie tot een regeling van deze hoofdpunten beperkt.

De algemeene strekking was, dat het Land zich voliedig van de armenzorg zou terugtrekken en aan de zelfstandige bestuurslicha men het werk over zou laten, dat het, bij gebreke van anderen, tot nog toe noodgedwongen aan zich had gehouden. Tot een overdracht aan de lokale autonome gemeenschappen gaven twee motieven aanleiding: Vooreerst werd hierbij de ontwikkelingsgang van het bestuurswezen gevolgd, welke hierdoor gekenmerkt wordt, dat overdracht van staatkundige bevoegdheden plaats vindt uit het regeeringscentrum op autonome lokale organen (zie DECENTRALISATIE en BESTUURSWEZEN). Voorts werd als beginsel aangenomen hetgeen de ervaring in alle landen (en ook in het Moederland), waar men zich meer intensief met de regeling van armenzorg heeft ingelaten, onweerlegbaar geleerd had, n. l. dat de eenige goede vorm van armenzorg de sterkgedecentraliseerde is, m. a. w. de armenzorg, die een zuiver plaatselijk karakter draagt en zich niet verder uitstrekt dan tot een groep van armlastigen, die men van nabij kent en efficiënt verzorgen kan.

De regeling en algemeene organisatie van de armenzorg kwam nu bij twee groepen van organisaties te berusten:

1) Allereerst bij de *locale autonome gemeenschappen*.

Artikel 1 van de nieuwe armenzorgregeling bepaalt n.l. dat de regeling van de armenzorg op Java en Madoera tot de huishouding van stadsgemeenten en regentschappen, in de Buitengewesten tot die van de gemeenten behoort. Deze kunnen door karakter en bestuursuitrusting voliedig geschikt worden geacht voor de armenzorg-werkzaamheden. Indien de bestuursvorming nog verder nieuwe gemeenschappen brengen zal, zal kunnen worden nagegaan of ook deze hierbij betrokken zullen kunnen worden.

De bestaande administratieve regelingen zouden nu worden ingetrokken en door een nieuwe ordening van overheidswerkzaamheden vervangen.

Genoemde lokale gemeenschappen zullen in tweerlei richting werkzaam zijn. Vooreerst zullen zij — en hierop valt de nadruk — de kerkelijke en particuliere Jiefdadigheid stimuleeren en de samenwerking tusschen de reeds binnen hun grenzen aanwezige instellingen van armenzorg bevorderen, ten einde dezen tak van sociale zorg aan doelmatigheid te doen winnen en een vooral in deze tijden zeer noodzakelijke schifting van de maatschappelijke hulpverlening in armenzorg en werkloozenstein te kunnen bereiken. Hierin kwam het grondbeginsel tot uiting, dat de armenzorg zooveel mogelijk wordt overgelaten aan religieuze en maatschappelijke instellingen of gebruiken.

i) Bijv. de "groeps-gemeenschappen".

Met betrekking tot de Europeesche groep zullen het de particuliere armenzorgorganisaties zijn, bij welke het zwaartepunt komt te liggen. In het regentschap zal de armenzorg zich kunnen bepalen tot centrale punten binnen zijn gebied, terwijl het aan het onderling hulpbetoon in de desa blijft overgelaten voor de eigen armen op de oude wijze te zorgen; eerst bij gebreke daarvan zal men particuliere organisaties laten optreden.

Uitdrukkelijk is in dit verband nog uitgesproken, dat het particulier initiatief voorop moet gaan en de plaatselijke overheidssteun subsidiair moet zijn. Derhalve wilde men de suprematie van het zn. burgerlijk ambestuur voorkomen. Eerst dan zullen de lokale ressorten tot "aanvullende" armenzorg overgaan, als met ondergang bedreigden, die noch van familie, noch van anderen steun ontvangen, zich tot haar wenden; de ressorten nemen dan zelf de daadwerkelijke steun- verlening ter hand.

Ten slotte werd nog verklaard, dat de zelfstandigheid der armenzorginstellingen, met inachtneming van een behoorlijke samenwerking, zooveel mogelijk gehandhaafd wordt.

2) Voorts werd bepaald, dat in de Vorstenlanden op Java en in de Buitengewesten buiten het gebied der gemeenten, de taak, welke elders aan de lokale gemeenschappen is opgedragen, door gewestelijke *algemeene armenzorgcommissies* zal worden behartigd. Haar taak zal het zijn, onder leiding van het gewestelijk bestuur, de gelden, welke het Land te harer beschikking kan stellen en de fondsen, welke zij daarbuiten inovertuigen, zoo goed mogelijk aan te wenden ten behoeve van behoeftigen in het algemeen. Samenstelling, taak en werkingsgebied van deze commissies werden door den Gouverneur-Generaal vastgesteld; over dit onderwerp zal hieronder nader gesproken worden. In het algemeen boogde de wetgever, dat de van deze commissie maneerde armenzorg zooveel mogelijk op dezelfde leest zou worden geschoeid als die van de (stads) gemeente en het regentschap.

De kosten der armenzorg komen ten laste van de lokale ressorten. Derhalve verdiende het aanbeveling, dat deze gemeenschappen, teneinde aanstonds met het werk te kunnen beginnen, de beschikking krijgen over fondsen, welke ze daar toe in staat zouden stellen.

Ter voorziening in deze fondsen werden nu de hierboven genoemde, eerlijks ter beschikking van de commissies tot ondersteuning van behoeftige Christenen gestelde geldmiddelen thans — nadat zij bij Ind. Stb. 1934 no. 27 waren verhoogd — bestemd voor een verdeling onder stadsgemeenten, gemeenten, regentschappen, algemeene armencommissies en eventueel verder aanwezige officieele armenzorgorganisaties. De Gouverneur-Generaal kreeg de bevoegdheid om voor de verdeling nadere regelen vast te stellen.

Het vorenstaande geeft in het kort de algemeene regelen weer, welke in de armenzorgrege-

i) De „armengelden“ bedragen nu: voor verkooping van onroerende zoomede van eenige andere zaken: vier per mille van het bedrag waarvoor is toegewezen; voor bepaalde nader omschreven roerende zaken: zeven per mille; als belasting op in Nederlandsch-Indio uitgegeven loterijen: zeven per mille.

ging van 1934 werden gegeven. De locale ressorten moeten nu door middel van *armenzorgverordeningen* deze materie voor hun ressort regelen.

In de algemeene armenzorgregeling is het preventief toezicht, dat op de verordeningen wordt uitgeoefend, opgedragen ten aanzien van de gemeenten aan den Gouverneur-Generaal en ten aanzien van de stadsgemeenten en regentschappen aan het college van gedeputeerden, zonder wier voorafgaande goedkeuring een plaatselijke verordening niet zal kunnen werken. Dit is geschied, omdat deze ressorten voor do behartiging van een geheel nieuwe stof gesteld worden, waarbij hun geldmiddelen nauw betrokken zijn. In dit verband had de memorie van toelichting op de Armenzorgregeling van Ind. Stb. 1934 no. 26 verklaard, dat de gemeenschap plaatselijk uit eigen middelen moest vinden wat voor de bekostiging van armenzorg benodigd was en dat zij, als uiteindelijk doel, naar volledige bekostiging uit eigen middelen moest streven.

Vervolgens lag het in de lijn om de commissies tot ondersteuning van behoeftige Christenen in het gebied van deze plaatselijke gemeenschappen te ontbinden en de in haar bezit zijnde stamkaptalen onder deze gemeenschappen te verdeelen. Door het departement van Justitie was een model voor een armenzorgverordening van de (stads) gemeente en van het regentschap ontworpen.

De model-verordening is het voorbeeld geweest, waarnaar de locale gemeenschappen zich gericht hebben. Hierin zijn de beginselen gevolgd van de Nederlandsche Armenwet van 1912 (Ned. Stb. no. 165, zooals dit is gewijzigd laatstelijk bij Stb. 1929 no. 326), welke sindsdien in de praktijk hun betekenis proefondervindelijk hadden bewezen.

Het algemeen schema van de armenzorgbepalingen kan als volgt worden samengevat:

I hegripsomschrijvingen in verband met eenige grondbeginselen van armenzorg;

II doorgaansintie en bevordering van armenzorg ;

III de ondersteuning van de armen ;

IV verrichtingen van gemeentewege en het jaarlijksch verslag van den toestand van het armenwezen.

Ad/. Een omschrijving van de begrippen "armen" en „instellingen van weldadigheid" voert vanzelf tot een bespreking van enkele wezenlijke elementen van armenzorg.

I. Vooreerst wordt het begrip „armen" omschreven. Hieronder worden ingevolge artikel 1 van de verordening verstaan: die personen, die zich het noodzakelijk levensonderhoud niet kunnen verschaffen en zonder de hulp van anderen te gronde zouden gaan. Aan een dergelijke omschrijving moet het allergrootste gewicht worden gehecht, omdat hiervan afhangt of do armenzorg al dan niet aan een bedoeling zal beantwoorden, welke men op principieele en historische gronden HH de juiste heeft aanvaard. Armoede is n.l. een zoodanig veelzijdig en samengesteld levensverschijnsel, dat vrijwel iedere omschrijving, die er naar streeft om een scherper dan de bovongenoemde omlinjing te geven, niet met de werkelijkheid zou strooken en daardoor in de beoefening van de armenzorg een ongewenschte eenzijdigheid en verstarling brengen zou. De armoede vindt n.l. in een samenwerking van algemeene en individuele oorzaken haar oorsprong, weike een dusdanige verscheidenheid van combinatie-moge-

lijkheden geeft, dat bij een limitatieve omschrijving niet al de gevallen, welke, gezien hun innerlijke waarde, werkelijk voor ondersteuning in aanmerking komen, een verzorging zouden kunnen vinden.

Mitsdien heeft, in verband met het specifiek karakter van dit sociaal verschijnsel, de Nederlandsche wetgever zich van elke uniformiteit vrij willen houden en, bij het bepalen van de vraag of armlastigheid aanwezig is, onbepert het begrip van individualiseering op den voorgordn willen plaatsen; in navolging hiervan streven ook de gemeenteverordeningen hiernaar.

Het vorenstaande houdt in, dat de armenzorg in de praktijk zal moeten aanvangen met zich uit te strekken over al diegenen, wier inkomsten, uit welken hoofde ook, niet voldoende zijn voor hun noodzakelijk levensonderhoud. Eerst daarna zal het streven er op gericht kunnen zijn om door middel van een scherp onderzoek en arbeidstherapie de elementen, die onwillig tot werken en werkschuw blijken te zijn, te onderkennen en uit den toestand van armlastigheid, met of tegen hun wil, te verwijderen.

2. Dit voert tot een ander belangrijk element van armenzorg.

De geldende beginselen van armenzorg zijn er n.l. op gericht om zoo mogelijk de armlastige tot een herwinning van economische zelfstandigheid te brengen. De armenzorgverordeningen maken als regel een onderscheiding, waarbij aan de eene zijde zij staan, die wederom in staat kunnen worden gesteld in hun onderhoud te voorzien, en aan de andere zijde diegenen, die uit den toestand van armlastigheid niet meer kunnen worden opgeheven.

Ten aanzien van de eerste groep moet de ondersteuning er op gericht zijn, den arme weder in staat te stellen in het onderhoud van zich en zijn gezin te voorzien; aan de armen van de tweede groep mag geen hoogere ondersteuning worden verleend dan voor het levensonderhoud noodzakelijk is. De geest van deze bepaling brengt mede, dat men principieel begint met in elk geval een opheffingsgeval te zien en slechts wanneer blijkt, dat reclasseering niet mogelijk is, er toe overgaat zich te beperken tot het minimum van het noodzakelijk levensonderhoud.

Op beide hierboven omschreven fundamenteen heeft men een stelsel opgetrokken, dat eenzijdig met de voile werkelijkheid van den nood der armoede rekening houdt en anderzijds er tevens op bedacht is om dezen nood waar mogelijk op te heffen.

Verder bevat do hierboven gegeven omschrijving van arme een begrenzing naar twee zijden: eenzijdig wil zij het begrip „arme" niet zoo eng nemen, dat daaronder slechts die personen vallen, die alle middelen tot levensonderhoud missen; anderzijds valt hieronder ook weer niet de groep van zgn. minvermogens, d. w. z. zij, die nog in staat zijn om zelf in minimumeischen van levensonderhoud te voorzien.

Tegen zuiver onsocialia ingestelde personen zal men met andere middelen moeten optreclen, dan hen aanstands van armensteun uit te sluiten.

Tegen menschen, die arbeidsschuw blijken te zijn, zou men kunnen beginnen een bedeeeling in den vorm van een vergoeding voor te verrijchten arbeid te geven, waaraan men een zoodanige scherpe begrenzing en verplichtend karakter (bijv. in werkgelegenheden met strenge tucht) geeft, dat

deze voor werkwilligen den arbeid in de vrije maatschappij aanlokkelijker maakt en dus blijvend tot het zoeken van werk stimuleert. In andere gevallen zou men weer een oplossing kunnen vinden door toepassing van artikel 137a van het Reglement op de rechterlijke organisatie en het beleid der Justitie en van artikel 234& van het Inlandsch Reglement, dat de mogelijkheid opent om bij eenvoudige beschikking van den rechter de opening in een daartoe bestemde werkinrichting te gelasten van personen boven den leeftijd van 18 jaren, van wie door den directeur van Justitie is verklaard, dat zij behooren tot de arbeidsschuwe werklozen zonder voldoende middelen van bestaan, indien zij door bedelarij, landlooperij of onmaatschappelijk gedrag de goede orde verstoren (verg. Ind. Stb. 1936 bo. 81).

3. Vervolgens wordt een omschrijving gegeven van het begrip „instelling van weldadigheid” (artikel 2). Hieronder vallen de instellingen, welke hetzij vanwege een kerkelijke gemeente, hetzij vanwege bijzondere vereenigingen, stichtingen of personen, hetzij van overheidswege worden bestuurd en verzorging van armen, in of buiten gestichten, voortdurend ten doel hebben; ook vallen hieronder instellingen, welke tevens andere doeleinden nastreven, voor zooveel zij armenverzorging beoogen.

De wetgever heeft bepaaldelijk bedoeld, de particuliere en kerkelijke armenzorg in praktische (daadwerkelijke beoefening van armenzorg voorop te doen gaan, zoodat er voor de overheid, ook voor de lagere overheid, alleen een aanvullende taak is. In dezen zin is dus niet de daadwerkelijke beoefening van armenzorg, maar alleen de „regeling” van de armenzorg tot de huishouding van het plaatselyk ressort gebracht. Indien geen instelling van weldadigheid zich het lot van een armlastige aantrekt heeft echter het locale ressort hiervoor te zorgen: dit is zijn zgn. „aanvullende” taak. In een moderne wereld gaat het immers uiteraard niet aan om iernand onverzorgd te laten omkomen.

Ad II. Met betrekking tot de organisatie en bevoording van armenzorg geldt dus, dat de uitvoering van de verordening in gemeenten aan het college van burgemeester en wethouders is opgedragen. Voor het regentschap zie hierachter.

In verband met het maatschappelijk karakter van de haar daarbij toebedeelde taak zal in de stadsgemeenten een commissie van advies (armenzorgcommissie) het college ter zyd staan (artikel 3).

In de gemeenten, waarbij een dergelyk officieel lichaam niet mogelijk is, zal, zoo noodig, een onofficieele armenzorgcommissie deze taak kunnen overnemen; het zwaartepunt van de armenzorgtaak komt echter niet bij deze commissie te liggen, maar blijft bij den burgemeester. In deze commissie van advies zullen armenzorg-deskundigen-niet-raadsleden zitting kunnen hebben, benevens leden van den raad, die van dezen socialen arbeid kennis dragen en zich daartoe aange-trokken voelen. Op deze wijze is een levend contact tusschen het gemeentebestuur en de maatschappij gewaarborgd en zal het college bovendien zyn taak zeer verlicht zien, waar het eteunen kan op deskundige adviezen.

Voor de dagelyksche behandeling van zaken wordt ter gemeentesecretarie een ambtenaar aangewezen, wiens taak verder nauwkeurig omschreven is.

Als eerste taak van het gemeentebestuur vermeldt artikel 4 de bevordering en organisatie van de particuliere liefdadigheid en het tot stand brengen van goede samenwerking tusschen de aanwezige instellingen van dien aard. Een verstandig beleid van het locale ressort zal er op gericht zijn de werkzaamheden der particuliere armenzorg op te wekken en te stimuleren. Bovendien zal het zaak zijn, teneinde de armenzorg zoo efficiënt mogelijk te maken en met de minimum-middelen, die ter beschikking staan, een zoo groot mogelijk nuttig effect te verkrijgen, het particulier initiatief plaatselyk zoo goed mogelijk te coördineeren. Indien de instellingen zich ten gemeentekantore hebben laten inschrijven en zich bereid verklaren om nopens haar inrichting en werkzaamheden de noodige inlichtingen te verstrekken, nemen zij haar plaats in den kring der met de gemeente samenwerkende armenzorg-instellingen. Dit houdt verder in, dat zij zich (krachtens artikel 5) verplichten aan het gemeentebestuur alle inlichtingen te verstrekken over de door haar ondersteunden, over weging van steun en de reden daarvan e. d. Een en ander wordt in een centraal register aange-teekend. Dit register heeft de strekking om de gemeente armenzorg en de andere instellingen tot informatiebron te dienen en wordt met betrekking tot nieuwe gevallen zoo noodig van gemeentewege aangevuld.

Deze onderlinge uitwisseling van gegevens is van groot belang; het centraal register beoogt nu een volledige kenbron ten opzichte van de gevallen te zijn, een nietbedoeft de eenvoudige bedeeeling tegen te gaan en, bij noodzakelijke hervatting van gestaakte hulp over de gegevens van de vroegere periode de beschikking te hebben. Voor geheimhouding wordt streng gewaakt.

Slechts aan ingeschreven instelling(en) van weldadigheid kan van gemeentewege subsidie worden verleend (artikel 6). Hiervoormoetaancenige voorwaarden voldaan zijn: a) de doeltreffende verzorging van en toezicht op stuu behoevenden, b) de volstrekte noodzaak van subsidieverlening, c) voldoende eigen inkomsten on diligentie van het bestuur om deze op een voldoende peil te brengen, d) de zekerheid dat het bestuur van de instelling overeenkomstig l) aar aard, doel en bestemming aan zijn verplichtingen naar vervolgen voldoet.

Ad III. De ondersteuning van de armen. Voor ondersteuning komen slechts zij in aanmerking, die binnen het territorium van het locale ressort gedurende een bepaalden tijd domicilie hebben. Ondersteuning wordt in zoodanigen vorin en zoodanige mate verstrekt als met het oog op de behoeften en de persoonlijke eigenschappen in verband met de omstandigheden van den steunbehoevende het meest gewenscht is.

Over het beginsel van de herwinning van de economische zelfstandigheid wordt hierboven reeds gehandeld. Hierkan verder volstaan worden met te zeggen, dat deze maatschappelijke regeneratie kan geschieden bijv. door geld of materialen te geven voor het opzetten van een kleinen handel, een nering of een bedrijfje.

Is een armlastige in staat tot werken, dan wordt de ondersteuning zooveel mogelijk verstrekt in den vorm van loon voor arbeid.

Kan de toestand van armlastigheid niet worden opgeheven, dan mag de te verstrekken steun de

grens van het voor het levensonderhoud noodzakelyke niet overschrijden.

De ondersteuning kan worden verleend in den vorm van een geldelijke uitkeering, of in natura (onderdak, voeding, kleding e. d.), of als tege- moetkoming in de kosten der verpleging in een inrichting voor armenzorg of een kampong miskin (in vele gevallen komen geestelijk achter- lijken, zwakken, blinden, oude liehen e. d. daar beter tot hun recht dan in ziekeninrichtingen, leprozerieën e. d.), een ziekeninrichting of een inrichting voor jeugdzorg, dan wel in het ver- leenen van zedelyken steun aan het gezin.

In alle gevallen gaat het hier om „bedeelende“ armenzorg en niet om „gestichtsorg“. Hieronder wordt begrepen de ondersteuning van de zgn. huiszittende armen en van hen, die in armente- huizen zijn opgenomen. Gestichten voor jeugd- zorg vallen hier niet onder ; wel kan het voor- komen, dat jeugdige armen (weezen en verlaten kinderen e. d.) in een inrichting voor jeugdzorg worden opgenomen in verband met de armlas- tigheid van het kind of zyn familie. Een scherpe principieele onderscheiding is hier noodzakelyk.

De steun strekt zich uit over den armlastige en zyn gezin.

Ad I V. Verrichtingen van gemeentewege en het jaarverslag. Als regel bestaat er een gemeen- telijk kantoor voor armenzorg en een speciale ambtenaar voor dezen tak van dienst. Deze amb- tenaar onderzoekt de gevallen, die zich voordoen en wint inlichtingen bij de particuliere instel- lingen in. Soms worden hiervoor nog speciale andere particuliere personen aangewezen.

De commissie voor armenzorg, waarover hierboven gesproken werd, houdt regelmatig ver- gaderingen om de gevallen te bespreken. Er wordt gestreefd naar doelmattige en niet dubbele verzorging. In een centraal kaartregister worden de bedeelden met vermelding van de redenen voor hulpverlening ingeschreven. De steunver- leening in geld en natura en de zedelyke steun kunnen ook door een particuliere instelling ge- schiede).

Burgemeester of burgemeester en wethouders brcijgen jaarlijks een verslag uit van den toestand van het arinwezen in de gemeente en van de inaatregelen, die ter bestrijding van de ar- moede getroffen zijn, van de rcsultaten van de bemoeienissen der instellingen en der gemeent- lijke armenzorg en van de bevonden algemeene oorzaken der armlastigheid.

Door het feitenmateriaal, dat dit verslag in- houdt, geeft het een scherp inzicht in wat op (lit terrein te doen valt en dwingt het den gemeen- teraad en andere belanghebbenden er too zich ernstig te bezinnen op methoden tot verbetering van de armenzorg.

Een verordening van vrijwel gelijken inhoud als die, welko door do gemeenten wordt gebruikt, doet ook in de regentschappen dienst. Omdat in opzet de armenzorgregeling voor beide groepen van locale ressorten vrij wel gelijk is, wordt een verdere bespreking van de regentschapsverordening achterwege gelaten.

Ook met betrekking tot het regentschap is het de strekking van de nieuwe armenzorgregeling, om uit den aldaar bestaanden ongeëlgelnden toestand te geraken en onder leiding van het locale rcsort te komen tot een situatie, waarin de voor- waarden geschapen worden, om in den nood van

armlastigen van alle bevolkingsgroepen (dus niet alleen van de Inheemsche bevolking) te voorzien.

Toen de autonome ressorten op Java en Ma- doora aldus de armenzorg ter hand gingen nemen, behoorde dit terrein van de feitelijke armenzorg der centrale overheid te worden vrij gemaakt. Daartoe moest het vorenbesproken Stb. 1886 no. 127 buiten werking worden ge- steld en dienden voorts nieuwe regelen te worden gegeven voor verdeling en aanwending van de in Ind. Stb. 1934 no. 27 genoemde gelden over de thans optredende openbare lichamen. Dit ge- schiedde bij Ind. Stb. 1934 no. 705, dat voors- hands een voorloopige regeling gaf. Daarbij werd, wat betreft de werkzaamheid van de commissies tot ondersteuning van behoeftige Christenen en de armbesturen, uitgegaan van een onderscheid tussehen de gouvernementalslands op Java en Madoera, waar de bestuurs hervorming reeds ten voile is ingevoerd, en de Buitengewesten, waar deze hervorming nog in staat van wording was.

Op Java en Madoera kwamen deze commissies tot ondersteuning van behoeftige Christenen te vervallen; haar kapitalen werden overgedragen aan de stadsgemeenten, waar zij gevestigd waren.

Dit geschiedde, omdat de grootste druk der armenzorg op deze gemeenten zou neerkomen en om een versnippering van gelden te voorko- men, welke het gevolg zou zijn van een verdeling over alle gemeenten, die zulke kleine be- dragen voor elk zou opleveren, dat feitelijk geen enkel ressort noemenswaardig geholpen zou worden.

In de Buitengewesten bleven de commissie te Padang en de armbesturen, elk in hun ressort, Tnin functien tot een nader aan te geven tijdstip zelfstandig verrichten.

Ind. Stb. 1934 no. 705 had dus tot resultaat, dat op Java het terrein voor de nieuwe armen- zorginstanties geheel vrij was gemaakt, maar dat in de Buitengewesten de oude toestand gehand- haafd bleef. De veranderingen, die daarin ten aanzien van de Buitengewesten zeer spoedig ge- bracht zouden worden, zullen aanstonds worden beschreven.

Eerst client echter nog to worden uitgezeet hetgeen Ind. Stb. 1934 no. 705 verder inhoudt.

De in artikel 4 van de nieuwe armenzorgregeling van Ind. Stb. 1934 no. 26 genoemde op- brengst dor heffingen van openbare verkoopin- gon en van loterijen en prenieleeningen ten behoeve van de armen zullen kwartaalsgewijzo door don directour van Justitie overeenkomstig de behoefte verdeeld en uitgekeerd worden aan de stadsgemeenten en regentschappen in de gouvernementalslands van Java en Madoera en de even- genoemde andere daarbuiten werkzame offici- eele armenzorgorganen. Do armen giften, welke door de ambtenaren van don burgerlijken stand worden ge-collecteerd, zullen worden uitgekeerd aan do officieele armenzorgorganen van de ge- biden, waarin zij ontvangen zijn.

Worden hierboven van do nieuwo armenzorg- instanties do stadsgemeenten en de regent- schappen besproken, thans behooren nog de algomeene armencommissies in boschouwing te worden genomen om het beeld volledig te maken. Deze co in missies zouden i mmers worden inge- steld in do Vorstenlanden en in de Buitengewes-

ten in de gebieden, waar geen gemeenten bestonden. Tot de instelling van deze algemeene armencommissies werd minder snel overgegaan dan tot een regeling van de armenzorg vanwege de stadsgemeenten en regentschappen. Ook de regeling van de armenzorg in de gemeenten in de Buitengewesten ging in een langzaam tempo dan die in de stadsgemeenten op Java. In de Vorstenlanden op Java moesten deze commissies evenwel zoo spoedig mogelijk worden ingesteld.

Voor eerst leidde hiertoe het feit, dat de commissies tot ondersteuning van behoeftige Christenen op Java opgehouden hadden te bestaan, zoodat de Vorstenlanden onverzorgd waren geraakt. Verder noopte hiertoe de omstandigheid, dat de betrokken gebiedsdeelen op Java lagen en in de betrokken gebieden een groot aantal armen te verzorgen was.

Bij Ind. Stb. 1935 no. 436 werden daarna algemeene armencommissies in de gouvernementen ten Jokjakarta en Soerakarta ingesteld. De armenzorg vanwege deze beide commissies strekt zich evenwel alleen uit over de gouvernementen- onderhoorigen, niet over de zelfbestuursonderhoorigen; op de armenzorg van de zelfbesturen zal hieronder nog nader worden teruggekomen.

De reglementen, die voor haar werden vastgesteld, werden zoo soepel mogelijk gehouden, omdat de noodige ervaring nog slechts ten deele verkregen was en veel op dit terrein nog bij wijze van proef geschiedde. Daarom werd volstaan met enkel aanwijzingen inzake de samenstelling, taak en werkwijze der commissies, welke zich zooveel mogelijk aansluiten bij de regeling voor de stadsgemeenten en regentschappen. De leden, ten minste 5 en ten hoogste 10, worden benoemd en ontslagen door den gouverneur, die bij benoeming zooveel mogelijk rekening houdt met de religieuze en maatschappelijke instellingen in zijn gewest. De commissie beoogt immers een weerspiegeling te zijn van al de groote bevolkings-groepen, welke in een bepaald gebiedsdeel aanwezig zijn. Ook de armenzorg in die gebieden wordt zooveel mogelijk aan religieuze en maatschappelijke instellingen naar plaatselijke gebruiken overgelaten en eerst indien deze ontoereikend blijken, vanwege de commissie aanvullend ter hand genomen. Drie leden kunnen met de dagelijksche leiding worden belast. De commissie gedraagt zich bij de uitoefening van haar taak naar de door den directeur van Justitie gegeven aanwijzingen of instructies, die ook eventueel alle verdere aangelegenheden regelt. Buiten bezwaar van den Lande kunnen agenten worden aangesteld.

Een aan de goedkeuring van den directeur van Justitie onderworpen reglement van orde geeft richtlijnen nopens de te beoefenen armenzorg en de aanwending van de voor dit doel beschikbaar gestelde gelden.

De bepalingen van het reglement van orde zijn opgesteld in overeenstemming met die van de gemeente- en regentschapsverordeningen en verschillen slechts in de volgende onderdeelen van die van de hierboven genoemde lokale ressorten:

- a. de commissie kent geen „commissie van advies" voor de dagelijksche leiding; deze bestaat bij drie nader uit haar midden dan te wijzen leden;
- b. terwijl het lokale ressort subsidie verstrekt uit eigen middelen, krijgt de commissie steun

van de centrale overheid uit de promille-gelden.

In de Buitengewesten heft sindsdien ook de organisatie van de armenzorg voortgang gevonden.

Verschillende gemeenten begonnen haar ter hand te nemen en ontwierpen armenzorgverordeningen, welke de opzet hadden van die op Java.

Daarnaast werden geleidelijk aan in verschillende gewesten buiten Java Algemeene Armencommissies ingesteld op dezelfde wijze en volgens dezelfde regelingen als die in de Vorstenlanden op Java.

Op Sumatra hadden ten slotte in 1936 de toestand zich zoover ontwikkeld, dat de commissie van behoeftige Christenen te Padang kon worden opgeheven (vide de wijziging bij Ind. Stb. 1936 no. 440 op het vorenbesproken Ind. Stb. 1934 no. 705 aangebracht). De gemeenten en algemeene armencommissies vingen toen als officieele instances de armenzorg op, die door de commissie te Padang was losgelaten.

In de overige Buitengewesten is het verloop evenwel veel langzamer geweest. Ultimo 1937 hadden aldaar de gemeenten nog geen armenzorgverordeningen aangenomen. De aloude armenbesturen waren hier toen nog de officieele armenzorgorganen. Dit waren overwegend Protestantische, en in enkele gevallen Rooms-Katholieke armenbesturen, die evenwel in dit opzicht, op de wijze waarop dit in het Moederland geschiedt, geen „kerkelijke" maar „burgerlijke" armenzorgorganen waren, in dien zin, dat zij verdeelingsorganen van overheidsmiddelen waren en de beedeelingen zonder onderscheid van gezinde hadden te verrichten. Slechts in enkele gevallen hadden de hoofden van gewestelijk bestuur, toen zij meenden dat de zaken niet naar wensch verliepen, of dit om andere redenen raadzaam vonden, gewestelijke commissies in het leven geroepen om zich te doen voorlichten.

Eind 1938 waren er in de Buitengewesten in vrijwel alle residenties Algemeene Armencommissies ingesteld: in de Lampongsche Districten (ingevolge Ind. Stb. 1935 no. 590); in de Molukken (ingevolge Ind. Stb. 1936 no. 61); in Berakoclen (ingevolge Ind. Stb. 1930 no. 124); in Atjeh en Onderhoorigheden (ingevolge Ind. Stb. 1936 no. 228); in Djambi (ingevolge Ind. Stb. 1936 no. 407); in Bangka en Onderhoorigheden (ingevolge Ind. Stb. 1936 no. 408); in Sumatra's Westkust (Padang) (ingevolge Ind. Stb. 1936 no. 440); in Timor en Onderhoorigheden (ingevolge Ind. Stb. 1936 no. 474); in Palembang (ingevolge Ind. Stb. J 937 no. 158); in Tapanoei (ingevolge Ind. Stb. J 937 no. 444).

Wat tenslotte betreft de zelfbesturende land-schappen, zoo verzet het karakter van het recht van zelfbestuur er zich tegen, dat een gouvernementsregeling van de armenzorg zonder medewerking van het zelfbestuur in zelfbesturend gebied wordt toegepast. Met de armenzorgregeling van 1934 is derhalve slechts de armenzorg ten aanzien van landsonderhoorigen bedoeld. Daar oni hebben de financieele regelingen van deze armenzorgregeling ook alleen op de landsonderhoorigen betrekking. De zelfbesturen zullen voor zoover noodig zelf tot regeling van deze materie moeten overgaan en hiervoor ook zelf de gelden beschikbaar hebben te stellen.

AANVULLENDE PLANTERSREGELING. Na de invoering van de Assistentenregeling (zie ASSISTENTEN-REGELING) voor Sumatra in het jaar 1922, werd bij Koninklijk Besluit van 12 Juni 1926 (Ind. Stb. 1926 no. 335) een algemeene regeling van het arbeidscontract voor Europeanen ingevoerd. Deze regeling, welke als 7e titel A van het derde Boek in het Burgerlijk Wetboek voor Nederlandsch-Indië werd opgenomen, is in werking getreden op 1 Januari 1927 (zie ARBEIDSCONTRACT).

Door enquetes over de verschillende bergcultuurondernemingen op Java werd echter de noodzakelijkheid van een betere regeling van de rechtspositie en de voornaamste arbeidsvoorwaarden der cultuuremployeés overtuigend aangetoond. Zoo werd in het jaar 1936 door den Gouverneur-Generaal bij den Volksraad een ontwerp-ordonnantie, houdende een „Aanvullende Plantersregeling,* ingediend, welke voor heel Nederlandsch-Indië zou gelden en derhalve intrekking van de Assistentenregeling zou medebrengen. Omtrent eenige zeer belangrijke punten, waarop door den Volksraad werd geadviseerd, kon, ook nadat op uitnodiging van den Gouverneur-Generaal de ontwerp-ordonnantie opnieuw in behandeling werd genomen, geen overeenstemming worden bereikt. Krachtens art. 89 lid 3 der Indische Staatsregeling werd deze regeling daarop bij algemeene maatregel van bestuur vastgesteld (K.B. van 17 Januari 1938, Ned. Stb. no. 940, Ind. Stb. 1938 no. 98). Deze algemeene maatregel van bestuur, waarbij de Assistentenregeling werd ingetrokken, verleende den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid den datum van inwerkingtreding nader vast te stellen.

Bij Gouv. besluit van 18 Maart 1938 (Ind. Stb. 1938 no. 136) werd de inwerkingtreding van de Aanvullende Plantersregeling bepaald op Juli 1938. Bij overheidsverordening van 22 April 1938 (Ind. Stb. 1938 no. 164) zijn eenige uitvoeringsvoorschriften gegeven.

Inhoud der regeling. De bedoeling is deze regeling alleen in te voeren voor Landbouwondernemingen en handelsondernemingen, doch op zichzelf staande fabrieken eruiten te doen vallen.

In artikel 1 lid 1 van de uitvoeringsverordening is voorts bepaald, dat onder onderneming in den zin van de Aanvullende Plantersregeling wordt verstaan: een onderneming van landbouw met een areaal van tenminste 75 hectare, met inbegrip van de daarvan een onderdeel vormende bedrijven tot het verwerken of vervoeren van hoofdzakelijk eigen producten. Evenala de Assistenten-Regeling is ook deze regeling toepasselijk op alle bevolkingsgroepen.

Wie onder arbeider in den zin van deze regeling moeten worden verstaan, is vastgelegd in art. 1 lid 4 van de Aanvullende Plantersregeling, waarbij met vooropstelling van het arbeidscriterium — arbeider is de beheerder eener onderneming, zoodat de degene, die onder den beheerder belast is met deskundige leiding of deskundig toezicht op den arbeid in veld, fabriek, werkplaat of kantoor — ook een looncriterium is aangenomen, n.l. de bepaling, dat arbeiders, die tenminste 1/100 per maand verdienen, in ieder geval als arbeider in den zin van deze regeling worden beschouwd met uitzondering van

mandoers, tancliis, toekangs en Inlandsche schrijvers.

Ten aanzien van den contractduur is in artikel 4 dwingend bepaald, dat de overeenkomst met arbeiders, die door de werkgevers buiten Nederlandsch-Indië zijn aangenomen of aangeworven, geacht wordt voor den tijd van tenminste een jaar te zijn gesloten.

Krachtens artikel 5 moet in de overeenkomst worden bepaald:

- de soort van den bedongen arbeid,
- de tijd, waarvoor de overeenkomst wordt aangegaan en
- het aan den arbeider verschuldigde geldloon per maand. Overtreding hiervan is in artikel 15 strafbaar gesteld.

Voorts moeten in de overeenkomst bepalingen worden opgenomen t.a.v. eenige punten z.a.v. vrije dagen, binnenlandsch verlof, op de niet opnemingswaaraan evenwel geen straf is gesteld.

Wei is in artikel 7 bepaald, dat de arbeider met behoud van vol loon recht heeft op minstens vier vrije dagen per maand — w.o. twee Zondagen — en op een verlof van tenminste 14 dagen, telkens nadat hij een jaar bij denzelfden werkgever in dienst is geweest. In artikel 8 wordt de beheerder verplicht te zorgen, dat dit verlof en de vrije dagen op de voorgeschreven wijze aan den arbeider worden verleend, terwijl ter controle op de richtige naleving is bepaald, dat het door iederen arbeider genoten verlof en de genoten vrije dagen door den beheerder moeten worden ingeschreven in een daarvoor vastgesteld modelregister. Niet nakoming van deze verplichtingen is mede in artikel 15 strafbaar gesteld.

Ook het buitenlandsch verlof is door den werkgever dwingend voorgeschreven. Artikel 9 bepaalt n.l., dat de arbeider, die door den werkgever buiten Nederlandsch-Indië is aangenomen of aangeworven, alsmede de arbeider, die een geldloos geniet van tenminste 1/350 per maand, telkens nadat hij 7 jaren bij denzelfden werkgever onafgebroken in Nederlandsch-Indië heeft gediend, recht heeft op een in het buitenland door te brengen verlof van zes maanden, met behoud van het volle geldloon.

Voorts is in artikel 13 geregeld de verplichting van den werkgever om ingeval van ziekte of ongeval van den arbeider of het gezin van den arbeider in do kosten van de daaruit voortvloeiende verpleging ongeneeskundige behandeling bij te dragen.

Tenslotte zijn in artikel 15 eenige overgangsbepalingen opgenomen.

Literatuur: Publicatie no. 13 van het Kantoor van Arbeid, hetwelk de officieele bescheiden inzake de Plantersregeling bevat, „Het modelcontract“, uitgave van het Algemeen Landbouw Syndicaat — Zuid- en West-Sumatra Syndicaat; Commentaar op de Aanvullende Plantersregeling, samengesteld door Mr. W. J. Haisma-Rahder.

ARBEIDSCONTRACT (Aanv. v. DL VII of suppl. afl. biz. 994). Zie ook ASSISTENTEN-REGELING en AANVULLENDE PLANTERS-REGELING.

DE HOOG (FREDERIK HERMANUS), geb. te Vrhvoina T6 Jiini 188J, overleten te Bandoeng 1 Maart 1939.

Op 11-jarigen leeftijd kwam De Hoog op de H.B.S. te Soerabaja, waar hij in 1897 het eindexamen behaalde. Door financiële oinstandigheden gedwongen zoo spoedig mogelijk in eigen onderhoud te voorzien, trad hij, na het behalen van zijn eindexamen, als stationsklerk in dienst bij de Staatsspoorwegen te Soerabaja, klom snel op en wist het al spoedig te brengen tot stationscommies 2e klasse. Toen in 1909, na de reorganisatie bij de S.S., de hogere rangen bij dien dienst slechts openstonden voor academic, begreep De Hoog, dat hij met zijn eindexamen H.B.S. alleen niet veel kans innaakte op een betere positie dan de tot dusver door hem bekleede. Van het hem wegens langdurigen dienst in Mei 1914 voor den tijd van een jaar verleende buitenlandsch verlof, hetwelk om verschillende redenen werd verlengd tot October 1917, maakte hij gebruik om in Leiden te studeeren voor het Groot-Ambtenaarssexamen; het eindexamen voor den Nederlandsch-Indischen administratieven dienst werd in 1916 afgelegd. In 1917 keerde hij naar Indie terug, werd bij de S.S. benoemd tot gegraduateerd ambtenaar, in 1922 tot hoofd-ambtenaar en in 1925 tot inspecteur le klasse met den persoonlijke titel van hoofdambtenaar bij genoemden dienst.

In Juni werd hij in verband met de aanvaarding van het lidmaatschap van het college van gedeputeerden van den Volksraad eervol uit deze betrekking ontslagen. 30 November werd hem op verzoek eervol ontslag uit 's Lands dienst verleend.

De naam De Hoog is onafscheidelijk verbonden met het Indo-Europeesch Verbond, dat op 13 Juli 1919 te Wej te vreden werd opgericht. De Hoog heeft in het I.E.V. reeds deel uitgemaakt van het eerste hoofdbestuur. In de algemeene vergadering van het Verbond op 28 Febr. 1920 werd de leiding van het I.E.V. door het hoofdbestuur overgedragen aan het (eerste) hoofdbestuur met Mr. A. H. van Ophuysen als voorzitter. In dat hoofdbestuur was De Hoog mede als lid verkozen. In 1923 werd De Hoog vicevoorzitter van het hoofdbestuur van het I.E.V. Deze functie bekleedde hij tot hij zich in hetzelfde jaar in Qandoeng vestigde en weer gewoon lid van het hoofdbestuur werd. Drie jaren later, in 1926, trad Mr. Van Ophuysen als voorzitter van het I.E.V. af en werd als zoodanig opgevolgd door Mr. K. L. J. Enthoven, die de congresvergaderingen van het te Semarang (1926), Bandoeng (1927) en Jogjakarta (1928) leidde. In deze laatste vergadering trad Mr. Enthoven als bondsvoorzitter af en werd als zoodanig vervangen door De Hoog. Tijdens het eerste door De Hoog te Batavia gepresideerde I.E.V.-congres werd tevens het tienjarig jubileum van het Verbond (30 en 31 Maart 1929) gevierd. Tot zijn dood toe heeft De Hoog met bezieling, kunde en groote tact de functie van bondsvoorzitter bekleed. Van de Schoolvereeniging van het I.E.V. is hij eveneens lange jaren voorzitter geweest.

Ook buiten het I.E.V. was De Hoog in de politieke wereld geen onbekende. In den Volksraad kreeg hij zitting als gekozen lid (partij: I.E.V.) in 1924. Dit lidmaatschap heeft hij behouden tot de dood daaraan een einde maakte. In 1927 werd hij gedelegeerd lid en twee de plaatsvervangend voorzitter van den Volks

raad; in het college van gedelegeerden was hij eerste plaatsvervangend voorzitter.

Niet alleen in eigen kring, doch ook daarbuiten ondervond De Hoog om zijn kunde en werkkraft waardeering en bewondering. De erkenning van zijn verdiensten voor het Land kwam tot uiting in twee Koninklijke onderscheidingen: in 1928 werd hij benoemd tot Officier in de orde van Oranje Nassau, in 1935 volgde zijn benoeming tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

NIJVERHEID (Aanv. DI. III.). *De poeroenmattenvechtnijverheid in de Buitengewesten.* De tropen in het algemeen en de eilanden van den Indischen Archipel in het bijzonder leveren talrijke deugdelijke plantaardige vlechtmaterialen op. De voornaamste daarvan zijn: bamboe, een algemeen toegepast vlechtmateriaal op Java, Madoera, Bali en Lombok; rotan, in de Buitengewesten, speciaal Borneo, het vlechtmateriaal bij uitmendheid; pandan, het meest toegepaste vlechtmateriaal op Java en Sumatra; lontarpalmbaladeren, het bij uitstek geschikte vlechtmateriaal op Celebes en op de oostelijke eilanden van den Archipel (Molukken, Kleine Soenda-eilanden); biezen, waarvan de voornaamste soorten zijn inendong, poeroen, welingji, mansiang, roemba; mengdeng- en welinggiebiezen worden gebruikt op Java en Madoera, terwijl de aan dore genoemde biessoorten uitsluitend in Midden-Sumatra (mansiang) en Zuid-Oost-Borneo (poeroen) verwerkt worden.

Reeds van oudsher heeft de inheemsche bevolking genoemde vlechtmaterialen verwerkt. Historisch kan de vlechtnijverheid dan ook tot de oudste en meest verbreide takken van handarbeid in den Indischen Archipel worden beschouwd. Thans vormt zij nog een min of meer belangrijke bezigheid voor de in licemsche bevolking. Daarbij is deze vlechtnijverheid steeds handarbeid gebleven, waarvan de oefening overwegend in individueele huislijft geschiedt. Slechts in die streken, waar het vlecht door zijn specifiek genre of algemeene toetsingsmogelijkheid buiten de streek van vervanging afzet heeft gekregen, draagt het vlecht een bedrijfsmatig karakter, zooals de poeroenmattenindustrie in Zuid-Oost-Borneo. De vlechtarbeid geschiedt als regel door vrouwen en kinderen; groot, stijf vlechtwerk wordt door mannen vervaardigd. De inzaineling van de ruwe vlechtmaterialen geschiedt als regel door mannen.

De economische betekenis van de poeroenmattennijverheid voor de Buitengewesten niog uit het volgende blijken.

De waarde van den uitvoer van vlechtartikelen uit de Buitengewesten naar het buitenland bedroeg in 1937: / 146.546, die naar Java / 339.500 en de uitvoer van het eene gebied naar het andere in de Buitengewesten / 139.000, zoodat de totale exportwaarde der vlechtartikelen uit de Buitengewesten in dat jaar / 624.546 bedroeg.

De exportwaarde, naar de soort der verschillende artikelen en kadjangmatten	111.803
pandanmatten	11.208
matten en matwerk (hoofdzakelijk poeroenmatten)	492.002
werk van vlechtmaterialen n.a.g.	9.713

Neemt men aan dat de productiewaarde ca. 60 % van de exportwaarde uitmaakt (20 % voor den export en 20 % voor den tusschen- handelaar), dan kan de waarde van de productie der vlechnijverheid in het jaar 1937 op rond f 374.000 geschat worden. Daarbij is nog niet in rekening gebracht de waarde van de vlecht- artikelen, welke de bevolking voor eigen ge- bruik benut. Een schatting van dit consumptie- cijfer is moeilijk te geven. Naar schatting hou- den \pm 300.000 vrouwen zich met genoemde bedrijfstmatige vlechtproductie bezig. Meer dan 75 % van deze productie wordt geleverd door de poeroenmatten vlechnijverheid, waarvan het voornaamste productiecentrum de Zuider- en Oosterafdesling van Borneo is.

Het materiaal dezer matten is de poeroenbies, welke in twee variëteiten, t.w. *poeroen tikoes* (*Fimbristylis globulosa* Kunth.) en *poeroen danau* (*Lepironia mucronata* Rich.), voorkomt. Eerstgenoemde soort, welke smaller van blad, fijner van bouw en structuur is dan de poeroen danau en, volgens botanici, identiek schijnt te zijn met de Javaansche mendongbies, komt in het wild voor. Fijnere, meestal met plantaardige kleurstoffen (o.m. kesoemba) gekleurde lig- en bidmatjes worden van de poeroen tikoes ver- vaardigd. Een speciaal product van inheemsche huisvlijt zijn deze matten in de afdelingen Marabahan (Belawang, Boentok), Beneden- Dajak- en Beneden-Doesoelanden.

De poeroen tikoes matten kunnen uithoefde van liaar karakter worden gerekend tot z.g. luxe- of fancy-vlechtproducten. Productiehoe- veelheid, prijzen en andere prijsbepalende fac- toren bewegen zich clan ook binnen het kader van con kunstnijverheidsproductie, n.l. geringe aaminaak, lange vervaardigingsduur, hoogo prijzen, afzet in beperkten kring.

Een gansch ander karakter bezit de huis- nijverheid, welke verband houdt m [t de ver- vaardiging van matten, gebruiksmadjes en zakken uit poeroen danau.

Jc poeroenmattenvlechnijverheid in Z.O.- Borneo heeft in tegenstelling met andere taliken van vlechnij verheid in den Archipel, welke als regel in individueelen huisvlijt worden be- oefend, een bedrijfstmatig karakter. De matten vinden toepassing uls goedkoop en betrekkelijk duurzaam emballagemateriaal voor mbak, kapok, rubber, katoen, gambir, droge melasse, krosok, remiljed rubber, rijst, gedroogde visch en soortgelijke jiroducten, voor welk doel zij dan tot rechthoekige zakken worden genaaid.

In tegenstelling met de teelt van poeroen tikoes koint die van poeroen danau a ls neven- cultuur naast den rijstbouw voor. Een voornaam middel van bestaan is de poeroencultuur in het achterland van Bandjerimasin o.a. te Soengi Soloengn, Margasari, Amoentei, Kandangnn, Negara, verder in Pleihari, Martapoera, en Bati- Bati. Do aanplantingen dateeren van jaren her; het als onkruid opschietende gewas wordt in sonimige streken dan ook niet uitgetrokken, doch met een soort zeis (tadjak) gemaaid.

Hooge bodemeischen stellen beido genoemde poeroenbiesoorten niet; zeer moerassige gron- den met bij voorkeur zachte, zwarte modeler, waarboven ca. 1 voet water staat, zijn voor een weelderigcn groei der biezen een voortreffelijke voedingsbodem. De eenige cultuurbewerking

bestaat uit het schoonhouden van het beplante terrein.

Op drie-jarigen leeftijd zijn de poeroenbiezen geschikt om tot vlechtmateriaal verwerkt te worden. Slechts lange, donkergroen gekleurde biezen worden geoogst. Approximatief is de op- brengst per bouw en per jaar te stellen op 7.500 bossen (1 bos bestaat uit 200 A 300 halmen, waaruit 1 mat van ca. 70 bij ca. 105 cm kan worden gevlochten).

Na het oogsten worden de poeroenhalmen op het veld op maat (ca. 1,5 meter lengte) gekapt en vervolgens in bossen bij elkaar gebonden. De halmen worden op een met houtasch be- dekt, vlak gedeelte van den grond in een laag van ca. 3 cm dikte uitgespreid. Op deze laag wordt weder houtasch gestrooid. Naar verluidt verkrijgt het materiaal door bedekking met houtasch niet alleen een lichtge kleur, doch ook een zekere mate van soepelheid. Na 3 ~~3~~ 5 dagen, soms 1[^]3 dagen aan zonnearmte te zijn blootgesteld, worden de halmen aan de uiteinden bij de bladscheeden gestampt, opdat deze laatste bij slaan tegen een houten blok gemakkelijk zullen afvallen. Vervolgens worden de van de bladscheeden bevrijde halmen tot bossen van 200 A 300 biezen („g4d8ngs" genoemd) samengebonden. De gedengs worden tenslotte op een blok hout met een houten stamper over de geheele lengte flink gestampt. Door het stampen verdwijnen de halmgeledingen, zoodat de biezen de voor het vlechten vereischte soepelheid verkrijgen. Het vlechtmateriaal, de gestampte „g4dbng", is thans gereed. Voor een klein gedeelte worden de vlechtreepen door de ddddngvervaardigster zelf tot matten, een hoe- veelheid voldoende voor eigen gebruik, gevlochten; voor het grootste deel echter zijn de „gd- dknngs" verhandelbaar fabrikaat. Een levendige handel bestaat er b.v. tusschen de gedöng- vervaardigers te Margasari en de opkoozers of agenten van de in poeroenmatten geïnteres- seerde gewestelijke exportfirma's, welke be- trokken zijn in de vlechnijverheid te Negara, Amoentai en Bandjerimasin. Als regel verkoopt de inheemsche poeroenveldbezitter het half- fabrikaat, de „g4d8ngs", niet rechtstreeks aan den vlechnijver, doch aan de in het gewest rondtrekkende opkoozers van een matten- exporteur. Voor 100 gddngs we rd in 1937 een prijs van / 0,50 tot / 1,50 betaald. Deze prijzen zijn hooger of lager al naar gelang de marktwtfarde der poeroenmatten stijgt of daalt.

De opkooper besteedt de bewerking van de ddddngs tot matten aan de vlechtsters in de kampeongs uit. Als bijzonderheid moge vermeld worden, dat voor het zoo men van de matten geen textielgaren wordt gebruikt, doch te Bandjerimasin bocadoengvezel (afkomstig van *Cyperus malaccensis* Lam.), in Margasari en Benoea IV garen, vervaardigd uit waroebast (*Hibiscus tiliaceus* Linn.).

In de etablissementen van den agent van de matten exporteerende firma vindt de sortee- ring naar kwaliteit en soort plaats. Van deze inrichtingen uit heeft de export naar het buiten- land plaats via don exporteur. Naast recht- streeksche lovering aan de opkoozers heeft ook levering via, de pasars plaats.

Evenals bj de inheemsche hoedenvlechnij- verheid op Java (Tangerang), is het verleenen

van voorschotten aan de vlechtsters een veel-vuldig voorkomend verschijnsel.

De jaarlijksche productie van de poeroen-mattenvlechtnijverheid in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo is niet constant. Primair wordt zij beïnvloed door de rubberconjunctuur in het gewest en eerst daarna door den markt-prijs der poeroenmatten. Een periodiek terug-keerend verschijnsel is b.v., dat in de hausse-periodes van de rubber aan een groote vraag naar poeroenmatten van de exportmaatschap-pijen tegen vrij gunstige opkooprijzen door de mattenproducenten niet voldaan kan worden. Met rubbertappen wordt dan meer verdiend dan met matten vlechten. Men schatte in 1911 op het vezelcongres te Soerabaja de poeroenmattenproductie op 12²/₃ miljoen stuks, een cijfer, dat hoogstwaarschijnlijk enkele tien-tallen procenten hooger is dan de werkelijke productie. Volgens schattingen van de Borneo-Sumatra Handel Maatschappij, de belangrijkste exportfirma in poeroenmatten in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, bedroegen in de jaren 1907, 1908 en 1909 de productie's respectievelijk 4.000.000; 4.250.000 en 4.800.000 stuks. Voor de jaren 1934, 1935, 1936 en 1937 werden door even-genoemde maatschappij de productie's (gebaseerd op de totale uitvoeren uit het gewest) geraamd op resp. 3.471.994; 2.590.405 ; 2.571.137 en 3.300.000 stuks.

De productie's, uitgedrukt in de uitvoerwaarden, bedroegen voor:

1934	Uitvoerwaarde p. 100 st.	/ 6	/ 208.322
1935	"	" 6	- 155.424
1936	"	" " -6.50	- 167.124
1937	"	" " -7 ±	- 231.000

De productie van poeroenmatten, bestemd voor eigen gebruik der bevolking (voor transport van visch, zout, gedroogde visch), kan globaal worden gefixeerd op 1 miljoen stuks per jaar.

Op basis van vorengenoemde cijfers, welke uitsluitend betrekking hebben op poeroenmatten bestemd voor emballagedoelinden, kan de jaarlijksche productie worden geraamd op minstens 3,5 miljoen stuks. De gemiddelde geldswaarde der productie kan worden geschat op / 250.000. Van de fancy-poeroenmatten zijn geen productie's bekend. Ten opzichte van even-genoemde productiehoeveelheid kan de fancy-mattenproductie verwaarloosd worden.

Het aantal nijveren, dat zich met genoemde productie bezighoudt, kan niet met juistheid worden opgegeven. In het onderdistrict Margasari beoefent nagenoeg de heele vrouwelijke bevolking de poeroen matten vlechtnijverheid; een belangrijke nevenwerkzaamheid naast den landbouw is deze tak van nijverheid ook in het aan Margasari grenzende onderdistrict Benoea IV, het onderdistrict Negara, het onderdistrict Pleihari, het district Bandjermasin en in het onderdistrict Martapoera.

Het vlechten geschiedt geheel uit de hand. De gevolgde vlechtwijze is de zg. „ajam doos“. Per dag kan een vlechtster 2 tot 6 matten vervaardigen. Het laatste cijfer wordt alleen door de meest bedrevene bij doorwerken gedurende de avonduren gehaald.

Betreffende het huidige met poeroen danau beplante oppervlakte staan geen exacte gegevens ter beschikking; in 1911 werd deze oppervlakte door verschillende bestuursambtenaren in het ge-

west op 2.000 bouw geschat. Door de bank gerekend kan het huidige oppervlak eveneens op ± 2.000 bouw gcsteld worden.

Ofschoon de matten uit hetzelfde district afkomstig, van hetzelfde gewicht, afmetingen en kleur zijn, bestaan tusschen de producten der verschillende districten belangrijke verschillen.

Op de pasars in het gewest worden de poeroenmatten voor 50 A 70 centen per 10 stuks (alle afmetingen) verkocht.

Als materiaal voor rubberverpakking dienen poeroenmatten van afmetingen van G5 x 105 cm of 90 x 140 cm, voor kapokverpakking matten van 70 x 110 cm of 75 x 105 cm of 80 X 120 cm, voor tabakverpakking 75 X 115 cm of 70 X 110 cm of 65 x 105 cm.

De matten zijn alle, zonder uitzondering, in rechthoekvorm gevlochten. De uit Bati afkomstige matten worden als van de beste kwaliteit aangemerkt, aangezien zij bij lagering niet door boeboek worden aangetast. De oorzaak daarvan moet in de grondstof, de poeroenbies uit genoemde streek, gezocht worden. Voor andere matten kwaliteiten dan die van Bati is met het oog op boeboek-aantasting een vlugge afscheep noodzakelijk.

De voornaamste groothandelaren in poeroenmatten (1937) zijn de Borneo-Sumatra Handel-Maatschappij, de firma Hong Hin Hoo, de Handel-, Industrie- en Landbouw-Maatschappij „Ammar“ en Joseph Tan, die allen hun etablissementen te Bandjermasin hebben. Daarnaast treffen men een 20 tai Bandjareesche en Chinese kleinhandelaren aan, die voor een groot deel gecentraliseerd zijn in Kampong Alalak en Koelala Tambangan van het onderdistrict Bandjermasin.

Bij de prijsbepaling wordt door den exporteur gelet op kleur van de mat, of het vlechtwerk goed dichtgevlochten is, of de afwerking (randr-n) niets te wenschen overlaat. Lichtgekleurde matten worden hooger gewaardeerd dan donkere. Gevlekte matten worden afgewezen.

De export van de poeroenmatten uit Bandjermasin is voor een belangrijk deci (± 70%) gericht naar Java, verder naar Sumatra's Oostkust, Singapore en het buitenland.

Op Java worden de matten voornamelijk gebruikt voor verpakking van tabak en kapok, op Sumatra's Oostkust voor cm ballage van tabak, te Singapore hoofdzakelijk voor de verpakking van remilled rubber.

Voor emballage van copra, suiker en zout schynen de poeroenmatten niet geschikt te zijn, aangezien door het inslaan van haken bij het vreeschen het matten weefsel spoedig inscheurt. Als c in ballage materiaal van tuinbouw-producten (boonen, doperwten, spinazie, enz.) en gedroogde vruchten (z.g. vijgenmatten)schijnen poeroenmatten te voldoen. Een uitpoer- biezien vervaardigde zak, „haarb“ niet, wax bij een jutezak wel het geval is. Het verwijderen van hinderlyke zakkenhaar uit de mballeerde producten, hetwelk een kostenverhoging betekent, wordt hierdoor vermeden. Een voordeel van de poeroenzak is, dat door de poer- teuziteit van het materiaal het broeien, dat bij tuinbouwproducten zoals spinazie spoedig optreedt, voorkomen wordt. Volledigheidshalve dient vermeld te worden, dat voor poeroenmatten, geschikt voor verpakking van tuinbouw-

producten, in Nederland octrooi is aangevraagd.

De poeroematten vlechtijverheid in de Zuideren Oosterafdeeling van Borneo is voor een deel der betrokken bevolking een voornaam bestaansmiddel, voor de meesten echter een bron van neveninkomsten. De distributieverhoudingen van grondstof en afgewerkt product zijn echter van dien aard, dat de produceenten slechts gering geldelijk profijt van hun arbeid trek ken.

Een sc hets van deze verhoudingen volgt hieronder. De produceenten werken op stukloon, neerkomend op 2 $\frac{1}{2}$ 3 centen per mat per dag. Het vlechtten geschiedt thuis, tusschen andere werkzaamheden door. Aangezien het geringe stukloon het verlangen bevordert om zooveel mogelijk af te krijgen, helpen de kinderen de ouders bij het vlechtten. De vlechtsters, die de matten voortbrengen, staan geheel los van de opkoopfirma's. Tusschen producent en opkoopfirma bevindt zich een reeks van kleine en groote opkoozers, de schakels vormende in de lange keten, waarlangs de producten gaan. Het gevolgde opkoopstelsel komt hierop neer, dat de producten via verschillende tusschenhandelaars naar de opkoopfirma (al dan niet tevens export-firma) gaan. De grootste tusschenhandelaars (o.m. Chineezen) ontvangen van de opkoopfirma voorschotten. Deze opkoozers verleen en weer voorschotten aan kleine opkoozers, die of zelf de kampoengs ingaan om de matten van de bevolking op te koopen, of zooals ook gebruikelijk is, hiervoor medewerking vragen van nog kleinere opkoozers, al dan niet met voorschotten. In de kampoengs n.l. zijn er altijd enkele personen, die in het klein matten opkopen en deze naar de mattenpasar brengen of ze aan grotere opkoozers levren. Grondstofverstreking door ojkoopeer aan vlechtster komt ook voor. In tijden van groote vraag naar matten worden de procl uconten door voorHochotlen van den opkoopeer gebonden "in te leveren tegen vastgestelde prijzen, met het gevolg dat spoedig een permanent voorschot ontstaat. Uit het voorgaande blijkt, <laL tusschen de j) oeroemattenvlechtijverheid en do hoedenijverheid te Tangcrang op Java, wat betreft de distributieverhoudingen, een duidelijk aantoonbare paralleliteit bestaat. In-dien door voorstanders van meergenoemd distributiesysteem wordt aangevoerd, dut door het bestaan van de tusschenschakels het risico der profluenten (bij hetzakken der marktprijzen) autoinatisch op dit interinediair wordt overgedragen, zoo client lieerbij direct o)gcnierkt te worden, dat de als regel uitgebreide marktkennis van den opkoopeer dergelijke voordeelen voor den j) roducent tot nihil doet reduceeren. De vlochten- do bevolking, als zijnde de zwakste partij, zal het bij dergelijke transactio's doorgaans niotten afleggen. De omstandigheid, dat do poeroeniattenvlechterij voor de meesten slechts neven- bedrijf is naast den landbouw en de verdiensten dus het karakter hebben van bijverdiensten, doet niets af aan het gebrek, waaraan het systeem lijdt. Dat in ar me kampoengs in het gowest, waar de landbouw niet genoeg oplevrb, zoodat do vlechterij min of meer een noodzakelijkheid is geworden, het opkoopstelsel het nadceeligst werkt, laat zich gemakkelijk begrijpen.

De weefnijverheid in Tapanoei. De vormen, waaronder de weefnijverheid in deze residentie wordt beoefend, varieert thans van primitieve

huiavlijt tot modern fabriekmatig bedrijf. De huisweefvlijt, reeds van oudsher bekend, ia voornamelijk geconcentreerd in den kern van het Batakland, m.n. de omgeving van het Tobo meer met het daarin gelegen eiland Samosir, alwaar naar globale sc hatting gezamenlijk on- geveer 36.000 kampoenggetouwen worden aange- troffen. In tegenstelling met de huisweefvlijt op het vasteland wordt het weven op Samosir naast andere kleinere middelen van bestaan, z.a. visscherij en pottenbakkerij, als een voor- name nevenbron van inkomsten beschouwd. Er bestaat dan ook op de plaatselijke pasars een drukke handel in geweven doeken.

Het aantal weefsters op Samosir bedraagt naar schatting 11.000, d.i. ongeveer 25% van het totaal aantal aldaar aanwezige vrouwen.

De producten van huisweefvlijt in het Centraal-Batakland bestaan voornml. uit kains, omslag-, hoofd- en lendendoeken, al dan niet geikat of met gouddraad doorweven (de z.g. adatkains). De welbekende fraaie „ragidoep“- (eigenlijk ragidoep) weefsels worden in dit gebied ver- vaardigd. Waar echter de afzetmogelijkheid voor deze sierweefsels beperkt is, ligt het voor de hand, dat men zich aldaar in hoofdzaak toe- legt op de vervaardiging van de goedkoopere Batakweefsels voor dagelijksch gebruik. De ge- middelde prijs dezer doeken varieert tusschen 2 tot 3 gid. per stuk, die der adatkains tusschen 7.30 en 15 gid. Voor eerstgenoemde kains kan de weeftijd worden gesteld op 2 tot 4 weken, voor laatstgenoemde op 6 maanden en langer.

In dit weefgebied is Balige, gelegen aan den zuidelijken oever van genoemd meer, het industriele en commercieele centrum.

De gemiddelde productie van de huisweefvlijt kan worden aangenomen op ongeveer 30.000 stuks weefsels per inaad. De grootste werk- zaamheid wordt waargenomen gedurende de maanden Juli-November, wanneer de vrouwen geen veldarbeid verrichten. Het weefloon voor een eenvoudige Batakain is gemiddeld f 1, gevende bij een weeftijd van \pm 14 dagen een dagloon van 7 cent. De grootste garenhandelaar te Balig6, die de garenerstrekking aan de weefnijveren verzorgt, heeft maandelijks een gemiddelde omzet van ruim 40 balen garens, ter waarde van rond f 5400.

Het verven van de garens met plantaardige kleurstoffen vindt in dit gebied nog in ruime mate toepassing. De meest gebruikelijke hoofd- kleuren zijn blauw tot zwart, breed uit de indigo, en rood, beroid uit de mengkoedoe (meekrap- wortels). Tusschen-nuances als grijs en bruin worden uit deze hoofdkleuren verkregen. Al- hoewel dezo wijzo van verven geen noemens- waardige geldelyko uitgaven vergt — de benoo- digde ingrediënten kunnen uit de omgeving vrijwel kosteloos worden verkregen — heeft deze methode het nadeel, dat een zeer omslachtig en langdurig proedde moet worden gevolgd.

De ontwikkeling van het fabriekmatige bedrijf is nog maar van zeer reconton datum. Om- streeks begin 1934 word het z.g. T.I. B. getouw (een in de textielinrichting der afdeeling Nijverheid te Bandoeng geconstrueerd handweefge- touw) door het voormalige Textieffiliaal te Padang in Tapanoei geintroduceerd, na welken tijd een geleidelijko ontwikkeling van de weefnij verheid kon worden waargeuomen. Onder-

staand overzicht geeft een beeld van de ontwikkeling van de weverijbedrijven in Tapanoeli.

Tijdstip	Aantal weverijen	Aantal weefgetouwen
Ulto 1934	6	50
..1935	11	70
..1936	11	133
..1937	11	308
..1938	14	374

Het aantal getouwen, dat daarvan voor de vervaardiging van saroengs is bestemd, bedraagt ongeveer 150; op de overige getouwen worden Batakains, pakeanstoffen en servetten vervaardigd. Twee belangrijke representanten van het fabriekmatige bedrijf zijn te Balige gevestigd, resp. beschikkende over een we very, waarin respectievelijk 125 en 100 handgetouwen alsmede een eigen ververij zijn ondergebracht. Beide weverijen zijn thans doende om haar inrichtingen gedeeltelijk te mechaniseeren door aanschaffing van klos- en copsmachines.

In den laatsten tijd worden door een der weverijen ook damesstoffen gemaakt van 64/2 katoengaren (Schotsche ruiten). De met indan- threenen napholte geleverde stoffen zijn alle waschecht. De verkoopprijs van deze stoffen bedraagt f 9,60 per blok van 30 yard. De weef- sels worden zonder eenige "finishing" rechts- streeks van het touw verkocht.

Kleinere bedrijven in de omgeving van het Tobameer worden aangetroffen op Pangoroean (op het eiland Samosir) en Porsea, gelegen aan den zuid-oostelijken oever.

In tegenstelling met de Javaweveerijen worden in Balige en omgeving saroengs vervaardigd uit fijnere garensorten nl. No. 100/2, 80/2 en 60/2. De prijzen der kains, wdke in kwaliteit boven die der doorsnee Java saroengs uitgaat, liggen dan ook aanmerkelijk hooger en wel veelal tusschen 40 en 50 gid. per corge (20 saroengs) voor de fijn- ste, 30 tot 40 gid. voor de middelmatige en ± 28 gid. voor de gewone kwaliteit. Vanwege het grooter aantal inslag- en kettingdraden (ca. 20 a 25% meer draden) zijn de weefloenen in het Batakland dan ook veel hooger dan die op Java (15 tot 20 cent).

Voor deze speciale soorten katoenen saroengs bieden de plaatselijke markten nog ruime afzetmogelijkheden. Naast deze Batakains worden nog katoenen saroengs met Oostkust- en Atjhdessins vervaardigd, bestemd voor afzet in de betrokken gebieden.

Tot slot zij nog het typisch verschijnsel vermeld, dat in de Bataksche weefbedrijven het vrouwelijk element onder de arbeiders zeer groot is. Een Bataksche manspersoon voelt niets voor weven. In een dier bedrijven, werkende met ongeveer 200 arbeidskrachten, werden niet minder dan 198 vrouwen geteld. Het weven is in de Ba- taklanden specifiek vrouwenarbeid.

Bevolkingsweefnijverheid in de Pajakoemboehvlakte, in de onderafdeeling Soeliki van de residentie Sumatra's Westkust. Een van oudsher bekend centrum van weefnijverheid op de Westkust van Sumatra is de negari Koebang, gelegen in de onderafdeeling Soeliki, afdeeling 50 Kota van de residentie Sumatra's Westkust. In vroegere jaren stond de bevolking van de vlakte van

Pajakoemboeh bekend om haar weefactiviteit. Het belangrijkste centrum was de negari Koe- bang ; van mindere beteekenis waren de negari's Kota nan Ampat, Taram, Andalas en Kota nan Gadang.

Het weven, hetwelk met behulp van eenvoudige handgetouwen plaats vond, vormde voor de betrokken bevolking een belangrijke bron van verdiensten. De vervaardigde weefsels, met den verzamelaarnaam „Pajakoemboehweefsels" aan te duiden, waren specifiek voor de streek. De productie in de bloeiperiode van deze weefnijverheid werd geschat op meer dan 250 weefsels per week, welke tegen den prijs van f 15 per stuk gereeden afzet vonden.

Met de introductie van Boegissaroengs (saroengs van het eiland Celebes) op de Westkust, welke door Boegieesche zeevaarders tevens handelaren werden aangevoerd, begon de weefnijverheid in de Pajakoemboehvlakte achteruitgang te vertoonen. Geleidelijk verlegde zich de vraag van den saroeng-consumment van de oude, dure, zijden, al dan niet met goud- en zilverdraad doorweven, volksweefsels naar de, meest in katoen uitgevoerde, goedkoo- pere en modernere Boegisweefsels. Het tempo van de toename van den invoer van de Boegisweefsels was daarbij ongeveer gelijk aan het tempo van de vraagwisseling. Tegen het begin dezer eeuw, toen de Europeesche en in lateren tijd Japansche saroengs, in groote hoeveelheden in het gewest verschenen, were! het tempo van den achteruitgang van de bevolkingsweefnijverheid in de Pajakoemboehvlakte versneld. De locale weefnijverheid kon zich slechts met moeite aan de gewijzigde omstandigheden aan- passen. Overschakeling van het weefapparaat op de productie van weefsels met modern < ; r textielversiering, zooals de Boegis- on de uit het buitenland ingevoerde saroengs, word genund door traditie. Het gevolg daarvan was, dat in 1922 het productiepeil van de weefnijverheid in de Paja- koemboehvlakte gedaald was tot een geringe fractie van wat het eens geweest was. Voor de meeste nagari's ging de beteekenis vnn dozen tak van nijverheid als bestaansmiddel gchc(l verloren. Slechts de nagari Koebang wist zich als centrum te handhaven, hoewel op een stork verlaagd niveau in vergelijking met eertijds. Teneinde deze nijverheid niet geheel te niet te doen gaan, werden in de jaren 1922—1923 van overheidswege pogingen in het werk gesteld om de weefny verheid in Koebang en omstreken te doen hedeven. Een van de middelen was o.a. den weefarbeid op cooperatieven grondslag te doen plaats vinden. Ter verhooging van de productie van het weefapparaat werden bij de bevolking de z.g. handweefgetouwen" gelmtrou- ceerd (geconatrueeerd in de Textielinrichting van de afdeling N ijverheid te Bandoeng). Het gebruik van deze getouwen door de bevolking, was, als gevolg van den in vergelijking met het oude negari-getouw, (hoogen aanschaffingsj) rijs, gering. De poging tot cooperatieven arbeid stuitte op de in deze streek in sterke mate ontwik- , kelde individualiteit van de weefnijveren. De stimuleringspoging had dan ook nagenoeg geen resultaat.

In 1922 werd het machinale weefbedrijf van de firma Van Houten Steffan te Padang opge- richt en 11 jaar later de groote handweverij van Van BateJes te Padang Tabing. Voor de Koe-

bangweefnij verheid beteekende deze weverijen in feite de meest ernstige concurrentie op eigen terrein, aangezien genoemde weverijen saroengs produceerden, welke nagenoeg gelijksoortig waren aan het Koebangproduct (merken Tjap Koppie, Melati van Agam, Balairoeng). Van het bevolkingsweefcentrum in Siloengkang (onderafd. Sawahlonto) werd geen concurrentie ondervonden, aangezien de weefselz uit Siloengkang in wezen ongelijksoortig zijn aan die uit Koebang.

In 1932 waren dan ook ± 1.000 negari getouwen (nagenoeg het totale weeffapparaat) te Koebang en omstreken stil gelegd. De bevolkingsweefnijverheid bezat echter nog voldoende levensvatbaarheid om in 1932, toen van overheidswege tot permanente plaatselijke voorlichting van de weefnijverheid in de residentie Sumatra Westkust werd overgegaan, weder op gang te koinen. Geleidelijk kwam het weeffapparaat weder in bedrijf. In 1935 werd de eerste inheemsche loonweverij in de Pajakoemboehvlakte opgericht. Aanvankelijk met 2 getouwen en een scheermolen opgezet, breidde de outillage dezer loonweverij zich geleidelijk uit tot 43 T.I.B. getouwen in 1936. Geschoolde krachten, afkomstig van de weverijen op de hoofdplaats Padang, vonden in de Koebang-loonweverij hun arbeid. Tevens werd door het bedrijf een aantal plaatse-Hjke mannelijke krachten tot wevers opgeleicl. Daarnaast werden door de oprichters van de loonweverij garens op gemakkelijke betalingscondities aan de individuele wevers te Koebang en omstreken verstrekt. De vervaardigde saroengs konden later weer aan de loonweverij verkocht worden. De voorlichting van overheidswege zorgde verder voor een gezonde ontwikkeling van de geheele Kobangsche weefnijverheid. Tegen de groote weverijen te Padang kon, hoewel moeilijk, geconcurrereerd worden. Uiteraard hebben verder de van overheidswege getroffen crisismaatregelen, zooals afschaffing van de invoerrechten op weefgarens, contingentecrisismaatregelen, met betrekking tot den invoer van bontgewoven saroengs, bedrijfsreglementering van weverijen, ook het hunne bygedragen tot een wederopbloei van de weefnijverheid in de Pajakoemboehvlakte.

In 1936 was de weefnijverheid te Koebang en omstreken samengesteld uit de loonweverij met totaal ± 60 arbeiders en de eigenlijke bevolkingsnijverheid, arbeidende op ± 1.000 oude negarigetouwen, en op z.g. verbeterde Siloengkangnegarigetouwen (goring aantal). De loonarbeider in het georganiseerde bedrijf verdiende 40 cent per dag, de wever op het oude negarigetouw ± 8 centen per dag. Het grootte verschil in opbrengst alsmede de groote individualiteit van de bevolking waren oorzaak, dat enkele ont-slagen arbeiders van de loonweverij zich te Koebang vestigden als individuele wover, arbeidende op eigen T.I.B.-weefstoellen. Verscheidene anderen volgden. Begin 1936 waren geen T.I.B.-getouwen buiten de loonweverij onder de bevolking in gebruik, in Februari 1936 waren het er 3 h, 4, in Mei 20, in Augustus 144, waarbij enkelen in het bezit van 2, en 5 in het bezit van 3; in September waren er 328 T.I.B.-toestellen in geregeld bedrijf met daarnaast 16 scheermolens. Mannen en jonge vrouwen bedienden alleen of in toerbeurt de toestellen. Ultimo 1936 werd een T.I.B.-toestel

een fel begeerd goed, ter verkrijging waarvan sawah's, tuinen en klapperboomen werden verpand, runderen en karbouwen te gelde gemaakt. Het weefcentrum verplaatste zich daarbij van de negari Koebang naar de negari Kotabaro. Met de toename van de individuele wevers viel de loonweverij te Koebang geleidelijk uiteen. In 1937 moest het bedrijf tenslotte stopgezet worden. De loonweverij kon derhalve worden beschouwd als een goed geslaagd opleidingsinstituut van latere concurrenten.

De productie van het weeffapparaat te Koebang kon omstreeks dezen tijd op ongeveer 300 saroengs per dag (inclusief die van de oude negari-getouwen) geschat worden. Het afzetgebied van de Koebang-saroengs was ruim, n.l. behalve de Minangkabaustrreek, Tapanoeli, Indragiri, Djambi, Kwantan, Medan tot Atjeh toe. Een registratie van de weefstoellen in November 1937 gaf tot resultaat, dat te Koebang aanwezig waren: 425 wevers te zamen in het bezit van 441 T.I.B.-toestellen, verdeeld over 411 bedrijven d. 1 toestel, 10 a 2, 2 ii, 3 en 1 a 4 toestellen, terwijl 23 wevers in het bezit waren van 24 stoellen, welke tevens den opmaak van de garens van de wevers zonder scheermolens verzorgden. Aan dezen opbloei kwam echter spoedig een einde. Ultimo 1937 en in het jaar 1938 ondervond de bevolkingsweefnijverheid te Koebang in toenemende mate de concurrentie van de op de Westkust en andere streken van Sumatra ingevoerde Java saroengs. Vanwege de, in vergelijking met Sumatra, gunstiger vestigingsfactoren en het lage loonpeil der Java weverijen, kunnen de Java saroengs op Sumatra tegen prijzen verkocht worden, welke relatief lager zijn dan die van eigen bodem. Geleidelijk gingen de boven-genoemde afzetgebieden verloren. Welke blijvende invloed de concurrentie van de Java saroengs uiteindelijk op de Pajakoemboehweefnijverheid zal hebben, zal de toekomst moeten uitwijzen.

Tot slot volgt hieronder de omvang van de weefnijverheid in de vlakte van Pajakoemboeh in het jaar 1938. Medio 1938 bestond de outillage van de Kobangsche weefnijverheid uit 452 T.I.B.-getouwen, 1.000 negarigetouwen en 32 verbeterde Siloengkanggetouwen, met in totaal ± 1500 weefnijveren. Weefgetouwen en scheermolens waren als volgt verspreid over de verschillende negari's:

Negari	Scheermolens	Weefgetouwen	Garenhand-laten
Kotabaro.....	9	286	11
Koebang.....	5	77	10
Kota Batoene.....	3	38	—
Kenohan.....	2	18	—
Dioear.....	1	16	—
Balai Mansiro Goeroek.....	1	10	—
Tandioeng Baroelak ..	1	4	1
Taratak.....	1	3	—
Simpang.....	—	—	1

Ultimo 1938 bedroeg het aantal T.I.B.-getouwen 517, waarvan slechts 17% in bedrijf waren. De gemiddelde productie van de 517 T.I.B.-getouwen, indien deze in geregeld bedrijf

waren, kan worden geschat op ongeveer 450 corges per maand met een productiewaarde van

14.400. De maandelijkse behoefte aan gas (voornaamste garennummers zijn katoen 80/2 en 64/2) bedroeg in aansluiting op genielde productie ± 3.500 kg met een waarde van f 6.000. De gemiddelde weefverdiens te per sa- roeing per we ver bedroeg ± 40 cent.

ELECTRICITEITSWEZEN (Aanv. DI. V of suppl.-afl. biz. 303. WATERKRACHT EN ELECTRICITEIT). Als nagenoeg alle bedrijfs-takken voor openbaar nut (public utilities) of waarbij althans belangen van derden ten nauw- ste betrokken zijn, kan ook de electriciteitsvoor- ziening niet blijven buiten een tamelijk intensieve bemoeienis der overheid. Is op zich zelf reeds een verbreiding en veruiming van de electrici- teitsverzorging en van de mogelijkheden, die deze biedt, van de allergrootste beteekenis voor de ontwikkeling des Lands en aldus reeds gemoti- veerd als een onderwerp van overheidszorg, zoo brengt verder het om economische en technische redenen noodzakelijkerwijs monopolistisch ka- rakter van bedrijven voor openbare electriciteits- levering met zich, dat deze overheidszorg zich mede uitstrekt tot de bescherming van de belangen van verbruikers en anderen, die door dit monopolie anders wellicht zouden kunnen wor- den geschaad. Voorts grijpen werken voor opwek- king en overbrenging van elektrischen arbeid so ms tamelijk in in de belangen van derden, zoo bijv. die bij het bedrijf van nabij gelegen zwak- stroomleidingen, terwijl omgekeerd het openbaar belang bij de electriciteitsvoorziening bescher- ming verdient tegen eventueel door derden tegen ha ar getroffen maatregelen. Dit alles maakt een vrij omvangrijke overheidsbemoeienis onvermij- delijk.

Nederlandsch-Indie mag zich erin verheugen tot de allereerste landen ter wereld te behooren, die een electriciteitswetgeving deelachtig werden. Reeds in 1890, d.w.z. slechts na Engeland, Duitsland en Frankrijk, kwam daar te lande een ordonnantie tot stand, houdende „Bepalin- gen omtrent den aanleg en het gebruik van gelei- dingen voor elektrische verlichting en het over- brengen van kracht door middel van electrici- teit (Ind. Stb. no. 190). Deze ordonnantie is sindsdien op meer of minder belangrijke punten herhaaldelijk gewijzigd, dock de grondslagen er- van zijn tot op den huidigen dag in de Indische electriciteitswetgeving behouden.

In de eerste jaren der overheidsbemoeienis met electriciteit en elektrische werken werd daar- mede bijna uitsluitend beoogd een verzekeren van de veiligheid, zoowel van personen als wel in het bijzonder van het bedrijf van telegraaf- en telefoongeleidingen, waarvan gevreesd werd, dat zij door nabij gelegen sterkstroomleidingen zouden kunnen worden gestoord of beschadigd. In dit stadium van ontwikkeling, waarin elektrische verlichting nog als een luxe werd be- schouwd en andere toepassingen van electriciteit nog ontwikkeld moesten worden, kon er van een erkenning van het algemeen belang bij de open- bare electriciteitsvoorziening dan wel van bescherming van de belangen van verbruikers nog geen sprake zijn. In verband hiennede werd de uitvoering van de bepalingen van 1890 opge- dragen aan den P.T.T.- dienst, toenmaals ressor- teerende onder het departement der Burgerlijke

Openbare Werken, die van de hem ingevolge de voorwaarden der vergunningen toekomstige be- voegdheden tot het uitoefenen van toezicht nog in hoofdzaak gebruik maakte ter bescherming van de belangen van het eigen of geconcession- neerde zwakstroombedrijf.

In 1911 werd bij het departement van Gouver- nementsbedrijven, naai* welk departement de P.T.T. inmiddels was overgegaan, voor de hier- mede verband houdende werkzaamheden een in de sterkstroomtechniek opgeleide ingenieur aan- gesteld, die later in 1913 belast werd met de lei- ding van de afzonderlijke *afdeeling Electriciteits- wezen* van dit departement. Deze afdeeling werd in 1917 samengevoegd met het Waterkrachtbu- reau der Staatsspoorwegen tot den *Dienst voor Waterkracht en Electriciteit*, aan welken dienst volgens het stichtingsbesluit, dat in Ind. Staats- blad 1917 no. 468 verscheen, werd opgedragen:

1e. stelselmatige opsporing en verkenning van waardevolle waterkrachten in die streken, waar aan die krachtbronnen in het algemeen de meeste behoefte gevoeld zal kunnen worden ;

2e. inventarisatie van de gevonden waterkrachten en voorlichting van gegadigden ;

3e. het maken van begrotingen en ontwerpen en, waar noodig, het voeren van de bouwleiding van voor het departement van Gouvernements- bedrijven en desgewenscht ook voor andere de- partementen, voor gewesten en gemeenten be- noodigde waterkrachtwerken en andere belangrijke werken op electrotechnisch gebied, hier- onder ook begrepen de voorbereiding van de spoorwegelectrificatie en van de reservering van de daartoe bijzonder geschikte waterkrach- ten, benevens bestudeering van de wijze, waarop in de toekomstige energiebehoeften zal zijn te voorzien, voorzover deze niet ten voile door waterkracht bevredigd kunnen worden;

4e. de behandeling van de aangelcgculieden betreffende concessies voor waterkrachten on vergunningen voor den aanleg en het gebruik van geldcingen voor elektrische verlichting e) i het overbrengen van kracht door middel van electriciteit, benevens het uitoefenen van toc- zicht op de naleving van de o) deze concessies en vergunningen betrekking hebbende bepalingen;

5e. het bevorderen van het economischgebruik van de beschikbaar te stellen economische kruchtbron- nen en het voorkomen van verspilling van de waardevolle energiebronnen van het land;

6e. het bevorderen van een economische en stelselmatige voorziening in de behoefte aan elektrische energie en voorlichting van belang- hebbenden;

7e. het steunen en tot stand brengen van krachtige elektrische bedrijven in streken, waar waardevolle krachtbronnen beschikbaar zijn en waar behoefte bestaat aan elektrische energie onder meer door:

a. het verstrekken van beschikbaar technische gegevens en voorlichting tegen vergoeding van niet meer dan de gemaakte kosten;

b. profnemingen en technische onderzoekin- gen te verrichten op electro- en nij verheidsgebied en ter bevordering van de levensvatbaarheid van waterkrachtwerken in het algemeen.

De dienst voor Waterkracht en Electriciteit, bij afkorting Dienst voor W. en E. genaaid, om- vatte aanvankelijk een tweetal afdeelingen, t.w. een Electrotechnische en een Jlydrotechnische

afdeling, waaraan later een Bedrijfsafdeling werd toegevoegd. Voor de werkzaamheden der Hydrotechnische afdeling zie WATER- KRACHT, voor die der Bedrijfsafdeling zie LANDSWATERKRACHTBEDRIJVEN.

Aan de *Electrotechnische afdeling* werd o.m. als taak toegewezen:

- a. het verleen van verlichting en het verstreken van adviezen op electrotechnisch gebied aan overheidsorganen zowel als aan particulieren;
- b. het richting geven aan de electriciteitstarieven in de onderscheiden gebiedsdeelen;
- c. het verzamelen van statistische gegevens van de electrotechnische bedrijven in Nederland;
- d. de werkzaamheden, verbonden aan de voorbereiding van te verleen electriciteitsvergunningen;
- e. het uitoefenen van toezicht op de ingevolge deze vergunningen opgerichte leidingen en bedrijven.

In 1934 werd de Dienst voor W. en E. onder den drang der bezuiniging tijdens de toen heersche economische crisis opgeheven. Het electrotechnische gedeelte van zyn taak, waaronder o.m. de volledige hierboven opgesomde taak der Electrotechnische afdeling, werd toen ondergebracht bij de nieuwe *afdeling Electriciteitswezen* van het departement van Verkeer en Waterstaat, van welke afdeling de Landswaterkrachtbedrijven sindsdien een onderafdeling uitmaken.

Volgens de ordonnantie van 1890 mogen geen leidingen voor elektrische verlichting of voor het overbrengen van kracht door middel van electriciteit worden aangelegd en in gebruik gesteld dan op last of met vergunning van den Gouverneur-Generaal. Van deze verbodsbepaling zijn uitgezonderd geleidingen, die uitsluitend voeren over terreinen, die bij een bijzonderen I'ersoon of 66n bijzondere onderneming in gebruik zijn. Voor wat betreft leidingen, welke uitsluitend ten nutte van den aanvrager zullen dienen, is de bevoegdheid tot het verleen van vergunning aan den Directeur van Verkeer en Waterstaat gedelegeerd.

De ordonnantie van J 890, terzake van het electriciteitswezen regelend willende optreden, heeft dus van den aanvang af het vergunningstelsel gekend. Zij onderscheidt naast leidingen, welke door den Staat zelve worden aangelegd en geëxploiteerd en die, waarvan de aanleg vrijelijk is toegestaan, omdat zij niet konen buiten de grenzen der terreinen, die bij den exploitant der leidingen in beheer zijn, in beginsel twee typen vergunningen, t.w. die voor leidingen voor eigen gebruik en die voor leidingen ten algemeenen nutte.

Alhoewel de ordonnantie, zoowel als de vergunningen in den considerans slechts spreken van „*leiding (en voor ... enz.)*“, worden, zooals blijkt uit do daarop volgende bepalingen, de bijbehorende apparatuur, zoo ook de inrichtingen voor opwekking, omzetting en verdeling van den elektrischen arbeid, (lat wil dus zeggen de kracht- en onderstations en, wanneer deze nan dozelfde onderneming behooren, ook de gebruiksinrichtingen, daartoo mede gerekend en zijn deze installatie-deelen dus mede in do vergunning begrepen.

Vergunning (en voor eigen gebruik worden, zooids

gezegd, verleend door den Directeur van Verkeer en Waterstaat en wel steeds tot wederopzeggens; zij kunnen misdien, ook zonder in- gebrekestelling van den ~~vergunninghouder, ten allen tijde worden~~ ingetrokken. In de voor 1932 verleende vergunningen werd bovendien vastgelegd, dat de vergunning uiterlijk zou komen te vervallen op het tijdstip, dat ter plaatse elektrische leidingen ten algemeenen nutte op last of met vergunning van den Gouverneur-Generaal zouden worden in gebruik gesteld. De aan deze bepaling ten grondslag liggende gedachte was die, dat bij het tot stand komen van een openbare electriciteitsvoorziening het algemeen belang de aansluiting van de verbruiksinstallaties van den vergunninghouder daarop voorde. In genoemd jaar werd evenwel door de Regeering bepaald, dat het tot stand komen van een openbare electriciteitsbedrijf geen reden meer zou mogen opleveren tot het intrekken van vergunningen voor eigen verbruik, waarbij door haar dus het standpunt werd ingenomen, dat geen aansluitingsdwang zou worden uitgeoefend. Sindsdien worden zoodanige vergunningen desgewenscht ook verleend ondanks de aanwezigheid ter plaatse van een openbaar distributienet.

Voor het overige bevatten vergunningen van deze soort slechts summier bepalingen, waarvan de voornaamste die zijn, waarin voorschriften worden gegeven, waaraan de leidingen en bijbehorende inrichtingen zullen hebben te voldoen. Voor het gebruik of meelegebruik van openbare gronden, wegen of wateren kan een jaarlijksche vergoeding worden geheven, waarvan het bedrag in de vergunning wordt vastgelegd. Het starten van een waarborgsom wordt tegenwoordig niet meer verlangd. Vroeger gestorte waarborgsommen zijn reeds teruggegeven.

Aanvragen moeten op zegel van / 1.50 worden gericht aan den Directeur van Verkeer en Waterstaat, bij voorkeur door tusschenkomst van de betrokken ambtenaren van het Binnenlands Bestuur, waarbij tevens de noodige gegevens en plannen der aan te leggen werken moeten worden overgelegd. Voor een en ander bestaan modellen voor desbetreffende verzoekschriften en vragenlijsten, die op aanvraag bij het departement van Verkeer en Waterstaat worden toegezonden. Over de aanvraag wordt niet beslist, alvorena daarover advies van den P.T.T.-dienst, zoomede van locale autoriteiten is ingewonnen. De aanlegplannen der werken, met uitzondering van die dor leidingen, worden doorgegeven aan den Dienst van het Veiligheidstoezicht, door welken dienst ingevolge een getroffen taakverdeling ook het daadwerkelijk toezicht op dezo werken wordt uitgeoefend.

Vergunningen voor leidingen tenalgemeen nutte, d.w.z. in het algemeen dus voor de oprichting van bedrijven voor openbare electriciteitsverring, worden door de Regeering verleend bij Gouvernementsbesluit. Zij worden steeds verleend voor een in do vergunning nader onschroven gebied en voor een zekeren tijdsduur, welko maximaal 40 jaren bedraagt. Sinds 1913 worden deze vergunningen steeds verleend met uitsluitend recht, hotgeen dus inhoudt, dat binnen het gebied, waarvoor de vergunning is verleend, en voor do duur der vergunning, geen andere ge- lijksortige vergunningen zullen worden ver-

leend, hetgeen den vergunninghouder in dat gebied terzake dus een monopolistische positie verschafft. Wei zullen daarentegen binnen dat gebied vergunningen voor eigen gebruik, zoo mede in sommige gevallen ook vergunning voor een eventueel op te richten bedrijf voor verdeling en levering van electrischen arbeid in het groot aan electriciteitsbedrijven verleend kunnen worden.

De monopolistische positie, welke den vergunninghouder als gevolg van het uitsluitend recht wordt verschafft, maken de noodige waarborgen ter bescherming van het publiek belang onontbeerlijk, welke in de overige vergunningsvoorwaarden geregeld zijn. Zoo heeft de vergunninghouder binnen het gebied, waarvoor hem uitsluitend recht is verleend, de verplichting tot levering aan ieder die dat wensch, behoudens beperking ten aanzien van hen, die electrischen arbeid geleverd willen hebben op plaatsen, waar voor het electriciteitsbedrijf onevenredig hoge aansluitingskosten zou hebben te maken, tenzij zij bereid zijn in die kosten bij te dragen, en behoudens opheffing van de verplichting ten aanzien van wanbetalers en van hen, wier verbruiksinstallatie niet aan daarvoor vastgestelde voorschriften voldoet en die in gebreke blijven die te verbeteren.

Voorts bevatten nagenoeg alle nog geldende vergunningen bepalingen voor de vaststelling, periodieke herziening en goedkeuring van overheidswege van de tarieven en leveringsvoorwaarden. Volgens het meerendeel der vergunningen komt tariefherziening eens in de vijf jaren aan de orde. Volgens de oudere vergunningen moeten zij dan in overleg met locale autoriteiten of instanties worden vastgesteld, terwijl bij gebrek aan overeenstemming de Directeur van Verkeer en Waterstaat in hooger beroep beslist. Aangezien evenwel in de praktijk gebleken is, dat bij locale instanties als regel niet de vereischte deskundigheid aanwezig was en deze instanties ook niet over de vereischte gegevens beschikken om de onderhandelingen ter zake met vrucht te kunnen voeren en voorts teneinde een gewenschte coördinatie van de tarieven in verschillende gebiedsdeelen te bevorderen, werden deze bevoegdheden in de sinds 1934 verleende vergunningentoegekend aan den Directeur van Verkeer en Waterstaat met de mogelijkheid van beslissing in hoogste instantie door den Gouverneur-Generaal.

Ook omvatten de vergunningsvoorwaarden een uitvoerig stelsel van *naatingsbepalingen*, die het mogelijk maken om, indien dat noodig wordt geacht, de onderneming ten behoeve van de overheid te naasten, zoome de bepalingen tot inbreng van de vergunning in een bedrijf voor electriciteitsvoorziening in grooter verband.

De *plannen van aanleg* voor de ingevolge de vergunning aan te leggen werken moeten, alvorens met den aanleg mag worden begonnen, door den Directeur van Verkeer en Waterstaat zijn goedgekeurd. Goedkeuring door genoemd departementshoofd wordt eveneens vereischt op de door het electriciteitsbedrijf 5-jaarlijks in te dienen *revisietekeningen* dier werken. Voor zoover deze teekeningen dien departementschef daartoe aanleiding geven, kan hij aanwijzingen verstrekken omtrent noodig geachte wijzigingen en omtrent de wijze, waarop verdere uitbreiding tot stand zal moeten worden gebracht, aan welke

aanwijzingen de vergunninghouder verplicht is gevolg te geven.

De vergunninghouder is voorts verplicht om in het belang van een ongestoorde en geregelde electriciteitslevering ten genoegen van den Directeur van Verkeer en Waterstaat alle maatregelen te nemen, welke de wetenschap en de ondervinding als noodig of nuttig hebben doen kennen. Ten aanzien van de toegestane afwijkingen van de te leveren *systeemspanning* worden uiterste grenzen aangegeven, welke volgens de nieuwere vergunningen op 6% naar boven en 4% naar beneden in stedelijke netten en op 7% naar boven en 5% naar beneden in landelijke netten zijn gesteld.

Op grond van desbetreffende vergunningsbepalingen worden voor het betrokken vergunningsgebied door den Directeur van Verkeer en Waterstaat *technische voorschriften* vastgesteld, waaraan de leidingen en inrichtingen van het electriciteitsbedrijf zullen hebben te voldoen, zoome *installatie voorschriften*, welke gelden voor de op de netten van het bedrijf aangesloten installaties van verbruikers. Beide stellen voorschriften zijn tegenwoordig voor alle nog van kracht zijnde vergunningen practisch eensluidend en bevatten bepalingen, zoowel van technischen als van administratieve aard.

Zoo zijn in de *technische voorschriften* o.m. geregeld 1) de mogelijkheid om leidingen en inrichtingen van overheidswege buiten bedrijf te doen stellen, indien deze naar het oordeel van den Directeur van Verkeer en Waterstaat gevaar opleveren voor andere werken van openbaar nut of voor de veiligheid van personen; 2) de verplichting tot voorafgaande kennisgeving aan de beheerders van andere werken van openbaar nut, indien in de nabijheid dier werken gevaarwerkzaamheden moeten worden verricht, die voor het gebruik van die werken schade of hinder zouden kunnen opleveren; 3) de verplichting tot toelating van en het verstrekken van inlichtingen aan inspecteerende ambtenaren en 4) de verplichting tot kennisgeving van en het verstrekken van inlichtingen omtrent in of aan het bedrijf voorgekomen ongevallen.

De *installatie voorschriften* bevatten daarentegen meer bepalingen tot veiligstelling van de belangen van het electriciteitsbedrijf tegenover verbruikers; zij regelen o.m. de aansluiting op en verdeling van de afnemers over de verschillende fasen van het net, de plaatsing van de controletoestellen, zoome de eenige beperkingen van de vrijheid van verbruikers tot aansluiting van motoren en toestellen.

Voorts is in de installatievoorschriften een hoofdstuk gewijd aan het *installateurswezen*. Volgens de bepalingen van dit hoofdstuk dienen installateurs, om tot den aanleg van in overeenstemming met deze voorschriften ingerichte verbruiksinstallaties te worden toegelaten, zich bij het electriciteitsbedrijf te doen inschrijven, waarbij eenige waarborgen terzake van hun bekwaamheid en verantwoordelijkheid van hen worden verlangd. De door hen aangelegde installaties worden, alvorens te worden aangesloten, vanwege het electriciteitsbedrijf gekeurd, waarbij de installateur gehouden is om, zoo noodig op zijn kosten, de noodig geachte verbeteringen te doen aanbrengen, tot de naleving van welke verplichting zoo noodig een door hem ge-

storte waarborgsom kan strekken. Voor den opdrachtgever biedt deze regeling dus de zekerheid, dat voor de aannemingsom een aan alle te stellen eischen beantwoordende installatie zal worden opgeleverd. Voorts zijn de installateurs nog verplicht de nooclige installatieteekeningen aan het electriciteitsbedrijf over te leggen.

Zoowel door de technische als door de installatievoorschriften worden overigens voor de desbetreffende leidingen en inrichtingen de Algemeene Voorschriften voor Electricische stroominstallaties in Nederlandsch-Indië^(*). V.E.) bindend van kracht gesteld.

In de eerste periode van ontwikkeling van de opcnbare electriciteitsvoorziening werden electriciteitsvergunningen ten algemeenen nutte als regel voor het gebied van slechts 66n bepaalde plaats verleend. In dit geval was het uit den aard der zaak voor den vergunninghouder mogelijk — en werc! hierop ook toegezien — het gansche hem verleende gebied op zoodanige wijze met distributicleidingen te beleggen, dat een ieder, die in die plaats gevestigd was, daarop op niet te kostbare wijze kon worden aangesloten. Met de voortschrijding van de ontwikkeling van de electriciteitsvoorziening werden evenwel voor grootere gebieden, zooals regentschappen en residenties, z.g. *landelijke electriciteitsvergunningen* verleend, welke voorwaarden zich van die der plaatselijke vergunningen in hoofdzaak daarin onderscheidden, dat het uitsluitend recht en de verplichting tot levering niet reeds dadelijk voor het gehele vergunningsgebied werden verleend, resp. opgelegd. Voor zoover de verplichting tot levering door den vergunninghouder niet werd aanvaard, konden volgens deze vergunningen deelen van het vergunningsgebied worden afgescheiden en aan andere gegadigden, die daartoe eventueel we I bereid zouden blijken, verleend worden. Simls 1937 heeft ten slotte als modernste vergunningsvorm, de z.g. *regionale vergunning* haar inlcrcd gedaan, die v'oor nog grootere gebieden, bijkans voor geheele provincies, verlcend wordt. In enhole vergunningen van deze Hoort zijn groote nantallen aan enzelfden vergunninghouder verleende landelijke en plaatselijke vergunningen omgezet en akus gecoördineerd.

1) Voornaamste gevolgen van deze omzetting zijn een nog ingrijpendcr bevoegdheid der overheid op turiefsgebied, waarbij de inogelijkheid is goscipen om de rentabiliteit der electriciteitsvoorziening van de schralere deelen des Lands niet elk afzonderlijk, doch in samenhang met die in meer welvarende gebieden en in de steden in 1) eschouwing te nemen. Voorts maakt een nieuw bepalig, die de overname regelt na afloop van de concessie, het voor de electriciteitsmaatschappij a) pijen mogelijk een op de tarieven minder zwaar drukkende afschrijvingspolitiek te volgen, doordien de zekerheid wordt geboden, dat by nietverlenging van de vergunning do aangelegde werken door de overheid worden overgenomen en niet, gelijk volgens de oude vergunningen, op kosten van den vergunninghouder moeten worden opgeruimd en afgebroken. Door een en ander zijn in het bijzonder voor de plattelandselecificatio nieuwe perspectieven geopend.

Regionale vergunningen zijn tot dusver verleend :

aan de A.N.I.E.M. voor een gebied, omvat-tende een groot deel van de provincie Oost-Java; aan de A.N.I.E.M. voor een gebied, omvattende een groot deel van de provincie Midden-Java en het gewest Jogjakarta; aan de S.E.M. voor het gewest Soerakarta; aan het G.E.B.E.O. voor een gebied, omvattende een groot deel van de provincie West-Java; aan de A.N.I.E.M. voor een gedeelte van de residentie Westerafdceeling van Borneo.

Naast de vergunningen voor eigen gebruik en die voor leidingen te algemeenen nutte heeft zich in de practijk nog een derde soort van vergunningen ontwikkeld, n.l. de z.g. *gemengde vergunningen* of vergunningen niet uitsluitend voor eigen gebruik. Zoodanige vergunningen worden o.m. verleend aan bedrijven of ondernemingen, voor wie de openbare electriciteitslevering niet tot de eigenlijke taak behoort en die deze taak ook niet wenschen te entameeren, doch niettemin bereid zijn om onder bepaalde omstandigheden uit haar voor het eigen bedrijf opgerichte krachtwerken en electriche inrichtingen ook stroom aan derden te leveren. Vergunningen van deze soort zijn formeel, volgens de ordonnantie, vergunningen te algemeenen nutte en moeten dus door de Regeering worden verleend. De voorwaarden zijn evenwel eenvoudiger dan die voor bedrijven voor openbare electriciteitslevering. Zoo blijven de verplichting tot levering en het toezicht op de tarieven daarbij gewoonlijk achterwege.

Zooals reeds werc! opgemerkt, berust de voorbereiding van en het toezicht op de naleving van de voorwaarden der electriciteitsvergunningen bij de afdceeling Electriciteitswezen van het departement van Verkeer en Waterstaat. Het is ook deze afdceeling, die in algemeene zaken van electrotechnischen aard of het electriciteitswezen betreffende als overheidsadviseur optreedt. Het toezicht op de bedrijven voor openbare electriciteitsvoorziening omvat tegenwoordig:

1e. toezicht op de uitvoering van de leidingen en installaties en de wijze van bedrijfsvoering, o. m. met betrekking tot

- a. een economisch gebruik van de beschikbare krachtbronnen en andere middelen,
- b. de bedrijfszekerheid en
- c. do veiligheid van het bedienend personeel en van derden;

2e. de beachtering van de rechten en belangen van andere openbare werken, van openbare lichamen en van particulieren;

3e. toezicht op de kwaliteit der levering (continuïteit, juiste spanning en frequentie);

4e. toezicht op de tarieven en andere leveringsvoorwaarden.

Daarnaast heeft ook de Dienst van het Veiligheidstoezicht een niet onbelangrijk aandeel in het toezicht op electriche installaties, meet speciaal die in fabrieken en werkplaatsen, waar-too ook ondernemingen gerekend worden.

Aangezien de geldeido wettelijke regelingen, die deze materie beheerschen, t.w. de reeds verleende ordonnantie van 1890 en het Veiligheidsreglement (Ind. Stb. 1910 no. 406), torzako niet volkomen duidelijk zijn en de taak en bevoegdheden van beide toezicht uitoefenende diensten volgens deze ordonnantie elkaar ten deele overlappen, is in 1933 door de Regeering een taakverdeeling vastgesteld, volgens welke de

Dienst van het Veiligheidstoezicht met de elektrische inrichtingen der bedrijven voor openbare electriciteitslevering gemeenlijk benoemen heeft, anderzijds het toezicht op de elektrische installaties in fabrieken en werkplaatsen en op de emplacementen van ondernemingen uitsluitend tot de taak van het Veiligheidstoezicht behoort, ook al zouden deze installaties op grond van een vergunning op den voet der bepalingen van 1890 zijn aangelegd. Deze taakverdeling is, hoewel zij als voorloopig was bedoeld, sindsdien tot den huidigen dag in stand gebleven en hoeft tot een vruchtbare samenwerking van de beide toezicht uitoefenende diensten geleid. Op verzoek van de afdeling Electriciteitswezen worden in de Buitengewesten in sommige gevallen door plaatselijk bescheiden personeel van het Veiligheidstoezicht ook inspecties van openbare electriciteitsbedrijven gehouden.

Deze samenwerking kwam voorts in het bijzonder tot uiting op het gebied der voorschriftgeving. Zoowel door den Dienst van het Veiligheidstoezicht als door de afdeling Electriciteitswezen en haar rechtsvoorgangers werden bij het door haar uitgeoefde toezicht reeds sinds jaren de z.g. veiligheidsvoorschriften gehanteerd, vastgesteld door de Afdeling Electrotechniek van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs in 1914 en later omgewerkt en aangevuld door de Hoofdc ommissie voor de Normalisatie in Nederland tot de in 1927 door die commissie goedgekeurde normaalvoorschriften (normaalblad N 1005). Deze voorschriften waren door den Chef van het Veiligheidstoezicht voor elektrische installaties in fabrieken en werkplaatsen verbindend verklaard, terwijl hetzelfde het geval was voor installaties, aangelegd ingevolge een electriciteitsvergunning, door vermelding van deze voorschriften, voor wat betreft de vergunningen voor eigen gebruik, in het vergunningsbesluit en, voor wat betreft die voor leidingen te algemeen nutte, door vermelding in de op grond der vergunningen vastgestelde technische voorschriften. Voor installaties, aangesloten op de netten der openbare electriciteitsbedrijven, waren zij eveneens verbindend door vermelding in de z.g. installatievoorschriften, waaraan die installaties moeten voldoen.

Aangezien deze Instituutvoorschriften slechts zeer summiere bepalingen over buitenleidingen en kabels inhielden, waren daarvoor in de eigengebruiksvergunningen en in de technische voorschriften bovendien nog bijzondere bepalingen opgenomen, terwijl voor buitenleidingen van middelhooge spanning (tot 25.000 Volt) niede de z.g. „Nonna liën für Freileitungen“ der V.D.E. van 1913 verbindend waren verklaard.

Evenals dat in Holland het geval was, werd omstreeks 1927 ook in Indie behoefte gevoeld om ten behoeve van het uit te oefenen electriciteitstoezicht te beschikken over voorschriften, welke in hooger mate dan de hierboven vermelde Veiligheidsvoorschriften in overeenstemming zouden zijn met de verdere ontwikkeling van de electrotechniek, zoals die sinds de samenstelling van die voorschriften had plaats gevonden en die bovendien aangepast zouden moeten zijn aan de bijzondere omstandigheden van klimatologischen en anderen aard, welke in Nederlandsch-Indie de inrichting en het gebruik van elektrische installaties beïnvloeden.

Op voorstel van het toenmalig Hoofd van den Dienst voor Waterkracht en Electriciteit werd toen in nauwe samenwerking met den Dienst van het Veiligheidstoezicht besloten om met de samenstelling van geheel nieuwe Algemeene Voorschriften voor Elektrische sterkstroominstallaties in Nederlandsch-Indie (A.V.E.) een commissie te belasten, waarin de voornaamste be trokken overheidsdiensten en particuliere be langengringen vertegenwoordigd zouden zijn. Da arbij werd o.m. als leidend beginsel voorop gesteld, dat voor den inhoud der voorschriften niet slechts de veiligheid maatgevend zou zijn, doch dat het verkrijgen van een voldoende graad van algemeene deugdelijkheid en bedrijfszekerheid daaraan mede ten grondslag zou worden gelegd. Als specifiek Indische omstandigheden, welke op het bedrijf van elektrische installaties in Indie van invloed zijn, en mitsdien bij de samenstelling van de voorschriftsbepalingen als overweging liebben gegolden, kunnen o.m. de navolgende worden genoemd:

a. de inheemsche bevolking heeft over het algemeen een grootere gevoeligheid voor electrischen stroomdoorgang dan de gemiddelde European; daarentegen is bij de inheemsche bevolking in het algemeen het gevoel voor evenwicht beter ontwikkeld;

b. in verband met de hooge temperatuur en het hooge vochtigheidsgehalte van de atmosfeer moet rekening worden gehouden met de vermindering van den overgangswaerstaen van de lichaamsfluiden gevolge van overmatige traaispiratie;

c. vele installaties zijn in Indie ondergebracht in meer of minder open ruimten; bovendien zijn in het meerendeel der ruimten, waarin zich electrische installaties bevinden, steenc of soms ook aarden vloeren met tamelijk groote geleidbaarheid aanwezig; een en ander vermindert den overgangswaerstaen van het menschelijk lichaem tegen aarde, hetgeen nog wordt versterkt door de omstandigheid, dat de inheemsche bevolking als regel geen schoeisel draagt;

d. als gevolg van de klimaatomstandigheden zijn de meeste isolatiematerialen, in het bijzonder rubber, in veel sterkere mate dan in een gematigd klimaat aan vettering onderhevig, hetgeen uiteraard de bescherming, welke zij bieden, ongunstig beïnvloedt en de kans op sluitingen verhoogt;

e. het bezwaar van vervuiling door stof, schimmels of gedierte en het gevaar voor aantasting daardoor doen zich in Indie in sterke mate gevoelen dan in een gematigd klimaat;

f. met extra-verticaal als gevolg van felle zonbestraling dient in sommige gevallen rekeening te worden gehouden;

g. het geringere verschil tusschen hoogste en laagste temperatuur, de geringere windsterkte en de afwezigheid van bijkomstige be lastingen beïnvloeden in sterke mate de berekening van buitenleidingen;

h. de in het algemeen geringere deskundigheid van het lager personeel en de neiging tot zorgeloosheid van den inheemschen werkmans vermeerderen de kans op verkeerde manipulaties en ongevallen;

daarbij komt, dat het toezicht op lager personeel als regel beperkter is dan in Europeesche bedrijven.

De commissie ving in 1928 haar arbeid aan en heeft deze in 1937 voorloopig beëindigd. In haar personeel samenstelling was toen onvermijdelijk reeds herhaakelijk wijziging gekomen. Zulks was evenwel niet het geval met de vertegenwoordigde belangengroepen. Van den aanvang af waren in de commissie vertegenwoordigd de Dienst voor Waterkracht en Electriciteit (later afdeling Electriciteitswezen), de Dienst van het Veiligheidstoezicht, de Post-, Telegraaf- en Telefoondienst, de Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen, de Dicast van den Mijnbouw, de openbare electriciteitsbedrijven, de electrotechnische importeurs en handelsfirma's, de suikrindustrie en de bergcultures, terwijl de commissie in een later stadium nog werd aangevuld met een vertegenwoordiger der afdelingen Havenwezen en Landsgebouwen van het departement van Verkeer en Waterstaat.

In 1938 zagen de door de commissie samengestelde voorschriften het licht, doordien zij door den Raad voor de Normalisatie in Nederlandsch-Indië als Indisch Normaalblad N 2004 werden uitgegeven. De commissie was daarmede evenwel nog niet aan het einde van haar taak, doordien de voorgenomen samenstelling van bijzondere „Voorschriften voor den Aanleg van Buitentelidien (ien' (V.A.B.) niet tijdig kon worden beëindigd. Voorts werd gemeend, dat zij nog nuttigen arbeid zou kunnen leveren bij de verwerking van inkomende critiek en gebleken bezwaren, zoomde bij een eventueele, zoowel door haar als door de overeenkomstige instanties in Nederland, gewenschte coordinatie der Nederlandsche en Indische voorschriften. Zij werd mitsdien gecontinueerd.

De noodige besluiten, zoowel van den Chef van het Veiligheidstoezicht als die van den Directeur van Verkeer en Waterstaat tot wijziging van de voorwaarden der vergunningen voor eigen gebruik van de technische en installatievoorschriften kwamen eind 1938, reep, begin 1939 tot stand, zoodtft thans de A. V.E. voor alle aan toezicht onderworpen electriche sterkstroominstallaties in Nederlandsch-Indië van toepassing is. Voor alle — ook de overige — electriche installaties hebben zij overigens de beteekenis van een door bevoegde deskundigen ontworpen norm van algemeen deugdelijkheid. In verband met bij de uitvoering in acht genomen overgangsbepalingen, zoowel als wegens het voornog onthbroken der V.A.B. wordt de electrotechnische voorschriftgeving voor het oogenblik echter mode nog beheerscht door den inhoud der hierboven vermelde oude voorschriften, zoodat doze nog geenszins hun beteekenis verloren hebben.

Noch in de vroegere, noch in de thans van kracht zijnde voorschriften zijn, finders dan op weinige zeer bepaalde punten, bepalingen van kwalitatieven of constructieven aard voor de toe te passen materialen, werktuigen of toestellen o) genoinen. Zij bewegen zich dus in hoofdzaak op het gebied der installatiemethoden en geven in het algemeen geen gedetailleerde constructievoorschriften en materiaal-eischen. Zulks ligt in de rede, in verband met de omstandigheid, dat Nederlandsch-Indië nagenoeg niet beschikt over een eigen electrotechnische Industrie en dus praktisch u) het benooidige electriche materiaal van elders moet betrekken. De daar te lanclre gel-

dende voorschriften mogen dus de toepassing van deugdelijke constructies, welke zij vervaardigd volgens in andere landen gebruikelijke constructienormen geen onnoodige belemmeringen in den weg leggen. Terzake zijn daarom als regel slechts zeer algemeen gestelde bepalingen opgenomen, welke het mogelijk maken de toepassing van ondeugdelijke uitvoeringen te weigeren of te verbieden. Voor zoover de voorschriften geen uitsluitel geven omtrent de toelaatbaarheid van bepaalde materialen, werktuigen of toestellen, worden — een en ander volgens in de Inleiding der A.V.E. gegeven richtlijnen — in de eerste plaats als deugdelijk erkend alle materialen, welke zijn samengesteld volgens specifiek Indische Normaalbladen; voor zoover deze niet of nog niet zijn afgekondigd, treden hiervoor de overeenkomstige Nederlandsche Normaalbladen in de plaats. Materialen, welke noch in Nederlandsch-Indië noch in Nederland zijn genormaliseerd, zullen ten minste hebben te voldoen aan de constructievoorschriften en keuringseischen, welke door op dit gebied gezaghebbende instanties in het land van herkomst zijn vastgesteld. Voor zoover door de „International Electrotechnical Commission (I.E.C.)“ voorschriften en normen zijn vastgelegd, worden ook materia-len, welke daaraan voldoen, als deugdelijk erkend.

De deugdelijkheid van een materiaal wordt geacht vast te staan, indien aan de hand van een rapport van een erkend deskundig keuringsbureau kan worden aangetoond, dat het in overeenstemming met de hier uiteengezette beginselen is vervaardigd, resp. beproefd. In twijfelgevallen beslissen, in overeenstemming met deze beginselen, de Dienst van het Veiligheidstoezicht en de afdeling Electriciteitswezen, gewoonlyk in onderlinge samenwerking.

De intensieve bemoeienis der overheid op het gebied der electriciteitsvoorziening niaakt een geregeld overleg met belanghebbenden noodzakelyk. Daartoe werd o.m. in 1931 de *Commissie van Overleg* met houders van electriciteitsvergunningen ingesteld, welke tot taak heeft het onderhouden van een geregeld overleg tusschen vertegenwoordigers der openbare electriciteitsbedrijven en de tot hot uitoefenen van toezicht op die bedrijven bevoegde instantie. De commissie staat onder voorzitterschap van het Hoofd van de afdeling Electriciteitswezen; zij heeft in verscheidene gevallen de interpretatie van verschillende voorschriftbepalingen besproken, wenschen met betrekking tot het electriciteits-toezicht en do verdere overheidsbemoeienis met betrekking tot het electriciteitswezen voorgebracht en de hooger vermelde voorschriftencommissio terzake van in het bijzonder op haar terzicn liggende onderwerpen door het uitbrengen van een praeadvies van advies gediend.

Voorts kan in dit verband genoemd worden de Commissie inzake bevordering van het electriciteitsgebruik voor industriele doeleinden, waarin naast ambtenaren van de departementen van Verkeer en Waterstaat en van Economische Zaken vertegenwoordigers van elk der drie groote electriciteitsmaatschappijen zitting hebben. Deze commissie, waarvan het voorzitterschap eveneens door het Hoofd der afdeling Electriciteitswezen wordt vervuld, beweegt zich in hoofdzaak op tariefgebied, een en ander in verband

met de ontwikkeling en electrificatie van de klein-industrie.

Een vorm van overheidsbemoeienis, waarvan de noodzaak zich eerst in den lateren tijd heft doen gevoelen, is de opheffing van aan de ontwikkeling van de electriciteitsvoorziening in den weg staande publiekrechtelijke en privaatrechtelijke belemmeringen. Tot *publiekrechtelijke belemmeringen* worden gerekend die, welke bij de uitvoering van werken van openbaar belang kunnen voortspruiten uit bepalingen van besluiten van openbare lichamen. Deze materie is geregeld bij de ordonnantie van 1931 (Ind. Stb. no. 125). Volgens deze ordonnantie kan van bepaalde werken, waartoe ook belangrijke krachtwerken of overbrengingsleidingen, welke op grond eener electriciteitsvergunning zijn of worden aangelegd, kunnen behoreen, het openbaar belang door den Gouverneur-Generaal worden erkend. Is dit eenmaal geschied, dan zal, in dien ten behoeve van een zoodanig werk een handeling in strijd met een bepaling van een door een lokaal gezag genomen besluit noodig is, door dat gezag op aanvraag van belanghebbende ontheffing worden verleend, aan welke ontheffing geen andere dan in het openbaar belang noodzakelijke voorwaarden mogen worden verbonden, terwijl bij weigering of in gebreke blijven van dit lokaal gezag de ontheffing door hooger, in de ordonnantie omschreven gezag kan worden verleend.

Onder *privaatrechtelijke belemmeringen* verstaat men moeilijkheden, welke bedrijven voor openbaar nut kunnen ondervinden by de verkrijging van het voor hen noodzakelijke beschikkingsrecht over bepaalde gronden. Tot voor kort bestond daarvoor, in gevallen dat niet langs minnelijken weg tot overeenstemming kon worden gekomen, slechts de omslachtige en Jangdurige weg van publieke onteigening. In het bijzonder ten aanzien van elektrische overbrengingsleidingen leverde deze toestand belangrijke bezwaren op, doordien voor deze gewoonlijk op korten termijn te bouwen werken als regel niet op de onteigening kon worden gewacht, terwijl anderzijds in zeer vele gevallen ten behoeve van deze bepalingen niet het volledige beschikkingsrecht wordt vereischt, doch slechts zal moeten worden verkregen, dat de betrokken grondeigenaar de boeven zijn terrein hangende leidingen, waarvan hij veelal nagenoeg geen last ondervindt, zal dulden.

Bij den vroeger bestaanden toestand was echter de electriciteitsondernemer genoodzaakt om op korten termijn met de betrokken grondeigenaren of -beheerders tot overeenstemming te geraken, een omstandigheid, waarvan door sommige eigenaren en beheerders wel misbruik is gemaakt door bedragen te vorderen, die in geen verhouding stonde tot de waarde of waardevermindering van den door hen geoccupeerden grond. Hierin is verandering gekomen door de „Belemmeringenordonnantie elektrische geleidingen”, die in afwachting van een meer algemeene regeling dezer materie in 1939 is tot stand gekomen (Ind. Stb. no. 75). Volgens deze ordonnantie kan tegen redelijke vergoeding en onder waarborg van een eventuele latere rechterlijke beslissing de duldplicht worden opgelegd, indien door den Gouverneur-Generaal is verklaard, dat het algemeen belang de spoedige tot standkoming van de betrokken overbrengingsleiding vordert.

Voor wat betreft gronden, waarover de volledige beschikking wordt vereischt (plaatsen van masten, aanleg van inspectiepaden e.d.), blijft onteigening noodzakelijk, doch ook in dat geval bepaalt de ordonnantie, dat, eveneens onder waarborg van een latere rechterlijke beslissing, de onmiddellijke inbezitting van den grond kan worden toegestaan.

WATERKRACHT EN ELECTRICITEIT. Zie ook ELECTRICITEITSWEZEN.

KLEINTJES (PROF. DR. PH.). Philip Kleintjes werd in 1867 te Lokio geboren. Hij bezocht het Erasmiaansche gymnasium te Rotterdam en werd in 1885 als student in de faculteit der rechtsgeleerdheid te Leiden ingeschreven, de stad waar hy later, tot driemaal toe, Van Vollenhoyen zou vervangen. In 1888 en '89 studeerde hy aan de Kon. Friedrich Wilhelm Universitat te Berlijn. Den 17en Juni J 890 promoveerde hij aan de Leidsche Universiteit op een proefschrift over: „Het faillissement in het internationaal privaatrecht” tot doctor in de rechtswetenschap. Na het afleggen van het examen, bedoeld bij art. 141 lid 2 (oud) der Hoogeronderwijswet (het z.g. faculteitsexamen), werd hy in 1891 werkzaam gesteld aan het departement van Justitie te Batavia. In 1895 volgde, op zijn verzoek, eevol ontslag uit den Indischen dienst. Vier jaren oefende hij nu te Amsterdam, de advocatuur uit en daarna was hij, tot 1907, in het buitenland werkzaam als hoofd van instellingen, die borgtochten stelden voor rijks-, provinciale en gemeentebtenaren in Hongarije, Oostenrijk en Frankryk; hij was achtereens volgens woonachtig te Boedapest, Wenen en Parijs. Van 1907 tot 1908 trad hij als tijdtyllecteur op aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Het was in dien tijd, dat hij voor de eerste maal voor prof. van Vollenhoven waarnam, gedurende de eerste reis van dezen naar Indie. Hij gaf toen colleges in koloniaal recht en examineeerd; -laar in. De tweede maal viel, dit inoeger hieraan dadelijk worden toegevoegd, 25 jaar later, gedurende Van Vollenhoven's tweede reis, in 1932 dus; ook toen nam hij examens in het koloniaal recht af. En ten slotte werd hij gedurende de vacature, ontstaan door het overlijden van prof. van Vollenhoven, in de jaren 1933 en 1934 belast met het afnemen van dezelfde examens. Dcz vacature heeft ongeveer een heel jaar geduurd.

In J 907 was dr. Kleintjes ook benoemd tot Jeraarin der rechtswetenschap aan de Nedcrlandsch-Indische Bestuurs-Academie in Den Haag. Deze functie bekleedde hij tot den 14en December J 912, toen zijn benoeming volgde tot go wo on hoogleeraar in het staats- en volkenrecht aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Den 10clen Maart J 913 hield hij zijn inaugurale rede over: „Verband en verschil tusschen rijks- en koloniaal staatsrecht”. Dit a in bl verwisselde hij in J 921 met dat van gewoon hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam, ajn, waartoe hij den 26en Januari van dat jaar benoemd werd; den 9den Mei hield hij zijn intree-rede over: „Volkenbond en staatsrecht”. Z'n bekendste werk is: „De staatsinstellingen van Nederlandsch-Indig”.

Op 22 September 1937 had de gemeenteraad van Amsterdam hem eevol ontslag verleend met ingang van 19 September J 938. Nog voor dien datum, en wel op 23 Mei 1938, stierf hij plotselinge, nadat hij even te voren zijn afscheidscollege gegeven had / *

ENCYCLOPEDIË

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

ONDER REDACTIE VAN

, (D • G. STIBBE

KUITENOEVOON HOOQLEERAAR AAN DE NED. HANDELS-HOOGESCHQOL
>>UD-IN3PECTIJUB VAN DEN ARBEID IN NED.-INDZ2

AANVULLINGEN EN WIJZIGINGEN

8 GB A V B N H A G E

MARTINUS NIJHOF

L B I D E N

N-V. v/n B. J. BRILL

1922

Afl. 61 (Vijfde serie afl. 1) (December 1939)

ENCYCLOPEDIA

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE

HOOFDREDACTEUR

D. G. STIBBE

BUITENGEWOON HOOGLEERAAR AAN DE NED. ECONOMISCH-HOOGESCHOOL
OUD-REQUEEBINGS-COMMISSARIS VOOR DE BESTUURSBEDRIJVEN IN NED.-INDIË

REDACTEUR IN NED.-INDIË

Mr, Dr. F. J. W. H. SANDBERGEN

REVEREND ARIS BIJ HET DEPARTEMENT VAN VERKEER EN WATERSTAAT

AANVULLINGEN EN WIJZIGINGEN

S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1989

INHOUD van Afl. 61

Electrioiteitsvoorsieing V
(A308), Vni (A 1914), A1924
Geologie I, VH (A 1671), A 1M8

Heerendiensten II, A 1952
Koetai, Oost- III, A 1921
Luohibesoherming A 1945
Samarinda (afii.) III, A 1921

Samarinda (hoofdpl.) III, A 1921
Sanga-Sanga III, A 1923
Sangkoelirangbaai III, A 1922

Soetomo (Raddn) A 1923
Volksleotuur IV, A 1942
Waterkraoht en Electrioiteit
A 1942

|

|

|

Het RomewBche cijfer verwijst oaar een der 8 deelen van den 2en druk; dat achter A naar de bladz^dcn dor Aan« ▼uDingen en Verwijzigen.

De tuBMhen haakjes geplaatste verwijzigen hebben betrekking op artikelen in de suppl. afl. 1 t/m 60, die alle ook (telkoris in alfob. volgorde) voorkomen in Dl. V, VI, VII en VIII.

SAMARINDA (Aanv. DI. III). Het gebied tier tot de afdeling Samarinda behoorende onderafdeelingen Oost-Koetai, West-Koetai en Balikpapan, uitgezonderd de viercante paal, het terrein ingenomen door de hoofdplaats Samarinda, waarvan de gronden zijn vastgesteld bij het Gouvernementsbesluit van 18 April 1903 (Ind. Stb. no. 194), vormt tevens het gebied van het in deze afdeling gelegen landschap Koe-tai, waarvan de bestuurszetel is Tcnggarong, de hoofdplaats van de onderafdeeling West-Koetai, tevens zetel van den Sultan en het ge-heele zelfbestuur.

De geheele afdeling telt 233.506 zielen, waarvan in het Gouvernementsgebied (de onderaf-deelingen Pasir, Boven-Mahakam en de hoofdplaats Samarinda) 65.389 en in het landschaps- gebied (landschap Koetai) 168.117 zielen,

SAMARINDA (Aanv. DI. III). Hoofdplaats van de afdeling Samarinda, waarvan de gren-zeet zijn vastgesteld bij G. B. van 18 April 1903 (Ind. Stb. no. J 94). Samarinda is tevens de hoofdplaats van de onderafdeeling Oost-Koetai, welke onderafdeeling, uitgezonderd de z.g. vier- kante paal, deel uitmaakt van het landschap Koetai.

Samarinda was oorspronkelijk een vestiging van Boegineezen, dateerende van het jaar 1668. Het gebied met de bovenbedoelde grenzen is door het Zelfbestuur aan het Gouvernment afgestaan bij het politiek contract dclco. 10 October 1907.

De hoofdplaats Samarinda, gelegen aan den linkeroever boven de groote delta van de Mahakamrivier, die nog ver bovenstrooms van Samarinda voor groote zeeschepen bevaarbaar is, is een havenplaats en een zeer belangrijk handelscentrum van de Oostkust van Borneo. De Koninklijke Paketvaart 31 尔 onderhoudt gere-gelde vaardiensden van Soerabaja, Makassar en iandjermiasin, terwyl ook door middel van charterschepen voornamelijk hout, kolon en boschproducten worden uitgevoerd naar China, Japan en Singapore. Do inheemsche prauwvaart over zee (Boegineesche, Boetonneesche en Maloerreesche) is van vrij geringe beteekenis.

Je hoofdplaats Samarinda is tevens de in- en uitvoerhaven van het stroomgebied van de zeer groote Mahakamrivier, een uitgestrekt achterland, waarmede het hoofdzakelijk door middel van prammen en kleine stoom- en motorvaar-tuigen in verbinding staat.

De uitvoer bestaat voornamelijk uit hout, afkomstig van de langs de Mahakamrivier gelegen kapperceelen, kolon, afkomstig van de bovenstrooms van Samarinda gelegen mijnconessic en inheemsche mijnontginningen, en boschproducten (rotan in alle soorten, damar, vogel-nestjes, semainboestokken, was, getah hangkang, getah paloeng, getah katiaw, getah dijeloetong, tengkawangpitten, boom bast en honig), hevearuubber, yzerhouten sira)pen, weinig copra, reptielhuiden, gezouten zoetwater- visch, afkomstig van de in West-Koetai gelegen groote meren. Ingevoerd wordt voornamelijk: rijst, nieel, inck, suiker, zout, kramerijon, inuanfactin'en, ijzerwaren, lucifers, alcoholischo dranken.

To Samarinda zijn verscheidene groote import- en exportfirma's gevestigd mo. de Borneo- Siunatra Handel Maatschappij, Mohrmann,

Jacobson van den Berg, Geo Wehry, Moluk- sche Handels Vonnootschap, Samarinda Produce Company, Borneo Produce Company, Bantlc, Oost-Borneo Maatschappij, N.V. Handels My. „Swee Hong“, N.V. Loë Boekit Ilir on Oeloe.

Do tusschenhandel is voornamelijk (± 85 %) in handen van Chineezen. Voor do rest wordt hij door Bandjareesche handelaren gedreven. De pasar- en waronghandel is voornamelijk in handen van de inheemsche be volking, overigens van Chineezen en andre Vreemde Oosterlingen, terwijl de z.g. middenstandshandel in handen is van Chineezen en andre Vreemde Ooster- lingen.

Inheemsche nijverheid wordt bijna niet aangetroffen. Van eenig belang is slechts het weven van zijden saroen's (z.g. Samarindakains) in huisnijverheid te Samarinda-Sebrang, gelegen tegenover Samarinda, aan den rechteroever van de Mahakamrivier. Voorts worden aange- troffen: 2 houtzagerijen, 2 ijsfabrieken, 1 klap- peroliefabriek, 2 rijstpellerijen, 3 drukkerijen, 1 zeepfabriek, diverse goudsmederijen en eenige kleine scheepstimmerwerven.

Samarinda heeft een garnizoen, aan het hoofd waarvan staat een kapitein, de plaatselijke mili- taire commandant, bijgestaan door een luitenant. De sterkte van het garnizoen is 5 brigades, de geneeskundige verzorging waarvan wordt uitgeoefend door een officier van gezond- heid.

De plants is in de laatste 25 jaren sterk voor- uit gegaan. Het totaal aantal zielen bedraagt 11.056 (gegevens volkstelling 1930), w.o. 270 Europeanen en gelijkgestelden, 8411 Inlanders, 2201 Chineezen en 201 andere Vreemde Ooster- lingen. De inheemsche bevolking is zeer hetero- geen en bestaat uit Bandjareezen, Koetainee- zen, Javanen, Boegineezcn Makassaren, Boe- tonneezen, Madoercezen, Timoreezen, Ambon- neezen en staat, uitgezonderd de Makassaren, Boegineezcn en Boetonneezen, onder 2 kampoeng- hoofden (pcmbakal), bijgestaan door hun wakils, terwijl do Makassaren, Boegineezen en Boeton- neezen staan onder een eigen hoofd met den titel van Kapitan Boegis. Hoofd der Chineezen is een Luitenant dor Chineezen.

De vroeger ongunstige hygienische toestand is zeer verbeterd. Do wegen zijn goed en voor een zeer groot gedeelte geasfalteerd.

De Europeanen en inheemschen bewonen voor het meercnleel op palen gebouwde houten woningen. Dit in verband met de laag gelegen erven en de hoogo waterstanden van de Alaha- kamrivier.

Ter plafitse zijn nog aanwezig: een beoortlyk uitgerust landschapshospitaal, een landschaps- doorgangshuis voor krankzinnigen, landschaps- waterciding, electriciteit, een landschapspolitic- kazerne en verder Gouvernmentsscholen, t.w. ten Europeescho lagre school, een Hollandsch- Inlandsche school, een Hollandsch-Chineesch school, twee vervolgscholen en ten slotte 2 volks- scholen.

OOST-KOETAI (Aanv. DI. III). Uitgezonderd de afdelingshoofdplaats tevens onderafdeelings- hoofdplaats Samarinda, de z.g. vierkante paal (Gouvernementsgebied), behoort het gebied van deze onderafdeeling tot hot landschap Koo- tai en wel tot het oostelijk deel hiervan. hetwelk

gevormd wordt door het tegenwoordig district Samarinda-Sebrang, het zelfstandige onder-district Sanga-Sanga, liet zelfstandige onder-district Bontang en het district Sangkoelirang, aan het hoofd waarvan staan districts- of onder-districtshoofden in dienst viin hot landschap Koetai.

Het gebied van het district Samarinda-Sebrang en het onderdistrict Sanga-Sanga behoort tot het stroomgebied in de groote delta van do Mahakamrivier en is voor het meerendeel met bosch begroeid, laag en moerassig land en een weinig laag henvelland. Ook het onderdistrict Bontang, dat zich ten Noorden van de Mahakamdelta langs de kust uitstrekt, is voornamelijk beboscht laag- en moerasland met laag henvelland en meet in het binnenland en in Zuid-Noord richting verloopend laag bergland. Het laagland van het district Sangkoelirang strekt zich voornamelijk uit langs de baai en het stroomgebied van de Sangkoelirangrivier, ter-wijl de oostkust van (dit district henvelachtig is en het binnenland wordt ingenomen door lage, met bosch begroeide bergen, die zich van kaap Mangkalihat af in het N.O van dit district west- waarts uitstrekken naar het binnenland. Van alle vier (onder)districten kan gezegd worden, dat het boschrijke binnenland geheel onbewoond is. Het echte kustgebied van alle (onder)districten is voornamelijk onbewoond laag moerasland, begroeid met vloedbosschen van rhizophoren (bakau-bakau) en nipabosschen langs de oevers der riviermondingen. De kampeongs van de bevolking zijn dan ook over het algemeen niet aan of dichtbij de kust gelegen, doch bovendien stroomds van de rivieren. Langs de kust wordt slechts hier en daar een visscherskampeong aantroffen.

Het zientel van de geheele onderafdeeling bedraagt 49.224, w.o. 841 Europeanen en met dezen gelijkgesteld, 43.771 Inheemschen, 4.003 Chineezen en 609 andere Vreemde Oosterlingen. De inheemsche bevolking van Oost-Koetai is zeer heterogeen en voornamelijk van elders afkomstig; zij bestaat uit Koetaineezen, Basap Dajaks, Bandjareezen, Makassaren, Boegineezen, Boetoneezen, Javanen, Madoereezen, Timoreezen, eenige Amboneezen en Mandoneezen. De rwerflustige Bandjareezen, zijn daar het grootst in aantal vertegenwoordigd, behalve in enkele kustkampeongs en aan de delta, waar Boegineezen op Badjaubevolking de meerderheid vormen.

De kampeongbevolking vindt haar bestaan in landbouw (ladang- en sawahbouw, tuinbouw, verbouwing van tweede gewassen, hevearubber, vruchtboomen en klappers). De rijstcultuur is in geheel Oost-Koetai van regen afhankelijk en wordt meerendeels zeer extensief beoefend en client slechts voor eigen voedselvoorziening.

Het rijstcentrum van Oost-Koetai is de omgeving van Samarinda (district Samarinda-Sebrang). In de kampeongs Soengei Pinang, Karang Asem, Air Poeth en te Samarinda-Sebrang met een totaal van tani's geschat op —1000, worden groote uitgestrektheden sawahs beplant (de z.g. repaksawahs of inoerassawahs). Deze streken kunnen belangrijke overschotten leveren. De cultuur, typisch Bandjareesch, is van regen afhankelijk en behoort tot de best ontwikkelde van geheel Koetai. De planters

zijn in hoofdzaak Bandjarcozen, verder Boegineezen en Javanen. Hot totaal beplanto oppervlak van dit rystcentrum wordt getaxeerd op 1000—1200 bahoo met een jaarproductie van ± 15000 pikool beras.

De in Oost-Koetai wonende Koetaineezen, die de autochthone bevolking vormen, zijn zeer gering in aantal en wonen verspreid en vermengd met do van elders gekomene bevolking in do kampeongs, over het algemeen nog vrij recente vestigingen van ongeveer 25—0 jaron geleden. De Basap Dajaks, die alleen in het district Sangkoelirang en het onderdistrict Bontang zijn vertegenwoordigd, zijn vermoedeijk afkomstig van de onderafdeeling West-Koetai en Beraoe en wonen aan den bovencloop der in deze ressorten voorkomende rivieren, waar zij hun bestaan vinden vnl. in ladangbouw (yyst) en het inzamelen van boschproducten. De kampeongbevolking van Oost-Koetai vindt, behalve in landbouw, haar bestaan in het O-zamelon van boschproducten, aanmaak van ijzerhouten sirappen en het verrichten van koeliearbeid, voor welken laatste ruimschoots gelegenheid bestaat bij de in dit ressort gevestigde maatschappijen voor exploitatie van hout, olieën kolen. Waar de houtexploitatie, naast de olie- en kolenexploitatie, voor het landschap Koetai van zeer groote economische beteekenis is, were! het Boschwezen belast met het toezicht op deze houtexploitatie ten behoeve van de instandhouding van de voor deze exploitatie waardevolle houtbosschen. De houtexploitatie is voornamelijk in handen van de te Samarinda gevestigde Borneo Produce Company en de te Sangkoelirang gevestigde N.V. Nanyo Ringyo Kaisha, twee Japansche maatschappijen, en van kapperceelhouders. In de jaren 1934, 1935, 1936, 1937 en 1938 becroeg de houtuitvoer uit Samarinda resp. 24.367, 37.483, 33.813, 42.837 en 24.979 m³ en uit Sangkoelirang 24.849, 66.103, 64.780, 49.292 en 60.897 m³. De houtexploitatie in het district Sangkoelirang is geheel in handen van de Japansche maatschappij N.V. Nanyo Ringyo Kaisha (zie ook SANGKOELIRANG-BAAI). De kolenexploitatie heeft plants door de te Samarinda gevestigde N.V. Oost Borneo Maatschappij, de N.V. Handel My. „Swee Hong" en de N.V. Loa Boekit Jliir en Oeloe; de kolennijnen zijn echter momenteel gelegen in do onderafdeeling West-Koetai. Pc olie-exploitatie geschiedt door de N. V. Bataafsche Petroleum Maatschappij (zie ook SANGA-SANGA).

Vischvangst is van geringe beteekenis en heeft, wat zoutwatervisch betreft, slechts plants in eenige in de Mahakamdelta en langs de kust van het onderdistrict Bontang en de kust en baai van het district Sangkoelirang gelegen kampeongs. De rivier visschlijerij wordt beoefend voor eigen consumptie. De prauwvaart langs de kust geschiedt voornamelyk door Bandjareezen en Boegineezen, terwijl door Boeginesche, Bootoneesche en Madoereesche prauwen de plautsen, Samarinda en Sangkoelirang worden aangedaaid.

SANGKOELIRANGBAAI (Aanv. DI. HI). Op do zuid-oostpunt van het grootste eiland in do baai ligt de hoofdplaats van het district Sangkoelirang, Benoea Baroe, welk district behoort tot de onderafdeeling Oost-Koetai, af-deeling Samarinda, residentie Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo; dit district is gelegen in

het gebied van het landschap Koetai (zie ook OOST-KOETAJ).

In verband met de aanwezigheid van twee Japansche maatschappijen, n.l. de N. V. Hout-exploitatie Maatschappij Nanyo Ringyo Kaisha en de N. V. Borneo Olie Maatschappij, is de districtshoofdplaats van Sangkoelirang sedert 1934 tevens stand plaats van een aspirant controleur, die toegevoegd is aan den ikssistent-resident van Samurinda. De batekenis van het district Sangkoelirang is door de aanwezigheid van de twee genoemde Japansche maatschappijen sterk gestegen.

De bevolking van het district Sangkoelirang bestond oorspronkelijk uit Koetaineezen, Boegineezen, Bandjareezen, Badjau's en Basap Dajaks, waarvan het zielental thans bedraagt resp. 2230, 1931, 1521, 1127 en 1-498. Hiervan hebben zich de Boegineezen hoofdzakelijk aan de baai, de Koetaineezen en Bandjareezen voor-afzelmelijk aan den benedenloop van de Sangkoelirangrivier en ook aan de baai en de oostkust van het district Sangkoelirang, Badjau's aan den benedenloop van de Kariorangrivier en de Basap Dajaks in het binnenland bovenstrooms van de rivieren gevestigd. Door de vestiging van de twee bovengenoemde Japansche maatschappijen werd het zielental vermeerderd met ± 1500 van elders afkomstige kolies, voornamelijk Javanen, Boegineezen, Bandjareezen, Boctonneezen, Timorcezen en Tidoengers.

De N.V. Houtexploitatie Maatschappij „Nanyo Ringyo Kaisha” voerde in de jaren 1934, 1935, 1936, 1937 en 1938 resp. 24849, 66103, (>4780, 49292 en 66897 m³ hout uit. Het hoofdemplacement van deze maatschappij is gevestigd te Benoea Baroe en te Pelawan Besar, terwijl hier en op de kapplaatsen ± 1200 kolies zijn te werkgesteld. De leiding berust bij 3 directeurs, alien Japanners, bijgestaan door lager Japansch personeel tot een sterkte van 35 man. De kapwerkzaamheden geschieden voornamelijk in handenarbeid, terwijl het transport mechanisch wordt gedreven. Maandelijks wordt ± 5000 m³ hout afgevoerd per Japansche lioutboot. De N.V. „Borneo Olie Maatschappij” is sedert 1929 werkzaam met de opsporing van olie ter exploitatie van de concessies Koetai I en Koetai II: de proefboringen hebben echter tot dusver (1939) nog geen resultaat opgeleverd.

Het hoofdemplacement van deze maatschappij is Kariorang op een afstand van ± 10 km gelegen van Malocwi aan de Sangkoelirangbaai, van waar licit voor de proefboringen benodigd materiaal met duwlorries wordt opgevoerd naar de boringen. De leiding van het bedrijf berust bij een directeur, een Japanner, liierin bijgestaan door een technisch leider en 18 n) an Japansch personeel. Het aantal te werkgestelde kolies bedraagt ± 300 man.

SANGA-SANGA (Aanv. Bl. IJ). Hoofdplaats van het onderdistrict Sanga-Sanga-Dalani, we linderdistrict behoort tot het gebied van het landschap Koetai, gelegen in de onderafdeeling Oost-Koetai (afdeeling Sainarinda, residentie Zuid- en Oostafdeeling van Borneo). Deze plaats is gelegen aan den rechteroever van de Sanga-Sangarivier, een zijrivier van de Mahakuin, waarin zij uitmondt even boven de groote delta van de Mahakuin. Do plaats heeft haar betekenis slechts te danken aan de zeer be-

langryke olie- en gasproductie van de uitge-strekte boorterreinen det concessio van de Batalsche Petroleum Maatschappij, gekken aan weerszijden van de Sanga-Sangarivier, in de Mahakamdelta en langs de Koetailamarivier. Onder den terreinchnf van het boorterrein Louise, die gevestigd is te Sanga-Sanga, ressorteert een gedeelte van het boorterrein Nonny, do boorterreinen Louise, Anggana, Zuid- en Noord Koetailama en Sfmbera. De olie- en gasproductie van al deze terreinen wordt dagelijks door middel van 4 pijpleidingen naar Balikpapan, gelegen ten Zuiden van Sanga-Sanga, geleverd, alwaar het product in de groote raffinaderijen wordt verwerkt en daarna verscheept. De gasproductie van deze terreinen bedraagt 1) etmaal ± 350.000 kubieken meter, de olieproductie ± 3.500 kubieken meter. De bovengenoemde terreinen tellen gezamenlijk ± 250 boorputten (productoren). Op de terreinen zijn ± 1350 vaste en ± 1000 losse koelies werkzaam. Voor de communicatie tusschen de werkplaatsen werden op de uitgestrekte terreinen autowegen aangelegd tot een totale lengte van ± 120 km, waarvan het grootste gedeelte geasfalteerd is.

Het totaal aantal op deze terreinen te werk gestelde Europeesche employes bedraagt thans (1939) 69.

De gezondheidstoestand op de terreinen is zeer gunstig, terwijl voor een behoorlijke geneeskundige verzorging wordt zorg gedragen. Op het hoofdemplacement te Louise (Sanga-Sanga) is een behoorlijk uitgerust hospitaal, aan het hoofd waarvan een maatschappij-geneesheer staat, terwijl op diverse meer afgelegen plaatsen nog polyklinieken worden aangevestigd. Zoowel de Europeesche als Inheemsche employes en koelievolken kunnen hun dagelijksche levensbehoeften betrekken aan de Inkoop-Centrale (toko I.C.) en den ondernemingswinkel, die tegen billijken prijs goederen van goede kwaliteit leveren.

In verband met het ontbreken van een rechtstreeksche wegverbinding tusschen Sanga-Sanga en Balikpapan wordt de onderlinge communicatie tusschen deze beide plaatsen, vooral ten behoeve van den aanvoer van materialen, brandstoffen en levensmiddelen, onderhouden door kleine zeeschepen.

SOETOMO (RADFIN), geboren 30 Juli 1888 in de dds Ngopeh, res. Madioen, stamt af van een oud adellijk geslacht. Hij bezocht te Madioen eerst een niet-Europeesche lagere school, daarna de Europeesche Jagereschool te Bangil en kwam, toen hij ongeveer 16 jaar oud was, op de Slavia (School tot opleiding van Inlandsche artsen) te Batavia. In 1911 verkreeg hij 6 maanden vóór het eind-examen het diploma als Inlandsch arts en werd te Semarang geplaatst, waar hij tot 1913 bleef. Na tot 1919 in Batavia, Bora en Batoeraja werkzaam te zijn geweest, ging hij zijn studio in Nederland voortzetten, met een studieopdracht, behaald op het artsdiploma on specialiseerde zich in huidziekten. In 1923 in Indië teruggekeerd, werd hij als leeraar aan de Nias (Ned. Ind. Artsenschool) te Soerabaja geplaatst, welke betrekking hij tot zijn overlijden, op 30 Mei 1938, heeft vervuld.

Gedurende zijn studie aan de Slavia inakto Soetomo kennis met dokter Wahidin Soediro-

EBaLom nog belangen op de Buitengewesten. Tezamen met de NIGM verzorgen deze maatschappijen 87% van de te tale door open bare bedrijven geleverde consumptie van elektrische energie in Nederlandsch-Indië, zoodat er voor de overige kleinere electriciteitsonderneemingen tezamen 13% overblijft.

Met den groei en ontwikkeling van de electriciteitsvoorziening op Java van onderling gescheiden plaatselijke bedrijven in de richting van landelijke electricificatie met opwekking, zooveel mogelijk uit waterkracht, overbrenging over grooten afstand on koppeling der afzonderlijke bedrijven, kwam al spoedig ook de vraag naar de orde in hoeverre opwekking on overbrenging enerzijds en distributie anderzijds tezamen in 66n hand dan wel gescheiden te worden te worden geëxploiteerd en in hoeverre in dit opzicht voor de overheid een taak, anders dan het uitvoeren van administratief toezicht, was weggelegd. In West-Java, ahvaar do electriciteitsvoorziening die in andere gebiedsdeelen steeds vooruit is geweest, kwam deze vraag het eerst aan de orde. Mede in verband met de aanwezigheid van aanvankelijk voor andere doeleinden gebouwd Landswaterkrachtwerken werd hiertotoverheids-exploitatie der bedrijven voor opwekking en overbrenging in het groot besloten, welke bedrijfsvorm en taakverdeling toentertijd ook voor de overige gebiedsdeelen de meest juiste werd geacht. Aan deze beslissing danken de Landswaterkrachtbedrijven "West-Java" en „Bandoengsche Hoogvlakte" hun bestaan. Voor de distributie in dit gebied werd de gemengde bedrijfsvorm gekozen en hiervoor is toen met deelname van het Land, de provincie en enkele gemeenten het GEBEO opgericht. Voor Oost-Java lag aanvankelijk eenzelfde taakverdeling tusschen overheidsparticipatiemaatschappijen. De plannen voor een opwekkings- en overbrengingsbedrijf in Oost-Java met gebruikmaking van de waterkracht der Kali Konto zijn dan ook compleet door den betrokken Gouvernementsdienst uitgewerkt. Toen evenwel deze plannen tot uitvoering moesten komen, bleek het als gevolg van een inmiddels ingetreden economische crisis voor het Land bezwaarlijk het geheele kapitaal te formeerden. Zoo werd hiervoor in 1925 de gemengde vennootschap Nederlandsch-Indische Waterkracht Exploitatie Maatschappij (N.I.W.E.M.) opgericht, waarin het Land en de ANIEM ieder voor de helft participeren, terwijl de directie eveneens door de N.V. Hindelmaatschappij v.h. Maintz & Co wordt gevoerd.

Inmiddels had in competente kringen de overtuiging veld gewonnen, dat het ook uit anderen hoofde wenschelijk was om aan het particulier initiatief op dit gebied een belangrijker rol toe te bedelen dan daaraan tevoren was toegedacht. Zoo werd in 1937 aan de ANIEM een regionaal vergunningverleend, waarin niet alleen de aan die maatschappij voor in Midden-Java gelegen gebiedsdeelen reeds verleende distributievergunningen werden ondergebracht, doch aan die maatschappij bovendien voor het geheele gebied der provincie Midden-Java en de Vorstlanden vergunning werd verleend voor den aanleg en exploitatie van werken voor het opwekken en overbrengen van elektrische energie in het groot.

In de Buitengewesten bevindt zich de electriciteitsvoorziening ook thans nog in het stadium van

in hoofdzaak plaatselijke voorziening in de belangrijkste centra, waarbij slechts in enkele gevallen de electriciteitsvoorziening in eenige nabij gelegen plaatsen tot een samonhangend geheel is vereenigd, dat van uit een gemeenschappelijk krachtwerk wordt gevoerd. Behalve de NIGM, die in vele plaatsen op Sumatra en in een twaalf gebied op Celebes electriciteitsbedrijven bezit, en de ANIEM, die op Borneo eenige van deze bedrijven exploiteert, zijn in de Buitengewesten — zulk in tegenstelling met Java — op het gebied der electriciteitsvoorziening den groote verscheidenheid van vergunninghouders en exploitanten werkzaam, waaronder groote en kleine maatschappijen, genieuten, zelfbesturen en andere locale overheden, alsook prive-ondernemen.

Als gevolg van het vroegtijdig tot stand komen van een electriciteitswetgeving en van een uitvoerend overheidsorgaan, aan hetwelk o.m. ook de bevordering van een economisch en stelselmatige voorziening in de behoefte aan elektrische energie was opgedragen, heeft de ontwikkeling van de electriciteitsvoorziening in Nederlandsch-Indië, in tegenstelling met die in vele andere landen, een tamelijk planmatig verloop gehad. Alhoewel bij een snel groeienden jongen bedrijfstak, sturende op een geheel nieuwe zich ontwikkelende techniek, het voortijdig abandonneeren van reeds geïnvesteerd kapitaal nimmer geheel is te vermijden, is dan ook het achteraf nemen van ingrijpende en kostbare coördinatiemaatregelen in Indië tot zeer weinige op zich zelf staande gevallen beperkt kunnen blijven.

In het jaar 1923 kwam in een door den Dienst voor Waterkracht en Electriciteit bijeengeroepen vergadering van belanghebbenden een normalisatie van elektrische spanningen en stroomstelsels tot stand, die sindsdien in het nominaal blad N 90 is nedergelegd. Met deze normalisatie, die tot stand gekomen is in een tyd, toen over internationale spanningsnormalisatie nog geen overeenstemming was te bereiken, is over het algemeen een gelukkige greep gedaan. Zij bevat bijna zonder uitzondering slechts spanningen, welke als hoofdnormalen in de tegenwoordige internationale normalisatie zijn opgenomen en heeft zeer reël bijgedragen tot verkrijging van den evenvermelden gunstigen toestand.

Ook thans nog staat men in Indië op het standpunt, dat de staalkaart der toe te passen stroomsoorten, periodentalen, spanningstrappen en distributiesystemen een zo gering mogelijk verscheidenheid moet bieden als met de verscheidenheid der eischen, welke door de economie en de techniek gesteld werden, in overeenstemming te brengen is. Onder krachtige leiding van overheidswege is aldus inderdaad een groote mate van eeuwigheid der daar te lande toegepaste distributiesels verkregen.

Van de in aanmerking komende stroomsoorten is draaistroom sterk favoriet. Behoudens in eenkel op zich zelf staande krachtbedrijven wordt gelijkstroom nog bijna uitsluitend toegepast voor tractie doeleinden en wel bij 1500 Volt voor spoorwagolectrificatie (E.S.S.) en by 600 Volt in stedelijke tramnetten. Het grootste openbare distributienet, waarin van gelijkstroom gebruik wordt gemaakt, is dat te Sabang, waar mon daartoe een drieledernet voor 220 Volt toepast. Ednphase wisselstroom is vroeger op enkele

plaatsen voorgekomen, o.a. te Batavia en in Tegal, dochis sindsdien verlaten voor het normale distributiestelsel.

Periodentalen, anders dan het normale periodaal 50, komen voor zoover bekend, niet meer voor, althans niet in bedrijven voor openbare electriciteitslevering. Ook in dit opzicht bestaat dus volkomen eenvormigheid.

De normalisatie van de spanning heeft evenwel niet kunnen verhinderen, dat in Indie nog een tweetal laagspannings-draaistroomstelsels, t.w. 220/127 Volt en 190/110 Volt, naast elkaar voorkomen. Toen in 1923 tusschen beide weinig uiteenlopende spanningen — thans beide als gelijkwaardig in de internationale normalisatie opgenomen — een keuze moest worden gedaan en, in hoofdzaak om economische redenen, aan 220/127 Volt als hoofdnormaal de voorkeur gegeven, bestonden in verschillende der grootste jilaatsen op Java, o.a. te Soerabaja, Semarang en Bandoeng, reeds netten voor 190/110 Volt. Alhoewel aan de toepassing van deze laatste spanning voor nieuw aan te leggen netten sindsdien praktisch geen verdere uitbreiding gegeven is en in een enkel bedrijf (Solo) zelfs overgang naar de normale spanning plaats vond, vormen de netten, waarin 190/110 Volt wordt toegepast, niettemin ook thans nog een niet te verwaarloozend deel van het voor de electriciteitsvoorziening van Indie aanwezige apparaat.

Met gebruikmaking van een der beide spanningen wordt in de laagspanningsnetten der openbare electriciteitsbedrijven overigens vrijwel uitsluitend het draaistroom-vierlederstelsel toegepast, waarbij de nulleider in de transformatorstatijs deugdelijk wordt geaard. Het z.g. „nul-lijn” is hierbij niet toegestaan. De laagspannings-leidingen worden nagenoeg alleen bovengronds uitgevoerd, hetgeen om economische redenen noodzakelijk is in verband met de geringe belastingdichtheid per eenheid van oppervlakte — ook in de steden wegens de verspreid bouw-wijze —, het groote aantal der zeer kleine aansluitingen en het zeer veelvuldig voorkomen van mutaties, vooral juist onder de kleinste consumenten. Slechts in een enkel geval is in een drukke winkelstraat ondergrondsch laagspanningsdistributiestelsel toegepast. Als stempunten voor deze leidingen wordt in de netten in grotere plaatsen als regel van Mannesman buismasten gebruik gemaakt. In netten van minder beteekenis past men ook wel uit gasbuizen samengepaste houten masten toe. Voor grotere kracht-instanties is de spanning 380 Volt normaal en in auihtuizing daarop mag ook voor distributie van 380/220 Volt gebruik worden gemaakt. Zulks komt evenwel slechts op enkele kleinere plaatsen voor.

Als voornaamste niickelhooze spanning is 6000 Volt genormaliseerd. Niet alleen wordt voor generatoren van eenig vermogen bijna zonder uitzondering van dezospanninggebruik gemaakt, doch ook het meereideel der stedelijke kablennetten en der secundaire distributiekabls en biitenleidingen in landelijke netten is voor deze spanning uitgevoerd. In een beperkt en afnemend aantal gevallen is voor dezelfde doeleimien van 3000 Volt gebruik gemaakt; daarentegen komen nog wel gevallen voor, waarin ook voor nieuwe installaties de evennormale spanning 15.000 Volt wordt toegepast, waarbij de betrokken lei-

dingen of een deel ervan dan als regel meet het karakter van overbrengingsleidingen verkrijgen.

In verband met de betrekkelijk lage verdeelspanning is het rayon, dat van een voedingspunt uit met lage spanning kan worden bestreken, niet zoo groot. Gewoonlijk gaat men in dit opzicht niet verder dan cirkelvormige gebieden met een straal van ca 300 m, hetgeen in verband met de zwaar gebruikelijke verspreid bouwdoord slechts een gering stadsdeel is. Het aantal dezer voedingspunten (transformatorstatijs) wordt daardoor tamelijk groot en belooft voor de grotere steden op Java ca. 100-200, terwijl de belasting van ieder station beperkt is. Buiten de industrieele gebieden varieert het in deze voedingspunten opgestelde transformatorvermogen van 10 — 100 kVA. Ten behoeve van de stroomlevering aan industrieen en ondernemingen komen uiteraard ook veel grotere vermogens in een voedingspunt voor. Daarentegen komt dit vermogen in zuiver landelijke netten (saa-electrificatie) meestal niet boven 10 A. 20 kVA.

Voor overbrenging van energie over groote afstanden komt op het reeds genoemde normaalblad nog slechts een enkele spanning voor, nl. 30.000 Volt, van welke spanning voor de doel ook veelvuldig is gebruik gemaakt. Daar naast komt evenwel op verschillende plaatsen de ten tijde der spanningsnormalisatie reeds bestaande spanning 25.000 Volt voor, zij het dat het in het voornemen ligt t.z.t. op de normale spanning over te gaan. Om is het gcheele net van het Landswaterkrachtbedrijf op de Bandoengsche hoogvlakte voor deze spanning ingericht.

In een tweetal gevallen t.w. voor het Landswaterkrachtbedrijf West-Java en voor het hoofdoverbrengingsnet der NIWEM, waar behoefte bestond aan een hoogere spanning dan 30 kV, is van 70 kV gebruik gemaakt. Hiermede is een minder gelukkige keuze gedaan, aangezien deze spanning in de internationale normalisatie niet opgenomen is. Het ligt in de bedoeling de Indische spanningsnormalisatie akls voort te zetten, dat 100 kV hoofd- en 60 (70) kV nevennormaal zal zijn.

Een korte beschrijving van den stand der electriciteitsvoorziening in de verschillende gebiedsdeelen van Nederlandsch-Indie op ultimo 1938 en van de toenmaals aanwezige werken moge hier volgen.

West-Java. De electriciteitsvoorziening in West-Java is die in andere gebiedsdeelen altijd vooruit goweest en zoo is zij ook thans nog in dit op west het verst gevorderd. De totale electriciteitsconsumptie uit openbare electriciteitsbedrijven in West-Java bedroeg in 1938 rond 12 miljoen kilowatturen of ruim 40% van die in geheel Nederlandsch-Indie. Het totaal aantal afnemers tier bedrijven voor openbare electriciteitslevering bedroeg in dezo provincie 71.000, zoodat per afnemer 1760 kWh en per hoofd der bevolking 11 kWh werden verbruikt.

De opwoking en overbrenging van electricische energie in het groot worden in nagenoeg de gehele provincie verzorgd door de Landswaterkrachtbedrijven „West-Java” en „Bandoengsche Hoogvlakte”. Tusschen deze beide bedrijven, welke geleid worden reep, uit Buitenzorg op Bandoeng, bestaat, alhoewel de uitloopers der op aangesloten netten elkaar reeds zeer nabij ko-

men, tot dusver nog geen directe verbinding. Een koppelleiding, voerende van het waterkrachtwerk Lamadjannabij Pengalangan via de onderstations Padalarang, Poerwakarta en Kosambi naar het onderstation Tjawareg nabij Meester-Cornelis, wordt evenwel reeds geprojecteerd op zal wellicht binnen niet te langen tijd tot stand komen.

Het Landswaterkrachtbedrijf, schikt voor de productie over een tweetal waterkrachtwerken. t.w. het krachtwerk Oebroeg nabij Tjibadak, gelegen aan de Tjijatih, ca 55 km ten Zuiden van Buitenzorg, en het krachtwerk Kratjak, gelegen ca 20 km ten Westen van Buitenzorg aan de Tjianten (met medegebruik van water uit de zijrivier Tjikloewoeng), zoomede over de stoomcentrale Weltevreden. In elk der beide waterkrachtwerken is een tweetal inachtingen gesteld voor ongeveer 7000 kVA (8000 P.K.) opgesteld.

Ieder der beide waterkrachtwerken is door middel van een dubbel-circuit 70 kV hoogspanningsleiding verbonden met het nabij Buitenzorg gelegen openlucht-onderstation Kdoeng Badak, vanwaaren dubbel-circuit 70kV hoogspanningsleiding voert in de richting Batavia, van welke leiding de onderstations Depok, Tjawang, Meester-Cornelis, Weltevreden en Antjol zijn afgetakt.

De stoomcentrale Weltevreden is een der oudste centrales in Indië; zij werd aanvankelijk gebouwd voor de plaatselijke electriciteitsvoorziening van de stad Batavia en tot dit doel door het electriciteitsbedrijf der Nederlandisch-Indische Gas Maatschappij daar ter stede geëxploiteerd.

In 1924 werd tusschen de N.J.G.M. en het Landswaterkrachtbedrijf een contract tot wederzijdsche stroomlevering gesloten, volgens hetwelk de NIGM in normale tijden stroom van het Landswaterkrachtbedrijf zou betrekken, doch waarbij verder werd bepaald, dat de tekorten aan electriciteitsvermogen van het Landswaterkrachtbedrijf in tijden van buitengewoon waterschaarschte als anderszins door de calorische centrale der NIGM zouden worden aangevuld. Dit contract werd in 1931 vervangen door een nieuw, waarbij o.m. de NIGM haar centrale om niet aan het Landswaterkrachtbedrijf in beheer overgaf. De centrale wordt door dit bedrijf vooralsnog uitsluitend gebezigd als reserve voor aanvuuring in geval van noodzakelijke bedrijfsonderbreking wegens werkzaamheden of storingen in een der waterkrachtwerken of overbrengingsleidingen. Het ligt echter in de bedoeling om, indien het noodig zou worden tot calorische aanvulling in tijden van waterschaarschte of tijdens de belastingspits over te gaan, in de centrale Weltevreden een of meer Diesellaggregaten op te stellen.

De centrale Weltevreden, welke machines voor de spanning van het kabelnet te Batavia i.c. 7 kV zijn uitgevoerd, is door middel van kabels en een drietal transformatoren verbonden met de 70 kV-rails in het nabij gelegen onderstation van gelijken naam. Het stadsnet te Batavia wordt tegenwoordig via dit onderstation van de schakelruimte der centrale uit gevoerd. Behalve in de centrale wordt bovendien sinds eind 1938 aan de NIGM strooingeleverd in het onderstation Antjol, en wel onder een spanning van J 2 kV, in het bijzonder ten behoeve van het industriegebied in de benedenstad en te Tandjoengpriok. Het electriciteitsverbruik te Batavia en om-

middenjke omgeving bedroeg in 1938 34 miljoen kWh of nicer dan de helft van de totale productie van het Landswaterkrachtbedrijf. Het maximum afgenomen vermogen bedroeg in dat jaar ongeveer 7500 kW. Als gevolg van een sterke toename van het industriële gebruik is het electriciteitsbedrijf te Batavia het eenige groote openbaar electriciteitsbedrijf, waar geen uitgesproken avondspits nicer voorkomt en waar een enkele maal de dagspits wel eens in do ochtenduren valt.

Een tweede belangrijke afnemer van het Landswaterkrachtbedrijf (ca. 15 miljoen kWh per jaar) is de Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen ten behoeve van het geëlectriceerde baanvak Buitenzorg-Tandjoengpriok en van do ring-baan to Batavia. Tot dit doel wordt stroom afgenomen in de onderstations Antjol, Meester-Cornelis, D&Pोक en Buitenzorg, in de beide eerste waarvan roterende omvormers, in de beide laatste kwikdamp-gelijkrichters zijn opgesteld, alle voor een gelijkspanning van 1500 Volt, in het Os. Meester-Cornelis zijn bovendien de belangrijkste S.S. werkplaatsen te Manggarai aangesloten, terwijl het Os. D&Pोक mede aan de electriciteitsleiding (door het GEBEO) van het plaatsje van dozen naam dienstbaar is gemaakt.

De derde grootafnemer van het Landswaterkrachtbedrijf West-Java is het Gemeenschappelijk Electriciteitsbedrijf Bandoeng en Omstreken, door welke maatschappij stroom het'okken wordt in de onderstations Buitenzorg, D&Pोक, Tjibadak, RangkasBitoeng en Tjadasari en in de centrale Oebroeg, een en ander tot een totaal van ca 14,5 miljoen kWh. Verreweg het grootste de el hiervan wordt afgenomen in het Os. Buitenzorg, van welke afname het meerendeel of 6,6 miljoen kWh bestemd is voor de Good Year bandenfabrieken, van welke fabriek het electriciteitsverbruik in de enkele jaren vanhaar bestaan reeds gestegen is tot het drievoud van hetgeen bij de oprichting werd verwacht. Het benodigd vermogen voor de stad Buitenzorg (exclusief Good Year) bedraagt ca 700 kW en wordt slechts gedurende de avonduren afgenomen; wegens het ontbreken van andere industrie is het verbruik overlagen hier zeer gering.

In het complex Sockaboemi-Oebroeg-Tjibadak-Tjijoeroeg wordt door het GEBEO, behalve in de stad Sockaboemi stroom geleverd in een der incest intensiefgeëxploiteerde bergcultuurgebieden op Java. Het beschikt daartoe over een wijdvertakt net van 6 kV hoogspanningsleidingen en kabels, waaraan tai van ondernemingen aangesloten zijn en waarvan soinnig alle benodigde energie van het GEBEO be-trekken, andere daarentegen slechts in zijn aangesloten ter aanvulling en reserve naast eigen mid-delen voor energievoorziening. De onderstations Lemboersite, Tjibadak en Tjijoeroeg zijn door middel van 30 kV hoogspanningsleidingen met het krachtwerk Oebroeg verbonden en onder stations worden door het Landswaterkrachtbedrijf geëxploiteerd; in de onderstationH wordt do energie op een spanning van 6 kV getransformeerd, alvorens te worden afgeleverd. Te Oebroeg wordt eveneens rechtstreeks energie onder 6 kV geleverd. De totale behoefte van dit complex bedraagt ongeveer 1000 kVA met tanielijk siechten arbeidsfactor; het maximum valt overdag

Van het krachtwerk Kratjak voert een ca. 90 km lange 30 kV-lijn in de rich ting Bantam naar Rangkasbitoeng en vandaar een (x)EIBEO-lijn van dezelfde spanning naar het onderstation Tjadasari nabij Pandeglang. Van deze beide voelingspunten uit worden de plaatsen Rangkasbitoeng, Serang, Pandeglang en Tjilegou van stroom voorzien. In eerstgenomde plaats bo- hooren de Mexoliefabrieken tot de voornaamste afnemers; in feito heeft de aansluiting van deze fabrieken de electricitatie van dit geheel complex mogelijk gemaakt. Thans is in dit gebied bovendien nog een aantal rijstperccrijen aange- sloten.

Als jongste uitbreiding in het verzorgingsgebied van het Landswaterkrachtbedrijf „West-Java” kan het Os. Tjawang nabij Air. Cornelis worden genoemd, van waaruit stroom zal worden ge- lcerverd aan het GEBEO ten behoeve van de in aanbouw zijnde schoenenfabriek van Bata en v. l. rts ten behoeve van de electricitatie van enkele plaatsjes in het regentschap Mr. Cornelis, zooals Kramatdjati, Kldnddr/en Bekasi, alsmede van het vliegveld Tjilitan./.

Het Landsvalerkrachtb^arrijf op de Bandoeii- sche hoogvlakte beschikt over een tweekt groepen van waterkrachtwerken, t.w. de krachtwerken Bengkok en Dagf aan de Tjikapoengdoeng op ca. 7 km ten Noorden van Bandoeng en de werken Plengan en Lamadjan, welke de waterkracht in de Tjisankoei en haar zijrivier de Tjisaroeka ge- legen nabij Pengaldngan benuten.

Het krachtwerk Bengkok kwam in 1923 in de plaats van het door de Bandoengsche Elccctriciteitmaatschappij reeds in 190G gcbouwdc krachtwerk Pakar, dat inmiddels verouderd was, en gebruikt dan ook de waterkracht van hetzelfde riviervak als laatsgenoemd werk.

Bencdenstreams van Bengkok wordt een deel van het afvoerwater dezer centrale opnieuw benut in een aanvullend werkje, Dago genaamd, dat in een enkel machine-aggregaat over een vermogen van 1000 PK beschikt. Het is inge- richt als automatisch krachtstation en wordt van uit Bengkok, waarmede het door middel van een kabel verbonden is, bediend.

Het waterkrachtwerk Lamadjan is met zijn 3 verticale turbinc-nggregaten voor 9000 Pk bij een netto valhoogte van 208 m verreweg het grootste krachtwerk van dit bedrijf. Dit werk verwerkt het afvoerwater van het krachtwerk Plengan (3 x 1500 P.K.), dat het water ontleent aan de rivieren Tjisankoei en Tjisaroeka.

Een belangrijk onderdeel van de waterwerken van Lamadjan en Plengan vormt de aanwezige geleegciheid tot waterberging, teneinde een deel van het surplus in den natten tijd te kunnen hewaren voor aanvulling in den drogen tijd (seizoensaccumulatie). Doze in Indie vrij zekizame gelegenheid is verkregen, doordien door afdam- ning en opstuwung een tweekt kuustmatige inc- re n kon worden gevormd, de SitooTjilcuntja en de Siteo Tjipanoendjang, die tezamen 16,000,000 m³ water bergen kunnen, hetgeen voldoende is voor het opwekken van rond J 0 millioen kWh. Deze hoeveelheid kan indien noodig door ophoo- ging van de betrokken dammen tot het dubbele worden vergroot.

De centrales Plengang en Lamadjan zijn door middel van een 25 kV hoogspanningsleiding onderling verbonden, welke hoogspanningsleiding

voortzetting vindt in do leiding, die deze kracht- werken via de onderstations Ma la bar, Dft j eu hkolot en Kiaratjongdng met de centrale Bengkok ver- bindt. Voorts voert van Lamadjan een hoogspanningsleiding via Padalarang en Poerwakarta naar Kosambi (tussclien-Krawang en TjiEampek).----- ■ welko leiding als oncerdcel der geprojecteerde koppelleiding Lamadjan-Batavia-roeds dadelijk voor 100 kV bedrijfsspanning is gebouwd, doch thans nog met 25 kV wordt bedreven. Doordien ook nog een 25 kV hoogspanningsleiding van Bengkok via Tjmajii naar Padalarang is uit- gevoerd, wordt rondom Bandoeng een geslo- ten ringnet verkregen, waaruit Bandoeng van drie punten (de centrale Bengkok en de Os. Kiaratjongdng en Tegallcga) en Tjmahi langs twee wegen uit kan worden gevoed.

Van do centrale Plengang uit voert nog do SO km lange 20 kV leiding naar de onderstations Soemadra, Garoet en Singaparna, dienende voor de stroomverzorging van de Oost-Prcanger, waarin o.m. Garoet en Tasikmalaja gelegen zijn. Voorts voert van hot onlerstation Kiaratjongdng af een 25 kV leiding via Rantjaeck naar het Noord-Oosten tot Soemedang.

Behoudens de hjn Rantjaeck-Soemedang en voorloopig de lijn Padalarang-Kosambi zijn alle genoemde hoogspanningslijnen als dubbele lei- dingen uitgevoerd. Teneinde het gemis aan be- dr. reserve voor de stroomverzorging vanSoeme- dang te vergoeden, beschikt het Landswater- krachtbedrijf in dat plaatsje nog over een krachtwerk je, waarin een motoraggregaat van 80 P. K. is opgesteld .

De voornaamste afneiner van het Landswaterkrachtbedrijf op de Bandoengsche hoogvlakte is het Gemeenschappelijk Elccctriciteitsbedrijf Bandoeng en Omstrcken, hetwelk in nagenoeg alle reeds goeioemde onderstations stroom be- trekt voor plaatselijke distributiedoeleinden, in totaal ca 35 miljoen kWh per jaar (in 1938). Het belangrijkste object daarvan is uit den aard der zaak de stad Bandoeng, waar vooral de verschil- lende artillerieinrichtungen belangrijke afnemers zijn. Het totale verbruik te Bandoeng en onlig- gende plaatsen, w.o. Tjmahi, Lembang en Padalarang, bedroeg in 1938 28 miljoen kWh, het maximum van het afgenomen vermogen ca 5200 kW.

Te Padalarang is de aldaar gevestigde papier- fabriek groote afneiner van elektrische energie. Behalve energie voor krachtdoeleinden betreft deze fabriek bovendien groote hoeveelheden elektrische energie voor stoomproductie (electro- ketels) en electrolyse (chloorbreiding). Deze energie wordt geleverd als overschotenergie tegen zeer lagcn prijs volgens een bijzonderlyk daar- voor gesloten stroomleveringsovereenkomst; zij vindt plaats rechtstreeks door het Landswater- krachtbedrf, waarbij het GEBEO slechts om formeelc redenen tusschenpersoon is, doch geener- lei winst in rekening brengt, terwijl deze energie ook geen GEBEO-werkon passeert. De levering van overschotenergie kan door den stroomlevo- rancier te alien tydo onderbroken of beperkt worden en kan dus op voor dien levrancrncij gun- stige tijdstippen plaats vinden. In 1938 were! aan overschotenergie ca 16 miljoen kWh geleverd bij een maximaal vermogen van 3000 kW.

De afname van elektrische energie door den Radiodienst in het onderstation Malabar ten

behoove van het beroemde zendstation van dien naam is sinds de toepassing van de korte golfzenders sterk verminderd. Voorts neemt de Radiodienst energie af tot Dnjeukolot voor het aldaar opgerichte moderne zendstation en in het Radiolaboratorium bij Tegallega. In 1938 werden nog slechts 3 miljoen kWh verbruikt.

Naast het centrale netgedeelte hebben vooral in de latere jaren ook de nets-extremiteiten zeer aan betekenis gewonnen. Zoowel in de richting Garoet als in de richting Krawang wordt thans een vermogen van ca 1000 kVA geleverd, zulks in de Oost-Preanger voor een belangrijk deel als gevolg van de daar in opkomst zijnde weefindustrie en in de omgeving van Krawang door de aansluiting op het GEBEO-net van talrijke rijst-pellerijen. De grootste henielsbreede afstand tusschen plaatsen, welke energievoorziening van de centrales op de Bandoengsche hoogvlakte uit wordt verzorgd, t.w. Batoedjaja aan de Noord-kust en Bandjar in het Oosten, bedraagt thans 210 km of even ree als de afstand Rpiterra-m-Groningen; langs de leidingen gemeten is deze afstand zelfs 300 km.

To Tjandjoer beschikt het GEBEO over een eigen waterkrachtwerkje, de centrale Tjandjoer, waarin turbines tot een totaal vermogen van 650 P.K. zijn opgesteld, waarmede de plaats Tjandjoer en haar omgeving, o.in. de plaats Sindanglaja op den Poentjakpas, van energie worden voorzien. Het net is voor aanvulling en reserve door middel van een 30 kV hoogspanningsleiding te Padalarang op het net van het Lands-waterkrachtbedrijf aangesloten. In dit net wordt evenwel van Tjandjoer uit geen stroom geleverd, terwijl paraUelbedrijf normaal niet plaats heeft. Voorts beschikt het GEBEO in een veelal plaatsjes nog over op zich zelfstaande kleine motorcentrals voor plaatselijke stroomvoorziening. Deze zijn evenwel bestemd om gaandeweg weer te verdwijnen door aansluiting van de distributiebedrijfjes in deze plaatsjes aan het hoofdnet.

De energieverzorging van de stad Cheribon en naaste omgeving geschiedt thans nog van uit een motorcentrale met een totaal opgesteld vermogen van 3150 P.K. verdeeld over een 4 tai Diesclaggregaten. De generatoren leveren elektrische energie onder 6 kV spanning en voeden rechtstreeks het stadsnet zomede den kabel naar Ploembon en Palimanan. Plannen zijn evenwel in voorbereiding voor den bouw door de Landswaterkrachtbedrijven van een waterkrachtwerk nabij Parakankondang met een max. capaciteit van ongeveer 9000 P.K., van waaruit Cheribon langs een 30 kV hoogspanningslijn zal worden gevoed, terwijl eveneens een leiding naar het Zuiden zal voeren in de richting van de Oost-Preanger ter gedeeltelijke ontlasting van de lijn Plengan-Garoet.

In de electriciteitsvoorzorging van het vroegere particuliere land „PaniaoelMn en Tjiasemlanden" wordt voorzien door de maatschappij tot exploitatie van dit land, die daartoe een afzonderlijke dochteronderneming, de „Maatschappij tot Exploitatie van Openbare Werken op de Pamanoekean- en Tjiasemlanden" heeft gesticht, aan welke maatschappij voor dit gebied een electriciteitsvergunning is verleend. De maatschappij beschikt thans over een drietal waterkrachtwerken, met name Tjidanib6 (2 X 500 P.K.), Goenoengtoea (2 X 750 P.K.) en Tjindangling (1 X 1800 P.K.), waarvan het laat-

ste van recenten datum is en volautomatisch is uitgerust. Van deze werken uit worden door middel van 30 en 6 K.V hoogspanningloidingen een aantal ondernemingen der maatschappij, zomede distributienetten te Soebang, S. egalang, hbrang en Kalidjati van electrischen stroom voorzien.

Midden-Java en de Vorstenlanden. Van de drie Java-provincies is Midden-Java wat de electriciteitsvoorzorging betreft het minst ver gevorderd. Behalve door een geringere rijkdom en welvarendheid van het betrokken gebied, is zulks mede veroorzaakt door de omstandigheid, dat in dit gebied het laatst de voor een economisch electriciteitsvoorzorging noodzakelijke concentratie van het opwekkings- en overbrengingsbedrijf tot stand is gekomen.

De totale electriciteitsconsumptie in de provincie Midden-Java en doze gouvernementen Socrakarta en Jogjakarta bedroeg in 1938 rond 50 miljoen kWh, het aantal afnemers der openbare electriciteitsbedrijven in dit gebied bedroeg 5G.000. Het jaarverbruik per afnemer bedroeg derhalve 893 kWh, dat per hoofd der bevolking 3,27 kWh.

Het grootste electriciteitsbedrijf in Midden-Java is dat der Algemeene Nederlandsch-Indische Electriciteit Maatschappij te Semarang, waarvoor deze maatschappij tot voor kort beschikte over het waterkrachtwerk Soesoekau aan de Tocatangrivier, ca. 27 kin ten Zuiden van Semarang en met de stad verbonden door middel van een twaelftal 30 kV hoogspanningslijnen, elk voor een 66n circuit.

Voorts bezat dezelfde maatschappij op zich zelf staande plaatselijke electriciteitsbedrijven in de plaatsen Tegal, Pekalongan, Koedocs, Mage-Jang, Jogjakarta en Poerworedjo, elk met een eigen Diesclentrale, behoudens Poerworedjo, dat door een waterkrachtwerkje in de Kali Bogowonto van stroom werd voorzien.

Hoewel in aansluiting op de plaatselijke vergunningen voor genoemde plaatsen in een later stadium landelijke vergunningen waren verleend voor de gelijknamige regentschappen en/of residenties, waren in die gebieden tot voor kort nog slechts enkele nabij gelegen plaatsen en <16- sa's door middel van kabels met de locale netten verbonden, doch kon van een bepaalde streekvoorziening nog niet worden gesproken.

Voor een gebied, grootendeels overeenkomende met de vroegere residentie Banjoemas en een gedeelte van Kedoe en thans omvattende de regentschappen Banjoemas, Poerbolingo, Tjilatjap, Bandjarnegara, Kebom6n en Wonosobo waren en zijn nu nog distributievergunningen verleend na) do Electriciteit Maatschappij Banjoemas, van welke maatschappij tot in 1933 de directie gevoerd werd door het Kantoor Van Alderen.

Deze maatschappij beschikte over motorcentrals tot Soekaradja, Tjilatjap, Kebom6n en AYonosobo met opgestelde vermogens van 700, 1200, 800 en 230 P.K. Hiervan verzorgde de centrale Socrakarta de stroomvoorziening van de plaatsen Banjoemas, Poerworedjo en Poerbolingo, terwijl van de centrale te Kebom6n uit mode de plaatsen Gombong en Koetawangancon werden voorzien.

Even zoo zijn aan de Electriciteit Maatschappij Rembang distributievergunningen verleend voor

do tegenwoordige regentschappen *Rembang* en *Blora*, zoomede voor hot in de provincio Oost-Java gelezen regentschap *Bodjonegoro*. Deze maatschappij beschikt over motorcentrales te Lasem en to Tjepoe, resp. met opgestelde vermogens van 550 en 1350 P.K. Do plaats *Rcmbaig* is door middel van een 6 kV Kabel met de centrale to Lasem verbonden.

To Tjepoe wordt de electriche arbeid eveueons onder 6 kV opgewekt en onder die spanning in het locale kabelnet gevoeld. Ten behoeve van do voeding van Blora en van do in Oost-Java gelezen plaats Bodjonegoro en enkele tusschen-gelegen dissa's wordt de energie echter opgetrans- formeerd tot 15 kV en onder die spanning langs de 15 kV hoogspanningsleiding Tjepoe- Bodjonegoro en den 15 kV kabel Tjepoe-Blora naar ge- noemde plaats gevoerd. De transformator- stations to Blora en in enkele andere langs den kabel gelezen plaatsen zijn alle direct voor 15 kV ing@richt. Te Bodjonegoro daarentegen bevindt zich een overgangsstation met 15/G transformator- matoren, van waaruit het plaatselijk kV kabelnet wordt gevoed. Een bijzonderheid van de centrale Tjepoe is, dat het aan de Solorivier laag gelegen centrale terrein met behulp van een waterwering bandjirvrij is gemaakt.

Voor het gewest *Soerakarta* is een vergunning verleend aan de N.V. Solosche Electriciteit Maatschappij, die een der oudste thans nog bestaande electriciteit maatschappijen in Nederlands-Indie is. Ook deze maatschappij stond jarenlang onder het beheer van het Kantoor Van Aalderen. In haar centrale Poerwodadi nabij Solo beschikt deze maatschappij over vijf Diesela- aggregaten met een gezamenlijk vermogen van 3750 P.K., welke electriche energie opwekken bij 6 kV spanning. Be halve voor de stroomvoor- ziening van de hoofdplaats Solo wordt deze energie opgetransformeerd tot 15 kV langs een tweetal hoogspanningslijnen voor die spanning gevoerd naar de plaatsen Klattan en Bojolali en enkele tusschen-gelegen desa's en ondernemingen, waarbij voor het eerst op tamelijk ruime schaal gebruikgeaakt van masttransformatorposten. De ouderdom der maatschappij (opgericht in J 901) en de verschillende wisselingen in het be- Jicer hebben mede haar stempel gedrukt op do technisch bedrijfsvoering. Jc aanvankelijk toe- gepast spanningen, t.w. 110 Volt voor het laagspanningsnet en 3000 V voor het kabelnet, wcr- dcu in den loop der jaren ver vangen door de normale spanningen 220/127 en 6000 V, hetgeen uit den aard der zaak met een algehele ombouw van de netten gepaard is gegaan. Bij overname van het beheer door hot ANIEM-concom block nochtans opnicuw con grondige, zij het minder ingrijpende revisio noodzakelijk. Ook de centrale en transformatorstations werden enige malen op ingrijpente wijze verbouwd.

In de electriciteitsvoorziening van Midden-Java is sinds 1937 een belangrijke verandering ge- koinen, die voor de verdoro ontwikkeling goede verwachtingen biedt. Nedat in 1933 de S.E.M., E.M.B. en met behoud harer zelfstan- (ligheid als rechtspersonen, in het ANIEAI-con- cern waren opgenomen, konden in 1937 na langdu- rige onderhandelingen aan de ANI EM regional- vergunningen wordcii verleend, waarbij haar o.m. voor het geheel gebied der provincio Midden-Ja- va en de beiclc Vorstenlanden vergunning were!

verleend tot do opwekking en overbrenging van electriche energie in het groot, d.w.z. voor lovering aan electriciteitsbedrijven. De reeds genoemde maatschappijen bleven, elk voor het gebied, waarvoor haar reeds concessie was ver- leend, als afzonderlijke distributiemaatschappijen bestaan, terwijl in het overige deel der provincie Midden-Java en in het gewest Jogjakarta de ANIEM ook de distributie verzorgt.

Ter uitvoering van deze vergunningen werden door de ANIEM twee overbrengingssystemen ge- bouwd, welke resp. gevoed worden door de waterkrachtwerken Djelok en Ketenger. Het W. K.W. *Djelok* is gebouwd aan de Toentangrivier en wel met gebruikmaking o.m. van hetzelfde rivier- vak, waaraan tevoren de centrale Soesoel kan de energie ontleend. Deze laatste centrale is dus na de inbedrijfstelling van Djelok buiten gebruik gesteld.

Met de stad *Seinrangis* de centrale Djelok ver- bonden door de beide eerder genoemde hoogspan- ningslijnen Toentang-Semarang. Van hier were! een nieuwe hoogspanningslijn naar Koedoes ge- bouwd. Een ringleiding van hoogspanningslijnen, voerende van Djelok over Magelang, Jogjakarta en Solo terug naar Djelok, verbindt de centrale met de overige voornaamste punten van stroom- afname. Van Magelang voert bovendien nog een hoogspanningslijn naar Poorworedjo en Koetoar- djo. Al deze hoogspanningslijnen zijn gebouwd voor twee circuits van 30 kV, doch voorloopig is slechts een circuit uitgevoerd.

Naast dit voorzieningssysteem wordt in de plaatsen Solo, Jogjakarta, Magelang en Koedoes beschikt over motorcentrales, die voorloopig nog in staat zijn om de energielevering volledig over to nemen, terwijl ook in Semarang een motor- centrale aanwezig is, waarin een Dieselaaggregaat voor 1500 P.K. is opgesteld. De in eerstgenoemde centrales totaal opgestelde vermogens bodagen onderscheidenlijk 3750, 3600, 1950 en 900 P.K.

Van de centrale Koedoes, eindpunt der hoogspanningslijn Semarang-Koedoes, voert een 6 kV kabel naar Pati en Djoeawa. Voorts is op genoemde hoogspanningslijn nog de plaats Dmak aangesloten. Evenzoo voeren van de centrale Djelok kabels naar Salatiga, Ambarawa en Banjoebiroe en van Semarang een 1<V hoogspanningslijn naar Kondal en een 6kV kabel naar Oengaran. Van Magelang voert een 15 kV hoogspanningslijn naarParakan en Te manggong, terwijl in de andere richting- een 6 kV kabel naar Moontilan leidt. Het op het onderstation nabij Solo aangesloten hoogspanningsnet der S.E.M. is hierboven reeds beschreven.

In Noord-Banjoemas word voor de voorziening met uit waterkracht opgewekte energie van de netton, welke voorheen door de centrales te Soekaradja, Jililatjan en Koboemen werden ge- voeld, door de ANIEM het waterkrachtwerk *Kete- nger* gebouwd, gelegen aan de kali Bandjaran (valhoogte 300 m). In dit krachtwerk zijn twee Pelton turbines opgesteld, direct gekoppeld met draaistroomgeneratoren voor 4400 kVA. Van deze centrale voert een 30 kV hoogspanningslijn via Poerwokorto naar het Zuiden, welke lyn zich vertakt enerzysds naar J'ililatjan, anderzysds naar Koboemdn. Langs deze hoogspanningslijn zijn voorts nabij Gombasari en Pasanggrahan twee pompstations voor irrigatiedoeleinden aangesloten. De aansluiting van deze stations

was mede 66n der factoren, welke den aanleg van dit opwkkings- en overbrengingssysteem niogelyk hebben gomaakt.

Deplaatsen *Tegal.cn l'kalonganz'n* voorloopig nog, evenals die in het Rembangsche, van uit waterkracht opgewekte ongrcie verstopken. In deze plaatsen heeft do ANIEM motorcentrales met totaal opgestelde vermogens van resp. 2050 en 1950 P.K. Planncn bestaan om deze beide centrales voor wederzijdschen bijstand door middel van een 30 kV hoogspanningslijn te verbinden, waardoor tevens de mogelijkheid zou ontstaan tot elcctrificatie van de tusschen-gelegen plaatsen Pemalang en Tjonial. De be-doeling is om deze hoogspanningslijn te eeniger tijd door te trekken voor aansluiting op een in de nabijheid van Kedoengwoeni te bouwen waterkrachtcentrale, welke dan in de stroomverzorging van dit gebied zal voorzien. Op elk der plaatse* lijke hoogspanningsnetten is een aantal nabij ge-legen dissa's, waaronder Brebes, Slawu, 3Virad6sa, Batang, Kcedoengwoeni en Wonopringgo, aange-sloten.

Geheel zonder verband met de reeds besproken bedrijven en werken bestaan nog geisoleerde open bare electriciteitsbedrijffes in de bergoor- den Kalioerang en Tawangmnggoe, welke door de betrokken zelfbesturen, t.w. het sultanaat Jogjakarta en het Mangkocnegorosche Rijk, worden geexploiteerd.

Voorts bestaan bij de E.M.B. nog plannen tot oprichting van een gelsoleerd bedrijfje te Bandjarnegara, alwaardaartoe een waterkrachtwerkje zal worden gebouwd in de Karangtenga-irrigatie-leiding, voor welk werkje gebruik zal worden gemaakt van van de ANIEM over te nemen machines, afkomstig van de buiten gebruik gestelde waterkrachtcentrales te Poerworedjo.

Oost-Java. In Oost-Java zijn sinds omstreeks 1910 electriciteitsbedry ven gevestigd in de plaatsen Soerabaja, Malang en Pasocroean, alle geex-ploiteerd door de N.V. Algemeene Nederlandsch-Indische Electriciteit MaatschappijT*oen zich in dit gewest, mede in verband met' planncn tot spoorwegelectrificatie, de wenschelijkheid voor-deed over te gaan tot de oprichting van een bedrijf voor opwekking en overbrenging in het groot van electricischen stroom met gebruikmaking van waterkrachtenergie, bleek het voor het Gouver-nement bezwaarlijk alle daarvoor benooidge gelden te fourneeren. Als gevolg van met de firma Ilaintz & Co, directrice der ANIEM, ge-voerde onderhandelingen is tocn een gemengde vennootschap, de N.V. Nederlandsch-Indische Waterkracht Exploitatie Maatschappij (N.I.W. E.M.) opgericht, waarin het Land voor de helft van het aandeelenkapitaal participeert en waar- van het dagelijksch beheer onder de directie van genoemde firma in nauwe samenwerking met dat der ANIEM wordt gevoerd.

De NIWEM beschikt thans voor de productio over de centrales Mendalan en Si man, beide gelegen aan de Kali Konto en behoorende tot de z.g. Kalikontowerken. Deze werken, waarvoor de plannen destijds zijn ontworpen door den Dienst voor Waterkracht en Electriciteit, zu- len in volledigen uitbouw een drietal centrales omvatten. t.w. het krachtwerk Maron, valhoogte 300 m, debiet 3, 6 m³ en machines 4 x 5000 P.K., het krachtwerk Mendalan met valhoogte van 150 m, debiet 7, 7 m³ en machines 6 x 8000P.K.

om het krachtwerk Siman met valhoogte 100m, debiet 7, 7 in³ en machines 4 x 7E00 P.K. In dozen volledigen uitbouw zullen do Kalikonto- werken tezamen een gemiddeld vermogen van 30.000 P.K. kunnen leveren, terwyl toppen van 77.500 P.K. zullen kunnen worden opgenomen. Wanneer do belasting evenwel tot een dergelijke waarde zou stijgen, zou in den drogen tijd calo- rische suppletie noodzakelijk zijn; immers is het minimum rivierdebiet ter plaatsa waar het werk Maron het water aftapt slechts 2, 5 m³ en ter plaatse waar de werken Mendalan en Siman zulks doen 5 m³.

Van de genoemde werken zijn thans ovenwel nog slechts de werken Mendalan en Siman aan- wezig en wel met vier, resp. twee machines. Deze beide werken zijn thans nog in staat om zonder calorische suppletie in de energiebehoef- ten van het verzorgingsgebied der Kalikontower- ken te voorzien. In 1938 werden afgegeven 76 miljoen kilowatturen bij een hoogste belasting van 14. SOO kw of oa. 20. 000 P. K.

Het werk Siman Jigt benedenstrooms van Men-dalan en verwerkt het reeds door Mendalan ge-bruikte water. Ieder machine in Siman is door middel van twee kabels van 3 X 150 mm² elk verbonden met de 6 kV installatie te Mendalan, waar de bediening (regelen, synchroniseren) plaats vindt. Voor verlichting en eigen bedrijf te Siman is een afzonderlijke kabel aanwezig, welke energie van de verzamela rails te Mendalan naar Siman voert. Deze kabel is mede ten nutte gemaakt voor de voeding, via een transformator, van de na te bespreken 30 kV hoogspanningslijn Siman-Djoibang.

Van de centrale Mendalan voert een dubbel-circuit 70 kV hoogspanningslijn via Modjokerto naar Soerabaja, waar zij eindigt in het onder- station Sawahan, terwijl een andere 70 kV lijn, geschikt voor dubbel circuit, doch voorloopig nog met 66n circuit bespannen, via Blimbing (nabij Malang) en Bangil eveneens naar Sawahan voert, aldus een ringnet vormende, waarin Soera baja, Bangil en Modjokerto de voornaamste punten van stroomafname uitmaken.

Van Blimbing voert een zijlijn voor 70 kV naar de cultuuronderneming K re bet nabij Boe- loelawang, ten Zuiden van Malang, thans uit- sluitend dienende voor de stroomlevering aan die onderneming, doch bestemd om t.z.t. te worden verlengd naar in de nabijheid van Dampit gelegen waterkrachten.

Behalve de reeds genoemde hoofdvoedings- punten bestaan nog eenvoudige aftakstunth H voor 70 kV te Soekoredjo en Porring, terwijl een derde station van dit type in aanbouw is nabij Waroe ten Zuiden van Soerabaja. Laatste genoemd station zal in hoofdzaak dienen voor de verzor- ging van een industriegebied aan den Zuidrand van Soerabaja, waardoor anders het 6 kV kabel- net in die stad te zwaar zou worden belast; de beide andere zijn opgebouwd elk ten behoeve van 66n grooten afnemer, n.l. het eerste voor de stroomlevering aan de gelyknamige cultuuro- derneming (nabij Lawang), het andere ten behoeve van een poinpstation der waterleiding van Soerabaja.

Voorts beschikt de NIWEM nog over een twee- tal 30 kV overbrengingslijnen, t.w. de lyn Bangil- Probojinggo, welke lijn onlangs is verlengd naar de in aanbouw zijnde papierfabriek Letjes, ten

Zuiden van laatstgenoemde plants, en de lyn Mendalan-Kediri- Toeloengagoeng-Blitar.

Aan do lijn Bangil-Probolinggo zijn behalve het eindstation nog de eenvoudiger uitgevoerde stations Pldrdt on Winongan gelegen, waarvan het eerste dicht voor de voeding van de op eenig afstand gelegen plaats Pasoeroean, welke plaats bovendien ook door middel van een oudero 6 kV kabel met hot o.s. Bangil verbonden is, terwijl het o.s. Winongan bestemd is vooraansluiting van het pompstation Oemboelan der waterleiding van Soerabaja.

Van Probolinggo voert een 6 kV ANIEM-kabel verder langs de kust naar Gending en Kraksaan, terwijl van het o.s. Bangil 6 kV kabels zijn gelegd naar Pasoeroean (via Kraton), naar het visschers-plaatsje Kalianjar, naar de bergoorden Prigden en Trdt6s via Pandaan en naar Gempol en Por-rong, waar aansluiting bestaat op het reeds genoemde onderstation van dien naam.

Isk hoogspanningslijn Mendalan-Kediri- Toeloengagoeng-Blitar client uiteraar in de eerste plaats voor de stroomvoorzorging van de genoemde plaatsen, waar 30 kV stations met een transformatorvermogen van 2 x 1000 kVA elk aanwezig zijn. Voorts bestaan nog eenvoudiger stations te Ngadilowdh en Koenir, resp. ten behoeve van de stroomlevering aan de suikerfabriek van dien naam en voor elektrificatie van het plaatsje Ngoenoet. Plannen bestaan voor elektrificatie van de disa's Garoem, Taloen en Wlingi door aansluiting door middel van een kabel van Blitar uit.

In al haar 70 en 30 kV onderstations levert de N.V. NJWEM de energie onder een spanning van 6 kV aan de ANIEM, die voor verdere distributie en/of aflevering aan afnemers zorg draagt. Volgens het tusschen NIWEil en ANIEM gesloten stroomleveringscontract is de ANIEM verplicht haar stroomcentrale Semampir (2 x 5210

4 x 1000 kVA) nabij Soerabaja en de Dieselcentrale te Malang (3 x 500 + 1 x 200 kVA), welke centra werken vroeger voor de geregelde stroomvoorzorging van genoemde plaatsen ge-dient hebben, in stand te houden, teneinde zoo noodig in geval van storing of watertekort in de behoefte van calorische supplement te voorzien.

In 66n enkel geval wordt de van de NIWEM afgenomen energie opnieuw opgetransformeerd tot 30 kV en wel ten behoeve van de voor die spanning gebouwde hoogspanningslijn Siman- Djoibang. Deze lijn dicht ter vers terking van de energievoorzorging van het voedingsgebied rond in Djon/ba ng, waar ook eenige ondernemingen aangevloten zijn, we Ik gebied overigens door middel van een kabel is aangesloten op het onderstation Modjokerto. Voorts zijn ook enkelen langs dezo lijn gelegen d'sa's onder toepassing van masttransformatorstations geëlectriceerd.

Voor hot overige zijn ten behoeve van de landelijke electriciteitsvoorzorging in dit gebied nog de volgende werken aanwezig. Van het onderstation Kediri voeren 6 kV hoogspanningskabels van tmelijc groote lengte naar do plaatsen Par6, Ngandjock en Kertosono, langs welke kabels ook enkelen d'sa's zyh aangesloten. Rond- om Malang is een tmeijk uitgetrekt gebied vrij intensief geëlectriceerd. Onder meer voeren van doze plaats uit 6 k V knobls naar hetNoorden naar Lawang, naar het Westen naar Batoc en Poenten, welke kabel corlaig zal worden vor-

Ingd tot Podjon, naar het Oosten naar Pakia en Toe m pa ng en naar het Zuiden naar Kendalpajak, Boeloelawang, Kcbonagocng en Kepandjn. Tonslottc voeren van Soerabaja kabels naar het Zuiden naar Sicloardjo, Gedangan en Sepandjang, naar het Noorden naar Grisee en Soetji en naar het Westen naar Keclangh, van waar de laatste kabel overgaat in een vrijleiding naar de vezelonderneming Tjerme.

Voor de regentschapshoofdplaats Lamongan is, als enclave in het vergunningsgebied der ANIEM, een electriciteitsvergunning verleend aan het regentschap van dien naam, op grond waarvan hi er door dit regentschap een electriciteitsbedrijf van beperkten omvang wordt geëxploiteerd. In de centrale to Lamongan zijn hietoo twee Diesellaggrcgaten opgesteld met een gezamenlyk vermogen van 165 P.K. Tot het gebied, waarvoor aan het regentschap vergunning is verleend, behoort ook een strook ter weerszijden van den grooten weg naar het Westen tot aan de regentschapsgrens, in welke strook o.m. de plaats Hbat gelegen is. Een electriciteitsvoorzorging is voor deze plaats evenwel nog niet tot stand gekomen.

Met in de provincie Oost-Java gelegen electriciteitsbedrijf te Bodjonegoro der Electriciteit Maatschappij Rcbang we rd reeds eerder bij Midden-Java behandeld, aangezien het van de in die provincie gelegen centrale Tjepoo door middel van een 15 kV hoogspanningslijn den stroom ontvangt. Voorts verdient nog vermelding het electriciteitsbedrijf der Oost-Java Electriciteit Maatschappij te Toeban (enclave in E.M. R. gebied), welke maatschappij in die plaatsen een elektrische centrale exploiteert, waarin twee Diesellaggregatcij voor 210 P.K. elk zijn opgesteld.

Aan de geicente Madioen is een electriciteitsvergunning verleend, welke niet slechts het ressort dier gemeente, doch de geheele residentie van dien naam omvat. Het Gemeentelyk Electriciteitsbedrijf betreft den stroom van hot Landswaterkrachtbedrijf "Blindioen", dat voor de opwekking beschikt over het waterkrachtwerkGiringan (valhoogte ca. 100 m, machines 2 x 1000 + 1 x 2000 PK) en de motorcentrale Madioen (1 x 390 P.K.). Beide centrales wekken den stroom op bij 6 kV, doch zijn verbonden door 30 kV hoogspanningslijnen, waartoe de noodige transformatoren zijn opgesteld. Een zoodanig lijn loopt van Giringan via Madioen naar Maospati, van waar 6 k V kabels van het G.E.B. voeren naar het Noorden naar Ngawi en naar het Westen naar Magetan, Plaosan en Sarangan. Van genoemde 30 kV lijn takt naby Doengoes een dito lijn af naar Dclopo, van waar een 6 kV kabel van het G.E.B. voert naar Ponorogo.

Bchalvo het G.E.B. zijn de S.S. werkplaatsen een belangrijke afnemer van het Landswaterkrachtbedrijf. Het krachtwerk Giringan is oorspronkelyk door den Dienst der S.S. gebouwd ten behoeve van do energievoorzorging van die werkplaatsen, doch is later aan de Landswaterkrachtbedrijvcn overgedragen.

Voorts vindt men in den Oosthoek plaatselijke bedrijven der Oost-Java Electriciteit Maatschappij te Loemadjang en Sitoebondo, beide als enclaves hi ANIEM-gebic (rgelegen. Evenwel maakt do evena ls do E.M.R. thans deel van het ANIEA-concern uit. In de centrale Loemadjang wordt beschikt over twee machines (Diesel)

van 1 SO P.K. en twee machines van 90 P.K. elk; in die te Sitebondo over twee vnn 200 P.K. en e6n van 310 P.K.

Door de ANIEM worden in den Oosthoek electriciteitsbedrijven geexploiteerd in do hoofdplaatsen Djember, Bondowoso en Banjoewangi . on enkele naby of tusschengelegen kleiere plaatsen.

In de centrale te *Djeinber* zijn 4 motoraggregaten opgesteld met een gezamenlijk vermogen van 1000 P.K. De by 6 kV opgeveekte energie wordt voor een gedeelte opgetransformeerd tot lokV en langs een hoogspanningslijn voor die spanning gevoerd naar Bondowoso, alwaar via een 15/6 overgangsstation het plaatselijk 6 kV net wordt gevoed. Enkele langs deze lijn gelegen plaatsjes, met name Kalisat en Soekowono, zijn door middel van niasstransformatoren medc aangesloten. Te *Bondowoso* bevindt zich eveneens een motorcentrale, waarin drie machines zijn opgesteld tot een gezamenlijk venmogon van 235 P.K. Deze centrale dient evenwel uitsluitend voor reserve.

Te *Banjoewangi* bevindt zich een nieuw centrale met een tweetal moderne Diesel-aggregaten van 580 P.K. elk. Een tweede motorcentrale van ouderen datum werd medio 1938 buiten bedrijf gesteld. Bovendien bevindt zich in de nabijheid van Banjoewangi nog een klein waterkracht-werkje met name Klontjeng met een aggregaat van 74 P.K., dat mede aan de electriciteitsvoorziening van Banjoewangi is dienstbaar gemaakt. In het waterkrachtwerk Klontjeng wordt de elektrische energie opgewekt bij 3 kV en langs een kabel voor die spanning naar de hoofdplaats gevoerd. In het plaatselijk kabelnet en in de nieuwe centrale aldaar wordt thans 6 kV toegepast. Van Banjoewangi voert een 6 kV kabel naar het nabijgelegen Rogodjampi ten behoeve van de electriciteitsvoorziening van die plaats.

Op het eiland *Madoera* komen drie plaatselijke electriciteitsbedrijfs voor, n.l. te Pamekasan, Bangkalan en Soemenep, welke alle door de ANIEM worden geexploiteerd. Het oudste dezer bedrijfs, dat te Pamekasan, was aanvankelijk in handen van de provincie Oost-Java (loch i« sinds Maart 103S door de ANIEM overgenomen. De getotaliseerde centralevermogens in genoemde bedrijfs bedragen resp. 310, 76 en 76 P.K. In de centrales te Bangkalan en Soemenep is voorhands slechts 6en machine opgesteld; uit den aard der zaak wordt in deze bedrijfs uitsluitend nachtstroom geleverd. De energie wordt in alle drie bedrijfs bij laagspanning opgewekt. Te Pamekasan wordt zij ver volgens opgetransformeerd tot 6 kV en bij die spanning langs kabels naar enkele transformatorstations gevoerd. Te Bangkalan en Soemenep zijn geen hoogspanningsnetten aanwezig.

Voorts bezit de Dienst der Zoutregie te Krampon en Kalianget inrichtingen voor opwekking van elektrische energie ten behoeve van het bedrijf der zoutwinning en zoutverpakking, uit welke inrichtingen op beperkte schaal eveneens stroom aan derden wordt geleverd.

De totale electriciteitsconsumptio in de provincie Oost-Java heeft in 1938 rond 82 miljoen kWh bedragen; het aantal afnemers der open bare electriciteitsbedrijfs in dit gewest was 78,000. Het jaarverbruik per afnemer bedroeg derhalve 1050 kWh, dat per hoofd der bevolking 5,43 kWh.

De Buitengewesten. De electriciteitsvoorziening in de Buitengewesten draagt vooralsnog een in hoofdzaak lokaal karakter. Zy beperkt zich tot dusver tot de aanwezigheid van distributienetten in een beperkt aantal plaatsen van grootcrrn omvang of betckenis, welke netten als regel gevoed worden uit een eigen plaatselyk kracht-werk. In enkele gevallen is de aanwezigheid van groote industrieele of mijnbedrijfs, welko een krachtstation voor eigen energievoorziening exploiteeren, medc dienstbaar gemaakt aan de open bare electriciteitsvoorziening in nabijgelegen plaatsen.

Electriciteitsvergunningen voor meer of minder uitgestrekte landelijke gebieden zijn in de Buitengewesten slechts sporadisch vrelend. De groote afstanden en geringe bevolkingsdichtheid hebben het tot stand komen van groote overlandbedrijfs ven tot dusverre verhinderd. Deelectricificatie van een langs den weg van Manado naar Ke ma gelegen strook in de Minahasa, doof de Nederlandsch-Indische Gas Maatschappij, kan als een eerste poging in deze richting worden gezien.

Overigens was de werkzaamheid der locale overheden tot stimuleering en oprichting van electriciteitsbedrijfs in het door hen bestuurde gebied in de Buitengewesten over het algemeen grooter dan op Java, waar de voor electricificatie geschikte objecten reeds spoedig door de groote particuliere electriciteitsondernemingen onderkend en geexploiteerd waren. Aldus bevindt zich in de Buitengewesten een groot aantal bedrijfs in handen van gemeenten, groepsgeijneenschappen, zelfbesturen, landschapskassen en plaatselijke fondsen.

Do verspreide ligging van de voor electricificatie geschikte centra van veelal bescheiden omvang is oorzaak, dat voor de opwekking van de elektrische energie als regel in aanmerking konniende vwaterkrachten gewoonlijk op te grooten afstand dezer centra gelegen waren om een rendabele exploitatie inogelijk te maken. Zulks heeft er toe geleid, dat, niettegenstaande 85% der in Nederlandsch-Indie voor exploitatie behchikbare waterkracht in de Buitengewesten gelegen is, men in die gewesten nagenoeg uitsluitend calorische centrales aantreft.

In den allerjongsten tijd wordt van particuliere zijde een onderzoek ingeseld naar de mogelijkheden tot exploitatie van de waterkracht der zksahan watervalen in Noord-Sumatra, de grootste in Indie voorkomende waterkrachten, zulks teneinde deze allereerst dienstbaar te maken aan de energievoorziening van in de nabijheid daarvan op te rich ten chemische en metallurgische bedrijfs. Mocht evenwel een dergelyko ontginning tot stand komen, dan mag warden verwacht, dat deze eveneens benut zal worden voor de electriciteitsverzorging van het omliggende gebied . Voorts bestaan bij de NIGM reeds sinds geruimen tijd plannen om voor de reeds vermeldc streekvoorziening in de Minahasa ccrclang gebruik te maken van de waterkracht in de Mala-lujnrrivier.

Het in totaal door open bare electriciteitsbedrijfs geleverde electriciteitsgebruik bedroeg in 1938 voor de Buitengewesten tezamen 52 miljoen kWh; het aantal electriciteitsgebruikers in deze gewesten was 53,000. Het electriciteitsgebruik per verbruiker was derhalve 987 kWh,

dat per hoofd der bevolking 2,76 kWh. Het aantal aansluitingen op openbare elektriciteitsnetten bedroeg in de Buitengewesten 2,8 per 1000 inwoners tegen 6,2 in West-Java.

Een uitputtende opsomming op beschrijving van alle in de Buitengewesten geëlectriceerde plaatsen en aanwezige krachtwerken op werkes zou buiten het bestek van dit artikel vallen. Hieronder kan derhalve slechts een korto vermelding van de voornaamste werken en be-dryven volgen.

Te *Sabang* exploiteert de N.V. Zeehaven en Kolenstation Sabang een motorcentrale met een totaal opgesteld vermogen van ruim 1000 P.K. Stroomsoort en spanning zijn 440 V gelijkstroom. De centrale is allereerst bestemd voor de haveninrichtingen der maatschappij; open bare distributie heeft plaats bij 220 V met behulp van een drieleiderstelsel.

To *Koetaradja, Sigli, Langsa, Berasagi* en *Tebit/tinggi* bestaan plaatselijke electriciteitsbedrijven der NIGM, elk met motorcentrales van resp. 700, 450, 650, 300 en 600 P.K. Van Langsa uit wordt tevens Koealasingang, van Bcrastagi uit Kabandjahoe door inmiddel van een 6 kV kabel van stroom voorzien.

In de hoofdplaats *Medan* wordt een plaatselijk electriciteitsbedrijf geexploiteerd door de NIGM met kabeluitloopers naar Arnhemia, Bindjai en naar Belawan-Deli via Laboan en Titipapan. De spanning van het kabelnet is 7000 Volt; in de stoomcentralen te Poeloe B raj en zijn stoomturbines voor 2250 en 1450 P.K., zoomede twee aanvullende Dieselaggregaten voor 500 P.K. elk opgesteld.

Te *Pemata ngs ia nt ar* en *Ta. ndjoengbala* i worden electriciteitsbedrijf ven geexploiteerd door de gemeenten van clien naam. De geicente Tandjoengbalai bescht hiertoe over een oude centrale, waarin drie inductoraggregaten van 100 P.K. elk zijn opgesteld, zoomede over een meer moderne centrale met 66 inductoraggregaat van 300 P.K. Door het Gemeentelijk Electriciteitsbedrijf te Pematangsiantar wordt de benodigde energie ingekocht van de daar gevestigde N.V. Ijs- fu brik Siantar, door welke vennootschap mede een klein distributiebedrijf wordt geexploiteerd t.e Padangsidompoean.

Onder toezicht van den gewestelijken waterstaat der Oostkust van Sumatra worden in een groot aantal plaatsen in dat gewest kleine electriciteitsbedrijfjes geexploiteerd door de betrokken zelfbesturen. Hiertoe behooren o.m. *Tandjoengpoera, Tandjoengliram, Laboanroekoc, Laboanbilik, Il antaupraen Kisarant*. De vernogens (er centrale varieeren van — 100 P.K.

In de bekende visschersplaats *Bagansiapiapi* wordt een electriciteitsbedrijf geexploiteerd door de Electriciteit Ajaatschnppij. Balik PapaiK De capaciteit <lc centrale is 200 P.K. Voorts worden op zich zelf staande particuliere electriciteitsbedrijfven geexj)loiteerd in de plaatsen *Prapat* en *Jialig* (N.V. Industrie en Handelmaatschappij Prapat), *Pa da nt/sidempoea n* (N. V. [Jsfabrik Siantar) en *Socngaipenoe* (N. V. Handelmaatschappij Indrapocra). De in de desbetreffende centrales opgestelde vermogens zijn resp. 60, 90, 430 en 60 P. K.

To *Padatuj* bestaat een gemeentelijk electriciteitsbedrijf, dat de benodigde stroom inkoop van de stoomcentralen Kam pong Doerian nabij

Eemfthaven. Deze centrale is in beheer bij den dienst A'an den Mijnbouw en is allereerst bestemd voor de energievoorziening van de Joss- en laadinrichtingen ten behoeve van den afscheper der Oembitin steenkolen. Decentrale verstoektuident aard der zaak Oembitinkolen; opgesteld zijn een turbo-aggregaat van 1000en twee v^Tano00 P.K.

Nabij *Sawahloento* beschikken de Oembitinmijnen ten behoeve van het bedrijf der mijnen thans over de stoomcentralen Taajeh met drie turbincaggregaten voor 2000 kW elk. Deze centrale, die Oembitingruis verstoekt, is mede dienstbaar gemaakt aan de electricificatie van het plaats- j Sawah Loonto.

Verder is in de *Padangsche Bovenlanden* voor een samenhangend gebied een landelijke vergunning verleend aan de Electriciteit Ajaatschappij Sumatra (E.M.S.), die van uit haar centrale te Padangloear door middel van 6 kV kabels de plaatsen Fort de Kock, Padangpandjang en Pajakoemboeli van stroom voorziet.

Dezelfde maatschappij exploiteert eveneens een electriciteitsbedrijf te *Sibolga*, waar zij beschikt over een motorcentrale met drie Diesel-aggregaten voor 200 P.K. elk. In het nabij deze hoofdplaats gelegen *Taroe.toc.ng* wordt een electriciteitsbedrijf geexploiteerd door het stads- fonds, dat hier toe gebruik maakt van een nabijgelegen waterkrachtwerkje, waarin twee turbines van 85 P.K. elk zijn opgesteld.

In de residentie Benkoelen bezit de NIGM vergunning voor een gebied, waarin behalve de hoofdplaats *Benkoelen* ook de plaatsen *Moeara A man, Tjoeroep* en *Kepahiang* gelegen en aangesloten zijn. De NIGM betreft de hiertoe benodigde energie van het Landswaterkrachtbedrijf "Benkoelen", dat die energie opwekt in de waterkrachtcentrale T6s. Dit kraektwerk werd in 1919 in bedrijf gesteld met twee waterturbines voor 1000 P.K. elk en was bestemd voor stroomlevering aan de Gouvernements goud- en zilvernijnen te Tambangsawah en aan de Myanbouw maatschappij Redjting Lebong. Na de sluiting van het desbetreffende Gouvernements mijnbedrijf is de centrale door het Landswaterkrachtbedrijf van den Dienst van den Mijnbouw overgenomen; de Mijibouwmaatschappij Redjang Lebong is echter nog steeds de grootste aaneemster van dit waterkrachtbedrijf. Van de centrale Tds voeren een dubbelcircuit 25 kV lijn naar Moeara-A man, van waar ook Redjang Lebong den stroom ontvangt, en een dubbelcircuit 30 kV lijn via Tjoeroep naar Kepahiang. De lijn Kcpahiang-Benkoelen is slechts voor enkel-eircuit uitgeoeverd; evenwel is te Benkoelen een calorisch reserve-centrale aanwezig, waarin een Diesel-aggregaat voor 220 P. K. is opgesteld.

De NIGM exploiteert in Zuid-Sumatra voorts bedrijven te *Palembang, Lahat* en *Moeara Enim*, zoomede in *Telokbetoeng*. Te Palembang en Telokbetoeng oescht deze maatschappij over eigen centrales en wcl te Palombang over een stoomcentralen met twee turbo-aggregaten voor 800 P.K. en een voor 3000 P.K., terwijl te Telokbetoeng een motorcentrale aanwezig is waarin twee Diesel-aggregaten zijn opgesteld voor 300 P.K. elk. Do spanning in het kabelnet is te Palembang 7000 V; te Telokbetoeng is zij normaal. Van de centrale te Telokbetoeng uit zijn tevens het nabij gelegen Tandjoengkarang en de haven- plants Oosthaven aangesloten.

Te *Tandjoeng Enim* beschikket de Boekit A-s@m stoomkolonmijnen voor het eigen bedrijf over een stoomcentrale, waarin vier turbo-aggregaten zijn opgesteld met een gezamenlijk vermogen van 7200 kW. Deze centrale is uiteraard tevens dienstbaar gemaakt aan de elektrificatie van de plaats Tandjoeng Enim, waar ook de distributie door de B.A.M. verzorgd wordt. Van Tandjoeng Enim voert een 30 kV lijn naar Lahat, bestemd voor stroomlevering aan de S.S. werkplaatsen aldaar. Te Lahat wordt voorts stroom afgenomen door de NIGM ten behoeve van het plaatselijk distributiebureau. Ook voor het distributiebureau te Sloeara Enim betreft de NIGM de stroom van de B.A.M. en wel via een 6 kV kabel rechtstreeks uit de centrale.

In *Djambiy Koealatoengkal* en *Rengat* bestaan kleine elektriciteitsbedrijfs, die geëxploiteerd worden door plaatselijke fondsen, resp. door het Zelfbestuur. De centrale-vermogens in deze plaatsen bedragen 400, 70 en 100 P.K.

Op het eiland *Bangka* beschikt de Bangka Tinwinning voor haar bedrijf over de stoomcentrale Mantoeng nabij Belinjoe, alwaar 5 turbo-aggregaten voor 2000 kW elk zijn opgesteld, zomede een S.T.A.L. turbine, type Ljongstrom, voor het dubbele vermogen. Als brandstof voor de ketels worden Boekit Asam gruiskolen gebezigd. Van de centrale Mantoeng voeren een 30 kV lijn naar het mijngebied ten Noorden van Belinjoe, zomede een dubbelcircuitlijn voor dezelfde spanning via Soengailiat naar Pangkalpinang, welke voedingslijn tot een halverwege Soengailiat gelegen station door een derde zwaardere lijn, eveneens voor 30 kV, wordt versterkt; beide laatste lijnen volgen overigens hetzelfde tracé.

Van een 10-tal aan deze lijnen gelegen 30/6 kV overgangsstations uit wordt het merendeel der in de secties Belinjoe, Soengailiat en Pangkalpinang gelegen tinmijnen en baggenolens door middel van buitenleidingen voor 6 kV van stroom voorzien. Deze lijnen zetten zich, na een z.g. mijnschakelstation te zijn gepasseerd, tot in de — open — mijnroexen voort, waar de elektrische energie in een bij iederen pompmotor in een beschermende kooi opgestelden transformator wordt oingezet op een spanning van 500 Volt, bij welke spanning de pompmotoren worden gevoed.

Door het stroomleveringsbedrijf der Bangka Tinwinning wordt mede de openbare stroomlevering verzorgd in de plaatsen Iluntok, Belinjoe, Soengailiat, Pangkalpinang en Batoeroca. Te Muntok is hiervoor een afzonderlijk motorcentrale aanwezig met een totaal vermogen van 250 P.K. De overige distributienetten ontleenen de energie aan het algemeene net, waartoe in iedere plaats de stroom van een door overgangsstations langs 6 kV kabels naar enkele transformatorstations wordt gevoerd.

Voorts bevinden zich op Bangka nog enkele zeer kleine elektriciteitsbedrijfs te Kobalen en Toboali, welke met behulp van de B.T.W. door het Binnlandsch Bestuur uit plaatselijke fondsen worden geëxploiteerd. Als krachtbron gebruiken deze bedrijfs oude, van de B.T.VV. overgenomen locomobielene

Een soortgelijke toestand als op Bangka bestaat op het eiland *Billiton*, waar de Gemengde Mijnbouw Maatschappij Billiton te Manggar beschikt over een Dieselcentrale met een 2-tal

aggregaten van 1200 en 2000 P.K. Via een 30 kV hoogspanningslijn, zomede een aantal secundaire lijnen voor 6 kV worden van deze centrale uit de voornaamste mijngebieden gevoed, terwijl ook de plaats Manggar is geëlectriceerd. In de hoofdplaats Tandjoengpundan bezit de maatschappij ten behoeve van enkele bedrijfsinrichtingen een kleinere centrale van ca. 400 P.K. van waaruit tevens stroom geleverd wordt aan het stadsfonds, dat de plaatselijke openbare distributie verzorgt.

Op het eiland Riouw bestaat op de hoofdplaats *Tandjoengpinang* een plaatselijk elektriciteitsbedrijf, dat geëxploiteerd wordt door een particulier (centrale vermogen ca. 300 P.K.)

Op Borneo exploiteert de ANIEM o.m. elektriciteitsbedrijven in de beide residentiehoofdplaatsen Bandjermasin en Pontianak, die zij in later jaren van de locale maatschappijen, die deze bedrijven gesticht hebben, heeft overgenomen. Te *Bandjermasin* heeft sinds de overname langen tijd de toestand bestaan, dat de aanwezige centrale geen voldoende vermogen bezat en ook onvoldoende was geoutilleerd om in de behoeften der plaats te kunnen voorzien, terwijl geen vergunning voor uitbreiding kon worden verkregen, aangezien deze midden in de stad gelegen centrale hinder voor de onvonnenden opleverde. Vanwege den in dit deltag gebied zeer slappen bodem was het uiterst moeilijk een stuk grond te vinden voor het bouwen van een nieuwe centrale. In de behoefte aan elektrische energie is toen tijdelijk voorzien met behulp van een drijvende centrale, die, gebouwd op een twaalf ijzeren pontons, een Dieselaggregaat van 600 P.K. bevatte, dat door middel van kabels van speciale constructie verbonden was met een schakelstation op den vasten wal. Door den bouw van een nieuwe centrale op een daartoe opgespoten terrein, die in 1938 gereed gekomen is, is deze drijvende centrale thans overbodig geworden en door de ANIEM voor algemeene reserve naar Socrabaja teruggeslept.

In de residentie Westerafdeeling van Borneo bezit de ANIEM een regionale vergunning voor een gebied, waarin behalve de hoofdplaats *Pontianak* ook de plaatsen *Siti (Jkawan)* en *Mangkal* gelegen zijn. In de centrales te Pontianak en Singkawang zijn machinervermogens opgesteld tot een totaal van 1280 resp. 750 P.K. Van Singkawang voert een 6 kV kabel naar Peranak (-kat).

In een enclave in het evenbedoelde vergunningsgebied ligt voorts het elektriciteitsbedrijf te dat geëxploiteerd wordt door een particulier. In de centrale te Meipawah bevinden zich twee machines, ieder voor 20 P.K. Meer in het binnenland bevindt zich het elektriciteitsbedrijf te *Sangau*, eveneens geëxploiteerd door een particulier.

In de plaatsen *Samarindai* en *Tanggusig* worden elektriciteitsbedrijven geëxploiteerd door de Sarnarinda Tenggara'sche Electriciteit Maatschappij (S.T.E.M.), die den hiervoor benodigde stroom betreft van de centrale Batoepanggal van het steenkolen mijnbedrijf der Oost-Borneo Maatschappij (O.B.M.). In dit krachtwerk zijn twee stoomaggregaten (een turbine en een zuigmachine) opgesteld met een vermogen van ca. 650 P.K. elke stroom wordt onder 6 kV spanning langs een kabel, resp. hoogspanningslijnen, naar de genoemde plaatsen gevoerd.

Een zustermaatschappij der S.E.T.M., de Electriciteit Maatschappij Balikpapan (E.M. B.P.), exploiteert een electriciteitsbedrijf te *Balikpapan*, alwaar de stroom betrokken wordt van de plaatselijke bedrijfscentrale der B.P.M. (2 X 4000 P.K.).

Voorts kunnen nog genoemd worden het electriciteitsbedrijfje te *Barabai* in het binnen-land der Zuid- en Oosterafdeeling, geëxploiteerd door het plaatselijk fonds a Ida ar, zoonmod. dat te *Kotabaroe* op het eiland Poelau Laeet, geëxploiteerd door een particuliere maatschappij, de Kotabaroese Electriciteit Maatschappij.

Op het eiland Celebes worden op de beide hoofdplaatsen Manado en Makassar electriciteitsbedrijven geëxploiteerd door de NIGM. Te *Makassar* beschikt zij daartoe over een stoomcentrale nabij Soengeiminassa (twee turbine-aggregaten van 1800 P.K. elk), van waar ook laatstgenoemde plants van energie wordt voorzien.

In de motorcentrale te *Manado* zijn drie Diesellaggregaten opgesteld, elk voor 300 P.K. Van deze centrale uit voeren langs den grooten weg, dwars door de Alinahasa en langs een enkel zij weg 15 kV kabels, waarop o.m. de plaatsen Tondano, Tomohon, Aennadidi, Ke ma en vele kleinere gehuchten aangesloten zijn. Voor het kabelnet in de hoofdplaats Manado is G kv toegepast. Plannen bestaan om voor de landelijke electricificatie van de Minahasa t.z.t. gebruik te maken van de waterkracht der Malalajanrivier. Voor een achtal plaatsen in *Zuid-Celebes*, t.w. Pa repare, Adjadene, Paloppo, Singkang, Watampou (5, Sindjai, Bonthain en Baobaoe, het laatste op het eiland Boeton, zijn vergunningen verleend aan de Maatschappij tot Exploitatie van Plaatselijke Bedrijven (M.E.P.B.), een vennootschap waarvan het kapitaal practisch geheel in li an den is van een aantal landschapskassen in het betrokken gebied en onder toezicht staat van het Binnenlandsch Bestuur. Deze maatschappij beschikt in de genoemde plaatsen over inotocentrales, waarvan die te Parepare met vier machines van 100 P.K. elk, de grootste is. De gelijktijdige bouw van deze bedrijven, die tezamen met ijfabrieken worden geëxploiteerd, heeft het mogelijk gemaakt een groot mate van eenvoudigheid in de technische uitvoering te verkrijgen, die aan een eenvoudig en economisch beheer zeer ten goede is gekomen.

Aan deze maatschappij is in den laatsten tijd rondom *Pari pare* ook voor een landelijk gebied vergoeding verleend, waarin o.m. de plaats Pinrang gelegen is. Tusschen den aanleg der Sawitto-voelingswerken is aldaar van Parepare uit via een lokV hoogspanningslijn elektrische energie geleverd. Plannen voor den bouw in samonhang met deze voelingswerken van een waterkrachtwerk, dat het nanwezige verval (ca. 5m) in het hoofdtoevoerkanaal dezer werken zal benutten en dan langs dezelfde hoogspanningslijn energie terug zal leveren in de richting van Parepare, verkeerden in een vergevorderd stadium van uitvoering.

Door de thans tot liet A.N.I.E.M.-concern behorende Electriciteit Maatschappij Bali en Loimbok (E.Bu.Lom) worden electriciteitsbedrijven geëxploiteerd in de plaatsen Singardja en Disnpasur op het eiland *Bali* en in de plaatsen Mata rain, Amponan en Tjakranegara op het eiland *Lombok*. De maatschappij bezit hiertoe motor-

centrales to Singardja, Ddnpasar en Ampenan met opgestelde vermogens van 300, 420 en 330 P.K.

Voorts bezit dezelfde maatschappij nog electriciteitsbedrijven te *Goronlalo* (N. Celebes) en *Ternate*. Do totaal vermogens opgesteld in de Eraclitwerken in deze plaatsen zijn 400 en 330 P.K.

Te Amboina- en Batoemerah, beide op het eiland *Armbon*, worden electriciteitsbedrijven geëxploiteerd door de Electriciteit Maatschappij Ambon (E.M.A.). In de centrale te Amboina zijn Diesellaggregaten tot een totaal vermogen van 1000 P.K. opgesteld.

Een dergelijk bedrijf bestaat te *Koepang*, geëxploiteerd door de Electriciteit Maatschappij Timor en Onderhoorigheden. Een bijzonderheid van dit bedrijf is, dat daarbij van de apanningen 500 Volt en 220/127 Volt gebruik is gemaakt, beide uitgevoerd als buitenleidingen op dezelfde masten onder toepassing van masttransformatoren. De capaciteit der centrale is 120 P.K.

Het meest oostelijk gelegen openbare electriciteitsbedrijf is dat te *Manokwari* op Noord Nieuw-Guinea, geëxploiteerd door een particulier. De centrale-capaciteit van dit hliput-bedrijf bedraagt 30 P.K.

Tot de ontwikkeling van de electriciteitsvoorziening wordt door doelmatig gekozen, niet te boogge tarieven en billijke levringsvoorwaarden zeer veel bijgedragen.

De tarieven en aansluitingsvoorwaarden, der in Nederlandsch-Indie werkende openbare electriciteitsbedrijven zijn in het algemeen aan goedkeuring door de overheid onderworpen. Volgens de meeste electriciteitsvergunningen komt herziening van deze tarieven en voorwaarden eens in de 5 jaren aan de orde, indien althans niet een tusschentijdache herziening bij onderlinge overeenstemming tusschen de electriciteitsondernemers en de overheid is tot stand gekomen. Een uitzondering vormt alleen het electriciteitsbedrijf te Batavia, dat volgens een der oudste thans nog van kracht zijnde vergunningen werkzaam is, volgens welke vergunning het electriciteitsbedrijf vrij is in de vastelling van zijn tarieven, mits het deze slechts niet verhoogt. Voorts zijn ook in aan locale overheden voor het eigen ressort verleende electriciteitsvergunningen (o.a. voor de gemeenten Madioen, Padang, Tandjoeng-balai en Pematangsiantar) de tarieven en aansluitingsvoorwaarden buiten toezicht door hooger gezag gelaten, mndera dan dat, hetwelk uit hoofde van de decentralisatiewetgeving op die overheden wordt uitgeoefend.

Bij de electriciteitsbedrijven in Nederlandsch-Indie wordeii in hoofdzaak de volgende tariefsvormen aangetroffen.

a. Volgens het z.g. *vlakmelertarief* wordt een zekere prijs per verbruikte eenheid van energie (kWh) betaaid, waarnaast dan gewoonlijk nog ocn vaste maandelijkscho bijdrage in den vorm van klantrecht of inderhuur gehoven wordt. Dit tarief wordt het meest aangetroffen in de bedrijven der Nederlandsch-Indische Gas Maatschappij, waar het vroeger overhoorsche, dock wordt ook in die bedrijven geleidelyk verdrongen door meer moderne tariefsvormen. Het tariefsbedrag per kWh client bij dezen tariefsvorm, vooral voor kleine verbruikers, vrij hoog te zijn,

doordien daarin ook allo vaste kosten, vooral ook die der distributie, omgesghen moeten worden; het overtreft dan vele malen de eigenlijke opwekkingskosten, waarmede het door het publiek al te spoedig, doch ten onrechte vergeleken wordt. Bovendien werkt deze tariefsvorm remmend op de ontwikkeling van het electriciteitsgebruik. doordien het tot uiterste spaarzaamheid in het gebruik van elektrische energie aanspoort. Voor de bevordering van het electriciteitsgebruik ten dienste van huishoudelijke doeleinden, welk gebruik in den laatsten tijd zoo op den voorgrond treedt, is dit Mricf dan ook ondeugdelijk gebleken.

de Indische becirjven varicert het tariefsbedrag volgens dit tarief tusschen f 0,25 (haven van Tandjoengprioe) en f 0,45 (Sabang) per kWh; te Batavia en Medan, waar dit tarief het meest voorkomt, bedraagt het f 0,35. Het klant-recht varieert bij de verschillende bedrijven en is veelal bovendien afhankelijk van de grootte tier aansluiting. Voor normale aansluitingen kunnen f 0,60 en f 1,50 als uiterste grenzen van het klant-recht volgens dit tarief worden aangenomen.

b. Het tegenovergesteldc uiterste op tariefsgebied vormen de *abonementstarieven*, waarbij uitsluitend voor de beschikbaarstelling van vermogen wordt betaaid en de maandrekening dus onafhankelijk is van het gebruik. Bij nonnale aansluitingen van eigendomsinstallaties is het tariefsbedrag veelal per 25 Volta mperc vastgesteld en varicert tusschen ca. f 0,75 (Bandoeng) en f 1,60 (Bagansiapiapi). Bij sommige bedrijven (w.o. Bandoeng) is het klantrecht in dit tariefsbedrag begrepen, waardoor geen volkomen evenredigheid tusschen de verschillende tariefsstrappen bestaat; het genoemde bedrag is dan als een gemiddelde voor verscheidene trappen gevonden.

In tegenstelling met het vlakmetertarief, dat tot zuinigheid prikkelt, werkt het abonnements-tarief binnen de door de instelling van het controletoestel (stroonibegrenzer) gestelde grenzen verspilling van energie in de hand. Tot zoodanige verspilling moet b.v. worden gerekend het onnoodigen overdag laten doorbranden van lampen, hetgeen vooral bij de kleinere verbruikers veel voorkomt. Hoewel zulks volgens de x'oorwaarden van het tarief weliswaar verboden is, is het zeer moeilijk hierop een afdoende controle uit te oefenen. Voorts maken sommige moderne toepassingen van electriciteit, zooals b.v. waterverhitters met accumulatie-mogelijkheid en sommige kooktoestellen, het mogelijk oin in het ingestelde vermogen practisch gedurende bijna 24 uren per dag te benutten, waardoor sommige verbruikers, die van deze toepassingen gebruik maken, de elektrische energie tegen onevenredig Jagen prijs ontvangen, zulks ten detrimento van de overige verbruikers volgens dit tarief, die gemiddeld een gebruiksduur van ca. 250 a 300 gebruiksuren per maand bereiken. Er is in den laatsten tijd bij de electriciteitsbedrijven daarom een streven te be n i er ken om de beschikbaarstelling van dit tarief te beperken tot de kleinere verbruikers, waar het langzamerhand de plaats van het bierna te behandelcn laimpcrtarief gaat innemen ; thans is in de bedrijven van ANIEM en GEBEO dit tarief nog slechts verkrijgbaar tot 200 VA.

Het zijn vooral de eenvoud der controlemidde- 1 en de eenvormigheid der maandelijksche

strooinreknngon, waarvoor geen metcrasflezing noodig is, die dit tarief, vooral voor de kleincn en middelgrootc afnemers zoo bijzonder geschikt ninken, waardoor het jarcnlang het in Indic nicest verbrcide tarief voor licht en huishoudelijke doeleinden is geweest. Eerst de belangrijke toename van het huishoudelijk gebruik van elektrische energie hebben tot het verlaten van dit tarief voor de groote aansluitingen gcnoot.

In die bedrijven, welke het abonneinentstarief ook voor groote afnemers beschikbaar stellen, komt als alternatieve vorm als regel ook het abonneinentstarief met overschrijdingsmogelijkheid voor. Tegen betaling van een hooger klant-recht ontvangt men daarbij in plaats van den stroonibegrenzer een overschrijdings-kWh meter, welke het aantal kWh aangeeft, welke boven het ingestelde vermogen zijn afgenoemen. Deze kWh worden afzonderlijk berekeid tegen een tamelijk hoogen eenheidsprijs, welke varieert van f 0,30 (Karangascm) tot f 0,60 (Bagansiapiapi). 3

Voor hen, die niet over een eigendomsinstallatie beschikken, wordeii door de meeste electriciteitsbedrijven abonneinentstarieven beschikbaar gesteld tegen tariefsbedragen, die als regel f 0,15 per 25 VA. hooger liggen dan het tarief voor eigendomsinstallaties en waarbij de installatiehuur in het tariefsbedrag inbegrepen is. Per 25 VA ingesteld vermogen wordt als regel een lichtpunt ter beschikking gesteld; voor ncer lichtpunten moet extra worden betaaid.

c. Als een bijzondere vorm van het abonneinentstarief komt in Indie voor zeer kleine afnemers nog het *tarief per verbruikstocstel*, meestal laimpcrtarief genaamd, voor. Volgens dit tarief zijn tariefsbedragen vastgesteld per gloeilamp van bepaalde lichtsterkte, terwijl in de tarieven van sommige bedrijven nog afzonderlijke bedragen worden vermeld voor enkele der meest voorkomende gebruikstoestellen, zooals strijkijzers en fans van gefixeerd vermogen en radio-toestellen, zoodede voor de mogelijkheid tot omschakeling van meer lampen, welke niet gelijktijdig kunnen branden. Klantrecht wordt volgens dit tarief niet geheven.

Een afzonderlijk meet- of controletoestel ontbreekt bij dit tarief geheel en al. De controle ligt opgesloten in den aard der installatie, die by dit tarief uitsluitend vnnwege het electriciteitsbedrijf in huur ter beschikking wordt gesteld en waarbij van onverwisselbare (pauschal-) fittings en — voor wat betreft de toestellen — van niet loscnenbare stopcontacten (wandrosetten) gebruik wordt gemaakt. Deze wijze van controle is nochtans niet afdoende gebleken om het hoofd te kunnen bieden nun de vindingrijkheid van ee» dee I van het publiek in het bedenken van middelen tot ontcluing; bovendien legt zij aan den verbruiker een groote mate van beperking op in de mogelijkheid tot bemitting van het beschikbaar gestelde vermogen.

De voornaamste bestaansreden van dit tarief was gelogen in de omstandigheid, dat die techniek der controle-instrumenten tot voor kort niet in staat was om goede en betrouwbare stroonibegrenzers voor zeer kleine verinogens (beneden 100VA) voor voldoende Jagen prijs te fabricoeren. Nu deze mogelijkheid evenwel opgelost is en doclmatig geconstrueerde stroombegrenzers voor vermogens van 20 VA af kunnen worden ge-levverd, is het laimpcrtarief voorbestemd om ge-

icidelijk te verdwijnen en door het abonnements-tarief met stroombegrenzing te worden ver- van- gen. d. Onder *(eniengde tarieven* worden in hot algemeen verstaan tarieven, waarbij zoowel voor de beschikbaarstelling van vermogen als voor het verbruik per eenheid van energio betaaid moet worden, zoodat zoowel de vaste als do variable bedrijfskosten in het tarief tot uitdrukking warden gebracht.

Binnen deze tarievengroep bestaat een on- cindig aantal variaties al naar gelang het zwaarte — punt cter tariefsheffing meer bij het belasting- recht dan wel bij het verbruiksrecht is gelegen of wel het verbruik of de tarifiering volgens de voorwaarden van het tarief aan bepaalde be- perkingen of begrenzingen (spertijd) onderworpen is. Al naarmate de maximaal opgetreden belas- ting wordt gemeten dan wel de maximaal toege- stane belasting op een van te voren overeenge- kame waarde wordt ingesteld, kunnen deze tarieven roorts in twee groepen onderscheiden worden. De tarieven van de eerstgenoemde groep verschaffen den verbruiker wel een maximum aan bewegingsvrijheid voor wat betreft den aarcl en de hoeveelheid van zijn verbruik. Het door de te meer ingewikkelde metapparaatuur hooge klantrecht maakt deze tarieven evenwel ongc- schikt voor kleine verbruikers.

e. Een overgang tusschen de abonnements- tarieven en de gemengde tarieven vormt het *abon- nementstarief met begrenzing van het verbruik*. Volgens (lit tarief, dat bij zeer vele electriciteitsbedrijven voor do groote afnemers in de plaats is gekomen van het zuivero abonnements- tarief, wordt voor het abonnementsbedrag slechts een vrijdom van energiv'erbruik verleend, dat met een zekeren gebruiksduur van het ingesteld vermogen overeenkomt. Voor grooter verbruik moet afzonderlijk worden betaaid, welk verbruik — indien do apparaatuur voor de controle hierop is i>gericht — buiten den spertijd ongelimiteerd is toegestaan, doch binnen <ien spertijd beperkt blijft tot het ingesteld vermogen.

Je vrij toegestane gebruiksduur van het ingesteld vermogen bedraagt bij do bedrijf van AN IEM en GEBEO 300 uren, bij die der NIG51 120 uren per maand. Het abonnementsbedrag varieert van f 0,72 (Bandoeng) tot f 1,075 (de tocslag voor het grooter verbruik van f 0,0-15 (Bandoeng) tot f 0,065 (Bundjermasin). Voor Batavia (NIGM) zijn deze bedragen f 0,75 en f 0,05.

/. De in Indie het laatst ingevoerde tariefsvorm voor licht- en huishouclijk gebruik is het *vastrechttarief*, dat in de laatste jaren meer en meer in gebruik komt. Volgens de tarieven van deze soort wordt volgens een meer of minder willekeurigen grondslag (vloerooppervlak, huur- waarde e.d.) voor ieder aan to sluiten) erceel eej) zeker minstens te betaleii tariefsbedrag, het vastrecht, vastgesteld, waarnaast nog een be- trekkelijk gering verbruiksrecht verschuldigd is, variierende van f 0,045 (Bandoeng) tot f 0,07 (Pudang) per kWh. Onder de vastrechttarieven kan con p'incipieel onderscheid gemaakt worden tusschen die, volgens welke voor alle verbruikte energie verbruikersrecht verschuldigd is en die, waarbij voor het vastrecht een zeker aantal kWh vrij wordt gegeven, zoodat het verbruiksrecht slechts voor het grooter verbruik beJioeft to

worden betaald. Do in de meeste Indische elec- triciteitsbedrijven geldendo vastrechttarieven behooren tot deze laatste categoric, waarbij het vastrecht en het daarvoor verstrekte aantal kWh zoodanig bemeaten zijn, dat daarmede de ge- schatte lichtbehoefte van het betrokken perceel gedeek en betaaid is. Het grooter verbruik (voor huishoudelijke doeleinden) geschiedt dan tegen het lage verbruiksrecht. Het vastrecht* tarief is derhalve een min of meer gecamou- fleerde toepassing van het beginsel cter waarde- schatting, vol gens welk beginsel do voor verlich- ting gebezigde elektrische energie duurder moet worden betaald dan die voor and ere, tot klassen van minder hooge waardeschatting behoorende toepassingen. Het tarief werkt hierdoor zeer stimulerend op het verbruik voor deze i.c. huis- houdelijke toepassingen.

Een nadeel van het vastrechttarief is hierin gelegen, dat de grondslagen voor indeeling tier verbruikers naar vastrechtklassen, d.w.z. de vaststelling van het vastrecht, noodzakelijk in een meer verwijderd verband staan tot de oer- gicafname en do afnemer de vryheid mist om in eerste instantie zelf den omvang der uit zijn aansluiting voortvloeiende verplichtingen te bepalen. Hierdoor is een arbitrair element in de tarifiering ingeschakeld, waarbij de electriciteitsc- verancier bemoeienis heeft met omstandigheden, die niet rechtstreeks een maatstaf zyn voor het geleverde.

In de eerste jaren, gedurende welke dit tarief werd toegepast, heeft ook het z.g. „stroomverle- den", d.w.z. het stroomgebruik — by toepassing van een ander tarief — in een zeker aantal der aan den overgang tot hot vastrechttarief voor- afgaande maanden, tot grondslag voor de vast- recht- vaststelling gediend.

Bij de vastrechttarieven, die thans in de bedrijven van ANIEM en GEBEO worden toege- past, is aan degenoemde bezwaren zoo goed moge- lijk tegemoet gekomen. Tot grondslag voor de vastrecht- vaststelling client volgens deze tarieven het vloerooppervlak van het woongedeelte der huizen en wel volgens een reglement, dat aan de op deze bedrij ven toeziende overheden bekend is gesteld. Bovendien wordt voor dit vastrecht vrijdom van verbruik verlcend tot een hoeveel- heid, die met het bedrag daarvan overeenredig is.

In de *tarievenboekjes* der electriciteitsbedrijven komen als regel naast elkaar enkele der boven- vermelde tariefsvormen voor, waaruit door den verbruiker het hem meest passenclo tarief kan worden gekozen. Deze vrijo tariefkeuzo is een essentieel kenmerk der in Indie toegepaste tarievenstelsels, waarop van overheidswege scherp wordt gcelet.

De overige Icvcringsvoorwaarden, regelende de contractuecle verhouding tusschen afnemer en electriciteitsbedrijf, worden ondergebracht in de z.g. „aansluitin *(jsvoorwaarde*)i. Zij zyn e vena is de ltftricivn aan goedkuring onderworpen eu worden als regel vastgesteld overeenkomstig een daarvoor van overheidswege saingesteld uniform model. Do voorwaarden omvatten o.m. be- palingen omtrent aansmekling voor en beendi- ging van do stroomlevering, de wijze van betaling, het storven van een waarborgsom, de wijze van aansluiting op het net en do plaatsing van do controletoestel len enz.

fn do meeste tarievenstelsels komt, naast de

reeds besproken tarieven voor verlichting en huishoudelijk gebruik, ook *l'achtarief* voor, passend voor de kleine en middelgroot industriële en andere krachtafnemers. Hier- voor wordt meerendeels een gemengd tarief ge-kozen met geringere tariefsbedragen dan die voor licht- en huishoudelijk gebruik en waarbij voorts spertijdsbeprekkingen een rol spelen. Op dit gebied is in recenten tyd een Staatscommissie werkzaam geweest, die tot laak had middelen te beramen tot bevordering van het industriel gebruik van electricischo energie en welker voor- stellen voor wat betreft de industriële electrici- teitstarieven een groote mate van eenheid zullen brengen. Het door deze commissie voor geheel Java voorgestelde tarief is een gemengd tarief omvattende een klantrecht, varieerende van f 2,50 tot f 10,00 al naar de grootte deraansluiting en de wijze van meting of begrenzing van het beschikbaar gestelde vermogen, een belasting- recht van f 1,50 per 500 VA en een verbruiksrecht van f 0,035 per kWh, zulks met inachtneming van enkele bijzondere bepalingen. Het tarief geeft slechts recht op verbruik buiten den spertijd. Voor verbruik in den spertijd is een verbruiks- recht van f 0,20 per in dien tijd verbruikte kWh verschuldigd.

Groote krachtafnemers, zooals fabrieken en ondernemingen van enige beteekenis, zullen zich echter gewoonlijk niet doen aansluiten volgens een der in de tarievenboekjes voorkomende algemeene tarieven. De groote omvang der levering stelt deze afnemers in staat speciale en gunstiger tarieven en regelingen te bedingen, welke dan in een bijzondere stroomleveringsover- eenkomst worden vastgelgd. Zulks geldt in het bijzonder voor die afnemers, die do energie af- nemen voor bijzondere doeleinden, zooals voor verwarming of voor chemischo of metallurgische processen en voor hen, die bijzondere beperkingen ten aanzien van den tijdsduur en de continuïteit der levering kunnen aanvaarden (spertijd, over- schotenergie).

Sinds door een in 1936 uitgezonden studie- commissie onder leiding van den toenmaligen directeur van Verkeer en Waterstaat, Mr. Dr. Ir. J. A. M. van Buuren, de groote vlucht werd waargenomen, welke de open ba re electriciteits- voorziening in Japan genomen heeft, mede als gevolg van een hoogen graad van electricificatie van de Industrie, mag zich de *bevordering van het industriel gebruik* van electricischo energie in een groote mate van belangstelling verheugen.

Zooals in dit artikel reeds eerder is vermeld, werd bij Gouvenemementsbesluit van 31 Juli 1936 een Staatscommissie benoemd, welke tot taak werd gesteld de Regeering omtrent de tot dit doel te nemen maatregelen van ad vies te dienen. Deze commissie is onlangs (1939) met haar ar- beid gereed gekomen, zoodat haar rapport bin- nenkort kan worden tegemoet gezien.

Aan alle beschouwingen van dezen aard ligt de overweging ten grondslag, dat de zelfkosten der opwekking van electricischo energie sterk afnemen bij toenemende productie en meer nog bij intensieveren afzet binnen een zeker verzorgings- gebied en toenemende benutting van het reeds gelinstalleerde productieapparaat, zoodat ver- grooting van den afzet als gevolg van een belang- rijke toename van het industriel verbruik gun- stig zal werken op den gemiddelden prijs, waar-

tegen electricischo energie gelveerd kan worden. Hierdoor wordt het niogelijk met voordeel de nieuwe — industriële — levering in mindere mate dan die voor licht- en huishoudelijk doel- einden te doen bijdragen in de vastto kosten der electriciteitsvoorziening, waardoor voor doze levering tarieven aangelgd kunnen worden, waarvan verwacht wordt, dat zij het industriel electriciteitsgebruik zullen stimuleren, hetgeen op zijn beurt voor de algemeene electriciteitsvoor- ziening weer gunstiger voorwaardeii zal schep- pen in den zin van verderc vrlaging van elc- gemiddelde kosten daarvan.

Voorts worden door het tot stand konien van leidingen en andere werken ten behoeve van in- dustriële electriciteitslevering nieuwe mogelijk- beden voor de algemeene electriciteitsvoorzie- ning geopend, doordien hierdoor nieuwe objecten binnen haar bereik zullen komen, welker electrifi- catic zondr dien niet rendabel te maken zou ziin geweest.

De industriële electriciteitslevering zal overig- ens uit den aard der zaak ten hoogste gelijken tred kunnen houden niet de ontwikkeling van de Industrie, welke mede van andere factoren af- hankelijk is dan van de mogelijkheid tot het be- komen van goedkooppe electricischo energie al- leen. Los hiervan zal het *interiveeren van de lan- delijke electricificatie*, d.w.z. het bereiken en ver- zorgen met electricischo energie voor verlichting en eventueel voor andere doeleinden van de groote massa der bevolking, nog gedurende langen tijd een vraagstuk blijven, waarover nog in geenendeelc het laatste woord is gezegd.

De moeilijkheden, die zich hierbij voordoen, komen goocdeels voort uit de geringe behoefte aan do voordeelen van electriciteit, welke tot dusver bij de groote meerderheid der bevolking — die haar als zuivere weelde beschouwt — wordt aangetroffen en voorts uit de bij haar gebleken onmogelijkheid oin voor deze behoefte een — zij hot gerug — maandelijks terugkeurend bedrag op zij te leggen.

Een maandelijksch a bon ienients bedrag van fl. bij voorkeur te innen in wekelijksche termijnen a f 0,25, kan voorhands worden geacht het maxi- mum te zijn, dat, op eenigszins grootere sc ha al dan thans, het nicer wolvarende deci van de landelijke bevolking in staat zou steHen van elec- trische verlichting gebruik te maken, zondr dat nochtans beweerd kan wordeii, dat met con dergelijk tarief vooralsnog meer dan een fractie van do totale inlandsche bevolking zou kunnen worden bereikt.

Voor evengenoemd bedrag zou o.m. een huis- installatio ter beschikking moeten worden ge- steld, die in ver band met de vcle mutaties, welke onder deze afnemers plegen voor te komen (wan- betaling uitgedgebrek), gemakkelijk aan te bren- gen en weer te verwijderen inoet zijn. Voorts zouden ook bijleveii en verwisseling van de gloeilampen — uit den aard der zaak van uiter- st gering vermogen — in het tariefsbedrag dienen te zijn begrepen, aangezien de noodzak tot aanschaffing van nieuwe lampen voor deze soort van afnemers prohibitief kan wezen. Een algemeene landelijke electriciteitsvoorziening op dezen voet is onder de bestaande prijsverhoudin- gen evenwel gobleken economisch nog niet te verwezenlijken te zijn.

Uit het voorgaande is gemakkelijk af te leiden,

van hoc uitzonderlijk bolang voor do ontwikck-
 JIng van de elcctriciteitsvoorzicning in Indie het
 verkrygbaar zyn van goedkoopc gloeilampcn van
 voldoende levenduur is. De kosten van verwis-
 seling van do gloeilampcn maken, in het bijzonder
 bij de zeer kleine aansluitingen, tot 30 % van do
 totale verlichtingskosten uit. Het is daarom voor het
 doordringen van de electriciteitsvoorziening tot het
 minder draagkrachtige deci der bevolking van
 belang, dat do prijzen van enkele typen kleine
 Jampen, die in Indie het vcelvuldigst ge-
 bruikt worden, onlangs niet onbelangrijk zyn verlaagd.
 Vooral de nieuwe 5 decahi men lamp, die in het
 bijzonder voor de Indische markt wordt
 gefabriceerd, moot als een nanwinst voor de
 cicificatio van de kampong worden be-
 schouwd. Nochtans moot de huidige prijsnotce-
 ring van gloeilampcn uit een oogpunt van de
 behoeften der Indische electriciteitsvoorziening
 nog belangrijk te hoog worden geacht.

o Van een en ander is het gevolg, dat over geheel
 Nederlandsch-Indie per 1000 inwoners slechts 4,2
 aansluitingen aan de netten der open bare
 electriciteitsvoorziening voorkomen tegen b.v. 267
 te Rotterdam. Het jaarverbruik per hoofd der
 bevolking bedroeg in 1938 5,1 kWh. Ver-
 geleken met het overeenkomstige cijfer voor Japan,
 dat ongeveer 100 maal zoo groot is, toont wel, welk
 enorm gebied in Indie nog voor verdere
 ontwikkeling van de electriciteitsvoorziening
 braak ligt.

Het is nochtans een verheugend verschynsel, dat
 de elcctriciteitsconsumptie in Nederlandsch- Indie,
 welk cijfer gedurende de crisisjaren 1930- 1935
 ongeveer stationnairgebleven was, sindsdien weer
 met ca. 10 % per jaar toegenomen is en thms xvceer
 een regelmatigc stijging vertoont. In dezelfde jaren
 (1930- 1935), dat ten aanzien vnn het
 energieverbruik liogstens van een stil- stand in de
 ontwikkeling kan worden gesproken, vertoont de
 aantal der consumenten een dui- del ij ken
 teruggang. Het is hi ermit duidelijk, dat het
 verminderd electriciteitsgebruik, veroorzaakt door
 het zich terugtrekken van een minder draag-
 krachtig deel der consumenten, grootendeels moet
 zyn goedge maakt door het niet stilstaan van den
 voortgang in de ontwikkeling en de electrificatie
 van de industrie, die juist in dien tijd omstig ter
 hand i» genomen.

J let verschijnsel van het zich terugtrekken van
 een grooto consumentengroep) wordt mede gellus-
 treerd door het getal der niet-aangesloten huur-
 installaties in woonhuizen. Hiervoor word door de
 drio groote electriciteitsmaatschap)) ijen in 1934
 een getal van ongeveer 60.000 opgegeven, of onge-
 veer 34% van het totaal dezer installaties. In 1938
 was dit cijfer weer teruggeloopt tot ca. 35.000 of
 20% van het totaal, hetgeen reeds belangrijk dichter
 gelgen is bij een normaal te achten percentage, dat
 zich tusschen 10% en 15% bc- weegt.

On der de Europeescho en I nd o - E u ropeesc ho
 bevolking vertoont het electriciteitsgebruik, vooral
 ook onder den invloed van de invoering van de
 vnstrehttarieven een gestftidigen voor- uitgang,
 waarbij de elcctrische arbeid niet slechts voor
 verlichting, doch reeds op vrij groote schfiel ook
 voor huishoudelyko en andere doeleinden wordt
 gebruikt. Hiervoor wordt door do grootc
 electriciteitsondernemingen een levendigc pro-
 paganda gevoerd. Een nietonbelangrijke bijdrage

tot de elcctriciteitsconsumptie wordt ook ge- leverd
 door het toenemend aantal radiotoestel- I en, die
 tegenwoordig ook bij de kleinere afnemers worden
 aangetroffen.

Als jongste toepassing van de electriche energio
 kan in 1938 een belangrijk gebruik van toestellen
 voor airconditioning worden gemeld. Door de
 ANIEM wordt het verbruik voor dit doel op het
 eind van dat jaar op rond 90.000 kWh per maand
 getaxeerd of 1,9 % van het totaal gebruik voor
 licht- en huishoudelyke doeleinden.

Een bijzondere plaats in het bestel der elec-
 triciteitsvoorziening van Nederlandsch-Indie,
 zoowel door haar omvang en de belangrijke functie,
 welke zij in de ontwikkelingsgeschiede- nis der
 Indische electriciteitsvoorziening ver- vult
 hebben, als van haar openbaar karakter, nemen de
Landswaterkrachtbedrijven in.

Er bestaan thans vier afzonderlijke bedrijfs-
 deelen dezer Landsonderneming, nl. dat op de
 Bandoengsche Hoogvlakte, het LWB „West- Java",
 het LWB „Madioen" en het LWB „Ben- Koelen".
 welke, behalve het laatste, dat voorloo- pig cen-
 traal van uit Bandoeng wordt beheerd, elk geleid wordt
 door een bedrijfsingenieur. Deze bedrijfsdelen
 vormen tezamen het Landsbedrijf „de
 Landswaterkrachtbedrijven" en produceren ca.
 40% van de totale door openbare electrici-
 teitsbedrijven gelcvcrdo electriciteitsconsu- m-
 ptie. Mon bedenk daarbij, dat het GEBEO en, voor wat
 betreft het electriciteitsbedrijf te Batavia, de NIGM
 de elcctrische energie niet zelf op- wekken, doch
 van de Landswaterkrachtbedrijven inkoopcn.

In 1938 Averde door de gezfmenlijke Lands-
 waterkrachtbedrijven 134,5 miljoen kWh op-
 gewekt, waarvan 125,4 miljoen kWh aan de
 verschillende afnemers werden afgeleverd. De
 NIGM nam hiervan ca. 45 miljoen, het GEBEO 51
 miljoen, de SS. 15 miljoen, de Radiodienst 3
 miljoen en de papierfabriek te Paclalarang
 (overschotennergie) 16 miljoen. Verdere afnemers
 der Landswaterkrachtbedrijven zyn de Mijnbou-
 maatschappij Redjang Lebong, het electriciteits-
 bedrijf der gemeente Madioen en de onderne-
 mingen Tjongdong en Tjiboengoor.

De Landswaterkrachtbedrijven zyn goeddeels
 gebouwd in een tijd, toen de prijs der materialen
 hoog was. Voorts is de bouw van sommige wer-
 ken in een geforceerd tempo opgezet op grond van
 overvzgingen, waarbij andere belangen dan dat
 cener goede rendabiliteit van doorslaggeven- (le
 bctcken)B zyn geweest. In denzelfden tijd was de
 rentestandaard voor het geleendo kapitaal hoog.
 Een en ander heeft tengevolge gehad, dat
 de Landswaterkrachtbedrijven langen tijd boven
 de volledig gedekte exploitatie-uitgaven en de
 voorgeschreven nfschrijvingen do aan den Lande
 versehuldigde leeningrente wel voor een be-
 langrijk deel, echter niet ten voile hebben kunnen
 opbrengen.

Sinds als gevolg van do conversie van de Staats-
 leeningen het percentage der vrschuldigdoo rente
 aanzienlijk vorminderde en do afzet sterk is
 toegenomen, kunnen de geldelijke uitkomsten der
 Landswaterkrachtbedryven alleszins bc- vredigend
 worden genoemd. Sedort 1936 wordt niet alleen de
 vrschuldigdoo kapitaalrente op- gebracht, doch
 bovendien een niet onbelangrijke

extra-xvnnst gemaakt. Het geïnvesteerd kapitaal, waarvan do boekwaarde in 1938 ruim 24 miljoen gulden bedroeg, wierp in dat jaar ruim 6% af, waarvan slechts 4% verschuldigde leeniiigrente. Dit kapitaal neemt door regelmatige afschrijvingen thans voortdurend af, waardoor de op de thans aanwezige werken drukkende kapitaalslasten verder zullen verminderen. Binnenkort dient evenwel gerekend te worden met noodzakelijke uitbreidingswerken tot opvoering van het beschikbare vennogen. Deze uitbreidingen zullen, naar verwachting, niet alleen het geïnvesteerde kapitaal weer doen oploopen, doch zullen in de eerste jaren onvrnsmijdelijk de rentabiliteit van het geheel ongunstig beïnvloeden.

In 1938 was de kostprijs per afgeleverde kWh 2,13 cent (alles inbegrepen), de gemiddelde opbrengst daarentegen 2,31 cent. Beide cijfers vertoonen een voortdurend afnemend beeld; in 1930 waren zij nog 4,17 en 3,60 cent/kWh. De totale ontvangsten bedroegen in 1938 ruim f 3.000.000. De verdeling van dit bedrag geeft het typisch beeld van een kapitaal-intensief bedrijf. Slechts 14,7% ervan waren noodig tot dekking van de exploitatieuitgaven, 37,1 resp. 35,7% werden gebruikt voor de verplichte afschrijvingen en de verschuldigde leeningrente, terwijl het voordeel saldo 12,5% der ontvangsten uitmaakte.

Voor wat betreft de overheidsbehoefenis met electriciteit en electriciteitsvoorziening, zie overigens onder ELECTRICITEITSWEZEN.^z

WATERKRACHT EN ELECTRICITEIT. Zie ook ELECTRICITEITSVOORZIENING.

VOLKSLECTUUR (Aanv. DI. IV). In de Re. geeringsalmanak voor Nederlandsch-Indie 1939 wordt als onderdeel van den werkring van het departement van Onderwijs en Eeredienst het volgende vermeld over het Kantoor voor de Volkslectuur (biz. 255-256):

„Gesticht in 1917; aan het Jioofd staat een hoofdambenaar voor de Volkslectuur. Instructie in Bijbl. nos. 10190 jo. 12534, 12888 en 13348. Bij G.B. 14 September 1908 no. 12 is ingesteld een Commissie voor de Volkslectuur, welke telkens vergadert wanneer de omstandigheden dit gewenscht inaken. Het auteursrecht van alle publicaties van Volkslectuur is voorbehouden bij St. 1923 no.549. De taak van het Kantoor voor de Volkslectuuraanverwantaangelegenheden omvat:

1. de uitgave en verspreiding van boeken zoowel oorspronkelijke als vertaalde, ingezondene als ten kantore samengestelde;
2. de uitgave van periodieken: Pandji Poestaka (tweemaal per week), Maleisch; Kadjawen (tweemaal per week), Javaansch; Parahiangen (wekelijks), Soendaneesch; als bijvoegsel dezer publicaties versheijnt voorts 14 daags de „Perekonomian Rajat“ (MaL, in het Soendaneescli en Javaansch onder den titel „Ekononnie Rajat“*); het wekoverzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche pers;
3. het vervaardigen van vertalingen van daartoe in aanmerking gebrachte staatsbladen in de Maleische, Javaansche en Soendaneesche taal; vertalingen uit en in het Nederlandsch en in Inheemsche talen, indien dartoe van Regeeringswege opdracht wordt gegeven;
4. de zorg voor de Inlandsche en Nederlandsche

volksbibliothekon, ondergebracht onderscheidon-lyk in do 2de klasse Inlandsche scholen (vervolg- scholen) en do Holl.-Ini. Scholen. D. school- hoofden beheeren deze bibliothekon ainbshalvo en zijn daarvoor verantwoordelyk. Het toezicht wordt bchalvo door de Inlandsche schoolcommissies, inede uitgeoefend door de inspecteurs van het Inhindsch onderwijs, die val hun bo- vindingen verslag uitbrengen aan den Hoofd-ambtenaar;

5. de plaatsing en de verrekking van allo van het Land en van de provincies uitgaande ad-vertentien in de Inheemsche bladen;

G. het verstrekken van persberichten ter voorlich- ting van de Inheemsche en Mal.-Chin. pers, af- komstig van overheidsdiensten, speciaal tor toelichting van maatregelen en voorzieningen van algemeen strekking (R.G.S. 14 Mei 1936 No. 1001/C).

Bepalingen omtrent do bibliothekon, bedoeld onder 4, zijn vastgesteld by G.B. 13 October 1910 No. 5 en 9 Maart 191G No. 37. Daarnaast worden ter booordeeling van den Dir. O. en E. aan diverse andere open bare en particuliere in- stellingen van onderwijs bibliotheken verstrekt (G.B. 14 November 1914 No. 29). In 1939 zal voor het eerst bij het Kantoor voor de Volksle- tuur in druk verschijnen en door dat kantoor in samenwerking met het departement van Onderwijs en Eeredienst samengestelde „Al- inanak Gocroe“, bestemd voor do onderwijzers der volks- en vervolgscholen. Deze in het Ma- leisch gestelde uitgave be vat naast artikelen ter voorlichting van de Icerkrachten op onderwijs- technisch gebied, allerlei wetenswaardigheden van algemeen aard, welke voor genoemde onderwijzers van belang zijn. Jaarlijks verschijnen voorts de „Volksalmanakken-“ in het Javaansch Soendaneesch en Maleisch“.

Deze suinmierc sainevatting in de Regerings almanak moge door het volgende hi er en (laar worden aangevuld en verduidelijkt. Toen in het begin dezer eeuw het onderwijs aan de In hoe in- scho bevolking gemoderniseerd en geïntensi- veerd word, speciaal onder het bewind van den Gouverneur-General J. B. van Heutsz en zijn opvolgers, deed zich spoedig de beclioefte gevoe len aan goede lectuur voor dat deel der bevolking, dat van dit onderwijs had kun no genotuc. En aangezien en het Inheemsche en het [Curope- sche particuliere initiatief over het algemeen slechts op onvoldoende of op conjuiste wijze aan deze behoefte kornlen voldo (?), zoowel wat de quantiteit, de qualiteit als de distribucionogelij- heid van de boeken betrof, zag het Gouvernement zich genoodzaak te zijf de versprekking van goede en nuttigo lectuur ter hand te nemen. Miervoer word in 1908 een commissie voor de Inlandsche School- en Volkslectuur ingesteld onder voorzit- terschap van .Dr. G. A. J. Hazeu, die do Regering omtrent de uitgave van Y werken in de inheemsche talen van advics diende. In den eerste tijd legde zij zich vooral toe op do uitgave van inheemsche verhalen, die den leeslust moesten aanwakkeren en gaandc houden, hetgeen in het midden der vorige eeuw ook reeds geschied was, maar daar- nais mon ook overgegaan tot de verspreiding van uit do Westersche literatuur vertaalde werken en van voorlichtende lectuur, speciaal op landbou w- kundig en in diHch gebied. Uit den aard der zaak groeiden de werkzaamheden van deze commissie

voortdurond, daar de mogelijkheden zeer veel waren. Want niet alleen de keuzo van de geschikte verhnlon uit handschriften en dergolyke vroeg de voortdurondo aandacht, ook moesten cr talrijke ingezonden manuscripten beoordeeld worden, die van de door de Commissie stelsel- m>ig bevorderde schrijflust van de Inheemscho onderwijzers en anderen getuigden. In 1916 word dan ook het Kantoor voor de Volkslectuur gesticht, dat oncler leiding van Dr. D. A. Rinkos, die een jarcniango ervaring had als voorzitter en secretaris van de Commissie, steeds intensiever zijn taak trachtte te vervullen. Differentiatie en uitbreiding van de wrkzaamheden blvcn steeds noodig, aangezien de taak van dit Kantoor zich met den groei van de inheemsche maatschappij en dedaarin optredende vermeerdering en differentiatie van behoeften voortdurend uitbreidde. Want naast de boeken, die voornamelijk in het Maleisch, Javaansch en Socondaneesch, doch ook Pel in andere talen, verschenen, zagen sinds 1919 ook tijdschiften het licht, die op hun wijcz hetzelfde doel, de ontspanning en alzijdige voorlichting van de bevolking dienen. Het bleek dan ook in 1920 noodzakelijk om, wildo Volkslectuur zijn taak naar behoren kunnen vervuHen, aan dit kantoor een drukkerij te verbinden, speciaal voor de eigen behoeften ingericht, waardoor met alle eischen, dio dit bijzondere werk stelt, zoowel wat de uitvoering als wat de distributie betreft, speciaal rekening gehouden kan worden.

Distributie. Langs twee wegen bereikt de door Volkslectuur in velerlei vorm uitgegeven lectuur het Inheemscho publiek. In de eerste plaats zijn er alom in den Archipel de door dit Kantoor opgerichtc en verzorgde volksbibliotheken ondergebracht in de vervolgscholen en beheerd door de hoofden hiervan. Deze bibliotheken zijn niet in de eerste plaats voor de leerlingen bestemd, al is cr ook een bepaalde afdceeling kinderlectuur, maar voor de bevolking in de omgeving, die de boeken voor een h twee centen leenen kan. Ook in kazernes, hospitalen, gevangenisson en derg. zijn deze bibliotheken te vinden, terwijl juist de Jaatste jaren speciaal propaganda gemaakt wordt voor het oprichten van uitleen- bibliotheken door particuliere personen. Voor (lit doel I evert Volkslectuur voor een gering bedrag reeds een voldoende aantal ingebonden boeken, compleet met nummer en reglement, een jnaatregel, die zeer veel succes heeft, daar in korten tijd vele honderdtallen van dergelijke bibliothekjes zijn opgericht. Uit den aal der zaak zijn de cigenaren dezer bibliotheken aan Volkslectuur geen verantwoording over het aantal uitleeniugen en den staat der boekwerken verschuldigd, hetgeen we I het Kevul is bij de beheerders der in de scholen geplaatste volksbibliotheken, die ook geregeid gratis nieuwe aanvullingen ontvangen en die voor de helft van het door hen geinde leesgeld geschonden exeniplarcn vernieuwd krijgen. Hoeveel boeken door de particuliere bibliothekhouders worden uit- gelcnd is dus onbekend, maar gezien het feit, dat er gerecckl vole nabestellingon komen, mag men dit aantal voor zeer behoorlijk houden, zoodat ook langs dozen weg vele door Volkslectuur uitgegeven boekwerken onder do menschen komen, dio hierdoor tevens in hun smaak geleid en hopelijk afgehouden worden van hier en daar door particuliereuitgevoers op de marktgebrachte,

uit verschillend oogpunt minder gewenschte lectuur. Op grond van de door do beheerder der volksbibliotheken ingediende gegevens kunnen do uitleencijfers voor de volksbibliotheken de laatste jaren gemiddeld per jaar op ruim twee miljoen gesteld worden.

Hiernaast zorgt de verkooporganisatie voor verdere distributie. Vclc agenten in verschillende streken van den Archipel treden als verkooper op, terwijl er ook voor de propaganda geregeid over Java en Sumatra vior als boekwinkel ingerichte vrachtauto's rijden, die ook zeer af- gelegcn streken en ondernemingen bezoeken. Bovendien bestaat er gelegenheid op de post- kantoren de uitgaven van Volkslectuur to bestelen, terwijl cr ook zeer veel van het centraal- kantoor wordt besteld. Om telkens wear op het nut van goeclc lectuur en op nieuwe uitgaven te kunnen wijzen, verschiijnt cr eenige malen per jaar een Boekennieuws in drie talcn in een zeer groote oplage, waarvan een groot stimuleorendc werking blijkt uit te gaan en die den naam van Balai Poestaca (Boekenzaal, de inheemscho benaming van Volkslectuur) algemeen bekend raakt. In de tijdschriften en de jaarlijks in groote oplage verschiijnde volksalmanakken wordt mode voor de boeken propaganda genaakt.

Tenslotte mogc met een enkel woord worden gewezen op de voorlichting, die Volkslectuur als pers- en advertentiebureau door middel van de particuliere Inheemsche bladen geeft, o.a. door het vertalen van belangrijke redevoeringen van officieele personen en het verstrekken van inlichtingen op allerlei gebied.

Uitgaven. Voor een goede lectuurvoorziening van de bevolking kan men noch zonder meer putten uit de oude inheemscho literatuur, noch datgene wat in het Weston als zoodanig geldt door vertaling of bewerking beschikbaar stellen. In beide gevallen dient men kritisch te werk te gaan om uit te inaken wat in elk geval afzonderlijk aan het gestelde doel dienstbaar gemaakt kan worden. En zoo zijn cr dan ook, vooral in het Javaansch, maar ook in andere talen, Maleisch, Bataksch, Minangkabausch, Atjehsch, etc., vele oude, inythische of legendarische verhalen uitgegeven, die tot het oude cultuurbezit dezer volken behooren en die als zoodanig onder belangrijke groepen der bevolking nog steeds in hoog aanzien staan, zooals op Java de wajang- verhalen in velerlei vorin, in proza en poezie bewerkt, nog steeds een van de meest fundamentele en levende onderdelen der Javaansche cultuur zijn.

Verstrekking van goede edities dezer „klassieken" heeft Volkslectuur zich dan ook steeds tot taak gesteld, een taak, die ook uit wetenschappelijk oogpunt van bijzonder belang is. Handschriften uit de Vorstonlanden en ook elders van Java liggen aan deze uitgaven ten grondslag evenals manuscripten uit de rijke collecties van Leiden en Batavia, zoodat in modern gewaad tegeel biljicken prijs, dank zij de drukkers, deze verhalen den weg terugvinden naar het hart van het volk, dat ze voortbracht.

Maar naast het behoud van en do zorg voor het oude, dat van cultureel waarde is, krijgt het inoderno zijn rechtmatige plaats, gezien de eischen van den tegenwoordigen tijd, waarin oud en nieuw, Oost en West elkaar op alle terreinen dagelijks ontmoeten. Ook dit moet goschieken met oordeel

des onderscheidens met gebruikmaking van maatstaven, die de ervaring en een diep beseft van de moeilijkheden en de mogelijkheden, die op dit gebied liggen, steeds duidelijker aan de hand doen.

Dit nieuwe valt uiteen in twee groepen. Westersche vertaalde of bewerkte romans, reisbeschrijvingen en derg. en moderne inheemsche verhalen, die steeds nicer de belangstelling, zij het ook wecr van bepaaldc groepen, gaan vragen.

Voor de eerste groep heeft men steeds gezocht naar die werken, waarin op een romantische wijze de beide universeele grondtrekken van alle literatuur, de strijd en de liefde, sterk naar voren treden. Avontuur, strijd en liefde, hierin is het mecr endel van alle literaire verbeelding sainen te vatten, en zoo zijn er ook in de Westersche verhalen vele te vinden, die in staat zijn bij een goede vertaling en bewerking de Oostersche lezers te boeien. Om een indruk te geven van de schrijvers, van wie een of nicer werken vertaald zijn, mogen hier enkele namen volgen: Oltmans, Been, Marryat, Swift, Ma lot, Kipling, Curwood, Tolstoi, Jules Verne, Mark Twain, Dickens, Al. Dumas, Orczy, Daudet, Tagore, Conan Doyle, Farrol, Stevenson, Shakespearc, Dahn, Loti, Cervantes, Sienkiewicz, Hedin. Dat het succes van al deze schrijvers niet steeds even groot was, sprekt evenzeer vanzelf als het feit, dat de ken-nismaking met deze Westersche literatuur ook stimulerend gewerkt heeft op de vernieuwing van de eigen literaire productie, die zich aan de realiteit van het heden orienteert.

En hierin ligt het principieele nieuwe. Niet meer bovennatuurlijke heldendaden, maar het gewone leven met zijn conflicten, niet meer vorsten en prinsessen, maar gewone menschen met hun lief en leed vragen nu de aandacht. Geen vaste schema's worden hierin gevolgd als in de oude literatuur, maar de reele werkelijkheid levert de stof voor de verbeelding, zoodat deze moderne letterkunde een duidelijk beeld kan geven van wat er in bepaalde kringen omgaat en van de conflicten, die daar voorkoinen, terwijl ook de Listerische roman, in modernen zin, opkomt. Bij alle verschil is er ook overeenkomst, want nog altijd is de strijd en de liefde het hoofdthema, zij het dan ook op een nieuwe wijze. Nu is het b.v. de jonge man, die ver van huis op school of in betrekking aan zijn uitverkorene trouw belooft, en die juist daardoor in een diepgaand conflict geraakt met zijn familie, die volgens ouden trant meent te weten welk een wederheft den jongen man past op grond van de adat, het matrifurhale stelsel of om welke reden ook. De vryheid, die den nieuwen tijd kenmerkt, brengt als overal conflicten mee, die op allerlei terrein zich kunnen afspeelen. En zoo kan men de vrouwenemancipatie in romanvorm uitgebeeld vinden, evenals

b. v. het probleem van het huwelijk tusssen een Oosterling en een Westering, de gevaren van de geslachtsziekte, of het huurkoopstelsel. Maar als altijd gaat het om de realiteit, die men door de aanraking met het Westen op een nieuwe wijze ontdekt.

Dat er ook hier zeer veel kaf onder het koren schuilt, voor een deel door den invloed van de bioscoop of minderwaardige Westersche literatuur, doet niets af aan het belang van dit genre, dat zeer de aandacht trekt.

Naast de veelzijdige bejoeienis met de eigen-

lijke literatuur is er do voorlichting op allerlei terrein, waarvoor Volkslectuur door het uitgeven van geschriften, brochures etc. zorgt. Werkjes op het gebied van landbouw, veelect, nyverheid, hygiene, handel, etc. zijn verschenen naast handleidingen voor bepaaldc categorieën van ambtenaren, vertalingen van wetboeken, roglcmenten en dergelijke. Ook boekjes over opvoeding, de radio, de sport, de kunst enz. namen onder de 1300 verschillende uitgaven van Volkslectuur, welke tot nu toe verschenen zijn, hun plaats in.

Volksopvoeding door voorlichting en ontspanning streeft dit kantoor dus naar met alle ton dienst staande middelen. Een belangrijke plaats hieonder nemen do door Volkslectuur uitgegeven geïllustreerde bladen in, die voor het Maleisch (Pandji Poestaka) en Javaansch (Kadjawan) twee maal en voor het Soendaneesch (Parahiang) een maal per week verschijnen, voorzien van kinder- en vrouwenbladen. Binnen

buitenlandsche gebeurtenissen worden hierin besproken, de eigen oude cultuur vindt hierin haar plaats, artikelen over allerlei nuttige onderwerpen worden opgenomen, alle van goede illustraties voorzien, terwijl een door het departement van Economische Zaken geredigeerd eenvoudig economisch blad op dit gebied voorlichting geeft.

Problemen. Wie als het Gouvernement bewust ingrijpt in en leiding wil geven aan geestelijke ontwikkeling van de Inheemsche bevolking stelt zich voor vele moeilijke problemen, die de voortdurende aandacht vragen.

Ook Volkslectuur krijgt hieraan zijn deel, daar dit Kantoor voornamelijk tot taak heeft het zinnen bij te brengen tot de geestelijke ontwikkeling van de bevolking, naast vele andere organen van particulieren en gouvernementeelen aard, die mondeling of via geschriften hun inzien op godsdienstig, politiek, economisch, paedagogisch en vele andere terreinen ten beste geven. Uit den aard der zaak is de werkzaamheid van een officieel dienstdienst in dozen principieel beperkt, hetgeen evenwel niet uitsluit, dat objectieve voorlichting, steunend op een weloverwogen inzicht in de behoeften en verlangens dezer ook in geestelijk opzicht in een moeilijk overgangsstadium verkeerende samenleving, steeds van groot belang blijft. Een gefundeerde kennis van do geestelijke en sociale structuur van de Inheemsche maatschappij en van de daarin levende tendenties blijft hiervoor onontbeerlijk, en dit vraagt niet alleen een juist verstaan van de oude, thans in verschillende Jagen verzwakkende Inheemsche cultuur, doch ook van de moderne stroomingen, denkwijzen en opvattingen, die van velerlei zijden hierop invloed oefenen. De oude, volgens evolutionair rationalistisch begrip veelal verwerplijke inheemsche bescheouwing«wijze blijkt zeer vaak groter levenskracht, maar ook levenswaardo te bezitten dan men tot voor kort vaak gencigd was aan te nemen, zoodat hiermede positief rekening dient te worden gehouden, even positief als met de vele uit de Westersche cultuur afkomstige opvattingen, die hun weg noodwendig moeten vinden, al is in vele gevallen geestelijke onrust en verwarring als in alle overgangstijden hierbij een onvermydelijke verschijnsel. Naar reeds werd opgemerkt, openbaart dit alles zich min of meer duidelijk in don inhoud der moderne

litcratuur, die vroeger volstrokt onbekondo onderwerpen en problemen behandelde, ook al horkent men op antler plan bepaaldo motieven en stijlfignren uit de oudo litcratuur, die hier terugkeeren. En. naar ook reeds we rd opgemerkt, is speciaal in het Javaanscho taalgebied de belangstelling voor (lit oude literairo bezit in grooto kringen nog zeer levend, hetgeen uit de belangstelling voor typisch ouderwtsche, vooral historisch-legendarische en mythischo verhalen- cycli blijkt, die regclmatig, aan handschriften- collecties ontleend, door Volkslectuur uitgegeven worden.

Biedt dus de inhoud van de uit te geven werken een probleem, clear in elk geval opnieuw beoordeeld moot worden in hoe ver bepaalde inzichten in de gegeven omstandigheden waardevol of te eenzijdig zijn, ook de vorm, waarin de literatuur en de gegeven voorhehting zich kleeden, levrt moeilijkheden op. Niet alleen de nioclijik- hold om den juistcn toon te treffen bij allerlei voorlichtende lectuur, die in den regel voor een tamelijk eenvoudig publick bestemd is, maar speciaal het probleem, dat de moderne ontwikkeling van de Inheemsche talen vorint, die zich thans moeten leenen voor het weergeven van velerlei begrippen en denkwijzen, die volkomcn nieuw zijn.

Speciaal by het moderne Maleisch treedt (lit duidelijk nan den dag, daar deze taal steeds meer de rol van lingua franca niocet vervullen en als zoodanig aan velerlei invloeden bloot staat. Zoolwel de Chineesch-Maleische als Inheemsche pers als het Hollandsch onderwys, het Javaansch, Soendancesch, Minangkabausch, Bataksch en ander talen spelen hierbij cen belangrijke rol, terwijl ook de factor, dat de arc! van het Maleisch, zoolals dit in de vcrschillende deelen van den Archipel gebruikt wordt, wetenschappelijk onvoldoende bekend is bij de beslissing: wat als gerechtvaardigde ontwikkeling en wat als taal- bederf te golden heeft, dit probleem nog ten zcerste verzoakt. Volkslectuur tracht zich van <iezc inoiclijkiiedcn voortdurend zoo goed mogelijk rekenschap te geven om zoodoende te komen tot cen standaardtaal, die gebruikt kan worden floor alien, die hun gedachten in cen beschaafde, nlgemecn begripclijke taal willen klceden. Den lautBten tijd gebeurt dit in sa men working met do Inspectie vnn het Inlandsch Onderwijs, die speciaal by do schoolboekenverzorzing in toc- nemende mate voor dit zelfde probleem geplaatst wordt. Juist het feit, dat Volkslectuur zich practise!) op a lie gebieden van het moderne lcvn bewegen inoet, legt vooral dozen dienst de taak op hiearaan zoo mogelijk die leiding te geven, welke tot stand kan komen door do samen working van wetenschappelijk gomovide oriontnlisteniilanibitcnaren met bekwame, taalkundige en litcrair geschooldo Inheemscho krachten, die als adjunct-taalkundigen, loofdredacteurs, redacteurs etc. de Malische, Javaanscho en Soendaneesche redncties voor de uitgavo dor boeken en tijdschriften vormen. K. H.

LUCHTBESCHERMING. Onder luchtbescherming wordt verstaan het samenstellen van maatregelen, in vrcdestijd voor to bereiden door do militaire overheid in wainenworking met burgerlijke gezagslichamen op in oorlogstijd uit te voeren met het doel de weerloozo burgerbevolking zooveel mogelijk te beschermen tegen do gevol-

gen van do gevaren uit de lucht en dezo gevolgen zooveel mogelijk te beperken. In tegenstelling met de luchtverdediging is de lichtbescherming gohecl passief. Zij heeft haar ontstaan te danken aan het vliegtuig. De wercldoorlog 1914—1918 bracht duidcllyk aan het licht, dat de toekomstigeoorlogen zullen zijn een strijd van volk tegen volk en dat de strijd niet meer uitsluitend zou worden gestreden door de legers op het slagveld, doch dat deze zich ook zou verplaatsen achter de fronton. Wil het leger zijn ingewikkelde taak naar behooren kunnen vervullen, zoo zal het noodzakelijk zijn de apparaten, die het claartoe in staat zullen stellen, naar behooren te beschermen. Toen, na afloop van den wercldoorlog, rapporten en meddcelingen van ooggetuigen Europa cen blik deden slaan op het gebeurde tijdens luchtaanvallen op de grooto centra, gingen in de landen, die aan dien strijd hadden deelgenomen, stem men op om de vcrkregen ervaringen te benutten voor het nadcr treffen van maatregelen om in de toekomst de inwoners to beschermen tegen de gevolgen van dergelijke ondernemingen; de luchtbescherming werd geboren.

In 1937 word in Nederlandsch-Indie de Inspectie voor de Luchtbescherming ingesteld. ressortccrende onder het departement van Binnenlandsch Bestuur. Vcrschillende plaatsen op Java en ook in de Buitengewesten kregen cen luchtbeschermingsdienst toebedeeld en voornamelijk die plaatsen, welke uit een oogpunt van defensie van vitaal belang zijn. Men zag echter weldra in, dat men zich niet uitsluitend kon bepalen tot plaatsclijke luchtbeschermings- maatregelen, daar een goecl luchtbescherming toepassing van enkele clier maatregelen cischt ook voorgebieden, gelegen om do tegen luchtaan- vallen beschermde plaatsen. Doze beschermde plaatsen vormen dus het kernpunt van een lichtbeschermingsgebied en deze gebieden kregen den naam van luchtbeschermingskringen; deze kringen zijn thans nog slechts op Java ingesteld. De leiding in een kring be- rust bij den z.g. technisch leider van den kring, die tevens is het hoofd van den Luchtbeschermingsdienst van de belangrijkste in den kring gelegen plaats.

Rokening houdendo met het vitaal belang ee- ner plaats worden de steden ondergebracht in govarenklassen. De plaatsen, behoorende tot de 1c, 2e en 3e gevarenklasse, hebben allo cen luchtbeschermingsdienst, terwijl voor die der 4c klasse een zoodanige dienst voorhands nog niet noodig wordt geacht.

Met het algencien toezicht op de uitvoering van de lichtbeschermingsmaatregelen is belast de directeur van Binnenlandsch Bestuur, daar- toe bijgestaan door cen Centralo Inspectie voor de Luchtbescherming. Mot het toezicht op de uitvoering van do luchtbeschermingsmaatregelen in de binnen hun ressort gelegen beschermingskringen zijn belast de hoofden van gewestelijk bestuur on in do gewesten buiten Java do residenten. In elken luchtbeschermings- kring berust de uitvoering van de te nemen lichtbeschermingsmaatregelen bij cen luchtbeschermingsdirectie, bestaande uit ten minste twee en ten hoogsto drie leden. De samenstelling van de tiirectie wordt bepaald door den Gouverneur-Generaal. In de gouvernementenlandcn van Java

nemen in de directie voor zooveel mogelijk zitting: een resident, een burgemeester en een regent; in het reohtstreeks bestuurd gebied in ge-westen buiten Java en Madoera: een assistent-re-sident als voorzitter en een burgemeester of voor-zitter van een gemeenteraad; is do luchtbeschermingskring gelcgen in het gebied van een zelfbestuurd landschap in de gewesten buiten Java en Madoera: een ambtenaar van het Europeesch bestuur als voorzitter, een vertegenwoordiger van het betrokken zelfbestuur, aan te wijzen door het zelfbestuur, en een burgemeester of voorzitter van een gemeenteraad, waar die er is.

In de luchtbeschenningskringen, gelcgen in de gouvernementen Socarakarta en Jogjakarta, hebben in de directie zitting: een vertegenwoordiger van den gouverneur, aan te wijzen door dien gouverneur, als voorzitter en een vertegenwoordiger van elk der bin non die kringen gelcgen zelfbesturen, aan te wijzen door die zelfbesturen.

Waar het hoofd van gewestelijk bestuur of, in de gemeenten buiten Java en Madoera, de resident dit noodzakelyk acht, of de Legercommandant dan wel de Commandant der Zee-macht zulks wenscht, wordt een officier der Landmacht en/of Zeemacht door een der laatstgenoemde autoriteiten als adviseerend lid a tin de directie toegevoegd. Elke tegen aanvallen uit de lucht beschermde plaats is in het bezit van de navol-gende min of nicker volledige organisatie:

a. het hoofd van den plaatselyken lichtbeschermingsdienst met diens onderhoofd: aan het hoofd wordt toegevoegd een staf, waarvan de samenstelling wordt bepaald door het hoofd en waarin zitting nemen verschillende deskun-digen op vclcrlei gebied (electriciteit, telefoon, watrleiding, gasbedrijf, medische dienst, politie, enz.);

b. de sectorhoofden met ondersectorhoofden, die de leiding hebben in de sectoren of vakken, waarin een stad uit luchtbeschermingsoogpunt wordt verdeeld ;

c. de alarmeeringsdienst, tot taak hebbende de bevolking te waarschuwen tegen komend gevaar; als alarmeeringsmiddelen worden gebezigd: sirenes, bedoegs, kentongans, kerkklokken en bellen;

d. de verbindingsdienst tot taak hebbende door middel van de telefoon dan wel ordonnansen do verbinding tot stand te brengen tusschen de verschillende luchtbeschermingsinstanties;

e. de politie voor het verrichte(j) van be wakingsn patroullicdiensten, het handhaven van de or-de, bet controleren van de naleving van de bevolen maatregelen;

f. de brandweer, verdeeld in brandsjuitten en slangenwagens met hun bedieningen en in een groot aantal brand weerhulpploegen ;

g. de opruimingsdienst, verdeeld in verschillende o)ruimingsploegen voor het verrichten van opruimingswerkzaamhfdten;

h. de ontsmettingsdienst, bestaande uit verscl) il-lcnde ontsmettingsploegen, tot taak liebbende de ontsmetting van terreinen, straten, huizen, enz. welke door gas besmet zijn ;

i. de geneeskundige dienst, waarbij ondergebracht de ziekeninrichting en poliklinieken en genees-kundige hulpposten ; voor de opname van gas- j)atienten zijn do ziekinrichtingen en geneeskundige hulpposten voorzien van

hoort ook de z.g. reddingsdienst, bestaande uit verschillende i,eddingsploegen, die tot taak hebben ter plaatse de eerste hulp te verleenen aan ge-wonden en voor het vervoer van dez. gewonden te zorgen;

j. de herstellingsdiensten, waarbij ondergebracht het technisch personeel behoorende tot de bedrijven der electriciteit, telefoon, gas en watr-leiding.

In tegenstelling tot de outlet c/m i genoemde z.g. liulpdiensten zijn de herstellingsdiensten gecontraliseerd.

Zij het, dat de waarschuivingsdienst, bestaande uit een organisatie van posten Jangs de kustlijn en op verschillende plaatsen in de gewesten buiten Java, niet geheel ondergebracht wordt bij de luchtbescherming en gedeeltlyk een militaire organisatie is, toch vervult zij ten behoeve van de luchtbeschening een zeer belangrijke taak, omdat zij de bewegingen van vijandelijke vlieg-tuigen observeert en uit de van dezen diefst verkregen berichten door den luchtbeschermings-dienst een conclusie kan worden getrokken, of een stad al dan niet gevaar loopt aan een lucht-bombardnient te worden onderworpen.

De gevaren, welke de bevolking uit de lucht bedreigen, zijn de navolgende:

1. B r i s a n t b o m m e n . Onderverdeeld in mijnbommen en scherfbommen. De scherfboni heeft een groot scherfwerking en wordt gebruikt wanneer de aanvaller het toebrengen van ver-liezen aan menschenlevens beoogt; zij komen tot explosie bij het ondervinden van een geringen weerstand en zullen dus vaak boven den grond exploderen. De mijnbom heeft een vertraagde ontsteking en komt tot explosie, nadat zij een eind in de materie is gedrongen; zij bcoogt ver-nieling van objecten. De bom men worden gebezigd in gewichten van 25 tot 2000 kg.

2. B r a n d b o m m e n . Zij worden uitslui-tend gebruikt om brand te stichten ; het meest gebruikelijke gewicht is 1 tot 5 kg; zij worden uit het vliegtuig afgeworpen in koffers verpakt, welke koffers zich openen, nadat zij het vliegtuig verlaten hebben. De inhoud dozer bommen be- staat uit verschillende soorten chemische ver-bindingen, we ike bij onthranding een tempera-tuur ontwikkelen van 2000 tot 3000 graden C. Deze bommen worden tot onthranding gebracht dooi' een ontstekingsmechnisme, dat in working komt zoodra (lit inechanisme een weerstand ondervindt. De nicest gebruikelijke chemische verbindingen zijn : phosphor, thermiet (mengsel van ijzroxyde en aluminiumpoccler), benzol (een kern van thenniot met croniheden de benzol), electron (een thermietkorn, terwijl het omhulsel bestaat uit een metaullegeering van aluminium en magnesium). Het cenigo middel om de brand-bom t blusschen bestaat in afdekken met zand. Weliswaar blijft de brandende massa onder het zand doorbrunden (ontwikkeling van eigen zuurstof), doch men voorkomt het uit breken van secundaire branden.

3. G a s b o m m e n . Deze doen bij do ontploffing stoffen vrij komen, die govaarilyk zijn voor het organ ism e van incijisch en dier, terwijl ook plan ten kun non worden gedood. De vrijko-niende stoffen worden strijdgassen genoemd en zijn zwaarder dan de lucht. Enkelc van doze gassen kun non ook uit het vliegtuig gesproeid worden, o.a. het mosterdgas, naani strijdgas of

oorlogsgas is niet in overeenstemming met den werkelijk toestand, waarin deze stoffen worden gebruikt; tot deze groep behooren slechts weinig gasvormige verbindingen. Deze stoffen komen dan ook meestal voor in vloeistof-, nevel- of vasten vorm.

Demeestvoorkomende oorlogsgassen zijn:

a. verstikkende gassen: phosgeen COCl₂ chloorverbindingen, diphosgeen;

b. prikkelende gassen, onderverdeeld in: niesgassen: arsinen; traangassen: brooniaceton; -

c. blaartrekkende gassen: mosterdgas SICI₂CH₂Cl; icwisiet ClCH: CH — AsCl₃

Naar het tijdstip van optreden van de verschijnselen kunnen de gassen worden verdeeld in:

a. gassen met onmiddellijk waarneembare uitwerking: traangassen, chloorverbindingen;

b. gassen, waarvan de uitwerking eerst na enige minuten waarneembaar is: niesgassen, icwisiet;

c. gassen, waarvan de uitwerking eerst na enige uren waarneembaar is: phosgeen en diphosgeen, inosterdgas.

De navolgende niaatregelen kunnen worden getroffen tencinde het gas- en scherfgevaar te beperken:

1. Het dragen van een gasmasker. Dit bestaat uit een gelaatstuk, hetwelk een gasdichte afsluiting oin het gelaat vormt. Op het gelaatstuk wordt een filterbus geschroefd, waarin zich twee filters bevinden: een nevelfilter en een kool- filter. Het nevelfilter bestaat uit laag cellulosevezels; in dit filter worden de neveldeeltjes van het gas tegengehouden. Van dit filter uit gaat het gas door het koolfilter, bestaande uit een zeer groot aantal cilindertjes kool met een groot aantal kanalen en porien; de kool is z.g. geactiveerd; een gram geactiveerde kool heeft een gezamenlijk porienoppervlak van ongeveer 700 m². De in te ademen lucht gaat door het z.g. inlaatventiel nadat zij de filters heeft gepasseerd; do uit te ademen lucht treedt door liet z.g. uitademingsventiel onmiddellijk in de buitenlucht. Jo filterbus geeft bescherming tegen alle thans bestuande oorlogsgassen, niet echter tegen de koehnonoxyden on het blauwzuur, welke gassen o.a. vrykomen bij de explosie van projectielen. Er bestaan twee soorten maskers, n.l. het legermasker of actief masker, in gebruik bij het leger en het personeel der luchtbescherming en het burger- of passief masker, dat op de open markt te verkrijgen is.

2. Tegen het gasgevaar kan men zich ook behelpten door zich gedurende een luchtaanval o) te lioiden in: een gasvrij vertrek in de eigen woning, een gasvrij loopgraaf, aan te leggen op eigen erf dan wel op open bare terreinen, of een schuilkelder. Het is gewenscht het gasvrij vertrek, dan wel loopgraaf of kelder te voorzien van een z.g. gasluis. Do gasluis is een soort voor) ortaal met een door middel van gasdichte «ordijnen afgesloten ingang Juar het eigenlijke schuilvertrek on uitgang naar de buitenlucht, (<) or men dus in <le eigenlijke schuilruimte koint, heeft men een andere — zij het dan ook kleine — gasdichte mimte te passeeren. Hiermede voorkomt men, dat, indien or buiten gas aanwezig is, bij het bin- nentreden dan wel verhten vu» het schuilvertrek, tovens een wo)k Htrijdgas mede naar bi mien zou stroomen.

3. Tegen het scherfgevaar kan men zich beveiligen:

door tijcienH eeu hichtaanval zich op to houden in:

a. een scherfvrij vertrek in de eigen woning; als vertrek er een kiczon met zoo weinig mogelijk buitenmuren;

b. een opbore of op cigon erf aangelegde scherfvrij loopgraaf;

c. een schuilkelder, welke scherfvrij iagemaaft.

Scherfvrijheid wordt verkregen door: wanden, vervaardigd uit gowapend beton met minimum 1/2 % wapening en 300 kg. cement per m³ ter dikte van 15 cm minimum, kalisteen metselwerk in sterke P.C. specie (1 : 2 of 1 : 3) ter dikte van 32 cm minimum, baksteen metselwerk in sterke P.C. specie (1 : 2 of 1 : 3) ter dikte van 1 steen minimum, deuren en ramen te vervaardigen van staal ter dikte van minimum 15 mm. Niet scherfvrij wanden kunnen, on scherfvrij te zyn, bekleed worden met: een laag zand ter dikte van minimum 50 cm opgesloten in zakken dan wel tusschen houten wanden, een laag aarde ter dikte van 73 cm minimum, opgesloten als voren.

De ruimte, welke ah schuilplaats dienst doet, moot aan onderstaande eischen voldoen;

a. scherf- en brandvrij wanden, alsmede een handvrij afdekking bezitten;

b. bestand zijn tegen te verwachten instortingslasten;

d. gasdicht zijn;

b. mintens 0,6m² grondoppervlak en 3m³ inhoud per persoon hebben;

e. is er gelegenheid om gezuiverde lucht in te voeren, dan kan worden volstaan met 1 m³ per persoon (zonder lichtverversching, heeft de inensch per uur 1 m³ lucht nooclig);

f. is de schuilplaats een kelder, dan moet mi listens 6en gasluis in een nooduitgang aanwezig zijn;

g. is de schuilplaats een loopgraaf, zoo is een gasluis eveneens zeer gewenscht;

h. de kelder dan wel het vertrek moot zoo min mogelijk buitenmuren hebben;

i. voorzien zyn van een of meer noodprivaten, van een noodverlichting, van bergruimte voor besinette kleeding, van een huisapotheek, van enige we)ktuigen (schoppen, breeksijzers, enz.) en van drink water;

j. gemakkelijk bereikbaar zijn, zoodat binnen 3 minuten na het alarmsignaal zij door alle daarin te beschermn personen kan worden bezet;

k. bij voorkeur niet meer dan 100 personen crin bergen;

l. do horizontale afstand tot conig constructie-deel van een belendend gebouw moet ininstens gelijk zijn n aan de hoogte van dat constructie-deel boven hot niaavekl.

Wanneer in een schuilplaats 3m³ lucht per persoon aanwezig is, kan men daarin 3 » 4 uur verblijven, zonder dat zuurstof behoefte te worden ingevoerd. Hoewel mag worden verwacht dat een langer verblijf niet nooclig zal zijn, verdient het toch aanbeveling een schuilplaatsgasfiltertoestel, ook wel schuilplaatsgasinnskr genoemd, toe te passen, zijnde een lucht pomp, die lucht van buiten aanzuigt en zuivert. Een schuilplaatsgasmasker <liont per persoon ongeveer 25 L gezuiverde lucht per minuut te kunnen leveren.

Literatuur: Dr. Phil. Julius Meijer, Der Gaskampf und die (hetnisehen Kampfstoffe; Dr. Wirth on Dr. Muntsch, Die Gefahron der Luft und ihre Bekampfung; Hermann Biischer, Gift

gas und wir; A. J. Th. Booster en Th. G. van Leeuwen, Kent het Gevaar! Beveilig Ul; Dr. Rudolf Hanslian, Der Chmische Krieg; A. A. J. Thomson en Dr. H. Peeters, Het govann uit de lucht; Tijdschriften: Gasschutz und Luft-schutz; Dr. P. Poverelli, Het gevaar uit de lucht; /Dr. J. Vissor, Meddeelingen uit de gaslabora- toria van hctv.N.LL. no. 1; Publicatios van het Air* Raid Precautions Department (Engeland).

GEOLOGIE (Aanv. Df. I en Df. VII of suppl. afl. biz. 1671) KWARTSAXID IN NED. INDIE. De in Ned.-Indie aangetroffen kwartzandafzettingen dateeren van coceen en neogeen (tertiair). De zandsteenfacies zijn verreweg de meest versprei- de. Zij bestaan volgens Verbeek uit zandsteenen, welke gekenmerkt zijn door een zeer groot gehalto aan kwartskorrels (Dr. L. 31. Rutten, Voordrach- ten over de geologic van Ned.-Oost-Indie).

In 1918 werd door Mom het cersto onderzoek ingeleid naar de geschiktheid van enkelc in Ned.-Indie augetroffen kwartzanden voor de glas- fabricage. De resultaten zijner onderzoekingen betreffende kwartzanden van Noord-Rembang en van Bangka werden gepubliceerd in een brochure, getiteld: „Kaolin en kwartzand” (Meded. v.h. Lab. Agrogeologie en Grondonderzoek no. 4, 1918). Sindsdien zijn verscheidene kwartzanden, -geschikt voor glasfabricage, bekend geworden op Sumatra, Borneo en Java. Van de andere eilanden van den Indischen Archipel ontbreken tot heden concrete gegevens. Een overzicht van de vindplaatsen en eigenschappen van de thans bekende kwartzanden in Ned.-Indie volgt hier- onder.

Sumatra. Sumatra's Oostkust. Naar aanleiding van de plannen van particu- liere zijde om een glasfabriek op Sumatra's Oostkust te vestigen werden omstreeks 1922 van Reegeringswege de vo- lgende zanden op hun bruik- baarheid onderzocht. De resultaten dezer onderzoekingen zijn in het volgende samengevat:

A. Masihizanden. 1. Zand, vindplaats op de onderneming aan de Masihirivier (Asahan), met een opvallend grijze kleur, betrekkelijk fijn van korrel, vermengd met enkele stukken lipariet- puimsteen.

2. Zand, uit de Masihirivier nabij Air Batoe (Asahan), leexng en kleirijk, een weinig veroerd.

3. Zand uit de Masihirivier bij het kruispunt van den weg Aer-Batoe - Bandar Slamet, samen- gesteld uit veel grove kwartskernen, ijzerconcre- ties, puimsteenkorrels, veldspaat (orthoklaas) en placcoklaas), veel glimmeren weinig hoornblende.

Genoemde zanden, welke beter met kwartz- sandsteen kunnen worden aangeduid, komen niet in voldoende exploitabe hoeveelheden voor. De gemiddelde samenstelling van deze Masihizanden is als volgt: SiO₂ 72,84%, Al₂O₃ 16,44%, FeO 5,52%, CaO 0,75%, MgO 0,36%, Gloeiverlies 1,0%, rest door aftrek 3,09%.

Door smelting van 100 di. van dit zand met 30 dL soda en 10 dl. kalksteen were! een donker- groen gekleurd glas verkregen van de samenstel- ling: SiO₂ 64,83%, Al₂O₃ 11,98%, Fe 0,84%, CaO 6,30%, Na₂O 10,90%, K₂O 4,60%.

B. Silauzanden. 1. Zand uit de Silau-rivier (Asahan), betrekkelijk fijn van korrel, veront- reinigd met vele puimsteenkorrels, weinig ijzer- concreties.

2. Zand uit de Piasa-rivier (Asahan), kalk- zandsteen.

Als gciniddeldo samenstelling van het Silau- zndd word opgegeven: SiO₂ 74,88%, Al₂O₃ 14,92% FeO 2,88%, CaO 0,73%, MgO 0,57%, glooivcr- lies 0,44%, rest (door aftrek) 5,58%.

De kleur van het uit deze zanden vervaardigd glas varieerde van groen tot lichtgroen.

C. Asahanza-nden. 1. Zand uit de Asahan- rivier by het douanekantoor bo vat puimsteen- korrels, ijzerconcreties en vry veel glimmer. Een lichtgroen glas werd uit dit zand verkregen. Vers- chillende monsters Asahan-zand waren als volgt samengesteld: SiO₂ 73,68% 79,67% 80,02% Al₂O₃ 1-k 25% 14,37% 14,44%, Fe₂O₃ 2,98% 2,0% 1,71%, CaO 1,97% 1,20% 0,93%, MgO 0,51%, gloeiverlies 3,04% alkali 2,76% 2,90%.

2. Zand, afkomstig uit de omgeving van het station Kisanm (Asahan),bijna uitsluitend kwarts met wat zandsteenkorrels, kalk-natron veldspaat en kaliveldspaat, weinig ijzerconcreties. Een monster van dit zand had de volgende sa- menstelling: SiO₂ 82,1%, K₂O 2,92%, Al₂O₃ 11,4%, Na₂O 0,87%, CaO 1,8%, TiO, sp., Fe₂O₃ 0,77%, gloeiverlies 0,15%, MgO 0,08%.

Uit dit zand werd een groen gekleurd glas ver- kregen van de samenstelling SiO₂ 62,03%; Al₂O₃ 6,41%; FeO 0,54%; CaO 6,65%; K₂O 3,68%; rest 20,69%.

D. Zand van Tandjoeng Tira in Het zee- zand van Tandjoeng Tiram bij Laboean Roekoe heeft een helderwit uiterlijk. De oorzaak daarvan moet o.m aan de reinigende working van den golfslag toegeschreven worden. Een monster van dit zand bleek de volgende chemische samenstelling te bezitten: SiO₂ 72,92%, Al₂O₃ 14,73%, FeO 0,31%, CaO 2,81%, MgO 0,63%, Na₂O 1,59%, K₂O 6,17%, gloeiverlies 0,64%.

Onder het microscoop werd aangetoond, dft het zand uit een grootc boeveelheid sandien en kwarts, weinig jaggioklaas en amfibool was sa- mengesteld. De mineralogische analyse gaf het volgende resultaat: veldspaat ±61%, amfibool ± 2%, kwarts 37%. Smelting van 100dl. van dit zand met 30 ell. soda en 10 dl. kalksteen gaf een lichtgroen glas van de samenstelling: SiO₂ 64,17%; Al₂O₃ 12,08%; Fe O,4%; CaO 0,38 % I Na₂O 11,43%; K₂O 4,61

Samenvattend bleken /Dovngenoemde „zanden van Sumatra's Oostkust” do volgende eige- nenschappen te bezitten. Do grootste fractie van de afzonderlijke zanden had een korrelgrootte van meer dan 1 mm. Het kiezelzuringehalte gaat in het algemeen 75% niet te boven, terwijl het ALO₃- gehalte gemiddeld ongeveer 15% is en het ijzrgehalte ± 2%. Het witte zezand van Tand- joengTiram met 0,24%Fe₂O₃ is minder met ijzcr verontreinigd. Naast kwarts (SiO₂) bezitten de zanden een zeer belangrijk gehalte aan helcizr sandien (zuiver sandien : 05% SiO₂; 17% K₂O en ruim 18% Al₂O₃) en/of andere veldspaat. Aau deze veldspaten is voornamelijk het flogoo alu- miniumgehalte toe te schrijven. Een klein deel van het aluminium is afkomstig van in de zanden aanwezige biotict. Aan het voorkomen van deze glimmers is ook het relatief hooge ijzcrgehalte toe te schrijven. Voorts bevatten de zanden nog een belangrijk percentage puimsteen. Zoowel veldspaat als biotict zijn alkalirijke mineralen (alkaligehalto in biotict kan van 5 tot 11 % be- dragen), zoodat deze zanden een betrekkelijk hoog alkaligehalto moeten bezitten. Vanwgo het hooge veldspatigehalto kunnen do zanden beter

veldspaatzanden dan kwartzsanden worden genoemd. Voor een groot deel bovendien dan nog bestanddelen van het moddergesteente, waaruit zij afkomstig zijn t.w. liparietuffen. Zulks blijkt uit de vergelyking van het Tandjoeng Tiram-zand met lipariet. (Ilosoebusch: "Element. cler Gesteinslehre" 1901, p. 275).

" d van Tandjoeng Tiram.		Lipariet.
SiO ₂	72,92%	75,39%
Al ₂ O ₃	14,73%	13,65%
FeO	0,31%	0,56%
CaO	2,14%	0,51%
MgO	0,65%	0,15%
Na ₂ O	1,59%	1,84%
K ₂ O	6,17%	0,81%

De Oostkustzanden zijn uit hoofde van hun eigenschappen, welke in de smeltproeven bevestiging vonden, ongeschikt voor de fabricage van spiegelglas, instrumentenglas, kristal en halfkristal en vensterglas van normale samenstelling. Zij kunnen hoogstens aangewend worden voor de fabricage van flsscshenglas, voor zoover het hooge aluminiumgehalte hiervoor geen bezwaar oplevert. In hoeverre het aluminiumgehalte ongunstig is voor glas, moet in het midden worden gelaten. Een specialiteit als Prof. Seger acht het hooge Al-gehalte een voordeel voor de eigenschappen van glas. Andere glastechnici beschouwen aluminium als een uitgesproken nadeel.

Bangka. De onderzoekingen betreffende kwartzsand van Bangka dateeren eveneens van omstreeks 1922. Een uitgebreid onderzoek als voor het zand van S.O.K. werd echter niet verricht. Kwartzsandafzettingen op Bangka worden aangetroffen bij Koba, aan het zeestrand, bij Soengeliat en bij Toboali. De kleur van het zand varieert van helderwit tot grijs. Het in de buurt van de tinmijnen aangetroffen zand is paars-grauw gekleurd. De korrelgrootte varieert van 0,5 mm. tot ± 1,0 mm. De witte, fijnekorrelde zanden worden te Toboali en Koba aangetroffen. Voor de behoefte van een glasfabriek zijn de aangetroffen zandhoeveelheden ruim voldoende. Enkele analyses van monsters Bangkazand hadden tot resultaat:

Zecstrand Koba. Bangkazand.

SiO ₂	98,12%	96,1%	97,6%
Al ₂ O ₃	0,02%	—	—
Fe ₂ O ₃	0,15%	0,15%	0,51%
CaO	0,67%	—	—
gloeiverlies	0,57%	0,8%	0,8%

Door smelting van 100 di. van dit zand met 38 dl. soda en 18 dl. kalksteen werd een kleurloos glas verkregen met een samenstelling van SiO₂ 74,6%; Na₂O 7,9%; K₂O 2,93%. Het Bangkazand in geschikt voor de fabricage van ivilglas, half witrilas en flsscshenglas. Voor kristal is het hoogst waarschijnlijk nog te onzuiver.

Billiton. Analyse van monsters kwartzsand, afkomstig van zandplaten op het eiland Billiton, gaven de volgende cijfers (Ir. C. P. Mom; Kaolien en kwartzsand 1918):

SiO ₂	99,50%	99,36%
Al ₂ O ₃	0,27%	0,27%
Fe ₂ O ₃	0,15%	0,15%
CaO	spoor	—

In samenstelling komt dit zand het Duitsche 131

grauwgeklurde zand kan door gloeien in een helderwit product worden omgezet. Over de beschikbaar hoeveelheid van het Billitonzand is, voor zoover bekend, niets medegedeeld.

Kust van Bonkoolon. Monsters kwartzsand, afkomstig van een niet nader aangeduide plaats aan de kust in de omgeving van Benkoelen, hadden de volgende samenstelling:

SiO ₂	72,00%	81,70%
Fe ₂ O ₃	4,0%	2,24%
gloeiverlies	3,35%	1,7%

Smeltproeven werden met dit zand niet genomen. De beschikbare hoeveelheid is evenmin bekend.

Benedenloop van de Toelambangawangri vier in de Lam p. Distric-ten (Ir. C. P. Mom; loc. cit.) Een analyse van een monster van dit zand leverde tot resultaat:

SiO ₂	98,98%	(Al ₂ O ₃ , CaO, MgO, Zr)	0,69%
Fe ₂ O ₃	0,20%	gloeiverlies	0,13%

De kwartzkorrels waren een weinig verontreinigd met zirkoon en toermalijnkristallen. Een monster zand, afkomstig van den benedenloop van de Way Toelambangawangri in de buurt van kampoeng Lenang, ± 90 km stroomafwaarts van Menggala, block na onderzoek in het Laboratorium voor Materiaalonderzoek te Bancloeng de volgende samenstelling te bezitten:

SiO₂ 99,62%, Fe₂O₃ 0,12%, AIR 0,12%, CaO nihil, MgO sporen, Na₂O H-K₂O praktisch geen, gloeiverlies 0,15%.

Op grond van bovengenoemde analyse zou het zand geschikt zijn voor de fabricage van wit-glas (geen kristal). Smeltproeven zijn er niet medegenomen. De beschikbare hoeveelheid is onbekend.

Samenvattend, blijken op Sumatra veldspaatzanden, geschikt voor de fabricage van flsscshen en halfwitglas, te worden aangetroffen in de zuidelijkte kuststreek van S.O.K., aan de kust bij Benkoelen, terwijl voor witglas geschikte zanden worden aangetroffen op de eilanden Bangka en Billiton en aan de kust van het noord-oostelijk deel van de Lampongse Districten. Geëxploiteerd worden deze zanden momenteel nog niet.

Java. Kwartzsandsteen uit de Goenoeng Walat tusschen Soekaboemi en Tjibodas en verder bij Pondokleungs (tusschen Tjisaat-Karangengah) wordt kortweg aangeduid met den naam Tjibadak-zand. Volgens de mededeelingen van Mom bestaat het geheel gebergte in deze streek uit eocene zandsteen (dikke kwartzsandsteenbanken) met afwisselende korrelgrootte, n.l. van fijn kwartz tot groote kiezelconglomeraten. De fijnkorrelige zandsteenen zijn poreus en kunnen gemakkelijk fijn worden gestampt; de grofkorrelige kiezels zijn zeer hard. Het zand is grauwt bruin, al naargelang het ijzergehalte van het oorspronkelijk gesteente. De winbare hoeveelheid bedraagt naar ruwe schatting ± 120.000 ton (schatting van de afdeling Geologisch-Technische Onderzoekingen van den Dienst van den Mijnbouw). Een tweetal monsters kwartzsandsteen hadden de volgende samenstelling:

	I	II
SiO ₂	96,37%	93,80%
Al ₂ O ₃	0,71%	4,18%
	0,25%	0,11%

CaO	0.58%	—
MnO	—	9.005%
MgO	sp.	0.34%
K ₂ O	—	0.33%
Na ₂ O	—	0.13%
gloeiverlies	0.33%	1.4%

onsters, met 89% SiO₂ en een Al₂O₃-gehalte van hooger dan 4% werden eveneens aangetroffen. Als gemiddelde samenstelling van het Tjibadakzand mag worden aangenomen: SiO₂ ca. 89%, Al₂O₃ ca. 7%, Fe₂O₃ ca. 1%, gloeiverlies ca. 3%.

Mineralogisch bestaat de kwartzandsteen van Tjibadak uit: kwarts 86,94%, veldspaat 2,05%, kaolien 9,16%, vocht, 0,31%, augiet, hoornblende e.d. 1,04%.

Exploitatie van kwartzandsteen van de G. Walat (niet voor glasfabricage, doch voor de fabricage van cementtegels) geschiedt thans door de N.V. Cultuur- en Handel- en Exploitatie Mij. „Goenoeng Karang!“, liggende ± 5 km zuidelijk van het station Tjibadak, aan den grooten weg naar Palaboean Ratoe. Smeltproeven in 1935 (smeltproeven genomen door de Indische Maatschappij voor Individuële Werkverschaffing te Bandoeng) met het Tjibadakzand genomen gaven tot resultaat, dat het zand geschikt werd bevonden voor de fabricage van Jialfwiglas alsmede voor flesschen. De kleur van het glas was groen tot lichtgroen. De door berekening gevonden samenstelling van dit glas was: SiO₂ 68,4%, Al₂O₃ 0,18%, CaO 16,0%, MgO 0,39%, Na₂O 12,1%, K₂O 0,24%.

Toeban kwartzand. Met den naam Toeban-kwartzand wordt bedoeld het complex van zandafzettingen (duinen) aan de kust van de residentie Rembang en wel dat deel, hetwelk zich van de plaats Toeban af naar het Westen tot aan de dfa Bantjar uitstrekt. Het gebied ten Oosten van Toeban (o.a. bij Palang en verder tot Patjitan) bestaat hoofdzakelijk uit kalkzand (zand met fijne schelpresten). De zandafzettingen ten Westen van Toeban zijn het eerst beschreven in 1918 door ir. C. P. Mom (loc. cit.). In 1926 werd naar aanleiding van een verzoek van de afdeling Handelsmuseum van het Koloniaal Instituut te Amsterdam door den Dienst van den Mijnbouw (afdeling Geologisch-Technische Onderzoekingen) een geologisch-technisch onderzoek naar het Toebanzand ingesteld. Uit genoemde onderzoekingen zijn de volgende gegevens bekend geworden.

Voorkomen van het Toebanzand. Het strand aan de noordkust van Rembang, van Bantjar tot Djenoë, bestaat uit kwartzand, hetwelk zich in den vorm van zandwallen en duinen heeft afgezet. Het zand ten Oosten van Toeban, b.v. te Palang, bestaat uit met fijne schelpresten verontreinigd zand. Bij Bantjar wordt het kwartzand aangetroffen op de strandgedeelten tusschen de uit koraalsteen in zee vooruitstekende kajien. Naar het Oosten gaande komt het zand aan de kust bij Boeinen en Gadon, ten Westen van Tambakbojo, in een smalle strook van iage duinen voor. Op het kustgedeelte voorbij Tambakbojo tot Tasikhardjo vorden de duinen breeder en hooger. Een breede duinenreeks met een maximum hoogte van 5 m wordt aangetroffen bij Sabantara, ten Oosten van Tambakbojo. Aangenomen mag worden, dat in de ongeving vrijwel de geheele oppervlakte tusschen den verkeersweg en de

kustlijn door duinzand van gemiddeld 3 m hoogte wordt ingenomen. Oostelijk voorbij het triangulatiepunt Q/5 wordt de breedte van de zandstrook minder. Voorbij Karangdowo wordt een zeer smalle, maar tamelijk hooge duinoneerreeks aangetroffen. Verderop wordt de zandstrook met eenig ondbrekingen weer breeder. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat enige binnenwaarts gelegen heuvels bij Derma en Djatirogo kwartzand bevatten, onder de vrij dikke humuslaag. Bij het plaatsje Tasikhardjo is het gehele gebied tusschen den berydbaren weg en de kust door duinzand ingenomen. Dicht bij Oedjoeng Awar-awar bouden de zandafzettingen op om plaats toe in a ken voor een opgeheven koraalkalkgebied, hetwelk zich tot de kampong Mia ng we uitstrekt. Bij Mentaso vangen de zandafzettingen opnieuw aan. Zij zijn hier echter beperkt tot een smalle, iage zandstrook langs het strand, welke zich uitstrekt tot voorbij Djenoë, waar de zandwal de ter plaatse aanwezige vischvijvers van de zee afsluit. Oostelijk van Djenoë worden de zandafzettingen smaller en lager om ten slotte in de buurt van Toeban geheel te verdwijnen. Waargenomen werd, dat de korrelgrootte van het zand van West naar Oost afneemt. Hieruit zou kunnen worden afgeleid, dat de bron van het zand ten Westen van Bantjar niet ligt. Door de westenwinden en zeestroomingen is dit zand langs de kust verplaatst en afgezet. Op die plaatsen, waar de sterke westenwind vat op het zand kreeg, dus waar de kust een n. o.-lijke richting heeft, werd het zand tot een min of meer breede duinstrook opgewaaid. Op de plaatsen, waar de kust meer evenwijdig aan de windrichting ligt, kan bovengenoemd verschijnsel niet plaats hebben, zoodat het zand voor een groot deel verder werd gevoerd, daarbij slechts een kmalle strook zand op de kust achterlatende. Tevens werd geconstateerd, dat met de afnemende korrelgrootte een blokker worden (het zand bij Bantjar is b.v. geel) van het zand gepaard gaat. De oostelijkste gelegen zandafzettingen zijn dan ook het lichtst van kleur en het minst ijzerhoudend.

Hoeveelheid van het Toeban-kwartzand. Mom geeft in zijn publicatie geen cijfers, doch uit zijn hieronder vermeld omschrijving van den omvang der zandcomplexen kan worden afgeleid, dat het zand in belangrijke hoeveelheden voorkomt.

A. Duin Djagatamoc bij de dfa Tasikhardjo. ± 1450 m lang, gelegen vlak bij den grooten verkeersweg Rembang-Toeban, ongeveer 23 km van Toeban.

B. Duin Modongan bij de dfa Teuiadji. ± 1450 m lang, gelegen aan denzelfden verkeersweg op 24 km van Toeban.

C. Duin Tabakkali bij de dfa Soljo. ± 1000 m lang, gelegen aan denzelfden verkeersweg op 27 km van Toeban.

D. Duin bij de dfa Tanibakbojo. ± 6 km lang, gelegen aan denzelfden verkeersweg op 30 km van Toeban.

Het niecrgenocnide vcrsJag van den Dienst van den Mijnbouw geeft ten aanzien van de beschikbare hoeveelheden zand concrete gegevens. De zandafzettingen bij Tasikhardjo worden ojpervlakkig geschat op 600 (lengte) X 100 (breedte) x 3 (hoogte) = 180.000 m³. Bij een soortelijk gewicht van 1,5 voor droog zand (droog zand van Djenoë bezit een litergewicht

van 1,48 kg) is het gewicht van deze hoeveelheid 270 miljoen kg of \pm 270.000 ton. Bij Sabantara werd de hoeveelheid zand geschat op $2000 \times 10^6 \times 3 = 900.000$ HP d.i. 1360 miljoen kg = 1,35 miljoen ton. Voor Djeneo kon geen schatting worden gemaakt, omdat de dikte moeilijk kon worden getaxeerd. De hoeveelheid is echter aanzienlijk, gelet op de groote lengte, waarover het zand langs de kust voorkomt.

Eigenschappen van het Tooban-kwartszand. De door Mom onderzochte Tooban-kwartszanden hadden de volgende chemische samenstel-

aan de zuidkust, liestrand van Ponjawaengan, in de Tjoedjoeng bij Rangkapbitong[^]. In de residentie Batavia in de Tjisedanc bij Tangcrang; en in het oostelijk gedeelte van de residentie, 8 Banjoemas en Socrakarta. Hoogstwaarschijnlijk zou uit deze zanden slechts groen en halfwit glaswerk te vervaardigen zijn.

Madoera. Aan het strand van B16ga (zuidkust van West-Jadocra in de afdeling Bangkalan) wordt voor een glasbedrijf in voldoende hoeveelheid kwartszand aangetroffen, hetwelk geschikt is voor de fabricage van halfwitglas en flesschen-glas. Andere kwartszandafzettingen op Madoera

Herkomst van het zand.	SiO ₂ %	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃ %	CaO %	Gloeiverlies qz/o
Duin Djagatamoe (d6sa Tasikhardjo)	93,72	1,95	0,59	2,33	1,56
Duin iModangan (d6sa Temadii) ...	93,92	1,65	0,67	2,11	1,98
Dui. Tainbakkali (d6sa Sotodi)...	93,63	2,0	0,93	2,28	1,23
Duin bij desa Tambokbojo	92,57	1,19	1,15	3,12	1,87

Het dichtst bij Toeban is het zand, zooals de analyse aangeeft, het minst ijzerhoudend. Het ontstaan van de zandafzettingen in aanmerking genomen, is het echter begrijpelijk, dat de zware ijzerhoudende korrels zich meer in het westelijk gedeelte van de kuststrook hebben aigezet. Uit bovenstaande analyse blijkt verder, dat de zanden nog wat klei (Al₂O₃) bevatten en van 1/2 tot ruim 1% Fe₂O₃ (voornamelijk in den vorm van wat fijn magnetiesijzerstof) korreltjes bruin-ijzererts en huidjes van ijzeroxyde op de kwarts-korrels. Uit Moins slibanalyse's bleek, dat de zanden vrij fijn zijn. De korrelgrootte ligt voor \pm 90% tusschen 0,65 en 0,25 mm in. Onderling Joopen de zanden, wat de korrelgrootte betreft, met sterk uiteen. Zanden van de duincomplexen bij Djeneo en Sabantara werden in 1926 in het laboratorium van het Koloniaal Instituut te Amsterdam onderzocht *). Daarbij bleek, dat het zand van Sabantara, hetwelk oppervlakkig geel gekleurd was, een ijzergehalte had van 0,74%, gloeiverlies 2,20%, J) oor slibben (op een slibtafel) was het ijzergehalte slechts tot 1/4 van het oorspronkelijkgehalte terug te brengen. Het grauwwitte zand van Djeneo bevatte korreltjes donker mineralen. Het ijzergehalte bedroeg 1,41%, het CaO-gehalte 21,7%. Het voor kwartszand hooge kalkgehalte doet het Djeneozand onder de groep „kalkrijk kwartszand., vallen. De verlagings van het ijzergehalte door slibben was niet iioenienswaard. Sineltproeven met zanden van Sabantara, Djeneo en nog enkele andere zandvindplaatsen, geelgen in het complex „Toobankwartszand“, resulteerden in een donker toelichtgroen glas, verkregen door smensmelting van 100 dl. zand, 30 dl. soda-asch en 20 dl. kalksteen. Dit mengsel liot zich bij \pm 1200°C. goed smelten.

Uit het bovenstaande mag worden geconcludeerd, dat het Toebanzand voor de fabricage van z.g. halfwitglas geschikt is. Voor z.g. witglas en hulkristal en kristalglas komt het Toebanzand in het geheel niet in aanmerking.

Kwartszandafzettingen van grienroep oppervlak dan te Toeban en te Tjibadak worden op Java nog aangetroffen in ilo residentie Bantam:

*)Inlichtingen en onderzoekingen van de afdeling Handelmuseum in het jaar 1926.

aangetroffen in de heuvels op \pm 2 km van de d6sa Mangkaan (onderdistrict B16ga) op \pm 3m gronddiepte, bij de d6sa Pagok op \pm 1 km van de desa 3langkaan, bij de d6sa Boerne op ca. 7 km van Bangkalan, bij de d6sa Tocndjoeng op 8 km van Bangkalan, bij de d6sa's Tambroe en Ta-lang bij Pamckasan, bij de d6sa's Slapeng, Pasan-sangan bij Soemenep en bij de d6sa Ketapang bij Bangkalan. Een analyse van een monster zand van Blega gaf het volgende resultaat: SiO₂ 95,0%, Al₂O₃ 3,51%, CaO 0,17%, Fe₂O₃ 0,29%; gloeiverlies 1,17%.

Monicenteel wordt dit zand, hoewel in geringe hoeveelheid, door een glasbedrijf te Soerabaja met succes voor de fabricage van halfwitglaswerk toegepast.

Borneo. In de opgegeven pleistoecen-kwartstrandterrasson in de nabije en verder omgeving van Balikpapan, Samarinda en Bandjermasin (aan de Oelinvweg tusschen Bandjermasin en Martapoera) komen talrijke ontsluitingen van kwartszand voor. Het materiaal is in verschen toestand meestal iets grauwwit of geelachtig van gelijkmatige zuiverheid. Onder den invloed van de atmosphaerischen krijgen deze kwartszanden een helderwit uiterlijk.

Waar dit zand vrywel langs de geheele oostkust van Borneo voorkomt, is de winbare hoeveelheid buitengewoon groot. Een analyse van een monster zand van Balikpapan) aan gaf tot resultaat 99,7% SiO₂, 0,09% Fe₂O₃, 0,17% Al₂O₃, derhalve een zeer zuiver zand, hetwelk voor de witglasfabricage zou kunnen worden toegepast. Tot dusver zijn met deze zanden geen smeltproeven genomen.

Op het eiland Celebes en de andere hieer niet genoemde eilanden van den Indischen archipel zijn tot heden geen kwartszandafzettingen bekend geworden.

Samenvattend kunnen wy besluiten met de mededeeling, dat de tot heden in Ned.-Indie bekend geworden kwartszanden, in de hoeveelheid en kwaliteit zooals zij op Bangka, Toeban, Tjibadak, Madoera, in de omgeving van Balikpapan worden aangetroffen, voor de fabricage van halfwitglas in aanmerking komen. Het zand van Bangka en Balikpapan zou tevens voor de witglasfabricage geschikt zijn. Ilooger verwacht-

tingeu mogen on kunnen van genoemde zanden niet worden gekoesterd. Fabricage van kristal of halfkristal uit de thans in Ned.-Indie bekende kwartszanden moet dorhalve als uitgesloten worden beschouwd.

HEERENDIENSTEN (Aanv. DI. II). Met reglementeering van do heerendiensten in het rechtstreeks bestuurde gebied dor Buitengewesten licet de overheid zich aanvankelijk weinig in. Een eerste regeling van doze verplichte diensten kwam o.a. tot stand in hot „Reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën op Amboina en Onderhoorigheden" (Ind. Stb. 1824 no. 19a, artt. 154 e.v.) Dit reglement bevatte voornamelijk een opsomming van de werkzaamheden, waarvoor heerendiensten mochten worden gevorderd ; van een limiteering van het aantal dagdiensten, dat gevorderd mocht worden, was nog geen sprake, wel van een betaling voor het presteoren van die diensten. Een andere voorloopige regeling van de verplichto dinsten vond plaats in de artt. 44 e.v. van het reglement voor het Inlandsch Bestuur op Bangka (Ind. Stb. 1854 no. 2).

De opening van een bepaling in het Regeeringsreglement (art. 57, thans art. 4G van de Indische Staatsregeling) inzake het verplicht treffen van voorzieningen betreffende den aard en den duur der persoonlijke diensten, bracht ook hierin verandering, al zou het nog een tiental jaren duren alvorens do eerste regelingen terzake het Staatsblad bereikten. Wei geschiedde de regeling van dit onderwerp — in tegenstelling met Java en Madoera — van den aanvang af, overeenkomstig de wettelijke voorschriften, derhalve gewestelijk (later residentiegewijs) per ordonnantie. Uitzondering hierop vormde echter een regeling van deze diensten in de Zuider- en Oostcrasdeeling van Borneo door den Resident van Soerakarta, tevens Gouvernements-commissaris in de Zuider- en Oostcrasdeeling van Borneo, bij publicatie van 11 Juni 1860 no. 24 en bij besluit van 25 Juni 1872 no. 22. Een ten opzichte van de overige gebieden toentertijd geheel afwijkende regeling van deze materie kwam in 1858 (Ind. Stb. no. 60) tot stand voor de heerendienstplichtige bevolking tot Padang, welke van dat jaar af de vrye keus werd gelaten om de verplichto diensten in arbeid dan wel in geld op te brengen.

Vorenbedoelde, op grond van het bepaalde in artikel 57 van het Regeeringsreglement voor onderscheidene residenties in de Buitengewesten tot stand gekomen heerendienstregelingen, zijn over het algemeen zeer beknopt. Een maximum werd nergens bepaald; bijna algemeen beperkten zich, evenals in 1824 t.a.v. Amboina, tot een opsomming van de soorten der werkzaamheden, waarvoor heerdienst mocht worden gevorderd (Amboina Ind. Stb. 1869 no. 91, Manado Ind. Stb. 1870 no. 85, Benkoelen Ind. Stb. 1860 no. 79, Celebes en Onderhoorigheden Ind. Stb. 1868 no. 19, Zuider- en Oostcrasdeeling van Borneo Ind. Stb. 1879 no. 92, Sumatra's West- kust Ind. Stb. 1877 no. 248, Bali Ind. Stb. 1883 no. 38, Bangka Ind. Stb. 1868 no. 78, Billiton Ind. Stb. 1878 no. 180, Palembang Ind. Stb. 1878 no. 33, Lampongsche Districtew Ind. Stb. 1866 no. 137). In de residenties Timor en Onderhoorigheden (Ind. Stb. 1866 no. 68), Riouw en Onderhoorigheden (Ind. Stb. 1867 no. 1), Westcrasdeeling van

Borneo (Ind. Stb. 1870 no. 25) en in do residentie Tomato en de onderafdeeling Banda (Ind. Stb. 1860 nos 41 en 42) werd de bevolking vrygesteld van het verrichten van heerendiensten, behoudens in geval vordering van die diensten noodig mocht zijn tot wering van rampen van hooger hand dan wel tot afwending van algemeen gevaar. Voorts werd de heerdienstplicht voor do bevolking op de hoofplaatsen Benkoelen (Ind. Stb. 1874 no. 276), Palembang (Ind. Stb. 1877 no. 198) en Makasser (Ind. Stb. 1891 no. III) omgezet in een ljestelling.

Aan den in het Regeeringsreglement uitdrukkelijk gestelden cisch tot vijfjaarlijksche herziening van de heerdienstregeling is ook in de Buitengewesten niet steeds de hand gehouden. Verschillende dier verordeningen zijn tien, twintig, ja zelfs bijna dertig jaar onveranderd gebleven.

Omstreeks 1890 werden de eerste regelingen herzien, waarbij voor de meeste residenties 9000 het eerst maxima werden vastgesteld, varieerend van 24 tot 52 dagen per jaar, terwijl voorts enkele voorschriften werden gegeven, ten doel hebbende den heerdienstdruk te verzachten en de vordering zelve eenigszins aan banden te leggen (Amboina Ind. Stb. 1892 no. 67, Manado Ind. Stb. 1881 no. 193, Benkoelen Ind. Stb. 1891 no. 170, Celebes en Onderhoorigheden Ind. Stb. 1891 no. 113, Zuider- en Oostcrasdeeling van Borneo Ind. Stb. 1898 no. 18J, Sumatra's West- kust Ind. Stb. 1904 no. 355, Bangka Ind. Stb. 1891 no. 171, Billiton Ind. Stb. 1894 no. 186, Palembang Ind. Stb. 1902 no. 321, Lampongsche Districten Ind. Stb. 1892 no. 39).

Behoudens een enkele incidenteel wijziging kwam de volgende (algemeene) herziening van de heerdienstregelingen in de periode na 1910 tot stand (Amboina Ind. Stb. 1912 no. 505, Magado Ind. Stb. 1912 no. 504, Benkoelen Ind. Stb. 1913 no. 129, Celebes en Onderhoorigheden Ind. Stb. 1910 no. 624, Timor en Onderhoorigheden Ind. Stb. 1912 no. 50G, Zuider- en Oostcrasdeeling van Borneo Ind. Stb. 1916 no. 155, Sumatra's West- kust Ind. Stb. 1914 no. 731, Bangka Ind. Stb. 1912 no. 507, Billiton Ind. Stb. 1912 no. 508, Palembang Ind. Stb. 1914 no. 717, Lampongsche Districten Ind. Stb. 1919 no. 407).

Omstreeks die periode werden tevens voor het eerst regelingen gegeven voor de in die jaren onder ons gezag gebrachte gebieden (Atjih Ind. Stb. 1908 no. 509 en J 909 no. 525, Oostkust van Sumatra Ind. Stb. 1909 no. 56, Tapanoeli Inti. Stb. 1904 no. 356 jo 1913 no. 128, Lombok Ind. Stb. 1905 no. 203 jo 1913 no. G82 en Djambi Ind. Stb. 1908 no. 24).

Heerdienstplichtig werden verklaard, behoudens enkele vrijstellingen, do work bare inannelijke ingezetenen der Inlandsche bevolking. *J/c* werkzaamheden waarvoor heerdiensten mochten worden gevorderd liepen in de verschillende gewesten uiteen. In hoofdzaak bepaalden zij zich tot: 1c aanleg en onderhoud van groote transport- en binnenwegen (hier en daar ook van waterwegen), met inbegrip van de daarin gelegde bruggen en duikers; 2e aanleg en onderhoud van dammen, dijken en andere waterwerken en van waterleidingen, voor zooveel niet door de inlandsche gemeenten geschiedend; 3e. het transport van in dienst reizende landsdienaren (waaronder medetebegrijpen) en personen en troepen

MARTINUS NIJHOFF

UITGEVER - 'S-GRAVENHAGE

Zoojuist verscheen:

Nederlands Onzijdigheid

GRONDSLAGEN EN GEVOLGEN

DOOR

MR. B. M. TELDERS

HOOGLEERAAR TE LEIDEN

1939. VIII en 74 biz. 8vo.

Prijs f 0.80

In dit boekje zijn twee lezingen en eene te voren in de Gids verschenen beschouwing over de Nederlandsche proclamatie 1939 van den Leidschen hoogleeraar bijeen gevoegd. De eerste en uitgebreidste handelt over Nederlands recht tot onzijdigheid zooals dit in den loop der jaren is ontstaan en een feit is geworden, waaraan te twijfelen niet veroorloofd is. De tweede is een korte, heldere uiteenzetting van de Neutraliteitsproclamatie 1939, waarin de maatregelen door de regeering genomen om onze houding nauwkeurig en met juistheid te bepalen, worden uiteengezet, terwijl de derde, onder den titel De handelsoorlog bij de neutralen de moeilijkheden onzen handel en scheepvaart door blokkade en contrabande in den weg gelegd, uiteenzet.

De lezing hiervan zij alien, die het met onze neutraliteit, haar rechten en verplichtingen, oprecht meenen, met aandrang aan- bevelen.

Afl. 62 (Vijfde serie aft. 2 (April 1940))

ENCYCLOP 左 ; DIE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE

HOOFDREDACTEUR

D • G. STIBBE

BUITENGEWOON HOOFTLEBBAAR AAN DE NED. ECONOMISCHE HOOGESCHOOL
OUD-REGOERINGSCOMMISSARIS VOOR DE BESTURSHERVORMING IN NED.-INDIË

REDACTEUR IN NED.-INDIË

Mr. Dr. F. J. W. H. SANDBERGEN

REFERENDARIS BIJ HET DEPARTMENT VAN VERKEER EN WATERSTAAT

AANVULLINGEN EN WIJZIGINGEN

S-ORAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1940

INHOUD van Afl. 61 en 62

Algemeene Industriele Mijnbouw- en Exploitatie Mg. (A. I. M. E. M.), A 1963 Billiton-Conoern A1963 Billiton Maatschappij A 1969 Electriciteitsvoorziening V (A303), Vni(A1914), A1924 Gemeenschappelyke Mijnbouwmaatschappij Billiton A1969 Geologie I, VII (A 1671), A1948 Heerendiensten II, A 1952 Hollandsche Metallurgische	Kinderbescherming A 1970 Kinderwetgeving A1983 Koetai, Oost- III, A 1921 Luchtbescherming A 1945 M&ngaanertsen II, VI (A 959), A 1963 Mijnbouw, Mijntonnginning I, A. 1954 Mijnbouwmaatschappij Zuid-Bantam, A 1969 Mijnbouwmaatschappij Nieuw Guinea A 1969	Mijnbouwmaatschappij Stannum A 1969 Ned.-Ind. Bauxiet Exploitatie-Maatschappij A 1969 Ned.-Ind. Tin Exploitatie Maatschappij A 1969 Ned. Tinhandel Maatschappij A 1969 Poenale Sanctie V (A 399), VII (A 1000), A 1969 Samarinda (afd.) III, A 1921 Samarinda (hoofdpl.) III, A 1921	Sanga-Sanga III, A 1923 Sangkoelirangbaai III, A 1922 Singkep Tin Maatschappij A Singkep Tin Exploitatie Maatschappij A 1969 Soetorho (Raddn) A 1923 Tin A 1969 Voedingsmiddelen IV, VI (A 934), A 1983 Volkslectuur IV, A 1942 Waterkracht en Electriciteit A 1942
---	---	--	---

Noot: Het Romeinse cijfer verwijst naar een der 8 deelen van den 2en druk; dat achter A naar de bladzijden der Aantel-ingen en Verwijzingen.

De * * * * *
 -E也強我每羸笛 S授荒%涪留kking op ,0kg in do supPL aft ! t/m 60, die a110 ook (^ens

op niarsch) en van hun goederen, zoomede dat van Gouvernements goederen en gouden, hier on daar ook van dienstbrieven en van gevangenen, een en ander voor zooveel niet tegen de vastge- stelde tarieven in vryen arbeid of op andere wijze van Landswege daarin kon worden of word voorzien; de be waking van wachthuizen en het verrichten van nachtelijke patrouillediensten, beide voor zoover niet tot de zorg der Inlandsche gemeenten behoorend, en, voor zooveel noodig, de bewaking van Landsgebouwen en dergelijke; 5e. het bedienen van niet verpachte overvaarten in de onder le bedoelde wegen; 6e. het verrichten van do vanouds gebruikelijke, niet als gemeentelijke diensten aan te merken, prestatien ten behoeve van Inlandsche hoofden.

Voorts werd in onderscheidene dier regelingen een algemeene bepaling opgenomen, ingevolge welke voor civiele of militaire Landswerken waarvoor geen of niet in voldoende getale vrije werklieden te verkrijgen zijn, heeren diensten konden worden gevorderd, na verkregen machtiging van den Gouverneur-Generaal en tegen zoodanig loon, als, rekening houdende met de plaatselijke koelieeloonen, voor elk geval afzonderlijk zou worden bepaald.

De verschillende heeren dienstordonnanties en bijbehorende uitvoeringsvoorschriften bevatten voorts bepalingen, welke in het belang van de heeren dienstplichtigen waarborgen gaven betreffende de verrichting van deze diensten.

De voornaamste dier waarborgen waren o.a.: 1. het verrichten van heeren diensten binnen de onderafdeeling; 2. tewerkstelling op een afstand van meer dan 15 km na schriftelijke inachting van het hoofd van gewestelyk bestuur; slechts voor werken, welke in het rechtstreeks waarneembaar belang van do ingezetenen van de betrokken Inlandsche gemeente waren, kon machtiging worden verleend om diensten te vorderen op afstanden grooter dan 30 km; 3. tewerkstelling van heeren dienstplichtigen voor hoogstens 4 of 6 achtereenvolgende dagen, terwijl in eenzelfde maand ten hoogste acht dag* diensten per heeren dienstplichtige mocht worden gevorderd; 4. van het maximum aantal heeren dienst dagen mocht slechts een bepaald aantal worden gevorderd voor den aanleg van nieuwe werken; 5. vordering van heeren diensten zooveel mogelijk niet in tijden, dat de dienstplichtigen zich mochten wijden aan hun landbouw, even min op feestdagen of voor Mohammedanen gedurende de vastenmaand en voor Christenen op Zon- dagen.

In 1918 werd een belangrijke slap gedaan in do richting van vermindering van den heeren dienst- ciruk, Bij Ind. Stb. 1918 nos 709 en 710, jo het Gouvernementsbesluit van 16 October 1918 no. 37 (bijblad 9096) werd met- ingang van 1 Januari 1919 een einde gemaakt aan het vorderen van heeren diensten, waar deze in de Buitengewesten nog geëischt konden worden voor eersten aanleg en voor belangrijke omleggingen en verbeteringen van grooto doorgaande verharde verkeers- wegen, met dien verstande evenwel, dat de Gouverneur- Generaal bevoegd bleef om in nage- noeg alle residenties in bijzondero gevallen, in- dican dit in het algemeen belang bepaaldelijk werd geëischt en op behoorlyke voorwaarden geen of niet in voldoende getale vrije werklieden waren te verkrijgen, ten behoeve van wegenaan-

leg on tegen behoorlijk loon, arbeid te vorderen van de heeren dienstplichtigen. Onder grooto doorgaande verharde verkeerswegen moest ingevolge een Regeeringsbeslissing worden ver- staan: „die verharde wegen, welke geacht worden in het algemeen meer van betekenis te zijn voor het doorgaand verkeer tusschen aangrenzende gewesten of afdeelingen, en in sommige gevallen ook tusschen onderafdeelingen, dan voor de plaatselijke bevolkingsbelangen, dus de verharde hoofdverkeersaderen“, terwijl door den Directeur van Binnenlandsch Bestuur voor elk residentie de wegen zouden worden aangewezen, welke als grooto doorgaande verharde verkeerswegen zijn aan te merken. Deze aanwijzing vond plaats bij besluit van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur van 19 Augustus 1920 no. 1938 /A.I., later herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld.

Verder kwam bij Ind. Stb. 1918 no. 772 een algemeene afkoopregeling van de heeren diensten tot stand, welke aanvankelijk alleen heeft ge- gouden voor de residenties Sumatra's Westkust, Tapanoeeli, Benkoelen, Palembang en Djambi (vgl. bijblad 9111), doch bij besluit van 7 Juli 1919 no. 63 (bijblad no 9246) ook op de overige residenties, welke nog heeren dienstvordering kenden, van toepassing werd verklaard. Voor de uitvoeringsvoorschriften op deze regeling wordt verwezen naar bijblad no's 9111 en 10969.

In 1920 (Ind. Stb. no's 32 en 33) werden de heeren diensten in de residentie Billiton practisch afgeschafte en vervangen door een hoofdgeld.

Een algemeene hoofdgeldregeling, welke gewest- gewijze van toepassing zou worden verklaard, werd afgekondigd in Ind. Stb. 1921 no. 225. Deze regeling heeft slechts toepassing gevonden in de residentie Bangka en Onderhoogheden (Ind. Stb. 1921 no's 801 en 805), aangezien nadien is gebleken, dat tegen de uitvoering daarvan practische bezwaren rezen (vgl. bijblad no 11399).

In de jaren 1919 tot 1927 werden de onderscheidens heeren dienstregelingen voor de Buitengewesten weder herzien. Deze herzieningen verschiklen in wezen niet veel van de vorige; de vermindering van den heeren dienst druk kwam hoofdzakelijk neer op een verlaging van het maximum aantal vorderbare dagdiensten.

Belangrijker was de herziening in Ind. Stb. 1931 no. 483 (uitvoeringsvoorschriften in byblad no. 13093), waarbij tevens de Nederlandsch- Indische heeren dienstwetgeving zooveel mogelijk in overeenstemming werd gebracht met de op 28 Juni 1930 vastgestelde internationale conventie op den gedwongen arbeid¹⁾. Allereerst werden bij deze herziening de soorten van werkzaamheden, waarvoor heeren dienst mocht worden gevorderd, belangrijk ingeperkt, als gevolg waar- van ook do maxima aantallen heeren dienst- dagen aanzienlijk konden worden verminderd. Voorts werd, als gevolg van de aanvaarding van de conventie van Gendvo, de leeftijds grens der heeren dienstplichtigen bepaald v/m het ISet/m hot 45e levensjaar, terwijl do arbeidsduurper dag op negen uren werd vastgesteld, met inbegrip van een rusttijd van een uur* Ook werd, waar zulks nog in de heeren dienstregelingen voor- kwam, het voorchrift betreffende de gemeente- diensten uit die regelingen geschrapt, omdat de

¹⁾ Voor de toepassing in Nederlandsch-Indie zie Ind. Stb. 1933 no. 261.

wettelijke basis van deze diensten gelegen is in artikel 128 lid 3 L.S., waarbij de autonomie der Nederlandsche gementen is gewaarborgd.

Bij Ind. Stbl 1934 no. 661*) is de vordering van diensten voor het vervoeren van personen en troepen op marsch en van hun goederen uit de heerendienstregelingen gelicht, welke verplichting rust op alle bevolkingsgroepen (Ind. Stb. 1933 no 472 jo 1938 no. 21).

Een algeheele herziening en vernieuwde afkondiging van de heerendienstregelingen kwam verder in 1938 (Ind. Stb. 491 t/m 504) tot stand. Het maximum-aantal heerendienstdagen werd vrijwel in alle residenties omlaag gebracht. Voorts kwam de vordering van heerendiensten voor den eersten aanleg van wegen te vervallen in de residentie Timor en Onderhoorigheden, terwijl in Tapanoeli geen vordering van heerendiensten meer werd toegestaan voor den aanleg van waterwegen. Tenslotte werden de heeren- dienstregelingen in overeenstemming gebracht met de op 1 Juli 1938 in de Buitengewesten tot stand gekomen bestuurshervorming.

Literaluur: Eindresumé onderzoek rechten op den grond door Mr. W. B. Bergsma, 3de deel; Mr. C. W. Margadant, Het Regeringsreglement van N. I., art. 57; Mr. J. de Louter, Staats- en- Adm. recht van N.L.; Mr. Ph. Kleintjes, Het Stiftingsrecht van Ned.-Indie; Eindresumé van het onderzoek naar de verplichte diensten der Inl. bevolking op Java en Madoera op last van den Min. van Kolonien samengesteld door F. Fokkens (1903); Verslag van het onderzoek naar den omvang der gemeentelijke diensten door G. J. Hasselman (1905).

Ch. F. H. W/

MIJNBOW; MIJNONTGINNING (Aanv. DL

I).

De Europeesche Mijnbouw.

PEBIODE 1915—HEDEN. De eertijds gekoesterde verwachting, dat Nederlandsch-Indie rijk zou zijn aan delfstoffen — welke opvatting nog heden ten dage van tijd tot tyd in geschriften wordt verkondigd — is in het algemeen gesproken totuote niet in vervulling gekomen. Ongetwijfeld zijn verschillende delfstofafzettingen van nationaal standpunt bezien zeker niet van beteekenis ontbloot, doch slechts enkele delfstoffen, met name de tin- en aluminiumertsen en de aardolie, spelen in de wereldvoorziening van minerale grondstoffen een meer of minder belangrijke rol. Aan pogingen om de delfstoffelijke rijkdommen van Nederlandsch-Indie, indien aanwezig, op te sporen heeft het ook in de laatste 20 jaren niet ontbroken. Van den aanvang van de periode van 1 Augustus 1913 tot 1 Juli 1919, gedurende welke in verband met de voorgenomen wijziging van de mijnwettelijke bepalingen (zie MIJNVETGEVING) slechts weinige vergunningen tot opsporing werden verleend, werden tot ult. 1938 rond 44.000 aanvragen ingediend, waarvan 41.500 in behandeling kwamen. Aangenomen mag worden, dat de aanvragers over eenige aanwijzingen omtrent het voorkomen van delfstoffen in de aangevraagde terreinen beschikten, hetzij dat zij deze gegevens by een vluchtige ver

kenning hadden voorkregen, dan wel dat zy op literatuurberichten of op inlichtingen van de bevolking afgingen. Op deze 41.500 aanvragen werden slechts rond 9.200 vergunningen verleend of ongeveer 22%: de overige moesten op formele gronden of in verband met bezwaren door derden ingebracht worden afgewezen, dan wel werden vóór het verlenen reeds weer ingetrokken. Voorts plachten tot voor kort de olie- en niatschappijen voor 6den terrein een serie van meestal 10 aanvragen in te dienen met het oogmerk om, indien voor dat terrein terzelfder tijd ook door anderen opsporingsrechten zouden zijn aangevraagd, bij de in art. 22 der Mijnordonnantie voorgeschreven loting voor de volgorde van behandeling van de binnengekomen aanvragen, een grotere kans op voorkeur te hebben. Daar op den houder van een vergunning tot opsporing de verplichting rust daadwerkelijk tot exploratie over te gaan (zie art. 7 lid(6) der Indische Mijnwet), kan men in het algemeen zeggen, dat het serieuze onderzoek naar het voorkomen van delfstoffen een aanvang neemt met het verlenen van de opsporingsvergunning. Teneinde een beeld te geven van de activiteit op het gebied der mijnbouwkundige exploratie zijn in onderstaande tabel de aantallen per ultimo van het jaar van kracht zijnde opsporingsvergunningen vermeld, welke aantallen voorts nog verdeeld zijn over Java en Madoera (J), Sumatra met omliggende eilanden (S), Borneo met de daarbij behoorende eilanden (B), Celebes (C) en de overige eilanden Oostelijk van de lijn door Straat Bali en Straat Makassar (R).

Per ult.	Aantal vergunningen								Per 10,000 km ²
	To-taai	j	S	B	c	E	S	B C	
1915	66	20	24	2	—	—	—	—	—
1916	22	6	7	2	—	—	—	—	—
1917	1	2	3	—	—	—	—	—	—
1918	38	13	17	2	—	—	—	—	—
1919	71	24	13	22	—	1	1	—	—
1920	191	66	59	27	17	5	1	1	1
1921	1	80	58	22	62	99	6	1	3
1922	1	157	129	53	49	69	12	3	3
1923	877	185	293	113	20	85	—	—	2
1924	719	199	172	64	19	93	15	4	10
1925	619	188	182	39	30	76	14	4	2
1926	788	21	378	79	178	32	17	8	9
1927	1121	27	583	71	183	12	12	12	9
1928	—	276	606	62	205	10	21	13	11
1929	915	335	444	52	79	—	52	6	4
1930	26	337	670	127	36	07	26	14	2
1931	1317	295	801	116	15	—	23	17	1
1932	1551	230	729	485	5	—	02	11	—
1933	1865	262	842	644	115	—	220	18	12
1934	2073	211	917	837	1	—	10	20	16
1935	1754	190	814	69	50	—	114	17	13
1936	1514	137	817	517	42	—	110	17	10
1937	1059	112	658	281	8	—	9	14	—
1938	1444	115	421	32	—	—	11	17	2

*) Deze ordonnantie (voor de inwerking treding zie Ind. Stb. 1938 no. 21) schaft tevens de heerendiensten op Java en Madoera definitief af.

Uit dozen staat blijkt, dat in de jaren 1933—1935 een maximum aantal vergunningen» van kracht was. Het is wel opmerkelijk dat de activiteit op exploratiegebied is blijven toenemen

tot het jaar 1935, ondanks de intusschen ingetreden economische depressie, welck voor vcl o opspoorders tot gevolg had dat de noodige middelen om de exploraties te kunnen blijven bekostigen begonnen te ontbreken. Daarnaast echter moest naar mogelijkheden worden gezocht teneinde de door de malaise veroorzaakte schade zoo goed mogelijk te herstellen en nieuwe belangen te kwceken en het valt dan ook niet te verwonderen, dat de belangstelling in den mijnbouw met zijn nog innier goede kansen, zij het dan in vele gevallen met een sterk speculatief karakter, juist in de eerste dopressie jaren krachtig toenam. Bovendien bleek het voor de oliemaatschappijen noodzakelijk voor de toekomstige voorziening van grondstoffen, ten behoeve van de bestaande raffinaderijen, opsporingen te verrichten; in die jaren werden vooral in Sumatra en Borneo vele opsporingsvergunningen aan deze maatschap* pjen verleend. Niettemin heeft de activiteit op opspft-ingsgebied nimmer het peil bereikt van de eerste jaren van deze eeuw (gedurende 1900—1903 waren gemiddeld ruim 2800 vergunningen van kracht), toen na de aanvankelijke successen van den olie- en goudmijnbouw in de laatste jaren van de vorige eeuw een tijd van ongekende werkzaamheid aanbrak. Een beschouwing van de vijf kolommen, waarin de totaal-cijfers der van kracht zijnde vergunningen over de onderscheiden gebiedsdeelen zijn verdeeld, doet zien dat vrijwel steeds voor Sumatra de meest vergunningen zijn vee dend. Neemt men echter de oppervlakten der gebiedsdeelen in aamnerking, zoals in de laatste vier kolommen voor de Groote Soenda eilanden is gedaan, dan blijkt dat Java de meeste aandacht heeft gehad. Eerst in de laatste vyf jaren van de beschouwde periode is de belangstelling hoofdzakelijk op Sumatra gericht geweest. Hoewel de opsporingsvergunningen niet voor een of meer nader in de vergunning genoemde delfstoffen worden verleend, kan worden aangenomen dat, behalve voor aardolie, zeer vele vergunningen hoofdzakelijk zyn aangevraagd voor de opsporing van goud en zilver; voorts wat Java betreft o.a. ook voor het onderzoek naar het voorkomen van mangaan en fosfaaf, terwijl in de latere jaren op Celebes de exploratie naar nikkelen ijzercrsten ter hand is genomen.

Behalve in de hiervoren besproken vergunningsterreinen worden sinds 1928 exploraties verricht krachtens met het Gouvernement gesloten overeenkomsten in den voet van art. 13 Indische Mijnwet (zie MIJN WETGEVING).

Op ultimo J 938 waren 14 overeenkomsten uitsluitend voor do opsporing van delfstoffen van kracht, terwijl 34 overeenkomsten zoowel voor opsporing als ontginning waren gesloten, betrekking hebbende op resp. 14 en 64 terreinen. Het meerendeel dezer 5te-contractsterreinen is uitgegeven voor de opsporing en eventuele winning van aardolie; 3 overeenkomsten betreffen goud en zilver en andere metalen, 1 heeft betrekking op tin en wolframium, terwijl 1 overeenkomst is gesloten voor de opsporing en winning van jodiu m. De arealen, welke op deze wijze in exploratie zijn of worden gebracht, zijn in sommige gevallen zeer groot. Zoo heeft het zg. „Rokan-blok“, in de res. Oostkust van Sumatra, uitgegeven aan de Ned. Pacific Petr. My., een oppervlakte van 600.000 ha evenals de Amoentai-

en Kahnjanblokken in Z.O. Borneo, welke resp. aan de Bataaffiche Petr. Mij. en do Ned. Koninklijke Petr. Mij. zyn verleend. De 6 terreinen, welke door de Ned. Nieuw-Guinea Petroleum My. worden geexploreed, hebben een gezamenlijk oppervlak van rood 10.000.000 ha, de 2 terreinen van de Mijnbouw Mij. „Ned. Nieuw-Guinea“ een oppervlak van 5.827.900 ha. In totaal zijn tot ultimo 1938 rond 21.410.000 ha als 5te-contractsterrein uitgegeven, waarvan op Java 724.000, op Sumatra 3.500.000, op Borneo 1.307.000 en op Nieuw-Guinea 15.828.000 ha (Voor verdere bijzonderheden kan worden verwezen naar de Jaarboeken van het Mijnwezen Alg. Ged.). Voorts mogen nog de onderzoeken worden vermeld, welke door de Ned.-Indische Aardolie My. (N.I.A.M., zie aldaar) op de in de wet van 1G Febr. 1928 (Ned. Stb. No. 34, Ind. Stb. No. 94) omschreven terreinen in de residenties Djambi, Oostkust van Sumatra (Aroeabaai) en Z.O. Afd. van Borneo (Poeloe Boenjoel) zijn uitgeveerd. Deze terreinen zijn achtereenvolgens 1.746.000, 17.620 en 11.450 ha groot.

Naast de door particuliere ondernemers verrichte opsporingen zijn ook van Gouvernementswege verschillende onderzoeken naar het voorkomen van delfstoffen uitgeveerd. Reeds in de vorige eeuw vonden herhaaldelijk dergelijke onderzoeken door Gouvernements mijngeueurs plaats, doch eerst van omstreeks 1905 af geschiedde (lit stelselmatig en op grotere schaal. De voornaamste onderzoeken uit de periode 1905—1915 zijn die in Djambi en aangrenzende gebieden in Palembang (olie) en de verkenningen in Benkoelen en Palembang (goud), terwijl in deze periode ook aanvingen de onderzoeken naar olie in Atjih en het Langkatsche en naar goud en andere ertsen in Midden-Celebes. Van 1915 af tot omstreeks 1925 werden de verkenningen en opsporingen over den geheelen Archipel uitgebreid. Zoo werden in den aanvang van deze periode W. Borneo (ertsen) en Palembang (kolen) verkennd of geïxploreerd, daarna volgden o.a. de onderzoeken op Nieuw-Guinea (olie), Celebes en Borneo (ijzer- en nikkelafzettingen) en in den Riouw-Archipel (tin.) Van 1920 en volgende jaren mogen genoemd worden de onderzoeken naar het voorkomen van zwaavel op verschillende vulkanen, voorts de opsporingen op Timor (koper), in Z. Preanger (Djampang, goud) en op Boenjoel (olie), tenslotte die op Boeton (asfalt), in do omgeving van Tam-bang Sawah (goud) en in Z.-Bantam (goud). Behalve de genoemde vonden nog vele, mijnbouw kundig echter minder belangryke onderzoeken plaats. De resultaten werden neergelegd in de Jaarboeken van het Mijnwezen (nicest in de Verhandelingen) en in de serie uitgaven van den Dienst van den Mijnbouw: „Verslagen en mededeelingen betreffende Indische delfstoffen en hare toepassingen. Na 1925 zijn geen mijnbouwkundige opsporingen van eenigen omvang meer aangevangen, doch is de geologische opname van verschillende gebieden, zoowel op Java als op de Buitengewesten, tevens dienstbaar gemaakt aan het verzamelen van gegevens over het voorkomen van delfstoffen.

Uit het voorgaande blijkt wel, dat in de beschouwde periode van 1915 tot heden, zoowel door particulieren als door het Gouvernement, vele pogingen in het werk zijn gesteld om den

delfstoffelijken rijkdom van den Indischen bodem op te sporen. Be resultaten weerspiegelen zich, althans eenigermate, in de over hetzelfde tijdvak verleende ontginningsrechten. Deze kunnen, zooals in onderstaande tabel is geschied, onderscheiden worden in rechten, die, hetzij door het Gouvernement, hetzij door in het genot van zelfbestuur gelaten gebieden, by concessie zijn verleend en zulke, welke bij overeenkomst tussen het Gouvernement en den ondernemer zijn geregeld. Dergelijke overeenkomsten kunnen zijn gesloten op den voet van art. 5^a der Indische Mijnwet (in de tabel aangeduid met 5^a), dan wel zijn het aannemingscontracten (A) of zijn het overeenkomsten, waarbij de belangen van het Gouvernement en die van den ondernemer in een gemengd bedrijf (G) zijn vereenigd.

Ontginningsrechten per ultimo	Concessien verleend door	Diverse overeenkomsten				Totaal tern waarop ontg. verleend
		Aantal	5 ^a	G	5 ^a A	
1915	5 0	14	G	----	146	
1916	9 6	168	----	----	168	
1917	9 6	175	—	—	175	
1918	2 8	—	—	—	191	
1919	0	191	-----	—	203	
1920	9 6	203	!--	—	220	
1921	—	220	---	—	235	
1922	5 2	235	-----	—	259	
1923	2	259	---	—	7	
1924	6	258	---	—	1	
1925	1 4	2.59	---	—	1	
1926	2 4	—	---	—	2	
1927	—	259	---	—	2	
1928	3 5	2就	---	—	2	
J 1929	—	—	---	—	7	
1930	4 5	2姫13	---	—	9	
J 1931	8	270;36	---	—	4	
1932	6 1	277;3	---	—	9	
1933	1	G	---	—	0	
1934	7 9	277;3	---	—	9	
J 1935	8	34	---	—	4	
1936	9	268j!3	---	—	4	
1937	5	2	---	—	7	
1938	2	2	---	—	3	
1939	1	273构	---	—	—	

Uit de laatste kolom blijkt, dat het aantal terreinen, waarvoor winningsrechten zijn verleend, is toegenomen met 20. Over hetzelfde tijdvak zijn evenwel voor 129 terreinen de verleende rechten ingetrokken, teruggegeven of komen te vervallen, zoodat in totaal voor 330 terreinen nieuwe ontginningsrechten zijn uitgegeven. Stelt men dit cijfer tegenover het aantal verleende opsporingsvergunningen vermeerderd met het aantal 5^a-contracten, welke uitsluitend voor het doen van opsporingen zijn gesloten (samen 9229), dan blijkt dat slechts in 3,5% van de gevallen de opsporingen hebben geleid tot het aanvragen en verlenen van winningsrechten. Hierbij dient te worden bedacht dat de onderzoeken, welke door het Gouvernement zijn ver-

richt, niet in het aantal opsporingen zijn begonnen, terwijl voorts op verschillende terreinen, waarvoor bij 5^a-contract reeds ontginningsrechten zijn verleend, in werkelijkheid nog opsporingswerkzaamheden worden uitgevoerd. Daar tegenover staat, dat voor eenige landstreken, waarvoor aanvankelijk vele opsporingsvergunningen waren verleend, thans 5^a-contracten uitsluitend voor (voortgezette) opsporing zijn gesloten. Het aanbrengen van de noodige correcties in bovenvermeld percentage is praktisch niet wel doenlijk, doch wel kan worden gezegd, dat het cijfer van 3,5% eerder nog een te gunstig beeld geeft van de resultaten, welke de mijnbouwkundige opsporingen hebben opgeleverd. Deze resultaten waren bovendien in de meeste gevallen niet van zoodanigen aard, dat de desbetreffende delfstofvoorkomens in ontginning konden worden gebracht. Dit kan blijken uit den volgenden staat, waarin voor eenige jaren is vermeld het percentage der terreinen, welke bewerking zijn gekomen nadat ontginningsrechten waren verkregen. Teneinde een vollediger beeld van de activiteit op ontginningsgebied te verkrijgen, zijn mede in beschouwing genomen die opsporingsterreinen, waarvoor reeds concessie was aangevraagd, doch welke eerst in volgende jaren worden verleend, alsook de Gouvernementsontginningen. De op deze terreinen betrekking hebbende getallen zijn voor elk jaar in den tweeden regel vermeld, terwijl voorts een verdeling is toegepast naar den aard der stoffen, n.l.: aardolie, aardgas, de op de dezelfde plaats voorkomende jodium verbindingen (A), steen- en bruinkolen (K), edele metalen en delfgesteente (E) en de overige delfstoffen, zoodanig als tin, mangaan, zwavel, fosfaat, enz. (O).

	Concession enz.		In bewerking				idem in %	
	A	K E	A	K	E	O	A	K E O
1915	20	4G	28	146	30	10	4	
1920	37	3	29	146	64	31	5	72
1925	11	36	32	245	63	11	8	57
1930	14	40	33	305	63	5	6	10
1935	179	3485	46	344	50	3	7	11

Opmerkelijk is de teruggang van het bewerkingspercentage der olieterreinen, welke ook in hoofdzaak debet is aan de vermindering van het totaal-cijfer. De oorzaken voor dit verschijnsel zijn tweeledig, n.l. het uitgeput raken van verschillende productieterreinen en de uitgifte van

een groot aantal arealen in 5^a-contract, waarop geen werkzaamheden, nog of meer, werden verricht, zonder dat deze terreinen werden teruggecoven. De cijfers voor de kolonontginningen staan in nauw verband met de marktpositie van kolen gedurende de beschouwde periode. De hooge prijzen in de naoorlogse jaren moedigen de winning van kolen aan, doch de in het algemeen reeds zeer gevoelige kolenmarkt reageerde in sterke mate op de ingetreden economische depressie, zoodat de winning niet meer loonend en voor de in bewerking gebleven ontginningen zelfs verliesgevend werd. De bewerkingsfactor voor de edelmetaalterreinen is, na het jaar 1915, immer laag gebleven. In het bijzonder bij deze, maar voorts ook bij de laatste groep van mijnbouwondernemingen, doet zich het verschynsel voor, dat door den opspoorder ontginningsrechten worden aangevraagd, zonder dat hij de bedoeling heeft zelve de ontginning van het concessie verkregen terrein te handhaven. Het zijn veelal weinig kapitaalcrachtige ondernemers, die zich aan (lit „concessie jagen” zetten in de hoop, dat te gelegener tijd de rechten op de betrokken terreinen, waar meestal een minimum aan opsporingsarbeid is verricht, tegen een ruime geldelijke vergoeding op serene ondernemers kunnen worden overgeleverd. Het succes van deze methode is totuote echter zeer gering geweest. Dat de percentages voor de laatste groep van terreinen relatief nog hoog zijn is te danken aan de omstandigheid, dat verscheidene objecten van mangaan, fosfaat en ook zwavel op kleine schaal worden bewerkt (de zg. „kleinmijnbouw”). Uit de toename van het aantal terreinen, waarop ontginningsrechten rusten, en het verminderen van het bewerkingspercentage tot de helft kan, in verband met de omstandigheid dat voor 129 terreinen de ontginningsrechten intusschen zijn vervallen, reeds de conclusie worden getrokken, dat de over de geheele periode uitgevoerde onderzoekingen over het algemeen geen goede resultaten hebben opgeleverd. Van de 330 terreinen, waarop nieuwe ontginningsrechten zijn verleend, is dan ook slechts een negentigtal in productie gebracht, (U. ongeveer 28%. Voor de olieterreinen is dit percentage rond 35%.

Mede ter aanvulling van de afzonderlijke besprekingen van de verschillende delfstoffen kunnen over den Europeeschen mijnbouw in Nederlandsch-Indië nog de volgende bijzonderheden worden medegedeeld.

Aardolie. Noord-Sumatra. Door het uitgeput raken van de oude in de vorige eeuw reeds bekende terreinen, zooals Boeioe Telang, Tdaga Said en in mindere mate ook de Peurcula-terreinen (concessie Peureula^a, Zuid-Perlak en Oost-Peudawa) nam de productie van N.-Sumatra, welke in 1909 een maximum van ongeveer 4.75.000 ton bereikte, af tot rond 142.500 ton in 1927. Van 1929 af trad een sterke stijging in, welke in 1934 tot een nieuw maximum van mini 1.000.000 ton voerde en welke hoofdzakelijk te danken is aan het nieuwe Rantauveld in het u^a-contractsterrein Tamiangblok, dat over de laatste 5 jaren gemiddeld 610.000 ton opleverde, tegen een totale productie van N.-Sumatra van nog geen 900.000 ton. Tot ult. 1938 heeft het Rantauveld rond 3.050.000 ton opgeleverd. Van de oude terreinen levert alleen het

Perlakveld in de concessie Peurcula* in Z. Perlak nog een goede productie op van ongeveer 65.000 ton per jaar. Dit veld, dat reeds van 1900 af in bewerking is, heeft vroeger over een lange reeks van jaren ~~meer dan 100.000 ton opgebracht~~ (max. in 1909 met ruim 330.000 ton) en kan met een totale productie van 5.230.000 ton tot de rijkste terreinen worden gerekend. Het Telaga-Said-veld, waarvan in de vorige eeuw groote verwachtingen werden gekoesterd, verloor echter spoedig zijn betekenis. Omstreeks 1900 droeg de jaarproductie nog ongeveer 50.000 ton, doch na (lien were! slechts over weinige jaren meer dan 10.000 ton per jaar opgebracht; in de laatste 5 jaren werd niet meer dan 1.500 ton geproduceerd. De totale productie sinds 1892 bedraagt rond 1.030.000 ton. Ook het Daratveld in de concessie Boeioe Telang is thans nagenoeg uitgeput (productieniveau van de laatste 5 jaren 1000 ton). Hoewel later in bewerking genomen dan het Telaga-Saidveld, nl. in 1899, heeft het Daratveld in totaal 1.500.000 ton opgeleverd, dank zij een goede en langdurige aanvangsperiode met gemiddeld 100.000 ton per jaar, welke tot 1915 voortduerde. Daarop trad een snelle terugval in en sinds 1920 is de productie van 10.000 ton geleidelijk afgenomen tot het tegenwoordige niveau. De overige onclere terreinen, zooals het Peudawavekl (concessie O. Peudawa) en de velden in de concessie Boekit Mas Paja Bilik, hebben slechts geringe of onbetekenende producties opgeleverd. Van de terreinen, welke na 1915 in bewerking zijn genomen, heeft het Pangkalan Soesoehveld in de concessie Aroeabaai van 1917—1934 ruim 750.000 ton opgeleverd, het Serang-djajaveld in dezelfde concessie van 1926 af tot heden 917.500 ton, waarvan in 1938 ruim 90.000 ton. In 1928 kwamen het N.I.A.31-terrein Poeloe Pandjang in exploitatie en heeft thans een productieniveau van ongeveer 100.000 ton; in totaal werd t/m 1935 rond 890.000 ton geproduceerd. Over het Tamiangblok werd reeds gesproken, terwijl het eveneens in 1929 in productie gekomen Djoeloe Rajuehveld in het 5^a-terrein O. Atjehblok tot de onbetekenende terreinen behoort. Tenslotte is in 1937 het P. Taboehaveld in de concessie Aroeabaai in productie gekomen met 10.500 ton, terwijl in 1938 ruim 50.000 werd geproduceerd. De totale productie van Noord-Sumatra heeft over het algemeen een zeer onregelmatig verloop gehad. In 1892 kwam als eerste het Telaga-Saidveld in productie en reeds in 1898 werd een hoeveelheid van 264.500 ton bereikt. In de beide volgende jaren werd slechts ongeveer 86.000 ton geproduceerd, doch daarop werd op het oude niveau weer doorgewerkt tot in 1909 een maximum van 475.000 ton werd bereikt. De dalende naar het minimum van 142.500 ton in 1927 werd onclerbrouken door een plotseling hooge productie in 1917 door het inkomen van het Pangkalan Soesoehveld met een groote opbrengst (welke in volgende jaren gedrukt wordt), terwijl zich in 1921 duidelijk een tydelijke opleving van het Perlakveld demonstreerde. Na het bereiken van de groote productie in 1934 trad een snelle val in tot ongeveer 690.000 ton in 1937, waarna opnieuw een stijging is ingetreden tot het niveau van 1938 van 905.000 ton. Door de onderzoekingen, welke in de laatste jaren zijn uitgevoerd, zijn verder geen nieuwe olieaccumulaties van eenig belang aangetroffen. Slechts een

tweetal boringen had eenig succes, nl. de boring Gebang nabij Pangkalan Brandan in het Z.-Aroeabaiblok en de N.K.P.M.-boring Pasdh in het gelijknamige 5^e-terrein in de omgeving van Lho^{ir} Seumawd. Beide boringen zijn momenteel met een geringe jaarproductie van 1.500 A 2.000 ton in bedrijf. De Pasdh-boring is de eerste en momenteel ook enige productieve N.K.P.M.-put in Sumatra. De vooruitzichten voor N.-Sumatra als olieproducerend gebied zijn niet gunstig. Met uitzondering van het Rantauveld behoeven alle producties zich in dalende lyn en de beteekenis van N.-Sumatra in de toekomst schynyt voorshands dan ook geheel afhankelijk te zijn van de resultaten van dat ene terrein.

Midden-Sumatra. In het stroomgebied van de S. Kwanta in het Boven-Indragirische werden in 1931 aan de N.K.P.M. drie 5^e-terreinen met totaal oppervlak van rond 75.000 ha voor opsporing en ontginning verleend. De resultaten zijn niet bemoedigend geweest en een der terreinen werd bereids teruggegeven. In het in 193G aan de Ned. Pacific Petr. Mij. uitgegeven Rokan-blok met een oppervlakte van 600.000 ha, ge-legen westelijk van en grenzende aan den benedenloop van de S. Rokan, worden door deze maatschappij sinds een tweetal jaren opsporingsverricht. De onderzoekingen bevinden zich nog in een voorbereidend stadium, zoodat, hoewel de geologische structuren niet ongunstig voor olie-accumulaties schijnen te zijn, definitieve gegevens dienaangaande nog niet beschikbaar zijn gekomen.

Zuid-Sumatra, inclusief Djambi, is sinds 1933 het voornaamste olie-arciaal van Ned.-Indië. Nadat in de laatste jaren van de voorafgaande periode de productie van dit gebied teruglicf tot rond 200.000 ton in 1914, trad van 1915 af weer een geleidelijke productietoenaem op. Na 1925 nam de productie met groote sprongen toe tot ruim 3.750.000 ton in 1938, zooals blijkt uit het volgende u-jarige overzicht:

1915	240.436	kg	ton
1920	303.419
1925	418.205
1930	1.654.811
1935	2.869.597
1938	3.757.736

Wat de B.P.M. betreft zijn evenals in N.-Sumatra de producties der oude terreinen van 50 a 70.000 ton per jaar teruggecloopen tot 10 a 15.000 ton, o.a. die van de concessies Soeban Boeroeng en Babat en de velden in de concessie Moeara Enim, of zijn intusschen geheel gestaakt (concessies Karang Ringin, Bandjarsari, Lematang, Arahan). De productie van het Sumpalveld in de gelijknamige concessie werd in J 933 gestaakt en overgenomen door het Re bo Njaroveld in dezelfde concessie; echter bleef de productie nog onbetekenend. Slechts het Soeban Djerigiveld, sinds 1905 in bewerking, leverde na een belangrijke inzinking in de jaren 1913—1922 weder een goede productie op, welke van 1927—1930 een maximum van rond 260.000 ton per jaar bereikte; thans is het productieniveau ± 100.000 ton. Van de omstreeks het jaar 1915 in bewerking genomen terreinen is het Kloeaingveld v.z.v. deel uitmakende van de Kloeaing-concessie nog met een productie van ongeveer 20.000 ton in bedrijf

(het maximum van dit terreingedcelte viel in de jaren 1928—1930 met gemiddeld 117.000 ton), terwijl ook de concessies Ramok, Tandj. Loentar en Tandj. Loentar Oost thans nog geringe producties opleveren. Het Berauveld en de terreinen in de concessie Kenawang, Grissik en West Se-nabing zijn intusschen weder gesloten; van geen dezer velden heeft de productie meer dan enkele duizenden tonnen per jaar bedragen. Verscheidene in de periode 1916—1922 uitgegeven concessies zijn nimmer of slechts intermitterend en dan met een onbetekende opbrengst in de bewerking geweest, nl. Raloen, Tamiang, Batok, Djrneh, Langoe, Korkai en Kajoe Aro, terwijl een tweetal weder teruggegeven werd. Ook verscheidene 5^e-contractsterreinen leverden tot nu toe geen of slechts een geringe productie op, zooals de Bentajan-, Selaro-, Rebo Njaro-, Iliang-, Tebing A bang-, Soeban Boeroeng-, Mawas-, Talang Babat-, Soeban Djerigi- en Meraksa-blokken, waaraan nog toegevoegd dienen te worden de opsporingsterreinen Kikim- en W. Ogan-blokken. Waren dus de resultaten der onderzoekingen deels zeer teleurstellend, aan den anderen kant werden op enkele terreinen goede en zelfs zeer rijke olie-accumulaties aangeboord. In 1928 kwam de voortzetting van het Kloeaingveld, gelegen in het 5^e-contractsterrein van dien naam, in productie en leverde in de jaren 1933—193G een maximum van ruim 400.000 ton per jaar. In de laatste twee jaren daalde de opbrengst aamnerkelijk (in 1938 ongeveer 114.000 ton), maar niettemin kan dit gedcelte van het Kloeaingveld met een totale productie van ruim 2.600.000 ton in 11 jaren tot de rijke terreinen gerekend worden. Het eveneens in 1928 in productie gekomen Limaueveld, gelegen in de gelijknamige concessie en het 5^e-contractsterrein, leverde tot ult. 1938 ongeveer 609.000 ton op een productieniveau van 45.000 a 50.000 ton s jaars. Voorts mogen nog genoemd worden het in 1934 in productie genomen Mangoendjajaveld, flat in 1938 een productie opleverde van bijria 200.000 ton (totale productie rond 322.000 ton), het Loentarblok, dat van 1936—1938 totaal ruim 46.000 ton produceerde en het Talang Djimarveld in het 5^e-terrein Limaueblok, dat in 1938 een productie gaf van ongeveer 195.800 ton en een rijk terrein schijnt te zijn. Tenslotte word in de laatste jaren nog op eenige andere 5^e-terreinen olie aangetoond in de velden Lilin en N. Kloeaing (Toengkoel-Daw-asblok), G. Ke mala (Lcniatang complex) en Tandjoeng Miling (Limaue-blok). De twee eerstgenoemde velden leverden reeds een totale productie van 35.000 tot 45.000 ton, de overige velden zijn nog onvoldoende onderzocht en hadden nog slechts onbetekende producties.

Alle in het voorgaande genoemde terreinen behooren aan de B.P.M. De N.K.P.M. heeft in het Talang Akarveld wel het rijkste terrein van Z.-Sumatra en wellicht van heel Indië aangevonden. Het vergunningsterrein, waarop in 1919 de mijnconcessie Talang Akar werd verleend, was door vorige onderzoekers opgegeven, waar-schynlijk op grond van de toenmaals geldende opvatting dat in de oudere Jong-Tertiaire afzettingen (in de z.g. Telissa-Jagen) geen olie te verwachten zou zijn. Door de N.K.P.M. werd niettemin toch dieper geboord en in 1922 werd in de oudere afzettingen een olie-accumulatie aangevonden, welke, ge-eleeltelijk uit de concessie, ge-

deeltelijk uit het aansluitende 0°-terrein Pen-dopo, de grootste jaarproducties van geheel Indië heeft opgeleverd. Nadat van 1916 af totaal 26.000 ton waren geproduceerd, ving in 1926 de eigenlijke productieperiode aan met een hocveelheid van rond 35.000 ton. In 1929 was deze reeds tot het tienvoudige opgelopen en van 1933 af wordt jaarlijks ruim 1.125.000 ton van de Talang Akar-anticline verkregen. Sinds 1926 zijn rond 9.780.000 ton geproduceerd. In dit gebied bezit de N.K.P.M. voorts nog het Djirakveld, ook in het 5°-terrein Pendopo gelegen, en het eveneens belangrijke Benakatveld in het gelijknamige 5°-terrein. Het eerstgenoemde veld kwam in 1931 in productie en heeft sinds 1935 jaarlijks gemiddeld 300.000 ton opgeleverd en in totaal 1.407.500 ton. Het laatste terrein werd in 1933 in bewerking genomen en bereikte in 1937 een maximum-productie van ruim 770.000 ton; in 1938 werd nog geen 250.000 ton geproduceerd, doch in totaal werd van dit terrein meer olie gewonnen dan uit het Djirakveld, nl. rond 2.146.500 ton. Van al deze terreinen wordt nog voor een reeks van jaren een ruime productie verwacht. De verkregen olie is een zware, paraffinehoudende olie met een s.g. van ongeveer 0,84, een relatief gering benzine- en kerosinegehalte en is minder geschikt voor het bereiden van verkoopbare soorten bij-producten. De viscositeit is ook groot, zoodat het zelfs is voorgekomen dat de olie bij het uittreden uit het boorgat onmiddellijk stoldte. Voor het verpompen naar de raffinaderij Soengi Gerong wordt de ruwe olie daarom vermengd met uit aardgas verkregen (lichte) benzine, waardoor de viscositeit en het s.g. afnemen. De minder gunstige samenstelling vereischt een ingewikkeld en kostbare raffinage, waarbij het kraken een belangrijk onderdeel vormt (zie AARDOLIE). Op hare overige concessies (Loeboek Batoe, Tiroek Tinggal, Redan, Kloempang, Soengi Bakoel, Sebasa on Mam bang) en 5°-terreinen (Mangoel, Leko, Rawas-terreinen, Semangoes, Moesi en O. Ogan) heeft de N.K.P.M. weinig succes ge-had. In het Benakat-blok werd nog olie aange-boord in de boring S610, waaro-intrent echter nog geen definitieve gegevens zijn bekend geworden.

Behalve de N.K.P.M.-velden hebben vooral in de laatste jaren de N. f.A.M.-terreinen in Djani-bi bijgedragen tot de hooge productie van Z.-Sumatra. Acht reeën volgden kwamen in productie Bctoeng (1923), Badjoebang (1927), Tempi-no (1931), Kenali Asa in (1935), terwijl in 1938 de velden Meroeo Sena ini en Toe ba Obi voor het eerst met een zeer geringe opbrengst werden ge-noemd. Van deze terreinen, welke nog in op-komst zijn, heeft het Tmpino-veld een productie geleverd van rond 2.186.000 ton — waarvan in 1938 1.175.500 — het Badjoebangveld 1.748.000 Dit veld heeft in de laatste 5 jaren een meer ge-lykinatig opbrengst mogen leveren van gemiddeld 210.000 ton. Daarna volgt het Kenali Asa in-veld met ongeveer 256.000 ton, waarvan in 1938 bijna 135.000 ton, en tenslotte het Betoengveld met een totale opbrengst van rond 226.500 ton. Dit terrein is van 1934—1936 gesloten geweest on eerst na hot gereedkomen van de nieuwe pijp-leiding en overige voorziening voor het transport van de Djambi-olie naar de raffinaderij Pladjo (by Palembang) weer in productie ge-bracht (zie ook bij N.I.A.M.). De totale Djani-bi jaarproductie, welke in 1935 nog slechts onge-

voer 375.500 ton bedroeg, was in 1938 reeds gestegen tot rond 1.010.500 ton, terwyl van 1923 af 4.417.000 ton werden verkregen.

Java. Tot hot oliegebied van Java behoort ook Madoera, waarvoor reeds van de vorige eeuw af vele opsporingsvergunningen zijn verleend. Ook werden eenige concessies en verscheidene 5°-contractsterreinen uitgegeven, doch het is nog niet mogen gelukken op Madoera olie in eenig-zins belangrijke hoeveelheden aan te tooncn. Ditzelfde geldt voor W.-Java, dat evenwel voor-namelijk eerst in de laatste 10 jaren de aandacht heeft gehad en waar op een viertal 5°-terreinen onderzoekingen zijn verricht. Vermelding ver-dient, dat in W.-Java de B.P.M.-boring te Tjitaoe in 1938 een diepte bereikte van 3.158 m en daarin de diepste boorgat van Ned.-Indië is ge-worden. In Midden-Java heeft de concessie Klantoe-ong-Sodjomerto van de Algemeene Petroleum Comp, tot 1933 regelmatig een geringe productie, varicerend tussehen 100 en 450 ton per jaar, opgeleverd. De in 1928 aan de N.V. Biting Petr. Mij. verleende 5°-terreinen Biting en Salatiga, ten Z. van Semarang gelegen, werden in 1933 weder teruggegeven.

Zooals bekend, werd in Oost-Java de eerste productie in regelmatigte ontginning van Ned.-Indië verkregen van de concessie Djabakotta der Dortsche Petr. Mij. (1886). Sindsdien liep de productie geleidelijk op tot in 1914 een hoeveelheid van 200.000 ton overschreden werd. Gedurende een veertiental jaren bleef het productieniveau vrywel constant op gemiddeld 247.500 ton per jaar, doch in 1928 trad een plotselinge stijging in; over de volgende 9 jaren werden gemiddeld rond 512.000 ton geproduceerd. In 1937 volgde een tweede sprong tot ongeveer 950.000 ton per jaar. Door de B. P.M. werd ruim 98% van de Java-olie gewonnen uit een tiental concessies. Hoewel ook hier eenige der oudste velden geheel of nagenoeg uitgeput zijn, hebben de Java-terreinen een meer gelijkmatige (zij het dan zelden een groote) productie opgeleverd dan de terreinen van Sumatra. Het oudste terrein, het Koetiveld in de concessie Djabakotta, is nog steeds in bewerking; de productie is nimmer groot geweest, hoogstens enkele duizenden tonnen s jaars, en beloopt sinds 1920 niet meer dan ongeveer 300 ton. In 1927 kwam het Kroek-Poeimpanganveld in dezelfde concessie in productie met ongeveer 20.000 ton, welke van 1936 af opgevoerd werd tot een niveau van 50.000 ton. Het eveneens in de nabijheid van Socrabaja gelegen Lidahvckl in de concessies Lidah-Koelon, 12 Dessas en Madae heeft gedurende een dertigtal jaren een tamelijk gelijkmatige opbrengst gehad van gemiddeld 52.700 ton per jaar. Sinds 1935 is de productie aan het verminderen; zij bedraagt thans ongeveer 25.000 ton: in totaal heeft dit terrein sinds 1893 1.938.000 ton opgeleverd. De olie van het Soorabaja-gebied is sterk asfalthoudend en wordt in de raffinaderij te Wonokromo op asfalt verwerkt. De overige olievelDEN van eenig belang liggen in het Rembangsche. Van de oudere, in de laatste jaren van do vorige eeuw in bewerking genomen velden zijn de Dangdangilo- en Ngrajongvelden in de concessie Tinawoen in 1931 gesloten nadat in totaal reep. 1.589.500 en 156.500 ton waren verkregen, uit welke cyfers de bdangrykheid dezer terreinen blijkt. Eerstgenoemd terrein is

in 1937 weder in productie gebruikt en leverde in 1938 ongeveer 5.500 ton. Het Ledokveld (concessie Panolan), waarbij geologisch ook het kleine Ngleboerveld (concessie Djepon) gerekend kan worden, is van de andere velden wel het belangrijkste en dat wel minder omdat het steeds een relatief belangrijke bijdrage in de Java-productie heeft opgeleverd van gemiddeld bijna 60.000's jaars, dan wel dat de samenstelling bijzonder gunstig is voor de bereiding van voor de Javamarکت geschikte kerosine. Ook het in 1909 in productie gekomen Ngloboveld (concessie Diepon) levert dezelfde „Ledok"-olie. De beschikbare reserve van deze terreinen wordt gespaard in verband waarmee de jaarproducties, welke voor het Ledokveld van 1923—1930 gemiddeld ongeveer 125.000 ton en voor het Ngloboveld van 1929—1934 ongeveer 150.000 ton hebben bedragen, thans gedrukt zijn tot 50 A 60.000 ton. Van het Ledokveld is in totaal van 1896 af 2.515.000 ton verkregen en van het Ngloboveld van 1909 af 1.358.500 ton. In de concessie Djepon zijn voorts nog de minder belangrijke velden Semanggi (sinds 1900) en Banjoe-Asin (sinds 1913) in productie resp. met ongeveer 20.000 en 1.500 a 2.000 ton *s jaars. In de periode 1905—1930 zijn nog in bewerking geweest de terreinen Gegoenoeng, Kedinding en Banjoebang; echter heeft de productie deze velden zelden meer dan enkele duizenden tonnen 's jaars bedragen. Verreweg het belangrijkste Java-terrein is tevens een der groote productievelden van Indie is het in 1927 in productie gekomen Kawenganveld, gelegen in de concessies Wonosari en Tinawoen. Aanvankelijk werden van dit veld niet zulke groote verwachtingen gekoesterd, al was de plotselinge stijging van de Java-productie in 1928 voornamelijk aan dit terrein te danken. Eerst in de laatste jaren is gebleken, dat de dievoerende zanden op grootere diepte een mime uitgebreidheid bezaten en dat het Kawenganveld geologisch tevens de van 1910—1920 in productie genomen velden Wonosari-Oost en -West, benevens het nieuwe Kidanganveld omvatte. Het Kawenganveld is engeren zins produceerde van 1928—1936 gemiddeld ongeveer 173.000 ton, welke opbrengst in de laatste twee jaren opgevoerd werd tot ongeveer 640.000 ton. Van 1927 af heeft (lit terrein reeds 2.851.000 ton opgeleverd. De beide Wonosari-terreinen hebben een onbetekenende productie opgebracht, die van het Kidanganveld heeft in de laatste twee jaren 60.000 ton's jaars bedragen. Van de overige B. P. M. -terreinen in Rembang mag tenslotte nog het in 1905 in productie genomen Gabocsveld genoemd worden, dat weliswaar zelden een productie van meer dan 10.000 ton heeft opgeleverd, doch dat vermeldenswaard is omdat deze olie, de zware samenstelling heeft, welke moeilijkheden bij de raffinage oplevert. Het terrein is om deze reden in 1936 gesloten.

N. K. P. 31. bezit in het Rembangsche drie kleine productieve terreinen r) I. de concessies Pdatak en Tremboel en het o'-terrein Loesi I, welke achtereenvolgens in 1914, 1917 en 1932 in bewerking zijn gekomen. Het laatste veld heeft de hoogste jaarproducties opgeleverd, welke over enkele jaren een niveau van 10.000 ton heeft bereikt; thans wordt 5 a 6.000 ton geproduceerd. In totaal hebben deze 3 terreinen 188.000 ton on-

gebracht, welke in de raffinaderij te Kapoean zijn verwerkt.

Met uitzondering van het Kawenganveld kunnen van Java geen bijzondere verwachtingen worden gekoesterd. De onderzoekingen in de laatste jaren hebben geen nieuwe olie-accumulaties aangetroffen behalve in de B. P. M. -concessie Tawoen, doch ook van dit terrein worden de mogelijkheden niet hoog geschat.

Borneo. In Z. O.-Borneo zijn in het stroomgebied van de Barito- en Dajakrivieren in de laatste tien jaren door de groote oliemaatschappijen uitgebreide onderzoekingen verricht, welke geleid hebben tot het uitgeven in 5^e-contract van het Amoentai-blok aan de B. P. M. (1936) en het Kahajanblok aan de N. K. P. M. (1937). De door laatstgenoemde maatschappij uitgevoerde diepboringen hebben tot nu toe negatieve resultaten opgeleverd; de vooruitzichten voor de B. P. M. schijnen wel gunstiger te zijn; nadere gegevens zijn echter nog niet bekend geworden. In West-Borneo, in het Mahakamgebied, liepen de producties van de drie, in het begin van deze eeuw reeds bekende, groote terreinen Louise, Sam-bodja (concessie Nonny) en Moeara-Anggana min of meer geleidelijk op tot resp. 908.000, 501.000 en 200.500 ton. Voor beide eerstgenoemde terreinen was met deze producties het hoogtepunt bereikt en trad een regelmatige daling in. Het productie-niveau is voor Louise thans ongeveer 280.000 ton en voor het Sambodjaterrein ongeveer 190.000 ton. De sterke vermindering kon slechts ten deele worden te niet gedaan door de toenemende productie van het Moeara-Anggana-veld (tot 510.000 ton in 1938) en de in de jaren 1923—1925 in bewerking genomen terreinen Sembelah en Oeloe Karaig Moemoes, noordelijk van de Mahakam gelegen, en het Bali kpapan veld. Deze drie terreinen hebben trouwens zelden meer dan enkele duizenden tonnen 's jaars geproduceerd. Nieuwe vondsten zijn in dit of aangrenzende gebieden niet gedaan. In overeenstemming met het verloop van de productie in de voornaamste terreinen bereikt de totaalproductie van O.-Borneo in 1929 een maximum van 1.610.500 ton, terwijl thans rond 1.000.000 ton wordt opgebracht. Van 1898 af, het jaar waarin de concessie Louise in bewerking kwam, tot heden zijn in O.-Borneo ruim 30.400.000 ton olie geproduceerd, waarvan uit het Louiseveld 17.944.000 ton, uit het Moeara-Anggana-veld, Kinds 1902 in productie, 5.557.500 ton en uit het Sambodja-terrein van 1950 af 6.771.500 ton.

Ook in Noord-Borneo zijn geen nieuwe olieterreinen meer ontdekt. Op Tarakan is het Pamoesianveld, zich voornamelijk uitstrekkende over de concessies Tarakan J en II, in 1906 in productie gekomen en bereikte in de jaren 1927—1929 een maximum-opbrengst van 1.180.000 ton *s jaars. Sindsdien is de productie afgenomen tot ongeveer 600.000 ton in 1936—1938; in totaal werden 18.538.000 ton olie verkregen. Het andere Tarakanterrein, het Djoewaveld in de concessies Tarakan II en V, kwam eerst in 1925 in productie en levert thans ongeveer 140.000 ton per jaar. Dit veld heeft totaal rond 1.022.000 ton geproduceerd en is dus wel belangrijk kleiner dan het Pamoesianterrein. De Tarakan-olie kan, na van het meegevoerde water ontdaan te zijn, direct als stookolie worden gebruikt. Het eiland

Boenjoe werd omstreeks een vyftiental jaren geleden van Gouvernementswege op olie onderzocht en in 1928 in de N.I.A.M. ondergebracht. De productieresultaten waren zeer teleurstellend en het veld heeft van 1929—1937 slechts ruim 50.000 ton olie opgeleverd. De overige concessies zijn practisch zonder enige betekenis gebleken.

Ceram, dat sinds 1913 aan de olie-productie deelneemt, heeft gedurende een lange reeks van jaren een tamelyk regelmatige opbrengst van gemiddeld 43.000 ton geleverd, doch in de laatste jaren wordt de productie opgevoerd en is thans ongeveer 80.000 ton. In totaal zijn ruim 887.000 ton geproduceerd, welke nagenoeg geheel van het Boelabaaveld, gelegen in de concessie Boela en het 5°-contractsterrein Lemoen, afkomstig zijn. De overige terreinen zijn van geen betekenis. De Ceram-olie wordt ter verwerking naar Balikpapan afgevoerd.

Uit het voorgaande blijkt, dat de productie der oudere terreinen, waarvan verscheidene intusschen reeds gedurende een veertigtal jaren in bedrijf zijn, over de geheele linie aan het afnemen is. Dat niettegenstaande dit normale verschijnsel de productie van Ned.-Indie zich nog in stijgende lijn beweegt (zie AARDOLIE) is te danken aan enkele rijke terreinen, welke in de laatste 10 jaren zijn gevonden, nl. het Tamiangveld in Noord-Sumatra, de Talang-Akar-Pendopo- en Bena-katvelden in Zuid-Sumatra en het Kawangan-veld op Java, terwijl voorts Djambi de rij der producenten is komen versterken. Voorshands is Djambi echter het eenige nieuwe oliegebied van belang dat gevonden is, zoodat de toekomst voor de olie-industrie weinig bemoedigende perspectieven biedt. Ned.-Indie neemt met onder de wereldproducenten nog de vijfde plaats in met 2,4 *it.*, 2,8% der wereldproductie; het laatste cijfer werd in 1938 bereikt door een recordproductie van 7.397.774 ton, waarvan de B.P.J.L. even- als vroeger het grootste deel heeft opgebracht. Toch heeft deze maatschappij de monopolistische positie, welke zij door toepassing van een stelsel van assimilatie in de eerste tien jaren van deze eeuw had weten te veroveren, verloren door de opkomst van de N.K.P.M., die thans ongeveer 25% van de Indische productie 1cvert. In de laatste jaren is daarbij nog een derde maatschappij gekomen, de Ned. Pacific Petroleum Mij. (zie aldnar), die echter nog niet over productieve terreinen beschikt.

Kolen. Hoewel de voorraad aan steen- en bruinkolen in Ned.-indie vermoedelijk in een niiliardcijfer uitgedrukt niet worden, is de kolenmijnbouw daar te Jandc niimier van groote betekenis geweest. De voornaamste oorzaak daarvan is wel de minder goede kwaliteit der Indische kolen (zie onder KOLEN), doch ook andere factoren spelen een belangrijke rol. In de oinliggende landen wordt cveneens kolen, en niet zelden van betere hoedanigheid dan de Indische, aantroffen, zoodat de concurrentie groot is, welke zich in den loop der jaren nog sterker heeft doen gevoelen door de toenemende verdringing van kolen door andere bronnen van energie (aard-olieproducten, waterkracht). Bij een relatief geringwaardig product als kolen oefenen de vrachttarieven voorts een belangrijke invloed uit op de opbrengstprijzen, zoodals in het byzonder tijdens de economische depressie is gebleken.

Het algemeene prijsverloop kan o.a. uit de opbrengst van de Oembilinkolen per ton worden afgeleid (de opbrengstprijzen van andere dan de Gouvernentaontginningen staan niet ter beschikking):

1915 / 9,67	1930 / 11,57
1920 „ 25,88	1935 „ 5,37
1925 „ 12,71	1940 „ 7,20 (verwachting medio 1939).

De na-oorlogse jaren waren, in verband met de ontwrichting van den kolenmijnbouw in verschillende oorlogvoerende landen, voor de Indische kolenmarkt zeer gunstig. Naarmate zich echter meer normale toestanden instelden, daalden de prijzen belangrijk. Ook de periode van hooge conjunctuur (1925—1928) vermocht hierin geen verbetering te brengen en na het intreden van de crisis zakte het prijspeil zoover in, dat van een rendabele winning al spoedig geen sprake meer kon zijn. Eerst in den allerlaatsten tijd is, dank zij den politieke toestand in O.Azie en de verhooging van de algemeene vrachttarieven, voor de Indische kolen een betere concurrentie-mogelijkheid geschapen, welke in hoogere opbrengsten uitdrukking vindt. Een en ander heeft tenevolgc gehad, dat voor de kolenwinning over de geheele periode 1915—1939 niet nieer dan matige belangstelling heeft bestaan. Welis- waar werd na 1915 nog een vijftiengestig kolenterreinen in concessie uitgegeven, doch daartegenover staat, dat intusschen van de winnings-rechten van tien terreinen is afgezien. In het voorgaande is reeds medegedeeld welk gering percentage van de uitgegeven terreinen in bewerking is genomen. Do productie heeft in de laatste 20 jaren varieerend tusschen 1 en 1,9 miljoen ton, waarvan steeds het grootste deel voor binnenlandsch verbruik is bestemd geweest. In den laatsten tijd neemt intusschen de export naar diverse Oost-Aziatische havens (Singapore Penang, Manila, Hongkong, Bangkok) toe. Stelt men het huidige productieniveau op 1,5 miljoen ton, dan is ongeveer 1/3 hiervan voor export naar genoemde havens bestemd. De rest wordt in Indie vei'bruikt, waarvan door de scheepvaart (vnl. de K.P.M.) ruim de helft, de (Staats-) spoorwegen ongeveer 1/3, terwijl het restant door diverse bedrijven, w.o. de Cementfabriek Indaroeng bij Padang en de Bangkatinwinning samen het lecuwennandee) hebben, wordt afgenomen. Wanneer men bedenkt, dat de totale Ned.-Indische kolenproductie van dezelfde orde van grootte is als die van de kleinste Staatsmijn in Nederland, kan het niet verwonderen, dat het aandeel van Indie in de wereldproductie in honderdsten van procenten uitgedrukt wordt. De belangrijkheid van de Indische kolen ligt in de toekomst, wanneer het n.l. economisch mogelijk zal zijn geworden uit kool vloeibare brandstof te winnen.

Gou (l. In het artikel GOUD is reeds medegedeeld, dat deze tak van mijnbouw vele teleurstellingen heeft opgeleverd. Dat ondanks de slechte ervaringen goud steeds de belangstelling van den mijnbouwondernemer heeft behouden, is vermoedelijk voor een deel daardoor te verklaren, dat goud, zij het in geringe hoeveelheden, bijna overal in Indie voorkomt, waardoor de hoop Jevendig is gebleven dat men eens op een

ryke of althans economisch te ontginnen afzetting zal stuiten, Ongetwijfeld bezit Indi. afzettingen die voor ontginning in aanmerking komen, al mag dan niet gerekend worden op objecten als Redjang Lebong en Simau, welke een bedrijfsduur van eenige tientallen jaren hebben (gehad). Voor ondernemingen van klein formaat, mits grondig voorbereid en zuinig beheerd, zou in Ned.-Indië zeker plaats kunnen zijn, zoals bv. door de Balimbing en G. Aroemijnien is be- wezen. De geschiedenis van den goudmijnbouw leert evenwel, dat het vooral aan een grondige voorbereiding dikwijls heeft ontbroken, waarbij echter moge worden opgemerkt, dat daarvoor relatief groote gldbedragen noodig zijn, waar- over in den regel niet wordt beschikt. In de laat- ste jaren zijn ook enkele grootsch opgezette on- dernemingen aangevangen, nl. de ontginning met baggermolens van een stroomgoudafzetting in den bovenloop van de S. Kampar (Sumatra) en die van goudhoudende ertsgangen in Z. Bantam, doch in het algemeen kan men uit de resultaten der onderzoekingen, welke in de laatste 20 jaren zijn uitgevoerd, de conclusie trekken, dat groote objecten wel tot de zeldzaamheden zullen behooren. In dit verband kan nog worden medegedeeld, dat door de uitgebreide onderzoekingen, welke het Marsman- concern (dat in de Filippijnen be- langrijke goudmijnen bezit) in de jaren 1935 en volgende op diverse concessie- en ook vergunnings- terreinen heeft verricht, evenmin eenigszins be- langrijke afzettingen zijn gevonden, terwijl ook de M.M. Redjang Lebong, welke na het beei- digen van de exploitatie onder de oude directie (Fa. Erdmann & Sielcken) naar nieuwe objecten zocht, daarin totmoe nog niet voldoende is ge- slaagd. Het aandeel van Ned.-Indië in de wereld- goudproductie bedraagt thans ongeveer 0,2%.

Tin. Van Gou vernemingswege werd van 1918 —1922 een verkenning uitgevoerd op de eilanden van den Riouw Archipel, op de Anambas- en Natoenacilanden en op die behorende tot de res. Oostkust van Sumatra. Behalve op laatstgenoemde werd op de meeste eilanden tinerts aangetroffen, in den regel echter slechts in onbeduidende hoeveelheden of in niet voor ontginning in aanmerking komende kleine afzettingen. Slechts op Karimoen, Koendoer en Bintan werden hoopvolle aanwijzingen verkregen. Het verdere on- derzoek werd verricht door de in 1926 opge- richt Ned.- Ind. Tin Exploitatie Mij. (N.I.T.E.M. zie BILLITON-CONCERN), welke in 1927 concessie verkreeg op het eiland Karimoen en een terrein op Koendoer, terwijl in 1928 met het Jn- dische Gouvernement een 5^e-overeenkomst werd gesloten voor de opsporing van tin en wolframium op de overige tot de res. Riouw en Onder- boorigheden behorende eilanden met uitzonde- ring van Singkep en een op Batam gelegen terrein, waarbinnen het doen van injinbouwku ndige opsporingen bij G.B. van 11 Januari 1927 No. 26 om redenen van algemeen belang verboden was. De concessieterreinen op Karimoen en Koendoer zijn in de jaren 1928—1931 in proefontginning gewest (totale productie 2745 quin- talen tin), welke na het intreden van de crisis en in verband met de internationaal maatree- gen tot productiebeperking (zie TIN) werd be- eindigd. Door de onderzoekingen is op deze eilanden een ontginbare hoeveelheid van ongeveer 85.000 quintalen tin aangetoond. Volgens

do bepalingen van de 5^e-overeenkomst rust op do NITEM de verplichting jaarlyks een oppervlakte van 30.000 ha in onderzoek te nemen. In verband met de ongunstige tijdsomstandigheden verleende het Gouvernement over do jaren 1932—1937 van deze bepaling dispensatie: eerst in 1937 werd de exploratie op het eiland Lingga her- vat.

Een tweede areaal, waar meet uitgebreide on- derzoekingen naar tin hebben plaats gevonden, ligt in Midden-Sumatra, nl. in het bovenstroom- sche gebied van de S. Kampar Kanan (Bang- kinang, res. Sumatra's Westkust) en van de S. Siak (S. Tapoeng Kiri, res. Oostkust v. Sumatra). Hier werd, nadat door een voorafgaand onderzoek in 1924, waarbij de resultaten der in de eerste jaren dezer eeuw en van 1911—1916 van Gou- verneiningswege uitgevoerde exploraties werden bevestigd, in de jaren 1925—1930 door de Mijn- bouw My. "Stannum" (zie BILLITON-CON- CERN) voornamelijk door middel van een Uag- gergolen een productie verkregen van rond 6835 quintalen tin. De resultaten van het grond- onderzoek bleven echter ver beneden de ver- wachtingen, terwijl de in exploitatie genomen terreinen eveneens tegenvielen. Moelijkheden van technischen aard deden, na den prijsval Oj) do tinmarkt, in 1930 mede besluiten tot beei- diging van de werkzaamheden. Behalve op de ontginning zijnde eilanden Bangka, Billiton en Singkep, waarvoor verwezen wordt naar het artikel over TIN, zijn geen tinafzettingen van eenige betekenis meer aangetroffen. Het aandeel van Ned.-Indië in de wereldproductie is zeer belangrijk en heeft in de laatste jaren 16 a 18% daarvan uitgemaakt.

T.a.v. de afzettingen van ijzer en nikkel in Midden- en Z.O.-Celebes en in Z.O.-Borneo (Koekoesan-gebergte), welke in de twintiger jaren van Gouvernementswege waren onderzocht, is in de laatste 5 jaren van particuliere zijde belangstelling getoond. Voor de exploitatie van genoemde gebieden bestaan thans ten deele reeds ver uitgewerkte plannen, zoodat deze afzettingen eerlang in ontginning zullen worden ge- bracht (zie verder onder de afzonderlijke hoofd- stukken).

Van de niet in art. 1 der Indische Mijnwet ge- noemde delfstoffen is het bauxiet (aluminium- erts) het belauyrikste. Behalve de afzettingen op Bintan en enkele omliggende eilanden, welke door de N.I.B.E.M. (zie BAUXIET en BILLI- TON-CONCERN) worden ontgonnen, is op Zuid- Bangka eveneens bauxiet gevonden, voors- hands echter in geringe hoeveelheden. De bau- tietwinning, welke eerste in 1935 i» begonnen, heeft zich in enkele jaren snel uitgebreid, zoodat Ned.-Indië thans reeds ongeveer 8% van de wo- relldproductie oplevert, welk percentage in de naaste toekomst zeker nog zal toenemen.

De overige onder deze groep vallende delfstof- fen worden in „klein, mijnbouw" ontgonnen. Over het algemeen is van deze soort van afzettingen weinig bekend. Voor wat die op Java be- troft, werden de beschikbare gegevens kort ge- leden door den Dienst van den Mijnbouw gepu- bliceerd in de uitgavenserie „Verslagen en Meded. betr. Ind. Delfstoffen enz." als No. 22: "Delf- stoffen op Java m.u.v. aardolie, kolen en erts" (1939). In het Jrb. Mijnwezen, Alg. God. worden de jaarproducties van kalksteen, mergel,

kloi, tras e.d.» voor zoover bekend, vermeld.

Voor de overige delfstoffen zoals mangaanerts, zwavel en fosfaat, kan naar do desbetreffende artikelen worden verwezen.

L' ALGEMEENE INDUSTRIEEL EN EXPLOITATIE MIJ (A.I.M.E.M). Deze in 1918 met een maatschappelijk kapitaal van / 500.000 opgerichte mijnbouwmaatschappij heeft zich voornamelijk toegelegd op de winning van mangaanerts (zie aldaar), waarvan zij tot nu (1939) de eenige producent in Ned.-Indië is. Van omstreeks 1924 af dateert echter ook haar interesse voor andere delfstofafzettingen. Zoo neemt zij met / 460.000 deel in de N. V. Zwavel ontginning „Kawah Poetih,“ (maatsch. kap. / 600.000), waarvan zij sinds 1928 de directie voert (zie ZWAVEL). De verdere onderzoeken betreffen de edelmetalen en cinnabehoudende zinklooferten van Plord in het Krawangsche (res. Batavia), waarvoor in 1933 de concessie Pas/t Gombong en Tjiseuti werden verleend, doch die in 1938 weder werden ingetrokken. Voorts het onderzoek in aannemingscontract van de goudzilvrgangen in de Dj am pangs (res. Buiten-zorg), welk terrein in de jaren 1920—1923 van Gouvernementswege was verkend: ook dit onderzoek leverde geen goede resultaten op.

De uitbreiding van de werkzaamheden en vooral de deelname in de zwavelwinning op de Kawah Poetih (G. Patoeha, res. Priangan), welke onderneming eerst in 1937 een dividend van 5% opleverde, noodzaakte in 1926 tot verhooging van het gestorte kapitaal tot / 500.000, dat in don loop der jaren 1927—1930 verder opgevoerd werd tot / 1.200.000, terwijl het statutair kapitaal in 1921 tot / 1.000.000 en in 1929 tot / 2.000.000 werd verhoogd. De laatste uitgifte in 1930 ad / 250.000 vond tegen een koers van 250% te Amsterdam plaats. In 1931 werd de Alg. Erts Mij. to Rotterdam, welke toenmaals de verkoop van de producten in Europa verzorgde, overgenomen voor / 200.000, terwijl de A.I.M.E.M. voorts nog in / 41.000 deelneemt in de Activit te Amsterdam, welke maatschappij zich bezig houdt met de vervaardiging van geactiveerde kool.

Van 1933 af werden nog exploraties verricht op koperhoudende gangafzettingen ten Zuiden van Tasikmalaja en van 1937 af op loodgangen in de G. Sawal (n-lijk van Tasikmalaja). Ook deze onderzoeken vielen weinig bemoedigend uit. BotcroeHullaten werden bereikt bij de exploratie naar fosfaten in het Karangbolong-gebied, waar een afzetting (Idjoe) sinds 1937 in ontginning is (zie ook FOSFOI-ET). Ten slotte moge worden vermeld, dat een onderzoek naar vollorsaarde of bleekaarde bij Nangoelan (Jogja) sinds korten tijd gaande is. Over 1922 werd voor de cerate maal dividend uitgekeerd (6%), mot welk jaar een periodo van voorspoed aasving, welke tot 1930 voortduurde. Over deze periodo werd in totaal 163% dividend uitgekeerd of gemiddeld 20,4%, terwijl over de jaren 1920—1028 in totaal nog / 700 per aandeel beschikbar kan worden gesteld voor kapitaaluitbreiding. Het jaar 1931 leverde volries op, over 1932 en 1933 werd 4% over 1934 en 1935 nihil en over de volgende jaren achtereenvolgens 0, 10 en 9% uitgekeerd.

MANGANERTSEN/ (Aanv. DI II en DI. V [of Suppl. afl. biz. 959). Do oude mynconcessies

Kliripan en Penggoeng in Jogjakarta, oorspronkelijk ten name van H. W. v. Daliscn staande, werden in 1918 overgenomen door de Alg. Industrieelle Mynbouw en Exploitatie Mij. Laatstgenoemde concessie is niet in exploitatie geweest, evenmin als de in 1922 door de A.I.M.E.M. overgenomen aansluitende concessies Penggaah I en II ten name van S. M. M. Milar-Ileken, in 1912 verleend. In do concessie Kliripan zijn 3 mijnvelden in exploitatie genomen, nL in volgorde van belangrykheid Kembang, Andjir en Kerengseng. Van 1918 t/m 1938 werd rond 193.000 ton mangaanerts geproduceerd; de bloeiperiode viel in do jaren 1925—1930 met topproducties in 1928 en 1929 van onderscheidenlijk 24.412 en 20.892 ton. Door het intreden van de crisis, waardoor de afzetmogelijkheden verminderden, alook door de geleidelijke uitputting van de ertsafzetting, moesten achtereenvolgens Kerengseng (1931) en Andjir (1936) worden gesloten, terwijl van Kembang uit restanten thans nog een kleine jaarproductie van enkele duizenden tonnen wordt verkregen. Geproduceerd werden twee soorten erts: ovenerts (voor toelag in de staal-industrie) met 45 — 2% Mn of 70—80% MnO₂ en bruinsteen met 80—93% MnO₃, welke hoofdzakelyk in de chemische industrie en voor het vervaardigen van droge batterijen wordt toegepast. Voor beide producten bestond aanvankelijk een goede markt in Azie (Japan), voorts ook in Europa, Amerika en Australie, doch na het intreden van de werkddepressie ging eerstgenoemde markt verloren, zoodat de A.I.M.E.M. thans hoofdzakelyk op den afzet in Europa is aangezezen. Vooral de verkoop van ovenerts onder vond ernstige stagnatie; eerst na 1935 kwam hierin eenige verbetering. In verband met de aanstaande uitputting van de Kliripanterreinen worden van 1930 af exploraties verricht op een 12-tal concessies in de omgeving van Kliripan (welke intusschen weer werden ingetrokken) en verschillende vergunningsterreinen ten Zuiden van Jogjakarta (Nawoengan en G. Kidoel) en in het Solosch (Batoeremo). Deze exploraties leverden noch geen gunstige resultaten op. Meer succes werd in W. Java verkregen, waar bezuiden Tasikmalaja in 1933 een drietal concessies werd verleend. Het voornaamste veld is hier Kom-peang (inynwerk Karangnoenggal) in de concessie Panglaksaiin, hetwelk in de laatste jaren 5 A 6000 ton opleverde. Sinds 1933 zijn uit de 3 concessies tezamen en van exploratieterreinen in de omgeving ongeveer 22.000 ton verkregen.

Bhalve door de A.I.M.E.M. werden van 1930 af ook door andere ondernemers exploraties verricht naar het voorkomen van mangaanerts, o.a. in het Djembrsche, te» Zuiden van Tasikmalaja en in Z. O. Borneo, waarbij in totaal rond 850 ton werden gewonnen. Voor verdere gegevens betreffende niangaanafzettingen kan worden verwezen naar: Versl. en Meded. betr. Ind. delfst. No. 5 „Voorkomen en gebruik van mangaan-erts« (1918).

BILLITON-CONCERN. De Billiton Mij. werd in 1860 opgericht ter voorzetting van de tin-exploitatie op Billiton, waarvoor in 1852 ad Hendrik, Prins der Nederlanden, on Vincent G. baron van Tuyl van Serooskerken concessie was verleend. Deze onderneming, aanvankelyk opgezet met een kapitaal van f 500.000, had met groote

a Is van financieelen aard alsook wat de persoonsvoorziening betrof, te kampen; in 1859 bedroeg de schuld aan de Fa. Reijnst & Vinju te Batavia, optredende als agent van de Fa. Hoboken & Co. te Rotterdam, reeds ongeveer / 1.000.000. Teneinde over 'een behoorlijk bedrag aan contanten te kunnen beschikken werd door concessionarissen, waarbij zich in 1857 als derde participant de gemachtigde van den Prins, John F. Loudon had gevoegd, besloten het be- drieff in een naamlooze vennootschap oni te zet- ten, hetgeen in 1860 met medewerking van den Haagschen ban kier P. J. Landry gelukte. Het kapitaal der vennootschap „de Billiton)13.' (B.M.) word bepaald op / 5.000.000, verdeeld in 2500 aandeelen le rubriek op 2500 aandeelen 2c rubriek, elk a / 1000. Alleen houders van aandeelen le rubriek hadden stemrecht, terwijl zij gezamenlyk cumulatief preferent waren voor / 124.000. Prins Hendrik en de erven van den in- middels overleden Van Tuyll ontvingen ieder 600 aandeelen le rubriek en 1000 der 2e rubriek, terwijl Loudon in verhouding tot zijn vroegere participatie de helft hiervan word toegekend. De resterende 1000 aandeelen le rubriek werden door 36 nieuwe aandeelhouders opgenomen. De N.V. nam van de oude schuld aan de firma's Hoboken & Co. en Reijnst & Vinju / 200.000 over (de rest bleef ten laste van de particuliere rekeningen van de oorspronkelyke. participan- ten), terwijl zij gedurende den duur der concessie en eventueele verlenging daarvan aan den bankier Landry of zijn erven 1/4% van de bruto- opbrengst zou moeten betalen, welke verplich- ting in 1864 omgezet werd in een betaling van 3% der zuivere win st. De eerste directeuren waren bovengenoemd Landry on H. Hope Loudon, die als gevolmachtigde van de erven Van Tuyll was opgetreden. Op de aandeelen werd voorloopig 80% gestort, doch reeds in 1864 werd, in ver band met den toen nog steeds precairen toestand waarin het bedrijf verkeerde, volstorting verlangd, terwijl tevens tot het aangaan van een prioriteitsleening van f 800.000 a 4/4a% moest worden aangegaan. Hiervan werd voorloopig de helft opgenomen, welke v66r de ex- pirati e van het concessiecontract afgelost moest zijn. Eerst na 1866 kwam het bedrijf, inede dank zij het krachtige en vakkundige beheer van den verteenwoordiger der vennootschap in Indie, den mijnningeieur C. de Groot (voordien Chef van het Mijnwezen), iu een betere positie te ver- keeren en over het jaar 1867/68 werd voor de eerste maal een dividend van 4 1/2% uitgekeerd. Hoewel de onderneming later nog eenige malen moeilijke jaren doormaakte, was van voreng- noemd tijdstip af het welslagen verzekerd. De schuld aan de Fa. Hoboken kon verreffend wor- den en in het volgende jaar werd ertoe overgegaan terugbetalingen op het gestorte kapitaal te doe] , hetwelk tot 1889/90 geleidelijk teruggebracht werd tot / 1.000.000. Van de verschillende statu- tenwijzigingen, welke in den loop der jaren wer- clen aangebracht, mag hier die van 1868 geinemo- reerd worden, waarbij door afzondering van 20% van de winst de vorming van een reserfonds van / 500.000 werd beoogd, welk bed rag in 1875 verhoogd werd tot / 1.000.000.

Na de totstandkoming van de nieuwe regeling betreffende de ontginning van delfstoffen (K.B. van 2 September 1873, zie MIJNWETGEVING)

werden pogingen aangewend om den duur van het concessiecontract van 1852 te verlengen van 40 tot 75 jaren. Deze pogingen slaagden in zoover, dat in 1851 onder het be wind van den toen- maligen Gouverneur -Generaal Jacob een over- eenkomst werd gesloten, waarbij o.a. de concessie- sietduur op 75 jaren werd bepaald, terwijl de pachtschat van 3% der bruto-opbrengst word verhoogd tot 4% (bij het concessiecontract van 1852 bedroeg de pachtschat 10% van de zuivere opbrengst, doch deze was in 1864 gewijzigd in 3% der bruto-opbrengst). Op deze overeenkomst werd in 1852 de Koninklijke goedkeuring ver- kregen, doch de publieke opinie en de Staten- Generaal verzetten zich ten heftigste tegen de aanvaarding vnn het contract door het Land onder aanvoering van het motief, dat de gesloten overeenkomst was aangegaan met terzijdestel- ling van de wettelijke bepalingen van het K.B. van 1873. Tot een definitieve oplossing van deze kwestie kwam het niet en intusschen naeerde hettydstip, waarop de oorspronkelyke concessie- termijn ten einde zou loopen. Nadat in 1891 een ontwerp voor een nieuw contract door de Staten- Generaal was verworpen, werden in 1892 tusschen het Gouvernement en de B.M. om tot een vergelijk te komen, weder opgevat; zij leidden tot een nieuwe overeenkomst (van 14 Maart 1892, goedgekeurd bij de wet van 18 Juni 1892 Ned. Stb. no. 139, Ind. Stb. no. 182) met een geldigheidsduur van 35 jaren, waarbij het Land 2/8 van het voordeel saldo der winst- en verliesrekening zou ontvangen. Voorts werd o.a. bepaald, dat bij het einde der concessie, om welke reden ook, de maatschappij zou moeten liquideeren en 2/8 van de zuivere opbrengst der liquidatie aan het Land ten deel zou vallen. Dezo bepaling was oorzaak, dat het voor de maatschap- pij niet voordeelig en practisch ondoenlyk was haar belangensfeer uit te breiden. Toen zij orn- streeks 1912 in verband met veelomvattende toe- komstplannen voor de verdere exploitatie van de tinertsafzettingen op Billiton de onderhandeini- gen opende betreffende voortzetting van de concessie, doch het wetsontwerp van die strekking in 1917 in de Staten-Generaal werd verworpen en de kans groot was, dnt de werkzaamheden in 1927 (einde van den geldigheidsduur van het contract van 1892) gestaakt moesten worden, richtten de toonaangevende mannen van de B.M. in 1920 een nieuwe maatschappij op, do Mijnbouw Mij. "Stannum", welke zich het zoe- ken naar nieuwe arbeidsvelden op mijnbouwkun- dig gebied ten doel stelde. Intusschen werd in 1917 een wijziging der statuten doorgevoerd, waarbij aan houders van aandeelen der 2e ru briek steinrecht werd toegekend en de verdccljing van de winst, nadat het (aande) van het Gouvernement, de / 124.000 aan houders van aandeelen der le ru briek en het bed rag, dat aan de erven Landry toekwam, waren be- taald, als volgt werd geregeld: aan aandeelhouders een bed rag van / 750.000, voorts van het overblijvende aan aandeelhouders 85%, commissarissen 5%, directie 5% en tenslotte aan de beaibn ten ten directiekantore te *s-Gravenhage 5%. Voorts werd het afgeschreven kapitaal ad / 4.000.000 weder op de balans gebracht, waar- teggenover een nieuwe post onder den naam "Concessie" werd geplaatst. In 1921 was de maatschappij genoodzaakt een obligatieleening te

sluiten van / 5.000.000 rentonde 7%, ter voorziening in het als gevolg van do inmiddels opgetreden wereldmalaise ontstane tekort aaa liquide middelen.

Nadat de Staten-Generaal in 1917 het wetsontwerp tot voortzetting van de tinwinning op Billiton door de maatschappij had verworpen en zich uitgesproken had voor staatsexploitatie, werd in 1922 een commissie ingesteld, welke een onderzoek had in te stellen naar de vooruitzichten en de waarde van het bedrijf op Billiton. Deze commissie kwam tot do conclusie, dat de oprichting van een gemengd bedrijf het meest rationeel was. Een wetsvoorstel beoogende de oprichting van het gemengde bedrijf, de „Geëeneenschappelijke Mijnbouw Mij. Billiton“ (G.M.B.), kwam in 1923 in den Volksraad en in 1924 in de Staten-Generaal in behandeling en werd, nadat over een overeenkomstig wetsontwerp tot stichting van een gemengd aardoliebedrijf (de N.I.A.K.M., zie aldaar) uitvoerige discussies waren gevoerd, zonder belangrijke besprekingen aangenomen (Wet van 24 April 1924, Ned. Stb. No. 208, Ind. Stb. No. 312).

Het kapitaal der nieuwe vennootschap, welke geacht were! te zyn ingegaan per 1 Juni 1923, werd vastgesteld op 10.000 aandeelen A van / 1000, in het bezit van het Ind. Gouvernement, en 6.000 aandeelen B eveneens van / 1000 in het bezit van de B.M., zoodat de winstverdeling in de verhouding 5: 3 behouden bleef. De B.M., die thans als „holding company“ ging optreden, bracht het gehele Billitonbedrijf in met alle daarop rustende rechten en verplichtingen o.a. het restant ad / 4.000.000 van de obligatieemissie 1921, welke door de G.M.B. per 1 September 1924 aflosbaar were! gesteld.

Het bestuur der G.M.B. is in handen gelegd van een raad van beheer bestaande uit 5 leden, waarvan drie door den Minister van Kolonien en 2 door de Billiton worden aangewezen, terwijl de directie wordt gevoerd door de B. M. Van de netto-winst komt tenminste 5% ten goede aan een reservefonds tot (lekkings- en eventuele nadeelige saldi der verliezers- en winstrockening, daarna 6% aan aandeelhouders. Van de overwinst ontvangt de directie 5% tot een door den raad van beheer vast te stellen maximum (aanvankelijk / 250.000, in 1925 vastgesteld op / 275.000), de rest konit, al dan niet geheel of ten deele gereserveerd voor latere uitkeeringen, ten bate van de aandeelhouders. Van het jaar 1927 af jnoest, voordat tot verdeling van de netto-winst werd overgegaan, 25% besteed worden aan aflossing van een bedrag van ruim / 3.000.000, wtarop de B.M. krachtens de overeenkomst van 1892 aanspraak had verkregen. Deze aflossing is in 1927 echter ineens geschied, waartoe de groote wins ten van de jaren 1924—1927 de gelegenheid gaven. In de structuur van de G.M.B. is tot nu (1939) too geen verandering gebracht; zij nam samen mot do B.M. in verschillende andere ondernemingen deel, welke bij de verdere bespreking van de B.M. nader zullen worden genoemd. Van 1924 t/in 1938 heeft de G.M.B. in totaal 670% dividend uitgokeerd of per jaar ge-middeld 44,7%. De wereldcrisis was oorzaak dat over do jaren 1931 en 1932 de winsten-verlies-rekening met een nadeelig sftldo sloot.

In verband met do oprichting van de G.M.B. konden de statuten der B.M. worden gewijzigd,

zoodat de maatschappij vrijheid van beweging kreeg on haar doelstelling kon worden uitgebreid (1924). Aansluiting werd gezocht met de M.M. „Stannum“, welke maatschappij in 1925 door inwisseling van haar aandeelen met aandeelen B.M. 2e rubriek in de verhouding 3: 1 practisch geheel in het bezit van de B.M. werd gesteld. Het kapitaal werd voorts verhoogd van / 750.000 tot / 1.000.000, zoodat in totaal / 996.000 in handen der B.M. kwam. De deelname van de B.M. werd in de eerstvolgende jaren door vordere inwisseling van aandeelen Stannum verhoogd tot / 999.700 doch eerst in 1937 kon de hand gelegd worden op de resteerende / 300 aan onderaandeelen. Door Stannum werden verscheidene pogingen in het werk gesteld om de beschikking te krijgen over rendabele mijnobjecten, zoowel binnen als buiten Ned.-Indie. De in do periodo 1920-1930 uitgevoerde onderzoekingen leverden geen succes op. Do meestomvangrijkewerkzaamheden hadden plaats op de tinertsafzettingen van Bangkinang, midden Sumatra) welke van 1926—1931 door mid-del van een baggermolen in ontginning werden gebracht (zie ook MIJNBOUW. MIJNONTGINNING; voorts onder TIN). Op deze onderneming werd een verlies van ruim / 3.000.000 geleden. Andere onderzoekingen betroffen de Karimata-eilanden (tin), een terrein in Djambi (goud), afzettingen van kwikerts in de Padang-sche Bovenlanden (waarvoor samen met de Oost Borneo Mij. de Mijnbouw Mij. „Mercurus“ werd opgericht) en van goud in Siak, terwijl op de concessie Batjan een recht van optie uitgeoefend werd. Voorts werden onderhandelingen gevoerd betreffende de overdracht van concessierechten voor tin op terreinen in Malaka en Siam (Holland-Siam Mij.), welke zonder resultaat bleven. De kosten van deze exploraties werden grootendeels door de B.M. overgenomen en door deze maatschappij afgeschreven.

In 1930 werd het Uganda-Syndicaat opgericht, waarin Stannum voor 61²/₃% deelnam, welk syndicaat zich ten doel stelde belangen te verwerven in de Kagera (Uganda) Tinfields Ltd. De maatschappij had in 1930 een kapitaal van £ 100.000, verdeeld in 400.000 aandeelen van 5 sh., waarvan door het syndicaat 97.224 werden gekocht, terwijl 11.400 aandeelen in handen van een bevriende maatschappij (de Tanganyika Goldfields Ltd.) waren. Langs dezen weg kon de Stannum een belangrijken invloed doen gelden op de Kagera Tinfields Ltd. : haar werden twee directiezetels toegewezen. In 1931 werd het kapitaal verhoogd met 100.000 cum, prof. 6% aandeelen van 5 sh., waarvan het syndicaat 64.50-1 werden toegewezen, terwijl het bezit aan gewone aandeelen voorts nog were! uitgebreid. In 1935 werd de Kagera (Uganda) Tinfields Ltd. omgezet in de Kagera Mines Ltd., het kapitaal werd verhoogd tot £ 200.000, nl. 400.174 gewone en 399.826 cum, prof. 6% convertible shares, elk a 5 sh., waarvan 200.000 cum, prof. in portefeuille bleven. Van de uitgegeven aandeelen verwierf het syndicaat 121.779 gewone en 127.504 cum, prof. aandeelen of ruim ²/₃ van het totaal, welk aandeelbezit in de volgende jaren nog eenigszins uitgebreid werd. Volgens het jaarverslag over 1938 had de deelname van de Stannum in de Kagera Mines Ltd. per ult. 1938 een nominale waarde van / 337.154,40, hetgeen by een pon-

den koers van /8,54⁸ zou neerkomen op 157.844 aandeelen of 26,31% van het (uitgegeven) kapitaal. Nadat in voorafgaande jaren belangrijke bydragen waren besteed aan de outillage der ontginningen en de oprichting van een waterkrachtbedrijf, schijnt de Kagera lines Ltd. thans in een Avinstgevend stadium te zijn gekomen. Uit de bedrijfsoverschotten van 1935 kon althans het achterstallige cum. prof. dividend over voorgaande jaren worden uitgekeerd. Per ult. 1938 waren een tinnijin en een goudconcessie in ontginning.

In 1932 werd door Stannum met de Anglo-Oriental (Malaya) Ltd. opgericht het Anglo-Siamese Tin Syndicaat met een kapitaal van £ 60.000, welk syndicaat twee in Siam tewerkgestelde baggermensen aankocht. Over 1937 werd door deze maatschappij 20% en in 1938 10% dividend uitgekeerd.

Met de Exploratie Mij. Ned.-Indie (E.M.N.I.) werd in 1934 de Slijnbouw Mij. „Zuid Bantam“, gevormd met een kapitaal van / 250.000, dat in 1936 tot / 1.500.000 en in 1938 tot / 3.000.000 werd verhoogd, verdeeld in 15 aandeelen A ten name van de E. M. N. I. en 15 aandeelen B ten name van Stannum, elk w. / 1000, en 29.700 aandeelen C / 100 aan toonder. Per ult. 1935 be droeg de deelname van Stannum / 1.340.300, terwijl nog een voorschot van / 278.000 verstrekt was. De M.M. „Zuid Bantam“ sloot in 1934 een overeenkomst, ingaande medio 1935 (wet van 29 Dec. 1934, Ind. Stb. 1935 no. 63), voor de opsporing en ontginning van goud, zilver, koper e.a. metalen op een klein gedeelte van het bij G.B. van 2 Jan. 1928 no. 28 voor die metalen gereserveerde gebied in Bantam, terwijl voor het reserverende terrein per 13 Nov. 1935 een 5a-overeenkomst alleen voor opsporing werd gesloten. In eerstgenoemd terrein, dat in de jaren 1924—1929 van Overheidswege was onderzocht, zullen de ertsvoorkomens Tjipitjoeng en Tjikotok binnenkort in ontginning worden gebracht. In het opsporingsterrein zijn voorts, vooral in de Tjipamantjalan-streek, belangrijke vondsten gedaan, zoodat deze onderneming gunstige perspectieven biedt.

Eveneens in 1934 werd in combinatie met de Fa. Erdmann & Sielcken het Syndicaat „Nieuw Guinea“, gesticht, dat zich ten doel stelde onderzoeken te verrichten aangaande de mogelijkheid om op dat eiland mijnbouwbelangen te verwerven. Bij de oprichting van de Mijnbouw Mij. „Ned. Nieuw Guinea“ in 1936 werd het syndicaat geliquideerd. In genoemde maatschappij met een kapitaal van / 3.000.000, waarvan de helft geplaatst en in 1938 ook volgestort, neemt Stannum evenals de E.M.N.I. met / 377.500 of voor 25,17% deel. De resterende / 745.000 zijn over de volgende Australische en Engelsche mijnbouwmaatschappijen verdeeld: Australian Selection Trust / 391.000, New Consolidated Goldfields Ltd. / 177.000, Anglo-Oriental Mining Comp. / 106.000 en de Mount Elliott Ltd. / 71.000. De M.il. „Ned. Nw. Guinea“ sloot bij de wet van 21 Dec. 1936 (Ind. Stb. 1937 no. 49) een 5a-contract voor de opsporing en ontginning van goud en alle andere in het le lid onder a van art. 1 der Indische Mijnwet vermelde de Jstoffen voor twee terreinen in Nw. Guinea, gelegen resp. in den zg. Vogelkop en in het Centrale gebergte, omvattende de bovenstroomsche gebieden van de Lorentz-, Eilanden- en Digoelrivieren, ais-

mede noordwaarts daarvan een strook langs de grens met het Australische mandaatgebied. By de exploratie, welke hier in 1937 aanving, werd voor de topografische opname en ravitailleering van de grondexpeditie een veelvuldig gebruik van vliegtuigen gemaakt. De werkzaamheden hadden vele moeilijkheden te overwinnen en on- dervonden o.a. den tegenstand, dat het in gebruik zijnde vliegtuig verongelukte. Doordat het resultaat zijn over algemeen niet hoopvol geest was en het nicest westelijke gedeelte van het contractsterreiu werd bereids teruggegeven.

Behalve door middel van Stannum heeft de B.M. ook rechtstreeks deelgenomen in verschillende ondernemingen, wat de voornaamste betreft in samenwerking met de G.M.B....

In 1925 werd het Bauxiet Syndicaat opgericht met een kapitaal van / 100.000, waarvan de helft door de B.A.I. en een vierde door de Oost Borneo Mij. (O.B.M.) en door de Mijnbouw Mij. „Aequator“ werd verstrekt. Het syndicaat sblde zich ten doel nadere onderzoeken te verrichten naar het voorkomen van bauxiet op Bintan en omliggende eilanden, waarvan de aanwezigheid tijdens het Gouvernementsonderzoek van den Riouw Archipel (1918—1922) was geconstateerd en ten aanzien waarvan door een groep van personen, het zg. Stukstofsyndicaat, in samenwerking met O.B.M. een preferentierecht op winningsvergunningen was aangevraagd. Dit preferentierecht werd nu in 1926 voor den tijd van 3 jaren aan het Bauxiet Syndicaat verleend. In 1928 werd met de inmiddels opgerichte N.I.T.E.M. (zie hieronder) een exploratieovereenkomst gesloten, volgens welke deze maatschappij naast haar eigen tinexploraties tevens het uitvoeren van de onderzoeken naar bauxiet op zich nam. Nadat de aanwezigheid van ontginbare bauxietafzettingen was aangetoond werd in 1932 een exploitatiemaatschappij gevormd, de N.I.B.E.M., waarna het Bauxiet Syndicaat kon worden geliquideerd.

De Ned. Ind. Bauxiet Exploitatie Mij. (N.I.B.E.M.) had aanvankelijk een kapitaal van / 650.000, waarvan / 130.000 volgestort, a.v. over de deelnemende maatschappijen verdeeld: N.I.T.E.M. / 65.000, B.M. / 29.000, O.B.M. / 22.000 en Aequator / 14.000. Na de liquidatie van laatstgenoemde maatschappij in 1934 werd haar aandeel door de andere deelhebbers overgenomen, terwijl in 1935 in verband met de aanstaande exploitatie het maatschappelijk kapitaal werd verhoogd tot / 2.000.000, waarvan in 1937 / 1.820.000 waren geplaatst n.l. bij de N.I.T.E.M. / 1.148.000, bij de B.M. / 510.000 en bij de O.B.M. / 162.000. Voorts bezaten deze maatschappijen nog resp. 32, 25 en 18% winstbewijzen. De productie van bauxiet in 1935 aan en in de jaren 1936—1938 werd achtereenvolgens 5, 6 en 6% dividend uitgekeerd benevens (in ronde cijfers) resp. / 12.300, / 29.300 en / 38.900 op de winstbewijzen.

De in het voorgaande reeds eenige malen genoemde Ned. Ind. Tin Exploitatie Mij. (N.I.T.E.M.), waarin door de B.M. en de G.M.B. elk voor de helft wordt deelgenomen, werd in J 926 opgericht met een kapitaal van / 4.000.000, waarvan aanvankelijk 10%, doch sinds J 929 30% is gestort. De N.I.T.E.M. verkreeg in 1926 concessies op de eilanden Karimoen en Koedoer en sloot in 1928 een 5a-contract voor de opsporing van tin en wolframium in het bij G. B. van 2

Febr. 1921 no. la gereserveerde gebied, omvattende do eilanden en territoriale watren van den Riouw Archipel (zie voor verdere gegevens MIJNBOUW, MIJNONTGINNING). Door de N.I.T.E.M. zijn aan de exploratie on aan de proefexploitatie van de concessieerelinen op Karimocii en Koondoer belangrijke bedrngen ten koste gelegd. Per ult. 1938 bedroeg het verlies rond / 26.500, terwijl ter dekking van de uitgaven door de aandeelhouders een voorschot van / 1.669.350 was verstrekt.

Bij het uitbreiden van haar belangensfeer heeft de B.M. zich niet beperkt tot den mijnbouw in engeren zin (exploratie en exploitatie), doch is zij er tevens in geslaagd op het terrein tier (tin-) ertsverwerking een gewichtige positie in te nemen. Samen met de G.M.B. richtte zij in 1926 het Ned.-Ind. Tinsmelterij Syndicaat op (kapitaal / 300.000, waarin de G.M.B. en do B.M. in de verhouding 2: 1 deelnamen.) met het doel de mogolykheid van stichting van een centrale tinsmelterij in Ned.-Indie te onderzoeken. In de jaren 1927 en 1928 werden voor rekening van hot syndicaat door de Fa. Humboldt (Duitschland) een reeks smeltproeven langs electrischen weg uitgevoerd, welke niet ongunstige uitkomsten opleverden. De uitwerking van verdere plannen wervel opgeschort in afwachting van de resultaten, welke de Hollandsche Metallurgische Bedrijven in haar smeltery te Arnhem zou wen te bereiken. Deze resultaten waren van dien aard, dat van de stichting van een smeltery in Indie wervel afgezien, waarop het syndicaat in 1931 een einde nam.

De Hollandsche Metallurgische Bedrijven (H.J.B.) werd in 1928 opgericht met een kapitaal van / 2.580.000, verdeeld in 30 preferente en 250 gewone aandeele van / 1000. Geplaatst werden de preferente en 1050 gewone aandeele, waar- Viin bij de B.M. en de G.M.B. elk resp. 5 en 200, terwijl de overigen in bezit kwamen van het Administratiekantoor Unitas en de Hollandsche Bank voor Zuid-Afrika. Deze aandeele werden in J 93] door de G.M.B. en de B.M. overgenomen, welke dnardoor in het bezit kwamen van / resp. 25 preferente en 813 gewone en 5 preferente en 237 gewone aandeele. Na con proefexploitatie met electrischo ovens werd het bedrijf in 1933 omgezet in een met vlamovens, in verbancl waar- mede het kapitaal verhoogd wervel tot / 5.000.000 bestaande nit 5000 gewone aandeele van / 1000, waarvan in 1934 door de G.M.B. 3492 en door de B.M. 1008 werden genomen. De financiering geschiedde verder door het ver'trekken van voorschotten door de G.M.B., welke op ult. 1938 tot rond / 3.164.800 waren opgelopen. Do H.M.B. nee mt sinds 1934 voor 23% deel in do Zoutzuur- fabriek „Delft“, terwijl in 1038 een uitwisseling van aandeele tot een bedrag van / 2.025.000 met de Consolidated Tin Smelters Ltd. plants vond, waardoor een band is gevormd met deze belangrijke Engelsche onderneming, welke tinsmeltery bezit te Liverpool, in Cornwall en op Penang (Malaka). De H.M.B. keordo in 1934 4% (lividoml uit en tot ult. 1038 in totffil 40% of gec- middeld 8% per jaar.

Ten behoeve van den inkoop van erts voor do smeltery te Arnhem werd door do G.M.B. en de B.M. in 1930 de Ned. Tinhande] Mij. (N.T.M.) gevormd, met een kapitaal van / 100.000, waarin bovengenoemde maatschappijen in de verhou-

ding 4: 1 declnemen, terwijl do verdere financiering in rekening couraut door de G.M.B. geschiedt. Behalvc met den inkoop van erts, o.a. uit Bolivia en Afrika, is de N.T.M. belast met den verkoop van het te Arnhem geproduceerde tin (behalve het tin afkomstig van Bangka-erts; zie TIN) en in het algemeen met den tinhandel. Van 1931 t/m 1938 keordo zij gemiddeld bijna 37% dividend uit.

Hoewel de B.M. zich voornamelijk beperkte tot den tinmijnbouw o.a. in Nederland en Ned.- Indie en haar andere mijnbouwbelangen aan Stannum tocvertrouwde, werden enkele onder- nemingen ook rechtstreeks door haar gefinancierd. Met de Tanganyika Goldfields Ltd. werd in 1928 de Centraal Afrikaansche Exploratie Mij. opgericht, terwijl in 1929 met de mijnbouwmaatschappijen „Aequator“ en „Salida“, de Mynbouw Mij. „Barisan“ werd gevormd, welke maatschappij onderzoekingen verrichte op de Salidatereinen, op de concessie Goenoeng Aroem (alle gelegen in de res. Sumatra's Westkust bij Paiman), in de omgeving van Moko-Moko (Benkoelcn) en op de afzettingen bij Soelit Air (Padangsche Bovenlanden). Geen dezer onderzoekingen leverden voor de B.M. voldoende gunstige resultaten op om zich blijvend daarby te interesseren en in 1932 werd eerstgenoemde maatschappij geliquideerd terwijl de B.M. zich, evenals de Aequator, uit de M.M. „Barisan“ terugtrok (voor de goudontginning G. Aroem zie GOUD).

In 1933 werd door de G.M.B. en de B.M. het tinwinningsbedrijf op Singkep der Singkep Tin Mij. (S.T.M.) overgenomen tegen: a. een bedrag van / 2.500.000 ter afbetaling van prioriteits- aandeele der S.T.M. of aanspraak op een door de G.M.B. uit te schrijven obligatieleening (van deze laatste gelegenheid werd slechts tot een bedrag van / 54.000 gebruik gemaakt); b. afgifte van / 500.000 aandeele B.M. 2e rubr.; c. beta- ling van / 256.100 aan het bestuur der S.T.M. als schadevergoeding voor derving van inkomsten en voor 68 preferente aandeele S.T.M. De nieuwe acquisitie werd ondergebracht in de Singkep Tin Exploitatie Mij. (S.I.T.E.M.), aanvankelijk met een kapitaal van / 100.000, dat reeds in 1935 verhoogd werd tot / 5.000.000, waarvan / 1.000.000 gestort. Hierin heeft de G.M.B. 999 en de B.M. 1 aandeel van / 1000. Voorts ging de S.I.T.E.M. met de G.M.B. in 1934 een annuïteitlenening nun van rond / 2.958.300 rentende 4% ter bestrijding van do kosten aan gebouwen, werken en mechanische inrichtingen, terwijl de G.M.B. voorts nog een voorschot van rond / 1.131.200 verstrekte ter financiering van de exploitatie. Per ult. 1938 was het bedrag der leening teruggebracht tot rond / 2.062.700 (de rentevoet werd in dat jaar tevens vermindert tot 4%), het voorschot was echter opgelopen tot rond / 1.901.500. De S.I.T.E.M. heeft over de jaren 1935 t/m 1938 gemiddeld 89% dividend uitgekeerd (max. over 1937 met 153%).

Resumeerendo zijn de belangen der B.M. ondergebracht in verschillende maatschappijen, welke in 2 groepen gerangschikt kunnen worden, nL in do Stannum-groep en in de G.M.B.-groep. Uit do jaarverslagen kunnen do volgende overzichten per ult. 1938 van deze groepen worden opgesteld, waarin de geldsbedragen, indien niet anders aangegeven, in guldens, in afgeroncle getallen zijn vermeld:

Stannum-groep

maatschappij	kapitaal en voorschot	deelname B.M.	
		%	bedrag
Stannum id. voorschot	1.000.000	100	1.000.000
	1.500.000		1.500.000
			2.500.000
Anglo-Siam Tin	£ 60.000	50	256.300
Synd. Kagera Mines Ltd. M.M. „Zuid	£ 150.000	26,3	337.200
Bantam" id. voorschot	3.000.000	44,7	1.340.300
M.M. „N.Nw. Guinea"	1.500.000	25,2	278.000
			283.100
			2.494.900

Het in Stannum gestoken kapitaal plus het verstrekte voorschot zijn dus geheel in de dochtermaatschappijen van Stannum belegd.

Voor het afeluiten van dit overzicht (medio 1939) werd bekend, dat door Stannum en het syndicaat "Brikarbo" opgericht is de Mijnbouw-My, "Celebes", welke de ontginning en verwerking van de nikkelhoudende izerertsen in Midden Celebes ter hand zal nemen. In het kapitaal (bij de oprichting / 200.000) neemt Stannum voor "ho deel.

G.M.B.-groep. In deze maatschappijen is de B.31. meestal zoowel rechtstreeks als via de G.M.B. geïnteresseerd. De deelname in het G.M.B.-kapitaal ad / 16.000.000, welk kapitaal geheel benodigd is voor de financiering van het bedrijf op Billiton, bedraagt / 6.000.000. De deelnamen in de overige maatschappijen zijn a.v.:

maatschappij	kapitaal, leening c.q. voorschot	G.M.B. %	deelname via G.M.B.		deelname B.M.	
			%	bedrag	%	bedrag
Sitcom	1.000.000	99,9	37,45	374.600	0,1	1.000
id. Icening	2.062.700	—	—	774.700	—	—
id. voorschot	1.901.500	—	—	713.100	—	—
N.T.31	100.000	80,—	30,—	30.000	20,—	20.000
id. voorschot	137.900	—	—	51.700	—	—
H.M.B	4.500.000	77,6	29,1	1.309.000	22,4	1.008.000
id. voorschot	3.164.800	—	—	1.186.800	—	—
Nitem	1.200.000	50,—	18,75	225.000	50,—	000.000
id. voorschot	1.069.300	—	—	313.000	—	834.700
Nibem	1.820.000	63,1*)	43,4	789.000	28,0	510.000
Zoutz. fabr. Delft	565.000	23,—	11,85	67.000	—	—
id. voorschot	13.000	—	—	1.600	—	—
				5.835.600		2.973.700

*) Deelname Nitem. 2) Deelname H.M.B.

Uit e.e.a. blijkt, dat de directe deelnamen thans in totaal / 11.500.000 belopen, de indirecte (via de G.M.B.) rond / 6.000.000. Het maatschappelijke kapitaal van de B.M., dat in 1924 nog slechts / 5.000.000 bedroeg, was voor een zoodanige uitbreiding van de belangensfeer niet toersikend en werd in 1925 tot / 7.000.000 en in 1928 tot / 15.000.000 verhoogd, waarop per ult. 1938 / 10.500.000 volgestort, verdeeld in / 2.500.000 aandelen le rubriek en / 8.000.000 der 2e rubriek. De in de dochtermaatschappijen gestoken kapitalen zijn dus gedeeltelijk uit de

winsten gereserveerd. Van het nog niet geplaatste kapitaal zou nog in 1939 / 3.500.000 worden uitgegeven tegen een koers van 250% ter financiering van de plannen tot stichting van een aluminiumindustrie in Ned-Indië. Deze plannen betreffen de oprichting van vier ondernemingen n.l. a. de Mij, tot Exploitatie van Waterkracht in de Asahanrivier (kapitaal / 7.000.000); b. de Ned-Ind. Aluminium Industrie (kapitaal / 9.500.000) voor de fabricatie van aluinaarde en aluminium; c. de Ned-Ind. Aluminium Verwerkings Industrie (kapitaal / 1.400.000), omvatten- de een walswerk en een kabel- en bladaluminium-fabriek, en d. de Ned-Ind. Aluminium Producten Industrie (kapitaal / 100.000) voor de vervaardiging van huishoudelijk artikelen enz. In deze vier naamloze vennootschappen neemt de B.M. met resp. rond / 4.170.000, / 3.680.000, / 540.000 en / 60.000 deel, de G.M.B. met / 2.208.000, / 1.945.000, / 287.000 en / 31.500, terwijl het restant vermoedelijk ongeveerd tin de verhouding 1: 3 zal worden verdeeld tusschen de O.B.M. en een Zwitsers aluminiumconcern.

Vermeld kan nog worden, dat de B.M. si nds 1932 aandeelhouder is van verscheidene in Malaka opereerende tinmaatschappijen, zoodat zij op deze wijze een overzicht heeft verkregen van den mijnbouw in het belangrijkste dor tin-produceerende landen. Dit aandeelenbezit was op de balans per ult. 1938 gewaardeerd op rui m / 1.855.300.

In de geschiedenis der B.M. kunnen drie periodes worden onderscheiden: de eerste aanvangende met het jaar van oprichting tot het einde van het met de oorspronkelijke concessionarissen gesloten exploitatiecontract (1860/tm 1891), de

tweede periode omvattende de jaren 1892 t/m 1923, gedurende welke de exploitatie onder de bepalingen van het contract van 1892 plaats vond, en de derde van 1924 af nadat de B.M. als "holding company" ging optreden. Over deze periodes werd gemiddeld 23,6, 20,75 en 31,9% dividend uitgekeerd, of over de drie periodes sainen gemiddeld 24,9%. Neemt men voorts in aanmerking, dat over de eerste periode op het kapitaal / 4.000.000 terugbetaald werd, dan wordt het gemiddelde dividendcijfer over die periode 28,2% en over de drie periodes tezamen 25,9%. Het

hoogste dividend word in het jaar 1887/88 uitgekeerd nl. 82,2%, terwyl voortra in de jaren 1872/73, 1881/82, 1889—1893 en 1918 ruim 50% en van 1924—1928 bijna 70% word bohaald. Minima vielen in de jaren 1893—1897 (2%), 1921 (nihil) en 1931—1932 (3%).

Literatuur. "Gedenkboek Billiton 1852—1927" by het 75-jarig bestaan van de tinwinning op Billiton uitgegeven door de cvenals de „Aanvullende gegevens omtrent de geschiedenis van het eiland Billiton enz." door dr. F. W. Sta-pel (1938).

TIN. Zie BILLITON-CONCERN.

BILLITON MAATSCHAPPIJ. Zie BILLITON-CONCERN.

GEMEENSCHAPPELIJKE MIJNBOUW-MAATSCHAPPIJ BILLITON. Zie BILLITON-CONCERN.

MIJNBOUWMAATSCHAPPIJ STANNUM. Zie BILLITON-CONCERN.

MIJNBOUWMAATSCHAPPIJ ZUID-BANTAM. Zie BILLITON-CONCERN.

MIJNBOUWMAATSCHAPPIJ NED. NIEUW-GUINEA. Zie BILLITON-CONCERN.

NED.-IND. BAUXIET EXPLOITATIE MAATSCHAPPIJ. Zie BILLITON-CONCERN.

NED.-IND. TIN EXPLOITATIE MAATSCHAPPIJ. Zie BILLITON-CONCERN.

HOLLANDSCHE METALLURGISCHE BEDRIJVEN. Zie BILLITON-CONCERN.

NED. TINHANDEL MAATSCHAPPIJ. Zie BILLITON-CONCERN.

SINGKEP TIN MAATSCHAPPIJ. Zie BILLITON-CONCERN.

SINGKEP TIN EXPLOITATIE MAATSCHAPPIJ. Zie BILLITON-CONCERN.

POENALE SANCTIE. (Aanv. DL V of suppl. afl. biz. 399 en DL VII of suppl. afl. biz. 1000). Art. 45 van de Koelieordonnantie 1931 bepaalt, dat deze verordening in 1936 en vervolgens om de vijf jaren wordt herzien, teneinde den arbeid onder poenale sanctie verder te beperken dan wel af te schaffen en dat bij deze herziening het advies zal worden ingewonnen van de Permaente Arbeidscommissie te Medan (P.A.C.).

Dientengvolgde werd aan deze commissie in 1935 een voorloopig schema ter verdere afschaffing van dit arbeidssstelsel voorgelegd. Dit schema voorzag in de eerste plaats in een verdere afwikkeling van de in art. 14 der Koelieordonnantie 1931, voor bepaalde tijdvakken, voorgeschreven verhouding, waarin ten opzichte van de totale arbeidssterkte door eenige groepen van ondernemingen, nog van contractarbeid kon worden gebruik gemaakt.

Voor de belangrijkste groep ondernemingen, namelijk die, welke voor of in het jaar 1921 zijn geopend, waarvoor de verhouding tusschen het aantal contractanten en niet-contractanten per 1 Januari 1936 op 50 % was vastgesteld, werd het afloopen van den arbeid onder poenale sanctie gedurende de volgende 5-jarige periodo mogelijk en wenschelijk geacht. Voor de in 4 groepen ingedeeld in 1922 en volgende jaren geopende ondernemingen, waarvoor in art. 41 verhoudingscijfers waren aangegeven, werden vervolgens verder afloopende percentages voorgesteld, welke er toe zouden leiden, dat voor deze groepen de arbeid onder poenale sanctie respectievelijk op 1 Januari 1941 t/m 1946 zou zijn geëindigd. Voor nieuwe ondernemingen hield het voorstel

zoodanig, dat ook daar de poenale sanctie per 1 Januari 1940 zou zijn afgelopen.

Hoewel de P.A.C. ook ditmaal tot minder vogaande maatregelen adviseerde o.m. er toe strekkende, dat nog geen datum zou worden vastgelegd, waarop de poenale sanctie zou moeten zijn afgechaft, word geen aanleiding gevonden voor de reeds bestaande ondernemingen van het voorloopige schema af te wyken. In de ontwerpordonnantie, zoals deze in 1936 bij den Volksraad werd ingediend (Volksraadsstukken, zitting 1935—1936, ond. 144 en zitting 1936—1937 ond. 2), welke na vaststelling op 1 November 1936 in working zou treden, werden mitsdien de volgende verhoudingscijfers opgenomen.

Voor de in 1921 of eerder geopende ondernemingen op elk 100-tal arbeiders of gedeelte daarvan:

a. van 1 November 1936 af: minstens 50 niet-contractanten tegen ten hoogste 50 contractanten;

b. van 1 Januari 1938 af: minstens 75 niet-contractanten tegen ten hoogste 25 contractanten;

c. van 1 Januari 1940 af: minstens 100 niet-contractanten.

Voor de in 1922 t/m 1927 geopende ondernemingen zullen de onder <7, 6 en c genoemde verhoudingscijfers worden bereikt met ingang van 1 Januari van onderscheidenlijk het 15e, 17e en 19e jaar van opening.

Ondernemingen, geopend in de jaren 1928 t/m 1930, zullen dezelfde verhoudingscijfers hebben in acht te nemen met ingang van 1 Januari van resp. het jaar 1942, 1944 en 1946.

T.a.v. nieuwe ondernemingen, geopend in de jaren 1931 t/m 1941, werd in zoover van het voorloopige schema afgeweken, dat met ingang van 1 Januari 1942 slechts een verhouding van minstens 50 niet-contractanten tot ten hoogste 50 contractanten moet zijn bereikt.

Voorts werd op aandringen van de P.A.C. niet overgenomen het aanvankelijke voorstel, dat de oudere ondernemingen met nieuw in dienst te nemen arbeiders slechts vrije overeenkomsten op den voet van Ind. Stb. 1911 no. 540 zouden kunnen aangaan; hierdoor zou een, by de inwerkingtreding van dit voorschrijf bereikt, lager percentage contractanten dan volgens de bepalingen was toegelaten, niet nicher tot de wettelijk vastgestelde grons kunnen ophoopen. In plaats daarvan werd de voor de overige groepen reeds voorgestelde afschaffing van het reengagementscontract over de geheele linie doorgevoerd. In het ontwerp tot herziening van de Koelieordonnantie 1931 vervielen dientengvolgde alzo op het aangaan van een reengagementscontract betrekking hobbende bepalingen, ter-wijl het vroegere „immigratiecontract" bij de herziening als "werkovereenkomst" werd aangeduid.

Als verdere maatregel tot beperking van de poenale sanctie was in het voorloopige schema nog voorgesteld van de in art. 1 der Koelieordonnantie 1931 genoemde bedrijven, ten behoeve waarvan arbeiders op den voet dier ordonnantie in dienst kunnen worden genomen, de handels- en verkeersbedrijven, die vrijwel niet meer van arbeid onder poenale sanctie gebruik maakten, te doen vervallen. Terzako adviseerde de P.A.C., dat verkeersondernemingen by nieuwen aanleg

nog in de gelegenheid waren te stellen contractarbeiders in dienst te nemen. Dit voorstel werd echter niet in de ontwerp-ordonnantie overgenomen.

Met het verkorten van den maximumduur van de werkovereenkomst van drie tot twee jaren kon de P.A.C. zich vereenigen.

Van de herziening werd gebruik gemaakt enkele wenschelijk gebleken wijzigingen en aanvullingen in de Koelieordonnantie aan te brengen, welke niet van principieele beteekenis waren; onder meer werd aan den werkgever de verplichting opgelegd tot het kennisgeven van een op de onderneming plaats gehad hebbenden koelieaanval.

De titel van de herziene ordonnantie werd voorts gewijzigd in "Koelieordonnantie 1931/1936".

Evenals bij de eerste herziening, werd de Volksraad bij de indiening van de ordonnantie in kennis gesteld met de strekking van het advies van de P.A.C. betreffende het voorloopig inkrimpingsschema. In tegenstelling met de behandeling van het ontwerp Koelieordonnantie 1931 gaf de bespreking van het herzieningsontwerp in den Volksraad geen aanleiding tot uitvoerig debat. Algemeen bleek men er rekening mede te houden, dat in principe in 1931 reeds tot afschaffing van de poenale sanctie was besloten en dat het er thans nog slechts om ging op welke wijze en in welk tempo tot verdere beperking c.q. afschaffing van het stelsel zou worden overgegaan. Van werkgeverszijde werd daarbij gepleit voor een meer geleidelijke afschaffing dan in het ontwerp was voorzien, terwijl van inheemsche zijde stemmen opgingen voor een snellere en zelfs onmiddellijke liquidatie van het onderhavige arbeidstelsel. Nadat de Regering noch in de eene noch in de andere richting tot wyziging van het ontwerp bereid bleek, werd door de voorstanders van een snellere liquidatie een amendement ingediend er toe strekkende, dat de arbeid onder poenale sanctie op alle ondernemingen in de Buitengewesten op ultimo December 1940 zou zijn afgeschaft. Dit amendement werd verworpen. De ontwerp-ordonnantie werd vervolgens zonder hoofdelijke stemming aangenomen. De afkondiging van de ordonnantie had plaats in Ind. Stb. 1936 G no. 545.

Ter zelfder tijd trad in werking een wijziging van artikel 6 der Koelieordonnantie, welke het gevolg was van de herziening van de wervingsvoorschriften (zie Ten derde van de ordonnantie in Ind. Stb. 1936 no. 208 jo. no. 551).

De uitvoeringsvoorschriften van de Koelieordonnantie, in Ind. Stb. 1931 no. 268 jo. 472, werden in overeenstemming gebracht met de aangebrachte herziening bij de verordening in Ind. Stb. 1936 no. 579. Tevoren waren deze voorschriften gewijzigd bij Ind. Stb. 1933 no. 466 in verband met de samenvoeging van de arbeidsinspecties voor de Buitengewesten en voor Java en Madoera, onder de vroegere benaming "Arbeidsinspectie".

De indeeling van de residentie Molukken in twee ressorten krachtens art. 5 lid 2 der Koelieordonnantie, hetgeen inhoudt dat arbeiders uit het eene ressort in het andere een poenale sanctiecontract kunnen sluiten (Ind. Stb. 1931 no. 307), were! aangepast aan de gewijzigde bestuursindeeling van deze residentie in Ind. Stb. 1938 no. 286.

Evenals in 1931 had de herziening van de

Koelie-ordonnantie een aanvulling van de vrye arbeidsregeling in Ind. Stb. 1911 no 540 tengevolge. Op den voet dozer regeling kunnen arbeidsovereenkomsten worden gesloten met personen als bedoeld in art. 5 der Koelieordonnantie a. door een onderneming in den zin van art. 2 dier ordonnantie en b. ten behoeve van openbare werken in de Buitengewesten; na het verdwijnen van de handels- en verkeersbedrijven uit de Koelieordonnantie werd sub b aangevuld met de bedrijven van handel en den aanleg en exploitatie van spoor- en tramwegen (Ind. Stb. 1936 no. 643).

De in de toelichting op het ontwerp tot herziening van de Koelieordonnantie 1931 aangekondigde herziening in overeenkomstig den zin van de Chineesche Arbeidersreglementen Bangka en Billiton ondervond vertraging in verband met het kort daarna ingediende voorstel tot samenvoeging van de tinbedrijven op Bangka en Billiton. Hangende een uiteindelijke beslissing op dit voorstel werd, met het oog op het nadere tijdstip, waarop deze voor het jaar 1921 geopende bedrijven geen gebruik meer van den arbeid onder poenale sanctie zouden kunnen maken, een voorstel tot intrekking van de beide genoemde reglementen (in Ind. Stb. 1927 no. 218 jo. 1932 no. 182, en in Ind. Stb. 1932 no. 183), met ingang van 1 Januari 1940, bij den Volksraad ingediend.

KINDERBESCHERMING. INLEIDEND ALOEMEN OVERZICHT. Om een juist inzicht in het ingewikkelde vraagstuk der kinderbescherming te verkrijgen is het noodig allereerst het licht te doen vallen op den algemeen socialen en den juridischen kant daarvan.

a. De structuur der maatschappij, waarin het vraagstuk geplaatst is, dient in de eerste plaats in beschouwing genomen te worden. Er zijn toch weinig onderwerpen, waarop de structuur van een samenleving zoo veel invloed oefent als op jeugdzorg en jeugdbescherming. Het gaat hier immers om individuen in een periode, waarin zij het meest openstaan voor invloeden van buiten. Alle maatschappelijke structuurwijzigingen doen hun weerslag hier dan ook dadelijk gevoelen.

Er bestaat gereede aanleiding deze beschouwing over kinderbescherming in India te beginnen met te wijzen op het verschil in karakter tusschen het Oosten en het Westen, omdat do kinderbescherming in den specifiek technischen zin, dien deze gekregen heeft (n.l. als een geheel van maatregelen, welke stelselmatig in de maatschappij worden toegepast tot bescherming van het sociaal in nood verkeerende kind) van westerse oorsprong is en eerst later naar het Oosten werd overgeplant. Men kan dus cnerzijds de kinderbescherming in het Oosten niet verstaan zonder die in het Westen in zijn beschouwingen te betrekken, maar anderzijds mag niet vergeten worden, dat dit in het Oosten gelinporteerde instituut aanpassing aan de nieuwe omgeving vraagt en in een ander cultuurklimaat wordt gehanteerd. Maar dan ontkomt men er voor een goed begrip ook niet aan om deze twee cultuurwerelden tegenover elkaar te stellen en te verge! ijken.

De Indische samenleving bestaat uit enkele hoofdbevolkingsgroepen, die elk op zich zelf weer een eigen type van kinderbescherming

kennen. Beperven wij ons hier tot de twee grootgroepen: de inheemische en de Europeesche, welke wij achtereenvolgens in beschouwing zullen nemen.

De inheemische maatschappij moest wel een onder type van kinderbescherming voortbrengen clan de Europeesche, gezien haar specifieke structuur. Van deze oostersche maatschappij werden door Dr. Kat Angelino in diens „Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederland Indië” enkele karakteristieken gegeven, die, omdat zij er in geslaagd zijn om in korte zinnen het wezen zeer elementair aan te geven, hier overgenomen worden. De schrijver karakteriseert de oostersche gemeenschap, allereerst naar haar *uiterlijk* aanzien, als „aardverbonden, medelevend met het rythme der natuur, grotendeels bestaande uit genealogische en genetisch daarmede verwante territoriale gemeenschappen, wortelend in duizenden jaren of meer geïsoleerde centra — meestal dorpen — als zelfstandig, in zichzelf bijna volledige eenheden van godsdienstig, sociaal, politiek en economisch leven” (Dl. I, biz. 103). Daarna teekent hij den *innerlijken* samenhang als volgt: „Het eerbiedigen van adategag, familie-eredienst, van zeden en gewoonten, het samenwerken bij feestelijkheden, allerlei hinderlijke beperkingen, het zijn alles min of meer godsdienstige, magische of cultische handelingen, waarmede de mensch zijn sociale instincten of bewustheid en zijn mythische behoeften bevedigt” (biz. 314). Ten slotte bepaalt hij de plaats, die het individu in deze gemeenschap inneemt: „In haar kring voelt de mensch zijn identiteit en bewijst zijn als vergroeid met de gemeenschap en haar groepsinstinct: zijn plaats en functie worden veelal door traditie, status en groepsbelang bepaald of door erfelijkheid overgedragen, niet toegewezen volgens aanleg of neiging, waardoor veel talent zich nimmer kan ontplooien,^ (biz. 104), om elders hier nog een uitspraak aan toe te voegen, die hij weliswaar ook weer niet al te absoluut wil doorgetrokken zien, maar die toch de zaak in het algemeen wel treft: „Een zeer gelijkvormig en afgesloten groepsleven geeft uiteraard weinig gelegenheid om de persoonlijkheid tot volten wasdom te brengen. Dit feit geeft in extreme gevallen den beschouwer den indruk, dat een onverzoenlijk sociaal mechanisme van zeden, gebruiken en voorstelingen, den enkeling al een onbewuste cel in het groepsorganisme heeft opglost” (biz. 263).

In deze karakteristiek is het wezenlijk verschild met de westerse structuur wel duidelijk tot uitdrukking gebracht: in het Oosten het mystisch aangelegd, in natuur en gemeenschap opgaande en daardoor gebonden individu, in het Westen de zelfbewuste, op zich zelf gestelde persoonlijkheid. Hieruit spruiten de meest elementaire verschillen voort in de vormen van samenleving en opvoeding (in het grootbrengen, het verzorgen, de bescherming, het bezig houden, de vrijetijdsvervulling en de wijze van zelfstandig worden) van de kinderen.

Om ons onderwerp nog scherper om trekken te geven kunnen wij niet bij het individu blijven. Het aan nimmer moeten dit in den samenhang met de maatschappij in een breder verband plaatsen. n.l. in dat van *het gezin*. Voor de jeugd is immers het gezin de meest elementaire zaak: de voedingsbo-

dem van haar bestaan en groei tot volwassenheid.

Voor een schets van het inheemische gezin zij hier aanghaakt wat een representant van de inheemische wereld zelf daarover zegt in een opstel in het „Geelenboek van Nederlandsch-Indië” 1898-1923”. De schrijver onderscheidt de opvoeding bij de eenvoudige dsaalieden (meer dan 3/4 van de inheemische bevolking) van die bij de meer gevoede dsaalieden, en geeft de volgende karakteristiek: „Voor de eenvoudige dsaalieden geldt: „De kinderen genieten, voor wat de jongens betreft, groote vrijheid: de meisjes blijven meer onder de hoede der moeder, totdat zij eenmaal getrouwd zijn. De noodzakelijkheid om zich veel met de kinderen te bemoeien, zien de ouders niet in. Trouwen is arbeid, die al hun tijd in beslag neemt, laat hun zulks niet toe. Tot de meer gevoede dsaalieden behooren de landbouwers, die hun grond zelf bewerken, benevens kooplieden en ambachtslieden, die een eigen bedrijf uitoefenen. Door hun betere levensvoorwaarden zijn zij goed behuist en kunnen zich ook beter wijden aan de zorg voor hun kinderen, op wie bij hun spelen op eigen erf of bij de bureu toezicht wordt gehouden: deze worden, hoewel sober, voldoende gevoed en behoorlijk gekleed. Van hun ouders krijgen zij goede lessen en vermaningen, en van de z.g. dorpsgeestelijken leeren zij den koran lezen, hetgeen een grondslag legt voor hun zedelijke vorming. Zoodra hun leeftijd het toelaat, helpen de jongens den vader en de meisjes de moeder bij hun arbeid”.

Na voorgaande schetsen is het beter mogelijk om het karakter aan te geven van het typische verschijnsel, waarmede de jeugdbescherming heeft te maken, n.l. het losraken van de normaal aanwezige banden, die het kind aan het gezin en aan de samenleving binden.

L. Vooreerst zijn er factoren, die voortspruiten uit een bepaald worden door de geheel eigen structuur van die samenleving: haar eigen gewoonten, levenswijze enz., d.w.z. *de endogene factoren*.

Allereerst de geaardheid van *de opvoeding*, welke men daar aantreft. Dit gaf Mr. Boekhoud indertijd aanleiding om te verklaren: „Belanglangryk mag de toename der criminaliteit heeten tengevolge van verwaarloozing van de opvoeding der jeugd. Dit mag ons niet zeer verbazen in een maatschappij, waar noch onderwijzers noch geestelijken de ouders hun taak tot opvoeding der kinderen helpen verlichten en de ouders zelve niet genoeg de verantwoordelijkheid gevoelen, welke ten deze op hen rust” (zie het „Rapport in 1905 van de Commissie tot onderzoek naar de mindere welvaart der Inheemische bevolking op Java en Madoera”).

In deze wereld is slechts ten deele sprake van een bewuste „opvoeding” zoals de Europeesche paedagogen die willen: in den zin van een vorming van de kinderen tot bewuste persoonlijkheden vooral door de ouders; van een karaktervorming. Wijst in Indië alles niet veel meer in de richting van kinder-„verzorging”?

Deze kinderverzorging vindt haar voedingsbodem in het typisch *adateven* van de inheemische gemeenschap. In het algemeen is dit in de dsa nog hecht en necint in hechtheid af al naar mate do invloed van het stadsleven sterker wordt. Op het platteland weet de gemeenschap, indien ouders of familie de kinderen verwaarloozen, als regel deze nog wel te verzorgen of de

tekortschietende ouderen tot hun plicht te brengen. In de nabijheid der groote steden is do adaat minder in staat dezen samenhang te be- waren. Dit ondervinden vele kinderen, die om werk to zoeken of uit andere motieven naar de stad trekken en zoodoende uit het gemeenschaps- verband losraken. In de stad zelf wordt de kracht van de adaat het allermeest ondermijnd: het natuurlijke afweer- vermogen slijt uit, enerzijds verwartet de adaat, anderzijds overveldigen allerlei vreemde elementen haar.

2. Maar behalve deze elementen, die uit de structuur dezer gemeenschappen zelf voortspruiten, zijn er *exogene factoren* waar te nemen, factoren, die van buitenaf haar invloed doen gelden. Men zou hier samenvattend kunnen spreken van de working van het dynamische moderne leven. In de rustige, in zich zelf besloten, grootendeels nog zelfgenoegzame in- heemsche sfeer dringen n.L sterk bewogen wester- sche invloeden. Door den in zijn wogen opdringe- rigen modernen tijd wordt zij woest grukt uit een isolement, dat juist haar levensvoorwaarde is. Ook de beginselen, welke de opvoeding van haar leden beheerschen, worden tot het uiterste op de proef gesteld. A ls richtlijnen van deze opvoeding stelt men er veelal vooral drie: de eerbied voor ouderen, de gelatenheid in tegen- spoed en de hulpverlening van verwanten en groepsgeenoten. Kan op dezen grondslag het nieuwe opgevangen en verwerkt worden ? Onze dynamische tijd stelt eischen, waarop *di I* type van beginsden niet voldoende berekend is, eischen van welbewust (geestelijk-zedelyk) uitge- groeide persoonlijkheden, die in staat zijn ten aanzien van het eigen en het groepsleven zoo ongeschonden mogelijk den overgang van oud naar nieuw te doorstaan.

Deze overgang van oud naar nieuw kan geleidelijk gaan (hoewel uiteraard nooit zonder innerlijke strijd). Een tafereel van geslaagde aanpassing geeft het artikel uit het Gedenboek:

„Door het onderwijs op Westerschen grondslag en misschien ook door den tijdgeest is in menig ambtenaarsgezin een groote verandering waar te nemen. De verhouding tusschen man en vrouw is niet meet die tusschen meerdere en mindere, maar tusschen gelijken, die in vele zaken overleg met elkaar plegen, wat niet anders dan heilzaam kan zijn. Aan de opvoeding van kinderen wordt meer zorg besteed. Waar vroeger ieder zijn maaltijd gebruikte, wanneer hij honger had, terwijl de vader op etenstijd dikwijls weg- bleef zonder daarvan kennis te geven aan zijn vrouw, wordt nu gezamenlijk gegeten. Er heerscht meer orde en harmonie tusschen de echtgenooten. Het verderfelijke dobbel- en kaartspel wordt nagelaten : op bijeenkomsten wordt over dege- lijker onderwerpen gesproken. De luidruchtige dankpartijen van voorheen, waarbij men zich aan den drank te buiten ging en zich aan uit- spattingen overgaf, behooren tot het verleden, dank zij den invloed der vrouw.”

Maar deze overgang kan ook zeer schril, ja meedoogenloos zijn. Mon denke bijv. aan den jeugdigen misdadiger van het platteland, die uit zijn landelijke gemoedelijke sfeer gobracht wordt in onze moderne gevangenis met haar bedrijfsleven, haar westersclie tucht, discipline en leefregels.

De aandrag van den moderuen dynamischen

geest op het statische oostersche leven heeft vooral tengevolg dat de enkeling lossen in, vaak ook geheel uit het groepsverband raakt, dat hem eertijds steunde. Hoe zal hij aanstonds nieuwe steunpunten vinden ?

De bovengeschetste penetratie van de moderne wereld (voor het bevatting- vermogen van de inheemschen vaak zeer verwarrend) zal in den inheemschen kring ook de tendens naar misdaad groeter maken. Volen, levend op den rand, doch nog vastgehouden door de groep, zullen thans — waar ook de gelggenhcden tot strafbare han- delingen zijn toegenomen — afglijden naar het strafbare terrein. Nu is het noodig, om misverstand en het gevaar van generalisecren te voor- komen, goed te onderscheiden. In zeer vele ge- vallen zal het uitvallen uit het normale levens- gedrag uiteraard niets uit te staan hebbe/? met de boven geteekende conflicten. De vergrijpen zullen dezelfde van het eerstijds door het moderne leven niet bewogen milieu zijn. Maaiodaar- naast zal vaak juist het proces van binnen- dringing van den modernen wereldgeest in een eertijds gmoedelijke en rustige inheemsche sfeer de criminaliteit doen toeneinen. Er is in deze sfeer een onrust, so ms een onevenwichtigheid ontstaan, die meer dan vroeger criinineele slacht- offers maakt. Als voorbeeld zij gewezen op de kwade practijken, die de invoering van het huur- koopsysteem van allerlei importartikelen (auto's, fietsen, naaimachines enz.) met zich brengt, of aan de bedelarij van kinderen uit de kampoenga rondom de oulhedcn e.d., om van de vele andere gvallen, waarbij de aanleidingen van de strafbare handelingen niet zoo gemakkelijk aanwijs- baar zijn, omdat zij dieper verweven liggen in het zieleleven, niet te spreken.

Deze maatschappij kende uit zich zelf geen stelsel van kinderbcschrmng als dat in Nederland. Er was nog geen bewuste drang, er was in haar nog geen voldoende bezinning en er waren ook geen middelen om een dergelijke bescherming te organiseeren, voordat de overheid er toe over- ging om reglend op te treden. Met Nederland als voorbeeld heeft deze een nieuw systeem van kindernetgeving ingevoerd.

De beteekenis van het voorgaande zou men kort als volgt kunnen omschrijven: een westersclie georienterd stelsel wordt gebracht in en aan- gepast aan een maatschaj))ij, die eensdcels in zich zelf nog wel voldoende krachten bezit om zich zelf te helper), maar andrcdcels verschiil- lende lacunes vertoont of zoodanig in gisting is, dat zij aan regeling in bijzondere mate behoefte heeft. De lacunes zijn voornamelijk hcrin gele- gen, dat het inheemsche opvoedingssysteem nog slechts het onvoldragen karakter van een prini- tieve maatschappij draagt; de innerlijke gisting is ontstaan, omdat het statische gemenschaps- leven in de dynamische bewogenheid van het moderne leven wordt getrokken, die overal op de wereld beslag legt en vrijwel geen pickje meer onberoerd laat.

b. *D o s o c i a l e* vraagstelling. Be- zien wy thans het vraagstuk, zooals het zich in het leader van de bovengeschetste structuur der Indische maatschappij voordoet. Uitgangs- punt vormen hier verschillende feiten, die aan- leiding gegeven hebben tot invoering van do kindernetgeving in Ned.-Indie.

Vooreerst het verschijnsel van groote toe-

neming van het aantal jeugdigen, losgeslagen uit het maatschappelijk verband, waarin zij thuis hoorden; vervolgens — als uitloeiing van het voorgaande — een toename van jeugcl-verwaarloozing en -criminaliteit.

Dit is een verschijnsel, dat in Europa reeds aan het einde van de vorige eeuw geconstateerd was. In vele opzichten is er groote paralleliteit tusschen de wijzen waarop dit zich in Europa en in Ned.-Indie geïsoleerd heeft; in Ned.-Indie zijn de symptomen echter later naar buiten getreden en zijn daarom ook later maatregelen tot verbetering gezocht.

Aan het begin van deze eeuw gingen in Indie de eerste stemmen op, die de aandacht vestigden op den ten deze bestaanden nood. Belangrijk is hetgeen opgenomen werd in de rapporten van de zgn. „Mindere Welvaartcommissie” en in die van de „Pauperisme-commissie”. Het eindrapport van laatstgenoemde commissie geeft beangwekkende gegevens betreffende de *Indo-Europesche* wereld:

„Een feit is het, dat aan vele Indische ouders, die welgestelden niet uitsloten, de meest elementaire kennis van opvoeding ontbreekt. De verwaarloosde opvoeding der kinderen, die uit Inlandsche moeders, meerendeels in wilden echt, geboren worden, is hier vooral van betekenis. De opvoeding van moederszijde is niet veel meer dan die welke Inlander ontvangt. Die opvoeding wordt beheerscht door specifiek Inlandsche ideeën, zij is gegrond op Mohammedaansche beginselen dan wel op de Inlandsche adat. Het zijn die kinderen, die als Inlanders groot gebracht, later de rechten van Europeanen bezitten, als Europeanen leven moeten. Hunne levenswijze is dan ook als eene conglomeratie te beschouwen van eigenaardige, vaak tegenstrijdige denkbeelden, waarin de slechte eigenschappen en van Inlander en van Europeanen zich vereenzelvigen. Van de goede eigenschappen van den Inlander wordt weinig of niets overgenomen; de hogere ontwikkeling van den Europeanen, dan wel eene valsche voorstelling van het Europeesch, client slechts om de overgenomen ondeugden van den Inlander nog meer te doen uitkomen. Van een streven naar hooger denken, naar hooger voelen is bij die ongelukkigsten, overgelaten als zij zijn aan hun lot, weinig merkbaar. Het onderwijs aan de openbare lagere scholen is neutraal, dus ook daar leeren zij weinig wat met karaktervorming in verband staat. Het verstand wordt ontwikkeld, maar de harten blijven onclemynd door boze opwekkingen en kwade hartstochten. Is het wonder, dat onder deze omstandigheden uit die kinderen onmogelijk goede burgers voor den Staat groeien kunnen? Het bewijs hiervoor levert de practijk. De Indo-Europesche maatschappij telt tal van elementen, die onverbetterlijk zijn. Een boom, die schief gegrocid is, buigt men niet gemakkelijk meer recht. Dat onder die omstandigheden in de verslagen der plaatselijke enquête, waarvan in do voorgaande bladzijden meer dan eens gewag is gemaakt, van verschillende zijden word aangedrongen op gestichten tot opvoeding, verbeterhuizen enz. *) behoeft

*) Vgl. het Algemeen Verslag der plaatselijke pauperisemen (juete, bl. 28—29 (gedrukt bij de Landsdrukkerij te Batavia).

werkelijk geene verklaring. Van hoe groot belang echter instellingen van dien aard mogen zijn, — tenzij gestuurd door ingrijpende maatregelen ten aanzien van het onderlijk gezag, waaromtrent wij reeds als ons gevoelen deden kennen dat voor het oogenblik de kans eener gunstige ontvangst van voorstellen tot wetswijziging in die richting ons hoogst gering toeschijnt — zou daarmede nimmer meer dan gedeeltelijk in het hierbedoeld euvel kunnen worden voorzien. Daarbij worde niet vergeten, dat, welk een onmisbaar element liefdadigheid in dien zin in het maatschappelijk organisme zij, onberaden ijver ook in deze tot nog noodlottiger gevolgen aanleiding kan geven dan die van het kwaad zelf; immers spoedig bij menigeen, vooral ten opzichte van het in den regel toch reeds niet met vreugde bij de Inlandsche concubine verkregen kind, het laatste greintje plichtbesef zal wegvagen, bovendien de verwerking van zulke kinderen slechts in de hand kan werken” (biz. 58).

Handelend over het voorbereidend onderwijs wordt dan verder gezegd: „voor hem, die de gelegenheid gehad heeft om van het volledig officieel dossier nevens talloze publieke geschriften over het pauperisme onder de Indo-Europeanen kennis te nemen, kan twijfel omtrent de juistheid der aangewezen richting slechts hebben plaats gemaakt voor de convicctie, dat elk systematisch streven tot beperking van dozen socialen misstand zijn steunpunt behoort te vinden in eene betere opvoeding ten goede van het kind in zijn prille jeugd, wat ook zonder overbrenging van de taak der ouders in handen van den Staat mogelijk blijft, mits aan het daartoe werkzaam particulier initiatief de moreele en stoffelijke bijstand van het Openbaar Gezag niet worde onthouden” (biz. 59). Het is echter alleen dan denkbaar iets blijvends tot stand te brengen wanneer de intieme oorzaak van de voortwoeking van den bestaanden toestand niet uit het oog wordt verloren, niet wordt verzuimd te beginnen bij het begin, en dit kan geen ander zijn dan do onttrekking der kinderen, zoo vroeg mogelijk, aan eene opvoeding in de ouderlijke woning, welke in de meerderheid der gevallen er niet op berekend is om hen een gecscelijk en zedelijk kapitaal te doen vergaren, dat op hunnen verderen levensweg hen voor afdwalen kan behoeden” (biz. 70). - ■

Over de *inlandsche*, wereld handelt het evengenoemde rapport van Mr. W. Boek h o u c l t. „Belangrijk mag de toename der criminaliteit heeten tengevolge van verwaarloozing van de opvoeding der jeugd. Ik ben getroffen geworden door hetgeen do Hoofden van Plaatselijk Bestuur uit eigen ervaring dienaangaande mededeciden. Vooral op do pasars weten de bandelooze kinderen zich te weren. Naar zulke verkeerscentra loopen zy samen, die geen ouders of verwanten bezitten, die voor hen zorgen. En daar kaaft het verwaarloosde kind wat zijn honger kun stillen, en verder trekt hij bedelend rond. Menigen geeft bovendien blijk van een misdaadigen a n l e g, die verrassend is.” Na hier van eenige voorbeelden te hebben gegeven, gaat het rapport over tot bespreking van door de politie getroffen maatregelen tot beteugeling van strafbare (laden door de inheemsche jeugd

Evenwel had de maatschappij zelf zich reeds

te weer gesteld. Er waren enkele *particuliere orjanisaties* ontstaan, die zich do zorg voor de verwaarloosde jeugd ten doel stelden. Hier kunnen genoemd worden voor de inhcense wereld de Kolonie van mej. Ja nsz. nabij Pati, de Witte-kruiskolonie nabij Salatiga, en de Thrichting voor zieke en behoeftige Inlanders "Boegangan" to Semarang van het Leger des Heils. Voor de Europeesche bevolking bestonden de vereenigingen Onze Toevlucht, Pro Juventuto en verschillende weeshuizen: een Protestantsch en een Rooms-Katholiek in Semarang, het Parapattan weezengesticht te Batavia, de Jongswezeninrichting te Soerabaya, het Hulpfonds van den H. Vincentius a Paulo te Buitenzorg, de Vereeniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon te Magelang, Diaconieweeshuizen te Makassar en Amboina, de Vereeniging tot weezenverpleging in Padang, de Christelijke Ambachtsschool (voor hulpbehoevenden) en het Djati Gesticht te Batavia.

In Indie kon men zich echter op geen stukken na in de mate als in Holland vleien met de gedachte, dat indien hier een kindervetgeving zou worden ingevoerd, dit de bekroning van een maatschappelijke evolutie zou vormen. In dit opzicht ontbrak hier een feitelijk fundament, dat ginds wel over de heele breedte aanwezig was, n.l. een krachtig particulier initiatief. Wel was er in dit opzicht in de Europeesche wereld een betere basis aanwezig dan in de niet-Europeesche. Maar van een systematische waakzaamheid tegen de verwaarloozing onder de jeugd was ook in dien kring vrijwel geen sprake. Dit blijkt o.m. reeds hieruit, dat alle jeugdverzorging zich vrijwel in gestichtsorg concentreerde. Van een particuliere verzorging daarbuiten in de vrije maatschappij was nog geen sprake. Datgene wat Holland zoozeer kenmerkte voordat aldaar de kindervetgeving werd ingevoerd, de differentiatie in gestichts- en niet-gestichtsverzorging, kende Indie nog niet.

c. De juridische vraagstelling. Maar de nood was zoo groot, dat voorziening dringend noodig was. Vooreerst was een wetswijziging op *civielrechtelyk gebird* vereischt.

Het volgende kan dienen om te demonstreeren hoe de bepalingen hier te kort schoten.

Wanneer beide ouders nog in leven waren, was er sprake van een vaderlijke macht over de kinderen. Deze macht was volstrekt onaanstaarbaar. De vader of de moeder (met stilzwijgende toestemming van den vader) kon de opvoeding van bun kind op de meest ergerlijke wijze verwaarloozen zonder dat er iets tegen gedaan kon worden. Het kind bleef onder de macht van den vader en zoolang deze weigerde zyn gedrag tegenover het kind te veranderen, zoolang moesten derden lijdelijk aanzien dat het moreel te gronde ging. Alleen bij enkele speciaal in het Wetboek van Strafrecht genoemde misdrijven tegen de zeden, door den vader gepleegd, kon de strafrechter tusschen beide komen en de ontzetting uit de vaderlijke macht als bijkomen- de straf uitspreken (art. 298 Wetb. van Strafrecht). Ook in geval van onbinding van het huwelijk door echtscheiding bleef de vaderlijke macht onaangetast. Anders was de stand als de vader of de moeder kwam te overlijden, of als er geen huwelijk tot stand was gekomen, dus de kinderen alleen erkend waren en niet ge-

wettigd door het opvolgend huwelijk van hun vader of moeder na een voorafgaande erkenning. In deze gevallen bestond voogdij en uit deze voogdij kon men — anders dan ten aanzien van de vaderlijke macht — wel *civielrechtelyk ontzet worden*. Bij art. 380 B.W. was n.l. bepaald, dat uit de voogdij konden worden ontzet zij, die

- 1) tot een oonteerende straf waren veroordeeld,
- 2) een bekend slecht levensgedrag leidden, 3) in de waarneming van de voogdij onbekwaamheid of ontrouw aan den dag legden, 4) uit een andere voordij waren ontzet geworden, en 5) in staat van faillissement of kennelijk onvermogen verkeerden.

Niet minder onbevredigend was do toestand, indien de ouders goed van wil en van voldoende opvoedkundige kwaliteiten waren, maar het kind onhandelbaar en geheel verwarder bleek. Dan waren er wel inrichtingen, waarin het kind op verzoek van de ouders op grond van art. 302 B.W. kon worden opgenomen (wegens gttflichtige redenen van misnoegen over het gedrag), maar dit waren geen opvoedingsgestichten van een zoodanige geslotenheid en regime, dat dwingend kon worden opgetreden.

Verder was wetswijziging op *strafrechtelyk gebied* dringend noodig. Het strafrecht, dat voor 1 Januari 1918 gold, had een bepaalde leeftijds-grens, n.l. den 16-jarigen leeftijd, aangenomen waarboven een kind steeds als volwassene werd beschouwd. Beneden dien leeftijd golden bij-zondere maatregelen, indien het kind niet met oordeel des onderscheids had gehandeld. Nam de rechter aan dat een dergelijk "oordeel" *wel* aanwezig was geweest, dan werd het kind met gelijke strafsoort gestraft als de volwassenen: doodstraf en dwangarbeid in de ketting konden echter niet worden opgelegd; overigens werden de maxima der straffen verminderd. Had cen kind *zonder* oordeel des onderscheids gehandeld, dan werd het vrijgesproken en hetzij aan de ouders teruggegeven, hetzij in een verbeterhuis geplaatst om gedurende zekeren tijd te worden opgevoed, hoogs tens tot den 20-jarigen leeftijd. Het verbeterhuis is echter nimmer opgericht. Men heeft zich gered met een overgangsbepaling van het Wetboek van Strafrecht, volgens het-welk een ander *verblijf* voor jeugdigen kon worden aangewezen. De rechter heeft echter, bij gebreke van een dergelijke inrichting aan een andere oplossing de voorkeur gegeven. Volgens het reeds genoemde rapport van Mr. Boekhoudt over de reorganisatie van het politiedwongen (1906—1907) kwamen in 1906 op Java en Ma-doera 7116 jeugdige inlandsche personen v66r den rechter; hiervan werden 2315 veroordeeld en 4801 vrijgesproken op grond van het niet bestaan van het oordeel des onderscheids; hiervan werden 478 aan de ouders teruggegeven en slechts 20 voor het verbeterhuis bestemd. Het groote bezwaar was hier, dat de maatregel van teruggeven aan de ouders, welke alleen zin had voor kinderen, die uit een goed milieu voort-gesproten en onbedorven van aard waren, tot regel werd gemaakt voor kinderen, die in cen inrichting thuis hoorden, waarvan bovendien velen meermalen veroordeeld waren.

Boekhoudt concludeert: „Je last is uitgevaardigd dat jeugdige misdadigers geheel moeten worden afgezonderd van de andere gevengencn, wat in de toekomst mogelijk zal geschieden, maar

voorloopig zal zeker met het oog op de inrichting der gevangenissoos de oudc toestand bestendig worden, dat zy met volwassen misdadigers in dezelfde ruimte worden opgesloten, althans overdag menig oogeblik met hen samon zullen zijn, welke omgang een verderfelyken invloed op hen uitoefent, immers hen opvoedt tot volslagen booswichten. Van deze waarheid doordrongen is de rechter al gauw geneigd te verklaren, dat de beklange heeft gehandeld zonder oordeel des onderscheids of zonder opzet ten einde hem uit de gevangenis te houden, vaak geheel tegen eigen overtuiging in. Hij wordt dan aan ouders of verwanten-teruggegeven, aan wie in geinoede de raad wordt gegeven aan kind of pupil eene modica castigatio toe te dienen, waarna dikwijls parate executie volgt, die menigmaal in een ergerlijke tuchtiging omtaardt, waaraan alle opvoedende kracht alzo omdreukt, en de jeugdige zondaar keert naar huis terug om het zelfde leven voort te zetten. Worden enkel de ouders voor het Hoofd van Plaatselijk Bestuur geroepen, zoo ontvangen dezen eene berisping over het gedrag hunner kinderen. Slechts zelden wordt door den rechter plaatsing in een ver- beterhuis gelast, d.i. in een daartoe door den Gouverneur-Generaal aangewezen geschikte ver- blijfplaats, omdat men weet dat zulke inrichtingen niet bestaan. Evenwel, er zijn particuliere inrichtingen op Java, instellingen van liefdadig- heid, waarin ook de jeugdige misdadiger wordt ontvangen. Als zoodanig zijn mij bekend de kolon- nie van Mejuffrouw Jansz in de afdeeling Pati, de Witte Kruis Kolonie in de afdeeling Salatiga en de inrichting voor zieke en behoeftige inlanders „Boegangan" te Semarang van het Leger des Heils. In alle drie deze inrichtingen worden nu en dan ook door de politie onderdak gebracht jeugdige booswichten, op de pasars op diefstal botrapt, om wie zich geen bloed- verwant bekommert, terwijl in de Witte Kruis Kolonie ook een enkele boosdoener op grond van een strafvonnis is ondergebracht. Men ondervindt grooten last om dat jonge volk in de inrichtingen te houden. Velen toch loopen weg. Alleen de enkele, die is opgenomen op last van den rechter, kan door de politie worden opge- spoord en teruggebracht, doch ook dit heeft weinig nut omdat men hem niet kan verhinderen andermaal weg te joopen. Desniettemin kan men daar nog op goede resultaten wijzen ; men krijgt er den indruk, dat in zake opvoeding al- daar de goede weg is ingeslagen. De jongens doen er hetzelfde werk, dat Javaansche kinderen van dien leeftijd in de ddsda piengen te verrichten. Bovendien krijgen zij onderwijs in lezen, schrij- ven, rekenen en muziek. Intuschen ontbreekt van Governementswege alle toezicht op de opvoeding**.

Het voorgaande sainsvattend, kan met eenige aanvulling het volgende worden geconstateerd.

Gedurende het eerste kwartaal van deze eeuw was er een zoodanige algemeene ontvredenheid op het gebied van kinderbescherming en kinder- zorg ontstaan, dat verbetering noodzakelijk was. Do particularieren en particuliere instellingen, die op dit terrein werkzaam waren, voelden zich in allerlei opzichten in hun arbeid beconinierd door verschillende factoren, welke werking zij zelf niet konden overwinnen, inaar waarvoor zij do hulp van de overheid behoefden. Boven

dien wijzigde de maatschappelijke constellatie zich dusdanig, dat hoogere cischen gesteld moesten worden. Ook voltrokken zich in het denken en voelcn van de menschheid belangrijke veranderingen: vroeger heerschende opvattingen omtrent verantwoordelijkheid en schuld, ointrent ouderplicht en ouderrecht golden niet meer als vanzelfsprekend en onaantastbaar. Ook was de kijk op de vereischen voor een goede opvoeding in verband met de tijdsomstandigheden sterk veranderd.

Drieerlei factoren hebben ten slotte den doorslag gegeven om tot een vernieuwing van de kinderbescherming over te gaan. Allereerst de arbeid der philanthropic, die in steeds wijder kringen aan het publieke geweten liet zien, dat de toestanden ongezond waren en niet aldus bly ven konden ; vervolgens een groeiende angst voor de toenemende misdadigheid en wanorde onder het jonge geslacht; ten slotte het besef, dat men niet mocht achterblijven in het ont- wikkelingsproces, dat zich op het gebied der kinderbescherming in paedagogisch, juridisch en sociaal opzicht overall aan het voltrekken was. Dit leidde er ten slotte toe, dat men hogere eischen ging stellen aan berechting, bestraffing en behandeling van onmaatschappelijke jeug- digen.

In navolging van het Moederland werd de kinderbescherming nu op nieuwen, anderengrondslag geregeld. In het nieuwe geheel van maatregelen heeft men *den Staat de leiding* en daarmede voor een groot deel de verantwoordelijk- heid gegeven. Meende men vroeger, dat de overheid slechts in de algemeene behoeften der gemeenschap te voorzien had, maar de zorg voor hulpbehoevenden aan politie en liefdadig- heid moest overlaten, nu was er een verseher- ping gekomen van het inzicht in de causaliteit der maatschappelijke noodden, aan welkerontstaan de samenleving zelf mede schuld had, en tevens het besef, dat de overheid voor de gezondheid van de maatschappelyke organisatie te zorgen heeft, niet alleen door voldoende voedsel voor lichaam en geest te verstrekken en door iedere inbreuk te bestraffen, maar ook door de euvelen te bestrijden en het ontstaan daarvan te voor- komen.

De overheid heeft een regeling gegeven, welke zoodanig is opgezet, dat aan *particuliere krachten* in de maatschappij het grootst denkbare initia- tief gelaten wordt, in dier voege dat zij welis- waar zich tot het uiterste zullen moeten inspan- nen om in de behoeften te kunnen voorzien volgens de eischen, welke van overheidswege gesteld worden, maar dat de overheid ook alien stoun geeft.

Kinderbescherming was nu een voorwerp van *staatszorg* geworden. Men besohouwt het als de tank van den Staat om leidend in te grijpen, te zorgen en te genezen ; niet om slechts lydelijk toe te zien, hoe de gemeenschap aan zioh over- gelaten, haar krankheden uitziekend, worstelt om te ontkomen aan wat haar innerlijk bedreigt.

Maar de Staat laat de uitoefening van het eigenlijke werk zooveel mogelijk doen door particuliere organisaties. De overheid stelt regels, neemt do centralo leiding en verbindt con- trdlemaatregelen aan het verleenen van haar steun, inaar oefent het eigenlyke philanthropi- sche werk zoo min mogelijk zelf uit, laat dit aan

particuliere organisaties over voor zooveel deze dit verrichten kunnen.

Voor het aanvaarden van dit stelsel hebben verschillende motieven goldend. Vooreerst de overweging, dat in het verleden het sociale werk als regel door particulieren reeds lang ter hand was genomen vóór de Staat zich er mede be-moeide: deze hebben daarna de overheid gesti-muleerd om bedoeld werk tot een voorwerp van staatszorg te maken. Voorts had de practijk uitgewezen, dat het werk het best is gediend, indien particuliere personen het op zich nemen: de sociale arbeid vraagt de medewerking van het volle maatschappelijke leven in al zijn lagen, de toewijding van zooveel mogelijk personen uit die maatschappij. De sociale arbeid is gefun-deerd in een bijzondere verhouding van mensch tot mensch, die in den vrijwilligen arbeid van geïnteresseerde particulieren het zuiverst tot uitdrukking komt. Hier wordt geëischt een steer van vertrouwen, die meerendeels gemakkelijker wordt gegeven aan een particulier lid van de samenleving dan aan den vertegenwoordiger van den Staat. Bij den socialen arbeid komt alles aan op een zeer persoonlijke behandeling van elk geval op zich zelve, dat alle schematiseren verre houdt. Het ligt dan ook voor de hand, dat de overheid, toen zij zich haar plicht op de verschillende sociale gebieden bewust word, ging voortbouwen op wat het particulier initiatief alreeds tot stand had gebracht en onder bepaalde voorwaarden de feitelijke uitoefening van de sociale zorg in handen der maatschappelijke organisaties liet, wier vrijwilligen arbeid zij niet kon ontberen. Zij tracht nu dezen particulieren arbeid tot grooter krachtsinspanning te brengen en systematisch te regelen. Er moest tusschen Staat en particulier initiatief die harmonieuze en soepele vorm van samenwerking gevonden worden, waarbij eenzijdig de Staat de leiding onbeperkt blijft behouden, en in voortdurende voeling en gemeen overleg de particuliere orga-nisatie voor haar taak uitrust en anderzijds de particuliere instellingen in het persoonlijke en zedelijke deel van het werk een gezonde vrijheid van beweging behouden met inachtneming van de algemeene richtlijnen, welke door den Staat worden gegeven.

Een en ander heeft belangrijke consequenties. Wijl de Staat een bepaalde sociale zorg eenmaal als overheidstaak heeft aanvaard, mogen er op dit gebied geen lacunes zijn. D.w.z.:

1. De Staat verricht zelf het werk, indien het particulier initiatief op een bepaald terrein ontbreekt.
2. Indien bepaalde organisaties eigen wegen willen blijven volgen en geen aansluiting zoeken, zal de overheid geen werk kunnen overdragen en geen steun kunnen verleenen.
3. Indien bepaalde organisaties wel aansluiting zoeken, maar haar arbeid nog zwak is, zal de leiding van overheidswege dieper ingrijpen in het eigenlijke werk, maar niet de bedoeling om de organisaties krachtiger en zelfstandiger te maken.
4. Indien de organisaties deugdelijken arbeid verrichten, zal haar bewegingsvrijheid grooter kunnen zijn, maar tevens de verantwoordelijkheid, die zij dragen, omvangrijker en de eischen, die haar gesteld kunnen worden, zwaarder. Immers mag de particuliere arbeid niet het

karakter van geliefhebber dragen — wijl dit ten slotte de belangen van hen, die sociaal ge-helpen moeten worden, zou schaden —, maar moot deze opgevoerd worden tot een hoog peil.

De ervaring heeft geleerd, dat hoe meer een maatschappij zich door middel van haar leden voor haar sociale nooden gaat interesseeren en daadwerkelijk zich tot de leiding da ar van organiseert, des te gezonder haar eigen volksleven wordt en hoe beter in deze nooden voorzien wordt. Alles zal er derhalve zooveel mogelijk en doelbewust op gericht moeten zijn om de in de maatschappij levende sociale krachten tot ont-wikkeling, samenbinding en organisatie te brengen.

De reden waarom de overheid zich met de jeugdbescherming bemoeit is hierin gelegen, dat een bepaalde groep van kinderen in de samenleving niet tot haar recht komt en dit euvel bovendien een govaar oplevert voor het welzijn van de maatschappij, weshalve de Staat 'zich geroepen acht dezen misstand te verhelpen. In de nieuwe regeling is daarby als algemeene stelregel aangenomen: het particulier initiatief regel, de staatsverpleging aanvulling.

1 Januari 1918 bracht nu, met de inwerking-treding van het nieu we Wetboek van Strafi-echt, de invoering van een nieuwe regeling van kinder-strafrecht (Ind. Stb. 1915, no. 732 jis. 1917 nos. 497 en 645); op 1 October 1927 trad de nieuwe burgerlijke kindernetwetgeving in working (Ind. Stb. 1927, no. 31, 390 jo. 421).

KINDERWETGEVING.

A. De civielrechtelijke kindernetwetgeving. Onderscheiden moeten worden de regeling, welke geldt voor Europeanen en Chineez en die, welke geldt voor de inheemsche bevolkings-groep en de Vreemde Oosterlingen (anderen dan Chineez en).

1. D e regeling voor d e Europeanen e n d e Chinesez en.

Deze regeling is opgenomen in het Burgerlijk Wetboek. De wet onderscheidt drie groepen van kinderen:

1. „wettige " kinderen zijn de minderjarigen, die staande het huwelijk geboren of verwekt zijn (art. 250 en 255 B.W.);

2. „gewettigde " kinderen zijn zij, die buiten het huwelijk geboren, maar later gewettigd zijn: onmisbaar is hiervoor de uitdrukkelijke erken-ning van het kind en een daarbij aansluitend of volgend huwelijk (art. 281 en 272 B.W.); heeft wel een huwelijk plaats gehad, maar were! een erkenning verzuimd, dan kan wettiging allcn verkrezen worden door brieven van wettiging (van den Gouverneur-Generaal) (art. 274 B.W.);

3. „onwettige " kinderen zijn die minder-jarigen, die niet onder beide vorenstaande groepen vallen.

De gewettigde en onwettige kinderen vormen samen de „natuurlijke " kinderen, te onderscheiden in erkende en niet-erkende kinderen.

Het gevolg van de erkenning is, dat er burgerlijke betrekkingen geboren worden tusschen het kind en den erkennenden vader en (of) de er-kennende moeder (art. 280 B.W.). De vader kan echter niet erkennen zonder dat de moeder hior- toe toestemming geeft (art. 284 B.W.).

Kinderen, die in overspel of bloedschndne geteld zijn, kunnen niet erkend worden.

Het elementaire van het kind-zijn is, dat het

onder een bepaald gezag staat, n.l. of de ouderlijke macht of de voogdy.

De *ouderlijke macht*. Alleen tijdens het huwelijk van de ouders is er ouderlijke macht, mits de ouders bevoegd en by macht zijn die uit toefenen. De ouderlijke macht geeft den ouders bepaalde bevoegdheden en plichten. Do grondslag van de bevoegdheden is het gezag, dat zij van nature hebben. Art. 298 B.W. zegt, dat het kind van welken ouderdom ook, eerbied en ontzag aan de ouders verplicht is. De basis van hun plichten is omschreven in art. 298 B.W.: de verplichting om hun minderjarige kinderen te onderhouden en op te voeden; ook als zy de ouderlijke macht of voogdy verloren hebben, zijn zij verplicht naar evenredigheid van hun vermogen hierin bij te dragen.

Alle bepalingen worden beheerscht door het principe, dat het recht van den ouder praevalleert boven dat van ieder ander, tenzij hiertegen uit hoofde van het belang van het kind bezwaren rijzen.

De ouderlijke macht komt aan beide ouders toe; in gewone omstandigheden oefent echter alleen de vader haar uit (artt. 299 en 300 B.W.). Tot de bijzondere omstandigheden waaronder hij haar niet uitoefent behooren de gevallen:

a. van onmogelijkheid: lange afwezigheid e.d.; dan oefent de moeder haar uit;

b. van ontzetting of ontheffing (zie verder op

c. van scheiding van tafel en bed: de rechter beschikt wie der ouders de ouderlijke macht uitoefent (art. 246 B.W., zie echter art. 236 en 237 B.W.).

Eindigt een huwelijk door den dood van een der echtgenooten dan wordt de langstlevende echtgenoot van rechtswege voogd. Wordt een huwelijk door echtscheiding ontbonden, dan wordt de voogdy door den rechter aan een van beide ouders opgedragen. Sterft deze, terwijl de andere ouder nog leeft, dan gaat de voogdy van rechtswege op laatstgenoemde over.

De *voogdy*. Minderjarige, die niet onder de ouderlijke macht staan, staan onder voogdy (art. 330 B.W.). Er zijn drie soorten van voogdy:

1. De wettelijke voogdy doet zich voor wanneer de wet bepaald heeft, wie van rechtswege (dus rechtstreeks op grond van een wetsbepaling) de voogdy heeft.

a. Het belangrijkste geval is hier, dat er een ouderlijke macht is geweest, inaar deze niet meer bestaat, omdat een der ouders overleden is: de langstlevende ouder krijgt nu de voogdy (art. 345 B.W.);

b. het tweede geval betreft het onwettige kind, dat erkend is (art. 353 B.W.);

heeft slechts 66n der ouders erkend, dan staat het onder voogdy van den erkener;

hebben beide ouders erkend, dan staat het onder voogdy van den ouder, die het eerst erkend heeft;

hebben beide ouders glijktijdig erkend, dan staat het onder voogdy van den vader;

2. De testamentaire voogdy doet zich voor, indien de ouder, die de ouderlijke macht uitoefent of voogd is, bij testament een voogd benoemt. Om gevolg te kunnen hebben moet er op het oogenblik van overlijden niemand anders zijn, die van rechtswege reeds de voogdy heeft (art. 355 B.W.).

3. Door den Raad van Justitie opgedragen voogdy.

Deze geldt voor alle minderjarigen, die niet onder de ouderlijke macht staan en in wier voogdy niet reeds op wettige wijze is voorzien (art. 359 B.W.). Hier zou dus, indien de rechter niet besliste, de voogdy "open" staan.

Behalve bepaalde personen, die niet tot voogd mogen worden benoemd (art. 379 B.W.) en andere, die de voogdy niet op zich behoeven te nemen (art. 332a en 377 B.W.), is een ieder verplicht de voogdy op zich te nemen (art. 332 B.W.). Indien noodig neemt de Weeskamer in de gevallen, waarin nog geen voogdy benoeming heeft plaats gehad, de voogdy waar (art. 359 B.W.). Voorts is de Weeskamer in elke voogdy met de "toezienende" voogdy belast (art. 3G6 B.W.).

Zooeven werd als de plicht van de ouders aangegeven, dat zij hun minderjarige kinderen hebben te onderhouden en op te voeden: ditzelfde geldt ook voor den voogd (art. 383 B.W.). Het verschil bestaat hierin, dat de ouders dit moeten doen naar evenredigheid van hun eigen inkomen, de voogd echter overeenkomstig het vermogen van het kind.

De wet geeft nauwkeurig aan wat de zorg voor de goederen van het kind inhoudt en scheidt allerlei garanties voor een goed beheer.

Alvorens de bepalingen der burgerrechtelijke kinderwetgeving verder te bespreken is het noodig het licht te doen vallen op eenige algemeene beginselen. Vooreerst, dat volgens het systeem van ons recht het gezin de hoeksteen van de maatschappij vormt en dat in het gezinsverband de ouders de gezagdragende personen zijn. De vraag is nu hoever zich de bevoegdheden van dit gezag uitstrekken. Hierbij geldt eenerzijds, dat het gezag van de ouders over de kinderen een consequentie (en verlengstuk) is van het wezen en karakter van hun gezag als zoodanig, hetgeen beteekent dat zij in principe zoo maar niet van hun gezag afstand kunnen doen (on dit in den steek laten of aan anderen overdragen), maar dat overigens zij alleen te beslissen hebben over de levensomstandigheden en opvoeding van het kind. Anderzijds wordt dit gezag echter beperkt door het beginsel, dat het gezag er is in het belang van het kind en dat daarom een hogere instantie (de rechtsorde) heeft na te gaan en er voor te waken, dat het gezag inderdaad in het belang van het kind wordt gehanteerd.

De kinderwetgeving vormt nu een fijn uitgewerkt systeem volgens hetwelk beide beginselen in zoodanigen samenhang zijn gebracht, dat „aan de ouders de vrijheid blijft datgeno met hunne kinderen te doen wat zij oirbaar achten (Asser-Scholten)“, maar toch, indien het belang van het kind zulks vordert, deze vrijheid kan worden beperkt of opgehoven. Het kind wordt dus „beschermd“ (vandaan het woord „kinderbescherming“) door de mogelijkheid te openen tot aantasting van de ouderlijke macht en de voogdy, wanneer het belang van het kind zulks eischt. Dit systeem van kinderwetgeving is ontworpen, omdat de ouders of voogd dikwijls onvoldoende of niet het ware belang der kinderen beseffen.

Indien de rechtsorde in het belang van het kind ingrijpt, neemt in het verband van het systeem der kinderwetgeving de *voogdiraad* een

zeer belangrijke plants in. Een bespreking van het algemeen karakter van dit instituut dient daarom noodwendig vooraf te gaan. Bij de instelling van dit instituut heeft den wetgever dat van Nederland voor oogen gestaan. In Nederland beoogde men hiernede een onmisbare, bijzonder deskundige schakel te scheppen tus- schen de overheid (die groepen is in onhoudbare toestanden in te grijpen) en de particuliere krach- ten. die werkzaam zijn om kennis te verzamelen en gebleken nooden te lenigen. Allereerst de rechter zou hierdoor betere voorlichting krijgen dan van het Openbaar Ministerie nopens zaken van ontzetting of ontheffing van ouderlijke macht en voogdij. Verder zouden regeering en particulieren in den voogdijraad een speciaal deskundigen raadsman vinden. Tenslotte wensch- te men in den voogdijraad een orgaan te scheppen, dat uit zichzelf, overal voorlichtend, belang- stellend en toezien zou optreden waar behoefte zou bestaan aan bemoeiing van de overheid met de verzorging en ontwikkeling van minder- jarigen. De voogdijraad zou zich hebben te kwijten van de opdrachten hem door den Minister van Justitie te verstrekken.

Uit dit samenstel van bepalingen blijkt, dat men den voogdijraad heeft willen zien optreden als het centrale orgaan op het geheele gebied der kindbescherming. Een orgaan, dat voor een belangrijk deel de leiding zou nemen bij de ontwikkeling daarvan, bij een zuivere uitkristalliseering van de wezenlijke elementen daarvan (de stimuleering van de verantwoordelijkheid van ouders en samenleving en van het particulier initiatief), en van de begrenzing van het terrein (byv. de onderscheiding en afscheiding van de kindbescherming van de eigenlijke armen- verzorging).

Veel van het vorenstaande, niet alles, heeft ook den Ned.-Indischen wetgever bij de tot standbrenging van dit instituut voor oogen gestaan, gelijk voor verschillende onderdeelen nog nader blijken zal. Artikel 416a van het B.W. bepaalt, dat naast elke weeskamer (die zich in het rechts- gebied van elken raad van justitie bevindt) een voogdijraad staat. Het regiment op de Voogdij- raden is opgenomen in Ind. Stb. 1927 no. 382 (zooals dit sindsdien is gewijzigd en aangevuld). De voogdijraden zijn ingesteld te Batavia, Semarang, Soerabaja, Makassar, Medan en Padang; zij bestaan uit de aldaar gevestigde weeskamers, aangevuld met 3 tot 7 onbezoldigde leden uit de vrije maatschappij, die getoond hebben in het werk van de verzorging der ver- waarloosde jeugd belang te stellen. Eén lid der weeskamer wordt als commissaris bij voort- during belast met de dagelijksche werkzaam- heden en het verstreken van de in de wet genoemde inlichtingen of voorlichtingen. De voogdijraden gedragen zich bij de uitoefening van hun taak naar de door den Directeur van Justitie of naniens dezen door het Hoofd van den Weeskamerdienst gegeven aanwijzingen en instructies. Zij zijn verplicht aan den president van den raad van justitie desverlangd allo inlichtingen te verstrekken en hem inzage te geven van alle bescheiden*.

Behalve de in het Burgerlijk Wetboek of in andere algemeene verordeningen uitdrukkelijk genoemde bemoeienissen is den voogdijraden de zorg opgedragen voor de minderjarigen, die

bij rechterlyke uitspraak ingevolge de artikelen 214, 319/ (vijfde lid) of 382 (derde lid) B.W. aan hun zorg worden toevertrouwd, alsmede voor die, welke door den officier van justitie krachtens art. 319» of 382^{III} B.W. te zijner beschikking worden gesteld.

Zoodra zij mededeeling van feiten ontvangen, welke kunnen leiden tot ontheffing van of ontzetting uit de ouderlijke macht, de voogdij of toezien van voogdij, stelt het lid-commissaris ten spoddigste een voorloopig onderzoek in naar bepaakte, verder in artikel 13 van vorenbedoeld Rglement vermelde feiten. Het lid-commissaris zorgt, dat alle uitkeeringen, die krachtens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek moeten plants hebben, regelmatig en tijdig geschieden.

In het vorenstaande is reeds uitgekomen, dat de voogdijraad een belangrijke plaats inneemt bij de toepassing van het geheel van maatregelen, die de overheid in het belang van het kind kan nemen, om zich door een ingrijpende wijzging van de verhouding tusshen ouders en kind tegen kinderverwaarloozing te wedr te stellen. Dit kan de rechter bereiken door de ontheffing van en ontzetting uit de ouderlijke macht en voogdij. Beide instituten beoogen het gezag aan ouders en voogden te ontnemen. Er is evenwel ten aan- zien van de ouderlijke macht dit verschil, dat ontzetting wld, doch ontheffing niet kan plaats vinden als de ouders zich hietegen verzetten.

De aanvraag om ontheffing van de ouderlijke macht en van de voogdij van den ouder-voogd moet uitgaan van den voogdijraad of van het Openbaar Ministerie, kan niet op eigen verzoek, maar ook niet tegen den wil van den ouder geschieden; zij wordt uitgesproken op grond van ongeschiktheid of onmacht der ouders om den plicht tot verzorging en opvoeding te vervullen (zuiver economisch onvermogen valt hieronder niet). Evenwel mag het belang van het kind zich niet uit anderen hoofde tegen die ontheffing verzetten (art. 319a en 382c B.W.). Er moet blijken, dat de kinderen door de aan hun ouder of voogd ten laste gelede tekortkomingen hebben geleden.

De voogd, die geen ouder is, kan we I op eigen verzoek van de voogdij ontheven worden, mits een ander bevoegd persoon of con in art. 363 B.W. bedoelde instelling (voor kindbescherming) zich bereid verklaart deze over te nemen (art. 382c B.W.).

Het verzoek tot ontzetting van de ouderlijke macht kan, behalve van den voogdijraad en van het Openbaar Ministerie, ook uitgaan van den anderen ouder en van de bloed- en aanver- wanten der kinderen tot den vierden graad in- gesloten (art. 319a B.W.). Het verzoek tot ontzetting van de voogdij kan uitgaan van den toe- zienenden voogd, van de zoeveen bedoelde bloed- ver van ten en van voogdijraad en Openbaar Ministerie (art. 380 B.W.).

De belangrijkste gronden, die tot ontzetting kunnen leiden, zijn: misbruik van macht, grove verwaarloozing, slecht levensgedrag, onherroepelijke veroordeeling wegens opzettelijke deelneming aan eenig misdrijf van het betrokken kind, of wegens bepaalde nader omschreven misdryven, of tot een vrijheidsstraf van twee jaren of langer. Ten aanzien van de ontzetting van de voogdij van een instelling gelden als gronden: onbekwaamheid, ontzetting van een andere

voogdij (op nadcr aangcevcn gronden) en bepaald financieelc omstandighcdn (artt. 319a en 380 B.W.). Ook ten aanzien van de ontzctting geldt, dat moet zyn goblekcn, dat dcze in het belang van het kind is.

Hangende de voorbereiding van den maatregel van ontzctting kunnen voorloopige inaatregcltn worden gotroffen om in de bestaande lacunes in de verzorging te voorzien of een bepaald gezag te becindigen, te weten:

a. voorloopige toevertrouwing door den officier van justitie aan de verzorging van den voogdijraad (artt. 31en 382a B.W.);

b. schorsing door den rechter, gedurende het onderzoek, van de uitoefening van de ouderlijke macht (artt. 319/ en 382 B.W.).

In gevolgen zijn de ontheffing en ontzctting, al&ans wat het voornaamste punt betreft, gelijk: de invloed van de ouders en van den ge- wezen voogd op de verdere opvoeding van de kindlren wordt uitgesloten. Een ander persoon wordt:

of van rechtswege voogd, n.l. de andere ouder, wanneer slechts een van de ouders is ontheven of ontzet en de andere ouder nog het ouderlyke gezag heeft,

of door den rechter als voogd aangewezen, n.l. wanneer er geen ouder (wegens ontbreken, of ongeschiktheid of onmacht) van rechtswege kan optreden, dan wel ontheffing of ontzctting uit de voogdij plaats vindt (artt. 319e B.W.).

Ook kan de voogdij aan een instelling van weldadigheid worden opgedragen, die duurzame verzorging van minderjarigen beoogt (artt. 319e en 365 e.v. B.W.). Aan deze instelling kan, indien zij aan bepaalde eischen voldoet, van over- heidswcge subsidie worden verleend. Hierop en op de taak en arbeid van deze instellingen wordt nog nader teruggekomen.

Herstel in ouderlyke macht en voogdij is mogelijk, indien blijkt, dat de feiten, die tot de ontheffing hebben geleid, zich niet langer daartegen verzcctten (artt. 31 9j en 382d B. W.).

II. D e r c g e l i n g v o o r i n h e e m - s c h e n .

De adat bepaalt nog geheel de rechtspositie van het kind. Globaal is de situatie, waarin het kind op Java verkeert, als volgt. De ouders hebben het ouderlyke gezag. Na overlyden van een van hen oefent de langstlovcndo echtgenoot dit gezag uit. Zoolang het kind ongehuwd huis- kind is bij anderen, wordt hot als onmondig beschouwd. De naaste verwanten voelen zich verplicht voor het onmondige kind te zorgen. Reeds gedurende het leven van den vader heeft de volwasson oudste zoon veel in het gezin te zeggen. Na het wegvallen van het ouderlyke gezag (wegens overlyden, of omdat moeder bij een der kindren intrekt e.d.) geschiedt de opvoeding van minderjarigen (onvolwassenen) veelal door een volwasson broed of oom. „Wie zich volwaason voelt kan mondig worden door den staat van huiskind 曠 anderen te verlaten. Naar een op- zcttelijke voogdij wordt nog weinig of niet ge- vraagd, aa.ngezien de bohoefte hiarnaar meestal gering is, omdat een gezin van den doode veelal bijeenblijft en omdat de naaste verwanten zich gebonden achten voor weezen te zorgen en dus ook aansprakelijk worden geacht. Voogdij wordt niet geoufond door den regentschapspenholoe (den priesterraad); op zijn hoogst wijst deze,

op verzoek, een verzorger aan en ziet toe", (v. Vollcnhoven).

Eevolking heeft aan voogdij-aanwijzing nog geen behoefte. Wel zal die bohoefte in den loop ~~van den tyd opkomen naarmate het individual~~ iaeeringsproces in de inheemsche maatschap- pij voortschrydt en claar door familiebanden en familiezin hoe langer hoe zwakker worden. Op die ontwikkeling is de wetgever reeds vooruit- gelooopen door de afkondiging van Stb. 1931 no. 53 betreffende o.m. de bemoeienis van den land- raad met de voogdij over tot de inheemsche be- volking behoorende personen" (Soepomo).

Volgens het by vorengenoemd staatsblad vast- gesteld „Reglement op de godsdienstige rechts- spraak, de benoeming van voogden en de In- landsche boedelkamers op Java en Madoera" kan de landraad in bepaalde gevallen een voogd benoemen, te weten indien een onvolwaasene overblijft zonder dat iemand door het adatrecht of bij testament aangewezen is om de zorg voor zijn persoon en goed op zich te nemen, of er tegen een aangewezen verzorger bezwaren bestaan, of er oneenigheid is omtrent de vraag wie daartoe gehouden is. De landraad nee mt deze beslissing hetzij op grond van een daartoe gedaan verzoek, hetzij ambtshalve. Is er geen geschikte persoon, dan kan hij de Inlandsche boedelkamer tot voogd benoemen. Op bepaalde gronden zijn ontzctting en ontheffing mogelijk.

Een afzonderlijke vermelding vragen de zgn. civielrechtelijke maatregelen, die genomen kunnen worden wanneer de minder- jarige nog geen strafbaar feit heeft gepleegd (of het feit niet vervolgd wordt), doch hij toch heeft doen blijken een opvoeding met krachtige tucht te behoeven. De rechter kan dan een vastzctting bevelen in de volgcnde gevallen:

a. Indien degene, die de ouderlyke macht of voogdij uitoefent, gewichtige redenen van misnoegen heeft ten aanzien van de aan zijn zorg toevertrouwde Europeesche of Chineesche minderjarige, kan de raad van justitie hem door opnemen in een door den Directeur van Justitie aan te wijzen Lands- of particuliere inrichting (B.W. artt. 302 e.v. en 384 e.v.): indien betrok- kene den leeftyd van 14 jaar nog niet heeft bereikt voor hoogstens G maanden, indien die leeftyd wel bereikt is voor hoogstens 1 jaar. In ieder geval nimmer langer dan tot de meer- derjarigheid. Deze termijnen kunnen telkens voor niet langer dan 6 maanden worden verlengd. De Directeur van Justitie kan in bepaalde om- standigheden eerder ontslaan. Ook ouder en voogd blijven bevoegd den in hot bevel van den rechter bopaalden tyd te bekorten.

b. Tot behoud van goede orde of ter voor- koming van onghchikken, kunnen personen van elken landaard, dio wegens een doorgaans slecht on buitensporig gedrag ongeschikt zyn om aan zich zelvcn overgelaten te blijven, of wel voor de veiligheid van anderen gevaarlyk zyn, in ver- zekerde bewaring worden gesteld en gehouden in daartoe bestemde gestichten, ziekenhuizen of andere geschikte plaatsen zoolang zy geen merkbare teekenen van beterschap vertoonen (art. 134 R.O. 234 Ini. Regl., art. 269 Rechtsregl. Buitengew.). Dit geschiedt (bij Europeanen en Chineezen) op verzoek van bloedverwanten of aanverwanten, of op vordering van het Open ba ar Ministerio, en bij Inheemschen en Vreemde Oos-

teringen niet-Chincezen op vcrzoek van naast-bestaanden, of van den hoofdjdaksa of djaksa door resp. den raad van justitio den landraad. De duur kan nimmier langer dan een jaar zijn, telkens echter met 1 jaar te verlengen.

De laatste maatregel (sub b) was oorspronkelijk alleen van toepassing op volwassenen, maar gold, sinds de (hiceronder nader te bespreken) dwangopvoedingsregeling van kracht werd, ook voor minderjarigen.

De inhoud van de bepalingen is hier voor Europeanen en niet-Europeanen gelijk, behalve dat het voor Europeanen steeds gaat om vast-zettingen van perioden van een jaar, welke beperking bij niet-Europeanen niet gemaakt is. Voor beide groepen geldt, dat ontslag mogelijk is, indien betrokkene merkbare teekenen van beterschap geeft.

B. De strafrechtelijke knderwetgeving.

In den strikten zin bestaat er geen speciale strafrechtelijke kindcrwetgeving. De regeling is voor kinderen dezelfde als voor volwassenen, behoudens bepaaldc uitzonderingen. Deze uitzonderingen hebben geen betrekking op het strafprocesrecht, maar alleen op het strafrecht.

Art. 45 van het Wetboek van Strafrecht somt de navolgende straffen en maatregelen op.

In de eerste plaats de maatregelen en straffen, toepasselijk op personen wegens een feit begaan voordat zij den leeftijd van 16 jaar hebben bereikt. De rechter kan dan:

1. hetzij bevelen een teruggave aan ouders, voogd of verzorger zonder toepassing van eenige straf;
2. hetzij een terbeschikkingstelling van de regeering bevelen, zonder toepassing van eenige straf;
3. hetzij den schuldige tot straf veroordeelen.

Ad 1. In het eerste geval blijft het kind in zijn eigen milieu. Het straf ba re feit was weinig ernstig en de rechter wijl het nog eens met het kind en zijn ouders probeeren.

Ad 2. In het tweede geval wordt de ter beschikking gestelde:

a. hetzij in een Landsopvoedingsgesticht geplaatst, alwaar, of later op andere wijze, van regeeringswege in zijn opvoeding wordt voorzien;

b. hetzij ter opvoeding toevertrouwd aan een bijzonder persoon, of een rechtspersoon, of een stichting of instelling van weldadigheid (opvoedingsgesticht). De terbeschikkingstelling kan worden uitgesproken, indien er een misdrijf is gepleegd, dan wel bepaalde overtredingen in geval van recidive binnen de twee jaren. Het strafbaar feit was te ernstig en de ouders schoten in dusdanige mate in de opvoeding tekort, dat het kind verwilderd en verwaarloosd is en ver-wijdering uit het ouderlijk huis noodig is om door middel van een opvoeding onder leiding van overheid (dwangopvoeding) nog iets van het kind terecht te brengen. De terbeschikkingstelling duurt uiterlijk tot het kind den leeftijd van 18 jaar heeft bereikt.

Ad 3. In het derde geval wordt het maximum der hoofdstraffen, die op het strafbare feit gesteld zijn, met een derde verminderd. Geldt het een feit, waarop de doodstraf of levenslange gevangenisstraf is gesteld, dan wordt gevangenisstraf opgelegd van ten hoogste 15 jaren (art. 47 W.v.S.). Verder kan een voorwaardelijke veroordeeling worden uitgesproken (zie hieronder).

De gevangenisstraf wordt uitgezeten in een jeugdgevangenis of een jeugdafdeeling.

Plegen kinderen van den 16-jarigen leeftijd en d-iarboven een strafbaar feit, dan zijn do straffen voor volwassenen op hen van toepassing.

voornamelyk de gevangenisstraf, heehtenisstraf en geldboete. Ook is mogelijk een voorwaardelijke veroordeeling tot gevangenisstraf, waarbij de gestrafte in de vrije maatschappij blijft zoolang hij zich gedurende een zekeren proeftijd goed gedraagt en onder het patronaat van een vereeniging voor reclasseering kan komen.

De gevangenisstraf ondergaan ook z. in een jeugdgevangenis of in een jeugdafdeeling van een gewone gevangenis.

Er bestaan voor deze leeftijdsperiode geen speciale voor minderjarigen geldende straffen en maatregelen. Indien de betrokkene zich iran ernstig wangedrag schuldig maakt, zonder dat een strafbaar feit wordt gepleegd, dan kan nog door middel van de zoeven genoemde „vis-zetting" tegen dit wangedrag worden opgetreden en komen betrokken personen in een opvoedingsgesticht.

Zoeven block, dat de Ncd.-Indische strafwetgeving een onderscheiding kent volgens de leeftijds grenzen van 16 en 18 jaar, welke voornamelyk op de inheemschen ingesteld is:

a. 16 jaar is de leeftijd te achten waarop de wet dengene, die een delict pleegde, als volwassen beschouwt en op de gewone wijze gestraft wil zien :

b. op 18-jarigen leeftijd wordt hij beschouwd als volgroeid ,zoodat een dwangopvoeding in het algemeen geen resultaten inen kan hebben.

Het vorenstaande wil dus zeggen, dat kinderen van 16 jaar en ouder niet meer geëigend worden geacht om in een opvoedingsgesticht te worden opgenomen, teneinde met een heropvoeding nog geheel te beginnen; daarvoor zijn zij — lichameeljk en geestelijk — reeds te ver ontwikkeld. Wel kan in de periode van 16—18 jaar een reeds v66r den 1 G-jarigen leeftijd begonnen opvoeding worden voleindigd.

Het verschil in karakter van de civielrechtelijke en de strafrechtelijke kindcrwetgeving mag, indien in geval van derailllement of wangedrag van het kind do rechter een beslissing neemt, niet uit het oog verloren worden. In het laatste geval gaat het om een strafrechtelijk optreden tegen de misdadige jeugd: deze wordt, of als zgn. „regeeringskinderen" door de overheid of, na mens haar, door particuliere instellingen opgevoed, zoodat de overheid, met uitbluiting van ieder ander, voor de behoorlyke opvoeding en verpleging van deze minderjarigen verantwoordelijk is, of zij gaat in de gevangenis.

In het eerste geval gaat het om een civielrechtelijk optreden tegen de verwaarloondR 4eug (L: deze wordt als zgn. „voogdikinderen", onder toezicht en leiding van voogden gesteld, die krachtens de zoeven besproken algemeenc/bepalingen van het Burgerlijk Wetboek voor hun opvoeding verantwoordelijk zijn; dit neemt niet weg, dat de overheidsbemoeuing (hieronder nog nader te bespreken), wanneer de particuliere vereenigingen Landsubsidie genieten, als een dadelijke medewerking van staatswege aan de opvoeding van deze voogdikinderen is te beschouwen en dus de overheid — zij het van publiekrechtelijk standpunt — mede voor die

opvoeding aansprakelijkheid draagt, in zooverre zij te zorgen heeft, dat deze opvoeding, voor een overgroot deel uit overhoedsgelden bokostigd, het peil bereikt waarnaar de overheid bij de opvoeding van de regeeringskinderen streft.

De hier gemaakte onderschouwing leidt vanzelf tot een bespreking van dat deel van de kindorwetgeving, dat thans een behandeling vraagt, n.l. de overheidsbemoeiing met de opvoeding en verzorging van de voogdij- en regeeringskinderen.

I. Strafrechtelijke overheidsbemoeiing. Over de strafrechtelijke overheidsbemoeiing met betrekking tot de regeeringskinderen geeft de Wet van 1917 no. 741, gewijzigd bij Ind. Stb. 1923 no. 183, 1926 nos. 56, 278 en 522, en 1929 no. 5) nadere voorschriften. De Directeur van Justitie beslist op welke wijze ten aanzien van den regeeringspupil gehandeld zal worden, of hij in een Landsopvoedingsgesticht zal worden opgenomen, dan wel in particuliere zorg zal worden verpleegd. De pupil kan ook, alvorens een definitieve beslissing wordt genomen, aanvankelijk in het Landsopvoedingsgesticht worden opgenomen.

A. De Landsopvoedingsgestichten. zijn zooveel mogelijk in vier afdelingen verdeeld: de eerste afdeling dient voor de aanvankelijke opname, waarvan zooveel sprake was; de tweede afdeling is bestemd voor de normaal aangelegde pupillen, die verder in het gesticht zullen blijven; de derde afdeling dient voor hen, die in de eerste afdeling zich als verpleegden met abnormaal aanleg hebben doen kennen; de vierde afdeling dient voor degenen, die zich aan voortgezet wangedrag hebben schuldig gemaakt en voor enkel andere bijzondere gevallen, die speciale tucht behoeven (art. 7 Dwangvoedingsregeling). Zooveel mogelijk worden in elke afdeling de verpleegden onder den leeftijd van 14 jaar van die van boven den genoemden leeftijd afgezonderd gehouden (art. 8 Dw.).

Het beheer van het gesticht wordt door den Directeur gevoerd onder toezicht van het Hoofd van het Tucht-, Opvoedings-, Reclasseerings- en Annwzen (art. 9 e.v. Dw.). Hij doet een week na de opnemng en verder zoo vaak hem zulks wenschelijk voorkomt berichten betreffende de verpleegden aan ouders of voogden toekomen (art. 26 Dw.). Op bepaalde tijden kunnen de pupillen bezoeken van familie of andere betrekkingen ontvangen (art. 29 Dw.). Zij kunnen bij goed gedrag de beschikking krijgen over een gedeelte van de voor hun arbeid bekomen belooning (art. 30 Dw.). Verder zijn er regelen voor de Stoffelijke verzorging van de verpleegden (lichamelijke reinheid, beweging in de open lucht, sport, kleeding, wijze van bereiding en verstreking van de spijsen en de Jigging van de verpleegden); voor de zorg voor hun gezondheid (een bepaalde voor de inrichting aangewezene geneeskundige, de reinheid, ziekenrapport, geneeskundig onderzoek, behandeling binnen en buiten het gesticht).

In het gesticht wordt aan daarvoor in aanmerking komende pupillen gewoon lager onderwijs gegeven en handarbeid geleerd, die in overeenstemming is met de algemeen ontwikkelende en verpleegde en dienstbaar kan worden gemaakt aan de voorbereiding tot vakonderwijs. Vakondericht wordt gegeven in de onderscheidene vakken afzonderlijk, waarbij zooveel mo-

gelijk rekening wordt gehouden met keuze en aanleg van de verpleegden. Volgens bepaalde regelen wordt voor den arbeid geldelijke belooning gegeven (art. 44 e.v. Dw.).

In geval van inbreuk op orde en tucht, regelen van zindelijkheid, arbeidzaamheid en gezondheid en alle moedwillige beschadiging van goederen kunnen bepaalde disciplinaire straffen worden opgelegd.

De dwangvoeding kan te allen tijde door den Directeur van Justitie worden beëindigd, indien haar doel is bereikt of beter op een andere wijze kan worden nagestreefd. Deze beëindiging geschiedt in den regel niet dan voorwaardelijk. Zij geschiedt slechts onvoorwaardelijk, indien buitengewone omstandigheden daartoe aanleiding geven, waarbij wordt gedacht aan gevallen van lichamelijke en geestelijke ongeschiktheid en dienstnamme by leger of vloot. De voorwaardelijk ontslagen pupil keert in de vrije maatschappij terug eenigen tijd vordat hy den leeftijd heeft bereikt, waarop hij uiterlijk het gesticht moet verlaten (het ontslag moet uiterlijk op den 18-jarigen leeftijd geschieden). Men wil dan een proef met hem nemen, terwijl hij onder het speciale toezicht is gesteld van een bijzonderen persoon of van een instelling en zich naar bepaalde voorwaarden moet gedragen. Bij slecht gedrag kan het voorwaardelijk ontslag worden ingetrokken (art. 150 e.v. Dw.).

De kosten, welke de verpleging voor het Land medebrengt, kunnen worden verhaald op de goederen en inkomsten van den pupil en bij onvermogen van dozen op die van zijn ouders, die voor de voldoening hoofdelijk aansprakelijk zijn (art. 161 e.v. Dw.).

De Landsopvoedingsgestichten zijn gesteld onder het algemeen beheer en opertoezicht van den Directeur van Justitie, die in het beheer en toezicht wordt bijgestaan door het Hoofd- van het Tucht-, Opvoedings-, Reclasseerings- en Armwozen. Onder zijn leiding staan inspecteurs van dien dienst (art. 5 Dw.). Aan elk Landsopvoedingsgesticht is een commissie van bystand verbonden. Er zijn enkele personen ambtshalve lid, de overigen worden door den Directeur van Justitie benoemd, die ook het reglement voor de commissie vaststelt.

Behalve de regeeringspupillen kunnen in de Landsopvoedingsgestichten ook tot uiterlijk den 21-jarigen leeftijd opgenomen worden (art. 6 Dw.):

1. kinderen, die worden vastgezet op grond van het misnoegen van ouders of voogd, waarover hiervoren gesproken werd! (B. W. art. 302 e.v. 384 e.v.),

2. minderjarigen, die worden vastgezet op grond van doorgaand slecht en buitensporig gedrag, welko maatregel eveneens reeds ter sprake kwam (R.O. art. 134, Ini. Regl. art. 234 en Rechtsrgrl. Buiteng. art. 269).

Indien gedurende de behandeling van hun zaak door den rechter een opnemng reeds dringend noodig blijkt om hen uit een ongewenschte omgeving dadelijk te verwijderen, kunnen vorebedoelde personen voorloopig worden opgenomen.

3. Tenslotte kunnen nog worden opgenomen voogdijkinderen, die bij (hieronder nader te bespreken) instellingen voor kindbescherming in verzorging zijn, indien deze kinderen door hun

gedrag van een verdorven of weer bars tig karakter doen blyken (art. Ga Dw.).

Hieronder wordt in breeder verband op deze drie mogelykheden van vastzetting nog nader teruggekomen.

B. Ook voor een verpleging in particuliere zorg kan de Directeur van Justitie de regeeringskinderen bestemmen. Hy kan met de verpleging belasten:

1. in Ned.-Indie gevestigde bijzondere personen,

2. aldaar gevestigde rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigen of stichtingen of instellingen van weldadigheid.

Deze personen en lichamen moeten zich dan in het algemeen bij schriftelijke verklaring aan van regeeringswege gestelde, op de verpleging betrekking hebbende voorwaarden onderworpen hebben (art. Si Dw.).

De opdracht van verpleging van een bepaald geval wordt hetzij na verzoek van de ouders of voogden, hetzij ambtshalve van regeeringswege verleend.

Het eigenaardige bij deze mogelykheden van opdracht is, dat eenzijdig tot een directe gezinsverpleging bij een particulier kan worden overgegaan (in tegenstelling met Nederland, alwaar de verpleging steeds geschiedt door tusschenkomst van een vereeniging) en anderzijds, dat de statuten van de vereenigen geen duurzame verzorging behoeven voor te schrijven (wederom in onderscheid met Nederland). Men moest in beide opzichten in Ned.-Indie groote speling behouden.

Bij de opdracht tot verpleging wordt zooveel mogelijk rekening gehouden met de godsdienstige gezindte van het kind en met door de ouders of voogden kenbaar gemaakte, met de belangen van het kind verband houdende wenschen (art. 86 en 87 Dw.).

Er moeten nu worden onderscheiden:

1. *Directe gezinsverpleging* (uitbesteding) bij bijzondere personen: deze personen en de inwonende gezinsleden moeten zijn van goed zedelijk gedrag en van voldoende beschaving; een geneeskundige verklaring wordt geeischt betreffende den gezondheidstoestand; de woningtoestand, reinheid, het voedsel, de Jigging, de huise-lijke bezigheden, genees- en heilkundige behandel-ling moeten aan normale voorwaarden voldoen; het kind moet (behoudens vrijstelling in byzondere omstandigheden) ten minste tot zijn 14-jarigen leeftijd het gewone (event, afzonder-lijk) schoolonderwys ontvangen, daarna doel- matig vakonderricht en daarbij aansluitende lessen (art. 97 e.v. Dw.).

2. *Verpleging in ge'tichien en kolonien van erkende vereenigen*. De vereischten, welke hier gesteld zijn, komen overeen met die van de gezinsverpleging, met dien verstande even we J, dat zij aan het gestichtsleven zijn aangepast (art. 107 e.v. Dw.).

3. *Verpleging buiten gestic'le, n en kolonien door tusschenkomst van een vereeniging*. Deze uitbesteding moet geschieden bij schriftelijke overeenkomst. Hier gelden de vereischten, die zooveen onder de gezinsverpleging besproken werden (art. 121 e.v. Dw.).

In de dwangopvoedingsregeling zijn verder bepaKngen opgenomen met betrekking tot het toezicht, dat op de verpleging in gezinnen en

inrichtingen wordt uitgeoefend, en betreffende de wijze van de bepaling en toekening van de tegemoetkoming, welke kan worden verleend. Deze wordt verleend in verband met: 1. den leeftijd der verpleegden (onder of boven den leeftijd van 14 jaar); 2. de wijze van verpleging (bij bijzondere personen of in een inrichting) en

3. het verstrekte lager onderwijs en vakonderricht.

II. *Civielrechtelijke overheidsbemoeling*. Over de civielrechtelijke overheidsbemoeling met de voogdikinderen handelt Ind. Stb. 1928 no. 179, dat regelcn geeft betreffende het verleenen van tegemoetkoming van overheidswegen bij de verpleging van de voogdikinderen door particuliere ren.

In bepaalde gevallen kunnen de hierboven genoemde vereenigen, stichtingen en instellingen, die zich de duurzame verzorging v'in minderjarigen ten doel stellen, en de "bijzondere personen" in het genot van regeeringssubsidio worden gesteld. De tegemoetkoming wordt verleend op de wijze als hiervoor ten aanzien van de regeeringskinderen werd besproken. Het verleenen van deze subsidie houdt evenwel in, dat voor de bijzondere personen en instellingen dezelfde voorwaarden en hetzelfde toezicht van kracht worden, welke gelden voor de verpleging van regeeringskinderen in particuliere zorg, waarover zooveen gehandeld werd.

De centrale organen.

Het algemeen beheer en oppertoezicht over het tucht- en opvoedingswezen berust bij den Directeur van Justitie. Onder diens bevelen is het Hoofd van het Tucht-, Opvoedings-, Reclas-seerings- en Armwezen met de algemeene leiding belast (voor diens instructie zie Bijblad no. 11178, gewijzigd bij Bijblad no. 12990). Onder de bevelen van dit hoofd staan inspecteurs, belast met het toezicht op de Landsopvoedings-gestichten en op de particuliere inrichtingen en gezinnen, waaraan regeerings- en voogdij- pupiHen worden toevertrouwd. Verdere centrale organen zijn de voogdijraden, waarover reeds gehandeld werd.

Als *centrale organisatie* kent Ned.-Indie het Verbond van Pro Ju ventute-vereeningen, dat een gesticht voor jongens en een gesticht voor meisjes tot T^{min, v, em}g heeft. Het stelt zich ten doel de bestrijding van de criminaliteit van jeugdige personen en de behartiging van de gemeenschappelijke belangen zijner leden, de Pro Juventute-vereeningen.

La7idsopvoedings (m)ichten vindt men in Bandoeng en in Blitar.

Pro Juventute-vereeningen zijn er in Batavia, Semarang, Soerabaja, Soerakarta, Medan, Padang, Bandoeng, Jogjakarta en Malang. Zij stellen zich ten doel de bestrijding van de criminaliteit van jeugdige personen en trachten dit te bevorderen:

1. door het houden van bijeenkomsten ter bespreking van algemeene of bijzondere wetenschappelijke of practische vraagstukken, dat doel betreffende, en door het opdragen of steunen van onderzoekingen en studien over dergelijike vraagstukken;

2. door het verleenen van rechtsbijstand en raad aan jeugdige personen, die zich schuldig hebben gemaakt aan het plegen van een straf- baar feit, of die daarvuy verdaclit worden;

3. door het uitvoeren van toezicht, het ver-

leenen van stoffolijken en zedolijken steun, het bezorgen van plaatsing in opvoedingsgestichten of gezinnen, het verleen van duurzame ver-zorging aan jeugdige person, die zich schuldig hebben gemaakt aan het plegen van een straf-baar feit, of die daarvan vcrdacht worden, of van wie gevreesd wordt/“dat zij tot strafbaar feiten zullen overgaan.”

a. Voor Europeanen:

het Parapattan-weezngesticht te Batavia, opgericht in 1832, bestemd voor kinderen van Europeeschen landaard, capaciteit ± 75 kinderen.

Bütznrg's Vincentius Stichting (van het Hul'fonds van den H. Vincentus a Paulo), opgericht in 1888, bestemd voor R.K. Europee-sche arme weezen en verlaten kinderen, capaciteit 230 pupillen. Een meisjes-inrichting van St. Vincentius is er te Soerabaja, terwijl ook Batavia een inrichting heeft:

Het Protestantsch weeshuis te Semarang, opgericht 1769, bestemd voor oude Ylooze en verlaten Europeesche kinderen, in 1932 130 jongens en 130 meisjes bergend.

Inrichting voor jongensweezen te Soerabaja, gesticht 1858, bestemd voor ouderlozbe,-v%r- laten en hulpbehoevende Europeesche kinderen.

Weezngesticht der Protestantsche gemeente te Soerabaja, opgericht 1854, bestemd voor be-hoeftege en verlaten Christen-meisjes.

Don Bosco-stichting te Soerabaja onder leiding van de „Filles de la Charite”, opgericht , 1928; oorspronkelijk opgericht voor het ver-leenen van onderstand aan onverzorgde R.K. kinderen, heeft zij nadien haar doelstelling aan-gepast aan de behoeften der kindernetgeving en legt zij zich toe op gestichts-en gezinsver-pleging.

R.K. Meisjestehuis der Zusters Ursulinen te Madioen, opgericht 1925, bestemd voor de op-voeding van weezen en verwaarloosde kinderen van Indo-Europeanen, capaciteit 72 pupillen.

R.K. weenhuis voor meisjes te Padang, opgericht 1902, met als doelstelling de opvoeding van R.K. meisjes.

De „Gode Herder Stichting” te Batavia, 1 opgericht, 1927 en bestemd voor meisjes boven den 13-jarigen leeftijd.

De opvoedingsgestichten van het „Genootschap (van In- on Uitwendige Zending” te Soekaboem, opgericht 1851, met een jongens- on meisjes-, een kinder- on een kleuterhuis.

Het Oranje-Nussau-gesticht, uitgaande van de „Vereeniging tot bevordering van Christ-lijk leven en onderling hulpbetoon” te Magelang (Pa van der Stour), opgericht in 189 G voor ver- waarloosde, hulpbehoevende en verlaten Europeesche jeugd, met jongens-, meisjes- en kleuterhuis.

Het Protestantsch Jeugdhuis „Oost-Java”, opgericht 1932, en het Protestantsch Kinderhuis

* „West-Java?”, opgericht 1934, beide dienende tot verzorging van de onverzorgde, misdeelde en verwaarloosde jeugd.

Verder nog een R.K. jongens- en een R.K. meisjesweeshuis in Singkawang (Borneo), een R.K. weeshuis van den H. Aloysius te Semarang,

een R.K. meisjes weeshuis van de Zusters Franciscanessen te Scmarang, een R.K. meisjesweeshuis St. Ursula te Soerabaja, een R.K. jongensweeshuis St. Franciscus te Padang en „Jeugdzorg” te Buitenzorg.

b. Inheemsche inrichtingen:
Javaansch weeshuis „Roemah Pemeliharaiin Anfk Jatim” te Soerabaja, opgericht 1931.

Javaanscho weezeninrichting „Pangocpokaro Botjah Lolo” te Bedji bij Toeloengangoeng, opgericht in 1919.

Verschillende weezngestichten (Roemah Ja- tim) van „Moehammudjah” o.a. te Jogjakarta, „Lang, Tasikmalaja, Meester-CornelTs/ Kartasoerai” „Baifdoeng; Tegal, - Modj olreTto?^ Koetoardjo.

„Peroemahan anak-anak ptaoe dan Roekoeri Istri” te Batavia, een in 1931 opgericht neutraal weeshuis.

„Roemah Piaitoe 3loeslimin” te Batavia (opgericht 1929) op Mohammedaanschen grond- slag.

c. Chineseche inrichtingen:

Chinesesch jongens- en meisjesweeshuis „Thay Tong Bong Yan” te Soerabaja, opgericht 1921 met een afdeeling voor jongens en een tehuis voor meisjes.

Een jongens- en een meisjeshuis van „Ati Soetji” te Batavia, opgericht in 1914.

KINDERWETGEVING. Zie KINDERBE-SCHERMING.

VOEDINGSMIDDELEN. (Aanv. DI. IV en DI. VI ofsuppl afl. biz. 934). Onder voedingsmiddelen worden verstaan die stoffen, welke uit haar aard of kunstmatig in een toestand verkeeren, waar- door zij geschikt zijn om gegeten of gedronken te worden ; zij bevatten stoffen, noodig voor het functionneeren en het onderhoud van ons lichaam, de z.g. voedingsstoffen of voedende bestanddeelen. Deze voedingsstoffen verdeelt men thans in twee hoofdgroepen, waarbij de belangrijkheid de basis van de beoordeeling vormt, nl. in energieleverende, welke zorgen voor het arbeidsvermogen van het lichaam, de koolhy- draten en de vetten, en de beschermende voedingsstoffen, mineralen en vitaminen, die zorgen voor de instandhouding van het volwassen individu en voor den groei van het nog niet volgroeide lichaam. De volwassene heeft alleeu beschermend voedsel noodig voor de geregelde vervan- ging van de cellen van zijn organisme, het jonge individu moet voedsel opnemen zoowel voor de vervanging van de bestaande cellen, als voor het vormen van nieuwe cellen; zoodoende is zyn behoefte aan eiwitten veel grooter dan die der volwassenen. Kan deze laatste volstaan met ongeveer 1 gram eiwit per dag per kilogram lichaamsgewicht, voor kinderen varieert dit van 3,5 gram tot 1,5 gram, al naar gelang van den leeftijd, met (lien verstande, dat in de eerste levensjaren deze behoefte het grootst is.

De moeilijkheid bij de voeding is nu, dat men voedingsmiddelen eet, elus mengsels van boven- genoemde voedende bestanddeelen, welke eerst in een zoodanigen vorm moeten worden ge- bracht, dat zij door de darmepitheelcellen kulinen worden gesorbeerd in bloed- en lympe- wegen. Om hietoe te geraken moet het voedsel eerst worlen gekauwd; by dit proces wordt het in nig met speeksel vermengd, waardoor de koolhydraten reeds worlen voorbereid tot de

verdere afbraak. Daarna wordt het voedsel door- geslikt en komt het in de inag, waar de spijs- vertringssappen uit den maagwand inwerken: is het hiermede vermengd, dan geraakt het in den darm, waar gal en het sap uit de ~~afvlesch- klier hun~~ vorterende werking ontplooiën. Hierna is het tenlotte geschikt geworden om te worden geresorbeerd van uit den darmwand in het bloed. Het bloed of de lympe brengt dit geresor- beerde voedsel naar de vcrschillende weefsels van ons lichaam, waar het verder wordt afgebroken.

Baar de afbraak in de cellen hoofdzakelijk op verbranding berust, ligt het voor de hand, dat men de voedingswaarde der voedingsmiddelen ook uitdrukt in warmte-eenheden en deze be- paalt door de voedingsmiddelen te verbranden. Dit is dus een quantitative bepaling van de voedingswaarde, een zuiver physisch proces. Qualitatief onderzoek, dus het nagaan van het gehalte aan voedendepijstanddeelen der voedings- middelen, geschiedt langs chemischen of biolo- gischen weg, waarbij men bepaalt hoeveel eiwit, vet, koolhydraat, mineralen en vitamine en bpaalde hoeveelheid voedsel bevat. Vooral de laatste jaren heeft men zich hiermede zeer inten- sief beziggehouden, zoodat men thans beschikt over zeer uitgebreide gegevens over de voedingswaarde van practisch alle op Java gebruikelijke voedingsmiddelen.

Van de oudere onderzoekers op dit gebied moeten worden genoemd: Rost van Tonningen, Fromberg, Maier Scharlee, Bernelot Moens, Greshoff, Sach van Eck, Boorsma, Eijkman, Grijs, Prinsen Geerlings, terwijl van de tegen- woordige onderzoekers moeten worden vermeld Jansen, Donath, Van Veen, Spruyt, Koolhaas, G or ter, Lanzing en Baars. Juist door de onder- zoekingen van den laatsten tijd is onze kennis omtrent het vitamine-gehalte der Indische ge- wassen aanzienlijk uitgebreid.

Na het bovenstaande is het duidelijk, dat men het voedsel op twee wijzen moet beoordeelen: quantitatief, dus of het voldoende ealorieën be- vat, en qualitatief, of het op de juiste wijze is samengesteld en voldoende voedende bestand- deelen be vat.

De Voedingscommissie van den Volkenbond heeft op dit gebied de noodige voorlichting ge- geven: huar cijfers zijn opgesteld alleen voor de Westersche landen, doch dank zij de onderzoe- kingen van Radsraa en Teding van Berkhout kan men hucruit waarden afleiden, die voor Neder- landsch-Indie bruikbaar zijn; zoodoende weet men dat een Europeaan van gemiddeld 70 kg, die in Indic 8 uur per dag licht werk verricht, 3.000 ealorieën noodig heeft en een inlander van 50 kg onder dezelfde omstandigheden 2.400 ealorieën.

Nog slechts enkele jaren geleden wist men in het geheel niet of deze hoeveelheden werkelijk door de inwoners van Java dagelijks werden genuttigd. Dank zij Ochse en Terra, die den -stoot gaven tot de z.g. menu-onderzoekingen in I Koetawinangoen en Grisee, welk werk door het I Instituut voor Volksvoeding te Batavia-C werd voortgezet in andere streken van Nederlandsch-Indie, weet men thans, dat de theoretisch op- gestelde hoeveelheid ealorieën ook in de practijk dagelijks wordt gegeten. Men mag dus zeggen dat de inlandsche voeding voldoende ealorieën be vat, dus quantitatief voldoende is.

De kwalitatieve beoordeeling is zeer veel moeilijker, omdat nog maar zoo weinig bekend is omtrent de behoefte aan voedende bestand- deelen bij de inwoners van den Indischen Archipel; ~~trouwens in Europa bestaat op dit gebied ook nog in het geheel geen overeenstemming.~~

Ter aanvulling van het medegedeelde in DI. VI (suppl. afl. biz. 935) wordt aangeteekend, dat de omschrijving van de eerste twee groepen, waarin de voedingsstoffen kunnen worden verdeeld, dient te luiden:

1°. *Eiioitrijke producten:* hiertoe behoren vleesch, visch, eieren, kaas, die veelal in ruime mate vitamine bevatten, alsmele leguminesen.

2°. *Vetrijke productien:* waartoe plantaardige en clierlijke vetten behoreen, zouds reuzel, niervet, kiapper en verschillende plantaardige olien. In den regel komt het A-vita mine in vier- lijke vetten in behoorlijke hoeveelheden voor, bijv. in levertraan, terwijl plantaardige vetten dit vitamine niet bevatten. Hierin vindtw men soms het provitamine A of carotine, hetgeen de mensch tot vitamine A kan omzetten.

1. *De eiioitrijke producten* kunnen (zie hier- voor ook DI. VI of suppl. afl. biz. 936 en 937) weer worden onderverdeeld in twee groepen: a. die van dierlijken oorsprong en b. de plantaardige.

a. *de eiwitrijke producten* van dierlijken oorsprong.

Onder de producten der zoogdieren is melk, ajer soesoe, van belang. Javaansche koeien leveren zeer vetrijke melk, doch de productie per koe is slechts 2 tot 3 liter per dag. Thans vindt men rondom de groote steden verschei- dene groote en vele kleine melkbedrijven, die onder scherpe controle der gezondheids- diensten staan en daardoor een betrouwbaar product afleveren. Deze melk, zoowel van vee van Europeesche afkomst als van Javaansche, Voor-Indische en Balieesche koeien, is echter hoofdzakelijk bestemd voor de Europeesche consumptie. Voor de inheemsche consumptie wordt de melk geïmporteerd uit Europa, terwijl de Europeanen in de Buitengewesten ook hoofdzakelijk op deze melk zijn aangewezen.

Door de bewerking van deze melk, hetzij tot gecondenseerde voile of tot gecondenseerde afgeroomdc melk, verdwijnt een groot gedeelte der daarin oorspronkelijk aanwezige vitaminen, waardoor zij ongeschikt wordt voor kinder- voedsel, tenzij doze tekorten worden opgeheven door aanvulling met een dozer producten.

Kaas wordt in zeer kleine hoeveelheden in Indie zelf gefabriceerd; de meeste kaas wordt in bevroren toestand of in blik verpakt uit Europa geïmporteerd.

V i s c h is de voornaamste dierlijke eiwit- bron uit het Inlandsche menu; de biologische waarde van vischewit moge lager zijn clan die van vleesch van zoogdieren, de aanvullende werking van de rijst en andere planteneiwitten in het inheemsche menu is zoodanig, dat dit volkomen wordt gecompenseerd.

Vischkuit (telor troeboek) wordt gezouten en gedroogd veel gebruikt (eiwitgehalte 31 %); men vangt de troeboek aan de riviermondingen van Sumatra's Oostkust en Borneo.

In Ceram eet men veel larven van sawah- kevers, alsmede pisangrupsen..

/

Wijze van uitgave der Aanvullingen en Wijzigingen op den tweeden druk van de Encyclopedie van z Nederlandsch-Indie.

/

J

Aan de inteekenaren op de Encyclopaedio van-Nederlandsch-Indi^ zullen voortdurend o; ongezette tijden aficverijjgen worden verstrekt, Avaiarin d e reeds verse he non ar tikeion w o r d e h b i j g e l l o u c l e n e n n i e u w e o p g e n o < n e n . Het aantal dier afieveringen en de tijdstip nen, waarop *zij* zullen verschijnen, houden natuurlijk direct verbund met de hooveelheid te be- werkon stof, d.w.z. met de in Indie plaats grijpende veranderingen. Van, tevoren zijn derhalve daaromtrent gnen cijfers te *noemar* . Telkens, wamieer voldoende materiaal aanwezig is voor ten minste f,wee vel druks, zullen deze een aflevering vonnen, hetgeon vermoedolijk eeriige malen per jaar *zal* kui : nen geschiedon.

De supplemejit-aflev^ringen wordo , tp dezolfdde wijzs gedrukt als de Encyclopaedic; *zij* komcn met in tdphabetisclio orde, maar nuar gel a ng de artikelen in-Komen; zij worden VOO ion van esn a*phabtisch gerangschikto, cumulatieve lijst der artikeleii; op dielijst ssaf mon dus schtorelk artikel, dobladzijde vermokl vinden (zoov/el van het deel der Encyclopaxlie als van de aflevering dor Aanvullingen en Wijzigingen), waarop het voorkoznC, zoodat mon steeds s l oc l) ta de l aa i s t e aflevering b e l i o o f t t o r a a d p l e g e n o m t e w 6 t e n , o f a r t i k e J e z i b i j g e w c r k t z i j n e n w a a r d i e z i j n t e v i n d e n .

Tegelijk met do eerste n f l e v e r i n g w o r d t a a n d e k o o p o i , 8 v a n d e E n c y c l o p a a d i e e o n p o r t e f u e u i l l e g e l o v e r d , w a u r d o o r h e t ^ ^ r l o r o n g a a n z o o v e e l m o g e l i j k w o r d t v o o r k o m o n .

Deprijs perval van 32 koioimmen is vastgestclcd op GO cent. Do uitg (ivers zullen aari *alle* koopors der Encyclopaadie do < < r8tc ufl (*v()ring dezer Aanvullingen en Wijzigingen *ten vervoltje* zenden, oi qdat zij zich niet kunnen yoorstellen, dat er een bezitter van dit werk zou zijn die zijn werk birnenkort verouderd zou willen zien, terwijl- h/j het voor eon luttel bedrag per jaar geroegeld kan bijhouden. Be- houdens tgenbericht zijnerzijds zullen horn dan vervolgcna ook de.volgende afleveringon worden toegezonden. ■

/

In het vcrvolg zal een nxemphiar van de Encyclopaedic uitsluitond verkocht wordeji *met* de Supplement-a fl«*v (jringon voor zoover dezo, op den datum van den aankoop, verschorien war.<n; dri dwm 111 volgcndo all. ontvngt de koopor, be- houdens tegenbericlit, dan gercgcld toegozonden. — zlfzoiiderlijke aflevcriugcu worden ntlc